

100
अभिधानराजेन्द्रः

ABHIDHĀNARĀJENDRA

PRAKRIT MAGADHI SANSKRIT

Vijayarajendra Suri

SHASTRI INDO-CANADIAN INSTITUTE
92, GOLF LINKS,
NEW DELHI-110003. INDIA

Ed
Ed

अभिधानराजेन्द्र :

ABHIDHANARAJENDRAH:
PRAKRIT MAGADHI SANSKRIT

Vijayarajendra Suri

VOL. 3

B.R. Publishing Corp. Delhi

Cataloging in Publication Data—DK

Vijayarājendra Sūri.

Abhidhānarājendrah.

7 v.

Reprint.

1. Prakrit languages—Lexicography. 2. Prakrit languages—Dictionaries—Sanskrit. 3. Prakrit languages—Etymology. 4. Prakrit languages—Grammar. 5. Prakrit literature. 6. Jainism—India. 7. Jaina saints—Biography. I. Title.

First Published 1910–1925

Reprinted in India 1985

Published in India by .

B. R. Publishing Corporation
461, Vivekanand Nagar,
Delhi-110052. (India)

Distributed by .

D. K. Publishers' Distributors
1, Ansari Road, Daryaganj,
New Delhi-110002. (India)
Phone : 27-8368

Printed at :

Goyal Offset Printer
Delhi-1100035 (India)

वृन्दाङ्ककल्पवादिवृन्दवन्दितचरणकमल—सर्वतन्त्रस्वतन्त्र—कलि-
कालसर्वङ्गकल्प—जङ्गमयुगप्रधान—श्रीसौधर्मवृहत्तपागच्छीय
जैनश्वेताम्बराचार्य—श्रीमद्भट्टारक—श्री श्री १००८ श्री
श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरविरचितः

अभिधानराजेन्द्रः ।

(कोषः)

तस्यैकारादिशब्दसङ्कलने तृतीयो जागः ।

—०*ॐॐॐ०*

स च

श्री सर्वज्ञप्ररूपितगणधरनिर्वर्तिताय श्रीनोपख्यमाना-
शेष-सूत्र-तद्वृत्ति-जाण्य-निर्युक्ति-चूर्ण्यादिनिहित
सकलदार्शनिकसिद्धान्तेतिहास-शिष्टप-वेदान्त-
न्याय-वैशेषिक-मीमांसादिप्रदर्शितपदार्थ-
युक्तायुक्तत्वनिर्णायकः ।

उपाध्याय—श्री श्री १०८ श्रीमन्मोहनविजयोपदेशतः—

मुनिश्रीदीपविजय—श्रीयतीन्द्रविजयाच्यां

संशोधितः

श्रीजैनश्वेताम्बरसमस्तसङ्घेन महत्परिश्रमतः प्राकाश्यं नीतश्च ।

*** रतलामस्य—श्रीजैनप्रभाकर यन्त्रालये मुद्रितः ***

श्रीवीरसम्बत १४४१

भोजराजेन्द्रसूरिसम्बत १

मूल्यम् रु० २५

{ श्रीविक्रमानन्द १९७१

{ विस्तारम् १९१४

जेनाचार्य श्रीसोधर्महत्तपागच्छीयकलिकालसर्वज्ञकल्प-
श्रीमद्भट्टारकश्रीविजयराजेन्द्रसूरीश्वरजी महाराज.

Pravar Jainacharya-Shree Saudharma Vrahattapagashchhiya
Kalikalsarvajynakalpa Bhattarak—
Shrimad-Vijayarajendra Surishwarji Maharaj.

जयतु जयतु लोके श्रील-राजेन्द्रसूरि-हरतु हरतु तापं देहिनां क्लेशभाजाम् ।
नदतु नदतु वायं तद्यशो दुन्दुभीनां, जपतु जपतु तस्या ऽऽ ख्यां सदा भव्यलोकः ॥१॥

जन्म-संवत् १८८३,
स्थान-भरतपुर ।

स्वर्गवास-सं० १९६३,
स्थान-राजगढ़ ।

तृतीयनागप्रस्तावः ।

अहम् ।

इह हि दुरन्तदुःसोढकृच्छ्रेष्वृक्कर्मणां वमुत्तिर्षूणां वो-
हित्यनिर्यामकाऽऽदिकारणकलापं मृगयमाणानां भविकानां त-
दुबोधयिषया समुपदेशार एव नितरामाराध्यपदवीमलकुर्वन्ति ।
परन्तु परवञ्चनाघातुरीचणे समर्थतावादग्रन्थगणे स्वा-
र्थसंपादनार्थमभिसंधानेषुसंधानवति दयालवलीपल्लवलवल-
वनविधानवति पुष्टिदानुकारवति जगति विरलविरलः प्र-
चारः पराऽऽभीलपरासनपरामर्शसंजातरोमोद्गमानामनजि-
संधायकानां परार्थप्रतिपादनसमर्पितजीवितानां निस्त्रिज-
न्तुजीवनतन्तुसन्तानसंधानयोगकैमवाहिनां पदार्थसार्थतत्त्वा-
वगाहिनां तादृजजगज्जीवातुभूतानामिति कथङ्कारमुपकल्प-
येत् कदाग्रहग्राहिले प्रबलतरे दुःषमारके मेधा वस्तुतत्त्वा-
वमर्श सरलमतीनामिति गहनगहने विमर्शे निष्प्रतिपक्षपक्षग्र-
हणग्राह्य-प्रतिपक्षहानहेय-तज्जेतुसार्थसमर्थन-कदर्शनकुशला
इदमेव निरिहमरुमकारेणोद्घोषयन्ति-सांख्यवहारिकप्रत्यक्ष-
पराङ्मुखे विषयेऽनुमानाऽऽगमाभ्यामेव निर्णीतिरवसीयते ।
यथा चाऽनुमितिरागमस्योपकर्त्री, तथाऽऽगमोऽपि तदनुमान-
स्येति परस्परसंवन्नित्वमेव तयोरधिगम्यते । ततोऽत्र यो
ह्यागमो द्वादशाङ्गीरूपो (एकादशाङ्गीरूपो वा) योजननि-
हादिना व्याहारेण समवसरणसमयेऽर्थतो देशनया देशितो
भगवता तीर्थकृता, सूत्रतश्च संदर्भितस्तदनुगतिकैरणधरे, तद-
नुसंधानेनागाधतत्त्वपारावारतलरूपशिखं पराभिसंधानविमु-
खत्वं परोपकारैकगृहीतजीवनानां दयारसोद्गारसंजातरोमो-
द्गमानामनन्तजीवरत्नानिमित्तपरीषदसहनसमर्थानां तेषामनु-
मीयते ॥ यथा कार्यकारणज्ञावविमर्शप्रस्तावे भगवद्भिप्रायेण
श्रीसुधर्मस्वामिना पञ्चमाङ्गप्रथमशतकप्रथमांदेशकस्थार्थानुक-
थनं विदधता भगवत्प्ररूपितार्थवाचकं प्रश्नोत्तररूपं सूत्रमुपन्य-
स्तम्—“ से नूनं जेत ! चलमाणे चलिप , उदीरिज्जमाणे उ-
दीरिप, वेदिज्जमाणे वेदिप, पहेज्जमाणे पहीणे, विज्जमाणे वि-
ज्जे, भिज्जमाणे भिजे, दज्जमाणे दहे, मिज्जमाणे महे, णि-
ज्जिज्जमाणे णिज्जिजे ? । हुंता ! गोयमा ! चलमाणे च-
लिप ॥ जाव णिज्जिज्जमाणे णिज्जिजे ॥ ” तदर्थमुत्स्फोरय-
तां टीकाकृतामभयदेवसूरीणामभिमतं तत्त्वमत्रैव भागे १६७
पृष्ठे न्यक्तेण प्रत्यपादि । तत्सारभूतमत्राभिधीयते—‘ इह
चतुर्षु पुरुषार्थेषु मोक्षाऽऽख्यः पुरुषार्थो मुख्यः, सर्वातिशा-
यित्वात्, तस्य च मोक्षस्य साध्यस्य, साधनानां च सम्य-
ग्दर्शनाऽऽदीनां साधनत्वेनाव्यभिचारिणामुभयनियमस्य शा-
सनात् शास्त्रं सद्गिरिष्यते । उभयनियमस्त्वेवम-सम्यग्-
दर्शनाऽऽदीनि मोक्षस्यैव साध्यस्य साधनानि, नान्यस्यार्थस्य ।
मोक्षश्च तेषामेव साधनानां साध्यो, नान्येषामिति । स च मो-
क्षो विपक्षत्वात् । तद्विपक्षश्च बन्धः । स च मुख्यः कर्मजिरा-
त्मनः संबन्धः । तेषां तु कर्मणां प्रत्ययेऽयमनुक्रम उक्तः—‘ चल-
माणे ’ इत्यादि । चलत् स्थितित्तयादुदयमागच्छत् विपाका-
जिमुखीभवद्, यत् कर्मेति प्रकरणगम्यम् । तत् चालितमुदित-

मिति व्यपदिश्यते । ‘ उदीरिज्जमाणे चि ’ उदीरणया उदीरणा-
प्रथमसमय एवोदीर्यमाणं कर्म उदीरितं भवतीति । ‘ वेदिज्ज-
माणे चि ’ वेदनं कर्मणो भोगोऽनुभव इत्यर्थः । तस्य च वेद-
नाकालस्यासंख्येयसमयत्वात् आद्यसमये वेद्यमानमेव वेदितं
भवति । ‘ पहेज्जमाणे चि ’ प्रहीणं तु जीवप्रदेशः सह
संश्लिष्टस्य कर्मणस्तेज्यः पतनम्, एतदपि असंख्येयसमयपरि-
माणमेव, तस्य तु प्रहीणस्याऽऽदिसमये प्रहीयमाणं कर्म प्रहीणं
ज्वतीति । ‘ विज्जमाणे चि ’ वेदनं तु कर्मणो दीर्घकाद्यानां
स्थितीनां ह्रस्वताकरणम्, तच्चापवर्तनाऽभिधानेन करणविशे-
षेण करोति, तदपि च वेदनमसंख्येयसमयमेव, तस्य तु
आदिसमये स्थितितः विद्यमानं कर्म छिन्नमिति । ‘ भिज्जमा-
णे चि ’ भेदस्तु कर्मणः शुभस्याशुजस्य वा तीव्ररसस्य
अपवर्तनाकरणेन मन्दताकरणम्, मन्दस्य चोद्धर्तनाकरणेन
तीव्रताकरणम्, सोऽपि चासंख्येयसमय एव । ततश्च तदाद्य-
समये रसतो विद्यमानं कर्म छिन्नमिति । ‘ दज्जमाणे चि ’ दाहस्तु
कर्मकलिकक्षारुणां ध्यानाग्निना तद्रूपापनयनम्, अक्रमत्वजनन-
मित्यर्थः ॥ तस्याप्यन्तर्मुहूर्तवर्तिवेनासंख्येयसमयस्याऽऽदिसमये
दह्यमानं दग्धमिति । ‘ मिज्जमाणे चि ’ मरणं हि आयुःपुङ्गवानां
क्षयः, श्रियमाणमायुःकर्म मृतमिति व्यपदिश्यते । तस्य च ज-
न्मनः प्रथमसमयादारभ्याऽऽवीचिकमरणेनानुक्षणं मरणस्य
भावाद्विद्यमानं मृतमिति । ‘ णिज्जिज्जमाणे चि ’ निर्जीयमा-
णमपुनर्जावेन क्षीयमाणं कर्म निर्जीर्णं क्षीणमिति व्यपदिश्यत
इति ॥ एष चैवार्थो ‘ गंगदत्त ’ शब्दे ७८१ पृष्ठे ‘ परिणमन्तः पु-
त्राः परिणताः, ’ इति अमायिदेवेन प्रतिपादितो भगवताऽनुमो-
दनात् स्पष्टीकृतः ॥ जिनभङ्गणिक्कमाध्रमणोऽप्यमुमर्थमित्थमेव
समर्थयाञ्चके । तद् यथा-ननु यदि क्रियासमयेऽपि कार्यं भवति,
तर्हि तत् तत्र कस्मान्न दृश्यते ? , दृश्यत एवेति चेत्, अहमपि
कथं तत्र पश्यामि ? , इत्यादितः, “ पइसमयकज्जकोरी-निरविकखो
घडगयाहिवासो सि । पइसमयकज्जकात्रं, धूत्रमइ ! घरम्मि
लाएसि ” ॥ ४२३ ॥ इत्यादिवावद्व भागे २०० पृष्ठतः प्रारभ्य
२०१ पृष्ठपर्यन्तं विस्तरतो विवृतम् ।

तथा च परम्पराऽऽगमप्राप्तविषयव्याचिख्यासया संमतिस्त्रका-
रेण सिद्धसेनविवाकरेण, तदर्थमुत्स्फोरयता तत्त्वबोधविधायि-
नीटीकाकारेण राजगङ्गीयाभयदेवसूरिणा च सत्कार्यासत्कार्य-
वादमुद्घाटयता सत्कार्यवादासत्कार्यवादमुपदर्श्य—“ जे संतथा-
ए दोसा, सक्कोलूया वयंति संखाणं । संखा अ असव्वाप, तसि
सव्वेऽपि ते सव्वा ॥ ५० ॥ नऽत्थि पुढवीविसिछो, घरो चि जं
तेण जुज्जइ अण्णो । जं तु ण घरं सि पुवं, ण आसि पुढवी तन्नो
अस्सा ॥ ५२ ॥ ” इत्यादिगाथया परेषामुत्तानार्थमपास्य, केषाञ्चित्
सत्त्वं केषाञ्चिदसत्त्वमिति सत्सत्कार्यवादरूपस्याऽऽत्मनो-
ऽर्थस्यागाधत्वमदर्शि । एतद्विषयविस्तरस्तु ‘ कज्जकारणजा-
व ’ शब्दे १६२ पृष्ठतः समारम्भ्य समाहितमनसा भवनीयः ॥
तथा कर्मप्ररूपणप्रस्तावे २४३ पृष्ठे भगवन्मतमुपदिशद्भि-

राचार्यवैविषयाऽऽत्मानुदधेः शुद्धस्य कर्मणश्चैविध्यमुपदर्श्य २४४ पृष्ठे साचार्यानाचार्यत्वेन कर्मशिल्पयोर्मिदोद्भाविता । तत्र हि २४४ पृष्ठे कर्मपदार्थं समर्थयमानानां रत्नप्रभाचार्याणां मयमुपन्यासः- " नास्तिकस्तावन्नादृष्टमिष्टवान् । स प्रष्टव्यः-किम् आश्रयस्य परलोकिनोऽज्ञावात्, अप्रत्यक्षात्वात्, विचाराकृमत्वात्, साधकाभावाद् वाऽदृष्टाज्ञावो भवेत् ? । न तावत् प्रथमात्, परलोकिनो भावे साधकसत्त्वात् । तथा हि- ' प्रमाता प्रत्यक्षाऽऽदिप्रसिद्ध आत्मा ' ॥४५॥ यद्यु विप्रतिपन्ना-धार्वाकास्तावच्चर्चयाऽऽकृष्टः-कायाऽऽकारपरिणामदशायामभि-व्यक्तचैतन्यधर्मकाणि पृथग्व्यसेजोवायुसंज्ञकानि चत्वार्येव भू-तामि तत्त्वम्, न तु तदव्यतिरिक्तः कश्चिद् भवान्तरानुसरण-व्यसनवानात्मा । यदुवाच बृहस्पतिः- " पृथिव्यापस्तेजोवा-युरिति तत्त्वानि, तत्समुदाये शरीरविषयेन्द्रियसंज्ञाः, तेष्वधैत-न्यम् । " इति । प्रत्येकमदृश्यमानचैतन्यान्यपि च ज्ञूतानि समुदितावस्थानि चैतन्यं व्यञ्जयिष्यन्ति, मदशक्तिवत् ; यथा हि काष्ठपिष्टाऽऽद्यः प्रागदृश्यमानामपि मदशक्तिमासादितसु-राऽऽकारपरिणामा व्यञ्जयन्ति ; तद्वदेतान्यपि चैतन्यमिति ॥ त-देतत्तरलतरमतिविलसितम् । कायाऽऽकारपरिणतभूतैश्चैतन्या-भिव्यक्तेरसिद्धेः ; सतः स्रष्टव्यभिव्यक्तियुक्ता । न च देहदशायाः प्राक् ज्ञूतेषु चैतन्यसत्तासाधकं प्रत्यक्षमस्ति, तस्यैन्द्रियक-स्यातीन्द्रिये तस्मिन्प्रवर्तनात्, अनैन्द्रियकस्य तस्य त्वयाऽ-नङ्गीकाराच्च । नाप्यनुमानम् । तस्याप्यनङ्गीकारादेव । अथ स्वीक्रियत एव लोकयात्रनिर्वाहणप्रवणं धूमाऽऽद्यनुमानम्, स्वर्गापूर्वाऽऽदिप्रसाधकस्यालौकिकस्यैव तस्य तिरस्कारात्, इति चेत् ; तर्हि कायाऽऽकारहेतुषु अकायाऽऽकारज्ञूतेषु भूतेषु चैतन्यानुमानमप्यलौकिकं स्यात्, लौकिकैस्तत्र तस्यानु-मीयमानत्वात्, स्वर्गापूर्वाऽऽदिप्रसाधकमपि वा तद् लौ-किकं भवेत् । अथोक्तं प्राक्षाष्टपिष्टप्रभृतिषु प्रत्येकमप्रतीय-मानाऽपि मदशक्तिः समुदायदशायां यथाऽभिव्यज्यते, तथा कायाऽऽकारे चैतन्यमपीति चेत् । तदसत्यम् । यतः केयं मदशक्तिर्नाम । वस्तुस्वरूपमेव, अतीन्द्रिया वा काचित् ? न प्राच्यः पक्वः, काष्ठपिष्टाऽऽदिवस्तुस्वरूपस्यासमुदायदशायामपि सत्त्वेन तदानीमपि मदशक्तेरभिध्यक्तिप्रसक्तेः । अतीन्द्रियाया-स्तु तस्यास्तदानीमन्यदा वा न ते स्वीकारः सुन्दरः, प्रत्यक्षा-तिरिक्तप्रमाणस्य तत्साधकस्य भवतोऽभावात् । जैनैस्तदानीं स्वीकृतैव तावदियम्, समुदायदशायामभिव्यक्तिस्वीकारादि-ति चेत् । तदसत् । तस्यास्तदानीं तैरुपाद्यत्वेन स्वीकारात्, मृ-रिपण्डदण्डकुलाद्याऽऽदिसामान्यां घटवत् । साति वस्तुनि ज्ञानज-ननयोऽयं ह्यभिपञ्जकमुच्यते, प्रवीपाऽऽदिवत् । न च काष्ठपि-ष्टाऽऽदीनि मदशक्तौ तथा, तस्याः साधकप्रमाणाभावाद् ; इति कथं तददृष्टान्तेन चैतन्यव्याक्तिः सिध्येत् ? । अथ जूनेष्वधैतन्य-मुत्पद्यमानमिष्यते । नैतदपि प्रशस्यम् । पृथगवश्येभ्योऽपि तेभ्य-स्तदुत्पत्तिप्रसक्तेः । भूतसमुदायस्वजावात् कायात्तदुत्पाद इति चेत्, ननु समस्ताद् व्यस्ताद् वा तस्मात् तदुत्पद्येत ? । न ताव-त् समस्तात् ; अक्रूर्यादिच्छेदेऽपि पञ्चताप्रसङ्गात् । अन्यथा शि-रश्छेदेऽप्यपञ्चत्वप्राप्तेः नापि व्यस्ताद्, एकस्मिन्नेव कायेऽनेकवै-तन्योत्पत्तिप्रसङ्गात् । अथैकः शरीरावयवी तत एकमेव चैतन्य-मुत्पद्येत । तदप्यसुद्धमम् । अरुपादमत एव तादृशावयवविस्वीका-रात् । त्वन्मते तु " समुद्भवमात्रमिदं कलेवरम् " इत्यभिधानात् ।

किञ्च-शरीरस्यावैकल्याद् मृतशरीरेऽपि चैतन्योत्पत्तिः स्यात् । अथ वाताऽऽदिदोषैर्वैगुण्याद् न मृतशरीरस्य चैतन्योत्पादक-त्वम् । नैतदयुक्तम् । यतो मृतस्य समीजवन्ति दोषास्ततो देह-स्याऽऽरोग्यलाभः । तथा चोक्तम्- " तेषां समत्वमारोग्यं, क्ववृ-द्धी विपर्यये " इति । ततश्च पुनरुज्जीवनं स्यात् । अथ समीकरणं दोषाणां कुतो ज्ञायते ? , ज्वराऽऽदिविकारादज्ञानात् । अथ वैगुण्य-कारिणि निवृत्तेऽपि नावश्यं तत्कृतस्य वैगुण्यस्य निवृत्तिः ; यथा वह्निनिवृत्तावपि न काष्ठे इयामिकाकौटिह्याऽऽदिविकारस्य । तद-प्यसुपपादम् । यतः किञ्चित् क्वचिद्विपर्ययविकाराऽऽरम्भकं दृष्टम्, यथा काष्ठे वह्निः इयामिकाऽऽदेः ; क्वचिच्च निवर्त्यविकाराऽऽरम्भ-कं, यथा सुवर्णे छत्रतायाः, तत्र यदि दोषविकारोऽनिवर्त्यः स्या-त् चिकित्साशास्त्रं वृथैव स्यात्, ततो दौर्बल्याऽऽदिविकारस्यैव म-दतोऽपि मरणविकारस्य निवृत्तिः प्रसज्येत । अथ चिकित्सा-प्रयोगाद् दौर्बल्याऽऽदिनिवृत्त्युपलब्धेरपनेयविकारत्वम्, असाध्य-व्याधेरुत्पत्तेरपनेयविकारत्वं चेत्युज्यया दर्शनाद् मरणा-निवृत्तिः । तदसत् । यत औषधाऽऽदेरलाभाद् आयुःकृपाद् वा क-श्चिदसाध्यो विकारो भवति, दोषे तु केवले विकारकारिणि ना-स्त्यसाध्यता । तथाहि-तेनैव व्याधिना कश्चिद् ध्रियते, कश्चिद् न, इति नेदं दोषे केवले विकारकारिणि घटते ; तस्मात् कर्माधि-पत्यमेवात्र सुपुत्रम् । न चैतत् परलोकादागतमात्मानं विने-ति । तथाहि-एतस्योत्पादे देहः सहकारिकारणम्, उपादानका-रणं वा भवेत् । प्राचि विकल्पे कलेवरस्य सहकारिभावे किमु-पादानं चैतन्यस्य स्यात् ? , तदव्यतिरेकेण तत्त्वान्तराभा-वात् । न चानुपादाना कस्याचित्कार्यस्योत्पत्तिरुपलब्धचरी, शब्दविद्युदादीनामप्यनुपादानत्वे तत्त्वचतुष्टयानन्तर्भावो ज-वेत्, देहाधिकोपादानाभ्युपगमे तु चैतन्यस्य निरप्रत्यूहा-ऽऽसिद्धिः । कायसहकृतादात्मोपादानात् तथात्रिधचैतन्य-पर्यायोत्पादप्रसिद्धेः । नाप्युपादानकारणं कायश्चैतन्योपादे-यस्य, परस्परानुयायिविकारत्वं स्रष्टुपादानोपादेययोल-क्षणम्, यथा पटानुयायिनीलिमवत्त्वं तन्तूनाम्, तन्वनुया-यिनीलिमवत्त्वं च पटस्य । तथाहि-नीलतन्तुपटत्रपरिघटि-तमूर्तिः पटो नील एव भवति, शुक्रश्च पटो नीलीज्वा-ऽऽदिना रज्यमानो नीलतन्तुसन्तान एव जवतीति । तत्र न तावत् तनोरुपादानत्वोपपत्तिः, उपादानभावाभिमततनुजा-जः शस्त्रसंपाताऽऽदिजनितस्य विकारस्य वासीबन्धनकल्पाना-मन्यत्र गतचित्तानां वा चैतन्येऽनुपपन्नमात् । यस्तु शस्त्रसंपा-ताऽऽद्यनन्तरं कस्यापि मूर्च्छाऽऽदिश्चैतन्यविकारः, स रुधिरसं-दर्शनपीरामयाऽऽदिसम्भव एव, न तु कायविकारकारणकः, प-ररुधिरसंदर्शनव्याघ्राऽऽदिभयोत्पन्नमूर्च्छाऽऽदिवत् । अस्तु वा कायविकारकारणकोऽसौ, तथापि नोपादानकारणं कायः ; तस्मि-न्नवस्थामात्रकारणतया तस्य सहकारिकारणत्वस्यैवोपपत्तेः, सुवर्णज्वतायां दहनवत् । नापि चैतन्यस्योपादेयत्वोपपत्तेः, उपादेयभावाभिमतचैतन्यजुषो हर्षविषादमूर्च्छां निज्जामीति शो-कानेकशास्त्रप्रबोधाऽऽदेर्विकारस्य कायेऽनुपलम्भादिति नोक्तमु-पादानलक्षणं देहस्योपपद्यते । यद् वृद्धौ, यदात्मनः कार्यस्य वृद्धि-स्तत्स्योपादानम्, यथा तन्तवः पटस्य ; इत्यप्युपादानलक्षणं न तनोश्चैतन्यं प्रति युज्यते, योजनशताऽऽदिशरीरप्रमाणानामपि म-त्स्याऽऽदीनामद्वयतमवृत्तिवात्, रुशतरशरीराणामपि केषाञ्चिद् नृणां सातिशयप्रकाशशक्तिवात् । या पुनरेषा बालकाऽऽदेर्विग्रह-बुद्धौ चैतन्यवृद्धिः, सा शरीरस्य चैतन्यं प्रति सहकारिभावाद्, उ-

दकवृद्धावङ्गुवृद्धिवत्, उपादानभावे हि नियमेन चैतन्यस्य तद्वृद्ध्यनुविधायित्वं स्यात्, न चैवम्, तथाऽनुज्ञवाजाबात् । पूर्वाऽऽकारपरित्यागाज्जद्वृत्तौ चराऽऽकारोपादानमप्युपादानलक्षणं तनोश्चैतन्यं प्रति नास्त्येव, उपादानभावाभिमतशरीरप्राकृताऽऽकारपरित्यागाभावेऽपि प्रादुर्भवज्ञानाप्रकारप्रकर्षरूपचैतन्यविकारोपलब्धादिति न चैतन्यं प्रत्युपादानभावोऽपि षण्णः सूपपादः । किञ्च—यथा काष्ठाऽऽद्यन्तः—प्रतिष्ठाद्वयकाज्ज्वलनाज्ज्वलनः, चन्द्रकान्तान्तर्गताद् वा तोयात् तोयं व्यकीर्णवद्व्युपगतं प्रवता, तथाऽव्यकाश्चैतन्यात् कुतोऽपि पाश्चात्याद् व्यक्तचैतन्यमन्युपगम्यताम्; तथा चाऽऽत्मसिद्धिः । अथ दृश्यमानकाष्ठेऽनुकान्ताऽऽदेरेव पार्थिवाज्ज्वलनोदकाऽऽद्युपादोऽन्युपगम्यते, नादृश्यमानात् कुतोऽपि; तर्हि क्रीणस्ते तत्रचतुष्टयवादः, सर्वेषां भूयादीनामुपादानोपादेयभावप्रसङ्गेन जैनाभिप्रेतपुद्गलैकतत्त्ववादप्रसङ्गादिति न चूतैतन्यश्चैतन्योत्पादः सद्वादः । ननु ज्ञानं भूताव्यव्यतिरेकानुविधायि दृश्यते । तथाहि—ज्ञैतन्वन्नपानोपयोगतुष्टुपट्टौ चेतना प्रवति, तद्विपर्यये विपर्ययः, ब्राह्मीधृताऽऽद्युपयोगसंस्कृते च कुमारकशरीरे पटुप्रकृता प्रजायते, वर्षासु च स्वेदाऽऽदिना नातिद्वीयसैव कालेन दध्यवयवा एव चलन्तः पुराऽऽदिकृमिरूपा उपपन्न्यन्ते, इति चूतचैतन्यपक्ष एव युक्तियुक्तो लक्ष्यत इति चेत् । नैतच्चाह । यतश्चेष्टेन्द्रियार्थाऽऽश्रयः शरीरं प्रसिद्धम्, तदनुग्रहात् तत्सदकारोन्मियानुग्रहे सति पटुकरणत्वाद् विषयग्रहणमपि पटुतरमेव भवति । न च विषयग्रहणादन्यच्चैतन्यं नाम । एतेन ब्राह्मीधृतोपयोगोऽपि व्याख्यातः । आत्मनो जोगाऽऽयतनत्वेन शरीरस्य कदाचित् केपाश्चिद् चूतावयवानामुपादानम्, अतः शुक्रशोणितवद् दध्यवयवाद् विकृतानुपादास्यते । तथा च स्वेदजाऽऽदिभेदेन बहुभेदो भूतसर्गः प्रवर्तते विचित्रकर्मविपाकापेक्षेयति यत्किञ्चिदेतत् । आत्मप्रतीतौ किं प्रमाणमिति चेत्, प्रत्यक्षमेव तावत् । तथाहि—सुखी दुःखी वाऽहमित्याद्यहं प्रत्ययश्चेतनातत्त्वमात्माख्यमर्पयत्येव । न चायं भ्रान्तिभ्राता, विसंवादापवादबन्धत्वात् । नापि द्वैतिकाऽऽदिः, लिङ्गाऽऽदितत्त्वरूपकलापोपनिपातमन्तरेणोत्पादात् । ततः स्पष्टप्रतिभासस्वरूपत्वेन प्रत्यक्षलक्षणोऽयमन्तर्मुखाऽऽकारतया परिस्फुरन्नात्मानमुद्घोतयति । ननु मूर्त्तिमात्रमन्त्रणप्रवण एवैव प्रत्ययः, स्थूलोऽहं कृशोऽहमित्यादिप्रत्ययवत्; न खल्वेवोऽप्यात्माऽऽलम्बनः, तस्य स्थूलताऽऽदिधर्माऽऽधारत्वाभावादिति चेत्, तत्किमिदानीमुन्दुरवृद्धं विद्यत इति मन्दिरमादीपनीयम् ? । न हि नीलः स्फटिक इत्यादि वेदनं सत्यं न संज्ञवातित्येतावता शुक्लः स्फटिक इत्यपि मा ज्ञत् । स्थूलोऽहमित्याद्यपि हि ज्ञानं स्थूलशरीरवानहमित्येवं शरीरोपाधिकमुत्पद्यमानमात्माऽऽलम्बनतया सत्यमेव, यदि तु भेदं तिरस्कुर्वदुत्पद्यते, तदा भ्रान्तमेव; नीलः स्फटिक इत्यादिज्ञानवत्, अस्ति च जेदेनापि प्रतिपत्तिः—स्थूलं कृशं वा मम शरीरमिति । ननु मदीय आत्मेत्येषाऽपि प्रतिपत्तिरस्ति, न च मच्छब्दवाच्यमात्मान्तरमत्राऽन्युपगतं त्वया । यद्येवम्, प्रतिपन्न आत्मा तर्हि त्वयाऽप्येव तदात्मशब्दाभिधेयः, मच्छब्दवाच्ये तत्र विवादात् । प्रतिपन्ने च विवादः सापवादः, स्ववचनविरोधबाधितत्वात् । अथ मम शरीरमित्यादिषु शरीरव्यतिरिक्तमालम्बनं ममेति ज्ञानस्याभ्युप-

गच्छतो ममाऽऽत्मेत्यत्राप्यात्मव्यतिरिक्तमालम्बनं प्रसज्यत इत्यनिष्टाऽऽपादानार्थत्वाददोषोऽयमिति चेत् । तद्वत्तुरक्षम् । अप्रतिप्रासनाद्; न हि ममायमात्मेति प्रत्यये शरीराऽऽदिवद् मत्प्रत्ययविषयादन्य आत्मा प्रतिभाति, किम्वहमित्यात्मानं प्रत्यक्ततः प्रतिपन्नाऽऽत्मान्तरव्यवच्छेदेन परप्रतीत्यर्थं ममाऽऽत्मेति निर्दिशति, ममाऽऽत्मा अहमेवेत्यर्थः । यदा पुनः शरीरमात्मशब्देन निर्देष्टुमिच्छति, तदा ममाऽऽत्मेति भेदाभिधानमेवेदम्, शरीरस्यात्मोपकारकत्वेनाऽऽत्मत्वेनोपचारात्, अत्यन्तापकारके ज्ञेयेऽहमेवावमिति वत् । किञ्च—ममाऽऽत्मेति मत्प्रत्ययविषयाद् भेदेनाऽऽत्मज्ञानं बाध्यमानत्वाद् भ्रान्तं भवतु, शरीरभेदज्ञानं तु कस्माद् भ्रान्तम्, न ह्येकव केशाऽऽदिज्ञानस्य भ्रान्तत्वं सर्वत्र भ्रान्तत्वं युक्तम्, भ्रान्ताऽऽभ्रान्तविशेषाभावप्रसङ्गात् । ततः प्रत्यक्षादात्मा सिद्धिसौधमध्यमध्यासापास । नन्वात्मनः किं रूपं, यद् प्रत्यक्षेण साक्षात्किञ्चित् ? । यद्येवम्, सुखाऽऽदेरपि किं रूपं, यद् मानसप्रत्यक्षसमधिगम्यमिष्यते ? । नन्वानन्दाऽऽदिस्वभावं प्रसिद्धमेव रूपं सुखाऽऽदेः, तर्हि तदाधारत्वमात्मनोऽपि रूपमवगच्छतु भवान् ।

“ सुखाऽऽदि चैतन्यमानं हि, स्वतन्वं नाऽनुज्ञयते ।

मनुवर्धनुवेधात् तु, सिद्धं ग्रहणमात्मनः ॥ १॥

इदं सुखमिति ज्ञानं, दृश्यते न घटाऽऽदिवत् ।

अहं सुखीति तु ज्ञप्ति-रात्मनोऽपि प्रकाशिका ” ॥ २ ॥

अनुमानतोऽप्यात्मा प्रसिध्यत्येव । तथाहि—चैतन्यं तन्वादिबिद्यत्तणाऽऽश्रयाऽऽश्रितम्, तत्र बाधकोपपत्तौ सत्यां कार्वाणान्यथानुपपत्तेः । न तावदयं हेतुर्विशेष्यासिद्धः, कटकटपट्टज्ञानाऽऽदिविचित्रपरिणामपरम्परायाः कादाचित्कत्वेन पटाऽऽदिवत्, तत्र कार्यत्वप्रसिद्धेः । नापि विशेषणासिद्धः, न शरीरेन्द्रियविषयाश्चेतन्यधर्माणः, रूपाऽऽदिमत्त्वाद् जौतिकत्वाद् वा घटवत्, इत्यनेन तत्र तस्य बाधनात् । नाऽप्ययं व्यभिचारी, विरुद्धो वा, तन्वादिलक्षणाऽऽश्रयाऽऽश्रिताद् विपक्षात् तन्वादिबिद्यत्तिनो रूपाऽऽदेः शरीरत्वसामान्याद् वा सविशेषणकार्यत्वहेतोस्त्यन्तं व्यावृत्तत्वात् । इत्यनुमानतोऽप्यात्मा प्राप्तिष्यत् ।

“ उपयोगलक्षणो जीवः ” इत्यागमप्रदीपोऽप्यात्मानमुद्घोतयति । अनुमानाऽऽगमयोश्च प्रामाण्यं प्र० जागे ‘अणुमाण’ शब्दे, द्वि० जागे ‘आगम’ शब्दे च प्रसाधितमित्यात्मप्रसिद्धिः ॥ बौद्धास्तु श्रुतिज्ञपरम्परामात्रमेवाऽऽत्मानमात्मासिद्धिः, न पुनर्मौक्तिककृत्निकरनिरन्तरानुस्यूतैकसूत्रवत् तदन्वयिनमेकम् । ते लोकायतलुष्टाकेभ्योऽपि पापीयांसः, तद्भावेऽपि तेषां स्मरणप्रत्यभिज्ञानाऽऽद्यघटनात् । तथाहि—पूर्वबुद्ध्याऽनुभूतेऽयं नोत्तरबुद्धीनां स्मृतिः सम्भवति, ततोऽन्वत्वात्, सन्तापान्तरबुद्धिवत् । न ह्यन्यदृष्टोऽर्थोऽन्येन स्मर्यते, अन्यथैकेन दृष्टोऽर्थः सर्वैः स्मर्यते । स्मरणजावे च कौतस्कुती प्रत्यभिज्ञा प्रसूतिः ? , तस्याः स्मरणानुभवोभयसम्भवत्वात्, पदार्थभेदप्रवृत्तप्रकृतसंस्कारस्य हि प्रमातुः स एवायमिण्याकारेणैवमुपपद्यते । अथ स्यादयं दोषो यद्यविशेषेणाऽऽबद्धप्रत्ययः स्मरतीत्युच्यते, किन्वन्यत्वेऽपि कार्यकारणभावादिव स्मृतिः, भिन्नसन्तानबुद्धीनां तु कार्यकारणभावो नास्ति, तेन सन्तानान्तराणां स्मृतिर्न भवति, न चैकसन्तानकीनामपि बुद्धीनां कार्यकारणभावो नास्ति, येन पूर्वबुद्ध्यानुभूतेऽर्थे तदुत्तरबुद्धीनां स्मृतिर्न स्यात् । तदप्यनवदानम् । एवमपि नानात्वस्य तदवस्थात्वात् । अन्यत्वं हि स्मृत्यसम्भवे साधनमुक्तम्, तच्च कार्यकारणजावामिधानेऽपि ना-

पगतम्, न हि कार्यकारणभावाजिधाने तस्यासिद्धत्वाऽऽदीनाम-
न्यतमो दोषः प्रतिपद्यते । नापि स्वपक्षमिच्छिरनेन क्रियते, न हि
कार्यकारणभावात् स्मृतिरित्यत्रोभयप्रसिद्धोऽस्ति दृष्टान्तः । अथ-

“यस्मिन्नेव हि सन्ताने, आहिता कर्मवासना ।

फलं तत्रैव संधत्ते, कार्पासे रक्तता यथा ” ॥ १ ॥

इति कार्पासरक्ततादृष्टान्तोऽस्तीति चेत् । तदसाधोयः, सा-
धनदूषणासंभवात् । अन्यथाऽऽद्यसंभवाच्च साधनम्-न हि
कार्यकारणभावो यत्र तत्र स्मृतिः कार्पासे रक्ततावदित्यन्व-
यः संभवति, नापि यत्र न स्मृतिस्तत्र न कार्यकारणभाव-
इति व्यतिरेकोऽस्ति । असिद्धत्वाऽऽद्यनुद्भावनाच्च न दूषणम्,
न हि ततोऽन्यत्वादित्यस्य हेतोः कार्पासे रक्ततावदित्यनेन
कश्चिद्दोषः प्रतिपाद्यते । किञ्च-यद्यन्यत्वेऽपि कार्यकारणजा-
लेन स्मृतेरुत्पत्तिरिष्यते, तदा शिष्याऽऽचार्याऽऽदिवुद्धीनाम-
पि कार्यकारणभावसद्भावेन स्मृत्यादि स्यात् । अथ नायं प्र-
सङ्गः, एकसन्तानत्वे सतीति विशेषणादिनि चेत् । तदयुक्तम् ।
भेदाभेदपक्षाभ्यां तस्योपपत्तीणत्वात् । कृष्णपरम्परातस्तस्याभेदे
हि क्षणपरम्परैव सा, तथा च सन्तान इति न किञ्चिदतिरिक्त-
मुक्तम् । भेदे तु पारमार्थिकोऽपारमार्थिको वा असौ स्यात् ? ।
अपारमार्थिकत्वे त्वस्य तदेव दूषणम् । पारमार्थिकत्वे स्थिरो वा
स्यात्, क्षणिको वा ? । क्षणिकत्वे सन्ताननिर्विशेष एवायमिति
किमेनेन स्तेनभीतस्य स्तेनान्तरशरणस्वीकरणकारिणा ? ।

“स्थिरमथ सन्तानमभ्युपेयाः, प्रथयन्तं परमार्थस्त्वरूपम् ।
अमृतं पिब पुतयाऽनयोक्त्या, स्थिरघृणुः परत्रोक्तिनः प्रसिद्धेः” ॥ १ ॥

उपादानोपादेयभावप्रबन्धेन प्रवर्तमानः कार्यकारणभाव एव
सन्तान इति चेत् । तदवयवम्, अविष्यभावाऽऽदिसम्बन्धविशेषा-
भावे कारणत्वमात्राविशेषादुपादानेतरविजागानुपपत्तेः । स-
न्तानजनकं यत् तदुपादानमिति चेत् । न । इतरेतराऽऽश्रयत्वप्रस-
ङ्गात्-सन्तानजनकत्वेनोपादानकारणत्वम्, उपादानकारणजन्य-
त्वेन च सन्तानत्वमिति । लोके तु समानजातीयानां कार्यका-
रणभावे सन्तानव्यवहारः । तद्यथा-ब्राह्मणसन्तान इति, तत्प्र-
सिद्ध्या चास्माभिरपि शब्दप्रदीपाऽऽदिषु सन्तानव्यवहारः क्रि-
यते, तत्रापि यद्येवमभिप्रेतः सन्तानस्तदा कथं न शिष्याऽऽचार्य-
बुद्धीनामेकसन्तानत्वम् ? । न ह्यासीं समानजातीयत्वं कार्य-
कारणभावो वा नास्ति, ततः शिष्यस्य चिरव्यवहृता अपि बु-
द्धयः पारम्पर्येण कारणमिति तदनुभूतेऽप्यर्थे यथा स्मृति-
र्भवति, तथोपाध्यायबुद्धयोऽपि जन्मप्रवृत्त्युत्पन्नाः पारम्पर्येण
कारणमिति तदनुभूतेऽप्यर्थे स्मृतिर्भवेत् । किञ्च-धूमशब्दाऽऽ-
दीनामुपादानकारणं विनैवोत्पत्तिस्तव स्याद्, न हि तेषामप्य-
नादिप्रबन्धेन समानजातीयं कारणमस्तीति शक्यते वक्तुम्,
तथा च ज्ञानस्याऽपि गर्भाऽऽद्यनुपादानैवोत्पत्तिः स्यादिति प-
रलोकज्ञावः । अथ धूमशब्दाऽऽदीनां विजातीयमप्युपादानमि-
ष्यते, एवं तर्हि ज्ञानस्याप्युपादानं गर्जशरीरमेवास्तु न जन्मा-
न्तरज्ञानं कल्पनीयम्, यथादर्शनं ह्युपादानमिष्टम्, अन्यथा
धूमशब्दाऽऽदीनामप्यनादिः सन्तानः कल्पनीयः स्यादिति स-
न्तानाघटनाद् न परेषां स्मृत्यादिव्यवस्था, नापि परलोकः
कोऽपि प्रसिद्धिपद्धतिं दधाति, परलोकिनः कस्यचिदसं-
जवात् । सत्यपि वा परलोके कथमकृताज्यागमकृतप्रणा-
शो पराक्रियेते ? , येन हि ज्ञानेन चैत्यवन्दनाऽऽदि कर्म कृ-
तम्, तस्य विनाशाद् न तत्फलोपभोगः, यस्य च फलोप-
भोगस्तेन न तत्कर्म कृतमिति । अथ नायं दोषः, कार्यकार-

णज्ञावस्य नियामकत्वात्, अनादिप्रबन्धप्रवृत्तो हि ज्ञानानां हे-
तुफलज्ञावप्रवादः । स च सन्तान इत्युच्यते, तद्वशात् सर्वो
व्यवहारः संगच्छते, नित्यस्त्वात्माऽऽद्युपगम्यमानो यदि सुखाऽऽ-
दिजन्मना विकृतिमनुभवति तदयमनित्य एव चर्माऽऽदिवदुक्तः
स्यात्, निर्विकारकत्वे तु सताऽसता वा सुखदुःखाऽऽदिना कर्म-
फलेन कस्तस्य विशेषः ? , इति कर्मवैफल्यमेव । तदुक्तम्-“वर्था-
ऽस्तपाभ्यां किं व्योमन-श्रमण्यस्ति तयोः फलम् ? । चर्मोपमश्चेत्
सोऽनित्यः, खतुल्यश्चेदसत्समः” ॥ १ ॥ इति । तस्मात् त्वय्यतामेष
मूर्धाभिपिक्तः प्रथमो मोह आत्मग्रहो नाम, तन्निवृत्ताच्चात्मीय-
ग्रहोऽपि विरस्यति-अहमेव न, किं मम ? , इति । तदिदमह-
ङ्कारमकारप्रस्थिग्रहाणेन नैरात्म्यदर्शनमेव निर्वाणद्वारम्, अ-
न्यथा कौतस्कुती निर्वाणवार्ताऽपि ? । तदपि वार्तम् । हेतुफ-
लज्ञावप्रवाहस्यभावस्य सन्तानस्यान्तरमेव नियामकत्वेन नि-
रस्तत्वात् । यत् पुनः सुखाऽऽदिविकाराभ्युपगमे चर्माऽऽदिवदा-
त्मनोऽनित्यत्वं प्रसिद्धम्, तदिष्टमेव, कथञ्चिदनित्यत्वेनाऽऽ-
त्मनः स्याद्वादिभिः स्वीकाराद्, नित्यत्वस्य कथञ्चिदेवाभ्युपग-
मात् । यत् नित्यत्वेऽस्याऽऽत्मीयग्रहसद्भावेन मुक्त्यनवाप्तिदूषण-
मभाणि, तदप्यनवदातम्, विदितपर्यन्तविरससंसारस्वरूपाणां
परिगतपारमार्थिकैकान्तिकाऽऽत्यन्तिकाऽऽनन्दसन्देहसंभावा-
पवर्गोपनिषदां च महात्मनां शरीरेऽपि किम्पाकपाकोपलितपाय-
स इव निर्ममत्वदर्शनात् । नैरात्म्यदर्शने पुनरात्मैव तावन्नास्ति,
कः प्रेत्य सुखीभवन्तर्था यतिष्यते ? , ज्ञानक्षणाऽपि संसारी कथ-
मपरज्ञानक्षणसुखीभवनाय घटिष्यते ? , न हि दुःखी देवदत्तो य-
ज्ञदत्तसुखाय चेष्टमानो दृष्टः, एकक्षणस्य तु दुःखं स्वरसनाशि-
त्वात् तेनैव सार्धं दध्वंसे । सन्तानस्तु न वास्तवः कश्चिदिति
प्ररूपितमेव; वास्तवत्वे तस्य निष्प्रत्यूहाऽऽत्मसिद्धिरित्यलं
प्रसङ्गेन, प्रकृतमनुसरामः * । आश्रयस्य परलोकिनोऽभावादिति
हेतूपन्यासस्तु भवतां वैदुष्यचातुरीचमत्कर्तुं नाञ्जति, पूर्वोक्त-
युक्तः सत्प्रतिपत्तत्वात् । पुनश्च यदुक्तम्-अप्रत्यक्षत्वादिति ।
तदपि न । यतस्तवाऽप्रत्यक्षं तत्, सर्वप्रमातृणां वा ? । प्रथमपक्षे
त्वत्पितामहाऽऽदेरप्यभावो भवेत्, चिरातीतत्वेन तस्य तवा-
ऽप्रत्यक्षत्वात्, तदभावे ज्वतोऽप्यभावो भवेदित्यहो ! नवी-
ना वादवैदर्भ्या । द्वितीयकल्पोऽप्यलपीयान्, सर्वप्रमातृप्रत्यक्ष-
महद्विनिष्ठानिष्ठातं न भवतीति वादिना प्रत्येतुमशक्तेः; प्र-
तिवादिना तु तदाऽऽकन्नकुशलः केवली कङ्कौकृत एव । वि-
चारात्मत्वमप्यक्षमम्, कर्कशतर्कैस्तर्क्यमाणस्य तस्य घटना-
त् । ननु कथं घटने ? । तथाहि-तदनिमित्तं, सनिमित्तं वा भ-
वेत् ? । न तावदनिमित्तम्, सदा सत्त्वास्तनयोः प्रसङ्गात् “नित्यं
सत्यमसत्त्वं वा, हेतोऽन्यानपेक्षणात् ।” यदि पुनः सनिमित्तम्,
तदाऽपि तन्निमित्तमदृष्टान्तरमेव, रागद्वेषाऽऽदि कपायकालुष्यम्,
हिंसाऽऽदि क्रिया वा । प्रथमे पक्षेऽनवस्था व्यवस्था । द्वितीये तु
न कदापि कस्यापि कर्माभावो भवेत्, न चेतो रागद्वेषाऽऽदिकपा-
यकालुष्यस्य सर्वसंसारिणां भावात् । तृतीयपक्षोऽप्यमूपादः,
पापपुण्यहेतुत्वसंमतयोर्हिंसाऽऽदित्पृजाऽऽदिक्रियाव्यभिचारद-
र्शनात्-कृष्णपञ्चपरम्पराप्राणप्रहाणकारिणां कपटघटनापटीय-
सां पितृमातृमित्रपुत्राऽऽदिद्रोहिणामपि केषाञ्चिच्चपल-
चारुचामरश्चेताऽऽनपत्रपात्रपाथिवश्रीदर्शनात्, जिनपतिपदप-
ङ्कजपुष्पापरायणानां निखिलप्राणिपरम्पराऽऽपारकृपाऽऽकृपा-
णामपि केषाञ्चिदेकोपपन्नवारिद्र्यमुद्राऽऽक्रान्तत्वाऽऽलोक-

नादिति । अत्र ब्रूमः-पक्षत्रयमप्येतत् कर्त्तव्यं क्रियत एव । प्राच्याऽदृष्टान्तरवशात् न हि प्राणी रागद्वेषाऽऽदिना प्राणव्यपरोपणाऽऽदि कुर्वाणः कर्मणा बध्यते । न च प्रथमपक्षेऽनवस्था दौस्थ्याय, मूलन्यकरत्वाभावाद्, बीजाङ्कुराऽऽदिसन्तानवत् तत्सन्तानस्याऽनादित्वेनेष्टत्वात् । द्वितीयेऽपि यदि कस्यापि कर्माभावो न ज्ञेयः, मा भूत्, सिद्धतावददृष्टम् * । तृतीये तु या हिंसावतोऽपि समृद्धिः, अदृष्टजावतोऽपि दारिद्र्याऽऽप्तिः; सा क्रमेण प्रागुपात्तस्य पापानुबन्धिनः पुण्यस्य, पुण्यानुबन्धिनः पापस्य च फलम् । तत्क्रियापात्तं तु कर्म जन्मान्तरे फलिष्यतीति नात्र नियतकार्यकारणभावव्यभिचारः । साधकाभावादपि नादृष्टाभावः, प्राक्प्रसाधितप्रामाण्ययोरगमाऽनुमानयोस्तत्प्रसाधकयोर्भावात् । तथा च-“ शुभः पुण्यस्य, ” “ अशुभः पापस्य ” इत्यागमः । अनुमानं तु-तुल्यसाधनानां कार्ये विशेषः सहेतुकः, कार्यत्वात्, कुम्भवत् ।

“ दृष्टश्च साध्वीसुतयो-र्धमयोस्तुल्यजन्मनोः ।

विशेषो धीर्यविज्ञानवैराग्याऽऽरोप्यसंपदाम् ” ॥ १ ॥

न चायं विशेषो विशिष्टमदृष्टकारणमन्तरेण ।

यदनुर्जनभङ्गगणिकमाश्रमणमिश्राः-

“ जो तुल्लसादणणं, फले विसेसो ण सो विणा हेउं ।

कउजत्तणओ गोयमं । घडो व्व हेऊ ब से कम्मं ” ॥ १६१३ ॥

अथ यथैकप्रदेशसंभवानामपि बदरीकण्डकानां कौटिल्याऽऽज्ञेयाऽऽदिर्विशेषः, यथा वैकसरसीसंभूतानामपि पङ्कजानां नीलधवलपाटलपीतशतपत्रसदृशत्वाऽऽदिर्भेदः; तथा शरीरिणामपि स्वभावादेषां विशेषो भविष्यति । तदशस्यम् । कण्टकपङ्कजाऽऽदीनामपि प्राणित्वेन परेषां प्रसिद्धेस्तद्दृष्टान्तावष्टम्भस्य दृष्टत्वात्; आढारकृतरोहदोहदाऽऽदिना वनस्पतीनामपि प्राणित्वेन तैः प्रसाधनात् । अथ गगनपरिसरे मकरकितुरङ्गकुरङ्गभृङ्गाराङ्गाराऽऽद्याकाराननेकप्रकारान् बिभ्रत्यभ्राणि, न च ताभ्यपि चेतनानि वः संमतानि; तद्वत् तनुभाजोऽपि राजरङ्काऽऽदयः सम्भवति चेत् । तदसत् । तेषामपि जगददृष्टवशादेव देवपदवीपरिसरे विचरन्तां विचित्राऽऽकारस्वीकारात् । कश्चायं स्वभावो, यद्वशाजगद्वैचित्र्यमुच्यते ? किं निर्हेतुकत्वम्, स्वात्महेतुकत्वम्, वस्तुधर्मः, वस्तुविशेषो वा ? आद्ये पक्षे सदा सत्त्वस्य, असत्त्वस्य वा प्रसङ्गः । द्वितीये आत्माऽऽश्रयत्वं दोषः, अविद्यमानो हि भावाऽऽत्मा कथं हेतुः स्यात् ? ; विद्यमानोऽपि विद्यमानत्वादेव कथं स्वात्पाद्यः स्यात् ? । वस्तुधर्मोऽपि दृश्यः कांश्चित्, महद्गो वा ? दृश्यस्तावदनुपलभ्यभाधितः । अदृश्यस्तु कथं सत्त्वेन वक्तुं शक्यः ? । अनुमानात् तु तन्निर्णयेऽदृष्टानुमानमेव श्रेयः । वस्तुविशेषश्चेत् स्वभावो-चूतातिरिक्तो, ज्ञतस्वरूपो वा ? प्रथमे मूर्तोऽमूर्तो वा ? मूर्तोऽपि दृश्योऽदृश्यो वा ? दृश्यस्तावद् दृष्टानुपलभ्यभाधितः । अदृश्यस्त्वदृष्टमेव स्वभावभाषया भावे । अमूर्तः पुनः परः परलोकितः को नामास्तु ? । न चादृष्टविघटितस्य तस्य परलोकस्वीकारः, इत्यतोऽप्यदृष्टं स्पष्टं निरुक्त्यते । ज्ञतस्वरूपस्तु स्वभावो-नरेन्द्रदरिद्रताऽऽदिवैसदृश्यभाजोर्यमलज्जातयोरुपादकस्तुल्य एव विलोक्यते, इति कौतस्कुतस्तयोर्विशेषः स्यात् ? । तद्वशनात् तत्रादृष्टभूतविशेषानुमानेन नामान्तरनिरोहितमदृष्टमेवानुमिति सिद्धं दृष्टम्; इतोऽपि-बालशरीरं शरीरान्तरपूर्वकम्, इन्द्रियाऽऽदिमत्वात्, तत्रणशरीरवत् ।

न च प्राचीनभधातीततनुपूर्वकमेवेदम्, तस्य तद्वत्वावसान एव पटुपवनप्रेरितातितीव्रचित्ताज्वलनज्वालाकलापप्लुपृतया जलस्यार्द्रावादापान्तरालगतवाज्रावेन तत्पूर्वकत्वानुपपत्तः । न चाऽशरीरिणो नियतगर्भदेशस्थानप्राप्तिपूर्वकशरीरग्रहो युज्यते, नियामकारणाभावात् । स्वभावस्य तु नियामकत्वं प्रागेव व्यपास्तम् । ततो यच्छरीरपूर्वकं बालशरीरं तत्कर्ममयमिति । पौद्गलिकं चेदमदृष्टमेष्टयम्, आत्मनः पारतन्त्र्यनिमित्तत्वाद्, निगडाऽऽदिवत् । कोधाऽऽदिना व्यभिचार इति चेत् । न । तस्याऽऽत्मपरिणामरूपस्य पारतन्त्र्यस्वभावत्वात्; तन्निमित्तजूनस्य तु कर्मणः पौद्गलिकत्वात् । एवं सीधुधाद्विचित्रवैकल्यमपि पारतन्त्र्यमेव, तदेतुस्तु सीधु पौद्गलिकमेवेति नैतेनापि व्यभिचारः । ततो यद् योगैरात्मविशेषगुणलक्षणम्, कापिलैः प्रकृतिविकारस्वरूपम्, सौगन्धैर्वासनास्वभावम्, ब्रह्मवादिजिरविद्यास्वरूपं चादृष्टमवादि । तदपास्तम् । विशेषतः पुनरमीषां निषेधां विस्तराय स्यादिति न कृतः * ।

एतत्सर्वं सोहापोहं विस्तरेण भगवता श्रीवीरजिनेन्द्रेणाश्रूतिं द्वितीयं गणधरं प्रति यथा प्रसाधितं तथा ‘कम्म’ शब्दे २४६ पृष्ठे-

किं मन्ने अत्यि कम्मं, उयाहु नत्थि त्ति संसओ तुज्झ ।

वेयवयाण य अत्थं, न याणसी तोसमो अत्थो ॥ १६१० ॥

इत्यादितः “ कार्यकारणयोश्च परस्परं जेदात् ” इत्यन्तं २४८ पृष्ठे द्रष्टव्यम् * ।

देवेन्द्रसरिणाऽपि कर्मपदार्थस्य सिद्धिमुपदर्शयता देवासुरमनुजतिर्यगादिरूपत्वेन, द्वाभातिद्रमकमेवाविमन्दमहद्भिदरिद्राऽऽदिरूपत्वेन वाऽऽत्मत्वेनाभिज्ञानात्मात्मनां वैचित्र्यमुत्स्फोरयताऽलेखि दिनकृत्यटीकायाम्-

“ द्माजृदृक्कयोर्मनीषिजडयोः सदूपनीरूपयोः,

श्रीमदुगुगतयोर्बालबलवतोर्नीरोगरोगाऽर्तयोः ।

सौभाग्यासुभगत्वसङ्गमजुषोस्तुल्येऽपि नृत्वेऽन्तरं,

यत् तत् कर्मनिबन्धनं तदपि नो जीवं विना युक्तिमत् ॥ १ ॥ ”

एवं कर्मणः सिद्धिमुपदर्श्य तस्य मूर्तत्वसाधनायेत्थं विवेकः क्रियते-

ननु यदि कार्याणां शरीराऽऽदीनां दर्शनात् तत्कारणभूतं कर्म साध्यते, तर्हि कार्याणां मूर्तत्वात् कर्माऽपि मूर्ते प्राप्नोति ? । अत्रोमिति ब्रूमः-कर्म मूर्तमेव, शरीराऽऽदेस्तत्कार्यस्य मूर्तत्वात्, इह बद् यद् मूर्तं कार्यं, कारणमपि तस्य तस्य मूर्तमेव दृष्टम्, यथा परमाण्वो घटाऽऽदीनाम् । यत्कार्यममूर्तम्; न भवति तस्य कारणमपि मूर्तम्, यथाऽऽत्मा ज्ञानस्य । तस्मान्मूर्तं कर्म * । इतोऽपि मूर्तं कर्म, तत्संबन्धे सुखाऽऽदिसंविद्धे, इह यत्संबन्धे संवेद्यते सुखाऽऽदि, तन्मूर्तं दृष्टम्, यथाऽऽशनाऽऽद्याहारः, यन्मूर्तं न तत्संबन्धिसुखाऽऽदिसंविद्धस्त, यथाऽऽकाशाऽऽदिसंबन्धि । तस्मात्तत्संबन्धिसुखाऽऽदिसंवेदनाद् मूर्तं कर्मेति १ । अथवा-यत्संबन्धे वेदनोद्भवो जघति, तन्मूर्तं दृष्टं, यथाऽग्निः, जघति च कर्मसंबन्धे वेदनोद्भवः, तस्मात्कर्म मूर्तमिति २ । तथाऽऽत्मनो, ज्ञानाऽऽदीनां च तत्कर्माणां मिश्रत्वे सति बाह्येन वस्तुना स्रक्चन्दनाऽङ्गताऽऽदिनोपचयस्याऽऽधीयमानत्वात्, यथा स्नेहाऽऽद्यादितबलो घटः, इह यस्य नाऽऽत्मविज्ञानाऽऽदेः सतो बाह्येन वस्तुना बलमाधीयते, तन्मूर्तं दृष्टं, यथा स्नेहाऽऽदिनाऽऽधीयमानवन्नो घटः, आधीयते च बाह्यैर्मिथ्यात्वाऽऽदिदे-

तुभूतैर्वस्तुभिः पचयलक्षणं बलं कर्मणः, तस्मात्तन्मूर्तमिति ३ ।
तथा मूर्तं कर्म, आत्माऽऽदिभिन्नत्वे सति परिणामित्वात्,
क्षीरमिव, कर्मकार्यस्य शरीराऽऽदेः परिणामित्वदर्शनात् कार-
णमपि परिणामि, इह यस्य कार्यं परिणाम्युपपद्यते, तस्या-
ऽऽत्मनोऽपि परिणामित्वं निश्चीयते, यथा दध्नस्तत्काऽऽदि-
प्रायेण परिणामात् पयसोऽपि परिणामित्वं दृष्टमेवेति ४ ।

कश्चित् पाश्चात्यविपश्चिदपि जैनाभिप्रायमिमं प्रकटयति-

The other point of difference they lay stress on is that while Hindus think of karma as formless (amurta), Jaina believe karma to have shape, and to prove this they argue that karma cannot be formless, because formless things can do us neither good nor harm. The sky they say, like space, is shapeless, and that does us neither evil nor good; but as karma, according to its origin, does inflict hurt or benefit, it must have a form !

इत्थं कर्मणो मूर्तत्वं निरूप्य जीवकर्मणोरेवं संबन्धः प्रसाध्यते-
ननु मूर्तं कमेति प्रवृद्धिः पूर्वं निरूपितं, तस्य च मूर्तस्य कर्म-
णोऽमूर्तेन जीवेन सह कथं संयोगवत्त्वम्, समवायलक्षणं वा सं-
बन्धः ? । तत्रैवं प्रतिविधातव्यम्- यथाऽमूर्तेन विहायसा मूर्ति-
मतः कलशस्य संयोगलक्षणः संबन्धः स्वीक्रियते, तथाऽत्रापि
किं न जीवकर्मणोः ? । यथा वा कनिष्ठिकाऽनःमिकामभ्य-
मातर्जयद्गुह्यऽऽदेर्देहस्य आकुञ्चनप्रसारणाऽऽदिकया क्रियया
सह समवायलक्षणः संबन्धः, तथाऽत्रापि जीवकर्मणोः किञ्च
स्यात् ? । अथवा-यथेदं बाह्यं स्थूलशरीरं जीवोपनिबन्धनं
प्रत्यक्षोपलक्ष्यमानमेव, एवं भवान्तरं प्रजता जीवेन सह
संयुक्तं कामणशरीरं प्रतिपद्यस्व । अथैवं वदसि-धर्माधर्म-
निमित्तं जीवसंबन्धं बाह्यशरीरं प्रवर्तते, तर्हि तावपि धर्मा-
धर्मौ मूर्तौ वा भवेताम्, अमूर्तौ वा ? । यदि मूर्तौ, तर्हि
तयोरेवमूर्तेनाऽऽत्मना सह कथं संबन्धः ? । यदि तयोस्तेन
सहासौ कथमपि प्रवर्तते, तर्हि कर्मणोऽपि तेन सार्धमयं कस्माच्च
स्यात् ? । अथामूर्तौ धर्माधर्मौ, तर्हि बाह्यमूर्तस्थूलशरीरेण सह
तयोः संबन्धः कथं स्यात् ? , मूर्तामूर्तयोर्जैवजिप्रायेण संबन्धा-
ऽयोगात् । न चासंबन्धयोस्तयोर्बाह्यशरीरचेष्टानिमित्तत्वमुपप-
द्यते, अतिप्रसङ्गात् । अथामूर्तयोरपि तयोर्बाह्यशरीरेण मूर्तेन
सहस्यते संबन्धः, तर्हि जीवकर्मणोस्तरसङ्गादे कः प्रत्येयः ? ।

जीवकर्मणोः संबन्धविषयेऽपि जैनाभिप्रायं वदति कश्चित्
पाश्चात्यविपश्चिद-

As long as the jiva or atma is fettered by karma, so long must it undergo rebirth, and it must be remembered that karma is acquired through good as well as through evil actions. If the karma accumulated in the past life was evil, the soul is bound to the cycle of rebirth by iron fetters, if good, by golden chains, but in either case it is bound, and until the karma is worked out, it must be reborn again and again.

Karma is intimately bound up with the soul; accordingly, when the jiva leaves one body, the

weight of its karma draws it irresistibly to another gati (state), and there it forms round itself another body. Only when the soul is freed from good and bad karma alike can it attain the highest state and become a Siddha.

अनया रीत्या जीवकर्मणोः संबन्धं प्रकृत्य कर्मणोऽनादित्वं प्रस्तूयते-

अनादिः कर्मणः सन्तानः, देहकर्मणोः परस्परं हेतुहेतुमज्जा-
बात्, बीजाङ्कुरयोरिव, यथा बीजनाङ्कुरो जन्यते, मङ्कुरादपि
बीजं क्रमेण समुत्पद्यते; एवं देहेन कर्म जन्यते, कर्मणा तु
देह इत्येवं पुनः पुनरपि परस्परमनादिकाङ्गीनहेतुहेतुमज्जावः ।
इह ययोरन्योन्यं हेतुहेतुमदभावः, तयोरनादिः सन्तानः, यथा
बीजाङ्कुरपितृपुत्राऽऽदीनां, तथा देहकर्मणोरपि । (विशेषवि-
स्तरस्तु 'कर्म' शब्दे १५० पृष्ठे द्रष्टव्यः)

अमुना प्रकारेण जीवकर्मणोर्हेतुहेतुमज्जावं निरूप्य मिथ्यात्वा-
विरत्यादिभिः स्वतन्त्रा एव जीवाः कर्म ध्वजन्ति, परं तस्योदये
वे परवशा भवन्तीति निरूप्यते-

" सतो यः स्वत एव मोहसलिलो जन्माऽऽववालोऽशुभो,
रागद्वेषकषायसन्ततिमहानिर्विघ्नधीजस्त्वया ।
रोगैरङ्कुरितो विपत्कुसुमितः कर्मदुमः साम्प्रतम्,
सोऽनां यवि सम्यगेव फलितो दुःखैरधोगामिभिः ॥ १ ॥ "

इत्यादि ।

ततो नारकाणां वा वेदना भवन्ति, ता वाचामगोचराः । यद्यपि
हेतुशतश्रिकथयिषोरभिधेयविषयं न वागवतरति, तथाऽपि क-
र्मविपाकाऽऽवेदनेन प्राणिनां वैराग्यं यथा स्यादित्येवमर्थः श्लो-
कैरेव किञ्चिदभिधीयते-

" ध्रुवमलवनं मेघोद्धारः करकमपाटनं,
हृदयवहने नासाच्छेदः प्रतिकृणदाकणम् ।
कटिविदहने तीक्ष्णाऽऽपातविशूत्रविभेदनं,
दहनवहनेः कङ्कैरैः समस्तविभक्षणम् ॥ १ ॥ "

तथा च-

" छिद्यन्ते कृपणाः कृतास्तपरशोस्तीक्ष्णेन धाराऽसिना,
क्रन्दन्तो विपशुश्चकैः परिचुताः संमल्लङ्घ्यापृतैः ।
पाट्यन्ते क्रकचेन दारुवदसिप्रच्छिन्नबाहुव्याः,
कुम्भीषु प्रपुनान्दन्त्यनघो मूषास्विघान्तर्गताः ॥ १ ॥
भृज्यन्ते ज्वलदम्बरीपद्भुतभृगुज्वालाभिरारायिणो,
दीप्ताङ्गारनित्रेषु घञ्जभवनेष्वङ्गारकेषु पृथिताः ।
दहन्ते विरुतोर्द्धबाहुवदनाः क्रन्दन्त आर्तस्वनाः,
पश्यन्तः कृपणा दिशो विशरणास्त्राणाय को नो भवेत् ? ॥ २ ॥ "

एवंविधिना कर्मजनितानां वेदनां प्रकृत्य कर्मकथविचारः

प्रतीयते-

ननु सम्यग्ज्ञानस्य सत्यार्थत्वेन बलीयस्त्वाद् निवृत्ते च मि-
थ्याज्ञाने तन्मूलत्वाद्वागाऽऽदयोऽपि न भवन्ति, कारणाभावे
कार्यस्यानुत्पादाद्, रागाऽऽद्यजाये च तत्कार्यप्रवृत्तिर्व्यावर्तते,
तदज्ञावे च धर्माधर्मयोरनुत्पत्तिः, आरब्धकार्ययोश्चोपभोगात्
प्रकृत्य इति, संचितयोश्च तयोः प्रत्ययस्तत्त्वज्ञानादेव ।

तदुक्तम्-

" यथैधांसि समिद्धोऽग्निः, जस्मसात् कुरुते कृणात् ।
ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि, भस्मात् कुरुते तथा ॥ १ ॥ "

तथोपभोगादपि प्रकृत्ये चचनमस्ति-

“ नास्तुक्तं क्लीयते कर्म, कल्पकोटिशतैरपि ।” इति ।

तथा च विरुद्धार्थत्वादुभयोरैकत्राधे कथं प्रामाण्यम् ? ।

उपभोगाच्च प्रकृत्येऽनुमानोपन्यासमपि कुर्वन्ति- पूर्वकर्मा-
ण्युपभोगादेव क्लीयन्ते, कर्मत्वाद्, यद् यत् कर्म तत्त-
दुपभोगादेव क्लीयते, यथाऽऽरब्धशरीरं कर्म, तथा चैतत्कर्म,
तस्मादुपभोगादेव क्लीयते इति । न चोपभोगात् प्रकृत्ये कर्मान्त-
रस्यावश्यंभावात् संसारानुच्छेदः, समाधिबन्धादुत्पन्नतत्त्व-
ज्ञानस्यावगतकर्मसामर्थ्यात्पादितयुगपदशेषशरीरद्वाराऽवासा-
नोपभोगस्य कर्मान्तरोत्पत्तिनिमित्तमिथ्याज्ञानजनितानुसंधा-
नविकलस्य कर्मान्तरोत्पत्त्यनुपपत्तेः । न च मिथ्याज्ञानभा-
वेऽत्रिलापस्यैवासंभवात् भोगानुपपत्तिः तदुपभोगं विना क-
र्मणां प्रकृत्यानुपपत्तेर्ज्ञानतोऽपि तद्विधितया प्रवृत्तेः । वैद्यो-
पदेशादातुरस्यैवौपध्यायाचरणे, ज्ञानमप्येवमशेषशरीरोत्पत्ति-
द्वारेणोपभोगात् कर्मणां विनाशो व्यापाराद्गिनिरिव उपच-
र्यते इति ध्याय्येयं, न तु साक्षात् । न चैतद् वा-
च्यं तत्त्वज्ञानिनां कर्मविनाशस्तत्त्वज्ञानात्, इतरेषां तूपभो-
गादिति, ज्ञानेन कर्मविनाशे प्रसिद्धोदाहरणात्रावात् । न
च मिथ्याज्ञानजनितसंस्कारस्य सहकारिणोऽनावाच् वि-
द्यमानान्यपि कर्माणि न जम्भातरशरीरादप्यारभन्त इत्य-
भ्युपगमः भेदाद्, अनुत्पादितकार्यस्य कर्मलक्षणस्य कार्यव-
स्तुतोऽप्रकृत्यास्तिरत्वप्रसक्तेः । अध्यानागतयोर्धर्माधर्मयोरुत्प-
त्तिप्रतिषेधे तज्ज्ञानिनो नित्यनैमित्तिकानुष्ठानं कथम् ? , प्रत्य-
बायपरिहारार्थम् ।

तदुक्तम्-

“ नित्यनैमित्तिकैरेव, कुर्वाणो दुरितक्षयम् ।

ज्ञानं च विमलीकुर्वन्-क्षयासेन तु पाचयेत् ॥ १ ॥

अज्यासाव पक्विज्ञानः, कैवल्यं लभते नरः ॥ ”

केवलं काम्ये, निषिद्धे च प्रवृत्तिनिषेधः । तदुक्तम्-

“ नित्यनैमित्तिके कुर्यात्, प्रत्यवायजिहासया ।

मोक्षार्थं न प्रवर्तेत, तत्र काम्यनिषिद्धयोः ” ॥ १ ॥ इति * ।

इमं पराभिप्रायमुपपाद्य तस्मिन्समिप्यं विधीयते-

यत्तुक्तम्-आरब्धकार्ययोर्धर्माधर्मयोरुपभोगात् प्रकृत्यः, संचि-
तयोश्च तत्त्वज्ञानादित्वादि । तद् न सङ्गतम् । उपभोगात् कर्मणः
प्रकृत्ये तदुपभोगसमयेऽपरकर्मनिमित्तस्याभिलाषपूर्वकमनो-
बाह्यावग्यापारस्वरूपस्य संभवात्, अधिकलकारणस्य प्रचुरतर-
कर्मणः सद्भावात् कथमात्यन्तिकः कर्मक्षयः ? । सम्यग्ज्ञानस्य तु
मिथ्याज्ञाननिवृत्त्यादिक्रमेण पापक्रियानिवृत्तिलक्षणचारित्र्योपवृ-
द्धितस्याऽऽगामिकर्मानुत्पत्तिसामर्थ्यवत् संचितकर्मक्षयेऽपि सा-
मर्थ्ये संजायते एव, यद्योष्णस्पर्शस्य भाविशीतस्पर्शानुत्पत्तौ
समर्थस्य पूर्वप्रवृत्ततत्स्पर्शाऽऽदिष्वेतेऽपि सामर्थ्यमुपलब्धं,
किंतु परिणामिजीवाजीवाऽऽदिष्वस्तुबिभ्रमेव सम्यग्ज्ञानं, न
पुनरेकान्तनित्यानित्याऽऽत्माऽऽदिविषयम्, तस्य विपरीतार्थमा-
हकत्वेन मिथ्यात्वोपपत्तेः * । मिथ्याज्ञानस्य च मुक्तिहेतुत्वं
परेणापि नेष्यत एव । अतो यदुक्तम्-“यथैधांसि” इत्या-
दिः, तत्सर्वं संवररूपचारित्र्योपवृद्धितसम्यग्ज्ञानान्तरशेषकर्म-
क्षयसामर्थ्यमभ्युपगम्यते, तत्सिद्धमेव साधितम् । यद्योपभो-
गादशेषकर्मक्षयेऽनुमानमुपगम्यते, तत्र यदेवाऽऽगामिकर्मप्रतिब-

न्धे समर्थं सम्यग्ज्ञानाऽऽदि, तदेव संचितकृत्येऽपि कल्पयितुं
युक्तमिति * । उपभोगानु प्रकृत्ये स्तोकमात्रस्य कर्मणः प्रचु-
रतरकर्मसंयोगसंचयोपपत्तेन तदशेषकृत्यो युक्तिसंगतः ।
कर्मत्वादिति च हेतुः सन्तानत्ववद-सेष्ठाऽऽद्यनेकदोषदुष्टत्वाद्
न प्रकृतसाध्यसाधकः । आसिद्धत्वाऽऽदिदोषोद्भावने च सन्ता-
नत्वहेतुदूषणानुसारेण स्वयमेव वाच्यं, न पुनरुच्यतेऽस्माभिर्वि-
स्तरनयात् । यच्च ‘ समाधिबन्धादुत्पन्नतत्त्वज्ञानस्य ’
इत्यादि । तदप्ययुक्तम् । अभिलाषरूपरागाऽऽद्यभावे स्या-
दुपभोगासंभवात्, संभवेऽपि चावश्यंभावी ऋद्धिमतो भव-
दनिप्रायेण योगिनोऽपि प्रचुरतरधर्माधर्मसंज्ञाऽतिभो-
गिव इव नृपत्यादेः । वैद्योपदेशप्रवर्तमानाऽऽतुरदृष्टान्तोऽ-
प्यसंगतः, तस्यापि नीरुग्भावाभिभाषेण प्रवर्तमानस्यौपध्याया-
चरणे बीतरागत्वासिद्धेः ।

न च मुमुक्षोरपि मुक्तिसुखाभिभाषेण प्रवर्तमानस्य सरागत्वं,
सम्यग्ज्ञानप्रतिषेधकरागविगमस्य सर्वज्ञत्वाऽन्यथाऽनुपपत्त्या
प्राक् प्रसाधितत्वाद्, भवोपप्रादिकर्मनिमित्तस्य तु बागवृत्ति-
शरीराऽऽरम्भप्रवृत्तिरूपस्य सातजनकस्य शैलेश्यवस्थायां
मुमुक्षोरभावाद्, प्रवृत्तिकारणत्वेनाभ्युपगम्यमानस्य मोक्षसु-
खाभिभाषस्याप्यसिद्धेर्न मुमुक्षोः रागित्वम् । प्रसिद्धञ्च
जवतां प्रवृत्त्यनाद्यो भाविधर्माधर्मप्रतिषेधकः । यच्च जविध-
र्माधर्माभ्यां सिद्धो हेतुः स एव संचिततत्त्वकृत्येऽपि युक्त इति
प्रतिपादितम् । अत एव सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्र्याऽऽत्मक एव
हेतुर्जाविभूतकर्मसंबन्धप्रतिघातकत्वाद् मुक्तिप्राप्त्यवश्यकारणं,
नाभ्य इति । तेन यदुक्तम्- तत्त्वज्ञानिनां कर्मविनाशस्त-
त्त्वज्ञानादिति । तद् युक्तमेव । अस्मिन्नेषामुपभोगादिति ।
तदयुक्तम् । उपभोगात् तत्त्वज्ञानानुपपत्तेः प्रतिपादितत्वात् ।
यत् नित्यनैमित्तिकानुष्ठानं केवलज्ञानोत्पत्तेः प्राक् काश्च-
नविज्ञानानुष्ठानपरिहारेण ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिदुरितक्षयनिमि-
त्तत्वेन केवलज्ञानप्राप्तिहेतुत्वेन च प्रतिपादितम् । तदि-
ष्टमेवास्माकम् । केवलज्ञानलाभोत्तरकालं तु शैलेश्यवस्था-
यामशेषकर्मनिर्हरणरूपायां सर्वक्रियाप्रतिषेध एवाभ्युपगम्यत
इति न तस्मिन्निष्ठो धर्माधर्मफलप्रादुर्भावः, प्रवृत्तिनिमित्तेरा-
त्यन्तिकयास्तत्त्वकृत्यहेतुत्वसिद्धेरिति सर्वमवदातम् ॥

इत्यमेव कर्मणस्त्रैविध्यं, तत्स्वरूपनिरूपणं, सोपक्रमनिरूपकम-
त्वेन कर्मद्वैविध्यव्यावर्णनं सोदाहरणं X, किं कर्म वेदयते काः

X उदाहरणमिदम्-ननु तीर्थकरा यत्र विहरन्ति, तत्र देशे
पञ्चविंशतिबोजनानि, आदेशान्तरेण द्वादशानां योजनानां मध्ये
तीर्थकरातिशयाच्च वैराऽऽदयोऽनर्था भवन्ति । यदाह-“पञ्च-
पञ्चा रोगा, पसमंति च ईश्वरमारीभो । अष्टवृद्धिं घ्नावृद्धिं,
न होइ दुष्प्रियं क्व रमरे वा ॥ १ ॥” इति । तत्कथं भीम-
भ्रमाधिरे प्रगवति पुरिमताले नगरे व्यधास्थिते एवामग्न-
सेनस्य पूर्ववर्णितो व्यतिकरः संपन्न इति ? । अत्रोच्यते-सर्व-
मिदमर्थानर्थजातं प्राणिनां स्वकृतकर्मणः सकाशादुपजा-
यते । कर्म च द्विधा-सोपक्रमं, निरुपक्रमं च । तत्र यानि
वैराऽऽदीनि सोपक्रमसंपाद्यानि, ताभ्येव जिनातिशयादुप-
शाभ्यन्ति, सदैवैधात्साध्यव्याधिषत् । यानि तु निरुपक्रम-
कर्मसंपाद्यानि ताभ्यवश्यं विपाकतो वेद्यानि, असध्यव्याधिषत् ।
अत एव सर्वातिशयसंपत्समन्वितानां जिनानामप्यनुपशान्त-
वैरभावा गोशालकाऽऽद्य उपसर्गाद् विहितवन्त इति ।

कर्मप्रकृतीर्बध्नातीत्युद्बेन सह संवेद्यस्य चिन्तनम्, कर्मणो बन्धे प्रकृतिबन्धविचारः, कर्मणः संवेधातिदेशघातिप्रकृतिद्वारप्रतिपादनम्, कर्मणश्चतुर्विधत्वं, कर्मणः पुण्यपापद्वयाऽऽत्मकव्यविचारः, जगद्वैचित्र्ये कर्मण एव हेतुत्वं, नेत्रराऽऽदीनां, नैयायिकवैयाकरणयोः कर्मपदार्थनिरूपणम्, कर्मशिल्लयोर्भेदः, स्वभाववादिनिराकरणं, पुण्यपापयोः पृथग् लक्षणम्, प्रकृतीनां पञ्चोदयहेतवः, ज्ञानाऽऽवरणदर्शनाऽऽवरणमोहनीयाऽऽदीः प्रकृतीर्विविच्य स्थित्यादिप्ररूपणमित्यादयोऽनेके विषयाः 'कर्म' शब्दे विस्तरतो विवेचिताः ।

ज्ञानाऽऽवरणीयदर्शनाऽऽवरणीयवेदनीयमोहनीयाऽऽयुष्कर्मनामकर्मणोत्रकर्मन्तरायकर्मघात्यघातिकर्मकर्मबन्धोदयसत्ता--निकाचित (शिथिल) कर्मज्ज्ञेदानां व्याख्या स्वस्वस्थावत्र चान्यत्र च छष्ट्या ।

अत एव कर्मणः प्राधान्यमार्हतीये दर्शन इति मुक्तकण्ठमुद्घोषयन्ति प्राञ्चः सर्वे तीर्थिकाः, अर्वाञ्चोपि पाश्चात्यविपश्चित-स्तथैवाङ्गीकुर्वन्ते ।

'कर्मण' शब्दे कृतज्ञतायां विमलकुमारदृष्टान्तः कृत-क्षेत्रदृष्टयः ।

'कत्ता' शब्दे सुकर्मणा प्राप्ता द्वांसततिः पुरुषकलाः सविस्तरं व्यावर्णिताः ।

'कल्याण' शब्दे वीरस्य तीर्थकरनामकर्मयोगात् पञ्च कल्याणकानि निरूप्य षट्कल्याणकवादितन्त्रनिराकरणम् । तथादि-ननु 'पंचहृत्युत्तरे साइणा परिनिष्पुडे' इति वचनान्म-हावीरस्य षट्कल्याणकत्वं संपन्नमेव । मैत्रम् । एवमुच्य-माने 'उत्सर्जने अरहा कोसत्रिणं पंच उत्तरासाढे अजिह-उठे हात्था' इति जम्बूद्वीपप्रज्ञाप्रवचनाद् श्रीशृंगभस्यापि षट् कल्याणकानि वक्तव्यानि स्युः, न च तानि त्वयाऽपि तथो-च्यन्ते । तस्माद्यथा 'पंच उत्तरासाढे' इत्यत्र नक्षत्रसाम्याद् राज्याभिषेको मध्ये गणितः, परं कल्याणकानि तु 'अभि-ईउठे' इत्यनेन सह पञ्चैव, तथाऽत्रापि 'पंचहृत्युत्तरे' इत्यत्र नक्षत्रसाम्याद् गर्जापहारो मध्ये गणितः, परं कल्याणकानि तु 'साइणा परिनिष्पुडे' इत्यनेन सह पञ्चैव । तथाऽऽचाराङ्गटी-काप्रभृतिषु 'पंचहृत्युत्तरे' इत्यत्र पञ्च वस्तुभ्येव व्याख्यातानि, न तु कल्याणकानि । किञ्च हरिभद्रसुरिकृतयात्रापञ्चाशक-स्य अभयदेवसुरिकृतायां टीकायामपि-आपादशकुलपट्ट्यां गर्जसंकमः १, चैत्रशुद्धययोदश्यां जन्म २, मार्गाश्विनदशम्यां व्रतम् ३, वैशाखशुद्धदशम्यां केवलम् ४, कार्तिकामा-वास्यायां मोक्षः ५ । एवं श्रीवीरार्जनस्य पञ्च कल्या-णकानि उक्तानि । अथ यदि पट्टं स्यात् तदा तस्यापि दिनमु-क्तं स्यात् । अन्यथा-नीचैर्गोत्रविपाकरूपस्य अतिनिन्द्यस्य, आ-भ्यर्थरूपस्य गर्भापहारस्यापि कल्याणकत्वकथनमनुचितम् । अथ-"पंचहृत्युत्तरे" इत्यत्र गर्भापहरणं कथमुक्तमिति चेत् ? सत्यम् । अत्र हि भगवान् देवान्दाकुक्षौ अयतीर्णः, प्रमूतवती च त्रिशलेत्यसंगतिः स्यात्, तन्निवारणाय-"पंचहृत्युत्तरे" इति वचनमित्यलं प्रसङ्गेन । ततः कल्याणकानि पञ्चैव ।

कषायाः कर्मबन्धहेतव इति 'कषाय' शब्दे सामान्येन कषाया-णामष्टविधत्वं प्रदर्श्य जशरीरभयशरीरव्यतिरिक्तत्वेन कर्मज-व्यकषायनोर्कर्मजव्यकषायत्वेन कषायस्य द्वैविध्यवर्णनम्, तत-श्च नोर्कर्मजव्यकषायनिर्वचनपुरस्सरमुत्पत्तिकषायव्यावर्णनम्,

ततः प्रत्ययकषायाऽऽदेशकषाय-रसकषायजावकषायनिरूपणम्, नतो जावकषायस्य मोहनीयकर्मोदयत्वं प्रसाध्य क्रोधाऽऽदि-भेदाच्चतुर्विधत्वं कषायपरिणामस्य च प्रदर्श्य क्रोधमानाऽऽदीनां द्रव्यजावभेदाद् द्वैविध्यरूपणम्, तदन्तरमनन्तानुबन्धऽप्र-त्याख्यानाऽऽवरण-प्रत्याख्यानाऽऽवरणसंज्ञवर्णनरूपाणां क्रोधा-ऽऽदीनाम्-

"जग्रहेणुनूमिपञ्चय-राईसरिमो चउच्चिहो कोहो ।

तिणिसिलयाकछटिय-सेल्लथंभोवमो माणो ॥ १६६० ॥

मायाऽवलेहिगोमु-त्तिमिडसिगघणंयसमृद्धसमा ।

लोहो इविद्वंजण-कहमकिमिरागमारिउठे ॥ १६६१ ॥

पक्खचउमासवच्छर-जावज्जीवाणुगामिणो कम्मो ।

देवनगतरियनारय-गइसाइणहेयवो नेया ॥ १९९१ ॥ "

इत्यादिना स्वरूपनिरूपणम् ।

कषाया अनर्थहेतव एव । यतः-

"मूत्रं संसारस्स य, हौंति कसाया अण्णत्तपत्तस्स ।

विण्णो ठाण्णत्तो, दुक्खविमुक्कस्स माक्खस्स ॥ १ ॥ "

"कोहं माणं मायं, लोहं च महम्मयाणि चत्तारि ।

जो रुंभइ सुळ्ळणा, एसो नोईदियण्णिही ॥ ६५ ॥

जस्स वि य दुप्पनिडिया, हौंति कसाया तवं चरंतस्स ।

सो बालतवस्सी विव, गयण्णपरिस्समं कुण्णं ॥ ६६ ॥

सामण्णमुच्चरंत-स्स कसाया जस्स उळ्ळमा हौंति ।

मन्नामि उच्चुक्कलं, व निप्पलं तस्स सामण्णं ॥ ६७ ॥

अकसायं तु चरित्तं, कसायसहिअो न संजओ होइ । "

सर्व एवैते कषायाः पापवर्द्धना इति स्वहितमिच्छद्भिर्निर-सनीयाः, अन्यथा प्रीति-विनय-मित्राण्यखिलवस्तूनि च यथाकर्म क्रोधमानमायालोभैर्विनश्यन्ति । तस्मादुदयनिरोधो-दयप्राप्ताफलीकरणेन उपशममार्गद्वयं भावसन्तोषं जेतव्याः ।

कषायफलमुक्तं च-

"दासत्तं देइ अण्णं, अचिरा मरणं वणो विसप्पंतो ।

सव्वस्स दाहमग्गी, दैति कसाया भयमणंतं ॥ १३११ ॥ "

तस्मात्-

"अणथोवं वणथोवं, अग्गीथोवं कमायथोवं च ।

म हु जे विस्ससियव्वं, थोवं पि हु तं बहं होइ ॥ १३१० ॥ "

अत एव कषाबनिवारणाय क्लमापणा कर्तव्या । यदा-

"आवरिय उवज्जाए, सीसे साहम्मिप कुलगणे वा ।

जे मे केइ कसाया, सव्वे तिचिदेण खाममि ॥ १ ॥

सव्वस्स समणसंघ-स्स जगवओ अंजलि करिय सीसे ।

सव्वे खमावइत्ता, खमामि अहयं पि सव्वस्स ॥ २ ॥

सव्वस्स जीवरासि-स्स जावओ धम्मनिडियनिर्याचत्तो ।

सव्वं खमावइत्ता, खमामि सव्वस्स अदयं पि ॥ ३ ॥ "

"एवं विहपरिणामा, जावेणं तत्थ नवरिमायरियं ।

खामांत सव्वसाहु, जइ जेठो अण्णहा जेठं ॥ ३१ ॥

आयारियउवज्जाए, काळणं सेसगाण कायव्वं ।

उप्पकिवाडीकरणे, दोसा समं तहाइकरणे ॥ ३३ ॥ "

इत्यादि 'काउस्सग्ग' शब्दे ४१५ पृष्ठे छष्ट्यम् । तथाऽप्येऽपि कायोत्सर्गशब्दार्थः, नियतानयतकायोत्सर्गो, कषा रीत्या कायोत्सर्गे स्थातव्यमित्यादयो विषयाः कायोत्सर्गसंबन्धिनो-ऽस्मिन् शब्दे द्रष्टव्याः ।

कर्मबन्धादेव कायस्थितिर्भवतीति 'कायचिइ' शब्दे जी-

वानां कायस्थितिः, नैरयिकत्वाऽऽदिपर्यायैर्जीवानामवस्थान-
चिन्तनम्, मनुष्याणां मनुष्यस्त्रीणां च, तिरश्चां तिर्यक्स्त्रीणां
च कायस्थितिः, इन्द्रियकाययोगवेदकपायलेइयासम्पगृहृष्टि-
ज्ञानदर्शनसंयमाऽऽहारभाषकाभाषकपरित्यापरितद्वाराण्याश्रि-
त्य जीवानां कायस्थितेर्विशमशोऽवधार्यः ।

जीवानां कर्मप्रसङ्गादेव सुप्रमदुःखमाऽऽदिसुनिकुञ्जिका-
ऽऽदिकालाऽऽगमनात् 'काव' शब्दे कावसिद्धिः, काल-
लक्षणं, कावभेदाः, कालविषये दिग्भ्रमरमतभिप्रायः, मनान्त-
रखण्डनं, तथा मुहूर्ताऽऽदिमानाऽऽद्यप्याकलनीयं सुधीभिः ।
कर्मप्रसङ्गादेव 'किञ्चकम्' शब्देऽन्युत्थानवन्दनाभ्यां द्विविधं
कृतिकर्म, यथाऽहं वन्दनस्याकरणे दोषनिरूपणं, वन्दनाऽऽदिपु-
कृत्वक-कृष्णा-सेवक-पालक-दृष्टान्तोपन्यासेन "असंजयं न
वदिञ्चा, मायं पियं गुरुं । सेणावहं पस्यथारं, रायाणं देवया-
णिय ॥१॥" इत्यादिना पार्श्वस्थावसन्नकुशिलसंसक्तयथान्दा-
ऽऽदीनां वन्दननिषेधः, यादृशस्य वन्दनं कर्तव्यं तन्निरूपणं, व्या-
त्तिपराङ्मुखप्रमत्ताऽऽहारनीहारसमवस्थितानां वन्दननिषेधः,
प्रशान्ताऽऽसनस्थोपशान्तोपस्थिताऽऽदीनां वन्दनकरणं, या-
वतो वारान् कृतिकर्म यत्र कर्तव्यं तत्प्ररूपणं, द्वादशाऽऽवर्ता-
ऽऽदिवन्दनस्वरूपनिरूपणं, वन्दनकरणकारणाऽऽदिप्ररूपणमि-
त्यादयो विमर्शनीया विषयाः ।

अथ कर्मक्रिययोर्भिन्नवस्तुत्वेऽपि कर्मणः क्रियाऽधीनत्वात् 'कि-
रिया' शब्दे क्रियायाः स्वरूपनिरूपणे तीर्थान्तरीयमतसंप्रदः-
तथाहि-साध्यत्वेनाजिधीयमाना कर्तुर्व्यापाररूपा भावनाऽप-
रपर्याया क्रियेत्युच्यते ।

यदाह-

"व्यापारो ज्ञावना सैवो-त्पादना सैव च क्रिया ।" इति ।

"यावत् सिद्धमसिद्धं वा, साध्यत्वेनाभिधीयते ।

आश्रितक्रमरूपत्वात्, सा क्रियेत्युच्यते बुधैः ॥ १ ॥"

"साध्यत्वेन क्रिया तत्र, तिहपदैरभिधीयते ।" इत्यादि ।

तत्र हि-वर्तमानध्वंसप्रतियोगि सिद्धपदव्यपदेश्यम्, तद्भिन्नं
च वर्तमानं, भविष्यदप्यसिद्धपदव्यपदेश्यम् । तेन अपचत्, पद्य-
ति, पचतीत्यादौ सर्वत्राऽऽस्वरूपत्वेनाजिधीयमाना क्रियेति ।
इत्थं क्रियाशब्दस्य रूढार्थमुपन्यस्य यौगिकत्वमप्याह-क्रिया-
ऽव्यवानामधिभ्रयणाऽऽद्यधःभ्रयणपर्यन्तानां क्रमेणोत्पत्तेः क्रि-
यापदेन तत्समुदायोऽभिधीयते । यत्र तु न क्रमिको व्यापारो वि-
द्यते तत्र रुदिरादरणीयेति, पौर्वापर्याऽऽरोपेण वा सर्वत्र फलस्य
स्वजनकत्वापारगतपौर्वापर्याऽऽरोपवद् यौगिकत्वम् । अत एव
फलमात्रबोधकस्यापि क्वचिद् धातुत्वसिद्धिः । एतावानेव वि-
शेषः- पाक इत्यादौ धातुना साध्यत्वेनोपस्थाप्यायाः क्रियायाः
सिद्धक्रियारूपे घटत्रयं विशेषणत्वम्, पचतीत्यादौ तु नैवमिति ।
तेन सर्वत्र धातुः साध्यरूपक्रियाबोधकत्वम् । किञ्च-क्रमिकाव-
यवानामे-राऽऽसत्त्वेऽपि यत्किञ्चिदवयवसत्त्वात्वेऽप्यवयवावय-
विनो-ज्जोपचाराद् वर्तमानत्वव्यवहारः । भूतभविष्यत्वव्यव-
हारस्तु सर्वेषामवयवानां भूतभविष्यत्वयोरेव, यत्किञ्चित्क्रि-
याव्यक्तिभूतत्वाऽऽदौ तु नेति । अत एव ज्ञाप्ये-" क्रिया हि
नामेयमन्यन्ताऽपरिदृष्टा पूर्वापरीभूतावयवा न शक्यन्ते पि-
परीभूता निदर्शयितुमिति ।" अत्र व्यापारसमुदायाऽऽत्मिका-
याः क्रियाया दर्शनायोग्यत्वेोक्त्या तदवयवानां तद्विषयत्वं व्य-
तिरेकमुखेन दर्शितम् । तस्याश्चाजिनेकबुद्धिविषयतया एकत्व-
व्यवहारः । तदुक्तम्-" गुणभूतैरवयवैः, समूहः क्रमजन्म-

नाम् । बुद्ध्या प्रकल्पिताभेदः, क्रियेति व्यपदिश्यते ॥ १ ॥"
अथवा-अनेकव्यापारव्यतिवृत्तिर्जातिरेव क्रियेति सिद्धान्तः प्र-
शस्यतरः । तस्याश्च व्यक्तिद्वारेण साध्यत्वम्, पचतीत्याद्यनु-
गतव्यवहारादस्ति च पचित्वाऽऽदिकं जातिः, एकत्वव्यवहार-
स्तु तज्जातिरैक्यात् । यदाहुः-" जातिमन्ये क्रियामाहु-रनेक-
व्यक्तिवर्तिनीम् । असाध्या व्यक्तिरूपेण, सा साध्यत्वमभिधी-
यते ॥ १ ॥" इत्यलं परकीयमतोपन्यासेन । प्रकृतमनुसरामः ।
जीवस्याजीवस्य वा चक्षनरूपा या क्रिया सा ह्यव्यक्रियेति
व्यपदिश्यते । साऽपि प्रयोगाद्, विवक्षया वा भवेत् । तत्राप्युप-
योगपूर्विका वाऽनुपयोगपूर्विका वाऽङ्गनिमेषमात्राऽऽदिका वा या,
सा सर्वाऽपि ह्यव्यक्रियेति । भावक्रिया त्वियम्-प्रयोगक्रिया,
उपायक्रिया, करणीयक्रिया, समुदानक्रिया, ईर्यापथक्रिया,
सम्यक्त्वक्रिया, मिथ्यात्वक्रिया चेति । तत्र प्रयोगक्रिया
मनोवाङ्मयलक्षणा त्रिधा । तत्र स्फुरद्निर्मनोऽव्यैरात्मने उप-
योगो जवति; एवं वाङ्मययोरपि वक्तव्यम् । तत्र शब्दे नि-
ष्पाद्ये वाक्काययोर्द्वयोरप्युपयोगः । तथोक्तम्-" गिरहइ य
काइणं, णिसिरइ तह वाइण जोगेण ।" इति । गमना-
ऽऽदिका तु कायक्रियैव । उपायक्रिया तु-घटाऽऽदिकं ह्यव्य-
येनोपायेन क्रियते । तद् यथा-मृत्खनन-मर्दन-चक्राऽऽरो-
पण-दण्ड-चक्र-सलिल-कुम्भकारण्यापारैर्यावद्भिरुपायैर्घटः
क्रियते, सा सर्वाऽपि । करणीयक्रिया तु-यद् येन प्रकारेण
करणीयं तत्तेनैव क्रियते, नान्यथा । तथाहि-घटो मृ-
त्पिण्डाऽऽदिकैव क्रियते, न पाषाणसिकताऽऽदिकयेति ।
समुदानक्रिया तु-प्रकर्म प्रयोगगृहीतं समुदायावस्थं सत्
प्रकृतिस्थित्यनुज्ञाप्रदेशरूपतया यया व्यवस्थाप्यते, साऽभि-
धीयते । सा च मिथ्यादृष्टेरारभ्य सूक्ष्मसंपरायं यावद् जव-
ति । ईर्यापथक्रिया तु-उपशान्तमोहादारभ्य सयोगिके-
वर्तिनं यावदिति । सम्यक्त्वक्रिया तु-सम्यग्दर्शनयोग्याः
कर्मप्रकृतीः सप्तसप्ततिसंख्या यया बध्नाति, साऽभिधीयते ।
मिथ्यात्वक्रिया तु-सर्वाः प्रकृतीर्विशत्युत्तरसंख्याः तीर्थङ्कराऽऽ-
हारकशरीरतदङ्गपाङ्गविकरहिता यया बध्नाति, साऽजिधीयते ।
क्रियायाः स्वरूपमित्थं सामान्यतो निरूप्य जीवाऽर्जावक्रियात्वे-
न, कायिकयाधिकरणिकोत्वेन, प्राक्षेपिकीपारितापनिकात्वेन, प्रा-
णातिपातक्रियाऽप्रत्याख्यानक्रियात्वेन, आरम्भिकीपरिग्रहिकी-
त्वेन, मायाप्रत्ययामिथ्यादर्शनप्रत्ययात्वेन, दृष्टिकास्पृष्टिकात्वेन,
प्रातीत्यिकासामन्तोपनिपातिकात्वेन, सादृष्टियानेसत्थियात्वे-
न, आज्ञापनिकावैचाराणिकात्वेन, अनाजोगप्रत्ययिकाऽनाकाङ्क्ष-
प्रत्ययिकात्वेन, प्रेयप्रत्ययिकादोषप्रत्ययिकात्वेन च तस्या द्वैवि-
ध्यं प्रदर्श्य, मत्त्यज्ञानश्रुताज्ञानविज्ञाज्ञानत्वेन त्रैविध्यप्रतिपाद-
नम् । एवं मिथ्याक्रिया-प्रयोगक्रिया-समुदानक्रिया-ईर्यापथिका-
कायिका-ऽधिकरणक्रिया-प्राक्षेपिकी-पारितापनिका-प्राणाति-
तिपातक्रिया-दर्शनक्रिया-स्पर्शनक्रिया-सामन्तक्रिया-ऽनुपा-
तक्रिया-ऽनाभोगक्रिया-स्वहस्तक्रिया-निसर्गक्रिया-विदारण-
क्रिया-ऽऽज्ञापनक्रिया-ऽनाकाङ्क्षक्रिया-ऽरम्भक्रिया-परिग्र-
हक्रिया-मायाक्रिया-रागक्रिया-द्वेषक्रिया-ऽप्रत्याख्यानक्रिया-
स्वरूपैरपि क्रियायाः पञ्चविंशतिविधत्वम् । ननु किं पूर्वं क्रिया प-
श्चाद् वेदना, पूर्वं वेदना पश्चात् क्रियेति भगवता गौतमेन गणध-
रेण पृष्टो जगवान् वीरः पूर्वं क्रिया पश्चाद् वेदनेत्युत्तरयाञ्चकार ।
प्रमादप्रत्ययाद् योगनिमित्तं च श्रमणैरपि क्रिया क्रियते । आत्मक-
तुल्येन या क्रियते सा क्रिया कर्तुः द्रव्यस्य प्रवृत्तिः स्वरूपाभि-

मुखदर्शनज्ञानोपयोगता, ज्ञानं स्वरूपाजिमुखवीर्यप्रवृत्तिक्रिया, एवं ज्ञानक्रियायां मोक्षः । तत्र ज्ञानं स्वपरावभासनरूपम्, क्रिया स्वरूपपरमणुरूपा, तत्र चारित्रवीर्यगुणैकत्वपरिणतिः क्रिया सा साधिका । अत्रानादिसंसारेशुष्ककायिकयादिक्रिया-व्यापननिष्पन्नः संसरति, स एव विशुद्धसमितिगुण्यादिविनयवैयवृध्यादिसत्क्रियाकरणेन निवर्तते, अतः संसाररूपणाय क्रिया सवरनिर्जराऽऽत्मिका करणीया । शुद्धाशुद्धात्वेन द्व्यक्रिया द्विविधा । तत्र स्वरूपानुयायियोगप्रवृत्तिरूपा शुद्धा, कायिकयादिव्यापाररूपा त्वशुद्धा । वीर्यप्रवृत्तिरूपा भावक्रियाऽपि शुद्धाशुद्धात्वेन द्विविधा । स्वगुणपरिणमनत्वनिमित्त-वीर्यव्यापाररूपा शुद्धा, पुत्रानुयाय्यौदारिकाऽऽदिकायव्यापारसंमुखा त्वशुद्धा । अतो ज्ञानतत्त्वेन तत्त्वसाधनार्थं सम्यक् क्रिया (शुद्धा) करणीया । यतश्चरणगुणप्रवृत्तिस्वरूपग्रहणपरभावत्यागरूपा क्रिया मोक्षसाधिका । उक्तं च-

“ क्रियाविरहितं हन्त !, ज्ञानमात्रमनर्थकम् ।

गतिं विना पथज्ञोऽपि, नामोति पुरमीऽप्यतम् ॥ १ ॥

क्रियैव फलदा पुंसां, न ज्ञानं फलदं मनसः ।

यतः स्वाभिध्यभोगज्ञो, न ज्ञानात् सुखितो भवेत् ॥ २ ॥ ”

तस्मात्-

“ ज्ञानी क्रियोद्यतः शान्तो, भाविताऽऽत्मा जितेन्द्रियः ।

स्वयं तीर्णो जवाश्नोधेः, परं तारयितुं क्षमः ॥ १ ॥ ”

“ तिथ्यंकरभत्तीप, सुसादुजणपञ्चुयासणा ए य ।

उत्तरगुणसद्भाए, एतथ सया होइ जइयव्वं ॥ १ ॥ ”

इत्थं क्रियां निरूप्याशुष्कक्रियात एव कुशीला जवन्तीति कुशीलप्ररूपणं, कुशीलज्रेदा, कुशीलवृत्तम्, तेषां ससर्गे च दोष इत्येवमादयो विषयाः ‘ कुशील ’ शब्दे ६०४ पृष्ठतः समारभ्य ६१४ पृष्ठपर्यन्तं विद्वद्भिरवधारणीयाः ।

तथा केवलप्ररूपितक्रियाऽऽसेवातः-“ केवलमेगं सुखं, सगलमसाहारणं अणंतं च । पायं च नाणसहो, नामसमानाहिरणोऽयं ॥ ८४ ॥ ” इत्यादिवक्त्रणलङ्कितकेवलज्ञानोत्पत्तिर्भवतीति केवलज्ञाननिरूपणप्रस्तावः-

मत्यादिज्ञाननिरपेक्षत्वात् केवलमसहायं ज्ञानं केवलज्ञानमुच्यते, केवलज्ञानाऽऽविभावे हि मत्यादीनां संतवाजायात् । ननु यदि निजनिजाऽऽवरणक्षयोपशमेऽपि प्रादुर्भवन्ति मति-ज्ञानाऽऽदीनि, तर्हि समूत्रमुन्मूलिताऽऽत्मीयाऽऽत्मीयाऽऽवरणे तानि सुतरां चारित्रपरिणाभवद्भविष्यति ? तदुक्तम्-“ आवरणदेसावगमे, जाइं विज्जति मइसुयाईण । आवरणसव्वविगमे, कइ ताईं न होति जीवस्स ? ॥ १ ॥ ” अत्रोच्यते-इह जात्यस्य मरकताऽऽदिमणेरलोपादयस्य यावन्नाद्यापि समूलमलापगमः, तावद् यथा यथा देशतो मलविलयस्तथा तथा देशतोऽभिव्यक्तिरूपजायते, सा च क्वचित्कदाचित्कथाश्चिद् भवति इत्यनेकप्रकारा, तथाऽऽत्मनोऽपि सकलकालावलम्ब्यनिखिलपदार्थपरिच्छेदकरणैकपारमार्थिकस्वरूपस्याप्यावरणमन्त्रपटलांतराहितस्वरूपस्य यावन्नाद्यापि निखिलकर्ममलापगमस्तावद् यथा यथा देशतः कर्ममन्त्रोच्छेदस्तथा तथा देशतस्तस्य विज्ञप्तिरुज्जृम्भते, सा च क्वचित् कदाचित् कथञ्चिदित्यनेकप्रकारा । उक्तं च-“ मलावच्छमणिव्यक्ति-यथाऽनेकप्रकारतः । कर्मविज्ञाऽऽत्मविज्ञानि-स्तथाऽनेकप्रकारतः ॥ १ ॥ ” ततो यथा मरकताऽऽदिमणेरशेषमलापगमसंभवे समस्तारूपेण देशव्य-

क्तिव्यवच्छेदेन परिस्फुटरूपैकाऽभिव्यक्तिरूपजायते, तद्वदात्मनोऽपि ज्ञानदर्शनचारित्रप्रभावतो निःशेषाऽऽवरणप्रहाशादशेषदेशज्ञानव्यवच्छेदेनैकरूपाऽतिपरिस्फुटा सर्ववस्तुपर्यायसाक्षात्कारिणी विज्ञप्तिरुज्जृम्भते । तदुक्तम्-“ यथा जात्यस्य रत्नस्य, निःशेषमज्ञानतः । स्फुटैकरूपाऽतिव्यक्ति-विज्ञप्तिस्तद्वदात्मनः ॥ १ ॥ ” ततो मत्यादिनिरपेक्षं केवलज्ञानम् । अत एवोक्तम्-“ सामग्रीवशेषतः समुद्भूतसमस्ताऽऽवरणक्षयोपेक्षं निखिलद्व्यपर्यायसाक्षात्कारिस्वरूपं केवलज्ञानम् ॥ २ ॥ ” इति । यस्तु नैतदमस्त मीमांसकः, मीमांसनीया तन्मनीषा । तथाहि-नाथकजावात्, साधकाजावाद् वा सकल (केवल) प्रत्यक्षप्रतिक्रियः स्याद्वेत ? आद्यपक्षे प्रत्यक्षमप्रत्यक्षं वा बाध्यकमभिदृष्टाः ? प्रत्यक्षं चेत्पारमार्थिकं, सांध्यवहारिकं वा ? पारमार्थिकमपि विकृतं, सकलं वा ? विकलमपि अवश्रितज्ञानं, मनःपर्यायरूपं वा ? नैतत्पक्षद्वयमपि हेमाच, द्वयस्यास्व क्रमेण रूपि-द्रव्यमनोवर्णणागोचरत्वेन तद्व्याधनविधावधीरत्वात् । सकलं चेत्, अहो ! शुचिचिचारचातुरी, यत्केवलमेव केवलप्रत्यक्षस्यास्याभावं विभावयतीति वक्ति, वन्त्याऽपि प्रमूयतामिदानीं स्तनन्ध्यान्, वान्ध्वेयोऽपि च विधत्तःपुत्रं सान् । सांध्यवहारिकमपि-अनिन्द्रियोद्भवम्, इन्द्रियोद्भवं वा ? न तावत् प्रथमम्, अस्य प्रातिज्ञातिरिक्तस्य स्वात्माविषयगुणसुखाऽऽदिमात्रगोचरत्वात् । प्रातिभं तु तद्व्याधकं नानुभूयत एव । ऐन्द्रियं तु स्वकीयं, परकीयं वा ? स्वकीयमपीदानीमत्र तद् व्याधेत, सर्वत्र सर्वदा वा ? प्राचि पक्षे पिष्ठं पिनष्टि भवान्, तथा तदज्ञावस्यास्माभिरप्यभीष्टेः । द्वितीये तु सर्वदेशकालानाकलयेदं तदभावमुद्भावयेत्, इतरथा वा ? आकलन्य चंदाकालं नन्दताद् जवान्, भवत्येव सकलकालकलाकलापशेषदेशविशेषवदिनि वेदनस्य तादृशः प्रसिद्धः । अनाकलय चेत, कथं सकलदेशकालाऽनाकलने सर्वत्र सर्वदा वेदनं तादृशं नास्तीति प्रतीतिरुल्लेखे ? परकीयमपीदानीमत्र तदज्ञावं व्याधेत, सर्वत्र सर्वदा वेत्यादिविकल्पजावजजरीचुतं न तद्व्याधनधुरां धारयितुं धीरतां दधाति । कथं वा परगृहहरस्याभिज्ञो भवानेवमभूत् ? तादृक्प्रत्यक्षप्रतिक्रियेपदं प्रत्यक्षं प्रावर्तिष्ठममेति तेन कथनाश्वेत, यदि कथिते प्रत्यक्षः, तर्हि तादृक्प्रत्यक्षप्रतिक्रिये प्रत्यक्षं नास्त्येव, इत्युक्तमिदं तद्वत्ता वयं व्याकुर्महे इति किं न तथाऽनुमन्यसे ? अथ न यौष्मीकीणः प्रमाणप्रवीणः समुद्धापः, परकीयः कथमिति वाच्यम् ? न खल्वयं स्वप्रत्यक्षं त्वत्प्रत्यक्षं कर्तुं शक्नोति, वचसा तु यथाऽसौ कथयति, तथा वयमपि । अथ तदुपदर्शितेऽयं संवादात्तद्वचः प्रमाणम् । नन्वेवं प्रत्यक्षम्, अप्रत्यक्षं वा संवादकं स्यात् ? इत्यादिपूर्वोक्ताऽऽवर्तनेनानवस्थावद्विरुद्धसन्ती कथं कर्तनीया ? किञ्च-संविदामिन्द्रियागोचरत्वाद्वैन्द्रियमध्यक्षं सकलप्रत्यक्षस्य विधा, पतिपेधं वा मूकमेव वराकम् । न च त्वन्मतेनाज्ञावः प्रत्यक्षेण कथ्यते । तथात्वे हि किमिदानीमपह्नवसर्वस्वेन तपस्विनाऽभावप्रमाणेन कर्तव्यम् ? तन्न प्रत्यक्षं तद्व्याधविधानसंविधानोद्धुरम् । अप्रत्यक्षमपि प्रत्यक्षाभावमात्रम्, अपरप्रमाणरूपं वा प्रणिगद्येत ? आद्यं चेत् तर्हि निष्ठाणदशायामभ्यस्तम्भकुम्भाम्भोरुहाऽज्ञोधराऽदिगोचरप्रत्यक्षाज्ञावात् तेषामभावो भवेत् । द्वितीयं चेत्, तावत्स्वज्ञावम्, अज्ञावत्स्वभावं वा ? भावस्वभावमप्यनुमानम्, शाब्दम्, अर्थापत्तिः, उपमानं वा ? अनु-

मानं चेत्, कस्तत्र धर्मी ?-सकलप्रत्यक्षं, पुरुषो वा कश्चित् ? । सकलप्रत्यक्षं चेत्, तत्रोपादीयमानः समस्तो हेतुराश्रया-
सिद्धतामाश्रयेत्, भवतस्तस्याप्रसिद्धेः । पुरुषोऽपि सर्वज्ञः,
तदर्थो वा धर्मी वयं ? । सर्वज्ञश्चेत्, किं सर्वज्ञत्वेन निर्णी-
तः, पराज्युपगतो वा ? । निर्णीतश्चेत्, कथं तत्र तादृशप्रत्यक्ष-
प्रतिक्षेपः प्रेक्षाकारिणः कर्तुमुचितः ?, तन्निर्णायकप्रमाणेनैव
तद्वाधनात् । अथ सर्वज्ञत्वेन परैरभ्युपगतः पुमान् बर्द्धमाना-
ऽऽदिधर्मी, तर्हि तत्र किं साध्यम्-नास्तित्वम्, असर्वविश्वं
वा ? । न तावद् नास्तित्वं, तथाविधपुरुषमात्रसत्तायामुजयो-
रधिवादात्, तथा व्यवहारपारमार्थिकापारमार्थिकत्वं एव वि-
प्रतिपत्तेः । असर्वविश्वं चेत्, कस्तत्र हेतुः ?-उपलब्धिः, अनु-
पलब्धिर्वा ? । उपलब्धिश्चेत्-अविरोधोपलब्धिः, विरुद्धोप-
लब्धिर्वा ? । अविरोधोपलब्धिस्तावद् व्यञ्जित्वाचरिणी, नित्यत्व-
निषेधामिधीयमानप्रमेयत्ववत् । विरुद्धोपलब्धिस्तु-किं साक्षा-
द् विरुद्धोपलब्धिः, विरुद्धव्याप्तोपलब्धिः, विरुद्धकार्योपलब्धिः,
विरुद्धकारणोपलब्धिः, विरुद्धसहचराऽऽद्युपलब्धिर्वा स्यात् ? ।
नाद्या, सर्वज्ञत्वेन साक्षाद् विरुद्धस्य किञ्चिद्ब्रह्मत्वस्य तत्र प्र-
साधकप्रमाणाभावात् । नास्तेनविकल्पचतुष्टयमपि घटामटा-
द्यने, प्रतिषेधस्य हि सर्वविश्वस्य विरुद्धं किञ्चिज्ज्ञानम्, तस्य
च व्याप्यं कतिपयार्थसाक्षात्कारित्वं, कार्यं कतिपयार्थप्रज्ञापक-
त्वं, कारणमावरणकृत्योपशमः, सहचराऽऽदि रागद्वेषाऽऽदि-
कम् । न च विद्यादोषादाने पुंसि तेषामन्यतमस्यापि प्रसाधकं
किञ्चित् प्रमाणं तर्वास्त, यतस्तदुपलब्धीनां सिद्धिः स्यात् ।
वक्तृवरूपाविरुद्धकार्योपलब्धिरस्त्येव तन्निषेधे साधनं साधि-
ष्टमिति चेत् । ननु कीदृग्वक्तृत्वमत्र विवक्षाश्चेत्, यत्सर्वविश्व-
विरुद्धस्य कार्यं स्यात् ?-प्रमाणविरुद्धार्थवक्तृत्वं, तदविरुद्धा-
र्थवक्तृत्वं, वक्तृत्वमात्रं वा ? । आद्यभिदायाम्, असिद्धं सा-
धनम्, वर्द्धमानाऽऽदौ जगवति तथाभूतार्थवक्तृत्वाभावात् ।
द्वितीयमिदं तु, नेयं विरुद्धकार्योपलब्धिः, किन्तु कार्योपलब्धि-
रेव तद्विधिसाधनी, धूमध्वजसिन्धुनिबन्धनोपन्यस्तधूमोपल-
ब्धिवत्, तथा च विरुद्धो हेतुः । तृतीयमेतद् त्वनेकान्तः, वक्तृ-
त्वमात्रे सर्वविश्वकार्यत्वस्याविरोधात् । अनुपलब्धिरपि विरु-
द्धानुपलब्धिः, अविरोद्धानुपलब्धिर्वा ? । विरुद्धानुपलब्धिस्ता-
वद् विधिसिद्धावेव साधीयस्तां दधाति, अनेकान्तात्मकं वस्तु,
एकान्तस्वरूपानुपलब्धेरित्यादिवत् । अविरोद्धानुपलब्धिरपि
स्वभावानुपलब्धिः, व्यापकानुपलब्धिः, कार्यानुपलब्धिः,
कारणानुपलब्धिः, सहचराऽऽद्यनुपलब्धिर्वाऽभिधीयेत ? । स्व-
भावानुपलब्धिरपि सामान्येन, उपलब्धिलक्षणप्राप्तव्यविशेषणा
वा व्याक्रियेत ? । पौरस्त्या तावन्निशाचराऽऽदिना व्यञ्जि-
त्वाचरिणी । चितीया पुनरसिद्धा, सर्वविश्वस्य स्वभाववि-
प्रकृष्टत्वात् । व्यापकानुपलब्धिप्रभृतयोऽपि विकल्पा अल्पी-
यांसः, यतः सर्वविश्वस्य व्यापकं सकलार्थसाक्षात्कारित्वं,
कार्यमतीन्द्रियवस्तूपदेशः, कारणमखिलाऽऽवरणविवक्षयः, स-
हचराऽऽदि क्वायिकचारित्राऽऽदिकम्, न च तत्र तदनुपल-
ब्धीनां सिद्धौ साधनं किञ्चित्तेऽस्ति, इत्यसिद्धा एवाम् ।
अथ सर्वज्ञादन्यः कश्चिद्धर्मी, तर्हि तस्यासर्वविश्वे साध्ये
सिद्धसाध्यता, तन्नानुमानं तद्बाधकम् ॥ नापि शाब्दम्, य-
तस्तदपौरुषेयं, पौरुषेयं वा स्यात् ? । न तावदपौरुषेयम्,
अपौरुषेयत्वस्य वचस्सु संज्ञाभावात् । पौरुषेयमपि केवला-
ऽऽलोकाऽऽकलितपुरुषप्रणीतं, तदितरपुरुषप्रणीतं वा ? । आद्यं

कथं बाधकं ? , विरोधात् । चितीये त्वसौ पुरुषः केवलाऽऽ-
लोकाविकलाः सकलाः पुरुषपर्वदः प्रकृते, न वा ? । प्राच्य-
पक्षे, कथं तत्प्रतिषेधः ? , तस्यैव तदाकलितत्वात् । द्वितीयेऽ-
पि कथन्तराम् ? , तत्प्रणीतशब्दस्य पांशुत्रपादकोपदिष्टशब्द-
स्यैव प्रमाणत्वासंभवात् ॥ नाप्यर्थापत्तिस्तद्बाधिका, तदज्ञाव-
मन्तरणानुपपद्यमानस्य प्रमाणवद्वृत्तिपृष्ठितस्याशंस्य कस्याचि-
दसत्त्वात् ॥ नाप्युपमानम्, तस्य सादृश्यमात्रगोचरत्वात् । त-
त्र भावरूपं प्रमाणं तद्बाधकत्वं ॥ नाप्यज्ञावरूपम्, तस्य
सत्तापरामर्शप्रमाणपञ्चकाप्रवृत्तौ सत्यां ज्ञावात् । न चाधौ
समास्ति, विवादाऽऽस्पदं कस्याचित् प्रत्यक्षं, प्रमेयत्वात्, पटव-
त्, इति तद्ग्राहकानुमानस्य प्रवृत्तेः । तत्र बाधकभावात् सक-
लप्रत्यक्षाज्ञावः ॥ नापि साधकाभावात्, अनुमानस्यैव तत्सा-
धकस्येदानीमेव निवेदनात् । इति सिद्धं करतलकलितनित्युत्त-
स्थूलमुक्ताफत्रायमानाऽऽकलितसकलवस्तुविस्तारं केवलना-
मध्ये संवेदनम् । इति दिग्मात्रमुपदर्शितम् ।

इत्थं केवलज्ञानं सोपपत्तिकं प्रतिपाद्य जवस्थकेवलज्ञान-सिद्ध-
केवलज्ञानत्वेन, ज्ञेयक्षेत्रकाज्ञभावत्वेन च तद्भेदोपदर्शनम् ।
अत एव समुत्पन्नकेवलज्ञानार्थिकरा धर्मास्तिकायाऽऽदीन्
केवलज्ञानेनैव ज्ञात्वा तेषां मध्ये प्रज्ञापनीयान् (विषयान्) भाष-
न्ते । तदुक्तम्-“ अदा से नाणवरणं, सत्वं होत खयं गनं । तनो
लोभमोगं च, जिणो जाणति केवली ॥ ७ ॥ कसिणं केवलकप्पं,
लोगं जाणति तह य पासंति । केवल्लिखरित्तानाणी, तम्हा ते के-
वली होति ॥ ४० ॥ ” इत्यादि । वेदनीयाऽऽयुर्नामगोत्ररूपाणि
चत्वारि कर्माणि केवली वेदयते । ज्ञावाऽऽज्ञेयकेवली-मुखा-
नन्तकेवली-महविराग्यकेवली-पदकेपकेवली-प्रायश्चित्तकेव-
ली-आलोचनकेवली-पावित्तिकेवली-अखण्डितशीलकेवली-
मौनव्रतकेवली-मुण्णकेवली-नवकारकेवली-नित्याऽऽलोचन-
केवली-निःशयकेवली-शरणोद्धरणकेवली-सम्यग्धासन-
केवली-अष्टकवलाशिकेवली-अष्टशतोत्कृष्टकेवली-क्षिप्रकेवली-
तपःकेवली-प्राणपरित्यजनकेवलीत्यादयोऽनेके केवलभेदाः ।

अथ केवलयाहारे दिग्म्बरेः सह विप्रतिपत्तिः-

अत्र नग्नं वदन्ति-केवलानां सर्वप्रकारैर्दोषापगमात् क्षुधायाश्च
दोषत्वात् दोषाभावे च कवलाऽऽहारानुपपत्तेः, केवलिनः कृत-
कृत्यतया च कवलभोजित्वे तद्व्याप्यपत्तेश्च, आहारसंज्ञाविरहात्
क्षुधश्चाऽऽहारहेतुत्वात् अनन्तसुखसंगतेः केवलिनः कवलभुक्तौ
तत्कारणकुद्वेदनोदयावश्यभावात् तेनानन्तसुखविरोधाद् वे-
दनीयकर्मणो क्षुधरज्जुसमत्वात् तादृशेन तेन स्वकार्यस्य कु-
द्वेदनोदयस्य जनयितुमशक्यत्वाद् देहगतयोः सुखदुःखयो-
रिन्द्रियाधीनत्वात् अतीन्द्रियाणां भगवतामनुपपत्तेः पुरीषाऽऽ-
दिजुगत्सया परोपकारदानेऽप्युत्तेज्याऽप्युत्पत्तेश्च भगवन्तः कव-
लाऽऽहारं न कुर्वन्ति ॥ अत्रोच्यते-घातिकर्मोद्भवा अज्ञानाऽऽदि-
का दोषाः प्रसिद्धाः, तदज्ञावेऽपि वेदनीयोद्भवत्वात् क्षुधा किं न
स्यात् ? । न हि वयं जवन्तमिव तत्त्वमनालोच्य कुत्पिपासाऽऽ-
दिनैव दोषानज्युपेयो, येन त्रिदोषस्य केवलिनः क्षुधाऽऽद्यभाबः
स्यात्, अव्याबाधस्य निरतिशयसुखस्य विघाताद् यदि क्षुधा-
दोषस्तदा नरत्वमपि भवतो दोषः स्यात्, सिद्धत्वदृष्टत्वात् । त-
स्मात् केवलज्ञानप्रतिबन्धकत्वेन घातिकर्मोद्भवत्वात्तमेव
दोषत्वं, न तु क्षुधाऽऽदीनामिति युक्तमुपपत्त्यम् । तथा चोक्तम्-
“ घातिकर्मज्ञयादेवा-ऽकृता च कृतकृत्या । तदज्ञावेऽपि नो
बाधा, भवोपग्राहिकर्मभिः ॥ ६ ॥ आहारसंज्ञा चाऽऽहार-तृणा-

ऽऽख्या न मुनेरपि । किं पुनस्तदज्ञावेन, स्वामिनो मुक्तियाधनम् ॥ १० ॥ अनन्तं च सुखं भर्तु-ज्ञानाऽऽदिगुणसंगतम् । कुधादयो न बाधन्ते, पूर्णं त्वस्ति महोदये ॥ ११ ॥ ” इत्यादि ‘ केवसि ’ शब्दे ६५५ पृष्ठे द्रष्टव्यम् ।

सौगतानां कर्मविषयेऽविप्रतिपत्तिरिति कर्मप्रसङ्गात् ‘ खण्डि-यवाह ’ शब्दे स्कन्ध (पञ्चक) प्ररूपणपुरस्सरं तन्निराकरणं, कृणिकवप्ररूपणखरुने, क्षणिकवादिनामैहिकाऽऽमुष्मिकव्यवहारानुपपत्तिप्रदर्शनं, वासनाप्रतिपादनं, सर्वथा तद्विनाशा-जावप्ररूपणमेवमादयस्त्वबुचुत्सुनिर्बहवो विषया दृष्टव्याः ।

कर्मप्रसङ्गादेव गच्छविधिप्रस्तावः-गच्छे वसतां बहो निजरा भवति । तदुक्तम्-“ गच्छे महालुभावो, तस्य वसन्ताण निजरा विजला । सारणवारणचोयण-मार्हं न दोसपडिवत्ती ॥ ५१ ॥ ” उच्यते चान्यत्रापि-“ यदि सत्सङ्गनिरतो, जाविष्यसि भविष्यसि । अथासज्जनगोष्ठीषु, पतिष्यसि पतिष्यसि ॥ १ ॥ ” तत आचार्येण कार्य-कार्ये खरककेशदुष्टनिवृत्तगिरा प्रवृत्तिनिवृत्त्यर्थं कथिते सति यद्यथा ग्यं वदथ तत्तथैवेति यत्र गच्छे विनेयाः प्रतिपाद्यन्ते स गच्छ उच्यते । इत्यादयोऽनेके गच्छस्य व्यवहारा ‘ गच्छ ’ शब्दे ८०२ पृष्ठे प्रतिपादिताः । “ तस्मा सम्मं निभालेउं, गच्छं समगपडियं । वसिज्जा पक्खमासं वा, जावज्जीवं तु गोयमा । ॥ १०५॥ ” अत एवोक्तम्-“सूणारंजपचितं, गच्छं वेसुज्जलं वि न वसेज्जा । जं चारित्तगुणेहि, तु वज्जलं तं तु निवसेज्जा ॥ १॥ ” “ भत्तो वासो रती धम्मे, अणायतणवज्जणं । णिग्गहं य कसायाणं, एयं धोराण सासणं ॥ ३६१ ॥ आयरियादीण भया, पच्छित्तभया ण सेवति अकज्जं । वेयावज्जभयणे-सु सज्जते तदुपग्रोगेण ॥ ३६२ ॥ ” तथा च-“णाणस्स होइ भागी, थिरयरओ वंसणे चरित्ते य । भण्णा आवकहाए, गुक्कुलवासं ण मुंचति ॥ ३६४ ॥ ” इत्यादयो विषयाः साधुभिर्भावनीयाः ।

कर्मणा साकं गुणस्थानानां घनिष्ठसंबन्धात् ‘ गुणछाण ’ शब्दे मिथ्यादृष्टि-सास्वादनसम्यग्दृष्टि-सम्यग्मिथ्यादृष्टि-विरतसम्यग्दृष्टि-देशविरति-प्रमत्तसंयता-प्रमत्तसंयत-निवृत्तबादरसंपराया-निवृत्तबादरसंपराय-सूक्ष्मसंपरायो-पशा-स्तकपायवीतरागद्वन्द्वस्थ-कीणकपायवीतरागद्वन्द्वस्थ-सयोगि-केवलय-योगिकेवत्तिरूपाणि चतुर्दश गुणस्थानानि, गुण-स्थानकानां जघन्योत्कृष्टभ्रान्तरालः, प्रत्येकजीवे गुणस्थान-केषु विज्ञानेन कालमानं, सुरेषु नारकेषु च प्रत्येकं मिथ्यादृष्टिसास्वादनमिध्याधिरतिसम्यग्दृष्टिरूपाणि चत्वारि गु-णस्थानकानि, देशधिरतिसंहितानि ताभ्येव पञ्च तिर्यक्षु, च-तुर्दशापि मनुष्ये, विकलेन्द्रियेषु चैकेन्द्रियेषु च मिथ्यादृष्टि-सास्वादनरूपं युग्मं, गुणस्थानकेषु बन्धप्रकृतय इत्यादयो विषया विपश्चिद्विनिर्भावनीयाः ।

अत्र पाश्चात्यविपश्चित कश्चित्-

So long as the soul is bound by karma, it can never attain deliverance, but the Jaina believe that there is a ladder of fourteen steps (Cauda Gunasthanaka) by which a jiva may mount to moksa,

The Fourteen steps to Liberation from karma-

1 Mithyatva gunasthanaka, 2 Sasvadhana gunasthanaka, 3 Misra gunasthanaka, 4 Aviratisa-

myagdristi gunasthanaka, 5 Desavirati, (or Samyatatasamyata) gunasthanaka, 6 Pramatta gunasthanaka, 7 Apramatta gunasthanaka, 8 Niyatibadara (or Apurvakarana) gunasthanaka, 9 Aniyatibadara gunasthanaka, 10 Sukmasam- paraya gunasthanaka, 11 Upasantamoha gunasthanaka, 12 Ksinamoha gunasthanaka, 13 Sayogikevali gunasthanaka, 14 Ayogikevali gunasthanaka.

कर्मप्रसङ्गादेव ‘ गोचरचरिया ’ शब्दे भिन्नाऽनविधिः, गच्छतो धार्याधार्याणि, कार्यकार्याणि, तत्रौ भिक्षाग्रहणनिषेधः, कतिकृ-त्वो भिक्षार्थमुपगच्छेदिति निरूपणम्, भिक्षाग्रहणविधिः, यान्युप-करणानि गृहीत्वा गन्तव्यं तन्निरूपणं, वृष्टिकाये निपतति यत्क-तव्यं तन्निरूपणं, प्रवेशवक्तव्यता, मार्गं यथा गन्तव्यं तत्प्रति-पादनम्, काकाऽऽदीन् सन्निपतितान्, गां दुह्यमानां वा प्रेक्ष्य न गन्तव्यमिति निरूपणम्, गृहावयवतादृश्यं न तिष्ठेत्, अ-द्वय्यादि वा न दर्शयेत्, अग्रायां सह न तिष्ठेत्, ग्राह्यवस्तु-नामत्युष्णे ग्रहणविधिः, पर्युपिताऽऽहारो न ग्राह्यः, यस्मिन् कावे प्रविशेत्तद्विधिः, परग्रामे हिण्कनविधिः, याच्यं वस्तु दृष्ट्वा याचेत्, नान्यथा, वन्दमानं न याचेत्, आधार्मिकाऽऽदिवि-चारः, रत्नानार्थं गृहीत्वा स्वयं नाश्नीयात्, गोचरातिचाराऽऽ-लोचनम्, गोचरातिचारे प्रायश्चित्तम्, निर्ग्रन्थीनां भिक्षावि-धिः, भ्रमरदृष्टान्तेन भिक्षायां निर्दोषत्वसिद्धिरित्यादयो बह-वो विषयाः साधूनामावश्यकीयाः ।

कर्मनिरूपणप्रस्तावादेव ‘ गोसालग ’ शब्दे मङ्गलिपुत्रगोशाल-कस्य भगवति वरुमानस्वामिनि मात्सर्यकरणतो दुर्विपाकप्रा-तिवर्णनम् ।

कर्मसंबन्धादेव चैत्यवन्दनविधानविषये ‘ चैत्य ’ शब्दे दुष्टदकमतीयविप्रतिपत्तिप्रतिपादनपुरस्सरं तद्वृत्तमसंशोध-नम् । तथाहि-भक्तिचैत्य-मङ्गलचैत्य-निश्चाकृतचैत्या-निश्चा-कृतचैत्य-शाश्वतचैत्यभेदेन चैत्यस्य पञ्चविधत्वम् । तत्र गृहे प्रतिदिनं त्रिकालपूजावन्दनार्थं यथोक्तकृणोपेतायां कारितायां जिनप्रतिमायां भक्तिचैत्यम्, गृहगोपवि-र्तितिर्यक्काष्ठस्य मध्यजागे मङ्गलनिमित्तं मथुराऽऽदौ जि-नविम्बे कृते मङ्गलचैत्यम् *, सिंहाऽऽयतनं शाश्वतजि-नाऽऽयतनमित्यादि १२०६ पृष्ठे विस्तृतं चैत्यपञ्चकं द्रष्टव्यम् ।

अत्राऽऽह-ननु भावाददर्शनं यथा ज्ञानानां स्वगतफलं प्रत्यक्ष्यभिचारि, तथा न त्रिकोपत्रयप्रतिपत्तिरिति न तदादरः कर्तव्य इति चेत् । मैवम् । स्वगतफले स्वव्यतिरिक्तभावनिलो-पस्याप्यव्यजिचारित्वाभावात् । न हि भावाऽऽर्हते दृष्ट्वा भव्या अभव्या वा प्रतिबुध्यन्त इति । स्वगतभावोक्तासनिमित्तज्ञा-वस्तु निलोपचतुष्टयेऽपि तुल्य इति न त्रिकोपत्रयानादरः कर्तुं शक्यः । अथ च स्वगताभ्यात्मोपनायकतागुणेन वन्द्यत्वमपि चतुष्टयविशिष्टम्, शिरश्चरणसंयोगरूपं हि वन्दनं भावजगत्-तोऽपि शरीर एव संभवति, न तु जावभगवत्वरूपे, आकाश इव तदसंभवात् । भावसंबन्धाद्वरीरसंबन्धमपि वन्दनं जाव-स्यैवाऽऽयातीति तत एव नामाऽऽदिसंबन्धमपि जावस्य किं न प्राप्नोतीति परिभावय ? । अत्र कश्चिदहं कुमतिव्युद्ग्राहितः-

* “जम्मि सिरिपासपदिमं, संतिकप करेइ पदिमिह दुआरे ।
अज्ज वि जणो विपूरित-मदुरमधन्ना न पासंति ॥ १ ॥ ”

किमेताभिर्युक्तिभिः ? महानिशीथ एव भावाऽऽचार्यस्य तीर्थकु-
तुल्यत्वमुक्तम्, निक्षेपत्रयस्य चाकिञ्चित्करत्वमिति भावनिक-
पमपि पुरस्कृता क इवापराधः ? तत्र द्युक्तं पञ्चमाध्ययने-
“ स जयवं ! किं तिथयरसंतियं आणं नाइक्कमिज्जा, उयाहु
आयरियसंतियं ? । गोयमा ! चउविवहा आयरिया पणुत्ता । तं
जहा-नामाऽऽयरिया, उवणाऽऽयरिया, दवाऽऽयरिया, भावाऽऽय-
रिया । तथं णं जेते भावाऽऽयरिया, ते तिथयसमा चेव दइव्वा, ते-
सि संतियं आणं नाइक्कमिज्जा । स भयवं ! कयरेणं ते भावाऽऽय-
रिया भणंति ? । गोयमा ! जे अज्ज पव्वइए वि आगमविहीए
एयं पए पए अणुसंचरंति, ते भावाऽऽयरिए; जे उ वाससय-
दिक्खिए वि हुत्ता णं वायामित्तेणं पि आगमओ बाहिं करंति,
ते णामद्ववणहिं णिओइयवा । ” इति । अत्र ब्रूमः ।
परमशुद्धभावाइकनिश्चयनयस्यैवायं विषयः, यन्मते एक-
स्यापि गुणस्य त्यागे मिथ्यादृष्टिर्भवति । तदाहुः-“ जो
जइवायं न कुणइ, मिज्जादिहुं तओ हु को अओ ? । ” इति ।
तन्मते निक्षेपान्तरानादरेऽपि नैगमाऽऽदिनयवृन्देन नामाऽऽदि-
नित्तैराणां प्रामाण्याभ्युपगमात् क इव व्यामोहः ? सर्वनयसं-
मतस्यैव शास्त्रार्थत्वात् । अथवा सम्यक्त्वचारित्र्यैक्यप्राहिणा
निश्चयनयेनाप्रमत्तसंयत एव सम्यक्त्वस्वाभ्युक्तो, न प्रम-
त्तान्त इति श्रौणकाऽऽदीनां बहूनां प्रसिद्धं सम्यक्त्वं न स्वी-
करणीयं स्याद् देवानां प्रियेण । उक्तार्थप्रतिपादकं त्विदं सू-
त्रमाचाराङ्गे पञ्चमाध्ययने तृतीयोद्देशे-“ जे सम्मं ति पास-
हा, तं मोणं ति पासहा, जं मोणं ति पासहा, तं सम्मं ति पा-
सहा । ” इति । अथवा यावत्या निर्वृत्त्या ज्ञावाऽऽचार्यनिर्वृत्ति-
स्तावत्या द्रव्याऽऽचार्यसंपत्तिः, सा च सापेक्षत्वे भावयोग्यत-
येति भावाऽऽचार्यनामस्थापनावत् प्राशस्त्येनातिक्रामति, अन्य-
विकल्पं विना ज्ञेयभावसङ्करस्याविश्रामात्, प्रशस्तनाम-
स्थापनावत्, अप्रशस्तभावस्याङ्कारमर्दकाऽऽदेर्द्वयं तु तन्नाम-
स्थापनावदप्रशस्तमेवेति प्रागुक्तमहानिशीथसूत्रे नियोजनीया-
र्थः । प्रशस्तभावसंबन्धिनां सर्वेषां निक्षेपाणां तु प्राशस्त्यमेवेति
निर्व्यूढम् । अपि च-“ जो जिणदिठे भावे, चउविवहे सइहाइ
सयमेव । सयमेव नऽणुह ति य, स नियोगइह ति नाय-
वो ॥ १ ॥ ” इत्युत्तराध्ययनवचनाद् नामस्थापनाद्रव्यजावनेद-
जित्वेन निक्षेपचतुष्टयस्यापि यथोचित्येनाऽऽग्राध्यत्वमविरु-
द्धम् । किं च-“ नमो बंजीए लिवीए । ” इति पदं यद्
व्याख्याप्रज्ञेतेरादाबुपन्यस्तं, तत्र ब्राह्मी द्विपिरिक्करविन्यासः,
सा यदि श्रुतज्ञानस्याऽऽकारस्थापना, तदा तदव्यवस्थे साकार-
स्थापनाया भगवत्प्रतिमायाः स्पष्टमेव साधूनां वन्द्यत्वम्, तुल्य-
न्यायादिति । अत्र यत् प्रलपति लुप्तकः-ब्राह्मी द्विपिरिति प्र-
त्यकदृष्टान्तप्रसिद्धनैगमनयभेदेन तदादिप्रणेता नाज्ञेयदेव एवेति
तस्यैवायं नमस्कार इति । तन्महामोहविलसितम् । ऋषभ-
नमस्कारस्य ‘नमोऽर्हद्भ्यः’ इत्यत एव सिद्धेः, प्रतिव्यक्ति ऋ-
षजाऽऽदिनमस्कारस्य त्वविधक्कितत्वात् । अन्यथा चतुर्विंशति-
नामोपन्यासप्रसङ्गात्, श्रुतदेवतानमस्कारानन्तरमृषजनमस्कारो-
पन्यासानौचित्यात्, श्रुतनैगमनये ब्रह्मया द्विपेः कर्तुः लेखकस्य
नमस्कारप्रतिष्ठेति न किञ्चिदेतत् । सर्वं चैतत् १२०६ पृष्ठे विल-
रेच्छुभिर्दृष्टव्यम् । किञ्च-“ सिज्जेमं गणहरं, जिणपडिमादं-
सणेण पडिवुवं । मणगपियरं च दमका-लियस्स निज्जुहं
वन्दे ॥ १ ॥ ” इत्यादिना बोधयुक्तयोऽपि प्रतिमादर्शनाद् बहूनां

सिद्ध एव । किञ्चोक्तं यशोविजयोपाध्यायन-“ प्रहसौ प्रतिमानति-
र्न विदिता किं चारणेर्निर्मिता, तेषां बन्धुपुत्रीवनाद् विकटना-
भावात्वनाराधना । सा कृत्याकरणादकृत्यकरणाद् भगवत्तत्त्वं
जवे-दित्येता विद्वन्सन्ति सन्नयसुधासारा बुधानां गिरः ॥६॥ ”
अत्र यदि केन पुच्येत-जङ्गाचारणविद्याचारणानां प्रतिमानां तने
श्रद्धाभक्तिसंयुतपरिणामेन, किं तु हविषप्रासलीलां दिदृक्ष्या
प्राप्तानां तत्रापूर्वदर्शनीयदर्शनतया, एतेनास्वारसिकनृत्या न
काचित् कृतिः, स्वारसिककृत्यकरणस्यैव दोषत्वात् । तत्र वि-
चारसहम् । एवं लीलाप्राप्तस्य विस्मयेन साधूनां वन्दनसंभवे
कथं मानुषोत्तरनन्दीश्वरमेरुचक्रतदारामाऽऽदिविषये न चा-
रणानां नतिः, तत्राप्यपूर्वदर्शनजनितविस्मयेन तत्संभवात्;
कथं चेह भरतविदेहाऽऽदी ततः प्रतिनिवृत्तानां प्रतिमानां सा
नतिः ? यत्तत्राऽऽह लुप्तकः-“ तहिं चेइयाइ वंदइ ” इत्यस्यायम-
र्थः-यथा भगवद्भिरुक्तं, तथैव नन्दीश्वरमेरुचक्राऽऽदि दृष्टम्,
ततः सत्यमिदं भगवद्ज्ञानमित्यनुमोदते, चैत्यपदस्य ज्ञाना-
र्थत्वात् । तदापि न विचारतमम् । इह लोके चैत्यवन्दनसं-
चरिषु मविष्णुशब्दार्थस्यापि चैत्यपदार्थस्य ज्ञानार्थत्वे स्वी-
क्रियमाणे, अपूर्वदर्शनेन विस्मयोत्पादकत्वाद् भगवद्ज्ञानस्य
वन्द्यत्वे इह चेइयाइ वंदइ इत्यस्यानुपपत्तिः । इहा पूर्वादर्शनात् ।
किञ्च-“ चेइयाइ ” इत्यत्र ‘चिती’ संज्ञाने धातुः, कर्मप्रत्ययः; तथा
चाहंरपतिमा एवार्थः चैत्य इत्यस्य प्रतिमार्थत्वं तु ‘चिती’ संज्ञाने
इत्यत्र संज्ञानमुपपद्यते काष्ठकर्माऽऽदिषु प्रतिकृतिं दृष्ट्वा-जहा एसा
अरिहंतपदिमा । ” इति चूर्णेश्वरसादिति । प्रकृते ज्ञानमर्थे
वन्दनं प्रकृतिप्रत्ययानभिज्ञ एव । तथाः रूढेरप्येतज्ज्ञ एव, चैत्य-
शब्दस्य जिनगृहाऽऽदावेव रूढत्वात्, “ चैत्यं जिनोक्तस्तद्विम्बं,
चैत्यो जिनसमातकः । ” इति कोशात् । एतेन विपरीतव्युत्पन्नाना-
मभेदप्रत्यययोगार्थाऽपि निरस्तः, योगाद् रूढेर्बलवत्त्वात्, अ-
न्यथा पङ्कजसैवालाऽऽदिबोधप्रसङ्गात् । तथा च-अत्रस्थानि
चैत्यानि वन्दते इति हि ‘ इह चेइयाइ वंदइ ’ इत्यस्य
वाक्यस्यार्थः । स च चैत्यपदस्य ज्ञानार्थत्वे न घटने, भगवद्-
ज्ञानस्य नन्दीश्वराऽऽदिवृत्तित्वात्, जगद्वृत्तित्वस्याभ्य-
साधारण्येनाविस्मापकत्वात्, तेन नन्दीश्वराऽऽदः प्रतिमावा-
चकनायाः प्रामाण्यानिर्णये च प्राग् भगवद्वचनाविश्वासेन
मिथ्यादृष्टिप्रसङ्गात् । अपरञ्च-ज्ञानस्यैकत्वाद् ज्ञानार्थे चै-
त्यशब्दस्यापि षष्ठ्यद्वयवचनस्य कुत्राप्यनुशासनात् सिद्धान्ते-
ऽपि तथा परिभाषगस्याज्ञात्वात् । अन्यथा ‘केवलनाणं’
इत्यत्र स्थले ‘चेइयाइ’ इति प्रयोगाऽऽपत्तिः । एवं षष्ठे
सूर्याभातिदेशेन शकसुयर्माधिकारोऽपि प्रतिमापूजाप्रतिपाद-
नाद् जावनीयः । शकसुयर्माधिकारस्तु १२१२ पृष्ठे पर्यालोचनी-
यः । एवञ्चैव सूर्याभनामा सूर्यो भगवतां मूर्त्तौ पूजितवान् ।
उक्तार्थे आलापकस्तु ‘सूरियाभ’ शब्दे वदयमाणतच्चरित्वाद्-
सेयः । तथा च यदेव भावजितवन्दने फले तदेव जिनप्रति-
मावन्दनेऽपि इति सूर्याजदेववचनम् । न चैतत् सूर्याभस्य
सामानिकदेवस्य वचनं न सम्यग् भविष्यतीत्याशङ्कनीयम्,
सम्यग्दर्शां देवानामप्युत्तमभावितासंभवात् । “ दव्वथयाउ
भाव-थयं तु दव्वथय बहुगुणो भवउ । तम्हा बुदजणबुद्धी-हिं
उकायहिंयं तु गोयमाऽणुहुं ॥ १ ॥ ” इत्यादि बहूनि महानिशी-
थवाक्यानि १२२६ पृष्ठे विन्यस्तानि सन्ति । इत्थं च-“ तीरे
शप्रतिमासंनं कनवती सूर्याजवद् भक्तियो, यत् कृष्णा परद-
र्पनाथि तदिदं षष्ठं ज्ञानेस्फूर्ततम् । सञ्ज्ञे खलु या न नारद

सृष्टिं मत्वाऽवनासंयतं, मृदानामुपजायते कथमहो न श्राविके-
ति श्रमः ? ॥६५॥” द्रौपद्याज्ञापकस्तु योरुशाध्ययनस्थो ज्ञानाया-
म्, स च १२३६ पृष्ठे जिह्वासुभिर्दृष्टव्यः । तथा च प्रतिमायाः फल-
दत्वं, प्रतिमायाः प्रामाण्यनिरूपण, विम्बकारणविधिः, विम्बप्र-
तिष्ठाविधिः, जिनचैत्ये व्यन्तराऽऽयतनविधानमेवमादयो बहवो
विषया द्रष्टव्याः ।

पूर्वोक्तप्रक्रमादेव 'चेद्व्यवन्दण' शब्दे विविधवन्दना, स्तुतिविचारः,
चैत्यवन्दनविधिः, जयन्त्यवन्दनविचारः, चतुर्विंशतिस्तवः, चै-
त्यवन्दनवेला, चैत्यवन्दनकरणविधिरित्यादयो ये विषया, व्या-
वर्णिताः, ते तत् एवावधार्या नेह प्रतन्यन्ते विस्तरभयादिति ।

प्राक्जनसमये तु सर्वानां स्मरणशक्तेः प्राबल्यात् सकृदपि
ध्वणपदवीमुपगताति वाक्यानि क्रियासमभिदारेण मनुजाना-
मविकलस्मृतिपथमधिरोहन्ति स्म, अत एव तस्मिन् युगे के-
वलि-भुनकेवलि-चतुर्दशपूर्वधर-दशपूर्वधरप्रभृतिशब्दालङ्क-
कृता महाभानाः संजाताः, तत्प्रभावादेव च जैनधर्मश्चरमजिनभ-
गवन्महावीरस्वामिशासनकाले परमां कोटिमारुढः । किं च-त-
स्मिन् काले स्मरणशक्तेः प्राज्ये साम्राज्ये विराजमाने तादृशानां
महानुभावानां पुस्तकपत्राऽऽद्यावश्यकतैव नासीत्-किन्तु भग-
वति वीरे निर्वाणपदवीमधिरुढे, प्रसरति च दुःखमारमोहान्ध-
कारे शनैः शनैर्मनुष्याणां धृतिसंहननवलबुद्धिस्मृतिपरिक्रियः
समजनि । अत एव साम्प्रतं दुःखमारमोहान्धतमसमोहितम-
तीनां कालप्रभावतोऽनवरतं विषयोन्मुखाणां पठनपाठनप-
राह्मुखाणां धार्मिकचर्चाविमुखाणां विविधवेदनाग्निभूतानां
दुःशीलानां व्यसनिनामत एव विस्मरणशीलानां दुर्बलसंहन-
नशक्तीनां बोद्धित्यनिर्यामकाऽऽदिकारणकलापसमवधानेऽपि
समस्ताऽऽगमसागरोत्तरणसमीहायामपि महानायासः समुप-
जायते, किं पुनरवगाहनाऽऽदिविधाने । ततः श्रीवर्द्धमानस्वामि-
निर्वाणादनन्तरं ख्रीष्ट ४४४ (ई०) वर्षादारभ्य ४६७ (ई०) वर्षम-
ध्ये श्रीवज्रनीपुरे श्रमणदेवर्द्धिगणिक्कामश्रमणसंघाधिपतिशास-
नावसरे बहवो जैनविद्वांसः संभूय स्वधर्मरागीभ्यजनसाहाय्य-
मुपपन्नस्य निर्माण्यानेकशः सूत्राऽऽदर्शपुस्तकानि तत्तत्तगरे पुस्त-
कभाण्डागाराणि व्यधुरिति समयावद्भिः प्राचीनेतिहासवे-
त्तृभिर्निर्णीयते * ततस्तदुपरि विस्मृतपदार्थसार्थस्मृतिमहाभ-
मानानां जनानां स्मरणकृते श्रीभद्रबाहुस्वामिप्रभृतयो ज्ञयांसो
विद्वांसो नियुक्तिनाप्यचूर्णिटीका व्यरचयन् । श्रूयते चेत्थम्-
यन्मूलजैनाऽऽगमाश्चतुरशीतिपरिमिताः पूर्वमासन्, किन्तु
कदाचिद् भयङ्करदुष्टिकराज्यविप्लवाऽऽदिवशतः प्रभूता ग्रन्था
विषयपथमज्ञाप्तिरित्योत्पत्तिरकरग्रन्थे प्रतिपादितं, तथाऽपि
तेषां मध्ये पञ्चचत्वारिंशदागमाः साम्प्रतमपि ज्ञेयसौभाग्य-
भुवो विन्यसन्त्येव । इत् ! तेषामपि स्वहण्यसाऽऽयुवा न क्रमः
स्वोदरपुरणं विधाय कोऽपि विलोकितुमपीति विचार्यैव श्री-
मद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरमहानुभावाः कोशममुं सकृदाऽऽगम-
संग्रहाऽऽप्तमकं व्यरचयन्निति प्रथमभागोपोद्घाते उद्देश्यप्रक-
रणे विस्तरतो विवृतमिति विरम्यन्तस्माभिरिति-

निवेदयन्ति-

संशोधकाः

* 'देवहिर्गणखमासमण' शब्दे चतुर्थभागे २६१७ पृष्ठे
विवृतमेतत् ।

विशेषसूचना-

गच्छमर्यादापात्रकैः सद्गुणानविधायिभिः सौम्यस्वभावैर-
स्माकं सतीर्थैर्मुनिश्रीर्दीपविजयतीन्द्रविजयाभिर्यैरेतदग्र-
न्थसंशोधनाय महानायासो विहितः, तथाऽपि सूत्रपुस्तकानाम-
तिजोर्गत्वात् उद्ग्रन्थानामेकैकपुस्तकलाभात् तेषामपि ले-
खकप्रमादतः प्रायोऽनेकशः स्थलेषु पङ्क्तिविकलत्वात् संदर्भा-
संगतेश्च, निर्युक्तिगाथानामतिसंक्षिप्तत्वात् टीकाग्रन्थानामपि
बहुत्रोच्छिन्नत्वात् पठनपाठनाऽऽद्यभावेन निशायचूर्णिपञ्चकलप-
भाष्यतच्चूर्णिपुस्तकानामतिरदुर्बलत्वात् केवलप्रकृतिपतवा-
क्यानामतिगहनत्वात् स्वबुद्ध्या संगतिसंगमने विशेषाऽऽवश्य-
कनाप्यकाराऽऽद्युल्लेखानुसारिकुणालदृष्टान्तेन महाऽतिष्टका-
रित्वान् संकटातिसंकटे विषये यथासाध्यं यत्ने कृतेऽपि यदि
कचन स्थलनमुपलभ्येत तदा मिथ्यादुष्कृतदानपूर्वकं कृमा-
पयामो वयमिति-

प्रार्थयन्ते-

उपाध्यायमोहनमुनयः

॥ अथ गुर्वृष्टकानि ॥

श्रीमद्गुरोर्जगत्तत्त्वचरणारविन्दं,
नित्यं स्मराम्यखिलसंस्मृतिदुःखहारि ।
यदध्यानपूतमनसां ननु मानधानां,
मुक्तिर्जयेत् करतलस्थद्वन्द्वजैव ॥ १ ॥
तीर्थेश्वरप्रतिमं पश्य गुरुमदीयो,
राजेन्द्रसूरिरितिसुप्रथिताभिधानः ।
आचार्यवर्च्यगुणगौरवजाजतोऽसौ,
लोकोपकारकरणप्रवणः सदाऽऽसीत् ॥ २ ॥
को वा कृती भगवतश्चरितं पवित्रं,
कृत्स्नं तद्देखिलमङ्गलवासभूतम् ।
नैजं मनो जवतु शुद्धमिनीव भक्त्या,
तस्मिन्मोहनमुनिर्नित्यं तत्र किञ्चित् ॥ ३ ॥
संसारसागरमपारमनर्थहेतुं,
मत्वा मतात्तरशिरोमुकुटायमानम् ।
धेयस्करं जगति जैनमतं विचिन्त्य,
दीक्षामन्यगुरुकां जगृहे गुरुम् ॥ ४ ॥
मिथ्यात्वदर्शनसमूहमयं निरीक्ष्य,
सोपाङ्गमङ्गलखिन्नं च विचार्य नैजम् ।
आचार्यवर्च्यपदवीमुपगम्य संघातं,
राजेन्द्रसूरिरिति सर्वजगत्प्रसिद्धः ॥ ५ ॥
जैनाऽऽगमस्य न च संवरणं तथाऽस्ति,
कालप्रभावत इतीव विचिन्त्य चित्ते ।
संपूर्णजैनवचनैकनिधानभूतं,
राजेन्द्रकांशमतुलं निरमापयद् यः ॥ ६ ॥
यः पुस्तकानि विविधानि विधाय भूयो,
विश्वान्यतिष्ठिपदनेकजिनेश्वराणाम् ।
सङ्ग्रह्य यत्र च कुनम्पदभूदुपेत्य,
तामप्यनाशयद् यं महनीयमूर्तिः ॥ ७ ॥
वाक्कसिद्धिरप्यनवदस्य गुरोः सदैव,

लांकोपकारकरणैकपरायणस्य ।
 भव्याः कियन्त इह तेन विबोधिताश्च,
 शिष्याश्च दोषविजयाऽऽदिबतीन्कमल्याः ॥ ७ ॥
 गुर्वष्टकं पठति यः प्रयतस्तु भक्त्या,
 श्रीमोहनेन मुनिना रचितं मनुष्यः ।
 संप्राप्य सौख्यमतुलं ननु ज्ञावशुद्धे-
 जन्मान्तरे भवति मुक्तिपदाधिकारी ॥ ६ ॥
 इति श्रीमोहनविजयोपाध्यायनिर्मितं गुर्वष्टकम् ।

अर्हम्

भवजलनिधिपोतं मोहदुर्ध्वान्तसूर्यं,
 प्रशमरसनिमग्नं रागवैराऽऽदिग्न्यम् ।
 जिनचरणसरोजध्यानपूतं गुहं मे
 सुरगुरुमिव वन्दे श्रीलराजेन्द्रसूरिम् ॥ १ ॥
 मनसि वचसि काये सर्वजीवे दयालु-
 निखिलगुणगरिष्ठाऽनन्यसौजयपूणः ।
 निजहृदयविराजसीर्थदुधध्यानमग्नो,
 वितरतु मम जङ्घं श्रीलराजेन्द्रसूरिः ॥ २ ॥
 सकलबुधसमकं हारिभङ्गीययुक्ता,
 परकुमतिदरीं यस्मिंस्तुतिं व्याचकार ।
 निगमनिकरदत्तं प्राप्य स्रीश्वरत्वं,
 जयति स ज्ञवनेऽस्मिन् पुण्यराजेन्द्रसूरिः ॥ ३ ॥
 इह जगति क आस्ते कर्मठः कर्मवेदी,
 निजजिनमतकृत्ये यः कृती स्यात् समस्ते ।
 परममुनिजिनीचौ, ज्ञानचारित्र्योर्वा,
 मम गुरुवर आसीत् सर्वसौभाग्यभूमिः ॥ ४ ॥
 कुमतहतमतीन् यो वादमध्ये विजित्य,
 निजमतपरिपाटीं प्राहयामास सद्यः ।
 अपि च जविकवर्गैर्बुद्धिप्रकोन्मूलनेन,
 जिनवरशुभमूर्तीमोन्दरेऽतिष्ठिपद् यः ॥ ५ ॥
 जनमखिलमधन्यं दुःषमारप्रसूतं,
 मनसि परिकल्प्य प्राप्तकारुण्यपूर्णः ।
 निखिलमपि निजाङ्गोपाङ्गमेकत्र कृत्वा,
 व्यरचयदमहं यो भव्यराजेन्द्रकोशम् ॥ ६ ॥
 प्रभवानि न कदाचिन्मुक्तिमार्गोऽङ्कनाना-
 ममलकवल्गुर्किं केवली नो करोति ।
 इति कुमतहतानां नमनमार्गप्रणीनां,
 मतमपि निजयुक्त्या युक्तिरिक्तं निरास्थत् ॥ ७ ॥
 अभिमतमखिलानां जैनधर्मप्रधानं,
 परमकठिनजूतं यश्चरित्रं प्रपाह्य ।
 कलयति च पुरा यः काव्यमासे हि कालं,
 जयति स मम सूरिभक्त्यबोधप्रदातुः ॥ ८ ॥
 गुरुचरितमभेयं यः पठेद् भक्तियुक्तो,
 मुनिभिरसमशिष्यैर्दीपसङ्गैर्निबद्धम् ।
 प्रशममुपगतस्य प्रायशो भावशुद्धे-
 ने हि भवति कदाचित् तस्य संसारभीतिः ॥ ९ ॥
 इति मुनि श्रीदोषविजयनिर्मितं गुर्वष्टकम् ।

अर्हम्

गुरोः पादपद्मद्वये संप्रलम्भं,
 मिलिन्दायमानं मदीयं मनः स्यात् ।
 धिक्कुटाऽऽत्मनः श्रीजगज्जेन्द्रसूरि-
 र्दिचित्रं पवित्रं चरित्रं तनोमि ॥ १ ॥
 प्रशान्तस्वरूपं सदा ध्यानमग्नं,
 जगज्जीवजीवातुभूताऽऽगमाऽऽख्यम् ।
 तपःकर्मनिष्ठं मनोऽङ्गप्रतिष्ठं,
 गुहं पुण्यराजेन्द्रसूरिं नमामि ॥ २ ॥
 चिरोलापुरस्थान् चिराद् जातिबाह्यान्,
 स्वकीयप्रजायाज्जनानुदधार ।
 जिनेशप्रतिष्ठां पुराऽऽहोरसङ्के,
 महासंघसंभारतोऽचीकरद् यः ॥ ३ ॥
 तथा त्रिस्तुतिं हारिभङ्गीययुक्ता,
 समस्तं बुधानां स्फुटं व्याकरोद् यः ।
 जिनाऽऽङ्गाविहीनं मनं लुप्यकानां,
 निरास्थद् जिनाऽऽदर्शसंस्थापनेन ॥ ४ ॥
 जन्मस्थान् जनान् दुःषमारप्रसूता-
 नमन्दाङ्गताध्वान्तनष्टान् निरीक्य ।
 निधानं समस्तऽऽगमानामकार्षीत्,
 तदुच्चारहेतुं च राजेन्द्रकोशम् ॥ ५ ॥
 भवार्थि व्यथौर्वाङ्मना संपरीतं,
 धिना संयमं न कृमा निस्तरितुम् ।
 सकर्षा जना देशानां ने मृगुर्ध्वं,
 कुते युयामर्धे दिदेश प्रशस्तम् ॥ ६ ॥
 सदा भावकाणां यथाऽऽलोकनाजि-
 मुनीनां तथा सारणाचारणाभिः ।
 हुनं दूरमापादयन् दोषमार्गान्,
 स्वमाचार्ययोग्यं व्यनक्ति स्म श्लोके ॥ ७ ॥
 समस्ताऽऽगमानां गृहीत्वा तु सारं,
 जनानां मुदं देशनाजिदिशन् यः ।
 निजोत्कृष्टचारित्रसंपादनार्थं,
 मरौ मालवे गुर्जरे च व्यवर्षीत् ॥ ८ ॥
 मुनिध्रीयतीन्द्रेण श्रीमच्चरित्रं,
 हृजङ्गप्रयातेन वृत्तेन बद्धम् ।
 पठेत् कोऽपि प्रकृत्या पवित्रान्तराऽऽत्मा,
 सुखं तस्य सर्वं जवेद् भावशुद्धेः ॥ ९ ॥

इति मुनि श्रीयतीन्द्रविजयनिर्मितं गुर्वष्टकम् ।

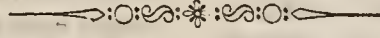
॥ श्रीः ॥

दृप्तभ्रान्तविपद्दन्तिदमने पञ्चाननग्रामणी-
राजेन्द्राभिधकोशसंप्रणयनात् संदीप्तजैनश्रुतः ।
संघस्योपकृतिप्रयोगकरणे नित्यं कृती तादृशः,
कोऽन्यः सूरीपदाङ्कितो विजयराजेन्द्रात्परः पुण्यवान् ॥

अभिधानराजेन्द्रः ।

वाणिं जिणाणं चरणं गुरूणं, काऊण चित्तमि सुयप्पजाया ।

सारं गहीऊण सुयस्स एयं, वौच्चाणि भागे तइयमि सव्वं ॥ १ ॥

ए

एक

(एकार)

ए-ए-पुं० एकारः स्वरवर्णभेदः “एदैतोः कण्ठतालव्यावित्युक्तेः कण्ठतालव्योः स्थानयोरुच्चार्यः । स च दीर्घः द्विमात्रः प्लुतस्तु त्रिमात्रः उदात्तानुदात्तस्वरितभेदैरनुनासिकाननुनासिकभेदाभ्यां च द्वादशविधः । वाच० । प्राकृतभाषासूत्रे एकारान्तता मागधभाषालक्षणाऽनुरोधात् इति । जी० ३ प्रति० । एकारान्तः शब्दः प्राकृतशैल्या प्रथमाद्वितीयांतोऽपि द्रष्टव्यः । यथा “कयरे आगच्छइ दित्तरूवे ” दश० १ अ० । “ते णं काले-णं ” तस्मिन् काले एकारस्य प्राकृतप्रभवत्वादिति । विपा० १ अ० ।

ए-अव्य० इण्विच् । स्मृतौ, असूयायाम्, अनुकम्पायाम्, सम्बोधने, आह्वाने च । मेदिनिः । वाक्यालङ्कारे, “सेजहाणाम-ए ” ए इति वाक्यालङ्कारे, । अनु० । ज्ञा० । विष्णौ, -पुं० एका० “कामसम्बोधने स्यादे-तत्परे ब्रह्मकेवले । ए शब्दे-नोदिता चान्द्री, गोचरे गोपता वयम् ” इति । एकारः कथ्यते विष्णौ, नगरीवारिधारयोः । हर्म्ये हरे दिनमुखे, गगने मणिकुट्टिमे । तेजस्यैकादशाख्यायां, संख्यायामपि दृश्यते । इति च । एका० । पापस्य परिवर्जने, । आ० म० द्वि० ।

ऐ-पुं० एकारः स्वरवर्णभेदः “एदैतोः कण्ठतालव्यावित्युक्तेः कण्ठतालुस्थानयोरुच्चार्यः स च दीर्घः द्विमात्रत्वात्, प्लुतस्तु त्रिमात्रः । द्विमात्रस्य उदात्तानुदात्तस्वरितभेदैः प्रत्येकमनुनासिकाननुनासिकाभ्याश्च पञ्चविधः एवं प्लुतस्यापीति द्वादशविधः तत्परत्वे कारपरत्वे च तत्स्वरूपपरः । वाच० । एकारस्य प्राकृते सर्वत्र एकारः । तथा च । “पेत एत् ” ॥ ११ । ४८ । इति आदौ वर्तमानस्यैकारस्य एत्वं भवति । “सेलासेन्नं तेलुक्कं । प्रा० । ऐ-अव्य० आ-इण्विच्-आह्वाने, स्मरणे, आन्त्रणे च । महेश्वरे, -पुं० । तस्य सर्वगतत्वात्तथात्वम् । वाच० । “पेः स्वर्णेऽपि च पुष्टिङ्गः शम्भुश्रोपतिवायुषु । शारदायां स्वरे सूर्ये, मूर्छायाश्चैरपि स्मृतः ” इति । एकारः शङ्करे हस्ति-दिङ्-नागेऽपि चन्द्रवाणयोः । तमालावर्त्तदेशेषु, कचित्स्याच्छिखरे-गिरेः ” । इति च । एका० ।

ए-उभ-ऐतिह्य-न० इतिह पारम्पर्योपदेशः । अनिर्दिष्टप्रवक्तृकोपदेश इति यावत् । स्वार्थे व्यञ् पारम्पर्योपदेशे, यथात्र वटे यत्नः प्रतिवसतीत्यादिपरम्परोपदेशमात्रम् ननु केनाप्येतदुपलभ्य कथितम् । अष्टप्रमाणवादिनः पौराणिका इदं प्रमाणान्तरमुरीचक्रुः । “ऐतिह्यमनुमानं च, प्रत्यक्षमपि चागमम् । ये हि सम्यक्परीक्षन्ते, कुतस्तेषामनुद्धिता ” । रामा० वाच० । तदेतन्मतं रत्नावतारिकायां निराकृतम् यथा-ऐतिह्यत्वनि

र्दिष्टप्रवक्तृकप्रवादपारम्पर्यमिति होचुर्वृद्धाः । यथेह वटे यत्नः प्रतिवसतीति तदप्रमाणमनिर्दिष्टप्रवक्तृकत्वेन सांशयिकत्वात् । आसप्रवक्तृकत्वनिश्चये त्वागम इति । रत्ना० १ परि० । ए-य-एजित-त्रि० कम्पिते, स्था० ३ ठा० । जी० । “वाणहिं मंदाय २ एइयाणं ” वतैर्मंदायन्ति मन्दं मन्दमेजितानां कम्पितानामिति । राज० ।

एई (या) एता-स्त्री० “अजातेः पुंसः ” ७ । १ । ३२ । इति सूत्रे एकजातिवाचिनः पुंलिङ्गात् स्त्रियां वर्तमानात् ङीर्वा जवति कर्बुरवर्णायाम्, तोपधवर्णवाचित्वात्स्त्रियां ङीप् नश्च । एनी । एईए ए-आए । एइणं एआणं । प्रा० ।

एक (ग) (य)-एक-त्रि० इण् कन् “सेवादौ वा ” ८ । १ । एए । इति सेवादिवचनादौ यथादर्शनमन्यस्यानन्त्यस्य च वा द्वित्वं जवति । प्रा० । संख्यानभेदं, कदप० । एकसंख्योपेतं छव्यादौ, स्था० ४ ठा० । एकत्वरूपप्रथमसंख्यात्वित्ते च । प्रायशः संख्यावाचकस्य संख्यासंख्येयोभयपरत्वेऽपि एकशब्दस्य चूरिशः एकत्वसंख्यात्वितपरत्वम् । तेन एको घट इत्यादि, न तु घटस्यैकः । क्वचित्तु भावप्रधाननिर्देशपरत्वेन संख्यावाचकत्वमपि “द्वेकयोर्द्विवचनैकवचने ” पा० । इह द्वित्वमेकत्वं च द्वेकशब्दयोरर्थः । अत्र द्विवचनान्तत्वमेव तथार्थत्वे विद्मः । संख्येयपरत्वे द्वेकेषामिति स्यात् । द्वन्द्वार्थानां संख्याज्वितानां बहुत्वात्तेन एकद्विवचनशब्दोऽपि एकत्वद्वित्वार्थकः । तत्रार्थे तयोः परिभाषितत्वात् । एकश्च गणनां नोपैति तथा चानुयोगद्वारे “एको गणं न उवेई ” एकस्तावज्जननं संख्यानोपैति यत एकस्मिन् घटादौ दृष्टे घटादि वसिःवदं तिष्ठतीत्येवमेव प्रायः प्रतीतिरुत्पद्यते नैकसंख्याविषयत्वेन । अथवाऽऽदानसमर्पणादिव्यवहारकावे एकं घस्तु प्रायेः न कश्चिद्गणयतीत्यतोऽसंख्यवहार्यत्वाददृष्टत्वाद्वा नैको गणनसंख्यामन्तरति तस्माद् द्विप्रभृतिरेव गणसंख्येति । तथाच-संख्यासंख्येयोनयपरत्वमेकशब्दस्य छव्यप्रमाणविशेषस्य विज्ञागानिषपन्नप्रमाणस्य पञ्चरु मानादिभेदेषु, गणिमं छव्यप्रमाणमधिकृत्यानुयोगद्वारे उक्तम् ॥

संकेतं गणिमे गणिमे जसं गणिज्जइ तं जहा-एगो दससयं सहस्रं दससहस्रसाई सयसहस्रं दससयसहस्रसाई कोनीत्ति

गणयते संख्यायते वस्त्वनेनेति गणिममेकादि । अथवा गणयते संख्यायते यत्तज्जणिमं रूपकादि । तत्र कर्मसाधनपक्षमङ्गीकृत्याह । जसमित्यादि । गणयते यत्तज्जणिमम् । कथं गणयते इत्याह । एगो इत्यादि । अनु० । एकाकिनि, स्था० ४ ठा० अद्वितीये, वाच० । उक्त० । आचा० । असहाये, न० । स्था० । “एकस्यैकाकिनोऽसहायस्येति ” स्था० ४ ठा० । “अक्षरत्तकावसमयंसि एगे अवी-प सखु जाव पहरणे साओ गेहाओ णिगच्छई ” (एगेति)

सहायाजावात् । विपा० । प्रश्न० । केवले, स्या० ३ ग० । वाच० ।
केवलमेकमसहायमिति । न० । तथाच सूत्रकृताङ्गे ॥

अज्ञानमित्ति वा लुहे, अहवा उक्तमितेन ज्वंति ।

एगस्स गती अ आगती, विदुमंता सरणं ए मरई ॥

पूर्वोपात्ताऽसातवेदनीयोदयेनाभ्यागते दुःखे सत्येकाक्ये-
व दुःखमनुभवति । न ज्ञातिवर्गेण वित्तेन वा किञ्चित्कि-
यते । तथाच । “ सयणस्स वि मज्झमाओ, रोगाभिहतो कि-
लिस्सइ इहेगो । सयणो वि य से रोगं, न विरंचइ नेव नासेइ
। १ । ” अथवोपक्रमकारणैरुपक्रान्ते स्वायुषि स्थितिक्षयेण वा
भवान्तरे भवन्तिके वा मरणे समुपस्थिते सति एकस्यैवाप्सु
मतो गतिरागतिश्च भवति । विद्वान् विवेकी यथावस्थितसं-
सारस्वभावस्य चेत्ता ईषदपि तावत् शरणं न मन्यते । कुतः स-
र्वात्मना त्राणमिति । तथाहि “ एकस्य जन्ममरणे गतयश्च
शुभाशुभा भवावर्त्तन्ते । तस्मादाकालिक हित-मेकैनात्मनः का-
र्यम् । १ । ” “ एको करेइ कम्मं, फलमवि तस्सिक्कओ समणुह-
वइ । एको जायइ मरइ य, परलोयं एकओ जाई ” । १७ ।

सव्वे सयक्कम्प कप्पिआ, अवियत्तेण लुहेण पाणिणो ।

हिंसन्ति जयाउत्ता सठा, जाइजमरणेहिं भिहता । १८ ।

सर्वेऽपि संसारोदरविवरवर्तिनः प्राणिनः संसारे पर्यटन्तः
स्वकृतेन ज्ञानावरणीयादिना कर्मणा कलिताः सूक्ष्मवादप-
र्याप्तकैकेन्द्रियादिना भेदेन व्यवस्थिताः तथा तेनैव कर्मणैके-
न्द्रियाद्यवस्थायामव्यक्तेनापरिस्फुटन शिरःशलाघलक्षितस्व-
भावेनोपलक्षणत्वात् प्रव्यक्तेन च दुःखेनाऽसातावेदनीयस्व-
भावेन समन्विताः प्राणिनः पर्यटन्त्यरघट्टघटीन्यायेन ताव-
त्स्वेव योनिषु भयाकुलाः शठकर्मकारित्वात् शठा भ्रमन्ति ।
जातिजरामरणैरभिद्रुता गर्भाधानादिभिर्दुःखैः पीडिता इति
सूत्र० १ श्रु० २ अ० । “ एगो सयं पच्चणुहोइ दुक्खम् ” तदे-
वमेकोऽसहायो यदर्थं यत्पापं समर्जितं तै रहितस्तत्कर्मविपा-
कजं दुःखमनुभवति न कश्चिदुःखसंबिभागं गृह्णातीत्यर्थः ।
उक्तं च “ मया परिजनस्यार्थे, कृतं कर्म सुदारुणम् । एकाकी
तेन दहोहं, गतास्ते फलभोगिनः ” इत्यादि सूत्र० १ श्रु० ५
अ० । “ एगस्स जंतो गतिरागती य ” एकस्यासहायस्य
जन्तोः शुभाशुभसहायस्य गतिर्गमनं परलोकं भवति तथा
आगतिरागमनं भवान्तरादुपजायते कर्मसहायस्यैवेति । उक्तं
च “ एकः प्रकुरुते कम्मं, भुनक्त्येकश्च तत्फलम् । जायते म्रिय-
ते चैकः, एको याति भवान्तरमिति ” सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

इको करेइ कम्मं, इको अणुहवइ दुक्कयविवागं ।

इको संसरइ जीओ, जमरणचउग्गइणुविलं-४४८०५० ।

इको हं नत्थि मे कोई, नवाहमवि कस्सई ।

एवं अदीणमणसा, अप्पाणुमणुसासए ॥ १३ ॥

इको उप्पज्जए जीवो, इको एव विवज्जई ।

इक्कस्स होइ मरणं, इको सिज्झइ नीरओ ॥ १४ ॥

इको करेइ कम्मं, फलमिव तस्सिक्कओ समणुहवइ ।

इको जायइ मरइ, परलोयं इक्कओजायइ ॥ १५ ॥

इको मे मासओ अप्पा, नाणदंसणसंजमो ।

मेसा मे बाहिरा भावा, सव्वे संजोगलक्खणा ॥ १६ ॥ महा.प.

एकश्च ज्व्यतोऽसहायो भावतो रागद्वेषरहितः तथा च-
एगे चरे टाणमासणे, सयणे एगे समाहिण सिया ।

एकोऽसहायो द्रव्यत एकाकिविहारी भावतो रागद्वेषरहितश्च
रेत् । तथा स्थानं कायोत्सर्गादिकमेक एव कुर्यात् । तथाऽऽ-
सनेऽपि व्यवस्थितोऽपि रागद्वेषरहित एव तिष्ठेत् एवं
शयनेऽप्येकाक्येव समाहितो धर्मादिभ्यान्युक्तः स्याद्भवेत् ।
एतदुक्तं भवति । सर्वास्वप्नवस्थानासनशयनरूपासु रागद्वेष-
विरहात् समाहित एव स्यादिति । सूत्र० १ श्रु० २ अ० । “ एगे
एग विऊ बुद्धे ” एको रागद्वेषरहिततया ओजा यदिवाऽस्मि-
न् संसारचक्रवाले पर्यटन्नसुमान् स्वकृतसुखदुःखफलभाक्-
त्वेनैकस्यैव परलोकगमनतया सदैकक एव भवति । तत्रोद्य-
तविहारी द्रव्यतोऽप्येकको भावतोऽपि गच्छान्तर्गतस्तु कार-
णिको द्रव्यतो भाज्यो भावतस्त्वेकक एवेति । सूत्र० १ श्रु० १६ अ०
“ एग एव चरे लाढे ” एक एव रागद्वेषरहितश्चरेदप्रतिनिबद्ध
विहारेण विहरेत् सहायैककल्पो वैकस्तथाविधगीताथो यथो-
क्तम् । “ ण वा त्वमिज्जा निउणं सहायं, गुणादियं वा गुणओ समं वा
एको वि पावाइ विवज्जयंतो, विहरेज्ज कामेसु असज्जमाणो १ ”
उक्त० ३ अ० । एको रागद्वेषसहायविरहित इति । कल्प० । “ एगे
सहिते चरिस्सामि ” एको मातापित्राद्यभिष्वङ्गवर्जितः कषाय-
रहितो वेति । सूत्र० १ श्रु० २ अ० । अस्य द्विविधत्वं व्यवहारकल्पे

एगेव पुव्वज्जणिए, कारणनिकारणे लुविहजेदे

एक एकाकी द्विविधजेदः पूर्वमोघनिर्युक्तौ जणितस्तद्यथा कारणे
निष्कारणे च साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतः कारणैकप्रति-
पादनार्थमाह ।

आन्वदी कारणिया, निक्करणिया य चक्कयूजादि ।

उवएसअणुवएसो लुविहा आहि रुगा हुंति ॥

अशिवादिजिरादिशब्दाद्वमौर्द्वराजडिपादिपरिग्रहः । का-
रणैरेकाकिनः कारणिकाः चक्रस्तूपादौ आदिशब्दात्प्रतिमानि-
ष्कमणादिपरिग्रहस्तेषां वन्दनाय गच्छन्त एकाकिनो निष्कारि-
णिकाः । व्य० द्वि० ८ उ० । एकस्य चातुर्विध्यम् स्थानाङ्गे यथा ।
“ चत्तारिक्का पणत्ता तंजडा दविए एक्कए माउ एक्कए पज्जवए-
क्कए संगहएक्कए ” एकसंख्योपेतानि छव्यादीनि स्वार्थिककप्रत्य-
योपादानादेककानि । स्था० ४ ग० ।

अस्य च सप्तविधो निक्केपो यथा-

नायं ठवणा दविए, माउय पयसंगहेक्कए चेव ।

पज्जव जावे य तहा, सत्तेए एक्का होंति ॥

इहैक एव एककः तत्र नामैककः एक इति नाम स्थापनैककः
एकक इति स्थापना छव्यैकक त्रिधा सचित्तादि । तत्र सचित्त-
मेकं पुरुषद्रव्यमचित्तमेकं रूपद्रव्यं मिश्रं तदेव कटकादिभू-
यितं पुरुषद्रव्यमिति । मातृकापदैककमेकं मातृकापदं तद्यथा ।
उपपन्नेइवेत्यादि । इह प्रवचने दृष्टिवादे समस्तनयवादवाजभूता-
नि मातृकापदानि जयन्ति । तद्यथा । उपपन्नेइ वा विगमंइ वा धुं-
वेइ वा । अमूनि च मातृकापदानि च ‘अ आ इ ई’ इत्येवमादीनि
सकलव्यवहारशब्दव्यापकत्वान्मातृकापदानि । इह चानिधेय-
वस्त्रिक्कवचनानि भवन्तीति कृत्येथमुपन्यासः । संग्रहैककः शा-
त्रिरिति । अयमत्र ज्ञावार्थः । संग्रहः समुदायस्तमन्याश्रित्यैक-
वचनगर्जशब्दः पृष्ठेस्तथा चैकापि शात्रिः शात्रिरित्युच्यते । वह-
वोऽपि शालयः शात्रिरिति लोके तथा दर्शनात् । अयं चादिष्टाना-
दिष्टभेदेन समान्यविशेषभेदेन द्विधा । तत्रानादिष्टो यथा शात्रिः
आदिष्टो यथा कलमशात्रिरिति । एवमादिष्टानादिष्टभेदैः उत्तर-
द्वारेण्यपि यथानुरूपमायोज्यौ । पर्यायैककः एकपर्यायः पर्यायो
विशेषो धर्म इत्यनर्थान्तरम् । स चानादिष्टो वर्णादिः । आदिष्टः
कृष्णादिरिति । अन्येतु समस्तभुतस्कन्धवस्त्वपेक्येत्थं व्याच-

कृते अनादिष्टः श्रुतस्कन्धः आदिष्टो दशवैकादिकाख्य इति । अन्यस्वनादिष्टो दशवैकादिकाख्यः आदिष्टस्तु तदध्ययनविशेषो छुमपुणिकादिरिति व्याचष्टे । नचैतदतिचारु तस्य दशकादिकाभिधानत एवादेशसिद्धेः । भावैककः एको जावः स चानादिष्टो भाव इति आदिष्टस्त्वौदयिकादिरिति सप्तैते अनन्तरां एका भवन्ति । इह च किञ्च यस्मादशपर्यायाध्ययनविशेषाः संग्रहैकनेन संगृहीतास्तस्मात्तेनाऽधिकारः । अन्ये तु व्याचक्षते यतः किल श्रुतज्ञानज्ञाद्योपशमिके जाये वर्तते तस्माद्भावैककेनाधिकार इति गार्थः । दश० १ अ० ।

अथ निर्युक्तिविस्तरमाह ।

एकस्स उउतावे, कत्तो लिंगं तेण एकगस्से वि ।

णिक्खेवं काऊणं, णिक्खत्ती होइ तिविहं तु ॥

इह त्रयाणां संख्या प्रथमतो वक्तव्या तत्रैकस्याजावे कुतः संभवति तेन कारणेन प्रथमत एकस्यैव निक्षेपं कृत्वा तत्तत्त्रयाणां निक्षेपस्य निष्पत्तिः कर्तव्या ज्ञवति । यथाप्रतिज्ञातमेव करोति ।

नामं ठवणा दविण, माउगपदसंगहेकए चेव ।

पजव जावे य तहा, सतेण एकगा हौति ॥

(अत्रैव पूर्वं व्याख्यातार्था) ज्ञशरीरजघ्णशरीरव्यतिरिक्तमाह ।

दव्वे तिविहं मादुक-पदम्मि उप्पण्णभूयविगतादी ।

सालिच्छि वग्गमीति, वसथोत्तिवसंग हेकं तु ॥

इत्ये उच्यते विषये एककं त्रिविधं तद्यथा सचित्तमचित्तं मिश्रं वा । सचित्तं पुनरपि द्विपदचतुष्पदापदभेदात् त्रिधा । द्विपदैककमेकः पुरुषश्चतुष्पदैककमेको हस्ती अपदैकको वृक्ष इत्यादयश्चित्तकमेकः परमाणुरेकमात्ररूपं मिश्रैककं साङ्कार एकः पुरुषः । मातृकापदे तु चिन्त्यमाने एककम् उत्पन्नभूतविगतादिकमुपलब्धे वा विगते वा ध्रुवे वा इत्यस्य पदत्रयस्यैकतरमित्यर्थः । आदिशब्दादकागयत्तरात्मिकाया आद्यत्तरात्मिकाया वा मातृकाया एकतरं पदं संग्रहैककं बहुवच्यैकवचनं विधेयं यथा शास्त्रिरिति वा ग्राह्य इति वा संज्ञ इति वा ।

अथ पर्यायैककादीनि दर्शयति ।

दुविकपपं पज्जाए, आदिद्धं देवदत्तो त्ति ।

आणादिद्धं एको-तियपसत्थमियरं व जावम्मि ॥

पर्यायैककं द्विविकल्पं द्विप्रकारं तद्यथा-आदिष्टमनादिष्टं च । विशेषणसामान्यरूपं नेत्यर्थः । तत्तादिष्टं यद्देवदत्तो देवदत्त इत्यादि ॥ अनादिष्टमेकः कोऽपि मनुष्य इत्यादि । अथवा पर्यायैककं वर्णादिना मन्यते एकः पर्यायः । भावैककं द्विधा । आगमतो नोऽगमतश्च । आगमतो ज्ञाता उपयुक्तः । नोऽगमतः प्रशस्तमितरत्त्वप्रशस्तमिति द्विधा प्रशस्तमौपशमिकादीनामितरो भावः । अथ प्रशस्तमौदयिको भावः । अत्राप्रशस्तभावैककेनाधिकारो हस्तकर्मादीनामप्रशस्तभावोद्वादेव संभवान् वृ० ४ उ० । अत्रेष्टे, अन्यार्थे, वाच० । “एवमेवे वदंति भोसा” एके कचनेति । प्रश्न० २ द्वा० । अल्पे, मुख्ये, सत्ये, वाच० । अवधारणे, नि० चू० । सदृशे, उपा० २ अ० । “एगपप्सो गाढे” अत्रैकशब्दोऽभिप्रायवाची । यथा द्वयोरप्यावयोरैकं कुटुम्बमिति । पं० सं० । एक शब्दस्य प्राकृते-एको-एओ-एगो । प्रा० । एको । “इक्कम्मि जम्मिपण” चेदा० पं० । स्त्रियां एकी “अस्सयाए एकीए मायंगीए” नि० चू० १ उ० । सो एकी देउलियं पविस्सई । आ० म० प्र० ।

एक (ग) (एकइ) (गइ) अ-एकक-त्रि० एक-असहायेऽर्थे वा कन् । असहाये, “तओ ऊइज्ज एकओ” तत एककः

एकाकी सन् ध्यायेत् । एको भावतो उच्यतश्च । भावतो रागद्वेषरहितः उच्यतः पशुपण्णकादिरहित इति । उक्त० ३ अ० । “एगओ वा” कारणिकावस्थायामसहायो वा पा० । “त ओ जुंज्ज एगओ” ततो जुञ्जीत एकको रागादिरहित इति । दश० ५ अ० । एकसंख्योपेतानि द्रव्यादीनि स्वार्थिककत्रत्ययोपादानादेककानि । एकसंख्योपेते उच्यते, अन्यार्थे, “संते गइया समणा माहणा वा” स्था० ७ ग० । “एगइया जत्थ उवस्सये वभति” एकका एकतरा इति । स्था० ५ ग० । “जीवेणं गव्वगण समणे नएणु अत्थेगइए उववज्जेज्जा अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा” एककः कश्चित् सगमजरादिगर्तरूप उत्पद्यते अस्ति अयं पक्षो यदुत एककः कश्चिन्नोपपद्यते इति । तं० ।

एक (ग) अ-एकग-त्रि० एको गच्छतीत्येकगः । एकस्मिन् गन्तरि, एकं वा कर्म साहित्याविगमाम्भोक्तं गच्छतीत्येकगः । भोक्तृगन्तरि, “इव्वमुत्ते च एगओ” एक उक्तरूपः स एवैककः एको वा प्रतिमाप्रतिपत्त्यादौ गच्छतीत्येकग एकं वा कर्मसाहित्याविगमाम्भोक्तं गच्छति तत्प्राप्तियोग्यानुष्ठानप्रवृत्तेर्यातीत्येकग इति । उक्त० ३ अ० ।

एक (ग) इ (य) अ-एककिक्-त्रि० एकक एव एककिक् । एकशब्दार्थे, “एगइआओ पाणाइवाताओ पकिदिरया” एकक एवैककिक् तस्मादेककिक्तात् । अ० । स्था० ।

एक (इ) (मि) (सिअं) (ग) (गया) आ-एकदा-अव्य० “एकदवैकाहः सिमियंइ आ” उ० । २ । ६१ । इत्येकशब्दात्परस्य दाप्रत्ययस्य (सिमियं इ आ इत्यादेशा वा । पक्षे एगओ । प्रा० । एकस्मिन् कावे, वाच० । कदाचिदित्यर्थे, एगया गुणसमियस्स” आचा० । विविक्तदेशकालादौ च, “इत्थिआ एगताणिमंतति” एकदेति विविक्तदेशकालादौ इति, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ।

एक (ग) ओ (तो) (एकदा)-एकतम्-अव्य० एक तसिब-“तो दो तसो वा” उ० । २ । १६० । इति सूत्रेण तसः स्थाने तो दो इत्यादेशौ वा । पक्षे एकओ एकस्मिन्नित्यर्थे, वाच० । एकत्र-एकस्मिन्स्थाने, एगतो मित्रंति उच्यते हेकस्थाने मिलन्ति भावतस्तु परस्परविरोधपरिहारेण सम्मता जयन्तीति । दशा० १० अ० । “एगओ भेरुगं कट्टु” एकत्रान्तं सुवक्तं आणकमिति । कट्टप० । एकतः एकीचूय संयुज्येत्यर्थः । ज० २० श० १ उ० । “दो सादस्मिया एगओ विहरंति” द्वौ सार्धमिकावेकत्र एकस्मिन् स्थाने विहरन्ति इति । व्य० द्वि० १ उ० । एकतयेत्यर्थे च । “एगपओसा हणित्ता” एकत्वत एकतयेत्यर्थः इति । ज० १२ श० ३ उ० । विविक्ते प्रदेशे, प्रत्यासन्ने, दूरतरे च । “ते एगतो निस्सीहंति” एकन एकान्ते विविक्ते प्रदेशे प्रत्यासन्ने दूरतरेवेति । व्य० द्वि० १ उ० ।

एक (ग) आगवहा-एकतःखा-स्त्री० श्रेणिभेदे “एगओखहा” एकस्यां दिश्यङ्कुशाकरेति । स्था० ७ ग० । तस्याः स्वरूपं यया यया जीवः पुङ्गवो वा नाड्या वामपार्श्वोदेस्तां प्रविष्टान्येव गत्वा पुनस्तद्वामपार्श्वोदावुत्पद्यते सा एकतःखा । एकस्यां दिशि वा मादिपार्श्ववृक्षाणां स्वस्याकाशस्य शोकनादीव्यतिरिक्तवृक्षणस्य ज्ञावादिति । इयञ्च द्विविचतुर्वकोपेतापि क्षेत्रविशेषाश्रितेति जेदेनोका । ज० २५ श० ३ उ० ।

एक (ग) ओणंतय-एकतो नन्तक-न० अनन्तकनेदे, एकतोऽनन्तकमतीताह्वाऽनागताच्चा वेति । स्था० १० ग० ।

एक (ग) ओपराग-एकतःपताक-त्रि० एकत एकस्यां दिशि पताका यत्र तदेकतःपताकम् । एकदनाकोपेते, स्थापना त्वियम् “किं

एगश्रो पमागं गच्छइ । दुहश्रो पमागं गच्छइ ” भ० ३३ श० ४ उ० ।
एक (ग) श्रोतिका-एकतावक्रा-स्त्री० श्रेणिभेदे, सा च एकत एक-
स्यां दिशि चूरा वक्रा एकता वक्रा यथा जीव पुद्गलाऋजुगत्या
वक्र कुर्वन्ति श्रेण्यन्तरेण यावन्तीति । ज० २५ श० ३ उ० ।
“एगश्रोतिका” एकस्यां दिशि वक्रा स्थापना । स्या० ७ ग० ।

एक (ग) श्रोत-एकतावृत्त-पुं० द्वीष्टियजीवविशेषे,
जीवा० १ प्रति० ।

एक (ग) आसमुवागय-एकतस्समुपागत-त्रि० स्थानान्तरेण
एकत्र स्थाने समागते, “ एगयश्रो समुवागयाणं ” (एगश्रोत्ति)
एकत्र समुपागतानाम् । भ० ७ श० १० उ० ।

एक (ग) आसहिय-एकतस्सहित-त्रि० एकत एकस्मिन् स्थाने
सहित एकतस्सहितः । एकस्मिन्स्थाने समुदिते, “ एगश्रो सहि-
याणं ” भ० ७ श० १० उ० । एकस्मिन्स्थाने सहितानां समुदिता-
नामिति । ज० १ वक्र० । एकता मिहिते च । ज० ११ श० ११ उ० ।

एक (ग) गिय-एकाङ्गिक-त्रि० एकेनाङ्गेन कृते, तथाच
संक्रममधिकृत्योक्तम् “ एककेको दुविहो एगंगिश्रो अणेगं-
गिश्रो य ” एकानेकपदकृतेत्यर्थः ” नि० चू० १ उ० । “ ए-
गंगिश्र दुगतिस्वडं न भवतीति ” नि० चू० १६ उ० । अप-
रिशादिनि संस्तारकभेदमधिकृत्य चोक्तम् “ जो अपरिसाडी
सो दुविहो एगंगिश्रो अ अणेगंगिश्रो य ” “ एगंगिता उ दु-
विधा संघायाए तरो उ नायव्वो । दोसादी णियमात्, हेति
अणेगम्मि उ तत्थ ” “ एगंगिश्रो दुविहो संघातिमो असंघा-
तिमो य । दुगतिना व संकवियाउवा अणेगम्मि उ एते । नि० चू०

एक (ग) त-एकान्त-त्रि० एकः अन्तः निश्चयः शोभा वा । अत्यन्ते,
सूत्र० १ श्रु० १० अ० “ एगन्तरइया ” एकान्तेन सर्वात्मना रतौ
रमणे प्रसक्ता इति । आ० म० प्र० । एक इत्येवमन्तो निश्चयो
यत्रासावेकान्तः । एकस्मिन्, ‘ एगतमंतं गच्छइ ’ एक इत्येवमन्तो
निश्चयो यत्रासावेकान्त एक इत्यर्थोऽतस्तमन्तं भूमिभागं गच्छ-
तीति । भ० ७ श० १ उ० । अवश्यभावे, पंचा० ५ विच०
अवश्यमित्यर्थे, सूत्र १ श्रु० ६ अ० । निश्चये, विदोः । ज्ञा० ।
सर्वथाथे, स्या० ५ टा० । प्रश्न० । एक एवान्तो यत्र । निर्जने,
रहसि, वाच० । निर्व्यजनप्रदेशे, संथा० । विविक्तप्रदेशे,
व्य० प्र० १ उ० । जनरहितप्रदेशे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । जनादोक-
वर्जिते, ज० ८ श० ६ उ० । विजने, भ० ३ श० २ उ० । “ एग-
न्ते य विचित्ते ” आ० म० चि० । “ आया एगतमंतमक्कमेज्जा ”
आत्मना एकान्तं विजनमन्तं भूमिभागमवक्रामेत गच्छेदिति ।
स्था० ३ ग० । एक एवाहमित्यन्तो निश्चय एकान्तः । एक एवाह-
मित्येवमेकत्वभावनायाम् ” “ सव्वश्रो विप्पमुक्कस्स एगंतम-
णुपस्सओ ” एक एवाहं इत्यन्तो निश्चयः एकान्तस्तं निश्चयं
विचारयत एकत्रभावनां ज्ञाययत इति । उक्त० ९ अ० ।

एक (ग) तओ-एकान्ततस्-अव्य० एकान्त-तसिद्ध । एकान्ते
इत्याद्यर्थे, वाच० । सर्वथाथे च । “ यज्जइ अव्यंभमेगं, ततोयरायं पि
धिरचित्ते ” अव्यंभमेवमेकान्ततस्तु सर्वथैव (रायं पित्ति) सर्व-
रजनीमप्यास्तां सर्वदिनमिति ” पंचा० १० विच० “ जम्हा एगं-
ततो अविस्सुद्धो ” यस्माद् यतो हेतोरिकान्ततस्तु सर्वथैवावि-
स्सुद्धो युक्त इति ” पंचा० १७ विच० ।

एक (ग) तक्रू-एकान्तकृट्-त्रि० एकान्तेन कृटानि दुःखोत्पत्तिस्था-
नानि यस्मिन् एकान्तदुःखोत्पादकस्थानेनोपेतं नरकादौ, “ एगंत
कूरे नरए महंते, कूरेण तत्थ वि समेहताओ ” । एकान्तेन कृ-
टानि दुःखोत्पत्तिस्थानानि यस्मिन् तथा तस्मिन्नेवंचूते नरके

महति विस्तीर्णे पतिता प्राणिनस्तेन च कृटेन गदयन्त्रपासादि-
ना पापणसमूहलक्षणेन वा तत्र तस्मिन् विद्ये दता इति ।
सूत्र० १ श्रु० ५ अ० । कृटवत् कृटमेकान्तेन कृटमेकान्तकृटम् ।
एकान्तेन गलयन्त्रपाशादिवद्वन्धके, “ एगंतकूरेण उ से पलेइ ”
यथा कृटेन मृगादिवधः परवशः सन्नेकान्तदुःखभागं ज्ञाति एवं
ज्ञावकृटेन स्नेहमयेनैकान्ततोऽसौ संसारचक्रवालं पर्येति । सूत्र०
१ श्रु० १३ अ० ।

एगंतचा (या) रिण-एकान्तचारिण-एकान्ते जनरहिते
प्रदेशे चरितुं शीघ्रमस्येत्येकान्तचारि । जनरहितप्रदेशे चारिणि,
“ एगंतयारीसमणेपुरासी ” “ एगन्तचारिस्सिह अम्ह धम्मे तद-
स्सिणो णाभिसमेति पावं ” असदीये धर्मे प्रवृत्तस्यैकान्तचा-
रिणः आरामोद्यानादिष्वेकाकिविहारोद्यतस्य तपस्विनां नाभि-
समेति न संबन्धमुपयाति । पापमृजकमेति । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।
एगंतणाण-एकान्तज्ञान-न० नित्यमेवेदमनित्यमेवेदमित्येकप-
कस्थापनरूपे मिथ्याज्ञाने, अष्ट० ।

एगंतदंरु-एकान्तदंरु-एकान्तेन सर्वथैव परान् दण्डयतीति
एकान्तदंरुः । सर्वथैव परेषां दण्डके, भ० ७ श० २ उ० ।

एगंतदिट्ठि-एकान्तदृष्टि-त्रि० एकान्तेन तत्त्वेन जीवादिषु पदार्थेषु
दृष्टिर्यस्याः सा एकान्तदृष्टिः । सूत्र० १ एकान्तेन निश्चयेन जीवादि-
तत्त्वेषु सम्यक्दर्शनं यस्य स एकान्तदृष्टिः । निष्प्रकरोप सम्यक्त्वे,
सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । एकान्तवादिनि च । सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।
(तद्वक्तव्यता एगंतवाय शब्दे)

एगंतदिट्ठिय-एकान्तदृष्टिक-पुं० एकान्तग्राह्यमेवेदं मयेत्येवं नि-
श्चया दृष्टिर्यस्य स तथा । एकान्तग्राह्यमेवेदं मयेत्येवं निश्चयदृष्टि-
के, ज्ञा० २ अ० । भ० ॥

एगंतदुक्ख-एकान्तदुःख-त्रि० एकान्तेनावश्यं सुखशेषराहतं
दुःखमेव यस्मिन् नरकादिके ज्ञेये स तथा । एकान्तेन सुखशेष-
रहितदुःखोपेते नरकादिके भवे, सूत्र १ श्रु० ६ अ० । “ एगंतदुक्खं
जवमज्जणित्ता ” सूत्र० १ श्रु० ५ अ० । “ एगंतदुक्खे जरिपव्वोए ”
सूत्र १ श्रु० अ० । तथैकान्तेनोभयतोऽतर्विद्विश्च ग्लाना अपगत-
प्रमादा सदा दुःखमनुजवन्तीति । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ॥

एगंतदसमा-एकान्तदुःषमा-स्त्री० दुष्टा समा वर्गो दुःषमा-
सुसमा पत्वम् ” एकान्तं पमा २ त० । दुःषमदुःषमायाम् । सूत्र० १
श्रु० ३ अ० । (तद्वक्तव्यता ओसपिणीशब्दे)

एगंतधार-एकान्तधार-त्रि० एकान्ता एकविजागाश्रया धारा य-
स्य एकधारोपिते चक्रुरादौ, ज्ञा० १ अ० । एकान्ता उन्सर्गवृत्त-
णैकविजागाश्रया धारेव धारा क्रिया यत्र । भ० ९ श० ३३ उ० ।
अपवादपरिण्यागेनोत्सर्गक्रियामेवाश्रिते निर्ग्रन्थप्रवचनादौ, “ खुगे
इव एगंतधाराए ” कुर इवैकान्तधारं द्वितीयधाराकटपाया अप-
वादक्रियाया अभावादिति । भ० ९ श० ३३ उ० । एकत्रन्ते
वस्तुविनागे प्रहर्तव्यवृत्तये धारेव धारा परोपतापप्रवृत्तिवृत्तयो
यस्य स तथा एकप्रहर्तव्यप्रवृत्ते चौरादौ, तथा च तस्करवर्णकम-
धिकृत्य “ खुखिक्खएगंतधाराए ” यथा कुर एकधार एवमसौ मो-
पवृत्तणैकप्रवृत्तिक एवेति ज्ञावः । ज्ञा० २ अ० ॥

एगंतधी-एकान्तधी-त्रि० एकान्ताग्निनिवेशे, ध्रुत्वा शुद्धयं
नचात्र सुधियामेकान्तधीर्युज्यते, सुधियां परिमतानामेकान्तधी-
रेकान्ताग्निनिवेशो न युज्यते एकतयाग्निनिवेशस्य मिथ्यात्वस-
त्वात् ” इति । प्रति० ।

एगंतपंडिय-एकान्तपण्डित-पुं० साधू, “ एगंतपंडियणं जंते !

मणुस्से षेरइयाउयं पकरेइ” एकान्तपण्डितः साधुः (मणुस्सेत्ति) विशेषणं स्वरूपज्ञानार्थमेव अमनुष्यस्यैकान्तपण्डितत्वायोगात्तदयोगश्च सर्वविरतेरन्यस्याज्ञावादिति । ज० १ श० ८ उ० । एगंतवात्र-एकान्तवात्र-पुं० मिथ्यादृष्टौ, अविरते च । “एगंतवा-
त्रेण भंते ! मणुस्से ” ज० १ श० ८ उ० ।

एगंतमिच्छा-एकान्तमिच्छा-अथ० एकान्तेन मिथ्याचूते, “ए-
गंतमिच्छेअसाहु” एकान्तेनैव तत्स्थानतो मिथ्याचूतं मिथ्यात्वाप-
हतबुद्धीनां यतस्तद्भवत्यत एवासाधु असंभूतत्वात् न ह्ययं सत्पु-
रुषसेवितः पत्था येन विषयान्धाः प्रवर्तन्ते इति । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।
(अत्रैगंतादिशब्देषु द्विवक्त्रवन्त्यपि रूपाणि भवन्ति तानि वि-
स्तरभयात्र प्रदर्श्यन्ते स्वयमूहानि)

एगंतमोण-एकान्तमौन-न० संयमे, “एगंतमोणेण वियागरेज्जा”
केनचित्पृष्ठेऽपृष्ठो वैकान्तमौनेन संयमेन करणचूतेन व्यागृणी-
यादिति ” सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

एगंतर-एकान्तर-न० एकमन्तरं व्यवधानम् । एकव्यवधाने,
वाच० । “अट्टोवासा एगं-तरेण विहियारणं च आयामं” एकदिन-
व्यवधानेन भोजनरूपे व्रतभेदे, पंचा १६ विव० । एकान्तरवर्तिनि
त्रि० एकान्तरासु जातानां धर्मे विद्यादिभिं विधिम् ” वाच० ।
एकस्मादन्य एकान्तरम् । अनन्तरे एकस्मिन्, । तथाच “वाग्द-
न्याणाम् ग्रहणविसर्गाविधिद्वयं “ एगंतरं च गिएहई, निसिरइ
एगंतरं चेदं ” “ एकान्तरमेव गृह्णाति निसृजत्येकान्तरं चैव ”
अयमत्र ज्ञावार्थः । प्रतिसमयं गृह्णाति मुञ्चति कथं यथा ग्रामा-
दन्यो ग्रामो ग्रामान्तरं पुरुषाद्वाऽन्यः पुरुषनिरन्तरोऽपि सन् पुरु-
षान्तरमेवैकैकस्मात्समयादेकक एवैकान्तरोऽनन्तरसमय एवे-
त्यर्थः । विशेष० । एकदिनव्यवधानेन जायमाने ज्वरजेदे, वाच० ।
एगंतरइपत्त-एकान्तरतिप्रसक्त-त्रि० एकान्तेन सर्वात्मनारतौ
रमणे प्रसक्ता एकान्तरतिप्रसक्तासर्वात्मना रतौ प्रसक्ते, राज० ।
एगंतवृसग-एकान्तवृषक-पुं० एकान्तेन जन्तूनां हिंसके एका-
न्तेन सद्गुणानस्य ध्वंसके च, “आतदंमा एगंतवृसगा गंता
ते पाववोगयं” एकान्तेन जन्तूनां वृषकाः हिंसकाः सद्गुणानस्य
वाध्वंसकास्ते । ते एवंचूता गन्तारो यास्यन्ति पापं लोसं पाप-
कर्मकारिणां यो लोको नरकादिश्चिररात्रमिति प्रभूतं कालं तन्नि-
वासिनो जवन्तीति । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

एगंतवदात-एकान्तवदात-त्रि० शुभ्रे, “संखेंदुएगंतवदातसुकं”
सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ।

एगंतवाइ (न)-एकान्तवादिन-पुं० नित्यानित्याद्येकपक्षाच्युप-
गन्तरि, स्या० । सूत्र० ।

एगंतवाय-एकान्तवाद-पुं० नित्यानित्याद्येकपक्षाभ्युपगमे, स्या०
एकान्तवादस्य च मिथ्यात्वम् तदेवेति नियमेनैकान्ताच्युप-
गमे सर्वं एवेति मिथ्यावादा उक्तन्यायेन नियमेन मिथ्यात्वमित्यनि-
श्चानात् कथंचिदच्युपगमे सम्यग्वाद एवैत इत्युक्तं जवति यत उ-
त्पादव्ययधौ-व्यात्मकत्वे वस्तुनः स्थिते तद्वस्तु तत्तदपेक्षया का-
र्यमकार्यं च कारणमकारणं च कारणे कार्यं सर्वोपसर्गकारणं का-
र्यं कात्रे विनाशवदविनाशवच्चतथैव प्रतीतेरन्यथा वा प्रतीतेरत
एकान्तरूपस्य वस्तुनोऽज्ञावात् । सम्म० ॥ तथाच नित्यानित्या-
द्येकान्तवादे दोषसामान्यमज्ञिहितमिदानीं कतिपयतद्दिशे-
षान्नामग्राहं दर्शयंस्तत्प्ररूपकाणामसंज्ञतोऽज्ञावक्तव्योऽज्ञूते तथा
विश्वरिपुजनजनितापद्ममिव परित्रातुर्धरित्रीपतेस्त्रिजगत्पतेः
पुरतो ब्रुवनवयं प्रत्ययकारिकारितामविष्करोति ।

नैकान्तवादे सुखदुःखजोगौ, न पुण्यपापे न च बन्धमोक्षौ ।

दुर्नीतिवादव्यमनासिनैव, परैरिदं पुं० जगदप्यशेषम् ॥१७॥

एकान्तवादे नित्यानित्यैकान्तपक्षाभ्युपगमे न सुखदुःखमोक्षौ घटेते
न च पुण्यपापे घटेते न च बन्धमोक्षौ घटेते, पुनः पुनर्नप्रयोगोऽन्यन्ता
घटमानतादर्शनार्थः । तथाह्येकान्तनित्ये आत्मनि तावत्सुखदुःखजोगौ
नोपपद्येते नित्यस्य हि लक्षणप्रच्युतानुत्पत्तिस्थिरैकरूपत्वम् । ततो
यदात्मा सुखमनुभूय स्वकारणकदापसामग्रीवशाद्दुःखमुपचुङ्के
तदा स्वभावजेदादनित्यत्वापस्या स्थिरैकरूपताहानिप्रसङ्गः । एवं
दुःखमनुभूया सुखमुपचुङ्क्षानस्यापि वक्तव्यम् । अथावस्थाजेदादयं
व्यवहारो न चावस्थासु ज्ञिद्यमानास्वपि तद्वतो भेदः सर्वस्यैव कुण्ड-
क्षाजवाद्यवस्थासिति चेन्ननु तास्ततो व्यतिरिक्ता अव्यतिरिक्ता वा
व्यतिरिक्ते तास्तस्येति संबन्धाभावेऽतिप्रसङ्गात् । अव्यतिरिक्ते तु
तद्वानेवेति तदवस्थितैव स्थिरैकरूपताहानिः । कथंचित्तदेका-
न्तरूपत्वेऽवस्थाभेदो जवेदिति । किंच सुखदुःखमोक्षौ पुण्यपाप-
निर्वृत्यैतन्निवर्तनं चार्थक्रिया सा च कूटस्थनित्यस्य क्रमेणाक्रमेण
वा नापपद्यत इत्युक्तमायम् । तत एवाक्तं न पुण्यपापे इति पुण्यं
दानादिक्रियोपाजनीयं बुजं कर्म पापं हिंसादिक्रियासाध्यमशु-
भं कर्म ते अपि न घटेते प्रागुक्तनीतिः । तथा न बन्धमोक्षौ बन्धः
कर्मपुञ्जलैः सह प्रतिप्रदेशमात्मनो जयन्त्यः इवायः । पिएरुवद-
न्यायसंश्लेषः । मोक्षः कृतकर्मकृत्यस्तावप्येकान्तनित्येन स्याता-
म् । बन्धो हि संयोगविशेषः स चाप्राप्तानां प्राप्तिरिति वृक्षकणः
प्राक्कालभाविनि अप्राप्तिरन्यावस्था उत्तरकाशभाविनि प्राप्तिर-
न्या तदनयोरप्यवस्थाभेदोपा दुस्तरः कथंचनैकरूपत्वे सति
तस्याकस्मिको बन्धसंयोगः बन्धनसंयोगाच्च प्राक्कि नायं मुक्तोऽ
मुक्तो वाऽजवत् । किंच तेन बन्धनेनासौ विकृतिमनुभवति न वा-
अनुजवति चेच्चर्मादिवदनित्यः नानुजवति चेच्चर्विकारत्वे सता
ऽसता वा तेन गगनस्येव न कोऽप्यस्य विशेष इति बन्धवैफल्या-
दित्यमुक्त एव स्यात्ततश्च विशीर्षा जगति बन्धमोक्षव्यवस्था तथा
च पठन्ति “ वर्षातपाज्यां किं व्योमश्चर्मण्यस्ति तयोः फलम् -
चर्मोपमश्चेत्सोऽनियः खल्वल्पश्चेदसत्फलः ” बन्धानुपपत्तौ मोक्ष-
स्याप्यनुपपत्तिर्वन्धनविच्छेदपर्यायत्वान्मुक्तिशब्दस्येति । एवम्
नित्यैकान्तवादेऽपि सुखदुःखाद्यनुपपत्तिरनित्यं हि अत्यन्तोच्छे-
दधर्मकत्वं तथाज्ञूते चात्मनि पुण्योपादानक्रियाकारिणो निरन्वयं
विनष्टत्वात्कस्य नाम तत्फलभूतसुखानुभवः । एवं पापोपादानक्रिया
कारिणोऽपि निरन्वयविनाशे कस्य दुःखसंवेदनमस्तु एवं चान्यः
क्रियाकारि अन्यश्च तत्फलभोकेत्यसमञ्जसमापद्यते । अयं “य-
स्मिन्नेव हि सन्ताने, आहिता कर्मवासना । फलं तत्रैव संश्लेषे, क-
र्पांसरकता यया” इति वचनाग्रासमञ्जसमित्यपि बाह्यमालं सन्ता-
नवासनयोरवास्तवत्वेन प्रागेव निर्लोचितत्वात् तथापुण्यपापे
अपि न घटेते तयोर्हि अर्थक्रियासुखदुःखोपभोगस्तदनुपपत्तिश्चा
नन्तरमेवोक्ता ततोऽर्थक्रियाकारित्वाभावात्सयोरप्यघटमानत्वम् ।
किंचानित्यः कृणमात्रस्यार्थी तस्मिन् च क्षणे उत्पत्तिमात्रव्यग्रत्वा-
त्तस्य कुतः पुण्यपापोपादानक्रियाजन्मम् । द्वितीयादिकृणे चाव-
स्थात्वमेव न द्रवते पुण्यपापोपादानक्रियाभावे च पुण्यपापे
कुतो निर्मूलत्वात्तदसत्त्वं च कुतस्तत्सुखदुःखजोगः । आस्तां
वा कथंचिदेतत्तथापि पूर्वकृणसदृशोत्तरकृणेन भवितव्य-
मुपादानानुरूपत्वाद्युपादेयस्य ततः पूर्वकृणदुःखितादुत्तरकृणः
कथं सुखित उत्पद्यते कथं च सुखितात्ततः स दुःखितः स्याद्वि-
सदृशभागतापत्तेः । एवं पुण्यपापोपादावपि तस्माद्यत्किंचिदेतत् ।
एवं बन्धमोक्षयोरप्यसंज्ञां लोकेऽपि हि य एव बद्धः स एव मु-
च्यते निरन्वयनाशाच्युपगमे च एकाधिकरणत्वाज्ञावात् संता-
नस्य वा घटतत्वात्कुतस्तयोः संभावनामात्रमपीति । पणिनामि

नि चान्मनिस्वीक्रियमाणे सर्वे निर्वाधमुपपद्यन्ते । परिणामोऽवस्था
न्तर्गमन्तं न च सर्वथा ह्यवस्थानं न च सर्वथा विनाशः परिणामा-
न्तद्विदामिष इति वचनान् पातञ्जलटीकाकारोऽप्याह । अवस्थि-
तस्य ह्यवस्थस्य पूर्वधर्मनिवृत्तौ धर्मान्तरोत्पत्तिः परिणाम इति ।
एवं सामान्यविशेषसदसदज्ञिताप्यानाभिज्ञाप्यैकान्तवादेऽपि
सुखदुःखाद्यभावः स्वयमनियुक्तैरन्यूहाः ॥ अथोत्तरार्द्धव्या-
ख्या । एवमनुपपद्यमानेऽपि सुखदुःखजोगादिव्यवहारपरैः परती-
र्थिकैरयं च परमार्यतः शत्रुभिः परशब्दो हि शत्रुपर्यायोऽप्यस्ति
दुर्नीतिवादव्यसनादिना नीयते एकदशविशिष्टोऽर्थः प्रतीतिवि-
षयमिति नीतिः । नीतयो नयाः दुष्टा नीतयो दुर्नीतयो दुर्न्या-
स्तेषां वदनं परेभ्यः प्रतिपादनं दुर्नीतवाद्स्तत्र यद्व्यसनमत्याश-
क्तिरौचित्यनिरपेक्षाप्रवृत्तिरिति यावत् दुर्नीतिवादव्यसनम् ।
तदेव सद्बोधशिरोच्चेदनशक्तिकुत्वाद्सिरिवांसिः कृपाणो दु-
र्नीतवादव्यसनासिना करणचूतेन दुर्नयप्ररूपणदेवाकखङ्गेन ए-
वमित्यनुभवसिद्धप्रकारमाह अपिशब्दस्य भिन्नकमत्वात्, अ-
शेषमपि जगन्निखिलमपि त्रैलोक्यं तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेश इति त्रै-
लोक्यगतजन्तुजातं विबुधं सम्यग्ज्ञानादिभावप्राणव्यपरोपणेन
व्यापादितम् । तत्रायस्वेत्याशयः । सम्यग्ज्ञानाद्यो हि जावप्राणाः
प्रावचनिकैर्यन्तेऽत एव सिद्धेऽपि जीवव्यपदेशोऽप्यथा हि
जीवधानुः प्राणधारणार्थोऽधीयते तेषां च दशविधप्राणधार-
णाज्ञावाद्जीवतत्त्वप्राप्तिः सा च विरुद्धा तस्मात्संसारिणो दश-
विधद्रव्यप्राणधारणा जीवाः सिद्धाश्च ज्ञानादिभावप्राणधारणा-
दिति सिद्धं दुर्नयस्वरूपं चोत्तरकाये व्याख्यातमिति काव्यार्थः
स्यात् २७ श्लो० ॥ (एकान्तवादस्य मिथ्यात्वम्, अहमशब्दे व-
र्णितम्) ॥ अधुना सामान्यनैकान्तवादमितदूषणार्थमाह—

सयं सयं पसंसंता, गरहंता परं वयं ।

जेउ तत्थ विउस्संति, संसारं ते वि उस्सिया ॥ २३ ॥

स्वकं स्वकमात्मीयं च दर्शनमन्युपगतं प्रशंसन्तो वर्णयन्तः
समर्थयन्तो वा तथा गर्हमाणा निन्दन्तः परकीयां वाचं तथा
हि सांख्याः सर्वस्याविर्भावतिरोभाववादिनः सर्वं वस्तु क्षणिकं
निरन्वयनिरीश्वरं वेत्यादिवादिनो बौद्धान् दूषयन्ति तेऽपि नि-
त्यस्य क्रमयोगपथान्यामर्थक्रियाविरहात् सांख्यान् एवमन्येऽपि
छष्ट्या इति । तदेवं य एकान्तवादिनः तुरवधारणे भिन्न-
क्रमश्च तत्रैव तेष्वेवात्मीयात्मीयेषु दर्शनेषु प्रशंसां कुर्वाणाः
परवाचं च विगर्हमाणाः विद्विष्यन्ते विद्वान्स इवाचरन्ति तेषु वा
विशेषेणोशन्ति स्वशास्त्रविषये विशिष्टयुक्तिवातं वदन्ति ते चैवं
वादिनः संसारचतुर्गतिजेदेन संस्तरूपे विविधमनेकप्रकारमु-
त्पावत्येन श्रिताः संवत्सास्तत्र वा संसारे उषिता संसारान्तर्व-
र्तिनः सर्वदा जवन्तीत्यर्थः । २३ ॥ सूत्र० १ श्रु० १-अ० ।

एगंतसङ्घि—एकान्तश्रद्धावत्—त्रि० एकान्तेन श्रद्धावान् एकान्त
श्रद्धावान् । एकान्तेन श्रद्धावौ, “एगंतसङ्घीयश्रद्धावत्” मौनी
न्योक्तमार्गे एकान्तेन श्रद्धालुरित्यर्थः । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

एगंतसमाहि—एकान्तसमाधि—पुं० आत्यन्तिके जावरूपे ज्ञाना-
दिसमाधौ, “मंताओ एगंतसमाहिमाहु” मत्वा अवधार्य एकान्ते
नात्यन्तेन च यो भावरूपो ज्ञानादिसमाधिस्तमाहुः संसारोत्त-
रणाय तीर्थकगगनभ्रातृदयः । द्रव्यसमाधयो हि स्पर्शादिसुखो-
त्पादका अनैकान्तिका अनात्यन्तिकाश्च जवन्त्यन्ते चावश्यम-
समाधिमुत्पादयन्ति । सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

एगंतसरस—एकान्तशरण्या—त्रि० सर्वाश्रितहितकारके, “एगं
तसरसा अरहंता सरणं” पं० सू० ।

एगंतसुसमा—एकान्तसुपमा—स्त्री० सुपुसमावर्षः सुसमादि-
त्वात् पत्वम् २ त० । उत्सर्पिणीकालभेदे, नं० । (तद्वह्न्य-
ता ओसर्पिणी शब्दे)

एगंतसुह—एकान्तसुख—न० सर्वथा शर्मणि, अव्यभिचारि-
सुखे च । पंचा० ७ वि० ॥

एगंतसुहावह—एकान्तसुखावह—त्रि० सर्वथैव शर्मप्रापके, सि-
द्धिसुखावहे च “एगंतसुहावहा जयणा” एकान्तेन सर्वथैव
सुखावहा शर्मप्रापिका एकान्तसुखावहा एकान्तसुखं वा सि-
द्धिसुखं तदावहा यतनेति । मोक्षशर्मावहे अव्यभिचारिसुखा-
वहे च । भावचरणप्रतिपत्तिमधिकृत्य “भावचरणस्स जा-
यति, एगंतसुहावहा शियमा” एकान्तसुहावहा मोक्षशर्माव-
हा अव्यभिचारिसुखावहा नियमादवश्यतयेति पंचा० ७ वि०

एगंतसोक्ख—एकान्तसौख्य—न० दुःखलेशैरकलङ्किते सौख्ये
“एगंतसोक्ख समुवेइ मोक्खं” एकान्तसौख्यं दुःखले-
शैरकलङ्कितं मोक्षं समुपैति मोक्षश्च दुःखमोक्षेणैव संसारस्य-
निवृत्त्यैव स्यादिति । उक्त० ३२ अ० ।

एगंतहरण—एकान्तहरण—न० एकान्ते विजने हरणं, एकान्त
हरणम् । विजनेकस्यचिन्नयने, तं० ॥

एगंतहरणकोला—एकान्तहरणकोला—स्त्री० एकान्ते विजने
हरणं नेतव्यं पुरुषाणां विषयार्थमेकान्तहरणम् । यद्वा एका-
न्ते दूरग्रामनगरदेशादौ स्वकुटुम्बादि जनरहिते हरणं तत्र
पुरुषाणां विषयार्थं लात्वा गमनामित्यर्थः । तत्र कोला वनसूकर
तुल्या यथा सूकरः किमपि सारकन्दादिकं भक्ष्यं प्राप्य विजने
गत्वा भक्षयति तथा विषयार्थमेकान्ते पुरुषाणां नेत्र्यो योषि-
तो भवन्ति । तं० ।

एगंतहिय—एकान्तहित—त्रि० अतिशयेन हिते, “से केइ णे-
गंतहियं धम्ममाहु” सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

एगंतिय—एकान्तिक—त्रि० एकान्तेन भवतीत्यैकान्तिकः एका-
न्तभाविनि, दर्श० । प्राव० । अवश्यंभाविनि, विशेष० ।

एगक्खरिय—एकाक्षरिक—त्रि० एकं च तदक्षरं च तेन निर्वृ-
त्तमेकाक्षरिकम् । एकाक्षरोपेते, तदात्मके द्विनामभेदे च ।
तद्यथा “से किं ते एगक्खरिए” एकक्खरिए ङीः श्रीः श्री
सेत्तं एगक्खरिए यदस्ति वस्तुतत्सर्वमेकाक्षरेण वा नाम्ना-
ऽभिधीयत इति । अनु० ।

एगखंधी—एकस्कंध—त्रि० प्रत्येकमेव स्कन्धोपेते वृत्तादौ, ते
पादपाः प्रत्येकमेकस्कन्धाः प्राकृतेचास्य स्त्रीत्वमिति । “एग-
खंधीति” सूत्रपाठ इति । जी० ३ प्रति० ।

एगखुर—एकखुर—पुं० प्रतिपदमेकः खुरः शफो येषान्ते एक-
खुराः प्रज्ञा० १ पद । एकः खुरश्चरणाधोवर्तिहुवृविशेषो
येषान्ते एकखुराः । उक्त० ३६ अ० । चतुष्पदस्थलचरण-
ञ्चन्द्रियतिर्यग्योनिकभेदे, प्रज्ञा० १ पद । स्था० ते चाश्वादय
इति । भ० १५ श० १ उ० । तथाच “चउप्पयथलयरपंचिदिय-
तिरिक्खजोणियाणं एगक्खुराणं इति” एकखुराणामित्य-
श्वादिनामिति सूत्र० २ श्रु० ३ अ० ॥

एगखंज—एकस्तम्भ—त्रि० एकस्तम्भोपेते प्रासादादौ, “एक-
खंभे पासायं करेहि । दश० १ अ० अतीर्णालुस्ततः सौधमेक-
स्तम्भं विज्ञाप्य सः । आ० क० ।

एगगंध-एकगन्ध-त्रि० सुगन्धीतरान्यतरगन्धोपेते, उक्त० १ अ० ।
एगगम-एकगम-पुं० तुल्याभिलाषे, “ सेसा एकगमापति ”
स्था० २ डा० ।

एगगुण-एकगुण-न० सिद्धश्रेणिकपरिकर्मधृतभेदे, । सम० ।
(तद्वक्तव्यता ‘सिद्धश्रेणिकपरिकर्म’ शब्दे) एकेन गुणनेन गु-
णनं ताडनं यस्य स एकगुणः । एकेन गुणिते, त्रि० । पोगगुणं व-
गणतेति ” एगाएगगुणकावगणं । एकेन गुणनन्तारुनं यस्य स
एकगुणः । स कावो वक्षो येवान्ते एकगुणकावकास्तारतम्येन
कृष्णतरकृष्णतमादीनां येभ्य आरभ्य प्रथममुत्कर्षवृत्तिर्भवति त-
स्मिन् स्था० १ डा० ।

एगग-एकाग्र-त्रि० “ एगगो कावस्सगम्मि ” एकाग्र एक-
चित्तः शेषव्यापाराजावादिति । आच० ५ अ० “ एगगस्स य-
संतस्स ” एकमग्रमावम्बनेन यस्यासवेकाग्रः । एकाववम्बने, ।
आ० म० द्वि० । विक्षेपरहितज्ञाने च । वाच० ।

एकाग्र-त्रि० एकमग्न्यं यस्य । एकजावे, एकाववम्बने, वाच० ।

एकाग्र-त्रि० स्वार्थेऽण् एकाग्रचित्ते, एकतानचित्ते, वाच० ।

एकाग्र-न० एकाग्रस्य जावः ष्यञ् अनन्यासक्तचित्तत्वे, एक-
मात्रावलम्बितचित्तत्वे, वाच० ।

एगगचित्त-एकाग्रचित्त-त्रि० एकाग्रमेककं विषयं चित्तं य-
स्य सः । एकविषयकचित्ते, घोषणाश्रवणमधिकृत्य “ एगगचित्त-
वद्वत्तमाणासाणं ” एकाग्रं घोषणाश्रवणैकविषयं चित्तं येवा-
न्ते एकाग्रचित्ताः । राज० । एकाववम्बने, “ नाणमेगगचित्तो ”
दश० ८ अ० ४ उ० ।

एगगजोग-एकाग्रयोग-पुं० अनावम्बनयोगपरनामधेये योग-
जनेदे, एकाग्रयोगस्यैवापरनामानावम्बनयोग इति । अष्ट० ।
(तद्वक्तव्यता जोग शब्दे) ।

एगगया-एकाग्रता-स्त्री० एकाग्र-तत्-एकाग्रत्वे, वाच० एक-
स्मिन्नावम्बनसदृशपरिणामतायाम्, “ तुल्यावेकाग्रताशान्तो
दितौ च प्रत्ययाविह ” इहाधिकृतदर्शने तुल्यावेकरूपावम्ब-
नत्वेन सदृशौ शान्तोदितौ तावतीतायः प्रविष्टवर्तमानाधःस्फुरित-
वङ्गणौ च प्रत्ययावेकाग्रता उच्यते । समाहितचित्तान्वयिनी ।
तदुक्तं शान्तोदितौ हि तुल्यप्रत्ययौ चिसस्यैकाग्रतापरिणामः ।
द्वा० २४ द्वा० ॥

एगचकु-एकचक्षु-त्रि० एकं चक्षुरस्येत्येकचक्षुः स्था०
३ डा० । काणे, तथा च प्रश्नव्याकरणे भन्धैकचक्षुपाव-
धिकृत्योक्तम् । एतच्च दोषघ्नं गर्भगतस्योत्पद्यते जातस्य च ।
तत्र गर्भस्थस्य दृष्टिभागमप्रतिपन्नं तेजो जात्यन्तरत्वं करोति तदे-
काकिगतं काणत्वं विदधत इति । प्रश्न० ५ द्वा० । एकचक्षुस्के च
क्षुपस्यभेदे च । स्था० ३ डा० । (तद्वक्तव्यता चक्षु शब्दे) ।

एगचकुविणिहय-एकचक्षुर्विनिहत-त्रि० एकं चक्षुर्विनिहतं
येवान्ते एकचक्षुर्विनिहताः । विनिहतैकचक्षुस्के, प्रश्न० १ द्वा० ।

एगचर-एकचर त्रि० एकः सन् चरति चर्-पचा० भव् । सुप्तु
पेति समासः । एक एव चरतीत्येकचरः । एकाकिनि, आच०
५ अ० १ उ० । एकाकीचुत्वा चारिणि, असहायचारिणि,
वाच० “ निज्जयमेगचरंति पासेणं ” निर्भयं गतत्राकं नि-
र्भयत्वादेवैकचरमिति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ।

एगचरिया-एकचर्या-स्त्री० चरणं चर्यते वा चर्या “ चरग
तिभक्षणेयोः ” गदमदचरणमश्वानुपसर्ग इत्यनेन कर्माणि भावे
वा यत् । आच० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । एकस्य चर्या ६ त० ।

एकाकिविहारप्रतिमाभ्युपगमे, आच० ६ अ० २ उ० । अस-
हायगमने, वाच० । “ चारो चरिया चरणं एगठं ” आच०
नि० । एकचर्यानिक्षेपो यथा सा च प्रशस्तेतरभेदे न द्विधा ।
सापि द्रव्यभावभेदात् प्रत्येकं द्विधा । तत्र द्रव्यतो गृहस्थपा-
परिडकादेर्विषयकपायनिमित्तमेकाकिनो विरहणं भावतस्तु
अप्रशस्ता न विद्यते । सा हि रागद्वेषविरहाद्भवति । न च
तद्रहितस्याप्रशस्ता वेति । प्रशस्ता तु द्रव्यतः प्रतिमाप्रतिप-
न्नस्य गच्छतः निर्गतस्य स्थविरकल्पिकस्य कैकाकिनः संधा-
दिकार्यनिमित्ताभिर्गतस्य भावतस्तु पुनः रागद्वेषविरहा-
द्भवति । तत्र द्रव्यतो भावतश्चैकचर्यानुपगमज्ञानानां तीर्थकृतां
प्रतिपन्नसंयमानामन्ये तु चतुर्भङ्गपतितास्तत्राप्रशस्तद्रव्यैक-
चर्याहरणम् । तद्यथा पूर्वदेशे धान्यपूरकभिधाने सन्निवेशे
एकस्तापसःप्रथमवयस एव कुमारसदृशविग्रहः पृष्ठभक्तेन त-
द्ग्रामनिर्गमपथे तपस्तेपे । द्वितीयोऽप्युभग्रामगिरिगह्वरेऽष्टमभ-
क्तेन तपः कर्मणा तापनां विधत्ते । तस्मै च ग्रामनिर्गमपथ-
वर्तिने शीतोष्णसहिष्णुवे गुणैराकृष्टो लोक आहारादिभिः सप-
र्याप्योपतिष्ठते । स तथालोकेन पूज्यमानो वाग्भिरभिष्टूयमान
आहारादिनोपचर्यमाणो जनमूले मत्तोऽपि गिरिपरिसरतोऽपि
दुष्करकारकस्ततोऽसौ लोकस्तेन भूयो भूयः प्रोच्यमानस्तमे-
काकिनं तापसमद्रिकुहरवासिनं पर्यपूजयत । दुष्करं च पर-
गुणोत्कीर्तनमिति कृत्वा तस्यापि सपर्यादिकं व्यधात् । तदे-
वमाभ्यां पूज्याख्यात्यर्थमेकचर्या विदधे । अतोऽप्रशस्तैवम-
नया दिशाऽन्येष्वप्रशस्तैकचर्याश्रिता द्रष्टान्ता यथासंभवमा-
योज्या इति । आच० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

सा च शिथिलकर्मणां भवति तथाह-

इहमेगसिं एगचरिया होति तत्थि अराइयेहिं कुलेहिं-
सुद्धेसणाए सव्वेसणाए सो पेहावी परिव्वए सुविंजि अदु-
वा दुग्ंभि अदुवा तत्थ भेरवा याणायाणे परिकिलेसंति ।
ते फासे पुटो अधीरो अहियासिज्जासि ति वेमि ॥

(इहमेगसिं इत्यादि) इहास्मिन् प्रवचने एकेषां शिथिलक-
र्मणामेकचर्या भवत्येकाकिविहारप्रतिमाभ्युपगमो भवति ।
तत्र च नानारूपा अभिग्रहविशेषास्तपश्चरणविशेषाश्च भव-
न्तीत्यतस्तत्प्राभृतिकामधिकृत्याह (तत्थियरा इत्यादि) तत्र
तासिभ्रकाकिविहारे इतरे सामान्यसाधुभ्यो विशिष्टतरा इत-
रश्चान्तप्रान्तेषु कुलेषु सिद्धैषणया दशैषणादोपरहितेनाहारा-
दिना सर्वैषणयेति सर्वा आहाराद्युदगमोत्पादनस्यैषणरूपा
तया सुपरिविशुद्धेन विधिना संयमे परिव्रजन्ति बहुत्वेऽप्येकदे-
शतामाह (से मेहावि इत्यादि) स मेधावी मर्यादाव्यवस्थितः
संयमं परिव्रजेदिति । किंच (सुग्ंभि इत्यादि) स आहारस्ते-
ष्वितरेषु कुलेषु सुरभिर्वा स्यादथवा दुर्गन्धो न तत्र रागद्वेषौ
विदध्यात् । किंच (अदुवा इत्यादि) अथवा तत्रैकाकिविहा-
रिवे पितृवनप्रतिमाप्रतिपन्नस्य सतो भैरवा भयानका यातु-
धानादिकृताः शब्दाः प्रादुर्भवेयुः । यदिवा भैरवा वीभत्साः
प्राणाः प्राणिनो दीप्तजिह्वादयोऽपरान् प्राणिनः क्लेशायान्युप-
तापयन्ति तं तु पुनस्तैः स्पृष्टस्तान् स्पर्शान् दुःखविशेषान्
धीरोऽज्ञोभ्यः सन्नतिसहसेति । आच० १ श्रु० ६ अ० २ उ० ।
यस्य विषयकपायनिमित्तमेकचर्या तस्य न मुनित्वम् अन्ये
प्रव्रज्यामप्यभ्युपेत्य केचिद् विषयपिपासातांस्तान् कटकाचाराना-
चरन्तीति दर्शयितुमाह ॥

इहमेगसिं एगचरिया भवति से बहुकोहे बहुमाणे बहु
माणे बहुलोहे बहुरए बहुण्णे बहुसो बहुसंकण्णे आसव-

सको पलिओच्छरणो उद्धितवादं पवदमाणे मा मे केइ य द-
क्खु अण्णाणपमायदोसेणं सययं मूढे धम्मं णाणिजाणति
अट्टापया माणवककम्मकोविया जे अणुवरया अभिज्जाए
परिमोक्खमाहु आवट्टमेव मणुपरिपट्ठित्ति ॥

इह मनुष्यलोके एकेषां न सर्वेषां चरणं चर्यते वा चर्या एक-
स्य चर्या तत्र विषयकपायनिमित्तं यस्यैकचर्या स्यात्स किंभूतः
स्यादित्याह (से बहुकोदे इत्यादि) स विषयगुणुरिन्द्रियानुक्-
लवत्यैकचर्याप्रतिपक्षस्तीर्थिको गृहस्थो वा परैः परिभूयमानो ब-
हुक्रोधो यस्येति बहुक्रोधस्तथा वन्द्यमानो मानमुद्धत इति बहुमा-
नस्तथा कुरु कुचादिभिः कथकतपसा च बहुमाया सर्वमेतदादा-
रादिद्वोभाक्करातीत्यतो बहुद्वोजः । यत एवमतो बहुरजा बहु-
पापो बहुषु चारम्भादिषु रतस्तथा नटवद्भोगार्थं बहुवेषान्विध-
त्त इति बहुरतस्तथा बहुभिः प्रकारैः शत्रो बहुशत्रुस्तथा बहवः
संकल्पाः कर्तव्या अध्यवशाया यस्य बहुसंकल्प इत्येवमन्येषामपि
चौरादीनामेकचर्या वाच्येति । स एवभूतः किमवस्थः स्यादित्या-
ह (आसव इत्यादि) आश्रया हिंसाद्यस्तेषु शक्तं सङ्गः आ-
श्रवशक्तं तद्विद्यते यस्यासावाश्रवशक्ती हिंसाद्यनुसङ्गवानव-
क्षितं कर्म तेनावच्छन्नः कर्मावप्युध इति यावत् । सचैवैवन्तोऽपि किं
भूयादित्याह (उच्छिद्य इत्यादि) धर्मचरणायोगुक्तं चरित्तस्त-
द्वादस्तं प्रवदन् तीर्थिकोऽप्येवमाह यथा अहमपि प्रव्रजितो धर्मच-
रणाद्यद्यत इत्येवं प्रवदन् कर्मणाऽवच्छाद्यत इति सर्वोत्थितवादी
आश्रवेषु प्रवर्तमानः आजीविकाभयात् कथं प्रवर्तत इत्याह
(मामे इत्यादि) मा मां केचनान्येऽञ्जानुरवद्यकारिणमित्यतः
प्रच्छन्नकार्यं विदधात्येवं ज्ञानदोषेण प्रमाददोषेण वा विदधत्त इति
किंवा (सययमित्यादि) सततमनवरतं मूढे मोहनीयोदयाद-
ज्ञानाद्वा धर्मश्रुतचारित्राख्यं नाजिजानाति न विवेचयतीत्यर्थः ।
यद्येवं ततः किमित्याह (अट्टा इत्यादि) आर्ता विषयकपायैः
प्रजायन्त इति प्रजा जन्तयो हेमानव मनुजास्त्वैवोपदेशार्हत्वान्मा-
नवग्रहणं कर्मण्यष्टप्रकारे वीज्रस्त्यन्ते कोविदाः कुशला न धर्मा-
नुष्ठान इति के पुनस्ते ये सततं धर्मं नाजिजानन्ति कर्मवन्ध-
कोविदाश्चेत्यत आह (जे अणुवरया इत्यादि) ये केचनानिर्दिष्ट-
स्वरूपा अनुपरताः पापानुष्ठानेभ्योऽनिवृत्ता ज्ञानदर्शनचारित्राणि
मोक्षमार्ग इत्येषा विद्या ततो विषयधेण विद्या तया परि समन्ततः
मोक्षमाहुस्ते धर्मं नाभिजानत इति संबन्धः । धर्ममजानानाश्च
किमाभ्युत्थित्याह (आवट्ट इत्यादि) ज्ञावावर्तः संसारस्तम्भ-
दृष्टयष्टीयन्त्यायेनानुपरिवर्तते तास्वैव नरकादिगतिषु प्रयो ज्ञयो
भवन्तीति यावत् । आचा० ११७० ॥ अ० १८० ॥ हिंसकस्य विषयार-
म्भकस्यैकचरस्यामुनिजावे दोषोद्भादनतः कारणमाह ।

गामाणुगामं दुइज्जमाणस्स दुज्जा तं दुप्परिकंतं जवति ।
अवियत्तस्स भिक्खुणो वयसा वि एणे चोइया कुप्पंति-
माण वा उण्णयमाणे य एणे महता मोहेण मुज्झति संवाहा
बहवे भुज्जो भुज्जो दुरतिक्रमा अजाणओ अप्पा सत्तो एयं
ते मा होउ एयंते कुशलस्स दंसणं ॥

प्रसते बुद्ध्यादिगुणानिति ग्रामः ग्रामादनु पश्चादपरो ग्रामो
ग्रामानुग्रामस्तं दूयमानस्यानेकार्यत्वाच्चातूनां विहरत एकाकिनः
साधोयस्मात्तद्वर्तयति (द्युयति) दुष्टं यातं दुर्यातं गमनक्रिया-
या गद्गा गच्छत एवानुक्त्रप्रतिकूलोपसर्गसद्भावादद्वन्द्वकस्यैव
रुतगत्यभेददुष्टव्यन्तरीजङ्घाच्छेदनवत् । तथा दुष्टं पराक्रान्तमा-
क्रान्तं स्थानमेकाकिनो भवति स्युद्धभेदार्थासतोपकोपा गृहसा-
धोरिवेति । यदिया चतुः प्रोपितभर्तृका गृहायितसाधोरिव तस्य

महासत्त्वतया अक्रान्तेऽपि तु पराक्रान्तमेवेति । एतच्च न सर्वस्यैव
दुर्यातं दुःखपकराक्रान्तश्च जवतीत्यतो विशिनष्टि अद्यत्तस्य
भिन्नोरिति भिन्नगुणशीलो भिन्नस्तस्य किंभूतस्याव्यक्तस्य स
चाव्यक्तः श्रुतवयोभ्यां स्यात्तत्र श्रुताव्यक्तो येनाचारप्रकल्पोऽर्थतो
नाधिगतो गच्छगतानां तद्विर्गतानां तु नवमपूर्ववृत्तीयवस्त्विव-
ति । वयसा वा व्यक्त आ पोडशवर्षोऽच्छगतानां तद्विर्गता-
नाञ्च त्रिंशत इति । अत्र चतुर्भङ्गिका श्रुतवयोभ्यामव्यक्तस्यै-
कचर्या न कल्पते । संयमात्मविराधनात् इत्याद्यो भङ्गः । तथा-
श्रुतेनाव्यक्तो वयसा च व्यक्तस्तस्याप्येकचर्या न कल्पते । अर्गी-
तार्थत्वादुभयविराधनासद्भावादिति द्वितीयः । तथा श्रुतेन-
व्यक्तो वयसा चाव्यक्तस्तस्यापि न कल्पते बालतया सर्वपरिभ-
वास्पदत्वादिशेषतस्तेन कुलिङ्गादीनामिति तृतीयः । यस्तु भय-
व्यक्तः स सति कारणे प्रतिमामेकाकिविहारित्वमन्युद्यतविहारं
वा प्रतिपद्यतामस्यापि कारणाभावे एकचर्या नानुमता । यत-
स्तस्यां गुह्यार्था भाष्येणानादिविषया बहवो दोषाः प्रादुःप्यन्ति ।
तथा हेकाकी पर्यटन् यदायां पथं शोधयति ततश्चाद्युपयोगाद्-
भ्रस्यति तदुपयुक्तश्चेन्नैर्यापथं शोधयेदित्यादिका शेषाऽपि
समितयो वाच्याः । अन्यश्चाजीर्णेन वातादिक्षोभेण वा व्याध्या-
द्युद्धवसंयमात्मविराधना प्रवचनहीलना च । तत्र यदि करुणा-
पन्ना गृहस्थाः प्रतिजागरणं कुर्युस्तर्ह्यज्ञानतया षट्कायोपमर्दे-
न कुर्वन्त्याः संयमवाधामापादयेयुरथ न कश्चित्तत्र तथाभूत-
कर्तव्योद्यतः स्यात्ततः आत्मविराधना । तथातीसारादौ मूत्र-
पुरीषजं बाल्यन्तर्वर्तिनत्वात्प्रवचनहीलना । अपिच ग्रामादि-
व्यवस्थितः सन् भिग्जात्यादिना केशलुञ्जिताद्यधिक्षेपणावि-
क्षिप्तः सन् परस्परपमर्दकारि दण्डादण्डभरणं विदध्यात्तश्च
गच्छगतस्य न संभवति गुर्वोद्युपदेशसंभवात्तदुक्तम् “ अक्रो-
सहणश्चमारण-धम्मवभसणेवालसुलभाणा । भमंणइ धीरो-
जहुत्तराणं अभावमि ” इत्येवमादिनापदेशेन गच्छान्तर्गतो
गुरुणानुशास्यते गच्छनिर्गतस्य तु पुनः शेषा एव केवला इ-
त्युक्तञ्च “ साहम्मिर्पाहं समुज्जएहि । एगागोउय जो तवहरे ।
आयंकपउरयाप, लुकायवहम्मिं आवडइ । एगाणियस्स दोसा,
इथो साणे तहेव पडिणीए । निक्खविसोहिमववय, तम्हा सवि
इज्जएगमणं ” इत्यादि गच्छान्तर्वर्तिनस्तु बहवो गुणास्तन्निश्च-
या परस्यापि बालवृद्धादेरुद्यतविहाराभ्युपगमात् । यथा ह्युदके
समर्थस्तरत्नपरमपि काष्ठादिविलग्नं तारयत्येवं गच्छेऽप्युद्यतवि-
हार्यपरं सीदन्तमुद्यमयति तदेवमेकाकिनो दोषान् वदयगच्छा-
न्तविहारिणश्च गुणान् कारणभावे व्यक्तेनापि नैकचर्या दि-
धेया कुतः पुनरव्यक्तेनेति स्थितम् । ननु वसतिसंभवे
प्रतिषेधोऽप्युक्तो न चास्ति संभवः एकाकिविहारितायाः को
हि नाम बालिशः सहायान्विहाय समस्तापायास्पदमेकाकि-
विहारितामन्युपेयादित्यत्रोच्यते न किञ्चिदपि कर्मपरिण-
तेरशक्यमस्ति तथा हि स्वातन्त्र्यगदागदकल्पस्य समस्तव्य-
सनप्रवाहसेतुभूतस्याशेषकल्याणनिकेतनस्य शुभाचाराधार-
स्य गच्छस्यान्तर्वर्तिनः कश्चित् प्रमादस्खलिते चोदिता अपरि-
गण्य स दुपदेशमपर्यालोच्य सद्धर्मविचार्य कषायविपाक-
कटुकतामनयधार्थ्य परमार्थं पृष्ठतः कृत्वा कुलपुत्रतां वाग्मात्रा-
दपि किञ्चित्कोपनिद्राः सुखैरिणो गणितापदो गच्छाभिर्गच्छ-
न्ति । तत्र चैहिकामुष्मिकापायानवाप्नुवन्तीत्युक्तं च “ जह-
सायरमि मीणा, संखोहं सायरस्स असहंता । णिति तथो
सुहकामी, णिगयमेता विणस्सन्ति ॥ एवं गच्छसमुदे, सारण-
वीचीहिचोइया संता । णिति तथो सुहकामी, मीणा व जहा-

विणस्सन्ति । “गच्छामि केइ पुरिसा, सउणी जह एअरं तरुणि-
रुद्धा । सारणवारणचोइया, पासथगया य विहरंति ॥” “जहा-
दिया जोयमयरकजायं, सवासया पविउमणं मणागं । तमयाइ-
या तरुणमपत्तजादं, ढंकाइ अवत्तगमं हरेज्जा ” एवमजातसुत्रा-
वयवः परतीर्थिकध्वंक्षादिभिर्विबुध्यते गच्छालयाभिर्गतो वाग्मा-
त्रेणापि चोदितः सन्नित्येतद्दर्शयितुमाह (वचसावि एगे इत्यादि)
कचित्तपःसंयमानुष्ठानेनावसीदन्तः प्रासादस्वक्षिता वा गुर्वादि-
ना धर्मेण वचसाऽप्येके अपुष्टधर्माणः अनवगतपरमार्था उक्ताश्चो-
दिताः कुप्यन्ति एते मानवा मनुजाः क्रोधवशात् जवन्ति । ब्रुवते च
कथमहमनेन इयतां साधुतां मध्ये तिरस्कृतः किं मया कृतमथवा-
न्येऽप्येतत्कारिणः सन्त्येव ममाप्येवंभूतोऽधिकारोऽज्जुस्मिमे जीवि-
तमित्यादि महामोहोदयेन क्रोधतमिन्नाच्छादितदृष्टयः उज्जित-
समुचिताचारा उन्नयतोऽन्यतो व्यक्ता मीना इव गच्छसमुच्छाभि-
र्गत्य विनाशमुपयान्ति । यदि वा वचसापि यथा क इमे बुद्धिता म-
लोपहतगात्रदृष्टयः प्राक्तनावसर एवास्माभिर्दृष्टव्या इत्यादिनेक्ता
एके क्रोधान्नाः कुप्यन्ति मानवाः । अपिशब्दात् कार्येणापि स्पृष्टाः
कुप्यन्ति, कुपिताश्चाधिकरणादिकुर्वन्तीत्येवमादयोदोषा अव्यक्तै-
कचराणां गुर्वादिनियामकाभावात्प्रादुःप्युरिति । गुरुसान्निध्ये चै-
वंभूत उपदेशः संभाव्यते । तद्यथा-“आकुप्येन मतिमता, तत्वा-
र्थविचारणे मतिः कार्या । यदि सत्यं कः कोपः, स्यादनुतं किंनु
कोपेन” तथा “अपकारिणि कोपश्च-न्कोपे कोपः कथं न तो धर्मा-
र्थकाममोक्षाणां, प्रसह्य परिपत्त्यिनी” इत्यादि किं पुनः कारणं वच-
साप्यभिहिता ऐहिकामुष्मिकापकारिणः स्वपरबाधकस्य क्रो-
धस्यावकाशं ददतीत्याह (उपयइत्यादि) उन्नतो मानोऽस्येत्यु-
न्नतमान उन्नतं वात्मानं मन्य इति स चैवंभूतो नरो मनुष्यो मह-
ता मोहेन प्रवन्नमोहनोदयेनाज्ञानोदयेन वा मुह्यति कार्या-
कार्यविचारविवेकविकलो भवति । स च मोहमोहितः केनचि-
च्छिक्कणार्थमभिहितो मिथ्यादृष्टिना वा वाचा तिरस्कृतो
मात्यादिमदस्थानान्यतरसद्भावेनोन्नतमानमन्दिरारुढः कु-
प्यति ममाप्येवमयं तिरस्करोति धिग्मे जातिं पौरुषं विज्ञानं
चेत्येवमभिमानग्रहगृहीतो वाग्मात्रादपि गच्छाभिर्गच्छति
तन्निर्गच्छतो बाधिकरणादिविरुम्भनयात्मानं विरुम्भवति ।
अथबोन्नम्यमानः केनचिद्विद्विग्धेनाहो अयं महाकुलप्रसूतः
आहूतिमान् पटुप्रज्ञो भिष्टवाक् समस्तशास्त्रवेत्ता सुभगः
सुखसेव्यो वेत्यादिना वचसा तथ्येन चोत्प्रास्यमान उन्नतमा-
नो गर्वाभ्यातो महता चारित्रमोहेन मुह्यति संसारमोहेन मुह्यत
इति तस्य चोन्नतमानतया महामोहेन मुह्यतो मोहाच्च वाग्मात्रे-
णापि कुप्यतः कोपाच्च गच्छनिर्गतस्यानभिव्यक्तस्य भिक्षोर्प्रा-
मानुग्राहमेकाकिनः पर्यटतो यत्स्यात्तदाह (संवाहाइत्यादि)
तस्याव्यक्तस्यैकचरस्य पर्यटतः संवाधयन्तीति संवाधाः पीडा
उपसर्गजनिता नानाप्रकारातङ्कजनिता वा जूयो भूयो बहव्यः स्यु-
स्ताश्चैकाकिना व्यक्तेन निरवद्यविधिना दुरतिक्रमा दुरतिलङ्घनी-
याः किञ्चित्तस्य दुरतिक्रमा इत्याह (अज्जाणसो इत्यादि) तासां-
नानाप्रकारानिमित्तोत्थापितानां बाधानामतिसहनेपायमजाना-
नस्य सम्यक्करणसहनफलं वा उपश्यतो दुरतिक्रमणीया
पीडा भवति ततश्चातङ्कपीडाकुलीभूतः सन्नेषणामपि लङ्घये-
त्याद्युपमर्दमप्यनुमन्येत, वाक्पटुकनुदितः सन्नव्यक्ततया
प्रज्वलन्नेतद्भावयेत् । यथा भक्तर्मविपाकापादिता एताः पीडाः
परोऽत्र केवलं निमित्तभूतः । किञ्चात्मद्रुहममर्यादं मूढमुज्जित-
सत्यं सुतरामनुकम्पेन नरकार्ष्णिभदिभ्यनमित्यादिका भावना
अगमापरिमित्तमतेर्न जवेदित्येतद्वर्ज्यं भगवान्विनेयमाह

(एयंतेमाहोउत्ति) एतदेकचर्याप्रतिपन्नरय बाधा दुरतिक्रमणीय-
त्वमजानानस्य पश्यतश्च ते तव मनुपदेशर्वीक्षितो मा भवतु
आगमानुसारितया सदा गच्छान्तर्वर्ती जवेदित्यर्थः । सुधम्म-
स्वाम्याह । (एयंइत्यादि) एतद्यत्पूर्वोक्तं तत् कुशलस्य श्रीव-
र्त्मानस्वामिनो दर्शनमभिप्रायो यथा व्यक्तस्यैकचरस्य दोषाः
सततमाचार्यसमीपवर्तिनश्च गुणा इति । आचा० ११३० ॥ अ० ७३० ॥
एगचरियापरि(री)सह-एकचर्यापरि(री)पह-पुण परीपहभेदे,
अयंच साधुना सोढव्यस्तथा च स्त्रीपरिपहं प्रतिपाद्य अयं चै-
कत्र वसतस्तथाविधस्त्रीजनसंसर्गतो मन्दसत्त्वस्य भवतीत्यतो-
ऽनेकस्थेन ज्ञाव्यं किन्तु चर्यापरिपहः सोढव्य इति । तमाह ।

एग एव चरे हाढे, अभिभूय परीसहे ।

गामे वा नगरे वावि, निगमे वा रायहाणिए ॥

एक एव रागद्वेषविग्रहतश्चरेदप्रतिविबुधविहारेण विहरेत्सह
यवैकल्पतो वैकस्तथाविधगीतार्थो यथोक्तं “एण वा अभिज्जा निउ
णं सहायं, गुणाहियं वा गुणओ समं वा । एक्को वि पावाहं विवज्ज-
यंतो, विहरेज्ज कामेसु असज्जमाणो” (लाढेत्ति) लाढयति प्रासु-
कैपणीयादारेण साधुगुणैर्वार्त्मानं यापयतीति लाढः । प्रश-
साजिधायि वा देशोपदेतत् पठ्यते (एगचरेलाढंति) तत्र
चैकोऽसहायः प्रतिमाप्रतिपन्नादिः स चैको रागादिवैकल्यादाभि-
भूय निर्जित्य परीपहान् क पुनश्चरेदित्याह ग्रामे चोत्तरूपे न-
गरे वा करविरहितसन्निवेशे अपिः पादपुरणे निगमे वा विणि-
मिवासे राजधान्यां वा प्रसिद्धायामुजयत्र वा शब्दानुसृष्टेर्म-
वाद्युपलक्षणं चैतदाग्रहाज्ञाव चानेनादेति सूत्रार्थः ।

पुनः प्रस्तुतमेवाह-

असमाणे सरे जिकखू, नो पकुज्जा परिग्गहं ।

असंसत्तो गिहत्थेहि, अणिकेओ परिव्वए ॥

न विद्यते समानोऽस्य गृहिष्वाश्रयामूर्धितत्वेनाभ्यतीर्थिकेषु वा
नियतविहारादित्यसमानोऽसदृशः । यद्वा समानः साहंकारो न
तथेत्यसमानः । अथवा समाणो प्राकृतत्वादसन्निवासन् यत्रास्ते
तत्राप्यसन्निहित इति हृदयसन्निहितो हि सर्वः स्वाश्रयस्यो-
दन्तमावदत्ययं तु न तथेत्येवंधिधः स चरेदप्रतिबुधविहारितया
विहरेज्जिर्कुर्वतिः कथमेतत्स्यादित्याह नैव कुर्यात्परिग्रहं ग्रामादि-
षु ममत्वबुद्ध्यात्मकमत्राह च “गामे कुले वा नगरे च देशे, म-
मति ज्ञावं न काहिं वि कुज्जा” इति इदमपि यथा स्यात्तयाह अ-
संसक्तोऽसंबन्धो गृहस्थैर्गृहिनिरनिकेतोऽविद्यमानगृहो नैकत्र
यक्षास्पदः परिग्रजेत् सर्वतो विहरेत् न नियतदेशादौ गृहिसंप-
र्कैकत्र बद्धास्पदत्वे नियतदेशादिविहारितायां वा स्यादपि म-
मत्वबुद्धिस्तदभावे तु निरवकाशैवेयमिति ज्ञाव इति सूत्रार्थः
अत्र शिष्यद्वारमनुसरन् “असमाणो चरेत्त्यादि” सूत्रसूचितमु-
दाहरणमाह ।

कोल्लहरे वत्थव्वो, दत्तो सीसो य हिंरतो तस्स ।

ज्वहरइ धाईपिंडं अंगुलिजलना य सा देवी ॥

कोल्लाहरे कोल्लहरनाम्नि नगरे वास्तव्य आचार्य इति शेषः दत्तः
शिष्यश्च हिण्डकस्तस्य उपहरति धात्रीपण्डमङ्गुलिजलनाञ्च
सा देवीति गाथाक्षरार्थः । भावार्थस्तु सुवृत्तसंप्रदायादधग-
न्तव्यः । सचार्य कोल्लहरे गयरे वत्थव्वा संगमथरो आय-
रिया दुष्मिक्खे तेहिं संजया विसज्जिया तं नगरं नवभागे का
ऊणं जंघावल्परिहाणा विहरंति एगरेदेवीया य तेसिं किर-
ववसंता तेसिं सीसो दत्तो नाम आदिडओ चिरेणं कालेणं

उ दत्तवाहश्चो आगतो सो तेसि पडिस्सयं न पविट्ठो नितया वासित्ति भिक्खा वेलाए उग्गाहियं हिडंताणं संकिलस्सइ कुब्बो सङ्कुलाईण दावेतित्ति तेहि नायं एगत्थं सेठिकुले रेवइ-याए गहितो दारश्चो छुम्मासा रोव्वंतस्स आयरिण्हि चप्पु-डिया कया मा रोवत्ति वाणमंतराए मुक्को तेहि तुट्ठुहि पडिला-भिया जहिच्छएणं सो विसज्जितो एयाणि कुलाणित्ति आय-रिया सुचिरं हिडिऊए अंतपंतं गहाय आगया समुदिछा आ-वस्सए आलोयणाए आलोण्हि भणति तुम्हेहि समं हिडतो वि धातिपिंडो ते भुत्तो भणति अतिसुट्ठुमाइ पेच्छुहत्ति पडु-ट्ठो देवयाए अट्टरत्ते वासं अंधकारो य विगुरुवितो एसो हि-लेहत्ति आयरिण्हि भणितो अतिहितो सो भणइ अंधकारो त्ति आयरिण्हि अंगुली दाइया सा पज्जलिया आउट्ठो आलो-एत्ति आयरिया वि से एवज्जागे कहंति ततश्च यथा महात्मजि-रमीभिः संगमस्थविरैश्चर्यापरीपदोऽध्यासितस्तथान्यैरप्यध्या-सितव्य इति । उक्तं ३ अ० ।

एगचारि [न] एकचारिन्-त्रि० एकः सन् चरति चर णि-नि सुप्पुपेति स० असहायचरे, एकचरे, बुद्धिसहचरभेदे, पुं० वाच० । एक एव चरति तच्छ्रुतिश्चैकचारी प्रतिमाप्रतिपक्षे एकलुविहारिणि जिनकल्पादिके, “बहुजणे वा तह एगचारी ” सच्च प्रतिमापतिपन्न एकलुविहारी जिनकल्पादिर्वा स्यात्स च बहुजन एकाकी वा । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

एगचौर-एकचौर पुं० चौरजेदे, एकचौरा ये एकाकिनः सन्तो हरन्तीति । प्रश्न० ३ द्वा० ।

एगच्च-एकार्चं त्रि० एका असदृशी अर्चा शरीरं येषान्ते ए-कार्चाः असदृशशरीरं, अद्वितीयपूज्यं, संयमानुष्ठाने च । “एग-च्चा पुण एगजयंतारो ” एकार्चा अद्वितीयपूज्याः संयमानुष्ठानं वा एका असदृशी अर्चा शरीरं येषान्ते एकार्चा इति । उपा० २ अ० ।

एगच्छत्त-एकच्छत्र-एकराजके, एगच्छत्तं ससागरं भुञ्जिऊण चसुहंति प्रश्न० २ द्वा० ।

एगजमि [न] एकजटिन्-पुं० अष्टाशीतिषु महाग्रहेषु एकाशी-तितमे महाग्रहे, सू० प्र० २८ । चं० प्र० । कल्प० । स्थानाङ्गटी-कायां तु त्र्यशीतितमः “दो एगजमी ” स्था० २ ग० ।

एगजाय-एकजात-त्रि० रागादिसहायवैकल्यादेर्काजृत, स्था० ए ग० । खगविसाणं व एगजाप, खड्ग आटव्यपशुविशेषः चतु-स्पदविशेषः स हेक्कशुद्धो जवतीत्युच्यते खड्गविपाणमिथैकजा-तो राजादिसहायवैकल्यादेर्काजृत इत्यर्थः । प्रश्न० ५ द्वा० ।

एगट्ठ-एकार्थ-पुं० एकः अर्थः प्रयोजनमभिधेयं पदार्थो वा । एकस्मिन्प्रयोजने, एकस्मिन्मभिधेये पदार्थे च । वर्णाः पदं प्र-योगार्हानन्वितैकार्थबोधकाः । वाच० एकोऽभिज्ञोऽर्थोऽस्येत्ये-कार्थः । बहु० । आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । आ० म० प्र० । अभिज्ञार्थे, पंचा० ५ वि० । अनन्याभिधेये, पंचा० १३ वि० । एकार्थवा-चके शब्दे, स्था० १० ग० । “चारो चरिया चरणं दगढं वंजणं तहि उक्कं ” एकोऽभिज्ञोऽर्थोऽस्येत्येकार्थः किं तद् व्यञ्जनम् । व्यञ्जते-आविष्कियतेऽर्थोऽनेनेति व्यञ्जनम् आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । एकार्थश्च एकशब्दोपास्थितार्थकः वाच० । “पञ्चक्खाणं नियमो, च-रित्तधम्मो य होति एगट्ठा ” एकार्था अभिज्ञार्था इति पंचा० ५ वि-द्य० । “एकेकस्स य एसो नाम इगट्ठिया ” एकोऽर्थो येषान्तान्येकार्थ-कानीति आ० म० प्र० । “नायं आहारणंति दिट्ठोवमनिदरिसणं चैव एगट्ठं ” एकार्थमेकार्थकजातमिति । दश० १ अ० । “तःपुग्गमो पसुइ पभवो एमादि होति एगट्ठा ” पंचा० १३ वि० । एकप्रयोज-नयुक्ते, त्रि० वाच० ।

एकस्थ-त्रि० एकस्मिन् तिष्ठति स्था० । एकत्रस्थिते, एकक्ले-त्राश्रिते, “दो वि तुल्ला एगट्ठा अवि से समणायत्ता ” एकस्थौ वा एकक्लेत्राश्रितौ सिद्धिक्लेत्रापेक्षयति ज्ञावः । प्र० १४ श० ६ उ० । एकार्थ-न० एकार्थस्य ज्ञावः व्यञ्ज-एकशब्दया विशिष्टैकार्थोप-स्थापने एकार्थीज्ञावे, एकप्रयोजने च । वाच० ।

एगट्ठाण-एकस्थान-न० एकमचक्षनेनाद्वितीयादिकं स्था-नमङ्गन्यासमेकरूपे स्थाने, तद्विषयं प्रत्याख्यानमप्येकस्थानमेकमेव वा स्थानं यत्र तत्तथा । पंचा० ५ वि० । एकमाद्वितीयं स्थानम-ङ्गविन्यासरूपं यत्र तदेकस्थानम् । प्रत्याख्यानजेदे, ध० २ अधि० । तथा चाह “एकछाणं पच्चक्खाति चउव्विहं पि आहारं असणं पाणं खाइमं साइमं अन्नत्थणाभोगेणं सहसागारीयागारेणं गुरु अञ्जुछाणेणं परिछावणियागारेणं महत्तरागारेणं सच्चसमाहि-वत्तियागारेणं वोसिरत्ति ” आव० ६ अ० । “सत्तेगट्ठाणस्स उत्ति ” सत्तैकस्थानस्य तु एकस्थानं नाम प्रत्याख्यानं तत्र सप्ताकारा भवन्ति इहेदं सूत्रं एगट्ठाणमित्यादि एगट्ठाण ए जं जहा अंगोवेमं उवियं तेण तहाविण चैव समुद्दिशिग्रवं मागारा से सत्तं आनट्टणपसारणा एत्थि सेसं जहा एक्कासए ” पंच० । आव० । सप्ताकारा जवन्ति । एकमचक्षनेनाद्वितीयादिकं स्थानमङ्गन्यास-मेकरूपं स्थानं तद्विषयं प्रत्याख्यानमप्येकस्थानमेक एव वा स्थानं यत्र तत्तथा । तस्यैकस्थानस्य पुनस्तु शब्दः पुनःशब्दार्थो व्या-ख्यात एव । ते च यथैकशानके नवरमाकुञ्चनप्रसारणमिह नास्ति एकस्थानकस्य मुखहस्तवर्जाङ्गावयवाचक्षनरूपत्वादिति । पंचा० ५ वि० । तथा च अथैकस्थानकं तत्र सप्ताकाराः अथ सूत्रम् । “एकछाणं पच्चक्खाइ ” इत्याद्येकासनवदाकुञ्चन-प्रसारणाकारवर्जमेकमाद्वितीयं स्थानमङ्गविन्यासरूपं यत्र तदे-कस्थानप्रत्याख्यानं यद्यथा जोजनकालेऽङ्गोपाङ्गं स्थापितं तस्मि-न्तथा स्थापित एव भोक्तव्यम् मुखस्य पाणेश्चाशक्यपरिहार-त्वाच्चाक्षनं न प्रतिपिद्धम् । आकुञ्चनप्रसारणाकारवर्जनं च एकाशनतोः जेदङ्गापनार्थम् अन्यथा एकाशनमेव स्यादिति । ध० २ अधि० ।

एगट्ठाणउभयए-एकस्थानाध्ययन-न० एकशङ्कणं स्थानं संख्याजेदेः एकस्थानतद्विशिष्टजीवाद्यर्थप्रतिपादनपरमध्ययन-मप्येकस्थानमिति । एकस्थानकार्थं प्रथममध्ययनमिति च । तत्र सामान्यमाश्रित्य प्रथमाध्ययने आत्मादिवस्वेकत्वेन प्ररूपित-मिति स्था० २ ग० ।

एगट्ठाणिय-एकस्थानिक-त्रि० सहजे स्वभावस्ये, “निवुच्छु रसो सहजो दुग्गइ चउजगकविइक्कजागंतो इगट्ठाणाए ” यथा निम्बरस एव इकुरस एव सहजः स्वभावस्य एकस्थानिकरस उच्यते इति । कर्म० ॥

एगट्टिय-एकार्थिक-पुं० एकश्चासावर्थश्चाभिधेय एकार्थः । स यस्यास्ति एकार्थिकः । एकार्थवाचके पर्यायशब्दे, स्था० १ ग० । आ० म० प्र० । पंचा० । तदात्मके सामान्यापेक्षया शब्दविशेष-रूपे विशेषजेदे, तथाच स्थानाङ्गे दशविधविशेषमधिकृत्य “एग-ट्टिए य ” (एगट्टिएत्यस्ति) एकश्चासावर्थश्चाभिधेय एकार्थः स यस्यास्ति स एकार्थिकः । एकार्थवाचक इत्यर्थः इति रूपप्र-दर्शने चः समुच्चये स च शब्दसामान्यापेक्षयैकार्थिको नाम शब्दविशेषो भवति यथा घट इति तथा अनेकार्थिको यथा गौः-यथोक्तं “दिशि दृशि वाचि जले सुवि दिवि वज्जेसौ पशौ च गोशब्दः ” इति इहैकार्थिकविशेषग्रहणेनानेकार्थिकोऽपि गृही-तस्तद्विपरीतत्वान्नचेदासौ गण्यते दशस्थानकानुरोधादथ वा

जे एगणामे मे बहुणामे जे बहुणामे से एगणामे इति
यो हि प्रवर्द्धमानशुभात्यवसायाधिरुढकरण्डकः एकमनन्ता-
नुवन्धिनं क्रोधं नामयति कृपयति स बहुन् मानादीन्नाशयति
कृपयत्यप्रत्याख्यानादीन् वा स्वभेदान्नामयति मोहनीयं चैकं यो
नामयति स शेषा अपि प्रकृतीनामयति यो वा बहुन् स्थिति-
विशेषान्नामयति सोऽनन्तानुवन्धिनमेकं नामयति मोहनीयं
वातः अस्यैकोनसप्ततिभिर्मोहनीयकोटाकोटीभिः कृयमुपग-
तभिर्ज्ञानावरणीयदर्शनावरणीयवेदनीयान्तरायाणामेकोनत्रिं-
शद्भिर्नामगोत्रयोरेकोनविंशतिभिः शेषकोटाकोट्यापि देशोः
नया मोहनीयतृप्तपणार्हो भवति नान्यदेत्यतोऽपदिश्यते यो ब-
हु नाम स एव परमार्थत एकनाम इति कृपकोऽभिधीयते उप-
शमको वा उपशमश्रेयाश्वश्रेयैकवहुपशमतावदेकोपशमता
वा चाच्येति । आचा० १ श्रु० ३ अ० ।

एगणासा-एकनासा-स्त्र० पश्चिमरूचकवास्तव्यायां स्वनाम-
ख्यातायां पश्चिमदिक्कुमार्याम्, आच० १ अ० । आ० म० प्र० ।
स्था० । द्वा० । आ० च० ।

एगणिक्खमण-एकनिष्क्रमण-त्रि० एकनिष्क्रमणोपेते, त-
था चावश्यं द्वे द्वादशावर्तं बन्धनकमधिकृत्य “एगनिक्खमणं
चेव” एकनिष्क्रमणमाध्यायिकया निर्गच्छत इति-आच० ३ अ० ।
एकनिष्क्रमणमवग्रहादावावश्यिकया निर्गच्छतो द्वितीयवेद्यायां
ह्यग्रहाच्च निर्गच्छति पादपतित एव सूत्रं समापयतीति । सम० १ स० ।
एगणिसिज्जा-एकनिष्पत्ति-त्री० एकाशनपरिग्रहे, “से जगवं
महावीरे एगदिवसेणं एकनिसिज्जाए चउप्पन्नाइं वागरणाइं
वागरित्था” सम० ।

एगत [य] र-एकतर-त्रि० एक उत्तरद्वयोर्मध्ये जातिगु-
णक्रियादिभिर्निर्धार्यै एकस्मिन्, एकतरो ब्राह्मणः एकतरः शूद्रः
एकतरो नील एकतरः बृह्म इत्यादि । वाच० । “एत्तो एकतरमवि”
एकतरमपि अन्यतरदपीति, [विपा० ७ अ० । “एगतेरे अक्षतेरे
अभिष्ठाया” आच० १ ध्रु० ६३० १३० । “अञ्जुजियमेगयरं”
अञ्जुद्यतं प्रयतमेकतरं द्वयोरन्यतरमिति पंचा० । १८ दिव० ।

एगतद्विय-एकतल्लिक-त्रि० एकतलोपेते, [तल्लिगत्ति] उपा-
नहस्ताश्च एकतल्लिकास्तदजावे यावच्चतुस्तल्लिका अपि गृह्यन्ते
इति । प्रव० ८३ द्वा० ।

एगता(पा)-एकता-स्त्री० एकस्वभावः एक-तत्त्व-एकत्वे, वाच० ।

एगताणया-एकतानता-स्त्री० विसदृशपरिहारेण सदृशपरिष्ठा-
मधाराबन्धे, “चित्तस्य धारणादेशे प्रत्ययस्यैकतानता” द्वा० २४ द्वा० ।
अनेदपरिणतौ, अष्ट० ।

एगत्त-एकत्त-न० एकस्य जावे त्व-एकत्वसंख्यायाम्, साभ्ये, धे-
ष्टुत्वे, वाच० । अभेदे च । स्था० ४ ग्रा० । आच० । एकरूपत्वे, स्था० ७
ग्रा० । एकवचने च । स्था० १० ग्रा० [एगत्ति] एकत्वमेकवचनं तदनु-
योगो यथा सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्ग इत्यत्रैकवचनं
सम्यग्दर्शनादीनां समुदितानामेवैकमोक्षमार्गत्वख्यापनार्थमस-
मुदितत्वे त्वमोक्षमार्गतेति प्रतिपादनार्थमिति । स्था० १० ग्रा० ।
“दो सा एगत्तभावणा” नि० च० २० उ० ॥

एगत्तगय-एकत्वगत-त्रि० एकत्वभावनाभावितान्तःकरणे,
“णिक्खन्ते एगत्तगय” आच० १ ध्रु० ९ अ० १ उ० ।

एगत्तजावना-एकत्वजावना-स्त्री० जावनाभेदे, तत्स्वरूपं यथा
अण्णो देहातो अहं-ताणत्तं जस्स एवमुवल्लं ।
सो किं विसहारिकं, न कुणइ देहस्स जंगे वि ॥

अहं देहादन्य इत्येवमेकत्वजावनया यस्य साधोः परिकर्मणां
कुर्वतः शरीरादात्मना नानात्वमुपलब्धः स दिव्यदिपु उपसर्गवेद्या-
यां देहस्य जङ्घेऽपि विनाशेऽपि न किञ्चिदपि [आहरिकमिति]
उच्चासं न करोति । गता एकत्वभावना । व्य० प्र० १ उ० । अधि-
कत्वभावना ‘उत्पद्यते जन्तुरिहैक एव, विपद्यते चैकक एव
दुःखी । कर्म्मार्जयत्येकक एव चित्र-मासेधते तत्फलमेक एव १
यज्जीवेन धनं स्वयं बहुविधैः कष्टैरिहोपाज्यते, तत्संभूय क-
लत्रमिन्नतनयैर्भ्रात्रादिभिर्भुज्यते । तत्तत्कर्म्मवशाच्च नारकनर-
स्वर्वासितिर्यग्भवे-प्लेकः सैव सुदुःसहानि सहते दुःखान्य-
संख्यान्यहो ॥ २ ॥ जीवो यस्य कृते भ्रमत्यनुदिशं दैन्यं समा-
लम्बते, धर्म्माङ्गस्यति वञ्चयत्यतिहितान्यायादपक्रामति । दे-
हः सोऽपि सहात्मना न पदमप्येकः परस्मिन् भवे, गच्छत्यस्य
ततः कथं वदत भोः साहाय्यमाधास्यति ॥ ३ ॥ स्वार्थैकनिष्ठं

स्वजनं स्वदेह-मुख्यं ततः सर्वमवेत्य सम्यक् । सर्वस्य कल्या-
णनिमित्तमेकं, धर्मं सहायं विदधीत धीमान् ॥ ४ ॥ प्रव० ६७
अस्याः स्वरूपमुदाहरणञ्च यथा—

जइ वि य पुव्वं ममत्तं, छिन्नं साहूहिं दारमाईसु ।

आयरियाइममत्तं, तथा विं संजायए पच्छा ॥

यद्यपि च पूर्वं गृहवासकालभावि ममत्वं साधुभिर्दाराः क-
लत्रं तेष्वदाग्रहणात्पुत्रादिषु छिन्नमेव तथाप्याचार्यादिविषयं
ममत्वं पश्चात्प्रव्रज्यापर्यायकाले संजायते । तच्च कथं परिहा-
पयितव्यम् । उच्यते ।

दिट्ठिनिवायाद्यावे, अ परोप्परकारिय सपरिपुच्छं ।

परिहासमिहो य कहा, पुव्वपवित्ता परिहवेइ ॥

गुर्वादियु ये पूर्वं दृष्टिनिपाताः तस्मिन्भावलोकनानि ये च तैः
सहालापास्तान् तथा परस्परपकारितां मिथो भक्तपान-
दानग्रहणाद्युपकारं प्रतिपृच्छं सूत्रार्थदिप्रतिपृच्छया सहितं
परिहासं हास्यं मिथः कथाश्च परस्परवार्ताः पूर्वप्रवृत्ताः स-
र्वा अपि परिहापयति । ततश्च ।

तणुईकयाम्म पुव्वं, बाहिरपेम्मे सहायमाईसु ।

आहारं उवहिम्मि य, देहे य न सज्जए पच्छा ॥

सहायः संघाटिकसाधुस्तद्विषये आदिशब्दादाचार्यादिवि-
षये च बाह्यप्रेमणि पूर्वं तनुकीकृते परिहापितं सति ततः
पश्चादाहारे उपधौ देहे च न सज्जति न ममत्वं करोति । ततः
किं भवतीत्याह ।

पुव्वं छिन्नममत्तो, उत्तरकावं विवज्जमाणे वि ।

साभावियइये वा, खुजइ दहुं न संगइ ए ॥

पूर्वं छिन्नममत्त्वाः सर्वेऽपि जीवा असकृदनन्तशो वा सर्व-
जन्तूनां स्वजनभावेन शत्रुभावेन च संजाता अतः कोऽत्र स्व-
जनः को वा पर इति भावनया त्रुटितप्रेमबन्धः सन्नुत्तरका-
लं जिनकल्पप्रतित्यनन्तरं ध्यापाद्यमानानपि सङ्गति ॥ कान्
स्वजनान् स्वजातिकानितरान् वा वैक्रियशक्त्या देवादिनिर्मि-
तान् दृष्ट्वा न क्षुभ्यति ध्यानाश्र चक्षति । अत्रदृष्टान्तमाह ।

पुप्फपुर पुप्फकेऊ, पुप्फवई देविजुअलयं पसवे ।

पुत्तं च पुप्फचूलं, धूअं च सनामियं तस्स ।

सह वड्डियाण रागो, रायत्तं चेव पुप्फचूलस्स ।

घरजामातुदगाणं, मिलइ निसि केवलं तेणं ।

पव्वज्जा य नरिंदे, अणुपव्वयणं च ऐगत्ते ।

वीमंसा उवसग्गे, विदेहि समुहिं च कंदयणा ।

पुप्फपुरं नयरं तत्थ पुप्फकेऊ राया पुप्फवई देवी सा अन्नया
जुयवं पसूया पुप्फचूलो दारओ पुप्फचूलो दारिया । ताणि दोण
सह वड्डियाणि परोप्परं अईव अणुरत्ताणि । अन्नया पुप्फचूलो
राया पव्वइओ अणुरागेणं पुप्फचूलो विज्जिणी पव्वइया । सो
य पुप्फचूलो अन्नया जिनकणं पविज्जितकामो एगत्तजावणाए
अपणां जावेइ । इओ य एगेणं देवेणं वीमंसणानिमित्तं पुप्फ-
चाए अज्जाए ऊवं विउव्विय धुत्ता धरिसिं पवत्ता । पुप्फचूलो
य अणगारो तेणं ओगासेणं बोलेइ ताहे सा पुप्फचूलो अज्जा
जेऊजे सरणं भवाहिस्ति वादइ सो य भगवं बुच्छिअपेम्बं धो
‘एगो हं नत्थि मे को वि नाहमज्जस्स कस्सई’ इच्चाइ एगत्तजा-
वणं जावितो गओ सट्ठणं । एवं एगत्तभावणाए अप्पाणं जाव-
यवोत्ति । गाथाकरयोजना त्वेवं पुप्फपुरे पुप्फकेऊ राजा पुप्फ-
वती देवी युगलं प्रसूते वर्तमाननिर्देशस्तत्कालविवक्षया पुत्रं च

पुष्पचूडं दुहितं च तस्य सनामिकां समानाभिधानां तयोश्च सहवर्द्धितयोरनुरागो राजत्वं चैव पुष्पचूडस्य पुष्पचूडायाश्च गृह्या मात्रे दानम् । सा च तेन जत्रां समं केवलं निशि रात्रौ मित्र-
ति, प्रव्रज्या च नरेन्द्रपुष्पचूडस्य तदनुरागेणानुप्रव्रजनं च पुष्प-
चूलायाः । ततो जिनकल्पं प्रतिपित्सुरेकत्वभावनां जावयितुं लग्नो
विमशंपरीक्षां तदर्थं देवेनोपसर्गे क्रियमाणे विटैः संमुखीं पुष्प-
चूडं कृत्वा धर्षणं कर्तुमारब्धम् । ततः क्रन्दना आर्य ! शरणं श-
रणमिति । अथोपसंहारमाह ।

एगत्तभावणाए, न कामभोगे गणे सरीरे वा ।

सज्जइ वेरगगओ, फासेइअणुत्तरं करणं ॥

एगत्वभावनया जाव्यमानो यः कामभोगेषु शब्दादिषु गणे गच्छे
शरीरे वा न सज्जति न सङ्गं करोति किंतु वैराग्यगतः सन् स्पृ-
शत्याराधयति अनुत्तरं करणं प्रधानयोगसाधनं जिनकल्पपरि-
मिति । गता एकत्वजावना । एकत्वजावनया चात्मानं भावयन् गुर्व-
दिषु दर्शनाद्यादिपूर्वं परिहरति । ततो बादरममत्वे मूढत एव
विच्छेदे देहोपध्यादिन्योऽप्यात्मानं जिज्ञमेव लोकयन् सर्वथा तेषु
निरभिष्वङ्गो भवति—ध० ४ अधि० । तथाचाह ।

एगंतमेयं अजिपत्थएज्जा, एवं पमोक्खो न मुसंति पासं ।

एस पमोक्खो अमुसे वरे वि, अकोहणे सचरते तवस्सी । १२ ।

एकत्वमसहायत्वमभिप्रार्थयेदेकत्वाध्यवसायी स्यात् । त-
थाहि जन्मजरामरणरोगशोकाकुले संसारे स्वकृतकर्मणा वि-
श्रुप्यमानानामसुमतां न कश्चित्त्वाणसमर्थः सहायः स्यात् । तथा
चोक्तं “ एको मे सासओ अप्पा णाणदंसणसंजुओ ॥ सेसा
मे बाहिरा भावा सव्वे संयोगलक्खणा ” इत्यादिकामेकत्व-
भावनां भावयेदेवमनयेकत्वभावनया प्रकर्षेण मोक्षः प्रमोक्षो
विप्रमुक्तसंगता न मृषा अलीकमेतद्भवतीत्येवं पश्य । एष चै-
कत्वभावनाभिप्रायः प्रमोक्षो वर्तते अमृषारूपः सत्यश्चायमेव ।
तथा वरोऽपि प्रधानोऽप्ययमेव भावसमाधिर्वा यदिवा तपस्वी
तपोनिष्ठसदेहोऽक्रोधनः उपलक्षणाधर्थादमानो निर्मायो
निर्लोभः सत्यरतश्च एष एव प्रमोक्षोऽमृषासत्यो वरः प्रधा-
नश्च वर्तते इति । सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ।

एगे चरे उणमासणे, समणे एगे समाहिए सिया ।

जिकखू उवट्टाणवीरिए, वङ्गुत्ते अज्जत्तसंवुनो ॥ १३ ॥

[एगेचरे इत्यादि] एकोऽसहायो ह्यव्यत एकलविहारी
भावतो रागद्वेषरहितश्चरेत् । तथा स्थानं कायोत्सर्गादिकमेक
एव कुर्यात् । तथा आसनेऽपि व्यवस्थितोऽपि रागद्वेषरहित
एव तिष्ठेत् । एवं शयनेऽप्येकाक्येव समाहितो धर्मादिध्यान-
युक्तः स्यात् भवेत् । एतदुक्तं भवति । सर्वास्वऽप्यवस्थानास-
नशयनरूपासु रागद्वेषविरहात् समाहित एव स्यादिति । तथा
भिक्षणशीलो भिक्षुः । उपधानं तपस्तत्र वीर्यं यस्य स उपधान-
वीर्यः । तपस्यनिगूहितबलवीर्य इत्यर्थः । तथा वाग्गुप्तः सुप-
र्यालोचिताभिधायी अध्यात्मं मनस्तेन संवृतो भिक्षुर्भवे-
दिति ॥ १२ ॥ सूत्र० १ ध्रु० २ अ० २ उ० ।

एगत्तवियक्क—एकत्ववितर्क—त्रि० एकत्वेनाभेदेनोत्पादादिप-
र्यायाणामन्यतमैकपर्यायालम्बनयेत्यर्थः वितर्कः पूर्वगतः
श्रुताश्रयो व्यञ्जनरूपोऽर्थरूपो वा यस्य तदेकत्ववितर्कम् । शु-
क्लध्यानजने, स्था० ४ ग० । भ० । आन० । [तद्वक्तव्यता सुक-
उक्ताण शब्दे]

एगत्ताणुओग—एकत्वानुयोग—पुं० एकत्वमेकवचनन्तदनुयोग
एकत्वानुयोगः । शुरुवागनुयोगभेदे, स च यथा सम्य-
दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्ग इत्यत्रैकवचनं सम्यग्दर्शना-

दीनां समुदितानामेवैकमोक्षमार्गत्वख्यापनार्थमसमुदितत्वे—
त्वमोक्षमार्गतेति प्रतिपादनार्थमिति । स्था० १० ग० ।

एगत्तिय—एकत्विक—त्रि० एकनरकाद्याश्रिते, एष एगइया सत्त
दंडगा जवंति ॥ (एगत्तियत्ति) एकत्विका एका नारकाद्या-
श्रिता इति । भ० १२ श० ४ उ० ।

एगत्तीकरण—एकत्वीकरण—न० अनेकावलम्बनत्वस्थैकावलम्ब-
नत्वकरणे, “ मणसा एगत्तीकरणेण ” अनेकत्वस्यानेकावलम्ब-
नत्वस्य एकत्वकरणमेकावलम्बनत्वकरणमेकत्वीकरणं तेनेति
भ० २ श० ५ उ० ।

एगत्तीगय—एकत्वगत—त्रि० संघातमापन्ने, “ ताहे से पएसा एग-
त्तीगया जवंति ” एकत्वगताः संघातमापन्ना जवन्तीति । ज० ५
श० ए उ० ।

एगत्तीभावकरण—एकत्वीभावकरण—न० अनेकस्य सत्त एक-
तालक्षणभावकरणे, ज० ८ श० ९ उ० । एकाग्रतायाम्, “ मणसा
एगत्तीभावकरणेण ” अनेकत्वस्य एकत्वस्य जवनमेकत्वी-
जावस्तस्य यत्करणं तत्तथा तेन एकत्वीभावकरणेन आत्म-
न इति गम्यते मनस एकाग्रतयेत्यर्थः । औप० । तथा च
जगवत्याम् योगप्रतिसंखीनतायास्तृतीयमभेदमधिकृत्योक्तम् ॥

“ मणस्स एगत्तीभावकरणं ” विशिष्टैकाग्रत्वेन एकता तद्रूप-
स्य भावस्य करणमेकताजावकरणम् । आत्मना वा सहैक-
ता निरावलम्बनत्वं तद्रूपो जावस्तस्य करणं यत्तत्तथा । वाक्प्र-
तिसंखीनताया अपि तृतीयं भेदमधिकृत्य तत्रैवात्तम् “ वइएवा
एगत्तीजावकरणं ” ॥ वाचो वा विशिष्टैकाग्रत्वेन एकतारूपभाव-
करणमिति । ज० २५ श० ७ उ० ।

एगत्थ—एकत्र—अव्य० एक० त्रय० एकस्मिन्नित्यर्थे, वाच० ।

“ इय एगत्थ लोगे मिळितंति ” नि० चु० १ उ० ।

एगदंमिन्—एकदीएम्—पुं० एकः केवलः शिखायक्षोपवीता-
दिशून्यो वा दण्डोऽस्यास्तीति इन् । “ यदा हृदाऽध्यवसितं परं
ग्रह्य सनातनम् । तदैकदण्डं संगृह्य, सोपवीतां शिखां त्यजेत् ”
इत्युक्तवक्षणे (वाच०) परतीर्थिके परिव्राजकभेदे, सन्यासी
तावच्चतुर्विधः कुटीचकबहूकदकदंसपरमहंसजेदात् । तत्र कुटी-
चकबहूकदकोऽस्त्रिदण्डधारणम् । हंसस्यैकदण्डधारणम् । परम-
हंसस्य न दण्डधारणमिति भेदः । वाच० । एकदीएम्काः पञ्च-
विंशतितत्त्वपरिज्ञानाभुक्तिरित्यानिहितवन्तः सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ३ उ० ।

एगदंतसेढि—एकदन्तश्रेणि—त्रि० एकदन्तस्य श्रेणिः पङ्क्तिर्यस्य
स तथा । औप० । एकाकारदन्तपङ्क्तौ, जी० ३ प्रति० । “ ए-
गदंतसेढी विव अणेगदंतो ” एकस्य दन्तस्य श्रेणिः पङ्क्ति-
र्यस्य स तथा स इव परस्परानुपलक्षमाणदन्तविभागत्वात्
अनेके दन्ता यस्य स तथा । औप० । एको दन्तो यस्याः सा
एकदन्ता सा श्रेणिर्येषां ते तथा तं इव दन्तानामपि घनत्वादे-
कदन्तेव दन्तश्रेणिस्तेषामिति ज्ञावः । अनेकदन्तो चात्रिंशदन्त
इति ज्ञावः । प्रश्न० ४ द्वा० । तं० जी० ।

एगदा [या]—एकदा—अव्य० कदाचिदित्यर्थे, “ एगया
समियस्स ” एकदा कदाचित् गुणसमितस्य गुणयुक्तस्येति
आचा० १ ध्रु० ५ अ० ४ उ० । “ इत्थिओ एकता णिमंतंति ”
सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० “ सज्जणेहिं तस्स पुच्छिसु एगचरा वि एगदा ”
आचा० १ ध्रु० ए अ० २ उ० ।

एगदिष्टि—एकदिष्टि—स्त्री० एका अजिज्ञा अनन्यविषयत्वात्
दिष्टिः । अनन्यविषयदर्शने, बहु० तथादिष्टियुक्ते, त्रि० वाच० ।
“ अणिमिसणयणेगदिष्टीप ” एकदिष्टिक एकपुद्गलगतदिष्टिरिति

पंचा० १८ विव० । काणे च त्रि० । काणत्वञ्च चक्षुःशून्यैकगोत्र-
कत्वमन्धत्वं चक्षुरिन्द्रियशून्यत्वमिति जेदः । काके, पुं० । वाच० ।
एगदुख-एकदुःख-त्रि० एकदुःखोपेतं, “ एगे दुःखे जीवाणं
एकमेवान्तिमभवग्रहणसंभवं दुःखं यस्य स एकदुःख इति ।
स्था० १ ग० ।

एगपसता-एकप्रदेशता-स्त्री० एकप्रदेशस्वजावे, “ एकप्रदे-
शता चेहाखहस्यन्धनिवासता एकप्रदेशसभाव एकप्रदेशता ।
सा चेहैकत्वपरिणतिः । अस्वाण्णाकारवन्धस्य संनिवेशस्तस्य
निवासता भाजनत्वं ज्ञातव्यम् । निष्कर्षस्त्वयम् अस्वाण्णतया
आकृतीनां संनिवेशः परिणमनव्यवहारः तस्य भाजनमाधा-
राधेयत्वमेकप्रदेशतोच्यते । छव्य० १२ अध्या० ।

एगपसोगाढ-एकप्रदेशावगाढ-त्रि० एकस्मिन् प्रदेशेऽवगाढ-
मेकप्रदेशावगाढम् । कर्म० । एकप्रदेशव्यवस्थिते, “ एगपसो-
गाढं परमोर्ही लहइ कम्मगसरीरं ” प्रकृष्टो देशः प्रदेशः एक-
आसौ प्रदेशश्च एकप्रदेशः तस्मिन्नवगाढं व्यवस्थितमेकप्रदेशा-
वगाढं परमाण्वुष्णकादि छव्यमिति । आ० म० प्र० । स्था० ।

एगपक्ख-एकपक्ख-पुं० एकः पक्खो यस्य । असहाये, कर्म० ।
एकत्रपक्के, वाच० । एकः पक्खोऽस्येति एकपक्काश्रिते, एकान्तिके
च । “ इमं दुपक्खं इममेगपक्खं ” इदमस्मद्वच्युपगतं दर्शनमेकः
पक्खोऽस्येति एकपक्कमप्रतिपत्तयैकान्तिकमविरुद्धार्थान्निधायि-
तया निष्प्रतिबाधं पूर्वापराविरुद्धमित्यर्थः । तथेदमेकः पक्खोऽस्ये-
त्येकपक्कम् । इहैव जन्मनि तस्य वेद्यत्वात् तच्चेदमविज्ञोपचि-
तं परिज्ञोपचितमीर्यापथं स्वप्नादिकञ्चेत्यक्रियावादिनश्चार्वाक-
बौद्धादयः । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

एगपत्तय-एकपत्तय-त्रि० एकं पत्रं यत्र तदेकपत्रकम् । अथवै-
कं च तत्पत्रं चैकपत्रं तदेवैकपत्रकम् । एकपत्रोपेतं, एकपत्रे, न० ।
“ उप्पले णं भंते ! एगपत्तयं किं एगजीवे ” एकपत्रकं चेह किश-
लावस्याया उपरि छव्यम् । भ० ११ श० १ उ० ।

एगपरिरय-एकपरिरय-त्रि० एकपर्याये, “ एगपरिरयंति
वा एगपज्जायंति वा एगणामभेदं ति वा एगछा तं च जहा क-
स्सति द्वस्स एगेव णाम भवति णो वितियंति ” आचू० १ अ० ।

एगपिंसिय-एकपिण्डित-त्रि० एककाः सन्तः पिण्डिता
एकपिण्डिताः । एकवर्गेण पिण्डिते, “ एगदुगपिंसियणं पि ”
एक द्विकपिण्डितानामपि पञ्चाप्येककाः सन्तः पिण्डिता एक-
पिण्डिताः । अथवा द्विकेन वर्गद्वयेन एक एककी एकश्रुतुर्वर्गः ।
अथवा एको द्विवर्गोऽपरस्त्रिवर्ग इत्येवंरूपेण पिण्डिता एकद्विक-
पिण्डितास्तेषामेकद्विकपिण्डितानामपीति । “ एगदुगपिंसिया वि
हु ” एककाः पिण्डिता एकपिण्डिता द्विपिण्डिता द्विकेन वर्ग-
द्वयेन पिण्डिता अपिशब्दात् त्रिकपिण्डिताश्चतुष्कपिण्डिता-
श्चेति । व्य० प्र० १ उ० ।

एगपुड-एकपुट-त्रि० एकतवे, नि० चू० २ उ० ।

एगप्य-एकात्मन्-पुं० एकस्मिन्नात्मनि, । एक आत्मा स्वरूपं
स्वभावो वा यस्याः । एकस्वरूपे, एकस्वजावे, त्रि० स्त्रियां टाप्
वाच० । चेतनाचेतनं सर्वमेकात्मविवर्त इत्यात्माद्वैतवादे, तस्य
च सूत्रकृताङ्गस्य प्रथमाध्ययनप्रथमोद्देशके द्वितीयोर्थाधिकारः ।
तथोद्देशार्थाधिकारमधिकृत्य निर्युक्तिरुक्तं “ पंचमहभूय एकप्य
य ” चेतनाचेतनं सर्वमेकात्मविवर्त इत्यात्माद्वैतवादः प्रतिपाद्यत
इत्यर्थाधिकारो द्वितीय इति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० । (आत्माद्वै-
तवादस्य निरूपणनिराकरणे एगावादि शब्दे)

एगप्पवाइ (न्)—एकात्मवादिन्—आत्माद्वैतवादिनि, सूत्र०
१ श्रु० १ अ० ।

एगप्पवाय-एकात्मवाद-पुं० आत्माद्वैतवादिनि, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

एगप्पमुह-एकप्रमुख-पुं० एको मोक्षोऽशेषमद्वकलङ्कारहि-
तत्वात्संगमो वा रागद्वेषरहितत्वात् तत्र प्रगतं मुखं यस्य स तथा ।
मोक्षे, तदुपाये वा दत्तदृष्टौ, “ णारमेकचणं सव्वं एगप्पमुहे ”
आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० ।

एगजत्त-एकजत्त-न० एकं भक्तं भोजनं यत्र । एकाशनके,
“ तह एगभत्तं च ” एकभक्तं च एकाशनकं चेति । पंचा० १२
विव० । एकस्मिन् भक्तः । नितान्तभक्ते, त्रि० वाच० ।

एगभत्तद्व-एकजत्तार्थ-पुं० एकयोग्ये भक्ते, “ दसुवक्खंडियमि
एगभत्तद्वो ” यावद्दशानां योग्यमुपस्कृतं तावदेकभक्तार्थो
ग्राह्यः । एकयोग्यं तत्र भक्तं ग्राह्यमिति भावः । व्य० १ उ० ।

एगजविय-एकजविक-पुं० य एकेन भवेन गतेनानन्तरभव
एवोत्पत्त्यते तस्मिन् । सूत्रकृताङ्गे द्रव्यपौण्डरीकमधिकृत्य
“ एगभविण्य बद्धाउण्य ” ॥ एकेन भवेन गतेनानन्तरभवे
एव पौण्डरीकेवोत्पत्त्यते स एकभाविक इति । सूत्र० २ श्रु० १
अ० । छव्यार्द्रकमधिकृत्यापि “ एगभावियबद्धाउया ” एकेन भवेन
यो जीवः स्वर्गादेरागत्यार्द्रककुमारत्वेनोत्पद्यते इति । सूत्र० १ श्रु०
६ अ० एगभविओ जो अणंतरं उव्वट्टिस्ता वितिण भवे भिक्खु
होहिति ” नि० चू० १ उ० ।

एगभाव-एकभाव-पुं० एको भावः । अनन्यविषये रागे,
एकस्वजावे, एकाशये, अजिज्ञत्वे, अमेदे, तुल्यभावके, त्रि०
वाच० । एकस्वजावे, “ तत्रो पञ्चा एगभावे एगजूते
सिया ” एको भावः सांसारिकसुखविपर्ययात् स्वाभा-
विकसुखरूपो यस्यासावेकभावोऽत एव च एकभूत एकत्वं
प्राप्त इति-भ० १४ श० ४ उ० ।

एगभूय-एकभूत-त्रि० एकत्वं प्राप्ते, ज० १४ श० १ उ० ।
एकस्मिन् भूते एकासक्ते च । वाच० । अनन्यतया व्यवस्थिते,
“ एतेगे दुक्खे जीवाणं एगजूते ” एकभूतमनन्यतया व्यवस्थिते
प्राणिषु न सांख्यानामिव बाह्यमिति । स्था० १ ग० । एक इव
एकभूतः । एकतुल्ये, “ एगे दुक्खे जीवाणं ” एगजूत इवात्मोपम
इत्यर्थ इति । स्था० १० ग० ।

एगमड्व-एकमड्व-न० निवेशविशेषे, “ कारणमेगमड्वे ”
कारणमंशवादिद्वक्वणमधिकृत्य कोऽपि साधुरेकाकी जातः
कथमप्येकमड्वे गतः एकमड्वे नाम यस्य निवेशस्य सर्वासु
दिक्षु च नास्ति कोऽप्यन्यो ग्रामो नगरं वा तस्मिन्नेकमड्वे गत
इति । व्य० ३ उ० ।

एगमण-एकमनस-त्रि० एकाग्रचित्ते, “ जाणइ सुहमेगमणो ”
एकमना एकाग्रचित्त इति । आवा० ५ अ० । “ जं तं जुयंति
एगमणा ” एकाग्रमनसस्सन्त इत्यर्थः ” संथा० ।

एगमेग-एकमेक-एकैक-एकैक-त्रि० सुवन्तस्यैकस्य वी-
प्सार्थे द्वित्वम् “ एकं बहु वीहिवत् ” पा. इति द्विरुक्त एकशब्दो बहु-
वीहिवत् तेन सुव्लोपपुंवजावौ । वाच० । वीप्सात्स्यादेवीप्स्ये
स्वरे मो वा ” ८ । ३ । १ । इति सूत्रेण वीप्सार्थात्पदात्परस्य
स्यादेः स्थाने स्वरादौ वीप्सार्थे पदे परे मो वा भवति । एकमे-
कम् । प्रा० । प्रत्येकपदार्थं, वाच० । “ ता एपणं डुवे सूरिया
तीसाए मुहुत्तेहि एगमेगं अरुमंरुं चरतः ” इति चं० १ पाहु०

एकैकमसंयुक्तं त्रसद्वं एगमेगस्स” एकैकेन संयुक्तमेकः साधुः
एकेन सह संयुक्तो यस्मिन्प्रानयने तदेकैकमिति । औघ० । “ए-
वमिक्किं आलावगा भाणियन्वा” स्था० २ ग० ।

एगमेकपक्ख-एकैकपक्ख-पुं० लभयगणे, “एकमेकपक्खो-
णाम जो उजयगणो भवतीति” । नि० चु० १५ उ० ।

एगरस-एकरस-त्रि० एक अद्वितीयस्तिकादिरसान्यतमो रसो
ऽस्येत्येकरसः । तिकादिरसान्यतमरसोपेते, उक्त० १ अ० । ए-
कोऽनन्यविषयको रसः रागः अजिप्रायः एकोऽभिन्नः स्वभावो
वा अस्य । एकरागे, एकाजिप्राये, अभिन्नस्वभावे च । एको रसो
यत्र । एकरागविषये, वाच० ।

एगराश्या-एकरात्रिकी-स्त्री० एका रात्रिः प्रमाणमस्या इत्ये-
करात्रिकी । सर्वरात्रिक्यां द्वादश्यां भिक्षुप्रतिमायाम्, । “पणि
मंग एगरातीयं” पंचा० १० विव० । द्वादशी एकरात्रमानेति ।
ज्ञा० १ अ० । अस्याः स्वरूपं यथा । “एक्का राइदियं निक्खुप-
णिमं पमिवप्पा” (एगराश्यां) एका रात्रिः प्रमाणमस्या इ-
त्येकरात्रिकी ताम् । अस्यां चाष्टमभक्तिको ग्रामादिवहिरीषदव-
नतगात्रोऽनिमिषनयनः शुष्कपुद्गलनिरुद्धदृष्टिर्जिनमुद्रास्थापित-
पादः प्रवृम्बतजुजस्तितृतीति विशिष्टसंहननादियुक्ता एव
चैता प्रतिपद्यन्ते । आह च “पमिवज्जइ इयाओ संघयण-
थिइजुओ महासत्तो । पमिमाओ जवियप्पा सम्मं गुरुणा अणु-
आओ” इत्यादि । औप० । ज० । सम० । तथाचावश्यकसुत्रम् ।

एमेव एगराश्या, अष्टमजत्तेण ठाणवाहिरिओ ।

ईसीपन्नारण, अणिमिसनयणेगदिणीए ।

सा हट्टु दो वि पाए, वग्यारिअपाणिठायए ठाणं ।

वग्यारिद्विअजुओ, सेसदसासुं जहा जणियां आव० ४ अ० ।

एगरातियं भिक्षुपणिमं पमिवप्पस्स अणगरस्स निच्चं
वेसट्टकएणं जाव अहियासेति । कण्ठेति से अष्टमेणं जत्तेणं
अपाणएणं बहिया गामस्स वा जाव रायहाणिए वा ईसी
पन्नारगतें एव खड्डु मूलगताए दिठीए अणिमिसनयणे
अहापहिगतेहिं सव्विदिपहिं गुत्तेहिं दो वि पाए सा-
हट्टुवग्यारितपाणिस्स ठाणं ठाइत्तए नवरं उक्कुडुयस्स वाडगं-
रु साइयस्स वा रुमातियस्स वा ठाणं ठाइत्तए । तत्थ से दि-
व्वमाणस्स तिरिकवाए जोगिआ जाव आधाविध मेव ठाणं ठाइत्त-
ए एगराश्यां णं भिक्षुपणिमं समं अणुपावेमाणस्स अणगर-
स्स इमे त उठाणा आहिताए असुभाए अखमाए अणिस्सेसा-
ए अणुगामियत्ताए भवन्ति । तंजधा उम्मयं बाइतेज्जा दीह-
कालिअं वा रोगातकं पाउणेज्जा केवविपप्पत्ताओ वा धम्माओ
भंसज्जा एगरातियं णं भिक्षुपणिमं सम्मं अणुपावेमाणस्स अ
णगरस्स इमे तओ ठाणाहिताए जाव अणुगामियत्ताए ज्वन्ति
तंजहा ओहिणाणे वा समुप्पज्जेज्जा मणपज्जवणाणे वा सेस-
मुप्पज्जेज्जा केवलणाणे वा से समुप्पप्पुज्जे समुप्पज्जेज्जा । एवं
खड्डु एसा एगरातिइंदिया निक्खुपाडिमा अहाभुत्तं आधाकणं
अहामगं अहातक्कं सम्मं काएणं फासिया पाविता सोहिता
तीरिता किट्ठिगता आराहिता आणाए अणुपाविया वि जवति
। आ० चु० ४ अ० ।

एगराय-एकरात्र- न० एका चासौ रात्रिश्चेत्येकरात्रम् ।
एकस्यां रात्रौ, एगराई वा दुराई वा वसमाणे नाश्कमइ” ॥
स्था० ५ ग० । “गामे गामे य एगरायं” ग्रामे ग्रामे चैकरात्रि
यावदिति । प्रश्न० ५ द्वा० । एका रात्रिर्धैत्र्य तदेकरात्रम् । एकरा-
त्रोपेते, त्रि० । “किमेगराई करिस्सइ” ॥ जिनकल्पापेक्षाया एक-

रात्रिर्धैत्र्य तदेकरात्रमुपाश्रयं घसेत । जिनकल्पो हि एकरात्रमु-
पाश्रयं शुभमशुभं वा सेवेतेति । उक्त० २ अ० ॥

एगरायवासि (न)-एकरात्रवासिन्० पुं० अहोरात्रमेव वस्तुं
शीले, एकरात्रं ग्रामादौ वस्तुशीले च । “णाए एगरायवासी” ॥
ज्ञातः प्रतिमाप्रतिपन्नोऽयमित्येवं जनेनावसितः सन् एकरात्र-
वासी एकत्र ग्रामादावहोरात्रमेव वस्तुं शीलः । तथा एकं वा
एकरात्रं द्विकं वा रात्रिर्धैत्र्यं ग्रामादौ वस्तुं शीलमिति गम्यमिति ।
पंचा० १८ द्वा० ।

एगरूव०-एकरूप-त्रि० एकं समानं रूपमस्य । तुल्यरूपे, वाच०
एकविधाकारे, “पभू एगवप्पं एगरूवं विउद्वित्तए” एकरूपं
एकविधाकारं स्वशरीरादीति भ० ६ श० ए उ० । कर्म० ।
एकस्मिन् रूपे, वाच० ।

एगद्वजि (न) एकद्वज्जिन् त्रि० एकद्वजभवति, तथाचाह
“खज्जुमा य अवस्सा, एगालंभी पहाणाओ । तं एगं न विवत्ती,
अविसेसं देइ जे गुरुणं तु । अहवा वि एगद्वं, वज्जंति जेते देइ
उ गुरुणं” व्य० प्र० ३ उ० (व्याख्या आथरिय शब्दे)

एगद्वंजिय-एकद्वज (जि) भिक्-त्रि० एकस्य द्वाभेन चरति,
“एगद्वंभिए” एकलभिनिकान् अथवा य एकं प्रधानं शिष्यमा-
त्मना वज्जते गृह्णाति शेषास्वाचार्यस्य समर्पयति स एकलभे-
न चरतीत्येकद्वजिकः । व्य० प्र० ३ उ० ।

एगद्वल-एक-त्रि० “हो नवैकाद्वा ८ । २ । ६५ । इति सूत्रेण
वा ल्लः । सेवादिस्थात् कस्य द्वित्वे एकद्वलो । पक्के एक्को
एओ । प्रा० । एकाकिनि, स्था० ७ ग० ।

एगद्वजविहार-एकविहार-पुं० एकाकिनो विचरणे, स्था० ७
ग० । एकाकिविहारनिषेधस्तत्र दोषश्च । तत्र एकाकिविहारे
दोषा यथा ।

एगागियस्स दोसा, इत्थीसाणे तद्वे पडणीए ।

जिक्खविस्सेहि महव्वय, तम्हा सवितिज्जए पमणं । ३१ ।

गीयत्था य विहारो, वीओ गीयत्थमीसओ जणिओ ।

एत्तो तइयविहारो, एणणुस्साओ जिणवरोहिं ॥ ३२ ॥

(एगागियस्सासि) एकाकिनोऽसहायस्य विहरतः सतो दो-
षा दूषणानि भवन्ति तद्यथा (इत्थीसाणेति) स्त्री शुनी अयं
च समाहारद्वन्द्वस्ततश्च स्त्रीविषये ध्वविषये च । तत्र स्त्रीविषये
“विह विहवा पउत्थव, इयारमव्वहति दट्टुमेगार्मि । दारपिहुणे
य गहणं, इत्थमणिच्छे य दोसाओ” तथा श्वा कौलेयकस्तदोष-
स्ततोऽनेकस्य परिजवः तथा चेति समुच्चयार्थः प्रत्यनीके साधु-
प्रद्विष्टविषये स होकाकिनमभिभवत् (जिक्खविसोहिमहव्वयत्ति)
इह सप्तमी बहुवचनदर्शनाद्विक्रियाविशुद्धी विषये दोषा महाव्रतेषु
तत्र युगपत् गृहत्रयस्य भिक्षाग्रहणे एकस्योपयोगकर्णे अश-
क्तत्वात्तदशुद्धिस्तत एव च प्राणातिपातविरमणविराधनानिमि-
त्तप्रश्ने च निःशङ्कतया तद्गणने मृषावादो विप्रकीर्णव्यदर्शने-
जिघृक्षादिभावाददत्तादानम् । स्त्रीमुखनिरिकृणादौ मैथुनं तत्र
स्नेहात्परिग्रह इति । यस्मादेतेऽसहायस्य दोषास्तस्मात् (सविइ-
ज्जइत्ति) सद्धितोयस्य सप्तमीषष्ठ्योरनेदाक्रमनं भिक्षार्थमटनं
यदि च भिक्षाटनमपि ससहायस्यैव युक्तं तदा सुतरां विहारः
ससहायस्यैव युज्यते । ससहायो हि सर्वानेताम् प्रायः परिहर्तुं
प्रचुर्भवतीति गीतार्थसाधुसंबन्धित्वात् गीतार्थः । चशब्दः समु-
च्चये निजक्रमश्च । विहारो विचरणमेक इति गम्यते । द्वितीय-
आन्यो विहारो गीतार्थमिभ्राणं बहुश्रुतसमन्वितानामगीतार्था-

नामपि साधूनां यः स गीतार्थमिश्रको भणितः । उक्तो जिनैर्वि-
धेयतया इत आचर्यां चाचर्यां विहाराचर्यामन्यस्तृतीयो विहा-
रः । एकानेकागीतार्थसाधुरूपो नानुज्ञातो नानुमतो विधेयतया
जिनवरैर्जिननायकैर्यतः “ सामस्रगजोगाणं, बाज्झागिहिं सन्नि-
संयुओ होइ । दंसण्णाणचरित्ताण, पइल्लणं पावए एक्को ” इति
गाथाद्वयार्थः ।

विशेषविषयत्वमेवास्य स्पष्टब्रह्म ॥

ता गीयम्मि इमं खलु, तदस्सज्ञाजंतरायविसयं तु ।

सुत्तं अवगंतव्वं, णिउणेहि तं तजुत्तीए ॥ ३३ ॥

ता इति तस्मादेतान्यागमवचनानि सामान्यसाधोरेकाकित्व-
स्य निषेधकानि सन्ति तस्माद्गीते गीतार्थसाधुविषये इदम् ।
“ एगो वि पावाइ विवज्जयंतो ” इत्येतत्सूत्रमवगन्तव्यमिति
योगः । खलुरवधारणार्थः । सू च योद्ध्यते । अथ गीतार्थविषयं
किमिदं साधुः सामान्यत एव नेत्याह । तस्माद्गीतार्थसाधोरन्ये
अपरे ये गुणवन्तः साधवस्तेषां यो लाभः प्राप्तिस्तत्र योऽन्तरायो
विघ्नः स एव विषयो गोचरो यस्य तत्तथा । अतस्तदन्यान्तराय-
विषयमेव गीतार्थस्यापि साध्वन्तराप्राप्तावेकाकित्वानुज्ञातपरमि-
दमिति भावोऽन्यथा ससहायतैव युक्ता । यतोऽजिधीयते “ का-
लम्मि संकिद्धि, लुक्कायद्यावरो वि संविग्गो । जइ जोगीण लजे
पण, नल्लयेण संवसइ ” पार्श्वस्थावसन्नकुशीलसंसक्तयथाच्छ-
न्दाभिधानानां पञ्चानां साधूनामेकतरेण सह वसतीत्यर्थः । इति
शब्दः प्राग्वत् । सूत्रं “ नयाल्लजेत्यादि ” अतरूपमवगन्तव्यमवसे-
गं निपुणैः सद्बुद्धिभिस्तन्त्रयुक्त्यागमिकोपपत्त्योक्तरूपयेति गाथा-
र्थः । पंचा० ११ विवण (कीदृशस्यैकाकिविहारः कथं च तद्योग्य-
ता भवतीत्युपसंपया शब्दे) (एकाकिविहारस्य परिचितादिव्या-
ख्या व्यवहारकल्पे साचोवसंपया शब्दे) एकाकिविहारे कार-
णान्योद्यनिर्युक्तौ । तत्र प्रथममेकाकिविहारिणः कतिविधा इत्याह

एगेव पुव्वजणिए, कारणनिकारणे णुविहजेदे ।

एक एकाकी द्विविधजेदः पूर्वमोद्यनिर्युक्तौ भणितः । तद्यथा
कारणे निष्कारणे च । सांप्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतः कारणै-
कप्रतिपादनार्थमाह ।

असिवादी कारणिया, निकारणिया य वक्क धूजादी ॥

ओहावतो णुविहा, लिंगेन विहारेण वाहोति ।

अशिवादिजिरादिशब्दादवमौदर्या राजडिष्टादिपरिग्रहः । का-
रणैरेकाकिनः कारणिकाः । चक्रस्तूपादौ आदिशब्दात्प्रतिमा-
निष्क्रमणादिपरिग्रहस्तेषां चन्दनाय गच्छन्त एकाकिनो निष्कार-
णिका विज्ञेनोत्पन्नजितुकामा विहारेण पार्श्वस्थविहारेण विहर्तु-
कामा भवन्ति ज्ञातव्याः । परम्येते कारणिकाः १ निष्कारणिकाः २
औपदेशिकाः ३ अनौपदेशिकाः ४ विज्ञेनावधाविनः ५ विहारे-
णावधाविनश्च । ६ । प्रायेणैते एकाकिनो विहरन्ति गच्छन्ति ।
वा उपदेशिका यद्यपि नियमतः ससहायास्तथापि येन गच्छा-
न्निगतास्तेन एकाकिनो ज्ञायन्ते इतरेऽपि पञ्च यद्यपि वृन्देन
हिण्डन्ते तथापि गच्छान्निगता एकाकिनः प्रोच्यन्ते । तत उक्त-
म् । परम्येते विहारिण एकाकिनः । व्य० द्वि० ८ उ० ।

कियन्ति पुनः तान्यशिवादीनि येष्वावेकाकी भवतीत्याह ।

असिवे ओमोदरिए, रायजए कलुभिय उत्तिमडे य ।

फिडियगिला अइसोमि, देवया चेव आयरिए ॥ ११ ॥

न शिवमशिवं देवतादिजनितो ज्वराद्युपश्रवः । अवमौदरिकं
दुर्जिकं राहो जयं कुजितं क्रोभः संत्रास इत्यर्थः । उत्तमार्थोऽ-
नशनं फिमित इति त्रयो मार्गात् स्नानो मन्दः अतिशयोक्ति-

शययुक्तः देवताचार्यौ प्रतीतौ अयं तावद्वहार्थः । भावार्थस्य
जाप्यकार एकैकं द्वारमङ्गीकृत्य प्रतिपादकः । “ यथेहेजं निर्दे-
शम् ” इति न्यायमाश्रित्य यो विधिः यतेरसावजिधीयते इहाशि-
वमेकाकीत्यस्य हेतुत्वं वर्तते तस्मात्तथा कर्त्तव्यं यथा तन्न भव-
त्येव । केन पुनः प्रकारेण तन्न जघतीति चेदुच्यते ।

संवच्चरवारसए ण, होहिइ असिवंति ते तओ णिग्गंति ।

सुत्तत्थं कुव्वंता, अइसइमाइहि नाऊणं ॥ १३ ॥

संवत्सराणां द्वादशकं २ द्वौ च दश च द्वादश तेन भविष्य-
त्यशिवमिति ज्ञात्वा ते इति तदेव तत इति तस्मान्नेत्रात् (णि-
गत्ति) निर्गच्छन्ति सूत्रपौरुषीमर्थपौरुषीं च कुर्वन्तो निष्पाद-
यन्तोऽन्यदेशमनविष्यदशिवं विद्वस्ताः संक्रामन्ति । कथं पुन-
र्ज्ञायते । अतिशय आदिर्येषां ते अतिशयादयो ज्ञानहेतवः । अति-
शयादिज्ञानहेतवस्तैः । अतिशयादिप्रतिपादनायाह ।

अइसेसदेवया वा, निमित्तगहणं सयं व सीसो वा ।

परिहाणि जाव पत्तं, निग्गमण गिझाण पन्निबंथो ॥ १४ ॥

अतिशयोऽवध्यादिस्तदभावे कृपकगुणाकृष्टा देवता कथयति ।
अथवा “ आयरियापणं सुत्तत्थं सुणिण्ण सयमेव निमित्तं घेत्तव्वं
अहवा सीसो गहणधारणासंपन्नो निव्विकारी जो सो गिएहा-
विज्जइ जया आयरिओ बुद्धो भवति तथा अविकारिस्स सीस-
स्स दित्ति । जाहे सो न होज्जाताहे अन्नो कोइ पुच्छिज्जइ ताहे
वारसहिं निग्गंतव्वं । अह वारसहिं ण णायं ताहे इकारसहिं
जाव जाहे एकेण वि णायं होज्जा ताहे उम्मासहिं सुयवाहे णि-
गच्छन्तु । अह वा ए चेव णायं असिं जायं ताहे णिगच्छन्तु ।
अक्करव्याख्या । अतिशयनमतिशयः प्रत्यक् ज्ञानमवधिमनः पर्या-
यकेवलाख्यं तेन ज्ञात्वा देवता वा कथयति । जविष्यत्यशिव-
मिति निमित्तमनागतार्थपरिज्ञाहेतुप्रत्यस्तस्य ग्रहणं स्वयमेव
करोत्याचार्यः शिष्यो वा योग्यो ग्राह्यते निमित्तं । परिहाणिजाव
पत्तत्ति) द्वादशकेन यदा न ज्ञानं यदा एकादशकेनेत्येकैकहा-
न्या परिहाणिरिति यावत् प्राप्तमिति तावत् स्थिताः । कथञ्चि-
द्यावत् प्राप्तमागतमशिवं तत्र किमिति निर्गमनं निर्गमः कार्यः स-
र्वैरेवेति कथं तर्हि अतिशयमाश्रित्य एकाकित्वमिति चेत्तदाह ।
(गिझाणपन्निबंथो) व्रानो मन्दस्तथैव अशिवकारिण्या देव-
तया कृतः पूर्ववृत्तो वा तेन प्रतिबन्धो न निर्गमः सर्वेषां तस्य
पूर्वशिवकारिण्याः स्वतः प्रतिपादनायाह ।

संजयगिहि तजुजय, जहिंया तह तदुजयस्स ।

वियपंता चउवज्जण, उवस्सययतिपरंपराजत्तं ॥ १५ ॥

असिवे सदसंवत्थं, दोहं दोणं च तह य विगई य ।

एयाइ वा घेज्जा, चउवज्जयणयंति जं जणियं ॥ १६ ॥

संयताः साधवस्तेषां भद्रिका न गृहिणामिति प्रथमो भद्रः ।
गृहिणां भद्रिका न संयतानामिति द्वितीयः । तथोभयजद्रिकेति
तृतीयः । तथोजयजद्रिका नेति चतुर्थः । उजयप्रान्ता अभद्रिका
अशोजनेत्यर्थः । सा पुन चउपगारा संजयजद्रिगा उ जयघंता
संजयपंता उभयभद्रिगा कहे पुन संजयजद्रिगा होज्जा वा गि-
हिभाद्रिगा संजयपंता संजय चेव पदमं । [गिएहत्ति] जहा
पते महातवसी य ते चेव पदमं पेल्लेयव्वा । एतेसु निज्जिणसु
अवसेसा निज्जिया चेव भवति एत्थ जा होउ सा होउ णिग्गं-
तव्वं जाहेण णिग्गया केइ णइवाघाएण को वाघाओ पुव्वं गि-
झाणो होज्जा ताए वा तो हावियाए कोइ संजओ गहिओ जो
पंथा वा ण वहति ताहे तत्थ जयणाए अत्थियव्वं । को जयणा
इमाणि चत्तारि परिहारियव्वाणि विगई दसविहा विलोहं लोणं

च सदसवत्थं च जाणि य कुलाणि असिवेण गहियाणि तेसु
आहारादीणि ण गिएहासि जाहे सव्वाणि विगहियाणि होज्जा
ताहे दिठ दिट्ठीएण पारिंति तो मच्चिया गिएहंति दिट्ठी य
संकमइ [चउवज्जणत्ति] चतुर्णो वज्जनापरिहारः चतुर्वज्ज-
नादिहत्थानां चतुर्षु वज्जनीयकैत्रस्य संयतजडिकागुहिएप्रान्ता
इत्यादिषु भङ्गकैषु [विसुउवस्सएयत्ति] स्नानविधिः विष्वग्ने-
देन उपाश्रय आश्रयः कर्त्तव्य इत्यर्थः । “जो संतो होज्जा तस्स
दूरे वितस्स जत्तंति परंपरेण विज्जंति स्ति परंपराभसंति ” अ-
याणां परंपराजक्तमाहारः । तदेको गृह्णाति चित्तीयस्त्वानयति
तु णो ऽवहया ददातीत्यर्थः । अवधूतमवज्ञानम् । यथावधूता-
नामतिज्ञानोद्वर्त्तनादिविधिप्रदर्शनायाह ।

उवत्तणनिह्वेण, वाहं ते अणजिओग अजीरुयं ।

अगहियकुलेसु जत्तं, गहिए दिट्ठि परिहरिज्जा ॥२१॥

उद्वर्त्तनं यदसाधु वर्त्तते निह्वेपनं यदसौ निह्वेपः क्रियते । उप-
लक्षणं चैतत् तस्य सकाशे स्थातव्यम् । दिवा रात्रौ वा अथ की-
दृशेन साधुना कर्त्तव्यमित्याह (वीहंतोणभियोगत्ति) अनभि-
योगः विज्यतीति भयं गच्छति त्रीरावित्यर्थः । न अभियोगोऽन-
जियोगः यो भीरुः स तत्र न नियोज्यः । कस्तर्हि करोतीत्याह
(अभीरुत्ति) अभीरुश्च न भीरुरभीरुस्तत्र क्रियते नियुज्यते ।
च शब्दो वक्ष्यान्तरादिप्रयत्नप्रदर्शनार्थः । अगृहीतेषु अशिवेन
भक्तं ग्राह्यं तदज्ञावे दष्टि २ संघातपरिहारः । आह चतुर्वज्जे-
त्युक्तं तत्र जङ्गकाः अपि गृह्यन्ते इति । “जो चितुं उवत्तेति
वा परियत्तेइ वा सो हत्थस्स अंतरे वत्थं दाऊणं ताहे उवत्तेइ
वा तवत्तेऊणं हत्थे महिह्ठियाए धोवंती जो य वीहंइ सो त-
त्थारिपण ण भाणियव्वो । जहा अज्जो तुमं वसाहत्ति जो ध-
म्मस्स त्रिओ साहु सो अप्पणा चेव जणति । अहं वसामि ।

प्रतिबन्धस्थाने सति कर्त्तव्यान्तरप्रदर्शनायाह ।

पुव्वाजिगाहवुट्ठी, विवेगसंज्ञाएसु णिक्खमणं ।

ते वि य पमिबंधिया, इयरेसु वझारयगाडुगं ॥ २२ ॥

पूर्वमित्यशिवे काले येऽभिग्रहास्तपःप्रभृतयस्तेषां वृद्धिः कार्या
चतुर्थाभिग्रहः षष्ठं करोति । मृते तस्मिन् को विधिरित्याह ।
(विवेगत्ति) विवेचनं विवेकः विचिर पृथग्भावे परित्याग इति
यावत् । कस्यासाविति तदुपकरणस्य अमृते तस्मिन् गमना-
वसरे च प्राप्ते किं कर्त्तव्यमित्याह । (संज्ञाएसुणिक्खमिण-
त्ति) अशेषसमानसमाचारिकेषु विमुच्य गम्यते ते तत्राशिषे
कथं स्थिता इत्याह । (ते वि य पमिबंधियात्ति) न तेषां ग-
मनावसरः कुतश्चित्प्रतिबन्धात्तदभावे किं कर्त्तव्यमित्याह (इतरेसु
त्ति) असांनोगिकेचित्यर्थः । तदभावे देवकुक्षिकेषु अतीव सुवक्षा
त्कारेण तदभावे शय्यान्तरे यथा जङ्गकः मिथ्याहृष्टिः सो य गिह्वा-
णो जइ अत्थिअन्ना वसइ तर्हि उविज्जइ असतीए ताइ चेव वस-
इ । एपगपासे चिल्लिमीई किज्जइ । घोरं दुहा कज्जइ जेण गिला-
णो णिक्खमइत्ति पविसइ वा तेण अंतेण साहु णो णिगच्छतु
परियारगविज्जता व पत्तेहिं अर्थंति जाव सत्थो ण वृज्जति
ताव जोगवहिं करंति जो न पोक्कारं करंतओ सो पोरिंसि क-
रोति एव वच्चसि जइ पउणो सो साहु योगहिओ ताहेव व-
च्चंति । अह कालं करोति ताहे अं तस्स उ करणं तं सव्वं उड्डि-
जइ ते उड्डिता ताहे वच्चंति अह से ण चेव मुक्को ताहे अशे-
सि संज्ञायाणं स कज्जपमिबंधियाणं तले णिक्खिप्पति जाहे
संज्ञाया ण होज्जा ताहेव अन्नसंज्ञायाणं जाहे ते ण वि होज्जा

ताहे ण सत्थो समकुसीदादीणं तेसि बवाविओ वेमिज्जइ तेसि
देवकुंवाणि जुज्जति साहु वि य सिद्धपुत्ताणं तेसि अस्सइसाव-
गाणं उवाणिक्खिपइ पच्छा सिज्जायरे अहानहगेसु वा एवं व-
मिज्जइ ताहे वच्चंति । यदि पुनरसौ मुच्यते न आक्रोशति ततः
किं कर्त्तव्यमित्याह ।

कूयंते अब्भथणं, समत्थभिव्वु अणिच्छु तदिवसं ।

जइ विंदघाइजेओ, तिदुएगो जाव ला दुवमा ॥ २३ ॥

कूज अव्यक्ते शब्दे कूजयत्यव्यक्तं शब्दं कुर्वाणे किं कार्यमि-
त्याह (अब्भत्यणंति) समर्थः शक्नोऽन्यर्थ्यते तिष्ठ त्वं यावद्द-
यं निर्गच्छाम इति निर्गतेषु वक्तव्य इच्छतु जवानहमपि गच्छामि
यदीच्छति किंप्र निर्गतो वाऽसौ धर्मनिरपेक्षतया नेच्छति ततः
किमित्याह । अथ तद्विवसमनिच्छति तस्मिन्स्तस्य साधोर्गमनं त-
द्विवसं स्थित्वा छिन्नं ब्रह्मा न द्रष्टव्याः । तैश्च किं सह
निर्गन्तव्यमाहोस्विदभ्येनापीत्याह (यदि विंदघातिस्ति) वृन्दघा-
तिनी ततो द्विधा जेदस्तेथापि न तिष्ठति त्रिधा त्रयस्त्रयो द्वौ द्वौ
एकैको यावत्तथा (घाहंति) नान्यथेति तदर्थं भेदः । एवमशि-
वादेकाकी भवति यदि सो कुर्वति ताहे एक्को जइइ स्ति जो
समत्थो तुमं अत्थ ताहे छिदं नाऊण विइयदिवसे इज्जासि
तस्स मज्जायाते वि सेज्जेयव्वा मा मम कज्ज तुमं करंतु
जाहे सो वि मट्ठीणो ताहे सव्वे एगओ वच्चंति जाहे तेसि
एगओ वच्चंताणं कोइ विहामो होज्जा एस वंदघाति जत्थ
बहुगा तत्थ परइ दिठंतो कठसंघातो पवित्तो सो दुहा कतो
पच्छा एक्केक्के दारुगं कज्ज ण जवति । एवं ते वि जे गहिया
ताहे दुहा कज्जं तिहा जाव तिस्सि तिस्सि जणा एगो पडिस्सय-
वाओ संघामतो हिंइइ । अह तद्वि न मूयइ ताहे दो दो
हुंति अह दो वि जणा ण मुयइ ताहे एक्केक्को जवति तेसि
उपगरणं ण उवहम्मइ एवं ता एकल्लओ दिठो असिवेण छक्के-
न पुनरुपायेन एकत्वविशेषणे ज्येष्ठा नयास्सन्त एकत्र प्रवेशे
संद्ध्यन्त इत्याह ।

संगारो राइणिण, आद्यायणपुव्वपत्तपच्छा वा ।

सोम्ममुट्टिकाव्वरत्तं, जणंतरे एक दो वि सए ॥ २० ॥

संगारः संकेतः पृथग्भावकाले कर्त्तव्यः । यथा अमुकप्रदेशे
सर्वैः संहितव्यमित्युपायस्तं च प्रदेशं प्राप्तानां को विधिरित्याह
(राइणिणत्ति) वयोधिकस्य गीतार्थस्य पूर्वप्राप्ते वा लोचना,
तदभावे वधोरपि गीतार्थस्य दातव्या । कियत्पुनः क्षेत्रमति-
क्रमणीयमित्याह । (सोम्ममुट्टीत्यादि) अशिवकारिण्या वि-
शेषणानि सौम्यं मुखं यस्या सा । तथा कथमुपद्रवकारिण्या
सौम्यमुखीत्वे अनन्तरविषयं प्रत्युपद्रवकरणान् कृष्णमुखी
द्वितीयविषयेऽपि न मुञ्चति । रक्ताङ्गी तृतीयेऽपि न मुञ्चति य-
थासंख्यमनन्तरमेव स्थीयते । सौम्यमुखी एक इति एकम-
न्तरे कृत्वा द्वितीये स्थायते कृष्णमुख्याम् (दोइत्ति) द्वौ द्वावन्तं
कृत्वा चतुर्थे स्थीयन्ते रक्ताद्यां “ते संगारो दिहेल्लओ भवति
जहा अमुगत्थ मे दाई तत्थ स्ति जाहे मिडीणा भवति ताहे त-
त्थ जो राइणिओ पुव्वपत्तो वा पच्छापत्तो वा तस्स आदोइज्जंति
सा पुण तिविहाओ धाइया सोम्ममुट्टी कालमुखी रत्तच्छी य जा
सा सोम्ममुट्टी तासे एक्कं सर्वायं गम्मइ । कावमुट्टीए एगोवि स
ओ अंतरिज्जइ रत्तच्छीए दोसविसए अंतरेऊण चउत्थे विसइए ता
इ इति असिचित्ति दारं सम्मत्तं ” अशिबेन यथैकाकी भवति तथा
व्याख्यातम् । सांप्रतम् “उमोयरियात्ति” यदुक्तं तद्व्याख्यानायाह

एमेव ओमम्मि वि जेदो, उ अज्जेने गोणिदिट्ठे ।

राजजनयंति चउच्चा, चरिमट्टिडुगो होइ गणजेओ ॥३१॥

(एमेवसि) अनेनैव प्रकारेण अवमद्वारमपि व्याख्येयम् । यथा अ-
शिवद्वारव्याख्यानं यो विधिर्निर्दिष्टो सोऽत्रापीत्यर्थः । चशब्दो
बहुसादृश्यप्रतिपादनार्थम् । अवमे पुनिके अपिशब्दः सादृश्य-
संज्ञेन तदुच्यते “ संवच्चरवारस्येण होहि उघमंति तो न
“ णोत्ति ” इत्यादि । जेदं मेद एकैकता तुशब्द एवकारार्थः । कस्मि
न पुनरसौ भवतीत्याह । अत्राने जयत्यप्राप्तावाहारस्येत्यर्थः । य-
देको जयते ततो ह्यपि द्वौ वा दृष्ट्वा न किञ्चिद्विजहाति एकैक
एव सजते इत्येवमाहारकैकाकिनी अत्र दृष्टान्तमाह [गोणिदिट्ठे-
त्ति] गोदृष्टान्तः यथा संहृतानां गवां स्वल्पेन तृणोदकेन तृप्तिः पु-
न्यगृह्णानां न स्यात्तयेहापीति [ओमो आरियाएवत्ति] एमेव कामो
वारसहि संवच्चरेहि आरंभं जोहे परं पुण्वंति ताहे गणजेदं
करोति । णाणत्तं निशानो ण तहा परिहरिज्जति एत्थ गोणिदि-
ट्ठो कायवो ” अयं गोब्राह्मणं निन्दति ओमेण वि एगागिओ
दिट्ठो । साप्रतं राजभयद्वारप्रतिपादनायाह । [राजजनयंति] राजो
भयं राजजनयं चशब्दः एवमेवेत्यस्यानुकर्षार्थः । “ संवच्चरवा-
रजपदवादि ” कियन्तः पुनस्तस्य जेदा इत्याह चतुर्धा संख्यायाः
प्रकारवचने धा चतुःप्रकारमित्यर्थः । कैः पुनस्ते इति मात्वरिष्टाः
अन्तरेमेवोच्यन्ते किं चतुर्थेपि जेदो नेत्याह [चरिमट्टइत्यादि]
चरिमे पश्चिमं द्वेयं भवति जायते गणभेदो गच्छपृथग्भाव एकै-
कतेत्यर्थः । “ रायडुछमवि तहेव वारसहि संवच्चरेहि होति ”
भेदचतुष्टयस्वरूपदर्शनायाह ।

णिव्विसजत्तिप पढमो, विडओ मा देह जत्तपाणं तु ।

तडओ उवगरणहरो, जीवचरित्तस्म वा जेओ ॥ ३२ ॥

सुगम नवरं जीवितभेदकरश्चतुर्थो भेदश्चारित्रभेदकारी वाच-
तुर्थोभेदो राजा उपकरणहारी जीवितचरित्रहारिणो गणभेदः कार्य
इति । “ त चजंविहं निव्विसजत्तिप पढमो । वीओ मा देहभत्त-
पाणं से तडओ उवगरणहारी जीवचरित्तस्म वा जेओ ” आह कथं
पुनः साधूनां त्यक्तापराधानां राजजनयं भवति “ यस्य हस्तौ च
पादौ च जीह्वाश्च च सुयन्त्रितम् । इन्द्रियाणि च गुमानि तस्य राजा
करोति किम् ” सत्यमर्तकं तर्हि ॥

अहिमर अणिडु दरिमाण, गुगाहणया तहा अणायारो ।

अवहरणदिक्खणाए, आणाओए य कुप्पेज्जा ॥ ३३ ॥

अंतेउरणवेमो, वाडणिमिनं च सो पढमेज्जा ।

खुभिओ मातुज्जेणी, पडियणं जो जओ तुरियं ॥ ३४ ॥

अभिमुखमाकार्यं मारयति म्रियन्ते चेत्यभिगमः । कुन्थिन्को-
षाद्राजकुलं प्रविश्यापरं व्यापादयन्तीति साधूनां किमाघातमि-
ति चेदुच्यते । अन्यथा प्रवेशमलभमानः कश्चित्साधुवेषेण
प्रविश्य ते कृन्तन्ति ततश्च विकृतत्वात् स राजा साधुजयः कुप्येत्
कुप्येदिति चैतत् क्रिया प्रतिपदं योजनीया । अत्रव्यवादिनिष्ठान्-
प्रसस्तामन्यमानो दर्शनं नेच्छति प्रस्थानादौ च दृष्ट्वा इति कुप्ये-
त् । व्युद्ग्राहणता विजब्दः कुन्त्यामुद्रावत्येन केनचित्प्रत्यनी-
केन व्युद्ग्राहितां यथैते तवनिष्ठं ध्यायन्तीति कुप्येत् शोकं प्रत्य-
नाचारं समुद्देशादौ दृष्ट्वा कुप्येत् । अपहरणं कृत्वा तत्प्रतिषेधो
दीक्षित इति कुप्येत् । आज्ञाशेषे वा आज्ञा काचित्प्रतिपत्तिः न कृता
ततश्च कुप्येत् । अन्तःपुरं प्रवेशं कृत्वा केनचित्प्रियवहारिणा विकर्म
कृतं ततः प्रक्षेपं यावत् वादिता वा केनचित् निशुणा परिचूत

इति ततो निमित्तात्स इति राजा प्रदिप्यात् “ तं पुण रायडुछं
कहं होज्जा केणइडिगथेण अंतेउरे अवहरं होज्जा अहवा जधा
वा वाडणावादे तेस्स पंरियमाणिस्स बुद्धिस्स दुरप्पणो । सुद्धं
पाएण अक्कम्म-वादी वायुरिवागतो ” एवं रायडुछं भविज्जा ।
णिव्विसए जत्तपाणपरिसेहे उवकरणहारे एत्थ गच्छेण चैव यज्जं-
ति । जत्थ जीवचरित्तनेओ तत्थ एगागिओ होज्जा ” । कुन्तित-
द्वारं व्याचिख्यासुराह [खुभियउगाहुज्जेणित्ति] कुन्तित एकाकी
भवति कोन आकस्मिकसंवासस्तत्र [मातुज्जेणित्ति] माया
अहरदृश्यं पतिता उज्जयिनीं मगरी तत्र बहुशो मायया आग-
त्य मातुषादीन् हरन्ति । अन्यदा च कूपे अहरदृष्टमाया पतिता तत्र
केनचिदुक्तं माया पतिताऽप्येन सहसा प्रतिपक्षं मयवा पतिता
ततश्च संकीर्णस्तत्र किं भवतीत्याह [पडायणं जो अओ तुरियं]
पडायनं नाशनं यः कश्चित्त्र व्यवस्थितवान् स तत एव नष्ट
इति [मातुज्जेणित्ति] वृत्तान्तसूचकं वचनं कुन्तिते वा एगागी
होज्जा जहा उज्जइणीए अहरदृष्टमाया परिया होमो सवो पडा-
इतो माया वा परियत्ति एरिसे कुन्तिते एगागी होज्जा जो जओ
होज्जाओ सो तओ णासइ ” अधुना यदुक्तं राजद्वारे “ वायणे-
मित्तं च परिसेज्जति ” तद्व्याचिख्यासुराह ।

तस्स पंरियमाणिस्स, बुद्धिस्स दुरप्पणो ।

सुद्धं पाएण अक्कम्म-वादी वायुरिवागतो ॥ ३५ ॥

आह स. द. कः शोभनं स्थानं तद्व्याख्या ननु कुन्तितरेणान्तरित-
त्वात् कोऽयं प्रकार इत्यत्रोच्यते निर्युक्तिः प्रत्यवशाद्दोषः यतोऽ-
त्रैव गांध्या अन्तेउरे इत्यादिकया राजभयश्रुतद्वारे उक्तेः
ततस्तत्रानवसरत्वादिहैव युक्ता व्याख्या । तस्येति तस्य राजो
जयहेतोः कथंभूतस्य परिणतमानिनः परिणतमात्मानं मन्यते स
एव मान्यो ज्ञानद्वन्द्वदुर्दिदृश्यत्वात् । बुद्धिं ज्ञातीति बुद्धिलस्तस्य
बुद्धिलस्य दुरात्मनः मिथ्यादृष्टत्वाद्गच्छत्वाच्चासन्नप्रत्यनीकत्वा-
त्स तथा तस्य किमित्याह मूर्धनमुत्तमाहुं पादेनाक्रम्य वादी
वादव्यभिचसंपन्नः साधुर्वायुरिवागतोऽभीष्टं स्थानं प्राप्त इत्यत्र-
र्थः । समुदायार्थस्तु स राजा परिणतमन्यतया दर्शनं निन्दति
तद्वादी वा कश्चित्त्र साधुवादिनेन सभां प्रविश्य न्यायेन परा-
जितस्तथापि न साधुकारं ददाति प्रभूतत्वात्तथापि निन्दति
पुनरवासौ साधुवादी विद्यादिवादनसभामध्ये शिरसि पादं
कृत्वा दर्शनीभूतस्ततश्चासौ परपराभवमसहमानः प्रकर्षेण द्वेषं
यायादिति श्लोकार्थः ।

उत्तमार्थद्वारप्रतिपादनायाह ।

निम्भवगस्स सगासं, असइ एगाणिउ वि गच्छेज्जा ।

सुत्तथ पुच्छो वा, गच्छे अहवा वि पांयेरिओ ॥ ३६ ॥

निर्यमयत्याराधयतीति निर्यामकः । आराधकस्तस्य सकारं
मूलमसति द्वितीयाज्ञावे एकाक्यपि काव्यं कर्तुं कामो गच्छेदिति
सूत्रार्थः । प्रकृतो वा गच्छेदुत्तमार्थं स्थिता एकाक्यपि मा भू-
द्यवच्छेदोऽथवापि प्रतिचरितुं प्रतिचरणकरणार्थम् । “ उत्तिमट्टं
वा सो साहू उत्तिमट्टं पडिचज्जिउकामो आयरियसगासे य ण-
त्थि णिज्जाओ ताहे अत्थ वच्छेज्जा तो संवामओ वच्छओ असइ
नाहणंगो एगागिओ वच्छेज्जा अहवा उत्तिमट्टपरिवत्तओ साहू
सुत्तो तस्स यडु वुत्तत्थ तदुभयाणि य अउच्चाणि डुमस्स य
सकियाणि अन्नस्स य णत्थि ताहे तत्थ परिपुच्छणाणिमित्तं
वच्छेज्जा अहवा उत्तिमट्टपरियरणहिं गंमइ ।

फिमियद्वारं व्याचिख्यासुराह ।

फिमिय उ परिरणं, मंदगई वा वि जाव ण मिद्विज्जा ।

सोऊणं च गिज्ञाणं, उसहकज्जे असइ एगो । ३७ ।

फिमितन्ति ते पंथेण वचंति तत्थ कोइ पंथाओः उत्तिस्सो अनेण वच्चेज्जा अहवा थेरो तस्स एगंतरा गड्डा वा मंगरो वा जे समत्था ते उज्जण वचंति । जो असमत्थो सो परिरणं भमा-
रेण वच्चइ ततो जाव ताणं ण मिद्वइ ताव एगागी होजा इदानीं गार्थः । फिमितः प्रतृष्टः किमुक्तं भवति प्रतृष्टगच्छतामेव स-
र्वेषां पथिद्वयदर्शनात् संजातमाह । अय्येनैव पथा प्रयातस्तत एकाकी भवति (परिरणंति, वा) परिरयो गिर्यादेः परिहरणं ते-
न वा एकाकी कश्चिदसहिष्णुः मन्दगतिर्या कश्चित्साधुर्यावन्न मि-
लतितावदेकाकी भवति । उक्तं फिडितद्वारम् । इदानीं ग्लानिद्वारं मुच्यते (सोऊणं च गिज्ञाणंति) गिज्ञाणं निमित्तेण एगागी-
होऊजा तस्स ओसहं वा भेसहं वा सेसहं वा आणियव्वं अस-
इसंघाडगस्स ताहे एगागी होऊज वच्चेज्जा अहवा गिज्ञाणो सु-
तो ताहे सव्वेहि गंतव्वं अह अप्पणो आयरिया थेरा ताहे तेसि-
पासे अस्थियव्वं ताहे संघारस्स असइ एगागि वच्चेज्जा इदा-
नीमंकरगमनिकां श्रुत्वाऽयं ग्लानिसंघाटे एकाकी व्रजति यदि
वा स्वगच्छ एव ग्लानः कश्चित्तदर्थमपि प्रादीनामानयनार्थं व्रजत्ये-
काकी द्वितीयाभावे सति । उक्तं ग्लानिद्वारं मयातिशयद्वारम् ।

अइसेसिउ वासेहं, असइ एगाणि उवगच्छेज्जा ।

देवकस्मिन्प्रोउवणा-पारणए खीरुहिरं च ॥

कोई अतिसयसंपन्नो सो जाणइ जहा एयस्स सेहस्स संइ-
णिज्जगा आयगा ताहे सो जणइ एयं सेहं अवणेह जइ अवणेह
ताहे एसा ण करेइ पव्वज्जं ततो सो असइ संघारस्स एगाणि-
उवि य हविज्जति । इदानीमंकार्थः । अतिशयी वा कश्चिद-
भिनवप्रव्रजितं द्वितीयेऽसति एकाकिनमपि प्रवर्त्तयेत् । उक्तम-
तिशयद्वारम् । इदानीं देवताचारम् (देवकस्मिन्प्रोउवि) इह कं-
गेषु जणवपसु कंचणपुरं तत्थायरिया बहुस्सुया वहागमा बहु-
मिस्सपरिवारा ते अत्रया सिस्साणं रुत्तंथं दाऊणं सन्नाचूमि
वच्चंति । तस्स य गच्छंतस्स पंथे महइमहात्तयो रुक्खो तस्स य
हंठा देवया महिलारूपं विउविज्जा कलुणकलुणाणि रोइय सा
तेण दिहा एयं विइयदिवसे वि तओ आयरिस्स संका जाया ।
अहो किसइ मा एवं रोवइत्ति ताहे उव्वत्तेऊण एच्छिया किं पु-
ण भंमसीले रुवसि । सो जणइ किं मम थोवं रोइयव्वं आयरि-
यओ भणइ किं कहं वा सा जणइ । अहमेयस्स कंचणपुरस्स
देवया एयं च अइरा सव्वं महाजलपवाहेण पलाविज्जाहिं ति
तेण रुयामिस्ति । एते य साहुणो पत्थ सभमयंति ते य अन्नंथ ग-
मिस्संति स्ति । अतो रुवामि आयरिणं हि भणियं कहं पुण एयं पि
जाणिज्जति । सा जणइ जओ तुज्जं खमओ पारणए डुक्कं लभि-
स्सइ तं से रुहिरं भविस्सति । जइ एवं होजातो पतिपज्जह
तं च घेज्जण सव्वसाहुणं पत्तेसु थोवं थोवं दिऊजाह जंथ देसे
तं सज्जायं जाहितत्थेण जलपवाहो पज्जविस्सति स्ति सुणिज्जह
ततो एवति आयरिणं पक्खिज्जं । ताहे त्रितिशदिवसे तहेव
वक्कं तहा य संजातं ततो आयरिणं हि संज्वेसि मत्तेण पत्तेयं तं
दिन्नं ततो जहासत्तीए पञ्चायंति जंथ तं पक्कं जायं तत्थ मि-
द्विया एवं एगागी होऊजा । उक्तं देवताचारम् । अथाचार्यद्वारम् ॥

चरिमाणं संदिट्ठो, उगंहे उणं मत्तेण गंठी ।

इह एकयज्जसंगो, परिच्छया मत्तेण संगणं ॥ ३९ ॥

चरिमाणं चतुर्थी पौरुषी तस्यां संदिष्टा उक्ता यदुत त्वयाऽमुकत्र
गन्तव्यं सचाजिग्रहिकः साधुः ततश्चासाधिवमाचार्येणोक्तः किं
करोति सकलमुपकरणं पत्रकण्टकादिवोद्गाहयति मात्रकं च
तेन गच्छता ग्राह्यमतस्तस्मिन्प्रतिष्ठिताति मा जद्भूयः प्रत्यु-
पेक्षणीयं स्यात् एवमसाध्याजिग्रहिकः संयमे तिष्ठतीति (इह
रंति) अभिग्रहिकानावेऽपि कालवेलायां च गमनप्रयोज-
नमापतितं ततः कृतोत्सर्गः कृतावश्यकः किं करोतीत्याह । परी-
क्षाधर्मिति पश्यामः को वा पथि गमनान्तरं प्रवर्त्तते को वा न प्रव-
र्त्तते इति स्वगणमात्रमयेत ते च प्रतिक्रमणानन्तरं तत्रैवान्तर्मु-
हूर्तमानकालमासते कदाचिदाचार्याः खल्वपूर्वो सामाचार्यो प्र-
रूपयेयुर्पूर्वपदं तत्रस्थान् तानामन्वयतेऽसौ भो भिक्षुया मुख्यं मे
गमनकार्यमुपस्थितम् ॥

गच्छेज्जा काणुमव्वे, अणुगंहा कारणाणि दीक्षिता ।

अणुगो एत्थ समंथो, अणुगंहाउत्तयकिइकम्मं ॥ ४० ॥

कतमस्माधुस्तत्र गमनक्रमस्तत्र आचार्यवाक्श्रवणानन्तरं स-
र्वेऽपि साधव एव ब्रुवन्ति अहं गच्छाम्यहं गच्छामीति । अनुग्रहो
यं स्तोके तत आचार्यो वैयावृत्यकरणयोगवादिदुर्ध्वज्ञादीनि दा-
ययित्वा स्वयं प्रदर्श्य इदं भणत्यमुको न कार्यं समर्थः क्षमः । त-
तश्च योऽसावाचार्योक्तोऽयं क्रम इति स ज्ञपत्यनुग्रहो मेऽयं ततः
को विधिस्ततः संजिगमिषुः साधुराचार्यस्य चैत्यसाधुवन्दनां
करोति । यदि पर्यायेण द्युस्ततः शेषाणामपि चैत्यसाधूनां व-
न्दनां करोति । अथासौ गन्तुमनाः साधूनां रत्नाधिकस्ततस्ते
साधवस्तस्य चैत्यसाधुवन्दनां विदधति तद्भुज्यकृतिकर्मवन्दनं
ततः सङ्गतस्साधुः किं करोति जिगमिषुः सन् ॥

पौरितिकरणं अहवा, करणं दोच्चं पुंछणे दोसा ।

सरणमुयमाधुसन्नी, अंतोवहि अनंतजावेणं ॥ ४१ ॥

यद्यसौ सूर्योक्ते यास्यति ततः प्रादोपिकां तत्र पौरुषी करो-
ति । अथवा रात्रिशेषे यास्यति प्रयोजनवशात्ततस्तत्र पौरुषीम-
कृत्यैव स्वपिति । एतः पौरुषीकरणमकरणं वेति । पुनरपि च तेन
गच्छताऽऽचार्यः पृच्छनीयः । प्रत्युपसि यास्याम्यहमिति । अथ
न पृच्छत्यतः (दोच्चं पुंछणा दोसत्ति) द्वितीयायामपृच्छतः दोषा
वक्ष्यमाणः के च तेऽत्याह (समरणत्ति) स्मरणमानार्थस्यैव सं-
जातमेवंविधमन्यथा व्यवस्थितं कार्यमन्यथा कदाचित् संदिष्टम्
(सुतत्ति) श्रुतमाचार्यैरेया ते तत्राचार्या न विद्यन्ते यन्निमित्तं
वासो प्रेष्यते तद्वा कार्यमन्यथा तत्र नास्ति (साधुत्ति) अथवा
विकावे साधुः कस्मिंश्चित्स्मात्स्थानादागतस्तेन कथितं यथा
स आचार्यस्तत्र नास्तीति (सन्नित्ति) अथवा संज्ञी श्रावके
आयातः तेनाख्यातम् (अंतोत्ति) अभ्यन्तरतः कस्य प्रतिश्रयस्य
केनचिद्वृत्तपितं यथाऽस्माकमन्येवविधाः साधवः आसन् ते च
ततो गता स्मृता वा (बहित्ति) बाह्यतः प्रतिश्रयस्य श्रुतमन्य-
स्मै कथमानं केनचित् [अन्नजावेणंति] योऽसौ गन्ता सोऽयं भा-
व उन्निष्कमितुकाम एतच्चाचार्याय तत्संघाटिकेनाख्यातं ततश्चासौ
प्रियते केनचिद्वाजेन यदि पुनरसौ गन्ता न प्रबोधयन्त्यतः ॥

बोहणं अप्पदिबुद्धे, गुरुवदणं घट्टणा अप्पदिबुद्धे ।

निच्छद्वानिसन्नं जाइ, दहुं चिट्ठव्वं पुच्छे ॥ ४२ ॥

अचतयन्ति सति तस्मिन् गन्तरि बोधनं गीतार्थः करोति ततः
साधुरुत्थायाचार्यस्य समीपं गत्वा च यथाचार्यो विबुद्धस्ते-
नऽसौ गुरुवन्दनं करोति । अथाद्यापि स्पष्टिति ततः घटना
चार्यपादयोः शिरसाद्यनाचननं क्रियते । अथासौ प्रतिबुद्ध एव

किंतु निश्चयः निष्प्रकम्प उपविष्टो ध्यायी चास्ते ततस्तमेवभूतं निश्चयनिष्प्रकम्पध्यायितं दृष्ट्वा किं कर्त्तव्यमित्याह (चिद्वृत्ति) स्थातव्यं तेन गुरुश्रवणातेन महाहानिसंज्ञवात् यथा चलोऽसौ ततः पृष्ठयो भगवन् स एषोऽहं गमिष्यामीति ततश्चासावाचार्येण संदिष्ट इदमेवं त्वया कर्त्तव्यमिति व्रज स चेदानीं गन्तुं प्रवृत्तः इत्येतदेवाह

अप्या हि अणुन्नाओ, ससहाउणीति जा पजायं तु ।

उपयोगं आमन्ने, कंड गापस्म मा वय जयए ॥ ४३ ॥

संदिष्टः प्राक् पश्चादनुज्ञातो गच्छेति कथं ससहायः कियन्तं कायं यावत् ससहायो व्रजति तावत्प्रजातं जातं सूर्योदय इत्यर्थः । ससहायश्च प्रजातं यावत् व्रजति स्वापदादिज्ञयात् एवमसौ साधुर्व्रजन् ग्रामसमीपं प्राप्तः सन् किं करोतीत्याह । उपयोगं करोति विषयमुज्जयविषयं मृत्रपुरीषपरित्याग इत्यर्थः । कस्मादेवं चेत् ग्रामसंनिधान एव स्थण्डिलसद्भावात् गवादिसंस्थानात् । अथ रात्रौ गच्छतः काश्चिदपायः संभाव्यते ततः प्रभातं यावत् स्थातव्यम् । तथाचाह ।

द्विमेतेणसावयजया, दारा पिहिया पदं अजाणतो ।

अत्यङ् जाव पभायं, वासियभक्तं च से वसभा ॥ ४४ ॥

हिमं शीतं स्तेनाश्चौराः स्वापदानि सिंहादीनि एतद्वयात् प्रभातं यावदास्ते यदि पुरस्य द्वागणि पिहितानि ग्रामस्य फलिहकः पन्थानं वा अजानन् तिष्ठति यावत् प्रभातमिति । एवं च प्रभातं यावत् स्थिते गन्तरि वासिकभक्तं दोषान्नं (से) तस्य वृषभा गीतार्था आनयन्ति । अथ केन्यस्तदानीयते ।

वृषणकुलसंस्कर्णए, अणहिंमेते सिण्हपयवजं ।

जत्तद्वियस्स गमणं, अपरिणपगाउये वहङ् ॥ ४५ ॥

स्थापना कुलंज्यस्तथा (संखदीएत्ति) सामायिकी जाषा भोजनप्रकरणार्थं तस्य वा के पुनस्तदानयन्त्यत आह (अणहिं रंतोत्ति) ये भिक्षां पर्यटितवन्तः कस्मात्पुनस्ते भक्तमानयन्ति उच्यते तेषामहिण्डकानां गृहस्था गौरवेण प्रयच्छन्ति । कीदृशं पुनस्तैर्भक्तमानयनीयम् (सिण्हपयवजंति) स्नेहेन घृतादिना पयसा क्षीरेण वर्जितं भक्तं गृह्णन्ति न तैर्ब्राम्हणम् अमङ्गलत्वात्, न घृतं परितापहेतुत्वात् । न दुग्धं भेदकृत्वात् काञ्चिकविरोधत्वात् काञ्चिकं प्रायेपायित्वाच्च । संयतानां किं पुनस्ते गृह्णन्ति दधिशकुकादि तदसौ चुक्त्वा व्रजति । तथा चाह (जत्तद्वियस्स गमणंति) चुक्त्वतस्ततो गमनं प्रवति अथ न तस्य भक्तं परिजातमित्यताऽपरिणते चुक्ते सति स गव्य-तमात्रं यावन्मार्गं वहति क्रोशद्वयं च गव्यतमिति । ओष० । (एगागिशब्दे एकाकिवकारणानि तत्र द्वापश्च द्रष्टव्याः)

एगद्वविहारप्रतिमा- एकाकिविहारप्रतिमा-स्त्री० एकाकिनो विहारो ग्रामादिचर्या स एव प्रतिमाऽभिग्रहः एकाकिविहारप्रतिमा । जिनकल्पप्रतिप्रापाम्, मासिक्यादिकायां भिक्षुप्रतिमायां च । अष्टभिश्च स्थानैः सम्पन्नोऽनगरोऽइत्येकाकिविहारप्रतिमाम् । तथा चाह ।

अट्टहिं गणेहिं संपन्ने अणगारे अरिहङ् एगद्वविहार-पमिं उवमंपज्जित्ताणं विहरित्तए तं जहा सई। पुरिसजाए सच्चे पुरिसजाए मेहावी पुरिसजाए बहुस्सुए पुरिसजाए सत्तिमं अप्पाहिगरणे थिइमं वीरियमंपन्ने ।

अष्टाभिः स्थानैर्गुणविशेषैः सम्पन्नो युक्तोऽनगरः साधुरहंति

योग्यो भवति । (एगद्वत्ति) एकाकिनो विहारो ग्रामादिचर्या स एव प्रतिमाऽभिग्रहः एकाकिविहारप्रतिमा जिनकल्पप्रतिमा मासिक्यादिका वा भिक्षुप्रतिमा तामुपसंपद्याश्रित्य णमित्यलंकारे विहर्तुं ग्रामादिषु चरितुं तद्यथा (सद्धित्ति) अथा तत्वेपु अष्टानमास्तिक्यमित्यर्थोऽनुष्ठानेषु वा निजोन्निवापस्तद्वत्सकलनाकिनायकैरप्यचरन्तीयसम्यक्वचारित्रमित्यर्थः । पुरुषजातं पुरुषप्रकारः १ तथा सत्यं सत्यवादी प्रतिज्ञागृत्वात्सद्व्यो हितत्वाद्वा सत्यम् २ तथा मेधा श्रुतग्रहणशक्तिस्तद्वन्मेधावी अथवा (मेधावशति) । मेधावी मर्यादावृत्तिः ३ तथा मेधावित्वाद्बहुप्रचुरं श्रुतमागमः सूत्रतोऽर्थतश्च यस्य तद्बहुश्रुतं तद्योक्तप्रतोऽसंपूर्णदशपूर्वधरं जघन्यतो नवमस्य तृतीयवस्तुवेदीति ४ तथा शक्तिमत्समर्थं पञ्चविधकृततुल्यमित्यर्थस्तथाहि “तवेण सत्तेण सुत्तेण, एगत्तेण वत्तेण य। तुलणापंचहा वुत्ता, जिणकणं पमि-वज्जओत्ति” ५ अष्टपाधिकरणं निष्कलहः ६ धृतिमच्चित्तस्वास्थ्य-युक्तमरतिरत्यनुलोमप्रतिबोमोपसर्गसद्विमित्यर्थः ७ वीर्यमुत्साहातिरेकस्तेन सम्पन्नमिति । इहाद्यानामेव चतुर्णां पदानां प्रत्येकमन्तेपुरुषजातशब्दो दृश्यते ततोन्तपादानामप्ययं सम्बन्धनीय इति । अयं चैवविश्वोऽनगरः सर्वप्राणानां रक्षणक्षमो भवतीति । स्था० ८ ग० ।

(सूत्रम्) जे जिकवू गणाओ अवकम्म एकद्वविहारपमिं उव-संपज्जित्ताणं विहरित्तए से य इच्छेज्जा दोच्चं पि तमेव गणं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए पुणो आलोएज्जा पुणो पमिकमेज्जा पुणो जेयपरिहारस्स उवट्टवेज्जा । २६ । एवं गणावच्छेज्जा । २७ । एवं आयरियउवज्जाए ॥ २८ ॥

जिकवू य गजातो अवकम्म इत्यादि ॥ अथास्य सूत्रस्य पूर्वसूत्रेण सह कः संबन्धः । तत आह ।

निगमणं तु अहिकयं, अणवत्तनिवाहाधिकाराओ ।

तं पुण विविष्णगमणं, इमं तु सुत्तं उज्जयहा वि ॥

अनन्तरसूत्रे पारिवारिकनिर्गमनमधिकृतमुक्तमिहापि तदेव निर्गमनमुच्यते । अथवा अनन्तरसूत्रे तपसोऽधिकारोऽनुयत्तते । इहापि स एव तपोऽधिकारः । तत्पुनरनन्तरसूत्रं निर्गमनमभिहितवन् । वित्तार्क्षमनुज्ञातवत् इदं सूत्रं निर्गमनमुज्जयथापि वित्तीर्क्षमवित्तीर्क्षं च ज्ञापते । अनेन संबन्धेनैवात्तस्यास्य सूत्रस्य व्याख्या । जिकुः प्रागुक्तशब्दार्थः । चः पुनरर्थाद्वाक्यजेद स च वाक्य-जेदः सुप्रतीतः पूर्वसूत्रवाक्याद्वित्तीर्क्षगमनाभिधायिनोऽस्य सूत्र-वाक्यस्य वित्तीर्क्षगमनाभिधायितया कथंचिद्विस्तृत्वात् । गणात् गच्छादव्यक्रम्यविनिर्गत्य एकाकिविहारप्रतिमां एकाकिविहार-योग्यां मासिक्यादिकां प्रतिमामुपसंपद्य विहरेत् । स च गणस्य स्मरति । संज्ञायते चैतत् तथा हि यः सूत्रार्थतदुभयैरव्यक्तो-यश्चाविधिना प्रतिमां च प्रतिपद्यते स मा जङ्गमुपैतु इति । ततः स गणं स्मरन् इच्छेत् । द्वितीयमपि वारम् । एकं वारं पूर्वमपि प्रवज्याप्रतिपत्तिकालगणमाश्रितवान् इदानीं द्वितीयं वारमतः उक्तं द्वितीयमपि वारं तमेवात्मीयं पूर्वमुक्तगुणव्रतमुपसंपद्य पुनस्तमेकाकिविहारप्रतिमाभङ्गमात्रोचयेत् । गुरुसमीपे आलोच्य पुनः पुनरकरणतया तस्मात्स्थानात्प्रतिक्रम्य च यदापन्नं प्रायश्चित्तं छेदं परिहारं वा तस्य वेदस्य परिहारस्य वा करणाय पुनरुपतिष्ठेत् इह प्रतिमाप्रतिपन्नं यत्रैवाकृत्यं समासेवितं तत्रैवाह । दुष्कृतं मयेत्यादि चिन्तनतस्तद्वालोचितं प्रतिक्रान्तं च । गुरुसमन्तं तु द्वितीयवारमिति पुनः शब्दोपपत्तिरेवसूत्रसंक्षेपार्थः

विस्तरार्थं भाष्यकृदाह ।

संथरमाणस्स विही, आचारदसासु वणितो पुंवि ।

सो चेव य होइ विही, तस्स विजासा इमा होति ॥

संस्तरन् नाम उच्यते यः सूत्रोक्तविधिना प्रतिमाप्रतिपत्ति-
योग्यतामुपागतः मासिक्यादीनां च प्रतिमानां मध्ये यां प्रति-
मां प्रतिपन्नस्तां सम्यक्परिपाद्यितुं क्षमस्तस्य संस्तरतो विधिः
समाचारी । आचारप्रधाना दशा आचारदशास्तासु दशाश्रुतस्क-
न्धेष्वित्यर्थः । भिक्षुप्रतिमाध्ययने पूर्वं वर्णितः स एव इहापि
अस्मिन्नप्यधिकृतसूत्रव्याख्याप्रस्तावे परिपूर्णा भवति ज्ञातव्यः
तस्य प्रस्तावायातत्वात् । तथाहि एकाकिविहारप्रतिमामुपसं-
पद्य विहरदित्युक्तं ततः साक्षादुपात्ता एकाकिविहारप्रतिमेति
भवति । तद्विधिप्ररूपणायसरः । केवलं सकलभिक्षुप्रतिमाध्यय-
नं प्रतिपाद्य इति तत एवावधारणीयः । इह पुनस्तस्यैकाकिवि-
हारप्रतिमाविधिर्वभाषा कर्तव्यः । यथा ईदृशस्य एकाकिवि-
हारि प्रतिमाप्रतिपत्तिः कल्पते अनेन च प्रकारेण प्रतिपद्यते ।
ईदृशश्च एकाकिविहारप्रतिमाया अयोग्य इति । सा इयं वक्ष्य-
माणा भवति । तामेवाभिहितसुराह ।

घरसउणिसीहपव्वइय-सिक्खपरिकम्मकरण दो जोहा ।

करणेलगच्छस्वमदुग, गच्छापमा ततो नीती ॥

परिकर्मकरणे द्वौ दृष्टान्तौ तद्यथा गृहेऽवस्थितः शकुनिर्गृहश-
कुनिस्तथा सिंहश्च वने व्यवस्थित इति गम्यते तथा (पव्वइयसि
क्खत्ति) प्रव्रजनं प्रव्रजितं प्रव्रज्या इत्यर्थः । शिक्षा ग्रहणासेवन-
रूपं शिक्षाद्विकं एते द्वे द्वारे वक्तव्ये एतच्च शेषद्वाराणामर्थग्रह-
णादीनामुपलक्षणमतस्तान्यपि वक्तव्यानि । ततः परिकर्मकरणं
वक्तव्यं तदनन्तरं परिकर्मितः परीक्षायां द्वौ योधौ दृष्टान्तत्वेनो-
पन्यसनीयौ । ततः स्थिरीकरणनिमित्तं तस्योपसर्गव्यावर्णना-
यां सूत्रार्थकरणव्यवस्थितैरुक्ताकरूपं कूपकद्विकज्ञातं वक्तव्यम् ।
तत एव कृतपरिकर्मा सन् गच्छारामात् सर्वतुकपुष्पफलोपगमा-
रामरूपात् गच्छाद्विनिर्गच्छति । एष द्वारगाथासंज्ञेपार्थः ।

सांप्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतो गृहकुशनिदृष्टान्तं प्राचयति ॥

वासगगयं तु पोसति, चंचूपुरेहि सउणिया सावं ।

वारेइ य उडुंतं, जाव समत्थं न जायं तु ॥

शकुनिका पक्षिणी आत्मीयं शावं (वासगगयंति) प्राकृतत्वा-
दाद्याकारस्य शोषः आवासो नीरुमावास एवावासकस्तत्रतं तु-
रेवकारार्थः । आवासकगतमेव शावं चंचूपुरेश्चञ्चूरणैः पुष्पा-
ति पुष्टीकरोति । यदि कथमप्यसंजातपक्षोऽपि वायवापलेनावा-
साद्वहिर्जिगमिषुर्दृश्यते ततस्तमुद्धीयमानं वारयति प्रतिषेधय-
ति । सा चैवं तावत्करोति यावत्समर्थो न जायते । गाथायां तु
नपुंसकनिर्देशः प्राकृतत्वात् । समर्थस्तु जातः सन्न प्रतिषिध्यते ।
ततो निरुपद्रवं स्वेच्छया विहरति । भावितः शकुनिदृष्टान्तः ॥

संप्रति सिंहदृष्टान्तं भावयति ॥

एमेव वणे सीही, सा रक्खइ णवपोयगं गहणे ।

खीरमिउपिसियचिन्विय, जा खायइ अत्थियाइ पि ॥

एवमेव शकुनिकागतेनैव प्रकारेण वने किं विशिष्टे इत्याह गह-
ने अतिशयेन गुपिते स्थिता सती सिंहो शावपोतकं शाव एवा-
तिष्ठुत्वात् पोतः पोतकः शावपोतकस्तं रक्षयति । व्याघ्रादि-
ज्यस्तथा क्षीरेण स्तन्येन मृदुचर्चितपिशितेन च तावदात्मीयं
शावपोतकं पुष्पाति यावदस्थीन्यपि खादति ॥

मारियममारिण्हिं, ता तीरावेति छावण्हिं तु ।

वणमहिषहत्थिवग्घाण, पच्चत्तो जाव सो जातो ॥

वनमहिषादीनां शावकैर्मारितैरमारितैर्वा तावन्तमात्मीयशावं
तीरयति समर्थो करोति यावत्तेषां वनमहिषहस्तिव्याघ्राणां
स्वयमेव व्यापादने प्रत्यलः समर्थो जातो भवति । कृता सिंह-
दृष्टान्तज्ञातना ॥

सांप्रतमनयोरेव निदर्शनयोरुपमानार्थमिदमाह ॥

अकयपरिकम्मपसहं, दुविहा सिक्खा अकोवियमवत्तं ।

परिवक्खेण उवमियो, सउणिसीहादिउवेहिं ॥

न कृतानि परिकर्माणि वक्ष्यमाणानि येन स तथा तमकृतप-
रिकर्माणमकृतपरिकर्मत्वादेवासहमेकाकिविहारप्रतिमां प्रतिप-
त्तुमसमर्थम् । तथा द्विविधायां शिक्षायां ग्रहणासेवनरूपायाम-
कोविदमनजिज्ञम् । तथा श्रुतेन वयसा वा प्राप्तयोग्यताकं (परि-
वक्खेण) ये ये प्राक् शकुनिपोतसिंहशावकानां संजातपक्ष-
त्वादयो गुणा उक्तास्तेषां प्रतिपक्षेण प्रतिकुल्यानासंजातपक्षत्वा-
दिना विशिष्टाः शकुनिसिंहादिशावका आदिशब्दात् व्याघ्रादिप-
रिग्रहस्तैरुपमितस्तथाहि यथा शकुनिपोतोऽसंजातपक्षो यथा-
वासाद्विनिर्गत्य स्वच्छन्दमापरिभ्रमति ततः स काकदृक्कादिभ्यो
विनाशमाप्तिरिति । सिंहपोतकोऽपि यदि क्षीराहारो मुहातो
विनिर्गत्य वने स्वेच्छया विरहति ततः सोऽपि वनमहिषव्या-
घ्रादिभिरुपहन्यते । एवं साधुरप्यकृतपरिकर्मा द्विविधशिक्षाया-
मकोविदः श्रुतेन वयसाऽप्राप्तयोग्यताको यदि गच्छादेर्काकिवि-
हारप्रतिमाप्रतिपत्तये विनिर्गच्छति ततः स नियमादात्मविरा-
धनां संयमविराधनां च प्राप्नोतीति । तदेवं “घरसउणिसीहत्ति”
व्याख्यातम् । संप्रति प्रव्रजितशिक्षादीनि द्वाराणि वक्तव्यानि ।
तत्संग्राहिका चेयं गाथा ।

पव्वज्जा सिक्खावय-सत्थग्गहणं व अणियतो वासे ।

निप्पत्तियवीहारो, सामायारी उठ्ठी चेव ॥

अस्या व्याख्यानं कल्पे सविस्तरमुक्तमत्र तु त्रैशतोऽर्थमात्रम-
भिधीयते । प्रथमतस्तावत्प्रव्रज्या भवति । सा च द्विविधा ध-
र्मश्रवणतोऽभिसमागमतश्च तत्र या आचार्यादिभ्यो धर्मदेश-
नामाकार्यं संसाराद्विरज्य प्रतिपद्यते सा धर्मश्रवणतः या पुन-
र्जातिस्मरणादिना सा अभिसमागमतः प्रव्रजितस्य च शिक्षाप-
दं प्रवति । शिक्षा च द्विधा ग्रहणशिक्षा आसेवनाशिक्षा च ।
तत्र ग्रहणशिक्षा सूत्रावगाहनम् आसेवनाशिक्षा सामचार्य-
ज्यसनं शिक्षापदनन्तरं चार्थग्रहणकरणतदनन्तरं चानियतो
वासो नानादेशपरिभ्रमणं कर्तव्यं गतमन्तरेण नानादेशीयश-
ब्दाकौशलेन नानादेशीयज्ञायात्मकस्य सूत्रस्य परिस्फुटपूरणार्थ-
निष्पत्तिवारिधानुपपत्तेः । तदनन्तरं वाचनाप्रदानादिना गच्छस्य
निष्पत्तिर्निष्पादनं कर्तव्यम् । तदनन्तरं विहारोऽप्युद्यतो विहा-
रो जिनकल्पादिप्रतिपत्तिवृत्तः करणीयः । तस्य च विहारस्य
या सामाचारी सा वक्तव्या । तथा स्थितिर्जिनकल्पादीनां क्षेत्रे
कात्वादिद्वारेषु चिन्तनीया । तत्र प्रव्रज्या शिक्षा पदमर्थग्रहणमनि-
यतो वासः, निष्पत्तिर्विहारः, सामाचारीति सप्त द्वाराणि प्र-
तिमायामुपयोगीनि । तत्रापि प्रव्रज्या शिक्षापदमर्थग्रहणं चेति ।
त्रीणि द्वाराणि प्रतिमां प्रतिपत्तुकामस्य नियमतो प्रवन्ति शेषाणां
प्रजना तथा चाह ॥

पव्वज्जासिक्खावय-सत्थग्गहणं च सेसए भयणा ।

सामायारिविसेमे, नवरं वुत्तो उ पडिमाए ॥

प्रवज्या प्रवजनं शिक्षापदमर्थग्रहणमनियतो वासः शिक्षाद्विकर्मथ
ग्रहणमर्थपरिज्ञानमित्येतत् त्रयं प्रतिपित्सोर्नियमेन भवति शैपिके
अनियतवासिनिष्पत्तिद्वारादिके भजना विकल्पना य आ-
चार्यपदाहस्तस्य नियमादिहं द्वारचयमास्ति शेषस्य तु नास्ती-
त्यर्थः । विहारः पुनः प्रतिमाप्रतिपीत्तवृत्तणोऽस्त्येव सामाचार्यो
अपि जिनकल्पिकसामाचारीतो विशेषोऽस्ति नवरं सामाचारी-
विशेषः प्रतिमायां प्रतिमागतो द्वाश्रुतस्कन्धे भिज्जुप्रतिमामध्ये
योऽन्य उक्तः प्रतिपादित इति स न पुनरुच्यते । संप्रति परिकर्म
करणं वक्तव्यम् । तत्र पर आह ननु तत्परिकर्म किं गच्छ एव
स्थितः करोति उत गच्छाद्विनिर्गत्यति । सुरिराह ।

गणहरगुणेहिं जुत्तो, जति अन्नो गणहरो गणे अत्थि ।

निगति गणतो इहरा, बुणति गणे चेव परिकर्मम् ॥

यदि नाम गणे गच्छे अन्योऽन्यगणधरः गणधरपदाहं इत्यर्थः ।
गणधरगुणयुक्तो विद्यते न च प्रयोजनेनान्यत्र ततस्ततस्तं गणे
स्थापयित्वा गणादिनिर्गच्छति दिनिर्गत्य च परिकर्म करोति ।
इतरथा तथाविधगणधरयुक्तगणधरत्वादीनामेव गण एव
स्थितः स्वपरिकर्म करोति अत्र पर आह । ननु तेन पूर्व-
द्विधा शिक्षां शिक्षमाणेनात्मा भावित एव ततः किमिदानीं भा-
वनाग्निः परिकर्मण्येतत् आह ।

जइ विहु दुविहा सिक्खा, आइल्ला होति गच्छवासाम्मि ।

तहवि य एगविहारे, जा जोगा तीए भावेति ॥

यद्यपि द्विविधा शिक्षा आद्यसूत्रग्रहणसामाचार्यसेवनवृत्तणा
जवति गच्छावासे तथापि गच्छावासे योग्यतातः एकाकिविहा-
रे या योग्या शिक्षा तद्योग्यसामाचार्यज्ञासरूपा तथा स आत्मानं
जावयति तद्भनसामाचार्यज्ञासश्च पञ्चभिर्भावनाभिर्जवति ।
ततस्तानि विशेषतः आत्मानं परिकर्मयति ।

तवेण सत्तेण सुत्तेण, एगत्तेण वझेण य ।

तुल्लणा पंचहा वुत्ता, परिमं परिज्जत्तो ॥

प्रतिमां प्रतिपद्यमानस्य प्रपित्सुकामस्य तुलना परिकर्मणा ।
पञ्चधा पञ्चप्रकारा प्रोक्ता तद्यथा तपसा सत्त्वेन सूत्रेण एकत्वेन
बलेन च । तत्र तपोभावनाप्रतिपादनार्थमाह ।

चउजत्तेण उ जतते, छडेहिं अट्टमेहिं दसमेहिं ।

वारसचउदसमेहिं य, धीरो धीमे तुलेअण्णा ॥

प्रथमतश्चतुर्थेन यतते । किमुक्तं भवति । प्रथमतो नियमेन त्रीन्
वारान् चतुर्थे करोति तत्र यदि त्रिरपि कृते चतुर्थे क्लाम्यति
ततस्तावदज्ञस्यति चतुर्थे यावच्चतुर्थे कुर्वन् मनागपि न क्लाम्य-
मुपयाति । एवं चतुर्थेन यतित्वा त्रीन्वारान्पष्ठं करोति तत्रा-
पि यदि वारत्रयं कृते पष्ठे क्लाम्यते ततश्चतुर्थधत्तं पष्ठेऽप्यज्ञा-
सं तावत्करोति यावत्स्थापि करणे ग्लानिर्नोपपद्यते एवं
पष्ठैरात्मानं जावयित्वा अष्टमैर्भावयति । तदनन्तरं दशमैस्ततो
द्वादशैरुपवृत्तकृणमेतत् ततोऽनेन प्रकारेण पुरुशादिभिश्च धीरो
धृतिमान् आत्मानं तुल्यति परिकर्मयति स च तावच्चतुल्यति ।
यावत्पणमासान् सोपसर्गैऽपि न क्षुधाहानिमुपगच्छति उक्तं च ।

जाव णञ्जत्थो पोरिसि-माई तवो उ तं तिगुणं ।

कुणइ बुहा वि जइडा, रिगिनदिसीहेण दिट्ठतो ॥

एकेकं ताव तवं, करेति जह तेण कीरमाणेण ।

हाणी न होइ जइया वि, होज्ज उम्मास उवसग्गो ॥

तत्र यत्तुक्तं चतुर्थदिषु तावदज्ञासं करोति यावत्त क्लाम्य-
ति तत्र गिरिदीसिहद्विधान्तः । तथाहि यथा सिंहो गिरि-
दीं तरन् परतटे चिह्नं करोति यथा अमुकप्रदेशे वृक्षाद्युपलक्षि-
ते मया गन्तव्यमिति संचरन् सींहेनोदकवगेनापन्हियते । ततः
प्रत्यावृत्त्योत्तरति । एवं प्रमाणतस्तावत्सरणं करोति यावदभ-
न्नः सन् सकलामपि गिरिदीं शीघ्रं तरति । एवं साधुरपि यदि
चतुर्थं पष्ठमादि वा त्रीन् वारान् कृत्वा क्लमं याति ततश्च-
तुर्थादिकं प्रत्येकं तावदज्ञस्यति यावत्त क्लाम्यतीति । तथा
चैनामेव सिहद्विधान्तयोजनामाह ।

जह सीहो तह साह, गिरिदिसीहो तवोधणो साह ।
वेयावच्चकिंजंतो, अजिन्नरोमो य आवासे ॥

यथा सामान्येन गुहायां वर्त्तमानः सिहस्तथा गच्छे वर्त्तमानः
साधुर्यथा च गिरिदीमुत्तरन् अज्ञासकरणे प्रवृत्तः सिह-
स्तथा तपोधनः तपःकरणाज्ञासप्रवृत्तः साधुः । एवं चतुर्थप-
ष्ठमादि तपः कुर्वन् स आत्मवैयावृत्यकरो ज्ञातव्यः । कस्मादि-
ति चेदुच्यते । यस्मात्स तपसा पूर्वसंचितं कर्ममग्नं शोधय-
न्नात्मन एवोपकारे वर्त्तते । ततः स आत्मवैयावृत्यकरः एवमा-
त्मनो वैयावृत्ये अक्लान्तः सन् (आवासेति) अवश्यकरणीयेषु
योगेषु न भिन्नरोमा जवति । गतं तपोभावनाद्वारम् ।

अधुना सत्वभावनाद्वारमाह ।

पढमा उवस्सयम्मि, विइया वाहिं तइया चउक्कम्मि ।

सुअधरम्मि चउत्थी, पंचमिया तह मत्ताणम्मि ॥

प्रथमा सत्वभावना उपाश्रये कथमिति चेत् उपाश्रयस्यान्तर्नि-
शि प्रतिमया प्रतिदिवसमवतिष्ठते स च तथावतिष्ठमानो मू-
षिकमार्जारादिस्पर्शनदर्शनादिभयं तावद् जयति यावत्तत्स्पर्श-
नादिभावे रोमोद्भेदमात्रकर्मणि जयं नोपजायते । उक्तं च “उक्क-
स्स व खइयस्स व, मूसियमादीहि वा निसिचरेहिं । जह न वि-
जायइ रोमु-ग्गामो वि तह चेव वामोवा ” द्वितीया सत्वभावना
उपाश्रयस्य बहिरुपच्छन्ने तत्र हि प्रतिमां प्रतिपन्नस्य बहुतरं
मार्जारादिजयं संजवति । ततस्तज्जयार्थं द्वितीया । जवसत्वभाव-
ना तृतीया सत्वभावना चतुष्के तत्रातिप्रभूततरं त्रिविधं तस्करा-
रक्षिकस्वापदादिज्ञो भयम् । चतुर्थी शून्यगृहे, पञ्चमीका स्मशा-
ने । तत्र हि यथोत्तरं सविशेषा सविशेषतरा त्रिविधा बाधा उक्तं च
“सुविसेसतरा वाहिं, तक्करआरक्खिसावयादीया । सुअधरमसा-
णेषु य, सविसेसतरा जवे ति विहा ” एताजिः पञ्चभिरपि सत्वभा-
वनाभिस्तावदात्मानं भावयति यावद्विवा रात्रौ वा देवैरपि
भीमरूपैर्न चावयितुं शक्यते । उक्तं च “ देवेहिं नेसिया अवि
दिया वा रातो वा भीमरूपेहिं तो सत्तभावणाए वहति जरं नि-
उक्कतो संगलं ” । गता सत्वभावना ।

संप्रति सूत्रभावनामाह ।

उक्कवितोवकवियाई, सुत्ताई करेइ सोयव्वाइ ।

सुत्तट्ठपोरिसीतो, दिणे य काझे अहोरत्ते ॥

सोऽधिष्ठितप्रतिमाप्रतिपत्तिनिमित्तं परिकर्मकारी साधुः स-
र्वाण्यपि सूत्राणि उक्कवितोऽपकवितानि करोति । किमुक्तं भवति
उपरितनादारभ्योत्करेणाधोऽवतरति मूलाद्वा समारज्य क्रमेणो-
पर्युपर्यवगाहते । एकान्तरिताया एकग्रहणेन सर्वं मूलादारज्य
तावत्परिवर्तयति यावत्पर्यन्तः । ततः उपरितनजागादारज्य गु-
णितं मुञ्चन् सर्वमगुणितं तावत्पश्चादानुपूर्व्या गुणयति

यावन्मूत्रमित्यादि । ननु पूर्वमपि तस्य स्वाभिधानमिव सर्वमपि श्रुतं पूर्वादिरूपमतिपरिचितमेव ततः कस्मादेवमिदानीमभ्यस्यति उच्यते कावपरिमाणवशो धनिमित्तम् । तथा हि स तथा सूत्रमाचारनामकनवमपूर्वगततृतीयवस्तूकप्रकारेण परावर्तयति । यथा उच्छ्वासपरिमाणं यथोक्तरूपमवधारयति । तत उच्छ्वासपरिमाणावधारणात् उच्छ्वासनिःश्वासपरिमाणावधारणं तस्मात्स्तोकस्य स्तोकांमुक्तस्य मुहूर्ताद्वैपौरुष्याज्यां पौरुष्याः पौरुषोन्निर्दिनानामुपलक्षणमेतत् रात्रीणां च दिनरात्रीज्यां वाऽहोरात्राणामेवं मुहूर्त्तात् पौरुषीदिनानि अहोरात्रांश्च काले कावविषये जानाति । उक्तं च । “जइ वि य से वषादी, सनाममिव परिचियं सुयं तस्स । कावपरिमाणहेतुं, तदाविखलु तज्जयं कुणति । उस्सासीतो पाणू, ततो य थोवो ततो वि य मुहत्तो । मुहत्तेहिं पोरिसीतो, जाणंति नि माय दिवसा य” उक्ता सूत्रभाषणा ।

संप्रति वज्रजावनामाह ।

आप्सो देहातो अहं, नाणत्तं जस्स एवमुवन्नप्पं ।

सो किं वि साट्ठिकिं, न कुणइ देहस्स जगे वि ॥

अहं देहादय इत्येवमेकत्वभावनया यस्य साधोः परिकर्मणां कुर्वतः शरीरादात्मा नानात्वमुपलब्धः स दिव्यादिषु उपसर्गविलायां देहस्य भङ्गेऽपि विनाशेऽपि किञ्चिदपि (आह-रिक्कमिति) उत्रासं न करोति । गता एकत्वभाषणा ।

संप्रति वज्रजावनामाह ।

एमेव य देहवलं, अजिक्खमासेवणाए तं होइ ।

खंखकमद्धे उवमा, आसकिसोरे य जोग्गविण् ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण बलजावनयापि देहस्तथा भावयितव्यो यथा देहस्य करणार्थेषु योगेषु बलं न हानिमुपगच्छति ननु तपसा क्रियमाणेन निश्चिततो देहबलमुपगच्छति ततः कथमुच्यते वज्रजावनया तथा देहो जावयितव्यो यथा देहबलं न हानिमुपयातीति सत्यमेतत् किं तु देहबलं धृतिवज्रसूचनार्थं ततोऽयं जावाथो वज्रभावनया तथा यतत यथा देहोपचयेऽपि धृतिः समत्साहवती समत्साहमतितरां समुपजायते । यथा प्रबलामपि परीषद्वचमूर्तिसोपसर्गामपि द्वात्रया योधयति । तथा चोक्तं “कामं तु सरीरवलं, हायति तवभावणा पसुत्तस्स । देहावप वि सत्ती, जह होति धिती तहा जयइ । कारिणो परीसहचमू, जइ उव्वेज्जाहि सोयसग्गावि । दधुरपहकर वेगा, जय जणणी अप्पसत्थिणं ॥ धितिवज्रपुरस्सरतो, जो होइ अणाइवो तमव्वहितो । वज्रजावणाए धीरो, संपुसमणोरहो होइ ” ततोऽपि च सर्वा अपि भावना धृतिवज्रपुरस्सराः । विशेषतो धृतिवज्रभावनया जावयितव्या । प्रबलदेवाद्युपसर्गापनिपातेऽपि स्वकार्यं साधयति न खलु धृतेः किंचिदसाध्यमस्ति । आह च । “ धितिवज्रपुरस्सरतो, हवन्ति—सव्वावि भावणा तोया । तं तु न विज्जइ सत्तं, जं धिइमंतो न साहेइ ” । तच्चतपवज्रप्रवृत्तीनामजीवणसेवनया जवंति । अत्रोपमा दृष्टान्तो लंखको मल्लश्च न केवलं लंखको मल्लकश्च दृष्टान्तः किं त्वश्चकिशारश्च किंविशिष्ट इत्याह । यो ज्ञापितः परिकर्मित इत्यर्थः । एषां च दृष्टान्तानामियं भावना । लंखकोऽज्यासं कुर्वन् ज्ञासप्रकर्षवशतो रज्जावपि नृत्यं करोति । मल्लोऽपि करणानि पूर्वदुःखेनाज्यस्यन् काक्षेन कृताभ्यासः पश्चादभ्यासेन प्रतिमल्लं जयति । अश्वकिशोरोऽपि हस्त्यादिज्यो भयं गृह्णावो दुःखं तत्पार्श्वे प्रथमतः स्यात्प्रथमतोऽभ्यासप्रकर्षवशतो नमनाग-

पि तद्वयं करोति । तथा च सति संग्रामे हस्त्यादिजिश्च परि प्रवनेऽपि न प्रङ्गमुपयाति । एषा दृष्टान्तभाषणा । दार्ष्टान्तिकयोजना त्वियम् एवमभीक्ष्णसेवनया तपसा न क्लाम्यति सत्वावष्टम्भतो देवादिज्यो न विभेति । सूत्रतः सूत्रार्थचिन्तनप्रमाणेन कावं दिनरात्रिगतागतरूपं जानाति । एकत्वजावनानां यथोक्तस्वरूपो निस्सङ्गो भवति । बलभावनानांऽध्वन्यवष्टम्भतः प्राणात्ययेऽपि नात्मानं मुञ्चति । तदेवं परिकर्मकरणं व्याख्यातम् । संप्रति ‘दो जोहा’ इत्येतत् व्याख्यातव्यम् । तत्र परिकर्मणि कृते आचार्येण स परीक्षणीयः किमसौ कृतसम्यक्परिकर्मा किं वा नेति तत्र द्वे योधनिदर्शने ते एवाह ।

पज्जोयमंतीवई खंरु-कप्पसाहस्सिमद्धपारिच्छा ।

महाकाव उगलसुरघम, तालपिसाए करे मंसं ॥

अवन्तीपतिः प्रद्योतः खरुक्कणो नाम मन्त्री । अन्यदा राहुः पार्श्वे साहस्रिकः साहस्रिकयोर्धो मल्लः समागतः । तस्य खरुक्कणो नामात्येन महाकावश्मशाने छागेन सुराघटेन परीक्षा कृता ॥ तत्र तावप्रमाणः पिशाचस्तालपिशाचस्तस्य करे हस्ते मांसं दत्तवान् । द्वितीयो मल्ल आगतः सोऽपि तथैव परीक्षितः केवलं स तावपिशाचाङ्गयमगमत् ॥ एष गाथा संक्षेपार्थः । जावार्थः कथानकादवसेयस्तच्चेदम् । अवन्ती जणवण पज्जोयस्स रम्हो मंती खंरुक्कणो नाम अन्नया सहस्सपि जो जुद्धे सो आगतो ओल्लगामिस्ति रायाण विस्सवेत्ति रम्हा जणियं ओल्लगाहि ततो सो भणइ मम वित्ती जा सहस्सजोहाणं सा दायव्वा ॥ ततो खंडकप्पो चित्तेइ । परिकखाभि ताव एयस्स सत्तं जइ सत्तमंतो । होइ ततो सच्चं सहस्सजोही ततो खंरुक्कण उगलओ सुरघमओ य दातुं जणितो अज्ज कएहचउइसीए रत्ति महाकाले मसाले भक्खेयव्वं । ततो सो महाकालं गंतुं उगलयं उइवेत्ता परल्लेजं मंसं खाइयं सुरं च पांउमाढतो नवरं तालपिसातो आगंतुं हत्थं पसारेलि मम वि देहिस्ति । ततो सो सहस्सजोही अभीतो पिसायस्स वि देइ । अप्पणो य खायति य रम्हा य पच्चंतियपुरिसा पत्तियारगा पेसिया ते जहवित्तं पासित्ता रम्हो खंरुक्कणस्स य कहेंति । सच्चं सहस्सोही एसोस्ति वित्ती दिम्हा अन्नो वि आगंतुं विस्सवेत्ति ओल्लगामिस्ति । सोवि तेहव परिविखउमाढतो । तालपिसातो आगतो । भीतो नट्टो परिचारगेहि रम्हो खंरुक्कणस्स य जहावित्तं कहियं । न दिम्हा सहस्सजोहवित्ती ” । एवमाचार्योऽपि किमयं कृतसम्यक्परिकर्मा किं वा नेति तपःप्रभृतिभिः तं परीक्षेत । कथमिति चेदत आह ॥

न किलामति दीहेण वि, तवेण न वि तासितो वि वीहेति ।

छुरण्वेवि ठिते वेलं, सहेति पुडो अवितहं तु ॥

परपच्छसंथुएहिं, निसिज्जई दिट्ठि एगमाईहिं ।

दिट्ठीसुहवसेहि य, अब्भत्थवलं समूहंति ॥

आचार्यस्तपःकाराणामादिना प्रकारेण तं सम्यक्परीक्षेत तद्यदा दीर्घनापि तपसा न क्लाम्यति तदा स तपःपरिकर्मितो ज्ञातव्यः । यदा तु न विजासितो मार्जारप्रवृत्तिश्चापदादिभिर्न विज्जेति तदा सत्त्वपरिकर्मितः यदा तु मेघच्छन्ने नजसि वसतिमध्ये वा स्थितः कियत्तं दिवसस्य कियत्ता गतं रात्रेः कियद्वा शेषमिति दिवसस्य रात्रौ वा वलां पृष्ठः सन्नयित्वा साधयति कथयति तदा ज्ञातव्यः स सूत्रभाषणापरिकर्मितः । तथा पूर्वसंस्तुता जार्याश्वभूश्वशुरादयस्तेषु पूर्वसंस्तुतेषु र-

न्दनार्थमुपागतेषु गाथायां तृतीया सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात् । दृष्टि-
रागादिभिर्न स्निग्धदृष्ट्यादिभिः आदिशब्दात् मुखविकाशादि-
परिग्रहः न सज्यते न सङ्गमुपयाति । तदा स एकत्वज्ञावनाप-
रिकर्मितो वेदितव्यः । एतदेव व्याचष्टे । दृष्टिमुखवर्णाद्यां स्नि-
ग्धया दृष्ट्या अर्धवद्वेगेनेन स्फारीकृतकान्तिमुखवर्णकरणेन च
उपलक्षणमेतत् । संज्ञापादिना च तस्याध्यात्मबलमेकाकित्वज्ञा-
वनाबलं (समूहं) परिज्ञावयन्ति सूरयः । बलभावनामाह ।
उज्जयतो किसो किसददो, ददो किसोया विदोहि विददो य ।
वीयचरमापसत्या, धितिदेहं समप्पिया जंगा ॥

बलचिन्तायां चतुर्जङ्गी तद्यथा उभयतो धृतिदेहाज्यां कृशः
किमुक्तं भवति । शरीरेण कृशो धृत्या च कृशः एष प्रथमो भङ्गः
(किसददोत्ति) शरीरेण कृशो धृत्या च ददः एष द्वितीयः (द-
दो किसो याविति) शरीरेण ददो धृत्या कृशः एष तृतीयः ।
द्वाभ्यामपि च शरीरेण धृत्या च ददः एष चतुर्थः । अत्र द्वितीय-
चतुर्थौ भङ्गौ धृतिदेहसमाधितौ धृतिदेहविषयो प्रशस्तावेकाकि-
विहारप्रतिमायोग्यौ द्वितीयस्य ददधृत्याश्रयत्वात् । चरमस्य दद-
धृतिदेहाश्रयत्वात् । एते च एकाकिविहारप्रतिपत्तये कृतपरिक-
र्माणाः स्वयमेवात्मानं तुलितमतुलितं वा प्रायो जानन्ति । ज्ञात्वा
च प्रतिमाप्रतिपत्तये आचार्यान्विज्ञपयन्ति तथा चाह ।

सुत्तत्थभारियसारा, सुत्तेण कावं तु सुद्धु नाऊणं ।

परिचिय परिकम्मेण य, सुद्धु तुलेऊण अप्पाणं ॥

तो विस्सवैति धीरा, आयरिए एगविहरणमतीओ ।

परिएगस्सु य सरीरे, कयकरणा निव्वसद्धाणे ॥

सूत्रार्थयोर्ज्ञेयत्वेन क्षणेन साराः शोभनाः सूत्रार्थकरणसाराः
सूत्रेण सूत्रपरिकर्मणः कावं दिवसरात्रिगतमभ्रच्छन्नगगनादाव-
पि सुद्धु ज्ञात्वा परिचितेन स्वज्यस्तेन परिकर्मणा तपःप्रभृति-
परिकर्मणाः सुद्धु आत्मानं तुलितत्वा धीरा महासत्त्वा एकवि-
हरणमति का एकाकिविहाराभिप्रायाः पर्याये गृहस्थपर्याये
प्रव्रज्यापर्याये च श्रुते पूर्वगते शरीरे च कृतकरणाः कृताज्या-
सास्तीव्रश्रद्धाकाः प्रवर्धमानश्रद्धाकास्तत्तुलनानन्तरमाचार्या-
दीन् विज्ञपयन्ति । अत्र यो नाचार्यः स आचार्यं विज्ञपयति । यथा
जगवन् कृतपरिकर्माहमिच्छामि युष्माभिरनुज्ञात एकाकिवि-
हारप्रतिमां प्रतिपत्तुमिति । यः पुनराचार्यस्व स्वगच्छाय कथ-
यति तथा परिकर्मितोऽहमतः प्रतिपद्ये एकाकिविहारप्रतिमा-
मिति यदुक्तं । “परियागसुयसरीरे इति” तद्वाख्यानार्थमाह ।

एगुणतीसवीसा, कोडी आयरवत्थुदसमं च ।

संघयणं पुणआदि-ल्लगाण तिहं तु अन्नयरं ॥

द्विविधपर्यायो गृहिपर्यायो व्रतपर्यायश्च । तत्र यो जन्मत
आरज्य पर्यायः स गृहिपर्यायः स च जघन्यतः एकोनविंशद्व-
र्णाणि कथमिति चेत्तुच्यते । इदं गर्भाष्टमवर्षप्रव्रजितो विंश-
तिवर्षपर्यायस्य च दृष्टिवाद उद्दिष्टः । एकेन वर्षेण योगः
समाप्तः । सर्वमीदृशेन जातान्येकोनविंशद्वर्षाणि । व्रतपर्यायः
प्रव्रज्याप्रतिपत्तेरारज्य स च जघन्यतो विंशतिवर्षाणि ताव-
त्प्रमाणपर्यायस्येव दृष्टिवाद्देशभावात् । उक्तपतो जन्मप-
र्यायो वा देशोना पूर्वकोटी एतच्च पूर्वकोट्यायुक्ते वेदि-
तव्यं नान्यस्य । उक्तं च । “परिमापान्विष्णुस्व व, गृहिपरिया-
तो जहसुगुणतीसा । जति परियातो तीसा, दोएहवि उक्कोस-
देसुणा ” । श्रुतं जघन्यतो नवमस्य पूर्वस्य तृतीयमाचारनामकं

वस्तु यावत्तत्र कावज्ञानस्याभिधानात् । उक्तपतो यावद्दशमं
पूर्वं चशब्दस्यानुक्तार्थसूचनादेशोनमिति द्रष्टव्यम् । तथा चो-
क्तम् “ आयरवत्थुदस्य, जहस्रं होइ नवमपुव्वस्स । तदियं
कावज्ञाणं, दस उक्कोसाणि भिन्नाणि ” । संहननं पुनरादिमानां
त्रयाणां संहननानामन्यतमद्यदा तेन पृष्ठं प्रतिमां प्रतिपद्येऽह-
मिति तदा स स्थिरीकरणनिमित्तमिति वक्तव्यः ॥

जइ विसि तीए उवेओ, आयरपरे दुक्करं खु वेरगं ।

आपुच्छणेणुसज्जण-पक्खिज्जणगच्छसमवायं ॥

यद्यप्यसि जवसि त्वं तथा परिकर्मणया उपेतो युक्तः तथाऽप्या-
त्मपरेषु आत्मपरविषयेषु आत्मसमुत्थेषु परसमुत्थेषु उभयसमु-
त्थेषु चेत्यर्थः । परीषद्वेष्विति गम्यते । दुक्करं खलु वैराग्यं राग-
निग्रहणमुपलक्षणमेतत् द्वेषनिग्रहणं चेति हेतोर्भूय आप्रच्छुना
क्रियते किं त्वया कृता सम्यक्परिकर्मणा किं वा नेति । एवमा-
प्रच्छुनायां कृतायां यदि सम्यक्कृतपरिकर्मा ज्ञातो जवति तत-
स्तस्य विसर्जनमनुज्ञा तस्य क्रियते । अनुज्ञातश्च गच्छसमवायं
कृत्वा प्रशस्तेषु अव्यक्तेष्वकावभावेषु प्रतिपादने प्रतिमायाः प्रति-
पत्तिं करोति । एष गायासंक्षेपार्थः ।

सांप्रतमेनामेव विवरीषुः पूर्वाद्दे तावद्वाख्यानयति ॥

परिकर्मितो वि बुच्चइ, किमु य अपरिकम्ममंदपरिकम्मा ।

आयरपरोजयदोसेसु, होइ दुक्खं खु वेरगं ॥

परिकर्मितोऽपि सुद्धु कृतपरिकर्मापि उच्यते आप्रच्छुने
इति तात्पर्यार्थः । यथा त्वया कृता सत्परिकर्मणा किं वा न
कृतेति किमुत अकृतपरिकर्मा मन्दपरिकर्मा वा ते सुतरामाप्र-
च्छनीया इति ज्ञातः । कस्मादेवमाप्रच्छना क्रियते इति चेदत
आह । यत आत्मपरोभयदोषेषु आत्मपरोजयसमुत्थेषु परीष-
देषु समुत्थितेषु दुःखं खलु जवति । वैराग्यं रागोपशमवृत्त-
मेतत् । द्वेषोपशमो वा ततो मा ज्ञत प्रतिपत्तौ कश्चिद्वाधान इ-
त्याप्रच्छुना क्रियते । अथ के ते आत्मपरोभयाः समुत्थाः परीषदा
इति तान्प्रतिपादयति ।

पढमवीयाइलाभे, रोगे पप्पायिगा य आयाए ।

सीउएहादीउ परे, निसहियादी उ उज्जए वि ॥

प्रथमः परीषदः क्षुद् द्वितीयः पिपासा आदिशब्दात्तत्पर इत्या-
दिपरीषदपरिग्रहः । तथा लाभपरीषदः रोगपरीषदः प्रज्ञादिकाः
प्रज्ञादयः परीषदा आदिशब्दादज्ञानादिपरिग्रहः । एते आत्मानि
आत्मसमुत्थाः परीषदाः । तथा शीतोष्णादयः शीतोष्णदेशम-
शकादिपरीषदाः परे परविषयाः परसमुत्था इत्यर्थः । नैषधिकी-
वर्षादयः पुनः परीषदा उभयस्मिन् उज्जयसमुत्थाः ।

संप्रति “करणेलगच्छगत्ति” व्याख्यानार्थमुपक्रमते ।

एएसु समुप्पप्पेसु, दुक्खं वेरगभावणा काउं ।

पुव्वं अनावितो खलु, स होइ एलगच्छोओ ॥

यः खलु पूर्वमनावितो यथोक्तपरिकर्मणया अपरिकर्मितो
जवति । यथा शैल एकाकस्तस्य एतेषु आत्मपरोभयसमुत्थेषु
परीषदेषु दुःखं महत्कष्टं वैराग्यज्ञाना । उपलक्षणमेतत् द्वेषनि-
ग्रहभावनाश्च कर्तुं न शक्यन्ते एवं रागद्वेषनिग्रहभावनां कर्तुमि-
ति भावः । यस्तु सम्यक्कृतपरिकर्मा ज्ञातः स करोत्ययत्नेन
वैराग्यज्ञानां यथा कृपकस्तथा चाह ।

परिकम्मणाए खवगो, सेह वलामोणिए वि तहगत्ति ।

पाभानियउवस्सग्गे, कयम्मि पारेइ सो सेहो ॥

पारेहि तं पि भंते, ! देव य अच्छी चवेडपारुण्या ।

काउस्सग्गा कंण-एलगमए एइ निव्विच्छी ॥

परिकर्मणायामुदाहरणं कृपकः । वलामोठिकायां श्रुतपर्याय-
त्वेन परिकर्मणायामेव प्रतिपत्तावाहरणं शैक्लकः सोऽपि शैक्ल-
कस्तथा कृपक इव तिष्ठति कायोत्सर्गणावतिष्ठते । ततो दे-
वतया प्राज्ञानिके उपसर्गे कृते स शैक्लकः पारयति पारयि-
त्वा च कृपकं ब्रूते । यथा जहन्त ! त्वमपि पारय जातं प्रभात-
मिति ततो देवतया चपेटाप्रदानेन तस्याङ्गोः पातनमकारि त-
दनन्तरं शैक्लकानुकम्पया देवताराधनार्थं कायोत्सर्गः कृतस्ते-
न देवताया अकम्पनमावर्जनमनूत्ततः सद्योमारितस्य एरु-
कस्य प्रदेशयोरङ्गोस्तत्र निवृत्तिर्निष्पत्तिः कृता । एष गाथाद्वय-
संक्षेपार्थः । भावार्थः कथानकादवसेयस्तच्चेदम् “ एगो खवगो
एगद्विविहारपडिमाणपरिकर्मं करेइ सो पडिमं ठितो सुत्तथा-
णि करेति । अगो खवगो अप्पसुत्तो आयरियं विज्जेवेति । अहंपि
परिकर्मं करेमि । आयरिएणं भणियं तुमं सुएणं अप्पज्जतो
म पाओगोसि वारिज्जमाणो असुणित्ता तस्स जमवतो तदेव
पडिमं ठितो । देवया धितेइ एस आणाभंगे वट्टत्तिस्ति । अहु-
रने पजायं दंसेति । ततो सेहखवगो पारित्ता भणति । तं
खवगं पारेहि । सेह खवगो देवयाए चवेडाए आहतो । दोवि
अच्छीणि पडियाणि तं दट्ठुं इयरो तदण्णकंपण्डा देवयाए आ-
कंपणनिमित्तं धणियं काउस्सग्गेण ठितो ॥ ततो सा देवया आ-
गता भणति खवग ! संदिसेइ किं करेमि । खवगेण जणियं
कोस ते सेहो दुक्खवितो । देहि से अच्छीणि । ताहे तीपदेव-
याए भणीयं अच्छीणि अप्पदेसी जूयाणि खवगो जणइ कह-
वि करेहि । ताहे सज्जो मरियस्स एलगस्स सप्पएसाणि । से-
हखवगस्स द्वाइयाणि ” । सांप्रतमेतस्य निदर्शनोपनयमाह ।

जावियमजावियाणं, गुणा गुणस्साइ विंति तो थेरा ।

वितरंति भावियाणं, द्वादिमु जेयपडिवत्तो ॥

भावितानां कृतपरिकर्मणानां गुणा यथा कृपकस्य अभावि-
तानामकृतपरिकर्मणानामगुणा यथा शैक्लकः कृपकस्य इति
एवं भाविता गुणा गुणज्ञाः स्थविराः आचार्यास्तत आपृच्छान-
न्तरं यान् भावितान् सम्यग् जानन्ति तेषां भावितानां प्रतिमा-
प्रतिपत्तिं वितरन्ति समनुजानन्ति एतेन “ आपृच्छणा विसज्ज-
ण ” इत्येतद्व्याख्यातमधुना पक्विज्जणं इत्येतद्व्याख्यानायाह ।
(द्वादिमु, जेयपडिवत्त) । द्वायादौ द्रव्यक्षेत्रकावभावेषु शुभे-
षु प्रशस्तेषु प्रतिमायाः प्रतिपत्तिर्भवति कथमित्याह ।

निरुवमगनिमित्तं, उवसगं वंदिऊण आयरिए ।

आवस्सियं च काउं, निरवेक्खो वच्चए जयवं ॥

पूर्वं समस्तमपि स्वगच्छमागत्य यथार्हं कृमयित्वा तदनन्त-
रमाचार्येण सकलस्वगच्छसमन्वितेन सकलसंघसमन्वितेन च
शैक्लनिरुपसर्गनिमित्तमुपसर्गाभावेन सकलमपि प्रतिमानुष्ठानं
निर्वहत्वित्येतन्निमित्तं कायोत्सर्गं करोति तद्यथा “ निरुवस-
गवत्तियाए सद्याए मेहाए ” इत्यादि । कायोत्सर्गानन्तरं च
सूत्रोक्तविधिना प्रतिमां प्रतिपद्य आचार्यान् वन्दते वन्दित्वा
च आवश्यकीं कृत्वा स भाणममात्रोपकरणः सिंहगुहातो निरप-
कं पूर्वापेक्षाविरहितो भगवान् व्रजति आचार्याश्च सकलसंघ-
समन्विताः पृष्ठतोऽनुव्रजन्ति । ते च तावन्नृच्छन्ति यावद्भाम-
स्य नगरस्य वा आघाटस्ततो निरीक्षमाणास्तावदासते यावत् ।
दृष्टिपथातीतो भवति ततः सर्वे विनिवर्त्तन्ते ।

संप्रति वक्ष्यमाणवक्तव्यतासंसूचनाय द्वारगाथामाह ।

परिचियकालःमंतण-खामणतवसंजमे य संघयणा ।

जत्तोवहिनिक्खेवे, आवस्सो द्वाजगमणे य ॥

परिचितश्रुतः सन् यावत् काउं परिकर्म यस्य करोति तस्य
तावत्कावो वक्तव्यः तथा स्वगणामन्त्रणं वक्तव्यं तथा तपः संय-
मः संहननं तथा भक्तमन्त्रेपकृदादि उपधियावत्संख्याको जघन्य-
त उत्कर्षतश्च तावत्संख्याको वक्तव्यः ॥ तथा निक्षेप उपधेर्न-
कर्तव्यो वसतेरन्यत्र गच्छतेति वाच्यम् । तथा मनसापि यत्प्रायश्चि-
त्तमपन्नं भवति तद्वातव्यम् । तथा सचित्ताचित्तज्ञाभो यथा
कर्त्तव्यस्तथा भणनीयः । तथा गमनं विहारस्तद्यस्यां पौरुष्यां
कर्त्तव्यं तस्याः कथयितव्यम् । एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः । सांप्रत-
मेनामेव व्याचिख्यासुः प्रथमतः परिचितकालद्वारमाह ।

परिचितसुओ उ मगासिर-मादि जाते उ कुणति परिकर्मं ।

एमो चिय सो कावो, पुणरेव गणं उवगाम्मि ॥

परिचितमत्यन्तमभ्यस्तं स्वीकृतं श्रुतं येन स परिचितश्रुतः
सन्मार्गशीर्षमासमादि कृत्वा यत्परिकर्मं करोति । एष एता-
वत्प्रमाण एव साधोः प्रतिमाप्रतिपत्तिसौर्जघन्यपदे उत्कर्षतः
कावः परिकर्मणाया एतावत्प्रमाणोत्कृष्टपरिकर्मणाकावान-
न्तरं च यद्यप्यवधानप्रतिमां प्रतिपित्सुस्तथापि अद्यस्य मुख-
स्य वर्षाकावसंबन्धिनः समीपमुपाद्र्यमाणमाढमास इत्यर्थः । त-
स्मिन्वर्षाकावयोग्यमुपधिं ग्रहीतुं पुनरेत्यागच्छति । स्वगणमिति
एवं तच्चेदमुत्कलितमुक्तमिदानीमेतदेव सविशेषतः विवृणोति ।

जो जाति मासे काहिति, पडिमं सो तत्तिए जह्सेण ।

कुणति मुणी परिकर्मं, उकांसं जावितो जाव ॥

यो मुनिर्वति (यावत्) मासान् प्रतिमां करिष्यति स तति (तावत्)
मासान् जघन्येन परिकर्मं करोति तद्यथा मासिकां प्रतिमां
प्रतिपित्सुरेकं मासं द्वैमासिकां द्वौ मासौ त्रैमासिकां त्रीन् मासान्
एवं यावत्सप्तमासिकां सप्त मासान् एवं च मार्गशीर्षादारभ्य स
प्तमासिक्याः परिकर्मं ज्येष्ठमासे समाप्तिमुपयाति । एतानेव च
जघन्यपदे उत्कृष्टकावः । ततः परं प्रतिमानां मासैः परिमाणासंभ-
वात् उत्कर्षतस्तमधिकृत्य पुनः परिकर्मणाकावो यावता कालेन
परिपूर्णमागमोक्तेन प्रकारेण भावितो भवति तावान्वेदितव्यः ।
तत्र जघन्यपदपरिकर्मणाकावमधिकृत्य कासांचित्प्रतिमानां
तस्मिन्नेव वर्षे प्रतिपत्तिः कासांचिद्वर्षान्तरेऽग्निधित्सुराह ॥

तव्वरिमे कासिची, पडिवत्ती अन्नहिं उवरिमाणं ।

आइत्तुपइस्स उ, इच्छए जावणां सेसे ॥

कासांचिदद्यानां प्रतिमानां तद्वर्षे एव यस्मिन्वर्षे परिकर्म-
समारब्धवान् तस्मिन्नेव वर्षे प्रतिपत्तिरुपरितनीनामन्यस्मि-
न्वर्षे । इयमत्र भावना । मासिक्या द्वैमासिक्या त्रैमासिक्याश्चतु-
र्मासिक्या वा तस्मिन्नेव वर्षे प्रतिपत्तिः । कस्मादिति नेत्प-
रिकर्मणाकावस्य प्रतिमाकालस्य च आपाढमासपर्यन्ताद-
र्वाक् द्रव्यमानत्वात् । पाञ्चमासिकी षाण्मासिकी सप्तमासि-
की नामन्यस्मिन्वर्षे परिकर्मं अन्यस्मिन्वर्षे प्रतिपत्तिर्मार्गशीर्षे-
मासादारभ्य परिकर्मकावस्य प्रतिमाकालस्य चापाढमासप-
र्यन्तादर्वाक् द्रव्यमानत्वादिति येन च या प्रतिमा पूर्वमाचीर्षा ।
तस्याचीर्षप्रतिमस्य तां प्रतिमां प्रति परिकर्मणा इच्छया यदी-
च्छा जवति ततः करोति नो चेन्नेति । किमुक्तं भवति । चिरकाल-
कृततया यदि गतान्यासो जवति ततः करोति परिकर्मणा-

मन्यथातिशेषे येन या प्रतिमा पूर्वं नाचीर्णा तस्य तां प्रति नि-
यामाङ्गावना परिकर्मणा भवति ।

संप्रतममन्त्रणकामुणतपःसंयमद्वाराण्यह ।

आमंतेकण गणं, सवावबुद्धा उ द्वांखमायेत्ता ।

उगगतवजावियप्पा, संजमपट्टेमव विति ए वा ॥

गणं गच्छं सह बाह्या येस्ते सवावस्ते च ते वृद्धाश्च तैराकुल-
मामन्य समाहूय क्षमयति । यथा यदि किञ्चित्प्रमादतो मया
न सुष्ठु भवतां वसितं तदहं निःशल्यां निष्कषायं क्षमयामीति ।
ये च पूर्वविरुद्धास्तानेवं सविशेषतः क्षमयति । एवमुक्ते ये द-
घवस्ते आनन्दाश्रुप्रपातं कुर्वाणः भूमिगतशीर्षास्ते क्षमयन्ति
ये पुनः श्रुतपर्यायवृद्धास्तान् पादेषु पतित्वा स क्षमयति । उक्तं
च “जह किञ्चिपमाएणं, न सुद्धं ने वट्ठियं मए पुत्थि । तं खामे-
मि अहं खु, निस्सद्धो निक्कसाओ य । आणंदं सुपायं, कुणमा-
णा ते वि भूमिगयसीसा । तं खामेति जहारिहं, जहारिहं खा-
मिया तेण” । एवं क्षमयतस्तस्य के गुणा इति चेत् उच्यते । निः-
शल्याता विनश्यप्रतिपत्तिर्मागस्य प्रकाशनम् अपहृतनारस्येव नार
वाहस्य बहुता एकाकित्वप्रतिपत्त्यनुपगमः । क्वचिद्व्यतिरेक-
ता । एते प्रतिमासु प्रतिपद्यमानासु क्षमयतो गुणाः । उक्तं च “खामं-
तस्स गुणा खलु, निस्सद्धयविणयदीवणा मग्गे । द्वाघविणं एगच्छं,
अपमिंथो उ पमिमासु” । गतमामन्त्रणाद्वारम् । स एवं च काम-
यित्वा भावितात्मा तपोजावनाभावितान्तः उग्रं तपः करोति । गतं
तपोद्वारम् । स च तथा प्रतिमां प्रतिपन्नः संयमे प्रथमे वा सा-
मायिकवक्त्रेण वसंते । द्वितीये वा वेदोपस्थापने । तत्र प्रथमे म-
ध्यमतीर्थकर्तरीथेषु विदेहतार्थकर्तरीथेषु च द्वितीये भरतादिषु
प्रथमपश्चिमतीर्थकर्तरीथेषु एतच्च प्रतिपद्यमानकानधिकृत्योक्तं
वेदितव्यम् । पूर्वप्रतिपन्नाः पुनः पञ्चानां संयमानामन्यतमस्मिन्
संयमे भवेयुः उक्तं च । “पढमे वा वीए वा, पडियज्जइ संजममि
पडिमातो । पुअपडिपन्नतो पुण, अन्नयरे संजमे हुज्जा” गतं संय-
मद्वारम् । अधुना भक्तद्वारमुपधिद्वारं चाह ।

पग्गाहिमग्गेवकमं, जत्तजहण्णेण नवविहो उवही ।

पांउरणवज्जियस्स उ, इयरस्स दसा वि जावाए ॥

भक्तमुपवृत्तमेतत् पानकं च अत्रेककृतं कल्पते तथा प्रगृहीत-
मिहालेपकृद्भिक्काया उपरितनानां तिसृणां त्रिकृपाणां मध्यमा-
मध्यमग्रहणे चाद्यन्तयोरपि ग्रहणं ततोऽयमर्थः सप्तसु पिण्डैषणा-
सु मध्ये उपरितनीनां चतसृणामन्यतमस्याः पिण्डैषणायाः अजि-
ग्रहः । आद्यानां तिसृणां पिण्डैषणानां प्रतिपेधः एतच्च चूर्णिकारो-
पदेशात् विवृतम् तथा चाह चूर्णिकृतं “उपरिस्सार्हि चर्जहि पिण्डे-
सणाहिं अन्नयरीए । अजिग्रहो सेसासु तिसु उगगहो इति ” ॥
गतं भक्तद्वारमुपधिद्वारमाह । जघन्येनोपधिर्नवविधः । पात्र-
पात्रबन्ध-पात्रस्थापना-पात्रकसरिका-पटल-रजस्त्राण-गोच्छ-
क-मुखत्रस्तिका-रजोहरणवृत्तान एष च नवविधो जघन्यत
उपधिर्यः प्रावरणवर्जकृतप्रावरणपरिहारान्निग्रहस्तस्य वेदि-
तव्यः । इतरस्य कृतप्रावरणपरिग्रहस्य दशादिको विज्ञेयो यावत्
द्वादशविधः । तत्रैकसांघ्रिककल्पपरिग्रहे दशाविधः सौघ्रिककल्प-
चयपरिग्रहे एकादशविधः । कल्पत्रयस्यापि परिग्रहे द्वादशवि-
धः । गतमुपधिद्वारम् ।

संप्रति निक्षेपद्वारमाह ।

वसहीए निगमणं, हिंदंतो सव्वजं डमादाय ।

नयनिक्खवद् जलाइसु, जत्थ से सूरौ वयति अत्थं ॥

वसतेः सकाशाद्यदि निर्गमनं भवति ततो नवविधोपधिधार-
णेनैव जाएरमुपकरणमात्मीयं वसंतौ न निक्षिपति । किंतु सर्व-
भाएरुमादाय हि एरुते हि एरुमानइच यत्रैव जलादिषु जले स्थले
ग्रामे नगरे कानने वने वा तस्य सूर्यो व्रजत्यस्तं तत्रैव कायो-
त्सर्गेण अन्यथा वाऽवतिष्ठते न पुनः पद्मात्र मुक्तिपति । गतं
निक्षेपद्वारम् ।

अधुना आपन्नज्ञाभगमनद्वाराण्यह ।

मणसावि अणुग्घाया, सच्चित्ते चैव कुणति उवदेसं ।

अच्चित्तजोगगहणं, भत्तं पंथो य तइयाए ॥

मनसापि आस्तां वाचा कायेन चेत्यपिशब्दाधिः । यानि प्राय-
श्चित्तानि आपद्यते तानि सर्वाण्यपि तस्यानुद्धातानि गुरुणि
जघति । गतमापन्नद्वारम् । लाभद्वारमाह (सच्चित्तेचेत्यादि)
लाभो द्विविधः सच्चित्तस्य अचित्तस्य च तत्र सच्चित्तस्य प्रवृत्तिं
कामस्य अनुष्यस्य अचित्तस्य भक्तपानादेः । तत्र यदा सच्चित्तस्य
लाभ उपस्थितो जायते यथा नूनमप्य प्रवृत्तिष्यति तनु स्या-
स्यति तदा तस्मिन्सच्चित्ते प्रवृत्तिमुपसंपद्यमानतया संभाविते
उपदेशमेष करोति तनु तं प्रवृत्तिजयति । तस्य तामयस्थामुपग-
तस्य प्रवृत्त्यादानानर्हत्वात् । एवकारो भिन्नक्रमः स च यथा-
स्थानं योजितः अचित्तस्य पुनर्योग्यस्य भक्तस्य पानस्य वा ग्रहणं
करोति । गतं द्वाजद्वारम् । गमनद्वारमाह । भक्तं भिक्काचर्याः प-
न्थाः पथि विहारक्रमकरणाय गमनं तृतीयस्यां पौरुष्यां नान्यदा ।
तदा कल्पत्वात् तदेवं जिहो प्रतिमाप्रतिपत्तिविधिरुक्तः ।

संप्रति गणावच्छेद्यादिषु तमाह ।

एमेव गणायरिए, गणनिक्खवणम्मि नवरि नाएत्तं ।

उव्वोयहिस्स अहवा, निक्खवणमपुव्वगहणं तु ॥

एवमेव अनेनैव भिक्षुगतेन प्रकारेण (गणितं) गणावच्छेदिनि
(आयरिएत्ति) आचार्योपाध्याये वक्तव्यं किमुक्तं भवति यथा भि-
क्वो प्रतिमां प्रतिपत्तुं प्रतिपन्ने च विधिरुक्तस्तथा गणावच्छेदिनि
आचार्योपाध्याये च प्रतिपत्तव्यः । तथा च सूत्रकारोऽपि तत्सूत्रे
अतिदेशत आह “ एवं गणावच्छेदं एवं आयरितोवज्भाप ” एवं
भिक्षुगतेन सूत्रप्रकारेण गणावच्छेद एवमेव आचार्येण च उपा-
ध्यायइच आचार्योपाध्यायम् । तद्यथा “गणावच्छेदय ए गणातो
अयकम्मा एगलविहारपडिमं उवसंपज्जित्ताणं विहरेज्जा से इ-
यज्जा दोअं पि तमेव ठाणं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए पुणो आ-
लोएज्जा पुणो पडिक्कमेज्जा । पुणो वेदस्स परिहारस्स वा उव-
छाएज्जा । तथा आवरितोवज्भापय गणातो अस्स एगलविहार-
पडिमं उवसंपज्जित्ताणं विहरे इत्यादि ” व्याख्याऽप्यस्य सूत्रद्व-
यस्य तथैव । अथ किमविशेषेण भिक्काविव प्रतिमाप्रतिपत्तिविधि-
रनुसरणीयो यदि वास्ति कश्चिद्विशेषस्तत आह (गणनिक्खव-
णं इत्यादि) नवरं नानात्वं भेदो गणनिक्षेपणे । इयमत्र जावना गणा
वच्छेदी गणावच्छेदित्वं मुक्त्वा प्रतिमां प्रतिपद्यते आचार्योऽन्यगण
धरं स्थापयित्वेति विशेषः । अथवा इदं भिक्षुगतविधेरगणावच्छेद्या-
चार्ययोर्विधिः । नानात्वं गणावच्छेदी आचार्यो या पूर्वगृहीतमुपधिं
निक्षिप्य अन्यमुपधिं प्रायोग्यमुत्पाद्य प्रतिमां प्रतिपद्यते इत्युक्तम् ।
समाप्तप्रतिमानुष्ठानस्य गच्छं प्रत्यागमने राजादिभिः क्रियमाणं
सत्कारं कोऽपि भिक्षुगणावच्छेदी आचार्यो वा दृष्ट्वा जातसंवे-
गः सन् स्वाचार्याणां पुरतः आपृच्छनं करोति । यथा भगवत्सह-
स्रमप्येकाकिविहारप्रतिमां प्रतिपद्यति । ते आचार्या विशिष्टशु-
तविदो जानन्ति भूतं जायिनं चेति ॥ तस्यायोम्यतामुदीक्षमा-

णाः प्रतिषेधनं कृतवन्तः यथा त्वमयोग्यः श्रुतेन वयसा वाऽप्राप्तत्वात् न च परिकर्मणा तद्योग्या त्वया कृतेति । स एवं प्रतिषिध्यमानोऽपि यदा न तिष्ठति तदा सूर्येयकथो यदि न स्थास्यसि तर्हि विनङ्क्यासि यथा सा देवी का सा देवीति चेत् । अत आह । (देवीसंगामतो नीति) देवी राज्ञा वार्यमाणोऽपि ततो राज्ञः सकाशाद्विनिर्गच्छति संग्रामे प्रविशतीति प्रतिमाप्रतिपत्तिविधिः ।

इदानीं समाप्तिविधिमाह ।

तीरियउब्भामणियोग-दरिसणं साहु सान्नि व प्पाहे ।

देवियजोइय असती, सावगसंधो व सकारं ॥

तीरितायां समाप्तायां प्रतिमायामुप्राबल्येन त्रमन्तीत्युज्जमाः भिक्षाचरास्तेषां नियोगो व्यापारो यत्र स उज्जामनियोगो ग्रामस्तत्र दर्शनात्मनः प्रकटनं करोति । ततः साधु संयतं संज्ञिनं वा सम्यग्दृष्टिं श्रावकं (अप्पाहेत्ति) सन्देश्यति । ततो दण्डिकस्य राज्ञो निवेदनं सत्कारकं करोति । तदज्ञावे भोजिकस्तस्याप्यज्ञावे श्रावकवर्गस्तस्याप्यज्ञावे संघः साधुसाध्वीवर्गः । इयमत्र ज्ञावना । प्रतिमायां समाप्तायां यस्मिन् ग्रामे प्रत्यासत्ते बहवो भिक्षाचराः साधवश्च समागच्छन्ति तत्रागत्यात्मानं दर्शयति । दर्शयंश्च यं साधु श्रावकं वा पश्यति तस्य सन्देहं कथयति । यथा समापिता मया प्रतिमा ततोऽहमागत इति । तत्राचार्यो राज्ञो निवेदयति । यथा अमुको महातपस्वी समाप्तपःकर्म संस्तदातिमहता सत्कारेण गच्छे प्रवेशनीय इति । ततः स राजा तस्य सत्कारं कारयितव्यस्तदज्ञावे अधिकृतस्य ग्रामस्य नगरस्य वा नायकः तद्भावे समुद्रः श्रावकवर्गस्तदभावे साधुसाध्वीप्रभृतिकः संघो यथाशक्ति सत्कारं करोति । सत्कारो नाम तस्योपरि चन्द्रेन्द्राद्यधारणं नान्दीतूर्योस्फालनं सुगन्धवासप्रेक्षपणमित्यादि । एवंप्रकारेण सत्कारेण गच्छं प्रवेशयेत् ।

सत्कारेण प्रवेशनायामिमे गुणाः ।

उब्भावणा पवयणे, सञ्जाजणं तहेव बहुमाणो ।

ओहावणा कुतित्थे, जीयं तह तित्थवह्नी य ॥

प्रवेशसत्कारेण प्रवचने प्रवचनस्य उज्जाजनं प्राबल्येन प्रकाशनं जवति । तथा अन्येषां बहूनां साधूनां श्रद्धाजननं यथा वयमप्येवं कुर्मो महती शासनस्य प्रभावणा भवति । यथा श्रावकश्राविकाणामन्येषां च बहु मानमुपजायते शासनस्योपरि यथा अहो महाप्रतापि पारमेश्वरं शासनं यत्रेदशा महातपस्विन इति । तथा कुतीर्थे ज्ञातावेकवचनम् । कुतीर्थानामपञ्चाजना हीलना । तत्र ईदृशां महासत्त्वानां तपस्विनामभावात् । तथा जीतमेतत्कल्प एव यथा समाप्तिप्रतिमानुष्ठानः सत्करणीय इति । तथा तीर्थवृद्धिश्च । एवं हि प्रवचनस्यातिशयमुदीक्षमाणो बहवः संसारात् विरज्यन्ते विरक्ताश्च परित्यक्तसङ्गाः प्रव्रज्यां प्रतिपद्यन्ते ततो भवति तीर्थप्रवृद्धिरिति । तदेवं परिकर्मणाभिधानं प्रतिमाप्रतिपत्तिः प्रवेशसत्कारश्च जणितः । सांप्रतमधिकृतसूत्रं यत्र योगमर्हति तद्विवक्षुरिदमाह ।

एएण सुत्तं न गयं, सुत्तनिवातो इमो उ अव्वत्ते ।

उच्चारियसरिसं पुण, परुवियं पुव्वजणियं पि ॥

यदेतदन्तरं परिकर्मणादिकमुक्तं नैतेन सूत्रं गतं व्याख्यातं जातावेकवचनस्य ज्ञावात् । नैतेन त्रीणि सूत्राणि व्याख्यातानि । सूत्राणामन्यविषयत्वात् । तथा चाह । “ सुत्तनिवातो इमो उ

अव्वत्ते” तुशब्दः पुनरर्थे स च पुनरर्थे प्रकाशयन् हेत्वर्थमापि प्रकाशयति । ततोऽयमधिकृतः सूत्रनिपातो व्यक्तोऽव्यक्तशब्दविषयः । अव्यक्तो नाम श्रुतेन वयसा वाऽप्राप्तोऽपरिकर्मितश्च पूर्वजणितं च समस्तं व्यक्तविषयमतोऽव्यविषयत्वं च प्रागुक्तमिति । नैतेन प्रागुक्तेन सूत्रत्रयं गतमिति । अत्राह । यदेतत्प्राग्व्याख्यातं न तेन यदि सूत्रत्रयं गतं तर्हि तदेतत् कुत आगतम् । सूत्रात्तावन्न जवति सूत्रस्यान्यविषयत्वात् । अन्यस्माच्चेत्तर्हि न वक्तव्यमसंवच्छत्वात् अत आह (उच्चारिय सरिसमित्यादि) परिकर्मणाभिधानं यच्च पूर्वमाचारदशासु त्रिकुप्रतिमागतमुक्तं यथा “ घरसउणीसीह इत्यादि ” । तथा “ परिचियकात्तामंतेणेत्यादि ” च प्रागभितमपि प्ररूपितमुच्चरितस्य सदृशमनुगतमिति कृत्वा किमुक्तं जवति ॥ “ एगल्लविहारपडिमं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए ” इत्युक्तमेतच्च सूत्रखण्डे व्यक्तेऽव्यक्ते च समानं ततो यदपि सकलसूत्रोपनिपातोऽव्यक्तविषयस्तदपि यदेतत्सूत्रखण्डं तत् व्यक्तेऽपि समानमिति । व्यक्तविषयं परिकर्मणादिकमुक्तमित्यदोषः । यदुक्तमयमधिकृतसूत्रोपनिपातोऽव्यक्तविषय इति । तत्राव्यक्ते यथा प्रतिमाप्रतिपत्तिसम्भवस्तथोपपादयति ।

आगमणे सकारं, को यं दइण जायसंवेगो ।

आपुच्छणपडिसेहण, देवी संगामतो नीति ॥

संगामे निवपमिमं, देवी काऊण जुज्जति रणम्मि ।

वितियवले नरवती, नाउं गहिया धरिसिया य ॥

संग्रामे देवी नृपप्रतिमां राज्ञ आकारं कृत्वा युध्यते सा च तथा रणे संग्रामे युध्यमाना द्वितीयवले प्रतिपत्तवले यो नरपतिस्तेन कथमपि ज्ञाता अरे महिला युध्यतीति सन्नाहापत्तं कृत्वा गृहीता चण्णमैर्घर्षोपिता मरिता च एषोऽङ्कारार्थः । ज्ञावार्थः कथानकाद्वसेयस्तच्चेदम् । “ एगेण रक्खा एगस्स रक्खो नगरं वेढियं । रायासु अंतेउरो नगरभंतरे अगमहिंसी भण्णः । जुज्जामि वारिज्जंती वि रक्खा न उति ततो सा सन्नाहिता खंधावारेण समं निगंतु परवलेण समं जुज्जइ महिलित्ति काउं गहिया चंमालोहिं धरिसाविता मरिया ।

दूरेतो पडिमातो, गच्छविहारे वि सो न निम्माते ।

निगंतुं आसन्ना, नियति लहुओ गुरु दूरे ॥

दूरे तावत्प्रतिमाः । किमुक्तं भवति । तद्विषयमिदं सूत्रत्रिकं तस्य प्रतिमाः प्रतिपत्तव्यास्तावत् दूरे विशिष्टश्रुतवयोऽयामप्राप्तया तत्सामाचारीपरिज्ञानस्य परिकर्मणायाश्चाज्ञावात् गच्छविहारं गच्छसामाचार्यामपि सोऽधिकृतसूत्रत्रयविषयो निर्मातो न परिनिष्ठासुपगतः स आचार्येण वार्यते । स च वार्यमाणोऽपि यदा स्थगच्छार्थिगत्य यदि कथमपि बुद्धिपरावर्तनेनासन्नाद्विनिवर्त्तते ततस्तस्य प्रायश्चित्तं लघुको मासः । दूरे द्वा द्विनिवर्त्तते तत आह

गच्छं दोसो गच्छा, निगंतूणं उतो उ सुष्णपरं ।

सुत्तत्थसुष्णहियओ, संजरइ इमोसि मे गामी ॥

स्वमात्मीयं उन्दोऽग्निप्रायो यस्य स स्वच्छन्दः सन् गच्छाद्विनिर्गत्य शून्यगृहे उपलक्षणमेतत् । इमंशाने वा वृक्षमूले वा देवकुलसमीपे वा कायोत्सर्गेण स्थितः स च सूत्रमर्थे वा न किमपि जानाति यच्चिन्तयति । ततः सूत्रार्थशून्यहृदय एकाकी सन् एषां वक्ष्यमाणानामाचार्यादीनां स्मरति । तानेवाह ।

आयरियवसजसंधा-डएयकंदप्पमासियं लहुयं ।

एगाणिपत्तसुम्भरे, अत्थमिण पत्थरे गुरुणा ॥

आचार्यो गच्छन्निपतिस्तं वा यदि स्मरति । यदि वा वृषतम-
थवा संधादिकं (कंदप्पात्ति) अत्र विनक्तिलोपो मत्वर्थीयलोप-
श्च प्राकृतत्वात् । यैर्वा साधुभिः समं गच्छे वसन् कन्दर्प्यहं स च
सूर्यादिरूपंकृतवान् । कन्द (पैकान्) पैकृतान् स्मरति तदा प्राय-
श्चित्तं मासिकं लघुकं तथा (एकाणियत्ति) एकाकी सन् गृह-
उपवृत्तमेतत् । इमशानादौ वा दिवसे विभेति तदा चत्वारो
लघुमासाः यदि पुनरस्तमिते सूर्ये भयं गृहन् प्रस्तरान् पापणा-
न् (ब्रह्मन्ति) तदा चतुर्गुरुकाः

पत्थरे ब्रह्मन्ति, गमणे गुरुल्लुगदिवमतो हंति ।

आयसमुत्था एष, देवयकरणं तु वृच्छामि ॥

यदि रात्रौ मार्जारादिश्वापदादिच्यो विच्यन् प्रस्तरान् शुन्य-
गृहादौ च गृहस्यान्तः (ब्रह्मन्ति) प्रवेशयति । यदि वा स्ते-
नादिभयेन रात्रौ गच्छमागच्छति तदा प्रायश्चित्तं चत्वारो गु-
रुकाः । यदा पुनर्दिवसे एव गृह्यादाववतिष्ठमानो भयात्प्र-
स्तरान्प्रवेशयति गच्छे वा भयमर्जीर्यन्समायाति तदा च-
त्वारो लघुका मासाः । एते आत्मसमुत्था दोषा उक्ताः । इदानीं
यदेवता करोति तदेवताकरणं वक्ष्यामि । सांप्रत 'मेगाणियसुस-
घरे इत्यादि' यदुक्तं तद्विष्णुगणावच्छिद्याचार्यभेदेषु प्रत्येकं सवि-
शेषतरं भावयति ॥

पत्थरमणसंकल्पे, मगणादिष्टे य गहियखेत्ते य ।

पडियपरितावियमए, पच्छिच्छं होइ तिहं पि ॥

मासा लहुनो गुरुतो, चउरो ब्रह्मगा य चउरगुरुगा य ।

उम्मासा लहुगुरुगा, उओ मूलं तह दुगं च ॥

प्रस्ताराणां ग्रहाणाय मनःसंकल्पे मार्गणे तथा ग्रहणवृद्ध्या प्र-
स्तरे दृष्टे तथा गृहीते तथा क्रिमे यस्योपरि प्रक्षिप्तः प्रस्तरस्तस्यो-
परि पतिते नवरमपरितापिते अनागाढं परितापिते तथा मृते च
त्रयाणामपि त्रिभुगणावच्छिद्याचार्याणां प्रायश्चित्तं वक्ष्यमाणं
यथाग्रिमं ब्रूवति । तदेवाह (मासो इत्यादि) मासो लघुको
गुरुकाः एवमासाः लघवः एवमासा गुरुकाश्चेदो मूलं तथा
द्विकमनवस्थाप्यपारश्चित्तरूपमिति गाथाद्वयसंक्षेपार्थः । भा-
वार्थस्त्वयम् । यदि त्रिभुगणवशात्प्रस्तरविषयं मनःसंकल्पं
करोति गृह्णामि प्रस्तरमिति तदा तस्य प्रायश्चित्तं लघुमासः ।
प्रस्तरस्य मार्गणे गुरुमासः प्रस्तरे ग्राह्योऽयमिति बुद्ध्या अवबो-
किते चत्वारो लघुमासाः गृहीते प्रस्तरे चत्वारो गुरुकाः क्रिमे
मार्जारादिश्वापदादीनामुपरि प्रस्तरे एवमासा लघवः । यस्यो-
परि क्रिमेस्तस्योपरि पतिते तस्मिन्परितापिते एवमासा गुरुवः ॥
गाढं परितापिते चेदेः मृते मूत्रम् । तदेवं त्रिभुगणमासादारब्धं
मूले निष्ठितम् । गणावच्छेदिनः प्रस्तरमनःसंकल्पे प्रायश्चित्तं
गुरुको मासः प्रस्तरमार्गणे चत्वारो लघुमासाः प्रस्तरे ग्राह्यबु-
द्ध्या दृष्टे चत्वारो गुरुकाः । प्रस्तरे गृहीते एवमासा गुरुवः प्रस्तर-
घात्यस्योपरि पतिते वेदः । घात्यवगाढे परितापिते मूलं मृते अ-
नवस्थाप्यं तदेवं गणावच्छेदिनो गुरुमासादारब्धं अनवस्थाप्ये
निष्ठितम् । आचार्यस्य प्रस्तरमनःसंकल्पे चत्वारो लघुमासाः
प्रस्तरमार्गणे चत्वारो गुरुकाः प्रस्तरे ग्राह्यबुद्ध्या दृष्टे एवमासा
लघवः प्रस्तरे गृहीते गुरुवः एवमासाः क्रिमे वेदः घात्यस्यो-
परि पतिते प्रस्तरे मूलं गाढं परितापिते घात्येऽनवस्थाप्यं मृते
पाराञ्चितमिति । संप्रति यदुक्तं । " देवयकरणं तु वृच्छामि " इति तत् अन्ध-
विषकुर्द्वारगाथामाह ।

बहुपुत्तपरिसमेहे, उदयगो जडु सप्प चउन्नहुगा ।

अत्थणअवबोणनियट्ट कंटक, गिएहणदिष्टे य जावे य ॥

देवताया बहुपुत्रविकुर्वणामन्तरं चोदिते तथा पुरुषमेधे पुरुष-
यज्ञे तथा उदके उदकप्रवाहे अग्नौ प्रदीपनकरूपं जडु हस्तिनि
सर्पे च समागच्छति पञ्चायमानादौ चत्वारो लघुका मासाः ।
तथा देवताया विकुर्वितसंयतीरूपायाः पृष्ठतो लम्बायाः प्रती-
कणे यावत् कण्टकं पादव्रतमग्नयामीत्येवं ब्रुवन्त्याः (अत्थ-
णत्ति) प्रतिश्रवणे तथा अवलोकने तथा दूरादासन्नाद्या निव-
र्त्तने कण्टकग्रहणे उपलक्षणमेतत् । कण्टकोत्तरणाय पादप्र-
हणे पादाङ्गैरण्ण च तथा दृष्टे सागारिकं मृगपदीरूपे प्रतिसे-
वे इति परिणते भावे चशब्दात्प्रतिसेवाकरणे च यथायोगं प्रा-
यश्चित्तमिति द्वारगाथासंक्षेपार्थः । सांप्रतमेनामेव गाथां विच-
रीषुः प्रथमतो बहुपुत्रद्वारं विवृणोति ।

बहुपुत्ति रथी आगम, दोसु व ब्रह्मेसु थाद्विविज्जवणा ।

अन्नांश्चं पमिचोयण, वच्च गणं मा उलेपंता ॥

बहुपुत्रा स्त्री देवतारूपा तस्या आगमयोर्द्वयोरुपलब्धयोरुपरि-
तया स्थाव्री निवेशिता सा पतिता जातमग्नेर्विध्यापनं ततः
परं प्रतिचोदना तदनन्तरं तथा उक्तं ब्रज गणं गच्छं मा प्रान्तदेव-
ताभ्यां जुषयिष्यतीति एष गाथाकार्थः । ज्ञावार्थस्त्वयम् । " सम्म-
दिष्टी देवया इत्थीरूवं बहुयपुत्ते चरुयसूवे विउज्जेत्ता पमिमा-
गयस्स साहुस्स समीयमहेणा । चेरुवाणि रोवमाणाणि
जणति जत्तं देहेत्ति । सा जणइ खिप्पं रंघेमि जाव ताव मा रो-
यह । ताहे सा दोस्मि पाहणे जमवे उविठं तेस्सि मज्जे अस्मि
पज्जालित्ता तेस्सि उवरि पिहमं पाणियस्स जरित्ता मुक्कं । तं पिहडं
तइयपत्थरेण विणा पमितं । सो अग्गी विज्जवितो पुणो वि अग्गि
पज्जालिऊण पिहमं पाणियजरियं मुक्कं तहेव पमितं । अग्गी वि-
ज्जवितो । एवं तं तियं पि वारं विउज्जवितो ततो पमिमागतो
साह भणति पत्तिणं विज्जालेणं तुमं पत्तियाणि चेरुवाणि
निष्काणसि एवं जणमाणस्स पच्छिच्छं चउलहुयं सा भणइ तुमं
कहमेत्तिणं सुएण अप्पायो गो पमिमं पमिवसो सिग्घं जाहि
गच्छं मा ते पंतदेवया उलेहत्ति " । गते बहुपुत्रद्वारम् ।

इदानीं पुरुषद्वारमाह ।

ओवाइयं समिच्छं, महापसुं देमि सेज्ज मज्जाए ।

एत्थेय तानि रिक्खह, दिष्टे वारं व समणा वा ॥

स कदाचिद्व्यक्त आर्यासमीपे कायोत्सर्गेण स्थितस्तत्र ब-
हवो मनुष्या आर्यावन्दनार्थमागतास्ते च तस्य साधोः समी-
पदेशे स्थिता ब्रूवते । यथा यदैपयाचितकर्माया जट्टारिका-
याः समीपे याचितं यथा यद्यमुक्तं प्रयोजनमस्माकं सेत्स्यति
ततो महापशुं प्रयच्छामः इति तदिदानीं समृद्धं निष्पन्नमित्यर्थः ।
ततः सद्यः इदानीं महापशुं दक्षः । महापशुर्नाम पुरुषः । ततो
गवेऽयन्तोऽथैव किञ्चिन्मनुष्यं गता गवेऽपणाय मनुष्याः दृष्टः
स प्रतिमाप्रतिपन्नो दृष्ट्वा च कथितं मूलपुरुषाय यथैव भ्रमणो
दीयतामार्थायै इति एवमुक्ते यदि जयेन वारं करोति देशीवच-
नमेतत् न समं करोति नश्यतीत्यर्थः । यदि वा भ्रमणोऽहमि-
ति ब्रूते तदा प्रायश्चित्तं चतुर्विधम् ।

उदगजएण पञ्चायइ, पवइ रुक्खं व दुरुहए सहसा ।

एमेव सेसएसुं, पडियाररुवेसु मो कुणइ ॥

सो ऽयत्तप्रतिपन्नः कायोत्सर्गेण स्थित उदकप्रवाहे नद्यादिगते

समागच्छति । यद्युदकभयेन पलायते यदि वा प्लवते तरति । अथवा सहसा घृक्षमारोहति तदा नस्य प्रायश्चित्तं चतुर्विधं पञ्चमेव अनेनैव प्रकारेण शेषेष्वध्यायैस्त्विसृष्टिषु यदि प्रतीकारं करोति चतुर्विधं । इयमत्र ज्ञावना । अभौ प्रसर्पति सपे वा समागच्छति यदि पलायते अन्यं वा प्रतीकारं करोति तदा प्रायश्चित्तं प्रत्येकं चतुर्विधं एतानि च पुरुषमैश्वर्यादिकामिह-स्तिसरूपानि देवताकृतान्यपि संज्ञान्यन्ते स्वाभाविकानि च तत्र यदि देवताकृतानि यदि वा स्वाभाविकानि सर्वेष्वप्येतेषु प्रत्येकं चतुर्विधं । सांप्रतमर्थेण आश्रयेत्येतादि व्याचिख्यासुराह ।

जेठ अज्ज परिच्छाहि, अहं तुज्जेहिं समं वच्चाभि ।

इति सकलुणमालत्तो, मुज्झिज्ज से अथिरभायो ॥

अथ वा देवता संयतीवेयं कृत्वा कायोत्सर्गे समाप्ते विहारक्रमं प्रति प्रस्थितं तमव्यक्तं साधुं प्रतिपन्नं ध्यात् । अहो ज्येष्ठार्य ! अहमपि युष्माभिः समं ब्रजामि तत्प्रतीक्षस्व तावत् यावत्पादद्व-ग्ने कण्टकमपनयामि इति एवं तथा देवतया कृतसंयतीवेयया सकलुणमावसः स वराकः शैलत्वादेवास्थिरभावो मुह्यति मोह-मुपगच्छति मुञ्च्य यदि प्रतीक्षणादि करोति तथा प्रायश्चित्तं तदेवाह ॥

अत्यति अवघोए तिय-द्वहुगा पुण कंटओ उ मे लगति । गुरुगा नियत्तमाणे, तह कंटगममाणे चव ।

तत्र यदि कण्टको मे लग्न इति वचः श्रुत्वा [अत्यतिति] प्र-तीक्षते तदा प्रायश्चित्तं लघुकाश्चत्वारो लघुमासाः । अथापि तत्संमुखमवघोक्ते तदापि चतुर्विधं । एतच्च “ आसन्नतो द-हुतो ” इति वक्ष्यमाणग्रन्थादवसितम् । अथ दूरात्तदा तस्मिन् दूरात्प्रवृत्तमाने चत्वारो गुरुका गुरुमासास्तथा [कंटगममाणे चेवेति] यदि कण्टकमपनेष्यामीति तत्पादद्वग्ने कण्टकं मृगयते तदापि प्रायश्चित्तं चतुर्गुरु ॥

वेदो कंटकपाय-गहणे ब्रह्महुउगुरु वा ।

चलण मुक्खिवइ दिट्ठिम्म, उगुरुगा परिणतो जवति ॥

यदाहं प्रतिसेवे इति तदा वेदः अकरणे प्रतिसेवायाः पद् लघयो लघुमासाः । अथ तस्याः संयत्याः पादं गृह्णाति कण्टकोच्छारणाय तदापि पद् लघु यदि पुनश्चरणं पादमुत्तिष्ठति उपाटयति क-ण्टकोच्छारणाय तदा पद् गुरु । पादे उत्पाटिते सति यदि सागा-रिकं पश्यति तदा तस्मिन्नपि दृष्टे पद् गुरु सागारिकदर्शनान-न्तरं यदि ज्ञावः परिणतो जवति यदाहं प्रतिसेवे इति तदा वेदः करणे प्रतिसेवाकरणे मूत्रं एतत्प्रायश्चित्तविधानं त्रिको-रुक्ते गणावच्छेद्याचार्ययोः पुनरिदमाह [सत्तइत्ति] अत्र प-रणप्रत्ययान्तस्य ङोपः प्राकृतत्वात्ततोऽयमर्थः । गणावच्छेदिनः प्रायश्चित्तविधानं द्वितीयाच्चतुर्विधकमारब्धं समाप्तमनवस्थाप्यं प्रायश्चित्तं यावदवसेयम् । आचार्यस्य प्रथमा चतुर्थगुरुकादार-ब्धमष्टमं पाराश्चित्तं प्रायश्चित्तं यावत् । एतदेवाह ॥

लहुया य दोसु दोसु य, गुरुगा उम्मासबहुगुरु वेदो ।

जिक्खुगणायरियाणां, मूत्रं अणवच्च पारं चो ॥

त्रिगुणाचार्याणां त्रिगुणवच्छेद्याचार्याणां यथाक्रमं प्राय-श्चित्तविधानं मूलमनवस्थाप्यं पाराश्चित्तं च यावत्तद्यथा त्रिको-र्द्वयोः प्रतीक्षणेऽवघोक्ते च चत्वारो मासा लघवः द्वयोर्निवर्तने क-ण्टकमार्गेण च चत्वारो गुरुकाः [उम्मासबहुगुरुत्ति] अत्र दोसु इति प्रत्येकमजिसंबध्यते द्वयोः कण्टकग्रहणे पादग्रहणे च पणमासा ल-घवः द्वयोः पादोच्छेदे सागारिकदर्शने च पद् गुरु प्रतिसेवात्रिप्राये

च्छेदः प्रतिसेवाकरणे मूत्रं गणावच्छेदिनो यथाऽनवस्थाप्यं पर्यन्ते भवति तथा वक्तव्यम् । तत्रैव गणावच्छेदिनः प्रतीक्षणे चत्वारो लघुकाः अवघोक्ते चत्वारो गुरुकाः । निवर्तने चत्वारो गुरुकाः कण्टकमार्गेण पद् लघु कण्टकग्रहणे पद् लघु संयती-पादग्रहणे पद् गुरु पादोत्पाटने वेदः । सागारिकदर्शने वेदः । प्रतिसेवात्रिप्राये मूत्रम् । प्रतिसेवाकरणेऽनवस्थाप्यम् । आचार्यस्य यथा पाराश्चित्तमन्ते जवति तथा वक्तव्यं तच्चैवमाचार्यस्य प्रती-क्षणे चतुर्गुरु निवर्तने कण्टकमार्गेण च पद् लघु कण्टकग्रहणे पादग्रहणे च पद् गुरु । पादोत्पाटने वेदः । सागारिकदर्शने मूत्रं प्रति सेवात्रिप्राये मूत्रम् । प्रतिसेवाकरणे पाराश्चित्तमिति । संप्रति यदुक्तं “ गुरुगा नियत्तमाण ” इति तत्र विशेषमाह ।

आसन्नतो लहुओ, दूरनियत्तस्म गुरुतरो दंडो ।

चोगयसंगामजुगं, नियट्ठ खिसंति अणुग्याया ॥

संयत्या आसन्नत्प्रदेशात्प्रवृत्ते लघुको दण्डः चत्वारो लघुमा-सा दण्ड इत्यर्थः । दूरात्प्रवृत्तस्य गुरुतरश्चत्वारो गुरुमासाः । एवमाचार्येण प्ररूपिते चोदकः प्रश्नयति । तत्र चोदकाचार्यनि-दर्शने संग्रामद्विकं निदर्शनं तं च जप्रप्रतिज्ञं निवृत्तं प्रत्यागतं सन्तं ये (खिसंतिति) हीनयन्ति तेषामनुद्धाताश्चत्वारो गुरुका मासा प्रायश्चित्तमित्युत्तरार्कसंज्ञेऽपार्थः । इदानीमेतदेवोत्तरार्कं विचरीषुः प्रथमतश्चोदकवचनं भाषयति ॥

दिट्ठं लोए आओ य, जंगविणिण् य अवाणिपनियत्तो ।

अवराहे नाणत्तं, न रोयण् केयणं तुज्जे ॥

प्रागुक्ताचार्यप्ररूपणानन्तरं परः प्रश्नयति । ननु संयत्याः प्रत्या सन्नात्प्रदेशात्प्रतिनिवृत्तस्य गुरुतरेण दण्डेन भवितव्यं दूरात्प्र-तिनिवृत्तस्य लघुतरेण न चैतदनुपपन्नं यतो लोकेऽपि दृष्टं तथा होकस्य राज्ञो नगरमपगे राजा वेष्टयितुकामः समागच्छति तं च समागच्छन्तं श्रुत्वा नगरस्वामी भयात्प्रपश्यति । तथा गृयं तत्र गत्वा युध्यध्वमिति । तत्रैको भटः परवलमतिप्रभूतमालोक्य दर्शनमात्र एव जग्नः प्रत्यागतोऽन्यो युध्वा चिरकावं संजातव्रणो भग्नः समागतः अपरः परवलेन सह युध्वाऽसंजातव्रण एव जग्नः प्रतिनिवृत्तः । तत्रैषां भटानां मध्ये यः आलोकमङ्गी दर्शनमात्रतो भग्नः प्रतिनिवृत्तस्तस्य बहुतरोऽपराधः यः पुनः संजातव्रणो य-श्चाव्रणित एतौ द्वावपि जग्नां सन्तौ प्रतिनिवृत्तावित्यपराधिनौ केवलमात्रोक्तमङ्गलपेक्षयाऽल्पतरापराधो दूरात्प्रतिनिवृत्तत्वादेवं श्लोके दूरात्सन्नजनेनापराधे नानात्वमिदमुपपन्नं तत एव दृष्टान्त-वत्तरेन यन्मयोक्तं संयत्याः प्रत्यासन्नात्प्रदेशात् प्रतिनिवृत्तस्य भू-यान् दण्डो दूरात्प्रतिनिवृत्तस्याल्पतर इति । ततः केन कारणेन युध्यन्त्यं न रोचते । सुरिराह ॥

अक्खयदेहनियत्तं, बहुदुक्खभएण जं समाणेह ।

एयमहं न रोयति, को ते विसेसो भवे एत्थ ॥

यद्बहुदुःखत्रयेन परवलेन सह युध्यमानस्य प्रवृत्तं दुःखं मर-णपर्यवसानं भविष्यतीति भयेन मुकुत्तदेहः सन् निवृत्तः प्रति-निवृत्तोऽ कृत्तदेहनिवृत्तस्तत्समानम् एतन्महं न रोचते विषम-त्वात्तथा हि । न सर्वथा अत्राकृतचारित्रः प्रतिनिवर्तते किं तु कृतचारित्रस्ततोऽन्यत्र स उपन्यसनीयो योऽधिकृतस्तदा चान्ति-केन सहमानतामयलभ्यते न चासौ तथेति पर आह । यदेष्टदृष्टा-न्तस्तव न प्राप्तं ततः कोऽत्रास्मिन् विचारे तत्र विशेषो ज्ञेयः विशिष्टो दृष्टान्तः स्यात् । सुरिराह ।

एसेव य दिष्टतो, पुरोहे जत्थ वारियं रत्ता ।

मा एहीह तत्थ निते, दूरामन्ने य नाणत्ता ॥

एष पत्र नवदुपन्यस्तो दृष्टान्तः पुरोहे सति द्रष्टव्यो यत्र पुरो-
रोधे राज्ञा या वारितं यथा मा कोऽपि पुराश्रियासीदिति
तत्रैवं निवारिते तत्र निर्गच्छति दूरादासन्नाच्च प्रतिनिवृत्ते यथा
नानात्वमपराधविषयं तथेहापि योजनीयम् । तद्यथा परवत्त्वेन
नगरे रोधे कृते राज्ञा पदद्वेन घोषितं यथा यो नगराश्रियास्यति
स मया निर्ग्राह्य इति ततः कोऽपि निर्गम्य आसन्नात्प्रतिनिवृत्तो
ऽपरो दूरात्तत्र तथैतयोरसन्नात्प्रतिनिवृत्तस्यालपतगे राज्ञा दण्डो
दृग्प्रतिनिवृत्तस्य बहुतरः एवं यो दूरात्संयत्याः प्रतिनिवृत्तस्त-
स्य गरीयान् भावदोष इति चतुर्गुरुकमासन्नात्प्रतिनिवृत्तस्य
स्वलपीयाभावदोष इति चतुर्बहु । संप्रति “पुणो आलोपजा” इ-
त्यादि सूत्रं व्याख्यानयति ।

सेसम्मि चरित्तस्सा-होयणया पुणो पक्कमणं ।

वेदं परिहारं वा, जं आवम्मो तयं पावो ॥

यद्यपि प्रतिमाप्रतिपन्नस्य चारित्रविधायाऽऽसीत् तथापि न
चारित्रं सर्वथाऽपगतं किं तु शोभोऽयतिष्ठते व्यवहारनयमतेन देश-
जड्गेन सर्वभङ्गाभावात् । ततः शेषे चारित्रस्य सति पुनरालो-
चना पुनः प्रतिक्रमणं न पुनः शब्दो द्वितीयवारापेक्षः । तथा च
लोके वक्तारः कृतमिदमर्थैकवारमिदानीं पुनः क्रियते इति । अप्र
तु प्रथमेशोचनं प्रथममेव च प्रतिक्रमणं ततः कथं पुनः शब्दो-
पपत्तिः । उच्यते यत्रैव स्थाने सोऽह्यत् कृतवान् तत्रैव स इत्थ-
मचिन्तयत् आलोचयामि प्रतिक्रमामि च तावद्दमेतस्याकृत्यस्य
पश्चाद्गुरुकमङ्गं भूयः आलोचयिष्यामि प्रतिक्रमयिष्यामि च ।
एवं च चिन्तयित्वा तथैव अकार्षीत् ततो घटते पुनः शब्दो-
पादानमिति । यदि वा यदेव तदानीं हा दुष्टु कारितमित्यादि
चिन्तनं तदेवालोचनं तदेष च प्रतिक्रमणं भवति । तदपेक्षया
पुनः शब्दोपपत्तिः । यद्यपि च वेदं परिहारं वा प्रायश्चित्तमापन्न-
स्तत्कमापन्नतममाप्नोति प्रतिपद्यते । संप्रति यदुक्तं “नियदृखिसंत
गुग्घाया” इति तद्व्याख्यानयति ॥

एवं सुभपरिणामं, पुणो वि गच्छंति तं पडिनियत्तं ।

जे हीन्नइ खिसइ वा, पावइ गुरुए चउम्मासे ॥

एवं पुनरालोचनाप्रतिपत्त्यादिप्रकारेण सुभपरिणामं शोभना-
ध्यवसायं पुनरपि गच्छे प्रतिनिवृत्तं सन्तं यो हीलयति खि-
सयति वा तत्र यदि अभूया निन्दनं तत् यथा समाप्तिं नीता-
अनेन प्रतिमा सांप्रतमागतो वर्त्तते ततः क्रियतामस्य पूजति ।
यत्पुनः प्रकटनं निन्दनं सा खिसा यथा धिक् तव अप्रप्रतिह-
स्येत्यादि स प्राप्नोति प्रायश्चित्तं गुरुकान् अनुद्धातान् चतु-
रो मासान् न्य० प्र० १ उ० ॥

एगद्वविहारसामायारी-एकाकिविहारसमाचारी-स्त्री० आचार-
विनयभेदः-एकाकिविहारप्रतिमां स्वयं प्रतिपद्यते परं च प्राद-
वतीति एकाकिविहारसामायारीति । प्रव० ६४ द्वा० ॥

सांप्रतमेकाकिविहारसामायारीमाह ।

एगद्वविहारादी, पडिमापडिज्जती य सयणं वा ।

पडिज्जावे एवं, अप्पाण परं व विणएति ॥

एकैकविहार आदिर्यासां ता एकैकविहारादय आदिशब्दात्प्र-
तिमाग नविशेषानुष्ठानपरिग्रहः । एवंभूताः प्रतिमाः स्वयं प्रति-

पद्यन्ते अन्यं च प्रतिपादयन्ति । एवमाचारविनयमात्मानं परं च
विनयति व्य० द्वि० १० उ० ।

एगवगमा-एकवगमा-स्त्री० एको वगमः परिक्रपो यस्याः सा ।
एकवृत्तिपरिक्रपायां वसतौ, “एगवगमाए अंतोऽहिया सं-
वत्संबच्चा” तद्यथा साधुर्वसतेः एगवगडाए इति । एकवृत्ति
परिक्रपाया अन्तर्यहिश्चेति । व्य० ७ उ० ।

एगवत्तु-एकवर्ण-त्रि० एको वर्णो रूपं यस्याः । अन्यरूपमिश्रि-
तवर्णयुक्ते, एको वर्णः जातित्रेदो यत्र । ब्राह्मणादिवर्णवि-
भागशून्ये कश्चियुगावशेषस्यलोके, वार्थते अनेन वर्णः एकवर्णः
स्वरूपं यस्य । एकस्वरूपे, शुक्लादौ रूपे, एकरिम्न शब्दे च ।
श्रेष्ठवर्णे श्रेष्ठजातौ च ॥ वाच० । वीजगणितोक्ते सजातीये तुल्य-
वर्णे इत्यनेदे च । वाच० । एकः कृष्णादिवर्णान्यतमो वर्णोऽस्ये-
त्येकवर्णः । उक्त० १ अ० । कात्वाद्येकवर्णं, भ० ५ श० ७ उ० ।

एगवत्तुसमीकरण-एकवर्णसमीकरण-न० एकवर्णो तुल्यरूपौ
समीक्रियते अनेन करणे ल्युट् बीजगणितोक्ते वीजचतुष्टयान्त-
गंतबीजभेदे, वाचस्पतौ अर्थ्यक्तशब्दे तद्वर्णितप्रकारो दर्शितः
प्रथममेकवर्णसमीकरणं बीजं द्वितीयमनेकवर्णसमीकरणं बीजं
यत्रैकवर्णयोर्द्वयोर्बहुनां च वर्गादिगतानां समीकरणं तन्मध्यमा-
हरणम् । यत्र जावितस्य तद्जावितमिति बीजचतुष्टयं वदन्त्या-
चार्या भास्कराचार्याः । अस्योदाहरणम् । एकस्य रूपत्रिंशती
परश्वा अश्वा दशान्यस्य तु तुल्यमूल्याः । ऋणं तथा रूपशतञ्च
तस्य तौ तुल्यवित्तौ च किमश्वमूल्यम् । एतच्छाव्यक्तशब्दे व्या-
ख्यातम् । अत्र तुल्यमूल्यस्याह्वरूपस्यैकाविधस्यैव पृष्टसंख्यावि-
तस्य समीकरणात् एकवर्णसमीकरणमित्यनुगतार्थो संज्ञा वाच०

एगवत्तु-एकवचन-न० एकोऽर्थे उच्यतेऽनेनोक्तिर्वैति यचनमेक-
स्यार्थस्य वचनमेकवचनम् । वचनत्रेदे, उदाहरणं देवः स्था० २
ग० । एकवचनं वृक्ष इति । आचा० २ श्रु० । बहुत्वेऽपि कुत्र-
चिज्जातावेकवचनम् “इह जयमत्तासे हंता” अत्र बहुवचनप्र-
मेऽपि जात्येकैकैकवचनेन निर्देश इति । आचा० १ श्रु० १ अ० ।
लोगस्स परियागं जाणइ पासइ, (परियागं) जातविकवचन-
मिति पर्यायान् विचित्रपरिणामान् इति स्था० १० ग० ।

एगवित्त-एकवित्त-पुं० एकस्य ज्ञातरि, “एगे एगवित्त बुक्के”
एकमेवात्मानं परलोकगामिनं वेत्तीत्येकवित्तं न मे कश्चिद्
दुःखपरित्राणकारी सहायोऽस्तीत्येकमेकवित्तं । यदि वैकान्तेन
विदितसंसारस्वभावतया मौनीन्द्रमेव शासनं तथ्यं नान्यदित्ये
वं वेत्तीत्येकान्तवित्तं । अथवैको मोक्षः संयमो वा तं वेत्तीति ।
सुत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

एगविह-एकविध-त्रि० एका विधा प्रकारोऽस्य । एकप्रकारे,
भ० ३४ श० १ उ० । “एकविहं केवत्तं नारुं” एकविधं त्रेदवि-
प्रमुक्तमिति । विशेषः ।

एगविहारिन्-एकविहारिन्-पुं० एकः सन् विहरतीत्येवं शीलः ।
श्रु० १ उ० । एकाकिविहारिणि जिनकल्पिकादौ, श्रु० ८ उ०
(एतद्वक्तव्यता एगद्वविहार शब्दे)

एगविहिविहाण-एकविधिविधान-त्रि० एकप्रकारेण व्यवस्थिते,
“लवणादीया समुदा संगणओ एगविहिविहाणा” एकेन
विधिना प्रकारेण विधानं व्यवस्थानं येषां ते तथा सर्वेषां वृत्त-
त्वात् भ० ११ श० ९ उ० ॥

एगवीसरङ्गुण-एकविंशतिरतिगुण-पुं० कामशास्त्रप्रासिद्धे एक-

विशतिसंख्याके रतिगुणे “ एकशीसरङ्गुणपदाणा ” एकविंशती रतिगुणाः कामशास्त्रप्रतिज्ञाः ॥ विपा० १ अ० ।

एगससय-एकसंश्रय-त्रि० एकाधारे, “ सर्वत्राप्यविरोधेन, धर्मो द्वावेकसंश्रयो ” । एकस्मिन् ऋषे संश्रय आशरो ययोस्तौ एकसंश्रयाविति । द्रव्य० ४ अध्या० ।

एगसमय-एकसामयिक-त्रि० एकः समयो यत्रास्त्यसावेकसामयिकः । एकसमयोपेतं, “ एगसमयण वा विमर्हेण उच्यते ” भ० २४ श० १ उ० ।

एगसमय-एकसमय-पुं० एकस्मिन् समये, गेरइयाणं एगसमयेण वा एकेन समयेन उपपद्यन्ते इति योगः भ० १४ श० १ उ० ।

एकसमयडिङ्-एकसमयस्थिति-त्रि० एकं समयं यावत् स्थितिः परमाणुत्वादिना एकप्रदेशावगाढादित्वेन एकगुणकालादित्वेनावस्था येषां ते एकसमयस्थितिकास्तेषु स्था० १ डा० । भ० ।

एगसठि-एकपट्टि-स्त्री० एकाधिका षष्टिः एकाधिकषष्टिसंख्यायाम्, तत्संख्यान्विते च । “ एकसाट्टि उडमासा पञ्चत्ता ” स० ।

एगसरिय-अव्य० भगित्यर्थे, संप्रत्यर्थे च । एकसरिअं भगिति संप्रति एकसरिअं भगित्यर्थे संप्रत्यर्थे च प्रयोक्तव्यम् । एकसरिअं भगिति सांप्रतं वा । प्रा० ८ अ० ३ पा० ।

एगसरिया-एकसरिका-स्त्री० एकावल्याम्, एकावली च विचित्रमणिककृता एकसरिकेति । जं० १ वत्त० ।

एगसाडय-एकशाटक-त्रि० एकवस्त्रे, “ अदुवा एकसाडे ” अथवा शनैः शनैः शीतेऽपगच्छति सति द्वितीयमपि कल्पं परित्यजेत् एकशाटकस्संवृत इति । आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

एगसानिय-एकशाटिक-त्रि० एकपटे, “ एगसाडियं उत्तरासंगं करोइ ” (एगसाडिअंति) एकपटमुत्तरासङ्गं करोतीति । कल्प० । “ एगसाडिअणं उत्तरासंगकरणेण ” भ० २ श० १ उ० ।

एगसाहिद्वो-देशी० एकस्थानवासिनि, दे० ना० ॥

एगसि-एकशस्-अव्य० अल्पाद्यर्थकात् कारकार्थे वीप्सार्थे शस् । एकशो डिः । ८ । ४ । १८ । इति सूत्रेणपञ्चशे एकशशब्दात्स्वार्थे डिः ॥ एकसिसीलकलंकि अहं देजाहिं पञ्चिस्ताइं जो पुण खंडइ अणुदिअहुतसुपञ्चिस्ते काइं । प्रा० । अल्पमल्पमेकमेकं वेत्याद्यर्थे, वाच० । “ वत्तोणामं एकसि ” एकसिमेकवारं यः प्रवृत्तः स वृत्त इति । व्य० १० उ० ।

एगसिद्वि-देशी० शास्त्रमन्त्रीपुष्पैर्नवफलिफायाम्, दे० ना० ॥

एगसिद्ध-एकसिद्ध-पुं० एकस्मिन् समये एकका एव सन्तः सिद्धाः । सिद्धभेदे, प्रज्ञा० १ पद० । ल० । ध० । एकस्मिन् २ समये एककाः सन्तो ये सिद्धास्ते एकसिद्धा इति । न० । एकैकसमये एकैकजीवसिद्धिगमनादेकसिद्धा इति । प्रा० ॥

एगसेल-एकशैल-पुं० जंबूद्वीपस्थमन्दरपर्वतसमीपस्थे स्वनामख्याते वक्रस्कारपर्वते, स्था० ४ डा० । धातकील्लएरुपश्चिमार्धस्थमन्दरपर्वतस्थे स्वनामख्याते वक्रस्कारपर्वते, स्था० ३ डा० । (तयोर्विकल्पता वक्खार शब्दे) तथाच “ इदेव जंबूद्वीपेऽपुवविदेहे सीताए महानरूप उच्चरिहे कूलं नीलवंतस्स दाहिणेण उच्चरिस्सस्स सीतामुहवणसंनस्स एवविमेणं एगसेलस्स वक्खारपव्वतस्सेति ” । ज्ञा० १ ए अ० ।

एगसेलकूट-एकशैलकूट-पुं० न० महाविदेहवर्षस्थैकशैलवक्रस्कारपर्वतस्थे स्वनामख्याते कूटे, जं० ४ वत्त० । धात-

कीखण्डपश्चिमार्धस्थमन्दरपर्वतस्थे स्वनामख्याते वक्खारपर्वते, स्था० २ डा० । (तद्विकल्पता वक्खार शब्दे) महाविदेहवर्षस्थे स्वनामख्याते वक्खारपर्वते च । तद्विकल्पता यथा ।

कहिणं जंते महाविदेहे वासे एगसेले णामं वक्खारपव्वए पव्वत्ते गोत्रमा पुक्खलावत्तचक्खविजयस्स पुरच्छिमेणं पोक्खलावत्तचक्खविजयस्स पव्वच्छिमेणं णीद्ववंतस्स दक्खिणेणं सीआए उच्चरेणं एत्थणं एगसेले णामं वक्खारपव्वए पव्वत्त । चित्तकडगमेणं णेअव्वो जाव देवा आसंपति चत्तारि कूमा तजहा सिप्पाययणकूडे ? एगसेलकूडे ? पुक्खलावत्तकूमे ? पुक्खलावत्तकूमे ? कूडाणं तं चव पंचसइअं परियाण जाव एगसेले अ देवेमहिणं ॥ जं० ४ वत्त० ॥

एगसस-एकशेष-पुं० एकः शिष्यतेऽन्यो बुध्यते यत्र शिष्याधार-ग्रन्थ-समासजेदे, तथाच ॥

सेकिंत एगसेसे एगसेसे जहा एगो पुरिसो तहा बहवे पुरिसा जहा बहवे पुरिसा तहा एगो पुरिसो जहा बहवे साद्वी तहा एगो साली जहा एगो साली तहा बहवे साद्वी सेत्तं एगससो सेत्तं समासिए ॥

सरूपाणामेकशेष एकविभक्तवित्यनेन सूत्रेण समानरूपाणामेकविजक्तियुक्तानां पदानामेकशेषः समासो जयति सति समासे एकः शिष्यतेऽन्ये तु लुप्यन्ते यश्च शेषोऽवशिष्टते स आत्मार्षे लुप्तस्य सुप्तयोर्लुप्तानां चार्थे वर्तते । अथ एकस्य सुप्तस्यात्मनश्चार्थे वर्तमानात्सस्मात् द्विवचनं भवति । यथा पुरुषश्च पुरुषश्चेति पुरुषौ । द्वयोश्च लुप्तयोरामनश्चार्थे वर्तमानाद्बहुवचनं यथा पुरुषश्च ३ पुरुषाः । एवं बहूनां सुप्तानामात्मनश्चार्थे वर्तमानादपि बहुवचनं यथा पुरुषश्च ४ पुरुषाः इति । जातिविवक्षायां तु सर्वत्रैकवचनमपि जावनीयमिति सूत्रमनुश्रियते (जहा एगो पुरिसोसि) यथैकः पुरुषः एकवचनान्तपुरुषशब्द इत्यर्थः । एके शेषे समासे सति बहुवचनान्तः पुरुषशब्द इति शेषः । (तहा बहवे पुरिसासि) तथा बहवः पुरुषा बहुवचनान्तः पुरुषशब्द इत्यर्थः । एकशेषे समासे सति बहुवचनान्तः पुरुषशब्द इति शेषः । यथा चैकशेषे समासे बहुवचनान्तः पुरुषशब्दो बहुवचनान्तस्तथैकवचनान्तोऽपीति न कश्चिद्विशेषः । एतदुक्तं जयति यथा पुरुषश्च इति विधाय एकपुरुषशब्दशेषता क्रियते तदा यथैकवचनान्तः पुरुषशब्दो बहुवचनान्तस्तथा बहुवचनान्तोऽपि यथा बहुवचनान्तस्तथैकवचनान्तोऽपीति न कश्चिदेकवचनान्तत्वबहुवचनान्तत्वयोर्विशेषः केवलं जातिविवक्षायामेकवचनं बहुवचनान्तत्वयोर्विवक्षायाम् । एवं कार्पापणशाल्यादिष्वपि भावनीयम् । अयं च समासो चन्विशेष एवोच्यते केवलमेकशेषताऽत्र विधीयते इत्येतावता पृथगुपात्त इति ब्रूयते तत्त्वं तु सकलव्याकरणवर्दिनो ब्रूयन्तीत्यत्रमिति विजृम्भितेन ॥ अनु० । एकः प्रधानं शेषोऽन्तः । एकान्ते, पुं० । बहु० अतिशयिते, धि० । वाच० ।

एगससय- एकाश्रय-त्रि-एक आश्रय आधारेऽव्यवचनं वा यस्य । १ अनन्यगतिके, । २ एकाधारवृत्तौ, । ३ वैशेषिकोक्तः गुणभेदे च । ते च गुणाः अनेकाश्रितगुणविधाः ॥ “ संयोगश्च विभागश्च संख्याद्वित्यादिकास्तथा । द्विपृथक्त्वादयस्तद्वदेतेऽनेकाश्रिता गुणाः ” । अतः शेषगुणाः सर्वे मता एकैकवृत्तयः ॥ जायाप० । एकस्मिन् आधारे, पुं० वाच० ।

एगह्वय-एकधारय-त्रि० एकप्रकरकाव्योपेतं ।

एकधात्र-त्रि० एकप्रकरजीवोपेतं, “एग दुखे जीवाणं एगज्-
ते०” पात्रान्तरं त्वेकधैवाख्या संशुद्धादिव्यपदेशो यस्य नवसंशु-
द्धसंशुद्धासंशुद्ध इत्यादिकोऽपि व्यपदेशान्तरनिमित्तस्य कपाया-
देरनावादिनि । संनवव्येकधास्य एकधा अज्ञो वा जीवो यस्य
स तथेति जीवानां प्राणिनामेकजत एक इवात्मेपम इत्यर्थः ॥
स्था० १ जा० ।

एगहा-एकधा-अव्य० एकप्रकारे-वा- । एकप्रकारे, वाच० ।

एगाइ-एकादि-त्रि० एक आदिर्यस्याः १ एकत्वसंख्यान्वितमा-
रज्य परार्थान्तसंख्यायुक्ते, २ तत्स्मारके रेखासन्निवेशविशेषरूपे
अङ्के च । वाच० । द्वारनामस्थं स्वनामख्याते राष्ट्रकूटे च । “इहेव
जंवूदीवे भारदे वासे सयदुधारे णामं णयरे होत्था”-“तस्स
णं सयदुवारस्स णयरस्स अदूरसामंते दाहिणपुरच्छिमे दिसि
भाए विजयवज्जमाणे णामं खेदे होत्था” “तस्सणं विजयव-
ज्जमाणखेदे एक्काइ णामं रठकुं होत्था” इति” विपा० राष्ट्र-
कूटो मएरुलोपजीवी राजनियोगिक इति । विपा० १ अ० ।

एकाकिन्या निर्ग्रन्थ्या उपाश्रयरक्षणे दोषाः । एकाकिन्या कु-
ल्लिकादिकया व्रतित्योपाश्रयरक्षणे दोषमेव दर्शयति ।

जत्य य एगा खुड्डी, एगा तरुणी य रक्खए वमहिं ।

गोयम तथ विहारे, का सुद्धी बंधचेरस्स ॥

यत्र च साध्वीविहारे एकाकिनी कुल्लिका एकाकिनी तरुणी
वा तु शब्दाश्रयदीक्षिता वैकाकिन्युपाश्रयं रक्षति हे गौतम ! तत्र
साध्वीविहारे ब्रह्मचर्यस्य का कुल्लिः न कापीत्यर्थः “इत्थ वि-
दांसा कयाई वसडीए एगा खुड्डी किड्डिजा कोइ तं अवहरिजा
वा वलाओ वा कोइ सेविजा इच्छाइ बहु दोसा तरुणी वि एगा-
गिणी मोहोदण फलादिणा च तत्थ सेविजा एगागिणि वा तं
दट्टण तरुणा समगच्छंति हासाइयं कुवन्ति अंगे वा लगन्ति तत्रो
उड्डाहो भवति । तं फासाओ वा मोहोदओ भवति सीलं भंजि-
ज्जा वा गम्भो वा भवेज्ज तं च जइ गात्रे मटादोसा भवइ अह
वट्टइ तो एवयणे मटा उड्डाहो भवति । अइवा पुण्यकीडियं स-
मरमाणी वासाइयं वा दट्टण गच्छं मुत्तूण एगागिणी तरुणी सा-
हुणी गच्छिजा एवमाइ बहुदोसा, एवं नवदिक्खियाए वि एगा-
गिणीए एगागिसेहसाहुवदोसा नायंवेति गाथाचन्दः १० ७ ।
अथैकाकिन्या व्रतित्या राज्ञो वसतेर्बहिर्गमने निर्मर्यादत्वमाह ।

जत्य य उवसयाओ, बाहिं गच्छे छुहन्थमित्तं पि ।

एगा रत्ति समणी, का मेरा तथ गच्छस्स ॥

यत्र च गणे उपाश्रयाद्बहिरेकाकिनी ‘रत्तिति’ सप्तम्या छि-
तीयति सूत्रेण सप्तमं स्थाने द्वितीयाविधानात् राज्ञो भ्रमणी सा-
ध्वी द्विहस्तमात्रमपि क्षुमि गच्छेत् तत्र गच्छे गच्छस्य का म-
यादा । अथवा कचिद् द्वितीयादेरिति प्राकृतसूत्रेणात्र सप्तम्यर्थे पृथी
ततस्तत्र गच्छे का मर्यादा न काचिदपीत्यर्थः । “इत्थविदांसा-
कयाइ परदारसेवका रणीए एगागिणि समणी दट्टण हरिजा
उड्डाहं वा करेजा पच्छे या रायाई जममाणो संकिजा काएसा
ओरा वा अवहरन्ति तत्थाइयं वा गिएहन्ति । अइवा कयाई गुरु-
णीए फरसचोयणं संभरमाणी पुण्यकीडियं वा रणीए विसंसे
उसंभरमाणी एगागिणी गच्छिजा इच्छाइ बहुदोसात्ति” ॥ १०८ ॥

अथैकाकिश्रमणाधिकारदेयमाह ।

जत्य य एगा भमणी, एगो भमणी थ जेए सोम ।

नियवंधुणा वि सद्धि, तं गच्छं गच्छगुणहीणं ॥

यत्र च एकाकिनी भ्रमणी एकाकिना निजवंधुनाऽपि सार्द्धं
जल्पति अथवा एकाकी साधुरेकाकिन्या निजजगिन्याऽपि सार्द्धं
जल्पति हेमंथ ! हे गौतम ! तं गच्छं गच्छगुणहीनं जानीहीति
शेषः । यतः एकाकिन्याः भ्रमण्याः निजवंधुनाऽपि सार्द्धमेकाकिनः
साधोर्वा निजजगिन्याऽपि सार्द्धं संदर्शनसंभाषणादिना बहुदो-
षोत्पत्तिर्भवति कामवृत्तेर्मलिनत्वात् तथाचोक्तम् “संदंसेण
पोइ १ पोओ २ उ रओ ३ रइ उ वीसंजो ४ वीसंभाओ पणओ ५
पंचविदघट्टए पिम्मं” ॥१॥ जह जह केमि नेदं, तह तह नेहो-
मि वट्टइ तुम्मि । तणनकिओमि वलियं, जं पुच्छसि दुव्वतरो
मि १ मित्तिममइयदंसेण संजानासेणेण संदीविउ मथणवराही ।
वेजाई गुणरयणे, रुहइ अणिच्छ वि पमायाओ ३ अनिच्छतोऽपि
ददति तथा “मात्रा स्वस्सा डुहिवा वा, न विविक्कासनो भवेत् ।
वलवानिन्द्रियग्रामः परिमृतेऽप्यत्र मुह्यति” ॥ १ ॥ इति गाथा-
चन्दः ॥ ग० ३ अ० ।

एकाकिन्या निर्ग्रन्थ्या गृहपतिकुलप्रवेशादिनिषेधो यथा

नो कप्पइ निर्गन्धीए एगाणियाए गाहावकुल्लं पिमवायप-
डियाए निक्खमित्तए वा विपमत्तए वा वहिया वियारज्जुमिं
वा विहारज्जुमिं वा निक्खमित्तए वा एवं गामाणुगामं वा
वज्जत्तए वामावामं वा वत्थए ॥

एवं यावदेकपार्श्वशायिभूतं तावत् सर्वाण्यपि सूत्राण्युत्थाप-
यितव्यानि । अधामीषां सूत्राणां संबन्धमाह ।

बंधवरक्खणट्टाए, अधियारो तु होति ते सुत्ता ।

जा एगपासमायी, विसेमतो संजतीवगो ॥

ब्रह्मव्रतरक्षणार्थमन्तरं सूत्रद्वयमुक्तमन्यपि सूत्राणि याव-
देकं पार्श्वशायिभूतं तावत्सर्वाण्यपि अधिकाराणि तस्यैव ब्रह्म-
व्रतस्य रक्षणार्थमभिधीयन्ते (विसेसओ संजई वगोत्ति) एतेषु
सूत्रेषु किंचिन्निरग्रन्थानामपि संभवति । तथा एकाकी सूत्रं परं वि-
शेषतः संयतीवर्गमधिकृत्यामूनि सर्वाण्यपि छट्टयानि । अनेन
संबन्धनायानाममीषां प्रथमसूत्रस्य जवेदु व्याख्या न कल्पते ।
निर्ग्रन्थ्या एकाकिन्या गृहपतिकुलं पिरुपातप्रतिज्ञया निष्क्रमितुं
प्रवेष्टुं वा बहिर्विचारभूमौ विहारभूमौ वा निष्क्रमितुं वा प्रवे-
ष्टुं वा ग्रामानुग्रामं वा व्रजितुं वर्षावासं वा वस्तुमिति सूत्रार्थः ।
संप्रति निर्युक्तिविस्तरः ।

एगागी वसती अणा, तमहं वत्ता परिच्चत्ता ।

लहुगुरु लहुगा गुरुगा, भिक्खवियारे वसदिगामे ॥

एकाकिनी निर्ग्रन्थ्या यदि भिक्षादौ व्रजति तत आत्मा महाव्र-
तानि च तथा परित्यक्तानि भवन्ति स्तेनाद्युपद्रवः संभवेत् अतो
जिज्ञासामेकाकिन्या गच्छन्त्या वधुमासा बहिर्विचारभूमौ गच्छ-
न्त्या गुरुमासा ऋतुवदे वर्षावासे वा वसति एकाकिनी गृह्णाति
चतुर्लघु ग्रामानुग्राममेकाकिनी व्रजति चतुर्गुरु । इदमेव शेषितं
प्रायश्चित्तमुक्तम् । अथ विशेषितमाह ।

मासादीया गुरुगा, थेरी खुड्डीविमज्जिमतरुणीणं ।

नवकात्रविमिट्टा वा, चउमुं पि चउएहमासई ॥

स्थविराया एकाकिन्या जिज्ञासां व्रजन्त्या मासत्रयं कुल्लिका-
या गामगुरु विमध्यमायाश्चतुर्लघु तरुण्यश्चतुर्गुरु । अथवा स्थ-
विरा यदेकाकिनी भिक्षां याति ततो मासत्रयं तपसा कात्रेन
च त्रयुक्तं बहिर्विचारभूमौ विहारभूमौ वा याति मासत्रयं कात्रे-
न गुरुकं च मतिं गृह्णाति मासत्रयं । तपसा गुरुकं ग्रामानुग्रामं

प्रवति मासलघु । तपसा कावेन चतुर्गुरुकम् । एवमेव चतुर्गु
स्थानेषु चत्वारि मासगुरुणि तपःकावविशेषितानि कर्तव्यानि ।
विमध्यमायाश्चतुर्गु स्थानेषु चत्वारि चतुर्लघूनि तपःकावविशे-
षितानि तरुण्याः स्थानचतुष्टयेऽपि तथैव तपःकावविशेषितानि
चत्वारि चतुर्गुरुणि ॥

अथ दोषानाह ।

चिह्न्ती वेगागी, किएह् दोसे ए इत्यिगा पावे ।

आमोसगतारुणोहि, किं पुण पंथम्मि संका य ॥

किमेकाकिनी स्त्री प्रतिपद्ये तिष्ठन्ती दोषान् प्राप्नोति येनैवं जि-
ह्वादिनादिकमेवैकाकिन्याः प्रतिपिद्यते इति शिष्येण पृष्ठः सुरिरा-
ह । तत्रापि तिष्ठन्ती प्राप्नोत्येव दोषान् । परमांशकाः स्तेनास्तरु-
णा वा तत्स्थास्तरुता एकाकिन्याः पथि गच्छन्त्या च्यांसो दा-
याः । शङ्का च तत्र जवति । अवश्यमेवा दुःशीला येनैकाकिनी
गच्छति । किंच ॥

एगागिणिए दोसा, साणा तरुणे तहेव पणिणीए ।

जिक्खाविसोहि महवत, तम्हा सविनेज्जया गमणं ॥

एकाकिन्या जिह्वामटन्त्या एते दोषा जवन्ति श्वानः समागत्य
दशेयस्तरुणा वा कश्चिदुपसंगमयेत् । प्रत्यनीको वा हन्यात् ।
गृहत्रयादानोतायां जिह्वायामनुपसुज्य गृह्यमाणायामेपणाशुर्दिने
भवति । कोटवद्विदलप्रयोगादिना च महाव्रतानि विरध्यन्ते ।
येन एते दोषाः अतः सद्वितीयया निर्ग्रन्था भिक्षादौ गमनं
कर्तव्यम् ॥

द्वितीयपदमाह ।

अनिवादि मीससत्थे, इत्यो पुरिसे य पूजिते लिंगे ।

एसा उ पंयजयणा, जावियवसहो य जिक्खा य ॥

अनिवादिनिःकारणैः कदाचिदेकाकिन्यपि जवेत् तत्रेयं यतना
प्राप्तान्तरं गच्छन्ती स्त्री सार्धेन व्रजति तद्भावे पुरुषमिश्रेण स्त्री-
सार्धेन तद्प्राप्तौ संबन्धिपुरुषसार्धेन व्रजति । अथवा यत्तत्र परि-
धायिकादिभिर्द्विजं पूजितं तद्विधाय गच्छति एषा पथि गच्छतो यत-
ना जगतिता । ग्रामे च प्राप्ताया यानि सायुभावितानि कुडानि तेषु
वसति गृह्णाति भिक्षामपि तेष्वेव कुलेषु पर्यटति । वृ० ५ उ० ॥

एगाणउइ-एकनवति-स्त्री० एकाधिका नवतिः शा० त० एका-
धिकनवतिसंख्यायाम्, तत्संख्यावित्ते च वाच० “एक्काणउइ-
परवेयावच्चकम्मपणिमाओ पणत्ताओ” सम० ।

एगाणुपेहा-एकानुपेहा-स्त्री० एकस्यैकाकिनोऽसहायस्यानु-
प्रेक्षा जाचना एकानुपेक्षा “एकोऽहं नास्ति मे कश्चि-ल्लाहमन्यस्य
कस्यचित् । न तं पश्यामि यस्याहं, नासौ जाधीति यो मम”
इत्येवमात्मनः एकत्वजावनायाम्, । स्था० ४ उ० ।

एगाजरण एकाभरण-न० एकजातीये आजरणे, “एगाभरण-
वसनगहियनिओयं कोहुंविचरतरुणसहस्सं सहावेह” एक
एकादश आभरणवसनवक्त्राणो गृहीतो नियोगपरिकरो यैस्ते
तथेति ज० ए श० ३३ उ० ॥ “एगाभरणपिहाणा” एकाभर-
णानि एकजातीयहेमरूप्यरत्नाभरणानि पिधानानि च वस्त्राणि
यस्याः सा तथेति । दशा० १० अ० ।

एगाभोग-एकाभोग-पुं० अत्र कोपकरणादीनामेकत्र बन्धने,
“एगाभोगपडिगह केई य सव्वाणि य पुरतो” एगाभोगो
एगो य योगो भक्षति एगच्छवधेनेति जगियं भवति होति तं च
मत्तगोवकरणं एगह्वाति” नि० चू० १ उ० । (एगाभोगति)

एकत्राभोगः आभोग उपकरणं (एगत्ति) एकत्र करोति एकत्र
बन्धानीत्यर्थ इति । ओघ० ।

एगामोस-एकामर्ष-पुं० एकामर्षणे, ओघ० ।

एकामर्ष-पुं० एकस्मिन् स्पर्शे, ध० ३ अधि० । तथा च धर्मसंग्रहे
प्रत्युपेक्षणदोषमधिकृत्य “एगामोसा” एकामर्शो वस्त्रं मध्ये गृही-
त्वा तावदाकर्षणं करोति यावत्तिजगावशेषे ग्रहणं जातमेकाकर्ष-
णमित्यर्थः । अथवाऽनेकामर्शा आकर्षणे ग्रहणे चाऽनेके आमर्शाः
स्पर्शा जवन्ति तद्वस्त्रमनेका स्पृशतीत्यर्थ इति । ध० ३ अधि० ॥

एगायत-एगायत-त्रि० एकाकिनि, “एगा य ताणुक्रमणं
करंति” एकाकिनोऽत्राणा अनुक्रमणं तस्यां गमनं पुनः कुर्व-
न्तीति एकस्मिन् दीर्घे च “एगायते पव्वयमंतद्विक्खे” एकशिखा
घटितो दीर्घ इति । सूत्र० १ थु० ५ अ० ।

एगाययण-एगायतन-न० ज्ञानादित्रये, अद्वितीये आयतने,
“एगायतनयस्सश्चिप्पमुक्कस्स णत्थि मग्गे वि रत्तस्सत्ति”
आडभिविधौ समस्तपापारम्भेभ्य आत्माऽऽपत्यते आनियम्यते
तस्मिन् कुशत्रानुष्ठाने वा यत्नवान् क्रियत इत्यायतनं ज्ञानादित्र-
यमेकमद्वितीयमायतनमेकायतनं तत्र रतस्तस्य नास्ति न वि-
द्यते कोऽसौ मार्गो नरकतिष्ठन्नुप्यगमनपद्धतिरिति । आचा०
१ थु० ५ अ० २ उ० ।

एगारं-अयस्कार-त्रि० अयोविकारं करोति कृ-अण-उप०
स० सत्वम् । स्थविरविचकिदायस्कारे ८।१।६६ इति सूत्रेणादेः
स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह पङ्कवति । दोहकारे, प्रा० ।

एगारस (ह) एकादशन्-त्रि० एकाधिका दश नि० अत्र०
“संख्यागज्जे रः ८ । २ । १६ । इति प्राकृतसूत्रेण दस्य रः ।
प्रा० । एकादशसंख्यावित्ते, वाच० ” “एकारस उवात्सगणं”
एकादश चोपासकानां प्रतिमा जवन्तीति । प्रश्न० ५ उ० ।

एगारसंगसुत्तथधारय-एकादशाङ्गसूत्रार्थधारक-पुं० ए-
कादशानामङ्गानां सूत्रार्थमवधारयन्तीत्येकादशाङ्गसूत्रार्थधार-
काः । व्य० ए उ० । एकादशानामङ्गानां सूत्रार्थयोर्धारके, “एकारसं-
गसुत्तथधारय सव्वसाहू य” एकादश च तान्यङ्गानि च एका-
दशाङ्गानि एकादशाङ्गानां सूत्रार्थो एकादशाङ्गसूत्रार्थो तौ धा-
रयन्ति ये ते तानेकादशाङ्गसूत्रार्थधारकानिति । ओघ० ।

एगारसम-एकादशम-त्रि० एकादशत् पूरणे ङिटि संख्यापूर्व-
कादपि कचिन्मुद् । यत्संख्यया एकादश संख्या पूर्यते तादृशसं-
ख्यावित्ते, वाच० । “एकारसमे पव्वे” स्था० ६ उ० (एकारस-
मंति) एकादशीं श्रमणभूतप्रतिमामिति । उपा० २ अ० ।

एगावस्स-एकपंचाशत्-स्त्री० एकाधिका पञ्चाशत् शा० त०
एकाधिकपञ्चाशत्संख्यायाम्, तत्संख्यावित्ते च । वाच० ।
“नवरहं बंधचेराणं एक्कावस्स उद्देसणकाला पणत्ता” ।
सम० ५१ स० ।

एगावतारि-(न) एकावतारिन्-पुं० एकावतारवति जीवे,
तद्विषये परिदत्तजगमालगणिकृतप्रश्नो हीरप्रश्ने यथा घनस्प-
त्यादिषु जीवा एकावतारिणः शास्त्रे उक्तास्तथा भूतान्तरीयवृन्द-
मध्येऽपि कश्चिद् भवति तदेतन्मोक्षोत्तरमेकान्तेन निषेधो ज्ञातो
नास्तीति । हीर० ।

एगावली-एकावली-स्त्री० एकाद्वितीयाऽऽवली माला म-
णिश्रेणी । आभरणविशेषे, सम० । सा च नानामणिकमबी मा-

लेति । औप० एकावली विचित्रमणिकृता एकसतिकेति ।
का० १ अ० । “ एकावलि कंठलइयवच्छा ” एकावली आभ-
रणविशेषः सा कण्ठे श्रीवायां लगिता विलम्बिता सती घट्टसि
उरसि वसन्ते येषां ते तथेति । सम० । “ एगावलि पिण-
द्वेति ” प्रश्न० १ सं० ४ द्वा० ।

एगावलीपविजति-एकावलीप्रविशक्ति-न० नाट्यभेदे, राज०

एगावाइ-(न) एकवादिन्-पुं० एक एवात्मादिरर्थे इत्येवं

वदतीत्येकवादी दीर्घात्वं च प्राकृतत्वात् । अक्रियावादिभेदे,
उक्तं चैतन्मतानुसारिभिः “ एक एव हि भूतात्मा, भूते भूते
व्यवस्थितः । एकधा बहुधा चैव, दृश्यते जलचन्द्रादिति ”

॥ १ ॥ अपरस्वत्वात्मेवास्ति नान्यदिति प्रतिपन्नमिदं “ पुरुष
एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यमुतामृतत्वस्थेज्ञानो यदन्तेनाति-
रोहति ” ॥ १ ॥ यदेजति यजेजति यदूरे यदन्तिके यदन्तरस्य
तत्त्वस्य यत्सर्वस्यास्य बाह्यत इति । तथा “ नित्यज्ञानविवर्त्तो-

ऽयं क्षितितेजोजलादिकः । आत्मा तदात्मकश्चेति संगिरन्ते परे
पुनरिति ॥ १ ॥ शब्दाद्वैतवादे तु सर्वं शब्दात्मकमिदमित्येकत्वं
प्रतिपन्नः । उक्तञ्च “ अनादिनिधनं ब्रह्म शब्दतत्त्वं यदक्षरम् ।
धिवर्त्ततेऽर्थभावेन प्रक्रिया जगतो यत ” इति ॥ १ ॥ अथवा
सामान्यवादी सर्वमेकैकं प्रतिपद्यते । सामान्यस्यैकत्वादित्येव-
मनेकैकत्वादे अक्रियावादिता चास्य सङ्गतस्यापि तदन्यस्य
नास्तीति प्रतिपादनात् । आत्माद्वैतपुरुषाद्वैतशब्दाद्वैतादीनां यु-
क्तिभिरघटमानानामनस्तित्वाभ्युपगमाच्च । स्था० ८८० तथाच ।

एकात्माद्वैतवादुद्देशार्थाधिकारप्राप्तं पूर्वपक्षयितुमाह ।

जहा य पुढव । शूभे, एगे नाणाहि दीसइ ।

एवं भो कल्लिणे लोए, विन्नु नाणाइ दीसइ ॥ ९ ॥

दृष्टान्तबलेनैवार्थस्वरूपाधगतेः पूर्वं दृष्टान्तोपन्यासः । यथे-
त्युपदर्शने च शब्दोऽपिशब्दार्थे स च भिन्नक्रम एके इत्यस्या-
नन्तरं उच्यते । पृथिव्येव स्तूपः पृथिव्या वा स्तूपः पृथिवी-
संघातावयवी । स चैकोऽपि यथा नानारूपः सरिः समुद्रपर्वतन-
गरसन्निवेशाद्याधारतया विचित्रो दृश्यते । निम्नोन्नतमृदुकटिन-
रक्तपीतादिभेदेन वा दृश्यते न च तस्य पृथिवीतत्त्वस्थैतावता
भेदेन भेदो भयत्येवमुकरीत्या भो इत्यादिपरामन्त्रणं कृत्वाऽपि
लोकश्चेतनाचेतनरूप एको विद्वान् वर्तते । इदमत्र हृदयम् ।
एक एव ह्यात्मा विद्वान् ज्ञानपिण्डः पृथिव्याद्याकारतया नाना
दृश्यते न च तस्यात्मन एतावताऽऽत्मतत्त्वभेदो भवति तथा-
चोक्तमेक एव हि भूतामेत्यादि ।

अस्योत्तरदानायाह ।

एवमेवेति जण्पति, मंदा आरंभणिस्सिआ ।

एगे किचा सयं पावं, तिर्वं दुखं नियच्छइ ॥ १० ॥

एवमित्यनन्तरात्माद्वैतवादोपदर्शनम् । एके केचन पुरुषाः
कारणवादिनो जल्पन्ति प्रतिपादयन्ति किञ्चिन्तास्ते इत्याह मंदा
जराः सम्यक्परिज्ञानविकल्पाः । मन्दत्वं चैषां युक्तिविकल्पात्माऽ
द्वैतपक्षसमाश्रयणात् । तथाहि-यथैक एवात्मा स्यान्नात्मबहुत्वं
ततो ये सत्त्वाः प्राणिनः कृषीयत्तादय एके केचन आरम्भे प्राण्यु-
पमर्शकारिणि व्यापारे निश्चिता आसक्ताः संबद्धा अत्युपपन्ना-
स्ते च संरम्भसमारम्भैः कृतोपादाय स्वयमात्मना पापमशुभप्रकृ-
तिरूपमसातोदयफलं तीव्रं दुःखं तदनुभवस्थानं वा नरकादिकं
(नियच्छतीति) आर्षत्वाद्बहुवचनार्थे एकवचनमकारि । ततश्चा-
यमर्थो निश्चयेन यच्छत्यवश्यतया गच्छति प्राप्नुवन्ति त एवा-

रस्तासक्ता नान्य इत्येतन्न स्यादपि चाशुभं कर्मणि कृते सर्वेषां
शुभानुष्ठायिनामपि तीव्रदुःखाभिसंवन्यः स्यादेकत्वादात्मन इति
न चैतदेवं दृश्यते । तथाहि य एव कश्चिदसमञ्जसकारी स एव
लोके तदनुरूपा विरुम्भनाः समनुजवन्तुपवृज्यते नान्य इति ।
तथा सर्वगतत्वे आत्मनो बन्धमोक्षाद्यभावस्तथा प्रतिपाद्यप्रतिपा-
दकविवेकाभावाच्चाख्यप्रणयनाभावश्च स्यादिति । एतदर्थ-
संवादितात्प्रान्त्येव निर्गुणिकृतायाऽत्र विख्यायते । तद्यथा
पञ्चानां पृथिव्यादीनां चूतानामेकत्र कायाकारपरिणतानां चैत-
न्यमप्युपपन्नम् । यदि पुनरेक एवात्मा व्यापी स्यात्तदा घटादिष्व-
पि चैतन्योपपत्तिः स्यान्न चैवं तस्मान्नैक आत्मा । चूतानां चान्यो-
न्यगुणत्वं न स्यादेकस्मादात्मनोऽभिन्नत्वात् । तथा पञ्चेन्द्रिय-
स्थानां पञ्चेन्द्रियाश्रितानां ज्ञानानां प्रवृत्तौ सत्यामन्येन ज्ञात्वा
विदितमन्यो न जानातीत्येतदपि न स्याद्येक एवात्मा स्यादिति ।
सूत्र० १ श्रु० १ अ० (विस्तरः पुंरुरीयशब्दे दर्शयिष्यते)

तथाच विशेषवदयके आत्मनो बहुभेदत्वमधिष्ठय ॥

संसारियरयावर-तसाइजेयं मुणे जीवं ॥

तथा संसारीतरस्थावरप्रसादिभेदं संसारिणश्चेतरे सिद्धाः
आदिशब्दाच्च सूक्ष्मबादरपर्यासादिनेदपरिग्रह इति । अत्र वे-
दान्तवादी प्राह । ननु बहुभेदत्वमात्मनोऽसिद्धं तस्य सर्वैक-
त्वात् । तदुक्तम् । एक एव हि चूतात्मा, भूते चूते प्रतिष्ठितः । एक-
धा बहुधा चैव, दृश्यते जलचन्द्रवत् । “ यथा विशुद्धमाकाशं,
तिमिरोपप्लुतो जनः । संकीर्णमिव मात्राभि-जिज्ञाजिरभिमन्यते ॥
“ तथेदममलं ब्रह्म, निर्विकल्पमविद्यया । कलुषत्वमिवापन्नं, भेदरू-
पं प्रकाशते ॥ ऊर्कमूलमथः शाख-मश्वत्थं प्राहुरवयम् । ज्वाला-
सि यस्य पर्णानि, यस्तं वेद स वेदवित् । पुरुष एवेदं सर्वं यदृ-
क्तं यच्च भाव्यम् उतामृतत्वस्थेज्ञानो यदन्तेनातिरोहति यदेज-
ति यजेजति यदूरे यदन्तिके यदन्तरस्य सर्वस्य यत्सर्वस्यास्य
बाह्यत इत्यादि ” इत्येतदेव पूर्वोक्तैर्नातिक्रान्तोत्तराद्धेन परिहरणाह ।

जइ पुण सो एगो विवय, हवेज्ज दोमं व सव्वपिडेसु ।

गोयम ! तदेगलिंगं, पिंसु तहा न जीवां य ॥

परः प्राह यदि पुनर्दर्शितन्यायेन स आत्मा सर्वेष्वपि नारक-
तिर्थनरामरपिण्डेषु व्योमचदेक एव भवेन्न तु संसारीतरादि-
नेदभिन्नस्तीह किं नाम दूषणं स्यादेदमुक्ते भगवानाह । गौतम !
तद्योम सर्वेष्वपि पिण्डेषु स्मृतिविशेषेषु स्थितम् एकलिङ्गव-
सदृश्याभावादेकरूपमेवेति युक्तं तस्यैकत्वं जीवसत्त्वेवं विचार्य-
त्वेन प्रस्तुतो न तथा नैकलिङ्गः सर्वत्र दृश्यते प्रतिपिण्डं तस्य
विन्नकणत्वाच्छून्यभेदेन च तद्वयनेदादिति न तस्यैकत्वमिति ॥

अत्र प्रयोगमाह ।

नाणा जीवा कुंभा-दत्रो व्व विद्ववखणाइभेयाओ ।

सुहदुखसंबंधमोक्ता-जावा य जओ तदेगते ॥

नानारूपा शुचि जीवाः परस्परं भेदभाज इत्यर्थः । लक्षणानि-
नेदादिति हेतुः कुम्भादय इवेति दृष्टान्तः । यच्च न जिज्ञे तस्य
न लक्षणभेदो यथा नदस इति । सुखदुःखबन्धमोक्षाभावश्च,
यस्मात्तदेकत्वे तस्माद्भिन्ना एव सर्वेऽपि जीवा इति ।

कथं पुनस्तेषां प्रतिपिण्डरूपभेदेन इत्याह ॥

जेणोवओमलिंगो, जीवो जिओ य सो पइसरीरं ।

उवओगोकरिसा व, गरिसोउत्तेण तेणो ॥

येन ज्ञानदर्शनेपयोगवत्त्वणोऽसौ जीवः स चोपयोगः प्रतिशरी-

रमुत्कर्षापकर्षनेदादनन्तज्ज्ञेदस्तेन ज्ञेदादनन्तज्ज्ञेदा एवेति तदेवं भावितं (नाणाजीवा इत्यादि) पूर्वार्धमिदानीं सुखदुःखेत्याद्युत्तरार्धे जावयन्नाह ॥

एगते सर्वगय-च प्रो य न सोऽखादयो नभस्सेव ।

कत्ता भोक्ता मंता, न य संसारी जहागासं ॥

एकत्वे जीवानां सुखदुःखबन्धमोक्षादयो नोपपद्यन्ते सर्वग-
तत्वाज्ज्ञेदस्तेन । यत्र तु सुखादयो न तत्सर्वगतं यथा देवदत्त
इति । किञ्च न कर्त्ता न भोक्ता न मन्ता न संसारी जीवः एक-
त्वात् सर्वजीवानां, यच्चैकं न तस्य कर्तृत्वादयो यथा नभस
इति । अपि च ।

एगते न स्थि सुह्री, बहुयस्वघाउ त्ति देसनिरुओव्व ।

बहुतरवस्तुत्तणु य, न य मुक्को देसमुक्को व्व ॥

इदमत्र हृदयं नारकतिर्यगादयोऽनन्ता जीवा नानाविधशरी-
रमानसा यथा तैर्दुःखिता एव तदनन्तजागवर्तिनस्तु सुखिनः ।
एवमनन्ता ब्रह्मस्तदनन्तजागवर्तिनस्तु मुक्तास्तेषां चैकत्वे-
न कोऽपि सुखी प्राप्नोति बहुतरोपघातान्वितत्वाद्यथा स-
र्वाङ्गरोगग्रस्तोऽङ्गुल्यैकदेशेन नीरोगो यद्दत्तः एवं न कोऽपि
मुक्ता घटते बहुतरबद्धत्वाद्यथा सर्वाङ्गकीर्तिरित्यङ्गुल्यैकदेशमु-
क्तस्तस्मादेकत्वे सुखाद्यनोपपत्तेर्नानात्वं जीवानामिति स्थितम्
(विशेषः) तथा च नान्यध्याये आत्मवादिमतमुपक्रम्य आत्मवादि-
नो नाम पुरुषस्यैवं सर्वमित्यादि प्रतिपन्नास्तन्मतनिराकरणं च
तत्रैव पुरुष एवेदमिति सर्वमिति प्रतिपन्नास्तेऽपि महामोहोरग-
गरलप्रसूतिर्ज्ञानमानसा वेदितव्यास्तथाहि यदि नाम पुरुषमात्र-
रूपमद्वैतत्वं तर्हि यदि तदुपलभ्यते सुखितदुःखितत्वादि तत्सर्वं
परमार्थतोऽसं-प्राप्नोति ततश्चैवं स्थिते यदेतदुच्यते प्रमाणतोऽधि-
गम्य संसारनैर्गुण्यं तद्विमुखया प्रज्ञया तदुच्छेदाय प्रवृत्तिरि-
त्यादि तदेतदाकाशकुसुमसौरभवर्षानोपमानमवसेयम् । अद्वैत-
रूपे हि तत्त्वे कुतो नरकादिभवज्जगद्व्यवस्थाः संसारो यन्मैर्गुण्यम-
वगम्य तदुच्छेदाय प्रवृत्तिरुपपद्यते । यदप्युच्यते पुरुषमात्रमे-
वाद्वैतत्वं यस्तु संसारनैर्गुण्यं जावनेददर्शनं च तत्सर्व्वेदा सर्व्वे-
षामविगानप्रतिपत्तायपि चित्रे निम्नोन्नतभेददर्शनमिव भ्रान्तमव-
सेयमिति तदध्यन्त्राह एतद्विषयवास्तवप्रमाणभावात् । तथाहि
नाद्वैताज्युपगमे किञ्चिदद्वैतप्राहकं ततः प्रथञ्चूतं प्रमाणमस्ति द्वै-
तत्वप्रशङ्के नच प्रमाणमन्तरेण निष्प्रतिपत्ता तत्त्वव्यवस्था जयति
प्राप्तापत्सर्व्वस्य सर्व्वेष्टार्थसिद्धिप्रसङ्गः । तथा ज्ञान्तिरपि प्रमाण-
चूतादद्वैताद्विज्ञाऽज्युपगन्तव्या अन्यथा प्रमाणभूतमद्वैतमप्रमाण-
मेव ज्ञेयसद्व्यतिरेकात्तत्त्वरूपवत् । तथाच कुतस्तत्त्वव्यवस्था
भिन्नायां च भ्रान्तावज्युपगम्यमानायां द्वैतं प्रसक्तमित्यद्वैतहा-
निः अपिच यदीदं तस्मै त्रकुम्भाम्नोरुहादिभेददर्शनं भ्रान्तमुच्य-
ते तर्हि नियमात्तद्विषयस्य मवगन्तव्यमभ्रान्तदर्शनमन्तरेण
भ्रान्तेरयोगात् न खलु येन पूर्व्वमाशीविषो दृष्टस्तस्य रज्ज्वामाशी-
विषभ्रान्तिरुपजायते तदुक्तम् “नादृष्टपूर्व्वसर्पस्य रज्ज्वां सर्पमिति
क्वाचित् । ततः पूर्व्वानुसारित्वाद्भ्रान्तिरभ्रान्तिपूर्व्विका” १ तत एव-
मप्यव्याहृतो जेदः । अन्यच्च पुरुषाद्वैतरूपतत्त्वमवश्यं पूर्व्वं परस्मै
निवेदनीयं नात्मने आत्मनो व्यामोहाभावात् विमोहश्चेदद्वैतप्र-
तिपत्तिरेव न ज्ञेयम् । अथोच्येत यत एव व्यामोहोऽत एव तन्नि-
वृत्त्यर्थमात्मनोऽद्वैतप्रतिपत्तिरास्थेया तदयुक्तमेवं सति अद्वैतप्र-
तिपत्त्यानात्मनो व्यामोहे निवर्त्यमानेऽवश्यं पूर्व्वरूपत्यागोऽप-
ररूपस्य चाव्याप्तेर्यामूढतालक्षणस्योत्पत्तिरित्यद्वैतप्रतिज्ञाहाणिः

परस्मै च प्रतिपादयन् नियमतः परमज्युपगच्छेत्परं वाऽज्यु-
पगच्छ १ तस्मै चाद्वैतरूपं तत्त्वं निवेदयन् पिता मे कुमारब्रह्मचा-
रोत्यादि वदन्निव कथं नोन्मत्तः स्वपराज्युपगमेनाद्वैतवचसो
बाधनादिति यत्किञ्चिदेतत् (नन्दी०) तथाच सम्मति तर्कोऽद्वैतमा-
त्रस्य तार्त्त्विकत्वं निराकृतम् तथाहि अपरस्तु कार्यकारणभावस्य
कल्पनाशिल्पिधरचितत्वात् तदुपज्ययतिरिक्तमद्वैतमात्रं तत्त्वमि-
त्यज्युपगमस्तन्मूढमपि मिथ्या, कार्यकारणोभयशून्यत्वात्स्वरवि-
षाणवदद्वैतमात्रस्य व्यामोहोत्पलतुल्यत्वात् । तथाह्यद्वैतप्रतिपादक-
प्रमाणस्य सद्भावे द्वैतापत्तितो नाद्वैतं प्रमाणान्नवे अद्वैतासिद्धेः
प्रमेयसिद्धेः प्रमाणनिबन्धनत्वात् । किञ्चाद्वैतमिति प्रसज्यप्रति-
षेधः पर्युदासो वा प्रसज्यपक्षे प्रतिषेधमात्रपर्यवसानत्वाच्चस्य
नाद्वैतसिद्धिः प्रधानोपसर्जनभावेनाङ्गाङ्गिभावकल्पनायां दैत-
प्रसक्तिः द्वितीयपक्षेऽपि द्वैतप्रसक्तिरेव प्रमाणान्तरप्रतिपत्तेर्द्वै-
तलक्षणे वस्तुनितप्रतिषेधेनाद्वैतसिद्धेः । द्वैताद्वैतस्य व्यतिरे-
के च द्वैतप्रसक्तिरेव पररूपव्यावृत्तस्यरूपाव्यावृत्तात्मकत्वेन तस्य
द्विरुपिताप्रसक्तेरव्यतिरेके पुनर्द्वैतप्रसक्तिर्नचाद्वैतस्यापि विद्य-
मानत्वात् द्वैताव्यावृत्ततासंज्ञयो विद्यमानस्यापि विद्यमानाद्व्या-
वृत्तिप्रसक्तेरन्यथा सद्रूपज्ञात् विशेषप्रसक्तिर्भवेत् । प्रमाणादि-
चतुष्टयसद्भावे च न द्वैतवादानुक्तिस्तदभावे शून्यतावादादिति
नाद्वैतकल्पना ज्यायसी । नच नित्यत्वाद् द्वैतकल्पना भावानाम-
नेकत्वेऽपि युक्तिसंगता सर्व्वदा सर्व्वभावानां नित्यत्वे ग्राह्याप्रा-
हकरूपताज्ञावप्रसक्तेस्तद्भावादाश्रयणं ग्राह्यग्राहकरूपताया वि-
कारिताव्यतिरेकेण योगात् सा च कथञ्चिदेक स्यानेकरूपानुष-
ङ्गादिति कथं नानेकान्तसिद्धिः । इत्याद्वैतवादे रूपादिभेदाज्ञा-
वप्रसङ्गश्च न च चक्षुरादिसंबन्धात्तदेव इत्थं रूपादिप्रतिपत्ति-
जनकं सर्वात्मना तत्संबन्धस्य तथैव प्रतीतिप्रसक्तेः । रूपात्त-
रस्य तद्व्यतिरिक्तस्य तत्राभावात् । तत्र इत्याद्वैतमपि प्रधाना-
द्वैतं युक्तमेव सत्त्वादिव्यतिरेकेण तस्याभावान्न च सत्त्वादे स्तद-
व्यतिरेकादद्वैतं प्रधानस्य सत्त्वाद्यव्यतिरिक्तात् द्वैतप्रसक्तेर्मै-
हदादिविकारस्य चाभ्युपगमे कथमद्वैतं विकारस्य च विकारि-
णोऽत्यन्तमभेदेन विकारीति प्रतिपादितं जेदाभेदेऽनेकान्तसिद्धे-
रव्यतिरेके द्वैतापत्तिरिति । (सम्म०) ग्राह्याद्वैत-यताविकत्वं प्रपञ्च-
स्य मिथ्यात्वं च निराकृतं तद्यथा ब्रह्मवादं धावदूका वदन्ति युक्तं
यदेष्टकक्षापलापी पापीयानपापस्य आत्मब्रह्मणस्ताविकस्य-
सत्त्वात् । नच सरलसाक्षरसाक्षप्रिया श्रुतितावतावतामालप्रवाहप्र-
मुखपदार्थसाधोऽप्यहमहमिकयाप्रतीयमानः कथं न पारमार्थिकः
स्यादिति वक्तव्यं तस्य मिथ्यारूपत्वात् । तथाहि प्रपञ्चो मिथ्या-
प्रतीयमानत्वाद्यदेवं तदेवं यथा शक्तिशक्रे कक्षधौतं तथा चायं
तस्मात्तथा तदेतदेतस्य न तर्ककार्कश्यं सूचयति । तथाहि मिथ्या-
त्वमत्र कीदृक्कामाङ्गितं सूक्ष्मदृशा किमत्यन्तासत्त्वमुताम्यस्या-
न्याकारतया प्रतीतत्वमाहोश्चिदनिर्वाच्यत्वमिति जेदव्यपी त्रिभे-
दनेत्रत्रयव्यवहारीकते । प्राचि पक्षद्वये तदनङ्गीकारः परीहारः ।
तार्तीयकीकविकल्पे तु किमिदमनिर्वाच्यत्वं नाम किं निरुक्तिरि-
रह एव निरुक्तिनिमित्तविरहो निःस्वजावत्वं वा । न प्रथमः कल्पः
कल्पनाहः सरलोऽयं साक्षोयमिति निश्चितोक्तेरनुजवात् । नापि
द्वितीयः निरुक्तेर्हि निमित्तं ज्ञानं वा स्याद्विषयो वा न प्रथमस्य
विरहः सरलसाक्षादिसंवेदनस्य प्रतिप्राणि प्रतीतेनापि द्वितीयस्य
यतो विषयः किंभावस्वरूपो नास्त्यज्ञावरूपो वा । प्रथमकल्पनाया-
मसत्त्व्यात्यज्युपगमप्रसङ्गः । द्वितीयकल्पनायां तु सत्त्व्यातिरेव
उज्जवापि न स्त इति चेत् ननु जावाभावाद्वाच्यां लोकप्रतीति-

सिद्धौ तावन्निप्रेतौ विपरीतौ वा । प्रथमपक्षे नावद्यथोभयोरेक-
विधिर्नास्ति तथा प्रतिषेधोऽपि परस्परविरुद्धयोर्मध्यदेकतर-
विधिनिषेधयोरन्यतरनिषेधविधिर्नान्तरीयकत्वात् । द्वितीयपक्षे
तु न काचित्कतिर्न ह्यलौकिकप्रियसहस्रनिवृत्तावपि बौक्तिक-
ज्ञानविषयनिवृत्तिस्तन्निवृत्तिनिवृत्तिर्वा । निःस्वभावत्वपक्षेऽपि
निसः प्रतिषेधार्थत्वे स्वज्ञावशब्दस्यापि भावाभावयोरन्यतरा-
र्थेति पूर्वत्वसङ्गः । प्रतीत्यगोचरत्वं निःस्वज्ञावत्वमिति चेदत्र
विरोधः । प्रपञ्चो न प्रतीयते चेत्कथं धर्मितया प्रतीयमानत्वं
च हेतुतयापाददे तथोपादाने वा कथं न प्रतीयते यथा प्रतीयते
न तथेति चेत्तर्हि विपरीतस्यातेरज्युपगमः स्यात् । किं चेयमनि-
र्वाच्यता प्रपञ्चस्य प्रत्यक्षेण प्रत्यक्षेऽपि सरत्तोऽयमित्याद्याकारं
दि प्रत्यक्षं प्रपञ्चस्य सत्यतामेव व्यवस्यति सरत्तादिप्रतिनियत-
पदार्थपरिच्छेदान्मनस्तस्योत्पादादितरेतरविविक्तवस्तुनामेव च
प्रपञ्चवचो वाच्यत्वेन सम्मतत्वात् । अथ कथमेतत्प्रत्यक्षं पक्षप्र-
तिक्षेपकं तद्वि विधायकमेवेति तथा तथा ब्रह्मविद्वद्भाति न पुनः
प्रपञ्चसत्यतां प्ररूपयति । सा हि तदा प्ररूपता स्याद्यदेतरस्मि-
न्नितेषां प्रतिषेधः कृतः स्यान्न चैवं निषेधे कुण्ठत्वात्प्रत्यक्षस्य-
ति चेत्तद्युक्तं यतो विधायकमिति कोऽर्थः इदमिति वस्तुस्वर-
रूपं गृह्णाति नाप्यस्वरूपं प्रतिषेधति । प्रत्यक्षमिति चेन्म-
यम् अन्यरूपनिषेधमन्तरेण तत्स्वरूपपरिच्छेदस्याप्यसंपत्तेः
पीतादिव्यवच्छिन्नं हि नीलं नीलमिति गृहीतं भवति नेतरथा-
यदेदमिति वस्तुस्वरूपमेव गृह्णाति प्रत्यक्षमित्युच्यते तदाव-
श्यमपरस्य प्रतिषेधनेऽपि तत्प्रतिषेधत इत्यभिहितमेव भवति
केवलवस्तुस्वरूपप्रतिषेधेवान्यप्रतिषेधप्रतिपक्षिरूपत्वात् ।
अपि च विधायकमेव प्रत्यक्षमिति नियमस्याङ्गीकारे विद्यावद-
विद्याया अपि विधानं तवानुपपद्यते सोऽयमविद्या विवेकेन स-
म्मात्रं प्रत्यक्षात्प्रतियक्षे च निषेधकं तदिति ब्रुवाणः कथं स्वस्थ
इति सिद्धं प्रत्यक्षवाधितः पक्ष इति । अनुमानवाधितश्च प्र-
पञ्चो मिथ्या न भवत्यसद्विलक्षणत्वाच्च एवं स एवं यथात्मा
तथा चायं तस्मात्चेति । प्रतीयमानत्वं च हेतुर्ब्रह्मात्मना व्यभि-
चारी । स हि प्रतीयते न च मिथ्या अप्रतीयमानत्वे त्वस्य
तज्ज्ञावरचनानामप्रवृत्तेर्मूलकतैव तत्र चः श्रेयसी स्यात् । दृष्टा-
न्तश्च साध्यविकलः शुक्तिशकलकलार्थातेऽपि प्रपञ्चान्तर्गत-
त्वेनानिर्वचनीयतायाः साध्यमानत्वात् । किंचेदमनुमानं प्रप-
ञ्चाद्भिन्नमभिन्नं वा । यदि भिन्नं तर्हि सत्यमसत्यं वा । यदि सत्यं
तर्हि तद्देव प्रपञ्चस्यापि सत्यत्वं स्यात् । अथासत्यं तत्रापि
शून्यमन्यथा स्यात्तमनिर्वचनीयं वा आद्यपक्षद्वये न साध्यसाध-
कत्वं नृशृङ्गवल्गुकिफलधौतवचेति तृतीयपक्षोऽप्यक्षमः । अनि-
र्वचनीयस्यासंभवेनाभिहितत्वात् । व्यवहारसत्यामिदमनु-
मानमतोऽसत्यत्वाभावाच्च साध्यसाधकमिति चेत् किमिदं
व्यवहारसत्यं नाम व्यवहृतिर्व्यवहारो ज्ञानं तेन चेत्सत्यं तर्हि
पारमार्थिकमेव तत्तत्र चोक्तो दोषः । अथ व्यवहारः शब्दस्तेन
सत्यम् । ननु शब्दोऽपि सत्यस्वरूपस्तादितरो वा यथायस्तार्हि
तेन यत्सत्यं तत्पारमार्थिकमेवेति तदेव दूषणम् । अथासत्य-
स्वरूपः शब्दः कथं ततस्तस्य सत्यत्वं नाम । नहि स्वयमस-
त्यमन्यस्य सत्यत्वव्यवस्थितुरिति प्रसङ्गात् । अथ कूटकार्य-
पणे सत्यकार्पापणोचितक्रयविक्रयव्यवहारजनकत्वेन सत्यका-
र्पापणव्यवहारवदसत्येऽप्यनुमाने सत्यव्यवहार इति चेत्तर्हास-
त्यमेव तदनुमानं तत्र चोक्तो दोषः । अतो न प्रपञ्चाद्भिन्नम-
नुमानमुपपत्तिपदचोमापद्यते नाप्यभिन्नं प्रपञ्चस्वभावतया त-

स्यापि मिथ्यात्वप्रसक्तमिथ्यारूपं च तत्कथं नाम स्वसाध्यं साध-
येदित्युक्तमेव ॥ एवं च प्रपञ्चस्य मिथ्यात्वासिद्धेः कथं परब्रह्म-
णस्ताद्विकत्वं स्याद्यतो बाह्यार्थाभावो भवेदिति । रत्ना० १ परि०

पुरुषाद्वैतस्य निराकरणं पुरुषप्रकरणे यथा

पुरुषाद्वैतं तु यदा, जवति विशिष्टमवबोधमात्रं वा ।

जवजवविगमविभेद-स्तदा कथं युज्यते मुख्यः ॥ ७ ॥

द्वयोर्भावो चित्ता तस्यां भवं सैव वा द्वैतं पुरुषस्याद्वैतमेकत्वं
तु यदा जवत्यङ्गीकरणेन चादिनो विशिष्टं केवलं रागादिवा-
सनारहितमवबोधमात्रं वा बोधस्थलक्षणं वा वेदान्तवादिनः
पुरुषाद्वैतं मन्यन्ते । यथाहुरेकं "पुरुष एवेवं सर्वमित्यादि"
तथा "विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि । शुनि चैव श्वपाके
च, पण्डिताः समदर्शिनः" इति श्रुतिस्मृतिप्रसिद्धेर्विज्ञानवादिन-
स्तु शेषनीलादविकल्पशून्यं पारमार्थिकरागादिवासनादिशि-
षापरहितं बोधस्वरूपमात्रमेव प्रतिजानते यथोक्तम् "चित्तमेव
हि संसारो रागादिक्लेशवासितम् । तदैव तैर्विनिर्मुक्तं जवान्त
इति कथ्यते" । जवश्च भवविगमश्च तौ संसारमोक्षौ तयोर्विज्ञे-
दो जवभवविगमविभेदस्तदा कथं युज्यते मुख्यसंसारमोक्षयोर्मु-
ख्यो भेदो न युज्यते । अर्थान्तरे ह्यविद्यादौ तत्त्वं वेदके सति त-
योर्विशेषो युज्यते इति भावः ॥ ७ ॥

कस्मात्पुनः पुरुषाद्वैतं बोधमात्रं वा विशिष्टं भवतीत्याह ।

अग्निजलनमयो य-त्परितापकरा भवं तु भवन्तिष्ठाः ।

रागादयश्च रौद्रा, असत्प्रवृत्तास्पदं लोके ॥ ८ ॥

अग्निश्च जलं च भूमिश्चाग्निजलभूमयो यदस्मात्परितापकराः
परमार्थतो दुःखानुभवकरा वैषयिकदुःखस्य जावता दुःखरूप-
त्वात् भवे संसारे तु जवसिष्ठाः किं पुनर्वहिरुयाणामुपादानं
वायोरपि पठितत्वाल्लोकसिद्धत्वाच्च उच्यते-वायुपदार्थद्वय-
गुणरूपतायां विप्रतिपद्यन्ते वादिनो नाग्निजलभूमिषु तेषां दु-
व्यरूपेण प्रतीतेरतो न वायुग्रहणं सर्वेन्द्रियानुपलम्भाच्चाथवाऽ
निसहचरितत्वेनैव वायुग्रहणं यत्र तेजस्तत्र वायुरिति घटना-
त् । रागादयश्च रागद्वेषमोहाश्च रौद्रा दारुणास्तीव्रसंक्लेशरूपेणा-
सत्प्रवृत्त्यास्पदमसत्प्रवृत्तीनां सुन्दरप्रवृत्तीनामास्पदं प्रतिष्ठा हो-
के सर्वत्रैवानुजवसिष्ठा यतो वचन्ते यदि पुरुषाद्वैतमेव जवेत्
प्रत्यक्षसिष्ठा बाह्या उद्बन्नादयः पदार्था न स्युस्तेषां चैतन्यस्व-
रूपपुरुषव्यतिरेकेण रूपान्तरोपलब्धेस्तेषां तु बहिर्यत्तिनां जव-
नादानां पुरुषत्वाङ्गीकरणे सर्वपदार्थानां नाममात्रमेव कृतं स्या-
त्पुरुष इति न तत्र विप्रतिपत्तिः । विज्ञानाद्वैतमपि यदि जवेत्ततो
रागादयोऽनुभवसिष्ठाः प्रतिप्राणिनं भवेयुस्तथा च सकललोक-
परीक्षकविरोधस्तेषां सर्वैरभ्युपगमादनुजवस्य चान्यथाकर्तु-
मशक्यत्वादिति ॥ ८ ॥

अथ सर्वेऽप्येते बाह्या आन्तराश्च परिकल्पितरूपा एवेत्याशङ्का-
यामिदमाह ॥

परिकल्पिता यदि ततो, न सन्ति तत्त्वेन कथममी स्युरिति

तन्मात्र एव तत्त्वे, भवभवविगमौ कथं युक्तौ ॥ ९ ॥

परिकल्पिता अवस्तुसन्तः कल्पनामात्रनिर्मितपारिरी बाह्य
आन्तराश्च यदि जवताऽऽज्युपगम्यन्ते ततः परिकल्पितत्वादेव न
सन्ति न विद्यन्ते तत्त्वेन परमार्थेन कथममी पदार्थाः स्युर्ज्ञेय-
न कथंचिद्भवेयुर्नयताऽप्यनभ्युपगमात् । इत्येवं तस्मात् एव पुरु-
षमात्र एव बोधमात्र एव तत्त्वे परमार्थे जवभवविगमौ संसारमो-
क्षौ कथं केन प्रकारेण युक्तौ संगतौ न कथंचिदित्यर्थः ॥ ९ ॥

कस्मात्पुनः परिकल्पिता एते न सन्तीत्युच्यते परिकल्पनाया एवाज्ञावादित्याह ॥

परिकल्पनाऽपि चैषा, हन्त विकल्पात्मिका न संजवति ।

तन्मात्र एव तत्वे, यदि वा भावो न जातवस्थाः ॥१०॥

परिकल्पनाऽपि च एषावाह्यान्तराणामर्थानां हन्त ! विकल्पात्मिका वस्तुशून्यनिश्चयात्मिका न संजवति न युज्यते निर्वाजत्वात् । युक्तिमाह तन्मात्र एव पुरुषमात्र एव ज्ञानमात्रम् । एवं च तत्वे तदतिरेकेणेतरेपदार्थाज्ञावात् । अज्युपगम्यं परिकल्पनादुपणन्तरमाह । यद्विवा ज्ञावोऽसंभवो न नैव जातु कदाचिदप्यस्याः परिकल्पनाया यदि निर्वाजापीयं वाह्यान्तरपदार्थपरिकल्पनेष्यते ततः संसारवन्मुक्तावपि ज्ञेयदियमिति भावस्ततश्च संसारमोक्षभेदानुपपत्तिः परिकल्पनावीजसद्भावाज्युपगमे तु पुरुषबोधस्ववन्नक्षणातिरिक्तवस्त्वन्तरापत्या प्रस्तुताद्वैतपक्षेऽप्यहानिः पो०१६ विव० । (सम्मतवापि शुद्धद्रव्यास्तिकनयमतमधिकृत्य विस्तरणाद्वैतमतं निरूपितं विस्तरज्यान्नास्मान्निर्दिश्यते तत्तु तत एवावधार्यम्) तत्र नयोपदेशे यथा ॥

जातं द्रव्यास्तिकाच्छुद्धा-दर्शनं ब्रह्मवादिनाम् ।

तत्रैके शब्दसन्मात्रं, चित्सन्मात्रं परे जगुः ॥ ११० ॥

शुद्धात् द्रव्यास्तिकात् ब्रह्मवादिनां दर्शनं जातं तदाह “ वादी-द्वन्द्वियणयपयमीसुद्धासंगहपरूपणाविसर्गो ति ” तत्रैके ब्रह्मवादिनः शब्दसन्मात्रमिच्छन्ति अन्ये च चित्सन्मात्रम् । तत्राद्यमतावलम्बीशब्दस्वभावं ब्रह्म सर्वेषां शब्दानां सर्वेषां चार्थानां प्रकृतिरित्युच्यते तदाह तद्विज्युक्तो भर्तृहरिः । “ अनादिनिश्चयं ब्रह्म शब्दतत्त्वं यदङ्गम् । विवर्ततेऽर्थभावेन प्रक्रिया जगतो यत ” इति । अस्यार्थः आदिरूपादो निधनं विनाशस्तदभावादिनादिनिधनं ब्रह्मशब्दतत्त्वं शब्दात्मकं वैखर्यात्मशब्देनैव सर्वोत्तेखान्मध्यमाख्यशब्दसंमुद्रसविकल्पकज्ञानेनैव सर्वार्थग्रहणात् पश्यन्त्याख्यशुद्धशब्दात्मकज्ञानेनैव चाखण्डमैकस्वरूपनिश्चयात् सर्वत्रानुस्यूतत्वात् । सर्वोपादानत्वाच्च शब्दतत्त्वमखण्डं ब्रह्मेत्यर्थः । एतदेवाह । “ यदङ्गमकारादि ” एतेनाभिधानरूपो विवर्त्तो दर्शितः । तथा यदर्थभावस्तद् विवर्त्तते एतेनाभिधेय-रूपो विवर्त्तो दर्शितः । तथा यतो जगतः प्रक्रिया प्रतिनियता व्यवस्था ज्ञेदानां संकीर्तनमेतदिति । अयं च वर्णक्रमरूपो वेदस्तदधिगमोपायः प्रतिच्छेदकन्यायेन तस्यायस्थितत्वात् । तच्च परमब्रह्माज्युदयनिःश्रेयसफलधर्मानुगृहीतान्तःकरणैरवगम्यते । अन्यैस्तु प्रयोगादवगम्यते शब्द एव जगतस्तत्त्वं तद्व्याप्यवाध्यमानत्वादहोरात्रवत् ग्रामारामादयः शब्दात्मकास्तदाकारानुस्यूतत्वात् सुवर्णात्मककुण्डलादित्यादितः शब्दब्रह्मसाम्राज्यसिद्धेः । न च प्रमाणाधीना प्रमेयव्यवस्था प्रमाणं च चिदात्मकमेवानुज्यत इति तत्र शब्दरूपत्वासिद्धिर्निराकारस्य ज्ञानस्यार्थाग्राहकत्वेन व्यवहारेऽनाश्रयणीयत्वात् साकारस्य च तस्य वाग्रपतां विनाऽसंभवात्तदुक्तं “ वाग्रपता चेष्टुक्तामेदवबोधस्य शास्त्रेति । स्यादशाश्वती न प्रकाशेत सा हि प्रत्यवमर्शनीति १ अत एव शब्दार्थसंबन्धो वैयाकरणैरज्ञेदेनैव प्रतिपादितः । युक्तं चैतत्कथमन्यथाऽहृदशरथादीनामिदानीं तानां दशरथादिपदाच्छाब्दबोधः शुद्धदशरथत्वादिनोपस्थितेस्तत्रासंभवनीयत्वात् तथापूर्वकमनुजवातावात् प्रमेयत्वादिना दशरथत्वादिप्रकारकोपस्थितौ च ततः प्रमेयवानित्याकारकबोधस्यैव संजवात् । न च प्रमेयवानित्याकारकसंस्कारात् प्रमेयत्वांशो उद्बोधकरहिता

शुद्धदशरथत्वादिप्रकारकस्मरणोपपत्तिः तत्प्रकारकस्मृतौ तत्प्रकारकानुभवत्वेनैव हेतुत्वादिति वाच्यमन्यव्यतिरेकाच्यां शुद्धतत्प्रकारकस्मृतिं प्रति शुद्धतत्प्रकारकानुभवत्वेनैव हेतुत्वसिद्धेर्न च प्रमेयाभाववादिवादिज्ञानात्संसर्गविधया शुद्धदशरथत्वादिस्वरूपप्रतियोगित्ववन्नक्षणासंबन्धविषयकात् ज्ञानलक्षणप्रत्यासत्तेः शुद्धदशरथत्वादिप्रकारको मानसानुभवः सुब्रह्मः सर्वाज्ञापत्तिमिया सांसर्गिकज्ञानस्यानुपनायकत्वस्वीकारात् तस्मादत्र दशरथपदवाच्यत्वं जवति दशरथपदवृत्तिप्रकारकज्ञानात् । यथा दशरथपदवाच्यत्वेन वाच्यत्वासंबन्धेन दशरथपदत्वेन वा शाब्दबोधः स्वीकर्त्तव्यस्तथा तुल्यन्यायात् सर्वत्रापीति शब्दानुभवोऽप्यर्थस्य शब्दात्मक एव साक्षीति । न चानवगतचित्तोऽपि रूपं चक्षुषा वीक्षमाणोऽभिलाषासंसृष्टमेव विषयीकरोतीति नीलादेरशब्दात्मकवसिद्धिः शब्दासंसृष्टार्थानुभवस्य ज्ञानवादिना ज्ञानाभावकाल इव शब्दवादिना शब्दाभावकाले बाह्यार्थस्येवानभ्युपगमेन शब्दातिरिक्तग्राह्यासिद्धेर्वाह्यवनियतदेशवृत्तित्वादिव घटादावविद्यावशादेव भासत इति न तत्तदाकारैः शब्दब्रह्मभेदसिद्धिस्तदुक्तम् । “ यथा विशुद्धमाकाशं, तिमिरोपप्लुतो जनः । संकीर्णमिव मात्राभि-श्चित्राभिरभिमन्यते । तथेदममलं ब्रह्म, निर्विकल्पमविद्याया । कलुषावमिवापन्नं भेदरूपं विवर्त्तते ” इति यदि वा ग्रामारामादिप्रपञ्चो व्यवहारः सत्यः स्वीक्रियते स्वार्थिकवैलक्षण्यानुभवात्तदाऽविद्या सहितं शब्दब्रह्मैव तदुपदानं वाच्यम् । अद्वैतशास्त्रेणाविद्यानिवृत्तौ च तन्मूलप्रपञ्चविगमे शुद्धं शब्दब्रह्मैवावशिष्यते स एव मोक्ष इति निरद्वयं केवलं तस्य शब्दात्मकत्वे शुद्धशब्दत्वादिधर्मवत्त्वं निर्द्धर्मकत्वेऽप्यसदादिव्यावृत्तिवदशब्दादिव्यावृत्तौ चोपपत्तिरिति संक्षेपः । १। द्वितीयमतावलम्बिनो वेदान्तिनस्तन्मते अखण्डमद्वितीयमानन्दैकरूपं स्वप्रकाशं चैतन्यमेव जगतः स्वरूपमनिर्वचनीयस्यैव सर्पस्य रज्जुः । कथं तर्हि जीवेश्वरविभाग इति चेदज्ञानरूपादुपाधेः यथा ह्येकस्यैव मुखस्य दर्पणोपाधिसंबन्धाद्विषयप्रतिविम्बभावः एवं चिन्मात्रस्योपाधिसंबन्धाज्जीवेश्वरभावो न तत्त्वान्तरमस्ति अज्ञानं त्वनाद्यनिर्वचनीयमायाविद्यादिशब्दाभिधेयं तच्चैकेनोपपत्तावनेककल्पनानवकाशादिकमेवेत्येके वदन्मुक्तव्यवस्थानिरूपणायमानमित्यन्ये तदवस्थाऽतिमूलज्ञानानि व्यवहारसौकर्याय निरूपयन्ति । तत्रैव मायाविद्याशब्दद्वयनिमित्तं शक्तिद्वयं विक्षेपशक्तिरावरणशक्तिश्च । कार्यजननशक्तिर्विक्षेपशक्तिस्तिरोधानशक्तिरावरणशक्तिर्यथाऽवस्थारूपस्य रज्जुज्ञानस्य सर्पजननशक्ती रज्जुतिरोधानशक्तिश्च । एवं मूलज्ञानस्वाद्धितीयपूर्वमानन्दैकरसचिदावरणशक्तिराकाशादिप्रपञ्चजननशक्तिश्चेति । निवृत्तेचाज्ञाने तस्मिन्ने च जीवेश्वरादिप्रपञ्चे चिन्मात्रमेव शिष्यते । जीवस्वज्ञानप्रतिविम्बितं चैतन्यमिति विचारणाचार्याः । रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूवेति” श्रुतेः । “ एकधा बहुधा चैव दृश्यते जलचन्द्रवदिति ” स्मृतेश्च । नचामूर्तस्य प्रतिविम्बभावः शक्यो घटममूर्तानामपि रूपपरिमाणादीनां गुणानामादर्शमूर्तस्यैवस्यापि प्रभूतकेशाकाशस्य जानुमात्रे जले विशाखरूपेण प्रतिविम्बदर्शनात् प्रतिविम्बस्यपि च चिद्रूपत्वं प्रत्यक्षशास्त्राचार्या सिद्धम् । न च घटादिविच्छिन्नाकाशवदविद्यावच्छिन्नं चैतन्यमेव जीवोऽस्तु किं प्रतिविम्बत्वेनेति वाच्यं तथा सति जीवजावेनावच्छिन्नस्य पुण्यावच्छेदान्तरायोगादघटाकाशादौ तथा दर्शनेद्वेष्टेणः सर्व-

नियन्तृत्वानुपपत्तौ यो विज्ञाने तिष्ठन् विज्ञानमन्तरायमयतीति धुनिव्याकोपप्रसङ्गात् । प्रतिविम्बपक्षे तु जज्ञगतस्वाभाविकाकाशे सत्येव प्रतिविम्बाकाशदर्शनादिगुणीकृत्य ध्रुवपक्षे र्जवाच्ये देषु ब्रह्मणोऽपि नियन्तृत्वरूपेणावस्थानमुपपद्यत इति बद्दोषः । अस्मिन् पक्षे विम्बं चैतन्यं नेश्वरः विम्बस्यापि प्रतिविम्बान्तर्द्विगुणीकृत्य वृत्त्ययोगेन प्रतिविम्बात्मकजीवान्तर्यामित्वानुपपत्तेः कार्यानुपाधिचतस्य शक्तिद्वयस्य व्यापकतया तत्प्रतिविम्बयोर्जीवेश्वरयोरपि व्यापकत्वाज्जीवान्तर्यामित्वश्रुतेरप्यव्याघातात् । अज्ञानप्रतिविम्बमन्त्राज्ञानपदं चाविद्यापरम् अज्ञानप्रतिविम्बं चैतन्यं साक्षी स चोक्तशक्तिद्वयप्रतिविम्बितो जीव इतीश्वरध्वियन्तु शुद्धमिति दिग् । एते ज्ञानप्रतिविम्बितं चैतन्यमीश्वरः बुद्धिप्रतिविम्बितं चैतन्यं जीवः अज्ञानोपहितं विम्बचैतन्यं शुद्धमिति संक्षेपः । शारीरककारमतमप्युपसंगृहीतं तात्पर्यतोऽभेदात् । अज्ञानाच्छिद्यं चैतन्यं जीव इति वाचस्पतिमिश्राः । तेषामयमाशयः वस्तुतः सजातीयविजातीयभेदशून्यं चैतन्यमनादिसिद्धान्तिर्वचनीयाज्ञानोपाध्यच्छिन्नजीव इत्यज्ञानेश्वर इति द्वैविध्यं प्रतिपद्यते । अज्ञानत्वम् अज्ञानविषयत्वं तदेवेश्वरोपाधिः तच्च व्यापकमिति तदुपहितस्येश्वरस्यापि व्यापकत्वात् सर्वान्तर्यामित्वमुपपद्यते विचारणाचार्यैस्त्वनवच्छिन्नस्येश्वरत्वमवच्छिन्नस्य च जीवत्वं दूषितमिति नात्र दोषस्पर्शः । नत्वेवमज्ञानस्य चैतन्यस्येश्वरत्वेऽहं मां न जानामीत्यनुभवादीश्वरस्य प्रत्यक्षपातः । न चाज्ञाततयेश्वरस्य प्रत्यक्षत्वमनापाद्य सर्वस्यैव वस्तुनो ज्ञाततयाऽज्ञानतया वा साक्षिप्रत्यक्षत्वाङ्गीकारादिति वाच्यं न ह्यवज्ञाततयेश्वरप्रत्यक्षमापद्यते ईश्वरं न जानामीति येनाज्युपगमव्याघातापत्तिः स्यात् किंत्वहं मां न जानामीत्यज्ञानं चैतन्यमनुच्यते स चेश्वर इति तस्य स्वरूपेणापरोक्षत्वं स्यादिति चेन्नाहं मां जानामीत्यज्ञाततया जीवस्याखण्डजगज्जीवेश्वरादिजन्माधिष्ठानचैतन्यरूपस्य हानेरप्यज्ञानोपहितचैतन्यरूपस्येश्वरस्यामानादज्ञानात्स्फुरणे तदुपहितस्येश्वरस्य स्फुरणपतेः कर्तुमशक्यत्वात्तस्यायोग्यत्वान्नि हि घटस्फुरणे घटोपहिताकाशादेरापि स्फुरणं केनचिदापादयितुं शक्यत इति तत्र विशेषस्यायोग्यत्वम् अत्र तु विशेषणविशेष्ययोग्यत्वमित्यास्तं विशेष इति चेन्न तथाप्युपहितत्वसंबन्धगर्भत्वेनादृष्टवज्जीवत्वे तैत्तैवायोग्यताया धीव्यात् । आभासवादिनो वार्तिकाचार्यास्तु दर्पणादौ मुखान्तरोत्पत्तिं स्वीकुर्वाणाश्चैतन्यस्यानादिभूताज्ञानेऽज्ञानादिरवामासः समस्ति तत्त्वसो जीवो जन्मत्वात् अतस्तत्तादात्म्यापन्नचैतन्यं जीवः किमात्राभासाङ्गीकारे योजमिति चेत् चैतन्येऽङ्काराध्यासस्य निरुपाधिकस्यष्ट्वाधिरुपाधिकाध्यासत्वावच्छेदेन च सादृश्यस्थापेक्षणादानासतादात्म्यापत्त्या च सादृश्यापत्तेर्चैतन्येऽङ्काराध्याससंज्ञवान् चात्रासाध्यासेऽपि तदपेक्षायामनवस्थापत्तिस्तस्यानादित्वात् । जन्माध्यास एव निरुपाधिके सादृश्यापेक्षणात् । न चाज्ञानाध्यासेनैव सादृश्यापत्तिः सुवचा जाड्येन हि सादृश्यं वाच्यं तच्च जन्मतादात्म्यापत्त्या । न चाज्ञानं तादात्म्येनाध्यस्तं किंत्वहं मत्त इति संसर्गोपाध्यस्तमिति अतो नाद्याभासतादात्म्याध्यासेन जाड्यापत्त्या सादृश्ये सत्यङ्काराध्यासो युज्यते । न चाभासे प्रमाणाभावः आदर्शो मुखमिति स्पष्टमुखान्तरावभासात् एकत्र क्लृप्तमन्यत्रापि प्रतिसंध्यत इति न्यायेनाज्ञानेऽपि चैतन्याभासाङ्गीकारात् । एवमन्तः करणादावपि चैतन्याज्ञासः । अज्ञानगतचैतन्याभासस्तु जीवशब्दप्रवृत्तिनिमित्तं तत्सादात्म्यापन्नचैतन्यजीवत्वादिति

विचारणाचार्यास्तु मुखान्तरोत्पत्तिं नेच्छन्ति किं तु मुखेऽधिष्ठानभेदमात्रस्य द्वित्रापरपर्यायस्यादर्शस्थत्वस्य चानिवचनीयस्योत्पत्तिं तावत्रैव प्रतीत्युपपत्तेर्मुखान्तरकल्पने गौरवात् । न चैवं शुक्लावपि रजतोत्पत्तिर्न स्यात् तादात्म्यमात्रोत्पत्त्यैवेदं रजतमिति धीनिर्वाहोपपत्तेरिति वाच्यं तथा सति रजतस्यापरोक्षत्वापत्तेर्मुखं त्वधिष्ठानमपरोक्षमिन्द्रियसन्निकर्षादत एवादर्शो मुखमित्यपरोक्षप्रमोत्पत्तेर्न निर्वचनीयमुखान्तरोत्पत्तिः । न च मुखस्येन्द्रियसन्निकर्षभावः कतिपयावयवावच्छेदेन तत्सत्त्वादासत्तेर्द्विशदावभासप्रतिबन्धकत्वेऽपि तत्रादर्शसन्निधानस्योत्तेजकत्वेन दोषाभावादादर्शादिनाऽभिहितचक्षुर्यो मुखामिमुखविजातीयसंयोगात्तदपरोक्षत्वमित्यपि कश्चित् । ननु किमित्येवं वयर्थेते मुखमधिष्ठानमिति आदर्श एवाधिष्ठानमस्तु तत्र च मुखभावाज्ञानेन मुखोत्पत्तिस्तत्संसर्गात्पत्तिर्वास्तु । आदर्शो मुखमिति प्रतीतेरेवमप्युपपत्तेर्मुखं यद्यपरोक्षं तर्हि तु संसर्गस्य यदि च नापरोक्षं तर्हि तदुत्पत्तेः स्वीकर्तव्यत्वाम्मुखमधिष्ठानं तस्य चानुत्थाननुसारित्वादिति चेन्न एवं ह्यधिष्ठानत्वाभिमतस्योपाधिकत्वोक्तौ सर्वभ्रमाणां सोपाधिकत्वे प्रशक्ते सोपाधिकनिरुपाधिकमव्यवच्छेदप्रसङ्गात् । बोधितः स्फटिक इत्यत्रापि शुक्लस्यज्ञानाद्भजतत्रमवजपाकुसुमत्वाज्ञानाद्बोधिते तस्मिन् स्फटिकतादात्म्यत्रयमिति सोपाधिकभ्रमत्वासिद्धेः शक्यं ह्यत्रापि वक्तुं स्फटिको यद्यपरोक्षस्तर्हि तत्संसर्गमात्रमुपपद्यते यदि नापरोक्षस्तर्हि तदुपपत्तिस्तस्मादादर्शोऽधिष्ठानं किं तु मुखमेव तत्र च भेदोऽस्य तेन मुखान्तरं प्रत्यभिज्ञानाच्च न मुखान्तरोत्पत्तिः स्व कियते कथं तर्हि भेदत्रयमपि स्यात् प्रत्यक्षप्रत्यभिज्ञानेनाज्ञानानिवृत्त्या भेदभ्रमनिवृत्तिप्रसङ्गादिति चेदुच्यते सोपाधिकभ्रमनिवृत्ताहुपाधिनिवृत्तेः पुष्कलकारणत्वात्ततो भेदभ्रमनिवृत्तिः मुखान्तरोत्पत्तिपक्षे तु सोपाधिकत्वमेव नास्ति । उपाधिर्हि उप समीपे स्थित्वा स्वकीयं धर्ममन्यत्रादधातीत्युच्यते नहि मुखान्तराध्यासे उपाधिरस्ति रजताध्यासवत् भेदाध्यासे दर्पणस्योपाधित्वं संभवति अतः सत्यपि प्रत्यभिज्ञाने यावदुपाधिनेदाध्यासानुवृत्तिर्युक्ता तस्मात् मुखमधिष्ठानं तत्र भेदोऽध्यस्यते एवं चाज्ञानादौ प्रतिविम्बे सत्यपि नाभासान्तरं मानाभावात् । सादृश्यापत्तिस्त्वज्ञानाध्यासेन परिच्छिन्नत्वापत्त्याऽङ्काराध्यासापेक्षिता भविष्यति तस्मान्नावभासवादौ ज्यायानिति विवरणाचार्योन्निप्रयः । अज्ञानोपहितविम्बचैतन्यमीश्वरः अज्ञानप्रतिविम्बितं चैतन्यं जीव इति वाऽज्ञानानुपहितं शुद्धचैतन्यमीश्वरः अज्ञानोपहितं च जीव इति वा मुख्यो वेदान्तसिद्धान्त एकजीववादाख्य इदमेव दृष्टिसृष्टिवादमाचक्षते । अस्मिन् पक्षे जीव एवेश्वरज्ञानवशादुपादानं निमित्तं च दृश्यं च सर्वप्रतीतिः । किं देहभेदाजीवभेदा भ्रान्तिः । एकस्यैव स्वकल्पितगुरुशास्त्राद्युपवृंहितश्रवणमननादिदार्ढ्यादात्मसाक्षात्कारे सति मोक्षः शुकादीनां मोक्षश्रवणं चार्थवाद इत्यष्टमम् । ननु वस्तुनि विकल्पासंज्ञवाक्यं परस्परविरुद्धमतप्रामाण्यात्तस्मात् किमत्र हेयं किमुपादेयमिति चेत्क एवमाह वस्तुनि विकल्पो न संज्ञयति स्थाणुर्वा पुरुषो वा राहसो वेत्यादिविकल्पानां वस्तुनि प्रवृत्तिदर्शनात् अतात्त्विकी सा कल्पना पुरुषबुद्धिमात्रप्रज्ञवेयं तु शास्त्रीया जीवेश्वरविभागादिव्यवस्थति कथं तत्र विकल्पस्पर्श इति चेन्नूनमतिमेधावी भवान् येनार्थं वदति अतितीया हि प्रधानं फलवत्त्वाद्ज्ञातत्वाच्च प्रमेयं शास्त्रस्य जीवेश्वरविभागादिकल्पनास्तु पुरुषबुद्धिप्रज्ञा अपि

शास्त्रेणानुयन्ते तत्त्वज्ञानोपयोगित्वात् । फलवत्संनिधावफलं तदङ्गमिति न्यायात् भूतसिद्धस्यापि श्रुत्यानुवादनसंज्ञा—
देतेन द्वैतसमानाश्रयविषयत्वनियमाज्जमे च प्रमाणाप्रयोजना-
ज्ञावेनाज्ञानानङ्गीकारात्तद्वच्चिन्नचैतन्याज्ञानादेव तत्राज्ञाना-
व्यवहारोपपत्तेः । प्रामाण्यस्य वा ज्ञानज्ञापकत्वरूपत्वादप्यथा
स्मृतेरपि तदापत्तेरिति वेदान्तेषु सर्वत्रैवं विरोधेऽयमेव
परिहारः । तदाह वार्तिककारः “ यया यया भवेत्तुंसो व्यु-
त्पत्तिः प्रत्यगात्मनि । सा सैव प्रक्रिया ज्ञेया, साध्वी सा चानव-
स्थिते ” इति श्रुतेस्तात्पर्यविषयी नूतार्थविरुद्धं मतं हेयमेवेति ना-
ति प्रसङ्गः । स च जीवोऽज्ञानवहुत्ववादिनां हिरण्यगर्जाविरा-
दिनेदेनाज्ञानैक्येऽपि तत्तच्छक्तिभेदात्तदीयान्तःकरणभेदाद्वा ना-
नेत्यापवदन्ति । तत्र तत्त्वज्ञानेन शक्तिरन्तःकरणस्य वा निवृ-
त्तिरिति बह्मुक्तव्यवस्था जीवभेद एव क्रममुक्तिफलानां हिर-
ण्यगर्जाद्युपासनावाक्यानां न तस्य प्राणा इत्यादीनां चाञ्जस्ये
नोपपत्तिः एकजीवादेस्तुपासनावाक्यानां क्रममुक्तिफलश्रवण-
मर्थवादमात्रं क्रमेणैव मुख्यङ्गीकारे क्रममुक्तिफलानामुपास-
नावहुत्वेनैकस्यैव फलवत्त्वेऽपीतेषु तच्छ्रवणस्यार्थवादताया आ-
वश्यकत्वात् । फलवत्ता तु तासां सत्वशुद्धिराश्रयणाद्यधिकारो-
पयोगात् प्रमात्भेदाङ्गीकारात्तत्तत्फलजोगोत्तरभिन्नमिति वि-
शेषणादेतत्कल्पावच्छेदेन मानवभवानावृत्त्या वा भविष्यति
तदेवं व्यवस्थितमेकानेकवादिनां जीवस्वरूपं तत्र चान्तः-
करणमध्यस्थतेऽहमिति रज्ज्वाविव सर्पः केवलस्य तस्य सा-
दृश्यभास्यत्वात् तत्कार्याकारपरिणतस्यैव साक्षिणो ज्ञानमित्य-
हमाकारेण परिणतस्य तस्याध्यासोऽयमहंकाराध्यास इति गी-
यते । अयं च न सोपाधिक उपाधेरत्रावादहमङ्ग इति त्वहं-
काराज्ञानयोरैकचैतन्याध्यासाद्व्यवस्थासोरेकवह्निसंबन्धादयो-
द्वहतीतिवत् । तच्चान्तःकरणं स्मृतिप्रमाणवृत्तिसंकल्पविकल्पा-
द्वयवृत्त्याकारेण परिणतं चित्तबुद्धिमनोऽहंकारशब्दैर्व्यवहियते इ-
दमेवात्मतादात्म्येनाध्यस्यमानमात्मनि सुखदुःखादिस्वधर्माध्या-
से उपाधिः स्फटिके जपाकुसुममिव लोहित्यावज्जासे एवं प्राणाद-
यस्तर्ह्यहंकाराशनीयाः पिपासादयस्तथा श्रोत्रादयो वागादयश्च
तद्धर्माश्च बधिरत्वादयोऽप्यस्यन्ते तथा देहस्तर्ह्यहंकारः स्थूलत्वा-
द्यश्चात्मन्यध्यस्यन्ते तत्रेन्द्रियादीनां न तादात्म्याध्यासोऽहं
श्रोत्रमित्यप्रतीतेः । देहस्तु मनुष्योऽहमिति प्रतीतेस्तादात्म्येना-
ध्यस्यते एवं चैतन्यस्याप्यहंकारादिषु पर्यन्तेष्वध्यासः स्वीकार्यः
अध्यासव्यवधानतारतम्याच्च प्रेमतारतम्यम् । तदुक्तं वार्तिकका-
मृते “ वित्तात्पुत्रः प्रियः पुत्रात्पितरः पित्रात्तथेन्द्रियः इन्द्रियेज्यः
परः प्राणः प्राणादात्मा परः प्रियः ” तेनान्योन्याध्यासाच्चिदचि-
द्विन्धिरूपोऽयमध्यासः समूहालम्बनभ्रमवदवश्यमत्रेतेतराध्या-
सस्यावश्यमप्युपगतव्यवत्वात् । अयमेव संसारो माया शब्दा-
चिदात्मन आकाशादिक्रमेण त्रिङ्गशरीरात्मकपञ्चीकृतनूतोत्प-
त्तौ केषांचिन्मते तेज्य एव पञ्चीकृतनूतोत्पत्तौ संप्रदायमते च
तेषामेव सयोगविशेषावस्थानां तत्त्वस्वीकारे तेज्यो ब्रह्माण्डभू-
धरादिचतुर्दश भुवनचतुर्विधस्थूषशरीरोत्पत्तरत एव सिद्धाभि-
धानात् (नयो०) आत्मज्ञानमात्रे प्रत्यक्षादिप्रसराक्षिपमविध्या-
दरे च सूत्रमात्रे साधनान्तरप्राप्तेऽर्थयजेतेत्यादावपि तत्प्रसङ्गोऽत-
एव न ज्ञान्या साधनान्तरप्राप्तेरपि नियमविध्यङ्गत्वं यजेतेत्या-
दावतिप्रसङ्गादेवेति वाच्यं निर्विशेषात्मबोधेऽपि “ इतिहासपुरणा
धर्मवैदार्थमुपबृंहयेदि ” त्यादिना पुराणप्राकृतवाक्यश्रवणादेः प्राप्त-
त्वादिदान्तश्रवणं नियम्यत इति दोषाभावात् । एतच्च श्रवणा-

द्यवृत्तं तत्त्वार्थहेतुर्दृष्टार्थत्वात्तदेवं बहुजन्मद्वयपरिपाकधशादसौ
तमस्यादिवाक्यार्थविशुद्धं प्रत्यगभिन्नं परमात्मानं साक्षात् कुरु-
ते । न च प्रामाण्यस्योत्पत्तौ स्वतःस्वजन्मः श्रवणादेः प्रतिबन्धक-
निवर्तकत्वात्तन्निवृत्तेश्च स्वत्वेनोत्पत्तावतिरिक्तानपेक्षणात् । त-
स्वमिति पदयोः परोक्षत्वापरोक्षविविशिष्टचैतन्यरूपपृथगर्थवा-
चकयोः श्रूयमाणं सामानाधिकरण्यम् । न तावत् सिद्धो देवदत्त
इतिवज्ज्ञानमुख्यज्ञावः संभवति तस्याप्राज्ञातत्वात् । नापि मनो
ब्रह्मेतिवदुपासनार्थं श्रुतहास्यश्रुतकल्पनाप्रसङ्गात् । मुख्यत्वेऽपि
न नीलोत्पलादिवत्सामानाधिकरण्यं गुणगुणिनां ज्ञावाद्यसंज्ञा-
त् निर्गुणा स्थूलादिवचनविरोधाच्च नापि यः सर्पः सा रज्जुरिति
वद्वाधीयमुजयोश्चिद्रूपतया वाधायोगान्मुक्त्यभावप्रसङ्गाच्च । नहि
स्ववाधार्थं जावप्रवृत्तिरूपपद्यते तस्मात्पदार्थयोः परस्परव्यावर्तक-
तया विशेषणविशेष्यभावप्रतीत्यनन्तरं लक्षणाया सोऽयं देवदत्त
इति तद्विशुद्धप्रत्यगभिन्नाखण्डपरमात्मप्रतीतेः सा च लक्षणा प-
दद्वयेऽप्यन्यथाऽखण्डार्थप्रतीत्यनुपपत्तेर्लक्षणाबीजविरोधास-
मानाच्च इयं लक्षणा विशेषणं सत्यागादिशेष्यांशत्यागाच्च जह-
दजहती । नन्वेवं चैतन्याद्वैतसिद्धावपि कथं प्रपञ्चस्य परमा-
र्थिकत्वाभाव इति चेदुच्यते यदि त्वं पदार्थं भोक्तृत्वादिपार-
मार्थिकं कथं तत्पदार्थैक्यसिद्धिरिव तत्पदार्थेऽपि परोक्षत्वादि ।
यदि पारमार्थिकं कथं त्वं पदार्थैक्यसिद्धिस्तदेवं भोक्तृत्वादेः
कल्पितत्वे भोग्यादि कल्पितमेव एवं जगत्कर्तृत्वादेः कल्पितत्वे
जगतः कल्पितत्वमित्यपि तत्त्वमस्यादिवाक्यसामर्थ्येनैव निर-
स्तसमस्तप्रपञ्चात्मैक्यसिद्धिः । सोऽयमित्यत्रैव पदार्थेद्वयमा-
निवृत्तेर्महावाक्याश्रयणस्यावश्यकत्वं तदिदमात्मज्ञानमुत्पन्न-
मेवान्तजन्माजितकर्मराशिं विनाशयति “ क्षीयन्ते चास्य
कर्माणीति श्रुतेः । न च देहनाशप्रसङ्गः प्रारब्धस्याविनाशात् ।
तस्य तावदेव चिरं यावन्न विमोक्षेऽप्यसंपत्स्य इति श्रुतेः कर्म-
विपाकेन प्रारब्धनिवृत्तावप्युक्तशास्त्रेण ज्ञानाश्रित्यत्वाभिधा-
नात् ततश्च ज्ञानेन तदानीमेवाज्ञानसर्वोत्पन्ना निवर्त्तयितव्ये प्रा-
रब्धप्रतिबन्धाप्यनिवृत्तिस्तस्यां चावस्थायां प्रारब्धफलं भुञ्जानः
सकलसंसारं बाधितानुवृत्त्या पश्यन् स्वात्मारामो विधिनिपे-
धाधिकारशून्यः संस्कारमात्रः सदाचारः प्रारब्धक्षयं प्रतीक्ष-
माणो जीवमुक्त इत्युच्यतेऽस्य प्रारब्धक्षये संसृक्तिकनिरवशेष-
पाज्ञाननिवृत्तौ परममुक्तिर्ननुकेयमज्ञाननिवृत्तिर्नासती नाप्य-
सती नापि सदसती ज्ञानजन्यताद्वैतप्रसङ्गोद्देश्यत्वाविरोधेभ्य-
श्चास्तु तर्ह्यनिर्वचनीयाजन्यत्वात् । तदुक्तं “ जन्यत्वमेव ज-
न्यस्य, मायिकत्वसमर्पक ” इति मैवम् अनिर्वचनीयस्य ज्ञान-
निवर्त्यत्वनियमेष निवृत्तिपरंपराप्रसङ्गात् सद्वैतोप्याकोपय-
ङ्गीकृत्य तस्या असत्त्वाभिधानेऽपि विनाप्रमाणमद्वैतसंकोच
एव दूषणम् । पञ्चमप्रकाराश्रयणं त्वत्यन्ताप्रसिद्धमस्तु तर्हि चैत-
न्यात्मिकेति चेन्न जन्यत्वादेव नास्त्येव जन्यत्वमिति चेन्न ज्ञाना-
र्थस्य प्रसङ्गात् चैतन्यस्य सदा सत्त्वेन प्रयत्नविशेषानुपपत्ते-
श्च । अत्र केचित् तत्त्वज्ञानोपलक्षितं चैतन्यमेवाज्ञाननिवृत्तिः
तच्च न तत्त्वज्ञानं प्रागस्ति उपलक्षणत्वस्य संबन्धाधीन-
त्वात्काकसंबन्धो हि गृहस्य काकोपलक्षितत्वं तदपि न ज्ञानोपल-
क्षितत्वस्यापि सत्त्वेऽद्वैतव्याघातात् असत्त्वे उद्देश्यत्वाद्युपपत्तेः ।
मिथ्यात्वे ज्ञाननिवर्त्यत्वापत्तेः त्रिचन्मात्रत्वे उक्तदोषानतिवृत्तेः ।
न च तत्त्वज्ञानानुपलक्षितभिन्नं चैतन्यमेव साऽस्थाभेदं विना
तस्यापि दुर्बलत्वादतो दुर्बलस्वरूपेऽयमज्ञाननिवृत्तिरप्रोच्यते
ज्ञानस्य निवृत्तिरुर्बलं च रूपान्तरपरिणतोपादानस्येव तदुपपत्तात्

घटपञ्चसो हि चूर्षाकारपरिणता मृदेव । न च चैतन्यस्य रूपान्तरमस्ति तस्मान्नास्त्येवाज्ञानध्वंसः कित्वज्ञानस्य कल्पितत्वात्तदत्यन्ताभाव एव तन्निवृत्तिः किं तर्हि तत्त्वज्ञानस्य साध्यमिति चेन्नास्त्येवाज्ञानात्यन्ताभावबोधोपात्मकत्ववाधव्यतिरेकेण तदुक्तं “ तत्त्वमस्यादिवाक्योक्त—सम्यग्धीजन्ममात्रतः । अविद्या सह कार्येण नासीदस्ति नविष्यतीति” शुक्तिशोधेनापि हि रजतात्यन्ताभावबोधरूपो बाध एव क्रियते मिथ्याज्ञूतस्य च बाध एव ध्वंस इत्यभिधीयते तद्वदिहापि द्रष्टव्यम् सच्चायमधिष्ठानात्मक एव कथं तर्हि सर्वथा सत इच्छाप्रयत्नाविति चेत्कण्ठगतचामीकरन्यायेनानवामत्वज्ञमात्पुरुषार्थत्वं तु तत्राभिव्यक्तित्वादेव कृतिसाध्यत्वस्य तत्र गौरवेणाप्रवेशाच्चन्द्रामृतपानादौ पुरुषार्थत्वमिष्टमेव । प्रवृत्तिस्तु तत्र कृतिसाध्यत्वज्ञानरूपकारणान्तराज्ञावादिति प्रतिपत्तव्यम् । कथं पुनर्दृष्टिसृष्टिवादे श्रवणादिपरिपाकजन्मना ज्ञानेनाज्ञानातिबाधः तथाहि तस्मिन् मते चैतन्यातिरिक्तपदार्थानामज्ञानसत्त्वं नातिमिथ्यात्वस्य स्वप्नादिदृष्टान्तसिद्ध्यस्तादृशस्यैव सत्त्वस्याङ्गीकारात् । एवं च घटादीनां यदा प्रतीतिस्तदा सत्त्वं नान्यदेति न दण्डादिजन्यत्वं कित्वज्ञानमात्रजन्यत्वं स्वप्नवश दण्डाद्युपादानम् । अज्ञानदेहादिकं तु जासमानमेव तिष्ठति अज्ञावनिश्चयाभावाश्च पुत्राद्यभावकृतरोदनाद्यप्रसङ्गः प्रत्यभिज्ञानमपि ज्ञमएव ततश्चाकाशादिक्रमेण सृष्टिः पञ्चोत्पत्तिश्चैतन्मतेनास्त्येव घटादेरपरोक्षत्वं तत्तदध्यासादेव अधिष्ठानस्य स्थानादेः सकलदृष्टिहेतोरङ्गीकाराच्च न यौद्धमतप्रवेशस्तदेव मज्ञानातिरिक्तकारणाभावात् कथं श्रवणादिजन्यं तत्त्वज्ञानमिति । अत्रोच्यते लोकेऽज्ञानातिरिक्तानात्मदृष्टिकारणाभावेऽपि वेदे यागस्वर्गादौ कार्यकारणदायिनां यच्चेष्टाश्रयणप्रसङ्गात्तस्माद् घटादेरिव स्वर्गनरकादेर्नाज्ञानमात्रजन्यत्वमपि तु विहितनिमित्तक्रियाजन्यत्वमपीति दृष्टानुश्रविकत्वेऽर्जजरतीयं प्रामाणिकं नो वेदनात्मदृष्टिसृष्टेरनवसानप्रसङ्गोऽधिष्ठानज्ञाने तदवसानमिति चेन्न तस्यैव हेतुत्वभावाद्दज्ञानं तच्चेतुरिति चेन्न ततो दृष्टाकारणनिरपेक्षा तदुत्पत्त्या शमाद्यननुष्ठानप्रसङ्गात् । भ्रान्त्या शमाद्यननुष्ठानमिति चेन्न अतद्वेदान्तार्थश्रवणवतां तदज्ञावप्रसङ्गात् । किं च भ्रमे ज्ञानमात्रजन्यत्वं युक्तम् । नन्वाधिष्ठानज्ञाने हि रजतभ्रमवच्छ्रुतिज्ञाने श्रुत्यज्ञानजन्यत्वं तदवश्यं दृष्टिसृष्टिपक्षे लोकेऽज्ञानातिरिक्तकारणानावेऽपि वेदे यागादौ स्वर्गादिसाधनतासंमतैश्च ततश्च यागादेः स्वर्गादिसाधनत्वं प्रतीत्य यागमनुतिष्ठतामुत्पन्नस्य स्वर्गसूक्ष्मरूपस्य वाऽपूर्वस्य साक्षिसिद्धस्य स्वर्गजनकत्वमपूर्वस्य साक्षिसिद्धत्वं नानुज्यूत इति चेन्नाज्ञातसत्त्वानङ्गीकारेण ज्ञानकारणताया इवापूर्वस्य साक्षिसिद्धताच्युपगमस्यावश्यकत्वाच्च यागादेः स्वर्गादिजन्मवत् श्रवणमननादिसहजकृतवेदान्तवाक्यास्तत्त्वज्ञानोत्पत्तिरविरुद्धा । दृष्टिसृष्टिवादे इश्वरो नास्तीति तत्त्वमसीत्यत्र कथं तद्वेदप्रतीतिरिति चेत्कुत एतदवगतं सर्वदाऽप्रतीतिरिति चेत्तर्हि जीवोऽपि नास्त्येव चिद्वपतया जासमानत्वमप्युभयत्र तुल्यमीश्वरत्वं सदा न भासत इति चेज्जीवत्वेऽपि तुल्यमेतत् उभयमपि तर्हि नास्त्येवेति चेन्न साक्षित्वस्यानुभवसिद्धत्वात् घटकाज्ञाने शक्तिद्वयस्यावश्यकत्वेन तत्तज्जीवत्वेऽश्वरत्वयोरनादित्वस्य यौक्तिकत्वात्तयोर्भेदानुपपत्तेर्लक्षणयाऽद्वये चिन्मात्रधीर्धकत्वा तस्माद् दृष्टिसृष्टिवादेऽपि श्रुत्योक्तानुष्ठानानुभवसत्त्वज्ञानादखण्डानन्दब्रह्मस्वरूपा मुक्तिर्युक्तिवत्तदेतच्छ्रुत्यास्तिकप्रकृतिकाप्रकृतिकमतद्वयं पर्यायार्थिकनययुक्तिर्निर्लोचनीयमवतारणीयं च स्थावादे ॥ ११० ॥

नयो० । (पर्यायास्तिकनयमतेनाद्वैतवादे दोषाः सम्मतितर्के)
एगासण-एकाशन-न० एकं सहृदशनं भोजनमेकं चासनं पुता-
श्चालनतो यत्र तदेकाशनमेकासनं च । प्राकृते द्वयोरपि एगासण
मिति रूपम् । प्रत्याख्यानभेदे, अथैकाशनप्रत्याख्यानं तत्राष्टा-
वाकाराः स्तद्यथा ।

एगासणं पञ्चखाइ चउव्विहं पि आहारं असणं पाणं
खाइमं साइमं अन्नत्थणाभोगेणं सहसागारेणं सागारिआ-
गारेणं आउट्ठणपसारेणं गुरुअब्भुट्ठणेणं पारिद्धावणिआ-
गारेणं महत्तरागारेणं सव्वसमाहि वत्तिआगारेणं वोसिरइ ॥

एकं सकृदशनं भोजनमेकं चासनं पुताऽप्याचलनतो यत्र तदेकाशनमेकासनं च प्राकृते द्वयोरपि एगासणमिति रूपं तन्प्रत्याख्याति एकाशनप्रत्याख्यानं करोतीत्यर्थः । अत्राद्यावन्त्यौ च द्वावाकारौ च पूर्ववत् “ सागारियागारेणं ” सह आगारेण वर्तते इति सागारः स एव सागारिको गृहस्थः । स एवाकारः प्रत्याख्यानापवादः सागारिकाकारस्तस्मादन्यत्र गृहस्थसमं हि साधूनां भोक्तुं न कल्पते प्रवचनोपघातसंभवात् । अत एवोक्तं “ लुक्कायद्यावन्तो, विसंजओ दुल्लहं कुणइ वोहि । आहारे नीहारे, दुगुंळिण पिंडगहणे य ” ततश्च भुजानस्य यदा सागारिकः समायाति स यदि चलस्तदा क्षणं प्रतीक्षते । अथ स्थिरस्तदा स्वाध्यायादिव्याघातो मा भूदिति ततः स्थानादन्यत्रोपविश्य भुजानस्यापि न भङ्गः गृहस्थस्य तु येन दृष्टं भोजनं न जीर्यति तदादिः (आउंटणपसारेणं) आउण्टणमाकुञ्चनं जह्नुदेः संकोचनं प्रसारणं च तस्यैवाकुञ्चितस्य ऋजुकरणमाकुञ्चने प्रसारणे चासहिष्णुतया क्रियमाणे किञ्चिदासनं चलति ततोऽन्यत्र (गुरुअभ्युद्गणेणं) गुरोरभ्युत्थानहस्याचार्यस्य प्रापूर्णकस्यवाऽभ्युत्थानप्रतीत्यासमत्यजनं गुर्वभ्युत्थानं ततोऽन्यत्राऽभ्युत्थानं चावश्यं कर्तव्यत्वात् । भुजानेनापि कर्तव्यमिति न तत्र प्रत्याख्यानभङ्गः । (पारिछावणियागारेणं) साधोरेव यथा परिष्ठापनं सर्वथा त्यजनं प्रयोजनमस्य पारिष्ठापनिकमत्र तदेवाकारः पारिष्ठापनिकाकारस्ततोऽन्यत्र तत्र हि त्यज्यमाने बहुदोषसंभवादाश्रियमाणे चागमिकन्यायेन गुणसंभवाच्च तस्य गुर्वान्नया पुनर्भुजानस्य तु न भङ्गः “ विहिगहिअं विहिभुत्तं, उद्धरिअं जं भणे असणमाई । तं गुरुणाणुघायं, कप्पइ आर्यं-बिलाईणं ” आषकस्तु खण्डसूत्रवाटुच्चरति (वोसिरइत्ति) अनेकासनमनेकाशनाद्याहारं च परिहरति ध० २ अधि० । आव० । आ०चू० । एकाशने पण्डितकीर्तिगणिकृतप्रश्नो हीरप्रश्ने यथा प्रातःकृतद्विधाहारैकाशनस्य श्राद्धस्य निशि द्विधाहारप्रत्याख्यानं शुध्यति न वेति अत्रोत्तरं शुध्यतीति बोध्यम् । ही० ।

एगाह-एकाह-पुं० एकमहः दृच्-समा० एकशब्दोत्तरवान्नाहा-
देशः । “ रात्राहाहाः पुंसि ” इति पुंस्त्वम् एकस्मिन् दिवसे,
वाच्य० । (सेज्जं पुण विदं जाणेज्जा एगाहेण वा दुआहेण वा)
आत्मा० १ भ० ३ अ० १ न० ।

एगाहञ्च—एकाहृत्य—प्रि० एकैवाहृत्याऽऽहननं प्रहारो यत्र। एक-
प्रहारोपेतं, “एगाहञ्चं कूमाहञ्चं ज्ञासरासि करोमि” एकैवाह-
ृत्याऽऽहननं प्रहारो यत्र जस्मीकरणे तदेकाहृत्यं तद्यथा जवत्ये-
यमिति ज० १५ श० १ उ०। “एगाहञ्चं कूमाहञ्चं जीवियाओ व-
वरोवेह” एकाहृत्या हननं प्रहारो यत्र जीवितव्यपरोपणे तदे-
काहृत्यं तद्यथा जवतीति ज० ७ श० ए उ० ; निर०।

एगाहिय-एकाधिक-त्रि० एकेनाधिके, प० सं० ।

एगाहिक-त्रि० एकेनाहा प्ररुढे, एकेनाहा प्ररुढा एकाहिका इति ज्यो० । रोगभेदे च “ एकाहिका इति वा ” जी० ३ प्रति० । एकाहिकज्वरश्च एकाहानन्तर एकादिनव्यापको ज्वर इति वैद्यके प्रसिद्धम् । वाच० ।

एगाहिगम-एकाधिगम-त्रि० एकदिनगमगमे, “एगाहिगमगमे”

एकाधिगमे एकदिनगमगमे अध्यनीति, व्य० ६ उ० ।

एगाहिगारिय-ए (ए) काधिकारिक- त्रि० एकाधिकारे जव एकाधिकारिकः अध्यात्मादित्वादिकण् । एकाधिकारभवे, प्रायश्चित्तभेदे च । तथाच प्रायश्चित्तमधिकृत्य “एगाहिगारिगाण वि, नाणत्तं केत्तिया वदिज्जंति” एकाधिकारिकानि नाम एकस्मिन् शय्यातरपिण्णादावधिहृते दोषेणादोचिते एव यानि शेषदोषसमुत्थितानि प्रयाश्चित्तानि तान्येकाधिकारिकाणि एकाधिकारजन्यान्एकाधिकारिकाणि अध्यात्मादित्वादिकणिति ध्युत्पत्तेः । तेषामप्येकाधिकारिकाणां नानात्वं न पुनरेकाधिकारिकतया एकत्वमिति ॥ व्य० ४ उ० ।

एगिंदिय-एकेन्द्रिय-पुं० एकमिन्द्रियं करणं स्पर्शनवृत्तगमे-केन्द्रियजातिनामकमोदयात्तदावरणकयोपशमाच्च येयान्ते एकेन्द्रियाः । पृथिवीकायिकादौ, स्था० ५ ता० ५० : प्रज्ञा० आव० प्रश्न० । सूत्र० । एकेन्द्रियाणां जीवत्वं यथा ।

चउरिंदिआइ जीवा, इच्छंति प्पायसो सव्वे ।

एगिंदिएसु उ बहू, विप्पमिवन्ना जओ मोहो ॥४५॥

तत्र चतुरिन्द्रियादीन् द्वीन्द्रियावसानान् जीवान् इच्छन्ति प्रायः सर्वेऽपि वादिनः एकेन्द्रियेषु तु बहवो विप्रतिपन्ना यतो मोहदिरिति गार्थः ।

ततः किमित्याह ।

जीवत्तं तेसि तओ, जह जुज्जइ संपयं तहा वोच्छं ।

सिद्धं पि अ ओहेणं, संखेवेणं विसेसेणं ॥४६॥

जीवत्वं तेषामेकेन्द्रियाणां यतस्तथा युज्यते घटते सांप्रतं तथा वक्ष्ये सिद्धमपि चोद्येन सामान्येन संक्षेपेण इति गार्थः ।

आह नणु तेसि दीसइ, दव्विदिअमो ए एवमेएसिं ।

तं कम्मपरिणईओ, न तहा चउरिंदिआणं च ॥४७॥

आह चनु तेषां बधिरादीनां दृश्यते द्रव्येन्द्रियं निर्वृत्त्युपकरणवृत्तं नैवभेतेषामेकेन्द्रियाणामत्रोत्तरमाह तद्रव्येन्द्रियं कर्मपरिणतेः कारणात् तथा तिष्ठत्येवं चतुरिन्द्रियाणामिव श्रोत्रेन्द्रियमपि नास्त्यन्यथा च ते जीवा इति गार्थः ॥ पं० व० ।

(एकेन्द्रियाणां जीवत्वं कायशब्देऽपि) ते च पञ्चविधा यथा “पुढवी आउक्काए, तेऊ वाऊ वणप्फई चेवए । गिंदियपंचविहा” पृथिवीअपकायस्तेजोवायुर्वैश्वानस्पतिश्चैवमेकेन्द्रियाः पञ्चविधा एकमिन्द्रियं येषां ते एकेन्द्रियाः । पञ्चविधाः पञ्चप्रकारा इति आव० ४ अ० । जी० । एकेन्द्रियज्ज्ञेदा यथा ।

कइविहा णं भंते । एगिंदिया पसत्ता ? गोयमा ! पंचविहा एगिंदिया पसत्ता तंजहा पुढविकाइया जाव वणस्सइकाइया पुढविकाइया णं भंते ! कइविहा पसत्ता ? गोयमा ! दुविहा पसत्ता तंजहा-सुहुमपुढविकाइया य बादरपुढविकाइया य सुहुमपुढवीकाइया णं भंते ! कइविहा पसत्ता ? गोयमा ! दुवि-

हा पसत्ता तंजहा पज्जत्तसुहुमपुढवीकाइया य अपज्जत्तसुहुमपुढवीकाइया य । बादरपुढवीकाइया णं भंते ? कइविहा पसत्ता एवं चेव । एवं आउकाइया वि एवं चउक्काएणं जेदेणं जाणियव्वा । जाव वणस्सइकाइयाणं । अपज्जत्तसुहुमपुढवीकाइया णं भंते ! कइकम्मपगमीओ पसत्ताओ गोयमा ! अइ कम्मपगमीओ पसत्ताओ तं जहा एणावरणिज्जं जाव अंतराइयं । पज्जत्तसुहुमपुढवीकाइया णं भंते ! कइ कम्मपगमीओ पसत्ताओ ? गोयमा ! अउ कम्मपगमीओ पसत्ताओ तंजहा एणावरणिज्जं जाव अंतराइयं । अपज्जत्तबादरपुढवीकाइयाणं भंते ! कइ कम्मपगमीओ पसत्ताओ गोयमा ! एवं चेव । पज्जत्तबादरपुढवीकाइया णं जंते ! कइ कम्मपगमीओ पसत्ताओ एवं चेव । एवं एएणं कमेणं जाव बादरवणस्सइकाइयाणं अपज्जत्ताणं ति । अपज्जत्तसुहुमपुढवीकाइयाणं कइ कम्मपगमीओ वंधंति ? गोयमा ! सच्चविहवंधगा वि अट्टविहवंधगा वि सत्तवंधमाणा आउयवज्जाओ सच्चकम्मपगमीओ वंधंति, अइ वंधमाणा पडिपुष्पाओ अट्ट कम्मपगमीओ वंधंति । पज्जत्तसुहुमपुढवीकाइयाणं जंते ! कइ कम्मपगमीओ ? एवं चेव एवं सव्वे जाव । पज्जत्तबादरवणस्सइकाइया णं जंते ! कइ कम्मपगमीओ वंधंति एवं चेव । अपज्जत्तसुहुमपुढवीकाइयाणं भंते ! कइ कम्मपगमीओ वेदंति ? गोयमा ! चउइसकम्मपगमीओ वेदंति तं जहा एणावरणिज्जं जाव अंतराइयं सोइंदियवज्जं चक्खिदियवज्जं घाणिंदियवज्जं जिविंदियवज्जं इत्थिवेदवज्जं पुरिसवेदवज्जं । एवं चउक्काएणं भेदेणं जाव पज्जत्तबादरवणस्सइकाइयाणं जंते ! कइ कम्मपगमीओ वेदंति ? गोयमा ! एवं चेव चउइसकम्मपगमीओ वेदंति । सेवं भंते ! जंते ! त्ति ॥ कइविहाणं जंते ! अणंतरोववसगा एगिंदिया पसत्ता ? गोयमा ! पंचविहा अणंतरोववसगा एगिंदिया पसत्ता तं जहा पुढविकाइया जाव वणस्सइकाइया । अणंतरोववसगा णं जंते ! पुढविकाइया कइविहा पसत्ता ? गोयमा ! दुविहा पसत्ता तंजहा सुहुमपुढवीकाइया य बादरपुढवीकाइया य एवरं दुपदेसिए णं भेदेणं जाव वणस्सइकाइया ।

सर्वपाठसिद्धं नवरम् (एवं दुपणं जेएणंति) अनन्तरोपपन्नकानामेकेन्द्रियाणां पर्याप्तकापर्याप्तकज्ज्ञेदयोरभावेन चतुर्विधज्ज्ञेदस्या समतवादिपदेन भेदेनेत्युक्तम् । तथा ॥

अणंतरोववसगसुहुमपुढवीकाइया णं भंते ! कइ कम्मपगमीओ ? गोयमा ! अइ कम्मपगमीओ पसत्ता तं जहा एणावरणिज्जं जाव अंतराइयं अणंतरोववसगबादरपुढवीकाइया णं भंते ! कइ कम्मपगमीओ पसत्ताओ ? गोयमा ! अइ कम्मपगमीओ पसत्ताओ तं जहा एणावरणिज्जं जाव अंत-

राइयं एवं चेव एवं जाव अणंतरोववण्णगवाद्रवणस्सइका-
इयाणं ति अणंतरोववण्णगसुहुमपुढवीकाइयाणं जंते ! कइ
कम्मपगडीओ वंथंति ? गोयमा ! आउयवज्जाओ सत्त क-
म्मपगमीओ वंथंति एवं जाव अणंतरोववण्णगवाद्रवणस्स-
इकाइयत्ति । अणंतरोववण्णगसुहुमपुढवीकाइयाणं जंते !
कइ कम्मपगडीओ वेदंति ? गोयमा ! चउइस कम्मपगडी-
ओ वेदंति तंजहा णाणावरणिज्जं तहेव पुरिसवेदवज्जं ।
एवं अणंतरोववण्णगवाद्रवणस्सइकाइयंति सेवं जंते ! जंते !
त्ति । कइविहा णं जंते ! परंपरोववण्णगा एगिंदिया पणत्ता
गोयमा ! पंचविहा परंपरोववण्णगा एगिंदिया पणत्ता
तंजहा पुढवीकाइया चउकजेदो जहा ओहिउदेसए ।
परंपरोववण्णगपज्जत्तसुहुमपुढवीकाइया णं जंते ! कइ क-
म्मपगमीओ पणत्ता एवं एणं अजिलावेणं जहा ओ-
हियउदेसए तहेव णिरवसेसं भाणियव्वं जाव चउइस वे-
दंति सेवं जंते ! भंते ! त्ति ॥ अणंतरोगाढा जहा अणं-
तरोववण्णगा परंपरोगाढा जहा परंपरोववण्णगा अणंत-
राहारगा जहा अणंतरोववण्णगा परंपराहारगा जहा परंपरो-
ववण्णगा अणंतपज्जत्तगा जहा अणंतरोववण्णगा परं-
परपज्जत्तगा जहा परंपरोववण्णगा चरिमा विं जहा परं-
परोववण्णगा तहेव एवं अचरिमावि एवं एए एकारस उ-
देसगा पढमं एगिंदियसयं संमत्तं सेवं भंते ! भंते ! त्ति जाव वि-
हरइ ॥ कइविहा णं जंते ! कएहलेस्सा एगिंदिया पणत्ता ?
गोयमा ! पंचविहा कएहलेस्सा एगिंदिया पणत्ता तंजहा
पुढवीकाइया जाव वणस्सइकाइया कएहलेस्सा णं भंते !
पुढवीकाइया कइविहा पणत्ता ? गोयमा ! दुविहा पणत्ता !
तंजहा सुहुमपुढवीकाइया य बादरपुढवीकाइया य। कएह-
लेस्सा णं जंते ! सुहुमपुढवीकाइया कइविहा पणत्ता ? एवं
एएणं अभिलावेणं चउकभेदो जहेव ओहिउ देसए
जाव वणस्सइकाइयत्ति । कइविहा णं भंते ! अणंतरोववण्णगा
कएहलेस्सा एगिंदिया पणत्ता ? गोयमा ! पंचविहा अणं-
तरोववण्णगा कएहलेस्सा एगिंदिया एवं एएणं अजिला-
वेणं तहेव दुपदो जेदो जाव वणस्सइकाइयत्ति । कइविहा
णं जंते ! परंपरोववण्णगा कएहलेस्सा एगिंदिया पणत्ता ?
गोयमा ! पंचविहापरंपरोववण्णगा कएहलेस्सा एगिंदिया
पणत्ता ? तं जहा पुढवीकाइया एवं एएणं अजिलावेणं चउ-
कजेदो जाव वणस्सइकाइयत्ति एवं एएणं अभिलावेणं
जहेव ओहिओ परंपरोववण्णगा उदेसओ तहेव जाव वे-
दंति । एवं एएणं अजिलावेणं जहेव ओहिउ एगिंदियसए
एकारस उदेसगा भणिया तहेव कएहलेस्ससते वि जाणि-
यव्वा जाव अचरिमचारिमकएहलेस्सा एगिंदिया जहा क-

एहलेस्सेहिं भणियं एवं णील्लेस्सेहिं वि सयं जाणियव्वं
सेवं जंते ! जंते ! त्ति एवं काउलेस्सेहिं वि सयं जाणियव्वं
एवरं काउलेस्सेत्ति अजिलावो जाणियव्वो कइविहा णं
जंते ! जवसिद्धिया पणत्ता ? गोयमा ! पंचविहा जवसिद्धिया
एगिंदिया पणत्ता तं जहा पुढवीकाइया जाव वणस्सइका-
इया भेदो चउकओ जाव वणस्सइकाइया वि (ज०)
कइविहाणं भंते ! कएहलेस्सा जवसिद्धिया एगिंदिया प-
णत्ता ? गोयमा ! पंचविहा कएहलेस्सा जवसिद्धिया ए-
गिंदिया पणत्ता ? तं जहा पुढवीकाइया जाव वणस्सइकाइया
कएहलेस्सा जवसिद्धिया । पुढवीकाइया णं जंते ! कइ-
विहा पणत्ता ? गोयमा ! दुविहा पणत्ता ! तंजहा सुहुम-
पुढवीकाइया य बादरपुढवीकाइया य कएहलेस्सजवसिद्धि-
यसुहुमपुढवीकाइया णं जंते ! कइविहा पणत्ता ? गोयमा ! दु-
विहा पणत्ता तंजहा पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य एवं वा-
यरा वि । एवं एएणं अभिलावेणं तहेव चउकओ भेदो
जाणियव्वो (ज०) कइविहा णं जंते ! अणंतरोववण्णगा
कएहलेस्सा जवसिद्धिया एगिंदिया पणत्ता ? गोयमा ! पं-
चविहा अणंतरोववण्णगा जाव वणस्सइकाइया । अणंत-
रोववण्णगा कएहलेस्सा । जवसिद्धियपुढवीकाइया णं जंते !
कइविहा पणत्ता ? गोयमा ! दुविहा पणत्ता तंजहा सुहु-
मपुढवीकाइया य बादरपुढवीकाइया य एवं दुपओ जेदो
जहा कएहलेस्सभवसिद्धिएहिं सयं जाणियं एवं णील्ले-
स्सभवसिद्धिएहिं वि सयं जाणियव्वं सत्तममेगिंदियसयं
एवं काउलेस्सजवसिद्धिएहिं वि सयं अट्टममेगिंदियसयं
कइविहा णं भंते ! अभवसिद्धिया एगिंदिया पणत्ता ?
गोयमा ! पंचविहा अजवसिद्धिया पणत्ता तं जहा
पुढवीकाइया जाव वणस्सइकाइया एवं जहेव जवसिद्धियसयं
भणियं एवं णील्लेस्स अजवसिद्धियसयं एवरं एवउदे-
सगा चरिमअचरिमउदेसगवज्जं सेसं तहेव एवममेगिं-
दियसयं एवं कएहलेस्सअजवसिद्धियएगिंदियसयं प-
दसममेगिंदियसयं णील्लेस्सअभवसिद्धियएगिंदिये-
हिं सएहिं एगदसमेगिंदियसयं काउलेस्सअजवसिद्धियसयं
वारसमेगिंदियसयं एवं चत्तारि अजवसिद्धिया सयाणि एव
एव उदेसगा जवंति । भ० ॥

एकेन्द्रियश्रेणिशतकेषु प्रथमशतके ।

कइविहा णं जंते ! एगिंदिया पणत्ता गोयमा ! पंचवि-
हा एगिंदिया पणत्ता तंजहा पुढवीकाइया जाव वणस्स-
इकाइया एवमेते वि चउकएणं भेदेणं जाणियव्वा जाव
वणस्सइकाइया [भ०] एगिंदिया चउव्विहा पणत्ता
तं जहा अत्थेगइया समाउया समोववण्णगा जाव अत्थेग-
इया विसमाउया विसमोववण्णगा । कइविहा णं भंते !

अणंतरोववणगा एगिंदिया पणत्ता गोयमा ! पंचविहा
अणंतरोववणगा एगिंदिया पणत्ता तं जहा—पुढविका—
इया दुपदो जेदो जहा एगिंदियसएसु जाव वादरवणस्सइ-
काइया ज० ॥

(दुपदो जेदोत्ति) अनन्तरोपपन्नैकेन्द्रियाधिकारादनन्त-
रोपपन्नानां च पर्याप्तकत्वाजावादपर्याप्तकानां सतां सूदमा बाद-
राश्चेति द्विपदो भेदः भ० ।

अणंतरोववणगा एगिंदिया दुविहा पणत्ता तं जहा
अत्येगइया समाजया समोववणगा अत्येगइया समाजया
विसमोववणगा । कइविहा एं जंते ! परंपरोववणगा ए-
गिंदिया पणत्ता गोयमा ! पंचविहा परंपरोववणगा ए-
गिंदिया पणत्ता तं जहा—पुढविकाइया भेदो चउकओ जाव
वणस्सइकाइयत्ति [ज०] एवं सैसा वि अट्ट उदेसगा जाव
अचरिमोत्ति [पढममेगिं०] एवरं अणंतरा अणंतरस-
रिसा परंपरा परंपरसरिसा चरिमाया अचरिमाया एवं चेव एवं
एते एकारस उदेसगा [ज०] कइविहा एं जंते ! कएहलेस्सा
एगिंदिया पणत्ता गोयमा ! पंचविहा कएहलेस्सा एगिं-
दिया पणत्ता जेदो चउकओ जहा कएहलेस्सा एगिंदि-
यसए जाव वणस्सइकाइयत्ति । एवं एणं अभिलावेणं
जहेव पढमं सेहिसयं तहेव एकारस उदेसगा जाणियव्वा [वि-
नियमेगिंदि०] एवं एणिलेस्सेहिं वि [ततियं सयं ३] काउ
लेस्सेहिं वि सयं एवं चेव [चउत्थं सयं ४] जवसिद्धियएगिं
दिहिं सयं (पंचमं सयं ५) कइविहा एं जंते ! कएहलेस्सा जव
सिद्धिया एगिंदिया एवं जहेव ओहिय उदेसओ [उट्ठं सयं ६]
कइविहा एं जंते ! अणंतरोववणगा कएहलेस्सा भवसिद्धिया
एगिंदिया पणत्ता ? जहेव अणंतरोववणगा उदेसओ ओहि-
ओ तहेव । कइविहा एं भंते ! परंपरोववणगा जवसिद्धिया
एगिंदिया पणत्ता गोयमा ! पंचविहा परंपरोववणगा कएहले-
स्सभवसिद्धियएगिंदिया पणत्ता ओहिओ भेदो चउ-
कओ जाव वणस्सइकाइयत्ति । एणिलेस्सजवसिद्धिय-
एगिंदिंएसु [सत्तमसयं सम्मत्तं ७] एवं काउलेस्सजव-
सिद्धियएगिंदिहिं वि सयं [अट्ठमं सयं ८] जहा जव-
सिद्धिहिं चत्तारि सयाणि जाणियाणि एवं अजवसिद्धि-
हिं वि चत्तारि सयाणि भाणियव्वाणि एवरं चरिमअ-
चरिमवज्जा एवउदेसगा जाणियव्वा सेसं तं चेव एवं एयाइं
वारसएगिंदियतेहीसयाइं भाणियव्वाइं भ० ३४ श० १ उ०
एगिंदियरयण—एकेन्द्रियरत्तन—न० पृथिवीरूपे रत्ने ।

एगमेगस्स एं रन्नो चाउरंतचक्रवट्टिस्स सत्त एगिंदियर-
यणा पणत्ता तं जहा चक्रयणे कूत्तरयणे चम्परयणे दंर-
रयणे असिरयणे माणिरयणे काकणिरयणे ।

रत्नं निगद्यते तत् जातौ जातौ यदुत्कृष्टमिति वचनात् चक्रा-

दिजातिषु यानि वीर्येन उत्कृष्टानि तानि चक्ररत्नादीनि मन्तव्या-
नि । तत्र चक्रादीनि सप्तैकेन्द्रियाणि पृथिवीरूपाणि तेषां प्रमा-
णं “चक्रं उच्चं दंरो, तिष्ठि वि एयाइं वामतुल्लाइं । चम्मं दुइत्थदीहं,
वत्तीसं अंगुलाइं असी ॥ १ ॥ चउरंगुलो मणी पुण, तस्सद्धं-
चेव होइ वित्थिम्पो । चउरंगुलपमाणा, सुवणवरकागणी नेया”
॥ २ ॥ स्था० ७ ठा० ।

एगिंदियसंसारसमावण एकेन्द्रियसंसारसमापन्न—पुं० । एकं
स्पर्शनवक्रणमिन्द्रियं येयात्ते एकेन्द्रियाः पृथिव्यम्बुतेजोवायु-
वनस्पतयस्ते च ते संसारसमापन्नजीवाश्च एकेन्द्रियसंसार-
समापन्नजीवाः संसारसमापन्नजीवविशेषे, ।

ते च पञ्चविधास्तद्यथा

से किं तं एगिंदियसंसारसमावणजीवा पणत्ता ? एगिंदि-
यसंसारसमावणजीवपणत्ता पंचविहा पणत्ता तं जहा पुढवी-
काइया आउकाइया तेउकाइया वाउकाइया वणस्सइकाइया ।

अथ का सा एकेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञाप ? सूरि-
राह एकेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना पञ्चविधा प्रज्ञासा
एकेन्द्रियाणां पञ्चविधत्वात् ॥ प्रज्ञा० १ पद ।

एगूणचत्तारिंशत्—एकोनचत्तारिंशत्—स्त्री० एकेनोना चत्तारिं-
शत् एकोनचत्तारिंशत्संख्यायाम्, तत्संख्यान्विते च । एवं एको-
नविंशत्यादयोऽपि एकोनतत्संख्यासंख्येययोः स्त्री० । वाच० ।
“नमिस्स णं अरहओ एगूणचत्तादीसं भहोहियसया होत्था” ।
सम० ३९ स० ।

एगूणणउइ—एकोननवति—स्त्री० एकोननवतिसंख्यायाम्, त-
त्संख्यान्विते, च । वाच० । “एगूणणउएहिं अरुमासेहिं” सम०
७६ स० ।

एगूणतीस—एकोनत्रिंशत्—स्त्री० एकोनत्रिंशत्संख्यायाम्, तत्सं-
ख्यान्विते च । वाच० । “एगूणतीसविहे पावसुयपसंगेणं पणत्ते”
सम० १७ स० ।

एगूणपन्न—एकोनपञ्चाशत्—स्त्री० एकोनपञ्चाशत्संख्यायाम्,
तत्संख्यान्विते च । वाच० । “एगूणपन्नराइंदिहिं” सम०
४९ स० । स्था० ।

एगूणवीस (६) एकोनविंशति—स्त्री० एकोनविंशतिसंख्यायाम्,
तत्संख्यान्विते, च । वाच० । “एगूणवीसणायज्झयणा पणत्ता”
सम० १९ स० । “गूणवीसइमे पव्वे” स्था० ६ ठा० ।

एगूणवीसइमपव्व—एकोनविंशतितमपर्वन्—न० फाल्गुनकृष्ण-
पक्षे, स्था० ६ ठा० । (तस्य पर्वत्वमवमरात्रत्वे चावमरात्राब्दे)

एगूणसट्ठि—एकोनषष्टि—स्त्री० एकोनषष्टिसंख्यायाम्, तत्संख्या-
न्विते, च वाच० । “एगूणसट्ठिराइंदियाइं” सम० ५८ स० ।

एगूणसत्तरि—एकोनसप्तति—स्त्री० एकोनसप्ततिसंख्यायाम्,
तत्संख्यान्विते च । वाच० । “एगूणसत्तरि वासा वासहरपव्वया
पणत्ता” सम० ६७ स० ।

एगूणासीइ—एकोनाशीति—स्त्री० एकोनाशीतिसंख्यायाम्, तत्सं-
ख्यान्विते च । वाच० । “एगूणासीइ जोयणसइस्साहिं” सम० ।
७९ स० ।

एगोरुय—एकोरुक्—पुं० अष्टादशानामन्तरद्वीपानाम्प्रथमेऽन्तरदीपे,
तत्स्थे मनुष्ये च । इह एकोरुकादिनामानो द्वीपाः परन्तात्स्थ्यात्

तद्यपदेश इति न्यायान्मनुष्या अभ्येकोरुकादय उक्ताः । यथा पञ्चाब्ददेशनिवासिनः पुरुषाः पञ्चाब्दा इति । जी० ३ प्रति० । एगोरुयदीव-एकोरुकीप-पुं० अष्टादशान्तरहीपानाम्प्रथमे स्वनामख्याते उत्तरहीपे, जी० २ प्रति० (तद्वक्तव्यता विस्तेरेणा-न्तरदीव शब्दे)

एगोवणीय-एकोपनीत-न० एकन समीपानीते, “एगस्स भुंजमा-णस्स, उवणीयं तु गेहहइ । न गेह दुगमादीणं, अवियत्तं तु मा ज्ञेवे” ॥ एकस्य जुञ्जानस्य उपनीतं भगवान् गृह्णाति न द्विका-दीनां द्वयोस्त्रयाणां पञ्चानां वा उपनीतं न गृह्णाति कस्मादिति चेत् मा ज्ञदप्रीतिहेतोः व्य० १० उ० ।

एज (य) एज-पुं० एजयतीत्येजः वायौ, “ पणुपजस्स दु-गुंणाय (दुगुंणयत्ति) जुगुप्सा प्रभयतीति प्रभुः समर्थः यो-भ्यो वा कस्य वस्तुनः समर्थ इति एजु कम्पने एजयतीत्येजो वायुः कम्पनशीलत्वात्तस्येजस्य जुगुप्सा निन्दा तदा सेवनपरिहारो निवृत्तिरिति यावत् तस्यां तद्विषये प्रभुर्भवति वायुकायसमा-रम्भनिवृत्तौ सक्तो जवतीति यावत् । आचा० १ शु० १ अ० ।

एज (यं) त-एजत्-त्रि० कम्पमाने, स्था० ७ ग० ।

एज(यं)ण-एजन-न० एजु कम्पने, व्युद् कम्पने, सूत्र० १ शु० २ अ० “ निरेयणं ज्ञाणं ” निष्प्रकम्प्यं ध्यानमिति आच० ४ अ० चलने च । यदेजयति यजेजयति आ. म. द्वि. । विशेषः । तथा च द्रव्यक्रियामाधिकृत्य सूत्रकृताङ्गे “ द्रव्येकिरिप्यणया ” तत्र द्रव्यविषये या क्रिया एजनता एजु कम्पने जीवस्याजीवस्य वा कम्पनरूपा चञ्चलस्वभावा सा द्रव्यक्रियेति । सूत्र० २ शु० २ अ० ।

एज (य) णा-एजना-स्त्री० कम्पने, चलने च सूत्र० २ शु० २ अ० । तस्या भेदा यथा ।

कइविहा णं भंते ! एयणा पणत्ता ? गोयमा ! पंच-विहा एयणा पणत्ता, तं जहा दव्वेयणा खेत्तेयणा कात्ते-यणा जवेयणा भावेयणा ॥

“ योऽयं निषेधः सोऽन्यत्रैकस्मात्परप्रयोगादेजनादिकारणेषु मध्ये परप्रयोगेणैवैकेन शैले श्यामेजनादि जवति न कारणा-न्तरेणेति भावः (इत्युपक्रम्याह) (द्रव्येयणत्ति) द्रव्याणां नारकादि-जीवसम्यक्त्वपुद्गलद्रव्याणां नारकादिजीवद्रव्याणां वैजना चलना द्रव्येजना (खेत्तेयणत्ति) क्षेत्रे नारकादिक्षेत्रे वर्तमानानामेजना क्षेत्रेजना (कात्तेयणत्ति) कात्ते नारकादिकात्ते वर्तमानानामेजना कात्तेजना (भवेयणत्ति) जवे नारकादिभवे वर्तमानानामेजना भवेजना (जावेयणत्ति) जावे औदयिकादिरूपे वर्तमानानां नारकादीनां तद्वत्पुद्गलद्रव्याणां वैजना भावेजना ॥

दव्वेयणाणं जंते ! कइविहा पणत्ता ? गोयमा ! चञ्चविहा पणत्ता तं जहा णेरइयदव्वेयणा तिरिक्खमणुस्सदेव-दव्वेयणा से केणट्ठेणं जंते ! एवं बुच्चइ णेरइयदव्वेयणा गोयमा ! जेणं णेरइया णेरइयदव्वे वट्ठिसु वा वट्ठिति वा वट्ठिसंति वा तेणं तत्थ णेरइया णेरइयदव्वे वट्ठमाणा णेरइयदव्वेयणं एयंसु वा एयंति वा एयस्संति वा से तेणट्ठेणं जाव दव्वेयणा । से केणट्ठेणं जंते ! एवं बुच्चइ तिरिक्खजोणिय एवं च तिरिक्खजोणियदव्वेयणं भा-णियव्वं सेसं तं चेव । एवं जाव देवदव्वेयणा ॥

(नेरइयदव्वे वट्ठिसुत्ति) नेरयिकवृत्तं यं जीवस्यैव पर्या-ययोः कथाञ्चिदज्ञेदात् नारकत्वमेवेत्यर्थः ॥ तत्र (वट्ठिसुत्ति) वृत्तवन्तः (नेरइयदव्वेयणंति) नेरयिकजीवसम्यक्त्वपुद्गलद्रव्याणां नेरयिकजीवद्रव्याणां वैजना नेरयिकद्रव्येजना ताम् ॥ (एयंसुत्ति) कृतवन्तोऽनुचूतवन्तो वेत्यर्थः ॥

खेत्तेयणा णं जंते ! कइविहा पणत्ता ? गोयमा ! चञ्च-विहा पणत्ता तं जहा णेरइयखेत्तेयणा जाव देवखेत्तेयणा । से केणट्ठेणं जंते ! एवं बुच्चइ णेरइयखेत्तेयणा ? एवं चेव । णेरइयखेत्तेयणा भाणियव्वा एवं जाव देवखेत्तेयणा एवं कात्तेयणा वि एवं जावेयणा वि । एवं जाव देवजावेयणा वि । भ० १७ श० ३७० ।

दएक्ककमेण जीवानां सैजत्वनिरेजत्वं यथा

जीवाणं भंते ! किं सैया णिरेया ? गोयमा ! जीवा सेया वि णिरेया वि । से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ जीवा सेया वि णिरेया वि ? गोयमा ! जीवा दुविहा पणत्ता तं जहा संसा-रसमावसणा य अमंसारसमावसणाय तत्थ णं जंते अमं-सारसमावसणा तेणं सिद्धा । सिद्धाणं दुविहा पणत्ता तं जहा अणंतरसिद्धा य परंपरसिद्धा य । तत्थ णं जंते परंपरसिद्धा तेणं णिरेया तत्थ णं जंते अणंतरसिद्धा तेणं सेया तेणं जंते ! किं देसेया सव्वेया ? गोयमा ! णो देसेया सव्वेया तत्थ णं जंते संसारसमावसणा ते दुविहा पणत्ता तं जहा सेत्तेसीपमिवसणा य असेत्तेसीपमिवसणा य । तत्थ णं जंते सेत्तेसीपाडिवसणा तेणं णिरेया । तत्थ णं जंते असेत्तेसीपाडिवसणा ते णं सेया । तेणं भंते ! किं देसेया सव्वेया ? गोयमा ! देसेया वि सव्वेया वि । से तेणट्ठेणं जाव णेरइया वि ।

(जीवाणमित्यादि सेयत्ति) सदैवेन चञ्चनेन सैजाः (निरे-यत्ति) निश्चलनाः (अणंतरसिद्धायत्ति) न विद्यतेऽन्तर-व्यवधानं सिद्धत्वस्य येषां तेऽनन्तरास्ते च ते सिद्धाश्चेत्यनन्तर-सिद्धा ये सिद्धत्वस्य प्रथमसमये वर्तन्ते ते च सैजाः सिद्धिग-मनसमयस्य सिद्धत्वप्राप्तिसमयस्य चैकत्वादिति । परंपरसि-द्धास्तु सिद्धत्वस्य द्वावसमयवृत्तयः (देसेयत्ति) देशैजा देशतश्चलाः (सव्वेयत्ति) । सर्वैजाः सर्वतश्चलाः (नोदेसे-यासव्वेयत्ति) । सिद्धानां सर्वार्त्तमा सिद्धौ गमनात्सर्वैजत्व-मेव । “ तत्थ णं जंते सेत्तेसीपमिवसणा तेणं निरेयत्ति ” । निरु-क्तयोगत्वेन स्वप्नावच्छायात्तेषाम् (देसेया वि सव्वेयाविति) ईदृशिकागव्योत्पत्तिस्थानं गच्छन्तो देशैजाः प्राक्तनशरीरस्थस्य देशस्य विवक्षया निश्चलत्वात् । गच्छुकगत्या तु गच्छन्तः सर्वैजाः सर्वार्त्तमा तेषां गमनप्रवृत्तत्वादिति (जीवः सदा एजते न वा तत्र किं किं बन्धक इति इरीया वहिया शब्देऽस्माभिरदर्शितं)

णेरइयाणं जंते ! किं देसेया सव्वेया ? गोयमा ! देसे-या वि सव्वेया वि । से केणट्ठेणं जाव सव्वेया वि ? गोयमा ! णेरइया दुविहा पणत्ता तं जहा विग्गहगइसमावसणा य अविग्गहगइसमावसणा य तत्थ णं जंते विग्गहगइ

समावृष्ट्या ते एषं सव्वेया । तस्य एषं जे ते अविग्गहगइसमा-
वृष्ट्या ते एषं देसेया से तेण्णुणं जाव सव्वेया वि । एवं
जाव वेमाणिया ॥

(विग्गहगइसमावृष्ट्या) विग्रहगतिसमापन्नका ये मृत्वा
विग्रहगत्योत्पत्तिस्थानं गच्छन्ति । (अविग्गहगइसमावृष्ट्या)
अविग्रहगतिसमापन्नका विग्रहगतिनिषेधादजुगतिका अव-
स्थिताश्च तत्र विग्रहगतिसमापन्ना गेन्दुकगत्या गच्छन्तीति
कृत्वा सर्वैजाः अविग्रहगतिसमापन्नकास्त्ववस्थिता एवेह वि-
चकिता इति सम्भाव्यते ते च देहस्था एव मारणान्तिकसमुद्य-
ता देशेनेत्रिकागत्योत्पत्तिकेन स्पृशन्तीति देशैजाः । स्वक्षेत्राव-
स्थिता वा हस्तादिदेशानामेजनादिति ॥

परमाणुपुल्लानां सैजत्वनिरेजत्वादि यथा ।

परमाणुपोगलेणं भंते ! किं मेए गिरेए ? गोयमा ! सिय
सेए सिय गिरेए । एवं जाव अणंतपदेसिए । परमाणुपो-
गल्लणं जंते ! किं सेया गिरेया ? गोयमा ! सेया वि णि-
रेया वि एवं जाव अणंतपदेसिया ॥

(सपत्ति) चलः (निरेपत्ति) निश्चलः ।

अथ परमाण्वादीनेव सैजत्वादिना निरूपयन्नाह ॥

परमाणुपोगलेणं भंते ! किं देमेए सव्वेए गिरेए ? गोय-
मा ! एषो देमेए सिय सव्वेए सिय गिरेए दुपदेसिएणं जं-
ते ! खंधे पुच्छा ? गोयमा ! सिय देसेए सिय सव्वेए सिय
गिरेए एवं जाव अणंतपदेसिए । परमाणुपोगल्लणं भंते !
किं देसेया सव्वेया गिरेया ? गोयमा ! एषो देसेया सव्वेया वि
गिरेया वि । दुपदेसिया णं भंते ! खंधा पुच्छा ? गोयमा ! देसे-
या वि सव्वेया वि गिरेया वि एवं जाव अणंतपदेसिया ॥
ज० २५ श० ४ ज० २५ ।

एज्जण-एज्जण-न० आगमने, (एज्जणत्ति) सिंहस्य कूपसमीपा-
गमनमिति । ५०३३० ।

ए (इ) ज्जमाण-एज्जमान-त्रि० कम्प्यमाने, “मंदायं मंदायं
एज्जमाणान्णं” एज्जमाना विकम्पनवशादेव प्रकंपत इतस्ततो
मनाक् चक्षनेन प्रवृत्तमानानीति ” आ० म० द्वि० । एज्जमानानि
कम्पमानानीति- जी० ३ प्रति० ।

एज्जमाण-एज्जमान-त्रि० आगच्छति गच्छति च । “महावायं
वा एज्जमाणं पासत्ति” महावातं वा (एज्जमाणमिति) आयातं
गच्छन्तं वा पश्यतीति । राज० ।

एण-एण-पुं० स्त्री० इ ण तस्य नेत्वम् । कृष्णवर्णे मृगे, स्त्रियां
डीए । एणा हरिणा कमला मया कुरङ्गा य सारङ्गाः । को० ।
एणस्-एणस्-न० गच्छति प्रायश्चित्तं कृमापणेन वा आगसि
अथे इण अलुत्तु च । अपराधे, ईश्वराज्ञादङ्गनरूपनिषिद्धा-
चरणापराधजन्यत्वात् पापे च । वाच० ।

एणग-एणक-पुं० स्वार्थे कन् कृष्णवर्णे मृगे, शब्दर० ।

एणि (ने) जज-ऐण्य-त्रि० एण्या इदम् ढक् । कृष्णमृगच-
र्मादौ, “ऐण्यरौरवाजानि अजिनानि ” गोजिरतिवन्धनेदे, हेम० ।
“मृगमांसे एण्ज्जरसए य ” विपा० ८ अ० ।

एणि (ने) जज-ऐण्यक-पुं० श्रमणस्य भगवतो महावी-

रस्य सकाशं प्रव्रजिते राजर्षिभेदे, तथाच स्थानाङ्गे जगवतो
महावीरसकाशे प्रव्रजितानष्टौ राज्ञोऽधिकृत्य “एणिज्जए य राय-
रिसी ” ऐण्यको गोत्रतः स च केतव्यकृत्जनपदध्वत्वात्मीनगरी-
राजस्य प्रदेशिनाम्नः श्रमणोपासकस्य निजकः कश्चिद्वाजर्षि-
स्तथा । सोऽयमामत्रकल्पानगर्याः स्वामी यस्य हि सूर्यकाभो देवः
सौधर्मादिवलोकाद्भगवतो महावीरस्य चन्दनार्थमवततार
नाट्यविधिञ्च उपदर्शयामास यत्र च प्रदेशिराजचरितं जग-
वता प्रत्यपादीति ॥ स्था० ८ वा० । एणेज्जगुस्स सरीरग-
अं अणुपविस्सामि इति ” ज० १५ श० १ ज० ।

एणी-एणी-स्त्री० हरिण्याम, प्रश्न० ४ द्वा० “एणीकुरुविन्द-
वत्तवट्ठा पुण्यजंघे ” एणी हरिणी तस्या इव कुरुविन्दस्तृण-
विशेषः वर्धञ्च सूत्रयन्नकंते इव च वृत्ते वर्तते आनुपय्येण तनुके
चेति गम्यं जङ्घे प्रसूते यस्य स तथा । औप० । तं० । जी० ।

स्त्रायौ च “एणीकुरुविन्दावत्तवट्ठा पुण्यजंघे ” अन्ये त्वाहुः
एण्यः स्त्रायवः कुरुविन्दा कुटिलकाभिधानो रोगविशेषः ताजि-
स्त्यक्ते शेषे तथैवेति । औप० ।

एणीपएणीणिम्मिय-एणीप्रेणीनिर्मित-त्रि० एणीप्रेणीचर्म-
निर्मिते वस्त्रादौ, “एणीपएणीणिम्मिय ” एणी हरिणी प्रैणी
च तद्विशेष एव तच्चर्मनिर्मितानि यानि वस्त्राणि तानि एणीप्रे-
णीनिर्मितान्युच्यन्ते ध्रूयन्ते च निशीये काष्ठमृगाणि चेत्यादिजि-
र्वचनैर्मृगचर्मवस्त्राणीति । प्रश्न० ४ द्वा० ।

एणिह (एताहे) इदानीम्-अव्य० “एणिह एताहे इदानीम्ः”
ठा० ३३३ इति प्राकृत सूत्रेण दानीम् एतावादेशौ वा भवतः प्रा०
अधुनेत्यर्थे, “एणिह पि आमघाये ” इदानीमधुना-
पीति ” पंचा ए विव० ।

एत [य] एत-पुं० इण तत् । कर्तुं गवर्णे, । तद्वति त्रि० ।
आ-इण । कर्त्तरि क्त । आगते, त्रि० । वाच० ।

एत [य] इ-एतद्-त्रि० इण-अदादि-तुक् च । बुद्धिस्थे समीप-
वर्तिनि, “इदमस्तु सन्निकृष्टं समीपवर्ति चैतदो रूपम् । अद-
मस्तु विप्रकृष्टं तदतिपरोक्षे विजानीयात् इत्युक्ते ” समीपव-
र्तिबुद्धिस्थोपलक्षितश्रमार्मावच्छिन्ने एतदो वृत्तिः । क्रियाविशेष-
णत्वेऽस्य क्लीवता । अन्यव्यञ्जनस्य वा० ११ इति प्राकृतसूत्रेणान्य
व्यञ्जनस्य लुक् ‘ एयगुणाः ’ एतद्गुणाः । ‘ एयं खु हसइ ’ सौ
वैतत्तद्-वा० ३ इति प्राकृतसूत्रेणैतदोऽकारात्परस्य स्यादेः सेर्वा-
रुः । एसो एस । वैसेणमिणमो सिना वा० ३८५ इति प्राकृतसू-
त्रेण सिना सह एस इणम् इणमो इत्यादेशा वा भवन्ति ।
“सव्वस्स वि एस गर्ह” सुव्वाण वि पत्थिवाण एस मही । एस-
सहावो च्छिग्रससहरस्स एस सिरे इणं इणमो । पक्के एअं एसो
एसो । तदश्च तः सोऽ क्लीवे वा० ३८६ इति प्राकृतसूत्रेण तका-
रस्य सौ परेऽक्लीवे सौ भवति । सौ पुरिसो सा महिवा एसो
पिओ । एसो मुहा सावित्येव एए थला ताए आओ महिवाओ
अक्लीव इति किम् तं एअं थणं । टा विभक्तौ “ किमेतत्कि-
यत्तद्व्यथे णिणा ” वा० ३७१ इति प्राकृतसूत्रेण टास्थाने ऋत्
इणादेशः । एदिणा एदेण पञ्चम्येकवचने ङसि “वैतत्तदो ङसे-
स्तोत्ताहे ” वा० ३८२ इति प्राकृतसूत्रेणैतदः परस्य ङसेः स्थाने
त्तोत्ताहे इत्येतावादेशौ वा । तथै च तस्य लुक् वा० ३८३ इति
प्राकृतसूत्रेण तथै परे त्तोत्ताहे इत्येतयोश्च परयोरतदो लुक् एतो
एताहे पक्के एआओ एआउ एहादित्तो एआ । ङसिआमि च
“ वैदंतेदंतेदो ङसाम्भ्यां सेसिमौ ” वा० ३८१ इति सूत्रेण इत्स

आम इत्येताभ्यां सह यथासंख्यमेतद् से सिम् इत्यादेशौ वा ।
से अहिभं । एतस्या हितमित्यर्थः । सिं गुणाः सिं शीघ्रम् एतेषां
गुणाः शीघ्रं वेत्यर्थः । पक्के पअस्स एप्पसि एआणं । डौ “ ए-
अस्सि ” आमा डेः सिमः ” ८।३।६१। इति प्राकृतसूत्रेणामो डेः
सिमित्यादेशः एप्पसि । परदीतौमौ वा ७।३।७४ इति प्राकृ-
तसूत्रेणैतद् एकारस्य ड्वादेशे म्मौ परे अदीतौ वा जवत ।
अयम्मि इअम्मि एयम्मि । प्रा० स्त्रियां टाप् एआहिं विजाहिं ।
आ० क० । १। एतं तुत्रमण्णसि एतां तुत्रां यथोक्तवृत्तानामन्वे-
षयेत् गवेषयेत् ॥ आचा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० । वाच० ।

एत (य) कम्म-एतत्कर्मन्-त० एतद्व्यापारे । विपा० १ अ० ।

एतत्काम्य-त्रि० एतदेव काम्यं कमनीयं यस्य स तथा । एतत्क

मनीये, “ एतकम्मे एयपहाणे एयदिज्जे एयसमायारे ” विपा० १ अ० ।

एत [य] पगार-एतत्प्रकार-त्रि० एवम्प्रकारे, “ एयपगारं
भासं सावज्जं णो ज्ञासेज्जा ” एवं प्रकारामसावद्यां भाषामिति
एवमादिकां सावद्यां ज्ञाप्याशो ज्ञापते इति च वृत्तिः । आचा० ।
२ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

एत [य] पहाण-एतत्प्रधान-त्रि० एतन्निष्ठे, विपा० १ अ० ।

एत [य] समापार-एतत्समाचार-त्रि० एतज्जीवितकल्पे, वि-
पा० १ अ० ।

एता (या) रि [स] एता (या) रिस-एता (या) रिञ्ज-
एतादृश् एतादृश एतादृक्ष-त्रि० एतदि दृग्-—किप्-टक्
सक्-आदन्तादेशः । दृशोः किप् टक्सकः ७ । १ । ४२ इति
प्राकृतसूत्रेण किप् टक् सक् इत्येतदन्तस्य दृशेर्धातोः रिसादेशः ।
प्रा० । एतत्तुल्यदर्शने, वाच० । एयारिसे महादोसे ” एतादृशान-
नन्तरोदितरूपान् महादोषान् ज्ञातेति । दृश० ४ अ० । टगन्त-
स्य स्त्रियां डीप् । वाच० । “ एयारिसीप् इह्दीप् ” एतादृश्या
समीपतरवर्तिन्या ऋरुचेति ॥ उक्त० २२ अ० ।

एता (या) रूव-एतद्रूप-त्रि० अकृत्रिमोपलब्ध्यमानस्वरूपे,—

“ इमेया रूवे उराला माणुस्सरिकी ” इयं प्रत्यक्षा एतद्रूपा उप-
लब्ध्यमानस्वरूपैव अकृत्रिमैत्यर्थः । विपा० १० अ० । “ एयारूवा
दिंवा देवही ” इयं प्रत्यक्षासन्ना एतदेव रूपं यस्या न काला-
न्तरादावपि रूपान्तरजागृ सा तथेति स्या० ४ ठा० ।

एता (या) वंति-देशी० एतावन्त इत्यर्थे, “ एआवंति सव्वावंति
होमंसि ” एतावन्तीत्यादि “ एआवंती सव्वावंतीति ” एतौ शब्दौ
मागधदेशीभाषाप्रसिद्ध्या एतावन्तः सर्वेऽपीत्येतत्पर्यायाः ।
आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

एतोयम्-एतदुपम-त्रि० एताऽनन्तरोक्तोपमा यस्य स एतदुपमः

एतत्सदृशे, “ एतोयमे सप्पणे नायपुत्ते ” सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

एत्तहे-इत्तम्-अव्य० इदम्-तसिद्-इशादेशः । “ पश्चादेवमेवे-
दानीं प्रत्युतेतसः पच्छइ एम्बइ जिणम्बहिं पच्छुत्तिउपतहे, ८ ।
२ । ४२०। इति प्राकृतसूत्रेणापञ्चशे इतस् एत्तहे इत्यादेशः । प्रा०
अस्मादित्यर्थे, वाच० ।

अत्र-अव्य० “ इदम् एतद् अद्-अस्य मेत्तहे ” ७ । ४ । ३६। इति
प्राकृतसूत्रेणत्रप्रत्ययस्य मेत्तहे इत्यादेशः । प्रा० । अस्मिन्नि-
त्यर्थे, एतस्मिन्नित्यर्थे, च वाच० ।

एतिअ-एत्तिअ-एदह इयत्-त्रि० इदम्परिमाणमस्य इदम्-वतुप् ।
इदं किमश्च मेत्तिअ मेत्तिह मेद्वाः ७ । १ । ५७ इति प्राकृतसूत्रे-

ण इदम्शब्दात्परस्यातोर्भावतो वा भित् एत्तिअ एत्तिह एदह
इत्यादेशा एतदलुक् च । प्रा० । एतावदर्थे, स्त्रियां डीप् । वाच० ।
एत्तिअ-एत्तिह-एदहअ-एतावत्-त्रि० इदं किमश्च मेत्तिअ मेत्ति-
ह मेद्वाः । ७।२। ५७ । इति प्राकृतसूत्रेणैतच्छब्दात्परस्यातोर्भा-
वतोर्वा एत्तिअ एत्तिह एदह इत्यादेशा एतदलुक् च । यत्तदेत्त-
दोऽतोऽतिरिति अ एतदलुक् च ७।२। ५६ इति प्राकृतसूत्रेणैतच्छ-
ब्दात्परस्य डावादेरतोः परिमाणार्थस्य इतिअ इत्यादेशः प्रा०
एतत्परिमाणे, स्त्रियां डीप् । वाच० ।

एत्तो-इतः-अव्य० अस्मादित्यर्थे,—“ एत्तो परिमहो ” इतश्चतुर्था-
श्रवणद्वारादनन्तरमिति, प्रश्न० ५ द्वा० ।

एत्थ-अत्र-अव्य० इदम्-अद्-पच्छप्पादौ ८ । १५७ इति प्राकृ-
तसूत्रेणैकारादेशः । प्रा० । अस्मिन्नित्यर्थे, वाच० । “ के एत्थ-
अत्ता उवजोइया वा ” केचिदत्रास्मिन् यज्ञपाठके इति । उक्त०
१२ अ० । “ एत्थ णं माणिज्जे णामं चेइए होत्या ” अत्रास्मिन्निति
सू० प्र० १ पाहु० ।

एत्थ-एतत्र-अव्य० दिग्देशकाद्यवृत्तेरेतच्छब्दात् प्रथमापञ्चमी
सप्तम्यर्थे अद् । त्थे च तस्य लुक् ८ । ३ । ८३ । इति प्राकृत सूत्रेणै-
तदो लुक् । प्रा० । प्रथमाद्यर्थयुक्तैतच्छब्दार्थादिगादौ, वाच० ।

एत्थु-अत्र-अव्य० इदम् एतद् अद्-एत्थुकुत्रात्रे ७ । ४ । ५

इति प्राकृतसूत्रेणापञ्चशेऽत्र इत्येतस्य अशब्दस्य भित् एत्थु इत्या-
देशः । प्रा० । अस्मिन्नित्यर्थे, एतस्मिन्नित्यर्थे च वाच० ।

एत्तुह-इयान्-त्रि० एतत्परिमाणे, वाच० । अतो मेनुल्ल ८ । ४।३५
इति प्राकृतसूत्रेणापञ्चशे यदेतद्भ्यः परस्यातो प्रत्ययस्य मेनुल्ल
इत्यादेशः । प्रा० ।

एमेव-एवमेव-अव्य० यावत्तावज्जीवितावर्तमानावटप्राचारक-
देवकुलैवमेवमेव वः ७ । २ । २७ । इति प्राकृतसूत्रेणान्तर्वर्त्त-
मानस्य वकारस्य लुक् । प्रा० । एवम्प्रकारेणैवेत्यर्थे, वाच० ।

एम्ब-एवम्-अव्य० एवं परं समं ध्रुवं मा मनाक् एम्ब परसमा-
णुध्रुवं मं मणाउ ७ । ४।१७ । इति प्राकृतसूत्रेणैवम् अपञ्चशे ए-
म्ब इत्यादेशः । प्रा० । एवम् प्रकारेणैत्यर्थे, वाच० ।

एम्बइ-एवमेव-अव्य० पश्चादेवमेवेदानीं प्रत्युते तसः पच्छइ
एम्बइ जिणम्बहिं पच्छुत्तिउप तहे, ८ । ४ । २० इति प्राकृतसूत्रे-
णापञ्चशे एवमेवेत्यस्य एम्बइ इत्यादेशः । प्रा० । एवम्प्रकारे-
णैवेत्यर्थे, वाच० ॥

एम्बहिं-इदानीम्-अव्य० पश्चादेवमेवेदानीमः ८ । ४ । २०
इत्यादि प्राकृतसूत्रेणेदानीमः एम्बहिं इत्यादेशः । प्रा० ।
अधुनेत्यर्थे, वाच० ।

एरंरु-एरारु-पुं० ईरयति वायुं मलं वाऽधः ईर अरारु निपात-
नात् गुणश्च । एरारुभिधाने वृक्ते, स्या० ४ ठा० तृणजेदे, प्रज्ञा० १.
पद । “ एरंरेणेरंडे एरारुनेन वा हिमिक्कितेन वेति ” वृ० ३ उ० ।
तथा चाचारारुके अव्यसारमधिकृत्य “ धणे एरंरे वदरे ” स्पृहानां
मध्ये परपमो जैमो वा प्रकर्षभूत इति, आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।
प्रज्ञापनायामुत्कारिकानेदमधिकृत्य । “ एरंरुचीयाण वा ” प्रज्ञा० ११
पद । एरारुड इव एरारुः । श्रुतादिभिर्हीने, स्या० ४ ठा० । पिप्प-
ल्यां स्त्री० टाप् गौ० ऋप् वा । वाच० ।

एरंडइय-एरारुकित-त्रि० हरुक्कयिते,—“ एरंरुए साणे एरंरुइ-
यसारोऽति हरुक्कयित ” इति । वृह० १ उ० ।

परंरपरियाय-एरणपर्याय- पुं० परएरस्येव पर्याया धर्मा अवहल्लङ्गायत्वासेव्यत्वादयो यस्य स एरणपर्यायः । अवहल्लङ्गायत्वाद्येराण्यधर्मयुक्ते, स्था० ४ ग० ।

परंरपरिवार-एरणपरिवार- पुं० परएरकल्पनिर्गुणपरिकरे परंरणमेगे परंरपरिवारे, परंरपरिवार' परएरकल्पनिर्गुण-साधुपरिकरत्वादिति । स्था० ४ ग० ।

परंरमज्जयार-एरणमज्जयाकार- त्रि० परएरमध्यवर्तिगुणे, "परंरमज्जयारे परंरमेणामहोइ पुमराया " स्था० ४ ग० ।

परंरमिजिया-एरणमिजिका- स्त्री० परएरफले, (परंरमिजियाइ वा) परएरमिजिया परएरफलमिति । भ० ७ श० १ उ० ।

परंरमसाडेया-एरणमशकटिक- स्त्री० परएरकाष्ठमय्यां शकटिकायाम्, ज्ञा० १ अ० ।

परएणवय-एरणवत- पुं० हिमवन्महाहिमवतोर्मध्ये जम्बूद्वीपस्य उत्तरतः स्थिते वर्षज्रेदे, स्था० २ ग० । सम. परएणवते जात एरणवतो वाऽस्य निवास इति तत्र जातः सोऽस्य निवास इति वाऽस्य निवास इति तत्र जातः सोऽस्य निवास इति वाऽप्रत्यये एरणवतः एरणवतवर्षजाते, एरणवतवर्षनिवासिनि च । 'अनु० दोपरस्यवय' स्था० २ ग० ।

एरवई-ऐरावती-स्त्री० स्वनामख्याते नदीभेदे, "अह पुण एवं जाणिजा एरवई कुणालाप । जत्थ चक्रिया एणं पायं जले किच्चा एणं पायं थले किच्चा " ऐरावती नामनदी कुणालाया नगर्याः समीपे जङ्घाद्धप्रमाणेनोद्वेगेन वहति तस्यामन्यस्यां वा यत्रैवं चक्रिया शकनुयात् उत्तरीतुमिति शेषः । कथमित्याह एकपादं जले कृत्वा एकं पादं स्थत्वे आकाशे कृत्वेति । वृ० ५ उ० । (एतस्याः सन्तरणादिवक्तव्यता णईसन्तरण शब्दे)

एरवय-एरवत- न० जम्बूद्वीपस्य वर्षज्रेदे, सम० । ध० स्था० । जं० । जम्बूद्वीपस्य दक्षिणे भागे भरतमहाहिमवतस्तस्यैवोत्तरे भागे ऐरवतं शिखरिणः परत इति । स्था० २ ग० । स्वनामख्याते दीर्घवैताढ्यपर्वते, पुं० स्था० १० ठा० । ऐरवते जात ऐरवतो वाऽस्य निवास इति तत्र जातः "सोऽस्य निवास" इति वाऽप्रत्यये ऐरवतः ऐरवतजाते, ऐरवतनिवासिनि च । अनु० " तत्थ खलु इमे दुवे सूरिया पणत्ता । तं जहा भारहे चेव सूरिए परवए चेव सूरिए " चण्ड० प्र० १ पादु० ।

एरवयकूट-ऐरवतकूट-न० जम्बूमन्दरोत्तरस्थैरवतदीर्घवैताढ्यपर्वतस्थे कूटभेदे, स्था० १० ठा० शिखरवर्षधरपर्वतस्थे कूटभेदे, स्था० २ ठा० ।

ऐरावई-ऐरावती-स्त्री० जम्बूमन्दरदक्षिणेन सिन्धुं महानदीं समाप्नुवत्यां स्वनामख्यातायाम्महानद्याम्, स्था० ५ ठा० पञ्चालदेशस्थे नदीभेदे, ईराः सन्त्यस्य भूम्ना मतुपो मस्य वः इरावान् मेघः तत्र भवा अण विद्युति, ऐरावतयोषायां च मेदि० । वाच० ।

ऐरावण-ऐरावण-पुं० इरा सुरा वनमुदकं यत्र तत्र भवः अण-पूर्वपदादिति णत्वम् । इन्द्रगजे ऐरावते, वाच० । उपा० कल्प० । जी० । " सक्को य देवराया ऐरावणं विलगो " आ० म० द्वि० । आव० । स च शक्रस्य देवेन्द्रस्य कुञ्जराणीकाधिपतिः " ऐरावणे हत्थिराया कुंजराणीयाहिवई " स्था० ५ ठा० । "हत्थीसु ऐरावणमाहुणाप" हस्तिषु करिवरेषु मध्ये यथा ऐरावतं शक्र-बाहनं ज्ञातं प्रसिद्धं दृष्टान्तभूतं वा प्रधानमाहुस्तज्ज्ञा इति

सूत्र० १ श्रु० ५ अ० अत्रार्थे ऐरावणशब्दे ऐरावत शब्दश्च तत्रैरावणशब्दस्य प्राकृते ऐरावण इति ऐरावतशब्दस्य ऐरावय इति कथमेरावणो ? ऐरावणशब्दस्य ऐरावओ इति तु-ऐरावतस्येति । प्रा० गुच्छात्मके वनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद० । ऐरावतहृद्वासिनि स्वनामख्याते देवे च, जी० ३ प्रति० ।

ऐरावणहृद्-ऐरावतहृद्-पुं० जम्बूमन्दरोत्तरस्थे उत्तरकुस्थिते महाहृदे, स्था० ५ ठा० (ऐरावतहृदवत्कल्पता उत्तरकु-रुशब्दे उक्ता)

ऐरावणवाहण-ऐरावणवाहन-पुं० ऐरावणो हस्ती स वाहनं यस्य स तथा शक्रे, "ऐरावणवाहणे सुरिदे" उपा० २ अ० कल्प० । ऐरावणनाम्नो गजपतेस्तद्वाहनस्य सत्वादिति, जी० ३ प्रति० ।

ऐरावय-ऐरा त-त्रि० लकुचदुमे, । मेदि० । पञ्चकलामात्रा-प्रस्तारे आदिलघुके अन्यगुरुद्वयके, प्रथमे भेदे, पुं० ऋजु-दीर्घे शत्रुधनुषि मेदि० । इरावत्याः नद्याः सन्निकृष्टो देशः अण् । मरुस्थलभेदे, न० । वाच० । ऐरावतहृद्वासिनि स्वनामख्याते देवे च, जी० ३ प्रति० ।

ऐरि [लि] कख-ईदृक्-त्रि० अयमिव पश्यति इदम् दृग् कर्मकर्तरि कङ् इशादेशः दीर्घः ॥ वाच० ॥ दृशेः किष्टकसकः ८।१।४२। इति सूत्रेण ऋतोः रिकारादेशः । "एतपीयूषापीडविभी-तककीदृशे दृशे" ८।२।५। इति प्राकृतसूत्रेणेत एत्वम् प्रा० । एवं विधदर्शनवति, वाच० "अकखाइसेणाणमणेलिसं" हानमनन्य-सदृशमाख्यातीति " आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । "सूत्रेण ऐरिसं भत्तं कयं" आ० म० द्वि० " ऐरिसगुणजुत्ताणं ताणं " ईदृशगुणयुक्तानामुक्तव्यमाणभक्षणाश्वितानां तासां नारी-णामिति । तं० । " ऐरिसा जावई एसा " येयमीदृक्षा वागिति सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ।

ऐलकख-[छ] ऐलकात्त-न० पुरभेदे, "तस्स कहं एल-कच्छं नामं तं पुवं दसन्नपुरं नगरं आसी तत्थ साविगा एगस्स मिच्छदिहस्स दिग्गा वेयालिया आवस्सयं करेइ । पञ्चक्खाइया सो भणति किं रत्ति उट्ठिता कोइ जेमइ एवं उ-प्पासेइ अन्नया सो भणति अहं पि पञ्चक्खामि । सा भणति भंजिहसि सो भणति किं अन्नया वि अहरंति उट्ठिता जेमेमि दिन्नं देवआ चित्तेइ साविणं उप्पासेइ अज्ज णं उवलभाति तस्स भगिणी तथेव वसति तीसे रत्ति रुवेण पेहेण यं गहाय आगया पक्खइओ साविगाए वारितो भणइ तुम्भवणहिं आलपालोहिं किं मम देवयाए पहारो दिग्गा दो वि अच्छिक्का-लगा भूमीए पडिया सा मम अयसो होतित्ति काउस्समाय-ट्टिया अहुरत्ते देवया आगया भणति किं साविणं सा भणति मम एण अयसोत्ति ताहे अन्नस्स एलगस्स अच्चीणि स-प्पपसाणि तक्खणमारियस्स आणेत्ता लाइआयाणि ततो से सयणे भणति तुम्भत्थाणि एलगस्स जारिसाणित्ति तेण सव्वं कहियं सद्धजाओ जणो कोउहल्लेण एइ पेच्छुगो सव्व-त्थरज्जे फुट्ठं भणइ कओ एसि जत्थ सो ऐलकच्छओ अणे भणंति सोच्चैव राया ताहे दंसणपुरस्स ऐलकच्छं नामं जायं आव० ४ अ० । (आणिसिओवहाणशब्देऽपि एसा कथोक्ता) तथाचावश्यककथायाम् ॥

गजाग्रपदवन्दार-ऐलकच्छपुरे ययौ ॥

तद्वशात्पूर्वं पूर्व-मासीत्तस्मिन्नुपासिका ॥१०॥

चक्रे वैकालिकं नित्यं, प्रत्याख्याति स्म वाथ सा

उपाहसत्पतिस्तस्याः, सायं भुक्तः परोऽपि किम् ॥११॥

निश्यद्यात्सोऽपि भुक्त्वह, प्रत्याख्याम्यहमप्यतः ।

भक्ष्यसि त्वं तथेत्युचे, न भक्ष्यामीति सोऽवदत् ॥१२॥

देवताऽचिन्तयच्छाब्दा-मसावुपहसत्यदः ।

निशीथे स्वसुरूपेणा-भ्यागादादाय लाभनं ॥ १३ ॥

खादन्निषिद्धः पत्न्योचे, किं मेतद्वालजालकैः ।

देवता तं प्रहृत्याथ-दृग्गोलौ च व्यपातयत् ॥ १४ ॥

मा भूममायशः श्राद्धा, कायोत्सर्गेऽथ सा स्थिता ।

देवता स्माह तां श्राद्धा-प्युवाचैवं ममायशः ॥ १५ ॥

साथानीयादधौ सद्यो, मारितैरस्य चक्षुषी ।

एककारव्यस्ततः ख्यातः, स श्राद्धः प्रत्ययादचूत् ॥ १६ ॥

लोकः समेति तं छन्दु-मेरुकाक्षं कुतूहलात् ।

एरुकाक्षं पुरमपि-तन्नाम्ना तदभूत्ततः ॥ १७ ॥

एलग (य) एरु-पुं० स्त्री-इव-एवु-रस्य वः चतुष्पदस्थ-

वचरपञ्चैन्द्रियतिर्यग्योनिकविशेषे, प्रज्ञा० १ पद । एलकागङ्ग-

रिका इति । प्रव० ४ द्वा० । एरुकोऽजविशेष इति-प्रव० ८४

द्वा० प्रज्ञा० । एरुका उरत्रा इति । जं० २ वक्त्र० उपा० । स्था० ।

उष्णकप्पा सा उवा उष्मति एत्रात्त्राणां गहुरा नष्मति । नि.

चू० ३ उ० । वनचगगे, पृथुगृहे मेपे, मेपमात्रे च दश० ५ अ० ।

एलगमूग-एलकमूक-पुं० मूकभेदे, यश्चैत्रक इवाव्यक्तं मूकतया

शब्दमात्रमेव करोति स एलकमूक इति । ध० ३ अधि० ।

एलमूग-एरु [ल] मूक-त्रि० श्रुतिरहित एरु वधिरश्चासौ

मूकः वाक्श्रुतिशक्तिरहिते, वाच० । एलवन्मूक एलमूकः सूत्र०

२ श्रु० २ अ० । अजाभापानुकारिणि मूकभेदे, दश० ५ अ० ।

सो एलगो जहा पुण वुचुअई एलमूगो उ । आच० ४ अ० ।

एलमूगो भासइ एलगो जहा वुचुवुरुति जहा पुण वुचुअई ए-

लमूगो भासइ अंतरे अंतरे खलतीति । नि० चू० ११ उ० । “ततो

विपमुच्चमाणे जुजो जुजो एलमूगत्ताप ” तस्मादपिस्थानादा-

युषः कयादिप्रमुच्यमानाश्चयुताः किल्विपिकवदुशास्तर्कमेशे-

पैणैलवन्मूका एलमूकास्तद्भावेनोत्पद्यन्ते किल्विपिकस्थाना-

श्चयुतः सन्नन्तरभवे वा मानुषत्वमवाप्य यथैलमूकोऽयत्तवा-

क्व समुत्पद्यत इति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । एरुमूकत्वकारणम्

मृषावादेन किल्विपिकत्वप्राप्तिमभिधाय यथा ।

तत्रो वि से चइत्ताणं, द्वाभई एलमूगं ।

नरगतिरिखजोणिं व, वोही जत्य मुदुद्वहा ॥ ४८ ॥

ततोऽपि देवलोकादसौ च्युत्वा वप्स्यते एलमूकतामजाभापा-

नुकारित्वं मानुषत्वे तथा नरकं तिर्यग्योनिं वा पारंपर्येण वप्स्यते

बोधिर्यत्र सुदुर्लभः सकलसन्निवन्धना यत्र जिनधर्मप्राप्तिर्दु-

र्गापा इह च प्राप्नोत्येवमूकतामिति वाच्ये असकृद्भाष्यप्राप्ति-

ख्यापनाय वप्स्यत इति भविष्यत्कालनिर्देश इति सूत्रार्थः ॥

दश० ५ अ० ॥

एला-एला-स्त्री० इल्-अल्-स्वनामख्याते वल्ल्यात्मके वन-

स्पति भेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

एलावच-एलापत्य-पुं० इलापतेरपत्यमैलापत्यः पत्युत्तरपदय-

मादितो ज्योणपवादे वाश्वे इति ज्यप्रत्ययः । न० । मएरुवस्य म-

द्वगोत्रस्य सप्तसु गोत्रभेदेऽप्यन्यतमे गोत्रे, स्था० ७ त्र० । थेर-

स्स एं अज्जयूलभइस्स गोयमगुत्तस्स अंतवासी थेर अज्ज म-

हागिरि एलावचसगोत्तं कलप० । “एलावचसगोत्तं वंशमि म-

हागिरिं सुयदिथ च ” न० (एलावचैत्यादि) इह यः स्वा-

पत्यसंतानस्य स्वव्यपदेशकारणमाद्यः प्रकाशकः पुरुषः तदपत्य-
सन्तानो गोत्रमिहापतेः अपत्यमैलापत्यः पत्युत्तरपदयमावित्या
तो ज्योणपवादे वाश्वे इति त्यप्रत्ययः । एलापत्येन सह गोत्रेण
वर्तते यः स एलापत्यसगोत्रस्तं वन्दे महागिरिम् । एकस्य प-
ञ्चदशसु रात्रिषु स्वनामख्यातायां तृतीयस्यां रात्रौ, स्त्री०
चन्द० १४ पाहु० ।

एलासाह-एलापाह-पुं० अवन्त्यां जिनोद्यानसमागतानां धूर्ता-
नामधिपे स्वनामख्याते धूर्ते, ग० २ अधि० । “एलासाहेण भणियं
अहं भेकहायामि” नि० चू० १ उ० ।

एलुग-एलुक-न० इल० उक् गन्धद्रव्यभेदे, भद्रादायैलुका-
ख्ये च सर्वेषु ववणेषु च, सुश्रु० वाच० । देहल्याम्, पुं० जी०
३ प्रति० । व्य० । “हंसगजस्ये एलुगे” हंसगर्भो रत्नविशेष-
स्तन्मय एलुको देहलीति । जी० ३ प्रति० । “गिहेलुगंसि वा
गिहेलुकं उवर इति” आचा० २ श्रु० ॥

साधुना चैलुकात्परतो न प्रवेष्टव्यम् तथा चाह ।

णो से कप्पति अंतो एलुएस्स दो वि पाए साहदुदलय-
माणीए पणिग्गहित्तए अहं पुण एवं जाणेज्जा एगं पायं
अंतो किच्चा एगं पायं वाहि किच्चा एलुयविकखंजत्ता
पयाए एसणाए एसमाणे द्वाजेज्जा आहारेज्जा ॥

सांप्रतमेलुगविकखंभणे दोसा इत्यस्य व्याख्यामाह ।

गच्छगयनिग्गए वा, लहुगा गुरुगा य एलुगा परतो ।

आणादिणो य दोसा, दुविहा य विराहणा इणमो ॥

एलुकात् परतः साधुरतिगच्छति उपवृत्तमेतत् । यदि सा-
धुरेलुकं विष्कम्भयति आसन्नं वा प्रदेशे एलुकस्य तिष्ठति तदा-
गतस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो वल्लुकाः गच्छन्तिगतस्य चत्वारो गु-
रुकाः । तथा आज्ञादय आज्ञाभङ्गादयो दोषाः । द्विविधा च
विराधना आत्मविराधना संयमविराधना च । इयं वक्ष्यमाणा
तामेवाह ।

संकग्गहणे इच्छा, दुविहिहा अवाउरा ।

निहरणुक्खण्ण विरेगो, एो अ विदित पाहुडए ॥

बंधवहं उदवणे य, खिसण असीयावणे चैव ।

उव्वेयगकुरुडिय, दीणे अ विदिषवज्जणया ॥

एलुकात्परतो यदि गच्छति तदा स्तैव्ये मैथुने वा लोकस्य श-
ङ्का स्यात्तदनन्तरं च ग्रहणं तथा यस्या गृहमन्यन्तरं प्रविष्ट-
स्तस्या विषयेऽस्य साधोः किं तु येन इच्छा येनाभ्यन्तरं गत
इति लोकस्य शङ्का स्यात्तथा दुर्विष्टा अप्रावृता वा मध्ये अ-
गारो स्यान्नृज्जा स्यात् दोषाश्चाप्ये शङ्कादयः तथा मध्ये गृह-
स्वामी हिरण्यादेर्निधानं करोति उत्पन्नं वा परस्परं विरेचनं
तत्र स्तोनाऽयमिति शङ्का स्यात्तथा अतिभूमिप्रवेशनं तीर्थकृद्भिर्गृ-
हस्थैश्चावितीर्णमननुज्ञातं ततोऽदत्तादानदोषः तस्मात्कस्माद-
तिभूमिमेव प्रविष्ट इति गृहस्थः प्रातृतमधिकरणं कुर्यात्तथा
बन्धं निगमादिभिः तारुनमपडावणं जीविताह्वयपरोपणं तथा
खिसना दीक्षना यथैते वराका अन्नभमाना अन्नः प्रविशन्ति
(असियावणाचेवस्ति) ‘असीयावणा’ नाम निष्काशयितुमासा-
दनं किमुक्तं जयति गत्रे गृहीत्वा वहिर्वने निक्षिपति तथा स व्रती
धिग् इव प्रविष्टस्तासामगारीणामुद्वेजको भवति । तथा कुरु-
एरुतो नाम उपवारक इत्युच्यते तं शङ्कमाना गृहिणो बध्मन्ध-

सादीनि कुर्युरेतैः कारणैरवितर्हि स्यात्तच्चूमिप्रवेशनस्य वर्जना
एष द्वारगाथासमासार्थः ।

सांप्रतमेतदेव विवरीषुः प्रथमतः शङ्काद्वारमाह ॥

पच्छिन्ने आदेसा, संकियनिसंकिष्णं य गदृणादी ।

तेनसं व चउत्थे, संकियगुरुगा निसंकिष्णं मूत्रं ॥

एतुकात्परतः प्रवेशे स्तेन्यविषये चतुर्थे चतुर्थव्रतविषये वा
शङ्का स्यात् तस्यां च शङ्कायां सत्यां निःशङ्किते च जनस्य
जाते प्रायश्चित्तविषये चतुर्थे चतुर्थव्रतविषये वा आदेशो प्रका-
रो । तावेव च दर्शयति । शङ्किते चत्वारो गुरुका निःशङ्किते मू-
त्रमिति । तथा ग्रहणादयश्च शङ्कायां दोषास्तानेव कथयति ॥

गेहण कट्टण ववहार, पञ्चककुडाह तह य निव्विसए ।

किं उ हु इमस्म इच्छा, अम्भंतरमङ्गतो जाए ॥

ग्रहणं स्तेनः परदारको वेति बुद्ध्या प्रतिग्रहणं ततो राजकुलं
प्रति कर्षणं तद्वदनन्तरं राजकुले व्यवहरणं ततः पश्चात्कृतकरणं
व्रतमोचनमित्यर्थः एवं च सति महाप्रवचनस्योद्वाहः । तथा
निर्विषय आज्ञाऽप्येतद्वारगाथायां तु ग्रहणं इति कर्षणादीना-
मुपलक्षणं गतं ग्रहणद्वारम् । इच्छाद्वारमाह किं उ इति वितर्कं दुरि-
ति निश्चितं यस्या गृहमन्यन्तरमतिगतस्तस्या विषये अस्य सा-
धारिच्छा येनायमन्यन्तरं सहसा प्रविष्ट इति । अधुना दुर्निविष्टा
अप्रावृतेति पदद्वयं व्याख्यानयति । मध्ये आगारी दुर्निविष्टा वा
नवेत् अप्रावृता वा ततः सहसा साधारण्यन्तरप्रवेशे साऽपि
लज्जिता भवेत् शङ्का वा तस्याः समुद्भवेत्तामेवाह ॥

किं मन्ने वेत्तुकामो, एस ममं जेण तेत्तिए दूरं ।

अन्नो वा संकेज्जा, गुरुगा मूलं तु निस्संके ॥

आउत्थपरा वा वि, उजयसमुत्था व होज्ज दोसाओ ।

उक्खणनिहणविरेगं, तत्थ किंच करेज्जाहि ॥

किं मन्ये एष संयतो मां ग्रहीतुकामो येन एतद् दूरमागच्छति ।
अन्यो वा एवं शङ्कते तत्र शङ्कायां सत्यां तस्य प्रायश्चित्तं चत्वा-
रो गुरुका निःशङ्किते तस्य वा जाते मूत्रं प्रायश्चित्तम् आत्मोत्थः
परस्मात् उभयसमुत्था दोषा भवेयुः 'संप्रति निहणुक्खणणे-
त्यादि' व्याख्यानयति (उक्खणणेत्यादि) तत्र गृहस्थो गृहम-
ध्ये हिरण्यादेरुत्खननं वा कुर्यात् निधानं परस्परं विवेकं वा
विवेचनं किंचित्कुर्यात्ततः किमित्याह ॥

दिट्ठं एएण इमं, साहेज्जा मा उ एस अन्नेसिं ।

तेणोत्ति व एसो उ, संका गदृणादि कुज्जाए ॥

दृष्टमेतन् साधुना इदं हिरण्यादि उत्खन्यमानादिकं ततो मा
एष अन्येषां कथयेत् यदि वा एष स्तेन इति शङ्कायां ग्रहणादि-
ग्रहणवधवन्धादि कुर्यात् । सांप्रतमवितर्हि पदव्याख्यानार्थमाह ॥

नित्यगरगिहत्येहिं, विअतिचूमिपविसए पदिस्सं ।

कीसे दूरमतिगतां, असंखनं बंधवहमादी ॥

तार्थकरेण गृहस्थेन दान्यामप्यतिभूमिप्रवेशमदत्तं तीर्थकरे-
णादत्तमतिचूमिं न गच्छेज्जा इत्यादिवचनात् गृहस्थेनात्मीकर-
णात् प्राभूतादिवारकलापमाह कस्मादेतद् दूरमयमागत इति गृह-
स्थोऽसंखनं कलहं कुर्यादतिरोषाद्वन्धवधादिकम् ।

संप्रति खिसाद्वारमाह ।

खिसेज्ज व जह एए, अन्नभंत वरागअंते पविसंति ।

गलए घेत्तूण वणम्मि, निच्छुभेज्जाहि वाहिरतो ॥

खिसेत् हीलयेत् गृहस्थो यथा एते वराका अन्नभमाना मध्ये
प्रविशन्ति । आसियावणद्वारमाह गलके गृहीत्वा बहिर्वने
निकिपेत् ।

उद्वेजकद्वारमाह ॥

ता उय आगारीता, वीरद्वेणेव तासिया सउणी ।

उव्वेगं गच्छेज्जा, कुरुंडितो नाम उववरओ ॥

यथा वीरद्वेण आसिता शकुनिका उद्वेगं गच्छन्ति तथा ता अ-
प्यार्याः सहसान्तःप्रविष्टेन साधुना आसिताः सत्य उद्वेगं गच्छे-
युः । कुरुण्टितद्वारमाह । कुरुण्टितो नाम उपचारकस्तदाशङ्कया
वधवन्धनादि कुर्यात् ।

अहवा जणेज्ज एते, गिदिवासम्मि वि अदिट्ठकद्वाराणा ।

दीणा अदिस्सदाणा, दोसा ते एणउ नो पविसे ॥

अथवा भूयात् गृहवासेऽप्येते अदृष्टकल्याणा दीना अदत्तदाना
आसीरन् तेन मध्ये प्रविशन्ति । उपसंहारमाह । एतान् दोषान्
ज्ञात्वा नो मध्ये प्रविशेत् । अत्र चोदकः प्राह । यदि एतुकवि-
ष्कम्भे एते दोषा अन्तः प्रविष्टे सविशेषास्तत एतुकविष्कम्भ-
सूत्रमफलं स्यात्तत आह ।

उस्सरविस्वंभमवि जति, दोसा अतिगयम्मि सविसेसा ।

तह वि अफलं न सुत्तं, सुत्तनिवातो इमो जम्हा ॥

यद्यपि उत्स्वराविष्कम्भे दोषा अतिगते मध्यप्रवेशे सविशेषा-
स्तथाऽपि सूत्रमफलं न जयति । यस्मादयं सूत्रनिपातः सूत्रविष-
यत्वमेव दर्शयति ।

उज्जाणघडासत्थे, सेणासंवट्टवयपवादी वा ।

बहिनिगमणा जप्पे, जुज्जइ यजत्थ हि पहियवग्गो ॥

औद्यानिक्यां निर्गतो यत् उद्याने भुङ्क्ते घटाभोज्यं नाम मह-
त्तरा तु महत्तरादिवहिरावासितः सार्थो घणिकसार्थः । सेना
स्कन्धावारः संवर्ता नाम यत्र विषमादौ भयेनालोकः संघ-
र्त्ताभूतस्तिष्ठति ब्रजिका गोकुलं प्रया पानीयशाला सभा
प्राग्जनसमवायस्थानमेषु स्थानेषु ये भुञ्जते जनास्तथा
बहिर्निगमने यन्नपाटवा यत्र वा पथिकवर्गो भुङ्क्ते एतेषु स्था-
नेषु प्रतिमाप्रतिपन्नो हिण्डते न विधिना ग्रहीतव्यम् ।

पासडितो एतुगम-त्तमेव पासति न वेयरे दोसा ।

निक्रमणपवेसणे वि य, अप्पडियादी जे एवं ॥

तत्र गत्वा निष्क्रमणप्रवेशौ वर्जयित्वा ईषदेकपाश्वे तिष्ठति
यथा एतुकमात्रं पश्यति नोत्क्षेपनिक्षेपविरेचनानि ततो वध-
वन्धादयः प्रागुक्तदोषाः परिहृता भवन्ति । तथा निष्क्रमणे
प्रवेशे च य अप्रतीत्यादयो दोषास्तेऽप्येवं परित्यक्ताः ।

उज्जाणघकार्णं, असतीप्पेसडितो अ गंभीरे ।

निक्रमणप्रवेशे मो-त्तूण एतुगविक्रमं जमेतम्मि ॥

औद्यानिकी घटादीनामसत्यभाषे यः शालायाः प्रमुखे कोष्ठ-
को विशालो यत्र दूरस्थितैरपि एतुक उत्क्षेपनिक्षेपौ च दृश्येते
मण्डपे वा यत्र परिषेपणं रसवत्यां वा महानसे गम्भीरेऽति-
प्रकाशे तत्रापि निष्क्रमणप्रवेशौ वर्जयित्वा यत्र उत्क्षेपनिक्षेपौ
न दृश्येते एतुकविष्कम्भमात्रे क्षेत्रे एकपाश्वे स्थित्वा भिक्षा-
मावृत्ते एष एतुकसूत्रस्य विषयः । द्य० १० उ० ।

एतुगविक्रमं-एतुकविष्कम्भ- पुं० उदुम्बरस्याऽऽक्रम-
णे, द्य० १० उ० ।

एव-एव-अव्य० इण्-चन्-साहचये, अनियोगे, चारनियोगे, विनिग्रहे, परिभवे, ईषदर्थे च । वाक्यभूषणे, वाच० । एवेति गाथालङ्कारमात्र इति विशेषः । अवधारणे, दर्श० । पंचा० । दशा० । “अवभपरिग्रहे चैव” एवशब्दोऽवधारणे इति प्रश्न० १ द्वा० । “यामिच्चं चैव आहडं” “दुक्खमेव विजाणिा” एवकारोऽवधारण इति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० । विशेष्यसङ्गतोऽन्ययोगव्यवच्छेदे, । यथा पार्थ एव धनुर्द्धर इत्यादौ पार्थान्यपदार्थे प्रशस्तधनुर्द्धरत्वम् व्यवच्छिद्यते । विशेषणसंगतः अव्योगव्यवच्छेदे, यथा शङ्खः पाण्डुर एवेत्यादौ शङ्खे पाण्डुरत्वायोगो व्यवच्छिद्यते । क्रियासंगतः अव्यन्तायोगव्यवच्छेदे, यथा नीलं सरोजं भवत्येवेत्यादौ सरोजे नीलत्वाव्यन्तायोगो व्यवच्छिद्यते । वाच० ।

एव-(वं) एवम्-अव्य० इण् वा वसु-“मांसादेर्वां ८।१२६। इति प्राकृतसूत्रेणानुस्वारस्य वा लुक् । प्रा० । उपप्रदर्शने, “एवमेयाणि जंपता” एवमित्यन्तरोक्तस्योपप्रदर्शने इति । “एवमेगेणियायछी” एवमिति पूर्वोक्तार्थोपप्रदर्शने, इति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० “एवं आउली करिति” इहैवंशब्दः पूर्वोक्ताभिलापसमूचनार्थ इति । अ० १ श० ६ उ० “एवं सेहे वि अणुद्धे” एवमिति प्रकान्तपरामर्शार्थ इति सूत्र० १ श्रु० २ अ० । प्रकारे, एवं शब्दः प्रकारवचन इति । आ० म० द्वि० । प्रश्न० । व्य० । दर्श० । पं० वं० । दर्श० । एवमिति प्रकृतपरामर्शप्रकारेवार्थोपदेशनिर्देशनिश्चयाङ्गीकारवाक्यार्थेषु, समुच्चयार्थे, समन्वये, परकृतौ, प्रश्ने च । मेदि० । वाच० । अपरिमाणे, पृथग्भावे, एकत्वे, अवधारणे च । तथा च व्यवहारकल्पे “अपरीमाणे-पिहवभावे, एगत्ते अवधारणे । एवसहो उ एणिस” इति । एवं शब्दोऽपरीमाणे पृथग्भावे एकत्वे अवधारणे तत्रापरिमाणे यथा एवमन्येऽपीत्यादौ पृथग्भावे यथा घटात्पटः पृथक् । एवमाकाशास्तिकायवत् धर्मास्तिकायोऽपीति । एकत्वे यथाऽयमेतज्जु एवमेपोऽपि । अत्र होवंशब्दस्तयोरेकरूपतामभिधोतयति अवधारणे यथा केनापि पृथग्मिदमित्थं भवति । इतरः प्राह एवं । इत्यमेवेति भावः । एवमेवंशब्द एतेष्वर्थेषु वर्तते इति । व्य० ४ उ० ।

एवइय-एतावत्-त्रि० एतःपरिमाणे, वाच० । “एवइयं वा एवखुत्तो वा एवइयंति” तां विकृतिमेतावतीमिति । कल्प० । एवंकरण-एवंकरण-न० एवमप्रकारेण करणे, “एवं करणया एत्तिकट्टु” अ० ३ श० १ उ० ।

एवंचूय-एवंचूत पुं० सप्तमे नयभेदे, तत्स्वरूपं यथा ।

वंजण अत्यतदुभयं-एवंचूओ विसेसेइ ॥

(वंजण अत्थे इत्यादि) यत्क्रियाविशिष्टशब्देनोच्यते तामेव क्रियां कुर्वद्भस्त्वेवंचूतमुच्यते एवंशब्देनोच्यते चेष्टा क्रियादिकः प्रकारस्तमेवंभूतं प्राप्तमिति कृत्वा ततश्चैवंभूतवस्तुप्रतिपादको नयोऽप्युपचारादेवंचूतः । अथवा एवं शब्देनोच्यते चेष्टा क्रियादिकः प्रकारस्तद्विशिष्टस्यैव वस्तुनोऽभ्युपगमात्तमेवंचूतः प्राप्त एवंचूत इत्युपचारमन्तरेणापि व्याख्यायते स एवंचूतो नयः । किमित्याह व्यज्यतेऽर्थोऽनेनेति व्यञ्जने शब्दः अर्थस्तु तदभिधेयवस्तुरूपः व्यञ्जने चार्थश्च व्यञ्जनार्थं तौ च तौ तदुभयं चेति समासः । व्यञ्जनार्थशब्दयोर्व्यस्तनिर्देशः प्राकृतत्वान्न व्यञ्जनार्थं तदुभयं विशेषयति नैयत्येन स्थापयति । इदमत्र हृदयं शब्दमर्थेनार्थं च शब्देन विशेषयति । यथा घट चेष्टायां घटते योषिन्म-

स्तकाचारुढश्चेष्टत इति घट इत्यत्र तदेवासौ घटो यदा योषिन्म-स्तकाचारुढतया जलाहरणं चेष्टावाधान्यदा घटध्वनिरपि चेष्टा कुर्वत एव तस्य वाचको नान्यदेत्येवं चेष्टावस्थातोऽन्यत्र घटस्य घटत्वं घटशब्देन निवर्त्यते घटध्वनेरपि तदवस्थातोऽन्यत्र घटेन स्ववाचकत्वं निवर्त्यते इति भाव इति गाथार्थः ॥ अनु० ।

एवं जह सदृत्यो, संजुओ तह अन्नहाजुओ ।

तेण्वंचूयनओ, सदृत्यपरो विसेसेण ॥

एवं यथा घटचेष्टायामित्यादिरूपेण शब्दार्थो व्यवस्थितः (तद्वत्) तथैव वर्तते घटादिकोऽर्थः स पर्व सन् जूतो विद्यमानः (अन्नहाजुओति) यस्त्वन्यथा शब्दार्थोऽल्लङ्घनेन वर्तते स तत्त्वतो घटाद्यर्थोऽपि न भवति कित्त्वेवंजुतोऽविद्यमानः येनैवं मन्यते तेन कारणेन शब्दनयसमभिरुढनयाद्यां सकाशादेवंचूतनयो विशषणशब्दार्थतत्परः । अयं हि योषिन्मस्तकारुढ जलाहरण-क्रियाप्रतिमितं घटमानमेव चेष्टमानमेव घटं मन्यते न तु गृहकोणादिव्यवस्थितम् । अवचेष्टनादित्येवं विशेषतः शब्दार्थतत्परोऽयमिति “वंजणमत्थतदुभयं एवंचूओ विसेसेइ इति” निर्युक्तिगाथादयं व्याचिख्यासुराह ॥

वंजणमत्ये एत्थं, व वंजणोभयं विसेसेइ ।

जह घडसइं चेष्टा-व या तहा तं पि तेणेव ॥

व्यज्यतेऽर्थोऽनेनेति व्यञ्जनं वाचकशब्दो घटादिस्तं चेष्टावता एतच्छाब्देनार्थेन विशिनष्टि स, एव घटशब्दो यद्वचेष्टावन्तमर्थं प्रतिपादयति नान्य इत्येवं शब्दमर्थेन नैयत्ये व्यवस्थापयतीत्यर्थः । तथाऽर्थमप्युक्तवृत्तणमभिहितरूपेण व्यञ्जनेन विशेषयति चेष्टाऽपि सैव या घटशब्दवाच्यत्वेन प्रसिद्धा योषिन्मस्तकारुढस्य घटस्य जलाहरणादिक्रियारूपा न तु स्थानभरणक्रियात्मिका इत्येवमर्थं शब्देन नैयत्ये स्थापयतीत्यर्थः । इत्येवमुभयं विशेषयति । शब्दमर्थेनार्थं नैयत्ये स्थापयतीत्यर्थः । एतदेवाह (जहघडसइमित्यादि) इदमत्र हृदयं यदा योषिन्मस्तकारुढ-चेष्टावानर्थो घटशब्देनोच्यते तदा स घटवृत्तणोऽर्थः स च तद्वचको घटशब्दः अन्यदा तु वस्वन्तरस्यैव तच्चेष्टाज्ञादादघटत्वं घटध्वनेश्चावाचकत्वमित्येवमुभयविशेषक एवंचूतनयमिति ॥

एतदेव प्रमाणतः समर्थयन्नाह ॥

सद्वसादजिधेयं, तप्पच्चइ वप्प इव कुंजो व्व ।

संसयविक्कज्जण-त्तसंकराइप्पसंगाओ ॥

यथा अतिशायकः शब्दस्तथैवातिशेयं प्रतिपत्तव्यमिति प्रतिज्ञा तत्प्रत्ययत्वात्तथाभूत एवार्थस्तः प्रत्ययसंचूतेरिति हेतुः प्रदीपवत्कुञ्जवद्वेति दृष्टान्तः । विपर्यये बाधकमाह (संसयेत्यादि) इदमुक्तं भवति प्रदीपशब्देन प्रकाशवानेवार्थोऽभिधीयते अन्यथा संशयादयः प्रसञ्जेरन्तथा हि यदि दीपनक्रियाविकलोऽपि दीपस्तर्हि दीपशब्दे समुच्चरिते किमनेन प्रदीपेन प्रकाशवानर्थोऽभिहितः किं वा प्रकाशकोऽप्यन्धोपलादिरिति संशयः अन्धोपलादिरिवानेनाभिहितो न दीप इति विपर्ययः । तथा दीप इत्युक्तेऽप्यन्धोपलादौ चोक्ते दीपे प्रत्ययात्पदार्थानामेकत्वं साङ्ग्यं वा स्यात्तस्माच्छब्दवशदेवाभिधेयमभिधेयशब्दशब्द इति । विशेषः । (समभिरुढनयादिवत्तव्यता न-यशब्दे) शब्दाभिधेयक्रियापरिणतिवेलायामेव तद्वत्स्वित्तिभूतः एवंभूतः प्राह यथा संज्ञाभेदान्नैवद्वस्तु तथा क्रियाभेदाद-

सा च क्रिया तद्देवी यदैव तामाविशति तदैतन्निमित्तं तत्तद्वप-
देशमासादयति नान्यदेवमिप्रसङ्गात् । तथाहि यदा घटते
तदैवासौ घटो न पुनर्घटितवान् घटिष्यते वा घट इति व्य-
पदेशं युक्तः सर्ववस्तूनां घटतापत्तिप्रसङ्गादपि च चेष्टासमये
एव चक्षुरादिव्यापारसमुद्भूतशब्दानुविद्धप्रत्ययमास्कन्दति चे-
ष्टावन्तः पदार्था यथाऽवस्थितार्थप्रतिभास एव च वस्तूनां व्य-
वस्थापको नान्यथाभूतोऽयथा चेष्टावस्तया शब्दानुविद्धाध्यक्ष-
प्रत्यये प्रतिभासस्याभ्युपगमे तत्प्रत्ययस्य निर्विपर्ययता भ्रा-
न्तस्यापि वस्तुव्यवस्थापकत्वे सर्वः प्रत्ययः सर्वस्यार्थस्य व्य-
वस्थापकः स्यादित्यतिप्रसङ्गः तत्र घटनसमयाप्राक् पश्चाद्वा
घटस्तद्वपदेशमासादयतीत्येवं भूतनयमतमुक्तं च “एकस्यापि
ध्वनेर्वान्यं सदा तन्नोपपद्यते । क्रियाभेदेन भिन्नत्वादेवंभूतोऽ-
भिमान्यत” इति (सम्म०) एवंभूतनयं प्रकाशयन्ति शब्दानां
स्वप्रवृत्तिनिमित्तभूतक्रियाविष्टमर्थं वाच्यत्वेनाभ्युपगच्छेवं-
भूत इति समभिरूढनयो हीन्दनादिक्रियायां सत्यामसत्यां च
वासवादेरर्थस्येन्द्रादिव्यपदेशमभिप्रेति पशुविशेषस्य गमन-
क्रियायां सत्यामसत्यां च गोव्यपदेशवत्तथा रुढेः सद्भावात्
एवंभूतः पुनरिन्दनादिक्रियापरिणतमर्थं तत्क्रियाकाले इन्द्रा-
दिव्यपदेशभाजमभिमान्यते न हि कश्चिदक्रियाशब्दोऽस्यास्ति
गौरव इत्यादिजातिशब्दाभिमतानामपि क्रियाशब्दत्वात् । ग-
च्छतीति गौराशुगामित्वाद्वा इति शुक्लो नील इति गुणशब्दा-
भिमतौ अपि क्रिया शब्दा एव शुचिभवनत्वात् शुक्लो नीलना-
मौ इति देवदत्तो यज्ञदत्त इति यदृच्छाशब्दाभिमतौ अपि क्रिया
शब्दा एव देव एनं देयात् । यज्ञ एनं देयादिति । संयोगिद्रव्य-
शब्दाः समवायिद्रव्यशब्दाश्चाभिमतः क्रियाशब्दा एव दण्डो
ऽस्यास्तीति दण्डौ । विषाणमस्यास्तीति विषाणीत्यस्ति क्रि-
याप्रथ्यनत्वात् पञ्चतयी तु शब्दानां व्यवहारमात्राच्च निश्चया-
दित्ययं नयः स्वीकुरुते । उदाहरन्ति यथेन्दनमनुभवचिन्द्रः श-
कनक्रियापरिणतः शक्रः पुरदारणप्रवृत्तः पुरन्दर इत्युच्यते
इति । रत्ना० ।

एवंभूतस्तु सर्वत्र, व्यञ्जनार्थविशेषणः ।

रागचिह्नैर्यथा राजा, नान्यदा राजशब्दजाक् ॥३०॥

एवंभूतस्त्विति सर्वत्र व्यञ्जनं शब्दस्तेनार्थं विशेषयति यः
स एवंभूत “ वंजणअत्थतदुभयं एवंभूतो विसेसे ” इति
निर्युक्तिकारः व्यञ्जनार्थयोरेवंभूतः इति तत्त्वार्थभाष्यं पदानां
व्युत्पत्त्यर्थान्वयनियतार्थबोधकत्वाभ्युपगन्तुममेवंभूतत्वमिति
निष्कर्षः । नियमश्च कालतो देशतश्चेति न समभिरूढातिव्या-
मिरयं चास्याभिमानः यदि घटपदव्युत्पत्त्यर्थमावात्कूपदार्थो-
ऽपि न घटपदार्थस्तदा जलाहरणादिक्रियाविरहकालेऽपि घटो
न घटपदार्थः धात्वर्थविरहाविशेषादिति व्यञ्जनार्थविशेषक-
त्वमस्य यदुक्तं तदुदाहरति । चिह्नैश्चक्रचामरादिभिर्नृणां राजन्
शोभमानः सभायामुपविष्टो राजोच्यतेऽन्यदा छत्रचामरादिशोः
भाविहकात्रे राजशब्दजाग् राजशब्दवाच्यो न भवति राजपद-
व्युत्पत्तिनिमित्तज्ञावादित्यर्थः । नन्वेतन्मते व्युत्पत्तिनिमित्त-
मेव प्रवृत्तिनिमित्तमिति केनचिद्रूपेण तदतिप्रशक्तवाच्य-
मन्यथा तु गच्छतीति गौरिति व्युत्पत्त्या गच्छन्नश्वादिरपि
गौः स्यात्तथाच छत्रचामरादिविरहकात्रे तत्प्रयुक्तराजतान्ना-
वेऽपीतरातिशायिपुण्यादिप्रयुक्तराजत्वस्यानतिप्रशक्तस्याव्या-
हतत्वात्कथं न राजशब्दवाच्यत्वमिति चेत्सत्यं प्रसिद्धार्थ-

पुरस्कारेण प्रवृत्तस्यैवंभूतनयस्य स्वार्थादिप्रसङ्गे न दूषणं किं
तु तन्निवारकनयान्तरोपस्थापकत्वेन दूषणमेव । नयो० । सूत्र० ।
अष्ट० । स्था० । रत्नावतारिकायामेवंभूतानामसमाचकृते क्रिया-
नाविष्टं वस्तु शब्दवाच्यतया प्रतिक्रिपेस्तु तदानीस इति क्रिया-
विष्टं वस्तुध्वनीनामानिधेयतया प्रतिजानानोऽपि यः परामर्श-
स्तदनाविष्टं न तेषां तथा प्रतिक्रिपति नत्वपेक्षातः स एवंभूत-
नयाभासः प्रतीतिविधाता उदाहरन्ति । यथा विशिष्टचेष्टाशून्यं
घटाख्यं वस्तु न घटशब्दवाच्यं घटशब्दप्रवृत्तिनिमित्तभूतक्रि-
याशून्यत्वात्पदवदित्यादिरिति । अनेन हि वचसा क्रियाना-
विष्टस्य घटादेवंभूतो घटादिशब्दवाच्यतानिधेयः क्रियते स
च प्रमाणवाधित इति तद्वचनमेवंभूतनयाभासोदाहरणतयोक्तम् ।
स्या० । अस्य च मिथ्यादृष्टिर्वा एवमेवंभूतानिप्रायमुपवर्ण्योक्तम्
सूत्रकृताङ्गे एवंभूतानिप्रायस्त्वयं यदैव शब्दप्रवृत्तिनिमित्तं
चेष्टादिकं तस्मिन्घटादिकं वस्तुनि तदैवासौ युवतिमस्तकारुढ
उदकाद्याहरणक्रियाप्रवृत्तौ घटो जवति न निर्व्यापार एव एवं-
भूतः तस्यार्थस्य समाश्रयणादेवंभूतोऽभिधानो नयो जवति त-
दयमन्यन्तधर्माध्यासितस्य वस्तुनो नाश्रयणाग्मिथ्यादृष्टिः । र-
त्नावल्यवयवे पञ्चरागादौ । कृतरत्नावलीव्यपदेशपुरुषवादिति ॥
आ० चू० । आ० म० ॥

एवमुक्तो-एतावत्कृत्वम्- अव्य० एतावतो वारान् कृत्वेत्यर्थे,
कल्प० ।

एवमु-इयत्- त्रि० वेदं किमोर्थादेः ८ । ४ । ८ । इति प्राकृत-
सूत्रेण दमोऽत्वमित्यतो यकारादेरवयवस्य वा भित् एवमु इत्यादे-
शः प्रा० । एतावदर्थे, वाच० ।

एवमाइ-एवमादि- त्रि० एवमप्रकारे, “ एवमाइ करेइ एवमाइ-
आवेयणा ” आ एवमप्रकारा वेदना इति (प्रश्न०) “ एवमाइ-
णि नामधेज्जाणि ” एवमादीन्येवं प्रकाराणि उक्तस्वरूपाणि-
त्यर्थ इति । प्रश्न० अष्ट० १ द्वा० ३ अ० ।

एन-एण्य-कर्मणि-एयत्-वाञ्जनीये भाविनि, “ एसेन तावजा-
यइ ” एष्यो जावी न तावजायते इति । आव. ५ अ. एष्यत्काले च ।
“ जुत्तं संपयमिस्स ” युक्तं साम्प्रतैष्यत्कादयोरिति । विशेष० ।
एसंतभइ-एण्यज्ज-त्रि० कल्याणानुबन्धिनि “ एष्यदज्जं स-
माश्रित्य पुंसः प्रकृतिमीदृशीम ” एष्यदभज्जामिति ईदृशां सं-
क्लेशायोगविशिष्टामेष्यदभज्जां कल्याणानुबन्धिनीं पुंसः प्रकृतिं
समाश्रित्येति । छा० १४ द्वा० ।

एसकाइ-एण्यत्काल-पुं० आगामिनि कात्रे, “ वारसपार्हिंस-
कालो ” द्वादशभिर्वर्षैरेष्यत्काइः परित्याज्य इति वर्तते । तत्
एवापायसंभवादिति । दश० १ अ० ।

एमज्ज-एश्वर्य-न० प्रवृत्ते, वाच० । “ रिसभेण उ एसज्जं ”
एसज्जत्ति ऐश्वर्यमिति । स्था० ७ ना० ।

एसण-एण-न० ग्रहणे, “ विय उस्सेसणं चरे ” एण्णाय ग्रह-
णाय चरेदिति । गवेषणे, एसणंति चतुर्थ्यर्थे द्वितीया ततश्चे-
पेणाय गवेषणार्थे, चरेदिति । उक्त० २ अ० । एपते शत्रुहृदयम्
ल्यु० बोहमयवाणे, पुं० हत्तायुधः ॥

एसणघाय-एण्णघात- पुं० एण्णाय घातः प्रेरणमेणघातः
एण्णप्रेरणे, “ दुविहा विहारसोही, य एसणघातो य जायपरि-
हाणी ” एण्णाय घातः प्रेरणमेणघातः स च स्यात्-तथाहि

प्रवत्युपधिप्रादिकमन्तरेण एषणघातः तत एषणाप्रेरणे यत्प्रा-
यश्चित्तं तदापद्यत इति ३५० १ ३० ।

एसणा-एषणा-स्त्री० इह इच्छायाम् णिच्-भावे-युच्-प्रेरणायाम्,
म, पुत्रलोकवित्तकामनायाञ्च वाच०। अन्वेषणायाम्, 'णो ह्येय-
स्से सजं चरे' द्योक्तस्य प्राणिगणस्यैषणाऽन्वेषणेति आचा० ४ शु० १
अ० १ उ० प्राप्ते, "मन्त्रेणं भ्रिययति" मत्स्यप्राप्तिं ध्यायन्तीति
'विसर्पणं जिज्यायति' विषयाणां शब्दादीनां प्राप्तिं ध्यायन्तीति
च । सूत्र० १ शु० ११ अ० । प्रार्थनायाम्, "एवं कामे सणं विन्तु"
कामानां शब्दादीनां विषयाणां या गवेषणा प्रार्थना तस्यां कर्त्त-
व्यतायां विद्वान् निपुण इति सूत्र० १ शु० २ अ० । 'घायमेसंति
ते तहा' घातं चान्तशस्तथा स्वन्मार्गविराधनतया उन्मार्गगमनं
चैषण्यन्वेषयन्ति दुःस्वमरणे शतशः प्रार्थयन्तीति सूत्र० १ शु०
११ अ० । 'णिवायमेसंति' निवातमेपयन्ति घृक्षालादिवस-
तोर्वीतायनादिरहिताः प्रार्थयन्तीति । आचा० २ शु० ९ अ० २ उ०
वाचनायाम्, 'कमेसु घासमेसेज्जा' प्रस्यत इति ग्रास आहार-
स्तमेवैवृतमन्वेषयेत् मुगयेत् याचेदित्यर्थः इति । सूत्र० १ शु० १ अ०।
एषणमेपणा भक्षनादेर्ग्रहणकाले, शङ्कादिभिः प्रकारैरन्वेषणे, प्रव०
६७ उ० । उक्तमादिदोषविप्रमुक्ते भक्षपानादिगवेषणे, स्था० ६
उ० । गृहिणा दीयमानपिण्डादेर्ग्रहणे, स्था० ३ उ० । एष्यत-
इत्येषणा उक्त० १ अ० शुद्धाहारादौ, च (चरंतमेसणं) एष-
णायां चरन्तं परिशुद्धाहारादिना वर्त्तमानमिति । आचा० २ शु० १

- (१) एषणायाः जेदाः ।
- (२) पिण्डोपसंहारः एषणायाः अपक्वेपनिराकरणम् ।
- (३) एषणानिकेपः ।
- (४) एषणाया विस्तरतो जेदनिरूपणम् ।
- (५) ग्रहणैषणादिनिकेपः ।
- (६) एषणायाः शङ्कितादिदोषाणामपि बहुजेदत्वम् ।
- (७) विस्तरेण ग्रासैषणानिकेपादिकम् ।
- (८) एषणासमितेन अन्वेषणीयपरिहारः ।
- (९) पुराऽऽयातान्यभिक्षुकसंज्ञवे विधिः ।
- (१०) ग्रासैषणाविधिः ।
- (११) शतसहस्रगन्धे एषणादीपपरिहारप्रकारः ।
- (१२) एषणादोषप्रायश्चित्तम् ।
- (१३) पिण्डैषणापिण्डग्रहणप्रकारः ।
- (१४) एषणायां कर्त्तव्यतानिरूपणम् ।

(१) एषणायाः जेदाः—

सा च त्रिविधा गवेषणग्रहणग्रासैषणाजेदात् । स्था० ५ उ०
उथा च पिण्डनिर्युक्तेरादायिमधिकारसंग्रहगाथा ॥

पिण्डगमउत्पाय-पेक्षणासंजोयणापमार्गं च ।

इंगान्धूमकारण-अचविहा पिभनिजुत्ती ॥

एषणमेपणा सा वक्तव्या एषणाभिन्ना तथा गवेषणैषणा ग्रह-
णैषणा ग्रासैषणा च । तत्र गवेषणे एषणा अजिलायो गवेषणै-
षणा । एवं ग्रहणैषणाग्रासैषणे अपि भावनीये । तत्र गवेषणैषणा
उक्तमोत्पादनाविषयेति तद्ग्रहणेनैव गृहीता । ग्रासैषणा त्वज्यव-
हारविषया ततः संयोजनादिग्रहणेन सा ग्रहीष्यते तस्मादिह
पारिशेष्यादेषणाशब्देन ग्रहणैषणा गृहीता कल्प्या । ग्रहणैष-
णाग्रहणेन च ग्रहणैषणा गता दोषा वेदितव्यास्तथा वियक्ता-
न्ततोऽयं भावार्थः उत्पादनादोषाजिघानानन्तरं ग्रहणैषणा गता
दोषाः शङ्कितप्रकृतादयोऽजिघातव्याः ।

(२) पिण्डस्योपसंहारमेपणायाश्चापक्वेपं चिकीर्षुरिदमाह ॥

संखेवपिभियत्थो, एसो पिण्डो मए समक्खाओ ।

फुडवियदपायदत्थं, वोच्छामी एसणं पत्तो ॥ ७३ ॥

एवं पूर्वोक्तेन प्रकारेण संक्षेपपिण्डतायं संक्षेपेण समासेन
सामान्यरूपतयेत्यर्थः पिण्डत एकत्र मीलितस्ताप्यमात्रव्यव-
स्थितोऽर्थोऽभिधेयं यस्य स तथा रूपपिण्डो मया व्याख्यातः
इत ऊर्ध्वमेपणामेपणानिधायिकां गाथां संततिं स्फुटविकटप्रकटा-
र्थो स्फुटो निर्मदो न तात्पर्यामवधोर्धेन कश्चिद्वरूपो विकटः सूक्ष्म-
मतिगम्यतया दुर्ज्ञेदः प्रकटस्तथाविधविशिष्टवचनरचनीविश्लि-
षतः सुखप्रतिपाद्या याऽङ्कुरा एष्वव्याख्यातेष्वपि प्रायः स्वयमेव
परिस्फुरन्निव द्रव्यते सप्रकट इति भावार्थः अर्थोऽभिधेयं य-
स्याः स तथा तां वक्ष्ये तत्र तत्त्वज्ञेदपर्यायैर्यथेति प्रथमतः
सुखावबोधार्थमेपणाया एकार्थिकान्यजिघत्सुराह ॥

एमणगवेसणमग-णा य उग्गोवणा य बोधेव्वा ॥

एए उ एसणाए, नामा एगट्ठिया होंति ॥

एषणा गवेषणा मार्गणा उद्गोपना । एतानि चशब्दादन्वेष-
णाप्रवृत्तीनि च एषणाया एकार्थिकानि नामानि जवन्ति । तत्र
इषु इच्छायाम् एषणं एषणा इच्छा गवेषणमार्गणे गवेषणं गवे-
णा मार्गणं मार्गणा उद्गोपनमुद्गोपना पिण्डो ॥

(३) एषणाया निकेपो यथा ॥

नामं उवणा दविए, भावम्मि य एसणा मुण्येव्वा ।

दव्वम्मि हिरिण्णार्ह, गवेसणाभुंजणाभावे ॥ ६२२ ॥

नामस्थापने सुगमे अव्यविषयां यदा हिरण्यविगवेषणां क-
रोति कश्चिद्भावे जावविषया त्रिविधा गवेषणैषणा अन्वेषणै-
षणा ग्रहणैषणा पिण्डादीनामेपणा उद्गोपनैषणा वेति सा च
गवेषणैषणा ओघ० । तथाच दशवैकान्तिके ध्रुमत्वात्नामस्थापने
अनादृत्य अव्येषणामाह ॥

दव्वेसणा उ तिविहा, सचित्ताचित्तमीसदव्वार्ण ।

दुपयचउपयअपया, नरगयकरिसावणदुमाणं ॥ २ ॥

अव्येषणा तु त्रिविधा भवति सचित्ताचित्तमिश्रअव्येषणांमेप-
णा अव्येषणा । सचित्तानां द्विपदचतुष्यदापदानां यथासंख्यम्
नरगजदुमाणामिति कार्यापणग्रहणादचित्तअव्येषणासंस्कृतदि-
पदादिगोचरमिश्रअव्येषणा च द्रष्टव्येति गार्थः । जावैषणामाह

भावेसणा उ दुविहा, पसत्थअपसत्थगा य नायव्वा ।

नाणांण पसत्था, अपसत्था कोहमाईणं ॥ ३ ॥

भावैषणा तु पुनर्द्विविधा प्रशस्ता अप्रशस्ता ज्ञातव्या । एतदे-
वाह ज्ञानादीनामेपणा प्रशस्ता अप्रशस्ता कोधादीनामेपणेति
गार्थः । प्रकृतयोजनामाह ।

भावस्सुधगारित्ता, एत्थं दव्वेसणाए अहिगारो ।

तिई पुण अत्यजुत्ती, वत्तव्वा पिण्डनिजुत्ती ॥ ४ ॥

जावस्य ज्ञानादेरुपकारित्वाच्च प्रक्रमे अव्येषणयाधिकारः तस्याः
पुनर्द्वैषणयाया अर्थयुक्तिर्हेतुतरकराभयोजना वक्तव्या पिण्ड-
निर्युक्तिरिति गार्थः दश० ५ अ० । तथा च विस्तरेण जे-
दानभिधिसुराह ।

नामं उवणा दधिर, जावम्पि य एसणा मुण्येव्वा ।

दव्ये भावे एके-कया उ तिविहा मुण्येव्वा ॥ ७४ ॥

एषणा चतुर्विधा ज्ञातव्या । तद्यथा : नामैषणा स्थापनैषणा तथा छव्ये छव्यविषया एषणा भावे भावविषया च । तत्र नामैषणा एषणा इति नाम । यद्वा जीवस्याजीवस्य वा एषणा शब्दा-
न्वर्थरहितस्य एषणा इति नाम क्रियते सा नामनामवतोरभेदा-
पचारात् । यद्वा नाम्ना एषणा नामैषणा इति व्युत्पत्तिर्नामैषणे-
त्यभिधीयते । स्थापनैषणा एषणावतः साध्यादेः स्थापना इह एष-
णा साध्यादेरभिज्ञा तत् उपचारात्साध्यादिष्वेव एषणेत्यभिधीयते
ततः स्थाप्यमानस्थापनैषणा स्थाप्यते इति स्थापना स्थापना
चासौ एषणा च स्थापनैषणा । छव्येषणा त्रिधा आगमतो नो-
द्भागतश्च । तत्रागत एषणाशब्दार्थस्य ज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः
“ अनुपयोगो द्रव्यमिति ” वचनात्ता आगततस्त्रिधा तद्यथा कृश-
ररद्रव्येषणा भव्यशरीरद्रव्येषणा कृशरीरद्रव्यशरीरव्यतिरि-
क्तद्रव्येषणा च । यत्र एषणाशब्दार्थज्ञस्य यत् शरीरमपगतजी-
विं सुखिच्छिन्नतत्रादिगं तत्र नूनभावतया कृशरीरद्रव्येष-
णा । यस्तु वायवका नेदानीमेषणाशब्दार्थमवबुध्यते अथवा य-
त्त्वानेनैव शरीरसमुच्छ्रयेण परिवर्त्तमानेन ज्ञेयते स भाविभाव-
करणत्वाद्भव्यशरीरद्रव्येषणा । कृशरीरद्रव्यशरीरव्यतिरिक्ता
तु छव्येषणा सन्नित्तादिछव्यविषया । ज्ञावैषणाऽपि त्रिधा आ-
गततो नोद्भागतश्च । तत्र अगत एषणाशब्दार्थस्य परि-
ज्ञाता तत्र च उपयुक्तः “ उपयोगो ज्ञावनिर्हण ” इति वचनात्
नामानां गो गवेणो ग्यादिनेदात्रिधा तत्र नामैषणा स्थापनैषणा
छव्येषणा आगततो नोद्भागतश्च कृशरीरभव्यशरीररूपां भावै-
षणां त्वागतः सुज्ञानत्वाद्वादयः शेषां छव्येषणां च व्याचि-
र । आसुरिदमाह (दव्येत्यादि) छव्ये छव्यविषया ज्ञावे च ज्ञाद-
त्रिषया एकैका त्रिधा त्रिप्रकारा ज्ञातव्या । तत्र छव्यविषया त्रिधा
सात्रेतादिनेदात् । तद्यथा सन्नित्छव्यविषया अन्नित्छव्य-
विषया मिश्रछव्यविषया च । भावविषयाऽपि त्रिधा गवेषणा-
दिनेदात् तद्यथा गवेषणैषणा ग्रहणैषणा प्रासैषणा च । तत्र छ-
व्येषणाऽपि सन्नित्छव्यविषया त्रिधा तद्यथा द्विपदविषया चतु-
ष्पदविषया अपदविषया च । तत्र प्रथमतो द्विपदछव्यविषया-
मेषणामाह ।

जम्मं एसइ एगो, सुयस्म अन्नो तमेसए नट्टं ।

मत्तं एसइ अन्नो, एसो अन्नो परो मत्तुं ॥ ७५ ॥

इह यद्यपि एषणादीनि चत्वारि नामानि प्राक् एकार्थिकान्यु-
क्तानि तथाऽपि तेषां कथंचिदर्थभेदोऽप्यस्ति । तथा ह्येषणा इ-
च्छामात्रमभिधीयते तच्च गवेषणादावपि विद्यते । अत एव गवेष-
णादय एषणायाः पर्याया उक्ताः । गवेषणादीनां तु परस्परं नि-
यतोऽप्यर्थभेदोऽस्ति तथाहि गवेषणमनुपपन्नयमानस्य पदार्थस्य
सर्वतः परिभाजनं मार्गणं निपुणबुद्ध्या अन्वेषणम् । उन्नेपनं
विवक्षितस्य पदार्थस्य जनप्रकाशं चिकीर्षा तत् एतेषां क्रमेणो-
दाहरणान्याह एकः कोऽप्यनिर्दिष्टनामा देवदत्तादिकः संतत्यादि-
निमित्तं सुतस्य जन्म उत्पत्तिमेवते इच्छति इदमेषणाया उदाहर-
णम् । अन्यः पुनः कोऽपि यरुदत्तादिकः सुतं कापि नष्टमेवते गवेष-
यते गवेषणाया उदाहरणम् । अन्यः कोऽपि विष्णुमित्रादिकः पदेन
पदानुसारेण धूलीवह्नञ्मिसमुत्थचरणप्रतिविम्बानुसारेणेत्य-
र्थः शत्रुमेवते मृगयते इदं मार्गणाया उदाहरणम् । अन्यः पुन-
स्तस्य शत्रोर्मृत्युं मरणमेवते उन्नेपयति रुक्मजनप्रकाशं मृत्यु-

मित्रातुमभिषेपतीत्यर्थः इदमुन्नेपनाया उदाहरणम् । तदेव-
मुक्ता सन्नित्छिपदछव्यविषया एषणा । संप्रति सन्नित्छतुष्प-
दापदविषयां मिश्रविषयामन्नित्छविषयां च प्रतिपादयति ।

एमेव सेसएसु वि, चउप्पयपयअन्नित्तर्माभिसु ।

जो जत्थ जुज्जए ए-सणा उ तं तत्थ जोएज्जा ॥ ७६ ॥

एवमेव द्विपदेष्वपि द्विपदेभ्यो व्यतिरिक्तेष्वपि चतुष्पदाऽप-
दान्नित्तमिष्येण गवादिबीजपूरकादिद्रव्यादिकदृक्कयूराद्याभर-
णविभूषितसुतादिरूपेषु छव्येषु विषयेषु या यत्रैषणा इच्छा ग-
वेरणा मार्गणादिरूपा युज्यते घटने तां तत्र पूर्वोक्तगाथानुसारे-
ण योजयेत् । यथा कोऽपि दुःस्थान्यवदागय गामिच्छति । को-
पि पुनस्तमेव कापि तष्टां गवेपयते अन्यः पुनस्तमेव गां परा-
स्कन्दिभिरपहियमाणं गवादिपदप्रतिविम्बानुसारेण मृगयते को-
पि पुनः स्वशौर्यप्रकटनाय जनप्रकाशं व्याघ्रमपगतासु चिकीर्ष-
ति एवमपदादिष्वपि भावना कार्या । उक्ता छव्येषणा ।

मांप्रतं ज्ञावैरणां त्रिप्रकारामनिधिसुराह ।

ज्ञावैषणा उ तिविहा, गवेषगहणेसणा उ वोथेव्वा ।

घासेसणा उ कम्मसो, पन्नत्ती वीयरगेहिं ॥

ज्ञावो ज्ञानदिरूपपण्णामविशेषः तद्विषय एषणा ज्ञावैषणा
यथा ज्ञानदर्शनचारित्र्यमेकदेशतः समूलघातं व्याघातां न भव-
ति तथा पिएडादेरेषणमिति भावः । साऽपि त्रिधा त्रिप्रकारा कम-
शः क्रमेण प्रज्ञप्ता वीतरागैः केन क्रमेणेत्यत आह गवेषणेत्यादि
पूर्वं गवेपणैरणा ततो ग्रहणैषणा ततो प्रासैषणा ।

कस्मान्पुनरित्थं गवेपणादीनां कम इत्याह ।

अगविट्टस्स उ गहणं, न होइ न य अगहियस्स परिभोगो ।

एसणतिगस्स एसा, नायव्वा आणुपुव्वीउ ॥

इह न गवेपितस्यापरिभावितस्य पिएडादेर्ग्रहणं व्याप्यं नाप्य
गृहीतस्य परिभोगः ततः एषणात्रिकस्य एष पूर्वोक्त आनुपूर्व-
क्रमो ज्ञातव्यः । पि० । (गवेपणानिक्षेपादि गवेषणा शब्दे)

(५) ग्रहणैषणादिभिन्नेष्वस्तत्र ग्रहणैषणामाह ।

गहणेसणाइदोमे, आईपरसमुट्टिए वोच्चं ।

ग्रहणैषणादोषांस्वात्मपरसमुत्थितान् तानिहं वदये ॥ तत्र ये
आत्मसमुत्थास्तान् विभागतो दर्शयति ।

दोन्नि य साहुसमुत्था, संकिय तह भावओ अपरिणयं च ।

सेसा अट्ट वि नियमा, गिहिणो य समुट्टिए जाण ॥

द्वौ दोषौ साधुसमुत्थितौ तद्यथा शङ्किनं भावतोऽपरिणतं च ।
एतच्च द्वयमपि वक्ष्यमाणस्वरूपं शेषानप्रावपि दोषान् गृहिणः
समुत्थितान् जानीहि । संप्रति ग्रहणैषणाया निक्षेपमाह ।

नामं उवणा दविए, ज्ञाने गहणेसणा मुण्येव्वा ।

दव्ये वानरजूहं, भावम्पि य दसविहा होति ॥

तद्यथा नामग्रहणैषणा स्थापनाग्रहणैषणा च । छव्यग्रहणै-
षणा भावग्रहणैषणा च । सा तत्र नामस्थापने ग्रहणैषणाऽपि
यावज्ज्यशरीररूपा तावत् गवेषणवद्भव्या । ज्ञशरीरभव्य-
शरीरव्यतिरिक्ता तु छव्यग्रहणैषणामाह । द्रव्ये द्रव्यग्रहणैषणा-
यामुदाहरणं वानरयूथम् । भावग्रहणैषणा द्विधा । तद्यथा
आगततो ज्ञाता तत्र चोपयुक्तो नोद्भागतस्तु द्विधा तद्यथा
प्रशस्ता अप्रशस्ता च । तत्र प्रशस्ता सम्यग्ज्ञानादिविषया
अप्रशस्ता शङ्कितादिदोषदुष्टभङ्गपानादिविषया । सा च दश-

विधा वक्ष्यमाणभेदैर्दशप्रकाराः । पि० । ओघनिर्युक्तौ तु ।

गृहणसण्णम्मि एत्तो, वोच्चं अप्पक्खरमहत्थं ॥ ए० ॥

सुगमा तत्र यदुक्तमत उर्द्धं ग्रहणैषणां वक्ष्यामि तत्प्रति-
पादनायाह ।

नामं उवणा दविण, ज्ञावे गहणेमणा य वोध्व्वा ।

द्वे वानरजुहः भावम्मि य ज्ञागमाई ए ॥ ए० ॥

याऽनौ ग्रहणैषणा सा चतुर्विधा नामग्रहणैषणा स्थापना-
ग्रहणैषणा द्रव्यग्रहणैषणा भावग्रहणैषणा च ज्ञेया । नामग्रहणै-
षणा सुगमा । तत्र स्थापनाग्रहणैषणा द्विविधा सद्भावस्थापना
ग्रहणैषणां कुर्वन् देशतः असंज्ञावस्थापनाग्रहणैषणा अज्ञादिषु
तत्र द्रव्यैषणा आगमनो नो आगमनश्च । आगमनो ग्रहणैषणा-
दार्थज्ञा तत्र याऽनुपपुक्तः नो आगमनो ज्ञाशरीरजन्मशरीरोभयव्य-
तिरिक्ततथा ज्ञाशरीर जन्मशरीर जन्मशरीरव्यतिरिक्तग्रहणै-
षणायां वानरयूथं ज्ञावग्रहणैषणायां तु स्थानादीनि भवन्ति ।
एतदुक्तं जवति ज्ञावग्रहणैषणां कुर्वन् स्थानं विवर्जिते तिष्ठति दा-
तृप्रजृतीनि च परीक्षते ज्ञावग्रहणैषणायां । तत्र द्रव्यग्रहणैषणा-
यामिदं व्याख्यानकम् “ एगो णं तत्थ वानरजुहं परिभमई कावे ए
य पक्सिअियपंपुपत्तं जायं उएहकावे य ताहे जूहवई भणइ
अन्नं वणं गच्छामो तत्थ तेसिं जूहवई अन्नवणपरिक्खणत्थं दुसि
व स तिस्सि व पंचे व सत्त पयट्टइ वच्चइ वणंतरे जोगह ताहे गया
एगं वणसइं पासति पउरफलपुणं तस्स वणस्स मउं एगो
मइहदो तो तं ददूणं दछतुग गया जूहवणो साहंति । ताहे सो
जूहवई सर्वेसिं समं आगओ ताहे तं वणं जक्खेणं रुक्खं प-
वोएइ ताहे तं वणं सुखं तेण जणिया खायह वणफलाइ जाहि
ते तत्थ थाया पणियं गया ताहे सो जूहवई दहस्स परिसरंतं
पओएइ जाव उयरं ताणि पदाणि दांसति उत्तरंताणि न दी-
संति ताहे सो जणइ एस दहो सावओ ता मा एत्थत्थनारे पा-
सत्थे वा उयरिय पाणिय पियह किं तु नात्रेण । तत्थ जेहिं सुयं घय-
णं तस्स तं पुण्णफलाणं आनोगिणो जाया जेहिं ण सुयं तस्स
ते रुक्खेहिं तो तस्मिं दहे जे पाओ दैति ण चेव उत्तरंति ते अ-
णानोगिणो जाया एवं चेव आयरिओ ताणं सादूणं आहाकम्मद-
सियाणि समोसरणएहवणादिसु परिहरावेइ उवायणं फासुयं
गेहहावेइ जडा नत्थि जिज्जंति आहाकम्माइणा तथा करेइ । त-
त्थ पुव्वकयाणि खीरदधिघयमईणि तारिसाणि गिएहावेइ
अकयप्रकारियसंकपियणि तत्थ ये आयरियाणं सुणेंति ते परि-
हारंति ते च अच्चिरेण कावेण कम्मक्खयं करंहंति जे ण
सुणेंति ते न भणंति । एए उदाहारया असत्तविकटपा किं कारणं
एव ण घेपइ ति विहिं ण सुयं पुणो ते अन्ननाणं जाइयव्यमरिय-
वगणं अभागिणो जाया ” ओघ० ॥

इदानीममुमेवार्थं गाथाभिः प्रदर्शयन्नाह ।

पाडिसअियपंपुपत्तं, वणसइं ददु अन्नदिं पेसे ।

जूहवई पाडियए, जूहण स संतयं गच्छो ॥

सयमेवाओएउ, जूहवई तं वणं समेतेण ।

वियरइ तेसि पयारं, वारिऊण यतो दहं गच्छे ॥

उयरंति पि य दिहं, नीहारं तं न दीमई ।

नालेण पियह पाणिं, यं न एस निकारणो दहो ॥

विशात्रुहो नाम पंचतन्त्रैकस्मिन् वनखण्डे वानरयूथमग्नि-

रमते । अथ च तत्रैव पर्वते द्वितीयमपि वनखण्डं सर्वर्तुपुष्प-
फलसमृद्धं समस्ति परं तन्मध्यभागवर्तिनि च्छेदे शिशुमारोऽव-
तिष्ठते स यत्किमपि मृगादिकं पानीयाय प्रविशति तत्सर्वमा-
कृष्य जल्यति । अन्यथा च तद्वनखण्डं परिशद्वितपाणुपत्रमण-
गनपुष्पफलमवलोक्य यूयाधिपतिरन्यस्य वनखण्डस्य निर्वा-
हसमर्थस्य नवेपणाय वानरयुगलं प्रेषितवान् । गयेपयिष्या च
तेन यूयाधिपतेर्निवेदितमस्ति नवं वनखण्डम् । क प्रदेशे स-
र्वर्तुपुष्पफलपत्रसमृद्धमस्माकं निर्वाहयोग्यं ततो यूयाधिपतिः
सह यूथेन तत्र गतवान् परिजावयितुं च प्रवृत्तः समन्ततस्तद्व-
नखण्डं ततो दृष्टस्तन्मध्ये जलपरिपूर्णं च्छेदः परं तत्र प्रविशन्ति
स्वापदानां पदानि दृश्यन्ते न निर्गच्छन्ति । यूथमाहूय यूथधि-
पतिरुवाच माऽत्र यूयं प्रविश्य पियत पानीयं किंतु तर्ह्यस्थता
एव नात्रेण एवैन यतो नैप च्छेदो निष्कारणो निरुपपन्नस्तथाहि
मृगादीनामत्र पदानि प्रविशन्ति दृश्यन्ते न निर्गच्छन्तीति एवं
चोक्ते येस्तद्वचः कृतं ते वने स्वेच्छाविहारसुखभागिनो जाता इतरं
विनष्टाः । उक्ता द्रव्यग्रहणैषणा । संप्रति भावग्रहणैषणा वक्त-
व्या तथा चाधिकारोऽप्रशस्त्यः पिएरुदोषाणां वक्तुं प्रकान्त-
त्वात् सा च शङ्कितादिनेदादशप्रकारा ततस्तानेव शङ्कितादीन्
नेदान् दर्शयति ॥

संक्रियमक्खियनिक्खत्त, पिहिपसंहरिय दायगुम्मिस्से ॥

अपरिणयलित्तजडिय, एमणदोसा दम हवंति ॥

शङ्कितं संभावित्वाधार्मकादिदोषं, अक्रितं सच्चित्तपृथिव्यादिना
गुणितम् । निक्षिप्तं सच्चित्तस्योपरि स्थापितम् । पिहितं सच्चि-
त्तं स्थगितम् । सहनमन्यव क्रितम् । दायकदोषदृष्टा । उन्मिथा
पुण्यादिसन्मिथम् । अपरिणतमप्रासुकीकृतम् । क्षिप्तं उदितं जृ-
मो विक्षिप्तम् । एते दश एषणादोषाः जवन्ति (एतेषां वक्त-
व्यता तत्तच्छब्दे)

तत्र शङ्कितपदं व्याचिख्यासुराह ॥

संक्रए चउजंगो, दोसु वि गहणे य जुजगे लग्गो ।

जं संक्रियमावन्नो, पणवीसा चरिमे सुच्छं ॥

शङ्कायां शङ्किते चतुर्भङ्गी चत्वारो भङ्गाः सूत्रे च पुंसवनिर्दे-
श आर्पित्वात् । सा चेयं चतुर्भङ्गी ग्रहणे शङ्कितो भोजने चेति
प्रथमोभङ्गः । ग्रहणे शङ्कितं न भोजने इति द्वितीयः । भोजने शङ्कि-
तो न ग्रहणे इति तृतीयः । न ग्रहणे न भोजने इति चतुर्थः ।
अत्र दोषान्नाह (दोसुवीत्यादि) द्वयोर्वाप शङ्कितस्य ग्रहण-
भोजनयोरपि यो वर्तते यश्च ग्रहणयति । ग्रहणे अर्थापत्या न भोजने
तथा भोजने सामर्थ्यात् ग्रहणे स सर्वोऽपि हन्तो दोषेण संवद्धः ।
केन दोषेणेत्याह (जं सक्रियमित्यादि) षोडशोऽक्रमदोषाणामर्थेद-
ण्मदोषरूपाणां पञ्चविंशतिदोषेण शङ्कितं संभावितमापन्नो वर्त-
ते तेन दोषेण संवद्धः । इदमुक्तं भवति यदाधाकर्मत्वेन शङ्कितं
तद् गृह्णो लुञ्जानो वाऽऽधाकर्मदोषेण संवध्यते यदि पुनरौहेशि-
कत्वेन तत औहेशिकेनेत्यादि । चरमे चतुर्थभङ्गे पुनर्वर्तमानः
शुद्धो न केनापि दोषेण संवध्यते इत्यर्थः । इह ‘ पणवीसा ’
इत्युक्तं ततस्तानेव पञ्चविंशतिदोषानाह ।

उगमदोसा सोलस, आहाकम्माइ एसणा दोसा ।

नवमक्खियाइ एए, पणवीसा चस्मिण सुच्छं ॥

आधाकर्मदोषाः षोडश उक्रमदोषा नव च प्रकृतादयः एष-
णादोषा एते मिलिताः पञ्चविंशतिः चरमे तु भङ्गे न ग्रहणे न

भोजने इत्येवंप्रकारे वर्तमानो यतिः । यत् दृढाशुद्धमपि उग्रस्थ-
रीकृत्या निःशङ्कितं गृहीतं शुद्धं भवतीत्येतदेवोपदर्शयति ॥

छत्रमयो मुयनाणी, उवउत्तो उज्जुओ पयत्तेण ।

आवओ पणवीसं, मुयनाणपमाणओ सुच्छो ॥

उग्रस्थः श्रुतज्ञानी श्रुतको मायारहितः प्रयत्नेन यथागमा-
द्वरेण गवेषयन् पञ्चविंशतेर्दोषाणामन्यतमं दोषमापन्नोऽपि श्रुत-
ज्ञानप्रमाणतः आगमप्रामाण्यतः शुद्धः । एतमेवार्थं स्पष्टयति ॥

ओहो मुओवउत्तो, मुय नाणीज वि गिएहइ अमुच्छं ।

तं केवत्री वि ज्ञेजइ, अपमणमुयं जवे इयरहा ॥

“ओहो” इत्यत्र प्रथमा तृतीयायै तत् ओघेन सामान्येन श्रुतेपि एत-
न्निर्गुक्त्यादिरूपे आगमे उपयुक्तः स तु तदनुसारेण कल्याकल्या-
परिनावयन् श्रुतज्ञानी यद्यपि कथमप्यशुद्धं गृह्णाति तथाऽपि ततः
केवल्यपि केवलज्ञान्यपि जुद्धे इतरथा श्रुतज्ञानमप्रमाणं भवेत् ।
तथा हि उग्रस्थः श्रुतज्ञानवधेन शुद्धं गवेषयितुमीष्टे न प्रकारान्त-
रेण । ततो यदि केवत्री श्रुतज्ञानिना यथागमं गवेषयितुमप्यशुद्ध-
मिति कृत्वा न जुञ्जीत ततः श्रुतज्ञानाभासः स्यादिति न कोऽपि
श्रुतं प्रमाणत्वेन प्रपद्येत श्रुतज्ञानस्य चाप्रामाण्ये सर्वक्रियावि-
लोपप्रसङ्गः । श्रुतमन्तरेण उग्रस्थानां क्रियाकारणस्य परिज्ञाना-
संज्ञात् । ततः किमित्याह ।

मुत्तस्स अपमाणे, चरणाभावो तओ य मोक्खस्स ।

मोक्खस्स वि य अभावे, दिक्खवित्तीनिरत्त्या उ ॥

सूत्रस्याप्रामाण्ये चरणस्य चारित्रस्याभावः श्रुतमन्तरेण यथा-
वसावये रविधिरतिपेधपरिज्ञानासंज्ञात् । चरणानावे च मो-
क्षानावे मोक्षानावे च दीक्षानिरर्थिका तस्या अनवपार्थत्वात् ।
संप्रति ग्रहणे शङ्कितो भोजने च इत्यस्य प्रथमनङ्गस्य संज्ञावमाह ।

किं नुह ख छा जिक्खा, दिज्जइ न य तइ पुच्छिउं हरिमं ।

इइ संकाए पेत्तुं, न ज्ञेजइ संकिओ चेव ॥

कोऽपि साधुः स्वभावतो लज्जावान् भवति । तत्र कापि गृहे
भिक्षार्थं प्रविष्टः सन् प्रचुरां भिक्षां लभमानः स्वचेतसि श-
ङ्कते किमत्र प्रचुरा भिक्षा दीयते । न च लज्जया प्रभुं शङ्कोति
तत एवं शङ्कया गृहीत्वा शङ्कित एव तद् जुद्धे इति प्रथम-
भङ्गे वर्तते ।

संप्रति ग्रहणे शङ्कितो न भोजने इत्यस्य संभवमाह ।

हियण संकिणा गहि-या अन्नेण सोदिया सा य ।

एगयं पहेणं वा, सोउं निस्सं किं जुजे ।

इह केनापि साधुना लज्जादिना प्रभुमशक्नुवता प्रथमतः
शङ्कितेन हृदयेन या गृहीता भिक्षा सा अन्यसंघाटकेन शो-
यिता यथा प्रकृतं प्रकरणं किमपि प्राघूर्णभोजनादिकं यदि
वा ग्रहणकं कुतश्चिदन्यस्माद् गृहादायातमिति । ततो द्वितीयसं-
घाटकदेतत् श्रुत्वा यो निःशङ्कितो भुङ्क्ते स द्वितीये भङ्गे वर्तते ।

तृतीयस्य भङ्गस्य संभवमाह ।

जारिसए विवय लद्धा, खद्धा जिक्खा मए असुयगेहे ।

अन्नेहि वि तारिसिया, विवडंत निमामणे तइ ॥

इह कोऽपि साधुर्लभप्रचुरभिक्षाको विकटयतो गुरोरग्रतः
सम्यगालोचनाश्रवणे सति शङ्कते यादृश्येन मया भिक्षा प्र-
चुरा लब्धा तादृश्येनैरपि संघाटकैस्तत्र न मे तदाधाक-
र्मादिदोषदुष्टं भविष्यतीति भुञ्जतीति यतिस्त्वन्तं भङ्गे वर्तते ।

अत्र पर आह ।

जइ संका दोसकरी, एवं मुद्धम्मि होइ अविमुद्धं ।

निस्सं कामतिंयंति य, अणेसाणिज्जम्मि निहोसं ॥

यदि शङ्का दोषकरी तत एवं सति इदमायातं शुद्धमपि श-
ङ्कितं सत् अशुद्धं भवति । शङ्कादोषदुष्टत्वात् । तथा अनेप-
णीयमपि निःशङ्कितमन्वेषितं शुद्धं प्राप्नोति शङ्कारहितत्वात्
न चैवं युक्तं स्वभावतः शुद्धस्याशुद्धस्य वा शङ्काभावाभाव-
मात्रेण अन्यथा कर्तुमशक्यत्वात् । अत्राचार्य आह सत्य-
मेतत्तथाहि ।

अविमुद्धो परिणामो, एगयरे अवडिओ य पक्खम्मि ।

एसिं पि कुणइ ऐसिं, अणेसिमोसिं वि मुच्छो उ ॥

अविशुद्धः परिणामः । अध्यवसायः किरूपो विशुद्ध इत्याह । प-
कतरस्मिन्नपि शुद्धमेवेदं भक्तादिकं यदि वा अशुद्धमेवेत्यन्य-
तरस्मिन्नपि पक्षेऽपतन् (एसिं पित्ति) एषणीयमशुद्धं विशु-
द्धस्तु परिणामो यथोक्तागमविधिना गवेषयतः शुद्धमेवेदमि-
त्यध्यवसायः । अनेपणीयमपि स्वभावतोऽशुद्धमपि शुद्धं क-
रोति श्रुतज्ञानस्य प्रामाण्यात्तस्मात् कश्चित् प्रागुक्तो दोषः ।
तदेवमुक्तं शङ्कितद्वारमधुना प्रक्षितद्वारमाह ।

दुविहं च मक्खियं खलु, सच्चित्तं चेव होइ अच्चित्तं ।

सच्चित्तं पुण ति विहं, अच्चित्तं होइ दुविहं तु ॥

प्रक्षितं द्विधा तद्यथा सच्चित्तमच्चित्तं च सच्चित्तप्रक्षितं
चेत्यर्थः । तत्र यत्सच्चित्तेन पृथिव्यादिनाऽवगुण्ठितं तत्सच्चित्तं
यत्पुनराच्चित्तेन पृथिवीरजःप्रभृतिनाऽवगुण्ठितं तदच्चित्तं तत्र
सच्चित्तं सच्चित्तप्रक्षितं च । अच्चित्तमच्चित्तप्रक्षितम् । पुनस्त्रेधा
एतदेव व्याख्यानयति ।

पुढवीआउवणस्सइ, ति विहं सच्चित्तमक्खियं होइ ॥

अच्चित्तं पुण दुविहं, गरहियमियरे य जयणा उ ॥

सच्चित्तप्रक्षितं त्रेधा तद्यथा पृथ्वीप्रक्षितम् अप्कायप्रक्षितं
वनस्पतिकायप्रक्षितं च । तत्रैव पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात्
पृथिव्यदिप्रक्षितं पृथिवीत्याद्युक्तम् । अच्चित्तमच्चित्तप्रक्षितं पुन-
र्द्विधा तद्यथा गर्हितं वसादिना वृथमितरत्पूतादिना ॥ अत्र च
कल्प्याकल्पविधौ प्रजना विकल्पना सा चात्रे वक्ष्यते । संप्रति
सच्चित्तपृथिवीकायप्रक्षितं प्रपञ्चतो ज्ञाययति ॥

मुक्खेण ससरक्खेण, मक्खियमोद्धेण पुढविकाएण ॥

सर्वं पि मक्खियत्तं, पत्तो आउम्मि वोच्छामि ।

इह सच्चित्तपृथिवीकायो द्विधा तद्यथा शुष्क आर्द्धश्च । तत्र
शुष्केण सरजस्केनातीवशृङ्खलतया जस्मकल्पेन यत् देहमात्रं
हस्तो वा प्रक्षितो यच्चार्द्धेण पृथिवीकायेन सच्चित्तेन प्रक्षितं त-
त्सर्वं हस्तादिप्रक्षितं सच्चित्तपृथिवीकायप्रक्षितमवगन्तव्यम् ।
तत ऊर्द्धमप्यायविषये प्रक्षितं वक्ष्यामि ॥

पुरपच्छकम्म समणि-सुदुत्तवे चउर आउभेया उ ।

उक्कुरसावन्नित्तं, परिच्छत्तं महिरुहेसु ॥

अप्याये अप्कायप्रक्षिते चत्वारो जेदाः तद्यथा पुरः कर्म पश्चा-
त्कर्म सस्तिग्धमुदकाई च । तत्र भक्तादेर्दानात्पूर्वं यत्साधुर्ध-
र्म हस्तपात्रादेर्जलप्रक्षालनादि क्रियते तत्पुरः कर्म । यत्पुन-
र्जेदादेर्दानात्पश्चात् क्रियते तत्पश्चात्कर्म । सस्तिग्धमीष-
क्यमाणजलखरगिटं हस्तादि उदकाईस्पृष्टो वृथ्यमानजलसं

सर्गः । संप्रति वनस्पतिकार्यमूर्कितं प्रपञ्चयति (उक्तेरिति) उक्क-
धूरसानि प्रचुररसोपेतानि यानि परीतानां प्रत्येकवनस्पतीनां
चूतफलादीनामनन्तानामनन्तकार्यिकानां च पनसफलादीनां
सद्यःकृतानि शृङ्गखण्डानि इति सामर्थ्याद्भ्रम्यते तैः सलि-
मं खण्डितं यत् हस्तादि तन्महीरुदेषु अत्र तृतीयार्थं सप्त-
मा महीरुद्वैर्मूर्कितमवसेयं परित्ताणस्तमित्यत्र प्राकृतत्वाद्विन-
क्तियवनव्यत्यय इति पृथिवहुवचनं व्याख्यातम् ॥

संसेहि य काएहिं, तिहि वि तेउतमीरणतसेहि ।

सच्चित्तं मीसं वा, न मक्खिअत्थि उद्धं व ॥

शेषैस्तेजःसमीरणतसरूपैस्त्रिभिरपि सच्चित्तरूपमिश्ररूपमार्द्र-
तारूपं वा मूर्कितं न भवति । सच्चित्तादितैजस्कायादिंसंसर्गोऽपि
लोकप्रकृतशब्दप्रवृत्त्यदर्शनात् अचित्तैस्तु तैर्जस्मादिरूपैः पृथि-
वीकायादी न च मूर्कितत्वसंज्ञय इति न तस्य प्रतिषेधः । या-
तकायेन सच्चित्तेनापि न मूर्कितत्वं घटते तथा लोके प्रतीत्य-
भावात् । संप्रति सच्चित्तपृथिवीकायादिनिर्मूर्किते हस्तपात्रे
आश्रित्य भङ्गान् कल्याणकल्याणविधिं च प्रतिपादयति ।

सच्चित्तमक्खितम्मि, हत्थपत्ते य होइ चउभंगो ।

आइतिए पडिसेहो, चरिमे भंगे अणुत्ता उ ॥

सच्चित्तैः पृथिवीकायादिनिर्मूर्किते हस्तपात्रे च चतुर्भङ्गी चत्वा-
रो जङ्गाः सूत्रे च पुंस्त्वनिर्देश आर्यत्वात् । ते च चत्वारो भङ्गा
भमी तद्यथा हस्तो मूर्कितो पात्रं च, हस्तो मूर्कितो न पात्रं,
पात्रं मूर्कितं न हस्तो, हस्तो न नापि पात्रं, तत्रादिमे जङ्गलिके
प्रतिषेधो न कल्प्यते ग्रहीतुमिति भावः । चरमे जङ्गे पुनरनुज्ञा-
तो यस्तीर्थकरणधरैस्तत्र दोषाज्ञावात् । अचित्तमूर्कितमा-
श्रित्य कल्याणकल्याणविधिमाह ।

अचित्तमक्खितम्मि उ, सुविनंगेसु होइ जयणा उ ।

अगरहेण उ गट्ठणी, पडिसेहो गरहिण होइ ॥

अचित्तमूर्कितेऽपि हस्तपात्रे अधिकृत्य प्राग्वत् चत्वारो भङ्गा-
स्तत्र च चतुर्ष्वपि जङ्गेषु विभजना विकल्पना तामेवाह अगर्हि-
तेन लोकनिन्दितेन घृतादिना मूर्किते ग्रहणं, गर्हितेन तु वसादिना
मूर्किते भवति प्रतिषेधः । तत्रापि चतुर्थो जङ्गः शुद्ध एवेति प्र-
दणम् । अगर्हितमूर्कितमध्यधिकृत्य विशेषमाह ।

संसज्जिमिहि वज्जं, अगरहिणहिं पि गोरसदवेहिं ।

महुघयतिहगुलेहि य, मा मच्छिपिपीलियाघात्रो ॥

संसक्तिमद्भ्यां तन्मध्यनिपतितजीवयुक्ताभ्यां गोरसज्वाभ्यां
दध्यादियामकाभ्यामगर्हिताभ्यामपि मूर्कितं मूर्किताभ्यां हस्त-
पात्राभ्यां वा दीयमानं वज्ज्यं परिहार्यं न ग्रहीतव्यमित्यर्थः । तथा
महुघृततैलज्वगुडैरगर्हितैरपि मूर्कितं मूर्किताभ्यां वा हस्तपात्रा-
भ्यां दीयमानं वज्ज्यं कुत इत्याह (मा मच्छिपिपीलियाघात्रोऽस्ति)
मा मूर्किकापिपीलिकानामुपलक्षणमेतत् पतङ्गादीनां वातादीनां
यशतो ह्यनानां घातो विनाशो मा नूदिति कृत्वा एतच्चोक्तानुष्ठा-
नजिनकल्पिकाद्यधिकृत्योक्तमवसेयं स्थविरकाटिकास्तु यथा-
विधियतनया घृताद्यपि गुमादिमूर्कितमशोकवर्षाद्यापि च गृह-
न्ति । संप्रति गर्हितागर्हितविशेषमाह ।

मंसवमसोणियासव, लोए वा गरहिर विवताउ ।

उजओ विगरहिणहिं, मुत्तबारोहि छिन्नं पि ॥

मांसवसाशोणितासवैरत्र सूत्रे विजक्तित्रोप आर्यत्वात् लोके

गर्हितैरपि वा शब्दः पूर्वापेक्षया समुच्चये मूर्कितं वर्जयेत् ।
तथा उजयस्मिन्नपि लोके लोकोत्तरे च गर्हिताभ्यां सूत्रोच्चा-
राभ्यां माऽऽस्तां मूर्कितं स्पृष्टमपि वर्जयेत् । उक्तं मूर्कितद्वारम् ।

अथ निक्षिप्तद्वारमाह ।

सच्चित्तमीसएमु, पुविहं काएमु होइ निक्खित्तं ।

एकैकं तं दुविहं, अणंतरं परंपरं चेव ॥

इह कल्पनीयं निक्षिप्तं द्विविधा सच्चित्तेषु मिश्रेषु च । एकैकमपि
द्विधा । तद्यथा अनन्तरं परंपरं च । तत्रानन्तरमध्यवधानेन परंपरं
अध्यवधानेन यथा सच्चित्तपृथिवीकायस्यापारं स्थापनिका तस्या
उपरि देयं वस्त्विति । इह परिहार्थापरिहार्यविभागं विना सा-
मान्यतो निक्षिप्तं सच्चित्ताचित्तमिश्ररूपज्ज्ञेयं । तत्र च त्रय-
श्चतुर्भङ्गस्तद्यथा ! सच्चित्तं सच्चित्तं १ मिश्रे सच्चित्तं २ स-
च्चित्तं मिश्रे ३ मिश्रे मिश्रमिथैका चतुर्भङ्गा । तथा सच्चित्ते सच्चि-
त्तम् १ अचित्ते सच्चित्तं २ सच्चित्ते अचित्तम् ३ अचित्ते अचि-
त्तम् इति ४ । द्वितीया चतुर्भङ्गा । तथा मिश्रे मिश्रम् १ अचित्ते
मिश्रं २ मिश्रे अचित्तम् ३ अचित्ते अचित्तम् ४ इति तृतीया च-
तुर्भङ्गा । संप्रत्यस्यैवानन्तरपरंपरविभागमाह ॥

पुढवीआउकाए, तेउवाऊवणस्सइतमा ॥

एकैकदुहारणंतरं-परंपराणम्मि संताविहो ॥

पृथिव्येतजोवायुवनस्पतिकायाणां सच्चित्तानां प्रत्येकं सच्चित्त-
पृथिव्यादिषु निक्षेपः संज्ञयति । तत्र पृथिवीकायस्य निक्षेपः पो-
ढा । तद्यथा पृथिवीकायस्य पृथिवीकाये निक्षेप इत्येको जेदः ।
पृथिवीकायस्याकाये इति द्वितीयः । पृथिवीकायस्य तेजस्काये
इति तृतीयः । यातकाये इति चतुर्थः । वनस्पतिकाये इति पञ्चमः ।
वसकाये इति षष्ठः । एवमकायादीनामपि निक्षेपः प्रत्येकं
पोढा भावनीयः सर्वसंख्यया पद्विंशजङ्गाः । एकैकोऽपि च जेदो
द्विधा तद्यथा अनन्तरपरंपरया च । अनन्तरपरंपरव्याख्यानं च
प्रागेव कृतम् । केवलमग्निकाये पृथिव्यादीनां निक्षेपः सप्तधा
एव स्वयमेव वक्ष्यति । संप्रति पृथिवीकायं निक्षेपस्य यदुक्तं
पूर्वं पोढात्वं तत्सूत्रकृत् साक्षाद्दर्शयति ।

सच्चित्तपुढविकाए, सच्चित्तो चेव पुढविनि क्खित्तो ।

आऊतेउवणस्सइ-समीरणतसेमु एमेव ॥

सच्चित्तं पृथिवीकाये सच्चित्तपृथिवीकायो निक्षिप्तः एवमेव पृथि-
वीकाये इव अस्तेजोवनस्पतिसमीरणतसेषु सच्चित्तं एव पृथिवी-
कायो निक्षिप्त इति पृथिवीकायनिक्षेपः पोढा एवं शेषकायेष्वपि
दर्शयन्माह ।

एमेव सेसयाण वि, निक्खेवो होइ जाव काएमु ।

एकैको सट्ठाणे, परट्ठाणे पंच पंचेव ॥

एवमेव पृथिवीकायस्यैव शेषाणामकायादीनां निक्षेपो भ-
वति जीवनिकायेषु पृथिव्यादिषु तत्र एकैको भङ्गः स्वस्थाने
शेषाः पञ्च पञ्च परस्थाने । तथाहि पृथिवीकायस्य पृथिवीकाये
निक्षेपः स्वस्थाने अकायादिषु शेषेषु पञ्चसु परस्थानेषु ।
एवमकायादीनामपि भावनीयम् । ततः स्वस्थाने एकैको भङ्गः
परस्थाने पञ्च पञ्च तदेवं प्रथमचतुर्भङ्गिकायाः सच्चित्ते सच्चि-
त्तमित्येवंरूपे प्रथमे भङ्गे पद्विंशतिभेदाः । संप्रति प्रथमचतुर्भ-
ङ्गा एव शेषं भङ्गत्रयं द्वितीयतृतीयचतुर्भङ्गयौ चातिदेशतः
प्रतिपादयति ।

एमेव मीसएमु वि, मीमाणसनेयसेसु निक्खेवो ।

मीसाणं मीमेसु य, दोएहं पि य हाइ चित्तेसु ॥

एवमेव सचित्तेष्विव मिश्रेष्वपि मिश्रपृथिव्यादिनिक्षेपः षट्त्रिंशत् भेदोऽवगन्तव्यः । एतेन प्रथमचतुर्भङ्गो व्याख्यातः । एवमेव मिश्राणां पृथिव्यादीनां मिश्रेषु पृथिव्यादिषु निक्षेपः षट्त्रिंशद्भेदः । अनेन प्रथमचतुर्भङ्गाश्चतुर्थो भङ्गो व्याख्यातः सर्वसंख्यया प्रथमचतुर्भङ्गां चतुश्चत्वारिंशद्भङ्गशतम् । एवमेव द्वयोरपि सचित्तामिश्रयोरचित्तेषु निक्षिप्यमाणयोर्द्वे चतुर्भङ्गौ प्रागुक्ते तथाऽपि प्रत्येकं चत्वारिंशद्भङ्गशतं भवति सर्वसंख्यया भङ्गानां शतानि चत्वारि द्वाविंशदधिकानि भवन्ति । उक्ता निक्षेपस्य भेदाः । संप्रत्यस्यैव निक्षेपस्य पूर्वोक्तचतुर्भङ्गौ त्रयमधिकृत्य कल्याकल्याविधिमाह ।

जत्थ उ सचित्तमीसे, चउजंगो तत्थ चउसु वि जंगेसु ।

तंतुअंतरइयं, परिताणं तं च वणकाए ॥

यत्र निक्षेपे सचित्तामिश्रे आदिचतुर्भङ्गी भवति । प्रथमा चतुर्भङ्गी भवतीत्यर्थः । तत्र चतुर्ष्वपि भङ्गेषु अपिशब्दात् द्वितीय-तृतीयचतुर्भङ्गयोरपि आद्येषु त्रिषु विभङ्गेषु वर्तमानमनन्तरं परं परा वा वनस्पतिविषये प्रत्येकमनन्तं वा तत्सर्वमग्राह्यं सामर्थ्यात् । द्वितीयतृतीयचतुर्भङ्गाश्चतुर्थे चतुर्थभङ्गे वर्तमानं ग्राह्यं तत्र दोषाभावात् । संप्रति सचित्तादिभिस्त्रिभिरपि मतान्तरैकमेव चतुर्भङ्गीकल्याकल्याविधिं प्रदर्शयति ।

अहव ए सचित्तमीसो, से एगओएगउ अचित्तो ।

एत्थं चउकजंगो, तत्थाइत्तिए कहा नत्थि ॥

अथवेति प्रकारान्तरताद्योक्तो णमिति वाक्यालङ्कारे इह चतुर्भङ्गीप्रतिपक्षपदोपस्थित्या (से) तस्य जवति । तत्र एकस्मिन् पक्षे सचित्तामिश्रे एकचतुष्पक्षे अचित्तः । ततः प्रागुक्तक्रमेण चतुर्भङ्गी भवति तद्यथा सचित्तामिश्रे सचित्तामिश्रं सचित्तामिश्रे अचित्तम् अचित्ते अचित्तमिति । अत्रापि प्रागिव एकैकस्मिन् भङ्गे पृथिव्य-सेजोवायुवनस्पतिभेदात् । तत्र षट्त्रिंशद् भेदाः सर्वसंख्यया चतुश्चत्वारिंशदधिकं शतं तत्रादित्रिके आदिमे भङ्गत्रये कथा नास्ति ग्रहणे वार्ता न विद्यते सामर्थ्याच्चतुर्थो भङ्गः कल्पते । तदेवं “पुढवीत्यादि” स्थलमाद्ययोः पूर्वाद्धैम व्याख्यातं । संप्रति “एकेके ङुढाणंतरमि” त्यवयवं व्याचिख्यासुद्वितीयचतुर्भङ्गाः सत्कस्य तृतीयस्य भङ्गस्य सामान्यतोऽगुरुस्य विषये विशेषं विजग्नि-धुरनन्तरपरंपरया वा मार्गणां करोति ।

जं पुण अचित्तदव्वं, निक्खिप्पइ चेयणेसु दव्वेसु ।

तह मग्गणा उ इणमो, अणंतरपरंपरं होइ ॥

यत् किमपि अचित्तं द्रव्यमोदनादि चेतनेषु स चित्तेषु मिश्रेषु वा निक्षिप्यते तत्रेयमनन्तरं परंपरया वा मार्गणा परिजावनं जवति ।

आमाहिगादणंतर-परपिठरगाइपुढवीए ।

नवणीयाइ अणंतर-परंपरा ताव मांसेसु ॥

अवमाहिगादि पक्षां मणूकप्रजृति पृथिव्यामनन्तरनिकृषिं पृथिव्या एवोपरि स्थिते पिठरकादौ यन्निक्षिप्तमवगाहिमादि तत्परंपरानिकेप उक्तः । सम्प्रत्यप्कायमाश्रित्य “नवणीए” इत्यादि नवनीतादि भ्रङ्गणस्थानीचूतघृतादिसचित्तादिरूपे उदकेनिकृषि-समनन्तरनिकृषिं तदेव नवनीतादि वा अवगाहिमादि वा जल-मध्यस्थितेषु नावादिषु स्थितं परंपरानिकृषिम् । सम्प्रति तेजस्का-यमधिकृत्यानन्तरं परंपरे व्याख्यानयन् “अगणिस्मि सच्चविहो” इत्याद्यवयवं व्याख्यानयति ॥

विज्जायमम्मुरिगा-लमेव अप्पत्तपत्तसमजावे ।

योक्कंते सत्त दुगं, जंतोलिंसे य जयणाए ॥

इह सप्तधा वह्निस्तद्यथा विध्यातो, मसुरो, ऽङ्गारः, अप्राप्तः, प्राप्तः, समज्वातो व्युत्क्रान्तश्च । तत्र यः स्पष्टतया प्रथमं नोपवृत्तयते । पश्चाद्विषयप्रक्षेपे वृद्धिमपि गच्छति स व्युत्क्रान्तः । एते सप्त जे-दास्तेजस्कायस्य । तत्र एकैकस्मिन् भेदे द्विकं तद्यथा अनन्तरनि-क्षिप्तं परंपरानिकृषिं च । तत्र यत् विध्यातादिरूपे वह्नी मणूकादि प्रक्षिप्यते तत् अनन्तरनिकृषिम् यत्पुनरग्रेरुपस्थापिते पिठरादौ किंसं तत्परंपरानिकृषिम् तत्र सप्तानां भेदानां मध्ये यमेव तमेवा-धिकृत्य यन्त्रेषु रसपाकस्थाने कटाहादौ अवलिसे मृत्तिकाखर-पिट्टे येननया परिसाटिपरिहारेण ग्रहणमिच्छुरसस्य कल्पते । संप्रत्येनमेव गाथां व्याख्यानयन् प्रथमतो विध्यातादीनां स्वरूपं गाथाद्वयेनाह ।

विज्झाजं ति न दीसइ, अग्गी दीसेइ इंधणे बूढो ।

आपिणलअगणिकाणा, मम्मुरनिज्झालइंगाले ॥

अप्पत्ता उ चउत्थे, जाला पिठरं तु पंचमे पत्ता ।

ठड पुण कन्नसमा, जालासमइत्थिया चरिमे ॥

सुगमं नवरं (अप्पत्ता उ चउत्थे जाला इत्ति) चतुर्थे अप्राप्ता-ख्ये जेदे पिठरमप्राप्ता ज्वाला द्रष्टव्याः । पञ्चमेत्यत्राप्यङ्गुरगम-निका कार्या । संप्रति (जं तोलिते य जयणाए) इत्यवयवं व्या-चिख्यासुराह ॥

यं सो लिच्चकमाहे, परिसाडी नत्थि तं पिय विंसालं ।

सो वि य अचिरबूढो, इच्छुरसो नाइउसिणो य ॥

इह यदीति सर्वत्राध्यान्हियते यत् यदि कटाहः पिठरविशेषः पिठरः पात्रेषु मृत्तिकाया वा क्षितौ जवति । दीयमाने चेक्षुरसे य-दि परिसाटिर्नोपजायते तदपि च कटाहरूपं भाजनं यदि विशालं विशालमुखं जवति । सोऽपि चेक्षुरसोऽचिरक्षित इति कृत्वा य-दि नात्युष्णो भवति तदा स दीयमाने ईक्षुरसः कल्पते । इह यदि दीयमानस्येक्षुरसस्य कथमपि विन्दुर्वह्निः पतति तर्हि स लेप एव वर्त्तते न तु चुह्रीमध्यस्थिततेजस्कायमध्ये पतति ततः पार्श्वा-वक्षित इति कटाहस्य विशेषणमुक्तम् । तथा विशालमुखादाक-ष्यमाण उदञ्चनः पिठरस्य कर्षे न ह्यगति । ततो न पिठरस्य भङ्ग इति न तेजस्कायविराधनेति विशालग्रहणम् । अनत्युष्णग्रहणे तु कारणं स्वयमेव वदयति । संप्रत्युदकमधिकृत्य विशेषमाह ।

उसिणोदगं पि वेप्पइ, गुरुरसपरिणामियं न अच्छुसियं ।

जंतु अघट्टियकंतं, फट्ठिय परणं पि मा अग्गी ॥

उष्णोदकमपि गुरुरसपरिणामितमनत्युष्णं गृह्यते । किमुक्तं भवति यत्र कटाहे गुरुः पूर्वं कथितो जवति तस्मिन् निकृषिं जलमीषत्तममपि कटाहसंसक्तगुरुरसमिश्रणात् सत्वरं सचित्ती-जवति । ततस्तदनन्तरमपि कल्पते । अत्रापि पार्श्वावक्षितकटाह-स्थितमपरिसाटिं मत्वेति विशेषणद्वयमनुपात्तमपि द्रष्टव्यम् । त-था यत् अघटितकर्णं न यस्मिन् दीयमाने पिठरस्य कर्षादुदञ्च-नेन प्रविशता निर्गच्छता वा घट्यते तदीयमानः कल्प्यते इत्याह । (फट्ठियपरणं पि मा अग्गी) उदञ्चनेन प्रविशता निर्गच्छता वा पि-ठरस्य कर्षयोर्ध्वज्यमानयोर्लेपस्योदकस्य वा पतनेन नाग्निर्विराध-तेति कृत्वा एतेन वदयमाणः पौरुषभङ्गानामाद्यो भङ्गो दर्शितः । संप्रति तानेव षोडशभङ्गान् दर्शयति ।

पासोलित्तकडाहे, नचुसिणा अपरिसान्निघट्टे ।

सोद्वसजंगविगण्पो, पढमे गुन्ना न सेसेसु ॥

पार्श्ववक्षितः कटाहः अनत्युष्णो दीयमान इकुरसादिः अपरि-
सादिः परिसाध्यभावः (अघट्टे इति) उदञ्चनेन पिठरकर्णा-
घट्टने इत्यन्तानि चत्वारि पदान्यधिकृत्य पोरुश भङ्गा भवन्ति ।
भङ्गानां च नयनार्थमियं गाथा ।

एय समदुग अञ्जा, सेसा भंगाण तेसे महरयणा ।

एगंतरियं लहु गुरु-लहुगुरुगा य वामेसु ॥

अस्य व्याख्या इह यावतां पदानां भङ्गा आनेतुं चिन्त्य-
न्ते । तावन्तो द्विका ऊर्ध्वः क्रमेण स्थाप्यन्ते । ततः प्रथमो

१ द्विको द्वितीयेन द्विकेन गुण्यते जाताश्चत्वारस्तै-
२ स्तृतीयो द्विको गुण्यते जाता अष्टौ तैरपि च-
३ तुर्थो द्विको गुण्यते जाताः पोरुश एतावन्तश्चतुर्णां
४ पदानां भङ्गा भवन्ति । तेषां च पुनर्भङ्गानामेवा रच-

ना प्रथमपङ्कवेकान्तरितम् । द्वयु गुरु प्रथमं द्वयु ततो गुरुपुन-
र्द्वयु पुनर्गुरु एवं यावत् पोरुशो भङ्गाः । ततः प्रज्ञापकापेक्षया
वामेषु वामपार्श्वेषु द्विगुणा लघुगुरवः । तद्यथा द्वितीयपङ्क्तौ
प्रथमं द्वौ लघू ततो द्वौ गुरु ततो त्रयोऽपि द्वौ लघू एवं यावत्
पोरुशो भङ्गाः । तृतीयपङ्क्तौ प्रथमं चत्वारो लघवस्ततश्चत्वारो
गुरवस्ततः पुनश्चत्वारो गुरवः चतुर्थपङ्क्त्यां प्रथममष्टौ लघवः ।
ततोऽष्टौ गुरवः । स्थापना ।

IIII	ISII	SIII	SSII
IIIS	ISIS	SIIS	SSIS
IIISI	ISSI	SIS	SSSI
IISS	ISSS	SISS	SSSS

अत्र ऋजवोऽशाः शुद्धाः वकाश्वा-
शुद्धाः । इह पोरुशानां भङ्गानामा-
द्यो जङ्गोऽनुज्ञातः शेषेषु पञ्चदशसु
जङ्गेषु सम्प्रत्युष्णग्रहणे दांपानाह ।

उविहविराहण उसिणे, उडुणहाणी य भाणंभओ य ।

वाउखित्ताणंतर-परंपरा य पारुयवत्थि ॥

उष्णेऽत्युष्णे इकुरसादौ दीयमाने द्विधा विराधना आत्मवि-
राधना परविराधना च । तथाहि यस्मिन् भाजने ततस्ततोऽ-
त्युष्णं गृह्णाति । तेन तप्तः सत् भाजनं हस्तेन साधुगृह्णत् दद्याते
इत्यात्मविराधना । येनपि स्थानेन दात्री ददाति तेनाप्यत्युष्णे-
न सा दद्यात इति । तथा (उडुणे हाणीयत्ति) अत्युष्णमिकुर-
सादि कष्टेन दात्री दातुं शक्नोति कष्टेन च दाने कथमपि साधु-
सात्कृताजनाद्विहिरुज्जमे हानिर्दीयमानस्यैकुरसादेः । तथा (जाण-
भेशो इत्ति) तस्य भाजनस्य साधुना वा नयनार्थोत्पादितस्य एतद्ग-
हणादेर्द्विधा वा ज्ञानार्थोत्पादितस्योदञ्चनस्य गणसहितस्यान्यु-
ष्णतया ऋगिति भूमौ मोचने भङ्गः स्यात् । तथा च परमजीवनिका-
यविराधनेति । संयमविराधना संयमप्रतिकायमधिकृत्यानन्तरपरं
परे दर्शयन्ति । वातोत्क्रिस्ताः समीरणोत्पादिताः पण्डिताः पप-
ण्डिका शालिपर्पटिका अनन्तरं निक्षिप्तं परंपरनिक्षिप्तम् (वत्थि-
त्ति) विनक्षिलोपाद्वस्तौ उपलक्षणमेतत् समीरणापूरितवस्ति-
प्रभृति व्यवस्थितं मण्डकादि । संप्रति वनस्पतिविषयं द्विवि-
धमपि निक्षिप्तमाह ।

हरियाइ अणंतरिया, परंपरं पिठरगाइसु वराणम्मि ।

पूपाइ पिडिणंतर-भरये कुउवाइसु इयरा ॥

घने वनस्पतिविषये अनन्तरनिक्षिप्तं हरितादिषु सच्चित्तबीदि-

काप्रभृतिषु अनन्तरिता निक्षिप्ता अपूपाद्य इति शेषः । हरिता-
दीनामेवोपरिस्थितेष्वपि पिठरादिषु निक्षिप्ताः अपूपाद्यः परं-
परनिक्षिप्तम् । तथा वल्लीवर्दादीनां पृष्ठे अनन्तरनिक्षिप्ता अपूपाद्यः
त्रसेष्वनन्तरनिक्षिप्तं वल्लीवर्दादिपृष्ठ एव भरके कुतुपादिषु वा
प्राजनेषु निक्षिप्ता मोदकादयः परंपरनिक्षिप्तम् इह सर्वज्ञानन्तर-
निक्षिप्तं न ग्राह्यं सच्चित्तसङ्घट्टनादिदोषसम्भवात् । परंपरनि-
क्षिप्तं तु सच्चित्तसङ्घट्टनादि परिहारेण यतनया ग्राह्यमिति संप्र-
दायः । उक्तं निक्षिप्तद्वारम् ।

अथ पिहितद्वारमाह ।

सच्चित्ते अच्चित्ते, मीसगपिहियम्मि होइ चउभंगो ।

आगातिगे पारिसेहो, चरिमे भवम्मि भयणा उ ॥

इह सच्चित्त इत्यादौ सप्तमी तृतीयार्थे ततोऽयमर्थः सच्चित्तेन
अच्चित्तेन मिश्रेण वा पिहिते चतुर्जङ्गी भवति । अत्र जातम्वेकव-
चनम् । तत्र तिस्रश्चतुर्जङ्गयो जयन्तीति ऋष्यम् । तत्रैका सच्चित्त-
मिश्रपदाभ्यां, द्वितीया सच्चित्ताचित्तपदाभ्यां, तृतीया मिश्रा-
चित्तपदाभ्याम् । तत्र सच्चित्तेन सच्चित्तं पिहितं, मिश्रेण, सच्चित्तं
सच्चित्तेन मिश्रं, मिश्रेण मिश्रमिति प्रथमा चतुर्जङ्गी । तथा स-
च्चित्तेन सच्चित्तं पिहितम् । अच्चित्तेन सच्चित्तं । सच्चित्तेनाचित्तम्
अच्चित्तेनाचित्तमिति द्वितीया चतुर्जङ्गी । तथा मिश्रेण मिश्रं पि-
हितं, मिश्रेणाचित्तम् । अच्चित्तेन मिश्रम् । अच्चित्तेनाचित्तमिति ।
तृतीया । तत्र गाथापर्यन्तं तुशद्वचनान्प्रथमचतुर्भङ्ग्यां सर्वे-
ष्वपि भङ्गेषु न कल्पते द्वितीयतृतीयचतुर्भङ्गिकायास्तु प्रत्ये-
कमादिमेषु त्रिषु भङ्गेषु न कल्पते इत्यर्थः । चरमे तु जङ्गे
' जनसौवगुरुणेत्यादिना ' स्वयमेव वक्ष्यते । संप्रति चतुर्जङ्गी-
त्रयविषयावान्तरजङ्गकथनेऽतिदेशमाह ॥

जह चेव उ निखित्ते, संजोगा चेव होंति जंगा य ।

एमेव य पिहियम्मि वि, नाणत्तमिणं तइयजंगे ॥

यथैव निक्षिप्ते निक्षिप्तद्वारे सच्चित्ताचित्तमिश्राणां संयोगाः प्रा-
गुक्ता यथैव सच्चित्तपृथिवीकायस्योपरि निक्षिप्त इत्येवं स्वस्था-
नपरस्थानापेक्षया चतुर्भङ्गीत्रयसङ्केतैकैकस्मिन् भङ्गे षट्त्रिंश-
द्वेदाः सर्वसंख्यया चत्वारि शतानि द्वात्रिंशदधिकानि । तथा-
त्रापि पिहितद्वारे ऋष्याः । तथाहि प्राग्विवात्रापि चतुर्भङ्गीत्रयम्
एकैकस्मिन् जङ्गे सच्चित्तपृथिवीकायं सच्चित्तपृथिवीकायेन पि-
हितम् । सच्चित्तपृथिवीकायेनावष्टम्भं मण्डकादि सच्चित्तपृथिवी-
कायानन्तरपिहितं, सच्चित्तपृथिवीकायगर्भपिठरादिपिहितादि-
रूपतया स्वस्थानपरस्थाने अधिकृत्य षट्त्रिंशत् भेदाः सर्वसंख्यया
चत्वारि शतानि द्वात्रिंशदधिकानि जङ्गानाम् । नवरं द्वितीयतृ-
तीयचतुर्जङ्गयोः प्रत्येकं तृतीये जङ्गे अनन्तरपरंपरमार्गणाविधौ
निक्षिप्तद्वारादिकं वक्ष्यमाणनानात्वमवसेयं निक्षिप्ते अनेन प्रका-
रेणनन्तरपरंपरमार्गणा कृता अत्र त्वन्येन प्रकारेण करिष्यते
इति भावः । तत्र सच्चित्तपृथिवीकायेनावष्टम्भं मण्डकादि स-
च्चित्तपृथिवीकायानन्तरपिहितं सच्चित्तपृथिवीकायगर्भपिठरा-
दिपिहितं सच्चित्तपृथिवीकायपरंपरमोदकादि सच्चित्ताकाया-
नन्तरपिहितं हिमादिगर्भपिठरादिना पिहितं सच्चित्ताकाया-
नन्तरपिहितं सच्चित्तेजस्कायादिपिहितमनन्तरपरंपरञ्च गाथा-
व्येनः ।

अंगारभूवियाई, अणंतरां परंपरो सरावाई ।

तथैव अइरवाऊ, परंपरं वत्थिणं पिहियं ॥

अरं फलादिपिहितं, वणमि इयं तु छव्वपिठराई ।

कथं संचाराई, अणंतरो एंतरो उट्टे ॥

इह यदा स्थाव्यादौ संस्वेदनादीनां मध्ये अङ्गारं स्थापयित्वा हिंयादिना वासो दीयते तदा तेनाङ्गारेण केषाञ्चित् संस्वेदनादीनां संस्पर्शोऽस्तीति ता अनन्तरपिहिताः ॥ आदिशब्दाच्चणकादिकमुर्मुरादिक्रिसमन्तरपिहितमवगन्तव्यम् । अङ्गारभूतेन शरावादिना स्थागते पिठरादि परंपरपिहितम् । तथा तत्रैव अङ्गारधूपितादौ (अश्रुति) अतिरोहितमनन्तरपिहितं वायौ द्रष्टव्यं 'यत्राग्निस्तत्र वायुरिति' वचनात् समीरणे भूतेन तु वस्तिना उपवृक्कणमेतत् वस्तिवृत्तिप्रवृत्तिना पिहितं परंपरपिहितमवसेयम् । यथा वने वनस्पतिकायविषये फलादिना (अश्रुति) अतिरोहितेन पिहितमनन्तरपिहितम् ॥ छव्वपिठरादौ छव्वक-स्थाव्यादौ स्थितेन फलादिना पिहितं (इयंति) परंपरपिहितम् । तथा त्रसे त्रसकायविषये कच्छपेन संचारादिना वा कीटिका-पङ्क्यादिना यपिहितं तत् अनन्तरपिहितम् । कच्छपसंचारादिगर्भपिठरादिना पिहितम् । इहानन्तरपिहितमकल्यं परंपरपिहितं तु जजनया ग्राह्यम् । यदुक्तं " चरमे भङ्गमि भयणा उ " इति तच्चाख्यानयन्नाह ।

गुरु गुरुणा गुरु लहुणा य, लहुयं गुरुण दो वि लहुयाई ।

अचित्तेण वि पिहिण, चउजंगो दोसु आगइयं ॥

अचित्तेनापि अचित्ते देयवस्तुनि पिहिते चतुर्भङ्गी चत्वारो जङ्गास्तद्यथा गुरु गुरुणा पिहितमित्येको जङ्गः । गुरु लघुनेति द्वितीयः । लघु गुरुनेति तृतीयः (दो वि लहुयाइति) लघु लघुना पिहितमिति चतुर्थः । एषु च चतुर्षु जङ्गेषु मध्ये द्वयोः प्रथमतृतीयजङ्गयोरग्राह्यं गुरुलघ्वस्यात्पाठेन कथमपि तस्य पाते पादादिभङ्गसंभवात् ततः पारिशेष्यात् द्वितीयचतुर्थयोर्भङ्गयोर्ग्राह्यमुक्तदोषाभावात् । देयवस्त्वाधारस्य पिठरादेर्गुरुत्वेऽपि ततः करोटिकादीनां दानसंभवात् । उक्तं पिहितद्वारम् ।

अथ संहतद्वारमाह ।

सचित्ते अचित्ते, मीसगसंहरणे य चउभंगो ।

आइतिण पस्तिहेहो, चरिमे जंगमि भयणा उ ॥

इह येन मात्रकेण कृत्वा भक्तादिकं दातुमिच्छति दात्री तत्र यद्वातव्यं किमपि सचित्तमचित्तं मिश्रं वाऽस्ति ततस्तदन्यत्र स्तीम्यादौ क्लिप्त्वा तेनान्यत्र ददाति तच्च कदाचित्सचित्तेषु पृथिव्यादिषु मध्ये किंपि कदाचिदचित्तेषु कदाचिन्मिश्रेषु कृपणा च संहरणमुच्यते । ततः संहरणे सचित्ताद्यधिकृत्य चतुर्भङ्गी । अत्र जातावेकवचनं मिश्रचतुर्भङ्गी अत्र जातावेकवचनात्तिस्रश्चतुर्भङ्गयोर्भवन्तीत्यर्थः । तथाहि एका चतुर्भङ्गी सचित्तमिश्रपदाज्यां, द्वितीया सचित्ताचित्तपदाभ्यां, मिश्राचित्तपदाज्यां तृतीयेति । तत्र सचित्ते सचित्तं संहतं, मिश्रे सचित्तं, सचित्ते मिश्रं, मिश्रे मिश्रमिति प्रथमा चतुर्भङ्गी । तथा सचित्ते सचित्तं संहतमचित्ते सचित्तं सचित्ते अचित्तम् अचित्ते अचित्तमिति द्वितीया । मिश्रे मिश्रं संहतम्, अचित्ते मिश्रं, मिश्रे अचित्तम्, अचित्ते अचित्तमिति तृतीया । अत्र गाथापर्यन्तं तु शब्दसामर्थ्यात्प्रथमचतुर्भङ्गिकायाः सर्वेष्वपि भङ्गेषु प्रतिषेधः । द्वितीयतृतीयचतुर्भङ्गिकयोस्तु आदिकेष्वदिमेषु त्रिषु त्रिषु भङ्गेषु प्रतिषेधश्चरमे जजना ।

अधुना चतुर्भङ्गीत्रयसत्कावांतरजङ्गकथने अतिदेशमाह ॥

जह चेव उ निखिते, संजोगा चेव ह्वंति भंगा य ।

तह चेव उ साहरणे, नाणत्तमि णं तइयंजे ॥

यथैव निक्षिप्ते निक्षिप्तद्वारे सचित्ताचित्तमिश्रपदानां संयोगाः कृता यथैव च सचित्तः पृथिवीकायः सचित्तपृथिवीकायस्योपरि निक्षिप्त इत्येवं स्वस्थानपरस्थानापेक्षया चतुर्भङ्गीत्रयभङ्गेष्वेकैकस्मिन् भङ्गे पदत्रिंशत् २ जङ्गा उक्ताः सर्वसंख्यया चत्वारि शतानि द्वात्रिंशदधिकानि जङ्गानां तथात्रापि संहतद्वारे छव्वव्याः । तथाहि प्राग्विवात्रापि चतुर्भङ्गीत्रयमेकैकस्मिंश्च भङ्गे सचित्तः पृथिवीकायः मध्ये संहत इत्यादिरूपतया स्वस्थानपरस्थाने अधिकृत्य पदत्रिंशत् पदत्रिंशद्भेदाः सर्वसंख्यया जङ्गानां चत्वारि शतानि द्वात्रिंशदधिकानि नवरं द्वितीयतृतीयचतुर्भङ्गिकयोः प्रत्येकं तृतीये जङ्गे अनन्तरपरंपरमार्गणाविधौ निक्षिप्तद्वारादाविदं वक्ष्यमाणं नानात्वमवसेयम् । निक्षिप्तद्वारे अन्येन प्रकारेणानन्तरमार्गणा कृता अन्यत्र संहतद्वारे अन्यथा करिष्यते इति भावः तदेवान्यथात्वं दर्शयन् संहरणवृक्कणमाह ॥

मत्तेण जेण दाहिइ, तत्थ अदिजं तु होज्ज असणाइ ।

हुंतुं यं तह ते मा, देइ अह होइ साहरणं ।

येन मात्रकेण दास्यति दात्री तत्रादेयं किमप्यस्ति अशनादिकं प्रकादि सचित्तं पृथिवीकायादिकं वा ततस्तत् अदेयमत्र स्थानान्तरे क्लिप्त्वा ददाति (अश्रुति) एतत्संहरणम् । तत् पदवृक्कणानुसारेणानन्तरपरंपरमार्गणाऽनुसारणीया । तद्यथा सचित्तपृथिवीकायामध्ये यदा संहतिस्तदाऽनन्तरसचित्तपृथिवीकायै संहतम् । यदा तु सचित्तपृथिवीकायस्योपरिस्थिते पिठरादौ संहरति तदा परंपरया सचित्तपृथिवीकायै संहतमेवमकायादिष्वपि भावनीयम् । अनन्तरसंहते न ग्राह्य परंपरसंहते पृथिवीकायादिषु घट्टने ग्राह्यमिति । संप्रति द्वितीयतृतीयचतुर्भङ्गीसत्कं तृतीयं जङ्गमाश्रित्य येषु वस्तुषु मा[पा]त्रकस्थितमदेयं वस्तु संहरति तान्युपदर्शयति ।

जृमाइएसु तं पुण, साहरणं होइ ठसु निकाएसु ।

जं तं दुहा अचित्तं, साहरणं तत्थ चउजंगो ।

तत् पुनर्मात्रकस्थितस्यादेयस्य वस्तुनः संहरणं जृम्यादिकेषु सचित्तपृथिवीकायादिषु पदसु जीवनिक्वायेषु जयति जायते । तत्र चानन्तरोक्त एव कल्प्याकल्प्यविधिरवधारणीयः । तथा यत्संहरणं द्विधाऽपि आधारापेक्षया च अचित्तमचित्तसचित्ते यत्संहर्यते इत्यर्थः । तत्र चतुर्भङ्गी चत्वारो भङ्गास्तानेवाह ।

सुखे सुखं पढं, सुखे उट्ठं तु विइयओ भंगो ।

उट्ठे सुखं तइओ, उट्ठे उट्ठं चउत्थो उ ।

शुक्ले शुक्लं संहतमिति प्रथमो जङ्गः । शुक्ले आर्द्धमिति द्वितीयः । आर्द्धं शुक्लमिति तृतीयः । आर्द्धं आर्द्धमिति चतुर्थः ।

एकेके चउजंगो, सुखाइएसु चउसु भंगेसु ।

थोवे थोवं थोवे, वहुं च विवरीय दो अने ।

शुक्लादिषु शुक्ले शुक्लसंहतमित्यादिषु चतुर्षु भङ्गेषु मध्ये एकैकस्मिन् जङ्गे चतुर्भङ्गी तद्यथा स्तोके शुक्ले स्तोके शुक्लं स्तोके शुक्ले वहु शुक्लं (विवरीय दो अनेति) एतद्विपरीतौ द्वौ अन्यौ जङ्गौ छव्वयौ । तद्यथा शुक्ले वहु स्तोके छव्वकम् । यहुके शुक्ले वहु शुक्लमिति । एवं शुक्ले आर्द्धमित्यादिष्वपि त्रिषु भङ्गेषु स्तोके स्तोकमित्यादिरूपा चतुर्भङ्गी प्रत्येकं भावनीया । सर्वसंख्यया पुरुष भङ्गाः । अत्र कल्प्यविधिमाह ।

जत्य उ थोवे थोवं, शुक्ले उद्धं व होइ तं गिज्जं ।

जइ तं तु समुक्खित्तं, थावाज्जरं दलइ अन्नो ।

यत्र तु भङ्गे स्तोकां तुशब्दाद्बहुके च संहतं भवति तदपि शुक्ले शुक्लं कल्पते एव अथवा शुक्ले आर्द्धे वाशब्दादार्द्धं शुक्लमार्द्धं आर्द्धं वा तदा तत्प्राहां न शेषम् । कुत इत्याह (जइ इत्यादि) यदि तत् अदेयं वस्तु स्तोकाभारं बहुभाररहितमन्यत्र समुत्क्रियते-तद्वाति तर्हि तदार्द्धं कल्पते नान्यथा बहु । किंच सन्निहयमाणं बहु भारं भवति । ततः शुक्ले शुक्लमित्यादिषु चतुर्विंशतिषु प्रत्येकं स्तोके स्तोकमिति । प्रथमत्युत्तरीया भङ्गौ कल्पेते न द्वितीयचतुर्थौ तत्र दोषानाह ।

उत्तरेवे निशरेवे, महत्तज्जाणम्मि तुक्खवह माहो ।

आवेयत्तं वोच्छेउ, लुक्कायवतो य गुरुमत्ते ।

महति ज्ञाजने प्रभूतादेयवस्तुभारयुक्ते गुरुमात्रेकरूपे उत्कृष्टे उत्पाटयमाने (निकलेवेत्ति) निक्षिप्यमाणे दात्र्याः पीमा भवति । तथा लघ्वचं न परपीमां गणयतीति निन्दा तथा तद् ज्ञाजने कदाचिदुष्णजक्तादिभृतं स्यात्ततस्तस्योत्पाटने कथमपि तस्य च विधिनाशो दात्र्याः साधोर्वा दाहः स्यात् । तथा मुएरुस्य भिक्षादानायात्पाटितमिदं भ्रममित्येवं खेदवशतः कदाचिदप्रीतिरुपजायते ततस्तत्र द्रव्यस्य द्रव्यवच्छेदः । तथा महति भाजने जम्मे तन्मध्ये स्थिते जक्तादौ सर्वतो विसर्पति चूम्यादिस्थितपृथिवीकायादिजन्तुविनाशः । यत एवमेते दोषास्ततः स्तोके बहुकं बहुके बहुकमिति द्वौ भङ्गौ सर्वत्रापि न कल्पेते । एतदेवाह ।

थोवे थोवं बूडं, सुक्के उद्धं तु आइन्नं ।

बहुयं तु अणाइन्नं, करुदोसो त्ति काऊणं ।

स्तोके स्तोकम् उपलक्षणमेतत् । बहुके वा स्तोकां यन्निक्षिप्तं तदपि शुक्ले शुक्लं कल्पते एव ततः । शुक्ले आर्द्धे तुशब्दात् आर्द्धं शुक्लम् आर्द्धं प्राई च तत् भवति । आचीर्णं कल्पते इति भावः । यत्तु बहुकं स्तोके बहुके वा सन्निहयते तत् अनाचीर्णं कुत इत्याह । स. दुकसंहारः रुतदोषोऽनन्तरगाथायामुक्तदोष इति कृत्वा, उक्तं संहतद्वारम् । अथ दायकद्वारं गाथापङ्केनाह ।

बाद्धे वुद्धं मत्ते, उन्मत्ते वेवेए य जरिए य ।

अंधेद्वए पगरिए, आरूढे पाठयाहिं च ।

हत्थन्हुनियलवप्पं, विवज्जए चेव हत्थपाएहिं ।

तेरासिगुव्विणी वा-लवचउज्जंति फसुल्लंती ।।

भज्जंती य दल्लंती य, कड्ढंती चेव तह य पीसंती ।

पिज्जंती सेवंती, कन्नंति य मइमाणी य ।

लुक्कायवगहत्था, समण्डा निक्खिवित्तु ते चेव ।।

तं वइ वोगाहंती, संघट्ठंती रज्जंती य ।।

संसत्तेण य दव्वेण, वित्तहत्था य लित्तमत्ता य ।

उव्वत्तंती साहा-रणं व दिंती य चोरियं ।।

पाहुक्कियं व ठवंती, सपच्चयायां परं च उइस्स ।

आजोगमणानोगे-ए दलंती वज्जणिज्जाए ।।

बाद्धादौ या वर्जनीया इति क्रियायोगः । तत्र बाद्धो जन्मतो वर्षाष्टकास्यान्तर्वर्ती १ वृद्धः सप्ततिवर्षाणां मतान्तरापेक्षया षष्टिवर्षाणां वा उपरिवर्ती २ मत्तः पीतमदिरात्रिः ३ उन्मत्तो इतो ग्रहणदीतो वा ४ घेपमानः कम्पमानशरीरः ५ ज्वरितो

ज्वररोगपीकितः ६ अन्धश्चक्षुर्विकलः ७ प्रगलितो गलकुपुः ८ आरूढपाठकयोः काष्ठमथोपानहोः । ९ । तथा हस्तान्हुना करविषयकाष्ठवन्धने १० निगमेन च पादविषयलोहमयबन्धनेन बद्धः ११ हस्ताभ्यां १२ पादाभ्यां वर्जितस्थितत्वात् ॥ १३ त्रैशिको नपुंसकः १४ । गुर्वी आपन्नसत्त्वात् १५ । बाधवत्संशुन्यो-पजीविविशिशुका १५ चुञ्जाना जोजनं कुर्वती १६ फसुञ्जंती दध्यादि मन्थन्ती । १७ । भर्जयन्ती चुट्टयां कश्चित्कादिचनकादि स्फोटयन्ती । १८ दलन्ती घट्टेन गोधूमादि चूर्णयन्ती १९ कण्ठयन्ती उदूखले तण्डुलादिकं गण्टयन्ती २० पिपन्ती शिब-या तिलामलकादिप्रमृञ्जन्ती २१ पिञ्जयन्ती पिञ्जेन रुतादिकं विरलं कुर्वती । २२ सेवन्ती कार्पासं क्षोत्रिन्यां क्षोत्रयन्ती २३ कन्तन्ती कर्त्तनं कुर्वती । २४ । प्रमृजयन्ती रुतकसाक्ष्यां पौनः-पुन्येन विरलं कुर्वती २५ पट्कायव्यग्रहस्ता पट्काययुक्तहस्ता २६ यथा श्रमणस्य भिक्षामादाय तानेव पट्कायान् मृमौ निक्षिप्य ददती २७ तानेव पट्कायानवगाहमाना पादाभ्यां चाद्वयन्ती । २८ । संघट्टयन्ती तानेव पट्कायान् शेषशरीरावयवैरेव स्पृशन्ती । २९ । आरभमाणा तानेव पट्कायान् विनाशयन्ती । ३० । संसत्तेन दध्यादिना द्रव्येण क्षिप्तहस्ता खरगिटतहस्ता । ३१ । तथाऽनेनैव द्रव्येण दध्यादिना संसत्तेन क्षिप्तमात्रा खरगिट-तमात्रा । ३२ । उद्धर्तयन्ती महत्पिपरादिकमुद्धर्य तन्मध्याद्दती ३३ साधारणं बहूनां सत्कं ददती ३४ तथा चोरितं ददती ३५ अग्रक्रूरादिनिमित्तं मूत्रस्थाव्यामाकृष्य स्थगनिकादौ मुञ्चन्ती ३६ संप्रत्यपाया संभाव्यमानापाया दात्री ३७ तथा विवक्षितसाधुव्यतिरेकेण परमन्यं साध्यादिकमुद्दिश्य यत्स्थापितं तद्दती ३८ तथाऽऽभोगेन साधूनामिस्थं न कल्पत इति परिक्षाप्यो-पस्यया शुद्धं ददती ३९ अथवा अनानागेनाशुद्धं ददती ४० सर्व-संख्यया चत्वारिंशदोषाः ११६ मूर्तितादिवारेषु “संसज्जिमेहि वज्ज-अगरिहि एहिं पि गोरसदावेहिं” । इत्यादिग्रन्थेन संसत्तादिदो-षाणामभिधानेऽपि यदभूयोऽप्यत्र “संसत्तेण य दव्वेण वित्तहत्था-य लित्तमत्ताये” त्याद्यभिधानं तदशेषदायकदोषाणामेकत्रोपदर्श-नार्थमित्यदोषः । संप्रत्येतेषामेव दायकानामपवादमधिकृत्य वर्ज-नावर्जनविभागमाह ।

एएसि दायगाणं, गहणं केसिं वि-होइ भइयव्वं ।

केसिं वीअग्गहणं, तव्विवरीए जवग्गहणं ।।

पतेषां बालादीनां दायकानां मध्ये केपाञ्चिन्मूलत आरभ्य पञ्च-विंशतिसंख्यानां ग्रहणं जज्ञनीयं कदाचित्थाविधं महत्प्रयोजन-मुद्दिश्य कल्पते दोषकावे निति । तथा केपाञ्चित्पट्कायव्यग्रह-स्तादीनां पञ्चदशानां हस्तादग्रहणं जिज्ञायाः तद्विपरीतेषु बा-लादिचिपरीतेषु दातरि ध्रुवो ग्रहणं संप्रति बाद्धादीनां हस्तादितो भिक्षाया ग्रहणे ये दोषाः संभवन्ति ते दर्शनीयास्तत्र प्रथमतो बालमधिकृत्य दोषानाह ।।

केहुट्ठिगअप्पाहि-ऊणं दिन्ने व नग्गहणपज्जत्तं ।

खंतियमग्गणदिन्ने, उट्ठाहं पउसचारज्जना ।।

काचिदभिनवा धार्मिका श्रमणेभ्यो भिक्षां दद्यादिति निजपु-त्रिकां (अप्पादिऊणं ति) संदिश्य भक्तं गृहीत्वा क्षेत्रं जगाम । गतायां तस्यां कोऽपि साधुः संघाटको जिज्ञामागतः तथा च बाह्यिकया तस्मै तन्हुदौदनो वितीर्षः सोऽपि च संघाटकमुख्य-साधुस्तां बाह्यिकां मुग्धतरामवगत्य लाम्पट्यतो भूयो जूय वद्याच्च पुनर्देहि पुनर्देहि इति ततस्तथा समस्तोऽप्योदनो दत्तस्तत एव

मुञ्चतुतकदध्यादिकमपि । अपराह्णे च समागता जननी उपवि-
श्य भोजनाय ज्ञप्तिता निजपुत्रिका । देहि पुत्रि ! मह्यमोदनमि-
ति । साऽवोचत् दत्तः समस्तोऽप्योदनः साधवे । साऽब्रवीत्
शोभनं कृतवती । मुञ्चान् मे देहि सा प्राह मुञ्चा अपि साध-
वे सर्वे प्रदत्ताः । एवं यत् यत् किमपि सा याचते तत्तत्सर्वं
साधवे दत्तमिति । ततः पर्यन्ते काञ्चिकमात्रं यावत्तदपि बाहिका
जृणति साधवे दत्तमिति । ततः साऽजिनवश्राफिका रुष्टा सती
पुत्रिकामेवमपवदति किमिति त्वया सर्वं साधवे दत्तं सा ब्रूते
स साधुर्नृयो नृयो याचते ततो मया सर्वमदायिततः सा साधो-
रुपरि कोपावेशमाविशन्ती सूरिणामन्तिकमगमत् । अचकथञ्च
सकत्रमपि साधुवृत्तान्तं यथा जवदीयो यः साधुरित्यर्थः मत्पु-
त्रिकायाः सकाशात् याचित्वा याचित्वा सर्वमोदनदिकमानी-
तवानिति । एवं तस्यां महता शब्देन कथयन्त्यां शब्दश्रवणतः
प्रातिवेशिकजनोऽप्योऽपि च परंपरया नृयान्मिलितो ज्ञातश्च
सर्वैरपि साधुवृत्तान्तस्ततो विदधति तेषु कोपावेशिनः
साधूनामवर्णवादम्, नूनममी साधुवेषविस्म्विनश्चारजटा इव
बुण्ठका न साधुसदृशा इति ततः प्रधचनाम्बुवादापनोदाय
सूरिजिस्तस्याः सर्वजनस्य च समक्षं स साधुर्निभस्त्योपकरणं
च सकलमगृह्य सर्वजनैर्निष्काशितः । तत एवं तस्मिन्निष्काशिते
श्राविकायाः कोपः शममगमत् । ततः सूरिणां क्रमाश्रमणमादायो-
क्तवती जगवन् ! मा मन्त्रिमित्तमेष निष्काशयतां क्रमस्वैकं ममा-
पराधमिति । ततो नृयोऽपि यथावत्साधुः शिक्षित्वा प्रेषितः
सूत्रं सुगमम् । नवरं (उड्डाहपओसचारजटा इति) लोके उड्डा-
हस्ततो लोकस्य प्रद्वेषजावतश्चारजटा इव बुण्ठका अमी न साधव
इत्यवर्णवादः । यत एवं वाङ्मन्त्रिकाग्रहणे दोषास्ततो बालाश्च
ग्राह्यमिति ।

संप्रति स्थविरदायकदोषानाह ।

श्वेरो गलंतन्नालो, कंपणहृत्यो पभिज्ज वा दैतो ॥

अपहुति य आचितं, एगयरे वा उज्जयओ वा ।

अत्यन्तस्थाविरो हि प्रायो गल्लालो भवति । ततो देयमपि व-
स्तु बालया खरण्टयति जवतीति तद्ग्रहणे लोके जुगुप्सा । तथा
कम्पमानहस्तो जवति । ततो हस्तकम्पने चशब्दोऽयं वस्तु नृ-
मौ निपतति तथा च पर्ज्जीवनिकायविराधना । स्वयं वा स्थ-
विरो ददत् निपतेत् तथा च सति तस्य पीमा नृम्याश्रितपर्ज्जी-
वनिकायविराधना च । अपि च प्रायः स्थाविरो गृहस्याप्र-
चुरस्वामी भवति ततस्तेन दीयमानेन प्रचुर एव इति विचि-
न्त्य गृहे स्वामित्वेन नियुक्तस्य चित्तं प्रद्वेषः स्यात् । स च
एकतरस्मिन् साधौ गृहे वा यद्वा उज्जयोरपीति ।

मत्तोन्मत्तावाश्रित्य दोषानाह ।

अवयासभाणजेओ, वमणं अमुं चि लोणगरहा य ।

पंतावणं च मत्ते, वमणविवज्जां य उम्मत्ते ।

मत्तः कदाचिन्मत्ततया साधोगात्रिङ्गनं विदधाति भाजनं वा
जिनत्ति । यद्वा कदाचित्पीतमासवं ददानो यमति वमंश्च साधुं
साधुप्राप्तं वा खरण्टयति । ततो लोके जुगुप्सा भिन् इमे साध-
वोऽशुचयो ये मत्तादपीत्यं भिक्षां गृह्णन्तीति । तथा कोऽपि नस्तो
मद्वशनिर्वधतया रे मुण्ण ! किमत्रायत इति ब्रुवन् घातमिति
विदधाति तत एवं यतो मत्तेऽपायादयो दोषास्तस्मान्न ततो
ग्राह्यम् । येन त एवाल्लिङ्गनादयो दोषा यमनयजो उम्मत्तेऽपि
तस्मात्ततोऽपि न ग्राह्यम् ।

संप्रति वेपितज्वरितावाश्रित्य दोषानाह ।

वेवियपरिसारणया, पासे वरु भेज्ज भाणजेओ वा ।

एमेव य जरियम्मि वि, जरसंकमणं च उड्डाहो ।

वेपितास्तु दातुः सकाशाद्विज्ञाग्रहणे देयवस्तुनः परिसातनं भ-
वति यद्वा पार्श्वे साधुनाजनाद्विहः स वेपितो देयं वस्तु क्षिपेत्
यद्वा येन स्थाल्यादिना भाजनेन कृत्वा निक्षामानयति त-
स्य नृमौ निपाते भेदः स्फोटनं स्यात् एवमेव ज्वरितेऽपि दोषा
ज्ञावनीयाः । किञ्च ज्वरिताग्रहणे ज्वरं संक्रमेण साधोर्भवेत् ।
तथा जने उड्डाहो यथा अहो अमी आहाररूपया यदित्थं
ज्वरपीकितादपि भिक्षां गृह्णन्तीति ।

अन्धगलत्कुप्रावाश्रित्य दोषानाह ।

उड्डाहकायपरणं, अंधे जेओ य पासल्लुहणं च ।

तदोसी संकमणं, गलितभिसभिज्जदेहे य ॥

अन्धाद्विज्ञाग्रहणे उड्डाहः । तत्रायमहो अमी औदरिका य-
दन्धादपि भिक्षां दातुमशक्नुवतो भिक्षां गृह्णन्तीति । तथा अ-
ंधोऽप्यथन पादाभ्यां शून्याश्रितपर्ज्जीवनिकायघातं विदधति ।
तथा लोष्टादौ स्वस्वितः सन् नृमौ निपतेत् । तथा च सति भि-
क्षादानाद्योत्पादितहृत्तृहीतस्थाल्यादिभाजनभङ्गः । तथा स
देयं वस्तु पार्श्वे भाजनयदिस्तात् प्रक्षिपेददर्शनात् तस्मादन्धा-
दपि न ग्राह्यम् । तथा त्वग्दोषिणि किं विशिष्टे इत्याह । गलितं
भृशं भिन्नदेहमन्त्रात्वात् व्यत्यासेन पदयोजना सा चैवं भृशम-
तिशयेन गलितमर्द्धपङ्कं रुधिरं च बहिर्वहनभिन्नश्च स्फुटितो
देहो यस्य स तथा तस्मिन् तद्दोषसंकमणं कुप्टव्याधिसंक्रा-
न्तिः स्यात् तस्मात्ततोऽपि न ग्राह्यम् ।

संप्रति पाडुकारूढादिचतुष्टयदोषानाह ।

पाउयदुरूढपढाणं, बद्धे परियाव अमुं खिसा य ।

करञ्जिन्ना मुंखिसा, तेवि य पायम्मि पढाणं च ॥

पाडुकारूढस्य भिक्षादानाय प्रचञ्चतः कदाचिद्गृहस्थित्वात्
पतनं स्यात् । तथा बद्धे दातरि भिक्षां प्रयच्छति परितापो दुःखं
तस्य भवेत् । तथा (अमुं इति) तत्र पुरीषोत्सर्गादौ जलेन
तस्याशौचवर्णासंभवात् । ततो भिक्षाग्रहणे लोके जुगुप्सा य-
थामी अशुचयो यदेतस्मादप्यशुचित्वयुक्तात् भिक्षामाददते इति ।
एवं विज्जकरोऽपि भिक्षां प्रयच्छति लोके जुगुप्सा तथा हस्ता-
जावेन शौचकरणासंभवात् । एतच्चोपलक्षणं तेन हस्ताजावे
येन कृत्वा भाजनेन भिक्षां ददाति यद्वा देयं वस्तु तस्य पतनमपि
जवति । तथा च सति पर्ज्जीवनिकायघातात् । एत एव दोषाः
यदि विच्छिन्नपादेऽपि दातरि द्रष्टव्याः केवलं पादाजावेन तस्य
भिक्षादानाय प्रचलतः प्रायो नियमतः पतनं पातो भवेत्तथा च
सति भूम्याश्रितकटिकादिकमत्तव्याघातः ।

संप्रति नपुंसकमधिकृत्य दोषानाह ।

आयपरोभयदोसा, अभिक्खगहणम्मि खोज्जणनपुंसे ।

लोक्कजुगुंसा संका, एरिसया नूणमेण वि ॥

नपुंसके भिक्षां प्रयच्छति आत्मपरोजयदोषः । तथाहि नपुं-
सकादभीक्ष्णं भिक्षाग्रहणे अतिपरिचयो भवति अतीव परिच-
याच्च तस्य नपुंसकस्य साधोर्वा लोभो वेदोदयरूपः समुप-
जायते । ततो नपुंसकस्य साधुविज्ञायासेवनं द्वयस्यापि मै-
थुनसेवया कर्मबन्धः । अर्भीक्ष्णग्रहणशब्दोपादानाच्च कदाचि-
द्विज्ञाग्रहणे दोषान्नाह । परिचयाभावात् । तथा लोके जुगु-

प्सा यथैते नपुंसकादपि निष्पन्निकामाददते इति । साधूनाम-
प्युपरि जनस्य शङ्का जयति तस्माद्यथैतेऽपि साधवो नूनमी-
दृशा नपुंसकाः कथमन्यनाप्तेन सद निष्काग्रहणव्याजतोऽतिप-
रिचयं विदधते इति । संप्रति गुर्विणीयावयवत्वे आश्रित्य दोषा-
नुपदर्शयति ॥

गुर्विणिगन्ने संघ-दृणा उ उद्धतवेसमाणीए ।

वाढाई मंसेदुग, मज्जारई विराहिजा ।

गुर्विण्या जिज्ञादानार्थमुत्तिष्ठत्या भिक्षां दत्त्वा स्थाने उपवि-
शन्त्याश्च गर्जे तस्य संघट्टनं संघट्टनं जयति । तस्मान्न ततो ग्राह्यम्
(वाढाई मंसेदुगन्ति) अत्रार्पन्वाह्यत्यासेन पदयोजना (वा-
लमिति) शिशुं भूमौ मञ्जिकादौ वा निक्षिप्य यदि भिक्षां द-
दाति तर्हि तं बालं मार्जारादयो विरालसारमेयादयो मांसेणकु-
कादि मांसखण्डं शशकशिशुगिति वा कृत्वा विराधयेत् विनाश-
येत् । तथा आहारखरणटितौ शुष्कौ हस्तौ जयतस्ततो जिज्ञां
दत्त्वा पुनर्दाया हस्ताभ्यां गृह्यमाणस्य बावस्य पीमा भवेत्
ततो बाववत्सातोऽपि न ग्राह्यम् ।

सुज्ञानां मथन्तीं चाश्रित्य दोषानाह ।

जुंजंती आयमणे, उदगं वोमी य दोगगरहा य ।

घुसुलंती संसत्ते, करम्मि लिच्चे भवे रमगा ।

सुज्ञाना दात्री भिक्षादानार्थमाचमनं करोति आचमने च कि-
यमाणे उदकं विराधयेत् । अथ न करोत्याचमनं तर्हि लोकं वो-
टिरिति कृत्वा गर्हां स्थात् तथा (घुसुलंती) दध्यादि मथन्ती
यदि तदध्यादिसंस्कृतं मध्नाति तर्हि तेन संसक्तदध्यादिना क्षिप्ते
करे तस्य भिक्षां ददत्यास्तेषां रसजीवानां वधो जयति ततस्त-
स्या अपि हस्तान्न कल्पते ।

संप्रति पेषणादिदोषानुपदर्शयति ।

दगवीए संघट्टण,पीमेषेण कंडदलभज्जणे रुहणं ।

पिंजंतरुंजणाई, दिन्ने लिच्चे करे उदगं ।

पेषणकण्डनद्वनानि कुर्वतीनां हस्ताद्विज्ञाग्रहणे उदकवीज-
संघट्टनं स्यात् तथाहि पिपत्ती यदा जिज्ञादानायात्तिष्ठति तदा
पिण्यमाणित्वादिसत्काः काश्चिन्मृत्काः सचित्ता अपि ह-
स्तादौ लगिताः संजयन्ति ततो जिज्ञादानाय हस्तादिप्रस्फोटने
भिक्षां वा ददत्या भिक्षासंपर्कतस्तासां विराधना जयति भिक्षां
च दत्त्वा जिज्ञावयवखरणटितौ हस्तौ जलेन प्रकाशयेत् । ततः
पेषणे उदकवीजसंघट्टना । एवं कण्डनद्वनयोरपि यथायोगं
जाननीयम् । तथा जर्जने जिज्ञां ददत्या वेलाजनेन कमल्लुक्षि-
प्तगोधूमादीनां दहनं स्यात् । तथा पिञ्जनं रुञ्जनमादिशब्दाक-
र्तनप्रमर्दने च कुर्वती भिक्षां दत्त्वा जिज्ञावयवखरणटितौ हस्तौ
जलेन प्रकाशयेत् ततस्तत्राप्युदकं विनश्यतीति न ततो भिक्षा
कल्पते ।

संप्रति पट्कायव्यग्रहस्तादिपञ्चकस्वरूपं गाथाद्वयेनाह ।

लोणदगग्रणिवन्ती, फलाइ मच्छाई सजीयहृत्यम्मि ।

पाण्णोगाहणया, मंष्ट्रणसेमकारणं ॥

खण्णमाणी आरभये, मज्जणथोयइ सिंचए किंचि ।

उक्कायविसरणमाई, जिंदइ उडे पुरपुरंते ॥

इह सा पट्कायव्यग्रहस्ता उच्यते यस्या हस्ते सजीवलवण-
मुदकमग्निर्वायुपरितो वा वस्तिः फलादिकं बीजपूरादिकं मत्स्या-
दयो वा विद्यन्ते ततः सा यद्येतेषां सजीवलवणादीनामादानं

तदपि श्रमणभिक्षादानार्थं भूम्यादौ निक्षिप्तं तर्हि न कल्पते ।
तथा अवगाहना नामादयस्तेषां पर्ज्जीवनिकायानां पादे संघट्ट-
नं शेषकायेन हस्तादिना संमर्दनं संघट्टनमारजमाणा कुड्या-
दिना भूम्यादि खनन्ती । अनेन पृथिवीकायारम्भ उक्तः । यद्वा
मज्जन्ती शुद्धेन जलेन स्नान्ती अथवा धावन्ती शुष्केनोदकेन
वस्त्राणि प्रक्षालयन्ती यदि वा किञ्चिद्भुक्कवल्यादिकं संवन्ती एते
नापकायारम्भो दर्शितः । उपलक्षणमेतत् ज्वलयन्ती वा फूत्का-
रेण वैश्वानरं वस्यादिकं वा सचित्तवातभृतमितस्ततः प्रक्षिप-
न्ती एतेनाग्निवास्तुसमारम्भ उक्तः । तथा शोकादेश्वेदविशार-
णे कुर्वती । तत्र छेदः पुष्पफलादेः खण्डनं विशरणं तेषामेव ख-
ण्डनां शेषणायोन्मोचनाम् । आदिशब्दात्तदुलमुद्गीनां शो-
धनादिपरिग्रहः । तथा विन्दन्ती पष्ठान् व्रसकायान् । मत्स्यादी-
न् पुरपुरन्ते इति पोस्फूर्यमाणान् पीडयोद्वेष्ट इत्यर्थः ।
अनेन व्रसकायारम्भ उक्तः । इत्थं पर्ज्जीवनिकायमारजमाणा-
या हस्तान्न कल्पते ।

संप्रति पट्कायव्यग्रहस्त इति पदस्य व्याख्याने मतान्तरमु-
पदर्शयति ।

छकायव्यग्रहत्या, केई कोलाइकन्नलइयाई ।

सिद्धत्थगपुष्पाणि य, सिरम्मि दिन्नाइ वज्जंति ।

केचिदाचार्याः पट्कायव्यग्रहस्तेति वचनतः कोलादीनि वदरा-
दीनि आदिशब्दात्करीरादिपरिग्रहः । (कन्नद्वयाइति) कर्णे
पिनक्षानि तथा सिद्धार्थकपुष्पानि शिरसि दत्तानि वर्जयन्ति ।
हस्तग्रहणं हि तस्य पदस्य विशेषो पुरूपपादः ।

अन्ने जणंति दसमु वि, एसणदोसेमु नत्थि तगहणं ।

तेण न वज्जं भन्नइ, तण्णहणं दायगहणो य ।

अन्ये त्वाचार्यदेशीया जणन्ति । यथा दशस्वपि शङ्कितादिषु ए-
षणादोषेषु मध्ये तद्ग्रहणं पट्कायव्यग्रहस्तेत्युपादानमस्ति तेन
कारणेन लोकादियुक्तदशजिज्ञाग्रहणं न वर्ज्यं तदेतत्पापीयो-
यत आह जण्यते अत्रोत्तरं दीयते । यत्तु दायकग्रहणादेषणादो-
षमध्ये पट्कायव्यग्रहस्तेत्यस्य ग्रहणं विद्यते तत्कथमुच्यते न
तद्ग्रहणमिति ।

संप्रति संसक्तिमहाड्यादिदोषानाह ।

संसज्जिमंदि देत्ते, संसज्जमद्वलित्तकरमत्ता ।

संचाए यत्तण्णउ, उक्खिपन्ते वि ते चेव ॥

संसक्तिमति संसक्तिमद्व्यवाति देशे मण्डले संक्तिमता अव्ये-
ण क्षिप्तः करो मात्रं वा यस्याः सा तथाविधा दात्री भिक्षां द-
दती करविज्ञानं सत्त्वान् हन्ति । तस्मात्सा वर्ज्यते तथा म-
हतः पित्रादेरपवर्तनं संचारः । सूचनात्सूत्रमिति संचारि-
मत्कीटादिसत्त्वव्याघातः इदमुक्तं भवति महत्पिठरं यदा तदा
वा नात्पाठ्यते नापि यथा तथा वा संचार्यते महत्त्वादेव
किं तु प्रयोजनविशेषोत्पत्तौ सकृत् ततस्तदाश्रित्य प्रायः की-
टिकादयः मत्त्वाः संभवन्ति । ततो यदा तत्पिठरादिकमुद्धृत्य
किञ्चिद्दाति तदा तदाश्रितजन्तुव्यापादः । एते च दोषा उत्पा-
द्यमानेऽपि महति पिठरादौ । तत्रापि हि भूयो निक्षिप्यमाणे
हस्तसंस्पर्शतो वा संचारिमत्कीटिकादि सत्त्वव्याघातः अपि च
तथाभूतस्य महत उत्पादने दातुः पीडाऽपि भवति । तस्माच्च
तदुत्पादनेऽपि भिक्षा कल्पते ।

संप्रति साधारणं चोरितं वा ददत्या दोषानाह ॥

साधारणं बहुलं, तस्य उ दोसा जहेव अणिसट्ठे ।

चोरियण गहणाई, भयण सुएहाइ वा देंते ॥

बहूनां साधारणं यदि ददाति तर्हि तत्र यथा प्राक् अनिसट्ठे दोषा उक्तास्तथैव छष्ट्याः । तथा चौर्येण नृत्तकर्मकरैः स्नुषादौ वा ददति ग्रहणादयो ग्रहणबन्धनतामनादयो दोषा छष्ट्यास्तस्मात्ततोऽपि न कल्पते । संप्रति प्रावृत्तिकास्थापनादिद्वारप्रयदोषानाह ॥

पाहुन ठाविय दोसा, तिरिउद्धमहे तिहा अवायाउ ।

धम्मियमाईठवियं, परप्परं संति यं वा वि ॥

प्रावृत्तिकाश्चाल्यादिनिमित्तं संस्थाप्य या ददाति जिज्ञां तत्र दोषाः प्रवर्तनादयः संप्रत्यपायेति द्वारम् । अपायास्त्रिविधा तथ-
था तिर्यक् ऊर्ध्वमधश्च तत्र तिर्यग्वादिभ्य ऊर्ध्वमुत्तरं काष्ठादेरधः
सर्पकण्ठादेः इत्थं च त्रिविधानामप्यायानामन्यतममपायं बु-
द्ध्या सज्जावयन् ततो जिज्ञां गृह्णीयात् “ परंचोद्देशेति ” ॥
यष्टुकं तत्राह धार्मिकाद्यर्थमपरसाधुकार्पादिकप्रवृत्तिनिमित्तं
यत्स्थापितं तत्परस्य परमार्थतः संबन्धीति न तद् गृह्णीयात् ।
तद्ग्रहणे अदत्तादानदोषसंभवात् । यद्वा परसत्कं मुञ्चति परस्य
ग्लानादेः सत्कं यद्दाति तदपि स्वयमादातुं न कल्पते अदत्तादा-
नदोषात् किन्तु यस्मै ग्लानाय दापितं तस्मै नीत्वा दातव्यं स चेन्न
गृह्णाति तर्हि नृयोऽपि दाज्याः समानीय समर्पणीयम् । यदि पुन-
रेवं दात्री वदति यदि ग्लानादिको न गृह्णाति तर्हि स्वयं ग्राह्य-
मिति तर्हि ग्लानाद्यग्रहणे तस्य कल्पत इति ।

संप्रत्याजोगानाजोगदायकस्वरूपमाह ।

अणुकंपापमणीयडं, याचते कुणइ जाणमाणो वि ।

एसणदोसे वि ङ्क, कुणइ उ असढो अ याणंतो ॥

संदैवैते महानुभावा यतयोऽत्रप्रान्तमशनमश्नन्ति तस्मात्क-
रोति तेषां शरीरोपष्टम्भाय घृतपूरादीनामित्येवमनुकम्पया यदि
वा मयैतेषामनेपणीयाग्रहणनियमजङ्गो भक्तव्य इति प्रत्यनीका-
र्थतया जनात्रपि तान् आध्याकर्मादिरूपानेषणादोषान् करोति
द्वितीयः सुकरोऽत्यजमानो ऽशठभावम् । तदेव व्याख्यानयति च-
त्वारिंशदपि बाह्यादिद्वाराणि ॥ संप्रति यष्टुकं “ एषसि दायगाणं
गहणं केसि वि होइ भइयव्वमित्यादि ” तद्वाचिख्यासुः प्रथ-
मतो बाह्यमाश्रित्य भजनामाह ॥

भिक्षायामिते अविपन्न-णा उ बाहेणे दिज्जमाणम्मि ।

संदिहे वा गहणं, अइवहुयवियायणे णुन्ना ।

मातुः परोक्षे जिज्ञासात्रे बाहेन दीयमाने अविचारणा कल्पते
इदं न वेति विचारणाया अपि ज्ञावः किंतु ग्रहणं भिक्षाया भवति ।
अतिबहुकेतु बालेन दीयमाने किमद्य त्वं प्रभूतं ददासि इति विचा-
रणे सति अनुज्ञा पार्श्ववर्तिमात्रादिसत्कमुत्कटना जवति तदा
ग्राह्यं नान्यथा । संप्रति स्थविरमत्तविषयां भजनामाह ।

येरपहु थरथरंते, धरिए अन्नेण दढसरंरे वा ।

अव्वत्तमत्तसट्ठे, अविज्जन्ने वा असागरिए ।

स्थविरो यदि प्रभुर्भवति (थरथरंति चि) कम्पमानो यदि
अन्येन विधूतो वर्तते स्वरूपेण वा दृढतरशरीरो भवति तर्हि ततः
कल्पते । यथा अज्यक्तं मनाक् यो मत्तः सोऽपि च यदि आच्छोऽ
विह्वलश्चापरवशश्च भवति । तस्मादेवंविधानमत्तात् तत्र साग-
रिको न विद्यते तर्हि कल्पते नान्यथा । उन्मत्तादिवत्तुष्कविषयां
भजनामाह ।

भुइजइगदिताई-ददग्गहो वेविए जरम्मि सिवे ।

अन्नधरियं तु सढो, देयं धन्नेण वा धरियं ।

उन्मत्तो हसादिर्हसो ग्रहगृहीतादिः स चेत् कुचिर्भक्षकश्च जवति
तदा तद्वस्तात्कल्पते नान्यथा । वेपितोऽपि यदि दृढहस्तो भवति
न हस्तेन गृहीतं किमपि तस्य पतति तदा तस्मादापि कल्पते ।
ज्वरितादपि ग्राह्यम् । ज्वरे सिवे सति । अन्धोऽपि यदि देयं वस्तु
अन्येन पुत्रादिना धृतं ददाति स्वरूपेण आदौश्च यदि वा स एवा-
न्धोऽन्येन विधूतः सन् देयं ददाति तर्हि ततो ग्राह्यं नान्यथा
पूर्वोक्तदोषप्रसङ्गात् । त्वग्दोषादिपञ्चविषयां भजनामाह ।

मंरुपपसुत्तिडुड्डी, असागरिए पाउया गए अयद्धे ।

कपट्टेड्डेसवियारे, इयारविच्चे असागरिए ।

मण्डलानि वृत्ताकारहृदविशेषरूपाणि प्रसूतिर्नखादिविदारणेऽ
पि चेतनाया असंभवात्तद्रूपो यः कुष्ठो रोगविशेषः सोऽस्यास्तीति
मण्डलप्रसूतिकुष्ठो स चेदसागारिके सागारिकाभावे ददाति तर्हि
ततः कल्पते न शेषकुष्ठिनः सागारिके वा पश्यति पाण्डुकारुण्डोऽपि
यदि ज्वल्यच्चस्थानस्थितस्तदा कारणे सति कल्पते । तथा
क्रमयोः पादयोर्बद्धो यदि सविचार इतश्चेतश्च पीराम-
न्तरेण गन्तुं शक्तस्ततो बद्धादपि तस्मात्कल्पते । इतरस्तु य
इतश्चेतश्च गन्तुमशक्तः स चेदुपविष्टः सन् ददाति न च कोऽपि
च तत्र सागारिको विद्यते तर्हि ततोऽपि कल्पते इतश्चेतश्च
जिज्ञां दातुमपि न शक्नोति तत्र प्रतिषेध एव न भजना उपलब्ध-
णमेतत् । तेन जिन्नकरोऽपि यदि सागारिकाभावे ददाति तर्हि न
कल्पते जिन्नपादो यद्युपविष्टः सन् सागारिकासंपाते प्रयच्छति
ततस्ततोऽपि कल्पते । नपुंसकादिसप्तकविषयां भजनामाह ।

पिंभग अप्पमिसेवी, वेलायणजीविवेरियरसव्यं ।

उक्किवत्तमणावाए, अक्किचिलगो ठवंतीए ॥

नपुंसको यदि अप्रतिसेवी लिङ्गाद्यनासेवकस्तर्हि ततः क-
ल्पते तथा आपन्नसत्त्वाऽपि यदि (वेलायणजी) सूचनात्सूत्रमिति
न्यायात् वेला मासप्राप्ता न भवति । नष्टममासगर्भा यदि भव-
तीत्यर्थः तर्हि स्थविरकल्पिकैः परिहार्या । अर्थात्तद्विपरीताया
हस्तात्स्थविरकल्पिकानामुपकल्पते इति द्रष्टव्यम् । तथा याऽपि
बालवत्सा स्तन्यमात्रोपजीविशिशुका सा स्थविरकल्पिकानां
परिहार्या न ततः स्थविरकल्पिकानामपि कल्पते किमपीति
भावः । यस्यास्तु बाल आहारेऽपि लगति तस्या हस्तात्कल्प-
ते । स हि प्रायः शरीरेण महान् भवति ततो न मार्जारादिवि-
राधनादोषप्रसङ्गः । ये तु भगवन्तो जिनकल्पिकास्ते मूलत-
एवापन्नसत्त्वां बालवत्सां च सर्वथा परिहरन्ति । एवं भुञ्जा-
नाभर्जमानादलन्तीष्वपि भजना भावनीया । सा चैवं भुञ्जाना
अनुच्छिष्टा सती यावदद्यापि न कवलं मुखे प्रक्षिपति तावत्त-
द्वस्तात्कल्पते । भर्जमानाऽपि यत्सचित्तं गोधूमादिकडिल्लके
क्षिप्तं तद्भ्रष्टोत्तारितमन्यच्च नोऽद्यापि हस्तेन गृह्णाति अत्रा-
न्तरे यदि साधुरायातो भवति सा चेद्ददाति तर्हि कल्पते । तथा
दलयन्ती सचित्तमुद्रादिना दल्यमानेन सह घट्टं मुक्तधत्तो
अत्रान्तरे च साधुरायातस्ततो यद्युत्तिष्ठति अचेतनं वा अष्टं
मुद्रादिकं दलयति तर्हि तद्वस्तात्कल्पते । काण्डयन्त्याः काण्ड-
नायोऽपाटितं मुशलं न च तस्मिन् मुशले किमपि काञ्च्या बीजं
लक्ष्मस्ति अत्रान्तरे च समायातः साधुस्ततो यदि साधुपात्रे
प्रदेशे मुशले स्थापयित्वा जिज्ञां ददाति तर्हि कल्पते गिर-
न्यादिविषयां भजनामाह ॥

पीसंती निष्पिडे, फासं वा फुसुअणे असंसत्तं ।
कत्तण असंखचुभी, उन्निरे वा जा अओक्खलिणी ॥
उव्वट्टेण असंस-त्तेण वि अट्ठिहण न घट्टेइ ।

पिंजणपमदणसु य, पच्चाकम्मं जहा नत्थि ॥

पिपन्ती निष्पिडे पेयणपरिसमाप्तौ प्रासुकं वा पिपन्ती यदि ददाति तर्हि तस्या हस्तात्कल्पते । तथा फुसुकरणे असंसत्तं दध्यादि मन्थन्याः कल्पते । तथा कर्तने या अशंखचूर्णशंखचूर्णखरणितहस्तं कृतति । इह काचित् स्वित्तस्यातिशयस्वेदताऽपनोदाय शंखचूर्णेन हस्तौ जङ्घां च खरणयित्वा कृतति तत उच्यते । अशंखचूर्णमिति । अथवा चूर्णमपि शंखचूर्णमपि अग्रहस्ताकृतन्ती या (अओक्खलिणी) अभुक्ताशीलानां जलेन हस्तौ प्रक्षालयतीति भावः । तस्या हस्तात्कल्पते । तथा उद्धत्तेन कार्पासलोठेन (असंसत्तेण वा वित्ति) असंसक्तेनागृहीतकार्पासेन हस्तेनोपलक्षिता सती यदि उत्तिष्ठति (अट्ठिहयत्ति) अर्थिकान् कार्पासिकानित्यर्थः । न घट्टयति तदा तद्वस्तात्कल्पते । पिञ्जनप्रमर्दनयोरपि पश्चात्कर्म न भवति । तथा ग्राह्यमिति ।

सेसेसु य पडिवक्खे, न संजवइ कायगहणमार्इसु ।

पडिवक्खस्स अभावे, नियमाउ जवे तद्गहणं ॥

शेषेषु कायेषु (कायगहणमार्इसु) षट्कायव्यग्रहस्तादिषु प्रतिपन्न उत्सर्गापेक्षयाऽपवादरूपो न विद्यते न संभवति ततः प्रतिपन्नस्याभावो नियमात् जवति । तथा प्रहणमिति । उक्तं दायकद्वारम् । अथोन्मिश्रद्वारमाह ।

सचित्ते अचित्ते, पीसणउम्मीसगम्मि चउजंगो ।

आइतिए पडिसेहो, चरिमे जंगम्मि भयणा उ ॥

इह यत्रोन्मिश्रयते ते द्वे अपि वस्तुनि त्रिधा । तद्यथा सचित्ते अचित्ते मिश्रे च । तत उन्मिश्रके मिश्रकतश्चतुर्भङ्गी अत्र जातवैक्यचनं ततस्तिष्ठश्चतुर्भङ्ग्यो जवन्तीति वेदितव्यम् तत्र प्रथमा सचित्तमिश्रपदाज्या द्वितीया सचित्ताचित्तपदाज्या तृतीया मिश्राचित्तपदाभ्यामिति । तत्र सचित्तमिश्रपदाभ्यामियं सचित्ते सचित्तम् । मिश्रे सचित्तम् । सचित्ते मिश्रम् । मिश्रे मिश्रमिति । द्वितीया त्वियं । सचित्ते सचित्तम् । अचित्ते सचित्तम् । सचित्ते अचित्तम् । अचित्ते अचित्तमिति । तृतीया इयं मिश्रे मिश्रम्, अ-अचित्ते मिश्रं, मिश्रे अचित्तम्, अचित्ते अचित्तमिति । तत्र गाथापर्यन्ते तु शब्दस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वादाद्यायां चतुर्भङ्गिकायां सकलायामपि प्रतिषेधः विशेषश्चतुर्भङ्गीद्ये प्रत्येकमादिभिके आदिमेषु त्रिषु भङ्गेषु प्रतिषेधश्चरमे तु भङ्गे जजना वक्ष्यमाणा । अथैवातिदेशं कुर्वन्माह ।

जह चेव य संजोगा, काराणां हउओ य साहरणे ।

तह चेव य उम्मीसे, होइ विसेइमो तत्थ ॥

यथा चैवाधः प्राक् सहरणद्वारे कायानां पृथिवीकायानां सचित्ताचित्तमिश्रपदज्जिनानां स्वस्थानपरस्थानाज्यां संयोगजङ्गाः प्रदर्शिता द्वात्रिंशदधिकचतुःशतसंख्याप्रमाणास्तथैवोन्मिश्रेऽपि उन्मिश्रद्वारेऽपि दर्शनीयास्तद्यथा । सचित्तः पृथिवीकायः सचित्तपृथिवीकाये उन्मिश्रे उन्मिश्रद्वारेऽपि दर्शनीयास्तद्यथा सचित्तः पृथिवीकायः सचित्तात्काय उन्मिश्रे इत्येवं स्वस्थानपरस्थानापेक्षया षट्त्रिंशत्संयोगाः एकैकस्मिन् संयोगाः सचित्तमिश्रपदाज्यां सचित्ताचित्तपदाज्यां मिश्राचित्त-

पदाज्यां च प्रत्येकं चतुर्भङ्गीति द्वात्रिंशद्गुणिता जातानि चत्वारि शतानि द्वात्रिंशदधिकानि न तु संहिते उन्मिश्रे च । सचित्तादिवस्तुनः सचित्तादिवस्तुनिक्षेपान्नास्ति परस्परं विशेषः । अत आह तत्र तयोः संहितोन्मिश्रयोर्भवाति परस्परमर्थविशेषे वक्ष्यमाणः । तमेवाद ।

दायव्वमदायव्वं च, दोइ दव्वाइ देइ मीसाइं ।

ओयणकुसुयाईणं, साहरणतयन्नाहिं गोहुं ॥

दातव्यं साधुदानयोग्यमितरदातव्यं तच्च साचित्तं मिश्रं तुपादिर्वा ते द्वे अपि द्रव्ये मिश्रयित्वा यद्दाति यथौदनं कुपितेन दध्यादिना मिश्रयित्वा तत उन्मिश्रे एवंविधमुन्मिश्रजङ्गणमित्यर्थः । सहरणं तु यज्जाजनस्थमदेयं वस्तु तदन्यत्र कापि स्थगनिकादौ संहृत्य ददाति । ततोऽयमनयोः परस्परं विशेषः द्वितीयतृतीयचतुर्भङ्गीसत्कचतुर्भङ्गीभजनामाह ।

तं पि य सुक्खे सुक्खं, भंगा चत्वारि जहे व साहरणे ।

अप्पबहुए वि चउरो, तहेव आइन्नाइन्ने ॥

यदि च तदचित्तं मिश्रयति तदपि तत्रापि शुष्के शुष्कं मिश्रितमित्येवं भङ्गाश्चत्वारो यथा सहरणे । तद्यथा शुष्कमुन्मिश्रं शुष्के शुष्के आर्द्रमार्द्रं शुष्कमार्द्रं आर्द्रमिति । तत एकैकस्मिन् जङ्गे सहरणे इव अल्पबहुत्वे अधिकृत्य चत्वारश्चत्वारो भङ्गाः । तद्यथा स्तोके शुष्के स्तोके शुष्कं, स्तोके शुष्के बहुकं शुष्कमिति । एवं शुष्के आर्द्रमित्यादावपि जङ्गविके प्रत्येकं चतुर्भङ्गी भावनीया सर्वसंख्यया भङ्गाः । पोमश । तथा तथैव सहरणे इव आचीर्षानाचीर्षे कल्याकल्यामुन्मिश्रे ज्ञातव्याः । तद्यथा शुष्के शुष्कमित्यादीनां चतुर्णां जङ्गानां प्रत्येकं यौ द्वौ द्वौ भङ्गौ स्तोके स्तोकमुन्मिश्रं बहुके स्तोकमित्येवंरूपौ तौ कल्प्यौ दातृपीमादिदोषाज्जावत् स्तोके बहुकं बहुके बहुकमित्येवंरूपौ तु यौ द्वौ भङ्गौ तावकल्प्यौ तत्र दातृपीमादिदोषसंज्ञावत् शेषानुभावा यथासंभवं सहरण इव छद्मव्याः । उक्तमुन्मिश्रद्वारम् ।

इदानीमपरिणतद्वारमाह ॥

अपरिणयं पि य दुब्बिहं, दव्वे जावे य दुब्बिहमिकेकं ।

दव्वम्मि होइ ठकं, जावम्मि य होइ सव्विजलगा ॥

अपरिणतमपि द्विविधं तद्यथा छव्ये छव्यत्वविषयं जावे जावत्वविषयं छव्यरूपमपरिणतं भावत्वमपरिणतं चेत्यर्थः । पुनरप्येकैकं दातृगृहीतुसंबन्धान् द्विधा । तद्यथा द्रव्यापरिणतं दातृसत्कं च एवं भावापरिणतमपि । तत्र छव्यापरिणतस्वरूपमाह ।

जीवत्तम्मि अविगए, अपरिणयं परिणयं गए जीवे ।

दिट्ठतो दुब्बदही, इय अपरिणयं परिणयं तं व ॥

जीवत्वे सचेतनत्वे अविगते अत्रैष्टेपृथिवीकायादिकं छव्यमपरिणतमुच्यते गते तु जीवे परिणतम् । अत्र दृष्टान्तो दुग्धदधिनी । यथाहि दुग्धत्वात्परिपूर्यं दधिजावमापन्नं परिणतमुच्यते दुग्धभावे वाऽवस्थिते अपरिणतमेवं पृथिवीकायादिकमपि स्वरूपेण सजीवं सजीवत्वात्परिपूर्यमपरिणतमुच्यते जीवेन च विप्रमुक्तं परिणतमिति । ते च यदा दातुः सत्तायां वर्तन्ते तदा दातृसत्कं यदा तु ग्रहीतुः सत्तायां तदा ग्रहीतृसत्कमिति ।

संप्रति दातृविषयं जावापरिणतमाह ।

दुग्गमाइसापन्नं, जइ परिणमइ तत्थ एगस्स ।

देमि चि न सेसाणं, इय अपरिणयं भावओ एयं ॥

एवं द्विकादिसामान्ये भ्रात्राद्विकादिसाधारणे देयवस्तुनि यद्येकस्य कस्यचिद्दामित्येवं भावः परिणमति शेषाणाञ्चैतत् तद्भावतोऽपरिणमतां तद्भावापेक्षया देयतयाऽपरिणतमित्यर्थः । अथ साधारणानिसृष्टस्य दातृजावपरिणतस्य च कः परस्परं प्रति-विशेषः उच्यते साधारणानिसृष्टं दायकपरोक्षत्वे दातृभावापरिणतं तु दायकसमकृत्वे इति । संप्रति गृहीतविषयं ज्ञावापरिणतमाह ।

एगेण वा वि तेसिं, मणम्मि परिणामियं न इयरेण ।

तं पि हु होइ अगेज्जं, सन्निजलग्गा सामिसाद्दु य ॥

एकेनापि केनचित् अत्रेतनेन पाश्चात्त्येन वा एषणीयमिति मनसि परिणमितं न इतरेण द्वितीयेन तदपि भावतोऽपरिणतमपि कृत्वा साधूनामग्राह्यं शङ्कितत्वात्कलहादिदोषसंज्ञाच्च । संप्रति द्विविधस्यापि ज्ञावापरिणतस्य विषयमाह (सन्निजलेग्यादि) तत्र दातृविषयं ज्ञावापरिणतं ज्ञातृविषयं स्वाभिनिविषयं च ग्रहीतृविषयं ज्ञावापरिणतं साधुविषयम् । उक्तमपरिणतद्वारम् । संप्रति विसद्वारं वक्तव्यं तत्र विसं यत्र दध्यादिद्रव्यलेपो द्रव्यमिति तच्च न ग्राह्यम् ।

घेत्तव्वमलेवकमं, देवकडे मा हुं पच्छकम्माई ।

न य रसगेहि पसंगो, इइ वुत्ते चोयगो भणइ ॥

इह साधुना सदैव ग्रहीतव्यमलेपकृतं बल्लवनकादि मा जूवन् लेपकृति गृह्यमाणे पश्चात्कर्मादयो दध्यादिविसद्वस्तादिप्रकाशनादिरूपा दोषाः आदिशब्दात्कीटिकादिसंस्कृतवस्त्रादिप्रोच्छुनादिपरिग्रहः । अतो लेपकृतं ग्रहीतव्यम् । अलेपग्रहणे गुणमाह । न च सदैवालेपकृतो ग्रहणे रसगुच्छिप्रसङ्गो रसाज्यवहारत्वात्पट्यवृद्धिस्तस्मात्तदेव साधुभिः सदैवाज्यवहार्यम् । एवमुक्ते सति चोदको ज्ञपति ।

जइ पच्छ कम्पदोसा, हवंति मा चेव भुंजउ सययं ।

तवनियमसंजमाणं, चोयगहाणी खमंतस्स ॥

यदि लेपकृतग्रहणे पश्चात्कर्मादयोः पश्चात्कर्माप्रभृतयो दोषा भवन्ति ततस्तत्र गृह्यते तर्हि मा कदाचनापि साधुर्लुक्काम् । एवं हि दोषाणां सर्वेषां मूलत एवात्थानं निषिक्तं भवति । सुरिराह हे चोदक ! सर्वकालं कृमापयतोऽनशनतपोरूपं कृपणं कुर्वतः साधोश्चरमाव्रजे तपोनियमसंयमानां हानिर्भवति तस्मात्तथावज्जीवं कृपणं कार्यम् । पुनरपि परः प्राह यदि सर्वकालं कृपणं कर्तुं मशक्तस्तर्हि एवमासकृपणं कृत्वा पारणक्रमलेपकृता विवृत्तम् । गुरुराह यद्येवं कुर्वन् तपःसंयमयोगान् कर्तुं शक्नोति तर्हि करोतु न कोऽपि तस्य निषेधः । ततो जूयोऽपि चोदको ब्रूते । यद्येवं तर्हि एवमासान् उपोष्याचाम्लेन जुक्कान् तेन तच्छक्नोति तत एकदिन-हान्या तावत्परिभावेत् यावच्चतुर्थमुपेक्ष्याचाम्लेन पारणकं करोति एव “मध्यसंस्तरेणत्ति” सदैवालेपकृतं गृह्णीयात् । अमुमेव गाथया निर्दिशति ।

त्रिंत्तंति भाणिऊणं, छम्मासा हायए चउत्थं तु ।

आयंविद्वस्स गहणं, असंथरे अप्पत्तेवं तु ।

विसं सदोषमिति ज्ञपित्वा अलेपकृतोक्तव्यं तीर्थकरणधरैरनुज्ञातमिति गुरुवचनम् अत्र चोदक आह । यावज्जीवमेव न जुक्कान् न चेत् यावज्जीवमज्जने न शक्नोति तर्हि एवमासानुपेक्ष्य आचाम्लेन जुक्कान् न चेदेवमपि शक्नोति तत एकादिनाऽपि हान्या तावदात्मानं तोषयेत् यावच्चतुर्थमुपेक्ष्याचाम्लस्य ग्रहणं करोतु एवमप्य-

संस्तरेण अशक्तौ अल्पलेपं गृह्णन् पानमेव गाथाद्वयेन विवृणोति आयंविद्वस्स पारणए, छम्मासनिरंतरं तु खविऊणं ।

जइ न तरइ छम्मासे, एगदिणुत्तं तत्रो कुणइ ।

एवं एकेकदिणं, आयंविद्वस्सपारणं धवेऊण ।

दिवसे दिवसे गिएहउ, आयंविद्वस्समेव निद्वेवं ।

यदि सर्वकाले कृपणं कर्तुं मशक्तस्तर्हि एवमासान्निरन्तरं ज्ञपित्वा पारणके आचाम्लं करोतु । यदि एवमासानुपचस्तु न शक्नोति तत एकदिनो न तु करोतु । एवं एवमासावधिरैकैकदिनं परित्यज्याचाम्लेन पारणकं तावत्करोतु यावच्चतुर्थमेवमप्यशक्तौ प्रतिदिनं निर्वपमाचाम्लमेव गृह्णातु ।

जइ से न जोगहाणी, संपए से व होइ तो खमओ ।

खमणंतरेण आयं-विद्वस्सं तु निययं तवं कुणइ ।

यदि (से) तस्य साधोः संप्रति दात्री एष्यति वा कालेन योगदानिः संप्रत्युपेक्षणादिरूपसंयमयोगभ्रंशो न भवति तर्हि भवानुपेक्षकः एवमासाद्युपकर्ता तत्र च कृपकमानानामेकैकदिनहान्या पूर्वोक्तस्वरूपाणामनन्तरं यावत्पणमासावधिरूपोऽयं करोतु एवमप्यशक्तौ नियतं सदैव आचाम्लरूपं तपः करोतु केवलं संप्रति सेवार्तसंहननानां नास्ति तादृशी शक्तिरिति न तथोपदेशो विधीयते । पुनरपि पर आह ॥

हिड्ढावणिकोसद्वगा, सोवीरगचरभोयणो मणुया ।

जइ ति विजयंति तहा, किं नाम जइ न जावंति ॥

अथो वा मम ये महाराष्ट्राः कोशलकाः कोशलदेशोद्भवाः सदैव सौवीरकक्तरमात्रजो जिनस्तेऽपि च सेवार्तसंहननास्ततो यदि तेऽपीत्यं यापयन्ति यावज्जीवं तर्हि तथा सौवीरकमात्रभोजनेन किञ्च यतयो मोक्षगमनकटिबद्धकक्षा यापयन्ति तैः सुतरामेव यापनीयं प्रभृतगुणसंज्ञात् । अत्र सुरिराह ॥

तिय सीयं समणं, तिय उगहं गिहीण तेणणुआयं ।

तकाईणं गहणं, कठरमाईसु जइयवं ॥

त्रिकं वक्ष्यमाणं शीतं श्रमणानां तेन प्रतिदिवसमाचाम्लकरणे तक्राद्यजावत आहारपाकासंभवेनाजीर्णादयो दोषाः प्रादुःष्यन्ति तदेवं त्रिकमुक्तं गृहिणां तेन सौवीरकमात्रभोजनेऽपि तेषामाहारपाकाजावतो नाजीर्णादिदोषा जायन्ते ततस्तेषां तथा प्रयततामपि न कश्चिदोषः साधूनां तूक्तनीत्या दोषास्तेन कारणेन तक्रादिग्रहणं साधूनामनुज्ञातम् । इह प्रायो यतिना विवृतिपरिभोगपरित्यागेन सदैवात्मशरीरं यापनीयं कदाचिदेव च शरीरस्यापाटवे संयमयोगवृद्धिनिमित्तं वलाधोमायविवृतिपरिभोगः । तथा चोक्तं सूत्रे “अन्निकखणं निव्विगइ गया य इत्ति” निव्विहतिपरिजोगे च तक्राद्येवोपयोगीति तक्रादिग्रहणं कठरादिषु घृतवटिकोन्मिभती मनादिषु ग्रहणं भाज्यं विकल्पनीयम् । ग्लानत्वादिप्रयोजनोत्पत्तौ कार्यं न शेषकालमिति तेषां बहुलेपत्वात् गृह्यादिजनकत्वाच्च । अथ किं तत्रिकमित्यत आह ॥

आहार उवहि सेज्जा, तिन्नि वि उगहा गिहीण सीए वि ।

तिन्नि उ जीइ तेसिं, उहउ उसिणेण आहारो ॥

आहार उपधिः शय्या त्रीण्यपि गृहिणां शीतेऽपि शीतलेऽपि उष्णानि भवन्ति ततो जीर्यते विग्रहमन्तरेणापि (उहउत्ति) उज्जयतो बाह्यतोऽज्यन्तरतश्चोष्णेन तापेनाहारो जीर्यते । तत्राज्यन्तरो ज्ञोजनवशात् बाह्यः शय्योपधिवशात् ॥

एयाई वि य तित्ति वि, जईण सीयाई होंति गिणहे वि ।

तेणुवहम्मइ अग्गी, तओ य दोसो अजीसइ ॥

एतान्येव आहारोपधिशय्यारूपाणि त्रीणि यतीनां त्रीण्येऽपि त्रीण्येऽपि शीतानि प्रवृत्तिं तत्राहारस्य शीतता भिक्षाचर्यायां प्रविष्टस्य बहुकगृहं स्तोकास्तोकद्वारेण वृहद्वेदाङ्गनात् उपधेरेकमेकवारं वर्षमध्ये वर्षाकालाद्वर्षा प्रकाशनेन मन्त्रित्वात् । शय्यायास्तु प्रत्यासन्नान्निकरणाच्चावेन तेन कारणेन त्रीण्येऽपि शीतानि प्रवृत्तिं तत्राहारस्य शीतता भिक्षाचर्यायां प्रविष्टस्य बहुकगृहं स्तोकास्तोकद्वारेण वृहद्वेदाङ्गनात् उपधेरेकमेकवारं वर्षमध्ये वर्षाकालाद्वर्षा प्रकाशनेन मन्त्रित्वात् । शय्यायास्तु प्रत्यासन्नान्निकरणाच्चावेन तेन कारणेन त्रीण्येऽपि शीतानि प्रवृत्तिं तत्राहारस्य शीतता भिक्षाचर्यायां प्रविष्टस्य बहुकगृहं स्तोकास्तोकद्वारेण वृहद्वेदाङ्गनात् उपधेरेकमेकवारं वर्षमध्ये वर्षाकालाद्वर्षा प्रकाशनेन मन्त्रित्वात् । शय्यायास्तु प्रत्यासन्नान्निकरणाच्चावेन तेन कारणेन त्रीण्येऽपि शीतानि प्रवृत्तिं तत्राहारस्य शीतता भिक्षाचर्यायां प्रविष्टस्य बहुकगृहं स्तोकास्तोकद्वारेण वृहद्वेदाङ्गनात् उपधेरेकमेकवारं वर्षमध्ये वर्षाकालाद्वर्षा प्रकाशनेन मन्त्रित्वात् ।

ओयणमंडगसत्तुय-कुम्मासरायमासकलवद्धा ।

तुयरि मसूरि मुग्गा-मासा य अजेवकडा सुक्खा ॥

आदनस्तनुलादिभक्तं मण्डका कणिक्रमयाः प्रतीता एव । शक्यो यवाः कौदरूपाः । कुल्माषा उडदाः राजमाषाः सामान्यतश्चवलाः श्वेतचवलाका वा । कला वृत्तचनकाः सामान्येन वा चनकाः । तुवरा आढकी । मसूरा द्विदलविशेषाः । मुग्गा माषाश्च प्रतीताः । चकारादन्येऽप्येवंविधधान्यविशेषाः शुष्का अनाजं अलेपकताः । संप्रत्यलेपानि द्रव्याणि प्रदर्शयति ॥

उब्भिज्जपेज्जकंरु, तक्कोल्लुणसूवकंजिकडियाई ।

एए उ अप्पलेवा, पच्छा कम्मं तहा जइयं ॥

उद्भेदा वस्तुलभप्रतिशाकभर्जिका पेया यवागूः कण्डः कोद्रवौदनः । तत्र तक्राव्यम उल्लेखं येनौदनमनार्जकृत्योपयुज्यते । सूपो राक्षमुद्रदात्यादिः काब्जिकं सौवीरं कथितं तामनादि । आदिशब्दादन्यस्यैवंविधस्य परिग्रहः । एतानि द्रव्याण्यलेपलेपानि । एतेषु पश्चात्कर्म भाज्यं कदाचिद्भवति । कदाचिच्चेति भावः । संप्रति बहुलेपानि द्रव्याणि दर्शयति ॥

खीरदहिजादिकडर, तेद्वधयं फाणियं सपिंररसं ।

इच्चाई बहुलेवं-पच्छा कम्मं तहिं नियमा ॥

क्षीरं दुग्धं दधि प्रतीतं क्षीरपेया कटुरं प्रागुक्तस्वरूपं तैलं घृतं च प्रतीतं फाणितं गुडपानकं सपिण्डरसम् अतीचारसाधिकं खर्जुरादि इत्यादि द्रव्यजातं बहुलेपं द्रव्यम् । तत्र च पश्चात्कर्म नियमतः । अत एव यतयो दोषभारवस्तानि न गृह्णन्ति । यदुक्तं "पच्छाकम्मं तहिं भइयति" । संप्रति तामेव भजनामष्टभङ्गिका दर्शयति ॥

संसंछेरहत्थो, मत्तो वि य दव्वसावसेसियरं ।

एएसु अट्ठभंगा, नियमा गहणं तु एसु ॥

दातुः संबन्धी हस्तः संसृष्टोऽसंसृष्टो वा भवति । येन च कृत्वा भिक्षां ददाति तदपि मात्रं संसृष्टमसंसृष्टं वा द्रव्यमपि सावशेषमितरद्वा असावशेषम् । एतेषां च त्रयाणां पदानां संसृष्टहस्ताः संसृष्टमात्रसावशेषद्रव्यरूपाणां संप्रतिपक्षाणां परस्परं संयोगतोऽष्टौ भङ्गा भवन्ति ते चामी । संसृष्टे हस्तः संसृष्टं मात्रं सावशेषं द्रव्यम् । १ । संसृष्टो हस्तः संसृष्टं मात्रं निरवशेषं द्रव्यम् ॥ २ ॥ संसृष्टो हस्तोऽसंसृष्टं मात्रं सावशेषं द्रव्यम् ॥ ३ ॥ संसृष्टो हस्तोऽसंसृष्टं मात्रं निरवशेषं द्रव्यम् ॥ ४ ॥ असंसृष्टो हस्तः संसृष्टं मात्रं सावशेषं द्रव्यम् ॥ ५ ॥ असंसृष्टो हस्तः संसृष्टं मात्रं निरवशेषं द्रव्यम् ॥ ६ ॥ असंसृष्टो हस्तः असंसृष्टं

मात्रं सावशेषं द्रव्यम् ॥ ७ ॥ असंसृष्टो हस्तोऽसंसृष्टं मात्रं निरवशेषं द्रव्यम् ॥ ८ ॥ एतेषु चाष्टसु भङ्गेषु मध्ये नियमाभिश्चयेन श्रोत्रस्तु विषमेषु भङ्गेषु प्रथमतोऽप्यपञ्चमसप्तमेषु यदणमादानं कर्तव्यम् न समेषु द्वितीयचतुर्थपञ्चाशमरूपेषु । इयं चात्र ज्ञावना । इह हस्तो मात्रं वा द्वे वा स्वयोगेन संसृष्टे भवतोऽसंसृष्टे वा न तद्वशेन पश्चात्कर्म संभवति किं तर्हि द्रव्यवशेन तथा हि यत्र द्रव्यं सावशेषं तत्रैते साध्वर्थं खरणिट्ते अपि न दात्री प्रज्ञाव्रयति ज्यूयोऽपि परिवेषणसंभवात् । यत्र तु निरवशेषं द्रव्यं तत्र साधुदानानन्तरं नियमतस्तद्रव्याधारस्थादीं हस्तं मात्रं वा प्रक्षालयति । ततो द्वितीयादिषु भङ्गेषु द्रव्ये निरवशेषे पश्चात्कर्मसंज्ञवान् कल्पते प्रथमादिषु न पश्चात्कर्मसंज्ञवस्ततः कल्पते इति । उक्तं विसद्वारम् । अथ गदितद्वारमाह ॥

सच्चित्ते अचित्ते-मीसग तह उडुणो य चउभंगे ।

चउभंगे पडिसेहो, गहणे आणाइणो दोसा ॥

गदितमुज्झितं त्यक्तमिति पर्यायाः तच्च त्रिधा तद्यथा सचित्तमचित्तं मिश्रं च तदपि च । कदाचिच्चर्चते सचित्ते सचित्तमध्ये कदाचिदचित्ते कदाचिन्मिश्रे तत एवं गदितं सचित्ताचित्तमिश्रद्रव्यणमाधारभूतानाधेयभूतानां च संयोगतश्चतुर्भङ्गो भवति । अत्र जातावेकवचनं ततोऽयमर्थस्तिस्रश्चतुर्भङ्गो जयन्ति । तद्यथा सचित्तमिश्रपदाभ्यामेका सचित्ताचित्तपदाभ्यां द्वितीया मिश्राचित्तपदाभ्यां तृतीया । तत्र सचित्ते सचित्तं गदितं, मिश्रे सचित्तं, सचित्ते मिश्रं, मिश्रे मिश्रमिति । प्रथमा । सचित्ते सचित्तम्, अचित्ते सचित्तं, सचित्ते अचित्तम्, अचित्ते अचित्तमिति द्वितीया । मिश्रे मिश्रम्, अचित्ते मिश्रं, मिश्रे अचित्तम्, अचित्ते अचित्तमिति तृतीया । सर्वं संख्यया द्वादश भङ्गाः । सर्वेषु च भङ्गेषु सचित्तपृथिवीकायमध्ये गदितं इत्यादिरूपतया स्वस्थानपरस्थानाभ्यां षट्त्रिंशत् षट्त्रिंशद् विक्षेपास्ततः षट्त्रिंशत् द्वादशभिर्गुणितानि जातानि चत्वारिंशतानि द्वाविंशदधिकानि । एतेषु च सर्वेषु भङ्गेषु प्रतिषेधो ज्ञादिग्रहणे निवारणम् । यदि पुनर्ग्रहणं कुर्यात्तत आज्ञादय आज्ञानवस्थामिथ्यात्वविराधनारूपदोषाः । इहाद्यन्तग्रहणे मध्यस्यापि ग्रहणमिति न्यायादौदेशिकादिदोषदुष्टानामपि भक्तादीनां ग्रहणे आज्ञादयो दोषा द्रष्टव्याः । संप्रति गदितग्रहणे दोषानाह ।

उसिणस्स उडुणो दें-ते उवडज्जेज्ज कायदाहो वा ।

सीयपफणम्मि काया, पफिण महु विंहुआहरणं ॥

उणस्य द्रव्यस्य उडुणे समुज्जने ददमानो वा भिक्षां दद्येत जूम्याश्रितानां वा कायानां पृथिव्यादीनां दाहः स्यात् । शीतद्रव्यस्य जूमौ पतने भूम्याश्रिताः कायाः पृथिव्यादयो विराध्यन्तेऽत्र पतिते मधुविन्दूदाहरणम् । वारवतपुरं नाम नगरं तत्राभयसेनो नाम राजा तस्यामात्यो वारत्तकोऽन्यदा चाविरितमचपत्रमसंज्ञान्तमेवणासमितिसमितो धर्मघोषनामा संयतो जिज्ञासुः तस्य गृहं प्राविशत् । तज्जारां च तस्मै भिक्षादानाय प्रवृत्तघृतखण्डसन्निधायसभृतस्थाव्रीमुत्पाटितवती । अत्रान्तरे च कथमपि ततः खण्डमिश्रो घृतविन्दुर्जूमौ निपतितः । ततो जगवान् धर्मघोषो मुक्तिपदैकनिहितमनसो जलधिरिव गम्भीरो मेरुविरनिधकम्पो वसुधेव सर्वसहः शङ्ख इव रागादिजिरञ्जनो महासुजट इव कर्मरिपुविदारणनिषङ्कको भगवदुपदिष्टभिक्षाग्रहणविधिविधानकृतोद्यमो जिज्ञेयं गदितदोषदुष्टा तस्मात्त मे कल्पते इति परिभाष्य ततो निर्जगाम । वारत्तकेन चामात्येन मत्तवारणस्थि-

तेन दृष्टो भगवान् निर्गच्छन् चिन्तयति च स्वचेतसि किमनेन जगद्यता न गृह्यतेऽस्मद्दे जिकेति । एवं च यावच्चिन्तयति तावत्तुभूमौ निपतितं स्रष्टुमुक्तं घृतविन्दुं मक्त्रिकाः समागत्याऽश्रयन् तासां च प्रकृणाय प्रधाविता गृहगोधिका गृहगोधिकाया अपि विघाताय चक्षितः सरटः तस्यापि च प्रकृणाय प्रधावतिस्म मार्जारी तस्या अपि च वधाय प्रधावितः प्राघूर्णकः श्वा तस्यापि च प्रतिद्वन्द्वी प्रधावितोऽन्यो वास्तव्यश्वा ततो द्वयोरपि तयोः शुनोरनृत्परस्परं कण्टहस्ततः स्वस्वसारमेयपराजवद्वनभस्कुतयोः प्रधावितयोर्द्वयोरपि तस्वामिनोरनृत्परस्परं महद्युद्धम् । एतच्च सर्वं वारक्तकामात्येन परिजावितं ततश्चिन्तयति स्वचेतसि घृतादेर्विन्दुमात्रेऽपि भूमौ निपतिते यतः एवमधिकरणप्रवृत्तिरत एवाधिकरणजीरुजगवान् घृतविन्दुं भूमौ निपतितमवलोक्ष्य जिक्तां न गृहीतवान् । अहो सुदो भवति प्राप्तधर्माको हि नाम जगद्यन्तं सर्वज्ञमन्तरेणेत्यमनपायिनं धर्ममुपदेष्टुमीशो न खल्वन्यो रूपविशेषं जानाति । एवमसर्वज्ञोऽपि नेत्यं सकलकालमनपायं धर्ममुपदेष्टुमत्रम् । तस्मद्भगवानेव सर्वज्ञः । एवं च मे जिने वेद्यता तदुक्तमेव वाऽनुष्ठानं मयाऽनुष्ठानव्यमित्यादि विचिन्त्य संसारविमुखश्चो मुक्तिवनिताश्रेयसुखलम्पटसिंह इव गिरिकन्दरया निजप्रसादाद्विनिर्गत्य धर्मघोषस्य साधोरुपकरणं प्रजग्यामग्रहीत् । स च महात्मा शरीरेऽपि निःस्पृहो यथोक्तजिक्ताग्रहणादिविधिसेवो संयमानुष्ठानपरायणः स्वाध्याये जायितान्तःकरणो दीर्घकालं संयममनुपाल्य जातप्रततकर्मा समुच्छितदुर्निवार्यप्रसरः कृपकश्रेणिमारुह्य घातितकर्मचतुष्टयं समूहघातं हत्वा केवलज्ञानवद्वीमासादितवान्, ततः कालक्रमेण सिद्ध इति । उक्तमेवणाचारम् । पि० । ध० । दर्श० । ग० । पं० व० । पंचा० । महा० । स्था० । आचा० । प्रव० । (एषणायाः शङ्कितादयो दश दोषास्ते चाचाराङ्गे पिएमाधिकारे एवैषणादोषमधिकृत्योक्तास्ते च गोयरचरियाशब्दे व्याख्यास्यन्ते)

(६) एतेषां शङ्कितादिदोषाणामपि बहुभेदत्वं यथा शङ्कितं शङ्कितदोषः अत्र चत्वारो जेदाः शङ्कितग्राही शङ्कितभोजी निःशङ्कितग्राही शङ्कितभोजी २ शङ्कितग्राही निःशङ्कितभोजी ३ निःशङ्कितग्राही निःशङ्कितभोजी ४ प्रकृतं द्वेधा सचित्ताचित्तप्रकृतं वा । आद्यं त्रिधा पृथिव्यव्यवस्थातिभेदात् । ततः पृथिवीप्रकृतं चतुर्धा सरजस्कं सचित्तं पृथिवीरजोगुणैरुत्तं तच्च तन्प्रकृतं च सरजस्कप्रकृतं मिश्रसचित्तासचित्तरूपः कर्दमस्तेन प्रकृतं मिश्रकर्दमप्रकृतं मिश्रोऽपरिणतसचेतनकर्दमस्तेन प्रकृतमिति मिश्रकर्दमप्रकृतम् । ऊपमृत्तिका हरिताल-दिङ्गुलकास्ततः शिलावजनवणगैरिकाश्चेत्यादिका ऊपरकादि पृथ्वीकायप्रकृतं च अक्कायप्रकृतं पुरःकर्म पश्चात्कर्म सस्निग्धोदार्द्धरूपं चतुर्भेदं दानात्पूर्वं हस्तमात्रकायकालने पुरःकर्म दानानन्तरं कालने पश्चात्कर्म सस्निग्धमीषदुदकयुक्तमुदार्द्धमुदकविन्दुयुक्तम् । वनस्पतिप्रकृतं द्विधा प्रत्येकानन्तजेदात् प्रत्येकं प्रकृतं त्रिधा पृष्ठं आमं तन्दुलक्षोदविकुक्षुसा प्रतीता उक्तप्रकृतिकाप्रजासुख्यादिफलादीनां शुक्लीकृतानि खण्डानि अम्लिकापत्रसमुदायो वा रुद्धखलखरगिडितैः प्रकृतं प्रत्येकवनस्पतिप्रकृतं कुट्टितानन्तप्रकृतं द्वितीयस्य पश्यतोऽपि भावापरिणतत्वेन । गृहीतभावापरिणतं तु अनन्तप्रकृतम् अचित्तप्रकृतं द्विधा गृहीतागृहीतभेदात् गृहीतैर्मांसवसाशोणितसुरामृत्रोच्चारादिभिः शिष्टजनस्याभद्रयापेयैर्भक्षितं गृहीताचित्तप्रकृतम् संभजन्ति विगच्छन्ति संज्ञपत्वात्कीटिका-

मक्त्रिकादयो येषु दध्यादिषु तानि संसक्तानि तैः १ अगर्हितैरचित्तैर्भक्षितमगर्हितसंसक्तचित्तप्रकृतं २ निक्षिप्तं सचित्तादौ न्यस्तं ३ पिहितं सचित्तादिभिः स्थगितं ४ संहृतं येन हस्तमात्रा कणदात्री साधोरशनादिकं दास्यति तत्र शिष्यादिकं वा यदि स्यात्तदन्यत्र सचित्तेऽचित्ते वा क्विप्वा तेन गृह्यते तत्संहृतं ५ दायकदोषा वलादिनिर्दीयमाने ६ उन्मिश्रं सचित्तादिभिर्मिश्रितम् ७ । अपरिणतं द्वेधा अव्यभावज्जेदात् तत्र सचित्तं वस्तु दीयमानं अव्यवापरिणतं जावापरिणतं द्विधं दातृग्रहीतृभेदात् द्वयोः साधारणेऽन्नादिवेकेन दीयमाने द्वितीयस्य जावोऽपरिणतो न दानपरिणामवान् तद्दातृजावापरिणतम् । अन्नाद्विनिर्गृह्य जावापरिणतस्य च को विशेषः । उच्यते द्वितीयादीनां परोक्षमेकस्याददतो निसृष्टं भवति भावापरिणतं तु यत्र द्वयोः साध्वोर्भिक्षार्थं गतयोरेकस्य मनसि तदन्नादिकमशुचं परिणतम् अन्यस्य च तदेव शुद्धमिति ८ । लिप्तदोषः दध्याद्युपलितेन हस्तेन मात्रकेण चान्नादिषु ग्रहणे पश्चात् कर्मादिसंज्ञवात् तथाचांक्तम् “घित्तव्यमिद्वेकम्-माह पुरकर्म पञ्चकम्माह । न य रसगेहि पयं, सामुचे वत्तपीमा य” ९ गर्दितम् दीयमानस्यान्नादेः पृथ्वीकायादिसंसक्तादि गर्दितम् १० ॥ जीत० । प्रासैषणानिक्केपे ग्रहणैषणां प्रतिपाद्योक्तम् । साप्रतं प्रासैषणा उच्यते तथाचाह ।

दब्बे भावे घासे-सणा उ दब्बम्मि मच्छआहरणं ।

गलमंमुंडगजवखण, गलस्स पुच्छेण घट्टणया ८१५ ।

सा च प्रासैषणा द्विविधा द्रव्यतो भावतश्च तत्र अव्यतो मत्स्योदाहरणम् “एगो किं मच्छबन्धो गुले मंसपिं दाऊण दहे उडुति तं च एगो मच्छो जाणइ जहा एस गलो त्ति सो परिसरं तेण मंसं खाइ जेण ताहे पराहुतो घेप्पण गलमाहणइ मच्छबन्धो जाणइ एस गहिओत्ति । एवं तेण सव्वं खइयं मंसं सा य मच्छबन्धो खइप्पण मंसेण अट्टिए लछे अत्थइ तत्थ आहरणं बुविहं चरियं कप्पियं च । तं च मच्छबन्धं ओइयमणसंकपं जायंतं दहे मच्छो भणइ अहं पमत्तो चरतो गहिओ वत्ताए गाहे-तापयहे सा उक्खित्ता पच्छा गिलइ ताहे अहं वा कातीसमूदे पमिओ एवं विइयं पि तिइयं पि उगगलित्तो ताहे मुक्को अनया समुदे अहं गमो तत्थ मच्छबन्धो बलया महाइ करेति कम्मपहि ताहे समुदेवेषापाणिणं सह अहं तत्थ वंकीकए कमे पविट्ठो ताहे तस्स कम्मस्स अणुसारेण अतिगतो एवमिति निराबद्धया मुहाओ मुक्को जालतो एक्कवीसं वाराउ फिडिओ किहि पुण जाहे जाले बूरुं भवति ताहे हं जूमिं घेच्छण अच्छामि तथा एक्कम्मि जिज्जोदयम्मि दहे अत्थिया अम्हे किं कह वि ण जायं जहा एसो दहे सुक्किहान्ति ताहे सो दहो सुक्को मच्छाणं धले गती णत्थि ते सव्वे सुक्कंते पाणिण मया केइ जीमंति तत्थ कोइ मच्छबन्धो आगओ सो हत्थेण गहाय सूअण पोएत्ति ताहे मप्पणं ते तं अहं पि अचिरा विज्जाहामि जाव ण विज्जामि ताव उवायं चित्तेमि ताहे तेसिं मच्छाणं अन्तराहं सुलं मुहे गहिऊण विओ सो जाणइ एए सव्वे पोइल्लयासो गंतूए अम्माहिं दोहं धोवइ । तत्थ अहं मच्छबन्धं घयं करेत्तो वे बुड्ढाणो पाणिण पविट्ठो तं एयारिसं मनसत्तं च हाविइच्छसि गवेधियुं अहो ते निल्लज्जत्तणंति” ओघ० ।

(७) विस्तरेण प्रासैषणा निक्केपादिकं तत्र ।

संयोजनादीनि द्वाराणि वक्तव्यानि तानि च प्रासैषणारूपाणीति प्रथमतो प्रासैषणाया निक्केपमाह ।

नामं उवणा दविण, जावे घासेमणा मुण्येव्वा ।

दवे मच्छाहरणं, भावम्मिय होइ पंचविहा ॥

ग्रासैषणा चतुर्था । तद्यथा नामग्रासैषणा स्थापनाग्रासैषणा द्वये अव्यविषया ग्रासैषणा भावे जावविषया ग्रासैषणा । स्थापना ग्रासैषणा अव्यग्रासैषणाऽपि यावज्ज्यशरीररूपा ग्रहणैषणा भावनीया । ज्ञशरीरव्यतिरिक्तायां तु ग्रासैषणायां मत्स्य उदाहरणं दृष्टान्तः । भावविषया पुनर्ग्रासैषणा द्विधा । तद्यथा आगमतो नो आगमतश्च । तत्रागमतो ज्ञातस्तत्र चोपयुक्तः । नो आगमतो द्विधा प्रशस्ता अप्रशस्ता च । तत्र प्रशस्ता संयोजनादिदोषरहिताऽप्रशस्ता संयोजनादिरूपा तामेव निर्दिशति । “भावम्मिय” इत्यादि भावे जावविषया पुनर्ग्रासैषणा पञ्चविधा संयोजनादिभेदात्पञ्चप्रकाराः । तत्र अव्यग्रासैषणा उदाहरणस्य संबन्धमाह ॥

चरियं च कप्पियं वा, ओहरणं दुविहमेव नायव्वं ।

अत्यस्त साहणत्था, इणमिव ओयणट्ठाय ॥

इह विवक्षितस्यार्थस्य साधनार्थं प्रतिपादनार्थं द्विविधमुदाहरणं ज्ञातव्यम् । तद्यथा चरितं संकल्पितं च कथमिव विवक्षितस्यार्थस्य प्रसाधनायोदाहरणं प्रवर्तयितव्यम् आह । इणमिव ओदनार्थमिणमिव ओदतस्येति जावस्तत्र प्रस्तुतस्यार्थस्य प्रसाधनार्थमिदं कल्पितमुदाहरणम् । कोऽप्येको मत्स्यसन्ध्या मत्स्यग्रहणनिमित्तं सरो गतवान् गत्वा च तेन तदवस्थानाग्रजगे मांसपेसीसमेतो गत्रः सरो मध्ये प्रचिक्षिपे तत्र च सरसि परिणतबुद्धिरेको महादक्को जीर्णमत्स्यो वर्तते स गलगतमांसगन्धमाग्राय तद्भक्षणार्थं गत्रस्य समीपमुपागत्य यत्नतः पर्यन्ते सकलमपि मांसं खादित्वा पुच्छेन च गत्रमाहत्य दूरतोऽपचक्राम । मत्स्यसन्ध्या च गृहीतो गत्रेन मत्स्य इति विचिन्त्य गत्रमाकृष्टवान् न पश्यति मत्स्यं पुनः मांसपेसीसहितं गत्रं प्रचिक्षिपे तथैव स मत्स्यो मांसं खादित्वा पुनश्च गत्रमाहत्य पलायितवान् । एवं त्रीन् वारान् मत्स्यो मांसं खादितवान् न च गृहीतो मत्स्यसन्धिना ।

अहं मंसम्मि पहीणे, भायंतं मंछियं भणुइ मच्छो ।

किं भायसि तं एवं, सुण ताव जहा अहिरिओसि ॥

अथ मांसं प्रक्षीणे ध्यायन्तं मात्स्यिकं मत्स्यो ज्ञपति यथा किं त्वमेव ध्यायसि चिन्तयसि शृणु तावत् यथा त्वमन्हीको निर्लज्जो जवसि ॥

निवन्नागे मुहामुक्को, तिक्खुत्तो वलयामुहे ।

तिमत्तखुत्तो जालेणं, सईज्जिओदए दहे ॥

अहमेकदा त्रीन् वारान् वलाकाया मुखादुत्सुकस्तथा हि कक्कचिदहं वलाकया गृहीतस्ततस्तथा मुखे प्रक्षेपार्थमूर्ध्वमुक्षितस्ततो मया चिन्तितं यद्यहमुजुरेयास्याः मुखे निपतियामि तर्हि पतितोऽहमस्ममुखे इति न मे प्राणकौशवं तस्मात्तिर्यग्निपतामीति एवं विचिन्त्य दक्षतया तथैव कृतं परिश्रुष्टस्तथा मुखात् । ततो न्यूयोऽपि तयोर्ध्वमुक्षितस्तथैव च द्वितीयमपि वारं मुखात्परिश्रुष्टः । तृतीयवेलायां तु जत्रे निपतितस्ततो दूरं पत्रायितस्तथा त्रिकृत्वस्त्रीन् वारान् वला मया मुखे वलाकामुखे त्राष्ट्रिरूपे निपतितो दक्षतया शीघ्रं वेदयैव सह विनिर्गतः । तथा त्रिसप्तकृत्व एकविंशतिवारान् मात्स्यिकेन प्रक्षिप्ते जात्रे पतितोऽपि यावन्नाद्यापि स मत्स्यसन्ध्या संकोचयति जात्रं तावत् येनैव यथा

प्रविष्टस्तेनैव ततो जात्राद्विनिर्गतः । “जात्रेनेति” तृतीया पञ्चम्यर्थे छुट्ट्या । तथा सकृत् एकवारं मात्स्यिकेन नृदजहमन्थत्र संचाय तस्मिन् नृदे जिज्ञादके बहुजिर्मत्स्यैः सहानं गृहीतः । स च सर्वानपि तान् मत्स्यानेकत्र पिण्डीकृत्य तीव्रणायःशलाकया प्रोतयति । ततो उहं दक्षतया यथा स मात्स्यिको न पश्यति तथा स्वयमेव तामयःशलाकां बर्दनेन द्रवित्वा स्थितः । स च मात्स्यिकस्तान् मत्स्यान् कर्दमद्विप्तान् प्रक्षुब्धयितुं सरसि जगाम तेषु च प्रकाल्यमानेष्वन्तरमवज्ञाय भटित्वैव जहमध्ये निमग्नवान् ॥

एयारिसं मम सत्तं, सत्तं घटियघट्टणं ।

इच्छसि गलेण घेतुं, अहो ते अहिरिरीया ॥

एतादृशं पूर्वोक्तस्वरूपं मम सत्तं शतं कुठिलं घटितस्य धारादिकृतस्योपायस्य घट्टनं चात्रकत्वमिच्छसि मां गत्रेन गृहीतुमित्यहो ते तव अन्हीकता निर्द्विज्जेतेति । तदेवमुक्तो अव्यग्रासैषणायां दृष्टान्तः । संप्रति भावग्रासैषणायामुपनयः क्रियते । मत्स्यस्थानीयः साधुर्मांसस्थानीयं जक्तपानीयं मात्स्यिकस्थानीयो रागादिदोषगणः यथा न द्रवितो मत्स्य उपायज्ञतेन तथा साधुरपि जक्तादिकमभ्यवहरन्नात्मानमनुशास्तिप्रदानेन रक्षयेत् ।

तामेवानुशास्तिं प्रदर्शयति ॥

वायालीसेसणसं-कडम्मि गहणम्मि जीव न हु छलिओ ।

इण्ह जह न छलिज्जमि, जुंजंतो रागदोसेहिं ॥

इह एषणाग्रहणेन एषणागता दोषा अजिधीयन्ते ततोऽयमर्थः द्विचत्वारिंशत्संख्या ये एषणादोषा गवेषणाग्रहणैषणादोषास्तैः संकटे विषमे ग्रहणे भक्तपानादीनामादाने हेजिव ! त्वं नैव अवितस्तत इदानीं संप्रति जुञ्जानो रागद्वेषाभ्यां यथा न छुट्यसे तथा कर्त्तव्यम् ।

संप्रति तामेव जावग्रासैषणां प्रतिपादयति ।

घासेसणा उ भावे, होउ पसत्था तहेव अपसत्था ।

अपसत्था पंचविहा, तविवरीया पसत्था उ ॥

भावे भावविषया ग्रासैषणा द्विविधा तद्यथा प्रशस्ता अप्रशस्ता च । तत्र प्रशस्ता पञ्चविधा संयोजनातिवद्काङ्गारधूमनिष्कारणरूपा । तद्विपरीता संयोजनादिदोषरहिता प्रशस्ता पिं (संयोजनादि वक्तव्यता संयोजना शब्दे) (ज्ञो जने कारणमाहारप्रमाणं च आहारशब्दे) (अङ्गारधूमदोषा अंगारधूमादिशब्दे)

तथा च—

गवेसणोए गहणे, परिभोगेसणा जहा ।

आहारोवहिसज्जाए, एए तिन्नि विसोहिण ॥ ११ ॥

गवेषणायामेषणा गवेपणैषणा गौरिव एषणा गवेपणा विशुद्धाहारदर्शनविचारणा प्रथमा एषणा १ द्वितीया ग्रहणैषणा विशुद्धाहारस्य ग्रहणं ग्रहणैषणा २ तृतीया परिभोगैषणा परि समन्तात् भुज्यन्ते आहारादिकमस्मिन्निति परिजोगो मरुली-जो जनसमयस्तत्रैवा विचारणा परिभोगैषणा एतास्तिष्ठोऽपि एषणा आहारोपशिक्ष्यासु विशेषयेत् केवलमाहारे एव एता एषणा न भवेयुः किंतु आहारे उपधौ वस्त्रपत्रादौ शय्या उपाश्रयः संस्तारकादिस्तत्र सर्वत्रैषणा विधेया इत्यर्थः ।

उगमउप्पायणं पढमे, विइए सोहिज्ज एसणं ।

परिजोगं चउत्तं च, विसोहिज्ज जयं जयी ॥ १२ ॥

(जयं इति) यत्नवान् (जयीति) यतिः साधुः (प्रथमे इति) प्रथमायां गवेषणायामुन्मोत्पादनादोषान् विशोधयेत् विशेषेण विचारयेत् पुनः साधुद्वितीयायां ग्रहणैषणायां शङ्कितादिदोषान् विचारयेत् पुनस्तृतीयायां परिभोगैषणायां चतुष्कं दोषचतुष्टयं विशोधयेत् १२ इति गाथार्थः । अत्र प्रथमायां गवेषणैषणायां द्वित्रिंशदोषा जवन्ति तद्यथा प्रथमं पोरुश उन्मोदोषाः उन्मोदशब्देन आधाकर्मकादि पोरुश दोषाः । तथा प्रथमैषणायामेष उत्पादनादिदोषाः जवन्ति । उत्पाद्यन्ते साधुना ये ते उत्पादनाः साधोः सकाशादेव पोरुश दोषा उत्पद्यन्ते । ते च धात्रीप्रमुखाः एवं द्वित्रिंशदोषा द्वितीयायामेषणायां ग्रहणैषणायां शङ्कितादि दश दोषाः । उजयतो दायकाद् गृहकाच्च जवन्ति उत्स० २४ अ० । (गवेषणायां द्वित्रिंशदोषाः तत्रोन्मोदोषा आधाकर्मिकादयः पोरुश ते च उन्मोदशब्दे-उत्पादनाया धात्रीप्रमुखाः पोरुश ते च उन्मोदशब्दे) अथ ग्रहणैषणाया दश दोषाः कथ्यन्ते । यदा दायकः शङ्कां कुर्वन् ददाति साधुरपि जानाति असौ दायकः शङ्कां करोति एवं सति आहारं गृह्णाति तदा प्रथमः शङ्कितो दोषः १ द्वितीयो भ्रूकितो दोषः स द्विविधः यदा सचित्तेन खरणितः आहारः अचित्तेन खरणितश्चाहारो भवति तदा सजितदोष उक्तः उच्यते २ यदा पृथिव्यां जले अग्निवनस्पतिमध्ये वसजीवानां मध्ये निक्षिप्तमाहारं ददाति तदा निक्षिप्तस्तृतीयो दोषः ३ यदा अचित्तमाहारमपि सचित्तेन आच्छादितं स्यात्तदा पिहितदोषश्चतुर्थः ४ पिहितदोषस्य चतुर्जङ्गी सचित्तमाहारं सचित्तेन पिहितम्, अचित्तं सचित्तेन पिहितम्, सचित्तमचित्तेन पिहितमचित्तमचित्तेन पिहितमेवं चतुर्भेदेषा अचित्त आहारः अचित्तेन पिहितः । अत्र कोऽपि न दोषः । यदा बृहज्जाजने स्थितमाहारं तत्रस्थभाजनेन दातुमशक्यत्वेन तद्भाजने परत्रोत्तार्य अथवा तस्माद्भाजनादपरस्मिन् भाजने उत्तार्य आहारं ददाति स संहतदोषः पञ्चमः ५ यदा असमर्थः पण्डितः शिशुः स्थविरः अथ उन्मत्तो मत्तो ज्वरपीडितः कम्पमानशरीरो निगडबद्धो हृद्भुक्तो गलितहस्तश्छिन्नपादः पताहशो वा दाता ददाति तदा दायकदोषः । पुनर्यदा कश्चिद्दायको दायिका वा अग्निं प्रज्वालयन् अरहदृक् भ्रामयन् घरदृके चाश्रयेणं कुर्वन् मुसलेन खण्डयन् शिलायां लोष्टके वर्सयन् चरण्यां कार्पासादिकं लोढयन् रुतं वा पिञ्जयन् सूर्पकेण धान्यमाच्छोद्यन् फलादिकं विदारयन् प्रमार्जनेन रजःप्रमार्जयन् इत्याद्यारम्भे कुर्वन् तथा भोजनं कुर्वन् स्त्री च या सम्पूर्णगर्भस्थिता भवति पुनर्या च स्त्री बालं प्रति स्तन्यं पाययन्तो पुनस्तं बालं रुदन्तं मुक्त्वा आहारदानाय उत्तिष्ठति पुनर्यः पट्कायसम्मर्दनं सङ्गृह्णन् वा कुर्वन् साधुं दृष्ट्वा हण्डिकोपरिस्थमप्रण्डमुत्तारयति इत्यादयो बहवो दायकदोषा इति षष्ठो दायकदोषः ॥ ६ ॥ यदा अनाभोगेन अविचार्यैव शुद्धाशुद्धमाहारं समील्य ददाति तदा सप्तम उन्मिश्रितदोषः ॥ ७ ॥ यदा द्रव्येण अपरिणतमाहारं भावेन उभयोः पुरुषयोराहारं वर्तते तन्मध्ये एकस्य साधवे दातुं मनोऽस्ति एकस्य च नास्ति तदाहारमपरिणतदोषयुक्तं स्यात् अपरिणतदोषश्चाष्टमः ॥ ८ ॥ यदा दधिदुग्धक्षैरीर्यादिद्रव्यं येन द्रव्येण दर्वीकरो वा लिप्तः स्यात्तदा पञ्चात्कर्मत्वेन लिप्तपिण्डो नवमो दोषः स्यात् ॥ ९ ॥ यदा सिक्थानि घृतदधिदुग्धादिविन्दुन् पातयन् आहारं ददाति तदा दूर्ध्वतो दशमो दोषः स्यात् ॥ १० ॥ इति ग्रहणैषणायां दायकप्राहकयोरन्योन्यं दोषसम्भवः ॥

अथ परिभोगैषणायां प्रासैषणायाः पञ्च दोषाः सम्भवन्ति तद्यथा यदा क्षीरखण्डघृतादिद्रव्यं समील्य रसलौल्येन भुङ्क्ते तदा संयोजनादोषः प्रथमः । १ । यदा सिद्धान्ते पुरुषस्याहार उक्तोऽस्ति तस्मादाहारप्रमाणारब्धादुलोभेन अधिकमाहारं करोति तदा अग्रमाणो द्वितीयो दोषः । २ । यदा सरसाहारं कुर्वन् धनवन्तं दातारं वर्णयति तदा इङ्गालदोषस्तृतीयः । ३ । विरसमाहारं कुर्वन् दरिद्रं कृपणं वा निन्दति तदा चतुर्थो धूमदोषः । ४ । यदा तपःस्वाध्यायवैद्यावृत्त्यादिकारणवद्दकं विना बलवीर्याद्यर्थं सरसाहारं करोति तदा पञ्चमोऽकारणदोषः । ५ । एते पञ्च दोषाः परिभोगैषणायाः द्वेयाः । एवं सर्वे । ४७ । सप्तचत्वारिंशदोषा भवन्ति परिभोगैषणायां चतुष्कं दोषचतुष्टयं सूत्रे उक्तं तत्तु इङ्गालधूमयोः मोहनीयकर्मोदयादेव दायकस्य प्रशंसावतो निन्दावतश्च प्रादुर्भावात् एकत्वमेव अङ्गीकृतं तस्माच्चत्वारि एव दोषा गृहीताः एवं । ४६ । पट्चत्वारिंशदोषा भवन्ति अथवा परिभोगैषणायां परिभोगसमये आस्तेवनासमये पिण्डं (१) शय्या (२) वस्त्रं (३) पात्रं (४) एतच्चतुष्कं विशोधयेत् । अयमपि अर्थो विद्यते इत्यनेन “ उग्गमुष्पायणं पठमे ” इति गाथार्थः ॥ १२ ॥ एषणासमितेन घानेपणा परिवर्जनीया उत्स० २४ अ० ।

तथा चोत्तरगुणानधिकृत्याह ॥

संवृते से महापन्ने, धीरे दत्तेसणं चरे ।

एसणासमिणं शिञ्चं, वज्जयते अणेसणं ॥ १३ ॥

आश्रवचाराणां रोधनेन्द्रियनिरोधेन च संवृतः स भिक्षुर्महती प्रज्ञा यस्यासौ महाप्रज्ञो विपुलबुद्धिरित्यर्थः । तदनेन जीवाजीवादिपदार्थानिहता वेदिता भवति । धीरोऽक्कोज्यः क्षुत्पिपासादिपरीवर्हेन कोज्यते । तदेव दर्शयति । आहारोपधिशय्यादिके स्वस्वामिना तत्संदिष्टेन वा दत्ते सत्यैषणां चरत्येषणीयं गृह्णातीत्यर्थः । एषणाया एषणायां वा गवेषणाग्रहणैषणाप्रासरूपायां त्रिविधायामपि सम्यगितः समितः स साधुर्नैत्यैषणासमितः सन्ननेपणां परिवर्जयन् परित्यज्यसंयममनुपालयेत् । उपलक्षणार्थत्वादस्य दोषाभिरपीर्यासमित्यादिभिः समितो छेद्य इति ॥ १३ ॥

अनेपणीयपरिहारमधिकृत्याह ॥

चूयाइं च समारब्धं, तमुद्दिस्सा य जं कडं ।

तारिसं तु ण गिएहेज्जा, अन्नपाणं सुसंज्जए ॥ १४ ॥

अचूचन् भवन्ति प्रविष्यन्ति च प्राणिनस्तानि जूतानि प्राणिनः समारब्धं संरम्भसमारम्भारम्भैरुपलापयित्वा तं साधुमुद्दिश्य साध्वर्थं यत्कृतं तदकलिप्तमाहारोपकरणादिकं तादृशमाधाकर्मदोषपट्टं सुसंयतः सुतपस्वी तदन्नं पानकं वा न जुज्जीत । तुशब्दस्यैवकारार्थत्वाच्चैवाज्यधरेवेवं तेन मार्गोऽनुपावितो भवति ॥ १४ ॥ सूत्र० १ भु० ११ अ० ।

तथाचोत्तराध्ययने ।

परिवाडिणं न चिद्वेज्जा, निक्खुदत्तेसणं चरे ।

परिरुवेण एसित्ता, मियं कालेण भक्खए ॥ १५ ॥

परिपाटिगृहपङ्क्तिस्तस्यां न तिष्ठेत् न पङ्क्तिस्थगृहभिक्षोपादानायैकत्रावस्थितो ज्ञेयः तत्र दायकदोषोऽनवगमप्रसङ्गात् । यद्वा पङ्क्तिं भोक्तुमुपाधिपुरुषादिसंबन्धिन्यां न तिष्ठेत्प्रीत्यदृष्टकस्याण-

तादिदोषसंज्ञात् । किंच त्रिभुयतिर्दत्तं दानं तस्मिन् गृहिणा दीय-
माने एषणां तद्वत्तदोषावेष्टाभिक्तां चरेदासेवेत । चरतिरासेवा-
यामपि वर्तते इति वचनात् । अनेन ग्रहणैषणाक्ता किं विधाय दत्त-
पणां चरेत् प्रतिरूपेण प्रधानेन रूपेणेति गम्यम् । यद्वा प्रतिःप्रतिवि-
म्बं चिरन्तनमुनीनां यदप्यं तेनोत्तयत्र पतद्गृहादिधारणात्मकेन स-
कलान्यधार्मिकविवक्षणेन ननु वस्त्रं वस्त्रं वात्रं पात्रं यष्टिं चर्च-
येत् भिक्षुः वेपेण परिकरेण च कियताऽपि विना न जिज्ञाऽपि
इत्यादिबचनाकार्पणान्निभूवात्मकेनैषयित्वा गवेपयित्वाऽनेन च
गवेपणाविधिस्तः । प्रासैषणाविधिमाह मितं परिमितमदन्ति
यहुजो जनात् स्वाध्यायविघातादिवहुदोषसंभवात् कावेनेति
“नमोकारेण पारित्ता, करित्ता जिणसंथवं । सज्जायं पट्टवित्ताणं,
वीसमिज्जक्खणं मुणी” १ इत्याद्यामोक्तप्रस्तावेनाहताववस्त्रि-
तरुणेण वा ज्ञत्तयेत् घुञ्जीतेति सूत्रार्थः ॥ १० ॥

(९) यत्र पुरायातान्यजिज्जुकसम्भवस्तत्र विधिमाह ।

नाइदूरमणासन्ने, नन्नेति चखुफासओ ।

एगो चिट्ठेज्ज जत्तहा, दंघित्ता तं नङ्कमे ।

नातिदूरं सुच्यत्ययान्नातिदूरेऽतिविप्रकर्षवति देशे तिष्ठेदिति
संबन्धः । तत्र च निर्गमावस्थानान्नगमप्रसङ्गादेष्टव्यादुल्लसं-
भवाच्च । तथा (अनासन्नेति) प्रसज्यप्रतिषेधार्थत्वाज्जो नासन्ने
प्रस्तावान्नातिनिकटवर्तिनि भूभागे तिष्ठेत्तत्र पुरा प्रविष्टापर-
भिक्षुकाप्रीतिप्रसक्ते नात्येषां भिक्षुकापेक्षया परेषां गृहस्थानां
चक्षुःस्पर्शत इति सप्तम्यर्थे तसिस्ततश्चक्षुःस्पर्शे दृग्गोचरे
चक्षुःस्पर्शगोचरगतः तिष्ठेदासीत् किंतु विविक्तप्रदेशस्थो यथा
न गृहिणो विदन्ति यदुत्तैष भिक्षुकनिष्क्रमणं प्रतीकृत इति एक
इति किममी मम पुरतः प्रविष्टा इति तदुपरि द्वेपरहितो ज्ञातार्थं
जो जननिमित्तं न च बहुयन्ति । तमुल्लङ्घ्य तसिति भिक्षुकं नाति-
क्रामेत् प्रविशेत् तत्रापि तदप्रीत्यपवादादिसंभवादिह च मितं
कावेन ज्ञायेदिति भोजनविधिमभिधाय यत्पुनर्जिज्ञातान्नि-
धानं तदग्रानादिनिमित्तं स्वयं वा युक्तुकावेदनीयमसहिष्णोः
पुनर्जमणमिति न दोषायेति ज्ञापनार्थम् । उक्तं च “जइ तेण संथ-
रे ततउ कारणमुप्पन्ने जत्तपाणं गवेसये” इत्यादि सूत्रार्थः ॥ १६ ॥

पुनस्तकृतविधिमैवाभिधिसुराह ।

नाइउच्चं व नीए वा, नासन्ने नाइदूरओ ।

फासुयं पक्खमं पिमं, पडिगाहेज्ज संजये ।

नात्युच्चं प्रासादोपरिभूमिकादौ नीचे वा भूमिगृहादौ तत्र त-
दुत्तैपनिकेपनिरीकृणासंभवादायकापायसंज्ञाच्च । यद्वा ना-
त्युच्चः उच्चस्थानस्थितत्वेन ऊर्ध्वीकृतकन्धरतया वा द्रव्यतो ज्ञा-
वतस्त्वहो अहं वद्विमानिति मदाध्मात्मानसो नीचोऽत्यन्तावन-
तकन्धरो वा निम्नस्थानस्थितो वा द्रव्यतो ज्ञावतस्तु न मयाऽहं
किञ्चित्कुतोऽप्यव्याप्तमिति दैन्यवान् उन्नयत्र वा समुच्येतथा ना-
सन्ने समीपवर्तिनि नातिदूरे अतिविप्रकर्षवति प्रदेशे स्थित
इति गम्यते यथायोगं जुगुप्साशङ्कैषणाशुद्धयसंभवादयो दोषाः ।
अथवा अत एवानासन्ने नातिदूरगतः प्रगता असव इति सूत्र-
त्वेन मतुष्टोपादसुमन्तः सहजसंसक्तिजन्मानो यस्मात्तत्प्राप्तुं
परेण गृहिणाऽऽत्मार्थं परार्थं वा कृतं निर्वर्तितं परकृतं किं तत्पि-
ण्डमाहारं प्रतिगृह्णीयात् स्वीकुर्यात् संयतो यतिरिति सूत्रार्थः ॥ १०

(१०) इत्थं सूत्रद्वयेन गवेपणाग्रहणैषणाविषयविधिमुक्त्वा-
प्रासैषणाविधिमाह ।

अप्पपाणप्पवीयम्मि, प.रिच्छन्नम्मि संबुदे ।

समयं संजए जुंजे, जयं अप्परिसामियं ॥ १८ ॥

अल्पशब्दो भावाभिधायी तथेहापि सूत्रत्वेन मत्वर्थीयलोपा-
त्प्राणाः प्राणिनस्ततश्चाल्पा अविद्यमानाः प्राणिनो यस्मिंस्त-
दल्पप्राणं तस्मिन्नवस्थितागन्तुकजन्तुविरहिते उपाश्रयादावि-
ति गम्यते । तथाऽल्पानि अविद्यमानानि बीजानि शाद्व्यादीनि
यस्मिंस्तदल्पबीजं तस्मिन्नुपलक्षणत्वाच्चास्य सकलैकेन्द्रिया-
दिरहितं । ननु चाल्पप्राण इत्युक्तेऽल्पबीज इति गतार्थं बीजा-
दीनामपि प्राणित्वादुच्यते मुखनासिकाद्यां यो निर्गच्छति वायुः
स चेह लोके रुद्धितः प्राणो गृह्यते अयं च द्वीन्द्रियादीनामेव
संभवति न बीजाद्येकेन्द्रियाणामिति कथं गतार्थता तत्रापि
प्रतिच्छन्ने उपरि प्रावरणान्विते अन्यथा संपातिसमस्यसंपातसं-
ज्ञात् संवृते पार्श्वतः कटकुड्यादिना संकटद्वारे भटव्यां कु-
ण्डादिषु वा अन्यथा दानादियाचने दानादानयोः पुण्यबन्ध-
प्रद्वेषादिदर्शनात् संवृतो वा सकलश्रवविरमणात् । समकमन्यैः
सह नत्वेकाक्येव रसद्वम्पटतया समूहासहिष्णुतया वा । अ-
ब्राह्म । “साहचो तो चियत्तेणं, निमंतेज्ज जहकमं । जइ तत्थ केइ
इच्छेज्जा, तेहिं सद्धि तु भुंजइत्ति” गच्छस्थितसामाचारी चेयं
गच्छे एव जिनकटिपकादीनामपि मूढत्वव्यापनायोक्ता उक्तं हि
“गच्छे चिय निम्माउ” इत्यादि । यद्वा (समयंति) सममेव स-
मकं सरसविरसादिष्वभिष्वङ्गादिविशेषरहितं सम्यग्यतः संय-
तो यतिरित्यर्थः जुञ्जीताश्रीयात् (जयंति) यतमानः (अप्परि-
साडियंति) परिसाटिविरहितमिति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ उक्तं ०१ अ० ।
(११) शतसहस्रगच्छे एषणादोषपरिहारप्रकारो यथा ।

एगोअगजिणकादम्मि, किह परिहरणा जहेव अणुजाणे ।

अइगमणम्मि य पुच्छा, निक्कारणकारणे बहुगा ॥

नोदकः प्रश्नयति यदि शते केचपि गच्छेषु सांप्रतमित्थमा-
धाकर्मादयो दोषा जायन्ते तर्हि जिनस्तीर्थकरस्तस्य कावे
सहस्रेषु गच्छेषु साधवः कयमाधाकर्मादीनां परिहरणं कृत-
वन्त इति । सूरिराह यथैवानुयाने रथयात्रायां सांप्रतमपि परिह-
रन्ति तथा पूर्वमपि परिहृतवन्तः (अतिगमणम्मि य पुच्छाति)
शिष्यः पुच्छति किमनुज्ञाने अतिगमनं प्रवेशनं कर्तव्यम् उत नेति
आचार्यः प्राह (निक्कारणकारणे बहुगाति) निष्कारणे यदि
गच्छति तदा चत्वारो द्रव्यः कारणे यदि न गच्छति तदाऽपि
चत्वारो द्रव्यः । अथैतदेव ज्ञायति ।

एहाणाणुजाणमाइं, सुजतंति जह संपयं समोसरिया ।

सतसो सहस्ससो वा, तह जिणकाले विसोहिंसु ॥

स्नानं धर्षतः प्रतियनियतदिवसज्ञावी जगद्यत्प्रतिमायाः स्नाने
पर्वविशेषः अनुयानं रथयात्रा तदादिषु कार्येषु सांप्रतमपि श-
तशः शतसंख्या सहस्रशः सहस्रसंख्याः साधवः समवसृताः ।
संयते यथा यतन्ते आधाकर्मादिदोषशोधनायां प्रयत्नं कुर्वते
तथा जिनकावेऽपि ते भगवन्तः एषणाशुद्धिं कृतवन्त इत्यर्थः । जू-
योऽपि परः प्राह । ननु च स सर इव सागरः खद्योत इव प्रद्यो-
तनः मृग इव मृगेन्द्रः इत्यादि तदिदं युगीनसमवसरणसत्क-
मेपणाशुद्ध्युपमानं तीर्थकरकावभाविनीमेपणाशुद्धिमुपमातुम-
जिधीयमानं हीनत्वान्न समीचीनम् अत आह “पञ्चक्षणे परो-
क्खं, साहिज्जइ” न चेयं सर इव सागर इत्यादिबद्धीनोपमा
तीर्थकरकावेऽपि सहस्रसंख्या एव साधव एकत्र क्षेत्रे समवसर-
न्ति स्म एतावन्तश्च ते सांप्रतमपि स्नानानुयानादौ पर्वणि समव-
सरन्त उपव्रज्यन्ते शोधयन्तश्चैषणां ततोऽनुमीयते तीर्थकरका-

हेऽप्येवमेव दोषान् शोधितवन्त इति । “नेव एसहीण्वमा जं पुरिसजगे तईए वोळ्ळिन्नो सिद्धिमगे” इह प्रत्यक्षेणोपमानवस्तुना परोक्षमुपमेयं साक्षादनुपपन्न्यमानमपि साध्यते शास्त्रे दोषेऽवस्थितिः ततोऽत्रापि प्रत्यक्षमाणेन सांप्रतकाव्रीनसमवसरण-सकनैषणाशोधनेन परोक्षमपि तीर्थकरकाव्रजाविसमवसरण-साधूनामेवणाशोधनं साध्यते इति “नेव एसहीण्वसत्ति” अपि च श्रीमन्महावीरस्वामी श्रीसुधर्मस्वामी जम्बूस्वामी चेति त्रीणि पुरुषयुगाणि यावदनगाराणां निर्वाणपदवीगमनवचूर्तये च पुरुषयुगे निवृत्ते सति सिद्धमार्गः क्षपकश्रेणिकेवज्ञोत्पत्त्या-दिरूपो व्ययग्निरः न पुनर्ज्ञानदर्शनचारित्ररूपः शास्त्रपरिज्ञा-पितस्तस्येदानीमप्यनुवर्तमानत्वात्ततश्च यदि तेषां साधूनामुक्त-मादिदोषशोधनं नाभविष्यत् ततस्ते सिद्धमार्गमपि नासादयि-ष्यन् अतो निश्चीयते तेऽपि जगवन्त इत्यमेवैषणाशुक्तिं कृतव-न्त इति । वृ० १ उ० ।

(१२) विस्तरेण दशस्वेषणादोषेषु प्रायश्चित्तमाह ।

ससरक्खे ससणिए, पणंगं बहुगा दुगुंछसंसत्तं ।

उक्कुट्ठणंते गुरुगो, सेसे सव्वेसु मासवद् ॥

शङ्किते पञ्चविंशतेर्दोषाणां मध्ये यच्छुद्धितं तन्निष्पन्नमाप-द्यते । प्रायश्चित्तं भक्षिते सरजस्केन सचित्तमिश्रपृथिवीकायर-जोभक्षितेन हस्तेन मात्रकेण वा भिक्षां गृह्णतः पञ्च रात्रिन्दि-वानि । सचित्तमिश्राकायस्त्रिगधेन हस्तकेन मात्रकेण वा भिक्षामाददानस्य पञ्च रात्रिदिवानि, अचित्तेन जुगुप्सितेन विष्टामूत्रमद्यमांसलशुनपलाणदुप्रभृतिना भक्षितेन गृह्यमाणे चत्वारो गुरुकाः, गुडघृततैलादिभिरपि कीटिकासंसक्रेप्रक्षि-तमाददानस्य चत्वारो लघवः । पुरःकर्मणि पश्चात्कर्मणि च चतुर्लघुकाः । अन्ये मासलघु प्रतिपन्नवन्तः । उक्कुट्ठिते अनन्ते-सचित्ते वनस्पतिकायिके मासगुरु चूर्णेष्वनन्ते सचित्ते मास-गुरु “सेसेसु सव्वेसु मासलहु” परीते प्रत्येके कुट्टिते चूर्णिते वा प्रत्येकं मासगुरु, मिश्रे परीते सर्वत्र मासलघु अनन्ते मासगुरु । तथा मृत्तिकालिप्तहस्ते यावन्तः सेटिकादयो मृत्तिकाया भे-दास्तेषु सर्वेषु मासलघु । निक्षिते प्रायश्चित्तमाह ।

चउलहुगा चउगुरुगा, मासो बहुगुरुयपणगलहुगुरुगं ।

दुच्छंति परितणंतर, मीसे वोए य अणंतपरे य ॥

प्रत्येकं सचित्तानन्तरप्रतिष्ठितमाददानस्य चत्वारो लघुकाः प्रत्येकसचित्तपरंपरप्रतिष्ठितमपि चत्वारो लघवः अनन्तस-चित्तानन्तरप्रतिष्ठितमादानस्य चत्वारो गुरुकाः । अनन्तसचि-त्तपरंपरप्रतिष्ठितमपि गृह्णतश्चत्वारो गुरुकाः प्रत्येकमिश्रान-न्तरप्रतिष्ठितं परंपरप्रतिष्ठितं वा गृह्णतो मासलघु । अनन्तरं परंपरया वा प्रतिष्ठितमाददानस्य मासगुरु । बीजेषु परितेष्वा-नन्तरं वा प्रतिष्ठितं गृह्णतः पञ्चरात्रिदिवानि लघुकानि । अन-न्तेषु गुरुकानि । अन्ये तु ब्रुवते प्रत्येकमिश्रेऽनन्तरं परं वा प्रति-ष्ठितमाददानस्य लघु रात्रिदिवसपञ्चकम् । अनन्ते अनन्तरं परं वा प्रतिष्ठितं गृह्णतो गुरुकमिति । तथा परे प्रत्येके सचित्तमनन्त-रप्रतिष्ठितं गृह्णतश्चतुर्लघवः परंपरप्रतिष्ठितं मासलघु । तथा प्र-त्येके मिश्रे अनन्तरप्रतिष्ठितमाददानस्य लघुको मासः परं-परंपरप्रतिष्ठितं गृह्णतो लघु रात्रिदिवसपञ्चकम् । अनन्ते मिश्रेऽनन्तरं प्रतिष्ठिते मासगुरु परंपरप्रतिष्ठिते गुरु रात्रिदिवसपञ्चकमिति । उक्तं च “पुढवी आऊ तेऊ, परिते चैव तह य वणकाये । चउ-लहु अणंतरम्मि, सचित्ते परंपरे मासो । मासाणंतरलहुगो, व-

घुपणगपरंपरे परितेसु । एए चैव य गुरुगा, होंति अणंते पद-दुण्णे” इति व्रसकाये अनन्तरप्रतिष्ठितं गृह्णतश्चतुर्लघुकं परं-परंपरप्रतिष्ठितं गृह्णतो मासलघु व्रसकाये “चतुलहुगा अनन्तर-परंपरपटिए लहुगो” इतिवचनात् एवं पञ्चजीवनिकायेषु प्र-त्येकेऽनन्ते मिश्रे च पृथिव्यादौ बीजे च प्रत्येके अनन्ते मिश्रे चानन्तरं परंपरं च प्रतिष्ठितमाददानस्य प्रायश्चित्तमिति ।

अधुना पिहितं संहरणं चाधिकृत्य प्रायश्चित्तमाह ।

एमेव य पिहियम्मि, लहुगा दव्वम्मि चैव अपरिणए ।

वीसुम्मिस्ते पणंगं, अणंतवीए य पणंगगुरू ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण पिहितेऽपि प्रायश्चित्तं वक्तव्यं कि-मुक्तं भवति यथा निक्षिते प्रायश्चित्तमुक्तमेवं येन ह्येव स-चित्तेनाचित्तेन मिश्रेण वाऽनन्तरं परकं चापि धीयते तत्रापि उच्यते नवरमचित्तेन गुरुकेण पिहिते गृह्णतश्चतुर्गुरुकं संहर-णे येन मात्रकेण भिक्षां दातुकामस्तत्र यदि किञ्चित्प्राप्तिसं वर्तते तदन्यत्र संहृत्य ददाति तच्च संहृत्यमाणमद्यापि अपरिणतं त-स्मिन्नपरिणते ह्येव संहते गृह्णतश्चत्वारो लघुकाः । दायके प्र-गहिते नपुंसके चत्वारो गुरुकाः । पिञ्जनकर्तनशुद्धणखण्डक-रणप्रमर्दनप्रवृत्तेषु प्रत्येकं मासलघु । शेषेषु दायकदोषेषु च-त्वारो लघुकाः । उन्मिश्रे सचित्तानन्तमिश्रे चतुर्गुरु । मिश्रान-न्तमिश्रे मासगुरु । सचित्तप्रत्येकमिश्रे चतुर्लघु । प्रत्येकमिश्रमिश्रे मासलघु । विष्वक् उन्मिश्रे प्रत्येकबीजोन्मिश्रे लघु रात्रिं दवपञ्च-कम् । अनन्तबीजोन्मिश्रे गुरु रात्रिदिवसपञ्चकम् । अपरिणते द्रव्या-परिणते कायनिष्पन्नं ये कायाः प्रत्येकरूपा अनन्तरूपा वा अप-रिणता तन्निष्पन्नमित्यर्थः । तत्र पृथिव्यादिष्वपरिणतेषु चतुर्लघुक-म् । अनन्तेष्वपरिणतेषु चतुर्गुरु । उक्तं च “दव्वापरिणते चउलहु-पुढवादीचउगुरु अनन्तेसु । ज्ञावापरिणते “दोएहं तु जुंजमाणेणमे-गो तथ निमतए” इत्येवं रूपेषु लघुको मासः “ज्ञावापरिणते लघु-गो” इति वचनात् लिप्ते आद्येषु त्रिषु भङ्गेषु चत्वारो लघुकाश्च-रमभङ्गेऽनेषणायां चतुर्गुरुवः । उदिते आद्येषु त्रिषु भङ्गेषु प्रत्येकं चतुर्लघुकं चरमभङ्गे नाचीर्णम् ॥

सजोगसङ्गाळे, अणंतमीसे चउगुरु होंति ।

वीसुम्मीसे मासो, सेसे लघुका य सव्वेसु ॥

संयोजना द्विविधा अन्तर्बहिश्च । तत्रान्तःसंयोजनायां चत्वारो लघवः बहिः संयोजनायां चत्वारो गुरुका अन्ये चान्तर्बहिर्वा सं-योजनायां चत्वारो गुरुका इति प्रतिपन्नाः । प्रमाणातिरिक्तमाहार-यति चत्वारो लघवः (सङ्गालेत्ति) साङ्गारे आहार्यमाणे चत्वारो गुरुकाः, सधूमे चतुर्लघु निष्कारणे चतुर्लघु सचित्तान-न्तमिश्रे चतुर्गुरुकम् । एतच्च प्रागेव स्वस्थानेऽभिहितम् । तथा विष्वग्उन्मिश्रे पृथिवीकायादिभिः प्रत्येकैर्मिश्रे लघुको मासोऽन-न्तरुन्मिश्रे गुरुकः (सेसे लहुगा व सव्वेसुत्ति) शेषेषु सर्वेष्वपि ग्रहणेष्वभेदेषु आसैषणाभेदेषु चत्वारो लघुकास्ते च तथैव योजिताः । वृ० १ उ० ।

(१३) पिएरैषणा च पिएरुग्रहणप्रकारास्ताश्च सप्त तथा चाह ।

सत्त पिडेसणाओ पणत्ताओ सत्त पाणेसणाओ पण-त्ताओ ॥

पिएरं समयभाषया भक्तं तस्यैषणा ग्रहणप्रकाराः पिएरैषणा-स्ताश्चैताः “ संसठमसंसत्ता, उक्कुडं तहप्पवेविया चैव धा उक्के-हिया ५, पणहिया, ६ उक्कियधम्मा, य सत्तमिया” ॥ १ ॥ त-

त्रासंस्पृष्टा हस्तमात्राज्यां चिन्तनीया । “असंसद्वे मत्ते खरंडि-
यत्ति वुत्तं भवद् ” ॥ एवं गृहृतः प्रथमा भनन्ति जायायां तु
सुखमुल्लोत्कारणाथोऽन्यथापाठः । संस्पृष्टा ताज्यामेव चिन्त्या
“संसद्वे हत्ये संसद्वे मत्ते खरंडि यत्ति वुत्तं भवद् ” ॥ एवं
गृहृतो द्वितीया । उक्तता नाम स्थाल्यादौ स्वयोगेन भोजनजा-
तमुद्धृतं ततः “असंसद्वे हत्ये असंसद्वे मत्ते संसद्वे वा मत्ते सं-
सद्वे वा हत्ये ” ॥ एवं गृहृतस्तृतीया । अल्पलेपा नाम अल्पश-
ब्दोऽभाववाचकः निर्वैपं पृथुकादिगृहृतश्चतुर्थी । अवगृहीता नाम
भोजनकाले शरावादिषूपहतमेवं भोजनजातं यन्ततो गृहृतः पञ्च-
मी । प्रगृहीता नाम भोजनवेलायां दातुमभ्युद्यतेन करादिना
प्रगृहीतं यद्भोजनजातं शोचुं या स्वहस्तादिना तद्गृहृत इति
षष्ठी । उज्जितधर्मा नाम यत्परित्यागाहं भोजनजातमन्ये च द्वि-
पशदयो नावकाङ्क्षन्ति तदर्कत्यक्तं वा गृहृत इति हृदयं सप्तमी-
ति । पानकैषणा एता एव भवरं चतुर्थी नानात्वं तत्र ह्यायाम-
सौवीरकादिनिर्वैपं विज्ञेयमिति स्था० ७ ग्रा० । आव० । प्रथ० ।
नि० चू० । पंचा० (तथा चा चाराङ्गे पिण्डाधिकार एव सप्त पि-
ण्डैषणा अधिकृत्य सूत्रमाह । तच्च पिण्डेसणाशब्दे दृष्टव्यम्)
(१४) एषणायां कर्तव्यम् तथा चाह—

निकतू मुयच्चे कयदिद्वध्मे,
भामं च एगरं च अणुप्पविस्सा ।
से एसणं जाणमणंसणं च,
अरुस्स पाणस्स अणाणुगिद्धे ॥

स एवं मदस्थानरहितो निष्कणशीलो भिक्षुः तं विशिनष्टि ।
मृतं च ज्ञानविशेषनादिसंस्काराज्जादार्चा तनुः शरीरं यस्य
स मृतार्चः । यदि या मोदनं मुत्त तद्भूता शोभनाऽर्चा पश्चादिका
श्रेण्या यस्य स प्रवति मुद्वर्चः । प्रशस्तदर्शश्रेष्ठः । तथा दृष्टोऽ-
वगतो यथावस्थितो धर्मः शुतधर्मचारित्राख्यो येन स तथा चैवं-
भूतः कचिदवसरे ग्रामं नगरमन्यद्वा मठादिकमनुप्रविश्य भि-
क्षार्थमसायुक्तमधृतिसंहननोपपन्नः सन्नेषणागवेषणग्रहणैषणा-
दिकां जानन् सम्यगवगच्छन्ननेषणां चोक्तमदोषादिकां तत्परिहारं
विपाकं च सम्यगवगच्छन्नस्य पानस्य वा न तु गृह्णोऽनध्युप-
पन्नः सम्यग्विहरेत् । तथा हि स्थविरकल्पिकां द्विचत्वारिंशदो-
परहितं निक्तां गृह्णीयुर्जिनकल्पिकानां तु पञ्चस्यजिग्रहो ज्यो-
र्धहस्ताधेमाः ‘संघमसंस्था उद्धरु तह होति अप्पशेवाय । उ-
गहिंया पग्गहिंया उज्जियधम्मा यसत्तमिया अथवा यो यस्या-
जिग्रहः स तस्यैषणा अपरा त्वनेषणेत्येवमेषणानेषणाजिज्ञः क-
चित्प्रविष्टः सन्नाहारादावमूर्च्छितः सम्यक् शुद्धां निक्तां गृह्णीया-
दिति । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

एषणाअसमिय-एषणाऽसमित पुं० असमाधिस्थानजेदे, “एषणा-
ए असमियया विजवद् ” तथा “ एषणासमिय असमियया वि-
प्रवतिसि ” एषणायां समितश्चापि संयुक्तोऽपि नानैषणां परिह-
रति प्रतिप्रेरितश्चासौ साधुजिः सह कलहायते अनेषणीयतां
परिहरन् जीवोपरोधे वर्त्तते एवं चात्मपरयोरसमाधिकरणाद-
समाधिकस्यानमिदं विंशतितममिति । दृशा० १ अ० । “रूपेण
णपरिहरति पक्खिदितो साधुहिं समं मरुद् अपरिहरंतो य
कायाणमुद्धरोधे वहुंती वहुंतो य अप्पाणं चेव असमाहीप
जो जयतीति ” आव० ४ अ० ।

एषणागौर-एषणागोचर-पुं० एषणा उक्तमादिदोषविप्रमुक्तम-

कपानादिगवेषणरूपा तत्प्रधानो यो गौरिव मध्यस्थतया जि-
क्कार्थं चरणं स एषणागोचरः । एषणाप्रधानायां गोचरचर्च्यो-
याम्, वृह० ६ उ० “तिंतिणिण एषणागौरस्स पल्लिमंयू” ति-
न्तिणिणोऽन्नाभे सति खेदाद्यार्थिकचनानिधायं स च खेदप्रधान-
त्वादेषणा उक्तमादिदोषविमुक्तपानादिगवेषणग्रहणद्वक्कणा त-
त्प्रधानो यो गोचरो गौरिव मध्यस्थतया भिक्षार्थं चरणं स एष-
णागोचरस्तस्य परिमन्थुः । सखेदो हि अनेषणीयमपि गृह्णाती-
ति भावः । स्था० ६ ग्रा० ।

एषणादोस-एषणादोष-पुं० एषणमेषणाऽशनादेर्ग्रहणकाले श-
ङ्कितादिभिः प्रकारैरन्वेषणं तद्विषया दोषा एषणादोषाः । प्रव०
६७ द्वा० । एषणायाः शङ्कितादिके दोषे, एषणा गृहिणा दीय-
मानपिण्डादेर्ग्रहणं तदोषाः शङ्कितादयो दोषेति । स्था० ३ ग्रा०
(ते च एषणा शब्दे) ।

एषणाविसोहि-एषणाविशुद्धि-स्त्री० विशुद्धिभेदे, स्था० १० ग्रा० ।
(तद्वक्तव्यता विसोहि शब्दे)

एषणासमिद-एषणासमिति-स्त्री० एषणमेपो गवेषणं तं करोती-
ति णिच्-ततः स्त्रीलिङ्गे जावे युटि एषणा । उक्त० २४ अ० ।
एषणायामुक्तमादिदोषवर्जनतः समितिरेषणासमितिः पा० ।
एषणमेषणा गवेषणग्रहणप्रासैषणभेदाः शङ्कितादिवक्कणा वा त-
स्यां समितिरेषणा समितिः । समितिभेद, उक्तं च एषणासमि-
तिः नाम गोचरगतेन मुनिना सम्यगुपयुक्तेन नवकोटीपरिवृत्तं
प्राह्यमिति- । स्था० ५ ग्रा० । आव० । गवेषणग्रहणप्रासैषणा-
दोषैरदूषितस्यान्नपानादे रजोहरणमुखवस्त्रिकाद्यौघिकोपधेः श-
स्यापीठफलकचर्मदरुकाद्यौषप्रदिकोपधेश्च विशुद्ध्य यद् ग्रहणम्
एषणासमितिर्थाह “उत्पादनोऽसमिषण-धूमाङ्गारप्रमाणकारण-
तः । संयोजनाच्च पिण्डं, शोधयतामेषणासमिति” इति । ध० २
अधि० । प्रथ० । “सुत्तानुसारेण रयहरणवत्थपादासणपा-
णणिलओ सहस्सेसणं एषणासमिति ” “ दिष्ठमणेसियगहणे
दिष्ठमणेसियगहणे सि एस एषणासमिति एषणासमितिए
उवउत्तेण दिष्ठमणेसणिज्जं पच्छा दिट्ठं ण सक्किओ गहणजो-
ग्गो णियत्तेउं एवं सहसकारो एषणासमितिए भवतीति ”
नि० चू० १ उ० । एषणासमितिद्विचत्वारिंशदोषवर्जनेन
भक्तादिग्रहणे प्रवृत्तिरिति । सम० । एषणासमिताबुदा-
हरणं यथा “ वसुदेवपुत्रं जम्मं आहरण एषणासमि-
तिए मगहनंदिग्गामे (गोयग्गामे इति पाक्कि सूत्रपृष्ठौ)
गोयम धिज्जाह चक्करो तस्स य धारिणिभज्जागम्भो ताए
कओ वि पाहुओ धिज्जाहं भओ उम्मासगम्भधिज्जाहणी
जाते माउलसंवुट्टणकम्मकरणवेलापारणयएण नत्थि तुह इ-
त्थ किंचि तो वेतामाउलो तं च मा सुए लोणस्स तुमं धुया
ओ तिन्न तेसिन्नेदुयरं दाहामि करेमि कम्मं पकम्मो उ पत्तो
य विवाहो सा नेच्छई विसन्नो माउलोवेइ द्वितीयं दाहामि सा वि
य तदेव नेच्छई ततियं पिनेच्छई सा वि निधिमनंदिवच्चणआय-
रियाणं सगासे निक्खंतो जाओ उट्ठक्खमओ गेएहति य । अजि-
ग्गहमिमं तु यादगिलाणादीणं वेयावच्च मए उ कायव्वं तं कुण-
इ तिव्वसहो स्थायजसो सक्कगुणकित्ती असहहणे देवस्स आग-
मो कुप्पति दो समणरुओ अतिसारगहियमग्गो अडिविति-
ओ अतिगओ वित्तियो वेइ गिलाणो पडिओ वेयावच्चं तु स-
हेइ जोओ सो उट्ठेनु अस्सिणं सुयं च तं नांदिसेणेणं उट्ठो व-

वासपारणमाणीयं कवद्वघेचुकामेणं तं सुयमेत्तं रहसु विभो य
 ज्ञनकेण कज्जति पाणगद्वं च तर्हि जणच्छीवेइ तेण कज्जति ।
 निग्गंथं हिंइइ ततो कुणइ अणेसणं निविद्या पेढेइइ इति । एक-
 वारं त्रित्तियं च हिंसितो न द्वदं ततियवारम्मि अणुकंपाए चरंतो
 ततो गतो तस्सगासं तु खरफरसुनिठेरेहिं अक्रोसई सो गिवा-
 णओ सच्चो हेमंदभग्ग ! फुक्कियनूससितनाममेत्तेण सावदुव-
 कारित्ति । अहं नाम हंसमुदिसिउमाओ पयाइ अवत्थाए तं अ-
 च्छसि जत्तवो जिल्लो अमियमिव मल्लमाणे तं फसगिरं तु सो
 तु संजंतो चवणगतो खामेती धुवति यत्त असुइमव्वितं उठेइ
 बयामो त्ति तह कदामि जहा हु अचिरेण होहिह । निरुप्प तु-
 न्नेवेत्ता न तरामि गंतुं जे आरुहतापट्टीए आरुहो तो पयारं
 च परमासुइदुग्गंधिमुयतीपटीए फरुसं च वेति गिरिं धिं मुंमि-
 य वेगविघाओ कओ त्ति । डुक्खविघाओ इय बहुविहमुक्कोसति
 पदेसो वि भगवं तु न गणेइ फरुसगिरं न पत्तं चिहुसइत्ता र-
 सं गंधं चंदणमिव मल्लंतो मिच्छामि डुक्कं भणति । चिंतेइ किं
 करोमि किइ डुसमाही हवेज्ज साहुस्स इय बहुविहप्पआ-
 रेण चित्तितो जाहे खोजेन ताहे अभित्थुणंतो तथो आगतो
 य इयरोउ आठोएइ गुरुहिं धन्नेत्ति ततो य अणुसट्ठो जह
 तेणं न विपेह्लिय एसणाए जइयव्वं । अहवा वि इमं अन्नं
 आहरणं दिठि वा दीयं जह केइ पंच संजया तए बुइइ कि-
 लंतसुमदमच्छाणं उत्तिन्ना वेयात्रियपत्तगामं च ते एगं मगंति
 पाणगं ते लोगो य अणेसणंतेहि कुणति न गहिय न ब-
 रुमियरं कावगयतिसाभिज्जूया य आव० ४ अ० । आवइय-
 कचूर्णो तु “ एसणासमितीए नंदिसेणो अणगारो मगधाज-
 णवए सात्रिगामो तथेगो गाहावती तस्स पुत्तो नंदिसेणो
 तस्स गज्जत्थस्स पितो भतो माता उम्मासियस्स मातुपिताए
 संवद्धितो । अस्सदा णंदियच्छो अणगारो साधुसंपरिषुनो वि-
 हरमाणो तं गाममागओ उज्जाणे ठितो । साधुजिक्खस्स गतो
 नंदिसेणो भणति । के तुज्जे केरिसो वा तुम्भ धम्मं साधुहिं भ-
 णितो आयरिया जाणंति उज्जाणे तथ गंतुं पुच्छाहि गतो पु-
 च्छित्ता पव्वइतो । बटुक्खमओ जातो । अज्जिगइं गेएइति ।
 वेयावच्चं मए कायव्वंति । सक्को गुणगदणं करेति । अदीणमण-
 सो वेयावच्चे अभुट्ठितो । जो जं दव्वं इच्छति साहूतं तस्स सो
 देति । एगो देवो मिच्छादिट्ठी असइहंतो आगतो साधु रुवं वि-
 उव्वित्ता उम्भंडउ पमिस्सयं आगतो नंदिसेणस्स उठस्स पा-
 रणगा पढमे कव्वे उक्खित्ते देवक्खमणो तं पत्तो भणति ।
 वित्तिउ निसाए पढितो । अंतरंतो ठितो बाहिं जइ कोइ सइइति
 वेयावच्चं तुरितं घेत्तुं पाणगं जातु । नंदिसेणो अपारितो चेव
 पाणगस्स गामं अतिगतो जिक्खु तो हिंसंतो देवाणुभावेणं न
 वज्जति । चिरस्स वज्जं गहाय गतो साहुं न पेच्छति वाहरति ।
 चिरेण वायादिणा देवेण अतिसारजुत्तो साहू विउव्वितो ज्ञनति
 एएणं धिं मुंरुए चिरस्स आगतो वेयावच्चे वि कवडबुद्धी भणति ।
 मिच्छाडुक्कंति । पाणगं चिरेण वज्जंति । भणति किह ते
 गामं नेमि । किं अंसेण पिठिएत्ति । ज्ञनति अंसेणं अंसे
 कातुं पट्ठितो असुभकव्वमव्वं मुयति गुरुगं च । अप्पगं
 करेति भणति य मत्तरखलखला विज्जामि । पुणो तुरा-
 हिचि । एवं बहुसो विक्खोभवेउ जाहे ण तरति खामेतुं
 ताहे सो तुठो संमत्तं पडिबसो वदित्ता पडिगतो । एस एस-
 णासमितो । अहवा इमं दिठिवातियं पंच संजता महल्लाओ
 अछाणाओ तएहा लुहा किलंता निग्गता । वेयाले गामं अ-

तिगतो पाणगं मगंति । अणेसणं लोगो करेति । न लज्जं का-
 लगता पंच वि एते एसणाए । आ० चू० ४ अ० ।

एसणासमिय-एषणासमित-पुं० एषणायाम् उत्पादनग्रहणग्रा-
 सविषयायां सम्यगितः स्थितः समितः एषणासमितः । एष-
 णायां सम्यक् स्थिते, निर्दोषाहारग्राहिणि, उक्त० ६ अ० ।
 “ एसणासमिणं णिच्चं वज्जयंते अणेसणं ” एषणायां गवेपण-
 ग्रहणैषणग्रासरूपायां त्रिविधायामपि सम्यगितः समितः सा-
 धुर्नित्यमेषणासमितः सन्ननेपणां परिवर्जयन् परित्यजन् संय-
 ममनुपालयेदिति । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । तथा च ।

एसणासमिओ लज्जु, गामे अपियओ चरे ।

अप्पमतो पमत्तेहिं, पिंरुवायं गवेसए ॥

एषणासमिति निर्दोषाहारग्राही ग्रामे नगरे वा अनियतो नि-
 त्यवासरहितः सन् चरेत् संयममार्गे प्रवर्तते । कीदृशः साधुर्ल-
 ज्जुर्लज्जालुः लज्जासंयमस्तेन सहितः । पुनः कीदृशः अप्रमत्तः
 प्रमादरहितः । पुनः साधुः (प्रमत्तेहिं इति) प्रमत्तेभ्यो गृहस्थेभ्यः
 पिएडपातं भित्तां गवेपयेत् गृहीत प्राकृतत्वात्पञ्चमीस्थाने तृ-
 तीया उक्त० ६ अ० । तदात्मके समाधिभेदे च । स्था० १० ठा० ।
 एसणिज्ज-एषणी-त्रि० इय-एय वा कर्मणि अनीयर् आशा-
 स्ये, गम्ये च वाच० । एष्यते गवेप्यते उद्गमादिदोषविकलतया
 साधुर्भिर्यत्तदेवणीयम् कल्पे, । स्था० ३ ठा० । “ फासुयस्स
 एसणिज्जस्स उंळस्स सामुदाणियस्स णो सम्मं गवेसइत्ता
 भवइ ” । एष्यते गवेप्यते उद्गमादिदोषरहिततयेवणीयः क-
 ल्पस्तस्येति । स्था० ४ ठा० । “ एसणिज्जमिति संकितमक्खि-
 यादिदोषविमुक्कमिति ” पं० चू० । “ एसणिज्जं तु दसदोस-
 विप्पमुक्कंति ” पं० भा० ।

एसणोपघाय-एषणोपघात-पुं० एषणया शङ्कितादिज्जदया योघा
 तः स एषणोपघातः । उपघातभेदे, स्था० १० ठा० । एषणोपघात
 एषणया तदोषैर्दशभिः शङ्कितादिभिरुपघात इति स्था० ५ ठा० ।
 एसमाण-एषयत्-त्रि० अन्वेपति, “ एसणाए एसमाणं परो ददे-
 ज्जा ” एतया अनन्तरोक्तया वल्लेषणया वल्लमन्वेपयन्तं साधुं
 परो वदेत् । आचा० २ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

एसित्तए-एषितुम्-अव्य० अन्वेष्टुमित्यर्थे, “संधारगमे सित्तए”
 संस्तारकमन्वेष्टुमिति० आचा० २ श्रु० २ अ० १ उ० ।

एसित्ता-एक्षित्वा-अव्य० अन्विष्येत्यर्थे, “पिंडवायं एसित्ता”
 पिएरूपातं जिक्कामेक्खित्वाऽन्विष्येति । आचा० २ श्रु० १ अ० २ उ० ।

एषित्वा-अव्य० निर्दोषमाहारं गृहीत्वेत्यर्थे “पारुवण एसि-
 त्ता” आहारं निर्दोषं गृहीत्वेति । अन्विष्येत्यर्थे, उक्त० १ अ० ।

एसिय-एषिक-पुं० एषितुं शीघ्रमस्येत्येविकः । मृगबुध्दक हास्त-
 तापसादौ, पाखण्डिके च । (एसिया वांसया सुहा) एषितुं
 शीघ्रमित्येविका मृगबुध्दका हस्तितापसाश्च मांसदेतोर्मृगान् इ-
 स्तिनश्च एष्यन्ति तथा कन्दमूलफलवृक्षादिके च । तथा ये चाऽन्ये
 पाखण्डिका नानाविधैरुपायैर्मद्वयमेष्यन्त्यन्यानि वा विषयसाध-
 नानि ते सर्वेऽप्येविका इत्युच्यन्ते । सूत्र० १ श्रु० १ अ० । जात-
 नेदे, [एसियकुल्लणि वा) एसियति गोष्ठा इति ” आचा० २
 श्रु० १ अ० २ उ० ॥

एषित-त्रि० एषणीये, एषयन्ति एषणीयमुद्गमादिदोषरहितमिति
 आचा० २ श्रु० १ अ० १ उ० । (एसियस्सत्ति) एषणीयस्य गवे-

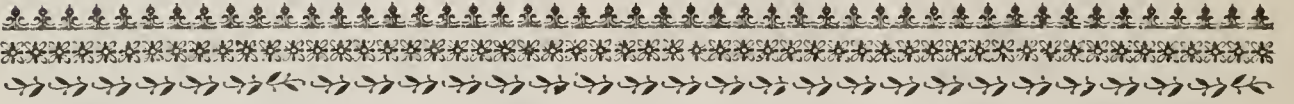
पणाविशुद्ध्या गवेषितस्येति प्र० ७ श० १ उ० । एषितं प्रासुक-
मित्यर्थ इति व्य० द्वि० ४ उ० । एषितमन्वेषितं जिज्ञाचर्यावि-
धिना प्राप्तमिति सूत्र० २ श्रु० १ अ० ॥

एसिया-एषित्वा-अव्य० अन्वेष्यत्यर्थे, “सुविसुखमेसिया” सु-
विशुद्धमुत्पादनादोपरहिततयैपणादोपपरिहारेणैषित्वाऽन्विष्ये-
ति । आचा० १ श्रु० ० ६ अ० ४ उ० ।

एहंत-एधयत्-इत्र० अनुभवति, “दीप्तंति दुहमेहंता” दुःखकेश-
लक्षणमेधयन्तोऽनेकार्थत्वादानुभवन्त इति । दश० ए अ० ।

एहिय-ऐहिक-त्रि० इह भवः कावाट्टम्, इहलोकभवे, गृहीत-
शरीरसम्बन्धिनि स्नक्चन्दनादिसुखानुजवादौ च वाच० । ऐ-
हिकमेव चक्रं सांसारिकसुखहेतुत्वादिति । आ० म० प्र० ।

ऐ-अयि-अव्य० इण् इत् । अयौ वैत् ७ । १ । १६ ए । इति प्राकृत-
सुत्रेणायिशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह वा ऐ-
कारः । प्रा० । प्रश्ने, अनुनये, सम्योधने, अनुरागे च । वाच० ।
“पेवाहिमि” अइउम्मत्तिप वचनादैकारस्यापि प्राकृते प्रयोगः प्रा०

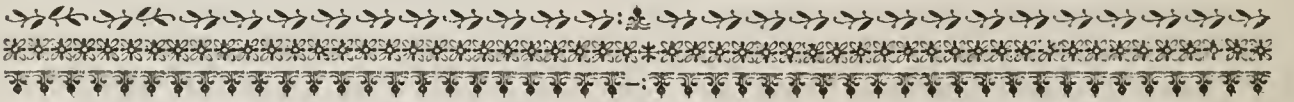

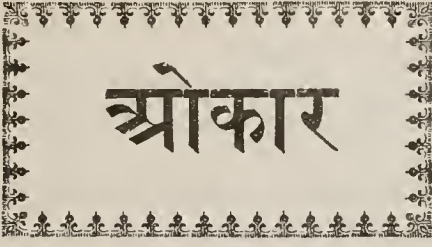
इति श्रीमत्सौधर्मवृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञ-

श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराचार्यश्रीश्री १००० श्री

विजयराजेन्द्रसूरिविरचिते अजिधानराजेन्द्रे

एकारादिशब्दसङ्कलनं समाप्तम्-

ओकार

ओ-अव-अप-उत्-अव्य० अवादिप्रकरणोक्तार्थेषु, “अवापोते च ८ । १७२ अवापयोऽपसर्गयोऽरुत इति विकल्पार्थनिपाते च आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ओद् वा भवति । ओअरइ अवअरइ । ओआसो अवआसो । अप । ओसरइ । अवसरइ । ओसारिअं । अवसारिअं । उत्-ओवणं उअवणं । ओघणो । उअघणो । कच्चिन्न भवति अवगअं । अवशदो उअरवी प्रा० । अव-अधःशब्दार्थे, वोसिरामि । विशे० ।

ओ-अव्य० उ-विच् । संबोधने, आह्वाने, स्मरणे, अनुकल्पने, च मेदि० । प्राकृतेऽपि ओ सूचना पश्चात्तापे, ॥३॥ ओ इति सूचना-पश्चात्तापयोः प्रयोक्तव्यम् सूचनायाम् “ओ अविणअतत्तिल्ले” पश्चात्तापे-“ओ नमए गायइतिआए” विकल्पे तु उतादेशेन ओकारेणैव सिद्धम् । “ओविरणमि न हअल्ले” प्रा० । ओ इति निपातः । पादपूर्णे, पंचा० ३ विव० “सामाईयमोत्तयं तु यं विष्णुं” “पंचा० १ विव० । सुहमे परमुस्सकण-मवसकणमोयपाहु-मिया” पंचा० १७ विव० ।

ओ-पुं० रङ्गणे, शेषे, मन्त्रे, श्रुतावपि ब्रह्मणि, शीतांशौ, पङ्के, दायादे, त्रिदिवेशे, पयोवाहे, यवे, वेधे, नदे, योनौ, सरसिजे, तोये, रुद्रस्वामिनि, मातरि, एका० ।

ओअकख-दृश्-धा० ज्वा-पर-सक० । प्रेक्षणे “दृशो निअच्छपे-च्छा वयच्छा वयज्ज चउज सच्चव देक्खो अक्खा चक्खा वअक्ख पुल्लोये पुलअ निआव आस पासाः” ८ । ४ । ८० । इति दृशे-रोअक्खादेशः । ओअकखइ । पासइ पइयति प्रा० ।

ओअग्ग-वि-अप्-धा० स्वा-उज्ज० व्यापेरोअग्गः ८ । ४ । ४० । इति व्यापेरोअग्ग इत्यादेशो वा जवति । ओअग्गइ । वावेइ । प्राप्नोति प्रा० ।

ओअद-आ-उिद्-धा० रुधा० हस्तादिनाऽऽकर्षणे, । आडा ओ-अंदोहादौ ८ । ४ । ५ । इति आडा युक्तस्य उिदेरोअंदादेशः । ओअंदइ । आउिदइ । आउिन्नत्ति । प्रा० ।

ओआस-अवकाश-पुं० अक्-कश्-घञ्-अवापोते च ८ । १ । ७२ । इति सस्वरव्यञ्जनेन सह ओक् प्रा० । आश्वये, पं० व० १ द्वा० ॥

ओआसविवज्जिअ-अवकाशविवर्जित-त्रि० आश्वयरहिते, “च तम्मि घरावासे, ओआसविवज्जिओ पि वासत्तो” पं० व० १ द्वा० आऽण्-अवतीर्ण-त्रि० गन्तुमुपक्रान्ते, “विसमं मग्गमो इणो, अवसे जग्गमि सोयइ” उक्तं ५ अ० ।

ओनु-ओतु-पुं० स्त्री० अक्-तुन्-ऊर् गुणः । विमाले, मार्जारे, आ-वे-तुन्-वा संप्रसारणम् । तिरञ्चीनसूत्रे, वाच० ।

ओउय-आर्तिव-न० ऋतौ यदुचितं तदार्त्तवम् । ऋतूचिते, “अ-गहस्वरपरभूवणओउयमल्लाणुत्तेवणविही” ज्ञा० १७ अ० ।

ओऊल-अवचून्-न० ऋस्त्यादेः कर्त्तव्यस्ताधोमुखकूर्चके, “पलं-वओऊलमहुपरकयंअयारं” ज्ञा० १६ अ० ।

ओ-ॐ-पुं० अव्य० अश्च अश्च आश्च उश्च म च छन्दः । परमेष्ठिपञ्चके, “ॐ भूर्भुवःस्वः तत्सवितुर्वरेण्यं,” ओमिति परमेष्ठिपञ्चकमाह । कथमिति चेदुच्यते । अ इति अर्हत आद्याक्षरम् । अ इत्य-शरीरा इत्यस्य सिद्धवाचकस्याद्याक्षरम् । आ इत्याचार्यस्याद्याक्षरम् । उ इत्युपाध्यायस्याद्याक्षरम्, म इति मुनीत्यस्याद्याक्षरम् अथआवम् इति ततः सन्धिवशात् ओ इति । पदैकदेशे पद-समुदायोपचारादेवमुक्तिः ॥ ओमित्यनेन “आद्यदृक्त्वा अरिहंता, निवृणा सिद्धाय लोहृकरसूरी । उवञ्क्षाप्य विसृष्टकला, दीह-कला साहुणो जणिता ॥ १ ॥” इति माथोक्तरहस्येन परमेष्ठिपञ्चकमेव महानन्दार्थिना ध्येयमिति ॥ परमतवे यतः अक्-पादाः स्वं देवमोश्वरं प्रणिधानाः प्रार्थनापुरःसरमेवमजिदध्याति । (ओं चूर्भुवेत्यादि) ओमिति सर्वविधानामाद्यधीजं सकलागमो-पनिपदभूतं सर्वविघ्नविघातनिघ्नमखिदृष्टादृष्टफलसंकल्पकल्प-दुमोपममित्यस्य प्रणिधानस्यादावुपन्यस्तं परममङ्गलम् न चैतद्व्य-तिरिक्तमन्यत्तत्त्वमस्ति इति ॥ ओमित्यङ्कारं छान्दसमादिभू-तत्वात्तस्य किंविशिष्टस्य भूर्भुवः स्वस्त्युवनत्रयव्यापि तर्हि किं-चिद्विधेयसत्तासमाधिष्टं वस्तु गुरुसंप्रदाययुक्ताव्यप्यमाण-मत्र ओकारे शब्दपर्यायेणावाप्यते सर्ववादिभिरविगानेनास्य सकलचुवनत्रयकमत्वाधिगमे बीजतयोपवर्णितत्वादिति परिजा-वनीयमेतत् । गा० । अश्च उश्च मश्च तेषां समाहारः । विष्णु-महेश्वरब्रह्मरूपत्रयात्मके ईश्वरे, । ब्रह्मोकारोऽत्र विद्मः अकारो विष्णुरुच्यते । महेश्वरो मकारस्तु त्रयमेकत्र तत्त्वतः । पं० व० ४ द्वा० ३२ पत्र० प्रणवे, । आरम्भे, । स्वीकारे, । अनुमते, अपाकृतौ, अस्वीकारे, मङ्गले, शुभे, हेये, ब्रह्मणि च । वाच० ।

ओंकार-ओंकार-पुं-ओम्-स्वरूपे कारप्रत्ययः । प्रणवे, स्तुवी-त कृतं सर्वमित्युक्तेश्च ओंकारस्य सर्वकर्मारम्भादौ पाठ्यत्वात्-आरम्भसाधनत्वेन आरम्भे, । सप्तानां समावयवानां प्रथमा-वयवे च । बुद्धिशक्तिभेदे च स्त्री० । वाच० ।

ओक्-ओक्-पुं० उच्-घ-चस्य कः । पक्षिणि, वृषले, आश्वये च । उच् भावे घञ् कुत्वम् । समवाये । वाच० ।

ओक्य-ओकाय हितं यत् निवासाय हिते, । त्रि० वाच० ।

ओकस्-न० उच्-असुन् न्यङ्कादित्वात्कुत्वम् । गृहे, आश्रयमात्रे च । वनौकसः त्रिदिवौकसः इत्यादि । वाच० । “कुलपत्यर्पिते वर्षास्तस्थौ स्वामी तृणौकसि । गावो वहिस्तृणानाप्त्वा वर्षारम्भे-क्षुधातुराः” आ० क० ।

ओकुंजिय-अवकृजित-न० ऊर्क् तिर्यग्वाहुमिति करणे, “उहृ-पांतरियं हुत्ति करणं ओ अवकुंजियं” । नि० चू० १७ उ० ।

ओक्खल-उद्वल-न० उद्-ऊर् खं लाति । ला-क पृषो-नि० नवा मयूखलवणचतुर्गणचतुर्थचतुर्दशचतुर्धारसुकुमारकुतूहलो दूखलोलुखले ८ । १ । ७१ । इति आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ओद् वा । ओक्खलं । उद्वलं । तैलादित्वात्खलित्वे ‘द्वितीयतुर्ययोरुपरिपूर्वः’ ८ । २ । ए० । इति द्वितीयस्योप-रि प्रथमः । तन्नुवादिसाधने गृहोपकरणे, प्रा० ।

ओगसण-अपकसन-न० ऋसने, वृ० ६ उ० ।

ओगहिय-अवगृहीत-न० येन केनचित्प्रकारेण दायकेनात्ते भक्तादौ, ॥

विविहे ओगाहिए पसुत्ते तं जहा जं च ओगाहइ जं
च माहरई जं च आसगांसि पविखवइ ॥

अवगृहीतं नाम येन केनांचत्प्रकारेण दायकेनात्तं भक्तादि
यदिति प्रकृतम् । चकाराः समुच्चयार्थाः । अवगृह्णाति
आदत्ते इस्तेन दायकस्तदवगृहीतमेतच्च वष्टी पिण्डैपणेति एवं
च वृद्धव्याख्या परिवेषकः (पटकायाः कूरं गृहीत्वा यस्मै दातुका-
मः तद्भाजने क्रेतुमुपस्थितस्तेन च प्रणितं मा देहि अत्रावसरे
प्राप्तेन साधुना धर्मेलाभितं ततः परिवेषको भणति प्रसारय सा-
द्यो ! पात्रं ततः साधुना प्रसारितं पात्रे क्लृप्तमोदनम् । इह च सं-
यतप्रयोजनगृहस्थेन इस्त एव परिवर्तितो नान्यद्रमनादि कृत-
मिति जघन्यमाहृतं जातमिति । इह च व्यवहारभाष्यश्लोकः ।
“जुंजमाणस्स उक्खित्तं, पमिसिद्धं च तेण उ । जहन्नोवद्वरुंतं
तु, हत्थस्स परियत्तेपेति ” । तथा तच्च परिवेषकः स्थानाद-
विचक्षणं संहरति प्रकृताजनाज्ञोजनप्राजनेषु क्लृपति तच्चाव-
गृहीतमिति प्रक्रमः श्लोकोऽत्र । “अह साहारमाणं (परिवेषय-
न्तित्यर्थः) तु, वट्ठतो जो उ दायओ । द्वेज्जा चविओतत्तो, छुछा
पसा वि एसणत्ति ” तथा यच्च भक्तमास्यके पिठरादिमुखे क्लृ-
पति तच्चावगृहीतमिति । एवं चात्र वृद्धव्याख्या कूरमवसादननि-
मित्तं कत्रिजादि भाजने विशालोत्तानरूपे क्लृप्तं ततो भक्तिकेन्द्रो
दत्तं ततो प्रकृष्टेन यद्भूयः पिठरके प्रकाशमुखे क्लृपति दद्यात्
परिवेषयतीति वा प्रकाशमुखे प्राजने तन्तृतीयमवगृहीतम् ।
श्लोकोऽत्र । “तुत्तमेसं तु जं जओ, बुवंती पिठरोदये । संवट्ठती
च अन्नस्स, आसगांसि पएसणत्ति ॥ १ ॥, ननु आस्ये मुखे य-
त्प्रक्षिपतीति मुख्येऽर्थे सति किं पिठरादिमुखे इति व्याख्यायत
इत्युच्यते अस्य प्रक्षेपव्याख्यानमनुक्तमिति जुगुप्साप्रावादिति ।
आह च । “पक्षेपेण जुंज्जा आपसो कुरुमुहाईसुत्ति ” स्था०
३ ठा० ॥

ओगाह-अवगाह-त्रि० अघ-गाह-क्त । आश्रिते, । स्था० १० ठा० ।
अवस्थिते, स्था० १ ठा० । व्यवस्थिते, आ० म० प्र० । व्याप्ते, स्था०
१६ अ० । स्थिते, आ० ०२ शु० । निमग्ने, स्था० ४ ठा० ।

ओगाह-अवगाह-रुचि-स्त्री० अवगाहः साधुप्रत्यासन्तीभूत-
स्तस्य साधूपदेशाद् रुचिरवगाहरुचिः । धर्मध्यानस्य चतुर्थे, ।
लक्षणं, । स्था० ४ ठा० ।

ओगाह-अवगाह-अ० उदकमेघ आत्माभिमुखमाकृष्येऽर्थे
“ ओगाहइत्ता चवइत्ता आहारे पाणभोयणे ” द० ५ अ० ।

ओगाह-अवगाह-अवगाहमान-त्रि० अवगाहनां कुर्वति, “सू-
रुदयपच्छिमाए ओगाहंतीइ पुवं उएइ ” अवगाहन्यामागच्छ-
न्त्यामित्यर्थः । आध० २ अ० । “ते ओगाहंती संघट्ठंती रमंती य” ।
तानेव पटकायानवगाहमाना पादान्यां चावयन्ती । पि० १० ।

ओगाहणसेणियापरिक्कम्-अवगाहनश्रेणिकापरिक्कम्-न०
इष्टिवादान्तर्गतपरिक्कर्मभेदे, सम० ।

ओगाहणा-अवगाहना-स्त्री० अवगाहन्ते आसते यस्यां
साऽवगाहना । क्षेत्रप्रदेशे, स्था० १ ठा० । अवगाहन्ते अव-
तिष्ठन्ते जीवा अस्यामित्यवगाहना । नारकादितनुसमवगाहे
क्षेत्रे, । अनु० । आधारैकभूते क्षेत्रे, सम० । अवगाहन्ते आसते
यस्यामाश्रयन्ति वा यां जीवाः साऽवगाहना स्था० ४ ठा० ।
अवगाहन्ते क्षेत्रं यस्यां स्थिता जन्तवः साऽवगाहना । आ० म०
प्र० । उक्त० ३६ अ० । आवगाह्यते जीवेन आकाशोऽनयेति

अवगाहना औणादिकः प्रत्ययः । प्रव० १ द्वा० । औदारिकादौ
शरीरे, सम० ।

(१) अवगाहनाया भेदाः ।

(२) औदारिकशरीरावगाहनामानम् ।

(३) पृथ्व्यादीनामौदारिकावगाहनामानम् ।

(४) द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणामौदारिकावगाहना ।

(५) तिर्यक्पञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरावगाहना ।

(६) मनुष्यपञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरावगाहना ।

(७) वैक्रियशरीरस्यावगाहनामानम् ।

(८) पृथ्व्यादीनां वैक्रियशरीरावगाहना ।

(९) पञ्चेन्द्रियतिरश्चां वैक्रियशरीरावगाहनामानम् ।

(१०) असुरकुमारादीनां वैक्रियशरीरावगाहना ।

(११) आहारकशरीरस्यावगाहनामानम् ।

(१२) तैजसशरीरस्यावगाहनामानम् ।

(१३) निगोदजीवस्यावगाहनामानम् ।

(१४) एकत्र एक एव धर्मास्तिकायादिप्रदेशावगाहः ।

(१५) धर्मास्तिकायादेरवगाहानवगाहस्य चिन्ता ।

(१) अवगाहनायाः भेदास्तद्यथा

चउव्विहा ओगाहणा पसुत्ता तं जहा दव्वोगाहणा खे-
त्तोगाहणा कालोगाहणा भावोगाहणा ॥

अवगाहन्ते आसते यस्यामाश्रयन्ति वा यां जीवाः साऽवगा-
हना शरीरं द्रव्यतोऽवगाहना द्रव्यावगाहना । एवं सर्वत्र । तत्र
द्रव्यतोऽनन्तद्रव्या क्षेत्रतोऽसंख्येयप्रदेशावगाहना । कालतोऽसं-
ख्येयसमयस्थितिका भावतो वर्णाद्यनन्तगुणेति । अथवा अ-
वगाहना विवक्षितद्रव्यस्याधारभूता आकाशप्रदेशास्तत्र द्र-
व्याणामवगाहना द्रव्यावगाहना । क्षेत्रमेवावगाहना क्षेत्राव-
गाहना । कालस्यावगाहना समयक्षेत्रलक्षणा कालावगाहना ।
भाववतां द्रव्याणामवगाहना भावावगाहना भावप्राधान्या-
दिति । आश्रयणमात्रं वा अवगाहना । तत्र द्रव्यस्य पर्यायैर-
वगाहना श्रयणं द्रव्यावगाहना । एवं क्षेत्रस्य कालस्य भावानां
द्रव्येणेति अन्यथा चोपयुज्य व्याख्येयमिति स्था० ४ ठा० ।

नवविहा जीवोवगाहना पसुत्ता तं जहा पुढविकाइय-
ओगाहणा आउकाइय जाव वणस्सइकाइयओगाहणा
वेदियोगाहणा तेदियोगाहणा चउरिंदियोगाहणा पंचे-
दियोगाहणा ॥ स्था० ९ ठा० ।

(२) सामान्यत औदारिकशरीरावगाहनामानम् ।

ओरालियसरीस्स एं जंते ! के महालिया सरीरोगा-
हणा पसुत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जभागं
उक्कोसेणं सातिरेणं जोयणसहस्सं । एगिंदियउरालिय-
स्स वि एवं चेव जहा ओहियस्स ॥

औदारिकस्य जघन्यतोऽवगाहना अङ्गुलासंख्येयभागा स
चोत्पत्तिप्रथमसमये पृथिवीकायिकादीनां वाऽवसातव्या । उ-
त्कर्षतः सातिरेकं योजनसहस्रमेवा लवणसमुद्रगोतीर्यादिषु
पद्मनालाद्याधिकृत्यावसातव्या । अन्यत्रैतावत् औदारिकशरी-
रस्यासंभवात् । एवमेकेन्द्रियसूत्रेऽपि तथा चाह । “ एगिंदि-
यउरालियस्स एवं चेव जहा ओहियस्स इति ” प्रज्ञा० २१ पद

(३) औदारिकपृथिव्यादीनामवगाहनामानम् ।

पुढविकाश्यामिन्द्रियश्रोत्रालियसरीरस्स एं भंते ! के महाक्षिया पुच्छा । गोयमा ! जहन्नेण वि उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जिभागं एवं अपज्जत्तयाणं वि पज्जत्तयाणं वि । एवं सुहुमाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं वायराणं पज्जत्तापज्जत्ताणं वि । एवं एसो एवजेओ जहा पुढविकाश्याणं तदा आउकाश्याणं वि । तेउकाश्याणं वि वाउकाश्याणं वि । वणस्सइकाश्यामिन्द्रियश्रोत्रालियसरीरस्स एं जंते ! के महाक्षिया सरीरोगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेण अंगुलस्स असंखेज्जिभागं उक्कोसेणं सातिरेगं जोयणं सहस्सं । अपज्जत्ताणं जहन्नेण वि उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जिभागं । पज्जत्तगाणं जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जिभागं । उक्कोसेणं सातिरेगं जोयणसहस्सं । बादराणं जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जिभागं उक्कोसेणं जोयणसहस्सं सातिरेगं । पज्जत्ताणं वि एवं चेव । अपज्जत्ताणं जहन्नेण वि उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जिभागं । सुहुमाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं य तिएह वि जहन्नेण वि उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जिभागं ।

पृथिव्यसेजोवायूनां सूक्ष्माणां बादराणां प्रत्येकं पर्याप्तानामपर्याप्तानां औदारिकशरीरस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चावगाहना अद्भुतासंख्येयजागः । प्रत्येकं च नव सूत्राणि तेषामौघिकसूत्रमौघिकपर्याप्तसूत्रम् । तथा सूक्ष्मसूत्रं सूक्ष्मापर्याप्तकसूत्रं सूक्ष्मपर्याप्तकसूत्रमेवं बादरेऽपि सूत्रत्रिकमिति । एवं वनस्पतिकार्यिकानामपि च सूत्राणि । नवरमौघिकं वनस्पतिसूत्रे औघिकवनस्पतिपर्याप्तकसूत्रे बादरसूत्रे बादरपर्याप्तसूत्रे जघन्यतोऽद्भुतासंख्येयभाग उत्कर्षतः सातिरेकं योजनसहस्रं तच्च पञ्चनालाद्यधिकृत्य वेदितव्यम् । शेषेषु तु जघन्यत उत्कर्षतो वाऽद्भुतासंख्येयजागः ॥

(४) द्वित्रिचतुरिन्द्रियौदारिकाणामवगाहनामानम् ।

वेइन्द्रियउरात्रियसरीरस्स एं भंते ! के महाक्षिया सरीरोगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जिभागं उक्कोसेणं वारसजोयणं । एवं सव्वत्थं वि अपज्जत्तयाणं अंगुलस्स असंखेज्जिभागं जहन्नेण वि उक्कोसेण वि पज्जत्तगाणं । जहेव ओरालियस्स ओहियस्स । एव तेइन्द्रियाणं तिप्पि गाउयाइ । चउरिन्द्रियाणं चत्तारि गाउयाइ ।

द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां प्रत्येकं त्रीणि २ सूत्राणि तद्यथा औघिकसूत्रं पर्याप्तसूत्रमपर्याप्तसूत्रं च । तत्रौघिकसूत्रे पर्याप्तसूत्रे च द्विन्द्रियाणामुत्कर्षतो द्वादश योजनानि । त्रीन्द्रियाणां त्रीणि गव्यूतानि । चतुरिन्द्रियाणां चत्वारि गव्यूतानि । अपर्याप्तसूत्रे तु जघन्यत उत्कर्षतश्चाद्भुतासंख्येयभागः ॥

(५) तिर्यक्पञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरावगाहनामानम् ॥

पंचिन्द्रियतिरिक्खजोणियाणं उक्कोसेणं जोयणसहस्सं ३ । एवं सम्मुच्छिमाणं ३ । गब्जवक्कंतियाणं वि ३ । एवं चेव एवओ जेदो भाणियव्वो । एवं जल्यराणं वि जोयणसहस्सं एवओ जेदो । थल्यराणं वि एवओ जेदो उक्कोसेणं

उगाउयाइ । पज्जत्ताणं वि एवं चेव ३ । सम्मुच्छिमाणं पज्जत्ताणं य उक्कोसेणं गाउयपुहत्तं ३ । गब्जवक्कंतियाणं उक्कोसेणं उगाउयाइ । पज्जत्ताणं य ओहियचउप्पयपज्जत्तयगब्जवक्कंतियपज्जत्तयाणं य उक्कोसेणं उगाउयाइ सम्मुच्छिमाणं पज्जत्ताणं गाउयपुहत्तं उक्कोसेणं एवं, उरपरिसप्पाणं वि । ओहियगब्जवक्कंतियपज्जत्तयाणं जोयणसहस्सं । सम्मुच्छिमाणं जोयणपुहत्तं ज्ञयपरिसप्पाणं ओहियगब्जवक्कंतियाणं वि उक्कोसेणं गाउयपुहत्तं, सम्मुच्छिमाणं धणुपुहत्तं, खहयराणं ओहियगब्जवक्कंतियाणं सम्मुच्छिमाणं य तिएह वि उक्कोसेणं धणुपुहत्तं । इमाओ संगहणिगाहाओ जोयणसहस्सं उगाउयाइ, ततो य जोयणसहस्सं । गाउयपुहत्तं ज्ञयपरि-धणुहे पुहत्तं च पक्खीसु । १ । जोयणसहस्सगाउय-पुहत्तं ततो य जोयणपुहत्तं । हेणं धणुपुहत्तं, सम्मुच्छिमे होति उच्चत्तं ॥

तथा सामान्यतस्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां जलचराणां सामान्यतः स्थलचराणां चतुष्पदानामुरःपरिसर्पाणां ज्ञजपरिसर्पाणां खचरपञ्चेन्द्रियतिरिक्खां च प्रत्येकं नव सूत्राणि । तद्यथा त्रीणि अधिकाणि । त्रीणि संमूर्च्छिमविषयाणि । त्रीणि गर्भव्युत्क्रान्तिकविषयाणि । तत्रापर्याप्तेषु स्थानेषु सर्वेष्वपि जघन्यत उत्कर्षतो वाऽद्भुतासंख्येयजागः । शेषेषु तु स्थानेषु जघन्यतोऽद्भुतासंख्येयजागः । उत्कर्षतः सामान्यतस्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषु जलचरेषु चोत्कर्षतो योजनसहस्रं सामान्यतः स्थलचरेषु चतुष्पदस्थलचरेषु गर्भव्युत्क्रान्तिकेषु षट् गव्यूतानि संमूर्च्छिमेषु गव्यूतपृथक्त्वम् । उरःपरिसर्पेष्वौघिकेषु गर्भव्युत्क्रान्तिकेषु च योजनसहस्रं संमूर्च्छिमेषु योजनपृथक्त्वं ज्ञजपरिसर्पेष्वौघिकेषु गर्भव्युत्क्रान्तेषु च गव्यूतपृथक्त्वम् । संमूर्च्छिमेषु धनुः पृथक्त्वं खचरेष्वौघिकेषु गर्भव्युत्क्रान्तेषु संमूर्च्छिमेषु च सर्वेषु स्थानेषु धनुः पृथक्त्वम् अत्रेमे संग्रहागथे (जोयणसहस्समित्यादि) गर्भव्युत्क्रान्तानां जलचराणामुत्कर्षतः शरीरावगाहनामानं योजनसहस्रं चतुष्पदस्थलचराणां षट् गव्यूतानि । उरःपरिसर्पस्थलचराणां षट् गव्यूतानि । उरःपरिसर्पस्थलचराणां योजनसहस्रं ज्ञजपरिसर्पस्थलचराणां गव्यूतपृथक्त्वं पक्किणां धनुः पृथक्त्वम् । तथा संमूर्च्छिमानां जलचराणामुत्कर्षतः शरीरावगाहनायाः प्रमाणं योजनसहस्रं चतुष्पदस्थलचराणां गव्यूतपृथक्त्वं, पक्किणां धनुः पृथक्त्वम् । तथा संमूर्च्छिमानां जलचराणामुत्कर्षतः शरीरावगाहनायाः प्रमाणं योजनसहस्रं चतुष्पदस्थलचराणां गव्यूतपृथक्त्वम्, पक्किणां धनुः पृथक्त्वमुरःपरिसर्पस्थलचराणां योजनपृथक्त्वं, ज्ञजपरिसर्पस्थलचराणां च धनुः पृथक्त्वमिति । उक्तं तिर्यक्पञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरावगाहनामानम् ।

(६) द्वादशी मनुष्यपञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरावगाहनामानमाह ।

मणुस्सोरालियसरीरस्स एं जंते ! के महाक्षिया सरीरोगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जिभागं उक्कोसेणं तिप्पि गाउयाइ । अपज्जत्ताणं जहन्नेण वि उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जिभागं । सम्मुच्छिमाणं जहन्नेण वि उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जिभागं

इभागं । गन्धवर्कंतिर्याणं पञ्चत्ताण य जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं । उक्कोसेणं तिण्णिण गात्रयाइं ॥

कण्ठ्यम् । नवरं त्रीणि गन्धूतानि, देवकुर्याद्यपेक्षया तदेवमौदारिकशरीरस्य विधयः संस्थानानि प्रमाणानि चोक्तानि ।

(७) संप्रति वैक्रियशरीरस्यावगाहनामानमाह ।

वेउव्वियसररीरस्स णं भंते ! के महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं सातिरेणं जोयणसयसहस्सं । वाउकाइयएग्गिदियवेउव्वियसररीरस्स णं भंते ! के महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं वि अंगुलस्स असंखेज्जइभागं । ऐरइयपंचिंदियवेउव्वियसररीरस्स णं भंते ! के महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! उविहा पणत्ता तं जहा जवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य ! तत्थ णं जा सा जवधारणिज्जा सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं पंच धणुसयाइं । तत्थ णं जा सा उत्तरवेउव्विया सा जहन्नेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागं उक्कोसेणं धनुस्सहस्सं ।

(वेउव्वियसररीरस्स णमित्यादि) जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागं नैरयिकादीनां भवधारणीयस्यापर्याप्तावस्थायां वातकायस्य वा उत्कर्षतः सातिरेकं योजनशतसहस्रं देवानामुत्तरवैक्रियस्य मनुष्याणां वा (एग्गिदिगवेउव्वियसररीरस्स णमित्यादि) अत्र एकैन्द्रियां वातकायोऽन्यस्य वैक्रियव्यव्यसंज्ञवात् । तस्य जघन्यत उत्कर्षतो वाऽवगाहनामानमङ्गुलासंख्येयभागप्रमाणमेतावत्प्रमाणं विकुर्वणायामेव तस्य शक्तिसंज्ञवात् । सामान्यनैरयिकसूत्रे जवधारणीया भवो धार्यते यथा सा जवधारणीया कृद्बहुवमिति वचनात्करणे अनीयप्रत्ययः । उत्कर्षतः पञ्च धनुःशतानि उत्तरवैक्रियधनुःसहस्रं सप्तमनरकपृथिव्यपेक्षया अन्यत्रैतावत्या भवधारणीयाया उत्तरवैक्रियाया वा शरीरावगाहनाया अप्राप्यमाणत्वात् ।

(८) संप्रति पृथिव्यादीनां वैक्रियशरीरावगाहनामानमाह ।

रयणपञ्च पुढविणेर याणं के महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! उविहा पणत्ता तं जहा जवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विय य तत्थ णं जा भवधारणिज्जा सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं सत्तधणुइं तिण्णिण रयणीओ उव्व अंगुलाः । तत्थ णं जा सा उत्तरवेउव्विया सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं पन्नरसधणुइं अट्टाइज्जाओ रयणओ । सक्करप्पभाए पुच्छा गोयमा ! जाव तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं पन्नरसधणुइं अट्टाइज्जाओ रयणीओ । तत्थ णं जा सा उत्तरवेउव्विया सा जहन्नेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागं उक्कोसेणं एकतीसं धणुइं एका य रयणी । वाउयप्पभाए पुच्छा, जवधारणिज्जा एकतीसधणुइं एका य रयणी । उत्तरवेउव्विया वावट्ठिधणुइं दोणि य रयणीओ । पंक्कप्पभाए पुच्छा, भवधारणिज्जा वावट्ठिधणुइं दोनि य रयणी-

ओ । उत्तरवेउव्विया पणवीसं धणुसतं । धूमप्पजाए जवधारणिज्जा पणवीसं धणुसतं । उत्तरवेउव्विया अट्टाइज्जाइं धणुसयाइं । तमाए जवधारणिज्जा अट्टाइज्जाइं धणुसयाइं । उत्तरवेउव्विया पंचधणुसयाइं । अहेसत्तमाए भवधारणिज्जा पंचधणुसयाइं । उत्तरवेउव्विया धणुसहस्सं । एयं उक्कोमेणं जहन्नेणं भवधारणिज्जा अंगुलस्स असंखेज्जइभागं । उत्तरवेउव्विया अंगुलस्स संखेज्जइभागं ॥

अङ्गुलासंख्येयभागप्रमाणता प्रथमोत्पत्तिकाले वेदितव्या । उत्कर्षतः सप्त धनूषि त्रयो हस्ताः पद् चाङ्गुलानि पर्याप्तावस्थायामिदं चोत्कर्षतः शरीरावगाहनामानं त्रयोदशे प्रस्तटे द्रष्टव्यं शेषेषु त्वर्वाकृतनेषु प्रस्तटेपु स्तोके स्तोकांतरम् । तच्चैवं रत्नप्रज्ञायाः प्रथमे प्रस्तटे त्रयो हस्ता उत्कर्षतः शरीरप्रमाणम् द्वितीये प्रस्तटे धनुरेकमेको हस्तः सार्द्धानि चाष्टाङ्गुलानि । तृतीये प्रस्तटे धनुरेकं त्रयो हस्ताः सप्तदशाङ्गुलानि । चतुर्थे द्वे धनुषौ द्वौ हस्तौ सार्द्धमेकमङ्गुलम् । पञ्चमे त्रीणि धनूषि दशाङ्गुलानि । षष्ठे त्रीणि धनूषि द्वादशौ हस्तौ सार्धान्यष्टादशाङ्गुलानि । सप्तमे चत्वारि धनूषि त्रयो हस्ताः सार्धान्येकादशाङ्गुलानि । नवमे पञ्च धनूषि एको हस्तो विंशतिरङ्गुलानि । दशमे पद् धनूषि सार्धानि चत्वार्यङ्गुलानि । एकादशे पद् धनूषि द्वौ हस्तौ त्रयोदशाङ्गुलानि । द्वादशे सप्त धनूषि सार्धान्येकविंशतिरङ्गुलानि । त्रयोदशे सप्त धनूषि त्रयो हस्ताः पद् परिपूर्णान्यङ्गुलानि । एष चायं तात्पर्यार्थः । प्रथमे प्रस्तटे यच्छरीरावगाहनापरिमाणं त्रयो हस्ता इति तस्योपरि प्रस्तटक्रमेण सार्धानि पद् पञ्चाशदङ्गुलानि प्रक्रियन्ते ततो यथोक्तं प्रस्तटेपु शरीरावगाहनापरिमाणं ज्ञवति । उक्तं च । “रयणाए पढमपयरे, हत्थतिगदेहउस्सेहभणिओ । णप्पन्नंगुलसट्ठा, पयरे पयरे हवइ बुद्धी ” १ (तत्थ णं जा सा उत्तरवेउव्विया इत्यादि) जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागं प्रथमसमयेऽपि तस्या अङ्गुलासंख्येयभागप्रमाणाया एव ज्ञावात् । न त्वसंख्येयज्ञागप्रमाणा । आह च । संग्रहणिमूलटीकाकारो हरिजद्रसूरिः—उत्तरवैक्रिया तु तथाविधप्रयत्नज्ञावादाद्यसमये अङ्गुलसंख्येयज्ञागमात्रे च उत्कर्षतः पञ्चदशधनूषि अर्द्धतृतीयहस्ता इदं च उत्तरवैक्रियशरीरावगाहनापरिमाणं त्रयोदशे प्रस्तटेऽवसातव्यं शेषेषु प्रस्तटेपु प्रागुक्तं भवधारणीयमानापेक्षया द्विगुणं प्रत्येतव्यम् । शर्करप्रभायां जवधारणाया उत्कर्षतः पञ्चदशधनूषि अर्द्धतृतीयहस्ता इदं चोत्कर्षतो जवधारणीयावगाहना परिमाणमेकादशे प्रस्तटेऽवसातव्यम् । शेषेषु प्रस्तटेऽपिदं शर्करायाः प्रथमे प्रस्तटे सप्त धनूषि त्रयो हस्ताः पद् चाङ्गुलानि । द्वितीये प्रस्तटेऽष्टौ धनूषि द्वौ हस्तौ नव चाङ्गुलानि । तृतीये नव धनूषि एको हस्तो द्वादशाङ्गुलानि । चतुर्थे दश धनूषि पञ्चदशाङ्गुलानि । पञ्चमे दश धनूषि त्रयो हस्ताः अष्टादश अङ्गुलानि । षष्ठे एकादश धनूषि द्वौ हस्तावेकविंशतिरङ्गुलानि । सप्तमे द्वादश धनूषि द्वौ हस्तौ । अष्टमे त्रयोदश धनूषि एको हस्तस्त्रीणि अङ्गुलानि । नवमे चतुर्दश धनूषि पद् चाङ्गुलानि । दशमे चतुर्दश धनूषि त्रयो हस्ता नव चाङ्गुलानि । एकादशे सूत्रोक्तमेव परिमाणम् । अत्रापीदं तात्पर्यम् । प्रथमे प्रस्तटे यत्परिमाणमुक्तं तस्योपरि प्रथमे

प्रस्तटे क्रमेण त्रयो हस्तास्त्रीणि चाङ्गुलानि प्रक्षेप्तव्यानि । ततो यथोक्तं प्रस्तटे परिमाणं ज्ञवति । “सो चेव य बीयाए, पढमे पयरम्मि होइ उस्सेहो । हत्थतियं तिनि अंगुल-पयरे पयरे य बुद्धीओ ॥ १ ॥ एकारसमे पयरे, पन्नरस धणूणि दाणिण रयणी-ओ । वारसयअंगुलाइ, देहपमाणं तु विज्ञेयं ॥ २ ॥ ” गाथाद्वयस्यापीयमङ्गरगमनिका य एव प्रथमपृथिव्यास्त्रयोदशे प्रस्तटे उत्कर्षत उस्सेधो ज्ञवतिः सप्त धनूषि त्रयो हस्ताः षट् चाङ्गुलानीति स एव द्वितीयस्यां शर्करप्रज्ञायां पृथिव्यां प्रथमे प्रस्तटे उस्सेधो ज्ञवति ज्ञातव्यः ततः प्रतरे प्रतरे वृद्धिरवसेया । त्रयो हस्तास्त्रीणि चाङ्गुलानि । तथा च सत्येकादशे प्रस्तटे उत्कर्षतो जवधारणीयशरीरपरिमाणमायाति । पञ्चदश धनूषि द्वौ हस्तौ द्वादशाङ्गुलानीति । उत्तरवैक्रियोत्कर्षपरिमाणमाह । एकविंशति-धनूषि एको हस्तः । इदं च एकादशे प्रस्तटे वेदितव्यम् । शेषेषु तु प्रस्तटेषु स्वस्वधारणीयापेक्षया द्विगुणमवसेयम् । तथा तृतीयस्यां बालुकप्रभायां पृथिव्यामुत्कर्षतो भवधारणीया । एकत्रिंशत् धनूषि एको हस्त एतच्च नवमप्रस्तटमधिकृत्योक्तमवसेयम् । शेषेषु प्रस्तटेष्वेवम् । तत्र प्रथमप्रस्तटे भवधारणीया पञ्चदश धनूषि द्वौ हस्तौ द्वादशाङ्गुलानि । द्वितीये प्रस्तटे सप्त धनूषि द्वौ हस्तौ सार्धानि सप्ताङ्गुलानि । तृतीये एकोनविंशति-धनूषि द्वौ हस्तौ त्रीण्यङ्गुलानि । चतुर्थे एकविंशतिधनूषि एको हस्तः सार्धानि द्वाविंशतिरङ्गुलानि । पञ्चमे त्रयोविंशतिधनूषि एको हस्तोऽष्टादश चाङ्गुलानि । षष्ठे पञ्चविंशति धनूषि एको हस्तः सार्धानि त्रयोदशाङ्गुलानि सप्तमे सप्तविंशतिधनूषि एको हस्तो नव चाङ्गुलानि । अष्टमे एकोनत्रिंशद्धनूषि एको हस्तः सार्धानि चत्वार्यङ्गुलानि । नवमे यथोक्तरूपं परिमाणम् । अत्रापि चायं भावार्थः । प्रथमप्रस्तटेषु यत्परिमाणमुक्तं तत्तस्योपरि प्रस्तटे प्रस्तटे सप्त हस्ताः सार्धानि च एकोनविंशतिरङ्गुलानि क्रमेण प्रक्षेप्तव्यानि । ततो यथोक्तं प्रस्तटेषु परिमाणं भवति । उक्तं च । “सो चेव य तस्याए, पढमे पयरम्मि होइ उस्सेहो । सत्तरयणीउ अंगुल, उणवीसं सहबुद्धी य ॥ १ ॥ पयरे पयरे य तहा, नवमे पयरम्मि होइ उस्सेहो । धणुआणि एगतीसं, एकारयणी य नायवा ॥ २ ॥ ” अस्यापि गाथाद्वयस्येयमङ्गरगमनिका य एव द्वितीयस्याः शर्करप्रज्ञायाः एकादशप्रस्तटे भवधारणीयाया उत्कर्षत उस्सेध उक्तः पञ्चदश धनूषि द्वौ हस्तौ द्वादश चाङ्गुलानि स एव तृतीयस्या बालुकप्रभायाः पृथिव्याः प्रथमे प्रस्तटे उस्सेधो ज्ञवति ततः प्रतरे प्रतरे वृद्धिरवसेया । सप्त हस्ताः सार्धानि चैकोनविंशतिरङ्गुलानि । तथा च सति नवमे प्रस्तटे यथोक्तं जवधारणीयावगाहनामानं भवति । एकत्रिंशद्धनूषि एको हस्त इति । उत्तरवैक्रियोत्कर्षपरिमाणमाह । चापष्टिधनूषि द्वौ हस्तौ एतच्च नवमप्रस्तटापेक्षमवसेयम् । शेषेषु तु प्रस्तटेषु निजनिजभवधारणीयप्रमाणापेक्षया द्विगुणमिति । चतुर्थ्या पङ्कप्रभायाः पृथिव्याः उत्कर्षतो जवधारणीया द्वापष्टिधनूषि द्वौ हस्तौ इदं च सप्तमे प्रस्तटे प्रत्येयं शेषेषु तु प्रस्तटेष्वेव पङ्कप्रभायां प्रथमे प्रस्तटे एकत्रिंशद्धनूषि एको हस्तः । द्वितीये षट्त्रिंशत् धनूषि एको हस्तः विंशतिरङ्गुलानि । तृतीये एकचत्वारिंशद्धनूषि द्वौ हस्तौ पोरुशाङ्गुलानि । चतुर्थे षट्चत्वारिंशद्धनूषि त्रयो हस्ता द्वादशाङ्गुलानि । पञ्चमे द्विपञ्चाशत् धनूषि अष्टावङ्गुलानि । षष्ठे सप्तपञ्चाशत् धनूषि एको हस्तः चत्वार्यङ्गुलानि । सप्तमे यथोक्तरूपं परिणाममत्रापि चैव भावार्थः । प्रथम प्रस्तटे यत्परि-

माणमुक्तं तस्योपरि प्रस्तटे प्रस्तटे क्रमेण पञ्च धनूषि विंशति-रङ्गुलानीत्येवंरूपा वृद्धिरवगन्तव्या । ततः पृथमे प्रस्तटे सूत्रोक्तपरिमाणं भवति । उक्तं च । “सो चेव चउत्थीए, पढमे पयरम्मि होइ उस्सेहो । पंचधणुवीसअंगुल, पयरे पयरे य बुद्धी या ॥ १ ॥ जो सत्तमए पयरे, नेरइयाणं तु होइ उस्सेहो ॥ गवघीधणुया-इं, दोष्णि य रयणी य बोधवा ॥ २ ॥ ” अस्यापि गाथाद्वयस्याङ्गरगमनिका प्राग्वद्भावनीया ॥ उत्तरवैक्रियोत्कर्षपरिमाणं पञ्चविंशतिधनुःशतं तच्च सप्तमे प्रस्तटे । शेषेषु तु प्रस्तटेषु स्वस्वभवधारणीयापेक्षया द्विगुणमिति । पञ्चम्यां धूमप्रज्ञायां पृथिव्यां जवधारणीयोत्कर्षतः पञ्चविंशद्धनुःशतं, तच्च पञ्चमं प्रस्तटमधिकृत्योक्तमवसेयम् । शेषेषु प्रस्तटेष्वेवम् । प्रथमे प्रस्तटे चापष्टिधनूषि द्वौ हस्तौ । द्वितीयेऽष्टसप्ततिधनूषि एका वितस्तिः । तृतीये त्रिनवति धनूषि त्रयो हस्ताः । चतुर्थे नवोत्तरं धनुःशतं एको हस्त एका च वितस्तिः । पञ्चमे सूत्रोक्तपरिमाणम् । अत्रापि चायं तात्पर्यार्थः । यत्प्रथमे प्रस्तटे परिमाणमुक्तं तदुपरि प्रस्तटे प्रस्तटे क्रमेण पञ्चदश धनूषि सार्धहस्तद्वयाधिकानि प्रक्षेप्तव्यानि । तथा च सति यथोक्तं पञ्चमे प्रस्तटे परिमाणं भवति । उक्तं च । “सो चेव य पंचमीए पढमे पयरम्मि होइ उस्सेहो । पन्नरसधणूण दो हत्थ, सहपयरेसु बुद्धी य ॥ १ ॥ तह पंचमए परये, उस्सेहो धणुसत्तं तु पणवीसं । ” अस्याः सार्धगाथायाः अङ्गरगमनिका प्राग्वत् कर्तव्या । उत्तरवैक्रियोत्कर्षपरिमाणमर्धतृतीयानि धनुःशतानि । एतानि च प्रथमे प्रस्तटे वेदितव्यानि । शेषेषु प्रस्तटेषु स्वस्वभवधारणीया द्विगुणमिति । षष्ठ्यां तमः प्रज्ञायां पृथिव्यामुत्कर्षतो भवधारणीया । अर्धतृतीयानि धनुःशतानि । तानि च तृतीये प्रस्तटे प्रत्येतव्यानि । प्रथमे तु प्रस्तटे पञ्चविंशतिधनुःशतं, द्वितीये सार्धसप्ताशीत्यधिकं धनुःशतं, तृतीये तु सूत्रोक्तमेव परिमाणं ज्ञवति । उक्तं च । “सो चेव य षट्ठीए, पढमे पयरम्मि होइ उस्सेहो । गवघीधणुयसह्वा, पयरे पयरे य बुद्धी ॥ १ ॥ षट्ठीए तइयपयरे, दो सयपन्नासया हौति । ” अस्याप्युत्तरार्धपूर्विकाया गाथाया अङ्गरगमनिका प्राग्वत् कर्तव्या । उत्तरवैक्रियोत्कर्षपरिमाणं पञ्च धनुःशतानि तानि च तृतीये प्रस्तटे वेदितव्यानि । आद्ययोस्तु द्वयोः प्रस्तटयोः स्वस्वजवधारणीयापेक्षया द्विगुणमवसेयम् । अथ सप्तम्यां तु पृथिव्यां जवधारणीया उत्कर्षतः पञ्चधनुःशतानि उत्तरवैक्रियधनुःसहस्रं सर्वत्र भवधारणीया जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयज्ञागप्रमाणा उत्तरवैक्रियसंख्येयज्ञागप्रमाणेति ।

(६) पञ्चेन्द्रियतिरश्चां वैक्रियशरीरावगाहनामानम् ।

तिरिक्खजोणियपंचिदियवेउव्वियसरीरस्स णं जंते ! के महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागं । उकोसेणं जोयणसतपुहत्तं ॥

तिर्यक्पञ्चेन्द्रियस्य वैक्रियशरीरावगाहना उत्कर्षतो योजनशतपृथक्त्वं तत् ऊर्ध्वकरणशक्तेरभावात् । मनुष्याणां यथा-मनुस्सपंचिदियवेउव्वियसरीरस्स णं जंते ! के महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागं । उकोसेणं सातिरेकं जोयणसतसहस्सं ॥

मनुष्याणां सातिरेकं योजनशतसहस्रं, विष्णुकुमारप्रभृतीनां तथा श्रवणात् । जघन्या तूभयेयामप्यङ्गुलसंख्येयभागप्रमाणा । न त्वसंख्येयभागमाना । तथा रूपप्रयत्नासंभवात् ।

(१०) असुरकुमारादीनां वैक्रियशरीरावगाहनामानम् ।

असुरकुमारं भवणवासिदेवपंचिदियवेउ व्वय र रसा
णं भंते ! के महालिया सरीरोगाहणा पसुत्ता ? गायमा !
असुरकुमाराणं देवाणं छुविहा सरीरोगाहणा पसुत्ता तं
जहा जवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य । तत्थ एं जा
सा जवधारणिज्जा सा जहसेणं अंगुलस्स असंखेज्जज्ज-
जागं उक्कोसेणं सत्त रयणीओ । तत्थ एं जा सा उत्तर-
वेउव्विया सा जहनेणं अंगुलस्स संखेज्जज्जजागं उक्का-
सेणं जोयणसयसहस्सं । एवं जाव थणियकुमारा । एवं
ओहियाणं वाणमंतराणं । एवं जोइसियाण वि सोहम्पी-
साणगदेवाणं एवं चेव उत्तरवेउव्विए जाव अच्चुओ कप्पो ।
नवरं सणंकुमारभवधारणिज्जा जहनेणं अंगुलस्स असं-
खेज्जभागं उक्कोसेणं उ रयणीओ । एवं माहिंदे विबंज-
होयलंतगेसु पंच रयणीओ महासुक्कसहस्सारेसु चचारि रय-
णीओ । आणयपाणयआरणअच्चुए य तिभिरयणीओ गे-
विज्जगकप्पातीत्वेमाणि य देवपंचिदियवेउव्वियसरीरस्स
एणं जंते ! के महालिया सरीरोगाहणा पसुत्ता ? गायमा !
गेविज्जगदेवाणं ५गा जवधारणिज्जा सरीरोगाहणा प-
सुत्ता सा जहनेणं अंगुलस्स असंखेज्जज्जजागं उक्कोसेणं
दो रयणीओ । एवं अणुत्तरोववाइयदेवाण वि नवरं
५का रयणी ॥

असुरकुमारादीनां स्तनितकुमारपर्यवसानानां व्यन्तराणां ज्यो-
तिष्काणां सौधमेशानदेवानां प्रत्येकं जघन्या जवधारणीया वै-
क्रियशरीरावगाहना अङ्गुलसंख्येयजागप्रमाणा । सा चोत्प-
त्तिसमये द्रष्टव्या । उत्कृष्टाः सप्त रत्नयः उत्तरवैक्रिया जघन्या अ-
ङ्गुलसंख्येयजागमात्रा उत्कृष्टा भोजनशतसहस्रम् (उत्तरवेउव्वि-
या जाव अच्चुओ कप्पोत्ति) उत्तरवैक्रियासंजवात् । एतच्च प्रागे-
वोक्तं सर्वत्र जघन्यतोऽङ्गुलसंख्येयजागमाना उत्कर्षतो योजनल-
क्षम् । भवधारणीया तु विचित्रा ततस्तां पृथगाह (नवरमित्यादि)
नवरमयं जवधारणीयां प्रति विशेषः सनत्कुमारे कल्पे जघन्यतोऽ-
ङ्गुलसंख्येयभागः उत्कर्षतः षट् रत्नयः (एवं माहिंदे वि इति)
एवमुक्तेन प्रकारेण जघन्या उत्कृष्टा च भवधारणीया महेन्द्रक-
ल्पेऽपि वक्तव्या । एतच्च समसागरोपमस्थितिकान् देवानधिकृ-
त्योक्तमवसेयं द्वाविंशसागरोपमस्थितिष्वेव येषां सनत्कुमारमाहे-
न्द्रकल्पयोर्द्वे सागरोपमस्थिता तेषामुत्कर्षतो भवधारणीया परि-
पूर्णसप्तहस्तप्रमाणा येषां त्रीणि सागरोपमाणि तेषां षट् हस्ता-
श्चत्वारश्च हस्तस्यैकादशजागाः । येषां चत्वारि सागरोपमाणि
तेषां षट् हस्तास्त्रयो हस्तस्यैकादशजागाः । येषां पञ्चसागरो-
पमाणि तेषां षट् हस्ताः द्वौ च हस्तस्यैकादशभागौ । येषां षट्
सागरोपमाणि तेषां षट् हस्ता एकस्य हस्तस्यैकादशजागाः । ये-
षां तु परिपूर्णानि सप्तसागरोपमाणि स्थितिस्तेषां परिपूर्णा
षट् हस्ता भवधारणीया । उक्तं च “ अहरयिगंविज्जसिं, सणं-
कुमारे तहेव माहिंदे । रयणीउक्कं तेसिं, जागचउक्काहियं देहो । १।
तत्तो अयरे अयरे, भागो एकक्कओ पण्डजाव । सागरसत्तविंजं,
रयणीउक्कं तणुपमाणं ॥ २ ॥ ” इह जघन्या भवधारणीया सर्व-

प्राप्यङ्गुलसंख्येयभागप्रमाणा । सा च प्रतीतेति तामवधार्योक्त-
ष्टां प्रतिपादयति । (बंजहोगलंतगेसु पंच रयणीओ इति) इह
यद्यपि ब्रह्मलोकस्योपरि द्वातको न समथ्रेण्या तथापीह शरी-
रप्रमाणचिन्तायामिदं द्विकं विवक्ष्यते द्विकपर्यन्त एव हस्तस्य
बुद्धितया वक्ष्यमानत्वात् एवमुत्तरत्रापि द्विकचतुष्कादिपरि-
ग्रहे कारणं वाच्यम् । तत्र ब्रह्मलोकद्वान्तकयोर्लक्ष्यतया भवधा-
रणीयाः पञ्च रत्नयः एतच्च द्वातके चतुर्दशसागरोपस्थिति-
कान् देवानधिकृत्य प्रतिपादितमवसेयं शेषसागरोपमस्थितिष्वे-
वं येषां ब्रह्मलोके सप्तसागरोपमाणि स्थितिस्तेषां षट् रत्नयः
परिपूर्णा जवधारणीया । येषामष्टौ सागरोपमाणि तेषां पञ्च
हस्ता षट् हस्तस्यैकादशजागाः । येषां नवसागरोपमाणि तेषां
पञ्च हस्ताः पञ्च हस्तस्यैकादशभागाः । येषां दशसा-
गरोपमाणि तेषां पञ्च हस्ताश्चत्वारश्चैकादशभागा हस्तस्य ।
द्वातकेऽपि येषां दशसागरोपमाणि स्थितिस्तेषामेतावती ज-
वधारणीयोत्कर्षतो येषामेकादशसागरोपमाणि द्वातकस्थि-
तिस्तेषां पञ्च हस्तास्त्रयो हस्तस्यैकादशजागाः । येषां द्वादश-
सागरोपमाणि तेषां पञ्च हस्ता द्वौ च हस्तरयैकादशभागौ ।
येषां त्रयोदशसागरोपमाणि तेषां पञ्च हस्ता एको हस्त-
स्यैकादशजागः । येषां चतुर्दशसागरोपमाणि स्थितिस्तेषां
परिपूर्णा पञ्च हस्ता भवधारणीया (महासुक्कसहस्सारेसु च-
चारि रयणीओत्ति) महासुक्कसहस्सारेयोश्चत्वारो रत्नयः उत्कर्ष-
तो भवधारणीया । एतच्च सहस्सारगतान् अष्टादशसागरोपम-
स्थितिकान् देवानधिकृत्योक्तं वेदितव्यम् । शेषसागरोपमस्थि-
तिष्वेवम् । येषां महाशुके कल्पे चतुर्दशसागरोपमाणि स्थिति-
स्तेषामुत्कर्षतो जवधारणीया परिपूर्णाः पञ्च हस्ताः । येषां
पञ्चदशसागरोपमाणि तेषां चत्वारो हस्तास्त्रयश्च हस्तस्यैका-
दशभागाः । येषां षोडशसागरोपमाणि तेषां चत्वारो हस्ता द्वौ
च हस्तस्यैकादशभागौ । येषां सप्तदशसागरोपमाणि तेषां च-
त्वारो हस्ता एको हस्तस्यैकादशजागः । सहस्सारेऽपि येषां स-
प्तदशसागरोपमाणि तेषामेतावती जवधारणीया । येषां पुनः सह-
स्सारे पूरिपूर्णान्यष्टादशसागरोपमाणि स्थितिस्तेषां परिपूर्णाश्च-
त्वारो हस्ता भवधारणीया (आणयपाणयआरणअच्चुएसु तिभि
रयणीओत्ति) आनतप्राणतारणाच्युतेषु तिस्रो रत्नय उत्कृष्टा
जवधारणीया । एतच्चाच्युते कल्पे द्वाविंशतिसागरोपमस्थिति-
कान् देवानधिकृत्योक्तं द्रष्टव्यं, शेषसागरोपमस्थितिष्वेवम् । येषा-
मानतेऽपि कल्पपरिपूर्णानि किञ्चित्समधिकानि वा अष्टादशसाग-
रोपमाणि स्थितिस्तेषां परिपूर्णाश्चत्वारो हस्ताः उत्कृष्टा भवधा-
रणीया । येषां पुनरेकोनविंशतिसागरोपमाणि तेषां त्रयो हस्ता-
स्त्रयश्च हस्तस्यैकादशजागाः । प्राणतेऽपि कल्पे येषामेकोन-
विंशतिसागरोपमाणि स्थितिस्तेषामेतावती च जवधारणीया ।
येषां पुनः प्राणते कल्पे विंशतिसागरोपमाणि स्थितिस्तेषां त्रयो
हस्ता द्वौ च हस्तस्यैकादशभागौ । येषामारणेऽपि कल्पे विंश-
तिसागरोपमाणि स्थितिस्तेषामेतावती जवधारणीया । येषां
पुनरारणेऽपि कल्पे एकविंशतिसागरोपमाणि स्थितिस्तेषां
त्रयो हस्ता एकस्य हस्तस्यैकादशजागा भवधारणीया ।
अच्युतेऽपि कल्पे येषामेकविंशतिसागरोपमाणि स्थितिस्ते-
षामेतावत्येव जवधारणीया येषां पुनरच्युते कल्पे द्वाविंशतिसा-
गरोपमाणि स्थितिस्तेषामुत्कर्षतो भवधारणीया । परिपूर्णास्त्रयो
हस्ताः “ गेविज्जकप्पातीत्वेयादि ” ज्ञावितम् । नवरम (उक्कोसेणं दो

रयणीश्रोत्रं) एतन्नयमे प्रैवेयके एकत्रिंशत्सागरोपमस्थितिकान् देवान्प्रति द्रष्टव्यं । शेषसागरोपमस्थितिष्वेवम् । प्रथमे प्रैवेयके येषां द्वाविंशतिसागरोपमाणि स्थितिस्तेषां त्रयो हस्ता भवधारणीया । येषां पुनस्तत्रैव त्रयोविंशतिसागरोपमाणि स्थितिस्तेषां द्वौ हस्तौ अष्टौ हस्तस्यैकादशभागाः । द्वितीयेऽपि प्रैवेयके येषां त्रयोविंशतिसागरोपमाणि स्थितिस्तेषामेतावती भवधारणीया । येषां पुनस्तत्र चतुर्विंशतिसागरोपमाणि स्थितिस्तेषां द्वौ हस्तौ सप्त च हस्तस्यैकादशभागाः भवधारणीया । तृतीयेऽपि प्रैवेयके येषां चतुर्विंशतिसागरोपमाणि स्थितिस्तेषामेतावत्येव भवधारणीया । येषां पुनः पञ्चविंशतिसागरोपमाणि तत्र स्थितिस्तेषां द्वौ हस्तौ षट् हस्तस्यैकादशभागाः भवधारणीया । चतुर्थेऽपि प्रैवेयके येषां पञ्चविंशतिसागरोपमाणि स्थितिस्तेषामेतावती भवधारणीया । येषां पुनस्तत्र षड्विंशतिसागरोपमाणि स्थितिस्तेषां द्वौ हस्तौ पञ्च हस्तस्यैकादशभागाः । पञ्चमेऽपि प्रैवेयके येषां षड्विंशतिसागरोपमाणि तेषामेतावती । येषां तु तत्र सप्तविंशतिसागरोपमाणि तेषां द्वौ हस्तौ चत्वारो हस्तस्यैकादशभागाः भवधारणीया । षष्ठेऽपि प्रैवेयके येषां सप्तविंशतिसागरोपमाणि तेषामेतावत्येव भवधारणीया । येषां पुनस्तत्राष्टाविंशतिसागरोपमाणि स्थितिस्तेषां द्वौ हस्तौ त्रयो हस्तस्यैकादशभागाः भवधारणीया । सप्तमेऽपि प्रैवेयके येषामष्टाविंशतिसागरोपमाणि तेषामेतावती । येषां पुनस्तत्र एकोनत्रिंशत्सागरोपमाणि तेषां भवधारणीया । द्वौ हस्तौ द्वौ च हस्तस्यैकादशभागौ । अष्टमेऽपि प्रैवेयके येषां स्थितिरैकोनत्रिंशत्सागरोपमाणि तेषामेतावत्प्रमाणा येषां पुनस्तत्र त्रिंशत्सागरोपमाणि स्थितिस्तेषां द्वौ हस्तौ एकस्य हस्तस्यैकादश भागाभवधारणीया । नवमेऽपि प्रैवेयके येषां स्थितिस्त्रिंशत्सागरोपमाणि तेषां भवधारणीया एतावत्प्रमाणा । येषां पुनरेकत्रिंशत्सागरोपमाणि तत्र स्थितिस्तेषां परिपूर्णौ द्वौ हस्तौ भवधारणीया (एवं अणुत्तरे इत्यादि) एवं प्रैवेयकोक्तेन प्रकारेण अनुत्तरोपपातिकदेवानामपि सूत्रं वक्तव्यं नवरमुत्कर्षता भवधारणीया । एका रलिर्हस्तो वक्तव्यः । एतच्च त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकान् प्रति ज्ञातव्यं येषां पुनर्विजयादिषु चतुर्षु विमानेषु एकत्रिंशत्सागरोपमाणि स्थितिस्तेषां परिपूर्णौ द्वौ हस्तौ भवधारणीया । येषां पुनस्तत्रैव मध्यमा द्वाविंशत्सागरोपमाणि स्थितिस्तेषां एको हस्त एकस्य हस्तस्यैकादश भागो भवधारणीया । येषां पुनस्तत्र सर्वार्थसिद्धे महाविमाने त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि तेषामेको हस्तो भवधारणीया । जघन्या सर्वत्राङ्गुलासंख्येयजागमात्रा । तदेवमुक्तानि वैक्रियशरीरस्यापि विधिसंस्थानावगाहनाप्रमाणानि ॥

(११) आहारकशरीरस्यावगाहना मानं यथा ।

आहारगशरीरस्स एं भंते ! के महाज्ञिया सरीरोगाहना पसृत्ता ? गोयमा ! जहृणं देसूणा रयणी उकांसेणं पडि-पुसा रयणी ॥

(जहृणं देसूणा रयणी इति) आहारकशरीरस्य जघन्यतोऽवगाहना देशानां किञ्चिद्नारतिर्हस्तः तथाविधप्रयत्नभावप्रारम्भसमयेऽपि तस्या एतावत्या एवाभावात् । तदेवमुक्तान्याहारकशरीरस्य विधिसंस्थानावगाहनामानानि ॥

(१२) तैजसशरीरस्यावगाहनामानमाह ॥

जीवस्स णं भंते ! मारणंति यमसुग्घाणं समोहयस्स तेया सरीरस्स के महालिया सरीरोगाहना पसृत्ता ? स-

रीरप्पमाणमिच्छा विक्खंजवाहृद्वेणं । आयामेणं जहृणं अंगुलस्स असंखेज्जभागा उकांसेणं लोगंताओ लोगंते । एणंदियस्स णं भंते ! मारणंति यमसुग्घाणं समोहयस्स तेया सरीरस्स के महालिया सरीरोगाहना पसृत्ता ? गोयमा ! एवं चेव जाव पुढवी आउ तेउ वाउ वणस्स इकाइ-यस्स । वेइंदियस्स णं भंते ! मारणंति यमसुग्घाणं समोहयस्स तेया सरीरस्स के महालिया सरीरोगाहना पसृत्ता ? गोयमा ! सरीरप्पमाणमिच्छा विक्खंजवाहृद्वेणं । आयामेणं जहृणं अंगुलस्स असंखेज्जभागा । उकांसेणं तिरियलोगाओ लोगंतो एवं जाव चउरंदियस्स ॥

जीवस्य नैरयिकत्वादिविशेषणावियक्तायां सामान्यतः संसारिणो, णमिति वाक्याद्वङ्कारे । मारणान्तिकसमुद्धातेन वक्ष्यमाण-वक्षणेन समवहतस्य सत्ता (के महालिया इति) किं महती किं प्रमाणमहत्त्वा शरीरावगाहना । शरीरमौदारिकादिकमप्यस्ति तत आह । तेजसः शरीरस्य प्रज्ञा ? भगवानाह । गौतम ! शरीरप्रमाणमात्रा विष्कम्भबाहुद्वयेन । विष्कम्भश्च बाहुद्वयं च विष्कम्भबाहुद्वयं समाहारो चन्द्रस्तेन विष्कम्भेन बाहुद्वयेन चेत्यर्थः । तत्र विष्कम्भ उदरादिविस्तारः बाहुद्वयमुरः पृष्ठस्थूलता आयामो दैर्घ्यम् । तत्र आयामेन जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागः । अङ्गुलासंख्येयभागप्रमाणा । इयं च एकेन्द्रियस्यैकेन्द्रियेत्यासन्नमुःपाद्यमानस्य द्रष्टव्या । उत्कर्षतो लोकान्ताल्लोकान्तः । किमुक्तं जवति । अधोलोकान्तादारभ्य यावदूर्ध्वलोकान्तः ऊर्ध्वलोकान्तादारभ्य यावदधोलोकान्तस्तावत्प्रमाणा इति । इयं च सूक्ष्मस्य बादरस्य एकेन्द्रियस्य वेदितव्या न शेषस्यासम्भवात् । एकेन्द्रिया हि सूक्ष्मा बादराश्च यथायोगं समस्तेऽपि लोके वर्तन्ते न शेषास्ततो यदा सूक्ष्मो यादरो वा एकेन्द्रियोऽधोलोके वर्तमानः ऊर्ध्वलोकान्ते सूक्ष्मतया वादरतया वोत्पत्तुमिच्छन्ति ऊर्ध्वलोकान्ते वा वर्तमानः सूक्ष्मो यादरो वा अधोलोकान्ते सूक्ष्मतया वादरतया वोत्पत्त्यते तदा तस्य मारणान्तिकसमुद्धातेन समवहतस्य यथोक्तप्रमाणा तैजसशरीरावगाहना जवति । एतेन पृथिव्यतेजोवायुवनस्पतिसूक्ष्माण्यपि भावितानि द्रष्टव्यानि । तथा हि-सूक्ष्मपृथिवीकायिकेऽधोलोके ऊर्ध्वलोके वा वर्तमानो यदा सूक्ष्मपृथिवीकायिकादितया वादरवायुकायिकतया वा ऊर्ध्वलोकेऽधोलोके वा समुत्पत्तुमिच्छति तदा जवति तस्य मारणान्तिकसमुद्धातेन समवहनस्योत्कर्षतो लोकान्तात् लोकान्तं यावत्तैजसशरीरावगाहना । एवमप्यायिकादिष्वपि जायम् । द्वीन्द्रियसुत्रे आयामेन जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागप्रमाणो, यदा अपर्याप्तो द्वीन्द्रियोऽङ्गुलासंख्येयजागप्रमाणौदारिकशरीरः स्वप्रत्यासन्नप्रदेशे एकेन्द्रियादितयोत्पद्यते तदाऽवसेया । अथवा यस्मिन् शरीरे स्थितः सन् मारणान्तिकसमुद्धातं करोति तस्मात् शरीरात् मारणान्तिकसमुद्धातवशाद्वाहविनिर्गततैजसशरीरस्यायामविष्कम्भविस्तारैरवगाहना चिन्त्यते न तच्छरीरसहितस्य, अन्यथा जघनपत्यादैर्यजघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयजागत्वं वक्ष्यते तद्विरुद्धेयम् । भवनपत्यादिशरीराणां सप्तादिहस्तप्रमाणत्वात् । ततो महाकायोऽपि द्वीन्द्रियो यदा स्वप्रत्यासन्ने देशे एकेन्द्रियतयोत्पद्यते तदाऽप्यङ्गुलासंख्येयजागप्रमाणा वेदितव्या । उत्कर्षतस्तिर्यङ्गलोकाल्लोकान्तः ।

किमुक्तं भवति । तिर्यग्भोकादधोलोकान्त ऊर्ध्वभोकान्तो वा यावता भवति तावत्प्रमाणा इत्यर्थः । कथमेतावत्प्रमाणेति चेदुच्यते इह द्वीन्द्रिया एकेन्द्रियेष्वप्युत्पद्यन्ते । एकेन्द्रियाश्च सकललोकव्यापिनस्ततो यदा तिर्यग्भोकास्त्वितो द्वीन्द्रियः ऊर्ध्वभोकान्ते अधोलोकान्ते वा एकेन्द्रियतया समुत्पद्यते तदा जयति तस्य मारणान्तिकसमुद्धातसमवहतस्य यथोक्तप्रमाणा तैजसशरीरावगाहना । तिर्यग्भोकाग्रहणं च प्रायस्तेषां तिर्यग्भोकास्वस्थानमिति कृतमन्यथा अधोभोकाकदेशोऽप्यधोभोकाकिकग्रामादौ ऊर्ध्वभोकाकदेशोऽपि परमकयनादौ द्वीन्द्रियाः सम्भवन्ति इति तदपेक्षयाऽतिरिक्तापि तैजसशरीरावगाहना उपस्था । एवं त्रिचतुरिन्द्रियसूत्रे अपि जावनीये ॥

नैरयस्स एं जंते ! मारणंति यममुग्धाएणं समोहयस्स तेयासरीरस्स के महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! सरीरप्पमाणमेत्ता विक्खंभमाणवाहल्लेणं आयामेणं जहन्नेणं सातिरेगं जोयणमहस्सं उक्कोसेणं अहे जाव अहे सत्तमा पुढवी तिरियं जाव सयंनूरमणे समुदे उहं जाव पंडगवणे पुक्खरयणीओ पंचिदियतिरिक्खजोणियस्स एं जंते ! मारणंति यममुग्धाएणं समोहयस्स तेयासरीरस्स के महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! जहा वेइंदियसरीरस्स ॥

नैरयिकसूत्रे आयामेन जघन्यतो यत्सातिरेकं योजनसहस्रमुक्तं तदेवं परिजावनीयम् । इह वज्रयामुखाद्यश्चत्वारः पातालकलशा वज्रयोजनावगाहयोजनसहस्रबाह्व्यधिककरिकास्तेषामधस्त्रिजागो वायुपरिपूर्ण उपरितनस्त्रिजाग उदकपरिपूर्णो मध्यस्त्रिभागो वायुदकयोस्तसरणापसरणधर्मस्तत्र यदा कश्चित्सीमन्तकादिषु नरकेन्द्रकेषु वर्तमानो नैरयिकपातालकलशप्रस्थासन्नवर्ती च स्वायुःक्षयादुद्धृत्यापातालकलशकुड्यं योजनसहस्रबाहुल्यं भित्त्वा पातालकलशमध्ये द्वितीये तृतीये वा त्रिजागे मत्स्यतयोत्पद्यते तदा भवति सातिरेकयोजनसहस्रमाना नैरयिकस्य मारणान्तिकसमुद्धातसमवहतस्य जघन्या तैजसशरीरावगाहना । उत्कर्षतो यावदधःसप्तमपृथ्वीतिर्यक् यावत्स्वयंभूरमणपर्यन्तमूर्ध्वं यावत्परमकवने पुष्करिण्यस्तावद् उपस्था । किमुक्तं भवत्यधः सप्तमपृथिव्या आरभ्य तिर्यक् यावत्स्वयंभूरमणपर्यन्त ऊर्ध्वं यावत्परमकवने पुष्करिण्यस्तावत्प्रमाणा एतावती च तदा लज्यते यदाऽधः सप्तमपृथिवीनारकः स्वयंभूरमणसमुद्रपर्यन्तं मत्स्यतयोत्पद्यते परमकवने पुष्करिणीषु चेति तिर्यक्पञ्चेन्द्रियस्योत्कर्षतस्तिर्यग्लोकान्तोऽत्रापि भावना द्वीन्द्रियवत्कर्तव्या तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेष्वुत्पादसम्भवात् ।

मणुस्सस्स एं भंते ! मारणंति यममुग्धाएणं समोहयस्स तेयासरीरस्स के महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! समयखित्ताओ लोमंतो । असुरकुमारस्स णं भंते ! मारणंति यममुग्धाएणं समोहयस्स तेयासरीरस्स के महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! सरीरप्पमाणमेत्ता विक्खंभमाणवाहल्लेणं आयामेणं जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जज्ञागं उक्कोसेणं अहे जाव तच्चाए पुढवीहिठि-द्वे चरिमंते तिरियं जाव सयंनूरमणसमुहस्स वाहिज्जिद्वेवे-

इयंते उहं जाव इमीपभारा पुढवी । एवं जाव थणियकुमारो वाणमंतरजोइसियसोहम्मीसाणमा य एवं चेव । सणंकुमारदेवस्स णं भंते ! मारणंति यममुग्धाएणं समोहयस्स तेयासरीरस्स के महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! सरीरप्पमाणमेत्ता विक्खंभमाणवाहल्लेणं । आयामेणं जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जज्ञागं । उक्कोसेणं अहे जाव महापातालाणं दोच्चे तिजागे तिरियं जाव सयंभूरमणसमुदे । उहं जाव अच्चुओ कप्पो । एवं जाव सहस्सारदेवस्स । आणयदेवस्स एं जंते ! मारणंति यममुग्धाएणं समोहयस्स तेयासरीरस्स के महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! सरीरप्पमाणमेत्ता विक्खंभमाणवाहल्लेणं । आयामेणं जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जज्ञागं । उक्कोसेणं जाव अहो दोइयगामा । तिरियं जाव मणुस्सखेत्ते उहं जाव अच्चुओ कप्पो । एवं जाव आरणदेवस्स अच्चुयदेवस्स वि एवं चेव नवरं उहं जाव सगाइं विमाणाइं । गेविज्जगदेवस्स एं भंते ! मारणंति यममुग्धाएणं समोहयस्स तेयासरीरस्स के महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! सरीरप्पमाणमेत्ता विक्खंभेणं वाहल्लेणं आयामेणं जहन्नेणं विजाहरसेहीओ उक्कोसेणं जाव अहो लोइयगामा । तिरियं जाव मणुस्सखेत्ते । उहं जाव सगाइं विमाणाइं अणुत्तरोववाइयस्स वि एवं चेव ॥

मनुष्यस्योत्कर्षतः समयक्षेत्रात् समयप्रधानं क्षेत्रं मयूरव्यंस्कवादित्वान्मध्यमपदलोपी समासः । यस्मिन् अर्धतृतीये द्वीपप्रमाणे सूर्यादिक्रियाव्यङ्ग्यः समयो नाम कालद्रव्यमस्ति तत्समयक्षेत्रं मानुषक्षेत्रमिति भावः तस्माद्यावदध ऊर्ध्वं वा लोकान्तस्तावत्प्रमाणा मनुष्यस्याप्येकेन्द्रियेष्वुत्पादसंभवात् । समयक्षेत्रग्रहणं समयक्षेत्रादन्यत्र मनुष्यजन्मनः संहरणस्य वा संभवेनातिरिक्ताया अवगाहनाया असंभवात् । असुरकुमारोऽस्ति नितकुमारपर्यवसाना भवनपतिव्यंतरज्योतिष्कसौ धर्मेशानदेवानां जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागः कथमिति चेदुच्यते । एते ह्येकेन्द्रियेष्वुत्पद्यन्ते ततो यदा ते स्वाभरणेष्वङ्गुलादिषु कुण्डलादिषु वा ये मणयः पद्मरागादयः तेषु गृध्रा मूर्च्छितस्तास्तदध्यवसायिनस्तेष्वेव शरीररथेष्वभरणादिषु पृथिवीकायिकत्वेनोत्पद्यन्ते तदा भवति जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागप्रमाणा तैजसशरीरावगाहना । अन्ये त्वन्यथाऽत्र भावनिकां कुर्वन्ति सा च नातिश्लिष्टेति न लिखिता न च दूयिता । कुमारो न हि तित्यज्जुः पुनस्तमनुधावतीति न्यायानुसरणात् । उत्कर्षतो यावदधस्तृतीयस्याः पृथिव्या अधस्तनश्चरमान्तस्तिर्यक् यावत्स्वयंभूरमणसमुद्रस्य बाह्यो वेदिकान्तः ऊर्ध्वं यावदीपप्रमाणं पृथिवी तावद्वृष्ट्या कथमिति चेदुच्यते । यदा भवनपत्यादिको देवस्तृतीयस्याः पृथिव्या अधस्तनं चरमान्तं यावत्कुतश्चित् प्रयोजनवशान् गतो भवति तत्र च गतः सन् कथमपि स्वायुःक्षयान्मुक्त्वा तिर्यक्स्वयंभूरमण-

समुद्रवाहवेदिकान्ते यदि वा ईवत्प्रागभाराभिधृषिबीपर्यन्तं पृथिवीकाधिकतयोत्पद्यते तदा भवत्युत्कर्षतो यथोक्ता, तथा तैजसशरीरावगाहना । सनत्कुमारदेवस्यापि जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागप्रमाणा तैजसशरीरावगाहना । कथमिति चेदुच्यते इह सनत्कुमारादय एकेन्द्रियेषु विकलेन्द्रियेषु वा नोत्पद्यन्ते तथा भवस्वाभाव्यात् किन्तु तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषु मनुष्येषु वा ततो यदा मन्दरादिषु पुष्करिण्यादिषु जलावगाहं कुर्वन्तः स्वजवायुः कृयात्तत्रैव प्रत्यासन्नं देशे मत्स्यतयोत्पद्यन्ते तदाऽङ्गुलासंख्येयजागप्रमाणा द्रष्टव्या । अथवा पूर्वसम्बन्धिनीं मनुष्यस्त्रयं मनुष्येणोपभुक्तामुपलज्य गाढानुरागादिहागत्य परिष्वजते परिष्वज्य च तदवाच्यप्रदेशे स्वावाच्यं प्रक्षिप्य काष्ठं कृत्वा तस्या एव गर्भे पुरुषबीजे समुत्पद्यते तदा लज्यते ततोऽधः पातालकवशानां लङ्कायां जनप्रमाणावगाहानां द्वितीयत्रिभागं यावत् तिर्यक् यावत्स्वयं भ्रूमण्यपर्यन्तं मूर्ध्वं यावदच्युतकल्पस्तावदवगन्तव्या । कथमिति चेदुच्यते इह सनत्कुमारादिदेवानामन्यदैव निश्रया अच्युतकल्पं यावन्नमेन जयति न च तत्र वाय्वादिषु मत्स्यादयः सन्ति तत इह तिर्यग्मनुष्येषूपपत्तव्यम् । तत्र यदा सनत्कुमारदेवोऽन्यदैव निश्रया अच्युतकल्पं गतो भवति तत्र च गतः सन् स्वायुःकृयात्काष्ठं कृत्वा तिर्यक् स्वयंभ्रूमण्यपर्यन्ते यदि वाऽधःपातालकवशानां द्वितीये विभागे वायूदकयोस्तस्मिन्पसरणभाविनि मत्स्यादितयोत्पद्यते तदा जयति तस्य तिर्यग्धो वा यथोक्तक्रमेण तैजसशरीरावगाहनेति (एवं जाव सहस्रारदेवस्सत्ति) एवं सनत्कुमारदेवगतेन प्रकारेण जघन्यत उत्कर्षतश्च तैजसशरीरावगाहना तावच्छाच्या यावत्सहस्रारदेवजावनाऽपि च सर्वत्रापि च समाना आनतदेवस्यापि जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयजागप्रमाणा तैजसशरीरावगाहना नन्वानतादयो देवा मनुष्येष्वेवोत्पद्यन्ते । मनुष्याश्च मनुष्यक्षेत्र एवेति कथमङ्गुलासंख्येयजागप्रमाणा उच्यते । इह पूर्वसम्बन्धिनीं मनुष्यस्त्रयमन्येन मनुष्येणोपभुक्तामानतदेवः कश्चनप्यविज्ञानत उपलज्यासन्नमृत्युतया विपरीतस्वभावत्वात् सत्यचरितवैचित्र्यात् कर्मगतेरचिन्त्यत्वात् कामवृत्तैर्मन्त्रित्वाच्च । उक्तं च । “ सत्वानां चरितं चित्रं, विचित्रा कर्मणां गतिः । मन्त्रित्वं च कामानां, वृत्तिः पर्यन्तदारुणा ” इति । गाढानुरागादिहागत्य कुतोऽपि गूढान्तां परिष्वज्य तदवाच्यप्रदेशे स्वावाच्यं प्रक्षिप्यातीव मूर्च्छितं स्वायुःकृयात्काष्ठं कृत्वा यदा तस्या एव गर्भे मनुष्यबीजे मनुष्यत्वेनोत्पद्यते । मनुष्यबीजं च जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतो द्वादशमुहूर्तान् यावदवतिष्ठति । उक्तं च । “ मणुस्सवीरणं जते ! काढाओ केव चिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं वारस्स मुहुत्ता इति ” । ततो द्वादशमुहूर्ताभ्यन्तरे उपभुक्तां परिष्वज्य मृतस्य तत्रैवोत्पत्तिर्मनुष्यत्वेन द्रष्टव्या । उत्कर्षतोऽधो यावदधोत्रैकिका ग्रामास्तिर्यग् यावन्मनुष्यक्षेत्रमूर्ध्वं यावदच्युतः कल्पस्तावदवसेया । कथमिति चेदुच्यते । इह यदानतदेवः कस्याप्यन्यस्य निश्रया अच्युतकल्पं गतो जयति स च तत्र गतः सन् काष्ठं कृत्वाऽधो लौकिकग्रामेषु यदि वा मनुष्यक्षेत्रपर्यन्तं मनुष्यत्वेनोत्पद्यते तदा लज्यते । एवं प्राणतारणाच्युतकल्पदेवानामपि भावनायं तथा चाह । “ एवं जाव आरणदेवस्स अच्युयदेवस्स एवं चेव नवरं उहुं जाव सयाई विमाणाई ” इति अच्युतदेवस्यापि जघन्यत उत्कर्षतश्च तैजसशरीरावगाहना । एवमेव एवं प्रमाणैव परं सूत्रपाठे । “ उहुं जाव सयाई विमाणाई ” इति वक्तव्यम् । न तु “ उहुं जाव

अच्युओ कप्पो ” इति । अच्युतदेवो हि यदा चिन्त्यते तदा कथमूर्ध्वं यावदच्युतकल्प इति घटते तस्य तस्य विद्यमानत्वात् केवलमच्युतदेवोऽपि कदाचिदूर्ध्वं स्वविमानपर्यन्तं यावद्वच्छति तत्र च गतः सन् काष्ठमपि करोति तत उक्तम् “ उहुं जाव सयाई विमाणाई ” इति । प्रैवेयकानुत्तरसुरा जगवच्छन्दनादिकमपि तत्रस्था एव कुर्वन्ति तत इहागमनासंभवादङ्गुलासंख्येयभागप्रमाणा न द्रश्यते । किन्तु यदा वैताढ्यगतासु विद्याधरश्रेणिषुत्पद्यन्ते तदा स्वस्थानादारज्याधो यावद्विद्याधरश्रेण्यस्तावत्प्रमाणा जघन्या तैजसशरीरावगाहना । अतोऽपि मध्ये जघन्यतराया असंजवात् । उत्कृष्टा यावदधोत्रैकिका ग्रामास्ततोऽप्यध उत्पादासंजवात् । तिर्यग् यावन्मनुष्यक्षेत्रपर्यन्तस्ततः परं तिर्यगप्युत्पादासंजवात् । यद्यपि हि विद्याधरा विद्याधर्यश्च नन्दीश्वरं यावद्वच्छन्ति अर्वाक् संभोगमपि कुर्वन्ति तथापि मनुष्यक्षेत्रात्परतो गर्भे मनुष्येषु नोत्पद्यन्ते ततस्तिर्यग् यावन्मनुष्यक्षेत्रमित्युक्तम् । प्रज्ञा ११ पद । स्था ० (सिद्धानामवगाहनासिद्धशब्दे वक्ष्यामि-उत्पन्नजीवानामवगाहनासंभवोक्ता-पर्याप्तानां संक्षिप्यश्रेण्यतिर्यग्योनिकस्य नैरयिकेषूपपन्नस्यावगाहना उचवायशब्दे) (१३) अथ जीवप्रदेशपरिमाणनिरूपणपूर्वकं निगोदादीनामवगाहनामानमन्त्रित्त्वात् ।

लोगस्स य जीवस्स य, होंति पएसा असंखया तुल्ला ।

अंगुलअसंखजागो, निगायजीयगोलगोहा ॥ १३ ॥

लोकजीवयोः प्रत्येकमसंख्येयाः प्रदेशा भवन्ति ते च परस्परं तुल्या एव । एषां च संकोचविशेषात् । अङ्गुलासंख्येयजागो निगोदस्य तज्जीवस्य गोलकस्य चावगाह इति । निगोदादिसमावगाहनतामेव समर्थयन्नाह ।

जम्मि जीओ तमेव, निगायतो तम्मि चेव गोडो वि ।

निप्पज्जइ जं खेत्ते, तो ते तुल्लावगाहणया ॥ १४ ॥

यस्मिन् क्षेत्रे जीवोऽवगाहते तस्मिन्नेव निगोदो निगोदव्याप्या जीवस्यावस्थानात् । (तोत्ति) ततस्तदनन्तरं तस्मिन्नेव गोलाऽपि निष्पद्यते विवक्षितनिगोदावगाहनातिरिक्तायाः शेषनिगोदावगाहनाया गोलकान्तरप्रवेशेन निगोदमात्रत्वाद् गोलकावगाहनाया इति । यद्यस्मात्क्षेत्रे आकाशे ततस्तं जीवनिगोदगोलास्तुल्यावगाहनकाः समावगाहनका इति ।

अथ जीवाद्यवगाहनासमता सामर्थ्येन यदेकत्र प्रदेशे जावप्रदेशमानं भवति तद्विभिण्णुस्तत्प्रस्थापनार्थं प्रश्नं कारयन्नाह । उक्तासपयपप्से, किमेगजीवप्पएससिस्स ।

होज्जेगनिगोयस्स व, गोलस्स व किं समोगाहं ॥ १५ ॥

तत्र जीवमाश्रित्योत्तरम् ।

जीवस्स लोगमेत्तस्स, सुहुमओगाहणयागाहस्स ।

एक्केक्कम्मि पप्से, होंति पएसा असंखेज्जा ॥ १६ ॥

ते च किल कल्पनया कोटिशतसंख्यस्य जीवप्रदेशराशेः प्रदेशदशसहस्रे स्वरूपजीवावगाहनया भागे हते लक्षमाना भवन्तीति । अथ निगोदमाश्रित्याह ।

लोगस्स हिण भागे, निगायओगाहणाइ जं लप्पं ।

उक्तासपए तिगयं, एत्तिपमेक्केज्जीवाओ ॥ १७ ॥

लोकस्य कल्पनया प्रदेशकोटिशतमानस्य हते भागे निगोदावगाहनया कल्पनातः प्रदेशदशसहस्रीमानया यल्लब्धं तच्च

किल लक्षपरिमाणमुत्कृष्टपदेऽतिगतमवगाढमेतावदेकैकजी-
वानन्तजीवात्मकनिगोदसंयन्धिनः एकैकजीवसत्कमित्यर्थोऽ-
नेन निगोदसत्कमुत्कृष्टपदे यदवगाढं तद्वर्शितम् । अथ गोलक-
सत्कं यत्तत्रावगाढं तद्वर्शयति ।

एवं द्व्यष्टाओ, सव्येसिं एकगोलजीवाणं ।

उक्कोसपयमङ्गया, हौति पएसा असंखगुणा ॥ १७ ॥

यथा निगोदजीवभ्योऽसंख्येयगुणास्तत्प्रदेशा उत्कृष्टपदेऽति-
गता एवं द्रव्यार्थात् सूत्रार्थतया न तु प्रदेशार्थतया । सव्ये-
सिति । सर्वेभ्यः । (एकगोलजीवाणिति) एकगोलगतजीव-
द्रव्येभ्यः सकाशान् उत्कृष्टपदमतिगता भवन्ति । प्रदेशा असं-
ख्यातगुणाः । इह किल अनन्तजीवोऽपि निगोदः कल्पनया
लक्षजीवः । गोलकस्यासंख्यातनिगोदोऽपि कल्पनया लक्षनि-
गोदस्ततश्च लक्षस्य लक्षगुणेन कोटिसहस्रसंख्याकल्पनया
गोलके जीवा भवन्ति । तत्प्रदेशानां च लक्षं लक्षमुत्कृष्टपदेऽ-
तिगतमतश्चैकगोलकजीवभ्यः सकाशादेकत्र प्रदेशेऽसंख्येय-
गुणा जीवप्रदेशा भवन्तीत्युक्तम् । अथ तत्र गुणकारणराशेः
परिमाणनिर्णयार्थमुच्यते ।

तं पुण केवङ्एणं, गुणियमसंखेज्जयं जवेज्जाहि ।

भण्डं द्व्यष्टाए, जावइया सव्वगोलात्ति ॥ १८ ॥

तत्पुनरनन्तरोक्तमुत्कृष्टपदातिगतजीवप्रदेशराशेः सम्बन्धि कि-
यता किं परिमाणेन संख्येयराशिना गुणितं सत् (असंखे-
ज्जायति) असंख्येयकमसंख्यातगुणनाद्वारा यातं भवेत्स्यादिति ।
भण्यते अत्रोत्तरम् । द्रव्यार्थतया न तु प्रदेशार्थतया यावन्तः
सर्वगोलकाः सकलत्रोकगोलकास्तावन्त एवेति गम्यं, स चोक्त-
पदगतैकजीवप्रदेशराशिर्मन्तव्यः । सकलत्रोकानां तत्तुल्य-
त्वादिति ॥

किं कारणमोगाहण-तुल्लत्ता जियनिगोयगोलाणं ।

गोला उक्कोसपए-क जियपएसेहिं तो तुल्ला ॥ २० ॥

(किं कारणंति) कस्मात्कारणात् यावन्तः सर्वगोलस्तावन्त
एवोत्कृष्टपदगतैकजीवप्रदेशा इति प्रश्नः । अत्रोत्तरमवगाहना
तुल्यत्वात् केनाभित्याह । जीवनिगोदगोशानामवगाहनातुल्यत्वं
चैषामङ्गुलासंख्येयभागमात्रावगाहत्वादिति । यस्मादेवं (तां-
त्ति) तस्माद्गोलाः सकलत्रोकसंयन्धिन उत्कृष्टपदे ये एकस्य जी-
वस्य प्रदेशास्ते तथा तैरुत्कृष्टपदैकजीवप्रदेशैस्तुल्या जवन्ति ।
एतस्यैव जायनार्थमुच्यते ।

गोलेहिं हिए लोगे, आगच्छइ जं तमेगजीवस्स ।

उक्कोसपयगयपए-सरासितुल्लं जवइ जम्हा ॥ २१ ॥

गोत्रैर्गोत्रायगाहनाप्रदेशैः कल्पनया दशसहस्रसंख्यैः हते वि-
भक्ते हतविजाग इत्यर्थः । श्लोके लोकप्रदेशराशां कल्पनयैकका-
टिशतप्रमाणे आगच्छति व्रज्यते । यत्सर्वगोलकसंख्यातं क-
ल्पनया वृक्षमित्यर्थः तदेकजीवस्य संयन्धिना पूर्वोक्तप्रकारतः
कल्पनया वृक्षप्रमाणैरुत्कृष्टपदगतप्रदेशराशिना तुल्यं भवति ।
यस्मात्तस्माद्गोला उत्कृष्टपदैकजीवप्रदेशैस्तुल्या जवन्ति ॥ प्रकृ-
तमेवेति । एवं गोलकानामुत्कृष्टपदगतैकजीवप्रदेशानां च तुल्य-
त्वं समर्थितम् । पुनस्तदेव प्रकारान्तरेण समर्थयति ॥

अहवा लोगपएमे, एकैके उवयगोलमेकैके ।

एवं उक्कोसपए-कजियपएसेमु मायत्ति ॥ २२ ॥

अथवा श्लोकस्यैव प्रदेशे एकैकस्मिन् स्थापय निधेहि । विवक्ति-

तसमत्वबुभुत्सोर्गोत्रकमेकैकं ततश्च एवमुक्तक्रमस्थापने उत्कृष्ट-
पदे ये एकजीवप्रदेशास्ते तथा तेषु तत्परिमाणेष्वकाशप्रदेशे-
ष्वित्यर्थः । मान्ति गोत्रा इति गम्यं यावन्त उत्कृष्टपदे एकजी-
वप्रदेशास्तावन्तो गोत्रका अपि भवन्तीत्यर्थस्ते च कल्पनया
किञ्च वृक्षमात्रा उजयेऽपीति ज० ११ श० १० उ० । (श्लोकोका
अपि गाथाः सार्थकत्वात्स्थूलाक्षरैर्व्याख्याताः) प्रज्ञा० [परमाणु-
पुद्गलादीनामसिधारादिषु पुद्गलशब्दे-केवत्री यस्मिन्नाकाशप्र-
देशेष्ववगाढस्तत्रैव हस्ताद्यवगाह्य स्यातुं शक्त इति केवलशब्दं]
(१४) एकत्रैक एव धर्मास्तिकायादिप्रदेशा अवगाढाः । यथा ।

जत्थ एं जंते ! एगे धम्मत्थिकायपदेसे ओगाढे तत्थ
केवइया धम्मत्थिकायपदेसा ओगाढा णत्थि एको वि, के-
वइया अहम्मत्थिकायपदेसा ओगाढा एको, केवइया आ-
गासत्थिकायपदेसा एको, केवइया जीवत्थिकायपदेसा
अणंता । केवइया पोगलत्थिकायपदेसा अणंता । केव-
इया अच्चा समया ? सिय ओगाढा सिय णोओगाढा ।
जइ ओगाढा अणंता । जत्थ एं भंते ! एगे अहम्मत्थि-
कायपदेसे ओगाढे तत्थ केवइया धम्मत्थिकायपदेसा ओ-
गाढा ? एको । केवइया अहम्मत्थि कायपदेसा ? एत्थि
एको वि । सेसं जहा धम्मत्थिकायस्स । जत्थ णं भंते ! एगे
आगासत्थिकायपदेसे ओगाढे तत्थ केवइया धम्मत्थिका-
यपदेसा ओगाढा ? सिय ओगाढा मिय णोओगाढा, जइ
ओगाढा एको, एवं अहम्मत्थिकायपदेसा वि । केवइया
आगासत्थिकाय० ? एत्थि एको वि । केवइया जीवत्थि० ?
सिय ओगाढा सिय णो ओगाढा । जइ ओगाढा अणंता,
एवं जाव अच्चा समया । जत्थ एं जंते ! एगे जीवत्थिकाय-
पदेसे तत्थ केवइया धम्मत्थिकायपदेसे एको, एवं अहम्म-
त्थिकायपदेसा वि एवं आगासत्थिकायपदेसा वि । केवइया
जीवत्थिकाय० ? अणंता सेसं जहा धम्मत्थिकायस्स । जत्थ
णं जंते ! पोगलत्थिकायपदेसे ओगाढे तत्थ केवइया धम्म-
त्थिकायपदेसे ? एवं जहा जीवत्थिकायपदेसे तदेव णिरवसेसं
जत्थ एं जंते ! दो पोगलत्थिकायपदेसा ओगाढा तत्थ एं
केवइया धम्मत्थिकाय० ? सिय एको, सिय दोण्णि, एवं अ-
हम्मत्थिकायस्स वि एवं आगासत्थिकायस्स वि सेसं जहा
धम्मत्थिकायस्स । जत्थ एं जंते ! तिण्णि पोगलत्थि-
कायपदेसा ओगाढा तत्थ केवइया धम्मत्थिकायपदेसा
ओगाढा ? मिय एको सिय दोण्णि सिय तिण्णि एवं अह-
म्मत्थिकायस्स वि । एवं आगासत्थिकायस्स वि । सेसं
जहेव दोएहं । एवं एकैको वट्टेयव्वो पणसो आदिद्वेहिं ति-
ण्णि अत्थिकाएहिं सेमेहिं जहेव दोएहं जाव दसएहं सिय
एको, सिय दोएण्णि, सिय तिण्णि, जाव सिय दस ।
संखेज्जाणं सिय एको सिय दोएण्णि, जाव सिय दस मिय
संखेज्जा । असंखेज्जाणं सिय एको जाव सिय संखेज्जा
सिय असंखेज्जा, जहा असंखेज्जा एवं अणंता वि ।

(जत्थ णं भंते ! इत्यादि) यत्र प्रदेशे एको धर्मास्तिकायस्य प्रदेशोऽवगाढस्तत्राग्न्यः प्रदेशो नास्तीति कृत्वाऽऽह (नत्थि एको-
वित्ति) धर्मास्तिकायप्रदेशस्थाने अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशस्य
विद्यमानत्वादाह (एकोत्ति) एवमाकाशास्तिकायस्याप्येक एव
जीवास्तिकायपुद्गलास्तिकाययोः पुनरन्ताः प्रदेशा एकैकस्य
धर्मास्तिकायप्रदेशस्य स्थाने सन्ति तैः प्रत्येकमनन्तैर्व्याप्तोऽसा-
वत उक्तम् । (अणंतत्ति) अष्टासमयास्तु मनुष्यलोक एव सन्ति
न परतोऽतो धर्मास्तिकायप्रदेशे तेषामवगाहोऽस्ति नास्ति च । य-
त्रास्ति तत्रानन्दानां जावना तु प्राग्वदेतदेवाह । ‘ अष्टासमये
त्यादि’ । जत्थ णमित्यादीन् धर्मास्तिकायसूत्राणि परं धर्मास्तिका-
यसूत्राणीव वाच्यानि । आकाशास्तिकायसूत्रेषु (सियओगाढा
सियनोओगाढात्ति) लोकात्रोकलपत्वादाकाशस्य लोकाकाश-
ऽवगाढा । अत्रोकाकाशे तु न तदजावात् (जत्थ णं जंते ! दो पो-
गत्ति) तिकायपदेनेत्यादिसियएकोसियदोणिणत्ति) यदा एक
आकाशप्रदेशे ह्यल्लुकः स्कन्धोऽवगाढः स्यात्तदा तत्र धर्मास्तिका-
यप्रदेश एक एव यदा तु द्वयोराकाशप्रदेशयोरसावगाढः
स्यात्तदा तत्र द्वौ धर्मप्रदेशावगाढौ स्यातामित्येवमवगाहनाऽ-
नुसारेणाधर्माकाशास्तिकाययोरपि स्यादेकः स्याद् द्वाविति
भावनीयम् (सेसं जहा धम्मत्थिकायस्सत्ति) शेषमित्यु-
क्तापेक्षया जीवास्तिकायपुद्गलास्तिकायाद्धासमयलक्षणत्रयं
यथा धर्मास्तिकायप्रदेशवक्तव्यतायामुक्तं तथा पुद्गलप्रदे-
शद्वयवक्तव्यतायामपि पुद्गलप्रदेशद्वयस्थाने तदीया अनन्ताः
प्रदेशा अवगाढा इत्यर्थः । पुद्गलप्रदेशत्रयसूत्रेषु (सिय एको इ-
त्यादि) यदा त्रयोऽप्यणव एकभावगाढास्तदा तत्रैको धर्मास्तिका-
यप्रदेशोऽवगाढो यदा तु द्वयोः तदा द्वाववगाढौ । यदा
तु त्रिषु तदा त्रय इति । एवमधर्मास्तिकायस्याकाशास्तिका-
यस्य च वाच्यम् (सेसं जहेय दोएहंति) शेषं जीवपुद्गलास-
मयाश्रितं सूत्रत्रयं यथैव द्वयोः पुद्गलप्रदेशयोरवगाहचिन्ताया-
मधीतं तथैव पुद्गलप्रदेशत्रयचिन्तायामप्यध्येयं पुद्गलप्रदेशत्र-
यस्थाने अनन्ता जीवप्रदेशा अवगाढा इत्येवमध्ययमित्यर्थः
(एवं एकेको वहेयवो) यथा पुद्गलप्रदेशत्रयावगाहचिन्तायां
धर्मास्तिकायादिसूत्रत्रये एकैकः प्रदेशो वृत्ति नीतः एवं पुद्गल-
प्रदेशचतुष्टयावगाहचिन्तायामप्येकैकस्तत्र वर्धनीयस्तथा हि
“ जत्थ णं भंते ! चत्तारि पुगलत्थिकायपदेसा अवगाढा तत्थ
केवइया धम्मत्थिकायपपसा ओगाढा । सिय एको सिय दो-
णिण सिय तिणिण सिय चत्तारि ” इत्यादि जावना चास्य प्रागेव
(सेसोहं जहेय दोएहंति) शेषेषु जीवास्तिकायादिषु त्रिषु सू-
त्रेषु पुद्गलप्रदेशचतुष्टयचिन्तायां तथा वाच्यं यथा तेष्वेव पु-
द्गलप्रदेशद्वयावगाहचिन्तायामुक्तं तथैवम् “ जत्थ णं भंते !
चत्तारि पुगलत्थिकायपदेसा ओगाढा तत्थ केवइया जी-
वत्थिकायपपदेसा ओगाढा अणंतैत्यादि इति जहा असंखेज्जा
एवं अणंता वेति ” । अस्यायं भावार्थः “ जत्थ णं भंते ! अणंता
पोगलत्थिकायपपसा ओगाढा तत्थ केवइया धम्मत्थिका-
यपपदेसा ओगाढा सिय एको सिय दोणिण जाव सिय असं-
खेज्जा ” । एतावदेवाध्येयं न तु सिय अणंतत्ति । धर्मास्तिका-
याधर्मास्तिकायलोकाकाशप्रदेशानामनन्तानाम भावादिति ॥

अथ प्रकारान्तरेणावगाहद्वारमेवाह ।

जत्थ णं भंते ! एगे अष्टासमए ओगाढे तत्थ केवइया धम्म-
त्थिकायपपदेसा एको । केवइया अधम्मत्थिकायपपदेसा एको

केवइया आगासत्थि० एको केवइया जीवत्थिकायपपदेसा अ-
णंता एवं जाव अष्टा समया । जत्थ णं जंते ! धम्मत्थिकाये
ओगाढे तत्थ केवइया धम्मत्थिकायपपदेसा ओगाढा एत्थि
एको वि केवइया अधम्मत्थिकायपपदेसा असंखेज्जा केवइया
जीवत्थिकाय० अणंता एवं जाव अष्टा समया । जत्थ णं
भंते ! अधम्मत्थिकाए ओगाढे तत्थ केवइया धम्मत्थिका-
यपपदेसा असंखेज्जा । केवइया अधम्मत्थिकायपपदेसा एत्थि
एको वि । सेसं जहा धम्मत्थिकायस्स । एवं सव्वे सट्ठाणे
एत्थि एको वि जाणियव्वं । परट्ठाणे आदिट्ठा तिप्पि सं-
खेज्जा भाणियव्वा । पच्छिल्ला तिप्पि अणंता भाणिय-
व्वा । जाव अष्टा समओत्ति । जाव केवइया अष्टा स-
मया ओगाढा । एत्थि एको वि । जत्थ णं जंते ! एगे
पुढवीकाइए ओगाढे तत्थ णं केवइया पुढवीकाइया ओ-
गाढा असंखेज्जा । केवइया आउकाइया ओगाढा असं-
खेज्जा । केवइया तेउकाइया ओगाढा असंखेज्जा । केवइया
वाउकाइया ओगाढा असंखेज्जा । केवइया वणस्सइकाइया
ओगाढा अणंता । जत्थ णं जंते ! एगे आउकाइए
ओगाढे तत्थ केवइया पुढवीकाइया असंखेज्जा । केवइया
आउकाइया असंखेज्जा । एवं जहेव पुढवीकाइयाणं व-
त्तव्वं तहेव सव्वे णिरवसेसं भाणियव्वं । जाव वणस्स-
इकाइयाणं जाव केवइया वणस्सइकाइया ओगाढा अणंत !

(जत्थ णमित्यादि) धर्मास्तिकायशब्देन समस्ततत्प्रदेशसं-
ग्रहात्प्रदेशान्तराणां वाऽभावात् उच्यते । यत्र धर्मास्तिकायोऽव-
गाढस्तत्र नास्त्येकोऽपि तत्प्रदेशोऽवगाढः । अधर्मास्तिकाया-
काशास्तिकाययोरसंख्येयाः प्रदेशा अवगाढा । असंख्येयप्रदे-
शत्वाद् धर्मास्तिकायलोकाकाशयोः जीवास्तिकायसूत्रे चान-
न्तस्तत्प्रदेशा अनन्तप्रदेशत्वाज्जीवास्तिकायस्य । पुद्गलास्तिका-
यसूत्राद्धासूत्रयोरप्येवमेव तदाह (एवं जाव अष्टासमयत्ति)
अथैकस्य पृथिव्यादिजीवस्य स्थाने कियन्तः पृथिव्यादिजीवा
अवगाढा इत्येवमर्थे “ जीवमोगाढत्ति ” द्वारं प्रतिपादयितुमाह (ज-
त्थ णं जंते ! एगे पुढवीकाइए इत्यादि) एकपृथिवीकायिकाव-
गाहे असंख्येयाः प्रत्येकं पृथिवीकायिकाद्यश्चत्वारः सूद्धमा
अवगाढाः । यदाह । “ जत्थ एगे तत्थ नियमा असंखेज्जत्ति ”
वनस्पतयस्त्यनन्ता इति । भ० १३ श० ४३० ।

(१५) (धर्मास्तिकायादेरवगाढाऽनवगाहत्वचिन्ताकृतयुगा-
दिविशेषणेन जुम्मशब्दे) अव-गाह-जावे युच् । अवस्थाने,
विशेषेण अवग्रहणपरिच्छेदे, । स च परिच्छेदोऽपायादिनेदादने-
कविधः । प्रज्ञा० १५ पद० ।

ओगाहणानाम-अवगाहनानामन्-न० अवगाहते यस्यां जीवः
साऽवनाहना शरीरमौदारिकादि तस्या नाम । औदारिकादिश-
रीरनामकर्मणि, ज० ६ श० ८ उ० । अवगाहना शरीरमौदारि-
कादि पञ्चविधं तत्करणं कर्माप्यवगाहना तद्रूपं नामकर्मावगा-
हनानाम । औदारिकादिशरीरनामकर्मणि, स० ॥

अवगाहनानाम-पुं० अवगाहनारूपं नाम परिणामः । अव-
गाहनानामके परिणामे, ज० ६ श० ८ उ० ।

ओगाहणाणामनिहत्तायुः-अवगाहनानामनिधत्तायुः- न०
अवगाहनानाम्ना सह यन्निधत्तमायुस्तदवगाहनानामनिधत्तायुः ।
आयुर्बन्धनेदे, ज० ६ श० ८ उ० । स्था० स० । प्रज्ञा० ।

ओगाहणारुह-अवगाहनारुहि- पुं० स्त्री० अवगाहरुच्यपरना-
मके धर्मध्यानस्य चतुर्थे लक्षणे, “ओगाहणारुहं य पवादभंग-
गुरुविलं सुत्तमत्थतो सारुणसंवेगमावघ्नं सहे जायति ” । अ०
चू० ४ अ० ॥

ओगाहिता-अवगाह- अव्य० आक्रम्येत्यर्थे, ज० ५ श० ४ उ० ।

ओगाहिमय-अवगाहिमय- न० अवग्रहेन स्नेहबालनेन निर्वृत्त-
मवगाहिमं-“ भावादिम ” इतीमः । ध० २ अधि० । तदेवावगा-
हिमकम्-पकात्रे, पञ्चा० ५ विव० । प्रव० वृ० । अस्य विकृतित्व-
विचारः यत्तापिकायां घृतमिदं पूर्णायां चलाचलं खाद्यकादि पच्य-
ते तस्यामेव तापिकायां तेनैव घृतेन द्वितीयं तृतीयं च खाद्यका-
दिविकृतिः ततः परं पक्वज्ञानि अयोगवादिनां निर्विकृतिप्रत्याख्या-
नेऽपि कल्पन्ते । अथैकेनैव पूषकेन तापिका पुर्यते तदा द्वितीयं
पक्वान्नं निर्विकृतिप्रत्याख्यानेऽपि कल्पते द्वेपकृतं तु प्रवर्तित्येषा वृ-
त्तसामाचारी । ध० २ अधि० । तदुक्तं निशीथे “चलचलओगाहि-
मं च जं पक्वं” “आदिमे जे तिसि घाणा पयति ते चलचलेत्ति तेण
तेऽचलचलेत्ति तवष्टमं जं घयं खित्तं । तव्वअणअपस्सितंती आ-
दिमे जे तिसि घाणा पयति ते चलचलेत्ति तेण ते अचलचलओगा-
हिमं जप्पति । तथ तथा जे सेसा पञ्चंति ते ण चलेत्ति अतो तेण
आतिह्या तिसि घाणा मोत्तुं सेसा पञ्चस्साणिस्स कप्पंति जति
अणं घयं ण परिकप्पति जोगवाहिस्स पुण सेसगा वि गता” ।
नि० चू० ४ उ० । ध० । पक्वान्नाद्याश्रित्य चैवमुक्तं “वासासु पञ्च-
रदिवसं, सीरएहकाले सु मासादिणवीसं । रग्गाहिमं जईणं,
कप्पइ आरब्ध पढमदिणे” केचित्तस्या गाथाया अव्यन्यमान-
स्थानत्वं वदन्तो यावन्नररसादिना न विनश्यति तावदवगाहि-
मं शुद्धयतीत्याहुः । ध० २ अधि० । ल० प्र० । पं० व० । आव० ।

ओगिज्जिय-अवगृह्य-अ० अच्-गृह्-ल्यप्-आश्रित्येत्यर्थे, “ओगि-
ज्जिय ओगिज्जियत्ता उवणिमतेज्जा” आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ॥
ओगिएहत्ता-अवगृह्य-अव्य० अच्-गृह्-ल्यप्-अनुज्ञापूर्वकं गृ-
हीत्वेत्यर्थे, “अदापमिळ्वं ओगिएहइ ओगिएहइत्ता संजमेणं
अप्पाणं भावेमाणो ” ज्ञा० १ अ० ॥

ओगिएहण-अवग्रहण- न० अवगृह्यतेऽनेनेति अवग्रहणं कर-
णेऽनङ् । व्यञ्जनावग्रहप्रथमसमयप्रविष्टशब्दादिपुञ्जलादानपरि-
णामे, । न० । ज्ञावे ल्युट् । प्रतिरोधे, अनादरे, मेदि० । ज्ञाने च वाच० ।

ओगिएहणया-अवग्रहणता-स्त्री० अवग्रहणस्य भावोऽवग्रह-
णता । मतिनेदावग्रहे, न० । मनोविषयीकरणे च “सुयाणं धम्म-
णं ओगिएहणयाए ओवहारणयाए अञ्जुट्ठेयव्वं ” स्था० ८ उ० ।

ओगुंरिय-अवगुहित- स्त्री० मलदिग्धगात्रे, वृ० १ उ० ॥

ओगुहिय-अवगृहित- न० आश्लिङ्गिते, ज्ञा० ए अ० ॥

ओगाल-रोमन्थि-रोमन्थ-ना-धा-णिच्-आत्मशुक्तस्य घासा-
देः पशुभिरुद्गीर्य चर्वणे, वाच० । “ रोमन्थेरोगालवगोद्वौ ” ८ ।
४ । ४३ । रोमन्थेर्नामधातोर्गन्तस्य एतावादेशौ जघत इति ओ-
गात्वादेशः । ओगात्वाद् वगोत्वाद् रोमन्थ-रोमन्थयते । प्रा० ॥

ओघ-ओघ-पुं० संघाते, “मेघो घरिसियं गंभीरमहुरसइ” । रा० ।
सामान्ये, ओघुवक्कमिओ । संसारे, “एते ओघं तरिस्संति समुहं

ववहारिणो” सूत्र० १ श्रु० ३ अ० । अविच्छेदे, अवितुष्टित्वे च
प्रश्न० ४ द्वा० ॥

ओघसप्पा-ओघसंज्ञा- स्त्री० मतिज्ञानावरणकर्मकृत्योपशमात्
शब्दाद्यर्थगोचरसामान्यावबोधक्रियायाम्, प्रज्ञा० ७ पद ॥

ओघ (गघ) सिय-अवघर्षित- न० अवघर्षणमवघर्षितं ज्ञावे
क्तप्रत्ययः । चूत्यादिना निर्माजने, “असोघसियणिम्महाए णा-
याए” । रा० ॥

ओघादेस-ओघादेश- पुं० सामान्यतः आदेशने, “ओघादेशेणं-
सिय कम्मुत्ता ” ज० २५ श० ३ उ० ॥

ओ (ह्र) घ-निजा-अदा० अक-शयने, निजातेरोहीरौघौ ८ । ४ ।
१२ । इति निपूर्वस्य जातेरौघादेशः । ओघइ निजाति । प्रा० ॥

ओचिइयच्च-ओचित्य- न० उचितस्य ज्ञावः । न्यायप्रधानत्वे,
उचितवृत्तौ, द्वा० १८ छा० “ओचित्यमेकमेकत्र, गुणानां कोटिरे-
कतः । विषयते गुणग्राम, ओचित्यपरिवर्जितः” ध० १ अधि० ।
अनौचित्यपरिहारे, “विधिसेवादानादौ, सूत्रानुगता तु सा नियो-
गेन । गुरुपारतन्त्र्ययोगा-दौचित्या चैव सर्वत्र” षो० ५ विव० ॥
ओचिइय (च्च) जोग-ओचित्ययोग-पुं० ओचित्यव्यापा-
रे, । षो० १ विव० ।

ओचूल-अवचूल-पुं० स्त्री० । अधोमुखचूलायाम्, वि० २ अ० ।
प्रलम्बमानगुच्छे, । औ० ।

ओचूलगवत्थणियत्थ-अवचूलकवस्त्रनिवासित-त्रि० । अव-
चूला अधोमुखाश्चूला यत्र तदवचूलं मुक्तवाञ्छलं यथा भव-
तीत्येवं वस्त्रं निवासितं येन स तथा । मुक्तवाञ्छलतया निवासी-
तवस्त्रे, । “सरसस्स उल्लपससारुण ओचूलगवत्थणियत्थे ” ।
ज्ञा० १६ अ० ।

ओच्छिप्प-अवच्छिन्न-त्रि० । अवच्छेदे, “पद्धिओच्छेणे उचित-
वाद् पवदमाणे” । अवलितं कर्म तेनावच्छिन्नः कर्मावच्छेद इति
यावत् । आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ॥

ओच्छिप्पपत्तिच्छीण-अवच्छिन्नपरिच्छिन्न-त्रि० अत्यन्तमा-
च्छादिते, । “पत्तेहि य पुक्केहि य ओच्छिप्पपत्तिच्छीणा ” जी०
३ प्रति० ।

ओज्झर-निर्झर-पुं० । वा निर्भरे ना । उ० १६८ । इति निर्झरशब्दे
नकारेण सह इत ओकारो वा भवति । ओज्झरो । निर्झरो गि-
रिप्रसवणे, प्रा० ।

ओणय-अवनत-न० अवनतिरवनतं भावे कः । उत्तमाङ्गप्रधा-
ने प्रणमने, “हुओणयं” प्रव० २ द्वा० । “कइ ओणयं कइ सिरं”
आव० २ अ० ।

ओणमणी-अवनमनी- स्त्री० अद्वैतिकाधनमनसाधने विद्या-
ज्ञेदे, । “ ओणामणीए अणामित्ता गहियाणि पज्जत्तगाणि ” ।
नि० चू० १ उ० ।

ओणमिअ-अवनम्य-अव्य० अवनतं कृत्वेत्यर्थे, । “ओणमिय-
उक्कमियणिज्जाएज्जा ” । आचा० २ श्रु० ॥

ओणमिऊण-अवनम्य-अव्य० अवनतं कृत्वेत्यर्थे, । “तं च सि-
वो ओणमिऊण पमिच्छइ ” नि० चू० १ उ० ।

ओचरिय-अवतारित-त्रि० शरीरात् पृथक् कृते, ज्ञा० ४ अ० ।

ओत्थय-अवस्तुत-त्रि० आच्छादिते, । “ हारोत्थयसुकयरइ-

यवत्थे" । ज्ञा० । "सम्मं ततो ओत्थयं गयणं" । आ० म० छि० ।
ओदइय-ओदयिक-पुं० उदयः कर्मणां विपाकः स एवौद-
यिकः । क्रियामात्रे जावजेदे, उदयेन निष्पन्न ओदयिको जावः ।
नारकत्वादिपर्यायविशेषे, ज० ७ श० १४ उ० । सूत्र० । कर्मोद-
यापादितगत्याद्यनुजावत्तकणे जावजेदे, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।
अनु० । आत्ता० । कर्म० । आ० म० छि० । उक्त० ।

से किं तं ओदइए ओदइए दुविहे पन्नचे तं जहा उद-
ए य उदयनिष्पन्ने अ अनु० ॥

ओदयिको द्विविधः उदय उदयनिष्पन्नश्च । तत्रोदयोऽष्टानां
कर्मप्रकृतीनामुदयः शान्तावस्थापरित्यागेनोदीरणावलिकाम-
तिक्रम्य उदयावलिकायामात्मीयरूपेण विपाक इत्यर्थः । अत्र
चैवं व्युत्पत्तिः । उदय एव ओदयिकः । (स्था०) विनयादेराकृ-
तिगणतयोदयशब्दस्य तन्मध्यपाठाभ्युपगमात् । विनयादिभ्य
इति स्वायें इकण् प्रत्ययः । पं० सं० २ द्वा० । उदयनिष्पन्नस्तु
कर्मोदयजनितो जीवस्य मानुषत्वादिपर्यायस्तत्र च उदयेन नि-
वृत्तस्तत्र भव इत्यौदयिकः इत्येवं व्युत्पत्तिरिति । स्था० ६ ठा० ।
एतदेव सूत्ररूपाह ।

से किं तं उदए उदए अएएहं कम्मपयमीणं उदएणं
सेत्तं उदए । से किं तं उदयनिष्पन्ने उदयनिष्पन्ने दुविहे
पण्णत्ते तं जहा जीवोदयनिष्पन्ने अ अजीवोदयनिष्पन्ने अ ॥

ओदयिको भावो द्विविधः अष्टानां कर्मप्रकृतीनामुदयस्तत्र
निष्पन्नश्च । अयं चार्थः प्रकारद्वयेन व्युत्पत्तिकरणादावेव दर्-
शितः । उदयनिष्पन्नः पुनरपि द्विविधो जीवे उदयनिष्पन्नः
जीवोदयनिष्पन्नः । अजीवे उदयनिष्पन्नः अजीवोदयनिष्पन्नः ।

से किं तं जीवोदयनिष्पन्ने अण्णगविहे पण्णत्ते तं जहा
णेरइए तिरिक्खजोणिए मणुस्से देवे पुढविकाइए जाव
तसकाइए कोहकसाई कोहकसाई इत्थंवेदए पुरिसवेदए
णपुंसगवेदए काह्वेसे जाव सुक्खेसे मिच्छादिट्ठी अवि-
रए अण्णणी आहारए उउमत्थे सजोगी संसारत्थे
असिद्धे सेत्तं जीवोदयनिष्पन्ने ॥

जीवोदयनिष्पन्नस्योदाहरणानि (नेरइए इत्यादि) इदमुक्तं
भवति । कर्मणामुदयेनैव सर्वेऽप्येते पर्याया जीवे निष्पन्नास्त-
द्यथा नारकस्तिर्यङ्मनुष्य इत्यादि । अत्राह । ननु यद्येवमप-
रेऽपि निष्ठापञ्चकवेदनीयहास्यादयो बहवः कर्मोदयजन्या
जीवे पर्यायाः सन्ति किमिति नारकत्वादयः कियन्तोऽप्युप-
न्यस्ताः सत्यमुपलक्षणत्वाद्मीषामन्येऽपि संभविनो द्रष्टव्याः ।
अपरस्त्वाह । ननु कर्मोदयजनितानां नारकत्वादीनां भवत्वि-
होपन्यासो लेश्यास्तु कस्यचित् कर्मण उदये भवन्तीत्येतन्न
प्रसिद्धं तत्किमिति तदुपन्यासः । सत्यं किं तु योगपरिणामो
लेश्याः । योगस्तु त्रिविधोऽपि कर्मोदयजन्य एव ततो लेश्या-
नामपि तदुभयजन्यत्वं न विहन्यते । अन्ये तु मन्यन्ते कर्मा-
ष्टकोदयात् संसारस्थत्वासिद्धत्ववच्छेद्यावत्वमपि भावनीय-
मित्यलं विस्तरेण । तदर्थिना तु गन्धहस्तिवृत्तिरनुसर्तव्येति
सेत्तं जीवोदयनिष्पन्नेति निगमनम् ।

अथाजीवोदयनिष्पन्नं निरूपयितुमाह ।

से किं तं अजीवोदयनिष्पन्ने २ अण्णगविहे पण्णत्ते तं
जहा उरालिअं वा सररीं उरालिअसररीरप्पयोगपरिणा-

मिअं वा दव्वं वेउव्विअं वा सररीं वेउव्विअसररीरप्पओ-
गपरिणामिअं वा दव्वं । एवं आहारं सररीं तेअगं स-
ररीं कम्मगं सररीं च जणिअव्वं । पओगपरिणामिए
वण्णे गंधे रसे फासे सेत्तं अजीवोदयनिष्पण्णे सेत्तं उदय-
निष्पण्णे सेत्तं उदइए ।

विशिष्टाकारपरिणतं तिर्यङ्मनुष्यदेहरूपमौदारिकं शरीरम् ।
(उराव्विसररीरप्पभोगे इत्यादि) औदारिकशरीरप्रयोगपरिण-
मितं हव्यमौदारिकशरीरस्य प्रयोगो व्यापारस्तेन परिणमितं
स्वप्रयोगित्वात् गृहीतं तत्तथा । तच्च वर्णगन्धरसस्पर्शानां
पानादिरूपं स्वत एवोपरिष्ठादृशयिष्यति वाशब्दः परसमुच्चये
एनद्वितीयमप्यजीवे पुनरुत्पत्त्यवकाशे औदारिकशरीरनामकर्मो-
दयेन निष्पन्नत्वाद्जीवोदयनिष्पन्न ओदयिको भाव उच्यते ।
एवं वैक्रियशरीरादिष्वपि भावना कार्या । नवरं वैक्रियशरीर-
नामकर्मोदयजन्यत्वं यथास्वं धाच्यमिति औदारिकादिश-
रीरप्रयोगेण यत्परिणमति द्रव्यं तत् स्वत एव दर्शयितुमाह ।
(पओगपरिणामिए वण्ण इत्यादि) पञ्चानामपि शरीराणां प्रयो-
गेण व्यापारेण परिणमितं गृहीतं वर्णादिकं शरीरे वर्णादिसं-
पादकं हव्यमिदं हव्यमपि पञ्चकण्ठत्वाच्च वर्णादीनामपरमपि
यच्चरीरे संभवत्यानापानादिं तत्स्वत एव दृश्यमिति । अत्राह ।
ननु यथा नारकत्वादयः पर्याया जीवे जवन्ति जीवोदयनिष्पन्ने
ओदयिके पठ्यन्ते एवं शरीराण्यपि जीवे एव जवन्त्यतस्तान्य-
पि तत्रैव पठनीयानि स्युः । किमित्यजीवोदयनिष्पन्नैः धीयन्ते,
अस्वेतत्किन्त्वौदारिकादिशरीरनामकर्मोदयस्य मुख्यतया श-
रीरपुनरुत्पत्त्येव विपाकदर्शनात्तन्निष्पन्न ओदयिको जावः शरीर-
वृत्तये जीव एव प्राधान्यादृशित इत्यदोषः सेत्तमित्यादिनिगम-
नत्रयम् । उक्तो द्विविधोऽप्यौदयिकः । अनु० ।

एते चौदयिकजावजेदा एकविंशतिरिति दर्शयन्नाह ।

चउगइचउकमाया, लिंगतिग वेसउकमन्नाणं ।

मिच्छत्तमसिद्धत्तं, असंयमो तह चउत्थम्मि ॥

एते सर्वेऽपि गत्यादयो भावाश्चतुर्थे औदयिके जावे भवन्ति ।
तथा हि चतस्रो नरकादिगतयो नरकगत्यादिनामकर्मोदयादेव
जीवे प्रादुर्भवन्ति कषाया अपि क्रोधादयश्चत्वारः कषायमोहनी-
यकर्मोदयात् । शिङ्गत्रिकमपि स्त्रीवेददिरूपं स्त्रीवेदपुंवेदनपुंस-
कवेदं मोहनीयकर्मोदयात् । वेद्यापट्कं तु योगपरिणामो वे-
द्या इत्याश्रयणेन योगत्रिकजनकर्मोदयात् । येषां तु मते कषा-
यनिष्पन्दो लेश्यास्तदभिप्रायेण कषायमोहनीयकर्मोदयात् ।
येषां तु कर्मनिष्पन्दो वेद्यास्तन्मते संसारित्वासिद्धत्ववदष्ट-
प्रकारकर्मोदयादिति । अज्ञानमपि विषयस्तबोधरूपमत्यज्ञाना-
दिकं ज्ञानावरणमिथ्यात्वमोहनीयोदयात् । यत्तु पूर्वमस्यैव म-
त्याद्यज्ञानस्य क्वायोपशमिकत्वमुक्तं तद्वस्त्ववबोधमात्रापेक्षया
सर्वमपि हि वस्त्ववबोधमात्रं विपर्यस्तं चाज्ञानावरणीयकर्मकयो-
पशम एव जवति । यत्पुनस्तस्यैव विपर्यासलक्षणमज्ञानत्वं तत्
ज्ञानावरणमिथ्यात्वमोहनीय एव संपद्यते । इत्येकस्यैवाज्ञानस्य
क्वायोपशमिकत्वमौदयिकत्वं च न विरुध्यत इत्येवमन्यत्रापि
विरोधपरिहारः कर्तव्य इति । मिथ्यात्वमपि मिथ्यात्वमोहनीयो-
दयात् असिद्धत्वं कर्माष्टकोदयात् । असंयमोऽविरतत्वं तदप्य-
प्रत्याख्यानवरणकषायोदयात् उपजायत इति । ननु निद्रापञ्च
कासातादिवेदनीयहास्यत्यरतिप्रभृतयः प्रचूततरजावा अन्येऽपि

कर्मादयज्जन्त्याः सन्ति तत्किमित्येतावन्त एवेति निर्दिष्टाः । सत्य-
मुपवृत्तमात्रत्वाद्मीमांसा संज्ञविनोऽप्येवमपि द्रष्टव्याः । केवलं
शास्त्रेषु प्राय एतावन्त एव निर्दिष्टाः दृश्यन्ते इत्यत्राप्येतावन्त
एव प्रदर्शिता इति श्रद्धा इति । प्र० २११ छा० । सूत्र० ।

ओद (य) ण-ओदन-न० उद-युच्-नञोपो गुणश्च । क्रूर,
उपा० १ अ० । पंचा० । कौट्यौदनादौ, । आचा० १ श्रु० ९ अ० ।
तण्डुलादिभक्ते, । वृ० १ उ० । शाल्यादिभक्ते, । पि० । “ सृओ १
दणे २ जवणं । ३ । ” इति व्यञ्जनभेदत्वं तस्य । स्था० ३ ग्रा० ।
(कृषिविधानान्यायविविशद्वे उक्तानि) उष्णादय ओदनः प्रश-
स्यन्ते न शीतः । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ॥

ओद (य) णविहि-ओदन विधि-पुं० । कौट्यवादिभान्यनि-
ष्पाद्ये ओदनप्रकारे, । दर्श० (अस्य विधिः आरुंदशब्दे)

ओदरिय-ओदरिक-त्रि० उदरे प्रवृत्तः ठक् । आद्यने, उद-
रमात्रपूरणापेक्षके, विजिगीषा विवर्जिते, अमरः । विजिगीषा
विगानेच्छा निन्देच्छा तस्याः स्वादपूरणासकृतया त्याग
पथास्य प्रवृत्तिः । वाच० जीविकार्थं प्रवर्जिते, “ओदरियाणाम
जीविताहेतुं पचइया” नि० चू० १ उ० । ओदरिकानां यत्रागता-
स्तत्र रूपकादिकं प्रतिप्य समुद्दिशन्ति । समुद्देशनानन्तरं भूयो-
ऽप्यग्रतो गच्छन्ति । वृ० १ उ० ।

ओदर्य-त्रि० उदरे भवः यत् उदर्यः ततः स्वार्थे अण् । उ-
दरभवेऽनलादौ, अभ्यन्तरप्रविष्टे च । वाच० ।

ओदहण-अवदहन-न० दम्भने, ज्ञा० १३ अ० ।

ओदासिस्-ओदासीन्य-न० उदासीनस्य भावः प्यञ् । शु-
भाशुभयोरुपेक्षायाम्, ताटस्थ्ये, राहित्ये, रागनिवृत्तौ च ।
ओदास्यमप्यत्र वाच० ।

ओप्प-अर्पि-धा० समर्पणे, “ वार्पि ” दा१।६३ अर्पयतौ
भ्रातौ आदेरस्य ओत्वं वा भवति । ओप्पेइ । अर्पेइ । ओ-
त्विञ् । अर्पिञ् । प्रा० ।

ओवच्छपीठफल्य-अवच्छपीठफल्य-पुं० यः पक्षस्याभ्य-
न्तरे पीठफलकादीनां बन्धनानि मुक्त्वा प्रत्युपेक्षणं न करोति
यो वा नित्यावस्तृतसंस्तारकः सोऽवच्छपीठफलकः । सर्व-
तोऽवसन्ने, “ ओवच्छपीठफलगं ओसम्भजयं वियाणाहि ” ।
व्य० १ उ० ।

ओवुज्जमाण-अवबुध्यमान-त्रि० विजानाने, “ओवुज्जमाणे इह
माणवेसु” । स्वर्गापवर्गौ तत्कारणानि चावबुध्यमानोऽनावार-
कज्ञानसद्भावात् इहेति मर्त्यलोके मानवेषु विषयभूतेषु धर्म-
माख्याति । आचा० ६ अ० १ उ० ।

ओभावणा-अपभ्राजना-स्त्री० लोकप्रवादे, ओभावणा मा मे
भूज्जन्वावप्यस्ति विद्वान् किमन्येषां वन्दनकं प्रयच्छतीत्येवं-
भूताऽपभ्राजना मम मा भूदित्यर्थः । प्र० २ द्वा० ।

ओजास-अवभास-पुं० अष्टाशीतिमहाअहाणां पञ्चपठितमे प्रदे,
सू० प्र० २० पाहु० क३१० । पश्यष्टितमे, इति च० प्र० २० पाहु० ।
सप्तपठितमे वा महाप्रदे, । “ दो ओजासा ” । स्था० २ ग्रा० ॥

ओजा (हा) सण-अवजासन-न० । ईषद्योतने, ज० ८ श०
८ उ० । आविर्जाते, प्राप्यमाणतायाम्, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ॥
देशतः खद्योतवत्सर्वतः प्रदीपवत् द्योतते, । देशतः फट्टकावधि-
ना सर्वतोऽन्यन्तरावधिना ज्ञाने च । स्था० २ ग्रा० ॥

अवभाषण-न० याचने, व्य० द्वि० ८ उ० ॥

ओभा (हा) सणजिक्खा-अवजाषणभित्ता-स्त्री० विशि-
ष्टद्रव्याचनं समयपरिभाषया । “ओहासणंति जम्भइ” तन्प्रधाना
भित्ता । विशिष्टद्रव्याचनेन जित्ते, आव० ४ अ० । ध० ।

ओजा (हा) समाण-अवभासयत्-त्रि० । उद्भासयति, ।
“ओजासमाणे दवियस्स वित्तं, णाणिक्खंसे वहिया आसु पत्तो”
अवजासयन्नुद्भासयन् समयगनुतिष्ठन् द्रव्यस्य मुक्तिगमनयोग्य-
स्य तत्साधो रागद्वेषरहितस्य सर्वज्ञस्य व्यावृत्तमनुष्ठानं तत्स-
दनुष्ठानतोऽवभासयेत् धर्मकथिकः कथनतो बोद्धासयेदिति ।
सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

ओभासमाणवीड-अवजासमानवीचि-स्त्री० । शोभमानत-
रङ्गे, भ० ११ श० ६ उ० ।

ओजासिजमाण-अवभाष्यमाण-त्रि० याच्यमाने, । “ सेज्जा-
परस्स जे पुरपच्छमसंयुताते परघरेसु ओ.भासिजमाण एवं क-
रेज्जा ” । नि० चू० २ उ० ।

ओभासिय-अवभाषित-त्रि० याचिते, व्य० द्वि० ६ उ० ।
प्रार्थिते, । अ० । अवभाषणभवजाषितं जावे क्तः ।
याचने, वृ० १ उ० ।

ओजुग-अवजुग्न-त्रि० वक्त्रे, “ रोसागयधमधमि तमारय-
णिहुरखरफरसकुसिरओ जुगणासियपुरुगा ” । ज्ञा० ८ अ० ।

ओम-अवम-त्रि० ऊने, स्था० ३ ग्रा० । न्यूने, । “ आमं ओमं जुंजी-
या ” । आ० म० प्र० । हीने, मिथ्यादर्शनाद्विरत्यादिके, । आ-
चा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । वाक्त्रे, ओ० । हृद्युतरे, व्य० द्वि० ८
उ० । लघुपर्याये, । ओ० स्था० । “ओमोसि वरिसारेणं” । अव-
मो नाम आराति वर्षारतो यस्य प्रव्रज्यापर्यायेण त्रीणि वर्षाणि
नाद्यापि परिपूर्णानीत्यर्थः । व्य० प्र० ३ उ० । दृष्टिके, न० “ अ-
चिण ओमे ” । दीर्घदुर्जिक्कमित्यर्थः । नि० चू० ३ उ० ॥ “ ओमं
विगम्ममाणे ओमोदरियाण अरस्स विसयं गंतव्यं ” ॥ नि०
चू० १ उ० ॥

ओमंथ-अवमन्थ-त्रि० । अवाहमुखकरणे, । वृ० १ उ० ॥

ओमंथिय-अवमथित-त्रि० । अधोमुखीकृतं, “ ओमंथियणयण-
वयणकमत्ता ” अधोमुखीकृतानि नयनवदनरूपाणि कमठानि
यथा सा तथा विपा० २ अ० । ज्ञा० ।

ओमकोट्टया-अवमकोट्टना-स्त्री० रिक्तादरतायाम्, स्था० ४ ग्रा० ।
ओमचेलय-अवमचेलक-पुं० अवमानि असाराणि चेलानि व-
स्त्राणि यस्य स अवमचेलकः । महाविद्वत्त्वेन जीर्णत्वेन त्याज्य-
प्रायवस्त्रधारिणि, “ओमचेलगा य सुपिसायभूया गच्छस्सलाहि
किमिहं ठिओसि, उक्त० १२ अ० ।

ओमचेलिय-अवमचेलिक-पुं० अवमं च चेलं चावमचेलं प्रमा-
णतः परिणामतो मूल्यतश्च तद्यस्यास्त्यसावमचेलिकः । एक-
कल्पपरित्यागात् विकल्पधारिणि, “ अदुवा संतुत्तरे अदुवा
ओमचेलप अदुवा एगसाडे ” आचा० १ श्रु० ७ अ० ३ उ० । असा-
रवस्त्रधारिणि । आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ॥

ओमच्चय-अवमात्यय-पुं० उभिक्कापगमे, पंचा० १३ वि० ।

ओमज्जणपुरखार-अवमज्जनपुरस्कार-पुं० न्यूनजनपूजयाम्,
“ओमज्जणपुरखारे” इति पञ्चमं स्थानं प्रत्युपेक्षणीयम् । व्या-
ख्याऽन्यत्र दृश० १ चू० ॥

श्रीमज्जायण-अवमज्जा (या) यन-पुं० ऋषिभेदे, यस्य गोत्रे पुष्यनक्षत्रम्, जं० ७ वक्र० । सू० प्र० । चं० प्र० ॥

श्रीमत्त-अवमत्त्व-न० ऊनतायाम्, -भ० १८ श० ३ उ० । ही-नत्वे, इय० प्र० १ उ० ॥

श्रीमदोस-अवमदोष-पुं० संखमीशब्दे दर्शयिष्यमाणे सं-खद्व्यां स्तोत्रसंस्कृतत्वेनानेपणीयपरिभोगात्मके दोषे, आच्चा० २ अ० १ अ० ३ उ० ॥

श्रीमरत्त-अवमरात्र-पुं० अवमा हीना रात्रिरवमरात्रः समासान्ते ऽटिचि “ रात्राद्वाहाः पुंसि ” इति पुंस्त्वम् । दिनकृये, “ छुश्रीमरत्ता पणत्ता तं जहा तद्व पव्वे सत्तमे पव्वे एकारसमे पव्वे पण-रसमे पव्वे पण्णवीसइमे पव्वे तेष्वासइमे पव्वे ” स्था० ४ ठा० कर्ममासापेक्षया एकैकस्मिन् ऋतौ लौकिकमेकैकं चन्द्रमधि-कृत्य व्यवहारत एकैकोऽयमरात्रो जवति । सकृदे तु कर्मसंय-त्सरे पञ्चमरात्रास्तथा चाह ॥

ता सव्वे वि णं एतं चंदउरु दुवे दुवे मासा तिचउपणेणं । आदाणेणं गणिज्जभाणा सातिरेभाइ एगूणसट्ठि एगलसट्ठि राइदिवइ राइदियग्गेणं आहितेति वदेज्जा तत्थ खलु इमे छ श्रीमरत्ता पणत्ता तं जहा तति ए पव्वे सत्तमे पव्वे एकारसमे पव्वे पन्नरसमे पव्वे एकूणवीसतिमे पव्वे तेवीसतिमे पव्वे । तत्र कर्मसंवत्सरे चन्द्रसंवत्सरमधिकृत्य व्यवहारतः खल्विमे वक्ष्य-माणकमाः पदं अवमरात्राः प्रज्ञप्तास्तथा ‘ तद्व पव्वेत्यादि ’ सु-गमम् । सू० प्र० ११ पाहु० ॥

एसा तिहिनिप्पत्ती, भणिया मे वित्थरं य पडिऊणं ।

वोच्छामि श्रीमरत्तं, उल्लिङ्गितो समासेण ॥

एषा अनन्तरोदितस्वरूपा तिथिनिष्पत्तिर्माया विस्तरं प्रहाय प-रिहृत्य भणिता प्रतिपादिता । संप्रति समासेन संक्षेपेण उल्लिङ्गन् किञ्चिन्मात्रतया प्रतिपादयन् अवमरात्रान् वक्ष्यामि । ननु कालः सर्वदानादिप्रवाहपतिततया प्रतिनियतस्वजाव एव परावर्तते न तस्य कापि हानिर्नापि कश्चिदपि स्वरूपोपचयः । ततः कथम-वरात्रतासंजव इत्यत आह ॥

कालस्स नेव हाणी, न वि बुद्धी वा अवट्ठिआ कासो ।

जायइ वुहुवुहु, मासाणं एकमेकाओ ।

कालस्य सूर्यदिक्क्रियोपलक्षितस्यानादिप्रवाहपतितप्रतिनियत-स्वरूपतो न हानिर्नापि कश्चिदपि स्वरूपोपचयः किं तु सदा तथा जगत्स्वाभाव्यादवस्थित एव । तथा प्रतिनियतरूपतया कालः केवलं यो जायते जायमाने प्रतीयते वृद्ध्यपवृद्धी मासानां ते एक-मेकस्मात् एकस्यान्यतरस्य सूत्रे द्वितीया प्राकृतत्वात् जवति हि प्राकृतवक्रणवशाद्व्ययः स्वादिविभक्तीनां यदाह पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणे “ व्यत्ययोऽप्यासामिति ” एकस्माद्व्यतरस्मान् मासात् अत्र स्थाने पः कर्मधारय इत्यनेन पञ्चमी ततोऽयमर्थ एकमपरं मासमधिकृत्यैकस्यान्यतरस्य मासस्य वृद्ध्यपवृद्धी जवतः । किमुक्तं भवति । कर्ममासात्सूर्यमासकालचिन्तायां वृद्धिः स्वरूपापेक्षया तु त्रयोऽपि मासास्तदप्रतिनियतस्वरूप-जावाः परावर्तन्ते न तु कश्चित् कालस्य वृद्धिहानिसंजवः । संप्रति ते एव वृद्धिहानिमपेक्ष्य चन्द्रमासे कर्ममासमपेक्ष्य मा-सचिन्तायां कालस्य हानिं दर्शयति ।

चंदउरु मायाणं, अमा जे दिम्सण विमेमस्मि ।

ते श्रीमरत्तजागा, जवंति मासस्स नायव्वा ।

इह कर्ममासपरिपूर्णत्रिंशद्दोरात्रप्रमाणश्चन्द्रमास एकोनत्रिं-शद्दोरात्रो द्वाविंशच्च द्वाषष्टिजागा अदोरात्रस्य । ततश्चन्द्रमा-सपरिमाणस्य ऋतुमासस्य कर्ममासपरिमाणस्य चेत्यर्थः । प-रस्परं विश्लेषः क्रियते विश्लेषे च कृते सति ये अंशा उद्धरिता दृश्यन्ते त्रिंशद्द्वाषष्टिजागरूपास्ते अवमरात्रस्य भागास्तद्व्यवम-रात्रं परिपूर्णं जवति । मासद्वयपर्यन्ते ततस्तस्य सक्तास्ते जागा मासस्यावसाने दृष्टव्याः । किमुक्तं जवति एकस्मिन् कर्ममासे परिपूर्णं सति त्रिमासद्वयमपर्यन्तेषु शतद्वाषष्टिभागा अवमरा-त्रस्य संबन्धिनः प्राप्यन्ते इति । यदि मासपर्यन्ते एतावतोऽव-मरात्रा भागाः प्राप्यन्ते ततः प्रतिदिवसं कति प्राप्यन्ते इति । यदि मासपर्यन्ते एतन्निरूपणार्थमाह ।

वावट्ठिजागमेणं, दिवसे संजाइ श्रीमरत्तस्स ।

वावट्ठि एहि दिवसेहि, श्रीमरत्तं तओ जवइ ।

एकस्मिन् एकस्मिन् एकैकस्मिन् दिवसे कर्ममाससंबन्धिनि अवमरात्रस्य संबन्धी द्वाषष्टिजागाः एकैकः संजायते । सूत्रे च नपुंसकता प्राकृतत्वात् कथमेतदवसीयत इति चेदुच्यते त्रैरात्रं केवद्वान् । तथाहि यत एकैकस्मिन् दिवसे एकैको द्वाषष्टि-भागोऽवमरात्रस्य संबन्धी प्राप्यते ततो द्वाषष्ट्या दिवसैरेकोऽ-वमरात्रो भवति । किमुक्तं जवति । दिवसे दिवसे अवमरात्र-सत्कैकद्वाषष्टिभागवृद्ध्या द्वाषष्टितमे दिवसे त्रिषष्टितमा तिथिः प्रवर्तत इति । एवं च सति य एकषष्टितमोऽदोरात्रस्तस्मिन्नैक-षष्टितमा द्वाषष्टितमा च तिथिनिधनमुपगतेति द्वाषष्टितमा ति-थिज्ञाके पतितेति व्यवहृत्यते । तथा चाह ।

एकस्मि अहंरत्ते, दो वि तिहिनिहणमेज्जासु ।

सोत्थ तिही परिहायइ, सुहमेण हविज्ज सो चरिमो ॥

एकैकस्मिन्नहोरात्रे तिथिसक्तो द्वाषष्टिजागो द्वाषष्टिहानिमुपग-च्छन् यस्मिन्नैकषष्टितमे अहोरात्रे द्वे अपि एकषष्टितमारूपे ति-थी निधनमायातः सा द्वाषष्टितमा तिथिरत्र एकषष्टितमे अहोरा-त्रैः परिहीयते । एवं च सति सूत्रमेण द्वाषष्टितमरूपतया अति-शुद्धेण एकैकेन भागेन परिहीयमानाया द्वाषष्टितमायास्तित्थेः स एकषष्टितमो दिवसश्चरमपर्यवसानसर्वात्मना निधनमुप-गतेति जावः । संप्रति वर्षाहिमश्रीष्म-कालेषु चतुर्मासप्रमाणेषु प्रत्येकं कस्मिन् पक्षे अवमरात्रं भवतीत्येतन्निरूपयति ।

तइयस्मि श्रीमरत्तं, कायव्वं सत्तमस्मि पक्खस्मि ।

वासहिमगिहकाक्षे, चाउम्मासे विधीयन्ते ॥

इह कालस्त्रिधा तद्यथा । वर्षाकालो हिमसंबन्धी शीतकाल इत्यर्थः । ग्रीष्मकालश्चरमे च त्रयोऽपि चतुर्मासकप्रमाणाः । वर्षा-कालस्य चतुर्मासप्रमाणस्य श्रावणादेस्तृतीये पर्वणि प्रथमोऽव-मरात्रः । तस्यैव वर्षाकालस्य संबन्धिनि सप्तमे पर्वणि द्वितीयो-ऽवमरात्रस्तदनन्तरशीतकालस्य तृतीये पर्वणि मूलापेक्षया ए-कादशे तृतीयोऽवमरात्रस्तस्यैव शीतकालस्य सप्तमे पर्वणि मू-लापेक्षया त्रयोविंशतितमे पक्षः । इह आपादाद्या लोके श्रुतवः प्रसि-द्धिमेयरुस्ततो लौकिकव्यवहारमपेक्षया पादादादयः प्रतिदिवस-मेकैकद्वाषष्टिभागहान्या वर्षाकालादिगतेषु तृतीयादिपर्वसु यथो-क्ता अवमरात्रोच्यते तथा सह का तिथिः परिसमाप्तिमुपैती-ति शिष्यः प्रश्नं कारयति ॥

पाडिव य ओमरत्ते, कइया विइया समप्पि होइ तिही ।
विइयाए तिइयाए, ओमरत्ते चउत्थी उ ॥

सेनासु चैव काहिइ, तिहीसु ववहारगणिपदिहासु ।

मुहुमेण परिद्विहिही, संजायइ कम्मि पव्वम्मि ॥

इह प्रतिपदमारज्य यावत्पञ्चदशी तावत्पस्तिथयस्तासां च मध्ये प्रतिपद्यमरात्रीभूतायां सत्यां कस्मिन् पर्वणि पक्के द्वितीया तिथिः समाप्स्यति प्रतिपदा सह एकस्मिन्नहोरात्रे समाप्तिमेष्यति तृतीयायां वा तिथायवमरात्रिसंपन्नायां कस्मिन् पर्वणि चतुर्थी तृतीयया सह निधनमुपयास्यति । एवं शेषास्वपि तिथिषु व्यवहारगणितदृष्टासु लोकप्रसिद्धव्यवहारगणितपरिज्ञावितासु पञ्चमी-षष्ठीसप्तम्यष्टमीदशमेकादशीद्वादशीत्रयोदशीचतुर्दशीरूपासु शिष्यः प्रश्नं करिष्यति यथा सुदमेण प्रतिदिवसमेकैकेन द्वाषष्टि-तमरूपेण शुक्लेन भागेन परिहीयमानायाः परिहीयमानायां तिथौ पूर्वस्या अवमरात्रीचूतायास्तित्थेरानन्तर्येण परा तिथिः कस्मिन् पर्वणि गते संजायते समाप्ता । एतदुक्तं भवति । चतुर्थ्यां तिथा-यवमरात्रीचूतायां कस्मिन् पर्वणि पञ्चमी समाप्तिमुपैति । पञ्च-म्यां वा षष्ठी एवं यावत् पञ्चदश्यां तिथायवमरात्रीचूतायां क-स्मिन् पर्वणि प्रतिपदृपा तिथिः समाप्तेति । एवं शिष्यस्य प्र-श्नमवधार्य निर्वचनमाचार्य आह ॥

रूपाहिगा उओ वा, विगुणा पच्चा हवन्ति कायव्वा ।

एमेव हवइ जुम्मे, एकतासाजुया पव्वा ॥

इह याः शिष्येण प्रश्नं कुर्वता तिथय उद्दिष्टास्ता द्विविधास्तद्यथा । ओजोरूपा युग्मरूपाश्च । ओजोविषयं समं युग्मं तत्र च या ओजोरूपास्ताः प्रथमतो रूपाधिकाः क्रियन्ते ततो द्विगुणास्तथा च सति तस्यास्तस्यास्तित्थेर्युग्मपर्वोणि निर्वचनरूपाणि समागतानि प्रवृत्तिः । (एमेव हवइ जुम्मे इति) या अपि युग्मरूपास्तित्थयस्तास्वपि एवमेव पूर्वोक्तेनैव प्रकारेण करणं प्रवर्तनीयं नवरं द्विगुणीकरणाबन्तरमेकविंशद्युक्ताः सत्यः पर्वोणि निर्वचनरूपाणि भवन्ति । इयमत्र ज्ञावनाऽयं प्रश्नः कस्मिन्पर्वणि प्रतिपद्यमरात्रीचूतायां समुपयातीति तदा प्रतिपत् किलोद्दिष्टा सा च प्रथमातिथिरित्येको ध्रुवते सरूपाधिकः क्रियते जाते चे रूपे ते अपि द्विगुणीक्रियते जाताश्चत्वार आगतानि चत्वारि पर्वोणि । ततोऽयमर्थो युगादितश्चतुर्थे पर्वणि प्रतिपद्यमरात्रीभूतायां द्वि-तीया समाप्तिमुपयातीति युक्तं चैतत्तथा हि प्रतिपद्युद्दिष्टायां चत्वारि पर्वोणि द्वाध्रानि पर्वे च पञ्चदशतिथ्यात्मकं ततः पञ्च-दश चतुर्भिर्गुण्यन्ते जाता षष्टिः । प्रतिपदि द्वितीया समापयती-ति द्वे रूपे तत्राधिके प्रक्षिप्ते जाता द्वाषष्टिः सा च द्वाषष्ट्या भ-ज्यमाना निरंशं प्रागं प्रयच्छति द्वाध्र एकक इत्यागतः प्रथमोऽव-मरात्र इत्यविसंवादिकरणम् । यदा तु कस्मिन् पर्वणि द्वितीया-याममरात्रीभूतायां तृतीया समाप्नोतीति प्रश्नस्तदा द्वितीया किन्न परणोद्दिष्टे द्विको द्रियते । सरूपाधिकः क्रियते जातानि त्रीणि रूपाणि तानि द्विगुणीक्रियन्ते जाताः षट् द्वितीया च ति-थिः समेति षट् एकविंशद्युक्ताः क्रियन्ते जाताः सप्तविंशत् आग-तानि निर्वचनरूपाणि सप्तविंशत्पर्वोणि । किमुक्तं भवति युगा-दितः सप्तविंशत्तमे पर्वणि गते द्वितीयायामवमरात्रीभूतायां तृतीया समाप्नोतीति इदमपि करणं समीचीनम् । तथा हि । द्वितीयायामुद्दिष्टायां सप्तविंशत्पर्वोणि समागतानि । ततः सप्त-विंशत् पञ्चदशभिर्गुण्यन्ते जातानि पञ्चदशतानि पञ्चपञ्चाश-दधिकानि । द्वितीया नष्टा तृतीया जातेति त्रीणि रूपा-

णि तत्र प्रक्रियन्ते जातानि पञ्चशतान्यष्टापञ्चाशदधिकानि । एषोऽपि राशिर्द्वाषष्ट्या भज्यमानो निरंशं भागं प्रयच्छति त्र-यश्चाथ नवेत्यागतो नवमोऽवमरात्र इति समीचीनं करणम् । एवं सर्वास्वपि तिथिषु करणज्ञावनाकरणसमीचीनत्वज्ञावना अव-मरात्रसंख्या च स्वयं भावनीया । पर्वनिर्द्देशमात्रं क्रियते तत्र तृतीयायां चतुर्थी समाप्तेत्यष्टमे पर्वणि गते चतुर्थी पञ्चमी ए-कचत्वारिंशत्तमे पर्वणि पञ्चम्यां षष्ठी द्वादशे पर्वणि षष्ठ्यां सप्तमी पञ्चचत्वारिंशत्तमे पर्वणि सप्तम्यामष्टमी षोडशे अष्टम्यां नवमी एकोनपञ्चाशत्तमे नवम्यां दशमी विंशतितमे दशम्यामेकादशी त्रिपञ्चाशत्तमे एकादश्यां द्वादशी चतुर्धि-तितमे द्वादश्यां त्रयोदशी सप्तपञ्चाशत्तमे त्रयोदश्यां चतुर्द-शी अष्टाविंशतितमे चतुर्दश्यां पञ्चदशी एकषष्टितमे पञ्च-दश्यां प्रतिपत् द्वाविंशत्तमे इति एवमेता युगपूर्वार्धे एवं युगो-त्तरार्धेऽपि द्रष्टव्याः । ज्यो० ५ पाहु० । सू० प्र० । च० प्र० ।

ओमराइणियभाव-अवमरात्रिकभाव-पुं० अवमो लघुः स चा-सौ रात्रिकश्च गुणरत्नव्यवहारी तस्य ज्ञावोऽवमरात्रिकज्ञावः । न्यूनपर्यायतायाम्, पंचा० १६ विव० ।

ओमराइणियभावाकिरिया-अवमरालिकभावक्रिया-स्त्री० अ-मवरात्रिकभावो न्यूनपर्यायता तस्य या क्रिया करणं सा तथा लघुतापादने, पंचा० १६ विव० ।

ओमाण-अपमान-न० अवमर्दाशित्वे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

“ भिक्ष्वावसिए एगे एगे ओमाणभीरुप ” अपमानभीरुः अ-पमानात् ज्रीरुः अपमानज्रीरुः । उक्त० २६ अ० ।

अवमान-न० अवमीयते परिच्छिद्यते खाताद्यनेनेति अवमान-म् । हस्तदृष्टादौ, अवमीयते परिच्छिद्यते हस्तादिना यत्तदव-मानम् । खातादौ, करणकर्मसाधनव्यव्युत्पत्तिः ।

तत्र कर्मसाधनपद्धमाधिकृत्य तावदाह ।

से किं तं ओमाणे जण्णं ओमिणिज्जइ तं जहा हत्थेण वा दंमेन वा धनुक्केण वा जुणेण वा नालिआए वा अ-क्खेण वा मुसलेण वा, दंडधणुजुगनालिआ य, अक्खं मु-सलं च चउत्थं । दस नालिअं च रज्जुं, विआणओमाणस-स्राए ॥ वत्थम्मि हत्थमेज्जं, खित्ते दंडं धणुं च पत्थम्मि । खायं च नात्रिआए, विआणतो माणसस्राए । एएणं अ-वमाणप्पमाणेणं किं पओअणं ? एएणं अवमाणप्पमाणेण खायचिअकरकचियकरुपममिति पक्खेवसंसियाणं दव्वाणं अवमाणप्पमाणं निव्वित्तिलक्षणं भवइ सेत्तं अवमाणे ॥

यदवमीयते खातादि तदवमानं केनावमीयते इत्यादि “हत्थेण वा दंमेन वा इत्यादि” तत्र हस्तो षट्पमाणस्वरूपश्चतुर्विंशत्य-हुद्वमानोऽनेनैव हस्तेन चतुर्भिर्हस्तैः निष्पन्ना अवमानविशेषा द-एधनुयुगनालिकाकमुसलरूपा षट् संज्ञा लभन्ते । अत एवाह “द-एणं हस्तो दएणं, धनुधुं नात्रिकां चाकमुसलं च” करणसाधनप-द्धमाधिकृत्यावमानसंज्ञया विजानीहीति संबन्धः । दण्डादिकं प्रत्येकं कथंभूतमित्याह । चतुर्हस्तं दशभिर्नालिकाभिर्भिष्यन्नां रज्जुं च विजानीह्यवमानसंज्ञयेति गाथार्थः । ननु यदि दण्डा-दयः सर्वे चतुर्हस्तप्रमाणास्तर्ह्येकैकैव दण्डाद्यन्यतरोपादानेन चरितार्थत्वात्किमिति पश्चामन्युपादानम् । उच्यते मेयवास्तुषु

भेदेन व्याप्रियमाणत्वात् तथा चाह “ वत्थुम्मि गाहा ” वा-
स्तुनि गृहभूमौ मीयतेऽनेनेति मेयं मानमित्यर्थः । लुप्तद्विती-
यैकवचनत्वेन हस्तं विजानीहीति संबन्धः । हस्तेनैव वास्तु
मीयत इति तात्पर्यम् । क्षेत्रे कृषिकर्मादिविषयभूते चतुर्हस्तं
चशलक्षणं दण्डमेव मानं विजानीहि । धनुरादीनां चतुर्हस्तत्वे
समानेऽपि रुद्धिश्चात् दण्डसंज्ञा । प्रसिद्धेनैवावमानप्रमाणेन
विशेषेण क्षेत्रं मीयते इति हृदयम् । पथि मार्गविधाने धनुरेव
मानम् । मार्गे गव्यूत्यादिपरिच्छेदो धनुःसंज्ञा प्रसिद्धेनैवाव-
मानविशेषेण कियते न दण्डादिभिरिति भावः । खातं कृपा-
दिनालिकयेव यदि विशेषरूपया मीयते इति गम्यते । एवं यु-
गादिरपि यस्य तत्र व्यापारो रूढस्तत्र वाच्यस्तत्कथंभूतं
हस्तदण्डादिकमित्याह ! अवमानसंज्ञयोपलक्षितमिति गा-
थार्थः । एतेनावमानप्रमाणेन किं प्रयोजनमित्यादिभावितार्थ-
मेव । नगरं ख्यातं कृपादिचितं त्विष्टिकादिरचितं प्रासादपी-
ठादिककक्षितं करपत्रविदारितं काष्ठादि कटादयः प्रतीता एव ।
परिक्षेपो भित्त्यादेरेव परिधिर्नगरपरिखादिर्वा एतेषां खाता-
दिसंज्ञितानामभेदेऽपि भेदविकल्पनया खातादिविषयाणां द्र-
व्याणां खातादीनामेवेति तात्पर्यम् । अवमानमेव प्रमाणं तस्य
निर्वृत्तिलक्षणं भवतीति तदेतदवमानमिति निगमनम् । अनु० ।
आ० म० प्र० । स्था० । प्रवेशे च । “ णिति ओमणाइ ” नि-
त्यम् (ओमणाति) प्रवेशः स्वपक्षपरपक्षयोर्येषां तानि ।
आचा० २ शु० १ अ० १ उ० ।

ओमिय-अवमित-त्रि० परिच्छिन्ने, सू० प्र० ६ पाहु० ।

ओमुद्ग-अवमूर्द्धक-त्रि० अधोमुखे, “ ओमुद्गगा धरणितले
पडंति ” सूत्र० १ शु० ५ अ० ।

ओमुयंत-अवमुञ्चत्-त्रि० परिदधति, कल्प० ।

ओमोय-अवमोक-पुं० अवमुच्यते परिधीयते यः स अव-
मोकः । आभरणे, भ० ११ श० ११ उ० ।

ओमोयरिय-अवमौदरिक-न० अवममूनमुदरं यस्मिन्स्तदव-
मोदरं तत्र भवमवमौदरिकम् । बाह्यतपोभेदे, उक्त० ३० अ० ।
आचा० । न्यूनोदरतायाम्, आचा० १ शु० ६ अ० २ उ० ।
दुर्भिक्षे, ओ० । ध्य० । “ असिबे ओमोयरिए रायदुद्रे भए य
गेलसे ” । नि० चू० १ उ० ।

ओमोयरिया-अवमोद (रता) रिका-स्त्री० अवममूनमुदरं
यस्य सोऽवमोदरः । अवमं चोदरमवमोदरं तद्भावोऽवमोद-
रता । प्राकृतत्वात् । अवमोदरस्य वा करणमवमोदरिका ।
व्युत्पत्तिरेवेयमस्य प्रवृत्तिस्तूनतामात्रे । बाह्यतपोभेदे, स्था० ३
ठा० । आव० । सा च द्रव्यस्य उपकरणभक्तपानविषया प्र-
तीता भावतस्तु क्रोधादित्यागः । स्था० ६ ठा० । पा० । (वि-
शेषतो वर्णनं साक्षात्सूत्रेव व्यासेन ऊनोदरताशब्देऽर्शे ।
ऊनोदरताशब्दस्यैतत्पर्यायत्वात्) धर्मधर्मिणोरभेदात्साधौ
च । “ चउव्वीसं कुकुडीअंडगण्णमाणे जाव आहारमाणे
ओमोयरिया ” अवमोदरिका भवति धर्मधर्मिणोरभेदाद् वा
अवमोदरिका साधुर्भवतीति गम्यम् भ० ७ श० १ उ० ।

ओम्बाल-उद्-णिच्-धा० । गदने, उद्देर्णंमनूमसन्मद-
कौम्बालपवाहाः ८ । ४ । १ । उद्देर्ण्यन्तस्यैते परादेशा भव-
न्ति इत्योम्बालादेशः । ओम्बालइ । गदयति । प्रा० ॥

एलव्-इ-णिच्-धा० । पत्रवने । पत्रावेरोम्बालपवाहौ ८ । ५ । ४ ।

इति प्लवतेर्ण्यन्तस्य एतावादेशौ वा भवतः । ओम्बालइ । प्लव-
यति । प्रा० ।

ओय-ओक्स-न० निवासे, ‘संजलिविणोपकेयणयेदवणं’ । ध्य०
द्वि० ५ उ० ।

ओज-त्रि०ओज-अच्-एके, असहाये, सूत्र० १ शु० ४ अ० ।

अ.चा० । द्रव्यतः परमाणौ, भावतस्तु रागद्वेषवियुते, “ ओ-
एसयाणरजेज्जा जोगकामी पुणो विरजेज्जा ” सूत्र० १ शु० ४ अ० ।
आचा० । “ क्षेत्रोयं काष्ठोयं, करणमिणं साह ओ उवाओ यं । कत्त-
त्तियजोगितिय-इय करुजोगी वियाणाहि ” । यो न रागे न द्वेषे किं-
तु तुलादण्डवद्द्वयोरपि मध्ये प्रवर्तते स ओजो ज्ञेयते । क्षेत्रेऽ-
ध्वादौ ओजाः क्षेत्राजाः । काले अवमौदर्यादौ ओजाः कालौजाः ।
क्षेत्रे काले च प्रतिसेवमानो न रागद्वेषाच्यां द्रव्यत इत्यर्थः । वृ०
१ उ० । रागद्वेषरहिते चित्ते, दशा० ५ अ० । विषमराशौ, ।
पुं० । इह गणितपरिभाषया समराशिर्युग्म इत्युच्यते विषमस्तु
ओजः । स्था० ४ ठा० ।

ओजस्-न०-असुन-वलोपे गुणः । मानसावष्टम्भे, नि० १ । १० ।

शरीरे, । विद्यादिस्तके वा बध्ने, । आचा १ शु० ३ अ० १ उ० । प्र-
काशे, चं० प्र० ५ पाहु० । सू० प्र० । दाहापनयनादिस्वकार्यकर-
णशक्तौ, ज्ञा० १० अ० । शस्त्रादिकौशल्ये, धातुतेजसि, ।
ज्ञानेन्द्रियाणां पाटवे, गौड्यां रीत्याम्, “ ज्रमरैः फलपुष्पेभ्यो,
यथा संश्रियते मधु । तद्वदोजः शरीरेभ्यो, धातुभिः श्रियते नृणां
हृदि तिष्ठति यच्छुद्ध-मीषदुष्णं सपित्तकम् । ओजः शरीरे सं-
ख्यातं, तन्नाशनासमृच्छति ” । इत्युक्तलक्षणे धातुरसपोषके
वस्तुभेदे, । वाच० । शुक्रशोणितसमुदाये, तं० । उत्पत्तिदेशे
आहतयोग्यपुण्ड्रसमूहे, प्रज्ञा० ८ पद । आर्तवे, स्त्रीसं-
बन्धिनि रक्ते, । “ अप्सुक्तं बहु ओयं इत्थी तत्थ प्पजायइ ।
अप्पओयं बहु सुक्तं पुरिसो तत्थ जायइ ” स्था० ४ ठा० ।
‘रसस्याङ्गित्वमात्रस्य धर्माः शौर्यादयो यथा । एवमाभ्युयमोजोऽथ
प्रसाद इति ते त्रिधा । इति गुणान् विजय्य तत्तल्लक्षणमुत्तमम् ।
ओजश्चित्तस्य विस्तार-रूपं दीप्तत्वमुच्यते । वीरधीजःसरौडेपु
क्रमेणाधिक्यमस्य तु ” इति तल्लक्षणवर्णादयश्च तत्रोक्ताः “ व-
र्गस्याद्यतृतीयाच्यां युक्तौ वर्णौ तदन्तिमौ । उपर्येधो द्वयोर्वा
स्यात् रेफः टठडटैः सह । शकारश्च षकारश्च तस्य व्यञ्जकतां
गताः । तथा समासबहुला घटनौक्त्यशास्त्रिनी ” इति । वाच० ।

ओयंसि (ए)-ओजस्विन्-त्रि० ओजो मानसावष्टम्भस्तद्वा-

नोजस्वी । ज्ञा० १ अ० । नि० । मानसावष्टम्भयुक्ते, । ज० २५
श० ३ उ० । मानसबन्धोपेते, स० ॥ आचा० । “ आरोहपरिणाह
चियमंसो इंदियापतिपुरस्तं ” अह उउ तेउ पुण होअणो तप्पया
देहां ” आरोहो नामशरीरेण नातिदैर्घ्यं नातिह्रस्वता परिणाहो ना
तिस्थौल्यं नातिदुर्बलता अथवा आरोहः शरीरोच्छ्रयः परिणा-
हो बाह्येर्विष्कम्भ एतैः द्वावपि तुट्यौ न हीनाधिकप्रमाणौ ।
(चियमंसोत्ति) जायप्रधानावाग्निदेशस्य चित्तमांसत्वं नाम व-
पुषि पांशुलिका नावलोक्यते । तथा इन्द्रियाणि च परिपूर्णानि
न चक्षुःश्रोत्राद्यवयवविकलतेति भावः । अथैतदारोहादिकमोज
उच्यते तद्यस्यास्तीति ओजस्वी । वृ० १ उ० । “ ओयंसी ओयंसी-
ति वा तेअंसी तेअंसीति वा ” आचा० १ शु० २ अ० ६ उ० ।

ओयण्णसिय-ओजःप्रदेशिक-त्रि० विषमसंख्यप्रदेशनिष्पत्तेः,
ज० २५ श० ३ उ० ।

ओयज्ज-ओजोजूत-त्रि० रागद्वेषविगदिते, । वृ० १ उ० ।

ओयोरिय-ओदिरिक-त्रि० उदरजरणैकचित्ते, वृ० १ उ० ।

ओयल्ल-अपदीर्ण-त्रि०, कुण्ठादूते, झा० १४ अ० ।

ओयविय-ओयविय-त्रि० विशिष्टपरिकर्मणा परिकामेते, आ० म० प्र० । झा० । जी० । “ ओयवियखोमडुगुल्लपडिच्छयणे ” । शयनीयानि (ओयवियत्ति) विशिष्टपरिकर्मितं तौमं कार्पासिकं दुकूलं वल्लं तदेव पट्टं ओयवियकौमदुकूलपट्टः स प्रतिच्छदनमाच्छादने यस्य तत्तथा । रा० । जी० । प्रज्ञा० ।

ओयसंतिङ्-ओजःसंस्थिति-खो० ओजसः प्रकाशस्य संस्थितिरवस्थानम् । प्रकाशावस्थाने, कथमोजसः संस्थितिराख्याता तद्विषयं प्रश्नसूचमाह ।

ता कंहं तेतोयसंतिङ्गी अहिताति वदेज्जा । तत्थ खलु इमातो पणुवीस पम्बित्तीओ पम्बित्ता तो तंजहा तत्थेगे एवमाहंसु ता अणुसमयमेव सूरियस्स ओया अन्ना उप्पज्जाति अस्मावेती अहिताति वदेज्जा । १ एगे पुण एवमाहंसु ता अणुमुहुत्तमेव सूरियस्स ओया अस्मा उप्पज्जाति अस्मा वेति अहिता० २ एवं एएणं अजिझावेणं ता अणुराईदितमेव सूरि० ३ ता अणुपक्खमेव सूरि० ४ ता अणुमासमेव सूरि० ५ ता अणुउउमेव सूरि० ६ ता अणुअयणमेव सूरिय० ७ ता अणुसंवच्चरमेव सूरि० ८ ता अणुवासमेव सूरि० ९ ता अणुवाससयमेव सूरि० १० ता अणुवाससहस्समेव सूरि० ११ ता अणुवाससयसहस्समेव सूरि० १२ ता अणुपुव्वमेव सूरि० १३ ता अणुपुव्वसतमेव सूरि० १४ ता अणुपुव्वसहस्समेव सूरि० १५ ता अणुपुव्वसतसहस्समेव सूरि० १६ ता अणुपलितोवममेव सूरि० १७ ता अणुपलितोवमसयमेव सतसूरि० १८ ता अणुपलितोवमसहस्समेव सूरि० १९ ता अणुपलितोवमसतसहस्समेव सूरि० २० ता अणुसागरोवममेव सूरि० २१ ता अणुसागरोवमसतमेव सूरि० २२ ता अणुसागरोवमसहस्समेव सूरि० एगे एव० २४ एगे पुण ता अणुउस्सप्पिणी २ मेव सूरियस्स ओआ अस्मा उप्पज्जा अस्मा वित्ति आहियाति वएज्जा एगे एवमाहंसु ॥ २५ ॥

(ता कंहं तेओयत्ति) ता इति पूर्ववत् कथं केन प्रकारेण किं सर्वकालमेकरूपावस्थायितया उत्तान्यथा ओजसः प्रकाशस्य संस्थितिरवस्थानमाख्याता इति वदेत् । एवमुक्ते भगवनेतद्विषये यावत्त्यः प्रतिपत्तयः सम्भवन्ति तावतीः कथयति (तत्थेत्यादि) तत्र ओजसः संस्थितौ विषये खल्विमाः पञ्चविंशतिः प्रतिपत्तयः प्रज्ञास्तद्यथा । तत्र तेषां पञ्चविंशतेः परतीर्थिकानां मध्ये एके वादिन एवमाहुः । ता इति पूर्ववत् । अनुसमयं प्रतिक्षणमेव सूर्यस्यैजोऽन्यदुत्पद्यते अन्यदपैति । किमुक्तं भवति प्रतिक्षणं सूर्यस्यैजः प्राक्तनं भिन्नप्रमाणं विनश्यति । अन्यदेव प्राक्तनाद्विज्ञान्यमाणमोज उत्पद्यते सूत्रे च ओजःशब्दस्य स्त्रीत्वेन निर्देशः प्राकृत्यादार्थत्वाद्वा । अत्रापसंहारः, ता एगे एवमाहंसु १ एके पुनरेवमाहुः । ता इति पूर्ववत् अनुमुहर्त्तमेव सूर्य-

स्यैजोऽन्यदुत्पद्यते अन्यत्प्राक्तनमपैति इत्याख्यातमिति वदेत् । अत्रापसंहारः एगे एवमाहंसु १ “ एवमित्यादि ” एवमुक्तेन प्रकारेण एतेन वक्ष्यमाणेन प्रतिपत्तिजातेन नेतव्यस्तानेवाभिवापिदोषान् दर्शयति । “ ता अणुराईदियमेवेत्यादि ” सुगमं नवरं रात्रिदिवसमित्येवं सर्वत्र विग्रहज्ञातना करणीया पाठः पुनरेव सूत्रस्य वेदितव्यः ॥ “ एगे एवमाहंसु ता अणुराईदियमेव सूरियस्स ओया अस्मा उप्पज्जा अस्मा अवेइ आहियत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु ३ एगे पुण एवमाहंसु ता अणुपक्खमेव सूरियस्स ओया अस्मा उप्पज्जा अस्मा अवेइ आहियत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु ४ एगे पुण एवमाहंसु ता अणुमासं एव सूरियस्स ओया अस्मा उप्पज्जा अस्मा अवेइ आहियत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु ५ एगे पुण एवमाहंसु ता अणुउउमेव सूरियस्स अस्मा ओया उप्पज्जा अस्मा अवेइ आहियत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु ६ एगे पुण एवमाहंसु ता अणुअयणमेव सूरियस्स ओया अस्मा उप्पज्जा अस्मा अवेइ आहियत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु ७ एगे पुण एवमाहंसु ता अणुसंवच्चरमेव सूरियस्स अस्मा ओया उप्पज्जा अस्मा अवेइ आहियत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु ८ एगे पुण एवमाहंसु ता अणुवासमेव सूरियस्स ओआ अस्मा उप्पज्जा अस्मा अवेइ आहियत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु ९ एगे पुण एवमाहंसु ता अणुवाससयमेव सूरियस्स ओआ अस्मा उप्पज्जा अस्मा अवेइ आहियत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु १० एगे पुण एवमाहंसु ता अणुवाससहस्समेव सूरियस्स ओया अस्मा उप्पज्जा अस्मा अवेइ आहियत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु ११ एगे पुण एवमाहंसु ता अणुवाससयसहस्समेव सूरियस्स अस्मा ओआ उप्पज्जा अस्मा अवेइ आहियत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु १२ एगे पुण एवमाहंसु अणुपुव्वमेव सूरियस्स अस्मा ओया उप्पज्जा अस्मा अवेइ आहियत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु १३ एगे पुण एवमाहंसु ता अणुपुव्वसयमेव सूरियस्स ओया अस्मा उप्पज्जा अस्मा अवेइ आहियत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु १४ एगे पुण एवमाहंसु ता अणुपुव्वसहस्समेव सूरियस्स ओया अस्मा उप्पज्जा अस्मा अवेइ आहियत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु १५ एगे पुण एवमाहंसु ता अणुपुव्वसतसहस्समेव सूरियस्स ओया अस्मा उप्पज्जा अस्मा अवेइ आहियत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु १६ एगे पुण एवमाहंसु ता अणुपलितोवममेव सूरियस्स ओया अस्मा उप्पज्जा अस्मा अवेइ आहियत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु १७ एगे पुण एवमाहंसु ता अणुपलितोवमसयमेव सूरियस्स ओया अस्मा उप्पज्जा अस्मा अवेइ आहियत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु १८ एगे पुण एवमाहंसु ता अणुपलितोवमसहस्समेव सूरियस्स ओया अस्मा उप्पज्जा अस्मा अवेइ आहियत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु १९ एगे पुण एवमाहंसु ता अणुसागरोवममेव सूरियस्स ओया अस्मा उप्पज्जा अस्मा अवेइ आहियत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु २० एगे पुण एवमाहंसु ता अणुसागरोवमसहस्समेव सूरियस्स ओया अस्मा उप्पज्जा अस्मा अवेइ आहियत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु २१ एगे पुण एवमाहंसु ता अणुसागरोवमसयमेव सूरियस्स अस्मा ओया उप्पज्जा अस्मा अवेइ आहियत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु २२ एगे पुण एवमाहंसु ता अणुसागरोवमसहस्समेव सूरियस्स ओया अस्मा उप्पज्जा अस्मा अवेइ आहियत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु २३ एगे पुण एवमाहंसु ता अणुसागरोवमसयसहस्समेव सूरियस्स ओया अस्मा उप्पज्जा अस्मा अवेइ आहियत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु २४ एगे पुण एवमाहंसु

ता अणुउसपिणि २ मेव सूरियस्स ओया अष्ठा उण्णज्जइ अष्ठा अवैइ आहियत्ति वण्णजा एगे एवमाहंसु” २५ एताश्च प्रतिपत्तयः सर्वा अपि मिथ्यारूपाः अत एतासामपोहेन भगवान् स्वमतमुपदर्शयति ।

वयं पुण एवंवयामो ता तीसं मुहुत्तं सूरितस्स ओयातो अवट्ठिताओ जवति तेण परं सूरियस्स ओता अणवट्ठिता भवति उम्मासे सूरिये ओमं णिवुट्ठिति उम्मासे सूरिए ओयं अजिवट्ठेति निक्खममाणेसूरिए ओयं निवुट्ठेति पविसमाणे सूरिए ओयं अभिवट्ठेति तत्थ एं को हेतू ति वदेज्जा ॥

(वयं पुण इत्यादि) वयं पुनरेवं वक्ष्यमाणप्रकारेण वदामस्तमेव प्रकारमाह (ता तीसमित्यादि) ता इति पूर्ववत् जम्बूद्वीपे प्रतिवर्षं परिपूर्णतया त्रिशतं त्रिशन्मुहूर्तान् यावत्सूर्यस्य ओजः प्रकाशोऽवस्थितं भवति । किमुक्तं भवति सूर्यसंवत्सरपर्यन्ते यदा सूर्यः सर्वाभ्यन्तरे मण्डले चारं चरति तदा सूर्यस्य जम्बूद्वीपगतौजःपरिपूर्णप्रमाणं त्रिशन्मुहूर्तान् यावत्सूर्यस्य ओजः प्रकाश उद्भवति (तेण परंति) ततः परं सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात् परमित्यर्थः । सूर्यस्य ओजोऽनवस्थितं भवति । कस्मादनवस्थितं भवतीति चेदत आह (उम्मासे इत्यादि) यस्मात्कारणात्सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात् परतः प्रथमात् सूर्यसंवत्सरसत्कान् पणमासान् यावत्सूर्यो जम्बूद्वीपगतमोजः प्रकाशं प्रत्यहोरात्रमेकैकस्य त्रिशदधिकाष्टादशशतसंख्यभागसत्कस्य भागस्य हापनेन निर्वैष्टयति हापयति । तदनन्तरं द्वितीयान् पणमासान् सूर्यसंवत्सरसत्कान् यावत्सूर्यः प्रत्यहोरात्रमेकैकत्रिशदधिकाष्टादशशतसंख्यभागसत्कभागवर्धनेन ओजः प्रकाशमभिवर्धयति । एतदेव व्यक्तं व्याचष्टे । (निक्खममाणे इत्यादि) सुगमं । तेनोच्यते सर्वाभ्यन्तरे मण्डले परिपूर्णतया त्रिशन्मुहूर्तान् यावत् अवस्थितं सूर्यस्य ओजः ततः परमनवस्थितमिति । एतदेव धैतत्येन विभावयिषुः प्रश्नसूत्रमुपन्यस्यति (तत्थेत्यादि) तत्र पञ्चविधायां वस्तुव्यवस्थायां को हेतुः का उपपत्तिः इति वदेत् भगवानाह ।

ता अयणं जंबुद्वीवे दीवे जाव परिकखेवेणं ता जता एं सूरिए सव्वज्जंतरं मंडलं उवसंकामेत्ता चारं चरति । तता णं उत्तमकट्ठा पत्ता अट्टारसमुहुत्ते दिवसे जवति । जहस्सिया दुवाडसमुहुत्ता राती भवति से णिक्खममाणे सूरिए उवसं-वज्जरं अयमाणे पढमंसि अहोरत्तंसि अब्भंतराणंतरं मंडलं जाव चारं चरति ता जता एं एगभागं ओत्ताए एगेणं रातिदिणं दिवसखेत्तस्स णिवुट्ठेत्ता एति खेत्तस्स अभिवट्ठेत्ता चारं चरति अट्टारसहिं तीसेहिं सएहिं मंडलं छेत्ता तता एं अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवति दोहिं एगट्ठिं जागे ऊणे दुवाडसमुहुत्ता राती भवति । दोहिं अहिया से णिक्खममाणे सूरिए दोब्बंसि अहोरत्तंसि अब्भंतरं तच्च मंडलं जाव चारं चरति ता जता एं सूरिए अब्भंतरं तच्च मंडलं जाव चारं चरति । तता एं दो जागे उयाए दोहिं रातिदिणहिं दिवसखेत्तस्स णिवुट्ठेत्ता रातिखेत्तस्स अजिवट्ठेत्ता चारं चरति अट्टारसहिं तीसेहिं सतेहिं मंडलं छेत्ता तता एं अट्टा-

रसदिवसे चउहिं ऊणे दुवाडसराती जवति । चउहिं अहिता एवं खलु एएणं उवाएणं णिक्खममाणे सूरिते तता एं तएतो तताणंतरं मंडलातो मंडलं संकममाणे २ एगमेगं जागं ओयाए एगमेगं मंडले एगमेगेणं रातिदिणं दिवसे खेत्तस्स णिवुट्ठेत्ता २ अजिवट्ठेत्ता २ सव्ववाहिरं मंडलं उवसंकमिक्ता चारं चरति ता जता णं सूरिए सव्वज्जंतरातो मंडलातो सव्ववाहिरं मंडलं उवसंकमिक्ता चारं चरति तता एं सव्वज्जंतरं मंडलं पणिहाए एतेणं ते सीतेणं रातिदिवसं तेणं एगंते सीतं ता एगसयं उयाए दिवसखेत्तस्स णिवुट्ठेत्ता रातिखेत्तस्स अभिवट्ठेत्ता चारं चरति अट्टारसहिं तीसेहिं मंडलं छेत्ता तता णं उत्तमकट्ठा पत्ते उक्कोसं अट्टारसमुहुत्ता राती भवति जहस्सिए दुवाडसमुहुत्ते दिवसे जवति एसणं पढमे उम्मासे एसणं जाव पज्जवसाणो से पविसमाणे सूरिए दोब्बं उम्मासं अयमाणे पढमंसि अहोरत्तंसि बाहिणंतरं मंडलं उवसंकमिक्ता चारं चरति । ता जता एं सूरिए बाहिणंतरं मंडलं जाव चारं चरति तता णं एगं जागं ओत्ताए एगेणं रातिदिणं रातिखेत्तस्स णिवुट्ठेत्ता दिवसखेत्तस्स अजिवट्ठेत्ता चारं चरति । अट्टारसहिं तीसेहिं सएहिं मंडलं छेत्ता तता एं अट्टारसमुहुत्ता राती दोहिं ऊणा दुवाडसमुहुत्ते दिवसे दोहिं अहिए से पविसमाणे सूरिए दोब्बंसि अहोरत्तंसि बाहिरं तच्च मंडलं उवसंकमिक्ता चारं चरति । ता जता एं सूरिए बाहिरं तच्च मंडलं जाव चारं चरति । तता एं दो जाए ओयाए दोहिं रातिदिणहिं रातिखेत्तस्स निवुट्ठेत्ता दिवसखेत्तस्स अजिवट्ठेत्ता चारं चरति । अट्टारसहिं तीसेहिं सएहिं मंडलं छेत्ता तता एं अट्टारसराती चउऊणा दुवाडसमुहुत्ते दिवसे चउअहिए एवं खलु एएणं उवाएणं पविसमाणे सूरिए तताणंतरातो तताणंतरं मंडलाओ मंडलं संकममाणे २ एगमेगं भागं उयाए एगमेगं मंडलं एगमेगेणं रातिदिणं रातिखेत्तस्स णिवुट्ठेत्ता २ दिवसखेत्तस्स अजिवट्ठेत्ता २ सव्वज्जंतरं मंडलं उवसंकमिक्ता चारं चरति । ता जता एं सूरिए सव्ववाहिरातो मंडलातो सव्वज्जंतरमंडलं उवसंकमिक्ता चारं चरति तता एं सव्ववाहिरं मंडलं पणिहाए एगेणं तीसेणं रातिदियसत्तेणं एगंते तीसभागसंतं । ओताए रातिखेत्तस्स निवुट्ठेत्ता दिवसे खेत्तस्स अभिवट्ठेत्ता चारं चरति अट्टारसहिं तीसेहिं मंडलं छेत्ता तता एं उत्तमकट्ठा पत्ते उक्कोसे अट्टारसमुहुत्ते दिवसे जवति जहस्सिया दुवाडसमुहुत्ता राती भवति एसणं दोब्बं उम्मासे एसणं जाव पज्जवसाणे एसणं आदिच्चे संवच्चरे एसणं आइच्चसंवच्चरस्स जाव पज्जवसाणे (उट्ठं पाहुनं मम्मत्तं) ता

के तै सूरिण चरयति आहितेति वदेज्जा ! तत्थ खलु इमा ता वीसं पडिवत्तीओपसुत्ताओ तत्थ खलु एगे एवमाहंसु ता मंदरेणं पव्वते सूरियं चरयति आहितेति वदेज्जा एगे एव० ? एगे पुण ता मेरुणं पव्वते सूरितं चरयति । २ । आदिएति एवं एतेणं अजिलावेणं जाव वीसतिमापमिवत्ती जाव ता पव्वतरायाणं पव्वते सूरितं चरयति । आहितेति वदेज्जा एगे एवमाहंसु वयं पुण एवं वयामो ता मंदरे वि य वुच्चति मेरु वि य वुच्चति एवं जाव पव्वतराया य वुच्चति । ता जेणं पोगगला सूरियस्स द्वेसं फुसंति तेणं पोगगला सूरियं चरति । अमृद्धावि णं पुगगला सूरियं चरति । चरिमद्वे संतरगतावि णं पोगगला सूरियं चरयति । आहि-
तेति वदेज्जा ॥

(ता अयणमित्यादि) इदं जम्बूद्वीपवाक्यं पूर्ववत् परिपूर्णं पठनीयं व्याख्यानीयं च (ता जया णमित्यादि) तत्र यदा सूर्यः सर्वाज्यन्तरमण्डलमुपसंक्रमे चारं चरति तदा उत्तमकाष्ठा प्राप्ता । उत्कर्षतोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति । जघन्या च द्वादश-
मुहूर्ता रात्रिः । ततः सर्वाज्यन्तरान्मण्डलादुक्तप्रकारेण निष्क्रामन् सूर्यो नवं संवत्सरमाददानो नवस्य संवत्सरस्य प्रथमेऽहोरात्रे अज्यन्तरानन्तरं द्वितीयमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति (ता जया णमित्यादि) तत्र यदा सूर्यः सर्वाज्यन्तरानन्तरं द्वितीयमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा एकेन रात्रिन्दिनेन सर्वाज्यन्तरमण्डलगतेन प्रथमकृणादूर्ध्वं शनैः शनैः कलामात्रहापनेनाहोरात्रपर्यन्ते एकभागमोजसः । प्रकाशस्य दिवसगतक्षेत्रगतस्य निर्वेष्ट्य हापयित्वा तमेव चैकं जागं रजनिक्षेत्रस्याभिवर्धयित्वा चारं चरति । कियत्प्रमाणं पुनर्भागं दिवसक्षेत्रगतस्य प्रकाशस्य हापयित्वा रजनिक्षेत्रस्य वर्धयित्वा तत आह । मण्डलस्य अष्टादशनिखिंशदधिकैः स्थित्वा किमुक्तं जवति । द्वितीयमण्डलमष्टादशनिखिंशदधिकैर्भागशतैर्विजज्य तत्सत्कमेकं जागमिति । कस्मात्पुनर्मण्डलस्याष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि जागानां परिकल्पन्ते । उच्यते ईदृकैकं मण्डलं द्वाज्यां सूर्याज्यामेकेनाहोरात्रं परिज्जमप्युप्यते अहोरात्रञ्च त्रिंशन्मुहूर्तप्रमाणः प्रति सूर्यं वाऽहोरात्रगणेन परमार्थतो द्वौ अहोरात्रौ जवतः । द्योश्चाहोरात्रयोः षष्ठिमुहूर्ताः ततो मण्डलं प्रथमतः षष्ठ्या जागैर्विजज्यते निष्क्रामन्तौ च सूर्यौ प्रत्यहोरात्रं प्रत्येकं द्वौ द्वौ मुहूर्तैकषष्टिभागौ हापयतः । प्रविशन्तौ च अभिवर्धयतः । यौ च द्वौ मुहूर्तैकषष्टिभागौ समुदितौ । एकसार्द्धत्रिंशत्तमो भागस्ततः षष्ठिरपि भागाः सार्द्ध्या त्रिंशता गुण्यन्ते जातान्यष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि जागानाम् । एवं निष्क्रामन् सूर्यः प्रतिमण्डलं त्रिंशदधिकष्टादशशतसंख्यानां जागानां सत्कमेकैकं भागं दिवसक्षेत्रगतस्य प्रकाशस्य हापयन् रजनिक्षेत्रस्याभिवर्धयन् तावद्वक्तव्यो यावत्सर्ववादरमण्डले व्यशीत्यधिकं जागशतं दिवसक्षेत्रगतस्य प्रकाशस्य हापयित्वा रजनिक्षेत्रस्य चाभिवर्धयित्वा जवति । व्यशीत्यधिकं च जागशतमष्टादशशतानां त्रिंशदधिकानां दशमो जागस्ततः सर्वाज्यन्तरान्मण्डलात् सर्वबाह्यमण्डले जम्बूद्वीपचक्रबाह्यदशजागस्तुत्यति रजनिक्षेत्रस्याभिवर्धते इति यत्प्रागभिहितं तदपि समीचीनं जातमिति । एवमज्यन्तरं प्रविशन् प्रतिमण्डलमष्टादशशतभागानां त्रिंशदधिकानां सत्कमेकैकं जागमभि

वर्धयन् तावद्वक्तव्यो यावत्सर्वाज्यन्तरे मण्डले व्यशीत्यधिकं जागशतं दिवसक्षेत्रगतस्य प्रकाशस्याभिवर्धयति । रजनिक्षेत्रस्य च हापयति व्यशीत्यधिकं च जागशतं जम्बूद्वीपचक्रबाह्यस्य दशमभागः । ततः सर्वबाह्यान्मण्डलात्सर्वाज्यन्तरे मण्डले दिवसक्षेत्रगतस्य प्रकाशस्यैको दशमश्चक्रबाह्यजागोऽभिवर्धते रजनिक्षेत्रस्य तुत्यति यत् प्रागवादि तदधिरोधे इति सूत्रं तु “तया णं अट्टारसमुहुत्ते दिवसे इत्यादिकं” सकलमपि प्राभृतपरिसमाप्तिं यावत् सुगमम् । नवरमेवमत्रोपसंहारो यत एवं सूर्यचारस्ततः प्रति सूर्यं सूर्यसंवत्सरपर्यन्ते सर्वाज्यन्तरे मण्डले त्रिंशतं त्रिंशन्मुहूर्तान् यावदवस्थितं परिपूर्णमोजः ततः परमनवस्थितम् । सर्वाज्यन्तरे च मण्डले त्रिंशतं मुहूर्तान् यावत्परिपूर्णमवस्थितमोज उच्यते व्यवहारतो निश्चयतः पुनस्तत्रापि कृणादूर्ध्वं शनैः शनैः दीयमानमवसेयम् । प्रथमकृणादूर्ध्वं सूर्यस्य सर्वाज्यन्तरानन्तरं द्वितीयमण्डलाजिमुखं चारचरणादिति (षष्ठं प्राभृतं समाप्तम्) तदेवमुक्तं षष्ठं प्राभृतं संप्रति सप्तममारभ्यते । तस्य चायमर्थाधिकारः कस्ते तव मतेन भगवन् ! सूर्यं चरयतीति तत एतद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह । “ता के इत्यादि” ता इति पूर्ववत् । कस्ते तव मतेन जगवन् ! सूर्यं चरयति चरयन् चर ईप्सायां आप्तुमिच्छन् स्वप्रकाशत्वेन स्वीकुर्वन् आख्यात इति वदेत् एवमुक्ते भगवानेतद्विषये यावत्यः परतीर्थिकानां प्रतिपत्तयः तावतीः कथयति (तथेत्यादि) तत्र सूर्यः प्रतिचरन् विषये खल्विमा विंशतिप्रतिपत्तयः प्रकृताः । तद्यथा तत्र तेषां विंशते अपरतीर्थिकानां मध्ये एके प्रथमा एवमाहुः । मन्दरपर्वतः सूर्यं चरयति मन्दरपर्वतो हि सूर्येण मण्डलं परिज्जम्य सर्वतः प्रकाश्यते ततः सूर्यः प्रकाशयन् चरयतीत्युच्यते । अत्रोपसंहारः (एगे एवमाहंसु) एके पुनरेवमाहुः । मेरुपर्वतः सूर्यं चरयन् आख्यात इति वदेत् अत्राप्युपसंहारः (एगे एवमाहंसु) एवमित्यादि । एवमुक्तप्रकारेण वेद्याप्रतिहतिविषयप्रतिपत्तिवत् तावन्नेतव्या यावद्विंशतिप्रतिपत्तिः सा चैवं (पञ्चयरायाणमित्यादि) पर्वतराजः पर्वतः सूर्यं चरयन् आख्यात इति वदेत् एके एवमाहुरिति किमुक्तं भवति यथा प्राक् वेद्याप्रतिहतिविषयविंशतिप्रतिपत्तयो येन क्रमेणोक्ताः तेन क्रमेणात्रापि वाच्याः । सूत्रपाठोऽपि प्रथमप्रतिपत्तिगतपाठानुसारेण स्वयमन्यूनातिरिक्तः परिज्ञावनीयो ग्रन्थगौरवज्ञायान्तु न विख्यते तदेवमुक्ताः परतीर्थिकप्रतिपत्तयः । संप्रति जगवान् स्वमतमुपदर्शयति (वयं पुण इत्यादि) वयं पुनरेवं वक्ष्यमाणप्रकारेण वदामस्तमेव प्रकारमाह (ता मंदरे वि इत्यादि) ता इति पूर्ववत् । योऽसौ पर्वतः सूर्यं चरयन् आख्यातः स मन्दरोऽप्युच्यते यावत्पर्वतराजोऽप्युच्यते । एतच्च प्रागेव ज्ञावितं ततो जिज्ञभिन्नविषयतया प्रवृत्ताः प्राक्तन्यः प्रतिपत्तयः सर्वा अपि मिथ्यारूपा अवगन्तव्याः । अपि च न केवलं मेरुमेव सूर्यं चरयति किंत्वन्येऽपि पुत्रलास्तथाचाह (ता जे णमित्यादि) ता इति पूर्ववत् ये णमिति वाक्यान्नाङ्कारे । पुत्रला मेरुगता अमेरुगता वा सूर्यस्य वेद्याः स्पृशन्ति ते पुत्रलाः स्वप्रकाशकत्वेन सूर्यं चरयन्ति । ईप्सितं हि सूर्येण प्रकाश्यते । ततो लेइयाः पुत्रलैः सह संवन्धात्परंपरतया तैः सूर्यं स्वीकुर्वन्तीत्युच्यते । ये च प्रकाशमानपुत्रलाः पुत्रला स्कन्धान्तर्गता मेरुगता वा सूर्येण प्रकाशिता अपि सूक्ष्मत्वाच्चक्षुःस्पर्शमुपगच्छन्ति । तेऽपि प्रागुक्तयुक्त्या सूर्यं चरयन्ति येऽपि च चरमवेद्यान्तर्गताः चरमवेद्या विशेषसंस्प-
र्दिनः पुत्रलास्तैऽपि सूर्यं चरयन्ति तेषामपि सूर्येण प्रकाश्यमा-

नत्वात् । (इति सप्तमं प्राकृतं समाप्तम्) चं० प्र० ७ पाहु० ।
ओयाय-नपयात्-त्रि० उपगते, “पोयवहणेणं वणसमुद्गं ओ-
याय ” । ज्ञा० ए अ० ।

ओयारग-अवतारक-त्रि० प्रवर्त्तके, “ मोक्खपहोयारगा ” मो-
क्षपथावतारकौ सम्यग्दर्शनादिषु प्राणिनां प्रवर्त्तकावित्यर्थः ।
सम० ।

ओयावृत्ता-ओजयित्वा-अव्य० ओजो बलं शरीरं विद्यादि-
सत्कं वा तत्कृत्वा प्रदर्श्य दीयतेऽसा ओजयित्वेत्यजिधीयते ।
प्रवज्याजेदे, स्था० ४ ग० ।

ओयाहार-ओजाहार-पुं० भावाहारभेदे, सूत्र० २ शु० ३ अ० ।
(सरीरेणोयाहारो इति तद्वक्त्रणमाहारशब्दे-व्याख्यातम्) ।

ओरस-अवतृ-धा० ज्वा०-प० अवतरणे, “अवतरेरोहओरसौ”
८ । ४ । ४५ । इति ओरसादेशः । ओरसइ ओअरइ । अवतर-
ति । प्रा० ।

उपरस-त्रि० उपगतो जातो रसः पुंस्नेहवक्त्रणो वा यस्या-
सावुपरसः अपत्यस्नेहयुक्ते, स्था० १० ग० ॥

औरस-त्रि० वरसि वा हृदये स्नेहावृत्तते यः स औरसः ।
स्था० १० ग० । स्वयमुत्पादिते पुत्रादौ, उक्त० १ अ० । सूत्र० ।

ओरस(उरस्स)वलसमगुगय-औरस-(उरस्य)वलसमन्वागत-
त्रि० । उरसि जवमुरस्यम् (औरसं) तच्च तद्वत् च उरस्यबलं
तत्समन्वागतः समनुप्राप्तः उरस्यबलसमन्वागतः । अन्तरोत्सा-
हवीर्ययुक्ते । जी० ३ प्रति० ॥

ओरात्र- (उदार) ओरात्र- त्रि० । प्रधाने ” ओरात्रकितिवं-
तसहसि दोगा” । स्था० १० ग० । चन्द्र० । बहुजन्मान्तरसंचिते
कर्मणि, सूत्र० १ शु० १० अ० । आशंसादोषरहिततयोदारचित्त-
युक्ते, स्थूले द्वीन्द्रियादौ, स्था० ४ ग० । “से किं तं उरात्रातसापाणा
चउर्विहा पन्नत्ता तं जहा वेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पं-
चैंदिया” । जी० १ प्रति० । “ओरात्रं जगतो जोगं विवज्जा संपाद्वि-
तिय” (ओरात्रमिति) स्थूलमुदारं जगत औदारिकजन्तुग्रामस्य
योगं व्यापारं चेष्टामवस्थाविशेषमित्यर्थः । सूत्र० १ शु० १ अ० ।
“ ओरात्रपोगगणणि चत्रेज्जा ” उदारा बादराणि पतेयुर्विशसा-
परिणामात्ततो विचरेयुरन्यतो वाऽऽगत्य त्रगेयुर्धन्वयुक्तमहोप-
लवत् । स्था० ३ ग० । भीष्मे, उग्रादिविशेषणविशिष्टतपःकरणतः
पार्श्वस्थानामवसत्त्वानां जयानके, चं० प्र० १ पाहु० ।

ओरालिय-औदारिक-न० । उदारं प्रधानं प्राधान्यं चास्य ती-
र्थकरणधरशरीरापेक्षया ततोऽन्यस्यानुत्तरसुरशरीरस्यापि
अनन्तगुणहीनत्वात् । यद्वा उदारं सातिरेकयोजनसहस्रमानत्वा-
त् । शेषशरीरापेक्षया वृहत्प्रमाणं वृहत्ता चास्य वैक्रियं प्रति-
भवधारणीयं सहस्रशरीरापेक्षया द्रष्टव्या । अन्यथोत्तरवैक्रियं
योजनवृक्षमानमपि वक्ष्यते । उदारमेवौदारिकं विनयादिन्य इ-
तीकण् प्रत्ययः (कर्म०) अथवा उरात्रं स्वल्पप्रदेशोपचित-
त्वात् वृहत्त्वाच्च ज्ञाएरुवदिति अथवा मांसास्थिस्नायुबद्धं यच्छ-
रीरं तत्समयपरिभाषया उरात्रमिति प्राकृतत्वाद्दोरात्रियम् (स०)
औदारिकशरीरनामकमौदयादुदारपुञ्जनिवृत्ते केवलमेकेन्द्रि-
याणामस्थ्यादिविरहिते वा शरीरजेदे, । स्था० २ ग० ।
आव० । कर्म० । इह प्रसिद्धसिद्धान्तसंदोहविवरणप्रकरणप्रमा-
णग्रन्थनावाप्तसुधामधवलयशःप्रसरप्रचलितसकलवसुन्धराव-
लयप्रभुश्रीहरिनन्दसुरिदर्शिता व्युत्पत्तिर्लिख्यते । “तत्थ ताव उ-

दारं उरालं, उरलं ओरालं वा तित्थयरगणधरसररीराइं पञ्च
उदारं बुच्चइ तत उ उदारतरमज्जनत्थित्ताउ” उदारं नाम प्रधा-
नं उरात्रं नाम विस्तरालं “ विसालंति वा जं जणियं होइ कइं
साइरेगजोयणसहस्समवट्टियप्पमाणमोरात्रियं अन्नमिहमिच्छं
नत्थि वेउव्वियं हुज्जलक्खमियं अवट्टियं पंचधणुसयाइं अहेस-
त्तमाए इत्थं पुण अवट्टियपमाणं अइरेगं जोयणसहस्सं” धनस्प-
त्यादीनामिति उरात्रं नाम स्वल्पप्रदेशोपचितत्वाच्च ज्ञिगमवत् ।
उरात्रं नाम मांसास्थिस्नायवयवबहुत्वात् श्रीपुण्या अप्याहुः
तत्थोदारमुराल-मुरलं उरलमहवमहल्लगतेण । ओरालियंति प-
ठमं, पञ्च तित्थसरसररीं । १। जप्पइ य तहोरालं, वित्थरवंतं
वणप्फतिं पप्पा। पयइइ नत्थि अन्नं, इहमिच्छं विसालंति । २। उरलं
घेवपप्पो, चियं पि महल्लग जहा जिमं । मंसट्टिएहाउवइं, उरालं
समयपरिज्जासी । ३। सर्वत्र स्वार्थक इक्प्रत्ययः । उदारमेव उरा-
त्रमेव उरलमेव ओरालमेव औदारिकं पृषोदरादित्वादिष्टरूप-
निष्पत्तिः । कर्म० । दशा० । अनु० । जी० । सूत्र० । प्रज्ञा० ।
स्था० । प्रव० । आचा० । संप्रत्यौदारिकशरीरस्य जीवजाति-
जेदतोऽवस्थाजेदतश्च जेदानजिधित्सुराह ।

उरालियसरीरेणं जंते ? कइविहे पप्पत्ते ? गोयमा !
पंचविहे पप्पत्ते तं जहा एगिंदियउरालियसरीरे जाव
पंचिंदियउरालियसरीरे । एगिंदियउरालियसरीरेणं जंते !
कइविहे पप्पत्ते ? गोयमा ! पंचविहे पप्पत्ते तं जहा पुढ-
विकाइय एगिंदियउरालियसरीरे जाव वणस्सइकाइय ए-
गिंदियउरालियसरीरे पुढवीकाइय एगिंदियउरालियसरीरेणं
भंते ! कइविहे पप्पत्ते ? गोयमा ! पुविहे पप्पत्ते तं जहा
सुहुमपुढविकाइय एगिंदियउरालियसरीरे य बादरपुढवि-
काइय एगिंदियउरालियसरीरे य सुहुमपुढविकाइय एगिं-
दियउरालियसरीरेणं भंते ! कतिविहे पप्पत्ते ? गोयमा ! दु-
विहे पप्पत्ते तं जहा पज्जत्तगसुहुपुढविकाइय एगिंदियउ-
रालियसरीरे य अपज्जत्तगसुहुमपुढविकाइय एगिंदियउरा-
लियसरीरे य । बादरपुढविकाइया वि एवं चेव एवं जाव
वणस्सइकाइय एगिंदियउरालियसरीरे येति । वेइंदियउरा-
लियसरीरेणं भंते ! कतिविहे पप्पत्ते ? गोयमा ! पुविहे प-
प्पत्ते तं जहा पज्जत्ता वेइंदियउरालियसरीरे य । अप-
ज्जत्ता वेइंदियउरालियसरीरे य । एवं तेइंदियचउरिंदिया
वि । पंचिंदियउरालियसरीरेणं जंते ! कतिविहे पप्पत्ते ?
गोयमा ! पुविहे पप्पत्ते तं जहा तिरिक्खजोणियपंचिंदिय-
उगालियसरीरे य मणुस्सपंचिंदियउरालियसरीरे य । तिरि-
क्खजोणियपंचिंदियउरालियसरीरेणं भंते ! कतिविहे पप्पत्ते ?
गोयमा ! तिविहे पप्पत्ते तं जहा । जलयरतिरिक्खजोणि-
यपंचिंदियउरालियसरीरे य । थन्नयरतिरिक्खजोणियपंचिं-
दियउरालियसरीरे य । खहयरतिरिक्खजोणियपंचिंदियउ-
रालियसरीरे य जन्नयरतिरिक्खजोणियपंचिंदियउरालिय
सरीरेणं भंते ! कतिविहे पप्पत्ते ? गोयमा ! पुविहे पप्पत्ते । तं
जहा सम्पुच्छिमजन्नयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियउरालि-

यसरीरे य गन्धवर्कतिय जलयरपंचिदिय० । सम्मुच्छि-
मजलयरतिरिक्खजोणियपंचिदियउरालियसरीरेणं भंते !
कतिविहे पन्नत्ते ? गोयमा ! दुविहे पन्नत्ते तं
जहा पज्जत्तगसम्मुच्छिमपंचिदियतिरिक्खजोणियउरालि-
यसरीरे य । अपज्जत्तगसम्मुच्छिमपंचिदियतिरिक्खजो-
णियउरालियसरीरे य एवं गन्धवर्कति ए वि । थलयर-
तिरिक्खजोणियपंचिदियउरालियसरीरेणं भंते ! कतिवि-
हे पन्नत्ते ? गोयमा ! दुविहे पन्नत्ते तं जहा चउप्पयय-
लयरतिरिक्खजोणियपंचिदियउरालियसरीरे य परि—
सप्पथलयरतिरिक्खजोणियपंचिदियउरालियसरीरे य ।
चउप्पययलयरतिरिक्खजोणियपंचिदियउरालियसरीरेणं
भंते ! कतिविहे पन्नत्ते ? गोयमा ! दुविहे पन्नत्ते । तं
जहा सम्मुच्छिमचउप्पययलयरतिरिक्खजोणियपंचिदिय-
उरालियसरीरे य गन्धवर्कतियचउप्पययलयरतिरिक्खजो-
णियपंचिदियउरालियसरीरे य । सम्मुच्छिमचउप्पययउरा-
लियसरीरे दुविहे पन्नत्ते तं जहा । पज्जत्ता सम्मुच्छिम-
चउप्पययलयरतिरिक्खजोणियपंचिदियउरालियसरीरे य ।
अपज्जत्ता सम्मुच्छिमचउप्पययलयरतिरिक्खजोणियपं-
चिदियउरालियसरीरे य । एवं गन्धवर्कति ए वि परिसप्प-
थलयरतिरिक्खजोणियपंचिदियउरालियसरीरेणं भंते !
कतिविहे पन्नत्ते ? गोयमा ! दुविहे पन्नत्ते । तं जहा । उ-
रपरिसप्पथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणियउरालियसरीरे
य । जुयपरिसप्पथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणियउरालि-
यसरीरे य । उरपरिसप्पथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिय-
उरालियसरीरेणं भंते ! कतिविहे पन्नत्ते ? गोयमा ! दुवि-
हे पन्नत्ते तं जहा । सम्मुच्छिमउरपरिसप्पथलयरपंचि-
दियतिरिक्खजोणियउरालियसरीरे य गन्धवर्कति य उर-
परिसप्पथलयर० । सम्मुच्छिमे दुविहे पन्नत्ते । तं जहा ।
अपज्जत्ता सम्मुच्छिमउरपरिसप्पथलयरतिरिक्खजोणियपं-
चिदियउरालियसरीरे य । पज्जत्ता सम्मुच्छिमउरपरिसप्प-
थलयरतिरिक्खजोणियपंचिदियउरालियसरीरे य । एवं
गन्धवर्कति ए वि । उरपरिसप्पचउभेदो । एवं जुयपरिस-
प्पा वि । सम्मुच्छिमगन्धवर्कति य पज्जत्ता य अपज्जत्ता
य । खहयरा दुविहा पणत्ता । तं जहा । सम्मुच्छिमा य ग-
न्धवर्कतिया य । सम्मुच्छिमा दुविहा । पज्जत्ता य अप-
ज्जत्ता य । गन्धवर्कतिया वि । पज्जत्ता य अपज्जत्ता य ।
मणुस्सपंचिदियउरालियसरीरेणं भंते ! कतिविहे पण-
त्ते ? गोयमा ! दुविहे पणत्ते । तं जहा । सम्मुच्छिमम-
णुस्सपंचिदियउरालियसरीरे य । गन्धवर्कतियमणुस्सपंचि-
दियउरालियसरीरे य । गन्धवर्कतियमणुस्सपंचिदियउरा-
लियसरीरेणं भंते ! कतिविहे पणत्ते ? गोयमा ! दुविहे

पणत्ते । तं जहा । पज्जत्तगन्धवर्कतियमणुस्सपंचिदियउ-
रालियसरीरे य । अपज्जत्तगन्धवर्कतियमणुस्सपंचिदिय-
उरालियसरीरेण य ॥

श्रौदारिकशरीरमेकद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियमैदात्पञ्चधा । पके-
न्द्रियौदारिकशरीरमपि पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पत्येकेन्द्रियमे-
दात्पञ्चविधम् । पृथिवीकायिकैकेन्द्रियौदारिकशरीरमपि सू-
क्ष्मेतरभेदाद् द्विधा । पुनरेकैकं द्विधा । पर्याप्तापर्याप्तभेदात् । एव-
मप्तेजोवायुवनस्पत्येकेन्द्रियौदारिकशरीराण्यपि प्रत्येकं । चतु-
र्विधानीति सर्वसंख्ययैकेन्द्रियौदारिकशरीराणि विंशतिधा ।
द्वित्रिचतुरिन्द्रियौदारिकशरीराणि प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तभेदात्
द्विजेदानि । पञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरं द्विविधं तिर्यग्मनुष्यजेदात्
तिर्यक्पञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरं त्रिधा । जलचरस्थलचरखचरभेदा-
त् । जलचरतिर्यक्पञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरं द्विविधं समूच्छिमग-
र्जव्युत्क्रान्तिकजेदात् । एकैकमपि पुनर्द्विभेदं, यथाप्तापर्याप्तभेदात् ।
स्थलचरतिर्यक्पञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरमपि द्विविधम् । चतुष्पद-
परिसर्पभेदात् । चतुष्पदस्थलचरतिर्यक्पञ्चेन्द्रियौदारिकशरीर-
मपि द्विविधम् । समूच्छिमगर्जव्युत्क्रान्तिकभेदात् । पुनरेकैकं द्विधा-
पर्याप्तापर्याप्तभेदात् । परिसर्पस्थलचरतिर्यक्पञ्चेन्द्रियौदारिकश-
रीरमपि उरः परिसर्पजुजपरिसर्पजेदतो द्विविधम् । पुनरेकैकं द्वि-
धा । समूच्छिमगर्जव्युत्क्रान्तिकभेदात् । तत्रापि पुनः प्रत्येकं द्वैविध्यं
पर्याप्तापर्याप्तभेदात् ॥ सर्वसंख्यया ५८ जेदम् । परिसर्पस्थलचर-
तिर्यक्पञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरखचरतिर्यक्पञ्चेन्द्रियौदारिकश-
रीरसमूच्छिमगर्जव्युत्क्रान्तिकभेदात् द्विभेदम् । पुनरेकैकं द्विधा ।
पर्याप्तापर्याप्तभेदादिति सर्वसंख्यया तिर्यक्पञ्चेन्द्रियौदारिकशरी-
रं विंशतिजेदम् । मनुष्यपञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरं समूच्छिमगर्भ-
व्युत्क्रान्तिकभेदात् द्विजेदम् ॥ पुनरेकैकं द्विधा पर्याप्तापर्याप्तभेदा-
देवमौदारिकभेदा उक्ताः । प्रज्ञा० ३१ पद (अवगाहनाप्यसाव-
गाहनादिशब्देषु) शरीरान्तरेः सह संयोगश्च सरीरशब्दे व-
क्ष्यते) शरीरतद्वतोरभेदोपचारात् मत्वर्थयज्ञोपाद्वा श्रौदारिक-
शरीरवृत्ति जीवे, विपा० १ श्रु० ३ अ० घटितरूपे द्रविणे, । “घनि-
यरूवं द्रविणं श्रौरालियंति जप्पइ” । नि० चू० १ उ० ॥ श्रौदारिकस्य
मनुष्यतिर्यक्शरीरस्येदमौदारिकम्, । अस्वाध्यायिकभेदे, स्था०
१० ग० । (तत्स्वरूपम् असज्जाय शब्दे)

श्रौरालियगोवंगणाम-श्रौदारिकाङ्गोपाङ्गनामन्-न-अङ्गोपाङ्गना-
मकर्मभेदे, । यजुदयादौदारिकशरीरत्वेन परिणतानां पुल्लानाम-
ङ्गोपाङ्गविभागपरिणतिरुपजायते तदौदारिकाङ्गोपाङ्गनाम कर्म० ।
श्रौरालियकायजोग-श्रौदारिकायजोग-पुं० । श्रौदारिकमेव
चीयमानत्वात् कायस्तेन सहकारिकारणनूतेन तद्विषयो वा
योगः श्रौदारिकाययोगः । काययोगभेदे, । कर्म० ।

श्रौरालियणाम-श्रौदारिकनामन्-न० श्रौदारिकनिबन्धनं नाम
श्रौदारिकनाम शरीरनामभेदे, यजुदयवशादौदारिकशरीरप्रायो-
ग्यान् पुत्रत्वानादाय श्रौदारिकशरीररूपतया परिणम्य च जी-
वप्रदेशैः सहान्योन्यानुगमरूपतया संबन्धयति तदौदारिकशरी-
रनामेत्यर्थः कर्म० ।

श्रौरालियदुग-श्रौदारिकद्विक-न० श्रौदारिकशरीरमौदारिका-
ङ्गोपाङ्गमित्येवं लक्षणे द्विके, कर्म० ।

श्रौरालियपरदारगमण-श्रौदारिकपरदारगमन-न० परस्त्रयादि-
गमनलक्षणे परदारगमनभेदे, । आय० ६ अ० ।

ओरालियवंधन-औदारिकदन्धन-न० यदुदयादौदारिकपु-
द्गलानां पूर्वगृहीतानां गुह्यमाणानां च परस्परं तैजसादिशरीर-
पुद्गलैश्च सह बन्धस्तस्मिन् । बन्धनजेदे, । कर्म० ।

ओरालियमीसकाययोग-औदारिकमिश्रकाययोग-पुं० औदा-
रिकं मिश्रं यत्र कर्मणेनेति गम्यते स औदारिकमिश्रः । उत्पत्ति-
देशे हि पूर्वजवादनन्तरमागतो जीवः प्रथमसमये कर्मणेनैव
केवलेनाहारयति ततः परमौदारिकस्याप्यारब्धत्वादौदारिकेण
कर्मणमिश्रेण यावच्छरीरस्य निष्पत्तिः । यदाह सकलश्रुताम्नो-
निधिपारदृश्याऽनुग्रहकाम्यया निर्मितानेकशास्त्रसंबन्धः श्रीभद्र-
बाहुस्वामी “जोएण कम्मएणं, आहारेई अणंतरं जीवो । ते-
ण परं मीसेणं, जीवसरीरस्स णिप्पत्ती” केवलिसमुद्रातावस्था-
यां तु द्वितीयपष्ठसप्तमसमयेषु कर्मणेन मिश्रमौदारिकं प्रती-
तमेव । मिश्रौदारिकयोगः सप्तमपष्ठद्वितीयेष्विति वचनात् । औ-
दारिकमिश्रश्चासौ कायश्च तेन योगः औदारिकमिश्रकाययोगः ।
काययोगजेदे, कर्म० ।

ओरालियमीससरीरकायपपओग-औदारिकमिश्रशरीरकाय-
प्रयोग-पुं० औदारिकमुत्पत्तिकालेऽसंपूर्णं सम्मिश्रं कर्मणे-
नेति औदारिकमिश्रं तदेवौदारिकमिश्रकं तद्वत्कृष्णं शरीरमौ-
दारिकमिश्रकशरीरं तदेव कायस्तस्य यः प्रयोग औदारिकमि-
श्रकशरीरस्य वा यः कायप्रयोगः स औदारिकमिश्रकशरीर-
कायप्रयोगः । कायप्रयोगजेदे, अयं पुनरौदारिकमिश्रकशरीरका-
यप्रयोगेऽपर्याप्तकस्यैव वेदितव्यः । यत आह । “जोएण कम्म-
एणं, आहारेई अणंतरं जीवो । तेण परं मीसेणं, जावसरीरस्स
णिप्पत्ती । १ । ” एवं तावत्कर्मणेनौदारिकशरीरस्य मिश्रतो-
त्पत्तिमाश्रित्य तस्य प्रधानत्वात् । यदा पुनरौदारिकशरीरो वै-
क्रियत्वविशेषं मनुष्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः पर्याप्तबादर-
वायुकायिको वा वैक्रियं करोति तदौदारिककाययोग एव वर्त-
मानप्रदेशान्विक्रियं वैक्रियशरीरयोग्यान् पुद्गलानुपादाय यावद्वै-
क्रियशरीरपर्याप्तानपर्याप्तिं गच्छति तावद्वैक्रियेणौदारिकशरी-
रस्य मिश्रता प्रारम्भकत्वेन तस्य प्रधानत्वादेवमाहारकेणप्यौ-
दारिकशरीरस्य मिश्रता वेदितव्येति । भ० ८ श० १ उ० ।

ओरालियमीससरीरकायपपओगपरिणय-औदारिकमिश्रशरी-
रकायप्रयोगपरिणत-त्रि० औदारिकमिश्रशरीरे कायप्रयोगेण
परिणतं यत्तत्तथा । कायप्रयोगपरिणतभेदे, । ज० ८ श० १ उ० ।

ओरालियसंघायणम-औदारिकसंघातनामन्-न० संघातना-
मजेदे, । यदुदयादौदारिकपुद्गला ये यत्र योगास्तानुत्तरत्र सं-
घातयति । यथा शिरोयोग्यान् शिरसि पादयोग्यान् पादयोः शे-
पाङ्गयोग्यान् शेषाङ्गेषु तदौदारिकसंघातनाम । कर्म० ।

ओरालियसरीर-औदारिकशरीर-न० उदारा स्फारतामात्र-
सारा वैक्रियादिशरीरापेक्षया स्थूला इत्यर्थः । तैरित्यभूतैः पुद्ग-
लैर्निष्पन्नमौदारिकशरीरम् । शरीरजेदे, कर्म० ।

ओरालियसरीरपपओगणम-औदारिकशरीरप्रयोगनामन्-न०
औदारिकशरीरप्रयोगस्य संपादके नामजेदे, ज० ८ श० ६ उ० ।

ओरालियसरीरपपओगवंध-औदारिकशरीरप्रयोगवन्ध- पुं०
औदारिकशरीरप्रयोगस्य संघातरूपे शरीरवन्धजेदे, । ज० ८
श० ९ उ० ।

ओरुहमाण-अवरोहयत्-त्रि० उत्तारयति, शा० ५ ग० ।

ओरोह-अवरोध-पुं० अन्तःपुरे, वृ० १ उ० । प्रतोलीद्वारेऽन्यन्त-
रद्वारे, रा० । औ० । संघाते, । “पदकरओरोहसंघाया ” । इति
देशीनाममात्रावचनात् । जी० ३ प्रति० ।

ओशवणदीव-अवज्ञम्बनदीप-पुं० शृङ्खलाबद्धदीपे, भ० ११
श० ११ उ० । ज्ञा० ।

ओलंबिय-अवलम्बित-त्रि० दत्तावलम्बे, । “सा भणइ
ओलंबितत्ति अम्हेहि ” नि० न्यु० १ उ० । रज्ज्वा बन्ध्वा गर्तादा-
ववतारिते, औ० । कूपनदीप्रभृतिषु लुलम्बिते, कुत्सितमा-
रेण मारिते, दशा० ६ अ० । “जिञ्चुपाकियं ओलंबियं” करे ।
सूत्र० । २ शु० २ अ० ।

ओलम्भ-अवरुण-त्रि० जलमनोवृत्तौ, । विपा० १ शु० २ अ०
नि० । ग्लाने, दुर्बले च । ज्ञा० १ अ० ।

ओलम्भसरीर-अवरुणशरीर-त्रि० अवरुणं म्लानं दुर्बलं च
शरीरं यस्य स तथा । ज्ञा० १ अ० । जलदेहे, विपा० १ शु० २
अ० । ज्ञा० । नि० ।

ओलोयणा-अवलोकना-स्त्री० गवेण्यायाम्, न्य० ४ उ० ।

ओलि (ली) आलि (ली-स्त्री० ओदाल्यां पङ्क्तौ ८ । १ । ८३ । आलि-
शब्दे पङ्क्तिवाचिनि आत ओत्वं भवति । ओली । पङ्क्तौ, । पङ्क्ताविति
किं आली सखी । प्रा० । वृ० ।

ओलिपमाण-अवलम्पित-त्रि० अचलेपं कुर्वति, । आचा० । २ शु० ।

ओलिज्जमाण-अवलिह्यमान-त्रि० आस्वाद्यमाने, कलप० ।

ओलित-अवलित-त्रि० द्वारदेशे पिधानेन सह गोमयादिना
कृतालेपे, । वृ० २ उ० । भ० । स्था० । आचा० ।

ओलुं-विचि-धा० एयन्तः । विरेचने, । “विरेचरोलुण्णो
लुण्डपहुत्थाः ८ । ४ । २६ । विरेचयेत्येयन्तस्य ओलुण्डादयः
आदेशा जवन्ति । ओलुण्णइ । विरेआइ । विरेचयति । प्रा० ।

ओलोट्टमाण-अपवर्तमान-त्रि० यतो गतस्तत्रैव पुनरागच्छ-
ति तस्मिन्, । “लोदआण्हण ” प्रश्न० अथ० ४ अ० ॥

ओवड्य-अवपतित-न० अप-पत्-भावे क्तः निपतने, औ० ।
अवतीर्णे, । औ० । कर्तरि क्तः । अवतीर्णे, औ० ॥

ओपचयिक-त्रि० उपचयनिवृत्ते उपचिते, प्रश्न० अथ० ४ अ० ।

ओवगारियलेण-औपकारिकलयन-न० प्रासादादिपीठकले
आश्रये, भ० १३ श० ६ उ० ॥

ओवगहि-औपग्रहिक-त्रि० उपपृष्ठप्रयोजने, “तांसि च णं
उवगगहिण अणंताणुबंधी कोहमाणमायालोभे” ज० ९ श० ३१ उ० ।
उप आत्मनः समीपे संयमोऽवपृष्ठार्थं वस्तुनो ग्रहणमुपग्रहः
स प्रयोजनमस्येत्यौपग्रहिकः । उपाधिभेदे, आपन्ने संयममात्रा-
र्थं यो गृह्यते न पुनर्नित्यमेव स औपग्रहिक इत्यर्थः । प्रब० ६०
द्वा० “ओहेण जस्स गहणं जोगा पुण कारणा सओ होहि ।
जस्स उ दुगं पि नियमा, कारणसो उवगगहिओ ” यस्य तु
पीठकादेर्दयमपि ग्रहणं जोगश्चेत्येतन्नियमात्कारणतो निमित्तेन
स्नेहादिना स पीठकादिरौपग्रहिकः कादाचित्कप्रयोजननिवृत्त
इति गाथार्थः । पं० व० । ध० (तस्यजघन्यमध्यमोक्तपुत्रमुव-
हि शब्दे) ॥

ओवघाड्य-औपघातिक-न० उपघातनिवृत्ते तत्फले वा वचने

यथा चौरस्त्वमिति "सुयं वा जइ वा दिट्ठं न लविज्जोवधाऽयं" ८० ८ अ० ॥

ओवट्टणा-अपवर्तना-स्त्री० भागहरणे, विशेष० ।

ओवट्टोमोयरिया-उपार्धावमौदरिका-स्त्री० द्वात्रिंशतोर्ध्वपार-
श एवं च द्वादशानामर्धसमीपवर्तिताडुपार्धावमौदरिका । द्वा-
दशजिरिति द्वादशकवलाहाररूपेऽवमौदरिकाभेदे, तद्वता सहा-
जेदोपचारात् सप्तमौ च "दुवादसकुक्कुमिअंरुगणमाणमेत्ते कवत्ते
आहारमाहारेमाणे ओवट्टोमोयरिया " उपार्धावमौदरिकेति
रूपम् । भ० ७ श० १ उ० ॥

ओवट्टि-अपवृद्धि-स्त्री० हासे, नि० चू० २० उ० ।

ओवणिहिय-औपनिधि (निहिति) क-त्रि० उपनिधिः प्र-
त्यासन्नं यद्यथा कथंचिदानीतं तेन चरतीति । तद्ग्रहणाये-
त्यर्थः इत्यौपनिधिकः । उपनिहितमेव वा यस्य ग्रहणवि-
षयतयाऽस्ति स प्रज्ञादेराकृतिगणत्वेन मत्वर्थीये ण प्रत्यये
औपनिहित इति । स्था० ५ ठा० । उपनिहितं यथाकथंचि-
त्प्रत्यासन्तीभूतं तेन चरति यः स औपनिहितिकः । भिन्ना-
चरकभेदे, औ० ।

ओवणिहिया-औपनिधिकी-स्त्री० उपनिधिर्निक्षेपो विरचनं
प्रयोजनमस्य इत्यौपनिधिकी (औ०) प्रयोजनार्थे इकण प्र-
त्ययः । सामयिकाध्ययनादिवस्तूनां (आणुपुर्वी शब्दोक्त)
पूर्वानुपूर्वादिविस्तारप्रयोजनायामानुपूर्व्याम् (उच्चानुपूर्व्या-
दानामौपनिधिकीत्वम् आणुपुर्वीशब्दे दर्शितम्)

ओवतिणी-अवपतिनी-स्त्री० विद्याभेदे, यां हि जपतः स्वतः
एव पतत्यन्यं वा पातयति । सूत्र० २ शु० २ अ० ।

ओवत्तिय-अपवर्तित-त्रि० क्षिप्ते, ज्ञा० १ अ० ।

ओवत्तिय-अपवर्त्य-अन्य० अपवर्तनेन अशिविक्षिप्तेन माज-
नेनान्येन वा इत्येवमादिलक्षणेन कृत्येऽर्थे, दश० ५ अ० ।

ओवत्थाणिया-औपस्थानिकी-स्त्री० चेटीभेदे, या आस्था-
नगतानां समीपे वर्तन्ते भ० ११ श० ११ उ० ।

ओवमिय-औपमिक-न० उपमया निर्वृत्तमौपमिकम् । गणि-
तस्याविषये कालभेदे, उपमानमन्तरेण यत्कालप्रमाणमनति-
शयिना प्रहीतुं न शक्यते तदौपमिकमिति भावः । अनु० ।
भ० । स्था० ज० । "से किं तं ओवमिण् १ दुविहे पणत्ते तं जहा
पलिओवमे अ सागरोपमे अ " अनु० । उपमया निर्दिष्टः
उक्तः । उपमया निर्दिष्टे, वाच० ।

औपम्य-न० उपमायाम्, स्था० ८ ठा० ।

ओवम्म-औपम्य-न-उपमीयते सदृशतया वस्तु गृह्यतेऽनये-
त्युपमा सैवोपम्यम् अनु० । ध० । प्रसिद्धसाधर्म्योत्साध्यसाधन-
रूपे प्रमाणनेदे, यथा गौर्गंधयस्तथा । अत्र च संज्ञासहितसंबन्ध-
प्रतिपत्तिरूपमानार्थः । सूत्र० १ शु० १० अ० । (अस्य प्रमायवि-
चार उवमाणशब्दे कृतः)

तद्भेदा इमे ।

से किं तं ओवम्मे ? ओवम्मे दुविहे पणत्ते तं जहा साहम्मो
वणीए अ वेहम्मोवणीए अ । से किं तं साहम्मोवणीए ? सा-
हम्मोवणीए ति विहे पणत्ते । तं जहा । किंचिसाहम्मोव-
णीए पायसाहम्मोवणीए सव्वसाहम्मोवणीए । से किं तं

किंचिसाहम्मोवणीए १ अणेगविहे जहा मंदरो तहा सरिसवो
जहा सरिसवो तहा मंदरो जहा समुदो तहा गोप्पयं जहा गो-
प्पयं तहा समुदो जहा आइवो तहा खज्जोतो जहा खज्जोतो त
हा आइवो जहा चंदो तहा कुमुदो जहा कुमुदो तहा चंदो ।
से किं तं पायसाहम्मोवणीए १ अणेगविहे जहा गौ तहा गव-
ओ जहा गवओ तहा गौ सेत्तं पायसाहम्मोवणीए । से किं तं
सव्वसाहम्मोवणीए सव्वसाहम्मे ओवम्मे नत्थि तहा वि तेहे
व तस्स तोवम्मं कीरइ जहा अरिहंतेहिं अरिहंतसरिसं
कयं चक्कवट्टिणा चक्कवट्टिसरिसं कयं बलदेवेण बलदेवस-
रिसं कयं वासुदेवेण वासुदेवसरिसं कयं साहुणा साहुस-
रिसं कयं सेत्तं सव्वसाहम्मे सेत्तं साहम्मोवणीए ।

तच्च द्विविधं साधर्म्येणोपनीतमुपनयो यत्र तत्साधर्म्योपनी-
तम् । वैधर्म्येणोपनीतमुपनयो यत्र तद्वैधर्म्योपनीतम् । तत्र सा-
धर्म्योपनीतं त्रिविधं किंचित्साधर्म्यादिभेदात् किंचित्साधर्म्यं
च मन्दरसर्षपादीनाम् तत्र मन्दरसर्षपादयोरापि मूर्तत्वं
सादृश्यम् । समुद्रगोष्पदयोः सोदकत्वमात्रम् । आदित्यखद्यो-
तयोराकाशगमनोद्योतकत्वरूपम् । चन्द्रकुमुदयोः शुक्लत्वमिति
(से किं तं पायसाहम्मोवणीए) खुरककुदविषाणलाङ्गलादेद्वयो-
रपि समानत्वान्नवरं सकम्बलो गौर्वृत्तकण्ठस्तु गवय इति प्रायः
साधर्म्यता । सर्वसाधर्म्यं तु क्लृप्तकालादिभिर्भेदात् न कस्यापि
केनचित्साधर्म्यं संभवति संभवे त्वेकताप्रसङ्गः । तर्हि उपमानस्य
तृतीयजेदोपन्यासोऽनर्थक एवेत्याशङ्क्याह । तथापि तस्य विव-
क्षितस्यार्हदादेस्तेनैवार्हदादिना औपम्यं क्रियते । तद्यथा अर्हता
अर्हत्सदृशं कृतं तत्किमपि सर्वोत्तमं तीर्थप्रवर्तनादिकार्यमर्हता
कृतं यदहर्हत्वेन करोति नापरः कश्चिदिति भावः एवं च स एवो-
पमीयते । लोकेऽपि हि केनचिदत्यद्भुते कार्ये कृते वक्तारो दृ-
श्यन्ते तत्किमपीदं प्रवद्विः कृतं यत् मयन्त एव कुर्वन्ति नान्यः
कश्चिदिति । एवं चक्रवर्तिवासुदेवादिष्वपि वाच्यम् ।

से किं तं वेहम्मोवणीए १ ति विहे पणत्ते तं जहा । किंचि
वेहम्मे पायवेहम्मे सव्ववेहम्मे से किं तं किंचि वेहम्मे १ ।
जहा सामलेरो न तहा बाहुलेरो जहा बाहुलेरो न तहा
सामलेरो सेत्तं किंचि वेहम्मे । से किं तं पायवेहम्मे १ जहा
वायसो न तहा पायसो जहा पायसो न तहा वायसो ।
सेत्तं पायवेहम्मे । से किं तं । सव्ववेहम्मे सव्ववेहम्मे ओ-
वम्मे नत्थि तहा वि तेणेव तस्स तोवम्मं कीरइ जहा णीए-
ण णीअसरिसं कयं दासेण दाससारिसं कयं काकेण काक-
सरिसं कयं माणेण साणसरिसं कयं पाणेण पाणसरिसं कयं
सेत्तं सव्ववेहम्मे सेत्तं वेहम्मोवणीए सेत्तं ओवम्मे ।

ययेति यादृशः शबलाया गोरपत्यं शायलेयो न तादृशो
बहुलाया अपत्यं बाहुलेयो यथाचार्यं न तथा इतरः अत्र च
शेषधर्मैस्तुल्यत्वाद्भिन्ननिमित्तजन्मादिमात्रतस्तु वैलक्षण्यात्कि-
ंचिद्वैधर्म्यं भावनीयम् (से किं तं पायवेहम्मे इत्यादि) अत्र
वायसपायसयोः सचेतनत्वाचेतनत्वादिनिर्बहुजिधर्मैर्विसंवादात्
अभिधानगतवर्णद्वयेन सत्त्वादिमात्रतश्च साम्यान्त्रायो वैधर्म्यता
भावनीया । सर्ववैधर्म्यं तु न कस्यचित्केनापि संजयति सत्यप्र-

मेयत्वादितिः सर्वाभावानां समानत्वेऽसत्त्वप्रसङ्गात्तथाऽपि तृतीयनेदोपन्यासवैयर्थ्यमाशङ्क्याह । तथापि तस्य तैवैपम्यं कियते यथा नीचेन नीचसदृशं कृतं गुरुधातादीत्यादि । आह-नीचेन नीचसदृशं कृतमित्याद्युक्तवता साधर्म्यमेवोक्तं स्यान्न वैधर्म्यं सत्यं किंतु नीचोऽपि प्रायः नैवविश्रं पापमाचरति किं पुनरनीचः ततः सकलजगद्विषयप्रवृत्तत्वविवक्षया वैधर्म्यमिह भावनीयम् । एवं दासाद्युदाहरणेष्वपि वाच्यम् । सेतं सव्वेहम्म इत्यादि निगमत्रयम् । अनु० । नि० चू०

ओवम्मसच्च-औपम्यसत्य-न० उपमैवौपम्यं तेन सत्यमौपम्यसत्यम् । सत्यभेदे, यथा समुद्रवत्तडागं देवोऽयं सिंहः । स्था० १० ग्रा० । प्रश्न० । प्रज्ञा० ॥

ओवम्मसंख्या-औपम्यसंख्या-स्त्री० संख्यां संख्या परिच्छेदो वस्तुनिर्णय इत्यर्थः । औपम्येन उपमाप्रधाना संख्या औपम्यसंख्या । संख्याभेदे, ज० ।

ओवयंत-अवपतत्-त्रि० ऊर्धादधोनागेऽवतरति, “उत्तरत्ति देवेहि यदेवीहि य ओवयंतेहि” अवपतद्भिः स्वर्गाद्भुवमागच्छद्भिः । कटप. । ओवयमाण-अवपतत्-त्रि० व्योमाङ्गणादवतरति, ज्ञा० १ अ० ॥

ओवयाइय-औपयाचितक-पुं० उपयाचिते देवाराधने भव औपयाचितकः । पुत्रभेदे, स्था० १० ग्रा० ॥

ओवयाण-अवप्रदान-न० प्रेङ्खणके, ज्ञा० १ अ० ॥

ओवयारियविणय-औपचारिकविनय-पुं० उपचारो लोकव्यवहारः पूजा वा प्रयोजनमस्यैव औपचारिकः स चासौ विनयश्च । भक्तिरूपे, पंचा० ६ वि० । प्रतिरूपयोग्यव्यापारात्मके विनयभेदे, दशा० ए अ० ॥

ओववाइय-औपपातिक-पुं० उपपातः प्रादुर्भावो जन्मान्तरसंक्रान्तिः । उपपाते भव औपपातिकः । संसारिणि, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ॥ उपपाताज्जाता उपपातजाः । अथवा उपपाते जवा औपपातिकाः । देवनारकेषु, दशा० ४ अ० । आचा० । विशेष० । उपपातेन जवे, उत्त० ५ अ० । उपपातेन निर्वृत्ते वा पदार्थमात्रे, न० । उपपातजन्मनिमित्ते देवनारकाणां संबन्धिनो वैक्रियशरीरे, न० । पं० सं० १ द्वा० । आचाराङ्गसंबन्धिनो प्रथमे उपाङ्गे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० । औ० । “श्रीवर्धमानमानस्य प्रायोऽन्यग्रन्थवीकृता । औपपातिकशास्त्रस्य, व्याख्या काचिद्विधीयते” अथौपपातिकमिति कः शब्दार्थः उच्यते । उपपत्तनमुपपातो देवनारकजन्म सिद्धिगमनं चातस्तमधिकृत्य कृतमध्ययनमौपपातिकमिदं चोपाङ्गं वर्तते । आचाराङ्गस्य हि प्रथममध्ययनं शास्त्रपरिज्ञा तस्याद्योदेशं कौतुकिदम् “एवमेगोसिनोनायं जयइ अथि वा मे आया उववाइए नथि वा मे आया उववाइए के वा अहं आसी के वा इह च्छुए पेच्चा इह जविस्सामीत्यादि” इह च सूत्रे यदौपपातिकत्वमात्मनो निर्दिष्टं तदिह प्रपञ्चत इत्यर्थतोऽङ्गस्य समीपभावेनेदमुपाङ्गम् । इति व्युत्पत्तेः । औ० ।

ओवसगिय-औपसर्गिक-पुं० उपसर्गय प्रभवति सन्तापा० उक् । उपसर्गसमर्थे रोगभेदे, वातादिसंनिपाते, देवारिष्टसूत्रके ग्रहदौस्थ्यदौ च वाच्य० । उपसर्गेण निर्वृत्तम् प्रपरेत्यादिके नाम जेदे, आ० म० छि० । विशेष० । परित्यौपसर्गिकमुपसर्गपु पठितत्वात् । अनु० ॥

ओवसमिय-औपशमिक-पुं० उपशमो भस्मच्छन्नाग्निरिवानु-

देकावस्थाप्रदेशतोऽप्युदयाज्जावः । द्विविधस्याप्युदयस्य विष्कम्भणम् (कर्म०) इति यावत् । इत्थं भूतओपशमः सर्वोपशम उच्यते । स च मोहनीयस्यैव कर्मणो न शेषस्य । “सव्वोवसमो मोहस्सेव उ” इति वचनात् तत्र चैवं शब्दव्युत्पत्तिरुपशम एवौपशमिकः स्वार्थ इकणप्रत्ययः । यद्वा उपशमेन निर्वृत्त औपशमिकः । क्रोधाद्युदयाज्जावफक्तरूपे जीवस्य परमशान्तावस्थालक्षणपरिणामविशेषः । अयं च षण्णां भावानां प्रथमो द्वितीयो वा । प्रव० २११ छा० । पं० सं० । आ० म० छि० ।

औपशमिकस्य द्वैधं निर्दिदिद्विराह ।

से किं तं उवसममिह १ दुविहे पाणत्ते । तं जहा । उवसमे अ उवसमनिप्पसे अ । से किं तं उवसमे २ मोहणिज्जस्स कम्मस्स उवसमेणं सेतं उवसमे । से किं तं उवसमनिप्पणे २ अणेगविहे पणत्ते तं जहा उवसंतकोहे जाव उवसंततोभे उवसंतपेज्जे उवसंतदोसे उवसंतदंसणमोहणिज्जे उवसंतमोहणिज्जे उवसमिआसम्मत्तलच्छी उवसमिआचरित्तलच्छी । उवसंतकसाया छउमत्थवीतरागो सेतं उवसमणिप्पसे सेतं उवसमिह ।

औपशमिको द्विविध उपशमस्तस्मिन्पक्षे उपशमनिप्पसे तु (उवसंतकोहे इत्यादि) इहोपशान्तकोधादिव्यपदेशात्कापि याचनाविशेषाः कियन्तेऽपि दृश्यन्ते । तत्र मोहनीयस्योपशमेन दर्शनमोहनीयं चारित्रमोहनीयं चोपशान्तं भवति । तदुपशान्ततायां च स्वेच्छया देशाः संजयन्ति ते सर्वेऽप्यत्रादुष्टा न दोषा इति भावनीयम् । (सेतमित्यादि) निगमनद्वयं निर्दिष्टो द्विविधोऽप्यौपशमिकः । अनु० । द्विभेदोऽयम् । (सम्मंचरणं पढमजावेत्ति) इह यथासंख्यं दर्शनमोहनीयचारित्रमोहनीयकर्मोपशमभूतं सम्यक्त्वं चरणं च प्रथमे आद्ये भावे औपशमिकलक्षणे जवतीति शेषः । इति निरूपितौ द्वौ जेदवौपशमिकजावस्य । कर्म० । प्रव० ।

ओवसमियसम्मत्त-औपशमिकसम्यक्त्व-न० उपशम उदीर्णस्य मिथ्यात्वस्य कृये सति अनुदीर्णस्य उपशमे विपाकप्रदेशवेदनरूपस्य द्विविधस्यापि उदयस्य विष्कम्भणं तेन निर्वृत्तमौपशमिकम् । कर्म० । भस्मच्छन्नाग्नित्वं मिथ्यात्वमोहनीयस्यानन्तानुवन्धिनां च क्रोधमानमायाज्ञो ज्ञानामनुदयावस्था उपशमः प्रयोजनं प्रवर्तकमस्य औपशमिकं तच्च तत्सम्यक्त्वं च । सम्यक्त्वभेदे, तच्चानादिमिथ्यादृष्टेः कारणत्रयपूर्वकमान्तमुदूर्तिकं चतुर्गतिकस्यापि संज्ञिपर्याप्तपञ्चेन्द्रियस्य जन्तोर्ग्रन्थिभेदानन्तरं जवतीत्युक्तप्रायम् । यद्वा उपशमश्रेण्यारूढस्य जवति । यदाह । “उवसमसेडिगयस्स उ, होइ उवसमिअं तु सम्मत्तं । जीवा अकयति पुंजो, अखवि अमित्था लहइ सम्मत्ति” । ग्रन्थिपदेशं यावत्तु अत्रत्योऽपि संख्येयमसंख्येयं वा कालं तिष्ठति च स्थितश्च भज्यो ह्यश्रुतं जिज्ञानि द्वापूवाणि यावत्सुभते । जिनर्हिदर्शनात् स्वर्गसुखार्थित्वादेव दीक्षाग्रहणं तत्संजवात् । अत एव भिन्नदशपूर्वान्तं श्रुतं मिथ्याश्रुतमपि स्यादित्यन्यदेतत् । ध० १ अ० । एतत्सर्वं सम्मत्त शब्दे सोपपत्तिकमुपपादित्यप्यामि)

ओवाहिय-औपधिक-पुं० मायित्वेन प्रच्छन्नचारिणि, ज्ञा० २ अ० । प्रश्न० ।

ओवाइय-ओपपातिक-न० उपपतनमुपपातो देवनारकजन्म-
सिद्धिगमनं च । तदधिकृतमध्ययनमौपपातिकं प्राकृतात्वा-
वर्णलापः । आचाराङ्गस्योपाङ्गे, पा० ।

आवपातिक-पुं० अवपातः सेवा सा प्रयोजनमस्येति आव-
पातिकः । सेवके, तल्लक्षणे पुत्रभेदे, स्था० १० डा० ।

ओवाई-अवपायी-स्त्री० पोताकीप्रतिपत्तभूतायां परिव्राजक-
मन्थिन्यां विद्यायाम्, “ ततो पायार्गिमुयइ इयरो तासि ओ-
याइ ” आ० म० द्वि० ।

ओवाइण-अवपातन-न० विदारणे, ज्ञा० १६ अ० । स्था० ।

ओवाय-अवपात-पुं० गर्तादौ, दश० ४ अ० । आचा० । सङ्ग-
रूपां सेवायाम्, स्था० ३ डा० । ज्ञा० । गर्तविशेषे, प्रश्न० ।
प्रपातस्थाने यत्र चलन् जनः सप्रकाशेऽपि पतति । जं० २ वक्ष० ।

ओवायपव्वजा-अवपातप्रव्रज्या-स्त्री० अवपात-सद्गुरुणां सेवा
ततो या प्रव्रज्या साऽवपातप्रव्रज्या । प्रव्रज्याभेदे, स्था० ४ डा० ।

ओवायवं-अवपातवत्-त्रि० चन्दनशाले, निकटवर्तिनि च ।
दश० ६ अ० ।

ओवारि-अपवारि-न० दीर्घतरधान्यकोष्ठागारविशेषे, अनु० ।

ओवाहिय-औपाधिक-त्रि० उपाधिरेव विनयादित्वात् स्वार्थे
ठञ् । साध्यसमव्यापकत्वरूपे उपाधौ, वाच० । उपाधेरागत-
मौपाधिकम् । समवायसंबन्धलक्षणेनोपाधिनाऽऽत्मनि समवेत
ज्ञानादौ, आत्मनः स्वयं जडरूपत्वात्समवायसंबन्धोपदौकिते,
स्या० । उपाधिना निर्वृत्तः वा ठञ् । उपाधिकृते, स्त्रियां ङीप् ।
“ रूढं संकेतवन्नाम सैव संज्ञेति कीर्त्यते । नैमित्तिकी पारि-
भाषिक्यौपधिक्यपि तद्विदा ” वाच० ।

ओविय-ओपित-त्रि० उज्ज्वालिते, ज्ञा० १६ अ० । खचिते, ।
आ० म० प्र० । परिकर्मिते, भ० ६ श० ३३ उ० । औ० । रा० ।

ओवीलय-अपवीरक-पुं० लज्जयाऽतीचारान् गोपायन्तमुप-
देशविशेषैरपवीडयति विगतलज्जं करोतीति अपवीडकः
आलोचनाकारयितरि योग्ये गुरौ, अयं ह्यालोचकस्यात्यन्तमु-
पकारको भवति । पंचा० १५ विघ० ।

ओस-अवश्याय-पुं० स्नेहे, “ उदगं वा ओसं वा हिमं वा ” दश०
४ अ० । विशेष । आचा० । “ अवश्यायो रजन्यां यः स्नेहः पतति ।
उदकसूदमतुषारे, अण्कायभेद एषः । आचा० २ भु० १ अ० ॥

ओसकृत्ता-अवष्वक्ष्य-अव्य० पृष्टतो गत्वत्यर्थे, आ० म० प्र०
“ ओसकृत्ता ” विवादे अवष्वक्ष्य अपस्त्यावसरलाभाय-
कालहरणं कृत्वा यो विधीयते स तथोच्यते । विवादभेदे, स्था०
७ डा० ॥

ओसकंत-अवष्वक्त्-त्रि० अपसरणं कुर्वति, ग० २ अधि० ॥

ओसकण-अवष्वक्कण-न० स्वयोगप्रवृत्तिकावावधेरेव अर्वाक-
रणमवष्वक्कणम् । भ० ३ अधि० । स्वयोगप्रवृत्तिनियतकावावधेर-
र्वाकरणे, पि० । विवर्कितविध्वंसनादिकाव्यसंहासरणे, अर्वा-
करणे, वृ० १ उ० । (अवष्वक्कणं प्राज्ञैतिकदोष इति तत्स्थान
एवास्य स्वरूपमाख्यास्यते) अपसर्पणे, पंचा० १३ विघ० ।
ज्वलज्वलमुकानां प्रज्वलनार्थमुदीरणे, वृ० २ उ० ।

ओसकिय-अवष्वक्ष्य-अव्य० अतिदाहजयाऽलमुकान्त्युत्सार्य-
त्यर्थे, दश० ४ अ० ॥

ओसचारण-अवश्यायचारण-पुं० अवश्यायमाश्रित्य तदाश्र-
यजीवनपरोधेन याति । चारणभेदे, ग० २ अ० ।

ओसस-अवसन्न-पुं० सामाचारीविषये अवसीदति प्रमाद्य-
ति यः सोऽवसन्नः । प्रव० २ द्वा० । व्य० । सूत्र० । आव० ।
अवसन्न इय आन्त इवावसन्नः । आद्यस्यादनुष्ठानात् सम्यकरण-
त् (भ० ६ श० ७ उ०) अवसीदति स्म । क्रियाशैथिल्यान्मोक्ष-
मार्गे आन्त इवावसन्नः । ध० २ अधि० । विवर्कितानुष्ठानावसे,
आवश्यकस्वाध्यायप्रत्युपेक्षणध्यानादीनामसम्यकारिणि, ज्ञा०
६ अ० । आवश्यकदिष्वनुद्यमे, व्य० द्वि० ३ उ० ॥

तद्वेदो यथा-

दुविहो खलु ओसन्नो, देसे सध्वे य होति नायव्वो ।

देसोसन्नो तहियं, आवासाई इमो होई ॥

अवसन्नो खलु ज्वति द्विविधो ज्ञातव्यः । तद्यथा देशे देशतः
तत्र देशावसन्न आवश्यकदिष्वनुद्यमायां वक्ष्यमाणो ज्वति ।
तमेवाह ॥

आवासगसज्जाए, पभिलेहणकाणजिखचत्तडे ।

आगमणे निगमणे, ठाणे निसीयणतुयडे ॥

आवश्यकदिष्ववसीदन् देशतोऽवसन्न इत्यायातो गाथाक्षर-
योजनार्थः । ज्ञावार्थस्त्वयम् । आवश्यकमनियतकावं करोति ।
यदि वा हीनं हीनकायोत्सर्गादिकरणात् । अतिरिक्तं वा अनुपे-
क्षार्थमधिककायोत्सर्गकरणात् । अथवा यदैवसिके आवश्यक-
के कर्तव्यं तत् रात्रिके करोति । रात्रिके कर्तव्यं दैवसिके ।
तथा स्वाध्यायं सूत्रपौरोषीयवृत्तं वा । अत्र वदितं “ कुरु त्वमि-
ति ” गुरुणोक्ते गुरुसन्मुखीचूय किंचिदनिष्टं जल्पित्वा अप्रि-
येण करोति न करोति वा सर्वथा विपरीतं वा करोति ।
काविकवेद्यायामुक्ताविकं वा काव्यवेद्यायां प्रतिलेखनामपि
वस्त्रादीनामावर्तनादिजिह्वामतिरिक्तां वा विपरीतां वा दोषैर्वा
संसक्तां करोति तथा ध्यानं धर्मध्यानं शुद्धध्यानं वा यथा
कालं न ध्यायति । तथा जिज्ञां न हि एरुते गुरुणा वा जिज्ञानियु-
क्तो गुरुसन्मुखं किंचिदनिष्टं जल्पित्वा हिण्डते । तथा प्रक्त-
विषयं प्रयोजनं सम्यक् न करोति न मण्डय्यां समुद्दिशति ।
काकशुगाद्यादिजिज्ञासितं वा करोति । अन्ये तु व्याचक्रते (अ-
त्तच्छति) अभक्तार्थग्रहणं सकलप्रत्याख्यानोपवृत्तं ततोऽय-
मर्थः । प्रत्याख्यानं करोति गुरुणा वा जणितो गुरुमुखं किंचि-
दनिष्टमुक्त्वा करोति आगमने नैषेधिकीं न करोति निर्गमने
आवश्यकं च स्थाने ऊर्ध्वस्थाने निपीदने उपवेशने त्वग्ध-
र्तने शयने एतेषु क्रियमाणेषु न प्रत्युपेक्षां करोति । नापि
प्रमार्जनां करोति । अथवा प्रत्युपेक्षणप्रमार्जने दोषदुष्टे ॥

सांप्रतमावश्यककारं व्याख्यानयनि ॥

आवस्सयं अणिययं, करेइ हीणाइरित्तविवरीयं ।

गुरुवयणेण नियोगे, वझाई इणमो उ ओसन्नो ॥

आवश्यकमनियतमनियतकावं यदि वा, हीनमथवाऽतिरिक्तं
विपरीतं वा करोति गुरुराचार्यस्तस्य वचनं गुरुवचनं तेन नि-
योगो व्यापारस्तस्मिन् सति सन्मुखो धलति । किमुक्तं भ-
वति । गुरुणा भिक्षादिषु निगुक्तः सन् गुरुसन्मुखमेव किंचि-
दनिष्टं प्रापमाणो वदनेन गुरुवचस्तथैवानुतिष्ठति । एकदेशतो-
ऽवसन्नः । अत्र प्रायश्चित्तविधिः पार्श्वस्थस्यैवानुसरणीयः ।
यदुक्तं “ गुरुसन्मुखो वदने ” इति तत्सविशेषं विवृणोति ॥

जह उ वड्ढो वड्ढवं, भंजति समिलं तु सो वि एमेव ।

गुरुवयणं अकरेतो, वलाइ कुणतीव उस्सोदु ॥

यथा वड्ढवान् वड्ढीवर्दः प्रेरितः सन् दुःशीलतया संमुखं व्या-
वर्त्यमानः समिद्धां भनक्ति । एवमेव अनेनैव प्रकारेण सोऽ-
प्यवसन्नो गुरुवचनमकुर्वन् संमुखो वड्ढते न पुनः करोति ।
ततः कार्यं करोति वा उत्सह्य उच्छृङ्खल्योऽत्र निषेधार्थं आ-
साद्य इत्यर्थः । किमुक्तं जवति । गुरुसंमुखं किंचिदनिष्टमुक्त्वा-
ऽमर्षं करोतीति उक्तो देशतोऽवसन्नः । सर्वतोऽवसन्नमाह ॥

ओवड्ढपीठफलगं, ओसप्तं संजयं वियाणाहि ।

ठावियगरइयभोई, एमेवेया पडिवत्तिओ ॥

यः पक्कस्याज्यन्तरे पीठफलकादीनां बन्धनानि मुक्ता प्रत्यु-
पेक्षं न करोति यो वा नित्यविस्तृतसंस्तारकः सोऽववड्ढपी-
ठफलकः । तं संयतं सर्वतोऽवसन्नं तद्विजानीहि । यथा यः
स्थापितकजोजी स्थापनादोषदुष्टप्राप्तकजोजी रचितकं ना-
म कांस्यपात्रादि देयबुद्ध्या वैविक्येन स्थापितं तद् शुद्धे इत्येवं
शीलो रचितकजोजी तमपि सर्वतोऽवसन्नं जानीहि । एव-
ममुना प्रकारेण एता अवसन्नविषये प्रतिपत्तयो वेदितव्याः ॥

अधुना प्रायश्चित्तविधिमाह ॥

सामायारी वितहं, ओसन्नो जं च पावए जत्थ ।

सम्मत्तो व अलंदो, नडरुवी एलगो वेव ॥

सामाचार्यं ज्ञानादिसामाचार्यं “काले विणए” इत्यादिरूपां
यदि वा सुत्रमण्युत्तरं मण्युत्तरादिगतां सामाचार्यं वितथा
कुर्वन् । यत्र स्थाने यत्प्रायश्चित्तं प्राप्नोति तत्र तस्य स्वस्थान-
निष्पन्नं प्रायश्चित्तमिति । गतमवसन्नसूत्रम् । व्य० प्र० १ उ० ॥
“जे जिक्खू ओसएणं वंदइ वंदंतं वा साइज्जइ” । जे जिक्खू
ओसएणं पसंसइ पसंसंतं वा साइज्जइ नि० चू० १३ उ० ।
शिथिले, ग० १ अधि० । शिथिलतां गते, व्य० ३ उ० । मग्ने, ।
सूत्र० १ श्रु० ३ अ० । आन्ते, । प्र० १० श० ४ उ० ॥

उत्सन्न-त्रि० प्राचुर्ये, । प्रश्न० १ द्वा० । प्रायोऽर्थे, कल्प० । आब० ।

ओसएणचरणकरण-अवसन्नचरणकरण-पुं० स्त्री० अवस-
न्ने शिथिलतां गते चरणकरणे व्रतश्रमणधर्मादिपिण्यविशोधि-
तमित्यादिरूपे यस्य सोऽवसन्नचरणकरणः । शिथिलचरणकर-
णे, व्य० प्र० ३ उ० ।

ओसएणदोस-अवसन्नदोष-पुं० हिंसादीनामन्यतरसिन्, अच-
सन्नं प्रवृत्तेः प्राचुर्ये बाहुल्यं यत्स एव दोषः । अथवा ‘ओसन्नमि-
ति’ बाहुल्येनानुपरतत्वेन दोषो हिंसादीनां चतुर्णामन्यतरावसन्न
दोषः । धर्मेध्यानस्य प्रथमं वक्तव्यं, स्था० ४ ग० । ग० ।

ओसएणविहारि (ण)-अवसन्नविहारिन्-पुं० आजन्मशि-
थिलाचारे, प्र० १० श० ४ उ० ।

ओसत्त-अवसन्न-त्रि० संबद्धे, ज्ञा० ३ अ० ।

ओसप्पिणी-अवसर्पिणी-स्त्री० । अवसर्पयति भावानित्येवं
शीलाऽवसर्पिणी । प्र० ५ श० १ उ० । अवसर्पति हीयमाना-
रकतया अवसर्पयति वाऽऽशुष्कशरीरादिभावान् हापयतीत्यव-
सर्पिणी । स्था० १ ग० । अवसर्पति क्रमेण हानिमुपपद्यन्ते
शुभा भावा अस्यामित्यवसर्पिणी । (सागरोपमशब्दे वक्ष्यमा-
णस्वरूपाणां सागरोपमाणां) सूक्ष्माकासागरोपमाणां परिपूर्णा-
दिसागरोपमकोटाकोट्यात्मके कावविशेषे, । अवसर्पिण्यां च

समस्ता अपि शुभा भावाः क्रमेणानन्तगुणतया हीयन्ते । अशु-
भा भावाः क्रमेणानन्तगुणतया परिवर्धन्ते । जो० १ पाहु० । नं० ।
अनु० । विशेषः “दससागरोवमकोटाकोटीओ कालो ओसप्पिणी
ए” । स्था० १० ग० ॥ अत्र पररकाः “छुव्विहा ओसप्पिणी
पणत्ता तंजहा सुसमसुसमा जाव दुस्समदुस्समा” स्था० ४ ग०

(१) अवसर्पिण्या जेदाः ।

(२) सुषमादीनां प्रमाणम् ।

(३) सुषमसुषमास्वरूपम् ।

(४) भेरुतावादिबृक्षवर्णनम् ।

(५) वनश्रेणिवर्णनं तत्र कल्पवृक्षस्वरूपवर्णनं च ।

(६) तत्कावभाविमनुष्यादिस्वरूपम् ।

(७) मनुष्यादीनां भवस्थितिः ।

(८) द्वितीयारकस्वरूपम् ।

(९) तृतीयारकस्वरूपं तत्र जगद्व्यवस्थावर्णनं च ।

(१०) चतुर्थारकस्वरूपनिरूपणम् ।

(११) पञ्चमारकस्वरूपम् ।

(१२) षष्ठारकस्वरूपकथनम् ।

(१३) जरतभूमिस्वरूपम् ।

(१) अवसर्पिण्या जेदाः ।

जंबुद्वीपे एं जंते ! दीवे जारहं वासे कतिविहे काझे पणत्ते ?
गोयमा ! दुविहे काझे पणत्ते तं जहा उस्सप्पिणीकाले
अ ओसप्पिणीकाळे अ । ओसप्पिणीकाळे एं भंते ! क-
तिविहे पणत्ते ? गोयमा ! उव्विहे पणत्ते तं जहा सुसमसु-
समाकाले सुसमाकाळे सुसमदुस्समा काळे दुस्समसुसमाकाळे
दुस्समाकाळे दुस्समदुस्समाकाले ॥

अवसर्पिणीकालः कतिविधः प्रज्ञः गौतम ! पडिधः प्रज्ञ-
स्तद्यथा सुष्ठु शोचताः समाः वर्षाणि यस्यां सा सुषमा “निर्दुः-
सुवेः समसुतेरिति” पत्वं सुषमा चासौ सुषमा च सुषमसुषमा
द्वयोः समानार्थयोः प्रकृष्टार्थवाचकत्वादत्यन्तसुषमा एकान्तसु-
खस्वरूपोऽस्या एव प्रथमारके इत्यर्थः । सा चासौ कावश्चेति ।
द्वितीयः सुषमाकावः । तृतीयः सुषमदुःषमा दुष्टाः समा अ-
स्थामिति दुःषमा । सुषमा चासौ दुःषमा च सुषमदुःषमा । सु-
षमानुभावबहुलादुःषमानुजावेत्यर्थः । चतुर्थो दुःषमसुषमा ।
दुःषमा चासौ सुषमा च दुःषमसुषमा । दुःषमानुजावबहुलादु-
षमानुजावेत्यर्थः । पञ्चमो दुःषमा । षष्ठो दुःषमदुःषमाकावः ।
निरुक्तं तु सुषमसुषमावत् ॥

(२) सुषमादीनां प्रमाणमित्यम् ॥

एएणं सागरोवमपमाणेणं चत्तारि सागरोवमकोटाको-
नीओ कालो सुसमसुसमा । १ । तिसि सागरोवमकोडा-
कोनीओ कालो सुसमा २ दो सागरोवमकोडाकोनीओ
काळो सुसमदुस्समा ३ एगा सागरोवमकोटाकोनी वाया-
लीसाए वाससहस्सेहि ऊणिआकालो दुस्समसुसमा ४
एक्कवीसं वाससहस्साइं काळो दुस्समा ५ एक्कवीसं वास
सहस्साइं कालो दुस्समदुस्समा ६ पुणरवि ओसप्पिणीए
एक्कवीसं वाससहस्साइं । कालो दुस्समदुस्समा । एवं प-
निलोम णेअव्वं जाव चत्तारि सागरोवमकोडाकोनीओ

कालो सुगमसुगमा । दससागरोपमकोटाकोटीओ कालो ओसपिणी ॥

एतेन सागरोपमप्रमाणेनाभ्युत्ताधिकेनेत्यर्थः । चतस्रः सागरोपमकोटाकोट्यः कावः सुपमसुपमा प्रावर्णितान्वर्था । अयमर्थः । चतुःसागरोपमकोटीलक्षणः कावः प्रथमारक इत्युच्यते (वाया-दीसत्ति) या च सागरोपमकोटाकोट्येकाद्विचत्वारिंशत्सहस्रै-रुनैवोनिता अस्मा कावश्चतुर्थोऽस्रः सा दुःपमास्तकैरेकविंशतिसहस्रैश्च वर्षाणां पूरणीया । तेन पूर्णकोटाकोट्येका भवति । अव-सर्पिणीकावस्य दशसागरकोटाकोटीपूरिका जवतीत्यर्थः । एवं प्रतिशोमेति पञ्चानुपूर्व्या इत्यम । उक्तं भरतकालस्वरूपम् ॥

(३) अथ कावे भरतस्वरूपं पृच्छन्नाह । तत्रावसर्पिण्या व-
र्तमानत्वेनादौ सुपमसुपमायां प्रश्नः ॥

जंबुद्वीपे एं भंते ! दीवे भरहे वासे इमीसे ओसपि-
णीए सुसमसुसमाए समाए उत्तपकट्टपत्ताए भरहस्स वा-
सस्स केरिसेए आचारभावपमोयारे होत्था ? गोयमा !
बहुसमरमणिज्जभूमिभागे होत्था से जहाणामए आलिङ्गपु-
क्खेइ वा जाव एणाणामणिपंचवण्हिं । तणेहि य मणीहि
य उवसोजिए । तं जहा किएहेहि जाव सुक्खिहेहि एवं वसो
गंधो फासो सहो अतणाण य मणीए य भाणिअव्वो जाव
तत्थ एं वहवे मणुस्सा मणुस्सीओ अ आसयंति सयंति
चिट्ठंति णिसीअंति तुअट्ठंति हसंति रमंति ललंति । तीसे
एं समाए जरहे वासे वहवे उद्दाला कुदाला समुदाला कय-
माला एट्टमाला दंतमाला सिंगमाला संखमाला सेअमाला
णामं दुमगणा पणत्ता ? कुसविकुसविसुच्छस्खमूला मूल-
मंतो कंदमंतो जाव वीअमंतो पत्तेहि अ पुफेहि अ फलेहि अ
अउच्छप्पकिच्छप्पा सिरीए अईवोवसोभेमाणाचिट्ठंति ॥

जम्बूद्वीपे भदन्त ! द्वीपे भरतक्षेत्रेऽस्यामवसर्पिण्यां संप्रति या-
वर्तमानेति शेषः । सुपमसुपमानाम्नायां समायां कालविभागल-
क्षणायां अरके इत्यर्थः । किलक्षणायामित्याह । उत्तमकाष्ठां
प्रकृष्टामवस्थां प्राप्तायां “ क्वचिदुत्तमकट्टपत्ताए इति ” पाठस्त-
त्रोत्तमान् सत्कालापेक्षयोत्कृष्टान् अर्थान् वर्षादीन् प्राप्ता उत्त-
मार्थप्राप्ता तस्यां भरतस्य वर्षस्य कीदृश आकारभावप्रत्यव-
तारः (होत्थेत्ति) अभवत् । सर्वमन्यन्प्राप्त्याख्यातार्थं नवर-
मत्र मनुष्योपभोगाधिकारे शयनसुभयथापि संगच्छते निद्रा-
सहितत्वभेदात् । अथ सविशेषमनुजिघृक्षुणा गुरुणा पृष्टमपि
शिष्यायोपदेष्टव्यमिति प्रश्नपद्धतिरहितं प्रथमारकानुभाज-
नितभरतभूमिसौभाग्यसूचकं सूत्रचतुर्दशकमाह (तीसेण-
मित्यादि) तस्यां समायां भरतवर्षे वहवे उद्दालाः कोदालाः
समुदालाः कृतमालाः दन्तमालाः शृङ्गमालाः रङ्गमालाः श्वेत-
माला नाम दुमगणा दुमजातिविशेषसमूहाः प्रज्ञास्तीर्थकरग-
णधरैः । हे श्रमण ! आयुष्मन् ते च कथंभूता इत्याह । कुशाः
दर्भाः विकुशा विल्वजादयस्तृणविशेषास्तेर्विशुद्धं रहितं वृक्ष-
मूलं तदधोभागो येषां ते तथा । इह मूलं शाखादीनामपि
आदिमो भागो लक्षणया प्रोच्यते यथा शाखामूलमित्यादि ।
तथा सकलवृक्षसकलमूलप्रतिपत्तये वृक्षग्रहणं मूलमन्तः कन्द-
मन्त इति पदद्वयं यावत्पदसंग्राह्यं च जगतीवनगततरुगण-

वक्ष्याख्येयम् । पत्रैश्च पुष्पैश्च फलैश्च अवच्छिन्नप्रतिच्छिन्ना
इति प्राग्वत् । श्रिया अतीवोपशोभमानास्तिष्ठन्ति वर्तन्ते
इति भावः ।

(४) तत्र भेरुतालादिवृक्षनिरूपणायाह ।

तीसेणं समाए जरहे वासे तत्थ तत्थ वहवे भेरुतालव-
णाइं हेरुतालवणाइं सेरुतालवणाइं सालवणाइं सरलवणाइं
सत्तिवणवणाइं पूअफल्लिवणाइं खज्जूरीवणाइं णालिए-
रिवणाइं कुसविकुसविसुच्छस्खमूलाइं जाव चिट्ठंति । ती-
सेणं समाए जरहे वासे तत्थ तत्थ वहवे सरिआगुम्माणे
मालिआगुम्मा कोरंटयगुम्मा बंधुजीवगुम्मा वीअगुम्मा
वाणगुम्मा कणइरगुम्मा कुज्जायगुम्मा सिंदुवारगुम्मा जोई
गुम्मा मोरगगुम्मा जूहिआगुम्मा मल्लिआगुम्मा वासंति-
आगुम्मा वत्थुलगुम्मा वालगुम्मा आगम्मिगुम्मा चंपग-
गुम्मा जावीगुम्मा एवणीआगुम्मा कुंदगुम्मा महाजाईगु-
म्मा रम्मा महामेहणिकुरंवच्चूआदसच्छवणं कुसुमं कुसुमेति
जेणं जरहे वासे बहुसमरमणिज्जंभूमिभागं वा या विदुअ-
गसालामुक्कपुप्फपुंजो वयारकलिअं करेंति । तीसेणं समाए
भरहे वासे तत्थ तत्थ तहिं तहिं बहुईओ पडमलयाओ जाव
सामलयाओ णिचं कुसुमिआओ जाव लयावणाओ ॥

तस्यां समायां बहूनि सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् भेरुता-
लादयो वृक्षविशेषाः “ क्वचित्पभवालवणा इति ” पाठस्तत्र पत्रवा-
लास्तरुविशेषाः सालः सर्जः सरदो देवदारुः सप्तपर्णः प्रतीत-
स्तेषां वनानि पुष्पफली कमुकतरुः खज्जूरीनारिकेरे प्रतीते
तासां वनानि शेषं प्राग्वत् (तीसेणमित्यादि) तस्यां स-
मायां बहवः सेरिकागुल्माः नवमालिकागुल्माः वन्धूजीवक-
गुल्मा यत्पुष्पाणि मध्याहे विकसन्ति मनोचगुल्माः वीजक-
गुल्माः वाणगुल्माः कुज्जगुल्माः सिन्दुवारगुल्माः जातिगु-
ल्माः मुक्कगुल्माः यूथिकागुल्माः मल्लिकागुल्माः वासन्ति-
कगुल्माः वस्तुवगुल्माः सेवारगुल्माः अगस्त्यगुल्माः चम्पकगु-
ल्माः जातिगुल्माः नवनीतिकागुल्माः कुन्दगुल्मा महाजातिगु-
ल्माः । गुल्मा नाम द्रुस्वस्कन्धबहुकाण्डपत्रपुष्पफलोपेताः । एषा-
श्च केचित् प्रतीताः । केचिद्देशविशेषतोऽवगन्तव्याः । रम्याः
महामेघनिकुरम्बचूताः । दशार्धवर्णं पञ्चवर्णं कुसुमं जातायेक-
वचनं कुसुमसमूहं कुसुमयन्ति उपादयन्तीति ज्ञातः “ ये णमि-
ति ” प्राग्वत् । भरते वर्षे इति पृष्टीसप्तम्योरर्थं प्रत्यभेदात् भरत-
स्य वर्षस्य समरमणीयं भूमिभागं वार्ताविधूता वायुकम्पिता यः
अग्रशालास्ताभिर्मुक्तो यः पुष्पपुञ्जः स एवोपचारः पूजा तेन
काचित् युक्तं कुर्वन्तीति (तीसेणमित्यादि) सर्वमेतत् प्राग्वत् ॥

(५) अथात्रैव वनश्रेणिवर्णनायाह ।

तीसेणं समाए भरहे वासे तत्थ तत्थ तहिं तहिं बहुई-
ओ वणराईओ पएणत्ताओ किएहाओ किएहाभासाओ
जाव मनोहराओ रतमत्तअण्यकोरगजिगारगकोडलगर्जावं
जीवगन्दीमुहकविलपिङ्गलक्खगकारंरुवचक्कायगकलहंस-
सारमअणेगसउणगमिहुणविअरिआओ सद्दुण्णयमहुर-
सरणाइआओ मंप्पिडिअणाणाविहगुच्छवावीपुक्खरिणीदी-

हिआसुअमुणिविचित्तअरुंनतरसाहुणिरोगकसव्वोअपु-
फलममिच्छिओ पिंमिजातपासादिआओ तीसे एं समाए
जरहे वासे तत्थ तत्थ तहिं तहिं मत्तंगा एणं दुमगणा प-
एणत्ता । जहा से चंदप्पभा जाव द्दप्पमिच्छिआ चिट्ठंति ।
एवं जाव अणिगणा एणं दुमगणा पएणत्ता ।

तत्र तत्र प्रदेशे तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहवो वनराजयः प्रकृ-
प्ताः इहानेकजातीयानां वृक्षाणां पङ्क्तयो वनराजयः ततः पूर्वोक्तसू-
त्रेभ्योऽस्य निजार्थेति न पौनरुक्त्यं ताश्च कृष्णाः कृष्णवभासा
इत्यादिविशेषेण जातं प्राग्वत् । यावन्मनोहरिण्यः । यावत्पदसं-
ग्रहश्चायं “णीओ ज्ञासाओ हरिआओ हरिओ भासाओ सीआओ
सीओ ज्ञासाओ णिआओ णिओ भासाओ तिआओ तिआओ ज्ञासा-
ओ किएडाओ किएहच्छायाओ णिलाओ णिलच्छायाओ हरि-
आओ हरिअच्छायाओ सीआओ सीअच्छायाओ णिआओ
णिअच्छायाओ तिआओ तिअच्छायाओ घणकमिअच्छायाओ”
वाचनान्तरे “घणकमिअच्छायाओ महामेहणिकुरंबनूयाओ
रम्माओ” इति एतत्सूत्रं प्राक् पञ्चवरवेदिकावनवर्णनाधिकारे नि-
खिन्नमपि यत्पुनर्लिखितं तदतिदेशदर्शितानां सूत्रे साक्षाद्-
दर्शितानां च वनवर्णकविशेषणपदानां विजागझापनार्थमिति
सूत्रे कानिचिदेकदेशग्रहणेन कानिचित्सर्वग्रहणेन कानिचि-
त्क्रमेण कानिचिदुत्क्रमेण साक्षाद्विखितानि सन्ति तेन मा
वृद्धाचयितृणां व्यामोह इति सम्यक् पाठज्ञापनाय वृत्तौ पुनर्लि-
ख्यते । “रयमत्तग्रण्यकोरगभिगारगकोरुगजीवं जीवगन्दी-
मुदकविअपिगलक्खगकारंडवचक्कवायकलहंससारसअणेगस-
उणगणमिहुणविअरिआओ सहुणइअमहुरसरणादिआओ सं-
पिंमिअदरिअममरमहुकरपहकरपरिहितमत्तग्रण्यकुसुमासव-
लोअमहुरमुमगुमेतंगुजंतदशगामाओ (णायाविह गुच्छति) णा-
णाविहगुच्छगुम्ममंरुधगसोहिआओ वावापुक्खरिणीदीहिआसु-
(असुअमुणिअति)असुणिवेसे अरम्मजाअघरय(ओविचित्तत्ति)वि-
चित्तसुहकेउ नूआओ (अभिमिति) अरुंनतरपुष्फफलाओ वादि-
रपत्तो वणाओ पत्तेहि अउप्फेहि अ उच्छुष्णपरिच्छाओ ‘साहुत्ति’
साहुफलाओ (णिरोगकात्ति) णिरोगयाओ सव्वाओ अपुष्फफलस-
मिआओ (पिंमिमत्ति) पिंमिमताहारिमं सुगंधिसुहसुरभिभरणं
हरं च महयागं धव्वुणि सुअंतीउ जाव पासादीआउ ४ इति ।
व्याख्या प्राग्वत् नवरं (रतमत्ताः) सुरतोन्मादिनो ये पद्-
दाया जीवा इत्यादि । एवमेव हि सूत्रकाराः पदैकांशग्रहणतः ।
“ एवं जाव तदेव इच्छावव्वुओ सेसं जहा इत्यादि ” पदानि-
व्यङ्ग्यैरिति देशैर्देशितविवक्षणाय वाच्याः सूत्रे लाघवं दर्शयन्ति ।
यत उक्तं निशीथभाष्ये पोरुशोदेशं “कथंइ देसगहणं, कथंइ
जणंति निरयसेसाइ । उक्कमकमजुत्ताइ, कारणवसओ निरुत्ताइ”
अथात्र वृक्षाधिकारात्कल्पद्रुमस्वरूपमाह (तीसेणमित्यादि)
तस्यां समायां भरते वर्षे तत्र तत्र देशे तस्मिन् तस्मिन् प्रदेशे
मत्तं मदस्तस्याङ्गं कारणं मदिरारूपं येषु ते मत्ताङ्गा नाम दुम-
गणाः प्रकृताः । कीदृशास्ते इत्याह । यथा ते चन्द्रप्रज्ञादयो म-
द्यविधयो बहुप्रकाराः । सूत्रे चैकवचनं प्राकृतत्वात् । यावच्छ-
प्रतिच्छन्नास्तिष्ठन्ति एवं यावद्वनना नाम दुमगणाः प्रकृता इति ।
अत्र सर्वो यावच्छब्दादयं सूचितो मत्ताङ्गादिद्रुमवर्णको जीवा-
भिगमोक्तानुसारेण भावनीयः । स चायं “ जहा से चंदप्पभा-
मणिसिलागवरसीधुवरवारुणिसुजायपत्तपुष्फफलओअणिजा ।
ससारवदुद्वज्जुतिसंनारकात्तसंधिआसवामेहुमेरगिआभउद्ध-

जातिपरुवत्तल्लगसताउ खज्जरमुट्ठिआ सारकाविसायणसुपक्क-
रेवा अरसवरसुरावण्णंभरसफरिसजुत्तवव्विअपरिणामा मज्ज
विही बहुण्णगारा तदेव ते मत्तंगा विहुमगणा अणेगवदुविविह-
वोससा परिणया एमउज्जविहीए उववथा फलेहिं पुण्णा वीसं
दंति कुसविसुच्छक्खमला । यावच्छन्नप्रतिच्छन्ना सिरीई अई-
व उवसोभेमाणा रचिट्ठंति” । अत्र व्याख्या । “इदं च संकेत-
वाक्यमपरेष्वपि व्याख्यास्यमानकल्पद्रुमसूत्रेषु बोध्यम् च-
न्द्रस्यैव प्रभा आकारो यस्याः सा चन्द्रप्रज्ञा । मणिशिलाकेव म-
णिशिलाकावरा च तत् साधु च वरा चासौ वारुणी चवरवारुणी
तथा सुजातानां सुपरिपाकागतानां पुष्पाणां फलानां चोयस्य
गन्धध्वस्य यो निर्यासो रसस्तेन साराः । तथा बहूनां द्र-
व्याणामुपवृद्धकाणां युक्तयो मीढनानि तासां संज्ञारः प्राभृत्यं येषु
ते तथा कावे स्वस्वोचितं सन्धिस्तदङ्गभूतानां द्रव्याणां संधान-
योजनमित्यर्थः तस्माज्जायन्ते इति कावसन्धिजा एवंविधाश्च
ते आसवाः । किमुक्तं भवति । पत्रादिवासकद्रव्यभेदान् अनेक
प्रकारो ह्यासवः । पत्रासवादिरानननिर्दिष्टो भवतीति ततः
पदद्वयपदद्वयमीलनेन विशेषण समासः । मधुमेरकौ मद्यविशे-
षौ रिष्टा भरिष्टा रत्नवर्णा ज्ञायाः शास्त्रान्तरे जम्बूकफलफलिके-
ति प्रसिद्धा दुग्धजातिः आसादतः क्षीरसदृशी प्रसन्ना सुरावि-
शेषः । तल्लकोऽपि सुराविशेषः । शतायुर्नाम या शतवारं शोधि-
ताऽपि स्वस्वरूपं न जहाति । सारशब्दस्य प्रत्येकं योजनात्
खज्जरसारनिष्पन्न आसवविशेषः । सुपक्कः परिपाकागतो यः
क्षोदरस इक्षुरसस्तन्निष्पन्ना वरसुरा एते सर्वेऽपि मद्यविशेषाः ।
पूर्वकाले लोकप्रसिद्धा इदानीमपि शास्त्रान्तरतो लोकतो वा
यथास्वरूपं वेदितव्याः । कथंभूता एते मद्यविशेषा इत्याह व-
र्षेण न प्रस्तावादतिशायिना एवं गन्धेन रसेन स्पर्शेन च
युक्ताः सहिता बलहेतवो वीर्यपरिणामा येषां ते तथा बहवः
प्रकारा जातिभेदेन येषां ते बहुप्रकाराः तथैवेति पदभिन्नक्रमेण
योजनात् । तथा स्वरूपेणैव न त्वन्यादेशेन मद्यविधिना मद्यप्र-
कारेणोपपेतास्ते मत्ताङ्गा अपि दुमगणा इति भावः । अन्यथा
दृष्टान्तयोजना न सम्यग् भवति । इति किंविशिष्टेन मद्यविधि-
नेत्याह । अनेको व्यक्तिभेदात् बहुप्रभूतं यथा स्यात्तथावि-
धयो जातिभेदान्नानाप्रकारो जातिभेदतो नानाविध इति
भावः । स च केनापि कल्पपालादिना निष्पादितोऽपि संभा-
व्यते तत आह विस्त्रसया स्वभावेन तथाविधक्षेत्रादिसाम-
ग्रीविशेषजनिते परिणतो न पुनरीश्वरादिना निष्पादित इति ।
तत्र पदत्रयस्य पदद्वयपदद्वयमीलनेन कर्मधारयः । सूत्रे च
स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् । ते च मद्यविधिनापपेता न ताला-
दिवृक्षा इवाङ्कुरादिषु किं तु फलादिषु । तथा चाह । फलेषु
पूर्णाः मद्यविधिभिरिति गम्यम् । सप्तम्यर्थे तृतीया प्राकृतत्वात् ।
यत् विष्यन्दन्ति स्ववन्ति सामर्थ्यात्तानेवानन्तरोदितान्मद्य-
विधीन् क्वचिद्विगसंतीति पाठः । तत्र विकसन्तीति व्याख्ये-
यम् । किमुक्तं भवति । तेषां फलानि परिपाकगतमद्यविधिभिः
पूर्णानि स्फुटित्वा शतान् मद्यविधीन्मुञ्चन्तीति भावः । शेषं तथैव
अथ द्वितीयकल्पवृक्षजातिस्वरूपमाख्यातुमाह ।

तीमेणं समाए तत्थ तत्थ तहिं तहिं बहवे जिगा एणं
दुमगणा पएणत्ता । तामया सो जहा मेवारगघरगकत्तस-
करगककरिपायकांचणिउदंक्वच्छणिमुपइडगविडरपारीच-
सकजिगारकगेमिसरगपरगपत्तीआअणल्लगचव्विअअवमद

दगवारगविचित्रवट्टगमणिवट्टगमुत्तिवापीण्या कंचणम-
णिरयणजच्चित्ता भायणविही य बहुप्पगारा तहेव ते भिंगा
वि दुमगणा । अण्णेगवहुविहवीससा परिणयाए भायणवि-
हीए उववेअफलेहिं पुष्पा विव विसंतीति ॥

तस्यां समायां तत्रेत्यादि प्राग्वत् भृतं भरणं पूरणमित्यर्थः ।
तत्राङ्गानि कारणानि न हि भरणक्रियाभरणीयं भाजनं वा भव-
तीति तत्संपादकत्वात् । वृत्ता अपि भृताङ्गाः । प्राकृतत्वाच्च
भिंगा उच्यन्ते । यथा सद्यारको मरुदेशप्रसिद्धनामा मङ्गल्यघटः
घटको लघुघटः कलशो महाघटः कटकः प्रतीतः ।
कर्करी स एव सविशेषः । पादकाञ्चनिका पादधावन-
योग्या काञ्चनमयी पात्री उदङ्को येनोदकं मुच्यते वार्द्धा-
नी लम्बिका यद्यपि नामकोशे करककर्करीवार्द्धादीनां न क-
श्चिद्विशेषस्तथापीह संस्थानादिकृतो विशेषो लोकतोऽवसेय
इति सुप्रतिष्ठकः पुष्पपात्रविशेषः पारी स्नेहजाप्लं चपकः सु-
रापानपात्रं भृङ्गारः कनकालुकः शरको मदिरापात्रं पात्रीस्थले
प्रसिद्धे दकवारको जलघटः विचित्राणि विविधचित्रोपेतानि वृ-
त्तकानि भोजनकणोपयोगिघृतादिपात्राणि तान्येव मणिप्रधा-
नानि वृत्तकानि मणिवृत्तकानि शक्तिश्चन्द्रनाद्याधारभूता शेषा 'वि-
ट्टरकरोडिनलुकचपालितायमदगवारग'०पीनकाद्योक्ततो विशि-
ष्टसंप्रदायाद्याऽवगम्याः काञ्चनमणिरत्नानां भक्तयो विच्छिन्नय-
स्ताजिः चित्रा भाजनविधयो भाजनप्रकारा बहुप्रकारा एकैक-
स्मिन् विधाववान्तरानेकभेदजावात् । तथैवेति पूर्ववत् । ते भृ-
ताङ्गा अपि दुमगणा "अण्णेति" पूर्ववत् । भाजनविधिनोपपेताः
फलेः पूर्णा इव विकसन्ति । अयमर्थस्तेषां भाजनविधयः फ-
लानीय शोभन्ते । अथवा इवशब्दस्य जिन्नक्रमेण योजना तेन
फलेः पूर्णा भाजनविधिना घोषपन्ना दृश्यन्ते इति ॥

अथ तृतीयकटपवृत्तस्वरूपमाह ॥

तीसेणं समाए तत्थ तत्थ तहिं तहिं बहवे तुडिअंगा
णामं दुमगणा पप्पत्ता । समणाउसो जहा से आलिगमुङ्-
गपणवपरुहदहरगरडिडिंमिमजंजाहोरंजकणियखरमुहि-
मुगुंदसंखिअपरिलीवच्चकपरिवाइणिवंसवेणुघोसविवंचिमह-
तिकच्छविजिरिआ तलतान्नकंसतालमुसंपत्ता । आतोज्जवि
हीनिउणगंधवसमयकुसलेहिं फंदिआ तिट्ठाणकरणमुद्धा
तहेव ते तुमिअंगा वि दुमगणा । अण्णेगवहुविहवाससा परि-
णयाए ततविततघणसुसिराए आतोज्जविहीए उववेआ
फलेहिं पुष्पा विव विसंठंति कुसविकुसं जाव चिट्ठंति ॥

यथा ते आलिङ्गयो नाम यो वादकेन मुरज आविङ्ग्य वाद्यते हृदि
धृत्वा वाद्यते इत्यर्थः मृदङ्गो लघुमृदङ्गः पणवो जारमृदङ्गो ल-
घुपटङ्गो वा पटङ्गः स्पष्टः वर्द्धकः यस्य चतुर्भिश्चरैरवस्थानं
भुवि सगाधो चर्मावनद्धो वाद्यविशेषः । करटी सुप्रसिद्धा । क्रिमः
प्रथमप्रस्तावनासूचकः पणवविशेषः भम्मा ढक्का निःस्वनानि
इति संप्रदायः होरम्भा महाढक्का महानिःस्वनानीत्यर्थः । कणि-
ता काचिद्दीणा खरमुखी काहवी मुकुन्दो मुरजविशेषो योऽ-
तिङ्गिणं प्रायो वाद्यते । शङ्खिका लघुशङ्खरूपा तस्याः स्वरो म-
नाक् तीक्ष्णो भवति न तु शङ्खस्येवातिगम्भीरः पिरवीवच्च-
कौ तृणरूपवाद्यविशेषः । परिवादिनी सप्ततन्त्री विणा वंशः प्रती-
तः वेणुर्वेशविशेषः । सुघोषा वीणाविशेषः विपञ्चीतित-

न्त्री वीणा महती सप्ततन्त्रिका सा कञ्जपी जारती वीणा । रिग-
सिगिका घर्ष्यमाणवादित्रविशेषः । इति आरुविधिवृत्तौ एते क-
थंजृता इति । तत्रं हस्तपुटं तादाः कांस्यतालाश्च प्रतीताः एतैः
सुसंप्रयुक्ताः सुष्ठु अतिशयेन सम्यग्यथोक्तनीत्या प्रयुक्ताः सं-
वद्धाः यद्यपि हस्तपुटं न कश्चित्तर्यविशेषः तथापि तद्वृत्तितश-
ब्दप्रतिकृतिः शब्दशब्दो लक्ष्यते । एतादृशा आतोद्यविधयस्तूर्य-
प्रकाराः निपुणं यथा ज्वन्ति एवं गन्धर्वसमये नाट्यसमये कु-
शलास्तैः स्पन्दिता व्यापारत इति ज्ञावः । पुनः किंविशिष्टा इ-
त्याह । त्रिषु आदिमध्यावसानेषु स्थानेषु करणेन क्रियया य-
थोक्तवादनक्रियया शुद्धा अवदाता न पुनरस्थानव्यापारणरूपदो-
षवेशनापि कदाङ्किताः तत्र वृट्तिताङ्गा अपि दुमगणास्तथैव तथा
प्रकारेण नत्वन्यादृशेन । तत्रं वीणादिकं विततं पटहादिकं घनं
कांस्यतालादिकं सुपिरं वंशादिकमेतद्वेषेण सामान्यतश्चतुर्विधेन
आतोद्यविधिनोपपेताः शेषं प्राग्वत् इति ।

अथ चतुर्थकटपवृत्तस्वरूपमाह ॥

तीसेणं समाए तत्थ तत्थ तहिं तहिं बहवे दीवसिहा णा-
मं दुमगणा पप्पत्ता । समणाउसो जहा सेसं जाविसम-
ए नवनिहिवणो दीविआचकवालविंदपभूयवदिपालित्ता-
हे धणिउज्जालिए तेमिरमदए कणगनिगरकुसुमिअपालिअत्त
गवणप्पगासे कंचणमणिरयणविमलमहरिहतवणिज्जुज्जल-
विचित्रदंभाहिं दीविआहिं सहसा पज्जालिउत्सपिअनि-
रुतेअदिपंतविमलगदगणसमपट्हाहिं वितिमरकरमूरप-
सरिउज्जो अ विद्विआहिं जानुज्जलपहसिअभिरामाहिं सो-
अमाणाहिं सोजमाणं तहेव ते दीवसिहा वि दुमगणा अण्णे-
गवहुविहवीससा परिणयाए उज्जोअविहीए उववेआ
फलेहिं पुष्पा कुसविकुसं जाव चिट्ठंति ॥

तस्यां समायां दीपशिखा इव दीपशिखास्तत्कार्यकारित्वात् ।
अन्यथा व्याघातकादित्वेन तत्राग्नेरभावात् दीपशिखानामप्यसं-
भवात् । योजना प्राग्वत् । यथा तत्संध्यारूपो विरूढ उपरि स-
मयवर्तित्वेन मन्दो रागस्तत्समये तदवसरे नवनिधिपतेश्चक्रवर्ति-
न इव इहस्वा दीपा दीपिकास्तासां चक्रवातं सर्वतः परिमण्डल-
रूपं वृन्दं कटिगित्याह । प्रचूता ज्यस्यः स्पूरा शिववर्तीया दशा
यस्य तत्तथा । पर्याप्तः परिपूर्णः स्नेहस्तैलादिरूपो यस्य तत्तथा ।
धणिभमित्यर्थमुज्ज्वलितमत एव तिमिरमर्दकम् । पुनः किं वि-
शिष्टमित्याह । कनकनिकरः सुवर्णराशिः कुसुमितं च तत् पारिजा-
तकवनं च पुष्पितसुरतरुविशेषवनं ततो ह्रन्धस्तत्प्रकाशः प्रभा
आकारो यस्य तत्तथा । एतावता समुदायविशेषणमुक्तमिदानीं
समुदायसमुदायिनोः कथंचित् भेद इति ख्यापयन् समुदायवि-
शेषणमेव विवक्षुः समुदायिविशेषणान्याह । लोकेऽपि वक्तारो
भवन्ति । यदि जन्ययात्रा महर्किजकनैराफीर्णेति (कंचणेत्यादि)
काजिः शोभमानमिति संबन्धः । कथंजृताभिः दीपिकाभिरत आह
काञ्चनमणिरत्नमाहाविमलाः स्वाज्ञाविकागन्तुकमद्वरहिता म-
हार्हा महोत्सवार्हाः । तपनीयं सुवर्णविशेषस्तनोज्ज्वला दीप्ताः
विचित्रवर्णा दग्गा यासां तास्तथा ताजिः सहसा एककात्वं प्र-
ज्वालिताश्च ता उत्सपिताश्च वर्युत्सर्पणेन । तथा स्निग्धं मनोहरं
तेजो यासां तास्तथा दीप्यमानो रजन्यां भास्वान् विमलोऽत्र
धूल्याद्यपगमेन ग्रहणो ग्रहसमूहस्तेन समा प्रज्ञा यासां ता-

स्ताभिः । ततः पदद्वयपदद्वयमीदृशेन कर्मधारयः । तथा वि-
तिमिराः करा यस्यासौ वितिमिरकरो निरन्धकारिकरणः स
चासौ सूरश्च तस्येव यः प्रसृत उद्योतः प्रज्ञासमूहस्तेन (चिह्नि-
र्भाहं ति) देशीयपदमेतत् । दीप्यमानाभिरित्यर्थः । ज्वाला एव
यदुज्ज्वलं प्रहसितं हासस्तेनाजिरामा रमणीयास्ताभिः अत एव
शोभमानम् । तथैव ते दीपशिखा अपि हुमगणा अनेकबहुवि-
विधविस्त्रसा परिणतेनोद्योतविधिनोपपेताः । यथा दीपशिखा
रात्रौ गृहान्तरुद्योतन्ते दिवा गृहादौ तत्पदेन दुमा इत्याशयः ।
एवं च वक्ष्यमाणज्योतिषिकाख्यदुमेज्यो विशेषः कृतोऽपि प्रव-
र्त्ततीति शेषं प्राग्वत् ॥

अथ पञ्चमकल्पवृक्षस्वरूपमाह ।

तीसे णं समाए तत्थ २ बहुवे जोइसिआ णामं दुमगणा
पणत्ता । समणाउसो जहा से अइरुगयसरयसूरमंरु-
पंरंतउकासहससदिपंतविजुज्जाअहुअवहणिष्मज्जिआणि-
चंतथेअतत्तत्रणिज्जिंसुआसोअजपाकुसुमाविंयसि अपुं-
जमणिरयणकिरणजवाहिंगुलरयणिगररूवाइरेगरूवा तहेव
तेजोइसिआ वि हुमगणा । अणेगवहुविविहवीससा परि-
णया य उज्जोअविहीए उववेया सुह्वेसा मंदलेसा मंदयव-
लेसा कूरा इव ठाणट्ठिआ अन्नोन्नसमोगाढाहिं लेसाहिं
साए पहाए तिप्पणसे सव्वओ समंताओ हासंति उज्जो-
अंति पजासंति कुसुमं जाव चिडंतीति ।

अत्र व्याख्या । तस्यां समायां तत्थेत्यादि पूर्ववत् । ज्योतिषिका
नाम हुमगणाः प्रज्ञा इत्यन्वययोजना । अन्वर्थस्त्वयं ज्योती-
षि ज्योतिष्का देवास्त एव ज्योतिषिकाः । अत्र मन्तावरणस्वा-
यं इक्षप्रत्ययः । उणादयो व्युत्पन्नानि नामानि इत्यव्युत्पत्तिपक्षा-
श्रयणादि सप्रत्ययान्तत्वाज्जावादिकारलोपाज्जावश्च संज्ञायते ।
जीवाभिगमवृत्तौ ज्योतिषिका इति संस्कारदर्शनात् । तत्रापि
प्रधानाप्रधानयोः प्रधानस्यैव ग्रहणं तेनात्र ज्योतिषिकशब्देन
सूर्यो गृह्यते तत्सदृशप्रकाशकारित्वेन वृक्षा अपि ज्योतिषिकाः ।
ज्योतिर्वह्निदिनेशयोरिति वचनत् । ज्योतिःशब्दः सूर्यवाचको व-
ह्निवाचको वा शेषस्वार्थिकप्रत्ययादिकं तथैव । ते च किं विशिष्टा
इत्याह । तथा ते अचिरेत्यादिना हुतवह इत्यन्तेन संबन्धः ।
अचिरोक्तं शरत्सूर्यमण्डलं यथा वा पतङ्गलकासदृशं प्रसिद्धं
यथा वा दीप्यमाना विद्युत् यथा वा उद्गता ज्वाला यस्य स
उज्ज्वालस्तथा निर्धूमो धूमरहितो ज्वलितो दीप्तो यो हुतवहो
दहनः सूत्रे पदोपन्यासव्यत्ययः प्राकृतत्वात् । ततः सर्वेषामे-
षां छन्दः । एते च कथं जूता इत्याह । निर्धूमातरमग्निसंयोगेन
यक्षैतं शोधितं तसं च तपनीयं ये च किंशुकाशोकजपाकुसुमानां
विकासितानां पुज्या ये च मणिरत्नकिरणाः । यश्च जात्यहिङ्गुल-
कनिकरस्तद्रूपेज्योऽतिरेकेणातिशयेन यथायोग्यं वर्णतः प्रभया
च रूपं स्वरूपं येषां ते तथा । ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः ।
तथैव ते ज्योतिषिका अपि हुमगणा अनेकबहुविधविस्त्रसा परि-
णतेनोद्योतविधिनोपपेता यावत्तिष्ठन्तीति संतुष्टः । ननु यदि सूर्यम-
ण्डलादिवत्तेजप्रकाशकास्तर्हि तद्वत्तेजो निर्दिद्यत्वतीव्रवज्जम-
त्वादिधर्मोपेता अपि जवन्तित्याह । सुखक्षेत्रा सुखकारिणिलक्ष्या-
स्तथामन्दक्षेत्रास्तथा मन्दातपस्य जनितप्रकाशस्य क्षेत्रा येषां ते
तथा सूर्यानन्त्यातपस्य तेजो यथा दुःसहं न तथा तेपामित्यर्थः ।

तथा कूटानीव पर्वतादिशृङ्गाणीव स्थानस्थिताः स्थिरा इति
समयक्षेत्रवहिवर्ती ज्योतिष्का इव तेऽवज्ञासयन्तीति ज्ञावः । तथा
अन्योऽन्यं परस्परं समवगाढाभिलेख्याभिः सहिता इति शेषः
किमुक्तं जवति । यत्र विवक्षितज्योतिषिकाख्यतरुलेख्या अवगाढा
तत्रान्यस्य लेख्या अवगाढा यत्रान्यतरुलक्षेत्रा अवगाढा तत्र वि-
वक्षिततरुलेख्या अवगाढा इति “साए पजाए इत्यादि पभाए सं-
तीत्यन्तं” सूत्रं विजयद्वारतोरणसंबन्धिरत्नकरणकवर्णने व्याख्या-
तमिति । कुशविकुशेत्यादि पूर्ववत् । एषां च बहुव्यापी दीपशिखा-
वृक्षप्रकाशोपेक्षया तीव्रश्च प्रकाशो भवतीति पूर्वज्यो विशेषः ।

अथ षष्ठकल्पवृक्षस्वरूपमाह ।

तीसे णं समाए तत्थ तत्थ बहुवे चित्तंगा णामं दुमगणा
पणत्ता । समणाउसो जहा से पेच्छाघरे विचित्ते र-
म्भे वरकुसुमदाममालुज्जले जासंतमुक्कुपुप्फुंजोवयारक-
लिए विरल्लिअविचित्तमल्लितिरिसमुदप्पगम्भे गतिमवेहिम-
संघाइमेण मल्लेण केअतिप्पिविभागरइएणं सव्वओ चेव
समणुबध्दे पविरल्लंवंतविप्पइट्ठं चवणोहिं कुसुमदामेहिं
सोभमाणे वणमाले कयग्गए चेव दिप्पमाणे तहेव ते चि-
त्तंगा वि हुमगणा अणेगवहुविविहवीससा परिणयाए मल्ल-
विहीए उववेआ कुसविकुसं जाव चिडंतीति ।
तस्यां समायामित्यादि प्राग्वत् नवरं ‘चित्तंगा’ इति चित्रस्यानेक-
प्रकारस्य विवक्षायाः प्राधान्यान्माल्यस्याङ्गं करणं तत्संपादकत्वा-
त् वृक्षा अपि चित्राङ्गाः । यथा तत्प्रेक्षागृहं विचित्रं नानाचित्रो-
पेतमत एव रम्यं रमयति छट्टणां मनांसि इति बाहुलकात्कर्त-
रियप्रत्ययः । किं विशिष्टमित्याह । वरकुसुमदाम्नां मालाः श्रेण-
यस्ताभिरुज्ज्वलं देदीप्यमानत्वात् । तथा भास्वान् विकासितत-
या मनोहरतया च देदीप्यमानो मुक्तो यः पुञ्जोपचारस्तेन
कलितं तथा विरल्लितानि तनु विस्तारे इत्यस्य स्तेनस्तरुतद्वत्
विरल्ला इत्यनेन विरल्लादेशे कृते कप्रत्यये च विरल्लितानि विर-
लीकृतानि विचित्राणि यानि माल्यानि ग्रन्थितपुष्पमालास्तेषां
यः श्रीसमुदयः शोभाप्रकर्षस्तेन प्रगुल्लमतीव परिपुष्टम् । तथा
ग्रन्थितं यत्तुत्रेण ग्रन्थितं वेष्टितं यतः पुष्पमुकुटमिन्द्रोरुपंयुपरि-
शिखराकृत्या मालास्थापनं पूरितं यल्लुच्छिद्रेषु पुष्पनिवेशेन पूर्यते
संघातितं यत्पुष्पं पुष्पेण परस्परं नाद्यप्रवेशेन संयोज्यते ततः
समाहारद्वन्द्वे एवंविधेन माल्येन ठेकशिल्पिना परमदक्षेण क-
लावता विजागरचितेन विजक्तिपूर्विककृत्येन यद्यत्र योग्यं ग्रन्थि-
तादि तत्प्रयत्नेन सर्वतः सर्वसुदिक् समनुबद्धम् । तथा प्रविरल्लेखे
म्यमानैस्तत्र प्रविरल्लत्वं मनागप्यसह तत्त्वमात्रेण भवति ततो विप्र-
कृष्टत्वप्रतिपादनायाह । विप्रकृष्टैर्वहदन्तरालैः पञ्चवर्णैः ततः क-
र्मधारयः कुसुमदामजिः शोभमानं वनमाला वन्दनमाला वन्द-
नमालाकृता अग्रभागे यस्य तत्तथा । तथा जूतं सदीप्यमानं तथैव
चित्राङ्गा अपि नाम हुमगणाः । अनेकबहुविधविस्त्रसा परिण-
तेन माल्यविधिनोपपेताः “कुसविकुसविसुसुमलादि” प्राग्वत् ।

अथ सप्तमकल्पवृक्षस्वरूपमाह ।

तीसे णं समाए तत्थ तत्थ बहुवे चित्तरसा णामं दुमगणा
पणत्ता समणाउसो जहा से सुगंधवरकमलसालितंदुलवि-
सिट्टणिरुवहयदुप्परध्दे सारयघयगुलखंरुमहुमेलिए अइरसे
परमरणे होज्जा उत्तमवस्संघंपंते । अट्ठवा रसो चक्कवहि-

स्त होज्ज णिउणेहिं सूर्यपुरिसेहिं संजिए चउकप्पसेअसित्ते
इव उदणे कलमसालिणिवत्तिए विपक्के सवप्फमिउविसय-
सगलसित्ते । अणेगसाअणगसंजुत्ते अहवा पदिपुल्लद्वुव-
क्खमे सुसक्खए वल्लगंधरमफरिसजुत्तवलविरिअपरिणामे
इदिअवलपुट्टिविपक्खणे खुप्पिवासमहणे पहाणगुलका-
दिअखंमचउंदिघओवणीएव्वधोअगेमहसमिदग्गे हवे-
ज्ज परमइडगसंजुत्ते तहेव ते चित्तरसा वि दुग्मणा ।
अणेगवहुविविहविंसमसा परिणयाए भाअणविहीए उ-
ववेआ कुसविकुसं जाव चिट्ठीतीति ॥

तस्यां समायामित्यादियोजना प्राग्वत् । ववरं चित्रो मधुरा-
दिभेदभिन्नत्वेनानेकप्रकार आस्वादयितृणामाश्चर्यकारी वा
रसो येषां ते तथा । यथा तत्परमात्रप्रायसं भवेदिति संबन्धः ।
किंविशिष्टमिह ये सुगन्धाः प्रवरगन्धोपेताः समासान्तविधे-
रनित्यत्वादत्रेदं रूपस्य समासान्तस्याभावो यथा सुरभिगन्धेन
वारिणेति वराः प्रधाना दोषरहिताः क्षेत्रकालादिसामग्रीसंपा-
दिताः फलाभा इति भावः । कलमशालेः शालिविशेषस्य तण्डु-
ला निस्तुपितकणाः । यच्च विशिष्टं विशिष्टगवादिसंबन्धिनिरु-
पहतमिति पाकादिभिरविनाशितं दुग्धं तैराद्धं पक्वं परमक-
लमशालिभिः परमदुग्धेन च यथोचितमात्रेण केन निष्पादि-
तमित्यर्थः । तथा शारदं घृतं गुडखण्डं मधु वा शर्करा परप-
यायं मेलितं यत्र तत्तथा कान्तस्य परनिपातः प्राकृतत्वात् ।
सुखादिदर्शनाद्वा । अत एवातिरसमुत्तमवर्णगन्धवत् । यथा
चा राज्ञश्चक्रवर्तिनं श्रेष्ठं इव भवेदित्यर्थः । निपुणैः सूपपुरैः
रूपकारैः संक्षिप्तो निष्पादितः चत्वारः कल्पा यत्र स चासौ
सेकश्च चतुष्कल्पसेकस्तेन सिकः रसवती शास्त्राभिज्ञा हि श्रो-
दनेषु सौकुमार्योत्पादनाय सेकाविषयाश्चतुरः कल्पान् विद-
धति । स च श्रोदनः किंविशिष्ट इत्याह । कलमशालिनिर्व-
र्तितः कलमशालिमय इत्यर्थः । विपक्वो विशिष्टपरिपाकमा-
गतः सञ्जप्पानि बाणं मुञ्चन्ति । मृदूनि कोमलानि चतुष्कल्प-
सेकादिना परिकर्मितत्वात् विशदानि सर्वथा तुषादिमलाप-
गमात् । सकलानि पूर्णानि सिकानि यत्र स तथा । अनेकानि
शालनकानि पुष्पफलप्रभृतीनि प्रसिद्धानि तैः संयुक्तः अथवा
मोदक इव भवेदिति किं विशिष्ट इत्याह । परिपूर्णानि सम-
स्तानि द्रव्याणि पलाप्रभृतीनि उपस्कृतानि नियुक्तानि यत्र त-
त्तथा निष्ठान्तस्य परनिपातः सुखादिदर्शनात् । सुसंस्कृतो
यथोक्तमात्राग्निपरितापादिना परमसंस्कारमुपनीतः वर्णगन्ध-
रसस्पर्शाः सामर्थ्यादतिशायिनस्तैर्युक्ता बलवीर्यहेतवश्च परि-
णामा आयतिकाले यस्य स तथा । अतिशायिभिर्वर्णादिभिः
बलवीर्यहेतुपरिणामैश्चोपेता इति भावः । तत्र बलं शरीरं
वीर्यमान्तरौतसाहः । तथा इन्द्रियाणां चक्षुरादीनां बलं स्वस्व-
विषयग्रहणपाटवं तस्य पुष्टिरतिशायी पोषस्तां वर्धयति ।
नन्वादित्वादतः । तथा क्षुत्पिपासामधन इति व्यक्तम् । तथा
प्रधानः कथितो निष्पक्वो गुडस्तादृशं वा खण्डं तादृशी वा म-
त्स्यएडी खण्डशर्करा तादृशं वा घृतं तान्युपनीतानि योजि-
तानि यस्मिन् तथा निष्ठान्तस्य परनिपातः सुखादिदर्शनात् ।
तथा ऋक्षणा सूदमा निर्वस्त्रगालितत्वेन समिता गोधूमचूर्णं तत्र
भस्तन्मूलदलनिष्पन्न इति भावः । परम इष्टकमत्यन्तवत्त्वभं
तदुपयोगिद्रव्यं तेन संयुक्त एतद्व्यक्तिः संप्रदायगम्या । तथैव

ते चित्ररसा अपि दुग्मणा अनेकवहुविविधविस्त्रसापरिणतेन
भोजनविधिनोपपेताः इत्यादि प्राग्वत् ।

अथाष्टमकल्पवृत्तस्वरूपमाह ।

तीसेणं समाए तत्तय वहेव मणिअंगा णामं दुग्मणा
पल्लत्ता । समणाउसो जहा से हारफ्फहारवेट्टणयमउरकुं-
लवासुत्तगहेमजाअमणिजाअकल्लगजाअगसुत्तउचिअकलग-
खुड्डयएकावडिअसुत्तगमगरिअउरत्थगेविज्जसेणिमुत्तग-
चूअमणिअणगतिअगपुप्फगसिद्धत्थयकल्लवाअिससिसूरउ-
सहचक्रगतअमंगयतुमिअं हत्थमालगहरिसयकेयूरवल्लयप-
ल्लवंअंगुलिज्जगवल्लक्खदीणारमाअिआकंचिमेहलकलावप-
यरगपारिहेरगपायजालपंटाआखिखिणिरयणोरुजाअखुड्डि-
अवरणेअरचलणमाअिआ कणगणिगअमअिआ कंच-
णमणिरयणअचिचित्ता तहेव ते मणिअंगा वि दुग्मणा
अणेगा जाव नूसणविहीए उववेआ जाव चिट्ठीतीति ।

तस्यां समायामित्यदि प्राग्वत् नवरं मणिमयानि आजरणा-
न्यायाराधेयोपचारात्मणीनि तान्येव अङ्गानि अवयवा येषां ते
मण्यङ्गा भूषणसंपादका इत्यर्थः । यथा ते हारोऽष्टादशसरिकः
अर्धहारो बवसरिकः । वेष्टनकः कर्णाभरणविशेषः मुकुटकुण-
्डे व्यक्ते वासुत्तगं हेमजातं सञ्चिच्छुसुवर्णावङ्गारविशेषः । एवं
मणिजातकनकजालके अपि परं कनकजातकस्य हेमजातते
भेदो रुढिगम्यः । सूत्रं कण्ठैकककृतं सुवर्णसूत्रम् । उचितक-
टकानि योग्यवलयानि कुड्मकुड्मलीयकविशेषः । एकावलीः च
विचित्रमणिककृता एकसूत्रिका च कण्ठसूत्रं प्रसिद्धं मकरिका-
मकराकार आभरणविशेषः । उरस्थं हृदयाजरणारविशेषः । ग्रैवेयं
ग्रीवाजरणविशेषः । अत्र सामान्यतो विवक्ष्या ग्रैवेयमिति जी-
वाज्रिममवृत्त्यनुसारेणोक्तम् । अन्यथा हेमव्याकरणादावलङ्कार-
विवक्षायां ग्रैवेयकमिति स्यात् । एवमन्यत्रापि तत्तद्वृत्त्यनुसारेण
ज्ञेयं श्रोणिसूत्रकं कटिसूत्रकं चूडामणिनामं सकलवृत्तसारो
नरामरेन्द्रमैत्रिस्थायि । अमङ्गलमयप्रमुखदोषहृत् परममङ्गल-
भृत् आजरणविशेषः । कनकतिष्ठकं ललाटाभरणं पुष्पकं पुष्पा-
कृतिखटाटाजरणं । सिद्धार्धकं सर्पपत्रमाणस्वर्णकणरत्नितसुव-
र्णमणिमयं । कर्णपाली कर्णोपरितनविभागचूषणविशेषः । शशि-
सूर्यवृषताः स्वर्णमयचन्द्रिकादिरूपा आजरणविशेषाः । चक्रकं
चक्राकारः शिखेचूषणविशेषः तल्लजङ्गकं घटिकानि च बाह्याज-
रणानि अन्योर्विशेषस्तु आकारकृतः । हस्तमातृकं हर्षकम्
केयूरमङ्गदम् । पूर्वस्मात्प्राकृतिकृतो विशेषः । वलयं कङ्कणम् । प्राज्ञ-
म्बं भुवनकम् । अङ्गुलीयकं मुद्रिकावलकं रुढिमम्यम् । दीनारमा-
त्रिका सूर्यमालिका दीनाराद्यकृतिमणिकमात्रा । काञ्ची मेख-
ला । कलापाः स्त्रीकट्याजरणविशेषाः विशेषश्चैषां रुढिगम्यः ।
प्रतरकं वृत्तप्रतल आजरणविशेषः । पारिहार्यं वलयविशेषः ।
पादेषु जालाकृतयो घण्टिका घघरिकः । किङ्किण्यः कुड्मघण्टि-
काः । रत्नोरुजातं रत्नमयम् । जङ्गयोः प्रलम्बमानं संकलकं संभा-
व्यते । कुड्डिका वराणि तूपुराणि व्यक्तानि चरणमात्रिका संस्थान-
विशेषकृतपादाजरणम् (लोके पागमां इति प्रसिद्धम्) कनकनि-
गरः निगराकारः पादाभरणविशेषः सौवर्णः (संज्ञायन्ते च
कमला इति प्रसिद्धाः) एतेषां मात्रिका श्रेणिः । अत्र च व्या-
ख्यातव्यतिरिक्तं भूषणस्वरूपं लोकतो गम्यम् । इत्यादिका भूष-

णविधयो मय्यनप्रकाराः बहुप्रकाराः अवान्तरभेदात् । ते च किं विशिष्टा इत्याह काञ्चनमणिरत्नजतिचित्रा इति व्यक्तम् । तथैव तथा प्रकारेण जूषणविधिनोपपेतास्ते मय्यङ्गा इति तात्पर्यार्थः । शेषं प्राग्वत् ।

अथ नवमकल्पवृक्षस्वरूपमाह ।

तीसे एं समाए तत्थ तत्थ बहवे गेहागारा णामं दुमगणा पणत्ता । समणाउसो जहा से पागास्टालयचरियदार- गोपुरपासायागासतलमंडलएगसालगविसालगतिसाझग - चउसालगगञ्जघरमेहाणघरवलभीहरचित्तमालयघरजत्ति- घरवट्तंसचउरंसणंदिआवत्तमंदिआ पंडुतरतलमुंरुमालह- म्मिअं अहवा णं धवन्नहरअरुमागहक्किभमसेन्नप्पसेन्न- संत्तिअकूमागारप्पसुविहिकोड्ढगअणेगघरसरणलेण आवणा विडंगजालविंदिणिज्जहूअपवरंगचंदसालिआ रूवविभत्ति- कहिआ भवणविही बहुविकप्पा तहेव ते गेहागारा विदु- मगणा अणेगबहुविहिवीससा परिणयाए सुहारुहणसु- होत्ताराए सुहाणक्खमणपवेसाए ददरसोपाणपंतिकिआए पइरिकसुहविहाराए मणोणुकूलाए जवणविहीए उववेया जाव चिट्ठंतित्ति ॥

तस्यां समायामित्यादि प्राग्वत् । गेहाकारानाम् दुमगणाः प्र- ज्ञप्ताः । यथा ते प्राकारो वप्रः अट्टावकः प्राकारो परिवर्त्याश्रय- विशेषः चरिका नगरप्रकारान्तरालेष्टहस्तप्रमाणो मार्गद्वारं व्यक्तं गोपुरं पुरधारं प्रासादो नरेन्द्राश्रयः आकाशतलं कूटाद्याच्छि- अकुट्टिमं मरुपः छायाद्यर्थे पटादिमय आश्रयविशेषः । एक- शावकद्विशालकत्रिशालकचतुःशालकादीनि जवनानि । नवरं गर्तगृहं सर्वतो वर्ति गृहान्तरमज्यन्तरगृहमित्यर्थः । अन्यथोत्त- रत्र वक्ष्यमाणेनावरकेण पौनरुक्त्यं स्यात् मोहनगृहं सुरतगृहं बलभीच्छदिराधारस्तत्प्रधानं गृहं वृत्तं वर्तुलाकारम् । त्यस्रं त्रि- कोणं चतुरस्रं चतुष्कोणं नन्दावर्तः प्रासादविशेषस्तद्वत्संस्थि- तानि नन्दावर्ताकाराणि गृहाणि पञ्चाद् द्वन्द्वः पाण्डुरतलं शुद्धा- मयतलं सुमरुमालहर्म्यम् उपर्यनाच्छादितं शिखरादिजागरादि- तं हर्म्यम् । अथवा णमिति प्राग्वत् धवलं गृहं सौधम् अरुमा- गधविज्रमाणि गृहाविशेषाः । शैलसंस्थितानि पर्वताकाराणि गृ- हाणि अरुशैलसंस्थितानि तथैव कूटाकारेण शिखराकृत्याद्या- नि सुविधिकोष्ठकानि सुसुत्राण्यपूर्वकरचितोपरितनजागविशे- पाणि अनेकानि गृहाणि सामान्यतः शरणानि तृणमयानि लय- नानि पर्वतनिकुट्टितगृहाणि । सामान्यतः शरणानि आपणा हट्टाः । इत्यादिकाः भवनविधयो बास्तुप्रकारा बहुविकल्पा इ- त्यन्वयः । कथं नूता इत्याह । विटङ्कः कपोतपात्री जातवृन्दो गवा- क्समूहः । निर्वृहः द्वारोपरितनपाश्वेविनिर्गतदारु अपवरकः प्र- तीतः । चन्द्रशालिका शिरोगृहम् । एवं रूपाजिर्विजत्तीभिः क- धिताः । तथैव भवनविधिनोपपेतास्ते गेहाकारा अपि दुमगणा- स्तिष्ठन्तीति । संबन्धः किं विशिष्टेन विधिनेत्याह । सुखेनारोह- णमूर्ध्वगमनं सुखेनावतारोऽधस्तादघतरणं यस्य स तथा । सु- खेन निष्क्रमणं निर्गमः प्रवेशश्च यत्र स तथा । कथमुक्तं स्व- रूपमित्याह । ददरसोपानपङ्क्तिवितेन अत्र हेतौ, तृतीया । तथा प्रतिरिक्ते एकान्ते सुखो विहारोऽवस्थानशयनादिरूपो यत्र स तथा । मनोऽनुकूलेनेति व्यक्तं शेषं प्राग्वत् ॥

अथ दशमकल्पवृक्षस्वरूपमाह ॥

तीसे एं समाए तत्थ तत्थ बहवे अणिगणा णामं दुमग- णा पणत्ता । समणाउसो जहा से अण्णगखोमतणुलकं- वन्नदुगूलकौसेज्जकालमिगपट्ठअंसुअचीणअंसुअपट्ठाआ - भरणचित्तसिलवखणभकट्टाणगणिगणीलकज्जलवहुवप्पर - त्तपीअसुक्किन्नसक्खयमिगलोमं हेमप्परद्वग अवरुत्तरसिंधुउ- सभदविन्नवंगकझिगतझिणतंतुममयत्तिचिचवत्थहिवीबहुप्प- गारा वरपट्ठणुगया वण्णरागकलिआ तहेव ते अण्णगणावि दुमगणा । अणेगबहुविहिवीससा परिणयाए वत्थविहीए उववेआ कुसविकुसं जाव चिट्ठंति ॥

वाक्ययोजना पूर्ववत् । नामार्थस्तु विचित्रवस्त्रदायित्वात् । न विद्यन्ते नग्नास्तात्कालीनजना येन्यस्ते अनग्नाः । यच्च प्रा- क्तनेषु बहुषु जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिस्त्रादर्शेषु (आयाणा इति) दृश्य- ते स द्विपिप्रमादः संभाव्यते । प्रस्तुतस्त्राद्यापकविस्तारोपदर्श- के जीवाभिगमे एतादृशपाठस्यादर्शनात् । आजिनकं चर्ममयं वस्त्रं । कौमं सामान्यतः कार्पासिकं । अतस्तीमयमित्ये । तनुं शरीरं सुखस्पर्शतया वाति अनुगृह्णातीति तनुजं तनुसुखादिक- म्बलः प्रतीतः । अणुअकंबल इति पाठे तु तनुकः सूक्ष्मोर्णाक- म्बलः । दुकूलं गौडविषयविशिष्टकार्पासिकं अथवा । डुकूलो वृक्षविशेषस्तस्य वल्कं गृहीत्वोदूखले जलेन सह कुट्टयित्वा बु- सीकृत्य च वीयते यत्तदुकूलं कौशेयं च सरितन्तु निष्पन्नं । कावमृगपट्टः कावमृगचर्म । अंशुकचीनांशुकानि नानादेशेषु प्रसिद्धानि । डुकूलविशेषणरूपाणि । पूर्वोक्तस्यैव वस्त्रस्य या- न्यज्यन्तरहारिभिर्निष्पाद्यन्ते सूक्ष्मतराणि भवन्ति तानि चीनां- शुकानि वा पट्टानि पट्टसूत्रनिष्पन्नानि आभरणैश्चित्राणि विचित्रा- णि आजरणाचित्राणि । शृङ्गणानि सूक्ष्मतनुनिष्पन्नानि कल्या- णकानि परमलक्षणोपेतानि । जृङ्गः कीटाविशेषः स इव नीलम् ॥ तथा कज्जलवर्णं बहुवर्णं विचित्रवर्णं रक्तपीतशुक्लसंस्कृतं परि- कर्मितं यन्मृगलोमहेम च तदात्मकं कनकरसञ्चरितत्वादिधर्म- योगात् ॥ रल्लकः कम्बलविशेषो जीणादिपश्चाद् द्वन्द्वः । एते च कथंचूता इत्याह । अपरः पश्चिमदेशः उत्तर उत्तरदेशः सिन्धु- देशविशेषः (उसजत्ति) संप्रदायगम्यं । इविम्वङ्ककडिङ्गा देशवि- शेषाः ॥ एतेषां संबन्धिनस्तत्र देशोत्पन्नत्वेन ये ते तथा । तलि- नतन्तवः सूक्ष्मतन्तवः तन्मया या प्रक्तयो विचित्रतयो विशिष्टरच- नास्ताभिश्चित्राः इत्यादिका वस्त्रविधयो बहुप्रकारा जवेयुर्वर- पत्तनं तत्तत्प्रसिद्धपत्तनं तस्मादुज्जता विनिर्गता विविधैर्वर्णैर्विवि- धैरागैर्मञ्जिष्टरागादिभिः कत्रितास्तथैव ते नग्नका अपि दुम- गणाः । अनेकबहुविधिविधिविखसा परिणतत्वेन वस्त्रविधिनोपपेता इत्यादि । अत्र चाधिकारे जीवाजिगमस्त्रादर्शे क्वचित् २ किं- चिदधिकपदमपि दृश्यते । तत्तु वृत्तौ व्याख्यातं स्वयं पर्यालो- च्यमानमपि च नार्थप्रदमिति न लिखितम् ॥ तेन तत्संप्रदायाद- वगन्तव्यं तमन्तरेण सम्यक् पाठशुद्धेरपि कर्तुमशक्यत्वादिति उक्तं सुषमसुषमायां कल्पदुमस्वरूपम् ॥

(६) अथ तत्कावजाविमनुजस्वरूपं पृच्छन्नाह ॥

तीसे णं भंते ! समाए जरहे वासे मणुआणं केरिसए । आयाारभावपणोयरे पणत्ते । गोयमा ? ते णं मणुआ सुप्प- इट्ठिअकुम्मचारुचलणा जाव लक्खणवज्जणुणोववेआ

सुजायसुविजत्तसंगयंगा पासादीआ जाव पडिरुवा ।

तस्यां समायां भदन्त ! भरतवर्षे मनुजानां प्रकमाद्युगिम्नां कीदृशक आकारभावप्रत्यवतारः प्रकृतः । भगवानाह गौतम ! ते मनुजाः सुप्रतिष्ठिताः सत्प्रतिष्ठानवन्तः संगतनिवेशा इत्यर्थः । कर्मवत् कच्छपवत् उन्नतत्वेन चारवश्चरणा येषां ते तथा ननु मानवा मौलितो वार्या देवाश्चरणतः पुनरिति कविसमयाम्मनुजजन्मिनां युगिम्नां पादादारभ्य वर्णने कथं युक्तिमदित्युच्यते । वरेण्यपुण्यप्रकृतिकत्वेन ते देवत्वेन वाभिमतता इति न कदाचिदनुपपत्तिरिति । अत्र यावच्छब्दसंग्राह्य “मुद्धसिरया ” इत्यन्तं जीवाभिगमादिप्रसिद्धं सूत्रं चैतत् ।

रत्तुप्पत्तपत्तमउअसुकुमादकोमद्वतत्ता । एगणगरमगरसागरचक्रकहरंकलक्खणकिअचक्षणा अणुपुव्वसुसाहयंगुदीआ । उप्पयतणुतंवरिण्णक्खवा संतिअसुसिद्धिण्णगूढगुप्फा एणीकुरुविंदवत्तवट्टाणुपुव्वजंथा समुगगनिमगगूढजाणू गयससणसुजायससिभोरू वरवारणमत्ततुद्वविक्रमविमत्ता सिअगई पमुद्धअवरतुरगसीहवरवट्टिअकडी वरतुरगसुजायगुज्जदेसा आइसुहउव्व निरुव्वेवा साहयसोणंदमुसद्वदप्पणा णिगरिअवरकणगउरसरिसवरवट्टिअमज्जा ऊसविहगसुजापवीणकुच्छी ऊसोअरा सुद्धकरणा गंगावत्तपयाहिणावत्ततरंगभंगुरविकिरणतरुणवाहिअअकोसायंतप -- उमगंजीरविअरुणाजा उज्जुअसमसहिअजवत्तणुकसिणसिण्णिअदेज्जलरुहसूमादमउअरमणिज्जरोमराई संणयपासा संगयपासा सुंदरपासा सुजायपासा मिअमाइअपीणरइअपासा अकरुंअकणगरुअगणिम्मद्वसुजायणिस्वहयदेहधारी पसत्थवत्तीसद्वक्खणधरा कणगसिद्धायलुज्जपसत्थसमतद्वउव्वअवक्खा जुअससिजपीणरइअपीवरपउट्टसंतिअसुसिद्धिण्णधिरसुवक्खसंधिपुरवरफट्टिहवट्टिअभुजा जुजगीसरविउद्वभागआयाणफट्टिहउच्छूददीहवाहू रत्ततद्वोवइअमज्जलमंसलसुजायपसत्थलक्खणअछिदजालपाणी पीवरकोमलवरंगुदीआ आयंवत्तलिणसुद्धल्लिण्णक्खवा चंदपाणिलेहा सूरपाणिलेहा संखपाणिलेहा चक्रपाणिलेहा दिसासोवत्थियपाणिलेहा चंदसूरसंखचक्रादिसा सोवत्थिअपाणिलेहा अणगवरलक्खणुत्तमपसत्थसुद्धइयपाणिरेहवरमहिसवराहसीहसद्धल्लउसहणागवरपडिपुष्पविपुल्लखंथा चउरंगुद्वसुप्पमाणकुंवरसरिसगीवा मंसलसंतिअपसत्थसद्धविपुल्लहणुआ अवाट्टिअसुविजत्तचित्तमंसूअचिअसिद्धप्पवाद्विक्खलसणिजाधरोट्टा पंसुरयमसिसगलविमद्वणिम्मद्वसंखगोखीरफेणकुंदगरयमुणालिआ धवद्वदंतसेदी अखंददंता अफुडिअदंता सुजायदंता अविरद्वदंता एगदंतसेदीव्वअणेगदंता हुअवहणिज्जंतथोअतत्त तवणिज्जरत्ततद्वतालुजीहा गरुवायतउज्जुत्तुंगणासा अवदालिअपोंररीकणयणा कोआसीयधवलपत्तद्वअरीआणा

मित्रचावरुद्धकिइहज्जराइसंतिअसंगयआययसुजायतणु -- किसिणणिद्धत्तुमआ अट्टीणपमाणजुत्तसवणा सुस्सवणा पीणमंसकल्लकपोलदेसजागा णिव्वणसमल्लद्वमद्वचंदप्पसमणिद्वारा उरुवइयडिपुष्पसोमवयणा धणणिविअसुवक्खलक्खणुसुकूमागारणिजपिडिअगा सिण च्छत्तागारुत्तमंगदेसा दारुमपुप्फप्पगासतवणिज्जसरिमणिम्मलसुजाय -- केसंतकेसभूमि सामलीवोंदघणणिचिआ छोडिअमिइवि -- सयपसत्थसुहुमलक्खणसुगंधसुंदरजुअमोअगाभिगणीलकज्जुज्जलपडिद्वभमरगणणिक्खणिकुरुवणिचिअपयाहिणावत्तमुद्धसिरआ ॥

अत्र व्याख्या । रक्तं लोहितमुत्पलपत्रवत्सुदुकं मार्दवगुणां -- पेतमकर्कशमित्यर्थः । तच्चासुकुमारमपि संभवति । यथा घृष्टमृष्टपापाणप्रतिमा । तत आह । सुकुमारेज्योऽपि शिरीषकुसुमादिज्योऽपि कोमलं सुकुमात्रं तलं पादतलं येषां ते तथा नगो गिरिः नगरमकरसागरचक्राणि स्थानि अङ्गधरश्चन्द्रः अङ्गस्तस्यैव बाञ्छनं यल्लोके मृगादिव्यपदेशं लभते । एवं रूपैर्लक्षणैरुक्तवस्त्वाकारपरिणताभिः रेखाभिरङ्किताश्चक्षणा येषां ते तथा । पूर्वस्या अनुद्वधव इति गम्यते अनुपूर्वाः किमुक्तं जवति । पूर्वस्या उत्तरोत्तरा नखं नखेन हीनाः “गहणहेणहीनाउ” इति सामुद्रिकशास्त्रवचनात् । अथवा आनुपूर्व्येण परिपाट्यावर्धमाना हीयमाना वा इति गम्यते । सुसंहता अविरता अद्भुतः पादाप्रावयवा येषां ते तथा । अत्रानुपूर्व्येति विशेषणात् पादाहुर्लप्रहणं तासामेव नखं नखेन हीनत्वात् । उन्नता मध्ये तुङ्गास्तनवः प्रतलास्ताम्रा रक्ताः स्निग्धाः स्निग्धकात्तिमन्त्राः पादगता इति सामर्थ्यवज्ज्यम् । तच्छर्णनाधिकारात् येषां ते तथा । णक्खेत्यत्र द्वित्वं सेवादित्वात् । संस्थितौ सम्यक् स्वरूपप्रमाणतया स्थितौ सुस्थिष्ठौ सुधनौ सुस्थिरावित्यर्थः । गूढौ गुप्तौ मांसलत्वादनुपलब्धौ गुल्फौ घुटिकौ येषां ते तथा । एणी हरिणी तस्या इह जङ्गा प्राह्या । कुरुविन्दस्तृणविशेषः । वत्तं च सूत्रवन्नकम् । एतानीव वृत्ते वतुंते आनुपूर्व्येण क्रमेण उर्ध्वं स्थूलतरे इति शेषः जङ्गे येषां ते तथा । औपपातिकवृत्तौ तु अन्ये त्वाहुः । एयस्तापः कुरुविन्दकुटिलिकाभिधानां रोगविशेषस्ताजिस्त्यक्ते इत्यपि व्याख्यातमस्ति वृत्तेत्यादि । तथैव समुद्रकः समुद्रकाश्चराजानविशेषः तस्य तत्पिधानस्य च संधिस्तन्निमग्रे गूढे मांसलत्वादनुपलब्धे जानुनी येषां ते तथा । क्वचित् “समुमानिमगगूढजाणू” इति पाठस्तत्रसमुद्रकस्यैव पक्षिविशेषस्यैव निसर्गतो गूढे स्वजावतो मांसलत्वादनुन्ते न तु शोफाद्विकारतः शेषं तथैव गजस्य हस्तिनः श्वसनः गुणमादरुः सुजातः सुनिष्पन्नः तस्य संनिजावूरु येषां ते तथा । सुजातशब्दस्य विशेषणस्य परनिपातः प्राकृतत्वात् । मत्तो वरः प्रधानो भद्रजातीयत्वाद्धारणो हस्ती तस्य विक्रमश्चङ्क्रमणं तद्वद्वलसितः विलासः संजातोऽस्या इति तारकादित्वादितत्त्वप्रत्ययः । विलासवतीः गतिर्गमनं येषां ते तथा अत्रापि मत्तशब्दस्य विशेष्यात् परनिपातः प्राकृतत्वात् । प्रमुदितो रोगाद्यजांगनातिपुष्टो यौवनप्राप्त इति गम्यते । एवंविधो यो वरतुरगः सिंहवरश्च तद्वद्वर्तिता वृत्ता कटी येषां ते तथा वरतुरगस्यैव सुजातसुगुप्तत्वेन सुनिष्पन्नो गुह्यदेशो येषां ते तथा । आकीर्णहय इव जात्याश्च इव निरुपल्लेपाः । जात्याश्चो हि मूत्राद्यनुपल्लिग्नाश्चो जवती-

ति सौहृते सौनन्दं नाम ऊर्ध्वाकृतमुद्रवत्क्रांतिकापुं तच्च मध्ये तनु
उजयोः पाश्वेयोर्वृहत् । अथवा संहतं संक्षिप्तमर्थं सौनन्दं रामागुधं
मुसलविशेष एव मुसलं सामान्यतः । दर्पणशब्देनेहावयवे स-
मुदायोपचारादर्पणं गण्डो गृह्यते । तथा निगमितं सारीकृतं व-
रकनकं तस्य त्सरुः खड्गादिमुष्टिस्तैः सहस्रं तेषामिवेत्यर्थः ।
तथा वरवज्रस्येव सौधर्म्येन्द्रायुधस्येव कामो, वलितो वलयः
संजाता अस्येति वदितो वदित्रयोपेतो मध्यो मध्यभागो येषां
ते तथा । ऊपस्येवानन्तरोक्तस्येवोदरं येषां ते तथा । शुचीनि प-
वित्राणि निरुपलेपानीति भावः करणानि चक्षुरादीनीन्द्रिया-
णि येषां ते तथा । अत्र च “पम्हविअरुणाभा” इति पदं क्वचि-
द्वाचनान्तरे प्रसिद्धमपि उत्तरपदेन मा पुनरुक्ताज्ञासो भूयादि-
ति न व्याख्यातम् । गङ्गाया आवर्तकः पयसां भ्रमः स इव प्रदकि-
णावर्तो न तु वामावर्तोः तरङ्गा इव तरङ्गास्तिस्रो वलयस्तानिः
जह्जुरा जुग्रा रचिकिरणैस्तस्मैरभिनैवैर्बोधितमुद्रिकीकृतं सत्
अक्रोशयमानं विकचीजवदित्यर्थः । पद्म तच्छम्भूरा विकटा
विशाखा नाभियेषां ते तथा । विशेषणस्य परनिपातः प्राग्वत् ।
अस्माच्च निर्देशादनान्यपि समासान्तः । ऋजुका अवका समा
न कापि दन्तुरा संहिता संततिरूपेण स्थिता न त्वपान्तरावव्यव-
च्छिन्ना सुजाता सुजन्मा न तु काळादिवैगुण्यतो दुर्जन्मा । अत
एव जात्या प्रधाना तन्वी न तु स्यूता कृष्णा न तु मर्कटवर्णा ।
स्निग्धा चिकुणा आदेया दर्शनपथमुपगता सती पुनः पुनराका-
ङ्क्षणीया । उक्तमेव विशेषणद्वारेण समर्थयते (वरुहत्ति) सखवणि-
मा अत आदेया सुकुमारा मृद्वी अतिक्रामत्वारमणीया रम्या रोम-
राजियेषां ते तथा । सम्यक् अधोऽधः क्रमेण नते पार्श्वे येषां
ते तथा । संगते देहप्रमाणोचिते पार्श्वे येषां ते तथा । अत एव
सुन्दरपार्श्वः सुजातपार्श्वः इति पदद्वयं व्यक्तम् । तथा मिते प-
रिमिते मात्रिके मात्रोपेते । एकार्थपदद्वययोगादतीवमात्रान्विते-
नोचितप्रमाणे अन्याधिके पीने उपचिते रतिदे पार्श्वे येषां ते
तथा । अविद्यमानं मांसवत्त्वानुपलब्धयमाणं करणुकं पृष्ठव-
शास्थिकं यस्य देहस्य सोऽकरणुकः । अत्राल्पत्वेनात्राववि-
वक्षणात् एवं निर्देशः । अनुदराकन्येत्यादिवत् । अथवा अकर-
णुकमेवेति व्याख्येयं कनकस्येव रुचको रुचिरस्य सः । निर्म-
लः स्वाभाविकागन्तुकमद्वरहितः । सुजातो बीजाधानादारज्य
जन्मदोषरहितः । निरुपद्रवो ज्वरादिदेशाद्युपद्रवरहितः । एवं-
विधो यो देहस्तद्धारयन्तीत्येवंशीवास्तथा कनकशिखातलव-
दुज्ज्वलं प्रशस्तं समतलविषममुपचितं मांसत्वं विस्तीर्णमूर्ध्वा-
धोपेक्षया पृष्ठं दक्षिणोत्तरतो वक्र उरो येषां ते तथा । श्रीव-
त्सो वाचनविशेषः तेनाङ्कितं वक्रो येषां ते । युगसंनिभौ वृत्तत्वे-
नायतत्वेन च यूपतुल्योपनीतौ मांसवौ रतिदौ पश्यतां सुजगौ
पीधरप्रकोष्ठकावकृशकलाचिकौ तथा । संस्थिताः संस्थानवि-
शेषवन्तः सुस्थिताः सुघना विशिष्टाः प्रधानाः घना निविष्टाः स्थिरा
नातिश्रुताः । सुवष्टाः स्नायुभिः सुष्ठु नद्धाः संध्योऽस्थिसंस्थाना
नि ययोस्तौ तथा पुरवरपरिधवमहानगरागलावद्वर्तिनौ वृत्तौ जु-
जौ येषां ते तथा । ततः पदद्वयमीदृशेन कर्मधारयः पुनर्बाहुमेवा-
यामतो विशिनष्टि । जुजोश्वरो भुजगराजस्तस्य विपुलो यो जगः
धारीरं तथा आदीयते । द्वारस्थगनार्थं गृह्यत इत्यादानः स चा-
सौ परिधोऽर्गला “उच्छ्रुदत्ति” स्वस्थानादवक्षिप्तो निष्कासितो
द्वारपृष्ठभागे दत्त इत्यर्थः । विशेषणव्यस्तता चार्पत्वात् । ततः
पूर्वपदेन कर्मधारयः तद्वदीर्घो बाहू येषां ते तथा । न चात्रा-
न्तरोक्तविशेषेण पौनरुक्त्यमाशङ्कनीयम् । अत्रा यामनादर्श-

नायप्रस्तुतविशेषणस्य विशेष्यदर्शनात् । रक्ततलावरणाव-
धोभागे उपचितावुक्तौ औपयिकौ वोचितौ अवपतितौ वा
क्रमेण हीयमानोपचयौ मृदुलौ मांसलौ सुजाताविति पदत्रयं
प्राग्वत् । प्रशस्यलक्षणौ अच्छिद्रजालौ अविरलाङ्गुलिसमु-
दायौ पाणी हस्तौ येषां ते तथा । “पीधरकोमलवरङ्गुलीश्रा”
इति व्यक्तम् । आताम्रा ईषद्रक्ताः तलीनाः प्रतलाः शुचयः प-
वित्राः रुचिरा मनोज्ञाः स्निग्धा अरुक्ता नखा येषां ते तथा नख-
शब्दे द्विर्भावस्तु प्राग्वत् । चन्द्र इव चन्द्राकारा पाणिरखा
येषां ते तथा । एवमन्यान्यपि त्रीणि पदानि “दिसासोवत्थि-
अत्ति” दिक्सौचस्तिको दिक्प्रोक्षुकः दिक्प्रधानः स्वस्तिको
दक्षिणावर्तः स्वस्तिक इत्यन्ये स पाणौ रेखा येषां ते तथा ।
एतदेवानन्तरोक्तविशेषणपञ्चकं तत् प्रशस्तता प्रकर्षप्रतिपाद-
नाय संग्रहवचनेनाह । “चन्द्रसुरेति” गतार्थम् । ननु इत्यन्येव
लक्षणानि तेषां शरीरस्थानीत्याह । अनेकैः प्रभूतैर्वरैः प्रधानै-
र्लक्षणैरुक्तमाः प्रशंसास्पदीभूताः शुचयः पवित्रा रचिताः स्व-
कर्मणा निष्पादिताः पाणिरखा येषां ते तथा । वरमहिषैः प्र-
धानसैरिभैः । वराहो वनशुकरः । सिंहः केसरी शार्दूलो व्याघ्रः
वृषभो गौः नागवरः प्रधानगजः पृषामिव परिपूर्णः स्वप्रमा-
णेनाहीनो विपुलो विस्तीर्णः स्कन्धांशदेशो येषां ते तथा ।
चतुरङ्गलं स्वाङ्गापेक्षया चतुरङ्गलप्रमितं सुष्ठु शोभनं प्रमाणं
यस्याः सा तथा । कम्बुवरसदृशा लुप्ततया वलित्रययोगेन च
प्रधानशङ्खसंनिभा ग्रीवा येषां ते तथा । विधेकविलासे तु
प्रतिमाया एकादशाङ्गस्थानसंख्यायां चतुःपञ्च चतुर्वह्नि, इति
श्लोके ग्रीवायाख्यङ्गुलमानमिति । मांसलं पुष्टं तथा संस्थितं
संस्थानं तेन प्रशस्तसंकुचितं कमलाकारत्वात् । शार्दूलस्येव
व्याघ्रस्येव विपुलं विस्तीर्णं हनुकं येषां ते अवस्थितान्यवर्द्धि-
पूणि सुविभक्तानि परस्परं शोभमानविभागानि । न तु पुन-
र्मेरुजाताभीरस्येव व्यादानमात्रलक्षवदनविवरस्य कूर्चकेश-
पुञ्जा इव पुञ्जीभूतानि चित्राणि अतिरस्यतयाद्भुतानि श्मश्रूणि
कूर्चकेशा येषां ते तथा श्मश्रूणामभावे परदभावे प्रतिपत्तिः ।
हीयमानत्वे चन्द्रलुप्तिकत्ववार्द्धकप्रतिपत्तिः । वर्धमानत्वे च सं-
स्कारकजनाभावाद्गहनभूतानि तानि स्युरित्यवस्थितत्वम् । “उ-
अचिअत्ति” परिकर्मितं पच्छिलारूपं प्रवालं श्रायतविदुमखग-
मित्यर्थः । न तु मणिकारिरूपं तस्यैतदुपमानानुपपत्तेः । विम्बफ-
लं पद्मगोहलाफलं तयोः संनिभो रक्ततयोन्नतमध्यतया अधरो
ष्टोऽधस्तनो दन्तच्छ्रुदो येषां ते तथा पाणुरं यच्छुशिशकलं
चन्द्रमण्डलखण्डमकवङ्कः चन्द्रमण्डलभाग इत्यर्थः । विमला-
नां मध्ये निर्मलश्च यः शङ्खो गोक्षीरफेनश्च प्रतीतः । कुन्दं च कुन्द-
कुसुमन्दकरजश्च वाताहतजलकणः । मृणालिका च पद्मिनीमू-
लं तद्वद्वला दन्तश्रेणिर्दशनपङ्क्तिर्येषां ते तथा । अखण्डदन्ताः
परिपूर्णदशनाः अस्फुटितदन्ताः अजर्जरदन्ताः अत एव सुजा-
तदन्ताः जन्मदोषरहितदन्ता अविरलदन्ता निरन्तरालदन्ता
एकाकारा दन्तश्रेणिर्येषां ते तथा । त इव परस्परानुपलब्धयमाण-
दन्तविभागत्वात् अनेके छात्रिशदन्ता येषां ते तथा । एवं नाम
तेऽविरलदन्ता यथा अनेकदन्ता अपि सन्तः एकाकारपङ्क्तय इव
वक्ष्यन्त इति ज्ञावः । हुतवहेनाग्निना निर्धूतं निर्दग्धं सत् धातुं
शोधितमत्वं तप्तं सतापं तपनीयं सुवर्णविशेषस्तच्छुद्धतत्वं बोहि-
तरूपं तालु च काकुदं जिह्वा च रसना येषां ते तथा । गरुस्येव
पक्षिराजस्येव यथा दीर्घा ऋज्वी सरस्वा तुङ्गा उन्नता न तु मुरु-
त्वाजातीयस्येव चिपिटा नासा नासिका येषां ते तथा । अवदा-

द्वितं रविकरैर्विकसितं यत्पुष्पमरुतं श्वेतपद्मं तद्वन्नयने येषां ते
तथा । “कोः कासीइतिविकसेको आसविसपवि” त्यनेन को-
कसिते श्रवणे च कश्चिद्देशे पद्मले पद्मवती अक्षिणी नेत्रे येषां
ते तथा आनामितमीषामितमारोपितमिति भावः । यच्चार्थं च
धनुस्तद्वद्विचरे संस्थानविशेषजायते रमणीयं कृष्णराजीववास्थि
ते संगते यथोक्तप्रमाणेऽप्येव आस्यते दीर्घं सुजाते सुविष्पन्ने तन्
तनुके शृङ्गपरिमितबाह्वपङ्क्यात्मकत्वात् कृष्णे कालिमोपेते
स्निग्धञ्जये जुवौ येषां ते तथा । आक्षिप्य मस्तकमित्तौ किञ्चि-
द्व्यौ न तु टप्परा प्रमाणयुक्तौ स्वप्रमाणोपेतौ श्रवणौ कर्णौ येषां
ते तथा । अत एव सुश्रवणा इति स्पष्टम् । अथवा सुश्रु श्रवणः
शब्दोपलम्भो येषां ते तथा । पीनौ पुष्टौ यतो मांसव्यो उष्णितौ क
पोलौ तद्वत्कणो देशभाष्ये मुखावयवौ येषां ते तथा । वर्णं विस्फो-
टकादिकतरदितं समविषमं वष्टं मनोज्ञं मृष्टमृष्टं चन्द्रार्कसम-
म् । अष्टमाचन्द्रसदृशं वद्वान् येषां ते तथा । सुत्रे निरुद्धेति प्रा-
कृतवक्त्रवशात् । प्रतिपूर्णः पौर्णमासीय उरुपतिश्चन्द्रः स इव
सोमं सश्रीकं वदनं येषां ते तथा । पदव्यत्यये प्राकृतता एव
हेतुः घनवन्नचितं निविमं सुवर्चं सुश्रु ज्ञासुवर्चं वक्त्रोन्नतं
प्रशस्तलक्षणं कूटस्य मिरिशिखरस्याकारेण निजं सदृशं पि-
रिक्केव पायाणपि एरुक्केव वस्तुत्वेन च पिण्डिकायमानमग्राशिर
उष्णीषवक्त्रं येषां ते तथा । उघाकारः उग्रसदृश उत्तमाङ्ग-
पो देशो येषां ते तथा । दक्षिणपुष्पस्य प्रकाशेनारुणिम्ना । तथा
तपनीयेन च सदृशी निर्मला सुजाता केशान्ते बाह्वसमीपकेश-
चूमिः केशोत्पत्तिस्थानभूता मस्तकत्वक् येषां ते तथा । शाल्म-
ल्या वृक्षविशेषस्य यद्बाह्वरुफलं तद्वद् घना निचिता अतिशयेन
निविमा गोटिता अपि युग्मिनां परिज्ञानाभावेन केशपाशाकरणा-
त् । परं गोटिता अपि तथा स्वजायेन शाल्मली वोएराकारवद्
घना निचिता एवावतिष्ठन्ते । तेनैतद्विशेषणोपादानम् । तथा मृद-
वोऽखराः विशदा निर्मलाः प्रशस्ताः प्रशंसास्पदीचूताः । सू-
क्ष्माः शृङ्गणाः लक्षणं विद्यन्ते येषां ते लक्षणवन्तः अज्रादि-
त्वादप्रत्ययः । सुगन्धाः परमगन्धोपेताः । अत एव सुदराः ।
तथा जुजमेचको रत्नविशेषः । वृद्धो नीलकीटः । अस्य ग्रह-
णं तु नीलकृष्णयोरैक्यात् । नीलो मरकतमणिः कज्जवं प्रतीतं
ग्रहः पुष्टो जमरगणः स चात्यन्तं कालिमोपेतः स्यादिति ते
इव स्निग्धाः निकुरभ्यजृताः सन्तो निचिता न तु विकर्णाः
सन्तः कुञ्चिताः ईषत्कुटिलाः कुण्डलीजृता इत्यर्थः । प्रद-
क्षिणावर्ताश्च मूर्धनि शिरोजा बाला येषां ते तथा । इत्येतत्प-
र्यन्तमतिदेशसुत्रम् । अथ सूत्रसूत्रमनुश्रियते लक्षणानि स्वस्ति-
कादीनि व्यञ्जनमर्थविकलादीनि । गुणाः कान्त्यादयस्तैरुपेताः ।
सुजातं पूर्ववत् । सुविभक्ताङ्गप्रत्यङ्गानां यथोक्तवैविध्यसङ्गा-
वात् । संगतं प्रमाणोपपन्नं न तु परद्रुविकादिवन्यूनाधिकम-
ङ्गं देहो येषां ते तथा । प्रासादीया इति पदचतुष्कं गतार्थमिति ।

अथ युगत्रयं समानेऽपि माभूत्पङ्क्तिद्वे

इति युग्मिनीरूपं पृच्छति ॥

तीसे एं भंते ? समाए जरहे वासे मणुर्णं केरिसए आ-
गारजावपडोआरे परणत्ते गोयमा ! ता ऊणं मणुर्णो सु-
जायसव्वंगसुंदरीओ पहाणमहिलागुणेहिं जुत्ता अइकंत-
विसप्पमाणमउअमुकुमात्ता कुम्मसंतिआ विसिद्धचलणा उ-
जुमउअपीवरसुसंहयंगुलीओ अब्भुसयरइअतलिणितं-
वसुइणिअणवखा रोमरहिअवट्टसंतिअअजहसपस-

त्यद्वक्त्रवण अकोपजघजुअला सुणिम्मिअसुगूदसुजाणुमं-
डलमुवच्छसंधी कयलीखंभाइरेकसंतिअणिव्वससुकुमात्ताम-
उअमंसल अविद्वसमसहिअसुजायवट्टपीवरणिरंतरोरुअट्टा
वयवीइपट्टसंतिअपमत्थवित्थिअपिहुलमोणिव्वयणायामप्प-
माणउगुणिअविसालमंसद्वमुवच्छजहणवरधारिणीओ व-
ज्जिविराइअपमत्थद्वक्त्रवण निरोदरतिवत्तिअवलिअतएणमि-
अमजिअमाओ उज्जुअसमसहिअजत्तएकसिराणिअअइ-
ज्जन्नरुसुजायसुविजत्तकंतसोभंतरुद्वरमणिज्जरोमराई गं-
गावत्तयययाहिणावत्तरंगभंगुररविकिरणतरुणवोहिअको-
सायंतपउगगंभीरविअरुणाजा अणुन्नरुपसत्थपीणकुच्छी
सस्यपासा सगयपासा सुजायपासा मिअमाअपीणरइयपा-
सा अकरंडुअकणगरुअगणिससलसुजायाणिरुवहयगायल-
डीकंचणकद्वसप्पमाणसमसंहिअसु. पट्टुचुओमलगजमल-
जुयलवट्टियअब्भुअयपीणरइयपीवरपहुअएओ जुअंगअ-
णुपुवत्तएअगोपुच्छवट्टसमसंहिअणमिवआइज्जललिअ-
काहू तंवणहा मंसग्गहत्था पीवरकोमलवरंगुलीआ णि-
द्धपाणिरेहा रविसिससंवचकतोत्थियसुविभत्तसुविरइयपा-
णिलेहा पीणसयकक्कवक्कवत्थिअपसा पणुपुसगलकपो-
त्ता चउरंगुलसुप्पमाणकंबुवरसरिसगीवा मंसलसंतिअपसत्थ-
हणगा दाडिमपुप्फप्पगासपीवरपलंबकुंचिअवराधरा सुंद-
रुत्तरोट्टादहिदगरयचंदकुंदवासतिमउलधवलअच्छिद्विभल
दसणा रत्तुप्पलरत्तमउअसुकुमालतालुआजीहा करवीरम-
उलअकुडिलअब्भुअयउज्जुत्तंगणासा सारयणवकमलकु-
मुअकुवलयदलाणिअरसरिसलक्त्रवणपसअत्थाअम्मकंत ए
यणा पत्तलधवलायतआयंवलोअणओ आणापिअचाव-
रुद्लकिअहब्भराइसंगयसुजायभुमगा उट्टाणपमाणजुत्त-
सवणा पीणमट्टगंमलेहा । चउरंसपसत्थसमणिडाला
कोमुइस्यणिअरविमल्लपीडपुणसोम्मवयणा उत्तएणयउ-
त्तिमंगा अकविलसुसिणिद्धसुगंधीइसिग्या उत्त ?
उभय २ जूअ ३ धूज ४ दामणि ५ कर्मंडल ६ कलम-
७ वावि ८ सोत्थिअ ए पडाग १० जव ११ मच्छ १२ कुम्म
१३ रहवर १४ मगरउभय १५ अंक १६ थाल १७ अंकुस-
१८ अडावय १९ सुपट्टग २० मयूर २१ सिरिआजिसेस-
२२ तोरण २३ मेईण २४ उदाहि २५ वरजवण २६ गिरि
२७ वरआयंस २८ सलीलगय २९ उसज ३० सीह ३१
चामर ३२ उत्तमपसत्थवत्तीसद्वक्त्रवणधरीओ । हंससरिसग
इ उ कोइलमहुरगिरिसुस्सराओ कंतसव्वस्त अणुमयाओ
ववगयवलिपलिअवगंडुव्वसवाहिदोहगासोगमुका उच्चत्ते-
णय एराणं थोगूणमूसिआ उ सत्तावसिंगारुवेसा संगयग-
यहसिअजणिआचिअविलाससंलावणिउणजुत्तोवयार-
कुसला सुंदरयणइहसवयणकरवलणयणयणावखरुवजो-

व्वणविज्ञासकलिआ एण्दणवणविअरचारिणा उव्वअच्छरा
ओ जरहवासमाणमच्छाओ अच्छेरगपेच्छेणिजाओ पासा-
ईआओ जाव पठिरुवाओ ते णं मणुआ ओहस्सरा हंस-
स्सरा कौचस्सरा एण्दिस्सरा एण्दिपोसा सीहस्सरा सीहपो-
सा सुस्सरा सुस्सरणिग्घोसा आयाउउज्जोइअग्रमंगा वज्जरि
सहनारायसंघयणा समचउरंससंठाणसंठिआ छविणिरातं
का अणुलोमवाउवेगा कंकगहणा कवोयपरिणामा सज-
णिपोसा पिठंतोरुपरिण्या उदुणुसहस्समूसिआतेसिणं म-
णुआणं वेच्छप्पप्पिठकरंडुअंसया पप्पत्ता । समणाउसो पउ-
मुप्पलगंधनरिसणासीससुरभिवयणा ते णं मणुअपगईउ-
वसंतपगई पयणुकोहमाणमायालोभा मिउमइवसंपन्ना अल्ली-
णा भदगा विणोआ अपिच्छा असप्पिहिसंचया विरुवंतर-
परिवसणा जहिच्छिअकामकामिणी तेसि णं भंते ! मणुआणं
केइकालस्स आहारडे समुप्पज्जइ गोयमा ! अट्ठमभत्त-
स्स आहारडे समुप्पज्जइ पुढवीपुप्फफलाहाराणं ते मणुआ
पप्पत्ता समणाउसो तीसे णं जंते ! पुढवीए केरिसअ आसा-
ए पप्पत्ते ? गोअमा ! से जहा णामए गुत्तेइ वा खंमेइ वा
सकराइ वा मज्जेण्डिकाइ वा पप्पडमोअएइ वा भित्तेइ वा
पुप्फुत्तराइ वा पउमुत्तराइ वा विजयाइ वा महंविजयाइ
वा आकासिआइ वा अदंसिआइ वा आगासफलोवमाइ
वा उमाइ वा अणोवमाइ वा भवेए असाए णो इण्णडे समडे
सा णं पुढवी इतो इट्ठरिआ चैव जाव मणुपत्तरिआ चैव
आसाएणं पप्पत्ता ॥

तस्यां समायां भदन्त ! जरते वर्षे मनुजीनां प्रस्तावाद् युग्मिनी-
नां कीदृशकारभावप्रत्यवतारः प्रवृत्तः । गौतमेत्यादि प्राग्वत् ।
ता मनुज्यः सुजातानि यथोक्तप्रमाणोपेततया शोजनजन्मानि स-
र्वाण्यङ्गानि शिरःप्रवृत्तीनि यासां ता अत एव सुन्दर्यश्च सुन्दरा-
काराः । अत्र पदद्वयस्य कर्मधारयः तथा प्रधाना ये महिलागु-
णाः स्त्रीगुणाः प्रियंवदत्वस्वभर्तृचित्तानुवर्तकत्वप्रवृत्तयस्तैर्यु-
क्ताः अनेनान्तरोक्तविशेषणद्वयेन सामान्यतो वर्णने कृतेऽपि तासां
तद्गुणानां च प्राचीनदानफलोद्भावनाय विशिष्य वर्णयति अति-
कान्तौ अतिरम्यावत एव विशिष्टस्वप्रमाणौ स्वशरीरानुसारि-
प्रमाणौ न न्यूनाधिकमात्रावित्यर्थः । अथवा विसर्पतावपि सं-
चरन्तावपि मृदूनां मध्ये सुकुमारौ कूर्मसंस्थितावुन्नतत्वेन क-
ञ्चपसंस्थानौ विशिष्टौ मनोज्ञौ चलनौ पादौ यासां तास्तथा ।
ऋजवः सरलाः मृदवः कोमलाः पीवराः अदृश्यमानस्नसादि-
सन्धिकत्वेनोपचिताः सुसंहताः शिष्टा निर्विवरा इत्यर्थः । अहु-
ल्यः पादाङ्गुलयो यासां तास्तथा अज्युन्नता उन्नता रतिदाः सु-
खदा दृष्टानामथवा मृगरमणादन्यत्रः प्यनुपङ्गशोपवादिमताश्र-
यणाद्भजिता इव लाङ्कारसेन तत्तिनाः प्रतलास्तात्रा ईष्यक्ताः
शुचयः पवित्राः स्निग्धाः चिकुणाः नखा यासां तास्तथा “अन्वे-
त्यत्र” द्विर्भावः प्राग्वत् रोमरहितं निर्लोमकं वृत्तं वर्तुलं वृष्टं सं-
स्थितं मनोज्ञसंस्थानं क्रमेणोर्ध्वं स्युरं स्यूरतरमिति भावः । अ-
जघन्यानुत्कृष्टानि प्रशस्तानि वक्त्राणि यत्र तत्तथा एतादृश-

मकोऽप्यमदेष्यमतिभुगत्वेन जङ्घाजुगलं यासां तास्तथा सुधु-
तरां मिते परिमाणोपेते सुगूढे अनुपलब्धये ये जानुमण्डले तयोः
सुवक्त्रे दृढस्नायुक्त्वादश्रुथसन्धी सन्धाने यासां तास्तथा
कदलीस्तम्बादतिरेकेणातिशयेन संस्थितं संस्थानं ययोस्ते
निर्व्रणे विस्फोटकादिकतरहिते सुकुमारे मृदुके अत्यर्थकोमले
मांसले मांससंपूर्णे न तु काकजङ्घाघट्टं दुर्बले अविरले परस्परा-
सन्ने समे प्रमाणतस्तुल्ये सदिके क्रमे सुजाते सुनिष्पन्ने वृत्ते
वर्तुल्ये पीवरे सोपचये निरन्तरे परस्परनिर्विशेषे ऋः सक्थिनी
यासां तास्तथा वीतिविगतेति कोष्ठुणाद्यक्त इति ज्ञावः । एवं-
विधोऽष्टापदो द्यूतफलकः विशेषणव्यत्ययः प्राकृतत्वात् । यद्वा
पृष्ठसंस्थिता प्रधानसंस्थाना प्रशस्ता विस्तीर्णा पृथुवा अतिवि-
पुला श्रोणिः कटेरग्रजागो यासां तास्तथा । वदनायामप्रमाणस्य
मुखदीर्घत्वस्य द्वादशाङ्गुलप्रमाणस्य तस्माद् द्विगुणितं द्विगुणं च-
तुर्विंशत्यङ्गुलं विशालं विस्तीर्णं मांसलं पुष्टं सुवक्त्रं श्रुथं जघन-
वरं प्रधानकटिपूर्वजागं धारयन्तीत्येवं शीलाः अत्रापि विशेष-
णस्य परनिपातः प्राग्वत् । वज्रवद्विराजितं क्रामत्वेन तथा प्रश-
स्तवक्त्रं सामुद्रिकप्रशस्यगुणोपेतं निरुदरं विकृतोदररहितम्
अथवा निरुदरमदृष्टत्वेनाभावविवक्त्रात् । तिस्रो वलयो यत्र
तन्निवल्बिकम् । तथा वलितं संजातवलयं न च क्रामत्वेन दुर्बलमा-
शङ्क्यं तनु कशं नतं नम्रं तनुनतमीपन्नमित्यर्थः । ईदृशं म-
ध्यं यासां तास्तथा स्वार्थे कप्रत्ययः । ऋजुकानामवक्राणां स-
मानां तुल्यानां न कापि दन्तुराणां संहितानां सन्ततानां न त्वपा-
न्तरालव्यवच्छिन्नानां स्वभावजानां प्रधानानां वा तनूनां सूक्ष्माणाम्
कृष्णानां काष्ठानां न तु मर्कटवर्णानां स्निग्धानां सतेजस्कानाम्
आदेयानां दृष्टिसुजगानां (लरुहसि) वलितानां सुजातानां सु-
विजक्तानां कान्तानां कमनीयानामत एव शोजमानानां रुचिररम-
णीयानामतिमनोहराणां रोम्णां राजिरवद्विर्यासां तास्तथा ।
“ गंगावत्तेति ” पदं प्राग्वत् । अनुद्भवावनुल्यणौ प्रशस्तौ पीनौ
कुक्षौ यासां तास्तथा । सन्नतपार्श्वदिविशेषणानि प्राग्वत् ।
काञ्चनकलशयोरिव प्रमाणं ययोस्तौ । तथा समौ परस्परतुल्यौ
नैको हीन एकोऽधिक इति ज्ञावः । संहितौ संहतौ अनयोरन्त-
राले मृणालसूत्रमपि न प्रवेशं लभते इति ज्ञावः । सुजातौ जन्म-
दोषरहितौ स्पष्टचूचुकामेवकौ मनोज्ञस्तनमुखरोखरौ यमद्वौ
समश्रेणिकौ युगलौ युगलरूपौ वर्तितौ वृत्तौ अज्युन्नतौ परस्परा-
जिमुखमुन्नतौ । पीनां पुष्टां रतिं पत्युर्दत्तामिति पीवररतिदौ पीवरौ
पुष्टौ पयोधरौ यासां तास्तथा । युजङ्गवदानुपूर्व्येण क्रमेणाधोऽ-
धोऽग्रे इत्यर्थः । तनुकौ अत एव गोपुच्छवद्वृत्तौ समौ परस्परं
तुल्यौ संहितौ मध्यकायापेक्षया विरलौ नतौ नम्रौ स्कन्धदेशस्या-
नतत्वात् । आदेयावतिसुजगतयोपादेयौ वलितौ मनोज्ञचेष्टाकृति-
तौ बाहू यासां तास्तथा । पीविति प्राग्वत् । स्निग्धपाणिरेखा इति
व्यक्तम् । रविशशिशंखचक्रस्थितिका एव सुविजक्ताः सुप्रकटाः
सुविरचिताः सुनिर्मिता पाणिरेखा यासां तास्तथा । पीना उपचि-
तावयवा उन्नता अज्युन्नताः कक्षावक्रोवस्तिप्रदेशा युजमूलद्वय
गुह्यप्रदेशा यासां तास्तथा । परिपूर्णा भद्रकपोदा यासां तास्तथा ।
“चउरंगुत्तेति” पूर्ववत् । मंसलेति च वक्तव्यं । दाडिमपुष्पप्रकाशो
रक्त इत्यर्थः । पीवर उपचितः प्रवृम्ब ओष्ठपेक्षया ईषलुम्बमानः
कुञ्चित आकुञ्चितो मनाश् बलित इत्यर्थः । वरः प्रधानोऽधरो-
ऽधस्तनदशनच्छदो यासां तास्तथा । सुन्दरोष्ठा इति कण्ठ्यं दधि-
प्रतीतं दकरज उदककणश्चन्द्रः प्रतीतः । कुब्जं कुसुमं घासम्लीमु-
कुत्रवनस्पतिविशेषकणिका तद्वद्वत् । अम्बुद्वीपपङ्क्तिप्रश्न

व्याकरणाद्यादर्शवद्वेष्टोऽपि धवद्वशब्दो जीवाजिगमवृत्तौ दर्श-
नाद्विहितोऽस्ति । अचिच्छा अविरत्ता विमत्ता निर्मत्ता दशना
दन्ता यासां तास्तथा । रक्तोत्पलवचकं मृदु सुकुमारमतिकोमलं
तालु जिह्वा च यासां तास्तथा । करवीरकान्त्रिकावत् नासापुटद्व-
यस्य यथेकप्रमाणतया संवृताकारतया वाऽकुटिला अवक्रा
अच्युद्रता वृजद्वयमध्यतो विनिर्गता । अत एव ऋज्वी सरला
सती तुङ्गा उष्मा न तु गवादिशृङ्गवद्वक्रा सती तुङ्गेत्यर्थः । एवं-
विधा नासा यासां तास्तथा । शरदि भवं शरदं नवं कमलं र-
विवोध्यं कुमुदं चन्द्रवोध्यं कुवलयं तदेव नीलमेघं यो दलनि-
करः पत्रसमूहस्तत्सदृशो वक्रणप्रशस्ते । अजिह्वो अमन्दे जघ्ना-
वतया निर्विकारचपल इत्यर्थः । कान्ते नयने यासां तास्तथा ।
एतेन तदीयदशमजितसुजगत्वमायतत्वं सहजचपलत्वं चाह ।
स्त्रीणामङ्गे हि नयनसौभाग्यमेव परमशृङ्गाराङ्गमिति पुनस्तद्वि-
शेषणेन विशिनष्टि । पत्रे पद्मवती न तु रोगविशेषाकृतरोम-
के कचित्प्रवृत्ते कर्णान्तर्वर्तिनी कचित्कचित्ताम्रे लोचने यासां ता-
स्तथा (आणामिअस्ति) अर्ह्योणविशेषणे प्राग्वत् । पीना मांसव-
तया न कृपाकारा मृष्टाः शुष्का न तु श्यामच्छायामापन्ना गण्डवेष्टा
कपोलपाली यासां तास्तथा । चतुर्षु अक्षेषु कोणेषु दक्षिणोत्त-
रयोः प्रत्येकमूर्ध्वाधोभागरूपेषु प्रशस्तमहीनाधिकवक्रणत्वात्
सममविषमं द्वाष्टं यासां तास्तथा । कौमुदी कार्तिकी पौर्णिमा
तस्या रजनिकरश्चन्द्रस्तद्वद्विषमं प्रतिपूर्णमहीनं सौम्यमकूरं न
तु यूककान्तानामिव भीषणं वदन् यासां तास्तथा । उग्रोन्नतोत्त-
माङ्गा इति प्रतीतम् । अकपिलाः इयामाः सुस्निग्धाः स्यूता जा-
यादन्यङ्गनिरपेक्षतया निसर्गचिकणा सुगन्धा दीर्घा न तु पुरु-
षकेशा इव निकुरम्बभूताः । नापि धर्मिष्ठा विपरिणाममापन्नाः ।
संयमविज्ञानाभावात् शिरोजा यासां तास्तथा । वृत्रं १ ध्वजः २
यूपः स्तंजविशेषः ३ स्तूपः पाठः ४ दामिणीति रुढिगम्य ५ क-
मण्डलुस्तापसपानीयपात्रं ६ कलसः ७ वापी ८ स्वस्तिकः ९
पताका १० यवः ११ मत्स्यः १२ कूर्मः १३ रथवरः १४ मकर-
ध्वजः कामदेवस्तत्संस्मृचकं सूचनीये सूचकोपचाराल्लक्षण-
मिति । तच्च सर्वकालमविधवात्वादिसूचकम् १५ अङ्गश्चन्द्रविम्बान्त-
र्वर्ती मृगावयवः १६ कचिदङ्गस्थानं शुक्र इति दृश्यते । स्थाव्रम् १७
अङ्गुशः १८ अष्टापदं पूतफलकं १९ सुप्रतिष्ठकं स्थापनकं २०
मयूरः २१ त्रियोऽजिषेको लक्ष्म्यजिषेकः २२ तोरणं २३ मेदिनी
२४ उदधिः २५ वरमवनं प्रधानगृहं २६ गिरिः २७ वरादर्शो वरद-
र्पणः २८ सखीलगजो वीखाधानं गजः २९ ऋषभो गौः ३० सिंहः
३१ चामरं ३२ एतान्युत्तमानि प्रधानानि प्रशस्तानि सामुद्रिकशा-
स्त्रेषु प्रशंसास्पदीभूतानि द्वात्रिंशल्लक्षणानि धरति यास्तास्तथा
हंसस्य सदृशी गतिर्यासां तास्तथा । कोकिलायाः आघ्रमञ्जरीसं-
रुहान्येन पञ्चमस्वरो द्वारमयी या मधुरा गीतवत् सुष्ठु शोभ-
नः स्वरो यासां तास्तथा । कान्ताः कमनीयाः सर्वस्य तत् प्र-
त्यासन्नवर्तिनो लोकस्यानुमताः समतान कस्यापि मनागपि दे-
ष्या इति भावः । बलिः दौष्ट्यसमुद्भवधर्मविकारः । पक्षितं
पाणुरः कचः व्यपगतानि वक्षिपलितानि याच्यस्तास्तथा ।
तथा विरुद्धमङ्गं व्यङ्गं विकारवानवयवः । दुर्वणो दुष्टशरीरच्छ-
विः व्याधिदौर्जग्यशोकाः तैर्मृक्ताः । पञ्चाद्विशेषणद्वयकर्मधारयः
उच्चत्वेन च नराणां स्वजर्तृणां स्तोकोनं यथा स्यात्तथोच्छ्रिताः ।
किञ्चिन्यूनत्रिगव्यूनोच्च इत्यर्थः । न हि ऐदंयुगीनमनुप्यपत्य
इव स्वभर्तुः समोच्चत्वादधिकोचत्वा जवेयुः । किमुक्तं जयति
तथा हि संप्रति पुरुषस्य अत्यूनोच्चत्वादयो लोके उपहासपात्रं

स्यान्न तथा । तेषां मनुष्याणामिति । तथा स्वजावत एव शृङ्गा-
रः शृङ्गाररूपश्चरः प्रधानो वेपो यासां तास्तथा । प्रायो निर्वि-
कारमनस्कत्वेनादृष्टपूर्वकत्वेन च तासां सीमन्तोन्नयनाद्यौपा-
धिकशृङ्गाराज्जावात् । संगतमुचितं गतं गमनं हंसीगमनवत् ।
हसितं हसनं कपोलविकासिप्रमसंदर्शि च भणितं जणनं गम्भी-
रकन्दर्पकोटीपि च चेष्टनं सकाममङ्गप्रत्यङ्गोपाङ्गदर्शनादिविला-
सो नेत्रचेष्टा । संज्ञापः पत्या सह सकामं स्वहृदयप्रत्यर्पणक्ष-
मं परस्परसंज्ञापणं तत्र निपुणास्तथा युक्ताः संगता येऽपचारा
लोकव्यवहारास्तेषु कुशलाः । ततः पदद्वयकर्मधारयः एवं विध-
विशेषणाश्च स्वपतिं प्रतिच्छ्रष्ट्याः । न तु परपुरुषं प्रति तथाविध-
कावस्वभावात् प्रतनुकामतया परपुरुषं प्रति तात्तामजिह्वाया-
संभवात् । एवं च युष्मिपुरुषाणामपि परस्त्रीं प्रति नाभिलाष
इति प्रतिपत्तव्यम् । नन्वेवं सति प्रथमं जगवतः सुनन्दापाणि-
ग्रहणं कथमुचितं मृतेऽपि पुंसि तस्याः परसंबन्धित्वाविरोधात् ।
उच्यते मा ब्रूहि निषिद्धविरुद्धाचरणस्यः जगवतः श्रवणाश्रव्य-
मनपवादं कन्यावस्थायामेव तस्याः पाणिग्रहणकरणात् । यतः
“पदमो अकाङ्क्षमच्च, तर्हि तादृशफलेन दारश्चो पदो । कक्षा
य कुलगरेण, सिद्धे गहिआ उदभपत्ती ।” । एवं तर्हि सह-
जातयोः सुमङ्गलायाः पाणिग्रहणं कथं सत्यम् । तदानींतनलो-
काचीर्णत्वेन तदानीं तस्या अचिररुत्वादिति । पूर्वोक्तमेवार्थं
संपीड्याह सुन्दरेत्यादिव्यक्तमेव । नवरं जघन्यं पूर्वकोटीजागः
लावण्यमाकारस्य स्पृहणीयतावृत्तासः । स्त्रीणां चेष्टाविशेषः ।
आह च । “स्थानासनगमनानां, हस्तताडनेप्रकर्मणां चैव । तत्प-
द्यते विशेषो, यः श्लिष्टः स तु विलासः स्यात् ।” । नन्दनवनं मेरो-
र्द्धतीयवनं तस्य विचरमवकाशो वृक्षरहितभूभागः तत्र चारि-
ण्य इव अप्सरसो देव्यः । जरतवर्षे मानुषरूपा अप्सरसः आश्च-
र्यमद्भुतमिति प्रेक्षणीयाः । प्रासादीया इत्यादि । संप्रति स्त्रीपुं-
ससाधारण्येन तत्कालभाविमनुष्यस्वरूपं विवधुरिदमाह ।
(तेषां मणुषा इत्यादि) ते सुषमसुषमाभाविनो मनुष्या ओ-
घः प्रवाही स्वरो येषां ते तथा । हंसस्येव मधुरः स्वरो येषां ते
तथा । कौञ्चस्येवाप्रयासविनिर्गतोऽपि दीर्घदेशव्यापी स्वरो ये-
षां ते तथा । नन्दी द्वादशविधतृत्समुदयस्तस्य इव शब्दोऽन्तः
तिरोधायी स्वरो येषां ते तथा । नन्या इव घोषोऽनुनादो येषां
ते तथा । सिंहस्येव बल्लिष्ठस्वरो येषां ते तथा । एवं सिंह-
घोषाः उक्तविशेषणानां विशेषणद्वारहेतुमाचष्टे । सुस्वरा-
निर्घोषाः छायाया प्रभयोद्योतितान्यङ्गान्यवयवा यस्य तदेवंविध-
मङ्गं शरीरं येषां ते तथा । मकारो वाक्त्राणिकः । वज्रशृङ्गनारा-
चं नाम सर्वोत्कृष्टमाद्यं संहननं येषां ते तथा । समचतुरस्रं सं-
स्थानं सर्वोत्कृष्टा आकृतिविशेषास्तेन संस्थिताः त्र्ययां त्वचि निरा-
तङ्काः निरोगा ददुकुप्रकिलासादित्वन्दोपरहितवपुष इत्यर्थः ।
अथवा (उचिति) उविमन्तः । उविमन्तोऽभेदोपचारादापत्वे-
न मनुषलोपाङ्गा । यथा मरीचिरित्यत्र मलयगिरियावश्यकवृत्तौ
उदात्तवर्णसुकुमारत्वयुक्ता इत्यर्थः । पञ्चाभिरातङ्कपदेन कर्म-
धारयः । अनुलोमोऽनुकूलो वायुवेगः शरीरात्तत्तर्वा वातजवो येषां
ते तथा । वायुगुल्मरहितोदरमव्यप्रवेशः सति गुल्मे प्रतिकूलो वा-
युवेगो जवतीति ज्ञावः । कङ्कः पङ्क्तिविशेषस्तस्येव प्रहणी गुदाशयो
नारोगवचस्कृतया येषां ते तथा कपोतस्येव पङ्क्तिविशेषस्येव परि-
णाम आहारपरिपाको येषां ते तथा । कपोतस्य हि जाठराग्निः पा-
षाणग्रवानपि जरयतीति द्वौकिकश्रुतिर्यं तेषामपि अत्याहारग्रह-
णेऽपि न जानु कदाचिदपि अजीर्णरोगादयः । शकुनेरिव शक्रेण

इव पुरीषोत्सर्गं निर्वैपतया पोसोऽपानदेशो येषां ते तथा । पुंस
उत्सर्गं पुरीषमुत्सृज्यन्नेनेति व्युत्पत्तेः तथा । पृष्ठजान्तरे पृष्ठा-
द्वयोरन्तरात्रे पार्श्वे इत्यर्थः । ऊरु च सक्थिनी च इति द्वन्द्वः । प-
तानि परिणतानि परिनिष्ठितताङ्गतानि येषां ते तथा । कान्तस्य
परनिपातः सुखादिदर्शनात् । ततः पदद्वयकर्मधारयः । यथोचि-
तपरिणामेन तानि संजानातीत्यर्थः । परुषनुः सहस्रोच्छ्रिता अ-
त्रापि मकारोऽत्राकृषिकः । उत्सेधाद्भूतस्त्रिगव्यूतप्रमाणकाया
इत्यर्थः । यच्च युग्मिनीनां किञ्चिदूनत्रिगव्यूतप्रमाणोच्चत्वमुक्तं
तदन्यतया न विवक्षितमिति ज्ञावः । अथ तेषां वपुषि पृष्ठकर-
णमुक्तसंख्यामाह (तेसि णमित्यादि) तेषां मनुष्याणां द्वे पृष्प-
श्चाशदधिके पृष्ठकरणमुक्तशते पाठान्तरेण पृष्ठकरणमुक्तशते वा
प्रज्ञेते पृष्ठकरणमुक्तानि च पृष्ठवंशवलयुक्ताः अस्थिखण्डाः पंशु-
त्रिका इत्यर्थः । हे श्रमणेत्यादि प्राग्वत् । पुनस्तानेव विशिन-
ष्टि (पञ्चमुपलभ्यत्यादि) ते णमिति पूर्ववत् । मनुजाः पशं क-
मत्रमुत्पलं च नीलोत्पलम् । अथवा पशं पञ्चक्राजिधानं गन्धद्रव्य-
म् उत्पन्नं कुष्ठं तयोर्गन्धेन परिमलेन सदृशः समो यो निःश्वास-
स्तेन सुरजि सुगन्धि वदनं येषां ते तथा । प्रकृत्या स्वभावेन उ-
पशान्ता न तु क्रूराः । प्रकृत्या प्रतनवोऽतिमन्दीचूताः क्रोधमान-
मायादोक्षा येषां ते तथा । अतएव मृदु मनोऽं परिणामसु-
खावहमिति ज्ञावः । यन्मार्दवं तेन संपन्नाः न तु कपटमार्दवो-
पेताः । अद्विना गुरुजनमाश्रिता अनुशासनेऽपि न गुरुषु द्वे-
षमापद्यन्ते इत्याशयः । अथवा आसमन्तात् सर्वासु त्रियासु
द्विना गुप्ता नोल्बणचेष्टाकारिण इत्यर्थः । जडकाः कल्याणभा-
गिनः । भङ्गा वा जडहस्तिगतयः । विनीता बृहत्पुरुष-
विनयकरणशीलाः । अथवा विनीता इव विजितेन्द्रिया इव
अल्पेच्छा मणिकनकादिप्रतिबन्धरहिताः । अत एव न वि-
द्यते सन्निधिः पर्युषितखाद्यादेः संचयो धारणं येषां ते तथा
विटपान्तरेषु शाखान्तरेषु प्रासादाद्याकृतिषु परिवसनमाका-
लमावासो येषां ते तथा । यथेप्सितान् कामान् शब्दान् काम-
यन्ते अर्थात् लुब्धजते इत्यर्थः । एवं शीला येषां ते तथा इति ।
अत्र जीवाग्निगमादिषु युग्मिवर्णनाधिकारे आहारार्थप्रश्नोत्तरसू-
त्रं दृश्यते । अत्र च कावदोषेण श्रुतिं संजगम्यते अत्रैवोत्तरत्र
द्वितीयतृतीयारकवर्णनकसूत्रे आहारार्थसूत्रस्य साक्षाद् दृश्य-
मानत्वादिति तेनावस्थापनाशून्यार्थं जीवाभिगमादिषु विन्यते
(तेसिणं भंते ! मणुआणमित्यादि) तेषां जदन्त ! मनुजानां (के-
वदकावस्सत्ति) ससमर्थं षष्ठी । कियति काले गते नृय आहा-
रार्थं समुत्पद्यत इति । यद्यपि सरसाहारित्वेनैतावत्कावं तेषां
क्रुद्धेदनोदयाभावात् एवाजक्रार्थतान निर्जरार्थं तपः तथाप्यज-
कार्थत्वसाधर्म्यादष्टमभक्तमिति । अष्टमभक्तं चोपवासत्रयस्य सं-
ज्ञा इति । अथैते यदाहारयन्ति तदाह (पुढवीपुष्फेत्यादि) ।
पृथिवी जूमिः फलानि च कल्पतरुफलाहारो येषां ते तथा ।
एवंविधास्ते मनुजाः प्रज्ञाः । हे श्रमणेत्यादि पूर्ववत् । अधान-
योराहारयोर्मध्ये पृथिवीस्वरूपं पृच्छन्नाह (तीसेणमित्यादि) ।
तस्याः पृथिव्याः कीदृशः आस्वादः प्रज्ञतो वा युगत्रधर्मिणामन-
न्तरपूर्वसूत्रे आहारत्वेनोक्त्यध्याहार्यं भगवानाह गौतम ! तद्य-
था “नामए इत्यादि” प्राग्वत् । गुड इक्षुरसक्ता इति । इति वा
शब्दः प्राग्वत् । खण्डं गुरुविकारः । शर्करा काशादिप्रजवा । म-
त्स्यिडका खण्डशर्करा । पुष्पेऽन्तराप्योत्तरे शर्करादेवेव अन्ये
तु पर्पटभोदकादयः स्वाद्यविशेषा लोकतोऽवसेयाः । एषां मधु-
रद्रव्यविशेषाणां स्वामिना निर्दिष्टेषु नामसु एतादृशरसा पृथि-

वो जवेत् । कदाचिदिति विकल्परूढमतिगौतम आह । भवेदेत-
द्रूपः पृथिव्या आस्वादः । स्वाभ्याह गौतम ! नायमर्थः समर्थः
सा पृथिवी इतो गुरुशर्करादेरिष्टतरिका एव स्वार्थे कप्रत्ययः
यावत् करणात् कान्ततरिका चेव प्रियतरिका चेवेति परिग्रहः ।
मन आपत्तरिका एव आस्वादेन प्रज्ञा इति ॥

अथ पुष्पफलानामास्वादं पृच्छन्नाह ।

तीसे णं भंते ! पुष्पफलाणं केरिसए आसाए पणएत्ते ?
गोयमा ! से जहा णामए रणो चउरंतचक्कवट्टिस्स कज्जाणे
भोअणजाए सयसहस्सनिप्पन्ने वण्णेषुवण्णए आसायणिज्जे
विसायणिज्जे जवे एआरूवे णो इणट्ठे समट्ठे तेसि णं पु-
ष्पफलाणं एतो इडतरा चेव जाव आसाए पणएत्ते ।

तेषां पुष्पफलानां कल्पद्रुमसंबन्धिनां कीदृशक आस्वादः प्र-
ज्ञतो यानि पूर्वसूत्रे युग्मिनामाहारत्वेन व्याख्यातानीति ग-
म्यम् । भगवानाह गौतम ! तद्यथा नामराज्ञः सच लोके राजा
कतिपयदेशाधीशोऽपि स्यादत आह । चतुर्थं तेषु समुद्रत्रय-
हिमवत्परिच्छिन्नेषु चक्रेण वर्तितुं शीलमस्येति चतुरन्तचक्र-
वर्ती अतः समुद्रादौ वेत्यनेन दीर्घत्वम् । अनेन वासुदेवतो
व्यावृत्तिः कृता तस्य कल्याणमेकान्तसुखावहं भोजनविशेषः ।
शतसहस्रनिष्पन्नं लक्षव्ययनिष्पन्नं वर्णनातिशायिनेति गम्यते ।
अन्यथा सामान्यभोजनस्यापि वर्णमात्रवत्ता संभवत्येवेति कि-
माधिक्यवर्णनमुपपेतं युक्तं यावदतिशायिना स्पर्शेनोपपेतं या-
वन्न्येन रसेन वातिशायिनोपपेतम् । आस्वादीयं सामान्येन
विस्वादीयं विशेषतस्तद्रूपसमाधिकृत्य दीपनीयमग्निवृद्धिकरं
दीपयति जाठराग्निमिति दीपनीयं बाहुलकात्कर्तव्यं नीयप्र-
त्ययः । एवं दर्पणीयमुत्साहवृद्धिहेतुत्वात् । मदीयं मन्मथ-
जनकत्वात् । बृहणीयं धातूपचयकारित्वात् । सर्वाणि इन्द्रि-
याणि गात्रं च प्रल्हादयतीति सर्वेन्द्रियगात्रप्रल्हादीयं वै-
शद्यहेतुत्वात् तेषामेवमुक्तम् । गौतम आह भगवन् ! भवेदेत-
द्रूपस्तेषां पुष्पफलानामास्वादः । भगवानाह गौतम ! नाय-
मर्थः समर्थः तेषां पुष्पफलानामितश्चक्रवर्तिभोजनादिष्टतर-
कादिरेवास्वादः । अत्र कल्याणभोजनसंप्रदायः । एवं चक्रव-
र्तिसंबन्धिनीनां पुण्ड्रेक्षुचारिणीनामनातङ्गानां गवां लक्षस्या-
र्द्धार्द्धक्रमेण पीतगोक्षीरस्य पर्यन्ते यावदेकस्याः गोः संबन्धि
यत् क्षीरं तत्प्राप्तकलमशालिपरमाश्रुपमनेकसंस्कारकद्रव्य-
सन्मिश्रं कल्याणं भोजनमिति प्रसिद्धं चक्रिणं स्त्रीरत्नं च विना
अन्यस्य भोक्तुर्दुर्जरं महदुन्मादकं चेति ।

अथैते उक्तस्वरूपमाहारमाहार्यं क्व वसन्तीति पृच्छति ।

ते णं भंते ! तमाहारंमाहारेत्ता कर्हि वसद्धि उव्वंति ? गोअमा !
रुक्खगेहालया णं ते मणुआ पणत्ता समणउसो ! तेसि णं
भंते ! रुक्खाणं केरिसए आयारजावपडोआरे पणत्ते ? गो-
अमा ! कूडागारसंठिआ पेच्छा छत्तज्जयतोरणधूजगोउरवे-
इआ चोप्फालअट्ठाडगपासायहम्मिअगवक्खवाललगपोऽआ
वलजीघरसंठिआ असे इत्थं बहवे वरभवणविसिद्धसंठाण-
संठिआ छुमगणा सुहसीअलच्छाया समणउसो ! अत्थि
णं भंते ! तीसे समाए जरहे वासे गेहाइ वा गेहावणाइ वा
गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे रुक्खगेहालया णं ते मणुआ
पणत्ता समणउसो ! ॥

ते भदन्त ! मनुजास्तमनन्तरोदितस्वरूपमाहारमाहार्यं क-
वसतौ कस्मिन्प्राश्रये उपयान्ति उपगच्छन्ति । भगवानाह गौ-
तम ! वृक्षरूपाणि गृहाणि आलया आश्रया येषां ते तथा । एवं
विधास्ते मनुजाः प्रज्ञप्ताः हे भ्रमणेत्यादि पूर्ववत् । अथैते गेहा-
काराः वृक्षाः किं स्वरूपा इति पृच्छति “तेसि एं भंते ! रुक्खा-
णमि” त्यादिप्रश्नसूत्रपदयोजना सुलभा आकारभावप्रत्यवतारः
प्राग्वत् । भगवानाह गौतम ! ते वृक्षाः कूटं शिखरं तदाकार-
संस्थिताः । प्रेक्षा इति पदैकदेशे समुदायोपचारात् । प्रेक्षागृहं
नाथ्यगृहं द्वन्द्वान्ते श्रूयमाणं पदं प्रत्येकमभिसंघध्यते इति संस्थि-
तशब्दः सर्वत्र योज्यः । तेनोपेक्षागृहं संस्थिता इति व्याख्येयप्रे-
क्षागृहाकारेण संस्थानवन्त इत्यर्थः । एवं लुप्रध्वजतोरणस्तूपगो-
पुरवेदिका चोष्णाखं अष्टाशकं प्रसादहर्म्यगवाक्वाहाप्रपोति-
कावक्षणीगृहसंस्थिताः तत्र उत्राद्याः प्रतीताः । गोपुरं पुरद्वारं
वेदिका उपवेशनयोग्या भूमिः । चोष्णाखं नाम मत्तधारणम् ।
अष्टाशकः प्राग्वत् । प्रसादो देवतानां राज्ञां वा गृहम् । उच्छ्र-
यबहुला वा प्रसादाः ते चोभयस्यैव पर्यन्तशिखराः । हर्म्यं शि-
खररहितं धनवतां प्रवने गवाक्कः स्पष्टः । वालाप्रपोतिका नाम
जलस्योपरिप्रसादा वक्षणी उदिराधारस्तत्प्रधानं गृहम् । अ-
त्रायमाशयः । केचिदृक्काः कूटसंस्थिताः तदन्ये प्रेक्षागृहसंस्थिताः
तदपरे ढ्वजसंस्थिताः । एवं सर्वत्र भाव्यम् । अन्ये अत्र सुषम-
सुषमायां जरते वर्षे बहवो वरभवनं सामान्यतो विशिष्टगृहं त-
स्येव यद्विशिष्टं संस्थानं तेन संस्थिताः शुजा इतिहा ग्राया येषां
ते तथा । एवंविधा दुमगणाः प्रज्ञप्ताः हे भ्रमणेत्यादि पूर्ववत् प्राग्मे-
हाकारकल्पदुमस्वरूपवर्णके उक्तेऽपि एते परमपुण्यप्रकृतिका गु-
ग्मिन एषु सौन्दर्याश्रयेषु वसन्तीति ज्ञापनार्थं पुनस्तद्वर्णकरसू-
त्रारम्भः सार्थक इति । ननु तदा गृहाणि न सन्त्यपि वा गृहाणि
धान्यवन्ति न तेषामुपजोगाय यान्तीत्याशंकमानः पृच्छति (अत्थि
णमित्यादि) अस्तीत्यस्य त्यादिप्रतिरूपकाव्ययस्य वचनत्रय-
सदृशरूपत्वेन सति व्याख्येयं सन्ति भदन्त ! तस्यां समायां जगत-
वर्षे गेहानि वा प्रतीतानि गृहेषु आतपनानि वा उपजोगार्थमा-
गमनानि उत्तरसूत्रं प्राग्वत् एतेन तदा मनुष्यादिप्रयोगजन्य-
गृहाभावस्तत एव तेषामुपभोगार्थः तत्रापतनाभावश्चोक्तः ॥

अत्थि एं भंते ! तीसं समाए भरहे वासे गामाइ वा जाव
सप्तिवेसाइ वा । एो इण्ठे समठे जहिच्छियकामगामिणो
भंते ! मणुआ पणत्ता अत्थि एं भंते ! असीइ वा म-
सीइ वा किसीइ वा वणिणत्ति वा पणिणत्ति वा वाणिज्जेइ
वा । णो इण्ठे समठे ववगयअसिमसिकिमिवणिअपणिअ-
वाणिज्जा एं ते मणुआ पणत्ता समणाउसो ! अत्थि एं
भंते ! हिरमेइ वा सुवमेइ वा कंसेइ वा वूसेइ वा मणि-
मोत्तिअसंखसिलप्पवाडरत्तरयणसावज्जेइ वा हंता अत्थि
एो चेव एं तेसिं मणुआणं परिजोगत्ताए हव्वमागच्छइ ।

उक्तधर्ममाणेषु एषु युग्मिसूत्रेषु प्रश्नोत्तरालापकवाक्ययोज-
ना प्राग्वत् नवरं प्रामावृत्ता वृताः करणा प्राप्ता वा यावत् क-
रणान्नगरादिपरिग्रहः तत्र नगराणि चतुर्गोपुरोद्गासीनि न वि-
द्यते करो येषु तानि नकराणि वा कररहितानि नखादिनिपातना-
द्रूपसिद्धिः निगमाः । प्रभूतवणिमर्गावासाः प्रांसुप्राकारनिब-
धानि क्वचिन्मण्डिवेष्टितानि वा खेटानि कृत्स्नप्राकारवेष्टितानि
अनेतः पर्यंतवृत्तानि वा खर्वटानि अर्द्धतृतीयगयूतान्तप्रामर-

हितानि ग्रामपञ्चशत् उपजीव्यानि वा मरुस्थानि पत्तनानि जल-
स्थलपथयुक्तानि रत्नयोनिवृत्तानि वा सिन्धुवेदावलयपर्यन्तानि
छोणमुखानि आकराः हिरण्यकरादय आश्रमास्तापसाश्रयाः ।
संवाधाः शैलशृङ्गस्थायिनो निवासाः यत्र समागतप्रचृतजननि-
वेशा वा राजधान्यो यत्र नगरे पत्तने अन्यत्र वा स्वयं राजा
वसति संनिवेशो यत्र सार्धकटकदेरावासा भवन्ति । अ-
त्रोत्तरम् नायमर्थः समर्थः । अत्रार्थे विशेषणधारहेतुमाह ।
यथेप्सित इच्छामनतिक्रम्य काममत्यर्थं गामिनो गमनशीलारते
मनुजाः अत्रात्यर्थं कयनेन तेषां सर्वदा स्वातन्त्र्यमुक्तम् । ग्रामनग-
रादिव्यवस्थायां तु नियताश्रयत्वेन तेषामिच्छानिरोधः स्यात् ।
जीवाजिगमे तु “जहिच्छियकामगामिनो” इत्यस्य स्थाने “जने-
च्छिअकामगामिनो” इति पाठस्तत्रायमर्थः । यद्यस्मान्नेच्छित-
कामे गामिनः न इच्छितमिच्छाविषयीकृतं नेच्छितं नायं नञ्कि-
तु नशब्द इत्यनादेशाभावः यथा नैकेष्वप्यप्याया इत्यत्र नेच्छि-
तमिच्छया विषयीकृतं कामं स्वेच्छां गच्छतीत्येवंशीला नैच्छि-
तकामगामिनस्ते मनुजाः इति यद्यपि गृहसूत्रेणैवार्थापस्या ग्रा-
माद्यनावः सूचितः तथाप्यव्युत्पन्नविनेयजनव्युत्पत्त्यर्थमेतत्सू-
त्रोपन्यासः (अत्थिणमित्यादि) अत्रासिः खड्गो यमुपजीव्य स
न सुखवृत्तिको भवति । अस्याः साहचर्यवृत्तणाया असिशब्दे-
नात्र अस्युपवृत्तिताः पुरुषा गृहान्ते एवमप्रेतनविशेषणेष्वपि य-
थायोग्यं ज्ञेयम् । यदुपजीवनेन लेखककला, कृषिः कर्षणं, वणिक्
पर्याजीवः, पणितं क्रयाणकं, वाणिज्यं सत्यानृतमर्पणग्रहणा-
दिषु न्यूनाधिकार्पणमित्यर्थः । अत्राह नायमर्थः समर्थः । यतस्ते
व्यपगतानि असिमयीकृषिवणिक्पणितवाणिज्यानि येन्यस्ते
तथा । मनुजाः प्रज्ञप्ताः । इति (अत्थिणमित्यादि) हिरण्यं रू-
प्यमघटितसुवर्णं वा सुवर्णं घटितं कांस्यं प्रतीतं, द्रव्यं वस्त्रजा-
तिः । मणिश्चन्द्रकान्तादिः । मौक्तिकं व्यक्तं, शङ्खो दक्षिणादिः,
शिला गन्धपेषणादिका, प्रवालं प्रतीतं, रक्तरत्नानि पद्मरागा-
दीनि । स्वापतेयं रजतसुवर्णादिद्रव्यम् । ननु यदि हिरण्यं रूप्यं
तदा रूप्यखानौ तत्संनवः यदि वा घटितसुवर्णं तदा सुवर्णखानौ
परं घटितं सुवर्णं, तथा ताम्रवपुसंयोगजं कांस्यं तथा तन्तुस-
न्तानसंनवं द्रव्यं, तत्र कथं संभवेयुः । शिल्पप्रयोगजन्यत्वा-
त्तेषां न च तान्यत्रातीतोत्सर्पिणीसत्कनिधानगतानि संनवन्ती-
ति वाच्यं सा हि सपर्यवसितप्रयोगव्यवस्थासंख्येयं कावं स्थितेर-
संनवात् । एषोरुगुप्तरकुसूत्रयोरेतदालापकस्याकथनप्रस-
ङ्गात् । उच्यते संहरणप्रवृत्तश्रीडाप्रवृत्तदेवप्रयोगात् । तानि
संनवन्तीति संज्ञायते । इहोत्तरं हन्तीति वाक्यारम्भे कोमला-
मन्त्रेण वा अस्ति हिरण्यादिकमिति शेषः । नैव तेषां मनुजानां
परिजोग्यतया (हव्वमिति) कदाचिदागच्छति ।

अत्थि एं जंते ! जरहे राया इइ वा जुवराया ईसरतल-
वरमान्विअकोहुंविअइज्जसेड्डिसेणावइसत्यवाहाइ वा एो
इण्ठे समठे ववगयइड्डिसकाराणं ते मणुआ ।

अस्ति राजा इति वा चक्रवर्त्यदिः । युवराजा राज्याह इति
यावत् । ईश्वरो जोगिकादिः । अणिमाद्यष्टविधैश्वर्ययुक्तो वा तद्व-
धरः सन्तुष्टनरपतिप्रवृत्तसौवर्णपट्टालकृतशिरस्कञ्चोरादिशुभ्य-
धिकारी “मामुविय” पूर्वोक्तमरुम्बाधिपः कौटुम्बिकः कतिपयकु-
टुम्बप्रभुः इभ्यो यद् द्रव्यनिचयं तैरिभो हस्त्यपिन दृश्यते । इभो
हस्ती तत्प्रमाणं द्रव्यमर्हतीति निरुक्तादिन्यः । श्रेष्ठो देवताध्या-
सितसौवर्णपट्टालकृतशिरः पुरा ज्येष्ठो वणिग्विशेषः । सेनापति-

यदायत्ता नृपण चतुरङ्गसेना कृता जवति । सार्थबाहो यो गणि-
मादिक्रयाणकं युहीत्वा देशान्तरं गच्छन् सदचारिणामध्वसहा-
यो जवति । अत्रोत्तरं नायमर्थः समर्थः । व्यपगता क्रद्धिर्विभवै-
श्वर्य सत्कारश्च सेव्यतालक्षणो येष्यस्ते तथा ।

अतिथि एं भंते ! भरहे वासे दासेइ वा पेसेइ वा सिस्मेइ
वा भयगेइ वा जाइह्वाएइ वा कमारएइ वा एणो इण्डे समडे
ववगयआभिओमाणंति मणुआ पन्नत्ता । समणाउसो ! अतिथि
णं भंते ! तीसे समाए जरहे वासे मायाइ वा पियाइ वा
जायजगिणिजज्जपुत्तधूआमुएहाइ वा हंता अतिथि एणो चेव
एणं तिण्वो पेमबंधणं समुप्पज्जइ ।

आसरणं क्रयः क्रीतः गृहदासीपुत्रो वा प्रेष्यः प्रेषणाहो जने
दूतादिः । शिष्य उपाध्यायस्योपासकः शिक्षणीय इत्यर्थः ।
भूतकानि यत्कालमवधिं कृत्वा वेतनेन कर्मकरणाय धृतः दुष्काला-
दौ निःश्रितो वा भागिको द्वितीयाद्यंशग्राही कर्मकरः गणपुञ्जाद्य-
पनेता । अत्राह नायमर्थः । स० यतस्ते मनुजा व्यपगतमाजियो-
गिकं कर्म येज्यस्ते तथा । अत्राजियोग्यशब्दात् कर्मणि यप्रत्यये
व्यञ्जनात्पञ्चमस्थायाः स्वरूपे वा इत्यनेनैकस्य यकारस्य लोप
इति (अतिथिणमित्यादि) माता यः प्रसूते । पिता यो बीजं नि-
षिक्तवान् । भ्राता यः सहजातः । जगिनी सहजाता । जार्या भोग्या ।
पुत्रो जन्मः, धृता दुहिता । स्नुषा पुत्रवधूः । अत्र भगवानाह ।
हन्तेत्यादिनैव चः पुनरर्थे तेषां मनुजानां तीव्रमुत्कटं प्रेमबन्धनं स-
मुत्पद्यते । तथाविधैकस्वभावात् प्रतनुप्रेमबन्धास्ते युग्मिन इति
ननु चतुर्षु कुटुम्बमनुष्येषु स्नुषासंबन्धो यथा आपेक्षिकस्तथा
भ्रातृव्यजगिनेयादिसंबन्धः कथं न संभवति । उच्यते कुबेरदत्ता
स्वकजाववत् सोऽप्युपलक्षणाद् ग्राह्यः । परं स्फुटव्यवहारत्वेनैमे
एव संबन्धाः ।

अतिथि णं भंते ! भरहे वासे अरीइ वा घायएइ वा वहए-
इ वा पडिणीएइ वा पच्चाभिचेइ वा एणो इण्डे समडे ववग-
ययेराणुसया एं ते मणुआ पणत्ता । समणाउसो ! ।

अरिः सामान्यतः शत्रुः वैरिको जातिनिबद्धवैरोपेतः । घातको
योऽन्येन घातयति वधकः । स्वयं हन्ता व्यथको वा चपेटादिना
तारकः । प्रत्यनीकः कार्योपघातकः । प्रत्यमित्रो यः पूर्वं मित्रं
मूर्खा पश्चादमित्रो जातः अमित्रसहायो वा । इहाचार्यः नाय-
मिति यतो व्यपगतो वैरजन्योऽनुशयः पश्चात्तापो येष्यस्ते त-
था । वैरं कृत्वा हि तदुत्पन्नविषाके पुमाननुशेते इति ।

अतिथि एं भंते ! भरहे वासे मित्ताइ वा वईसाइ वा एण-
यएइ वा संघाटिइ वा सहाइ वा सुहीइ वा संगएइति वा
हंता अतिथि एणो चेव एं तेसिं मणुआणं तिण्वे रागबंधणे
समुप्पज्जइ ।

अत्र मित्रं स्नेहास्पदवयस्यः समानवयाः गाढतरस्नेहास्पदं
ज्ञातकः स्वज्ञातीयः । यद्वा ज्ञातकः संवासादिना ज्ञातसहजप-
रिचित इत्यर्थः । संघाटिकः सहचारी । सखा समानखादनपानो-
द्गाढतमस्नेहास्पदम् । सुहृद् यः मित्रमेव सकलकालमव्यभिचारी
हितोपदेशदायी च । साङ्गतिकः संगतिमात्रघटितः । हंतेत्यादि
पूर्ववत् । न चैवं तेषां मनुजानां तीव्रं रागरूपं बन्धनं समुत्पद्यते ।

अतिथि णं भंते ! जरहे वासे आवाहाइ वा बीवाहाइ वा ज-

णाइ वा सप्पाइ वा थालीपागाइ वा मितार्पिनिवेदणाइ वा
णो इण्डे समडे ववगयआवाहवीवाहणसप्पथालीपाग-
मितार्पिनिवेदणा णं ते मनुआ पणत्ता समणाउसो ! ।

अत्र चाह । आहूयन्ते स्वजनास्ताम्बूलदानाय यत्र स आवाहः ।
विवाहात्पूर्वं ताम्बूलदानोत्सवः । विवाहः परिणयनं । यज्ञः प्रति-
दिवसं स्वस्वष्टेदेवतापूजा । श्राद्धं पितृक्रिया । स्थालीपाकः सं-
प्रदायगम्यः । मृतपिण्डनिवेदनानि मृतेज्यः इमशाने तु तृतीय-
नवमादिषु दिनेषु पिण्डसमर्पणानि । अत्रोत्तरं नायमर्थः समर्थः ।
व्यपगताऽऽवाहविवाहयज्ञश्राद्धस्थालीपाकमृतपिण्डनिवेदनास्ते
मनुजाः प्रज्ञप्ताः ।

अतिथि एं भंते ! भरहे वासे इंदमहाइ वा खंदणागजख-
नूअअवकृतमागदह्णदीस्वखण्ववयधूचेइअमहाइ वा एणो
इण्डे समडे ववगयमहिमा एं ते मणुआ पणत्ता ।

इन्द्रः प्रतीतः तस्य महः प्रतिनियतदिवसभावी उत्सवः । ए-
वमग्रेऽपि । स्कन्दः कार्तिकेयः । नागो जवनपतिविशेषः । यज्ञ-
चूतौ व्यन्तरविशेषौ । (अवकृति) अवटः कूपः । तन्नागः सरः । च-
न्दनदीवृक्षपर्वताः प्रतीताः । स्तूपः पीठविशेषः । चैत्यं चेष्टेदेव-
तायतनम् । अत्राह । व्यपगतमहिमानस्ते मनुजाः प्रज्ञप्ताः ।

अतिथि णं भंते ! जरहे वासे एण्डेपेच्छाइ वा णट्टजह्ममह्व-
मुट्टिअवेलंगकहगपवगन्नासगपेच्छाइ वा एणो इण्डे सम-
डे ववगयकोउहह्वाणं ते मणुआ पणत्ता समणाउसो ! ।

नद्या नाटयितारः तेषां प्रेक्षणकं कौतुकदर्शनेत्युक्तजनमेवकः ।
एवमग्रेऽपि । नृत्यन्ति स्म नृत्ताः कर्तारि कप्रत्ययः नृत्तविधा-
यिनः । जल्लावरत्राखेलकाः । मद्धा भुजयुद्धकारिणः । मौष्टिका
मद्धा एव ये मुष्टिभिः प्रहरन्ति । विरुम्बका चिद्रूपकाः मुखवि-
कारादिभिर्जनहास्योत्पादकाः । कयकाः सरसकथाकथनेन श्रो-
तृसोत्पत्तिकारकाः । प्लवका ये जम्पादिर्निर्गतादिकमुत्पन्नान्ते
गर्तादिलङ्घनकारिण इत्यर्थः । अथवा तरन्ति नद्यादिकं ये इति
लासका ये रासकान् ददति तेषां प्रेक्षा उपलक्षणादाख्यायकप्रे-
क्षादिप्रदः । अत्रोत्तरं नायमर्थः समर्थः । यतो व्यपगतकुतूहला-
स्ते मनुजाः प्रज्ञप्ताः ॥

अतिथि एं भंते ! भरहे वासे सगमाइ वा रहाइ वा जाणा-
इवा जुग्गगिद्धिथिद्धिसिविअसंदमाणीआइ वा एणो इण्डे स-
मडे पायचारविहारा एं ते मणुआ पणत्ता समणाउसो ।

अत्र शकटानि प्रतीतानि । रथाः क्रीमारथादयः । यायन्ते गम्य-
न्ते एमिरिणि व्युत्पत्त्या यानानि उक्तवद्दयमाणातिरिक्तानि गम्या-
दीनि । युग्मं पुरुषोत्कृष्टमाकाशयानं जम्पानमित्यर्थः (गिद्धिचित्ति)
पुरुषद्वयोत्कृष्टा मोलिका (थिल्लिचित्ति) वेसरादिद्वयनिर्भितो
यानविशेषः शिबिका प्रतीता । स्यन्दमानिका पुरुषायामप्रमाणा
शिबिकाविशेषः । अत्र प्रतिवचनं नायमित्यादि पादचारेण न तु
शकटादिचारेण विहारो विचरणं येषां ते तथा । मनुजा इति ॥

अतिथि एं भंते ! भरहे वासे गावीइ वा महिसीइ वा अ-
याइ वा एलगाइ वा हंता अतिथि एणो चेव एं तेसिं मणुआ-
णं परिभोगतए हव्वमागच्छति ॥

अत्र गोमहिष्यजाः स्पष्टाः । परका उरन्ना आह । न च तेषां मनु-

प्याणां परिजोग्यतया कदाचिदागच्छन्ति नैतासां दुग्धादि तेषा-
मुपभोग्यमिति यावत् ॥

अत्थि एं भंते ! जरहे वासे आसाइ हत्थिउट्टगोणगवय-
अयएलपसयमिअथराहरुसरभचपरसेवरकुरंगोणकस-
माइआ हंता । अत्थि एो चेव एं तेसिं परिजोगत्ताए ह-
व्वमागच्छन्ति ॥

अत्राश्वः हस्तिनः उष्ट्राः प्रतीताः । गोणा गावः गवयो वनग-
वः । अजैरुको स्पष्टौ । प्रथया विबुधा आटव्यपशुविशेषाः । मृग-
चराहो व्यक्ताः । खर्वो मृगविशेषः । शरत्रा अष्टापदाः । चमरा अ-
रण्यगवा यासां पुच्छकशाश्चामरतया भवन्ति । शम्बरा येषाम-
नेकशाखे शृङ्गे भवतः । कुरङ्गोकार्णौ मृगभेदौ । शृङ्गवर्णा-
दिविशेषाश्च सामर्थ्याद्भ्रमाः । अत्रोत्तरं हन्तेति कोमलामन्त्र-
णे सन्ति न चैव तेषां प्रथमसमाभावानां मनुष्याणां यथासंजव-
मारोहणादिकार्येषूपयुज्यन्ते ॥

अथ इवापत्रशसुत्रमाह ॥

अत्थि एं भंते ! जरहे वासे सीहाइ वा वग्घाइ वा विग-
दीविगच्छतरच्छसिआलाइ वा वेरालसुणगकोकंतिअको-
लसुणगाइ वा हंता अत्थि एो चेव एं तेसिं मणुआणं
आवाहं वा पवाहं वा उविच्छेअं वा उप्पाएंति पयकिजइ-
याणं ते सावयगणा पप्पत्ता । समणाउसो ! ॥

अत्र सिंहाः केसरिणः । व्याघ्राः प्रतीताः । वृकाः ईहामृगाः ।
द्वीपिनश्चित्रकाः । ऋक्षाः अञ्जनाः । तरकवो मृगादनाः । शृगा-
ला व्यक्ताः । विरात्रा मार्जाराः । श्वनकाः श्वानः । कोकान्तिका
लोमटिका ये रात्रौ कोको इत्येवं रवन्ति । कोलञ्जनका महामूक-
राः । अत्रोत्तरं सन्ति परं नैव तेषां मनुजानामावाधां वा ईषद्वाधां
वा प्रवाधां वा विशेषेण बाधां उविच्छेदं वा चर्मकर्तनमुत्पाद-
यन्ति । यतः प्रकृतिजडास्ते इवापङ्गणाः प्रज्ञताः ॥

अत्थि एं भंते ! जरहे वासे सालीति वा वीहिगोहूमजव-
जवा कलमसूरमुगमासतिलकुलतियिण्फावआसिंदगअ-
यसिकुमुञ्जकोदवकंगुवरगरावगसणसरिसवमूलगवीआइ वा
हंता अत्थि एो चेव एं तेसिं मणुआणं परिजोगत्ताए
हव्वमागच्छन्ति ॥

अत्र शालयः कलमादिविशेषाः । व्रीहयः सामान्यतः । गोधूमय-
चौ प्रतीतौ । यवयवा यवविशेषाः । (कलन्ति) कलास्त्रिपुटा-
ख्या बृहच्चणका वा मत्सुरा । मातृवादिदेशप्रसिद्धाः धान्यवि-
शेषाः । मुञ्जमापतिनाः । कुञ्जथाश्च पञ्चकतुल्याश्चिपिटा नवन्ति-
निष्पावा वल्लाः । (आसिंदगत्ति) चपत्रकाः अतसी धान्यस्य
तैलमतसीतैलमिति प्रतीतम् । कुसुंजन्ति) बट्टकेणाः यत्पुष्पैर्वत्सा-
दिरागः समुत्पाद्यते । कोऊवाः प्रतीताः । कङ्गवः पीततण्डुलाः ।
(वरगत्ति) वरगो धान्यविशेषः सपाद्वत्कादिषु प्रसिद्धः । रा-
वकः कङ्कुविशेष एव स चायं बृहच्चिराः । कहुरुपशिरावकः ।
शणं त्वक्प्रधाननालो धान्यविशेषः । सर्षपाः प्रतीताः । मूवक-
वीजकादिकाः रुढिताऽवसेयाः सन्त्येते परं न च ते उपभोगमाग-
च्छन्ति कल्पहुमपुष्पफलानाहारकत्वात्तेषामिति ॥

अत्थि एं भंते ! जरहे वासे गत्ताइ वा दरी ओवाय
पवायविसमविज्जावाइ वा एो इण्ठे समठे जरहे एं वासे-

बहुसमरमणिजे भूमिभागे पप्पत्ते । से जहाणामए आसि-
गपुक्खरेइ वा ॥

अत्र गर्ता महाखण्डाः । दरी मृषिकादिकृता बध्वीखण्डा । अ-
वपातः प्रपातस्थानम् । यत्र चवन् जनः सप्रकाशोऽपि पतति । प्र-
पातो जृगुः यत्र जनः काचित्कामनां कृत्वा प्रपतति । विषमं दुरा-
रोहाचरोहस्थानम् । जत्रं स्निग्धकर्दमाविल्लस्थानं यत्र जनोऽत-
र्कित एव पतति । नायमर्थः समर्थ इत्यादि न सन्तीत्यर्थः । जारते
वर्षे बहुसमरमणीयो भूमिभागो यतः प्रज्ञतः । “से जहाणामए”
इत्यादि वर्णकं प्राग्बज् झयम् ॥

अत्थि एं भंते ! जरहे वासे ठाणू वा कंटगतएकयवराइ
वा पत्तकवयराइ वा एो इण्ठे समठे ववगयठाणुकंटगभ-
एकयवरपत्तकयवराणं सा समा पप्पत्ता ॥

अत्र स्थाणुरूर्ध्वकाष्ठं कण्टकः स्पष्टः । तृणान्येव कचवरः पत्रा-
ण्येव कचवरः । अत्राह नेत्यादि । यतो व्यपगतस्थाणुर्यावत्पत्र-
कचवरा सा सुपमसुषमानास्त्री समारकः प्रज्ञतः ॥

अत्थि एं भंते ! जरहे वामे रुंसाइ वा मसगाइ वा जू-
आइ वा विल्लवाइ वा दिङ्कुणाइ वा पिसुआइ वा एो इण्ठे
समठे ववगयडंसमसगजूअसिक्खदिङ्कुणपिसुअउवहविर-
हिआणं सा समा पप्पत्ता ॥

अत्र दंशमशकयूकालिप्ताः स्पष्टाः । दिङ्कुणा मत्कुणाः यदाहुः ।
श्रीहेमसूरयो देश्यां “मकुणए दिङ्कुणदंकुणा तथा दंक्णापिहा-
णीए इति” पिशुकाश्चञ्चटा अत्राचार्यः । व्यपगतदंशमशकयू-
कालिप्ता तथा दिङ्कुणाः पिशुकोपद्रवचिरहिताः पश्चात्कर्मधा-
रयः सा समा प्रज्ञता । अत्र सूत्रे व्यपगतेत्यादिविशेषणस्य
कर्मधारयं विना व्याख्यानं करणे प्रस्तुतमूलादर्शं “घिरहिअ-
त्ति” पदं प्रमादापतितमिति ज्ञेयम् । तदर्थस्य तत्त्वतो व्यपगत-
पदेनैवोक्तत्वात् ।

अत्थि एं भंते ! भरहे वासे अहाइ वा अयगराइ वा हंता
अत्थि एो चेव एं तेसिं मणुआणं आवाहं वा जाव पग-
इभदयाणं ते वालगणा पप्पत्ता ॥

अत्राह ये सामान्यतः सर्पाः । अजगराः महाकायसर्पाः शेषं
पूर्ववत् । यतः प्रकृतिभद्रकास्ते व्यालगणाः सरीसृपजातीय-
गणाः प्रज्ञता इति । अत्रे ग्रहयुद्धसूत्रं जीवाभिगमगदिषु साक्षा-
द् दृष्टमपि एतत्सूत्रादर्शेषु न दृष्टमिति व्याख्यायामप्यलेखि ।

अत्थि एं जंते ! भरहे वासे पिंवाइ वा कलहवोऊखारवइरम-
हाजुप्पाइ वा महासंगामाइ वा महासत्यपडणाइ वा महापु-
रिसपडणाइ वा एो इण्ठे समठे ववगयवेराणुबंधा एं ते
मणुआ पप्पत्ता ॥

अत्र डिवडमरौ पूर्ववत् कलहो वचनादिः । बोलो बहूनामा-
र्तानामव्यक्ताक्षरध्वनिकलकलः क्षारः परस्परं मत्सरः । वैरं
परस्परमसहमानतया हिंस्यहिंसकताध्यवसायः । महायुद्धानि
व्यवस्थाहीनमहारणाः महासंग्रामाश्चकादिव्यूहरचनोपेततया-
संव्यवस्था महारणाः । महाशस्त्राणि नागबाणादीनि तेषां नि-
पतनानि हिंसाबुद्ध्या वैरिषु मोचनानि । महाशस्त्रत्वं चैतेषाम-
हुतविचित्रशक्तित्वात् । तथा हि नागबाणा धनुष्यारोपिता
बाणाकारा मुक्ताश्च सन्तो जाज्वल्यमानाः सद्यश्चोल्कादण्ड-

ते मनुजाः काव्यस्य मरणस्य मासो यस्मिन् कालविशेषः अव-
श्यकावधर्मः तस्मिन् काव्यं कृत्वा मासस्योपलक्षणत्वात् काव्य-
दिवसे इत्याद्यपि द्रष्टव्यं, क गच्छन्ति कोत्पद्यन्ते इति प्रश्नद्वयेऽपि
“देवद्वोऽपसु उववज्जंती” त्येकमेवोत्तरं गमनपूर्वकत्वाद्भाष्यस्यो-
त्पादाजिधानं गमनं सामर्थ्यादवगतमेवोपातशयया इति । अथ
या गतिर्देशान्तरप्राप्तिरपि भवतीति क गच्छन्तीत्येतदेव पर्याये-
णाचष्टे उत्पद्यन्ते उत्पत्तिधर्माणो जवन्ति । अत एवोत्तरसूत्रे “उव-
वज्जती” त्येवोक्तः स्वाम्याह गौतमेति । एवमासावशेषायुष्यः कृतप-
रभवायुर्बन्धा इति गम्यं युगलकं प्रसूयत इति । एतेनैवामाया-
स्त्रिजागादौ परभवायुर्बन्धाज्जावमाह । तच्चैकोनपञ्चाशत् रात्रि-
न्दिवाव्यहोरात्राणि यावत् संरक्षन्ति । उचितोपचारकरणतः पा-
लयन्ति संगोपायन्ति अनाभोगेन हस्तखट्वद्वयेभ्यः संरक्ष्य संगोप्य

चकासित्वा कासं विधाय जुतं विधाय जृम्भयित्वा जृम्भां विधाय अ
 क्लिष्टाः स्वशरीरोत्थक्लेशवर्जिता अभ्यथिता परेणानापाक्षितदुःखा
 अपरितापिताः स्वतः परतो वा अनुपज्जातकायमनःपरितापाः । एतेन
 तेषां सुखमरणमाह । कावमासे कालं कृत्वा देवलोकेषु ईशाना-
 न्तं सुरलोकेषूपच्यते । स्वसमानायुष्मसुरेष्वेव तदुत्पत्तिसंज्ञवा-
 त् । अत्र कालमास इति कथनेन तत्कावजाविमनुजानामकाल-
 मरणजावमाह । अपर्याप्तकान्तमुद्धृतकावान्तरमनपवर्तनीया-
 युष्कत्वात् । अत्राह कश्चित् । ननु सर्वथा वर्तमानमवायुः कर्म-
 पुद्गलपरिशाटकावस्थैव मरणकालत्वात् । कथमकालमरणमु-
 पच्यते । यदज्ञावो वर्तमानसमयो निरूप्यते इति चेत्सत्यं द्विधा
 ह्यायुर्नरतिरश्चामपवर्तनीयमनपवर्तनीयं च । तत्राद्यं बहुकालवेद्यं
 तत्तथाऽध्यवसाययोगजनितश्रयवन्धनवस्तुयोर्दीर्घसर्वप्रदेशाश्र-
 मपवर्तनाकरणवशादल्पायुः । कावेन रज्जुदहनन्यायेन क्लिप्त-
 वासो न्यायेन मुष्टिजलन्यायेन वा युगपदेव्यते । इतरस्तु गाढव-
 न्धनवस्तुतया न पवर्तनायोग्यं क्रमेणावेद्यते । तेन बहुषु वर्तमा-
 नारकोचितमनपवर्तनीयमायुः क्रमेणानुजवत्सु सत्सु यावदेक-
 स्य कस्यचिदायुः परिवर्तते तदा तस्य लोकैरकावमरणमिति
 व्यपदिश्यते “पदमो अकावमच्यु” इत्यादिवत् । ते चान्यदाऽऽ का-
 वमरणस्यापि संभवान्न तदानीं तन्निषेध इति न दोष इति । अ-
 थ कथं तदेवलोकेषूपच्यते इत्याह । यतो देवलोको जवनपत्या-
 द्याश्रयस्तस्य तथाविधकालस्वजावात् । तद्योग्यायुर्वन्धेन परि-
 ग्रहोऽङ्गीकारो येषां ते तथा । देवलोकागमिन इत्यर्थः । एषा चे-
 कोनपञ्चाशदिनावधिपरिपाक्षेन केचिदेवमवस्थामाहुः । “सप्तो-
 त्तानशया विहन्ति दिवसान्, स्वाङ्गुष्ठमार्गस्ततः कौ रिङ्गन्ति प-
 वैस्ततः कलगिरो यान्ति स्ववृद्धिस्ततः । स्थेयोजिश्च ततः क-
 लागणभृतस्तारुण्यभोगोक्तताः, सप्ताहेन ततो जवन्ति सुदृगादानेऽ
 पि योग्यास्ततः” अत्र व्याख्या आर्याः सप्तदिवसान् जन्मदिवसादि
 कात् यावत् उत्तानशयाः सन्तः स्वाङ्गुष्ठं विहन्ति ततो द्वितीयसप्त-
 के पृथिव्यां रिङ्गन्ति ततस्तृतीयसप्तके कलगिरोऽप्युक्तवाच्यो भवन्ति
 ततश्चतुर्थसप्तके स्ववृद्धिः पदैः यान्ति । ततः पष्ठसप्तके कला-
 गणभृतो जवन्ति । ततः सप्तमसप्तके तारुण्यजोगोक्तताः भवन्ति ।
 केचिच्च सुदृगादानेऽपि सम्यक्त्वग्रहणेऽपि योग्या भवन्तीति क्रमः ।
 इदं चावस्थाकावमानं सुपमाभ्यामादौ ज्ञेयम् ततः परं किञ्चिदधि-
 कमपि संज्ञायते इति । अत्र प्रस्तावात् कश्चिदाह । अथ तदा-
 मिसंस्कारादंरप्रादुर्भूतत्वेन मृतकशरीराणां का गतिरित्युच्यते ।
 तारुण्यप्रभृतिपक्षिणस्तानि तथा जगतस्वाभावात् नीरुकाष्ठ-
 मिवात्पाद्य मध्ये समुद्धं क्तिपन्ते । यदुक्तं । श्रीदेमाचार्यकृतश्रृणुभच
 रित्रे “पुरा हि मृतमिधुनानां, शरीराणि महाखगाः । नीरुकाष्ठमि-
 वात्पाद्य, सद्यश्चिक्किपुरम्भुधौ । १ ।” किंचात्र श्लोके अमुधाविद्यु-
 पन्नकणं तेन यथायोगं गङ्गाप्रभृतिनदीष्वपि ते तानि क्तिपन्ती-
 ति ज्ञेयम् । ननु चोत्कृष्टतोऽपि धनुःपृथक्त्वमानशरीरैस्तैरुत्कृष्ट-
 प्रमाणानि तानि कथं लुप्तवहनि इत्यत्रापि समाधीयते । युग्मि-
 शरीराणाममुधुधिकेपस्य महारागकृतत्वेन बहुषु स्थानेषु प्रति-
 पादनादवशीयते । यत्परं “काधणुहंतमि” त्यत्र सूत्रे जात्यपेक्षया
 एकवचननिर्देशस्तेन क्वचिद्बहुवचनं व्याख्येयं तथा वसति-
 पक्षिशरीरमानस्य यथासंभवमरकापेक्षया बहु बहुतरबहुतम-
 धनुःपृथक्त्वरूपस्यापि संभवात्ततः काववर्तियुग्मिनरहस्तादिश-
 रीरापेक्षया बहुधनुःपृथक्त्वपरिमाणशरीरैस्तैर्किंचिदपि तानि
 पुंवहानीति न काप्यनुपपत्तिः संभाव्यते । तत्त्वं बहुभुतगम्यम् ।
 एवं च सूत्रे एकवचननिर्देशोऽपि बहुवचनेन व्याख्यातम् । श्रीमल-

यगिरिपादैरपि श्रीवृहत्संग्रहणीवृत्तौ देवानामाहारोच्चासान्त-
 कावमानाधिकारे “दसवासदस्साहं, समयाई जाव सागरं ऊर्णः ।
 दिवसमुद्धत्तपुहुत्ता, आहारस समासेण” इत्यस्या गाथाया अ-
 र्थकथनावसरे कृतमस्तीति सर्वं सुस्थमिति ।

अथ तदा मनुजानामेकत्वमुत नानात्वमिति प्रश्नयन्नाह ।

तीसेणं भंते ! समाए भरहे वासे कइविहा मणुस्सा । आणु-
 सज्जित्था गोयमा ! उव्विहा तं जहा पम्हंग्भा ? मिअगंघा ५
 अममा ३ तेअतली ४ सहा ५ सणिचारी ६ ।

तस्यां समयां भगवन् ! जरते वर्षे कतिविधा जातिर्ज्ञेयं कति प्र-
 कारा मनुष्या अनुपपन्नवन्तः तत्कावान्तरमनुवृत्तवन्तः । सन्तति-
 भावेन भवन्ति स्मेत्यर्थः । जगवानाह । गौतम ! पृथ्विधास्त-
 दथा । पद्मगन्धाः १ मृगगन्धाः २ अममाः ३ तेजस्तल्लिनः ४
 सहाः ५ शनैश्चारिणः ६ इमे जातिवाचकाः शब्दाः संज्ञाशब्द-
 त्वेन रूढाः । यथा पूर्वमेकाकाराणि मनुष्यजातिस्तृतीयारकप्रान्ते
 श्रीश्रृणुपद्मदेवेन उग्रजोगराज्यकृत्रियभेदैश्चतुर्णां कृता । तथा-
 ऽत्राप्येवं पृथ्विधा सा स्वजावत एवास्तीति । यद्यपि श्री अजय-
 देवसूरिपदैः पञ्चमाङ्गुष्ठशतसप्तमोद्देश्यके पञ्चसमगन्धयः मृग-
 मदगन्धयः ममकाररहिताः तेजश्च तत्त्वं च रूपं येषामस्तीति तेज-
 स्तल्लिनः सहिष्णवः समर्थाः । शनैर्गन्धमुत्सुकत्वाजावाच्चरन्तीत्ये-
 वं शीला इत्यन्वर्थता व्याख्यातास्ति । तथापि तथाविधसंप्रदाया-
 भावात् अस्माधारण्यञ्जकाजावे नैतेषां जातिप्रकाराणां पुर्वो-
 धत्वं जीवाजिगमवृत्तौ च सामान्यतो जातिवाचकतया व्याख्या-
 नदर्शनाच्च न विशेषतो व्यक्तिकृतेति प्रथमारकः ।

(८) अथ द्वितीयारकव्याख्या ।

तीसे णं समाए चउहिं सागरोवमकोटाकोमीहिं कावे वी-
 ङ्कं . एतेहिं वमपज्जवेहिं अणंतेहिं गंधपज्जवेहिं अणंते-
 हिं रसपज्जवेहिं अणंतेहिं फासपज्जवेहिं अणंतेहिं संघयण-
 पज्जवेहिं अणंतेहिं सञ्जाणपज्जवेहिं अणंतेहिं उच्चपज्ज-
 वेहिं अणंतेहिं आयुपज्जवेहिं अणंतेहिं गुरुद्वहुपज्जवेहिं
 अणंतेहिं अगुरुद्वहुपज्जवेहिं अणंतेहिं उट्टाणकम्मव-
 द्दवीरिअुरिसकारपज्जवेहिं अणंतेहिं गुणपरिहाणीए प-
 रिहायमाणे २ । एत्थ णं भुसमसुसमाणामं समा कावे
 पडिवाज्जिसु समणाउसो ! ।

तस्यां सुषमसुपमानाम्नां समयां चतसृषु सागरोपमकोटाको-
 टीषु काले व्यतिश्रान्ते सति सूत्रे च तृतीयानिर्देशः आर्पितवान् ।
 अथवा चतसृजिः सागरोपमकोटाकोटीजिः कावमिते गमिते वा
 एतेनेत्यादि शब्दाध्याहारेण योजना कार्या । अत्र च पदे करणे
 तृतीया ज्ञेया । अत्रान्तरे सुपमानाम्ना समाकालः प्रतिपन्नवान्
 जगति स्मेति वाक्यान्तरसूत्रयोजना सुपमाचोत्सर्पिण्यामपि जवे-
 दित्याह । अनन्तगुणपरिहायमाणं २ हानिमुपगच्छन् २ सूत्रे च
 चिर्वचनमनुसमयं हानिरिति हानेः पौनःपुन्यज्ञापनार्थम् ।
 अथ कावस्य नित्यव्यवत्वेन हानिरुपच्यते । अत्यथाऽहोरात्रं
 सर्वदा त्रिंशन्मुहूर्तात्मकमेव न स्यादित्यत आह । अनन्तैर्वर्ण-
 पर्यायैरित्यादिवर्णाः श्वेतपीतरक्तनीलकृष्णभेदात् पञ्च । कपि-
 शादयस्तु तत्संयोगजास्ततः । श्वेतादेरन्यतमवर्णस्य पर्ययवृत्ति-
 कृता निर्विभागाभागा एकगुणाश्च तत्त्वादयः । सकलजीवराशो-
 रान्तगुणाधिकारस्तैरनन्ता ये गुणा अनन्तरोचस्वरूपाभागास्तेषां

परिहानिरपचयस्तथा प्रकारचूतया इत्यर्थः । हीयमानः २ सुष-
मा काव्यविशेष इति योज्यम् । एवमग्रेऽपि योजना कार्यो ।
अथ यथैषामनन्तत्वमनुसमयमनन्तगुणहानिश्च तथा दर्शयते ।
“ तीक्ष्णं समाप्य उत्तमकष्टपक्षात् ” इति प्रागुक्तवशात् । प्रथ-
मसमये कल्पद्रुमपुष्पफलादिगतो यः श्वेतो वर्णः स उत्कृष्टः तस्य
केवलप्रज्ञा विद्यमाना यदि निर्विभागा जागाः क्रियन्ते तर्हि
अनन्ता भवन्ति तेषां मध्यादनन्तजागात्मक एको राशिः प्रथमा-
रकद्वितीयसमये नृप्यति एवं तृतीयादिसमयेऽपि वाच्यम् ।
यावत्प्रथमारकान्तसमयः । एवैव रीतिरवसर्पिणीचरमसमयं
यावत् ज्ञेया । अत एवानन्तगुणपरिहाणीत्यत्र अनन्तगुणानां
परिहाणिरिति षष्ठीतत्पुरुष एव विधेयो न तु अनन्तगुणा चा-
सौ परिहाणिश्चेति कर्मधारयः । गुणशब्दैश्च भागपर्यायवचनो
ऽनुयोगद्वारवृत्तिकृता एकगुणकाव्यकथंविचारे सुस्पष्टमाख्या-
तः आह । एवं सति श्वेतवर्णस्यासन्न एव सर्वथाच्छेदस्त-
था च सति श्वेतवस्तुनोऽश्वेतत्वप्रसङ्गः । एतच्च जातिपुष्पादिषु
प्रत्यक्षविरुद्धम् । उच्यते । आगमेऽनन्तकस्यानन्तभेदात्वात् ।
हीयमानभागानामनन्तकमप्यं ततो मौल्यराशेः भागानन्तकं बृह-
त्तरमवगन्तव्यम् । यदि नाम सिद्धस्यापि ज्ञेयेषु लोकेषु न ते-
षामनन्तकावतोऽपि निर्वृत्तता आगमेऽभिहिता किं पुनः सर्वजी-
वेभ्योऽनन्तगुणानामुत्कृष्टवर्णगतभागानां न च ते संख्याता एव
सिद्ध्यन्ति इमे तु प्रतिसमयेऽनन्ता हीयन्ते इति महदुद्भूतवैषम्य-
मिति वाच्यं यतस्तत्र यथा सिध्यतां भव्यानां संख्याकानां तथा
सिद्धेः कालोऽनन्तः । एवमन्यत्रापि यथा प्रतिसमयमनन्तानामे-
षां हीयमानता । तथा हानिकालोऽवसर्पिणीप्रमाण एव ततः पर-
मुत्सर्पिणीप्रवमसमयादौ तान्येव क्रमेण वर्धन्ते इति सर्वं
सम्यगेव । पीतादिषु गन्धरसस्पर्शेषु च यथासंभवमागमाविरो-
धेन भावनीयं, तथा अनन्तैः संहननपर्यवैरिति संहननानि अस्थि-
निचयरचनाविशेषरूपाणि । वज्रऋषभनाराच-ऋषजनाराच-
नाराचा-ईनाराच-कीदिका-सैवार्त-भेदान् पदं । प्रस्तुते चार-
के आद्यमेव ग्राह्यम् । ऋषभनाराचादीनामज्ञावात् । अन्यत्र
यथासंज्ञं तानि ग्राह्याणि तत्पर्यवा अपि तथैव हापयनीयाः ।
संहननैश्च शरीरे दार्ढ्यमुपजायते । तच्च सर्वोत्कृष्टं सुषमसुष-
माद्यसमये ततः परमनन्तैः पर्यवैः समये २ हीयते
इति । तथा संस्थानानि आकृतिरूपाणि । समचतुरस्त्रन्यग्रोधसा-
दिक्कुञ्जकवामनहुएभेदात्थोदा । तच्च तत्र प्रथमं प्रथमे समये
सर्वोत्कृष्टं ततः परं तथैव हीयते । इति तथोक्तत्वं शरीरोत्सेधस्त-
च्च तत्र प्रथमे समये त्रिगन्धूतप्रमाणमुत्कृष्टं ततः परंतःप्रमाणता-
रतम्यरूपाः पर्यवाः अनन्ताः समये २ हीयन्ते । ननु उच्यते हि श-
रीरस्य स्वावगाढमृद्वक्त्रादुपरितनोपरितननजःप्रदेशावगाहित्वं
तत्पर्यवाश्च एकद्वित्रिप्रतरावगाहित्वान्तादयोऽसंख्याता एवमव-
गाहसंख्या तत्प्रदेशात्मकत्वात् । तर्हि कथमेषामनन्तत्वं कथं चान-
न्तभागपरिहाण्या हीयन्ते इति चेदुच्यते । प्रथमारके प्रथमसम-
योत्पन्नमुत्कृष्टं शरीरोत्सेधं जवति । ततो द्वितीयादिसमयोत्पन्ना-
नां यावतामेकनजःप्रतरावगाहि च लक्षणपर्यवाणां हानिस्ताव-
त्पुल्लानन्तकं हीयमानं द्रष्टव्यम् । आधारहीनावाधेयहानिराव-
श्यकत्वादिति । तेनोच्चपर्यवाणामप्यनन्तत्वं सिद्धमनभःप्रतराव-
गाहस्य पुद्गलोपचयसाध्यत्वात् । तथा आयुर्जीवितं तदापि ।
तत्र प्रथमसमये त्रिपल्योपमप्रमाणमुत्कृष्टं तदनन्तरं तत्पर्यवा
अपि अनन्ताः प्रतिसमयं हीयन्ते । ननु पर्यवा एकसमयोना द्वि-
तीयोना यावदसंख्यातसमया उत्कृष्टा स्थितिरिति स्थितिः स्था-

नतारतम्यरूपा असंख्याता एव आयुःस्थितेरसंख्याते समयात्म-
कत्वात् तर्हि कथं सूत्रेऽनन्तैरायुःपर्यवैरित्युक्तम् । उच्यते-प्रति-
समयं हीयमानस्थितिस्थानकारणीचूतानि अनन्तानि आयुःकर्मद-
लिकानि परिहीयन्ते । ततः कारणहानौ कार्यहानिरावश्यकत्वात्
तानि च जवस्थितिकारणत्वादायुःपर्यवा एव । अतस्ते अनन्ता
इति । यथा अनन्तैर्गुरुलघुपर्यवैरिति गुरुलघुद्रव्याणि बादरस्क-
न्धद्रव्याणि । औदारिकवैक्रियाहारकतैजसरूपाणि तत्पर्यवास्त-
त्र प्रकृते वैक्रियाहारकयोरनुपयोगस्तेनौदारिकशरीरमाश्रित्यो-
त्कृष्टवर्णादयस्तत्राद्यसमये बोध्याः । ततः परं तथैव हीयन्ते तैज-
समाश्रित्य कपोतपरिणामकजागराश्रित्युत्कृष्टस्तत्रादिसमये तदन-
न्तरं मन्दमन्दतरादिवीर्यकत्वात् रूप इति । तथा अनन्तैर्गुरुलघु-
पर्यवैरिति । अगुरुलघुद्रव्याणि सूक्ष्मद्रव्याणि प्रस्तुते च पौष्टि-
कानि मन्तव्यानि । अन्यथा पौष्टिकानां धर्मास्तिकायादीनामपि
पर्यवहानिप्रसङ्गः । तानि च कर्मणमनोज्ञावादिद्रव्याणि । तेषां
पर्यवैरनन्तैस्तत्र कर्मण्यस्य सातवेदनीयशुजनिर्माणसुखरसौ-
जाग्यादेयादिरूपस्य बहु स्थितिमनुगृह्य प्रदेशकत्वेन मनोऽव्यस्य
बहुप्रहणासंदिग्धग्रहणं ऋतिति ग्रहणबहुधारणादिमत्तया ज्ञापाद्य-
व्यसोदास्तत्वं गम्भीरोपनी तरागत्वेप्रतिनादविधायितादिरूपतया
च तत्रापि समये उत्कृष्टता । ततः परं क्रमेणानन्ताः पर्यवा हीयन्ते ।
अनन्तैरुत्थानादिपर्यवैः तत्रोत्थानमूर्चभवनं कर्मोत्पेक्षादि गम-
नादि वा बलं शरीरं प्राणाः । वीर्यं जीवोत्साहः । पुरुषकारः पौरु-
षाभिमानः पराक्रमश्च स एव साधिताभिमतप्रयोजनः । अथवा
पुरुषकारः पुरुषक्रिया सा च प्रिया स्त्री क्रियते प्रकर्षवतीति
तत्त्वज्ञावत्वादिति विशेषेण तद्ग्रहणं पराक्रमस्तु शत्रुवित्रासनं
तत एते प्राक्तनसमये उत्कृष्टास्ततः परं प्रतिपाद्याः तथैव हीयन्ते ।
तथा “ संज्ञयणं संज्ञाणं, उच्चतं आउञ्चं च मणुआणं । अणुस-
यं परिहायइ, ओस्सपिणी काव्यदोषेण ॥१॥ कोहमयमायलोभा,
उसभं वक्षुए अ मणुआणं । कूतुलकूममाणं, तेणाणुमाणेण स-
ध्वं पि ॥ २ ॥ विससा अज्जतुजा उ, विसमाणि अ जणवएसु मा-
णाणं । विसमाए य कुलाइं, तेण उ विसमाइं वासाइं ॥ ३ ॥
विसमेसु अ वासेसु, हँतिअ साराइं ओसहिबलाइं । ओसहि-
द्वव्वहे ण य, आउं परिहायइ णराणं ” ॥४॥ इति तरागवैकार-
िके अवसर्पिणीकाव्यदोषेण हानिरुक्ता । सा बाहुल्येन दुःषमा-
माश्रित्य दोषारकेषु तु यथासंज्ञं ज्ञेयेति । ननु निर्द्वयस्यापि-
काव्यस्य कथं हानिरिति परकृतासंज्ञाशङ्कानिवारणार्थं वर्णा-
दिपर्यवाणां हानिरुक्ता ते च पुद्गलधर्मास्तर्हि अन्यधम हीयमा-
ने विवक्षितः काव्यः कथं हीयत इति । महदसंगतं तथा सति
वृक्षाया वयोहानौ युवत्या अपि वयोहानिप्रसङ्ग इति चेन्न काव्य-
स्य कार्यवस्तुमात्रे कारणत्वाङ्गीकरात् कार्यगता धर्माः कारण
उपचर्यन्ते कारणत्वसंबन्धादिति ॥

अथ प्रस्तुतारकस्य रूपप्रश्नायाह ।

जंबुद्वीपेणं जंते ! दीवे इमीसे ओसपिणीए सुसमाए उत्त-
मकष्टपक्षाए जरहस्स वासस्स केरिसए आयारजावफो-
यारे होत्या गोंयमा ? बहुसमरमणिज्जे जूमिजागे होत्या ।
से जहाणामए आलिङ्गपुक्खरेइ वा तं चेव जं सुसमसुस-
माए पुव्ववणिणअं एवरं एाणत्तं चउधणुसहस्सजूसिआ
एगे अट्ठावासे पिट्ठकरंडुगसए उट्ठनत्तस्स आहारहे चउ-
सट्ठिं राइंदिआइं संरक्खंति दो पल्लिओवमाइं आउसेसं तं चे

प्रायः सूत्रं गतार्थमेव नवरं केवलं नानात्वं भेदः स चायं चतु-
र्धनुःसहस्रोच्छ्रिताः क्रोशद्वयोच्चास्ते मनुजाः इति योगः मका-
रोऽष्टाक्षणिकः अष्टाविंशत्यधिकमेकं पृष्ठकरणमुकशतं प्रथमक-
रोक्तपृष्ठकरणमुकानामर्द्धमिति यावत् तेषां मनुजानामिति योगः
पष्ठनक्षत्रतिफ्रान्ते आहारार्थः समुत्पद्यते इति योगसूत्रे सप्तम्यथं
पष्टौ सूत्रत्वात् चतुःषष्टिं रात्रिन्दिवानि यावत् संरक्षन्ति । अप-
त्यानि ते मनुजा इति योगः तत्र सप्तावस्थाप्रामः पूर्वोक्त एव
नवरमेकैकस्या अयाऽवस्थायाः कालमानं नव दिनानि अष्टौ
वक्ष्यधनुस्त्रिंशत्पञ्चानि । समदश चाक्षराणि किञ्चिदधिकानीति
चतुःषष्टौ सप्तनिर्जाग एतावत् एव लाज्जात् । यश्च पूर्वभ्योऽधि-
कोऽपत्यसंरक्षणकावस्थ हीयमानत्वेनोच्चादीनां हीयमानत्वा-
दज्ञस्याऽऽनेहसा व्यक्तताज्वनादिति एवमग्रेऽपि ज्ञेयम् ते प-
ल्योपमे आयुः तेषां मनुजानामिति योगः एवमन्यत्रापि यथासं-
प्रवमध्याहारेण सूत्राक्षरयोजना कार्या । अन्यत्सर्वं सुपमसुपमो-
क्तमेवेति । अत्रापि यथोक्तमायुःशरीरोच्चायादिकं सुवमायामादौ
ज्ञेयं ततः परं क्रमेण हीयमानमिति ॥

अथात्र भगवान् स्वयमेवापृष्टानपि मनुष्येन्दानाह ।

तोसे एं ममाए चतुर्विधा मणुस्सा अणुसज्जित्था तं
जहा एका १ पउरजंघा २ कुसुमा ३ सुममणा ४ ॥

अत्रान्वययोजना प्राप्यन् । एकाः १ प्रचुरजङ्घाः २ कुसुमाः ३ सुशमनाः ४ एतेऽपि प्राग्वज्जातिशब्दा इत्याः । अन्वयता चैवम् । एकाः श्रेष्ठाः संज्ञाशब्दत्वात् सर्वोदित्यं । प्रचुरं जङ्घाः पुष्टजङ्घा न तु काकजङ्घा इति भावः । कुसुमसदृशत्वात् सौकुमार्यादिगुणयोगेन कुसुमाः पुंस्यपि कुसुमशब्दः । सुष्ठुतिशयेन शमनं शान्तेर्ज्ञायो येयां ते तथा प्रचुरतनुकणायत्वात् । अत्र पूर्वोक्त्यद्वैतप्रकारमनुष्ठायानां भावादितेऽन्ये जातिभेदाः गतो द्वितीयारकः ।

(९) अथ तृतीयारकव्याख्या ।

तीसे णं समाए तिहिं सांगरोवमकोमाकोमीहिं काले वीइ-
कंते अणंतेहिं वाएणपज्जेहिं जाव अणंतगुणपरिहाणीए
परिहायमाणी ५ एत्थ णं सुसमदुस्समाणामं समा काले-
पभिवज्जिसु समणाउसो ! ।

व्याख्या पूर्ववत् । नवरं परिहायमाणी इत्यत्र स्त्रीलिङ्गनि-
 देशः समाविशेषणार्थस्तेन समाकाले इतिपदद्वयं पृथक् मन्त-
 व्यम् । अयमेवाशयः सूत्रकृता “साणंसमे”त्युत्तरसूत्रं प्रादुश्यके
 इति । अथास्या एव त्रिभागप्रदर्शनार्थमाह ।

सा एं समा तिहा विज्जइ तं पढमे तिभाए ? मज्झि-
मे तिभाए २ पच्छिमे विजाए ३ ।

[illegible]

अथारभागयोः स्वरूपप्रश्नायाह ।

जंबुद्वीवे णं भंते ! द्वीवे इमीसे ओसपिणीए सुसमदुस्स-
माए समाए पढममज्जिमेसु तिभाएसु भरहस्स वामस्स

केरिसए आथारजावफोआर पुच्छा, गोअमा ! बहुसमर-
मणिजे जूमिभागे होत्था सो चेव गमो णेअव्यो एणत्तं
दो थणुसहस्साइं । उहुं उच्चत्तेणं तेसिं एं च मणुआणं च-
उमडिपिट्ठकहुंगा चउत्थभत्तस्म आहारत्थे समुप्पज्जइ
उई पत्तिओवमणूणासीइराइंदिआइं संवरवन्ति संगोवेति
जाव देवद्वोगपरिग्हिआणं ते मणुआ पप्पत्ता समणाउसो !

“जनुद्दीघेणमित्यादि” सर्वं गतार्थं नानात्वमित्ययं विशेषः । द्वे धनुःसहस्रे ऊर्ध्वोच्चत्वेन क्रोशोच्चा इत्यर्थः । तेषां च मनुष्याणां चतुःषष्टिपृष्ठकरणमुक्तानि अष्टाविंशत्यधिकशतस्यार्धकिरणे एतावत एव लाभात् । चतुर्थे भक्तेऽतिक्रान्ते आहारार्थः । समुत्पद्यते । एकदिनान्तरित आहार इत्यर्थः । स्थितिः प्ल्योप-
मैकोनाशीतिरात्रिदिवानि संरक्षन्ति संगोपायन्ति अपत्ययुगल-
कमित्यर्थः । तत्रावस्थाक्रमः तथैव नवरमेकैकस्या अवस्थायाः
कालमानमेकादश दिनानि सप्तदशघट्यः अष्टौ पलानि । चतु-
स्त्रिंशच्चाक्षराणि किञ्चिदधिकानि । एकोनार्शितेः सप्तभिर्भागे
एतावत एव लाभात् । अस्यां च भिन्नजातिमनुष्याणामणुष्य-
जना नास्ति तदा तेषामसंभवादिति संभाव्यते । तत्त्वं तु
तत्त्वयिद्वेद्यम् । यन्तु “ उमामोगारायन्नक्षतिअ संगहो भवे च-
उहा ” इत्युक्तम् । तदरकान्त्यभागभावित्वेन नेहाधिक्रियते ।
न त्वस्याः समायाः त्रिधा विभजनं किमर्थमुच्यते । यथा प्रथ-
मारकादौ त्रिपल्योपमायुषस्त्रिगव्यूतोच्छ्रयास्त्रिदिनान्तरितभो-
जना एकोनपञ्चाशदिनानि कृतापत्यसंरक्षणास्ततः क्रमेण
कालपरिहाण्या द्वितीयारकादौ द्विपल्योपमायुषः द्विगव्यूतोच्छ्र-
या द्विदिनान्तरितभोजनाश्चतुःषष्टिदिनानि कृतापत्यसंरक्षणा
स्ततोऽपि तथैवं परिहाण्या तृतीयारकादौ एकपल्योपमायुष ए-
कगव्यूतोच्छ्रया एकदिनान्तरितभोजना अशीतिदिनानि कृता-
पत्यसंरक्षणास्तदनन्तरमपि त्रिधा विभज्य तृतीयारकप्रथमत्रि-
भागद्वयं यावत् तथैव नियतपरिहाण्या हीयमानयुष्मिन्नुजा
अभूवन्नन्तिमत्रिभागेषु सा परिहाणिरनियता जातेति सूच-
नार्थं त्रिभागकरणं सार्थकमिति संभाव्यते । अन्यथागमसंप्र-
दायत्रिभागकरणे हेतुस्वरगन्तव्य इति ।

अथ तृतीयारकस्वरूपप्रश्नायाह ।

तांसे एं भंते ! समाए पच्छिमे तिजागे जरहस्स वासस्स
केरिसे आया रजावपडोयारे य होत्था गोयमा ! बहुसमर-
णिज्जे भूमिजागे होत्था से जहाणामए आग्निगपुक्खरेइ
वा जाव मणीहिं उवसोभिण तं जहा कित्तिमेहिं चेव अक-
त्तिमेहिं चेव ॥

(तीर्त्सेणमित्यादि) यदेव दक्षिणार्धभरतस्वरूपप्रतिपादनाधिकारे व्याख्यातं तदत्र सूत्रे निरवशेषं ग्राह्यं नवरमत्र कृप्यादिकर्माणि प्रवृत्तानीति कृत्तिमैस्तृणैरकृत्तिमैर्मणिभिरित्युक्तम् ।

अथात्रैव मनुजानां स्वरूपं पृच्छन्नाह ।

तीसे एं जंते ! समाए पच्छिमे तिजागे भरहे वासे मणुआ-
णं केरिसए आयारजावडोआरे होत्था गोयमा ! तेसि एं
मणुआणं छव्विहे संघयणे उव्विहे संठारो बहूणि धणुस-
याणि उहुं उच्चत्तेणं जहसेणं संखिज्जाणि वासाणि
जुकोसेणं असंखिज्जाणि वासाणि आउअं पाद्धेति पा-

लेंतित्ता अप्पेगइया णिरयगामी अप्पेगइया तिरिअगामी
अप्पेगइया मणुस्सगामी अप्पेगइया देवगामी अप्पेगइया
सिज्जंति जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेति ॥

व्याख्या प्राग्वदनुसरणीया ।

अथ यथास्मिन् जगद्यवस्थाऽभूत्तदाह ।

तीसे णं समाए पच्छिमे तिभाए पल्लिओवमड्ढभागव-
सेए एत्थ णं इमे पण्णसकुलगरा समुप्पज्जित्ता । तं जहा
सुमई १ पडिस्सुई २ सीमंकरे ३ सीमंभरे ४ खेमंकरे ५ खेमंभरे
६ विमलवाहणे ७ चक्रवर्तुम ८ जसससंमए अजिचंदे १० चंदाने
११ पासेणइ १२ मरुदेवे १३ नाज्जी १४ उज्जसमे १५ ति ॥

(कुलकराणां सव्याख्यानं वर्णनं कुलगर शब्दे करिष्यामि)

(ऋषभचरित्रम् उसह शब्दे उक्तम्)

(१०) अथ चतुर्थारकस्वरूपं निरूप्यते ।

तीसे णं समाए दोहिं सागरोवमकोनाकोनीहिं काले वी-
इकंते अण्णेतहिं वण्णपज्जेवेहिं तहेव जाव अण्णेतहिं उट्ठाण-
कम्मवद्ववीरिया जाव परिहीयमाणे २ एत्थ णं दुस्स-
मसुसमाणामं समा कालो पमिवज्जिंसु समणाउसो ! ।

तस्यामनन्तरव्यावर्तितायां समायां द्वाभ्यां सागरोपमकोटाको-
टीभ्यां द्वे सागरोपमकोटाकोटी इत्येवं प्रकारेण काले व्यतिक्रान्ते
अनन्तैर्वर्णपर्यवैस्तथैव द्वितीयारकप्रतिपत्तिक्रमवत् ज्ञेयम् । या-
वदनन्तैस्तथानबलवीर्यपुरुषाकारपराक्रमैरनन्तगुणपरिहाण्या
हीयमानोऽतिक्रान्तो दुष्पमसुषमानाम्ना समा कालः प्रत्यपद्यत ।
हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! अथ पूर्वारकवज्जरतस्वरूपं प्रष्टुमाह ।

अथ तत्र मनुष्यस्वरूपप्रश्नमाह ।

तीसे णं भंते ! समाए जरहस्स वासस्स केरिसए आया-
रजावपमोआरे पण्णत्ते ? गोअमा ! बहुसमरमणिज्जे जूमिभागे
पण्णत्ते । से जहाणामए आलिगपुक्खरेइ वा जाव मणीहिं
उवसोज्जिणं तं जहा कत्तिमेहिं चेव अकत्तिमेहिं चेव तीसेणं
भंते ! समाए भरहे मणुआणं केरिसए आगारभावपडोयारे
पण्णत्ते ? गोअमा ! तेसिं मणुआणं छविहे संघयणे छविहे
संठाणे बहूहिं धणूहिं उड्डं उच्चत्तेणं जह्ण्णं अंतो मुहुत्तं
उक्कोसेणं पुव्वकोडि आउअं पालेंति पालेंतित्ता अप्पेगइआ
णिरयगामी जाव देवगामी अप्पेगइआ सिज्जंति जाव
सव्वदुक्खाणमंतं करेति । तीसेणं समाए तज्जंसा समुप्प-
ज्जित्ता तं जहा अरहंतवसे चक्रवट्ठिंसे दसारवंसे तीसेणं
समाए तेवीसं तित्थयरा एकारस चक्रवट्ठी णव बलदेवा एव
वासुदेवा समुप्पज्जित्ता ॥

इदं च सूत्रद्वयमपि प्रायः पूर्वसूत्रसदृशं गमकत्वात् सुगमम् ।
नवरं जघन्येनान्तर्मुहूर्तमायुस्तत्कालीनमनुष्या उत्कृष्टं पूर्वको-
टिमायुः पालयन्ति पालयित्वा च पञ्चस्वपि गतिष्वतिथौ
भवति । अथ, पूर्वसमातो विशेषमाह (तीसेणमित्यादि) तस्यां
समायां ये वंशा इव वंशाः प्रवाहा आवलिका इत्येकार्थाः ।
ननु सन्तानरूपाः परम्परा परस्परं पितृपुत्रपौत्रपौत्रादिव्यवहा-
राभावात् समुत्पद्यन्ते । तद्यथा अर्हद्वंशः चक्रवर्तिवंशः दशा-

ह्राणां बलदेववासुदेवानां वंशः यदत्र दशार्हशब्देन द्वयोः कथनं
तदुत्तरसूत्रबलादेव । अन्यथा दशार्हशब्देन वासुदेवा एव
प्रतिपाद्या भवन्ति । “ अह पंच दसाराणमिति ” वचनात् ।
यत्तु प्रतिवासुदेववंशो नोक्तस्तत्र प्रायोऽङ्गानुयायान्युपाङ्गानीति-
स्थानाङ्गे वंशत्रयस्यैव प्ररूपणात् । येन हेतुना तत्रैवं निर्देशस्त-
त्रायं वृद्धभावः । प्रतिवासुदेवानां वासुदेववध्यत्वेन पुरुषोत्त-
मत्वाविवक्षणात् । एवमेवार्थं व्यनक्ति । तस्यां समायां त्रयो-
विंशतिस्तीर्थंकराः एकादश चक्रवर्तिनः । ऋषभभरतयोस्तु-
तीयारके भवनात् नव बलदेवाः नव वासुदेवाः ज्येष्ठबन्धुत्वात्
प्रथमं बलदेवग्रहणमुपलक्षणात्प्रतिवासुदेववंशोऽपि ग्राह्यः स-
मुत्पद्यन्तश्च गतश्चतुर्थारकः ।

(११) अथ पञ्चमारकः ।

तीसे णं समाए एक्काए सागरोवमकोनाकोनीए वाया-
लीसाए वाससहस्सेहिं उल्लिखिए काले वीइकंते अ-
ण्णेतहिं वण्णपज्जेवेहिं तहेव जाव परिहाणीए परिहीयमा-
णे २ एत्थ णं दुस्समाणामं समा काले पडिबज्जिस्सइ
समणाउसो ! ॥

तस्यां समायामेकया सागरोपमकोटाकोट्या द्विचत्वारिंशत्-
र्षसहस्रैरुन्नतयोन्मीभूतया धनयैव प्रत्येकमेकविंशतिसहस्रवर्षप्र-
माणयोः पञ्चमषष्ठारकयोः पूरणात् काले व्यतिक्रान्ते अनन्तैर्वर्णा-
दिपर्यवैस्तथैव यावत्परिहाण्या परिहीयमाणः २ अत्र समये
दुष्पमानाम्ना समा कालः प्रतिपत्स्यते । वकुरपेक्षया त्रविष्य-
त्कालप्रयोगः ।

अथाऽत्र जरतस्य स्वरूपं पृच्छन्नाह ॥

तीसे णं भंते ! समाए जरहस्स वासस्स केरिसए आगा-
रजावपमोआरे भविस्सइ गोअमा ! बहुसमरमणिज्जे जूमि-
भागे भविस्सइ । से जहाणामए आलिगपुक्खरेइ वा
मुङ्गपुक्खरेइ वा जाव णाणामणिपंचवएणोहिं कत्ति-
मेहिं चेव अकत्तिमेहिं चेव ।

(तीसेणमित्यादि) सर्वे प्राग्व्याख्यातार्थं नवरं भविष्यतीति प्रयोगः
पृच्छकापेक्षया अत्र जूमौ बहुसमरमणीयत्वादिकं चतुर्थारकतो
हीयमानं २ नितरां ज्ञातव्यम् । ननु स्थाणुबहुवे कण्टकबहुवे
विसमबहुवे इत्यादिनाऽधस्तनसूत्रेण लोकप्रसिद्धेन च विरुध्य-
ते । मैवमतिचारितचतुरध्वन्तयेः यतोऽत्र बहुत्वशब्देन स्था-
ण्वादिबाहुल्यं सूचितम् । न च पष्ठारक इवैकान्तिकत्वं तेन च
कच्चिद्भूतशब्दौ आरामादौ वैताड्यगिरिकुञ्जादौ वा बहुसमरणी-
यत्वादिकमुपलक्ष्यत एवेति न विरोधः

अथ तत्र मनुजरूपं प्रष्टुकाम आह ।

तीसे णं भंते ! समाए भरहे वासे मणुआणं केरिसए आ-
गारभावपडोयारे पण्णत्ते ? गोअमा ! तेसिं मणुआणं उ-
व्विहे संघयणे छविहे संठाणे बहूइओ रयणीओ उड्डं उ-
च्चत्तेणं । जह्ण्णं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं साइरेणं वासस-
यं आउअं पालेंति पालेंतित्ता अप्पेगइआ णिरयगामी
जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेति ॥

(तीसेणमित्यादि) पूर्वं व्याख्यातार्थमेतत् । नवरं बाह्यरत्नयो
इस्ताः सप्तहस्तोच्छ्रयत्वात्तेषां यद्यपि नामकोशे बहुमुष्टिको द-

स्तो रत्निरुक्तस्तथापि समपरिभाषया पूर्ण इति ते मनुजा जघ-
न्यतोऽन्तर्मुहूर्त उत्कर्षेण सातिरेकं त्रिंशदधिकं वर्षशतमायुः पा-
त्यन्ति । अप्येका नैरयिकगतिगामिनः यावत् सर्वदुःखानामन्तं
कुर्वन्ति । अत्र चान्तक्रिया चतुर्थारकजातपुरुषजातमपेक्ष्य तस्यैवं
पञ्चसमये सिद्ध्यमानत्वाज्जम्बूस्वामिन इव न च संहरणं प्रतीत्येदं
भावनीयम् । तथा च सति प्रथमपष्ठारकादावपि एतत् सूत्रपाठ
उपलभ्यत एवेति आह । अत्र पात्यन्ति अन्तं कुर्वन्तीत्यादौ जवि-
ष्यत्काद्यप्रयोगे कथं वर्तमाननिर्देशः । उच्यते सर्वासु अवसर्पि-
णीषु पञ्चमसमासु इदमेव स्वरूपमिति नित्यप्रवृत्तवर्तमानद्व-
क्षणप्रयोगः । यथा द्वे सागरोपमे शत्रो राज्यं कुरुते इत्यादौ
तर्हि दुष्पमा समा कावः प्रतिपत्स्यते इत्यादि प्रयोगः कथमिति
चेदुच्यते । प्रज्ञापकपुरुषापेक्षयैतत्प्रयोगस्यापि साधुत्वात् ।

पुनरापि तस्य किं किं वृत्तमित्याह ॥

तीसे एं समाए पच्छिमे तिभागे गणधम्ममे पाखंरुधम्ममे
रायधम्ममे जायतेए अ धम्मचरणे अ वोच्छिज्जिस्सइ ।

तस्या दुष्पमानाम्याः समायाः पश्चिमे विभागे वर्षसहस्रस-
प्तकप्रमाणे अतिक्रामति सति न तु अवशिष्टे तथा सति एक विंश-
तिसहस्रवर्षप्रमाणश्रीवीरतीर्थस्याव्युच्छित्ति कालस्यापूर्तेः गणः
समुदायो निजजातिरिति यावत् । तस्य धर्मः स्वस्वप्रवर्तितो व्य-
वहारो विवाहादिकः । पाखएकाः शाक्यादयस्तेषां धर्मः प्रतीत एव ।
राजधर्मो निग्रहानुग्रहादिः । जाततेजा अग्निसहितोऽतिस्निग्धे
सुपमसुपमादौ, नातिरुद्धे दुष्पमदुष्पमादौ चोत्पद्यत इति च-
कारादग्निहेतुको व्यवहारो रन्धनादिरपि चरणधर्मश्चरित्रधर्मः ।
चशब्दाद्द्रव्यव्यवहारश्च । अत्र धर्मपदव्यत्ययः । प्राकृतत्वात् ।
विच्छेत्स्यति विच्छेदं प्राप्स्यति सम्यक्त्वधर्मस्तु केषांचित्संभव-
त्यपि विववासिनां हि अतिक्रिष्टत्वेन चरित्रज्ञावः अत एवाह । प्र-
कृतौ “ वससं धम्मसन्नपज्जट्टा ” इति वसन्नमिति प्रायो ग्रहणा-
त् । कचित् सम्यक्त्वं प्राप्यतेऽपीति ज्ञावः गतः पञ्चमोऽरकः ।

(१२) अथ पष्ठारकः उपक्रम्यते ।

तीसे एं समाए एकवीसाए वाससहस्सेहिं काले वीइक्कं-
ते अणंतेहिं वसपज्जवेहिं गंधरसफासपज्जवेहिं जाव परि-
हीयमाणे २ एत्य एं वूसमदूसमाणामं समा काले पक्खि-
ज्जिस्सइ समणाउसो ! ॥

तस्यां समायामेकविंशत्या वर्षसहस्रैः प्रमिते काले व्यतिक्रा-
न्ते अनन्तैर्वर्णपर्यवैरेव गन्धरसस्पर्शपर्यवैयावत् परिहीयमाणः
२ दुष्पमदुष्पमानाम्ना समा कालः प्रतिपत्स्यते । हे भ्रमण ! हे
आयुष्मन् !

अथ तत्र जरतरूपप्रश्नायाह ।

तीसे एं जंते ! समाए उत्तमकट्टपत्ताए भरहस्स केरिसए
आयारभावपडोआरे भविस्सइ । गोअमा ! काव्हे जविस्सइ
हाहाजए जंभाजए कोलाहलभूए समाणुभावेणं य खरफरु-
सधूलिमइला दुव्विसहा वाजला भयंकरा य वाया संवट्टगा य
वोहीत्ति इह अभिक्खणं धूमाहिंति अ दिसा समंता रअस्स-
ला रेणुकनुसतमपरुलाणिराज्जोआ समयरुक्खयाए एं अहि-
अं चंदा सीअं मोच्छिहिंति अहिअं सूरिआ तविस्संति ।

तस्यां समायामुत्तमकाष्ठाप्राप्तायामुत्तमावस्थागतायामित्यर्थः
परमकाष्ठाप्राप्त्या वा भरतस्य कीदृशः क आकारभावस्याह-

तिवक्खणपर्यायस्य प्रत्यवतारोऽवतरणम् आकारभावः प्रत्यव-
तारः प्रकृतः । जगवानाह । गौतमेत्यामन्य वक्ष्यमाणविशिष्टः
कावो भविष्यति कीदृश इत्याह । हाहाभूतः हाहा इत्येतस्य श-
ब्दस्य दुःखार्तलोकेन करणं हाहोच्यते । तद्भूतः प्रायो यः
कावः स हाहाभूतः । जम्मा इत्यस्य दुःखार्तगवादिभिः करणं ज-
म्मोच्यते । तद्भूतो यः स जम्माभूतः द्वावप्यनुकरणशब्दाविमौ ।
जम्मा वा भेरी सा वान्तःशून्या ततो भग्ने च यः कावो जनक्या-
त्तच्छून्यः स जम्माभूत इत्युच्यते । कोलाहल इहातंशकुनसम्-
हध्वनिः । तं भूतः प्राप्तः कोलाहलभूतः समानुजावेन काववि-
शेषसामर्थ्येन च चकारोऽत्र वाच्यान्तरदर्शनार्थः । णमित्यलङ्कारे
खरपरुषा अत्यन्तकठोरा । धूल्या च मग्निना ये वातास्ते तथा ।
दुव्विपहा दुस्सहाः व्याकुलाः असमञ्जसा इत्यर्थः । जयङ्कराः
चः विशेषणसमुच्चयसूचकः । वास्यन्तीत्यनेन संबन्धः । संवर्त-
काश्च तृणकाष्ठादीनामपहारका वातविशेषाश्च तेषां वास्यन्तीति
इहास्मिन् कावे अजीद्वणं पुनः पुनर्धूमायिष्यन्ते च । धूममुद्धमि-
ष्यन्तीति दिशः किञ्चिन्तास्ता इत्याह । समन्तात् सर्वतो रजस्वला
रजोयुक्ताः अत एव रेणुना रजसा कलुषा मग्निनास्तथा । तमः
पटलेनान्धकारवृन्देन निरादोका निरस्तप्रकाशा निरस्तदृष्टि-
प्रसरा वा । ततः पदद्वयकर्मधारयः । समया रूढतया च कावरू-
ढतया चेत्यर्थः अहितं अधिकं चापथ्यं चन्द्राः शीतं हिमं मोक्षय-
न्ति स्रक्ष्यन्ति । तथैव सूर्यास्तपत्ति तापं मोक्षयन्तीत्यर्थः । काव-
रौक्ष्येण शरीररौक्ष्यं तस्माच्च अधिकशीतोष्णपराज्व इति ॥

अथ पुनस्तत्स्वरूपं जगवान् स्वयमेवाह ।

अदुत्तरं च णं गोअमा ! अजिक्खणं अरसमेहा विरसमेहा
खारमेहा खत्तमेहा अग्गिमेहा विज्जमेहा विसमेहा अज-
वणिजोदगा वाहिरोगवेदणोदीरणपरिणामसलिला अम-
णुष्पाणिअगा चंदानिज्जयपहत्तत्तिक्खधाराणिवातपडरवा-
सिहिचिजे एं जरहे वासे गामागारणगरखेरुक्खरुमहं वदो-
णमुहपट्टणा समगयणणवयचउप्पयगवेदण खहयरे खहसंधे
गामारणप्पयारणिरए तसे अ पाणे बहुप्पयारे रुक्खगुच्छ-
गुम्मलयवद्विप्पवालंकुरमादीए तणवणस्सइकाए ओसही
ओ अ विडं सेहिंति पव्वयगिरिगुंरुत्थलभट्टिमादीए । वे-
अहगिरिवज्जे विरावोहिंति सलिलविज्जविसमगड्डणिणुण्ण-
याणि अ गंगासिंधुवज्जाइ समीकरोहिंति ।

अथापरं च हे गौतम ! अभीद्वणं पुनः पुनः अरसा अमनोज्ञा र-
सवर्जितजला ये मेघास्ते तथा । विरसा विरुद्धरसा ये मेघास्ते
तथा । एतदेवाभिव्यज्यते । कारमेघाः सर्जोदिकारसमानजलो-
पेतमेघाः । करीपसमानरसजलोपेतमेघाः । (खट्टमेहत्ति) कचि-
दृश्यते । तन्नाम्लजला मेघाः । अग्निमेघाः अश्विहाहकारिज्जवा
इत्यर्थः । विद्युत्प्रधाना एव जलवर्जिता इत्यर्थः । विद्युन्निपात-
वन्तो वा विद्युन्निपातकार्यकारिज्जनिपातवन्तो वा मेघाः । विष-
मेघाः । जनमरणहेतुजलाः । अत्र “ असणि मेहा ” इत्यपि पदं
कचित् दृश्यते । तत्रायमर्थः । करकादिनिपातवन्तः पर्वतादिदा-
रणसमर्थजलत्वेन वा वज्रमेघाः । अयापनीयं न यापना प्रयोज-
कमुदकं येषां ते तथा । असमाधानकारिज्जवा इत्यर्थः । कचिदपि
(वणिजोदगा इति) तत्रायातव्यजला इत्यर्थः । एतदेव व्यनाक्ति ।
व्याधिरोगवेदोदीरणापरिणामसलिलाः । व्याधयः स्थिराः ।

कुप्रादयो रोगाः । सद्योघातिशूबादयः तदुत्थाया वेदनाया यो-
दीरणा अप्राप्तसमये उदयप्रापणा सैव परिणामः परिपाको य-
स्य सखिद्वयस्य तत्तथा । तदेवंविधं सखिद्वं येषां ते तथा । अत
एवामनोऋषानीयकाः । चण्डाऽनिलेन प्रहतानामाच्छोडितानां ती-
क्ष्णानां वेगवतीनां धाराणां निपातः । स प्रचुरो यत्र वर्षे स त-
था । तं वर्षं वर्षिष्यन्ति करिष्यन्तीत्यर्थः । ग्रन्थान्तरे तु एते क्षीर-
मेघादयो वर्षशतोनैकविंशतिवर्षसहस्रप्रमाणे दुष्पमाकाशाति-
क्रमे वर्षिष्यन्तीति । अतस्तेन वर्षेण नारज्य मेघादयः किं करि-
ष्यन्तीत्याह (जेणं जरहेत्यादि) येन वर्षेण करणभूतेन पूर्वो-
क्तविशेषणा मेघाः विध्वंसयिष्यन्तीति संबन्धः । भरतवर्षं ग्रामा-
द्या आश्रमान्ताः प्राग्याख्यातार्थाः । तत्र गतं जानपदं मनुष्यलो-
कं तथा चतुष्पदा मनुष्यादयो गोशब्देन गोजातीया एका उ-
रग्रास्तान् तथा खचरान् वैताळ्यवासिनो विद्याधरान् तथा प-
क्षिसंघान् तथा ग्राम्यारण्ययोर्थः प्रचारस्तत्र निरतानासक्तान् ।
त्रसांश्च प्राणान् द्विष्ट्यादीन् बहुप्रकारान् । तथा वृक्षानाम्रादी-
न् गुच्छान् वृन्ताकीप्रवृत्तीन् गुहमान् नवमालिकादीन् वता अ-
शोकलताद्याः वल्लीः वालुकायादिकाः प्रवालान् पल्लवाङ्कुरान् अङ्क-
ुरान् शल्यादिबीजसूचीत्यादीन् तृणवनस्पतिकायिकान् बादरव-
नस्पतिकायिकान्सूक्ष्मवनस्पतिकायिकानां तैरुपघातासंज्ञवात् ।
तथा औषधीश्च शाल्यादिकाश्चोऽज्युच्चये (पथ्यपइत्यादि) य-
द्यापि पर्वतादयोऽन्यत्रैकार्थतया रुढास्तथापीह विशेषो दृश्यस्त-
था हि पर्वतनादुत्सवविस्तारणात् । पर्वताः क्षीरापर्वताः ।
उजयन्तवैजारादयः । गृह्णन्ति शब्दायन्ते जननिवासभूतत्वेनेति
गिरयः गोपात्रगिरिचित्रकूटप्रभृतयः । रुद्राणि शिखावृन्दानि
चोरवृन्दानि वा सन्त्येषु इत्यस्त्यर्थे रप्रत्ययः रुद्रराः शिखोच्चय-
मात्ररूपाः । उत् उन्नतानि स्तब्धानि धूल्युच्चयरूपाणि (जट्टिस्ति)
ज्राष्ट्राः पांस्वादिर्वर्जिताः प्रमयः । तत एतेषां द्वन्द्वस्ते आदिर्येषां
ते तथा तान् आदिशब्दात् प्रासादशिखरादिपरिग्रहः । मकारो-
ऽज्ञाक्षणिकः चशब्दो मेघानां क्रियान्तरद्योतकः विघ्नाविष्य-
न्तीति क्रियायोगः । अत्रार्थेऽपवादसूत्रमाह बैताळ्यगिरिवर्जान्
पर्वतादीनित्यर्थः । शाश्वतत्वेन तस्याऽविध्वंसात् । उपलक्षणा-
दपनकूटं शाश्वतप्रायश्रीशनुजयगिरिप्रभृतींश्च वर्जयित्वा तथा
सलिलविघ्नानि जूनिर्जराः विषमगतीश्च दुःपूरश्चन्नाणि कश्चि-
दुर्गपदमपि दृश्यते । तत्र दुर्गाणि च खातवलयप्राकारादिदुर्ग-
माणि निम्नानि च तान्युन्नतानि निम्नोन्नतानि उच्चवचनी-
त्यर्थः । पञ्चाद् द्वन्द्वः । तानि च कर्मभूतानि शाश्वतनदीत्वात्
गङ्गासिन्धुवर्ज्यानि समोकरिष्यन्ति ।

(१३) अथ तत्र भरतचूमिस्वरूपप्रश्नमाह ।

तीसे णं जंते ! समाए जरहस्स वासस्स भूमीए केरिसए
आगारजावपफोआरे भविस्सइ । गोयमा ! भूमी जविस्सइ
इंगालभूआ मुम्मुरभूआ जारिअभूआ तवेल्लुअभूआ तत्तस-
मजोइभूआ धूलिवहुला रेणुवहुला पंकवहुला पणयवहुला
चलणिवहुला बहुणि धरणिगोआराणं सत्ताणं पुन्निकमाया
वि भविस्सइ ।

तस्यां भदन्त ! समायां भरतस्य भूमेः कीदृशक आकारभावप्र-
त्यवतारो भविष्यति । भगवानाह गौतम ! जूमिर्भविष्यति ।
अङ्गारज्ज्वालावद्विषमरूपं मुमुक्षुतविरक्षाशिकण-
रूपा क्षारिकभूता जस्मरूपा तप्तकवेच्छकभूता वह्निप्रतप्तक-

वेल्लुकरूपा । तप्तसमज्योतिर्भूता तप्तेन भावे कप्रत्ययविधानात्
तापेन समा तुल्या ज्योतिषा वह्निना भूता जाता या सा तथा-
पदव्यत्ययः । एवं समासश्च प्राकृतत्वात् । धूलिवहुलत्यादौ धू-
लिः पांसुः रेणुः वालुका पङ्कः कर्दमः । पनकः प्रतलः कर्दमः । चल-
नप्रमाणकर्दमश्चलनीत्युच्यते । अत एव बहूनां धरणिगोचराणां
सत्वानां दुःखेन नितरां क्रमः क्रमणं यस्यां सा । दुर्निष्क्रमा दुर-
तिक्रमणीयेत्यर्थः । चः समुच्चये अपिशब्देन दुर्निपदादिपरिग्रहः ।
अत्र बहुनामित्यादितः प्रारज्य भिन्नवाक्यत्वेनोत्तरसुत्रवर्तिना
भविष्यति पदेन पौनरुक्त्यम् ।

अथ तत्र मनुष्यस्वरूपं पृच्छति ॥

तीसे णं भंते ! समाए जरहे वासे मणुआणं केरिसए
आयारजावपफोआरे जविस्सइ । गोयमा ! मणुआ जविस्सन्ति
दुरूवा दुव्वणा दुग्गंथा दुरसा दुफासा अणिट्ठा अकंता अ-
प्पिआ अमुज्जा अमणुज्जा अमणोमा हीणस्सरा दीणस्सरा
अकंतस्सरा अप्पिअस्सरा अमणुस्सरा अणादेज्जवयणपच्चा-
याता णिलज्जा कूडकवरुकल्लहवहबंधवेरनिरया मज्जाया-
तिकम्पहाणा अकज्जणिच्चुज्जाया गुरुणिओगवियणरहि-
आ य विकल्लरूवा परूढणहकेसमंसुरोमा कात्ता खरफरुस-
समावण्णपुट्टसिरा कविन्नपलिअकेसा बहुण्हाउसंपिण्णदुदं-
सिणज्जरूवा संकुमिअवलीतरंगपरिवेद्धिअंगमंगा जरापरिण-
यव्वधेरगणरा पविरल्लपमिसामिअदंतकेससेढ । उच्चरुधरुय-
मुहा विसमणयणा वंकणासा वंकवल्लिविगयजीसणमुहा द-
हुकिट्ठिज्जसिध्मफुमिअफरुसच्छवी चित्तलंगमंगा कच्चूखस-
राभिन्नूआ खरतिकखणक्खकंरूअविकयतणू ढोडगगतिविस-
मसंधिवंधणा उक्कुडिअत्थिअविजत्तदुव्वल्लकुसंधयणकुण्णमा-
णकुसंठिआ कुरूवा कुट्टाणासणकुसेज्जकुजोणो असुण्णेग-
व्वाहिपील्लिअअंगं खल्लंतविज्जल्लगई णिरुच्छाहा सत्तपरिव-
ज्जिआ विगयचेट्ठा नट्ठेआ अजिक्खणं सीउएहखरफरुसवा-
यविज्जमिअमल्लिणपंसुरओगुंमिअंगमंगा बहुकोहमाणमाया-
लोजा बहुमोहा असुभदुक्खभागी ओसण्णम्मसण्णम्म-
त्तपरिभट्ठा उक्कोसेणं रयण्णिण्णमाणमेत्ता सोल्लसवीसइवास-
परमाउसो । बहुपुत्तणत्तुपरिवाल्लपणयवहुला गंगासिंधूओम-
हाणईओ वेअहं च पव्वयं नीसाए वावत्तरिणिगोआ वी-
अंवीअमेत्ता विद्ववासिणो मणुआ भविस्सन्ति ॥

(तीसेणमित्यादि) प्रश्नसूत्रं प्राग्वत् निर्वचनसूत्रे गौतम ! मनुजा
भवन्ति कीदृशा इत्याह । दुरूपाः दुःस्वनावा । दुर्वर्णाः कुत्सि-
तवर्णाः । एवं दुर्गन्धाः दूरसाः रोहिण्यादिवत् कुत्सितरसोपेताः ।
दुःस्पर्शाः । कर्कशादिकुत्सितस्पर्शाः । अनिष्टा अनिच्छाविषयाः ।
अनिष्टमपि किञ्चित्कमनीयं स्यादित्यत आह । अकान्ताः अकम-
नीयाः । अकान्तमपि किञ्चित् कारणवशात्प्रीत्ये स्यादतोऽप्रिया
अप्रीतिहेतवः । अप्रियत्वं च तेषां कुत इत्याह । अशुभा अशो-
जनभाववरूपत्वात् । अशुज्जत्वं च विशेषत आह । न मनसा सातवेद-
नेन शुजतया ज्ञायन्ते इत्यमनोक्षाः । अमनोऽतया अनुभूतमपि
स्मृतिदशायां दशाविशेषेण किञ्चिन्मनोऽङ्गं स्यादत आह । अम-
नोमाः न मनसा अस्वन्ते गम्यन्ते पुनः स्मृत्या इत्यमनोमाः । ए-

कार्यिका वा एते शब्दा अनिष्टाप्रकर्षवाचका इति मूर्त्या अनिष्टादिविशेषणोपेता अपि केचिदुमुष्वा इव सुस्वराः स्युरित्याह । हीनो भवानस्येव स्वरो येषां ते तथा । दीनो दुःखितस्येव स्वरो येषां ते तथा । अनिष्टादिशब्दा उक्तार्थो पवात्र स्वरेण योजनीयाः । अनादेयश्चतुप्रत्याजाता अनादेयमशुभगत्वाद्वाह्यं वचनं वचः प्रत्याजातं च जन्म येषां ते तथा । निर्द्वेजाः व्यक्तम् । कृते प्रातिजितकं द्रव्यं कपटे पर्यञ्चनाय वेपान्तरकरणं कबहः प्रतीतः । वधो हस्तादिभिस्तान्नं बन्धो रज्जुभिः संयमनं वैरं प्रतीतं तेषु निरताः मर्यादातिक्रमे प्रधाना मुख्याः भकार्यनित्योद्यताः गुरुणा मात्रादिकानां निवोऽग आज्ञा तत्र यो विनयरूपमित्यादिरूपस्तेन रहिताः चः पूर्ववत् । विकलमसंपूर्णं काणं चतुरङ्गलिकादिस्वप्नावत्वाच्च येषां ते तथा । प्ररुद्धा गर्ता सूकराणामिवाजन्मसंस्काराज्जावात् । वृद्धिं गता नखाः केशाः इमश्रुमाणि च येषां ते तथा । कालाः कृतान्तसदृशाः क्रूरप्रकृतिव्यात् कृष्णा वा खरपरुषाः स्पर्शतोऽतीव क्रोराः श्यामवर्णा नीवीकुरमे निक्षिप्तोत्क्षिप्ता इव ततः कर्मधारयः कचिद् ध्यानवर्णा इत्यपि पदैः दृश्यते तत्रानुज्ज्वलवर्णा इत्यर्थः स्फुटितशिरसः स्फुटितानीव स्फुटितानि दामि—मवत् शिरांसि मस्तकानि येषां तथा । कपिन्नाः केचन पलिताश्च शुक्लाश्च केचन केशाः येषां ते तथा । बहुस्नायुभिः प्रचुरस्नायुभिः संपिक्तं बद्धमत एव दुःखेन दर्शनीयं रूपं येषां ते तथा । संकुटितं संकुचितं वल्यो निर्मासत्वविकारास्त एव तदनुरूपाकारत्वात्तरङ्गा वीचयः तैः परिवेष्टितानि अङ्गान्यवयवा यत्र तमेवं विभ्रमङ्गं शरीरं येषां ते तथा । क इवेत्याह । जरा परिणता इव स्थविरकनरा जरा व्याघ्राः स्थविरतरा इवेत्यर्थः । स्थविराश्चान्यथापि व्यपदिश्यन्ते इति जरापरिणतग्रहणम् । प्रविरला सान्तरालत्वेन परिशादिता च दन्तानां केशानां केषांचित् पतितत्वेन दन्तश्रेणिर्येषां ते तथा उद्भटं विकराद्यं घटवन्मुखं तुच्छदशनच्छदत्वाद्येषां ते तथा कचित् 'तुज्जमघ्नो मुहा' इति पाठस्तत्र उद्भटे स्पष्टे घटोन्मुखे कृकाटिकावदने येषां ते तथा । विसर्गे नयने येषां ते तथा । वक्रा नासा येषां ते तथा । ततः पदद्वयकर्मधारयः । वक्त्रं पात्रान्तरेण व्यङ्गं सलाञ्छनं वविमिविकृतं वीजसं भीषणं भयजनकं मुखं येषां ते तथा । दद्रुकिट्टिभसिध्मानि कुक्षुप्रविशेषास्तत्रप्रधाना स्फुटिता परुषा च ऋविः शरीरत्वम् येषां ते तथा । अत एव चित्रलाङ्गाः कर्तुरावयवशरीराः कच्चूः पामा तथा कसैरश्च खसैरैरज्जिनूता व्याप्ता ये ते तथा । अत एव खरतीक्ष्णनखानां कठिनतीक्ष्णनखानां कण्ठयितेन खर्ज्जकरणेन विकृता कृतवर्णा तनुः शरीरं येषां ते तथा । टोबाकृतयो प्रशस्ताकाराः कचित् टोलग इति पाठस्तत्र टोबगतय उष्मादिसमप्रचाराः तथा । विप्रमाणि दीर्घह्रस्वभावेन सन्निधिरूपाणि बन्धनानि येषां ते विषमसन्निधन्धनाः तथा उत्कुटुकानि यथास्थानमनिविष्टानि अस्थिकानि कीकसानि विभक्तानीव च दृश्यमानान्तराङ्गानि येषां ते तथा । अत्र विशेषणपदव्यत्ययः प्राग्वत् । अथवा उत्कुटुः स्थितास्तथा स्वभावत्वात् विभक्ताश्च भोजनविशेषरहिता येषां ते तथा । दुर्वला वज्रहीना कुसंहननाः सेवार्तसंहननाः कुप्रमाणहीनाः कुसंस्थिताः । दुःसंस्थानाः ततः एषां टोबाकृत्यादिपदानां कर्मधारयः अत एव कुरुपाः कुमूर्तयः तथा । कुस्थानासनाः । कुशर्याः कुत्सितशयनाः । कुभोजिनो दुःप्रोजनास्ततः एजिः पदैः कर्मधारयः । अशुचयः स्नानब्रह्मचर्यादिवर्जिताः । अशुतयो वा शास्त्रवर्जिताः । अनेकव्याधिपरिपीडि-

ताङ्गाः स्खलन्ती विह्वला च चार्दचितर्दा गतिर्येषां ते तथा । निरुत्साहाः सत्वपरिवर्जिताः । विकृतचेष्टाः नष्टतेजसाः । स्पष्टानि अनीक्षणं शीतोष्णखरपुरुषपातैः (विज्जडिभं) मिश्रितं व्याप्तमित्यर्थः । मन्त्रिनं पांशुरूपेण रजसा न तु पौष्परजसावगुणितान्युद्भूतितानि अङ्गान्यवयवा यस्य एतादृशमङ्गं येषां ते तथा । बहुक्रोधमानमायालोभाः । बहुमोहाः न विद्यते शुभमनुकूलवेद्यं कर्म येषां ते तथा । अत एव दुःखभागिनः ततः कर्मधारयः । अथवा दुःखानुबन्धिदुःखज्जगिनः ततः कर्मधारयः (उसर्पति) बाहुल्येन धर्मसंज्ञा धर्मश्रद्धां सम्यक्त्वं च ताज्यां परिभ्रष्टाः । बाहुल्यग्रहणे न यथा सम्यक् दृष्टत्वमेषां कदाचित्संभवति । तथाधस्तनग्रन्थे व्याख्यातम् । उत्कर्षेण रत्नैर्हस्तस्य यच्चतुर्विंशत्यङ्गुलवङ्कणं प्रमाणं तेन मात्रा परिमाणं येषां ते तथा । इह कदाचित् पोरुश वर्षाणि कदाचिच्च विंशतिवर्षाणि परममायुर्येषां ते तथा । श्रीवीरचरित्रेषु तु पोरुश स्त्रीणां वर्षाणि विंशतिः पुंसां परमायुरिति । बहूनां पुत्राणां नन्तृणां पौत्राणां यः परिवारस्तस्य प्रणयः स बहुलो येषां ते तथा । अपि नाप्यायुष्कत्वेऽपि बह्वपत्यता तेषामुक्ता अल्पेनापि कालेन यौवनसद्भावादिति । ननु तदानीं गृहाद्यभावेन क ते वसन्तीत्याह । गङ्गासिन्धुमहानद्यो वैताढ्यं च पर्वतं निभ्रां कृत्वा (वाचत्तरिति) द्वासप्ततिस्थानविशेषाश्रिता निगोदाः कुटुम्बानि द्विसप्ततिसंख्या चैवं वैताढ्यादवांगङ्गायास्तटे ये नवनवविलसंभवादष्टादश एवं सिन्ध्वा अपि अष्टादश एषु च दक्षिणार्धं भरतमनुजा वसन्ति । वैताढ्येन परतो गङ्गातटद्वयेऽष्टादश एवं तत्रापि सिन्धुतटद्वये अष्टादश एतेषु चोत्तरार्धभरतवासिनो मनुजा वसन्ति । वीजमिव बीजं भविष्यतां जनसमूहानां हेतुत्वात् । बीजस्येव मात्रा परिमाणं येषां ते तथा । स्वल्पाः स्वरूपत इत्यर्थः । विलवासिनो मनुजा भविष्यन्तीति पुनः सूत्रं निगमनवाक्यत्वेन न पुनरुक्तमवसातव्यम् ।

अथ तेषामाहारस्वरूपं पृच्छन्नाह ।

ते एं भंते ! मणुआ किमाहारमाहारिस्संति ? गोअमा ! ते एं काले एं ते एं समएणं गंगासिंधुओ महाणईओ रहपहमित्तवित्थराओ अक्खसोअप्पमाणमेत्तं जलं वोज्झिहंति सेविअणं जले बहुमच्छकच्छजाइष्णं एो चेव एं आठ-बहुले भविस्सइ ॥

ते भगवन् ! मनुजाः किमाहारमाहारिष्यन्ति । किं ज्ञेयन्ते ? भगवानाह गौतम ! तस्मिन् काले एकान्तदुष्पमालक्षणे तस्मिन् समये षष्ठारकप्रान्त्यरूपे गङ्गासिन्धुमहानद्यो रथपथः शकटचक्रद्वयप्रमितो मार्गस्तेन मात्रा परिमाणं यस्य स तादृशो विस्तरः प्रवाहव्यासो ययोस्ते यथा । अन्नं चक्रनाभिलेप्यकाष्ठं तत्र स्रोतो धुरः प्रवेशरन्ध्रं तदेव प्रमाणं तेन मात्रावगाहनो यस्य स तथाविधं जलं वत्ततः इव प्रमाणेन गम्भीरं जलं धरिष्यन्त इत्यर्थः । ननु सुल्लहिमवतोरैकव्ययस्थाराहित्येन तत्रतपन्नहृदनिर्गतयोरनयोः प्रवाहस्य नैयत्येनोक्तरूपैः कथं संगच्छेते । उच्यते गङ्गाप्रपातकुण्डनिर्गमादनन्तरं क्रमेण कालानुभावजनितभरतभूमिगततापवशादपरजलशोषे समुद्रप्रवेशे तथोरुक्तमात्रावशेषजलवाहित्वमिति । न काप्यनुपपत्तिरिति । तदपि च जलबहुमत्स्यकच्छपाकीर्णं न चैवम् अच्छलं बह्वकायं सजातीयापराप्कायपिण्डबहुलमित्यर्थः । ततस्ते मनुजाः सूरौऽनमनुहृत्सूरस्समयेन मुहूर्ते च यकार-

लोपोऽत्र प्राकृतत्वात् । चकारौ परस्परं समुच्चयार्थौ विलेभ्यो निर्द्धाविष्यन्ति । शीघ्रया गत्या निर्गमिष्यन्ति । मुहुर्तोत्परोऽ-
तितापातिशीतयोरसहनीयत्वात् । विलेभ्यो निर्द्धाव्य मत्स्य-
कच्छपानां स्थलानि । ततः भूमिः णिजन्तत्वात् द्विकर्मकत्वं
ग्राहयिष्यन्ति प्रापयिष्यन्ति । ग्राहयित्वा च शीतातपतसैः रात्रौ
शीतेन दिवा तपनेन तसैः रसशोषं प्रापितैराहारयोग्यतां प्रापि-
तैरित्यर्थः । अतिसरसानां तज्जठराग्निना परिपच्यमानत्वाद् म-
त्स्यकच्छपैरेकविंशतिवर्षसहस्राणि यावच्छृत्तिमाजीविकां क-
ल्पयन्तो विदधाना विहरिष्यन्ति । व्याख्यातस्येदम् ।

त ए णं ते मणुआ सूरुगमणा मुहुत्तंमि अ सूरुत्थमुहुत्तंमि
अ विलेहितो णिष्ठास्सन्ति विलेहितो णिष्ठा मच्छकच्छ-
भेयलाइं गाहिहिंति गाहिहितित्ता सीयातवेहिं इक्कीसं
वाससहस्साइं विंत्ति कप्पेमाणा विहरिस्सन्ति ॥

अथ तेषामस्तित्वरूपं पृच्छन्नाह ।

ते णं भंते ! मणुआ णिस्सीला णिव्वया णिग्गुणा णिम्मेरा
णिप्पच्चक्खाणपोसहोववासा उसणं मंसाहारा मच्छाहारा
खोड्डाहारा कुणवाहारा कालमासे काळं किच्चा कहिं गच्छं-
ति कहिं उववज्जिहिंति गोयमा ! उसणं एरगतिरिक्ख-
जोणिएसु उववज्जिहिंति ॥

ते मनुजा जगवन् ! निश्शीला गताचारा निर्वृता महाव्रताणुव्रत-
विकल्पाः निर्गुणा उत्तरगुणविकलाः निर्मर्यादाः अविद्यमानकुला-
दिमर्यादाः । निष्प्रत्याख्यानपौषधोपवासा असत्पौरुष्यादिनि-
यमा अविद्यमानाष्टम्यादिपूर्वोपवासाश्चेत्यर्थः । 'उसणं' प्रायो मां-
साहाराः कथमित्याह । मत्स्याहारा यतः तथा कौष्ठाहाराः मधु-
जोजिनः कुष्ठं वा तुच्छावशिष्टं । तुच्छं धान्यादिकमाहारो येषां ते
तथा । इदं विशेषणं सुपपन्नमेव । पूर्वविशेषणे प्रायो ग्रहणात् ।
केषुचिदादर्शेषु अत्र । 'गममाहारा' इति दृश्यते । स लिपिप्रमाद
एव संज्ञायते पञ्चमाङ्गे सप्तमशवे षष्ठोद्देशे दृष्यमदुष्पमावर्णने
दृश्यमानत्वात् । अथवा यथासंप्रदायमेतत्पदं व्याख्येयम् । कुण-
पः शवस्तद्वसोऽपि वसादिः । कुणपस्तदाहाराः कालमासे इत्या-
दिकं प्राग्वत् । निर्वचनसूत्रमपि प्राग्वत् नवरम् "उसणमिति"
ग्रहणात् । कश्चित् कुष्ठाहारवान् देवलोकागम्येऽपि अक्लिष्टाध्य-
वसायात् ।

अथ ये तदानीं क्लीणावशेषाश्चतुष्पदास्तेषां
का गतिरिति पृच्छति ।

तीसे णं भंते ! समाए सीहा वग्धा विगा दीविआ अच्चात-
तरस्सपरस्सरासरजसियालाठिरालासुणगा कोल्लसुणगा
सासगा चिद्धगा उसएणं मंसाहारा मच्छाहारा खोड्डाहारा
कुणवाहारा कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छं हिंति
कहिं उववज्जिति । गोयमा ! उसणं एरगतिरिक्खजोणिएसु
उववज्जिहिंति तेणं भंते ! ढंका कंका पिलगा मग्गुगा सिहं ।
उसणं मंसाहारा जाव कहिं गच्छिहिंति कहिं उववज्जिहिं-
ति गोयमा ! उसणरगतिरिक्खजोणिएसु जाव उववज्जिहिंति
तस्यां भगवन् ! समायां चतुष्पदाः सिंहादयः प्राण्याख्यातार्थाः
श्वापदाः । प्रायो मांसाहारादिविशेषणविशिष्टाः क्व गमिष्यन्ति
क्व उत्पत्स्यन्ते । भगवानाह गौतम ! प्रायः नरकतिर्यग्योनिकेषू-

त्पत्स्यन्ते प्रायो ग्रहणात् । कचिदमांसादिदेवयोनावपि नवरं
चिद्धगा खरविशेषा इति ।

अथ तदानींतनपक्षिगतिं प्रश्नयति । "तेणमित्यादि" कथं नवरं
"तेणमिति" । क्लीणावशिष्टा ये पक्षिणः इति तच्छब्दवत्त्वात्
ग्राह्यम् । ढङ्गाः काकविशेषाः कङ्गाः दीर्घपादाः । पिलका रुद्धिग-
म्याः । महुका जलवायसाः । शिखिनो मयूरा इति गतः षष्ठारकः
तेन चावसर्पिण्यपि गता । जं २ वक्कं । सा त्रिविधा ।

तिविहा ओसपिणी पणत्ता । तं जहा । उक्कोसा मज्झि-
मा जहा । एवं व्वपियसमाओ भाणियव्वाओ जाव सु-
समसुसमा ।

कालविशेषनिरूपणायाह "तिविहेत्यादि" । सूत्राणि चतुर्दश
कण्ठ्यानि नवरमवसर्पिणी । प्रथमे अरके उत्कृष्टा चतुर्थे मध्यमा
पश्चिमे जघन्या एवं सुयमसुखमादिषु प्रत्येकं त्रयं त्रयं कदरनी-
यम् । स्था० ३ गा० स्थानाङ्गेषु "जंबुद्वीवे भरहे ए रवणसु वासे-
सु तीआए ओसपिणीए" । तथा सुखमा सुखमसुखमा "मणुस्सा
णं आउ सररीरमाणं" । स्थानाङ्गस्य स्थाने त्रिस्थाने सूत्रं तस्य
परमार्थः काशादिशब्दे गतमस्ति नात्र विहितं तेन । स्था० ३ गा०
तिविहा ओसपिणी पणत्ता तीता पणुत्ता अणगया
स्था० ३ गा० ।

ओसपिणी उस्सपिणी-अवसर्पिण्युत्सर्पिणी-खी० अवस-
र्पिणीयुक्ता उत्सर्पिणी अवसर्पिण्युत्सर्पिणी । विंशतिसागरोपम-
कोटाकोटील्लक्षणे कालचक्रे, "विंसं सागरोवमकोमाकोमीओ
काळेओ ओसपिणी उस्सर्पिणो" । जं० २ वक्कं ।

ओसपिणीकाळ-अवसर्पिणीकाळ-पुं० । अवसर्पिणी चासौ
काळश्च अवसर्पिणील्लक्षणे काळभेदे, -जं० २ वक्कं ।

ओसपिणीगंडिया-अवसर्पिणीगण्डिका-खी० । अवसर्पि-
ण्येकवक्तव्यतार्थाधिकारानुगतायां गणिकायाम् ॥ सं० ॥

ओसर-अवसर-पुं० अन्तरे, -नि० अवसरो विभागः । पर्याय
इत्यनर्थान्तरम्, विशेषे कृते, ॥ सूत्र० १ श्रु० २ अ० ॥

ओपर-न० ऊपरे भवः अण्-पांशुल्लवर्णे, राजनि० ॥ वा० ।

ओसरण-अवसरण-न० बहूनां साधूनामेकत्र मीलके, वृ० ६
उ० ॥ मेलापके, -सूत्र० १० श्रु० १२ अ० ॥ देवसंस्कृतव्याख्या-
नचू मौ, पंचा० ६ विव० ॥

ओसरणक्रम-अवसरणक्रम-पुं० समवसरणन्याये, पञ्चा०
७ विव० ॥

ओसरणा-अवसरणादि-पुं० जिनसमवसरणप्रवृत्तौ, आदि-
शब्दात्समवसरणसंबन्धिर्महेश्वजचामरतोरणादिपरिग्रहः ॥
पञ्चा० १२ विव० ॥

ओसह-ओपध-न० ओपधेरिदम् । ओपधेरजातौ । पा० सूत्रे-
णाण् । ओपधिजाते अन्नादौ, । वाच० । एकल्लव्यरूपे, झा० १३
अ० ॥ औ० प्रश्न० विपा० । केवलल्लव्यरूपे बहिरूपयेगिति, ।
गच्छ० १ अधि० ध० र० एकल्लव्याश्रये, । दशा० १० अ० । अग-
दे, वृ० ३ उ० । बहुद्रव्यसमुदाये, नि० चू० २ उ० । पलायचू-
णकादौ, नि० चू० १ उ० झा० ॥ महतिक्कघृतादौ, ज० ७
श० १० उ० । त्रिकटुकादौ, । झा० ७ अ० ॥ त्रिफलादौ, च ॥
औ० चिकित्साङ्गे, "बहुकल्पं बहुगुणं संपन्नं योग्यमौषधम्"
स्था० ४ गा० ॥ स्वार्थेऽण् । ओपधौ च । वाच० ॥

ओसहभेसज्ज-ओपधभेपज्ज-उपा० ॥

ओस (हि) ही-ओप (धी) धि-खी० ओपः पाको
धीयतेऽत्र ओप-धा० किं जातिविषयत्वात् स्त्रीत्ये वा डीप् ॥
ओपधी च । वाच० । फलपाकान्ते शाक्यादौ, । जीवा० १ प्रति०
प्रत्येकशरीरबादरचनस्पतिकायिकभेदे । तद्भेदा, यथा—

मे किं तं ओसहीओ ? ओसहीओ अणेगविहाओपएण
त्ताओ । तं जहा । सालीवीहीगोहू-मज्जा कलमसूरतिलमु-
ग्गा । मामणिप्पावकुलत्थ-अलिसंदसतीएणल्लिंघा । १ ।

अयसीकुमुंजकोदव-कंगूराज्जवरट्टकोद्दसा । सणसरिस-
वमूलगवांया-जेयावसे तहणगारा । सेत्तं ओसहीओ ।

टीका नास्ति । प्रज्ञा० १ पद ॥ तं० उक्तं जं० आ० म० प्र० पं-
चा० भ० सूत्र० । (कृत्त्रौपधिनकणनिषेधसूत्रं तदग्रहणशब्दे नि-
षेधश्रवणोपरचरियाशब्दे) पुष्कलाख्यविजयक्रेत्रयुगले, पुरीयुग-
ले, । “ दो पुष्कलवत्रा ” । तत्र “ दो ओसहीओ ” स्था० १ ठा० ।

ओसहिवल-ओपधिवल-न० गोधूमादिवीर्यं, । तं० “ तं चसि-
वाज्जगही अणोसहिवल्लो अ परिहत्थो ” आव० ४ अ० ।

ओसहिवीरिय-ओपधिवीर्य-न० शल्योच्छरणसंरोहणविपाप-
हारमेधाकरणादिके ओपधीनां वीर्यं, । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

ओसहुव्वरियतित्त-ओपधोर्वरिततैल-न० तैलपक्वोपधितरि-
कायाम्, । ध० २ अधि० ॥

ओसा-अवश्याय-पुं० वेहे, वादराष्कायिकभेदे, जी० १ प्रति० ।
प्रज्ञा० । दशा० ।

ओसाण-अवमान-न० अन्ते, । स्था० ४ ठा० । गुरोरन्तिके, ॥
ध० ३ अधि० । गुरोरन्तिके स्थाने, । “ ओसाणमिच्छे मणुए समा-
हि, अणोसिएणत्तकरितिणच्चा । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ॥

अवश्याय-न० स्वनामख्याते स्थाने, । यत्र प्रहृष्टो भ्रान्तः ।
“ कपिंहिगिरितभागे पादस्थिणपुरं च सा एत्ये ससकमे नंदिओ-
साणं वीसं पासा य समकरणे । उक्तं १५ उ० ॥

ओसायण-अवसादनण-न० पुकलानां परिश्राने, विशेष० ॥

ओसारिधणभर-अपसारितेन्धनभर-पुं० अपनीतदाहसङ्हा-
ते, ॥ “ ओसारिधणजरो, जह परिहाइ कमसो हु आसे । ”
आव० ४ अ० ।

ओसारिय-अप (व) सारिय-अपमारित-त्रि० अप सृ णि-
च क-अवापेते च ८ ज० ७२ ॥ इति अवापयोरुपसर्गयो-
रादेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जेन सह ओत् प्रा० ॥

अपसारित-त्रि० अपनीते, । आव० ४ अ० अवलम्बिते, । ज्ञा०
१६ अ० । “ ओसारियपखरे ” अवसारिता अवलम्बिताः
पक्कास्तनुवाणविशेषा येषां ते तान् ॥ विपा० २ अ० ॥ “ ओ-
सारियजमवजुगलघटं ” अवसारितमवलम्बितं जमघं समं यु-
गघं द्विकं घाटयोयं तत्तथा । औ० । भ० ॥

ओसिअंत-अवपीदत्-त्रि० ॥ पानीयादिष्वन् ८ । १ । १० ॥
इति इकारस्य इत्वम् । आम्प्यति, । प्रा० ।

ओसिचिच्च-अपसिञ्चयितृ-त्रि० उष्णज्वेणापसेककर्तरि, ।
“ उसिणोदगवियेण वा कायं ओसिचिच्चा भवति ” ॥ सूत्र०
२ श्रु० २ अ० ।

ओसिय-अवसित-त्रि० पर्यवसिते, उपशान्ते, सूत्र० १ श्रु०
१३ अ० । जिते, । विशेष० ॥

ओसुक-तिज्-धा० तीक्ष्णीकरणे, चुरा-उत्त० सक० सेट । ति
जेरोसुकः । ८ । ४ । ४ ॥ तिजेरोसुक इत्यादेशो वा । “ ओसुकद,
तेअण ” प्रा० ।

ओसोवणी-अवस्वापिनी-स्त्री० विद्याभेदे, । सूत्र० २ श्रु० २
अ० । कल्प० ।

ओह-ओघ-पुं० उच्-पृषो० घ० संसारसमुद्रे, सूत्र० १ श्रु० ६
अ० । सामान्यप्रकारे, । इ० सूत्र० विसे० । व्य० सामान्ये, । आ०
म० द्वि० । पंचा० ॥ ओघः समासः सामान्यमित्यनर्थान्तरम् । नि०
चू० १९ उ० । ओघः संक्षेपः स्तोकाः, नि० चू० २ उ० ॥ सामान्य-
शास्त्रानिधाने, आ० म० प्र० ॥ प्रवाहे, । जं० १ वक्त० सहे, । को०
ओघो द्विअ द्रव्यभावजेदात् । इव्यौघो नदीपूरादिकः । जवौघो-
ऽप्रकारं कर्म संसारो वा तेन हि प्राण्यनन्तमपि कालमुह्यते ॥ १ ॥
आचा० २ अ० ३ उ० दुतनृत्यादौ, ॥ आध्यात्मिके तुष्टिभेदे ॥ प-
रंपरायाम् । उपदेशे च ॥ मेदि० ॥ वाच० ॥

ओह-अवृत्-धा० अवतरणे, । ज्वा० प० अक० । अवतरेरो-
हओरसौ । ८ । ४ । ८५ अवतरेरोहादेशः । ओहइ । ओहरइ ।
अवतरति । प्रा० ।

ओहंजलिया-देशी० चतुरिन्ध्रिजजीवविशेषे, -जी० १ प्र-
ति० । प्रज्ञा० उक्त० ।

ओहंत्तर-ओघन्तर-पुं० ओघं संसारसमुद्रे तरितुं शीघ्रम-
स्य स तथा । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । ज्ञानदर्शनचारित्र्योहि-
स्थत्वेन । आचा २ अ० ३ उ० । संसारतरणशीले, । सूत्र० १
श्रु० १ अ० । “ एस ओहंत्तरे मुणी ” २ अ० । इति प्रान्तरूपाहार-
सेवनेन कर्मादिशरीरं धुन्वानो जावतो भवौघं तरति कोऽसौ मु-
निः स एव जवौघं तरति यो मुक्तः स ग्रहान्यन्तरभरिग्रहरहि-
तः कश्च परिग्रहान्मुक्तो भवति । यो जावतः शब्दादिविषया-
निष्यङ्गादितरः ततश्च यो मुक्तत्वेन वा विख्यातो मुनिः स एव भ-
वौघं तरति तीर्ण एवेति वा इति । आचा० २ अ० ६ उ०

ओहट्टय-अपयट्टक-त्रि० षट्छत्रया प्रवर्तमानायाः स्त्रिया हस्तप्र-
हादिना निवर्तके, । “ अणोहट्टियाए ” । ज्ञा० १६ अ० । वाचा
निवारके, । ज्ञा० १८ अ० ।

अपहर्तृक-त्रि० अकार्ये प्रवर्तमानस्य हस्ते गृहीत्वाऽपहारके
व्यावर्तके, । ज्ञा० ८ अ० ।

ओहणिज्जुत्ति-ओघनिर्मुक्ति-स्त्री० । ओघसामाचारीप्रतिपा-
दके ग्रन्थविशेषे, । तत्र हि “ णमो अरिहंताणं णमो सिद्धाणं नमो
आयरियाणं नमो उवज्जायाणं नमो होए सच्चसादृणं एसो पंच-
णमुक्कारो ” इति नमस्कारमुच्चार्य “ दुविहोवकमकालो, सामा-
यारी अहा उ पंचेव । सामायारी तिविहा ओहे दसहा पयविजावे ”
इत्युपक्रम्य काव्यभेदेमुपदर्श्य । तत्रैव समाचारी तावद्भिधीयते ।
अस्याश्च महार्थत्वात् । कथंचिच्छास्त्रान्तरत्वादादौघवाच्यो
मङ्गलार्थं संबन्धादिष्वप्रतिपादनार्थं च गाथाद्ययमाहुः “ अरहेते
वदित्ता, चोहसपुञ्जी तहेव दसपुञ्जी । एकारसंगसुत्त-त्यधारण-
सच्चसादृया ” अहेतः वन्दित्वा चतुर्दशपूर्विणः तथा । एवं दश-
पूर्विणः एकादशाङ्गसूत्रार्थधारकान् सर्वसामर्थ्यं एतावन्ति पदा-
नि आद्यगाथासूत्रे द्वितीयगाथासूत्रपदान्युच्यन्ते ओघेन तु निर्मु-

क्तिं वक्ष्ये । चरणकरणानुयोगात् अल्पाक्षरां महार्थामनुग्रहाथं सुविहितानामेतावन्ति पदानि ।

अधुना कृतमङ्गलः सन् संबन्धामिधेयप्रयोजनत्रयप्रदर्शनार्थं द्वितीयं गाथासूत्रमाह ।

ओहणे निज्जुत्ती, वोच्छं चरणकरणानुग्रहाओ ।

अप्पक्खरं महत्थं, अणुगहत्थं सुविहियाणं ॥

ओघः संक्षेपः समासः सामान्यमित्येकोऽर्थः तेन ओघेन निर्युक्तिं वक्ष्ये । इति योगः तदनेन गाथाखण्डनेन संबन्धः प्रतिपादितः । क्रियानन्तर्यवृत्तः तथा च व्यासक्रियायाः समासक्रियानन्तरभूता वर्तते अतः क्रियानन्तर्यवृत्तः संबन्धः एवं कार्यकारणवृत्तौऽपि द्रष्टव्यः । कार्यमोघनिर्युक्त्यर्थपरिज्ञानमनुष्ठानं च कारणं तु वचनरूपावन्ना ओघनिर्युक्तिरेव एवं साध्यसाधनादयोऽपि छष्टव्याः । इति शब्दो विशेषणं किं विशिनष्टि । ओघेन वक्ष्ये तु शब्दात्किञ्चिद्विस्तरतोऽपि “पुरिसमित्यादि” निर्युक्तिं वक्ष्ये इति निराधिक्ये योजनं युक्तिः सूत्रार्थेययोगो नित्यव्यवस्थित एवास्ते वाच्यवाचकतयेत्यर्थः अधिका योजना निर्युक्तिरुच्यते नियता निश्चिता वा योजनेति । ततश्च निर्युक्तियुक्तिरित्येवं वक्तव्ये एकस्य युक्तिशब्दस्य द्वौ कृत्वा एवमुपन्यासः । यथोष्टमुखी कन्येति ‘वोच्छमिति’ वक्ष्येऽभिप्रास्ये इति । यदुक्तं भवति । कुतो वक्ष्यत इत्यत आह । चरणकरणानुयोगात् चर्यत इति चरणं वक्ष्यमाणलक्षणं व्रतादि क्रियत इति करणं पिएरु-विशुद्धादि चरणं च करणं च चरणकरणे तयोरनुयोगश्चरणकरणानुयोगः अनुयोजनमनुयोगः अनुरूपो योगोऽनुयोगः । अनुकूलो वा योगोऽनुयोगः । अथवा अणु सूत्रं महानर्थः । ततो महार्थस्य अणुना सूत्रेण योगोऽनुयोगः तस्माच्चरणकरणानुयोगात् निर्युक्तिं वक्ष्ये चरणकरणात्मिकामेवेति गम्यते । यथा मृदा घटं करोति मृदात्मकमेव तद्वदत्रापि अथवा । चरणं च तत्करणं च तस्यानुयोगः तस्माच्चरणकरणानुयोगान्निर्युक्तिं वक्ष्ये इति तदनेनावयवेनाभिधेयमुक्तम् चरणकरणनिर्युक्तिरभिधीयते किं स्वरूपां निर्युक्तिं वक्ष्ये इत्यत आह । अल्पान्यक्षराणि यस्याः सा अल्पाक्षरा तामल्पाक्षरामथवा क्रियाविशेषणमेतत्कथं वक्ष्ये इत्यत आह । अल्पाक्षरं स्तोकाक्षरं वक्ष्ये न प्रज्ञाताक्षरमित्यर्थः किमल्पाक्षरमेव नेत्याह । महार्थं वक्ष्ये अथवा महानर्थो यस्याः सा महार्था तां महार्था वक्ष्ये तदनेनावयवेविशेषणं प्रतिपादितं जवति अल्पाक्षरामहार्थमित्यनेन चतुर्जङ्घिका प्रतिपादिता भवति । एकमल्पाक्षरं प्रज्ञातार्थं जवति, तथात्यन्तं प्रज्ञाताक्षरं अल्पार्थं तथा प्रज्ञातार्थं प्रज्ञातार्थमल्पाक्षरमल्पार्थं जवति किं निमित्तं वक्ष्ये इत्याह । अनुग्रहार्थमनुग्रह उपकारोऽभिधीयते अर्थशब्दः प्रयोजनवचनं ततः उपकारः प्रयोजनं वक्ष्ये तदनेन प्रयोजनं प्रतिपादितं छष्टव्यम् । केषां वक्ष्ये इत्यत आह । सुविहितानां शोजनं विहितमनुष्ठानं येषामिति सुविहिताः साधवस्तेषां सुविहितानामनुग्रहार्थमोघनिर्युक्तिं वक्ष्ये इति योगः ओ० ॥

अधुना भाष्यकृदेकमवयवं व्याख्यानयति तत्र तत्त्वज्ञेदपर्यायैर्व्याख्येति पर्यायतो व्याख्यां कुत्रेन्निदानीं गाथाव्यमाह ।

ओहं पिंडममासे, संखेवे च वं हंति एगट्ठा ।

णिज्जुज्जतिय अत्थाज, जं वप्पा तेण णिज्जुत्ती ।

ओघः पिएरु भवतीति योगः पिएरुडनं पिएरुः संघातरूप इत्यर्थः । (समासेत्ति) समसनं समासः । असु क्षेपणे समेकीभावन असनं क्षेपणमित्यर्थः । तथाच समासेन सर्व एव विशेषा

गृह्यते । ओघः समासो जवतीति योगः । एवं भवतीति क्रिया सर्वत्र मीळनीया (संखेवेत्ति) संक्षेपणं संक्षेपः समेकीभावेन प्रेरणमित्यर्थः । चशब्दः उक्तसमुच्चये कदाचिदनुक्तसमुच्चये एव शब्दः प्रकारवाचकः । एवमेतेषामपि पिएरुदीनां ये पर्यायास्ते मीळनीया इति निर्युक्तिपदव्याख्यानार्थमाह (णिज्जुत्ति) इत्यादि निराधिक्ये योजनं युक्तिः आधिक्येन युक्ता निर्युक्ताः अर्थत इत्यर्थः । ओ० ।

अधुनाल्पाक्षरां महार्थामिति यदुक्तं तद्व्याख्यानार्थाह ।

अप्पक्खरं महत्थं, महक्खरप्पत्थं दोसु वि महत्थं ।

दोसु वि अप्पं च तहा, जणिअं सत्थं चउवियप्पं ।

अत्र चतुर्जङ्घिका अल्पान्यक्षराणि यस्मिन् तदल्पाक्षरं स्तोकाक्षरमित्यर्थः । (महत्थंति) महानर्थो यस्मिन् महार्थं प्रज्ञातार्थमित्यर्थः । तत्रैकं शास्त्रं अल्पाक्षरं भवति महार्थं च प्रथमो जङ्घः । अथवान्यत्किञ्च तं जवति (महक्खरप्पत्थंति) महाक्षरं प्रज्ञाताक्षरं जवति । अल्पार्थं स्वल्पार्थमिति हृदयं द्वितीयो जङ्घः । अथवान्यत्किञ्च तं भवति (दोसु वि महत्थं) द्वयोरपीति अक्षरार्थयोः श्रुतत्वादक्षरार्थोभयं परिगृह्यते । एतदुक्तं जवति । प्रज्ञाताक्षरं प्रज्ञातार्थं च तृतीयो जङ्घः तथात्यन्तं किञ्च तं भवति तदाह (दोसु वि अप्पं च तहा) द्वयोरपि अल्पमक्षरार्थयोः एतदुक्तं जवति । अल्पाक्षरमल्पार्थं चेति तथेति तेन आगमोक्तेन प्रकारेण जणितमुक्तं शास्त्रं चतुर्विकल्पं चतुर्विधमित्यर्थः ।

अधुना चतुर्णामपि भङ्गिकानां मुदाहरणदर्शनार्थमिदं गाथासूत्रमाह ।

सामायारीओहं, णायज्जयणा य दिट्ठिवाओ य ।

लोड्यकथासादी, अणुकमाकारगा चउरो ॥ १४ ॥

ओघसामाचारी प्रथमभङ्गके उदाहरणं भवति । ततः प्रज्ञाताक्षरत्वमल्पार्थं चेति द्वितीयः कृतः ज्ञाताध्ययनादिषष्टाङ्गे प्रथमश्रुतस्कन्धेषु कथानकान्युच्यन्ते । ततः प्रज्ञाताक्षरत्वमल्पार्थं चेति द्वितीयजङ्घके ज्ञाताध्ययनाज्युदाहरणं चशब्दादन्यच्च यदस्यां कोटौ व्यवस्थितं दृष्टिवादश्च तृतीयभङ्गक उदाहरणमाख्यातोऽसौ प्रज्ञाताक्षरः प्रज्ञातार्थश्च चशब्दात्तदेकदेशोऽपि चतुर्जङ्घादाहरणप्रतिपादनार्थमाह (लोड्यकथासादिति) लौकिकं चतुर्जङ्घादाहरणं किञ्च कथासादि आदिशब्दाच्छिञ्चजद्गादिग्रहः (अणुकम्मत्ति) अनुक्रमादिति अनुक्रमेण परिपाठ्येव तृतीयार्थं पञ्चमी कारकाणि कुर्वन्तीति कारकाण्युदाहरणान्युच्यन्ते चत्वारोति । यथासंख्येनैवेति । अनुग्रहार्थं सुविहितानामिति यदुक्तं तद्व्याख्यानार्थोदाहरणगाथा ।

बालाईणणुक्पा, संखन्किरणंमि होइ अगारीणं ।

ओमे य बीयभत्तं, रत्नादीनं जणवयस्स ॥ १५ ॥

एवमित्युपन्यासाय यथेति गम्यते ततोऽयमर्थो भवति । यथा ह्यङ्गारिणामनुकम्पा जवति बालादीनामुपरिसंखन्किरणे एवं स्थविरेः साधूनामनुकम्पार्थमुद्दिष्टा ओघनिर्युक्तिरिति संबन्धः । अधुनाक्षरगमनिका बालाः शिशवोऽभिधीयन्ते ते आदिर्येषां आदिशब्दात्कर्मकरादिपरिग्रहः । तेषां बालादीनामुपर्यनुकम्पा देयेत्यर्थः । संखन्किरणं संखड्यन्ते प्राणिनो यस्यां सा संखडिः अनेकसत्त्वव्यापत्तिहेतुरित्यर्थः कृतिः करणं संखड्याः करणं संखडिकरणं तस्मिन् संखन्किरणे यथानुकम्पा जवति केषामित्याह । अगारिणां अगारं विद्यते येषान्ते अगारिणस्तेषामगारिणाम् । तथा हि य-

ज्ञोजनं प्रहरव्यादेशो भवति तस्मिन् । यदि बालादीनां प्रथमा-
त्रिका न दीयन्ते ततोऽतिबुद्धकाक्रान्तादीनां केषांचिन्मूर्च्छा-
गमनं जवति । केचित्पुनः कर्मादिकर्तुं न शक्नुवन्ति ततोऽनुक-
म्पार्थं प्रथमात्रिकाप्यसौ गृहपतिं प्रयच्छति । अस्यैव दर्शनार्थं
दृष्टान्तरमाह । (ओमेइत्यादि) । अयमं दुर्जिक्कं तस्मिन्नवमे बीजा-
नि शाट्यादीनि जक्तमन्त्रं बीजानि च भक्तं च बीजजक्तम् । एक
वद्भावः । राज्ञा नरपतिना दत्तं स्वीकृतं कस्य तदाह । जनपदस्य
कस्यचिद्वाङ्गो विषये दुर्जिक्कं प्रभूतवार्पिकं संजातं ततस्तेन दुर्जि-
क्केण सर्वमेव धान्यं कृत्यं नीतं लोकश्च विषण्णः । तस्मिन्नवसरे
राज्ञा किं चिन्तितं सर्वमेव राज्यं मम जनपदायत्तं । यदि जनप-
दो जवति ततः कोष्टागारादीनां प्रजवः जनपदाभावे तु सर्वा-
भावः । ततस्तत्संरक्षणार्थं बीजनिमित्तं जक्तनिमित्तं च कोष्टागा-
रादिधान्यं ददामीति एवमनुचिन्त्य दापितं जनपदस्य लोकस्य
प्रसन्नः संजातः पुनर्द्विगुणं त्रिगुणं प्रेषितं राज्ञ इति । अयं दृष्टान्तः
अधुना दार्ष्टान्तिकप्रतिपादनार्थमाह ।

एवं थेरेहि इमा, अपावमाणाणं पयविभागं तु ।

साहूणणुकंपट्टा, उवइट्टा ओहनिज्जुत्ति ॥ १६ ॥

एवमित्युपनयग्रन्थः यथा गृहपतिना बालादीनामनुकम्पार्थं
जक्तं दत्तं राज्ञा च बीजजक्तमनुग्रहार्थमेव दत्तं एवं स्थविरैः
ओघनिर्युक्तिः साधूनामनुग्रहार्थं निर्व्यूढेति । स्थविरा जडबाहु-
स्वामिनस्तैरात्मनि गुरुषु च बहुवचनमिति बहुवचनेन निर्देशः
कृतः (इमेति) इयं वक्ष्यमाणलक्षणा प्रतिब्रेखनादिरूपा किम-
र्थं निर्व्यूढा ॥ तदाह । (अपावमाणाणमित्यादि) अप्राप्नुवतां
अनासादयतां किमप्राप्नुवतामित्याह पदविभागं वर्त्तमानकाढा-
पेक्षया कल्परूपं चिरं रूपं चिरन्तनकाढापेक्षया तु दृष्टिवादव्यव-
स्थितं पदविभागसामाचारीमित्यर्थः । तु शब्दादशधा सामाचारी
च अप्राप्नुवतां केषामनुकम्पार्थं निर्व्यूढा तदाह । साधूनां ज्ञान-
जिरूपाजिः पौरुषेयीजिः क्रियाजिः मोक्षं साधयन्तीति साधव-
स्तेषां साधूनां किमनुकम्पार्थम् । अनुकम्पा कृपादय इत्येकोर्थः
तथा अर्थः प्रयोजनं उपदिष्टा कथिता ओघनिर्युक्तिः सामान्या-
र्थप्रतिपादिकेतीत्यर्थः ॥

अथः केषमोघनिर्युक्तिः या स्थविरैः प्रतिपादिता तां

प्रतिपादयन्नाह ॥

पडिब्रेहणं च पिंरं, उवहिपमाणं अणायतणवज्जं ।

पडिमेवणमालोयण, जह य विसोही सुविहिमाणं १७

एवं संबन्धे कृते सत्याह परः । ननु पूर्वं मभिहितमर्हतो वन्दि-
त्वोघनिर्युक्तिं वक्ष्ये तत्किमर्थं वन्दनादिक्रियामकृत्वैवौघनिर्युक्तिं
प्रतिपादयतीत्यत्रोच्यते । अविज्ञायैव परमार्थं भवतः तच्चाप-
द्यते । इह हि वन्दनादिक्रिया प्रतिपादितैव असाधारणनामोद्-
दृष्टान्त एव तथा हि अशोकाद्यष्टमहाप्रतिहार्यादिरूपां पूजा-
मर्हत्यर्थतः तदनेनैव स्तवोऽजिहितः एवं चतुर्दशपूर्वधरादयो योज-
नीयाः । अत्रं प्रसङ्गेन प्रकृतं प्रस्तुतः (पडिब्रेहणंति) द्विख अक्क-
रविन्यासे प्रतिब्रेखनं प्रतिब्रेखना तां वक्ष्याम इति । एतदुक्तं जवति
आगमानुसारेण या निरूपणा क्षेत्रादेः सा प्रतिब्रेखनेति । चश-
ब्दात्प्रतिब्रेखकं प्रतिब्रेखनीयं वक्ष्ये । अथवा अनेकाकारां प्रतिब्रे-
खनां च वक्ष्ये । उपधिजेदात् । (पिंरंते) पिण्डनं पिण्डः ॥
संघातरूपस्तं वक्ष्ये इति प्रत्येकं मीलनीयं विवक्षितशोभिमित्य-
र्थः (उवहिपमाणमिति) उपदधातीत्युपधिः उपसामीप्येन सं-
यमं धारयति पोषयति चेत्यर्थः । स च पात्रादिरूपः तस्य प्रमा-

णं तच्च गणनाप्रमाणं प्रमाणप्रमाणं च । (अणायतणवज्जति) न आ-
यतनमनायतनं तद्वर्ज्यं त्याज्यमित्येतच्च वक्ष्ये । तच्चानायतनं पशु-
पण्डकः संशक्तं यद्वर्तते तद्विपरीतमायतनं (पडिसेवणनि)
प्रतिसेवना एतदुक्तं जवति संयमानुद्यमात् । प्रतीपसंयमा-
नुद्यमात्तदासेवना तां (आलोयणत्ति) आलोचनमाहोचमाने
परे मर्यादया ह्योचनं दर्शनमार्यादेः । आलोचनेत्यभिधीयते ।
किमाहोचनमेव नेत्याह (जह य इत्यादि) यथा येन प्रकारेण-
विशोधिः विशेषेण शोधिः विशोधिः एतदुक्तं जवति । शिष्ये-
णाहोचिते अपराधे सति तद्योग्यं यः प्रायश्चित्तप्रदानं सा विशो-
धिरभिधीयते । तां विशोधिं केषां संयन्धिनीं विशोधिं तदाह ।
सुविहितानाम् शोभनं विहितमनुष्ठानं येषां ते सुविहितास्तेषां
संयन्धिनीं यथा विशोधिस्तथा वक्ष्ये । चशब्दः समुच्चये किं
समुच्चिनोति कारणप्रतिसेवने अकारणप्रतिसेवने च । यथा शो-
धिस्तथा वक्ष्ये इति । अत्राह यथेषां चारेण इत्थं क्रमोपन्यासे
किं प्रयोजनमित्यत्रोच्यते । यत्प्रतिलेखनाद्वारस्य पूर्वमुपन्यासः
कृतस्तत्रैतत्प्रयोजनं सर्वविषयक्या प्रतिब्रेखनाद्वारमुपन्यस्तं प्रति-
ब्रेखनोत्तरकाद्वपिण्डस्य ग्रहणं जवति । अतः पिण्डस्योपन्यास
अशेषदोषः विबुद्धपिण्डो ग्राह्यः । इति तदनन्तरमुपधिद्वारस्यो-
पन्यासः क्रियते किमर्थमिति चेत्स हि पिण्डः न पात्रवशादिमन्त-
रेण ग्रहीतुं शक्यते । अत उपधिप्रमाणं तदनन्तरमभिधीयते ।
स च गृहीतं उपधिपिण्डश्च न वसतिमन्तरेणोपजोक्तुं शक्यते ।
अतो नायतनवर्ज्यमित्यस्य द्वारस्योपन्यासः क्रियते प्रतिब्रेख-
नां कुर्वतः पिण्डग्रहणमुपधिप्रमाणम् अनायतनमायतनवर्जनं
गच्छतः कदाचित् कदाचित् कश्चित् अतिचारो भवतीत्यतोऽति-
चारद्वारं क्रियते स चातिचारोऽवश्यमाहोचनीयो जावशुद्ध्यर्थ-
मतः आहोचनोत्तरकाद्वं प्रायश्चित्तं तद्योग्यं यतो दीयते । अ-
तो विबुद्धिद्वारस्योपन्यासः कृतः । इत्यत्रमतिविस्तरेण । ओ०
(प्रतिब्रेखनादिशब्देषु तद्विधानम्) ग्रन्थमानम् । ओ० ।

एसा सामायारी, कहिया जे धीरपुरिसपन्नत्ता ।

संजमसप्तवहृगाणं, णिगंथाणं महारिसीणं ।

सुगमा ।

एवं सामायारी, जुंजंता चरणकरणमावुत्ता ।

साहू खवंति कम्मं, अण्णगजवसंचियमणंतं १२३२

सुगमा ।

एसा अण्णगहत्था, पुरुवियमविसुच्छवंजणा इणमो ।

एकारसाहिं सएहिं, तेतीसहिंएहिं संगहिया ।

११३३ सुगमा । ओ० ।

ओहणिप्पण-ओघनिप्पन्न-पुं० ओघः सामान्यमध्ययनादि-
कं । श्रुताभिधानं तेन निष्पन्न ओघनिप्पन्नः निक्षेपजेद,

से किं तं ओघनिप्पणणे २ चउव्विहे पणत्ते तं जहा अ-
उभयणे अक्खीणे आए खवणा ।

ओघनिप्पन्नश्चतुर्विधः प्रहसस्तद्यथा अध्ययनमक्रीणमायः
कृपणा एतानि चत्वारि अपि सामायिकचतुर्विंशतिस्तथा-
दिश्रुतिविशेषाणां सामान्यानि । यथा हि सामायिकमध्ययन-
मुच्यते यदि वा अक्षीणं निगद्यते इदमेव यः प्रतिपद्यते एत-
देव क्षणमाभिधीयते । एवं चतुर्विंशतिस्तवदिद्विभिधानी-
यम् । अनु० द्वार० ।

ओहवल-ओघवल-पुं० ओघेन प्रवाहेण बलं यस्य न तु क-

थयतो बलं हानिरुपजायते इति भावः । रा० । अव्यवच्छिन्न-
बलत्वात् प्रवाहबलिः । स० । औ० । प्रअ० ।

ओहय-उपहत-त्रि० विनाशिते, औ० ।

ओहयकंटय-अपहतकण्टक-पुं० । न० इह देशोपद्रवकारिणश्चा-
रटाः कण्टका इव कण्टकास्ते अपहताः । अवकाशनासी-
दनेन स्थगिता यस्मिन् तत् अपहतकण्टकम् । निरवकाशी-
कृतचारटे राज्ये, रा० । उपहता राज्यापहारात् कण्टका दा-
यादा यत्र राज्ये तत्तथा । स्था० १ ठा० । कण्टकाः प्रतिस्प-
र्धिनो गोत्रजाः अपहता विनाशेन निहता यत्र तत्तथा । रा-
ज्यापहारात् विनाशितस्वगोत्रजवैरिणो राज्ये, । ज्ञा० १ अ० ।
सूत्र० औ० ।

ओहयमणसंकल्प-उपहतमनःसंकल्प-पुं० उपहतः कलुषाभूतो
मनःसंकल्पो यस्य । कलुषितपरामर्शः, । कल्प० । विपा० ।

ओहयसत्तु-अपहतशत्रु- न० प्रत्यनीका राजानः शत्रवस्ते
अपहताः स्वावकाशमलभमानीकृताः यत्र तत् अपहतशत्रु ।
निरवकाशशत्रुके राज्ये, रा० ।

उपहतशत्रु-न० उपहता विनाशेन निहताः शत्रवोऽगोत्रजाः
यत्र विनष्टागोत्रजप्रतिस्पर्दिनि, ज्ञा० १ अ० । स्था० ।

ओहयहय-उपहतहत-त्रि० उपसामीप्येन मुक्रादिना हता
उपहताः पुनरप्युपहताः एव खड्गादिना हता उपहतहताः ।
पूर्वं मुद्रादिना पश्चात्खड्गादिना हते, “ ओहयहय य तर्हियं-
णिरुसमे कण्णीहि कण्पति ” सूत्र० १ शु० ५ अ० ।

ओहुर-उपगृह-न० आश्रयविशेषे, “ वत्थोहुरपरिमंडण्ठाप ”
प्रअ० १ ठा० ।

ओहरिय-अपहत्य-अ० तिरश्चीनो भूत्वेत्यर्थे, “ अवउजिया ।
ओहरिया आहट्टुदलण्जा ” आचा० । “ अगणिउसिकिया
णिसिकिया ओहरिय आहट्टुदलण्जा ” ओहरियअग्निकायो-
परि व्यवस्थितं पिठरकादिकमाहारभाजनमपवृत्त्य तत् आहत्य
गृहीत्वाऽऽहारं दद्यात् । आचा० २ शु० १ अ० ७ उ० ।

ओहसप्ता-ओघसंज्ञा-स्त्री० मतिज्ञानाद्यावरणक्षयोपशमाच्छ-
ब्दाद्यर्थगोचरा सामान्यावबोधक्रियैव संज्ञायतेऽनयेति ओघ-
संज्ञा । दर्शनीपयोगरूपे सामान्यप्रवृत्तिरूपे वा संज्ञाभेदे,
स्था० १० ठा० ।

ओहसत्ति-ओघशक्ति-स्त्री० ओघोद्भवा शक्तिरोघशक्तिः स-
र्वेषां द्रव्याणां निजनिजगुणपर्याययोः शक्तिमात्रे, गुणपर्याययोः
शक्तिमात्रमोघोद्भवादिमा ‘गुणेति’ सर्वेषां द्रव्याणां निजनिजगु-
णपर्याययोः शक्तिमात्रमोघशक्तिः आदिमा प्रथमभेदरूपा कथ्यते
अत्र दृष्टान्तः ।

ज्ञायमाना तृणत्वेना-ज्यशक्तिरनुमानतः ।

किंच दुग्धादिभावेन, प्रोक्ता लोकसुखप्रदा ॥

यथा आज्यशक्तिर्घृतशक्तिः तृणत्वेन तृणभावेन अनुमानप्र-
माणतो ज्ञायमानापि लोकानामग्रतः कथयितुं न शक्यते ।
यदि तृणपुद्गलेषु घृतशक्तिर्नास्ति तदा तृणाहारेण धेनुर्दुग्धं
कथं दत्ते । तदुग्नान्तर्भूता घृतशक्तिः कुत आगता इत्थमनुमी-
यमाना तृणभावेन घृतशक्तिः ज्ञातापि लोकानां पुरतः प्रकाश-
यितुमशक्या । तस्मात् तृणाभावेन या शक्तिः सा ओघशक्तिः
इत्येकदृष्टान्तः । किंचानुमीयमानौघशक्तिराद्या पुनर्थव्यवहारा-

देशं लभ्यते । तथाह तृणजन्यदुग्धादिभावेन दुग्धदध्यादिभा-
वेन परिणमिता घृतशक्तिः प्रकाशयमाना लोकसुखप्रदा । लो-
कचिच्चगम्या भवेत् । ततः सा शक्तिः द्वितीया समुचितशक्तिः
कथ्यते । अत्रायं विवेकः । अनन्तरकारणमध्ये समुचितशक्तिः
परम्पराकारणमध्ये ओघशक्तिरिति । ओघशक्तौ तु तृणानि
धेनुरश्नाति पुष्टा सती धेनुर्दुग्धं ददाति धेनुर्दुग्धेन दधि जायते
दुग्धकारणकलापेन घृतं एवमोघेन घृतशक्तिः स्फुटीभवति ।
तथान्यत्र दुग्धदध्यादिर्घृतमेवेति व्यवहारयोर्म्यत्वं लोकप्रसि-
द्धमेवेति । अथ च घृतशक्तिसमुचितशक्त्योरन्यकारणता
प्रयोजनतेति । नामान्तरद्वयमपि ग्रन्थान्तरात्कथितमिति ज्ञे-
यम् । अथ आत्मद्रव्यमध्ये एतच्छक्तित्वं विविनक्ति ।

प्राक् पुद्गलपरावर्ते, धर्मशक्तिर्यथौघजा ।

अन्त्यावर्ते तथा ख्याता, शक्तिः संमुचिताङ्गिनाम् ॥

यथाङ्गिनां प्राणिनां भव्यानां प्राक्पुद्गलपरावर्ते प्रथमपुद्गलप-
रावर्ते जात्येकवचनमर्थात् अनन्तेषु पुद्गलपरावर्तेषु सा कुतः
प्राप्स्यते यतो “ नासतो विद्यते प्राव ” इत्यादिवचनात् । तथा
पुनः अन्त्यावर्ते चरमपुद्गलपरावर्ते धर्मशक्तिः संमुचिता ख्याता ।
अत एव चरमपुद्गलपरावर्तकाक्षो धर्मयौवनकावश्च कथ्यते । उक्तं-
च “अचरमपरियट्टेसु, काक्षो भवचाक्षकाक्षगो भणिओ । चरमो
च धम्मजुज्वण, काक्षो तहवज्जेओत्ति ॥” एतद्विशत्यां पठित-
मिति । द्र० ।

ओहसामायारी-ओघसामाचारी-स्त्री० ओघः सामान्यं तद्वि-
षया सामाचारी । सामान्यतः संक्षेपाभिधानरूपौघनिर्मुक्तिप्रति-
पादितक्रियाकलापे, कचित्वाच्यवाचकयोरनेदादौघनिर्मुक्तौ च ।
इह च सांप्रतकावप्रवर्जितानां तावत् श्रुतविज्ञानशक्तिविकलाना-
मायुष्कहासविषये समपेक्ष्य ओघसामाचारी नवमापूर्वाश्रु-
तीयवस्तुना आचारान्निधानात्तत्रापि विशतितमात्प्राज्ञात्तत्रा-
प्योघप्राज्ञतप्राज्ञतात् (जद्रवाहुस्यामिना) निव्यूढा इयं च प्रथ-
मदिवस एव दीयते प्रतिदिवसक्रियोपयोगिनीत्वादिति (त्रिवि-
धसामाचारीनेदेषु) प्रथमोक्ता, ध० ३ अधि० । प्रव० । ओ० ।

ओहसिय-उपहसित-त्रि० उप-हस्-क-ऊघोपे ८।१।७३। उप-
शब्दे आदे स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ऊत् ओघा-
देशौ वा भवत इति उप ओत्वम् । जातोपहासे, प्रा० ।

ओहसुय-ओघश्रुत-न० उत्सर्गश्रुते, न० ।

ओहसुयसमायारग-ओघश्रुतसमाचारक-पुं० ओघश्रुतं समाच-
रन्ति येते ओघश्रुतसमाचारकाः । उत्सर्गश्रुतसमाचारकेषु नागा-
र्जुनादिषु, । न० ।

ओहस्सर-ओघस्वर-त्रि० ओघेन प्रवाहेन स्वरो यासां (येषां)
ता (ते) ओघस्वराः । प्रवाहिस्वरे, जी० ३ प्रति० । तं० “ ता-
ओणं घंटा ओहस्सराओ मेहस्सराओ ” रा०

ओहामण-अवघाटन- न० आच्छादके, व्य० १ उ० ११

ओहाडिणी-अवघाटिनी-स्त्री० आच्छादनहेतुकम्बहोपरिस्थाय-
मानमहाप्रमाणकति च स्थानीयेऽर्थे, “ओहाडिणीहारमहणं मह-
तुल्लुक्कं तु पुच्छनी” । रा० इति । मूलटीकाकारः । जी० ३ प्रति० जं० ।

ओहाडिय-अवघाटित-त्रि० पिहिते, “ओहाडियमादाराय” अ-
वघाटितं विलिभिलिकया पिहितं द्वारमप्रहारं यासां ता अव-
घाटिताप्रहाराः । वृ० १ उ० । “ओहारियमव्वत्तं, च होह पापण

चितं तु” “ओहामियंति” स्थगितं विवादिना तिरस्कृतस्वभाव-
म् । आ० ५ अ० ।

ओहाण-अवधान-न० उपयोगे, । प्र० ३ अधि० आत्मनोऽर्थ-
साक्षात्करणव्यापारे, । आ० म० प्र० । चित्तं चेतना संज्ञानमुप-
योगोऽवधानमिति पर्यायाः । आ० ६ अ० ।

अवधावन-न० विहारावधावनेन लिङ्गावधावनेन वा द्विविधे
गणावक्रमणे । “अवचुज्जंत ओहाणे, एकैकजुजेदओ होज्ज वक्र-
मणं” नि० चू० १६ उ० ।

ओहाणुपेहि (ए) अवधावनोत्प्रेक्षिन्-त्रि० । अवधावन-
मपसरणं संयमत्तात्प्रावत्येन प्रेक्षितुं शीलं यस्य तथाविधः ।
उत्प्रवजितुकामे, द० १ चूलि० ।

ओहाम-तूल-धा० ज्वा० पर० सक० सेद-इयत्तापरिच्छेदे,
तूलेरोहामः ८ । ४ । २५ । इति तूलेर्यन्तस्य ओहाम इत्या-
देशो वा भवति । ओहामइ । तुलइ तूलति । प्रा० आ० चू० ॥
ओहारयित्ता-अवधारयितु-त्रि० शङ्कितस्याप्यर्थस्य निःशङ्कि-
तस्यैवमेवायमित्यर्थवत्करि, ॥

अवधारयितु-त्रि० परगुणानामवधारकारिणि, यथा अदासा-
दिकमपि परं जगति दासस्त्वं चौरस्त्वमित्यादि “अभिक्षणं
ओहारयित्ता भवइ” । असमाधिस्थानमेकादशम् । स० १० स०
दशा० ॥

ओहारण-अवधारण-न० तत्तदाशङ्कितान्ययोगव्यवच्छेदादिकले
निश्चये, आ० ६ अ० विशेषे (ण्य शब्देऽस्योदाहरणानि) सर्व
वाक्यं सावधारणमामनन्ति न० । आ० म० प्र० ।

ओहारणी-अवधारणी-स्त्री० अवधार्यतेऽवगम्यते अनयेत्यव-
धारणी । म० २ श० ६ उ० अशोजन एवायमित्यादिरूपायाम्
जी० ४ प्रति० अवबोधबीजतूतायाम्, प्रज्ञा० १० पद० निश्चया-
त्मिकायां वा नाषायाम् “मुसं परिहरे भिक्खू न य ओहारणि-
वए” उक्तं १ अ० “ओहारणिं अप्पियकारिणिं च भासं न ज्ञा-
सिज्ज सया स पुज्जो” द० ८ अ० ३ उ० (इति तद्भाषणनिषेधः
से चूणं जंते ! मणामीति ओहारणी भासा इत्यादिज्ञासाशब्देऽ-
स्याः स्वरूपमावेदिष्यते) ॥

ओहाव-आ-क्रम-धा० आक्रमणे, ज्वा० उभ० आक्रमेरोहावोच्चा-
रच्छुंदाः ८ । ४ । ५ए आक्रमेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति इति
आक्रमेरोहावादेशः । ओहावइ अक्रमइ आक्रमति । प्रा० ।

ओहावण-अवधावन-न० व्रतपर्यायादवाङ्मुखीजवने, । व्य० १
उ० । उत्प्रवाजने, । व्य० ३ उ० । अवसरणे, द० १ चूडि० ।

निगमणमवक्रमणं, निस्सरणपलायणं च एगट्टा ।

दोहणलुट्ठणपलोहण-ओहावणं चेव एगट्टा ॥

निर्गमनमपक्रमणं निस्सरणं पलायनमित्येकार्थाः । दोहनं लु-
ट्ठनं प्रदोहनमवधावनमिति त्रैकार्थाः । तत्र दोहनमिति लुट्ठविद्वो-
ठने इत्यस्यैव प्रपूर्वस्य पर्यायशब्दैरप्यधिकृतशब्दार्थप्रतीतिरुप-
जायते । तत्त्वभेदपर्यायैर्व्याख्यायते वचनमप्यस्ति । ततस्तदुप-
न्यास इति व्य० १ उ० । गणादवधावेषुनस्तत्रैवागच्छेत् तत्र
प्रायश्चित्तम् । व्य०, अ० ।

जिक्खू य गणाओवक्रम् ओहाणुपेहो वजेज्जा से अहच्च अ-
ण्णआतो से य इच्छेज्जा दोच्चं पि तमेव गणं उवसंपज्जित्ता एणं
विहउत्तरा तत्थ एणं थेराणं इमेयारूवे वियाए समुपज्जित्ता

इमणं अज्जो जाणह किं परिसेविअपरिसेवी से य पुच्छियव्वे
किं परिसेवी अपरिपसेवि से य वएज्जा परिसेविपरिहारपत्ते
जे से पमाणं वयति से पमाणे घेतव्वे से किं एव माहु भंते !
सच्चपणववहारस्स ।

जितुश्च गणाच्छादपक्रम्य अवधावनमसंयमगमनं तदनुपेक्षा
वजेत् । स चानवधावित एव असंयमगत एव सन् इच्छेत् इति
द्वितीयमपि वारं तमेव गणमुपसंपद्य विहर्तुं तत्र स्वविराणामयं
वक्ष्यमाणस्तद्रूपेऽनन्तर एवोच्यमानरूपो विवादः समुत्पद्यते ।
इदं जो आर्या ! जानीत किमयं प्रतिसेवी किंवा नेति तत्र स प्रष्ट-
व्यः । किं प्रतिसेवी किं वा नेति । तत्र स प्रष्टव्यः । किं स प्रति-
सेवी अप्रतिसेवी वा कृतप्रतिसेवनाकः । तत्र यदि स वदेत्प्र-
तिसेवी ततः परिहारं प्राप्तः प्रायश्चित्तं प्राप्तः स्यादथ वदेत् ।
न प्रतिसेवी तर्हि नो परिहारं प्राप्तो भवति । यत्स प्रमाणं वदति
तस्मात्प्रमाणो ग्रहीतव्यः सत्योऽस्त्यो वा । अथ कस्मादेवमाहु-
र्भेदन्त ! सूरिराह । सत्यप्रतिज्ञाव्यवहारास्तार्थकृद्भिर्दिशिता इति
कृता एषा सूत्राकस्मग्निका संप्रति निर्युक्तिभाष्यविस्तरः ।

सो पुण लिंगेण समं, ओहावइ मोच्छुल्लिंगमहवा वि ।

किं पुण लिंगेण समं, ओहावइ मोहिं कज्जेहि ।

स पुनरवधानानपेक्षः कोऽपि विज्ञेन सममवधावेत । अथवा
कोऽपि मुक्त्वा विज्ञं तत्र शिष्यः प्राह । किं केन कारणेन पुनर्वि-
ज्ञेन सममेव धावति सूरिराह । एतैर्वक्ष्यमाणैः कार्यैः कारणैः “क-
ज्जंति वा कारणं ति वा एगहुमिति” धचनात् तान्येव कारणान्य-
जिधित्सुराह ।

जइ जीवेहिंति जज्जाइ, जइ वावितं धणं धरइ जइ वोच्चं ।

तो झिगमोच्चसंका, पविट्ठे तत्थेव उवहम्मो ।

यदि भार्यादयो मे जीविष्यन्ति जीवतां इदममीति ज्ञावः । यदि-
वा तन्मे पितृपितामहोपाजितं स्वशृजोपाजितं वा धनं धरति वि-
द्यमानमवतिष्ठते यदि वा वक्ष्यन्ति मुञ्च व्रतं शुद्धं विपुलान्नो-
गानिति तदाहं लिङ्गं मोक्षयामि नान्यथा । एवं शङ्क्या घृततस्त-
स्य संघाटको दातव्यः किं कारणमिति चेत् उच्यते । कदाचि-
त्तेन संघाटकेनायेन वाऽनुशिष्यमाणः प्रतिनिवर्ततापीति हेतोः ।
तथा संघाटके प्रतिनिवृत्ते सति किमुत प्रवजामि । किंवा नेति
शङ्काप्रविष्टो रात्रौ व्युपितो ज्ञेवत् तदेव कारणमजिधित्सुराह ।

गच्छंमि केइ पुरिंसा, सीयंते विसयमोहियमयिया ।

ओहावंताणगणा, चउव्विहा तेसिमा सोही ।

गच्छे केचित्पुरुषा विषयमोहितमतिका रूपादिकविषयविपर्या-
सितमतयो गणात् गच्छादवधावन्ति । तेषां तथा गणादवधा-
वतां केनापि समनुशिष्टानामथवा न सुन्दरं वयं कुर्म इति । स्वय-
मेव परिभाष्य विनिवृत्तानामिदं वक्ष्यमाणा चतुर्था चतुःप्रकारा
शोधिः प्रायश्चित्तं जवति । तामेवाह ।

दव्वे खेत्ते कात्ते, भावे सोही उ तत्थिमा दव्वे ।

राया जुवे अमचे, पुरोहिंयकुमारकुलपुत्ते ।

इव्ये इव्यतः क्षेत्रतः कावतः भावतश्च । तत्र तासु चतसृषु
शोधिषु मध्ये इव्ये इव्यविषया इयं वक्ष्यमाणा अन्ये पुनरिदं
वदन्ति छिविधा इष्ट्या शोधिः । सचित्तविषया अचित्तविषया
च । तत्र सचित्तविषया “ उक्कायचउसु लहुगा ” इत्यादिका पृ-
थ्वर्णिता । अचित्तविषया उक्कमात्पादादिकौघनिष्पन्ना । यथा

कल्पिकं यच्च कश्चनियमपि सूत्रेण प्रतिविद्धं तं तद्विषया ।
सर्वपि शोधिः छव्यत इति भाष्यकारः । संप्रति ज्ञातां छव्य-
शोधिमाह “ राजा इत्यादि ” राजा प्रतीतः तस्मिन् युवराजे
अमात्ये पुरोहिते कुमारे कुलपुत्रे द्रव्यशोधिरिति वाक्यशेषः ।
कथमेतद्विषमा द्रव्यशोधिरत आह ।

एषति रिद्धि तो, ददुं लोनाउ संनियत्तं ।

पणगादीया सोधी, बोधवा मासन्नहुअंता ।

एतेषां राजादीनां ऋद्धि दृष्ट्वा अहो धर्मस्य फलं साक्षात्पुत्रज्य-
ते तस्मादहमपि करोमि । धर्ममिति बोधाद्भोगाभिष्वङ्गरूपात्
सन्निवर्तमाने षष्ठीसम्योरर्थे प्रत्यजेदात् । सम्यग्विवर्तमानस्य
बोधव्या शोधिः । पञ्चकादिमासलघुपर्यन्ता । तद्यथा राजानं
स्फीतिमन्तमुपलब्धय अहो धर्मप्रभावतः कथमेवः स्फीतिमान् ।
तस्मान्न त्यजामि धर्ममिति प्रतिनिवर्तमानस्य पञ्चरात्रिन्दानि ।
अमात्यं दृष्ट्वा पञ्चदश, पुरोहितं विंशतिः, कुमारं पञ्चविंशतिः ।
कुलपुत्रं मासलघुकमिति ।

चोएती कुलपुत्ते, गुरुगतरं राङ्णो उ लहुगतरं ।

पच्चित्तं किं कारणं, जणियं सुण चोयग इमं तु ।

चोदयति परः किं कारणं केन कारणेन कुलपुत्रेऽपि के दृष्टे
निवर्तमानस्य गुरुकतरं प्रायश्चित्तं जणितं, राज्ञो महार्हिकस्य
दर्शनेन प्रतिनिवर्तमानस्य लघुकतरमत्र सूरिराह । चोदकाय
येन कारणेनेत्यं प्रायश्चित्तं नानात्वं तत्कारणमिदं वक्ष्यमाणं
शृण्वेतदेवाह ।

दीसइ धम्मस्स फलं, पेच्चत्यं तत्थ उज्जमं कुण्णिमो ।

इड्डीसु पइएवीसु वि, सज्जंते होइ नाएत्तं ।

दृश्यते खलु धर्मस्य फलं साक्षात् तस्मादत्र धर्मे वयमुद्यमं कु-
र्मः । एवमृद्धिषु राजसंवन्धिप्रभृतिषु प्रचूतास्वपि यथाक्रमं ही-
ममानतरास्वपि सज्यते सङ्गमुपयाति । यथा यथावाल्पररास्व-
पि ऋद्धिषु सङ्गमुपपद्यते । तथा तथा लक्ष्यते तीव्रातीवतरा
तस्य भोगासक्तिरित्युक्तप्रकारेण ज्ञेयं । प्रायश्चित्तनानात्वामि-
ति । अपरे त्वियं ज्ञावशोधिरिति प्रतिपन्ना संप्रति क्षेत्रतः शो-
धिमभिधिसुराह ।

खेत्ते निवपहनगर-द्वारे उज्जाणा सीमाहिकंते ।

पणगातीईआ लहुअओ, एणसु य सन्नियत्तं

क्षेत्रे क्षेत्रविषयां एतेष्यः सन्निवर्तमाने इत्यत आह (निवपहे-
त्यादि) अत्रापि सप्तमी पञ्चम्यर्थे । ततोऽयमर्थः । नृपपथान्नगर-
द्वाराद्युद्यानाद्युद्यानात्परतः सीमनोर्वा तथा सीमनः सीमातिक्रमतः
किं प्रमाणा शोधिरत आह । पञ्चकादिका यावद्वधुको मासः ।
इयमत्र ज्ञावना । राजपथात्पञ्चरात्रिन्दानि नगरद्वाराभिर्वर्त-
मानस्य दश, उद्यानात्पञ्चदश उद्यानात्परतः सीमनोर्वा निवर्त-
मानस्य विंशतिरहोरात्राः सीमनो भिन्नमासः सीमानतिक्रम्य
मासलघुः ।

संप्रति कालतः शोधिमाह ॥

पठमेदिण निवत्तंते, लहुअओ दसहिं सपदं जवे ।

काले संयोगे पुण, एत्तो दव्वे य खेत्ते य ॥

यदि प्रथमे दिवसे निवर्तते ततस्तस्मिन् प्रथमे दिवसे निव-
र्तमाने लघुको मासलघु प्रायश्चित्तम् । एवं यावत् दशभिर्दिवसैः
स्पष्टं दशमं प्रायश्चित्तम् ज्ञेयं । तद्यथा द्वितीये दिवसे निव-

र्तमानस्य मासगुरु तृतीये दिवसे चतुर्मासलघु । चतुर्थे चतुर्मा-
सगुरु । पञ्चमे पट्ठलघु । षष्ठे षड्गुरु । सप्तमे सप्तलघु । अष्टमे मूलम् ।
नवमे अनवस्थाप्यम् । दशमे पाराञ्चित्तमिति । एषा काले काल-
विषया शोधिः भावतो वक्ष्यमाणा । संप्रत्यत ऊर्ध्वं छव्ये क्षेत्रे
काले च यः संयोगस्तस्मिन् वक्ष्ये प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ।

दव्वस्स य खेत्तस्स य, संयोगे होइ मा पुण विसोही ।

रायाणं रायपहे, ददुं जासीमतिकंता ॥

पणगादीआ मासो, जुवरायं निवपहाइ ददुणं ।

दसराइंदियमाई, मासगुरु होइ अंतंमि ॥

छव्यस्य क्षेत्रस्य च संयोगे संवन्धे पुनरियं वक्ष्यमाणा भवति
विशोधितामाह । (रायाणमित्यादि) येषां हि राजादिकं
द्रव्यं नृपपथादिकं क्षेत्रमधिकृत्योच्यते इतीयं छव्यक्षेत्रसंयोग-
जा विशोधिः । तत्र यदि राजानं राजपथे दृष्ट्वा निवृत्तः । ततस्त-
स्य पञ्चकं पञ्चरात्रिन्दिवं प्रायश्चित्तमेवं क्षेत्रं राजपथमादि कृत्वा
राज्ञि च छव्ये पञ्चकादिप्रायश्चित्तं क्रमेण तावद्वक्ष्यं यावत्क्षेत्र-
तः सीमातिक्रान्ते राज्ञि प्रायश्चित्तं यावन्मासस्तद्यथा नगरद्वारे
राजानं दृष्ट्वा निवर्तमानस्य दशरात्रिन्दिवानि उद्यानाभिर्वर्तमान-
स्य पञ्चदश उद्यानस्य सीमन्श्चान्तरा, तु विंशतिकं सीमनो निव-
र्तमानस्य मासलघु । युवराजं छव्यं नृपपथादि क्षेत्रमेतद्दृष्ट्वा
निवर्तमानस्य दशरात्रिन्दिवानि नगरद्वारे पञ्चदश उद्याने विं-
शतिरुद्यानसीमनोरपान्तरात्रे पञ्चविंशति सीमनि मासलघु
सीमातिक्रमेण मासगुरु ॥

सचिवे पसदमादि, लघुगतं वीसमादि उ पुरोहे ।

अंतंमि चउगुरुगं, कुमारजिन्नादिआ छेओ ॥

सचिवे राजपथादिषु क्रमेण पञ्चदशादि चतुर्धनुपर्यन्तम् ।
तद्यथा राजपथे सचिवं दृष्ट्वा निवर्तमानस्य पञ्चदश रात्रिन्दिवानि
नगरद्वारे विंशतिरुद्याने सीमनोरन्तरात्रे मासलघु । सीमनि
मासगुरु । सीमातिक्रमे चतुर्मासलघु । तथा पुरोधसि विंशत्यादि
प्रायश्चित्तमन्ते चतुर्गुरुकम् । तद्यथा राजपथे पुरोधसं दृष्ट्वा नि-
वर्तमानस्य विंशतिरहोरात्रं नगरद्वारे पञ्चविंशतिरुद्याने मास-
लघु । उद्यानसीमनोरपान्तरात्रे मासगुरु । सीमनि चतुर्मासगुरु ।
कुमारे जिन्नमासादि यावत् पट्ठलघु । तद्यथा राजपथे कुमारं दृ-
ष्ट्वा निवर्तमानस्य जिन्नो मासः । पञ्चविंशतिरात्रो, रात्रावित्य-
र्थः । नगरद्वारे मासलघु । उद्याने मासगुरु उद्यानसीमनोरपान्तरा-
त्रे चतुर्मासलघु । सीमनि चतुर्मासगुरु । सीमातिक्रमेण मा-
सलघु ॥

कुलपुत्ते मासादी, छगुरुगं होइ अंतंमिहाणे ।

एत्तो य दव्वकाले, संयोगमिमं तु वोच्छामि ॥

कुलपुत्रे मासादिमासलघवादिप्रायश्चित्तं क्रमेण तावद्दृष्टव्यं या-
वदन्तिमस्थानं षड्गुरुकं भवति । तद्यथा राजपथे कुलपुत्रं दृष्ट्वा
निवर्तमानस्य मासलघु । नगरद्वारे मासगुरु । उद्याने चतुर्धनु ।
उद्यानसीमनोरपान्तरात्रे चतुर्गुरु । सीमनि षण्मासलघु । सीमा-
तिक्रमेण मासगुरु । तदेव छव्यक्षेत्रसंयोग उक्तम् । इत ऊर्ध्वं
छव्ये काले च संयोगमिमं वक्ष्यमाणं वक्ष्यामि यथा प्रतिज्ञा-
तमेव निर्वाहयति ॥

रायाणं तद्विसं, ददुण नियत्ते होइ मासलहुं ।

दसहिं दिवसेहिं स-पयं जुयराणादि तवो वोच्छं ॥

राजानं दृष्ट्वा तस्मिन् दिवसे यदि प्रतिनिवर्तते । तेन तु अव-

धानानन्तरं तत्क्षणमेव तदा तस्य मासलघु प्रायश्चित्तम् । एवं क्रमेण तावत्तत्क्षणं यावद्दशदिग्घसैः स्वपदं दशमं प्रायश्चित्तं भवति । तद्यथा द्वितीये दिवसे राजानं दृष्ट्वा निवर्तमानस्य मासगुरु । तृतीये दिवसे चतुर्गुरु । पञ्चमे परमासत्रयु । षष्ठे परमासगुरु । सप्तमे छेदः । अष्टमे मूत्रं । नवमेऽनवस्थाप्यम् । दशमे पाराश्रितम् । सांप्रतमेत ऊर्ध्वं युवराजादिमधिकृत्य वक्ष्यामि । प्रतिज्ञातमेव करोति ॥

मासगुरु चउलहुया, चउगुरु छलहु छगुरुकपादी ।

नवहिं अट्टहि सत्ताहि, छहिं पंचहिं चैव चरमपयं ॥

युवराजाभात्यपुरोहितकुमारकुत्रपुत्रेषु यथाक्रमं प्रथमादिवसे मासगुरु चतुर्थयुक्तं चतुर्गुरुकं पदलघु पदगुरुकादि कृत्वा यथाक्रमं नवजिरण्णिः सप्तभिः पञ्चभिश्च दिवसैश्चरमं पाराश्रितं वक्तव्यम् । तद्यथा प्रथमे दिवसे युवराजं दृष्ट्वा निवर्तमानस्य मासगुरु । द्वितीये दिवसे चतुर्मासत्रयु । तृतीये दिवसे चतुर्मासगुरु । चतुर्थे दिवसे परमासत्रयु । पञ्चमे दिवसे परमासगुरु । षष्ठे वेदः । सप्तमे मूत्रमष्टमेऽनवस्थाप्यं नवमे पाराश्रितम् । तथा अमात्यं दृष्ट्वा प्रथमे दिवसे निवर्तमानस्य चतुर्मासलघु । द्वितीये दिवसे चतुर्मासगुरु । तृतीये परमासत्रयु । चतुर्थे परमासगुरु । पञ्चमे वेदः । षष्ठे मूत्रं । सप्तमे अनवस्थाप्यम् । अष्टमे पाराश्रितमिति । तथा पुरोहितं दृष्ट्वा प्रथमे दिवसे निवर्तमानस्य चतुर्मासगुरु । द्वितीये परमासत्रयु । तृतीये परमासगुरु । चतुर्थे वेदः । पञ्चमे मूत्रं । षष्ठे अनवस्थाप्यं । सप्तमे पाराश्रितम् । यथा कुमारं दृष्ट्वा प्रथमे दिवसे निवर्तमानस्य परमासत्रयु । द्वितीये दिवसे परमासगुरु । तृतीये वेदः । चतुर्थे मूत्रम् । पञ्चमे अनवस्थाप्यम् । षष्ठे पाराश्रितम् । तथा कुत्रपुत्रकं प्रथमे दिवसे दृष्ट्वा निवर्तमानस्य परमासगुरु । द्वितीये वेदः । तृतीये मूत्रम् । चतुर्थे अनवस्थाप्यम् । पञ्चमे पाराश्रितमिति । उपसंहारमाह ।

दन्वे खेत्ते काले, भणिया सोही उ भावइणमणा ।

दंभियज्जणगसंकं-ते भोइया विवणजुंणो दोसु ॥

इत्येवमुक्तेन प्रकारेण प्रत्येकं संयोगतश्च ज्ञेये काले च जणिता शोधिरिदानीं ज्ञायत इत्ययमन्ये ज्ञेयकैत्रकाद्यव्यतिरिक्ता ज्ञेयन्ते इति वाक्यशेषः । प्रतिज्ञातमेव कुर्वन् द्वारसंग्रहमाह । दगिरुते राजा भूणके देशीपदमेतत् वावकेपु पुत्रादावित्यर्थः । मृते इति वाक्यशेषः । तथा संक्रान्ते परपुरुषं गते विपन्ने मृते कवत्रे इति गम्यते । तथा (दोसुत्ति) तृतीयायै सप्तमी । यथा "तिसु तेसु अलंकिया पुढया" इत्यत्र ततोऽयमर्थः । द्वाभ्यां पुरुषाभ्यां स्त्रीभ्यां वा वक्ष्यमाणस्वरूपाभ्यां भोजने भावतः शोधिर्भवति । तत्र ययोद्देशं निर्देश इति प्रथमतो दगिरुतादिचारत्रयमाह ।

दंडिय सो उ नियत्ते, पुत्तादिमए व चउलहु हुंते ।

संकंतमयाए वा, भोएते चउगुरु हुंति ॥

यत्रसं संप्रस्थितः तत्र ते मनुष्याः कस्मिंश्चिदपराये राजा दण्डिताः । यदि वा तेषां पुत्रादिकं किमपि मृतं अथवा ज्यमपीदं जातं ततो दगिरुतवान् यद्वा पुत्रादीन् मृतानथवा ज्यमपि भुत्वा निवर्तते । ततो निवृत्तिनिवृत्तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो वधुमासा ज्ञवन्ति । तथा भोजिका नाम भार्या सान्यपुरुषं संक्रान्ता । अथवा मृता भुता ततोऽन्यपुरुषसंक्रान्तायां मृतायां वा भोजिकायां निवर्तमानस्य चत्वारो गुरुका गुरुमासा भवन्ति । संप्रति (जुंजणे दोसुत्ति) व्याख्यानयति ॥

अह पुण भुंजेज्जाही, होहि उ वग्गेहि तवो समयं तु ।
इत्थीहिं पुरिसेहिं, तवोहियं आरोवणा इणमो ॥

अथ पुनस्तत्र गतः सन् द्वाभ्यां वर्गाभ्यामेतदेव व्यक्तमाचष्टे । स्त्रीभ्यां पुरुषाभ्यां वा समकं सार्धं तु शब्दो वालपप्रमाणं समस्तविशेषसूचकः । भुञ्जीत तत्र इयमनन्तरमुच्यमाना आरोपणा प्रायश्चित्तं । तमेवाह ।

लहुगा य दोसु दोसु य, गुरुगा छम्मासगुरु लहुउदो ।

निक्खवणं चिय मूलं, जं सेवइ तं समावज्जे ॥

सेव्यते स्त्रीनपुंसकादिकं तन्निष्पन्नमपि प्रायश्चित्तं तस्य भवति एष गाथासंक्षेपार्थः । सांप्रतमेनामेव विचरीषुः प्रथमतो "लहुगा य दोसु य गुरुगा" इति व्याख्यानयति ।

पुरिसे य नालवच्चे, अणुव्वतो पासएण चउलहुगा ।

एयासुं वि य थीसुं, अनालवच्चे य चउगुरुगा ॥

अत्रापि सर्वत्र सप्तमीतृतीयायै पुरुषेण नालवच्चेन तुशब्दो विशेषणार्थः । स चैतद्विशिनष्टि । मिथ्यादृष्टिना अथवाऽणुव्वतोपासकेन नालवच्चेन एताभ्यां द्वाभ्यां पुरुषाभ्यां चशब्दस्यानुरुक्तसमुच्चयार्थत्वात् । दर्शनमात्रावकं च सार्धं भुञ्जानस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुका व्याख्यातम् "लघुकायदोसु तिगुरुगा" इति व्याख्यानयति । "एयासुं वि य थीसुमिति" । एताभ्यामेव स्त्रीभ्यां किमुक्तं भवति । नालवच्चेमिथ्यादृष्टिस्त्रिया नालवच्चाणुव्वतोपासकस्त्रिया वा सार्धं भुञ्जानस्य चतुर्गुरुका 'अनालवच्चे य चउगुरुगा' इति । अनालवच्चेमिथ्यादृष्टिपुरुषेण अनालवच्चाणुव्वतोपासकेन वा समं भुञ्जानस्य चतुर्गुरुका इति व्याख्यापनार्थमाह ।

अनालवच्चाणि त्थिसु, दिट्ठजडपुरिसे छलहुया ।

दिट्ठित्ति पुन अदिट्ठे, मेहुणभोजीए छगुरुगा य ॥

अनालवच्चा दर्शनमात्राविका यश्च पूर्वं दृष्टः सन् तदानीमाभाषितः पुरुषस्तेन च समं भुञ्जानस्य पदलघुकाः । तथा (दिट्ठित्ति) पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् । पूर्वे या दृष्टा भाषिता तथा अदृष्टाभाषिता तेन पुरुषेण तथा (मेहुणत्ति) मैथुनकया मैथुनजीवया वेश्यया इत्यर्थः । तथा भोजिकया भार्यया एतैः चतुर्भिः सह भुञ्जानस्य परमासगुरुवः ।

संप्रति छेद इति व्याख्यानार्थमाह ।

अदिट्ठभट्टासुं थीसुं, संभोइए संजती छेदो ।

अमणुसु संजतीए, मूले थीजावसंबंधो ॥

पूर्वमदृष्टाभिस्तदानीमाभाषिताभिः स्त्रीभिः सह तथा सांभोगिके संयत्याऽपि च समं भुञ्जानस्य छेदः । तथा असांभोगिकसंयत्या सह भोजने । तथा स्त्रीस्पर्शसंबन्धे च मूलं प्रायश्चित्तम् ।

सांप्रतमत्रैव व्याख्यानान्तरमाह ।

अहवा वि पुव्वसंथुय-पुरिसेहिं सिच्छचउलहु हुंति ।

पुरिसं थुइत्थीए, पुरसेयरदोसु वि गुरुगा ॥

अथवेति प्रकारान्तरोपदर्शनेन पूर्वसंस्तुतपूरयैः सह पूर्वसंस्तुतस्त्रिया च समं भुञ्जानस्य चत्वारो लघुका लघुमासा भवन्ति । एतेन (लहुगा य दोसुत्ति) व्याख्यातम् । तथा पुरुषेतराभ्यां पुरुषस्त्रीभ्यां द्वाभ्यामपि च भुञ्जानस्य गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । अनेन "दोसु य गुरुगा" इति व्याख्यातम् ।

यथावद् दृष्ट्वा बुद्धिमान्नरः। सम्यक् बुद्ध्युपेतः। आयमुपायं विविधं विज्ञाय आयः सम्यग्ज्ञानादेः उपायस्तत्साधनप्रकारः कावचिनया दिः विविधोऽनेकप्रकारस्तं ज्ञात्वा किमित्याह। कायेन वाचा अथ मनसा त्रिभिरपि करणैर्यथाप्रवृत्तैः त्रिगुप्तिगुप्तः सन् जिनवचनमर्हदुपदेशमधितिष्ठेत् । यथाशक्ति तदुक्तैकक्रियापालनपरो भूयात् । भावाय सिद्धौ तत्त्वतो मुक्तिसिद्धेः । ब्रवीमोति पूर्ववदेवेति सूत्रार्थः । दश० १ चूडि० ॥

ओहाविय-अवधावित- त्रि० । अपस्तुते, । संयमसुखविभूतेरुत्पन्नजिते, । दश० १ चूडि० ॥

अपभ्राजित-त्रि० । ग्लानिमापादिते, “ओहावितो न कुव्वइ, पुणो वि सो तारिसं अतीयारं” व्य० छि० ८ ७० ।

ओहावैत-अवधावत्-त्रि० । प्रव्रज्यादेरपसर्पति, ओ० । “ओहावैता दुविहा, द्विगे विहारे य होंति नायव्वा “अवधाविनो द्विविधाः । द्विङ्गेन विहारेण च । द्विङ्गेनोत्पन्नजितुकामा विहारेण पार्श्वस्थविहारेणोत्पन्नजितुकामा ज्वन्ति ज्ञातव्याः॥व्य० ८७० ॥

ओहि-अवधि-पुं० अव-धा० किः ॥ अथो विस्तारजावेन धावतीत्यवधिः । उक्त० १८ अ० । रूपिष्वेव छव्येषु परिच्छेदकतया प्रवृत्तरूपायां मर्यादायाम्, कर्म० । स्था० । स० । अभिविधौ, च । अवधिश्च द्विधा । अभिविधिर्मर्यादा च । प्रव० ३५ छा०

(१) अवधिश्चदस्य व्युत्पत्तिर्लक्षणं च ।

(२) अवधिज्ज्ञेदाः संख्यातीताः भवन्ति ।

(३) चतुर्दशविधौ निक्षेपो द्वारसंग्रहश्च तत्र जघन्यादिज्ज्ञेदाः ।

(४) नामादिसप्तविधौ निक्षेपः ।

(५) जवप्रत्ययिकादितो द्वैविध्यम् ।

(६) अवधेरानुगमिकादि षट् भेदाः ॥

(७) अवधिप्ररूपणे दण्डकः ।

(८) अवधिक्लेशप्रमाणं पनकजीवस्यावगाहनाग्निजीवप्रमाणं च ।

(९) अवधिविषयस्य छव्यस्य मानम् ।

(१०) क्षेत्रकालयोर्विषयत्वमानम् ।

(११) भवप्रत्ययो देवनारकाणाम् ।

(१२) पृथ्वीसुरादिविषयचिन्तनम् ।

(१३) अवधेः संस्थानम् ।

(१४) ज्ञानदर्शनविजङ्गलक्षणद्वारद्वयम् ।

(१५) देशतः सर्वतश्चावधिनिरूपणम् ।

[१६] क्षेत्रगत्यादिद्वाराणि ।

(१७) अवधेः संक्षेपप्ररूपणा प्रस्तावना च ।

[१] व्युत्पत्तिर्लक्षणञ्च ।

अवशब्दोऽयः शब्दार्थः अव अथो विस्तृतं वस्तु धीयते परिच्छिद्यतेऽनेनेत्यवधिः। यद्वा अवधिर्मर्यादा रूपिष्वेव छव्येषु परिच्छेदकतया प्रवृत्तिरूपा तदुपलक्षितं ज्ञानमप्यवधिः। यद्वा अवधानमात्मनोऽर्थः साक्षात्करणव्यापारोऽवधिः ॥ आ० म० प्र० ॥ प्रव० “छव्याणि मूर्तिमन्येव, विषयो यस्य सर्वतः। नैयत्यरहितं ज्ञानं, तत्स्यादवधिः। त्वत्कृणमि” त्युक्तलक्षणे मूर्तछव्यविषये, । प्रत्यक्ज्ञाने, गच्छ० २ अधि० । स्था० । पा० । अनु० ॥

अथ अवधिव्युत्पादनार्थमाह ।

तेणावही य एत्स्मि, वावहाणं तओवही सो य ।

मज्जाया जंतीए, दव्वाइ परोपरं मुणइ ॥

(तओवहिन्ति) ततःकरणादवधिरित्युच्यते । यतः किमित्याह ।

(तेणावहीपत्ति) अवशब्दस्याव्ययत्वेनानेकार्थत्वाद्धोऽथो विस्तृतं धीयते परिच्छिद्यते रूपि वस्तु तेन ज्ञानेनेत्यवधिः । अथवा अव मर्यादाया एतावत्क्षेत्रे पश्यन् एतावन्ति छव्याण्येतावन्तं कालं पश्यतीत्यादिपरस्परनियमितक्षेत्रादिवक्ष्यणया धीयते परिच्छिद्यते रूपि वस्तु तेनेत्यवधिः (तस्मिन्वत्ति) अथवा अवशब्दस्यार्थद्वयम् । तथैवावधीयते जीवेन तस्मिन् वस्त्वित्यवधिः अकारस्य दर्शनाद् (अवहाणंति) वाशब्दोऽनुवर्तते ततश्च अथवा अवधानमवधिः। साक्षादर्थपरिच्छेदनमित्यर्थः । अथवाऽवधीयते तस्माज्जीवेन साक्षाद्वस्त्वित्यवधिरित्युपलक्ष्यणयाऽख्यानात्स्वयमेव छव्यम् (सो य मज्जायत्ति) स चोक्तस्वरूपोऽवधिर्मर्यादायार्थपरिच्छेदने प्रवर्तमानत्वाद्गुणचारतो मर्यादा एतदेवाह (जंतीएत्यादि) पुंलिङ्गोऽप्यवधिश्चः प्राकृतत्वात् स्त्रीत्वे निर्दिष्टस्ततश्च यद्यस्मात्कारणात्तेनानन्तरोक्तेनावधिना जीवो छव्यादि (मुणात्ति) जानाति । कथंनूतं सदित्याह । परस्परनियमितमिति शेषः। वक्ष्यति च । “अंगुलमावधिर्यतो, आवलिया अंगुलपुहुत्तं हत्थम्। मुहुत्ततो दिवसंतो, गाडयम्मि बोधव्वो” इत्यादि तस्मादनया परस्परपनिबन्धलक्षणया मर्यादा यतो जीवस्तेनावधिना छव्यादिकं मुणति । ततोऽवधिरप्युपचारात्मर्यादेति भावः। अवधिश्चासौ ज्ञानं चेत्यवधिज्ञानमिति प्रक्रमद्वयेन ज्ञानशब्देन समास इति विशेषः। आ० चू० पं० सं० अवधिज्ञानावरणविषयविशेषसमुद्भवं जवगुणप्रत्ययं रूपि छव्ये गोचरमवधिज्ञानमिति । अवधिज्ञानावरणस्य विषयविशेषः कयोपशमभेदस्तस्मात्समुद्भवति । यतः सुरनारकजन्मलक्षणो गुणः सम्यग्दर्शनादिस्तौ प्रत्ययौ हेतू यस्य तत्तथा । तत्र जवं प्रत्ययं सुरनारकाणां गुणप्रत्ययं पुनर्नरतिरश्च रूपि छव्यादि पृथ्वी आपः पावकपवनाप्यकारच्छायाप्रभृतीनि तदालम्बनमवधिज्ञानम् । रत्ना० ।

(२) तत्रावधिभेदाः संख्यातीता जवन्तीति दर्शयति ॥

संखाइयाओ खलु, ओहिष्ठाणस्स सव्वपयणीओ ।

काइ जव्वपव्वइया, खओवसमियाउ काओ वि ॥

संख्यानं संख्या तामतीता अतिक्रान्ताः संख्यातीताः असंख्येया इत्यर्थः । प्रकृतयोऽशाः जेदाः सर्वाश्च ताः प्रकृतयश्च सर्वप्रकृतयः ततश्च पूर्वोक्तशब्दार्थस्यावधिज्ञानस्य क्षेत्रकालो विषयभूतावाश्रित्य सर्वा अप्यसंख्येयाः प्रकृतयो भेदा भवन्ति । तथा ह्यवधेर्जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागादारभ्य प्रदेशान्तरया दृष्ट्वा उत्कृष्टतो लोकेऽपि लोकप्रमाणान्यसंख्येयखण्डानि क्षेत्रविषय इति वक्ष्यते । कालोऽपि जघन्यत आवलिकासंख्येयभागादारभ्य सम्योत्तरया वृद्ध्या उत्कृष्टतोऽसंख्येयोत्सर्पिणीलक्षणो विषय इत्यभिधास्यते । एवं च विषयजेदाद्विषयिणोऽपि भेद इति न्यायात् क्षेत्रकाललक्षणविषयस्यासंख्येयभेदत्वादवधेरप्यसंख्येया जेदा जवन्ति । खलुशब्दश्चेह विशेषणार्थः । किंविशिनणीति चेदुच्यते । क्षेत्रकालावेवाङ्गीकृत्यावधेरसंख्येयाः प्रकृतयो जवन्ति । छव्यभावौ त्वाश्रित्यानन्ता अपि ताः प्राप्यन्ते तद्यथा ॥ “तेयाभासा दव्वाणमंतरा एत्थ वज्जइ पछवओ” इत्यादि वचनासैजसजास्वाद-छव्यापान्तरालवर्ति-अनन्तप्रदेशिकात् छव्यादारभ्य विचित्रवृद्ध्या सर्वमूर्तद्रव्याण्युत्कृष्टविषयपरिमाणमवधेर्वक्ष्यते । प्रतिवस्तुगतासंख्येयपर्यायरूपं च भावतो विषयमानमभिधास्यते । अतः सर्वमपि पुद्गलास्तिकायमवधिग्राह्यं तत्पर्यायानाश्रित्यानन्तोऽवधिविषयः सिद्धो जवति । ज्येभेदाच्च ज्ञानजेद इति । छव्यभावलक्षणविषयापेक्षया अवधेरन्ता अपि प्र-

कृतयो प्रवन्ति । तर्हि (संख्यायाश्चो खल्विति) विरुध्यते इति चेन्नैवम् । अनन्तस्यापि संख्यातीतत्वात् व्यञ्जिचारादतः संख्या-तीतशब्देनासंख्याता अनन्ताश्च प्रकृतयो गृह्यन्त इत्यविरोधः । एतासु च प्रकृतिषु मध्ये काश्चनान्यतमा जवप्रत्ययाः जवो नारकादिजन्म स पक्षिणां गगनोत्पतनव्यधिरिवोत्पत्तौ प्रत्ययः कारणं यासां ता जवप्रत्ययाः । ताश्च नारकामराणामेव काश्चन पुनरन्यतमाः कृत्योपशमन निवृत्ताः कृत्योपशमिकाः । तपःप्रवृत्तिगुणपरिणामाविर्भूतकृत्योपशमप्रत्यया इत्यर्थः । एताश्च तिर्यङ्मनुष्याणामिति आह । कृत्योपशमिकभावेऽवधिज्ञानं पश्यते । नारकादिभवश्चैदयिकः स कथं तः प्रकृतीनां प्रत्ययः स्यादित्यत्रोच्यते । मुख्यतस्ता अपि कृत्योपशमनिकवचना एव केवलं सोऽपि कृत्योपशमस्तस्मिन्नारकामरभवे सत्यवश्यं भवतीति कृत्वा भवप्रत्ययास्ता उक्ता इति । अथ सामान्यरूपतयोद्दिष्टानां संख्यातीतानामवधिप्रकृतीनां वाचः क्रमवर्तित्वात् । आयुषश्चाद्यपत्वाद्यथावद्भेदेन प्रतिपादनसामर्थ्यमात्मनोऽपश्यन्नाह ॥

कतो मे वनेउं, सत्ती ओहिस्स सव्वपयनीओ ।

चउदसविहनिक्खेवं, इहूपत्ते य वोच्चामी ।

कुतो मम घर्णयितुं शक्तिरवधेः सर्वप्रकृतीरायुषः परिमितत्वाद्वाचः क्रमवर्तित्वात् । तथापि विवेकगणानुग्रहार्थं चतुर्दशविध-श्चासौ निकेपश्च चतुर्दशविधनिकेपस्तमवध्यादिकं चतुर्दशविधनिकेपं वदयामि । आमवैपध्यादिका ऋषिः प्राप्ता येस्ते प्राप्त-र्धयस्तां च वदयामि । इदं गाथाभङ्गभयाद्वात्ययोऽन्यथा निष्ठान्त-स्य बहुव्रीहौ पूर्वेनिपात एव भवतीति । निर्युक्तिगाथाद्वयार्थः । अत्र प्रथमगाथापूर्वार्धव्याख्यानार्थं ज्ञापयम् ।

तस्स जमुक्कोसयखे-चकालसमयणपएसपरिमाणं ।

तण्णेषपरिच्छिन्नं, तं चिय से पयमिपरिमाणं ।

संखाई यमाणंतं, च तेण तमाणंतपयडिपरिमाणं ।

पेच्छइ पोगलकायं, जमणंतं पएसपज्जायं ।

तस्यावधेरसंख्येयाः प्रकृतयः कुत इत्याह । यतः (तं चिय से पयमिपरिमाणंति) (से) तस्यावधेस्तदेव प्रकृतीनां जेदपरिमाणं यत्किमित्याह । यत्कृष्टं क्षेत्रप्रदेशपरिमाणं यच्चोत्कृष्टं कालसमयपरिमाणमित्येवं यथासंभवं संबन्धः । क्षेत्रस्यैव प्रदेशानां युज्यमानत्वात्गाथाभङ्गजयाश्च समयनिर्देशादनन्तरप्रदेशनिर्देशः आह । ननुत्कृष्टं क्षेत्रप्रदेशकालसमयपरिमाणमनन्तमपि प्रवति । नेत्याह । तज्ज्ञेयपरिच्छिन्नं प्रावप्रधानोऽयं निर्देशस्ततश्च तस्यावधेर्ज्ञेयं तद्भावस्तज्ज्ञेयत्वं तेन परिच्छिन्नं नैयत्ये व्यवस्थापितं तच्च वदयमाणप्रकारेणाहुत्वासंख्येयभागादारभ्य यावदसंख्येयलोकाकाशप्रदेशास्तथावद्विका असंख्येयभागादारभ्य यावदसंख्येयोत्सर्पियवसर्पिणीसमयानिति । एतच्च क्षेत्रप्रदेशकालसमयानामसंख्येयपरिमाणमतः क्षेत्रकालज्ञा ज्ञेयपेक्षयाऽवधेरसंख्येयाः प्रकृतय इति । अथ खलुशब्देन विशेषणार्थेन सूचितास्तस्यानन्ताः प्रकृतीर्दशयति (संखाईत्यादि) संख्यातीतेन केवलमसंख्येयमुच्यते । किं तर्हि अनन्तं च तस्यापि संख्यातीतत्वाद्वाभिचारात्तेन तदवधिज्ञानमनन्तप्रकृतिपरिमाणमपि भवति । यद्यस्मात्तत्प्रेक्षते पश्यति । समस्तमपि पुद्गलास्तिकायं कश्च भूतमित्याह । अनन्तदेशमनन्तपर्यायं च सत्यनन्तद्रव्यपर्यायवत्प्रकृत्यापेक्षयाऽवधेरनन्ताः प्रकृतय इति ।

अथ प्रथमेनिर्युक्तिगाथोत्तरार्थं व्याचिख्यासुराह ।

जवपच्चइया नारय-भुराण पक्खीण वा नभोगमणं ।

गुणपरिणामनिमित्ता, सेसाणखओवसमियाओ ॥

गतार्थेव नवरं (पक्खीणवत्ति) वाशब्द इवार्थे नभोगमन-मित्येव संबध्यते । अथाक्षेपपरिहारायाह ।

ओहीखओवसमिए, भावे जणिओ भवो तहोदइए ।

तो किह जवपच्चइओ, वोत्तुं जुत्तोवही दोएहं ॥

सो वि हु खओवसमिओ, किंतुं स एव ओवसमझाभो ।

तम्मिसअहोअवस्सं, जसइ जवपच्चओ तो सो ॥

व्याख्यातार्थे एव नवरं (दोएहसि) सुरनारकाणां सोऽपि सुरनारकावधिः (खओवसमिओ) कृत्योपशमादेव स च तस्मिन् सुरनारकभावे सत्यवश्यं भवत्यतोऽसौ सुरनारकावधिर्भवप्रत्ययो भण्यते । ननु कर्मणः कृत्योपशमादयः किं भवादिनिमित्ता भवन्तीत्याह ।

उदयखयरओवसमो-वसमा वि य जं च कम्मणो जणिया ।

दव्वं खित्तं कालं, भवं च जावं च संपप्पा ॥

यतः स्रक्चन्दनाहिविषादिद्रव्यादीनि प्राप्य प्राणिनां सुखदुःखोदयादयस्तीर्थकरणधरैरागमे भणिताः । प्रत्यक्षतो दृश्यन्ते च । अतः सुरनारकाणां तद्भवमपेक्ष्यावधिः कृत्योपशमिकोऽप्यवश्यं भवतीति । अथ द्वितीयनिर्युक्तिगाथाव्याख्यानमाप्यम् ।

इयसव्वपयमिमाणं, किह कमवसवसवत्तिणीवाया ।

वोच्चित्ति सव्वं सव्वा-उ णाइसंखिज्जकाक्षेण ॥

मतार्थेवेति गाथा सप्तकार्थः आह ।

(३) चतुर्दशविधो निक्षेपो द्वारसंग्रहश्च तत्र जघन्यादिभेदः ।

अथ चतुर्दशविधं निक्षेपं दर्शयामि ।

ओहिखेत्तपरिमाणे, संठाणे आणुगामिए ।

अव्वट्टिए चले तिव्व-मंदपयमि वाउप्पयाइ य ॥

णानदंसणविज्जंगे, देसे खित्ते गई इय ।

इहूपत्ताणुओगे य, एमेया पडिवात्तिओ ॥

इहावध्यादीनि गतिपर्यन्तानि चतुर्दशं द्वाराणि । अद्विस्तु चशब्दसमुच्चितत्वात् पञ्चदशचतुर्दश विधिनिक्षेपस्योपरिष्ठात्पञ्चाद्व्ययते । तत्रावधिर्नामस्थापनादिभेदभिन्नो वक्तव्यः ॥१॥ तथा अर्थवशाद्विभक्तिविपरिणाम इत्यवधिजघन्यमध्यमोत्कृष्ट-भेदभिन्नं क्षेत्रपरिमाणं वक्तव्यम् ॥२॥ तथाऽवधेः संस्थानं वाच्यम् ॥ ३ ॥ तथाऽनुगमनशील आनुगामिकोऽवधिः सप्रतिपक्षो वाच्यः ॥४॥ तथा द्रव्यादिषु कियन्तं कालमप्रतिपतितः सन्नुपयोगतो लब्धितश्चास्ते इत्येवमवस्थितोऽवधिर्वक्तव्यः ॥५॥ तथा वर्धमानतया हीयमानतया चञ्चलोऽनवस्थितोऽवधिर्वक्तव्यः ॥६॥ तथा तीव्रो मन्दो मध्यमश्चावधिर्वक्तव्यः ॥७॥ तथा तीव्रो विशुद्धः मन्दोऽविशुद्धः इतरस्तृभयप्रकृतिः । तथा द्रव्याद्यपेक्षया एककाले प्रतिपातोत्पादौ अवधेर्वक्तव्यौ ॥ ८ ॥ तथा ज्ञानदर्शनविभङ्गा वाच्याः ॥९॥ किमत्र ज्ञानं किं वा दर्शनं को वा विभङ्गः परस्परतश्चामीषामल्पबहुत्वं चिन्तनीयम् ॥१०॥ ततश्च ज्ञानदर्शनविभङ्गद्वारत्रयम् ॥११॥ तथा (देसेत्ति) कस्यादेशविषयः सर्वविषयोऽवधिर्वक्तव्यः ॥ १२ ॥ गतिरिति चेत्तत्र इतिशब्द आद्यर्थस्ततश्च " गइइदियकाए " इत्यादि द्वारकलापोऽवधिर्वक्तव्यः ॥ १३ ॥ तथा प्राप्त्यर्ह्यनुयोगश्च व्याख्यानरूपः

कार्यः ॥१४॥ एवमनेन प्रकारेणैता अनन्तरोक्ताः प्रतिपत्तयः । प्रतिपादनानि परिच्छिन्नय इत्यर्थः । कथं पुनरस्यायं निक्षेप-
श्चतुर्दशविध इत्याह भाष्यकारः ।

गृपज्जत्ता चोदस, रिद्धी व समुच्चियत्ति पंचदसी ।

ओहीपयं पि व मोचुं, सेयरमाणुणामिउं काउं ॥

केई चोदसभेयं, जणंति ओहित्ति न पयमिज्झा ।

पयमीण य निक्खेवो, जं भणिओ चउदस विहोत्ति ॥

अवध्या याः गतिपर्यन्ताश्चतुर्दश निक्षेपाः अस्मिन् चतुर्दश-
विधाननिक्षेपमध्ये न भवति । किं तर्हि “ इन्द्रिपत्तेयवोच्छामी ”
त्यत्र चसमुचितत्वात् । पृथग्भूता पञ्चदशी । अथवा (ओहीखे-
त्तपरिमाणे) इत्यत्राद्यमवधिपदं मुक्त्वा अनुगमनशीलमनु-
गामुकं सेतरं सप्रतिपत्तं कृत्वा अनुगामिकमनुगामुकसहितम-
र्थतो गणयित्वेत्यर्थः । केचनाप्याचार्याश्चतुर्दशविधनिक्षेपं पू-
रयन्ति । किमिति । ते एवं व्याख्यानयन्तीत्याह (ओहीत्यादि)
अवधिर्यस्मान्न प्रकृतिः कित्ववधेरवेह प्रकृतयो विचारयितुं
प्रक्रान्ताः कुत इत्याह । यतः प्रकृतीनामेव चतुर्दशविधो
निक्षेप उक्तः । अवरुद्धं चैतदपि व्याख्यानमत्र च पक्षेऽवधि-
शब्दः सर्वत्र विशेषणतयैव योजनीयोऽवधेः क्षेत्रपरिमाणम-
वधेः संस्थानमित्यादीनीति गाथाद्वयार्थः । विशेषः ।

प्रकारान्तरतो द्वारसंग्रहः ।

जेदविसयसंग्राणे, अंजितरवाहिरे य देसोही ।

ओहिस्सयखयबुद्धी, पडिवायं चेव पमिवादी ॥

अवधिरवधिज्ञानस्य प्रागुक्तिरूपितशब्दार्थस्य प्रथमं जेदतो व-
क्तव्यस्ततो विषयस्तदन्तरं संस्थानमवधिना द्योतितस्य क्षेत्र-
स्य यस्तत्रादिरूप आकारविशेषः सोऽवधिनिबन्धन इत्यवधेः
संस्थानत्वेन व्यपदिश्यते । तथा द्विविधोऽवधिर्वक्तव्यस्तद्यथा ।
आभ्यन्तरो बाह्यश्च । तत्र योऽवधिः सर्वासु दिक्षु स्वद्योत्यक्षेत्रं
प्रकाशयति । अवधिमता च सह सातत्येन ततः स्वद्योत्यं क्षेत्रं
संबद्धं सोऽभ्यन्तरावधिरेतद्विपरीतो बाह्यावधिः । स च द्विधा तद्य-
था । अन्तर्गतो मध्यगतश्च । प्रज्ञा० ३३ पद । यदा अवधिना द्यो-
तितं क्षेत्रमवधिमता संबद्धं भवति । तदा सोऽभ्यन्तरावधिर्मतः ।
सर्वदिगुपलब्धक्षेत्रमवधिवर्तित्वात् । एष चेह न ग्राह्योऽभ्यन्तरा-
वधावस्थान्तर्भावत् । यदा तु तदुद्योतितं क्षेत्रमपान्तरात्वे व्यव-
च्छिन्नत्वात् अवधिमता संबन्धं न ज्ञाति । तदा बाह्योऽवधिरेष चेह
ग्राह्यः । प्रस्तुतत्वात् तथा (देसोहीइत्ति) देशावधिर्वक्तव्य उ-
पलक्षणमेतत् । प्रतिपक्कृतसर्वावधिश्च । अथ किंस्वरूपो देशा-
वधिः । किंस्वरूपो वा सर्वावधिरिति । उच्यते इहावधिरिविधो
भवति । तद्यथा सर्वजघन्यो मध्यमः सर्वोत्कृष्टश्च । तत्र यः सर्व-
जघन्यः स द्रव्यतोऽनन्तानि तैजसभाषणान्तरालवर्तीनि द्र-
व्याणि क्षेत्रतोऽङ्गुलसंख्येयज्ञातं क्षेत्रं काष्ठतोऽतीतमनागतं चाव-
लिकायाः संख्येयं भागम् । इहावधिक्षेत्रं काष्ठं च स्वरूपतः
साक्षात् जानाति । तयोरमूर्तत्वादवधेः रूपविषयत्वात् “रूपि-
ष्ववधिरिति” वचनात् । इह क्षेत्रकाष्ठदर्शनमुपचारतो वेदित-
व्यम् । किमुक्तं ज्ञातेयतावति क्षेत्रे काले च यानि द्रव्याणि तानि
जानातीति । ज्ञावतोऽनन्तान् पर्यायान् जानाति । प्रतिद्रव्यं जघ-
न्यपदेऽपि चतुर्णां रूपरसगन्धस्पर्शरूपाणां पर्यायानामवगमात् ।
“को पज्जेवे दुगुणिणं सब्बजहन्नं पिच्छं तेउवन्नाइया चउरो”
इति वचनात् । द्रव्याणां चानन्तत्वात् । अत ऊर्ध्वं तु प्रदेशवृद्ध्या

समयवृद्ध्या च प्रबर्द्धमानोऽवधिर्मध्यमो वेदितव्यः । स च तावत्
यावत् सर्वोत्कृष्टपरमावधिर्न ज्ञाति सर्वोत्कृष्टपरमावधिर्द्रव्यतः
सर्वाणि रूपिद्रव्याणि जानाति क्षेत्रतो द्वाकादोक्तमात्राणि ख-
एमानि । कालतोऽतीतानागताश्चासंख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिणी-
ज्ञावतोऽनन्तान् पर्यायान् । प्रतिद्रव्यं संख्येयानामसंख्येयानां च
पर्यायानामवगमात् । “एगं दव्वं पेउं, खंमणुं वा पज्जेवे त-
स्स । उक्कोसमसंखजे, संखजे पेउं एक्कोइ” इति वचनात् ।
तत्र सर्वजघन्यो मध्यमश्च देशावधिः सर्वोत्कृष्टस्तु परमावधिः
सर्वावधिः तथावधेः क्वयवृद्धी वक्तव्ये । किमुक्तं भवति । हीयमा-
नकः प्रवर्द्धमानकश्चावधिर्वक्तव्य इति प्रज्ञा० ३३ पद ।

(४) पुनर्नामादिसप्तविधौ निक्षेपः ।

अथ प्रथमव्याख्याजिमताद्यद्वारव्याचिख्यासया प्राह ।

नामं उवणा दविण्, खेत्ते कास्ते जेव य जावे य ।

एसो खलु ओहिस्स, निक्खेवो होइ सत्तविहो ॥

नामस्थापनाद्व्यक्षेत्रकालभवभावज्जदेदेष खल्ववधिनिक्षेपः ।
सप्तविधो भवतीति । निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः । अथ विस्तरार्थं
विज्रणिषुर्भाष्यकारः प्राह ।

ओहित्ति जस्स नामं, जह मज्जायावहित्ति द्दोगम्मि ।

उवणाविहिनिकखेवो, होइ जहक्खाइ विन्नासो ॥

यस्य जीवादिपदार्थस्यावधिरिति नाम क्रियते । असौ नाम्ना
नाममात्रेणावधिर्नामावधिरुच्यते । यथा श्लोके मर्यादावधिरभि-
धीयते । स्थापनया स्थापनामात्रेणावधिः स्थापनावधिर्भवति ।
कोऽयमित्याह । निक्षेपो विन्यासोऽवधेरेव वस्त्वन्तरे इति गम्यते ।
क यथेत्याह । यथाऽज्ञादौ विन्यासो निक्षेपोऽवधिरज्ञादिविन्यास
इति । प्रकारान्तरेण नामस्थापनावधी प्राह ॥

अहवा नामं तस्से-व जमज्झिहाणं सपज्जओ तस्स ।

उवणागारविसेसो, तद्वं खित्तसामीणं ॥

अथवा (नामंति) नामावधिरुच्यते । यत्किमित्याह । तस्यैव
प्रकृतस्यावधिज्ञानस्य यदावधिरिति वर्णावलीमात्ररूपमभिधा-
नं संज्ञेति । नामैवावधिर्नामावधिरिति कृत्वा तच्चावधिरित्यभिधा-
नं तस्यावधिज्ञानस्य वचनरूपः स्वपर्याय इति मन्तव्यम् । स्थापना-
वधिस्त्वाकारविशेषो ज्ञायते । केषामित्याह । तस्यावधिज्ञानस्य
द्रव्यं विषयभूतं चूचूधरादिकेत्रं तु जस्तादिस्वामित्वाधारभूत-
साध्यादिरेतेषामाकारविशेषः स्थापनावधिः । विषयविषयभावा-
दिसंबन्धित्वेनैतेषामाकारेऽवधिः । स्थाप्यत इति भावः । पूर्वं
मर्यादाऽज्ञादावधिज्ञानासंबन्धेऽपि नामस्थापने प्रोक्ते । अत्र त्व-
जिधानद्रव्याद्याकारयोरवधिज्ञानसंबन्धयोस्ते अजिहिते इति
विशेष इति । अथ द्रव्यावधिरुच्यते । स च द्विविध आगमतो
नो आगमतश्च । तत्रागमतोऽवधिपदार्थज्ञस्तत्र चानुपयुक्तोऽनुप-
योगो द्रव्यमिति वचनात् द्रव्यावधिः । नो आगमतो ज्ञशरी-
रद्रव्यावधिश्च ज्ञशरीरमव्यशरीरव्यतिरिक्तं तु द्रव्यावधि ज्ञा-
व्यकारः स्वयमेवाह ।

दव्वोही उपज्जइ, जत्थ तओ जं च पासए तेणं ।

जंजोवगारि दव्वं, देहाइ तदुब्भवे होइ ।

तद्व्यं द्रव्यावधिर्भण्यते (उपज्जइ जत्थ तओयंति) यत्र वि-
पुला अवज्ञाशिलादौ कायोत्सर्गादिस्थितस्य साध्यादेस्तत्कोऽ-
सौ अवधिरुपपद्यते । यद्वा नूचूधरादिकं रूपि द्रव्यं तेनावधिना
साध्यादिः पश्यति तत् द्रव्यावधिरुच्यते । यद्वा तस्यावधेरुद्भवे

उत्पत्तौ सहकारित्वेनोपकारकं देहादिद्रव्यं तत्सर्वं द्रव्यावधिरभिधीयते । इदमुक्तं ज्ञवति । इहाभ्यरज्जुतशिखादिद्रव्याण्युत्पद्यमानस्यावधेः सहकारिकारणानि भवन्ति । कारणं च “ ज्ञतस्य प्राप्तिनो वा, भावस्य हि कारणं च यद्वोके । न ह्यन्यं तत्त्वज्ञैः, सचेतनाचेतनं गदितमिति ” वचनात् द्रव्यमुच्यते । अतोऽन्यान्पि तपःसंयमादीन्व्यवभृत्पत्तिकारणानि द्रव्यावधित्वेनावसेयानीति ।

अत्र क्षेत्रकालावधी प्राह ।

खेत्ते जत्थुप्पज्जइ, कहिज्जए पेच्छइ ए व दब्बाइं ।

एवं यजत्थ य कात्ते, तउ पेच्छइ खित्तकाले सो ॥

यत्र नगरोद्यानादिक्षेत्रे स्थितस्यावधिरुत्पद्यते । स क्षेत्रेऽधिकरणभूतेऽवधिः क्षेत्रावधिरुच्यते । क्षेत्रस्याधारत्वेन प्राधान्यविवक्षया क्षेत्रेण व्यपदेश इति ज्ञावः । यत्र वा क्षेत्रेऽवधिः कथ्यते प्रज्ञापकेन स्वरूपतः प्ररूप्यते । यत्र वा क्षेत्रे व्यवस्थितानि द्रव्याणि अवधिज्ञानी प्रेक्षते । तत्प्राधान्यविवक्षया तेन व्यपदेशात् क्षेत्रावधिरभिधीयते । एवं यत्र प्रथमपौरुष्यादौ कालेऽवधिरुत्पद्यते । यत्र वा प्रज्ञापकेन प्ररूप्यते यत्कालं विशिष्टानि वा द्रव्याण्यवधिज्ञानी पश्यति । तत्प्राधान्यविवक्षया तेन व्यपदेशात् साक्षावधिरुच्यते । ननु किमिति क्षेत्रकालावस्थितानि द्रव्याणि पश्यत्स्यावुच्यते । किं क्षेत्रकालावधेः साक्षादेव न पश्यतीत्याशङ्क्याह । ननु पश्यति क्षेत्रकालावधौ तयोरमूर्तत्वादवधेश्च मूर्तविषयत्वाच्चर्तनारूपं तु कालं पश्येत् । द्रव्यपर्यायत्वात्तस्येति ।

अथ जवभावावधी निरूपयितुमाह ।

जम्मि जवे उप्पज्जइ, वट्ठइ पेच्छइ च जं भओही सो ।

एमेव थ भावोही, वट्ठइ य तओ खओवसमे ॥

यस्मिन्नारकादिजवेऽवधिरवश्यमुत्पद्यते । यत्र वा भवे उत्पन्नोऽसावधिवर्तते । नारकादिभव एवायं वा स्वकीयं परकीयं वा अतीतमनागतं वा एकादिकमसंख्याततमं वा तं जवं पश्यति । स भवावधिः । जवे आधारजृते विषयजृते वाऽवधिरिति कृत्वा एवमेव प्रावावधिरपि वक्तव्यः । यस्मिन् क्षयोपशमिके जावेऽवधिरुत्पद्यते । यत्र वा क्षायोपशमिक एव जावे उत्पन्नोऽसौ वर्तते । यं वा औदयिकादिजावपञ्चकान्यतरभावान् पश्यति स प्रावावधिरित्यर्थः । जावे अवधिर्जावधिरिति कृत्वा स त्ववधिः । क जावे वर्तते इति । कथ्यतामित्याह । वर्तते च तत्कोऽसावधिः क्षायोपशमिके भाव इति । तदेवं प्रथमव्याख्याने द्वारतया समायातस्यावधेर्नोमादिनिर्गोऽयमुक्तो द्वितीयव्याख्याने तु विशेषणतया समायातस्यास्थैपोऽजिहित इति । विशेषः । आ०च्छ० ।

(५) भवप्रत्ययिकादितो द्वैविध्यम् ।

से किं तं ओहिणाणपच्चक्खं ओहिनाणपच्चक्खं एविहंणएणत्तं । तं जहा भवपच्चइयं च खओवसमियं च । से किं तं भवपच्चइयं जवपच्चइयं दुएहं तं जहा । देवाण य नेरइयाण य । से किं तं खओवसमियं २ एएहं तं जहा माणूमाण य पंचिदियातिरिक्खजोणियाण को हेऊ खाओवममियं कखाओवसमियं तथा वरणिज्जाणं कम्माणं उद्दिष्ठाणं खएणं अणुदिएणाणं उवसमेणं ओहिनाणं समुप्पज्जइ । अहवा गुणपनिवन्नस्स अणगारस्स ओहिनाणं समुप्पज्जइ ॥

अथ किं तदवधिज्ञानप्रत्ययम् । अवधिज्ञानप्रत्ययं द्विविधं प्रज्ञप्तम्

तद्यथा । भवप्रत्ययं च क्षायोपशमिकं च । तत्र भवन्ति कर्मवशवर्तिनः प्राणिनोऽस्मिन्निति भवो नारकादिजन्म पुंनाम्नीति । अधि-करणे घ प्रत्ययः । भव एव प्रत्ययः कारणं यस्य तद्व्यवप्रत्ययं प्रत्ययशब्दश्चेह कारणपर्यायः वर्तते च प्रत्ययशब्दः कारणत्वे यत उक्तं । “ प्रत्ययाः शपथज्ञान-हेतुविश्वासनिश्चये ” च शब्दः स्वगतदेवनारकाश्रितजेदद्वयसूचकः । तौ च द्वौ जेदावनन्तरमेव वक्ष्यति । यथा क्षयश्चोपशमश्च क्षयोपशमौ ताभ्यां निवृत्तं क्षायोपशमिकम् । चशब्दः स्वगतानेकजेदसूचकः । तत्र यद्येषां भवति । तत्क्षेपामुपदर्शयति । (दोएहमित्यादि) द्वयोर्जीवसमूहयोर्जैवप्रत्ययं तद्यथा देवानां नारकाणां च तत्र दीव्यन्ति निरुपम-क्रीडामनुभवन्तीति देवाः । तथा नरान् कायन्ति शब्दयन्ति यो-म्यतायां अनतिक्रमेणाकारयन्ति जन्तून् स्वस्थाने इति नरकाः । तेषु भवा नारकाः । तेषां चशब्द उभयत्रापि स्वगतानेकभेदसूचकः । ते च संस्थानचिन्तायामग्रे दर्शयिष्यन्ते । अत्राह परः । नन्ववधिज्ञानं क्षायोपशमिके जावे वर्तते । नारकादिजवश्चोदयिके तत्कथं देवादीनामवधिज्ञानं भवप्रत्ययमिति व्यपदिश्यते । नैष दोषः । यतस्तदपि परमार्थतः क्षायोपशमिकमेव केवलं सः क्षयोपशमो देवनारकजवेऽप्यवश्यं भावी । पक्षिणां गगनगमनव्यधिरिव ततो भवप्रत्ययमिति व्यपदिश्यते नैष दोषः । यतस्तदपि उक्तं च ॥ चूर्णौ ननु “ ओही खओवसमिण भावे नरगाइजवे से उदइए जावे तओ कहं भवे पच्चइओ भणइ उच्यते सो वि खओवसमिओ चेव किंतु सो खओवसमो नारगदेव भवेसु अवस्सं भवइ को इह दिहंतो पक्खीणं आगासगमणं च तओ भवपच्चइ ” (ओभणइति) यथा द्वयोः क्षायोपशमिकम् तद्यथा मनुष्याणां च पञ्चेन्द्रियाणां तिर्यग्योनिजानां चात्रापि चशब्दौ प्रत्येकं स्वगतानेकजेदसूचकौ पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याणां चावधिज्ञानं नावश्यं जावि । ततः समानेऽपि क्षायोपशमिकत्वे भवप्रत्ययादिदं भिद्यते । परमार्थतः पुनः सकलमप्यवधिज्ञानं क्षायोपशमिकं संप्रति क्षायोपशमस्वरूपं प्रतिपादयति । (को हेऊ खाओवसमियंति) को हेतुः किं निमित्तं यद्वशाद्वावधिज्ञानं क्षायोपशमिकमित्युच्यते । अत्र निर्वचनमभिधातुकाम आह (खाओवसमियमित्यादि) क्षायोपशमिकं येन कारणेन तदावरणीयानामवधिज्ञानावरणीयानां कर्मणामुदीर्णानां क्षयेणानुदीर्णानामुदयावद्विक्रमप्राप्तानामुपशमेन विपाकोदयविष्कम्भणलक्षणानावधिज्ञानमुत्पद्यते । तेन कारणेन क्षायोपशमिकमित्युच्यते । क्षयोपशमश्च देशघातिरसस्पर्शकानामुदये सति ज्ञवति । न सर्वघातिरसस्पर्शकानाम् । न० ॥ तत्रावधिज्ञानावरणकर्मप्रकृतीनां तथाविधविशुद्धाध्यवसायभावतः सर्वघातिषु रसस्पर्शकेषु देशघातिरूपतया परिणमितेषु देशघातिरसस्पर्शकेष्वपि वातस्निग्धेषु अल्परसीकृतेषु उदयावद्विक्रमाप्राप्तस्यांशस्य क्षये अनुदीर्णस्य चोपशमे विपाकोदयविष्कम्भरूपे जीवस्यावध्यादयो गुणाः प्राप्नुः सन्ति उक्तं च । “ निहिणसु सञ्चघाई, रसेसु फट्ठेसु देशघाईणं । जीवस्स गुणा जायंति ओहिमणचक्खुमाईया । १ । अत्र निहितेष्विति देशघातिरसस्पर्शकतया व्यवस्थितेषु शेषं सुगमम् । सर्वघातिनि च रसस्पर्शकान्यवधिज्ञानावरणीयस्य देशघातिरसस्पर्शकतया परिणमयति । कदाचिद्विशिष्टगुणप्रतिपत्तिमन्तरेण कदाचिदपुनर्विशिष्टगुणप्रतिपत्त्या विशिष्टगुणप्रतिपत्तिमन्तरेण कथमिति चेदुच्यते । इह यथा दिवसकरमण्डलस्य घनपट्टाच्छादितस्य कथञ्चिद्विधस्य परिणामेन घनपट्टपुद्गलानां निस्नेहीभूय परिक्रियतः समुपजातेन रन्ध्रेण तिमिरनिकरो-

यथावद् दृष्ट्वा बुद्धिमान्नरः। सम्यक् बुद्ध्युपेतः। आयमुपायं विविधं विज्ञाय त्रयः सम्यग्ज्ञानदेः उपायस्तत्साधनप्रकारः काव्यविनयादिः विविधोऽनेकप्रकारस्तं ज्ञात्वा किमित्याह। कायेन वाचा अथ मनसा त्रिभिरपि करणैर्यथाप्रवृत्तैः त्रिगुणैर्गुणैः सन् जिनवचनमर्हदुपदेशमधितिष्ठेत् । यथाशक्ति तदुक्तैकक्रियापालनपरो ज्ञयात् । भावाय सिद्धौ तत्त्वतो मुक्तिसिद्धेः । ब्रवीमीति पूर्ववदेवेति सूत्रार्थः । दश० १ चूडि० ॥

ओहाविय-अवभावित- त्रि० । अपसृते, । संयमसुखविभूतेरुत्पन्नजिते, । दश० १ चूडि० ॥

अपभ्राजित-त्रि० । ग्लानिमापादिते, “ओहावितो न कुव्वइ, पुणो वि सो तारिसं अतीयारं” व्य० छि० ८८० ।

ओहावैत-अवभावत्-त्रि० । प्रव्रज्यादेरपसर्पति, ओ० । “ओहावैता दुविहा, विंगे विहारे य होंति नायव्वा “अवधाविनो” द्विविधाः । विङ्गेन विहारेण च । विङ्गेनोत्पन्नजितुकामा विहारेण पार्श्वस्थविहारेणोत्पन्नजितुकामा जवन्ति ज्ञातव्याः॥व्य० ८८० ॥

ओहि-अवधि-पुं० अव-धा० किं ॥ अथो विस्तारजावेन धावतीत्यवधिः । उक्त० १८ अ० । रूपिष्वेव छव्येषु परिच्छेदकतया प्रवृत्तरूपायां मर्यादायाम्, कर्म० । स्था० । सू० । अभिविधौ, च । अवधिश्च द्विधा । अभिविधिमर्यादा च । प्रव० ३५ छा०

- (१) अवधिशब्दस्य व्युत्पत्तिर्वक्तव्यं च ।
- (२) अवधिज्ज्ञेदाः संख्यातीताः भवन्ति ।
- (३) चतुर्दशविधौ निक्षेपो द्वारसंग्रहश्च तत्र जघन्यादिज्ज्ञेदाः ।
- (४) नामादिसप्तविधौ निक्षेपः ।
- (५) जवप्रत्ययिकादितो द्वैविध्यम् ।
- (६) अवधेरानुगमिकादि षट् भेदाः ॥
- (७) अवधिप्ररूपणे दण्डकः ।
- (८) अवधिक्त्रप्रमाणं पनकजीवस्यावगाहना अग्निजीवप्रमाणं च ।
- (९) अवधिविषयस्य छव्यस्य मानम् ।
- (१०) क्षेत्रकालयोर्विषयत्वमानम् ।
- (११) भवप्रत्ययो देवनारकाणाम् ।
- (१२) पृथ्वीसुरादिविषयचिन्तनम् ।
- (१३) अवधेः संस्थानम् ।
- (१४) ज्ञानदर्शनविजङ्गलक्षणद्वारद्वयम् ।
- (१५) देशतः सर्वतश्चावधिनिरूपणम् ।
- [१६] क्षेत्रगत्यादिद्वाराणि ।
- (१७) अवधेः संक्षेपप्ररूपणा प्रस्तावना च ।

[१] व्युत्पत्तिर्लक्षणञ्च ।

अवशब्दोऽयः शब्दार्थः अव अधो विस्तृतं वस्तु धीयते परिच्छिद्यतेऽनेनेत्यवधिः । यद्वा अवधिमर्यादा रूपिष्वेव छव्येषु परिच्छेदकतया प्रवृत्तिरूपा तदुपलक्षितं ज्ञानमप्यवधिः । यद्वा अवधानमात्मनोऽर्थः साक्षात्करणव्यापारोऽवधिः ॥ आ० म० प्र० ॥ प्रव० “छव्याणि मूर्तिमन्त्येव, विषयो यस्य सर्वतः । नैत्यरहितं ज्ञानं, तत्स्यादवधिवत्क्षणम्” त्युक्तवत्क्षणे मूर्तछव्यविषये, । प्रत्यक्ज्ञाने, गच्छ० २ अधि० । स्था० । पा० । अनु० ॥

अथ अवधिव्युत्पादनार्थमाह ।

तेणावही य एतस्मि, वावहाणं तओवही सो थ ।

मज्जाया जंतीए, दव्वाइ परोपरं मुणइ ॥

(तओवहिन्ति) ततः करणादवधिरित्युच्यते । यतः किमित्याह ।

(तेणावहीपत्ति) अवशब्दस्याव्ययत्वेनानेकार्थत्वादधोऽधो विस्तृतं धीयते परिच्छिद्यते रूपि वस्तु तेन ज्ञानेनेत्यवधिः । अथवा अव मर्यादया एतावत्क्षेत्रं पश्यन् एतावन्ति छव्याण्येतावन्तं कालं पश्यतीत्यादिपरस्परनियमितक्षेत्रादिवत्क्षणया धीयते परिच्छिद्यते रूपि वस्तु तेनेत्यवधिः (तस्मिन्वत्ति) अथवा अवशब्दस्यार्थद्वयम् । तथैवावधीयते जीवेन तस्मिन् वस्तिवत्यवधिः अकारस्य दर्शनाद् (अवहाणंति) वाशब्दोऽनुवर्तते ततश्च अथवा अवधानमवधिः । साक्षादर्थपरिच्छेदनमित्यर्थः । अथवाऽवधीयते तस्माज्जीवेन साक्षाद्वस्तिवत्यवधिरित्युपलक्षणव्याख्यानात्स्वयमेव छव्यम् (सो य मज्जायत्ति) स चोक्तस्वरूपोऽवधिमर्यादायार्थपरिच्छेदने प्रवर्तमानत्वादुपचारतो मर्यादा एतदेवाह (जंतीएत्यादि) पुँद्विङ्गोऽप्यवधिशब्दः प्राकृतत्वात् स्त्रीत्वे निर्दिष्टस्ततश्च यद्यस्मात्कारणात्तेनानन्तरोक्तेनावधिना जीवो छव्यादि (मुणत्ति) जानाति । कथंभूतं सदित्याह । परस्परनियमितमिति शेषः । वक्ष्यति च । “अंगुलमावधियंते, आवलिया अंगुलपुहुत्तं हत्थस्मि । मुहुत्ततो दिवसंतो, गाडयस्मि वोधव्वो” इत्यादि तस्मादनया परस्परपनिबन्धलक्षणया मर्यादा यतो जीवस्तेनावधिना छव्यादिकं मुणति । ततोऽवधिरप्युपचारान्मर्यादेति भावः । अवधिश्चासौ ज्ञानं चेत्यवधिज्ञानमिति प्रक्रमद्वयेन ज्ञानशब्देन समास इति विशेषः । आ० चू० पं० संग० अवधिज्ञानावरणविवक्षयविशेषसमुद्भवं जवगुणप्रत्ययं रूपि छव्ये गोचरमवधिज्ञानमिति । अवधिज्ञानावरणस्य विवक्षयविशेषः कृपोपशमभेदस्तस्मात्समुद्भवति । यतः सुरनारकजन्मलक्षणो गुणः सम्यग्दर्शनादित्तौ प्रत्ययौ हेतू यस्य तत्तथा । तत्र प्रवं प्रत्ययं सुरनारकाणां गुणप्रत्ययं पुनर्नारतिरश्चां रूपि छव्यादि पृथ्वी आपः पावकपवनान्धकारच्छायाप्रभृतीनि तदालम्बनमवधिज्ञानम् । स्था० ।

(२) तत्रावधिभेदाः संख्यातीता जवन्तीति दर्शयति ॥

संखाइयाओ खतु, ओहिष्माणसस संवपयभीओ ।

काइ जव्वपव्वइया, खओवसमियाण काओ वि ॥

संख्यानं संख्या तामतीता अतिकान्ताः संख्यातीताः असंख्येया इत्यर्थः । प्रकृतयोऽशाः जेदाः सर्वाश्च ताः प्रकृतयश्च सर्वप्रकृतयः ततश्च पूर्वोक्तशब्दार्थस्यावधिज्ञानस्य क्षेत्रकालो विषयभूतावाधित्य सर्वा अप्यसंख्येयाः प्रकृतयो भेदा भवन्ति । तथा ह्यवधेर्जघन्यतोऽहुत्वासंख्येयभागादारण्य प्रदेशान्तरया वृद्ध्या उत्कृष्टतो लोकेऽपि लोकप्रमाणान्यसंख्येयखण्डानि क्षेत्रविषय इति वक्ष्यते । कालोऽपि जघन्यत आवद्विकासंख्येयभागादारण्य सम्योत्तरया वृद्ध्या उत्कृष्टतोऽसंख्येयोत्सर्पिणीवत्क्षणे विषय इत्यभिधास्यते । एवं च विषयजेदाद्विषयिणोऽपि भेद इति न्यायात् क्षेत्रकाललक्षणविषयस्यासंख्येयभेदत्वादवधेरप्यसंख्येया जेदा जवन्ति । खलुशब्दश्चेह विशेषणार्थः । क्षिचिदिशिनर्थाति चेदुच्यते । क्षेत्रकालावेवाङ्गीकृत्यावधेरसंख्येयाः प्रकृतयो जवन्ति । छव्यभावौ त्वाश्रित्यानन्ता अपि ताः प्राप्यन्ते तद्यथा ॥ “तेयाभासा दव्वाणमंतरा पत्थ जजइ पछव्वो” इत्यादि वचनात्तैजसजास्वाद-छव्यापान्तरालवर्ति-अनन्तप्रदेशिकात् छव्यादारण्य विचित्रवृद्ध्या सर्वमूर्तद्वयान्युत्कृष्टविषयपरिमाणमवधेर्वक्ष्यते । प्रतिवस्तुगतासंख्येयपर्यायरूपं च भावतो विषयमानमभिधास्यते । अतः सर्वमपि पुद्गलास्तिकायमवधिप्राणांश्च तत्पर्यायानाश्रित्यानन्तोऽवधिविषयः सिद्धो जवति । ज्ञेयभेदाच्च ज्ञानजेद इति । छव्यप्रावत्तक्षणविषयापेक्षया अवधेरन्ता अपि प्र-

कृतयो जवन्ति । तर्हि (संख्यायाओ खल्विति) विरुध्यते इति चेन्नैवम् । अनन्तस्यापि संख्यातीतत्वात् व्यभिचारोदतः संख्या-तीतशब्देनासंख्याता अनन्ताश्च प्रकृतयो गृह्यन्ते इत्यविरोधः । एतासु च प्रकृतिषु मध्ये काश्चनान्यतमा जवप्रत्ययाः जवो नारकादिजन्म स पक्षिणां गगनोत्पतनवधिरिवोत्पत्तौ प्रत्ययः कारणं यासां ता जवप्रत्ययाः । ताश्च नारकामराणामेव काश्चन पुनरन्यतमाः कृत्योपशमने निवृत्ताः कृत्योपशमिकाः । तपःप्रवृत्तिगुणपरिणामाविर्भूतकृत्योपशमप्रत्यया इत्यर्थः । एताश्च तिर्यङ्मनुष्याणामिति आह । क्षायोपशमिकभावेऽवधिज्ञानं पश्यते । नारकादिभवश्चैदयिकः स कथं तत्प्रकृतीनां प्रत्ययः स्यादित्यबोध्यते । मुख्यतस्ता अपि कृत्योपशमनिबन्धना एव केवलं सोऽपि कृत्योपशमस्तस्मिन्नारकामरभवे सत्यवश्यं भवतीति कृत्वा भवप्रत्ययास्ता उक्ता इति । अथ सामान्यरूपतयोद्दिष्टानां संख्यातीतानामवधिप्रकृतीनां वाचः क्रमवर्तित्वात् । आयुषश्चाद्यपत्वाद्यथावद्भेदेन प्रतिपादनसामर्थ्यमात्मनोऽपश्यन्नाह ॥

कत्तो मे वनेउं, सत्ती ओहिस्स सव्वपयमीओ ।

चउदसविहनिकखेवं, इह्वीपत्ते य वोच्चामी ।

कुतो मम वर्णयितुं शक्तिरवधेः सर्वप्रकृतीरायुषः परिमितत्वाद्वाचः क्रमवर्तित्वात् । तथापि विनियोगानुग्रहाथे चतुर्दशविध-आसौ निक्षेपश्च चतुर्दशविधनिक्षेपस्तमवध्यादिकं चतुर्दशविधनिक्षेपं वक्ष्यामि । आमयौपध्यादिका ऋक्तिः प्राप्ता यैस्ते प्राप्तर्धयस्तां च वक्ष्यामि । इह गाथाभङ्गभयाद्यत्ययोऽन्यथा निष्ठान्तस्य बहुव्रीहौ पूर्वनिपात एव भवतीति । निर्युक्तिगाथाद्वयार्थः । अत्र प्रथमगाथापूर्वाधिव्याख्यानार्थं ज्ञाप्यम् ।

तस्स जमुक्कोसयखे-त्तकालसमयप्पएसपरिमाणं ।

तण्णेषपरिच्छिन्नं, तं चिय से पयमिपरिमाणं ।

संखाई यमणंतं, च तेण तमणंतपयडिपरिमाणं ।

पेच्चइ पोगलकायं, जमणंतं पएसपज्जायं ।

तस्यावधेरसंख्येयाः प्रकृतयः कुत इत्याह । यतः (तं चिय से पयमिपरिमाणं) (से) तस्यावधेस्तदेव प्रकृतीनां जेदपरिमाणं यत्किमित्याह । यदुक्तं क्षेत्रप्रदेशपरिमाणं यच्चोक्तं कालसमयपरिमाणमित्येवं यथासंभवं संयथः । क्षेत्रस्यैव प्रदेशानां युज्यमानत्वात्ताथाभङ्गजयाश्च समयनिर्देशादनन्तरप्रदेशनिर्देशः आह । ननुक्तं क्षेत्रप्रदेशकालसमयपरिमाणमनन्तमपि जवति । नेत्याह । तज्जेयपरिच्छिन्नं ज्ञावप्रधानोऽयं निर्देशस्ततश्च तस्यावधेर्यं तद्भावस्तज्जेयत्वं तेन परिच्छिन्नं नैयत्ये व्यवस्थापितं तच्च वक्ष्यमाणप्रकारेणाद्भुतासंख्येयभागादारच्य यावदसंख्येयलोकाकाशप्रदेशास्तथावद्विका असंख्येयभागादारच्य यावदसंख्येयोत्सर्पित्यवर्षाणि समयानिति । एतच्च क्षेत्रप्रदेशकालसमयानामसंख्येयपरिमाणमतः क्षेत्रकालकृणा ज्ञेयापेक्षयाऽवधेरसंख्येयाः प्रकृतय इति । अथ खलुशब्देन विशेषणार्थेन सूचितास्तस्यानन्ताः प्रकृतीर्दर्शयति (संखाईत्यादि) संख्यातीतं केवलमसंख्येयमुच्यते । किं तर्हि अनन्तं च तस्यापि संख्यातीतत्वाद्वाभिचारात्तेन तदवधिज्ञानमनन्तप्रकृतिपरिमाणमपि भवति । यद्यस्मात्तत्प्रेक्षते पश्यति । समस्तमपि पुद्गलास्तिकायं कथं भूतमित्याह । अनन्तदेशमनन्तपर्यायं च सत्यनन्तव्यप-र्यायवृत्तकृत्यापेक्षयाऽवधेरनन्ताः प्रकृतय इति ।

अथ प्रथमेनिर्युक्तिगाथोत्तरार्थं व्याख्यासुराह ।

जवपच्चइया नारय-भुराण पक्खीण वा नभोगमणं ।

गुणपरिणामनिमित्ता, सेसाणखओवसमियाओ ॥

गतार्थैव नवरं (पक्खीणवत्ति) वाशब्द इवार्थे नभोगमन-मिवेत्यत्र संबध्यते । अथाक्षेपपरिहारायाह ।

ओहीखओवसमिए, भावे जणिओ भवो तहोदइए ।

तो किह जवपच्चइओ, वांतुं जुत्तोवही दोएहं ॥

सो वि हु खओवसमिओ, किंतुं स एव ओवसमवाभो ।

तम्मिसअहोअवस्सं, जणइ जवपच्चओ तो सो ॥

व्याख्यातार्थे एव नवरं (दोएहत्ति) सुरनारकाणां सोऽपि सुरनारकावधिः (खओवसमओत्ति) क्षयोपशमादेव स च तस्मिन् सुरनारकभवे सत्यवश्यं भवत्यतोऽसौ सुरनारकावधिर्भवप्रत्ययो भण्यते । ननु कर्मणः क्षयोपशमादयः किं भवादिनिमित्ता भवन्तीत्याह ।

उदयखयखओवसमो-वसमा वि य जं च कम्मणो जणिआ ।

दव्वं खित्तं कालं, भवं च जावं च संपप्पा ॥

यतः स्रक्चन्दनाहिविषादिद्रव्यादीनि प्राप्य प्राणिनां सुखदुःखोदयादयस्तीर्थकरणधरैरागमे भणितः । प्रत्यक्षतो दृश्यन्ते च । अतः सुरनारकाणां तद्भवमपेक्षयावधिः क्षयोपशमिकोऽप्यवश्यं भवतीति । अथ द्वितीयनिर्युक्तिगाथाव्याख्यानभाष्यम् ।

इयसव्वपयमिमाणं, किह कंमवसवणवत्तिणीवाया ।

वोच्छित्ति सव्वं सव्वा-उ णाऽसंखिज्जाकळेण ॥

गतार्थैवति गाथा सप्तकार्थः आह ।

(३) चतुर्दशविधो निक्षेपो द्वारसंग्रहश्च तत्र जघन्यादिभेदाः ।

अथ चतुर्दशविधं निक्षेपं दर्शयामि ।

ओहिखेत्तपरिमाणे, संठाणे आणुगामिए ।

अव्वट्टिए चले तिव्व-मंदपयमि वाउप्पयाइ य ॥

एानदंसणविबज्जे, देसे खित्ते गई इय ।

इक्षिपत्ताणुओगे य, एमेया पडिवात्तिओ ॥

इहावध्यादीनि गतिपर्यन्तानि चतुर्दश द्वाराणि । ऋद्धिस्तु चशब्दसमुचितत्वात् पञ्चदशचतुर्दश विधिनिक्षेपस्योपरिष्ठात्पञ्चाद्वक्ष्यते । तत्रावधिर्नामस्थापनादिभेदभिन्नो वक्तव्यः ॥१॥ तथा अर्थवशाद्विभक्तिविपरिणाम इत्यवधिजघन्यमव्यमोक्तपञ्चभेदभिन्नं क्षेत्रपरिमाणं वक्तव्यम् ॥२॥ तथाऽवधेः संस्थानं वाच्यम् ॥ ३ ॥ तथाऽनुगमनशील आनुगामिकोऽवधिः सप्रतिपत्तो वाच्यः ॥४॥ तथा द्रव्यादिषु कियन्तं कालमप्रतिपतितः सन्नुपयोगतो लब्धितश्चास्ते इत्येवमवस्थितोऽवधिर्वक्तव्यः ॥५॥ तथा वर्धमानतया हीयमानतया चञ्चलोऽनवस्थितोऽवधिर्वक्तव्यः ॥६॥ तथा तीव्रो मन्दो मध्यमश्चावधिर्वक्तव्यः ॥७॥ तथा तीव्रो विशुद्धः मन्दोऽविशुद्धः इतरस्तृभयप्रकृतिः । तथा द्रव्याद्यपेक्षया एककाले प्रतिपातोत्पादौ अवधेरवक्तव्यौ ॥८॥ तथा ज्ञानदर्शनविभङ्गा वाच्याः ॥९॥ किमत्र ज्ञानं किं वा दर्शनं को वा विभङ्गः परस्परतश्चार्मीयामल्पबहुत्वं चिन्तनीयम् ॥१०॥ ततश्च ज्ञानदर्शनविभङ्गद्वारत्रयम् ॥११॥ तथा (देसेत्ति) कस्यादेशविषयः सर्वविषयोऽवधिर्वक्तव्यः ॥१२॥ गतिरिति चेत्तत्र इतिशब्द आद्यर्थस्ततश्च “ गइइदियकाए ” इत्यादि द्वारकलापोऽवधिर्वक्तव्यः ॥ १३ ॥ तथा प्रात्यक्ष्यनुयोगश्च व्याख्यानरूपः

कार्यः ॥१४॥ एवमनेन प्रकारेणैता अनन्तरोक्ताः प्रतिपत्तयः । प्रतिपादनानि परिच्छिद्यत इत्यर्थः । कथं पुनरस्यायं निक्षेप-
श्चतुर्दशविध इत्याह भाष्यकारः ।

गङ्गज्जत्ता चोदस, रिद्धी व समुच्चयिन्ति पंचदसी ।

ओहीपयं पि व मोत्तुं, सेयरमण्णामिउं काउं ॥

केई चोदसभेयं, जण्णंति ओहिन्ति न परमिजम्हा ।

पयमीण य निक्खेवो, जं भण्णिओ चउदम विहोत्ति ॥

अवध्या याः गतिपर्यन्ताश्चतुर्दश निक्षेपाः ऋद्धिस्तु चतुर्दश-
विधनिक्षेपमध्ये न भवति । किं तर्हि “ इष्टिपत्तेयवोच्छामी ”
त्यत्र चसमुचितत्वात् । पृथग्भूता पञ्चदशी । अथवा (ओहीखे-
त्तपरिमाणे) इत्यत्राद्यमवधिपदं मुत्वा अनुगमनशीलमनु-
गामुक्तं सेतरं सप्रतिपक्षं कृत्वा अनुगामिकमनुगामुक्तसहितम-
र्थतो गणयित्वेत्यर्थः । केचनाप्याचार्याश्चतुर्दशविधनिक्षेपं पू-
रयन्ति । किमिति । ते एवं व्याख्यानयन्तीत्याह (ओहीत्यादि)
अवधिर्यस्मान्न प्रकृतिः किंत्ववधेरेवेह प्रकृतयो विचारयितुं
प्रक्रान्ताः कुत इत्याह । यतः प्रकृतीनामेव चतुर्दशविधो
निक्षेप उक्तः । अतिरुद्धं चैतदपि व्याख्यानमत्र च पक्षेऽवधि-
शब्दः सर्वत्र विशेषणतयैव योजनीयोऽवधेः क्षेत्रपरिमाणम-
वधेः संस्थानमित्यादीनीति गाथाद्वयार्थः । विशेषः ।

प्रकारान्तरतो द्वारसंग्रहः ।

जेद्विसयसंठाणे, अग्निंतरवाहिरे य देसोही ।

ओहिस्सयखयवुही, पडिवायं चेव पम्मादी ॥

अवधिरवधिज्ञानस्य प्राग्निरूपितशब्दार्थस्य प्रथमं जेदतो व-
क्तव्यस्ततो विषयस्तदनन्तरं संस्थानमवधिना द्योतितस्य क्षेत्र-
स्य यस्तत्रादिरूप आकारविशेषः सोऽवधिनित्यवधेः इत्यवधेः
संस्थानत्वेन व्यपदिश्यते । तथा द्विविधोऽवधिरवक्तव्यस्तद्यथा ।
आभ्यन्तरो बाह्यश्च । तत्र योऽवधिः सर्वासु दिक्षु स्वद्योत्यक्षेत्रं
प्रकाशयति । अवधिमता च सह सातत्येन ततः स्वद्योत्यं क्षेत्रं
संबद्धं सोऽभ्यन्तरावधिरतद्विपरीतो बाह्यावधिः । स च द्विधा तद्य-
था । अन्तर्गतो मध्यगतश्च । प्रज्ञा० ३३ पद । यदा अवधिना द्यो-
तितं क्षेत्रमवधिमता संबद्धं भवति । तदा सोऽभ्यन्तरावधिर्यतः ।
सर्वदिगुपलब्धक्षेत्रमध्यवर्तित्वात् । एष चेह न ग्राह्योऽभ्यन्तरा-
वधावस्थान्तर्जावात् । यदा तु तदुद्योतितं क्षेत्रमपान्तरावे व्य-
च्छिन्नत्वात् अवधिमता संबन्धं न जयति । तदा बाह्योऽवधिरेव चेह
ग्राह्यः । प्रस्तुतत्वात् तथा (देसोहीइति) देशावधिरवक्तव्य उ-
पपन्नमेतत् । प्रतिपक्कूतसर्वावधिश्च । अथ किंस्वरूपो देशा-
वधिः । किंस्वरूपो वा सर्वावधिरिति ! उच्यते इहावधिरिविधो
जयति । तद्यथा सर्वजघन्यो मध्यमः सर्वोत्कृष्टश्च । तत्र यः सर्व-
जघन्यः स द्रव्यतोऽनन्तानि तैजसभाषणान्तरालवर्तानि छ-
व्याणि क्षेत्रतोऽङ्गुलसंख्येयजागं क्षेत्रं काष्ठतोऽतीतमनागतं चाव-
लिकायाः संख्येयं भागम् । इहावधिक्षेत्रं काष्ठं च स्वरूपतः
साक्षात् जानाति । तयोरमूर्तत्वादवधेश्च रूपिविषयत्वात् “ रूपि-
ष्ववधिरिति ” वचनात् । इह क्षेत्रकाष्ठदर्शनमुपचारतो वेदित-
व्यम् । किमुक्तं प्रवत्येतावति क्षेत्रे काले च यानि छव्याणितानि
जानातीति । ज्ञावतोऽनन्तान् पर्यायान् जानाति । प्रतिद्वयं जघ-
न्यपदेऽपि चतुर्णां रूपरसगन्धस्पर्शरूपाणां पर्यायानामवगमात् ।
“ दो पज्जवे दुग्गुणिण सव्वजहन्नं पिच्छं तेउवन्नाइया चउरो ”
इति वचनात् । छव्याणां चानन्तत्वात् । अत ऊर्ध्वं तु प्रदेशवृद्ध्या

समयवृद्ध्या च प्रवर्द्धमानोऽवधिर्मध्यमो वेदितव्यः । स च तावत्
यावत् सर्वोत्कृष्टपरमावधिर्न जयति सर्वोत्कृष्टपरमावधिर्द्रव्यतः
सर्वाणि रूपिद्रव्याणि जानाति क्षेत्रतो लोकाशोकमात्राणि ख-
एकानि । कालतोऽतीतानागताश्चासंख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिणी-
ज्ञावतोऽनन्तान् पर्यायान् । प्रतिद्वयं संख्येयानामसंख्येयानां च
पर्यायानामवगमात् । “ एमं दव्वं पेच्छं, खंधमण्णं वा पज्जवे त-
स्स । उक्कोसमसंखज्जे, संखेज्जे पेच्छं एक्कोइ ” इति वचनात् ।
तत्र सर्वजघन्यो मध्यमश्च देशावधिः सर्वोत्कृष्टस्तु परमावधिः
सर्वावधिः तथावधेः कृतवृद्धी वक्तव्ये । किमुक्तं भवति । हीयमा-
नकः प्रवर्द्धमानकश्चावधिरवक्तव्य इति प्रज्ञा० ३३ पद ।

(४) पुनर्नामादिसप्तविधौ निक्षेपः ।

अथ प्रथमव्याख्याजिमताद्यद्वारव्याचिख्यासया प्राह ।

नामं ठवणा दविण, खेत्ते काहे जवे य जावे य ।

एसो खल्ल ओहिस्स, निक्खेवो होइ सत्तविहो ॥

नामस्थापनाद्व्यक्षेत्रकालभवभावज्जेदादेप खल्लवधिनिक्षेपः ।
सप्तविधो भवतीति । निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः । अथ विस्तरार्थं
विजणिपुर्माण्यकारः प्राह ।

ओहिन्ति जस्स नामं, जह मज्जायावहिन्ति जोगम्मि ।

ठवणाविहिनिकखेवो, होइ जहक्खाइ विन्नासो ॥

यस्य जीवादिपदार्थस्यावधिरिति नाम क्रियते । असौ नाम्ना
नाममात्रेणावधिर्नामावधिरुच्यते । यथा श्लोके मर्यादावधिरभि-
धीयते । स्थापनया स्थापनामात्रेणावधिः स्थापनावधिर्भवति ।
कोऽयमित्याह । निक्षेपो विन्यासोऽवधेरेव वस्त्वन्तरे इति गम्यते ।
क यथेत्याह । यथाऽज्ञादौ विन्यासो निक्षेपोऽवधिरक्षादिविन्यास
इति । प्रकारान्तरेण नामस्थापनावधी प्राह ॥

अहवा नामं तस्से-व जमजिहाणं सपज्जओ तस्स ।

ठवणागारविमसो, तद्ववं खित्तसामीणं ॥

अथवा (नामंति) नामावधिरुच्यते । यत्किमित्याह । तस्यैव
प्रकृतस्यावधिज्ञानस्य यदवधिरिति वर्णावलीमात्ररूपमभिधा-
नं संज्ञेति । नामैवावधिर्नामावधिरिति कृत्वा तच्चावधिरित्यभिधा-
नं तस्यावधिज्ञानस्य वचनरूपः स्वपर्याय इति मन्तव्यम् । स्थापना-
वधिस्त्वाकारविशेषो ज्ञेयते । केपामित्याह । तस्यावधिज्ञानस्य
द्रव्यं विषयज्ञतं जूचूधरादिक्षेत्रं तु जरतादिस्वामित्वाधारभूत-
साध्वादिरेतेपामाकारविशेषः स्थापनावधिः । विषयविषयभावा-
दिसंबन्धित्वेनैतेपामाकारेऽवधिः । स्थाप्यत इति भावः । पूर्वं
मर्यादाऽज्ञादावधिज्ञानासंबन्धेऽपि नामस्थापने प्रोक्ते । अत्र त्व-
ग्निधानद्वयाद्याकारयोरवधिज्ञानसंबन्धयोस्ते अग्निहिते इति
विशेष इति । अथ द्रव्यावधिरुच्यते । स च द्विविध आगमतो
नो आगमतश्च । तत्रागमतोऽवधिपदार्थज्ञस्तत्र चानुपयुक्तोऽनुप-
योनो द्रव्यमिति वचनात् द्रव्यावधिः । नो आगमतो इशरी-
रद्रव्यावधिश्च इशरीरभयशरीरव्यतिरिक्तं तु द्रव्यावधिं ज्ञा-
प्यकारः स्वयमेवाह ।

दव्वोही उप्पज्जइ, जत्थ तओ जं च पासए तेणं ।

जंवावगारि दव्वं, देहाइ तदुग्गवे होइ ।

तद्वयं द्रव्यावधिर्भण्यते (उपज्जइ जत्थ तओयंति) यत्र वि-
पुत्रा अचलशिलादौ कायात्सर्गादिस्थितस्य साध्वादेस्तत्कोऽ-
सौ अवधिरुपपद्यते । यद्वा जूचूधरादिकं रूपि द्रव्यं तेनावधिना
साध्वादिः पश्यति तत् द्रव्यावधिरुच्यते । यद्वा तस्यावधेरुद्भवे

उत्पत्तौ सहकारित्वेनोपकारकं देहादिद्रव्यं तत्सर्वं द्रव्यावधिरभिधीयते । इदमुक्तं ज्ञवति । इहाधारभूतशिवादिद्रव्याण्युत्पद्यमानस्यावधेः सहकारिकारणानि भवन्ति । कारणं च “जृतस्य ज्ञाविनो वा, भावस्य हि कारणं च यद्वेके । न ह्ययं तत्त्वज्ञः, सचेतनाचेतनं गदितमिति” वचनात् द्रव्यमुच्यते । अतोऽन्यान्यपि तपःसंयमादीन्यवध्युत्पत्तिकारणानि द्रव्यावधित्वेनावसेयानीति ।

अत्र क्षेत्रकालावधौ प्राह ।

खेत्ते जत्थुप्पज्जइ, कहिज्जए पेच्छए य दव्वाइ ।

एवं यजत्थ य कात्ते, तउ पेच्छइ खित्तकाले सो ॥

यत्र नगरोद्यानादिक्षेत्रे स्थितस्यावधिरुपपद्यते । स क्षेत्रेऽधिकरणभूतेऽवधिः क्षेत्रावधिरुच्यते । क्षेत्रस्याधारत्वेन प्राधान्याविवक्षया क्षेत्रेण व्यपदेश इति ज्ञावः । यत्र वा क्षेत्रेऽवधिः कथ्यते प्रज्ञापकेन स्वरूपतः प्ररूप्यते । यत्र वा क्षेत्रे व्यवस्थितानि द्रव्याणि अवधिज्ञानी प्रेक्षते । तत्प्राधान्याविवक्षया तेन व्यपदेशात् क्षेत्रावधिरभिधीयते । एवं यत्र प्रथमपौरुष्यादौ कालेऽवधिरुपपद्यते । यत्र वा प्रज्ञापकेन प्ररूप्यते यत्कालं विशिष्टानि वा द्रव्याण्यवधिज्ञानी पश्यति । तत्प्राधान्याविवक्षया तेन व्यपदेशात्स कालावधिरुच्यते । ननु किमिति क्षेत्रकालावस्थितानि द्रव्याणि पश्यत्यसावुच्यते । किं क्षेत्रकालावेव साक्षादेव न पश्यतीत्याहो-ङ्काह । ननु पश्यति क्षेत्रकालावसौ तयोरमूर्तत्वादवधेश्च मूर्तविषयत्वाद्धर्तनारूपं तु कालं पश्येत् । द्रव्यपर्यायत्वात्तस्येति ।

अथ जवभावावधौ निरूपयितुमाह ।

जम्मि जवे उप्पज्जइ, वहुइ पेच्छइ च जं भवोही सो ।

एमेव य भावोही, वहुइ य तओ खओवसमे ॥

यस्मिन्नारकादिजवेऽवधिरवश्यमुत्पद्यते । यत्र वा भवे उत्पन्नोऽसाववधिवर्तते । नारकादिभव एवायं वा स्वकीयं परकीयं वा अतीतमनागतं वा एकादिकमसंख्याततमं वा तं जयं पश्यति । स भवावधिः । जवे आधारभूते विषयभूते वा अवधिरिति कृत्वा एवमेव ज्ञावावधिरपि वक्तव्यः । यस्मिन् ज्ञायोपशमिके ज्ञावेऽवधिरुपपद्यते । यत्र वा ज्ञायोपशमिक एव ज्ञावे उत्पन्नोऽसौ वर्तते । यं वा औदयिकादिज्ञापवच्चकान्यतरभावान् पश्यति स ज्ञावावधिरित्यर्थः । ज्ञावे अवधिर्ज्ञावाधिरिति कृत्वा स त्ववधिः । क ज्ञावे वर्तते इति । कथ्यतामित्याह । वर्तते च तत्कोऽसावधिः ज्ञायोपशमिके भाव इति । तदेवं प्रथमव्याख्याने द्वारतया समायातस्यावधेर्नामादिनिक्रमोऽयमुक्तो छितीयव्याख्याने तु विशेषणतया समायातस्यास्यैवोऽनिहित इति । विशेषः । आ०चू० ।

(५) भवप्रत्ययिकादितो द्वैविध्यम् ।

मे किं तं ओहिणाणपच्चकवं ओहिनाणपच्चकवं ङुविहं णएणत्तं । तं जहा भवपच्चइयं च खओवसमियं च । मे किं तं भवपच्चइयं जवपच्चइयं दुएहं तं जहा । देवाण य नेग्इयाण य । मे किं तं खओवसमियं २ णएहं तं जहा मणुमाण य पंचिंदियातिरिक्खजोणियाण को हेऊ खाओवसमियं क्खाओवसमियं तथा वरणिज्जाणं कम्माणं उद्दिप्पाणं खएणं अणुदिप्पाणं उवसमणं ओहिनाणं समुप्पज्जइ । अहवा गुणपक्खिन्नस्म अणुगारस्स ओहिनाणं समुप्पज्जइ ॥

अथ किं तदवधिज्ञानप्रत्यक्षम् । अवधिज्ञानप्रत्यक्षं द्विविधं प्रज्ञप्तम्

तद्यथा । भवप्रत्ययं च ज्ञायोपशमिकं च । तत्र भवति कर्मवशवर्तिनः प्राणिनोऽस्मिन्निति भवो नारकादिजन्म पुनर्गन्तीति । अधि-करणे घ प्रत्ययः । भव एव प्रत्ययः कारणं यस्य तद्व्यवप्रत्ययं प्रत्ययशब्दश्चेह कारणपर्यायः वर्तते च प्रत्ययशब्दः कारणत्वे यत उक्तं । “प्रत्ययाः शपथज्ञान-हेतुविश्वासनिश्चये” च शब्दः स्वगतदेवनारकाश्रितजेद्वयसूचकः । तौ च द्वौ जेदावनन्तरमेव व-द्वयति । यथा क्यश्चोपशमश्च क्योपशमौ ताभ्यां निवृत्तं ज्ञायो-पशमिकम् । चशब्दः स्वगतानेकजेद्वयसूचकः । तत्र यद्येषां भव-ति । तत्तेषामुपदर्शयति । (दोएहमित्यादि) द्वयोर्जाविसमूहयो-र्जवप्रत्ययं तद्यथा देवानां नारकाणां च तत्र दीव्यन्ति निरुपम-श्रीरामनुजवन्तीति देवाः । तथा नरान् कायन्ति शब्दयन्ति यो-ग्यतायां अनतिक्रमेणाकारयन्ति जन्तून् स्वस्थाने इति नरकाः । तेषु भवा नारकाः । तेषां चशब्द उभयत्रापि स्वगतानेकभेदसूचकः । ते च संस्थानचिन्तायामग्रे दर्शयिष्यन्ते । अत्राह परः । नन्ववधि-ज्ञानं ज्ञायोपशमिके ज्ञावे वर्तते । नारकादिजवश्चोदयिके तत्कथं देवादीनामवधिज्ञानं भवप्रत्ययमिति व्यपदिश्यते । नैष दोषः । यतस्तदपि परमार्थतः ज्ञायोपशमिकमेव केवलं सः ज्ञायोपशमो देवनारकजवेण्ववश्यंभावी । पक्षिणां गगनगमनव्यधिरिव ततो भवप्रत्ययमिति व्यपदिश्यते नैष दोषः । यतस्तदपि उक्तं च ॥ चूर्णीं ननु “ओहि खओवसमि ए भावे नरगाइजवे से उदइए ज्ञावे तओ कहं भवे पच्चइओ भणइ उच्यते सो वि खओवस-मिओ चेव किंतु सो खओवसमो नारगदेवभवेसु अवस्सं भवइ को इह दिहंतो पक्खीणं आगासगमणं च तओ भवपच्चइ ” (ओभणइस्ति) यथा द्वयोः ज्ञायोपशमिकम् तद्यथा मनुष्याणां च पञ्चेन्द्रियाणां तिर्यग्योनिजानां चात्रापि चशब्दौ प्रत्येकं स्व-गतानेकजेद्वयसूचकौ पञ्चेन्द्रियतिर्यग्यमनुष्याणां चावधिज्ञानं ना-वश्यमज्ञावि । ततः समानेऽपि ज्ञायोपशमिकत्वे भवप्रत्ययादिदं भिद्यते । परमार्थतः पुनः सकलमध्यवधिज्ञानं ज्ञायोपशमिकं सं-प्रति ज्ञायोपशमस्वरूपं प्रतिपादयति । (को हेऊ खाओवस-मियंति) को हेतुः किं निमित्तं यद्वशादवधिज्ञानं ज्ञायोपशमि-कमित्युच्यते । अत्र निर्वचनमभिधानुकाम आह (खाओवस-मियमित्यादि) ज्ञायोपशमिकं येन कारणेन तदावरणीयाना-मवधिज्ञानावरणीयानां कर्मणामुदीर्णानां कृतेणानुदीर्णानामुद-यावत्तिकाप्रप्तानामुपशमेन विपाकोदयविष्कम्भणलक्षणनाव-धिज्ञानमुत्पद्यते । तेन कारणेन ज्ञायोपशमिकमित्युच्यते । ज्ञायो-पशमश्च देशघातिरसस्पर्शकानामुदये सति ज्ञाति । न सर्वघाति-रसस्पर्शकानाम् । न० ॥ तत्रावधिज्ञानावरणकर्मप्रकृतीनां तथा-विधिविशुद्धाध्यवसायभावतः सर्वघातिपु रसस्पर्शकेषु देशघा-तिरूपतया परिणमितेषु देशघातिरसस्पर्शकेष्वपि वातस्निग्धेषु अल्परसीकृतेषु उदयावत्तिकाप्रप्तस्यांशस्य ज्ञेये अनुदीर्णस्य चोपशमे विपाकोदयविष्कम्भरूपे जीवस्यावध्यादयो गुणाः प्रा-दुःसन्ति उक्तं च । “निहिणसु सव्वघाई, रसेसु फहेसु देशघा-ईणं । जीवस्स गुणा जायं-ति ओहिमणचक्खुमाईया । १ । अत्र निहितेष्विति देशघातिरसस्पर्शकतया व्यवस्थितेषु शेषं सुग-मम् । सर्वघातिनि च रसस्पर्शकान्यवधिज्ञानावरणीयस्य देशघा-तिरसस्पर्शकतया परिणमयति । कदाचिद्विशिष्टगुणप्रतिपत्ति-मन्तरेण कदाचित्पुनर्विशिष्टगुणप्रतिपत्त्या विशिष्टगुणप्रतिपत्ति-मन्तरेण कथमिति चेदुच्यते । इह यथा दिवसकरमण्डलस्य घ-नपटत्राच्छादितस्य कथञ्चिद्विश्रसा परिणमेन घनपटवपुद्गला-नां निस्नेहीभूय परिक्रियतः समुपजातेन रन्ध्रेण तिमिरनिकरो-

पसंहारहेतवो भानवः स्वावपातदेशास्पदं द्रव्यमुद्योतयन्ति । तथा प्रकृतिभासुरस्यात्मनो मिथ्यात्वादिहेतुपञ्चयोपजनिताऽवधिज्ञानावरणपटवतिरस्कृतस्वरूपस्य संसारे परिभ्रमतः कथञ्चिदेवमेव तथाविधशुभाध्यवसायप्रवृत्तितोऽवधिज्ञानावरणसंबन्धिनां सर्वघातिरसस्पर्शकानां देशघातिरसस्पर्शकतया जातानामुदयावधिकाप्राप्तस्यांशस्य परिक्रयतोऽनुदयावधिकाप्राप्तस्योपशमः समुद्भूतेन कृत्योपशमरूपेण रन्ध्रेण विनिर्गतोऽवधिज्ञाना-
लोकः प्रसाधयति । स्वकार्यं कदाचित्पुनर्विशिष्टगुणप्रतिपत्तिः सर्वघातीनि रसस्पर्शकानि देशघातीनि भवन्ति । तथा चाह (अहवेत्यादि) अथवेति प्रकारान्तरेपदर्शनेन प्रकारान्तरता च गुणप्रतिपत्तिमन्तरेणेत्यपेक्ष्य द्रष्टव्या । गुणाः मूलोत्तररूपाः तान् प्रतिपन्नो गुणप्रतिपन्नः । अथवा गुणैः प्रतिपन्नः पात्रमिति कृत्वा गुणैराश्रितो गुणप्रतिपन्नः अनेन पात्रतायां सत्यां स्वयमेव गुणा भवन्तीति । प्रतिपादयति उक्तञ्च । “नोद्वानार्थितामेति, न चाग्नेजिर्न पूर्यते । आत्मा तु पात्रतां नेयः, पात्रमायान्ति संपदः । १ । अगारं गृहं न विद्यते अगारं यस्यासावनगारः । परित्यक्त-
द्रव्यज्ञावग्रह इत्यर्थः । तस्य प्रशस्तेष्वध्यवसायेषु वर्तमानस्य सर्वघातिरसस्पर्शकेषु देशघातिरसस्पर्शकतया जातेषु पूर्वोक्त-
क्रमेण कृत्योपशमजावतोऽवधिज्ञानमुपजायते । मनःपर्यायज्ञाना-
वरणीयस्य तु विशिष्टसंयमाप्रमादादिप्रतिपत्तावेत्र सर्वघाती-
नि रसस्पर्शकानि देशघातीनि भवन्ति । तथा स्वभावात्तच्च तथा स्वजाव्यं बन्धकात् तथा रूपाणामेव तेषां बन्धनात् ततो मनःपर्यवज्ञानं विशिष्टगुणप्रतिपन्नस्यैव वेदितव्यम् । मतिश्रुतावरणाचक्षुर्दर्शनावरणान्तरायप्रकृतीनां पुनः सर्वघातीनि रसस्पर्शकानि । येन तेन वाध्यवसायेनावध्यवसायानुरूपं देशघातीनि स्पर्शकानि भवन्ति । तेषां तथा स्वजाव्यात् ततो मतिज्ञानावरणादीनां सदैव देशघातिनामेव रसस्पर्शकानामुदयः । सदैव च कृत्योपशमः । उक्तञ्च । पञ्चसंग्रहमूत्रटीकायाम् मतिश्रुतावरणाचक्षुर्दर्शनावरणान्तरायप्रकृतीनां च सदैव देशघातिरसस्पर्शकानामेवोदयः । ततस्तासां सदैवैदयिककायोपशमिकौ जावा-
विति कृतं प्रसङ्गः । न० । स्था० । प्रज्ञा० । भ० ॥

(६) आनुगामिकादि पदभेदाः ।

तं समासत्रो ऽन्विहं पशुत्तं । तं जहा आणुगामियं १
अणुगामियं २ वहुमाण्यं ३ ह्यीमाण्यं ४ पडिवाइयं ५
अणुपडिवाइयं ६ ।

एतेषां षष्ठां भेदानामर्थः । सभेदाः अनुगामिकादिशब्देष्काः
वक्ष्यन्ते च नवरमिह ।

अणुगामिओ य ओही, नेरइयाणं तहेव देवाणं ।

अणुगामि अणुगामी, मीसो य मणुस्सतेरिच्छे ॥

अनुगमनशील आनुगामिको यः समुत्पन्नोऽवधिः स स्वामिनं
देशान्तरमभिजन्तमनुगच्छति । लोचनवदसौ आनुगामिक
इत्यर्थः । ईदृश एवावधिर्भवति केषामित्याह । नारकाणां तथा-
देवानां चेति । तथा आनुगामिक उक्तस्वरूपः अनानुगामिकस्व-
वस्थितशृङ्खलानि यन्त्रितप्रदीपवद्विपरीतः यस्य तूत्पन्नस्याव-
धेर्देशो व्रजति । स्वामिना सहान्यत्र देशस्तु प्रदेशान्तरचलित-
पुरुषस्योपहतैकलोचनवदन्यत्र न व्रजति । असौ मित्र उच्यते ।
एष त्रिविधोऽप्यवधिर्मनुष्यतिर्यक्तु च भवतीति । निर्युक्तिगा-
थार्थः । अथ भाष्यम् ।

अणुगामिओणुगच्छंतं लोयणं जहा पुरिसं इयरो य ना-

णुगच्छइ त्रियपइवो व्व गच्छंतं । उभयसहावो मीसो
देसो जस्साणुजाइ नो अन्नो कासइ गयस्स कत्थइ एणं
उवहम्मइ जहत्थि ॥

गताथे एव उक्तमानुगामिकद्वारम् ।

अथावस्थितद्वारमुच्यते । अवस्थितं चावधेराधारभूतक्षेत्रत
उपयोगतो लब्धितश्च चिन्तनीयम् । तत्र क्षेत्रत उपयोगतश्चाह ।

खित्तस्स अवट्ठाणं, तेत्तीसं सागराउ कालेणं ।

दव्वे भिन्नमुहुत्तो, पज्जवत्तंभे य सत्तट्ठ ॥

अवधेराधारपर्यायेण क्षेत्रस्यावस्थानं त्रयस्त्रिंशदेव सागरो-
पमानि कालेन कालमाश्रित्य भवन्ति । इदमुक्तं भवति । अनु-
त्तरसुरा यत्र क्षेत्रे जन्मसमये अवगाढास्तत्रैवाभवत्तयमवति-
ष्ठन्तेऽतस्तत्संबन्धिनोऽवधेरेकत्र क्षेत्रे त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमल-
क्षणकालमवस्थानं संपद्यते । उपयोगस्त्ववधेः सुरनारकपुष्-
लादिके द्रव्ये द्रव्यविषयमुपयोगमाश्रित्य तत्रान्यत्र वा क्षेत्रे
भिन्नमुद्भूतमेवावस्थानं न परतः सामर्थ्याभावादिति । तत्रैव
द्रव्ये ये पर्यायाः पर्यायधर्मास्तत्राभावे पर्यायात्पर्यायान्तरं च
सञ्चरतोऽवधेस्तदुपयोगे सप्ताष्टौ वा समयानवस्थानं न परतः ।
अन्ये तु व्याचक्षते । पर्यायात् द्विधा गुणाः पर्यायाश्च तत्र स-
हवर्तिनो गुणाः शुक्लादयः कमवर्तिनस्तु पर्याया नवपुराणाद-
यस्तत्र गुणेष्वष्टौ समयानवधुपयोगावस्थानं पर्यायेषु सप्त-
समयानीति स्थूलं हि द्रव्यं तेन तत्रान्तर्मुद्भूतं तदुपयोगास्थिति-
गुणास्ततः । सूक्ष्मास्तेनैतेष्वष्टौ समया न गुणेष्वोऽपि पर्यायाः
सूक्ष्मा इति । तेषु सप्तसमयान् यावदिति भावः । अथ ल-
ब्धितोऽवध्यवस्थानमाह ।

अद्धाए अवट्ठाणं, छावट्ठि सागराउ कालेणं ।

उक्कोसगं तु एयं, एक्कोसमओ जहन्नेणं ॥

इहाद्वाशब्देनावधिज्ञानावरणक्षयोपशमलाभरूपा या लब्धि-
रभिप्रेता सा च तत्रान्यत्र वा क्षेत्रे तेष्वन्येषु वा द्रव्यादिषु
युक्तस्य वा भवति । अथैतस्यावधिज्ञानावरणक्षयोपशमलाभरू-
पाया लब्धेर्निरन्तरमवस्थानं वक्ष्यमाणभाष्ययुक्त्या पट्टपट्टिः
सागरोपमाणि कालेन कालमाश्रित्य भवन्ति । तुशब्दस्य विशेष-
णार्थत्वात्तरभवसंबन्धिना कालेनैतान्यधिकानि द्रष्टव्यानि ।
इदं चावाधद्रव्यादिषूपयोगस्य लब्धेश्चान्तर्मुद्भूतानां दिकमवस्था-
नमुत्कृष्टं द्रष्टव्यम् । जघन्यतस्त्वेक एव समयो मन्तव्यः । तत्र
नरतिरश्चां समयादूर्ध्वमवधिः प्रतिपातादनुपयोगाद्वाऽसौ वि-
ज्ञेयो देवनारकाणां तु येषां भवस्य चरमसमये सम्यक्त्वला-
भाद्विभङ्गज्ञानमवधिरूपतया परिणमति । ततः परं च मृतानां
तदवधिज्ञानं च प्रच्यवते तेषामेष द्रष्टव्यः । इति निर्युक्तिगाथा-
द्वयार्थः । ७१७ । अत्र भाष्यम् ।

आहारे उवओगे, दाप्पीए वा हविज्ज वत्थाण ।

आहारो से खित्ते, तेत्तीसा सागरा तत्थ ॥

विजयाइसूववाए, जत्थो गाढो जवक्खओ जाव ।

खित्ते व तिट्ठइ तहिं, दव्वेसु देहसयणेषु ॥

आधारोपयोगलब्धिविषयमवधेरवस्थानं भवेत्तत्राधारः (से)
तस्यावधेः क्षेत्रं मन्तव्यं (तत्तत्ति) तत्राधारभूते क्षेत्रे त्रयस्त्रिं-
शत्सागरोपमाण्यवधेरवस्थानमिति शेषः । कः पुनः क्षेत्रे एता-
वन्तं कावमवधिरवतिष्ठत इत्याह । विजयादिष्वनुत्तरविमानेषूपपा

तान्नवकृतं यावद्यत्र कापि (खेत्तेत्ति) शयनीयाक्रान्तक्रेत्रे देवोऽव-
गाढोऽवतिष्ठते (तर्हि) । तत्र क्रेत्रे अस्यावधिः त्रयस्त्रिंशत्सा-
गरोपमाण्यवस्थानं द्रष्टव्यम् । क्रेत्रस्योपलक्षणत्वाद्द्रव्येषु च देह-
शयनीयेष्ववधेरतावन्तं काव्यमवस्थानमवस्थयामिति । अथोप-
योगतो द्रव्यगुणपर्यायेष्ववधेरवस्थानमाह ।

द्वे भिन्नमुहुत्तं, तत्थ णत्थ हविज्ज खेत्तम्मि ।

उवओगो न उपरओ, सामत्थाजावतो तस्स ॥

द्वे तत्थेव गुणा, संचरओ सत्तवड्ढवासमया ।

अण्णे पुण अट्ठगुणा, जणंति तप्पज्जे सत्त ॥

गतार्थेव । नवरं तत्र विवक्षिते क्रेत्रे अन्यत्र वा गतस्यावधिम-
तो द्रव्यविषयेऽस्तमुहुत्तमेवोपयोगो जवति (द्रव्येत्यादि) तत्रै-
व विवक्षिते द्रव्ये (गुणत्ति) गुणेष्वपरापरेषु सञ्चरतः सप्ताष्टौ
वा समया नावधेरुपयोगो भवति । अन्ये त्वाहुर्गुणेष्वष्टौ पर्यायेषु
सप्त समयानिति । किमित्येवमित्याह ।

जह जह मुहुमं वत्तुं, तह तह थोवओगया होइ ।

द्वेवगुणपज्जेत्तुं, तह पत्तेयं पि नायवं ॥

गतार्थेव । अथ ब्रुवितोऽवस्थानमाह ।

नत्थ एत्थ य खित्ते, द्वे गुणपज्जवओगो य ।

चिड्डं लब्धी सा पुण, नाणावरणक्खओवसमो ॥

सा सागरोवमाई, ठावट्ठि होइ साइरेगाई ।

विजयाइ सु दो वारे, गयस्स नरजम्मणा समयं ।

गतार्थे । अथोपलब्धिविषयं जघन्यमवस्थानमाह ।

सव्वजहाणो समओ, दव्वाईसु होइ सव्वजीवाणं ।

अत्र नरतिरश्चां समयाद्द्रव्यमवधेः प्रतिपातादनुपयोगात् ।
उजयोपलब्धयो समयमवस्थानं परोऽवगच्छत्येव । अतः सुरना-
रकविषयमेतत्पृच्छन् गाथार्थमाह ।

स पुण सुरनारगाणं, हविज्ज किह खित्तकालेसु ॥

स पुनः सुरनारकाणां द्रव्यादिष्ववधिर्द्रव्यगुणयोगयोजन्यतः
कथं समयावस्थानं कतिष्ठतां सुरनारकाणामित्याह (खेत्तकाले-
सुत्ति) तयोरेव निजक्रेत्रकालयोः तिष्ठतामिदमुक्तं भवति । अ-
न्यत्र नरतिर्यक्संवाधिन्याधारचूते क्रेत्रे स्वायुष्करूपे च काले
गतानाममीषामपि भवति । द्रव्यादिष्ववधेः समयावस्थानं के-
वलम् । ते तत्र गताः सुरनारका न भवन्त्येव । किंतु नरतिर्यक्ष-
पत्येतत् उक्तम् । तस्मिन्नेव स्वाधारचूते क्रेत्रे स्वायुष्कचङ्गणे च
काले तिष्ठतामिति । तत्र हि तिष्ठतां सुरनारकाणामवधेः प्रति-
पातावात्समयमात्रावस्थानासंभव एवेति भावः । अत्र सूरिरुह ।

चरमसमयम्मि सम्मं, पडिवज्जं तस्स जं चिय विज्जंगं ।

तं होइ ओहिनाणं, गयस्स वीयम्मि तं पड्ड ॥

व्याख्यातार्थेति गाथानवकार्थः । १९६ । उक्तमवस्थितद्वारम् ।

अयं चन्द्रधारमन्निधित्सुराह ।

बुद्धी वा हाणी वा, चउव्विहा होइ खेत्तकालाणं ।

द्वेसु होइ उविहा, उव्विह पुण पज्जेव होइ ॥

चलद्वारमिदमुच्यते । चन्द्रश्चावधिर्द्रव्यादिविषयमङ्गीकृत्य व-
र्धमानको हीयमानको वा जवति । बुद्धिहानी च पक्षिणे सामान्ये-
नागमे प्रोक्ते । तद्यथा । अनन्तजागवृद्धिः १ असंख्यातभागवृद्धिः
२ संख्यातजागवृद्धिः ३ असंख्यातगुणवृद्धिः ४ संख्यातगुणवृद्धिः

५ अनन्तगुणवृद्धिः ६ अनन्तजागहानिः १ असंख्यातजागहानिः २
संख्यातजागहानिः ३ संख्यातगुणहानिः ४ असंख्यातगुणहानिः ५
अनन्तगुणहानिः ६ एतयोश्च पक्षिधवृद्धिहान्योश्च मध्यादवधिवि-
षयचूते क्रेत्रकाव्ययोराद्यन्तपदद्वयवर्जिता चतुर्विधा वृद्धिर्हानिर्वा
जवति । अनन्तभागवृद्धिरनन्तगुणवृद्धिर्वा तथा अनन्तभागहानि-
रनन्तगुणहानिर्वा क्रेत्रकाव्ययोर्न संभवति । अवधिविषये विषय-
चूतक्रेत्रस्यानन्त्याज्जावात् कालस्याप्यवधिविषयचूतस्यानन्तत्वा-
प्रतिपादनात्तदिदमत्र हृदयं यावत्क्रेत्रं प्रथमावधिज्ञानिना दृष्टं
ततः प्रतिसमयमसंख्यातभागवृद्धिं कश्चित्पश्यति कोऽपि संख्या-
तजागवृद्धिमन्यस्तु संख्यातगुणवृद्धिम् । अपरस्तु असंख्यातगु-
णवृद्धिं क्रेत्रं पश्यति । एवं हीयमानमपि वाच्यम् । एवं क्रेत्रे वृ-
द्धिर्वा हानिर्वा चतुर्धा जवति । इत्थं कालेऽपि चतुर्धा वृद्धिहान्यो-
श्चातुर्विध्यं भावनीयम् । द्रव्येषु पुनरवधिचूतेषु द्विविधा वृद्धिर्हा-
निर्वा जवति । इदमुक्तं भवति । अवधिज्ञानिना यावन्ति द्रव्याणि
उपलब्धानि प्रथमं ततः परं तेज्योऽनन्तभागाधिकानि कश्चित्प-
श्यति । अपरस्तु तेज्योऽनन्तगुणान्येव तानि पश्यति । न त्वसं-
ख्यातजागाधिक्यादिना वृद्धानि वस्तुस्वाभावादापरस्ततः परं
पूर्वोपलब्धेज्योऽनन्तभागहीनानि द्रव्याणि पश्यत्यन्यस्त्वनन्त-
गुणहीनान्येव तानि तेज्यः पश्यति । न त्वसंख्यातभागहीनत्वा-
दिना हीनानि पश्यति । तथा स्वाभाव्यादिति पर्यायेषु पुनः
पूर्वोक्ता पक्षिविधापि वृद्धिर्हानिर्वा भवतीति निर्युक्तिगाथासंके-
पार्थः । ७९७ ।

अथ विस्तरार्थं ज्ञाप्येणाह ।

बुद्धी वा हाणी वा, एतामंखिज्जसंखज्जागाणं ।

संखिज्जामंखिज्जा-एतंगुणा वेति उच्येया ॥

अनन्तश्चासंख्येयश्च संख्येयश्च ते तथा । ते च ते भागाश्च तेषां
वृद्धिर्हानिर्वेत्येवं त्रिविधे प्रत्येकं वृद्धिहानी जवतोऽपरमप्यनयोः
प्रत्येकं त्रैविध्यमित्याह (संखिज्जेत्यादि) गुणशब्दः प्रत्येकमाभि-
संबध्यते । ततश्च संख्यातगुणा असंख्यातगुणा अनन्तगुणाश्चे-
त्येवं त्रिविधे प्रत्येकं वृद्धिर्हानिश्चेत्थं वृद्धिहान्योः प्रत्येकं पूर्व-
दर्शितं पक्षिधत्वं भावनीयमिति । तदेवं वृद्धिहान्योः प्रत्येकं प-
क्षिधत्वं सामान्येनोपदर्श्येदानीं क्रेत्रकाव्योर्वृद्धिहान्योश्चातुर्वि-
ध्यस्य भावार्थं दर्शयन्नाह ।

पइसमयमसंखिज्जइ, भागहियं कोइ संखभागहियं ।

अन्नो संखेज्जगुणं, खित्तमसंखिज्जगुणमसो ॥

पेच्छइ विवड्ढमाणं, हायंतं वा तहेयकात्तं पि ।

नाणंतवुद्धिहाणी, पेच्छइ जं दो वि नाणं तं ॥

गतार्थे इव । नवरं क्रेत्रकाव्ययोर्नानन्ते वृद्धिहानी कुत इत्याह (पे-
च्छ इत्यादि) यद्यस्मात् द्वावपि क्षेत्रकालौ नानन्तौ अवधिज्ञानी
पश्यति । पूर्वोक्तयुक्तेरिति । अथ द्रव्यविषये प्रत्येकं द्विविधवृ-
द्धिहानी पर्यायविषयां तु वृद्धिं हानिं च प्रत्येकं पक्षिधमाह “द-
व्वमणंतं सहियं”, इति अनन्ततमोऽंशो जागोऽनन्तांशस्तेनाधिकं
द्रव्यं कश्चित्पश्यतीति । एतेषां च द्रव्यक्रेत्रकालजाघानां परस्पर-
संयोगे चिन्त्यमाने एकस्य वृद्धावेवापरस्य वृद्धिर्न त्वैकस्य हानौ
अन्यकस्य वृद्धिः । एकस्य हानौवापरस्य हानिर्न त्वैकस्य वृद्धौ
अपरस्यहानिर्भवति । अपरं चैकस्य द्रव्यादेर्नागेन वृद्धौ हानौ
वा जायमानायामपरस्यापि नङ्गनैव वृद्धिहानी प्रायो न तु गुण-
कारेण गुणकारेणाप्येकस्य वृद्धिहान्योः प्रवर्तमानयोरापरस्यापि
प्रायस्तेनैव ते प्रवर्तन्ते इति दर्शयन्नाह ।

बुद्धीए चिय बुद्धी, हाणी हाणीए न उ विवज्जासो ।

जागे जागो गणणा, गुणो द्वाइ संयोगे ॥

इह वृद्धिहानी समाश्रित्य छव्यक्रेत्रकावभावानां परस्परं संयोगे चिन्त्यमाने एकस्य छव्यादेर्वृद्धावेव तदपरस्य वृद्धिर्जायते । एकस्य हानावेव च तदन्यस्य हानिः प्रवर्तते । न च (विवज्जासो-त्ति) न तूक्तस्य विपर्यासो विपर्ययो मन्तव्यः । एकस्य छव्यादेर्हानौ अपरस्य वृद्धिः । तथैकस्य छव्यादेर्वृद्धौ अन्यस्य हानिरित्येवं वृद्धौ विपर्ययः । कदाचिदपि न भवतीत्यर्थः । अथवा गाथा-द्धेमिदमन्यथा व्याख्यायते । एवकारस्य भिन्नक्रमेण योजनात्त-द्यथा । एकस्य द्रव्यादेर्वृद्धौ तदपरस्य वृद्धिरेव न तु हानिवृद्धौ विपर्यासो भवति । “कात्रं चउएहवुद्धि” वचनादेकस्मिन् वर्ध-मानेऽपरस्यावस्थानं तु स्यादपि “कात्रो जइयवो खित्तबुद्धी-एत्ति” वचनात्तथा एकस्य हानिरेव न तु वृद्धिलक्षणो विपर्यासः । अवस्थानं तु स्यादपीति (जागे जागोत्ति) एकस्य क्रेत्रादेर-संख्याततमादिके जागे वर्धमाने तदपरस्यापि जाग एव वर्धते । अवस्थानं वा भवति । न तु गुणकारेण वृद्धिः । तथा गुणकारे-णाथैकस्य वृद्धौ जायमानायामपरस्यापि तेनैवासौ जवर्यव-स्थानं वा जायते । न तु जागेन वृद्धिः । प्रायेण चैतत् छप्रव्यं क्रेत्रादेर्भागेन वृद्धावपि छव्यादेर्गुणकारेण वृद्धिसंभवादिति । अथ परः प्रेरयति ।

कह खित्तासंखजागा-इ संजवे संजवो न दवेत्ति ।

किह वा द्वाएण्ते, पज्जवमंखिज्जजागाइ ॥

ननु कथं क्रेत्रस्यासंख्येयभागादिवृद्धौ सत्यां तदधेयछव्याणा-मप्यसंख्येयजागादिवृद्धेर्न संजवः । कथं वा छव्यानन्त्ये छव्य-स्यानन्तभागवृद्धौ जायमानायां पर्यायाणामसंख्येयजागादि-वृद्धिर्द्रव्यानन्तगुणवृद्धौ वा पर्यायाणामसंख्यातगुणादिवृद्धिः प्रतिपाद्यते । इदमुक्तं प्रवर्तते । क्रेत्राधाराणि हि छव्याणि छव्या-धाराश्च पर्यायाः ततो यादृश्येवाधारस्य वृद्धिर्हानिर्वा तादृश्ये-वाधेयस्यापि युक्ता तत्कथमिह वैचित्र्यं क्रेत्रस्य चतुर्विधे वृद्धि-हानी छव्यस्य द्विविधे पर्यायाणां तु पद्विधे इति । अत्र सूरिराह ।

खेत्ताणुवत्तिणो पो-गला गुणा पोगलाणुवत्ती य ।

सामन्ना विन्नेया, न उ ओहिनाणविसयम्मि ॥

क्रेत्रानुवर्तिनः पुङ्गलाः परमाणुस्कन्धादयः गुणास्तत्पर्यायाः पुङ्गलानुवर्तिनः इत्येवमेतं सामान्याः सामान्येन विज्ञेयाः । कस्य किञ्च हन्त नैतदभिमतम् । अनभिमतप्रतिषेधं त्वाह । न त्वच-धिज्ञानविषयत्वेनैवमेते अभिप्रेताः । इदमत्र हृदयम् । अस्त्येवै-तत्सामान्येन को वै न मन्यते । यदुत सामान्यतः समस्तलोका-काशस्यासंख्येयतमादिके जागे समस्तपुङ्गलास्तिकायस्याप्यसं-ख्येयतमादिक एव जागः स्वरूपेण वर्तते समस्तपुङ्गलास्तिका-यस्यान्त्यतमादिके भागे समस्ततत्पर्यायराशेरप्यनन्ततमादि-जागो वर्तते । अतः क्रेत्रस्यासंख्येयादिजागवृद्धिहान्योरपि तद-नुवृत्त्या तथैव वृद्धिहानी स्याताम् । छव्यस्यानन्ततमादिवृद्धि-हान्योस्तत्पर्यायाणामपि तदनुवृत्त्या तथैव वृद्धिहानी जवेताम् । परं किं तत्रावधिज्ञानविषयचूतस्य क्रेत्रादेर्वृद्धिहानी चिन्तयितु-मभिप्रेते । ननु सामान्येन स्वरूपस्य एव च विशेषिते ये वृद्धि-हानी ते अवधिज्ञानावरणक्रयोपशमाधीनत्वाच्चित्रे अतो यथोक्तप्रकारेणैवैतं अत्र युक्तं नान्यथेति । एतज्जाथोक्तमेवार्थं प्रपञ्चयन्नाह ।

द्वाइ संखेत्ता, उ एण्तगुणो पज्जवासद्वाओ ।

निययाहारा हीणा, तेसिं बुद्धो य हाणी य ।

न उ निययाहारवसा, ओहिनिबंधो जओ परित्तो सो ।

चित्तो तह ए हाविय, आणागज्जो य पाएण ॥

इह स्वरूपेण तावत्समस्तपुङ्गलास्तिकायवृद्धौ छव्याधारभू-तात्स्वेक्रेत्रादनन्तगुणा निवर्तन्ते इति द्विविध्यस्येनात्रापि योज्यते । एकैकाकाशप्रदेशेऽनन्तस्य परमाणुवृद्धादिछव्यस्यावगाहना-त्पर्यवापर्यायाः पुनः स्वाश्रयचूतात् छव्यादनन्तगुणाः एकैकस्य परमाण्वादेरनन्तपर्यायत्वादित्येवंभूतं क्रेत्रादीनां स्वरूपं वर्तते इति । स्वरूपकथनमात्रं तावत्कृतं प्रकृतोपयोग्याह (निययाहा-रेत्यादि) छव्यस्य निजकाधारः क्रेत्रं पर्यायाणां तु निजकाधारो छव्याणि तदधीना च तेषां द्रव्यपर्यायाणां सामान्येन वृद्धिर्हानि-इच प्रवर्तते । क्रेत्रस्य चतुर्विधायां वृद्धौ हानौ वा छव्यस्यापि तथैव ते प्राप्नुतः । छव्यस्य द्विविधायां वृद्धौ हानौ वा पर्याया-णामपि तथैव ते युज्येते । इत्येवं यथा परः प्रतिपादयति तथा वयमपि स्वरूपस्थितिसामान्यचिन्तायां मन्यामहे । नाऽत्र वि-वाद इति भावः । परं किन्तु (न उ निययेत्यादि) न तु निजकाधा-रवशादवधिनिबन्धोऽवधिविषयो वर्धते हीयते वा यतः परितः प्रतिनियतोऽसौ यथोक्तरूपेण क्वायोपशमनियमितोऽसौ चित्र-क्वायोपशमाधीनत्वाच्चित्रोऽनेकरूपो यथा युक्त्या घटते तथैवायं प्रवर्तते । तामुल्लङ्घयान्यथापि वा वर्तते इति नत्रैकान्तः आज्ञा-ग्राह्यश्च प्रायेणायमित्याङ्गैवात्र प्रमाणं किं स्वेच्छाप्रवृत्तशुक्त-कैयुक्त्योपन्यासेन प्रायो ग्रहणाद्यथासंजवं युक्तिरपि वाच्येति गायानवकार्थः । गतं चत्तद्वारम् ।

अथ तीव्रमन्दद्वारमन्निधित्सुराह ।

फड्डा य असंखेज्जा, संखेज्जेया वि एगजीवस्स ।

एगप्फड्डुओगे, नियमा संवत्थ उवउत्तो ॥

फड्डा य आणुगामी, अणुगामी य मीसया चेव ।

परिवाइयपरिवाइ, मीसा य मणुस्सतेरिच्छे ॥

अपवरकादिजातकान्तरस्थप्रदीपप्रजानिर्गमस्थानानि चावधि-ज्ञानावरणे क्वायोपशमजन्यान्यवधिज्ञाननिर्गमस्थानानीह फड्डका-न्युच्यन्ते । तानि चैकजीवस्य संख्येयान्यसंख्येयान्यपि च भवन्ति । तत्र चैकफड्डकोपयोगो जन्तुर्नियमात्सर्वत्र सर्वैरपि फड्डकैरुप-युक्तो भवत्येकोपयोगत्वाज्जीवस्यैकलोचनोपयोगे द्वितीयलोच-नोपयुक्तवदिति । एतानि च फड्डकानि त्रिधा प्रवर्तन्ति । तद्यथा अ-नुगमशीलान्यानुगामुकानि यत्र देशे तिष्ठतोऽवधिमतो जीवस्यो-त्पन्नानि ततोऽन्यत्रापि व्रजतस्तस्यानुयायिनीत्यर्थः । एतद्विपरी-तानि त्वनानुगामुकानि आनुगामुकानानुगामुकाजयस्वरूपाणि तु मिश्राणि कानिचिदेशान्तरानुयायिनी कानिचिन्नेत्यर्थः । एतानि प्रत्येकं च पुनस्त्रिधा प्रवर्तन्ति । तद्यथा प्रतिपतनशीलानि प्रतिपातीनि कियन्तमपि कात्रं स्थित्वा ततो ध्वंसनस्वभावानी-त्यर्थः । तद्विपरीतानि त्वप्रतिपातीनि आमरणान्तभावीनीत्यर्थः । प्रतिपात्यप्रतिपात्युज्जयरूपाणि तु मिश्राणि कानिचित्प्रतिपातीनि कानिचिन्नेत्यर्थः । एतानि च मनुष्यतिर्यश्चु योऽवधिस्तस्मिन्नेव प्रवर्तन्ति । न देवनारकावधाविति । आह । ननु तीव्रमन्दद्वारे प्रस्तुते फड्डकावधिरूपं प्रतिपादयतः प्रक्रमविरोध इत्यत्रोच्यते । प्रायो-ऽनुगामुकाप्रतिपातीनि फड्डकानि तीव्रविशुद्धियुक्तत्वात्तीव्राणि जग्यन्ते । अननुगामिप्रतिपातीनि त्वविशुद्धत्वात्मान्युच्यन्ते ।

मिश्राणि तु मध्यमानीत्यतस्तीव्रमन्दद्वारमिदमित्यदोषः । अपर-
स्त्वाह । अनुगामुकाप्रतिपातिफटुकानां कः परस्परं विशेषः ।
अनुगामुकाप्रतिपातिफटुकानां चान्योऽन्यं को भेद इत्यत्रानिधी-
यते अप्रतिपातिफटुकमनुगाम्येव ज्ञवति अनुगामुकं त्वप्रतिपा-
तिप्रतिपाति च ज्ञवतीति विशेषः । तथा प्रतिपातिपतत्येव पतित-
मपि च देशान्तरे गतस्य कदाचिज्जायते । न चेत्यमनानुगामिक-
मिति नियुक्तिगाथाद्वयसंक्षेपार्थः । ७३७ ।

विस्तरार्थं तु ज्ञाप्यकार एवाह ।

जातंतरत्थदीप-प्पहोवमो फटुगावही होइ ।

तिव्वो विमलो मंदो, मलीमसो मीसरूवो य ॥

अपवरकजात्रकान्तरस्थप्रदीपप्रभोपमः फटुकाद्यधिर्भवति । तत्र
च विशुद्धकयोपशमजन्यफटुकप्रजवोऽवधिर्विमलः स च तीव्र
उच्यते । अविशुद्धकयोपशमप्रवर्तितश्च मलीमसः स च मन्दोऽ
भिधीयते । मध्यमकयोपशमाविष्टस्तत्फटुकसमुत्थस्तु मिश्ररूप-
स्तीव्रमन्दस्वरूप इत्यर्थः । अत एव तीव्रमन्दद्वारमिदमुच्यते ।
“ एगफटुवगत्रोगे ” इत्युत्तरार्धे व्याचिख्यासुराह ॥

उवओगं एगेण, वि दिंतो सो फटुणहिं सव्वेहिं ।

उवउज्जइ जुगवंचिय, जह समयं दोहिं नयणेहिं ॥

गतार्था । अथ प्रेर्यमुत्थाप्य परिहरन्नाह ॥

किह नोवओदहूया, भसइ न विसेमओ स सामसो ।

तगह्विसेसविमुहो, खंधावारोवओगोव ॥

नवेवं सत्यवधिमतः कथं नोपयोगबहुता अनेकैः फटुकैरुपयु-
ज्यमानत्वादत्रोक्तमेवोत्तरमेकस्मिन्समये जीवस्यैक एवोपयोगो
ज्ञवति । तत्स्वाभाधान्यनन्यद्वयोपयोगवत्तदनेकफटुकैरुपयुज्य-
मानस्यापि न तस्योपयोगबहुता अथवा ज्ञयते । अत्रोत्तरम् ।
अनेकवस्तुविषयोपयोगे होतत्स्याद्यथा । एते हस्तिनो दक्षिण-
तस्त्वमी वाजिनो वामतस्तु रथाः पुरतः पदातय इत्यादि ।
न चेहानेकवस्तुविशेषोपयोगोऽस्ति किं तर्हि सामान्योपयोग एव
ग्राह्यवस्तुगतविशेषवैमुख्यान्यनन्यद्वयेन स्कंधावारोपयोगवदयं
चैक एवोपयोग इति न तद्वहतेति ॥

फटुयाआणुगामीत्यादिविवृण्वन्नाह ।

अणुगामिनिययमुद्धा, इं सेयराई य मीसयाई व ।

एकेकसो विभिन्नाई, फटुयाई विचित्ताई ॥

इह तावत्फटुकानि त्रिधा भवन्ति । तद्यथा अनुगामीनि १ नि-
यतान्यप्रतिपातीनीत्यर्थः २ शुद्धानि तीव्राणीत्यर्थः ३ (सेयराइ-
यस्ति) सेतराणि चैतानि भवन्ति । तद्यथा अनुगामिज्य इतरा-
ण्यननुगामीनि ४ अप्रतिपातिज्य इतराणि प्रतिपातीनि ५ ती-
व्रेज्य इतराणि मन्दानि ६ (मीसयाईवस्ति) मिश्राणि चैतानि ।
अनुगाम्यादीनि भवन्ति । तद्यथा । अनुगाम्यननुगामीनि ७ प्र-
तिपात्यप्रतिपातीनि । तीव्रमन्दानीति ८ (एकेकसोजिन्ना इति)
एतानि चानुगाम्यादीन्येकैकशो विजिन्नानि ज्ञवन्ति । तद्यथा ।
अनुगामीनि । प्रतिपात्यप्रतिपातिमिश्रजेदात्रिधा एवमनुगामी-
न्यपि त्रिधा । अनुगाम्यननुगामीन्येप्येवं पुनरप्यनुगाम्यादीनि ।
फटुकानि तीव्रमन्दमध्यमभेदात्प्रत्येकं त्रिधा घक्तव्यानि । तद्यथा
अनुगामीनि तीव्रमन्दमध्यमानि । एवमननुगामीन्यपि एवमनु-
गाम्यननुगामीनीति (विचित्ता इति) एतानि च जघन्यमध्यमा-

दिभेदाद्विचित्राणि नाना प्रकाराणि । अवस्थितानुगामिकयोर्भेदः
अत्र प्रेरकः प्राह ॥

निययाणुगामियाणं, को भेओ को व तव्विवक्खाणं ।

नियओ अणुजाइ नियमा, नियओ नियओ व्व अणुगामी ॥

चयइच्चियपडिवाई, अणुगामी चुओ पुणो होइ ।

नरतिरिगहणं पाउं-जत्तेसु विसोहिसंकिंलेमा ॥

नियतानुगामिनोरप्रतिपात्यनुगामिनोः फटुकयोरित्यर्थः । को
जेदो न काश्चिदिति पराजिप्रायको वाऽनुगाम्यप्रतिपात्यविवक्क-
योरनुगामिप्रतिपातिनोर्भेदः । अत्रोत्तरमाह । यो नियतोऽप्रतिपाती
स चत्तदीपिकेव नियमादन्यत्र गच्छन्तमनुयात्यनुगच्छत्येव यो रु-
च्यनुगामी स नियतो वा स्यादनियतो वा अप्रतिहतलोचनवद-
प्रतिपाती वा स्यादुपहतलोचनवत्प्रतिपाती वा स्यादित्यर्थः ।
प्रतिपक्वजेदमाह (चयइच्चियेत्यादि) उच्यते एव प्रतिपात्येव
प्रतिपाती च्युतोऽपि च देशान्तरे जायत इत्यत्र संबध्यते । अना-
नुगामुकस्तु नैवं स्वरूपो यतोऽसौ यत्र देशे तिष्ठतः समुत्पन्न-
स्तत्रैव तिष्ठतश्चयवते न वा च्युतोऽपि च देशान्तरे पुनरप्युत्प-
त्तिप्रदेशे समायातस्य भवतीति प्रतिपात्यननुगामुकयोर्भेदः
(नरेत्यादि) इह तीव्रमन्दद्वारमिदं तीव्रमन्दता च फटुकानां
विशुद्धिसंक्षेपशब्दाज्जायते । विशुद्धिसंक्षेपशब्दश्च तथाविधाः ।
प्रायस्तिर्यङ्मनुष्येष्वितीह फटुयाआणुगामीत्यादि गाथा पर्यन्तं
(मणुस्सतिरिच्छेत्तिं) नरतिर्यग्रहणं कृतमिति ।

अथ प्रेर्यान्तमुत्थाप्य परिहरन्नाह ।

गहणमणुगामिमाई-ए किंकयतिव्वमंदचित्ताए ।

पायमणुगामिनियता, तिक्का मंदा य जइयरे ॥

ननु चास्यतीव्रमन्दद्वारवर्तितव्रमन्दचिन्तायां प्रस्तुतायां कि-
मित्यनुगामिकादिफटुकग्रहणं कृतमप्रस्तुतैव फटुकप्ररूपणेति
ज्ञावः । प्रतिविधानमाह (पायमित्यादि) अनुगामीन्यप्रतिपा-
तीनि च फटुकानि यस्मात् प्रायस्तीव्राणि भवन्ति । इतराणि
त्वनुगामीनि प्रतिपातीनि च प्रायो मन्दानि मिश्राणि तृज्यस्व-
ज्ञावान्यतः फटुकप्ररूपणायामिति तीव्रमन्दद्वारता गम्यत एवेति

अथ मतान्तरमुपदर्श्य तस्याप्यविरुद्धतामाह ।

अत्रे पण्णिवाउप्पा, यदारएआणुगामियाईणि ।

नरतिरियगहणेणं, अहवा दोसुं पि न विरुद्धं ॥

अन्ये त्वाचार्याः । “ फटुयाअसखेज्जा ” इत्यादिगाथया तीव्र-
मन्दद्वारमभिधाय अनन्तरमेव वक्ष्यमाणे प्रतिपातोत्पादद्वार
मेव । “ फटुयाआणुगामीत्यादि ” गाथोक्तानुगामुकादीनिदा-
नीमाचकृते केन कारणेन त एवमाचकृते इत्याह (नरतिरिय-
गहणेणं) इदमुक्तं ज्ञवति । प्रतिपातोत्पादयोस्त्यिर्यङ्मनुष्या-
वधेरव घटनात्तथैतद्विषयमेव प्रतिपातोत्पादद्वारमतो नरतिर्य-
ग्रहणदेतेऽप्यनुगामिकादयो जेदाः । प्रतिपातोत्पादद्वारान्तर्जा-
विन एवेत्याचार्याभिप्रायः । अथवा द्वयोरपि तीव्रमन्दप्रतिपातो-
त्पादद्वारयोरिदमनुगामुकादिजेदकथनमर्थतो न किंचिद्विरुद्धम् ।
तीव्रमन्दस्वरूपे प्रतिपातोत्पादवति चावधौ अनुगामुकादिजेदा-
नां घटनादिति गाथाष्टकार्थः ॥ ७४७ ॥ गतं तीव्रमन्दद्वारम् ।

अथ प्रतिपातोत्पादद्वारमाह ।

बाहिरलंभे भज्जो, दव्वे खेत्ते य कालभावे य ।

उप्पापण्णिवाओ विय, तदुभयं चेगसमएणं ॥

अवधिमतो वहिः बाह्योऽवधिस्तस्य बाभः प्राप्तिरूपत्तिस्तस्मिन् बाह्यावधिज्ञाने भाज्यो भजनीयः कोऽसावित्याह । उत्पादः प्रतिपातस्तदुभयं चैकसमयेन क विषये उत्पादादय इत्याह । अव्यक्तेत्रकालेष्विति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ॥

अथ भाष्यम् ॥

बाहिरओ एगदिसो, फड्डोही वाहवा असंवधो ।

दव्वाइसु भयणिज्जा, तत्तुप्पायादओ समयं ॥

इह बाह्यावधिरुच्यते । क इत्याह । योऽवधिमत एकस्यां दिशि भवति । अथवा अनेकास्वपि दिक्षु यः फड्डुकावधेरन्योन्यविच्छिन्नः सान्तरो भवति । सोऽपि बाह्यावधिस्तद्यथा । अथवा सर्वतः परिमण्डलाकारोऽप्यवधेयोऽवधिमतो जीवस्याद्भुतमानादिना क्षेत्रव्यवधानेन सर्वतोऽसंबद्धः सोऽपि बाह्यावधिस्तद्यथेति । तावत् ज्ञाप्यकारचिरन्तनटीकाकृतामभिप्रायः । आवश्यकचूर्णिकारस्वाह “ बाहिरवज्जो नाम जत्थ सेवियस्स ओहिनाणं समुपपन्नं तस्मिन्नाणे से ओहिनाणं न किञ्चि पासइ तं पुण्णं जाहे अंतरियं होइ तं जहा । अंगुत्तेण वा अंगुत्तपुहुत्तेण वा विहत्थीए वा विहत्थीपुहुत्तेण वा एवं जाव संखेज्जोहि वा असंखेज्जोहि वा जोयणेहि ताहे पासइ एस बाहिरवज्जो भण्णइ” ॥ अनेन ज्ञाप्याक्तस्तृतीयपक्ष एव लिखितः । आद्यपक्षद्वयं तु किमुपवृत्तव्याख्यानाच्चूर्णो द्रष्टव्यमाहोश्वदन्यत्किञ्चित्कारणमिति केवलिनो विदन्तीति । तत्र चैवंविधे बाह्यावधौ एकस्मिन् समये अव्यक्तेत्रकालवजेषु विषये उत्पादादयो भजनीया इति कथं भजनीया इत्याह ॥

उप्पाओ पण्णिवाओ, उज्जयं वा होज्ज एगसमयेणं ।

कहमुज्जयमेगसमये, विजागओ तं न सव्वस्स ॥

इह कदाचिदेकस्मिन् समये उत्पादो जवति । पूर्वः स्वल्पद्रव्यादिविषयो बाह्यावधेरुपपन्नः सन् वर्धत इत्यर्थः । अधिकान् अव्यक्तेत्रकालभावान् पश्यतीति ज्ञावः कदाचित्त्वेकस्मिन् समये हीयते-ऽसौ पूर्वदृष्टेन्यो द्रव्यादिभ्यो हीनास्तापश्यतीत्यर्थः । कदाचित्त्वात्प्रतिपातवृत्तणमुज्जयमपि एकस्मिन् समये जवेद्यतो बाह्यावधेर्देशावधिरयं ततश्च यदैवैकतो दिक्त्वे बाह्यावधौ तिच्छन्ति सङ्कोचवृत्तणः प्रतिपातस्तदैवाग्रतो वृद्धिरूप उत्पादो जवति । यदा वाऽग्रतः सङ्कोचस्तदैव तिरश्चीनविस्तरः । एवं सान्तरानेकदिक्त्वेऽपि बाह्यावधौ यदैवैकस्यां दिशि अधिकस्योत्पादस्तदैवान्यस्यां प्रतिपातः । एवं वज्रयाकारे सर्वतो दिक्त्वेऽपि बाह्यावधौ यत्रैव समय एकस्मिन् देशे वलयस्य विस्तराधिक्यवृत्तण उत्पादस्तत्रैव समये अन्यस्यां दिशि वलयस्य सङ्कोचवृत्तणः प्रतिपात इत्यादिप्रकारेणोत्पादादयोऽत्रैकस्मिन् समये भजनीयाः । अत्र परः प्राह (कहमुज्जयमित्यादि) कथमुत्पादप्रतिपातविरुद्धधर्मद्वयवृत्तणमुज्जयमेकस्यैकस्मिन् समये युक्तं न घटते एव एतदिति परामिप्रायः । अत्रोत्तरमाह (विभागओ तं न सव्वस्सत्ति) इदमुक्तं भवति । यदि हि सर्वस्याप्यवधेर्युगपदेवोत्पादप्रतिपातावच्युपगम्येयातां तर्हि स्याद्विरोधः । एतच्च नास्ति विजागतो देशतस्तदच्युपगमात्कथमित्याह ॥

दावानलोव कत्थइ, लगइ विज्जाइ समयमंतत्तो ।

तह कोइ ओहिदेसो, संजायइ नासए विइओ । ७५०७ ।

यथा हि दानावयो यदैवैकतः शुक्ककुशस्तम्बादौ लगति दीप्यते । तदैवान्यतो दग्धशुक्लतृणादिके देशे विधमति निर्वाति ।

तथा अस्यातिबाह्यावधेः सदेशत्वात्कोऽपि देशे जायते वृद्धिमासादयति । अन्यस्तु कोऽपि देशः तस्मिन्नेव समये नश्यति हीयत इति । नेहोत्पादप्रतिपातौ युगपद्विरुध्यते । इति गाथात्रयार्थः । अथैतावेवोत्पादप्रतिपातौ अच्यन्तरावधौ निरूपयितुमाह ॥

अब्भितरलच्छीए, तदुज्जयं नत्थि एगसमयेणं ।

उप्पापण्णिवाओ वि य, एगयरो एगसमयेणं ॥

यस्य नैरन्तर्येण सर्वतो भाविनोऽवधेस्तद्वान् जीवोऽभ्यन्तरे वर्तते । असौ अभ्यन्तरावधिरुक्तः तल्लब्धौ तत्प्राप्तौ पुनस्तदुभयं प्रतिपातोत्पादद्वयं युगपदेकसमये नास्ति । अयं हि अभ्यन्तरावधिः प्रदीपप्रभापटलवदवधिमता जीवेन सह सर्वतो नैरन्तर्येण संबन्धो खण्डो देशरहित एकस्वरूपः । अत एवायं संबन्धावधिर्देशावधिश्चोच्यते । तथा चोक्तं चूर्णौ । “ तत्थ अब्भितरलद्धि नाम जत्थ सेडियस्स ओहिनाणं समुपपन्नं ततो ठाणाओ आरम्भ सो ओहिनाणी निरन्तरसंबद्धं संखेज्जं वा असंखेज्जं वा खित्तओ ओहिणा जाणइ पासइ एस अब्भितरलद्धि” । अस्मिन्नेवंविधे एकस्मिन्नखण्डेऽभ्यन्तरावधौ एकस्मिन् समये प्रतिपादोत्पातयोरेकतर एव भवति । न तु युगपदेवोभयं सदेशत्वप्रसङ्गादेकस्यैकदा विरुद्धधर्मयोगाच्च । तथा हि निरावरणे सर्वतः प्रसृते प्रदीपप्रभापटले एकस्मिन् समये सङ्कोचविस्तरयोरेकतर एव भवति । न त्वेकस्यां दिशि संकोचोऽन्यस्यां तु विस्तर इत्येवं युगपदेकसमये सङ्कोचविस्तरौ भवतः एवमत्रापीति भावः । एतदेवाह (उप्पापण्णिवाओ वि येत्यादि) इति निर्युक्तिगाथाार्थः ।

अथ भाष्यम् ।

अब्भितरलच्छी सा, जत्थ णइ वप्पभव्वसव्वत्तो ।

संबद्धमोहिनाणं, अब्भितरओवहीनाणी ॥

गतार्थैव । नवरं संबद्धमिति । अथावधिज्ञानं जीवे संबद्धं सर्वतो भवति । अवधिज्ञानो त्ववधिज्ञानस्याभ्यन्तरतो भवतीति । अथावोत्पादप्रतिपातविधिमाह ।

उप्पाओ विगमो वा, दीवस्स व तस्स नोभयं समयं ।

न भवणनासो समयं, वत्थुस्स जमेगधम्मणेणं ॥

अभिहितार्थैव । नवरं यद्यस्माद्वस्तुनो द्रव्यस्य एकेन धर्मेण स्वभावेन समकं युगपन्नैव भवननाशौ उत्पादव्ययौ कदाचनपि भवतः । न ह्यङ्गुलिद्रव्यं येनैव ऋजुवधर्मेण ऋजु प्राञ्जलं भवति । तेनैव विनश्यतीति युज्यते । विरुद्धत्वाद्धर्मान्तरेण त्वेकस्यैककालमपि युज्यते । उत्पादव्ययौ यथा तदेवाङ्गुलिद्रव्यं यस्मिन्नेव समये ऋजुतयोत्पद्यते । तस्मिन्नेव समये वक्तव्या विनश्यति । द्रव्यतया त्ववस्थितमेवास्त इति तदेवाह ।

उप्पायव्वयवुवया, समयं धम्मन्तरेण न विरुद्धा ।

जह रिउवक्कगुद्धिता, सुरनरजीवत्तणाइ वा ॥

उप्पज्जइ रिउयाए, नासइ वक्कत्तणेण तस्समयं ।

न उ चेव तम्मि रिउया, नासो वक्कत्तज्जवणं च ॥

गतार्थे एव । नवरं तत्प्रत्ययः प्रत्येकमभिसंबध्यते । तथा ऋजुता वक्ता अङ्गुलिता चेत्येतत्तत्तयमपि युगपद्धर्मान्तरेण न विरुद्धं यदि वा यथा कोऽपि मृतः साधुर्यस्मिन्नेव समये देवत्वेनोत्पद्यते । तस्मिन्नेव समये नरत्वेन विनश्यति । जीवत्वेन पुनरवतिष्ठते । एवमिहापि युगपद्धर्मान्तरेणोत्पादादयो न विरुध्यन्ते । न त्वेकैकैव धर्मेण युगपत्ते युज्यन्ते । तदेवाह (न उ तम्मि इत्यादि) न पुनरेतत् युज्यते किमित्याह (रिउयत्त्यादि) यस्मिन्नेव स-

मये अद्भुत्या ऋजुता जायते । तस्मिन्नेव समये तस्या ऋजुताया नाशो भाविवक्तव्यस्य भवनं चेति । एवं हि ऋजुता ऋजुत्व-धर्मेणोत्पद्यते । तेनैव च धर्मेण तस्मिन्नेवोत्पत्तिसमये सा विन-श्यतीत्यभ्युपगतं भवति । दूरविरुद्धं चैतत्कथमित्याह ।

द्वद्धत्तलाभनासो, जुज्झं द्वाजो य तस्म समणं ।

जइ तस्मि चेव नासो, निव्वविण्णट्टे कुओ भवणं ॥

सव्वुप्पायाजावो, तदभावे य विगमो भवे कस्स ।

उप्पायवयाजावे, कावट्टिई सव्वहा सुणं ॥

लब्ध आत्मनो लाभः सत्ता येन तल्लब्धात्मलाभं प्राप्तस्व-सत्ताकं तस्यैवैतन्भूतस्य वस्तुनो नाशो युज्यते । न ह्यनासादित-सत्ताकस्य खरविषाणस्य विनाश इति वक्तुं युज्यते । आत्म-लाभश्च तस्य वस्तुनः समयेन भवति । यदि च यस्मिन्नेव स-मये ऋजुत्वधर्मेण ऋजुता समुत्पद्यते । तस्मिन्नेव समये तेनैव धर्मेण सा विनश्यतीत्यभ्युपगम्यते । तर्हि एवं सर्वदैवोत्पत्त्य-भावानित्यविनष्टे कदाचिदप्यनवाप्तामवाप्ते वस्तुनि कुतो जव-नं सत्तारूपं न कुतश्चिदित्यर्थः । ततः किमित्याह । “सव्वुप्पाये-त्यादि” । तत इत्थं सर्वदेव विनाशाघ्रातत्वान्नित्यमेव वस्तुनामु-त्पादाभावः प्रसूजति । तथा च सति कस्य विगमो विनाशो युज्यते । इतरथा तु कस्य विनाश इति भावः । उत्पादव्यया-जावे च (कावट्टिई) कावस्थितिस्तथा हि । यदुत्पाद-व्ययशून्यं तस्यावस्थितिरपि नास्ति यथा खरविषाणस्य त-च्चून्यं च वस्तुक्तयुक्तेनैवतः समापततः कुतस्तस्यावस्थिति-रिति । एवं च सति सर्वथा शून्यं जगत्त्रयमिदं प्राप्नोति । तथा ह्युत्पादव्ययघ्नोऽप्यरहितं वस्तु नास्त्येव सत्त्वाद्ययोगात् । खरविषाणवदिति अत्रेतननिर्युक्तिगाथासंबन्धं भाष्यकारः स्वत एव कुर्वन्नाह ।

दव्वाईणं तिण्हं, पुवं भणिओ परोप्परचिवंधो ।

इह दव्वस्स गुणेणं, भणइ दव्वासिओ जं सो ॥

अत्रैव पूर्वं “संखेज्जमाणो दव्वे जग्गे वोगपन्नियस्स बोधच्चो ” । इत्यादिना छव्यक्त्रकालवृक्षणत्रयस्य परस्परनिर्ययोऽभिहितः । इह तूत्पादप्रतिपातद्वारमेव प्रसङ्गतो छव्यस्यैव गुणेन सहाय-मुच्यते । न तु क्षेत्रकावयोर्यतो छव्याश्रितोऽसौ । ननु क्षेत्रकाज्ञा-श्रित इति गाथासमकार्यः । तदेवाह । ७५७ ।

दव्वा उ असंखेज्जे, संखेज्जेया वि पज्जवे लहइ ।

दो पज्जवे छुगुणिए, लहइ एगाउ दव्वाउ ॥

इह परमाण्वादिद्रव्यमकं पश्यन्नवधिज्ञानी तत्पर्यायानेकगुण-कालिकादीनुत्कृष्टतोऽसंखेयान् विमध्यमतः संखेयान् लभते प्रा-प्नोति पश्यतीति तात्पर्यम् । जघन्यतस्तु द्वौ पर्यायौ द्विगुणितौ एकस्मात् छव्यात् लभते । सामान्यतो वर्णगन्धरसस्पर्शलक्ष-णाश्चतुरः पर्यायान् जघन्यत एकस्मिन् छव्ये पश्यति । नत्वेकगु-णकालिकादीन् बहुनित्यर्थः । एकछव्यगतानुत्कृष्टतोऽप्यनन्तपर्या-यान् पश्यति । किं त्वसंखेयानेव अनन्तेषु अनन्तास्तापश्य-त्येवेति निर्युक्तिगाथार्थः । अथ भाष्यम् ।

एगं दव्वं पिच्छं, खंथं मणुं वा सपज्जवे तस्स ।

उक्कोसमसंखिज्जे, पेच्छएक्कोइ संखेज्जे ॥

दो पज्जवे छुगुणिए, सव्वजहणेण पेच्छये ते य ।

वण्णईया चउरो, नाणं ते पिच्छइ कया ॥

गतार्थो एव । अवसितमुत्पादप्रतिपातद्वारम् विशेषः । स्था० ।

(७) अवधिप्ररूपणे दारुकः ।

एणइयाणं भंते ! ओही किं अणुगामिए अणुगामिए पव्वमाणए हियमाणए पडिवाइए अपडिवाइए अवट्टिए अणवट्टिए । गोयमा ! अणुगामिए नो अणुगामिए नो वव्वमाणए नो पडिवाइ अपडिवाइ अवट्टिए नो अणव-ट्टिए । एवं जाव थणियकुमाराणं पंचिंदियतिरिक्खजो-णियाणं पुच्छा । गोयमा ! अणुगामिए वि जाव अणवट्टि-ए वि । एवं मणूसाणं वि वाणमंतरजोइसियवेमाणियाणं जहा एणइयाणं ।

आनुगामिकादिचिन्तायां नैरयिकजघनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवै-मानिका अनुगामिका प्रतिपात्यवस्थिताऽवधयो न त्वनानुगामि-का वर्धमानदीयमानप्रतिपात्यनवस्थितावधयस्तथाभवस्वाज्ञा—व्यात् तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां त्वप्रधावधिरिति । प्रज्ञा० ३३ पद ।

(८) अवधिकेत्रप्रमाणं पनकजीवस्थावगाहना अग्निजीव-प्रमाणं च ।

अथवाऽवधिकेत्रप्रमाणमग्निचित्सुर्जाप्यकार एव प्रस्तावनामाह ।

ओहिस्म खेत्तमाणं, जहणमुक्कोसमज्झमं तत्थ ।

पाएण तदादीए, जं तेण जहन्नओ वोच्छं ।

अवधेर्यद्विषयजृत् क्षेत्रं तस्य मानं प्रमाणं जघन्यमुत्कृष्टं मध्यमं च भवति । तत्र प्रायो यद्यस्मादादौ प्रथमतस्तज्जघन्यं क्षेत्रं जयति । जघन्यक्षेत्रविषयावधिः प्रायेणादौ समुत्पद्यते । तेन का-रणेन जघन्यमेव क्षेत्रप्रमाणमादौ वक्ष्ये इति गाथापदार्थः । य-थाप्रतिज्ञातमेवाह ।

जावइया तीसमया-हारगस्स समुहस्स पणगजीवस्स ।

ओगाहणा जहन्ना, ओहीखेत्तं जहन्नं तु ॥

यावती यावत्प्रमाणा त्रीन् समयानाहारयतीति त्रिसमयाहार-कस्तस्य सूक्ष्मनामकमोदयात्सूक्ष्मस्तस्य पनकश्चासौ जीवश्च पनकजीवो वनस्पतिविशेषस्तदवगाहन्ते यस्यां प्राणिनः सावगाहना तनुरित्यर्थः । जघन्या सर्वस्तोका अवधेः क्षेत्रमव-धिकेत्रं जघन्यं सर्वस्तोकं तुशब्दोऽवधारणे तस्य चैवं प्रयोगः अवधेर्विषयजृत् क्षेत्रं जघन्यमेतावदेवेति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः । अथ सांप्रदायिकाश्चव्याख्यानपरं भाष्यम् ।

जो जोयणसाहस्सो, मच्छो नियए सरीरदेहस्मि ।

उयवज्जंतो पढमे, समए संखिवइ आयामं ॥

पतरमसंखिज्जंगुल-भागतणुं मच्छदेहवित्थिणं ।

वीए तइए सूइ, संखि वि उ होइ तो पणओ ॥

उववायाओ तइए, समए जं देहमाणमेयस्स ।

तप्पेयदव्वजायण-मोहिविखत्तं जहणं तं ॥

यो मत्स्यो योजनसहस्रो योजनसहस्रायामः स्वदेहस्यैव बाह-देशेऽनुत्पद्यमानः प्रथमे समये आयामं संक्रिपति । तं च संक्रिपन् प्रनरं करोतीतिशेषः । कथंनूतमित्याह (असंखेज्जंगुलजागत-गुंति) बाहुल्येनाद्भुतासंखेयजागसूक्ष्ममित्यर्थः । पुनरपि तत्कथं-नूतमित्याह । मत्स्यदेहविस्तीर्णशरीरान्तःसंबन्धत्वादूर्धाधस्तित्य-क्तयावात्मत्स्यदेहस्य विस्तरस्तावांस्तजीवप्रदेशप्रतरस्यापीत्य-र्थः । एवं चायामतो विष्कम्भतश्च मत्स्यशरीरपृष्ठत्वतुल्योऽद्भुता-

संख्येयजागवाहुल्यश्चायं प्रतरो जवतीत्येष प्रथमसमयव्यापारः। ननु च प्रथमे समये आयामं संक्षिपतीत्येतदेवोक्तं यथोक्तप्रतरकरणं तु कुतो व्रज्यत इति चेदुच्यते । अनन्तरे द्वितीयसमये तत्संक्षेपस्य भणनात्तस्य च करणपूर्वकत्वादिति “वीणसि सं-खिवि उ मि”त्यत्रापि संबध्यते ततो द्वितीयसमये तं प्रतरमुज्यतः संक्षिप्याद्बुद्धासंख्येयभागवाहुल्यं मत्स्यशरीरपृथुत्वायामां सूचिं करोतीत्यध्याहारः । अत्राप्यनन्तरतृतीयसमये सूचिसंक्षेपाजिधानात् तस्य च तत्करणापूर्वकत्वात् सूचीकरणमध्याहियते । (तर्हिपत्ति) ततस्तृतीयसमये तामपि सूचिं संक्षिप्याद्बुद्धासंख्येयभागमात्रावगाहनो भूत्वा निर्जीर्णमत्स्यजवायुरुदीर्णपरजवायुश्चाविग्रहगत्या मत्स्यशरीरस्यैवैकदेशे पनकः सूक्ष्मवनस्पतिजीवविशेषो जवति । अस्मादुत्पादसमयात् तृतीयसमये यद्देहमानमेतस्य पनकस्य तत्किमित्याह (ओहिखित्तं जहृषं तमिति) तज्जघन्यमवधेर्विषयजृतं क्षेत्रं किं स्वरूपं तत् क्षेत्रम् । छव्यभाजनं तस्यावधेर्ज्ञेयानि ग्राह्याणि यानि छव्याणि तेषां भाजनमाधारजृतमतेने तज्ज्ञेयद्रव्याधारत्वेनैव क्षेत्रमवधेर्विषय उच्यते । ननु साक्षात्तस्यामूर्तत्वादवधेस्तु मूर्त्तविषयत्वादिति एतन्नाथात्रयव्याख्यातार्थसंवादि चोक्तं वृद्धैः “ योजनसहस्रमानो, मत्स्यो मृत्वा स्वकायदेशे यः । उत्पद्यते हि सूक्ष्मः, पनकत्वेनेह स ग्राह्यः॥१॥ संहृत्य चायसमये, स ह्यायामं करोति च प्रतरम् । संख्यातीताख्याद्बुद्ध-विभागवाहुल्यमानं तु ॥ २ ॥ स्वकतनुपु-त्वमात्रं, दीर्घत्वेनापि जीवसामर्थ्यात् । तमपि द्वितीये समये, संहृत्य करोत्यसौ सूचिम् ॥ ३॥ संख्यातीताख्याद्बुद्ध-विभागविष्कम्भमानानिर्दिष्टम् । निजतनुपुथुत्वदैर्घ्यां, तृतीयसमये तु संहृत्य ॥ ४॥ उत्पद्यते च पनकः, स्वदेहदेशे स सूक्ष्मपरिणामः ॥ समयत्रयेण तस्या-वगाहना यावती भवति ॥ ५ ॥ तावज्जघन्यमवधे-रालम्बनवस्तुजाजनं क्षेत्रम् । इदमित्यमेव मुनिगण-सुसंप्रदायात्समवसेयम् ॥ ६ ॥ अत्र परः पृच्छति ।

किं मच्छोक्तिमहद्बो, किं तिसमयत्रयोदकीस वा सुहुमो ।

गहित्रो कीस व पणत्रो, किं व जहृषावगाहणत्रो ॥

किमिति मत्स्योऽतिमहान् गृह्यते । किं वा त्रिसमयाहारकः तृतीयसमये निजशरीरदेशोत्पत्तिमात्रो गृह्यते । किं वा सूक्ष्मः किमिति वा पनको जघन्यावगाहनको वा गृहीत इति ।

अत्रोत्तरमाह ।

मच्छो महद्बुकाउं, संखितो जो य तीहिं समएहिं ।

सो किर पयताविसेमे-ए सुहुमो व गाहणं कुणइं ॥

सएहयरासन्नयरो, सुहुमो पणत्रो जहृषदेहो य ।

सुबहुविसेसविशिष्टो, सएहयरो सव्वदेहेसु ॥

यो हि योजनसहस्रायामो महाकायो मत्स्यस्त्रिजिश्च समयैरात्मानं संक्षिपति । स किञ्च प्रयत्नविशेषादसि सूक्ष्मावगाहनं कुरुते नान्यः अनेन किमिति । मत्स्यो महान् गृह्यते । तृतीयसमयसंक्षिप्तश्चेत्येतस्योत्तरमदायि । दूरे च गत्वाऽन्यत्र यद्युपद्यते विग्रहेण च गच्छति तदा जीवप्रदेशाः किंचिद्विस्तरं यान्तीत्यवगाहना स्थूलतरा स्यादित्यविग्रहगत्या स्वशरीरदेश एवोत्पादित इत्येतत्स्वयमेव उच्यते । “कोसवासुहुमो” इत्यादेरुत्तरमाह “सणयरा” इत्यादि । शृङ्गादपि शृङ्गतरस्तावद्भवति कः पनकः कयंजृतः सूक्ष्मः जघन्यदेहश्च जघन्यावगाहनश्चेत्यर्थः । यस्तुतोऽर्थतात्पर्यमाह (सुबहु इत्यादि) “ जो जोयणसाह-स्सो ” इत्याद्युक्तप्रकारेण सुबहुविशेषणविशिष्टो गृह्यमाणपन-

कजीवः सूक्ष्मतरः सूक्ष्मतमश्च सर्वदेहेज्यो जवति इति । अथ किं त्रिसमयाहारक इत्यस्योत्तरमाह ।

पठमविर्ण अतिसएहो, जमइत्थूलो चउत्थयईसु ।

तइयसमयम्मि जोगो, गहित्रो तो तिसमयाहारो ॥

यस्मात्प्रथमद्वितीययोः समययोरतिसूक्ष्मो भवति । चतुर्थो-दिषु च अतिस्पृष्टः संपद्यते । तृतीयसमये तु योग्योऽतस्त्रिसमयाहारकग्रहणमिति । अत्र केषांचिन्मतमुद्भावयन्माह ॥

केई दो भससमया, तइओ पणगत्तणोववायम्मि ।

अह तिसमइत्रो आहा-रत्रो य सुहुमो य पणत्रो य ॥

उववाए चेव तत्रो, जहृषो न सेससमएसु ।

तो किर तदेहसमा, एमोहिखित्तं जहृषं तु ॥

त्रिसमयाहारकत्वविषये केचनाचार्या व्याचक्षते । यदुत द्वौ तावज्जघन्यस्य मत्स्यसंबन्धिनौ आद्यसमयौ गृह्येते । आयामसंहा-रप्रतरकरणलक्षणः प्रथमः सूचिं तु यत्र करोति स द्वितीयः । तृतीयसमयस्तु तां संक्षिप्य पनकत्वेनोत्पादो भवति । ततश्च त्रयः समया यस्यासौ त्रिसमयः अविग्रहेणोत्पत्तेराहारकश्च । एवं च सति प्रत्युतातिसूक्ष्मश्च पनकश्चायं सिद्धो जवति । तथा च स “ तिसमयाहारगस्स सुहुमस्स पणगजीवस्सेति ” निर्युक्तिकारवचनमाराधितं जवति । किंचेह यथा सूक्ष्मः सूक्ष्म-तरोऽसौ भवति । तथा कर्तव्यम् एतच्चास्मिन् व्याख्याने स वि-शेषं सिद्धयतीति दर्शयति (उववाए चेवेत्यादि) उत्पादसमय एव यतो यस्मात्तत्कोऽसौ पनकजीवो जघन्य इति । जघन्याव-गाहनो भवति । न शेषेषु समयेषु द्वितीयादिष्वीपमहत्वाज्जघन्यावगाहनाश्च निर्युक्तौ प्रोक्तास्ततोऽतिसूक्ष्मत्वसिद्धेस्तस्यानन्तरोक्तस्वरूपस्य देहस्तदेहस्तत्समानमेवमेतद् किंवावधिविषय-जृतं जघन्यं क्षेत्रं भवतीति । अत्र भाष्यगाथायामन्तरेणापि पूर्व-टीकाकारलिखितं प्रतिविधानमुच्यते । तच्चैवं न युक्तमिदं केषां-चिद्व्याख्यानं त्रिसमयाहारकत्वस्य पनकविशेषणत्वेनोक्तत्वान्म-त्स्यसमयद्वयस्य च पनकसमयत्वायोगाद्योऽपीत्यमपि जघन्याव-गाहनालाभलक्षणो गुण उद्भाव्यते । सोऽपि न युक्तो यस्मान्नेदाति-सूक्ष्मेणातिमहता वा किंचित्प्रयोजनं किं तर्हि योग्यो न यो-ग्यश्च स एव तद्वेतुभिर्दृष्टो यः प्रथमं जघन्यावगाहनस्तस्मिन्नेव भवे समयत्रयमाहारं गृह्णातीत्यलं विस्तरेणेति गाथानवकार्थः । तदेवमवधिविषयजृतस्य जघन्यक्षेत्रस्य परिमाणमुक्तमथोक्तकृ-स्य तदाह ।

सव्वबहुअगाणिजीवा, निरंतरं जत्तियं जरिज्जंसु ।

खेत्तं सव्वदिसागं, परमोही खेत्तनिदिच्छो ॥

सर्वेज्यो विवक्षितकावावस्थायिज्योऽनवजीवेज्य एव बहवः सर्वबहवः । न तु भूतभाविज्यो नापि च शेषजीवेज्यः कुतोऽसं-जवांद्वेति । अग्नयश्च ते जीवाश्च अग्निजीवाः सर्वबहवश्च ते अग्नि-जीवाश्च सर्वबहुभिर्जिजीवा निरन्तरं सततं नैरन्तर्येणेत्यर्थः । याव-दिति यत्प्रमाणं क्षेत्रमाकाशं वक्ष्यमाणविशिष्टसूचीरचनया र-चिताः सन्तो भूतवन्तो व्यासवन्तः कावजृतनिर्देशश्चाजितस्वा-मिकाल एव वक्ष्यमाणयुक्तया प्रायः सर्वबहवोऽनवजीवा भव-न्त्यस्यामवसर्पिण्यामित्यस्यार्थस्य व्यापनार्थः । इदं चानन्तरो-क्तविशेषणं क्षेत्रमेकदिशमपि भवत्यत आह (सव्वदिसागंति) सर्वदिशो यत्र तत्सर्वदिशम् अनेन वक्ष्यमाणन्यायेन सर्व-तः सूचीत्रमणप्रमितं तदाह । परमश्चासाववधिश्च परमावधिः

क्षेत्रमनन्तरव्यावर्णितं प्रभूतानवजीवप्रमितमङ्गीकृत्य निर्दिष्टः ।
प्रतिपादितो महामुनिभिः । ततश्चावधेः पर्यायेणैतावत्क्षेत्रमुत्कृ-
ष्टो विषयमित्युक्तं भवति । इति नियुक्तिगाथाकारार्थः । भावा-
र्थं तु सांप्रदायिकार्थप्रतिपादकज्ञाप्यमुखेन प्राप्यकार एवाह ॥

अवावाए सवा-सु कम्मज्मीसु जं तदारम्भा ।

सव्ववहवो मणुस्सा, हांति अजियजिणिंदकालम्मि ॥

अव्याघातेऽनलजीवोत्पत्तेर्महावृष्ट्यादिव्याघाताभावे सर्वासु
समस्तभरतैरावतविदेहणलक्षणसु पञ्चदशसु कर्मभूमिषु सर्व-
वहवो वादराग्निजीवा भवन्ति । इति प्रक्रमाद्वच्यते । किमविशेषे-
ण सर्वदैव एतास्वेते भवन्ति नेत्याह । अजितजिनेन्द्रकावे अजि-
तजिनेन्द्रस्योपलक्षणत्वादवसर्पिण्या द्वितीयतीर्थङ्करकावे इ-
त्यर्थः । किमिति तत्रैते वहवो भवन्तीत्याह । (जमित्यादि)
यद्यस्मात्तदारम्भात्तेषां वादराग्निजीवानां संधुकृणज्वाहनाद्या
रम्भपराः सर्ववहवः सर्वेभ्योऽप्यतीतानागतेभ्यो वहवः प्रचुरा
गर्जजमनुष्याः स्वजावादेवेति आह । किमेतैरेव वादराग्निजीवैः
सर्ववह्वग्निजीवपरिमाणं पूर्यते । आहोश्वित् सूक्ष्माग्निभिः सह
यदि तैः सह तदा ते अविशिष्टा अपि गृह्यन्ते । आहोश्वित्कवि-
देव विदिष्टा इत्याह ॥

उक्कोसया य सुहमा, जया तथा सव्ववहुगमगणीणं ।

परिमाणं संजवओ, तं छट्टा पूरणं कुणइ ॥

उत्कृष्टाश्च सूक्ष्माग्निजीवाः स्वजावत एव कथमपि यदा संज-
वन्ति । तदैवैतैर्यादराग्निजीवैः सह सर्ववह्वग्निजीवानां परिमा-
णं भवति । इदमत्र हृदयम् । अनन्तानन्तास्ववसर्पिणीषु मध्ये
स एव कश्चिद्धि तीर्थकरकावो गृह्यते । यत्र सूक्ष्माग्निजीवा उ-
त्कृष्टपदिनः प्राप्यन्ते । ततश्चैतैर्यादरैः सूक्ष्मैश्चाग्निजीवैरुत्कृष्टपदि-
भिर्मिलितैः सर्ववह्वग्निजीवानां परिमाणं भवति । तच्च संभवमात्र-
माश्रित्य बुद्ध्या षोढा पदप्रकाररचनया व्यवस्थाप्यन्ते । ततश्च
बहुतरक्षेत्रपूरणं करोति तत्र पञ्चानादेशाः । पष्ठः धुतादेश
इति एतदेवाह ।

एकैकागासपए-से जीवरयणाए सावगाहे य ।

चउरं संपरणपरं, सेह्ठीछट्टो सुयाएसो ॥

तैः सर्वैर्यग्निजीवैः समचतुरस्रो घनो द्विजैः स्थाप्यते । क-
थमित्याह । एकैकाकाशप्रदेशे एकैकाग्निजीवरचनया स्वावगाहे च
देहासंख्येयाकाशप्रदेशलक्षण एकैकाग्निजीवरचनयेति । अत्र-
स्थापना ।

०	०	०
०	०	०
०	०	०

एतेषां नवानामग्निजीवानां प्रत्येकमे-
कैकाकाशप्रदेशैर्व्यवस्थापितानामध-
स्तादुपरिष्ठाचान्योऽपि न-

०	०	०
०	०	०
०	०	०

व २ जीवा इत्यमेव स्थाप्यन्ते । एष कल्पनया
सप्तविंशत्या सद्भावतस्वसंख्येयैर्यग्निजीवैरेकैका-
काशप्रदेशव्यवस्थापितैर्घनो मन्तव्यः । द्वितीयोऽपि घन इत्यमे-
व उच्यते । केवलमिहासंख्येयाकाशप्रदेशे एकैकजीवो व्यवस्था-
प्यते । एवमेकैकाकाशप्रदेश एकैकजीवस्थापनया असंख्येयप्र-
देशात्मकस्वावगाहस्थापनया च प्रतरोऽपि द्विजैः । सूचिरपि द्वि-
भेदा तत्र घनप्रतरपक्षत्रतुर्भेदः । पञ्चमश्चैकाकाशप्रदेशस्थापि-
तैकैकजीवलक्षणसूचिपक्षोऽपि न ग्राह्यो दोषद्वयानुपज्ञात् । तथा
हि पञ्चविधयाऽप्यनया स्थापनया स्थापिता अग्निजीवाः पद्व-
पि दिद्ववधिक्षानिनोऽसत्कल्पनया भ्राम्यमाणाः स्तोकेमेव के-
त्रं स्पृशन्तीत्येको दोषः । एकैकाकाशप्रदेशे एकैकजीवस्थापना-
यामागमविरोधश्च द्वितीयदोषः । असंख्येयाकाशप्रदेशानन्त-

रेणागमे जीवावगाहनिषेधादसत्कल्पनया प्रदेशावगाहोऽप्यस्त्विति चेन्नैवं कल्पनापि सति संभवेऽविरोधित्वेव कर्तव्या । किं वि-
रोधेनेत्यालोच्यह (उद्योसुयाएसोत्ति) असंख्येयाकाशप्रदेश-
लक्षणस्वावगाहे पङ्क्यामेकैकजीवस्थापनेन यः सूचिलक्षणः पष्ठः
पक्षोऽयं श्रुते आदिष्टत्वाद्ग्राह्यः शेषास्तु पञ्चानादेशाः सम्भवोपद-
र्शनमात्रेणोक्तत्वात्परिहार्यः इयं हि यथोक्तसूचिरैकैकजीवस्था-
संख्येयाकाशप्रदेशावगाहे व्यवस्थायितत्वाद्वहुतरं क्षेत्रं स्पृश-
तीत्येको गुणः अवगाहविरोधाभावस्तु द्वितीयः । ततश्चाग्निजि-
वसूचिरवधिक्षानिनः पद्वपि दिद्ववसत्कल्पनया भ्रामिता सती
अलोके लोकप्रमाणान्यसंख्येयस्वरूपानि स्पृशत्यत एतावदुत्कृष्ट-
क्षेत्रमवधेर्विषय इत्युक्तं भवतीत्यादि स्वयमेव वक्ष्यतीति । अ-
त्र कश्चिदाह ।

घणपयरसेहिगणियं,

ननु तुल्लं चिय विगप्पणा कीस ।

बट्टा कीरइ जसइ,

पुरिसपरिवेवओ भेओ ॥

नन्येकैकाकाशप्रदेशावगाहजीवघनप्रतरश्रेण्याक्रान्ताकाशप्रदे-
शानां संख्यारूपं गणितं तुल्यमेव तथाऽसंख्येयाकाशप्रदेशाव-
गाहजीवघनप्रतरश्रेण्याक्रान्ताकाशप्रदेशानामपि गणितं स्थाने
परस्परं तुल्यमेव । तथा हि । यावत् एवैकैकाकाशप्रदेशावगा-
हानां जीवानां घनाकाशप्रदेशानाक्रामति प्रतरोऽपि तेषां ता-
वत् एव नाक्रामति सूचिरपि तेषां तावत् एव तान् स्पृशति ।
संवृत्तप्रसारितनेत्रपट्टाक्रान्ताकाशप्रदेशावदित्थेवमसंख्येयाका-
शप्रदेशावगाहजीवघनप्रतरश्रेण्याक्रान्ताकाशप्रदेशानामपि स्व-
स्थाने गणिततुल्यता भावनीयेत्यतोऽवगाहभेदद्वयभिन्नो घन ए-
वास्तु । प्रतरो वा सूचिर्वेति । षोढा तु विकल्पना पदभेदानां
कल्पनं किमिति । क्रियते न युक्त्यमित्यभिप्रायः । अत्र सूचि-
राह । ज्ञायते उत्तरं किमित्याह । (पुरिसपरिवेवओ भेओत्ति)
अस्यस्याः पङ्क्तिधकल्पनायाः जेदः कथमित्याह । पुरुषपरिकेपतः
इदमुक्तं भवति नेह घनायक्रान्ताकाशप्रदेशानां संख्यासमत्वविष-
यत्वे चिन्त्ये । इति किं तर्हि घनादीनां मध्याद्यः कश्चिच्छ्रवणाविशे-
षोऽवधिक्षानिनः सर्वासु दिक्षु भ्रम्यमाणो बहुतरं क्षेत्रं स्पृशति स
एवैह ग्राह्यः । एवं च सत्यस्यमीषां भेदस्तथा होकैकप्रदेशाव-
गाहजीवघनो भ्रम्यमाणो यावत्क्षेत्रं स्पृशति । तस्मादसंख्येयप्रदे-
शावगाहजीवघनोऽसंख्येयगुणं स्पृशति । ततोऽप्येकैकप्रदेशावगा-
हजीवप्रतरोऽसंख्येयगुणं, तस्मादप्यसंख्येयप्रदेशावगाहजन्तुप्र-
तरोऽसंख्येयगुणं, ततोऽप्येकैकप्रदेशावगाहजीवसूचिरसंख्येय-
गुणं, तस्मादप्यसंख्येयाकाशप्रदेशावगाहैकैकाग्निजीवसूचिरवधि-
क्षानिनः सर्वासु दिक्षु भ्रम्यमाणा असंख्येयगुणं क्षेत्रं स्पृशति ।
तच्चालोके लोकप्रमाणान्यसंख्येयाकाशस्वरूपानि । अत एव ता-
वदवधिरुत्कृष्टक्षेत्रविषय इत्युक्तमेवार्थं प्राप्यकारः प्राह ।

निययावगाहणागि-जीवसरीरावली समं तेषां ।

भामिजइ ओहिआ-णि देहपज्जतओ साइ ॥

अइगंतूण अलोगं, लोगागासप्पमाणमिच्छाइ ।

उाई व असंखेज्जा-ई इमो हि रेत्तमुक्कोसं ॥

निजका आत्मीया एकैकस्यासंख्येयप्रदेशात्मिकाऽवगाहना
येषां तानि-तथा तानि च तानि अग्निजीवशरीराणि च तेषाम-
वली पङ्क्तिः । सूचिरवधिक्षानिनो देहपर्यन्तात्समन्तात्सर्वासु

दिक्षु बुद्ध्या भ्राम्यति । स चालोकाद्वोकप्रमाणमात्राण्यसंख्येयान्या
काशखण्डानीति गम्यते । अतीत्य गत्वा स्पृष्ट्वा वा इति तिष्ठत्यु-
परमते । इदमवधेरुक्तप्रक्षेत्रविषय इति । आह । ननु रूपिद्रव्याण्ये-
वावधिः पश्यतीति । गीयते क्षेत्रं त्वमूर्तत्वात्कथं तद्विषय इत्याह ।

सामर्थ्यमेतमेयं, जई दद्वं हविज्ज पिच्छेज्ज ।

न य तं तस्य चिद्धज्जओ-सो रुविनिबंधनो भणिओ ॥

यदवधेरेतावत्क्षेत्रं विषय उच्यते । तदेतत्तस्य सामर्थ्यमात्रमेव
कीर्त्यते । कोऽर्थ इत्याह । यद्येतावत्क्षेत्रे द्रष्टव्यं किमपि नवेत्तदा
पश्येदवधिज्ञानी न च तद् द्रष्टव्यं तत्रालोके समस्ति । यतोऽयमव-
धिस्तीर्थकरणधरैः रूपिद्रव्यनियन्धनो जणितः । तच्च रूपिद्रव्य-
मवधेः नास्त्येवेति आह । यद्येवं लोकप्रमाणोऽवधिर्भूत्वा यस्य
पुरतो विशुद्धिचशतो लोकाद्बहिर्दृष्ट्याज्ञावात् इत्याशङ्क्याह ।

वर्द्धतो उण वोहि, लोयत्थं चेव पापइ दव्वं ।

सुहुमपरं सुहुमपरं, परमोही जाव परमाणुं ॥

लोकात्पुनः बहिर्विशुद्धिचशार्द्धमानोऽवधिर्लोकस्थमेवाधिक-
तरं च पश्यति । कथं नूनं सूक्ष्मं सूक्ष्मतरं सूक्ष्मतरं च । याव-
त्परमावधिः सर्वसूक्ष्मं परमाणुमपि पश्यतीति तदृक्तेस्तात्त्विकं
फलमिति । अवधेः तु लोकप्रमाणसंख्येयत्वं खण्डेषु द्रव्यदर्श-
नसामर्थ्यमेव तस्येति । अन्यकर्तृक्यां प्रक्षेपगाथा सोपयोगेति
च व्याख्यातेति । तदेवं जघन्यमुत्कृष्टं वाऽभिहितमवधेर्विषयभू-
तं क्षेत्रमेतस्माच्चान्यत्सर्वं विमध्यममिति सामर्थ्यात् गम्यत
एव । केवलं यद्यत्र विमध्यमे क्षेत्रविशेषे कावमानं भवति ।
यावति च कात्रे यद्विमध्यमे क्षेत्रं भवतीति तदभिधत्तुः
प्रस्तावनामाह ।

जणियं जहणमुक्को-सयं च खेत्तं विमज्जिमं सेसं ।

एयस्स कालमाणं, वोच्छं जं जम्मि खेत्तम्मि ॥

गतार्थैव । नवरमुपलक्षणवादिह यावति कात्रे यद्विमध्यमं
क्षेत्रं भवतीत्यभिधास्यत इति द्रष्टव्यमिति गाथानवकार्थः ।

यथा प्रतिज्ञातमेवाह ।

अंगुलमावलियाणं, जागमसंखिज्ज दोसु संखेज्जा ।

अंगुलमावलियंतो, आवलिया अंगुलपुहुत्तं ॥

हत्थम्मि मुहुत्तंतो, दिवसंतो गाउयम्मि वोधव्वो ।

जोयणदिवसपुहुत्तं, पक्खंतो पक्खीसाओ ॥

जरहम्मि अफ्फमासो, जंबुहीवम्मि साहिओ मासो ।

वासं च मणुयलोए, वासपुहुत्तं व रुयगम्मि ॥

अङ्गुलं क्षेत्राधिकारात् प्रमाणाङ्गुलं गृह्यते । अवध्यधिकारा-
दुच्चयाङ्गुलमिति च केचिदिति । असंख्येयसमयसंघाता-
त्मकः कालविशेष आवलिका । अङ्गुलं चावलिका चाङ्गुलाव-
लिके तयोरङ्गुलावलिकयोर्भागमसंख्येयम् पश्यत्ववधिज्ञानी
एतदुक्तं भवति । क्षेत्रमङ्गुलासंख्येयभागमात्रं पश्यन् कालत
आवलिका असंख्येयमेव भागं पश्यत्यतीतप्रनागतं चेति क्षे-
त्रकालदर्शनं सोपचारेणोच्यते । अन्यथा हि क्षेत्रव्यवस्थितानि
दर्शनयोग्यानि द्रव्याणि तत्पर्यायाश्च विवक्षितकालान्तर्वर्तिनः
पश्यत्ववधिर्न तु क्षेत्रकालौ मूर्तद्रव्यालम्बनत्वात्तस्येति ।
एवमुत्तरत्रापि सर्वत्र द्रष्टव्यम् । क्रिया चेह गाथात्रयेणाध्या-

हारा दृश्यते (दोसु संखेज्जति) द्वयोरङ्गुलावलिकयोः संख्येयो
भागौ पश्यति । अङ्गुलसंख्येयभागमात्रं पश्यन्नावलिकायाः
संख्येयमेव भागं पश्यतीत्यर्थः । (अंगुलमावलियंतोति) अ-
ङ्गुलं पश्यन् क्षेत्रतः कालतः आवलिकान्तर्भिन्नामावलिकां
पश्यतीत्यर्थः । (आवलिया अंगुलपुहुत्तं) कालतः आव-
लिकां वीक्ष्यमाणः क्षेत्रतोऽङ्गुलपृथक्त्वं पश्यति । पृथक्त्वं च
समयपरिभाषया द्विप्रभृत्या नवभ्यः सर्वत्र द्रष्टव्यमिति (हत्थं-
मि मुहुत्तंतोति) क्षेत्रतो हस्तप्रमाणक्षेत्रविषयोऽवधिः कालतो
मुहूर्तान्तर्भिन्नं मुहूर्तं पश्यतीत्यर्थः (दिवसंतो इत्यादि) काल-
तो दिवसान्तर्भिन्नं दिवसं वीक्ष्यमाणः क्षेत्रतो गव्यूतवि-
षयो बोद्धव्यः (जोयणदिवसपुहुत्तं) योजनक्षेत्रविषयोऽ-
वधिः कालतो दिवसपृथक्त्वं पश्यति (पक्खंतो इत्यादि)
कालतः पद्मान्तर्भिन्नं पक्षं पश्यन् क्षेत्रतः पञ्चविंशतियोजनानि
पश्यति (भरहम्मि इत्यादि) भरतक्षेत्रविषयोऽवधौ कालतोऽ-
र्द्धमासस्तद्विषयत्वेन बोद्धव्यः । जम्बुद्वीपविषये तु साधिको
मासः अर्धतृतीयद्वीपसमुद्रलक्षणे मनुष्यलोके तु वर्षं संव-
त्सरः रुचकाख्यबाह्यद्वीपविषयेऽवधौ वर्षपृथक्त्वं तद्विषयत्वेना-
वगन्तव्यम् । वर्षसहस्रमित्यन्ये । इति निर्युक्तिगाथात्रयार्थः ।
अथ भाष्यम् ।

खेत्तमसंखेज्जंगुल-जागं पासत्तमेव कालेण ।

आवलियाए जागं नूयमणागयं च जाणाइ ॥

तत्थेव य जे दव्वा, तेमि चिय जेहवन्निपज्जाया ।

इय खेत्ते कालम्मि य, जोएज्जा दव्वपज्जाए ॥

संखेज्जंगुलभाए, आवलियाए विमुणइ तइ जागं ।

अंगुलमिह पेच्छंतो, आवलियंतो मुणइ काज्जं ॥

आवलियं मुणमाणो, संपुसं खेत्तमंगुलपुहुत्तं ।

एवं खेत्ते कात्रे, कात्रे खेत्तं च जोएज्जा ॥

गतार्था एव । नवर “मणागयं” चेत्यनागतम् । आह । नन्वमूर्तौ
क्षेत्रकालौ कथमवधिः पश्यति । मूर्तालम्बनत्वात्तस्येत्याह ।
(तत्थेव ये इत्यादि) इदमत्र हृदयम् । अङ्गुलासंख्येयभागादिकं
क्षेत्रं पश्यतीति कोऽर्थस्तत्रैवेतावति क्षेत्रप्रस्तुतावधिदर्शनयो-
ग्यानि पुद्गलद्रव्याणि तान्येवास्मी पश्यति । आवलिकासंख्येय-
भागादिकं कालं पश्यतीत्यत्रापि च कोऽर्थस्तेषामेव पुद्गलद्र-
व्याणां ये प्रस्तुतावधेर्दर्शनयोग्याः पर्यायास्तान् भूतेऽनागते
चेतावति कालेऽस्मी वीक्ष्यते । इत्येवं सर्वत्र क्षेत्रे काले चाव-
धेर्विषयत्वेनोक्तम् । यथासंख्यं क्षेत्रगतानि योग्यरूपिद्रव्याणि
कालगतान्तर्धोग्यास्तत्पर्यायानां योजयेत् । क्षेत्रकालौ तु मन्दाः
क्रोशन्तीत्यादिभ्यामेनोपचारत एवोच्येते । इति भाष्यगाथा-
चतुष्टयार्थः ।

संखेज्जम्मि उ काले, दीवसमुदा वि होंति संखेज्जा ।

कालम्मि असंखेज्जा, दीवसमुदा वुज्जइयव्वा ॥

संख्यायत इति संख्येयः स च संवत्सरमासादिरूपोऽपि
भवत्यतस्तु शब्दो विशेषणार्थः कृतः । किं विशिनष्टि । संख्ये-
योऽत्र वर्षसहस्रात्परतो गृह्यते । अत एव पूर्वगाथायां “वास-
सहस्सं व रुयगमिति” पाठान्तरं तस्मिन् वर्षसहस्रात्परतो व-
र्तिनि संख्येये कालेऽवधिविषयप्राप्ते सति क्षेत्रतस्तस्यैवावधे-

विषयतया द्वीपसमुद्रास्तेऽपि भवन्ति संख्येयाः । अपिशब्दा-
न्महानेकोऽपि तदेकदेशोऽपि उच्यते । काले संख्येये पल्योपमा-
दिलक्षणेऽवधिविषयं सति तस्मै वा संख्येयकालपरिच्छेदक-
स्यावधिः क्षेत्रतः परिच्छेदकतया द्वीपसमुद्राश्च भक्तव्या
विकल्पयितव्याः । कदाचिदसंख्येयाः यदिह कस्यचिन्मनुष्य-
स्यासंख्येयद्वीपसमुद्रविषयोऽवधिरूपयते । कदाचित् महान्तः
संख्येयाः कदाचित्त्वतिमहानेकः कदाचित्तु तदेकदेशोऽपि स्वयं-
भूरमणतिरश्चोऽवधिर्ह्ययः स्वयंभूरमणविषयमनुष्यवाह्याव-
धिर्वा योजनापेक्षया तु सर्वपक्षेषु असंख्येयमेव क्षेत्रं द्रष्टव्य-
मिति निर्युक्तिगार्थः । अथ भाष्यम् ।

कात्रे असंख्येय दी-वसागराखुडुया असंख्येजा ।

नयणिजा य महद्वा, खेत्तं पुण तं असंख्येजा ॥

गतार्थेय । एवं तावत्परिस्थूयन्यायमङ्गीकृत्य क्षेत्रवृद्धौ कात्रवृ-
द्धिरनियता कालवृद्धौ तु क्षेत्रवृद्धिर्नवत्येवेति प्रतिपादितम् । सां-
प्रतं छव्यक्षेत्रकात्रजावापेक्षया यदृद्धौ यस्य वृद्धिर्भवति । य-
स्य वा न जवत्यमुमर्थे प्रतिपादयन्नाह ॥

काले चउणहवृद्धी, कात्रो जइयवखेत्तवृद्धीए ।

वृद्धीए दव्वपज्जव-जइअव्वा खेत्तकात्राओ ॥

कात्रे अवधिगोचरे वर्धमाने सतीति गम्यते (चउणहवृद्धीति)
नियमात्क्षेत्रादीनां चतुर्णामपि वृद्धिर्भवति । कात्रात्सूक्ष्मसूक्ष्मत-
रसूक्ष्मतमत्वात् क्षेत्रद्रव्यपर्यायाणाम् । तथाहि कालस्य सम-
येऽपि वर्धमाने क्षेत्रस्य प्रच्युतप्रदेशा वर्धन्ते । तदृद्धौ चावश्यं-
जाविनी छव्यवृद्धिः प्रत्याकाशप्रदेशं देशद्रव्यप्राचुर्याद्भव्यवृद्धौ
च पर्यायवृद्धिर्नवत्येवेति प्रतिषेधं पर्यायबाहुल्यादिति । यद्येवं
कात्रे वर्धमाने शेषस्य क्षेत्रादित्रयस्य वृद्धिर्भवतीत्येवमेव वक्तु-
मुचितं कथं चतुर्णामप्ययुक्तम् । सत्यं किंतु सामान्यवचनमेतत्
तथाहि । देवदत्ते भुज्जाने सर्वमपि कुटुम्बं जुक्के इत्यादि । अन्यथा
ह्यत्रापि देवदत्ताच्चेपमपि कुटुम्बं जुक्के इति वक्तव्यम् स्यादित्यदो-
षः (कात्रो भइयव्वा खेत्तवृद्धीएति) क्षेत्रस्यावधिगोचरस्य ।
वृद्ध्यावधिक्षेपे सति कात्रो भक्तव्यो विकल्पनीयो वर्धते वा न
वा प्रभृते क्षेत्रवृद्धिगते वर्धते कालो न स्वल्प इति ज्ञावः । अ-
न्यथा हि यदि क्षेत्रस्य प्रदेशादिवृद्धौ कात्रस्य नियमेन समया-
दिवृद्धिः स्यात्तदाक्षेत्रमात्रादिकेऽपि वर्धिते क्षेत्रकालस्यासंख्येया
वत्सर्पिण्यवसर्पिण्या वृद्धेरस्तथा च वक्ष्यति (अंगुलसेढीमत्ते,
उसपिणीओ असंख्येज्जति) ततश्च आचक्षिकया “अंगुलपुहुस-
मि” त्यादि सर्वं विरुध्येत । तस्मात् क्षेत्रवृद्धौ कालवृद्धिर्भज-
नीयैव । द्रव्यपर्यायास्तु तदृद्धौ नियमावृत्तं पवति स्वय-
मेव दृश्यमिति (वृद्धीए दव्वपज्जवेत्यादि) द्रव्यपर्याययोर्वृद्धौ
सत्यां क्षेत्रकात्रौ प्रक्तव्यौ विकल्पनीयौ वर्धते वा न वा । त्या-
हावस्थितयोरपि क्षेत्रकात्रयोस्तथा शुभाध्यवसायतः क्षयोपश-
मवृद्धौ छव्यं वर्धते एव तदृद्धौ च पर्यायवृद्धिरवश्यं प्रावि-
न्येव प्रतिषेधं पर्यायानन्त्या जघन्यतोऽपि वैकैकद्रव्यादप्यवधेः
पर्यायचतुष्टयज्ञाभादिति । पर्यायवृद्धौ च छव्यवृद्धिर्जात्या प्र-
वृत्तिरिति वा न वेति स्वयमेव द्रष्टव्यम् । अवस्थितेऽपि हि छव्ये त-
थाविधक्तयोपशमवृद्धौ पर्याया वर्धन्ते इति निर्युक्तिगार्थः ।

अथ भाष्यम् ।

काले पवहमाणे, सव्वे दव्वादओ पवहति ।

खेत्ते कात्रो जइओ, वहति उ दव्वपज्जाया ॥

नयणाए खेत्तकात्रा, परिवहन्तेसु दव्वभावसु ।

दव्वे वहइ भावो, जावे दव्वं तु नयणिज्जा ॥

छे अपि व्याख्यातार्थः । अत्रोत्तरगाथासंबन्धनार्थं विनयमुखेन
प्रश्नं कारयति ।

अण्णोसुनिवप्पाणं, जहणयार्इणखित्ताज्जाणं ।

समयप्पएसमाणं, किं तुह्मं होज्ज हीणहियं ॥

अन्योन्यनिवृत्तयोर्जघन्यादिरूपयोः क्षेत्रकात्रयोः समयप्रदेश-
मानं किं तुह्यं भवेद्धीनमधिकं वेति । इदमुक्तं भवति । “अंगु-
लमावलियाणंतागमसंख्येज्जत्यादि” ना ग्रन्थेन परस्परसंबन्धवे-
नावधिविषयतया प्रोक्तयोर्जघन्ययोर्मध्यमयोस्तुष्टयोश्च क्षेत्रका-
लयोः संबन्धिनां प्रदेशानां च समयानां संख्यामाश्रित्य यन्मानं
तत्परस्परं किं तुल्यमधिकं हीनं वा भवेदिति प्रश्नः । अत्रोच्यते
सर्वत्र प्रतियोगिनः खट्वावलि कासंख्येयजागादेः कात्रादसंख्ये-
यगुणमेव क्षेत्रं यतः प्राद ।

सुहुमो य होइ कालो, ततो सुहुमयरं हवइ खेत्तं ।

अंगुलसेढीमिच्चे, उसपिणीओ असंख्येज्जा ॥

सूक्ष्मस्तावत्कात्रो जवति यस्मादुत्पन्नप्रशतजने प्रतिप्रजनेदम-
संख्येयाः समया वगन्तीत्यागमे प्रतिपाद्यते । न चातिसूक्ष्मत्वेन
ते पृथग्विभाव्यन्ते । तथापि ततः कात्रात्सूक्ष्मतरं भवति । क्षेत्रं य-
स्मादङ्गुलत्रेणिमात्रे क्षेत्रे प्रतिप्रदेशं समयगणनया प्रतिप्रदेश-
परिमाणमवसर्पिण्याऽसंख्येयास्तार्थिकुद्धिरुक्ताः । इदमुक्तं भवति
अङ्गुलत्रेणिमात्रे क्षेत्रे यः प्रदेशराशिः स प्रतिसमं प्रदेशापहा-
रेणापहिद्यमाणोऽसंख्येयावसर्पिणीभिरपद्वियते । इति निर्युक्ति-
गार्थः ।

अथ भाष्यम् ।

खेत्तं वहुयरमंगुल-सेढीमिच्चे पएसपरिमाणं ।

जमसंख्येज्जामप्पिणि, समयसमं थोवओ कालो ॥

गतार्थेय आह । ननु कात्रात् क्षेत्रं सूक्ष्ममित्यवगतम् । क्षेत्रात्
छव्यजावौ कथंच्यताविति । कथ्यतामित्याशङ्क्य कात्रात् क्षेत्र-
व्यजावानां ययोत्तरं सूक्ष्मत्वोपदर्शनार्थमाह ।

कालो खित्तं दव्वं, भावो य जहुत्तरं सुहुमभेया ।

थोवा असंखाणंता, संखाइजमोहि तिसयम्मि ॥

कालादयो यथोत्तरं सूक्ष्ममेदाः समनुमीयन्ते । कुतो यतः स-
र्वत्रावधिविषयस्वप्रतियोगिक्षेत्राद्यपेक्षया स्तोत्रः कात्रो जणितः ।
ततः क्षेत्रमसंख्येयगुणं ततोऽपि द्रव्यमनन्तगुणं पर्यायास्तु “दव्वा-
ओ संखेजे, संखेजाये विपज्जेव बहइ” इति वचनात् । दव्वाद-
संख्येयगुणावेति । एतदेव व्यक्तीकृत्य ज्ञाययति ।

सव्वमसंखेज्जगुणं, कात्राओ खेत्तमोहि तिसयम्मि ।

अवरोप्परसंवच्चं, समयप्पएसप्पमाणेणं ॥

खेत्तप्पएसंहितो, दव्वमनंतगुणियं पएसंहिं ।

दव्वेहितो भावो, संखगुणो संखगुणिओ वा ॥

गाथाद्वयमपि गतार्थम् । नवरं यस्मात्सर्वमप्यङ्गुलासंख्येयजागा-
दिकं क्षेत्रं प्रदेशैरावलि कासंख्येयभागादेः कात्रादेस्तत्समयाना-
श्रित्यासंख्येयगुणमवधिविषये प्रोक्तम् । क्षेत्रप्रदेशेऽन्यस्तद्रव्यं प्र-
देशैरनन्तगुणमित्यादि । तस्मात्कात्रादयः स्तोकादितया अनुमेया
इति । अथ पूर्वोक्तस्य निर्गमनार्थमुत्तरस्य च प्रस्तावनामाह ।

जणियं खेत्तपमाणं, तम्हाणमियं भाणामि दव्वमओ ।

तं केरिसमारंभे, परिणित्थणे वि मज्जेव ॥

भणितं जघन्यादिजेदं त्रिविधमवधिकेत्रप्रमाणम् । विशेषः ।

(ए) अवधिविषयस्य छव्यस्य मानम् ।

सांप्रतं तस्य जघन्यादिभेदस्य क्षेत्रस्य यदङ्गुलासंख्येयभागादिकं मानं तेन मितं परिच्छिन्नं छव्यमत ऊर्ध्वं भणामि । छव्यावस्थानापेक्षमेव क्षेत्रस्य ज्ञानात् । अन्यथा हि भूतविषये अवधौ प्रकान्ते किमभूतं क्षेत्रभणनेनेति ज्ञातः । तच्च छव्यमारम्भे प्रस्तावने कीदृशमवधेर्विषयो भवति । परिनिष्ठानेऽवस्थाने विमध्ये वा कीदृशमित्येवं भणामि । इति गाथापञ्चकार्थः । स्वप्रतिज्ञातमेवाह ।

तेयाभासादव्वाण-मंतरा एत्थ लभइ पडवओ ।

गुरुलहुआ गुरुलहुयं, तं पि य तेणावतिडाई ॥

तैजसं च भाषा च तैजसभाषे तयोर्द्व्ययाणि तेषां तैजसजाषा-
ख्याणामन्तरादपान्तरात्वे (एत्थत्ति) अत्रान्यदेव तदयोग्यं
छव्यं लभते पश्यति । प्रस्थापकोऽवधिज्ञानप्रारम्भकोऽवधिप्रति-
पातीति यावत् । किं विशिष्टं तदित्याह । गुरुलघ्वगुरुलघु वेति ।
गुरुलघुपर्यायोपेतं गुरुलघु, अगुरुलघुपर्यायोपेतं त्वगुरुलघ्विति ।
तत्र तैजसद्रव्यासन्नं गुरुलघुभाषाख्यासन्नगुरुलघ्विति । तदपि
चावधिज्ञानं तदावरणोदयात्प्रतिपतत्तेनैवोक्तस्वरूपद्रव्येणोपल-
ब्धेन सता निष्ठां याति प्रतिपततीत्यर्थः । अपि शब्देन चैतज्ज्ञाप-
यति प्रतिपातित्यवधिज्ञानेऽयं न्यायो न चेतदवश्यं प्रतिपतत्ये-
वेति निर्युक्तिगाथार्थः ।

अथ भाष्यम् ।

पडवओ नामावहि, नाणस्सारंजओ तयाईओ ।

उजया जोगं पेच्छइ, तेयाजासंतरे दव्वं ॥

गुरुलघुतेयासन्नं, जासासणमगुरुं च पासेज्जा ।

आरंजे जं दिट्ठं, ददूणं पडइ तं चेव ॥

गाथाद्वयमपि गतार्थम् । नवरं नामेति शिष्यामन्त्रणेतैजसद्रव्या-
सन्नं गुरुलघुजाषाख्यासन्नं त्वगुरुलघुपश्येदिति । तैजसजाषाद्र-
व्याणामन्तरे तद्योग्यं छव्यं पश्यतीत्युक्तम् । अतो विनयेः पृच्छति ।

तेयाभासाजोगं, किमजोगं वा तयंतराले जं ।

ओरालियाइतणुव-गणाकम्मणं तयं सज्जं ॥

यस्यैजसशरीरजाषाया योग्यमुचितं छव्यमयोग्यं वा तदन्त-
रात्वे यदुक्तं तर्किकतमस्वरूपं कियत्प्रदेशं वेति । कथ्यतामत्रो-
च्यते । हन्त ? परमाणुपञ्चक्यादि स्क्वयोपचयादौ नारका-
दिशरीरवर्गणाप्ररूपणक्रमेणैव तत्साध्यं प्ररूपयितुं शक्यं नान्य-
था इत्यर्थः । विशेषः । (वगणाशब्दे शरीरवर्गणादि प्ररूपणा)

प्रकृतं स्मरयन्नाह ।

जणियं तेयाजासा, विमज्जदव्वावगाहपरिमाणं ।

ओहिन्नाणारंभो, परिनिष्ठाणं च तं जेसु ॥

तदेवं भणितं प्रतिपादितं किमित्याह । तैजसजाषयोर्विमध्ये
अन्तराले यानि तद्योग्यद्रव्याणि तेषामवगाहपरिमाणमुपलक्ष-
णत्वादनन्तरपरमाणुप्रचितस्क्वन्धात्मकत्वादिकं तत्स्वरूपं चोक्तं
येषु छव्येषु किमित्याह । येष्ववधिज्ञानस्यारम्भः प्रथमोत्पत्तिव-
क्षणः परिनिष्ठानं च इति पतनं तत्समयप्रसिद्धं येषु हृदमुक्तं
भवति । “ तेयाभासादव्वाणमंतरा एत्थ लभइ पडवओ ” इ-
त्युपजीव्य पूर्वं विनयेन पृष्ठं तैजसजाषापान्तरात्वे यद्योग्यं छव्यं
तत्कतमस्वरूपं कतिप्रदेशावगाढं चेति । अस्य शिष्यप्रश्नस्य गु-
हणा औदारिकवर्गणाः प्ररूपयता दत्तमुत्तरमिति । इह च गुरु-

लघ्वगुरुलघु च छव्यमवधेः प्रथमं पश्यतीति पूर्वमुक्तम् । तत्र
गुरुलघुद्रव्यारम्भस्य चावधेर्यत्स्वरूपं भवति । तद्विशयन्नाह ।

गुरुलघुदव्वाणो, गुरुलघुदव्वाइ पिच्छियं पच्छा ।

इयराइ कोइ पेच्छइ, विसुक्कमाणो कमेणेव ॥

अगुरुलघुसमारप्पो, उट्ठं वहुइ कमेण सो नाहो ।

वट्ठतो चिय कोइ, पिच्छइ इयराइ सयएहं ॥

गुरुलघुद्रव्यारब्धोऽवधिस्तैजसप्रत्यासन्नद्रव्यारब्ध इत्यर्थः ।
किमित्यत्रोच्यते । वर्धमानोऽप्रस्तातान्येव गुरुलघून्यौदारिकादि-
द्रव्याणि दृष्ट्वा कश्चित्पञ्चाद्विगुहमानक्रमेणैवागुरुलघूनि जाषा-
दिद्रव्याणि पश्यति । यस्तु न विगुह्यमासादयति । स तेष्वेव
गुरुलघुद्रव्येषु कियन्तं कालं स्थित्वा ततः प्रतिपतति । यस्त्वगु-
रुलघुद्रव्यव्ययसमारब्धोऽवधिर्भाषाख्यारब्ध इत्यर्थः । स ऊर्ध्व-
मेव क्रमेण वर्धते नाधस्तादुपरिवर्तीन्येवागुरुलघूनि भाषादिद्र-
व्याणि पश्यति । कश्चित्तथैव विगुह्यमाने वर्धमान एव (सयएहमि-
त्ति) युगपादितराण्यपि गुरुलघून्यौदारिकादीनि पश्यति । विशेषः ।
(अगुरुलघुशब्दे गुरुलघ्वादिप्ररूपणा कृता)

(१०) क्षेत्रकालयोर्विषयत्वमानमाह ।

ननु पूर्वं कर्मद्रव्यदर्शिनः प्रत्येकं लोकपट्योपमजागाः संख्ये-
या विषयत्वेनोक्ताः । अत्र तु कर्मणशरीरदर्शिनः किमिति स्तो-
कौ क्षेत्रकालौ विषयत्वेनोक्ता । अत्रोच्यते । पूर्वं कर्मद्रव्याणि
कर्मवर्गणागतानि जीवेन शरीरतयाऽवद्वान्युक्तानि । अत्र तु तद्-
पतया वद्वानि गृहीतानि अवच्छेज्यश्च वद्वानि वादराणि भव-
न्ति । अच्युततन्तुज्योऽच्युततन्तुषु तथादर्शनादतोऽत्र कर्म-
णशरीरदर्शिनः स्तोकाः क्षेत्रकालौ विषयत्वेनोक्ताविति ।
अत्र ज्ञाप्यम् ।

एयाइ जओ कम्म य, दव्वेहिंतोत्ति एलतरयाइ ।

तेयाइयाइ तम्हा, थोवयरा खित्तकालत्थ ॥

एतानि यतस्तैजसादीनि तैजसशरीरकर्मणशरीरतैजसवर्ग-
णाख्यासन्नद्रव्याणीत्यर्थः । कर्मणशरीरयोग्यवर्गणाख्यासन्नो-
ऽतिस्यूततराणि वादराणि तस्मात्तौ कतरौ क्षेत्रकालावत्र प्रो-
क्ताविति । प्रागेव ज्ञावितमिति भाष्यनिर्युक्तिगाथार्थः । आह ननु
यथा जघन्यमध्यमावधौ निर्दिष्टन्यायेनासर्वरूपिद्रव्यविषयावु-
क्तौ तथोक्तुष्टावधिरपि आहोर्भित्सर्वमपि रूपिद्रव्यमसौ पश्य-
तीत्याशङ्क्याह ।

एगपएसोगाढं, परमोहं । लहइ कम्मगसरीरं ।

लहइ य अगुरुलहुयं, तेयसरीरे जंवपुहुत्तं ॥

एकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽवगाढं स्थितमेकप्रदेशावगाढं परमाणु-
पञ्चकाद्यनन्ताणुस्कन्धपर्यन्तं सर्वमपि द्रव्यम् । परमश्चासावधिश्च
परमावधिरुक्तुष्टावधिरित्यर्थः । लज्जते पश्यति । तथा कर्मण-
शरीरं च लज्जते । आहैकप्रदेशावगाढमिति । सामान्योक्तौ कथं
परमाणुपञ्चकादिकं छव्यं गम्यते । यावता एकप्रदेशावगाढं
कर्मणशरीरमित्युपात्तमेव कस्मान्न योज्यते । नैवं कर्मणशरी-
रस्यासंख्येयप्रदेशावगाढित्वेनैकप्रदेशावगाढत्वासंभवादिति ।
अगुरुलघु च द्रव्यं सर्वमपि परमावधिः पश्यति । वशब्दात् गुरु-
लघु च सर्वं पश्यति । जात्यपेक्षं चैकवचनमन्यथा होकप्रदेशाव-
गाढानि कर्मणशरीराण्यगुरुलघूनि गुरुलघूनि च सर्वाण्यपि
ख्याण्यसौ पश्यतीत्यवगन्तव्यमिति । तथा तैजसशरीरविषये-
ऽवधौ कालतो भवपृथक्त्वं परिच्छेद्यतयाऽवगन्तव्यम् । एतदुक्तं

प्रवति । यस्तैजसशरीरं पश्यति स कावतो जवं पृथक्त्वं च द्वा-
ज्यामारज्यानावज्यः सर्वत्र छद्ध्यम् । इह च य एव हि प्राक्
तैजसं पश्यतः पल्योपमसंख्येयजागरूपोऽसंख्येयः कावोऽ-
निहितः । स एवानेन जवपृथक्त्वेन विशेष्यते । इदमपि च
जवपृथक्त्वं तेनासंख्येयकावेन विशेष्यते । जवपृथक्त्वमध्य
एव स पल्योपमसंख्येयजागः कालो नाधिकः पतन्मध्य एव
च जवपृथक्त्वं न बहिस्तादिति । आह । नन्वेकप्रदेशाव-
गाढस्य परमाणादेरतिसूक्ष्मत्वात्तदुपवृत्ते वादराणां का-
र्मणशरीरादीनामुपवृत्तौ गम्यत एवेति व्यर्थस्तेषां पृथगुप-
न्यासोऽथवा एकप्रदेशावगाढमित्यपि न वक्तव्यम् । रूपगतं
वज्रते सर्वमित्यस्य वक्ष्यमाणत्वाद्बोध्यते । यः सूक्ष्मं परमा-
णादि पश्यति तेन वादरं कर्मणशरीराद्यवश्यमेव छद्ध्यं यो
वा वादरं पश्यति तेन सूक्ष्ममवश्यं ज्ञातव्यमित्ययं न कोऽपि
नियमो यस्मात् “क्षेयाभासा द्वाणमन्तेत्यादि” । वचनादुत्प-
त्तावगुरुबुधुद्धयं पश्यन्नप्यवधिर्न गुरुबुधुपन्नयते । अन्यद्वाति-
स्यूत्रमपि घटादिकं च मनः पर्यायज्ञानी मनोऽव्याप्यपि सूक्ष्माणि
पश्यति चिन्तनीयं घटादिस्यूत्रमपि न पश्यति । एवं विज्ञानवि-
षयवैचित्र्यसंज्ञेव सति संशयव्यवच्छेदार्थमकप्रदेशावगाढग्रहणे
सत्यपि विशेष्यविशेषणोपादानमदोषायैवेति । अथ च एकप्रदे-
शावगाढग्रहणेन परमाणादिछद्ध्यं गृहीतम् । शेषं तु कर्मणवर्ग-
णापर्यन्तं कर्मणशरीरग्रहणेनोपवृत्तितं कर्मवर्गणोपरितनद्धव्यं तु
सर्वमप्यगुरुलघुग्रहणेन संगृहीतम् । च शब्दसूचितागुरुलघु-
ग्रहणे । ननु घटपटभूभूषादिकं गृहीतमित्येवं समस्तपुष्पा-
स्तिकायविषयत्वं परमावधेराविष्कृतं प्रवति । एवं च सति रू-
पगतं वज्रते सर्वमित्येतद्वक्ष्यमाणमस्यैव नियमार्थं छद्ध्यमेवे-
त्येतदेव हि रूपगतं नान्यदित्यत्र प्रपञ्चेनेति निर्युक्तिगार्थः ।

अथ ज्ञाप्यम् ।

एगपएसोगाढं, पेच्छइ पेच्छइ कम्म यत्तणं पि ।

अगुरुलहू द्वाणि य, वसइओ गुरुलहूइ पि ॥

ते य सरिं पासं, पासइ सो जवपुहुत्तमेगजवे ।

एगेसुं बहुतरए, समरिज्ज न उ ए सई सव्वे ॥

गतार्थे एव । नवरम (एगभवेत्ति) एकस्मिन् विवर्तितजवे
समुपपन्नोऽवधौ अतीतमनागतं च पथगभवपृथक्त्वं पश्यति (जे-
गेसुमित्यादि) यदि पुनस्तस्याप्यातीतजवपृथक्त्वस्य मध्ये अनेके-
षु भवेत्पृथक्ज्ञानमुत्पन्नं स्यात्तदा तेन पूर्वोवधिना दृष्टान् भवपृ-
थक्त्वादधिकानपि च बहुतरानतीतानागतजवान् स्मरेत् । स्मृ-
तिज्ञानेन जानीयात् । न तु पृथक्त्वान्तर्वर्तिन इव तान् सर्वान्
साक्षादवधिज्ञानेन पश्यति । भवपृथक्त्वमात्रमेव साक्षात्पश्य-
तीति भावः ॥

अत्र प्रेरकः प्राह ॥

एगपएसोगाढे, जणिण किं कम्म यं पुणो जणियं ।

एगपएसोगाढे, दिट्ठे का कम्मए चिंता ॥

अगुरुलहूगहनं पि य, एगपएसोवगाहओ सिद्धं ।

सव्ववासिद्धमिओ, रुवगयं जणइ सव्वं पि ॥

गतार्थेव । नवरमेकप्रदेशावगाढे भाषिते किमिति । कर्मणशरीरं
पुनरप्यवधिविषयत्वेन जणितम् । कुतः कारणात्पुनर्न भगनीयमि-
त्याह (एगपएसोगाढे दिट्ठे इत्यादि) शेषमनिगृह्यार्थमेवेति ।
अत्र गुरुराह ॥

एगोगाढे जणिण, विसेसओ सेसए जहारंभे ।

सएहयरं पिच्छंतो, थूलयरं न मुणइ थडाई ॥

जह वा मणो विओ न-त्थि दंसणं सेसए ति थूले वि ।

एगोगाढे गहिण, तह सेसे संसओ होज्जा ॥

उपसंहारज्ञाह ॥

इय नाणविसयवइ चि-त्त संजवे संसयावणो यत्थ ।

जणिण वेगोगाढे, केइ विसेसे पयस्संति ॥

केचित्कर्मणशरीरागुरुबुध्वादीन् विशेषान् प्रदर्शयन्ति जघ्न-
बाहुस्वामिन इति । प्रकारान्तरेण समाधानमाह ॥

एगोगाढगहणे, एगुगादओ कम्मियं ति जा सव्वं ।

तदुवरिं अगुरुलहूइ, च सइओ गुरुलहूइ पि ॥

एवं वा सव्वाइ, गहियाइ तेसि डेवनियमत्थं ।

सव्वरूपगयंति य, एवं चिय नावरमउत्थि ॥

नियममेव दर्शयति (एवंचिय इत्यादि) पतदेव परमाणादि-
कं रूपगतं नातः परं किमपि रूपगतमस्तीति गाथानवकार्थः ।
तदेवं परमावधेर्द्व्यतो विषय उक्तः । अथ क्षेत्रकालौ तद्वि-
षयचतौ प्राह ।

परमोहि य संखेज्जा, लोमभित्ता समा असंखेज्जा ।

रुवगयं लहइ सव्वं, खेत्तोवमियं अगणिजीवा ।

परमश्चासावधिश्र परमावधिः । क्षेत्रतोऽसंख्येयानि लोकमा-
त्राणि खण्णानीति गम्यते । वज्रत इति सव्वन्धः । कावतोस्तु समा
उत्सर्पिण्यवसर्पिणीरसंखेयेया एव वज्रते । द्रव्यतस्तु रूपग-
तं मूर्तद्रव्यजातं सर्वं परमाणादिज्जनेदज्जिनं पुष्पलास्तिकायमित्य-
र्थः । वज्रते पश्यति । भावतस्त्वसंख्येयान्स्तत्पर्यायानिति । यदु-
क्तमसंख्येयानि लोकमात्राणि खण्णानि परमावधिः पश्यतीति त-
दसंख्येयकं नूनमधिकं च संजवेदतां नियतमानार्थमाह । उपमा-
नमुपमितजावे निष्ठाप्रत्ययः क्षेत्रस्योपमितं क्षेत्रोपमितं प्रागभि-
हिता एवाग्निजीवाः । इदमुक्तं प्रवति । उत्कृष्टावधेर्विषयत्वेन क्ते-
त्रतो यऽसंख्येया लोकाः प्रोक्तास्ते प्रागनिहितस्वावगाहनाद्य-
वस्थापितोत्कृष्टसंख्येयसूक्ष्मवादाग्निसूक्ष्मपरमावधिमतो
जीवस्य सर्वतो भ्रम्यमाणया यत्प्रमाणं क्षेत्रं व्याप्यते तत्प्रमाणाः
समवसेया इति । आह । ननु रूपगतं वज्रते सर्वमित्येतदनन्तर-
गाथायामर्थतोऽभिहितमेवेति किमर्थं पुनर्वाजिहितमत्रोच्य-
ते । विस्मरणशीलस्य प्रेर्यमिदम् अप्रतिविहितत्वादथवा । अत्र
रूपगतमित्येतत्प्रस्तुतक्षेत्रकावधयविशेषणतया व्याख्यायते ।
तद्यथा । लोकमात्रासंख्येयखण्डासंख्यातोत्सर्पिण्यवसर्पिणी-
वक्त्रं प्रस्तुतक्षेत्रकावधयं रूपगतंरूपिद्रव्यानुगतमेव वज्रते । न-
तु केवलं क्षेत्रकावधयामूर्तत्वादवधेस्तु रूपिद्रव्यविषयत्वादिति
निर्युक्तिगार्थः ।

अथ ज्ञाप्यम् ।

खित्तमसंखेज्जाइ, लोमसमाइ समा उ कावं च ।

दव्वं तु सव्वरुवं, पासइ तेसि वएज्जाए ॥

क्षेत्रमवधिः पश्यति कियदित्याह । असंख्येयानि लोकसमानि
लोकतुल्यानि खण्णानीति गम्यते । कावं चासौ पश्यति । किय-
न्तमित्याह । समा उत्सर्पिणीः असंख्येया इति त्रिङ्गव्यत्ययेना-
त्रापि संख्यते । द्रव्यं तु सर्वरूपं पश्यति । जावं तु तेनामेव
रूपिद्रव्याणां पर्यायान् वक्ष्यमाणसंख्येयान् जानाति ।

अथ प्रेरकः प्राह ।

खेचोवमाणमुत्तं, जमगणिजीवेहि किं पुणो भणियं ।
ते चिय संखाड्यायं, लोगमिताइ निदिहं ॥

आह । ननु यदाग्निजीवैः क्षेत्रोपमानमक्षेत्रोपमितं तन्निर्युक्तिकृता
“ सञ्चयद्गुणगणिजीवा निरंतरं जत्तियं जरिजंसु ” इत्यादिगा-
थायां प्रागेवोक्तं प्रतिपादितं किमर्थं पुनरप्यत्र “ खेचोवमित्रं अ-
गणिजीवा ” इत्यनेन गाथावयवेन भणितम् । अत्रोत्तरमाह ।
(तं चियेत्यादि) तदेव प्राणुकमग्निजीवैः क्षेत्रोपमानं क्षेत्रोप-
मितमिह परमो हि “ असंखेज्जा ” इत्यादिवचनादलोके लोक-
मात्राणि संख्यातीतानि खण्डानि जवन्तीति नियतमानतया नि-
दिष्टम् । न पुनरपूर्वतयेति भावः । इह “ रुवगयवहइ सञ्चमि ” त्ये-
तद्भाष्यकृता “ दवं तु सञ्चरुवं पासइ ” इति वचनादवधेर्-
व्यतो विषयप्रतिपादनपरं व्याख्यानम् । अथ “ एगएएसोगाढ-
मि ” त्यादिनैव छव्यतोऽवधिविषयस्योक्तत्वात् क्षेत्रकालवयोरेव
विशेषत्ववक्त्रणेन प्रकारान्तरेण व्याख्यातुमाह ।

अहवा दवं जणिअं, इह रुवगयं ति खेत्तकालदुगं ।
रुवाणगयं पेच्छइ, न य तं चिय तं जओ अमुत्तं ॥

अथवा “ एगएएसोगाढं परमोही लहइ कम्मगसरीर ” मि-
त्यादिनैवावधिविषयज्ञतं छव्यं भणितमतो रूपगतं लभते । सर्व-
मित्येतदवधेर्द्वयतो विषयाजिघासकतया न व्याख्यायते । तर्हि
कथमिदं नीयत इत्याह (इहेत्यादि) इह यदसंख्येयलोकख-
ण्डासंख्यातोत्सर्पिण्यवसर्पिणीवक्त्रणं क्षेत्रकालद्वयमवधिविष-
यत्वेनोक्तं तद्रूपगतमिति रूपगतं लभते । सर्वे कोऽर्थ इत्याह ।
रूपानुगतं तत्स्वरूपिद्रव्याणां दर्शनात् रूपिद्रव्यसंबन्धमेव प्रेक्षते ।
न पुनस्तदेव क्षेत्रकालद्वयं केवलं पश्यति ! यतस्तदमूर्तमूर्तविष-
यश्चावधिरिति । अथ विनैयानुग्रहार्थं प्रासादिकं किञ्चिदजिघि-
त्सुर्वदयमाणं च संबन्धयितुमाह ॥

परमोहिनाणविओ, केवलिमत्तो मुहुत्तमित्तेण ।

मणुयक्खओवसमिओ, भणिओ तिरियाण वोच्छामि ॥

परमावधिज्ञानेन वेत्तीति परमावधिज्ञानवित्तस्य परमावधि-
ज्ञानविदः । परमावधौ समुत्पन्ने सति किञ्चान्तमूर्तैर्नाशयमेव
केवलज्ञानमुत्पद्यते । केवलज्ञानसूर्यस्य ह्युद्यपदवीमासादयतः
प्रथमप्रज्ञास्फोटकल्पे परमावधिज्ञानमतस्तदनन्तरमवश्यं भव-
त्येव केवलज्ञानभास्कोदयमिति । तदेवं जणितो मनुष्यसंबन्धी
क्वायोपशमिकोऽवधिरिदानीं तिरश्चामनुवक्ष्यामीति गाथाचतु-
ष्टयार्थः । यथाप्रतिज्ञातमेवाह ।

आहारंतपलंभो, उक्कोसेणं तिरिखजोणीसु ।

गाउय जहृषमोही, नरएसु य जोयणुक्कोसो ॥

आहारकतैजसयोरुपलक्षणत्वाद्यान्यौदारिकवैक्रियाहारकतै-
जसद्रव्याणि यानि च तदन्तरालेषु तदयोग्यानि छव्याणि तेषां
लाभः परिच्छेदः उत्कृष्टतस्तिर्यगयोग्यानि मत्स्यादिषु भवन्ति ।
एतद्द्रव्यानुसारेण क्षेत्रकालभावाः स्वयमभ्यूह्य इति । तदेवं
यदुक्तम् । “ काडं भवपच्चइया खओवसमियाउकाओ वि ” तत्र
क्वायोपशमिकप्रकृतयोऽभिहिताः । विशेषः ।

(११) भयप्रत्ययादेवनारकाणाम् ।

अथ भवप्रत्ययाः प्रतिपाद्यास्ताश्च सुरनारकाणां भवन्ति । त-
त्रालपवक्तव्यत्वात्प्रथमं नारकाणामाह (गाउएत्यादि) नर-
केषु पुनर्नारकाणामुत्कृष्टावधिः । क्षेत्रतो योजनं पश्यति

जघन्यतस्तु गव्यूतं तत्र योजनप्रमाणो रत्नप्रभायां गव्यूतमा-
नस्तु सप्तमपृथिव्यां द्रष्टव्यमिति निर्युक्तिगाथार्थः ।

अथ भाष्यम् ।

ओराक्षिण वेउच्चिय, आहारगतेयगाइ तिरिएसु ।

उक्कोसेणं पिच्छइ, जायं च तदंतराद्वेसु ॥

भणिओ खओवसमिओ, भवपच्चइओ सचरिमपुढवीए ।

गाउयमुक्कोसेणं, पढमाए जोयणं होइ ॥

गतार्थे एव । नवरं भणितः क्वायोपशमिकोऽवधिः । अथ भव-
प्रत्ययो भण्यते (स चरिमपुढवीएति) सचरमायां सप्तमपृ-
थिव्यामुत्कृष्टतो गव्यूतं प्रथमायां योजनं भवतीति । विशेषः ।

एरइया णं भंते ! केवतियं खित्तं ओहिणा जाणंति पा-
संति ? गोयमा ! जहृषेणं अरुगाउयं उक्कोसेणं चत्तारि
गाउया तं ओहिणा जाणंति पासंति ॥

‘ नेरइयाणमित्यादि ’ सुगमं नवरं जघन्येनार्द्धगव्यूतमिति ।
सप्तमपृथिव्या जघन्यपदमपेक्ष्य उत्कर्षतश्चत्वारि गव्यूतानि
रत्नप्रभायां गव्यूतपदमाश्रित्य ।

(१२) अधुना प्रतिपृथिवीविषयं चिन्तयन्नाह ।

रयणप्पजावपुढविणेरइया णं भंते ! केवइयं खेत्तं ओ-
हिणा जाणंति पासंति ? गोयमा ! जहृषेणं अरुडाइं गाउ-
याइं उक्कोसेणं चत्तारि गाउयाइं । ओहिणा जाणंति पासंति ।
सकरप्पजा पुढवी एरइया जहृषेणं । तिन्नि गाउयाइं उक्कोसेणं
अरुडाइं ओहिणा जाणंति पासंति । वालुयप्पजापुढविणेर-
इया जहृषेणं अरुडाइं गाउयाइं उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं
ओहिणा जाणंति पासंति । पंकरप्पजा पुढविणेरणिगा जहृषं
दोएहि गाउयाइं उक्कोसेणं अरुडाइं गाउयाइं ओहिणा
जाणंति पासंति । धूमप्पजापुढविणेरइयाणं पुच्छा, गोयमा ! ज-
हृषेणं दिवहं गाउयं उक्कोसेणं दो गाउयाइं ओहिणा जाणंति
पासंति । तमापुढवि पुच्छा, गोयमा ! जहृषेणं गाउयं उक्को-
सेणं दिवहं गाउयं ओहिणा जाणंति पासंति । अहे सत्तमाए
पुच्छा, गोयमा ! जहृषं अरुगाउयं उक्कोसेणं गाउयं
ओहिणा जाणंति पासंति ॥ प्रज्ञा ० ३५ पद । विशेषः ।

तदेवं सामान्येन नारकजातिमधिकृत्याभिहितमुत्कृष्टमवधि-
क्षेत्रप्रमाणम् । अथ तदेव रत्नप्रभादिपृथिवीविभागेनाह ।

चत्तारिगाउआइं, अरुडाइं तिगाउयं चेव ।

अरुडाइं दोन्निय, दिवहमेणं च नरएसु ॥

इह रत्नप्रभायां नरकावासेषु नारकाणां चत्वारि गव्यूतान्यु-
त्कृष्टमवधिक्षेत्रप्रमाणं भवति । शर्कराप्रभायां त्वर्द्धं चतुर्थस्य
येषु तान्यर्द्धचतुर्थानि गव्यूतानि, वालुकाप्रभायां गव्यूतत्रयं,
पङ्कप्रभायामर्द्धं तृतीयस्य येषु तान्यर्द्धतृतीयानि गव्यूतानि, धू-
मप्रजायां द्वे गव्यूते, तमायां द्वितीयस्यार्द्धं यत्र तद्वर्द्धं गव्यूतं, स-
प्तमपृथिव्यां पुनर्नरकेषु नारकाणामेकगव्यूतमुत्कृष्टमवधिक्षेत्रप्र-
माणं जवतीति निर्युक्तिगाथार्थः । सप्तस्वपि पृथिवीषु प्रत्येकमु-
त्कृष्टादवधिक्षेत्रप्रमाणादर्द्धगव्यूते अपनीते जघन्यमवधिक्षेत्र-
प्रमाणं भवति । तच्च निर्युक्तिकृता नोक्तमतो भाष्यकारः प्राह ।

अष्टुर्द्वयाई, जहस्यं अष्टगात्रं ताड ।

जं गात्रं तिभण्यं, तपइ उकोसयजहएणं ॥

अर्द्धोक्त्यानि सार्धानि त्रीणि गव्यूतानि रत्नप्रज्ञायां जघन्यमवधिक्तेप्रमाणं शर्कराप्रभायां त्रीणि गव्यूतानि । बालुकाप्रभायामर्द्धतृतीयाति, पङ्कप्रज्ञायां च । धूमप्रज्ञायां सार्द्धं, तमायां गव्यूतं, सप्तमपृथिव्यामर्धगव्यूतं, जघन्यमवधिक्तेप्रमाणम् । उक्तं च । अत्र च पूर्वम् (रयणपपनेत्यादि) आह । यद्येवमर्धगव्यूतं जघन्यमवधिक्तेत्रं तर्हि “गाउयजहएणमोही नरपसुय” इत्येतद् व्याहृत्य त इत्याह (जं गात्रयमित्यादि) यत् गव्यूतं जघन्यमुक्तं तदुक्तप्रमथ्ये यजघन्यं तत्प्रति तदाश्रित्योक्तमित्यदोषः । इदमुक्तं भवति । सप्तस्वापि पृथिवीषु यद्व्यूतचतुष्टयादिकमुक्तप्रमवधिक्तेत्रं तन्मध्ये सप्तमपृथिवीनारकाणां गव्यूतलक्षणमवधिक्तेत्रं स्वस्थानमुक्तप्रमपि शेषपृथिव्युक्तप्रापेक्षया सर्वस्तोकत्वाजघन्यमुक्तमिति । गाथार्थः । विशेषः ।

असुरादिविषयक्तेत्रज्ञानम् ।

असुरकुमाराणां जंते ! ओहिणा केवतियं खेत्तं जाणंति पासंति । गोयमा ! जहएणं पणवीसं जोयणाई उकोसेणं असंखेजे दीवसमुदे ओहिणा जाणंति पासंति । नागकुमाराणं जहनेणं पणवीसं जोयणाई उकोसेणं असंखेजे दीवसमुदे ओहिणा जाणंति पासंति । एवं जाव थणियकुमारा पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं जंते ! केवतियं खेत्तं ओहिणा जाणंति पासंति । गोयमा ! जहनें अंगुलस्य असंखेज्जइभागे उकोसेणं असंखेजे दीवसमुदे मणुस्सा खं भंते ! ओहिणा केवतियं खेत्तं जाणंति पासंति । गोयमा ! जहनेणं अंगुलस्य असंखेज्जइजागं उकोसेणं असंखेज्जाई अलोए लोयप्पमाणमेत्ताई खंरुई ओहिणा जाणंति पासंति । वाणमंतरा जहा नागकुमारा । जोइसियाणं जंते ! केवतियं ओहिणा जाणंति पासंति । जहनेण वि संखेजे दीवसमुदे उकोसेण वि असंखेजे दीवसमुदे सोहम्मदेवा णं भंते ! केवतियं खेत्तं ओहिणा जाणंति पासंति । गोयमा ! जहनेणं अंगुलस्य असंखेज्जइभागं उकोसेणं अहे जाव इमीसे रयणप्यजाए पुढवीए हेडिह्वे चरिमंते तिरियं जाव असंखेज्जइ दीवसमुदे उहुं जाव सयाई विमाणाई ओहिणा जाणंति पासंति । एवं ईसाणगदेवा वि सणकुमारदेवा वि एवं चेव नवरं अहे जाव दोच्चाए सक्कएपाए पुढवीए हिडिह्वे चरिमंते । एवं माहिंदगदेवा वि । वंजलोगलंतगदेवा तच्चाए पुढवीए हिडिह्वे चरिमंते । महासुकमहस्सारदेवा चउत्थीए पंक्कप्पजाए पुढवीए हिडिह्वे चरिमंते । आणयपाणयआरणअचुयदेवा अहे जाव । पंचमाए धूमप्पजाए पुढवीए हेडिह्वे चरिमंते । हेडिममज्जिमगेवेज्जगदेवा अहे जाव उट्टीए तमाए पुढवीए हेडिह्वे चरिमंते । उवरिमगेविज्जगदेवाणं भंते ! केवतियं खेत्तं ओहिणा जाणंति पासंति । गोयमा ! जह-

सेणं अंगुलस्य असंखेज्जइजागं उकोसेणं । अहे सत्तमाए पुढवीए हेडिह्वे चरिमंते । तिरियं जाव असंखेज्जदीवसमुदे उहुं जाव सयाई विमाणाई ओहिणा जाणंति पासंति । अणुत्तरोववाइयदेवाणं भंते ! केवयं खेत्तं ओहिणा जाणंति पासंति । गोयमा ! संभिन्नलंगनालि ओहिणा जाणंति पासंति ॥

जवनपतिव्यन्तराणां जघन्यपदे यानि पञ्चविंशतियोजनानि तानि येषां सर्वजघन्यं दशवर्षसहस्रं प्रमाणमायुस्तेषां छष्ट्यानि न शेषाणामाह । च ज्ञाप्यकृतं “पणवीसजोयणाई दसवाससहस्सिया विई जेसिमिति” मनुष्यचिन्तायामुक्तप्रपदे यान्यल्लोके लोकप्रमाणमात्राणि खएमानि तानि परमावधिमपेक्ष्य छष्ट्यानि । तस्यैवैतावद्विषयसंज्ञवात् । एतत्सामर्थ्यमात्रमुपवर्ण्यते । यद्येतावति केत्वे छष्ट्यं जवति तर्हि पश्यति यावदिह स्कन्धानेव पश्यति । यदा पुनरल्लोकेऽपि प्रसरमवधिरधिरोहते । यथा यथाऽजिबुद्धिमासादयति । तथा तथा लोके सूक्ष्मान् सूक्ष्मतरान् स्कन्धान् पश्यति । यावदन्ते परमाणुमपि । उक्तं च । “सामर्थ्यमेत्तमुक्तं, दृष्टव्यं जइ हवेज्ज पेच्छज्ज । नेउं तं तं तत्थइ, विज्जउ सो रुविनिधंधणो जणिओ ॥ वट्ठो पुण ओहिं, लोगतं चेव पासई दव्वं । सुमुहयं सुमुहयं, परमोही जाव परमाणुं ” इत्यभूतपरमावधिकक्षितश्च नियमादन्तर्मुदूतं केवदाल्लोकलक्ष्मीमालिङ्गति । यत् उक्तं “ परमोहीनाणविओ, केवदमंतो मुहुत्तमंत्तेण ” इति वैमानिकानां यत् जघन्यपदेऽङ्गुलसंख्येयभागप्रमाणं केत्रमुक्तं तत्र पर आह । नन्वङ्गुलसंख्येयभागमात्रकेत्रपरिमितोऽवधिः सर्वजघन्यो जवति । सर्वजघन्यश्चावधिस्तिर्यङ्मनुष्येष्वेव न शेषेषु यत् आह । ज्ञाप्यकृतं स्वकृतटीकायाम् । उक्तुष्टो मनुष्येष्वेव नान्येषु मनुष्यतिर्यग्योनिष्वेव जघन्यो नान्येषु शेषाणां मध्यम एवेति । तत्कथमिह सर्वजघन्य उक्तः उच्यते । सौधर्मादिदेवानां पारजपविकोऽप्युपपातकालेऽवधिः संभवति । स च कदाचित्सर्वजघन्योऽपि उपपातानन्तरं तु तद्भवजस्ततो न कश्चिदोषः आह । दुःखमन्धकारनिमग्नजिनप्रवचनप्रदीपो जिनमज्जगणिक्कमाश्रमणः “ वेमाणियाणमंगुल-जागमसंखं जहनेओ होइ । उववाए परिभविओ, तच्चेवजो होइ तो पच्चा ॥ उहुं जाव सयाई, विमाणा इति” ऊर्ध्वं यावत्स्वकीयानि विमानानि स्वकीयविमानस्तूपध्वजादिकं यावदित्यर्थः (सं भिन्नलंगनालि ति) परिपूर्णचतुर्दशरज्ज्वात्मिकां लोकनारीमिति भावः । प्रज्ञा ० ३३ पद ।

पुनर्विशेषतस्तदेव दर्शयन्नाह ।

सक्केसाणा पदमं, दोच्चं व सणकुमारमाहिंदा ।

तच्चं च वंजलंतग-सुक्कसहस्सारयचउत्थि ।

आणयपाणयकप्पे, देवा पासंति पंचमिं पुढविं ।

तं वेव आरणचुय, ओहीनाणेण पासंति ॥

छट्टिमहेट्टिममज्जिम-गेविज्जा सत्तमिं च उवरिद्धा ।

संजिखलोगनालिं, पासंति अणुत्तरा देवा ॥

तत्र शक्रश्चेशानश्च शक्रेशानौ सौधर्मेशानकल्पदेवेन्द्रौ तदुपसृक्ताश्चेह सौधर्मेशानकल्पनिवासिनः सामानिकादयो देवा अपि गृह्यन्ते । ते ह्यवधिना प्रथमां रत्नप्रज्ञाभिधानां पृथिवीं पश्यन्तीति क्रिया द्वितीयगाथायां च वक्ष्यति । तथा द्वितीयां च पृथिवीमप्रतः संबध्यते । सनत्कुमारमाहेन्द्रावपि तृतीयचतुर्थ-

कल्पदेवाऽधिपौ । अत्रापि च तदुपलक्षितास्तत्कल्पनिवासिनः सामानिकादयो देवाः परिगृह्यन्ते । ते हि चितीयां पृथिवीमवधिना पश्यन्ति । तथा तृतीयां च पृथिवीं ब्रह्मलोकलान्तकदेवन्दोपलक्षितास्तत्कल्पनिवासिनो देवाः सामानिकादयः पश्यन्ति । तथा शुक्रसहस्रारसुरेन्द्रोपलक्षितास्तत्कल्पवासिनोऽप्येऽपि सामानिकादयो देवाश्चतुर्थीं पृथिवीं पश्यन्ति । तथा आनतप्राणतयोः संबन्धिनो देवाः पश्यन्ति । पञ्चमीं पृथिवीं तामेवारणाच्युतदेवलोकयोः संबन्धिनो देवा विशुद्धतरां बहुपर्यायां चावधिज्ञानेन पश्यन्ति । स्वरूपकथनमेवेदं न तु व्यवच्छेदकमत्र अवधिज्ञानस्यैवेह विचारयितुं प्रस्तुतत्वाद् व्यवच्छेद्याभावादिति । लोकपुरुषग्रीवास्थाने भवानि विमानानि ग्रैवेयकाणि तत्राधस्त्यमध्यमग्रैवेयका विमानवासिनो देवा अधस्त्यमध्यग्रैवेयका उच्यन्ते । ते तमःप्रभाभिधानां पृथिवीं पश्यन्ति । तथा सप्तमीं च पृथिवीमुपरितनग्रैवेयका देवाः पश्यन्ति । ततः संभिन्नां चतसृष्वपि दिक्षु स्वज्ञानेन व्याप्तां कन्याचोलकसंस्थानां लोकनाडीमवधिना पश्यन्ति । अनुत्तरविमानवासिनो देवाः एष क्षेत्रतो नारकाणां देवानां च भवप्रत्ययावधेर्विषय उक्तः । एतदनुसारतो द्रव्यादयोऽप्यवसेया इति । तदेवमथो वैमानिकावधिक्षेत्रप्रमाणं प्रतिपाद्यतिर्यगूर्ध्वं च तत्प्रतिपाद्यन्नाह ।

एऽसिमसंखेजा, तिरियं दीवा य सागरा चैव ।

बहुबहुयरमुवरिमगा, उहं च सकप्पयूजाई ॥

एतेषां शक्रादीनामसंख्येयाः तिर्यग्द्वीपाश्च जम्बूद्वीपादयः समुद्राश्च लवणसागरादयः क्षेत्रतोऽवधिपरिच्छेद्यतयाऽवसेया इति वाक्यशेषः । तदेवं द्वीपसमुद्रासंख्येयकं बहु बहुतरकं पश्यति । उपरिमा एवोपरिमकाः उपर्युपरिवर्तिदेवलोकनिवासिनो देवा इत्यर्थः । तथा ऊर्ध्वं स्वकल्पस्तुभादेव यावत् क्षेत्रं ते पश्यन्ति न परतः आदिशब्दात् ध्वजादिपरिग्रह इति तदेवं वैमानिकानामवधिक्षेत्रमानमभिधायेदानीं सामान्यतस्तद्व्यं देवानां प्रतिपाद्यन्नाह ।

संखेजा ज्ञोयणा खलु, देवाणं अरुसागरे जणे ।

तेण परमसंखिजा, जहस्यं पसवीसं तु ॥

देवानामध्रंसागरोपमे न्यूने आयुषि सति संख्येयानि योजनानि अवधिपरिच्छेद्यक्षेत्रमवसेयं ततः परं संपूर्णार्धसागरोपमादिके आयुषि सति पुनरसंख्येयानि योजनान्यवधिक्षेत्रमवगन्तव्यम् । उक्तमुत्कृष्टमवधिक्षेत्रमथ जघन्यमाह (जहसमित्यादि) दशवर्षसहस्रस्थितीनां भवनपतिव्यन्तराणां जघन्यमवधिक्षेत्रं पञ्चविंशतियोजनं ज्योतिष्कवैमानिकानां तु जघन्यभाष्यकार एव वक्ष्यतीति निर्युक्तिगाथापञ्चकार्थः ।

अथाऽनन्तरगाथाभाष्यम् ।

वैमाणियवज्जाणं, सामन्नमिणं तथा त्रि उ विसेसो ।

उहमहे तिरियम्मि य, सट्टाणवसेण विसेओ ॥

इदं च “संखेज्योजणाखलित्यादि” कमवाधिक्षेत्रप्रमाणं वैमानिकवर्ज्यानां भवनपत्यादिदेवानां सामान्यमविशेषेण द्रष्टव्यम् । तथापि तूर्ध्वमवधिः तिर्यक्त्वं तेषां देवानां कयाचिदिशा हीनाधिकावधिक्षेत्रलक्षणो यो विशेषः स इहैव । “तप्पागारे पल्लगपडहगेत्यादि” वक्ष्यमाणवधिक्षेत्रसंस्थानवशेन विज्ञेय इति । अत्र यदुक्तम् “जहस्यं पसवीसं तु” तद्विबुधवन्तुक्तम् । अधुना ज्योतिष्कवैमानिकानां जघन्यमवधिक्षेत्रमभिधित्सुराह ।

पणवीसजोयणाई, दसवरिससहस्सिया त्रिई जेसि ।

दुविहो वि जोइसाणं, संखेज्जो त्रिइविसेसेण ॥

वैमाणियाणमंगुल-जागमसंखं जहस्यओ होइ ।

उववाए परजविओ, तज्जवजो होइ तो पच्छा ॥

पञ्चविंशतियोजनानि यज्जघन्यमवधिक्षेत्रमुक्तं तद्येषां देवानां दशवर्षसहस्रप्रमाणा स्थितिः तेषामेव विज्ञेयम् । ते च भवनपतिव्यन्तरविशेषा एव ज्योतिष्काणां पुनर्जघन्य उत्कृष्टद्विविधोऽप्यवधिः । स्थितिविशेषेण क्षेत्रतः संख्येयान्येव योजनानि विज्ञेयानि इदमुक्तं भवति । ज्योतिष्काणां जघन्यतोऽपि पल्लोपमाष्टभागस्थितिर्न तु दशवर्षसहस्राणि । उत्कृष्टतस्तु वर्षलक्षाधिकं पल्लोपममतो बह्वायुष्कत्वेन महद्विकत्वादुत्कृष्टं तज्जघन्योऽप्यवधिस्तेषां संख्येयान्येव योजनानि भविष्यन्ति । केवलं जघन्यक्षेत्रादुत्कृष्टं बृहत्प्रमाणं द्रष्टव्यम् । “संखेज्जोयणा खलु देवानामित्यादि” नैवामीषामुत्कृष्टमवधिक्षेत्रमुक्तं केवलं जघन्यभरणप्रस्ताघात पुनरपि तदुक्तमित्यदोषः । वैमानिकानां तु जघन्योऽवधिः क्षेत्रतोऽङ्गुलासंख्येयमानो भवति । अयं चोत्पादसमय एव पारभाविको विज्ञेयः । ततः पश्चात्तावद्भाविक इति गाथात्रयार्थः । ७०१ । अथायमेवावधिर्येषामुत्कृष्टादिभेदभिन्नो भवति । तानुपदर्शयन्नाह ।

उक्कोसो मणुएसुं, मणुस्सतेरिच्छिण्णसु य जहसो ।

उक्कोसलोगमित्तो, पडिवाइ परं अपक्किवाइ ॥

इह उच्यते क्षेत्रतः कावतो प्रावतश्चोत्कृष्टोऽवधिर्मुन्येष्वेव न देवादिषु । तथा मनुष्यास्तिर्यञ्चश्च तेष्वेव जघन्यो न तु सुरनारकेषु तत्र चोत्कृष्टोऽवधिर्द्विविधो लोगतोऽलोगगतश्च तत्र योऽसौ समस्तलोकमावदर्शी उत्कृष्टः मात्राशब्दोऽलोकव्यवच्छेदार्थः स प्रतिपतनशीलः प्रतिपाती अप्रतिपाती च भवति । ततः परं येनालोकस्यैकोऽप्याकाशप्रदेशो दृष्टः सोऽप्रतिपात्येव भवति । क्षेत्रपरिमाणद्वारेऽपि प्रस्तुते प्रसङ्गतो विनेयानुग्रहार्थं प्रतिपात्यप्रतिपातिस्वरूपाभिधानमित्यदोषः । इति निर्युक्तिगाथार्थः ॥ ७०२ ॥ उक्तं क्षेत्रपरिमाणद्वारम् । विशेषः ॥

(१३) अथ संस्थानद्वारमजिधित्सुराह ॥

थिबुगागारजह्नो, वटो उक्कोसमायओ किंचि ।

अजहस्यमणुक्कोस य, खेत्तओ अणेगसंजाणो ॥

स्तिबुको विन्दुरुच्यते । तदाकारो जघन्यावधिर्भवति । एतदेवाह (वटोत्ति) सर्वतो वृत्त इत्यर्थः । “जावद्या तिसमयाहारगस्सेत्यादिना” प्रतिपादितस्य पनकावगाहनाक्षेत्रस्य एतदाकारत्वादिति । उत्कृष्टावधिस्तु परमावधिः किंचिदायतः किमपि प्रदीप्तो न तु सर्वथा वृत्त इत्यर्थः अग्निजीवसूचैरवधिमच्छरीरस्यापादमस्तकान्तं भ्रम्यमाणाया एतदाकारभावादिति । अजघन्योत्कृष्टो न जघन्यो नाप्युत्कृष्टो मध्यम इत्यर्थः । अयं पुनः क्षेत्रतः अनेकानि संस्थानानि यस्येत्यनेकसंस्थानो भवतीति निर्युक्तिगाथार्थः ७०३

अथ भाष्यम् ॥

पणओ थिबुयागारो, तेण जहन्नावही तयागारो ।

इयरो सेठिपरिक्खे, व ओवउसदाणुवत्तीए ॥ ७०४ ॥

इतर उत्कृष्टः अवधिमत्स्वदेहानुवृत्त्याग्निजीवधेणिपरिक्षेपात्किंचिदायत इति शेषः । शेषं सुगमम् । ७०४ । विशेषः ॥

अथ मध्यमावधेर्यदनेकसंस्थानत्वमुक्तं तद्विशेषतो दर्शयन्नाह ॥

नेरइयाणं भंते ! ओहि किं संतिण् पसुत्ते ? गोयमा !
तप्पागारसंतिण् पसुत्ते । असुरकुमारणं पुच्छा । गोयमा !
पद्मगसंतिण् । एवं जाव थणियकुमाराणं पंचिदियतिरिक्ख-
जोणियाणं पुच्छा । गोयमा ! नाणासंठाणसंतिण् पसुत्ते ?
एवं मणुस्साणं वि वाणमंतराणं पुच्छा । गोयमा ! परुह-
संठाणसंतिण् पसुत्ते ? जोइसियाणं पुच्छा । गोयमा !
भद्धरिसंठाणसंतिण् पसुत्ते ? सोहम्पगदेवाणं पुच्छा ।
गोयमा ! उम्मुङ्गारसंतिण् पसुत्ते ? एवं अच्चुयदेवाणं
गेवज्जयदेवाणं पुच्छा । गोयमा ! पुप्फचंगेरिसंतिण् पसुत्ते ?
अणुत्तरोववाइयाणं पुच्छा । गोयमा ! जवनालिया संतिण्
ओही पसुत्ते ॥ पङ्का० ३३ पद ॥

तप्पागारे पद्मग-परुहगज्जरीमुङ्गपुप्फजवे ।

तिरियमणुएसु ओही, नाणाविहसंतिओ जणिओ ॥

तत्र उरुपकस्तस्येवाकारो यस्यासौ तत्राकारोऽवधिर्नारकाणां
मन्तव्यः । तत्रश्च किलायतज्यस्रो भवति । पद्मको धान्याधारभूतो-
ऽत्रैव प्रतीतः स चोर्ध्वायतः । उपरि च किञ्चित्संक्षिप्तस्तदाका-
रोऽवधिर्भवनपतीनां पटहक आतोद्यविशेषः प्रतीत एव स च ना-
त्यायतोऽथ उपरि च समः तदाकारोऽवधिर्यन्तराणां उभयतो
विस्तीर्णचर्मायनरुमुखो मध्ये संकीर्णो ढक्कालकृण आतोद्यविशेषो
भद्धरी तदाकारोऽवधिर्योतिष्काणां मृदङ्गोऽप्यातोद्यमेव स चो-
र्ध्वायतोऽधोविस्तीर्ण उपरि च तनुकस्तदाकारोऽवधिः सौध-
म्याद्यनुतात्कल्पनिवासिदेवानां पुष्पेति सूचनात् सूत्रमिति
वृत्त्वा सप्तशिखापुष्पभृता चङ्गेरी पुष्पचङ्गेरी परिगृह्यते । तदा-
कारोऽवधिर्भैवेयकविमानवासिदेवानां (जवेत्ति) यवो यवनालकः-
स च कन्याचोलेकोऽवगन्तव्यः । अयं च मरुमण्डलादिप्रसि-
द्धश्चरणकरूपेण कन्यापरिधानेन सह सीवितो जवति । येन परि-
धानेन न खिसति कन्यानां मस्तककूपक्षेपेणायं प्रक्षिप्यते । अयं
चोर्ध्वः सरकञ्चुक इति व्यपदिश्यते । एतदाकारोऽवधिरनुत्तर-
सुराणां भवति । तिर्यग्मनुष्येषु पुनरवधिर्नानाविधसंस्थानो भ-
वति । यथा हि स्वयंभूरमणमत्स्याः सर्वैरप्याकारैः समये जणि-
तास्तथा तिर्यग्मनुष्येष्ववधिरपि किं च स्वयंभूरमणमत्स्यानां
वज्रयाकारता निषिद्धा । तिर्यग्मनुष्याणां पुनरवधिस्तदाकारो-
ऽपि भवतीति निर्युक्तिगाथार्थः । ७५० ।

अथ भाष्यम् ।

नेरइयभरणवणयर-जोइसकिप्पालयाण मोहिस्स ।

गेविज्जणुत्तराण य, होना गिड्यो जहा संखं ॥

एतास्तप्रादिसमाना आकृतयो नारकाद्यवधेर्यथासंख्यं द्रष्टव्याः ।
तच्च यथासंख्यमेवेति । अयं तप्रादिस्वरूपं व्यञ्जित्यासुराह ।

तप्पेण समागारो, तप्पागारो सचाययत्तंसो ।

उछाय उयप्पहो, उवरि च सकिंचि संखित्तो ।

नच्चायओ समो वि य, परुहो हिडो वरिपई एसो ।

चम्मावणद्धविच्चिण्ण-वज्जयस्सुवा य जद्धरिया ॥

उद्धायओ मुङ्गो, हेट्ठारंदे तहोवरि तणुओ ।

पुप्फसिहावलिरइया, चंगेरी पुप्फयंगेरी ॥

जवनालउत्तिभाणिओ, उज्जोसरकञ्चुओ कुमारीए ।

अह सञ्चकालनियओ, कादाइको विसेसाणं ॥

गतार्थो एव । नभरं (अह सञ्चकालेत्यादि) अयं नारकभवन-
पत्यादीनां तिर्यग्मनुष्याणां चावधिसंस्थाने विशेष उच्यते । कः पु-
नरसावित्याह । सर्वकालनियतोऽवधिसंस्थानमाश्रित्यामीषां नार-
कजवनपत्यादिदेवानां शेषाणां तिर्यग्मनुष्याणां कदाचित्कोऽपि
जवति इदमुक्तं जवति । तत्राद्याकारसमानतया नारकभवनप-
त्यादीनामवधेः संस्थानमुक्तं तदङ्गीकृत्य तेषामवधिः सर्वकालं
नियतोऽवस्थित एव जवति । न त्वन्याकारतया परिणमति ।
तिर्यग्मनुष्याणां तु येनाकारेण प्रथममुत्पन्नोऽवधिः केषांचित्ते-
नैवाकारेण सर्वकालं जवति । केषांचित्त्वन्याकारेण परिणमती-
ति । अथ यदुक्तम् “ तिरियमणुएसु ओहीत्यादि ” तद्भाषि-
त्यासुराह ।

नाणागारो तिरिय-मणुएसु मच्छामयंनूरमणे व्व ।

तत्थ वज्जयं निसिद्धं, तस्सिह पुण तं पि होज्जाहि ॥

तत्र स्वयंभूरमणे तस्य मत्स्याकारविषये वज्जयं निषिद्धम् ।
इह पुनस्तिर्यग्मनुष्येषु तस्यावधिरित्येधमप्यावृत्त्या योज्यते । त-
दपि वज्जयमाकारमाश्रित्य जवेच्छेयं सुगममिति । तदेवं संस्थाने
प्रोक्तेऽपि कयाऽपि दिशा बहुरवधिः कयाऽपि तु स्तोक इति
न ज्ञायते । अत एतद्भवनपत्यादीनां दर्शयन्नाह ॥

भवणवज्जंतराणं, उहिं बहुगो अ होय सेसाणं ।

नारगजोइसियाणं, तिरियं ओरालिओ चित्तो ।

नारकज्योतिष्काणामवधितिर्यग्बहुस्तिर्यग्मनुष्याणां तु संबन्धी
अवधिरौदारिकावधिरुच्यते । अयं पुनश्चित्रो नानाप्रकारः केषां-
चिदूर्ध्वं बहुरन्येषां त्वथो परेषां तिर्यक्केषांचित्स्वरूप इति भावः ।
शेषं सुगममिति गाथार्थः । इत्यवसितं संस्थानद्वारम् ।

(१४) अथ ज्ञानलक्षणं दर्शनविभङ्गलक्षणद्वार-
यं युगपदग्निधिसुराह ।

सागारमणागारा, ओहिविभंगा जहन्नया तुल्ला ।

उवरिमगे विज्जेसु अ, परेण ओही असंखेज्जा ॥

इहावधिविचारे प्रस्तुते एतच्चिन्त्यते । यदुत किमिह ज्ञानं किं
वा दर्शनं को वा विभङ्गः किं वा परस्परतस्तुल्योऽधिकं चे-
ति । तत्र यो वस्तुनो विशेषरूपग्राहकः स साकारः स च ज्ञान-
मिश्रं सम्यग्दृष्टेर्मित्याहृष्टेस्तु स एव विभङ्गज्ञानम् । यस्तु सा-
मान्यरूपग्राहकोऽयमनाकाराग्रहणात्स च दर्शनम् । तदिह गाथा-
यां साकारग्रहणेनावधिज्ञानं गृहीतमनाकारग्रहणेन तु अव-
धिदर्शनं विज्जग्राहणे न तु विभङ्गज्ञानम् । अत एव दर्शनज्ञा-
नविभङ्गलक्षणं द्वारत्रयमिदं भवति । तत्र चावधिज्ञानदर्शने त-
था विज्जज्ञानं तस्य च संबन्धे यत्केषांचिन्मतेनावधिदर्शने ते च
पृथक्स्वस्थाने परस्परोपेक्षयाऽपरस्थाने चावधिविभङ्गयोर्ज्ञान-
दर्शने भवनपतिदेवेज्य आरज्य यावदुपरितनभैवेयकविमानानि
तावज्जघन्याज्यामारज्य यावदुपरिभैवेयकविमानोचितावाधिकं
विज्जङ्गलक्षणा प्राप्तिस्तावत्क्षेत्रादिलक्षणं विषयमाश्रित्य तुल्ये
जवतः । इदमुक्तं भवति जवनपतिदेवेज्य आरज्य यावदुपरितन-
भैवेयकविमानवासिनो देवास्तावद्यो जघन्यतुल्यस्थितयो देवास्त-
त्संयन्त्रिणी जघन्ये अवधिविज्जज्ञानदर्शने क्षेत्रादिविषयरूपं वि-
षयमाश्रित्य परस्परतस्तुल्ये भवतः । मध्यमतुल्यस्थितीनां च
मध्यमे ते तथैव तुल्ये भवतः । उक्तपृथग्यस्थितीनां तु उक्तपृ-
थगे ते तथैव तुल्ये जवतः । परेण (ओहिअसंखेज्जेत्ति) भैवेयकवि-

मानेन्यस्तु परतोऽनुत्तरविमानेष्ववधिज्ञानावधिदर्शनरूपोऽवधिरेव जगति । न तु विज्ञज्ञानमिथ्यादृष्टेरेव तद्भावादनुत्तरसुरेषु च मिथ्यादृष्टेरभावात् स चानुत्तरसुरावधिः क्षेत्रतः कालतश्वासंख्येयोऽसंख्यातविषयो जगति छव्यज्ञावैस्त्वनन्तविषय इति । इह च तिर्यग्मनुष्याणां तुल्यस्थितीनामपि कृत्योपशमतीव्रमन्दतादिकारणवैचित्र्यात् क्षेत्रकालविषयेऽप्यवधिविज्ञज्ञानदर्शनयोर्विचित्रता । न पुनस्तुल्यतैवेतीह देवेष्वेव तयोरियं प्रतिपादि-तेति विज्ञावनीयमिति निर्युक्तिगाथार्थः ।

अथ भाष्यम् ।

सविसेसं सागारं, तं नाणं निव्विसेसमणगारं ।

तं दंसणं ति ताइं, ओहिविजंगा ए तुह्माइं ॥

आरब्ध जह्माओ, उवरिमगेविजगावसाणाणं ।

परओहीनारणं चिय, न विभंगमसंखयं तं च ॥

गातार्था एव । गतं ज्ञानदर्शनविज्ञज्ञानत्रयम् । विशेषं ॥

अथ देशद्वाराभिधानायाह ।

(१५) देशतः सर्वतश्चावधिः ।

णेरइयाणं भंते ! किं देतोही सव्वोही ? गोयमा ! देसोही नो सव्वोही । एवं जाव थणियकुमारणं । पंचिदियति-रिखजोणियाणं पुच्छा । गोयमा ! देसोही नो सव्वोही । मणुस्माणं पुच्छा । गोयमा ! देसोही वि सव्वोही वि वाणमंतरजोऽसियवेमाणियाणं । जहा णेरइयाणं । देशावधिसर्वावधिविचिन्तायां मनुष्यवर्जाः सर्वेऽपि देशावधयो मनुष्यास्तु देशावधयोऽपि भवन्ति । सर्वावधयोऽपि परमावधेरपि तेषां संभवात् प्रज्ञा० ३३ पद ।

णेरइयदेवतित्थं-करा य ओहिस्स वाहिरा हुंति ।

पासंति सव्वओ खलु, सेसा देसेण पासंति ॥

नारका देवास्तीर्थकराश्चावधिज्ञानस्याबाह्या भवन्ति । अवध्युपलब्धस्य क्षेत्रस्यान्तर्वर्तिनः । अभ्यन्तरवर्तिन एव भवन्तीत्यर्थः । अत एव बाह्यावध्य एवैते प्रतिपाद्यन्ते । अवधि-प्रकाशितक्षेत्रस्य प्रदीपा इव निजनिजप्रभापटलस्य नैते बहिर्भवन्तीत्यर्थः । तथाऽवधिना पश्यन्त्यवलोकयन्ति । खलुशब्द-स्यावधारणार्थत्वासर्वत एव सर्वास्वेव दिक्षु विदिक्षु च न तु देशतः । इत्यर्थः शेषास्तिर्यग्मनुष्या देशेनेत्येकदेशेन पश्यन्ति । तत्रावाक्यावधारणविधेरिष्टतः प्रवृत्तेः शेषा एव देशतः पश्यन्ति । न तु शेषा देशत एवेति द्रष्टव्यं शेषास्तिर्यग्मनुष्याः सर्वतो देशतश्च पश्यन्तीति भावः । अथवा पूर्वार्धमन्यथा व्याख्यायते । नारकदेवतीर्थकरा अवधेरबाह्या भवन्ति । इति कोऽर्थोऽवधिज्ञानवन्त एवामी भवन्ति । अवधिज्ञानं नियमे-नैषां भवतीत्यर्थः । तत्र किममी तेनासर्वतः पश्यन्ति देशतो वेति संशये सत्याह । “पासंतीत्या” द्युत्तरार्द्धम् । अस्य व्याख्या तथैवेति निर्युक्तिगाथार्थः । अथ प्रथमं व्याख्यानं तावद्भाष्यकारोऽप्याह ।

ओहिस्साणकिखत-जितरगा होंति नारयाईया ।

सव्वदिसोवहिविसओ, तेसिं दीवप्पजोवम्पो ॥

उक्तार्थैव । चालणाप्रत्यवस्थाने प्राह ।

अजितरत्ति भणिए, भणइ य पासंति सव्वओ खलु ।

उयइ जमसंततादिसो, अंतो वि ठिओ न सव्वत्तो ॥

नन्ववधेरबाह्या भवन्त्यवध्युपलब्धक्षेत्रस्याभ्यन्तरे नारका-दयो वर्तन्त इति प्रथमपक्षे व्याख्यातम् । एवं चोक्ते सति पश्यन्ति सर्वत इति । किमर्थं भण्यते । ये ह्यवधिप्रकाशितक्षेत्रस्य मध्ये वर्तन्ते ते सर्वतः पश्यन्त्येवेति गतार्थत्वादितिरिच्यते । एवेदमिति पराभिप्रायः । अत्र सूरिराह । (उर्यइत्यादि) सन्तता निरन्तरालाः सर्वा दिग्विदिग्गलक्षणा दिशः प्रकाश-विषयभूता यस्यावधेरसौ सन्ततदिक्कोऽवधिरबाह्यावधिरित्यर्थः । न विद्यते सन्ततदिक्कोऽवधिर्यस्यासौ असन्ततदिक्कोऽवधिमान् बाह्यावधियुक्तः साध्यादिरित्यर्थः । अयं यस्मान्न (उ य इति) न पश्यति कथं सर्वतः किम्भूतः सन्नित्याह । अवधिद्यो-तितक्षेत्रस्यान्तर्मध्येऽपि स्थितस्तस्मात्कर्तव्यं (पासंति सव्वओ खल्विति) इदमुक्तं भवति । “फट्ठोही वा असंखद्धो” इत्यनेन ग्रन्थेन यः प्राक् प्रतिपादितो द्विविधो बाह्यावधिः फट्ठकावधिः असंबद्धवलयाकारक्षेत्रप्रकाशकावधिश्चेत्यर्थः । तद्वत्साध्या-दिरवध्युपलब्धक्षेत्रस्यान्तःस्थितोऽपि न सर्वतः पश्यत्यन्तरालादर्शनादतः तद्वचच्छेदार्थं कर्तव्यम् । पश्यन्ति सर्वत इति आह । नन्वयमसन्ततदिक्कावधेरबाह्यावधिरिव न भवति । बाह्यावधित्वेनैव प्राक् प्रतिपादितत्वात् न तु किमेतद्वचच्छेदपरेण “पासंतीत्या” द्युपादानेनेत्यसमयपरिभाषितमबाह्यावधित्वमत्र नास्ति । लोकरूढं त्ववधिप्रकाशितक्षेत्रमध्यवर्तित्वमात्रमत्रापि विद्येत । इत्येतद्वचच्छेदार्थं “पासंतीत्या” दि स्थितमित्यलं विस्तरेणेति । अथ द्वितीयव्याख्यानं तत्र प्रेर्यं चाह ।

निययावहिणो अग्निं-तरत्ति वा संसयावणोयत्थं ।

तो सव्वओजिहाणं, होउ किमब्बन्तरग्गहणं ॥

वा इत्यथवार्थः । स च व्याख्यानान्तरसूचकः । तत्र नारकादयोऽवधेरबाह्याभ्यन्तरे भवन्तीति कोऽर्थ इत्याह । नियतावधयो-नियमेनैषामवधिर्भवत्येवेति । तर्हि ‘पासंतीत्यादि’ किमर्थमित्याह (संसयावणोयत्थं) किमेते देशतः पश्यन्त्याहोश्चित्सर्वत इत्येवंभूतसंसयापनोदार्थं पश्यन्ति सर्वतः खल्विति वाक्यशेषः । यद्येवं ततः संशयापनोदार्थं सर्वतोऽभिधानमेवास्तु किमन्यन्तरग्रहणेनेति । अत्रोत्तरमाह ।

अग्निंभतरत्ति तेणं, निययावहिणोवसेसया भइया ।

भवपच्चयाइवयसा, सिद्धे कालस्स नियमोयं ॥

यदि सर्वतो ग्रहणेन नारकादीनां देशदर्शनं निराकृत्य संशयो निरस्त इति वृत्ते । तेन तर्हि भो प्रेरक ! अभ्यन्तरे अवध्या इत्यनेन नियतावधयो नियमेनाऽवधिमन्तो नारकदेवतीर्थकराः अवशेषास्तु तिर्यग्मनुष्या जजनीया अवधियुक्तास्तद्विरहिता वा भवन्तीति प्रतिपादितं द्रष्टव्यम् । सर्वग्रहणेन हि सर्वदेशदर्शनविषय एव संदेहो निवर्त्यते । नियतावधित्वं पुनरमीषां न द्रिच्यते । अतस्तत्प्रतिपादनार्थमवधेरबाह्या भवन्तीत्येतद्वचनमिति प्रावः । तत्रैतस्याद्भवप्रत्ययो नारकदेवानामित्यादिवचना-सथा । “तिर्हि नाणेहिं समगतिथयरा जाव होंति गिहवासे” इत्यादिवचनाच्च सिद्धमेव । नारकदेवतीर्थकराणां नियतावधित्वं तत्किमनेनेत्याशङ्क्याह भवप्रत्ययादिवचसा सिद्धेऽमीषां नियतावधित्वे “ओहिस्स वाहिरा होंति” कावस्य नियमोऽयं विधीयते इदमुक्तं भवति भवप्रत्ययादिवचनास्तिद्वयति नियमेन नारकादीनामावधिमत्त्वं परं न ज्ञायते किमाभवत्कृत्यममीषा-मवधेरभवति आहोश्चित्क्रियन्तमपि काव नृत्वाऽसौ प्रतिपततीति ततश्च “ओहिस्स वाहिरा होंतीत्य” नेन कावनियमः क्रियते सर्व-

वा सर्वकालममीयामवधिर्भवति । नन्वन्तरालेऽपि प्रतिपततीति ।
आह । यद्येवं तीर्थकृतां सर्वकालावस्थायित्वमवधेर्विरुद्धते के-
वलतोत्पत्तौ तदभावात् तेषां केवलतोत्पत्तावपि वस्तुतस्तत्परिच्छे-
दस्याप्यनष्टत्वात्सुतरां केवलज्ञानेन संपूर्णानन्ततत्त्वमात्मकव-
स्तुपरिच्छिन्नेः । अत्रस्थकालस्य वा विवक्षितत्वाददोष इत्यत्र
विस्तरेणेति “ सेसा देसेण पासेती ” इत्येवमाचिख्यासुराह ।

सेसच्चिय देसेणं, न उ देसेणेव सेसया किं तु ।

देसेण सव्वउच्चिय, पिच्छंति नरातिरिक्खा य ॥

गतार्थेवति गाथापञ्चकार्थः । गतं देशचारम् । विशेषः । तं० ।

अथ क्षेत्रचारम् ।

(१६) क्षेत्रगत्यादिद्वाराणि तत्र क्षेत्रचारमभिधित्सुराह ।

संखेज्जमसंखेज्जो, पुरिसमवाहाए खेत्तओ ओही ।

संवच्छमसंवच्छो, लोगमज्जोगे य संवच्छो ॥

(खेत्तओति) इह क्षेत्रतोऽवधिमिति जीवे प्रदीपे प्रभापटलमि-
व संबद्धो ज्ञानो जयति । जीवावच्छेदक्षेत्रादारभ्य निरन्तरं चक्षुष्यं
वस्तुप्रकाशयतीत्यर्थः । कश्चित्पुनरतिप्रकृतमो व्याकुलान्तरा-
र्षतिप्रदेशमुल्लङ्घ्य दूरस्थितमित्यादि प्रतिफलितदीपप्रज्ञेव जी-
वेऽसंबद्धो भवति कया हेतुभूतयाऽसंबद्ध इत्याह । मकारस्या-
हाकृणिकत्वात्पुरुषाबाधयेति । पूर्णः सुखदुःखानामिति पुरुषः ।
पुरि शरीरे शयनाद्वा पुरुषो जीवः । अबाधनमबाधा अन्तराल-
मित्यर्थः पुरुषादबाधापुरुषाबाधा तथा हेतुभूतयाऽसंबद्ध इति हे-
त्वर्थे तृतीया स च संबद्धोऽसंबद्धावधिः क्षेत्रतः कियान् भव-
तीत्याह । संख्येयोऽसंख्येयश्च । योजनाऽपेक्षया संख्येयान्यसंख्ये-
यानि वा योजनानि प्रत्येकं भवन्तीत्यर्थः । कया सदेत्याह । पुरु-
षाबाधयेत्येवं सहार्थे तृतीया । पुरुषाबाधापदमत्रापि योज्यते । न
केवलमवधेः संख्येयान्यसंख्येयानि वा योजनानि वा भवन्ति । किं
तर्हि पुरुषाद्यन्तरालरूपा बाधा साप्येतावन्माना जवतीत्यर्थः । इदं
चान्तरमसंबद्ध एवावधौ भवति न तु संबद्धे तत्र संबद्धत्वेनैव तद-
संभवादिह वा संबद्धे अवधौ अन्तरे चतुर्भङ्गिका संख्येयमन्त-
रं संख्येयोऽवधिः १ संख्येयमन्तरमसंख्येयोऽवधिः २ असंख्येयम-
न्तरं संख्येयोऽवधिः ३ असंख्येयमन्तरमसंख्येयोऽवधिरित्येवं च-
त्वारोऽपि भङ्गकाः संजयन्ति । ४ । संबद्धे त्ववधौ विकल्पाभावः ।
तद्वत्तानदेतोरन्तरालरूपस्य द्वितीयपदस्य तत्राज्ञावादिति ।
अयं चावधिर्लोकैः अल्लोकेऽपि च संबद्धो जवतीत्याह (लोगम-
ज्जोगे य संवच्छोति) इह लोकशब्देन लोकान्तो गृह्यते अत्रापि
च भङ्गकचतुष्टयम् । तत्र यो लोकप्रमाणोवधिः स पुरुषे संबद्धो
जयति लोकान्ते च । १ । यस्तु लोकदेशवर्ती अन्यन्तराऽवधिः स
पुरुषे संबद्धो न लोकान्ते । २ । लोकान्ते संबद्धो न पुरुष इति श्रु-
त्योऽयं भङ्गः । यो हि लोकान्ते संबद्धः स पुरुषे नियमात्संबद्ध
एव भवति न त्वऽसंबद्ध इत्येतद्भङ्गकासंभवः । ३ । न लोकान्ते
नापि पुरुषेऽसंबद्धो बाह्यावधिः यस्त्वल्लोक संबद्धः स पुरुषे सं-
बद्ध एव जवतीति । ४ । तत्र भङ्गकाज्ञाव इति निर्युक्तिगाथा-
र्थः । अथ भाष्यम् ।

ओही पुरिसे कोइ, संबच्छो जह प्पभावदीवम्मि ।

दूरंधयारदीवय-दरिसणमिव कोइ विच्छिण्णो ॥

संखिज्जमसंखिज्जं, देहाओ खेत्तमंतरं काउं ।

संखेज्जासंखेज्जं, पच्छेज्ज तदंतरमवाहा ।

संबद्धासंबद्धो, नरल्लोयं तेषु होइ चउभंगो ।

संबद्धो उ अल्लोए, नियमा पुरिसे वि संबद्धो ।

तिष्ठोऽपि गतार्थः । नवरं दूरान्धकारमित्यादिप्रतिफलितदीपस्य
दर्शनं तदिव विच्छिन्नं (तदंतरमवाहसि) तयोर्देहावधिप्रका-
शक्षेत्रयोरन्तरं तदन्तरं तदबाधोच्यत इति । अवसितं क्षेत्रद्वार-
म् । विशेषः । प्रज्ञा० ।

णेरइयाणं भंते ! ओहिस्स किं अंतो बाहिं ? गोयमा !
अंतो नो बाहिं । एवं जाव यणियकुमाराणं । पंचिंदियरि-
रिक्खयोणियाणं पुच्छा । गोयमा ! नो अंतो बाहिं । मणु-
स्साणं पुच्छा, गोयमा ! अंतो वि बाहिं वि । वाणमंतरजो-
इसियवेमाणियाणं जहा णेरइयाणं ।

तथा नैरधिकजवनपतिव्यन्तरजोतिष्कवैमानिकाः । तथा भवस्या-
भाव्यादवधेर्मध्यवर्तिनो न पुनर्वहिः किमुक्तं जयति । सर्वतः प्र-
काशिविस्त्रसार्द्धावधयो जयन्ति । न तु स्पर्शकावधयो विच्छिन्ना-
वधयो वा तिर्यक्पञ्चेन्द्रियास्त्ववधेरन्तर्न विद्यन्ते । किंतु बहिरष्ठा-
व्येय भावार्थः । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियास्तथाजवस्वाभावात् । स्पर्श-
कावधयो विच्छिन्ना अपान्तरात्रे सर्वतः प्रकाशवधयो वा भवन्ति
स्पर्शकाद्यवधियोग इति ज्ञावः । प्रज्ञा० ३३ पद० ।

गतिद्वारं विभणिपुराह ।

गइनेरइयाईया, हेट्टा जह वणिण्या तहेहा वि ।

इट्टी एसा य वणि-ज्जइ ति तो सेसियाओ वि ॥

गतिर्नरकगत्यादिका आदिशब्दादपरोपीन्द्रियादिद्वारकक्षापः
प्राक् प्रतिपादितस्वरूपोऽत्र परिगृह्यते । ततश्च नारकादिगत्यादि-
द्वाराणि यथाश्रस्तात्पूर्वं मतिज्ञानप्ररूपणाप्रसनावे “ गइ इंदिय-
काए जोए वेए कसायवेसासम्मत्तनाणे ” त्यादिना तथा “ संत-
पयपरुवणया दव्वपमाणं ” केत्यादिना च प्रतिपादितानि । तथेता-
प्यवधिप्ररूपणायां वक्तव्यानि । यस्तु विशेषस्तं भाष्यकारः स्वय-
मेव वक्ष्यति । एषा चावधिलक्षणा ऋद्धिः सिद्धान्ते वपर्यत
इत्यतोऽनेन संबन्धेन देशा अप्यामर्षोपध्यादिका श्रुत्योऽत्र व-
पर्यन्त इति निर्युक्तिगाथार्थः ।

अथ गत्यादिषु द्वारेषु चिन्त्यमानस्यावधिज्ञानस्य मतिज्ञाना-
द्यो विशेषस्तं भाष्यकारः प्राह ।

जे पक्खिज्जंति मइं, ते बहिनाणं पि समहिंया अण्णे ।

वेयकसायाईया, मणवज्जवनाणिणो नेव ॥

सम्मासुरनेरइया-णाहारा जे य होंति पज्जत्ता ।

तेच्चिय पुव्वपवसा, वियज्ञासएणीय मोत्तूणं ॥

ये मतिज्ञानस्य प्रतिपत्तारः प्रागुक्ता इहावधिज्ञानस्यापि प्र-
तिपत्तारस्ते एव छष्टव्याः केवलमत्राधिका अन्येऽपि केचित्ते
अवगन्तव्यास्तद्यथा (वेयकसायाईयसि) वेदातीताः कषायातीता
आवेदका अकषायिणश्चेत्यर्थः । तथा मनःपर्यायज्ञानिनश्चेत्येते
मतिज्ञानस्य पूर्वप्रतिपत्ता एवोक्ताः । इह त्ववधेरमी प्रतिपत्तारो
प्रवृत्तिः । यतः श्रेणिद्वये वर्तमानानां वेदकानामकषायाणां च केषां-
चिदवधिज्ञानमुत्पद्यते । येषां वानुत्पन्नावधिज्ञानानां मतिश्रुतचारि-
श्रवतां प्रथममेव मनःपर्यायज्ञानमुत्पद्यते । ते मनःपर्यायज्ञानिनो-
ऽपि केचित्पञ्चादवधिज्ञानस्य प्रतिपत्तारो भवन्ति । अपरञ्चा-
नाहारका अपर्याप्तकाश्च मतिपूर्वप्रतिपत्ता एवोक्ताः । न तु प्रतिपद्य-
मानकाः । इह तु येऽप्रतिपतितसम्यक्त्वास्तियेऽस्मनुष्येज्या देव-
नारका जायन्ते । तेऽवधिज्ञानस्य प्रतिपद्यमानकेष्वपि प्राप्यन्ते ।

इत्याह । “सम्मासुरत्ति” । ननुक्तः प्रतिपद्यमानकेषु विशेषः पूर्वप्रतिपद्येषु का वाच्येत्याह (तेष्वियपुत्रपवनेत्यादि) य एव मतिज्ञानस्य पूर्वप्रतिपद्या उक्ताः । अवधिज्ञानस्यापि त एव द्रव्याः । किं सर्वथा नेत्याह । (वियलेत्यादि) विकलेन्द्रिया न संक्षिपञ्चेन्द्रियतिरश्च मुखस्वेत्यर्थः । एते हि सास्वादनसम्यग्दृष्टयो मतिज्ञानस्य प्रतिपद्या उक्ताः । अवधेस्तु न प्रतिपद्यमानका नापूर्वप्रतिपद्या भवन्तीति प्रावः । इति गाथाद्वयार्थः । अवसितं गत्यादिद्वारम् । विशेषः ॥ (आमर्षोपध्यादिभ्योऽङ्गिर्वर्णनम् इति शब्दे)

(१७) अवधेः संक्षेपप्ररूपणा प्रस्तावना च ।

तदेवं प्रसङ्गायातौ शेषौ प्रतिपाद्य अवधिज्ञानं च सप्रसङ्गं विस्तरतः प्ररूप्योपसंहरन्वक्ष्यमाणसंक्षेपप्ररूपणस्य प्रस्तावनां च कर्तुमाह ।

अणिओ वहिणो विसओ, तथा वि तस्सं गहं पुणो जणइ ।
संखेवरुणं हियं, अण्वामोहत्थमिद्धं च ॥

जणितः प्ररूपितः “ओहीखेत्तपरिमाणे संठाणे” इत्यादीनां सर्वेषां पूर्वोक्तप्रत्येनावधेः स्वरूपाद्यन्वितो विषयो द्रव्यैक्यादिकस्तथापि तत्संग्रहविषयसंक्षेपप्ररूपणं पुनरपि जणित्यत्रान्तरे देववाचको नन्द्यध्ययनसूत्रकारः । अनेन चेदं सूचितं नन्द्यध्ययनसूत्रकारेण प्रथमं विस्तरतोऽवधिज्ञानं प्ररूप्य पर्यन्ते पुनरपि संक्षेपतस्तद्यथा ॥ विशेषः ।

“तं समासओ चउव्विहं पणत्तं । तं जहा । दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ तत्थ दव्वओ एं ओहीनाणी जहन्नेणं अणंताईं रुविदव्वाइं जाणइ पासइ । उक्कोसेणं सव्वाइं रुविदव्वाइं जाणइ पासइ । खेत्तओ एं ओहिनाणी जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं जाणइ पासइ । उक्कोसेणं असंखेज्जाइं अङ्गो गे दोगप्पमाणमित्ताइं संभाइं जाणइ पासइ । कालओ एं ओहीनाणी जहन्नेण आवल्लियाए असंखिज्जइभागं जाणइ पासइ । उक्कोसेणं असंखिज्जाओ उस्सप्पिणीओ ओसप्पिणीओ अईयमाणगयं च काट्ठं जाणइ पासइ । भावओ एं ओहीनाणी जहन्नेणं अणंते भावे जाणइ पासइ । उक्कोसेणं वि अणंते जावे जाणइ पासइ । सव्वभावाणमणंतभागं जाणइ पासइ । ओहीभवपच्चइओ, गुणपच्चइओ य वल्लिओ छुविहो । तस्स य बहुविगप्पा, दव्वे खेत्ते य काले य । १ । नेरइयदेवतित्यंकरा य ओहिस्स बाहिरा हुंति । पासंति सव्वओ खलु, सेसा देसेण पासंति । २ । सेत्तं ओहिनाणं ।

अवधिक्षेपप्ररूपणेन गतार्थीकृतेति न पुनरुक्तिजयादुपन्यस्ता । ननु नन्दिसूत्रकारेणापि किमिति विषयः पुनरपि प्ररूपितः पुनः पुनरुक्तस्य प्रसङ्गादित्याशङ्क्याह (संखेवेत्यादि) यस्मादपि संक्षेपपरुचीनां दितमिदं संक्षेपजननमतस्तेषां हितार्थं मन्दमतीनामन्यामोहार्थं चेष्टमेतदिति । तमेव विषयसंग्रहमाह ।

दव्वाइं अंगुलावलि, संखेज्जाइयभागविसयाई ।
पेच्चइ चउगुणाई, जहन्नओ मुत्तिमंताई ॥
उक्कोसमसंखाई, दोगहिंयगुल्लसमानिबच्छाई ।

पइदव्वं संखाइ य, पज्जायाई च सव्वाई ॥

जघन्यतो मूर्तिमन्ति द्रव्याण्यवधिज्ञानी पश्यतीति संदङ्कः । कथंचतानीत्याह (अंगुलेत्यादि) अङ्गुलसंख्यातीतज्ञागविषयाणि आवल्लिकासंख्यातीतज्ञागविषयाणि चेत्यर्थः । विशेषः ।

विवरीयवेसधारी, विज्जंजणसिद्धदेवया एव ।

छाड्यसेवियसेवी, वीयादीओ वि पच्चखा ॥

पुढवीत्तरुगिरिया, सरीरादिगया य जे जवे दव्वा ।

परमाणुसुहृत्तुखा-दयो य ओहिस्स पच्चखा ॥

नेपथ्यपरावर्त्ततो गुटिकाप्रयोगतः स्वपरावर्त्ततो वर्णपरावर्त्ततो विपरीतं वेषं धारयन्तीति विपरीतवेषधारिणस्ते । तथा ये विद्यासिद्धा अज्जनसिद्धा देवतया वा आच्छादिता ये च तैः सेवितसेविनो ये च वीजादयः कुशलादिन्यस्ते सर्वेऽवधिज्ञानिनः । प्रत्यक्षाः । तथा यानि पृथिव्यां यानि च तरुषु यानि च गिरुषु गाथायामेकवचनं समाहारत्वात् । द्रव्याणि यानि च शरीरादिगतानि द्रव्याणि ये च परमाणवो ये सुखदुःखादय इन्द्रियमनः शरीरस्वास्थ्यस्वास्थ्यरूपास्तेऽप्यवधेः प्रत्यक्षाः ।

अचंचतमणुवल्लि, वि ओहिनाणस्स होंति पच्चखा ।

ओहिणाणपरिगया, दव्वा असमत्तपज्जाया ॥

अत्यन्तं चक्षुरादिना अनुपलब्धा अपि पदार्था अवधिज्ञानस्य भवन्ति प्रत्यक्षाः । अवधिज्ञानेन च द्रव्याणि परिगतानि परिणतानि भवन्त्यसमाप्तपर्यायाणि न समस्ताः पर्याया द्रव्याणां ज्ञातुं शक्यन्ते इति भावः । यदि हि समस्तान् पर्यायान् जानीयान्मूनं स केवलीभवेत् । वृ० ८ उ० । भावतस्तु प्रतिद्रव्यं चत्वारो गुणा धर्माः पर्याया येषां तानि चतुर्गुणानि पश्यति । इदमुक्तं भवति । जघन्यतोऽवधिज्ञानी द्रव्यतः क्षेत्रतश्चाङ्गुलासंख्येयभागाक्षेत्राऽभ्यन्तरवर्तीनि मूर्तद्रव्याणि पश्यति । कालतस्वेतावद्रव्याणामावल्लिकासंख्येयभागाऽभ्यन्तरवर्तीनोऽतीताननागतांश्च पर्यायान्पश्यति । भावतस्तु प्रतिद्रव्यं चतुरः पर्यायान्पश्यतीति । उत्कृष्टतस्तु द्रव्यतः क्षेत्रतश्चासंख्येयलोकाकाशस्वाभावगाढानि सर्वाण्यपि मूर्तद्रव्याणि पश्यति । एतानि चैकस्मिन्नेव लोकाकाशे अवगाढानि प्राप्यन्ते । शेषलोकाऽवगाढानामुपदर्शनं शक्तिमात्राऽपेक्षयैवोच्यते । कालतस्वेतावद्रव्याणामसंख्यातोत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमान्तर्गतानतीताऽनागतांश्च पर्यायान्पश्यति । भावतस्वेकैकं द्रव्यमाश्रित्याऽसंख्येयपर्यायाण्येतानि पश्यति । इह च दर्शनक्रियासामान्यमात्रमाश्रित्य पश्यतीत्युक्तं विशेषतस्तु जानाति पश्यतीति च सर्वत्र द्रव्यम् । तदेवं जघन्यत उत्कृष्टतश्च प्राग्विस्तरतः प्रोक्तोऽवधिविषयः । इदानीं तु स एव संक्षेपत उक्तस्तद्गणने च सप्रसङ्गमवधिज्ञानं समाप्तम् । विशेषः । आ० म० प्र० । कर्म० । प्रव० । सम्म० । अवधिज्ञानवति जीवे अवध्यवधिमतोरभेदात् । प्रव० १५ द्वा० ।

ओहिजुय-अवधियुत-त्रि० अवधिलब्धियुक्ते, क० प्र० ।

ओहिणाण-अवधिज्ञान-न० अवधिः (अनन्तरोदितस्वरूपः)

स एव ज्ञानमवधिना वा मर्यादया मूर्तद्रव्याण्येव जानाति नेतराणीति व्यवस्थया ज्ञानमवधिज्ञानम् भ० ८ श० २ उ० ।

अवध्युपलक्षितं ज्ञानमप्यवधिः । प्रव० २१६ द्वा० । पं० सं० ।

अवधिश्चाऽसौ ज्ञानञ्च अवधिज्ञानम् । इन्द्रियमनोनिरपेक्षे

आत्मनो रूपिद्रव्यसाक्षात्कारकारणे ज्ञानभेदे, स्था० २ डा० ।

उत्त० । न० (ओहि शब्दे सर्वमुक्तम्) “ णो केवलणाणे दु-
विहे पन्नते तं जहा ओहिनाणे चेव मणपज्जवणाणे चेव ”
स्था० २ टा० ।

ओहिणाणजिण-अवधिज्ञानजिन-पुं० अवधिज्ञानेन जिनोऽ-
वधिज्ञानजिनः । जिनशब्दो विशुद्धाऽवधिप्रदर्शकः । विशुद्धाऽव-
धिज्ञाने, व्य० १ उ० । स्था० ।

ओहिणाणावरण-अवधिज्ञानावरण-न० अवधिज्ञानस्य प्रा-
कप्रदर्शितरूपस्य आवरणमवधिज्ञानावरणम् । ज्ञानावरणकर्म-
णस्तृतीयायामुत्तरप्रकृतौ, । कर्म० । उत्त० ।

ओहिदंसण-अवधिदर्शन-न० अवधिरेव दर्शने रूपिसामान्य-
ग्रहणमवधिदर्शनम् । पं० सं० १ टा० । अवधिना रूपिमर्या-
दया दर्शनं सामान्यांशग्रहणमवधिदर्शनं कर्म० । अवधिदर्शना-
वरणायस्य कयोपशमाज्यां जायमाने सामान्यग्रहणस्वभावे
दर्शनभेदे, स्था० ७ टा० ।

(अवधिदर्शनकोजः)

पंचहिं ठाणेहिं ओहिदंसणे समुप्पज्जिउकामेवि तप्पढ-
मयाए खजाएज्जा । तं जहा अप्पचूयं वा पुढविं पासित्ता
तप्पढमयाए खजाएज्जा । कुंथुं कुंथुरासिचूयं वा पुढविं पासित्ता
तप्पढमयाए खजाएज्जा । महइ महालयं वा महोरगसरीरं
पासित्ता तप्पढमयाए खजाएज्जा । देवं वा महिद्धियं जाव
महेसक्खं पासित्ता तप्पढमयाए खजाएज्जा । पुरेसु वा पु-
राणां महइ महालयां महाणिहाणां पहीणसेउयां
पहीणगोत्तागारां उच्छिस्ससामियां उच्छिस्ससेउयां उ-
च्छिस्सगोत्तागारां जां इमां गामागारनगरखेक्कव्वडमं-
वदोणमुहपट्टणासमसंवाहसंनिवेशेसु सिंघारुगतिगचउक्क-
चकरउत्तमुहमहाणहपहेसु एगरसिष्मणेसु मसाणसुष्ठा-
गारगिरिकंदरसंतिसेलोवट्टाणजवणगिहेसु संनिक्खित्तां
चिट्ठेति तां वा पासित्ता तप्पढमयाए खजाएज्जा इच्चि-
हिं पंचहिं ठाणेहिं ओहिदंसणे समुप्पज्जिउकामे तप्प-
ढमयाए खजाएज्जा ॥

व्यक्तत्रवरमवधिना दर्शनमवशोकनमर्थानामुत्पत्तुकामं भवि-
तुकामं तत्प्रथमतायामवधिदर्शनोत्पादप्रथमसमये (खजाएज्ज-
त्ति) स्कन्धीयात ध्रुज्येत स्ववतीत्यर्थः । अवधिदर्शने वा स-
मुत्पत्तुकामे सति अवधिभानिति गम्यते । कुज्येदल्पचूतां स्तो-
कसत्त्वां पृथिवीं दृष्ट्वा वाशब्दो विकल्पार्थः । अनेकसत्त्वव्याकुला-
चूरिति सम्भावना वा न कस्मादल्पसत्त्वचूदर्शनात् । आः किमेत-
देवमित्येवं कुज्येदेवाक्तीणमोहनोयत्वादिति जावः । अथवा जूत-
शब्दस्य प्रकृत्यत्वाद्दल्पचूतामल्पां पूर्वं हि तस्य बह्वी पृथिवीति
सम्भावनासीदिति १ तथात्यन्तप्रचुरत्वात्कुन्थं कुन्थूराशिभूतां कु-
न्थूराशिवप्राप्तां पृथिवीं दृष्ट्वाऽत्यन्तविस्मयभयाज्यामिति २ तथा
(महइमहालयंति) महान्ति महन्महोरगशरीरं महाहितनुं वा-
ह्यद्वीपवर्तियोजनसहस्रप्रमाणं दृष्ट्वा विस्मयाद्भयाद्वा ३ तथा-
देवं महर्द्धिकं महाशुक्तिकं महानुनागं महाबलं महासौख्यं दृष्ट्वा
विस्मयादिति । ४ । (पुरेसुवेत्ति) नगराद्येकदेशनूतानि प्राकारा-
वृत्तानि पुराणीति प्रसिद्धं तेषु पुराणानि चिरन्तनानि (उराणा-
इति) कचित्पाठस्तत्र मनोहराणीत्यर्थः । (महइमहालयाइति)

विस्तीर्णत्वेन महानिधानानीति महामूल्यरत्नादिमत्वेन प्रहीणाः
स्वामिनो येषां तानि । तथा प्रहीणाः सेत्तारः सेचकास्तेष्वेवोप-
र्युपरिधनप्रक्षेपकाः पुत्रादयो येषां तानि । तथा अथवा प्रहीणाः
सेतवस्तदभिज्ञानचूताः पालयस्तन्मार्गा वाऽतिचिरन्तनतया प्र-
तिजागरकाभावेन च येषां तानि प्रहीणसेतुकानि । किं बहुना
निधायकानां यानि गोत्रागाराणि कुलगृहाणि तान्यपि प्रही-
णानि येषामथवा तेषामेव गोत्राणि नामान्याकाराश्चाकृतयस्ते
प्रहीणा येषां तानि प्रहीणगोत्रागाराणि प्रहीणगोत्राकाराणि वा
एवमुच्छिन्नस्वामिकादीन्यपि । नवरमिह प्रहीणाः किञ्चित्सत्ता-
वन्त उच्छिन्ना निर्नष्टसत्ताका यानीमानि अनन्तरोक्तविशेषणानी-
ति । स्था० ५ टा० । (ग्रामादिशब्दव्याख्या स्वस्वशब्दे)

ओहिदंसणावरण-अवधिदर्शनावरण-न० रूपवद् छव्यं सा-
मान्यप्रकारेण मर्यादासहितं दृश्यत इति । अवधिदर्शनं त-
दावृणोतीति अवधिदर्शनावरणम् । उत्त० ३३ अ० । अवधिना रूपि-
मर्यादयाऽवधिरेव वा करणनिरपेक्षो बोधरूपो दर्शनं सामा-
न्यार्थग्रहणमवधिदर्शनम् तस्यावरणमवधिदर्शनावरणम् । दर्-
शनावरणकर्मज्ञेदे, स्था० ९ टा० । सं० ।

ओहिमरण-अवधिमरण-न० अवधिर्मर्यादा ततश्चाऽवधिना
मरणमवधिमरणम् । मरणज्ञेदे, यानि हि नारकादिजवनिबन्ध-
नतया आयुःकर्मदक्षिकान्यनुचूय म्रियते । मृतो वा यदि पुनस्तान्ये-
वानुचूय मरिष्यते । तदा तदवधिमरणमुच्यते । तद्व्यापेक्षया पु-
नस्तदग्रहणावधि यावज्जीवस्य मृतत्वात् सञ्जवति च गृहीतो-
ज्जितानां कर्मदक्षिकानां पुनर्ग्रहणं परिणामवैचित्र्यादिति ॥

तद्देवा यथा ।

ओहिमरणेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? गोयमा ! पंचविहे
पण्णत्ते तं जहा दव्वोहिमरणे खेतोहिमरणे जाव जावोहि-
मरणे । दव्वोहिमरणेणं जंते ! कइविहे पण्णत्ते ? गोयमा !
चउव्विहे पण्णत्ते तं जहा ऐरइए दव्वोहिमरणे जाव देव-
दव्वोहिमरणे । सेकेणट्टेणं भंते ! एवं पुच्चइ ऐरइयदव्वोहि-
मरणे ? गोयमा ! जं एं ऐरइया ऐरइयदव्वे वट्टमाणा
जां दव्वां संपयं मरंति जं णं ऐरइया तां दव्वां अ-
णागए काळे पुणो वि हरिस्संति । से तेणट्टेणं गोयमा !
जाव दव्वोहिमरणे एवं तिरिक्खजोणियमणुस्सदेवदव्वोहि-
मरणे वि । एवं एएणं गमएणं खेतोहिमरणे वि । कालो-
हिमरणे वि जवोहिमरणे वि भावोहिमरणे वि ।

नैरयिकद्वयाणि सांप्रतं म्रियन्ते त्यजन्ति तानि द्रव्याण्यनाग-
तकाले पुनस्ते नारका इति गम्यम् । मरिष्यन्ते त्यज्यन्तीति य-
त्तनैरयिकद्वयावधिमरणमुच्यत इति शेषः “ से तेणामि ”
त्यादिनिगमनम् ज० १३ श० ७ उ० । “ एमेव ओहिमरणं, जाणि-
मओ ताणि चेव मरइ पुणो ” । २ । एवमेव यथा वीचिमरणं छ-
व्यक्षेत्रकालभवावज्ञेदतः पञ्चविधं तथैवमवधिमरणमपीत्यर्थः
तत्स्वरूपमाह । यानि मृतः संप्रतीतिः शेषस्तानि चैव (मरइ पु-
णत्ति) तिह्यत्ययेन मरिष्यति । पुनः किमुक्तं भवति । अवधिर्म-
र्यादा ततश्च यानि नारकादीनि भवन्ति । बन्धनतयायुःकर्मदक्षि-
कान्यनुचूय म्रियते पुनर्यदि तान्येवानुचूय मरिष्यति । तदा द-
व्यावधिमरणं तद्व्यापेक्षया पुनस्तदग्रहणावधि यावज्जीवस्य
मृतत्वात् सञ्जवति हि गृहीतो ज्जितानामपि कर्मदक्षिकानां ना-

पुनर्ग्रहणपरिणामवैचित्र्यादिति । एवं क्षेत्रकालादिष्वपि जाय-
ना कार्या । प्रव० १५७ द्वा० । उत्त० ।

ओहीर-नि-झा-धा० अदा० प्रचलायने, ईषत्स्वापे, निझा-
तेरोहीरोह्यौ ८ । ४ । १२ । इति निपूर्वस्य झातेरोहीरदेशः ।
ओहीरह, णिहाह, निझाति, प्रा० ।

ओहीरमाण-निझाण-त्रि० प्रचलायमाने, ज० ११ शा० ११
उ० । वारंवारमीपन्निझां गच्छति, झा० १ अ० ।

ओहोरिय-अवधीरित-त्रि० परिचूते, आचा० २ अ० १ उ० ।

ओहूणण-अवधूनन-न० अपूर्वकरणेन निम्नग्रन्थे भेदापादने, आ-
चा० ९ अ० १ उ० ।

ओहूय-अवधूत-त्रि० उद्धृष्टे, वृ० १ उ० ।

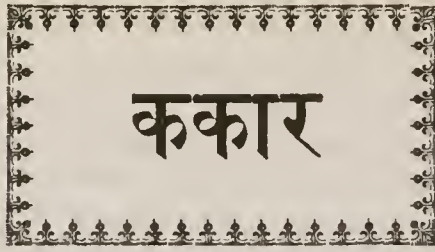
ओहोवहि-ओघोपाधि-पुं० ओघः संक्षेपः स्तोकः विङ्गकारकः
अवश्यं ग्राह्यः उपधिः । उपधिनेदे, नि० चू० २ उ० । ओ-
घोपधिर्नित्यमेव यो गृह्यते नृज्यते पुनः कारणेन स उच्यते ।
तदुक्तम् “ ओहेण जस्स गदणं, जोगो पुण कारणा स ओहो-
वही ” ध० ३ अधि० । ओघेन सामान्येन जोगे अजोगे वा यस्य
पात्रादेर्ग्रहणमादानं भोगः पुनः कारणान्निमित्तेनैव भिक्काटनादि-
ना स ओघोपधिरभिधीयते । पं० व० । (उवहिशब्देऽस्य गणना
प्रमाणं च दर्शितम्) [औकारः प्राकृते न भवतीति तदादयः
शब्दा नोपदर्शिताः]

—X:⊙:+—

इति श्रीमत्सौधर्मवृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञ-
श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराचार्य श्री श्री १००८
श्रीविजयराजेन्द्रसूरिविरचिते अभिधानराजे-
न्द्रे ओकारादिशब्दशङ्कलनं समाप्तम्

ककार

क-क-पुं० कै-शब्दे, कक-दीप्तौ, वा क+ब्रह्मणि, विष्णौ, कामदेवे, अम्नौ, वायौ, यमे, सूर्ये, आत्मनि, दक्षे, प्रजापतौ, राजनि, कामग्रन्थौ, मयूरे, मेदिनी० । विहगे, शब्दचिं० । चित्ते, देहे, काले, घने, मेघे, शब्दे, अनेकार्थकोशः । प्रकाशे च एका० । शिरसि, न० जले, सुखे च न० मेदिनी । केशे, पुं०-धरणिः ॥ को ब्रह्मा-त्मप्रकाशार्थकः कीवायुयमाभिषु । २१ । कं मौलिसुखतोयेषु कः शब्दः सर्वविद्भक्तः । सर्वनामगुणोक्तो यस्तस्य रूपं त्रिलिङ्गकम् । कः स्यात्पितामहे ब्रह्मे, मारुते शमने नले । सितवर्णे मयूरे च, हरावात्मनि वारिधौ । २ । वसावाहतिशब्दे च प्रकाशे पुंसि कथ्यते । एका० । “कस्ति कर्म मे पावं” क इत्ययं वर्णः कृतं मया पापमित्येवमन्युपगमे वर्तते । आ० म० द्वि० । किमदेशः क-कारः क्रेपे, यथा को राजा यो न रक्ताति । नि० चू० १ उ० । कअ-कृत-त्रि० क-क-निष्पादिते, “माताए कअं । अह-वा यं कअकजो” प्रा० ।

क (य) अगह-कचग्रह-पुं० कगचजतदपयवां प्रायो लुक् । १ । ७७ । इति चतुर्क अवर्णो यश्रुतिः इति कगचजे-त्यादिना लुकि सति शेषोऽवर्णोऽवर्णात्परो लघुप्रयत्नतरय-कारश्रुतिर्भवति । कयगहो, कचग्रहः । रत्यर्थे स्त्रियाः केशार्कपणे, प्रा० ।

कअर-कतर-त्रि० किम् कतरच् द्वयोर्मध्ये निर्धारणार्थं प्रश्न-विषये एकस्मिन् पदार्थे, प्रा० । वाच० ॥

कइ-कति-त्रि० बहुव० । किं परिमाणमेपां-किम् इति । किम्प्र-माणे, सू० प्र० ९ पाहु० । कियत्संख्येषु, विशेषे । संख्यापरिमाणविशेषविषयप्रश्नविषयेषु पदार्थेषु, वाच० ।

चत्वारि कइ पण्त्ता तं जहा दवियकइ माउयकइ पज-वकइ संगहकइ ॥

कतीति प्रश्नगर्भापरिच्छेदवत् संख्यावचनो बहुवचनान्तस्तत्र द्रव्याणि च तानि कति च इत्येकति कति इत्याणीत्यर्थः । इ-व्यविषयो वा कतिशब्दो इत्येकति । एवं मातृकापदादिष्वपि नवरं संग्रहाः शालियवगोधूमा इत्यादि स्था० ३ ग्रा० २ उ० ।

कपि-पुं० वानरे, ज० ३ श० ६ उ० ॥

कवि-पुं० कवते नवं नवं जणति भङ्गवैदग्ध्यादि सहितैः पाकातिरेकरसनीयरसरहस्यास्वादमेतुरितसहृदयहृदयानन्दैर्निःशेष-पभाषावैशारद्यहृद्यैर्गणपद्यप्रबन्धैर्वर्णनां करोतीति कविः । गद्य-पद्यप्रबन्धरचके, अष्टमः प्रवचनप्रभावक एवः ॥ ध० २ अधि० । काव्यकर्तारि, अनु० ॥

कइअव-कैतव-न० कितवस्य भावः कर्म वा अण् । अरदै-त्यादौ च ॥ ११०१॥ इत्येनः अइ इत्यादेशः । कइअवं, कैतवम्, प्रा० । नेपथ्यमार्गगृहपरावर्तादौ, कपटे, दम्भे, तं० ।

कतिपय-त्रि० कति-अयच्-पुक् च । डाहवौ कतिपये ॥ ११५०॥ इति यस्थाने वः । कतिशब्दार्थे, प्रा० ।

कइ (य) अवपण्त्ति-कैतवप्रज्ञ (ज्ञा) मि- स्त्री० कैत-वानि कपटानि नेपथ्यभाषामार्गगृहपरावर्तादीनि (पण्त्तित्ति) प्रज्ञाप्यन्ते याभिस्ताः कैतवप्रज्ञस्यः । यद्वा कैतवानां दम्भानां प्रकृष्टाः क्षप्तयो ज्ञानानि कमलश्रेष्ठिसुतापश्चिर्नवत् यासु ताः कैतवप्रज्ञस्यः । यद्वा कैतवेषु प्रज्ञाया बुद्धेरभिप्रादानं यासु ताः । स्त्रीषु “ कइयवपण्त्तीणं, ताणं अन्नायसीलाणं ” तं० ।

कइ (य) अवपेमागिरितिर्-कैतवप्रेमागिरितिर्-स्त्री० कुशि-प्यकुलबालकपातिकामागधिकागणिकावत् कैतवप्रेमभ्यां गिरितव्यामिव पातिकायां स्त्रियाम्, “ कइयवपेमगिरित-डीओ ” तं० ।

कइ (य) अविद्या-कैतविकी-स्त्री० कैतवेन निर्दुस्ता ठक् । कपटेनात्मन्यन्यमनस्यन्यदुवाचीत्यादिलक्षणेन निर्दुस्तायां स्त्रियाम्, व्य० ४ उ० ।

कइउल्ल-शुके, देशी० ।

कइअं कसई-निकरे, देशी० ।

कइअंकोर-निकरे, देशी० ।

कइअ-कपिध्वज- पुं० कपिध्वजेऽस्य तैलादित्वात् द्वित्वे द्वितीयतुर्थयोरुपरिपूर्वः ॥ २११६०॥ इति चतुर्थस्योपरिद्वितीयः । कइअओ, कइअओ, अजुने, प्रा० ।

कइम-कतम-त्रि० किम्-उतम । मध्यमकतमे द्वितीयस्य ॥ २११६०॥ इति द्वितीयस्यात इत्वम् । कतमः । कइमः प्रा० । बहूनां मध्ये जात्यादिभिर्निर्धारणार्थं प्रश्नविषये एकस्मिन् पदार्थे, वाच० ॥

कइरव-कैरव-न० के जले रौति-र-अच्-अलुक् समासः । कैरवो हंसस्तस्य प्रियम् अण्-वैरादौ ॥ २११५२॥ इति ऐत इरा-देशः । कइरवं ‘कैरवं’ प्रा० । कुमुदे, शुक्लोत्पले, अमरः । शत्रौ, पुं० । कैतवे, न० मेदि० ।

कङ्कालास-कैला(म.श.)-पुं० के जले लासो लसनं दीप्तिरस्य अलुक् समासः । कैलासः स्फाटिकस्तस्येव शुभ्रः अण्-कैलीनां समूहः अण्-कैलं तेनास्यतेऽत्र आस्-आधारे-घञ्-वैरादौ वा ॥ ११५२॥ इति ऐत इत्वं वा प्रा० । जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य लवणसमुद्रे, दक्षिणापरस्यां कैलासस्यानुवेलन्धरनागरा-जस्यावासपर्वते, जी० ३ प्रति० । प्रवृत्तिनिमित्तं कैलाशे । कैलाशप्रभाणि उत्पलादीनि । कैलाशनामा च तत्र देयः पल्लोपमस्थितिकः परिवसति । ततः कैलाशः (तस्य) दक्षि-णापरया कैलाशा राजधानी (जी०) (अनुवेलन्धरशब्दे तद्वर्णक उक्तः) तदधिपेऽनुवेलन्धरनागराजे, (जी०) नन्दोऽभरवरद्वीपस्य पूर्वार्द्धाधिपतौ महर्षिके पल्लोपमस्थितिके देये च जी० ३ प्रति० । शिवकुवेरयोः स्थानं, पर्वतजं दे च वाच० । मेरौ च नि० चू० १३ उ० ।

कङ्कालासभरण-कैलाशजवन-न० क० स० । कैलाशरूपे आ-श्रये, पि० । कैलाशपर्वतो मेरुः “तथ जाणि देवभवणाणि” मन्द-रस्फेदनायेषु, “कैलासभवणा एते आगता तुज्जकामोहि” नि० चू० १३ उ० । आर्हतग्रन्थे प्रायस्तालव्य एव कैलाशशब्दा दृश्यते । कङ्कालास-कैलासा- स्त्री० कैलासनाम्नोऽनुवेलन्धरनागराज-स्य कैलासाख्यस्यावासदूतायां राजधान्याम्, जी० ३ प्रति० ।

कडमाह-कतिपय-त्रि० कति अयच्-पुक्-च । माहवौ कतिपये ।
१ । ५० । इति कतिपये यस्य माह इत्यादेशः । कतिशब्दाथे,
परिमिते च प्रा० ।

कडवि-(का) या कैतविका-स्त्री० कडाचिकायाम्, झा० १ अ० ।
कडम्-कीदृश-त्रि० कस्येव दर्शनमस्य-किम्-दृशा-कञ्- । अ-
पभ्रंशे-अताडइसः । ८ । ४ । ३ । इति दादेरवयवस्य कित अइस
इत्यादेशः । कित्वाट्टिरोपः । किम्प्रकारे, प्रा० ।

कडसंचिय-कतिसञ्चित-त्रि० कतीत्यनेन, संख्यावाचिनो ध्या-
दयः संख्याचन्तोऽभिधीयन्ते । अयश्चान्यत्र प्रअविशिष्टसंख्यावा-
चकतया रूढोऽपीह संख्यामात्रे द्रष्टव्यः । तत्र नारकाः कति सं-
ख्याताः एकैकसमये ये उत्पन्नाः सन्तः सञ्चिताः कत्युत्पत्तिसा-
धर्म्याद्बुद्ध्या राशीकृतास्ते कतिसञ्चिताः । स्था० ३ ग० । एक-
समये संख्यातोत्पादेन पणिरुतेषु नैरयिकादिवैमानिकपर्यन्तेषु,
ज० ३० श० १० उ० । (उववायशब्दे वक्तव्यतोक्ता)

कडहसिय-कपिहसित-न० अनभ्रं, सहसा विद्युति, आकाशे,
वानरमुखसदृशस्य विकृतमुखस्य हसने, अनभ्रे या विद्युत्सहसा
तत्कपिहसितमन्ये त्वाहुः कपिहसितं नाम यदाकाशे वानर-
मुखसदृशस्य विकृतमुखस्य हसनम् । ज० ३ श० ६ उ० ।

कड-कुतम्-अव्य० कुतसः कड कहंति हु ८ । ३ । १६ । इति
कुतः शब्दस्य कड आदेशः । “महुकतहो गुच्छिअहो, कड डुं-
पडा बजंति” तस्मादित्यर्थे, प्रा० ।

क्रतु-पुं० । सयूपे यज्ञे, “सयूपो यज्ञ एव हि क्रतुरु-
च्यते । यूपरहितस्तु दानक्रियायुको यज्ञ इति । विशेष० । आ-
म० प्र० । “वरं कूपशताद् वापी, वरं वापीशतात् क्रतुः । वरं क्र-
तुशतात् पुत्रः, सत्यं पुत्रशताद् धरमः” स्था० ४ ग० ३ उ० । सं-
कटपे, ब्रह्मणो मानसे पुत्रे, ऋषिभेदे, वैश्वदेवभेदे, इन्द्रियेषु
विष्णौ, रुच्रेराधिक्ये, प्रज्ञायाम्, स्तवनादिकर्मणि च वाच० ।

कडरव-कौरव-पुं० स्त्री० कुरोरपत्यादि-उत्सा० अत्र तद्देशस्य रा-
जा अण् । तेषु भवो वा अण् । अतः पौरादौ च । ८ । १ । ६२ ।
इति पौरादित्वात् औतः अउरादेशः प्रा० । कुरुयंश्चे, तद्देशनृपे,
कुरुसम्बन्धिनि, तद्देशनवे च त्रि० स्त्रियां ङीप् वाच० ।

कडल-करीषे, देशी० ।

कडमल-कौशल-न० कुशलस्य भावः युवा० अण् पौरादौ चेति
औतः अउरादेशः । दक्षतायाम्, प्रा० ।

कडह-ककुद्-पुं० न० कस्य देहस्य मुखस्य वा कुं चूर्मि ददाति
दा-क- । ककुदे हः ८ । १ । २५ । इति ककुदे दस्य हः । कडहं
प्रा० । वृषजस्य स्कन्धासन्नोन्नतदेहावयवे, अणु० । नित्ये, दे-
शी० । नृपचिह्ने उत्रादौ, पर्वताग्रभागे च । वाच० ।

कडह-ककुन्-स्त्री० कं प्रकाशं स्कुन्नाति स्कुन् किप् पृषोद-
रादित्वात्सिद्धिः । ककुभो हः ८ । १ । २१ । ककुन्शब्दस्या-
न्वयज्जनस्य हो जवति । कडहा, प्रा० । दिशि, शोभायाम्, च-
म्पकमालायाम्, शास्त्रे, रागिणीभेदे, प्राणे च । वाच० ।

कडो-कुतम्-अव्य० किम्-तस् । संस्कृते किमः कुः । कख-
तसोश्च ८ । ३ । ७१ । इति किमः कः । कस्मादित्य-
र्थे, प्रा० ।

कंक-कङ्क-पुं० ककि-अच् । पक्षिविशेषे, प्रअ० अ० १ अ० ।
सुव० । स्था० । अणु० । “जहा ढंकाय कंकाय कुत्रलामगुका-

सिहा । मन्वेसणं क्रियायंति” दङ्कादयः पक्षिविशेषाः जला-
श्रया आमिषजीविनो मत्स्यप्राप्तिं प्रति ध्यायन्ति । सुव० १ शु०
११ अ० । होमपक्षिविशेषे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

कंकगहणी-कङ्कग्रहणी-स्त्री० पुं० कङ्कः पक्षिविशेषस्तस्येव
ग्रहणीगुदाशयो यस्य स तथा । नांरोगवर्चस्के, औ० । कङ्कग्रह-
णी श्रमणो जगवान् महावीरः उत्तरकुर्वादिमनुष्याः सुषमसुषमा-
सुषमयोर्भरतकैत्रजा मनुष्याश्च कङ्कग्रहण्यः (णयः) प्रश० १
अथ० छा० ४ अ० । जी० ।

कंकम-कङ्कट-पुं० कं देहं कटति क-कट-मुम्-च । ककि लौल्ये
अटन्-वा- । वाच० कवचे, रा० । जं० । जी० । झा० । औ० । आ०
म० प्र० । “सहकंकमवर्चसगा इति” सह कङ्कटैः कवचैरवतंस-
कैश्च शेखरकैः शिरस्त्राणैर्वा ये ते तथा भ० ए श० ३३ उ० । झा० ।
कंकडुग-काङ्कडुक-पुं० दुग्धेद्यमापे, तद्वत् दुग्धवहारिणि च ।
“मा कित्ते कंकडुकं कुणिमं पक्खुत्तरं च वच्चाइ” इति तस्य दौ-
ष्ट्यम् “कंकडुओ विवमासो सिक्किं न उवेइ अस्स ववहारो”
यस्य व्यवहारः काङ्कडुक इव माष इव न सिक्किमुपयति
स काङ्कडुकव्यवहारयोगात् काङ्कडुकः व्य० ३ उ० ।

कंकण-कङ्कण-न० कं शुभ्रं कणति कम् कण-अच् । रक्तद्वरक-
रूपे, ज० ११ श० १० उ० । करजूपणे, जूषणमात्रे, शेखरे च । कमित्य-
व्ययं जलार्थकं तस्य कणः जलकणे, पुं० । वाच० ।

कंक (य) त-कङ्कत-पुं० ककि-अतच् । केशसंमयनार्थे रुयु-
पकरणे, सूत्र१ शु० ४ अ० । नागवज्रावृक्के, तक गतौ, अतच् । पृषो०
अल्पविषे, रूपरुपे सपे, पुं० स्त्री० जतित्वात् स्त्रियाम् ङीप्
केशप्रसाधन्याम्, गौरा० ङीप् । वाच० ।

कंकतिगाम-कङ्कतिग्राम-पुं० माघराजवंश्यानां पुराणित्तिमरां-
जादीनां काङ्कतीयानामभिजनग्रामे, ती० । कल्प० ।

कंकतिज-काङ्कतीय-त्रि० माघराजवंशज नृपतौ, माघराजस्य
कङ्कतिग्रामवास्तव्यत्वाद् वंशजाः पुराणित्तिमराजपिकुगिरु-
मराजप्रोलमराजरुद्रदेवगणपतिदेवपुत्री च रुद्रमहादेवी पश्चि-
मद्वर्षकृतराज्यस्ततः श्रीप्रतापरुद्र एते च काङ्कतीया इति
प्रसिद्धाः ती० । कल्प० ।

कंकलोह-कङ्कलोह-न० कङ्कायसि, “कर्तिकं कङ्कलोहस्य, गोपि-
तां चाददे तदा” आ० क० । उदायी नृपः कङ्कायः कर्तिका-
कार्त्तिकर्तनेन विनाशितः स्था० ६ टा० ।

कंकलिल-कङ्कलिल-पुं० कङ्कः वा० पल्लिव-पृषो० । अशोकवृ-
क्षे, प्रव० ३ ए छा० । ल० प्र० । रक्ताशोकं, दर्श० ।

कंकमार-दध्योदने, देशी० ।

कंकोर-कंकोट-पुं० कर्क-ओट-वक्रादावतः ८ । १ । २६ इति
प्रथमस्वरस्यानुस्वारगमः । नागभेदे, प्रा० ।

कंकोवम-कङ्कोपम-पुं० कङ्कः पक्षिविशेषस्तस्याहारेणोपमा यत्र
स मध्यमपदलोपात् कङ्कोपमः । तिर्यगाहारभेदे, अयमर्थो यथा-
हि कङ्कस्य दुर्जरोऽपि स्वरूपेणाहारः सुखभक्ष्यः सुखपरिणाम-
श्च नवति एवं यस्तिरश्चां सुखभक्ष्यः सुपरिणामश्च स कङ्कोपम
इति स्था० ४ ग० ४ उ० ।

कंकस-दध्योदने, देशी० ।

कंखज्जाण-काङ्काध्यान-न० अन्यान्यदर्शनग्रहः काङ्का तद्-
ध्यानम्, “कविज्ञा इत्थं पि इह यं पि” इति चतुर्तो मरीचेरिव
परदर्शनग्रहध्याने, आनु० ।

कंखण—काङ्खण—न० अन्यान्यदर्शनग्रहे, ध० २ अधि० ।

कं (खण) खाप ओस—काङ्खाप्रदोष— पुं० क-स- काङ्खा-
मिथ्यात्वमोहनीयोदयसमुत्थोऽन्यान्यदर्शनग्रहरूपो जीवपरिणा-
मः स एव प्रकृष्टो दोषो जीवदूषणं काङ्खा प्रदोषस्तद् विषयं उ-
द्देशः । जीवेन जदन्त ! काङ्खामोहनीयं कर्म कृतमित्यार्थनिर्ण-
यार्थं भगवत्याः प्रथमशतस्य कृतीये उद्देशे, म० १ श० १ उ० ॥
काङ्का दर्शनानन्तरं गुहो गृहिर्वा सैव प्रकृष्टो दोषः काङ्काप्रदोषः
काङ्काप्रद्वेषं वा रागद्वेषयोर्नेवति (एतत्कथ एवान्तकरो भवती-
ति अंतकिरियाशब्दे)

कंखा—काङ्खा—स्त्री० काङ्कि-भावे अ+ । अप्राप्तविविधार्थप्रार्थ-
नायाम्, ध० ३ अधि० । काङ्का गृहिराशक्तिरित्येकार्थाः ।
तं० । जोगेच्छायाम्, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ॥ स्याद्यजिलाषे, उ-
त्त० १६ अ० । अभिज्ञायातिरेके, उपा० २ अ० । क्रमाद्विहा-
दिगुणवेशादर्शनाद् (ध० २ अधि०) मिथ्यात्वमोहनीयोदयसमु-
त्थोऽन्यान्यदर्शनग्रहरूपो जीवपरिणामे, ज० १ श० १ उ० । आ-
तु० । ज्ञा० । आ० । प्रव० । सूत्र० । संथा० । उपा० । पञ्चसु
दर्शनातिचारेषु द्वितीय एषः । जीत० । तद्देहाः काङ्कणं काङ्का-
सुगतादिप्रणीतदर्शनेषु ग्राहोऽभिज्ञाप इत्यर्थः तथा चोक्तं “कंखा
अज्ञानप्रदसणगाहो” सा पुनर्भिन्ना देशकाङ्का सर्वकाङ्का च । देश
काङ्कैकदेशविषया एकमेव सागतं दर्शनं काङ्कति चित्तजयोऽत्र
प्रतिपादितोऽयमेव च प्रधानो मुक्तिहेतुरित्यतो घटमानकमिदं
न दूरापेतमिति । सर्वकाङ्का सर्वदर्शनान्येव काङ्कति अहिं-
सादिप्रतिपादनपराणि सर्वाण्येव कपिलकणजकाङ्कादादिमता-
नीह लोके च नात्यन्तक्लेशप्रतिपादनपराण्यतः शोभनान्येवेति ।
अथवैहिकमुष्मिकफलानि काङ्कति प्रतिपिक्वा चेयमर्हद्विरतः
प्रतिपिष्ठानुष्ठानादेवैनां कुर्वतः सम्यक्वातिचारो जवति ।
तस्मादैकात्मिकात्यन्तिकाव्यावायमपवर्गं विहायान्यत्राकाङ्का न
कायेति । आव० ६ अ० ।

काङ्खायामुदाहरणम् ।

राजाऽमात्यौ हयाकृष्टौ, कौचिदप्यटवीं गतौ ।

जक्रतुः क्षुधितौ तत्र, वनस्पतिफलानि तौ ॥ १ ॥

मिश्रितेषु स्वसैन्येषु, ततः स्वस्थानमीयतुः ।

राज्ञोचै संप्रकृतसर्वे-धान्यानि पच मत्कृते ॥ २ ॥

वस्त्रिनिर्घुर्वलापास्तः, प्रेक्षणे स्याद्यथा तथा ।

अशनेऽपीति मत्वा प्राक्, कदम्बं काङ्ख्याऽहरत् ॥ ३ ॥

ततः कदम्बशूत्रेना-त्थाहाराभृतवाग्निशि ।

कृत्वा मन्त्री पुनर्वान्ति, विरेकादीनि पथ्यन्तुक् ॥ ४ ॥

निराकाङ्कः सुखी जातो, भोगानां प्राजनं चिरम् ।

आ०क०।आ०चू० । प्रव० । मोहनीयं कर्मणि, स० । परब्रह्मवि-
षयान्निष्ठारूपं चतुर्विंशे गौणादत्तादाने, प्रश्न०अध० द्वा० ३ अ ।

कंखामोहणिज्ज—काङ्खामोहनीय—न० मोहयतीति मोहनीयं कर्म
तच्चारित्रमोहनीयमपि भवतीति विशिष्यते काङ्काऽन्यान्यदर्शन-
ग्रहः । उपलक्षणत्वाच्चाऽस्य शङ्कादिपरिग्रहः । ततः काङ्काया
मोहनीयं काङ्कामोहनीयं मिथ्यात्वमोहनीये, ॥

जीवाणं भंते ! कंखामोहणिज्जं कम्मे कडे ? हंता कमे से
भंते ! किं देसेण देसं कडे देसेणं सव्वे कमे सव्वेणं देसे
कडे सव्वेणं सव्वे कडे ? गोयमा ! एणो देसेणं देसे कमे एणो
देसेणं सव्वे कमे एणो सव्वेणं देसे कमे सव्वेणं सव्वे कमे ।

“जीवानमि” त्यादि व्यक्तवचनं जीवानां सम्बन्धि यत् (कंखा-
मोहणिज्जमि) मोहयतीति मोहनीयं कर्म तच्चारित्रमोहनीयमपि
भवतीति विशिष्यते काङ्काऽन्यान्यदर्शनग्रहः उपलक्षणत्वाच्चा-
स्य शङ्कादिपरिग्रहस्ततः काङ्काया मोहनीयं काङ्कामोहनीयं मि-
थ्यात्वमोहनीयमित्यर्थः (कमेत्ति) कृतं क्रियानिष्पाद्यमिति
प्रश्नः उत्तरन्तु (हंता कमेत्ति) अकृतस्य कर्मत्वानुपपत्तेः । इह च
वस्तुनः करणे चतुर्भङ्गी दृष्टा यथा देशेन हस्तादिना वस्तुनो
देशस्याच्चादनं करोति । अथवा हस्तादिदेशेनैव समस्तस्य व-
स्तुनः । अथवा सर्वात्मना वस्तुदेशस्याथवा सर्वात्मना सर्वस्य
वस्तुन इत्येवं काङ्कामोहनीयकरणं प्रति प्रश्नयन्नाह (से भंते !
इत्यादि) (सेत्ति) तस्य कर्मणः प्रदंत ! किमिति प्रश्ने देशेन
जीवस्यांशेन देशः काङ्कामोहनीयस्य कर्मणोऽंशः कृत इत्ये-
को भङ्गः । अथ देशेन जीवांशेनैव सर्वं काङ्कामोहनीयं कृतमिति
द्वितीयः । उत सर्वेण सर्वात्मना देशः काङ्कामोहस्य कृत इति तृती-
यः । उताहो सर्वेण सर्वात्मना सर्वं कृतमिति चतुर्थः । अत्रोत्तरम्
(सव्वेणं सव्वे कमेत्ति) जीवस्वाभाव्यात्सर्वस्वप्रदेशावगाढत-
देकसमयबन्धनीयकर्मपुद्गलबन्धने सर्वजीवप्रदेशानां व्यापार इ-
त्यत उच्यते सर्वात्मना सर्वं तदेककालं करणीयं काङ्कामोहनी-
यं कर्म कृतं कर्मतया वक्ष्यते एव च भङ्गत्रयप्रतिषेध इति अत
एवोक्तम् । “ एगपपसो गाढं, सव्वगपसंहिं कम्मणो जोगं ।
यंथइ जहुत्तहेवं, तिण पपसोवगाढंति ॥ १ ॥ ” जीवापेक्षया कर्म-
द्रव्यपेक्षया च य एके प्रदेशास्तेष्ववगाढं सर्वजीवप्रदेशाव्यापार-
त्वाच्च तदेकसमयबन्धनार्हं सर्वमिति गम्यम् । अथवा सर्वं य-
त्किञ्चित्काङ्कामोहनीयं तत्सर्वात्मना कृतं न देशेनेति जीवाना-
मिति सामान्योक्तौ विशेषो नाऽवगम्यत इति विशेषावगमाय
नारकादिदण्डकेन प्रश्नयन्नाह ॥

एणइयाणं भंते ! कंखामोहणिज्जे कम्मे कमे हंता कमे
जाव सव्वेणं सव्वे कमे एवं जाव वेमाणियाणं दंडओ
जाणियव्वो ॥

(नेरइयेणमित्यादि) भावितार्थमेव क्रियानिष्पाद्यं कर्मोक्तं तत्
क्रिया च त्रिकालविषयाऽतस्तां दर्शयन्नाह ॥

जीवाणं भंते ! कंखामोहणिज्जं कम्मे करिंसु ? हंता
करिंसु तं भंते ! किं देसेणं देसं करिंसु एणं अभिज्ञा-
वेणं दंरओ जाव वेमाणियाणं एवं करंति एत्थ वि दंर-
ओ जाव वेमाणियाणं एवं करिस्संति एत्थ वि दंरओ
जाव वेमाणियाणं एवं चिए चिणिंसु चिणंति चिणिस्संति
उवचिए उवचिणिंसु उवचिणंति उवचिणिस्संति उदीरिं-
सु उदीरंति उदीरिस्संति वेदंसु वेदंति वेदिस्संति णिज्जरिंसु
णिज्जरंति णिज्जरिस्संति । गाहा । कडे चिए य उवचिए,
उदीरिया वेदिया य णिज्जिप्पा । आदितिण चउजेया,
तियभेया पच्छिमा तिप्पि ॥

“जीवानमि” त्यादि व्यक्तवचनम् (करिंसुत्ति) प्रतीतकाले कृत-
वन्तः उत्तरन्तु हन्ताऽकार्षुस्तदकरणे अनादिसंसारभावप्रसङ्गा-
त् एवं (करंति) सम्प्रति कुर्वन्ति । एवं (करिस्संति) अनेन
च प्रविध्यत्कावताकरणस्य दर्शितेति कृतस्य च कर्मणश्चयादयो
भवन्तीति तान् दर्शयन्नाह (एवं चिए इत्यादि) व्यक्तवचनं चयः
प्रदेशानुज्ञागादेवैवेदंनमुपचयस्तदेव पौनःपुन्येन अन्ये त्वाहुः । च

यनं कर्म पुत्रलोपादानमात्रमुपचयन्तु चित्तस्यावाधाकावं मुक्त्वा-
द्या वेदनार्थं निषेकः स चैवं प्रथमास्थितौ बहुतरं कर्मद्विकं
निषिञ्चति । ततो द्वितीयायां विशेषहीनमेवं यावदुक्त्यायां
विशेषहीनं निषिञ्चति । उक्तं च “मोक्षसगमवाहं, पदमाहविर्ह
इ बहुतरं दवं । सेसं विसेसहीणं, जातुक्रोसं ति सव्वारिंस” १॥
उदीरणमनुदितस्य करणविशेषाद्बुद्धप्रवेशनं वेदनमनुजवनं
निर्जरणं जीवप्रदेशेऽन्यः कर्मप्रदेशानां शासनमिति । इह च सू-
त्रसङ्ग्रहाया जवति सा च “कमेच्चित्त्यादि, भावितार्था च न-
वरं (आश्रितपत्ति) कृतचित्तोपचितलक्षणं (चउज्जेयत्ति) सा-
मान्यक्रियाकावचयक्रियाभेदात् (तियभेयत्ति) सामान्यक्रिया-
विरहात् (पच्छिमत्ति) उदीरितवेदितनिर्जाणा मोहपुत्रा इति
शेषः (तिष्ठित्ति) त्रयस्त्रिविधा इत्यर्थः नन्वाद्ये सूत्रत्रये कृत-
चिनोपचितान्युक्तान्युत्तरेषु कस्मादुदीरितवेदितनिर्जाणां निति
उच्यते । कृतं चित्तमुपचितं कर्म चिरमप्यवतिष्ठत इति करणा-
दीनां त्रिकावक्रियामात्रातिरिक्तचिरावस्थानलक्षणं कृतत्वाद्या-
श्रित्य कृतादीन्युक्तान्युदीरणादीनां तु न चिरावस्थानमस्तीति
त्रिकाववर्तिना क्रियामात्रेणैव तान्यजिहितानीति जीवाः काङ्क्षामोहनीयं कर्म वेदायन्तीत्युक्तम् ।

अथ तद्वेदनकारणप्रतिपादनाय प्रस्तावयन्नाह ॥

वेदनं जीवा एं जंते ! कंखामोहणिज्जं कम्मं वेदंति ?
हंता वेदंति । कह एं जंते ! जीवा कंखामोहणिज्जं कम्मं
वेदंति ? गोयमा ! तेहिं तेहिं कारणेहिं संकिया कंखिया
वितिगिञ्चिया भेदसमावसुणा कलुससमावसुणा एवं
खलु जीवा कंखामोहणिज्जं कम्मं वेदंति ।

(जीवा एं जंते ! इत्यादि) व्यक्तस्वरं ननु जीवाः काङ्क्षामोह-
नीयं कर्म वेदयन्तीति प्राप्तिर्षति किं पुनः प्रश्नः उच्यते वेद-
नोपायप्रतिपादनार्थम् । उक्तञ्च “ पुव्वज्जणियं वि पच्छा, सं
भन्नइ तत्थ कारणं अत्थि । पम्सेहो य अणुष्ठा, हेउविसेसा-
वखंजो स्ति” १ ॥ (तेहिं तेहिं ति) तैस्तैर्दर्शनान्तरश्रवणकुती-
र्थिकसंसर्गादिभिर्विप्लवप्रसिद्धैर्द्विवचनं चेह वीप्सायां कारणैः
शङ्कादिहेतुभिः किमित्याह । शङ्किता जिनोक्तपदार्थान् प्रति स-
र्वतो देशतो वा संजातसंशया काङ्किता देशतः सर्वतो वा स-
ज्जातान्यान्यदर्शनग्रहाः (वितिगिञ्चियत्ति) विचिकित्सिताः
सज्जातफलविषयशङ्काः । भेदसमापन्ना इति किमिदं जिनशा-
सनमाहोदिवदिदमित्येवं जिनशासनस्वरूपं प्रतिमतेद्वैधीभावं
गता अनध्यवसायरूपं वा मतिजङ्गलताः । अथवा यत एव शङ्कि-
तादिविशेषणा अत एव मतेद्वैधीभावङ्गताः कलुषसमापन्ना नै-
तदेवमित्येवं मतिविपर्यासं गताः । एवमिति उक्तेन प्रकारेण
(खलुत्ति) वाक्याद्भङ्गारे निश्चये अवधारणे वा एतच्च जीवानां
काङ्क्षामोहनीयवेदनमित्येवमेवावसेयं जिनप्रवेदितत्वात्तस्य च
सत्यत्वादिति । अ० १ श० ३ उ० । (तदेव सत्यमिति सूत्रं सच्च-
राव्दे अत्थिच शब्दे च उक्तम्) तद्वन्धो यथा ।

जीवा एं जंते ! कंखामोहणिज्जं कम्मं बंधंति हंता गो-
यमा ! बंधंति कहणं जंते ! जीवा कंखामोहणिज्जं कम्मं
बंधंति हंता गोयमा ! पमादपचयं जोगनिमित्तं च से एं जंते !
पमादे किं पवहे ? गोयमा ! जोगप्पवहे से एं भंते ! जाए
किं पवहे गोयमा ! वीरियप्पवहे । से एं जंते ! वीरिए

किं पवहे गोयमा ! सरीरप्पवहे । से एं भंते ! सरीरे किं
पवहे ? गोयमा ! जीवप्पवहे एवं सइ अत्थि उट्ठाणेइ वा
कम्मेइ वा बलेइ वीरिएइ वा पुरिसकारपरकप्पेइ वा ॥

“ जीवा एं जंते ! कंखेत्या ” दि (पमापचयत्ति) प्रमादप्रत्यया-
श्रमत्तताल्लक्षणाद्धेतोः प्रमादश्च मद्यादिः । अथवा प्रमादग्रह-
णेन मिथ्यात्वाविरतिकषायलक्षणबन्धुहेतुत्रयं गृहीतम् । इ-
प्यते च प्रमादेऽन्तर्भावोऽस्य यदाह “ पमाओ य मुणिं देहिं, भ-
णिओ अट्टजेयओ । अन्नाणं संसओ चेव, मिच्छाणाणं तहेव य
॥ १ ॥ रागो दोसो मइज्जं सो, धम्मस्मि य अणायरो ॥ जोगाणं
उप्पणीहाणं, अट्टहा वज्जियव्वओत्ति ” तथा योगनिमित्तञ्च
योगा-मनःप्रभृतिव्यापारास्ते निमित्तं हेतुर्धनं तत्तथा बन्ध-
न्तीति क्रियाविशेषणं च दमेतेन च योगाख्यश्चतुर्थः कर्मब-
न्धहेतुरुक्तः चः समुच्चये । अथ प्रमादादेरेव हेतुफलजावदर्शनाया-
ह “ सेणमि ” त्यादि (पमाए किं पवहेत्ति) प्रमादोऽसौ कस्मात्प्र-
वहति प्रवर्तत इति । किं प्रवहः पागान्तरेण किंप्रभवः (जोगप्पव-
हेत्ति) योगो मनःप्रभृतिव्यापारस्तत् प्रवहत्वञ्च प्रमादस्य म-
द्याद्यासेवनस्य मिथ्यात्वादित्रयस्य च मनःप्रभृतिव्यापारस-
ङ्गावे भावात् (वीरियप्पवहेत्ति) वीर्यश्राम वीर्यान्तरायकर्मक-
यक्योपशमसमुत्थो जीवपरिणामविशेषः । (सरीरप्पवहेत्ति)
वीर्यं द्विधा सकरणमकरणञ्च । तत्रालेश्यस्य केवलिनः कृत्स्न-
योऽङ्गैरदृश्ययोः केवलं ज्ञानं दर्शनं चोपयुज्जानस्य योऽसावप-
रिस्थन्दोऽप्रतिघो जीवपरिणामविशेषस्तदकरणं तदिह नाभि-
क्रियते यस्तु मनोवाक्यकरणसाधनः सलेश्यजीवकर्तृको
जीवप्रदेशपरिस्थन्दात्मको व्यापारोऽसौ सकरणं वीर्यं तच्च
शरीरप्रवहं शरीरं विना तदभावादिति (जीवप्पवहेत्ति) इह
यद्यपि शरीरस्य कर्मापि कारणं न केवल एव जीवस्तथापि
कर्मणो जीवकृतत्वेन जीवप्राधान्याज्जीवप्रवहं शरीरमित्युक्तम्
अथ प्रसङ्गतो गोशालकमतं निषेधयन्नाह (एवं सइत्ति) ए-
वमुक्तन्यायेन जीवस्य काङ्क्षामोहनीयकर्मबन्धकत्वे सति
अस्ति विद्यते न तु नास्ति यथा गोशालकमते नास्ति जीवा-
नामुत्थानादि पुरुषार्थासाधकत्वाभित्यत एव पुरुषार्थसिद्धेः ।
यदाह “ प्राप्तव्यो नियतिवलाश्रयेण योऽर्थः, सोऽवश्यं भवति
नृणां शुभोऽशुभो वा । भूतानां महति कृतेऽपि हि प्रयत्ने, ना-
भाव्यं भवति न भाविनोऽस्ति नाशः ” इति ॥ १ ॥ एवं हि अप्र-
माणिकाया नियतेरभ्युपगमः कृतो भवति । अध्यक्षसिद्धपुरुष-
कारापलापश्च स्यादिति । (उट्ठाणे इवत्ति) उत्थानमिति वेति
वाच्ये प्राकृतत्वाः सन्धिलोपाभ्यामेवजिह्वशस्तत्र उत्थानमूर्द्धा-
भवनं इतिः रूपप्रदर्शने वाशब्दो विकल्पे समुच्चये वा (कम्मे
इवत्ति) कर्म उल्लेपणापक्षेणादि (बले इवत्ति) बलं शरीरः
प्राणः । (वीरिए इवत्ति) वीर्यं जीवोत्साहः (पुरिसकारपर-
कमे इवत्ति) पुरुषकारश्च पौरुषाभिमानः पराक्रमश्च स एव
साधिताभिमतप्रयोजनः पुरुषकारपराक्रमः । अथवा पुरुष-
कारः पुरुषक्रिया सा च प्रायः स्त्रीक्रियाऽतः प्रकर्षवती भवति ।
तत्त्वभावत्वादिति विशेषेण तद्ग्रहणं पराक्रमस्तु शत्रुनिराक-
रणमिति । काङ्क्षामोहनीयस्य वेदनं बन्धश्च स हेतुक उक्तः ।

अथ तस्यैवोदीरणामन्यच्च तज्जतमेव दर्शयन्नाह ।

से एणं भंते ! अप्पणा चेव उदीरेइ अप्पणा चेव गर-
हइ अप्पणा चेव संवरइ ? हंता गोयमा ! अप्पणा चेव

तं चेव उच्चारयेव्वं जं तं जंते ! अप्पणा चेव उदीरेइ अप्पणा चेव गरहइ अप्पणा चेव संवरइ तं किं उदिष्णं उदीरेइ ? अणुदिन्नं उदीरेइ २ अणुदिन्नं उदीरणा जवियं कम्मं उदीरेइ ३ उदयाणंतरं पच्छा कडं कम्मं उदीरेइ ४ गोयमा ! नो उदिष्णं उदीरेइ ? नो अणुदिन्नं उदीरेइ २ अणुदिन्नं उदीरणा जवियं कम्मं उदीरेइ ३ नो उदयाणंतरं पच्छा कडं कम्मं उदीरेइ ४ जं तं जंते ! अणुदिन्नं उदीरणा भवियं कम्मं उदीरेइ तं किं उट्टाणेणं कम्मेणं बलेणं वीरिएणं पुरिसकारपरकमेणं अणुदिन्नं उदीरणा जवियं कम्मं उदीरेइ उदाहु तं अणुट्टाणेणं अकम्मेणं अवलेणं अवीरिएणं अपुरिसकारपरकमेणं अणुदिन्नं उदीरणा भवियं कम्मं उदीरेइ गोयमा ! तं उट्टाणेण वि कम्मेण वि बलेण वि वीरिएण वि पुरिसकारपरकमेण वि अणुदिन्नं उदीरणा भवियं कम्मं उदीरेइ एणो तं अणुट्टाणेणं अकम्मेणं अवलेणं अवीरिएणं अपुरिसकारपरकमेणं अणुदिन्नं उदीरणा जवियं कम्मं उदीरेइ एवं सइ अत्थि उट्टाणेइ वा कम्मेइ वा बलेइ वा वीरिएइ वा पुरिसकारपरकमेइ वा !!

“से ण्णमि”त्यादि (अप्पणा चेवत्ति) आत्मनैव स्वयमेव जीवोऽनेन कर्मणो बन्धादिषु मुख्यवृत्त्यात्मन एवाधिकारं उक्तो नापरस्य, आह च-“अणुमेत्तो वि ण कस्सइ, वेधो परवत्तुपच्चया ण्णिओत्ति” उदीरयति करणविशेषेणाकृत्य भविष्यत्काव्येयं रूपणाय उदयावलिकायां प्रवेशयति तथा (गरहइत्ति) आत्मनैव गर्हते निन्दतीत्यतीतकालकृतं कर्मस्वरूपतस्तत्कारणगर्हणद्वारेण वा जातविशेषबोधस्सन् तथा (संवरइत्ति) संवृणोति न करोति वर्तमानकालिकं कर्मस्वरूपतस्तत्तत्तुसंवरणद्वारेण वेति गर्हादौ च यद्यपि गुर्वादीनामपि सहकारित्वमस्ति तथापि न तेषां प्राधान्यं जीववीर्यस्यैव तत्र कारणत्वादुर्वादीनाञ्च वीर्याद्व्यासनमात्र एव हेतुत्वादिति । अथादीरणमैवाश्रित्याह । “जं तं भंते !” इत्यादि व्यक्तञ्च वरम् । अथादीरयतीत्यादि पदत्रयोद्देशकेऽपि कस्मात् “तं किं उदिष्णं उदीरेइ” इत्यादि नाद्यपदस्यैव निर्देशः कृतः उच्यते उदीर्णादिके कर्मविशेषणचतुष्टये उदीरणाभेवाश्रित्य विशेषणस्य सद्भावादितरयोस्तु तदभावादेवं तर्ह्युद्देशसूत्रे गर्हते संवृणोतीत्येतत्पदद्वयं कस्मादुपात्तमुत्तरत्रानिर्देश्यमानत्वात्तस्येति । उच्यते कर्मण उदीरणायां गर्हसंवरणौ प्राय उपायावित्यभिधानार्थमेवमुत्तरत्रापि वाच्यमिति प्रश्नार्थश्चेहोत्तरत्र व्याख्यानाद्बोद्धव्यः । तत्र (नो उदिष्णं उदीरेइत्ति) उदीर्णत्वादेव उदीर्णस्याप्युदीरणे उदीरणाविरामप्रसङ्गात् (नो अणुदिष्णं उदीरेइत्ति) इहानुदीर्णं चिरेण भविष्यदुदीर्णमभविष्यदुदीरणञ्च तन्नोदीरयति तद्विषयोदीरणायाः संप्रत्यनागतकाले वा भावात् (अणुदिष्णं उदीरणा भवियं कम्मं उदीरेइत्ति) अनुदीर्णं स्वरूपेण किं त्वनन्तरसमये एव यदुदीरणाभविक् तदुदीरयति विशिष्टयोम्यताप्राप्तत्वात् तत्र भविष्यतीति भवा सैव भविका उदीरणा भविकाऽस्येति प्राकृतत्वादुदीरणा भविकमन्यथा भविकोदीरणमिति स्यादु-

दीरणायां वा भव्यं योम्यमुदीरणाभव्यमिति (नो उदयाणंतरं पच्छा कडत्ति) उदयेनानन्तरसमये पश्चात्कृतमतीततां नीतिं यत्तत्तथा तदपि नोदीरयति । तस्यातीतत्वादीतस्य चासत्त्वादसत्तत्त्वानुदीरणीयत्वादिति । इह च यद्यप्युदीरणाद्विष्कालस्वभावादीनाङ्कारणत्वमस्ति । तथापि प्राधान्येन पुरुषवीर्यस्यैव कारणत्वमुपदर्शयन्नाह (जं तमित्यादि) व्यक्तञ्च वरम् । उन्धानादिनोदीरयतीत्युक्तम् । तत्र च यदापन्नं तदाह (एवं स इत्ति) एवमुन्धानादिसाध्ये उदीरणे सतीत्यर्थः शेषं तथैव कांक्षामोहनीयस्योदीरणोक्ता ।

अथ तस्यैवोपशमनमाह ।

से ण्णं भंते ! अप्पणा चेव उवसामेइ अप्पणा चेव गरहइ अप्पणा चेव संवरइ ? हंता गोयमा ! एत्थ वि तहेव जाणियव्वं नवरं अणुदिन्नं उवसामेइ सेसा षडिसे-हियव्वा विष्णि । जं तं भंते ! अणुदिन्नं उवसामेइ तं किं उट्टाणेणं जाव पुरिसकारपरकमेइ वा से ण्णं भंते ! अप्पणा चेव वेदेइ अप्पणा चेव गरहइ ? हंता गोयमा ! एत्थ वि सव्वे वि परिवाडी णवरं उदिष्णं वेदेइ नो अणुदिन्नं वेदेइ । एवं जाव पुरिसकारपरकमेइ वा से ण्णं जंते ! अप्पणा चेव णिज्जेइ अप्पणा चेव गरहइ हंता गोयमा ! एत्थ वि सव्वे वि परिवाडी णवरं उदयाणंतरं पच्छा कडं कम्मं निज्जेइ एवं जाव परकमेइ वा ॥

“से ण्णमित्यादि” उपशमनं मोहनीयस्यैव यदाह “माहस्सेवोवसमो, खन्नोवसमो चउगहघाईणं । उदयक्खयपरिणामा, अट्टगह वि होंति कम्माणं” ॥१॥ उपशमश्च उदीर्णस्य त्रयोऽनुदीर्णस्य विपाकतः प्रदेशतश्चानुभवानं सर्वथैव विष्कम्भितोदयत्वमित्यर्थः । अयञ्चानादिमिथ्यादृष्टेरौपशमिकस्य सम्यक्त्वस्य लाभे उपशमश्रेणिगतस्य वेति (अणुदिष्णं उवसामे इत्ति) उदीर्णस्य त्ववश्यं वेदनादुपशमनाभाव इति उदीर्णं सत्वेद्यत इति वेदनसूत्रं तत्र (उदिष्णं वेपइत्ति) अनुदीर्णस्य वेदनाभावात् । अथानुदीर्णमपि चेदयति । तर्हि उदीर्णानुदीर्णयोः को विशेषः स्यादिति वेदितं सन्निजीयते इति निर्जरासूत्रं तत्र (उदयाणंतरं पच्छा कडत्ति) उदयेनानन्तरसमये यत्पश्चात्कृतमतीतताङ्गमितं तत्तथा तन्निज्जरयति प्रदेशेभ्यः शातयति नान्यदननुभूतरसत्वादिति उदीरणोपशमवेदननिज्जरणसूत्रोक्तार्थसंग्रहगाथा “तइरणं उदीरेती, उवसामेति य पुरो वि वीरणं । वेइति निज्जरंति य, पढमचउत्थेहि सव्वे वि” ॥१॥ अथ काङ्क्षामोहनीयवेदनादिकं निर्जरान्तसूत्रप्रपञ्चं नारकादिचतुर्विंशतिदण्डके नियोजयन्नाह ।

नेरइयाणं जंते ! कंखामोहणिज्जं कम्मं वेदेति हंता वेदंति । जहा ओहिया जीवा तहा नेरइया जाव थाणियकुमारा । पुढविकाइयाणं जंते ! कंखामोहणिज्जं कम्मं वेदेति । कह णं जंते ! पुढविकाइया कंखामोहणिज्जं कम्मं वेदेति ? गोयमा ! तेमि णं जीवा णं एणो एवं तक्काइ वा सप्पाइ वा पप्पाइ वा मुणेइ वा वइइ वा अम्हेणं कंखामोहणिज्जं कम्मं वेदेमो वेदेति । पुण ते से ण्णं जंते ! तमेव सव्वं नीसकं

जं जिणेहिं पवेइयं सेसं तं चेव जाव पुरिसकारपरकमेइ वा ॥
एवं जाव चउरिंदियाणं पंचिंदियतिरिखजोणिया जाव
वेमाणिया जहा ओहिया जीवा ।

“नेरइयाणमि”त्यादि इह च “जहा ओहिया जीवा”इत्यादिना ।
“हंता वेयंति कह णं जंते ! नेरइयाणं कांखमोहणिज्जं कम्मं वेयंति
गोयमा ! तेहिं तेहिं कारणेहिं” इत्यादि सूत्रम् । निर्जरासूत्रान्तं स्त-
नितकुमारप्रकरणतेषु प्रकरणेषु सूचितं तेषु च यत्र यत्र जीव-
पदं प्रागधीतं तत्र तत्र नारकादिपदमध्येयमिति । पञ्चेन्द्रिया-
णामेव शङ्कितत्वादयः काङ्क्षामोहनीयवेदनप्रकारा घटन्ते नै-
केन्द्रियादीनामस्तत्तेषां विशेषेण तद्वेदनप्रकारदर्शनायाह ॥ “पु-
ढविकाइयाणमि” त्यादि व्यक्तश्रवणम् (एवं तक्काइवत्ति) एवं
वक्ष्यमाणोल्लेखेन तर्को विमर्शः स्त्रीशिक्षनिर्देशश्च प्राकृतत्वात्
(सप्पाइवत्ति) संज्ञार्थावग्रह रूपं ज्ञानम् (पप्पाइवत्ति) प्रज्ञा
अशेषविशेषविषयं ज्ञानमेव (माणेइवत्ति) मनःस्मृत्यादिशेष-
मतिज्जैरूपम् (वर्इइवत्ति) वाग्वचनम् (सेसं तं चेवत्ति)
शेषं तदेव यदौघिकप्रकरणेऽधीतं तच्चैवं “हंता गोयमा ? तमेव
सच्चं नीसंक्कं जं जिणेहिं पवेइयं से णूणं जंते ! एवं मणं थारेमा-
णे” इत्यादि तावद्वाच्यं यावत् “से णूणं जंते ! अप्पणा चेव निज्ज-
रेइ अप्पणा चेव गरिहइ” इत्यादिः सूत्रस्य (पुरिसकारपरकमे-
इवत्ति) पदं (एवं जाव चउरिंदियत्ति) पृथ्वीकायप्रकरणवदङ्का-
यादिप्रकरणानि चतुरिन्द्रियप्रकरणान्तान्यध्येयानि तिर्यक्प-
ञ्चेन्द्रियप्रकरणादीनि तु वैमानिकप्रकरणान्तानि । औघिकजीव-
प्रकरणवत्तदभिज्ञापेनाध्येयानीत्यत एवाह “पंचेदिपत्तादि” ज्वतु
नाम शेषजीवानां काङ्क्षामोहनीयवेदनं निर्ग्रन्थानां पुनस्तत्र स-
म्भवति, जिनागमावदातबुद्धित्वात्तेषामिति प्रश्न्यन्नाह ।

अतिय णं जंते ! समणा निगंथा कंखामोहणिज्जं क-
म्मं वेदंति ? हंता अतिय । कहणं जंते ! समणा निगं-
था कंखामोहणिज्जं कम्मं वेदंति ? गोयमा ! तेहिं तेहिं
कारणेहिं नाणंतरेहिं दंसणंतरेहिं चरित्तरेहिं लिंगंतरे-
हिं पवयणंतरेहिं पावयणंतरेहिं कप्पंतरेहिं मगंतरेहिं
मयंतरेहिं जंगंतरेहिं णयंतरेहिं णियमंतरेहिं पमाणंतरेहिं
संकिया कंखिया वितिगिच्चिया भेदसमावण्णा क-
त्तुसत्समावण्णा एवं खलु समणा निगंथा कंखामोहणिज्जं
कम्मं वेदंति से णूणं जंते ! तमेव सच्चं नीसंक्कं जं जिणेहिं
पवेइयं हंता गोयमा ! तमेव सच्चं नीसंक्कं एवं जाव पु-
रिसकारपरकमेइ वा, से वं जंते ! जंतेत्ति ॥ पढमसए त-
इओ उदेसओ सम्पत्तो ॥

“अथिणमि”त्यादि काङ्क्षाध्येयमस्ति विद्यतेऽयं पक्को यदुत
अमणा व्रतिनः अपिशब्दः श्रमणानां काङ्क्षामोहनीयस्यावेदन-
सम्भावनावर्धस्ते च शाक्यादयोऽपि भवन्तीत्याह । निर्ग्रन्थाः स-
बाह्यान्त्यन्तरग्रन्थाभिर्गताः साधव इत्यर्थः (नाणंतरेहिंति) एक-
स्माज्ज्ञानादन्यानि ज्ञानानि ज्ञानान्तराणि तैर्ज्ञानविशेषैर्ज्ञानविशेषे-
षु वा शङ्कित्वा इत्यादिभिः सम्बन्धे एवं सर्वत्र तेषु चैवं शङ्कादयः
स्युर्यदि नाम परमाण्णादिसकलरूपिष्वव्यावसानविषयग्राहक-
त्वेन संख्यातीतरूपाण्यवधिज्ञानानि सन्ति तत्किमपरेण मनःप-
र्यायज्ञानेन तद्विषयभूतानां मनोऽव्यवसायमवधिनाैव दृष्टत्वादुच्य-

ते चागमे मनःपर्यायज्ञानमिति, किमत्र तत्त्वमिति ज्ञानतः शङ्का-
मिह समाधिः । यद्यपि मनोविषयमव्यवधिज्ञानमस्ति, तथापि न
मनःपर्यायज्ञानमवभावान्तर्भवति निमग्नस्वभावत्वात्तथा हि म-
नःपर्यायज्ञानं मनोमात्राव्यवधौकमेवाददर्शनपूर्वकञ्च अवधि-
ज्ञानन्तु किञ्चिन्मनोऽव्यव्यतिरिक्तव्यवधौकं किञ्चिन्नोभयग्रा-
हकं दर्शनपूर्वकञ्च न तु केवलमनोऽव्यवधौकमित्यादिबहुवक्त-
व्यमतोऽवधिज्ञानातिरिक्तमभवति । मनःपर्यायज्ञानमिति तथा दर्-
शने सामान्यबोधस्तत्र च यदि नामेन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तः सा-
मान्यार्थविषयो बोधो दर्शने तदा किमेकश्चक्षुर्दर्शनमन्यस्त्वच-
क्षुर्दर्शनमथेन्द्रियानिन्द्रियभेदाद्भेदस्तदा चक्षुष इव श्रोत्रादीना-
मपि दर्शनभावात् परिन्द्रियनोऽन्द्रियजानि दर्शनानि स्युर्न हे
पवेति । अत्र समाधिः सामान्यविशेषात्मकत्वाद्वस्तुनः क्वचिच्छे-
षतस्तद्भिर्देशः क्वचिच्च सामान्यतस्तत्र चक्षुर्दर्शनमिति विशेषतो-
ऽचक्षुर्दर्शनमिति च सामान्यतो यच्च प्रकारान्तरेणापि नि-
र्देशस्य सम्भवे चक्षुर्दर्शनमचक्षुर्दर्शनञ्चेत्युक्तं तदिन्द्रिया-
णामप्राप्तकारित्वप्राप्तकारित्वविभागान्नमनसस्त्वप्राप्तकारित्वेऽपि
प्राप्तकारीन्द्रियवर्गस्य तदनुसरणीयस्य बहुत्वात्तद्दर्शनस्याच-
क्षुर्दर्शनशब्देन ग्रहणमिति । अथवा दर्शनं सम्यक्त्वं तत्र च
शङ्का “मिच्चत्तं यमुदिच्चं, तं खीणं अणुदियं च उवसंतम्मि”
इत्येवं ब्रह्मणम् । ज्ञायोपशमिकमौपशमिकमप्येवं ब्रह्मणमेव ।
यदाह-“खीणम्मि उइणम्मि, अणुदिच्चं ते य सेसमिच्चत्ते ।
अतो मुहुत्तमेत्तं, उवसमसम्मं बहइ जीवो” ॥ १ ॥ ततोऽनयो-
र्न विशेष उक्तश्चासाविति । समाधिश्च कयोपशमो ह्युदीर्णस्य
कयोऽनुदीर्णस्य च विपाकानुज्ञावापेक्षया उपशमप्रदेशानुज-
वतस्तदुद्योऽस्त्येव उपशमे तु प्रदेशानुभवोऽपि नास्तीति । उक्तञ्च
“वेएइ संतकम्मं, खओवसमिप्सु नाणुप्पावं सो । उवसंतकसा-
ओ पुण, वेदेइ ण संतकम्मं पि” ॥ १ ॥ तथा चारित्रं चरणं
तत्र च यदि सामायिकं सर्वसावद्यविरतिब्रह्मणं वेदोपस्थापनी-
यमपि तल्लक्षणमेव महाव्रतानामवद्यविरतिरूपत्वात्तत्कोऽनयो-
र्भेद उक्तश्चासाविति । अत्र समाधिः ऋजुजम्बकजम्बानां प्रथ-
मचरमजिनसाधूनामाश्वासनाय वेदोपस्थापनीयमुक्तं व्रतारो-
पणे हि मनाक् सामायिकाशुक्लावपि व्रताख्यरुनात् चारित्रिणो
वयश्चारित्रस्य व्रतरूपत्वादिति बुद्धिः स्यात्सामायिकमात्रे तु
तदशुक्लो भग्नं नश्चारित्रं चारित्रस्य सामायिकमात्रत्वादित्येवम-
नाश्वासस्तेषां स्यादिति । आह च “रिग्वक्कजगपुरिसे, य रा-
णसामाएइ वयारुहणं । मणयमसुके य जओ, सामइइ हंति हुव-
याइ” ॥ १ ॥ तथा विङ्गं साधुवेपस्तत्र च यदि मध्यमजिनैर्यथा
लम्भवत्स्वरूपं विङ्गं साधूनामुपदिष्टं तदा किमिति प्रथमचरम-
जिनाज्यां सप्रमाणप्रवचनरूपं तदेवोक्तं सर्वज्ञानामविरोधि-
वचनत्वादिति ? अत्रापि ऋजुजम्बकजम्बानुप्रज्ञाशिष्याना-
श्रित्य जगवतां तस्योपदेशस्तथैव तेषामुपकारसम्भवादिति
समाधिः । तथा प्रवचनमन्त्रागमस्तत्र च यदि मध्यमजिनप्रवच-
नानि चतुर्यामधर्मप्रतिपादकानि कथं प्रथमेतरजिनप्रवचने पञ्च-
यामधर्मप्रतिपादके सर्वज्ञानामविरुद्धवचनत्वाद्वापि समाधि-
श्चातुर्यामोऽपि तत्त्वतः पञ्चयाम एवासौ चतुर्थव्रतस्य परिग्र-
हेऽन्तर्भूतत्वाद्योषा हि नाम परिगृहीता द्रुज्यत इति न्यायादिति ।
तथा प्रवचनमधीते वेत्ति वा प्रावचनः कालापेक्षया बह्वा-
गमः पुरुषस्तत्र एकः प्रावचनिक एवं कुरुते, अन्यस्त्वेवमिति
किमित्यत्र तत्त्वमिति ? समाधिश्चेद्, चारित्रमोहनीयकयोपशम-
विशेषेण उत्सर्गापवादाविभावितत्वेन च प्रावचनिकानां विचि-

आ प्रवृत्तिरिति नासौ सर्वथाऽपि प्रमाणमागमाविरुद्धप्रवृत्तेरव-
प्रमाणत्वादिति । तथा कल्पो जिनकल्पिकादिसमाचारस्तत्र
यदि नाम जिनकल्पिकानां नाम्यादिरूपो महाकष्टः कल्पः कर्म-
क्रियाय तदा स्थविरकल्पिकानां वस्त्रपात्रादिपरिजोगरूपो यथा-
शक्तिकरणात्मको कष्टस्वभावः कथं कर्मक्षयायेति ? इह च स-
माधिः द्वावपि कर्मक्षयहेतु अवस्थाभेदेन जिनोक्तत्वात्कष्टकष्ट-
योश्च विशिष्टकर्मक्षयं प्रति अकारणात्वादिति । तथा मार्गः पूर्व-
पुरुषक्रमागता सामाचारी तत्र केपाश्चिद् द्विष्येत्यवदानेकविध-
कायोत्सर्गकरणादिकावश्यकसामाचारी तदन्येषां तु न तथे-
ति किमत्र तत्त्वमिति ? समाधिश्च गीतार्थाशयप्रवर्तिताऽसौ
सर्वापि न विरुद्धा आचरितवृत्तणोपेतत्वादाचरितवृत्तणं चेदम्
“असदेण समाइन्नं, जं कथं केण असायइन्नं । न निवारियमणे-
हिं, बहुममुयमेयमायरियंति” ॥ १ ॥ तथा मतं समान एवा-
गमे आचार्याणामभिप्रायस्तत्र च सिद्धसेनदिवाकरो मन्यते ।
केवलिनो युगपज्ज्ञानं दर्शनञ्चान्यथा तदावरणक्षयस्य निरर्थ-
कता स्याज्जिनजगृगणिकमाश्रमणस्तु जिन्नसमये ज्ञानदर्शने जी-
वस्वरूपत्वाद्यथा तदावरणक्षयोपशमे समानेऽपि क्रमेणैव मति-
श्रुतोपयोगौ न चैकतरोपयोगे इतरक्षयोपशमाभावस्तत्क्षयोप-
शमस्योत्कृष्टतः पद्यष्टिसागरोपमप्रमाणत्वादतः किं तत्त्वमिति ?
इह च समाधिः यदेवमतमागमानुपाति तदेव सत्यमिति । मन्तव्य
मितरत्नरूपेक्षणीयमथाबहुश्रुतेन नैतद्वसातुं शक्यते तदैवं
जावनीयमाचार्याणां सम्प्रदायादिदोषादयं मतभेदो जिनानान्तु
मतमेकमेवाविरुद्धञ्च रागादिविरहितत्वात् । आह च “अणुव-
कयपराणुग्गह-परायणा जं जिणाजुगण्ववरा । जियरागदोसमोहा,
यणन्नहावाइणो तेणं ति” ॥ १ ॥ तथा जङ्गाहादिसंयोगभङ्ग-
कास्तत्र च द्रव्यतो नमैका हिंसा न भावत इत्यादिचतुर्जङ्गयु-
क्ता न च तत्र प्रथमोऽपि भङ्गो युज्यते । यतः किञ्च द्रव्यतो हिं-
सा ईर्यासमित्या गच्छतः पिपीलिकादिव्यापादनं न चेयं हिंसा
तल्लक्षणायोगा तथा हि-“जो उ पमत्तो पुरिसो तस्स उ जोगं
परुच्च जे सत्ता । वावज्जंती नियमा, तेसि सो हिंसओ होरत्ति”
॥ १ ॥ उक्ता चेयमतः शङ्का न चेयं युक्ता एतद्वाथोक्तहिंसावृत्त-
णस्य द्रव्यजावहिंसाश्रयत्वात् । द्रव्यहिंसायास्तु मरणमात्रत-
या रूढत्वादिति । तथानया । द्रव्यास्तिकादयस्तत्र यदि ना-
म द्रव्यास्तिकमतेन नित्यं वस्तु पर्यायास्तिकमतेन कथं तदेवा-
नित्यं विरुद्धत्वादिति शङ्का इयञ्चायुक्ता द्रव्यापेक्षयैव तस्य
नित्यत्वात् पर्यायापेक्षया चानित्यत्वात् दृश्यते चापेक्षयैक-
त्रैकदा विरुद्धानामपि धर्माणां संभावेशो यथा जनकापेक्षया य
एव पुत्रः स एव पुत्रापेक्षया पितेति । तथा नियमोऽभिग्रहस्तत्र
यदि नाम सर्वविरतिसामायिकं तदा किमन्वेन पौरुष्यादिनियमेन
सामायिकेनैव सर्वगुणावाप्तेरुक्तआसाविति शङ्का इयञ्चायुक्ता
यतः सत्यपि सामायिके युक्तः पौरुष्यादिनियमो प्रमादवृद्धिहेतु-
त्वादिति आह च “सामाइए वि हुसावज्ज-आयरुवे ऊ गुणक-
रं एयं । अपमाययुद्धिजणगत्त-त्तेण आणाओ विषेयंति” ॥ १ ॥
तथा प्रमाणं प्रत्यक्षादि तत्रागमप्रमाणमादित्यो चूमेरुपरियोज-
नशतैरष्टाभिः सञ्चरति चक्षुःप्रत्यक्षञ्च तस्य सुधो निर्गच्छतो
प्रादकमिति किमत्र सत्यमिति सन्देहः । अत्र समाधिर्न हि सम्य
क प्रत्यक्षमिदं दूरतरदेशतो चित्रमादिति ॥ प्रथमशते तृतीयो-
द्देशकः ॥ ज० १ श० ३ उ० ।

कंखिय-काङ्कित- त्रि० देशसर्वकाङ्गायुक्ते, दश० ३ अ० ।
मतान्तरमपि साध्विति बुद्धौ, स्था० ४ ग० । मतान्तरस्याऽपि

साधुत्वेन मन्तरि, स्था० ३ ग० ४ उ० । “खंदए कच्चायणसगो-
त्ते पिगलएणं शिमांतेणं वसाली सावएणं इणमक्खेवं पुच्छिए
समाणे संकिए कंखिए” इदमिहोत्तरं साधु अतः कथमत्रोत्तरं
वस्थे इत्युत्तरत्वात्काङ्गायात् काङ्कितः । भ० २ श० १ उ० ।
भक्तपान परसमयपात्रएणमतपरिज्ञानान्यद्वस्तुदर्शनसमुत्पन्नाभि-
वापे, “कंखियस्स कंखं विदिता भवति” दोषानिर्घातनाविनयः ।
दश० ४ अ० ।

कंगु-कङ्कु-खी०कं मुखमङ्गति मृगएवा-कु-शकत्वा० वाच० । वृ-
हच्चिरसि धान्यविशेषे, जं० ३ वक्क० । नि० चू० । स्था० ।
आचा० । स० । उदकङ्गौ, दश० ६ अ० । इयामाकादौ, सूत्र० ।
२ श्रु० २ अ० । पीततएगुञ्जे च । जं० २ वक्क० ।

कंगुलया-कङ्कुलता-खी० वल्लीभेदे, प्रज्ञा० १ पद० ।

कंगुलिया-कङ्कुलिका-खी० वधुवृक्षनीतिकरणालक्षणे जिन-
भवनोत्कृष्टशातनाभेदे, ध० २ अधि० । प्रव० ।

कंचण-काञ्चन-न० काचि दीप्तौ भावे व्युद् । दीप्तौ, काचि-
दीप्तौ व्यु स्वर्णे, अमरः । पञ्चकेशरे, मेदि० । नागकेशरपुष्पे, धने,
राजनि० । चम्पके, नागकेशरवृक्षे, उदुम्बरे, धत्तूर, स्वनाम-
ख्याते वृक्षे च पुं० मेदि० । स्वार्थे कन् काञ्चनवृक्षे, काञ्चन-
मिव कायति कै-क-हरितात्रे, न० रजनि० । शाखिभेदे, सुश्रु०
काञ्चनस्य विकारः अ० काञ्चनविकारे, त्रि० काचि बन्धने जावे
व्यु बन्धने, न० काश्चिदित्यव्ययार्थे, अ० वाच० ।

कंचणउ(पु) र-काञ्चनपुर-न० कलिङ्गाख्यायदेशस्य प्रधा-
ननगरे, प्रव० २७४ द्वा० । प्रज्ञा० “कंचणपुरं कश्चिगा ” सूत्र०
१ श्रु० ५ अ० १ उ० । “कश्चिगविसए कंचणउरं नाम नयरं”
दर्श० । जम्बुस्ते काञ्चनपुरं, तत्राऽपुत्रो नृपो मृतः । आ० क० । आव० ।
कंचणकुम्भिया-काञ्चनकुण्डिका-खी० सुवर्णकुम्भिकायाम्, आ-
व० ४ अ० ।

कंचणकूर-काञ्चनकूट-न० वत्समित्राऽजिधानाधोलोकनिवा-
सिदिकुमारीनिवासभूते सौमनसस्य वक्त्रस्कारपर्वस्य षष्ठे कू-
टे, स्था० ९ द्वा० ।

जम्बुद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य प्राच्यां दिशि, रुचकपर्वतस्य
तृतीये कूटे, यत्र आनन्दाजिधाना दिक्कुमारी महत्तरिका परिव-
सति जम्बूमन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणस्यां दिशि रुचकपर्वतस्य
द्वितीये कूटे, यत्र सुप्रतिज्ञाऽऽख्या दिक्कुमारी परिवसति स्था० ।

८ ग० । सनत्कुमारदेवशोकस्थे विमानभेदे च । स० ।

कंचणकोसी-काञ्चनकोशी-खी० कञ्चनमय्यां प्रतिमायाम्
काचकोसीपविट्टदंत उपा० २ अ० ।

कंचणग-काञ्चनक-पुं० काञ्चनपर्वतवास्तव्यमहर्दिकदेवेषु,
जी, ३ प्रति० ।

कंचणगपव्यय-काञ्चनकपर्वत-पुं० काञ्चनकाजिधानगिरिषु,
भ० १४ श० ८ उ० । तेषु हि उत्पन्नादीनि काञ्चनप्रभाणि का-
ञ्चननामानाश्च देवास्तत्र परिवसन्ति तत्काञ्चनप्रज्ञोत्पन्नादियो-
गात् काञ्चनकाजिधदेवस्वामिकत्वाच्च ते काञ्चनका इति ते
चोत्तरकुरुषु नीलवदादिहृदनां पूर्वस्यां पश्चिमायाञ्च दश देशे-
ति उत्तरकुरुवक्तव्यताशेषे आवेदितम् प्रतिवर्णनम् जी० ३ प्रति०
तेषां संख्या जम्बुद्वीपे दीवे दो कंचणपव्ययसया पञ्चत्ता स० । ज० ।
उत्तरकुरुषु शीतानदीसम्बन्धिनां पञ्चानां नीलवदादिहृदनां

क्रमव्ययस्थितानां प्रत्येकं पूर्वापरतयोर्दश दश काञ्चनका-
जिधाना गिरयः सन्ति ते च शते जघन्येवं देवकुरुष्वपि शीतो-
दा नद्याः सम्बन्धिनां निषधद्दादीनां पञ्चानां हृदानामिति, त-
देवं छे शते एवं धातकीञ्चणपूर्वाकादिष्वप्यतस्तेष्विति ॥ भ०
१४ श० = ३० ।

कंचणगोरशरीर-काञ्चनगौरशरीर- त्रि० काञ्चनवद् गौरं
शरीरं यस्य । सुवर्णत्वपि, दर्श० ।

कंचणस्थल-काञ्चनस्थल-न० भरतवर्षे चोडविषये स्वनाम-
ख्याते नगरे, “ इहैव भारहे वासे कंचणस्थलं नाम नयरं तथ
सुवर्जनंदणो नाम सत्थवाहो ” दर्श० ।

कंचणवलाणग-काञ्चनवलानक-न० चतुरशीतितीर्थमध्यगे
तीर्थजेदे, यत्तु अमृतनिधिनामा धीअमृतनिधिः । ती० । कल्प० ।

कंचणमट्टवसु- काञ्चनमृष्टवर्ण-त्रि० काञ्चनस्येव मृष्टः श्लक्ष्णः
शुद्धो वा वर्णो यस्य स तथा । स्वर्णप्रज्ञे मेवादी, “सेपव्वण (मेरु)
सद्धमहण्णगासे, विरायती कंचणमट्टवत्ते ” सूत्र० १५० ६ अ० ।

कंचणमणिरयणभूजियाग-काञ्चनमणिरत्नस्तूपिकाक-त्रि०
काञ्चनं च मणयश्च रत्नानि च काञ्चनमणिरत्नानि तेषां तन्मयो
वा स्तूपिकाशिखरं यस्य तत्तथा । स्वर्णादिमयशिखरयुक्ते, रा०जी० ।

कंचणमणिसमूह-काञ्चनमणिसमूह- पुं० सुवर्णरत्नप्रकरे,
कटप० ॥

कंचणमात्रा-काञ्चनमाला-स्त्री० चण्णप्रद्योतमूजः सुताया
वासवदत्ताया धाव्याम, यया कुष्ठिन उपाध्यायस्य काणाया
वासवदत्ताया दृष्टिसंयोगो दृष्टः । आच० ४ अ० । आ० ।
क० । आ० चू० ।

कंचणरुद्र-काञ्चनरुचि- पुं० सौराष्ट्रतिष्ठकभूतायां रत्नसंच-
यायां नगर्यां ताहरनामसार्थवाहस्य काञ्चनशिखानामभार्या-
यामुपन्ने पुत्रे, दर्श० (चक्ष्य शब्दे देवद्वयप्रकरणप्रस्तावे त-
त्कथा) महाविजयवैताल्यासन्नतिष्ठकनगरे सुवर्णसारथ्रेष्ठिनः
काञ्चननिष्ठयायां प्रार्यायामुपन्ने पुत्रे च । दर्श० ।

कंचणसिंहा-काञ्चनशिखा- स्त्री० ताहरसार्थवाहभार्यायां
काञ्चनरुचिमातरि, दर्श० ।

कंचणिया-काञ्चनिका-स्त्री० रुद्राक्रमयमाक्षिकायाम्, औ० ज०

कंचि (ची)-काञ्चि (ञ्ची)- स्त्री० काचि बन्धे कर्मणि
इन्-कट्याजरणविशेषे, औ० । प्रश्न० । रशनायाम् कटिबन्धदा-
सभेदे, काचि दीप्तौ कर्तरि इन्-प्रविमविषयप्रतिवक्तायां पुर्याम,
छ० ३३० । मुशलमुखे निक्षिप्यमाणे लोहवह्नये, दे० ना०

कंचुअ-कञ्चुक-पुं० कचि प्रीतिकथयोर्या उकन्+ङअणनोव्यञ्ज-
ने०। १५ इतिप्रस्थाने व्यञ्जने परेऽनुस्वारः । प्रा० । वर्गेऽन्त्यो वा
= १ । ३० । इति अनुस्वारस्य वा अः । “कञ्चुओ कंचुओ” प्रा० ।
योधादेशोवाकृतिसहादे, उक्त ए अ० । विषधरनिर्मोके, वि-
शे० । वारवाणे, भ० ए श० ३ उ० । चोन्नके, स्तनाच्छादके
वस्त्रे, वाच० । स च निप्रर्थमिभ्यथा धार्यो यावांश्च तदेतदाह
“गदेति अणुकुण्ड उरोरुहे कंचुओ असिञ्चितओ” दैर्घ्यमाश्रित्य
स्वहस्तेनार्च्यतीहस्तप्रमाणः पृथुवेन तु हस्तमानः असीवितः
उज्जयतः कसावः कञ्चुकः क्रियते स चोरोरुहौ छुद्यति किं
भूतौ अनुकुञ्चितौ श्रुतौ गाढपरिधाने हि विविक्तविभागौ प्रवे-
ताम् वृ० ३ उ० । नि० चू० । वस्त्रमात्रे, वर्णापकगृहीताङ्ग-

स्थितवस्त्रे, पुत्रादेर्जन्मात्सवे भृतादिभिः स्वामिनोऽङ्गात् बला-
त्कारेण गृहीते वस्त्रे, हेमच० । औषधिभेदे, स्त्री० गौरा० डीप्
मेदि० । क्षीरीशवृक्ते, रत्नमा० ।

कंचुअपरिक्वित्तिया-कञ्चुकपरिक्वित्तिका-स्त्री० कञ्चुको
वारवाणः परिक्रिप्तो विक्रिप्तो विस्तारितो हर्षातिरेकस्थूरी-
भूतशरीरतया यया सा तथा । हर्षवशात्श्रुतितबन्धनवारवाणा-
याम्, ज० ६ श० ३३ उ० ।

कंचुइ (ण)-कञ्चुकिन्-पुं० कञ्चुक-अस्त्यर्थे इनि+अन्तःपु-
रचरो वृद्धो, विप्रो गुणगणान्वितः । सर्वकार्यार्थकुशलः कञ्चु-
कीत्यभिधीयते । इत्युक्तवृत्तये अनुचरे, वाच० । अन्तःपुरप्रया-
जननिवेदके प्रतीहारे च । ज० ९ श० ३३ उ० । झा० । आ आ-
मन्थ्ये सामेनोः = ४ । ६२ । इति शौरसैन्यामिनो नकरस्या-
मन्थ्ये सौ परे आकारो वा भवति प्रो कंचुइया । भो कञ्चुकिन्
प्रा० । विपधरे, विशेष० । जारे, यवे, चणके च । तुप्ररूपकञ्चुका-
वृत्तत्वात्तयोस्तथात्वम् । आचरकवचं राजनि० वाच० ।

कंचुइज्ज-कञ्चुकीय-पुं० प्रतीहारे, ज० ११ श० ११ उ० । आ०
म० छि० ।

कंजिय-काञ्जिक-आरनाक्षे, “ देशीभासाण आरनाक्षं भवति ”
नि० चू० १ उ० । ध० । वृ० ।

कंजियपत्त-काञ्जिकपत्र-न० काञ्जिकेन धापिते अरणिकादि-
शाके, वृ० १ उ० ।

कंटइल-कण्टकिल-पुं० कण्टक अस्त्यर्थे इलच् वंशजेदे, कण्ट-
काकुत्से, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० । कण्टकवति, प्रश्न० १ अध० १ अ० ।
कंटइल्ल-कण्टकिन्-त्रि० प्राकृते अस्त्यर्थे इलच् कण्टकवति,
प्रश्न० अध० १ अ० । कण्टकिनि वदरीववृक्षप्रभृतौ, व्य० १ उ० ।
मत्स्ये, शब्दर० । स्त्रियां डीप्-खदिरवृक्ते, पुं० । शब्दमाला० ।
मदनवृक्ते, रत्नमा० । गोकुरे, वंशे, वदरवृक्ते च राजनि० । क-
ण्टकयुक्तमात्रे च त्रि० । वाच० ।

कंटय-कण्टक- पुं० न० कटि- एषुह । दुःखोत्पादके, उक्त० १
अ० । वृश्चिकलाङ्गुले, व्य० ६ उ० । वदर्यादिप्रज्ञे (ज० १ वृ०)
शब्दे, विपा० ८ अ० । ववृक्षकण्टकादयो भावतश्च चरकादिकुश्रुतयः । उ-
क्त० ४ अ० । कण्टकाश्चैव सर्वे एव प्रतिकूलाः शतोष्णादयो ध-
र्मस्थानविप्रहेतवः षो० ३ विव० । प्रतिस्पर्दिनि गोत्रजे श-
त्रौ, “अकंटयं ओहयकंटयं” हा० १ अ० । शुद्धशत्रौ, स्या० ।
रोमाञ्चे, अमरः । मत्स्याद्यस्त्रि, लग्नामुचून्कर्माणि, केन्नुमु-
क्तं च कण्टकम् ” वाच० ॥

कंटयवोदिया-कण्टकयोन्दिता-स्त्री० कण्टकशालायाम्, आ-
चा० २ श्रु० १ अ० ५ उ० । सूत्र० ।

कंटयाइउद्धरण-कण्टकाद्युद्धरण-न० कण्टकादीनां शरीरा-
देः पृथक्करणे ।

निगंथस्स य आइ पादं सिक्खाणं वा कंटगं वा दीरे वा
सक्कारे वा परियावज्जेजा तं च निगंथे नो संवाइज्जा नो
हरित्ते वा विसोहित्ते वा तं निगंथी नीहरमाणी वा
विसोहेमाणी वा नाइक्कमइ निगंथस्स य अच्चिम्मि पाण्णे
वा वीए वा रए वा परियावज्जेजा तं च निगंथी नाम वा-

इज्जा नीहरित्वा वा विसोहित्वा वा तं निगंथी नीहर-
माणी वा विसोहेमाणी वा नाइक्कमइ निगंथीए आह पादं
सिक्खाणं वा कंठए वा हीरण्णं सक्करो वा तं च नि-
गंथी नो संवाइज्जा नीहरित्वा वा विसोहित्वा वा तं नि-
गंथे नीहरमाणे वा विसोहेमाणे वा नाइक्कमइ निगंथीए
अत्थिम्मि पाणे वा वीए वा रए वा जावति निगंथे नीह-
रमाणे वा विसोहेमाणे वा नाइक्कमइ ।

अस्य सूत्रचतुष्टयस्य संबन्धमाह ।

पायं गता अकप्पा, इयाणि वा कप्पिता इमे सुत्ता ।

आरोपणा गुरु ति य, तेण उ अण्णोत्तमणुत्ता ।

प्रायः प्रायेण कटिपकानि नो कल्पन्ते इति निबन्धप्रतिपादका-
नि सूत्राणि इहाध्ययने गतानि इदानीमित ऊर्द्धमिमानि कटिप-
कसूत्राणि ब्रूयन्ते । वा विज्ञापायां सूत्रेणानुज्ञायाश्चतः प्रतिषेधः
क्रियते । एवं वैकटिपकान्यनुज्ञासूत्राणीत्यर्थः । अथ किमर्थमत्र
सूत्र एवानुज्ञा कृतेत्याह । “आरोपणा ” इत्यादि यदि कारणे
निर्ग्रन्थस्य निर्ग्रन्थी निर्ग्रन्थ्या वा निर्ग्रन्थः कण्टकादिकं नीहरति
तदा चतुर्गुरु एवमारोपणा गुरुका महती तेन कारणेनान्योन्यं
परस्परं समनुज्ञा सूत्रेषु कृता । आह । यदि सूत्रेणानुज्ञातं ततः
किमर्थमर्थतः प्रतिषिध्यते इत्यत आह ।

जह चेव य पम्भेहे, होति अणुत्ता तु सव्वसुत्तेसु ।

तह चेव अणुत्ताए, पडिसेहो अत्यतो पुव्वं ॥

यथैव कण्टतः सूत्रपदैः प्रतिषेधे कृते सर्वसूत्रेष्वप्यर्थतोऽनुज्ञा
भवति तथैव येषु सूत्रेषु सम्ज्ञादनुज्ञानमनुज्ञा कृता तेषु पूर्वमर्थ-
तः प्रतिषेधस्ततोऽनुज्ञा क्रियते । अथवा प्रकारान्तरेण संबन्ध-
स्तमेवाह ।

तट्ठाणे वा वुत्तं, निगंथी वा जता न ण तरेज्जा ।

सो जं कुण्णि दुहदो, तहा उव्वट्ठे मा वज्जे ॥

अथवा तत्स्थानं तस्य प्राणातिपातादिकर्तुः स्थानं प्राय-
श्चित्तं सम्यक् प्रतिपूरयतोऽभ्याख्यानदातुर्भवतीत्युक्तम् । अ-
त्रापि निर्ग्रन्थः कण्टकादिकं यदा उर्द्धं न तरेन्न शक्नुयात्
तदा यदि निर्ग्रन्थी तस्य कण्टकादिनीहरणं न करोति तदा
स निर्ग्रन्थो दुःखार्त्तः पडितो यदामविरोधनां करोति तत्स्थानं
तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तं सा निर्ग्रन्थी आपद्यते । अत इदं सूत्रमार-
भ्यते अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । निर्ग्रन्थस्याधः
पादे पादतले स्थाणुर्वा कण्टको वा हीरो वा शर्करो वा पर्या-
पतेदनुप्रविशेत् । तच्च कण्टकादिकं निर्ग्रन्थो न शक्नुयात्प्रीहर्तुं
वा निष्काशयितुं वा निःशेषमपनेतुं ततो निर्ग्रन्थी नीहरन्ती
वा विशोधयन्ती वा नातिक्रामति आशामिति गम्यते तैः इति
प्रथमसूत्रम् । द्वितीयसूत्रे निर्ग्रन्थस्यादिह लोचने प्राणा वा मश-
कादयः सूक्ष्मा योजानि वा सूक्ष्माणि शामाकादीनि रजो वा
सञ्चित्तमञ्चित्तं वा पृथिवीरजः पर्यापतेत् प्रविशेत् । तच्च प्रा-
णैर्यादिकं निर्ग्रन्थो न शक्नुयात् नीहर्तुमित्यादि प्राग्वत् तृती-
यचतुर्थसूत्रे निर्ग्रन्थीदिपये एवमेव व्याख्यातव्ये इति सूत्र-
चतुष्टयार्थः ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः ।

पाए अच्छि विद्दग्गे, समण्णं संजएहिं कायव्वं ।

समणीणं समणीहिं, वोवुत्ते ण्णोति चउगुरुगा ॥१॥

पादे अदिह वा विलग्ने कण्टककण्ठकादौ श्रमणानां संयतै-
र्नीहरणं कर्तव्यम् श्रमणीनां पुनः श्रमणीभिः कार्यम् । अथ
व्यत्यासेन कुर्वन्ति तदा चतुर्गुरुवः । एते चापरदोषाः ।

अणत्तो विव य कुट्टसि, अणत्तो कंटओ खितं जाओ ।

दिट्ठं पि हरति दिट्ठिं, किं पुण अदिट्ठमितरस्स ॥

संयतः संयत्याः पार्श्वान् कण्टकमाकर्षयन् कैतवेन यथाभा-
वेन अपावृत्त उपविसेत् ततः सा तं यथावस्थितं पश्यन्ती
कण्टकस्थानादन्यत्रान्यत्र शल्योद्धरणादिना कुट्टयेत् स्वत्या-
दित्यर्थः । ततः साधुर्व्याप्तं अन्यत एव त्वं कुट्टयासि कण्टक-
श्चान्यत्र प्रसमस्ति एवमीदृशं संजातम् । सा प्राह इतरस्य पुरु-
षस्य संबन्धि सागारिकं दृष्टमपि भुक्तभोगिन्याः स्त्रिया अने-
कशो विलोकितमपि दृष्टिं हरति किं पुनरदृष्टमभुक्तभोगिन्या-
स्तस्याः सुतरां दृष्टिं हरतोत्यर्थः । एवं भिन्नकथायां प्रतिगम-
नादयो दोषाः । यदा तु निर्ग्रन्थो निर्ग्रन्थ्याः कण्टकमुद्धरति
तदाऽयं दोषः ।

कंटककाणुए उच्छर, घणितं अवलंब मे गतित्तम्मि ।

सूतं ववत्थिसीसे, पिट्ठेहि णं थणो फुरति ॥

काचिदार्थिका कैतवेनैवं श्रयात् कण्टककण्ठके पादे कण्टकं
चक्षुषि च कण्ठकमुद्धरणीयमित्यर्थः । मामवलम्बय मम जूभि-
वशेन जूमिर्जमति शृङ्गं चावस्ति शीर्षे मम समायाति तेन स्तनः
स्फुरति । अतो घनं प्रेरय एवं भिन्नकथायां सद्यश्चारित्रविनाशः ।

एए चेव य दोसा, कहिया वा वेदआदिसुत्तेसु ।

अइपात्त जंबुसीउएह-पाणुणं लोमिगीरोहा ॥

एत एवानन्तरोक्ता दोषाः स्त्रीवेदविषया आदिसूत्रेषु सूत्रकृता-
ङ्गनिर्गतस्त्रीपरिज्ञाध्ययनादिषु सविस्तरं कथितः । अत्र चाज्ञापाद-
कज्ञातोष्णजम्बूपातेनोपपन्नकित्तौकिरीरोहायाः कथा । तद्य-
था “रोहा नामं परिव्याड्यतो एआए वादग्गे दिट्ठो सो त्वए
अभिरुद्धो तीए चित्तं विज्जाणं से परिकखामि सो य नया
जंवूत्तुवगरुट्ठो तीए फट्ठाणि य ण्णं तेण भण्णं किं उएहा-
णि देमि उयाहु सीयवाणि त्ति । ताए जणइ उएहाणि तओ
तेण धूव्वीए उवरिं पाडियाणि जणिया खाहित्ति ताए फुमिओ
धूव्वि अवणेजं खइयाणि पच्छा सा भण्णं कहं भणसि उएहाणि
तेण भण्णं जे उएहयं होइजं फुमिओ सीयव्वीकजइ सा बु-
द्धा । पच्छा भण्णं माइहाणेणं कंटओ मे दग्गो त्ति से उड-
रिउमारद्धो तीए सणियं सहसियं । सो वि उस्सिणीओ कंटकं
पत्तोएत्ता भण्णं न दीसइ कंटकोत्ति । तीए तस्स एएहो विएहा
एमं तेस्सि दाइयव्वं कंटयउच्छरणेणं तीए खव्वीकओ । एवं साहुणो
वि एवंविहा दोसा उण्णज्जंति । किं च ।

मिच्छते उड्ढाहो, विराहणा भावकाससंबंधो ।

पमिगमणादी दोसा, जुचमजुत्ते य नेयव्वा ॥

मिथ्यात्वं नाम निर्ग्रन्थ्याः कण्टकमुद्धरन्तं दृष्ट्वा लोको ह्यात् य-
था वादिनस्तथा कारिणोऽमी न भवन्ति उड्ढाहो वा ज्ञेयत् अहो
यदेवमियं पादे गृहीता तद्धनमन्यदाप्येनयोः साङ्गत्यं भविष्यति ।
विराधना वा संयमस्य जवति कथमित्याह स्पृशन्तं शरीरसं-
स्पर्शेणोभयोरपि भावसंबन्धो जवति । अतो जुक्तभोगिनोरजुक्त-
भोगिनोर्वा तयोः प्रतिगमनादयो दोषा ज्ञातव्याः ।

अथ मिथ्यात्वपदं ज्ञाययति ।

दिट्ठे संकाभोइय-धाणिगएतीयगामवहिया य ।

चत्वारि छत्रं लहगुरु, वेदो मूत्रं तह दुर्गं च ॥

तस्यां कण्टकमुद्धरन् केनचित् हस्तस्य शङ्का किमियं मैथुना-
र्थमिति वक्षणा यदि जवेत् तदा चतुर्लघु जोजिकायाः कथने
चतुर्गुरु, आदितवेदनं पद्मघु ज्ञातिज्ञापने पद्गुरु ग्रामाद्वहिः
कथनं वेदः । मूत्रादित्रयं पुनरित्यं मन्तव्यम् ।

आरक्षिष्यपुरिसाणञ्जु, काहणे पावति जवे मूलं ।

अण्वटो सेदीणं, दसमं वणिपस्स कथितम् ॥

आरक्षिकपुरुषाणां कथने मूत्रं प्राप्नोति । श्रेष्ठिनः कथने अनव-
स्थाप्यं नृपस्य कथने दशमं पाराश्रिकम् एते संयतानां संयतीनां
च परस्परं कण्टकोद्धरणे दोषा उक्ताः ।

एण चेव य दोसा, असंजतिकाहि पच्छकम्मं वा ।

गिहिण्हि पच्छकम्मं, तम्हा समणेहि कायव्वं ॥

एत एव दोषा असंजतिकाहिः कण्टकोद्धरणं कारयतो मन्त-
व्याः । पश्चात्कर्म वा कायेन हस्तप्रकाशनरूपं तासु भवति । गृहि-
निस्तु कारयतः पश्चात्कर्म जवति न पूर्वोक्ता दोषा अतः श्रमणैः
श्रमणानां कण्टकोद्धरणं कर्त्तव्यम् । अत्र परः प्राह ।

एवं मुत्तं अफलं, सुत्तनिवातो अ असति समणाणं ।

गिहिअस्यतित्थिगिहिणी, परउत्थिगिणी तिविहेजेदो ॥

यदि संयतीर्जने कारयितव्यं तत एवं सूत्रमफलं प्राप्नोति सू-
रिराह । सूत्रनिपातः श्रमणानामज्ञावे मन्तव्यः । तत्र च प्रथमं गृ-
हिनिः कण्टकोद्धरणं कारणीयं तदज्ञावे अन्यतीर्थिकैस्तदप्राप्तौ
गृहस्थाभिस्तदसंज्ञे परतीर्थिकीभिरपि कारयितव्यम् । एषु च प्र-
त्येकं त्रिविधो भेदस्तद्यथा । गृहस्थस्त्रिविधः पश्चात्कृतः श्रावको
यथाभद्रकश्च । एवं परतीर्थिकोऽपि त्रिधा मन्तव्यः । गृहस्थपर-
तीर्थिकी च त्रिविधा स्थविरा मध्यमा तरुणी चेति । तत्र गृह-
स्थेन कारयन् प्रथमं पश्चात्कृतेन ततः श्रावकेण ततो यथाभद्र-
केणापि कारयति । स च कण्टकाकर्षणानन्तरं प्रज्ञपनीयो मा
हस्तप्रक्षालनं कार्षीः एवमुक्ते यद्यसौ शौचवादी तदा हस्तं
हस्तनैव प्रोञ्जति प्रस्फोटयति वा । अथ शौचवादी ततः ।

जइ सीसम्मि एण पुञ्जति, तण्णपोतेसु वत्थमा वि पप्फोडे ।

तो से अण्णसि अ सती, दवं दलति मा दगं घाते ॥

यदि हस्तं शीर्षं वा तनौ वा पोतेषु वा वस्त्रेषु न प्रोञ्जति न वा
प्रस्फोटयति गृहं गतो हस्तं प्रक्षालयिष्यामीति कृत्वा ततः (से)
तस्य अन्येषामसत्यभावे प्राशुकमात्मीयं द्रवं हस्तधावनाय
ददाति मा दक्षमकायं घातयेदिति । वा गृहस्थानामभावे पर-
तीर्थिकेनापि कारयेदवमेव पश्चात् कृतादिक्रमेण कारयेत् तेषा-
मभावे गृहस्थाभिरपि कारयेत् । कथमित्याह ।

माया भगिणी धूया, अज्जिय एत्ती य सेमतिविधाओ ।

आगाढे कारणम्मि, कुमलोहि दोहि कायव्वं ॥

या तस्य निर्गन्धस्य माता भगिनी दुहिता आर्यिका वा पिताम-
ही नपुंका वा पौत्री तथा कारयितव्यम् । एतासामभावे याः शेषाः
अनालवच्छास्त्रियस्ताभिरपि कारयेत् । ताश्च त्रिविधाः स्थवि-
रा मध्यमास्तरुण्याश्च । तत्र प्रथमं स्थविरया ततो मध्यमया त-
तस्तरुण्याऽपि कारयितव्यम् । आगाढे कारणे कुशलाभ्यां द्वाभ्या-
मपि कण्टकोद्धरणं कर्त्तव्यं कारयितव्यमित्यर्थः ॥

के पुनस्ते द्वे इत्याह ।

गिहिअस्यतित्थिपुरिसा,

इत्थी वि य गिहिणि अण्णतित्थी य ।

संबंधिएतरा वा,

वइणी एमेव दो मते ॥

गृहस्थपुरुषोऽन्यतीर्थिकपुरुषश्चेति द्वयं गृहस्थी अन्यतीर्थिकी
चेति वा द्वयम् । संबन्धिनी इतरा वा असंबन्धिनी त्रितीया एवं
वा द्वयमेतेषां द्विकानामन्यतरेण कुवेनागाढे कारणे कारयितव्य-
म् । आह श्रमणानामभावे सूत्रनिपाते जवतीत्युक्तम् । कदा पुनर-
सौ साधूनामज्ञावे जवतीत्याह ॥

तं पुण सुप्पारसे, वग्गादिजया अकुसलोहिं वा ।

कुसले वा दूरत्थे, एण वयइ पदं पि गंतुं जे ॥

साधवो न भवन्तीति । यदुक्तं तत्पुनरित्यं संभवति । शून्यारण्यं
ग्रामादिभिर्विरहिता अटवी दुष्पारण्यं वा व्याघ्रसिंहादिभयाकु-
लं तयोः साधूनामज्ञावे जवेत् उपलक्षणत्वादशिवदिनिःकार-
णैरेकाकी संजात इत्यपि गृह्यते । एषा साधूनामसदसत्तासद-
सत्ता तु सन्ति साधवः परमकुशला कण्टकोद्धरणे अदक्षाः । अथवा
यः कुशलः स दूरस्थो दूरे वर्तते स च कण्टकविच्छेदादः पदम-
पि गन्तुं न शक्नोति ततः पूर्वोक्ता यतना कर्त्तव्या ।

अथ सामान्येन यतनामाह ॥

परपक्खपुरिसगिहिणी, असोयकुसलाण मोत्तु पक्खिपक्खं ।

पुरिसजयं तमणुत्थे, होति सपक्खेतरा वत्ते ॥

इह प्रथमं पश्चात्कृतव्याख्याय ततः पूर्वार्द्धं व्याख्यास्यते । ये यत-
मानाः संविज्ञाः सांज्ञोगिकाः पुरपास्तैः प्रथमं कारयेत् । तदभावे
अमनोङ्गैरसांज्ञोगिकैस्तदज्ञावे ये इतरे पार्श्वस्थादयस्तैर्वा कारये-
त् । एषा स्वपक्वे यतना भणिता । अथैष स्वपक्वो न प्राप्यते । ततः
“ परपक्खे ” इत्यादि पूर्वार्द्धम् । परपक्वे गृहस्थान्यतीर्थिकरूपे
प्रथमं पुरुषैस्ततो गेहिनीभिरपि कारयेत् । तत्राप्यशौचवादिभिः
कुशलैश्च कारापणीयम् । अतएवाह । अशौचवादिकुशलानां प्र-
तिपक्वा ये शौचवादिनोऽकुशलाश्च ताव मुक्त्वा कारयितव्यम् ।
अथैतेऽपि न प्राप्यन्ते तदा संयतीभिरपि कारयेत् । तत्रापि प्रथमं
मातृजगिन्यादिजिर्नालघट्टाभिस्तदभावे असंबन्धिनीभिरपि स्थ-
विरामध्यमातरुणीभिर्यथाक्रमं कारयेत् ॥

कथं पुनस्तथा कण्टक उद्धरणीय इत्याह ॥

सलुद्धरणखेण व, अच्चि व वत्थुंतरं व इत्थीसु ।

चूमीकटतलोरसु, काज्जण सुसंवुत्ता दो वि ॥

शल्योद्धरणेन नखेन वा पादं न संस्पृशन्ती कण्टकमुद्धरति । अ-
थैवं न शक्यते वस्त्रान्तरिते पादं चूमी कृत्वा यद्वा काष्ठे वा त-
ले वा ऊरौ वा कृत्वा उद्धरेत् द्वावपि च संयतीसंयतौ सुसं-
वृतावुपविशतः । एष स्त्रीषु कण्टकमुद्धरन्तीषु विधिरवगन्तव्यः

एमेव य अच्चिम्मि, चंपादिहंतो एवरि णाणत्तं ।

निगंथीण तहेव य, एवरिं तु असंवुत्ता काई ॥

एवमेवादि सूत्रेऽपि सर्वमपि वक्तव्यम् नवरं नानात्वं चम्पादृष्टा-
न्तोऽत्र भवति । यथा किल चम्पायां सुभ्रदया तस्य साधोश्च-
क्षुपि पतितं तृणमपनीतं तथाऽन्यस्य साधोश्चक्षुपि प्रविष्टस्य
तृणादेः कारणे निर्गन्ध्या अपनयनं संजवतीति दृष्टान्तज्ञावायः ।
निगन्धीनामपि सूत्रत्रयं तथैव वक्तव्यं नवरं काचिदसंवृता ज-
वति ततः प्रतिगमनादयो दोषा भवेयुः । द्वितीयपदे निर्गन्धस्त-
सां प्राशुकविधिना कण्टकादिकमुद्धरेत् ।

कंटयापह—काण्टकपथ—पुं० कण्टकानां बौद्धचरकसांख्यादीनां पन्थाः कण्टकपथः । आकारः प्राकृतिकः अथवा कण्टकैः कुनीर्थिकैराकीर्णो व्याप्तः कुत्तिसतः पन्थाः कण्टकपथः । उक्त० १० अ० । कण्टकाश्च ज्ञेयतेः वृत्तकण्टकादयो ज्ञातस्तु चरकादिश्रुतयस्त्वैराकुलः पन्थाः कण्टकपन्था आकारो लाङ्गणिकः । उक्त० ४ अ० । कण्टकाकीर्णं पथि, व्य० १ उ० । “अविसोद्विग्नकंटयापहं, उत्तिष्ठोसि पदं महाशयं” उक्त० १० अ० । कंटिया—काण्टिका—स्त्री० कण्टकशिखायाम् वृ० १ उ० “तं वयं कंटियाप लग्नं तादे संधितं” आ० चू० १ अ० ।

कंठ—काण्ट—पुं० कण्ठ उ० यस्य नेत्रम् । कठि—अच्—गले, वाच० ग्रीवापुरोज्ञाने, “संकरदुसंपरिहरियकंठे” अत्र च कण्ठैकपाश्वे कण्टशब्द इति कण्ठे परिधृयेत्युच्यते उक्त० १० अ० । ज्ञा० । मदनवृत्ते, समीपे, हेमकुण्डाद्वाह्येऽङ्गुलिमितस्थाने, कण्ठध्वनौ, ध्वनिमात्रे च हेमचं० वाच० । गद्यनाम्ने च हेमचं० ॥

कंठकूप—कण्टकूप—पुं० कण्ठे कूप इव । कण्ठस्थे गर्ताकारे प्रदेशे, तत्र संयमात् श्रुत्तपोर्जयो भवति घण्टिकाश्रोतःप्रावनात्तृप्तिसिद्धेस्तदुक्तं कण्टकूपे कृत्तिपासानिवृत्तिः” छा० २६ ब्रा० । कंठगयपाणसेस—कण्टगतपाणशेष—पुं० कण्ठे गतः कण्टगतः कण्टगतश्चासौ प्राणशेषश्च कण्टगतप्राणशेषः । मरणान्तकप्रे, ग० २ अधि० ।

कंठमणिसुत्त—कण्टमणिसूत्र—न० कण्ठस्थरत्नमयद्वारके, कदप० । कंठमुरय—कण्टमुरज—पुं० आजरणविशेषे, ज्ञा० १ अ० । दशा० कंठमुही—कण्टमुखी—स्त्री० कण्ठासन्नतरावस्थाने मुरजाकारे आभरणे, भ० ६ श० ३३ उ० । औ० ।

कंठविसुद्ध—कण्टविशुद्ध—न० यदि स्वरः कण्ठे वर्तितो भवति अस्फुटितश्च ततः सम्भवति गेयस्य कण्ठकरणविशुद्धे गाने, रा० ।

कंठमुत्त—कण्टमूत्र—न० “यं कुर्वते वृत्तसि बहुभस्य, स्तनाभिघातं निविडोपघातात् । परिश्रमार्ताः शनकैर्विदग्धास्तत्कण्ठसूत्रं प्रवदन्ति तज्ज्ञाः” इत्युक्तलक्षणे सुरतबन्धे, वाच० गलावलम्बिसंकलनकविशेषे च । औ० । भ० ।

कंठाकंठि—कण्टाकण्टि—अव्य० कण्ठे कण्ठे गृहीत्वैत्यर्थे, “कंठाकंठियवयासेति” यद्यपि व्याकरणे युद्धविषय एवंविधोऽव्ययीभाव इष्यते । तथापि योगविभागादिभिरेतस्य साधुशब्दता दृश्यते । ज्ञा० २ अ० ।

कंटिया—काण्टिका—स्त्री० कण्ठो भूष्यतयाऽस्त्यस्याः ठन् गुलाभरणभेदे, हेमचं० । पृष्ठकायां च जी० ३ प्रति० ।

कंठुगय—(गण्टोग्रक) कण्टोद्गत—पुं० न० कण्ठश्चासावुग्रकश्चोत्कटः कण्टोग्रकः कण्ठस्य चोद्गतं यत्तत्कण्टोग्रकम् । कण्ठाद् वा यदुद्गतमुक्तिः स्वरोऽमलक्षणा क्रिया तत् गान्धारस्वरस्य स्थाने यत्प्राप्य गान्धारस्वरो विशेषमासादयति । “कंठुगण्ण गंधारं” स्था० ७ ठा० ।

कंठुगुण—कण्टुगुण—त्रि० कण्ठे गुण इव कण्ठेगुणम् । कण्ठसूत्रसदृशे, प्रश्न० अध० छा० ३ अ० ।

कंठोष्ठ—कण्टोष्ठ—न० कण्ठश्रौष्ठश्च कण्ठोष्ठम् प्राण्यङ्गत्वात्समाहारः कण्ठोष्ठसमुदाये, अनु० ॥

कंठोष्ठ विष्णुमुक्त—कण्टोष्ठविष्णुमुक्त—न० कण्ठोष्ठेन विष्णुमुक्तं क-

ण्ठोष्ठविष्णुमुक्तम्, व्यक्ते, बालभूकभाषितवद् पदव्यक्तं न भवतीत्यर्थः । अनु० ।

कंड—काण्ट—पुं० न० कनी दीप्तौ, इ, तस्य नेत्रम् किञ्च दीर्घः । दण्डे, वारो, पर्वणि, कुत्तिसते, वर्गे, अवसरे, जले, अमरः । वृत्तस्कन्धे, स्तम्भे, निर्जने, धरणिः । नाडीवृद्धे वृत्तभेदे, मेदि० । श्लाघायाम्, हेमचं० । वाच० । प्रज्ञा० । स० । विषयखण्डे, आव० ४ अ० । नाले, ज्ञा० २ अ० । प्रज्ञा० । समूहे, “सिरिदामकंडं” ज्ञा० ८ अ० । दण्डश्चात्र षोडशहस्तमितो वृंशः वंशादिदण्डश्च संनिविच्छिन्नैकखण्डास्थितः, न० कण्डस्यावयवो विकारो वा विल्ला० अण् । काण्डावयवे, तद्विकारे च । त्रि० । अङ्गोद्वृत्ते, पुं० शब्दचि० । वाच० । एकादशदेवलोक्स्थे विमानभेदे च न० स० ।

कंठंत—कण्डयत्—त्रि० उद्बलले तण्डुलादिकं छण्टयति “कंडंती” पि० । औ० । ध० ॥

कंठंतिया—कण्डयन्तिका—स्त्री० कण्डयन्ती—कन्—अनुकपायाम्, तण्डुलादीन् उद्बललादीं क्षोदयन्त्याम्, ज्ञा० ७ अ० ।

कंठक [ग]—काण्डक—न० काण्डस्वाथैक खण्डे कर्मांशे । अथ किमिदं कण्डकमिति प्रश्ने भूमहे कण्डकमिव कण्डकमुपमानार्थः । यथा लोके ताराः खण्डभागशः कण्डकमित्यभिधीयन्ते । तथा कर्मतरोरपि खण्डं कण्डकमिति सिद्धम् । आ० चू० १ अ० । आ० म० द्वि० । इक्षुपोतलिकादिदण्डके, आचा० २ ध्रु० । पल्योपमाऽसंख्येयभागलक्षणे, (पं० सं०) समयपरिभाषयाऽङ्गुलमात्रक्षेत्राऽसंख्येयभागगतप्रदेशराशिसंख्याप्रमाणे संयमश्रेणौ, वृ० ३ उ० (सेढि शब्दे उदाहरणम्) स्वनामख्याते सन्निवेशे, यत्र आलम्बिकातः कृतसप्तमवर्षात्रः श्रीवीरः प्रस्थितः । आ० चू० १ अ० ।

कंडच्छारिय—काण्डाच्छारिक—पुं० स्वनामख्याते ग्रामे, ग्रामाधिपतौ च । “कण्डच्छारिउसहितो सयंवउरस्स बलवंतु” । काण्डाच्छारिको नाम ग्रामो ग्रामाधिपतिर्वा व्य० ७ उ० ।

कंठरीय—काण्डरीक—पुं० मूलदेवसाहाय्येन वने गच्छतः कस्यचित्पुरुषस्य स्त्रीहारके, न० (उप्पत्तिया शब्दे कथा) साकेतनगरवास्तव्यस्य पुण्डरीकनृपस्याऽनुजे, आ० क० । आव० । आ० चू० (स च यशोभद्राख्यस्वभावर्यालिप्सयाऽप्रजेन मारित इत्यलोभ शब्दे उदाहृतम्) पुष्कलावतीविजये पुण्डरीकिणीनगरीश्वरस्य महापद्मरागस्य पद्मावतीकुत्तिसम्भूते पुत्रे, पुण्डरीकस्याऽनुजे च उक्त० १० अ० । आ० चू० ।

तत्कथा चैवम् ।

जति णं जंते ! समणेणं भगवया महावीरेणं अट्टारस-मस्स एणज्जयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते एगुणवीसतिमस्स के अट्ठे पण्णत्ते एवं खलु जंयूसमणेणं भगवया महावीरेणं तेणं कालेणं तेणं समणेणं इहेव जंयुदीवे दीवे पुव्वविदेहे सीताए महानईए उत्तरिद्वे कूले नीलवतस्स दाहिणेणं उत्तगिहस्स सीतामुहवणसंरस्स पच्चच्छिमेणं गए सेलगस्स वक्खकारपव्वतस्स पुरच्छिमेणं एत्थ एणं पुव्वद्विवावती नामं विजये पण्णत्ते तत्थ एणं पुंररीगिणीनामं रायहाणी पण्णत्ता नवजोयणवित्थिन्ना दुवालसजोयणाया-

मा जाव पच्चक्खदेवदोगजूआ पासाइया । ४ । तीसे एं पुंररीगिणीए नयरीए उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए नाद्विणवणे नामं उज्जाणे । तत्थ एं पुंररीगिणीए नयरीए महापउमे नामं राजा होत्था तस्स एं पउमावती नामं देवी होत्था । तस्स एं पउमस्स रन्नो पउमावइदेवीए अन्नया उवे कुमारे होत्था । तं जहा पुंररीए य कंररीए य । सुकुमाद्वपाणिपाया जावं सख्खा पुंररीए युवराया । तेणं कालेणं तेणं समएणं महापउमे राया निगए धम्मं सोच्चा पुंररीयं रज्जे उवेत्ता पव्वइए पुंररीए राजा जाता कंररीए युवराया महापउमे अणगारे चोइसपुव्वा अहिज्जंति । तते एं थेरा बहिया जणवयविहारं विहरंतए एं महापउमे बहुणि वासाणि जाव सिंहे तए एं थेरा अन्नया कयाइ पुणरवि पोंररीगिणीए नयरीए नल्लिणवणे उज्जाणे समोसहे पोंररीए राया निगते कंररीए महाजणसइं सोच्चा जहा महाबल्लो जाव पज्जुवासति थेरा धम्मं परिकट्ठंते पोंररीए समणोवासए जाए जाव पडिगते । तए एं कंररीए उट्टाए उट्टेति उट्टाए उट्टेत्ता जाव से जयेय तुब्भे वयह जं नवरं पोंररीयं आपुच्छामि ततेणं जाव पव्वयामि अहासुहं देवाणुपीया मा पडिबंधं करेइ । तए एं से कंररीए राया जाव थेरे नमंसइ नमंसइत्ता अंतियाओ पडिनिक्खमइ पमिनिक्खमइत्ता तमेव चाउघंटं आसरहं छुरहंति दुरहंतिता जाव पच्चोरुहइ पच्चोरुहइत्ता जेणेव पोंररीए राया तेणेव उवागच्छति उवागच्छतिता करयल जाव पुंररीयं एवं वयासी एवं खट्ठु देवाणुप्पिया ! मए थेराणं अंतिए धम्मं निसंति से धम्मं अविरुइए तए एं देवाणुप्पिया जाव पव्वतिए । ततएणं पुंररीए कंररीए य एवं वयासी मा एं तुमं जाउया इयाणिं मुंने जाव पव्वयाहिं अहं तुमं महारायभिसिएणं अभिसिंचयामि । तए एं से कंररीए पुंररीयस्स रसो एतमट्ठं नो आढाति जायं तुसिणीए संचिद्धति तए एं पोंररीए राया कंररीए कंररीयं दोच्चं पि तच्चं पि एवं वयासी जाव तुसिणीए संचिद्धंति । तए एं पुंररीए कंररीयं कुमारं जाहे नो संचाएति बहुहिं आघवणाहि य पच्चवणाहि य ४ ताहे अकामए चेव एतमट्ठं अणुमन्निच्छा जाव निक्खमणाजिसेएणं अभिसिंचति जाव थेराणं सीसभिकखं दत्तयंति दत्तयंतिता पव्वइए अणगारे जाए एकारसंगवीतए एं थेरा जगवंतो अन्नया कयाइ पुंररीगिणीओ नयरीओ नद्विणवणाओ उज्जाणाओ पमिनिक्खमति पमिनिक्खमतित्ता बहिआ जणवयविहारं विहरंति । तए एं तस्स कंररीयस्स अणगारस्स तेहिं अंतहिं य पंतहिं य जहा सेल्लगस्स जाव दाहककतिए या विविहरंति तए एं थेरा अन्नया कयाइ जेणेव पुंररीगिणी तेणेव

उवागच्छति उवागच्छतिता नद्विणवणे समोसहे पुंररीए निग्गति निग्गतित्ता धम्मं सुणेति सुणेतित्ता तए एं पुंररीए राया धम्मं सोच्चा जेणेव कंररीए अणगारे तेणेव उवागच्छति उवागच्छतिता कंररीयं वंदंति नमंसंति नमंसंतिता कंररीयस्स अणगारस्स सररीं सव्वावाहं सरोणं पासइ पासइत्ता जेणेव थेरा भगवंतो तेणेव उवागच्छति उवागच्छतिता थेरा जगवंते वंदंति नमंसंति एवं वयासी अहं एं जंते ! कंररीयस्स अणगारस्स अहापव्वतेहिं ओसहे जिसजेहिं जाव नेइत्थं आउट्टामि तं तुब्भे एं मय जाणसादासु समोसरह । तते एं थेरा भगवंतो पुंररीयस्स पमिसुणंति परिसुणंतिता जाव उपसंपज्जित्ता एं विहरति । तए एं पुंररीए जहा मंडए सेल्लगस्स तहेव जाव वद्वियसररीजाते तए एं थेरा भगवंतो पुंररीयं आपुच्छंति बहिया जणवयविहारं विहरंति तए एं से कंररीए ताओ रोयायं काओ विप्पमुक्के समाणे तंसि मणुबंसि असणं पाणं खाइमं सातिमंसि संमुच्छिणं गिच्छिणं गट्ठिणं अज्जोववन्ने नो संचाएति पुंररीयं आपुच्छित्ता बहित्ता अब्बुज्जएणं जाव विहरत्तए तत्थेव ओसन्ने जाए तए एं सा पोंररीए इमीसे कहाए वद्वट्ठे समाणे एहाए अंतैउरपरियादसंपरिवुडे जेणेव कंररीए अणगारे तेणेव उवागच्छति उवागच्छतिता कंररीयं तिवुत्तो आयाहिंणं पयाहिंणं करोति करोतिता वंदइ एणंसति एणंसतिता एवं वयासी धन्नेसि एं तुमं देवाणुप्पिया कयपुन्ने कयत्तक्खणे सुलच्छे एं देवाणुप्पिया तवमाणस्स य जम्मजीवियफले जे एं तुमं रज्जं व जाव अंतैउरं च विच्छरइ विच्छरइत्ता विगोवइ विगोवइत्ता जाव पव्वइए । अहं एं अहन्ने अकयपुन्ने रज्जे य जाव अंतैउरे अमाणस्स य कामभोगेसु मुच्छित्ते जाव अज्जोववन्ने नो संचाएमि जाव पव्वइत्तए तं धन्नेसि एं तुमं देवाणुप्पिया ! जाव जीवियफले तते एं से कंररीए अणगारे पुंररीयस्स एतमट्ठं नो आढाति जाव संचिद्धंति । तए एं से कंररीए पुंररीए एं दोच्चं पि तच्चं पि एवं वुत्ते समाण अकामए अव्वसंवसे लज्जाए गारवेण पुंररीयं आपुच्छति आपुच्छतिता थेरेहिं सिद्धिं बहिया जणवयविहारं विहरति तते एं से कंररीए थेरेहिं सिद्धिं किंचि कालं उणं उग्गेणं विहरित्ता ततो पच्छा समणत्तणपरित्तंते समणत्तणनिवन्ने समणत्तणनिभच्छिणं समणगुणमुक्कजोगी थेराण अंतियाओ सणियं पच्चोसकति पच्चोसकतित्ता तेणेव पुंररीगिणी नयरी जेणेव पोंररीयस्स रसो तेणेव उवागच्छति उवागच्छतिता असोगवणियाए असोगवरपायवस्स अहे पुठवीसिलापट्ठं से णिसीयइ णिसीयइत्ता ओहयमाणसंकप्पे जावज्झियायमाणे संचिद्धंति । तते एं तस्स पोंररीयस्स अम्मयाती

जेणेव असोगवणीया तेणेव उवागच्छति उवागच्छतिता
कंरुयीं अणगारं असोगवरपायवस्म अहे पुढवीसिताप-
ट्ठयंसि ओहयमाणसंकपं जावज्जियायमाणं पासइ पामइत्ता
जेणेव पुंरुरीए राया तेणेव उवागच्छति उवागच्छइत्ता
पोंरुयीं एवं वयासी एवं खलु देवाणुप्पिया ! तव पिय-
भावए कंरुरीए अणगारे असोगवणीयाए असोगवरपा-
यवस्स अहे पुढवीसितापट्ठए ओहयमाणसंकपे जावज्जि-
याय भित्तए एं से पोंरुरीए अमवाएइ एतमइ सोचा
णिसम्म तहेव संभंते समाणे जट्टाए उट्टेति अंतउरपरिवा-
लसंपरिवुमे जेणेव असोगवणीयाए जाव कंरुयीं ति-
खुत्तो एवं वयासी धप्पेसि एं तुमे देवाणुप्पिया ! जाव
पव्वइए अह णं अथप्पे अपुन्नेइ जाव नो पव्वइए तं थ-
न्नोसि एं तुमे देवाणुप्पिया ! जाव जीवियफले तते एं कंड-
रीए पुंरुरीए एं एवं वुत्ते समाणे तुमिणीए संचिद्धति दो-
चं पि तच्चं पि जाव चिद्धति । तए णं पोंडरीए कंरुरीए एवं
वयासी अट्टो भंते ! भोगेहि हंता अत्थि अट्टो । तए एं से
पोंरुरीए कोडुंविपुसिरे सदावेति सदावेतिता एवं वया-
सी खिप्पामेव जो देवाणुप्पिया ! कंडरीयस्म महत्तं जाव
रायाजिसेयं उवट्टवेह जाव रायाजिसेएणं अजिसिंचंति तए
णं पुंरुरीए सयमेव पंचमुट्ठियं द्योयं करेति करेतिता स-
यमेव चाउज्जामं धम्मं पडिवज्जति पडिवज्जतिता कंरु-
रीयस्स संतियं आयारजंरं गिएहति गिएहतिता इमं ए-
यारूवं अजिगहं अभिगएहंति कप्पति मे थेरे वंदित्ता नमं-
सित्ता थेराणं अंतिए चाउज्जामं धम्मं उवसंपज्जित्ताणं
विहरइ । ततो पच्छा आहारं आहारित्तए कट्ठ इमं ए-
तारूवं अभिगहं अजिगएहत्ताणं पोंरुरीगिणीओ प-
मिनिक्खमति पडिनिक्खमतिता पुव्वाणुपुर्व्व चरमाणे गा-
माणुगामं दूतिज्जमाणे जेणेव थेरा भगवंता तेणेव पहारेच्छ
गमणाए तए एं तस्म कंडरीयस्स रत्तो तं पणीयं पाणभोयणं
अहारियं समाणस्स अतिजागरणं य अतिजोयणप्पसंगेण
य से आहारे णो समं परिणते तते एं तस्स सकंडरीयस्स
रत्तो तंसि आहारंसि अपरिणममाणंसि पुव्वरत्तावरत्त-
काद्वसमयंसि सरीरगंसि वेयणा पाउब्भता उज्जला विउला
पगाढा जाव दुरुहीआ सा पित्तजरपरिगयसरीरा दाहवक्कंति
एया वि विहरति । तते एं से कंरुरीए राया रज्जे य रहेय
अंतउरे य जाव अज्जोववन्ने अट्टुहट्टवसट्टे अकामे अव-
सव्वसे कालमासे कालं किच्चा अहे सत्तमाए पुढवीए उक्को-
सकालाट्ठियं नरयंसि नेग्गयत्ताए उववन्ने एवामेव समणाउसो
जाव पव्वइए समाणे पुणरवि माणुस्सए कामजोगे आसादि-
ति जाव अणुपरियट्ठिस्संति । जहा व से कंरुरीए राया तते

एं से पुंरुरीए अणगारे जेणेव थेरा भगवंता तेणेव उवाग-
च्छति उवागच्छइत्ता थेरे जगवंते वंदंति नमंसंति थेराणं
अंतिए दाचं पि चाउज्जामं धम्मं पडिवज्जइ उट्टखमणपा-
रणगंसि पढमाए पोंरिसीए मज्झायं करंति करंतिता ।
जाव अट्टमाणसीयं लुक्खं पाणं जोयणं पडिगहंति पडि-
गहंतिता अहापज्जतमं तिकट्ठु पडिनियत्तए जेणेव थेरा भ-
गवंता तेणेव उवागच्छति उवागच्छतिता जत्तपाणं पडि-
दंसेइ पडिदंसेइत्ता थेरेहिं भगवंतेहिं अब्भणुन्नाते समाणे
अव्वुत्थीए ४ विलमिव पन्नगज्जएणं अप्पाणेणं फासुए
सणिज्जं असणं ४ सरीरकोट्ठगंसि पक्खिवंति । तते एं तस्स
पोंरुरीयस्स असणं ४ कालाट्ठकंते अरसं विरसं सीयं लु-
क्खं पाणभोयणं आहारियस्स समाणस्स पुव्वरत्तावरत्त-
काद्वसमयंसि धम्मजागरीयं जागरणमाणस्स से आहारे
णो समं परिणमति तते एं तस्स पुंडरीयस्स अणगारस्स स-
रीरगंसि वेयणा पाउब्भता उज्जला जाव दुरुहीया । सा-
पित्तजरपरिगयसरीरदाहवक्कंतीए विहरति । तते एं से पोंरु-
रीए । अथामे अवत्ते अवीरिए अपुरिमकारपरक्कमे करयत्त
जाव एवं वयासी नमुत्थुणं अरहंताणं जाव संपत्तेणं जाव
नमेत्थुणं थेराणं भगवंताणं मम धम्मायरियाणं धम्मोव-
एसियाणं पुर्व्व पिय णं मए थेराणं अंतिए सव्वे पाणाइ-
वाए पचक्खाए जाव मिच्छादंमणसले पचक्खाए जाव
आडोइयपमिक्कंति कालमासे काद्वं किच्चा सव्वट्ठसिच्चे उ-
ववन्ने । ततो अणंतरं उव्वट्ठित्ता महाविदेहे वासे सिज्जति
जाव दुक्खाणमंतं करंति । एवामेव समणाउसो ! जाव
पव्वइए समाणमाणुस्सएहिं कामजोगेहिं नो सज्जति नो
रज्जति जाव नो विप्पमियातमावज्जति । से एं इह भवे चेव
बहुणं समणेणं ४ अच्चणिज्जे पूडणिज्जे वंदणिज्जे सका-
रणिज्जे समाणणिज्जे कट्ठाणमंगलं देवयं चेइयं पज्जुवास-
णिज्जे तिकट्ठु परलोए वि य एं नो आगच्छंति । बट्ठणि
रुग्गणाणि य तज्जणाणि य तालणाणि य जाव चउरंत-
संसारकंतारं जाव वियवतिस्सति जहा व से पुंडरीए अणगारे ।
एवं खलु जंबूसमणेणं भगवया महावीरेणं आदिगरेणं
तित्थगरेणं जाव मिच्छि नामधेज्जट्ठाणं संपत्ताणं एगूणवी-
सतिमस्स नायज्जयणस्म अयमट्टे पणत्ते । एवं खलु
जंबूसमणेणं जगवया महावीरेणं जाव मिच्छिगति नामधेज्जं स-
पत्ताणं उट्टस्म अंगस्स पढमस्स सुयक्खंधस्म अयमट्टे पणत्ते
त्ति वेमि । इति कंरुरीकपुंरुरीकाध्ययनं एगूणवीसतिमं समत्तं ।

इदं सर्वं सुगमं नवरत्नं । उपनयविशेषोऽयं “ वाससहस्सं
पि जई, काऊणं संजमं सुविउल्लं पि । अंते किळिट्टजायो, न विसु-
ज्जइ कंरुरीओ व्व ॥१॥ ” तथा “ अप्पेण वि कालेणं, केइ जह
गहियसीव्वसामन्ना । साहति निययक्कं, पुंरुरीयमहारसि-

व्व जहा ॥ २ ॥ इत्येकोनविंशतितमं ज्ञातं विवरणतः समाप्तमिति । ज्ञा० १ श्रु० १ ए अ० महो० । सूत्र० । आ० म० द्वि० । आ० चू० । तं० । स्था० ॥

कंरुवा-कण्डवा-स्त्री० करटिकाख्ये वाद्यविशेषे, अष्टशतं कण्डवानामष्टशतं कण्डवादनानाम् । रा० ।

कंडिय-कणित- त्रि० बलातिवद्विक्रया गटिते, आ० म० छि० । बलवत्या रामया गटिते, तं० ।

कंडियायन-कणिकायन- न० वैशाल्या नगर्या बहिस्ताच्चैत्ये, भ० १५ श० १ उ० ॥

कंडिल-काण्डिल्य-पुं० माण्डगोत्रान्तर्गतकाण्डिल्यगोत्रप्रवर्तके ऋषौ, तत्रोत्रजेषु च । स्था० ५ ग० ।

कंडिद्वायन-कणिकलायन- पुं० स्वनामख्याते ऋषौ, तत्रोत्रे शतजिन्नकृत्रम् " सतजिसया णक्वत्ते कंरिद्वायनसगोत्ते पणत्ते " चं० प्र० १० पाहु० ।

कंडु-कण्ड-धा० कण्डादि० गात्रविधर्षणे उर्ध्वहनुमत्कण्डूयवात्त्वे ८ । १ । २१ एषु उक्तं उत्त्वम् जवतीत्युत्वम् । कंडुअइ । प्रा० कण्डूयति (ते) काष्ठादिना गात्रस्य कण्डूयपनोदं विधत्ते आचा० १ श्रु० ए अ० १ उ० ॥

कण्डु-स्त्री० कर्मि मृगणादि० उः । गात्रविधर्षणे तत्कारके रागे, वाच० । पाकसंस्थाने च । जी० ३ प्रति० । " कंडुसु य पयणपसु य पयं ति " सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ।

कंडुग-कान्दविक- पुं० मिष्टान्नविक्रेतरि, " राया चितेश कतो कंडुयस्स जलकंतरयणसंपत्ती " आ० म० द्वि० । " पृष्टः कान्दविको राज्ञा, कुतस्ते तदिदं वद " । आ० क० ।

कंडु (दु) गगड-कण्डु [न्डु] कगति-स्त्री० जीवगतिजेदे, कण्डुकस्येव गतिः कण्डुकगतिः किमुक्तं भवति यथा कण्डुकः स्वप्रदेशं पिरिमुत ऊर्ध्वं गच्छति तथा जीवोऽपि कश्चित्परमवायुप उदये परलोके गच्छन्नुदये परलोके स्वप्रदेशानेकत्र संपीड्य गच्छति पं० सं० ।

कंडू-कण्डू-स्त्री० कण्डूय-क्विप्-अलोपयवोपौ सम्पदा० क्विप् वाच० । कण्डूतौ, ज्ञा० ५ अ० । खज्वाम्, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । ज्ञा० । स्था० ॥

कंडू-कण्डूति- स्त्री० कण्डूशब्दः कण्डूदिषु पठ्यते ततः क्तिन् । पो० ४ विव० । अलोपयवोपौ कण्डूयने, वाच० । आदौशवात्करकण्डोः, कण्डूतिरभवत्ततः । आ० क० ॥

कंडूय-कण्डूयित-न० नखैर्विलेखने, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । कंडूयग-कण्डूयक-त्रि० कण्डूयत इति कण्डूयकः गात्रविधर्षके, स्था० ५ ग० १ उ० ।

कंडूयण-कण्डूयन-न० खर्जूरविनोदनप्रवृत्तौ, पंचा० ४ विव० । करणे व्युद् कण्डूयनसाधने, स्त्रियां ङीप् वाच० ।

कंडूय-कण्डूल-पुं० कण्डू-अस्त्यर्थे लच् । कण्डूकारके शुरणे, राजनि० कण्डूयुक्ते, त्रि० वाच० । " स्वयं वित्तादग्रहिजे वित्तरापाणित्यकण्डूलमुखे जनेऽस्मिन् " वित्तरापाणित्येन कण्डूवमिव कण्डूलं मुखे जपनं यस्य स तथा तस्मिन् कण्डूः खर्जूरः कण्डूरस्याऽस्तीति कण्डूवं सिध्मादित्वात्मत्वार्थायो लप्रत्ययः यथा किञ्चान्तरूपपञ्चमिकुलजनितां कण्डूतिं निरोधुमपायन् पुरो व्याकुलतां कलयति एवं तन्मुखमपि वित्तरापाणित्-

त्येनासंबन्धप्रज्ञापचापज्ञमाकश्यन् कण्डूवमित्युपचर्यते, स्था० । कंडूविण्डग-कण्डूविनष्टाङ्ग-त्रि० कण्डूकृतकृतैरखाभिर्वा विकृतशरीरे, अप्रतिकर्मशरीरतया वा कचिद् जोगसम्भवे सनत्कुमारवद्विनष्टाङ्गे, " मुखा कंडूविण्डगा, उज्जवा असमाहिता " सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ॥

कंत-कान्त-त्रि० कन् दीप्तौ कम् वा-कृः । दीप्ते, " कंतपियदंसणा " कान्तं दीप्तं प्रियं जनानां प्रमोदोत्पादकं दर्शनं रूपं येषां ते तथा स० । कल्प० । कमनीये, " सत्तिसांमाकारकंतपियदंसण " शशिवत्सौम्याकारं कान्तञ्च कमनीयमत एव प्रियं द्रष्टृणां दर्शनं रूपं यस्य स तथा तम् ज० ११ श० ११ उ० । प्रज्ञा० । कल्प० । स्था० । काम्ये, औ० । शुभवर्णोपेतत्वाद् विशिष्टवर्णादियुक्ते, जी० १ प्रति० । स्था० । शोभमाने, दश० २ अ० । मनोहारिणि, पो० ए विव० । " वल्लभे हियपनय कंत " कल्प० । औ० । पुनरुज्ज्वलणीये, दश० १० अ० । अन्तः । अजिलपिते, ज्ञा० १ अ० । अभिप्रेते, आचा० २ श्रु० । घृतवरकीपदेव, पुं० सू० प्र० १ ए पाहु० । पत्यौ, चन्द्रे, वसन्ते, हिज्जद्वक्त्रे, कुडुम, न० " नाट्यां, प्रियकुवृक्त्रे च । स्त्री० मेदि० । भवेत् कान्तायुगरसद्वैर्यभौनरसालगौ, इत्युक्तद्वक्त्रे १८ उन्दोभेदे, स्त्री० कामदेवभेदे, पुं० वाच० ।

कंततर-कान्ततर-त्रि० कमनीयतरे, यथा कृष्णवस्तुवर्णके जीमूताद्युपमाऽभिधीयते । " एतो कंततरापचेव मणुषतरापचेव " अतिस्निग्धमनोहारिकादिमोपचिततया जीमूतादेः कमनीयतरकाः जी० ३ प्रति० ॥

कंतप्-कन्दर्प-पुं० चूत्रिकापैशाचिके, तृतीयतुर्थ्ययोराद्यादितीर्थौ ८ । ४ । २४ । इति तृतीयस्य प्रथमः । कामे, प्रा० ।

कंतस्व-कान्तरूप-त्रि० कमनीयस्वरूपे, विपा० २ श्रु० १ अ० ।

कंतविसयमिसुकुमालकुम्भसंठियमिडचरणा-कान्तविशदमृदुसुकुमारकूर्मसंस्थितविशिष्टचरणा-स्त्री० कान्तौ कमनीयौ विशदौ निर्मज्ञौ मृदू अकृत्रिनौ सुकुमारावकर्कशौ कूर्मसंस्थितौ कूर्मवज्जन्तौ विशिष्टौ विशिष्टलक्षणोपेतौ चरणौ यासां ताः । सर्ववज्जन्तुसंपन्नचरणसु युगवल्लीपु, जी० ३ प्रति० ।

कंतस्वर-कान्तस्वर-त्रि० कान्तः स्वरो यस्य स कान्तस्वरः । कमनीयस्वरे, प्रज्ञा० ३ पद ।

कंता-कान्ता-स्त्री० कामिन्याम्, द्वा० २१ द्वा० । कमनीयशब्दायां वाचि, ज० २२ वक्त्र० भ० । अष्टानां योगदृष्टिनां पष्ठ्याम् । कान्ता तु ताराभा तदवबोधस्ताराभासमानोऽतः स्थित एव प्रकृत्या निरतिचारमत्रानुष्ठानशुभापयोगानुसारिविशिष्टाऽप्रमादसन्निवविनियोगप्रधानगभीरोदाराशयमिति । द्वा० २० द्वा० । अस्याः फलम् ।

धारणाप्रीतयेऽन्येषां, कान्तायां नित्यदर्शनम् ।

नान्यमुत्स्थिरभावेन, मीमांसावहितोदया ॥ ८ ॥

(धारणेति) कान्तायामुक्तरीत्या नित्यदर्शनम् तथा धारणा वद्व्यमाणवज्जन्ताऽन्येषां प्रीतये भवति । तथा स्थिरभावेन नान्यमुदित्यत्र हर्षस्तदा तत्प्रतिभासाप्राप्ताद् द्वितोदया सम्यग्ज्ञानफला मीमांसा च सच्चिद्वारात्मिका भवति ।

देशबन्धो हि चित्तस्य, धारणा तत्र सुस्थितः ।

प्रियो भवति नूतानां, धर्मकाग्रमनास्तथा ॥ ए ॥

(देशेति) देशे नाभिचक्रनासाग्रादौ बन्धो विषयान्त-
रपरिहारेण स्थिरीकरणात्मा हि चित्तस्य धारणा यदाह “देश-
बन्धश्चित्तस्य धारणा” तत्र धारणायां सुस्थितः मैत्रादिचित्तप-
रिकर्मवासितान्तःकरणतया स्वयंस्तेयमानियमतया जितास-
न्त्वेन परिहृतप्राणविज्ञेयतया प्रत्याहृतेन्द्रियग्रामत्वेन ऋजुका-
यतया जितद्वन्द्वतया सन्ततान्यासाविष्टतया च सम्यग् व्यव-
स्थितः चृतानां जगद्धोकानां प्रियो भवति । तथा धर्मेकाग्रम-
ना जवति ।

अस्थामाक्षेः कज्ञानान्, न भोगा जवहेतवः ।

श्रुतधर्मे मनोयोगा-चेष्टाशुर्ध्वर्यादितम् ॥ १० ॥

अस्यामिति । अस्यां कान्तायां कायचेष्टाया अन्यपरत्वेऽपि शु-
तधर्मे आगमे मनोयोगादित्यं मनःसंबन्धादाक्षेपकज्ञानान्ति-
त्यप्रतिबन्धरूपचित्ताक्षेपकारिज्ञानान्न जोगा इन्द्रियार्थसंबन्धा
भवदेतवो जवन्ति चेष्टायाः प्रवृत्तेः शुद्धैर्मनोर्नैर्मदयात् यथोदितं
हरिजलसूरिभिर्योगदृष्टिसमुच्चये ।

मायाम्भस्तत्त्वतः पश्य-अनुद्विग्यस्ततो ह्युतम् ।

तन्मध्येन प्रयात्येव, यथा व्याघातवर्जितः ॥ ११ ॥

मायाम्भस्तत्त्वतो मायाम्भस्तेनैव पश्यन् अनुद्विग्यस्ततो माया-
म्भसो वृत्तं शीघ्रं तन्मध्येन मायाम्भोमध्येन प्रयात्येव न न प्रया-
ति यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः व्याघातवर्जितो मायाम्भस्त्वेन
व्याघातासमर्थत्वात् ।

जोगान् स्वरूपतः पश्य-स्तथा मायोदकोपमान् ।

जुञ्जानोऽपि ह्यसङ्गः सन्, प्रयात्येव परं पदम् ॥ १२ ॥

जोगानिन्द्रियार्थसंबन्धान् स्वरूपतः पश्यन् समारोपमन्तरेण
तथा तेनैव प्रकारेण मायोदकोपमानसारान् जुञ्जानोऽपि हि क-
र्माक्षिप्तानसंगतः सन् प्रयात्येव परं पदं तथाऽनभिष्वङ्गतया
परवशभावात् ।

जोगतत्त्वस्य तु पुनर्न जवोदधिद्वन्द्वम् ।

मायोदकदृढावेश-स्तेन यातीह कः पथा ॥ १३ ॥

भोगतत्त्वस्य तु भोगं परमार्थतया पश्यतस्तु न भवोदधिद्वन्द्वम्
मायोदकदृढावेशस्तथा विपर्यासात्तेन यातीह कः पथा यत्र मा-
यायामुदकवृद्धिः ।

स तत्रैव जयोद्विग्नो, यथा तिष्ठत्यसंशयम् ।

मोक्षमार्गेऽपि हि तथा, जोगजम्बालमोहितः ॥ १४ ॥

स मायायामुदकदृढावेशस्तत्रैव पथि जयोद्विग्नः सन् यथेत्युदा-
हरणोपन्यासार्थस्तिष्ठत्यसंशयं तिष्ठत्येव जलवृद्धिसमावेशा-
न्मोक्षमार्गेऽपि हि ज्ञानादिवक्त्रेण तिष्ठत्यसंशयं जोगजम्बालमो-
हितो जोगनिबन्धनदृढादिप्रयञ्चमोहित इत्यर्थः ।

धर्मशक्तिं न हन्त्यस्यां, भोगशक्तिर्वलीयसीम् ।

हन्ति दीपापहो वायु-उर्व्वलन्तं न दवान्नम् ॥ १५ ॥

अस्यां कान्तायां कर्माक्षिप्तत्वेन निर्वला जोगशक्तिरनवरतस्व-
रसप्रवृत्तत्वेन वलीयसीं धर्मशक्तिं न हन्ति विरोधिनाऽपि निर्व-
लस्यार्कचित्करत्वात् अत्र दृष्टान्तमाह । दीपापहो दीपविनाशको
वायुः उर्व्वलन्तं दवान्नं न हन्ति प्रत्युत वलीयसस्तस्य सहाय-
तामेवावब्रूते । इत्थमत्र धर्मशक्तेरपि वलीयस्या अवश्यभोग्यकर्म-
कृते जोगशक्तिः सहायतामेवावब्रूते न तु निर्वलत्वेन तां विरुण-
कीति । यद्यपि शिरायामपि ज्ञानोपेक्षया भोगानामर्कचित्कर-

त्वमेव तथाऽपि तदंशे प्रमादसहकारित्वमपि तेषाम् । कान्तायां
तु धारणया ज्ञानोत्कर्षाच्च तथात्वमपि तेषां गृहिणामप्येवंवि-
धदशायाभुपचारतो यतिजाव एव चारित्रमोहोदयमात्रात्केवलं
न संयमस्थानज्ञाजो न तु तद्विरोधपरिणामो वेदातोऽपीत्याचार्या
णामाशयः ॥

मीमांसा दीपिका चास्या, मोहध्वान्तविनाशिनी ।

तत्त्वाद्भोकेन तेन स्या-न्न कदाप्यसमञ्जसम् ॥ १६ ॥

मीमांसा सच्चिचारणा दीपिका चास्याः कान्ताया मोहध्वान्त-
विनाशिनी अज्ञानतिमिरापहारिणी तत्त्वाद्भोकेन परमार्थप्रका-
शन तेन कारणेन न कदाप्यसमञ्जसं स्यादज्ञाननिमित्तको हि
तद्भाव इति । द्वा० २४ द्वा० । विमले, स्त्रीत्वविशिष्टेऽर्थे च । न० ॥
कंताजुस-कान्ताजुष- त्रि० कामिनीसहिते, द्वा० २२० द्वा० ॥

कंतार-कान्तार-पुं० कान्ता अभीष्टा अरा इव ग्रन्थयोऽस्य । कस्य

जलस्यान्तं कान्तं मनोहं वा रसमृच्छति गच्छति ऋ-अण्-उप०
स० । इक्षुभेदे, भावप्र० । कौविदारवृक्षे, वंशे च । राजनि० । कस्य
सुखस्यान्तमृच्छत्यत्र ऋ-आधारे घञ् । विद्वे, मेदि० । अटव्याम्,
नि० चू० १ उ० । प्रव० । महत्यामटव्याम्, वृ० ३ उ० । ओ० । स्था० ।
अध्वनि, यत्र जलपानादिबालो न सम्भवति । जीत० । “कंतारं
नाम अरसं जल्यं जलपानं ण द्रव्यमिति” नि० चू० १ उ० ।
निर्जले, सजये, त्राणरहिते अरण्यप्रदेशे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।
दुष्टस्वापदानुकूले महारण्ये, तं० ज० । अरण्ये, आच० ६ अ० । स्था० ।

कंतारकवाचचारयसम-कान्तारकपाटचारकसम-त्रि० अरण्य-

कपाटकारागृहतुल्ये, “कंतारकवाडचारयसमार्णं” (इत्थी-
णम्) अयमाशयः यथा गहनघनं व्याघ्राद्याकुलं जीवानां भ-
योत्पादकं भवति तथा नराणां नाय्योऽपि भयं जनयन्ति धन-
जीवितादिविनाशहेतुत्वेनेति । यथा प्रतोल्या कपाटे दत्ते केना-
ऽपि गन्तुं न शक्यते तथा नरे नारीकपाटदृढये दत्ते सति
केनापि कुत्रापि धर्मवनादौ गन्तुं न शक्यते यथा च जीवानां का-
रागृहं दुःखोत्पादकं भवति तथा नराणां नाय्योऽपि इति । तं०

कंतारगड्ढाणजूया-कान्तारगतिस्थानजृता-स्त्री० कान्तारे
दुष्टस्वापदानुकूले महारण्ये गतिश्चैकाकित्वेन गमनं स्थानं चै-
काकित्वेन वसनं तयोर्भूतास्तुल्याः । स्त्रीषु, तासां दारुणम-
हाभयोत्पादकत्वात् । तं० ।

कंतारजक्त-कान्तारजक्त-न० कान्तारमरणं तत्र भिक्षुकाणां

निर्वाहार्थं यद्विहितं तत् कान्तारभक्तम् । भ० ५ श० ६ उ० ।
साध्याद्यर्थमटव्यां संस्क्रियमाणे भोजने, स्था० ८ ठा० । एत-
च्च पाश्चात्यामिकानामकल्पम् । भ० ६ श० ३३ उ० ।

कंति-कान्ति-स्त्री-कम्-कामे-कन्-दीप्तौ-वा भावे क्तिश्च ।

दीप्तौ, शोभायाम्, । वाच० । औ० । प्रभायाम्, द्वा० १६ अ० ।
कमनीयतायाम्, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । पञ्चम्यां गौणाऽहि-
सायाम् । तस्याः कमनीयताकारणत्वात् । प्रश्न० सं० द्वा० १
अ० । इच्छायां, स्त्रीणां शृङ्गारजे सौन्दर्यगुणभेदे, “शोभा
प्राक्ता सैव कान्तिर्मन्मथाप्यायिता” मन्मथान्मेषेणातिविस्तीर्णे-
शोभैव कान्तिरुच्यते इति व्याख्याते स० ६० । चन्द्रमसः क-
लाभेदे, वाच० ।

कंतिकंदली-कान्तिकन्दली-स्त्री० गङ्गासमुद्रप्रवेशतटसंस्थि-

तस्य जयसुन्दरनगरेऽश्वरजयवल्लभनामराजस्य भाय्यायाम्,
दर्श० ।

कंतिपुरी--कान्तिपुरी--स्त्री० काञ्चीपुर्याम, वाच० । अन्य-
स्यां स्वनामख्यातायां पुर्याम, “कंतिपुरीइं भयवं” (पार्श्वना-
थः प्रतिमारूपः) “पुणो गमिस्सइ तत्रो अंजलहिम्मि” ती० ।
कंतिमई--कान्तिमती--स्त्री० कोशलपुरस्थनन्दनाभिधानश्रेष्ठिनो
दुहितरि, आ० म० द्वि० । आ० चू० । (मायाशब्दे उदाह-
रणम्) अप्सरोभेदे, चन्द्रे, कामदेवभेदे च पुं० कान्तियुक्ते
त्रि० वाच० ।

कंतिविजय--कान्तिविजय--पुं० श्रीमन्मानविजयवाचकेन वि-
वृतस्य धर्मसङ्ग्रहस्य प्रथमादर्शलेखके स्वनामख्याते गणिनि,
“ज्ञानाराधनमतिना, ज्ञानादिगुणान्वितेन वृत्तिरियम् । प्रथमा-
दर्शो लिखिता, गणिना कान्त्यादिविजयेन ” ध० ४ अधि० ।
कंथग--कन्यक--पुं० जात्याश्वे अश्वविशेषे, उक्त० २३ अ० । स्था० ।

कंथारियावण--कन्यारिकावन--न० स्वनामख्यातेऽवन्तीपु-
र्यन्तर्गते वने, यत्र सुकुमारोऽनशनेन मृतः महाकालमन्दिरं
च यत्र आ० क० । (अणिस्सयोवहाणशब्दे तद्वर्णनमुक्तम्)
कंथेर--कन्येर--पुं० वृक्षभेदे, “मीढलमंजिट्टकंकेल्लिकुमारिकं-
थेरवेरकुछा य ” ल० प्र० ।

कंद--कन्द--पुं० न० कन्दति कन्दयति कन्दयते कदि-अच्-णि
च्-घञ् वा० । विसे, रा० । जी० । मूलानामुपरि वृक्षावयववि-
शेषे, औ० । ज्ञा० । रा० । सूरणादिलक्षणे, द० ५ अ० । स्था०
औ० । ज्ञा० । स्कन्धाधोभागरूपे, प्रश्न० सं० द्वा० ५ अ० । भूम-
ध्यगे वृक्षावयवे, प्रव० ४ द्वा० । (कन्दाश्च सूरणकन्दाद्या द्वा-
विंशत्ते च अणंतकाइयशब्दे दर्शिताः अनन्तजीवत्वमपि तत्रै-
वोक्तम्) सूरणे, गृज्जने, मेघे, पुं-मेदि० ।

कंदणया--कन्दनता--स्त्री० महता शब्देन विरवरूपे आर्त-
ध्यानस्य प्रथमे लक्षणे, ग० १ अधि० । स्था० । औ० ।

कंदप्प--कन्दर्प--पुं० कं सुखं तस्मै तत्र वा दृष्यति कम्-दृप्-
अच् कुत्सितो दर्पोऽस्माद् वा । कामदेवे, अमरः । कन्दर्पः काम-
स्तकेतुर्विशिष्टो वाक्प्रयोगोऽपि कन्दर्प उच्यते । रागोऽकात्प्रहा-
समिश्रे मोहोद्दीपके नर्मणि, आ० । व्य० । अयं चातिचारः प्रमा-
दाचरितलक्षणोऽनर्थदाकभेदव्रतस्य सहसकारादिना उपा०
१ अ० । इह चेयं सामाचारी श्रावकेण न तादृशं वक्तव्यं येन
स्वस्य परस्य वामोद्दोषो भवति अट्टाट्टाहासोऽपि न कल्पते
कर्तुं यदि नाम हसितव्यं तदैतदेवेति ध० १ अधि० । आव० ।
आ० चू० । पञ्चा० । प्रव० । पं० व० । अट्टाट्टाहासहसने, ग०
२ अधि० । आतु० । “कंदप्पकडहकेल्लिकोत्ताहलप्पिया ” औ० ।
कन्दर्पः कामप्रधानः । कन्दर्पः कामोद्दीपनवचनचेष्टा ” जी०
३ प्रति । कन्दर्पः कामस्तत्प्रधानः । निरन्तरं नर्मादिनिरततया
विट्प्राये देवविशेषे, प्रव० ७३ द्वा० । वृ० । प्रश्न० । कन्दर्पकथा-
करणशीले, आतु० । स्था० । कामसम्बन्धिनि कपाये, कन्दर्प-
वति, त्रि० वृ० १ उ० ॥

कंदप्पकहाकहण--कन्दर्पकथाकथन--न० कामकथाग्रहे, पं० व० ।

कंदप्पदेव--कन्दर्पदेव--पुं० कन्दर्पोऽट्टाट्टाहासहसनं कन्दर्पकरण-
शीलाः कन्दर्पाः कन्दर्पाश्च ते देवाश्च कन्दर्पदेवाः । कान्दर्पिकदे-
वेषु, तत्स्वरूपं तु “कहकहस्स हसणं ” इत्यादिगाथयाऽप्रे व-
क्ष्यते । तं० ॥

कंदप्पभावणा--कान्दर्पभावना--स्त्री० कन्दर्पः कामस्तत्प्रधाना नि-
रन्तरं नर्मादिनिरततया विट्प्राया देवविशेषाः कन्दर्पास्तेषामियं

कान्दर्पी सा चासौ भावना च पुंवद्भावः । संक्लिष्टभावनाजदे, प्रव०
७३ द्वा० । सा च० ॥

कंदप्पे १ कुक्कुइए २,

दुअसीले ३ आविहासणकरे य ४ ॥

विम्हावितो ५ अपरं,

कंदप्पभावणं कुणइ ॥

कन्दर्पे कौकुच्यदुः शीलत्वे हास्यकरणे परविस्मयजननेऽपि
च विषये ज्वति कन्दर्पः कन्दर्पविषया भावना कान्दर्पिकी-
त्यर्थः । अनेकविधा पञ्चप्रकारा । ततः उच्चैः स्वरेण हसनं तथा
परस्परं परिहासस्तथा गुर्वादिनाऽपि सह निष्पुर्वकाकत्यादयः
स्वेच्छावापास्तथा कामकथाकथनं तथा एवं चैवं च कुर्वति वि-
धानधारेण कामोपदेशस्तथा कामविषया प्रशंसा च कन्दर्पशब्दे-
नोच्यते यदुक्तं “कहकहकहस्स हसणं, कंदप्पो अणिहुया य
संलावा । कंदप्पकहाकहणं, कंदप्पवणपसंसा य ” तथा कुक्कु-
चो भण्णचेष्टा तस्य भावः । कौकुच्यं तद् द्वेधा कायकौकुच्यं वा-
कौकुच्यं च । तत्र कायकौकुच्यं यत्स्वयमहसन्नेयं भूयनादिजि-
ह्वावयवैर्हासकारकैस्तथा चेष्टां करोति यथा परो हसतीति
यदुक्तं “भूमनयणवयणदसण-च्छण्हिं करच्छरणकन्नमाईहिं ।
तं तं करेइ जह ह-स्सए परो अत्तणा अहस्सं वा ” कौकुच्यं
तु यत्परिहासप्रधानैस्तैस्तैर्वचनजादैर्विधिविधाविरुद्धैर्मुखातो-
द्यवादितया च परं हासयतीति । यदुक्तं च “वाया कुक्कुओ
पुण, तं जंपइ जेण हस्सए अओ । नाणाविद जीवरण, कुक्कुइ
मुहत्तरए चेव ” तथा दुष्टं शीघ्रं स्वभावो यस्य स दुःशीलस्त-
द्भावो दुःशीलत्वं तत्र यत्संज्ञमावेशवशादपर्यालोच्य द्रुतं द्रुतं
भापते यच्च शरत्काले दर्पे धुरप्रधानवद्दीवर्द् इव द्रुतं द्रुतं ग-
च्छति यच्च सर्वत्रासमीक्षितं कार्यं द्रुतं द्रुतं करोति । यच्च स्व-
भावस्थितोऽपि तीव्रोद्रेकवशादप्येण स्फुटतीव एतद् दुःशीलत्वं
यदुक्तं “भासइ द्यं द्यं ग-च्छए य द्रिउ व्व गो व्व सो स-
ए । सव्वद्युयकारी, कुट्टइ दविओ धि दप्पेणं ” तथा भारु-
इव परेषां विद्वाणि विरूपवेषजापविषयाणि निरन्तरमन्वेपयन्
चित्रैस्तादृशैरेव वेशवचनैर्यत् दृष्ट्यामात्मनश्च हासं जनय-
ति तत् हास्यकरणम् । यदुक्तं “वेसवयणेहिं हासं, जणयंतो
अण्णो परोसि च । अहहासणोत्ति भन्नइ, घयणो व्व उले निय-
च्छंतो ” “घयणोत्ति ” अण्णः तथा इच्छावप्रभृतिभिः कुतूहलैः
प्रहेल्लिका कुहेटकादिभिश्च तथाविधग्राम्यलोकप्रसिद्धैर्यत्स्व-
यमविस्मयमानो बालिशप्रायस्य जनस्य मनोजिज्ञममुत्पादयति
तत्परविस्मयजननं यदुक्तम् “सुरजावमाइएहिं तु, विम्हयं कु-
णइ तव्विहजणस्स । तेषु न विम्हयइ सयं, आहट्टकुहे डुएहिं
च ” अत्र “आहट्टत्ति ” प्रहेल्लिका कुहेरुका आभाणकप्रायः प्र-
सिद्ध एव प्रव० ७३ द्वा० । वृ० । दशा० । पं० व० ।

कंदप्पिय--कान्दर्पिक-न० कन्दर्पस्तद्वृद्धिः प्रयोजनमस्य उक्त्वा ।

कन्दर्पेनुत्सिनाशने वैद्यकोक्ते वाजीकरणादिके विधानभेदे, वाच०
कन्दर्पः परिहासः स येषामस्ति तेन वा ये चरन्ति ते कान्दर्पि-
काः कान्दर्पिका वा । व्यवहारतश्चरणवत्स्वेव कन्दर्पकौकुच्या-
दिकारकेषु, भ० १ श० २ उ० । तथा हि (कहकहकहस्स हसणं,
इत्यादि चतस्रोऽपि कंदप्पजावणाशब्दे दर्शिताः) कामकन्दर्प-
प्रधानकेलिकारिषु नानाविधहास्यकारिषु, औ० । हास्यकारिषु
भण्णप्रायेषु देवविशेषेषु च प्रश्न० द्वा० २ अध० २ अ० ।

कंदपिया-कन्दर्पिकी-स्त्री० कन्दर्पः कामस्तत्प्रधानाः पद्मप्राया
देवविशेषाः कन्दर्पा उच्यन्ते तेषामियं कन्दर्पिकी । असंक्रिष्टा-
वनजनेदे, वृ० १ उ० (कन्दर्पभावणा शब्दे व्याख्यातम्)
कंदपुवएस-कन्दर्पोपदेश-पुं० विधानद्वारेणैवं कुर्वति, हास्या-
दिप्रवर्तने, पं० व० ।

कंदभोयण-कन्दोजन-न० लुप्यत इति भोजनं कन्दः सूर-
णादिस्तस्य भोजनं तदेव वा भोजनीमिति । कन्दाहारे, तच्च पा-
ञ्चयाभिकानां प्रतिपिद्धम् स्था० ९ ग० ।

कंदमंत-कन्दवत्-त्रि० कन्दो मूलानामुपरि वृक्षावयवविशेषः
सोऽस्यास्ति मनुष्ययथेह जृम्भि प्रशंसायां वा । कन्दप्रचुरे,
प्रशस्तकन्दे च औ० । ज्ञा० ।

कंदमाण-कन्दत्-त्रि० शोकान्महाद्यनिं मुञ्चति, ज्ञा० ए अ० ।
कंदमूल-कन्दमूल-न० कन्दरूपं मूलमस्य । मूलके, राजनि० इत-
रेतरद्वन्द्वः । कन्दे मूले च “उदरिपथ्यणा सद्यत्ययणा तसि
कंदमूलफला” वृ० १ उ० ।

कंदर-कन्दर-न० कम जलेन दीर्यते दृ-कर्मणि-अप्+आर्द्ध-
के, अहरे च राजनि० रन्ध्रे, ज्ञा० २ अ० । मृमिविवरे, ज० एश०
३३ उ० । कुहरे, “विसमगिरिकंदरकाविवेसासिषिद्धा” विपा० १ श्रु०
३ अ० । संस्कृतायां गिरिगुहायाम्, आचा० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।
ज्ञा० । दूर्याम, स्त्री० औ० प्रश्ना० । कन्दरसन्निकृष्टदेशादां, त्रि० कं
गजशिरो दीर्यतेऽनेन करणे अप्-अहुशे, मेदि० ।

कंदरकम्पायतण-कन्दरकर्मायतन-न० यत्र कन्दरपरिकर्म क्रि-
यते तादृशे स्थाने, आचा० २ श्रु० २ अ० २ उ० ।

कंदरगिह-कन्दरगृह-न० गिरिगुहायां, गिरिकन्दरे च । स्था०
५ ग० । भ० ।

कंदरविल-कन्दरविल-न० गुहालक्षणे रन्ध्रे, “हिगुल्यथाउ
कंदरविज्वंतस्स” उपा० २ अ० ।

कंदरी-कन्दरी-स्त्री० गुहासु, ज्ञा० १ अ० ।

कंदल-कन्दल-त्रि० कदि-अश्वच्-कलापे, उपगगे, कल-
ध्वनौ च मेदि० । अपवादे, शब्दर० । वाग्युद्धे, कपात्रे च धर-
णिः । ओत्रे, पुं० जावप्र० । प्रत्यप्रवतायाम्, ज्ञा० ६ अ० । प्रोहं च-
न० “सज्जुज्जुणीवकंदुयकंदलसिद्धिकविणसु” । ज्ञा० १ अ० ।

कंदलग-कन्दलक-पुं० एकखुरचतुण्णदस्थवचरपञ्चद्वियतिय-
ग्योनिकजीवविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।

कंदलसिलिध-कन्दलसिलिन्ध्र-पुं० कन्दलप्रधाने वृक्षविशे-
षे, ज्ञा० ए अ० ।

कंदली-कन्दली-स्त्री० कन्दल-गौरा० डीप्-मृगनेदे, गुल्मभेदे
च मेदि० । कन्दनेदे, उक्त० ३६ अ० । गुच्छनेदे, प्रज्ञा० १ पद ।
हरितनेदे, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । वलयभेदे, प्रज्ञा० १ पद । ज०
कंदलीमत्थय-कन्दलीमस्तक-न० कन्दलीमध्यवर्तिनि गमं,
आचा० २ श्रु० १ अ० ५ उ० । कन्दल्या मस्तकसदृशेऽवयवे, य-
च्छित्वाऽनन्तरमेव ध्वंसमुपयाति आचा० २ श्रु० १ अ० ५ उ० ॥

कंदलीसीसग-कन्दलीशीर्षक-न० कन्दलीस्तवके, आचा० २
श्रु० १ अ० ५ उ० ।

कन्दाहार-कन्दाहार-पुं० कन्दमात्राहारके वानप्रस्थनेदे, औ० ।
नि० । आ० म० प्र० ।

कंदिय-कन्दित-न० कदि-जावे-क्त- । आह्वाने, मेदि० । योधार्ता
चीत्कारशब्दकरणे, शब्दर० । ध्वनिविशेषकरणे, प्रश्न० अध० १ द्वा०
१ अ० अव-आकन्दौ च प्रश्न० सं० २ द्वा० ५ अ० । व्यन्तरकायानामुपरि
व्यन्तरजातिविशेषे, पुं० प्रश्न० अध० १ द्वा० ५ अ० औ० । प्रव० ।

कंदियसद-कन्दितशब्द-पुं० प्रोषितकर्तृकाणां विरहिणीनां भ-
र्तृवियोगदुःखाज्जाते, (उक्त० १६ अ०) आकन्दरूपे शब्दे, “कं-
दियसदं वा सुणमाणस्स वंजचेरस्स तं कहं ” उक्त० २ अ० ॥

कंदिसिय-कान्दिशिक-त्रि० कां दिशं यामीत्याह तदाहति मा
शब्दादिभ्यः उपसंख्यानात् उक् शृपो० मयू० आकृतिगणत्वात् स-
मासः । कदि-वैकृत्ये जावे-इन् । कन्दिः वैकृत्यम् । शोकसे-
चने करणार्थत्वाद्भ्रुपातार्थकता जावे-घञ् कन्दिश्च शोकः अ-
भ्रुपातश्च विद्यते अस्य वा अण् । जयद्वते पञ्चायिते, अमरः ।
कान्दिशीकः शतानीकः कान्दिद्याः परतोऽगमत् ” आ० क० ।

कंदु-कन्दु-पुं० स्त्री० स्कन्द-ठ-सन्नोपश्व । मण्डकादिपचन-
भाजने, वि० ३ अ० । लेंह्याश्च प्रश्न० अध० १ द्वा० १ अ० । तण्डु-
लादेर्भर्जनपात्रमात्रे च । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ।

कंदुकुञ्जी-कन्दुकुञ्जी-स्त्री० दोहमयपाचनपात्रविशेषे, उक्त०
१७ अ० ।

कंदुग-कन्दुक-पुं० कं सुखं दादति-दा-कु+संज्ञायाम् कन् । क-
न्दु-यावादिकुमारकीरुनकत्वेन कन् वा । वखादिनिर्मिते गोदा-
कारे क्रीडासाधने मेन्द इति प्रसिद्धेऽर्थे, वाच० (कन्दुगग-
त्यादिशब्दाः कंदुगादिप्रकरणे उक्ताः) साधारणवनस्पतिवि-
शेषे, पुं० प्रज्ञा० १ पद ।

कंदुड-उत्पन्न-न० गोणादयः ८ । २ । ७४ । इति उत्पन्नस्थाने
निपातः । प्रा० । कमले, को० ।

कंदुमोल्लिय-कंदुपक-त्रि० जलोपसेकं विना कन्दुपाके, पकं
तण्डुलादिशुष्कतया घृष्टतण्डुलादौ, औ० । भ० ।

कंप-कम्प-पुं० कपि-चक्षने-घञ्+गात्रादिचक्षने, वेपथौ, कम्पश्च-
क्षनं स च वातादिना प्रेरणात् स्थावरस्य भूम्यादेर्जवति देहादे-
स्तु मनसो विकारनेदेन वातादिधातुना च चाहनात् भवति वा-
च० । उक्तं च “प्रकामं वेपते यस्तु कम्पमानस्तु गच्छति । कला-
पयञ्जं तं विद्यामुक्तसन्निविद्यनम्” आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।
कम्प्य-त्रि० कपि-णिच्-कर्मणि-यत्+क्लोच्ये, चाल्ये, आनु० ।

कंपण-कम्पन-न० चक्षने, मेदि० । णिच्+ल्युट्+कम्पयितरि, त्रि०
शिशिरे ऋतौ, पुं० अखनेदे, सान्निपातिकञ्चरनेदे च वाच० । भा-
वे-ल्युट्+शीतजवाच्छेदनादिना शीतकाले गात्रोक्तम्पजने, स०
कंपमाण-कंपमान-त्रि० चक्षनस्वजावे, कटप० । उक्त० ।

कंपिष्ठ-कम्पिष्ठ-पुं० कपि-इल्ल+रोचने, वृक्षनेदे, स च कर-
ञ्जनेदेः स्वाथे कन् कम्पिष्ठकोऽप्युक्ताथे वाच० । द्वारवस्था-
मन्धकवृष्णधारणायामुपने पण्डु पुत्रे, अयं च नेमिजिना-
न्तिके गृहीतप्रव्रज्यः शत्रुञ्जये सिद्ध इति अन्तर्गदशा-
ङ्गस्य प्रथमवर्गे पण्डुऽध्ययने सूचितम् तत्र गौतमकुमारचरित-
वज्रावनीयम् अन्त० १ वर्ग ।

काम्पिल्य-न० पञ्चाशत्याय्यैकेत्रराजधान्याम्, प्रज्ञा० १ पद ।
ज्ञा० । प्रव० । उक्त० । आ० चू० । आव० । सूत्र० । काम्पिल्यक-
टपः । काम्पिल्यपुरे जातानां तीर्थकुम्भहाराजादीनां सङ्ग्रहेणो-

ह्रस्वः स चैवं," गंगामूलछिन्नसिरि-विमलजिणाययणमणहरसि-
रिस्स । किंतिमि समासेणं, कंपिलपुरस्स कप्पमहं । अत्थि इ-
हेव जंबूद्वीवे दीवे दक्खिणाज्जरहखंने पुब्बादिसाए पंचात्ता ना-
म जणवओ । तत्थ गंगा नाम महान्दतरंगभंगिपक्खाविज्जमा-
णपायारजित्तिथं कंपिलनाम नयरं २ तत्थ तेरसमो तित्थयरो
विमलनामा इक्खागुकुत्तपई व कयवमनरिंदनंदणो सामा देवी
कुच्चिसिप्पमुत्ता इदोवमो वराहलंछुणो जञ्चकणयवन्नो पउणो ३
तत्थ तस्सेव जगवओ चवणजम्मणरज्जाभिसेअदिवक्खाकेवल-
नाणवक्खणाई जायाई इप्पुच्चि तत्थ पप्से पंचकट्ठाणयं नाम
नयरं रुढं ४ जत्थ तस्सेव भगवओ सूअरलंछणाणत्थणं पनुच्च
देवेहिं महिमा कया । तत्थ य सूअरखितं पसिद्धिमुवगयं तत्थ
नयरं दसमो चक्रवट्ठी हरिसेणो नाम संजाओ । ५ तथा दुवाव-
समो सव्वजामो बंभदत्तनामा तत्थेव समुप्पन्नोदत्ता वीरजि-
णनिव्वाणओ दोहिं सपहिं वीसाए समहिंहिं वरिसाणं मि-
हिंवाए नयरीए लच्छिहरे चेइए महागिरीणं आयरियाणं को-
मिन्नो नाम सीसो तस्य आसमिन्नो नामं सीसो अणुप्पवाय-
पुब्बे नेउप्पियवत्थुम्मि छिन्नच्छेयणे य वत्तव्याए आत्तावगं
पढंतो विप्पमिवन्नो चउत्थो निहवो जाओ । समुच्चेइधदिंदिं प-
रुंविंतो एयं कंपिलपुरमागओ तत्थ खंरुक्खा नाम समणोवा-
सगा ते अ सुंकपात्ता तेहिं भएणं उववत्तीहिं य पडिवोहिओ ७
इत्थ संजयो नाम राया होत्था सो अपारदीपगओ कंसरुज्जा-
णामिपहिं एवं पासंतो तत्थ गहज्जाविं अणगारं पासित्ता सं-
विगो पव्वइत्ता सुगइं पत्तो ८ इत्थेव नयरे गागवीकुमारो पि-
ठी चंपादिवसात्तमहासात्ताणं भाइणिज्जो पिउरजसवईणं पुत्तो
आसी सो अतेहिं माउलोहिं इतो य राओ आहवित्ता पिट्ठी चंपा-
रजे अहिसित्ता । तेसिं च गोअमसामिपासे दिक्खा गहिया
कालकमेणं गागवी वि अम्मापिउसहिओ गोयमसामिपासे जि-
णदिक्खं पडिवणो सिधो अ ९ इत्थेव नयरे दिव्वमउरुरयणवि-
विअमुहत्तणपांसकेण नामअज्जेण डुम्मुहो नाम नरवई कोमुई-
महसवे इंदकेउअलंकिअविज्जुसिअं महाजणजणियइहिंसक्का-
रं दट्ठं दिणंतरे तं चेव भूमिं पमियं पाणहिं विलुप्पमाणं अणा-
ढइमाणं दट्ठण इहिअणिअसिमुपेहिउणिय पत्तेयवुद्धो जाओ ।
१० । इत्थेव पुरे दो वइमहासई दूर्यनरिंदमहाधूआ पंचएहं पं-
रुवाणं सयं चरमकासी ११ इत्थेव पुरे धम्मरुई नरिंदो अंगुविज्जग-
रयणुक्खेमियनरिंदविवनमंसणदोसुज्जावणेणं पिसुणेहिं कोवि-
एण कासीसरेण वि गहिओ वेसमणेण धम्मणभावेणं सबलवा-
हणं परचक्कं गमणगामेणं कासीए नेउं नित्थारिओ तस्सेव स-
म्माणभायणं जाओ १२ इच्चाइ अणेगसंवहाणगरयणनदीणं एवं
नयरं महातित्थं इत्थ तित्थजत्ताकरणेणं जविअओआ जिणसास-
णप्पजावणं कुणंता अज्जिति इह दोअपरलोइअसुहाई तित्थयर-
नामगुत्तं "कंपिल्लियकुक्कम्मरिउणा, कंपिलपुरस्स पवरतित्थस्स ।
कप्पपढंतअसडाइ य, जणइ जिणप्पहो सूरी ॥ १ ॥ " इति का-
म्पिल्यपुरकल्पः ती० । मल्लवत्याः पितरि, उत्त० १३ अ० ॥

कंपिल्लणयर-काम्पिल्यनगर-न० पाञ्चालप्रधाननगरे, "कंपिल्ले
नयरे राया उदिष्णवलवाहने नामेण संजओ नाममिव्वं उ वणि-
गाए " उत्त० १८ अ० ।

कंपिल्लपट्टण-काम्पिल्यपत्तन- न० काम्पिल्यपुरे, "समुच्चेदं
वदन् सोऽथ, ययौ काम्पिल्यपत्तनम् " आ० क० ।

कंपिल्लपुर-काम्पिल्यपुर- न० पाञ्चालजनपदेषु प्रधाननगरे,

"पंचावसे जणवएसु कंपिल्लपुरं नयरं तत्थ डुम्मुहो राया "
उत्त० ए अ० । राजगृहापरनामके नगरे च । यत्र खण्डरुक्का-
ऽजिधानैः श्रावकैः सामुच्चैदिकनिहवाः संबोधिताः । विशेष० ।
आ० म० द्वि० ।

कंबल-कम्बल- पुं० कम्प-कलच्-कुं कुत्सितं शिरोऽम्बु वा ब-
द्धति बल संवरे, अच्-वा सर्पभेद, कृमौ च । जले, उत्तरासङ्गे
च मेदि० । मृगजेदे, पुं० स्त्री० जटा० । सास्त्रायाम्, विपा० २ अ० ।
और्णिके, आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० । कल्पे, । वृ० १ उ० ।
वर्षाकल्पादौ, द० ६ अ० । ऊर्णामये जीनादौ, ज० १३ श० ए० उ० ।
वासोविशेषे, प्रअ० सं २ द्वा० ४ अ० । आधिके, पात्रनिर्यागे, आचा०
१ श्रु० २ अ० ; तथा केवलौर्णिकाशरीरसंपर्के संमूर्च्छजजीवा-
नामुत्पत्तिरस्ति न वेति । अत्र केवलशरीरसंपर्के वस्त्रापेक्षया षट्-
पद्यो बहवः उत्पद्यन्ते इत्यङ्गराणि वेदग्रन्थे स्मरन्ति नेतराणीति
ही० । (वत्थशब्दे तद्ग्रहणम्) स्वनामख्याते गोवृषे, सचाऽनश-
नेन मृत्वा नागकुमारेषूपपन्नः । तत्कथा चैवम् ॥

महुराए जिणदासो, आजीरविवाहगोणउववासो ।

भंडीरमित्तवच्चे, जत्ते नागोहिआगमणं ॥

व्याख्या कथानकाज्ज्ञेया सा चैवम् ।

इहास्ति जम्बूद्वीपान्तर्भरतक्षेत्रमण्डनम् ।

नगरी मथुरा नाम, यथा कामितकामधुक ॥ १ ॥

जिनदासो वणिक् तत्र, श्रावकः परमार्हतः ।

अर्हद्धर्मः सदा यस्य, मानसे राजहंसति ॥ २ ॥

जिनदासी प्रिया तस्य, प्रियङ्करणदर्शना ।

धर्मे रङ्गः स कोऽप्यस्या, न यो योगभृततामपि ॥ ३ ॥

एकान्तरदिनोपात्तै-कान्तरब्रह्मचारिणौ ।

कुमारत्वेऽप्यभूतां तौ, गुरुणामुपदेशतः ॥ ४ ॥

दैवयोगात्तयोरेवा-भवत्पाणिग्रहस्ततः ।

व्रतभङ्गभयाज्जातौ, तौ नित्यं ब्रह्मचारिणौ ॥ ५ ॥

तौ त्यक्त्वा रम्भसंरम्भौ, प्रत्याख्यातचतुष्पदौ ।

कलान्तरार्जितद्रव्यौ, धर्मकर्मैककर्मणौ ॥ ६ ॥

धान्यैः प्रतिदिनानेतैः, कर्मकृतप्रगुणीकृतैः ।

गोरसैर्गोकुलायतैः, प्रत्यहं कृतभोजनौ ॥ ७ ॥

त्रिसंध्यं कृतदेवाचीं, गुरुव्याख्यारसोर्जितौ ।

सायं प्रातः प्रतिक्रान्ति-कारिणौ प्रतिवासरम् ॥ ८ ॥

(कलापकम्)

तदानीं जिनदास्याश्च, गोकुलिन्याश्च चेतसोः ।

उपप्रयागं मेलोऽभू-रङ्गायमुनयोरिव ॥ ९ ॥

निमन्त्रितौ गोकुलिकै-र्विवाहोपक्रमेऽथ तौ ।

ऊचतुः कापि नायावो, धर्मो बाध्येत नौ यतः ॥ १० ॥

वस्त्राभरणकुप्यादि-विवाहायोपकारि यत् ।

तथा कर्पूरकस्तूरी-कुङ्कुमाद्यं च गृह्यताम् ॥ ११ ॥

ते तदर्पितमादाय, विवाहं व्यधुरद्वुतम् ।

मध्यं वैवाहिकं तेषां, जज्ञे शोभातिशायिनी ॥ १२ ॥

विवाहातिक्रमे तेऽथ, तयोर्निर्याय्यमार्पयन् ।

ह्योत्कर्षेण शाल्यादि-भोजनौ द्वौ च गोवृषौ ॥ १३ ॥

आददे सर्वमप्यन्यद्, गोवृषौ नेच्छतः पुनः ।

अनिच्छतोरपि तयो-र्वन्ध्वा तौ तत्र ते ययुः ॥ १४ ॥

दध्यौ श्राद्धोऽथ मोक्ष्ये चे-त्तद्वोको वाहयिष्यति ।

प्रासुकैश्चारिपानीयै-स्तदासातामिहाप्यम् ॥ १५ ॥

अथ कर्मकरं चक्रे, स तयोः प्रतिचारकम् ।
यथैतौ सुखमेधेते, पुत्रकाविवचकौ ॥ १६ ॥
विधत्ते पुस्तकव्याख्यां, स भक्तार्थं च पर्वसु ।
तत् श्रुत्वा भद्रकौ जातौ, गावौ तावपि संज्ञिनौ ॥ १७ ॥
न श्राद्धो यदिनेऽश्राति, नाश्रातस्तत्र तावपि ।
ततस्तौ प्रति भावोऽभू-यथा साधर्मिकाविभौ ॥ १८ ॥
कम्बलः शवलश्चेति, कृतोत्थापननामकौ ।
संजाताज्यधिकस्नेह-स्तयोः सारां व्यधात्पराम् ॥ १९ ॥
अनन्यसदृशौ स्थापना, धाम्ना तेजोमयाविव ।
हरोदण इव मूर्त्ती द्वे, अनापृच्छयैव गोवृषौ ॥ २० ॥
भण्डीरमणयात्रायां, बाहकैलिकुतूहली ।
वयस्यो जिनदासस्य, तौ निनाय परेद्यवि ॥ २१ ॥
बाहकैर्ली ततस्ताभ्यां, कृत्वा जयमवाप्य च ।
तदैवानीय तत्रैव, विमुच्य ब्रजति स्म सः ॥ २२ ॥
चैत्यादथागतः श्रेष्ठी, श्रान्तौ तौ वीक्ष्य दुःखितौ ।
धूलीधूसरसर्वाङ्गौ, तोवतोदोत्थशोणितौ ॥ २३ ॥
ज्ञात्वा तयोर्मित्रकृतं, दुष्कृतं तच्च तादृशम् ।
ज्ञालयित्वा तदङ्गानि, वारिचारिमहौकयत् ॥ २४ ॥
तौ न चारिमचारिण-मयातां वारि वा न च ।
तिर्यग्वैद्यमथाकार्या-दर्शयत्तावुवाच सः ॥ २५ ॥
भद्र ! भद्रौ मृदू एतौ, वृष्टितावतिखेदनात् ।
देहि पर्यन्तपाथेय-मेतयोः ससितं पयः ॥ २६ ॥
तं विमृज्य तदाऽऽनाय्य, द्वौकयामास तत्पुरः ।
पपतुस्तौ न तदपि, ज्ञान्वा पर्यन्तमात्मनः ॥ २७ ॥
वृषावनशनेच्छौ तौ, विदित्वा जनशनं ददौ ।
पर्यन्ताराधनां श्रेष्ठी, कारयामास चाखिलाम् ॥ २८ ॥
कृतात्मकृत्यं कृत्यज्ञौ, नमस्कारश्रुतौ रतौ ।
तौ विपद्योदपद्येतां, देवौ नागकुमारकौ ॥ २९ ॥
आ० क० । (ताभ्यां नौस्व श्रीवीरमुपसर्गयन् सुदाढः परा-
जित इति वीरशब्दे)

कंबलरयण-कम्बलरन्-न० उक्तप्रकम्बले, “ उण्हे करेइ सीयं,
सीए उण्हत्तणं पुण करेइ । कंबलरयणादीणं, एस सहावो मु-
णेरय्यो ” सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

कंबलसारुण-कम्बलशाटक-पुं० कम्बलरूपे शाटके, ।

कंबलमारुणं जेत ! आवेदियपरिवेदिण् समाणे जाव-
नियं उवाप्तं फुसित्ताणं चिद्धं विरद्धे वि य णं समाणे
तावड्यं चैव उवाप्तं फुसित्ताणं चिद्धं हंता गोयमा !
कंबलसारुणं आवेदियपरिवेदिण् समाणे यावति यं चैव
चिद्धं ॥

कम्बलशाटकः कम्बलरूपः शाटकः कम्बलशाटक इति व्यु-
त्पत्तिः । आर्वाणः परिवेष्टितो गाढतरं सम्वेष्टितः एवभूतः
सन् यावत् अवकाशान्तरं यावत् आकाशप्रदेशानित्यर्थः । स्पृ-
ष्ट्वा अवगाह्य तिष्ठति (विरल्लएवीति) विरल्लितोऽपि विरली-
कृतोऽपि तावदेवाकाशान्तरं तावदेवाकाशप्रदेशान् स्पृष्ट्वा ति-
ष्ठति जगवानाह । “ हंता गोयमा ” इत्यादि हन्तेति प्रत्ययधारण-
मेवमेवैतत् गौतम ! यत् “ कम्बलसारुणमि ” त्यादि तदेवमेवो-
ऽव संकेपार्थः यावत् एवाकाशप्रदेशान् सम्वेष्टितः सन् कम्ब-
लशाटकोऽवगाह्यावतिष्ठते तावत् एवाकाशप्रदेशान् विततीक-

तोऽप्यवगाह्यावतिष्ठते केवलं घनप्रतरमात्रकृतो विदोषः । प्रदेश-
संख्या तूज्यत्रापि तुल्या । उक्तश्रायमर्थोऽन्यत्रापि नेत्रपटमधि-
कृत्य “ जह खलु महप्पमाणो, नेत्तपमो कोमिओ महग्गम्मि । त-
म्मि वि ताविं इच्चियु कुसइ पपसे इति ” प्रज्ञा० १५ पद ।

कंबु-कम्बु-पुं० न० कम्बु अन्धुकु च० कम्बु गतौ मृगएवा-उन्-वा
वाच० । शङ्खे, ध० २ अधि० । स्था० । “ जवोयणरुदुयाए कंबु-
गं मेहेउं ताव अण्णेण खगं ” आ० म० छि० ॥

कंबुवर-कम्बुवर- पुं० प्रधानशङ्खे, “ कंबुवरसरिसगीवा ” कम्बु-
वरेण प्रधानशङ्खेन सदृशी उन्नतवद्वित्रययोगाज्यां समाना ग्री-
वा कण्ठो येषां ते तथा तं० । जी० ।

कंबोय-कम्बोज-पुं० हस्तिभेदे, शङ्खभेदे, मेदि० । पञ्चनदं समार-
ज्य म्बेच्छाहृक्किणपूर्वतः कम्बोजदेश इत्युक्ते देशे च वाच० ।
“ सवद्वि जहा से कंबोयाणं आइसे कंथए सिया ” यथा काम्बो-
जानां काम्बोजदेशोद्भवानामश्वानां मध्ये उक्तं ११ अ० ।

कंस-कंस-पुं० न० कंस-स. कांस्ये, स्वर्णरजतादिनिमित्ते पान-
पात्रे, आढक इति प्रसिद्धे परिमाणे च अस्त्री० वाच० । करोटि-
कादौ पात्रे, दश० ६ अ० । कृष्णमातुले मयुराराजे, प्रश्न० १ अध.
द्वा. ४ अ० । (तत्कथा सर्वा वसुदेवदिण्ड्याः समवसेया) अष्टा-
शीतिमहाग्रहाणां द्वाविंशे त्रयोविंशे वा महाग्रहे, स्था० १ ग०
३ उ० । “ दो कंसाइत्ति ” सूत्रात्तौ द्वाविति गम्यते स्था०
१ ग० ३ उ० । कल्प० । सूत्र० ।

कांस-पुं० कंस-स० मांसादिष्वनुस्वारे ण १ उ० । इति आतोऽस्त्वं
प्रा० मांसादेर्वा । ण । १ । १९ । इति अनुस्वारस्य वा लुक् । लु-
कि अत्यं न प्रा० । कंसाधिष्ठितजो जदेशाजिजने नरादौ, वाच० ।
कांस्य-कंसाय पानपात्राय हितं कांसीयं तस्य विकारः । यज्ज-
लोपः वाच० । त्रपुकनामसंयोगजे, प्रश्न. अध. द्वा. ५ अ. । स्थलकञ्चो-
लकादिरूपे धातुभेदे, ग. १ अधि. । छन्द्यमानविशेषे च उपा. ण अ. ।
कंसणाज-कंसनाज-पुं० अष्टाशीतिमहाग्रहाणां त्रयोविंशे ग्रहे,
सू० २० १ पाहु० । चं० प्र० । कल्प० । अस्य कंसवर्ण इत्यपरं
नाम कल्प० ।

कंसताल-कांस्यताल-न० कंसालियाद्वये आतोद्यभेदे, जी० ३
प्रति० । “ अट्टसयं कंसावियाणं ” रा० । आचा० । आ० च० ।

कंसपत्ती (पाई)-कांस्यपात्री-स्त्री० कांस्यनाजनविशेषे, स्था०
एवा० । “ कंसपाई च मुक्तोए ” कांस्यपात्रीव मुक्तं तोयमिव तोयं
स्नेहो येन स तथा । यथा कांस्यपात्रं तोयेन न विष्यते तथा
जगवान् स्नेहेन न विष्यते इत्यर्थः । कल्प० ।

कंसपाय-कंसपात्र-न० तिळकादिकांस्यभाजने, “ कंससु कंस-
पाएसु, कुंरुमोएसु वा पुणो । जुज्जतो असणपाणाई, आयरो परि-
जस्मइ ” दश० ६ अ० आचा० ।

कंसभायण-कांस्यभाजन-न० कांस्यपात्रायाम्, “ सुविमलवरकं-
सभायणं चैव मुक्तोए ” प्रश्न० २ सं० द्वा० ५ अ० ।

कंसवष्ण-कंसवर्ण-पुं० अष्टाशीतिमहाग्रहाणां त्रयोविंशे महाग्रहे,

“ दो कंसवष्णा ” कंसमाभ इत्यपरं तस्य नाम चं० प्र० १० पाहु० ।
कंसवष्णाभ-कंसवर्णाभ-पुं० अष्टाशीतिमहाग्रहाणां चतुर्विंशे
ग्रहे “ दोकंसवष्णाभा ” स्था० १ ग० ३ उ० । चं० प्र० । सू० प्र० ।

कंसाला-कंसताला-स्त्री० द्वादशानां तृथ्यनिर्घोषाणां सप्तमे,
निर्घोषे, औ० । न० ।

कंसालिया-कांस्यतालिका-कांस्यताले, जी० ३ प्रति० ।
 कंसिया-कंसिका-स्त्री० तावे, झा० १७ अ० औ० । आ० म० प्र० ।
 कंसिकातालेव्यमध्यवतिकाख्ये वादित्रे, आचा० २ श्रु० ।
 ककारखकारगकारघकारङकारपविभक्ति-ककारखकारगका-
 रघकारङकारपविभक्ति-न० कवर्गाकृतिरूपनर्तकमण्डपविभ-
 नयरूपे पञ्चदशे नाट्यविधौ, रा० ।
 ककुथ-ककुद-न० गोणादयः । ८ । २ । ७४ । इति निपातनात् द-
 घटितस्य धटितः वृषाङ्गे, प्रा० ।
 ककुह-ककुद-न० गोणादित्यादस्य धः । तस्य हः । चिह्ने, “राय-
 ककुहा” राज्ञां नृपतीनां ककुदानि चिह्नानि स्या० ४ ग्रा० १ उ० ।
 प्रधाने च । झा० १७ अ० । औ० ।
 कक्क-कल्क-पुं० कक्क-क-तस्य नेत्वम् घृततैलादिपाकसंस्कारवि-
 शेषे विभातकवृत्ते, विष्टायाम्, किट्टे, पापे च मेदि० । तुरुष्कनाम-
 गन्धद्रव्ये राजनि० । घृततैलादिपाके देये श्रोत्रध्रुवभेदे, वा-
 च० । चन्दनकल्कादौ, प्रसृत्यादिषु रोगेषु क्षारपातने आत्मनः श-
 रीरस्य देशतः सर्वतो वा बोध्यादिभिरुद्धर्त्तने, प्रव० २ द्वा० ।
 बोध्यादिष्वसमुदायेन शरीरोद्धर्त्तने, सूत्र० १ श्रु० ९ अ० ।
 “कक्क उव्ववण्यं” द्रव्यसंयोगेन वा कक्कं क्रियते नि० चू० १ उ० ।
 पापे वञ्चनेच्छायाम् सप्तमे गौणमोहनीये कर्मणि, स० । कल्कं
 हिंसादिरूपं पापं तन्निमित्तो यो वञ्चनाभिप्रायः स कल्कमेवो-
 च्यते भ० १२ श० ४ उ० ।
 कक्कगुरुग-कल्कगुरुक-न० मायायाम्, प्र२न० १ अ० २ द्वा० २ अ० ।
 कक्कगुरुगकारक-कल्कगुरुककारक- पुं० मायाकारके चौरभेदे,
 प्र२न० सं २ द्वा० २ अ० ॥
 कक्कर-कर्कट-पुं० कर्क-अट् चिर्भटके, प्रव० ४ द्वा० । पंचा० ।
 ध्रुवामवकवत्कुष्फलके, वृक्षजेदे, जलजन्तुजेदे, कुलीरे, पक्कि-
 भेदे, अवावृत्ते च मेदि० ॥
 कक्कडग-कर्कटक-न० कर्कट-इव कायति-कै-क-यन्त्रजेदे, कर्क-
 टो वृक्ष इव कायति कै क इकुभेदे, शब्दचिन्ता० । स्वार्थे कन् कु-
 लीरे अमरः । हृदयस्थे वायुविशेषे च । “आसस्स ण धावमा-
 णस्स हिययस्स जगयस्स अंतरा एत्थ णं कक्करुणं नामं वाए
 समुच्छिप जेणं आसस्स धावमाणस्स खुक्खु त्ति करेइ ” भ०
 १० श० ३ उ० ।
 कक्कजल-कर्कटजल-न० ६ त० चिर्भटकमध्यवर्तिजत्रे, प्रव०
 ४ द्वा० । कर्कटाख्यफत्रविशेषरसमिश्रोदके च । पञ्चा० ५ विव० ॥
 कक्कजलाइ-कर्कटजलाइ-न० कर्कटकानि चिर्भटकानि तन्म-
 ध्यवर्ति जत्रं तदादिर्द्यस्य तत्कर्कटजलादिकम् । कर्कटाख्यफत्र-
 विशेषरसमिश्रोदकादिपानके, पञ्चा० ५ विव० । आदिशब्दात्ख-
 र्जुराङ्गाच्चिञ्चिणिकापानकेकुरसादिपरिग्रहः । एतत्सर्वं पानक-
 म् प्रव० ४ द्वा० ।
 कक्किया-कर्कटिका-स्त्री० चिर्भटिकायाम्, “पंचुवरिककमियाइ
 पंच सह खाइमं पंचा० १० विव० । पि० ।
 कक्कनी-कर्कटी-स्त्री० कर्कट-डीप् । शाल्मलौ, मेदि० । सपें, श-
 व्दरत्न० । देवदात्रीव्रतायाम्, घोषिकावृत्ते, राजनि० । उत्त० ।
 कक्कर-कर्कर-पुं० कर्कर-हासे, दर्पणे, मेदि० । चूर्णसाधने कुद्र-
 पापाणखण्डे कङ्करे, दृढे, कठिने, चि० मेदि० । मुञ्जरे, शब्दचि० ।
 “ककरेहि विथइ ” आ० म० द्वि० ।

कक्करण्या-कर्करणता- स्त्री० शय्योपध्यादिदोषोद्भावनगर्जप्र-
 लयने, स्था० ३ ग्रा० ३ उ० (एषा च साधूनामहिता)
 ककराइय-कर्करायित-न० विषमा धर्मवतीत्यादिशय्यादोषोद्भा-
 रणे, आव० ४ अ० । “अहो विसमा सीतला धम्मिन्ना दुग्गं-
 धादि ककराइतं” कुत्सितं रसितं कुरसितं कक्करसरसितं क-
 कराइतम् । आ० चू० ४ अ० ।
 ककस-कर्कश-पुं० कम्पित्यवृत्ते, अमरः । इकुवृत्ते, खड्गे च हेम० ।
 साहसिके कठोरे च त्रि० अमरः । अश्रुश्राद्धतया कठिने,
 “ गिरुवहयसरसजोव्वणककसतरुणवय जावमुवगयाओ ” क-
 र्कशोऽश्रुश्राद्धतया यस्तरुणः औ० । प्र२न० । “ विपुवा ककसा-
 पगाढा चंमा दुहा तिंवा दुरहियासत्ति ” एकार्थाः । विपा०
 १ श्रु० १ अ० । परुषे, प्रव० २ द्वा० । कर्कशद्रव्यमिव कर्कशः ।
 अनिष्टे, भ० ए० ३३ उ० । उपा० । नम्रताया अजावादिपुत्रे, उपा०
 २ अ० । कर्कश-टाप् । कर्कशेव कर्कशा । कर्कशस्पर्शसंपादितायां
 चण्डायां वा वेदनायाम्, स्था० ए ग्रा० । किमुक्तं प्रवति यथा
 कर्कशपापाणसंघर्षः शरीरस्य खण्डानि वोटयति एवमात्मप्रदे-
 शान् वोटयन्ती या वेदनोपजायते सा कर्कशा रा० । चर्विताक-
 रायां वाचि, । आचा० २ श्रु० ४ अ० १ उ० । वृश्चिकावृत्ते,
 राजनि० ॥
 ककसविअ-फुडाडोवकरणदच्छ-कर्कशविकटस्फुटाटोपकरण-
 दक्ष- पुं० कर्कशो निष्ठुरो नम्रताया अजावादविकटा विस्तीर्णो यः
 स्फुटाटोपः फणारम्बरं तत्करणे दक्षः । फणविकाशानिपुणे
 सपें, उपा० २ अ० ॥
 ककसवेयणिज्ज-कर्कशवेदनीय-न० कर्कशरौद्रः खेवेंद्यते या-
 नि तानि कर्कशवेदनीयानि । स्कन्दिवाचार्यसाधूनामिवेति ।
 असातवेदनीयेषु कर्मसु ॥
 अत्थि एं भंते ! जीवाणं ककसवेयणिज्जा कम्मा कज्जं-
 ति ? हंता अत्थि । कहं एं जंते ! जीवाणं ककसवेयणिज्जा
 कम्मा कज्जंति गोयमा ! पाणाइवाएणं जाव मिच्छादमण-
 सत्थेणं । एवं खलु गोयमा ! जीवाणं ककसवेयणिज्जा कम्मा
 कज्जंति । अत्थि एं जंते ! नेइयाणं ककसवेयणिज्जा
 कम्मा कज्जंति गोयमा ! एवं जाव वेमाणियाणं । भ०
 ७ श० ६ उ० ॥
 ककसूरि-कर्कसूरि- पुं० उकेशगच्छीये देवगुप्तसूरिशिष्ये
 सिद्धसुरेगुरौ, हेमचन्द्राचार्यकुमारपादराजाज्यायमयमध्यनुज्ञातः
 चैत्यवासिसाधून् पराजिग्ये मीमांसजिनचैत्यवन्दनविधिपञ्चप्र-
 माणिकाख्यानं ग्रन्थांश्च द्यरीरचत जे० २० ॥
 ककसेण-कर्कसेन- पुं० जम्बूद्वीपे द्वीपे भरते वर्षेस्तीतायामुत्स-
 पिण्यामुत्पन्ने पञ्चमे कुलकरे, स्था० १ ग्रा० ॥
 कक्कि-कल्कि-पुं० कल्कोऽस्यास्तीति । चतुर्मुखापरपर्याये श्रीवी-
 रतीरविराधके पाटलिपुत्रेश्वरे, तच्चरित्रं यथा-दुष्पमायाः ।
 “ जो व्व एगुणवीसाए सएसु चउइसाहिणसु वरिसेसु वइकं-
 तेसु चउइसदोआवे विक्कमवरिसे पारुहिपुत्ते नयरे चित्तसुछ-
 छमीए अछरत्ते विट्ठिकरणे मयरलग्गे वहमाणे जसस्समयत्तेर
 मग्गविणभिहाएस्स गिहे जसदेवीए उयरे चंमात्तकुले कक्कि-
 रायस्स जम्मो हविससइ एगे एवमाहंसु । वीराओ इगुणवीस-

सएहिं वरिसाण अट्टावीसाए पंचमासेहिं होही चेमावकुवम्मि कक्कि निवो । तस्स तिज्जि नामाणि भविस्संति तं जहा ख्दो कक्की चउम्मुहो अ । तस्स जम्मे महुराए राममहुमहणभवणकच्चवि-
गुढं चिट्ठमाणं तं पम्भिसइ उच्चिक्खइ मरणेगेहिं वज्जणा पीम्भि-
ज्जिओइ अट्टारसमे धरिसे कत्तिवत्तुक्कपक्खे कक्किणो रज्जाजि-
सेओ भविस्सइ । जहमुआ उ नाउ नंदरायस्स सुवष्णं थोअं पं-
चगावसो गिण्हस्सइ । वम्मयनाणस्स य पवित्तस्सइ । दुष्ठे
पाविसस्सइ सिद्धे य निग्गाहिसस्सइ पुढवीं साहित्था
वत्तीसइमे वरिसे तिखंरुम्माहिवई भविस्सइ । सव्वओ
खणित्ता खणित्तिता निहाणाणि गिण्हस्सइ । तस्स भंरुरे नवन-
वइसुवष्णकोम्भिकोमीओ चउद्धससइस्सा गथाणं सत्तासीइं ल-
क्खणं आसाणं पंचकोमीओ पाइक्काणं हिंदुचतुरक्कापुराणं
तस्सेव एगच्छुत्तं दविणत्थं रायमग्गं खाणितस्स पढाणमई
लवणदेवीं नाम गावी पयडी होऊण गोयरच्चरियागए साहुणो
सिधेहिं घट्टिस्सइ । तेहिं पाकिवयायरियस्स कहिए इत्थं पुरो
जावादसग्गो धराणियं होहिति तेहिं आइसिस्संति । तओ के
वि साहुणो अन्तये विहरिस्संति के वि वसहीपडिबंथाइणा
वाहिंति तग्गहणत्थं पयमीअविस्सं सत्तरसाहुवुक्कीए सव्वत्थं
निहाणाणि । तओ गंगाए पुरं समग्गं पि पवादिज्जिही राया सं-
घोअ उत्तरदिसिष्ठियं महत्थवं आरुहिअ गट्टिस्संति राया तथे-
व नवं नगरं निवेसिस्सइ सव्वे वि पासंरुत्तेण दंभिज्जिहिति
साहुणं सगासाओ भिक्खत्थलं स मग्गंतो काउस्सग्गाहुअ-
सासणदेवयाए निवारिज्जिहा पंचासं वरिसाइं सुजिक्खं दम्मे-
ण कयाणंदो णो वज्जिइइ एवं निकंठयं निकंठयं रज्जमिव खुं-
जित्ता ग्रासीइमे वरिसे पुणो सव्वपासंभे दंभित्ता सव्वत्तोअं
निष्णं काउं जिक्खावट्टुसं साहुहिंतो मग्गेहिइ ते अदिते कारा-
गारं खिविस्सइ । तओ पाकिवयायरियपमुहाओ सासणदेवि-
माणं काउं काउस्सग्गोवाहितीए यिवोहिओ जाव न पप्प-
प्पिहिइ तओ आसणकंणेण नाउं माहणरूवो सक्को आगामिस्स-
इ । जया तस्स वि वयणं न पम्भिवज्जिहिइ तथा सक्केण चवेमा-
हओ मरिउं नए गमिस्सइ । तओ तस्स पुत्तं धम्मदत्तं नामे
रज्जे उविज्जिस्सइ संघस्स सुत्थयं आइसियसट्टाणं सक्को गमिहा
ती० । अत्रेदं चिन्त्यम । विविधतीर्थकलपे कल्कि समयो य इत्थं
प्रतिपादितः पुण्यमायाः प्रारब्धवर्षादेकोनविंशतिवर्षाशते चतु-
र्दशाधिके (१६१४) चतुश्चत्वारिंशदधिकचतुर्दशाशते च विक्र-
मसंवत्सरं प्रतिपदाचार्यसमये पाटलिपुत्रे नगरे कल्किर्भविष्य-
ति तदनन्तरमेकोनविंशतिवर्षसहस्राणि जिनधर्मो वत्स्यति स
शङ्कामञ्जति । संप्रति विक्रमसंवत्सरस्य एकोनविंशशताध्वावर्त-
मानत्वेन चतुर्दशाशत्या अतीतत्वेन तत्र जातस्य कल्किनूपतेः
क्वापीतिहासेऽश्रवणात् सिद्धान्तविरोधाच्च । सिद्धान्ते हि कल्कि-
नूपतिसमये आज्ञाभङ्गः प्रायश्चित्तव्युच्चित्तिश्च प्रतिपादिता न
चेदानीमाज्ञा भग्ना प्रायश्चित्तं वा व्युच्चिन्नमिति न जातः क-
ल्किः किंतु प्रविष्यति । तथा च महानिशीथे ।

से जयवं केवइयं कालं जाव एस आणा पवेइया !
गोयमा ! जाव एं महायसे महासत्ते महाणुभागे सिरि-
प्पि अणगारे । से भयवं ! केव एं कालेणं से सिरिप्प-
जे अणगारे भवेज्जा गोयमा ! होही दुरंतपंतलक्खणे
अदव्वे रोदे चंडे उगपयंडदं निम्भरे निकिरे । नि-

ग्यणे नित्तिसे करयपावमई अणारिए मिच्चादिहो ।
कक्की नाम राया सेसेणं पावे पाहुडियं जमानिकामे
सिरिसमणमंघं कयत्थेज्जा जाव एं कयत्थे ताव एं गो-
यमा ! जे केइ तत्थ सीलद्धे महाणुजागे अचालियस-
त्ते तवोवहाणअणगारे तेसिं च पाकिहेरियं कुज्जा सोह-
म्मे कुलिसपाणिए रावणगामी सुरवरिंदे एवं च गोयमा !
देविंदवंदिए दिछपच्चएणं सिरिसमणसंघे णिडिज्जा ॥
कुणए पासंरुधम्मे जाव एं गोयमा ! एगे अविइज्जो अ-
हिंसालक्खणं खंतादिदसाविहधम्मे एगे अरहा देवाहि-
देवे एगे जिएलये एगे वंदे पूए दक्खे सक्कारे सम्माणे
महाजसे महासत्ते महाणुजागे ददसीलव्वयनियमधारए
तवोवहाणे साहू । तत्थ एं चंदमिव सोमलेसे सूरिए इव
तवतेयरासी पुढवी इव परिसहोवसग्गसहे मेस्संदरधरे इव
निप्पकंणे विए अहिंसालक्खणखंतादिदसविहे धम्मे । से
एणं सुसमणगणपरिवुढे निरब्भगयणयलकोमुईजोगजुत्ते
इव गहरिक्खपरिवरिए गहवईवंदेअ अहिययरं विराए-
ज्जा । गोयमा ! से एणं सिरिप्पभे अणगारे जोगो एवंति-
अं कालं जाव एस आणा पवेइया [महा०] से ज-
यवं केवइयं कालं जाव इमस्स विहीणं पायच्छित्तमुत्तस्सा-
णुट्ठाणं वहिही ! गोयमा ! जाव एं कक्की नाम रायणे
निहिणं गच्छिय एकं जिणाययणमंढियं च सुहं सिरिप्पभे
अणगारे जयवं उट्ठं पुच्छा गोयमा ! उट्ठं न केइ पुरिसे
पुनजागे होही । जस्स एं इणमो सुयक्खं उवइसमेज्जा
महा० ७ अ० ॥

तत्वं पुनर्वहुश्रुतगम्यम् । पौराणिकानान्तु कल्किरन्त्य एव य-
तः स स्वगुणोत्कर्षमनुप्राप्ते कलौ सुरप्रार्थितो विष्णुः सम्भले
ग्रामे विष्णुयशसो विप्रस्य गृहे सुमत्यां संभविष्यति सर्वाध-
र्माचारान् दण्डयित्वा पुनः कृतयुगं स्थापयिष्यति । सर्वान्
वेदधर्मान् प्रवर्तयिष्यति इति विभिन्नग्रामपितृकर्मादिक उक्तः ।
वाच० ।

कक्किण-कल्किन्- पुं० कल्कोऽस्याऽस्ति कल्किशब्दार्थे, वृद्धः
कल्की च ते दशणवाच० । “कक्किणो रज्जाहिसेओ जविस्सइ” ती० ।
कक्किपुत्त-कल्किपुत्र- पुं० धर्मदत्ते कल्किपुत्रात्मजे, ती० ॥

कक्किय-कल्किक्- न० मांसशृक्परिनायिते मांसे, मांसं कल्कि-
कमित्यपदिश्य संज्ञान्तरसमाश्रयणाक्षिर्दोषं मन्यन्ते सूत्र० १श्रु०
११ अ० ॥

कक्केयण-कर्केतन- पुं० मणिविशेषे, “आगासकेसकज्जकक्केय-
णइदणीअय्यासकुसुमप्पगासे” रा० । रत्नविशेषे, औ० । “सो-
भमाणकक्केयणइदनीअमरगयमसारगल्लमुखमंरुणं” जं० ३ वक्क० ।
कक्कोर (ल) -कर्कोट-पुं० वल्लीनामवनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १
पद । फलेन कक्कोरानि फलविशेषाः प्रश्न० सं २ द्वा० ४ अ० ।
तच्च सुरजि जवति । आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ॥

कर्कोरय-कर्कोटक- पुं० खनामख्यातेऽनुवेलन्धरनागराजे, तदा-

ककोडय

वासपर्वते च । कर्कोटकजिधानोऽनुवेखन्धरनागराजवासचूतः
पर्वतो ब्रवणसमुद्धे ऐशान्यां दिश्यस्ति तन्निवासी नागराजः
कर्कोटकः भ० ३ श० ६ उ० । जी० । (विस्तरत उत्तरकुखा-
ब्दे तद्वक्तव्यता शेषे आबोधितम्)

कक्खत्तर-कक्कान्तर- न० कक्काया अन्तरं कक्कान्तरम् । वृ० १ उ० ।
स्तनान्तरे, कक्कायाऽन्तरिते च । यथा स्तम्भेनान्तरितं स्तम्भा-
न्तरम् । नि० चू० १५ उ० ॥

कक्खगा-कक्षिका-स्त्री० कक्कायां जवा । कक्कागतकेशवतायाम्,
“कक्खगकलियं” कक्कायां जवाः कक्षिकास्तप्तकेशवतास्ता-
जिः कक्षितम् । तं० ।

कक्खरु-कर्कश-त्रि० स्तब्धताकारणे हृषदादिगते स्पर्शविशेषे,
अनु० । स्था० । “ एगे कक्खरे ” कर्कशः कठिनोऽनमनलक्षणः
स्था० १ उ० १ उ० । कर्कशस्पर्शपरिणते पाषाणादिवत् प्रज्ञा० १
पद । कर्कशस्पर्शं, प्रज्ञा० २ पद । ब्रह्मवत्त्वान्निष्ठे, “ उक्क-
रुड्कुम्भजमुलकक्खवियरुफ्फामोवकरणदच्छे ” ज्ञा० ए अ० ।
कर्कशद्रव्य इवानिष्टे, प्रश्न० सं० २ द्वा० ५ अ० । कठिने, “ कक्खरु-
फासा ” कर्कशः कठिनो वज्रकण्टकादप्यधिकतरः स्पर्शो ये-
षां ते तथा । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । अतिपरुषे, विशेष० । ज्ञा० ।
तीव्रकर्मादयं वर्तमाने, “ कक्खडो तिच्चकम्मोदए वट्टमाणो ”
नि० चू० ए उ० ।

कक्खपग्गिगहरयहरण-कक्काप्रतिग्रहजोहरण-न० कक्का-
क्षिप्रप्रतिग्रहकरजोहरण्ये, “ अतिमुक्ते कुमारसमणे अस्मया
कयाइ महावुट्ठिकायांसि निवयमाणंसि कक्खपग्गिगहरयहरण-
मायाए बहिया संपठिए विहाराए ” इत्युक्तेः कक्कायां प्रतिग्रहकं
रजोहरणं चादायैव गोचरचर्यायै गन्तव्यमिति । ज० १ श० ४ उ० ।

कक्खरोम-कक्कारोमन्-न० दोर्मूर्धजे केशे, “ परूढणहकेसक-
क्खरोमाओ ति ” ओ० । “ कक्खरोमाइ कप्पेज्ज वा संठवेज्ज
वा ” आचा० २ श्रु० १३ अ० ।

कक्खा-कक्का-स्त्री० कप्-सा उरोबन्धने “ उप्पीलिकक्खा ”
वि० १ श्रु० २ अ० । हृदयरज्ज्वाम्, ज्ञा० १६ अ० । औ० । “ पी-
णुस्यकक्खवत्थवत्थिप्पएस ” जं० वक्क० २ । जुजमूले, “ क-
क्खणिक्खुम् ” कक्षैव दोर्मूर्धमेव निष्कुटं कोटरं जीर्णशृङ्गकवृक्ष-
वयत्र तत्कक्कानिष्कुटम् तं० । उत्तरीयवस्त्रे, काञ्च्याम्, हस्ति-
बन्धने, मध्यबन्धने च । विश्व० । मध्ये, संशयकोटौ तुल्यता-
याञ्च । वाच० ।

कक्खापुम्-कक्कापुट-पुं० सारसंग्रहग्रन्थे, हेम० ।

कच्च-कच्च-त्रि० आमे, आमगोरससंपृक्तं कच्चपुत्राधितकसं-
मिश्रितम् । ध० २ अधि० ।

कच्चंत-कृत्यमान-त्रि० पीड्यमाने, सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

कच्चायण-कात्यायन-पुं० कतस्याऽपत्यं कात्यः गर्गादेर्यजिति
यञ् प्रत्ययः । तस्यापत्यं कात्यायनः । नं० । कौशिकगोत्रविशेष-
भूते पुरुषे, तदपत्यसंतानेषु च “ जे कोसिया ते सत्तविहा प-
प्पसा तं जहा ते कोसिया ते कच्चायणा ” स्था० ७ उ० ॥

कच्चायणसगोत्त-कात्यायनसगोत्र-त्रि० कात्यायनगोत्रीयैः
समानगोत्रे, “ मूत्रे नक्खत्ते कच्चायणसगोत्ते पप्पत्ते ” सू० प्र०
१० पाहु० । जं० । “ सावत्थीए णयरीए गद्भाविस्स अंतवासी
खंदए नामं कच्चायणसगोत्ते परिव्वायए परिवसइ ” भ०
२ श० १ उ० ।

कच्चूर-कच्चूर-न० तिकड्यविशेषे, ध० २ अधि० ।

कच्छ-कच्छ-पुं० कप्-हिसादौ-प । गोऽद्यादौ ण । २ । १७ ।
इति संयुक्तस्य छः । प्रा० । शरीराऽवयवविशेषे, वनगहने च
भ० ३ श० ६ उ० । ज्ञा० ॥

कच्छ-पुं० केन-जलेन-वृणाति दीप्यते ग्राघते वा वृ-उद-वा रुः
वाच० । नदीजलपरिवेष्टिते वृक्षादिमत्प्रदेशे, प्र० १ श० ८ उ० ।
सूत्र० । नद्यासन्ननिम्नप्रदेशे, मूलव्यालुङ्गादिवाटिकायाम्, आचा०
२ श्रु० ३ अ० । तटे, नौकाङ्गे च पुं० परिधानाञ्छले, स्त्री० हेम० ।
वाराह्यां चीरिकायां च स्त्री० मेदि० । तुल्यवृक्षे, हेम० । मुखसं-
पुटे, आकाशाच्छादने, कूर्मकर्परे च निरु० । जगदपभदेवेन सह
प्रव्रजिते नमिपितरि, स च महाकच्छेन प्रात्रा सहितः भग-
वति प्रतिमास्थिते आहारमलजमानस्तापसपथप्रवर्तकोऽनृत
यत्सुतो नमिः वैताड्यगिरेर्दक्षिणविद्याधरश्रेणे राजा जातः कल्प०
आ० म० प्र० । आ० क० । आ० चू० । (उज्जयिनि उक्तमेतत्)
सिन्धुसागरसङ्गमसमीपे देशजदे, “ कच्छजुजः भरतः जाव सिं-
धुसागरं तो त्ति सव्वं पवरकच्छं च उअ वेकण परिणिअत्तो । ब-
हुसमरमणिजे जूमिजागे तस्स कच्छस्स मुहाणिसप्पे ” जं० ३
वक्क० । महाविदेहे वर्षे विजयक्षेत्रभेदे, तद्वक्तव्यता चैवम् ।

कहि णं भंते ! जंबूदीवे दीवे महाविदेहे वासे कच्छे णामं
विजए पप्पत्ते ? गोअमा ! सीआए महाणईए उत्तरेणं ए-
लवंतस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणेणं चित्तकूटस्स वक्खा-
रपव्वयस्स पच्चिमेणं मातवंतस्स वक्खारपव्वयस्स पुर-
च्चिमेणं एत्थ णं जंबूदीवे दीवे महाविदेहे वासे कच्छे णामं
विजए पप्पत्ते उत्तरदाहिणायए पाईएपडीणविच्छप्पे प-
लिअंकसंठाणसंठाए गंगासिंधूहिं महारणईहिं वेयहेणं पव्व-
एणं उभागपविजत्ते सोलसजोअणसहस्माइ पंच यवा णउए
जोअणसए दोष्णि अ एगूणवीसईजाए जोअणस्स आ-
यामेणं दो जोअणसहस्माइ दोष्णि अ तेरमुत्तरे जोअण-
सए किं चि विसेसूणे विक्खंजेणं ति ।

(कहिणं जंते ! ति) क जदन्त ! जम्बूदीवे महाविदेहे वर्षे कच्छो
नाम विजयः प्रज्ञतः गौतम ! शीतामहानद्या उत्तरस्यां नीलवतो
वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणस्यां चित्रकूटस्य सरलवक्रस्कारपर्वतस्य
पश्चिमायां माल्यवतो गजदन्ताकारवक्रस्कारपर्वतस्य पूर्वस्या-
म् । अत्रान्तरे महाविदेहे वर्षे कच्छो नाम चक्रवर्तिविजेतव्य-
चूचिजागरूपो विजयः प्रज्ञतः सर्वात्मना विजेतव्यश्चक्रवर्तिना-
मिति विजयः अनादिप्रवाहनिपतितेयं संज्ञा तेनेदमवर्त्तमानद-
र्शने न तु साक्षात्प्रवृत्तिनिमित्तोपदर्शनमिति । उत्तरदक्षिणाज्या-
मायतः पूर्वापरविस्तीर्षः पट्यङ्गसंस्थानसंस्थितः आयतचतुरस्र
त्वात् । गङ्गासिन्धुज्यां महानदीज्यां वैताड्येन च पर्वतेन पश्चा-
गप्रविजक्तः षट्खण्डकृत इत्यर्थः । एवमन्येऽपि विजया भाव्याः ।
परं शीताया उदीच्याः कच्छादयः शीतोदाया याम्याः पश्चादयो ग-
ङ्गासिन्धुज्यां पोडा कृता । शीताया याम्याश्चादयः शीतोदाया उ-
दीच्या वप्रादयो रक्ताक्तवतीज्यामिति उत्तरदक्षिणायतेति वि-
वृणाति घोरशथोऽनसहस्राणि पञ्चयोजनशतानि द्विनवत्यधि-
कानि द्वौ चैकोनविंशतिजगौ योजनस्यायामेन । अत्रोपपत्तिर्यथा
विदेहविस्तारान् योजन (३३६०४) कला (४) रूपात् शीतायाः
शीतोदाया च विष्कम्भो योजन (५००) रूपः दोध्यते देशस्याई

लज्यते यथोक्तं मानमिति । यद्यपि शीतायाः शीतोदाया वा समुद्रप्रवेशे एव पञ्चशतयोजनप्रमाणो विष्कम्भोऽन्यत्र तु हीनो हीनतरस्तथापि कच्छादिविजयसमीपे उभयकुलवर्तिनो रमणप्रदेशावधिक्षय पञ्चयोजनशतप्रमाणो विष्कम्भः प्राप्यते इति । प्राचीनप्रतीचीनेति विवृणोति द्वियोजनसदृशे चे च योजनशते त्रयोदशोत्तरे किञ्चिदूने । अत्राप्युपपत्तिर्यथा इह महाविदेहेषु देवकुरुमेरुजशालवनवक्त्रस्कारपर्वतान्तरनदीवनमुख्यतिरेकेणान्यत्र सर्वत्र विजयाः । ते च पूर्वापरविस्तृतास्तुल्यविस्तारास्वत्रैकस्मिन् दक्षिणभागे उत्तरभागे वाऽष्टौ वक्त्रस्कारगिरय एकैकस्य पृथुत्वं पञ्चयोजनशतानि सर्ववक्त्रस्कारपृथुत्वमीलने चत्वारि योजनसहस्राणि अन्तरनद्यश्च पद एकैकस्याश्चान्तरनद्या विष्कम्भः पञ्चविंशतियोजनशतं ततः सर्वान्तरनदीपृथुत्वमीलने जातानि सप्त शतानि पञ्चाशदधिकानि (७५०) द्वे च वनमुखे एकैकस्य वनमुखपृथुत्वमेकान्विशच्छतानि द्वाविंशदधिकानि (२९२२) उभयपृथुत्वमीलने जातानि अष्टापञ्चाशच्छतानि चतुश्चत्वारिंशदधिकानि (५८४४) मेरुपृथुत्वं दशसहस्राणि (१००००) पूर्वापरमज्जशालवनयोरायामश्चतुश्चत्वारिंशसहस्राणि (४४०००) सर्वमीलने जातानि चतुःषष्टिसहस्राणि पञ्च शतानि चतुर्नवत्याधिकानि (६४५९४) एतज्जम्बूद्वीपविस्तारात् शोधिते च सति जातं शेषं पञ्चविंशत्सहस्राणि चत्वारि शतानि षडुत्तराणि (२५४०६) एकैकस्मिन् दक्षिणे उत्तरे वा जागे विजयपोरुशजिर्भागे हते लज्जानि द्वाविंशतिशतानि किञ्चिदूनत्रयोदशाधिकानि (२२१३) त्रयोदशस्य योजनस्य पोरुशचतुर्दशजागामकत्वात् । एतावानेवैकैकस्य विजयस्य विष्कम्भः । अयं च भरतवद्वैताढ्येन द्विधाकृत इति तत्र तद्विवक्षुराह ।

कच्छस्स एं विजयस्स बहुमज्जदेसभाए एत्थ एं वेअ-
हे णामं पव्वए पणत्ते जे एं कच्छं विजयं दुहा विजयमाणे
भयमाणे चिट्ठइ तं जहा दाहिणकच्छं च उत्तरकच्छं च ।

(कच्छस्स णमित्यादि) कच्छस्स विजयस्स बहुमध्यदेशभागे वैताढ्यपर्वतः प्रज्ञप्तः यः कच्छं विजयं द्विधा विभजंस्तिष्ठति तद्यथा दक्षिणार्धकच्छं चोत्तरार्धकच्छं च । च शब्दो उजयोस्तुल्यकृताद्योतनायौ । दक्षिणार्धकच्छं स्थानतः पृच्छन्नाह ।

कहि णं जंबुदीवे दीवे महाविदेहे वामे दाहिणकच्छे णामं विजए पणत्ते ? गोयमा ! वेयहस्स पव्वयस्स दाहिणेणं सीआए महाणईए उत्तरेणं चित्तकूडस्स वक्खारपव्वयस्स पञ्चिमेणं मालवंतस्स वक्खारपव्वयस्स पुरच्छिमेणं एत्थ णं जंबुदीवे दीवे महाविदेहे वामे दाहिणकच्छे णामं विजए पणत्ते उत्तरदाहिणाए पाईणपडीणवित्थिसे अट्टजोअणसहस्साई दोषि अ एगसत्तरे जोअणसएकं च एगूणकीसइभागं जोअणस्स आयामेणं दो जोअणमहस्साई दोषि अ तेरसुत्तरे जोअणसए किञ्चि विसेमूणे विकखंभेणं पत्तिअंकसंत्तिए ॥

(कहि णमित्यादि) क भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे नाम्नि वपे दक्षिणार्धकच्छो नाम विजयः प्रज्ञप्तः गौतम ! वैताढ्यस्य पर्वतस्य दक्षिणस्यां शीताया महानद्याः उत्तरस्यां चित्रकूटस्य वक्त्रस्कारपर्वतस्य पश्चिमायां माल्यवतो वक्त्रस्व ।

रपर्वतस्य पूर्वस्याम् । अत्रान्तरे जम्बूद्वीपे यावदक्षिणार्धकच्छो नाम विजयः प्रज्ञप्तः । उत्तरेत्यादिविशेषणद्वयं प्राग्बोध्यम् । अष्टौ योजनसहस्राणि द्वे च एकसप्तत्युत्तरे योजनशते एकं चैकोनविंशतिभागं योजनस्यायामेन एतदङ्कोत्पात्तिपोडशसहस्रपञ्चशतद्विनवतियोजनकलाद्वयरूपात् कच्छविजयमानात् पञ्चाशद्योजनप्रमाणवैताढ्यव्यासेऽर्द्धाकृते भवति । शेषं प्राग्वत् ।

अयं च कर्मभूमिरूपोऽकर्मभूमिरूपो वेति निर्णेतुमाह ।

दाहिणकच्छस्स एं जंते ! विजयस्स केरिसए आया-
रजावपमोअरे पणत्ते ? गोयमा ! बहुसमरमाणिज्जे चूमिजागे पणत्ते तं जहा जाव कत्तिमेहिं चेव अकत्तिमेहिं चेव । दाहिणकच्छे एं जंते ! विजए मणुआणं केरिसए आया-
रभावपडोअरे पणत्ते गोयमा ! तेमि एं मणुआणं उ-
न्विहे संघयणे जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेति ॥

(दाहिणकच्छ इत्यादि) दक्षिणार्धभरतप्रकरण इवेदं निर्विशेषं व्याख्येयम् । अत्र मनुजस्वरूपं पृच्छति “ दाहिण ” इत्यादि कण्ठ्यम् । अथास्य सीमाकारिणं वैताढ्येति नाम्ना प्रतीतं गिरिं स्थानतः पृच्छति ॥

कहि णं जंते ! जंबुदीवे दीवे महाविदेहे वामे वि कच्छे विजए वेअहे णामं पव्वए पणत्ते ? गोयमा ! दाहिणकच्छविजयस्स उत्तरेणं उत्तरकच्छस्स दाहिणेणं चित्तकूडस्स पञ्चिमेणं मालवंतस्स पुरच्छिमेणं एत्थ एं कच्छे विजए वेअहे णामं पव्वए पणत्ते पाईणपडीणायए उदीणदाहिणवित्थिसे दुहा वक्खारपव्वए पुट्टे पुरच्छिमिल्लाए कोणीए जाव दोहिं वि पुट्टे भरहवेअहससिसए । एवरं दो वाहाओ जीवा धणु-
पट्टं च ण उ कायव्वं विजयविकखंभसरिसे आयामेणं विकखंभो उच्चतं उव्वेदो तह चेव विजाहरसेदीओ तहेव एवरं पणपणवणं विजाहरगणदुरा वासा पणत्ता अभिअगेसे-
दीओ उत्तरिल्लाओ सेदीओ सीआए ईमाणस्स सेसाओ स-
क्कस्स कूमासिच्छे ? कच्छे २ खंडग ३ माणी ४ वेअह ५ पु-
ण ई तिमिसमुहा ७ कच्छे ८ वेसमणे ९ वेहे होंति कूडाई ।

‘कहिणमित्यादि’ स्पष्टं नवरं द्विधा वक्त्रस्कारपर्वतौ माल्यव-
च्चित्रकूटवक्त्रस्कारौ स्पष्टः इदमेव समर्थयति । पूर्वया कोट्या यावत्करणा “ पुरच्छिमिल्लं वक्खारपव्वयं पञ्चिमिल्लाए कोडी-
ए पञ्चिमिल्लं वक्खारपव्वयमिति ” बोध्यं तेन पौरस्त्यं वक्त्र-
स्कारं चित्रकूटनामानं पाश्चात्थया कोट्या पाश्चात्थं वक्त्रस्कारं माल्यवन्तमन एव चाज्यां कोटिज्यां स्पष्टः भरतवैताढ्यसदृशकः रजतभयत्वात् रुचकसंस्थानसंस्थितत्वाच्च । नवरं द्वे जी-
वा धनुःपुष्टं च न कर्तव्यमवकोक्तेवर्तित्वात् द्वयभागश्च न भरतवैताढ्यसदृश इत्याह । विजयस्य कच्छादेयौ विष्कम्भः कि-
ञ्चिदूनत्रयोदशाधिकद्वाविंशतिशतयोजनरूपस्तेन सदृश आया-
मेन । कोऽर्थः विजयस्य यो विष्कम्भविभागः सोऽस्यायामविभाग इति विष्कम्भः पञ्चाशद्योजनरूपः । उच्चत्वं पञ्चविंशतियोजन-
रूपमुच्यते पञ्चविंशतिकोशात्मकस्तथैव भरतवैताढ्यवदेवेत्यर्थः । उच्चत्वस्य प्रथमं दशयोजनातिक्रमे विद्याधरश्रेण्यौ तथैव नवरमिति विशेषः पञ्चपञ्चाशत् विद्याधरनगरावासाः प्रज्ञप्ताः

पकैकस्यां श्रेणौ दक्षिणश्रेणौ उत्तरश्रेणौ जगतैवताढ्ये तु दक्षिणतः पञ्चाशदुत्तरस्तु पश्चिमगाराणीति भेदः आभियोग्यश्रेणौ तथैवेति गम्यं कोऽर्थः विद्याधरश्रेणिज्यामूर्च्छं दशयोजनातिक्रमे दक्षिणोत्तरभेदेन हे भवतः । अत्राधिकारात् सर्ववैताढ्याजियोग्यश्रेणिविशेषमाह । उत्तरदिक्स्था आभियोग्यश्रेणयः शीताया महानद्या ईशानस्य द्वितीयकल्पेन्द्रस्य शेषाः शीता दक्षिणस्थाः शक्रस्याद्यकल्पेन्द्रस्य । किमुक्तं जवति शीताया उत्तरदिशि ये विजयवैताढ्यास्तेषु या आजियोग्यश्रेणयो दक्षिणगा वा उत्तरगा वा ताः सर्वाः सौध्रमेन्द्रस्येति बहुवचनं चात्र विजयवर्ति सर्ववैताढ्यश्रेण्यपेक्षया द्रष्टव्यम् । अथ कूटानि वक्तव्यानीति तद्देशमाह 'कूटा इति' व्यक्तम् । अथ तन्नामान्याह । सिन्धु इत्यादि पूर्वस्यां प्रथमं सिन्धुयतनकूटं ततः पश्चिमदिशमवगम्येमान्यष्टावपि कूटानि वाच्यानि तद्यथा द्वितीयं दक्षिणकच्छार्चकूटं तृतीयं खण्डप्रपातगुहाकूटं चतुर्थं माणीति पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् माणिभक्तूटं शेषं व्यक्तं परं विजयवैताढ्येषु सर्वेष्वपि द्वितीयाष्टमकूटे स्वस्वदक्षिणोत्तरार्चविजयसमनामके यथा द्वितीयं दक्षिणकच्छार्चकूटमष्टममुत्तरकच्छार्चकूटम् इतराणि भरतवैताढ्यकूटसमनामकानीति ॥

अथोत्तरार्चकच्छं प्रश्नयति ॥

कहि णं जंते ! जंबूदीवे दीवे महाविदेहे वासे उत्तरकच्छे णामं विजए पण्णत्ते गोयमा ! वेअहस्स पव्वयस्स उत्तरेणं णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं मालवंतस्स वक्खारपव्वयस्स पुरच्छिमेणं चित्तकूरस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चच्छिमेणं एत्थ णं जंबूदीवे जाव सिज्जंति तहेव णेअव्वं ।

“कहिणमि” त्यादि व्यक्तं तथैव दक्षिणार्चकच्छघट्टेयं यावत् सिद्ध्यन्तीति । अथैतदन्तर्वर्ति सिन्धुकुण्डं वक्तव्यमित्याह ॥

कहि णं भंते ! जंबूदीवे दीवे महाविदेहे वासे उत्तरकच्छे विजए सिन्धुकुंने णामं कुंने पण्णत्ते सट्ठिं जोअणाणि आयामविकखंजेणं जाव भवणं अट्ठो रायहाणि अ णेअव्वा । जरहसिन्धुकुंनसरिसं सव्वं णेअव्वं जाव तस्स णं सिन्धुकुंनस्स दाहिणिल्लेणं तोरणेणं सिन्धुं महाणई पव्हा समाणी उत्तरकच्छविजयं एजेमाणी एजेमाणी सत्ताहिं सालिलासहस्सेहिं आकूरेमाणी आकूरेमाणी अहे तिमिसगुहाए वेअहपव्वयं दाहयित्ता दाहिणकच्छविजयं एजेमाणी एजेमाणी चोइसएहिं सल्लिमासहस्सेहिं समगा दाहिणेणं सीइमहाणइं समप्पेइं सिन्धुमहाणई पवहे अमूले अ जरहसिन्धुसरिसा य माणेणं जाव दोहिं वणसेंहेहिं संपरिक्खित्ता । कहि णं जंते ! उत्तरकच्छविजए उसजकूडे णामं पव्वए पण्णत्ते गोअमा ! सिन्धुकुंनस्स पुरच्छिमेणं गंगाकुंनस्स पच्चच्छिमेणं णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणिह्वे णि-

तंवे णं उत्तरकच्छविजए उसहकूडे णामं पव्वए पण्णत्ते अट्ठ जोअणाइं उहं उच्चत्तेणं तं चेव पमाणं जाव रायहाणी से एवरिं उत्तरेणं जाणिअव्वा । कहि णं भंते ! उत्तरकच्छे विजये गंगाकुंने णामं कुंने पण्णत्ते ? गोयमा ! चित्तकूरस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चच्छिमेणं उसहकूरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं णीलवंतस्स वामहरपव्वयस्स दाहिणिह्वे णितंवे एत्थ णं उत्तरकच्छे गंगाकुंने णामं पण्णत्ते सट्ठिं जोअणाइं आयामविकखंजेणं तहेव जहा सिन्धु जाव वणसंजेणं य संपरिक्खित्ता ॥

“कहिणमित्यादि” व्यक्तं परं नितम्बः कटकः बाधवार्थमतिदेशमाह । “भरहसिन्धुकुंनसरिसं सव्वं णेअव्वं इत्यादि” सर्वं गतार्थम् । गङ्गागमेन व्याख्यानवत् । तत्रैव ऋषभकूटवक्तव्यमाह । “कहि णमित्यादि” प्राग्वत् । अथ गङ्गाकुण्डप्रस्तावनार्थमाह । “कहि णमित्यादि” सिन्धुकुण्डगमो निर्विशेषः सर्वोऽपि वाच्यः परं ततो गङ्गानदीखण्डप्रपातगुहाया अथो वैताढ्यं वैताढ्यदक्षिणे भागे शीता समुपसर्पतीति । ननु भरतनदीमुखत्वेन गङ्गामुपवर्ण्य सिन्धुरुपवर्णिता इह तु सिन्धुमुपवर्ण्य इति कथं व्यत्ययः उच्यते । इह मात्रवद्वक्कारतो विजयप्ररूपणायाः प्रक्रान्तत्वेन तदासन्नत्वात्सिन्धुकुण्डस्य प्रथमं सिन्धुप्ररूपणा ततो गङ्गाया इति ।

नामनिमित्तमाह ।

से केणट्ठेणं जंते ! एवं बुच्चइ कच्छे विजए ? गोअमा ! कच्छे विजए वेअहस्स पव्वयस्स दाहिणेणं सीआए महाणईए उत्तरेणं गंगाए महाणईए पच्चच्छिमेणं सिन्धुए महाणईए पुरच्छिमेणं दाहिणकच्छविजयस्स बहुमज्जदेसभाए एत्थ णं खेमा णामं रायहाणीए पण्णत्ता विणीआ रायहाणी सरिसा भाणिअव्वा । तत्थ णं खेमाए रायहाणीए कच्छे णामं राया समुप्पज्जइ महया हिमवंतं जाव सव्वं भरहो उअवण भाणिअव्वं निक्खमाणवज्जं से सव्वं भाणिअव्वं जाव भुंजए माणुस्सए सुहे कच्छणामधेज्जे अकच्छे इत्थ देवे जाव पलिओमट्ठिई परिवसइ स एएणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ कच्छे विजए जाव णिचे ।

केनाथेन जदन्त ! एवमुच्यते कच्छे विजयः कच्छविजयः गौतम ! कच्छे विजये वैताढ्ये दक्षिणस्यां शीताया महानद्या उत्तरस्यां गङ्गायाः महानद्याः पश्चिमायां सिन्धोर्महानद्याः पूर्वस्यां दक्षिणार्चं कच्छविजयस्य बहुमध्यदेशज्ञाने मध्यखण्डे । अत्रान्तरे क्लेमा नाम्नी राजधानी विनीताराजधानीसदृशी जणितव्या । विनीतावर्षकः सर्वोऽप्यत्र वाच्य इत्यर्थः । तत्र क्लेमायां राजधान्यां कच्छो नाम राजा चक्रवर्ती समुत्पद्यते कोऽर्थः यस्तत्र पदखण्डोक्ता समुत्पद्यते स तत्र लोकैः कच्छ इति व्यवहियते । अत्र वर्तमाननिर्देशेन सर्वदाऽपि यथासंज्ञं चक्रवर्त्युत्पत्तिः सूचिता न तु जगत इव चक्रवर्त्युत्पत्तौ काबलनियम इति ‘महया हिमवंतेत्यादिकः’ सर्वां ग्रन्थो वाच्यः यावत् सर्वं भरतस्य क्षेत्रस्य ‘उअवणमिति’ साधनं शेषः निष्क-

मणं प्रवृत्त्याप्रतिपत्तिस्तद्वर्त्य भण्डित्यं नरतचक्रिणा त्वविर-
तिर्गुहीता । कच्छचक्रिणस्तु तद्ग्रहणं नियम इति । कियत्पर्य-
न्तमित्याह । यावद्भुङ्क्ते मानुष्यकाणि सुखानि । अथवा कच्छना-
मधेयश्चात्र कच्छे विजये देवः पद्योपमास्थितिकः परिवसति तेना-
र्थेन गौतम । एवमुच्यते कच्छराजस्वामिकत्वात्कच्छदेवाधिष्ठित-
त्वाच्च कच्छविजयः इति यावद्विषय इत्यन्तमन्योऽन्याश्रयनिवारणा-
र्थकं सूत्रं प्राग्ब्रूय देव योजनीयमिति गतः प्रथमो विजयः । जं०
४ वक्र० । स्था० । “दो कच्छा” दक्षिणोत्तराविति प्रतिज्ञाति
स्था० २ ग० २ उ० । कच्छविजये समुत्पद्यमाने राजनि, तदधि-
ष्ठातरि देवे च जं० ४ वक्र० ।

कच्छकूट-कच्छकूट-न० माल्यवद् वक्रस्कारपर्वतस्थे चतुर्थे कूटे,
स्था० ए ग० । कच्छविजयविभाजकवैताल्यापर्वतस्य कूटद्वये,
तत्र दक्षिणकच्छकूटे द्वितीयमुत्तरकच्छकूटमग्रमग्र, स्था० ए ग० ।
जं० । चित्रकूटस्य वक्रस्कारपर्वतस्य तृतीये कूटे, जं० ४ वक्र० ॥
कच्छकोह-कच्छकोथ-पुं० वनगहनानां कुथित्वे शब्दे, जं०
३ श० ६ उ० ।

कच्छगावई-कच्छगावती-स्त्री० कच्छा एव कच्छकाः मालुकाः
कच्छादयः सन्त्यास्यामतिशायिनः इति अनजरेति सूत्रे शरा-
दीनामाकृतिगणत्वेन सिद्धिः । महाविदेहे वर्षे चतुर्थविजयभेदे-
कहि एं जंते ! महाविदेहे वासे कच्छगावतीणामं विजय
पषुते ? गोयमा ! एं। न्नवंतस्स दाहिणेणं सीआए महा-
एईए उत्तरेणं दाहिणावतीए मद्गाएईए पच्चिमेणं वरूहकूड
स्स पुरच्छिमेणं एत्य एं महाविदेहवासे कच्छगावतीणामं
विनए पषुते उत्तरदाहिणायए पाईएपमीणाविच्छिसे
सेसं जहा कच्छस्स विजयस्स जाव कच्छगावई अइत्यदेवे ।
(टीका सुगमत्वाच्च व्याख्याता) जं० ४ वक्र० । स्था० । “दो
कच्छगावई” दक्षिणोत्तरजेदेन चित्तम । स्था० २ ग० ३ उ० । कच्छ-
गावतीविजयाधिपतौ राजनि, तदधिष्ठायके देवे च । जं० ४ वक्र० ।

कच्छज-कच्छप-पुं० स्त्री० कच्छमात्मनो मुखसंपुटे पाति स
हि किञ्चिद् दृष्ट्वा शरीर एव मुखसंपुटे प्रवेशयति संपुटे हि क-
च्छशब्दः प्रसिद्धः । प्राणिवाच्यकच्छपुट इति कच्छेन कटाहेन
इतराङ्गानि पाति वा अथवा कच्छेन मुखसंपुटेन पिबतीति क-
च्छपः । खमाकाशं छादयति कच्छः खच्छः खच्छदः अयमपी-
तरो नदीकच्छः एतदीयमुदकं तेन छाद्यते इति निरुक्तोक्तेः
कच्छं पाति कच्छेन पाति वा कच्छेन पिबतीति वा पा-ड-
वाच० । पकारस्य भकारः प्राकृतत्वात् । प्रज्ञा० १ पद । कूर्मे,
जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकभेदे, उक्त० ३६ अ० । प्रश्न० ।
कच्छपा द्विविधा अस्थिकच्छपमांसकच्छपभेदात् । प्रश्न० १
अध० द्वा० १ अ० । प्रज्ञा० ।

से किं तं कच्छभा ? दुविहा पषुत्ता तं जहा अत्यिक-
च्छभा य मांसकच्छभा य सेत्तं कच्छभा ॥ प्रज्ञा० १ पद०
नवरमस्थिकच्छपा मांसकच्छपा इति येऽस्त्वहुलाः क-
च्छपास्तेऽस्थिकच्छपाः ये मांसवहुलास्ते मांसकच्छपाः
स० । वि० । जीव० । सूत्र० । राहौ, राहुदेवस्य अष्टमं
कच्छप इति नाम, भ० १२ श० ६ उ० । जं० । कुबेरनिधिभेदे,
मल्लबन्धभेदे च । पुं० । मेदि० ।

कच्छभरिगिय-कच्छपरिङ्कित-न० सप्तमे वन्दनदोषे, तत्त्व-

रूपं चेत्थम् “टिचु व विधरिगण जं तं कच्छभरिगियं नाम”
स्थितस्योद्धेस्थाने “न तिचीसं नयराए” इत्यादि सूत्रमुच्चार-
यन् उपविष्टस्य वाऽऽसीनस्य अहो कायं काय ” इत्यादि सूत्रं
भणतः कच्छपस्येव जलचरजीवविशेषस्य रिङ्गणमग्रतां अभिमु-
खं यत्किञ्चिच्चलनं तद्यत्र करोति शिष्यस्तदादिकं कच्छपरिङ्कितं
नामेति ॥ वृ० ३ उ० । आब० । प्रव० । आ० चू० ।

कच्छनी (वी) -कच्छपी-स्त्री० कच्छभः जातित्वात् डी-
प् । कच्छपस्त्रियां चक्षुरोगभेदे च वाच० । वाद्यविशेषे, प्रश्न०
सं० २ द्वा० ५ अ० । “अद्भुतस्यं कच्छभीणं” राय० । नारदवीणायाम्,
“हृत्थकच्छभीणं” प्रति० । पुस्तकभेदे च । न० पुं० । “कच्छ-
कच्छविश्रंते तणुओ मञ्जे पिहलो मुण्येध्वो” वृ० ३ उ० ।
द० । जीत० । नि० चू० । ध० । आब० । कच्छपीपुस्तकं उ-
भयोः पार्श्वयोरन्तःपर्यन्तभागे तनुकः सूत्रो मध्यभागे पृथुलो
कच्छपीपुस्तकं ज्ञेयम् । स्था० ४ ठा० २ उ० ।

कच्छरी-कत्सरी-स्त्री० मुच्छविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।

कच्छा-कक्षा-स्त्री० छोऽद्यादौ ८ । २ । १७ । इति संयुक्तस्य
छः । प्रा० । शरीरावयवविशेषे, भ० ३ श० ६ उ० । अन्तः-
पुरभागे, समूहे, स्था० ७ ठा० । इन्द्राणां कक्षाः ।

चमरस्स एं असुरिंदस्स असुरकुमारणो दुमस्स पायत्ता-
णियाहिवस्स सत्त कच्छाओ पम्पत्ताओ तं जहा पढमा
कच्छा जाव सत्तमा कच्छा । चमरस्स एं असुरिंदस्स असुर-
कुमारणो दुमस्स पायत्ताणियाहिवस्स पढमाए कच्छाए
चउसदिदेवसहस्सा पषुत्ता जावइया पढमा कच्छा त-
व्विगुणा तच्चा कच्छा एवं जावइया उट्ठा कच्छा तव्विगुणा
सत्तमा कच्छा एवं वलिस्स वि नवरं महहुमे सद्धिदेवसा-
हस्सिओ सेसं तं चेव । धरणस्स एवं चेव नवरमट्ठावीसं
देवसहस्सा सेसं तं चेव जहा धरणस्स एवं जाव महायो-
सस्स नवरं पायत्ताणियाहिवई अन्ने ते पुव्वजणिया ।
सक्कस्स एं देविंदस्स देवरणा हरिणेगमेस्सिस्स सत्त कच्छा-
ओ पम्पत्ताओ तं जहा पढमा कच्छा एवं जहा चमरस्स
तहा जाव अचुयस्स नाएत्तं पायत्ताणियाहिवईणं ते पु-
व्वजणिया । देवपरिमाणमिमं सक्कस्स चउरासीइदेवसह-
स्सा । ईसाणस्स असीइदेवसहस्साई देवा इमाए गाहाए अ-
णुगंतवा । चउरासीइ असीई, वावचरिसत्तरी य सट्ठी य ।
पन्ना चत्तालीसा, तीमा बीसा दससहस्सा ॥ १ ॥ जाव
अचुयस्स लहुपरकमस्स दसदेवसहस्सा जावइया उट्ठा
कच्छा तव्विगुणा सत्तमा कच्छा ।

(कच्छत्ति) । समूहो यथा धरणस्य तथा सर्वेषां जवनपती-
न्दाणां महाघोषान्तानां केवलं पदात्यनीकाधिपतयो ये ज्ञेयास्ते
च पूर्वमनन्तरसूत्रे जणितः (नाणत्तंति) शक्रादीनामानन्तराणते-
न्दान्तानामेकान्तरितानां ‘हरिणेगमेसी’ पादान्तानीकाधिपतिरी-
शादीनां मारणाच्युतन्दान्तानामेकान्तरितानां बहुपराक्रम इति ।
देवत्यादि । देवा प्रथमकच्छासंबन्धिनोऽनया गाथयाऽवगन्तव्याः
(चउरासीगाहा) चतुरशीत्यादीनि पदानि सौधर्मादिषु क्रमे-
ण योजनीयानि नवरं विंशतिपदमानन्तराणतयोर्योजनीयं तयोर्हि

प्राणताभिधानस्येन्द्रस्यैकत्वात् “दसेति” पदं त्वारणाच्युतयोर्गो-
जनीयमच्युतजिधानस्येन्द्रस्यैकत्वादिति । स्था० ७ ग्रा० ।
कच्चावई-कच्चावती-खी- कच्छकावतीविजये, “महाकच्छ-
पुरच्छिमेणं कच्चावई पञ्चच्छिमेणं” जं० ४ वक्त्र० ।

कच्चावईकूरु-कच्छावतीकूट-न० महाविदेहे ब्रह्मकूटस्य चतु-
र्थे कूटे, जं० ४ वक्त्र० ।

कच्छु (च्छू) कच्छु (च्छू) खी- कष- हिंसायां कषच्छुश्चे-
ति उणा० ऊच्छश्च पुषो-वा ह्रस्वः । “सूत्रमाः बाह्याः पिएरुका-
स्तापवत्यः पामेत्युक्ताः कएरुमत्यः सदाहाः । सैव स्फोटैस्ती-
वदाहुरेपेता, हेया पाणयोः कच्छुरुप्रा स्फिचोश्च” इत्युक्तलक्षण-
रोगज्जेदे, वाच० । जी० । व्य० । तीव्रकएरुतिकारके फलविशेषे,
प्रश्न० सं० २ द्वा० ५ अ० । नि० चू० ।

कच्छुखमराभिन्नय-कच्छुक[ख]सराभिन्नत-त्रि० कच्छूः पामा
तया कसरैश्च खसरैरभिन्नता व्याप्ताः ये ते तथा । पामारे-
गार्तेषु, जं० २ वक्त्र० । भ० ।

कच्छुडिय-कक्षापुटिक-त्रि० कक्षाप्रदेशे पुटा यस्य स कक्षापु-
टिकः । गृहीतो जयामोटके, वृ० २ उ० ।

कच्छुल [द्व]-कच्छूर-त्रि० कच्छूरस्त्यस्य कच्छा ह्रस्वश्च ।
वाच० । कएरुतिमति, प्रश्न० सं० २ द्वा० ५ अ० । वि० ।
कच्छूरोगयुते पुरुषे, पुं० खी० । पामरे च त्रि० मेदि० वाच० । गु-
ल्मविशेषे, प्रश्न० १ पद । जं० ।

कच्छुल्लणारय-कच्छुरनारद-पुं० स्वनामख्याते तापसे, ज्ञा०
५ अ० । प्रति० ॥

कज्ज-कार्य-त्रि० क० कर्मणि एयत् । ज्ञय्यर्या जः ८ । २ ।
२४ । इति संयुक्तस्य जः । प्रा० । ततो द्वित्वम् । असंयोगस्यै-
वेति नियमात्-कगञ्जतदप्यवां प्रायो लुगिति न लुक् प्रा० ।
कृत्ये, नि० । “किं कज्जं भणति जं तु कीरती तेणं” यत्कृत्वाऽति-
वर्त्यते । प्रयोजने, आ० चू० १ अ० । वि० । कारणे, व्य० २ उ० ।
कार्यं नाम प्रयोजनं ततोऽधिकृतप्रवृत्तेः प्रयोजकत्वात्कारणम् ।
एतच्चान्यत उक्तम् “कारणं ति वा कज्जं ति वा एगठं” व्य० २
उ० । निष्पाद्ये, यदर्थं चेष्टते तत्कार्यम् कर्म० । अशिवादिके,
“अशिवाइयं कज्जं भणति” नि० चू० १ उ० । कुलगणसङ्गविषये
कृत्ये, व्य० १ उ० । व्यापारे, प्रव० १ द्वा० । कर्मणि, सूत्र० २
श्रु० ५ अ० । इदं वन्दनप्रकारेण कार्यं द्विविधा । वन्दनकार्यं कर्म-
कार्यं च । तत्र वन्दनकार्यं द्विधा अभ्युत्थानं कृतिकर्म च का-
र्य्यकार्य्यं कुलकार्यादिभेदादनेकविधम् । कार्य्यमवश्यकर्तव्य-
रूपं यत् कार्य्यं तत्कार्य्यकार्य्यमिति व्युत्पत्तेः । वृ० ३ उ० ।

कज्जंतर-कार्य्यान्तर-न० अन्यत् कार्य्यम् । प्रागादिष्टकार्य्या-
दपरकार्य्यं, “कज्जंतरेण कज्जं तेणं कालंतरे च कज्जंति” प-
ञ्चा० १२ विव० ।

कज्जकज्ज-कार्य्यकार्य्य-त्रि० क० स० कुलकार्यादिभेदादनेक-
विधेऽवश्यकर्तव्यरूपे कार्य्ये, वृ० ३ उ० ।

कज्जकर-कार्य्यकर-पुं० आदिष्टकार्य्यनिर्वाहके राज्ञोऽष्टादश-
सु श्रेणिष्वन्यतमे, चं० प्र० १३ वक्त्र० । प्रयोजननिष्पादके, त्रि०
“न वा गेहे पवित्ते कूबखण्णं कज्जकरं । जइ पुणं दमणं ख-
ण्णं, वा पुव्वकयं होति” आ० म० प्र० ॥

कज्जकरण-कार्य्यकरण-न० प्रयोजनविधाने, प्रश्न० १ द्वा० ३ अ०
कज्जकारणभाव-कार्य्यकारणभाव-पुं० कार्य्यं च कारणं च

तयोर्भावः । हेतुहेतुमद्भावे, यथा घटदण्डयोरत्र घटस्य द-
ण्डं प्रति कार्य्यत्वं दण्डस्य घटं प्रति कारणत्वम् । अथात्र
सत्कार्य्यासत्कार्य्यवादसदसत्कार्य्यवादप्रदिदर्शयिषया मतसं-
ग्रहमाह । तत्र असतः सज्जायते इति बौद्धाः । प्रागुत्पत्तेरस-
त्कारणव्यापारादुत्पद्यते इति नैयायिकादयः । प्रागुत्पत्तेः सद-
पि कारणव्यापारादभिव्यज्यते इति साङ्ख्यवादयः । तत्र सतो
विवर्त इति वेदान्तिनः । परिणाम इति साङ्ख्याः । कथंचित् सत्
कथंचिदसदुत्पद्यते इति आर्हता इति वाच० ।

तत्रासत्कार्य्यवादमसंज्ञावयन् सत्कार्य्यवादी कापिब्र आह ।
नन्वेतत्कुतो ज्ञायते प्रागुत्पत्तेः सत्कार्य्यमिति हेतुकदम्बकसद्भा-
वात् । तत्सद्भावश्च “असदकरणादुपादान-ग्रहणात्सर्वसंज्ञवा-
भावात् । शक्तस्य शक्यकरणात्कारणज्ञावाच्च सत्कार्य्यं” मिति-
श्वरकृष्णेन प्रतिपादितः । अत्र चासदकरणादिति प्रथमो हेतुः
सत्कार्य्यसाधनायोपन्यस्तः एवं समर्थितः यदि हि कारणात्मनि
उत्पत्तेः प्राक् कार्यं न भविष्यत्तदा न तत्केनचिदकरिष्यत् ।
यथा गगनारविन्दप्रयोगः । यदसत्तत्र केनचित्क्रियते । यथा
नभोनलिनम् असच्च प्रागुत्पत्तेः परमतेन कार्य्यमिति व्यापकवि-
रुद्धोपलब्धिप्रसङ्गः । न चैवं भवति । तस्माद्यत्क्रियते तित्वा-
दिजिस्तेष्वदिकार्य्यं तत्तस्मात्प्रागपि सदिति सिद्धं शक्तिरूपेणो-
त्पत्तेः प्रागपि कारणे कार्य्यम् । व्यक्तिरूपतया च तत्सदा कापिद्वै-
रपि । नेष्यते उपादानग्रहणादिति द्वितीयहेतुसमर्थनम् । यद्यस-
द्भावे कारणे कार्य्यं तदा पुरुषाणां प्रतिनियतोपादानग्रहणत्र
स्यात् । शालिफलार्थिनस्तु शालिबीजमेषोपाददते न कोऽव-
बीजं तत्र यथा शालिबीजादिषु शात्यादीनामसत्त्वन्तथा यदि
कोऽवबीजादिष्वपि किमिति तुल्ये सर्वत्र शालिफलादीनाम-
सत्त्वे प्रतिनियतान्येव शालिबीजादीनि गृह्णन्ति न कोऽवबी-
जादिकं यावता कोऽवाद्योऽपि शालिफलार्थिजिस्तेष्वदीये-
रन्नसत्त्वाविशेषात् । अथ तत्फलशून्यत्वाच्चैस्ते नोपादीयन्ते यद्ये-
वं शालिबीजमपि शालिफलार्थिना तत्फलशून्यत्वाच्चोपादेयं
स्यात् । कोऽवबीजवन्न चैवं प्रवति तस्मात्तत्र तत्कार्य्यमस्तीति
गम्यते । सर्वसंज्ञवाभावादिति तृतीयो हेतुः । यदि ह्यस-
देव कार्य्यमुत्पद्यते तदा सर्वस्मात्तृणपश्वदेः सर्वं सुवर्णरजता-
दिकार्य्यमुत्पद्येत सर्वस्मिन्नुत्पत्तिमिति भावे तृणादिकारणज्ञावा-
त्मताविरहस्याविशिष्टत्वात्पूर्वं कारणमुखेन प्रसङ्ग उक्तः “संप्र-
ति तु कार्य्यघारेणेति विशेषः । न च सर्वं सतो भवति तस्मा-
दयं नियमस्तत्रैव तस्य सद्भावादिति गम्यते । स्यादेतत्कारणा-
नां प्रतिनियतेष्वेव कार्य्येषु शक्तयः प्रतिनियतास्तेन कार्य्यस्या-
सत्त्वेऽपि किंचिदेव कार्य्यं क्रियते न गगनाम्नोरुहं किंचिदेव
वोपादानमुपादीयते तदेव समर्थं न तु सर्वं किंचिदेव चकुत-
श्चिद्भवति न तु सर्वं सर्वस्मादित्यसदेतद्यतः शक्ता अपि हेत-
वः कार्य्यं कुर्व्वाणाः शक्यक्रियेभ्यः कुर्वन्ति नाशक्यं कुर्वन्तीति ये
नेतदप्रतिपिष्यते प्रवता किंत्वसदपि कार्य्यं कुर्वन्तीत्येतावदुच्यते
तच्च तेषां शक्यक्रियमेवासदेतदकारित्वाभ्युपगमादेवाशक्य-
क्रियं कुर्वन्ति तथा हि यदसत्तन्नीरूपं तच्छशविषाणादिवदना-
धेयातिशयं यच्चानधेयातिशयं तदाकाशवदविकारि तथाभूतं वा
समासादितविशेषरूपं कथं केनचिच्छक्येत कर्तुम् । अथ सद-
वस्थाप्रतिपत्तेर्विक्रियत एव तदेतदप्यसद्विकृतावात्महानिप्राप्तेः
ततो विकृताविष्यमाणायां यस्तस्यात्मा नौरूपाख्यो वार्य्यते तस्य
हानिः प्रसज्येत न ह्यसतः स्वज्ञावापरित्यागे वा नासद्रूपता परि-
त्यागापरित्यागे वा न सदसद्रूपतां प्रतिपन्नमिति सिद्धेदन्त्यदेव ।

हि सद्रूपमन्यद्वा सद्रूपं परस्परपरिहारेण तयोरवस्थितत्वात्तस्माद्य-
दसत्तदशक्यक्रियमेवातत्स्थानजतपदार्थकारित्वाज्युपगमे कार-
णानामशक्यकारित्वमेवाज्युपगतं स्यान्न चाशक्यं केनचिक्रियते।
यथा गगनाग्नोरुहः । सतः शक्तिप्रतिनियमादित्यनुत्तरमेतदेतेन
शक्तस्य शक्यकरणादिति चतुर्थोऽपि हेतुस्समर्थितः। कार्यस्यैव-
मयोगाच्च किं कुर्वत्कारणं जवेत्ततः कारणज्ञावोऽपि बीजादेर्ज्ञा-
वकल्पत इति पञ्चमहेतुसमर्थनमस्यार्थः । एवं यथोक्ताहेतुचतु-
ष्टयादसत्कार्यवादे सर्वथापि कार्यस्यायोगात्किं कुर्वद्बीजादिरवि-
द्यमानकार्यत्वाज्जगताञ्चवन्न चैवं जयति तस्माद्विपर्यय इति सिद्धं
प्रागुत्पत्तेः सत्कार्यमिति ॥

अथैतदसत्कार्यवादी दूषयति ।

यदेतदसदकरणादित्यादिदूषणमभ्यधाति तत्सत्कार्यवादेऽपि
तुल्यं तथा हि असत्कार्यवादिनाऽपि शक्यमिदमित्यमभिधानं
न सदकरणादुपादानग्रहणात्सर्वसंज्ञवाजावाच्चकस्य शक्यक-
रणात्कारणज्ञावाच्च सत्कार्यमिति । अत्र च न सत्कार्यमिति
व्यवहितेन संबन्धो विधातव्यः । कस्मात्सदकरणादुपादानग्रह-
णादित्यादेर्हेतुसमूहादुभययोर्यश्च दोषस्तमेकः प्रेयो न भवति ।
तथा हि यदि दुग्धादिषु दध्यादीनि काञ्ज्यादिना विभक्तेन रूपेण
दध्यवस्थावत्सन्ति तदा तेषां किमपरमुत्पाद्यं रूपमवशिष्यते य-
त्तैर्जन्यं स्यात् न हि विद्यमानमेव कारणाद्यतोत्पत्तिकं भवति
प्रकृतिचैतन्यरूपवत् । अत्र प्रयोगो यत्सर्वार्थानां कारणे सन्न त-
त्केनचिज्जन्यं यथा प्रकृतिश्चैतन्यं वा तदेवं वा मध्यावस्थया
कार्यं स तु सर्वात्मना परमनेन क्षीरादौ दध्यादीति व्यापकवि-
रुद्धोपपत्तिप्रसङ्गः । न च हेतोरनैकान्तिकताऽनुत्पाद्यातिश-
यस्यापि जननीयत्वे सर्वेषां जन्यत्वप्रसङ्गश्च विपर्यये बाधकम् ।
प्रमाणजनितस्यापि पुनर्जन्यत्वप्रसङ्गात् तदेवं कार्यत्वाज्जिमत-
नामकार्यत्वप्रसक्तिः । सत्कार्यवादाज्युपगमे कारणातिशयाना-
मपि मूलप्रकृतिषोऽनुत्पादादीनां पदार्थानां विवक्षितमहदाद्यङ्कुर-
दध्यादिजनकत्वं न प्राप्नोत्यविद्यमानसाध्यत्वात् मुक्तात्मवत् ।
प्रयोगो यद्विद्यमानसाध्यं न तत्कारणं यथा चैतन्यं विद्यमान-
साध्यश्चाभिमतः पदार्थ इति व्यापकानुपपत्तिः । प्रसङ्गसाधनं
चैतत् द्वयमप्यतो नोभयसिद्धोदाहरणेन प्रयोजनं भोगं प्रत्या-
त्मनोऽपि कर्त्तव्याज्युपगमे मुक्तात्मा उदाहर्तव्यः । न च प्रथ-
मप्रयोगे अभिव्यक्तादिरूपेणापि सविशेषेण हेतावुपादीयमाने
सिद्धता नह्यस्मान्निरभिव्यक्त्यादिरूपेणापि सत्यमिष्यते कार्य-
स्य किं तर्हि शक्तिरूपेण निर्दिशेपेण तु तस्मिन्ननैकान्तिकता यतो-
ऽनिव्यक्त्यादिद्वक्त्रणस्यातिशयस्योत्पद्यमानत्वाच्च सर्वस्य का-
र्यत्वप्रसङ्गो जयिष्यति । अत एव द्वितीयोऽपि हेतुरसिद्धो विद्य-
मानत्वात्साध्यस्याभिव्यक्त्युद्भेकादुद्भेकाद्यवस्थाविशेषस्येति व-
क्तव्यम् । यतोऽत्र विकल्पद्वयं किमसावतिशयोऽभिव्यक्त्याद्य-
वस्थातः प्रागासीदाहोर्भवेन्नति यद्यासीन्न तर्ह्यसिद्धतादिदूषणं
प्रयोगद्वयोपन्यस्तहेतुद्वयस्य । अथ नासीदेवमप्यतिशयः कथं
हेतुज्यः प्रादुर्भावमनुवीत असदकारणादिति भवद्भिरज्युप-
गतत्वात् । तत्स्थितं सत्करणान्न सत्कार्यं यथोक्तनीत्या सत्कार्य-
वादे साध्यस्याभावावुपादानग्रहणमनुपपन्नं स्यात्तत्साध्यस्याफ-
लवाञ्छयैव प्रेक्षावद्भिरुपादानपरिग्रहान्नियतादेव क्षीरादेर्दध्या-
दीनामुद्भव इत्येतदप्यनुपपन्नं स्यात्साध्यस्यासंभवादेव यतः
सर्वस्मात्संभवाभाव एव नियताज्जन्मेत्युच्यते तच्च सत्कार्यवा-
दपक्षे न घटमानकम् । तथा शक्तस्य शक्यकरणादित्येतदपि
सत्कार्यवादे न युक्तिसङ्गतं साध्याभावादेव यतो यदि किञ्चि-

त्केनचिद्भिनिर्वर्त्येत तदा निर्वर्तकस्य शक्तिव्यवस्थाप्येत निर्व-
र्त्यस्य च कारणं सिद्धिमध्यासीतेति नान्यथा कारणभावानां
साध्याभावादेव सत्कार्यवादेन युक्तिसंगतो न चैतद् दृष्टं च तस्मात्प्र-
सत्कार्यं कारणावस्थायामतिप्रसङ्गविपर्ययः पञ्चस्वपि प्रस-
ङ्गसाधनेषु योज्योऽपि च सर्वमेव हि साधनं स्वविषये प्रवर्त-
मानं द्वयं विदधाति स्वप्रमेयार्थविषये उत्पद्यमानौ संशयविप-
र्यासौ निवर्तयति । स्वसाध्यविषयं च निश्चयमुपजनयति । न
चैतत्सत्कार्यवादे युक्त्या संगच्छते । तथा हि संदेहविपर्या-
सौ जवद्भिः किं चैतन्यस्वभावौ अज्युपगम्येते आहोर्भिवद्बुद्धि-
मनःस्वरूपौ तत्र यदि प्रथमः पक्षः स न युक्तश्चैतन्यरूपतया
तयोर्भवेद्भिरनज्युपगमादज्युगमे वा मुक्त्यवस्थायामपि चैतन्या-
ज्युपगमात्तत्त्वज्ञावयोस्तयोरप्युत्पत्त्यनिवृत्तेरनिर्मुक्तप्रसङ्गः सा-
धनव्यापारात्तयोरनिवृत्तिश्च चैतन्यवन्नित्यत्वात् । द्वितीयपक्षो-
ऽपि न युक्तः बुद्धिमनसोर्नित्यत्वेन तयोरपि नित्यत्वान्नित्य-
योगान्न च निश्चयोत्पत्तिरपि साधनान्नसंज्ञवति । तस्या अ-
पि सर्वदावस्थितेरन्यथा सत्कार्यवादो विशीर्येत इति ।
साधनोपन्यासप्रयासो विफलः कापिद्वानां स्ववचनविरोधश्च
प्राप्नोति । तथा हि निश्चयोत्पादनार्थं साधनं वृथता निश्चयस्या-
सत उत्पत्तिरङ्गीकृता भवेत् सत्कार्यमिति च प्रतिज्ञा या सा
निषिद्धेति । स्ववचनविरोधः स्पष्ट एव साधनप्रयोगवैयर्थ्यता
प्रापदिति निश्चयोऽसन्नेव साधनादुत्पद्यत इत्यङ्गीक्रियते । त-
र्ह्यसदकरणादित्यादेर्हेतुपञ्चकस्यानैकान्तिकता स्वत एवाज्यु-
पगता भवति निश्चयवत्कार्यस्यासत एव उत्पत्त्यविरोधात् । त-
था हि यथा निश्चयस्यासतोऽपि करणं तदुत्पत्तिनिमित्तं च य-
था विशिष्टसाधनपरिग्रहो न च यथा तस्य सर्वस्मात्साधनाज्ञा-
सादेः संभवो यथा चासन्नप्यसौ शक्तौ हेतुर्निर्वर्त्यते यथा च
कारणज्ञावो हेतूनां समस्ति तथा कार्येऽपि भविष्यतीति कथं
नानैकान्तिकानिश्चयेनासदकरणादित्यादिहेतवः । न च यद्यपि
प्राक् साधनप्रयोगात्सन्नेव निश्चयस्तस्यापि न साधनवैयर्थ्यं
यतः प्रागनभिव्यक्तो निश्चयः पश्चात्साधनेज्यो व्यक्तिसादाय-
तीत्यजिव्यक्यर्थं साधनप्रयोगः सफल इति नानर्थक्यमेषामिति
वक्तव्यं व्यक्तेरसिद्धत्वात् । तथा हि किं स्वभावातिशयोत्पत्ति-
रभिव्यक्तिरभिधीयते आहोर्भिवत्तद्विपर्ययं ज्ञानम् उत तदुत्पल-
स्मावारकापगम इति पक्षाः तत्र न तावत्स्वज्ञावातिशयोत्पत्ति-
रभिव्यक्तिर्यतोऽसौ स्वज्ञावातिशयो निश्चयस्वज्ञावाद् व्यति-
रिक्तः स्यादव्यतिरिक्तो वा । यद्यव्यतिरिक्तस्तदा निश्चयस्वरूप-
वत्तस्य सर्वदैवावस्थितेनो व्यक्तियुक्तमती । अथ व्यतिरिक्तस्त-
थापि तस्यासाविति संबन्धानुत्पत्तिस्तथा हाधाराधेयवृत्तणो ज-
न्यजनकस्वभावोऽसौ भवेत् । न भवेत्प्रथमः परस्परमनुपकार्योप-
कारयोस्तदसंज्ञादुपकाराज्युपगममेवोपकारकस्यापि नपृथ-
ग्ज्ञावे संबन्धासिद्धिः । अपरोपकारकल्पनायां चानवस्थाप्रश-
क्तिः । अथ पृथग्ज्ञावे च साधनोपन्यासवैयर्थ्यनिश्चयादेवोप-
कारपृथग्ज्ञावस्यातिशयस्योत्पत्तेः । न चातिशयस्य कश्चिदा-
धारो युक्तो मूर्तत्वेनाधःप्रसर्पणाज्ञावाद्भोगातिप्रतिबन्धकत्वे-
नाधारस्य व्यवस्थानात् । जन्यजनकभाववृत्तणोऽपि न संबन्धो
युक्तः सर्वदैव संबन्धाख्यस्य कारणस्य सन्निहितत्वान्नित्यमति-
शयोत्पत्तिप्रसङ्गः । न च साधनप्रयोगोपपत्तस्य निश्चयस्यातिश-
योत्पादकत्वं युक्तमनुपकारिण्यपेक्षायोगात् उपकाराज्युपगमे
वा दोषः पूर्ववद्वाच्यः । अपि चातिशयोऽपि पृथग्ज्ञावः क्रियमाणः
किमस्तु क्रियते आहोर्भिवत्सन्निति कल्पनाच्यम् । असत्त्वं पूर्व-

षट् साधनानामनैकान्तिकता वाच्या सत्त्वं च वैयर्थ्यसाधनं तत्राप्यभिव्यक्त्युपगमे केनातिव्यक्तिरित्याद्यनवस्थाप्रसङ्गो दुर्निवार इति । व्यतिरेकपक्षोऽपि संगत्यसंज्ञवादसंज्ञावी अतो न स्वभावातिशयोक्त्यतिरभिव्यक्तिर्नापि तद्विषया ज्ञानोत्पत्ति-स्वरूपा अभिव्यक्तिर्युक्तिसंगता तद्विषयज्ञानस्य भवदभिप्रायेण नित्यत्वात् । न वा हि तद्विषयस्यापि संवित्तिः सत्कार्यवादि-मतेन नित्यैव किमुत्पाद्यं तस्याः स्याद् अपि चैकैव भवन्मतेन सं-विदासर्गप्रवृत्त्यादेका बुक्तिरिति कृत्यता । सैव च निश्चयस्तत्र कोऽपरस्तदुपपन्नोऽतिव्यक्तिसवरूपो यः साधनैः संपाद्येत । न च तद्विद्वत्स्वभावात्तद्विषया संवित्तिः किं तु मनःस्वभावेति वक्तव्यम् । बुक्तिरूपलब्धिरप्यवसायो मनःसंवित्तिरित्यादी-नामनर्थान्तरत्वेन प्रदर्शयिष्यमाणत्वात् । तद्विषयोपलम्भ-रणकृयलक्षणोऽप्यतिव्यक्तिर्न घटां प्राप्नोति द्वितीयस्योपलम्भ-स्यासंभवेनोपलम्भावरणस्याप्यज्ञावात् । न ह्यसत आवरणं युक्तिसंगतं तस्य वस्तुसद्विषयत्वात् । न वा सतस्तदावरणस्य कुतश्चिद्वक्तव्यो युक्तः सत्त्वेऽपि तदावरणस्य नित्यत्वाच्च कृयः सं-भयतीति । भावलक्षणेऽपि कृयस्तस्यायुक्तोऽपरित्यक्तपूर्वरूपस्य तिरोभावानुपपत्तेः तद्विषयोपलम्भस्यासत्त्वेऽपि नित्यत्वाच्चावर-णसंज्ञा इति कुतस्तत्कृयातिव्यक्तिः । न चाद्यावरणकृयः के-नचिद्विधातुं शक्यस्तस्य निःस्वभावत्वात्ततोऽभिव्यक्तेरघटमा-नत्वात्सत्कार्यवादपक्षे साधनोपन्यासवैयर्थ्यम् । एवं बन्धमो-क्षाज्ञावप्रसङ्गश्च तत्पक्षे । तथा हि प्रधानपुरुषयोः कैवल्योपलम्भ-लक्षणतत्त्वज्ञानप्रादुर्भावे सत्यपवर्गं कापिहैरज्युपगम्यते तत्र तत्त्वज्ञानं सर्वदाऽवस्थितमेवेति सर्वदेहिनोऽपवृत्ताः स्युः अत एव न बन्धोऽपि तत्पक्षे संगतो मिथ्याज्ञानवशाद्विषय इत्य-ते तस्य च सर्वदा व्यवस्थितत्वात्सर्वेषां देहिनां बह्वत्वमिति कुतो मोक्षः । लोकव्यवहारोच्चेदश्च सत्कार्यवादाज्युपगमे । तथा हि हिताहितप्राप्तिपरिहाराय लोकः प्रवर्तते न च तत्पक्षे किंचिदप्राप्यं हेयं वा समस्तीति निर्वाणपारमेव सकलं जगत्स्या-दिति कथं न सकलव्यवहारोच्चेदप्रसङ्गः । निषिद्धे च सत्का-र्यवादेऽसत्कार्यं कारण इति सिद्धमेव सदसतोः परस्परपरि-हारस्थितत्वेन प्रकारान्तरासंज्ञावत्तथापि परांपन्यस्तपक्वदूष-णस्य दूषणाज्ञासताप्रतिपादनप्रकारो वेशतः प्रदर्श्यते । तत्र यत्तावदुक्तं परेणासत्कर्तुं नैव शक्यते निःस्वभावत्वादिति तदसिद्धं वस्तुस्वभावस्यैव विधीयमानत्वाभ्युपगमात्तस्य च नैरूप्यसिद्धेः । अथ प्रागुत्पत्तेर्निःस्वभावमेव तत्र तस्यैव निः-स्वभावत्वायोगात् । न च तत्तत्स्वभाव एव निःस्वभावो युक्तो वस्तुस्वभावप्रतिषेधलक्षणत्वाच्च निःस्वभावत्वस्य । न च क्रियमाणं वस्तुपक्षे प्रागस्ति येन तदेव निःस्वभावं सिद्ध्ये-त् । न च वस्तुविरहलक्षणमेव धर्मिणं नीरूपं पक्षीकृत्य नैरु-प्यादिति हेतुः पक्षीक्रियत इति वक्तव्यं सिद्धसाध्यताप्रसङ्गात् यतो न वस्तुविरहः केनचिद्विधायकेन तथाऽभ्युपगतः । अनै-कान्तिकश्चायं हेतुर्विपक्षे वाधकप्रमाणप्रदर्शनात्कारणशक्तिप्र-तिनियमादि किंचिदेवासत्क्रियते यस्योत्पादको हेतुर्विद्यते । यस्य तु शशभृङ्गादेर्नास्त्युत्पादकस्तत्र क्रियत इति अनैकान्त एव यतो न सर्वं सर्वस्य कारणमिष्टम् । न च यद्यदसत्तत्-क्रियत एवेति व्याप्तिरभ्युपगम्यते किं तर्हि यद्विधीयत उत्प-त्तेः प्राक् तदसदेवेत्यभ्युपगमः । अथ तुल्येऽपि असत्कारित्वे हेतूनां किमिति सर्वः सर्वस्यासतो हेतुर्न भवतीत्यभिधीयते असदेतत् भवत्पक्षेऽप्यस्य चोद्यस्य समानत्वात् । तथा हि तु-

ल्ये सत्कारित्वे किमिति सर्वस्य सतो हेतुर्न भवतीत्यसत्कार्य-वादिनोऽप्येतदभिधातुं शक्यमेव न च तन्मते किंचिदस्ति ये-न तत्र क्रियते न च कारणशक्तिनियमात्सदपि नभोऽम्बुरुहाणि-न क्रियत इत्युत्तरमभिधानीयमितरत्र तदुक्तं “ त्रैगुण्यस्या-विशेषेऽपि, न सर्वं सर्वकारकम् । यद्वत्तद्वदसत्त्वेऽपि, न सर्वं सर्वकारकम् ” । अभ्युपगमवादेन च यद्वत्तद्वदिति साम्यमुक्तं न पुनस्तदस्ति । तथा हि सत्यपि कार्यकारणयोर्भेदे कस्यचि-त्किंचित्कारणं भवति स्वहेतुपरम्परायातत्वात्तथाभूतस्वभाव-प्रतिनियमस्याभेदे च तयोरेकस्यैकतैकस्मिन्नेव काले हेतुत्वम-हेतुत्वं वाऽन्योन्यविरुद्धं कथं संभवेत् विरुद्धधर्माध्यासनिबन्ध-नत्वाद्वस्तुभेदस्य । तदुक्तं “ भेदे हि कारणं किंचि-द्वस्तुधर्म-तया भवेत् । अभेदे तु विरुध्येत, तस्यैकस्य क्रियाक्रिये ” ॥ १ ॥ अथासत्कार्यवादिनः कारणानां प्रतिनियताः शक्तयो न घटन्ते कार्यात्मकानामवधीनामनिष्पत्तेः न ह्यवधिमतः सद्भावः संभ-वति प्रयोगश्चात्र ये सद्भूतकार्यावधिज्ञान्या न ते नियतशक्तयो यथा शशभृङ्गादयः सद्भूतकार्यावधिज्ञान्याश्च शालिबीजादयो भावा इति व्यापकानुपलब्धिः । सत्कार्यवादे तु कार्यावधिसद्भा-वायुक्तः कारणप्रतिनियमः । उक्तं च । “ अवधीनामनिष्पत्ते-र्नि-यतास्ते न शक्तयः । सत्त्वे च नियमस्तासां, युक्तः सावधिको न त्विति ” । असदेतत् हेतोरनैकान्तिकत्वात् । तथा ह्यवधीना-मनिष्पत्तौ क्षीरस्य दध्युत्पादने शक्तिरिति व्यपदेशः केवलं मा जूयत्पुनरनध्यारोपितं सर्वोपाधिनिरेपेक्षं वस्तुस्वरूपं यदन-न्तरं पूर्वमदृष्टमपि वस्तुन्तरं प्रादुर्भवति तस्य प्रतिषेध एव । न च शब्दविकल्पानां यत्र व्यावृत्तिस्तत्र वस्तुस्वभावोऽपि निवर्त-ते यतो व्यापकस्वभावः कारणं वा व्यावर्तमानं स्वव्याप्यं स्व-कार्यं वाऽऽदाय निवर्तते इति युक्तं तयोस्ताज्यां प्रतिबन्धात् न च पयसो दधिशक्तिरित्यादिव्यपदेशो विकल्पो वा ज्ञावा-नां व्यापकस्वभावः कारणं वा येनासौ निवर्तमानः स्वभावः स्वभावं निवर्तयेत् तद्व्यतिरेकेणापि ज्ञावसद्भावात् यतो व्यपदे-शा विकल्पाश्च निरंशैकस्वभावे वस्तुनि यथाज्यासमनेकप्रकाराः प्रवर्तमाना उपलज्या एकस्यैव शब्दादेर्ज्ञावस्यानित्यादिरूपेण भिन्नस्य समयस्थायिजिर्वादिजिर्व्यपदेशाद्विकल्पनात्वात्तत्तादा-त्म्ये वस्तुनश्चिन्तव्यप्रसक्तिर्व्यपदेशविकल्पवत् शब्दविकल्पानां वस्तुरूपवदेकत्वप्रसङ्गः । न ह्येकं चित्रशक्तमतिप्रसङ्गात्ततः श-क्तिप्रतिनियमात्किंचिदेवासद्विधीयते न सर्वमित्यनैकान्तिकोऽपि नैरूप्यादिति हेतुः उपादानग्रहणादित्यादिहेतुचतुष्टयस्यात एवा-नैकान्तिकत्वम् । तथा हि यदि कार्यसत्त्वकृतमेव नियतोपादा-नग्रहणं क्वचित्सिद्धं ज्ञेयं तथैव स्याद्यावता कारणशक्तिप्रति-नियमकृतमपि प्रतिनियतोपादानग्रहणं घटते एव सर्वस्मात्स-र्वस्य संज्ञयोऽपि कारणशक्तिप्रतिनियमादेव च न भवति सर्व-स्य सर्वार्थक्रियाकारिज्ञावत्वस्यासिद्धेः । यदपि कार्यातिशयमि-त्याद्युक्तं तदप्यभिप्रायापरिज्ञानादेव यतो नास्माभिरज्ञाव उत्प-द्यत इति निगद्यते विकारापत्तौ तस्य स्वज्ञावज्ञानिप्रसक्तिरापे-त किं तु वस्तुवैव समुत्पद्यत इति प्राक् प्रतिपादितम् । तच्च वस्तु प्रागुत्पादादसमुपलब्धिब्रह्मणं प्राप्तस्यानुपलब्धेर्नि-ष्पन्नस्यातिप्रसङ्गतः कार्यत्वानुपपत्तेर्हेत्युच्यते । यस्य च कारणस्य सन्निधानमात्रेण च तत्तथाज्ञातमुदेति तेन तत्क्रि-यत इति व्यपदिश्यते न व्यापारसमावेशात्किंचित्त्वेनचि-क्रियते सर्वधर्माणामव्यापारत्वात् । नाप्यसत्किंचिदस्ति य-न्नाम क्रियते । असत्त्वस्य वस्तुस्वभावप्रतिबन्धलक्षणत्वात् ।

अपि च यद्यत्कार्यातिशयं तत्तदसन्नक्रियत इत्यभिधीयते तदपि सर्वस्य भावनिष्पत्तेरकार्यातिशयमेवेति कथं क्रियते । ततः शक्तस्य शक्यकरणादित्ययमत्यन्तैकान्तिकः । सत्कार्यवादे च कारणभावस्याघटमानत्वात्कारणभावादित्ययमप्यन्तैकान्तिकः । अथवा कार्यसंज्ञस्य सतः प्राक् प्रतिपादितत्वादसत्कार्यवाद एव चोपादानग्रहणादिनियमस्य युज्यमानत्वादुपादानग्रहणादित्यादिहेतुचतुष्टयस्य साध्यविपर्ययसाधनविरुद्धताऽवसेया । यद्यसदेवोत्पद्यत इति भवतां मतं तत् कथं सदसतोत्पादः सूत्रे प्रतिषिद्धः उक्तं च । तत्रानुत्पन्नाश्च महामतेः सर्वधर्माः सदसतोरनुत्पन्नत्वादिति वस्तुनां पूर्वापरकोटिशून्यकृष्णमात्रावस्थायी स्वभाव एव उत्पाद उच्यते न तत्त्वान्तरं प्रतिक्षणं तन्मात्रजिज्ञासायां न पुनर्वैभाषिकपरिकल्पिता जातिः संस्कृतलक्षणा प्रतिपत्त्यमानत्वात्तस्याः । नापि वैशेषिकादिपरिकल्पितसामान्यसमवायः स्वकारणसमवायो वा निषेत्स्यमानत्वात्तयोः परमतेन नित्यस्य च जन्मानुपपत्तेः । “सत्तास्वकारणश्लेष-कारणकारणं किञ्च । सा सत्ता स च संबन्धो, नित्यः कार्यमयेह किं” मिति ॥ १ ॥ स एवमात्मक उत्पादो नासतस्तादात्म्येन संबध्यते सदसतोर्विरोधात् न ह्यसत्सद्भवति । नापि सत्ता पूर्वभाविना संबध्यते तस्य पूर्वमसत्त्वात्कल्पनावुद्ध्या तु केवलं सत्ता वस्तु संबध्यते न ह्यसत्ताम किञ्चिदस्ति यदुत्पत्तिमाविशेत् । असदुत्पद्यत इति तु कल्पनाविरचितव्यवहारमात्रं कल्पनावीजं तु प्रतिनियतपदार्थानन्तरोपबन्धस्य रूपस्योपलब्धिलक्षणं प्राप्तस्योत्पत्त्यवस्थातः प्रागनुपबन्धितदेवमुत्पत्तेः प्राक्तनस्य न सत्त्वं धर्मो नाप्यसत्त्वं तस्यैवाभावात् । अपि च पयःप्रभृतिषु कारणेषु दध्यादिकं कार्यमस्तीति यदि कल्पते तदा वक्तव्यं किं व्यक्तिरूपेण तत्तत्र सत् अथ शक्तिरूपेण तत्र यदि व्यक्तिरूपेणेति पक्षः स न युक्तः क्षीराद्यवस्थायामपि दध्यादीनां स्वरूपेणोपबन्धिप्रसङ्गात् नापि शक्तिरूपेण यतस्तद्रूपं दध्यादेः कार्यानुपलब्धिब्रह्मण्यरूपात् किमन्यदाहोऽश्वत्तदेव । यदि तदेव तदा पूर्वमेवोपबन्धिप्रसङ्गो दध्यादेः । अथान्यदिति पक्षस्तदा कारणात्मनि कार्यमस्तीति अज्युपगमस्त्यक्तो ज्ञेयः । कार्योद्भिन्नतनोः शक्तिनिधानस्य पदार्थान्तरस्य सद्भावाज्युपगमात्तथा हि दुग्धे याऽऽविर्भूतविशिष्टरसवीर्यविपाकादिगुणसम्पत्तिमेतदेव दध्यादिकं कार्यमुच्यते क्षीरावस्थायां च तदुपलब्धिब्रह्मण्यप्राममनुपबन्ध्यमानमसद्भावहारविषयत्वमवतरति यच्चान्यच्छक्तिरूपं तत्कार्यमेव न भवति न चान्यस्य भावेऽन्यत्सद्भावयतिप्रसङ्गात् । न चोपकारकल्पनया तद्व्यपदेशसद्भावेऽपि वस्तुव्यवस्था सद्यस्तु (पुस्तकान्तरे शब्दस्तु वस्तु इति) प्रतिबन्धाभावात्तद्भावेऽपि वस्तुसद्भावासिद्धेः सम्म० । अने० ।

सदसत्कार्यवादी सैकान्तिकस्त्वाह । यद्येकान्तेन कारणे कार्यमस्ति तदा कारणस्वरूपवत् कार्यस्वरूपानुत्पत्तिप्रसक्तिर्न हि सदेवोत्पद्यते उत्पत्तेरविरामप्रसङ्गात् । न च कारणव्यापारसफल्यं तद्व्यापारनिर्वत्यस्य विद्यमानत्वात् तथा हि कारणव्यापारः किं कार्योत्पादने आहोऽश्वत्त कार्योभिव्यक्तानुत्त तदावरणविनाश इति पक्षाः । तत्र न तावत्कार्योत्पादने तस्य सत्त्वे कारकव्यापारवैफल्यवादसत्त्वे स्वाज्युपगमविरोधादभिव्यक्तावपि पक्षद्वयेऽप्येतदेव दूषणम् । आवरणविनाशोऽपि न कारकव्यापारः सतो विनाशाभावादसतो भावस्योत्पादवत् तत्र सत्कार्यवादे कारकव्यापारसफल्यम् । न चान्यकारपिहितघटाद्यनुपबन्धेऽन्यकारोपलभभवत् कार्यावारकोपबन्धो येन प्रतिनियतं किञ्चित्ता-

वारकं व्यवस्थाप्येत न च कारणमेव कार्यावारकं तस्य तदुपकारकत्वे प्रसिद्धेः न ह्याहोकादिरूपज्ञानोपकारकं तदावरकत्वेन यत्कुं शक्यम् । किं च आवारकस्य मूर्तत्वे कारणमूर्तत्वे च न कारणरूपस्य तदज्यन्तरप्रवेशो मूर्तस्य मूर्तेन प्रतिघातादप्रतिघाते च यथा कार्यं कारणज्यन्तरप्रविष्टत्वात्तनावृत्तिमिति नोपबन्ध्यते तथा कारणस्याप्यनुपलब्धिप्रसङ्गः अप्रतिघातेन तदनुप्रविष्टत्वाविशेषात् । अथान्यकारवत् तद्दर्शनप्रतिबन्धकत्वेन तदावारकं नत्वेवमदर्शनेऽपि तस्य स्पर्शोपबन्धप्रसङ्गस्तस्याप्यज्ञावे तस्यासत्त्वमिति तदावारकं तत्स्वरूपविनाशकत्वं प्रसक्तम् । न च पटादेरिव घटादिकं प्रति कारणस्य कार्यावारकत्वमिति न स्पर्शोपबन्धिः पटध्वंस इव मृत्पिण्डध्वंसं तदावृत्तकार्योपलब्धिप्रसङ्गात् एकान्वयिद्वयोपलब्धेश्च जवेदेकप्रदीपव्यापारान् तत्सन्निधानव्यवस्थितानेकधादिवत् । किं च कारणं कार्यस्य सत्त्वे स काश्च इव कथमसौ तेनाव्रियते नापि मृत्पिण्डकार्यतया पटादिवत् घटो व्यपदिश्येत असत्त्वे च नावृत्तिरविद्यमानत्वादेवैकान्तसतः करणविरोधादसत्करणादिच्यो न सत्कार्यसिद्धिः । प्रतिक्रियश्च प्रागेव सत्कार्यवाद इति न पुनरुच्यते । अनर्थान्तरभूतपरिणामवादेऽपि प्रतिक्रिय एव न ह्यर्थान्तरपरिणाममात्रे परिणाम्येव कारणलक्षणेऽर्थः पूर्वापरयोरेकत्वविरोधाच्च च परिणामाभावे परिणामिनोऽपि भावो युक्तः परिणामनिबन्धनत्वात् परिणामित्वस्याजिज्ञस्य हि पूर्वापरवस्थाहानोपादानात्मतया पकस्य वृत्तिलक्षणपरिणामो न युक्तियुक्तस्तन्नैकान्ताभेदे कारणमेवा नर्थान्तरकार्यमित्ययमप्येकान्तो मिथ्यावाद एव कार्योत्पत्तिकाले कारणस्याविचलितरूपस्य कार्यादिव्यतिरिक्तस्य सत्त्वे पूर्वाक्तदोषप्रसङ्गात् तद्व्यतिरिक्तस्य तस्य सद्भावे कारणस्य प्राक्तनस्वरूपेणैवाप्यस्थितत्वात् अकारणकार्योत्पत्तिर्भवेत् कारणस्य प्राक्तनकारणस्वरूपापरित्यागात् । परित्यागे वा कार्यकारणस्वरूपस्वीकारेण तस्यैवावस्थितत्वादेनेकान्तसिद्धः । व्यतिरेके च कारणात्कार्यस्य पृथगुपलम्भप्रसङ्गो न च तदाश्रितत्वेन तस्योत्पत्तेर्न तत्प्रसङ्ग इति वक्तव्यमवयविनः समवायस्य च निषेत्स्यमानत्वात्प्रिषिद्धत्वाच्च कारणाव्यतिरिक्तं तत्रासदेव कार्यमित्ययमपि पक्षो मिथ्यात्वमेव । तथा हि एकान्ततो निवृत्ते कारणे कार्यमुत्पद्यत इत्यत्र कारणनिवृत्तिः । सदुपासद्भावेति वक्तव्यं सदुपपत्तेऽपि न तावत्कारणस्य नित्यत्वप्रसक्तिः निवृत्तिकालेऽपि कारणसद्भावात् । न चाविचलितस्वरूपमृत्पिण्डसद्भावे घटोत्पत्तिर्दृष्टा कार्यानुत्पत्तिप्रसक्तेः नापि कार्यरूपा तन्निवृत्तिः कारणनिवृत्तौ कार्यस्यैवानुत्पत्तेरेवं च कार्यानुत्पादकत्वेन कारणस्याप्यसत्त्वमेव । न चोत्पत्तिरेव कारणनिवृत्तिरिति कारणनिवृत्तेर्न कार्योत्पत्तिरिति नायं दोषः कार्यगतेत्पादस्य कारणगतविनाशरूपत्वायोगाद्भिन्नाधिकारणत्वात् कारणनिवृत्तेश्च कार्यरूपत्वे कारणं कार्यरूपेण परिणतमिति घटस्य मृत्स्वरूपवत्कपालेष्वप्युपलब्धिप्रसङ्गः । नाप्युभयरूपा तन्निवृत्तिर्मृत्पिण्डविनाशकाले विवक्षितमृत्पिण्डघटव्यतिरिक्ताशेषजगदुत्पत्तिप्रसक्तिः । अथासद्भावे तन्निवृत्तिस्तथापि यदि कारणाभावात् कार्योत्पादप्रसक्तेर्निर्हेतुकः कार्योत्पाद इति देशकालाकारनियमः कार्यस्य न स्यात् अभावाच्च कार्योत्पत्तौ विश्वमदरिद्रं भवेत् । नापि कार्याभावरूपा तन्निवृत्तिः कार्यानुत्पत्तिप्रसङ्गात् । नाप्युभयाभावस्वभावा द्वयोरप्यनुपलब्धिप्रसक्तेः । नाप्यनुभयाभावरूपा विवक्षितकारणकार्यव्यतिरिक्तैण सर्वस्यानुपलब्धिप्रसक्तेः कारण-

स्योपलब्धिप्रसक्तेश्च कारणभावाभावरूपा न तन्निवृत्तिः कारणस्यानुगतव्यावृत्तताप्रसक्तेरत एव च सदसद्वृत्तिं स्वपररूपापेक्षयाऽनेकान्तवादिभिर्विस्वभ्युपगम्यते पररूपेणास्य सत्त्वे वस्तुनो निःस्वभावताप्रसक्तेः स्वरूपवत् । पररूपेणापि सत्त्वे पररूपताप्रसक्तेः एकरूपापेक्षयैव सदसत्त्वविरोधादन्यथा वस्त्वेव न भवेत् । नापि कार्यभावाभावरूपा कार्यस्योत्पत्त्यनुत्पत्त्युभयरूपताप्रसक्तेः तथा च—सिद्धसाध्यता केवलोजयपक्षोक्तदोषप्रसक्तिश्च नापि कार्यकारणोभयभावरूपा प्रत्येकपक्षोक्तदोषप्रसक्तेः परस्परव्यपदेश्यकार्यकारणभावाजावरूपकारणनिवृत्त्यभ्युपगमेऽनेकान्तवादप्रसक्तिश्च । नाप्यनुभयजावाभावरूपा अनुभयरूपस्य वस्तुनोऽभावाच्च तन्निवृत्तेः सत्त्वमेकान्तजावाभावयोर्विरोधात् । अनुभयजावरूपत्वे तु तस्याः कारणस्याप्रच्युतत्वात् । तथैव चोपलब्धिप्रसङ्गः अपि च कारणनिवृत्तिस्तत्स्वरूपाङ्गिन्नाभिन्ना वा पञ्चभिन्ना निवृत्तिकावेऽपि कारणस्योपलब्धिप्रसङ्गस्तन्निवृत्तेः कारणात्मकत्वात् । स्वकालेऽपि वा कारणस्योपलब्धिर्न स्यात् तस्य तन्निवृत्तिरूपत्वाङ्गिन्ना चेतकारणस्य निवृत्तिरिति संबन्धाभावादभिधानानुपपत्तिः संकेतवशादभिधानप्रवृत्तावप्याधेयनिवृत्तिकावेऽधिकरणस्य सत्त्वमसत्त्वं वेति वक्तव्यम् । सत्त्वे कारणविनाशानुपपत्तिः आधेयनिवृत्त्या कारणस्वरूपस्याधारस्याविरोधे विरोधे वा कारणतन्निवृत्त्योर्योगपटासंभवादसत्त्वेऽप्यधिकरणविरोधोऽसतोऽधिकरणत्वायोगात् तस्य वस्तुधर्मत्वादथ कारणनिवृत्तेर्नाधिकरणमपि तु तद्धेतुस्तन्निवृत्तेरुत्तरकार्यवत् तत्कार्यत्वप्रसङ्गात् । तदनभ्युपगमे कारणस्य तद्धेतुत्वप्रतिज्ञाहानिरकार्यस्य तद्धेतुत्वविरोधे वन्त्याया अपि सुतं प्रति हेतुत्वप्रसक्तेः । न च कारणहेतुकैव कारणानिवृत्तिः कारणानन्तरभावित्वविरोधात् न च कारणहेतुका तन्निवृत्तिः कारणसमानकालं तदुत्पत्तिप्रसङ्गतः प्रथमकृणे एव कारणस्यानुपलब्धिर्भवत् तन्निवृत्त्याऽविरुद्धत्वात् । न च कारणनिवृत्तिः स्वहेतुका स्वात्मनि क्रियाविरोधात् । न च निहेतुकैव कारणानन्तरमेव तस्याजावविरोधात् अहेतोर्देशादित्यभावात् । अथ कारणं निवृत्तेर्हेतुः कारणं वा किं तु स्वयमेव न भवति । नन्वत्र किं स्वसत्तासमय एव स्वयं न जवत्याहोऽविदुत्तरकावमिति विकल्पद्वयी गतिः । यदि प्राक्तनविकल्पस्तदा कारणानुत्पत्तिप्रसङ्गः । प्रथमकृण एव निवृत्त्याक्रान्तत्वादुत्पत्त्यजावेन निवृत्तिरप्यनुत्पन्नस्य विनाशासंज्ञात् नापि द्वितीयस्तदा निवृत्तिर्भवनेनोत्पन्नानुत्पन्नतया कारणस्वरूपा भवनयोरविरोधात् स्वयमेव जावो न भवेदिति वचो घटते नान्यथा । न च जन्मान्तरं जावाभावस्य जावात्मकत्वात्तदव्यतिरिक्त एवाजावो नन्वेवमपि जन्मानन्तरं स एव न भवतीत्यनेनाभावस्य भावरूपतेवोक्त्युत्तरकावमपि कारणानिवृत्तेस्तथैवोपलब्ध्यादिप्रसङ्गो भावस्याभावात्मकत्वान्नायं दोष इति चेन्नात्रापि पर्युदासाभावात्मकत्वं जावस्य प्रसज्यरूपाजावात्मकत्वं वा । प्रथमपक्षे स्वरूपपरिहारेण तदात्मकता प्रतिपद्यते अपरिहारेण वा प्रथमपक्षे स्वजननप्रतिषेधपर्यवसानत्वान्न पर्युदासाजावात्मको जावो भवेन्न वाऽसौ तथा तद्गाहकप्रमाणाभावात् । तथा जूतजावप्राहकप्रमाणाभ्युपगमे च प्रसज्यपर्युदासात्मको जावो भवेदित्यनेकान्तप्रसिद्धिर्द्वितीयपक्षेऽपि न पर्युदासोऽनिर्विकृस्तस्वरूपत्वात् पूर्वजावस्वरूपवत् । प्रसज्यरूपाजावात्मकत्वेऽपि जावस्य प्रतिषिध्यमानस्याश्रयो वक्तव्यो न जयेत् मृत्पिण्डलकृणमाश्रयस्तस्य

प्रतिषिध्यमानस्य चाश्रयत्वानुपपत्तेर्नापि घटलक्षणं कार्यमाश्रयः कारणनिवृत्तेर्हि प्रागघटस्यासत्त्वेनायमिति प्रत्ययाविषयत्वादयं प्रत्ययविषयत्वे चार्यं ब्राह्मणो न तदन्योऽयमिति वचः प्रसज्यपर्युदासो व्यवहारो दृष्टो नान्यथेति प्रतिषेधप्रधानविध्युपसर्जनविधिप्रधानप्रतिषेधोपसर्जनयोः शब्दयोः प्रवृत्तिनिमित्तधर्मद्वयाधारजुतं द्रव्यं विषयत्वेनाप्युपगन्तव्यमन्यथा तदयोगात् । तथा चानेकान्तवादापत्तिरित्यलसिद्धेति तथाजुतस्य वस्तुनः प्रमाणबलायातस्य निषेद्धमशक्यत्वात् । एकान्तेन घटस्योत्पत्तेः प्रागस्तित्वे क्रियायाः प्रवृत्त्यभावः फलसद्भावात्तत्सद्भावेऽपि वृत्तावनवस्थाप्रसक्तेः कारणेऽप्येतद्विशेषतस्तद्वत्प्रसङ्गद्वयोरप्यजावप्रसङ्गो न चैतदस्ति तथा प्रतीतेस्तन्न मृत्पिण्डे घटस्य सत्त्वं नाप्येकान्ततोऽसत्त्वं मृत्पिण्डस्येव कथंचिद्धटरूपतया परिणतौ सर्वात्मना पिण्डनिवृत्तिपूर्वोक्तदोषो न निवृत्ते घटसदसत्त्वयोराधारभूतमेकं द्रव्यं मूलकृणमेकाकारतया मृत्पिण्डघटयोः प्रतीयमानमभ्युपगन्तव्यम् । न च कारणप्रवृत्तिः कारणगता मूहपता तन्निवृत्तिकाले च कार्यगता सा परैव नोजयत्राभूदपताया एकत्वं भेदप्रतिपत्तावपि मृत्पिण्डघटरूपतया कथंचिदेकत्वस्यावाधितप्रत्ययगोचरत्वात् । उपलभ्यत एव हि कुम्भकारव्यापारस्वपेक्षं मूहव्यं पिण्डाकारपरित्यागेन शिविकद्याकारतया परिणममानम् । न हि तत्रेदं कार्यमाधेयजुतं भिन्नमुपजातं पङ्के पङ्कजवदिति प्रतिपत्तेः, नापि तत्करणनिवृत्त्येतया दण्डोत्पादितघटं नापि तत्कर्तृतया कुविन्दव्यापारसमासादितात्मज्ञानः पटवत्, नापि तदुपादानतया आप्रवृत्तोत्पादिताप्रफलवत् । तस्मात्पूर्वपर्यायविनाश उत्तरपर्यायोत्पादात्मकस्तद्देशकालत्वादुत्पादात्मवत् । अभावरूपत्वाद्वा प्रदेशस्वरूपघटाद्यजाववत् प्रागभावाजावरूपत्वाद्वा घटस्वात्मवत्ता एवमनभ्युपगमे पूर्वपर्यायस्य ध्वंसादुत्तरस्य चानुत्पत्तेः शून्यताप्रसक्तिरुत्तरपर्यायोत्पादाभ्युपगमे वा तदुत्पादः पूर्वपर्यायप्रध्वंसात्मकः प्रागभावाभावरूपत्वात् प्रध्वंसाभाषवन्न च प्राक्तनपर्यायविनाशात्मकत्वे उत्तरपर्यायभवनस्य तद्विनाशपूर्वपर्यायस्योन्मज्जनप्रसक्तिरभावाभावमात्रत्वानभ्युपगमाच्च । पुनस्तस्य प्रतिनियतपरिणतिरूपत्वात् भावाभावोभयरूपतया प्रतिनियतस्य वस्तुनः प्रादुर्भावं मुद्रादिव्यापागानन्तरमुपलभ्यमानस्य कपालोदरभावस्य नाहेतुकता । न चोभयस्यैकव्यापारादुत्पत्तिविरोधस्तथा प्रतीयमाने विरोधासिद्धेः । ततस्तद्विपरीत एव विरोधसिद्धेरुभयैकान्ते प्रमाणानवतारात् तथात्मकैकत्वेन प्रतीयमानप्रतिहेतोर्जनकत्वविरोधे घटक्षणसत्तायाः स्वपरविनाशोत्पादकत्वं विरुध्यते । एवं चाकारणघटक्षणान्तरोत्पत्तिर्भवेत् । न च विनाशस्य प्रसज्यपर्युदासपक्षद्वयेऽपि व्यतिरिक्तादिविकल्पतो हेत्वयोगाभिहेतुकता युक्ता सत्ताहेतुत्वेऽपि तथा विकल्पनस्य समानत्वेन प्राक् प्रदर्शितत्वात् । यदपि विनाशस्य निहेतुकत्वात्स्वभावादनुबन्धितेति निरन्वयक्षणक्षयिता भावस्येति नान्वयस्तदप्यसङ्गतं विनाशहेतोर्मुक्तादेर्घटविनाशस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वाच्च ह्यध्यक्षसिद्धे वस्तुन्यनुमानं विपरीतधर्मोपस्थापकत्वेन प्रामाण्यमात्मनाशात्करोति । यदपि विनाशं प्रति तद्धेतोरसामर्थ्यात् क्रियाप्रतिषेधाच्च स्वरसवृत्तिविनाश इति नान्वयस्तदप्यसंगतं विनाशहेतोर्भावाभावीकरणसामर्थ्यात् । यथा हि भावहेतुर्भावीकरोति अन्यथा स्वयमेव नाशेऽपि भावानां द्वितीयक्षणे स्वयमेव भावी भवतीति भवेत् । यथा हि निष्पन्नभावस्य नाभावो

नाम कश्चित्संबन्धी यद्यन्योऽभावो भवेत् निष्पन्नस्य भावस्य तदा तेन तस्य संबन्धासिद्धेः पूर्ववद्दर्शनप्रसङ्ग इति स्वयमेव भावो न भवतीत्यभिधीयते । तथा न निष्पन्नस्य भावस्य भावो नामान्यः कश्चित् तेन तस्य संबन्धासिद्धेर्न भावस्य सत्ता भवेदिति स्वयमेव हेतुनिरपेक्षो भावो भवतीत्येतदपि वक्तव्यम् । यदि पुनस्तत्र न किञ्चिद्भवतीति क्रियाप्रतिषेधमात्रमिति न हेतुव्यापारः कथं तर्हि तदवस्थस्य भावस्य दर्शनादिक्रिया न भवेदिति वक्तव्यम् । स एव न भवतीति चेत्तर्हि तस्योद्भवने करोति विनाशहेतुरित्यभ्युपगन्तव्यमिति न देतुनाम किञ्चित्करतयाऽनपेक्षणीयत्वमनुपपन्नमत एवापेक्षणीयत्वोपपत्तिर्भावस्यान्यथा सदानवस्थानन्नक्षणविरोधासिद्धेः प्रतिनियतव्यवहारोच्चेदप्रसक्तिः । अपि च यदि नाम स एव न जवति तथापि प्रध्वंसाभावः प्रागभावाभावात्मक उत्तरकार्यवदभ्युपगन्तव्यस्तस्यापि तदनन्तरमुपलभ्यात् । एतावान् विशेषो विनाशप्रतिपादनाजिप्राये सति तत्प्राधान्येतरपसर्जनविचक्षायां विनष्टो भाव इति प्रयुज्यते । प्रतिपत्तिरपि तथैव विनाशोपसर्जनेतरप्राधान्यविचक्षायामुत्पन्नानि कपालानीति प्रतिपत्तिरपि तथैव । परमार्थतस्तु जयात्मकमन्यथा पूर्वोक्तदोषानतिवृत्तेः । न च कारणस्य निरन्वयविनाशो कार्यदलस्यात्यन्तासती उत्पत्तिर्घटते विनष्टस्य सकलशक्तिविरहिणः कारणस्य कार्यक्रियायोगादविनष्टस्वसत्ताकाले कार्यनिवर्त्तने हेतुफलयोः सह भाव इति तद्व्यपदेशः सन्त्येतरगोविषाणयोरिव न जवेत् । स्वकाले पश्चात्कार्यस्य जवे तदाकारणस्य स्वसत्तामत्यजतः कृण्वत्यपरिक्तयोऽनिष्टोऽनुपज्यते किं च कारणसत्तासमये कार्यस्याभवतः स्वयमेव पश्चाद्भवतस्तदकार्यत्वप्रसक्तिश्च । तथा हि यस्मिन्नसति यन्न जवति असति च भवति तत्तस्य न कार्यमितरश्च न कारणं यथा कुत्वाद्यस्य पटादिः । कृण्वत्यपक्षे च प्रथमकृणे कारणान्निमतभावसद्भावेन भवति कार्यमसति तस्मिन् द्वितीयकृणे जवति चेति न तत्तत्कार्यमितरश्च तत्कारणमिति हेतुफलजावाभावस्य तन्मात्रनिवन्धनत्वात् । अत एव कृण्वत्कार्यक्रिया व्यावर्त्तमाना स्वव्याप्यसत्त्वन्नकृणमादाय निवर्तत इति यत्र सत्त्वं तत्राकृणिकत्वसिद्धिमासादयति । न च कार्यकालेऽजवतोऽपि कारणस्य प्राक्तनानन्तरकृणे भावित्वात्कारणत्वं कार्यकाले स्वयमेवाजवतोऽकारणान्तरवत् कारणत्वयोगात् । कार्यस्य च कारणकाले आत्मनैवाजवतः । कार्यान्तरवत् तत्कार्यत्वानुपपत्तेः कृण्विकस्य च प्रमाणाविषयत्वात् तत्र कार्यकारणभावकल्पनायुक्तिसङ्गता न चानुपपन्नश्चेऽपि तत्र कारणजावाव्यवस्थाऽतिप्रसङ्गात् च कृण्वत्यमीकृमाणोऽपि सदृशपरापरोत्पत्त्यादिवशोपन्नकृत्यतीति वक्तव्यं यतो नाप्यक्तात् कृण्वत्यन्नकृणस्तत्र कार्यकारणजावं व्यवस्थापयितुं शक्नोति नाप्यनुमानात् कृण्विकत्वं व्यवस्थापयितुं समर्थस्तस्य स्वांशमात्रावन्नमितया वस्तुविषयत्वायोगात् । न च मिथ्याविकल्पनाभ्यवसितं कृण्विकत्वं वस्तुनो व्यवस्थापितं जवति यदप्यकृणिके क्रमयौगपद्याज्यामर्थक्रियाविरोधादित्याद्युक्तं तदपि सहकारिसन्निधानवशादकृण्विकस्य क्रमेणार्थक्रियां निर्वर्तयतोऽयुक्तमेव । यदप्युक्तं तत्करणस्वजावश्चेदकृण्विकः प्रागेव तत्करणप्रसङ्गः पश्चादिति स्वजावाविशेषादिति तदप्युक्तं यतो न वै किञ्चिदेकं जनकं सामग्रीतः फलोत्पत्तेः । अकृण्विकश्च सामग्रीसन्निधानापेक्षया कार्यनिर्वर्तनस्वजावः केवलस्तु तदकरणस्वजावः न च तदा भावि कार्याकरणादवस्तुत्वप्रसक्तेरत एकत्र कारणान्तरापेक्षानपेक्षाभ्यां जनकत्वाजनकत्वेऽविरुद्धे यतो न

कृण्विकवाद्यभ्युपगतकृण्वस्यासंबन्धान्तरसन्निधानासन्निधानकृतः स्वभावजेन्द्रः । अन्यथाऽनेकसामग्रीसन्निधातिन एककृण्वस्यैकदा विन्नकृण्वानेककार्योत्पादनेऽनेकत्वाप्रसक्तिर्भवेत् । दृश्यते च प्रदीपकृण्वस्य समानजातीयकृण्वान्तरकज्जं चक्षुर्विज्ञानादनेककार्यनिर्वर्त्तकत्वमेकस्य नानासामग्र्युपनिपातिन इति । क्रमेणाकृण्विकस्य तदविरुद्धं यथा चैककृण्वस्य स्वपरकार्यापेक्षैकदा जनकत्वाजनकत्वे अविरुद्धे तथाऽकृण्विकस्यापि सहकारिकारणसन्निधानासन्निधानाज्यां क्रमेण कार्यजनकत्वेन विरोत्स्यते । विज्ञप्तिपरमाणुपक्षेऽपि यथैको ज्ञानपरमाणुः संबन्धन्तरजनितस्वभावभेदेऽप्यभिन्नः अन्यथा दिक्पद्व्युत्पात्तं साध्यवत्त्वकल्पनयाऽवस्तुत्वप्रसक्तेः सेनावनादिवत् । स्वसंविदिनिर्विकल्पिकायामप्रतिज्ञासतः सर्वप्रतिभासविशेषवत् एवमकृण्विकोऽपि क्रमभावेनेकतत्सहकारिसंबन्धन्तरसम्यपेक्षकार्यजननस्वजावभेदेऽप्यभिन्नोऽभ्युपगन्तव्यो जनकत्वभेदेऽप्यभिन्नस्वजाव इति नाकृण्विकेऽर्थक्रियाविरोधो न च कृण्वत्येध्यकृण्वत्प्रवृत्तिव्यतिरेकेणाकृण्विके अर्थक्रियाविरोधः सिध्यतीतरेतराश्रयप्रसक्तेः । तथा ह्यकृण्विकत्वेऽर्थक्रियाविरोधात् प्रतिकृण्विशारारुप्यकृण्वत्प्रवृत्तिसिद्धिस्तस्याश्चाकृण्विके अर्थक्रियाविरोधसिद्धिरिति । न चाकृण्विकवादमनेऽप्ययं समानो दोषः कात्यान्तरस्थायिनि भावेऽध्यक्षप्रवृत्तिनिश्चयादेव कृण्विकत्वेऽर्थक्रियाविरोधस्य सिद्धेर्न च कृण्विकेऽध्यक्षप्रवृत्तिरपजातैव केवलं धात्तिकारणसद्भावात् निश्चितेति वक्तव्यं विहितोत्तरत्वात् । न चैककृण्विकस्यार्थक्रियाकरणलक्षणं सत्त्वमन्यस्य सत्तासंबन्धादेः सत्त्वस्य परेणानभ्युपगमादसत एकान्तकृण्विकाकृण्विकवदेकान्ताकृण्विकेष्वप्यर्थक्रियान्नकृण्वं सत्त्वं पूर्वोपदिशितन्यायेन व्यावृत्तं संबन्धन्नकृण्वस्य च सत्त्वस्यातिव्याप्तिवासंभवादिदोषदुष्टत्वादसत्त्वमित्येकान्ताकृण्विका अप्यसन्तो जावा इत्युत्पादव्ययधौग्यन्नकृण्वमेव जावानामभ्युपगन्तव्यमिति नैकान्ततः कारणेषु कार्यमसदिति न तदिति पक्षो मिथ्यात्वमिति स्थितम् । अपरस्तु कार्यकारणभावस्य कल्पना शिद्धिविरचितत्वात् । तदुभयव्यतिरिक्तमद्वैतमात्रं तत्त्वमित्यभ्युपगन्तव्यस्तन्मतमपि मिथ्याकार्यकारणोन्नयगून्यत्वात् खरविषाणवदद्वैतमात्रस्य व्योमोत्पन्नतुल्यत्वात् सम्म० ।

किञ्च ॥

जे संतवाए दोसा, सकोलूया वयंति संखाणं ।

संखाए असव्वाए, तेसि संवे पि ते सच्चा ॥

यानेकान्तसद्भादपक्षे अव्यास्तिकाभ्युपगमपदार्थाभ्युपगमे शाक्योलूका दोषान्वदन्ति सांख्यानां क्रियागुणव्यपदेशोपपन्नध्यादिप्रसङ्गादिवन्नकृणास्ते सर्वेऽपि तेषां सत्या इत्येवं संबन्धः कार्यः । ते च दोषा एवं सत्याः स्युः । यद्यन्यनिरपेक्षतयाऽभ्युपगतपदार्थप्रतिपादकं तद्व्याख्यं मिथ्या स्यात् नान्यथा प्रागपि कार्यावस्थात एकान्तेन तत्सत्त्वनिवन्धनत्वात्तेषामन्यथा कथंचित्सत्त्वे अनेकान्तवादापक्षेर्दोषाप्राव एव स्यात् । सांख्या अप्यसत्कार्यदोषानसदकरणादीन् यान् वदन्ति ते सर्वे तेषां सत्या एव एकान्ता सति कारणाभावात् अन्यथा शशशृङ्गादेरपि कारणव्यापारादुत्पत्तिः स्यात् । अथ शशशृङ्गस्य कारणाभावः अत्यन्ताभावरूपत्वात् तस्य इति चेत् तदेव कुतः कारणाभावादिति चेत् सोऽयमितरेतराश्रयदोषो घटादीनामपि च मृत्पिण्डावस्थायामसत्त्वेऽपि कुतः कारणसद्भावः प्रागसत्त्वादेव तत्र कारणसद्भावः सति कारणव्यापारासम्भवादिति चेत् । असदेतत् घटस्य मृत्पिण्डाव-

स्थायां सत्वे प्रागनवस्थायोगादसत्त्वेऽपि शशशृङ्गस्येव तदनुपपत्तेः। अथास्योत्पत्तिदर्शनात्प्रागभावो न शशशृङ्गस्येति नेतरेतराश्रयदोषप्रसक्तः । तथा हि यावदस्य प्रागभावत्वं न तावदुत्पत्तिसिद्धिः यावच्च नोत्पत्तिसिद्धिर्न तावत्प्रागभाववित्वसिद्धिरिति व्यक्तमितरेतराश्रयत्वमाश्रय कारणस्य कार्यशून्यताप्रागभावः प्रागेव सिद्धः असदेतत् अकारणस्यापि कार्यशून्यतोपलम्भात् तत्संबन्धात् घटस्य तत्कार्यताप्रसक्तेः । तथा हि यस्य प्रागभावित्वं तस्य कार्यता तच्च कार्यशून्यं पदार्थान्तरं कारकाभिमतादन्यत् । अपि च तत् प्रागभावस्वभावं प्राप्तं तत्संबन्धेन च घटादेः शशशृङ्गादिव्यवच्छेदेन कार्यता अभ्युपगतेति सूत्रपिण्डकार्यताऽपि घटस्यैवं भवेत् । न च तदन्वयव्यतिरेकस्तस्यैव तत्र प्रतिभासनात् । न च कारणस्वरूपमेव प्रागभावो निर्विशेषणस्य स्वरूपमात्रस्य कार्यऽपि सद्भावात् । तस्यापि प्रागभावरूपताप्रसक्तेः तथा प्रतीत्यभावात् न तद्रूपतेति तज्ज प्रतीतिमात्रादनपेक्षात् वस्तुस्वरूपाद्वस्तुव्यवस्थायोगात् । ततो मृत्पिण्डादिरूपतया वस्तु गृह्यते । अथ्यत्तादिना न पुनस्तद्व्यतिरेककारणादिरूपतायास्तस्यास्तत्राप्रतिभासनात् । प्रतिभासनेऽपि विशिष्टकार्यपेक्षया कारणत्वस्य प्रतिपत्तौ कार्यप्रतिभासमन्तरेण तस्याप्रतीतेरसंततदानां कार्यस्याप्रतिभासनात् प्रत्यक्षस्यासद्भाहकत्वेन भ्रान्तता प्रसक्तेः । तदा तत्कार्यस्य सत्वप्रशक्तिः स्यादिति । कथमसति कारणव्यापारः प्रतीयेत तन्नासतः कार्यत्वं युक्तम् । नाप्यसत्कारणं कार्यं तदानीमसति कारणे तस्य तस्य तत्कृतत्वाद्योगात्क्षणमात्रावस्थायिनः कारणस्वभावमात्रव्यवस्थितेरन्यत्र व्यापारायोगात् । अथ तदनन्तरं कार्यस्य भावात् प्रागभावित्वमात्रमेव कारणस्य व्यापारः असदेतत् समस्तभावलक्षणानन्तरं विवक्षितकार्यस्य सद्भावात् सर्वेषां तत् सर्वकालभावित्वस्य भावात् तत्कारणताप्रसक्तेः । अथ सर्वभावक्षणाभावेऽपि तदभावे इति न तस्य तत्कार्यता न क्षणिकेषु भावेषु विवक्षिताभाव एव सर्वत्र विवादाध्यासितकार्यसद्भावात्तदपेक्षयाऽपि तस्य कार्यता भवेत् । न च क्षणिकस्य कार्यस्य तदभावेऽपि पुनर्भवनसंभवस्तस्य तदेव भावादप्यदा कदाचिदप्यभावाच्च च विशिष्टभावक्षणधर्मानुविधानात्तस्य तत्कार्यताव्यवस्था सर्वथा च तद्धर्मानुविधाने तस्य कारणरूपतापक्षेस्तत्प्राक्कालभावितया तत्कार्यताव्यतिक्रमात् । कथंचित्तद्धर्मानुविधाने अनेकान्तवादापत्तेरसत्कारणं कार्यमित्यभ्युपगमव्याघातात् । अथ सन्तानापेक्षः कार्यकारणभाव इत्ययमदोषो न सन्तानस्य पूर्वापरक्षणव्यतिरेकेणाभावत् । भावे वा तस्यैव कार्यकारणरूपस्यार्थक्रियासामर्थ्यात् सत्त्वं स्याच्च क्षणानामर्थक्रियासामर्थ्यविकलतया ज्ञेयत् ! अथ तत्संबन्धिनः सन्तानस्य कार्यकारणत्वे तेषामपि कार्यकारणभावो न भिन्नयोः कार्यकारणजावादपरस्य संबन्धस्थाभावात्सन्तानस्य च सर्वजगत्क्षणानन्तरजावित्वेन सर्वसन्तानताप्रसक्तिः स्यात् । किं च तस्यापि नित्यत्वे कृष्णकार्यत्वे च सत्कार्यवादप्रसक्तिः कृष्णिकत्वे चान्यथाप्रसिद्धेस्तस्य तत्कार्यताऽप्रसिद्धेर्व्यतिरेकश्च कार्यतानिबन्धनं कृष्णिकपक्षे न संजयतीति प्रतिपादितमेव न चात्राप्यपरसन्तानप्रकल्पनया कार्यकारणजावप्रकल्पनं युक्तमनवस्थाप्रसक्तेः । तथा हि सन्तानस्यापि कार्यताऽभ्युपगमे कृष्णिकत्वान्न कार्यरूपताऽतः सन्तान-

नान्तरमत्रापि कार्यतानिबन्धनमभ्युपगम्यतव्यं तत्रापि च कृष्णिकत्वे कार्यताप्रसिद्धेस्तन्निबन्धनमपरं सन्तानान्तरमभ्युपगमनीयमित्यनवस्था परिस्फुटैव । किंच कृष्णिकभावाभ्युपगमवादिनो यदि जिन्नकार्योदयाद्वेतोः सत्त्वमभिमतं तदा तत्कार्यस्याप्यपरकार्योदयात् सत्वसिद्धिरित्यनवस्थाप्रशङ्केन कश्चित् सत्वव्यवस्था स्यादिति कुतस्तद्व्यवच्छेदेनासत्कार्यमिति व्यपदेशः । अथ ज्ञानलक्षणकार्यसद्भावाद्वेतोः सत्वव्यवस्थितिः । ननु ज्ञानस्यापि कथं ज्ञेयसत्ताव्यवस्थापकत्वं ज्ञेयकार्यत्वादिति चेत् ननु किं तेनैव ज्ञानेन ज्ञेयकार्यता स्वात्मनः प्रतीयेत उत ज्ञानान्तरेण । न तावत्तेनैव तस्य प्रागसत्त्वाभ्युपगमादप्रवृत्तेः प्रवृत्तौ वा तत्कार्यतावगतिः । अथ ज्ञानकालत्वेऽपि ज्ञानस्य ज्ञेयकार्यता नचेवमविशेषाज्ज्ञेयस्यापि ज्ञानकार्यतावगतिः स्यादिति तद्व्यवस्थापकं प्रसज्येत । न च समानकालबोस्तम्भकुम्भयोः कार्यकारणतोपलब्धेति प्रकृतेऽपि सा न स्यादथ केवलस्यापि कुम्भस्य दृष्टेरकार्यता ज्ञानस्यापि केवलस्य दृष्टेरकार्यताप्रशक्तिस्तस्य ततोऽन्यत्वव्यजिचार इति चेत् । ननु कुम्भोऽपि कुतोऽन्यः स न ज्ञेयत् प्रत्यभिज्ञानान्नान्य इति चेत् एतज्ज्ञानेऽपि समानं नित्यतावत्कुम्भस्यैवं भवेदिति कुतोऽसत्कार्यवादः । न च प्रत्यभिज्ञानं ज्ञतः प्रमाणं पूर्वापररूपाधिकरणस्यैकतयाऽप्रतीतेः । न हि पूर्वापरप्रत्ययान्यामपरपूर्वरूपताग्रहः । नाप्येकप्रत्ययेन पूर्वापररूपद्वयस्य क्रमेण ग्रह एकस्याक्रमस्य क्रमवद्ग्रहप्रादिकतयाऽप्रवृत्तेः । न च स्मरणस्य द्वयोर्वृत्तिः संजयति न वास्य प्रमाणता न च पूर्वापरस्य क्रमेण ग्रह एकस्याक्रमस्य क्रमवद्ग्रहप्रादिकतया प्रवृत्तेः न च स्मरणस्य द्वयोः प्रत्यययोः परस्परपरिहारेण वृत्तौ तत् उत्पद्यमानं स्मरणमेकत्वस्य वेदकं युक्तमग्रहीतग्राहितया अस्मरणरूपताप्रशक्तेः । न चात्माऽप्येकत्वमवैति प्रत्यक्षादप्रमाणबोधोक्त्यावेदकत्वात्तस्य चैकत्वेऽप्रवृत्तेन च प्रमाणनिरपेक्ष एवात्मैकत्वप्राहकः स्वापमवमूर्च्छाद्यवस्थामपि तस्य तद्भाहकत्वोपपत्तेः । न चैतस्याप्येकत्वं कुतश्चित्प्रमाणात् प्रसिद्धं तद्भाहकत्वेन तस्याप्रतीतेः । न च बौद्धस्यात्मा अन्यथा वस्तु नित्यमस्ति कृष्णिकाः सर्वसंस्कारा इति घचनात् तत्र तेनैवात्मनः प्रमेयकार्यतावगतिः नाप्यनेन तस्यापि स्वप्रमेयकार्यावगतौ प्रागवृत्तितयाऽसामर्थ्यात् । तत्र ज्ञानलक्षणमपि कार्यं हेतोः सत्तां व्यवस्थापयितुं समर्थं कृष्णिकैकान्तवादे अथ्यक्षस्य यथोक्तन्यायेन पौर्वापर्ये अप्रवृत्तेरत एव नानुमानस्यापि पौर्वापर्ये प्रवृत्तितस्य तत्पूर्वकत्वात् । प्रत्यक्षाप्रतिपक्षेऽपि परलोकादाविचार्यविकल्पनामात्रत्वेन सर्वज्ञानस्याभ्युपगमात् तन्नासत्कार्यवादः प्रमाणसङ्गतः । सत्कार्यवादस्तु प्रागेव निरस्तत्वादयुक्त एव । तथाहि नित्यस्य कार्यकारित्वं तत्र स्यात्तथायुक्तं नित्यस्य व्यतिरेकाप्रसिद्धितः कार्यकारणसामर्थ्याप्रसक्तेः । न हि नित्यसर्वदेशकालव्यापिनः कश्चित्कार्यव्यापारविरहिणः सामर्थ्यप्रवगन्तुं शक्यम् । अथ सर्वदेशकालव्यापिनस्तस्य तत्र सामर्थ्यं ज्ञापयति तदसद्यतः सर्वदेशकालव्याप्तिः तस्य तथा प्रतीतेर्यद्यवसीयते सर्वकाला व्याप्तिरपि तस्य तत् एवाभ्युपगमनीया स्यात् । अभ्युपगम्यते एवेति चेन्नन्वेवं कतिपयदेशकालव्याप्तिरप्यप्रतिपक्षेरेवानुपपत्तेः निरंशैकक्षणरूपता प्रावानां समयायात् । न च तदेवं कार्यजनकता प्राक् प्रतिक्रिस्तावन्न चैकान्तनित्यव्यापकत्वपक्षे प्रमाणप्रवृत्तिरित्यसङ्गत्य प्रतिपादितम् । न चासति कार्ये निर्विषयत्वात् कारणव्यापारसंज्ञावात् सत्येव तत्र तेषां व्यापारोऽतो न दृष्ट्वा श्रुत्वा ज्ञात्वा वा हेतूनां कार्ये व्यापारस्तेषां जन्मत्वेन तदसंभवात् । न चाह—

बन्धित्वे प्रयवयविनस्तथा भाषाभावात् । अथावयविनाऽपि विभिन्नानेकरूपसंबन्धित्वमच्युपगम्यते तथापि चित्रैकरूपप्रतिज्ञासानुपपत्तिरनेकरूपसंबन्धित्वस्यैव तत्र सद्भावात्सूत्रव्याघातश्चैवं स्यात् । अविभूतिं द्रव्ये समानेन्द्रियग्राह्याणां विशेषगुणानामसंभवादिति सूत्रेणाभिधानात् । अव्यापके पटादिद्रव्ये एकेन्द्रियग्राह्याणां शुक्लादीनां विशेषगुणानामसंभवोऽनेन सूत्रेण प्रतिपादितः स च व्याहन्येत । किं च शुक्लादीनामेकत्र पटादावनेकस्वरूपाणां सद्भावाच्युपगमे व्याप्यवृत्तित्वमव्याप्यवृत्तित्वं वा । अव्याप्यवृत्तित्वे शेषाणामाश्रयव्यापित्वमिति विरुध्यते । आश्रयव्यापित्वेऽप्येकावयवसहितेऽप्यवयवविन्युपपत्त्यमाने अपरावयवानुपपन्नधावप्यनेकरूपप्रतिपत्तिः स्यात् सर्वरूपाणामाश्रयव्यापित्वात् । अथ शुक्लाद्यनेकाकारं चित्रमेकं तद्रूपं यथा शुक्लादिको रूपविशेषः कथं तद्नेकाकारमेकरूपविरुद्धं भवेत् । चित्रैकरूपाभ्युपगमस्य चित्रतरत्वात् । अथ चित्रैकरूपस्य तस्य प्रत्यक्षेण प्रतीतेर्न विरोधस्तर्हि सदसद्रूपैकरूपतया कार्यकारणरूपस्य वस्तुनः प्रतिपत्तौ विरोधः कथं भवेच्च च चित्रपटादावपास्तशुक्लादिविशेषं रूपमात्रं तदुपलभमान्यथानुपपत्त्यास्तीत्यच्युपगमन्तव्यं चित्ररूपः पट इति प्रतिभासावप्रसक्तेः । अथ परस्परविरुद्धानां शुक्लादिरूपाणां चित्रैकरूपानारम्भकत्वमेव कारणगुणानामित्यच्युपगमः शुक्लाचक्षुक्लमित्यादिप्रतीतेः कथं तर्हि कारणगतकशुक्लादिरूपाविशेषेभ्यः कर्तारूपमात्रस्यापास्ततद्विशेषस्योत्पत्तिर्नवेत् तेज्यस्तस्यासम्मानत्वात् । अथ तद्वतरूपमात्रेज्यस्तद्रूपमात्रस्योत्पत्तेर्न दोषोऽसदेतत् शुक्लादिरूपविशेषव्यतिरेकेण रूपत्वादिसामान्यमपहाय रूपमात्रस्यास्याभावात् सामान्यस्य च नित्यत्वेनाजन्यत्वान्न च रूपमात्रनिबन्धनश्चित्ररूपः पट इति प्रतिज्ञासो युक्तः शुक्लादिप्रत्ययस्यापि तन्निबन्धनत्वेन शुक्लादिरूपविशेषस्याप्यज्ञावप्रसक्तेः । न चावयवगतचित्ररूपात् पटादिचित्रप्रतिज्ञासोऽवयवेष्वपि तद्रूपासंज्ञवात् न चान्यरूपस्यान्यत्र विशिष्टप्रतिपत्तिजनकत्वं पृथिवीमतचित्ररूपमात्रमेव तत्र स्यात् कितौ रूपमेकप्रकारमिति विरुध्यते अनेकप्रकारं हि शुक्लत्वादिभेदजिन्मुच्यते रूपमात्रं च शुक्लादिविशेषपरहितं तस्य शुक्लादिविशेषेष्वनन्तभावात् कथं न विरोधः । यदपि शुक्लाद्यनेकप्रकाररूपाभ्युपगमे कितौ तत्र विशेषपरिहारिभिधानं किञ्चाविभूतिं द्रव्ये समानेन्द्रियग्राह्याणां विशेषगुणानामेकाकाराणामसंभवो न त्वेनेकाकाराणां तेषामुपलभनात् एकाकाराणामेकत्र बहूनां सद्भावे एकेनैव शुक्लादिप्रतिपत्तेर्नितत्वादपरतद्भेदकल्पनावयवर्थप्रसङ्गान्न तदभ्युपगमः । न चैवमेनेकाकाराणामिति तदप्यसंगतं व्याप्याव्याप्यवृत्तित्वविकल्पद्वयेऽपि दोषप्रतिपादनात् । अथ व्याप्यवृत्तित्वेन विरोधदोषः शेषाणामाश्रयव्यापित्वमेवेत्यवधारणानभ्युपगमात् नन्वेवं सूक्ष्मविवरप्रतिष्ठादोकोद्योतितान्यतरपटाविभागवृत्तिरूपदेशस्य प्रतिपत्तौ यदि तदारज्य पटावयविनः प्रतिपत्तिस्तदाश्रयाशेषशुक्लादिरूपप्रतिपत्तिर्नापि भवेत् । आश्रयप्रतिपत्तिमन्तरेण तदाधारत्वस्य प्रतिपत्तुमसक्तेः । न चान्यतरान्यतमरूपाधारत्वव्यतिरिक्तं तस्य तदन्यरूपाधारत्वमेकमेकमेकस्वभावयोगिनः पटस्यानेकत्वप्रसक्तेः स्वभावजेद्वक्त्रणवाङ्मस्तुजेदस्यान्यथा तदयोगान् । तदनेकत्वेऽपि तस्यैकत्वे कथं ननेकाकारमेकं स्यात् । अथ तत्प्रतिपत्तौ भवेद् विप्रतिपत्तिस्तर्हि निराधारस्य रूपस्य प्रतिपत्तौ गुणरूपता विशीर्येत द्रव्याश्रयादिब्रह्मणयोगित्वात्तस्य न च तद्रूपताप्रतिपत्तौ तल्लक्षणयोगिता तस्यावगन्तं शक्या

प्रमेयव्यवस्थायाः प्रमाणाधीनत्वात् अणुपरिमाणयोगित्वे चाद्व-
तरपटादिरूपस्य परमाणोरिवाद्द्रव्यरूपताप्रसक्तिस्तस्यैव तद्यो-
गित्वात् अत एवैकावयवसहितस्य पटस्यैवोपलब्धत्वात् एकरूपो-
पलब्धत्वेऽप्याश्रयाव्यापितया शेषरूपाणामनुपलब्धत्वाच्च प्रतिभासा-
प्राव इति यदुक्तं तदपि निरस्तम् एकरूपोपाध्यपकाराङ्गशक्य-
जिन्नस्य पटद्रव्यस्यानिश्रयात्मनाऽध्यक्षेणेण ग्रहणे अशेष-
रूपोपाध्यपकारकशक्यजिन्नात्मनस्तस्यैकरूपतया ग्रहणात्
उपकार्यग्रहणमन्तरणोपकारकत्वग्रहणस्यासंभवात् । शक्ती-
नां ततो भेदे संबन्धासिद्धेरपरोपकारकशक्तिप्रकल्पनायामनव-
स्थाप्रसक्तेः कथं नाशेषोपकार्यरूपप्रतिभासाच्चित्रप्रतिभासप्र-
सक्तिः । एतेन तत्तूनां नीलाद्यनेकरूपसंबन्धित्वात् पटेऽप्यनेक-
रूपारम्भकत्वेन किञ्चित्साधकं प्रमाणं कारणगुणपूर्वप्रक्रमेण
तथाविधस्य रूपस्योत्पादादित्यपि प्रत्युक्तम् । एकावयवप्रति-
भासे चित्रप्रतिभासोत्पत्तिप्रसङ्गस्यैव बाधकत्वात् । यदपि भ-
वतु वा एकं पटे चित्रं रूपं नीलादिरूपैरेकरूपभावात् । यथा
हि शुक्लादिर्विशेषो रूपस्य तथा चित्रमपि रूपविशेष एव
चित्रशब्दवाच्य इति तद्वगगतमेव । अनेकाकारस्यैकत्वे चित्रै-
कशब्दवाच्यत्वे वाभ्युपगम्यमाने सदसदनेकाकारानुगतस्यै-
कस्य कारणादिशब्दवाच्यत्वेनाभ्युपगमाविरोधात् । यथा च
बहुनां तन्त्वादिगतनीलादिरूपाणां पटगतैकचित्ररूपारम्भक-
त्वं दृष्टत्वादविरुद्धं तथाऽनेकाकारस्यैकरूपत्वं वस्तुनो दृष्टत्वा-
देव विरुद्धमभ्युपगन्तव्यमत एवैकानैकरूपत्वाच्चित्ररूपस्यैका-
वयवसहितेऽवयविभ्युपलभ्यमाने शेषावयवावरणे चित्रप्रति-
भासाभाव उपपत्तिमाह । सर्वथात्वे तत्रापि चित्रप्रतिभासः
स्यात् अवयविव्याप्या तद्रूपस्य वृत्तेर्न चावयवनानारूपोपल-
म्भसहकारीन्द्रियमवयविनि चित्रप्रतिभासं जनयतीति तत्र
सहकार्यभावात् । चित्रप्रतिभासानुत्पत्तिरिति वाक्यमवयवि-
नोऽप्यनुपलब्धिप्रसङ्गात् न हि चानुपलब्धिप्रसङ्गात् गृह्यमाणरूप-
तयाऽवयविनो वायोरिव ग्रहणं दृष्टं न च चित्ररूपव्यतिरेकेणा-
परं तत्र रूपमात्रमस्ति यतस्तत्प्रतिपत्त्या पटग्रहणं भवेत् । न
चावयवरूपोपलम्भाऽवयविरूपप्रतिपत्तौ अक्षिसहकारी तद्भा-
वे वा तदवयवरूपोपलम्भाक्षिसहकारीति तन्मन्तरेण न स्यादि-
ति पूर्वपूर्वावयवरूपोपलम्भापेक्षपरमाणुरूपोपलम्भाभावात् ।
तज्जन्यद्वयगुणाद्यवयविरूपोपलम्भासंभवात् । न क्वचिदपि
रूपोपलब्धिः स्यात्तद्भावे च नावयव्युपलब्धिरिति तदाश्रित-
पदार्थानामप्युपलम्भाभावात् सर्वप्रतिभासाभावः स्यात् । तत
एकानेकस्वभावं चित्रपटरूपवद्वस्त्वभ्युपगन्तव्यम् ॥ वैशेषि-
केण बौद्धेनापि चित्रपटप्रतिभासस्यैकानेकरूपतामभ्युपगच्छ-
ता एकानेकरूपं वस्त्वभ्युपगतमेव । अथ प्रतिभासोऽप्येकाने-
करूपो नाभ्युपगम्यते तर्हि सर्वथा प्रतिभासाभावः स्यादित्य-
सकृदावेदितं तत एकान्ततोऽसति कार्ये न करणव्यापारस्तेना-
भ्युपगन्तव्योऽसति तत्र तदज्ञावात् । नापि सति मृत्पिण्डे त-
मन्तरेणापि ततः प्रागेव निष्पन्नत्वात् न च मृत्पिण्डे कारक-
व्यापारः पृथुबुधोदराद्याकारता प्रतिपद्यत इति कारकव्यापार-
फलयोरैक्यविषयत्वे अनेकान्तवादसिद्धिस्तस्मात् द्रव्यास्तिक-
पर्यायास्तिकाभ्यां केवलाभ्यां सहिताभ्यामन्योऽन्यनिरपेक्षाभ्यां
व्यवस्थापितं वस्त्वसत्यमिति तत्प्रतिपादकं शास्त्रं सर्वं मिथ्ये-
ति व्यवस्थितम् । अमुमेवार्थमन्वयव्यतिरेकाभ्यां द्रवीकर्तुमाह
ते उ भयणोवर्णाया, सम्मदसमणुत्तरं हौति ।
जं भवदुक्खविमोक्खं, दो वि न पुरोतिपाडेकं ॥ १४७ ॥

तौ द्रव्यपर्यास्तिकनयौ भजनया परस्परस्वज्ञावाविनाश्रुतत-
योपनीतौ सदसद्रूपैकान्तव्यवच्छेदेन तदात्मकैककार्यकारणा-
दिवस्तुप्रतिपादकत्वेनोपयोजितौ यदा भवतस्तदा सम्यग्दर्श-
नमनुत्तरं नास्त्यस्मादन्यदुत्तरं प्रधानं यस्मिंस्तत्तथाभूतं प्रधतः
परस्परविनिर्भागवर्तिद्रव्यपर्यायात्मकैकवस्तुतत्त्वविषयरुच्या-
त्मकबोधितावबोधस्वज्ञावत्वात् । यदात्वन्योऽन्यनिरपेक्षद्रव्यप-
र्यायप्रतिपादकत्वेनोपनीतौ प्रयतो न तदा सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते ।
यस्मात् संसारजाविजन्मादिदुःखविमोक्षमात्यन्तिकं च त्रेल्लो-
कावपि तौ प्रत्येकं न विधत्तः मिथ्याज्ञानात्सम्यग्प्रक्रियाभूततया आ-
त्यन्तिकप्रवोपद्रवानिवृत्त्यसिद्धिः । तद्विपर्ययकारणत्वात् । तच्चा-
सकृत्प्राक् प्रतिपादितमिति न पुनः प्रतन्यते ततः कारणात्कार्यं
कथंचिदन्यदत एव सदसद्रूपतया सच्चासच्चेत्यमुमेवार्थमुपसं-
हारद्वारेणोपदर्शयन्नाह ।

एत्थि पुढवीविसिद्धो, घडोत्ति जं तेण जुज्झइ एगेण ।

जं तु एण घडत्ति पुब्बं, ण आसि पुढवी तत्रो अस्सा ॥ १४८ ॥

नास्ति द्रव्यचूतपृथ्वीत्वादिद्रव्यो विशिष्टो भिन्नो घटः सदादि-
व्यतिरिक्तं स्वभावतया तस्यानुपलब्धत्वात् । किं च यदि सत्त्वादयो
धर्मा घटादेकान्ततो भिन्नाः सोऽपि वा तेज्यो जिन्नः स्यात्तदा
न घटस्य सद्वितत्वं स्यात् । स्वतोऽसदादेरन्यधर्मयोगेऽपि
शशशृङ्गादेरिव तदयोगात् । सदादेरपि घटाद्याकारादाद्यन्तर्जदे
निराकारतयाऽत्यन्ताज्ञावस्येवोपलब्धविषयवायोगात् । ज्ञेयत्व-
प्रमेयत्वादिधर्माणामपि सदादिधर्मभ्यो जेदे असत्त्वं सदसदादे-
स्तु तेज्यो भेदे ज्ञेयत्वादसत्त्वमेवोपलब्धः सत्तेति वचनात् ततः
सदादिरूपतया उपलब्ध्यमानत्वात् घटस्य तेज्यो जिन्नरूपता-
ज्युपगन्तव्या प्रमेयव्यवस्थितेः प्रमाणनिबन्धनात् । यत्पुनः पृथु-
बुधोदराद्याकारतया पूर्वं सदादि नासीत् ततोऽसावन्यस्तेज्यो
घटरूपतया प्राक् सदादेरनुपलब्धत्वात् प्रागपि तद्रूपस्य सदादौ
अनुपलम्भायोगात् । दृश्यानुपलम्भस्य वा ज्ञाव्यभिचारित्वा-
दतद्रूपतायां च विरोधाऽज्ञावात् प्रतीयमानार्थां तदयोगादबाधि-
तप्रत्ययस्य च मिथ्यात्वासंज्ञावाद्भावविरहस्य च प्रागेवोपपादि-
तत्वात् सदेकान्तवादवत् । सम्म० ।

सदसत्कार्यवाद्वा केषांचिन्नयानां सत् केषांचिदसदिति स-
ङ्गवने सदसत्कार्यवाद इत्येवं भाष्यदृष्टं व्याख्यानयति ।

सम्मत्तनाणरहिअस्स-नाणमुप्पज्झइ त्ति ववहारो ।

नेच्छइ य न उ जासइ, उप्पज्झइ तेहिं सहियस्स ॥

पातनयैव व्याख्याता भव तावद्ववहारो निश्चयस्य दूषणमाह ।

ववहारनयं जायं, न जायए भावत्रो कयघडो व्व ।

अह वा कयं पि कज्झइ, कज्जउ निच्चं नयसमत्ती ॥

यदि हन्त ? सम्यग्दृष्टिर्ज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञाने प्रतिपद्यत इति
त्वयाऽज्युपगम्यते तर्हि जातमपि तत्सम्यक्त्वं ज्ञानं चासौ पुनर-
प्युत्पादयतीति सामर्थ्यादापन्नम् न च जातं विहामानं पुनरपि
जायते न केनापि ततः क्रियत इत्यर्थः । कुत इत्याह । ज्ञावतो-
विद्यमानत्वात्पूर्वनिष्पन्नघटवदित्येतद्ववहारनयमतमसत्कार्य-
वादिवात्तस्य प्रमाणयति चासौ यद्विद्यमानं तन्न केनचित्क्रि-
यते यथा पूर्वनिष्पन्नो घटः विद्यमाने च सम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्व-
ज्ञानेऽतो न तत्करणमुपपद्यते । अथ कृतमपि क्रियते तर्हि क्रि-
यतां नित्यमपीति क्रियानुपरमप्रसङ्गः । न चैवं सत्येकस्यापि
कार्यस्य कदापि परिसमाप्तिरिति प्रस्तुतस्याजिनिर्बाधिकस्यापि

प्रतिप्रत्यनवस्थेति । अत्र च यदि कृतमपि क्रियते तदाऽन्येऽपि दोषाः । क इत्याह ।

किरियाइदफ़ं वि य-पुव्वमनूयं च दीसए होंतं ।

दीसइ दीहो य जहा, किरियाकालो घडाईणं

यदि कृतमपि क्रियते इत्यनुपगम्यते तर्हि घटादिकार्ये उत्पत्तये क्रियायाश्चक्रमणार्थिकाया वैफल्यं निरर्थकता प्राप्नोति । कार्यस्य प्रागेव सत्त्वात् । किं चाध्यक्तविरोधः सत्कार्यवादे यतः पूर्वं मृत्पिण्डावस्थायां भूतमविद्यमानं पञ्चाणु कुम्भकारादिव्यापारे घटादिकार्यं जवन्नायमानं दृश्यतेऽतः कथमुच्यते सद्युत्पद्यते इति यस्मिन्नेव समये प्रारब्धयते तस्मिन्नेव निष्पद्यतेऽतो निष्पन्नमेव तत् क्रियते । क्रियाकालनिष्ठाकालयोरनेदादिति चेन्नैवम् । कुत इत्याह (दीसइत्यादि) दीर्घोऽसंख्येयसामयिको घटादीनामुत्पद्यमानानां क्रियाकालो लगन्नालोच्यते यस्मात्ततो न यस्मिन्नेव समये घटादि प्रारब्धयते तस्मिन्नेव समये निष्पद्यते मृदानयनतत्पिण्डाविधानश्चक्रारोपणाशिवकादिविधानादिविचरकालेनैव तद्युत्पत्तिरिति । जवतु दीर्घक्रियाकालः कार्यं चारम्भसमयेऽप्युत्पन्नयत इत्याह ।

नारंभे चिअ दीसइ, न सिवादप्पाए दीसइ तदंतं ।

यइ न समणाइ काले, नाणं जुत्तं तदंतम्मि ॥५७॥

यदि क्रियाप्रथमसमय एव कार्यं निष्पद्येत तदा तत्तत्रैवोपलब्धयेत । न चारम्भसमय एव तदुच्यते । नापि शिवकाद्यक्षायां शिवकास्थासकोशकुसुलादिकार्ये क तर्हि दृश्यत इत्याह । दृश्यते घटादिकार्यं तस्य दीर्घक्रियाकालस्यान्तः परिसमाप्तिस्तदन्तस्तस्मिन्निति । तस्मात् क्रियाकालपर्यन्त एव तस्य सत्त्वं युज्यते न तु पूर्वमुपलब्धमानत्वात् । यस्मादेवमित्यतो न गुरुसन्निधाने सिद्धान्तधर्मणचिन्तने इनतादिक्रियाकाले ज्ञानमाभिनिबोधिकं युक्तं किं तु तस्य धर्मणादिक्रियाकालस्यान्तस्तदन्तस्तस्मिन्नेव तद्युक्तं तत्रैवोपलब्धमानत्वादिति प्रस्तुतोपयोगः । तदेवं न क्रियाकाले कार्यमस्त्यनुपलब्धमानत्वात्किं तु तन्निष्ठाकाल एव तदस्ति तत्रैवोपलब्धमानत्वात्ततो न प्रतिपाद्यमानं प्रतिपन्नं कार्यं क्रियाकाल एव तस्य प्रतिपद्यमानत्वाविष्ठाकाल एव च प्रतिपन्नत्वात् । क्रियाकालनिष्ठाकालयोश्चात्यन्तं भेदात्तस्मान्मिथ्यादृष्टिरङ्गानी च सम्यक्त्वज्ञाने प्रतिपद्यते न सम्यग्दृष्टिरङ्गानी इति व्यवहारनयः ।

अत्र निश्चयनयः प्रतिविधानमाह ।

निच्छइओ नाजायं, जाय अभावत्तओ खपुणं च ।

अह व अजायं जायइ, जायउ तो खरविसाणं पि ॥५८॥

निश्चये जवो नैश्चयिको नयः प्राह । यथा जातं न जायते कृतघटवदिति जवता असत्कार्यवादिनाऽभिधीयते तथा वयमपि सत्कार्यवादिनो ब्रूमः । नाजातं जायते अत्रेकारलोपः । नाऽविद्यमानमुत्पद्यत इति प्रतिज्ञा अभावत्वादविद्यमानत्वादिति हेतुः खपुण्यदिति दृष्टान्तः । अयमपि विपर्यये बाधामाह । अथाजातमपि जायते जायतां ततः खरविषाणमपि अभावाविशेषादिति । अपि च

निच्चकिरियाइ दोसा, नणु तुह्मा असइ कटतरगा वा ।

पुव्वमभूयं च न ते, दीसइ किं खरविसाणे पि ॥५९॥

ननु नित्यकरणादयः सत्कार्यवादे ये दोषाः प्रदत्तास्ते असति कार्ये असत्कार्यवादेऽपीत्यर्थः । तुल्याः समानास्तथा ह्यत्रापि शक्यते बक्तुं यद्यसत्क्रियते तर्हि क्रियतां नित्यमेव अ-

सत्त्वाद्यविशेषान्न चैवमेकस्यापि कार्यनिष्पत्तिर्युज्यते खरविषाणकल्पे वा सति कार्यं समुत्पाद्ये क्रियावैकल्यमित्यादि किं तुल्या एवासति कार्येऽस्मी दोषा नेत्याह । कष्टतरा वा दुष्परिहार्या वा । सतो हि कार्यस्य केनापि पर्यायविशेषेण करणं संभवत्यपि लोकेऽपि सतामाकाशादीनां पर्यायविशेषाधानापेक्षया कारणस्य रुढत्वात्तथा च तत्र वक्तारः समुपलभ्यन्ते “आकाशं कुरु पृष्ठं कुरु पादौ कुर्वित्यादि” खरविषाणकल्पे त्वसति कार्यं न केनापि प्रकारेण करणं संभवति । ततः कष्टतरास्तत्राऽस्मी दोषा इति ज्ञावः । यद्युक्तं “पुव्वमनूयं च दीसए होंतमिति” तत्राह । (पुव्वमित्यादि) उत्पत्तेः पूर्वं च यद्यनूतं सर्वथाऽविद्यमानं कार्यमुत्पद्यत इतीष्यते तर्हि ते तव मतेन किं खरविषाणमपि पूर्वमनूतं पञ्चाद्युत्पद्यमानं न दृश्यते प्रागसत्त्वाविशेषादिति यदुक्तम् “दीसइ दीहो य जहा किरियाकालो इति” तत्राह ।

पइसमउप्पसाणं, परोप्परविलक्खणाण सुबहुणं ।

दीहो किरियाकालो, जइ दीसइ किं च कुंजस्स ॥

समये समये प्रत्युत्पन्नानां परस्परविलक्षणानां सुबहुनामसंख्येयानां मृत्खननसंहरणपिटकरासजपृष्ठारोपणावतारणाभ्यः—सेचनपरिमर्दनपिण्डविधानप्रमणचक्रारोपणाशिवकस्यासकोशकुसुलादिकार्याणामिति शेषः । यदि दीर्घो छाधीयान् क्रियाकालो दृश्यते तर्हि किमत्र हन्त? कुम्भस्य घटस्यायातम् । इदमुक्तं भवति प्रतिसमयं जिन्ना एव क्रियाः भिन्नान्येव च मृत्पिण्डाशिवकादीनि कार्याणि घटस्तु चरमैकक्रियाकृणमात्रज्ञाव्येव । ततश्च प्रतिसमयजिन्नानामनेककार्याणां यदि दीर्घः क्रियाकालो भवति तर्हि चरमैकक्रियाकृणमात्रज्ञाविनि घटे दीर्घक्रियाकालप्ररणं परस्याकृतमिव सूचयतीति । यदुक्तं “नारंभे चिअ दीसइत्यादि” तत्राह ।

अप्सारंभे अणं, कह दीसइ जह घमो पडारंजे ।

सिवकादओ न घटओ, किह दीसइ सो तदद्दाए ॥

इह “नारंजे चिअ दीसइ” इत्यत्र जवतोऽयमभिप्रायो यद्युतमृच्छकचीवरकुम्भकारादिसामग्र्याः प्रथमेऽपि प्रवृत्तसमये । घटः किं नोपलब्धयतेऽनुपलम्भाध्यायमसंस्तत्र पञ्चाद्युत्पद्यते । एतच्चायुक्तमेव यतो न प्रथमे प्रारम्भसमये घटः प्रारब्धः किं तु चक्रमस्तकमृत्पिण्डारोपणादीन्येवारब्धानि अन्यारम्भे चान्यत्कथं दृश्यते न दृश्यत एवेत्यर्थः । यथा पटारम्भे घटः । यद्युक्तं “न सिवादप्पाए” तत्राह “सिवकादओ इत्यादि” शिवकादिकाले घटो न दृश्यत इत्युक्तं तदेतद्युक्तमेव यतः शिवकादयो घटो न जवन्वतो यत एव शिवकादिकालोऽसौ अतः तदक्षायां तत्काले कथमसौ घटो दृश्यतामन्यारम्भकालेऽन्यस्य दर्शनानुपपत्तेरिति । यद्युक्तं “दीसइ तदंतम्मि” इति तत्राह ।

अंतिच्चिय आरब्धो, जइ दीसइ तम्मि चैव को दोसो ।

अकयं व संपइ गए, किह किरइ किह व एसम्मि ॥

अन्त्य एव क्रियाकृणे आरब्धो यदि घटस्तस्मिन्नेव दृश्यते तर्हि को दोषो न कश्चिदित्यर्थः । अतः किमुच्यते । यतोऽन्यसमय एवोपलब्धयते नान्यत्र ततोऽयं पूर्वमसन्नेव क्रियत इति स हि पूर्वप्रथमादिक्रियाकृणेषु नारब्धो न च दृश्यते । अन्त्ये तु क्रियाकृणे आरब्धो दृश्यते च तस्मिन् क्रियासमये क्रियमाणः कृत एव समयस्य निरन्तत्वात् यच्च कृतं तत्सदेव ततः सदेव क्रियते नासत्तच्च सत्तदुपलभ्यत एवेति स्थितम् । अथ यस्मिन्समये क्रियमाणं

तस्मिन्नेव कृतं नेप्यते तत्राह (अकथं वेत्यादि) अकृतं वा संप्रति समये क्रियमाणसमये यदीष्यते तर्हि तज्जतेऽतीते समये कथं क्रियतां तस्य विनष्टत्वेनासत्वात्कथं वा इष्येत भविष्यत्यन्तरागामिनि समये क्रियतां तस्याप्यनुत्पन्नत्वेन असत्वादेव । अथ व्यवहारवादी ब्रूयात्क्रियासमयः सर्वोऽपि क्रियमाणकालः तत्र च क्रियमाणं वस्तु नास्त्येव उपरतायां तु क्रियायां योऽनन्तरसमयः स कृत-कात्रस्तत्रैव कार्यनिष्पत्तेरतः कृतमेव कृतमुच्यते न क्रियमाणमिति । साध्वेतर्हि त्विदं प्रष्टव्योऽसि किं जवतः क्रियया कार्यं क्रियतेऽक्रियया वा । यदि क्रियया तर्हि कथमियमन्यत्र कार्यं त्वन्यत्रेति न हि खदिरे वेदनक्रिया पलाशे तु तत्कार्यनूतच्छेद इत्युच्यमानं शोभां बिभर्ति । किं च क्रियाकाले कार्यं न जवति पश्चात् भवतीत्यनेनैतदापद्यते यदुत क्रियैव हतका सर्वानर्थमूल-मेवा कार्यस्योत्पत्तिसोर्विघ्नेहेतुत्वाद्यावद्भूया प्रवर्तते तावद्वराकं कार्यं नोत्पद्यते अतः प्रत्युतासौ तस्य विप्रनूतैव ततस्त्वदभिप्रा-येण विपर्यस्ततथैव प्रेक्षावत् एतान् प्रारम्भन्त इति क्रियैव कार्यं करोति केवलं तद्विरामे तन्निष्पद्यत इति चेत्तर्हि हन्त ! कस्तस्यास्य विरोधो येन तत् कुर्वत्या अप्यस्यास्तत्कालमतिवा-ह्य पश्चान्निष्पद्यते न पुनस्तत्कालेऽपि क्रियोपरमेऽपि जायमानं कार्यम् । तदनारम्भेऽपि कस्मान्न भवति क्रियानारम्भतदुपरम-योरर्थतोऽन्निवृत्तादिति । अथाक्रिययेति द्वितीयः पक्षस्तर्हि हि-मवन्मेरुसमुद्रादिवत् घटादयोऽप्यकृतका एव प्राप्तास्तद्वत्तेषा-मपि कारणनूतक्रियामन्तरेणैव प्रवृत्तेः । तपःस्वाध्यायादिक्रिया-विधानं च मोक्षादीन् प्रति साध्वादीनामनर्थकमेव स्यात् क्रिया-मन्तरेणैव सर्वकार्योत्पत्तेः अतः तूर्णोभावमास्थाय निष्परिस्पन्द-नानि निराकुत्रानि तिष्ठन्तु त्रीण्यपि ज्ञेयानि क्रियारम्भविरहेणा-प्येहिकामुष्मिकसमस्तसमीहितसिद्धेः । न चैवं तस्मात्क्रियैव कार्यस्य कर्त्रा तत्काल एव च तद्भवति न पुनस्तदुपरमेऽतः क्रियमाणमेव कृतमिति स्थितम् । विशेषः । आ० म० प्र० । निश्चितं चैतत्तथाविधसूत्रोपबन्धात् । तथा हि ।

से णुणं भंते ! चलमाणे चलिणे ? उदीरिजमाणे उ-दीरिणे २ वेदिजमाणे वेदिणे ३ पहेजमाणे पहीणे ४ ठिजमाणे ठिसे ५ जिजमाणे जिसे ६ दजमाणे दहे ७ मिजमाणे महे ८ णिजिजिजमाणे णिजिसे ९ हंता गोयमा ! चलमाणे चलिण जाव णिज्जिजिजमाणे णिजिसे ॥

अथ केनाजिप्रायेण जगवता सुधर्मस्वामिना पञ्चमाङ्गप्रथमश-तकप्रथमोद्देशकस्यार्थानुक्तथनं कुर्वन्तैवमर्थवाचकं सूत्रमुपन्यस्तं नान्यानीति ? अत्रोच्यते इह चतुर्षु पुरुषार्थेषु मोक्षाख्यः पुरुषा-र्थो मुख्यः सर्वातिशायित्वात् तस्य च मोक्षस्य साध्यस्य सा-धनानां च सम्यग्दर्शनादीनां साधनत्वेनाव्यभिचारिणामुभयनि-यमस्य शासनाच्छास्त्रं सद्भिर्लिप्यते । उभयनियमस्त्वेवं सम्यग्-दर्शनादीनि मोक्षस्यैव साध्यस्य साधनानि नान्यस्यार्थस्य मो-क्षश्च तेषामेव साधनानां साध्यो नान्येयमिति । स च मोक्षो विपक्षकृयात्तद्विपक्षश्च बन्धः स च मुख्यः कर्मभिरात्मनः स-म्बन्धस्तेषां तु कर्मणां प्रकृत्येऽयमनुक्रम उक्तः “चलमाणे इत्या-दि” तत्र (चलमाणसि) । चलत् स्थितिक्रियादुद्यमगच्छत-विपाकाभिमुखो भवद्यत्कर्ममिति प्रकरणगम्यम् तच्चलितमुदित-मिति व्यपदिश्यते । चलनकाशो ह्युदयावलिता तस्य च काल-स्यासङ्ख्येयसमयत्वादादिमध्यान्तयोगित्वं कर्मपुरुषज्ञानामप्य-

नन्ताः स्कन्धा अनन्तप्रदेशास्ततश्च ते क्रमेण प्रतिसमयमेव च-लन्ति तत्र योऽसावाद्यचलनसमयस्तस्मिन्चलदेव तच्चलितमु-च्यते कथं पुनस्तत्कर्त्तमानं सदतीतं भवतीत्यत्रोच्यते यथा पट उत्पद्यमानकाले प्रथमतस्तुप्रवेशे उत्पद्यमान एवोत्पन्नो भव-तीति उत्पद्यमानत्वं च तस्य प्रथमतस्तुप्रवेशकालादारभ्य पट उत्पद्यत इत्येवं व्यपदेशदर्शनात्प्रसिद्धमेवोत्पन्नत्वं तूपपत्त्या प्र-साध्यते । तथा हि उत्पत्तिक्रियाकाल एव प्रथमतस्तुप्रवेशे-ऽसावुत्पन्नो यदि पुनर्नोत्पन्नोऽज्जिप्यत्तदा तस्याः क्रियाया वैयर्थ्यमभविष्यन्निष्पन्नत्वादुत्पाद्योत्पादनार्था हि क्रिया जव-न्ति यथा च प्रथमे क्रियाकाले नासावुत्पन्नस्तथोत्तरेष्वपि क-लेष्वनुत्पन्न एवासौ प्राप्नोति । को ह्युत्तरकृण्णक्रियाणामात्मनि रूपविशेषो येन प्रथमसमये नोत्पन्नस्तदुत्तराभिस्तुत्पाद्यते । अतः सर्वदैवानुत्पत्तिप्रसङ्गः दृष्टा चोत्पत्तिरस्त्यतस्तुप्रवेशे पटस्य दर्शनात् । अतः प्रथमतस्तुप्रवेशकाल एव किञ्चिदुत्पन्नं पटस्य यावच्चोत्पन्नं न तदुत्तरक्रिययोत्पाद्यते । यदि पुनरुपाद्येत तदा तदेकदेशोत्पादन एव क्रियाणां कालानाञ्च क्रयः स्यात् यदि हि तदोत्पादननिरपेक्षा अन्याः क्रिया भवन्ति तदोत्तरांशानुक्रमेण युज्येत नान्यथा तदेवं यथा पट उत्पद्यमान एवोत्पन्नस्तथैवा-संख्येयसमयपरिमाणत्वादुदयावलिताया आदिसमयात्प्रभृति चलदेव कर्म चलितम् । कथं यतो यदि हि तत्कर्म चलनाजिमु-खीचूतमुदयावलिताया आदिसमय एव न चलितं स्यात्तदा तस्याद्यस्य चलनसमयस्य वैयर्थ्यं स्यात्तत्राचलितत्वात् यथा च तस्मिन् समये न चलितं तथा छितीयादिसमयेष्वपि न चलेत् को हि तेषामात्मनि रूपविशेषो येन प्रथमसमये न चलितमुत्तरेषु चलतीति । अतः सर्वदैवाचलनप्रसङ्गः । अस्ति चान्त्ये समये चलनं स्थितिपरिमितत्वेन कर्माभावाज्युपगमात् अत आवलिकाकाला-दिसमय एव किञ्चिच्चलितं यच्च तस्मिन्चलितं ततोत्तरेषु सम-येषु चलति यदि तु तेष्वपि तदेवाद्यं चलनमन्येत्तदा तस्मिन्नेव चलने सर्वेषामुदयावलिताचलनसमयानां क्रयः स्यात् । यदि हि तत्समयचलननिरपेक्षाण्यन्यसमयचलनानि भवन्ति तदोत्त-रचलनानुक्रमेण युज्येत नान्यथा तदेवं चलदपि तत्कर्म चलि-तम्भवतीति ॥ १ ॥ तथा (उदीरिजमाणे उदीरिणसि) उदी-रणा नाम अनुद्यप्राप्तं चिरेणागामिना कालेन यद्वेदितव्यं कर्म-दक्षिकं तस्य विशिष्टाध्यवसायवृत्तौ करणेनाकृत्योदये प्रक्षेप-णं सा चासङ्ख्येयसमयवर्तिनी तथा च पुनरुदीरणया उदीरणा-प्रथमसमय एवोदीर्यमाणं कर्म पूर्वोक्तपटदृष्टान्तेनोदीरितमन-वतीति ॥ २ ॥ तथा (वेदजमाणे वेदणसि) वेदनं कर्मणो ज्ञो-गोऽनुजव इत्यर्थस्तच्च वेदनं स्थितिक्रियादुद्यमप्राप्तस्य कर्मण उदीरणाकरणेन बोध्यमुपनीतस्य भवति तस्य च वेदनाका-लस्यासङ्ख्येयसमयत्वादाद्यसमये वेद्यमानमेव वेदितम्भवतीति । ॥ ३ ॥ तथा । (पहेजमाणे पहीणेसि) प्रहीणं तु जीवप्रदेशैः सह संश्लिष्टस्य कर्मणस्तेज्यः पतनमेतदप्यसंख्येयसमयपरिमा-णमेव तस्य तु प्रहीणस्यादिसमये प्रहीयमाणं कर्म प्रहीणं स्या-दिति ॥ ४ ॥ तथा (ठिजमाणे ठिसेसि) । वेदनं तु कर्मणो दीर्घकालानां स्थितीनां ह्रस्वताकरणं तच्चापवर्तनाजिधानेन क-रणाविशेषेण करोति । तदपि च वेदनमसंख्येयसमयमेव तस्य त्वादिसमये स्थितितश्चिद्यमानं कर्म चिद्यमिति ॥ ५ ॥ तथा । (जिजमाणे जिसेसि) जेदस्तु कर्मणः शुभ्रस्याशुभ्रस्य वा तीव्ररसस्यापवर्तनाकरणेन मन्दताकरणं मन्दस्य चोत्तर्तना-करणेन तीव्रताकरणं सोऽपि चासंख्येयसमय एव ततश्च तदा-

द्यसमये रसतो जिद्यमानं कर्म जिज्ञामिति ॥ ६ ॥ तथा । (द-
ज्जमाणे दद्वेत्ति) दाहस्तु कर्मकथिकदारुणां ध्यानाग्निना त-
द्रूपापनयनमकर्मत्वजननमित्यर्थः । तथा हि काष्ठस्याग्निना
दग्धस्य काष्ठरूपापनयनं तस्मात्तन्ना च ज्वरं दाहस्तथा कर्म-
णोऽपीति तस्याप्यन्तर्मुहूर्त्तवर्तित्वेनासंख्येयसमयस्यादिसमये
दह्यमानं दग्धमिति ॥ ७ ॥ तथा (मिज्जमाणे मरेत्ति) म्रि-
यमाणमायुः कर्म मृतमिति व्यपदिश्यते मरणं ह्यायुःपुद्गलानां
क्षयस्तच्चासंख्येयसमयवर्त्ति भवति तस्य च जन्मनः प्रथमसम-
यादारज्यावीचिकमरणेनानुक्लृप्तं मरणस्य भावान्निग्रयमाणं मृत-
मिति ॥ ८ ॥ तथा । (पिज्जरिज्जमाणे पिज्जिषेत्ति) निर्जयमाणं
नितरामपुनर्जावेन क्षीयमाणकर्म निर्जयं क्षीणमिति व्यपदि-
श्यते निर्जरणस्यासंख्येयसमयभावित्वेन तत्प्रथमसमय एव प-
टनिष्पत्तिदृष्टान्तेन निर्जयित्वस्योपपद्यमानत्वादिति पटदृष्टान्त-
श्च सर्वपदेषु सम्जावनिको वाच्यः ॥ ९ ॥ तदेवमेतान्त्व प्रश्ना-
न् गौतमेन जगवता भगवान् महावीरः पृष्ठः सन्तुवाच ।
(हन्तेत्यादि) अथ कस्मान्नगवन्तं गौतमः पृच्छति ? विरचि-
तद्वादशाङ्गतया विदितसकलश्रुतविषयत्वेन निखिलसंशयाती-
तत्वेन च सर्वज्ञकल्पत्वात्तस्य आह च “संखाइए उ भवे, सा-
हइ जं वा परो उ पुच्छेज्जा । णयणं अणाइसेवी, वियाणइ ए-
स उउमत्थोत्ति” ॥१॥ नैवमुक्तगुणत्वेऽपि उच्चस्थतयाऽनाभोग-
सम्भवात् । यदाह “न हि नामानाभोगा, उच्चस्थस्येह कस्यचि-
न्नास्ति । यस्माज्ज्ञानावरणं, ज्ञानावरणप्रकृतिकर्ममिति ॥ १ ॥ अ-
थवा जानत एव तस्य प्रश्नः सम्भवति स्वकीयबोधसंवादाना-
र्थमज्ञानबोधधनार्थं शिष्याणां वा स्ववचसि प्रत्ययोत्पादनार्थं
सूत्ररचनाकल्पसम्पादनार्थं चेति तत्र (हन्ता ! गोयमेत्ति)
हन्त इति कौमल्यमन्त्रणार्थो दीर्घत्वं च मागधदेशीप्रभवमुज्जय-
त्रापि (चलमाणे इत्यादि) प्रत्युच्चारणन्तु चलदेव चलितमित्या-
दीनां स्वानुमतत्त्वप्रदर्शनार्थम् । वृक्षाः पुनराहुः “हन्ता ! गोयमा !
इत्यत्र” हन्त इति एवमेतदित्युपगमवचनं यदनुमतं तत्प्रदर्श-
नार्थञ्चलमाणे इत्यादि प्रत्युच्चारितमिति, इह यावत् करणल-
ज्यानि पदानि सुप्रतीतान्येव एवमेतानि नव पदानि कर्माधिकृत्य
वर्त्तमानातीतकालसमानाधिकरणजिज्ञासया पृष्ठानि निर्णीता-
नि च । अथैतान्येव चलनादीनि परस्परतः किं तुल्यार्थानि भि-
न्नार्थानि वेति पृच्छां निर्णयं च दर्शयितुमाह ।

एण णं भंते! नव पदा किं एगट्ठा एणणधोसा एणणवञ्ज-
णा उदाहु एणणट्ठा णाणाधोसा णाणावञ्जणा । गोयमा !
चलमाणे चलिए उदीरिज्जमाणे उदीरिण वेइज्जमाणे वेइ-
ए पहेज्जमाणे पहीणे एणणं चचारि पया एगट्ठा एणण-
धोसा एणणवञ्जणा उपपक्खस्स विज्जमाणे विस्से जि-
ज्जमाणे निस्से दज्जमाणे दद्वे मिज्जमाण मए णिज्जरिज्ज-
माणे णिज्जिस्से एणणं पंच पदा एणणट्ठा णाणाधोसा णा-
णावञ्जणा विगयपक्खस्स ।

“एण णं भंते” इत्यादि व्यक्तं नवरम् । (एगट्ठत्ति) एकार्थान्य-
नन्यविषयाणि एकप्रयोजनानि वा (नाणाधोसत्ति) इह घोषा
उदात्तादयः । (नाणा वञ्जणेत्ति) इह व्यञ्जनाभ्यङ्गराणि । (उदा-
हुत्ति) उदाहो निपातो विकल्पार्थः (नाणत्ति) जिज्ञाभिधेयानि
इह च चतुर्भङ्गा पदेषु दृष्टा । तत्र च कानिचिदेकार्थान्येकव्यञ्ज-
नानि यथा कीरं कीरमित्यादीनि ॥१॥ तथाऽन्यानि एकार्थानि

नानाव्यञ्जनानि यथा कीरं पय इत्यादीनि ॥ २ ॥ तथाऽनेका-
र्थान्येकव्यञ्जनानि यथाऽर्कगव्यमादिपाणि कीराणि ॥ ३ ॥ त-
थाऽन्यानि नानार्थानि नानाव्यञ्जनानि यथा घटपटलकुटादीनि
॥ ४ ॥ तदेवं चतुर्भङ्गीसम्भवेऽपि च्छितीयचतुर्थभङ्गकौ प्रश्न-
सूत्रे गृहीतौ, परिदृश्यमाननानाव्यञ्जनतया तदन्ययोरसम्भवा-
त् निर्वचनसूत्रे तु चलनादीनि चत्वारि पदान्याश्रित्य द्वितीयः
त्रिद्यमानादीनि तु पञ्च पदान्याश्रित्य चतुर्थ इति । ननु चत्वि-
तादीनामर्थानां व्यक्तेर्देवत्वात्कथमाद्यानि चत्वारि पदान्येका-
र्थानित्याशङ्क्याह । (उपपक्खस्सत्ति) उत्पन्नमुत्पादो भावे
त्प्रत्ययविधानात् तस्य पक्कः परिग्रहोऽङ्गीकारः पक्कपरिग्रह
इति धातुपागदिति, उत्पन्नपक्क इह च पष्ठ्यास्तृतीयाधत्वा-
दुत्पन्नपक्केण उत्पादाङ्गीकारेण उत्पादाख्यं पर्यायं परिगृह्येका-
र्थान्येतान्युच्यन्ते । अथवा उत्पन्नपक्कस्य उत्पादाख्यवस्तुविकल्प-
स्याजिघासकानीति शेषः सर्वेषामेवामुत्पादमाश्रित्यैकार्थकारि-
त्वादेकान्तमुहूर्त्तमध्यभावित्वेन तुल्यकावत्त्वाच्चैकार्थिकत्वमिति
भावः । स पुनरुत्पादाख्यः पर्यायो विशिष्टः केवलोत्पाद एव यतः
कर्मचिन्तायाङ्गमर्मणः प्रहाणे फलछयं केवलज्ञानमोक्षप्राप्ती तत्रै-
तानि पदानि केवलोत्पादविषयत्वादेकार्थान्युक्तानि यस्मात् के-
वलज्ञानपर्यायो जीवेन न कदाचिदपि प्राप्तपूर्वो यस्माच्च प्रधान-
स्ततस्तदर्थ एव पुरुषप्रयासस्तस्मात्स एव केवलज्ञानोत्पत्तिप-
र्यायोऽऽयुपगतः । एषाञ्च पदानामेकार्थानामपि सतामयमर्थः
सामर्थ्यप्रापितक्रमो यदुत पूर्वन्तच्छब्दति उदेतीत्यर्थः । उदितश्च
वेद्यते अनुभूयत इत्यर्थः । तच्च चिन्धा स्थितिक्रयादुदयप्राप्तमु-
दीरणया चोदयमुपनीतं ततश्चानुभवानन्तरं तत्प्रदीयते दत्तफल-
त्वाज्जीवादपयातीत्यर्थः । एतच्च टीकाकारमतेन व्याख्यातमन्ये
तु व्याख्यान्ति स्थितिवन्धाद्यविशेषितसामान्यकर्मश्रयत्वादे-
कार्थिकान्येतानि केवलोत्पादपक्कस्य च साधकानीति चत्वारि
चलनादीनि पदान्येकार्थिकानीत्युक्ते शेषाण्यनेकार्थिकानीति सा-
मर्थ्यादवगतमपि सुखावबोधाय साक्षात्प्रतिपादयितुमाह । “वि-
ज्जमाणेत्यादि” व्यक्तं नवरं (नाणट्ठत्ति) नानार्थानि नानार्थत्वं
त्वेवं त्रिद्यमानं त्रिद्यमित्येतत्पदं स्थितिवन्धाश्रयं यतः सयोगिके-
वली श्रान्तकावे योगनिरोधं कर्तुंक्रमो वेदनीयनामभोग्राख्यानां
तिसृणां प्रकृतीनां दीर्घकावस्थितिकानां सर्वापवर्त्यान्तर्मोहृत्ति-
कं स्थितिपरिमाणं करोति । तथा भिद्यमानं जिज्ञामित्येतत्पदम-
नुभाववन्धाश्रयं तत्र च यस्मिन् काले स्थितिघातं करोति तस्मि-
न्नेव काले रसघातमपि करोति केवलं रसघातः स्थितिखण्ड-
केत्यः क्रमप्रवृत्तेज्योऽनन्तगुणाज्याधिकोऽतोऽनेन रसघातकर-
णेन पूर्वस्माज्ज्ञार्थं भवति । तथा दह्यमानं दग्धमित्येतत्पदं
प्रदेशबन्धाश्रयं प्रदेशबन्धस्त्वनन्तानामनन्तप्रदेशानां स्कन्धानां
कर्मत्वापादनं तस्य च प्रदेशबन्धकर्मणः सत्कानां पञ्च ह्रस्वाक्क-
रोच्चारणकालपरिमाणयाऽसंख्यातसमयया गुणश्रेणीरचनया पूर्वं
रचितानां शैवेश्यवस्थाजाविसमुच्चिन्नक्रियाध्यानाग्निना प्रथम-
समयादारज्य यावदन्यसमयस्तावत्प्रतिसमयं क्रमेणासंख्य-
गुणवृद्धानां कर्मपुद्गलानां दहनं दाहोऽनेन च दहनार्थं नेदं पूर्वस्मा-
त्पदाद् जिज्ञार्थं पदं ज्वरति दाहश्चान्यत्रान्यथारूढोऽपीह मोक्ष-
चिन्ताधिकारान्मोक्षसाधन उक्तवृत्तकर्मविषय एव ग्राह्य इति ।
तथा म्रियमाणं मृतमित्येतत्पदमायुःकर्मविषयं यत आयु-
ष्कपुद्गलानां प्रतिसमयं कृत्यो मरणमनेन च मरणार्थेन पूर्वपदे-
ज्यो जिज्ञार्थत्वाद्दिघार्थं पदं भवति तथा म्रियमाणं मृतमित्य-
नेनायुःकर्मवैयर्थ्यं यतः कर्मैव तिष्ठजीवतीत्युच्यते कर्मैव च

जीवाद्पगच्छन्म्रियत इत्युच्यते । तच्च मरणं सामान्येनोक्तमपि विशिष्टमेवाव्युपगतं यतः संसारवर्त्तानि मरणान्यनेकशोऽनुचूतानि दुःखरूपाणि चेति किं तैर्मरणैरिह पुनः पदे पुनर्जवं मरणमन्यं सर्वकर्मक्षयसद्विरितमपवर्गहेतुचूतमिति । विवक्षितमिति । तथा निर्जर्ज्यमाणं निर्जर्ज्यमित्येतत्पदं सर्वकर्माभावविषयं यतः सर्वकर्मनिर्ज्जरणं न कदाचिदप्यनुभूतपूर्वं जीवेनेति अतोऽनेन सर्वकर्माज्ञावरूपनिर्ज्जरणार्थेन पूर्वपदेऽप्यो जिज्ञार्थत्वाद्भिन्नार्थं पदं भवति । अथैतानि पदानि विशेषतो नानार्थान्यपि सन्ति सामान्यतः कस्य पक्षस्याभिधायकतया प्रवृत्तानीत्यस्यामाशङ्क्यामाह (विगयपक्षस्सत्ति) विगतं विगमो वस्तुगोऽवस्थान्तरापेक्षया विनाशः स एव पक्षो वस्तुधर्मस्तस्य वा पक्षः परिग्रहो विगतपक्षस्य वाचकानीति शेषः । विगतं त्विहाशेषकर्माज्ञावोऽभिमतो जीवेन तस्याप्राप्तपूर्वं यतोऽत्यन्तमुपादेयत्वात्तदर्थत्वाच्च पुरुषप्रयासस्येति एतानि चैवं विगमार्थानि भवन्ति । छिद्यमानपदे हि स्थितिखण्डनं विगम उक्तो, जिद्यमानपदे त्वनुभावज्ज्ञेदो विगमो, दह्यमानपदे त्वकर्मताज्वनं विगमो, म्रियमाणपदे पुनरायुष्कर्मभावो विगमो निर्जर्ज्यमाणपदे त्वशेषकर्माभावो विगम, उक्तस्तदेवमेतानि विगतपक्षस्य प्रतिपादकानीत्युच्यन्ते । एवञ्च यत्पञ्चमाङ्गादिसूत्रोपन्यासे प्रेरितं यदुत केनाभिप्रायेणेदं सूत्रमुपन्यस्तमिति तत्केवलज्ञानोत्पादसर्वकर्मविगमाभिधानरूपसूत्राभिप्रायव्याख्यानेन निर्णीतमिति, एतत्सूत्रसंवादिस्मिन्सेनाचार्योऽप्याह “ उप्पज्जमाणकात्वं, उप्पन्नं विगयं वि गच्छंतं । दवियं पक्षवयंतो, तिकावविसयं विसेसंति ॥ १ ॥ उत्पद्यमानकावमित्यनेन आद्यसमयादारब्धयोत्पत्त्यन्तसमयं यावदुत्पद्यमानत्वस्येष्टत्वाद्धर्तमानजविष्यत्कावविषयं द्रव्यमुक्तमुत्पन्नमित्यनेन तु अतीतकावविषयमेवं विगतं विगच्छदित्यनेनापीति ततश्चोत्पद्यमानादि प्रज्ञापयन् स भगवान् द्रव्यं विशेषयति । कथं त्रिकावविषयं यथा भवतीति संवादागर्थः । अन्ये तु कमेति पदस्य सूत्रेऽभिधानाच्चदनादिपदानि सामान्येन व्याख्यान्ति न कर्मापेक्षैव तथा हि (चव्वमाणे चव्विण्णंति) इह चलनमस्थिरत्वपर्यायेण वस्तुन उत्पादः (वेइज्जमाणे वेइण्णंति) व्येथ्यमानं कम्पमानं व्येजितं कम्पितमेज्ज कम्पन इति वचनात् व्येजनमपि तद्व्यापेक्ष्योत्पाद एव (उदीरिज्जमाणे उदीरिण्णंति) इहोदीरणं स्थिरस्य सतः प्रेरणं तदपि चव्वनमेव (पहेइज्जमाणे पहीण्णंति) प्रहीयमाणं प्रच्रइयन् परिपतदित्यर्थः प्रहीणं प्रच्रूणं परिपतितमित्यर्थः । इहापि प्रहीणं चव्वनमेव चव्वनादीनां चैकार्थत्वं सर्वेषां गत्यर्थत्वात् (उप्पक्षपक्षस्सत्ति) चव्वनत्वादिना पर्यायेणोत्पन्नत्ववृत्तपक्षस्याभिधायकान्येतानीति तथा छेदज्ज्ञेददादमरणनिर्ज्जरणान्यकर्माधीन्यपि व्याख्येयानि तद्व्याख्यानं च प्रतीतमेव जिज्ञार्थता पुनरेवमेवं कुठारादिना दत्तादिविषयच्छेदस्तोमरादिना शरीरविषयो भेदोऽग्निना दार्वादिविषयो दाहो, मरणन्तु प्राणत्यागो, निर्ज्जरा त्वतिपुराणी भवनमिति । (विगयपक्षस्सत्ति) भिन्नार्थान्यपि सामान्यतो विनाशजिधायकान्येतानीत्यर्थः । न च वक्तव्यं किमेतैश्चदनादिजिरिह निरूपितैरतत्वरूपत्वादेवामिति अतत्वरूपस्यासिक्तत्वात् तदासिक्चिश्च निश्चयनयमेतन् वस्तुस्वरूपस्य प्रज्ञापयितुमारब्धत्वात्तथा हि व्यवहारनयश्चक्षितमेव चक्षितमिति मन्यते निश्चयनयस्तु चक्षदपि चक्षितम् । अत्र बहुवक्तव्यं तच्च विशेषावश्यकादिहैवाभिधास्यमानजमालिचरिताच्चावसेयमिति ॥ भ० १ श० १ उ० ॥

जमाविचरिते च वेदनाभिज्ञतो जमाविः संस्तारकसंस्तारणायाज्ञाप्य तैराज्ञैः श्रमणैः संस्तृते प्रारूपयत् ।

सेज्जासंधारणं किं कमे कज्जइ तए णं समणा णिगंथा तं जमालिं अणगारं एवं वयासी । एणो खलु देवाणुप्पिया एं सेज्जा संधारणं कडे कज्जइ तए णं तस्स जमालिस्स अणगारस्स अयमेयारूवे अब्भत्थिए जाव समुप्पज्जित्था जं एं समणे जगवं महावीरे एवमाइक्खइ जाव एवं परूवेइ एवं खलु चलमाणे चलिए उदीरिज्जमाणे उदीरिए जाव णिज्जरिज्जमाणे णिज्जिसे तं एं मिच्छा इमं च एं पक्खखमेव दीसइ सेज्जा संधारणं कज्जमाणे अकडे संधारिज्जमाणे असंथरिए जम्हा णं सेज्जासंधारणं कज्जमाणे अकडे संधरिज्जमाणे असंथरिए तम्हा चलमाणे वि अचलिए जाव णिज्जरिज्जमाणे वि अणिज्जिसे एवं संपेहेइ संपेहेइत्ता समणे णिगंथे सदावेइ सदावेइत्ता एवं वयासी जं एं देवाणुप्पिया ! समणे जगवं महावीरे एवमाइक्खइ जाव परूवेइ एवं खलु चलमाणे चलिए तं चेव सव्वं जाव णिज्जरिज्जमाणे अणिज्जिसे तए णं तस्स जमालिस्स अणगारस्स एवमाइक्खमाणस्स जाव परूवेमाणस्स अत्थेगइया समणा णिगंथा एयमट्ठं सदहंति पत्तिंयंति रोयंति अत्थेगइया समणा णिगंथा एयमट्ठं एणो सदहंति एणो पत्तिंयंति एणो रोयंति ॥

गाढतरं (किं कमे कज्जइत्ति) किं निष्पन्न उत निष्पद्यते अनेनातीतकालनिर्देशेन वर्त्तमानकालनिर्देशेन च कृतक्रियमाणयोर्ज्ञेद उक्तः । उत्तरेऽप्येवमेव तदेवं संस्तारककर्तृसाधुभिरपि क्रियमाणस्याकृततोक्ता ततश्चासौ स्वकीयवचनसंस्तारककर्तृसाधुवचनयोर्विमर्शात्प्ररूपितवान् क्रियमाणं कृतं यदव्युपगम्यते तन्न सङ्गच्छते यतो येन क्रियमाणं कृतमित्यव्युपगतं तेन विद्यमानस्य करणक्रिया प्रतिपन्ना तथा च बहवो दोषास्तथा हि यत्कृतं तत्क्रियमाणं न प्रवति विद्यमानत्वाच्चिरन्तनघटवत् । अथ कृतमपि क्रियते ततः क्रियतां नित्यं कृतत्वात्प्रथमसमय इवेति न च क्रियासमाप्तिर्भवति सर्वदा क्रियमाणत्वादिसमयवदिति । तथा यदि क्रियमाणं कृतं स्यात्तदा क्रियावैफल्यं स्यादकृतविषय एव तस्याः सफलत्वात् यथा पूर्वमसदेव भवद् दृश्यते इत्यध्यक्तविरोधश्च । तथा घटादिकार्यनिष्पत्तौ दीर्घः क्रियाकालो दृश्यते यतो नारम्भकाव एव घटादिकार्यं दृश्यते नापि स्थासादिकावे किं तर्हि तत्क्रियावसाने यतश्चैवं ततो न क्रियाकावे युक्तं कार्यं किं तु क्रियावसान एवेति (भ० ए श० ३३ उ०) “ अत्थेगइया समणा निगंथा एयमट्ठं नो सदहंति ॥ ” । ये च न श्रद्धान्ति तेषां मतमिदं नाकृतमभूतमविद्यमानमित्यर्थः क्रियते अभावात्खण्डपुष्पवत् यदि पुनरकृतमप्यसदपीत्यर्थः क्रियते तदा खरविषाणमपि क्रियतामसत्त्वाविशेषात् । अपि च ये कृतकरणपक्षे नित्यक्रियादयो दोषा भणितास्तेऽसत्करणपक्षेऽपि तुल्या वर्त्तन्ते । तथा हि नात्यन्तमसत्क्रियतेऽसद्भावात् खरविषाणमिव । अथ वात्यन्तासदपि क्रियते तदा नित्यं तत्करणप्रसङ्गो न चात्यन्तासतः करणे क्रियासमाप्तिर्भवति तथात्यन्तासतः क-

रणे क्रियावैफल्यं च स्यादसत्त्वादेव खरविषाणवत् । अथवा विद्यमानस्य करणाभ्युपगमे नित्यक्रियादयो दोषाः कष्टनरका भवन्ति अत्यन्ताभावस्वरूपात् खरविषाण इव, विद्यमानपक्षे तु पर्यायविशेषणार्पणात्स्यादपि क्रियादयपदेशो यथा आकाशं कुरु तथा च नित्यक्रियादयो दोषा न भवन्ति न पुनरयं न्यायोऽत्यन्तासतिं खरविषाणादावस्तीति । यच्चोक्तं पूर्वमसदेवोत्पद्यमानं दृश्यते इति प्रत्यक्षविरोधस्तत्रोच्यते यदि पूर्वमनृतं सद्भवदृश्यते तदा पूर्वमनृतं सद्भवत्कस्मात्तस्या खरविषाणमपि न दृश्यते यच्चोक्तं दीर्घः क्रियाकालो दृश्यते तत्रोच्यते प्रतिसमयमुत्पन्नानां परस्परं पट्टिभ्रतृकणानां सुबद्धीनां स्थासकोशादीनामारम्भसमयेष्वेव निष्ठानुयायिनीनां कार्यकौटीनां दीर्घः क्रियाकालो यदि दृश्यते तदा किमत्र घटस्यायातं येनोच्यते दृश्यते दीर्घश्च क्रियाकालो घटादीनामिति यच्चोक्तं नारम्भे एव दृश्यते इत्यादि । तत्रोच्यते कार्यान्तरारम्भे कार्यान्तरं कथं दृश्यतां पटारम्भे घटवत् । शिवकस्थासकादयश्च कार्यविशेषा घटस्वरूपा न जवन्ति ततः शिवकादिकाश्च कथं घटो दृश्यतामिति । किञ्च अन्त्यसमय एव घटः समारब्धस्तत्रैव च यद्यसौ दृश्यते तदा को दोषः ? एवञ्च क्रियमाण एव कृतो जवति क्रियमाणसमयस्य निरंशत्वात् । यदि च सम्प्रति समये क्रियाकालेऽप्यकृतं वस्तु तदा अतिक्रान्ते कथं क्रियतां कथं वा एष्यति क्रिययो उजयोरपि विनष्टवानुत्पन्नत्वेनासत्त्वादसम्बध्यमानत्वात्तस्मात्क्रियाकात्र एव क्रियमाणं कृतमिति । आह च “धराणमयं नाकयमज्जावओ कीरएखपुणं च । अहव अकयं पि कीरइ, कीरउ तो खरविसाणं पि” ज० ६१० १३ उ० । इत्यादिविस्तरेण प्रत्यपादि (एष चैवार्थो गंगदत्तशब्दे परिणमन्तः पुफलाः परिणताः इत्यमायिदेवेन प्रतिपादितस्य भगवतानुमेदानुपुष्टिभविष्यति) आह । ननु यदि क्रियासमयेऽपि कार्यं जवति तर्हि तत्तत्र कस्मान्न दृश्यते एवेति चेन्नन्वहमपि किमिति तन्न पश्यामीत्याशङ्क्याह ॥

पइसमयकज्जकोरी-निरविकखो घरुगयाभिलासोसि ।

पइसमयकज्जकात्रं, थूलमए घरुम्मि लगएसि ॥

इह यद्यस्मिन्समये प्राग्ज्यते तत्तत्र निष्पद्यते दृश्यते च केवलं स्थूला सूक्ष्मेत्तिकावहिर्भूतत्वाद्वादर्शनी मतिर्यस्य तत्संबोधनं हे स्थूलमते ! त्वं घटे लगयसि किमित्याह । प्रतिसमयोत्पन्नानां कार्यकौटीनां कालः प्रतिसमयकावस्तं सर्वमपि घटस्यैवायं समस्तोऽपि मृत्पिण्डविधानचक्रप्रमणादिक उत्पत्तिकात्र इत्येवमेकस्मिन्नेव घटे संघटयसीत्यर्थः । कथं नृतः सन्नित्याह । प्रतिसमयोत्पद्यमानासु मृत्पिण्डशिवकस्थासकोशादिकासु सिद्धकेवलप्रभृतीनां ज्ञानजननादिकासु च कार्यकौटीषु निरपेक्षः कुतः पुनरेतदित्याह । यतो घटगताभिलापोऽसि त्वं घटोऽस्यां मृद्गुरुचक्रचीवरादिसामग्र्यामुत्पत्त्येत इत्येवं केवलं घटानिलापयुक्तत्वाद्भवत इत्यर्थः । इदमुक्तं भवति प्रतिसमयमपरापराण्येव शिवकादीनि कार्याण्युत्पद्यन्ते दृश्यन्ते च तानि च तथोत्पद्यमानानि त्वं नावबुध्यसे घटोत्पत्तिनिमित्तचूतैवेयं सर्वापि मृच्चक्रचीवरादिसामग्रीत्येवं केवलं घटोऽभिलापयुक्तत्वात् ततस्तन्निरपेक्ष एव स्थूलमतितया सर्वमपि तत्कात्रं घटे लगयसि । ततश्च प्राक्तनक्रियाकृतेष्वनुत्पन्नत्वात् घटमदृष्ट्वा एवं ब्रूय क्रियाकात्रे घटवत्कृणं कार्यमहं न पश्यामि । इदं तु नावगच्छामि यदुत चरमक्रियाकृण एव घटः प्रारब्धयते प्राक्तनक्रिया-

कात्रे तु शिवकादय एवारब्धयन्तेऽन्यारम्भे चान्यन्न दृश्यते एवेति व्यवहारवादी प्राह ।

को चरमसमयनियमो, पढमे चिय तो न कीरए कज्जं ।

नाकारणंति कज्जं, तं चेवं तम्मि से समए ॥

प्रथमसमयादारब्धय यद्यपरापराणि कार्याण्यारब्धयन्ते तर्हि कोऽयं चरमसमयनियमो येन विवक्षितं कार्यं प्रथमसमय एव न क्रियते अकरणे च ततस्तत्तत्र न दृश्यते नन्वाद्यकार्यवद्विवक्षितमपि तत्रैव क्रियतां दृश्यतां चेति ज्ञावः । अत्र निश्चयः प्रत्युत्तरमाह । नाकारणं क्वचित्कार्यमुत्पद्यते नित्यं सदसत्त्वप्रसङ्गान्न च तत्कारणं (से) तस्य विवक्षितकार्यस्य तदन्त्यसमये एवास्ति न प्रथमादिसमयेष्वतो न तेऽप्यद्यते नापि दृश्यते इति तदेवं क्रियाकात्र एव कार्यं जवति न पुनस्तदुपरमे इत्युक्तम् । अथैवं नेष्यते तर्हि प्रस्तुतमाजिनिबाधिकज्ञानमेवाधिकृत्योच्यते ।

उप्पाए वि न नाणं, जइ तो सो कस्म होइ उप्पाओ ।

तम्मि य जइ अम्माणं, तो नाणं कम्मि कालम्मि ॥

उत्पादनमुत्पादः कार्यस्योत्पत्तिहेतुचूतः क्रियाविशेषस्तत्रापि यदि मतिज्ञानं नेष्यते जवता क्रियमाणवस्थायामपि यदि कार्यं त्वया नाऽभ्युपगम्यते इति ज्ञावः । तर्हि उत्पाद्यमानस्यासत्त्वात्स कस्योत्पादो जवत्विति कथ्यतां न ह्यविद्यमानस्य खरविषाणस्यैवोत्पादो युक्तः यदि च तस्मिन् उत्पादकात्रेऽप्यज्ञानं तर्हि ज्ञानं कस्मिन् कात्रे भविष्यतीति निवेद्यताम् । उत्पादोपरम इति चेन्ननु कथमन्यत्रोत्पादोऽन्यत्र तूत्पन्नमिति । उत्पादोपरमे च भवत्कार्यमुत्पादात्प्रागपि कस्मान्न जवत्यविशेषादित्याद्युक्तमेवेति यदुक्तम् “ इय न सवेणाइकाले नाणमिति ” तत्राह ।

को व सवणाइकालो, उप्पाओ जम्मि होज्ज से नाणं ।

नाणं च तदुप्पाओ, यदो वि चरिमम्मि समयम्मि ॥

वा च शब्दार्थे कश्च श्रवणादिकात्रो व्यवहारवादिन् ! जवतोऽजिप्रेतो यत्र ज्ञानं निषेधयसि हन्त ! त्वया मतिज्ञानस्योत्पादसमय एव श्रवणादिकात्रोऽवगन्तव्यो यत्र (से) तस्य शिष्यस्य मतिज्ञानं जवेन्नापरः । अथादित आरब्धय गुरुसन्निधाने धर्मश्रवणादय इव मतिज्ञानस्योत्पादकालो नाऽपरोऽवगन्तव्य इति चेन्नैवमित्याह । “ नाण ” मित्यादि ज्ञानं च मतिज्ञानवत्कृणं तदुत्पादश्च तस्योत्पत्तिहेतुचूतः क्रियावत्कृणः एतौ द्वावपि धर्मश्रवणादिक्रियासमयराशेश्चरमसमय एव जवतो न प्रथमादिसमयेषु तेष्वपराणामेव धर्मावबोध्यादिकार्याणामुत्पत्तेः । न च तद्बोधादिमात्रादपि सम्यग्ज्ञानोत्पत्तिर्युज्यते मध्येष्वपि तत्सद्भावात्तस्मात्क्षिप्त एव कस्मिन्निश्चरमसमये चरमसमये मतिज्ञानं तदुत्पादश्च अतो युक्तमुक्तम् “ जूत्तं न दत्तमिति ” । अस्माभिरपि क्रियाकात्रस्यान्तसमये एव तस्येष्टमाणत्वात्तस्मान्न सर्वेषु धर्मश्रवणादिक्रियासमयेषु मतिज्ञानं नापि सर्वेषामपि तेषामुपरमे किंवेकस्मिन्स्तच्चरमसमये तदारब्धयते निष्पद्यते च अतः क्रियमाणमेव कृतम् । यदि कृतमपि क्रियते निश्चयवादस्तर्हि पुनः पुनरपि क्रियतां कृतत्वाविशेषादतः करणानवस्थेति चेन्नैवं क्रियाकात्रनिष्ठाकात्रयोरजेदाद् । यदि हि तदुत्पादयित्री क्रिया प्रारब्धा सती उत्तरसमयेष्वपि प्राप्येत तदा स्यात्पुनरपि तत्कारणमेतच्च नास्ति यतोऽसौ तदुत्पादयित्री क्रिया न पूर्व नाप्युत्तरत्रापि किं तु तस्मिन्नेव चरमसमये प्रारब्धयते निष्ठां च यातीति कुतः पुनरपि कार्यकारणमतो न तत्करणानवस्थेति

विशे० । (कारणशब्दे द्रव्यकारणप्रस्तावे कार्यकारणयोरभेदो
वेशतो दर्शयिष्यते) कार्यस्य कारणानुरूपत्वमसार्वत्रिकम् ।
न च नियमतः कारणानुरूपं कार्यं वैसादृश्यस्यापि दर्शनात् ।
तथा हि शृङ्गाच्छरो जायते तस्मादेव सर्वपानुक्षिप्तास्तु तृणानी-
ति । तथा गोब्रोमभ्यो दूर्वा ततो न नियमः । आ० म० प्र० । वि-
शे० । सूत्र० (करणीये सुखसाध्यमपि कार्यं विनोपायेन न सि-
ध्यतीति गच्छसारणाशब्दे)

कज्जपत्रोपण-कार्यप्रयोजन-न० अवश्यकरणीयप्रयोजने,
प्रश्न० अथ० १ छा० १ अ० ।

कज्जभास-कार्याभ्या (श) स-पुं० यदर्थं चेष्टते तत्कार्यं तस्या-
ज्याशः अज्यशनमज्याशः अशङ्क व्याप्तावित्यस्य अजिपूर्वस्य
घञन्तस्य प्रयोगः कार्यज्याशः । कार्यस्यासन्नतायाम्, कार्यस्य
निकटीजवने, कर्म० “कज्जनासाणोष्णवेसविसमीकयणवेसं”
(वीरियशब्दे व्याख्या) असु केषेष्ट्यस्य तु दन्त्यान्त्यः स च
पुनः पुनरनुशीलने, ।

कज्जमाण-क्रियमाण-त्रि० विधीयमाने, पंचा० १७ विव० “कर्मं
च कज्जमाणं च, आगमिस्सं च पावगं” सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । वि-
शे० । (कज्जमाणे कमेत्ति सिद्धान्तः कज्जकारणप्रावशब्दे दर्शितः)
कज्जया-कार्यता-स्त्री० तद्रूपेणाभिव्यक्तौ, न० ।

कज्जल-कज्जल-न० कुत्सितं जलमस्मात् कोः कद् । दीपशिखा-
पतिते कृष्णद्रव्ये, जं० १ वक्र० । रा० । मस्याम्, झा० १ अ० ।
कज्जलंगी-कज्जलाङ्गी-स्त्री० कज्जलगृहे, औ० । झा० ।

कज्जलपञ्चा-कज्जलपञ्चा-स्त्री० जम्बाः सुदर्शनायाः दक्षिण-
पूर्वस्यां पञ्चाशद्योजनान्यवगाह्य उत्तरस्यां नन्दापुष्करिण्याम्,
जी० ३ प्रति० । जं० ।

कज्जलावेमाण-प्लाव्यमान-त्रि० उपर्युपरि प्लाव्यमाने “कज्ज-
लावेमाणं पेहाय” आचा० २ श्रु० ३ अ० ।

कज्जवय-कार्यपद-पुं० जीवनहेतोर्मातापितृभ्यां ध्रियमाणे कज्ज-
वयेति नामबोधे बालके, अनु० ।

कज्जवसओ-कार्यवशतस्-अव्य० कार्याङ्गीकरणत इत्यर्थे, न
स्वकार्यसिद्धये इति फलितार्थे, षो० १ विव० ।

कज्जसम-कार्यसम-न० स्वनामके जात्युत्तरेऽनुमानदोषे, स-
म्म० । कार्यसमं नाम जात्युत्तरमिति प्रतिपादितम् । यथोक्तं
‘कार्यत्वान्यत्वलेशेन यत्साध्यासिद्धिर्दर्शनम्’ । तत्कार्यसममिति
कार्यत्वसामान्यस्यानित्यत्वसाधकत्वेनोपन्यासेऽन्युपगते धर्मि-
न्नेदेन विकल्पनबहुद्धिमत्कारणत्वे कित्यादेः कार्यत्वमात्रेण सा-
ध्येऽर्भाष्ट धर्मिन्नेदेन कार्यत्वादेर्विकल्पनात् आसादयतः सामा-
न्येन कार्यत्वानित्यत्वयोर्विपर्यये बाधप्रमाणबलाद् व्याप्तिसिद्धौ
कार्यत्वसामान्यशब्दादौ धर्मिण्युपपन्नमानमनित्यत्वं साधय-
तीति कार्यत्वमात्रस्यैव तत्र हेतुत्वेनोपन्यासे धर्मविकल्पनं य-
त्तत्र क्रियते तत्सर्वानुमानोच्चेदकत्वेन कार्यसमं जात्युत्तरतामा-
सादयति । सम्म० ॥

कज्जसेण-कार्यसेन-पुं० जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रेऽतीतायामुत्सर्पि-
ण्यां जाते पञ्चमे कुडकरे, स० ।

कज्जहेउ-कार्यहेतु-पुं० प्रयोजननिमित्ते, चिकीर्षितकार्यं प्र-
ति आनुकूल्यकरणे, स्था० ४ ग्रा० । द्वितीयान्तः “कज्जहेउं”
पञ्चम्यन्तो वा “कज्जहेओ” लोकोपचारविनयभेदे, तत्र कार्यहे-

तोर्ज्ञानादिनिमित्तं भक्तादिदानमिति गम्यम् ग० १ अधि० ।
भ० । अयमर्थः कार्यश्रुतप्रापणादिकं हेतुं कृत्वा श्रुतं प्रापितो-
ऽहमनेनेति हेतोरित्यर्थो विशेषेण विनये तस्य वर्तितव्यं तदनु-
ष्ठानं च कर्त्तव्यमिति स्था० ७ टा० ।

कज्जिय-कार्यिक-त्रि० कार्यार्थिनि, व्य० ३ उ० ।

कज्जोवग-कार्योपग-त्रि० अष्टाशीतिमहाप्रहाणां पञ्चदशे महा-
प्रदे, ‘दो कज्जोवगा’ स्था० २ ग्रा० । चं० प्र० । जं० । सू० प्र० । कल्प० ।
कज्जुअ-कज्जुक-न० वर्गेऽन्त्यो वा टा० १ । ३० । इत्यनुस्वारस्य
अः । चोलेके, प्रा० ।

कज्जका-कन्यका-स्त्री० कन्या-कन् मागच्यां न्यएयङ्ज्वां ज्ञः ।
टा० ४ । ए २ । इति द्विरुक्तो ज्ञः । कन्याशब्दार्थे, प्रा० ।

कट्टर-कट्टर-न० कट-वर्षादौ श्वरत्-व्यञ्जने, दधिसरे, रत्नमा०
दध्नस्तु ससरस्यात्र तर्कं कट्टरमुच्यते वैद्यकोक्ते तत्क्रमेदे, कट्टका-
याम्, भावप्र० वाच० । खएने, ‘चित्तकट्टरेद् वा’ कट्टरं खंमं अनु० ।
कट्टु-कृत्वा-अव्य० आर्षत्वात् क्त्वाप्रत्ययस्य दुःप्रा० । विधाये-

त्यर्थे, स्था० ८ ग्रा० । इति कट्टु इति कृत्वा दशा० १ अ० ।
उत्त० । आचा० । अनु० । विपा० । कल्प० । कट्टोरगपात्रभेदे,
“ततो पासेहिं करोडगा कट्टोरगा मंकुया सिप्पाओ य उविज्जं-
ति” नि० चू० १ उ० ।

कट्ट-कट्ट-न० कस-क्त- । कृच्छगहनयोः कषः इतीए निषेधः ।
एस्यानुप्रेष्टासंदष्टे टा० २ । ३४ । इति एस्य उः । प्रा० । द्विती-
यतुर्थ्ययोरुपरि पूर्वः टा० २ । ए० । इति द्वितीयस्थोपरि पूर्वः ।
प्रा० । दुःखे, झा० ए अ० । क्लेशहेतुके, वि० ७ अ० । पीमायाम्,
व्यथायाम्, पीमायुक्ते, गहने, पीमाकारके, कष्टसाध्ये धहूपत्येन
शास्ये रिपुरोगादौ, । कष्टसाधने, पापे च । वाच० ।

काष्ठ-न० काशत्यनेन काश-वधन् नेद् शस्य षः । समिदादि-
तृणकाष्ठे, उक्त० १२ अ० । स्था० । शमीवृक्षस्येभ्यः, “कुसं
च ज्वं तणकट्टमग्गि” उक्त० १२ अ० । दारुणि, पि० । शाखा-
दिस्तम्भे, नि० चू० ५ उ० । “ससारमतिशुष्कं यत्, मुष्टिमध्ये
समेष्यति । तत्काष्ठं काष्ठमित्याहुः, खदिरादिसमुद्भवम् । इत्यु-
क्तलक्षणे दारुनेदे च वाच० । राजगृहवास्तव्ये स्वनामख्याते श्रे-
ष्ठिनि, तत्कथा धर्मज्ञप्रकरणादवसेया आ० म० द्वि० । आ० चू० ।

कष्टकर्म-काष्ठकर्मन्-न० क्रियत इति कर्म काष्ठे कर्म काष्ठ-
कर्म-काष्ठनिष्कृष्टे रूपके, यत्र स्थापनाचार्यः क्रियते । अनु० ।
ग० । नि० चू० । प्रतिस्तम्भछादशादौ, आचा० १ श्रु० १ अ०-
५ उ० । रथादौ, आचा० २ श्रु० १२ अ० । कर्म करणम् काष्ठ-
स्य कर्म । दारुमयपुत्रिकादिनिर्माणे, झा० १३ अ० ।

कष्टकर्मन्त-काष्ठकर्मायत्-न० काष्ठकर्मगृहे, यत्र काष्ठपरिकर्म
क्रियते । आचा० २ श्रु० २ अ० ।

कष्टकरण-काष्ठकरण-न० इयामाकस्य गृहपतेः क्षेत्रे, “ततो
सामी जं भियगामं गतो तस्स बहिया वि याव तस्स चेइयस्स
अदूरसामंते जुवालिण नदीए तीरे उत्तरिहे कूले सामागस्स
गाहावहस्स कष्टकरणं नाम खेत्त” आ० म० द्वि० । आ० चू० ।

कष्टकार-कष्टकार-पुं० कष्टं करोति कृ-अण-उप० स० । सं-
सारे, त्रिका० । पीमाकारके, त्रि० वाच० ।

काष्ठकार-पुं० काष्ठशिल्पोपजीविनि, अनु० । प्रज्ञा० ।

कठकोलंब-काष्ठकोलम्ब-पुं० शाखिशालानामवनतमप्रभाजनं

वा कोलम्ब उच्यते । काष्ठस्य कोलम्ब इव काष्ठकोलम्बः । परि-
दृश्यमानाधनतद्दयास्थिकत्वात् । काष्ठमयकोलम्बसदृशे उद-
रादौ, “कट्टकोलंबे व से (धन्यानगरस्य) उदरं ” अणु० ॥

कट्टखाय-काष्ठखाद-पुं० काष्ठं खादतीति काष्ठखादः । काष्ठ-
खादके घुणे, स्था० ४ ठा० ।

कट्टखायसमाणभिक्षवाग-काष्ठखादसमानभिक्षाक-पुं० निर्वि-
कृतिकाहारतया काष्ठखादकघुणसमाने भिक्षौ, स्था० १४ ठा० ।

कट्टघण-काष्ठघटन-न० पण्डिते कलाभेदे, कल्प० ।

कट्टदल-काष्ठदल-न० तुवरीरूपे, “कठदलं सिंहेहवियत्वं जं ”
ल० प्र० ।

कट्टपाज्या-काष्ठपाज्या-स्त्री० काष्ठनिर्मितपाज्यायाम्, “क-
ट्ट्या उपाति वा जरमात्रावहणन्ति वा । अणु० ।

कट्टपीठय-काष्ठपीठक-न० काष्ठमयपीठके, निचू० १२ उ० ।

कट्टपुत्तलिया-काष्ठपुत्तलिका-स्त्री० काष्ठकर्मणि, यत्र स्थापना-
वश्यकं स्थाप्यते । अनु० ॥

कट्टपेज्जा-काष्ठपेया-स्त्री० मुज्जादियूपे, घृततद्विततएतद्वपेयायां
च । उपा० १ अ० ।

कट्टजूय-काष्ठजूत-त्रि० अत्यन्तनिश्चेष्टतया काष्ठोपमे, उक्त० १२ अ० ।

कट्टमुद्दा-काष्ठमुद्दा-स्त्री० काष्ठस्येवाकारे काष्ठमयमुखबन्धने,
“कट्टमुद्दाए मुहं बंधं कंयइत्ता ” यथा काष्ठं काष्ठमयः पुत्त-
लको न ज्ञाते एवं सोऽपि मौनावद्यम्बी जातः यद्वा मुखरन्ध्रा-
च्छादकं काष्ठखण्डमुभयपार्श्वयोश्चिह्नप्रोषितदवरकान्वितं मु-
खबन्धने काष्ठमुद्दा तथा मुखं बध्नाति, नि० ॥

कट्टमूल-काष्ठमूल-न० चणकचवलकादिद्विद्वे, वृ० १ उ० ।

कट्टमूलरस-काष्ठमूलरस-न० द्विद्वरसेन परिणामिते पानके,
ध० ३ अधि० । काष्ठमूलं चणकचवलकादि द्विद्वं तदीयरसेन
यत्परिणामितं तत्काष्ठमूलरसं नाम पानकम् इत्युक्तेः वृ० १ उ० ।

कट्टसगुनिया-काष्ठशकटिका-स्त्री० काष्ठभूतायां शकटिका-
याम्, भ० २ श० १ उ० ।

कट्टसमस्सिय-काष्ठसमाश्रित-त्रि० काष्ठाद्याश्रिते, “संसे यया
कट्टसमस्सिया य” सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

कट्टसिला-काष्ठशिला-स्त्री० काष्ठं चासौ शिलेवायतिविस्ता-
राभ्यां शिला सा चेति काष्ठशिला । स्था० ३ ठा० । काष्ठफल-
करूपे संस्तरकभेदे, पंचा० १८ विव० । आचा० ।

कट्टसेज्जा-काष्ठशय्या-स्त्री० काष्ठं स्थूलमायतमेव तद्वा
शय्या तत्र वा शय्या शयनम् । पाश्चात्यमिकसाधुभ्योऽनुज्ञाते
काष्ठशिलाशयने, स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

कट्टहार-काष्ठहार-पुं० त्रीन्द्रियजीवविशेषे, जी० १ प्रति० ।
उक्त० । प्रज्ञा० ।

कट्टा-काष्ठा-स्त्री० दिशि, स्था० २ ठा० अष्टादशनिमेषात्मके
काले, तं० । प्रकटं, सू० प्र० ६ पाहु० । सीमायाम्, दारुहरि-
द्रायां च । वाच० ।

कट्टाई-काष्ठादि-त्रि० दारुपाषाणप्रभृतौ, पंचा० ७ विव० ।

आदिशब्दात्कण्टकशर्करादिग्रहः । पंचा० १८ विव० ।

कट्टिय-काष्ठित-त्रि० काष्ठादिभिः संस्कृते कुल्यादौ, “कट्टिण
वा उक्कविण वा कृष्णे वा लिसे वा वट्टे वा मठे वा सम्मठे वा

संप्रथमिते वा तहप्पगारे उवस्सण ” आचा० २ श्रु० २ अ० ।
कट्टोवम-काष्ठोपम-त्रि० विषमकाष्ठतुल्ये, प्रति० ।

कट्ट-कट-पुं० कट-कर्तारि-अच् । हस्तिगण्डे, मदवर्षणा तथा-
त्वम् । गण्डमात्रे, स्वेदवर्षणात्तथात्वम् वाच० । “कडतडाई”
गण्डतटानि, ज्ञा० १ अ० । नलाख्ये तृणे, अमरः । आवरण-
कारके, त्रि० अतिशये, उत्कटे, शरे, समये, आचारे, मेदि० ।
उशीरादितृणमात्रे, धरणिः । शवे, प्रते, शवरथे, औषधिभेदे,
श्मशाने, हेमचं० । तट्टकाष्टे, शब्दर० । क्रियाकारकमात्रे, त्रि०
हेमचं० । द्युतक्रीडासाधनद्रव्ये च । वाच० । कटादिभिराता-
नवितानभावेन निष्पाद्यमाने आशनविशेषे, कट इव कट इत्यु-
पचारात्तत्त्वादिमये आसनभेदे च ।

चत्तारि कडा पसत्ता तंजहा सुंउकडे विदलकडे चम्मकमे
कंवन्नकडे ॥

(सुंउकडेति) तृणविशेषनिष्पन्नः (विदलकडेति) वंशश-
कलकृतः (चम्मकडेति) वङ्गव्यूतमञ्जकादिः (कंवन्नकडेति)
कम्बलमेवेति । स्था० ४ ठा० । आ० म० प्र० । सान्तरवंशमये,
वृ० २ उ० । वंशकटादौ, वृ० १ उ० । पर्वतैकदेशे, ज्ञा० १ अ० ।
वृ० । संस्तारके च । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।
कृत-त्रि० कृ. क. परिकर्मिते, कल्प० । अनुष्ठिते “कडं च
कज्जमाणं च, आगमिस्सं च पावगं ” सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।
विहिते, उक्त० १ अ० अन्त० । निर्वर्तिते, आव० ४ अ० उपा-
जिते, उक्त० ३ अ० । पूर्वपरिणामापेक्षया परिणामान्तरेण कृते,
भ० १२ श० ४ उ० । निष्पादिते, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

इदानीं कृतपदनिक्षेपार्थं निर्युक्तिरुक्ताथामाह ।

करणं च कारओ य, कर्म च तिएहं पि छक्कनिकखेवी ।

दव्वे खित्ते कात्ते, भावेण उ कारओ जीवो ॥४॥

(करणं चेत्यादि) इह कृतमित्यनेन कर्मोपात्तं न चाकर्तृकं
कर्म भवतीत्यर्थात्कर्तुराक्षेपो घातार्थस्य च करणस्यामीपां
त्रयाणामपि प्रत्येकं नामादिः षोढा निक्षेपः । सूत्र० १ श्रु० १
अ० १ उ० । (अत्र करणनिक्षेपप्रदर्शनेन कृतनिक्षेपोऽपि सुबोधो
जविष्यतीति बुद्ध्या कृतनिकेपो न प्रादृशि क्रियमाणं कृतमिति
भगवदुक्तेर्जमात्रिनाऽश्रद्धानं तदुत्तरं च कज्जकारणभावशब्दे
दर्शितमथ च जमालिशब्देऽपि किञ्चिद्दर्शयिष्यते) क्रियानि-
ष्पाद्ये, “से देसे णं देसे कमे देसे णं सव्वे कमे” भ० १ श० -
३ उ० । तैः विवर्जितपुरुषैः अन्यैर्वा श्रावकीकृते कुत्रे, कल्प० ।
साधूनाधायोद्दिश्य कृते निष्पादिते आधाकर्मणि, सूत्र० १ श्रु० १-
अ० । “कमेसु घासमेसेज्जा, विउ दत्ते स णं चरे” गृहस्थैः
परिग्रहारम्भकारेणात्मार्थं ये निष्पादिता ओदनाद्यस्ते कृता
उच्यन्ते तेषु कृतेषु परकृतेषु परनिष्ठितेषु इत्यर्थः । सूत्र० १
श्रु० १ अ० ४ उ० । “उवक्खमं तु कडं होइ” उपस्कृतं तु अ-
त्रादिवुद्धावादि कर्मविवक्षायां कः प्रत्ययः ततोऽयमर्थः । उप-
स्कृतमारब्धमिति ज्ञावः कृतं भवति इत्यादिवाक्यमशब्दं
कृतशब्दार्थो विस्तरत उक्तस्तत् एवाच्युह्यम् पिम० । कृतयुगे चतु-
ष्के, सूत्र० १ श्रु० २ अ० । फलं च न० साधिते, एके, पर्याप्ते च
त्रि० चतुरङ्गयुक्ते, पाशकनेदे, दासभेदे च पुं०-ज्ञावे, क-क्रि-
यायाम् न० कृतपूर्वाकटम् वाच० ।

कर्मगर-कर्मङ्गर-न० कर्म भक्षणायं शस्यादि गिरति अच्यन्तरे

कडतम-कडतट-न० कटकैकदेशे, हा०१अ०। गण्डतटे, हा०१अ०
कसपूयणा-कटपूतना-स्त्री० स्वनामख्यातायां व्यन्तर्याम, य-
या शाखिसीसबहुशास्त्रकग्रामे शास्त्रवने प्रतिमास्थितस्य श्रीवी-
रजिनस्य विघ्नं कृतम् । आ० म० द्वि० । आ० चू० ।

कडमूढ-कृतमूढ-पुं० करणं कृतं तेन मूढः । किङ्कर्तव्यताव्याकु-
ले, आचा० १ ध्रु० २ अ० ।

करय-कटक-न० कलाचिकाभरणे, आ० म० प्र० वल्लये, स्था०
३ ठा० ५ ब० । अर्नाके, पर्वततटे, पर्वतदेशे, झा० १ अ० ।

करयंतरिय-कटकान्तरित-त्रि० कटान्तर्वर्तिप्रच्छन्नरक्षिते,
“ अन्नो कडयंतरिओ अन्नो पडयंतरे ठविओ ” तं० ।

कडयणिवेस-कटकनिवेश-पुं० स्कन्धावारे. स्था० ६ ठा० ।

करयपल्लव-कटकपल्लव-न० पर्वततटव्यवस्थितजलाशय-
विशेषे, झा० १ अ० ।

कडयमद-कटकमर्द-पुं० सैन्यसंमर्दे, तेन कटकमर्देन मार-
णार्थं चाक्षताः अत्यक्तवादिनिह्वाः विशेष० । स्था० ॥

कम्वाइ (ण)-कृतवादिन्-पुं० केनचित् ईश्वरेण धप्राना-
दिना वा कृतोऽयं लोक इत्येवमभ्युपगमग्रहिले वादिनि, सूत्र०
१ ध्रु० १ अ० १ उ० । तेषां मतोपदर्शनायाह ।

इणमन्नं तु अन्नानां, इहमेगेसि आहियं ।

देवउत्ते अयं लोए, बंभउत्ते त्ति आवरे ॥ ५ ॥

ईसरेण कमे द्वाए, पहाणाइ तहावरे ।

जीवाजीवसमाउत्ते, सुहदुखसमन्निए ॥ ६ ॥

इदमिति वक्ष्यमाणं तु शब्दः पूर्वभ्यो विशेषणार्थः । अज्ञानमि-
ति मोहविजृम्भणमिहास्मिन् लोके एकेषां न सर्वेषामाख्यात-
मित्यभिप्रायः । किं पुनस्तदाख्यातमिति तदाह । देवेनोक्तो दे-
वोक्तः कर्पकेणैव बीजवपनं कृत्वा निष्पादितोऽयं लोक इत्यर्थः ।
देवैर्वा गुप्तो रक्षितो देवगुप्तो देवपुत्रो वेत्यादिकमज्ञानमिति ।
तथा ब्रह्मणा उक्तो ब्रह्मोक्तोऽयं लोक इत्यर्थः । परे एवं व्यव-
स्थिताः । तथा हि तेषामयमभ्युपगमः । ब्रह्मा जगत्पितामहः
स चैक एव जगद्वासीत्तेन च प्रजापतयः सृष्टास्तैश्च क्रमेणै-
तत्सकलं जगदिति । तथेश्वरेण कृतोऽयं लोकः । एवमेके ई-
श्वरकारका अभिदधति प्रमाणयन्ति वा सर्वमिदं विमत्य-
धिकरणभावोपपन्नं न तु भुवनकरणादिकं धर्मित्वेनोपादीयते ।
बुद्धिमत्कारणपूर्वकमिति साध्यो धर्मः संस्थानविशेषवत्त्वा-
दिति हेतुः । यथा घटादिरिति दृष्टान्तोऽयं यद्यत्संस्थानवि-
शेषवत्तत्तद्बुद्धिमत्कारणपूर्वकं दृष्टम् । यथा देवकुलकूपादि सं-
स्थानविशेषवच्च मकराकरनदीधराधरशरीरकरणादिकं वि-
वाद्गोचरापन्नमिति । तस्माद्बुद्धिमत्कारणपूर्वकं यच्च समस्त-
स्यास्य जगतः कर्ता स सामान्यपुरुषो न भवतीत्यसावीश्वर
इति । तथा सर्वमिदं तनुभुवनकरणादिकं धर्मित्वेनोपादीयते ।
बुद्धिमत्कारणपूर्वकमिति । साध्यो धर्मः कार्यत्वाद् घटादिवत्
तथास्थित्वा प्रवृत्तेर्वास्यदिवदिति । तथाऽपरे प्रतिपन्ना यथा
प्रधानादिकृतो लोकः । सत्वरजस्तमसां साम्यावस्था प्रकृतिः ।
सा च पुरुषार्थं प्रवर्तते । आदिग्रहणाच्च प्रकृतेर्महान् ततोऽहंकार-
स्तस्माच्च गणः पौरुषाकस्तस्मादपि पौरुषाकात्पञ्चज्यः पञ्च म-
हाभूतानीत्यादिकया प्रक्रियया सृष्टिर्भवतीति । यदि वा आदि-
ग्रहणात्स्वजावादिकं गृह्यते । ततश्चायमर्थः । स्वजावेन कृतो
लोकः कण्टकादितैर्दृष्टयवत् । तथाऽन्ये नियतिकृतो लोको मयू-
राङ्गरुहवदित्यादिभिः कारणैः कृतोऽयं लोको जीवाजीवसमायु-
क्तो जीवैरुपयोगवृक्षैस्तथा अजीवैर्धर्माधर्माकाशपुष्पादिकैः
समन्वितः समुद्रधराधरादिक इति । पुनरपि लोकं विशेषयितु-

माह । सुखमानन्दरूपं दुःखमसातोदयरूपमिति ताज्यां सम-
न्वितो युक्त इति ।

॥ किञ्च ॥

सयंजुणा कडे द्वाए, इति वुत्तं मदेसिणा ।

मारणं संश्रुया माया, तेण द्वाए असासए ॥ ७ ॥

(संयजुणा इत्यादि) स्वयं भवतीति स्वयंभूविष्णुरन्यो वा स
चैक एवादावभूत्तत्रैकाकी रमते द्वितीयमिष्टवांस्तच्चिन्तानन्तर-
मेव द्वितीया शक्तिः समुत्पन्ना तदनन्तरमेव जगत्सृष्टिरकृदि-
त्येवं महर्षिणोक्तमभिहितमाएवं वादिनो लोकस्य कर्तारमभ्युपग-
तवन्तोऽपि च तेन स्वयंभुवा लोकं संपाद्यातिभारजयाद्यमाख्यो
मारयतीति मारोऽभ्यधायि । तेन मारणं संस्तुता कृता प्रसा-
धिता माया तथा च मायया लोका म्रियन्ते न च परमार्थतो जी-
वस्योपयोगवृक्षस्य व्यापस्तिरस्त्यतो मायैषा । यथाऽयं मृत-
स्तथा चायं लोकः शश्वतोऽनित्योऽविनाशीति गम्यते ॥ ७ ॥
(अणुरकृत्वादिमतं स्वस्थाने उक्तम्)

अधुना एतेषां देवोप्तादिजगद्वादिनामुत्तरदानायाह ।

सएहि परियाएहिं, लोयं वूया कमेतिया ।

तत्तं तेण वि जाणंति, ण विणासी कयाइवी ॥ ८ ॥

स्वकैः स्वकीयैः पर्यायैरभिप्रायैर्युक्तिविशेषैरयं लोकः कृत
इत्येवमनुवन्नजिहितवन्तः । देवोक्तो ब्रह्मोक्त ईश्वरकृतः प्रधाना-
दिनिष्पादितः स्वयंभुवा व्यधायि तन्निष्पादितमायया म्रियते ।
तथाऽऽहजुञ्जयं लोक इत्यपि स्वकीयाभिरुपपत्तिभिः प्रतिपाद-
यन्ति । यथाऽस्मदुक्तमेव सत्यं नान्यदिति । ते चैवंवादिनो वादि-
नः सर्वेऽपि तत्त्वं परमार्थं यथाऽवस्थितलोकस्वजावं नाभिजा-
नन्ति न सम्यक् विवेचयन्ति । यथाऽयं लोको ह्यव्या-
र्थतया न विनाशीति निर्मूलतः कदाचन न चायमादित आ-
रज्य केनचित् क्रियते अपि त्वयं लोकोऽनृद्भवति जविष्य-
ति । तथा हि यत्तावदुक्तं यथा देवोक्तोऽयं लोक इति तद्-
सङ्गतं यतो देवोक्तत्वे लोकस्य न किञ्चिन्धाविधं प्रमाणमस्ति न
चाप्रमाणकमुच्यमानं विद्वज्जनमनांसि प्रीणयति ॥ ईश्वरवाद-
खण्डनं स्वस्थाने विस्तरतः कृतम् यदपि चोक्तं प्रधानादि-
कृतोऽयं लोक इति तदप्यसङ्गतं यतस्तत्प्रधानं किं मूर्त्तममूर्त्तं
वा यद्यमूर्त्तं न ततो मकराकरादेर्मूर्त्तस्योद्भवो घटते । न ह्या-
काशात्किञ्चित्पद्यमानमावदयते मूर्तामूर्तयोः कारणविरोधा-
दिति । अथ मूर्त्तं तत्कृतः समुत्पन्नं न तावत्स्वतो लोकस्यापि
तथोत्पत्तिप्रसङ्गात् नाप्यन्यतोऽनवस्थापत्तेरिति । अन्यथाऽनु-
त्पन्नमेव प्रधानाद्यनादिजावेनास्ते तद्दृष्टोकोऽपि किं नेष्यते ।
अपि च । सत्वरजस्तमसां साम्यावस्था प्रधानमित्युच्यते न
चाविकृतात्प्रधानान्महदादेरुत्पत्तिरिष्यते भवद्भिः । न च विकृ-
तं प्रधानव्यपदेशमास्कन्दतीत्यतो न प्रधानान्महदादेरुत्पत्ति-
रिति । अपि चाचेतनायाः प्रकृतेः कथं पुरुषार्थं प्रति प्रवृत्तिर्ये-
नात्मनो भोगोपपत्त्या सृष्टिः स्यादिति । प्रकृतेरयं स्वजाव इति
चेदेवं तर्हि स्वभाव एव वक्ष्यान् यस्तामपि प्रकृतिं नियमय-
ति तत एव च लोकोऽप्यस्तु किमदृष्टप्रधानादिकल्पनयेति । अ-
थादिग्रहणात्स्वभावस्यापि कारणत्वं कैश्चिद्विष्यत इति चेद्-
स्तु । न हि स्वजावोऽभ्युपगम्यमानो नः कृतिमान्नोति । तथा
हि स्वभावः स्वकीयोत्पत्तिः सा च पदार्थानामिष्यत एवेति ।
तथा यदुक्तं नियतिकृतोऽयं लोक इति तत्रापि नियमनं निय-
तिर्यथाभवनं नियतिरित्युच्यते सा चालोच्यमाना न स्व-

भावादतिरिच्येत । यच्चान्यथापि स्वयम्भुवोत्पादितो लोक इति तदप्यसुन्दरमेव । यतः स्वयंभूरिति किमुक्तं जवति । किं यदाऽसौ भवति तदा स्वतन्त्रोऽन्यनिरपेक्ष एव जवति । अथादि-भचनात्स्वयम्भूरिति व्यपदिश्यते । तद्यदि स्वतन्त्रजननाज्युपगमस्तद्वलोककस्यापि भवनं किं नाज्युपेयते किं स्वयंभुवा । अथानदिस्ततस्तस्यानादित्वे नित्यत्वं नित्यस्य चैकरूपत्वात्कर्तृत्वाऽनुपपत्तिस्तथा वीतरागत्वात्तस्य संसारवैचित्र्यानुपपत्तिः । अथ सरागोऽसौ ततोऽस्मदाद्यव्यतिरेकात्सुतरां विश्वस्याकर्ता मूर्तामूर्तादिकल्पाश्च प्राग्बदायोऽप्या इति । यदपि चात्राभिहितम् । तेन मारः समुत्पादितः स च लोकं व्यापादयति तदप्यकर्तृत्वस्याभिहितत्वात्प्रलापमात्रमिति ।

इदानीमेतेषां देवोत्तादिवादिनामज्ञानत्वं प्रसाध्य तत्कथं दिदर्शयाह ।

अमणुजसमुत्पायं, दुःखमेव विजाणिष्या ॥

समुत्पायमजाणतां, कथं नायंति संवरं ॥ १० ॥

मनोऽनुकूलं मनोऽंशोभनमनुष्ठानं न मनोऽंशमनोऽंशमसदनुष्ठानं तस्मादुत्पादः प्राडुर्जावो यस्य दुःखस्य तदमनोऽंशसमुत्पादम् । एवकारोऽवधारणे । स चैवं संवन्धनीयः । अमनोऽंशसमुत्पादमेव दुःखमित्येवं विजानीयादवगच्छेत्प्राज्ञः । एतदुक्तं जवति । स्वकृताऽसदनुष्ठानादेव दुःखस्योद्भवो जवति नान्यस्मादित्येवं व्यवस्थितेऽपि सत्यनन्तरोक्तवादिनोऽसदनुष्ठानोद्भवस्य दुःखस्य समुत्पादमजानानाः सन्तोऽन्यत ईश्वरदेर्दुःखस्योत्पादमिच्छन्ति । तच्चैवमिच्छन्तः कथं केन प्रकारेण दुःखस्य संवरं दुःखप्रतिघातहेतुं ज्ञास्यन्ति । निदानोच्छेदेन हि निदानिन उच्छेदो जवति । ते च निदानमेव न जानन्ति तत्त्वमजानानाः कथं दुःखोच्छेदाय यतिष्यन्ते यत्नवन्तोऽपि च नैव दुःखोच्छेदनमवाप्स्यन्त्यपि तु संसार एव जन्मजरामरणेऽष्टवियोगाद्यनेकदुःखत्राताघाताद्भूयो भूयोऽरहट्टघट्टिन्यायेनानन्तमपि कालं संस्थास्यन्ते ॥ १० ॥

सांप्रतं प्रकारान्तरेण कृतवादिमतमयोपन्यस्यन्नाह ।

सुखे अपावए आया, इहमेगेसिमाहियं ।

पुणो किड्वापदेसेणं, सो तत्य अवरज्जइ ॥ ११ ॥

इहास्मिन् कृतवादिप्रस्तावे त्रैराशिका गोशाश्वकमतानुसारिणो येषामेकविंशतिसूत्राणि पूर्वगतत्रैराशिकसूत्रपरिपाठ्या व्यवस्थितानि ते एवं वदन्ति । यथाऽयमात्मा शुद्धो मनुष्यजव एव शुद्धाचारो भूत्वा अपगताशेषमवलकलङ्को मोक्षेऽप्राप्तो जवति । अपगताशेषकर्मा जवतीत्यर्थः । इदमेकेषां गोशाश्वकमतानुसारिणामाख्यातम् । पुनरसावात्माऽगुह्यत्वाऽकर्मकत्वराराशिद्वयावस्थो भूत्वा क्रीरुया प्रवेपेण वा स तत्र मोक्षस्य एवाऽप्राप्यति रजसाऽऽश्लिष्यते । इदमुक्तं भवति । तस्य हि स्वशासनपूजामुपवर्ज्यान्यशासनपराभवं चोपवर्ज्य क्रीरुत्पद्यते प्रमोदः संजायते स्वशासनन्यकारदर्शनाच्च द्वेषस्ततोऽसौ क्रीरुद्वेषाज्यामनुगतान्तरात्मा शनैर्निर्मलपटवपुपञ्चज्यमानो रजसा मलिनिक्रियते मलीमसश्च कर्मगौरवाद्भूयः संसारेऽवतरति । अस्यां चावस्थायां सकर्मकत्वात्तृतीयराश्यवस्थो जवति ॥

इह संवुदे मुणी जाए, पच्छा होइ अपावए ।

वियडंभु जहाजुज्जो, नीरयं सरयं तहा ॥ १२ ॥

(इहेत्यादि) इहास्मिन् मनुष्यभवे प्राप्तः सन् प्रव्रज्यामभ्यु-

पेत्य संवृतात्मा यमनियमरतो जातः सन् पश्चादप्राप्तो भवति । अपगताशेषकर्मकलङ्को भवतीति भावः । ततः स्वशासनं प्रज्ञाप्य मुक्त्यवस्थो भवति । पुनरपि स्वशासनपूजादर्शनान्निकारोपलब्धेऽपि रागद्वेषोदयात्कलुषितान्तरात्मा विकटास्तुदकवज्जीरजस्कं सद्गतोद्धतरेणुनिवहसंपृक्तं सरजस्कं मलिनं भूयो यथा भवति । तथाऽयमप्यात्माऽनन्तकालेन संसारोद्वेगाच्छुद्धाचारावस्थो भूत्वा ततो मोक्षोत्तमौ सत्यामकर्मावस्थो भवति । पुनः शासनपूजानिकारदर्शनाद्वागद्वेषोदयात्सकर्मो भवतीत्येवं त्रैराशिकानां राशित्रयावस्थो भवत्यात्मत्याख्यातं । उक्तं च “ दग्धेऽधनः पुनरुपैति भवं प्रमथ्य, निर्वाणमप्यनवधारितभीरुनिष्ठः । मुक्तः स्वयं कृतभवश्च परार्थशूरस्वच्छासनप्रतिहतेष्विह मोहराज्यमिति ” ॥१२॥

अधुनैतदूपयितुमाह ।

एताणुचीति मेधावी, वंभचेरेण ते वसे ।

पुणो पावाउया सव्वे, अक्खायारो सयं सयं ॥ १३ ॥

एतान् पूर्वोक्तान् वादिनोऽनुन्नित्य मेधावी प्रज्ञावान् मर्यादाव्यवस्थितो वा एतदवधारयेत् । यथा नैते राशित्रयवादिनो देवोत्तादिलोकवादिनश्च ब्रह्मचर्यं तदुपलक्षिते वा संयमानुष्ठाने वसेयुरवतिष्ठेरन्निति । तथा हि तेषामयमभ्युपगमो यथा स्वदर्शनपूजानिकारदर्शनात्कर्मावस्था भवत्येवं चावश्यं तद्दर्शनस्य पूजायास्तिरस्कारेण चोभयेन वा भाव्यं तत्संभवाच्च कर्मोपचयस्तदुपचयाच्च शुद्ध्यभावः शुद्ध्यभावाच्च मोक्षाभावः । न च मुक्तानामशेषकर्मकलङ्कानां कृतकृत्यानामपगताशेषयथावस्थितवस्तुतत्त्वानां समस्तुतिनिन्दानामपगतात्माऽऽत्मीयपरिग्रहाणां रागद्वेषानुपपन्नस्तद्भावाच्च कुतः पुनः कर्मबन्धस्तस्माच्च संसारावतरणमित्यर्थः । अतस्ते यद्यपि कथञ्चिद्द्रव्यब्रह्मचर्यं व्यवस्थितास्तथाऽपि सम्यक् ज्ञानाभावाच्च सम्यगनुष्ठानभाज इति स्थितम् । अपि च सर्वेऽप्येते प्रावादुकाः स्वकं स्वकमात्मीयं दर्शनं स्वदर्शनानुरागादाख्यातारः शोभनत्वेन प्रख्यापयितार इति । न च तत्र विदितवेषेनास्था विधेयेति ॥ १३ ॥

पुनरन्यथा कृतवादिमतमुपदर्शयितुमाह ।

सए सए उवडाणे, सिद्धिमेव न अज्झा ।

अहो इहेव वसवत्ती, सव्वकामसमप्पिए ॥ १४ ॥

(सए सए इत्यादि) ते कृतवादिनः शैवैकद्विगुप्रभृतयः स्वकीये स्वकीये उपतिष्ठन्तेऽस्मिन्नित्युपस्थानं स्वीयमनुष्ठानं दीक्षा गुरुचरणशुश्रूषादिका तस्मिन्नेव सिद्धिमशेषसांसारिकप्रपञ्चरहितस्वभावमभिहितवन्तो नान्यथा नान्येन प्रकारेण सिद्धिरवाप्यत इति । तथा हि शैवा दीक्षात एव मोक्ष इत्येवं व्यवस्थिताः एकद्विगुकाः पञ्चविंशतितत्त्वपरिज्ञानान्मुक्तिरित्यभिहितवन्तस्तथाप्येऽपि वैदान्तिका ध्यानाभ्ययनसमाधिमार्गानुष्ठानात्सिद्धिमुक्तवन्त इत्येवमन्येऽपि यथा स्वदर्शनान्मोक्षमार्गं प्रतिपादयन्तीति । अशेषद्वन्द्वोपरमवर्णनायाः सिद्धिप्राप्तेरश्रुताप्रागपि यावदद्यापि सिद्धिप्राप्तिर्न जवतीति तावदिहैव जन्मन्यस्मदीयदर्शनात्कानुष्ठानानुज्ञावादष्टगुणैश्वर्यसद्भावो जवतीति दर्शयति । आत्मवशं वर्तितुं शीलमस्येति आत्मवशवर्ती वशेन्द्रिय इत्युक्तं भवति तर्ह्यसौ सांसारिकैः स्वभावैरजिज्ञयते । सर्वे कामा अजिज्ञाया अप्रतिताः संपन्ना यस्य स सर्वकामसमर्पितो यान् यान् कामान् कामयते ते तेऽस्य सर्वे स्थिन्तीति यावत् । तथा हि । सिद्धे-

रारादष्टगुणैश्वर्यसिद्धिर्भवति । तद्यथा । अग्निमा ब्रह्मिमा गरिमा
प्राकाम्यमीशित्वं वशित्वं प्रतिष्ठातित्वं यत्र कामावसायित्वमि-
ति ॥१४॥ तदेवमिहैवास्मादुक्तानुग्राह्यतांष्टगुणैश्वर्यवृत्तौणा सिद्धि-
र्भवत्यमुत्र चाऽशेषद्वन्द्वोपरमवृत्तौणा भवतीति दर्शयितुमाह ॥

सिद्धा य ते अरोगा य, इह मेमेसिमाहित्यं ।

सिद्धिमेव पुरो काङ्क्षं, सासए गद्विआ नरा ॥ १५ ॥

(सिद्धा य ते इत्यादि) ये ह्यस्मदुक्तमनुष्ठानं सम्यगनुतिष्ठन्ति
तेऽस्मिन् जन्मन्यष्टगुणैश्वर्यरूपां सिद्धिमासाद्य पुनर्विशिष्टसमा-
धियोगेन शरीरत्यागं कृत्वा सिद्धाश्चाशेषद्वन्द्वरदिता अरोगा ज-
वन्ति । अरोगग्रहणं चोपवृत्तकृत्वा अनेकशरीरमानसद्वन्द्वैर्न स्पृश-
न्ति शरीरमनसोरजावादित्यत्रमिहास्मिंल्लोके सिद्धिविचारे वा
एकेषां शैवादीनामिदमाख्यातं भाषितम् । ते च शैवादयः सिद्धि-
मेव पुरस्कृत्य मुक्तिमेवाङ्गीकृत्य स्वकीये आशये स्वदर्शनाज्युप-
गमे प्रस्थिताः संबद्धा अज्युपगमास्तदनुकूला युक्तीः प्रतिपादय-
न्ति । नरा इव नराः प्राकृतपुरुषाः शास्त्रावबोधविकल्पाः स्वाभि-
प्रेतार्थासाधनाय युक्तीः प्रतिपादयन्त्येवं तेऽपि परिहृतमन्याः प-
रमार्थमजानानाः स्वग्रहप्रसाधिकां युक्तिमुद्धोषयन्तीति । तथा
चोक्तम् । “आग्रही वत निनीयति युक्तिं, तत्र यत्र मतिरस्य निवि-
ष्टा । पक्षपातरहितस्य युक्ति-र्यत्र तत्र मतिरेति निवेशम् ॥ १५ ॥
सांप्रतमेतेषामनर्थप्रदर्शनपुरःसरं दूषणाधित्सयाह ॥

असंबुडा अणादीयं, जमिहिंति पुणो पुणो ॥

कण्पकादमुवज्जंति, ठाणा आसुराकिव्विसिया त्तिवेमि ॥ १६ ॥

(असंबुडा इत्यादि) ते हि पाखाएरुका मोक्काजिसन्धिः समु-
त्थिता अपि असंबुता इन्द्रियानोऽन्द्रियैरसंयता इहाप्यस्माकं ला-
भ इन्द्रियानुरोधेन सर्वविषयोपजोगादमुत्र मुक्त्यवाप्तेः । तदेवं मु-
ग्धजनं प्रतारयन्तोऽनादिसंसारकान्तारं भ्रमिष्यन्ति पर्यटिष्यन्ति
स्वदुश्चरितोपात्तकर्मपाशाः पाशाद्यशापिताः पौनःपुन्येन नार-
कादियातनास्थानेषु पचन्ते । तथा हि नेन्द्रियैरनियमितैरशेष-
द्वन्द्वप्रच्युतिवृत्तौणा सिद्धिरवाप्यते । याप्यणिमाद्यष्टगुणलक्षणै-
र्दिकी सिद्धिरभिधीयते सापि मुग्धजनप्रतारणाय दम्भकल्पैवेति ।
यापि च तेषां बालतपोऽनुष्ठानादिना स्वर्गोवाप्तिः साप्येवं प्रा-
यो भवतीति दर्शयति । कल्पकालं प्रभूतकादमुपच्यते संभव-
न्ति । असुरा असुरस्थानोत्पन्ना नागकुमारादयस्तत्रापि न प्रधा-
नाः किं तर्हि किल्विषिका अधमाः प्रेप्यभूता अवर्धयोऽप्यजोगाः
स्वदुष्टयुःसामर्थ्याद्युपेताश्च भवन्तीति सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।
कमसन्नागा-कटशलाका-स्त्री० कटमयशलाकायाम्, “ककैसु
वडमाणस्स, तेण बूढा कटसलागा ” आ० चू० १ अ० । आ० म०
द्वि० वंशशलाकायाम्, विपा० १ श्रु० ६ अ० ।

कमहू-कडहू-पुं० वृक्षविशेषे, “ कडहूवागादीर्हि ” वृ० १ उ० ।

कडाह-कृतादि-पुं० कृतयोगिनि, “पमिसेविउ कराई होइ समथो
पसथेसु कराई नामकृतयोगी तिभ्युत्तो कओ जोगो अलाभे
पणगहाणी तो गेएहति” नि० चू० १ उ० । परिकर्मिंतेषु, कटप० ।

कडाह-कडाह-पुं० कटमाहन्ति कट-आ हन् रु-पित्ररविशेषे,
पि० । लोहमयनाजनविशेषे, उपा० ३ अ० । जायमानशृङ्गाप्रमहि-
पशिशौ, मेदि० । नरकभेदे, हारा० । खर्परे, शब्द० । सूर्ये, स्तूपे,
कच्छे च इति केचित् वाच० । यद्वांशुलिकात्मके देहावयवे,
“ उर्णसुविण कराई ” पृष्ठिवंशे शेषपदसन्धिज्यः यद्वांशुलि-
का निर्गत्य पार्श्वद्वयमावृत्य हृदयस्योनयतो वक्रः पञ्जरादध-

स्ताच्छिथिलकुक्कुत्स्त्परिष्ठात्परस्परसम्मिलितास्तिष्ठन्त्यश्च-
कटाह इत्युच्यते प्रका० १ पद ।

कडि (डी)-कटि (टी)-स्त्री० कट-इन्-वा डीए । शरीर-
स्य मध्यजागे, कटिरिव कटिः वृक्षादेर्मध्यजागे च । “ घणकडित-
डच्छायं ” जं० १ वक्र० । रा० । “अग्निज्ञानचामरदं परिमंभियकरी-
णं” औ० धोणौ, तं० डीदन्तः पिप्पल्याम्, स्त्री० मेदि० । वाच० ।
कडिअ-कटित-वि० कटः संजातोऽस्येति कटितः । कटान्त-
रेणोपर्यावृते, जं० १ वक्र० । काष्ठादिभिः कुड्यादौ संसृते,
आचा० २ श्रु० २ अ० १ उ० ।

कडिअकड-कटितकट-पुं० क० स० कटान्तरेणोपर्यावृते कटे,
“ घणकमिअकमच्छायं ” जं० १ वक्र० ।

कमितन-कटितन-न० कटिस्तदमिव कटितनम् । मध्यजागे,
रा० । जं० ।

कमितनजायण-कटितनयातन-न० श्रोणिभागपीरुने, तं० ।

कमिबंधण-कटिवन्धन-न० कटिप्रदेशे वस्त्रादिना बन्धनरूपे ब-
न्धनेदे, “सामाअपुव्वमिच्छा-मि छाओ काउरसग्गामिवाइ । सु-
त्तं भणियपलंबिअ, भुअकुप्परधरिअपरिहणओ ” । १ । इति वृहत्प्र,
तिक्रमणहेमगजगाथामाश्रित्य केचन मतिनः प्रश्रयन्ति । यत् श्री-
मन्तः कटिदवरकबन्धनं कुर्वन्ति तत्कुच शाल्वे प्रोक्तमस्तीति प्र-
श्ने आवश्यकवृत्तिधर्मरत्नप्रकरणवृत्त्यादौ श्रीआर्यरक्षिसूरिभिः
स्वपितुः कटिदवरको बन्धित इति प्रोक्तमस्ति तेन तदाचरण-
या सांप्रतमपि वक्ष्यत इति वृत्त्यादः इयेनप्र० ३ उ० २३६ प्र० ।

कमिपट्टय-कटिपट्टक-पुं० धौतिकवस्त्रे, “ मा वंदह अंतं वंदि-
हिंति ममं न मुयइ कमिपट्टयं ” आ० म० द्वि० । “ कमिपट्टय
य विहव्वा ” कटीपट्टकं स परिधाय विहव्वा शिखा तस्य क-
त्तव्या वृ० ४ उ० ।

कमिपत्त-कटिपत्र-न० कटी एव पत्रं प्रतलत्वेनावयवद्वयरूप-
तया च सर्गादिवृद्धद्वयम् । कटिपत्रम् । कृशकटीजागे, “धणरस
कमिपट्टस्स इमेयारुवे वप्पा ” अणु० ३ वर्ग० ।

कमिबंधण-कटिवन्धन-न० चोलपट्टके, “सं कण्पइ कडिवन्धणं
धारित्तप” कटिवन्धनं चोलपट्टकम् कर्तुंभस च विस्तरेण चतु-
रङ्गलाधिको दैर्घ्येण कटीप्रमाण इति आचा० १ श्रु० ८ अ० ७ उ० ।
कमिजिल्ल-कटिज-न० शरीरैकदेशजाविनि कुष्ठनेदे, वृ० ३ उ० ।

कमिह्व-कटिह्व-पुं० कट्वा इह- । कारवन्धे, ततः स्वार्थं कन्
तत्रैव अमरः । वाच० । महागहने, व्य० २ उ० । उपकरणनेदे,
नानाविधोपकरणं ताप्रकलशकटिह्वादिजातितः दश० ६ अ० ।
विशे० । उद्गमोत्पादनारूपे, ज्ञानादिरूपे, वृ० ४ उ० ।

कमिह्वदेस-कटिह्वदेश-पुं० महागहनप्रदेश, व्य० २ उ० ।

कमिसुत्त-कटिस्त्रसूत्र-न० कट्याभरणे, “ कमिसुत्तसुकयसोहे ’
कटिस्त्रेण कट्याभरणेन सुष्ठु कृता शोभा यस्य स तथा । जं० ३
वक्र० । तं० । ज्ञा० । औ० । कटिधार्यं कार्पासरचिते धातुमये
वा सूत्रे, वाच० ॥

कडु-कडु-न० पुं० कटति सदाचारमावृणोति रसनमावृणोति
वर्षति स्नावयति नासादितो जडम् कट-उन् । अकार्यं, अम-
रः । दूषणं, विहव० । वाच० । गन्धमायादिप्रशमने मरिचनाग-
राद्याश्रिते रसविशेषे, यद्वादि “कटुर्गन्धामयं शोफं, हन्ति यु-
क्त्योपसेवितः । दीपनः पाचको रुच्यो, वृद्धहोऽर्तिकफाऽपहः ॥

कर्म० । ज० । म० । तद्वति, अमरः । स्त्रियां वा डीप् । परणे
मत्सरिणि, सुगन्धौ च । त्रि० । मेदि० । अप्रिये, त्रिका० । दुर्ग-
न्धौ, शब्दमा० । वाच० ।

कम्बुअ-कृत्वा-अव्य० शेषे शौरसेनीवत् ३०१ इत्यधिकृत्य “क-
गोडुअः । इति शौरसेन्यां डकुअ आदेशः । विधायेत्यर्थे, प्रा० ।
कम्बुइया-कटुकी-स्त्री० कटु-स्वार्थे कम्बु गौरा० डीप् । स्वार्थि-
कः कः । वल्लीविशेषे, “कंगूलया कडुइया” प्रज्ञा० १ पद ।

कम्बुएल्ल-कटुतैल्ल-न० कटु-स्त्रेहे, तैले च “अनङ्गोठातैलस्य डेल्लः
८ । २ । ५५ इति तैलस्य डेल्ल इत्यादेशः “कटुएल्ल” सार्वपतैले,
“सुरहिजलेण कडुएल्ल” प्रा० ।

कडुग [य]-कटुक-पुं० कटु स्वार्थे कम्बु वैशद्यच्छेदनकृति-
रसविशेषे, “एगे कडुए” स्था० १ ठा० । यो जिह्वाग्रं वाधते
उद्वेगं जनयति शिरो गृहीते नासिकां च स्रावयति स कटुकः
सुश्रु० तद्वति, वाच० । मरिचादौ, जं० ३ वक्ष० । शुण्ठमरिच-
सदृशे कटुकरसपरिणते द्रव्ये, उक्त० ३६ अ० । प्रज्ञा० । आर्द्र-
कतीमनादौ, आचा० २ श्रु० १ अ० १ उ० । ज्ञा० । वृ० । तं० ।
कटुकञ्चय इवानिष्टे, “असुभकडुयफरुसचंडफलविवागो”
प्रश्न० २ सं० चा० ५ अ० । दारुणे, असुन्दरे, प्रश्न० १ अध० द्वा० १
अ० अनिष्टार्थे, प्रश्न० २ सं० द्वा० २ अ० । चित्तोद्वेगकारिण्याम्
भाषायाम्, आचा० २ श्रु० ४ अ० १ उ० । तादृश्यां वेदनायां च ।
या हि पित्तप्रकोपपरिकलितस्य रोहिण्यादिकटुप्रस्थमिषोप-
भुज्यमानमतिशयेनाप्रीतिजनिकेति भावः । स्त्री० । रा० । प-
टोले, पुं० राजनि० । सुगन्धितुणे, शब्दर० । कुटजवृक्षे, अर्कवृक्षे
राजसर्पे च पुं० हारा० । शुण्ठीपिप्पलीमरिचरूपे, त्रिकटुके,
न० मेदि० । वाच० । दण्डपरिच्छेदकारिणि, पुं० “दो
सावस्यस्य गोष्ठियस्स डंडपरिच्छेदकारी कडुगो भण्ड”
नि० चू० ५ उ० ।

कडुग (य) तुंवी-कटुकतुम्बी-स्त्री० कडई तुंवी इति प्रसि-
द्धायां कटुरसपरिणतायां तुम्ब्याम्, प्रज्ञा० १७ पद० ।

कडुगदुक्ख-कटुकदुःख-न० दारुणदुःखे, प्रश्न० १ अध० द्वा० १ अ० ।

कडुग (य) फलदंसग-कटुकफलदार्शक-त्रि० असुन्दरफ-
लादर्शके, प्रश्न० १ अध० द्वा० १ अ० ।

कडुग (य) फलविवाग-कटुकफलविपाक-त्रि० विपाकः
पाकोऽपि स्यादतो विशिष्यते फलरूपो विपाकः । कटुकः फ-
लविपाको येषान्ते तथा विपाकावस्थायां कटुकेषु कामभोगे-
षु, म० ६ श० ३३ उ० ।

कडुगोसहाजोग-कटुकौषधादियोग-पुं० नागरायौषध-
सम्बन्धे, आदिशब्दात्ताराशिरावेधादिग्रहः । पंचा० ६ विव० ।

कडुक्कुय-कटुक्कु-न० परिवेषणाद्यर्थे भाजनविशेषे,
म० ५ श० ७ उ० ।

कडुणाम-कटुनामन्-न० रसनामकर्मभेदे, यदुदयाञ्जनु-
शरीरं मरिचादिवत् कटु भवति तत्कटुनाम कर्म० ।

कम्बेरारङ्गय-कृतेतरादिगत-त्रि० कृताकृतादिविषये, इदं
मयाकृतमितरकृतमादिशब्दादिदं मयोच्चारितमिदमनुच्चरि-
तमेतद्गत एतद्गत एतद्विषयः न हि मनोविभ्रमे कृतेतरा-
दिसंस्कारो भवति । शो० १४ विच० ।

कम्बेर-कम्बेर-न० मनुष्यशरीरे, रा० । “ताहे पुष्पाणि पियगे
कम्बेर पण्कोमियं ते सध्वे पमिया” आ० म० प्र० ।

कम्बेरचिय-कम्बेरचित-पुं० कम्बेरतया चिते पुङ्गवे, ज० १-
श० ए उ० ।

कम्बेरसंघाड-कम्बेरसंघाट-पुं० मनुष्यशरीरयुग्मे, रा० ।

कम्बु-कृष्-धा० विलेखने, आकर्षणे च । ज्वा० पर० सक-अनिट् ।

कृपेः कम्बुसाअम्बाञ्चाणञ्चाणञ्चापेम्बादञ्चा ८ । ४ । ८६ इति
कम्बुदेशः । “कम्बुइ करिस्इ” प्रा० ॥

कम्बुजण-कम्बु-अव्य० आकृष्य पठित्वेत्यर्थे, । पं० व० ।

कम्बुजमाण-कृष्यमाण-त्रि० आकृष्यमाणे, “कम्बुजमाणि-
रयतलं” आकृष्यमाणनरक एवं तत्तं पातालम् प्रश्न० १
अध० द्वा० ३ अ० ।

कम्बुय-कृष्-त्रि० आकर्षिते, “उक्कम्बुयं” प्रश्न० १ अध० द्वा० १
अ० । कर्षिते, उच्चारिते, “सुत्तम्मि कम्बुयम्मि” व्य० ५ उ० ।

कम्बुतु-कर्षित्वा-कृष्-अव्य० पठित्वेत्यर्थे, “कम्बुतु नमोक्कारं” प-
ठित्वा नमस्कारम् पं० व० ।

कम्बोकटु-कृष्पकृष्-न० कर्षापकर्षणे, उक्त० १ ए अ० ।

कम्ब-कथ-धा० वाक्प्रबन्धे, कथवर्धाड ८ । ४ । १ ए । इत्यन्त्यस्य
डः कडइ, कथयति प्रा० ।

कथ-धा० निष्पाक, ज्वा० पर० सक० सेट् कथेरट् ८ । ४ । १ ए ।

इति । अट्टदेशाभावे कडइ कथति काथं पचतीत्यर्थः । प्रा० ।

कडिण-कडिन्-त्रि० कठ-इनन् क्रूरे, निष्ठुरे, कठोरे, स्तब्धे च
भेदि० । स्थादयाम्, स्त्री० हारा० न० । गुरुस्य शर्करायाम्, वि-
श्वः । वाच० । कर्कशोदये कर्मणि, औ० । “कडिणकम्मप-

त्थरतरंगरिगतं” कडिनानि कर्कशानि दुर्भेद्यानीत्यर्थः । कर्मा-
णि च ज्ञानावरणादीनि क्रिया वा ये प्रस्तराः पाषाणास्तैः कृत्वा
तरङ्गरङ्गच्छिभिश्चिन्नं प्रश्न० १ अध० द्वा० ३ अ० । तस्य भावः त्व-

कडित्वम् । कडिनभावे, न० तद् कडिनता तद्भावे, स्त्री० प्यञ्
कारिन्त्वं तद्भावे, न० कारिन्त्यञ्च द्रव्यस्य आरम्भसंयोगविशेषात्
स्पर्शविशेषः शब्दादेस्तु दुर्बोधत्वम् । स्वनामख्याते महर्षौ, पुं०

“कोसंबीपुरीए उप्पासो जियसत्तुनिवसचिवकासपुत्तो जसा
कुच्छिसंभूओ कडिणो महरिसी” ती० । वंशकटादौ, न० आ-
चा० २ श्रु० २ अ ३ उ० । शरस्तम्बे, वृ० १ उ० ।

कडिणग-कडिणक-न० जज्ञाशयजे तृणविशेषे, एणं, प्रश्न०-
२ सं० द्वा० ६ अ० ।

कडिणहियय-कडिणहृदय-पुं० स्त्री० । धृतवलिष्टे, व्य० ५ उ० ।

कण-कण-पुं० कण-निमीलने अञ् । शाल्यादेः कणिकायाम्,
आचा० २ श्रु० १ अ० ८ उ० । तएकुले, उक्त० १० अ० । स्त्रे-

च्छभेदे, साधारणशरीरवाटरवनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद० । स-
प्तमे महाप्रहे च पुं० “दो कणा” स्था० २ ठा० चं० प्र० । कल्प० ।

कणइकेउ-कनकिकेतु-पुं० तेतद्विपुराधीश्वरे, “जम्बूदीवे दीवे
प्रारहे वासे तेयद्विपुरं नाम णयरं कणइ केऊणाम राया” दर्श० ।

कणइपुर-कनकिकेतु-न० जनकमहाराजप्रातुः कनकस्य निवास-
स्थाने, “जणयमहारायस्य ज्ञाणो कणयस्य निवासघाणं क-

णइ पुरं वट्टइ” ती० ।

कणइर-कणाविल-त्रि० । कणाकीर्णे, “कणइरअकुडिल्लुगय-

जुत्तंगणासं” जी० ३ प्रति० ।
कणंगर-कनङ्गर-पुं० जलगते वोहिस्थनिश्चलीकरणपापणे,
विपा० १ श्रु० ६ अ० ।

कणकणग--कणकणक--पुं० अष्टाशीतिमहाग्रहाणां नवमे महा-
ग्रहे, "दो कणकणग" स्था० २ ग्रा० । कल्प० । चं० प्र० ।
कणकणारव--कणकणारव--पुं० कणकणैति शब्दे, आ० म० प्र० ।
कणकुंग--कणकुण्डक--न० पुं० कणास्तएकुवास्तेषां सम्मिश्रो
वा कुण्डकः तत्तोदेनोत्पन्नः कुकुसः कणकुण्डकः उक्त० १ अ० ।
कणिकाजिमिश्रे कुकुसे, तएकुवज्जदये, तएकुवज्जदयभृतजाजने,
न० "कणकुंगचइसाणं विट्ठं जुजइ सूर्यो" उक्त० १२ अ० ।
कणग--कणक--पुं० विन्दौ, शलाकायाम्, औ० । वाणविशेषे, प्र-
अ० १ अध० द्वा० १ अ० । "सत्तिकणगवामकरगहियं" प्रअ० १ अध०
द्वा० २ अ० । जं० । अष्टमे महाग्रहे, "दो कणग" स्था० २ ग्रा० ।
कल्प० । चं० प्र० । "कणगपयरद्वं वमाणमुज्जासमुज्जवं" कल्प० ।
कणग--कनक--न० कनी दीप्तौ । कृञादि वुन् । णो णः णः । १ ।
२ ए । स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेनस्य णो भवतीति नस्य णः ।
प्रा० । देवकाञ्चने, आ० म० द्वि० । पीतसुवर्णे, भ० ए श० ३३ उ० ।
औ० । सुवर्णमात्रे, चं० प्र० १ पाहु० । नि० । औ० । घा० सू० प्र० ।
कनकं घटिताघटितप्रकाराच्यां द्विविधम् । कल्प० । धृतवरक्षी-
पाधिपतौ, पुं० सू० प्र० १ ए पाहु० । द्वा० । निपतति ।
रेखारहिते ज्योतिःपिरुके, औ० । पञ्चाशद्वृक्के, नागकेशरे, ध-
त्तुरे, काञ्चनाश्वृक्के, कालीयवृक्के चम्पकवृक्के च । पुं० मेदि० ।
कासमर्चवृक्के च पुं० राजनि० । द्वाकातरौ, शब्दमा० । पाश्चात्य-
श्रेष्ठेष्टेष्टे, कनकस्येष्टं परिमाणम् अण् कानकम् । तत्परिमाणे
निष्कादौ, त्रि० घाच० । कनकरसञ्चुरिते वस्त्रे, आचा० ।
२ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

कणगकंत--कनककान्त--न० कनकस्येव कान्तं कान्तिर्येषां तानि
कनककान्तानि । स्वर्णप्रभेषु वस्त्रेषु, आचा० २ श्रु० ५ अ० १-
उ० । समुद्रविशेषाधिपतौ च द्वि० ।

कणककुसल--कनककुशल--पुं० नपागच्छीयश्रीहीरविजयसूरि-
शिष्ये, अनेन सं० १६५२ वर्षे [घननगरे] जन्तामरखोत्रस्य
टीकारचिता - जै० इतिहा० द्विपञ्चाशदधिकयोरुशशततमे ।

कणगकूट--कनककूट--न० महादिदेहवर्षस्थविद्युत्प्रजवक्त्रस्कार-
पर्वतस्य पञ्चकूटान्मन्त्रतुर्थकूटस्य दक्षिणपश्चिमायां पष्ठस्य
सौवस्तिककूटस्योत्तरतः पश्चिमे कूटे, यत्र वारिषणाद्रिकुमारी-
देवता जं० ४ वक्ता० स्था० । कनकं कनकमयं कूटं महत् शि-
खरं यस्य तत्तथा स्वर्णमयशिखरयुते, जी० ३ प्रति० । रा० ।

कणगकेल--कनककेलु--पुं० अहिच्छत्रायाः स्वनामख्याते नृपतौ, "अ-
हिच्छत्रायाः नयरीया कणगकेलुनाम राया होत्था" ज्ञा० १४ अ० ।

कणगखड्य--कणकखचित--त्रि० सुवर्णमणिरुते, औ० । कनक-
रसस्तवकाञ्चिते वस्त्रादौ च-आचा० २ श्रु० ५ अ० १ उ० । "कण-
कसुत्तेण फुट्ठेण जस्स पामिपातं कणगखचितं" नि० सू० ७ उ० ।

कणगखल--कनकखल--न० पुं० स्वनामख्याते तापसाश्रमे, यत्र
चण्डकौशिकप्रबोधाया श्रीधिरजिनो गतः । कल्प० । "ताहे सा-
मी उत्तरचावाले वखइ तथ अंतरा कणखलं नाम आसमपदं"
आ० म० द्वि० । आ० चू० । "स्वाम्यपि श्वेतवीं गच्छ-न्नुचे गो
पैरसावृजुः । पन्थाः कित्त्वत्र कनक-खलाख्यस्तापसाश्रमः ।
सद्विविषाहिना रुद्धो-ऽप्रचारः पक्तिणामपि ग० २ अत्रि० ।

कणगगिरि--कनकगिरि--पुं० मेरौ, कनकप्रचुरे पर्वतांतरे च ।
"कणगगिरिसिहरसंसियाहिं" कनकगिरेमेरोरन्यस्य वा यच्छि-

खरं तत्संस्तुतायास्तथा तानिः, "जहा य कणगगिरियचूडिया
सिया चत्तादीसं जोअणुच्चा कणगगिरिमि रमणिज्जे दीस-
त्ति" अं० १ चू० ॥

कणगघंटिया--कनकघण्टिका--स्त्री० स्वर्णमयवधुघण्टिकाया-
म, औ० ।

कणगघडिय--कनकघटित--त्रि० स्वर्णनिर्मिते, "कणगघडिय-
सुत्तगसुवक्कच्छं" कनकघटितसूत्रकेण सुष्ठु वक्काकौखन्ध-
नं यस्य स तथा तम् ज० ७ श० ८ उ० ॥

कणगजाल--कनकजाल--न० कनकः पीतसुवर्णविशेषस्तम्भं
जातं दामसमूहः रा० । सर्वात्मना हेममये वस्त्रमाने दामस-
मूहे, रा० ॥

कणगज्जय--कनकध्वज--पुं० हस्तिनागपुरस्य स्थनामख्यातेऽ-
धीश्वरे, येनाऽङ्गारमर्दकशिष्यजीवा दिवं गत्वा च्युता वसन्त-
पुरेश्वरपुत्राः स्वसुताः स्वयम्बरे आहूताः पंचा० ५ विव० ।
(विस्तरतः अंगारमर्दक शब्दे उक्तम्) तेतद्विपुनगराधिपतेः
कनकरथस्य पञ्चवतीनामज्यार्याया पुत्रत्वेन परिकल्पिते तेतद्विपुत-
नामामात्यभार्यायाः पोट्टिवायाः कुत्तिसम्भूते पुत्रे, आ० चू० ।
१ अ० । आ० म० द्वि० । ज्ञा० । दर्श० । तेतद्विपुतशब्दे कथा ॥

कणगणाज--कनकनाज--पुं० वज्रसेनस्य राज्ञो मङ्गलावतीनाम
भार्यायामुत्पन्ने बाह्यपरनामके पुत्रे, आ० चू० १ अ० । आ० म०
प्र० । (वसज शब्दे द्वितीयाङ्गदेवकन्यतायामुक्तम्)

कणगणिगल--कनकनिग (रु) द्व-न० निगडाकारे सौवर्ण्यपा-
दाजरणाविशेषे, औ० ॥

कणगणिज्जुत--कनकनिर्युक्त--त्रि० कनकविच्छुरिते, जी० ३ प्रति० ।

कणगत्तरत्ताज--कनकत्वग्रत्ताज--त्रि० कनकत्वगिव रक्ता आ-
जाः कृद्ध्यो येषां तानि । उत्तमकनकवर्णेषु, "सोहम्मीसानेसु
देवा केरिसयावषेण पषत्ता तं जहा गोयमा! कणगत्तरत्ताजा"
जी० ४ प्रति० ।

कणगपट्ट--कनकपट्ट--पुं० कृतकनकरसपट्टे, आचा० १ श्रु० ५ अ०
१ उ० । "कणगेण जस्स पट्टा कता तं कणगपट्टं । अहवा कण-
गपट्टात्मिका" नि० सू० ७ अ० ।

कणगपयर--कनकप्रतर--न० सुवर्णपत्रे, कल्प० ।

कणगपुर--कनकपुर--न० स्वनामख्याते नगरे, "कणगपुरं नयरं से
यासे यज्जाणे धीरज्जो जप्खो पियचंदो राया" विपा० २
श्रु० ६ अ० ।

कणगपुलगणिघसपम्हगौर--कनकपुलकनिकपपन्नगौर--पुं० क-
नकस्य सुवर्णस्य पुलको हवस्तस्य यो निकषः कनकपट्टको रे-
खारूपस्तथा पञ्चप्रहणेन पञ्चकेशराण्युच्यन्ते अवयवे समुदायो-
पचारात् कनकपुलकनिकपवत् पञ्चवच्च यो गौरः स कनकपुल-
कनिकपपन्नगौरः । अथवा कनकस्य यः पुलको छवत्वे सति
विन्दुस्तस्य निकपो वर्णतः सदृशः कनकपुलकनिकपः । तथा
पञ्चवत् पञ्चकेशरवत् यो गौरः ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः ।
रा० । जं० । वि० । वृद्ध्याख्या तु कनकस्य बोहादेर्यः पुलकः
सारो वर्णातिशयस्तत्प्रधानो यो निकपो रेखा तस्य यत्पद्म-
चहुदत्वं तद्वद्यो गौरः स कनकनिकपपद्मगौरः । अतिशयित-
गौरवर्णविशिष्टपुरुषे, ज्ञा० १ अ० ।

कणगप्पभ--कनकप्रभ--पुं० धृतवरद्वीपदेवे, सू० प्र० १६ पाहु० ।

द्वि०। देवानन्दसूरिशिष्ये प्रद्युम्नसूरिगुरौ, अयं च विक्रमसंवत्सरा-
द् द्वादशशताधिकनवतितमे वर्षे विद्यमान आसीत् । जै० ३० ।
कणगफुल्लिय-कनकफुल्लित-न० कनकस्तवकिते वस्त्रे, “कणगेण
जस्स फुल्लिताओ दिष्ठाओ तं कणगफुल्लियं” नि० चू० ७ उ० ॥
कणगविष्ठापण-कनकविष्ठापक-पुं० दशमे महाप्रदे, “दो कणक-
विष्ठापणा” स्था० २ ग० ।

कणगफुसिय-कनकस्पृष्ट-न० स्वर्णसंपृक्ते वस्त्रे, आचा० २ शु०
५ अ० १ उ० ।

कणगफुसिया-कणकफुसिया-स्त्री० कणो वेशस्तन्मात्रकं
पानार्थं कणकं तस्य फुसिया फुसारम् । पानीयफुसारे, “कणग-
फुसियमितं पमिनिवड्डं नो से कप्पइ” कल्प० ।

कणगमय-कनकमय-त्रि० कनकस्य विकारो मयद्, स्वर्णवि-
कारे, वाच० । सौवर्णे, स्था० ए ग० ।

कणगमंजरी-कनकमंजरी-स्त्री० स्वनामख्यातायां चित्रका-
रसुतायाम्, या मृत्वा कनकमाला खेचरी जाता उक्त० ६ अ० ।

कणगमाला-कनकमाला-स्त्री० वैताड्यपर्वते, तोरणाग्निधे पुरे द्वा-
दशकेः खेचरस्य पुत्र्याम्, उक्त० ६ अ० । तदुक्तं नग्न(६) शब्दे
सिंहस्थस्य राज्ञो महिषी स्वसंबन्धं कथयन्ती कनकमंजरी-
नाम्याश्चित्रकरसुतायाः कनकमालाजन्मचरिते जणिष्यति)
मेघपुरनगरराजस्य मकरध्वजस्य देव्यां च । दश० । (तच्चरि-
तं दीपपूजादृष्टान्ते)

कणगमूल-कनकमूल-न० विल्वमूले, उक्त० २ अ० ॥

कणगरह-कनकरथ-पुं० स्वनामख्याते तेतह्निपुरनगरेश्वरे,
आ० म० द्वि० । आ० चू० । ज्ञा० । (तेतह्निमुत शब्दे कथा) वि-
जयपुराधीश्वरे, स्था० १० ग० । (यस्य वैद्यो धन्वन्तरिनाम ज-
न्मातरे उडुम्बरदत्त आसीदित्युदुम्बरदत्त शब्दे उक्तम्) यं
महापद्मस्तीर्थकरो मुण्ययित्वा प्रवाजयिष्यति तस्मिन् राजनि च
स्था० ७ ग० ।

कणगूरुग-कनकरुचक-त्रि० काञ्चनकान्तौ, प्रश्न० १ अध० ।
ज्ञा० ४ अ० ॥

कणगलया-कनकलता-स्त्री० । चरमस्यासुरेन्द्रस्य सोमलोक-
पावस्य द्वितीयाग्रमहिष्याम्, स्था० ४ ग० ॥

कणगसंताणय-कनकसन्तानक-पुं० एकादशे महाप्रदे, “दो
कणगसंताणया” च० २०२० पाहु० । स्था० । कल्प० । सू० प्र० ।
कणगसमाणणम-कनकसमाननामन्-पुं० कनकेन सह एक-
देशेन समानं नाम येषां ते कनकसमाननामानः । कण १ क-
णक २ कणकणक ३ कणवितानक ४ कणसन्तानका ५ ख्यम-
ग्रहादेषु, सू० प्र० २० पाहु० । जं० । चं० प्र० ।

कणगसत्तारि-कनकसप्तरि-स्त्री० बौकिकश्रुतभेदे, अनु० ।

कणगमुदरि-कनकमुन्दरी-स्त्री० । मयुरायां जातायां सिंहराज-
महिष्याम् “इत्थं संखराव कलावई अ पंचमजम्मे देवसीहक-
णयमुदरीनामाणो समणो वासया रज्जसिरी झुंजित्था” ती० ।

कणागा-कण (न) का-स्त्री० चतुरिन्ध्रियजीवविशेषे, जी० १
प्रति० । जीमस्य राक्षस्येन्द्रस्य तृतीयाग्रमहिष्याम्, म० १० श०
५ उ० । स्था० ॥

कणागव (लि) द्वी-कनकाव (लि) ली-स्त्री० कनकमयम-
णिकनिष्पन्ने भूषणविशेषे, प्रव० २७१ द्वा० । कल्पनया तदा-

कारे तपसि च । तत्स्वरूपं च कनकमयमणिकमयभूषणविशेष-
कल्पनया तदाकारं यत्तपस्तत्कनकावलीत्युच्यते । तत्स्थापना चै-
वं चतुर्थे षष्ठमष्टमे चोत्तरार्धेनास्थाप्य तेषामधोऽष्टावष्टमानि च-
त्वारि चत्वारि पङ्क्तिद्वयेनाऽवस्थापनीयानि उच्यन्ते रेखाचतु-
ष्केण नवकोष्ठकान्विधाय मध्ये शून्यं विधाय शेषेष्वष्टसु तानि
स्थापनीयानि । ततस्तस्याधोऽधश्चतुर्थ्यादीनि चतुर्दशस्तमपर्य-
न्तानि ततः कनकावलिमध्यजागकल्पनया चतुर्दशद्वष्टमानि ता-
नि चोत्तरार्धेन द्वे त्रीणि चत्वारि पञ्च षष्ठ चत्वारि त्रीणि
द्वे चेत्येव स्थाप्यानि । अथवाऽष्टाभिः पञ्चभिश्च रेखाभिः पञ्च-
त्रिंशत्कोष्ठकान्विधाय मध्ये शून्यं कृत्वा शेषेषु तानि स्थापनी-
यानीति । तत उपर्युपरि चतुर्दशस्तमादीनि चतुर्थान्तानि ततः
पूर्ववदष्टावष्टमानि । ततोऽष्टमे षष्ठे चतुर्थे चेति चतुर्थ्यादीनि
च क्रमेणैकोपवासादिरूपाणीति । अत्र चैकस्यां परिपाठ्यां वि-
कृतिभिः पारणकं द्वितीयस्यां निर्धियकृतिकेन तृतीयायामलेपकृता
चतुर्थ्या वा चाश्रमिति । अत्र चैकस्यां परिपाठ्यामेकसंवत्सरो
मासाः पञ्च दिनानि च द्वादश परिपाटी चतुष्टये तु संवत्स-
राः पञ्च मासा नव दिनानि चाष्टादशेति । औ० ॥

इच्छामि एं अज्जो तुज्जेहिं अज्जणुम्माया समानी क-
णागावलिं तवोक्कम् उवसंपज्जित्ता एं विहरत्ति । ते एवं
जहा रयणावली तहा कणागावली वि नवरं तिसु द्वाणेषु
अज्जमातिकरे जहा रयणावली ए छट्ठाती ए एकाए परिवारणी ए
एगे संवच्छरे पंच मासा वारस य अहोरात्ता चउएहं पंच
वरिसा नव मासा अट्टारसदिवसा सेसं तहेव नव वासा
परियातो यावणित्ता जाव सिद्धा ॥

रयणावली कमेणं, कीरइ कणागावली तवो नवरं ।

कज्जा दुग्गतिगए, दाडिमपुप्फेषु पयगे य ।

परिवारिचउके वरि-स पंचगदिणदुग्गणमासतिगं ।

पदमपवुत्तो कज्जो, पारणयविही तवण्णगे ॥ २ ॥

कनकमयमणिकनिष्पन्नो भूषणविशेषः कनकावली तदाकारस्था-
पनया यत्तपस्तत्कनकावलीत्युच्यते । एतच्च कनकावलीतपो रत्नाव-
लीतपःक्रमेणैव क्रियते । नवरं केवलं दार्ढ्यमपुष्पयोः पदके च त्रिक-
पदे त्रिकाणां स्थापना उपवासद्वयसूच-
काः द्विकाः कर्त्तव्याः । शेषं पुनः सर्वम-
पि तथैवेति । अस्मिन् च तपसि काहद्विका-
यास्तपोदिनानि द्वादशदार्ढ्यमपुष्पयोर्द्वा-
त्रिंशत्सरिकायुगत्रे द्वे शते द्विसप्तत्युत्तरे
पदके षष्ठ्यष्टिः सर्वसंख्यया त्रीणि श-
तानि चतुरशीत्यधिकानि अष्टाशीतिश्च पारणकदिवसास्तत्प्र-
केपाश्चत्वारि दिनशतानि द्वास्तत्युत्तराणि सर्वपिण्डेषु वर्षमेकं
त्रयो मासाः द्वाविंशतिर्दिवसाः अत्रापि पूर्ववच्चतुर्भिर्गुणैरेव वर्षा-
णि पञ्च मासौ द्वौ दिनानि चाष्टाविंशतिरिति । अन्तर्द्विंशद्विंश-
तु कनकावल्या पदके दार्ढ्यमपुष्पयोर्द्वे द्विकस्थाने त्रिका उक्ताः ।
रत्नावल्या च द्विका इति । तथा प्रथमतपसि लघुसिंहनिष्कादि-
ते यः सर्वरस आहारादिकः पारणकविधिभूतः स एव तपःप-
ञ्चकेऽपि लघुवृहत्सिंहनिष्कादितमुक्तावलीरत्नावलीद्विके कर्त्त-
व्यः । एतच्च सर्वं यथायथं भवितमेवेति प्रव० २७१ द्वा० । ज्ञा० ।
आचा० । जी० । स्वनामख्याते द्वीपे समुद्रे च । तत्र द्वीपे कन-

१	२	३	४	५
३	४	५	१	२
५	१	२	३	४
२	३	४	५	१
४	५	१	२	३

कावलिजडकनकावलिमहाजडौ देवौ समुद्रे कनकावलिवरकन-
कावलिमहावरौ देवौ जी० ३ प्रति० ॥

कणगावलिपविजति-कनकावलिपविभक्ति- न० नाट्यविधि-
जेदे, रा० ॥

कणगावलिभद्र-कनकावलिजड-पुं० कनकावलिद्वीपदेवे, जी०
३ प्रति० ।

कणगावलिमहाजड-कनकावलिमहाभद्र-पुं० कनकावलि-
मुद्रदेवे, जी० ३ प्रति० ।

कणगावलिमहावर-कनकावलिमहावर-पुं० कनकावलि-
समुद्रदेवे, जी० ३ प्रति० ॥

कणगावलिवर-कनकावलिवर-पुं० स्वनामख्याते द्वीपे, समुद्रे
च तत्र द्वीपे कनकावलिवरजडकनकावलिवरमहाभद्रौ देवौ
समुद्रे कनकावलिवरकनकावलिमहावरौ देवौ जी० ३ प्रति० ।

कणगावलिवरजड-कनकावलिवरभद्र-पुं० स्वनामख्याते, क-
नकावलिवरद्वीपाधिपतौ, जी० ३ प्रति० ॥

कणगावलिवरमहाजड-कनकावलिवरमहाजड-पुं० कनका-
वलिवरद्वीपाधिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ।

कणगावलिरोजास-कनकावलिरोजास-पुं० स्वनामख्याते
द्वीपे, समुद्रे च । तत्र द्वीपे कनकावलिरोजासजडकनकाव-
लिरोजासमहाजडौ देवौ । समुद्रे कनकावलिरोजासवर-
कनकावलिरोजासमहावरौ देवौ जी० ३ प्रति० ॥

कणगावलिरोजासजड-कनकावलिरोजासभद्र-पुं० क-
नकावलिरोजासद्वीपे देवे, जी० ३ प्रति० ।

कणगावलिरोजासमहाजड-कनकावलिरोजासमहाजड-
पुं० कनकावलिरोजासद्वीपदेवे, जी० ३ प्रति० ॥

कणगावलिरोजासमहावर-कनकावलिरोजासमहावर-
पुं० कनकावलिरोजाससमुद्रदेवे, जी० ३ प्रति० ॥

कणगावलिरोजासवर-कनकावलिरोजासवर-पुं० कन-
कावलिरोजाससमुद्रदेवे, जी० ३ प्रति० ॥

कणगुत्तम-कनकोत्तम-पुं० पौरस्त्यचतुर्थशिखरि कूटाधीश्वरे, द्वी०
कणपूपलिया-कनपूपलिका- स्त्री० कणिकाजिः कृतायां पूष-
लिकायाम्, आचा० १ श्रु० १ अ० ॥

कणनख-कणभक्त- पुं० कणादपौ वैशेषिकसूत्रकारे, आय०
६ अ० । कणजगत्त्रय, आचा० १ श्रु० १ अ० ॥

कणवियाण-कणवितानक-पुं० दशम महाग्रहे, सू० प्र० २० पाहु०

कणवीर-करवीर- पुं० करं वीरयति चु० वीर-विक्रान्तौ अण् ।
करवीरे णः ङ । १ । ५३ । इति रस्य णः प्रा० वृत्तभेदे, रा० प्रज्ञा०

कणाद (य) -कणाद-पुं० कणमत्ति-कण-अद्-वैशेषिकसू-
त्रकारे काश्यपगोत्रे ऋषिभेदे, वाच० । सूत्र० । मिथ्यादाष्टिः क-
णादवत् कणादेनापि हि सकलमप्यान्मीयं शास्त्रं द्वाज्यामपि
उप्यास्तिकपर्यायास्तिकनयाज्यां समर्थितं तथापि तन्मिथ्यास्व-
विषयप्रधानतया परस्परमनपेक्षयोः सामान्यविशेषयोरभ्युपग-
मात् । उक्तञ्च “ जं सामन्नविसेसे, परोत्परं वत्पुतो य सो भि-
न्ने । मंतश्च अचन्तमंतो, मिच्छादिर्घा कणादो व्य । दोर्हि विनप-
र्हि नीयं, सत्यमलुगेण तद् वि मिच्छसं । जं सविसयण्पाहाणं, त-
णेण अन्नोन्निरविकलो ॥ ” अथ यदि नाम सामान्यविशेषादि-

कं परस्परमेकान्तविभिन्नं (मिच्छन्ति) आ० म० प्र० । (आसां
सम्प्रतिगायानामर्थः वेसेसिअशब्दे तन्मतस्योद्भावनपुरःसरं दू-
षणेन स्पष्टीकृतमिति)

कणासि-कणासिन्- पुं० कणादमुनौ, न० ।

कणि (सि) आर-कर्णिकार-पुं० कर्णिकारे वा ङ । २ । ६१ ।

इति रलोपे द्विवचिकल्पः । वृत्तविशेषे, प्रा० ॥

कणिक (य) -कणिक- पुं० कर्णो विद्यतेऽस्य अस्यर्थे उन् ।

गोधूमचूर्णे, राजनि० । अतिस्त्रांशे अग्निमन्त्रवृत्ते च स्त्री०
मेदि० । स्वार्थे उन् अल्पार्थे, कर्णैव स्वार्थे कन् कणिका । जीर-
के, मेदि० । अल्पांशे, तण्डुलजेदे, रायमुकुटः । वाच० । गोधू-
मचूर्णे च । कट्टयघटितोऽपि तत्र पृथोदरादित्वात्साधुत्वम् । यथा
किञ्च मोदकः कणिकागुरुघृतकटुभाण्णादिद्रव्यवच्चः । स्या० ४ ग० ।

कणिकमच्छ-कणिकमत्स्य-पुं० मत्स्यभेदे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

कणिट्ट-कनिष्ठ-त्रि० अतिशयेन युवा अल्पो वा इष्टन् । कना-
देशः । अतितरुणे, अत्यल्पे, अनुजे, पुं० स्त्री० दुर्बलाङ्गुलौ, अ-
ल्पाङ्गुलौ, स्त्री० मेदि० । कनिष्ठस्य भार्यायां अल्पवयस्कायां
स्त्रियां, स्त्री० तत्र पुंयोगलक्षणं डीषं त्रयोवाचिलक्षणं च वा-
धित्वा अजादिपाठात् टाप् अत्यल्पपरिमिते, त्रि० वाच० । प-
र्यायेण लघौ, ग० २ अधि० । जघन्ये च त्रि० कर्म० ।

कणिट्टअर-कनिष्ठतर-त्रि० आतिशयिककनिष्ठे, प्रा० ।

कणिट्टग-कनिष्ठक-त्रि० कनिष्ठ-स्वार्थे कन् । कनिष्ठशब्दार्थे,
वाच० । “ जेष्ठकणिट्टगा ” ज्येष्ठकनिष्ठकाः वृक्षा लघवश्च
उक्त० २२ अ० ।

कणित-कणित-न० कण आर्तस्वरे, भावे क्तः १ पीडितानं
शब्दे, कर्तरि क्तः तत्कर्तरि, त्रि० । वाच० । कण-भावे-क्तः ।
ध्वनौ, आव० ४ अ० ।

कणिया-कणिका-स्त्री० । शाल्यादेः कणे, आचा० २ श्रु० १
अ० ८ उ० । कणिता स्त्री० वीणाविशेषे जी० ३ प्रति० ।

कणीणिगा-कर्नीनिका-स्त्री० कन्-कनि वा ईनन् संज्ञायां
कन् आप इत्वम् । अक्षितारायां, कनिष्ठाङ्गुलौ च मेदि० कर्पूरे,
“ अंगारो कणीणिगा कज्जलं च गणयन्मि ” क० ।

कणीयस्-कनीयस्-त्रि० अयमनयोराति युवा अल्पो वा ईय-
सुन् कनादेशः । द्वयोर्मध्ये अल्पतरे, युवतरे, वा वाच० । क-
निष्ठे, लघौ, “ जहा णं ममं सहोदरकणीयसे भाउण भविस्सह ”
अन्त० । आ० म० द्वि० ।

कणय-कणक-न० पुं० त्वगाद्यवयवे “ सुकणयं ” आचा० २
श्रु० १ अ० ८ उ० ।

कणेर-कर्णिकार-पुं० वेतः कर्णिकारे ८ । १६८ । कर्णिकारे । इतः
सस्वरव्यञ्जनेन सह पद् वा भवति “ कणरो कर्णिकारो ”
वृत्तभेदे, प्रा० । संस्कृते कणेर इति कर्णिकारवृत्ते वेश्यायां,
हस्तिन्यां च स्त्री० उणादिकोषः । वाच० ।

कणेरु-करेणु-स्त्री० के मस्तके रेणुरस्याः करेणु वाराणस्यो-
रणेर्यत्ययः ८ । २ । १६ । इति रणेर्यत्ययः कणेरु स्त्रीलिङ्गनि-
देशात्पुंसि न भवति । एसा करेणु हस्तिन्याम्, प्रा० ।

कण्ठअ-कण्ठक-पुं० कण्ठि अच्-प्राकृते ङअणनो व्यञ्जने-
८ । १ । १५ । इति णस्थानेऽनुस्वारः । तस्य वगैऽन्ये वा ङ ।

१ । ३०। इति उपरत्वात्तर्क्यः पञ्चमो णः । गले, एवमत्र अटु-
स्वारप्रकरणदर्शिताः काण्ठादिशब्दा उदाहार्याः प्रा० ।

कण्ठरिया-कन्दरिका-खी० कन्दर- गौरा० डीप् स्वार्थे कः ।
प्राकृते "कन्दरिकान्दिन्द्रिपात्रे एडः ८८ । २ । ३। इति संयुक्त-
स्य एरुः । कण्ठरिया गुहायाम् ।

कस्य-कर्ण-पुं० कर्ण्यते आकर्ण्यतेन कर्ण-करणे अच्-कीर्यन्ते
शब्दा वायुनाऽत्र कृ-नन् वा श्रोत्रशब्दज्ञानसाधने इन्द्रिये, वाच० ।
उत्त० । श्रवणे, उपा० २ अ० । "कस्यजहमुपकत्तरे चैव विगयवी-
भच्छदंसणिजा" तदाधारे गोलके अस्य उपाङ्गध्वन्तर्गतिः "उव-
गा अंगुलिक्कसनासा य आव० १ अ० । "निम्मुल्लुण्णकसोष्णासि-
या" प्रश्न० १ द्वा० सुवर्णादीवृक्के, मेदि० त्रिकोणादिस्त्रे लुज-
कोटिसंयोजकरे एवाज्जेदे, वाच० । प्रथमकोटिभागे, चं० प्र० २
पाहु० कुटिन्ने-कर्णोऽस्ति यस्य प्राशस्येन अशं० अच् दम्भकर्णे,
अरिच च त्रि० वाच० । कृण्णयासुदेवसमये जाते अङ्गदेशराज-
धानीचूतचम्पेश्वरे, पुं० स च औपदीस्वयमश्वरे आहूतः " तथं-
डगां चंपां णयारिं तथ णं तुमं कप्पं अंगरायं" ज्ञा० १६ अ० ती० ।
कस्य उज्ज-कान्यकुब्ज-पुं० देशभेदे, स च देशो गङ्गायमुनयोर्मध्ये
अन्तर्वेद्यन्तर्गतः तद्देशप्रधाने नगरभेदे, "पुं० किर सिरिकन्त-
ज्जणयरे जक्खो नाम महिहिसंपप्पो णेगमो हुत्था" ती० ।

कस्य कुहर-कर्णकुहर-पुं० श्रोत्रविद्ये, प्रति० ।

कस्य गङ्-कर्णगति-खी० मेरुसंबन्धिन्यां दवरिकायाम्, अथ केयं
कर्णगतिरुच्यते । आमेरोरेकस्मिन् प्रदेशे उपरि च तस्य सम-
श्रेणिव्यवस्थिते मेरोरेव प्रदेशे या दवरिका प्रदीप्यते सा कर्ण-
गतिः । ज्यो० १० पाहु० ।

कस्य गा-कन्यका-खी० अज्ञाता कन्या अज्ञातार्थे कन् कृपका-
दित्वात् नेत्वम् "दशमे कन्यका प्रोक्ता" । इति स्मृत्युक्तायां द-
शमवर्षायां स्त्रियाम्, तस्या दशमवर्षादूर्वाक् रजोयुक्तयाऽज्ञा-
तत्वात्तथात्वम् कन्या स्वार्थे कन् । कन्याशब्दार्थे, वाच० "इया-
णि णिंदाए दोहं कस्यगाणं वितिया" आव० ४ अ० ।

कस्य जयसिंहदेव-कर्णजयसिंहदेव-पुं० गुर्जरधरित्रीशासके चो-
लुकवंशीये राजजेदे, स च विक्रमादित्यात्पश्चात् "अल्लुवुद्दीन-
सुब्रतानम्लेच्छराजात् प्राग्यातः ती० ।

कस्य देव-कर्णदेव-पुं० विक्रमसंवत्सरस्य त्रयोदशशताब्द्या-
त्पराज्जे जाते आशावहल्याः पुत्रे सौराष्ट्रदेशे राजभेदे, यो हि
हम्मिरयुवराजेन सोमनाथार्थं नाशितः । ती० ।

कस्य (हा) र-कर्णधार-पुं० कर्णमरिचं धारयति धृ-अण्-उप-
स-नाविके, निर्यामके, ज्ञा० ८ अ० । आव० । ज्ञा० " मइकन्न-
धारणं " आ० म० टि० ।

कस्य पाउरण-कर्णपावरण-पुं० अन्तरद्वीपभेदे, तद्वासिनि मनुष्ये
च अन्तरद्वीपशब्दे वर्णक उक्तः प्रज्ञा० १ पद० प्रव० स्था० । नं० ।
कस्य पा (लि (ली) कर्णपालि (ली) खी० त० ६ कर्णपालके
कर्णाशभेदे, (काणेरमाता) तद्वयवश्च मांसपेशीजेदः वाच० ।
कर्णोपरितनजागचूपणविशेषे, औ० ।

कस्य पीठ-कर्णपीठ-न० कर्णाभरणविशेषे, प्रज्ञा० २ पद० जी० । कुं-
रुद्रमठगन्धयलकस्यपीठधारी " कर्णो एव पीठे आसने कुण्ड-
लाधारत्वात्कर्णपीठे, मृष्टे घृष्टे गणतत्रे च कपोलतटे, कर्णपीठे
च यकाज्यां ते मृष्टगणतत्रकर्णपीठे ते च ते कुण्डले चेति वि-
शेषणोत्तरपदः प्राकृतत्वात्कर्मधारयः अङ्गदे च केयूरे बाह्याभ-

रणविशेषावित्यर्थः । कुण्डलमृष्टगणतत्रकर्णपीठे च धारयति
यः स तथा । अथवा अङ्गदे च कुण्डले च मृष्टगणतत्रे कर्ण-
पीठे च कर्णाभरणविशेषपद्वते धारयति यः स तथा । स्था०
६ टा० औ० ।

कस्य पूर-कर्णपूर-पुं० कर्णं पूरयति कर्ण-पूर-अण्-कर्णाभरण-
विशेषे, ज्ञा० ८ अ० । नीलोत्पले, शिरीषवृक्के, अशोकवृक्के च एतेषां
पुष्पैः स्त्रीकर्णस्य नृपा जवतीति तेषां तथात्वम् वाच० ।

कस्य पूरग-कर्णपूरक-पुं० कर्णं पूरयति- कर्ण-पूर-एवुत् । कद-
म्बवृक्के, वाच० । स्वार्थे कन् पुष्पमये कर्णाभरणविशेषे, ज्ञा० ८ अ० ।
कस्य मण्णिबुङ्कर-कर्णमनोनिर्द्वैतिकर-त्रि० ६ त० प्रतिश्रोतृक-
र्णमनसो सुखोत्पादके, जं० १ वृक्क० जी० ।

कर्णमद्व-कर्णमद्व-कर्णगूयादौ, नि० चू० ३ उ० । श्रेष्मणि, तं० ।
कस्य वेयणा-कर्णवेदना-खी० कर्णयोः पीमारूपे रोगभेदे, विपा० १
अ० । उपा० । जी० । ज्ञा० ।

कस्य वेहण-कर्णवेधनक-न० कर्णवेधोत्सवे, "कस्य वेहणं संव-
च्छरपलेहणं चूलोवणयणं रा० । भ० ।

कस्य कन्यस्-त्रि० कन् अक्ष्यादि-निपातात् कन्यः कन्यत्वेन
काम्यत्वेन सीयते अवसीयते सो-घघर्थे क-कनिष्ठो सारसुन्दरी
"रामस्य कन्यसो ज्ञाता" रामा० स्त्रियां, वयोवाचित्वात् डीप् ।
अधमे, । त्रि० वाच० । "कस्य सत्ति कस्य समज्जिमजेछा" सूत्रत्वा-
त्कनिष्ठलघुजन्यामिति यावत् । उत्त० ५ अ० । (सूत्रत्वादित्युक्त्या
उत्त० । टीकाकृन्मते संस्कृतः कन्यस शब्दो नास्तीति ज्ञाति ।)

कस्य कुली-कर्णशकुली-खी० कर्णस्य शकुलीव । कर्णगो-
लके तन्मध्याकाशे च वाच० । कर्णायत्याम्, " उद्धुमहक-
स्य कुली " ऊर्द्धमुखे कर्णशकुल्यौ कर्णायती ययोस्तौ
तथा ज्ञा० ८ अ० ।

कस्य र-कर्णशर-पुं० कर्णगामिनि शरे, द० ६ अ० ।

कस्य सुह-कर्णसुख-त्रि० कर्णसुखदायके, रा० । औ० ।

कस्य सोख-कर्णसौख्य-त्रि० कर्णसौख्यहेतौ, द० ६ अ० ।

कस्य सोयवमिया-कर्णस्रोतःप्रतिज्ञा- खी० श्रवणप्रतिज्ञायाम्,
आकर्णनार्थम् इत्यर्थः । नि० चू० १६ उ० आचा० ।

कस्य सोहण-कर्णशोधन-न० कर्णयोर्मेलनिःसारणसाधने उप-
करणभेदे, " कस्य सोहणपुणकप्पाणमलेण संविपणं तु दु-
क्खेज्ज जस्स कप्पा ण सुणेज्ज व सो तु गिणहेज्जा " पं० भा० ।
आचा० । "जे भिक्खू कस्य सोहणगस्स उत्तरकरणं सयमेव करेइ
करंतं वासा इज्जइ" नि० चू० ४ उ० ।

कस्य कन्या-खी० कन्-यत्-अक्ष्या० नि० कन्यायाः कनीनचेति
निर्देशात् वयसि प्रथमे इति न डीप् वाच० । अपरिणीतायां
स्त्रियाम्, उपा० १ अ० । कुमार्याम्, पञ्चा० १ विव० । मेपा-
दितः पष्ठे राशौ, घृतकुमार्याम्, मेदि० । स्थूलैलायाम्, वा-
राहीकन्दे, कर्कट्यां च राजनि० " म्मौ चेतकन्या " इत्युक्तल-
क्षणे चतुरक्षरपादके छन्दोभेदे च । वाच० ।

कस्य गोचूमालिय-कन्यागोचूमालीक- न० कन्या कुमारी
गौश्च बहुला भूमिश्च भूरिति द्वन्द्वस्तासु विषयेऽलीकमनृतं
कन्यागोभूम्यलीकमलीकशब्दे ह्रस्वत्वश्रुतिः प्राकृतशैली-
वशात् । स्थूलकमृपावादविरमणाख्यतृतीयाणुवतातिचारे,
पञ्चा० १ विव० ।

कक्षाचोलय-कन्याचोलक-न० जवनालके, न० ।

कक्षारु-कर्षाट-पुं० "रामनाथं समारभ्य, श्रीरङ्गात् किलेश्वरि!
कर्णाटदेश इत्युक्तो, राज्यसाम्राज्यदायकः । शक्तिसङ्ग उक्ते
देशभेदे, वाच० । कल्प० ।

कक्षाणयणीय-कन्यानयणीय-न० चोलदेशप्रधाने नगरे, तत्र
श्रीवीरप्रतिमा चिरपूजिताऽऽसीत् तद्वृत्तं चेत्यम ।

पण्मिय अमियगुणगणं, सुरगिरिवीरं जिणं महावीरं ।

कन्नानयपुरद्विय, तप्पडिमाकप्प किमपि वोच्चं ॥ १ ॥

चोद्वेसावयंसो कक्षाणयनयरे विक्रमपुरवत्यव्वपहू जिण-
वइसूरीचुद्धपिओ साहू माणदेवकाराविया वारहसयति-
त्तीसे विक्रमवरिसे आसादसुद्धदसमी गुरुदिवसे सिरिजि-
णवइसूरिहिं अम्ह वि य पुव्वायरिहिं पइडिया धम्माण
सीलसमुग्घायजाई रसोवलघडिया तेवीसपव्वपरिमाण नह-
मुत्तिन्नगणे वि घंटव्व सहं कुणंति सिरिमहावीरपणिमा सु-
मिणाया से एअन्नकवालाभिहाणपुटविधाउ विसेसेणं
सन्निहिया पान्हिरे सावयजणाणं संघेणं चिरं पूइया जाव
वारहसयअनयात्ते विक्रमाच्चसंवच्छरे बाहुवीणकुलप्पइवे
सिरिपुहविरायणरिंदे सुरत्ताणसहवर्दाने तं निहणंतीए-
रज्जपहाणेण परमसावएण सिद्धिरामदेवेण सावयं संघस्स
बेहो पिहिओ जहा तुरक्कसंजायं सिरिमहावीरपणिमा प-
च्छन्ना धारेयन्वा तओ सावएहिं दाहिमकुलमंरुणं कयं वा-
समंरुविना मंकिए कयं वासच्छलिए विठलवाओलुया-
ज्जरे ठविया जाव तत्थडिया जाव तेरस इकारसे विक्रमवरि-
से संजाए अइदारुणे छुत्तिक्खे अणिव्वहंतो जाजओ-
नाम सुत्तहरो जीवियानिमित्तं सुत्तिक्खदेसं पइ सकुहुंओ च-
द्धिओ कन्नानयणीया उ पढमपयाणयं थोवं कायव्वंति कलि-
ज्जण कयं वासत्थलेववत्तं रयणिं पुच्चो अप्परत्ते देवयाए
तस्स सुमिणं दिन्नं जहा इत्थ तुमं जत्थ पुत्तोसि तस्स हिडे
भगवओ महावीरस्स पडिमापत्तिए सुहत्थिए चिडइ तु-
मए वि देसंतरं न गंतव्वं भविस्सइ इत्थेव ते निव्वाहोत्ति
तेण समं पण्डिउत्तेण तं ठाणं पुत्ताईहिं खणावियं जाव दिट्ठा
सा पणिमा तओ हट्टतुट्टेण नयरं गंतूण सावयसंघस्स
निवेइयं । सावएहिं भहूसवपुरस्सरं परमेसरो पाविसि उण
ठाविओ चेइयहरे पूज्जइ तिकालं । अणेगवाविओ चेइ-
यहरे पूज्जइ । तिकालं अणेगवारं तुरक्कउवइवामुक्को त-
स्स य सुत्तहारस्स सावएहिं विचानिव्वाहो कारिओ पडि-
माए परिगरो गवेसिओ विचोहिं न लप्पो कत्थ वि घलप-
रिसरे चिडइ । तत्थ य पसत्थिसंवच्छराइं द्विहिअसंभाविज्जइ
अन्नया एहावणेणं स पुत्तो भयवओ सरीरे पसेरुपसरंतो दि-
ट्ठो लूहिज्जमाणो वि जाव न विरमिज्जइ ताव नायं सदेहिं ज
हा कोविओ वप्पवो अवस्सयं इत्थ हांही जाव पजाए जप्पुय

रायपुत्ताणं धाडीसमागया णयरं सव्वओ विच्छत्थं एवं पाय-
रुपभावो सामी भावपूइओ जाव तेरसयपंचासीए संवच्छरो
तम्मि वरिसे आगएणं वियवंसजाएणं धोरपरिणामेणं
सावया साहुणो य वंदीए काउ विनंविा सिरिपासनाह-
विंवं सेलमयमगं सा पुण सिरिमहावीरपणिमा अखंडिया
चेव सगभमारोविया ठिद्धीपुरमाणे उण गन्नका वा दडि-
य मुरत्ताणो किरिआगओ संतो जं आइसित्तं करिस्सामोत्ति
ठिया पसरसमासे तुरक्कवट्टीए जो वसमागओ कालकमेण
देवगिरिनयराओ जोगिणिपुरं सिरिमहम्मदसुरत्ताणो अ-
न्नया विहिणा जाणवयं विहरित्ता संपत्ता ठिद्धीसाहापुरे
खरयरगच्छाअंकारसिरिजिणसिंहसूरिपइडिया सिरिजिण-
प्पहसूरिणो कमेण महारायसभाए पंमियगुच्छाए पच्छु-
याए को नाम विसडियरो पंमियउत्तरायएण पुट्टो जोइ-
सियधाराधरेण तेसिं गुणत्थइपारद्धा तओ महाराएणं
तं चेव पेसिय सव्वहमाणाविया पोसमुद्धवियाए संजाए
सूरिणा जद्धिओ तेण हि महारायाहिराओ अन्नासन्ने
उववेसिओ कुसलाइवत्तं पुच्छिय आवाधिओ अहीण-
चक्कवो आसिन्वाओ विरिं अमृत्तीए जाव एगंते गोटी कया
तत्थेव रत्ति वसित्ताए पुणो आहुया संतुट्टेण महाएरिंदेण
गोसहस्सदविणजायं पहाणमुज्जाणवत्थसयं कंवलसयं
अगुरुचंदणकप्पूराइंगंधन्वाइं व दाउमाढत्ताणि तओ
गुरुहिं साहुणं एयं न कप्पइत्ति संवोहिज्जण महारायं
पाडिमिच्छे सव्वं वत्थं पुणो रायाहिरायस्स मा अप्पत्तियं
हाहित्ति । किंचि कंवलवत्था गुरुमाइहिं अंगीकयं रायाजि-
ओगेणं तओ नाणादेसंतरागयं पंडिएहिं सह वायगुट्ठिं
कारवित्ता मयंगयहत्थिजुयलं आणाविजं एगम्मि गुरुणो
अन्नम्मि य सिरिजिणदेवायरि ए आरोवित्ता वज्जंतामुं
अट्टमुस्सरतारणियगयणभेरीतुं पुरिज्जमाणेसु जमलसंखेसु
धुमंतेसु मुयंगमदन्नकंसाअट्टोद्धाइसदेसु पढंतेसु जट्टपट्टेसु वा
उववसमेया चउव्विहं संघसंजत्ता य सूरिणो पोसहसालं
पडविा सावएहिं पवेसमहूसवो विहिओ दिस्साइ महादाणाइं
पुणो पातसाहिणा समप्पियसयलसेयंवरदंसणउवइवर-
क्खणक्खमं पुरुसाणं पेसिया चउद्धिं गुरुहिं तस्स पाडिच्छं-
दिया जाया सासुणुई । अन्नया मग्गिहिं सूरिहिं सिरि-
सत्तुंजयगिरिनारफलवप्पीपमुहत्तियाणं रक्खणत्थं फुरमाणं
दिन्नं तक्खणं चेव सव्वजोमेणं पेसियंतं तित्थेसु मोइया
गुरुवयणाणंतरे अणेगे वंदिणो रायाहिरायेण रविसोमवा-
रदिने गुरुणो वाचाराउअं वरिसंते जअहरे भेट्ठिओ मुरत्ताणो
कहमखरंठिया पाया गुरुणं वूढाविया माहाराएण
मल्लककापूरयासाओ पवरसिवयखंडेण तओ आसी-
वाए दिखे वप्पणा कव्वे य वक्खणीए अइव चमकारि-

यचित्तो जात्रो महारात्रो महाणरिंदो अवसरं नाऊण
मगसिरसुच्छस्सखकहणत्थं पुवं सा जगवओ महावी-
रस्स पन्निमादिमो य तात्रो सुक्कमारगोढीओ काऊण एगच्छ-
त्तवसुहाहिबवयणा आणविया जुगद्धका वादकोसात्रो मओ
सूयगाण मल्लिकाणं खंधे काऊण सयलसज्जासमक्खं अ-
प्पणे अग्गे आणाविय दड्ढणं च समप्पिया गुरूणं । तत्रो
महूसवपजावणपुवं सुक्खासणट्ठिया पवेसिया सयलसंधेणं
मल्लिकताजनसराए चेइया घाइया गुरुहिं वासक्खेवो
कओ पूज्जइ महापूयाइ तत्रो महारायस्स आपेसेणं सि-
रिजिणदेवसूरिणो अप्पनरसेट्ठिओ मंरुवे ठावित्ता पट्ठिया
कमेण गुरूणो महरट्ठमंरुवे दिष्सा रायाहिराएण सावय-
संधसहियाणं गुरूणं च सहकारिरहत्तुरयगुद्धयिणी सुक्खा-
सणाइं सामग्गी अंतराद्धणगरे सुपजावणं ता पए संधेणं
समाहिज्जमाणा अपुव्वतित्थाइं नमंता सूरिणो कमेण पत्ता
देवभिरिनगरं संधेणं पवेसमहूसवो कओ संधपूया य जाव
जाया पयट्ठाणपुरे य जीवंतसामि मुणिसुव्वयपन्निमा संध-
वइजगसीहसाहणसद्धदेवप्पमुद्धसंयमसणहिं जत्ता कया प-
च्छा टिड्ढीए विजयकट्ठए जिणदेवसूरीहिं वि दिट्ठो महारा-
ओ दिष्सो मुरत्ताणसराइत्ति तीसे णामं ठवियं तत्थ चत्ता-
रि सयाइं सावयकुद्धाइं निवासत्थं आइत्त्याणि तत्थ कारा-
विय पोसहसाला कलिकालचक्कवट्ठिणा चेइओवट्ठाविओ
तत्थ सो चेव देसे सिरिमहावीरो तिकालं महरिहपूया पया-
रेहिं भगवंतं परतित्थिवासे सेयंवरभत्ता य सावया दड्ढणं
महम्मदसाहिकयं सासणुअयं एवं पंचमकाद्धं कलित्ति ज-
णा ११ विवं पन्निहयविवं, वीरजिणेस्सस धुयकिले-
स्सस्स । आदेवसूरियमिणं-मणनयणाणं जयइ निच्चं ॥ कन्ना-
णयपुरसंठिण-देवमहावीरपट्ठिमकप्पो य । झिहिओ मुणी-
सरेणं, जिणसिंहमुण्णिदसीसेणं ॥ ३ ॥

श्रीकन्यानयमहावीरेति नामा कल्पः । परिशेषवृत्तं तु ।

अह विज्जातिलयमुणी, आपसा संधतिलयसूरीणं ।

परिसेसलवं जंपइ, कंनारणयवीरकप्पस्स ॥ १ ॥

तहाहि जहारिआ सिरिप्पहसूरिणो सिरिदत्ता वादन-
यरे साहुणो सालसह जाव अचलकारिअचेइआणं तुरक्के-
हिं कीरमाणं भंगं फुरनाणदंसणपुवं निवारित्ता सिरिजिण-
सासणपजावणातिसयं कुणंता पामिच्छाणां सिच्छंतवायणं-
दिता तवस्साणं अंगाणंगपविट्ठागमतवाइं कारित्ता विणेयाणं
अवरगच्छीयमुणीणं पियमाणवागरणकव्वनामयालंका-
राइं सत्थाइं जणंता उब्भट्ठवायजक्कवायाणं वादविदाणं
अणप्पंदप्पमवहरंता जाव से संवच्छरतिगमइक्कमंति । इओ
अ सिरिजागिणिपुरे सिरिमहम्मदसाहिसगाहिराउ कहिं

वि अवसरे पत्युआए पट्ठिअगुट्ठीए सत्थविआरसंसयमाव-
न्नो सुमरेइ गुरूणं गुणे जणइ अ । जइ ते जट्टरया संपयं
महासुहालंकरणं हुंता तो मज्झमणोगयसमत्थसंसयस-
यसल्लुप्परणे हेलाए खमंता नूणं विट्ठप्पइ तब्बुप्पिराजि-
ओ उ चेव जूमिमुज्झिअसुवणं गयणदेसमट्ठीणो इत्थं
गुरूणं नूवइकिज्जमाणगुणविन्नाणावइअरे अवसरत्तू त्कालं
देउलतावादादागओ ता जलमल्लिको जूमिअन्नमिलिअभा-
लवट्ठो विन्नवेइ । महाराय ! संति ते तत्थ महप्पाणो परं
तन्नयरनीरमसहमाणा किसिअंगा गाढं वट्ठंति तत्रो संज-
रिअगुरूणपब्भारेण जूमिनाहपासो चेव सीदो आइहो
जो मल्लिक ! सिग्घं गंतूण डुवीरखाने झिहावेसु फुरमा-
णं फासेसु । तत्थ जहा तारिससामग्गीए चेव भट्टारया पु-
ण इच्छंति । तत्रो तेण तहेव कए पेसिअं फुरमाणं क-
मेण पत्तंसिरिदत्तावादादीवाणे भणिअं च सविणयं नयर-
नायगेण सिरिकुतूहलखातेण भट्टारयाणं सिरिपालसिंहफुर-
माणगमाणं चुट्ठीपुरं पइत्थाणं वाइट्ठाणं तत्रो दिणदस-
गम्भंतरे सन्नविऊण जिट्ठसिअवारसीए रायजोगे संधस-
त्थिअपरिसाए अणुगम्ममाणा पत्थिआ महया वित्थेरणं
गुरूणो करेण ठाणे ठाणे महूसवसयाइं पाउब्जावयंता वि
समदूसमादप्पं दलंता सयलंतरालजणवयजणनयणकोऊह-
द्धमुप्पायंता धम्मट्ठाणाइं उप्परंता दूरओ उक्कंठा वि संतुट्ठा
समांगच्छंतआयरिअवग्गेहिं वंदिज्जमाणा पत्ता रायजू-
मिमंरुणं सिरिअट्ठावपुरदुग्गंतउत्ततारिसए जावणाए
गुरिसा सहिए हुमिलक्खुकयं विप्पमिवत्तं मुणिऊण ताणं
चेव गुरूणं सीसुत्तमेहिं रायसज्जामंरुणेहिं गुरूणालंकि-
अदेहेहिं सिरिजिणदेवसूरीहिं विन्नत्तेण भुवइणा सम्मुहं
पविट्ठाविण सवहुमाणं फुरमाणेण मल्लिकप्पवाप्पिअसय-
लसत्थिअवत्थुणो विसेसओ जिणसासणं पजावयंता उट्ठं
मासं अच्छिअ पत्थिज्जा अट्ठावपुरओ पुणो वि धरणीना-
हेण सिरिसिरोहमज्झानयरे संमुह पेसिअ मसिणसिणप्प-
देवदूसव्यायवत्थदसगेण अलंकरिआ जाव हम्मिरीवीररा-
यहाणीपरिसरे देसे सुसंपत्ता । इओ चिरोवचिअभत्ति-
राएण आभिमुहमागएहिं दंसणनिमित्तिओ विअमयकुडं
एहाएहिं बंधनमप्पाणं मन्नमाणेहिं आयरिअजइसंधसा-
वयविदेहिं परिअरिआ भट्टविय सिअव्वीआए जाया राय-
सभामंडला जुगप्पहाणुत्तक्खणं आणंदभरनिअरेहिं नयरे-
हिं णेहिं अत्तुत्थाणमिवायरंतेण सिरिमहम्मदसाहपातसा-
हेण पुच्छिया कोमलगिराए कुसलपत्तंति वुच्चिओ असे-
सिणेइ गुरूणं कारावि धरणिआएण धरिओ अहिअए अ-
चंतादरपरेण गुरुहिं पि तक्काअक्कविअअहिनवासीवयण-
दानेन चमकारिअं नरेसरमाणंसं पसिआयमहामदसारं वि-

सालसालं पोसहपात्रं अष्टाद्य महीनाहेण गुरुणं सह गम-
णाय पहाणपुरिसाणं दुअरायाणो सिरीदीनारपमुहा म-
हामाहिका य पणमंति सयसाहस्सा विरुक्कंठिआ सावयलो-
या भिञ्जिआ य वीरदंसणद्वाअसा नयरलोआ संगया य को-
ऊहलेणं पगइजाणवयजणा तओ वि दिविदेहिं जोगावञ्चि-
हिं थुवंता भूवाअप्पमाइअभूरिजेरीवेणवीणामहलमुङ्ग-
गहुपमहजमललेखमुगद्वाइ विउअवाइअरावाणं दिअंतराअं
विणिम्मचिंताविप्पवगेहिं वेअज्जणीहिं थुणिजंता गंध-
वेहिं सुहवाहिअग्गज्जमाणमंगला पत्ता तक्काअं सिरिसुर-
ताणसराइपोसहसालंकया य वच्चा नयणमहूसवा संघपुरि-
सेहं चेइओ अजहवयसि अमइआ दिणे सयलसंघकारि-
अमहूसवसारं सिरिपज्जोसवणाकप्पो पत्ता य ठाणे ठाणे
आगमणप्पभावणा वेहरंजिआ सयलदेससंघा मोइआ अ-
णेगे रायवंदिवद्धा रायदिज्जसयसाहस्ससावया इअर-
द्वोगा य करुणाए उम्पोइआ काराहिं तो दीनादाविआ य
अपइट्ठाणं पइटा कया य काराविआ य अणेगअणेगरा-
यवंदीबद्धा रायदिज्जसयसाहस्सामो जिणधम्मप्पभावणा
एवं णिच्चं रायसजागमणपंडिअवाइअविदविजयपुब्बं प-
भावणाए पयट्ठमाणे कमेणं वासारत्तचउमासीये वइक्कं-
ताए अन्नया फग्गणामासे उल्लता वादाउ आगच्छंतीए
मगदमं जहानामधिज्जाए निजजणणीए संमुहं पट्टिण
चउरंगसमूहसच्छेण सुरत्ताणेण अब्भुत्याणपुरस्सरं चा-
जिआ गुरुणो अप्पणा सपं वरुथूणठाणे सिट्ठिआ जणणी
महाराएण दिन्नं सव्वेसिं महादाणं परिधाविआ सव्वे प-
हाणकवाइवत्थाइं कमेण पत्तो महूसवमं रायहाणिस-
म्माणिआ गुरुणो कत्थ कप्पूराइहिं तओ चितसिअदुवा-
लीए रायजेगे महारायाणमापुच्छिअ पातसाहिदत्तसाव्वाण
ठायए कया नंदी तत्थ दिक्खया पंच सीसा मालारोवण-
सम्मंतारोवणाइं णिअधम्मकिच्चाइं कयाणि निव्विअं
चित्तं थिरंदेवनंदनेन वंजदत्तेन आसाढमुद्धसमीए अप-
ट्ठियाणि अणिहियवकारियाणि तेरसविवाणि महावि-
त्यरेण तत्थ विवकारावएहिं बहुअं चित्तं विसंओ साहुम-
हरायतएण अजयदेवेण त्ति। तथा अन्नया नरिंदेण दूरओ
निच्चं समागमेण गुरुणं कटंति वितिज्जण पदिन्ना सयमेव
निअपासायमासे सोहंतजवणराइं अभिणवसराइं आइडा
य वसिउं। तत्थ सावयसंघा भट्टारयसरा इति कयं सेसयं न-
रिंदेण णामं कारिओ। तत्थेव वीरविहारो पोसहसाला य
पातसाहिणा तओ तेरससयनवासिअवरिसे आसाढकिह
सत्तमीए सुमहत्ते महीवइसमाइछनीयनद्ववाइअसंपदा य पय-
भिज्जमाणअमागमहूसवसारं सयं नरिंदेण दाविज्जमाणम-
हादाणं गइज्जमाणमंगलं पविट्ठा पोसहसालं भट्टारया सं-

तोसिआ पीइदाणेण विउमा उच्छरिआ दाणेणं वीणा ए
होइलोआ चाद्धिआ। पुणन्नया मग्गसिरमासे पुव्वदिसजय-
जत्तापत्थिएण अप्पणा सह नरिंदेण करिआ ठाणे ठाणे
वंदामो अणाइणा जिणधम्मप्पजावेण उच्छरिअं सिरिम-
हुरातित्थं संतोसिआ दाणाइहिं दिअवराइणो निच्चं पा-
वासूणं संघावारे कटंति मन्नमाणेण महीनाहेण खोजे जहा
मलिकेण सच्छि आगरा नगराओ परिपेसिआ रायहाणि
पइ सच्चपइन्ना गुरुणो महिउण सिरिहत्थिणाउरजुत्ता फु-
रमाणं समागया तिअछाणे मुणिवइसो तओ मेलिज्जण च-
उव्विहं संघं काज्जण य पुत्तवाहि रुसहिस्स साहुवोहित्थस्स
संघवइत्ततिलयं पट्ठिआ आसुहत्ते सायरिआइपरिवाए-
सिरिहत्थिणाउररज्जंतगुरुणो विहिट्ठाणे विहिट्ठाणे संघवइ-
वोहित्थेणमहूसवा संपत्ता। तित्थवचूमिं कयं च वच्चावणं
ठाविआणि तित्थगुरुहिं अहिणवकारियपइट्ठिआणि सि-
रिसंतिकुथुअरजिणविवाणि अंविआ पक्कमा य चेइअट्ठा-
णेसु कया य संघवच्चइमहूसवा संघवइणा संघेण य पूआ
वत्थजोअणतंवेलाइहिं वणीमगसत्था आगयमिचेहिं ज-
त्ताओ समागए महाराए पवट्ठंति जसवा चेइवसहीसु सं-
माणेइ गुरुणो उत्तरोत्तरमाणवाणेण सिरिसव्वभोमो व-
ज्जंति। पइदिसं सूरिसव्वज्जमाणं पभावणा सरोजसपमहा
विहरंति निरुवसग्गं सव्वदेहेसु सेअं वरा य दिअं वरा य रा-
याहिरायदिन्नफुरमाणहत्था खरतरगच्छाअंकारगुरुप्पसा-
याओ सगसिन्नपरिज्जए विदिसिचक्केकयाइं गुरुहिं फुरमा-
णगहणेण अकुतो जयाइं सिरिसत्तुंजयगिरिनारफलवच्छि-
प्पमुहत्तित्थाइं उज्जोइआइव्वाइकिचेहिं सिरिपालित्तयमह-
द्ववाइसिच्छसेनदिवायरहरंजइसूरिहेमचंदसूरिप्पमुहा पु-
व्वपुरिसा किं बहुणा सूरि चकवट्ठीणं गुणेहिं आवज्जि-
अस्स नरिंदस्स पयडाए व पयट्ठंति सयधम्मकज्जा भावइ
ज्जंति पइपच्चूसं चेइअवसहीसु जमलसंखा किज्जंति धम्म-
एहिं वीरविहारे वज्जंतगहिरसुइलमयंगच्छुगलतालपिखण-
यसारमहापूआओ वासिंति सिरिमहावीरपूरओ भविअ-
लोअउग्गाहिज्जमाणकप्पूरागरुपरिमलुगरो दिसिचक्कं संच-
रंति हिंउअरज्जे इव दूसमसुसमाए इव अणज्जरजे वि
दूसमार जिणसासणप्पभावणाए रायणभिद्धाए मुणिणो
किं च लुट्ठंति गुरुणं पायपंठे किंकरा इव पंचदंसणिणो
सपरिवारा पभिच्छंति पडिच्छगा इव गुरुवयणं सेवंति अ
निरंतरं जाव सादसट्ठिआ गुरुणं दंसणसुगइहपरलोअक-
ज्जत्थिणो परतिट्ठिणो निव्विअवज्जत्थणओ गच्छति निच्चं
रायसभाए गुरुणो मोआवंति वित्तवग्गं उप्पायांत जिण-
त्ताणुसारजुत्तिजुत्तवयणेहिं निरंतरं रायमणे कोऊहअं
महद्ववरियापुवारित्थिणा पयट्ठंति पप पप पभावणं गंगोदय-

सच्चचित्ता धवलं तिन्नि अ जसचंदिमाए दिअंतरालाई उज्जीवंति । वयणामएहिं जीवलोगं सदंसणिणो परदंस-
णिणो अ वहंति सिरिच्छिअं गुरुणं आणं समग्गवावारेसु
वक्खाणिच्छि अण्णसहाहारणभंगीए सपरिसच्छं तं जुग्गप्प-
हाणा एआरिसा पजावणा एगरिसा पयमं चैव परिभा-
विज्जमाणा निचं पि वट्टमाणा कित्तियमित्ता अप्पमईहिं
कहेउं सका केवलं जीवंतु वच्छरकोमीओ पजावयंतु
सिरिजिणसासणं सुचिरं इमे सूरिवरा जिणप्पहसूरीहिं
एणं गुणलेसवुईए पजावणं गंति परिसो सें परिकहिज्जा
कन्नाणयवीरकप्पस्स ॥ इति कन्यानयनीयश्रीमहावीरकल्पः ।

कष्माडभट्टदिवागर-कर्णाटभट्टदिवाकर-पुं० दक्षिणापथप्रसिद्धे
विद्वद्वरे, ती० (स च दक्षिणापथादागच्छन् श्रीवृद्धवादिस्त्रि-
भिर्जितो व्रतं ग्राहितश्चेति कुटुंबेसरशब्दे वक्ष्यते)

कष्मापिउत्त-कन्यापितृत्व-न० कन्याजनकत्वे, “जातेति चिन्ता
महतीति शोकः, कस्मै प्रदेयेति महान् विकल्पः । दत्ता सुखं
स्थास्यति वा न चेति, कन्यापितृत्वं खलु नाम कष्टम्” ध० २० ॥

कष्माद्विय-कन्यालीक-न० कन्या अपरिणीता स्त्री तदर्थम-
लीकं कन्यालीकम्, उपा० १ अ०। कुमारीविषये असत्ये, प्रअ०
१ अध० द्वा० ३ अ० । यथा द्वेषादिभिरविषकन्यां विषकन्यां
विषकन्यामविषकन्यां वा सुशीलां वा दुःशीलां दुःशीलां वा
सुशीलामित्यादि वदतो भवति ध० ३ अधि० । आच० । तच्च
स्थूलकम्पवादाद्विरमणातिचारेषु, लोकेऽतिगर्हितत्वादुपात्तं
तेन सर्वत्र मनुष्यजातिविषयमलीकमुपलक्षितम् उपा० १ अ० ।

कष्मावली-कर्णावली-स्त्री० कर्णः कुटादयस्तेषामावली संह-
तिर्यासां तास्तथा । कुटादिकर्णसङ्घाते, अणु० ३ वर्ग० ।

कप्पिया-कर्णिका-स्त्री० कर्ण-एवम् अत इत्वम् । कर्णाभरणजे-
दे, करिशुभ्राप्रवर्तित्यङ्गुलाकारे पदार्थे, क्रमुकादिवृत्तपरम्परा-
याम्, (उटा) करमध्याङ्गुलौ, मेदि० । लेखन्याम्, हारा० । अ-
ग्निमन्थवृक्षे, राजनि० । वाच० । वीजकोशे, ज० ११ श० २
उ० । उन्नतसमचित्रविन्दुकिन्याम्, प्रज्ञा० २ पद । मध्यम-
एरुलिकायाम् न० । शाल्यादिबीजस्य मुखमूले लोके या तुषमुख-
मित्युच्यते । स्था० ८ ग० । कोणविभागे, स्था० ८ ग० । ज० ।
“अट्ट कप्पिये” कर्णिकाः कोणाः अनु० ।

कप्पियार-कर्णिकार-पुं० कर्णिजेदेन करोति कृ-अ-ण्-उप-स०
(गणियारी) वृक्षजेदे, आरागधवृक्षजेदे च । शोधनरूपमवभेदक-
त्वात् तयोस्तथात्वम् वाच० । आच० । प्रज्ञा० । स्था० । गोशालस्य
मूले द्विपत्रस्य दिक्चरभेदे, भ० १४ श० १० उ० । कर्णिकारस्य
पुष्प, न० ज्ञा० ए अ० ।

कर्णीरह-कर्णीरथ-पुं० कर्णः सामीप्येनास्त्यस्य कर्णी स्कन्धः
तेन इः शोभा यस्य न समासान्तः कप् । स चासौ रथो रथरूपं
वाहनं कर्म० । स्कन्धवाहो यानं, (पादकी) इत्यादौ, । शब्द-
चि० । अन्या व्युत्पत्तिर्दिशिता यथा कर्णसाध्यक्रिया उपचारात्
कर्णः । कर्णेऽस्यास्तीति इनि कर्णी चासौ रथश्च शब्दमात्रे-
ण रथो न वस्तुतो रथः । यद्वा सामीप्यात् कर्णशब्देन स्कन्धो
वक्ष्यते सोऽस्यास्ति वाहनत्वेन इनि कर्णी चासौ रथश्च उच्यते

यत्र अन्येषामपीति दीर्घ इति । “कर्णीरथस्यां रघुवीरपत्नीम्” ।
रघु० वाच० । “विदिष्यन्तन्नामरवाहवीयणिया कक्षीरहृष्ययाया
वि होत्था” कर्णीरथः प्रवहणविशेषस्तेन प्रयातं गमनं यस्याः
सा तथा । कर्णीरथो हि ऋक्षिमतां केषांचिदेव भवतीति सो-
ऽपि तस्यास्तीत्यतिशयप्रतिपादनाथोऽपि शब्दः ज्ञा० २ अ० ।
कएह-कृष्ण-पुं० कृष्ण-नक्ष् । सूक्ष्मं च ण्न कृष्णकृष्णहः ८।१।

७५ । इति संयुक्तस्य णकाराक्रान्तो हकारः । प्रा० । वर्णजेदे,
कृष्णो वर्ण इति सामान्यं तस्य च जमराङ्गारकोकिलकज्जवा-
दिषु प्रकर्षाप्रकर्षविशेषाद् जेदाः । कृष्णः कृष्णतरः कृष्णतम
इत्यादि आचा० १ श्रु० १ अ० २ उ० । कृष्णवर्णाञ्जनवत् ज्ञा०
२ अ० । काववर्णं, तं० । कृष्णवति, “किएह इतीकारवद्रूपं बा-
हुल्येन उपलभ्यते इति तत्रैव वर्णकं वक्ष्यामि जी० ३ प्रति० ।
अवसर्पिण्यां वसुदेवादेवक्यां जाते नवमवासुदेवे, स०। आच०।
प्रव० । (अस्य आजन्मकथा वसुदेवहिएरुधां प्रतिपादिता तत
एवाऽवधार्या पञ्चाङ्ग्यां तदनुप्रकरणेषु च किञ्चित्किञ्चिदुपल-
ब्धं वृत्तं सन्दर्भवशादितस्ततः स्थापितम् । यथा कस्मिन् समये
कस्य जिनस्यान्तरे जात इत्यन्तरशब्दे-अक्षरकाङ्गमनमिति
अच्छेरे दोषदी शब्दयोः पितृनामायुर्गत्यादि वासुदेवशब्दे नेमि-
जिनेन सह बलपरीक्षादि नेमि शब्दे-सांग्रामिक्यादि भेरीप्रा-
प्तिकया भेरी शब्दे) अग्रमहिष्यश्चाग्रमहिषीशब्दे नवरमिह ।

तेणं काङ्क्षेणं तेणं समयेणं वारावती एणमणयरी होत्ति
दुवलसजोयणायामा नवजोयणाविस्थिष्ठा वेसवणमतिणि-
म्माया चामीकरपागारा एणामणिपंचवस्सकविसीसरा मं-
डिता सुरमा अन्नकापुरीसंकासा पमुदितपकील्लिया पच्चक्खं
देवलोयभया पासादीया ४ तीसे एणं वारवतीए णयरी-
ए बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए एत्थणं रेवए एणमं
पव्वते होत्था । वस्सओ तत्थ एणं रेवए पव्वते णंदएवणे
एणमं उज्जाणे होत्था । वस्सओ सुरप्पिए एणमं जक्खाय-
णे होत्था । पोरायणे सेणं एगेण वणसंसेणं असोणवरपा-
यवे तत्थ एणं वारवतीए णयरीए कळे णामं वासुदेवे राया
परिवसइ महया रायवस्सओ से एणं तत्थ सेमुइविजयपामो-
क्खाणं दसएहदसाराणं बलदेवपामोक्खाणं पंचएहमहावी-
राणं पज्जूणपामोक्खाणं अट्टहाणं कुमारकोमीणं संवमो-
क्खाणं सट्टीए दुइंतसाहस्सीणं महासेणं पामोक्खाणं कू-
प्पसाए बलवयसाहसीणं वीरसेणपामोक्खाणं एगवीसाए
वीरसाहसेणं उगसेणपामोक्खाणं सोलसाहरायसाहसीणं
रूपिणीपामोक्खाणं सोलसाहं देवीसाहस्सीणं अणंगसे-
णं पामोक्खाणं अणेगाणं गणितासाहस्सीणं अणेंसि च ब-
हूणं राईसर जाव सत्थवाहेण वारवतीए णयरीए अण्णभ-
रहस्स य समंतस्स आहेवच्चं जाव विहरति ॥

(गयसुकुमार शब्देऽपि वृत्तम्) आर्यकृष्णाचार्ये, येन वोटिक-
मतप्रवर्तकः शिवभूतिर्दीक्षितः आ० क० । दिगम्बरमतोपत्तिमूलं
सहस्रमल्लस्तस्य गुरुः किं नामेत्यत्र कृष्णाचार्य इति आश्चर्यक-
वृत्तौ तदधिकारे उक्तमस्ति ही० । “पुच्छं सिवचूडं पि य, को-
सि य पुज्जंत कएहे य” कल्प० । अणिक्भार्यायाः कृष्णाया

आत्मजे, नि० (तस्य वक्तव्यता निरयावसिकायाश्चतुर्थेऽध्ययने सूचिता प्रथमाध्ययनोक्तकालवक्तव्यतावश्या) परब्रह्मणि, वेदव्यासे, अर्जुने, मध्यमपाएव च । कृष्णवर्णत्वात् कोकिले, विश्वः । काके, मेदि० । करमर्दकवृत्ते, शब्द० । नीले वर्णे, तद्वति त्रि० अमरः । काशागरुणि, राजनि० । अशुभकर्मणि, न० । छौपद्याम्, नीत्रीवृत्ते, पिप्पल्याम्, द्राक्षायाम्, स्त्री० मेदि० । नीलपुनर्नवायाम्, कृष्णजीरके, नीलाञ्जने, बौहे, मरिचे च पुं० जटाधरः । चन्द्रक्यात्मके अर्चमासे, कृष्णसारमृगे, पुं० स्त्री० वाच० । “कण्ठेण घासुदेवे दस धण्डं उद्धं उच्चत्तेणं दस वाससयां सव्वाउयं पालयिष्या तच्चाप घासुयप्पभाप पुढवी नेरइयत्ताप उववसे ” स्था० १० ठा० ।

काहकंद-कृष्णकन्द-पुं० क-स-साधारणशरीरवनस्पतिभेदे, आचा० १ शु० । कन्दविशेषे, वस्त० १ अ० । जी० । प्रज्ञा० । कृष्णः कन्दोऽस्य नीलोत्पले, न० त्रिका० । वाच० ।

काहकामियार-कृष्णकर्णिकार-पुं० कृष्णवर्णे कर्णिकारे, जी० ३ प्रति० ३ उ० ।

काहकुमार-कृष्णकुमार-पुं० श्रेणिकभार्य्याया कृष्णाया आत्मजे, नि० (तद्वक्तव्यता निरयावसिकायाश्चतुर्थेऽध्ययने सूचिता तत्रैव प्रथमाध्ययनोक्तकालकुमारवश्या)

काहगोमि (ए) -कृष्णगोमिन्-पुं० कृष्णशृगात्रे, “काहगोमी जहा चित्ता, कंटकं वा विचिचयं ” । कृष्णगोमी कृष्णशृगात्रो यथा स कृष्णादिभी रेखाभिश्चित्रा विचित्रवर्णा भवति । व्य० ६ ङ० ॥

काहणाम (न) -कृष्णनामन्-न० वर्णनामकर्मनेवे, यदुदयाज्जन्तुशरीरं कृष्णं भवति राजपट्टादिवस्तुर्मापि कृष्णनाम, कर्म० ।

काहपक्खिय-कृष्णपक्खिक-पुं० कृष्णपक्षोऽस्यास्तीति कृष्णपक्खिकः । सूत्र० २ शु० २ म० । क्रूरकर्मणि, आ० । अधिकतर-संसारजाजिनि, शक्तं च “जेसिं वघो पुग्गल-परिपट्ठो सेसओ य संसारो । ते सुक्खपक्खिया खल्लु, अहिण पुण काहपक्खीओ” ॥ १ ॥ प्रज्ञा० ३ पद । पं० सं० । यो० वि० । स्था० (सुक्ख-शब्दे दण्डक उक्तः)

काहपरिवायग-कृष्णपरिवाजक-पुं० परिवाजकभेदे, नारायणभक्तिके च । औ० ।

काहबंधुजीव-कृष्णबन्धुजीव-पुं० कृष्णवर्णकुसुमे बन्धुजीववृत्ते, जी० २ प्रति० ३ उ० ।

काहजूम-कृष्णजूम-पुं० कृष्णा भूमिर्यत्र अच्-समा० कालवर्णमृत्तिकायुक्ते देशे, हेम० । सकलसुत्रार्थग्रहणधारणसमर्थे कृष्णभूमप्रदेशतुल्ये विनेये, आ० म० प्र० (अस्य स्वरूपं सिस्सशब्दे “वुट्ठे वि दोषमहे, न काहभोमा व उवट्ठप उदयं ” इतिगाथया घनदृष्टान्ते स्पष्टाभिव्यज्यति)

काहराड-कृष्णराजि-स्त्री० कृष्णवर्णपुल्लरेखायाम्, भ० ६ श० ५ उ० । कालकपुल्लपङ्क्तौ, स्था० ८ ठा० ।

कृष्णराजयश्च कति क्त्वाह ।

कइ एं भंते ! काहराईओ पसत्ताओ ? गोयमा ! अट्ट काहराईओ पसत्ताओ ! कइ एं जंते ! एया अट्ट काहराईओ पसत्ताओ ? गोयमा ! उप्पि सणं कुमारमाहिंदाणं कप्पाणं हिंदिं बंजलोए कप्परिट्ठे विमाणे पत्थने । पत्थ नं

अक्खाडगसमचउरंसंसाणसंठियाओ अट्ट राईओ पसत्ताओ तं जहा पुरच्छिमेणं दो पच्चिमेणं दो दाहिणेणं दो उत्तरेणं दो पुरच्छिमब्जंतरा काहराई दाहिणं बाहिरं काहराई पुट्ठा दाहिणम्भंतरा काहराई पच्चिमबाहिरं काहराई पुट्ठा पच्चिमब्जंतरा काहराई उत्तरबाहिरं काहराई पुट्ठा उत्तरम्भंतरा काहराई पुरच्छिमबाहिरं काहराई पुट्ठा दो पुरच्छिमपच्चिमाओ बाहिराओ काहराईओ छु लंसाओ दो उत्तरदाहिणबाहिराओ काहराईओ तंसाओ दो पुरच्छिमपच्चिमाओ अम्भंतराओ काहराईओ चउरंसाओ दो उत्तरदाहिणाओ अम्भंतराओ काहराईओ चउरंसाओ “ पुग्वावरा ठ लंसा, तंसा पुण दाहिणुत्तरावज्झा । अवसेसा चउरंसा, सव्वा वि य काहराईओ ” भ० ६ श० ५ उ० ।

(उप्पिमित्यादि) सुगमं नवरम् (उप्पिरि) उपरि (हिंघंति) अधस्ताद्ब्रह्मलोकस्य रिष्टाख्यो यो विमानप्रस्तदस्तस्येति भावः । आखाटकवत्समं तुल्यं सर्वासु दिक्षु चतुरस्रं चतुष्कोणं यत्संस्थानं संस्कारस्तेन संस्थिता आखाटकसमचतुरस्रसंस्थानसंस्थिताः कृष्णराजयः कालपुल्लपङ्क्त्यस्तद्युक्तक्षेत्रविशेषा अपि तथोच्यन्त इति । यथा च ता व्यवस्थितास्तथा दर्श्यन्ते (पुरच्छिमेणंति) पुरस्तात्पूर्वस्यां दिशीत्यर्थः । द्वे कृष्णराजी एवमन्यास्वपि द्वे द्वे तत्र प्राक्तनीयका अभ्यन्तरा कृष्णराजी सा दाक्षिणात्यां बाह्यान्तां स्पृष्टा स्पृष्टवती एवं सर्वा अपि वाच्यास्तथा पौरस्त्यपाश्चात्ये द्वे बाह्ये कृष्णराजी षडक्षे षट्कोटिके उत्तरादाक्षिणात्ये द्वे बाह्ये कृष्णराज्ये सर्वेभ्यस्ततोऽपीत्यर्थोऽभ्यन्तराश्चतुरस्राः स्था० ८ ठा० ।

काहराईओ एं भंते ! केवइयं आयामेणं केवइयं विक्खंभेणं केवइयं परिकखेवेणं पसत्ताओ ? गोयमा ! असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामेणं संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिकखेवेणं पसत्ताओ । काहराईओ एं जंते ! के महालियाओ पसत्ताओ ? गोयमा ! अयणं जंबूद्वीवे जाव अट्टमाणं वीईवएज्जा अत्थे गइए काहराई वीईवएज्जा अत्थे गइए काहराई एो वीईवएज्जाए महालियाओ गोयमा ! काहराईओ पसत्ताओ । अत्थि एं भंते ! काहराईसु गेहाइ वा गेहवणाइ वा एो इणट्ठे समट्ठे । अत्थि एं जंते ! काहराई गामाइ वा जाव सप्पिवेसाइ वा एो इणट्ठे समट्ठे । अत्थि एं जंते ! काहराईसु उराला वलाहया समेइ ! इंता अत्थि । तं भंते ! किं देवो ? गोयमा ! देवो पकरेइ नो ? असुरो नो नाओ अत्थि एं जंते ! काहराईसु बादरे थणियमदे २ जहा उराला तहा अत्थि एं जंते ! काहराईसु वायरे आडकाए वायरे अगणिकाए वायरे वणप्फकाए ! एो इणट्ठे समट्ठे एणत्थयविग्गहगइसमावप्पणं । अत्थि एं जंते ! चंदिमसूरिम ? एो इणट्ठे समट्ठे । अत्थि एं काहराईसु चंदाजाइ वा ?

णो एण्डे समेटे । कएहराई णं भंते ! केरिसियाओ वषेणं पसुत्ताओ ? गोयमा ! काझाओ जाव खिप्पामेव वीईवएज्जा । कएहराई णं भंते ! कइ नामधेज्जा पसुत्ता ? गोयमा ! अइ नामधेज्जा पसुत्ता तं जहा कएहराई वा मेहराई वा मेयाइ वा माघवई वा वायफलहाइ वा वायपन्निकखोनाइ वा देवफलिहाइ वा देवफलिकखोनाइ वा ।

(नो असुरइत्ति) असुरनागकुमाराणां तत्र गमनासम्भवात् । (कएहराइत्ति) पूर्ववत् (मेघराजीति वा) काशमेघरेखातुल्यत्वात् मेघेति वा तमिस्रतया पृष्ठनरकपृथ्वीतुल्यत्वात् (माघइत्ति वा) तमिस्रयेव सप्तमनरकपृथिवीतुल्यत्वात् (वायफलिहाइ वत्ति) वातोऽत्र वात्या तच्छ्वा तमिस्रत्वात्परिघश्च दुर्लभ्यत्वात् सा वातपरिघः (वायपरिकखोनेइ वत्ति) वातो अपि वात्या तच्छ्वा तमिस्रत्वात्परिकोभहेतुत्वात्सा वातपरिको न इति (देवफलिहाइ वत्ति) देवानां परिघ इवार्गत्वेव दुर्लभ्यत्वादेवपरिघ इति (देवपन्निकखोनेइ वत्ति) देवानां परिकोभहेतुत्वादिति ।

कएहराईओ णं भंते ! किं पुढविपरिणामाओ आउजीवपोगलपरिणामाओ ? गोयमा ! पुढविपरिणामाओ वि नो आउपरिणामाओ जीवपरिणामाओ वि पोगलपरिणामाओ वि । कएहराईसु णं जंते ! सव्वे पाणाभूया जीवा सत्ता उववसुपुन्वा ? हंता ! गोयमा ! असइं अदुवा अणंतरवखुत्तो नो चेव णं बायरआउकाइयत्ताए वादरअगणिकाइयत्ताए वा वादरवण्णफइकाइयत्ताए वा एयासि णं अट्टाहं कएहराईणं अइसु उवासंतरेसु अइ लोगंतियविमाणा पसुत्ता तं जहा अची अचिमाद्वी वइरोयए पभंकरे चंदाजे सुराजे सुक्काजे सुपइट्ठाजे मज्जे रिट्ठाजे ज० ६१० ५३० ।

एतासामष्टानां कृष्णराजीनामष्टस्ववकाशान्तरेषु राजीद्वयमध्यवृत्तयोश्चैव लोकान्तिकविमानानि भवन्ति एतानि चैव प्रहृदयामुच्यन्ते अन्यन्तरपूर्वाया अग्रेऽर्चिर्विमानं तत्र सारस्वता देवाः पूर्वयोः कृष्णराज्योर्मध्ये अर्चिर्माद्वीविमाने आदित्या देवा अन्यन्तरदक्षिणाया अग्रे वैरोचने विमाने बाह्यदक्षिणयोर्मध्ये शुक्रजङ्गरे वरुणा अन्यन्तरपश्चिमाया अग्रे चन्द्राजे गर्दतोया अपरयोर्मध्ये सुराजे तुषिता अन्यन्तरोत्तरा अग्रेऽङ्गाभे अग्न्यावाधा उत्तरयोर्मध्ये सुप्रतिष्ठाजे आग्नेयाः बहुमध्यजागे रिष्टाजे विमाने रिष्टा देवा इति । स्था० ८ ग० ।

एएसि णं अइसु लोगंतियविमाणेसु अइविहा लोगंतिया देवा पसुत्ता तं जहा सारस्वयमाइच्चा वएही वरुणा य गदतोया य तुसिया अवावाहा अग्निच्चा चेव बोधन्वा । स्था० ८ ग० ॥

ईशानस्याग्रमहिष्याच्च । जी० ४ प्रति० । ती० (प्रवान्तरचरित्रमगमहिषीशब्दे उक्तम्)

कएहराईसि-कृष्णर्षि-पुं० शङ्खावती नगरीजाते स्वनामख्याते तपस्विजेदे, “ एसा संखावई नाम नयर । महातवसिस्स सुगहियनामधिज्जस्स कएहराईसिणो जम्मनूमि स्ति ” तीर्थ० ॥

कएहराईसय-कृष्णावतंसक- न० ईशानसत्कस्वनामख्याते विमानभेदे, झा० १० अ० ॥

कएहसप्प-कृष्णसर्प-पुं० नित्य० कर्म० स० कृष्णवर्णे सर्पजातिभेदे, जी० ३ प्रति० २ उ० । स्त्रियां जातिवेऽपि संयोगोपधत्वात् टाप् । ओषधिभेदे, वाच० । राहौ च । यतः कृष्णसर्प इति तस्य गौणं नामधेयम् सू० प्र० १० गा० ॥

कएहसिरि-कृष्णश्री-स्त्री० रोहीरनगरे इत्तस्य सार्धवाहस्य प्रार्थ्यायां, देवदत्ताया मातरि, विपा० १ ध्रु० ५ अ० ॥

कएहा-कृष्णा-स्त्री० छौपधाम, प्रति० । ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य प्रथमाग्रमहिष्याम्, जी० । ती० । म० (भवान्तरवक्तव्यता अगमदिशीशब्दे उक्ता) श्रेणिकप्रार्थ्यायां कृष्णकुमारमातरि, नि० । विजयपुरनगरे वासवदत्तस्य राज्ञः पट्टराश्याम्, वि० १ ध्रु० ४ अ० । आभीरविषये वहन्या नद्याम्, “ आभीरविषये वएहाए वेष्ण य नदीए अंतरा तावसा परिवसति ” यत्र ब्रह्मद्वीपः । आ० म० द्वि० । आ० चू० । नि० चू० । आ० क० ।

कएहुइ-कचित्-अव्य० कचिदर्थे, दशा० ए अ० । कस्मादित्यर्थे, “ वुरुपुत्ताणिया गट्ठी न निक्कसिज्जइ कण्डुइ ” उक्त० १ अ० ।

कएहुइरहसिय-कचिद्राहस्यिक- त्रि० कचित्कार्ये मरुत्तप्रवेशादिके रहस्यं येषां ते कचिद्राहस्यिकाः । तथाविधेषु आरण्यकेषु पाखण्डिकेषु, सूत्र० १ ध्रु० १ उ० । दशा० ॥

कत्ता-कर्तन- न० कृत्-भावे व्युद्-भेदेन, आ० चू० ५ अ० । सूत्र० । विदारणे, उत्त्रोटने, सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० । स० । कर्तरे व्युद्-शियिलीकरणे, करणे व्युद्-कर्तनसाधने, त्रि० स्त्रियां ङीष् । कर्तनी, कृत्-कर्त्तरि-व्युद्-भेदकर्त्तरि, त्रि० वाच० ।

कत्तयंती-कर्त्तयन्ती- स्त्री० कर्त्तर्या वस्त्रादिभिन्दत्याम्, “ कर्त्तयन्त्या निष्ठीवनलिसी हस्तौ ” आव० ४ अ० ।

कत्तरिमुं-कर्त्तरिमुं- पुं० कर्त्तर्या मुएरने, मुएरने च त्रि० “ अरुमासिप कत्तरिमुं ” यदि कर्त्तर्या कारयति तदा पक्के पक्के गुप्तं करणीयं तत्र प्रायश्चित्तं निशीथोक्तम् । कल्प० ।

कत्तरी-कर्त्तरी- स्त्री० कृत्-घञ् । कर्तं राति ददाति रा-क-गौरा० ङीष्-तस्याऽधूर्तादौ ५ । २ । ३० । इति तस्य धूर्तादित्वात् । प्रा० । कृपाण्याम्, पत्रवल्गादेभ्येदन्साधने अल्पभेदे, (कतरनी) “ कूरमच्यगतश्चन्द्रो, सन्न वा कूरमध्यगम् । कर्तरीनामयोगोऽयम् ” इति ज्योतिषोक्ते योगभेदे, कृत् अरिः कर्त्तरिरित्यप्यत्र स्त्री० स्वार्थे, कन् कर्त्तरिकाऽप्यत्र स्त्री० वाच० । आव० ।

कत्तवार-कर्त्तवार- त्रि० कचवरप्राये असारे, ध० २ अधि० । कत्तवीरिय-कर्त्तवीर्य-पुं० कृतवीर्यस्यापत्यम् अण्-कृतवीर्यन्तुपापत्ये, परशुरामस्य मातृष्वसुः पुत्रे, आ० क० । आ० म० द्वि० ।

मा० चू० । (स च यमदश्मिनेर्गाः समाहरन् परशुरामेण मारितः इति कोह शब्दे उदाहरिष्यते) अस्यैव पुत्रो नाम्ना सुनूमाऽधुमश्चक्रवर्ती जातः । स० । आ० चू० । आव० ।

कत्तव-कर्त्तव्य-त्रि० कृ-आवश्यके, तव्य० कर्तुं योग्ये, “ मासैरष्टरिहा च, पूर्वेण वयसाऽऽयुषा । तत्कर्त्तव्यं मनुष्येण, यस्यान्ते सुखमेधते ” ॥ आ० चू० १ अ० ॥

कत्ता-क (ता) कृ-त्रि० कृ-कर्मणां कारके, कर्तृशब्दस्य प्रदन्तत्वादकारस्य च प्राकृतेऽभावात् नामावस्थारूपं विभक्तिरहितं दर्शयितुमशक्यं सत्यामेव विभक्तौ प्राकृतलक्षणप्रवृत्तेः एवं

मात्रादिशब्देष्वपि हेयम् । अर्थप्रदर्शकशब्दस्य शैलीप्राप्तसम्प-
न्तवसरक्षणायान्यथापि क्वचिद्वर्शितम् आ० म० द्वि० स्वतन्त्रः
कर्त्ता यः स्वतन्त्रं स्वाधीनकरणं स कर्त्ता यथा घटस्य कर्त्ता कु-
म्भकारः । अष्ट० “कारिरित्यस्य रूपान्तरम्” कारिं भोई च सय-
स्स कम्मस्स” कर्त्तारं निर्वर्तकं कर्मणः । आव० ४ अ० । दर्श० ।
कत्ति-कृत्ति-खी० कृत्यते-कृत-कर्मणि-क्तिन् । चर्मणि, । नि०
चू० १ उ० । औ० । वृ० ।

कत्तिम-कृत्तिम-न० कृ-क्तिः कवेर्मप च । विरुद्धवणे, मेदि० । काच-
ववणे, तुल्यकतामगन्धद्रव्ये च राजनि० । सिद्धहर्के, पुं० मेदि० ।
क्रियया निष्पन्नमात्रे, त्रि० वाच० । “कत्तिमेहिं चैव अकत्तिमेहिं
चैव” ज० १ वक्० ।

कत्तिय-कार्तिक-पुं० कृत्तिका नक्षत्रेण युक्ता पौर्णमासी-कृत्तिका-
अण्-ङीप्-कार्तिकी साऽस्मिन् मासे अण्-पक्वे-उक्त् । मासजेदे,
यन्मासीयपौर्णमास्यां कृत्तिकानक्षत्रसंख्यः सम्भवति वाच० ।
आ० म० प्र० । उत्त० । स्था० । स० । स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि,
तत्कथानकं चैवम् ।

तेणं काळेणं तेणं समएणं विसाहा णाम णयरी होत्था वप्प-
ओ सामी समोसडेज्जा पज्जुवासइ तेणं कालेणं तेणं समएणं
सके देविंदे देवराया वज्जपाणी पुरंदरे एवं जहा सोलसमसए
विइयउदेसए तहेव दिव्वेण जाणविमाणेण आगओ णवरं
एत्थं आजिओगा वि अत्थि जाव वत्तीसइविहं नइविहं उ-
वदंसेइ उवदंसेइत्ता जाव पीरुगए जंतोति । भगवं गोयमं
समएणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी जहा तइयसए
ईसाणस्स तहेव कूरागरसाला दिट्ठंतो तहेव पुव्वजवपु-
च्छा जाव अभिसमणागया गोयमादि समणे जगवं महा-
वीरं भगवं गोयमं एवं वयासी एवं खलु गोयमा ! तेणं का-
लेणं तेणं समएणं इहेव जंबुदीवे दीवे भरहे वासे इत्थिणा-
उरे णामं णयरे होत्था वप्पओ, सहसंववणे उज्जाणे वप्पओ
तत्थ एणं इत्थिणाउरे णयरे कत्तियणामं सेट्ठी परिवसइ अहे
जाव अपरिज्जए ऐगमपढमा साणिए ऐगमपढसहस्सं बहुसु
कज्जेसु य कारणेसु कुट्टेसु य एवं जहारायण्णसेणइज्जे
चित्ते जाव चक्खूजए ऐगमपढसहस्सस्स सीयस्स य कुट्टवस्स
य आहेवच्चं जाव कारेमाणे पालेमाणे समणे वासाए अजिगय-
जीवाजीवे जाव विहरइ ॥ भ० १८ श० २ उ० ॥

(निरुपयोगिनी टीकेति न गृहीता) अत्र वृत्तान्तरम् । तथाहि
पृथिवीभूयणनगरे प्रजापादो नाम राजा कार्तिकनामा श्रेष्ठी तेन
श्रावप्रतिमानां शतं कृतं ततः शतक्रतुरिति ख्यातिः । एकदा च
गैरिकपश्चिजको मासोपवासी तत्रागतः एकं कार्तिकं विना
सर्वोऽपि बांक्षस्तद्वक्तो जातः तच्च ज्ञात्वा कार्तिकोपरि गैरिको
रुष्टः । एकदा च राजा निमन्त्रितोऽवदत् । यदि कार्तिकः परिवे-
षयति तदा तव गृहे पारणं करोमि राजा तथेति प्रतिपद्य कार-
तिकायोक्तम् । यत्वं मरुहे गैरिकं जोजय ततः कार्तिकेणोक्तं
राजन् ! भवदाज्ञया जोजयिष्यामि ततः श्रेष्ठिना जोजयमानो गैरि-
को घृष्टोऽसीति अद्भुत्या मासिकां स्पृशंश्चेष्टां चकार ।
अप्री दृष्ट्यौ यदि मया पूर्वं दीक्षा गृहीता ऽनविष्यत् तदाऽयं

पराजविष्यदिति विचित्रियाष्टाधिकसहस्रेण वणिक्पुत्रैः सह
चारित्रं गृहीत्वा द्वादशाक्षीमधीत्य द्वादशवर्षपर्यायैः सौधमं ऽ-
चूत् । गैरिकोऽपि निजधर्मतस्तद्वाहनं पेरारवतोऽनवत् । ततः
कार्तिकोऽयमिति ज्ञात्वा पत्रायमानं धृत्वा शक्रः शीर्षव्यारुदः श-
क्रभापनार्थं रूपद्वयं कृतवान् शक्रोऽपि तथा एव रूपचतुष्टयं
चकार । ततश्चावधिना ज्ञातस्वरूपः शक्रस्तं तर्जितवान् तर्जि-
तश्च स्वाज्ञाविकं रूपं चक्रे इति कल्प आ० चू० । आव० ती० ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं मुणिमुव्वए अरहा आदिगरे
जहा सोलसमसए तहेव समोसडे जाव परिसा पज्जुवासइ
तए णं से कत्तिए सेट्ठी इमी से कहाए द्वादडे समाणे इट्ठतु-
ट्ट एवं जहा एकारसमसए सुदंसणे तहेव णिगगओ जाव
पज्जुवासइ तहेणं मुणिमुव्वए अरहा कत्तियस्स सेट्ठिस्स
धम्मकहा जाव परिसा पणिगया तएणं से कत्तिए सेट्ठी
मुणिमुव्वयस्स जाव णिसम्म इट्ठतुट्ट उट्ठाए उट्ठेइ उट्ठे-
इत्ता मुणिमुव्वय जाव एवं वयासी—एवमेयं जंते ! जाव
से जहेयं तुज्जे वदह जं णवरं देवाणुप्पिया ! नेगमट्ट-
सहस्सं आपुच्छामि जेट्ठपुत्तं कुट्टे वावेमि तए णं अहं देवाणु-
प्पियाणं अंतियं पव्वयामि अहामुहं जाव मा पण्वंधं करेह
तए णं से कत्तिए सेट्ठी जाव पणिणिव्वमइ पडिणिव्वमइत्ता
जेणेव हत्थिणापुरे णयरे जेणेव सए गिहे तेणेव उवाग-
च्छइ उवागच्छइत्ता ऐगमट्टसहस्सं सदावेइ सदावेइत्ता एवं
वयासी एवं खलु देवाणुप्पिया ! मए मुणिमुव्वयस्स अर-
हओ अंतियं धम्मं णिस्संते सेवियधम्मं इच्छिए पडिच्छिए
अजिरुइए तएणं अहं देवाणुप्पिया ! संसारजयुव्विग्गे
जाव पव्वयामि तं तुब्बे देवाणुप्पिया ! किं करेह
किं वसह किं जे हियइच्छिय किं भे सामत्थे तएणं ऐगमट्ट-
सहस्सं तं कत्तियं सेट्ठि एवं वयासी जइ णं देवाणुप्पिया !
संसारभयउव्विग्गा भीया जाव पव्वयाहिसि अम्मं देवा-
णुप्पिया ? किं अस्से आहंवे वा आहारे वा पडिबंधे वा
अम्महे वि णं देवाणुप्पिया संसारजयुव्विग्गा भीया ज-
म्ममरणाणं देवाणुप्पिएहिं सच्चिं मुणिमुव्वयस्स अरह-
ओ अंतियं मुमे जवित्ता आगाराओ जाव पव्वयामो ।
तए णं से कत्तिए सेट्ठी ऐगमट्टसहस्सं एवं वयासी । जइ
णं देवाणुप्पिया ! संसारजयुव्विग्गा जीया जम्ममरणा-
णं मए सच्चिं मुणिमुव्वय जाव पव्वयह । तं गच्छह णं
तुब्बे देवाणुप्पिया ! सएसु सएसु गेहेसु विपुलं अमनं
जाव उवक्खडावेह मित्ताइ जाव जेट्ठपुत्तं कुट्टे वावेह
वावेइत्ता तं मित्ताइ जाव जेट्ठपुत्तं आपुच्छेह आपुच्छइत्ता
पूरिससहस्स वाहिणीओ सीयाओ दुरुहह दुरुहइत्ता मित्त
जाव परिजणेणं जेट्ठपुत्तेहि य समणुगम्ममाणमग्गा सव्वि-
द्धिए जाव रवेणं अकालपरिहीणं चैव ममं अंतियं पाउव्ववह
तएणं ते नेगमट्टसहस्सं पि कत्तियस्स सेट्ठिस्स एयमट्टं वि-

एणं पन्निमुंति पडिमुंतिता जेणव साइं साइं गिहाइं
तेणव उवागच्छंति उवागच्छंति विपुलं असणं जाव उव-
क्खवावेंति उवक्खवावेंतिता मित्ताणं जाव तस्सेव मि-
त्ताणं जाव पुरओ जेडपुत्तं कुहुंवे ठावेंति ठावेंतिता तंमि-
त्ताणं जाव जेडपुत्ते य आपुच्छंति आपुच्छंतिता पुरि-
समहस्सवाहिणंओ सीयाओ हुरुहंति हुरुहंतिता मि-
त्ताणंतिणियगपरिजणेणं जेडपुत्तेहिं य समणुगम्पमाणम-
ग्गा सव्विही जाव रवेण अकात्तपरिहीणं चैव कत्तियस्स
सेट्ठियस्स अंतियं पाउव्वंति तए एं से कत्तिए सेट्ठी
विपुलं असणं पाणं खाइमं साइमं जहा गंगदत्तो जाव मि-
त्ताणं जाव परिजणेणं जेडपुत्तं एगमट्टसहस्सेण य समणुग-
म्पमाणमग्गे सव्विही जाव रवेणं हत्थिणापुरं एयरं म-
ज्झं मज्झेणं जहा गंगदत्तो जाव आलित्तेणं भंते ! लो-
ए पलित्तेणं भंते ! लोए आलित्तपलित्तेणं भंते ! लोए
जाव आणुगामियत्ताए नविस्सइ । इच्छामि एं भंते ! ने-
गमट्टसहस्सेणं सद्धिं सयमेव पव्वावियं मुणावियं जाव मा-
इक्खयं । तए एं मुणिसुव्वए अरहा कत्तियं सेट्ठि एगमट्ट-
सहस्सेणं सद्धिं सयमेव पव्वावेइ जाव धम्ममातिक्खंति ए
वं देवाणुप्पिया गंतव्वं एवं चिट्ठियव्वं जाव संजमियव्वं ।
तए एं से कत्तिए सेट्ठी एगमट्टसहस्सेण सद्धिं मुणिसुव्व-
यस्स अरहओ इमं एयारूवं धम्मिय उवदेसं सम्मं संपडिव-
ज्जइ । तमाणए तहा गच्छइ जाव संजमइ । तए एं से कत्ति-
ए सेट्ठी एगमट्टसहस्सेण सद्धिं अणगारे जाव इरियासमिए
जाव गुत्तवंभयारी तए एं से कत्तिए अणगारे मुणिसुव्व-
यस्स अरहओ तहारूवाणं थेराणं अंतियं सामाडियमाइ-
याइं चउइसपुवाइं अहिज्जइ अहिज्जत्ता वरूइं चउत्थळ-
ड्डमं जाव अप्पाणं जावेमाणे बहुपन्निपुष्पाइं उवात्तसया-
साइं सामराणपरियगं पाउणं पाउणत्ता मासियाए संजहे
णाए अत्ताणं जांसेइ जोसेइत्ता सट्ठिजत्ताइं अणसणाइं
वेदेइ वेदेइत्ता आलोइयपन्निक्कंते जाव किच्चा सोहम्मं कप्पे
सोहम्मवडेसए विमाणे उवयायसत्ताए देवसयणज्जंसि
जाव सक्के देविदत्ताए उववप्पे । तए एं सक्के देविदे देव-
राया अहुणोववप्पे सेसं जहा गंगदत्तस्म जाव अंतं का-
हित्ति एवरं त्रिं दोसागरोवमाइं पणत्ता सेवं जंते ! जंतेत्ति ।
ज० १८ श० २ उ० ॥

पृथ्वीर्धकरस्य पूर्वभवे जीवे, स० । शरवणसंनिवेशे जाते त-
पस्विद्ये, स चानशनं कृत्वा शरीरं व्यसृजंतंति अनशनशब्दे उ-
क्तम् संथा० ॥ कृत्तिकासु जातः कार्तिकः कृतिकानक्षत्रोत्पन्ने
पुत्रादौ, अनु० । कृत्तिकानामयं पोष्यत्वेन अणु अग्नौ । निषिक-
रुद्धतेजोजाते स्कन्दे देवे, कार्तिकेयोऽप्यत्र वाच० ।

कत्तिया-कर्त्तिका-खी० कर्त्तर्याम्, गृहीतोपधिमित्युक्ते, स पवो-

पधिमग्रहीत् । कर्त्तिका कङ्कशोहस्य गोपितां चाददे तदा॥ आ० क० ।
स्था० ९ ग० । कृत्तिका खी० कृतंति-उग्रत्वात्-कृत-ति कन-
किञ्च । अग्निजिदादिषु दशमे नक्षत्रे वाच० । कृतिकानक्षत्रस्या-
ग्निदेवता “कर्त्तियाए अग्निदेवयाए” ज्यो० ६ पाहु० संथा० । जं० ।
“कर्त्तियाइ यासत्तनक्खत्ता पुड्वदरिया” पं० सं० । “कर्त्तिया
णक्खत्ते उत्तरे” पं० सं० । स्था० “दो कत्तियाओ स्था० २ ग० ।
“कर्त्तियाणक्खत्ते सव्ववाहिराओ मंरुवाउए दसमे मंरुवे चारं
चरइ” स्या० १० ग० । कार्तिकी-खी० कृत्तिकायां नवा कार्ति-
की । कार्तिकमासभावित्यां पूर्णिमायाम्-चं० प्र० १० पाहु० ।
पूर्णिमाशब्दे वक्तव्यता । कृतिकानक्षत्रेणोपन्नकितो यः कार्ति-
को मासः सोऽप्युपचारात् कार्तिकी तस्यां नवा कार्तिकी कृ-
त्तिकानक्षत्रपरिसमाप्यमानकार्तिकमासनाविध्यामवास्यायाम्
चं० प्र० १० पाहु० । सू० प्र० । आव० ।

कत्तियासणिच्चरसंवच्चर-कृतिकाशैश्वरसंवत्सर- पुं० शनै-
श्वरसंवत्सरजेदे, यस्मिन् संवत्सरे कृतिकानक्षत्रेण शनैश्वरो योग-
मुपादत्ते, जं० ७ वक्क० ।

कत्तिवविय-कृत्रिम-त्रि० सद्भाववहिते, “कर्त्तिववियाहिं उवांहे
प्पहाणाहिं” सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ।

कत्तो-कुतस-अव्य० तो दो तसो वा ८ । १ । १६० । इति तसः
प्रत्ययस्य स्थाने तो प्रा० । किमः कखत्तसोश्च ८ । ३ । २७१ ।
इति किमः कः कत्तो कदो कस्मादित्यर्थे, कत्तो ते चक्रवर्टी
वि प्रा० । आ० म० द्वि० ।

कत्थ-कथ्य-न० यत्र कथिकादि गीयते तस्मिन् गेयभेदे, जी०
३ प्रति० २ उ० । जं० । रा० । कथायां साधु कथ्यम् ज्ञाताध्ययन-
वत् । काव्यभेदे, स्था० ४ ग० । अनन्तवनस्पतिजेदे, आचा० १
अ० ५ उ० । प्रज्ञा० ।

कुत्र-अव्य० किम-सप्तम्याख्य तस्य स्थ-किमः कखत्त-
सोश्च ८ । ३ । ७१ । इति किमः कः । कत्थ, प्रा० (क) कस्मि-
न्नित्यर्थे व्य० १ उ० “कर्हि वोहिं चक्ष्ताणं, कत्थ गंतूणं
सिज्जइ” औ० ।

कत्थइ-कचित्-अव्य० कचित् । गोणादयः ८ । २ । ७४ । इति
निपातान् कत्थइ, प्रा० । कुत्रचिदर्थे, “अणत्थकत्थइ”
अनु० । पंचा० ।

कत्थत-कत्थमान-त्रि० कथ-कमेणि यक् । गमादीनां द्वित्वम्
८ । ४ । ४८ । इति थस्य द्वित्वं तत्सन्नियोगेन यलुक् । वाचा
प्रवध्यमाने, प्रा० ।

कत्थूरी-कस्तूरी-खी० कसति गन्धोऽस्याः दूरतः कस्-ऊरवातुद्
च मृगमदे मृगनाभिजाते गन्धद्रव्यजेदे, स्वार्थे कन् । कस्तूरिका
तत्रैव वाच० । कटप० । संथा ।

कदम्-कर्दम- पुं० कर्द-अम जम्बाले, स्था० ३ ग० । पङ्के, स्था० ४ ग० ।
यत्र प्रविष्टः पादादिनाऽऽकण्टुं शक्यते कप्रेन वा शक्यते स्था०
४ ग० । “अवष्टुनि सुद्धनिष्पाद्वियपगलियरुहिरकयचृमि-
कदमयचिक्खिह्वपहं” प्रश्न० १ अध० ४ अ० । कारणे-अम-पापे,
औणादिकः तस्य कुत्तितशब्दे हेतुत्वात् तथात्वम् । मांसे, न०
शब्दचि० । तस्मैने हि उदारशब्दो जायते इति तस्य तथात्वम्
वाच० । ततः ऋश्यादि-चतुरर्थ्या कः कर्दमपङ्कसन्निकटदेशादौ, त्रि०
कर्दमो जातोऽस्य तारका-इतच् कर्दमितः । जातकर्दमे, त्रि०
अशं मत्वर्थे-अच् । कर्दमयुक्ते, त्रि० कर्दमिन् पुं० तद्युक्ते,

त्रि० मुक्तवृत्ते, पुं० वैद्य० । तस्य कर्दमसमीपजातत्वात्तथात्वम् ।
पुणोद० कर्दमीत्यपि तत्रार्थे वाच० ।

कदमउवमा-कर्दमोपमा-स्त्री० कर्दमसादृश्ये, “अदवा जं शु-
क्लुत्तो कदमउवमाइ पक्खिवइ कोष्ठे सध्वो सो आहारो अप्पा
वा” बुल्लुक्कया आर्ताय कर्दमोपमया गृहादिकोष्ठे प्रक्षिपति कर्द-
मोपमानामपि कर्दमपिण्डानां कुर्यात् कुक्कि निरन्तरं स स-
र्वोऽप्याहारः वृ० ६ उ० ।

कदमग-कर्दमक-त्रि० कर्दमे कायति प्रकाशते कै क-शास्त्रिभेदे,
वाच० । जम्बूद्वीपस्य बाह्याद् वेदिकान्ताद् आग्नेय्यां विदिशि
द्वाचत्वारिंशद्योजनातिक्रमे विद्युत्प्रजविद्युज्झ्रस्यानुवेद्यन्धरा-
वासपर्वतस्याधिपतौ देवे, स्था० ४ ग० । जी० । लवणसमुद्रे,
आग्नेय्यां विद्युत्प्रजपर्वतस्तत्र कर्दमको नाम नागराजः ज० ६
उ० ३ श० ।

कदमक्षिप्त-कर्दमक्षिप्त-त्रि० ३ त० पङ्केन क्षिप्ते खरणित्ते, वृ० १ उ०
कर्ध-कथम्-अव्य० धः शौरसेन्याम् ८ । ४ । ६६ । थस्य धः शौर-
सेन्याम् । केन प्रकारेणेत्यर्थे, प्रा० ।

कधितून-कथयित्वा-अव्य० पैशाच्यां क्वस्तूनः ८ । ४ । ११ ।
इति त्या प्रत्ययस्य स्थाने तून इत्यादेशः उक्त्वेत्यर्थे, प्रा० ।

कप्प-कल्प-पुं० कृष्-णिच् अच् समर्थे, यथा वर्षाप्रमाणश्चरण-
परिपात्रने कल्पः समर्थः इत्यर्थः । वृ० १ उ० । केवलकल्पं केवलः परि-
पूर्णः स चासौ कल्पश्च स्वकार्यकरणे समर्थः इति केवलकल्पः के-
वल एव वा कल्पः तं ज्ञा. १३ अ. । वर्णनायाम्, यथाऽध्ययनमिदमेनेन
कल्पितं वर्णितमित्यर्थः वृ. १ उ. । कल्पनायाम्, स्था. ७ टा० । वेदने, यथा
केशान् कर्त्तर्या कल्पयति छिनत्तीत्यर्थः वृ० । नि० चू० । आचा० ।
करणक्रियायाम्, यथा कल्पिता मयाऽस्या जीविका कृता इत्य-
र्थः । वृ० १ उ० । आचारे, स्था० ३ उ० । औपम्ये, यथा सौम्येन ते-
जसा च यथाक्रममिन्दुसूर्यकल्पाः साधवः वृ० १ उ० । केवलकल्पं
केवलोपमम् इह कल्पशब्द औपम्ये गृह्यते इति आ. म० प्र० । “उगते
य कप्पा ” कल्पाः सदृशाः प्रश्न० २ सं० द्वा० २ अ० । अधिवासे,
यथा सौधमकल्पवासी शक्रः सुरेश्वरः उक्तं च “सामर्थ्ये वर्ण-
नायां च, वेदने करणे तथा । औपम्ये चाधिवासे, च कल्पशब्दं
विदुष्याः ” वृ० । पं० ज्ञा० । आ० म० द्वि० । स्था० । कल्पाध्य-
यननामके वेदग्रन्थविशेषे, जी० १ प्रति० । इह सर्वेष्वप्यर्थेषु
गृह्यते सर्वत्रापि घटमानत्वात्तथा हि सामर्थ्ये तावदेतावदेतत्क-
ल्पाध्ययनमधीत्यातीचारमद्विनस्य साधोः समर्थः प्रायश्चित्तेन
विशोधिमापादयितुं वर्ण्यतेऽपि यावन्तः प्रायश्चित्तप्रकारास्तान्
वर्णयतीदमध्ययनम् । अथवा मूत्रगुणांश्च कल्पयति वर्णयतीति
कल्पः । उक्तं च । “ कप्पस्मि कप्पिया खलु, मूत्रगुणा चैव उत्त-
रगुणा य । व्यवहारे वहरिया, पायच्छित्ता ज्वेते य ” वेदनेऽपि
तपःशोधिनतिक्रान्तस्य पञ्चकादिच्छेदनेन पर्यायं विनसि
करणेऽपि यद्दत्तं प्रायश्चित्तं तत्र तथा प्रयत्नं करोति कल्पाध्यय-
नवेत्ता यथा तत्पारं नयति । अथवा कल्पयति जनयत्याचार्य-
कमिति कल्पस्तथाहि करोत्याचार्यकं कल्पाध्ययनवेत्ता सम्य-
गिति औपम्येऽपि कल्पाध्ययनवेदनात् भवति पूर्वधराणां कल्प-
सदृश इति कल्पस्तथाहि कल्पाध्ययनेऽधीते ज्वति पूर्वधरस-
दृशः प्रायश्चित्तविधावाचार्यः । अधिवासेऽपि कल्पाध्ययनवेत्ता
कल्पे मासकल्पे वर्षाकल्पे वा कारणमन्तरेण परिपूर्णं कारणवशत
ऊनमतिरिक्तं च । अथवा कल्पे स्थविरकल्पे जिनकल्पे वाधिवस-
तीति कल्पः वृ० १ उ० (कल्पवृक्षद्वाराध्ययनयोर्भेदो व्यवहारशब्दे)

अस्य चैवमुपोद्धातः ।

प्रकटीकृतनिःश्रेयस-पदहेतुस्थविरकल्पजिनकल्पम्
नम्मा शेषनरामर-कल्पितकल्पकल्पतरुकल्पम् ॥ १ ॥

नत्वा श्रीवीरजिने, गुरुपदकमलानि बोधविपुत्रानि ।
कल्पाध्ययनं विवृणोमि, लेशतो गुरुनियोगेन ॥ २ ॥

भाष्यं क चातिगम्भीरं, क चाहं जरुशेखरः ।

तदत्र जानते पूज्या, ये मामेवं नियुज्यते ॥ ३ ॥

अद्भुतगुणरत्ननिधौ, कल्पे साहायकं महातेजाः ।

दीप इव तमसि कुर्वते, जयति यतीशः स चूर्णिकृत् ॥ ४ ॥

इह शिष्याणां मङ्गलबुद्धिपरिग्रहाय शास्त्रस्यादौ मध्येऽवसाने
चावश्यं मङ्गलमग्निधातव्यम् । यत आदिमङ्गलपरिगृहीतानि शा-
स्त्राणि पारगामीनि ज्वन्ति । मध्यमङ्गलपरिगृहीतानि शिष्यबु-
द्धिपारोपितानि स्थिरपरिचितान्युपजायन्ते । पर्यन्तमङ्गलसमग्र-
कृतानि शिष्यप्रशिष्यपरम्परागमनतः स्फीतीभवन्ति । उक्तं च ।

तं मंगलमादीप, मज्जे पज्जते य सत्थस्स ।

पढमं सत्थत्था विग्घ पारगमणाय निदिट्ठं ॥

तस्से व य विज्झत्थं, मज्झिमयं अंतिमं पि तस्सेव ।

अव्योच्चित्ति निमित्तं, सिस्सपसिस्सादिवंसस्स ॥

तत्रादिमङ्गलं पापप्रतिषेधत्वादिदं सूत्रम् ॥

“ नो कप्पति निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा आमे तालपद्मे
अभिन्ने पक्किगाहित्तप ” इति मध्यमङ्गलम् । “ कप्पति निग्गंथाणं
वा निग्गंथीणं वा पुरच्छिमेणं जाव अंगमगाहातो इत्तप ” एव-
मादिपर्यवसानमङ्गलम् “ उद्विहा कप्पठिती पण्णत्ता ” इत्यादि ।
तच्च मङ्गलं चतुर्धा वक्ष्यमाणस्वरूपम् । तत्र यन्त्रो आगतो जा-
वमङ्गलं तद् द्विविधं सूत्रमणितं सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिमणितं च
जाप्यमणितमित्यर्थः । सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिर्भाष्यस्य च संप्रत्येक-
ग्रन्थत्वेन जातत्वात् । अथ कः सूत्रमकार्षात् । को वा निर्युक्तिं
को वा भाष्यमिति उच्यते । इह पूर्वेषु यत्रमयं प्रत्याख्याननामकं
पूर्वं तस्य यन्तृतीयमाचाराख्यं वस्तु तस्मिन् विंशतितमे प्रावृते
मूत्रगुणेषु उत्तरगुणेषु वा पारार्थेषु दशविधमाशोचनादिकं प्राय-
श्चित्तमुपवर्तितं कालक्रमेण च दुष्प्रमानुभावतो धृतिबलवीर्य-
बुद्ध्यायुःप्रभृतिषु परिहीयमाणेषु पूर्वाणि दुरवगाहानि जाता-
नि ततो मा जूत्प्रायश्चित्तव्यवच्छेद इति साधूनमनुग्रहाय चतुर्द-
शपूर्वधरेण भगवता भद्रवाहस्वामिना कल्पसूत्रं व्यवहा-
रसूत्रं चाकारि । उभयोरपि च सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्ती द्वे ।
अपि च कल्पव्यवहारसूत्रे सनिर्युक्तिके अल्पग्रन्थतया महा-
र्थत्वेन दुष्प्रमानुभावतो हीयमानमेषाऽयुरादिगुणानामिदानीं-
तनजन्तूनामल्पशक्तीनां दुर्गत्वे दुरवधारे जाते ततः सुख-
ग्रहणधारणाय भाष्यकारो भाष्यं कृतवान् । तच्च सूत्रस्पर्-
शिकनिर्युक्त्यानुगतमिति सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिर्भाष्यं चैको प्र-
त्यो जातः । एव शास्त्रस्योपोद्धातोऽनेन चोपोद्धातेनाजिहितेन सू-
त्रादयोऽर्था व्यक्ता भवन्ति । यथा दीपेनापवरके तमसि उक्तं च
“ वत्ती भवंति अत्था, दीवेणं अप्पासाउत्वरप । वत्ती ज्वन्ति
अत्था, उवघाणं तहा सत्थे ” उपोद्धाताभिधानमन्तरेण पुनः
शास्त्रं स्वतोऽतिविशिष्टमपि न तथाविधमुपादेयतया विराजते ।
यथा नभसि मेघच्छन्नश्चन्द्रमाः उक्तं च “ मेघच्छन्नो यथा चन्द्रो,
न राजति नभस्तले । उपोद्धातं विना शास्त्रं, न राजति तथाविधम् ”
तत्र सूत्रमणितम् । “ नो कप्पति निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा
आमे तालपद्मे ” इत्यादि सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिमणितमिदम् ।

काज्जणं नमोकारं, तित्थयराणं तिलोगमहियाणं ।

कप्पव्ववहाराणं, वक्खाणविहिं पवक्खामि ॥

कृत्वा विधाय नमस्कारं प्रणामं केच्य इत्याह । तीर्थकरेज्यस्तीर्थ-
ते संसारसमुद्रोऽनेनेति तीर्थं द्वादशाङ्गं प्रवचनं तदाधारः सं-
घो वा तत्करणशीलास्तीर्थकरास्तेज्यो गाथायां पट्टी चतुर्थ्यर्थे
प्राकृतत्वाद्भुक्तं च “ गृहीविजत्तीए जन्नइ चउत्थी इति ” किं वि-
शिष्टेज्य इत्याह । त्रिवोकमहितेज्यः त्रयो लोकाः समाहृताः सम-
वसरणे त्रयाणामपि सम्प्रवात् । तथा हि समागच्छन्ति जगवतां
तीर्थकृतां समवसरणेष्वालोकावासिनो भवनपतयस्तिर्यग्लो-
कावासिनो वानमन्तरितिर्यक्पञ्चेन्द्रियज्योतिष्का ऊर्ध्वलोकावासि-
नः कल्पोपपन्नका देवास्त्रिलोकेन महिता पूजिताः त्रिभिर्वा लो-
कैर्महितास्त्रिलोकमहितास्तेज्यः नमस्कारं कृत्वा किमित्याह । क-
ल्पश्च व्यवहारश्च कल्पव्यवहारौ तयोर्व्याख्यानविधिमनुयोगवि-
धिं प्रकपेण भृशं वा वक्ष्यामि । (कल्पव्यवहारयोर्ज्ञेदो व्यवहार-
शब्दे) (अनुयोगशब्देऽस्यानुयोग उक्तः) वृ० १ उ० ।

स च पञ्चविधः ।

नामं छविहकप्पो, दव्वे वासिपरसुमाईसु ।

खित्ते काले जहुव-कमम्मि जावे उ पंचविहो ॥

नामनिष्पन्ने निकेपे कल्प इति नाम । स च षोढा तथा नाम-
कल्पः स्थापनाकल्पो द्रव्यकल्पः क्षेत्रकल्पः काव्यकल्पो भावक-
ल्पश्च । तत्र नामस्थापने प्रतीते द्रव्यकल्पो येन वासीपरश्वा-
दिना द्रव्येण कल्पते तद्द्रव्यकल्पम् । क्षेत्रकल्पो यथा क्षेत्रोपक्रमः ।
काव्यकल्पो यथा काव्योपक्रमः भावकल्पः पञ्चविधः पञ्चप्रका-
रस्तमेवाह ।

छविह सत्तविहे वा, दसविह वीसइविहे य वायाला ।

जस्स उ नत्थि विजागो, सुव्वत्तजलंधकारो सो ॥

भावतः कल्पः पञ्चविधः सप्तविधो दशविधो विंशतिविधो द्वाच-
त्वारिंशद्विधश्च एते पञ्चापि प्रकाराः पञ्च कल्पे व्याख्यातास्त-
था ज्ञातव्या यस्य त्वेष विजागः पञ्चप्रकारो जावकल्पपरिज्ञानं
नास्ति (से) तस्य सुव्वत्तं जगन्नाथकारः ॥ (वृ० १ उ०)

सूत्रनिर्युक्तिभाष्यचूर्णवृत्तिकृतां नामानि वृत्तिकारौ च द्वौ
तत्र कियती वृत्तिः केन कृतेत्यपि चाह ।

नतमघवमौहिमएरुव-मणिमुकुटमयूषधौतपदकमलम् ।

सर्वज्ञममृतवाचं, श्रीवीरं नौमि जिनराजम् ॥ १ ॥

चरमचतुर्दशपूर्वी-कृतपूर्वाकल्पनामकाध्ययनम् ।

सुविहितहितैकरसिको, जयति श्रीभद्रबाहुगुरुः ॥ २ ॥

कल्पेऽनल्पमनस्यं, प्रतिपदमर्पयति योऽर्थनिकुरम्बम् ।

श्रीसङ्ख्वासागणये, चिन्तामणये नमस्तस्मै ॥ ३ ॥

शिवपदपुरपथकल्पं, कल्पं विपममपि दुष्पमारात्रौ ।

सुपमीकरोति यच्चू-र्णिदीपिका स जयति यतीन्द्रः ॥ ४ ॥

आगमदुर्गमपदसं-शयादितापो दिद्वोयते विदुषाम् ।

यद्वचनचन्दनरसै-र्मलयगिरिः स जयति यथार्थः ॥ ५ ॥

श्रुतलोचनमुपनीय, ममापनीय जडिमज्जान्धम् ।

थैरदर्शि शिवमार्गः, स्वगुरुनपि तानहं वन्दे ॥ ६ ॥

ऋजुपदपङ्क्तिरचनां, बाह्यशिरःशेखरोऽप्यहं कुर्वे ।

यस्याः प्रसादवशतः, श्रुतदेवी साऽस्तु मे वरदा ॥ ७ ॥

श्रीमन्नयगिरिप्रभवो, यां कर्तुमुपाक्रमन्त मतिमन्तः ।

सा कल्पशास्त्रटीका, मयानुसंधीयतेऽल्पधिया ॥ ८ ॥

इह श्रीमदावश्यकदिसिद्धान्तप्रतिवर्तनिर्युक्तिशास्त्रसंस्मरणसू-

त्रधारः परोपकारकरणैकदीक्षादीक्षितसुगृहीतनामधेयः । श्रीजद्र-
वाहुस्वामी सकर्णकर्णपुटपीयमानपीयूषायमाणद्वितितपदकवि-
तपेशलाक्षापकं साधुसाध्वीगतकल्प्याकल्प्यपदार्थसार्थविधिप्र-
तिषेधरूपकं यथायोगमुत्सर्गपवाद्पदपदवीसूत्रकवचनरचनाग-
मं परस्परमनुस्यूताभिसम्बन्धुरपूर्वापरसूत्रसंदर्भं प्रत्याख्यानाख्य-
नवमपूर्वान्तर्गताचारनामकतृतीयवस्तुरहस्यनिष्पन्दकल्पं कल्प-
नामधेयमध्ययनं निर्युक्तियुक्तं निर्गृह्णान् अस्य च स्वल्पग्रन्थमहा-
र्थतया प्रतिसमयमवसरणिणीपरिणतिपरिहीयमाणमतिमेधा-
धारणादिगुणप्रामाणमैदं युगीनसाधूनां दूरवबोधतया च सकल-
त्रिवोकीसुभगकरणकुमाश्रवणनामधेयोऽभिधेयैः श्रीसङ्ख्वासाग-
णिपूज्यैः प्रतिपदप्रकटितसर्वज्ञाज्ञाविराधनासमुद्भूतप्रत्यपायजातं
निपुणचरणपरिपात्रनोपायोगोचरविचारवाचातं सर्वथादूषणकर-
णेनाप्यदृश्यं ज्ञाप्यं विरचयांचक्रे इदमप्यतिगम्भीरतया मन्दमेधसां
दुरवगममवगम्य यद्यप्यनुपकृतपरोपकृतिकृता चूर्णिकृता चूर्णि-
रासूत्रि तथापि सा निविरुज्जमिजम्बालजालजटितज्ञानां मादृशां
जन्तूनां न तथाविधमवबोधनिबन्धनमुपजायते इति परिज्ञाव्य
शब्दानुशासनादिविश्वविद्यालयज्योतिःपुञ्जपरमाणुघटितमूर्ति-
जिः श्रीमलयगिरिमुनीन्द्रर्षिपदविवरणकरणमुपचक्रमे तदपि
कुतोऽपि हेतोरिदानीं परिपूर्णं नावबोध्यते इति परिभाष्य मन्द-
मतिमौलिमणिनाऽपि मया गुरुपदेशं निश्चीकृत्य श्रीमलयविर-
चितविवरणादूर्ध्वं विवरीतुमारभ्यते । (वृ० १ उ०) पीठिका-
समाप्तौ काव्यम् ॥

चारित्र्यरूपालनिवासहेतु-प्रासादकल्पे किञ्च कल्पशास्त्रे ।

सुवर्णवद्धा सुरसावगाढा, समर्थिता संप्रति पीठिकेधम् ॥

इति कल्पपीठिका परिसमाप्ता । समाप्ते प्रबन्धसूत्रे काव्यम् ।

दुर्गस्थानवहृत्वभीरुकतया मन्दाऽपि दातुं पदा-

न्येतच्चूर्णिनिशीथर्क्षमियुगलीयपिद्वयीदर्शनात् ।

प्रेर्यं प्रेर्यं पदे पदे निजगवीक्रिप्रप्रचारं मया,

कल्पे यत्प्रकृतं प्रबन्धविषयं तदोचरे चारिता ।

मासकल्पसमाप्तौ काव्यम् ॥

चूर्णिश्रीचूर्णज्जाप्यप्रभृतिवहृतिग्रन्थसार्थाजिरामा-

रामादर्थप्रतानैस्त्वरितमघावितैः सूक्तिः सौरज्यसारैः ।

चेतःपट्टे निधाय स्वगुरुशुचिर्वैस्तन्तुजिर्गुम्फितेयं,

श्रीकल्पे मासकल्पप्रकृतिविचरणसङ्घं मया भव्ययोग्या ।

समग्रस्य कल्पाध्ययनस्य प्रथमोद्देशकस्यान्यसूत्रस्य वा ज्ञाने
दृष्टान्तः ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः

जो एतं न विजाणइ, पढमुदेससस अंतिमं सुचं ।

अहव ए सव्वज्जयणं, तत्थ उ नाणं इमं होइ ॥

यश्चाचार्य ! एतत्प्रस्तुतं प्रथमोद्देशकस्यान्यं सूत्रं न जानाति !

अथवा सर्वमपीदं कल्पाध्ययनं यो न जानाति तच्चाचार्ये इदं व-

क्ष्यमाणज्ञानमुदाहरणं जयति । आह किमर्थं प्रथमोद्देशकस्या-

न्यसूत्रं न जानातीत्युक्तम् ? उच्यते ।

उज्जालितो पदीवो, चाउस्सालं पगासेति ॥

पमुहे वा तं सव्वं, चाउस्सालं पगासेति ॥

चतुःशास्त्रस्य गृहस्य मध्यजगो प्रमुखे वा प्रवेशनिर्गममुखे प्रदी-

पो ज्वालयतिः सन् तच्चतुःशास्त्रं सर्वमपि प्रकाशयति एवम-

त्रापि सकलाध्ययनवर्तिनि प्रस्तुतसूत्रे यदिदं प्रथमोद्देशकस्या-

न्यसूत्रं न जानातीत्युक्तं तन्मध्यदीपकमवगन्तव्यम् । यद्वा यस्मा-

यत्र प्रथमोद्देशके समासतः सर्वा अपि सामाचारी समर्थिता । ततश्चतुःशालप्रमुखो ज्वालितप्रदीप इवेदमन्यद । एकमवसातव्यम् । ततश्चेदमुक्तं भवति यः पठत्र कल्पाध्ययनं प्रथमोद्देशकं वा जानाति स गणपरिवृत्तां भगवद्भिर्नानुज्ञातः । इदमेव प्रचिकटयिषुस्तत्राचार्ये ज्ञातमिदं नवतीति पदं व्याख्यानयति ।

जो गणदरो न जाणति, जाणतो वा न देसती मगं ।

सो सप्पसीमयमिदं, विणस्सति विज्जपुत्तो वा ।

यः कश्चिन्नधरो मार्गं यथोक्तसमाचारीरूपं न जानाति जानाति वा परं न शिष्याणां तं मार्गमुपदिशति स सर्पशीर्षकमिव वैद्यपुत्र इव वा विनश्यति । तत्थ इमं कल्पियं उदाहरणं । एगं सप्पो निच्चं पञ्चायं अप्पाणं जहासुहं विहरह तोह से पुंठमो भण्णति । तुमं निच्चमेव पुरतो गच्छसि अन्यच्च ।

सीतुणहवात्तेयमहंधकारे, णिच्चं पि गच्छामि जओमणासा ।

गतव्यए सीसग ! कंचिकालं, अहं पि ता होज्ज पुरस्सरातो जो शीर्षक ! नित्यमप्यहं भवत्पुत्रग्राम सती यतो यतो मां नयसि तत्र शीते वा उष्णे वा वर्षे वा निपतति तमोऽन्धकारं वा बहवतमः पटत्रविलुप्तप्रदेशो गच्छामि किं करोमि परं संप्रतं कंचिकालं गन्तव्ये गमने अहमपि तावत्ते तव पुरस्सरा प्रवेयम् । शीर्षकं प्राह ।

ससकरे कंटइले य मगं, वज्जेमि मोरे णउलादिए य ॥

विले य जाणामि अउडदुट्टे, मा ता किमूराहि अजाणि एवं ।

हे पुच्छिके ! सशर्करान् शर्करायुक्तान् कण्टकाकुलान् मार्गान् वज्जयामि । यत्र च मयूराभकुलार्दीनामोपश्रवकारिणः पश्यामि तत्र न गच्छामि । विलानि वाष्मूनि अदृष्टानि अमूनि च दृष्टानि इत्येवमहं सम्यक् जानामि । त्वं पुनरेतेषां मध्यादेकमपि न जानासि । अतस्त्वमेवमजानती मा तावत् । (विसूराहिति) खिदे-जुंरविमूरावित्थादेशो मा खेदमनुजवेत्यर्थः ॥ पुच्छिका प्राह ।

तं जाणगं होहि अजाणिगाहं, पुरस्सरा मेव जवाहि मज्जा ।

एसो अहसं गलियासएणं, लगगाउच्चं सीसग ! वच्च पच्छा ।

शीर्षक ! त्वं ज्ञायको जव अहमज्ञायिकापि स्थास्यामि पुरस्सरा परं जयामि त्वं मे पञ्चाद्वज्र । शीर्षकं प्राह ।

अकोविण होउ पुरस्सरा मे, अन्नं विरोदेण अपंमिंतेहि ।

वंमस्स वेदं अमुणे इमस्स, दट्ठण जो गच्छसितो गतासि ॥

अकोविदे ! सूत्र ! भव मे मम पुरस्सरा अन्नमपरिमितैः सह विरोधेन चञ्चितेन परं हे अमुणे ! अन्ने ! अस्य मदीयवंशस्य वेदमपि दट्ठा यदि गच्छसि ततस्त्वमपि गतासि विनष्टासीत्यर्थः । अस्य कार्यस्य पर्यवसानं पश्चात्त्वमपि दृश्यसीति भावः । अपि च ।

कुलं विणासेइ सयं पयाता,

नदी व कुलं कुज्जा उ नारी ।

णिब्बंय एसो एहि सोभणो ते,

जहा सिगाअस्स व गाडतव्वे ॥

स्वयमात्मचन्द्रेण प्रयाता प्रवृत्ता कुलया स्वैरिणी नारी कुलं च विनाशयति । कथमित्याह ! नदीव कुलं नदी स्वैरं मदत्तरं प्रवृत्ता सती कुलमुज्जयमपि पातयति तथैवापि कुलचयमित्यर्थः । न चायमीदृशा निर्वन्धः कदाग्रहशोभनः परिणामसुन्दरो ज्ञविता । यथा शृगावस्य गातव्ये उन्नतितव्ये निर्वन्धो न शोभनः संज्ञात इत्यत्र खसट्टुनामाख्यानकम् ।

“एको सियालो रत्तिं ग्रं पविट्ठो घग्माणसेहिं चेतितो निच्छु-

जिउमाढतो सो सुणगाईहिं फारट्ठो नीलीरागरंजणपमितो कदं वि ततो उत्तिष्ठो नीलवणो जातो । तं अन्नारिसंरजसरक्खा सियालाई पासिउ भणति को तुमं पुरिसा सो जणइ । अहं सव्वाहिं मिगजाईहिं खसट्टुमो नाम मिगराजा कतो । ततो अहं एत्थमागतो पासामि ताव को मं न नमति । ते जाणंति अपुव्वो एत्थस्स वणो अवस्सं एस देवेहिं अणुग्गदितो । तओ जणितं अम्हे तव किंकरा संदिसह किं करेमो । खसट्टुमो भणति । इत्थि-वाहणं देयदिष्ठो विज्जो वियरति । अण्णया सियालोहिं उच्छु-ईयं ताहे खसट्टुमेणं तं सियालसद्दवमसदमाणेण उल्लस्यं । ततो हत्थिणा सो सियालोत्ति नाउं सौराए घेत्तं मरितो जहा सो सियालो अणुईए विणट्ठो एवं तुमं पि विणिस्सिंहिसि ति किं च तुल्लत्तिया जो मम किं करेसि, तुमं सयं सुट्ठु अजाणमाणी ।

सुतं तया किं न कयाइ मूढे, जं वाणरो काप्पि सुगेहियाए ॥

पट् पुच्छिके यदि नाम एत्थं तुल्लत्तिकां नीता मम संमुखं चञ्चियं ततः स्वकं स्वीयं वीर्यमजानती मम किं करिष्यसि न किमपीति ज्ञावः । परं मूढे ! त्वया किं न कदाचिदप्येतत् संविधानं संभु-तम् । यद् वानरः सुगेहिकायाः शकुनिकायाः संमुखमावृतः सन् कृतवान् । अत्र कथानकम् “वासेण पडिवज्जंतं रुक्खगे वानरं ध-रितं सुघरा नाम सउणिया भणति तस्यं तिडुए संती वेत्तूणं मेत्तणाइ आणंऊणं तरुक्खसि हरंमि । वसहीकताणिवत्ता तत्थ वसामि निरुव्विगाए इत्थं सामि रमामि य वासारत्ते पणविय उल्लामिग्रं दोल्लयामि वा तरवसंविज्जाजूमि अत्थतवमाणुसंगस्स जारिसा हिदयए व विष्माणं इत्था विष्माणं च जीवितं च मो-हपंथं तुज्जं विसहसि धारपहारे न य इच्छसि गेहमपणो काउं वानर ! तुमे असुहिते अम्हे विरंति न विदामो तह दोखं रो-सवितो तीए वानरो पावो रोसेण धमधमंतो उप्पिमिओ तं गतो सावं आकंपितम्मि तापादयम्मि फिरीरुत्तिगता सुघरा अणम्मि डुमम्मि त्रिती ऋक्किरुते सीतवातेणं इतरां वि य णेठं घेत्तूणं पा-दवस्स सिहराउत्तणयं पक्केकं अंचिऊणं तो तुम्भती कुवितो जूमीगतम्मि तोणिडुयं । अहं नरगती वानरा पावो सुघरे अव-हितहिदए सुण तवे जहा अहिरिया सिणवसिसममाहरियाण वसिसममंसोहिया वणिट्ठा वासुघरे अज्जसुविराजावट्टसिलो ग ततीसु जहा सो वानरो सुघराए पडिचोइओ समाणो तीरो चे-व पमिणीई तुमं पि मए हितोवएसणाणुसंसिया वि मम चे-वोपरि सूयति अत एवोक्तम् “उपदेशो न दातव्यो, यादेशो ताह-शे जने । पश्य वानरमुखेण, सुगृही निर्गृही कृतः” किं चान्यत् ।

न चित्तकम्पस्स विससमंधो, संजाणते णावि मियं ककंति ।

किं पीठसणी कह दूतकम्पं, अंधो कहिं कत्थं यदेसियव्वं ॥

यथा अन्धश्चित्रकर्मणो विशेषं रमणीयकं न जानाते नापि मृ-गाङ्कस्य चन्द्रमसः कान्तिम् एवमपि चक्ररहिततया मार्गं गन्तुं न जानामीति भावः । तथा पीठेन सर्पितुं गन्तुं शीलमस्येति पीठसर्पा क्वच दूतकर्म संदेशहारकत्वं क चान्धः क च देश-कत्वं मार्गदर्शकत्वम् । यथा सर्वथैवाघटमानकमिदं तथा जव-त्या अपि निष्पत्यूहं गमनमिति भावः । एवं शीर्षकेणोक्ते सति सा ब्रवीति ॥

बुद्धीवन्नं हीणवला वयंति, किं सत्तजुत्तस्स करेइ बुद्धी ।

किं ते बहाणे व सुता कतावी, वसुंधरेयं जह वीरभोज्जा ॥

बुद्धिबलं यद्वन्नं तच्छीनवशा निःसत्या एव वदन्ति यतः स

स्वमुक्तस्य बुद्धिः किं करोति सत्त्वेनैव कार्यसिद्धेः किं वा त्वया कदाचिदियं कथा नैव श्रुता यथा वसुन्धरेयं वीरजोग्या तदुक्तम् । “ नयं कुत्रकमायाता, शास्त्रे निखिता न वा । खड्गेना-कम्य जुञ्जीत, वीरजोग्या वसुन्धरा ” अथ शीर्षकमाह ।

असंसयं तं असुणाण मगं, गता विधाणे दुरतिक्रमम्भि ।
इमं तुमे वाहति वामसीद्धे, अस्मिन् विजं कादिसि एकघातं ॥
असंशयं निस्सन्देहं त्वमज्ञानां मूर्खाणां मार्गमात्मोपघातरूपं गता । क सतीत्याह । विधाने दुरतिक्रमे सति विधानं नाम यद्येन यदा प्राप्तव्यं तद् दुरतिक्रमं नान्यथा कर्तुं शक्यते । उक्तं च “ बुद्धिरूपघते तादृक्, व्यवसायाश्च तादृशाः । सहायास्तादृशा ज्ञेया, यादृशी ज्ञपितव्यता ” अत एव तदवश्यंभावितया नास्मन्मनो दुनोति परं वामसीद्धे ! प्रतिकूलं एव गामिनि । मामिदमेव वाधते यदज्ञानादात्मव्यतिरिक्तानस्मादज्ञानेकघातं करिष्यासि आत्मना सह मारयसिति ज्ञावः ।

सा मंदबुद्धी अह सीसकस्स, सच्छन्दमंदा वयणं अकाण्डं ।
पुरस्सरा हांतु मुहुत्तमेत्तं, अपेयचक्खु सगमेण खुष्सा ॥
सा पुच्छिका मन्दबुद्धिः सद्बुद्धिविकला । अथानन्तरं शीर्षकस्य वचनमकृत्वा स्वच्छन्दमतिप्रवृत्ता मन्दा गमनक्रियायामवस्था ब-
ला मैटिकया पुरस्सरा जृत्वा गन्तुं प्रवृत्ताः । ततः किमनूदित्याह ।
अपेतचक्षुश्चोचनरहिता सा पुरो गच्छन्ती मुहूर्त्तमात्रेण शकटेन क्षुष्मा अक्रान्ता विपत्तिमुपगता एव दृष्टान्तः । अयमर्थोपनयः ।
जे मज्झदेहे खन्नु देसगामा, अतिप्पियं ते सुजयं तु तुब्बजं ।
रुक्खण्णहिंडेहिं सुताविया मो, अम्हं पि तो संपइ होउ उंदो ॥

ये अगोतायाः शिष्यास्ते आचार्यान् जणन्ति भदन्त ! ये खलु मध्यदेशे आर्यक्षेत्रे देशा मगधादयो ग्रामाश्च तत्प्रतिबन्धास्तेषु भगवतामतिप्रियमतीवविहर्तुं रोचते परं वयमेषु देशेषु रूक्षाज्ञमात्र-
ज्ञानेन हिएरुनया चेतस्ततः परिज्जमणरूपया सुप्रतिशयेन तापिता दग्धांशदेहाः संजाताः अतोऽस्माकमपि तावत्संप्रति उन्दो भवतु स्वच्छन्देन यत्र यत्र रोचते तत्र विहरिष्यामः इति । गुरवो ब्रुवते ।

देहोवही तेणगसावगेहिं, पदुड्ढमेत्तेहि य तत्थ तत्थ ।
जता परिभंस धुअंतदोस, तदा विजाणस्सह मे विसेसं ॥
जो जज्जा ! यूयं प्रशन्तदेशे विहरन्तो यदा देहस्तेनैः शरीर-
रूपधित्तेनैरुपकरणहरैः श्वापदैः सिंहव्याघ्रादिभिः प्रद्विष्टास्तेस्तै-
श्च तत्र तत्रोपहृताः सन्तः संयमात्मविराधनादिना परिज्जंशमा-
प्स्यथ ततो विज्ञास्यथ मे मदीयं विशेषं यथा दानशोभनं कृत-
मस्माभिः यदेवं गुरुणां वचनमनवगणय्य स्वच्छन्दसा विहारः कृत-
इति । यस्तु गणधरो न जानाति जानानो वा शिष्याणां मार्गं नो-
पदिशति स तेषामनुवृत्त्या सन्मार्गमतिक्रम्यानायदेशे विहरन्
तैरेव शिष्यैः सह विनाशमाविशति यथा सर्पशीर्षकं पुच्छिका-
सहितं विनष्टमिति । अथ वैद्यपुत्रदृष्टान्तमाह ॥

वेज्जस्स एगस्स अहेसि पुत्तो, मतम्भि तांत अणधीयविज्जो ।
गंतुं विदेसं अह सो मिज्जोगं, घेत्तूणमेगं सगदेसमेति ॥

एकस्य वैद्यस्य पुत्र आसीत् । स च ताते पितरि मृते सति अनधीतविद्य इति कृत्वा राज्ञः सकाशादुत्ति न लज्जते । ततो वैद्य-
कशास्त्रपठनार्थं विदेशं गत्वा तत्र कस्यापि वैद्यस्य पार्श्वे एकं
श्लोकं शृणोति स्म । “ पूर्वाह्नं वसनं दद्या-दपराह्णे विरेचनम् ।
वाप्तिकेष्वपि रोगेषु, पथ्यमाहुर्विशोधनम् ॥ ” ततस्तेन चिन्ति-

तं हुं ज्ञातं वैद्यरहस्यम् । अतः किमर्थमत्र तिष्ठामीति । अथान्तर-
मसौ श्लोकं गृहीत्वा स्वकमात्मीयं देशमुपैति ।

अहागतो सो उभयस्मिं देसे, लच्छूण तं चेव पुराणविंत्ति ।
रस्सो नियोगेण सुते चिगिच्छं, कुवंतु तेणैव समं विण्णट्ठो ॥

अथानन्तरं स वैद्यपुत्रः स्वके देशे समागतः सन् राज्ञः स-
मीपे तामेव चतुराणां वृत्तिं लब्ध्वा अन्यदा राज्ञो नियोगेन सु-
तस्य राज्ञः पुत्रस्य पूर्वोक्तश्लोकप्रमाणेन चिकित्सां कर्तुमारब्ध-
वान् । ततोऽसौ राजपुत्रस्तदीयया अप्रयोगक्रियया विनष्टः राज्ञा
चापरे वैद्याः पृष्टाः किमेतेन सम्यक्प्रयोगेण क्रिया कृता उताप-
प्रयोगेणेति ततोऽसौ तेन राज्ञा शरीरेण दण्डेन दण्डितः एव-
माचरिते राजपुत्रेण समं विनष्ट इत्युक्त एव दृष्टान्तः । अथ गा-
थोपनयः । यथाऽसौ वैद्यपुत्र एकभक्तिं मरणमनुप्राप्तः एवं य
आचार्य इदं कल्पाध्ययनं न जानाति एकदेशं वा जानन् गणं
परिवर्तयति स गम्भीरसंसारसागरं परिज्जमन्ननेकानि जनितव्य-
मर्तव्यानि प्राप्नोति । (वृ० १ उ०) प्रथमोद्देशकसमाप्तौ काव्यम् ।

कल्पे माणिक्यकोशे जिनपतिनृपतेः सुरिनिस्तचियुक्त-
स्तस्यैवान्यैकतानैर्नयपथनिपुणैश्चित्यमानाधिकारः ।

पेटा उद्देशकाः स्युः पण्डित गहनता मुद्रिता अर्थरत्नैः,
पूर्णा सूत्राद्यपेटाप्रकटनविषये कुञ्चिकेपाऽस्तु टीका ॥

द्वितीयोद्देशकसमाप्तौ काव्यम् ॥

द्वितीयोद्देशकोऽयं मयापि, स्पष्टचक्रे सहस्ररूपां प्रसादात् ॥
सूते नाम्जोविन्दुनिस्यन्दमिन्दु-प्रावश्चन्द्रज्योत्स्नया चुम्बितः किम-

तृतीयोद्देशके समाप्ते काव्यम् ॥

चूर्णोवचोभिः फलकैः सुयोजितै-र्गुरुप्रतिष्ठानयुतैः ससुत्रकैः ।
तृतीयोद्देशकवारिधिं सतां, तरी तरीतुं विधूयितः कृता मया ॥

चतुर्थोद्देशकस्यान्ते काव्यम् ।

श्रीचूर्णिकारवदनाञ्जवचोमरन्द-

निष्पन्दपारणकपीवरपेशश्च श्रीः ।

उद्देशके मम मतिर्जमरी तुरीये,

टीकामिषेण मुखरत्वमिदं धितेन ॥

पञ्चमोद्देशकस्यान्ते काव्यम् ॥

श्रीमच्चूर्णिवचांसि तन्त्रव इह ज्ञेयास्तथा सद्गुरो
राम्नायेन वक्रस्तुरीबुधजनो यास्त्युद्भवा चातुरी ।

इत्येतैर्विततान साधकतमैः श्रीपञ्चमोद्देशके,

जारुचापोहपटीयसीमहमिमामच्छिज्जटीकापटीम् ॥

संप्रति प्रस्तुतशास्त्रोक्तविधिवैपरीत्यकारिणमपायान् दर्श-
यन्नाह ।

पञ्चवादी जाव त्रिता, उस्सगववातियं करेमाणो ।

अववाते उस्सगं, आमायण्णीदीहसंसारी ॥

प्रलम्बसूत्रादारज्य यावदिदं पद्धिधकल्पस्थितिसूत्रं तावद्य
उत्सर्गापवादविधिः सूत्रतोऽर्थतश्चोक्तस्तत्रोत्सर्गे प्राप्ते आप-
वादिकीं क्वां कुर्वाणोऽर्हतामाशातनायां वर्तते अर्हत्प्रज्ञस्य
धर्मस्य शातनायां वर्तते आशातनायां वर्तमानो दीर्घसंसारी
भवति यस्मात् प्रलम्बसूत्रादारज्य पद्धिधकल्पस्थितिसूत्रं याव-
दुत्सर्गे प्राप्ते उत्सर्गः कर्तव्यः अपवादे प्राप्ते अपवादविधिर्यत-
नया कर्तव्यः । एवं कुर्वतां गुणमाह ।

उव्विह कप्पस्स त्रिति, नाउं जो सद्दे करणहुत्तो ।

पवयणविहीसुरक्खि-तो इह परभववित्थरप्फज्जदो ॥

पद्धिधकल्पस्य सामायिकादिरूपस्य प्रस्तुतशास्त्रार्थसर्वस्व-

भूतस्य स्थितिं कल्पनीयविवर्जनरूपां ज्ञात्वा गुरुपदेशेन सम्यगवगमादीन् श्रद्धांती प्रतीतिपथमारोपयेत् न केवलं श्रद्धांती किं तु करणयुक्तोऽनुष्ठानसंपन्नो ज्ञेयः तस्यात्मैव सम्यग्ज्ञानश्चानचारित्रसमन्वितः साक्षात्प्रवचनविधिर्भवति । यथा समुद्रो रत्ननिधिर्भवति एवमसावपि ज्ञानादिरत्नमयस्य प्रवचनस्य विधिरित्यर्थः । स च प्रवचनविधिः । सुष्ठु प्रयत्नेनात्मसंयमवि-
राधनाद्यो रक्षितः सन्निह परजवविस्तारफलदो भवति । इह भवे विस्तरेण चरणवैक्रियामथौपधिप्रभृतिविधिवन्नधिरूपं फलं ददाति परभवेऽप्यनुत्तरविमानाद्युपपातस्सुकुलं प्रत्यायाति प्रभृतिकं विस्तरेण फलं प्रयच्छति । अथेदं कल्पाध्ययनं कस्य न दातव्यं को वाऽपात्राय ददतो दोषो भवतीत्यत आह ।

जिष्णुरहस्सेव एरे, णिस्साकरए व मुक्कजोगी व ।

गविहगतिगुविलिम्मि, सो संसारे भमात दीहे ॥

इहापवादपदानि रहस्यमुच्यते भिन्नं प्रकाशितमयोग्यानां रहस्यं येन स जिष्णुरहस्यः अगीतार्थानामपवादपदानि कथयतीत्यर्थः । तत्रैवंविधे नरे तथा निश्चाकारो नाम यः किंचिदपवादं ब्रुवा तदेव निश्चो कृत्वा भणति यथैतदेवं करणीयं तथाऽन्यदप्येवं कर्तव्यं तत्र । तथा मुक्ताः परित्यक्ता योगा ज्ञानदर्शनचारित्र्यतपोविषया व्यापारा येन स मुक्तयोगी ईदृशो अपात्रे न दातव्यं यस्तु ददाति स पद्धिधगतिगुविले पृथिवीकायादिव्रसकायान्तपद्मायपरिभ्रमणगहने दीर्घे अपारे संसारे भ्रम्यति । अथ कीदृशस्य दानव्यं को वा पात्रे ददतो गुणो जवतीत्यत आह ।

अरहस्सधारए पारए, असठकरणो तुलासमे समिते ।

कप्पाणुपालणादी-वणे य आरोहणच्छिन्नसंसारी ॥

नास्त्यपरं रहस्यान्तरं यस्मात्तदरहस्यमतीव रहस्यं वेदशास्त्रार्थतत्त्वमित्यर्थः । तथा धारयति अपात्रेज्यो न प्रयच्छति यः स रहस्यधारकः । पारगः सर्वस्यापि प्रारब्धश्रुतस्य पारगामी न पल्लवग्राही । असठकरणो नाम मायाविद्युक्तो भूत्वा यथोक्तं विहितानुष्ठानं करोति । तुलासमो नाम यथा तुला समस्थिता न मार्गतो न वा पुरतो नमति एवं यो रागद्वेषविमुक्तो मानापमानसुखदुःखादिषु समः स तुलासम उच्यते । समितः पञ्चभिः समितिभिः समायुक्तः एवंविधगुणोपेतस्येदमध्ययनं दातव्यम् । एवं ददता कल्पस्य जगदुक्तस्य श्रुतदानविधेरनुपाद्वना कृता भवति । अथवा कल्पे कल्पाध्ययने यद्वर्णितं तस्यानुपाधनां यः करोति तस्य दातव्यम् । एवं कुर्वता दीपना अन्वेषामपि मार्गस्य प्रकाशना कृता भवति । यथाऽन्यैरपि एवंगुणवने शिष्याय श्रुतप्रदानं कर्तव्यम् । अथवा (दीवणत्ति) यो योग्यधिनेयानां दीपनामनाश्रयेन व्याख्यातं करोति तस्येदं दातव्यम् । यदि वा दीपना नाम उत्सर्गयोग्यानामुत्सर्गं दीपयति । अपवादयोग्यानामपवादं दीपयति । उजयोर्योग्यानामुज्जावपि दीपयति । प्रमादिनां वा दोषान् दीपयति अप्रदादिनां गुणान् दीपयति । य एतस्यां कल्पानुपाद्वनायां दीपनायां च वर्तते तस्य ज्ञानदर्शनचारित्रमयी जघन्या मध्यमोत्कृष्टा वाऽऽराधना भवति । ततश्चाराधनया निम्नशरीरी जवति । संसारसंततेर्व्यवच्छेदं करोति तस्यां च व्यवच्छिन्नायां यत्तदक्षयमव्यावाधमपुनरावृत्तिकं स्थानं तत्प्राप्नोतीत्युक्तोऽनुगमः । ७०६७०७३० ७०९ ।

नन्दीसंदर्भमुले सुदढतरमहाणीतिकास्कन्धवन्धे,

तुङ्गादेशाख्यशाख्ये द्रवकुसुमसमैः सूत्रनियुक्तिवाक्यैः ।

सान्दे भाष्यार्थजार्थामृतफलकविते कल्पकल्पद्रुमेऽस्मि-

न्नाकण्डुं पृष्ठशाखाफत्रनिवहमसावकुशीवाऽस्तु टीका ॥ ६ ॥

समाप्ता चेयं सुखावबोधिनीनामकल्पाध्ययनटीका ।

सौचर्षा विविधार्थरत्नकविता एते पशुदेशकाः,

श्रीकल्पेऽर्थनिधौ मताः सुकलशा दौर्गत्यदुःखापहाः ।

दृष्ट्वा चूर्णिसूचीजकाक्षरतां कुदयाथ गुर्वोद्भया,

नीता स्वात्ममी मया मतिमतामर्थाः स्फुटार्थोक्तताः ॥१॥

श्रीकल्पसूत्रमसृतं विबुधोपयोग-

योग्यं जरामरणदारुणदुःखहारि ।

येनोद्धृतं मतिमता मथितात् श्रुताब्धेः,

श्रीभद्रबाहुगुरवे प्रणतोऽस्मि तस्मै ॥ २ ॥

येनेदं कल्पसूत्रं कमलमुकुलवत्कोमलं मञ्जुलान्नि-

र्गाभिदापापहाभिः स्फुटविषयविभागस्य संदर्शिकाभिः ।

उत्कुल्लोद्देशपत्रं सुरसपरिमदोच्चारसारं वितेने,

तं निःसंवन्धवन्धुं नुतमुनिमधुपं भास्करं ज्ञाप्यकारम् ॥ ३ ॥

श्रीकल्पाध्ययनेऽस्मि-भ्रतिगम्भीरार्थज्ञाप्यपरिकलिते ।

विषमपदविवरणकृते, श्रीचूर्णिकृते नमः कृतिने ॥ ४ ॥

श्रुतदेवताप्रसादा-दिदमध्ययनं विबुधैश्च कुशलम् ।

यदवापि मया तेन, प्राप्नुयां बोधिमहममलम् ॥ ५ ॥

गमनयगभीरनीर-श्चित्रोत्सर्गपवादवादेभिः ।

युक्तिशतरत्नरम्यो जिनागमो जलनिधिर्जयति ॥ ६ ॥

श्रीजैनशासननञस्तद्वतिगमरश्मिः,

श्रीपद्मचन्द्रकुलपद्मविकाशकारी ।

स्वज्यातिरावृतदिगम्बररश्मिरोऽनूत्,

श्रीमान् धनेश्वरगुरुः प्रथितः पृथिव्याम् ॥ ७ ॥

श्रीमच्चैत्रपुरैकमण्डनमहावीरप्रतिष्ठाकृत-

स्तस्माच्चैत्रपुरप्रबोधतरणिः श्रीचैत्रगच्छोऽजनि ।

तत्र श्रीचुवनेन्द्रसूरिसुगुरुर्भूचूपाणं ज्ञासुर-

ज्योतिः सद्गुणरत्नरोहणगिरिः कावकमेणाऽजवत् ॥ ८ ॥

तत्पादाम्बुजमण्डनं समभवत्पद्मशुक्लमा-

न्नीरक्षीरसदृक्पद्मगुणत्यागग्रहैककृतः ।

कालुष्यं च जमोद्भवं परिहरन् दूरेण सन्मानस-

स्थायी राजमराजवक्रणिवरः श्रीदेवप्रभुः प्रभुः ॥ ११ ॥

शिष्टाः शिष्याश्चयस्तत्पदसरसिहोत्सङ्गद्वारभृङ्गा,

विच्यस्तानङ्गसङ्गाः सुविहितविहितोत्तुङ्गरङ्गा वचूबुः ।

तत्राद्यः सच्चरित्रानुमतिवृत्तमतिः श्रीजगच्चन्द्रसूरिः,

श्रीमद्देवेन्द्रसूरिः सरवतरद्वसच्चित्तवृत्तिर्द्वितीयः ॥ १२ ॥

तृतीयशिष्याः श्रुतचारिवार्ष्णेयः, परीपहाक्षोच्चयमनःसमाधयः ।

जयन्ति पूज्या विजयेन्द्रसूरयः, परोपकारादिगुणौघसूरयः ॥ १३ ॥

प्रौढं मन्मथपार्थिवं त्रिजगताजैत्रं विजित्येयुषां,

येषां चैत्रपुरेण तत्र महसा प्रक्रान्तकान्तोत्सवे ।

स्थैर्यं मेरुगाधतां च जवधिः सर्वसहवर्धं मही,

सोमः सौम्यमहर्षितः किन्न महत्तेजोऽकृत प्राभृतम् ॥ १४ ॥

चापं चापं प्रवचनवचो वीजराजो विनेय-

क्तेन शुक्ले सुपरिमदिते शब्दशास्त्रादिसारैः ।

यैः केवर्द्धैः शुचिगुरुजनाम्नायवाकुसारीणिभिः,

सिक्त्वा तेन सुजनहृदयानन्दि संज्ञानसत्यम् ॥ १५ ॥

यैरप्रमत्तैः शुजमन्त्रजाप-वेतालमाधाय कलिं स्ववश्यम् ।

अतुल्यकल्याणमयोत्तमार्थः, सत्पूरुषः सत्वधनैरसाधि ॥ १६ ॥

किं बहुना ॥

ज्योत्स्नामञ्जुव्रजतया धववितं विश्वम्भरामण्डलं,

या निःशेषविशेषविकृज्जनताचेतश्चमत्कारिणी ।
तस्याः श्रीविजयेन्द्रसूरिसुरोर्निष्कृतिमायागुण-
श्रेणेः स्थाद्यदि वास्तवस्तवकृतौ विकृः स वाचां पतिः ॥ १७ ॥
सत्पाणिपङ्कजजःपरिभूतशीर्षाः,
शिष्यास्त्रयो दधति संप्रति गच्छज्जारम् ।
श्रीपद्मसेन इति सद्गुरादिमोऽनूत,
श्रीपद्मचन्द्रसुगुरुस्तु ततो द्वितीयः ॥ १८ ॥
तार्तीयकस्तेषां, विनेयपरमाणुरनष्टशास्त्रेऽस्मिन् ।
श्रीकृष्णकीर्तिसूरि-विनिर्गमे विवृतिकल्पमिति ॥ १९ ॥
श्रीविक्रमतः क्रामति, नयनाभिगुणेषुपरिमिते (१३३२) वर्षे ।
ज्येष्ठभवेतद्दशम्यां, समर्थितैषा च घन्नाकं ॥ २० ॥
प्रथमादर्शो द्विखिता, नयप्रभप्रचृतियतिभिरेषा ।
गुरुग्रन्थे गुरुभक्ति-जरोद्धहनादानप्रतिशिरोभिः ॥ २१ ॥
इह च सुतादर्शेषु, यतो भूयस्यो वाचना विज्ञोक्त्यन्ते ।
विषमाश्च भास्वगाथाः, प्रायः स्वपाश्च चूर्णिगिरः ॥ २२ ॥
ततः सूत्रे वा भाष्ये वा, यन्मतिमोहान्मयाऽन्यथा किमपि ।
द्विखितं वा विवृतं वा, तन्मिथ्यादुष्टृतं भूयात् ॥ २३ ॥ १०६३० ।
व्यवहारे, अनुष्ठाने, सूत्रं १ श्रु० ३ अ० २ उ० । कल्पत इति
कल्पः । न्याये, विधौ, आचारे, चरणकरणव्यापारे, आवा० ४ अ० ।
सततासेवनीये समाचारे, जी० १ प्रति० । कल्पो नीतिर्मर्यादा
विधिः सामाचारीत्यर्थः । पं० व० । ज्ञा० । आ० म० छि० । स्था० ।
विशे० । जीतं स्थितिर्मर्यादा व्यवस्थेति हि पर्यायाः । नं० । पं०
व० । पंचा० । पं० चू० । स च स्थितास्थितप्रेदाद् अनेकधा भिन्नः ।
पंचा० । अनन्तरप्रायश्चित्तमुक्तं तच्च स्थितादिकल्पयुताः साध-
वो ददति षडन्ति चेति स्थितादिकल्पस्वरूपं बिम्बिण्युर्मङ्गला-
द्यभिधानायाह ।

णमिच्छण महावीरं, ठियादिकप्पं समासओ वोच्छं ।

पुरिमेयरमज्जिमजिण-विजागए तो वयणनीतीए ॥ ११ ॥

नत्वाऽनिवन्ध महावीरं वर्द्धमानजिनं स्थितादिकल्पमवस्थि-
तानवस्थितसमाचारं समासतः संक्षेपेण वक्ष्येऽभिधास्ये (पुरिमे-
त्ति) पूर्वः प्रथम इतरोऽन्तिमः मध्यमाः शेषा द्वाविंशतिस्ते च
ते जिनाश्च तैर्यो विभागः स्थितादिविभजनं स तथा ततः पूर्व-
तरमध्यमजिनविजागतः इह च मध्यमग्रहणस्योपलक्षणत्वाद्विदेह-
जिनसंप्रहो दृश्यो यतो वक्ष्यति “एवं खु विदेहजिनकप्पीति” व-
चननीत्या कल्पादिस्तत्र न्यायेनेति गाथार्थः । तत्र स्थितकल्पप्र-
तिपादनायाह ।

दसहा होइ उ कप्पो, एसो पुरिमेयराण ठियकप्पो ।

सययासेवणभावा-ठियकप्पो णिच्चमज्जाया ॥ २ ॥

दशधा दशजिः प्रकारैरुद्यतः सामान्येन स चाचेक्षक्या-
दिर्वक्ष्यमाणः । तुशब्दः पुनरर्थः निष्क्रमश्च कल्पो व्यवस्था
एष तु एष पुनः सामान्यकल्पः पूर्वतराणामादिमान्तिमजिनसा-
धूनां स्थितकल्पोऽवस्थितकल्प उच्यते कुतः सततासेवनजाघा-
न्निरन्तरावरणसद्भावादिति । तत्त्वत एतन्निरूप्यायै नमेव पर्या-
यत आह । स्थितकल्पो नित्यमर्यादेति गाथार्थः ।

अथ किमयं नित्यमासेव्यत इत्याह ।

ततिओसहकप्पो यं, जम्हा एगंततो उ अविरुद्धो ।

सययं पि कज्जमाणो, आणाओ चैव एतोर्त्ति ॥ ३ ॥

तृतीयौषधकल्पो वक्ष्यमाणौषधतुल्योऽयमेव स्थितकल्पो यस्मा-

द्यतो हेतोरेकान्ततस्तु सर्वथैवाविरुद्धो युक्तः शुज्जरूपत्वात् सत-
तमपि सदाऽप्यास्तां कदाचित् क्रियमाणो विधीयमानः । अथ म-
ध्यमानामपि तथा प्रविण्यतीत्याहः आज्ञात एवागमादेवैतेषां सर्वे-
षां जिनसाधूनाम् आज्ञाधीजं च ऋजुजडत्वादिकं वक्ष्यमाणमिति
गाथार्थः । तृतीयौषधप्रतिपादनायाह ।

वाहिजवणेइ जावे, कुणइ अभावे तयं तु पढमं ति ।

वितियजवणेति न कुणति, तइयं तु रसायणं होति ॥ ४ ॥

किञ्च कस्याचिन्नरपतेः पुत्रोऽत्यन्तवज्रभो घट्टव स च तस्य स-
ततारोग्यसंपादनाय आयुर्वेदविशारदविविधवैद्यानादयोवाच ।
भो ! निषग्वरा ! मम तनयस्य यथा रुजोन प्रवन्ति तथा यतच्च-
मेते च तच्चस्तथैव प्रतिपन्नवन्तस्ततश्च ते यथोपदेशमौषधा-
नि संस्कृत्य राजानमुपतस्थुः । राजा च तान् प्रत्येकमौषधगुणान्
पप्रच्छ तेऽपि तान् क्रमेणाचक्षुस्तत्र च व्याधिं रुजमपनयत्य-
पहरति प्रयुज्यमानं प्रावे व्याधेरिति गम्यते । तथा करोति विधत्ते
अज्ञावे पुनर्याधेरसद्भावे तत्कं व्याधिं तुः पुनरर्थो
योजित एव प्रथममाद्यमिदमौषधमिति शब्दः समासौ । तथा
हि द्वितीयमौषधमपनयति हरति व्याधिं सन्तमसन्तं तु न करो-
ति न विधत्ते । तथा तृतीयं तु तृतीयं पुनरौषधं व्याधिं सन्तं
हत्वा असन्तं चाकृत्वा रसायनं भवति । वयस्तम्भादिगुणाकरं
स्यादिति गाथार्थः । एवं दृष्टान्तमभिभाष्य दार्ष्टान्तिकाजि-
धानायाह ।

एवं एसो कप्पो, दोसाजावे वि कज्जमाणो उ ।

सुंदरजावा तु खलु, चारिचरसायणं णेओ ॥ ५ ॥

एवमिति तृतीयौषधवदेषोऽनन्तरोक्तः कल्पः स्थितकल्पो
दोषाजावेऽप्यपराधासत्त्वेऽप्यास्तां दोषसद्भावे क्रियमाणो विधी-
यमानः सन् तुः पाद पूरणे सुन्दरजावात् खलु शोभनत्वादेव
चारित्रस्य चरणशरीरस्य रसायनमिव पुष्टिकरणाच्चारिचरसा-
बनं ज्येष्ठोऽवसेय इति गाथार्थः । दशधा यतः कल्प इत्युक्तमथै-
तदर्शनायेदमाह ।

आचेलकुद्देसिय, सिज्जायररायपिक्किइक्कम्मे ।

वयजडपक्किमणे, मासं पज्जोसवणकप्पो ॥ ६ ॥

अविद्यमानं चेत्तं पक्षं यस्यासावेक्षकस्तद्भावे आचेलक्यम्
उद्देशेन साधुसंकल्पेन निर्वृत्तमौद्देशिकमाध्यात्म शय्याया वस-
त्वा तरति संसारसागरमिति शय्यातरः स च राजा च नृपश्च-
क्रवर्त्यादिस्तयोः पिररुः समुदानमिति शय्यातरराजपिररुः कृ-
तिकर्म वन्दनकमेतेषां च समाहारद्वन्द्वत्वात्सप्तम्येकवचनम् ।
ततश्चाचेक्षक्यादिषु यथास्वं विधिनिषेधान्यां स्थितास्थिताः
साधवो भवन्तीत्यतोऽयमोघकल्पः । एतेष्वेव च प्रथमचरमजि-
नसाधवः स्थिता एवेति स्थितकल्पस्तेषां तथा व्रतानि महाव्र-
तानि ज्येष्ठो रत्नाधिकः प्रतिक्रमणमावश्यककरणं सप्तम्येकव-
चनं प्राप्नुवत् (मासमिति) प्राकृतत्वादनुस्वारः परि सर्वथा व-
सनमेकनिवासो निरुक्तविधेः पर्युषणमेतद्व्यलक्षणः कल्प
आचारः मासपर्युषणकल्पस्तत्र च स्थितास्थित इत्यादि इति
गाथासमासार्थः । उक्तः स्थितकल्पः ।

अथास्थितकल्पाभिधानायाह ॥

सुअच्छिओ उ कप्पो, एतां मज्जिमजिणण विसेओ ।

णो सययसेवणिज्जो, अणिच्चमेरासरूवो ति ॥ ७ ॥

षट्सु दर्शयिष्यमाणरूपेषु पदेषु अस्थितस्तु अनवस्थितः पुन

कल्पसमाचारः (एतेति) एतेन्य एव दशज्यः पदेन्यो म-
ध्यानाम मध्यमजिनानां तत्साधूनामित्यर्थः विज्ञेयो ज्ञातव्यः ।
कुतोऽस्थितोऽयमित्याह । नो नैव सततं सेवनीयः सदा विधेयो
दशस्थानकापेक्षया एतदपि कुत इत्याह । अनित्यमर्यादास्वरू-
पोऽनित्यतदवस्थास्वभाव इति कृत्वा ते हि दशानां
स्थानानां मध्यात् कानिचित् स्थानानि कदाचिदेव पाठयन्तीति
भाव इति गार्थार्थः । षट्स्ववस्थितः कल्पः । पंचा० १७ विव०
(इति अद्विकण्प शब्दे उक्तम्) वृ० । जीत० । कल्प० (अचेल-
क्यादिकल्पा अचेलगदादिशब्देषु छप्यन्ताः) वृ० पं० भा० आ० म०
द्वि० । परः प्राह । ननु सर्वेषां सर्वज्ञानां सदृश एव हितोपदेश-
स्ततः कथं पञ्चयामिकानां चतुर्यामिकानां च विसदृशकल्प्या-
कल्पविधिः । तत्रोच्यते काशानुजायेन विनेयानामपरापरं तथा
तथा स्वभावपरिणामं विमलकेवलचक्राया विज्ञेय्य तीर्थकृ-
द्भिरित्थं कल्प्याकल्पविधिवैचित्र्यमकारि । तथा चाह । पूर्व-
साधुकाः ऋजुजराः पश्चिमसाधवो वक्रजरा मध्यमा ऋजुप्रा-
ज्ञाः एतेषां च त्रिविधानामपि साधूनां नटप्रेक्षादृष्टान्तमाह ।
तेन प्ररूपणा कर्तव्या द्विविधानामेव साधूनां संज्ञातककुलमा-
गतानां गृहिण उन्मत्तदोषान् कुर्युस्तत्रापि त्रिधा निदर्शनं
कर्तव्यम् । तत्र नटप्रेक्षणकदृष्टान्तं तावदाह ।

नटपेच्छं दृष्ट्वा, अवस्सआलोयणा ए मे कण्पे ।

कायादीसो पेच्छति, ए ते वि पुरिमाणतो सन्वे ॥

कश्चित्प्रथमतीर्थकरसाधुभिर्ज्ञां पर्यटन् नटस्य प्रेक्षां प्रेक्षणकं
दृष्ट्वा कियन्तमपि काशमवज्ञेय्य समागतः स च ऋजुत्वेना-
वश्यमाचार्याणामाज्ञोचयति । यथा नटो नृत्यन् मया विज्ञोक्तः
आचार्यैरुक्तं सा नटावलोकानां साधूनां कर्तुं न कल्पते । ततो
यथा दिशन्ति जगवन्तस्तथैवेत्यग्निधाय भूयोऽपि त्रिज्ञामटन्
कायाकादिकमसौ प्रेक्षते कायाको नाम वेषपरावर्तकारी नट-
विशेषः आदिशब्दाश्चर्त्तकीप्रवृत्तिपरिग्रहः ततस्तथैवाज्ञोक्ते गु-
रवो जणन्ति । ननु पूर्वं वारित आसीः । स प्राह । नट एव
छप्टुं वारितो न कायाकः । एष तु मया कायाको दृष्टः । एवं या-
वन्मात्रं परिस्फुटेन वचसा वार्यते तावन्मात्रमेवैते वर्जयन्ति न
पुनः सामर्थ्योक्तमपरस्य तादृशस्य प्रतिपेधं प्रतिपद्यन्ते यदा तु
भण्यते न तवेति तेऽपि कायाकादयो न कल्पन्ते छप्टुं तदा सर्वा-
मपि परिहरन्ति । अतः पूर्वेषां साधूनां सर्वेऽपि नटादयो न क-
ल्पन्ते छप्टुमिति प्रथममेवोपलक्ष्यम् ।

एमेव उगमादी, एकैकनिवारिणतरे गिरहे ।

सन्वे वि ण कण्पंति, वारितो जाव जियं वज्जे ॥

एवमेव नटप्रेक्षणेनैव प्रकारेण पूर्वतीर्थकरसाधुर्येणैकैकमु-
न्मत्तदोषं निवार्यते ततोऽयमेवाध्याकर्मादिकं दोषं निवारित-
स्तमेव वर्जयन्ति। इतरास्तु पूतिकर्मक्रीतकृतादीन् गृहीते इत्यर्थः ।
यदा तु सर्वेऽप्युन्मत्तदोषा न कल्पन्ते इति वारितो भवति ।
तदा सर्वानपि यावज्जीवं वर्जयति । अथ संज्ञातकं गमनपदं
व्याचष्टे ॥

सन्नायगा वि उज्ज-त्तणाण कस्स कंत तुज्जमेयं ति ।

मम उद्दिष्ट ए कण्पइ, कीतं अस्सस्स वा एगो ॥

प्रथमतीर्थकरतीर्थे यदा साधुः संज्ञातकं कुत्रं गच्छति तदा ते
संज्ञातकाः किञ्चिदाध्याकर्मादिकं कृत्वा साधुना कस्यार्थं युष्मा-
जिरिदं कृतमिति पृष्टाः सन्त ऋजुत्वेन कथयन्ति । युष्मदर्थ-
मेतदिति । ततः साधुर्भणति ममोद्दिष्टं ज्ञत्तं न कल्पते । एवमुक्तः

स गृही क्रीतकृतमन्यद्वा दोषजातं कृत्वा दद्यात् उद्दिष्टमेवामुना
प्रतिषिद्धं न क्रीतादिकमिति बुद्ध्या अथवा अन्यस्य साधोरर्था-
याध्याकर्म कुर्यात् ममोद्दिष्टं न कल्पते इति भणता तेनात्मन
एवाध्याकर्म प्रतिषिद्धं नान्येषामिति बुद्ध्या ।

सन्वज्जं णिसिद्धा, मा उण जणत्ति उगमाणोसिं ।

इति कथिते पुरिमाणं, सन्वे सर्वेसिं एा करंति ॥

यदा तु तेषां गृहिणामग्रेऽभिधीयते सर्वेऽप्युन्मत्तदोषाः सर्वेषां
यतीनां निषिद्धा न कल्पन्ते मा नृदस्माकमिति तेषां दोषा इति
कृत्वा तत एवं कथिते भणिते गृहिणः सर्वेषामपि साधूनां स-
र्वानप्युन्मत्तदोषान् कुर्वन्ति । अथ पूर्वेषां तीर्थे ये आद्यादय
उन्मत्तदोषकारिणस्तेऽपि ऋजुजरा इति । अथ ऋजुजरापदव्य-
स्थानमाह ।

उज्जत्तणं से आलो-यणाए जमत्तणं से जं नृज्जो ।

तज्जातीए न याणति, गिही वि अन्नस्स अन्नं वा ॥

ऋजुत्वं (से) तस्य प्रथमतीर्थकरसाधोरपेक्षं मन्तव्यं यदेकान्ते-
ऽप्युक्तं कृत्वा गुरुणामवश्यमाज्ञोचयति । यत्पुनर्नृयस्तज्जाती-
यान् दोषान् वर्जयति तेन तस्य जमत्तं छप्टव्यम् । गृहिणोऽपि
यदेकस्य निवारितं तदन्यस्य निमित्तं कुर्वन्ति । अन्यं वा क्रीत-
कृतादिकं दोषं कुर्वन्ति । एतेषां जडत्वम् । यत् पृष्टाः सन्तः प-
रिस्फुटं सद्भावं कथयन्ति एतेषामृजुत्वम् । अथ मध्यमानामृ-
जुप्रकृतां भावयति ।

उज्जत्तणं से आलो-यणाए पुणो उ सेसवज्जणया ।

संणायगा वि दोमेण, करंति अण्णेण अण्णसिं ॥

रहस्यपि यत्प्रतिसेवितं तदवश्यमाज्ञोचयिष्यामीत्याज्ञोचनया
मध्यमतीर्थकरसाधूनामृजुत्वं मन्तव्यं यत्पुनः शेषाणां तज्जाती-
यानामर्थानां स्वयमच्यूह्य ते वर्जनां कुर्वन्ति ततः प्रज्ञा तेषां प्र-
तिपत्तव्या । ते हि नटावलोकनं कर्तुं कल्पन्ते इत्युक्ताः प्राज्ञ-
तया स्वचेतसि परिज्ञावं भावयन्ति । यथैतन्नटावलोकनं राग-
द्वेषनिबन्धनमिति कृत्वा परिह्रियते तथा कायाकनर्तक्यादिदर्श-
नमपि रागद्वेषनिबन्धनतया परिहृतव्यमेवेति विचिन्त्यतेऽप्येवं कु-
र्वन्ति संज्ञातका अपि तेषामिदमुद्दिष्टमन्तं मम न कल्पत इ-
त्युक्त्वा चिन्तयन्ति । यथैतस्यायं दोषो कल्पनीयस्तथा अन्येऽपि
तज्जातीयाः सर्वेऽप्यकल्पनीया यथा चैतस्य ते कल्पनीयास्तथा
सर्वेषां मध्यमसाधूनां न कल्पन्ते एवं विचिन्त्यान्यानुन्मत्तदोषान्
कुर्वन्ति । अन्येषां च साधूनां हि तेन कुर्वन्ति ।

अथ वक्रजमव्याव्यानमाह ।

वंका उण साहंतिय, पुट्ठा उ भणंति उएहकंटादी ।

पाहुणग सप्पज्जसव, गिहिणो वि उ वाउलंते व ॥

पश्चिमतीर्थकरसाधवो वक्रत्वेन किमप्युक्तं प्रतिसेव्यापि न
कथयन्ति नालोचयन्ति । यतनया च जानन्तोऽजानन्तो वा भू-
यस्तथैवापराधपदे प्रवर्तन्ते नटावलोकनं कुर्वाणश्च दृष्टास्त-
तो गुरुभिः पृष्टाः किमियतीं वेलां स्थितास्ततो भणन्ति । उ-
ज्जोनातितापिता वृत्तादिच्छायायां विश्रामं गृहीतवन्तः कण्ट-
को वा लग्न आसीत् । स च तत्र स्थितैरपनीतः । आदिश-
ब्दादन्यदप्येवंविधमुत्तरं कुर्वन्ति इति । गृहिणोऽप्याध्याकर्मादौ
कृते पृष्टा भणन्ति प्राधूर्णका आगतास्तदर्थमिदमुपस्कृतम-
स्माकं वा ईदृशे शाल्योदनादौ भक्ते अथ अद्वा समजनि । उ-
त्सवो वा अद्यामुकोऽस्माकम् । एवं गृहिणोऽपि वक्रजडत-

या साधून् व्याकुलयन्ति व्यामोहयन्ति सद्भावं नाख्यान्तीत्यर्थः । एतेन कारणेन चतुर्यामिकपञ्चयामिकानामाधार्कमग्रह-
रो विशेषः कृत इति प्रक्रमः । वृ० ४ उ० ।

अथ कथमेते एतत्स्वभावा इत्याह ।

कालस्सदावा उच्चिय, एए एवंविहा उ पाएण ।

होंति उ उओ जिणोहिं, एएसिं इमा कया मेरा ॥ ४४ ॥

कालस्वभावादेव कालसामर्थ्यादेव एते साधव एवविधा-
स्तु एवंप्रकाराः पुनः ऋजुजडत्वादिधर्मका इत्यर्थः । प्रायेण
बाहुल्येन न तु सर्वे तद्विधा एव भवन्ति स्युः (अउओत्ति)
यस्मादेवमत एव जिनैराप्तेरेतेषामृजुजडादिसाधूनामियमु-
क्तस्थिता स्थितकल्परूपा कृता विहिता (कयाइमत्ति) पा-
ठान्तरम् (मरसि) मर्यादेति गाथार्थः । अथ ऋजुप्रज्ञानामस्तु
चरणं ऋजुप्रज्ञत्वादेः ऋजुजडादीनां तु न युक्तमित्यत आह ॥

एवं विहाण वि इह, चरणं दिहं तिलोणणोहहिं ।

जोगाण थिरो जावो, जम्हा एएसि सुओ उ ॥ ४५ ॥

अत्थिरो उ होइ इयरो,

सहकारिवसेण ए उ ए तं हणइ ।

जज्ञणा जायइ उएहं,

वज्जं ण उ चयइ तत्तं पि ॥ ४६ ॥

एवं विधानामपि ऋजुजडत्वादियुक्तानामप्यास्तामृजुप्रज्ञाना-
मिह प्रक्रमे चरणं चारित्रं दृष्टमवलोकितं त्रिलोकनाथार्थजैनेः
किं सर्वेषामित्याह । योग्यानामुचितानां प्रव्रज्यायां कुत एतदेव-
मित्याह । स्थिरः स्थायी भावोऽध्यवसायो यस्मात्कारणदेते-
षामृजुजडादीनां शुद्धस्तु प्रशस्त एवेति । अस्थिरस्तु अस्था-
यी पुनः कादाचित्क इत्यर्थः । भवति स्यादितरोऽशुद्धः । अथ
कथमसौ स्यादित्याह । सहकारिवशेन तथाविधसामग्रीसाम-
र्थ्येन न तु स्वत एव । तर्हि शुद्धभावस्वभावचरणोपहतिर्भ-
विष्यतीत्याह । न पुनस्तच्चरणं हन्ति विनाशयति । अत्र दृष्टा-
न्तमाह । ज्वालनाद्वह्निर्जायते स्यादुष्णं तत्तं वज्जं कुलिशं न तु
न पुनस्यजति मुञ्चति तत्त्वमपि स्वभावमपि वज्जत्वमपीत्य-
र्थः । अपिः समुच्चये इति गाथाद्वयार्थः ॥

इय चरणम्मि ठियाणं, होइ अणजोगजावओ खज्जाणो ।

ए उ तिक्कंसकिलेमा, अवेति चारित्तभावो वि ॥ ४७ ॥

इति दृष्टान्तोक्त्यायेन चरणे चरित्रे स्थितानामाश्रितानां प्रवृत्ति-
स्यादनाभोगभावतः विस्मरणसद्भावात् स्ववृत्तानतिक्रमश्चा-
रित्रस्य न तु नैव तीव्रसंक्लेशाद्भक्तदुःखवसायादपैति नश्य-
ति चारित्रभावोऽपि चरणपरिणामः पुनस्तीव्रसंक्लेशस्याज्ञावादे-
वेति गाथार्थः । नन्वेवमृजुजडाणां युक्तश्चरणानपगमो वक्रजडाणां
तु कथमसावित्याह

चरिमाण वि तह ऐयं, संजलणकसायसंगयं चेव ।

माइहाणं पायं, असइं पि हु काइदोखेण ॥ ४८ ॥

चरणानामप्यन्तिमानामपि न केवलमाद्यानामेव तथेति यथा-
द्यानामनाभोगजन्यस्ववृत्तना चरणस्यावाधिका तथा तद्वर्ज्यं ज्ञात-
व्यं चरणावाधकं मातृस्थानमिति योगः । किं सर्वं नेत्याह । सं-
ज्वलनकपायसंगतमेव अल्पतरकपायोद्भवमेव न त्वनन्तानुबन्धा-
दिगतं किं तदित्याह (माइहाणंति) मातरः स्त्रियोऽजिधीयन्ते त-
सां स्थानमाश्रयो मातृस्थानं माया स्त्रियो हि प्रायो मायाश्रिता

भवन्ति । स्त्रीत्वमपि प्रायो मायानिवन्धनमथवा मातृशब्देन मा-
योच्यते । ततश्च तस्याः स्थानं विशेषो मातृस्थानं मायिनां वा
स्थानमिति मायिस्थानं मायैव प्रायो बाहुल्येन केषांचित्तत्र सं-
ज्वल्येवेति प्रायो ग्रहणम् । असकृदप्यनेकशोऽप्यास्तामेकदा खूर्वा-
कषाडंकारे कालदेयेण दुष्प्रमानुज्ञायेनेति गाथार्थः ।

व्यतिरेकमाह ।

इहरा उण समणत्तं, असुच्छनावा उ हंदि विण्णयं ।

विगम्मि वि भावेणं, सुत्तविरोहा जओ जणियं ॥ ४९ ॥

इतरथा त्वन्यथा पुनः कपायान्तरसङ्गतमातृस्थानसंज्ञेव इत्य-
र्थः न श्रमणत्वं न साधुत्वं कुत इत्याह । अशुद्धभावात् अप्रशस्ता
ध्यवसायान् अनन्तानुबन्धादिसंगतमातृस्थानरूपान् हंतीत्युप-
श्लेषे विज्ञेयं ज्ञातव्यं विद्वेऽपि अविद्वेऽपि रजोहरणादौ सत्यास्तां
तदज्ञावे यदि अविद्वद्विद्वमस्ति कथं न श्रमणत्वमित्यत आह ।
भावेन परिणामापेक्षया एतदेव कुत इत्याह । सूत्रविरोधात्
आगमोक्तार्थविरुद्धत्वात् ; सूत्रविरोध एव कुत इत्याह ।
यतो यस्माद्गणितमुक्तमागम इति गाथार्थः ।

यदुक्तं तदेवाह ।

सव्वे वि य अइयारा, संजलणाणं तु उदयओ होंति ।

मूलच्छेज्जं पुण होइ, वारसएहं कसायाणं ॥ ५० ॥

सर्वेऽपि च समस्ता अपि न तु केचिदेवातिचाराः सर्वविरत्यति-
क्रमाः संज्वलनानां तु संज्वलनाख्यकपायाणामेवोदयतो विपा-
केन प्रवन्ति स्युः । मूत्रेनाष्टमप्रायश्चित्तेन त्रिघृतेऽपनीयते य-
दपराधजातं तन्मूत्रच्छेद्यं तत्पुनर्नवति स्यात् द्वादशानामनन्ता-
नुबन्धादीनां कपायाणां क्रोधादिभावानामुदयतः इत्यतः सं-
ज्वलनसंगतमेव मातृस्थानं चरणाभावकारकं न स्यात्तद्विषेऽपि
च चरमसाधवश्चरणवन्तः स्युरिति गाथार्थः । दुष्प्रमायां केचि-
च्चारित्रमेव न मन्यन्ते अतिचारबाहुल्यात्तच्च नयतो ध्वङ्गहार-
त्राप्ये साक्षेपः । समाधिरिहोक्तः “ केसिचिय आएसो, दंसण-
माणेहि वट्टए तित्थं । घोच्चिन्नं च चरिसं, वयंमाणे जारिया
चउरो ” चतुर्गुरुकः प्रायश्चित्तविशेषः धरतुस्थानविशेषः तथा
“ न विण तित्थनियंयंहि, न तित्थाय नियंयथा । छक्काय संजमो
जाव, ताव अणुसज्जणा दोएहं ” अथर्वच्छेदो वक्रकुशीलयोर्मा-
यिकच्छेदोपस्थापनीययोर्वैत्यर्थः । “ जो जणइ नत्थि धम्मो, न य
सामइयं न चेव य वयाइ । सो समणसंघवज्जो, कायवो सम-
णसंघेण ” तथा पूर्वसाधवपेक्षया हीनतरक्रियापरिणामत्वेऽपि दु-
ष्प्रमासाधूनां साधुत्वमेव । यदाह “ सत्थपरिणुत्तकाय, अहि-
गमो पिउत्तरज्जाए । रुक्खेव सहे गोवे, जो हे सो वीयपु-
क्खरणी ” अयमर्थः पूर्वं शस्त्रपरिज्ञाध्ययनमुत्थापनाहेतुरास्ती-
दधुना पद्मायाधिगमः । पद्मजीवनिष्कायिका पद्मं पिएमग्रहणे-
तुराचारो दशकालिक इति पूर्व वृत्ताः कल्पवृक्षा अधुना चूता-
दयोऽपि ते तथा शोधिः पाण्मासिकी प्राग्धुना च पञ्चकल्या-
णकदशकल्याणकादिजिने च सा न भवतीति गाथार्थः ।

एवं चरमसाधूनां चरणं व्यवस्थाप्यतिप्रसङ्गवारणायाह ।

एवं च संकिलिडा, माइहाणम्मि णिच्च तद्विच्छा ॥

आजीवियजयगत्था, मूहा णो साहुणो ऐया ॥ ५१ ॥

एवं चोक्तनीत्या संज्वलनव्यतिरिक्तकपायोदयेन श्रमणत्वमि-
त्येवञ्चकृपया संक्षिप्तः संक्षिप्तचित्ताः कपायान्तरादयान्

मातृस्थाने मायायां नित्यं तद्विप्सा सदैव तत्पराः परजनपराय-
णत्वात् । आजीवनमाजीविका निर्वाहस्तद्भावनाया यद्भयं
भोतिस्तदाजीविकाजयं तेन प्रस्ताः अभिभूता ये तथा गृह-
स्थैर्विज्ञातनिर्गुणत्वावनादिविरहिता वा कथं निर्वह्याम इत्य-
भिप्रायवन्त इत्यर्थः । मूढाः परलोकसाधनवैमुख्येनेह लोकप्र-
तिबद्धत्वात् नैव साधवो हेया ज्ञातव्या इति गार्थार्थः ।

उक्तविपर्ययमाह ।

संविग्ना गुरुविण्या, गाणी दंतिदिया जियकसाया ॥

जवविरहे उज्जुत्ता, जहारिहं साहुणो होंति ॥४२॥

संविग्नाः संसारप्रीत्यः अत एव गुरुषु संसारोत्तरणोपायो
पदेशकेषु विनताः प्रणताः गुरुविनताः । अत एव ज्ञानिनः सुप्र-
सन्नगुरुवित्तीर्णश्रुतज्ञानाः अत एव च दान्तेन्द्रिया जिताः जित
कषाया निगृहीतक्रोधादिज्वावाः भवविरहे संसारवियोगे विधेये
उद्युक्ता उद्यता ज्ञानक्रियारूपत्वात्तदुद्यमस्य यथाहं यथायोग्यं
देशकालाद्यपेक्षया ऋजुजन्मवक्त्रजन्मऋजुप्रज्ञत्वानुरूपं वा । न
तु वक्त्रजन्मत्वे सति ऋजुप्रज्ञत्वोचिता इतरे चेति स्वभावः सा-
धवो यतयो जयन्ति स्युरिति गार्थार्थः । स्थितास्थितकल्पप्रक-
रणं विवरणतः समाप्तमिति ।

अथैतस्यैव निगमचारेणेदं पर्ययुक्ततामाह ।

एवं कण्पविज्ञागो, तद्विज्ञासदृष्टाणो मुण्येव्यो ।

जावत्युज्जुत् एत्य उ, सव्वत्थ वि कारणं एयं ॥ ४१ ॥

एवमुक्तनीत्या कण्पविज्ञाग आचैत्रध्यादि स्थितास्थितकल्प-
तया विज्ञजनं कृत इत्याह । तृतीयौषधज्ञानत उक्तौषधविशेषो-
दाहरणेन (मुण्येव्योति) ज्ञातव्यः । किंविध इत्याह । भावा-
र्थयुक्त पदपर्ययुक्तो न यादृच्छिकः अतः तु इह पुनः कल्पविभागे
सर्वत्रापि दशस्वपि पदेषु न तु कचिदेव कारणं विभागहेतुरेत-
द्व्यमाणमिति गार्थार्थः ॥

तदेवाह ।

पुरिमाणं बुविमोज्जो, चरिमाणं दुरणुपालओ कण्पो ॥

मज्जिमगाण जिणाणं, सुविसोज्जो सुहणुपालो य ॥४३॥

पूर्वेषामाद्यजिनसाधूनां दुर्विशोध्यो दुःखेन बुद्धिप्रकर्षप्राप-
णीयः ऋजुजन्मत्वेन तेषां बहुभिन्नोपदेशैः समस्तहेयार्थज्ञान-
संज्ञेनानिचारपरिहारसंज्ञात् चरमाणामन्तिमजिनसाधूनां
दुरनुपादो दुःखानुपावनीयः स एव दुरनुपावकः तेषां व-
क्त्रजडत्वेन तेन ध्याजेन हेयार्थसेवासंज्ञात् कल्प आचेल-
क्यादिसमाचारः । मध्यमकालां जिनानां च व्यक्तं सुविशोध्यः
सुखविशोधनीयः तेषामृजुत्वेन यथोपदिष्टानुपावनात् सुखेनानु-
पाव्यत इति सुखानुपावस्तेषां प्राज्ञत्वेनोपदेशमात्रादप्यशेषहे-
यार्थान्व्यूहनेन तत्परिहारसमर्थत्वञ्च समुच्चय इति गार्थार्थः ।

अथ दुर्विशोध्यत्वादिष्वेव हेतुमाह ।

उज्जुजमा पुरिमा खलु, एणादिणाण उ होंति विमेया ॥

वक्त्रजडा उण चरिमा, उज्जुपत्ता मज्जिमा भणिमा ॥४३॥

ऋजुवोऽश्वगस्ते च ते जमाश्च विशिष्टानुवैकल्येनोक्तमात्रप्रादिण
ऋजुजमाः पूर्वे आद्यतीर्थसाधवः खलुर्वीक्यावृद्धारथः नटादि-
ज्ञानात् नतकप्रभृत्युदाहरणात् पंचा १७ विव० (उदाहर-
णं व्याख्यातम्) वृ० ॥ अयं च दशप्रकारोऽपि कल्पो दोषा-
भोवऽपि क्रियमाणस्तृतीयौषधवत् हितकारको भवति । तथा-
हि केनचिद्भूपतिना स्वपुत्रस्य अनागतत्रिकित्सार्थं त्रयो वैद्या

आकारितास्तत्र प्रथमो वैद्य आह । मदीयमौषधं विद्यमानं व्या-
धिं हन्ति रोगाज्जाये च न गुणं न दोषं च करोति । राजा प्राह ।
भस्मनि हुततुल्येनातेन औषधेन किम् । द्वितीयः प्राह । मदीय-
मौषधं रोगसद्भावे रोगं हन्ति रोगाभावे दोषं प्रकटयति । राज्ञो-
क्तं सुप्तसर्पोत्थापनतुल्येन अनेनापि औषधेन पर्याप्तम् । तृती-
यः प्राह । मदीयमौषधं सद्भावे रोगं हन्ति तद्भावे च शरीरे
सौन्दर्यं वर्ज्यपुष्टिं करोति । राज्ञोक्तं इदमौषधं समीचीनं तद-
यमपि कल्पे दोषसद्भावे दोषं निहन्ति । दोषाभावे च धर्मं
पुष्णाति । कल्प० । पं० घ० ।

अथैतस्मिन् दशविधे कल्पे यः प्रमाद्यति तस्य

दोषमभिधित्सुराह ।

एवं त्रियम्मि मेरं, अट्टियकपे य जो पमादेति ।

सो वट्ठति पासत्थे, ठाणम्मि तगं विवज्जेज्ज ॥

एवमनन्तरोक्तनीत्या या स्थितकल्पे अस्थितकल्पे च मर्यादा
सा सामाचारी भणिता तां मर्यादां यः प्रमादयति प्रमादेन परि-
हापयति स पार्श्वे पार्श्वस्थसक्ते स्थाने वर्तते । ततस्तत्कं वर्जयेत्
तेन सह दानप्रदणादिकं संजोगं न कुर्यादिति ज्ञावः । कुत
इत्याह ।

पासत्थसंकिट्ठं, ठाणं जिणेहि वुत्तं थेरेहि य ।

तारिसं तु गवेसंतो, से विहारे न मुज्जति ॥

पार्श्वस्थं पार्श्वस्थसक्तं स्थानमपराधं पदं संक्लिष्टमशु-
क्तं जिनैस्तीर्थकरैः स्थविरैश्च गौतमादिजिः प्रोक्तं ततस्तादृशं
स्थानं गवेययन् स यथोक्तसामाचारीपरिहापयिता विहारे न
शुद्ध्यति । नासौ संविग्नविहारीति भावः ।

पासत्थसंकिट्ठं, ठाणं जिणेहि वुत्तं थेरेहि य ।

तारिसं तु विवज्जंतो, से विहारे विमुज्जति ॥

पार्श्वस्थं स्थानं संक्लिष्टं जिनैः स्थविरैश्च प्रोक्तं तत्तादृशं स्था-
नं विवर्जयन् स यथोक्तसामाचारी कर्त्ता विहारे विशुद्ध्यति ।
शुद्धो भवति यतश्चैवमतः ।

जो कण्पठिति एयं, सदहमाणे करोति सट्टाणे ।

तारिसं तु गवेसज्जा, जतो गुणाणं ए परिहाणी ॥

य एनामनन्तरोक्तां कल्पस्थितिं श्रद्धानः स्वस्थाने करोति
स्वस्थानं नाम स्थितकल्पे अनुयर्तमाने स्थितकल्पसामाचा-
रीमस्थितकल्पे पुनरस्थितकल्पसामाचारी करोति तादृशं
संविग्नविहारिणं साधुं गभेपयेत् । तेन सहैकत्र संभोगं कुर्यात्
त यतो यस्मात् गुणानां मूलगुणोत्तरगुणानां परिहाणिनं भव-
ति । इदमेव व्यक्तीकर्तुमाह ।

ठियकप्पम्मि दसविधे, ठवणे कप्पे य दुविहमण्णेर ।

उत्तरगुणकप्पम्मि य, जारिसकप्पो ससंनोज्जे ॥

स्थितकल्पे आवलिकयादौ दशविधे स्थापनाकल्पे विव-
ह्यमाणे द्विविधाऽन्यतरस्मिन् उत्तरगुणकल्पषयः सदहकल्पस्तु-
ल्यसामाचारीकः स संभोग्यः संभोक्तुमुचितः । वृ० ६
उ० (पर्युपग्राहकप्रतिपादके कल्पसूत्रनामके दशाश्रुत-
स्कन्धस्याष्टमेऽध्यायने) विशेष० । कल्प० । कल्पन्ते समर्था भ-
वन्ति संयमाध्वनि प्रवर्तमाना अनेनापि कल्पः । व्यवहाराध्यय-
ने, व्य० १ उ० ।

पञ्चकल्पेऽधिकारास्तत्र कण्पहारं ।

कमेणं हु इदाणि किं पुण, उक्कमकरणं बहुतव्वंति नाज्जणं ।

किं पुण कप्पज्जयणे, वनिज्जइ भवती सुणसु ॥
 ता वज्जे अनिविदिता, उ अच्छातहिय ते उ समासेणं ।
 कप्पे य कप्पिणं चैव, कप्पणिज्जे ति आवरे ॥
 फासुए एसणिज्जे य, संजमे चेति तावरे ।
 वालए वागए चैव, चम्पपट्टे ति आवरे ॥
 पम्हए किमिणं चैव, धातुए मे सते चि य ।
 उवसंपया चरित्तस्स, चरित्ते कइविहेइ य ॥
 णियंठा कइ पणत्ता, कह समोत्तरणाति य ।
 ववहारे कस्म पन्नचे, कहं पन्निसेवणा वि य ॥
 देसभंगे कहं वुत्ते, सव्वजंगे ति यावरे ।
 पच्छित्ते कं तिविहे, वुत्ते उट्टाण ति यावरे ॥
 पंचट्टाणे चउट्टाणे, तट्टाणेति ति यावरे । पं० भा० पत्र० २
 उव्विह कप्पसिणमो, णिक्खेवो छव्विहो मुणेयव्वो ।
 णामं उव्वणा दविए, खित्ते कात्ते य जावेय । पं० भा० ।
 एसो तु जावक्कप्पो, अहवा णाणादितो पुणो तिविहो ।
 दंसणपढं जप्पति, णाणचरित्ता तदावत्ता । पं० जा० १० पत्र०
 इयरो सजसंघयणा, सुत्तस्सत्थो तु होति परमत्थो ।
 संसारसत्तावो वा, नानातो मुणितपरमत्था ॥
 दोहगहत्ततिपादी, पडिमाइहि गहणत्तपाणस्स ।
 दोहिं तु उवरिमाहिं, गिएहंते वत्थपाताइ ॥
 दव्वा दज्जिगहा पुच्चा, रयणावलिमादिगा य वोधव्वा ।
 एते सुविदितजावा उ, वेति जिणकप्पियविहारं । पं० भा० ।
 एत्तो उ थेरकप्पं, समासओ मे निसामेहि ।
 तिविहम्मि संजमम्मि उ, वोधव्वो होति थेरकप्पो तु ॥
 सामाइयतेदपरिहा-रिए य तिविहम्मि एयम्मि ।
 तियअट्टिए व कप्पे, सामाइयसंजमो मुणेयव्वो ॥
 छेदपरिहारिया पुण, णियमाओ हवंति उतकप्पे ।
 एतेसु थेरकप्पो, जह जिणकप्पीण अगगो दोसु ॥
 गहणं च जिगहाणं, पंचहिं दोहिं च ए तह इत्तं ।
 वात्ते बुहे सेहे, अगीतत्थे णाणदंसणप्पेही ॥
 उव्वन्नसंघयणम्मि य, गच्छे य इहेसणा भणिता ।
 जह संजवंतु सेसा, खेत्तादिविजासियव्वदारा तु ॥
 उवरिं तु मासकप्पे, वित्थरितो विजासते तेसि ।
 दारं इति एस थेरकप्पो पं० जा० पत्र० १२ । पं० चू० ॥

एष लिङ्गकल्पः । उपधिकल्पमाह ।

सत्तविह कप्प एसो, समासतो वणिहओ सविभवेणं ।
 एत्तो दसविहकप्पं, समासओ मे णिसामेहि ।
 कप्पयकप्पविकप्पे, संकप्पुवकप्प तह य अणुकप्पे ।
 उव्वकप्पे य अकप्पे, दुक्कप्पे तहा सुक्कप्पे य । पं० भा० ॥
 वुत्ता दसविहकप्पो, अहुणा वीसतिविहं तु वोच्छामि ।
 तस्म तु दाराणमो, समहिता तीहि गाहाहिं ॥

कप्पेसु णामकप्पो, उव्वणाकप्पो य दवियकप्पो य ।
 खेत्ते काले कप्पो, दंसणकप्पो य सुत्तकप्पो य ॥
 अज्जाईण न चरित्त-म्मि य कप्पो उव्वही तेहव संभोगे ।
 आलोचणउवसंपद, तहेव उदेसणुएहाओ ।
 अच्चाणम्मि व कप्पो, अणुवासो तह य होति उतकप्पो ।
 अट्टितकप्पो य तहा, जिणथेरणुवालणाकप्पो । पं० भा०
 दव्वे भावे तदुभय-करणे वेरमणमेव साहारे ।
 णिच्चे अमंतरमयं, तेयउत्त अट्टिते चैव ।
 ठाणजिणथेरपज्जुसण-मेव सुत्ते चरित्तमज्जयणे ॥
 उदेसवायणपडि-च्छणा य परिउव्वणुपेहा य ।
 जो तमजाते चिएह-मचिएह संजाणमेव वयणे य ।
 उववायनिर्माहे य, ववहारो खेत्तकाले य ।
 उव्वही संभोगलिंग-कप्पपडिसेवणा य अणुवासो ।
 अणुपावण्णा अणुएहा, उव्वणा कप्पे य वोधव्वे । पं० भा०
 (समासकल्पोऽसमासकल्पो विहारो विहारशब्दे) कृत्ये,
 “ अकप्पं परियाणामि कप्पं उवसंपज्जामि ” आव० ४ अ० ।
 ध० । स्थविरकल्पादीनां व्यवस्थायाम्, पा० । आ० चू० । सं-
 था० । पं० व० । नं० । कल्प० (कल्पस्य पद प्रस्ताराः प्रस्तार-
 शब्दे) कल्पाध्ययनोक्तसाधुसमाचारे, ।

(सूत्रम्) कप्पस्स पडिमंथू पणत्ता तं जहा कुकइए संजमस्स
 पडिमंथू मोहरिए सच्चवयणस्स पलिमंथू चक्खुलोलाए इरि
 यावहियस्स पलिमंथू तितणए एसणागोयरस्स पडिमंथू
 इच्छाओउए मुत्तिमग्गस्स पलिमंथू निज्जा नियाणकरणे
 मोक्खमग्गस्स पडिमंथू सवत्थ भगवता अनियाणयापसत्था

अथ निर्युक्तिविस्तरः

पलिमंथे णिक्खेवो, णामधिकरणम्मि कारगक्कमे य ।

दव्वपडिमंथो एमेव य, भावम्मि चउमु वि ठाणेषु ॥

जीवानुकरणे साधकतमेअधिकरणे आधारं कारकः कर्त्ता
 तस्मिन् तथा कर्मणि च व्याप्ये ह्यव्यतः परिमंथो जवति । तथा
 हि करणे येन मन्थानादिना दध्यादिकं मथ्यते अधिकरणे यस्यां
 पृथिवीकायनिष्पन्नायां मन्थन्यां मथ्यते । कर्त्तरियः पुरुषः स्त्री वा
 दधि विदोडयति । कर्मणि तन्मथ्यमानं यन्नवनीतादिकं भव-
 ति एष चतुर्विधो ह्यपरिमन्थः । एवमेव (भावति) जाववि-
 पयः परिमन्थः चतुर्विधं करणादिषु स्थानेषु भवति । तद्यथा
 करणे येन कौत्कुच्यादिव्यापारेण दधितुल्यः संयमो मथ्यते अधि-
 करणे यस्मिन्निति मथ्यन्ते । कर्त्तरि साधुः कौत्कुच्यादिजावप-
 रिणतस्तं संयमं मथ्नाति, कर्मणि यन्मथ्यमानं संयमादिकम-
 संयमादितया परिणमते एष चतुर्विधोऽपि परिमन्थो जीवादन-
 न्यत्वाज्जीव एव मन्तव्यः । अथ करणे ह्यव्यभावपरिमन्थं जा-
 व्यकारोऽपि जावयति ।

दव्वम्मि मंथिते खलु, तेण मंथिज्जए जहा दहिए ।

दधितुल्लो खलु कप्पो, मंथित ति कोकुआदीहिं ॥

ह्यपरिमन्थो मन्थिको मन्थान इत्यर्थः । तेन मन्थानेन यथा
 दधितुल्यः खलु कल्पः साधुसमाचारः कौत्कुचिकादिभिः प्रकारै-

मर्थ्यते विनाश्यत इत्यर्थः । तदेवं व्याख्यातं परिमन्थपदम् ।
वृ० ६ उ० । पदं कल्पस्य प्रतिमन्थः प्रकृतास्तद्यथा कौत्कु-
चिकः संयमस्य प्रतिमन्थः १ मौखरिकः सत्यवचनस्य प्रति-
मन्थः २ चक्रुर्लोत्र ईर्यापथिकस्य प्रतिमन्थः ३ तित्तिणिकः
पपणागोचरस्य प्रतिमन्थः ४ इच्छालोत्रो मोक्षमार्गस्य प्रति-
मन्थः ५ निदानं सिद्धिमार्गस्य प्रतिमन्थः ६ “ कुकुइय ”
प्रभृतिशब्दानां व्याख्याऽन्यत्रान्यत्र ।

सांप्रतमेतेष्वेव द्वितीयपदमाह !

विइयपदं गेल्ले, अच्चाणे चेव तह य ओमम्मि ।

मोत्तूण चरिमपदं, णायव्वं जं जहिं कमति ॥

द्वितीयपदं ग्लानत्वे अध्वनि तथा अवमे च भवति तच्च चरम-
पदं निदानकरणरूपं मुक्त्वा ज्ञातव्यं तत्र च्छितीयपदं न प्रवर्त-
त्यर्थः । शेषेषु तु कौत्कुचिकादिषु यद्यत्र क्रमते तत्तत्रावतारणी-
यमेतदेव ज्ञाययति ।

कम्भिवेयणमवतंसे, गुदपागरिमाभगंदलं वा वि ।

गुदकीलगसकारा, ण तरति वच्चासणो होउं ॥

कट्विवेदना कस्यापि दुःसहा अवतंसो वा पुरुषव्याधिनामको
रोगो भवेत् । एवं गुदयोः पाको अर्शांसि भगन्दरं गुदकीलको
भवेत् । शर्करा कृच्छ्रमूत्रको रोगः स च कस्यापि प्रवेत्ततो न
शक्नोति वच्चासो जिवितुं स्थातुं एवंविधे ग्लानत्वे अभीक्ष्णप-
रिस्पन्दनादिकं स्थानकौत्कुचिकत्वमपि कुर्यात् ।

उव्वत्तेति गित्ताणं, ओसहकज्जे व पत्यरे वुज्जति ।

वेवति य खित्तचित्तो, वित्तियपदं होति दोसं तु ॥

ग्लानमुद्धर्तयति एकस्मात्पार्श्वतो द्वितीयस्मिन् पार्श्वे करोति
औषधकार्यं वा औषधदानहेतोस्तमेव ग्लानमन्यत्र संक्रम्य नू-
यस्तत्रैव स्थापयति । यस्तु किञ्चित्तः स परवशतया प्रस्तरा-
न् पापाणान् क्षिपति वेपते वा चशब्दात् सेदितमुखवारित्रादि-
कं प्रकरोति एतत् द्वितीयपदं यथाक्रमं द्वयोरपि शरीरजापाकौ-
त्कुचिकयोर्भवति ।

मौखरिकत्वे अपवादमाह ।

तुरियगिलाणाहरणे, मुहरितं कुज्ज वा छुपक्खे वा ।

ओसहविज्जं मंतं, मेलिज्जा सिग्गगामि त्ति ॥

त्वरितं ग्लाननिमित्तमौषधदेहाहरणे कर्तव्ये द्विपक्षे संयतप-
क्षे संयतीपक्षे च मौखरिकत्वं कुर्यात् । कथमित्याह । एष शी-
घ्रगामी अत औषधमानेतुं विद्यां मन्त्रं वा प्रयोक्तुं (मेलिज्जात्ति)
प्रयत्नं व्यापयतामित्यर्थः ।

अवाउरकज्जे वा, तुरियं व न वावि इरियमुवओगो ।

वेज्जस्स वा वि कहणं, भणति विसमूहओमाओ ॥

अत्यातुरस्य वा ग्लानस्य कार्यं त्वरितं गच्छेत् न चापि नैवेर्या-
यामुपयोगं दद्यात् । वैद्यस्य वा कथनं धर्मकथां कुर्वन् गच्छेत्
येन स प्रवृत्तः सम्यक् ग्लानस्य चिकित्सां करोति । ज्ञेये वा
मन्त्रादिकं परिवर्तयन् गच्छति विषं वा केनापि साधुना प्रकृतं
तस्य मन्त्रेणापमार्जनं कुर्वन् विषवैद्या वानवगृहीतानां परिवर्त-
यन् शूलं वा कस्यापि साधोरुद्धवति तदा प्रमार्जयन् गच्छति ।

तित्तिणिआ व तदच्चा, अलव्वनमाणे विद्ववतित्तिणिआ ।

वेज्जे गिलाणगादि तु, अहामवंधी य अतिरित्तो ॥

तस्य ग्लानस्य उपलक्षणत्वात् आचार्यादेश्चाचार्याय तित्तिणि-

तापि स्निग्धमधुरा आहारादिसंयोजनवृत्तया कर्तव्या । अल-
ज्यमाने वा ग्लानाप्रयोगे औषधादौ द्रव्यतित्तिणिकता हा कष्टं
न व्रज्यते ग्लानयोग्यमन्त्रेत्येवंरूपा कार्या । इच्छालोत्रे पुनरि-
दं द्वितीयपदं वैद्यस्य दानार्थं ग्लानार्थं वाऽऽहार उपधिश्चाति-
रिक्तोऽपि ग्रहीतव्यः । आदिशब्दादाचार्यादिपरिग्रहः । गणाचि-
न्तके वा गच्छोपग्रहे हेतोरतिरिक्तमुपधि धारयेत् । एवं तावन्नि-
दानं पदं वर्जयित्वा शेषेषु सर्वेष्वपि ग्लानत्वमङ्गीकृत्य च्छितीय-
पदमुक्तम् ।

संप्रति तदेवाध्वनि दर्शयति ।

अवेकखंतो वल्लजया, कहेति वा सत्थियातिअत्तीणं ।

विज्जं आइसुतं वा, खेदभवा वा अण्णाजोगा ॥

अध्वनि स्तेनानां सिंहादीनां वा भयादप्रेक्षमाण इतश्चेतश्च
विद्वोकमानोऽपि व्रजेत् यदि वा अध्वनि गच्छन् सार्थिकाना-
मायतिकानां वा सार्थचिन्तकानां धर्मं कथयति येन ते आवृत्ताः
सन्तो भक्तपानायुपग्रहं कुर्युः । अथवा विद्या कान्चिदज्ञिनवगृ-
हीता सा मा विस्मरिष्यतीति कृत्वा तां परिवर्त्तयन्नुपेक्षमा-
णो वा गच्छेत् आदिश्रुतं पञ्चमङ्गलं तद्वा चौरादिभये परावर्त्त-
यन् व्रजेत् खेदो नाम भ्रमस्तेनातुरीभूतो भयाद्वा संक्रान्त ईर्या-
यामुपयुक्तो न भवेदिति (अणाभोगात्ति) विस्मृतिवशात् स-
हसा वा नेर्यायामुपयोगं कुर्यात् ।

संजोयणापलं वा, तिगाण कप्पादिगो य अतिरेगो ।

ओमादिण वि विहुरो, जाइज्जा जं जहे कमति ॥

अध्वनि गच्छन् हारादीनां संयोजनामपि कुर्यात् प्रलम्बादीनां
विकरणकरणाय पिप्पलकादिकमतिरिक्तमप्युपधि गृहीत्याद्वा धा-
रयेत्वा अथवा परलिङ्गेन तानि ग्रहीतव्यानि ततः परलिङ्ग-
मपि धारयेत् । कल्पा अर्णिकादयस्तदादिक आदिशब्दात्पा-
त्रादिकश्च दुर्लभ उपधिरतिरिक्तोऽपि ग्रहीतव्यः । तदेवमध्वनि
द्वितीयपदं भावितम् । एवमवमं दुर्भिक्षं तत्रादिशब्दादशिवादि-
कारणेषु वा विधुरे आत्यन्तिकायामापदि पञ्चविधं परिमन्थुम-
ङ्गीकृत्य यद्यत्र द्वितीयपदं क्रमते तत्तत्र योजयेत् । एवं निदानपदं
मुक्त्वा पञ्चस्वपि कौत्कुचिकादिषु परिमन्थुषु द्वितीयपदमुक्तम्
वृ० ६ उ० (निदानव्याख्याऽन्यत्र) कल्पप्रतिसेवनायाम,
जीत० । पुष्टावस्थेन, यतनादिविषये, पंचा० १५ विव० । अग्र-
मादे, “अपमायाकपो भवति उवओगपुव्वकरणो” क्रियावृत्त-
णोऽप्रमादः नि० चू० १ उ० । तथाविधसमाचारप्रतिपादके
(नि०) यज्ञादिविधिशाले वेदाङ्गे, कष्ट० । अनु० । ज्ञा० आव० ।
आ० म० द्वि० । द्वादश्यां गौणानुज्ञायाम्, न० । निधायाम्, व्य० ४
उ० । संख्यातजदे, कल्पशब्देः क्रकचेन काचस्य तद्विषयं सं-
ख्यातं कल्प एव परिपाठ्या क्रकचव्यवहार इति प्रसिद्धमिति
स्था० १० उ० । प्रावरणरूपे प्रच्छादके, वृ० ३ उ० । जिनक-
ल्पिकानां त्रयः कल्पाः ।

अथ गच्छवासिनां कल्पप्रमाणमाह ।

कप्पा आयपमाणा, अह्माइज्जाउ वित्थना हत्था ।

एवं मज्झिममाणं, उक्कोसं होंति चत्तारि ॥

कल्पा आत्मप्रमाणाः सार्द्धहस्तद्वयप्रमाणायामा अर्कतृतीया-
श्च हस्ता विस्तृताः पृष्ठे विधेयाः एतन्मध्यमं मानं प्रमाणं भ-
वति उत्कर्षतो दृश्येन चत्वारो हस्ताः । एतदादेशद्वयं मन्तव्यम् ।

अत्रैव कारणमाह ।

संकुचितदूण आय-पमाणसुयाण न सीयसंफासो ।

उहओ पेहणथेरे, धेणुवियपाणाइ रक्खा य ॥

यः श्रमणो वज्रं स संकुचितपादः स्वतुं शक्नोति तस्य तथा स्वयमेव शीतस्पर्शो न भवति । अतस्तस्यात्मप्रमाणः कल्पोऽनुज्ञातः यस्तु स्वविरो वयसा वृद्धः स क्षीणवज्रत्वान्न शक्नोति संकुचितपादः शयितुमतस्तस्यानुग्रहार्थं दैर्घ्येण आत्मप्रमाणादूर्ध्वं परुद्धुलानि विस्तरतोऽप्यर्कतृतीयहस्तप्रमाणादप्यर्थिकानि परुद्धुलानि विधीयन्ते एवं विधीयमाने गुणमुपदर्शयति (उहओपेहणत्ति) शिरःपादान्तवृक्षद्वयोरपि पार्श्वयोर्यत्कल्पस्य प्रेरणामाक्रमणं तेन स्थविरस्य शीतं न जवति । अनुचितो जावितशैक इत्यर्थः तस्यापि स्थवन्विधावनभिज्ञस्य कल्पप्रमाणमेव ज्ञातव्यम् । अपि च एवं प्राणिनां रक्षा कृता भवति न मणकू-कप्लुत्या कीटिकादयः प्राणिनः प्रविशन्तीति ज्ञायः । आदिशब्दादीर्घजातीयादयोऽपि न प्रविशन्ति तेनात्मनापि रक्षा कृता जवति । वृ० ३ उ० । थ० ।

पञ्चवस्तुवृत्तौ तु तत्प्रयोजनं चेत्यम् ।

तण्णहणानलसेवा, णिवारणा मुक्कधम्मधरण्णा ।

दिट्ठं कप्पगहणं, गिज्ञाणमरणद्वया चेव ॥

तृणग्रहणानलसेवाचारणार्थं तथाविधसंहनिनां धर्मशुद्धधरणार्थं कल्पग्रहणं जिनैः प्रज्ञप्तं ग्लानमृतप्रच्छादनार्थं चेति थ० ३ अधि० । पं० व० । नि० चू० । ओ० ।

अथ परप्रश्नमाशङ्कोत्तरमाह ।

कं संजमोवयारं, करेइ वच्छाइ जइ मई सुणसु ।

सीयत्ताणं ताणं, जज्जणतण्णयाण सत्ताणं ॥

तह निसि चाउकालं, सज्जायभाणसाहणमिसीणं ।

महिमहियावासोसो, रयाइ रक्खानिमित्तं च ॥

मयमंवरुज्जणत्थं, गिज्ञाणपाणावगारिचाजिमयं ।

मुहपोत्तियाइ चेवं, परुवणिज्जं जहा जोगं ॥

संसत्तमत्तगेरस-पाणयपाणीयपाणरक्खत्थं ।

परिगज्जणपाणयायण, पच्छा कम्माइयाणं च ॥

परिहारत्थं पत्तं, गिलाणवालाहुवगहत्थं च ।

हाणमयधम्मसाहण-समया चेवं परोप्परओ ॥ ३ ॥

कं नाम संयमोपकारं करोति वस्त्रादिकमिति यदि तव मतिः तर्हि कथ्यते । शृणु सौत्रिकौर्षिककल्पैस्तावच्छीतार्त्तानां साधूनां आपमार्त्तध्यानापहरणं क्रियते । तथा ज्वलनतृणादीन्धनगतानां सस्त्वानां त्राणं रक्षणं क्रियते इतीहापि दृश्यम् । इदमुक्तं भवति यदि कल्पा न भवेयुस्तदा शीतार्त्ताः साधवोऽग्निवृणादीन्धनज्वलनं कुर्युस्तत्करणे चावश्यंभावी तद्गतसत्वोपघातः । कल्पैस्तु प्रावृत्तैरेव न जवत्येव । अग्निवृणादिज्वलनमन्तरेणापि शान्तार्त्तानि निवृत्तिरिति । तथा “ कालचउक्कं उक्को-सयण जहम्मे-तियं तु बोधव्वमित्यादि ” वचनात्समस्तरात्रिजागरणं कुर्वन्निःसाधुनिश्चत्तः कादा ग्रहीतव्याः तच्च हिमं कणप्रवर्षिणि शीते पतति चतुष्कादं गृह्णतामृषीणां कल्पाः प्रवृत्ताः सन्तो निर्विघ्नं स्वाध्याय ध्यानं कुर्वन्ति शीतार्त्तपहरणादिति । तथा (महीत्ति) महावातोक्लिप्ता सचित्ता पृथिवी तस्याः पतन्त्या रक्षानिमित्तं

प्रावृताः कल्पाः संजायन्ते महिकाधूमिका (वासत्ति) वर्षो वृष्टिः (उसत्ति) अवश्यायः प्रतीतः रजोऽपि सचित्तामीपदाता-प्रनभसः पतति प्रतीतमेव आदिशब्दात्प्रदीपतेजःप्रभृतीनां परिग्रहः । एतेषां च महावातादिगतानां रक्षानिमित्तं कल्पाः संजायन्ते इति । तथास्मृतस्य संवरणं संवरः आच्छादनं उज्ज्वलनं बहिर्नयनं तदर्थं च चेतो जलप्रच्छादनपटिकादि वस्त्रमग्निमतं ग्लानप्राणोपकारि च तदभिमतं परमगुरुणामेवं मुखवाक्त्रिका-रजोहरणादिचोपकरणं समयायुसारतः संयमोपकारित्वेन योज्यं ज्ञानीयम् ॥ विशेष० (पत्र ५४८) ॥ इन्द्रसामानिकत्रय-स्त्रिंशदिव्यवहाररूपे आचारे, प्रज्ञा० १ पद । प्रव० । तद्युक्ते देवल्लोके, ज० ५ श० ४ उ । स्था० । सौधर्मादौ, स्था० २ टा० । (ते च सौधर्मादय इत्थं धैमानिकदेवानां स्थानप्ररूपेण गणशब्दे वदन्त्यन्ते,) ते द्वादश सौधर्मः १ ईशानः २ सनत्कुमारः ३ माहेन्द्रः ४ ब्रह्मलोकः ५ ब्रह्मन्तकः ६ महाशुक्रः ७ सहस्रारः ८ आनतः ९ प्राणतः १० आरणः ११ अच्युतः १२ । प्रज्ञा० १ पद (एतेषां मानादि सर्वगणशब्दे) एतेषु ।

दस कप्पा ईदाहिहिया पप्पत्ता तं जहा सोहम्मे जाव स-हस्सारे पाणए अच्चुए । एएसु णं दसकप्पेसु दस ईदा पप्पत्ता तं जहा सके ईसाणे जाव अच्चुए । एसि णं दसएहं ईदाणं दम परियाणिया विमाणा पप्पत्ता तं जहा पालए पुप्फए जाव विमज्जवरे सव्वओ भदे ।

(दसेत्यादि) सौधर्मादीनामिन्द्राधिष्ठितत्वमेतेष्विन्द्राणां निवासादानतारणयोस्तु तदनधिष्ठितत्वं तन्निवासानावात् स्वा-मितया तु तावप्यधिष्ठितावेति मन्तव्यं यावत्करणत् “ ईसाणे ” सणकुमारं ३ माहिदे ४ बंजलो ५ बंतगे ६ सकेति ” ७ दृश्यमिति । यत एवैते इन्द्राधिष्ठिता अत एवैतेषु देशेन्द्रा भवन्तीति दर्शयितुमाह । (एएसु इत्यादि) शक्रः सौधर्मेन्द्रः शेषा देवलोका-समाननामान् देशपसुगममिति । इन्द्राधिकारादेव तद्विमानान्याह । (एते इत्यादि) परियाणं देशान्तरगमनं तत्प्रयोजनं येषां तानि पारियाणिकानि गमनप्रयोजनानीत्यर्थः । यानं शिविकादि तदा-काराणि विमानानि देवाश्च या नविमानानि न तु शास्वतानि नगराकाराणीत्यर्थः । पुस्तकान्तरे यानशब्दो न दृश्यते पात्रक इत्यादीनि शक्रादीनां क्रमेणावगन्तव्यानि यावत्करणात् “ सोमण-से ३ सिखिच्छे ४ नंदियावत्ते ५ कामकमे ६ पीइगमे ७ मणोरमे ८ इति ” छष्ट्यमिति । आज्ञियोगिकाश्चैते देवा विमानाभवन्तीति । (स्था०) एवंविधविमानयायिनश्चेन्द्राः प्रतिमादिका-स्तपसो भवन्तीति ।

दोसु कप्पेसु कप्पत्थियाओ पणत्ताओ तं जहा सोहम्मे चेव ईसाणे चेव । दोसु कप्पेसु देवा तेऊत्तेस्सा पप्पत्ता तं जहा सोहम्मे चेव ईसाणे चेव । दोसु कप्पेसु देवा कायप-रियारगा पप्पत्ता तं जहा सोहम्मे चेव ईसाणे चेव । दोसु कप्पेसु देवा फासपरियारगा पप्पत्ता तं जहा सणकुमारे चेव माहिदे चेव । दोसु कप्पेसु देवा रूवपरियारगा प-प्पत्ता तं जहा वंभतोए चेव लंतए चेव । दोसु कप्पेसु देवा सदपरियारगा पप्पत्ता तं जहा महासुके चेव स-हस्सारे चेव ॥

कल्पयोर्देवज्ञोक्तयोः स्त्रियः कल्पस्त्रियो देव्यः परतो न सन्ति
शेषं कल्पमिति नवरं (तेजोवेसति) तेजोरूपा लेश्याः ये-
यान्ते तेजोवेस्यास्ते च सौधर्मज्ञानयोरिव न परतः तयोश्च तेजो-
लेश्या एव नेतरे आह च “ किंहा नीत्रा काऊ, तेऊलेसा य
भवणवेतरिया ! जोइससोहम्मीसाणे, तेऊलेसा मुण्येयवत्ति ” ॥ १
(कायपरिचारगति) परिचरन्ति सेवन्ते स्त्रियमिति परिचारकाः
कायतः परिचारकाः कायपरिचारका एवमुत्तरत्रापि नवरं स्प-
र्शादिपरिचारकाः स्पर्शादेरेवोपशान्तवेदोपतापा जवन्तीत्यभि-
प्रायः । आनतादिषु चतुर्षु कल्पेषु मनःपरिचारका देवा जव-
न्तीति वक्तव्यम् । स्था० २ ग० ।

अत्थि णं भंते ! सोहम्मीसाणे णं कप्पाणं अहेगेहाइ वा
गेहवणाइ वा ? नो इण्ठे सम्ठे । अत्थि णं भंते ! उर-
लावलाहया ? हंति अत्थि । देवोपकरेइ असुरो वि प-
करेइ नो नाओ एवं थणियसदे वि । अत्थि णं भंते ! वा-
दरे पुढविकाए वादरे अगणिकाए ? णो इण्ठे सम्ठे एण-
त्थि वग्गहगइसमावणाएणं । अत्थि णं चंदिम जाव ता-
रारूवा ? गोयमा ! णो इण्ठे सम्ठे । अत्थि णं जंते !
गामाइ व जाव सन्निवेसाइ वा ? गोयमा ! नो इण्ठे स-
म्ठे । अत्थि णं जंते ! चंदाजाइ वा ? गोयमा ! णो
इण्ठे सम्ठे एवं सणकुमारमार्हिंदेसु एवरं देवो एगो प-
करेइ । एवं वंभलोए वि एवं वंजलोगसस उवरि सव्वहिं
देवो पकरेइ पुच्छियव्वो य वायरे आउकाए वायरे अग-
णिकाए वायरे वणस्सइकाए अन्नं तं चेव गाहा “ तमु-
कायकप्पणए, अगणीपुढवी य अगणिपुढवीसु । आऊ-
तेउवणस्सइ, कप्पुवरम्मि काहराईसु ” ॥ १ ॥

“ देवोपकरेइ इत्यादि ” इह च बादरपृथिवीतेजसोर्निषेधः
सुगम एव स्वस्थानत्वात्साध्यायुवनस्पतीनामनिषेधोऽपि
सुगम एव तयोर्दधिप्रतिष्ठितत्वेनाऽऽवनस्पतिसम्भवाद्वा-
योश्च सर्वत्र भावादिति (एवं सणकुमारमार्हिंदेसुत्ति) इहा-
तिदेशतो बादराऽऽवनस्पतीनां सम्भवोऽनुमीयते स च तम-
स्कायसद्भावतोऽवसेय इति । एवं “ वंभलोयस्स उवरि सव्व-
हिं ति ” अच्युतं यावदित्यर्थः । परतो देवस्यापि गमो नास्तीति
तत्कृतबलाहकादेर्भावः । (पुच्छियव्वो य स्ति) बादरोऽष्का-
योऽग्निकायो वनस्पतिश्च प्रष्टव्यः । अत्र “ तं चेवत्ति ” वच-
नान्निषेधश्च यतोऽनेन विशेषोक्तादन्यत्सर्वं पूर्वोक्तमेव वाच्य-
मिति सूचितम् । तथा ग्रैवेयकादीपप्रारभारान्तेषु पूर्वोक्तं सर्वं
गेहादिकमधिकृतवाचनायामनुक्तमपि निषेधतो ध्येयमिति ।
भ० ६ श० ८ उ० । भोजनान्तरं पात्रादिधावने, ग० १ अधिः ।
(पात्रप्ररूपणार्थां तं विकारायिष्यामि) कल्पते समर्थो भवति
स्थक्रियायै — विरुद्धलक्षणया समर्थो भवति घा अत्र
रूप सामर्थ्ये विरुद्धलक्षणया असामर्थ्ये वा आधारे घञ् क-
ल्पयति सृष्टिं विनाशं वा अत्र रूपेण आधारे अच् । ब्र-
ह्मणो रात्रिरूपे जगतां चेष्टाराहित्यसंपादके प्रलये, तस्य दि-
नरूपे जगतां चेष्टासंपादके च कालभेदे, घाच० । युक्ते, क-
ल्पन्ते युज्यन्ते युक्तेतत्तथा स्था० २ टा० ।

कल्प-त्रि० रूप-णिच्-यत्-कल्पनीये, प्रश्न० अध० १ द्वा० ।

एषणीये, स्था० ३ टा० । प्राहो, पंचा० १२ विव० । रचनीये,
आरण्ये, अनुष्टुप्, विधेय, वाच० । सारणीकृपादौ च “ सा-
रणीकृवादिभ्यो विकल्पा भवति ” नि० चू० १ उ० ।

कल्प-कल्पक-त्रि० कल्पयति रचयति आरोपयति वा कृप्-
णिच्-एवुङ्-रचके, आरोपके च कर्चूरे, नापिते, पुं० तस्य के-
शवेशरचकत्वात् तच्छेदकत्वात् तथात्वम् । कल्प-स्वाथे कन्
कल्प शब्दाथे च वाच० । कपिलविप्रसुते, शकटालसुतपूर्वजे,
तदृत्तं चेत्यम् ।

इतश्च कपिलो विप्रो, वसति स पुराद्बहिः ।

आगताः साधवः साय-मन्येद्युस्तद्गृहे स्थिताः ॥ २० ॥

जानन्त्येते न वा किञ्चिदित्यप्राचीद् द्विजः स तान् ।

आचार्यैः कथितं तच्च, श्रावकोऽभूत्तदैव सः ॥ २१ ॥

अथान्यदा गृहे तस्य, स्थिताः केऽपि सुसाधवः ।

जातमात्रः सुतस्तस्य, रेवतीदोषदूषितः ॥ २२ ॥

पात्रकानि सुसाधूनां, धृतः कल्पयतामध्रः ।

नष्टा साव्यन्तरी तस्य, कल्प इत्यभिधाऽभवत् ॥ २३ ॥

सर्वविद्यः स जज्ञेऽथ, पितरौ मृत्युमापनुः ।

नैच्छद्दानं च संतोषी, दत्ते विद्यास्तदर्थिनाम् ॥ २४ ॥

तत्रास्त्येको द्विजः कल्प-गमनागमनाध्वनि ।

कन्याजलोदरिण्यस्ति, तस्य तस्या वरोऽस्ति न ॥ २५ ॥

स दध्यौ कल्पकस्यैता-मुपायेन ददाम्यहम् ।

कृत्वा कूपं गृहद्वारे, तन्मध्ये तामथाक्षिपत् ॥ २६ ॥

हृष्टा कल्पकमायान्त-मच्युच्चैस्तेन पूकृतम् ।

कपिला भोः पपातान्धो, य उरुरति तस्य सा ॥ २७ ॥

तच्छ्रुत्वा कृपया कल्पो, धावित्वा तां समाकृपत् ।

सोऽथ तेन द्विजेनोक्तः, सत्यसन्धो भवेदिति ॥ २८ ॥

जनापवादभीतेन, प्रपन्ना कल्पकेन सा ।

पश्चादौषधयोगेन, कृता रतिरिवापरा ॥ २९ ॥

विद्वान् कल्पश्रुतो राज्ञा, सोऽथाहूयाज्यधीयत ।

मन्त्री भवेति सोऽवादीत्, वृष्यः पापं करोत्यदः ॥ ३० ॥

नाहं परिग्रहं कुर्वे, भोजनाच्छादने विना ।

दध्यौ राजा विना मन्तुं, नासौ प्रहमुपेदयति ॥ ३१ ॥

तद्वत्खरजको राज्ञा, प्रोक्तश्चेदधुनाऽर्पयेत् ।

वस्त्राणि माऽर्पयिष्वास्त-स्त्रियया प्रेरितोऽन्यदा ॥ ३२ ॥

रजनायार्पयामास, वस्त्राणीन्ध्रमहोपरि ।

तद्दिने मार्गितस्तानि, इधोऽर्पयिष्यामि सोऽवदत् ॥ ३३ ॥

एवं वर्षेष्ट्ये याते, तृतीयेऽब्दे पुनः पुनः ।

मार्गितोऽप्यर्पयन्नेव, कृष्टः कष्टोऽवदत्ततः ॥ ३४ ॥

नाहं कल्पोऽस्मि चेत्तानि, रज्याम्यसृजा न ते ।

अन्येद्युः क्षुरिकापाणि-र्गतोऽथ रजकप्रियाम् ॥ ३५ ॥

ऊर्चेऽशुका-न्यर्पयास्य, साऽर्पयज्जकोदरम् ।

पाठयित्वा तदसृजा-रज्ययत्तानि कल्पकः ॥ ३६ ॥

तद्भार्योचे नृपादेशा-न्नादाहोपोऽस्य कस्ततः ।

कल्पोऽचिन्तयद्वाहो, यन्मयाऽऽप्ता न मन्त्रिता ॥ ३७ ॥

तद्वाहः कैतवमिदं, प्राभृजिष्यं पुरा यदि ।

नात्रविष्यत्तदेतन्म, ततो गच्छाम्यहं स्वयम् ॥ ३८ ॥

मा यासं तद्भट्टैरात्त-स्तद्ययौ ह्यनुपान्तिके ।

राज्ञोऽच्युत्थाय तं स्माह, तन्मदुक्तं विचिन्तितम् ॥ ३९ ॥

सोऽवदद्भवदादेशं, कुर्वे मन्त्री कृतस्ततः ।

तं दृष्ट्वापनृपं नष्टा, रजका रावकारिणः ॥ ४० ॥
 राज्ये सर्वेश्वरः कल्प-जातो जाताऽथ संततिः ।
 तेनाथ पुत्रवीवाहे, माङ्गलिक्याय चूनुजा ॥ ४१ ॥
 वस्त्राभरणशस्त्रादि, प्रगुणीक्रियतेऽखिव्रम ।
 दानायुपात्तहासी-मुखाद् ज्ञात्वा पुरातनः ॥ ४२ ॥
 मन्त्राख्यज्ञूनुजो देव, हत्वा त्वां कल्पकः सुतम् ।
 राज्येऽग्निपेकुकांमोऽस्ति, सामग्री तादृगीदृश्यते ॥ ४३ ॥
 पुरुषाः प्रेषिता राज्ञा, सामग्रीं तेऽप्यचीकथन् ।
 कल्पकः सकुटुम्बोऽथ, क्लेषितो चूनुजाऽवटे ॥ ४४ ॥
 वज्रते कौद्रवीकूर-सेटिकामम्भसो घटम् ।
 कल्पोऽवक्त्र स्यात् किमियता, यः कुलोद्धरणक्रमः ॥ ४५ ॥
 चैरनिर्यातने वाऽखं, चुत्तां सोऽन्नमिदं सुधीः ।
 तैरुक्तं नो न शक्तिस्त-तेऽभुक्तान्ना दिवं ययुः ॥ ४६ ॥
 कल्पकं संहतं ज्ञात्वा, प्रतिपन्थिनृपास्ततः ।
 आययुः पाटवीपुत्रं, ग्रहीतुं जाह्नवीतटे ॥ ४७ ॥
 दध्यौ नन्दः स मन्त्री चे-त्स्याद् द्विषो नाययुस्ततः ।
 राजोचै कोऽपि किं कूपे, भक्तं गृह्णाति तत्प्रदाः ॥ ४८ ॥
 ऊचुर्गृह्णाति राजोचै, तद्दासोऽपि महामतिः ।
 ततो मञ्चिकया कृष्टः, कृशः पिङ्गश्च कल्पकः ॥ ४९ ॥
 कृतस्नानादिसंस्कारः, प्राकारेऽदर्शि कल्पकः ।
 भीतास्ते कल्पकासर्वे, मृगेन्द्रादिव फेरवः ॥ ५० ॥
 कल्पो दूतेन तानूचै, मिलितैः सरितोऽन्तरे ।
 निसृष्टार्यै विशिष्टैर्वै, करिष्ये सन्निविग्रहम् ॥ ५१ ॥
 नाचमारुह्य तेऽथागु-गङ्गान्तः कल्पकोऽप्यगात् ।
 करस्तेजुकवापस्य, विन्नस्योपर्यधस्तथा ॥ ५२ ॥
 तिष्ठेत्किमन्तस्तानूचै, कल्पको हस्तसंज्ञया ।
 अध ऊर्चं च विन्नस्य, दधिकुण्डस्य किं जवेत् ॥ ५३ ॥
 एवमादर्शयन्नुक्त्वा, तान् व्यामोह्य निवृत्तवान् ।
 विशिष्टास्ते विलक्तास्तु, जग्मुः स्वस्वनृपान्तिके ॥ ५४ ॥
 अज्ञातकल्पाभिप्राया, आख्यंस्ते प्रलपत्यसौ ।
 तत्प्रपञ्चेन नष्टास्ते, नन्दः प्रोक्तोऽथ मन्त्रिणा ॥ ५५ ॥
 हस्यद्वाद्याच्छिनत्तेषां, पृष्टिं कृत्वा प्रणश्यताम् ।
 पुनर्मन्त्री कृतः कल्पः, कल्पद्वेषी विनाशितः ॥ ५६ ॥
 सहाज्ञानन्दसन्तत्या, मन्त्रिता कल्पसन्ततेः ।
 आ० क० ११६ पत्र० । आच० । आ० चू० ।

कप्पकरण-कल्पकरण-न० जोजोनोच्छिष्टपात्राणां धावने, वृ०
 ५ उ० (तद्वक्तव्यता त्वेचशब्दे)

कप्पकाल-कल्पकाल-पुं० प्रभूतकाले, “ कप्पकायमुवज्जति ”
 सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

कप्पट्ट-कल्पस्थ-पुं० समयपरिभाषया वाक्त्रके, व्य० ७ उ० । कि-
 म्भरूपे, न० व्य० ७ उ० । वृ० ।

कप्पट्टिइ-कल्पस्थिति-स्त्री० कल्पशास्त्रोक्तसाधुसमाचारे, अ-
 वस्थाने, कल्पस्य मर्यादायाम्, वृ० ६ उ० ।

तिविहा कप्पट्टिइ पप्पत्ता तं जहा सामाइयकप्पट्टिइं वेदो-
 वट्ठावणियकप्पट्टिइं निव्विसमाणकप्पट्टिइं । अह्वा ति-
 विहा कप्पट्टिइं पप्पत्ता तं जहा निविट्टकप्पट्टिइं जिण-
 कप्पट्टिइं थेरकप्पट्टिइं स्था० ३ ठा० ।

सङ्कलने च ।

(सूत्रम्) छविहा कप्पट्टिती पप्पत्ता तं जहा सामाइयसंजमकप्प-
 ट्टिती वेदोवट्ठावणियसंजमकप्पट्टिती निव्विसमाणकप्पट्टिती
 निविट्टकाइयकप्पट्टिती जिणकप्पट्टिती थेरकट्टिती त्ति वेमि॥
 पट्टिधा पट्टप्रकारा कल्पे कल्पशास्त्रोक्तसाधुसमाचारे स्थि-
 तिरवस्थानं कल्पस्थितिः । कल्पस्य वा स्थितिर्मर्यादा कल्प-
 स्थितिः प्रकृता तीर्थकरणधरैः प्ररूपिता तद्यथेत्युपन्यासायः
 सामायिकसंहतकल्पस्थितिसमो रागादिदोषरहितस्तस्या यो
 लाभो ज्ञानादीनां प्राप्तिरित्यर्थः । समय एव सामायिकं सर्व-
 सावद्यविरतिरूपं तत्प्रधानाः संयताः साधवः तेषां स्थितिः सा-
 मायिकसंयतकल्पस्थितिः । १ तथा पूर्वपर्यायच्छेदेनोपस्थापनीय-
 मारोपणीयं यत्तच्छेदोपस्थापनीयं व्यक्तितो महाव्रतारोपणमि-
 त्यर्थः । तत्प्रधाना ये संयताः तेषां कल्पस्थितिः वेदोपस्थापनी-
 यसंयतकल्पस्थितिः २ निर्विशमानाः परिहारविशुद्धिकल्पं वह-
 मानास्तेषां कल्पस्थितिर्निर्विशमानकल्पस्थितिः ३ निर्विष्टकायि-
 का नाम यैः परिहारविशुद्धिकं तपो व्यूढं निर्विष्टमासेवितो वि-
 वक्तिचारित्र्यवृत्तः कायो यैस्ते निर्विष्टकायिका इति व्युत्पत्ते-
 स्तेषां कल्पस्थितिः ४ जिना गच्छनिर्गताः साधुविशेषास्तेषां
 कल्पस्थितिः जिनकल्पस्थितिः । ५ स्थविरा आचार्यादयो ग-
 च्छप्रतिनष्ठास्तेषां कल्पस्थितिः स्थविरकल्पस्थितिः । इतिर-
 ध्ययनपरिसमाप्तौ ब्रवीमि । तीर्थकरणधरोपदेशे सकलमपि
 प्रस्तुतशास्त्रोक्तकल्प्याकल्प्यविधिं ज्ञानामि न पुनः स्वप्नपीपिक-
 येति सूत्रसंक्षेपार्थः ।

संप्रति विस्तारं विभणिपुर्भाष्यकारः कल्पस्थितिपदे परस्या-
 जिप्रायमाशङ्कां परिहरन्नाह ।

आहारो इह ठाणं, जो चिट्ठति साहिइत्ति ते बुद्धी ।

ववहारपणुत्तेवं, ठियरेव तु णिच्छणं ठाणं ॥

कल्पस्थितिरिति सूत्रे यत्पदं तत्र कल्प आधार इति कृत्वा
 स्थानं यस्तु तत्र कल्पे तिष्ठति स स्थितेरनन्यत्वात् स्थितिः ।
 ततश्चैवं पृथग्भावाज्निधेयत्वेन स्थितिस्थानयोः परस्परमन्यत्व-
 मापन्नमिति ते तत्र बुद्धिः स्यात्सूत्रे व्यवहारं व्यवहारनयं प्रती-
 त्वैवं स्थितिस्थानयोरन्यत्वम् निश्चयतस्तु निश्चयाभिप्रायेण यै-
 व स्थितिस्तदेव स्थानं तुशब्दाद्यदेव स्थानं सैव स्थितिः । कथं
 पुनरित्यत आह ।

ठाणस्स होति गमणं, पडिपक्खो तह गतीं ठिई पत्तुं ।

एतावता सकिरिए, जवेज्ज ठाणं च गमणं च ॥

सक्रियस्य जीवादिभ्यस्य एतावदेव क्रियाद्वयं भवति स्थानं
 वा गमनं वा । तत्र स्थानस्य गमनं प्रतिपक्षो भवति तत्परिण-
 तस्य स्थानान्नावात् । ततः किमित्याह ।

ठाणस्स होति गमणं, पडिपक्खो तह गतीं ठिई पत्तुं ।

ए य गमणं तु गतिमतो, होति पुणो एवमितरं पि ॥

स्थानस्य गमनं प्रतिपक्षो ज्वति न स्थितिः । स्थितिरपि ग-
 तिप्रतिपक्षो न स्थानमेवं स्थितिस्थानयोरैकत्वम् तथा न च नै-
 व गमनं गतिमतो इत्यादौ व्यतिरिक्तं भवति । एवमितर-
 दापि स्थानं स्थितमतो इत्यादौ व्यतिरिक्तं मन्तव्यम् ।

इदमेव व्यतिरेकद्वारेण छदयति ।

जइ गमणं तु गतिमतो, होज्ज पुणो तेण सो ण गच्छेज्जा ।

जह गमणातो अष्णाण, गच्छति वसुंधरा कसिणा ॥

यदि गमनं गतिमतः पुरुषादेः पृथग्भवेत् ततोऽसौ गतिमान् गच्छेत् । दृष्टान्तमाह । यथा गमनादन्या पृथग्भूता कृत्स्ना संपूर्णा वसुंधरा न गच्छति कृत्स्नाग्रहणं लेप्सुप्रभृतिकस्तदवयवो गच्छेदपीति ह्यापनार्थमेवं स्थानेऽपि प्राचनीयं यत एवमतः स्थितमेतत् ।

ठाणट्टियणाणत्तं, गतिगमणाणं च अत्यतो णत्थि ।

वंजणणाणत्तं पुण, जहेव वयणस्स वायो य ॥

स्थानस्थित्योर्गतिगमनयोश्चार्थतो नास्ति नानात्वमेकार्थत्वाच्चजननानात्वं पुनरस्ति । यथैव वचनस्य वाचश्च परस्परमर्थतो नास्ति जेदः । शब्दतः पुनरस्ताति । अथवा नात्र स्थितिशब्दोऽवस्थानवाची किं तु मर्यादा वाचकस्तथा चाह ।

अहवा जो एस कप्पो, पलंवमादी बहुधा समक्खातो ।

कृट्टाणा तस्स ट्टिई, ट्टित्तिट्ति मेरित्ति एगट्टा ॥

अथवा यः एष प्रस्तुतशब्दे प्रत्यम्बादिको बहुधा अनेकविधः कल्पः समाख्यातस्तस्य पदस्यानापदप्रकारा स्थितिः । स्थितिरिति मर्यादेति चैकार्षीं शब्दौ । जूयोऽपि विनेयानुग्रहार्थं स्थितेरैवैकार्थिकान्याह ।

पतिट्टा ठावणा ठाणं, ववत्था संठिति ट्टिती ।

अवट्टाणं अवत्था य, एगट्टा चिट्टणाइ च ॥

प्रतिष्ठा स्थापना स्थानं व्यवस्था संस्थितिः स्थितिः अवस्थानं चाऽवत्था चैतान्येकार्थिकानि पदानि । तथाहि “चिट्टण” मूर्च्छस्थानमादिशब्दाश्चिपदनं त्वग्वर्तनं तानि त्रीण्यपि स्थितिर्विशेषरूपाणि मन्तव्यानि । सा च कल्पस्थितिः षोढा तद्यथा ॥

सामाइयएच्छेदो, णिव्विसमाणे तहेव निव्विट्टो ।

जिणकप्पे थेरेसु य, उव्विट्टकप्पट्ठिती होत्ति ॥

सामायिकसंयतकल्पस्थितिश्छेदोपस्थापनीयसंयतकल्पस्थितिर्निर्विशेषमानकल्पस्थितिस्तथैव निर्विशिष्टकल्पस्थितिः जिनकल्पस्थितिः स्थविरकल्पस्थितिश्चेति षड्विधा कल्पस्थितिः । वृ० ६ उ० पत्र० ९१ । स्था० । पूर्वपश्चिमसाधूनां पञ्चमहाव्रतरूपायां मध्यमसाधूनां महाविदेहसाधूनां च चतुर्थ्यामलकूणायां कल्पावस्थितौ, वृ० ४ उ० । (कण शब्दे चैतज्जाचितम्)

कप्पट्टिय-कल्पस्थित-पुं० कल्पे दशविधे आचरेत्क्यादौ स्थिताः

कल्पस्थिताः । पञ्चयामभर्मप्रतिपन्नेषु, वृ० ४ उ० । पूर्वपश्चिमसाधुषु, (यत्कल्पस्थितानामर्थाय कृतमकल्पस्थितानां चार्थाय कृतं तत्कल्पस्थितानां कल्पते इत्यकप्पट्टियशब्दे उक्तम्) आचार्यपदानुपात्रके, “आयरियाण पदानुपात्रगो कप्पट्ठितो भवति” नि० चू० १० उ० । स्थविरजातममाप्तकल्पादिव्यवस्थितं आशोचनादानयोग्ये, तदन्यस्य हि अतिचारविषया जुगुप्सैव न स्यात् वृ० २ अधि० । पंचा० ।

कप्पट्टिया-कल्पस्थिका-स्त्री० तरुणस्त्रियाम्, वृ० १ उ० । बालिकायां च व्य० ४ उ० ।

कप्पट्टी-कल्पस्था-स्त्री० कुलवध्याम्, व्य० ३ उ० (तदृष्टान्तो वेदोपशमे स चउद्देशे शब्दे जाचितः) बालिकायाम्, छुहितरि च । व्य० ६ उ० ।

कप्पट्ट-कर्पट-पुं० न० कृ-कर्मणि-विच्-कर-पट-कर्म-लक्तके, जोरुवस्त्रखण्डे, मलिनवस्त्रे, करस्थः पटः शकः । घर्मादि-

मार्जनार्थं हस्तन्यस्ते वस्त्रखण्डे, कपायरक्ते वस्त्रे च । घाच० । वस्त्रमात्रे, ध० २ अधि० । प्रव० ।

कर्पट-पुं० कर्पट एव स्वाधेऽण् कर्पटः स इवाकारोऽस्त्यस्य अच् वा जोरुवस्त्रखण्डे, तादृशवस्त्रयुक्ते कार्याधिनि, त्रि० । घाच० । तदाकारयुक्ते जतुनि, हेमच० । घाच० ।

कप्पट्टिय-कर्पटिक-त्रि० कर्पट-अस्त्यर्थे ठञ् । कर्पटवस्त्रयुक्ते भिज्जुकादौ, शब्दरत्न० । घाच० । आचा० । कर्पटेश्वरतीति कर्पटिकः । भिज्जाचरे, पुं० वृ० १ उ० । “भंडोवहि लगमरवह, उदरि कयप्पडियसमत्थो” नि० चू० १६ उ० । “धंभदत्तस्स एगो कप्पडिओ ओलगइ” आ० म० द्वि० । नि० चू०

कप्पण-कल्पन-न० कृप्-भावे ल्युट् छेदने, पाटने, सूत्र० १ भु० ५ अ० । आचा० । कृप् सामर्थ्ये-खिच्-भावे-ल्युट् । रचनायाम्, विधाने, आरोपे च । घाच० ।

कप्पणा-कल्पना-स्त्री० कृप्-खिच्-भावे युच् रचनायाम्, विधाने, आरोहणाय गजसज्जीकरणे, हेमच० । घाच० । सप्रभेदप्ररूपणायाम्, नि० चू० १ उ० । विकल्पे, कृत्तिभेदे, “छेयापरिओवण, समइकप्पणा विकप्पेहि” आ० । व्यतिरेकव्याप्तिज्ञानार्थीनेऽनुमानभेदे, इति नैयायिकाः अर्थापातिरूपे प्रमाणान्तरे, इति मीमांसका वेदान्तिनश्चाहुः ॥

कप्पणामेत्त-कल्पनामात्र-न० इयं कल्पनैव केवला विततार्थप्रतिभासरूपा न पुनस्तत्र प्रतिभासमानोऽर्थोऽपीत्येवं रूपायं केवलायां कल्पनायाम्, ध० १ अधि० ।

कप्पणिज्ज-कल्पनीय-त्रि० उरुमादिदोषवर्जिते, आच० ६ उ० ।

जं जं जोगत्तीणं, आहारादी तहेव सेहाए ।

एयं तु कप्पणिज्जं, अपरिगहणा अकप्पम्मि ॥

हारे य पलंवादी, सलोममजिणादि होत्ति उवहीए ।

सेज्जाए दगसाला, अकप्पमेहा य जे अन्ने ॥

केरिसय कप्पणिज्जं, फासुयगं फासुयं तु केरिमगं ।

जीवं जहं ज दव्वं, तं पि यजं एस णिज्जंतु पं० भा० ॥

कप्पणिज्जेति दुविहं जीवमजीवं कप्पणिज्जमकप्पणिज्जं तथ सजीवं कप्पणिज्जमकप्पियं च तथ सज्जीवमकप्पियं आहारसपुरिसु वीसं इत्थीसु दस नपुंसगेषु तद्विवरीयं कप्पियं तथ अजीवं आहारोवहिमाइ जाद दंतसोधणं उमा-मुप्पायणा सणासुद्धे कप्पियं अपरिगहणं । न तद्विपरीतमकल्पिकम् पं० चू० ।

कप्पणी-कल्पनी-स्त्री० कल्पते विद्यते यया सा कल्पनी । शस्त्रविशेषे, आचा० १ भु० १ अ० । कस्तिकाविशेषे, प्रश्न० अध० १-अ० “खुरेहिं तिकखधारेहिं, लुरियाहिं कप्पणीहि य । कप्पिओ फाणिआ जिओ, उक्कतो य अणेगसो” उक्त० १ ए अ० ।

कप्पतरु-कल्पतरु-पुं० ललोप । अनादौ शेषोदशोद्धित्वम् ४ । १२ ।

७ ए । इति पकारस्य छित्वम् प्रा० । देवतरुजेदे, स्मृतिनियन्त्रन-जेदे, शरीरकजाप्यटीका भामिनीव्याख्यातारूपे ग्रन्थे च घाच० ।

कप्पत्थि-कटपत्थी-स्त्री० कल्पयोर्देवलोकायोः स्त्रियः । देवीषु,

स्था० ३ प्रा० । (कटपत्थीणां वक्तव्यता कप्प शब्दे)

कप्पट्टुप-कल्पद्रुम-पुं० देवतरुभेदे, संकल्पविषयफलदातृत्वात्तस्य कल्पद्रुमत्वम् घाच० । मयुरायां तीर्थजिने, “मयुरायां कल्पद्रुमः” ता० ।

कप्पप्पकप्पि—(ए) कल्पप्रकल्पिन्—पुं० कल्पग्रहणेन दशाश्रुत-
स्कन्धकल्पव्यवहारा गृहीताः प्रकल्पग्रहणेन निशोद्यकल्पः क-
ल्पश्च प्रकल्पश्च कल्पप्रकल्पम् तदेवामस्ताति कल्पप्रकल्पिनः ।
दशकल्पव्यवहारादिसुत्रार्थधरेषु, “कप्पप्पकप्पो उ सुए आलो-
या चेति ते शतं सुत्ता ” व्य० प्र० १ उ० ।

कप्पपायव—कल्पपादप—पुं० कल्पद्रुमे, पा० १५ विव० ।

कप्पपाल—कल्पपाल—पुं० कल्पं सुराविधानकल्पं संकल्पं म-
द्याभिज्ञानं वा तत्पायिनां पात्रयति । पाब्-अप् । शांएरुके सु-
राजाव, हेमच० । वाच० । ज० ।

कप्पपाहुंरु—कल्पप्रचूता—न० कस्यचित्पूर्वस्यान्तर्गते ग्रन्थावि-
शेषे, कल्पप्रभृततः पूर्वकृतः श्रोतव्याहना श्रोतज्ञेन ततः पाद-
विज्ञाचार्येस्ततः परम् । इतोऽप्यद्भ्य संक्रेपात् प्रणातः कामि-
तप्रदः । श्रीशत्रुजयकलोऽयं, आजिनप्रभसूरिजिः । ती० १ कल्प० ।

कप्पप्पईव—कल्पप्रदीप—पुं० खरतरगच्छावृद्धारश्राजिनप्रभसूरि-
विरचिते तीर्थकल्पे, । ती० ५६ कल्प० ।

कप्पर—कर्पर—पुं० कृप्-अरन्-वत्वाजायः । कपाले, वृ० ४ उ० ।
“तस्मिन्पारे कप्परेण त्रिकलं हिंङ्ग” आ० म० द्वि० । कर्परकर्पृ-
तं संवृणोति विशेष० । आव० । नि० चू० । शीर्षोद्धांस्यति, अ-
मरः । शस्त्रभेदे, कटाहे च मेदि० उदुम्बरे वृक्षे, शब्दे च । वाच० ।

कप्परुक्ख—कल्पवृक्ष—पुं० मद्यादिव्यतिरिक्तसामान्यकल्पितफ-
लदायित्वेन कल्पना कल्पस्तप्रधानो वृक्षः । मत्ताङ्गादिसमवि-
धकल्पवृक्षाणां सममकल्पवृक्षजाता, स्था० ७ ग० । कल्प-
वृक्षमात्रे, ते च दश । “मत्तंगया य १ भिंगा” १ तुभियंगा ३ दीन ४
जोइ ५ वित्तंगा ६ । वित्तरसा ७ भणियंगा ८ एहागारा ९ अ-
नियणा य १०” प्रव० १७१ द्वा० (एतेषां व्याख्या मत्ताङ्गादि-
शब्देषु ओसर्पिणीशब्दे संपूर्णं वर्णके उक्ता) चैत्यवृक्षे च
स्था० ३ ग० ।

कप्पवंस—कल्पवंश—पुं० कपिशसुतकल्पस्य नन्दाभात्यस्यान्वये,
“सहाभून्नन्दस्तन्त्या, मन्त्रिता कल्पसन्ततः । अथाऽभून्नवमे
नन्दे, मन्त्रिराद् कल्पवंशजः ” । आ० क० ।

कप्पवडिसय—कल्पावतंसक—पुं० सौध्रमेशानकल्पप्रधाने वि-
माने, तत्रोपपन्ने देवे च नि० । (तद्वक्तव्यता कल्पावतंसियाशब्दे)
“ सोहम्मीसाणकप्पेसु जाणि कप्पप्पहाणाणि विमाणाणि ता-
णि कप्पवडिसयाणि ” पा० ।

कप्पवडिसया—कल्पावतंसिका—स्त्री० कल्पावतंसकदेवप्रतिव-
रूपग्रन्थपद्धतौ, नि० । न० । “पा० । सोहम्मीसाणकप्पेसु जाणि
कप्पप्पहाणाणि विमाणाणि ताणि कप्पवडिसयाणि । ते सुया
देवीओ जातेण तत्रोविसेसेण उववन्नाओ इट्ठि च पत्ताओ एवं
जासु सवित्थरं वन्निज्जइ तत्रो कल्पावतंसिकाः प्रोच्यन्त
इति । कल्पावतंसिका नाम कल्पावतंसकदेवप्रतिवद्धग्रन्थप-
द्धतिः सा च निरयावन्निका श्रुतस्कन्धगतद्वितीयो वर्गः अनु-
त्तरोपपातिकदशाङ्गस्य उपाङ्गम्, ज० । रा० ।

जति एणं भंते ! समणेणं भगवया जाव संपत्तेणं उवंगाणं
पढमस्स वग्गस्स निरयावलियाणं अयमट्ठे पन्नत्ते दावस्स
एणं भंते ! वग्गस्स कप्पवडिसयाणं समणेणं जाव कति अ-

ज्झयणा पप्पत्ता ? एवं खट्ठु जंबूसमणेणं जगवया जाव
संपत्तेणं कप्पवडिसयाणं दस अज्झयणा पन्नत्ता तं जहापउमे
१ महापउमे २ जहे ३ सुजहे ४ पउमजहे ५ पउमसेणे ६
पउमगुम्मे ७ नलिणिगुम्मे ८ आनंदे ९ नंदणे १० नि० ।

कप्पव (व्व) वहार—कल्पव्यवहार—पुं० कल्पश्च व्यवहारश्च
कल्पव्यवहारौ । कल्पव्यवहाराध्ययनयोः, ।

कप्पववहाराणं, वक्खाणाविहि पक्खाणि-वृ० १ उ० ।

आयारदसाकप्पो, ववहारो नवमपुव्वणीसंदो ।

चारित्तरक्खणट्ठा, सुयकमस्सुवरि व चित्ताइं ॥

अंगदसा अएहाविहु, उवासगादीण तेण तु विसेसो ।

आयारदसाउ इमो, जेणेत्यं वणिहयायारो ॥

दसकप्पववहारा, एगसुतक्खंधकेइ इच्छंति ।

केइं च दस एकं, कप्पववहारवीसं तु ॥

रयणागरथाणीयं, एवमं पुव्वं तु तस्स नीसंदो ।

परिगालपरिस्सावो, एते दस कप्पववहारा ॥

किं कारणनिज्जट्ठा, चरित्तसारिस्स रक्खणट्ठाए ।

खल्लियस्स तेहिं सोही, कीरति तो होति निरुपहतं ॥

सूयकडूवरि उवित्ता, जम्हा तू पंच वासपरियायो ।

सूयकमहज्जति तु, तो जोगो हांति सो तेसिं ॥

अणुकंपा वोच्चेदो, कुसुमा जेरी तिगिच्छपारिच्छा ।

कप्पे परिमा य तहा, दिट्ठंता आदिसुत्तम्मि ॥

उस्सप्पिणी सवणाणं, हाणि पाऊण आउगवलाणं ।

होहिं तु वग्गंधंकरा, पुव्वगतम्मि पहीणम्मि ॥

खेत्तस्स य कालस्य य, परिहाणिं गहणधारणाणं च ।

वलविरिए संघयणे, सद्धा उच्छाहतो चैव ।

किं खेत्तं काओ वा, संकुयती जेण तेण परिहाणी ॥

भएहइ न संकुयंती, परिहाणी तेसि तु गुणेहिं ।

जणियव्वं दूसमाए, गामा होहिति तमसाणं ॥

सामाइय खेत्तगुण-हाणी काले वि ऊ होति ।

मा हाणी समए णं, ता परिहायंते उवएहमादीया ॥

दव्वादी पज्जाया, अहोरत्तं तत्तियं चैव ।

दूसम अणुजावेणं, साहू जोगा कुट्टुद्धभा खेत्ता ।

काले वि य दुब्बजक्खा, आब्बिक्खणं होत्ति रुमरायं ॥

दूसम अणुजावेण य, परिहाणी होति ओसहवज्जाणं ।

तेणं मणुआणं पि तु, आउग्गमेहादिपरिहाणी ।

(दारं) संघयणं पि य द्वियइ, ततो यहाणी धितिवलस्स जवो

विरियं सारीरवलं, तं पि य परिहानिसत्तं च ।

हायंति य सद्धाओ, गहणे परियट्ठणे य मणुयाणं ।

उच्छाहो उज्जोगो, अणालमत्तं च एगट्ठा ।

इय णाउं परिहाणी, अणुगहट्ठाए एस साहूणं ।

णिज्जट्ठाणुकंपाए, दिट्ठं तेहिं इमेहिं तु ।

पगरणे चेडणुकंपा, दह्वि दह्वि होयगारीणं ।
 जह उ मे वीयभत्तं, एहदिहं जहवयस्स ।
 एवं अप्पत्तं चिय, पुव्वगतं केड मा हु मरिहिति ।
 नो उ इरिउण ततो, हेट्टाओ तारियं तेहिं (दारं) ।
 मा यह वोच्चिज्जिहिती, चरणणुओगो त्ति तेण णिज्जुहं ।
 वोच्चिहं बहुयस्मी, चरणजावो भविज्जाहि ॥
 कहं पुण तेण गेहं तु, दिहं तत्थिमो तु दिहंतो ।
 जह कोइ दुयरो होसु, सुरजिकुसुमो उ कप्पदुमो ॥
 पुरिसा केइ असत्ता, तं आरोहणकुसुमगहणट्टा ।
 तेसिं अणुकंपणट्टा, कोइ समत्तो समारुज्झ ॥
 घेतुं कुसुमासुदगह-ण हेतुगं गंथिउं दत्ते तेसिं ।
 तह चोइसपुव्वतरं, आरुहो जहवाहु तु ।
 अणुकंपट्टा गुथितुं, सूयगरुदस्सुप्परि व वेव्रीरा ।
 (दारं) तं पुण तो वएसेण, वेव गहितं ए सेच्छाए ॥
 अण्हिह गहिए दोसो, असाहगा होंति नाणमाईणं ।
 केसवजेरीणीतं, वक्खातं पुव्वसामए ॥
 अहवा तिगिच्छओ तु, जाण हियं वा वि ओसहं देज्जा ।
 तेहिं तु ए वा कज्जं, सिच्छी विवरीयए जवति ॥
 पं० जा० ॥

आयारदसा जम्हा तेण भगवता आयारपकप्पा दसाकप्पा-
 व्यवहाराय नवमपुव्वनीसंदत्ता ता निज्जुहा तेनासौ पूजार्हः । आ-
 यारपकप्पइति विधिः । यस्मात्तत्र दसविधो आचारः ज्ञानद-
 र्शनचारित्रतपोवीर्याचारश्च प्रकल्प्यते ख्याप्यते प्रज्ञाप्यते इत्यर्थः
 इत्यतः आचारप्रकल्पः दशाकल्पव्यवहाराणां पूर्वोक्तं निरुक्तं चा-
 रित्र इति । चारित्रकल्पणघा गाहा पञ्चप्रकारं चारित्रं सा-
 मायिकाद्यम् । अथाख्यातपर्यवसानं तस्य रक्षणार्थं चूति-
 रज्जाः परिपालनार्थमित्यर्थः सूत्रकृताङ्गस्योपरि व्यवस्थापितः ।
 किमर्थं सूत्रकृताङ्गस्योपरि व्यवस्थापितः आदौ च न व्यव-
 स्थापितमुच्यते । सूत्रोपदेशादिति यस्माद्यवहारसूत्रे तृतीयोद्दे-
 शकेऽप्युक्तम् । त्रिवर्षपर्यायस्य कल्प्यते आचारप्रकल्प इति । तथा
 व्यवहारस्यैव दशमोद्देशकं सूत्रमस्ति त्रिवर्षपर्यायस्य कल्प्यते
 सूत्रकृताङ्गमुद्देश्ये तदर्थं सूत्रकृताङ्गस्योपरि कृत इति । किं कार-
 णं तेण जगवता नवमाओ पुव्वाओ नाणिओ उच्यते । उस्सप्पि-
 णिसमणाण गाहा जम्हा उस्सप्पिणीदोसेण परिहार्यति साहूणं
 आउयं वलं वुद्धीओ य एतन्निमित्तं उवग्गहकरा जविस्संति पु-
 व्वगए परिहीणे । किं च खेत्तस्स य कावस्स य गाहा । खे-
 त्ते ताव उस्सप्पिणिं चैव पवुच्च परिहाणी गहणधारणाणं च
 तहा वव्वीरियं वव्वं शार्गीरं वीरियं वीर्यं व्यवसायो वा तहा
 संघयणसज्जा मेधाउयं च खेत्तदोसेण य । परिहार्यति गाहा ।
 अणुकंपा वोच्छेए उक्तं च । सिद्धसेनं माश्रमणगुरु जेः । पात्ताइ-
 णणुकंपा संखम्भिकरणम्मि गाहा वोच्छेयम्मि पवुच्चाओ मेयपी-
 यजत्तं रत्ता दिहं जणवयस्स । कुसुमो इति तव नियमनाणरुक्खं
 गाहा भेरीचंदणकंधा ते इच्छन्ति पावगिह्वाणे गाहा तेण जग-
 वता अणुकंपपण मा वोच्चिज्जिस्संतीति कांतं डुरोहमिव पा-
 दवं आरुह्य अप्पणा माळिताणि कुसुमाणि अवेसिं च दत्ताणि
 तवो डुवालसविहो णियमा इंदियनो इंदियनियमत्ति ग्रहो निरोध

इत्यर्थः । इन्द्रियनियमो नो इंदियविसयपयारनिरोहो वा सो इ-
 दियपत्तेसु वा अथेसु रागदोसनिग्गहो जाव फासिदियं नो इ-
 दियं अकुसलमणनिरोहो वा कुसलमणओ इरणं वा मणसो वा
 पगत्तीभावकरणं कोहस्स उदयनिरोहो वा उदयपत्तस्स वा
 विफलीकरणं जाव बोभस्स तपसा नियमेन ज्ञानेन च संप्रयुक्तो
 वृक्कः । किं च सम्यग्दर्शनचारित्रतपोनियमः संयमस्तं समवृ-
 क्कादेव तत्पुरुषः समासः । ज्ञानदर्शनतपश्चारित्रात्मक एव वृक्कः
 केवलममितज्ञानी केवुत अमितश्रिभावे धातुप्येव भूवादप-
 रिपठितस्य केवुतमति अलक्षप्रत्यये केवलमिति भवति । केवलं
 कृत्स्नं प्रतिपूर्णं समग्रं साधारणमनन्तविषय असंख्येयप्रदेशमती-
 तानागतवर्तमानजावावभासकमिति पर्यायाः । समाने केवलं ज्ञानं
 भावप्रमाणचूतं जीवादयः पदार्थाः प्रमेयमितज्ञानी इत्यर्थः ।
 ततस्तेन जगवता जप्पाहुना पूर्व्वरत्ताकरभूतसमुद्रात्प्रयत्नेनाहृतः
 उद्धृतमित्यर्थः न तु स्वेच्छया तेनासौ श्रुतकर्ता ऋषीत्यपदिश्यते
 ऋषीत्ययं स्थानार्जवायेति ऋषिः यस्मादसौ भगवता नाज्जवे
 सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मके निर्व्वानमागं व्यवस्थितः ईर्यादि-
 भिश्च समितिभिर्भुक्तः इत्युक्तः ऋषिः “से पुण अप्पणो इच्छाए
 सुत्तं अथं वा करेइ तस्स सुत्ते चउ वहु अथे चउ गुरु आ-
 णाइय विराहणादिहंतो वंदणजेरी य वासुदेवस्स असिवप्प-
 समणे सा कृता कंधा पच्चा अहया न पप्समेइ एव सच्चंदवि-
 गप्पिए सुत्तं मोक्खस्स असावकं भवति । वितिया पसत्था उ-
 प्पत्ती वने यथा दोएह वि जेरीणं कप्पव्ववहारा पुण पुरिसं प-
 रिक्खिऊण दिज्जंति जहा आइसुए पुरिसा परिसा । परियासेवघ-
 णकुमुग गाहा एवं सुसिस्सदिज्जंति” तत्र शैलघनविष्णुकुण्डचा-
 वनीमशकमार्जारदयः अनर्हाः हंसमेसजलकादयो योग्याः ।
 तस्मिन्कल्पे किं वर्ण्यते वर्णनीयं वर्ण्यं गमनीयं दर्शनीयमि-
 त्यर्थः । उच्यते कल्पे य कप्पिए चैव गाहा कल्पो नाम नी-
 तिमर्यादा व्यवस्था आचरणमित्यनर्थान्तरम् पं० चू० ॥

कल्पविमाणववत्तिया-कल्पविमानोपपत्तिका-स्त्री० कल्पेपु दे-
 वलोकेषु न तु ज्योतिश्चारे विमानानि देवावासविशेषाः । अ-
 थवा कल्पाश्च सौधर्मादयो विमानानि च तदुपरिवर्तित्रैवेयका-
 दीनि कल्पविमानि तेषु उपपत्तिरुपपातो जन्म यस्यैः सकाशात्
 सा कल्पविमानोपपत्तिका । केवल्याराधनाज्जेद, ज्ञानाधाराधना-
 याम्, एषा च श्रुतं केवल्यदीनां भवतीति स्था० ३ ग० (व्या-
 ख्या आराहणा शब्देऽवसेया)

कल्पसुत्त-कल्पसूत्र-न० दशाश्रुतस्कन्धान्तर्गतंऽष्टमेऽध्ययने, प-
 रम्परया क्षेत्रे, चतुर्मासीस्थितसाधवः श्रेयोनिमित्तमानन्दपुरे
 सभासमकं वाचनादनुसङ्गसमकं पञ्चजिद्विषयैः नवजिः कृणैः
 श्रीकल्पसूत्रं वाचयन्ति कल्प० । अत्र हीरविजयसूरिं प्रति प-
 रिभूतविष्णुः प्रविगणिकृतप्रश्नो यथा नवकृणैः कल्पसूत्रं वाच्यते
 कैश्चिदधिकैरपि वाच्यते तदङ्गराणि कसन्तीति प्रश्ने उत्तरं नव-
 कृणैः श्रीकल्पसूत्रं वाच्यते परंपरातः अन्तर्वाच्यं मध्ये नवकृण-
 विधानाङ्गरसङ्गावाच्च अधिकव्याख्यानेस्तद्वाचनं तु तथाविधसु-
 विहितगच्छपरंपरानुसारि अङ्गरानुसारि च नावसीयते इति ।
 तथा यदा चतुर्दश्यां कल्पो वाच्यते अमावास्यादिवृद्धौ वा अमा-
 वास्यायां प्रतिपदि वा कल्पो वाच्यते तदा षष्ठपतः कविधेयमि-
 ति प्रश्ने उत्तरमाह । यदा चतुर्दश्यां कल्पो वाच्यते इत्याद्यत्र षष्ठ-
 तपोविधाने दिननैयत्यं नास्तीति यथाकचि तद्विधीयतामिति को
 उवाग्रहः ही० । तदेवं समुपस्थिते पर्युपणापर्याणि मङ्गलनिमित्तं

पञ्चभिरेव दिनैः कल्पसूत्रं वाचनीयं तच्च यथा देवेषु इन्द्रः तारासु चन्द्रः, न्यायप्रवीणेषु रामः, सूरूपेषु कामः, रूपवतीषु रम्भा, वादित्रेषु भम्भा, गजेषु ऐरावणः, साहसिकेषु रावणः, बुद्धिस्तु अजयः, तीर्थेषु शत्रुञ्जयः, गुणेषु विनयः, धानुष्केषु धनञ्जयः मन्त्रेषु नमस्कारस्तरुषु सहकारस्तथा सर्वशास्त्रे शिरोमणिभावं विभर्ति । यतः “नाहंतः परमो देवो, न मुक्तेः परसंपदम् । न श्रीशत्रुञ्जयात्तीर्थं, श्रीकल्पात् परं धृतम्” । १ । तथायं कल्पः साक्षात्कल्पद्रुम एव । तस्य च अनानुपूर्व्या उक्तत्वात् । श्रीवीरचरित्रं वीजम्, श्रीपार्श्वचरित्रमङ्कुरः, श्रीनेमिचरित्रं स्कन्धः, श्रीऋषभचरित्रं शाखासमूहः, स्थावरावली पुष्पाणि, सामाचारी ज्ञानं, सौरभ्यं फलं मोक्षप्राप्तिः । किं च वाचनासाहाय्यदानात्सवाक्षरश्रुतेरपि । विधिनाऽऽराधितः कल्पः, शिवदोऽन्तर्भावकम्” । १ । एगमाचित्ता जिणसासणम्मि, पभावणा पूअपरायणा जे । तिसत्तवारं निसुणंति कप्पं, भवस्सवं गोअम् ! ते तरंति” । २ । एवं च कल्पमहिमान्माकर्ण्य तपःपूजाप्रभावनादिधर्मकार्येषु कष्टधनव्ययसाध्येषु आलस्यं न विधेयं सकलसामग्रीसहितस्यैव तस्य वाञ्छितफलप्रापकत्वात् । यथा बीजमपि वृष्टिवायुप्रभृतिसामग्रीसद्भावे एव फलनिष्पत्तौ समर्थं नान्यथा एवमयं श्रीकल्पोऽपि देवगुरुपूजाप्रभावनासार्थमिकभक्तिप्रमुखसामग्रीसद्भावे एव यथोक्तफलहेतुः । अन्यथा” इको वि नमुक्कारो, जिणवरवसहस्स वद्धमाणस्स ॥ संसारसागराओ, तारेइ नरं च नारिं वा” । इति श्रुत्वा किंचित्प्रयाससाध्ये कल्पश्रवणेऽपि नालस्यं भवेत् कल्पः । कल्पसूत्रं केन वृत्तम् । अथ पुरुषविश्वासे वचनविश्वास इति श्रीकल्पसूत्रस्य प्रमाणता वक्तव्या । स च चतुर्दशपूर्वविद्युगप्रधानश्रीभद्रबाहुस्वामी दशाश्रुतरस्कन्धस्य अष्टमाध्ययनतया प्रत्याख्यानप्रवादाभिधानात् नवमपूर्वात् उद्धृत्य कल्पसूत्रं रचितवान् । (कल्पः) तस्मादेतन्महापुरुषप्रणीतत्वान्न सामान्यं गम्भीरार्थं च । यतः “सञ्चनईणं जा हुज्ज, वालुआ सञ्चोदहीणं जं उदयं । तत्तो अणंतगुणिओ, अत्थोइ कस्स सुत्तस्स” । १ । “मुखे जिह्वासहस्रो स्यात्, हृदये केवलं यदि । तथापि कल्पमाहात्म्यं, वक्तुं शक्यं न मानवैः” । २ । अथ तस्य श्रीकल्पस्य वाचने श्रवणे च अधिकारिणो मुखवृत्त्या साधुसाध्यस्तत्रापि कालतो राजौ विहितकालग्रहणादिविधीनां साधूनां वाचनं श्रवणं च साध्वीनां निशीथचूर्णार्थाद्युक्तविधिना दिवाऽपि तथा श्रीवीरनिर्वाणादशीत्यधिकनवशत (६५०) वर्षातिक्रमे मतान्तरेण च त्रिनवतियुतनवशत (६६३) वर्षातिक्रमे ध्रुवसेननृपस्य पुत्रमरणार्त्तस्य समाधिमाधातुमानन्दपुरे—सतासमर्कं समहोत्सवं श्रीकल्पसूत्रं वाचयितुमारब्धम् । ततः प्रभृति चतुर्विधोऽपि सङ्गः श्रवणोऽधिकारिवाचने तु विहितयो गानुष्ठानः साधुरेव । अथ अस्मिन् वार्षिकपर्वणि कल्पश्रवणवत् । इमान्यपि पञ्च कार्याणि अवश्यं कार्याणि तद्यथा चैत्यपरिपाटी १ समस्तसाधुवन्दनं २ सावत्सरिकप्रतिक्रमणं ३ मिथः सार्धमिक्कमापणम् ४ अष्टमं तपश्च ५ एवमपि कल्पश्रवणवद्वाञ्छितदायकत्वमवश्यं कर्तव्यत्वं जिनानुज्ञातत्वं च ज्ञेयम् । तत्र अष्टमं तपः उपवासत्रयात्मकं महाफलकारणं रत्नत्रयवदान्यं शल्यत्रयान्मूत्रं जन्मत्रयपावनं कायचाङ्गमानसदोषशोषकं विश्वत्रयायपदप्रापकं निःश्रेयसपदाऽभिशापुकैरवश्यं कर्त्तव्यं नागकेतुवत् । तथा हि चण्डकान्ता नगरी तत्र विजयसेनो नाम राजा श्रीकान्ताख्यश्च व्यवहारी । तस्य श्रीसखीभा-

या तथा च बहुप्रार्थित एकः पुत्रः प्रसूतः । स च बाह्वक्त्रास-
न्ने पर्युषणापर्वणि कुटुम्बकृतामष्टमवार्तामाकर्ण्य जातिस्मृति-
स्तन्यपोऽपि अष्टमं कृतवान् ततस्तं स्तनपानमकुर्वाणं पर्युषित-
माव्रतीकुसुममिव म्लानमाढाक्य मातापितरौ अनेकान् उपायां-
श्चकतुः । क्रमाच्च मूर्च्छां प्राप्तं बालं मृतं ज्ञात्वा स्वजना जूमौ
निक्रिपन्ति स्म । ततश्च विजयसेनो राजा तं पुत्रं तद्दुःखेन त-
पितरं च मृतं विज्ञाय तद्धनग्रहणाय सुजटान्प्रेषयामास । इत-
श्च अष्टमतपःप्रज्ञावात्प्रकम्पितासनो धरणेन्द्रः सकलं तत्स्वरू-
पं विज्ञाय जूमिस्थं बाह्वक्त्रमृतच्छट्या आश्वस्य विप्ररूपं कृ-
त्वा धनं गृह्णतस्तान्निवारयामास । तत् श्रुत्वा राजाऽपि तत्राग-
त्योवाच । भो जूदेव ! परम्परागतमिदमस्माकमपुत्रधनग्रहणं
कथं निवारयसि । धरणोऽवादीत् । राजन् ! जीवत्यस्य पुत्रः ॥
कथं कुवास्तीति राजादिभिर्हुक्ते भूमिस्थं जीवन्तं बाह्वक्त्रं सा-
क्षात्कृत्य निधानमिव दर्शयामास । ततः सर्वैरपि सविनयैः स्वा-
मिन् ! कस्त्वं कोऽयमिति पृष्टे सोऽवदत् । अहं धरणेन्द्रो नाग-
राजः कृताष्टमतपसोऽस्य महात्मनः साहाय्यार्थमागतोऽस्मि ।
राजादिभिर्हुक्तं स्वामिन् ! जातमात्रेण अनेन अष्टमतपः कथं कृ-
तम् । धरणेन्द्र उवाच राजन् ! अयं हि पूर्वजं कश्चिद्वणिक्पुत्रो
बाल्येऽपि मृतमात्रक आसीत् । स च अपरमात्रा अत्यन्तपीड्य-
मानो मित्राय स्वं दुःखं कथयामास सोऽपि त्वया पूर्वज-
न्मनि तपो न कृतं तेनैवं पराजयं व्रजसे । इत्युपदिष्टवा-
न् । ततोऽसौ यथाशक्ति तपोनिरत आगामिन्यां पर्युषणाम-
वश्यमष्टमं करिष्यामीति मनसि निश्चित्य तृणकुटीरे सुप्ता-
प । तदा च लब्धावसरया विमात्रा आसन्नप्रदीपनकादिनि-
कणस्तत्र निक्रिप्तस्तेन च कुटीरके ज्वलिते सोऽपि मृतः । अ-
ष्टमध्यानाच्च अयं श्रीकान्तमहेन्द्र्यनन्दनो जातस्ततोऽनेन पूर्व-
जवचिन्तितमष्टमतपः सांप्रतं कृतं तदसौ महापुरुषो ब्रह्मकर्मा-
अस्मिन् जने मुक्तिगामी यत्पातनीयो जवतामपि महते उपका-
राय जविष्यतीति उक्त्वा नागराजः स्वहारे तत्कण्ठे निक्रिप्य
स्वस्थानं जगाम । ततः स्वजनैः श्रीकान्तस्य मृतकार्यं विधाय
तस्य नागकेतुरिति नामदत्तम् । क्रमाच्च स बाल्यादपि जितेन्द्रि-
यः परमश्रावको बभूव । एकदा च विजयसेनराजेन कश्चित् अ-
चौरोऽपि चौरकलङ्केन हतो व्यन्तरो जातः स समग्रनगरविघा-
ताय शिवां रचितवान् । राजानं पादग्रहारेण रुधिरं वमन्तं सिंहा-
सनाद्भूमौ पातयामासातदा च नागकेतुः कथमिमं सङ्गप्रासादवि-
ध्वंसं जीवन् पश्यामीति ब्रह्मा प्रासादशिखरे आरुह्य शिवां पा-
णिना दध्ने ततः स व्यन्तरोऽपि तत्तपःशक्तिमसहमानः शिवां
संहृत्य नागकेतुं गतवान् तद्वचनेन ज्ञाप्यमपि निरुपड्वं कृत-
वान् । अन्यदा च स नागकेतुर्जितेन्द्रपूजां कुर्वन् पुष्पमध्यस्थि-
तसर्पेण दष्टोऽपि तथैवाव्यग्रो भावनारूढः केवलज्ञानमासादि-
तवान् । ततः आसन्नदेवतार्पितमुनिवैपश्चिरं विहरति स्म । एवं
नागकेतुकथां श्रुत्वा अन्यैरपि अष्टमतपसि यतनीयम् । इति
श्रीनागकेतुकथा । अथ श्रीकल्पसूत्रे त्रीणि वाच्यानि यथा ।

पुरिमचरिमाणं कप्पो, मंगलं घरुमाणतित्थम्मि ।

इह परिकहिया जिण-गणहराइथेरावलीचरित्तं ॥ २ ॥

(पुरिमचरिमाणं) ये श्रीऋषभवीरजिनयोः (कप्पसि) ।
अयंकल्पः आचारः यदृष्टिर्भवतु मा वा परमवश्यं पर्युषणा
कर्त्तव्या । उपलब्धत्वात् कल्पसूत्रं वाचनीयं च (मंगलमिति)
एकः अयमाचारः अपरं च मङ्गलं मङ्गलकारणं जवति । वर्द्धमा-
नतीर्थे कस्मा देवमित्याह । यस्मादिह परिकथितानि (जिणसि)

जिनानां चरितानि १ (गणहराश्चरावक्षिति) गणधरादिस्थवि-
रावत्री २ (चरित्तति) सामाचारी ३ कल्प० ।

समणस्स भगवओ महावीरस्स जाव सव्वदुक्खण्णीण-
स्स नव वासमयाई वड्कंताई दसमस्स य वाससयस्स
अयं असीइमे संवच्छुरे काले गच्छइ वायणंतरे पुण अयं
तेणउण संवच्छुरे काले गच्छइ इति दीसइ ।

“समणस्सणं इत्यादिना दीसइ” इति पर्यन्तं यत्र जगवतो नि-
वृत्तस्य नववर्षशतानि व्यतिक्रान्तानि दशमस्य वर्षस्य शतस्या-
यं अशीतितमः संवत्सरः कालो गच्छति । यद्यापि एतस्य सूत्र-
स्य व्यक्तो ज्ञापार्थो न ज्ञायते । तथापि यथा पूर्वटीकाकारैर्व्या-
ख्याते तथा व्याख्यायते । तथा हि अत्र केचिद्वदन्ति । यत्कल्प-
सूत्रस्य पुस्तकत्रिखनकावज्ञापनाय इदं सूत्रं श्रद्धेयर्हिगणिद-
माश्रमणैः लिखितम् । तथा चायमर्थः । यथा श्रीवीरनिर्वाणादशी-
त्यधिकनववर्षशतातिक्रमे पुस्तकारूढः सिद्धान्तो जातः । तदा
कल्पोऽपि पुस्तकारूढो जातः । इति तथोक्तं “चत्रहीपुरम्मि नगरे”
देवह्णिपमुहसययस्येहिं । पुच्छे आगमविहिओ, नवसयअसी-
इमो वीराओ ” ॥ १ ॥ अन्ये वदन्ति । “नवशताशीतितमे, वर्षे
वीरनाङ्गजायमानन्दे । सङ्घसमङ्गं समहं, प्रारब्धं वाञ्छितं विहैः”
॥ १ ॥ इत्याद्यन्तर्वाच्यवचनात् श्रीवीरनिर्वाणादशीत्यधिकनव-
वर्षशतातिक्रमे कल्पस्य सजासमङ्गं वाचना जाता तां ज्ञाप-
यितुमिदं सूत्रं न्यस्तमिति । तत्त्वं पुनः केवलिनो विदन्तीति
(वायणंतरे पुणेत्यादि) वाचनान्तरे पुनरयं त्रिनवतितमः सं-
वत्सरः कालो गच्छतीति दृश्यते । अत्र केचिद्वदन्ति । वाचना-
न्तरे कोऽर्थः प्रत्यन्तरे “तेणउण ” इति दृश्यते । यत्कल्पस्य पु-
स्तके त्रिखनं वर्षदि वाचनं वा अशीत्यधिकनववर्षशतातिक्रमे
इति कचिपुस्तके त्रिखनं तत्पुस्तकान्तरे त्रिनवत्यधिकनवशत-
वर्षातिक्रमे इति दृश्यते इति ज्ञावः । अन्ये पुनर्वदन्ति । अयम-
शीतितमे संवत्सरे इति कोऽर्थः पुस्तके कल्पलिखनस्य हेतुचूतः
अयं श्रीवीरात् दशमशतस्य अशीतितमसंवत्सरवृत्तः कालो
गच्छति । “वायणंतरे इति” कोऽर्थः । एकस्याः पुस्तकत्रिखनरू-
पाया वाचनाया अन्यत्पर्वदि वाचनरूपं यद्वाचनान्तरं तस्य पु-
नर्हेतुचूतो दशमस्य शतस्यायं त्रिनवतितमः संवत्सरः । तथा
चायमर्थः । नवशताशीतितमवर्षे कल्पसूत्रस्य पुस्तके त्रिखनं
नवशतत्रिनवतितमवर्षे च कल्पस्य पर्वद्वाचनेति । तथोक्तम् ।
श्रीमुनिसुन्दरसुरिनिः स्वकृतस्तोत्ररत्नकोशे “वीरात्त्रिनन्दाङ्क-
ए६३ शरच्चवीकर-स्वचैत्यपूते ध्रुवसेनभूपतिः । यस्मिन्महैः सं-
सदि कल्पवाचनामायां तदाऽन्दपुरं न कः स्तुते” । १ । पुस्त-
कलिखनकावस्तु । यथोक्तः प्रतीत एव “वलहंपुरम्मि नगरे”
इत्यादिवचनात् । तत्त्वं पुनः केवलिनो विदन्तीति पष्ठः कृणः
कल्प० ६ क० । अत्र श्रीहीरविजयं प्रति विष्णुऋषिगणिकृत-
प्रश्नो यथा राजगृहे नगरे गुणशिवाख्ये चैत्ये श्रीमहावीरेण
श्रीकल्पसूत्रं प्रकाशितमिति कल्पाध्ययने उक्तमस्ति । कल्पसूत्र-
वृत्त्यादौ तु श्रीजज्ञाहुस्वामिनिः प्रणीतमिति कथं संगच्छते
इति तत्रोत्तरमाह । अत्र श्रीमहावीरेण कल्पसूत्रमर्थतः प्रका-
शितं सङ्गणधरैः सूत्रतो निवृत्तं तदनु श्रीभट्टाहुस्वामिनिर्ज-
नमपूर्वाद्दशश्रुतस्कन्धमुच्छरद्भिस्तदप्रमाध्ययनरूपत्वेन श्रीकल्प-
सूत्रमपि उद्धृतमिति न किञ्चिदनुपपन्नमिति (६१०) इदं च यो-
गं विनाऽपि वाच्यते हीरविजयसूरिं प्रति प्रतिजगमात्रिगणि-
कृतप्रश्नः । कथञ्चित्कारणे योगोद्बहनं विना कल्पसूत्रवाचन-

स्यानुज्ञानं च ? इत्यत्र कारणे तद्वाचनं कैश्चिक्रियमाणमस्ति अ-
कराणि तु नापञ्चयन्ते ही० । शेषकावे साधवः श्राद्धश्राद्धी-
जनेषु शृण्वन्सु श्रीकल्पसूत्रं पठन्ति पाठयन्ति किं वा एकान्ते
पठेति प्रश्ने । साधवः स्वेच्छया कल्पसूत्रं पठन्तः पाठयन्तश्च स-
न्ति । अत्रान्तरे कश्चित् श्राद्धादिवन्दनार्थं समागतस्तदा शनैः प-
ठनपाठनाकराणि न ज्ञातानि सन्ति परं श्राद्धादिकमुद्दिश्य पठ-
नं च पर्युपणापर्वं विना न इच्छतीति । श्येन०४३ उल्ला०६१ प्र० ।

कल्पसुबोहिया—कल्पसुबोधिका—स्त्री०पश्युपणाकल्पस्य श्रीवि-
नयगणिविचित्रटीकायाम् तदारम्भे, । सकलपणिरुतपर्यत्परं—
परापुरुषदृष्टपरिभूतश्री ५ श्रीसौभाग्यविजय (ग) गुरुभ्यो नमः
“ प्रणम्य परमेश्वर—स्करं श्रीजगदीश्वरम् ।

कल्पे सुबोधिकां कुर्वे, वृत्तिं बाहोपकारिणीम् ॥ १ ॥

यद्यापि बहुगुणीकाः, कल्पे सन्त्येव निपुणगणगम्याः ।

तदपि ममायं यत्नः, फलेप्रदिः स्वल्पमतिबोधात् ॥ २ ॥

यद्यपि भानुद्युतयः, सर्वेषां वस्तुबोधिका बह्वयः ।

तदपि महीगृहगानां, प्रदीपिकैवोपकुस्ते छाक् ॥ ३ ॥

नास्यामर्थविशेषा, न युक्तयो नापि पद्यपाणिन्यम् ।

केवलमर्थव्याख्या, वितन्यते बाह्यबोधाय ॥ ४ ॥

हास्यो नास्यां सङ्गः, कुर्वन्नेतमतीक्ष्णवृद्धिरपि ।

यदुपदिशन्ति त एव हि, शुभे यथाशक्ति यतनीयम् ॥ ५ ॥

कल्प० १ क० ।

अथ प्रशस्तिः ॥

आसीद्हीरजिनेन्द्रचन्द्रपदवी कल्पद्रुमः कामदः,

सौरभ्योपहृतप्रबुद्धमधुपः श्रीहीरसूरीश्वरः ।

शाखोत्कर्षमनोरमः स्फुरद्गुरुचयः फलप्रापकः,

अश्वसूलगुणः, सदातिसुमनाः श्रीमन्मरूपजितः ॥ १ ॥

यो जीवाभयदानमिहिरुममिपात् स्वीयं यशोमिण्डमं,

परमासान्प्रतिवर्षमुग्रमखिन्ने जूमण्डवेऽवीचदत् ।

भेजे धार्मिकतामधर्मरसिको म्लेच्छाग्रिमोऽकव्वरः,

श्रुत्वा यद्ददनादनाविलमतिर्धर्मोपदेशं शुभम् ॥ २ ॥

तत्पटोन्नतपूर्वपर्वतशिरःस्फूर्तिक्रियां हर्मणि,

सूरिः श्रीविजयादिसेनसुगुरुर्भवेष्टिचिन्तामणिः ॥

शुभैर्यस्य गुणैर्गुणैरिष्यन्नेरावृष्टिः शोभते,

भूगोलः किल यस्य कीर्तिसुदृशः कीमाकृते कन्दुकः ॥ ३ ॥

येनाकव्वरपर्वदि प्रतिभट्टान्निजित्य वाग्ध्वमवैः,

शौर्याश्रयकृतावृतापरिवृता लक्ष्म्या जयश्रीकनी ।

चित्रं मित्र ! किमत्र मित्रमहसस्तेनास्य वृद्धा सती,

कीर्तिः प्रत्यपमानशङ्कितमना याता दिगन्तानितः ॥ ४ ॥

विजयतिलकसूरिर्भूरिसूरिप्रशस्यः,

समजनि मुनिनेता तस्य पट्टेच्छचेताः,

हरहासितहिमानी हंसहारोज्वलश्री-

स्त्रिजगति वरिवर्त्तिस्फूर्त्तियुग्यस्य कीर्तिः ॥ ५ ॥

तत्पट्टे जयति त्रिनीश्वरततिस्तुत्याङ्घ्रिपङ्केरुहः,

सूरिर्दृष्टितदुःखवृन्दविजयानन्दः क्षमाभृद्भिभुः ।

यो गौरैर्गुरुभिर्गुणैर्गणिवरं श्रीगौतमं स्पन्दते,

लब्धीनामुद्धिर्दयोयितयशाः शास्त्राधिपारङ्गतः ॥ ६ ॥

यच्चारित्रमखिन्नकिष्करगणैर्जगीयमानं जग-

ज्जाग्रज्जन्मजराविपत्तिहरणं श्रुत्वा जयन्तीपितुः ।

बाह्यापूर्तिमियत्तिगुग्ममथ तल्लेभे सहस्रं स्पृहा,

वैयग्यं गुणरागिणोऽग्रिमगुणग्रामाभिरामात्मनः ॥ ७ ॥

किञ्च । श्रीहीरसूरिसुगुरोः प्रवरौ विनेयौ,
जातौ शुभौ सुरगुरोरिव पुष्पदन्तौ ।
श्रीसोमसोमविजयाभिधवाचकेन्द्रः,
सत्कीर्त्तिकीर्त्तिविजयाभिधवाचकश्च ॥ ८ ॥
सौभाग्यं यस्य भाग्यं कलयितुममलं कः क्षमः सत्तमस्य,
नो चित्रं यच्चरित्रं जगति जनमनः कस्य चिन्नीयते स्म ।
चक्राणां मुखेपुष्पानपि विबुधमणीन् हस्तासिद्धिर्यदीया,
चिन्तारत्नेन भेदं शिथिलयति सदा यस्य पादप्रसादः ॥ ९ ॥
आबल्यादपि यः प्रसिद्धमहिमा वैरङ्गिकग्रामणीः,
पृष्ठः शाब्दिकपङ्क्तिषु प्रतिभेदैर्जय्यो न यस्तार्किकैः ॥
सिद्धान्तोद्धिमन्दरः कलिकलाकौशल्यकीर्त्युद्भूतः ।
शश्वत्सर्वपरोपकाररसिकः, संवेगवारांनिधिः ॥ १० ॥
विचाररत्नाकरनामधेयः, प्रश्नोत्तराद्यद्भुतशास्त्रवेधाः ।
अनेकशस्त्रार्णवशोधकश्च, यः सर्वदैवाभयदप्रमत्तः ॥ ११ ॥
तस्य स्फुरदुहकोर्त्ति-वाचकवरकीर्त्तिविजयपूज्यस्य ।
विनयविजयो विनेयः, सुबोधिनां व्यरचयत्कले ॥ १२ ॥
(चतुर्भिः कलापकम्) समशोधयंस्तथैनां,
पण्डितसंविनसहृदयावतंसाः ।

श्रीचिमलहर्षवाचक-वंशे मुकामणिसमानाः ॥ १३ ॥
धिवणानिर्जितधिवणाः, सर्वत्र प्रभृतकीर्त्तिकर्पूराः ।
श्रीभावविजयवाचक-कोटीशः शास्त्रवसुनिकपाः ॥ १४ ॥
(युग्मम्) रसशशिरसनिधिवर्षे, ज्येष्ठे मासे समुज्ज्वले पङ्के ।
गुरुपुण्ये यत्नोऽयं, सफत्रो जङ्गे द्वितीयायाम् ॥ १५ ॥
श्रीरामविजयपण्डित-शिष्यश्रीविजयविबुधमुख्यानाम् ।
अन्यथनाऽपि हेतु-विज्ञेयाऽस्याः कृतौ विवृत्तेः ॥ १६ ॥
यावद्वात्री मृगाक्षी धरणिधरज्जरीफलैः पूर्णगर्ज,
चञ्चलकौघदग्धैर्निपधगिरिमहाकुङ्कुमामत्र चित्रम् ।
जम्बुद्वीपाभिधानं हिमगिरिरजतं मङ्गलस्थानमेत-
द्धत्तं तावत्सुबोधा विबुधपरिविता नन्दतात्कल्पवृत्तिः ॥ कल्प०

कप्पसुय-कल्पश्रुत-न० कल्पने कल्पः स्थविरादिकल्पः तत्र-
तिपादकं श्रुतं कल्पश्रुतम् । उत्कालिकश्रुतभेदे, तत्पुनर्दिजेद् तद्य-
था “सुल्लकप्पसुयं महाकप्पसुयं” । एकमल्पग्रन्थमल्पार्थं च द्वि-
तीयं महाग्रन्थं महार्थं च न० ।

कप्पाकप्प-क (लप्पा) कट्पा (लप्प) ल्प-न० कल्पो विधि-
राचार इत्यर्थः । अकल्पश्चाविधिः । अथवा कल्पो जिनकल्पस्थ-
विरकल्पादिरकल्पस्तु चरकादिदीक्षा । अथवा कल्प्यं ग्राह्यमक-
ल्पमितरत् । ततः समाहारद्वन्द्वाकल्पाकल्पं कल्प्याकल्प्यं क-
ल्पनीयाऽकल्पनीयधर्मे, ‘जंभवे भक्तपाणं तु, कप्पाकप्पम्मि संकि-
यं’ कल्प्याकल्प्ययोः कल्पनीयाकल्पनीयधर्मविषय इत्यर्थः दश०
५ अ० । कल्पाकल्पप्रतिपादकमध्ययनं कल्पाकल्पम् । उत्कालिक-
श्रुतविशेषे, न० । पूगफलानां खण्डानि चूर्णानि वा यतीनां कसेल्ल-
कादिवद्धिर्हेतुं कल्पते न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् पूगफलखण्डानि
चूर्णानि च केवलानि विहर्तुं न कल्पन्ते इति गच्छप्रवृत्तिः २
श्वेन० २ उल्ला० २ प्र० ।

कप्पाकप्पविहिम्पु-कल्पाकल्पाविधिङ्ग-त्रि० कल्पो नीतिर्मर्थार्थादा-
विधिः सामाचारीत्यर्थः कल्पस्याकल्पस्य च विधिङ्गः । कल्पनीया-
ऽकल्पनीयज्ञायके “जे थेरा भगवंतो कप्पाकप्पविहिम्पु” पं० चू० ।
कप्पाग-कल्पाक-पुं० सूत्रतोऽर्थतश्च प्राप्ते भिक्षौ, व्य० ४ उ० ।

विधिङ्गे, “कप्पाय वेया परिपरइयसिरयाओ” कल्पाकेन शिरो-
जवधनकल्पङ्गेन औ० ।

कप्पातीत-कल्पातीत-पुं० कल्पमतीताः अतिक्रान्ताः कल्पाती-
ताः । अधस्तनाधस्तनप्रवेयकादिनिवासिषु, अहमिन्द्रेषु वैमा-
निकदेवेषु, प्रज्ञा० १ पद । ज० । जिनकल्पस्थविरकल्पाज्याम-
न्यत्र, ज० २५ श० ६ उ० ।

कप्पावंत-कल्पयत्-त्रि० वेदयति “वच्चारोमाइं कप्पावेज्ज वा
संगवेज्ज वा कप्पावंतं” वा । नि० चू० १९ उ० ।

कप्पास-कार्पास-पुं० न० । कृप्-वेदेन आस् । कार्पासिकवल्-
हेतुसूत्रयोर्नौ वृक्षजेदे, अमरः । वाच० । कर्पासफलावयववत् क-
ल्पनीये रोमादौ, “उष्णकप्पासन्ति उष्णस्तिष्ठा वामाणगुराभ-
क्षन्ति तस्स रोमा कप्पाणिज्जा कप्पासो अहवा उष्णाए व कप्पा-
सो पौमावणी तस्स फलं तस्स पम्हा कप्पाणिज्जा कप्पासो
जप्पति” नि० चू० ३ उ० ।

कर्पास-त्रि० कर्पास्या अवयवः विल्ला० अण् कर्पासीविकारे
सूत्रादौ, वाच० ॥

कप्पासत्थि-कार्पासत्थि-पुं० त्रीन्द्रियजीवभेदे, जी० १ प्रति० ।

कप्पासिय-कार्पासिक-त्रि० कर्पासेन निर्वृत्तः वक् कर्पाससूत्र-
निष्पन्ने पटादौ, वाच० । कर्पाससूत्रे च न० । अनु० ।

कप्पासी-कार्पासी-स्त्री० कर्पास-गौरा० ङीष्-कर्पासकवृक्षे,
वाच० । गुच्छावृन्ताकीशल्लकीकर्पास्यादयः इति तस्या गुच्छ-
भेदत्वम् । आचा० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

कप्पिय-कट्पित-त्रि० कृप् णिच्-क्-व्यवस्थिते, सूत्र० १ श्रु० १
अ० । आचा० । बुद्ध्या व्यवस्थापिते, विपा० १ श्रु० १ अ० । य-
थास्थानं विन्यस्ते, जं० ३ वक्त्र० । कल्प० । “कप्पियहाररुहा-
रतिसरयं” कल्पितो विन्यस्तो हारोऽष्टादशसरिकोऽर्द्धहारो न-
वसरिकस्त्रिसरिकं प्रतीतमेव यस्य स तथा तं० ज्ञा० । रचिते,
औ० । स्वबुद्धिकल्पनाशिल्पनिर्मिते, दश० १ अ० । सज्जिते,
“देवमइविकप्पियं” देवमत्या स्वर्गिचानुर्थेण विविधमनेकप्रका-
रेण कल्पितं सज्जितम् जं० ३ वक्त्र० । आरोहणार्थं सज्जितं गजे,
वाच० । विज्ञे, “जंतो पीलणफुरंतकप्पिया” प्रश्न० अध० १ अ० ॥
कट्पिक-पुं० योग्ये, व्य० ८ उ० ॥

दुविहो य कप्पिओ खलु, दन्वे भावे य णायव्वो ।

आगम णो आगमओ, दव्वम्मि य कप्पिओ जवे दुविहो ।

आगमतो अणुवत्तो, णो आगमतो इमो होइ ।

जाणगसरीरजविण, तव्वतिरित्ते य होति नायव्वो ॥

जाणगमयगसरीरं, जविओ पुण सिक्खिही जो तु ।

वतिरित्तो एगविधा, तं अजिमुहो य बोधव्वो ।

जावो वि होत्ति दुविहो, आगमे णो आगमे चव ॥

आगमओ उवत्तो, णो आगमो य पिंरुमाईणं ।

गहणम्मि कप्पिओ खलु, पव्वावेतुं च सेहाणं ॥

जं जं जोगगतीणं, आहारादी तहेव सेहाणं ॥ पं० भा० ।

“कप्पिओ जाणगसरीरजविणसरीरवैरित्तो दुवालसविहो
वत्तेयव्वो” पं० चू० ॥

संप्रति कल्पिकद्वारमाह ।

सुत्ते अत्थे तदुत्तय-उव्वहविचारलेखपिणे य ।

सिज्जा वत्ये यार, ओगहणविहारकपे य ॥

कल्पिको द्वादशविधस्तद्यथा सूत्रे १ अर्थे २ तदुजयस्मिन् सू-
त्रार्थोऽन्यत्र ३ उपस्थापनायां ४ विचारे ५ पात्रे ६ पि-
ण्डेषु ७ तथा शय्यायां ८ वस्त्रे ९ पात्रे १० अथग्रहणे ११ विहार-
कले च १२ एष प्रतिद्वारगाथासमासार्थः (सूत्रकल्पिकादीनां
व्याख्यांऽन्यत्र सुक्तकपियाइ शब्दे) नवरमिह । जहा "सुक्ते अत्ये
तदुजय-उवहीवियारलेवपिमे य । सेज्जा वत्ये यार-ओगहणवि-
हारकपे य । एव ओहनिष्पन्नेनिकेवे पुव्वं यन्निया इह तु । उदी-
रणमेत्तं तत्त सुक्तकपिओ आवासगमाइ जाव सूयकमो जहा व-
वहारस्स दसमुद्देसे अरुणोवघाय गरुडोवघाय जाव सुत्ताणु-
गामी परियागं नाऊणं परिणामं च तहा तहा दिज्जइ सुत्तं अ-
त्यं वि आवासगमाइ जाव सूयकडो दसमाइपरिणामगण दि-
ज्जइ अत्यो उजयकपिओ सुत्तत्य तदुभजोमो उवहावरणक-
पो अप्पत्ते अंकवेत्ता गाहा जइ आवासइमाइ जाव उज्जीव-
णोया तत्सुत्ते । अप्पि ए उवहुवेइ चउगुरु दोहिं वि गुरु तवे-
ण कावेण तवगुरु अंतो अछमदसमडुवालसमकावगुरु गिणह-
कावे अह सुत्ते पढिए अत्ये कहिए उवहावेइ चउगुरु काववहुं
कालवहुं सीतकावे वासासु वा अह पढिएसुत्ते य अपरिच्छिओ
तामनसइइ पुढविमार्शिणि चउगुरु तववहुं तवचउगुरु तवव-
हुगं च जन्नइ अणुग्याइयं पुरुष गुरुयं अणुग्याइयं नाम उठ्ठे च-
उत्थे आर्यवित्ते च कए पारणए पुरिमच्छनिच्चीइग पगासणाइ क-
रेइ तेण गुरुयं भवइ । अह पढियसुयअजिगयअपरिच्छिऊण उव-
हावेइ किं परिहरइ न परिहरइ उदओह्वादिचउगुरु दोहिं पि व-
हुतवकावेण अणुग्याइयं पुण एव वारसविहं विकप्पिए जहा
वेदियाए भणियं " ।

अथ कल्पिकद्वारमुपसंहरन्नाह ।

एणं दुवालसविहं, जिणोवइहं जहोवएसेणं ।

जो जाणिऊण कपं, सइहणायरणयं कुणइ ॥

सो भवियसुलभवोही, परित्तसंसारिओ पयणुकम्मो ।

अचिरेण उ कावेणं, गच्छइ सिद्धिं पुयकिलेसो ॥

एनमनन्तरोदितं द्वादशविधं सूत्रार्थादिभिर्द्वादशप्रकारं कल्पं
साधुः समाचारं जिनोपदिष्टं सर्वज्ञैरुक्तमित्यनेन स्वमनीषिका-
व्युदासमाह । यथोपदेशत उपदेशवैपरीत्येन ज्ञात्वा अवबुध्य ।
श्रद्धानं य एष कल्पः प्ररूपितः स निःशङ्कमेवमेव नान्यथा
जिनोपदिष्टत्वादिति । लक्षणमाचरणं च यथाऽवसरं द्वादश-
विधस्यापि कल्पस्यानुपालनं यः करोति स सिद्धिं गच्छतीति
संशङ्कः । कथंभूत इत्याह । भव्यसिद्धिगमनयोग्यो न खलु
अभव्यस्यैवंविधकल्पविषयानि सम्यग्ज्ञानश्रद्धानाचरणानि
समुपजायन्ते । भव्योऽपि कदाचिदुल्लभवोधिकः स्यादित्याह ।
सुलभा सुप्रापा बोधिरहंस्मर्माप्तिर्यस्यासौ सुलभबोधिकः ।
असावपि दीर्घसंसारिताह । परितः परिमितः संसारो य-
स्यासौ परितसांसारिकः । अयमपि गुरुकर्मा भवेदित्याह ।
प्रकरणेण तत्तु प्रकृतिस्थितिप्रदेशानुभावैरदपीयः कर्म यस्यासौ
प्रतनुकर्मा । एवं विधोऽसावचिरेणैव कालेन जघन्यतस्तेनैव
भवग्रहणेनोत्कर्षतः सप्ताष्टभवग्रहणैः सिद्धिं मोक्षं गच्छति ।
धुतक्लेशः सन् क्रियन्ते बाध्यन्ते शारीरमानसैर्दुःखैः संसा-
रिणः सत्या एभिरिति क्लेशाः कर्माणि । धुता अपनीताः क्लेशा ये
नासौ धुतक्लेशः क्षीणाष्टकर्मैति भावः । तदेवं व्याख्यातं कल्पि-
कद्वारम् वृ० । (१११ पत्र) १ उ० ।

कपियउदाहरण-कल्पितोदाहरण-न० काल्पनिकोदाहरण,
यथा अयोग्यशिष्यविषये मुञ्जशैलघनदृष्टान्त उपात्तः स च
काल्पनिको मुञ्जशैलघनयोः वक्ष्यमाणप्रकारोऽहङ्कारादिर्न सं-
भवति तयोरचेतनत्वात् केवलं शिष्यमतिवितानाय तौ क-
ल्पयित्वा दृष्टान्तेनोपात्तौ । न० ।

कपिया-कल्पिकी (का)-स्त्री० सकारणे ज्ञानदर्शनादीन्य-
धिकृत्य संयमादियोगेष्वसंस्तरस्तु प्रतिसेवने, नि० चू० १
उ० । (अस्या मूलगुणोत्तरगुणविषयत्वं पमिसेवणाशब्दे स्प-
ष्टीभविष्यति) ।

कल्पिका- व० व० । सौधर्मादिकल्पगतवक्तव्यतागोचरास्तु
ग्रन्थपद्धतिषु, पा० । ताश्च निरयावलिक्काश्रुतस्कन्धगतः प्रथ-
मोवर्गः । अन्तर्दृष्टाङ्गस्योपाङ्गम् ज० १ वक्ष० । निरयावलि-
केति चास्या नामान्तरम् ।

पदमस्स णं भंते ! वग्गस्स उवंगाणं निरयावलियाणं स-
मणेणं जगवया जाव संपत्तेण कइ अउभयणा पन्नत्ता ?
एवं खलु जंवूसमणेणं उवंगाणं पदमस्स वग्गस्स निरयाव-
लियाणं दस अज्जयणा पन्नत्ता तं जहा काले ? सुकाले १
महाकावे २ कएहे ४ सुकएहे ५ तहा महाकावे ६ वीरकएहे
७ बोधवे रामकावे ८ तहेव य पिउसेणकएहे ए नवमे
दसमे महासेणकएहेउ ? ० ।।

प्रथमवर्गो दशाध्ययनात्मकः प्रहस्तः । अध्ययनदशकमेवाह । का-
ले सुकावे इत्यादीनां मातृनामजिस्तदपत्यानां पुत्राणां नामानि
यथा काल्या अयमिति कावः कुमारः । एवं सुकाल्याः कृष्णायाः
महाकृष्णाया वीरकृष्णायाः रामकृष्णायाः महासेनकृष्णाया अ-
यमित्येवं पुत्रनामवाच्यं इह काल्या अपत्यमित्याद्यर्थः प्रत्ययेना-
त्पाद्य काल्यादिशब्देष्वपत्यार्थे यत् प्राप्याकावस्तु कावादिना-
म्ना सिक्केरेव वाच्यः । कावः १ तदनु सुकावः २ महाकावः ३
कृष्णः ४ सुकृष्णः ५ महाकृष्णः ६ वीरकृष्णः ७ रामकृष्णः ८
पितृसेनकृष्णः ९ महासेनकृष्णः १० दशम इत्येवं दशाध्ययना
निरयावत्रिकानामके प्रथमवर्गः, इति नि० ।

कपियाकपिय-क (दपा) दप्याक (दप) दप्य-न० क-
दपाकल्पप्रतिपादके उक्ताक्षिकश्रुतविशेषे, पा० । न० ।

कप्पुत्त-कस्पोत्त-न० कल्पाख्यस्य वेदग्रन्थस्य संवादकवचने,
" कप्पुत्तमेवमाई अविपदिमासु विनिद्वोयानं " जी० १ प्रति० ।
कप्पुर-कप्पुर-पुं० स्वनामख्यातं मन्त्रेचराजे, येन त्रयोदशशते-
षु अष्टचत्वारिंशदधिकेषु विक्रमवर्षेषु गतेषु हिन्दुदेशे उपज्जवः
कृतः ती० १७ क० ।

कप्पूर-कर्पूर-पुं० न० कृष्णर-लताभावः । घनसारे, ध० २
अधि० । गन्धज्व्यविशेषे, ज्ञा० १७ अ० । आचा० ।

कप्पूरपूया-कर्पूरपूजा-स्त्री० कर्पूरेणातिथ्यकरणे, " धूपोत्केपणतः
पक्वो-पवासस्य लजेत्फलम् । कर्पूरपूजया चात्र, मासकृपणजं
फलम् " ती० १ क० । (चेइय शब्दे पूया शब्दे चोदाहरणादि
वक्ष्यामि) ।

कपेऊण-कल्पयित्वा-अव्य० विशोध्येत्यर्थे, " कपेऊणं पा-
एक्किक्कस्स " पं० व० ।

कप्पेमाण-कल्पयत्-त्रि० कुर्वाणे, श्री० । झा० । सूत्र० । “ अह
म्मेण चैव विसिं कप्पेमाणे ” वृत्ति जीविकां कल्पयमानः कुर्वा-
णस्तच्छील इत्यर्थः विपा० १ श्रु० ३ अ० । दशा० ।

कप्पोचिय-कल्पोचित-पुं० संहननश्रुतादिसंपदुपेतत्वेन प्रति-
माकल्पप्रतियोग्ये, पंचा० १ एव विव० ॥

कप्पोवग-कल्पोवग-पुं० कल्प आचारः स चेदेन्द्रसामानिकल-
यस्त्रिंशद्विव्यवहाररूपस्तमुपगताः । सौधर्मेशानादिदेवलोका-
निवासिषु वैमानिकदेवेषु, कल्पोत्पन्नान् दर्शयति ।

से किं तं वेमाणिया वेमाणिया पुविहा पसत्ता तं जहा
कप्पोवगा कप्पाईया य से किं तं कप्पोवगा कप्पोव-
गा वारसविहा पसत्ता तं जहा सोहम्मा ईसाणा सणं-
कुमारा माहिंदा बंजलोया लंतया महासुका सहस्सारा
आणया पाणया आरणा अचुया ते समासओ दुवि-
हा पसत्ता तं जहा पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य से तं
कप्पोवगा ॥

(सोहम्मा ईसाणा इत्यादि) सौधर्मदेवलोकाः कनिंवासिनः सौधर्माः
ईशानदेवलोकावासिनः ईशानाः एवं सर्वत्रापि भावनीयम् । तत्र
तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशो यथा पञ्चाहदेशनिवासिनः पञ्चाहा इति प्र-
ज्ञा० १ पद (७७ पत्र०) ॥

कप्पोववसग-कल्पोपपन्नक-पुं० कल्पेषु सौधर्मादिषु उपपन्नाः
कल्पोपपन्नाः चं० प्र० १६ पाहु० । सौधर्मादिदेवलोकोत्पन्नेषु वै-
मानिकदेवेषु, जं० ७ वक्र० । स्था० ।

कप्पल-कदल-पुं० कटाति आवृणोत्यन्यरसं कद् किप्-कद् फ-
लमस्य कगटगतदपशषसं क पामूर्त्तं सुक् ८ । २ । ७७ इति
टलुक् प्रा० । कटुरसतया अन्यरसावरकफलके कायफल इति
ख्याते श्रीपर्णावृत्ते, अमरः ।

कफ-कफ-पुं० केन जलेन फलति फल-रु । शरीरस्थे धातुभेदे,
वाच० । “ कफो गुरुर्हिमः स्निग्धः प्रकलेदी स्थिरपिच्छिलः ” । त-
स्य कार्यश्च “ श्वेतत्वशीतत्वगुरुत्वकण्डु-स्नेहोपदेहस्तिमित-
त्वक्षेपाः । उत्सेधसंपानचिरक्रियश्च, कफस्य कर्माणि वदन्ति
तज्ज्ञाः ” । १ । स्था० ४ ग० ॥

कबंध-कबन्ध-पुं० “ मनुष्याणां सहस्रेषु, इतेषु हतमूर्द्धसु । त-
दावेशात्कबन्धस्या-देकोऽमूर्च्छा क्रियान्वित ” इत्युक्तकृणे शि-
रोरहिते क्रियासहिते देहे, अस्त्री० अमरः । तदेहस्य शिरःशू-
न्यत्वेऽपि धायोः सम्यगनिसरणाज्जावेन वायुना संबन्धसत्त्वा-
त् क्रियासंज्ञ इति बोध्यम् प्रश्न० अध० ३ अ० । मेघे, जले,
राक्षसभेदे, वाच० ।

कजद्व-कभद्व-न० कपाले, घटादिकर्परे, अणु० अन्त० । “ कज-
द्वसंगणसंतिष्ठ ” उपा० २ अ० ॥

कम-क्रम-पुं० क्रम जावकरणादौ यथायथं घञ् मान्तत्वाद्बृ-
द्धिः । पादविकेपे पादे, हेमचं० । वाच० । पि० अर्द्धक्रमाम्नोज-
जवमहेतां श्रीतीर्थकराणां क्रमाश्रयणाः । द्रव्या० ५ अध्या० ।
पौर्वापर्ये, द्वा० २६ द्वा० परिपाठ्याम् अनुक्रमे, नि० चू० १ उ० ।
आ० म० प्र० । वृ० उत्त० । आव० । विशेष० । “ पुत्राणुपुत्रि न
कमो ” इह क्रमस्तावत् द्विविधः पूर्वानुपूर्वी वा पश्चानुपूर्वी च ।
अनानुपूर्वी किल कर्म एव न भवति असमञ्जसत्वात्, विशेष०
मर्यादायाम्, स्था० ४ ग० । नियमे च वृ० १ उ० ।

क्रम-पुं० द्वात् ७ । २ । ६ । इति किलित्तवत् इत्वं काचित्क-
त्वात् प्रा० । “ योऽनायासः श्रमो देह-प्रवृत्तः श्वाससंगतः । क्रमः
स इति विज्ञेय इन्द्रियार्थप्रवाधकः ” इत्युक्तकृणे श्रमभेदे वाच०
कर्मन्तु-कपाटन्तु-पुं० न० मणन्तु मणः कस्य जलस्य मणं
लाति-दा-कु-अर्द्धर्चादि० । कर्द्धे, अमरः । वाच० । कुपिडका-
याम्, प्रश्न० अध० ४ अ० । नि० । तापसपानीयपात्रे, जं० २
वक्रः । प्लवृक्ते, वाच० ।

कमकरण-क्रमकरण-न० शरीरनिष्पत्त्युरकालं बाह्यव्यवस्थवि-
रादिक्रमेणोत्तरोत्तरेऽवस्थाविशेषे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

कमजोग-क्रमयोग-पुं० परिपाटीव्यापारे, “ श्मेण कमजोगेण, भ-
त्तपाणं गवेसप ” दश० ५ अ० । योगक्रमे, पुं० अस्मिन् योगे
एतावत्याचारानि द्यन्ति निर्विकृतिकानि इत्ये वा रुद्रेशादयः
क्रियन्ते तथा विकृतयः काः कुसयोगे कल्पन्ते न वेत्येवं क्रमे,
वृ० १ उ० ।

कमठ-कमठ-पुं० कम-अठन्- । गे ढः ७ । १ । एए । इति ठ-
स्य ढः प्रा० । कूर्मे, स्त्रियां जातित्वात् ङीष् । वंशे, पुं० शब्द० ।
शङ्खकीवृत्ते, पुं० धरणिः । वाच० । पार्श्वप्रभृतिर्जिते तपस्वि-
नि, तदृत्तं चेत्यम- अन्येद्युर्गवाक्स्थः स्वामी एकस्यां दिशि ग-
तः पुष्पादिपुञ्जोपकरणसहितान्नागरांश्च नागरीर्निरीक्ष्य पते
क गच्छन्तीति कंचित्प्रच्छ । स आह प्रजो ! कुत्रचित् अस्ति
देशवास्तव्यो दरिद्रो मृतमातापितृको ब्राह्मणपुत्रः कृपया लो-
कैर्जीवितः कमठनामासीत् । स च एकदा रत्नाभरान्दीक्ष्य अहो !
पतत् प्राग्जन्मतपसः फलमिति विचिन्त्य पञ्चाग्न्यादिमहाक-
ष्टानुग्राही तपस्वी जानः सोऽयं पुर्यां वहिरागतोऽस्ति तं पूजि-
तुं लोका गच्छन्तीति निशम्य प्रचुरपि सपरिवारस्तं द्रष्टुं ययौ ।
तत्र प्राष्ठान्तर्दृष्टमानं महासर्पं ज्ञानेन विज्ञाय कर्णारससमु-
द्यो भगवानाह । अहो मूढ ! तपस्विन् ! किं द्यां धिना वृथा
कष्टं करोषि । यतः “ कृपानदीमहातीरे, सर्वे धर्मास्तृणाङ्कुराः ।
तस्यां शोषमुपेतायां, कियन्नन्दन्ति ते चिरम् ” । इत्याकर्ण्य क्रुद्धः
कमठोऽवोचत् । राजपुत्रा हि गजाश्वादिश्रीमान् कर्तुं जानन्ति
धर्मं तु वयं तपोधना एव जानीमस्ततः स्वामिनाऽग्निर्कुप्यताम्
ज्वलत्काष्ठमाकृष्य कुठारेण द्विधा कृत्वा च तापव्याकुलः सर्पो
निष्काशितः । स च जगवन्तियुक्तपुरुषमुखान्मनस्कारान् प्रत्या-
ख्यानं च निशम्य तत्कृणं विपद्य धरणेन्द्रो जातः । अहो ज्ञानी
इति जनैः स्तूयमानः स्वामी स्वगृहं ययौ । कमठोऽपि तपस्त-
प्त्वा मेघकुमारेषु मेघमात्री जातः १५४ कल्प० । ती० । जले,
न० “ जहो तु होसि कमठं खरंटो उ जा महो तं कमठं प्रसृति ”
नि० चू० ३ उ० । साधुजनप्रसिद्धे पात्रभेदे, “ लुञ्जामो कमठ-
गादिसु ” कमठगं नाम करोटगागरं अछगेण कञ्जति कमठकं
नाम शुष्कक्षेपेन सबाह्यान्तरक्षितकस्यकटोरकाकारं साधु-
भाण्डम् नि० चू० १ उ० ।

कमठग-कमठक-न० चोलपट्टकस्थाने आर्यिकाणां धार्ये च-
तुर्दशे औधिकोपधौ, “ चउइसे कमठग होति ” वृ० ३ उ० ।
“ कमठगं अट्टगमयं कंसभायणसंगणसांवेयं चोलपट्टद्वारे
चोइसमं भवति ” नि० चू० २ उ० । तच्चाष्टकमयमेकैकं संय-
तीनां निजोदरप्रमाणेन विज्ञेयम् वृ० ३ उ० ।

कमठगमाणं लदर-प्पमाणं संजईण विष्सेअं ।

सइ गइणं पुण तस्स, बहुसगदोसा इमा तेसि ॥२४॥

कमठगमानं स्वरूपसंविधि उद्वरप्रमाणतो तिजोद्वरप्रमाणेन संयतीनां विज्ञेयं सदा ग्रहणं पुनस्तस्य कमठकस्य लहुसक-
दोषादित्यल्पत्वापराधादासां संयतीनां लम्पनग्रहणी अप्रीत्या
कुशलपरिणामभावादिति गाथार्थः । पं० व० ।

कपटीचूय-कपटीचूत- त्रि० स्थले कमठ इव सन्दगतौ,
व्य० १ उ० ।

कप (न) ण-क्रमण-न० क्रमु पादविज्ञेये भावे ल्युट् गतौ,
प्रतिक्रमणं प्रति निवृत्तिक्रमे, प्रवर्तने, आ०चू० ४ अ० प्रव० ।
आचा० । (पंडिकमण शब्दे तथा व्याख्या)

कपणिज्ज-क्रमणीय-त्रि० क्रमणार्हे, औ० ।

कपणिया-क्रमणिका-स्त्री० उपानहि, वृ० ३ उ० । (क्रमणि-
कयोरपि उवानह शब्दे धारणमुक्तम्)

कपणिध्व-क्रमणीमत्-त्रि० सोपानत्के, “ गच्छिज्ज भूमिगतोऽ
कमणिहो ” भूमिगतान् गर्व करोति अहो अहं सोपानत्को
प्रजामि वृ० ३ उ० ।

कपजिप्त-क्रमभिन्न-न० त्रयोदशे सूत्रदोषे, यत्र क्रमो नारा-
ध्येत यथा स्पर्शनरसतन्मात्राण्युच्युः श्रोत्राणामर्थाः स्पर्शरसग-
न्धरूपशब्द इति वक्तव्ये स्पर्शरूपशब्दगन्धरसा इति व्यात्
इत्यादि विशेषः । आ०म० द्वि० । अनु० । यथा वा “ धरणीध-
रणीन्द्रपद्मसागरान्-गम्भीरनयनमुखवलस्थैर्यगुणैर्जयति ”
वृ० १ उ० ।

कपरण-क्रमरण-न० पूर्वस्पर्शकाशप्रदेशादिभ्योऽव्यवधा-
नतः प्राणपरिचयगो, कर्म० ।

कमल-कमल-पुं० कम-चूपादि कलच् कमलशब्दः संस्कृतव-
देव प्राकृते प्रा० । लोलः पैशाच्याम् ८ । ४ । ७ इति लस्थाने
लकारविधानात् पैशाच्यामप्यादेशान्तरं न० प्रा० । हरिणवि-
शेष, “ कुल्लोत्पलकमलकोमलुस्मीलियं ” कुल्लं विकसितं तच्च
तदुत्पलं च कुल्लोत्पलं कमलो हरिणविशेषः कुल्लोत्पलं च कम-
लश्च कुल्लोत्पलकमलौ तयोः कोमलमकठोरं दलानां नयनयो-
श्चोन्मीलितमुन्मीलने यत्र प्रभाते तत्तथा ” अनु० । कल्प० ।
ज्ञा० । विपा० औ० दशा० सूर्यबोधे, ज्ञा० ६ अ० । पद्ये, न०
कल्प० । कमलं पद्ममरविन्दं पङ्कजं सरोजमिति पर्यायाः
विशेषः । चतुर्शीतिकमलाङ्गशतसहस्रे, न० व्यो० २ पाहु० ।
कालस्य पिशाचेन्द्रस्याग्रमहिष्याः कमलाया अनन्तरपूर्वमनु-
प्यभावे पितरि, पुं० ज्ञा० २ श्रु० । धूर्ताख्यानकल्पितपोतनपुरे-
श्वरवज्रसिंहस्य राज्ञः कमलाभार्यात्पत्रे पुत्रे, दर्श० । क्लोमि-
भेषजे, सलिले, ताप्रे, हेम० । सारसपक्षिणि, स्त्रियां ऊ० ।
पाटलवर्णे, तद्वति, त्रि० वाच० । कमलायाः कालाग्रमहिष्याः
सिंहासने, न० ज्ञा० २ श्रु० ।

कमलंग-कमलाङ्ग-न० चतुर्शीतिमहापद्मशतसहस्रे, व्यो०
२ पाहु० ।

कमलकलाव-कमलकलाप-पुं० कमलसमूह, कल्प० ।

कमलकलावपरिरायमाण-कमलकलापरिराजमान-त्रि०-
कमलसमूहेन सवेतः शोभमाने, कल्प० ।

कमनतिलया-कमलतिलका-स्त्री० रथसेनस्य रत्नावलीकुक्कि-
सम्भवायां पुत्र्याम्, दर्श० (तस्याः स्वयंवरादि मरणवल्लह शब्दे)

कमलपद्म-कमलपद्म-पुं० स्वनामख्याते आचार्ये, कमलप्र-

भाचार्येण तीर्थकुत्रामकर्मध्वं सत्केन दोषेण विफट्टीकृतमिति
प्रश्ने । अकस्मात् स्त्रीसंघटे जाते विद्विभिः प्रश्ने कृते चतुर्थव-
तस्य प्रशस्तत्वनिरूपणवृत्तप्रमदेन तद्विफलीकृतमिति प्रसि-
द्धिः इयेन० ३ उल्ला० १६४ प्र० ।

कमलपद्मा-कमलपद्मा-स्त्री० काव्यस्य पिशाचेन्द्रस्याग्रमहि-
ष्याम्, स्था० ४ ज्ञा० ज० (तस्या भवान्तर मगमहिप्सी शब्दे
उक्तम्) ।

कमलवर्णिमय-कमलावर्तमक-न० काव्याग्रमहिष्याः कमलादे-
व्याः कमलायां राजधान्याम् स्वनामख्याते जवने, ज्ञा० २ श्रु० ।

कमलमिरी-कमलश्री-स्त्री० काव्याग्रमहिष्याः कमलाया मातरि
ज्ञा० २ श्रु० ।

कमलमेष्टि-कमलश्रेष्ठिन्-पुं० कमलनामके श्रेष्ठिनि, तं० (यस्य
सुता पद्मिनी-पउमिणी शब्दे कथा) तस्यान्यस्य वा ऋजु-
व्यवहारे यथार्थभणने कथा प्र० २० ।

कमला-कमला-स्त्री० काव्यस्य पिशाचेन्द्रस्याग्रमहिष्याम्, स्था०
४ ज्ञा० । भ० । (भवान्तरमगमहिप्सी शब्दे उक्तम्) धूर्ताख्यान-
कल्पितपोतनपुरराजवज्रसिंहस्य भार्यायाम्, दर्श० वद्व्याम्,
को० । वरनार्याम्, जम्बीरभेदे, उन्दीनेदे च तद्वृत्तमवृत्तरत्ना-
वल्यां द्विधोक्तम् यथा “ द्विगुणनगणसहितः, सगण इह हि वि-
हितः । फणिपतिमतिविमला, कितिप ! जवति कमला ! वसुनिः प्र-
मिता सगणाविहिता, पुनेरकमिता निहितो गुरुरन्ते । यदि सत्
कवयो विद्वत्सन्मतयो-अभिधया कमलेति तदा कवयन्ते ” वाच० ।

कमलागर-कमलाकर-पुं० कमलानामाकर उत्पत्तिस्थानम् । पद्म-
हृदादौ, कल्प० जज्ञाशयविप्रेषे, अनु० पद्मानां समूहे च वाच० ।
कमलागरखं (सं) रुवोहय-कमलाकरखं (प) एरुवोधक- पुं०
कमलाकरा ऋदाद्यस्तेषु यानि खण्डानि नञिनीस्रणानि कम-
लवन्तानि तेषां बोधको यः स कमलाकरखएरुवोधकः कमलवन-
विक्रशके सूर्ये, “ कमलागरसंरुवोहण उड्डियमि सूर ” ज०
२ श० १ उ० । कल्प० । दर्श० । ज्ञा० ।

कमलापीड (पेड)-कमलापीड (पेड)-पुं० जस्तचक्रवर्तिसेना-
पतिसत्के अश्वरत्ने, जं० ३ वक्र० । (तस्य वर्णको भरह शब्दे
आपातकिरातविजयाधिकारे वद्व्यते) ।

कमलामेला-कमलामेला-स्त्री० बलदेवपुत्रनिधामजसागरच-
न्द्रजार्ज्यायाम्, विशेषः । आ० म० प्र० । आ० क० । आव० (त-
स्या उद्वाहः अनुश्राग शब्दे उदाहृतः) ।

कमलामण-कमलासन-पुं० कमलमासनं यस्य । चतुरगने व-
ह्मणि, वाच० । “ पुष्टि किर नारकरिणिणा कमलासणो दु-
ट्टो ती० २७ क० ॥

कमलुजल-कमलोज्ज्वल-त्रि० कमलपरिमण्डिते, “ सरं वा क-
मलुजलं ” व्य० ४ उ० ।

कमलवोच्छिज्जमाणवोधोदया-कमलवोच्छिज्जमानवन्धोदया-स्त्री०
क्रमेण पूर्ववन्धः पश्चादुदय इत्येवं रूपेण व्यवच्छिद्यमानौ वन्धो-
दयौ यासां ताः कमलवोच्छिज्जमानवन्धोदयाः । कर्मप्रकृतिभेदे,
पं० सं० । (ताश्च परशतयः कर्म शब्दे वद्व्यन्ते) ।

कमसो-क्रमशस्-अव्य० कारकावृत्तेः क्रमात् वीप्सायां शस्
क्रमं क्रमेण क्रमेणेत्यादिकेऽर्थे, वाच० । पं० सं० ।

कमेलगागम-क्रमेलगागम-पुं० उष्णगमने, अजां निष्काशयतः

कमेन्नकागमन्यायः । यथा कश्चित् क्षेत्रादजां निष्काशयति तत्र कथञ्चिच्छगल्यां निष्काशितायामपि उष्ण आपतितः अस्य विपयो यथा जिनाचनमश्रुधानस्य महानिशीथप्रामाण्यस्याऽऽयुपगमस्वीकारे तत्त्वसिद्धान्तभङ्गप्रसङ्गस्तत्र जिनप्रतिमाचनस्य तत्रानुज्ञानात् प्रति० ॥

कम्प-कम्प-पुं० कपि चञ्जे घञ् मकारस्यानुस्वारः तस्य । वर्गे-ऽन्त्यो वा ङ । १ । ३० इति मः । प्रा० । गात्रादिचञ्जे, वेपथौ, वाच० ।

कम्प-कम्प-पुं० कलश० ईरन्-मुद् च आत्कश्मीरे ८ । १ । १०० । इति आत्वम् । कश्मीरे स्तो वा ङ । २ । ६० इति कश्मी-रशब्दे संयुक्तस्य स्तो वा जवति कम्भारो कम्हारो । देशभेदे, प्रा० । ततो जवादौ कञ्गा० अण् काश्मीरः तद्देशभवे, त्रि० का-श्मीरोऽभिजनोऽस्य तद्देशला० अञ् पित्रादिक्रमेण तद्देशवा-सिनि, त्रि० स्त्रियामुजयत्र ङीप् तस्य राजत्यपि तथा बहुषु तु तस्य लुक् कश्मीराः स्त्रियां जर्गादित्वाच्च लुक् वाच० ॥

कम्म-कृ-धा० कुरेण केशकल्पने, कुरे कम्मः ८ । ४ । ७२ । कुरविपयस्य कृतो कम्म इत्यादेशो वा भवति 'कम्मइ' कुरं करोति इत्यर्थः प्रा० ॥

कर्मन्-न० क्रियते निर्वर्तते यत्तत्कर्म घटप्रभृतिवृत्तकणे कार्य्ये, विशेष० । भावे मनिन् क्रियायाम्, स्था० ४ टा० उत्त० । आच्चा० विशेष० । योगो व्यापारः कर्म क्रियेत्यनर्थान्तरम् विशेष० । सूत्र० । भ्रमणादिक्रियायाम्, स्था० १ टा० । उत्त० । प्रव० । उपा० । दशा० । आच्चा० । प्रश्न० । संयमानुष्ठानरूपायां क्रियायाम्, सूत्र० १ श्रु० १ अ० । अनुष्ठाने, आच्चा० १ श्रु०, ५ अ० १ उ० । सूत्र० । सावद्या-नुष्ठाने, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

(१) कर्मणस्त्रैविध्यं तेषां स्वरूपनिरूपणम् ।

(२) कर्मशिल्पयोर्भेदः ।

(३) नैयायिकवैयाकरणयोः कर्मपदार्थनिरूपणम् ।

(४) नामादितः कर्मनित्येपमुक्त्वा तत्प्रसङ्गप्राप्तं शब्दादित आधाकर्मस्वरूपनिरूपणम् ।

(५) कर्मस्वरूपनिरूपणम् ।

(६) पुण्यपापात्मकस्य कर्मणः सिद्धिः ।

(७) अकर्मवादिनो नास्तिकस्य मतनिराकरणम् ।

(८) कर्मणो मूर्त्तत्वं तत्राल्लेपपरिहारो च ।

(९) जगद्वैचित्र्ये पुनरपि कर्मसिद्धिनिरूपणम् ।

(१०) जीवकर्मणोः संबन्धः ।

(११) कर्मणोरनादित्वम् ।

(१२) जगद्वैचित्र्ये कर्मण एव हेतुत्वं नेश्वरादीनाम् ।

(१३) स्वभाववादिनिराकरणम् ।

(१४) कर्मणः पुण्यपापद्वयात्मकत्वविचारः ।

(१५) पुण्यपापयोः पृथग्लक्षणम् ।

(१६) कर्मणश्चतुर्विधत्वम् ।

(१७) कर्मणि वदस्पृष्टवादिगोष्ठामाहिलनिहवमतनिरूपणम् ।

(१८) कर्मविषये शास्त्रान्तरीयमतं निरूप्य पुनरपि पूर्वोक्तचतुर्विधत्वमेव प्रतिपादितम् ।

(१९) मूलप्रकृत्युत्तरप्रकृत्यादिना द्वैविध्यं निरूप्य नामादितः अष्टविधत्वम् ।

(२०) कर्मणः ध्रुवाऽध्रुवबन्धिप्रकृतिनिरूपणम् ।

(२१) ध्रुवाध्रुवबन्धिनीनां भङ्गास्तयोः सत्तानिरूपणं च ।

(२२) कर्मणः सर्वघातिदेशघातिप्रकृतिद्वारनिरूपणम् ।

(२३) क्षेत्रविपाकादिप्रकृतिप्रतिपादनम् ।

(२४) प्रकृतीनां पञ्चोदयहेतवः ।

(२५) ज्ञानवरणदर्शनावरणमोहनीयादीः प्रकृतीर्विस्तरतो वि-चक्ष्य स्थित्यादिप्ररूपणम् ।

(२६) सम्यक्त्ववेदनीयमिथ्यात्ववेदनीयख्यादिवेदनीयादीनां आयुपञ्च पृच्छां निरूप्य नामादिपृच्छाकक्षाप्रतिपाद-नम् ।

(२७) तीर्थकराहारकद्विकयोः मतान्तरेण स्थितिनिरूपणम् ।

(२८) ज्ञानावरणीयादिकर्मणां जगन्स्थितिवन्धः कस्मिन् स्वामिनि व्रज्यते इत्यादिचिन्तनम् ।

(२९) अविरतसम्यक्त्वादीनां स्थितिवन्धनिरूपणम् ।

(३०) ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः अविभागपरिच्छेदनिरूपणम् ।

(३१) मूलप्रकृतीनां बन्धं प्रतीत्य चत्वारि प्रकृतिस्थानानि जव-न्तीति निरूपणम् ।

(३२) कर्मणो बन्धे कर्मप्रकृतिबन्धविचारः ।

(३३) किं कर्म वेदयते काः कर्मप्रकृतीर्वन्धातीति उदयेन सह संबन्धस्य चिन्तनम् ।

(३४) उत्तरप्रकृतिषु संवेधादिचिन्तनम् ।

(३५) क्रियावादिनः कर्मचिन्तातः प्रनष्टा इति प्रदर्श्य तन्मत-दूषणश्च निरूपितम् ।

(३६) सौपक्रमनिरूपकमकर्मधैविध्ये उदाहरणम् ।

(३७) कर्मकृत्यविचारं प्रतिपाद्य सम्यग्ज्ञानकर्मकृत्यनि-पेधनम् ।

(१) कर्मणस्त्रैविध्यं तत्स्वरूपनिरूपणम् ।

विषयात्मऽनुबन्धैस्तु, त्रिधा शुद्धं यथोत्तरम् ।

प्रधानं कर्म तत्रायं, मुक्त्यर्थपतनाद्यपि ॥ २१ ॥

विषयेण गोचरेणात्मना स्वरूपणानुबन्धेन तत्तत्त्वानुवृत्तिवृत्त-केण शुद्धं त्रिधा त्रिविधं कर्मानुष्ठानं यथोत्तरं प्रधानं यद्यत उ-त्तरं तत्तदपेक्षया प्रधानमित्यर्थः । तत्रायं विषयशुद्धं कर्म मु-क्त्यर्थं मोक्षो नमातो न्यायादितीक्ष्णया जनिते पतनाद्यपि भृगु-पाताद्यपि आदिना शस्त्रपाटनगृहपृष्ठपणादिश्च पातोपायः परि-गृह्यते । किं पुनः शेषं स्वादिसकमित्यपि शब्दार्थः ।

स्वरूपतोऽपि सावद्य-मादेयाशयलेशतः ।

शुभमेतत् द्वितीयं तु, लोकदृष्ट्या यमादिकम् ॥ २२ ॥

स्वरूपत आत्मना सावद्यमपि पापबहुत्वमपि आदेयाशयस्यो-पादेयमुक्तिभावस्य लेशतः सूक्ष्ममात्रलक्षणाच्छुभं शोभनमे-तत् । यदाह तदेतदप्युपादेयलेशभावाच्छुभं मतं द्वितीयं तु स्व-रूपशुद्धं तु लोकदृष्ट्या स्थूलव्यवहारिणो लोकस्य मतेन यमा-दिकं यमनियमादिरूपं यथा जीवादितत्त्वमजानानां पूरणादीनां प्रथमगुणस्थानवर्तिनाम् ।

तृतीयं शान्तवृत्त्याद-स्तत्त्वसंवेदनानुगम् ।

दोषहानिस्तमोज्ज्वला, नाद्या जन्मोचितं परे ॥ २३ ॥

शान्तवृत्त्या कपायादिविकारनिरोधरूपया तत्त्वसंवेदनानुगं जीवादितत्त्वसम्यक्परिज्ञानानुगतमदोऽयमाद्येय तृतीयमनुब-न्धशुद्धं कर्म आद्याविषयशुद्धानुष्ठानात्तमोज्ज्वलाऽऽत्मघातादिनिब-न्धनाज्ञानबाहुल्येन दोषहानिमौक्त्याभवाद्यधकपरिहाणनं भवति । यत आह । “आद्यन्न दोषविगम-स्तमोबाहुल्ययोगतः” इति परे पुन-राचार्याः प्रवृत्ते । उचितं दोषविगमानुक्त्वजात्यादिकुलादिगु-

णयुक्तं जन्म ततो भवति । एकान्तरनिरवद्ये मोक्षे स्वरूपतोऽती-
वसाधस्य कर्मणस्तस्याहेतुत्वेऽपि मुक्तीच्छायाः कथंचित्सा-
रूपेण तच्चेत्त्वात् तद्वारतया प्रकृतोपयोगादिति हामीषामा-
शयः । तदाह “तद्व्योम्यजन्मसंशान्तमत एकं प्रचकृते । मुक्तावि-
च्छापि यत् श्रद्धया, तमःकृपकरी मता” । तस्याः समन्तभ-
क्षत्वा-दनिर्दशनमित्यद् ” इति ।

मुक्तीच्छापि सतां श्लाघ्या, न मुक्तिमदृशं त्वदः ।

द्वितीयात्साऽनुवृत्तिश्च, सा स्याददृष्टचूर्णवत् ॥२४॥

उक्ताशयमेवाह “मुक्तीच्छापीति” द्वितीयात्स्वरूपशुचानुष्ठानात्
सा तु वृत्तिश्चास्तराप्पनुवृत्तिमती च सा दोषहानिः स्याददृ-
ष्टचूर्णवन्मरूककोदवत् । निरनुवृत्तिदोषविगमे हि गुरुलाघ-
वचिन्तादृष्टप्रवृत्त्यादिकं हेतुस्तदभावत्वाच्च सानुबन्ध एव
दोषविगम इति ज्ञावः । तदुक्तम् “द्वितीयादोषविगमो, नत्वेका-
न्तानुबन्धवान् ! गुरुज्ञाद्यवचिन्तादि, न यत्तत्र नियोगतः” ।

कुराजचन्द्रप्रायं त-न्निर्विवेकमदः स्मृतम् ।

तृतीयात्साऽनुबन्धा सा, गुरुज्ञापवचिन्तया ॥२५॥

तत्तस्मात्सानुवृत्तिदोषविगमाददो द्वितीयमनुष्ठानं निर्विवेकं
विवेकरहितं कुराजवप्रप्रायं कुत्सितराजाधिष्ठितनगरप्राकार-
तुल्यं तत्र लुण्वाकोपद्वयस्यैवात्राज्ञानदोषोपघातस्य दुर्नि-
वारत्वादिति भावः । तृतीयादनुबन्धशुचानुष्ठानात्सा दोषहानिः
सानुबन्धा उत्तरोत्तरदोषापगमावहाऽत एव दोषाननुवृत्तिमती ।
तदुक्तं “तृतीयादोषविगमः, सानुबन्धो नियोगतः ।” गुरुला-
घवचिन्तयेत्युपलक्षणमेवा दृष्टप्रवृत्त्यावेः ।

गृहाद्यन्मिकाकल्प-मतस्तद् कैश्चिदुच्यते ।

उदग्रफलदत्वेन, मतमस्माकमप्यदः ॥२६॥

अतः सानुबन्धदोषहानिकरत्वाच्च तृतीयमनुष्ठानं कैश्चित्तीर्था-
न्तरीयैर्गृहस्याद्यन्मिका दृष्टपीठबन्धरूपा तत्कल्पं तत्तुल्यमुद-
ग्रफलदत्वेनोदारफलदायित्वेन तस्याद् एतदुक्तमस्माकमपि मत-
म् । यथा हि गृहाद्यन्मिकाप्रारम्भदाख्ये नोपरितनगृहं नङ्गफले
संपद्यते किं तु तदनुबन्धप्रधानमेवं तत्त्वसंघेदनानुगतमनुष्ठानमु-
त्तरोत्तरदोषविगमावहमेव प्रवर्तते न तु कदाचनाप्यन्यथारूप-
मिति द्वा० १३ द्वा० । “कर्माशुक्लकृष्णं, योगिनास्त्रिविधमितरे-
षाम्” शुभफलदं कर्मयागादिशुक्लं, अशुभफलदं द्रष्टव्यादि, कृ-
ष्णमुजयं संकीर्णं, शुक्लकृष्णं तत्र शुक्लं दानतपःस्वाध्यायादि-
मतां पुरुषाणां, कृष्णं नाराकिणां, शुक्लकृष्णं, मनुष्याणां, योगिनां तु
विभक्तमिति । द्वा० १६ द्वा० । जीघनवृत्तौ, उपा० १ अ० । जी-
विकाथे आरम्भे, पंचा० १ वि० । “कम्माणि तणहारगादीणि”
आ० चू० १ अ० । महारम्भादिसंपाद्ये, स्था० ३ उ० । अ-
नाचार्यकं कृत्यादौ, स्था० ५ उ० । पि० । कल्प० । आ० चू० ।
(२) अनाचार्यकं कर्म साचार्यकं शिल्पमथवा कादाचित्कं
शिल्पं कादाचित्कं वा कर्म शिल्पं तु नित्यव्यापारः भ० १२
श० ५ उ० । सर्वकाचित्कं कर्म तं । तत्र कर्म सिद्धादिव्या-
चिख्यासया कर्मादिस्वरूपं प्रथमतः प्रतिपादयति ।

कम्म जमणायरिओ-वदेसर्जं मिप्पमन्नहाजिहियं ।

किमिवाणिजाईयं, ययलोहाइजेयं वा ॥

इह यत् अनाचार्योपदेशजं सातिशयमनन्यसाधारणं कर्म त-
त्कर्महं परिगृह्यते । यत् पुनः कर्म सातिशयमाचार्योपदेशजं प्र-
त्यनिवर्धं वा तत् शिल्पम् । तत्र कृपिवाणिज्यादि आदिश-

ब्दात् जारवाहनादिपरिग्रहः । कम्म घटकारलोहकारादिभेदं
ज्ञावप्रधानोऽयं निर्देशो घटकारत्वलोहकारत्वादिभेदं कम्म पुनः ।
च शब्दः पुनः शब्दार्थः शिल्पमिति । आ० चू० अनाचार्यकं कर्म
साचार्यकं शिल्पम् यदि वा कादाचित्कं कर्मनित्यमन्यस्यमानं
शिल्पमिति कर्मशिल्पयोर्भेदः प्रथमं जगवता अश्वभस्वामिना
सर्वाणि कृष्यादीनि कर्माणि देशितानि आ० म० द्वि० ।

(३) न्यायमतसिद्धे पदार्थजदे, तच्च पञ्चविधम् ।

“ एतो कम्मं तयं च पञ्चविधं उक्खेवणमपक्खेवणपसारणा-
कुञ्चनागमणं” कर्म पञ्चविधं तद्यथा उत्क्रेपणमवक्रेपणमाकुञ्चनं
प्रसारणं गमनमिति । आ० म० द्वि० । आ० चू० । सू० प्र० । विशेष० ।
क्रियेत कर्त्ता निर्वर्त्यते इति कर्म । क्रियायाम्, यथा कुम्भं प्रति
कर्तृव्यापारः । विशेष० । कर्तृगीप्सिततमं कर्म इति परिभाषितं
कारकभेदे, विशेष० । यथा कुम्भकारः कर्तुरीप्सितमत्या क्रिय-
माणः कुम्भः कर्म० । छष्ट० ११ अष्ट० । “कर्मनिर्वर्त्यो घट एव
क्रियमाणक्रियया व्याप्यमान इति” आ० चू० १ अ० । हस्तक-
र्मणि, सूत्र० १ श्रु० ए अ० ।

(४) नामादितः कर्मनिकेपादि ।

नामं उवणाकम्मं, दव्वकम्मं च जावकम्मं च ।

दव्वम्मि तिणदसिता, अधिकारो भावकम्मणं ॥

नामकर्म स्थापनाकर्म छव्यकर्म भावकर्म चेति चतुर्धा कर्मणो
निकेपः । अत्र नामस्थापने कुक्षे छव्यकर्मशरीरजव्यशरीरव्यति-
रिक्तं तु तृणं वा दशिकानां बन्धनं वा उपपन्नकणमिदं तेन कुम्भ-
काररयकारादिगतमपि छव्यकर्म मन्तव्यम् । यद्वा व्यतिरिक्तं छ-
व्यकर्म द्विधा कर्मछव्यं नोकर्मछव्यं वा कर्मछव्यं ज्ञानावरणा-
दि कर्मपर्यायमापन्नाः कर्मवर्गणापुत्रज्ञाः । यद्वा यज्ज्ञानावरणादि-
कं कर्मवर्गं न तावदुदयमागच्छति तत्कर्मछव्यं नोकर्मछव्यमा-
कुञ्चनप्रसारणोत्प्रेक्षणावक्रेपणगमनजेदात्पञ्चधा । ज्ञावतो द्वि-
धा । भागमतो नोआगमतश्च आगमतः कर्मपदार्थज्ञाने उप-
युक्तं नोआगमतोऽष्टविधो ज्ञानावरणादिकर्मणामुदयः श्रु० ४
उ० । ६३४ पत्र० । नि० चू० । आचाराङ्गनिर्युक्तौ तु ॥

नामद्ववणाकम्मं, दव्वकम्मं पओगकम्मं च ।

समुयाणइरियावहियं, आहाकम्मं तवाकम्मं ॥ ए२ ॥

किङ्कम्मजावकम्मे, दसविहकम्मे समासओ होइ ।

अट्टविहेण उ कम्मेण, इत्थं होइ अहिआरो ॥ ए३ ॥

नामकर्म कर्म्मार्थशून्यमभिधानमात्रं स्थापनाकर्म पुस्तकप-
त्रादौ कर्मवर्गणानां सद्भाषासद्भावरूपा स्थापना । छव्यकर्म-
व्यतिरिक्तं द्विधा द्रव्यकर्म नोछव्यकर्म च । तत्र तत्र छव्यकर्म-
कर्मवर्गणान्तःपातिनः पुत्रज्ञाः बन्धयोग्या बध्यमाना बद्धाश्चनु-
र्धोदीरणा इति । नोछव्यकर्म कृपियलादिकर्म । अथ कर्म-
वर्गणान्तःपातिनः पुत्रज्ञा छव्यकर्मस्यवाचिकाः पुनस्ता वर्गणा
इति संकीर्तन्ते (आचा०) (प्रयोगकर्मसमुदानकर्मणोवर्गणा स्व-
स्वस्थाने छष्ट्या) तत्र प्रयोगकर्मणैकरूपतया गृहीतानां कर्म-
वर्गणानां सम्यग् मूत्रोत्तरप्रकृतिस्थित्यनुज्ञावप्रदेशबन्धभेदेनाम-
र्यादया देशसर्वोपघातिरूपया तथा स्पृष्टनिधत्तनिकाचित्तावस्थ-
या च स्वीकरणं समुदायः तदेव कर्म समुदानकर्म तत्र मूलप्रकृति-
बन्धो ज्ञानावरणीयादिरुत्तरप्रकृतिबन्धस्तूच्यते उत्तरप्रकृतिबन्धो
ज्ञानावरणीयं पञ्चधा मतिश्रुतावधिभनः पर्यायकेवलावरणजेदा-
त् आ० च० १ श्रु० २ अ० १ उ० । (ईर्यापथिककर्म इरियावहिय

शब्दे) अधुना आधाकम्मं यदाधाय निमित्तत्वेनाश्रित्य पूर्वोक्तमप्रकारमपि कम्मं वध्यते तथाऽऽधाकमेति । तच्च शब्दस्पर्शरूपगन्धादिकमिति तथा हि । शब्दादिकामगुणविषयाभिप्लवङ्गवान् सुखलिसुमोहोपहतचेताः परमार्थसुखमयेष्वपि सुखाध्यासोऽपि विदधाति तदुक्तम् । “ दुःखात्मिकेषु विषयेषु सुखाभिमानः, सौख्यात्मिकेषु नियमादिषु दुःखबुद्धिः । उत्कीर्णवर्णपदपङ्क्तिरिवान्यरूपा, सारूप्यमेति विपरीतगतिप्रयोगात् ” एतदुक्तं भवति । कम्मनिमित्तचूता मनोज्ञतरशब्दादय एवाधाकममेत्युच्यन्ते इति । तपःकम्मं तस्यैवाप्रकारस्य कम्मणो वद्धस्पृष्टनिश्चिन्ताचितावस्थस्यापि निर्जराहेतुचूतं बाह्याज्यन्तरभेदेन द्वादशप्रकारं तपःकम्मोच्यते । कृतिकम्मं तस्यैव कम्मणोपनयकारकमर्हत्सिद्धाचार्योपाध्यायविषये अवनामादिरूपमिति ज्ञावः कम्मं पुनरवाधामुल्लङ्घ्य स्वोदयेनोदीरणाकरणेन चोदीर्घाः पुत्राः प्रदेशविपाकेभ्यो भवकेत्रपुद्गलजीवेष्वाभावं ददतो ज्ञावकम्मशब्देनोच्यते इति । तदेवं नामादिनिर्गुणेण द्रव्याधाकर्मोक्तमिह तु समुदानकर्मोपात्तेनाप्रविश्रुतकर्मणाधिकार इति ॥ गाथासकत्रेण दर्शयति । “ अष्टविहेण उ कम्मेण, एत्थ होईअहिगारेत्ति ” गाथार्थं कण्ठ्यामिति गाथाद्वयपरमार्थः । कर्मनिर्गुण उक्तः । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

(५) अथ कर्मशब्दं व्युत्पादयन्नाह ।

कीरइ जिण्ण हेउहिं, जेण तो भंत ! जणइ कम्मंवि ॥

क्रियते विधीयते अञ्जनचूर्णपूर्णसमुद्रकयन्निरन्तरपुद्गलनिचिते लोके क्षीरनीरन्यायेन वह्नयः पिण्डबद्धा कर्मवर्गणा हव्यमात्मसंबन्धं येन कारणेन ततस्तस्मात्कारणात्कर्म भण्यते । इति संबन्धः । केन क्रियते इत्याह । जीवेन जन्तुना तत्र जीवति इन्द्रियपञ्चकमनोवाक्कायबलत्रयोच्छ्रुतानिःश्वासायुर्लक्षणान् दश प्राणान् यथायोगं धारयतीति जीवः । क इत्थंचूत इति चेत् उच्यते । यो मिथ्यात्वादिकलुषितरूपतया सातादिवेदनीयादिकर्मणामजनिर्वर्तकस्तत्फलस्य च विशिष्टसातादेरुपभोक्ता नरकादिजन्तेषु च यथा कर्मविपाकोदयं संसर्त्ता सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रसंपन्नरत्नत्रयाज्यासप्रकर्षवशाच्च निःशेषकर्मोपापगतः परिनिर्वातः स जीवः सत्यः प्राणी आमेत्यादिपर्यायाः । उक्तं च “ यः कर्त्ता कर्मज्ज्ञेदानां, भोक्ता कर्मफलस्य च । संसर्त्ता परिनिर्वाता, स ह्यात्मानन्यत्रक्षण ” इति । कैः कृत्वा जीवेन क्रियते इत्याह । हेतुनिर्मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगवृक्षैश्चतुर्भिः सामान्यरूपैः । “ परिणीयत्तणनिहव-पओसउवघाय अंतराण । अच्चासायणयाए, आवरणदुगं जीवो जणइ ” इत्यादिनिर्दिशेषप्रकारैरिहैव वक्ष्यमाणैः । तदयमत्र तात्पर्यार्थः । क्रियते जीवेन हेतुभियेन कारणेन ततः कर्म जण्यत इति ॥ कर्म० उक्त० पुण्यपापात्मके कर्मणि, स० ।

[६] अथ कर्मसिद्धिं दर्शयति ।

कथमेतत्सिद्धिरिति चेत् इहात्मत्वेनाविशिष्टानामात्मनां यदिदं देवासुरमनुजतिर्यगादिरूपं दमापरिदुग्मनीपिमन्दमहर्द्धिदरिद्रादिरूपं वा वैचित्र्यं तत्र निर्हेतुकमेषुव्यं मा प्रापत्सदा ज्ञावाज्ञावदोषप्रसङ्गः । “ नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वा, हेतोरन्यानपेक्षणात् ” सहेतुकत्वाज्युपगमे च यदेवास्य हेतुस्तदेवास्माकं कमेति मतमिति तत्सिद्धिः । यद्वोचामः श्रीदिनकृत्यटीकायां जीवस्थापनाधिकारेऽमुमेवार्थम् “ दमानृदुक्कथोर्मनीषिजडयोः सद्गुणान्द्रूपयोः, श्रीमद्गुर्गतयोर्बलवत्त्वतोऽपि योगरोगार्तयोः । सौजाभ्यासुभगत्वसंगमजुपैस्तुल्येऽपि नृवेतरम् । यत्तत्कर्म निबन्धनं तदपि

नो जीवं विना युक्तिमत् । ” अन्यत्राप्युक्तम् । “ आत्मत्वेनावशिष्टस्य, वैचित्र्यं तस्य यदृशात् । नरादिरूपं तच्चित्र-मदृष्टं कर्मसंज्ञितम् ” पौराणिका अपि कर्मसिद्धिं प्रतिपद्यन्ते तथा च ते प्राहुः “ यथा यथापूर्वकृतस्य कर्मणः, फलं निधानस्थमिवावतिष्ठते । तथा तथा तत्प्रतिपादनोद्यता, प्रदीपहस्तेव मतिः प्रवर्तते ” यत्तुराकृतं कर्म, न स्मरन्तीह मानवाः । तदिदं पारमवश्येष्ट ! दैवमित्यभिधीयते । मुदिताभ्यपि मित्राणि, सुकृष्ठाश्चैव शत्रवः । न हीमे तत्करिष्यन्ति, यन्न पूर्वकृतं वया । बौद्धा अथाहुः “ इत एकं न वा कल्पे, शक्या मे पुरुषो हतः । तेन कर्मविपाकेन, पादे विष्टोऽस्मि जिक्कवः । तदपि च कर्मपुद्गलस्वरूपं प्रतिपत्तव्यं नामूर्त्तममूर्त्तत्वे हि कर्मणः सकाशादात्मनामनुग्रहोपघातासंज्ञवात् आकाशादिवत् यदाह (कर्म०) “ तुल्यप्रतापोद्यमसाहसानां, केचिद्व्रजन्ते निजकार्यसिद्धिम् । परे न तां मित्र ! निगद्यतां मे, कर्म्मसिद्धिं हित्वा यदि कोऽपि हेतुः ॥१॥ विचित्रदेहाकृतवर्षगन्ध-प्रज्ञावजातिप्रभवस्वभावाः केन क्रियन्ते भवनेऽप्रिवर्गाश्चिरन्तनं कर्म निरस्य चित्राः ॥ १ ॥ विवध्य मासान्नव गर्भमध्ये, बहुप्रकारैः कलहादिभावैः । उद्धत्य निष्काशयते सविश्याः, को गर्भतः कर्म विहाय पूर्वम् ” यो० वि० ।

[७] अकर्मवादिमतनिराकरणम् ।

पौत्रविकाटप्रवानिति नास्तिकादिमतप्रत्यसितुम् । तथा हि नास्तिकस्तावन्नाटप्रमिष्टवान् स प्रष्टव्यः किमाश्रयः परलोकिनोऽभावादप्रत्यक्त्वाद्विचाराकृतत्वात्साधकाभावाद्वा दृष्टान्तावो भवेत् । न तावत्प्रथमः पक्षः परलोकिनः प्राक्प्रसाधितत्वात् । नाप्यप्रत्यक्त्वाद्यतस्तत्तत्वाप्रत्यक् सर्वं प्रमातृणां वा प्रथमपक्षे त्वत्पितामहादेरप्यभावो जवेच्चिरातीतत्वेन तस्य तवाप्रत्यक्त्वात् तदज्ञावे जवतोऽप्यभावो भवेदित्यहो नवीनावादवैदग्धी । द्वितीयकल्पोऽप्यप्ययान् सर्वप्रमातृप्रत्यक्मदृष्टनिष्ठं क निष्णातं जघतीति वादिना प्रत्येतुमशक्तेः प्रतिवादिना तु तदाकलनकुशलः केवली कङ्कीकृत एव विचाराकृतमत्यमप्यक्मं कर्कशतर्कैस्तत्पर्यमाणस्य तस्य घटनात् । ननु कथं घटते तथा हि तदनिमित्तं सनिमित्तं वा जवेत् । न तावदनिमित्तं सदा सत्त्वासत्त्वयोः प्रसङ्गात् । “ नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वा, हेतोरन्यानपेक्षणात् ” यदि पुनः सनिमित्तं तदापि निमित्तमदृष्टान्तरमेव रागद्वेषादिकषायकालुष्यं हिंसादिक्रिया वा प्रथमे पक्षेऽनवस्था व्यवस्था । द्वितीये तु न कदापि कस्यापि कर्माभावो भवेत् । तद्धेतो रागद्वेषकषायकालुष्यस्य सर्वसंसारिणां ज्ञावात् । तृतीयपक्षोऽप्यसूपादः पापपुण्यहेतुत्वसम्मतयो हिंसाहन्तृजादिक्रियायोर्व्यजिचारदर्शनात् । कृपणपशुपरंपराप्राणप्रहारकारिणां कपटघटनापट्टीयसां पितृमातृमित्रपुत्रादिदोहिणामपि केषांचिच्चपलचारुत्तामरश्वतातपत्रपार्थिवश्रीदर्शनात् । जिनपतिपदपङ्कजपूजापरायणानां निखिलप्राणिपरंपरापारकरुणाकृपाप्राणामपि केषांचिदनेकोपद्रवदारिद्र्यमुद्राक्रान्तत्वावशोकनादिति । अत्र ब्रूमः पक्षत्रयमप्येतत्कङ्कीक्रियत एव प्राच्यादृष्टान्तरवशयोगो हि प्राणी रागद्वेषादिना प्राणव्यपरोपणादिकुर्वाणः कर्मणा बाध्यते । न च प्रथमपक्षेऽनवस्थादौस्थ्यमूत्रक्षयकरत्वाज्ञावात् । वीजाङ्कुरादिसन्तानवत् सन्तानस्यानादित्वेनेष्टत्वात् । द्वितीयेऽपि यदि कस्यापि कर्माभावो न जवेन्मा भूत् सिद्धं तावददृष्टं मुक्तिवादे तदज्ञावोऽपि प्रसाध्यिष्यते । तृतीये तु या हिंसावतोऽपि समृद्धिरहेत्पूजावतोऽपि दारिद्र्यातिः सा क्रमेण प्रागुपात्तस्य पापानुबन्धिनः पुण्यस्य पुण्यानुबन्धिनः पापस्य च फलम् ।

तत्क्रियोपात्तं तु कर्म जन्मातरे फलित्व्यतीति नात्र नियतकार्य-
कारणभावव्यभिचारः । साधकाज्ञावादिनादृष्टाभावः । प्राक्
प्रसाधितप्रमाणयोग्यो रागमानुमानयोस्तत्प्रसाधकयोर्ज्ञावात् ।
तथा च शुभः पुण्यस्य अशुभः पापस्येत्यागमः । अनुमानं तु
साधनानां कार्यविशेषः । सहेतुकः कार्यत्वात् कुम्भवत् " दृष्टश्च
साध्वी सुतयः—रमयोस्तुल्यजन्मनोः । विशेषो वीर्यविज्ञानवै-
राग्यारोग्यसंपदाम् " न चायं विशेषो विशिष्टमदृष्टकारणमन्त-
रेण यदुच्यते न भङ्गगणिक्साधनमिश्राः " जो तुल्यसाहणानं,
फले विसेसो न सो विणा हेतुं । कज्जत्तणओ गोयम ! घडोव्व
हेऊ य से कम्म " अथ यथैकप्रदेशसंज्ञानामपि घट्टीकण्ट-
कानां कौटिल्यार्जवादिविशेषो यथा चैकसरसीसंज्ञतानामपि
पङ्कजानां नदीधवत्रपाटवपीतशतपत्रसदस्त्रपत्रादिर्ज्ञेयस्तथा
शरीरिणामपि स्वप्नावादेवायं विशेषो ज्ञेयत्वमिति तदप्रशस्यं
कण्टकपङ्कजादीनामपि प्राणित्वेन परेषां प्रसिद्धेस्तदृष्टान्तावष्ट-
मस्य दुष्टत्वादाहारकृतारोहदोहदादिना वनस्पतीनामपि प्रा-
णित्वेन तैः प्रसाधनात् । अथ गगनपरिसरे मकरकुरितुरगतरङ्ग-
कुरङ्गभृगाराङ्गाराद्याकारानेकप्रकारान् विभ्रत्यत्राणि न च
तावपि चेतनानि वा समन्तानि तद्वत्तनुजाजोऽपि राजरङ्गादयः
सन्ति चेत्तदसत्तेषामपि जगद्दृष्टवशादेव देवपदवीपरिसरे
विचरतां विचित्राकारस्वीकारात् कश्चायं स्वजावो यद्दृशाज्जगद्वै-
चित्र्यमुच्यते । किं निहेतुकत्वं स्वात्महेतुकत्वं वस्तुधर्मो वस्तु-
विशेषो वा आद्यपक्षे सदा सत्वस्यासत्त्वस्य वा प्रसङ्गः द्वितीये
आत्माश्रयत्वं दोषः । अविद्यमानो हि भावात्मा कथं हेतुः स्यात्
विद्यमानोऽपि विद्यमानत्वादेव कथं स्वोत्पाद्यः स्यात् । वस्तु-
धर्मोऽपि दृश्यः कश्चिद्दृश्यो वा दृश्यस्तावदनुपपन्नवा-
धितः । अदृश्यस्तु कथं सत्त्वेन वक्तुं शक्यः अनुमानात् तु
तन्निर्णये अदृष्टानुमानमेव श्रेयः वस्तुविशेषश्चेत् स्वजावो
जृतातिरिक्तो जृतस्वरूपो वा प्रथमे मूर्तोऽमूर्तो वा मूर्तो-
ऽपि दृश्योऽदृश्यो वा दृश्यस्तावत् दृश्यानुपपन्नवाधितः अ-
दृश्यस्त्वदृष्टमेव स्वभावप्रापया वभाषोऽमूर्तः पुनः परः परलोकि-
नः को नामास्तु न चादृष्टविघटितस्य तस्य परलोकास्वीकार इ-
त्यतोऽप्यदृष्टं स्पष्टं निष्पद्यते । भूतस्वरूपस्तु स्वभावो नरे-
न्दरिद्रतादिवैसदृश्यभाजोऽर्थमवजातयो रूपादकस्तुल्य एव
विलम्बक्यते इति कौतस्कुतस्तयोर्विशेषः स्यात् तद्दर्शनात्तत्रादृ-
ष्टजृत्वविशेषानुमानेन नामान्तरतिरोहितमदृष्टमेवानुमितिसिद्धि-
मिष्टं मिताऽपि बाह्यशरीरं शरीरान्तरपूर्वकमिन्द्रियादिमत्वात्त-
रुणशरीरवत् । न च प्राचीनजवातीततनुपूर्वकमेवेदं तस्य त-
द्भवावसान एव पटुपवनप्रेरितातितीव्रचिताज्वलनज्वालाकला-
पप्लुप्ततया भस्मसाद्भावादान्तरालगततावभावेन तत्पूर्वकत्वा-
नुपपत्तेः न चाशरीरिणो नियतगर्भदेशस्थानप्राप्तिपूर्वकः शरीर-
ग्रहो युज्यते नियामककारणाभावात् स्वजावस्य तु नियामकत्वं
प्रागेव व्यपास्तं ततो यच्छरीरपूर्वकं बालशरीरं तत्कर्ममयमि-
ति पौञ्जिकं चेदमदृष्टमेष्टव्यमात्मनः पारतन्त्र्यनिमित्तत्वाग्निग-
डादिवत् क्रोधादिना व्यभिचार इति चेन्न तस्यात्मपरिणामरू-
पस्य पारतन्त्र्यस्वभावत्वात्तन्निमित्तभूतस्य तु कर्मणां पौञ्जि-
कत्वात् एवं सीधुस्वादोनोद्भवचित्तवैकल्यमपि पारतन्त्र्यमेव त-
त्केतुस्तु सीधुपौञ्जिकमेवेति नैतेनापि व्यभिचारः ततो यद्योगै-
रात्मविशेषगुणलक्षणं, कापिदैः प्रकृतिविकाररूपं, सौगतैर्वास-
नास्वजावं, ब्रह्मवादिभिरविद्यास्वरूपं, चादृष्टमवादि । तदपास्तं
विशेषतः पुनरमीषां निषेधो विस्तराय स्यादिति न कृतः रत्ना-

७ परिण एतः सर्वं विस्तरेण जगवता श्रीवीरेणाम्निजूर्ति द्वितीयं
गणधरं प्रति साधितम् तस्मिन् जगवानाह ॥

किं मन्त्रे अस्थि कम्मं, उ याहु नत्थिचि संसओ तुब्बं ।

वेयपयाण य अत्थं, नयाणसी तेसिमो अत्थो ॥

हे अग्निभूते ! गौतम ! त्वमेतन्मन्यसे चिन्तयसि यदुत कि-
यते मिथ्यात्वादिहेतुसमान्वितेन जीवनेति कर्म ज्ञानावरणादिकं
तत्किमस्ति वेति न त्वयमनुचितस्तव संशयः अयं हि जवति विरु-
द्धवेदपदनिबन्धनो वर्तते तेषां च वेदपदानां त्वमर्थं न जानासि
तेन संशयं करोषि तेषां च वेदपदानामयं वक्ष्यमाणलक्षणोऽर्थः
इति अत्र प्राप्यम् ।

कम्मे तुह संदेहो, मन्नसि तं नाणगोयरायं ।

तुह तमणुमाणसाहण—मणुचूडमयं फलं जस्स ॥

हे आयुष्मन्निभूते ! ज्ञानावरणादिपरमाणुसंघातरूपे क-
र्मणि तव संदेहो यतः प्रायज्ञानुमानादिसमस्तप्रमाणात्म-
कज्ञानगोचरातीतमेतत्त्वं मन्यसे तथाहि न तावत्प्रत्यक्षं कर्म
अतीन्द्रियत्वात् खरविषाणवदित्यादिप्रमाणविषयातीतत्वं प्रा-
ग्वज्जीवस्येव कर्मणोऽपि समानप्रायत्वात् भावनीयमिति त-
दैतत्सौम्य ! मा मंस्थास्त्वं यतो मम तावत्प्रत्यक्षमेव कर्म
तवाप्यनुमानं साधनं यस्य तदनुमानसाधनं वर्तते तत्कर्म
न पुनः सर्वप्रमाणगोचरातीतं यस्य किमित्याह । (अणुभू-
इमयं फलं जस्सति) सुखदुःखानामनुभूतिरनुभवनं तन्मयं
तदात्मकं फलं यस्य शुभाशुभकर्मण इति अनेन वेदमनुमानं
सूचितमस्ति । सुखदुःखानुभवस्य हेतुः कार्यत्वादङ्कुरस्येवेति ।
अथ यदि भवतः प्रत्यक्षं कर्म तर्हि ममापि तत्प्रत्यक्षं कस्मात्
भवतीति चेत्तदयुक्तं न हि यदेकस्य कस्यचित्प्रत्यक्षं तेनापर-
स्यापि प्रत्यक्षेण भवितव्यं न हि सिंहसरभहंसादयः सर्व-
स्यापि लोकस्य प्रत्यक्षा न च ते न सन्ति बालादीनामपि त-
त्सर्वस्य प्रसिद्धत्वात्तस्मादस्ति कर्म सर्वज्ञत्वेन मया प्रत्य-
क्षीकृतत्वाद्भवत्संशयविज्ञानवदिति न च वक्तव्यं त्वयि सर्व-
ज्ञत्वमस्मान् प्रत्यसिद्धम् । "कह सव्वमुत्तिमइ, जेणाहं सव्वसं-
सयच्छेदी । पुच्छसु वजं न जाणसी"त्यादिना प्रागेव प्रतिवि-
हितत्वात्कार्यप्रत्यक्षतया भवतोऽपि न प्रत्यक्षमेव कर्म ।
तथा घटादिकार्यप्रत्यक्षतया परमाणव इति यदुक्तम् । " तुह
तमणुमाणसाहण " मिति तदेवानुमानमाह ।

अत्थि सुहडुक्खहेऊ, कज्जाओ वीयमंकुरस्सेव ।

सो दिट्ठो चेव मई, वतिचारओ न तं जुत्तं ॥

जो तुल्लसाहणानं, फले विसेसो न सो विणा हेउं ।

कज्जत्तणओ गोयम ! घडोव्व हेऊ य सो कम्मं ॥

प्रतिप्राणिप्रसिद्धयोः सुखदुःखयोर्हेतुरस्ति कार्यत्वादङ्कुरस्येव
बीजमिति । यश्चेह सुखदुःखयोर्हेतुस्तत्कर्मैवेत्यस्ति तदिति
स्यान्मतिः स्वप्नचन्दनाङ्गनादयः सुखस्य हेतवो दुःखस्य त्वहि-
विषकण्टकादय इति दृष्ट एव सुखदुःखयोर्हेतुरस्ति किमद-
ृष्टस्य कर्मणस्तद्धेतुत्वकल्पनेन । न हि दृष्टपरिहारेणादृष्टक-
ल्पना सङ्गत्वमावहत्यतिप्रसङ्गात्तदयुक्तं व्यतिचारात्तथा हि
(जो तुल्लेत्यादि) इह यस्तुल्यसाधनयोरिष्टशब्दादिविषय-
सुखसाधनसमेतयोरनिष्टार्थसाधनसंप्रयुक्तयोश्च द्वयोर्वह्नां वा
फले सुखदुःखानुभवनलक्षणविशेषस्तारतम्यरूपो दृश्यते ।
नासौ अदृष्टमपि हेतुमन्तरेणोपपद्यते कार्यत्वाददृष्टवद् यश्च तत्र
विशेषाधायको दृष्टहेतुस्तत्तौतम ! कर्मेति प्रतिपद्यस्वेति ।

अनुमानान्तरमपि कर्मसाधनायाह ।

वालसरीरं देहं-तरपुर्व्वं ईदियाइमत्ता उ ।

जह्वावन्नदेहपुर्व्वो, जुवदेहो पुर्व्वमिह कम्मं ॥

शरीरान्तरपूर्व्वकमाद्यं बालशरीरमिन्द्रियादिमत्वात् युवसरीरवदिति आदिशब्दात्सुखदुःखित्वप्राणापाननिमेषोन्मेषजीवनादिमत्वादयोऽपि हेतवो ग्राह्याः । न च जन्मान्तरातीतशरीरपूर्व्वकमेवेति शक्यते वक्तुं तस्याप्यनन्तरावगतावसत्वेन तत्पूर्व्वकत्वानुपपत्तेः । नचाशरीरिणो नियतगर्ज्जदेशस्थानप्राप्तिपूर्व्वकः शरीरग्राहो युज्यते नियामककारणाभावात् । नापि स्वभावो नियामकस्तस्य तिरस्करिण्यामाणात्वात् यच्चैह बालशरीरस्य पूर्व्वशरीरान्तरं तत्कमेति मन्तव्यं कर्मणं शरीरमित्यर्थः “ जौण-कम्मणं, आहारेई अणंतरं जौई ” इत्यादि वचनादिति । अनुमानान्तरमपि तत्सिद्ध्ये प्राह ॥

किरियाफलज्जावा उ, दाणाईणं फलं किसीएव ।

तं चिय दाणाइफलं, मणपसायाइ जइ बुद्धी ॥

किरियासामप्सा उ, जं फलमस्सावि तं मयं कम्मं ।

तस्स परिणामरूवं, सुहदुखफलं जओ भुजो ॥

(दाणाईणं फलं) इह दानादिक्रियाणां फलमस्ति (किरियाफलज्जावा उचि) सचेतनारब्धक्रियाणां फलज्जावात्फलसद्भावदर्शनादित्यर्थः । यथा कृषिक्रियायाः । इह या चेतनारब्धक्रिया तस्याः फलं दृष्टं यथा कृष्यादिक्रियायाः चेतनारब्धाश्च दानादिक्रियास्तस्मात्फलवत्यः यच्च तासां फलं तत्कर्म । या तु निष्फला क्रिया सा सचेतनारब्धाऽपि न जवति यथा परमाणवा-दिक्रियाः सचेतनारब्धाश्च दानादिक्रियास्तस्मात्फलवत्यः । स्यादेतदनेकान्तिकोऽयं हेतुश्चेतनारब्धानामपि कासांचित्कृष्यादिक्रियाणां निष्फलत्वदर्शनात्तद्युक्तं फलत्वाजिप्रायेणैव तद्वारम्भात् । यच्च कचिन्निष्फलत्वमपि दृश्यते तत्सम्यग्ज्ञानाद्यभावेन सामग्रीवैकल्याद् दृष्टव्यं मनःशुद्ध्यादिसामग्रीवैकल्यतया दानादिक्रिया अपि निष्फला इत्यन्त एवत्यदोषः । यदि चात्र परस्यैवंचृता बुद्धिः स्यात्कथंजृता इत्याह (तंचियेत्यादि) तदेव दानादिक्रियाणां फलं यदस्मादशामपि प्रत्यक् मनःप्रसादादि इदमुक्तं जवति कृष्यादिक्रियाः दृष्टान्याद्यवासिफला दृष्टाः अतो दानादिक्रियाणामपि दृष्टमेव मनःप्रसादादिकं फलं भविष्यति । किमदृष्टकर्मवृत्तकृष्याधनेन तत इष्टविरुद्धसाधनादिरुद्धोऽयं हेतुः तद्योत्र वयं ब्रूमः “ किरियासामप्सा उ इत्यादि ” अस्यापि मनःप्रसादस्य यत्फलं तन्मम कर्म सम्मतम् । ननु मनःप्रसादस्यापि कथं फलमजिधीयत इत्याह (किरियासामप्सा उ चि) इदमुक्तं जवति मनःप्रसादोऽपि क्रियासामान्यमनःप्रसादस्यापि फलेन भवितव्यमेव यच्च तस्य फलं तत्कमेवेति न कश्चिद्विचारः । यतः कर्म स कस्मात्किमित्याह । सुखदुःखफलं (जओचि) सुखदुःखरूपं फलं सुखदुःखफलं यतो यतो यस्मात् यस्मात्कर्मणः सकाशाज्जायते । कथं ज्ञेयः पुनरपि कथंभूतं यत्सुखदुःखफलमित्याह । तस्यैव कर्मणस्तज्जनकत्वेन यत्परिणमनं परिणस्तद्वपमिति । एतदुक्तं जवति यतः कर्मणः सकाशात्प्रतिक्षणं तत्परिणतिरूपं सुखदुःखफलं प्राणिनां समुपजायते तत्कर्म मनःप्रसादक्रियाया अपि फलमभिमतम् । आह नचनन्तरगाथायां दानादिक्रियाफलं कमेति वदता दानादिक्रियैव कर्मणः कारणमुक्तम् । अत्र तु मनःप्रसादक्रिया तत्कारणमुच्यत इति कथं न पूर्व्वोपरविरोध इति । सत्यं किं तु मनःप्रसादादिक्रियेयानन्तर्येण कर्मणः कारणं के-

वलं तस्या अपि मनः प्रसादादिक्रियाया दानादिक्रियैव कारणमतः कारणकारणे कारणोपचाराददोष इति ।

अत्र पुनरपि प्रेयमाशङ्क्य परिहारमाह ।

होज्ज माणो वित्तीए, दाणाइ किए व जइ फलं बुद्धी ।

तं न निमित्तत्ता उ, पिणोव घरुस्स विषेओ ॥

अत्र परस्य यद्येवंभूता बुद्धिः स्यात्कथंजृता इत्याह । ननु मनोवृत्तिर्मनःप्रसादादिक्रियाया दृष्टरूपा दानादिक्रियैव फलं नत्वदृष्टं कमेति ज्ञावः । अयमभिप्रायः दानादिक्रियातो मनःप्रसादादयो जायन्ते तेभ्यश्च प्रवृत्तमानो इत्यादिपरिणामः पुनरपि दानादिक्रियां करोति एवं पुनः पुनरपि दानक्रियाप्रवृत्तेः सैव मनःप्रसादादेः फलमस्तु तत्तु कमेति ज्ञावः । दृष्टफलमात्रेणैव चरितार्थत्वात्किमदृष्टफलकल्पनेनेति हृदयम् । तदेतन्न कुतो निमित्तत्वात्मनःप्रसादादिक्रियां प्रति दानादिक्रियाया निमित्तकारणत्वादित्यर्थः । यथा मृत्पिणो घटस्य निमित्तं तत्तस्यैव फलं वक्तुमुचितं दूरविरुद्धत्वादिति पुनरपि दृष्टान्तीकृतकृष्यादिक्रियावत्प्रमेनैव सर्वसामपि क्रियाणां दृष्टफलमात्ररूपतामेव साधयन्नाह प्रेरकः ।

एवं पि दिट्ठफलाया, किरिया न कम्मफला पमत्ता ता ।

सा तं मेत्तफले चिय, जह् मंसफलो पमुविणासो ॥

नन्वेवमपि युष्मदुपन्यस्तकृष्यादिक्रियानिदर्शनेनापीति सर्वा दानादिकाऽपि क्रिया दृष्टफलदैव प्रशस्ता न कम्मफला इदमुक्तं भवति । यथा कृष्यादिक्रिया दृष्टमात्रेणैवावसितप्रयोजना जवति तथा दानादिक्रिया अपि श्लाघादिकं किंचिदृष्टमात्रेणैवावसितप्रयोजना जवति तथाफलमस्तु किमदृष्टफलकल्पनेन । किं बहुना सा क्रिया सर्वाऽपि तस्मात्प्रफलैव दृष्टमात्रफलैव युज्यते नादृष्टफला यथा दृष्टमात्रफला पशुविनाशक्रिया न हि पशुविनाशनक्रियामदृष्टाधर्मफलार्थं कोऽप्यारभते । किंतु मांसभक्षणा-र्थमतस्तस्मात्प्रफलैव सा तावतैवावसितप्रयोजनत्वादेवं दानादिक्रियाया अपि दृष्टमात्रमेव श्लाघादिकं किंचित्फलं नान्यदिति ।

अस्यैवार्थसमर्थनार्थं कारणान्तरमाह ।

पायं च जीवलोगो, वट्टइ दिट्ठफलासु वि किरियासु ।

अदिठफला संपुसा, वट्टनासंखज्जागे पि ॥

लोकोऽपि च प्रायेण दृष्टमात्रफलास्वेव कृषिवाणिज्यादिक्रियासु प्रवर्त्तते अदृष्टफलासु पुनर्दानादिक्रियासु तदसंख्येयभागोऽपि न वर्त्तते कतिपयमात्र एव लोकस्तासु प्रवर्त्तते न बहुरित्यर्थः । ततश्च हिंसादीनामशुभक्रियाणामदृष्टफलाभावाच्चुजक्रियाणामपि दानादीनामदृष्टफलाभावो भविष्यति इति पराजिप्रायः । इति भगवानाह ।

सोम्म ! जओ चिय जीवा, ए य दिट्ठफलासु पवट्ठंति ।

अदिठफलासु य तम्हा, दिट्ठफलाओ चि पडिवज्जा ॥

हे सौम्य ! यत एव जीवा न दृष्टफलास्वशुभक्रियासु प्रवर्त्तन्ते अदृष्टफलासु पुनर्दानादिकासु शुभक्रियासु स्वल्पा एव प्रवर्त्तन्ते तेनैव तस्मादेव कारणात्ता अपि कृषिहिंसादिका दृष्टफलाक्रियाः अदृष्टफला अपि प्रतिपद्यस्वाज्युपगच्छ । इदमुक्तं भवति । यद्यपि कृषिहिंसादिक्रियाकर्त्तारो दृष्टफलाभावात्प्रमेषताः समारभन्ते नाधर्मार्थं तथापि ते अधर्मलक्षणं पारुष्यमदृष्टफलमनुवत एव अनन्तसंसारिजीवान्यथानुपपत्तेस्ते हि कृषिहिंसादिक्रियानिमित्तमनभिन्नमितमप्यदृष्टं पापलक्षणं फलं बद्धा अनन्तसं-

सारं परिश्रमन्तोऽनन्ता इह तिष्ठन्ति दानादिक्रियानुष्ठातारस्तु स्वल्पाः अदृष्टं धर्मरूपं फलमासाद्य कमेण मुच्यन्ते इति । ननु दानादिक्रियानुष्ठानं धर्मरूपं फलमाशंसितं तत्तेषां जवतु येस्तु कृपिहिंसादिक्रियाकर्तृभिरदृष्टमधर्मरूपं फलं नाशंसितं तत्तेषां कथं जवतीति चैतदयुक्तं न ह्यधिकत्र कारणं स्वकार्यं जनयद् कस्याप्याशंसामपेक्षते किं विकलकारणतया स्वकार्यं जनयत्येव । वस्तुतस्तमपि हि कोऽप्यदिवाजीं कचिद्भू-देशे पतितं जलादिसामग्रीसङ्गावेऽविकलकारणतां प्राप्तं च आशंसाभावेऽपि स्वकार्यं जनयत्येव । अविफलकारणभूताश्च कृपि-हिंसादयोऽधर्मजननेऽतस्तत्कर्तृगताशंसा तत्र क्षोपयुज्यते न च दानादिक्रियायामपि विवेकिनः फलाशंसां प्रकुर्वते तथाप्यविकलकारणतया विशिष्टतरमेव ता धर्मफलं जनयन्ति तस्माच्छ्रुत्या अशुभायाश्च सर्वस्या अपि क्रियाया अदृष्टं शुभाशुभं फलमस्त्येवेति प्रतिपत्तव्यम् । अनन्तसंसारिजीवसत्तान्यथानुपपत्तिरिति स्थितम् ।

एतदेव प्रतिपादयितुमाह ।

इयरहा अदिट्टरहि-या सव्वे मुचेज्ज अयत्तेण ।

अदिट्टारंभो चेव, किञ्चेसवहुत्तो जवेज्जाहि ॥

इतरथा यदि कृपिहिंसाद्यशुभक्रियाणामदृष्टं फलं नाज्युपगम्यते तदा तत्कर्तारो दृष्टफलाभावान्मरणानन्तरमेव सर्वेऽप्ययत्नेन मुच्येरन् संसारकारणाभावान्मुक्तिं गच्छेयुस्ततश्च प्रायः शून्य एव संसारः स्यादित्यर्थः । यथादृष्टारम्भोऽदृष्टफलानां दानादिक्रियाणां समारम्भः स एव क्लेशबहुलः संसारं प्रति प्रमणकारणतया पुरन्तः स्यात् । तथाहि ते दानादिक्रियानुष्ठातारस्तदनुष्ठाननादृष्टफलानुबन्धि विद्वद्युस्ततो जन्मान्तरे तद्विपाकमनुजवन्तस्ते प्रेरिताः पुनरपि दानादिक्रियास्वेव प्रवर्तन्तेस्ततो भूयस्तत्फलसंचयात्तद्विपाकानुभूतिः पुनरपि दानादिक्रियारम्भ इत्येवमनन्तसन्ततिमयः संसारस्तेषां जवेत्तत्रैतत्स्यादित्थमप्यस्तु कात्र किलास्माकं धाधा अत्रोच्यते । इयमत्र गरीयसी भवतां धाधा यत्कृपिहिंसाद्यशुभक्रियानुष्ठानामदृष्टसंचयाभावे सर्वेषां मुक्तिगमने एकोऽपि तत्क्रियानुष्ठाता संसारं कापि नोपवृज्येत अशुभतत्फलविपाकानुजविता वैकोऽपि कचिदपि न दृश्येत दानादिशुभक्रियानुष्ठातारः शुभतत्फलविपाकानुजयितार एव च केवलाः सर्वत्रोपवृज्येरन् । न चैवं दृश्यते तस्मात्किमित्याह ।

जमणिट्टभोगजाजो, बहुतरगा जं च नेह मइपुवं ।

अदिट्टाणिट्टफलं, कोइ वि किरियं समारभइ ॥

तेण पक्खिज्जकिरिया, अदिट्टगंतियफला सव्वा ।

दिट्टाणेगंतफला, सा वि अदिट्टाणुभावे य ॥

यस्मादनिष्टभोगजाजो बहुतरा ज्ञांसः अशुभकर्मविपाकजनिताः दुःखनाज एव प्राणिनः प्रचुरा इहोपलभ्यन्ते शुभकर्मविपाकनिबन्धनसुखानुभवितास्तु स्वल्पा एवेति ज्ञावः । तेन तस्मात्कारणात्सौम्य ! प्रतिपद्यस्व शुभा अशुभा वा सर्वा अपि क्रिया अदृष्टं शुभाशुभं कर्मरूपमेकान्तिकं फलं यस्याः साऽदृष्टैकान्तिकफलेत्युत्तरगाथायां संबन्धः । इदमुक्तं येन दुःखिनोऽत्र बहवः प्राणिनो दृश्यन्ते सुखिनस्तु स्वल्पास्तेन ज्ञायते कृपिवाणिज्याहिंसादिक्रियानिबन्धना शुभकर्मरूपा दृष्टफलविपाको दुःखिनामितरेषां तु दानादिक्रियाहेतुकशुभकर्मरूपा दृष्टफलविपाका इति व्यत्ययः कस्मान्न भवतीति चेदुच्यते । अशुभक्रियारम्भ-

णामेव बहुत्वाच्चुभक्रियानुष्ठातृणामेव च स्वल्पत्वादिति तत्राह । नन्वशुभक्रियारम्भकाणामपि यद्यदृष्टफलं जवति तत्किमिति दानादिक्रियारम्भक इव तदारम्भकोऽपि कश्चित्ताशंसां कुर्वाणो न दृश्यत इत्याह (जं च नेहेत्यादि) यस्मान्नेहादृष्टमनिष्टमशुभं फलं यस्याः सा अदृष्टानिष्टफला तामित्येनूतां क्रियां मतिपूर्वमाशंसानुच्छिपुर्विकां कोऽपि समारभत इत्यतो न कोऽपि तदाशंसां कुर्वाणो दृश्यते तस्मात्सर्वाऽपि क्रिया दृष्टैकान्तिकफलेति प्रतिपद्यस्वेति पुनरपि कथं नूता इत्याह । (दिष्टाणमेगंतफलंति) दृष्टं धान्यजविण्णाभादिकमनैकान्तिकमनवश्यंजावि फलं यस्याः कृपिवाणिज्यादिक्रियायाः सा दृष्टानैकान्तिकफला सर्वाऽपि क्रिया । इदमुक्तं भवति । सर्वस्या अपि क्रियाया अदृष्टफलं तावदेकान्तिकमेव जवति यत्तु दृष्टफलं तदनैकान्तिकमेव कस्याश्चित्जवाति कस्याश्चिन्नेत्यर्थः । एतच्च दृष्टफलस्यनैकान्तिकत्वमदृष्टानुजावेनैवेति प्रतिपत्तव्यम् । नहि समानसाधनारब्धतुल्यक्रियाणां द्वयेर्वहूनां वा एकस्य दृष्टफलविघातोऽन्यस्य तु नेत्येतददृष्टहेतुमन्तरणोपपद्यत इति ज्ञावः । एतच्चैव प्रागुक्तमेवेति । अथवा किमिह प्रयासेन प्रागेव साधितमेव कम्म कया युक्त्येत्याह “अहवा फला उ कम्मं, कज्जत्तणओ पसाहियं पुवं । परमाणवो घरस्स व, किरियाण फलं तयं भिन्नं” अथवा “जो तुल्लसाहणाणं, फले विसेसो न सो विणा हेवं । कज्जत्तणओ गोयम, ! घरो व्व हेक य सो कम्म” मित्यस्यां गाथायां प्रागस्माज्जिः कम्मं प्रसाधितमेव कुत इत्याह । फलात्तुल्यसाधनानां यः फले विशेषस्तस्मादित्यर्थः । ततोऽपि फलविशेषात्कम्मं (किरियाणतयं फलं भिन्नंति) तदेव च कम्म सर्वांसामपि क्रियाणामदृष्टं फलमित्येवमिहापि साध्यते । कथं नूतं ताज्यः क्रियाज्यो जिन्नं कम्मणः कार्यत्वात् क्रियाणां च कारणत्वात्कार्यकारणयोश्च परस्परं जेदादिति भावः विशेष आ० म० छि० ।

(८) कर्मणो मूर्तत्वं तत्र तावदाक्षेपपरिहारौ प्राह ।

आह नणु मुत्तमेव, मुत्तं चिय कज्जमुत्तिमत्ताओ ।

इह जह मुत्तत्तणओ, घरस्स परमाणवो मुत्ता ॥

आह प्रेरको ननु यदि कार्याणां शरीरादीनां दर्शनात्तत्कारणमूर्तं कम्म साध्यते तर्हि कार्याणां मूर्तत्वात्कर्मापि मूर्तं प्राप्नोति । आचार्य उत्तरमाह “ मुत्तं चिपत्यादि ” यदस्माज्जिः यत्नेन साधयितव्यं तद्भवतापि परसिद्धान्तानजिज्ञासुश्चित्तयानिष्टाऽऽपादनाजिप्रायेण साधितमेव । तथा हि वयमपि ब्रूमो मूर्तमेव कम्म तत्कार्यस्य शरीरादेर्मूर्तत्वादिह यद्यकार्यं मूर्तं तस्य तस्य कारणमपि मूर्तं यथा घटस्य परमाणवः । यदमूर्तं कार्यं न तस्य कारणं मूर्तं यथा ज्ञानस्यामेति समवायिकारणं चेहाधिक्रियते न निमित्तकारणमूर्ता रूपावोकादय इति आह । ननु सुखदुःखादयोऽपि कर्मणः कार्यमतस्तेषाममूर्तत्वात् कर्मणो मूर्तत्वमपि प्राप्नोति न हि मूर्तममूर्तप्रसवो युज्यते न वा एकस्यमूर्तत्वममूर्तत्वं युक्तं विरुद्धत्वादत्रोच्यते । नन्वत एवात्र सामवायिकारणं समधिक्रियते न निमित्तकारणं सुखादीनां चात्मधर्मत्वादात्मैव समवायिकारणं कर्म पुनस्तेषामप्रपानादिविषादिवन्न निमित्तकारणमेवेत्यदोष इति ।

कर्मणो मूर्तत्वसाधनाय हेत्वन्तराण्यह ।

तह सुहसंवित्तीओ, संवंधे वेयणुभवत्ताओ य ।

वज्झवत्ताहाणाओ, परिणामओ य विषेयं ॥

आहारः वानलाहिव, घनो व्व नेहाइकयबलाहाणो ।
खीरमिवोदाहरणा, इं कम्मरूचित्तगमणाइं ॥

इह प्रथमगाथोपन्यस्तहेतुचतुष्टयस्य द्वितीयगाथायां यथासं-
ख्यं चत्वारो दृष्टान्ता उपन्यास्तत्र मूर्त्तं कर्म तत्संबन्धे सुखादिसं-
वित्तेरिह यत्संबन्धे सुखादि संबन्धते तन्मूर्त्तं दृष्टं यथा अशनाद्या-
हारः । यच्चामूर्त्तं न तत्संबन्धिसुखादि संविदस्ति यथाकाशादि-
संबन्धे तस्मात्तत्संबन्धिसुखादिसंबन्धनामूर्त्तं कर्मेति ॥ १ ॥
यथा यत्संबन्धे वेदनोद्भवो भवति तन्मूर्त्तं दृष्टं यथाऽनश्रोऽग्नि-
र्भवति च कर्मसंबन्धे वेदनोद्भवस्तस्मात्तन्मूर्त्तमिति ॥ २ ॥ त-
था मूर्त्तं कर्म आत्मनो ज्ञानादीनां च तद्दर्शनां व्यतिरिक्त-
त्वे सति बाह्येन रूपचन्दनाङ्गनादिना बह्यस्योपन्यस्याधीयमा-
नत्वाद्यथा स्नेहाद्याहितवशो घट इह यस्य नात्मविज्ञानादेः
सतो बाह्येन वस्तुना बह्यमाधीयते तन्मूर्त्तं दृष्टं यथा स्नेहादिना
आधीयमानवशो घटः । आधीयते च बाह्यैर्मिथ्यात्वादिहेतुचूतै-
र्वस्तुभिः कर्मण उपचयवत्कृणं वत्तं तस्मात्तन्मूर्त्तमिति । ३ तथा
मूर्त्तं कर्म आत्मादिव्यतिरिक्तत्वे मतिपरिणामत्वात्कीरमिवेति । ४ । एवमादीनि हेतुदाहरणानि कर्मणो रूपविवगमनादीनि ।
अत्र परिणामित्वासिद्धिमाशङ्क्योत्तरमाह ।

अहमयमसिद्धो अयं, परिणामओ च्छि सो वि कज्जाओ ।
सिद्धो परिणामो से, दहिपरिणामादिव पयस्स ॥

अथ परिणामित्वादित्यसिद्धोऽयं हेतुरिति मतं ज्वतः । एत-
दप्ययुक्तं यतः सोऽपि परिणामः सिद्धः (कज्जाओत्ति) कर्म कार्य-
स्य शरीरादेः परिणामित्वदर्शनादित्यर्थः । इह यस्य कार्यं परिणा-
म्युपवर्धयते तस्यात्मनोऽपि परिणामित्वं निश्चीयते यथा दूधस्त-
क्रादिभावेन परिणामात्पयसोऽपि परिणामित्वं विज्ञायत एवेति ।
[६] जगद्वैचित्र्यात् कर्मसिद्धिः तत्र यत्पूर्वं सुखदुःखादिवै-
चित्र्यदर्शनाच्चहेतुचूतं कर्म साधितं तत्र पुनरप्यग्नितृतिराह ।

अब्जाइविरागाणं, जह वेचित्तं विणा वि कम्मेण ।
तह जइ संसारीणं, हवेज्ज को नाम तो दोसो ॥

आह ननु यथाऽभ्रादिविकाराणामन्तरेणापि कर्म वैचित्र्यं
दृश्यते तथा तेनैव प्रकारेण संसारिजीवस्कन्धानामपि सुखदुःखा-
दिभावेन वैचित्र्यं यदि कर्म विनापि स्यात्ततः को नामदोषो
भवेन्न कोऽपीत्यर्थः ।

भगवानाह ।

कम्ममि व को भेओ, जह वज्झक्खंधचित्तया सिद्धा ।
तह कम्म पोग्गलाण वि, विचित्तया जीवसहियाणं ॥

यद्यभ्रविकाराणां गन्धर्वनगरेन्द्रधनुरादीनां गृहदेवाकुलप्रा-
कारतरुकुण्डीनीलरक्तादिभावेन वैचित्र्यमिष्यते सौम्य ! वा श-
ब्दस्यापि शब्दार्थत्वात्तर्हि कर्मण्यपि को भेदः को विशेषो येन
तत्र वैचित्र्यं नाभ्युपगम्यते । न च हन्त ! यथा सकललोकप्र-
त्यक्षाणाममीषां गन्धर्वपुरशक्रदण्डादीनां बाह्यस्कन्धानां वि-
चित्रता भवतोऽपि सिद्धा तथा तेनैव प्रकारेणान्तराणामपि
कर्मस्कन्धानां पुद्गलमयत्वे समानेऽपि जीवसहितत्वस्य विशेष-
भवतो वैचित्र्यकारणस्य सद्भावेऽपि सुखदुःखादिजनकरूप-
तया विचित्रता किमिति नेष्यते यदि ह्यभ्रादयो वा बाह्यपुद्गला
नानारूपतया परिणमन्ति तर्हि जीवैः परिगृहीता सुतरां तथा
परिणमस्यन्तीति भावः ।

एतदेव भावयति ।

वज्झाणचित्तया जइ, पडिवन्ना कम्मणो विसेसेण ।

जीवाणुगयस्स मया, जत्तीण वि चित्तनत्थाणं ॥

यदि हि जीवापरिगृहीतानामपि बाह्यानामभ्रादिपुद्गलानां ना-
नाकारपरिणतिरूपा चित्रता त्वया प्रतिपन्ना तर्हि जीवानुग-
तानां कर्मपुद्गलानां विशेषत एवास्माकं भवतश्च सा सम्मता
भविष्यति । भक्तयो विच्छिन्नयस्तासामिव चित्रन्यस्तानाम-
भिप्रायश्चिन्नकरादिशिल्पिजीवपरिगृहीतानां लेप्यकाष्ठकर्मा-
नुगतपुद्गलानां या परिणामचित्रता विश्रसा परिणतेन्द्रधनु-
रादिपुद्गलपरिणामचित्रता सकाशाद्विशिष्टैवेति प्रत्यक्षत एव
दृश्यते । अतो जीवपरिगृहीतत्वेन कर्मपुद्गलानामपि सुख-
दुःखादिवैचित्र्यजननरूपा विशिष्टतरा परिणामचित्रता कथं
न स्यादिति ।

अत्र परः प्राह ।

तो जइ तण्णमेत्तं चिय, हवेज्ज का कम्मरूपणा नाम ।

कम्मं पि नणु तण्णच्चिय, सण्हयरब्धतरा नवरं ॥

एवं मन्यते परो यद्यभ्रादिविकाराणामिव कर्मपुद्गलानां
विचित्रपरिणतिरभ्युपगम्यते । ततो बाह्यं सकलजनप्रत्यक्षं त-
नुमात्रमेवेदं सुरूपकुरूपसुखदुःखादिभावत एवाभ्रादिविकार-
वद्विचित्ररूपतया परिणमतीत्येतदेवास्तु का नाम पुनस्तद्वैचि-
त्र्यहेतुभूतस्यान्तरङ्गगुणकल्पस्य कर्मणः परिकल्पना स्वभा-
वादेव सर्वस्यापि पुद्गलपरिणामवैचित्र्यस्य सिद्धत्वादिति
भगवानाह (कम्मं पीत्यादि) अयमभिप्रायः यद्यभ्रादिविका-
राणामिव तनोवैचित्र्यमभ्युपगम्यते तर्हि ननु कर्मापि तनु-
रेव कर्मणशरीरमेवेत्यर्थः । केवलं श्रद्धणतरा अतीन्द्रियत्वा-
दभ्यन्तरा च जीवेन सहातिसंनिष्ठत्वात्ततश्च यथाऽभ्रादिवि-
कारबाह्यस्थूलतो नो वैचित्र्यमभ्युपगम्यते तथा कर्म तनोरपि
तत्किन्नाभ्युपगम्यते इति भावः । अत्रैर्यमाशङ्क्य परिहारमाह ।

को तए विणा दोसो, थूलाए सव्वहा विप्पमुक्कस्स ।

देहगहणानावो, तओ य संसारवोच्चित्ती ॥

प्रेरकः प्राह ननु बाह्यायाः स्पृष्टत्वाद्वैचित्र्यं प्रत्यक्षदृष्टत्वादेवा-
भ्रादिविकारवदभ्युपगच्छामः अन्तरङ्गायास्तु कर्मरूपायाः सू-
क्ष्मतनोवैचित्र्यं कथमिच्छामस्तस्याः सर्वथाऽप्रत्यक्षत्वात् । अ-
थ तदनभ्युपगमे दोषः कोऽप्यापतति ततोऽर्थापत्तेरेव तद्विचि-
त्रताऽच्युपगन्तव्या तर्हि निवेद्यतां कस्तथा विना दोषोऽनुषज्य-
ते । आचार्यः प्राह । मरणकाले स्थूलया दृश्यमानतन्वा सर्वथा
विप्रमुक्तस्य जन्तोरभवान्तरगतस्थूलतनुग्रहणनिश्चयनजृतां सू-
क्ष्मकर्मतनुमन्तरेणाप्रेतनदेहग्रहणाभाववत्कणो दोषः समापद्य-
ते न हि निष्कारणमेव शरीरान्तरग्रहणं प्रयुज्यते ततश्च देहान्तर-
ग्रहणानुपपत्तेर्भरणानन्तरं सर्वस्याप्यशरीरत्वादयत्नेनैव संसा-
रव्यवच्छिन्तिः स्यात्ततोऽपि च किं स्यादित्याह

सव्वे वि मोक्खवत्ती, निक्कारणओ व्व सव्वसंसारो ।

जवमुक्काणं च पुणो, संसरणमओ अण्णासासो ॥

ततः संसारव्यवच्छेदानन्तरं सर्वस्यापि जीवराशेर्माप्तापत्तिर्भ-
वेत् । अथाशरीराणामपि संसारपर्यटनं तर्हि निष्कारण एव स-
र्वस्यापि संसारः स्याद्भवमुक्तानां च सिद्धनामित्यं पुनरकस्मा-
न्निष्कारण एव संसारपातः स्यात्तथैव च तनुसंसरणं ततश्च
मोक्षेऽप्यनाश्रय इति ॥

जीवकर्मणोः सम्बन्धस्तत्र पुनः प्रकारान्तरेण प्रेर्यमाह ।

मुत्तस्सामुत्तमया, जीवेण कदं हवेज्ज संबन्धो ।

सोम ! परस्स व नभसा, जह वा दव्वस्स किरियाए ॥

ननु मूर्त्तं कमेति प्राग् भवद्भिः समर्थितं तस्य च मूर्त्तस्य च कर्मणाऽमूर्त्तेन जीवेन सह कथं संयोगवत्कृणः समवायसम्बन्धः स्यादतः कर्मसिद्धावप्येतदपरमेव रन्ध्रं पश्यामः । जगवानाह सौम्य ! यथा मूर्त्तस्य घटस्यामूर्त्तेन नभसा संयोगवत्कृणः संबन्धस्तथा अत्रापि जीवकर्मणोः । यथा वा द्रव्यस्याह्वयत्वादेः क्रियया आकुञ्चनादिकया सह समवायवत्कृणः सम्बन्धस्तथात्रापि जीवकर्मणोरयमिति ।

(१०) प्रकारान्तरेण जीवकर्मणोः संबन्धसिद्धिमाह ।

अहवा पच्चक्खं चिय, जीवोवनिवंधणं जह सरीरं ।

चिद्धइ कप्पयमेवं, जवंतरे जीवसंजुत्तं ॥

अथवा यथेदं बाह्यं शरीरं जीवोपनिबन्धनं जीवेन सह संबन्धः प्रत्यक्षोपपन्न्यमानमेव तिष्ठति सर्वत्र चेष्टते । एवं भवान्तरं गच्छता जीवेन सह संयुक्तं कर्मणशरीरं प्रतिपद्यस्व । अथ दूषे धर्म्मधर्म्मनिमित्तं जीवसंबन्धं बाह्यशरीरं प्रवर्त्तते तर्हि पृच्छामो भवन्तं तावपि धर्म्मधर्म्मौ मूर्त्तौ वा भवेताममूर्त्तौ वा । यदि मूर्त्तौ तर्हि तयोरेवमूर्त्तेनात्मना सह कथं संबन्धः । अथ तयोस्तेन सहासौ कथमपि जयति तर्हि कर्मणोऽपि तेन सार्द्धमयं कस्मान्न स्याद् । अथामूर्त्तौ धर्म्मधर्म्मौ तर्हि बाह्यमूर्त्तस्थु-बशरीरेण तयोः संबन्धः कथं स्यामूर्त्तयोर्भवदभिप्रायेण संबन्धायोगात् न वा संबद्धयोस्तयोर्बाह्यशरीरचेष्टानिमित्तत्वमुत्पद्यतेऽतिप्रसङ्गाद् । अथामूर्त्तयोरपि तयोर्बाह्यशरीरेण मूर्त्तेन सहैष्यते संबन्धस्तर्हि जीवकर्मणोस्तत्सङ्गादे कः प्रदेव इति ।

अथ परावक्त्रोपरिहारौ प्राह ।

मुत्तेणामुत्तिमओ, उवयायाणुगहा कदं होज्जा ।

जह विष्णाणार्हणं, मइरायाणो सहाईहिं ॥

ननु मूर्त्तिमता कर्मणाऽमूर्त्तिमता जीवस्य कथमाह्लादपरितापाद्यनुग्रहोपघातौ स्यातां नह्यमूर्त्तस्य न तसो मूर्त्तैर्मन्त्रयज्ज्वननजा-ह्लादिभित्तौ युज्येते इति भावः । अत्रोत्तरमाह “जह विष्णाणार्हणमित्यादि” यथा अमूर्त्तानामपि विज्ञानविविदिषां धृतिस्मृत्यादिजीवधर्म्माणामूर्त्तरपि मदिरापाने हृत्पूरविषयिपीलिका-जिभैर्भक्तिरुपघातः क्रियते पयःशर्कराघृतगुणभेषजादिभिस्त्वनुग्रह इत्येवमिहापीति । एतच्च जीवस्यामूर्त्तत्वमन्युपगम्योक्तम् । यदि वा अमूर्त्तोऽपि सर्वथाऽसौ न भवतीति दर्शयन्माह ।

अहवा नेगंतोयं, संसारी सव्वदा अमुत्तोत्ति ।

जमणाइकम्मसंतइ-परिणामावन्नरुवो सो ॥

अथवा नायमेकान्तो यदुत संसारी जीवः सर्वथाऽमूर्त्त इति । कुतो यद्यस्मादनादिकर्मसन्ततिपरिणामापन्नं बहुयः पिररु-न्यायेनान्यादिकर्मसन्तानपरिणतिस्वरूपतां प्राप्तं रूपं यस्य स तथा । ततश्च मूर्त्तधर्म्मणः कथंचिदनन्यत्वामूर्त्तोऽपि कथंचि-जीव इति मूर्त्तेन कर्मणा भवत एव तस्यानुग्रहोपघातौ नभ-सस्तु मूर्त्तत्वाद्येतन्तत्वाच्च तौ न भवत एवेति ।

कर्मणोऽनादित्वं तत्र कथं पुनः कर्मणोऽनादिसन्तान इत्याह ।

संताणोणार्हं उ, परोप्परं हेउहेउजावाओ ।

देहस्स य कम्मस्स य, गोयम ! वीयंकुणाणं च ॥

अनादिः कर्मणः सन्तानः इति प्रतिज्ञा देहकर्मणोः परस्परं हेतुसद्भावादिति हेतुः बीजाङ्कुरयोरेवेति दृष्टान्तः । यथा बीजाङ्कुरो जन्यते अङ्कुरादपि क्रमेण बीजमुपजायते एवं देहेन कर्म जन्यते कर्मणा तु देह इत्येवं पुनः पुनरपि परस्परमना-दिकालीनहेतुहेतुमद्भावादित्यर्थः । इह ययारन्योन्यं हेतुहेतुम-द्भावस्तयोरनादिसन्तानो यथा बीजाङ्कुरपितृपुत्रादीनां तथा च देहकर्मणोः ।

११ततोऽनादिकर्मसन्तान इति वेदोक्तद्वारेणापि कर्मसाध्यन्माह ।

कम्मे वा सइ गोयम ! जमग्गिहोत्ताइसगकामस्स ।

वेयविहियं विहीणइ, दाणाइफलं च होयम्मि ॥

कर्मणि वा सति गौतम ! अग्निहोत्रादिना स्वर्गकामस्य वे-दविहितं यत्किमपि स्वर्गादिफलं तच्छिह्न्यते स्वर्गादेः शुभक-र्महेतुत्वात्तस्य च भवतोऽनन्युपगमाद्योके च यद्दानादिक्रिया-णां फलं स्वर्गादिकं प्रसिद्धं तदपि विहिन्येत अयुक्तं वेदे “किरि-याफलजावा उ दाणाइ ण फलं किसी एव्वेत्या” दिना प्रतिवि-हितत्वादिति । विशेष (३० ६ पत्र ०) आ० म० ।

अत्र प्रसङ्गात्

वत्थस्स एं जंते ! पोग्गलोवचए किं सादीए सपज्जव-सिए सादीए अपज्जवसिए अणादिए सज्जवसिए अणादी-ए अपज्जवसिए ? गोयमा ! वत्थस्स णं पोग्गलोवचए सा-दीए सपज्जवसिए नो सादीए अपज्जवसिए नो अणादी-ए सपज्जवसिए नो अणादीए अपज्जवसिए । जहा एं जंते ! वत्थस्स पोग्गलोवचए सादीए सपज्जवसिए नो सा-दीए अपज्जवसिए नो अणादीए सपज्जवसिए नो अणादी-ए अपज्जवसिए तहा एं जीवा णं कम्मोवचए पुच्छा गोय-मा ! अत्येगइयाणं जीवाणं कम्मोवचए सादीए सपज्ज-वसिए अत्येगइए अणादीए सपज्जवसिए अत्येगइए अणादीए अपज्जवसिए नो चेव एं जीवाणं कम्मोवचए सादीए अपज्जवसिए से केणट्टेणं ? गोयमा ! इरियावहि-यबंधयस्स कम्मोवचए सादीए सपज्जवसिए भवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणादीए सपज्जवसिए अजवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणादीए अपज्जवसिए से तेणट्टेणं ॥

सादिद्वारे “इरियावहियबंधयस्सेत्यादि” ईयापथो गमनमार्ग-स्तत्र जवमेयापथिकं केवलयोगप्रत्ययं कर्म्मैत्यर्थः । तद्वन्धकस्यो पशान्तमोहस्य क्षीणमोहस्य सयोगिकेवहिनश्चेत्यर्थः । पर्याप-थिककर्मणो हि अब्रुपूर्वस्य बन्धनात्सादित्वम् अयोगावस्था-यां श्रेणिप्रतिपाते वा अबन्धनात्सपर्यवसितत्वम् ज० ६ श० ३३० । (१२) नेइयरादयो जगद्धैचिइय हेतवः कर्मानन्युपगमे च यदीश्व-रादयो जगद्धैचिइयकर्त्तार इत्यन्ते तदप्ययुक्तमिति दर्शयन्माह ॥

कम्ममणिच्छंतो वा, सुप्पं चिय जीवमीसराइ वा ।

मसुसि देहाईणं, जं कत्तारं न सो जुत्तो ॥

कर्म घाऽनिच्छन्नाभिभृते ! गौतम ! यं कर्मरहितत्वाच्चुद्ध-मेव जीवमात्मानमीश्वराव्यक्तकालनियतिषट्छादिकं वा देहा-दीनां कर्त्तारं मन्यसे तत्राप्युच्यते । नासौ शुद्धजीवेश्वरादिक-र्त्ता युज्यत इति कुत इत्याह ॥

उवगरणाभावा उ, निच्चेडामुत्तयाइ उ वा वि ।

ईसरदेहारंभे, वि तुल्लया वा णवत्था वा ॥

नायमीश्वरजीवादिर्कर्मो शरीरादिकार्याण्यारभते उपकरणा-
ज्जावाद्वाद्यायुपकरणरहितकुत्राववत् न च कम्मं विना शरीराद्यार-
म्भिजीवादीनामन्यदुपकरणं घटते । गर्जाद्यवस्थास्वन्योपकरणा-
सम्भवाच्चक्रशोणितार्द्रग्रहणस्याप्यकर्मणोऽनुपपत्तेः । अथ वा-
ऽन्यथाप्रयोगः क्रियते “निष्चेत्त्यादि” नाकर्मो शरीराद्यारभते नि-
श्चेष्टत्वाद्वाकाशवत्तथा ऽमूर्त्तत्वादिशब्दादशरीरत्वान्निष्क्रिय-
त्वात्सर्वगतत्वाद् वा ऽऽकाशवदेव । तथा एकत्वादेकपरमाणुवदि-
त्यादि । अत्रोच्यते शरीरवानीश्वरः सर्वाण्यपि देहादिकार्याण्यार-
भते नन्वीश्वरदेहारम्भेऽपि तर्हि तुल्यतापर्यनुयोगस्य । तथाह्य-
कर्मो नारभते निजशरीरमीश्वरो निरुपकरणत्वाद्देहादिरहि-
तकुत्रालवदिति । अथान्यः कोऽपीश्वरस्तच्छरीरारम्भाय प्रवर्त-
ते । ततः सोऽपि शरीरवानशरीरो वा । यद्यशरीरस्तर्हि नारभते
निरुपकरणत्वादित्यादि सैव वक्तव्यम् । अथ शरीरवांस्तर्हि तच्छ-
रीरारम्भेऽपि तुल्यता सोऽप्यकर्मो निजशरीरं नारभते निरु-
पकरणत्वादित्यादि । अथ तच्छरीरमन्यः शरीरवांस्तर्हि तच्छ-
रीरारम्भेऽपि तुल्यता नारभतेऽतस्तस्याप्यव्यक्तस्याप्यन्य इत्येव-
मनवस्था अनिष्टं च सर्वमेतत्तस्मान्नेश्वरो देहादीनां कर्त्ता । किं
तु कर्म सद्वितीयो जीव एव निष्प्रयोजनश्चेश्वरो देहादीन्कुर्व-
न्नुन्मत्तकल्प एव स्यात् । सप्रयोजनकर्तृत्वे पुनरनीश्वरप्रसङ्गः ।
नचानादिशुक्लस्य देहादिकारणेच्छा युज्यते तस्यारागविकल्पर-
ूपत्वादित्याद्यत्र बहु वक्तव्यं गहनताप्रसङ्गात् नोच्यत इत्य-
नैनैव विधानेन विष्णुब्रह्मादयोऽपि प्रत्युक्ता द्रष्टव्या इति ॥

[१३] स्वभावदूषणं विवक्तुः शङ्कान्तरं प्रतिविधातुमाह ।

अहं व सद्वावं जप्तासि, विष्णाणपणो इवेयं वुत्ताहउ ।

नहं बहुदोसं गोयम, ! ता णं वप्पमाणपयमत्थो ॥

अथ “विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः” इत्यादि वेदवचनश्रव-
णात्स्वभावं देहादीनां कर्त्तारं मन्यसे । यतः केचिदाहुः “सर्व-
हेतुर्निराशंसं, भवानां जन्म वर्यते । स्वभाववादिभिस्ते हि, नाहुः
स्वमपि कारणम्” जीवकण्टकादीनां, वैचित्र्यं कः करोति हि ।
मयूरचन्द्रिकादिर्वा, चित्रः केन विनिर्मितः । कादाचित्कं यदन्ना-
स्ति, निःशेषं तदहेतुकम् । यथा कण्टकैर्दृष्ट्यादि, तथा चैते सु-
खादयः” तदेतद्यथा त्वं मन्यसे गौतम ! तथाऽन्युपगम्यमानं ब-
हुदोषमेव तथा हि यो देहादीनां कर्त्ता स्वभावोऽन्युपगम्यते
स किं वस्तुविशेषो वा अकारणता वा वस्तुभ्रमो वेति त्रयी गति-
स्तत्र न तावद्वस्तुविशेषस्तद्वाहकप्रमाणाज्जावाद्प्रमाणकस्याप्य-
न्युपगमे कर्म्मोपि नाच्युपगम्यते तस्यापि त्वदजिप्रायेणाप्रमाण-
कत्वात् किं च वस्तुविशेषः स स्वभावो मूर्त्तो वा स्यादमूर्त्तो
वा यदि मूर्त्तस्तर्हि स्वभाव इति नामान्तरेण कर्मैवोक्तं स्यादथामू-
र्त्तस्तर्हि नासौ कस्यापि कर्त्ता अमूर्त्तत्वान्निरुपकरणत्वाच्च
व्योमवदिति । नच मूर्त्तस्य शरीरादिकार्यस्यामूर्त्तं कारणमनुरूप-
माकाशवदिति । अथाकारणतास्वभाव इत्येतत्त्राप्यभिदध्महे ।
नन्वेवं सत्यकारणं शरीराद्युत्पद्यत इत्ययमर्थः स्यात्तथा च स-
ति कारणजावस्य समानत्वाद्युपदेवाशेषदेहोत्पादप्रसङ्गः ।
अपि चेत्थमहेतुकमाकस्मिकं शरीराद्युत्पद्यत इत्यभ्युपगतं भवे-
देतच्चायुक्तमेव यतो यदहेतुकमाकस्मिकं न तदादिमत्प्रतिनिय-
ताकारं यथा अन्नादिविकारः आदिमत्प्रतिनियताकारं च श-
रीरादि तस्मान्नाकस्मिकं किन्तु कर्महेतुकमेव प्रतिनियताकार-

त्वादेव चोपकरणसहितकर्तृनिर्वर्त्यमेव शरीरादिकं घटादिवदि-
ति गम्यत एव । नच गर्भाद्यवस्थासु कर्मणोऽन्यदुपकरणं घ-
टत इत्युक्तमेव । अथ वस्तुनो धर्मः स्वभावोऽन्युपगम्यते । तथाऽ-
प्यसौ यद्यात्मधर्मो विज्ञानादिवत्तर्हि न शरीराकारणमसावमू-
र्त्तत्वाद्वाकाशवदप्यभिहितमेव । अथ मूर्त्तवस्तुधर्मोऽसौ तर्हि
सिद्धसाधनाकर्मणोऽपि पुद्गलास्तिकायपर्यायविशेषतर्नास्मा-
निरन्युपगतत्वादिति । अपि च “पुरुष एवेदं सर्वमित्यादि” वे-
दवाक्यश्रवणाद्भवतः कर्मोऽस्ति त्वसंशयः । एषां हि वेदपदानाम-
यमर्थस्तत्र चेत्तसि विपरिवर्त्तते पुरुष आत्मा एवकारोऽवधारणे
स च पुरुषातिरिक्तस्य कर्मप्रकृतिः । श्वरादेः सत्ताव्यवच्छेदार्थः ।
इदं सर्वं प्रत्यङ्गं वर्त्तमानं चेतनाचेतनस्वरूपं भूमिति वाक्या-
बद्धारं यद्भूतमतीतं यच्च ज्ञायं जविष्यन्मुक्तिं सारावपि स एदे-
त्यर्थः । “उतामृतत्वस्येशान इति” उत शब्दोऽप्यर्थे अपिशब्दश्च
समुच्चये अमृतत्वस्य चामरणस्वभावस्य मोक्षस्येशानः प्रचुरि-
त्यर्थः । “यदन्नेनातिरोहति” चशब्दस्य लुप्तस्य दर्शनाच्चाच्चेना-
हारेणारोहन्त्यतिशयेन वृद्धिमुपैति । यदेजति चक्षति पश्वादि य-
त्रेजति न चक्षति पर्वतादि यदूरे मेवादि यदु अन्तिके उशब्दोऽव-
धारणे यदन्तिके समीपे तदपि पुरुष एवेत्यर्थः । यदन्तर्मध्येऽस्य
चेतनाचेतनस्य सर्वस्य यदेव सर्वस्याप्यस्य बाह्यतः तत्सर्वं पुरु-
ष एवेत्यतस्तर्ह्यतिरिक्तस्य कर्मणः किञ्च सत्ता दुःश्रुत्या इति ते
मतिः । तथा विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः इत्यादीन्यपि वेदानि
कर्म्मोनावप्रतिपादकानि मन्यसे त्वम् । अत्राप्येवकारस्य कर्मो-
दिसत्ताव्यवच्छेदपरत्वात्तदेवमेतेषां “पुरुष एवेदमित्यादीनां”
विज्ञानघनादीनां च वेदपदानां नायमर्थो यो जवतश्चेतसि वर्त्तते
तेषां पदानामयं ज्ञावार्थः पुरुष एवेदं सर्वमित्यादिभिस्तावत्पुरुष-
स्तुतिपराणि जात्यादिमदत्यागहेतोरद्वैतज्ञावप्रतिपादकानि च
वर्त्तन्ते । न तु कर्मसत्ताव्यवच्छेदकानि वेदवाक्यानि हि कानि-
चिद्विधवाद्पराणि कान्यप्यर्थवादप्रधानान्यपराणि तु अनुवाद-
पराणि “तत्राग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकाम” इत्यादीनि विधवाद्परा-
णि । विशेष (अर्थवादवर्णनमन्यत्र) “तस्मात्पुरुष एवेदं सर्वमि-
त्यादीनि” वेदपदानि स्तुत्यर्थवादप्रधानानि द्रष्टव्यानि । विज्ञान-
घन एवैतेभ्यः इत्यत्राप्ययमर्थः विज्ञानघनाख्यः पुरुष एवायं भू-
तेभ्योऽर्थान्तरं वर्त्तते स च कर्त्ता कार्यं च शरीरादिकमिति
प्राक् साधितमेव । ततश्च कर्तृकार्याज्यामर्थान्तरकरणमनुमीय-
ते । तथाहि यत्र कर्तृकार्यभावस्तत्रावश्यंभावि करणं यथाऽय-
स्कारादयः पिरुसङ्गावे सदृशः यच्चात्रात्मनः शरीरादिकार्या-
निवृत्तौ करणजावमापद्यते तत्कर्मैति प्रतिपद्यस्व । अपि च सा-
क्षादेव कर्मसत्ताप्रतिपादकानि श्रूयन्त एव वेदवाक्यानि तद्यथा ।
“पुण्यः पुण्येन कर्मणा पापः पापेन कर्मणेत्यादि” तस्मादाग-
मादपि सिद्धं प्रतिपद्यस्व कर्मैति ॥ विशेषः कल्पः ॥ अष्टो ॥

(१४) तस्य पुण्यपापद्वयात्मकत्वविचारः ॥

मन्नसि पुणं पावं, साहारणमहं व दो विनिनाइं ।

होज्जन ता कम्मं चिय, सजावओ भवपवंचो यं ॥

इह कर्माचित्तार्थिकानामयं प्रवादः पुण्यमवैकमस्ति । न पाप-
म् । अन्ये त्वाहुः पापमवैकमस्ति न पुण्यम् । अपरे तु वदन्ति ।
अभयमन्योन्यानुविद्यस्वरूपमेव कर्मणि कल्पं सन्मिश्रसुखदुः-
खाख्यफलहेतुः साधारणं पुण्यपापाख्यमेकं वदन्ति । अन्ये
तु प्रतिपादयन्ति स्वतन्त्रमुनयं विधिसुखदुःखकारणं (होज्ज-
त्ति) भवेदिति । अन्ये पुनराहुर्मूलतः कर्मैव नास्ति स्वभाव

सिद्धः सर्वोऽप्ययं जगत्प्रपञ्चः । अतस्त्वमप्येतानेव विकल्पान्मन्यसे । एतेषां च विकल्पानां परस्परविरुद्धत्वात्संशयदोषामारुहोऽसि त्वमिति । ननु येषां पुण्यमैवैकमस्ति न पापं तन्मते कथं कस्यापि दुःखोपपत्तिरित्याह ।

पुष्पकरिसे मुजया, तरतमयोगावगरिसओ हाणी ।

तस्सेव खए मोक्खो, पत्थाहारोवमाणओ ॥

पुनातीति पुण्यं तस्योत्कर्षं देशनो लेशतश्च वृद्धौ शुभता जयति सुखस्यापि क्रमशो वृद्धिर्भवति । तावद्यावदुत्कृष्टं स्वर्ग-सुखमित्यर्थः । तस्यैव पुण्यस्य तरतमयोगापकर्षतो हानिः सुखस्य दुःखं जयति । इदमुक्तं जयति । यथा यथा पुण्यमपचीयते तथा तथा जीवानां क्रमेण दुःखमुपपद्यते यावत्सर्वप्रकर्षप्राप्तं नारकदुःखं तस्यैव च पुण्यस्य सर्वथा कृत्यो मोक्ष इति एतच्च सर्वं पत्थाहारोपमानाद्भावनीयम् । तथाहि यथा पत्थाहारस्य क्रमेण वृद्धौ सुखवृद्धिर्यथा च पत्थाहारस्य क्रमेण परिहारे सारोगता भवत्येवं पुण्योपचये दुःखोत्पत्तिः सर्वथा पत्थाहारस्य परिहारे च मरणवत्पुण्यक्षये मोक्ष इति । केवलपापाभ्युपगमे सुखसंभवः कथमित्याह ।

पावकरिसेह मया, तरतमजोगावगरिसओ मुजया ।

तस्सेव खये मोक्खो, अत्थजुज्जोवमाणओ ॥

इहापत्थाहारोपमानाद्वैपरीत्येन भावना कार्या । तथा हि यथा क्रमेणापथ्यवृद्धौ रोगवृद्धिस्तथा पांशयत्यात्मानं मलिनयतीति पापं तस्य वृद्धौ दुःखवृद्धिरूपाऽधर्मता मन्तव्या क्रमेण दुःखं वर्द्धते यावदुत्कृष्टं नारकदुःखम् । यथा वा पथ्यत्यागात्क्रमेण रोगवृद्धिस्तथा क्रमेण पापस्यापकर्षात्सुखस्य वृद्धिर्यावदुत्कृष्टं सुरसौख्यम् । यथा च पत्थाहारस्यासर्वथा परित्यागात्परमाण्यमुपजायते एवं सर्वपापक्षये मोक्ष इति ।

[१५] अथ साधारणं पुण्यपापाख्यमेकमेव संकीर्णं वस्त्विति तृतीयविकल्पं भावयन्नाह ।

साहारणवप्पादिव, अह साहारणमहेगमत्ताए ।

उक्कारिसावगरिसो, तस्सेव य पुण्णपावक्खा ॥

“अह साहारणमिति” अथ साधारणं संकीर्णपुण्यपापाख्यवस्तु इत्यर्थः । कथंभूतं पुनरिदमवगन्तव्यमिहत्याह (साहारणवप्पादिवत्ति) यथा साधारणं तुल्यं हरितालगुलिकादीनामन्यतरस्मीलितं वर्षकद्वयम् आदिशब्दात् यथा मेचकमणिनरसिंहादि वा तथेदमपि पुण्यपापाख्यसंकीर्णमेकं वस्त्वित्यर्थः । ननु यद्येकं वस्त्वित् तर्हि पुण्यं पापं चेति परस्परविरोधे वस्तुविषयमाख्याद्वयं कथं लभते इत्याह “अहेगमत्ताए इत्यादि” अथ तस्यैवैकस्य संकीर्णपुण्यपापाख्यवस्तुन एकया पुण्यमात्रया एकेन पुण्यांशेनेत्यर्थः । उत्कर्षतो वृद्धौ सत्यां पुण्याख्या प्रवर्तते एकया तु पापमात्रया एकेन पापांशेनेत्यर्थः । उत्कर्षतो वृद्धौ सत्यां पापाख्या प्रवर्तते अपकर्षोऽपि पुण्यांशस्य पापाख्या प्रवर्तते पापांशस्य त्वप्रकर्षे पुण्या प्रवर्तते इति चतुर्थं पञ्चमं च विकल्पवृद्धिः कृत्यमाह ।

एवं चिय दो जिन्ना-ई होज्जा वा सभावओ चेव ।

भवसंजूई जणइ, न सजावओ होज्ज जो जिमओ ॥

होज्ज सहावो वत्थुं, निक्कारणया च वत्थुम्मो वा ।

जइ वत्थुं नत्थि तओ, अणुवल्लो उ खपुणं च ॥

एवमेव केषांचिन्मतेन द्वे अपि भिन्ने स्वतन्त्रे स्यातां पुण्य-

पापे तत्कार्यभूतयोः सुखदुःखयोर्योगपद्येनानुभवाभावाद्-तोऽनेनैव भिन्नकार्यदर्शनेन तत्कारणभूतयोः पुण्यपापयोर्भि-न्नताऽनुमीयते इति (होज्जवेत्यादि) अथवा स्वभावत एव विनापि पुण्यपापाभ्यां भवसंभूतिर्भववैचित्र्यस्य संभवः कैश्चि-दिष्यते तदेवं दर्शिताः पञ्चापि पुण्यपापविषया विकल्पाः । एतैश्च भ्रमितमनोभिः संशयो न कर्तव्यः । एकस्यैव चतुर्थवि-कल्पस्यादेयत्वाच्छेषाणां चानादेयत्वाद्दत एव प्रत्यासत्तिन्या-यमङ्गीकृत्य पञ्चमविकल्पं तावत् दूषयितुमाह (भम्मइत्यादि) भग्यतेऽत्रोत्तरं न स्वभावतो भवेदिति त्रयो विकल्पास्तत्र यदि वस्तुरूपोऽयमिति प्रथमो विकल्पस्तर्हि तत्कोऽसौ स्व-भावो नास्ति अनुपलम्भात्खपुण्यवदिति । अत्राप्यनुपलम्भ-मानोऽप्यस्त्यसावित्याशङ्क्याह ।

अच्चंतमणुवल्लो, वि अह तउ अत्थि नत्थि किं कम्मं ।

हेउ च तदत्थि तेजो, नणु कम्मस्स वागए एव ॥

कम्मस्स वा जिदाणं, होज्ज सजावोत्ति होउ को दोसो ।

एइनिययगाराउ, न य सो कत्ता घडस्सेव ॥

मुत्तो अमुत्तो व तओ, जइ मुत्तो तो भिहाणओ भिन्नो ।

कम्मत्ति सहाओत्ति य, जइ वा मुत्तो न कत्ता तो ॥

देहाणं तोमपि व-ज्जुत्ता कज्जाइ उ य मुत्तिमया ।

अह सो निक्कारणया, तो खरसिंगाहओ होतु ॥

अह वत्थुणो सधम्मो, परिणामो तो सकम्मजीवाणं ।

पुन्नेयराभिहाणो, कारणकज्जाणुमेओ सो ।

किरियाणं कारणओ, देहाईणं च कज्जजावाओ ॥

कम्मं महत्तिहिंयंति, पडिवज्जत्तमवि चूयव्वं ।

तं चिय देहाईणं, किरियाणं पि या सुजासुज्जाओ ॥

परिवज्जपुष्पपावं, सजावओ जिन्नजाईयं ॥

एताश्च गाथाः प्रायोऽभिभूतिगणधरवादे व्याख्याता एव सु-गमाश्च नवरं (कारणकज्जाणुमेओ सोत्ति) स च जीवकर्मणोः पुण्यपापाजिधानः परिणामः कारणेन कार्येण चानुमीयते कार-णानुमानात्कार्यानुमानाच्च गम्यत इत्याह । एतदेवानुमानद्वयमाह “किरियाणं कारणाओ इत्यादि” दानादिक्रियाणां हि सादिक्रिया-णां च कारणत्वात्कारणरूपत्वादस्ति तत्फलचूतस्तत्कार्यरूपपुण्य-पापात्मकं जीवकर्मपरिणामः यथा कृष्यादिक्रियाणां शास्त्रिय-वगोधुमादिकम् उक्तं च “समासु तुल्यं विसमासु तुल्यं, सती-प्यसच्चाप्यसतीषु सच्च । फलं क्रियास्वित्यथ यन्निमित्तं, तद्देहिनां सोऽस्ति तु कोऽपि धर्मः ” एतत्कारणानुमानम् (देहाईणमि-त्यादि) देहादीनां कारणमस्ति कार्यरूपत्वात्तेषां यथा घटस्य-मृदण्डचक्रचीवरादिसामग्रीकक्षितकुत्रालः । नच वक्तव्यं दृष्ट एव मातापित्रादिकृतेषां हेतुः दृष्टहेतु साम्येऽपि सुरुपेतरादिजा-वेन देहादीनां वैचित्र्यदर्शनात्तस्य चादृष्टकर्मव्यहेतुमन्तरेणा-भावत एव पुण्यपापभेदेन कर्मणो द्वैविध्यं शुभदेहादीनां पुण्य-कार्यत्वादितरेषां तु पापफलत्वाद्भुक्तं च “इह दृष्टहेत्वसंज्ञवि, कार्यविशेषात्कुत्रान्नयन्त्रमिव । हेत्वन्तरमनुमेयं, तत्कर्म शुभाशुभं कर्तुः ” एतत्कार्यानुमानं तथा मदभिहितमिति च कृत्याऽभि-भूतिवत्त्वमपि कर्म प्रतिपद्यस्व । सर्वज्ञवचनप्रमाणादित्यर्थः । तदपि पुण्यपापविज्ञानं ।

इतरदपि पुण्यपापयोः साधनाय प्रमाणमाह ।

सुखदुःखकारणमणु-रूवं कज्जस्स भावओ वस्सं ।

परमाणवो घमस्स व, कारणमिह पुण्यपावाइं ॥

अस्त्यवश्यं सुखदुःखयोरनुरूपं कारणं कार्यत्वात्तयोर्येष्टेह कार्यं तस्यानुरूपं कारणं भवत्येव यथा घटस्य परमाणवस्तच्च तयोरिहानुरूपं कारणं सुखस्य पुण्यं दुःखस्य पापमिति ।

प्रेरकः प्राह ।

सुहदुःखकारणं जइ, कम्मं कज्जस्स तदणुरूवं च ।

पत्तमरूवं तं पि हु, अह रूवं नाणुरूवं तु ॥

ननु यदि सुखदुःखयोः पुण्यपापात्मकं कर्म कारणं तच्च यदि कार्यस्य सुखदुःखरूपस्यानुरूपं सदृशमिष्यते तर्हि सुखदुःखयोरात्मपरिणामत्वेनारूपत्वात्तदपि पुण्यपापात्मकं कर्म तदनु-रूपतयाऽरूपं प्राप्नोति । अथ रूपवत्तर्हि नानुरूपं तन्मूर्त्तत्वेन विलक्षणत्वादिति ।

अत्रोत्तरमाह ।

न हि सव्वहा णुरूवं, जिन्नं वा कारणं अह मयं ते ।

किं कज्जकारणत्तण-महवा वत्थुत्तणं तस्स ॥

न हि सर्वथा कार्यानुरूपं कारणमिष्यते येन सुखदुःखवत्कर्म-णोऽप्यरूपत्वं प्रेर्येत । नाप्येकान्तेन सर्वधर्मैः कारणं कार्याद्भिन्न-मेष्टव्यम् (अह मयंतिस्ति) अथ ते तवैतन्मतमेकान्तेन सर्वैरपि धर्मैः कारणं कार्यानुरूपमेव जिन्नं वा नन्वरूपमेवेति तर्हि सर्वथाऽनुरूपत्वे एकस्य कारणत्वे अपरस्यापि कारणत्वादिकस्य च कार्यत्वेऽन्यस्यापि कार्यत्वात्किं तयोः कार्यकारणत्वं न किञ्चित् द्वयोरपि वस्तुत्वं सर्वथा जेदहानिप्रसङ्गादिति तस्मान्नैकान्तेना-नुरूपता अनुरूपता वा कार्यकारणयोः किं तर्हि ।

सव्वं तुह्वातुह्वं, जइ तो कज्जाणुरूवया केयं ।

जं सोम्म ! सपज्जाओ, कज्जं परपज्जओ सेसो ॥

न केवलं कार्यकारण एव तुल्यातुल्यरूपे किं तु सकलमपि त्रिचयनान्तर्गतं वस्तु परस्परं तुल्यातुल्यरूपमेव न पुनः किञ्चित्कस्यापि एकान्तेन तुल्यमतुल्यं वा । बन्धावकाशः परः प्राह (जइत्यादि) यद्येवं ततः केयं कार्यानुरूपता कारणस्य विशेषतोऽस्तिष्यते येनोच्यते “सुहदुःखानां कारणमणुरूवमित्यादि” यदि हि किञ्चिदनेकान्तेनानुरूपं स्यात्तर्हीत्थं वक्तुं युज्येत यदा त्वेका-न्ततो न किञ्चिदनुरूपं नाप्यनुरूपं किंतु सर्वं सर्वेण तुल्यातुल्य-रूपमेव तदा किमनेन विशेषेण । अत्रोच्यते (जमित्यादि) सौ-म्य ! तुल्यातुल्यत्वे सर्वगते अपि यद्यस्मात्कारणस्य कार्यं स्वप-र्यायस्तस्मात्कारणं कार्यस्येहानुरूपमुच्यते शेषस्त्वकार्यरूपः सर्वोऽपि पदार्थः कारणस्य परपर्याय इति तं प्रति विवक्षितं कारणमसमानरूपमजिधीयते । आह ननु कथं प्रस्तुते सुखदुः-खे कारणस्य स्वपर्याय उच्यते । जीवपुण्यसंयोगः सुखस्य कार-णं तस्य च सुखं पर्याय एव दुःखस्यापि जीवपापसंयोगः कार-णमतस्तस्यापि दुःखं पर्याय एव । यथा च सुखं शुभं कल्याणं शिवमित्यादीन् व्यपदेशान् बभूवे तथा तत्कारणभूतं पुण्यस्क-न्धजन्यमपि यथाच दुःखमशुभमकल्याणमशिवमित्यादिसं-ज्ञां प्राप्नोति तथा तत्कारणभूतं पापद्रव्यमपीति । विशेषतोऽत्र पुण्यपापे सुखदुःखयोरनुरूपकारणत्वेनोक्ते इति ।

अथ परः प्रेर्यं चिकीर्षुस्तदवकाशहेतोः पृच्छति ।

किं जह मुत्तममुत्त-स्स कारणं तह सुहाइणं कम्मं ।

दिडं सुहाइकारण-मन्नाइ जहेह तह कम्मं ॥

किं यथा मूर्त्तं नीलादिकममूर्त्तस्य स्वप्रतिजनिज्ञानस्य कार-णं हेतुस्तथा सुखदुःखयोः पुण्यपापात्मकं कर्म्मपि मूर्त्तमेव स-त्कारणं यथा प्रत्यक् एव दृष्टमन्नादिकमादिशब्दात्स्वकृच्छन्दनाङ्ग-नादिविषयकण्टकादिकमिह सुखदुःखयोः मूर्त्तं सत्कारणं तद्व-त्कर्म्मपि तयोरिति ज्ञावार्थः । ततः किमिति चेदुच्यते ।

हेउ तयं चिय किं क-म्मणा न जं तुह्वासाहणाणं पि ।

फलभेदओ सो वस्सं, सकारणं कारणं कम्मं ॥

ननु तदेव दृष्टमन्नादिकं वस्तु तस्य सुखादः कारणमस्तु किम-दृष्टेन तेन कर्म्मणा परिकल्पितेन अतिप्रसङ्गात्तदेतन्न यद्यस्मा-त्तुल्यान्यन्नादीनि साधनानि येषां ते तुल्यसाधनाः पुरुषास्तेषा-मपि फले सुखदुःखवत्करणे कार्यभेदः फलभेदो महान् दृश्यते । तुल्येऽप्यन्नादिके लुक्ते कस्याप्याह्लादोऽयस्य तु रोगाद्युत्पत्तिर्ह-इयत इत्यर्थः । यश्चेत्यं तुल्यान्नादिसाधनानामपि फलभेदः सोऽ-वश्यमेव सकारणो निष्कारणत्वे नित्यं सत्वास्तवप्रसङ्गाद्यच्च तत्कारणं तददृष्टं कर्म इति न तत्कल्पनानर्थक्यमिति ।

मूर्त्तं च तत्कर्म कुत इत्याह ।

यत्तो चिय तं मुत्तं, मुत्तवत्ताहाणओ कुंजो ।

देहाइ कज्जमुत्ता-इओव जणिए पुणो भामुइ ॥

यत एव तुल्यसाधनानां कर्मनिबन्धनफलभेदोऽत एवोच्यते मूर्त्तं कर्म मूर्त्तस्य देहादेर्वलाधानकारित्वात्कुम्भवद्यथा निमित्त-मात्रभाषित्वेन घटो देहादीनां बलप्राप्तये एवं कर्माप्यन्यं मूर्त्तमि-त्यर्थः । अथवा मूर्त्तं कर्म मूर्त्तेन स्रक्चन्दनादिना तस्योपचयव-त्करणस्य वज्रस्याधीयमानत्वात्कुम्भवद्यथा मूर्त्तत्वेन तैलादिना ब-लस्याधीयमानत्वात्कुम्भो मूर्त्तः । एवं स्रक्चन्दनादिना उपचीयमा-नत्वात्कर्म्मपि मूर्त्तमिति ज्ञावार्थः । यदि वा मूर्त्तं कर्म देहादेस्तत्का-र्यस्य मूर्त्तत्वात्परमाणुवद्यथा घटादेस्तत्कार्यस्य दर्शनात्परमा-णवो मूर्त्ताः एवं देहादेस्तत्कार्यस्य मूर्त्तस्य दर्शनात् कर्म्मपि मूर्त्तमित्यर्थः । एवं जणितेन पुनर्भणति परः किमित्याह ।

तो किं देहाइणं, मुत्तत्तणओ तयं हवइ मुत्तं ।

अह सुहदुःखाइणं, कारणभावादरूवं ति ॥

ततः किं देहादीनां कर्म्मकार्याणां मूर्त्तानां दर्शनात्तत्कर्म मूर्त्तं भवत्वाहोष्वित्युखदुःखक्रोधमानादीनां जीवपरिणामभूतानां त-त्कार्याणाममूर्त्तानां दर्शनात्तत्कारणजायेनामूर्त्तमस्तु कर्मेत्येवं मूर्त्तत्वात्कर्म्मत्वाच्चासुनयथापि तत्कार्यदर्शनात्किं मूर्त्तं वा कर्म्म जवत्विति निवेद्यतामिति । एवं प्रेरकेणोक्ते सत्याह ।

न सुहाइणं हेउ, कम्मं वि य किं तु ताण जीवो वि ।

होइ समवायकारण-मियरं कम्मं ति को दोसो ॥

सुखादीनां कर्म्मैव केवलं कारणं न भवति किं तु जीवोऽपि तेषां समवायिकारणं भवति कर्म पुनरेतदसमवायिकारणं जवतीति को दोषः । इदमुक्तं जवति सुखादेरमूर्त्तत्वेन समवा-यिकारणस्य जीवस्यामूर्त्तत्वमस्त्येव असमवायिकारणस्य तु क-र्म्मणः सुखाद्यमूर्त्तत्वेन मूर्त्तत्वं न जवतीत्यपीति न दोष इति । तदेवमुक्तमर्थमुपसंहरन्केवलपुण्यवत्करणं प्रथमविकल्पं दूष-यितुमाह ।

इय रूचित्ते सुहदुःख-कारणत्ते य कम्मणो सिद्धो ।

पुष्पावगारितमेत्तेण, दुःखवहुलत्तणमजुत्तं ॥

इत्येवं पञ्चविकल्पोपपत्त्यस्तस्वजाववादनिरासेन पुण्यपापा-
त्मकस्य कर्मणः सुखदुःखकारणत्वे रूपित्वे च सिद्धे पुण्या-
पकर्षमात्रेण यत् दुःखबहुलत्वं प्रथमविकल्पोपपत्त्यासे प्रोक्तं त-
दयुक्तमिति कुतोऽयुक्तमित्याह ।

कम्मप्पगारिसज्जिणं, तद्वत्सं पगरिसाणुज्झं ।

सोक्खप्पगारिसज्झं, जह पुप्फप्पगारिसप्पज्जवा ॥

तत् दुःखबहुलत्वं पुण्यापकर्षजनितं न जवति किंतु स्वानुरूप-
कर्मप्रकर्षजनितं प्रकर्षानुभूतिवादप्रकर्षानुभवस्वरूपादिति हे-
तुः यथा सौख्यप्रकर्षानुभूतिः स्वानुरूपकर्मप्रजवा इति वृष्टान्तः ।

अपस्यन्तरमाह ।

तह वज्जसाहणप्पग-रिसंगजावादिहप्पया न तयं ।

विवरीयवज्जसाहण-वलप्पगारिसं अवेक्खेज्ज ॥

तथेत्युपपत्त्यन्तरार्थः इह देहिनां दुःखबहुलं केवलपुण्याप-
कर्षमात्रजनितं न भवति कुत इत्यत्र हेतुमाह । बाह्यानि यान्य-
निष्ठादारादीनि साधनानि तेषां यस्तदनुरूपः प्रकर्षस्तस्याङ्ग-
भावात्कारणजावादिति । विपर्यये बाधकमाह । इहेत्यादि तद्दुः-
खमन्यथा यदि पुण्यापकर्षमात्रजन्यं जवेत्तदा पुण्यसंपाद्येष्टा-
हारापचयमात्रादेव जवेन्न तु पापोदयसंपाद्यानिष्ठादारादिरूप-
विपरीतबाह्ये साधनानां यद्वलं सामर्थ्यं यस्य स्वानुरूपो यः प्र-
कर्षस्तमपेक्षेत । इदमत्र हृदयं यदि पुण्यापकर्षमात्रजन्यं दुःखं भ-
वेत्तदा पुण्योदयप्राप्येष्टादारादिसाधनापकर्षमात्रादेव जवेन्न
चेतदस्ति इष्टविपरीतानिष्ठादारादिसाधनसामर्थ्यादेव तद्भा-
वादिति । अपि च ॥

देहो नोपचयकओ, पुप्फुक्कारिसे व मुत्तिमत्ताओ ।

होज्ज सुज्जहीणतरओ, कट्टमसुभयरो महल्लो व ॥

यो दुःखि । इत्यादिदेहः केवलपुण्यापचयमात्रकृतो न जवति
मूर्तिमत्त्वाद्यथा पुण्योपकर्षस्तज्जन्योऽनुत्तरसुरचक्रवर्त्यादिदेहः
यश्च पुण्यापचयमात्रजन्यः स मूर्तिमानपि न जवति यथा न
कोऽपि यदि च पुण्यापचयमात्रेण देहो जन्येत तदा हीनतरः
शुभ एव च स्यात्कथं महानुत्तरश्च भवेन्महतो महापुण्यो-
पचयजन्यत्वाद् शुभस्य वा शुभकर्मनिर्वर्तितत्वात्पुण्येन पुनरणी-
यसापि शुभदेहो जन्येत । ननु दुःखितः अणीयसापि हि सुवर्ण-
लवेन अणीयानपि सौचर्ष एव ग्रथो भवति न तु मार्त्तिकस्ता-
म्रादिवैति । अथ केवलपापपक्वं संकीर्णपुण्यपापपक्वं च दूषयि-
तुमाह ।

एवं चिय विवरीयं, जोएज्जा सव्वपावपक्खे वि ।

न य साहारणरुवं, कम्मं तक्कारणाजावा ॥

सर्वे पापमेवास्ति न तु पुण्यं पापापचयमात्रजन्यत्वात्सुखस्ये-
त्येतस्मिन्नपि पक्वे एवमेव केवलपुण्यवादेत्कदूषणाद्विपरीतगत्या
सर्वे योजयेत्तद्यथा पापापकर्षमात्रजनितं सुखं न भवति पाप-
स्याल्पीयसोऽपि दुःखजनकत्वात् अणीयानपि विषयवः स्वा-
स्थ्यहेतुर्भवति तस्मात्पुण्यजनितमेवाल्पमपि सुखमित्यादि स्व-
बुद्ध्याऽन्यथा वाच्यमिति पृथक् सुखदुःखयोः कारणभूते स्वतन्त्रे
पुण्यपापे द्रष्टव्ये अत एव साधारणेऽपि संकीर्णं पुण्यपापं नेष्टव्ये
कुत इत्याह । नेयेत्यादि न च साधारणरूपं संकीर्णस्वभावं पु-
ण्यपापात्मकमेकं कर्मास्ति तस्यैवंभूतस्य कर्मणः कारणजा-
दत्र प्रयोगो नास्ति संकीर्णोऽयं कर्म असंज्ञाव्यमानैवविध-
कारणत्वाद्बन्धापुत्रवदिति हेतोरसिद्धतां परिहरन्नाह ।

कम्मं जोगनिमित्तं, सुजो सुभो वा भवेगसमयम्मि ।

होज्ज न उ उभयरूवो, कम्मं पि तओ तयणुरूवं ॥

मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकाययोगा बन्धहेतव इति पर्यन्ते यो-
गाभिधानात्सर्वत्र कर्मबन्धहेतुत्वस्य योगाविनाभावात् योगा-
नामेव बन्धहेतुत्वमिति कर्मयोगीनिमित्तमुच्यते । स च मनोवा-
क्कायात्मको योग एकस्मिन्समये शुभोऽशुभो वा भवेन्न तूभ-
यरूपोऽतः कारणानुरूपत्वात्कार्यस्य कर्मापि तदनुरूपं शुभं
पुण्यरूपं वध्यते । ननु संकीर्णस्वभावमुभयरूपमेकमिहैव
वध्यत इति प्रेरकः प्राह ॥

नणु मणवइकायजोगो, सुजासुभा ण्णसमयम्मि दीसंत ।

दव्वम्मि मीसजावो, जवेज्ज न उ जावकरणम्मि ॥

ननु मनोवाक्काययोगाः शुभाशुभाश्च मिश्रा इत्यर्थः । एकस्मिन्
समये दृश्यन्त तत्कथमुच्यते । शुभोऽशुभो वा (एगसमयम्मि-
त्ति) तथा हि किञ्चिदविधिना दानादिवितरणं चिन्तयतः
शुभोऽशुभो मनोयोगस्तथा किमप्यविधिनैव दानादिधर्ममुप-
दिशतः शुभाशुभो वाक्ययोगस्तथा किमप्यविधिनैव जिनपूजाव-
न्दनादिकायचेष्टां कुर्वतः शुभाशुभकाययोग इति तदेतत् अ-
युक्तं कुत इत्याह “ दव्वम्मित्यादि ” इदमुक्तं भवति इह द्वि-
विधो योगो दृश्यतो भावतश्च तत्र मनोवाक्काययोगप्रवर्तका-
नि द्रव्याणि मनोवाक्कायपरिस्पन्दात्मको योगश्च द्रव्ययोगः
यस्त्वेतद्दुभयरूपयोगहेतुरप्यवसायः स भावयोगस्तत्र शुभा-
शुभरूपाणां यथोक्तचिन्तादेशनाकायचेष्टानां प्रवर्तको द्विविधे-
ऽपि द्रव्ययोगे व्यवहारनयविवक्षादर्शनमात्रेण भवेदपि शुभा-
शुभत्वोपलक्षणो मिश्रभावः न तु मनोवाक्काययोगनिबन्धनाध्य-
वसायरूपे भावकरणे भावात्मके योगेऽयमभिप्रायः । द्रव्ययोगो
व्यवहारनयदर्शनेन शुभाशुभरूपोऽपीष्यते निश्चनयेन तु भू-
योऽपि शुभोऽशुभो वा केवलः समास्ति यथोक्तचिन्तादेशना-
दिप्रवर्तकद्रव्ययोगानामपि शुभाशुभमिश्ररूपाणां तन्मतेनाभा-
वात्मनोवाक्काययोगनिबन्धनाध्यवसायरूपे भावकरणभावयोगे
शुभाशुभरूपो मिश्रभावो नास्ति निश्चनयदर्शनस्यैवागमेऽत्रा-
विवक्षितत्वात्तद्विदुः शुभान्यशुभानि वाध्यवसायस्थानानि मुक्त्वा
शुभाशुभाध्यवसायस्थानरूपस्तृतीयो राशिरागमे कचिदपीष्य-
ते येनाध्यवसायरूपे भावयोगे शुभाशुभत्वं स्यादिति भावस्त-
स्माद्भावयोग एकस्मिन्समये शुभोऽशुभो वा भवति न तु मि-
श्रस्ततः कर्मापि तत्प्रत्ययं पृथक् पुण्यरूपं पापरूपं वा वध्यते
न तु मिश्ररूपमिति स्थितं एतदेव समर्थयन्नाह ॥

ज्झणं सुभमसुजं वा, त उ मीसं जं च ज्जाणोवरमे वि ।

त्वेसा सुभासुजा वा, सुभमसुभं वा तओ कम्मं ॥

ध्यानं यस्मादागमे एकदा धर्मशुक्लध्यानात्मकं शुभमार्त-
रौद्रात्मकमशुभं वा निर्दिष्टं न तु शुभाशुभरूपं यस्माच्च ध्यानो-
परमेऽपि लेश्या तेजसीप्रभृतिका शुभा कापोतीप्रमुखा वा शु-
भा एकदा प्रोक्ता न तु शुभाशुभरूपा ध्यानलेश्यात्मका स्वभा-
वयोगास्ततस्तेऽप्येकदा शुभा अशुभा वा भवन्ति न तु मिश्रा-
स्ततो भावयोगनिमित्तं कर्माप्येकदा पुण्यात्मकं शुभं वध्यते
पापात्मकमशुभं वा वध्यते न तु मिश्रमपि । अपि च ।

पुव्वगहिणं च कम्मं, परिणामवसेन मीसइयं नेज्जा ।

इयरेयरभावं वा, सम्मामित्थाइ न उगगहणे ॥

इत्यथवा एतदद्यापि सम्भाव्यते यत्पूर्वं गृहीतं पूर्वं बलं मि-

ध्यात्ववृक्षकृणं कम्मं परिणामवशात्पुञ्जयं कुर्वन्मिश्रतां सम्यक्किमि-
ध्यात्वपुञ्जरूपतां नयेत्प्रापयेदिति । इतरेतरजावं वा नयेत्सम्य-
क्त्वमिध्यात्वञ्चेति । इदमुक्तमजवति पूर्ववद्वात् मिध्यात्वपुञ्ज-
द्विशुद्धपरिणामं संशोधयित्वा सम्यक्त्वरूपतां नयेद्विशुद्धपरि-
णामं तु समुत्कर्षं नीत्वा सम्यक्त्वपुञ्जान् मिध्यात्वपुञ्जे संक-
मय्य मिध्यात्वरूपतां नयेदिति पूर्वगृहीतस्य सत्तावर्तिनः कम्म-
ण इदं कुर्यात् । ग्रहणकात्रे पुनर्न मिश्रः पुण्यपापपरुषतया सं-
कीर्णस्वभावं कर्म बध्नाति । नापि इतरूपतां नयतीति विशेषः ।
(पुण्यपापप्रकृतयः अत्रैव कम्मशब्दे वक्ष्यन्ते) तदेवं पुण्यपापे
पृथग्यवस्थापेदानीं तयोरेव पृथग्वृक्षकृणमाह ।

सोहणवष्पाश्गुणं, सुजागुभावं च जं तयं पुष्पं ।

विवरीयमसुजपावं, न वायरं नाइसुहुमं च ॥

शोभनाः शुजा वर्णादयो गन्धरसस्पर्शवृक्षणा गुणा यस्य त-
च्छोभनवर्णादिगुणं तथा यच्छुजानुभावं शुजविषाकमित्यर्थः ।
तत्पुण्यमभिधीयते । यत्पुनरतः पुण्यादिपरीतलक्षणमशुभं व-
र्णादिगुणमशुभविषाकं चेत्यर्थः । तत्पापमुच्यते । एतच्चोभयमपि
कथंनूतमित्याह । न मेवादिजावेन परिणतस्कन्धप्रदतिवादरं सू-
क्ष्मेण कर्मवर्गणा छव्येण निष्पन्नत्वान्नापि परमात्मादिवदति-
सूक्ष्मवदिति । आह ननु तत्पुण्यपापरूपं कर्मद्वयं गृह्णानो जीवः
कीदृशं गृह्णाति कथं च गृह्णातीत्याह ।

गिएहइ तं जोग्गं चिय, रेणुं पुरिसो जहा कयभंगो ।

एगक्खेत्तोगाढं, जीवो सव्वप्पएसेहिं ॥

तस्य पुण्यपापात्मकस्य कर्मणो योग्यमेव कर्मवर्गणागतं छ-
व्यं जीवो गृह्णाति । न तु परमात्मादिकमौदारिकादिवर्गणागतं
वा योग्यमित्यर्थः । तदप्येकैकजावगाढमेव गृह्णाति न तु स्वावगा-
ढप्रदेशेन्यो जिनप्रदेशावगाढमित्यर्थः । तच्च यथा तैत्तिरीय-
तान्यङ्गः पुरुषो रेणुं गृह्णाति । तथा रागद्वेषकिलभस्वरूपो जीवो-
ऽपि गृह्णाति न तु निर्हेतुकमिति ज्ञावः । इदं च सर्वैरपि स्वप्रदे-
शैर्जीवो गृह्णाति न तु कैश्चिदित्यर्थः । उक्तं च ।

एगपएसोगाढं, सव्वप्पएसेहिं कम्मणो जोग्गं ।

बंधइ जहुत्तेहउं, साइयमष्पाइयं वा वि ॥

उपशमंश्रण्या प्रतिपतितो मोहनीयादिकं कर्मादि बध्नाति ।
शेषस्त्वनवाप्तोपशमश्रेणिजीवो नाद्यमेव बध्नातीत्यर्थः इति ।
अथ प्रेरकः प्राह ।

अविसिट्ठोपोगलघणो, लोए थूलतणुकम्मपविभागो ।

जुज्जेज्ज गहणकात्रे, सुजासुजविण्यणं कत्तो ॥

नन्ववशिष्टैः प्रत्याकाशप्रदेशमनन्तान्तशुभाशुजादिभेदनाव्यव-
स्थितैः पुल्लैर्धनो निरन्तरं व्याप्तो यो लोकस्ततश्च ग्रहणकाले गृह्ण-
तो जीवस्य स्थूलसूक्ष्मकर्मप्रविभागो युज्येताततो “न वायरं नाइ-
सुहुमं चे” ति विशेषणमुपपन्नमेतद्विशेषणविशिष्टादन्यस्य स्व-
जावत एव जीवैरग्रहणाद्यत्तु शुजाशुभविषेचनं तत्समयमात्र-
रूपे कर्मग्रहणकाले तत्कृण एव गृह्णतो जीवस्य कुतः संज्ञाव्य-
तेन कुतश्चिदिति परस्याभिप्रायः । ततश्च “सोहणवष्पाश्गुणमि”
त्यादिविशेषणं न युज्यत इति प्रेरकाकृतमिति । आचार्यः प्राह ।

अविसिट्ठं चिय तं सो, परिणामासयसजावउक्खिण्णं ।

कुरुते सुजमसुजं वा, गहणे जीवो जहाहारं ॥

स जीवस्तत्कर्मग्रहणे ग्रहणकात्रे शुजाशुजादिविशेषणादि-
शिष्टमपि गृह्णन् किं तत्कृणमेव शुजमशुभं वा कुरुते शुभाशु-

जविभागेन स्थापयतीत्यर्थः । कुत इत्याह (परिणामासयसजाव-
उत्ति) इहाश्रयो द्विविधः कर्मत्वशुभाशुभत्वस्य तस्य द्विविध-
स्याप्याश्रयस्वजावः परिणामाश्रयस्वजावश्च परिणामाश्रयस्व-
जावौ ताज्यामेतत्कुरुते । इदमुक्तं भवति जीवस्य शुजोऽशुभो
वा परिणामोऽध्यवसायस्तद्वशाद् ग्रहणसमय एव कर्मणां
शुभत्वमशुभत्वं वा जनयति तथा जीवस्यापि कर्माश्रयनूत-
स्य स कोऽपि स्वजावोऽस्ति येन शुजाशुभत्वेन परिणमयंतव
कर्म गृह्णाति तथा कर्मणोऽपि शुजाशुभजावाद्याश्रयस्य स स्व-
जावः स कश्चिद्योग्यता विशेषोऽस्ति येन शुजाशुभपरिणामा-
न्वितजीवेन गृह्यमाणमेवैतद्रूपतया परिणमति उपवृक्षकं चैतत्प्र-
कृतिस्थित्यनुज्ञागवैचित्र्यं प्रदेशानामल्पबहुज्ञागवैचित्र्यं च जीवः
कर्मणो ग्रहणसमय एव सर्वं करोतीत्युक्तञ्च “गहणसमयमि-
जीवो, उप्पाए य गुणे सव्वपव्वयउ । सव्वजियाणंतगुणे, कम्मपप-
सेसु सव्वेसु । आउयजागो थोवो, नामं गोए समो तथो अहिगो ।
आवरणमंतराय-सरिसो अहिगोयमोपविसव्वो । धरिवेयणीयभा-
गो, अहिगो ऊ कारणं किं तु । सुहउक्खकारणत्ता, ठिईविसेसेण
सेसासुत्ति ” एतत्सर्वं कर्मणो ग्रहणसमये आहारदृष्टान्तेन
जीवः करोतीति । आहारदृष्टान्तमेव ज्ञावयति ।

परिणामासयसओ, धेणुस्य जह पओ विसमहिस्स ।

तुओ वि तदाहारो, तह पुष्पापुष्पपरिणामो ॥

(तदाहारोत्ति) तयोरहिधेन्वोराहारस्तदाहारः स तुल्योऽपि-
दुग्धादिको गृहीतः परिणामाश्रयवशाद्यथा धेन्वाः पयो दुग्धं
जवति । अहस्तु स एव विषं विषरूपतया परिणमति । तथा तेनैव
प्रकारेण पुण्यापुण्यपरिणामः इदमुक्तं जवति अस्ति स कश्चि-
त्स्याहारस्य परिणामो येन तुल्योऽपि सन्नाश्रयवैचित्र्याद्विचि-
त्रतया परिणमति आश्रयस्याप्यहिधेनुवृक्षकस्यापि तत्तन्निज-
सामर्थ्यं येन तुल्योऽपि गृहीत आहारस्तद्रूपतया परिणमति ।
तथा पुण्यपापयोरुपनययोजना कृतैवेति । अथवा अयमेवाहार-
दृष्टान्तो ज्ञान्यते तद्यथा ।

जह वेगसरीरमि वि-सारासारपरिणामथोमेइ ।

अविसिट्ठो आहारो, तह कम्मसुजासुभविभागो ॥

धेनुविषधरयोः जिनशरीरे आहारस्य परिणामवैचित्र्यं दर्श-
तम् । वा इत्यथवा यथा एकस्मिन्नपि पुरुषादिशरीरे विशिष्टेऽप्ये-
करूप आहारो गृहीतस्तत्कृण एव सारासारपरिणामतामेति ।
रसासृग्मांसादि रसपरिणामं मूत्रपुरीषरूपखलपरिणामं च युग-
पदागच्छतीत्यर्थः । तथा कर्मणोऽप्यविशिष्टस्य गृहीतस्य परिणा-
मवशात् शुजाशुजविजागो द्रष्टव्य इति तदेवं पुण्यपापयोर्वृक्षणा-
दिभेदं प्रसाध्य तद्भेदचतुप्रकृतिभेदेनापि तयोर्भेदमुपदर्शयन्नाह ।

सायं सम्मं हासं, पुरिसरइसुभाउनामगोत्ताइ ।

पुनं सेसं पावं, नेयं सविवागमविवागं ॥

सातवेदनीयं शोधितमिध्यात्वपुल्लरूपं सम्यक्त्वं हास्यं पुरुष-
वेदो रतिः शुजायुर्नामगोत्राणि चेत्येतत्सर्वं पुण्यमभिधीयते । तत्र
नारकायुर्वज्जं शेषमायुस्त्रयं शुभं देवद्विकयशःकीर्तितीर्थकर-
नामाद्याः सप्तत्रिंशत्प्रकृतयो नामकर्माणि शुभाः । गोत्रे पुनरुद्भयोत्रे
शुभमंतोः पञ्चत्वारिंशत्प्रकृतयः किल शुभत्वात्पुण्याः । अन्ये तु
मोहनीयजन्मात्सर्वानपि जीवस्य त्रिपर्यासहेतुत्वात्पापमेव सन्त्य-
न्ते ततः सम्यक्त्वादस्य पुरुषवेदरतिवज्जं द्विचत्वारिंशदेव प्रकृ-
तयः पुण्यास्तद्यथा ॥

सो यं उच्चारो यं, नरतिरिदेवाउयाइ तद् नामे ।
 देवदुगं मणुयदुगं, पणिंदजाईयतणुपणगं ॥
 अंगोवंगानतिगं, पढममंघयणमेव सिच्चयणं ।
 सुजवणणाई सुचउकं, अगुरुलहू तद् य परघायं ॥
 ऊपासं आयावं, उज्जोयविहागई विप्पएसत्था ।
 तसवायरपज्जत्तं, पत्तेयथिरं सुजं सुभगं ॥
 सुस्सर अपज्ज जसं, निमेण तित्थयरमेव एआउ ।
 वायालं एगई उ, पुणंति जिणेहिं जणिया उ ॥

शेषास्तु या द्यशीतिप्रकृतयस्तत्सर्वमशुजत्वात्पापं विज्ञेयं सम्य-
 कं कथमशुजं कथं तत्पापमिति चेदुच्यते रुचिरूपमेव हि सम्य-
 कं शुजं तत्त्वेन विचार्यते किं तु शोधितमिथ्यात्वपुरुषरूपं तच्चा-
 शङ्काद्यनर्थहेतुत्वादशुजमेव अशुजत्वाच्च पापं सम्यक्त्वेच्छातिश-
 येन नानाचारकत्वाद्युपचारमात्रमेवेदं सम्यक्त्वमुच्यते परमार्थत-
 स्तु मिथ्यात्वमेवेतदित्येवं प्रसङ्गेन । इदं च पुण्यपापलक्षणमुज-
 यमपि सविपाकमविपाकं च मन्तव्यं यथा वरुं तथैव विपाकतः
 किंचिवेद्यते किंचिदनुमन्दरसं नीरसं वा कृत्वा प्रदेशोदयेनावि-
 पाकं वेद्यत इत्यर्थः । तदेवं पुण्यं पापं च जेदेन व्यवस्था-
 प्य निरस्तः संकीर्णपुण्यपापपक्कः । इतश्चायमुक्तः सर्वस्यापि
 सन्मिश्रसुखदुःखाख्यकार्यप्रसंगाच्च चैतदस्ति देवादीनां केवलं
 सुखाधिक्यदर्शनान्नारकादीनां केवलदुःखप्राचुर्यनिष्पन्नान्
 च सर्वथा सन्मिश्रैकरूपस्य हेतोरुपपन्नत्वेभेदेऽपि कार्यस्य
 प्रमाणतोऽलपवहुत्वं विहाय स्वरूपतो भेदो युज्यते । न हि
 मेचकारणप्रभवं कार्यमन्यतमवर्णोक्तं घटते तस्मात्सुखा-
 तिशयस्यान्यस्मिन्नित्यन्यच्च दुःखातिशयस्येति । न च सर्वथैव
 रूपस्य संकीर्णपुण्यपापपक्कस्य हेतोः सुखातिशयनिबन्धनं
 पुण्यांशवृद्धिर्दुःखातिशयस्य कारणपापांशान्या सुखातिशय-
 प्रभवाय कल्पयितुं न्याय्या पुण्यांशपापांशयोर्नैदप्रसंगात्तथा हि
 यत् वृद्धावपि न वर्धते तत्ततो भिन्नं यथा देवदत्तवृद्धावप्यव-
 र्द्धमानो यद्दत्तो न वर्धते पुण्यांशवृद्धौ पापंशस्तस्मात्ततो जि-
 श्रोऽसाविति तस्मान्न सर्वथैकरूपता पुण्यपापांशयोर्घटते कर्मसा-
 मान्यरूपतया यद्यसौ तयोरिष्यते तदा सिद्धसाध्यता सातयशः-
 कीर्त्यादेः पुण्यस्य, असातायशःकीर्त्यादेस्तु पापस्य, अस्माभि-
 रपि कर्मत्वेनैकताया अच्युपगमात्तस्मात्पुण्यपापतया विविके
 एव पुण्यपापे स्त इति । ततः सुखदुःखवैचित्र्यनिबन्धनयोः पुण्य-
 पापयोर्यथोक्तनीत्या साधितत्वाच्च कर्तव्यः तत्संज्ञायः किं वा स-
 त्वे पुण्यपापयोर्वैदोक्तनीत्या साधितस्याग्निहोत्रादेः लोकप्रसि-
 दस्य च दानादेर्वैफल्यं स्यादिति दर्शयन्नाह ।

असइ वहि पुज्जापावे, जमग्निहोत्ताइ सगकास्स ।

तदसंवच्छं सव्वं, दाणाइफलं च लोयम्मि ॥

पुण्यपापयोरसत्त्वे यदेतद्वहिरग्निहोत्राद्यनुष्ठानं स्वर्गकामस्य
 यच्च दानादिसादिकं पुण्यपापात्मकं लोकं प्रसिद्धं तत्सर्वमसंव-
 चं स्यात्स्वर्गस्यापि पुण्यपक्कत्वात्पुण्यपापयोश्च भवदजिप्राये-
 णासत्त्वात्तस्मादच्युपगन्तव्ये एव पुण्यपापे तदेवं वेदपदवचन-
 प्रामाण्यायुक्तितश्च जिन्नस्तस्य संशय इति । ततः किं कृतवानसा-
 वित्याह ।

जिन्नम्मि संसयम्मि, जिणेण जरमणविप्पमुक्केण ।

सो सपणो पव्वईओ, तिहिं उसहखंनियसएहिं ॥

गतार्था इति चतुश्चत्वारिंशत्तार्थः विशेषः ।

(१६) कर्मणश्चतुर्विधत्वम् ।

पुण्यपापयोः पृथक्त्वख्यापकं सूत्रे ।

एगे पुप्पे एगे पावे (स्था० ? ठा०) चउव्विहे कम्मे
 पप्पते तं जहा सुजे णामं एगे सुजेसुभेणाममेगे असुजे अ-
 सुभेणाममेगे ४ । चउव्विहे कम्मे पप्पते तं जहा सुजेणाम-
 मेगे सुभविवागे सुजेणाममेगे असुजविवागे असुजेणाम-
 मेगे सुजविवागे असुभेणाममेगे असुजविवागे ४ ।

कियत इति कर्मज्ञानावरणीयादि तत् शुजपुण्यप्रकृतिरूपं पुनः
 शुभं शुभानुबन्धित्वाद्भरतादीनामिव शुजं तथैवाशुजमशुभानुब-
 न्धित्वात् प्रवृत्तादीनामिव अशुभं पापप्रकृतिरूपं शुजं शुभानु-
 बन्धित्वात् दुःखितानामकामानिर्जरावतां गवादीनामिव अशुजं
 तथैव पुनरशुभमशुजातुयन्धित्वात्तस्यबन्धादीनामिवेति । तथा शु-
 जं सातासातादित्वेनैव वद्धं तथैवोदेति यत्तत्शुजविपाकं यत्तुवर्कं
 शुजत्वेन संक्रमकरणवशात्तदेति च शुभत्वेन तत् द्वितीयं भवति
 च कर्मणि कर्मान्तरातुप्रवेशसंक्रमाजिधानकरणवशादुक्तं च
 “मूत्रप्रकृत्यजिमानः संक्रमयति गुण उत्तराः प्रकृतीः । न त्वात्मा
 मूर्तत्वा-दध्यवसानप्रयोगेणेति” ॥१॥ तथा मतान्तरं “मोक्षलूमा-
 उयं खलु, दंसणमोहं चरित्तमोहं च । सेसाणं पयदीणं, उत्तर-
 विहि संक्रमो भणिएतोति ” ॥ १/॥ यद्धममशुभतयोदेति च शु-
 भतया तत् तृतीयं चतुर्थं प्रतीतमिति तृतीयं कर्मसुखमवत्यद्वि-
 तीयोद्देशकवन्धसूत्रवत् ज्ञेयमिति चतुर्विधकर्मस्वरूपम् ॥ स्था०
 ४ ठा० ४ उ० ॥

(१७) अथ कर्मणोऽवच्छस्पृष्टवादिगोष्ठामाहिलनिहवमतम् ॥

किं केचुउव्व कम्मं, पइप्पएसमह जीवपज्जते ।

पइदेसं सव्वगयं, तंदंतरालाणवत्थाओ !

अह जीववहितो ना-णुवत्तएत्तं भवंतराज्जम्मि ।

तदणुगमानावा उ-वज्झंगमत्तोच्च मुच्चत्तं ॥

एवं सव्वविमोक्खो, निकारणो वि सव्वसंसारो ।

जवमुक्काणं च पुणो, संसरणमउअणासासो ॥

ननु “पुटो जहा अवच्छो केचुइणमित्यादि” गाथायां कञ्चु-
 कमिव स्पृष्टमेव जीवे कर्म न तु वरुमिति यदुच्यते । भवता
 तद्विचार्यते किं कञ्चुकवत्स्पृष्टं कर्म जीवस्य प्रतिदेशं वृत्तं स-
 दुच्यते । आहोश्विजीवपर्यन्तं त्वक्पर्यन्तं एव वृत्तं स्पृष्टमिष्यत
 इति द्वयी गतिः तत्र यदि प्रतिप्रदेशं वृत्तत्वात्स्पृष्टमिष्टं तर्हि
 जीवे सर्वगतं कर्म प्राप्नोति । नजोवत् कुतः सर्वगतमित्याह ।
 तदन्तरावेत्यादि तस्य जीवस्यान्तरात्रं मध्यं तदन्तरात्रं तस्यान-
 वस्थानस्तस्य कर्माव्याप्तस्यानवस्थानादनुकरणमित्यर्थः । न
 हि प्रति प्रदेशं वृत्तो कर्मणि जीवस्य कोऽपि मध्यप्रदेश उरु-
 ति येन कर्मणस्तत्रासर्वगतत्वं स्यात्तस्मादाकाशेनैव कर्मणा
 जीवस्य प्रतिप्रदेशं व्याप्तत्वात्तस्य जीवे सर्वगतत्वं सिद्धमेव
 एवं च सति साध्यविकलत्वात्कञ्चुकदृष्टान्तोऽसंबद्ध एव प्राप्नो-
 ति साध्यस्य यथोक्तस्पर्शनस्य कञ्चुके भावादिति द्वितीयं
 विकल्पमधिकृत्याह “अहेत्यादि” अथ जीवस्य बहिस्त्वक्प-
 र्यन्ते वृत्तत्वात्कञ्चुकवत्स्पृष्टं कर्ममिष्यते तर्हि भवान्भवान्तरं सं-
 क्रामतोऽन्तरात्रे तत्रानुवर्त्तते तदनुवृत्तिर्न प्राप्नोति त्वक्पर्यन्तवृ-

त्वेन तदनुगमाभावाद्वाद्याङ्गमव्यवस्थिति सुव्यक्तमेव यावानामपि प्रतीतत्वादिति प्रवृत्तननुवृत्तिः कर्मणो ज्ञानान्तरात्रे को दोष इत्याह (एवमित्यादि) एवं कर्मणोऽनुवृत्तौ सत्यां सर्वेषामपि जीवानां विमोक्षः संसारभावः प्राप्नोतीति संसारकरणस्य कर्मणोऽभावादथ निष्कारणोऽपि संसार इष्यते तर्हि ये घनतपेऽग्न्यादिकष्टानुष्ठानानि कुर्वन्ते तेषामपि सर्वेषां संसार एव स्यात् निष्कारणत्वाविशेषान्निष्कारणं च जायमानं भवमुक्तानामपि सिद्धानामपि पुनरपि संसरणं संसारः स्यादिति मुक्तावप्यनाश्वास इति । किंच त्वक्पर्यन्तवृत्तिनि कर्मणीष्यमाणे अपरोऽपि दोषः क इत्याह ।

देहं तो जा वियणा, कम्माभावम्म किंनिमित्ता सा ।
निकारमा वि जइ तो, सिद्धो वि न वेयणारहितो ।
जइ वज्जनिमित्ता सा, तदजावे सा न होज्ज तो अंतो ।
दिष्ठा य सा सुवहुसो, बाहिं निव्वेयणस्सा वि ।
जइ वा वि भिन्नदेसं, पि वेयणं कुणइ कम्म एवं तो ॥
कहमन्नत्तरीरगयं, न वेयणं कुणइ अन्नस्स ॥

यदि कञ्चुकवद्बहिरेव वर्तते कर्म तदा देहस्यान्तर्मध्ये या शूलगुल्मादिवेदना सा किंनिमित्तेति वक्तव्यं साध्यं तत्कारणभूतस्य कर्मणोऽभावादथ निष्कारणोऽपि देहान्तर्वेदनाभ्युपगम्यते ततस्तर्हि सिद्धोऽपि न वेदभारहितः स्यान्निष्कारणत्वाविशेषादिति । अथ बाह्यवेदनानिमित्ता साऽन्तर्वेदनाभ्युपगम्यते बहिर्वेदनाहिलगुडघातादिजन्या प्रादुर्भवतीति मध्येऽपि वेदना जनयत्येवेति यदि तवाभिप्रायस्तर्हि तदभावे लगुडघातादिजन्यवेदनारहितस्यापीत्यर्थः । यदि ह्ययं नियमः स्याद्यदुत बहिलगुडघातादिवेदनासद्भाव एवान्तर्वेदना प्रादुरस्तीति तदा स्यादपि त्वदभिप्रेतं न चैवं यतोऽनुभूयते दृश्यते च बहिर्वेदनाभावेऽपि यथोक्तान्तर्वेदना तत्कारणभूतेन मध्ये कर्मणाऽपि भाव्यमिति सिद्धोऽस्मत्पक्ष इति । अथैव मन्यसे बहिस्त्वक्पर्यन्तवर्त्येऽपि कर्म मध्येऽपि शूलादिवेदनां जनयति न पुनर्मध्ये कर्मास्ति तदयुक्तं यतो यदि बहिर्वेत्तिविभिन्नदेशस्थितमपि कर्मान्यस्मिन्मध्यलक्षणे देशान्तरे वेदनां करोतीत्यभ्युपगम्यते एवं तर्हि कथं केन हेतुना अन्यशरीरगतं कर्म अन्यस्य यज्ञदत्तादेर्वेदनां न करोति । ननु करोतु नामैवमपि देशान्तरत्वाविशेषादिति भावः । अत्र पराभिप्रायमाशङ्क्य परिहर्तुमाह ।

अहं भे संचरइ मई, न बहिं तो कंचुगो व्व निच्चत्थं ।
कंचुगवं पि वेयणा, सव्वम्मि विहीसई देहो ॥

अथ भवतो मतिः एकस्य देवदत्तशरीरस्य बहिरन्तश्च सञ्चरति तत्कर्म ततस्तत्र बहिरन्तश्च वेदनां जनयति न शरीरान्तरे स्वाधारशरीरे बहिरन्तश्च संचरणादन्यशरीरे त्वसंचरणादिति । अत्रोच्यते (न बहिमित्यादि) ततस्तर्हि सर्वस्य कञ्चुकव—ज्जीवस्य बहिरेव कर्म नित्यं तिष्ठतीति नित्यस्थमिति यद्भवतो मतं तन्न प्राप्नोति किं तु कदाचिद्बहिः कदाचित्त्वन्तः कर्मणः सञ्चरणाभ्युपगमात्कञ्चुकवन्नित्यं बहिरेव तिष्ठतीति नियमस्याघटनात्पुनरपि तदिति ज्ञावः । किंच कर्मणः सञ्च-

रणे बहिरन्तश्च क्रमेणैव वेदना स्थानं चैतदस्ति लगुग्राद्याजिघाते बहिरन्तश्च युगपदेव वेदनादर्शनात्समानं कर्मणः संचरणमुपपद्यत इति । कर्मणः सञ्चरणे वृषणान्तरमप्याह ॥

न जवंतरमन्नेइ य, सरीरसंचारउ गदनिद्धो व्व ।

चलियं निज्जारियं चिय, भणियमकम्मं च जं समए ॥

किंच यदि संचरिष्णु कर्माभ्युपगम्यते तर्हि मृतस्य तद्गन्तारमन्वेति प्रधान्तरे तस्यानुगमनं न प्राप्नोतीत्यर्थः । शरीरे सञ्चरणादिति हेतुः अनिबन्धदिति दृष्टान्तः । इह यच्छरीरे बहिरन्तश्च संचरति न तद्भवान्तरमन्वेति यथोक्तान्तिश्रवासानिष्ठः तथा च कर्म तस्मान्न भवान्तरमन्वेतीति । आह नन्वागमेऽपि “चक्षमाणे चक्षिणं चित्” वचनात्कर्मणश्चक्षुष्यतनमुक्तम् ॥ विशेषः ॥ (कार्यकारणभावः कञ्जकारणभावशब्दे दर्शितः) चक्षुषं च संचरणमेवोच्यते तत्किमिति तदिह निषिध्यते तदयुक्तमभिप्रायापरिज्ञानादित्याह । “चक्षियमित्यादि” नेरइय जाव बेमाणिए जीवाओ चक्षियं कम्मं निज्जरइ “इत्यादिवचनात्तथा” निज्जिज्जमाणं निज्जिष्णुमिति” वचनाच्च यद्यस्मात्समये आगमे चक्षितं कर्म निज्जिर्णमुक्तं तदकर्मैव भणितं तच्च मध्ये गतमपि न वेदनां जनयितुमन्नमकर्मणो नभः परमाण्वादेरिव तत्सामर्थ्याभावात्तस्मादित्यमनेकदोषपट्टत्वादयुक्तं कर्मणः संचरणमित्यतो मध्ये व्यवस्थितं कर्मास्तीति स्थितम् ।

मध्ये कर्मावस्थानसाधनार्थमेव प्रमाणयन्नाह ।

अंते वि अत्थि कम्मं, वियणासव्वभावउ तयइ व्व ।

मिच्छत्ताईपच्चय—सव्वजावाउ य सव्वत्थ ॥

अन्तर्मध्येऽप्यस्ति कर्मेति प्रतिज्ञा वेदनासद्भाववादिति हेतुः त्वचीवेति दृष्टान्तः । इह यत्र वेदनासद्भावस्तत्रास्ति कर्म यथा त्वक्पर्यन्ते, अस्ति चान्तर्वेदना ततः कर्मणाऽपि तत्र प्रविष्टव्यमेवेति । किंच मिथ्यात्वादिभिः प्रत्ययैः कर्म बध्यते ते च जीवस्य यथा बहिःप्रदेशेषु तथा मध्यप्रदेशेष्वपि यथा मध्यप्रदेशेषु तथा बहिःप्रदेशेष्वपि सर्वत्र सन्ति तेषामध्यवसायविशेषरूपत्वादध्यवसायस्य च समस्तजीवगतत्वादिति । तस्मान्मिथ्यात्वादीनां कर्मबन्धकारणानां जीवे सर्वत्र सद्भाववात्कार्यभूतं कर्मापि सर्वत्रैव तत्रास्ति न पुनर्बहिरेव तस्माद्बह्वयः पिण्डकीरनीरादिन्यायाज्जीवेन सहाविभागेनैव स्थितं कर्मेति प्रतिपद्यतां मिथ्याजिमान इति आह । ननु यदि जीवकर्माणोरविज्रागस्तर्हि तद्वियोगाभावात्मोक्ताज्ञाव इत्युक्तमेव वृषणमित्याशङ्क्याह ।

अविभागत्रियस्स वि से, विमोयणं कंचनोवलाणं च ।

नाणं किरियाहि कीरइ, मिच्छत्ताईहि वायाणं ॥

(से) तस्य कर्मणो जीवेन सहाविभागेन स्थितस्यापि वाञ्छनोपपन्नयोरिव विमोचनं वियोगो ज्ञानक्रियाचयां क्रियते । तथा तस्यैव कर्मणो मिथ्यात्वादिभिरादानं ग्रहणं जीवेन सह संयोगो विधीयत इत्यर्थः । इदमत्र हृदयम् । इह जीवस्याविभागेनावस्थानं द्विधा विद्यते आकाशेन सह कर्मणा च । तत्राकाशेन सह यदविभागवस्थानं तत्र वियुज्यत एव सर्वेष्टिमवस्थानात् । यत्तु कर्मणः सहाविजागावस्थानं तदप्यनवस्थानां न वियुज्यते नवस्थानां तु कर्मसंयोगस्तथाविधज्ञानतपःसामग्रीसद्भावे वियुज्यते बह्व्योपध्यादिसामग्रीसत्त्वे काञ्चनोपपन्नसंयोगवदिति । तथाविधज्ञानादिसामग्र्यज्ञावे तु भव्यानामपि कर्मयोगः कदापि

न निवर्तते “ नो चेव णं जघासिद्धिर विरहिणं होणं जघिस्स-
इत्ति” वचनासिद्धिं भव्याः कथं ते व्यपदिश्यन्ते इति चेदुच्यते ।
योग्यतामात्रेण न च योग्यः सर्वोऽपि विवर्कितपर्यायेण युज्यते
प्रतिमादिपर्याययोग्यानामपि तथाविधद्वारुपाषाणादीनां तथावि-
धसामप्रयत्नावे केषांचित्तदयोगादित्यत्र विस्तरेण । प्रागेव गण-
धरवादे अस्यार्थस्य विस्तरेणोक्तत्वात् । कर्म जीवात्र विद्युज्यते
अन्योन्याविभागेनावस्थितत्वादित्यनैकान्तिकमुपायतो दृश्यमा-
नवियोगैः क्लीरनीरकाञ्चनोपवादिभिर्यजिचारात् । ननु प्रस्तुतो
जीवकर्मविभागः केनोपायेन विधटित इति चेन्नन्दमिहितमेव
ज्ञानक्रियोपायतः इति मिथ्यादिभिर्हि जीवकर्मसंयोगः क्रियते
मिथ्यात्वादिविपक्कूताश्च सम्यग्ज्ञानादयोऽतस्तैस्तद्वियोगैर्यु-
क्तियुक्त एव अन्नभोजनादिविपक्कूतैर्देहेतुनादिभिस्सज्जानिता-
जीर्णसंयोगवदिति । अयादेवादिषु देवादियुद्धाऽजिगमनवन्द-
नाजिर्हसादिभिश्च क्रियाभिर्जावस्य कर्मणा संयोग इष्यते न
तु दयादानशीलपावनसमितिगुण्यादिक्रियाजिस्तद्वियोग इ-
त्याशङ्क्याह ॥

कह वा दाणे किरिया-साफल्यं नेह तव्विघायम्मि ।

किं पुरिममारसज्झं, तस्मे वा सज्झमेगंतो ॥

अमुजो तिव्वाइओ, जह परिणामो तदज्जणे भिमओ ।

तह तव्विहो च्चिय सुभो, किं नेट्ठो तव्विओगे वि ॥

वाशब्दो युक्तेरज्युच्यते । कथं वा हन्त ! कर्मणः आदाने
ग्रहणे क्रियाणां साफल्यमिह त्वयेष्यते न तु दयादाना-
दिक्रियाणां तद्विघाते साफल्यमिति प्रेर्यते किमत्र राज्ञामाज्ञा
प्रभवति न तु युक्तिः । किं चेदमपि प्रष्टव्योऽसि किं पापस्था-
नव्यापृतपुरुषकारसाध्यं “ एगंतो ” इहापि संबध्यते एकं
कर्मणः आदानमिष्यते एकं तु यत्तस्य निर्जरणं तत्तस्यैव संय-
मादिस्थानविहितपुरुषकारस्यासाध्यमिष्यते इत्येतदपि व्यक्त-
मेवेश्वरचेष्टितं जवतः । स्वेच्छाप्रवृत्तेरपसंहरस्याह । (तोत्ति)
तस्माद्यथा येन प्रकारेण तीव्रमन्मध्यमभेदभिन्नोऽज्जपपरिणा-
मस्तदर्जने तस्य कर्मणोऽर्जनमुपादानं ग्रहणं तत्र हेतुर्जवतोऽ-
भिमतस्तथा तेनैव प्रकारेण तद्विध एव तीव्रादिभेदभिन्नज्जपप-
रिणामोऽज्जपविपक्कूतात् कर्मार्जनविपक्कूते तद्वियोगेऽपि हे-
तुः किं नेट्ठो ननु युक्तियुक्तत्वादेष्टव्य एवेति ज्ञावः । तस्माज्जी-
वेन सहाविजागृह्यतस्यापि कर्मणः सिद्धो वियोग इति । वि-
शे० । आ० म० द्वि० ।

कर्मविषये शास्त्रान्तरीयमतम् ।

अविद्याक्लेशकर्मादि, यतश्च जवकारणम् ।

ततः प्रधानमेवैतत्, संज्ञाभेदमुपागतम् ॥

“ अविद्येति ” अविद्या वेदान्तिनां, क्लेशः सांख्यानां, कर्म
जैनानाम्, आदिशब्दाद्वासना सौगतानां, पाशः शैवानाम्, यतो
यस्माच्चकारो यत्तव्यान्तरसूचनार्थः । भवकारणं संसारहेतुस्त-
तस्तस्मादविद्यादीनां भवकारणत्वाद्धेतोः प्रधानमेवैतदस्मदज्यु-
पगतं जवकारणं सत्संज्ञाजैदं नाम नानात्वमुपागतम् । द्वा०
१६ द्वा० । यो० वि० । “ कम्मंति स्ति वा कलुसंति वा वज्जंति
वा वेरंति वा पंको स्ति वा मज्जे स्ति पगट्ठिया इति” व्य० १३० ।

अथ कतिजैदं कम्मंत्याशङ्क्याह ।

पयइतिरसपणसा, तं चउहा मो पगस्स दिट्ठो ।

तत्कर्म पूर्वव्यावर्णितशब्दार्थं चतुर्धा चतुःप्रकारं चतुर्भेदं
जवतीति शेषः । कथमित्याह (पयइतिरसपणसत्ति) इह
गम्ययपः कर्माधारे इति पञ्चमी यथा प्रासादात्प्रेकृते इति । तत-
श्च प्रकृतिस्थितिरसप्रदेशमाश्रित्य प्रकृतिबन्धस्थितिवन्धरस-
बन्धप्रदेशबन्धतयेत्यर्थः । तत्र स्थित्यनुभागप्रदेशबन्धानां यः
समुदायः स प्रकृतिबन्धः । अध्यवसायविशेषगृहीतस्य कर्मद-
ल्लिकस्य यत् स्थितिकालनियमनं स स्थितिबन्धः । कर्मपुङ्गला-
नामेव शुभोऽशुभो वा घात्यघाती वा यो रसः सोऽनुभागवन्धो
रसबन्ध इत्यर्थः । कर्मपुङ्गलानामेव यद्ग्रहणं स्थितिरसनिरपे-
क्षदल्लिकसंख्याप्राधान्येनैव करोति प्रदेशबन्धः । उक्तं च । “ तिइ-
वधद्वस्स तिइ, पणसबन्धे पणसगहणं जं । ताण रसो अणुजागो, त-
स्समुदयो पणसबन्धो ” अन्यत्राप्युक्तम् । “ प्रकृतिः समुदायः स्या-
त्स्थितिकालावधारणम् । अनुजागो रसः प्रोक्तः, प्रदेशे दलसं-
चयः ” इदं च प्रकृतिस्थितिरसप्रदेशानां स्वरूपं मोदकस्य कणि-
क्कादिमयवहुकस्य दृष्टान्ताद् दृष्टान्तेन भावनीयम् । दृष्टान्तादित्यत्र
तृतीयाथं पञ्चमी । यदाह पाणिनिः स्वप्राकृतवहुकेण व्यत्ययोऽप्या-
सामिति । यथा वातविनाशिऽव्यनिष्पन्नो मोदकः प्रकृत्या वा-
तमुपशमयति । पित्तोपशमकद्रव्यनिर्जुतः पित्तं कफापहारिण-
व्यसमुद्भूतं कफमित्येवंस्वभावा प्रकृतिः स्थितिस्तु तस्यैव क-
स्यचिद्दिनमेकम्, अपरस्य तु दिनद्वयम्, एवं यावत्कस्यचिन्मा-
सादिकमपि कालं जवति ततः परं विनाशादिति । रसः पुनः
स्निग्धमधुरादिरूपस्तस्यैव कस्यचिदेकगुणोऽपरस्य द्विगुणो-
ऽन्यस्य त्रिगुण इत्यादिकः । प्रदेशश्च कणिक्कादिरूपास्तस्यैव
कस्यचिदेकप्रसूतिप्रमाणाः अन्यस्य तु प्रसूतिद्वयप्रमाणाः याव-
दपरस्य सेटकादिप्रमाणाः एवं कर्मणोऽपि कस्यचन ज्ञानादि-
च्छादनस्वभावा प्रकृतिः अपरस्य दर्शनातरणरूपा अन्यस्य आ-
ह्लादादिप्रदानवहुकणा कस्यचित्सम्यग्दर्शनादिविघातजननस्वभा-
वेत्यादि । स्थितिश्च तस्यैव कस्यचित्त्रिशत्सागरोपमकोटाको-
टीरूपा अपरस्य तु सप्ततिसागरोपमकोटाकोटिवहुकणेत्यादि ।
रसस्त्वनुजागशब्दवाच्यस्यैवैकस्थानद्विस्थानत्रिस्थानादिरूपः
प्रदेशा अल्पबहुतरबहुतमादिरूपा इति । कर्म० ।

उविहे कम्मे पणत्ते तं जहा पदेशकम्मे चेव अणुभा-
वकम्मे चेव । (स्या० १ ठा०) चउविहे कम्मे पणत्ते
तं जहा पगडीकम्मे तिइकम्मे अणुभावकम्मे पदेसकम्मे ।
स्या० ४ ठा० ।

(१९) मूलप्रकृत्युत्तरप्रकृत्यादिना द्वैविध्यं निरूप्य

नामादिनाऽष्टविधत्वमाह ।

मूलपगइट्ट उत्तर-पगइ अट्टपंचसयभेयं ति ।

मूलप्रकृतयः सामान्यरूपा अष्टावष्टसंख्या यत्र तन्मूलप्रकृत्यष्टम्
उत्तरप्रकृतीनां मूलप्रकृतिविशेषरूपाणामष्टपञ्चाशच्छतं जेदा
यस्य तदुत्तरप्रकृत्यष्टपञ्चाशच्छतभेदमिति । कर्म० । आचा० ।
सूत्र० । उक्त० । नं । भ० पा० प्रज्ञा० । आ० अन्त० । पं० सं० ।

अथ कर्मप्रकृतय उच्यन्ते

अट्टकम्माइ वोच्छामि, आणुपुर्व्वि जहकम्मं ।

जेहिं वदो अयं जीवो, संसारे परिवर्त्तइ । ? ।

हेज-बूध्वाभिन्! अहं यथाक्रममातुपूर्व्व्यां अट्टक्रमेण तानि अष्ट

कर्माणि वक्ष्यामि । क्रियन्ते मिथ्यात्वाविरतिकपाययोगैर्हेतुभिः
जीवेन इति कर्माणि अष्टसंख्यानि । यद्यप्यानुपूर्वी त्रिविधा वर्तते
तथापि यथाक्रमं पूर्वानुपूर्व्यां प्राकृतत्वात् तृतीयास्थाने प्रथमा ।
तानि कानि कर्माणि यैरष्टभिः कर्मवक्त्रो नियन्त्रितोऽयं जीवः
संसारे चतुर्गतिभ्रमणे परिवर्तते विविधान् पर्यायान् ।

नाणावरणं चैव, दंसणावरणं तद्वा ।

वेयणिज्जं तथा मोहं, आउकम्मं तद्देव य ॥

नामकम्मं च गोयं च, अंतरायं तद्देव य ।

एवमेयाइ कम्माइ, अट्ठे व उ समासओ ॥

गुणम् । एवममुना प्रकारेण एतानि अष्टौ कर्माणि समासतः
संक्षेपतो ज्ञेयानि इति शेषः । एतानि कानि तत्र प्रथमं ज्ञानावर-
णं कर्म चैव पादपूरणे । तथा द्वितीयं दर्शनावरणं दर्शनं
सम्यक्त्वमावृणोतीति दर्शनावरणं प्रतीहारवत् सम्यक्त्वभूषं
न दर्शयति । २ । तथा वेदनीयं वेद्यते सातासाते अनेनेति वे-
दनीयं मधुविसखङ्गधारालुल्यं तृतीयं कर्म । तथा पुनर्मोहं मु-
ह्यते मूढो जवति जीवोऽनेनेति मोहो मद्यवत् चतुर्थं मोहनीयं
मोहाय योग्यं मोहनीयं कर्म ज्ञेयम् । तथैव च आयाति स्वकी-
यावसरे इत्यायुः गतिर्निस्सरितुमिच्छन् अपि जीवो निर्गतुं न
शक्नोति यस्मिन् सति निगडबद्ध इव तिष्ठतीत्यायुषः स्वजावः
पञ्चममायुष्कर्म । ३ । तथा नामयति चतसृषु गतिषु नवीनान्
पर्यायान् प्रापयति जीवं प्रति इति नाम चित्रकारवत् नामक-
र्म षष्ठं ज्ञेयम् । गोडयन्ते आह्वयते लघुना दीर्घेण वा शब्देन जी-
वोऽनेनेति गोत्रं कुम्भकारवत् घटकलशशरावकुण्डकादिभाण्ड-
रुद्धवति इदं गोत्रकर्म सप्तमम् । तथाऽन्तर्मध्ये दातृप्रादकयो-
र्विचित्रे आयातीत्यन्तरायो यथा राजा कस्मैचिदातुमुपदिशति
तत्र भाण्डागारिकोऽन्तरात्रे विघ्नरुद्धवति तादृगन्तरायं कर्म अ-
ष्टमं जवति । अत्र चाष्टानां कर्मणामादौ ज्ञानावरणं दर्शनावरणं च
प्रतिपादितम् । तत्र आत्मनः स्वभावस्तु ज्ञानदर्शनरूप एवास्ति
अतस्तदावरणमादानुकम् । याच्यां कर्मण्यां जीवस्य स्वभाव
आम्रियते अतस्तयोर्मुख्यत्वं ज्ञानदर्शनयोश्च समानत्वेऽपि अ-
न्तरङ्गत्वेन विशेषतो ज्ञानोपयोगे एव सर्वद्वन्द्वीनां प्राप्तिः स्यात्
तस्मात् ज्ञानस्य प्राधान्यादादौ तदावरणमुक्तं तदनु सामान्य-
ज्ञानोपयोगत्वाद्दर्शनावरणमुक्तम् । एवं शेषकर्मणामपि विशे-
षस्तु स्वयमेव ज्ञेयः । ३ । (उत्त० ३३ अ०) । नन्वित्थं ज्ञानावर-
णाद्युपन्यासे किञ्चिदस्ति प्रयोजनमुत यथाकथञ्चिदेव प्रवृत्त
इति ? अस्तीति ब्रूमः किं तदिति चेदुच्यते । इह ज्ञानं दर्शनं
च जीवस्य स्वतत्त्वचतुर्तदज्ञावे जीयत्वस्यैवायोगात् चेतनाद्व-
क्त्रा हि जीवस्ततः स कथं ज्ञानदर्शनाज्ञावे भवेत् ज्ञानदर्श-
नयोरपि च मध्ये प्रधानं ज्ञानं तद्वशादेव सकलशास्त्रादिविचार-
रसन्ततिप्रवृत्तेः । अपि च सर्वा अपि लब्धयो जीवस्य साका-
रोपयुक्तस्य जायन्ते न दर्शनोपयोगोपयुक्तस्य । “ सञ्वाओ ल-
ळीओ, सागारोवओगोवउत्तस्स ना अणगारोवओगोव-
उत्तस्सेति ” वचनप्रामाण्यात् । अन्यच्च यस्मिन् समये सकल-
कर्मविनिर्मुक्तो जीवः संजायते तस्मिन् समये ज्ञानोपयोगोपयु-
क्त एव न दर्शनोपयोगोपयुक्तो दर्शनोपयोगस्य द्वितीयसमये-
ऽभावात् । ततो ज्ञानं प्रधानं तदावरणकं ज्ञानावरणं कर्म ततस्तत्
प्रथममुक्तं तदनन्तरं च दर्शनावरणं ज्ञानोपयोगात् च्युतस्य दर्श-
नोपयोगेऽवस्थानात् । एते च ज्ञानदर्शनावरणे स्वविपाकमुप-
शंयन्ती यथायोगमवश्यं सुखदुःखरूपवेदनीयकर्मविपाकोदय-

निमित्ते जवतः । तथा हि ज्ञानावरणमुपचयोत्कर्षप्राप्ते विपा-
कतोऽनुभवन् सूक्ष्मसूक्ष्मतरवस्तुविचारासमर्थमात्मानं जानानः
खिद्यते चूरिवोकः ज्ञानावरणकर्मकयोपशमपाटवोपेतश्च सूक्ष्म-
सूक्ष्मतराणि वस्तूनि निजप्रज्ञया विन्दानो बहुजनातिशायिन-
मात्मानं पश्यन् सुखं वेदयते । तथाऽतिनिधिरुदर्शनावरणवि-
पाकोदये जात्यन्धादिरनुभवति दुःखसंदोहं वचनगोचरातिक्रा-
न्तदर्शनावरणकयोपशमपटिष्ठतापरिकरितश्च स्पष्टचक्षुराद्युपेतो
यथावद्वस्तु निकुरम्बं सम्यगवज्ञोकमानो वेदयते अमन्दमानन्द-
संदोहम् । तत एतदर्थप्रतिपत्त्यर्थं दर्शनावरणानन्तरं वेदनीय-
ग्रहणं वेदनीयं च सुखदुःखे जनयतीत्यभीष्टानभीष्टविषयसं-
बन्धे चावश्यं संसारिणां रागद्वेषौ तौ च मोहनीयहेतुकौ तत
एतदर्थप्रतिपत्त्यर्थं वेदनीयानन्तरं मोहनीयग्रहणं मोहनीयमूढा-
श्च जन्तवो बहुरस्नाः परिग्रहप्रवृत्ति कर्मादानासक्ता नरकाद्यायु-
ष्कमारचयन्ति । ततो मोहनीयानन्तरमायुर्ग्रहणं नरकाद्यायुष्को-
दये चावश्यं नरकगत्यादीनि नामाद्युदयमायान्ति । तत आयु-
रन्तरं नामग्रहणं नामकर्मोदये च नियमाधुसनीचान्यतरगो-
त्रकर्मविपाकोदयेन जवितव्यमतो नामग्रहणानन्तरं गोत्रग्रहणं
गोत्रोदये चोच्चैः कुशोत्पन्नस्य प्रायो दानदाभान्तरायादिक्रयो-
पशमो जवति राजप्रवृत्तीनां प्राचुर्येण दानदाभादिदर्शनात् नी-
चैः कुशोत्पन्नस्य तु दानदाजान्तरायाद्युदयो नीचजातीनां तथा
दर्शनात् । तत एतदर्थप्रतिपत्त्यर्थं गोत्रानन्तरमन्तरायग्रहण-
मिति । कर्म० ॥

नैरयिकाणां कर्मप्रकृतयः ।

नेरइयाणं जंते ! कति कम्मपगडीओ ? पणत्ताओ ।

गोयमा ! एवं चैव । एवं जाव वेमाणियाणं प्रज्ञा०

२३ पद० ॥

इत्थं कर्मणां मूलप्रकृतीरुक्तोत्तरप्रकृतीराह ।

नाणावरणं पंचविहं, सुयं आज्जिणिबोहियं ।

ओहिनाणं च तइयं, मणनाणं च केवलं ॥ ४ ॥

ज्ञानावरणं कर्म पञ्चविधं कथितं श्रुतज्ञानावरणम् । तथा
आभिनिबोधिकं मतिज्ञानं तदावरणं द्वितीयम् । तृतीयमव-
धिज्ञानावरणम् । तथा मनोज्ञानं मनःपर्यायज्ञानावरणं चतु-
र्थम् । तथा पञ्चमं केवलज्ञानावरणम् ।

अथ दर्शनावरणस्य द्वितीयकर्मणो भेदानाह ।

निदा तद्देव पयझा, निदानिदा य पयलपयला य ।

तत्तो व थाणगिष्ठी, उ पंचमा होइ नायव्वा ॥ ५ ॥

निद्रा सुखजागरणरूपा । तथैव प्रचला द्वितीया स्थितस्यो-
पविष्टस्य समायाति । तृतीया निद्रानिद्रा दुःखप्रतिबोधा ।
चतुर्थी प्रचलाप्रचला । चलमानस्य या आयाति सा प्रचला-
प्रचला । ततः पञ्चमी स्त्यानगृद्धिनाम्नी ज्ञेया स्त्याना पुष्टा
गृद्धिलोभो यस्यां सा स्त्यानगृद्धिः । अथवा स्त्याना संहता
उपचिता ऋद्धिर्यस्यां सा स्त्यानर्द्धिः यस्या उदये हि वासुदे-
वार्द्धबलः प्रबलरागद्वेषवांश्च जन्तुर्जायते । अत एव दिनचि-
न्तितार्थसाधिनी इयं पञ्चमी भवति । ५ ।

चक्खुमचक्खुओहिस्स, दरिसणे केवळे आवरणे ।

एवं तु नवविगणं, नायव्वं दरिसणावरणं ॥ ६ ॥

एवं तु अमुना प्रकारेण नवविकल्पं नवविधं दर्शनावरणं कर्म
ज्ञातव्यम् दर्शनं सम्यक्त्वमावृणोतीति दर्शनावरणम् । पञ्च

निद्राः पूर्वगाथायास्तुक्ताः । चत्वारोऽमी भेदास्ते के उच्यन्ते (चक्षुमचक्षुःश्रोहिस्स दस्सिणे इति) तत्र चक्षुमचक्षुःश्रोहिस्सेत्येकं पदं चक्षुश्च श्रोत्रश्च अवधिश्च चक्षुरचक्षुरवधिस्तस्य चक्षुरचक्षुरवधेरावरणं चक्षुरचक्षुरवधेरित्यत्र प्राकृतत्वात् ङङ्हे एकत्वं पुस्त्वं च दर्शने रूपसामान्यग्रहणे यदावरणं च पुनः केवले केवलज्ञाने यदावरणस्य एवं नवविधम् । चक्षुषा दृश्यते ज्ञायते इति चक्षुर्दर्शनं तदावृणोति आच्छादयतीति चक्षुर्दर्शनावरणम् । १ । तथा चक्षुषोऽन्यदचक्षुः श्रोत्रवक्षरसनास्पर्शरूपमिन्द्रियचतुष्कं तेन अचक्षुषा दृश्यते इति अचक्षुर्दर्शनं तदावृणोतीति अचक्षुर्दर्शनावरणं रूपवद्द्रव्यं सामान्यप्रकारेण गम्यादासहितं दृश्यते इति । अवधिदर्शनं तदावृणोतीति अवधिदर्शनावरणम् । एवं त्रयो भेदाश्चतुर्थं पुनः केवले केवलदर्शनेऽप्यावरणं ज्ञेयं केवलं सर्वद्रव्यपर्यायाणां सामान्येन स्वरूपं दृश्यते इति केवलदर्शनं तत्र यदावरणं केवलदर्शनावरणम् । एवं निद्रापञ्चानां निद्राचतुर्णांमावरणानां च एकत्रीकरणात् नवविधं दर्शनावरणं ज्ञातव्यमित्यर्थः । ६ ।

वेयाणीयं पि दुविहं, सायमसायं च आहयं ।

सायस्स य बहुभेया, एमेवामायस्स वि ॥ ७ ॥

वेदनीयं कर्म अपि द्विविधं वेदिनुं योग्यं वेदनीयं कर्म द्विजन्माख्यातं कथितमेकं सातं च पुनरसातम् । तत्र साधते शारीरं मानसं च सुखमनेनेति सातं सातावेदनीयं ततोऽन्यदसातमसातावेदनीयमित्यर्थः । तु पुनः सातस्यापि सातावेदनीयस्यापि बहुवोऽनुकम्पादयो भेदा भवन्ति । एवमसातस्यापि असातावेदनीयस्यापि बहुवः अतिशोकसन्तापादयो भेदा भवन्ति इति शेषः ॥ ७ ॥

मोहणिज्जं पि दुविहं, दंसणे चरणे तथा ।

दंसणे तिविहं वुत्तं, चरणे दुविहं जवे ॥ ८ ॥

सम्मत्तं चेव मिच्छत्तं, सम्मामिच्छुत्तमेव य ।

एयाओ तिन्नि पयमीओ, मोहणीज्जस्स दंसणे ॥ ९ ॥

चरित्तमोहणं कम्मं, दुविहं तु विपाहियं ।

कसायमोहणिज्जं च, नो कसाय तहेव य ॥ १० ॥

सोलमविहजेणं, कम्मं तु य कसायजं ।

सत्तविहनवविहं, वा कम्मं नो कसायजं ॥ १० ॥

निसृणां गायानामर्थः । मोहयति जीवं घूर्णयति मद्यवत् परवशं करोतीति मोहस्तदर्थं मोहनीयं कर्म अपि द्विविधं भवति दर्शने तथा चरणे दर्शने दर्शनविषये मोहनीयं तथा चरणे चरणविषये मोहनीयम् । तत्र दर्शनं तत्स्वरूपं चरणं विरतिरूपम् । तत्रापि दर्शने यन्मोहनीयं तत्तद्विधं तीर्थकरैरुक्तं चरणे चारित्रे यन्मोहनीयं तद्विधं जवेत ॥ ८ ॥ दृश्यन्ते ज्ञायन्ते जीवादयः पदार्थाः अनेनेति दर्शनम् । तत्र मोहयति मूढीकरोतीति दर्शनमोहनीयं त्रिविधं सम्यक्त्वम् १ मिथ्यात्वं २ सम्यग्मिथ्यात्वं ३ मिथ्यमित्यर्थः । एव पादपूरणे सम्यक्त्वमोहनीयं मिथ्यात्वमोहनीयं मिश्रमोहनीयम् । तत्र सम्यक्त्वं हि मिथ्यात्वस्यैव पुत्राः अशुक्रपुत्राः अन्त्यन्तविशुद्धा जयन्ति तदा सम्यक्त्वं कथ्यते । तत्सम्यक्त्वमेव दर्शनं कथ्यते दर्शनसम्यक्त्वयोर्नामान्तरमत्र गृह्यते । यदा सम्यक्त्वं मिथ्यात्वप्रकृतित्वं जजति सम्यक्त्वस्य अतीचारा लगति तदा मिथ्यात्वं भवति ।

यदा दर्शनप्रकृतिषु मोहो जवति अथवा औपशमिकादिकं मोहयति तदापि सम्यक्त्वमोहनीयमुच्यते । अथ मिथ्यात्वमोहनीयस्वरूपमुच्यते । सम्यक्त्वाज्ज्ञेयं मिथ्यात्वम् अशुक्रदलिकस्वरूपं यतस्तत्वे अतस्वरुचिरतत्वे तत्स्वरुचिररूपयते तन्मिथ्यात्वं तत्र मुह्यते इति मिथ्यात्वमोहनीयम् । यन्तु सम्यग्मिथ्यात्वमोहनीयं तन्तु शुद्धाशुद्धदलिकरूपं यस्माज्जिनधर्मोपरि रागोऽपि न भवति द्वेषोऽपि न भवति अन्तर्मुहूर्तस्थितिरूपं यथा नारिकेलद्वीपवासिपुरुषोऽन्योपरि राग्यपि न भवति द्वेष्यपि न भवति तादृकं स्वभावं मिश्रमोहनीयं तृतीयमुच्यते । एतास्तिष्ठः प्रकृतयो दर्शने सम्यक्त्वे । अथ दर्शनस्य सम्यक्त्वस्य च मोहनीयकर्मणो ज्ञेया इति शेषः । सम्यक्त्वस्य अज्ञानं सम्यक्त्वमोहनीयं मिथ्यात्वस्य अज्ञानं मिथ्यात्वमोहनीयं मिश्रस्य मोहो मिश्रमोहनीयमिह हि सम्यक्त्वमिथ्यात्वमिश्ररूपाः जीवस्य धर्मो उच्यन्ते । ११ दर्शनमोहनीयं त्रिविधमुक्त्वा । अथ चारित्रमोहनीयभेदानाह (चरित्तोत्तं) गाथापूर्वमेवाक्ता । अथान्वयः तीर्थकरैश्चारित्रमोहनं कर्म द्विविधं व्याख्यातं चारित्रे चारित्रग्रहणे मोहयति मूढं करोति इति चारित्रमोहनम् । तत्र हि चारित्रमोहनं यत्र चारित्रफले ज्ञानम् अपि तन्नाद्रियते तद् द्वैविध्यमाह । कपायमोहनीयं प्रथमं कपायाः क्रोधादयश्चत्वारस्तैर्मोहयतीति कपायमोहनीयम् । १ । तथा नोकपायैर्नवभिर्हास्यादिपद्वेदत्रिकरूपैर्मोहयतीति नोकपायमोहनीयम् । १० । तत्र यन्प्रथमं कपायजं मोहनीयं कर्म तत्पोडशविधं भवति । कपाया हि क्रोधमानमायालोभाः प्रत्येकमनन्तानुन्धाः प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानसंज्वलनरूपैश्चतुर्भिर्दैः षोडशभेदाः भवन्ति । अथ नोकपायजं मोहनीयं कर्म सप्तविधं नवविधं वा भवति हास्य १ रत्य २ रति ३ भय ४ शोक ५ जुगुप्सा ६ वेदत्रयाणां च सामान्यावगणनया एकत्वमेव गम्यते हास्यादिपद्वेदश्च एवं सप्तविधम् । यदा हि त्रयो वेदाः पुंस्त्रीनपुंसकरूपाः गण्यन्ते तदा नवविधं नोकपायजं मोहनीयं भवतीत्यर्थः । ११ ।

अथायुष्कर्मप्रकृतीराह ।

नेरइयतिरिक्खा उ, मणुस्सा उ तहेव य ।

देवा उ चउत्थं तु, आउकम्मं चउत्थिहं ॥ १२ ॥

आयुष्कर्म चतुर्विधं भवति यथा नैरयिकतिर्यगायुः निरये भवा नैरयिकाः नैरयिकाश्चतिर्यजश्च नैरयिकतिर्यजस्तेषामायुर्नैरयिकतिर्यगायुः आयुश्शब्दस्य प्रत्येकं संयन्धः । तथैव तृतीयं मनुष्यायुश्च पुनश्चतुर्थं देवायुः । एवं चतुर्विधमायुर्भवति । १२ ।

अथ नामकर्मप्रकृतीराह ।

नामकम्मं तु दुविहं, सुहं असुहं च आहियं ।

सुहस्स बहुभेया, एमेव असुहस्स वि ॥

नामकर्म द्विविधं व्याख्यातं शुभं च पुनरशुभं शुभनामकर्म अशुभनामकर्म एवं द्विविधम् । तत्र शुभस्य शुभनामकर्मणो बहुभेदाः सन्ति । एवमेवाशुभस्य अशुभनामकर्मणोऽपि बहुभेदा जयन्ति । तत्र शुभस्य उत्तरोत्तरज्जेटोऽज्जन्तज्जेट्वेऽपि मध्यमापेक्षया सप्तविंशज्जेटा जयन्ति ते चासी मनुष्यगति १ देवगति २ पञ्चेन्द्रियजात्यौ ३ दारिक ४ वैक्रिय ५ आहारिक ६ तैजस ७ कामेण ८ समचतुरस्रसंस्थान ९ यज्जत्तपमनाराचसंहननौ १० ११ दारिकाङ्गापाङ्गा १२ हारकाङ्गापाङ्गा १३ प्रशस्तवर्ण १४ प्रशस्तगन्ध-

१५ प्रशस्तरस १६ प्रशस्तरपरी १७ मनुष्यानुपूर्वी १८ देवा-
नुपू १९ व्यंगुश्च २० पराघातो २१ च्वासा २२ तपो २३ द्यो-
त २४ प्रशस्तविहायोगति २५ त्रस २६ वादर २७ पर्पास २८
प्रत्येक २९ स्थिर ३० शुज ३१ सुभग ३२ सुस्वरा ३३ देय ३४
यशःकीर्ति ३५ निर्माण ३६ तीर्थकरनामकर्म ३७ एताः सर्वा
अपि शुजानुभावात् शुजनामकर्मणः प्रकृतयो ज्ञेयाः । तथा अ-
शुभनामकर्मणो मध्यमजेदविचक्षया चतुस्त्रिंशद्देवा जवन्ति । त-
द्यथा । नरकगति १ नित्यमात्ये २ केन्द्रिय ३ द्वीन्द्रिय ४ त्री-
न्द्रिय ५ चतुरिन्द्रियजाति ६ ऋष्यमनाराच ७ नाराचा ८ ई-
नाराच ९ कीद्विका १० सेवार्तकसंहननानि ११ न्यग्रोधमण्ड-
लसंस्थान १२ सादि १३ वामन १४ कुञ्ज १५ हुण्मका १६
प्रशस्तवर्णा १७ प्रशस्तगन्धा १८ प्रशस्तरसा १९ प्रशस्तस्प-
र्श २० नरकानुपूर्वी २१ नित्यगानुपू २२ व्युपघाता २३ प्रश-
स्तविहायोगति २४ स्थावर २५ सूदम २६ साधारणा २७ प-
र्याप्ता २८ स्थिरा २९ शुज ३० दुर्भग ३१ दुःस्वरा ३२ नादे-
या ३३ यशःकीर्तिरूपाः ३४ एताश्च अशुजनरकत्वादिनिबन्धन-
त्वेन अशुभाः । अत्र च बन्धसंघाते शरीरेज्यो वर्णाद्यवान्तर-
ज्जेदाः वर्णादिज्यः पृथग् न विवक्ष्यन्ते एताः प्रकृतयस्तु मध्यम-
विवक्षया प्रोक्ताः उत्कृष्टविवक्षया तु १०३ प्रोक्ताः सन्ति १३ । उत्त०
३३ अ० । (नामकर्मोत्तरप्रकृतीनामपि भेदा गङ्गनामादिशब्देषु)

अथ गोत्रकर्मप्रकृतीर्व्यनक्ति

गोयं कम्मं छुविहं, उच्चनीयं च आहियं ।

उत्तं अट्टविहं होइ, एयं नीयं पि आहियं । १४ ।

गोत्रं कर्म द्विविधं उच्चं च पुनर्नीचं च । तत्र उच्चमुच्चैर्गोत्रमि-
ह्वाकुजात्यादि उच्चैर्व्युपदेशहेतुजातिकुलरूपबलश्रुततपोह्यजा-
द्यविधबन्धहेतुत्वाद्द्विविधमुच्चैर्गोत्रं भवति (एयमिति) अष्टविध-
मेव जातिकुलादिमादृशनिबन्धहेतुत्वात्नीचमपि नीचैर्गोत्रमपि नी-
चैर्व्युपदेशहेतुराख्यातम् । १४ ।

अथान्तरायप्रकृतीराह

दाणे लाभे भोगे य ठ-वज्जोगे वीरिए तहा ।

पंचविहमंतरायं, समासेण वियाहियं ॥ १५ ॥

अन्तरायं समासेन संक्षेपेण पञ्चविधं व्याख्यातं तत्पञ्चविध-
माह । दाने लाभे भोगे उपजोगे तथा वीर्य एतेषु पञ्चसु अन्तरा-
यत्वात् पञ्चविधमन्तरायम् । तत्र दीयते इति दानं तस्मिन् दाने,
लभ्यते इति लाभस्तस्मिन् लाभे, सकृद्भुज्यते पुष्पाहारादिपदार्-
थे इति जोगस्तस्मिन् जोगे, उपेति पुनः पुनर्भुज्यते खुवनाङ्गनां-
शुकादीनि इति उपजोगस्तस्मिन् उपजोगे । तथा विशेषेण ईर्य-
ते वेद्यतेऽनेनेति वीर्यं तस्मिन् वीर्ये सर्वत्रान्तरायमिति संबध्यते ।
विषयभेदात्पञ्चविधमन्तरायम् । यत्र यस्मिन् सति चतुरेग्रहीतरि
देये वस्तुनि तस्य फलं जानन्नपि दाने न प्रवर्तते तद्दानान्तरा-
यम् १ यस्मिन् विशेषेऽपि दातरि सति याचनानिपुणोऽपि या-
चको न लज्जते तदज्ञानान्तरायम् २ पुनर्विभवाद्दौ सत्यपि ज्ञातुं न
शक्नोति तदज्ञानान्तरायम् ३ येनोपजोगभोगे वस्तुनि सत्युपजोगुं
न शक्यते तदुपजोगान्तरायम् ४ यद्वज्जवान् नीरोगस्तस्मिन्ऽपि
तृणमपि भङ्गुं न शक्नोति तस्य पुरुषस्य वीर्यान्तरायं कर्म ज्ञेयम् ।
उत्त० ३३ अ० प्रज्ञा० ज० । प० सं० (इहावश्यकत्वाद्भुत्तरप्र-
कृतयः नाममात्रसंकीर्तने दर्शिता यथास्थानं तु विस्तरेण
व्याख्याताः)

अयमत्र संग्रहः ।

दंसणावरणनामाणं दोहं कम्माणं एकावन्नं उत्तरकम्म-
पगमीओ पप्पत्ताओ ।

दर्शनावरणस्य नव नाम्नो द्विचत्वारिंशदित्येकपञ्चाशत् ।

नाणावरणिज्जस्स नामस्स अंतरायस्स एतेसिणं तिहं
कम्मपगमीणं वावन्नं उत्तरपगमीओ पप्पत्ताओ । दंसणा-
वरणिज्जनामाज्याणं तिहं कम्मपगमीणं पणपन्नं उत्तर-
पगमीओ पप्पत्ताओ ।

(दंसणेत्यादि) दर्शनावरणीयस्य नव प्रकृतयो नाम्नो द्विच-
त्वारिंशदायुपइचतस्स इत्येवं पञ्चपञ्चाशदिति । स० ।

नाणावरणिज्जस्स वेयणिय आज्यनामाणंतरायस्स ए-
एसिणं पंचहं कम्मपगमीणं अट्टावन्नं उत्तरपगमीओ
पप्पत्ताओ ।

(नाणेत्यादि) तत्र ज्ञानावरणस्य पञ्च वेदनीयस्य द्वे आयुष-
श्चतस्रो नाम्नो द्विचत्वारिंशदन्तरायस्य पञ्चेति सर्वा अप्पञ्चा-
शदुत्तरप्रकृतयः ॥

मोहणिज्जवज्जाणं सत्ताहं कम्मपगमीणं एगूणसत्तर्हि
उत्तरपगमीओ पप्पत्ताओ ।

मोहनीयवर्जानां कर्मणामेकोनसप्ततिरुत्तरप्रकृतयो जवन्तीति
कथं ज्ञानावरणस्य पञ्च दर्शनावरणस्य नव वेदनीयस्य द्वे आ-
युषश्चतस्रो नाम्नो द्विचत्वारिंशदन्तरायस्य पञ्चेति सर्वा अप्पञ्चा-
शदुत्तरप्रकृतयः ॥

छाहं कम्मपगमीणं आइमउवरिद्ववज्जाणं सत्तासीइ
उत्तरपगमीओ पप्पत्ताओ ।

सप्ताशीतिरुत्तरप्रकृतयः प्रज्ञाः कथं दर्शनावरणादीनां पञ्चां
क्रमेण नव द्वे अष्टाविंशतिः चतस्रो द्विचत्वारिंशद् द्वे चेत्येतास्ता-
सां मीढ्वने सूत्रोक्तसंख्या स्यादिति ॥

आउयगोत्तवज्जाणं उहं कम्मपगमीणं एकाणउउत्त-
रपगमीओ पप्पत्ताओ ।

आयुर्गोत्रवर्जानां पञ्चामिति ज्ञानावरणवेदनीयमोहनीयना-
मान्तरायाणां क्रमेण पञ्च नव द्वाष्टाविंशति द्विचत्वारिंशत् पञ्च
ज्जेदानामिति । स० ६७ स० ।

अट्टहं कम्मपगमीणं सत्ताणउ उत्तरपगमीओ प-
प्पत्ताओ ॥

(एतत्सूत्रव्याख्या नास्ति) तदेवमुक्ताः सर्वकर्मणामुत्तरप्रकृतयः
(२०) संप्रति तासामेव ध्रुवाध्रुवबन्धित्वादिविभागप्रतिपादनाय
माह ।

नमिय जिणं ध्रुवबंधो-दयसत्ताघायपुन्नपरियत्ता ।

सेयर चउहविवागा, वुच्छे बंधविहसामीय ॥ १ ॥

जिनं नत्वा ध्रुवबन्धिन्यादि वक्ष्ये इति संबन्धः । तत्र नत्वा न-
मस्कृत्य कमित्याह जिनं रागद्वेषमोहादिदुर्वारवैरिचारजेतारं वी-
तरागं परमार्हन्त्यमहिमांस्कृतं तीर्थकरमित्यर्थः । अनेन परमा-
भीष्टदेवतानमस्कारेण पेकातिकमात्यन्तिकं जावमङ्गलमाह ।
अनेन च शास्त्रपरिसमाप्तेर्निर्व्यूहता जवतीति क्त्वाप्रत्यस्योत्तर-
क्रियासापेक्षत्वाद्भुत्तरक्रियामाह । ध्रुवबन्धोदयादि वक्ष्ये (कर्म०)
बन्धश्च उदयश्च सच्च बन्धोदयसन्ति । ततो ध्रुवशब्दस्य प्र-

त्येकं संबन्धात् । ध्रुवाणि बन्धोदयसन्ति यासां ताः ध्रुवबन्धोद-
यस्यः (घाट् इति) सर्वघातिन्यो देशघातिन्यश्चेत्यर्थः (पु-
ष्पत्ति) पुण्यप्रकृतयः (परियत्तत्ति) परिचृताः परावर्तमानाः ।
(सेयरत्ति) सेतराः सप्रतिपक्षविपक्षयुक्ता इत्यकार्यः । ज्ञाव-
र्थोऽयं ध्रुवबन्धिन्यः १ अध्रुवबन्धिन्यः २ ध्रुवोदयाः ३ अध्रुवोदयाः
४ ध्रुवसत्ताकाः ५ अध्रुवसत्ताकाः ६ सर्वदेशघातिन्यः ७
अघातिन्यः ८ पुण्यप्रकृतयः ९ पापप्रकृतयः १० परावर्तमानाः
११ अपरावर्तमानाश्चेति १२ । द्वादश द्वागणि वक्ष्ये (कर्म०)
(अत्रत्यपीठः इह कम्मशब्दे अतुपयुक्तवाच्यस्यैव व्याख्या
यते) (चउव्विहविवागस्ति) चतुर्धा क्षेत्रजवपुःकृत्तविपाकाः
प्रकृतीर्वक्ष्ये । तथा । (बंधविहत्ति) विधानानि विधा जेदाः
बन्धस्य विधा बन्धविधाः प्रकृतिबन्धस्थितिवन्धरसबन्धप्रदेश-
बन्धवृत्तान्तान् वक्ष्ये । एष च प्रकृत्यादिस्वभावश्चतुर्वि-
धोपकर्मणा उपादानकात् एव बध्यत इति बन्धश्चतुर्विधः सि-
द्धो भवति । तथा रुमरुकमणिन्यायेन बन्धशब्द इहापि योज्यते
ततो बन्धः स्वामित्वेन वक्ष्ये । कः कस्याः प्रकृतेः स्थितेर्वा कः
कस्यामस्य तीव्रमन्दादिरूपस्य कश्च कस्य प्रदेशाग्रस्य जघन्य-
त्वादिवृत्तणस्य बन्धक इत्यादि स्वामित्वेन वक्ष्ये । चशब्दादुप-
शमश्रेणिक्लृपकश्रेण्यादिकं वक्ष्ये । कर्म० । पं० सं० । अयं ययो-
द्देशं निर्देश इति न्यायात्तत्प्रथमतो ध्रुवबन्धिनीः प्रकृतीर्व्याचि-
स्यासुराह ।

वन्नचउतेयकम्मा-गुरुलहुनिम्मणोवघायजयकुच्छा ।

मिच्छत्तकसायावर-णा विग्गधुवबंधि सगवत्ता ॥ २ ॥

प्राकृतत्वाद्धिद्वयचन्यत्ययेन ध्रुवबन्धिन्यः प्रकृतयः (सगव-
त्तत्ति) सप्तचत्वारिंशत्संख्या भवन्ति । तथा हि वर्णोपलक्षि-
तं चतुष्कं वर्णचतुष्कं वर्णगन्धरसस्पर्शलक्षणं ततो वर्णचतुष्कं
च तैजसं च कर्मणं चागुरुवृद्धौ चेत्पादि द्वन्द्वे वर्णचतुष्कतैज-
सकर्मणागुरुवृद्धनिर्माणोपघातभयकुत्साः । कुत्सा जुगप्सा त-
था मिथ्यात्वं कपायाश्च आवरणानि च मिथ्यात्वकपायावरणानि ।
तत्र वर्णचतुष्कतैजसकर्मणागुरुवृद्धनिर्माणोपघातानि इत्येता नव
नामप्रकृतयः । जयं कुत्सा मिथ्यात्वं कपायाः पोरुश इत्येताः
एकोनविंशतिमोहनीयप्रकृतयः । आवरणानि ज्ञानावरणपञ्च-
दर्शनावरणनवकस्वरूपाणि चतुर्दश । विघ्नमन्तरायां दानवाभ-
मोगोपजोगवीर्यान्तरायजेदात्पञ्चविधमित्येवं सप्तचत्वारिंशदप्ये-
ता ध्रुवबन्धिन्यो निजहेतुसद्भावेऽवश्यबन्धसद्भावादिति । उक्ता
ध्रुवबन्धिन्यः प्रकृतयः ।

सांप्रतमध्रुवबन्धिनीः प्रकृतीरजिधित्सुराह ।

तणुवंगमिंसंघण-जाइगइखगइपुव्विजिणुस्सासं ।

उज्जोयायवपरघात-तसर्वासा गोयवेयणियं ॥ ३ ॥

हासाऽजुयलदुगवे-य आउतेवुत्तारिअधुवबंधा ।

भंगा अणाऽसाई-अणंतसंतुत्तरा चउरो ॥ ४ ॥

तनवः शरीराणि औदारिकवैक्रियाहारकवृत्तानि ततस्तैज-
सकर्मणयोर्ध्रुवबन्धित्वेनाजिहितत्वात् उपाङ्गानि औदारिकाङ्गो-
पाङ्गवैक्रियाङ्गोपाङ्गाहारकाङ्गोपाङ्गरूपाणि त्रीण्याकृतयः सं-
स्थानानि समचतुरस्त्रनष्टोच्चपरिमणरुत्तसादिकुञ्जवामनहुङ्गा-
ख्याः षट् । संहननानि अस्थिनचयात्मकानि चञ्चलपुष्पनाराच-

कृपजनाराचनाराचाकनाराचकीविकासेवर्तव्यकाणाणि षट् ।
यावत् एकैन्द्रियवीन्द्रियवीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियरूपाः
पञ्च गतयो देवमनुष्यतिर्यङ्नारकवृत्तानाश्चतस्रः । क्षगतिर्वि-
हायोगतिः प्रशस्ताप्रशस्तजेदात् द्विधा (पुव्विचत्ति) पदैकदेशे प-
दसमुदायोपचारादानुपूर्व्या देवानुपूर्व्यामनुजानुपूर्व्यातिर्यगानु-
पूर्व्यानिरकानुपूर्व्यारूपाश्चतस्रः । जिननाम तीर्थकरनाम श्वास-
नम उच्छ्वासनामेत्यर्थः उद्योतनाम आतपनाम पराघातनाम
(तसवीसत्ति) त्रसेनोपवृद्धिता विंशतिस्त्रसविंशतिस्त्रसदशकं
स्थावरदशकमित्यर्थः । गोत्रम् उच्चैर्गोत्रनीचैर्गोत्रभेदेन द्वि-
धा । वेदनीयं सातेवदनीयमसातेवदनीयमिति द्विधा । हास्यादि-
युगलद्विकं हास्यरत्यतिशोकाजिधम् वेदाः स्त्रीपुंल्लिङ्गरूपा-
स्त्रयः । आर्यापि देवायुर्मनुजायुस्तिर्यगायुर्नरकायुरिति चत्वारि
इत्येतास्त्रिसप्ततिप्रकृतयोऽध्रुवबन्धिन्यो भवन्तीति शेषः । एता-
सां निजहेतुसद्भावेऽप्यवश्यबन्धाज्ञावादध्रुवबन्धित्वम् । तथा
हि आतपं पुनरेकैन्द्रियप्रायोग्यप्रकृतिसहचरितमेव पराघा-
तोच्छ्वासनामोः पर्याप्तनाम्नैव सह बन्धो नापर्याप्तनाम्नाऽतोऽध्रु-
वत्वं नान्यदा उद्योते तु तिर्यग्यतिप्रायोग्यबन्धनेनैव सह बन्ध-
ते आहारकद्विकजिननाम्नी अपि यथाकर्म संयमसम्यक्त्वप्रत्य-
येनैव बध्यते नान्यथेन्यध्रुवबन्धित्वम् । शेषशरीरोपाङ्गविकादीनां
षट्षष्टिप्रकृतीनां सविपक्षवाञ्छिजहेतुसद्भावेऽपि नावश्यं बन्ध
इत्यध्रुवबन्धित्वं सुप्रतीतमेव । उक्ता अध्रुवबन्धिन्यः प्रकृतयः ।
कर्म० । पं० सं० ।

(२१) सांप्रतं ध्रुवबन्धिन्यध्रुवबन्धिनीनां जङ्गकान् ग्रन्थवा-
च्यार्थं च वक्ष्यमाणध्रुवोदयप्रकृतीनां च भङ्गकान्वन्धमाश्रिन्य
च चिन्तयन्नाह (भंगा अणाऽसाई इत्यादि) जङ्गा भङ्गकाश्च-
त्वारो जवन्ति कथामित्याह । अनादिसादयोऽनन्तसान्तोत्तराः ।
इदमुक्तं भवति । अनादिसादशब्दौ आदी येषां ते अनादिसा-
दयः प्राकृतत्वादादिशब्दस्य द्वोपः अनन्तसान्तशब्दाः उत्तरे
उत्तरपदे येषां तेऽनन्तसान्तोत्तरास्ते लुग्वन्ति सूत्रेण पदशब्दस्य
लोपः । यदि वा भङ्गा अनादिसादयोऽनन्तसान्तोत्तराः स-
न्तश्चत्वारो भवन्ति । तद्यथा अनाद्यनन्तः १ अनादिसान्तः २
साद्यनन्तः ३ सादिसान्तश्चेति ४ उक्ता जङ्गाः ।

अथ यत्रोदये बन्धे वा ये भङ्गका ग्रन्थे तानाह ।

पठमवियइधुवउदइसु, ध्रुवबंधिसु तइयवज्जजंगतिगं ।

मिच्छामि तिन्नि भंगा, दुहावि अधुवा तुरिय जंगा ॥ ५ ॥

प्रथमद्वितीयावनाद्यनन्तैः । अनादिसान्तलक्षणौ ध्रुवोदयासु
प्रकृतिषु भङ्गकौ भवतः । तथा हि न विद्यते आदिर्यस्य अनादि-
कालात् सन्तानभावेन सततं प्रवृत्तेः सोऽनादिरनादिश्चासाव-
नन्तश्च कदाचिदप्यनुदयाभावादानाद्यनन्तः । अयं च भङ्गको
निर्माणस्थिरास्थिरागुरुवृद्धाशुभतैजसकर्मणवर्णचतुष्कज्ञा-
नपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनचतुष्कवृत्तानां पञ्चविंशतिप्रकृती-
नां ध्रुवोदयानामभयानाश्रित्य वेदितव्यः । यतो भयानां ध्रुवो-
दयप्रकृत्यनुदयो न कदाचिद्भविष्यतीति । तथा अनादिश्चासौ
सान्तश्चानादिसान्तः । तत्र ज्ञानपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनचतु-
ष्करूपाणां चतुर्दशप्रकृतीनामनादिकात्वात्सन्तानजादेनानादिः स-
न् यदा क्षीणमोहचरमसमये उदयो व्यवच्छिद्यते तदा अयमना-
दिसान्तभङ्गकः । निर्माणस्थिरास्थिरागुरुवृद्धाशुभतैजसका-
र्मणवर्णचतुष्कवृत्तानां द्वादशानामपि नामध्रुवोदयप्रकृतीनां

सततोदयेनानादिदुदयो भूत्वा सयोगिकेवल्लिचरमसमये यदोद-
यव्यवच्छेदमनुभवति तदा नादिसान्तभङ्गक इति । ध्रुवबन्धिनीषु
पूर्वोक्तस्वरूपासु सप्तचत्वारिंशत्संख्यासु तृतीयवर्जजङ्गविकं भ-
वति । तथा हि यो बन्धोऽनादिकाद्यादारभ्य सन्तानजनेन स-
ततं प्रवृत्तो न कदाचन व्यवच्छेदमाप्तो न चोत्तरकाद्यं कदाचिद्
व्यवच्छेदमाप्स्यते सोऽनाद्यनन्तोऽप्रव्यानामेव ज्ञवति । यस्त्व-
नादिसान्तोऽयं प्रव्यानाम् । साद्यनन्तवृक्षस्तु तृतीयभङ्गकः
शून्य एव न हि यो बन्धः सादिर्भवति स कदाचिदनन्तः संजव-
तीति तृतीयभङ्गकवर्जनम् । यः पुनः पूर्वं व्यवच्छिन्नः पुनर्वन्धनेन
सादित्वमासाद्य काशान्तरे भूयोऽपि व्यवच्छेदं प्राप्स्यति सो-
ऽयं सादिसान्त इत्येवंस्वरूपं साद्यनन्तलक्षणतृतीयशून्यभङ्गव-
र्जितजङ्गकत्रयं ध्रुवबन्धिनीषु ज्ञवति । सूत्रेऽपि पुंस्त्वं प्राकृतत्वा-
त् । प्राकृते लिङ्गं व्यभिचार्यपि ज्ञवति यदाह पाणिनिः स्वप्राकृ-
तवृक्षणे लिङ्गं व्यभिचार्यपीति । तत्र प्रथमभङ्गकस्तासां सर्वा-
सामप्यत्रयाश्रितः सुप्रतीत एव ध्रुवबन्धिनीः प्रति तद्वन्ध्या-
नाद्यनन्तत्वादिति । द्वितीयभङ्गकस्तु ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनाव-
रणचतुष्कान्तरायपञ्चकवृक्षणानां चतुर्दशप्रकृतीनामनादिका-
लात्सन्तानभावेनानादिस्तत्सूक्ष्मसंपरायचरमसमये यदा बन्धो
व्यवच्छिद्यते तदा ज्ञवति । आसामेव चतुर्दशप्रकृतीनामु-
पशान्तमोहे यदा अबन्धकत्वमासाद्यायुःक्रेयणाकाक्रेयेण वा
प्रतिपतितः सन् पुनर्वन्धनेन सादिवन्धं विधाय ज्ञूयोऽपि सू-
क्ष्मसंपरायचरमसमये बन्धव्यवच्छेदं विधत्ते तदा सादिसान्त-
वृक्षणश्चतुर्थः । चतुर्दशानां च प्रकृतीनां तृतीयभङ्गको न
वृज्यते इति संज्ञनकत्रयचतुष्कस्य तु सदैवाप्तानादिब-
न्धभावो यदा तत्प्रथमतया अनिवृत्तबादरादिवन्धव्यवच्छेदं
विधत्ते तदाऽनादिसान्तस्वभावस्तस्य द्वितीयो भङ्गः । यदा ततः
प्रतिपतितः पुनर्वन्धनेन संज्ञनबन्धं सादि कृत्वा पुनरपि काशा-
न्तरेऽनिवृत्तबादरादिभावं प्राप्तः सन् तान् जन्तस्यति तदा सा-
दिसान्तस्वरूपः संज्ञनचतुष्कस्य चतुर्थ इति । निष्ठाप्रचक्षा
तैजसकार्मणवर्णचतुष्कागुरुलघूपघातनिर्माणभयजुगुप्सास्वरू-
पाणां त्रयोदशप्रकृतीनामनादिकालादनादिबन्धं विधाय यदा
अपूर्वकरणाद्यां यथास्थानं बन्धोपरमं करोति तदा द्वितीयो
भङ्गकः । यदा तु ततः प्रतिपतितः पुनर्वन्धविधानेन सादित्वमा-
साद्य भूयोऽपि काशान्तरेऽपूर्वकरणमारूढस्य बन्धभावस्तदा
चतुर्थ इति । चतुर्णां प्रत्याख्यानारणानां बन्धो देशविरतगुण-
स्थानकं यावदनादिस्ततः प्रमत्तादौ बन्धोपरमात्सान्त इति द्वि-
तीयो जङ्गः । ततः प्रतिपतितो ज्ञूयोऽपि बन्धनेन सादित्वमासाद्य
यदा पुनः प्रमत्तादावबन्धको भवति तदा चतुर्थो भङ्गकः । अप्रत्या-
ख्यानारणानां त्वविरतसम्यग्दृष्टिं यावदनादिबन्धं कृत्वा यदा दे-
शविरतादौ अबन्धको ज्ञवति तदा द्वितीयः । ततः प्रतिपतितो भू-
योऽपि तानेव बध्नाति पुनस्तेषां यदा देशविरतेष्वबन्धको ज-
वति तदा चतुर्थ इति । मिथ्यात्वस्थानार्किकानन्तानुबन्धिनां
तु मिथ्यादृष्टिरनादिबन्धको यदा सम्यक्त्वावासौ बन्धोपरमं क-
रोति तदा द्वितीयः । पुनर्मिथ्यात्वगमनेन तान् बध्ना यदा जू-
योऽपि सम्यक्त्वभावे सति ज्ञूयोऽपि बन्धं न विरुध्यते तदा च-
तुर्थः । इत्येवं ध्रुवबन्धिनीनां जङ्गकत्रयं निरूपितमिति । तथा मि-
थ्यात्वस्य ध्रुवोदयस्य भङ्गाः । अनाद्यनन्ता १ नादिसान्त २
सादिसान्त ३ स्वज्ञावात्स्यो ज्ञवन्ति । तत्रानाद्यनन्तोऽप्रव्यानां

यतस्तेषां न कदाचिमिथ्यात्वादयविच्छेदः समपादि संप-
त्स्यति वेति । अनादिसान्तस्वनादिमिथ्यादृष्टेस्तत्प्रथमतया
सम्यक्त्वभावे मिथ्यात्वस्याभावात् सादिसान्तः पुनः प्र-
तिपतितसम्यक्त्वस्य सादिकं मिथ्यात्वादये संपन्ने
पुनरपि सम्यक्त्वभावादिमिथ्यात्वादयाभावे संजवतीति (तुहा
वि अधुवा तुरिअजंगत्ति) द्विधापि द्विजेदा अपि बन्धमाश्रित्यो-
दयमाश्रित्याधुवा अधुवबन्धिन्योऽध्रुवोदयाइचेत्यर्थः । तुरीयश्च-
तुर्थो भङ्गः सादिसान्तलक्षणो यासां ताः तुरीयभङ्गा भवन्ति ।
तत्राधुवबन्धिनीनां पूर्वोक्तत्रिसन्तितिसंख्याप्रभृतीनामधुवबन्धि-
त्वादेव सादिसान्तवृक्षणः एक एव जङ्गो भवति । तथाऽध्रुवो-
दयानामुदयः सदादिना उदयविच्छेदे सति तत्प्रथमतयोदय-
भयनस्वज्ञावनं वर्तते इति सादिः । सादिश्चासां सान्तश्च
पुनरुदयव्यवच्छेदात्सपर्यवसानश्च सादिसान्तस्ततश्चाध्रुवोद-
यानामयमेवैको जङ्गो भवति नान्यो ध्रुवत्वादेवेति भावः ।
उक्ताः सज्ञावार्था ध्रुवबन्धिन्योऽध्रुवबन्धिन्यश्च प्रकृतयः प्रस-
ङ्गतो ध्रुवाध्रुवोदयानां प्रकृतीनां जङ्गकाश्च ।

संप्रति ध्रुवोदयप्रकृतिद्वारनिरूपणायह !

निमिणयिरायिरअगुरुल-हु सुहअसुहतेअकम्म चउवन्ना ।
नारंतारायदंसण-मिच्छं ध्रुवउदयसगवीसा । ६ ।

(निमिणत्ति) प्राकृतत्वान्निर्माणं स्थिरास्थिरम् (अगुरुत्ति)
अगुरुलघु शुभाशुभं तैजसं कार्मणं चतुर्वर्णगन्धरसरूपशब्दलक्षण-
मित्येता द्वादश नाम्नो ध्रुवोदया ज्ञानावरणपञ्चकमन्तरायपञ्चकं
दर्शनचतुष्कं मिथ्यात्वमिति सप्तविंशतिप्रकृतयो ध्रुवोदया नित्यो
दयाः । सर्वासामपि स्योदयव्यवच्छेदकात्वं यावदव्यवच्छिन्नोदय-
त्वादिति अजिहिता ध्रुवोदयाः प्रकृतयः ।

इदानीमध्रुवोदयाः प्रकृतीराहाः ।

थिरसुभियर विण अधुव-बंधी मिच्छा विण मोहधुवबंधा ।

निहोवघायमीसं, सम्मअ पणनवइ अधुवुदया । ७ ।

इतरशब्दस्य प्रत्येकं संवन्धात् स्थिरतरशुभतरप्रकृतिचतुष्कं
विना स्थिरमस्थिरं शुभमशुभं विना शेषा एकोनसप्ततिसंख्या-
अधुवबन्धिन्यः प्रकृतयस्तथा हि तैजसकार्मणवर्जं शरीरविक-
मङ्गोपाङ्गत्रयं संस्थानपट्टं संहननपट्टं जातिपञ्चकं गतिचतुष्कं
विहायोगतिद्विकमानुपूर्वीचतुष्कं जिननम उच्छ्वासनाम उद्यो-
तमातपं पराघातं त्रसबादरपर्याप्तकप्रत्येकसुजगसुस्वरादेयय-
शःकीर्तिस्थावरसुक्ष्मापर्याप्तकसाधारणदुर्मगदुःस्वरानादेयाय-
शःकीर्तिरूपमुच्चैर्गोत्रं नीचैर्गोत्रं सातासातवेदनीयं हास्यरती
अरतिशोकौ स्त्रीपुंनपुंसकरूपं वेदत्रयमायुश्चतुष्कमिति । तथा
मिथ्यात्वं विना मोहध्रुवबन्धिन्योऽष्टादश तद्यथा पोरुश
कपायाः जयं जुगुप्सा निष्ठापञ्चकमुपघातनाम मिश्रं सम्य-
क्त्वमिति पञ्चनवतिरध्रुवोदया व्यवच्छिन्नस्याप्युदयस्य पु-
नरुदयसङ्गावादिति । यद्येवं मिथ्यात्वस्याप्यध्रुवोदयतैव यु-
ज्यते सम्यक्त्वप्राप्तौ व्यवच्छिन्नस्यापि तदुदयस्य मिथ्या-
त्वगमने पुनः सङ्गावादित्यत्रोच्यते आसां च प्रकृतीनां येषु
गुणस्थानकेषु गुणप्रत्ययतोऽद्याप्युदयव्यवच्छेदो न विद्यते
अथवा अव्यक्त्रकाद्यपेक्षया तेभ्येव गुणस्थानकेषु कदाचिदसौ
भवति कदाचिन्निति ता एवाध्रुवोदया यथाभिप्राया मिथ्याह-

ष्टेरारज्य क्लीणमोहं यावदुदयो व्यवच्छिन्नो वर्तते । अथ च न सततमसौ जवतीति मिथ्यात्वस्य तु नेदं वक्ष्णं यतस्तस्य यत् प्रथमगुणस्थानके बाधाधुद्यव्यवच्छेदस्तत्र सततोदय एव न कादाचित्क इति ध्रुवोदयतैव तस्येति । उक्तमधुयोदयप्रकृतिधारम् । कर्म० ।

संप्रति ध्रुवसत्ताकाध्रुवसत्ताकप्रकृतिद्वारद्वयं निरूपयन्नाह ॥

तसवन्नवीससग-तेयकम्मध्रुवबंधिसेसवेयतिगं ।

आगिइतिगवेयणियं, दुनुयलसगउरलमासचऊ ॥८॥

खगइतिरियदुगनीयं, ध्रुवसत्तासम्ममीसवणुदुगं ।

विउविकारजिणाउ, हारसगुच्चा अध्रुवसत्ता ॥ ९ ॥

इह विंशतिशब्दस्य प्रत्येकं योगात्रसविंशतिश्च तत्र त्रसेनोप-
वक्षिता विंशतिस्त्रसविंशतिस्तथा हि त्रसवादर्पर्याप्तकप्रत्ये-
कस्थिरशुजसुभगसुस्वरादेयशःकीर्तिनामेति त्रसदशकम् । स्था-
वरसूक्ष्मापर्याप्तकसाधारणास्थिराशुजगदुर्भगदुःस्वरानादेया-
यशःकीर्तिनामेति स्थावरदशकमुजयमीलनं त्रसविंशतिरियमु-
च्यते । वर्णविंशतिरियं कृष्णनीललोहितहरितसितवर्णभेदात्पञ्च
वर्णाः । सुरज्यसुरजिगन्धजेदेन द्वौ गन्धौ तितकदुकषायाम्लमधुर
भेदात्पञ्च रसाः । गुरुलघुमृदुखरशीतोष्णस्निग्धरूक्षस्पर्शभेदाद-
ष्टौ स्पर्शाः । सर्वमोहनेन वर्णविंशतिरित्युच्यते वर्णोपवक्षिता
विंशतिरिति कृत्वा (सगतेयकम्मसि) तैजसकर्मणससक्तं (कर्म०)
(ध्रुवबंधिसेससि) वर्णचतुष्कृतैजसकर्मणस्योक्तत्वाच्चेष्टा प-
कचत्वारिंशत् ध्रुवबन्धिन्यः । तथा हि अगुरुदुग्धुनिर्माणोपघातज-
यजुगुप्साभिध्यात्वकषायषोभशकज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरण -
नवकान्तरायपञ्चकमिति । वेदत्रिकं स्त्रीपुत्रपुंसकवक्ष्णम् ।
[आगिइतिगति] “ तणुवंगगिइसंघयणजाइगइखगइत्यादि ”
संज्ञा गाथोकमाकृतित्रिकं गृह्यते । तत आकृतयः संस्थानानि
षट् संहननानि षट् जातयः पञ्चेत्येवमाकृतित्रिकशब्देन सप्तदश
भेदा गृह्यन्ते वेदनीयं सातासातजेदात् छिन्ना । द्वयोर्गुणयोः समा-
हारो द्वियुगलं हास्यरत्यरतिशोकरूपं [सगउरलसि] औदा-
रिकसत्तकम्, औदारिकशरीरौ १ दारिकोङ्गापाङ्गौ २ दारि-
कसंघातनौ ३ दारिकबन्धनौ ४ दारिकतैजसबन्धनौ ५ दारि-
ककर्मणबन्धनौ ६ दारिकतैजसकर्मणबन्धनरूपम् ७ (सा-
सचउत्ति] उच्छ्रासचतुष्कमुच्छ्रासोद्योतातपपराघाताख्यम्
[खगइतिरिदुगति] द्विकशब्दस्य प्रत्येकं संबन्धात् खग-
तिद्विकं प्रशस्तविहायोगत्यप्रशस्तविहायोगतिवक्ष्णं तिर्य-
गतिद्विकं तिर्यगातिरित्यगानुपूर्वीरूपं [नीयसि] नीचैर्गोत्रमि-
त्येतास्त्रिंशदुत्तरशतसंख्याः प्रकृतयो ध्रुवसत्ताका अभिधीयन्ते ।
ध्रुवसत्ताकत्वं चासां सम्यक्त्वज्ञाज्ञादर्वाक् सर्वजीवेषु सदैव
सद्भावात् । अथानन्तानुबन्धिनां कषायानामुज्ज्वलनसंज्ञवा-
दध्रुवसत्ताकतैव युज्यते अतः कथं ध्रुवसत्ताकप्रकृतीनां
त्रिशदधिकशतसंख्या संगच्छते मैवं वाच्ये यतोऽवाप्त-
सम्यक्त्वशुत्तरगुणानामेव जीवानामेतद् द्विसंयोगो न सर्वजी-
वानामध्रुवसत्ताकता वा न वातोत्तरगुणजीवापेक्षैव चिन्त्यते अ-
तोऽनन्तानुबन्धिनां ध्रुवसत्ताकतैव । यदि वोत्तरगुणप्राप्यपे-
क्षया अध्रुवसत्ताकता कक्षीक्रियते तदा सर्वासामपि प्रकृतीनां
स्यान्नानन्तानुबन्धिनामेव यतः सर्वा अपि प्रकृतयो यथास्थान-
मुत्तरगुणेषु सत्सु सत्ताव्यवच्छेदमनुभवन्त्येवेति । तथा (सम्मत्ता)
सम्यक्त्वमिश्रे मनुजद्विकं मनुजगतिमनुजानुपूर्वीरूपम् । (विउ-

विकारसि) वैक्रियैकादशकं देवगति १ देवानुपूर्वी २ नरकगति ३
नरकानुपूर्वी ४ वैक्रियशरीर ५ वैक्रियाङ्गापाङ्ग ६ वैक्रियसं-
घातन ७ वैक्रियवैक्रियबन्धन ८ वैक्रियतैजसबन्धन ९ वैक्रियका-
र्मणबन्धन १० वैक्रियतैजसकर्मणबन्धन ११ जिननामायुश्चतु-
ष्कम् (हारसगसि) प्राकृतत्वादाकारलोपः आहारकसत्तकम् ।
आहारकशरीरा १ हारकाङ्गापाङ्गा २ हारकसंघाता ३ हारकबन्धना ४
हारकतैजसबन्धना ५ हारककर्मणबन्धना ६ हारकतैजसका-
र्मणबन्धनाख्यम् ७ उच्चैर्गोत्रमित्येता अष्टाविंशतिसंख्याः प्रकृत-
यो ध्रुवसत्ताका उच्यन्ते । अयमिह भावार्थः सम्यक्त्वं मिश्रं वा
अभयानां प्रजृतभयानां च सत्तायां नास्ति केषांचिदस्तीति ।
तथा मनुष्यद्विकं वैक्रियैकादशकमित्येतास्त्रयोदश प्रकृतयस्तेजो-
वायुकायिकजीवमध्यगतस्योद्धर्तनाप्रयोगेण सत्तायां न वक्ष्यन्ते
तत इतरस्य तु भवति । तथा वैक्रियैकादशकमसंप्राप्तसत्त्व-
स्य संबन्धाभावाद्विहितैतद्वन्धस्य स्थावरजावं गतस्य स्थिति-
क्षेपेण वा सत्तायां न वक्ष्यते तद्वन्धस्य संभवत्यपि । तथा स-
म्यक्त्वहेतौ सत्यपि जिननाम कस्यचिद्व्यवति कस्यचिन्नेति ।
तथा देवनाराकायुषी स्थावराणां तिर्यगायुष्कं त्वहमिच्छाणां
देवानां मनुजायुष्कत्वं पुनस्तेजोवायुसप्तमपृथिवीनारकाणां सर्व-
थैव तद्वन्धाज्ञावात्सत्तायां न वक्ष्यते अन्येषां तु संभवत्यपि । त-
था संयमे सत्यपि आहारकसत्तकं कस्यचिद्वन्धसद्भावे सत्तायां
स्यात्तदभावे कस्यचिन्नेति । तथोच्चैर्गोत्रमसंप्राप्तसत्त्वस्य संव-
न्धाज्ञावाद्विहितैतद्वन्धस्य स्थावरजावं गतस्य स्थितिक्षेपेण वा
सत्तायां न वक्ष्यते तेजोवायुकायिकजीवमध्यगतस्योद्धर्तनप्रयोगे-
ण वा सत्तायां न वक्ष्यते इतरस्य तु भवतीत्यासामध्रुवसत्ताक-
ता । उक्तं ध्रुवसत्ताकाध्रुवसत्ताकप्रकृतिद्वारद्वयम् । कर्म० ।

संप्रतिगुणस्थाकेषु कासांचित्प्रकृतीनां ध्रुवाध्रुवसत्तां गाथात्र-
येण निरूपयन्नाह ।

पदमतिगुणेषु मिच्छं, नियमा अजयाइअट्टगे जजं ।

सासाणं खलु सम्मं, संतं मिच्छाइ दसगे वा । ? ।

प्रथमा आद्यास्त्रयस्त्रिसंख्या गुणा गुणस्थानकानि प्रथमत्रिगु-
णास्तेषु प्रथमत्रिगुणेषु मिथ्यात्वं मिथ्यात्ववक्ष्णं प्रकृतिनिय-
मान्निश्चयेन सद्विद्यमानं सत्तायां प्राप्यत इत्यर्थः । अयताद्य-
ष्टके अविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरतप्रमत्तसंयताप्रमत्तसंयतापूर्वक-
रणानिवृत्तिबादरसूक्ष्मसंपरायोपशान्तमोहवक्ष्णेषु अष्टगुणस्था-
नेषु जाज्यं विकल्पनीयं कदाचिन् मिथ्यात्वं सत्तायामस्ति
कदाचिन्नास्ति । तथा हि अविरतसम्यग्दृष्ट्यादिना कृपिते नास्ति
उपशमिते त्वस्ति सास्वादाने खलु नियमेन (सम्मंति) स-
म्यक्त्वं सम्यग्दर्शनमोहनीयवक्ष्णं प्रकृतिः सद्विद्यमानं सर्वदैव
वक्ष्यत इत्यर्थः । यत औपशमिकसम्यक्त्वाद्धायां जघन्यतः
समयावशेषायामुत्कृष्टतः परावत्रिकावशिष्टायां सास्वादनो
वक्ष्यते । तत्र च नियमादष्टाविंशतिसत्कर्मैवासाविति भावः ।
मिथ्यात्वादिदशके मिथ्यादृष्ट्यादिषु सास्वादनवर्जितोपशा-
न्तमोहपर्यवसानगुणस्थानकेषु दशसंख्येषु वा विकल्पेन भजन-
या सम्यक्त्वं सत्तायां स्याद्वक्ष्यते स्यान्न वेति । तथा हि मि-
थ्यादृष्टौ जीवनादिषु विंशतिसत्कर्मण्युद्धृतसम्यक्त्वपुत्रे वा
भिन्नेऽप्युद्धृतसम्यग्दर्शने अविरतादौ उपशान्तमोहान्ते क्ली-
णसत्तके सम्यग्दर्शनमोहनीयं सत्तायां न प्राप्यते अन्यत्र सर्व-
त्र वक्ष्यत इति ।

सासणमीसेसु धुवं, मीसं मिच्छाइनवसु भयणाए ।

आइदुगे अणनियमा, भइया मीसाइनवगम्मि । ११ ।

सास्वादनं च मिश्रं च सास्वादनमिश्रं तयोः सास्वादनमिश्र-
योः । बहुत्वे च प्राकृतवशात् यदाहुः प्रभृतीहेमचन्द्रसूरि-
पादाः द्विवचनस्य बहुवचनं यथा “हत्था पाया” इत्यादौ । सास्वा-
दनगुणस्थाने सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थाने चेत्यर्थः । ध्रुवमवश्यं-
भावेन मिश्रं सम्यग्मिथ्यादर्शनमोहनीयं सदिति पूर्वोक्तगाथा-
तो रुमरुक्रमणिन्यायादिहापि संबध्यते । इदमत्र हृदयम् । सास्वा-
दनो नियमादृष्टिविशतिसत्कर्मैव भवति मिश्रस्त्वष्टाविशतिस-
त्कर्मा विसंयोजितसम्यक्त्वः सप्तविशतिसत्कर्मा बहुवितानन्ता-
नुबन्धितुषकश्चतुर्विंशतिसत्कर्मा वा तत एतेषु सत्ता-
स्थानकेषु मिश्रं सत्ताऽवश्यं लज्ज्यते षड्विंशतिसत्कर्मा तु
मिश्रो न संभवत्येव मिश्रपुञ्जस्य सत्तादयाज्यां व्यतिरेकेण
मिश्रगुणस्थानकाप्राप्तेरिति मिथ्यात्वादि नवसु सास्वादन-
सम्यग्मिथ्यात्वरहितेषु मिथ्यादृष्ट्याद्युपशान्तमोहपर्यवसान-
नवगुणस्थानकेष्वित्यर्थः । भजनया विकल्पेन मिश्रं स्था-
त्सत्तायामस्ति स्यान्निति । किमुक्तं भवति यो मिथ्यादृष्टिः षड्विं-
शतिसत्कर्मा ये वाऽविरतिसम्यग्दृष्ट्यादय उपशान्तमोहान्ताः
क्वायिकसम्यग्दृष्टयस्तेषु मिश्रं सत्ताया नावप्यते अन्यत्र प्राप्यत
इति । तथा आद्यद्विके प्रथमगुणस्थानकयुगले मिथ्यादृष्टिसा-
स्वादनगुणस्थानकद्वय इत्यर्थः (अणत्ति) अनन्तानुबन्धिनः प्र-
थमकपायाः क्रोधमानमायाद्वोप्राख्या नियता अवश्यंभावेन स-
त्तायामवाप्यन्ते । यतो मिथ्यादृष्टिसास्वानसम्यग्दृष्टी नियमेनान-
न्तानुबन्धिनो बध्नाति इति भावः । तथा प्राज्या जक्तव्या विक-
ल्पनीया मिश्रादिनवके सम्यग्मिथ्यादृष्टिप्रभृत्युपशान्तमोहपर्य-
वसाननवगुणस्थानकेष्वनन्तानुबन्धिनः सत्तामाश्रित्य जक्तव्या
इत्यर्थः । इयमत्र भावना । विसंयोजितानन्तानुबन्धिनश्चतुर्विं-
शतिसत्कर्मणः सम्यग्मिथ्यादृष्टेः क्लीणसप्तकस्यैकविंशतिसत्कर्म-
णोऽनन्तानुबन्धिरहितचतुर्विंशतिसत्कर्मणो वद्धविरतसम्यग्दृ-
ष्ट्यादेरनन्तानुबन्धिनः सत्तायां न सन्ति तदितरस्य तु सन्ती-
ति । एतच्च शेषकर्मग्रन्थामिप्रायेणोक्तम् । कर्मप्रकृत्यभिप्रायेण
पुनः श्रीशिवशर्मसूरिपादा एवमाहुः ।

वीयतइणसु मीसं, नियछाणनवगम्मि भइयव्वं ।

संजोयणा उ नियमा, डुसु पंचसु हुंति जइयव्वा ॥

पूर्वार्द्धं सुगमं चोत्तरार्द्धस्येगमङ्गरगमनिका । संयोजयत्यात्म-
नोऽनन्तकालमिति “रस्यादिज्यः कर्तरी” त्यनटि प्रत्यये सं-
योजना । अनन्तानुबन्धिकपायाः । तुः पुनरर्थं नियमा न द्वयो-
र्मिथ्यादृष्टिसास्वादनयोः सत्तामाश्रित्य भवन्ति यत एतावस्या-
मनन्तानुबन्धिनौ वध्नीत इति पञ्चसु पुनर्गुणस्थानकेषु सम्यग्मि-
थ्यादृष्टिप्रभृतिष्वप्रमत्तसंयतपर्यन्तेषु सत्तां प्रतीत्य भक्तव्याः ।
यदि उद्धलितास्ततो न सन्ति इतरथा तु सन्तीत्यर्थः । तदु-
परितनेषु पुनरपूर्वकरणादिषु सर्वथैव तत्सत्ता नास्ति यतस्तद-
भिप्रायेण विसंयोजितानन्तानुबन्धिकपाय एवोपशमश्रेणिमपि
प्रतिपद्यत इति ।

आहारसत्तंगं वा, सन्वगुणे वितिगुणे विणा तित्थं ।

नोजयसंते मिच्छे, अंतमुहुत्तं जेव तित्थे । १२ ।

आहारकसप्तकमाहारकशरीराहारकाङ्गोपाङ्गाहारकसंघात-
नाहारकबन्धनाहारकतैजसबन्धनाहारककर्मणबन्धनाहारक

हारकतैजसकर्मणबन्धनवक्त्रणं ७ वा विकल्पेन भजनया सर्व-
गुणेषु सर्वगुणस्थानकेषु मिथ्यादृष्टिप्रभृत्ययोगिकेवपर्यवसाने-
षु । सूत्रे चैकधचनं प्राकृतत्वात्तत्तश्च सर्वगुणस्थानकेषु विक-
ल्पनया सत्तां प्रतीत्याहारकसप्तकं प्राप्यते । इदमत्र हृदयम् ।
यंऽप्रमत्तसंयतादिः संयमप्रत्ययादाहारकसप्तकबन्धं समारोह-
ति, यश्च कश्चिदविशुद्धाध्यवसायवशादुपरितनगुणस्थानके-
ज्योऽश्रस्तनगुणस्थानकेषु प्रतिपतति स आहारकसप्तकं न बध्ना-
त्येव तद्वन्धं विनैवोपरितनगुणस्थानकेष्वध्वारोहति तदश्रस्तेषु
सत्तायां नावाप्यते इति तथा (विति गुणेविणा तित्थं) को-
द्विकनवकन्यायेन सर्वगुणेषु चेत्त्रापि संबन्धनीयं सर्वगुणस्था-
नकेषु द्वितीयतृतीयगुणस्थानके विना सास्वादनमिश्रगुणस्था-
नकरहितेषु द्वादशस्वित्यर्थः । वा विभाषया भजनया तीर्थ-
करनाम सत्तायां प्राप्यत इति । कश्चिच्च वद्धतीर्थकरनामकर्मा-
ऽप्यविशुद्धिवशाद् मिथ्यात्वमपि गच्छति तदा सास्वादनमि-
श्ररहितेषु द्वादशगुणस्थानकेषु तीर्थकरनामकर्म सत्तायामवा-
प्यते तीर्थकरनामसत्ताको हि मिश्रसास्वादनभावं न प्रतिपद्यते
स्वप्नावोदेवेति तद्वचनात् । यदुक्तं वृहत्कर्मस्तवभाष्ये “ तित्थय-
रेण विहीणं, सीयावसयं तु संतए होइ । सासणयम्मि
उ गुणे, संगमीसे य पयमीणं ” । यः पुनर्विशुद्धसम्यक्त्वेऽपि
सति तत्र बध्नाति तस्य सर्वगुणस्थानकेषु सत्तायां न व्रजते यतो
ऽनयोः संयमसम्यक्त्ववक्त्रणस्वप्रत्ययसद्भावेऽपि बन्धाभावा-
न्नावश्यं सत्तासंभवः । यदुक्तं कर्मप्रकृतिसंग्रहणायाम् (आहा-
रगवित्थयरा भज्जत्ति) आहारकसप्तकतीर्थकरनाम्नी सत्ता प्रति-
भाज्येति भावः । एवमाहारकसप्तके तीर्थकरनामनि च प्रत्येकं
सत्तारूपेणावतिष्ठमाने मिथ्यादृष्टिपि जन्तुर्भवतीति । निदिचत-
मुभयसत्तायामसौ भवति न वेति विनेयाशङ्क्यामाह (नोभ-
यं संते मिच्छेत्ति) नो नैवोभयस्याहारकसप्तकतीर्थकरनामव-
क्त्रणद्विकस्य सत्त्वे सद्भावे सति (मिच्छेत्ति) मिथ्यादृष्टिर्नैवेत्
कोऽर्थः उभयसत्तायां मिथ्यात्वं न गच्छतीति प्रावः । तर्हि केव-
लतीर्थकरनामसत्तायां कियन्तं काळं मिथ्यादृष्टिर्नैवतीत्याह ।
(अंतमुहुत्तं भवे तित्थेत्ति) अन्तर्मुहूर्तमन्तर्मुहूर्तमात्रकाळं जवे-
ज्जायेत (मिच्छेत्ति) इत्यस्यात्रापि संबन्धामिथ्यादृष्टिर्भवतीति
क सतीत्याह (तित्थेत्ति) तीर्थकरनामकर्मणि सत्तायां वर्तमाने
इति गम्यते । इदमुक्तं जवति यो नरके बद्धायुष्को वेदकसम्यग्दृ-
ष्टिर्वैकतीर्थकरनामकर्मा संस्तत्रोत्पित्तसुरवश्यं सम्यक्त्वं परि-
त्यजति । उत्पत्तिसमनन्तरमन्तर्मुहूर्तादूर्ध्वमवश्यं सम्यक्त्वं प्र-
तिपद्यते तस्यायमुक्तप्रमाणः काळो व्रज्यते इति उक्तं सप्रतिपक्षं
ध्रुवसत्ताकप्रकृतिद्वारम् । कर्म० ।

(२२) अधुना सप्रतिपक्षं सर्वदेशघातिप्रकृतिद्वारं प्रतिपादयन्माह ।

केवलजुगव्वारणा, पण निदा चारसाइमकसाया ।

मिच्छत्ति सव्वर्धाई, चउनाणत्तिदंसणावरणा ॥ १३ ॥

संजल्लणनोकसाया, विग्घं इय देसघाई य अघाई ।

पत्तेय तण्णुद्धाऊ, तसवीसा गोयजुगव्वन्ना ॥ १४ ॥

केवलजुगव्वं केवलज्ञानकेवलदर्शनरूपं तस्यावरणे आच्छादके
कर्मणी केवलजुगव्वारणे केवलज्ञानावरणं केवलदर्शनावरणं
चेत्यर्थः । पञ्च निदाः । निदा १ निदानिद्रा २ प्रचक्षा ३ प्रचक्षा ४
स्त्यानादिरूपाः ५ द्वादशेति संख्या आदिमकपायाः संज्वलनोप-
कृता प्रथमकपायाः क्रोधमानमायाद्वोप्राजनामैकैकशोऽनन्तानुब-
न्धय १ प्रत्याख्यानावरणं २ प्रत्याख्यानावरणवक्त्रणनामत्रयेण द्वा-

दशधातुं मिथ्यात्वमित्यनेन प्रदर्शितप्रकारेण सर्वमपि स्वाधार्य-
गुणं घातयन्तीत्येवंशीलाः सर्वघातिन्यो विंशतिसंख्या भवन्ती-
त्युक्तार्थो भावार्थः पुनरयम् इह केवलज्ञानावरणस्य स्वाधार्य-
केवलज्ञानवृत्तौ गुणः स च यद्यपि सर्वात्मनाऽऽव्रियते तथापि
सर्वजीवानां केवलज्ञानस्यानन्तभागोऽनावृत एवावतिष्ठते तदा-
वरणं तस्य सामर्थ्यानाघातं यदाहुः श्रीदेवर्दिवाचकवराः ।
“सर्वजीवाणं पि यं णं अक्खरस्स अणंतभागो निव्वुग्घामिओ
चिट्ठस्सि” कथं तर्हि सर्वघातिन्यमिति चेदभिधीयते । यथा अ-
तिबहुवज्रदण्डपटत्रेन नातितरासुत्रेन बहुतराया आवृतत्वात्स-
र्वाऽपि सूर्याचन्द्रमसोः प्रभा तेनावृतेति वचनरचना प्रवर्तते । अ-
थानाद्यापि काचित्प्रभा प्रसरति । “सुट्ठु दि मेहसमुदए, होइ पहा
चंदसूराणि मिति” वचनादनुजवसिष्ठत्वाच्च तथाऽपि प्रवृत्तके-
वज्ञानावरणावृतस्यापि केवलज्ञानस्यानन्तभागोऽनावृत एवा-
स्ते । यदि पुनस्तदप्यावृणुयात्तदा जीवोऽजीवत्वमेव प्राप्नुयात् ।
यदुक्तम् नन्द्यध्ययने “ जइ पुण सो वि आवरिस्स तो णं
जीवो अजीवत्तणं पाविस्स ” सोऽपि चावशिष्टोऽनन्तभागो ज-
लधरानावृतदिनकरप्रसर इव कटकुश्यादिभिर्मतिश्रुतावधिमनः-
पर्यायज्ञानावरणैराव्रियते तदा काचिन्निगोदावस्थायामपि ज्ञान-
मात्राऽवतिष्ठते । अन्यथाऽजीवत्वप्रसङ्गान्मतिज्ञानादिविषयभूता-
इवार्थान् यत्र जानीते स केवलज्ञानावरणोदयो न भवति किं
तर्हि मतिज्ञानावरणाद्युदय एवेति । केवलज्ञानावरणस्य सम-
स्तवस्तुस्तोमसामान्यावबोधः अवार्यस्तं सर्वं हन्तीति सर्वघात्य-
भिधीयते तदनन्तनामं त्विदमपि सामर्थ्यानावानावृणोति सोऽ-
पि चानावृतोऽनन्तभागोऽचक्रचक्रचक्रवधिशनावरणैराव्रियते शे-
यो जलधरदृष्टान्तादवार्यस्तथैव यच्चक्रवधिशनादिविषयानर्थान्
अपश्यति स केवलदर्शनावरणोदयो न जवति किं तर्हि चक्रव-
धिशनावरणोदय एवेति । यद्येवं तर्हि केवलज्ञानावरणकेवलदर्श-
नावरणेभ्यो सत्यपि मतिज्ञानादिचक्रवधिशनादिविषयानामर्थाना-
मवबोधो न प्राप्नोति जिज्ञाज्ञानविषयत्वादिति चेत् तदुक्तम् ।
उच्यते केवलज्ञानोक्तज्ञाने शेषावबोधलाभान्तर्भावात् ग्रामज्ञाने
केवलज्ञानो ग्रामज्ञानान्तर्भाववदिति । निद्रापञ्चकमपि सर्ववस्त्व-
वबोधमावृणोतीति सर्वघाति । यत्पुनः स्वापावस्थायामपि कि-
ञ्चित् किञ्चिद्वेत्ति तत्र धाराधरनिर्देशनं वाच्यम् । तथाऽनन्तानुब-
न्धिनाऽप्रत्याख्यानावरणाः प्रत्याख्यानावरणाश्च प्रत्येकं चत्वा-
रो यथाक्रमं सम्यक्त्वं देशविरतिचारित्रं सर्वविरतिचारित्रं स-
र्वमेव हन्तीति सर्वघातिनो द्वादशापि कथायाः । यः पुनस्तेषां
प्रबोधोदयेऽप्ययोग्याहारादिविरभणमुपब्रूयते तत्र चारिवाहद-
ष्टान्तो वाच्यः । तथा मिथ्यात्वं तु जिनप्रणीततत्त्वध्वजानस्वरूपं
सम्यक्त्वं सर्वमपि हन्तीति सर्वघाति । यत्तु तस्य प्रबलोदयेऽपि
मनुष्यपशवादिवस्तुध्वजानं तदपि जलधरोदाहरणादवसेयमिति
जाविताः सर्वघातिन्यः । संप्रति देशघातिन्यो भाव्यन्ते [चउना
णातिद्वेसणावरणस्सि] आवरणशब्दस्य प्रत्येकं संक्थान्मति-
ज्ञानावरणश्रुतज्ञानावरणावधिज्ञानावरणमनःपर्यायज्ञानावरणल-
क्षणं दर्शनावरणत्रिकं चक्षुर्दर्शनावरणाऽचक्रवधिशनावरणाव-
धिशनावरणरूपमिति । संज्वलनाश्रुत्वारः क्रोधमानमाया-
लोभाः । नोकपाया हास्यरत्यरतिशोकजयजुगुप्सास्त्रीवेदपुंवेदन-
पुंसकवेदस्वरूपा नवपञ्चविधमन्तरायं दानलाभभोगोपभोग-
वीर्यान्तरायलक्षणमित्यमुना दर्शितप्रकारेण देशघातिन्यः पञ्च-
विंशतिसंख्याः भवन्तीत्युक्तार्थः । भावार्थस्त्वयं मतिज्ञानाव-
रणादिजन्तुषु केवलज्ञानावरणावृतं ज्ञानदेशं हन्तीति देशघा-

तीदमुच्यते । मत्यादिज्ञानचतुष्टयविषयभूतानर्थान् यथाव-
बुध्यते स हि मत्यावरणाद्युदय एव तदविषयभूतांस्त्वनन्त-
गुणान् यत्र जानीते स केवलज्ञानावरणस्यैवोदय इति । चक्षु-
रचक्षुरवधिशनावरणान्यापि केवलदर्शनावरणानावृतकेवल-
दर्शनैकदेशमावृण्वन्तीति देशघातिनि । तथा हि चक्षुरचक्षु-
रवधिशनविषयभूतानेवार्थान् एव तदुदयाश्च पश्यति तदवि-
षयभूतांस्त्वनन्तगुणान् केवलदर्शनावरणोदयादेव न समी-
क्षते । तथा संज्वलना नव नोकपायाश्च लब्धस्य चारित्रस्य
देशमेव हन्तीति देशघातिनस्तेषां मूलोत्तरगुणानामतीचारज-
नकत्वात् । यदवादि श्रीमदाराध्यादेः । “ सन्वे वि य अइ-
यारा, संजलणाणं तु उदयओ हुंति । मूलविज्जं पुण होइ, वा-
रसण्हं कसायाण ” मिति दानान्तरायादीनि पञ्चान्तराया-
ण्यपि देशघातीत्येव तथा हि दानलाभभोगोपभोगानां ताव-
द् ग्रहणधारणयोग्यान्वेव द्रव्याणि विषयस्तानि च समस्तपु-
ञ्जलास्तिकायस्यानन्तभागरूपे देश एव वर्तन्ते । अतो यदुदया-
त्तानि पुञ्जलास्तिकायदेशवर्तीनि द्रव्याणि यद्वा तु लब्धं भोक्तु-
मुपभोक्तुं च न शक्नोति तानि दानलाभभोगोपभोगान्तरा-
याणि तावद्देशघातीत्येव । यत्तु सर्वलोकवर्तीनि द्रव्याणि न
ददाति न लभते न भुङ्क्ते नाप्युपभुङ्क्ते न तद्दानान्तरायाद्युदयात् ।
किं तु तेषामेव ग्रहणधारणाविषयत्वेनाशक्यानुष्ठानत्वादिति
मन्तव्यम् । वीर्यान्तरायमपि देशघात्येव सर्वं वीर्यं न घातय-
तीति कृत्वा तथा हि सूक्ष्मनिगोदस्य वीर्यान्तरायकर्मणोऽभ्यु-
दये वर्तमानस्याप्याहारपरिणमनकर्मदलिकग्रहणगत्यन्तरग-
मनादिविषय एतावान् वीर्यान्तरायकर्मक्षयोपशमो विद्यते त-
त्क्षयोपशमनिशेषतश्च निगोदजीवमादौ कृत्वा यावत्क्षीणमो-
हस्तावर्द्धीयमल्पं बहु बहुतरं बहुतमं च तारतम्याद्भवतीति ।
केवलिनश्च तत्कर्मक्षयसंभूतं सर्वं वीर्यं भवतीति देशघाती-
दम् । यदि पुनः सर्वघाति स्यात्तदा यथैव मिथ्यात्वस्य कथा-
यद्वादशकस्य च उदये तदा वीर्यं सम्यक्त्वगुणं देशसर्वसंयम-
गुणं च जघन्यमपि न लभ्यते तथैव तदुदयेऽपि तदा वीर्यं
जघन्यमपि वीर्यगुणं न लभेत न चैवमस्ति तस्मादिदमपि दे-
शघातीति स्थितमित्युक्ताः सर्वदेशघातिन्यः । संप्रति तत्प्रतिप-
क्षभूता अघातिनीर्व्याचिख्यासुराह (अर्थाइइत्यादि) अघा-
तिन्य एताः पञ्चसप्ततिसंख्याः प्रकृतयोऽभिधीयन्ते तद्यथा
(पत्तेयस्सि) प्रत्येकं प्रकृतयः पराघातोच्चासातपोद्योतागुरु-
लघुतीर्थकरनिर्माणोपघातरूपा अष्टौ (तणुट्ठति) तन्वा श-
ब्देनोपलक्षितमष्टकं “ तणुवंगागिइसंघयणजाइगइसगइपु-
व्विस्सि ” लक्षणं तन्वष्टकं तत्र तनव औदारिकवैक्रियाहारक-
तैजसकर्मणलक्षणाः पञ्च । उपाङ्गानि त्रीणि । आकृतयः सं-
स्थानानि षट् । संहननानि षट् । जातयः पञ्च । गतयश्चतस्रः ।
स्वगती द्वे । पूर्व्यानुपूर्व्यश्चतस्रः । एषं तन्वष्टके प्रकृतयः पञ्चविं-
शत् । आर्युंषि चत्वारि । त्रसविंशतिस्त्रसदशकस्थावरदशक-
मीलनात् (गोयदुगस्सि) गोत्रशब्देनोपलक्षितं द्विकं (गोय-
वेयणीयमिति) गाथांशेन प्रतिपादितं गोत्रमुच्चैर्गोत्रं नीचैर्गोत्र-
मिति । सातासातभेदाद्वेदनीयं द्विधा । तदेवं गोत्रद्विकशब्देन
प्रकृतिचतुष्टयमभिधीयते (वचस्सि) वर्णगन्धरसस्पर्शाख्या-
श्चतस्रः प्रकृतयो गृह्यन्ते इत्येताः प्रकृतयोऽघातिन्यो न कंचन
ज्ञानादिगुणं घातयन्तीति कृत्वा केवलं सर्वदेशघातिनीभिः सह
देशमाना एता अघातिन्योऽपि सर्वघातिरसविपाकं दर्शयन्ति ।
देशघातिनीभिः सह पुनर्वैद्यमाना देशघातिरसं यथा स्वयम-

चौरश्चौरैः सह वर्तमानश्चौर इवावभासते । यद्भाणि “जाण
न विसओ घाह-त्तणम्मि ताणं पि सच्चघाइरसो । जायइ
घाइसगासेण, चोरया वेह चोराणमिति ” उक्तं सप्रतिपक्षसर्व-
देशघातिद्वारम् । कर्म० । पं० सं० ।

संप्रति पुण्यपापप्रकृतीर्विवरीपुराह ।

सुरनरतिगुच्चसायं, तसदमतणुवंगवइरचउरसं ।

परधामत्त तिरिआउं, वन्नचउपणिदियसुजखगई ॥१५॥

त्रिकशब्दस्य प्रत्येकं योगात् सुरत्रिकं सुरगतिसुरानुपूर्वीसु-
रायुर्लक्षणं नरत्रिकं नरगतिनरानुपूर्वीनरायुर्लक्षणं (उच्यते)
उच्चैर्गात्रं सातं त्रसदशकं त्रसवादर्पर्याप्तकस्थिरशुभशु-
भगसुस्वरादेययशःकीर्तिलक्षणं तनयः औदारिकवैक्रियाहा-
रकतैजसकर्मणरूपाः पञ्च उपाङ्गानि औदारिकाङ्गोपाङ्गवैक्रि-
याङ्गोपाङ्गाहारकाङ्गोपाङ्गलक्षणानि त्रीणि (वइरत्ति) वज्र-
पभनाराचसंहननं चतुरस्त्रं समचतुरस्त्रं (परधामत्तत्ति) परा
घातसप्तकं पराघातोच्छ्वासाऽऽतपोघोतागुरुलघुतीर्थकरनाम-
निर्माणरूपम् । तिर्यगायुः वर्णचतुष्कं वर्णगन्धरसस्पर्शाख्यं
पञ्चेन्द्रियजातिः शुभगतिः प्रशस्तविहायोगतिरिति ।

वायात्तपुष्पगई, अपठमसंठाणखगइसंघयणा ।

तिरिदुगअसायनोआ-वधायइगविगन्नरयतिगं ॥१६॥

यावरदसवन्न चउ-कयाय पणयात्तसहियवामीई ।

पावपयत्ति दोसु वि, वन्नाइगहा मुहा असुहा ॥१७॥

सुरत्रिकप्रभृतयः शुभखगतिपर्यन्ता एता द्विचत्वारिंशत्संख्याः
पुण्याः शुभाः प्रभृतयः पुण्यप्रभृतयः उच्यन्ते । उक्ताः पुण्यप्र-
भृतयः कर्म० । (पापप्रभृतिविचारः पापपगइ शब्दे) पराव-
र्तमानप्रभृतयस्तद्गुणने च समर्थितं परावर्तमानापरावर्तमान-
प्रभृतिद्वारद्वयम् । तदेवं समर्थितं “धुवबन्धोदयसंघाताय
“पुन्नपरियत्तासेयर इति ” मूलद्वारगाथोपन्यस्तं द्वारद्वाद-
शकं संप्रति यदुक्तम् । “चउहविवागा पुच्छमिति ”
तद्विभण्णेषु ।

(२३) प्रथमं क्षेत्रविपाकाः प्रकृतीराह ।

(खितविवागाणुप्वीउत्ति) क्षेत्रमाकाशं तत्रैव विपाक
उदयो यासां ताः क्षेत्रविपाकाः आनुपूर्व्यश्च ता नारकतिर्यङ्-
नरामरानुपूर्वीलक्षणा यतस्तासां चतस्रणामपि विग्रहगतावे-
वोदयो भवतीति । उक्तं च । वृहत्कर्मविपाके । “नरपाउयस्स
उदए, नरए वक्केण गच्छमाणस्स । नरयाणुपुव्वियाए, तहि उं-
दओ अन्नहि नत्थित्ति, एवं तिरिमणुदेवे, तेसु विवक्केण ग-
च्छमाणस्स । तेसिमणुपुव्वियाणं, तहि उदओ अन्नहि नत्थि”
॥२॥ ननु विग्रहगत्यभावेऽप्यानुपूर्वीणामुदयः संक्रमणकरणेन
विद्यते । अथ कथं क्षेत्रविपाकिन्यस्ता न गतिवज्जीवविपा-
किन्य इत्यत्रोच्यते । विद्यमानेऽपि संक्रमे यथा तासां क्षेत्रप्रा-
धान्येन स्वकीयो विपाकोदयो न तथान्यासामतः क्षेत्रविपा-
किन्य एवेति उक्ताः क्षेत्रविपाकाः प्रभृतयः । कर्म० । पं० सं० ।

सांप्रतं जीवविपाका भवविपाकाः प्रकृतीराह ।

घणघाइदुगोयजिणणाम, तसियरतिगसुभगदुभगचउसासं ।

जाइतिगजियविवागा, आऊ चउरो भवविवागा ॥२०॥

घनघातिन्यः प्रभृतयः सप्तचत्वारिंशत् तद्यथा ज्ञानावरणं पञ्च-
धा, दर्शनावरणं नवधा, मोहनीयमष्टाविंशतिधा, अन्तरायं प-
ञ्चधेति । (दुगोयत्ति) “दुगोयवेणिय” मिति घचनात् गोत्रत्रिकं

गोत्रवेदनीयरूपं तत्र गोत्रमुच्चैर्गोत्रनीचैर्गोत्रजेदाद् द्वेधा । वेदनी-
यं सातासातभेदेन द्विजेदमिति दुगोयशब्देन प्रकृतिचतुष्टयं गृ-
ह्यते (जिननामतसियरतिगत्ति) त्रिकशब्दस्य प्रत्येकं संघन्धात्
त्रसत्रिकं त्रसवादर्पर्याप्तकरूपम् । इतरत्रिकं स्थावरत्रिकं स्था-
वरसुद्धमापर्याप्तकवक्कणम् (सुभगदुभगचउत्ति) चतुःशब्द-
स्य प्रत्येकं संघन्धात् सुभगचतुष्कं सुभगसुस्वरादेययशःकीर्ति-
रूपं दुर्भगचतुष्कं दुर्भगदुःस्वरानादेययशःकीर्तिवक्कणम्
(सासंति) उच्छ्वासं (जाइतिगत्ति) जातिशब्देनोपलक्षितं त्रिकं
जाइगइखगइ इति ” गाथावयवोक्तं जातित्रिकं तत्र जातय ए-
केन्द्रियर्हन्दित्रयत्रात्रिचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियाख्याः पञ्च । गत-
यः सुरनरतिर्यङ्गनरकरूपाः चतस्रः । खगतिः प्रशस्ताप्रशस्तवि-
हायोगतिभेदेन द्विधा । इत्येवं जातित्रिकशब्देन एकादश प्रभृत-
यो गृह्यन्ते । इत्येता अष्टासप्ततिप्रभृतयः । जीव एव विपाकः
स्वशक्तिदर्शनलक्षणो विद्यते यासां ताः जीवविपाका ज्ञातव्या-
स्तथाहि पञ्चविधज्ञानावरणोदयो जीव एवाज्ञानी स्यान् पुनः
शरीरपुञ्जलादिषु तत्कृतः कश्चिदुपघातोऽनुग्रहो वाऽस्तीति । एवं
नवविधदर्शनावरणोदयः जीव एवादानीं जवति सातासातोदया
जीव एव सुखी दुःखी वा संपद्यते अष्टाविंशतिविधमोहनीयोदया-
जीव एवादानीं भचारित्री वा जायते । पञ्चविधान्तरायोदयाजीव
एव न दानादि कर्तुं पारयति । उच्चैर्गात्रनीचैर्गोत्रगतिचतुष्कं
जातिपञ्चकविहायोगतिद्विकजिनत्रसवादर्पर्याप्तकस्थावरसु —
दमापर्याप्तकसुभगचतुष्कदुर्भगचतुष्कोच्छ्वासानामोदयाज्जीव ए-
व तं तं जवमनुभवति न शरीरपुञ्जला इति । इत्येताः सर्वा अपि
जीवविपाकिन्यः पुञ्जविपाकिन्य इति । अपि क्षेत्रविपाका उक्ता
याश्च भवविपाकाः पुञ्जविपाकाश्च वक्ष्यन्ते ता अपि परमा-
र्थतो जीवस्यैव पारम्पर्येणानुग्रहमुपघातं च कुर्वन्ति केवलं सु-
ख्यतया क्षेत्रजवपुञ्जेषु तद्विपाकस्य विवक्षितत्वात्तद्विपाका उ-
च्यन्ते इति । आयुषि चत्वारि नारकायुष्कादीनि पंस्त्वं च प्राकृ-
तवशात् प्राकृते हि द्विज्जमतन्त्रमेव यदयादि प्रवादिसर्पदर्पसौ-
पर्ण्यैः श्रीहेमचन्द्रसूरिपदैः स्वप्राकृतशृङ्गणे द्विज्जमतन्त्रमिति
भवन्ति कर्मवशवर्तिनः प्राणिनोऽस्मिन्निति भवो नारकादिप-
र्यायः स च पूर्वोयुर्विच्छेदे विग्रहगतेरप्यारभ्य वेदितव्यो यदाह
जगवान् श्रीसुधर्मस्वामी भगवत्याम् “नेरइए नेरइएसु उवव-
ज्जइत्ति” तस्मिन् भवे नारकतिर्यङ्गरामरूप एव विपाक उद-
यो विद्यते येषां तानि जवविपाकानि तथा हि यथासंज्ञं
पूर्वभववक्ष्यान्यागामिनि जवे विपच्यन्ते इति भावः । ननु
यथायुषां देवादिजवेऽवश्यं विपाका भवत्येवं गतीनामप्यतस्ता
अपि भवविपाकिन्यः प्राप्नुवन्ति । अत्रोच्यते आयुर्व्ययस्य भव-
स्य योग्यं निबद्धं तत्तस्मिन्नेव जवे वेद्यते इत्यायुषो जवविपा-
कित्वं गतयस्तु विभिन्नभवयोग्या निबद्धा अप्येकस्मिन्नपि भवे
सर्वाः संक्रमेण संवेद्यन्ते तथा हि मोक्षगामिनोऽशेषा गतयो म-
नुष्यजवे कथं यान्ति, अतो जवं प्रति गतीनां नैयत्याज्ञावाञ्छ ज-
वविपाकिन्यः किं तु जीवविपाकिन्यः एवेत्युक्ता जीवविपाका
जावविपाकाश्च प्रभृतयः ।

इदानीं पुञ्जविपाकिनोः प्रकृतीः प्रचिकटयिपुराह ।

नामधुवोदयचउत्तणु-वधायसाहारणियजोयतिगं ।

पुगलविवागिवंधो, पयइट्टिइरसपएसत्ति ॥२१॥

नाम्नो नामकर्मणो वर्णचतुष्कमिति (चउत्तत्ति) तथा
धुवोदया नित्योदयानाम धुवोदया द्वादश प्रभृतयस्तद्यथा निर्माण-
स्थिरास्थिरागुरुलघुशुभाशुभतैजसकर्मणवर्णचतुष्कमिति [च-

उत्तुष्टि] तनुशब्देनोपपन्नकृतं चतुष्कं “ तणुवंगागिदसंघय-
ण ” इति गाथावयवेन प्रतिपादितं तनुचतुष्कं तत्र तैजसकर्म-
णयोर्ध्रुवोदयमध्ये पठितत्वादिह तन्वः औदारिकवैक्रियाहारक-
लक्षणास्तिस्रः परिगृह्यन्ते उपाङ्गानि त्रीणि, आकृतयः संस्थाना-
नि षट्, संहननानि षट्, तदेवं तनुचतुष्कशब्देन एता अष्टादश
प्रकृतयो गृह्यन्ते । उपघातं साधारणमितरञ्च तत्प्रतिपक्षजृत् प्र-
त्येकं [जोयतिगति] ‘ उज्जोयायवपरघादिति ’ वचनादुद्योता-
तपरघातलक्षणमित्येताः षट्त्रिंशत्प्रकृतयः [पुगलविवाग-
ति] पुद्गलेषु शरीरतया परिणतेषु परमाणुषु विपाक उदयो
यासां ताः पुद्गलविपाकिन्यः शरीरपुद्गलेष्वेवात्मीयां शक्तिं दर्श-
यन्तीत्यर्थः । तथा हि निर्माणस्थिरास्थिराद्युदयाच्छरीरतया प-
रिणतानां पुद्गलानामङ्गप्रत्यङ्गादिनियमनं दन्ताख्यादीनां स्थिर-
त्वं जिह्वादीनामस्थिरत्वं शिरःप्रजृतीनां शुभ्रत्वं पादानामशुभ-
त्वमित्यादि तनुदयाच्छरीरतया पुद्गला एव परिणमन्ते अङ्गापा-
ङ्गोदयाच्च शिरोध्रीवाद्यवयवविज्ञागो जायते आकृतिनामोदयात्ते-
ष्वेवाकारविशेषाः संपद्यन्ते संहननोदयात्तेषामेव वज्ररूपभना-
राच्चादितया विशिष्टा परिणतिर्भवति । उपघातसाधारणप्रत्येको-
द्योतातपादीनामपि सर्वेषां शरीरपुद्गलेष्वेव स्वविपाकस्य दर्श-
नात्सुप्रतीतमेवासां पुद्गलविपाकत्वमिति । उक्ताश्चतुर्विधविपा-
काः प्रकृतयः । कम्म० । पं० सं० इह पुद्गलविपाकिनीनामौदयि-
कजावत्वमुक्तं ततस्तत्प्रसङ्गेन शेषप्रकृतीनामपि यथासंभवं भा-
वानभिधित्पुराह ।

मोहस्तेव उवसमो, खाओवसमो चउएह घाईणं ।

खयपरिणामियउदया, अट्टएह वि होंति- कम्माणं ॥

अष्टानां कर्मणां मध्ये मोहस्यैव मोहनीयस्यैवोपशमो विपाक-
देशरूपतया द्विविधस्याप्युदयस्य विष्कम्भणं नान्येषामुपशम-
श्चेह सर्वोपशमो विवर्कितो न देशोपशमस्तस्य सर्वेषामपि क-
र्मणां संज्ञवात् । तथा उदयावद्विपाकप्रविष्टस्यांशस्य कृयेणानु-
दयावद्विपाकप्रविष्टस्योपशमेन विपाकोदयनिरोधलक्षणेन निवृ-
त्तः क्वायौपशमिकः । स च चतुर्णामेव घातिकर्मणां ज्ञानावरण-
दर्शनावरणमोहनीयान्तरायरूपाणां भवति न शेषकर्मणां च-
तुर्णामपि च केवलज्ञानावरणकेवलदर्शनावरणरहितानां तयो-
र्विपाकोदयविष्कम्भमात्रावतः कृयोपशमासंज्ञवात् । कृयपारिणा-
मिकौदयिकजावा अष्टानामपि कर्मणां जवन्ति । तत्र कृय आ-
त्यन्तिकोच्छेदः स च मोहनीयस्य सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानकस्य
चरमसमये शेषाणां तु त्रयाणां घातिकर्मणां क्षीणकपायगुण-
स्थानस्य अघातिकर्मणामयोगिकेवलिनः । तथा परिणमनं परि-
णामः परिणाम एव पारिणामिकः जीवप्रदेशैः सह संवस्रतया
मिश्रीत्रावनमिति भावः । यद्वा तत्तद्व्यक्तेरकाङ्क्षाव्यवसायापे-
क्षया तथा तथा संक्रमादिरूपतया यत्परिणमनं स पारिणामि-
को जावः । उदयस्तु प्रतीत एव सर्वेषामपि संसारजीवानामपि
अष्टानामपि कर्मणामुदयदर्शनात् । एष चात्र तात्पर्यार्थः मोहनी-
यस्य क्वायिकक्वायोपशमिकौपशमिकौदयिकपारिणामिकलक्षणाः
पञ्चापि भावाः संभवन्ति । ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणां-
मौपशमिकवर्जाः शेषाश्चत्वारः नामगोत्रवेदनीयायुषां क्वायिकौ-
दयिकपारिणामिकलक्षणाश्च इति ।

संप्रति यस्मिन् भावे ये गुणाः प्रादुष्यन्ति तत्र तानुपदर्शयन्नाह ।

सम्मत्ताइउवममे, खाओवममे गुणा चरित्ताई ।

खइण केवज्जमाई, तव्ववएसो उओदइण ॥

उपशमे मोहनीयस्यौपशमिके भावे जाते सति सम्यक्त्वादि-
सम्यक्त्वमौपशमिकमादिशब्दाच्चारित्रं च सर्वविरतिरूपमौपश-
मिकं जवति चतुर्णां घातिकर्मणां क्वायोपशमिके जावे वर्तमाने
गुणाश्चारित्रादयो ज्ञानदर्शनज्ञानादयः प्रादुष्यन्ति । तत्र चारि-
त्रं देशविरतिरूपं सर्वविरतिरूपं वा सर्वविरतिरूपमिति सामा-
यिकं वेदोपस्थापनं परिहारविशुद्धिकं सूक्ष्मसंपरायं वा यथा-
ख्यातं तस्योपशमे कृये वा संज्ञवात् । ज्ञानं मतिश्रुतावधिमनः
पर्यायलक्षणं न केवलज्ञानं तस्य क्वायिकत्वात् । दर्शनं चक्षुरव-
धिदर्शनरूपं तत्रेदं चिन्त्यतं न केवलदर्शनमपि तस्य क्वायिकत्वात् ।
सम्यक्त्वं क्वायोपशमिकं सुप्रतीतम् दानज्ञाभादयो दानज्ञाज-
भोगोपज्ञोगवीर्याणि । आह ज्ञानदर्शने परित्यज्य किमिति चारि-
त्रादयो गुणा इति अभिहितम् ? उच्यते चारित्रसद्भावे ज्ञानदर्शन-
योरवश्यंजाव इति ज्ञापनार्थं तथा क्वायिके भावे ज्ञानं सति केवज्ञा-
दयः केवलज्ञानकेवलदर्शनचारित्रज्ञानशब्धादयः । तत्र ज्ञानावर-
णकृये केवलज्ञानं दर्शनावरणकृये केवलदर्शनं मोहनीयकृये चारि-
त्रमन्तरायकृये दानादिविषयः सकलकर्मकृयपरिनिवृत्तत्वमिति
औदयिके पुनर्जाये विजृम्भमाणे तेन तेनौदयिकेन जावेनैव व्य-
पदेशो भवति यथा प्रवज्जज्ञानावरणोदये अज्ञानी प्रवज्जदर्शनाव-
रणोदये अन्यो वधिर एकाङ्गचेतनाविकल इत्यादि वेदनीयोदये
सुखी दुःखी वा । क्रोधाद्युदये क्रोधी मानी मायावी लोभीत्यादि ।
नामोदये नारकातिर्यङ्मनुष्यदेव पक्षेन्द्रियो ह्रीन्द्रियस्त्रीन्द्रियश्च-
तुरिन्द्रियः पञ्चेन्द्रियस्त्रसो वादरः पर्याप्त इत्यादि । उच्चैर्गोत्रोदये
कुत्रियपुत्रोऽयं श्रेष्ठपुत्रोऽयमित्येवमुच्चैःकारं प्रशंसागर्जो व्यपदेशो
नीचैर्गोत्रोदये वेश्यासुतोऽयं श्वपाकोऽयमित्यादिरूपतया निन्दा-
गर्भो व्यपदेशः । अन्तरायादये अदाता अदात्री अज्ञोगीत्यादि ।

संप्रति पारिणामिकभावगतविशेषप्रतिपादनार्थमाह ।

नाणंतरायदंसण-वेयणियाणं तु भंगया दोन्नि ।

साइमपज्जवसाणो, वि होइ सेसाण परिणामो ॥

ज्ञानावरणान्तरायदर्शनावरणवेदनीयानामपवादापेक्षया सामा-
न्यतः पारिणामिके जावे चिन्त्यमाने द्वौ भङ्गौ लभ्येते । तद्यथा
अनाद्यपर्यवसानोऽनादिपर्यवसानश्च । तत्र ज्ञानानधिष्ठयानादि-
सपर्यवसानस्तथा हि जीवकर्मणोरनादिः संबन्ध इत्यादेरभावा-
दनादिर्मुक्तिगमनसमये च व्यवच्छेदात्सपर्यवसानः । अभव्यान-
धिष्ठयानाद्यपर्यवसानः तत्रानादित्वजावना प्राग्वत् । अपर्यवसान-
त्वं कदाचिदपि व्यवच्छेदाज्जावात् शेषकर्मणां मोहनीयायुर्नामगो-
त्राणां परिणामः सादिपर्यवसानोऽपि जवति । आस्तामनाद्यप-
र्यवसानोऽनादिपर्यवसानरूप इत्यपिशब्दार्थः । इह गाथापूर्वा-
क्तं तुशब्दो भिन्नक्रमत्वाच्चत्तरार्द्धं सेसाणेत्यत्र योज्यते स च
विशेषार्थसंसूचकत्वाद्भुं विशेषं सूचयति । मोहनीयायुर्नामगो-
त्राणां काश्चिदेवोत्तरप्रकृतीरधिष्ठयानं सादिपर्यवसानलक्षण-
स्तृतीयो जङ्गः प्राप्यते । काश्चित्पुनरधिष्ठय पूर्वोक्तावेव द्वौ जङ्गौ
तथा ह्यौपशमिकसम्यक्त्वावाप्तौ सम्यक्त्वसम्यग्मिश्रत्यवयोः
संज्ञवः । पञ्चेन्द्रियत्वप्राप्तौ वैक्रियपदस्य सम्यक्त्वप्राप्तौ ती-
र्थङ्करनाम्नः संयमावाप्तावाहारकद्विकस्येति सादिपर्यवसानता
अनन्तानुबन्धिमनुष्यच्छिकोच्चैर्गोत्रादीनामुद्भितानामपि भूयोऽपि
बन्धसंज्ञवादायुःप्रकृतीनां च पर्यायेण जवनात् स्फुटैव सादिप-
र्यवसानता । अप्रत्याख्यानक्रोधाद्यौदारिकशरीरादिनीचैर्गोत्रल-
क्षणाः पुनरुत्तरप्रकृतीरधिष्ठय ज्ञानानामनादिसपर्यवसानः
अज्ञानानामनाद्यपर्यवसान इति छावेव भङ्गौ । यदापि

मूलप्रकृतिविषया प्रत्येकं चिन्ता तदाप्येतावेव द्वौ भङ्गा-
विति । आह क्वायोपशमिको जावः कर्मणामुदये सति
जवत्यनुदये वा ? न तावदुदये विरोधात् । तदादिक्वायोपश-
मिको भाव उदयावलिकाप्रविष्टस्यांशस्य कृते सत्यनुदितस्य
चोपशमेविपाकोदय विष्कम्भलक्षणे प्राप्नुज्वति नान्यथा ततो
यद्युदयः कथं क्वायोपशमः क्वायोपशमश्चेत्कथमुदय इति । अथा-
नुदय इति पक्षस्तथा सति किं तेन क्वायोपशमिकेन भावेन उद-
याजावादेव विवक्षितफलसिद्धेः । तथा हि मतिज्ञानादीनि ज्ञा-
नावरणानुदयाभावादेव सत्यन्ति किं क्वायोपशमिकजावपरिक-
ल्पनेन । उच्यते उदये क्वायोपशमिको भावो न च तत्र विरोधो य-
त आह । “ उदये ध्वि य अविच्छेदो स्वावसमो अणेगमे उचि ”
जइ भवइ ति एह एसो, पदेसउदयम्मि मोहस्स ” इह ज्ञानावर-
णीयादीनि कर्माण्यासर्वक्यात् ध्रुवादयानि ततस्तेषामुदय एव
क्वायोपशमो घटते नानुदये उदयाजावे तेषामेवासंभवात् तत उ-
दय एव विरुद्धः क्वायोपशमिको जावः । यदपि विरोधाद्भाव-
कृतं यद्युदयः कथं क्वायोपशम इत्यादि तदप्ययुक्तं देशघातिर-
स्पर्शकानामुदये ऽपि कतिपयदेशघातिरस्पर्शकापेक्षया यथाक्तक्वायो-
पशमाविरोधात् स च क्वायोपशमो नैकज्जदस्तत्र छव्यक्त्रकात्वादि-
सामग्रीतो वैचित्र्यसंज्ञवादनेकप्रकारः । उदय एव वा विरुद्ध एव
क्वायोपशमिको भावो यदि जवति तर्हि न सर्वप्रकृतीनां किं तु व-
याणामेव कर्मणां ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणां मोहनीयस्य
तर्हि का वार्तति चेदत आह । मोहस्य मोहनीयस्य प्रदेशोदये
क्वायोपशमिको जावो विरुद्धो न विपाकोदये यतोऽनन्तानुव-
ध्यादिप्रकृतयः सर्वघातिन्यः सर्वघातिनीनां च रसस्पर्शकानि
सर्वाण्यपि सर्वघातिन्येव न देशघातिनि सर्वघातिनि च रसस्पर्-
शकानि स्वघात्यं गुणं सर्वात्मना ज्ञान्ति न देशतस्तेषां विपाको-
दयेन क्वायोपशमसंज्ञवः किं तु प्रदेशोदये । ननु प्रदेशोदयेऽपि क-
थं क्वायोपशमिकजावसंज्ञवः ? सर्वघातिरसस्पर्शकप्रदेशानां स-
र्वस्वघात्यगुणघातनस्वभावत्वात्तदयुक्तम् वस्तुतत्वापरिज्ञा-
नात् ते हि सर्वघातिरसस्पर्शकप्रदेशास्तथाविध्याध्यवसायवि-
शेषतो मनाम्पदानुभावीकृत्यविरलविरलतया वेद्यमानदेशघा-
तिरसस्पर्शकेष्वन्तः प्रवेशिता न यथावस्थितमात्ममाहात्म्यं
प्रकटयितुं समर्थास्ततो न ते क्वायोपशमहन्तार इति न विरु-
ध्यते प्रदेशोदये क्वायोपशमिको भावः “ अणेगमेदन्ति ”
इत्यत्रेतिशब्दस्याधिकस्याधिकार्यसंमूचनात् मिथ्यात्वाद्यदि
छादशकपायरहितानां शेषमोहनीयप्रकृतीनां प्रदेशोदये विपा-
कोदये वा क्वायोपशमोऽविरुद्ध इति द्रष्टव्यम् । तासां देशघाति-
त्वात् तत्राप्ययं विशेषस्ताः शेषा मोहनीयप्रकृतयो ध्रुवादयास्त-
तो विपाकोदयाजावे क्वायोपशमिके भावे विजृम्भमाणप्रदेशो-
दयसंज्ञवेऽपि न ता मनागपि देशविघातिन्यो जवन्ति विपाको-
दये तु प्रवर्तमाने क्वायोपशमिकजावे मनाम्माहिन्यमात्रकारित्वा-
द्देशघातिन्यो जवन्ति ॥ २६ ॥

इह प्रकृतीनामौदयिको भावो द्विधा जवति तद्यथा शुद्धः
क्वायोपशमिकानुविद्धश्च । तत एतद्व्यक्तीकरणाय प्रथमतः
स्पर्शकप्ररूपणमाह ।

चउतिट्ठाणरसाई, सव्वघाईणि हाँति फड्डाई ।

दुट्ठाणि याणि मीसाणि, देसघाईणि सेसाणि ॥२७॥

रसस्पर्शकानि कर्मप्रकृतिसंग्रहाधिकारे बन्धनकरणेऽनुभागब-
न्धावसरे स्वरूपतोऽभिधायन्ते तानि चतुर्का तद्यथा एकस्थान-

कानि त्रिस्थानकानि त्रिस्थानकानि चतुःस्थानकानि च । अथ
किमिदं रसस्यैकस्थानकत्वाद्विस्थानकत्वादि उच्यते । इह शु-
जप्रकृतीनां रसक्षीरखण्डादिरसोपमोऽशुजप्रकृतीनां तु निम्ब-
घोपातक्यादिरसोपमः वक्ष्यति च “ घोसायईनिवुवमो, असु-
जाण सुभाण खीरखंरुवमो ” । क्षीरादिरसश्च स्वाभाविक एक-
स्थानक उच्यते द्वयोस्तु कर्षयोरारवर्तने कृते सति योऽवशिष्यते
एकः कर्षः स द्विकस्थानकः त्रयाणां कर्षाणामारवर्तने कृते सति
एकः कर्षोऽवशिष्टः त्रिस्थानकश्चतुर्णां कर्षाणामारवर्तने कृते
सत्युत्तरितो य एकः कर्षः स चतुःस्थानकः । एकस्थानकोऽपि
च रसो जलवृषविन्दुचुल्लकप्रसृत्यञ्जक्षिकरककुम्भघोणादिप्र-
क्षेपाभ्यन्तमन्दतरादिभेदत्वं प्रतिपद्यते । एवं द्विस्थानकादयो-
ऽपि । तथा कर्मणामपि चतुःस्थानकादयो रसा जावनीयाः
प्रत्येकमनन्तरभेदभिन्नाश्च कर्मणां चैकस्थानकरसात् द्विस्थान-
कादयो रसा यथोत्तरमनन्तगुणाः । वक्ष्यति च । “ अनंतगुणिया
कमे नियरे ” तत्र सर्वघातिनीनां देशघातिनीनां वा प्रकृतीनां
यानि चतुःस्थानकरसानि त्रिस्थानकद्विस्थानकरसानि वा स्पर्-
शकानि तानि सर्वघातिनीनां सर्वघातिन्येव देशघातिनीनां तु
मिश्राणि कानिचित् सर्वघातिनी कानिचिद्देशघातिनी । शेषा-
णि त्वेकस्थानकरसानि स्पर्शकानि सर्वाण्यपि देशघातिन्ये-
व तानि च देशघातिनीनां संज्ञवन्ति न सर्वघातिनीनां कृता
स्पर्शकप्ररूपणा ॥२७॥

संप्रति यथौदयिको भावः शुद्धो जवति यथा च क्वायोप-
शमानुविद्धस्तथोपदर्शयति ।

निहएसु सव्वघाई, रसेसु फड्डेसु देसघाईणं ।

जीवस्स गुणा जायं—ति ओहिमणचक्खुघाई य ॥२८॥

अवधिज्ञानावरणप्रभृतीनां देशघातिनां कर्मणां संवाधेषु सर्व-
घातिरसस्पर्शकेषु तथाविधविशुद्धाध्यवसायविशेषबदेन नि-
न्दितेषु देशघातिरूपतया परिणमितेषु देशघातिरसस्पर्शकेष्वपि
चातिस्निग्धेष्वपरसकृतेषु तेषां मध्ये कतिपयरसस्पर्शकगत-
स्योदयावलिकाप्रविष्टस्यांशस्य कृते शेषस्य चोपशमं विपाको-
दयविष्कम्भरूपे सति जीवस्यावधिमनःपर्यायज्ञानचक्षुर्दर्शना-
दयो गुणाः क्वायोपशमिका जायन्ते प्राप्नुज्वन्ति । किमुक्तं जव-
ति । यदा अवधिज्ञानावरणीयादीनां देशघातिनां कर्मणां सर्व-
घातिनी रसस्पर्शकानि विपाकोदयमागतानि वर्तन्ते तदा तद्वि-
षय औदयिक एक एव भावः केवलो जवति । यदा तु देशघा-
तिरसस्पर्शकानामुदयस्तदा तदुदयादौदयिको भावः कतिपया-
नां च देशघातिरसस्पर्शकानां संवन्धिन उदयावलिकाप्रविष्ट-
स्यांशस्य कृते शेषस्य चानुदितस्योपशमे क्वायोपशमिक इति
क्वायोपशमानुविद्ध औदयिकजावः । मतिश्रुतावरणचक्षुर्दर्शनाव-
रणप्रकृतीनां तु सदैव देशघातिनामेव रसस्पर्शकानामुदयो न
सर्वघातिनां तेन सर्वदापि तासामौदयिकक्वायोपशमिको जावौ
सन्मिश्रो प्राप्येते न केवल औदयिकः । इह प्राक् प्रकृतीनां रसश्च-
तुरादिस्थानक उक्तस्तत्प्रसङ्गेन संप्रति तासां प्रकृतीनां याव-
न्ति बन्धमधिगृह्य रसस्पर्शकानि भवन्ति तासां तावन्ति नि-
दिदिक्कुराह ।

आवरणमसव्वगं, पुंसंजलणंतरायपगडीओ ।

चउठाणपरिणयाओ, उतिचउठाणरसा उसेसा उ ॥

आवरणं ज्ञानावरणं दर्शनावरणं च । तत्कथञ्चतमित्याह अस-
र्वध्नं सर्वं ज्ञानं दर्शनं वा हन्तीति सर्वध्नं सर्वघातिनां च प्र-

क्रमात् केवलज्ञानावरणं केवलदर्शनावरणं च । न विद्यते सर्वघ्नं यत्र तत् सर्वघ्नं केवलज्ञानावरणकेवलदर्शनावरणरहितमित्यर्थः । एतदुक्तं ज्ञाति केवलज्ञानावरणं च जातिविशेषाणि मतिश्रुतान्धिमनःपर्यायज्ञानावरणलक्षणानि चत्वारि ज्ञानावरणानि केवलदर्शनावरणवर्जानि, शेषाणि च भुरचतुर्विधदर्शनावरणरूपाणि त्रीणि दर्शनावरणानि । तथा (पुंसं जज्ञन्तरायसि) पुरुषदेहः चत्वारः संज्वलन-क्रोधादयः पञ्चविधमन्तरायं दानान्तरायादि सर्वसंख्यया सप्तदश प्रकृतयश्चतुःस्थानपरिणता एकद्वित्रिचतुःस्थानकरसपरिणताः प्राप्यन्ते । बन्धमधिकृत्य साम्येकस्थानको द्विस्थानकः त्रिस्थानकः चतुःस्थानको वा रसः प्राप्यते इति ज्ञातः । तत्र यावन्नाद्यापि श्रेणिं प्रतिपद्यन्ते जन्तवस्तान्दशां सप्तदशानामपि प्रकृतीनां यथाध्यवसायसंज्ञं द्विस्थानकं चतुःस्थानकं वा रसं बध्नन्ति । श्रेणिं तु प्रतिपद्या अनिवृत्तिवादरसपरायाद्याः संख्येयेषु जागेषु सन्तु ततः प्रनृत्येतासां प्रकृतीनां गुणत्वादत्यन्तं विशुद्धाध्यवसाययोगतः एकस्थानकं रसं बध्नन्ति तत एवं बन्धमधिकृत्य चतुःस्थानपरिणता प्राप्यन्ते शेषास्तु सप्तदशव्यतिरिक्ताः शुभा अशुभा वा (दुतिचतुष्टाणावति) बन्धमधिकृत्य द्विस्थानकरसास्त्रिस्थानकरसाश्चतुःस्थानकरसाश्च न तु कदाचनप्येकस्थानकरसाः । कथमेतदध्यसेयमिति चेत् इह द्विधा प्रकृतयः । तथथा शुभा अशुभाश्च तत्र शुभप्रकृतीनामेकस्थानकरसबन्धसंभवोऽनिवृत्तिवादरसपरायाद्याः संख्येयेषु जागेषु परतो नार्थागु तद्योग्याध्यवसायस्थानासंभवात् परतोऽप्युत्तरूपाः सप्तदश प्रकृतीर्व्यतिरिच्य शेषा अशुभप्रकृतयो बन्धमेव नायान्ति तद्वन्धहेतुव्यवच्छेदात् । येऽपि केवलज्ञानावरणकेवलदर्शनावरणे बन्धमायानस्तयोरपि सर्वघातित्वात् द्विस्थानक एव रसो बन्धमागच्छति नैकस्थानकः सर्वघातिनीनां जगन्वपदेऽपि द्विस्थानकरसबन्धसंज्ञचात् । यास्तु शुभाः प्रकृतयस्तासामत्यन्तविशुद्धौ वर्तमानश्चतुःस्थानकमेव रसं बध्नन्ति न त्रिस्थानकं द्विस्थानकं वा मन्दमन्दतरविशुद्धौ तु वर्तमानस्त्रिस्थानकं वा बध्नन्ति द्विस्थानकं वा । यदात्यन्तविशुद्धसंज्ञेशाद्यां वर्तते तदा तस्य शुभप्रकृतयो बन्धमेव नायान्ति कुतस्तत्तरसस्थानचिन्ता । या अपि च नरकगतिप्रायोग्यं बध्नतोऽतिसंक्रिष्टस्यापि वैक्रियतैजसादिकाः प्रकृतयो बन्धमायान्ति तासामपि तथा स्वाभाव्यात् द्विस्थानकस्यैव रसस्य बन्धो नैकस्थानकस्य यत्तच्चाप्रे स्वयमेव बध्यति परमिह प्रस्तावापुक्तम् तत इह शेषप्रकृतीनामेकस्थानकरसबन्धासंज्ञचात् समिचीनमुक्तम् । द्वित्रिचतुःस्थानपरिणताः शेषाः प्रकृतयः इति । तदेवमुक्तानि विज्ञागशः प्रकृतीनां रसस्थानानि ॥ १८ ॥

संप्रति यानि रसस्थानानि येन्यः कपायेन्यः

उपजायन्ते तानि तथापदर्शयति ।

उपपल्लूमीवालुय-जज्ञरेहासरिससंपराएमु ।

चउठाणई अमुजाण, सेसयाणं तु वचासो ॥ १९ ॥

अशुजानामशुभप्रकृतीनां चतुःस्थानादिकः चतुःस्थानकः त्रिस्थानको द्विस्थानक एकस्थानकश्च रसो बन्धमायान्ति यथाकममुपपल्लूमीवालुकाजज्ञरेखासदृशेषु संपरायेषु कपायेषु । इयमत्र जावना । उपपन्नः पाषाणस्तद्रेखासदृशैरनन्तानुबन्धसंज्ञैः संपरायैः सर्वासामशुभप्रकृतीनां चतुःस्थानकरसबन्धः क्रियते दिनकरातपशोपिततमागजरेखासदृशैः प्रत्याख्यानसंज्ञैस्त्रिस्थानक-

रसबन्धः सिकताकणलंघतिगतेरेखासदृशैः प्रत्याख्यानानावरणसंज्ञैर्द्विस्थानकरसबन्धो जगन्गतेरेखासदृशैः संज्वलनसंज्ञैरेकस्थानकरसबन्धः संभवति । चतुर्थपादे तु शब्दस्याधिकार्थसूचनात् पूर्वोक्तानामेव सप्तदशसंख्यानामवसेयो न सर्वासुभप्रकृतीनाम् (सेसयाणं तु वचासो इति) शेषाणां शुभप्रकृतीनां व्यत्यासो विपर्यासो बोध्यः स चैवमुपपन्नरेखासदृशैः संपरायैर्द्विस्थानकरसबन्धो दिनकरातपशूरेखासदृशैस्त्रिस्थानकरसबन्धः सिकतागतेरेखासदृशैश्चतुस्थानकरसबन्धः ॥ २९ ॥

संप्रति रसस्वरूपमेव शुजाशुभप्रकृतीनामुपमाद्वारेण प्ररूपयति ।

घौमाथइनिनुवमो, अमुजाण सुभाण खीरखंडुवमो ।

एगठाणो उ रसो, अणंतगुणिया कमेनियरे ॥ ३० ॥

अशुजानामशुभप्रकृतीनामेकस्थानका रसो घोषातकीनिम्बोपमो घोषातकीनिम्बरसोऽतीवविपाककटुक इति भावः । शुभानां शुभप्रकृतीनामेकस्थानकरसतुल्यः प्राथमिको द्विस्थानकरसः शुभप्रकृतीनां द्विस्थानकरसबन्धो न भवति एतच्च प्रागेव भावितमतो यद्यप्येकस्थानको रस इत्युजयत्रापि साम्येनोक्तं तथापि शुभप्रकृतीनामेकस्थानकरसतुल्यः प्राथमिको द्विस्थाक-एकस्थानकशब्देनोक्तो वेदितव्यः स कीरखण्डोपमः कीरखण्डरसोपमः परममनःप्रह्लादेहेतुरिति । यावत् तस्माच्च एकस्थानकात् रसादितरे द्विस्थानकादयो रसाः क्रमेण अनन्तगुणिता अवगन्तव्याः । तद्यथा एकस्थानकाद् द्विस्थानकोऽनन्तगुणस्तस्मादपि त्रिस्थानकोऽनन्तगुणः ततोऽपि चतुःस्थानकोऽनन्तगुणः । इयमत्र जावना इहैकस्थानकोऽपि रसो मन्दतरादिभेदाद्वन्तभेदत्वं प्रतिपद्यते एवं प्रत्येकं द्विस्थानकादयोऽपि । एतच्च प्रागपि सप्रपञ्चमुदितं तत्राशुभप्रकृतीनां यः सर्वजघन्य एकस्थानको रसः स निम्बघोषातकीरसोपमः । यच्च शुभप्रकृतीनां सर्वजघन्यो द्विस्थानकरसः स कीरखण्डादिरसोपमः शेषाणि त्वशुभप्रकृतीनामेकस्थानकरसोपेतानि शुभप्रकृतीनां तु द्विस्थानकरसोपेतानि स्पर्धकानि यथात्तरमनन्तगुणान्यवसेयानि ततोऽप्यशुभप्रकृतीनां द्विस्थानकत्रिस्थानकचतुःस्थानकानि शुभप्रकृतीनां त्रिस्थानकचतुःस्थानकानि रसस्पर्धकानि क्रमेणानन्तगुणानि भावनीयानि तदेवमुक्तं सकलमपि प्रसक्तानुप्रसक्तम् ॥ ३० ॥

संप्रति द्वारगाथाचशब्दसूचितं यत्प्रकृतीनां ध्रुवाध्रुवसत्ता-कत्वं तदभिधितुराह ।

उच्चं तित्थं सम्मं, मीसं वेउव्विद्धकमाजणि ।

मण्डुगआहारदुगं, अट्टारस अधुवसत्ता उ ॥ ३१ ॥

उच्चैर्गोत्रं तीर्थकरनाम सम्यक्त्वं सम्यग्मिथ्यात्वं देवगतिदेवानुपूर्वीनरकगतिनरकानुपूर्वीवैक्रियशरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्गलक्षणं वैक्रियपदकं नरकायुःप्रभृतीनि चत्वार्यायूषि मनुष्यद्विकं मनुष्यगतिमनुष्यानुपूर्वीलक्षणमाहारद्विकमाहारकशरीराहाराङ्गोपाङ्गरूपमित्येता अष्टादशप्रकृतयोऽध्रुवसत्ताका अध्रुवाः कदाचिद्भवन्ति कदाचिन्न भवन्ति इत्येवमनियता सत्ता यासां ता अध्रुवसत्ताकाः । तथा हि उच्चैर्गोत्रं वैक्रियपदकमित्येताः सप्त प्रकृतयोऽप्राप्तवसत्तावस्थायां न जवन्ति वसन्त्ये तु प्राप्ते भवन्ति । यद्वा वसत्तावस्थायां बध्ना अपि स्थानरजावं गतेनावस्थाविशेषं प्राप्योद्वल्यन्ते ततोऽध्रुवसत्ताकाः । तथा सम्यक्त्वं सम्यग्मिथ्यात्वं च यावन्नाद्यापि तथा भव्यत्वं परिपाकमायान्ति तावन्न भवति तथा भव्यत्वपरिपाकसंज्ञे च जवति प्राप्ते वा सम्यग्मिथ्यात्वं गतेन नृत्योऽप्युद्वल्यते अत्रव्यानां च तत्सर्वथान

ज्वरति ततस्तद्व्यधुवसत्ताकं तीर्थकरनामसम्यक्त्वे तथाविध-
विशुद्धिविशेषसामान्यत्वे ज्वरति । आहारद्विकमपि तथारूपे संयमे
सति बन्धमायाति न तदज्ञावे । अपि च वक्ष्यमपि तदा विरतिप्रत्यय-
तो चूयोऽप्युद्धर्तते मनुष्यद्विकमपि तेजोजवं वायुभवं वा गतेनाद्वय-
ते ततस्तीर्थङ्करनामादीन्यप्यधुवसत्ताकानि । देवजं नारकायुर्ना-
रकभवे देवायुरानतादिदेवानां तीर्थगायुस्तेजोबायुजं सप्तमपृ-
थिवीनारकभवे वा मनुष्यापुर्न सत्तायामिति चत्वार्यप्यायुषि
अधुवसत्ताकानि शेषास्तु विशिष्टोत्तरशतसंख्याकाः प्रकृतयोऽधु-
वसत्ताकाः । आह अनन्तानुबन्धनामपि कषायाणामुद्धर्तनासं-
जवाधुवसत्ताकतैव युज्यते कथमुक्ता ध्रुवसत्ताकता ? तदप्ययुक्त-
मभिप्रायापरिज्ञानात् । इह यानि कर्माणि प्रतिनियतामवाच-
स्थामधिकृत्य बन्धमायान्ति न सर्वकालं यानि च विशिष्टगु-
णावाप्तिमन्तरेण तथाविधजवप्रत्ययादिकारणवशतः उद्धर्तनयो-
ग्यानि ज्वरन्ति तान्यधुवसत्ताकान्यजिप्रेतानि विशिष्टगुणप्रतिप-
त्तितः सत्ताक्यात् विशिष्टगुणप्रतिपत्त्या सर्वेषामपि कर्मणां स-
त्ताच्छेदसंभवात् । अनन्तानुबन्धनश्चान्धवाससम्यक्त्वादिगु-
णानां सर्वजीवानामप्यविशेषेण सकलकालं विद्यन्ते उद्धर्तना च
तेषां विशिष्टसम्यक्त्वादिगुणप्रतिपत्तिनिबन्धनानां सा सामान्य-
भवादिप्रत्यया ततो न ते अधुवसत्ताकाः । इहैवैर्गोत्रादीनि क-
र्माणि विशिष्टावस्थाप्रतिज्ञानि बन्धसंभवात्तथाविधविशिष्टगुण-
प्रतिपत्तिमन्तरेण चोद्धर्तनयोगादधुवसत्ताकानि भवन्ति नान्य-
था ॥ ३१ ॥

तत एतत्प्रसङ्गतः श्रेयारोहाभावे या उद्धर्तनयोग्याः
प्रकृतयस्तासां परिमाणमाह ।

पठभकसायसमेया, एया ओ आउतित्यवज्जाओ ।

सत्तरमुवलणाओ, तिगेसु गइआणुपुव्वीओ ॥ ३२ ॥

एता एवान्तरोक्ता अप्पादश प्रकृतयः आयुश्चतुष्टयतीर्थकर-
नामवर्जाः प्रथमकषायसमेता अनन्तानुबन्धचतुष्टयसहिताः स-
प्तदश उद्धर्तनयोग्या वेदितव्याः । यास्तु शेषाः पट्त्रिंशत्प्रकृतय
उद्धर्तनयोग्यास्ताः श्रेयारोहे एव नान्यत्र ततो नेह प्रतिपादिताः
किं त्वग्रे प्रवेशसंक्रमाधिकारे वक्ष्यन्ते । तथा यत्र कुत्रापि देव-
त्तिकं मनुष्यत्रिकमित्येवं त्रिकमुपादीयते तत्र न तद्वतिस्तदानुपू-
र्वी तदायुरिति त्रिकमवगन्तव्यम् । तदेवमुक्ताः सप्रतिपक्ताः
ध्रुवसत्ताकाः प्रकृतयः ।

संप्रति द्वारगाथोपन्यस्तानां ध्रुवबन्धादिपदानामर्थं स्पष्टयि-
तुकाम आह ।

नियहेउसंजवे वि हु, भाणिज्जो जाण होइ पयडीणं ।

बंघो ता अधुवाओ, धुवा अभयनिज्जवंधा उ ॥ ३३ ॥

यासां प्रकृतीनां निजबन्धहेतुसंभवेऽपि बन्धो भजनीयो विकल्प-
नीयो भवति यथा कदाचिद्भवति कदाचिन्नताः अघ्रवाः अध्रवब-
न्धिन्यस्ताश्चेमास्तद्यथा नरकद्विकमाहारद्विकं गतिचतुष्टयं जाति-
पञ्चकं विहायोगतिद्विकमानुपूर्वीचतुष्टयं संस्थानपट्ठं, संहननप-
ट्ठं त्रसदिविंशतिरुद्धासनाम तीर्थकरनामातपनाम उद्यो-
तनाम पराघातनाम सातासातवेदनीये आयुश्चतुष्टयं द्विविधं
गोत्रं हास्यरतिशोका वेदत्रयमिति एता हि त्रिसप्ततिसंख्याकाः
प्रकृतयो निजबन्धहेतुसंभवेऽपि नावश्यं बन्धमायान्ति तथा
हि पराघातोद्धासनामोदविरत्यादिनिजबन्धहेतुसंभवेऽपि यदा
पर्याप्तकनाम वक्ष्यते तदा बन्धमायातो नाम पर्याप्तकनाम ।
बन्धकाले आतपनामाप्येकेन्द्रियप्रायोग्यप्रकृतिबन्धे बन्धमाग-

च्छति न शेषकालम् । तीर्थकरस्याहारद्विकस्य च यथा-
क्रमं सम्यक्त्वे संयमे च सामान्यतो निजबन्धहेतौ विद्य-
मानेऽपि कदाचिदेव बन्धः शेषाणामपि नरकद्विकादीनां सप्तष-
ष्टिप्रकृतीनां स्वबन्धहेतुसंज्ञावेऽप्यवश्यं बन्धाभावः सुप्रतीत एव
तदेताः सर्वा अप्यधुवबन्धिन्यः याः पुनर्निजबन्धहेतुसंज्ञावे स-
त्यजनीयवन्धा अवश्यभावविषयान्ताः ध्रुवबन्धिन्यो मतिज्ञाना-
वरणीयादयस्ताश्च प्रागेव प्रतिपादिताः ॥ ३३ ॥

(२४) संप्रति ध्रुवोदयानां प्रकृतीनामर्थमाचिख्यासुः
प्रथमत उदयहेतुमुपदशयति ।

द्ववं खेतं काओ, भवो य भावो य हेयवो पंच ।

हेउसमासेणुदओ, जायइ सव्वाण पगईण ॥ ३४ ॥

इह सर्वासां प्रकृतीनां सामान्यतः पञ्च उदयहेतवस्तद्यथा उ-
च्यं क्षेत्रं काओ जवश्च जावश्च । तत्र उच्यं कर्मपुण्यरूपं यदि
वा बाह्यं किमपि तथाविधमुदयप्रादुर्भावनिमित्तं यथा श्रयमाणं
दुर्गोषितजापापुल्लज्ज्यं क्रोधोदयस्य क्षेत्रमाकाशं काशः स-
मयादिरूपो भवो मनुष्यादिभवः जावो जीवस्य परिणामविशेषः ।
एते च नैकैकश उदयहेतवः किं तु समुदितास्तथा वा हेतुस-
मासेन समुदायेन उक्तस्वरूपाणां उद्यादीनां हेतुना समासेन
समुदायेन जायते सर्वासां प्रकृतीनामुदयः केवलं कापि उद्यादि-
सामग्री कस्याश्चित्प्रकृतेरुदयहेतुरिति न हेतुत्वव्यभिचारः । उक्ता
उदयहेतवः ॥ ३४ ॥

संप्रति ध्रुवत्वमुदयमधिकृत्य चिन्तयन्नाह ।

अव्वोच्छिन्नो उदओ, जाण पगईण ता धुवोदइया ।

वोच्छिन्नो वि हु संभवइ, जाण अधुवोदयो ताओ ॥ ३५ ॥

यासां प्रकृतीनां खोदयकालव्यवच्छेदादवाक् अव्यवच्छिन्नोऽ-
नुसन्तत उदयस्ता ध्रुवोदया मतिज्ञानावरणादयः । यासां पुनः
प्रकृतीनां व्यवच्छिन्नोऽपि विनाशमुपगतोऽपि हु निश्चितं त-
थाविधद्रव्यादिसामग्रीविशेषरूपं हेतुं संप्राप्य भूयोऽप्युदय उप-
जायते ता अधुवोदयाः सातवेदनीयादयः ॥ ३५ ॥

संप्रति सर्वघात्यसर्वघातिशुभाशुभलक्षणमाह ।

असुजसुभत्तण्णाइ-चाणाइ रसजेयओ मुणिज्जाहि ।

सविसयगायणजेए-ए वा वि घाइत्तणं जेयं ॥ ३६ ॥

असुजत्वं शुभत्वं च घाति सर्वदेशभेदजिघं प्रकृतीनां र-
सजेदतो मन्वीथाः । तथा हि या विपाकदारुणकदुरसाः प्रकृत-
यस्ता अशुभाः यास्तु जीवप्रमोदहेतुरसोपेतास्ताः शुभाः । तथा
याः सर्वथा सर्वघातिरसस्पर्ककान्विताः ताः सर्वघातिन्यो या-
स्तु देशघातिरसस्पर्ककान्वितास्ता देशघातिन्यः । प्रकारान्तरेण
सर्वघातित्वं च प्रतिपादयति सविषयो ज्ञानादिदक्षणां गुणस्त-
स्य यत्पातनं तस्य यो भेदो देशकात्स्न्यविषयस्तेन धाशब्दः
पक्षान्तरद्योतने अपिः समुच्चये घातित्वं सर्वघातित्वं देशघाति-
त्वं च ज्ञेयं सर्वस्वविषयघातिन्यः सर्वघातिन्यः स्वविषयैकदे-
शघातिन्यो देशघातिन्यः एतच्च प्रागेव भावितमिति न चूयो ज्ञा-
व्यते ॥ ३६ ॥ इह रसजेदतः प्रकृतीनां सर्वघातित्वं देशघातित्वं च
ज्ञेयमतो रसमेव सर्वदेशघातित्वेन प्ररूपयति ।

जो घाएइ सविसयं, सयत्वं सो होइ सव्वयाइ रसो ।

निच्छिदो निष्णो तण्ण, फडिहव्वजहारअइविमलो ॥ ३७ ॥

यः स्वविषयं ज्ञानादिकं सकलमपि घातयति स्वकार्यसाधनं
प्रत्यसमर्थं करोति स रसः सर्वघाती ज्वरति स च ताप्रजाजन-

वत् निदिग्द्रो घृतमिवतिशयेन क्षिप्रः झाङ्गावत्तनुकस्तनुप्रदेशोपचितः स्फाटिकाज्जहारवच्चातीव निर्मलः । इह रसः केवलो न भवति ततो रसरूपकसंघात एवरूपो दृष्टव्यः ॥ ३७ ॥

देशघातिरसस्वरूपमाह ।

देसविघाट्त्तणओ, इयरो कम्कवलसुसंकासो ।

विविहवहुडिज्जरिओ, अप्पसिणेहो अविमलो य ॥ ३८ ॥

इतरो देशघाती देशघातित्वात्स्वविपर्ययकदेशघातित्वाद्भवति एवं विविधवहुडिज्जभृतस्तद्यथा कश्चिद्वंशदलनिर्मापितकट इवातिस्पृष्टाद्विद्वत्संकुलः कश्चित्कम्बज इव मध्यमविवरज्ञातसंकुलः कोऽपि पुनस्तथाविधममृणयासोवदतीवसूक्ष्मविवरसंवृतः (कडकवंसुसंकास) इति कटो वंशदलनिर्मापितः, कम्बज कर्णामयः शंशुकं वस्त्रं तत्संकाशस्तथा स्वरूपतोऽल्पस्नेहः स्तो-कस्नेहो विजागसमुदायरूपोऽविमलश्च नैर्मल्यरहितश्चेति गार्थार्थः ॥ ३८ ॥

अथातिरसस्वरूपमाह ।

जाणं न विमओ घाड्-त्तणम्म ताणं पि सव्वघाड्-रसो ।

जायड् घाड्-सगासेण-चोरया चेव चौराणं ॥ ३९ ॥

यासां प्रकृतीनां घातित्वे घातित्वमधिकृत्य न कोऽपि विषयः न किमपि याः प्रकृतयो ज्ञानादिकं गुणं घातयन्तीत्यर्थः । तासामपि घातिसंकाशेन सर्वघातिप्रकृतिसंपर्कतो जायते सर्वघाती रसः । अत्रैव निदर्शनमाह । यथा स्वयमचौराणां सतां चौरसंपर्कतश्चौरता ॥ ३९ ॥ संप्रति यदुक्तम् प्राग्देशघातिकं तत्संज्वलननोकपायाणां विजावयन्माह ।

घाड्-खओवसमेणं, सम्मचरिचाड् जाड् जीवस्स ।

ताणं हणंति देवं, संजलणा नोकसाया य ॥ ४० ॥

मिथ्यानन्तानुबन्धादीनां तयोपशमनं ये जाते जीवस्य सम्यक्त्वचारित्रे तयोर्देशमेकदेशविपाकोदयं प्राप्ताः सन्तः संज्वलनाः क्रोधादयो नोकपाया हास्यादयो क्षन्ति भावित्यभावमुत्पादयन्तीति जायः । ततः संज्वलना नोकपायाश्च देशघातिनः । एवं ज्ञानदर्शनदानादि लब्धेकदेशघातित्वान्मतिज्ञानावरणीयादयोऽपि प्रकृतयो देशविघातिन्यो जावनीयाः ॥ ४० ॥

संप्रति परावर्तमानप्रकृतीनां वृक्षणमाह ।

विनिशरिय जा गच्छड्, वंथं उदयं च अन्नपगई ।

मा हु परिचत्ताणी, अणिवारंती अपरियत्ता ॥ ४१ ॥

या प्रकृतिरन्यस्याः प्रकृतेर्वन्धमुदयं वा निवार्य स्वयं बन्धमुदयं वा गच्छति सा ह निश्चितं परावर्तमानाश्च सर्वसंख्यया एकनवतिस्तद्यथा निद्रापञ्चकं सातासातवेदनीयौ पोरुश कपायाः वेदत्रयं हास्यगन्यारतिशोका आयुश्चतुष्टयं गतिचतुष्टयं जातिपञ्चकमौदारिकद्विकं वैक्रियद्विकमाहारद्विकं पदं संहननानि पदस्थानानि चतस्र आनुपूर्व्यां विहायोगतिद्विकमातपनाम उद्योतनाम वसादित्रिंशतिः उच्चैर्गात्रं नीचैर्गात्रं च । कथमेताः परावर्तमाना इति चेदुच्यते इह यद्यपि पोरुश कपायाः पञ्च निद्राश्च ध्रुववन्धिवत् त्रयुगपदपि बन्धमायास्ति न परस्परसजी-तीयप्रकृतेर्वन्धनिरोधपुरस्सरं तथापि यदोदयमयस्ते तदा सजातीयप्रकृत्युदयं विनिश्चयैव नान्यथा तत एता एकविंशतिरपि प्रकृतयः उदयमधिकृत्य परावर्तमानाः स्थिरशुभास्थिराशुज-प्रकृतयो युगपदप्युदयमश्नुवते परं स्थिरशुभे अस्थिराशुभवन्ध-मस्थिराशुने स्थिरशुभवन्धं निरुध्य तमपेक्ष्यैताः परावर्तमानाः

शेषास्तु गत्यादयो बन्धमुदयं वा सजातीयप्रकृतिबन्धोदयनिरोधतः प्रपद्यन्ते ततस्ता उभयथापि परावर्तमानाः ॥ ४१ ॥

संप्रति विपाकतश्चतुर्थेति तदुक्तं तद्व्याख्यानयन्माह ।

दुविहा विवागओ पुण, हेउविवागा उ रसविवागा उ ।

एक्कका वि य चउहा, जओ चसदो विगपेणं ॥ ४२ ॥

विपाकतो विपाकमाश्रित्य प्रकृतयो द्विविधा द्विप्रकारा जयन्ति । तद्यथा हेतुविपाका रसविपाकाश्च । तत्र हेतुतो हेतुमधिकृत्य विपाको निर्दिश्यमानो यासां ता—हेतुविपाकाः । रसतो रसमुररीकृत्य विपाको निर्दिश्यमानो यासां ता रसविपाकाः । रसविपाका अपि पुनश्चतुर्धा चतुःप्रकारास्तत्र पुञ्जक्तेवभवजीवहेतुभेदाच्चतुर्विधा हेतुविपाकास्तद्यथा पुञ्जविपाकाः क्षेत्रविपाका भवविपाका जीवविपाकाश्च । ताश्च प्रागेवोक्ताः । तथा चतुस्त्रिद्वयेकस्थानकरसभेदाच्चतुर्विधा रसविपाकास्तद्यथा चतुःस्थानकरसास्त्रिस्थानकरसा द्विस्थानकरसा एकस्थानकरसाश्च । एकस्थानकादिभेदमिन्नश्च रसः प्रागेवोक्तः । ननु विपाकतो द्विधा प्रकृतयो भवन्तीति द्वारगा-थायां नोपात्तं तत्कथमिदानीं विधियते तदयुक्तमनुपात्तत्वात् (सि-द्धेः) तथा चाह यतश्चशब्दोऽपि विकल्पेन यथाऽतो यस्माद् द्वारगा-थायां प्रकृतयश्चेत्यत्र चशब्दो विकल्पेन विकल्पवृत्तत्वेनार्थेन योऽव्यस्ततोऽयमर्थो विपाकतश्चतुर्धा जयत्यन्यथा वा । तत्रान्यथात्वं हेतुरसभेदान् द्वैविध्यरूपं दृष्टव्यमिति । ४२ ।

संप्रति हेतुविपाकत्वमेव जावयन्माह ।

जा जं समेच्च हेउं, विवागउदयं उवेति पगईओ ।

ता तव्विवागसन्ना, सेसाभिहाणां सुगमां ॥ ४३ ॥

याः प्रकृतयः संस्थाननामादिका यं पुञ्जादिब्रह्मणं हेतुं कारणं समेत्य संप्राप्य विपाकोदयमुपयाति तास्तद्विपाकसंज्ञा यथा संस्थाननामादिकाः प्रकृतयः औदारिकादीन् पुञ्जान् संप्राप्य विपाकोदयमधिश्यन्ते ततस्ताः पुञ्जविपाकाः आनुपूर्व्यश्च तथात्रापि क्षेत्रं प्राप्य विपाकोदयं गच्छन्तीति क्षेत्रविपाका इत्यपि शेषाभिधानानि तु ध्रुवस्तर्कमाध्रुवकर्माद्वलनादीनि सुगमानि ततो न विशेषतो विभाव्यन्ते एवमुक्ते सति पुञ्जविपाकत्वमधिकृत्य यत्परस्य वक्तव्यं तदनूय ररूपयति ।

अरइरणं उदओ, किं न भवे पोगग्लाणि संपप ।

अप्पुट्टेहि वि किं नो, एवं कोहाड्याणं पि ॥ ४४ ॥

ननु यदि याः प्रकृतयः पुञ्जान् संप्राप्य विपाकोदयमधिश्यन्ति ताः पुञ्जविपाकास्तर्हि रत्यरत्योरप्युदयः किं न पुञ्जान् संप्राप्य भवति तयोऽपि पुञ्जानेव संप्राप्योदयो भवति इति भावः । तथा हि कण्टकादिसंस्पर्शादस्तेर्विपाकोदयः पुष्पादिसंस्पर्शात्तु रतेः । ततस्ते अपि पुञ्जविपाकिन्यौ युक्तेन जीवविपाकिन्याविति एवं परेण काका प्रश्ने कृते सत्याचार्योऽपि काका प्रत्युत्तरमाह (अप्पुट्टेहि वि किं नो) अत्र सप्तम्यर्थे तृतीया अस्पृष्टेष्वपि पुञ्जेष्वपि किं तयो रत्यरत्योर्विपाकोदयो न भवति भवत्येवेति भावस्तथा हि कण्टकादिस्पर्शव्यतिरेकेऽपि प्रियाप्रियदर्शनस्मरणादिना दृश्यते रत्यरत्योर्विपाकोदयस्ततो न पुञ्जविपाकिन्यौ किं तु जीवविपाकिन्यौ एवं परोप-न्यस्तपूर्वपक्षव्युदासेन क्रोधादीनामपि जीवविपाकित्वं जावनीयम् । संप्रति जवविपाकित्वमधिकृत्य परो ब्रूते नन्वायुषां यथा सास्वनव एव विपाकोदयो भवति नान्यत्र तथा गतीनामपि

न खलु गतयोऽपि स्वस्वभवव्यतिरेकेणान्यत्र विपाकोदयम-
धिभ्रयन्तीति सुप्रतीतमेतत् जिनप्रवचनतत्त्ववेदिनां ततो ग-
तयोऽप्यायुर्वद्भवविपाकाः किं नान्निधीयन्ते ॥ ४४ ॥

एवं परेणोक्ते सति सूरिः परोक्तमनूय प्रतिषेधयति ।

आउव्व भवविवागा, गर्ह न आउस्स परजवे जम्हा ।

तो सव्वहा वि उदओ, गर्हण पुण संकमेण त्थि ॥ ४५ ॥

आयुर्वद्गतयो भवविपाका न जवन्ति यस्मादायुषः परभवे
सर्वथाऽपि संक्रमेणाप्युदयो न भवति ततः सर्वथा स्वजव-
व्यजिचाराजावादायुषि जवविपाकानि व्यपदिश्यन्ते । गतीनां
पुनः परभवेऽपि संक्रमेणोदयोऽस्ति ततः स्वभवव्यभिचारात्
ता जवविपाकिन्यः ।

संप्रति क्षेत्रविपाकित्वमधिकृत्य परप्रश्नमपाकर्तुमाह ।

आणुपुव्वीण उदओ, किं संकमेण नत्थि संते वि ।

जह खेत्तहेउओ ताण, न त्हा अन्नण सविवागो ॥ ४६ ॥

ननु यदि गतीनां स्वस्वभवव्यतिरेकेणाप्यन्यत्र भवान्तरे संक्र-
मेणोदयोऽस्तीति कृत्वा स्वजवव्यभिचारात् ता भवविपाकिन्यः
उच्यन्ते किं तु जीवविपाकिन्यस्तर्हानुपूर्वीणां स्वयोग्यक्षेत्रव्यतिरे-
केणान्यत्र किमुदयः संक्रमेण नास्ति न विद्यते येन ता नियमतः
क्षेत्रविपाकिन्यो व्यवहियन्ते अन्यत्राप्यस्ति संक्रमेणोदयस्ततः
स्वक्षेत्रव्यभिचारात् ताः क्षेत्रविपाकिन्यो वक्तुमुचिताः किं तु
जीवविपाकिन्य एवेति परस्याभिप्रायः । अत्रोत्तरमाह (संते-
वित्यादि) सत्यपि स्वयोग्यक्षेत्रव्यतिरेकेणान्यत्र संक्रमोदये यथा
तासां क्षेत्रहेतुकः स्वविपाकः स्वविपाकोदयप्रादुर्भावस्तथा ना-
न्यासां प्रकृतीनामित्यसाधारणक्षेत्रवृत्तहेतुख्यापनार्थं क्षेत्र-
विपाकिन्य उच्यन्ते ।

जीवविपाकित्वमधिकृत्य परप्रश्नमपनुदन्नाह ।

संपप जीयकान्ने, उदयं काउं न जंति पगईओ ।

एवमिणमोहहेनं, आसिच्च विसेसया नत्थि ॥ ४७ ॥

ननु कास्ताः प्रकृतयो या जीवं कालं चाश्रित्य नोदयमधि-
गच्छन्ति सर्वा अपि जीवकालावधिकृत्य गच्छन्तीति भावः
जीवकालयोरुत्तरेणोदयासंभवात् ततः सर्वा अपि जीववि-
पाका एवेति प्रष्टुरभिप्रायः । अत्राचार्य आह (एवमिणमि-
त्यादि) ओघतः सामान्येन हेतुं हेतुत्वमात्रमाश्रित्य एवमेतत्
यथा स्वयोक्तं तथैव विशेषितं त्वसाधारणं तु हेतुमाश्रित्य
एतन्न भवति जीवः कालो वा सर्वासामपि प्रकृतीनामुदयं
प्रति साधारणस्ततस्तदपेक्षया चेत् प्रकृतीनां चिन्ता क्रियते
तर्हि सर्वा अपि जीवविपाका एव कालविपाका एव वा ना-
स्त्यत्र संदेहः । परं कासांचित् प्रकृतीनां क्षेत्रादिकमप्यसाधा-
रणमुदयं प्रति हेतुरस्ति ततस्तदपेक्षया क्षेत्रविपाकत्वाद्व्य-
पदेश इत्यदोषः ।

संप्रति रसमधिकृत्य परं पूर्वपक्षयति ।

केवलदुगस्स सुहुमो, हासाइसु कहं न कुणइ अपुव्वो ।

सुजमाईणं मिच्छो, किंइओ एगठाणिरसं ॥ ४८ ॥

ननु यथा श्रेण्यारोहे अनिवृत्तिबादरसंपराद्धायाः संख्येयेषु
भागेषु गतेषु सत्सु परतोऽतिविशुद्धिसंभवान्मतिज्ञानावर-
णीयादीनामशुभप्रकृतीनामेकस्थानकं रसं वज्जाति तथा क्षप-
कश्रेण्यारोहे सूक्ष्मसंपरायश्चरमद्विचरमादिषु समयेषु वर्तमा-
नोऽतीवाविशुद्धत्वात्केवलद्विकस्य केवलज्ञानावरणकेवलदर्श-

नावरणरूपस्य किं नैकस्थानकं रसं निर्वर्तयति केवलद्विकं
हाशुभमतिविशुद्धकश्च बन्धेषु क्षपकश्रेण्यारूढः सूक्ष्मसंपरा-
यस्ततो मतिज्ञानावरणीयादेरिव संभवति केवलद्विकस्याप्ये-
कस्थानकरसबन्धः स किं नोक्त इति प्रष्टुरभिप्रायः । तथा
हास्यादिषु पट्टीसप्तम्योरर्थं प्रत्यभेदात् हास्यादीनां हास्यरति-
भयजुप्सानामशुभत्वात् अपूर्वोऽपूर्वकरणो हास्यादिवन्धकानां
मर्थे तस्यातिविशुद्धिप्रकर्षप्राप्तत्वात् शुभादीनां च शुभप्रकृ-
तीनां मिथ्यादृष्टिरतिसंक्षिप्तः संक्षेपप्रकर्षसंभवेऽशुभप्रकृतीना-
मेकस्थानकोऽपि रसबन्धः संभाव्यते इति कथमेकस्थानकं
रसं न वज्जाति येन पूर्वोक्ता एव सप्तदश प्रकृतयश्चतुस्त्रि-
कस्थानकरसा उच्यन्ते न शेषाः प्रकृतयः ॥ ४८ ॥

अत्र सूरिराह ।

जलरेहसपकसाए, वि एगठाणी न केवलदुगस्स ।

जं अणुयं पि हु भणियं, आवरणं सव्वयाई से ॥ ४९ ॥

जलरेखासमेऽपि जलरेखातुल्येऽपि कषाये संज्वलनलक्षण-
उदयमायते न केवलद्विकस्य केवलज्ञानावरणकेवलदर्शनाव-
रणरूपस्यैकस्थानिको रसो भवति कुत इत्याह यत् यस्मात्
(से) तस्य केवलद्विकस्य तनुकमपि सर्वजघन्यमपि आव-
रणं रसलक्षणं नु निश्चितं सर्वघाति भणितं तीर्थकरगणधरैः
सर्वजघन्योऽपि रसस्तस्य सर्वघाती भणित इति भावार्थः ।
सर्वघाती च रसो जघन्यपदेऽपि द्विस्थानक एव भवति नै-
कस्थानकस्ततो न केवलस्यैकस्थानकरसबन्धसंभवः ॥ ४९ ॥

संप्रति हास्यादिप्रकृतीरधिकृत्योत्तरमाह ।

सेसामुजाण वि न जं, खवगियराणं न तारिसा मुच्छी ।

न मुजाणं पि हु जम्हा, ताणं बंधो विसुज्झंतो ॥ ५० ॥

शेषाशुभानामपि प्रागुक्तमतिज्ञानावरणीयादिसप्तदशप्रकृति-
व्यतिरिक्तानामशुभप्रकृतीनां नैकस्थानकरससंभवो यद्यस्मा-
त् कारणात् क्षपकतरेषां क्षपकस्यासर्वकरणस्येतरयोरप्रमत्तप्र-
मत्तसंयतयोर्न तादृशी शुद्धिर्यत एकस्थानकरसबन्धो यदा त्वे-
कस्थानकरसबन्धयोग्या परमप्रकर्षप्राप्ता विशुद्धिरनिवृत्तिवादर-
संपराद्धायाः संख्येयेभ्यो जागेर्यः परतो जायते तदा बन्धने
च ता आयान्तीति नासामेकस्थानको रसः । तथा मुजाणामपि
मिथ्यादृष्टिसंक्षिप्तो नु निश्चितं नैकस्थानकं रसं वज्जाति य-
स्मात्तासां शुभप्रकृतीनामतिसंक्षिप्ते मिथ्यादृष्टौ बन्धो न जवति
किं तु मनाक् विशुध्यमाने संक्षेपोत्कर्षे च मुजाणामधिकृतानामे-
कस्थानकरसबन्धसंभवो न तदजावे ततस्तासामपि जघन्यप-
देऽपि द्विस्थानक एव रसो नैकस्थानकः । यस्वतिसंक्षिप्तेऽपि
मिथ्यादृष्टौ नरकगतिप्रायोग्या वैकियैतजसादिकाः मुजाः प्रकृत-
यो बन्धमायान्ति तासामपि तथा स्वाभाव्यात् जघन्यतोऽपि द्वि-
स्थानक एव रसो बन्धमधिगच्छति नैकस्थानकः ॥ ५० ॥

अत्र परः प्रश्नयति ।

उक्कोसठिई अज्जव-साणेहि एगठाणिओ होति ।

सुभाणं तं न जं ठिइ, असंखगुणिया उ अणुभागा ॥ ५१ ॥

ननु सर्वोसामपि मुजाणामशुभानां वा प्रकृतीनामुत्कृष्टा स्थि-
तिरुत्कृष्टे संक्षेपे वर्तमानस्य जवति नान्यथा । उक्तं च । “स-
व्वठिईणमुक्कोसगो उक्कोससंकिद्धेसेणं” ततो यैरेवाध्यवसायैः शु-
भप्रकृतीनामुत्कृष्टा स्थितिर्भवति तैरेवाध्यवसायैरेकस्थानकोऽपि
रसो भविष्यति ततः कथमुच्यते न शुभानामपि प्रकृतीनामेक-

स्थानकरसबन्धः । अत्रोत्तरमाह “ तनेत्यादि ” यदेतदुक्तं तत्र यस्मात् स्थितिरसंख्येयगुणा एवानुभागाः तुरेवकारार्थः । कोऽत्र भाव इति चेदुच्यते । इह प्रथमस्थितिरारज्य समयसम-यवृद्ध्या सर्वसंकवनेन परिभाष्यमानाः असंख्येयाः स्थितिविशेषा एकैकस्यां च स्थितावसंख्येया ये रसस्पर्शका रसस्पर्शकसंघात-विशेषाः तत उत्कृष्टस्थितौ यध्यमानायां प्रतिस्थितिविशेषमसं-ख्येया ये रसस्पर्शकसंघातविशेषास्ते तावन्तो द्विस्थानकरस-स्यैव घटन्ते नैकस्थानकस्येति न शुभप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थिति-बन्धोऽप्येकस्थानकरसबन्धः ॥ ५१ ॥

संप्रति सत्कर्मधिरूप्य परमरूपमाकर्तुमाह ।

दुविहमिह संतकम्मं, ध्रुवाधुवं सूदयं च सदेणं ।

ध्रुवसंतं चिय पदमा, जओ न नियमा द्वि संजोगा ॥५२॥

द्वारगायोपन्यस्तेन चशब्देनेह सत्कर्म द्विविधं द्विप्रकारं सू-चितम् तद्यथा ध्रुवमधुवं च । तन्न यत्सर्वसंसारिणामनवातोत्तर-गुणानां सातत्वेन प्रवर्तते तत् ध्रुवसत्कर्म । एतच्च प्रागेवोक्तम् । ध्रुवसत्कर्मप्रकृतयश्च चतुरस्तरशतसंख्याकास्ताश्चेमास्तद्यथा ज्ञानावरणनवकं सातासातवेदनीये मिथ्यात्वं बोधश कषाया नव नोकषायास्तिर्यग्भ्रिकं ज्ञातिपञ्चकमौदारिकद्विकं तैजस-कार्मेण संस्थानपट्टं संहननपट्टं वर्णादिचतुष्कं विहायोग-तिद्विकं पराघातोच्चासातपोघोतागुरुश्रुनिर्माणोपघातनामानि त्रसादिविंशतिर्नीचैर्गोत्रमन्तरायपञ्चकमिति । यत्पुनरवाप्तगुणा-नामपि कदाचिद्भवति कदाचिन्न तद्ध्रुवसत्कर्म एवं च सति यत्परेणोच्यते नन्वनन्तानुबन्धिनामप्युद्धलना संभवतीति कथं ते-षामध्रुवसत्कर्मता नाजिधीयत इति तदपास्तमवगन्तव्यम् । तथा चाह “ ध्रुवसंतमियादि ” यतो यस्मात्कारणात् न प्रथमानामन-न्तानुबन्धिनां कषायाणां नियमात् गुणप्राप्तिमन्तेरेणावश्यं भा-वितया विसंयोगो विसंयोजना भवति किं तु उत्तरगुणप्राप्तिव-शात् नवोत्तरगुणप्राप्तिवशातः सत्तोपरमः प्रकृतीनामध्रुवसत्क-र्मव्यपदेशहेतुरन्यथा सर्वासामपि कर्मप्रकृतीनां तत्तदुत्तरगुण-योगतः सत्तोपरमोऽस्तीति सर्वा अप्यध्रुवसत्कर्मव्यपदेशयो-ग्या भवेयुर्नचैतदस्ति तस्माद् प्रथमा अनन्तानुबन्धिनाः कषाया ध्रुवसन्त एव सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वतीर्थकराहारकद्विकानि तदुत्तरगुणप्राप्तायेव सत्तां व्रजन्ते अतस्तानि सुप्रतीतान्येवा-ध्रुवसत्ताकानि ॥ ५२ ॥

इदं वक्ष्यमाणप्रकृतिस्वरूपप्रतिपादकमन्यकर्तृकं चारगाथाद्व-यमस्ति तच्च मन्दमतीनां सुखावबोधहेतुरतस्तदपि विल्लियते ।

अणुदयउदओभयवं-धिणी उ उभवंधउदयवोच्चेया ।

संतरउभयनिरंतर-बंधा (उ) दयसंकमुक्कोसा ॥५३॥

अणुदयसंकमजेडा, उदए णुदए य बंध उक्कोसा ।

उदयाणुदयवईओ, तितिचउदुहउ सव्वाओ ॥५४॥

इह प्रकृतयस्त्रिधा तद्यथा स्वानुदयबन्धिन्यः स्वोदयबन्धिन्यः उजयबन्धिन्यश्च । तत्र स्वस्यानुदये एव बन्धो विद्यते यासां ताः स्वानुदयबन्धिन्यः । स्वस्योदय एव बन्धो विद्यते यासां ताः स्वोदयबन्धिन्यः । तथा उजयस्मिन् उदयेऽनुदये वा बन्धोऽस्ति यासां ता उभयबन्धिन्यः । पुनरप्यन्यथा त्रिधा प्रकृतयस्तद्यथा समकव्यवच्छिद्यमानबन्धोदयाः क्रमव्यवच्छिद्यमानबन्धोदयाः

उत्क्रमव्यवच्छिद्यमानबन्धोदयाश्च । तत्र समकमेककार्त्वं व्यव-च्छिद्यमानो बन्धोदयो यासां ताः समकव्यवच्छिद्यमानबन्धोदयाः । ताश्च “ उभ ” इत्यनेन पदेन गृहीताः । तथा क्रमेण पूर्व बन्धः पश्चादुदय इत्येवंरूपेण व्यवच्छिद्यमानौ बन्धोदयो यासां ताः क्रमव्यवच्छिद्यमानबन्धोदयाः । ताश्च “ बंध ” इत्यनेनांशेन परि-गृहीताः । तथा उत्क्रमेण पूर्वमुदयः पश्चाद्बन्धः इत्येवंबन्धेन व्यवच्छिद्यमानौ बन्धोदयो यासां ता उत्क्रमव्यवच्छिद्यमानबन्धो-दयाः । एताश्च “ उदय ” इत्यनेनावयवेन संगृहीताः । पुनरप्यन्यथा त्रिधा प्रकृतयस्तद्यथा “ संतरउभयनिरंतरबंधाउत्ति ” सान्तर-बन्धाः उभयबन्धा इति सान्तरनिरंतरबन्धाः निरंतरबन्धाश्च । एतासां च वृत्तं स्वयमेवाचार्योऽग्रे वक्ष्यतीति नाभिधीयते पुनरप्यन्यथा चतुर्था प्रकृतयस्तथा चाह । “ उदयसंकमुक्कोसा इ-त्यादि ” उदयसंकमोत्कृष्टा “ अणुदयसंकमजेडा इति ” अनुदयसं-क्रमोत्कृष्टा । “ उदएणुदए य बंधउक्कोसा इति ” उदयबन्धोत्कृष्टा अनुदयबन्धोत्कृष्टाश्च । तथा पुनरन्यथा त्रिधा प्रकृतयस्तद्यथा उदयवत्योऽनुदयवत्यश्च “ तिति इत्यादि ” एताः सर्वा अपि प्रकृतयो यथाक्रमं त्रिविचतुर्कां प्रवर्तन्ति ताश्च तथैव पूर्वमुद्दिष्टाः । संप्रत्येताः सर्वा अपि क्रमेण वक्तव्यास्तत्र प्रथमतः स्वानुदयो-दयोजयबन्धिनीः प्रकृतीर्निदिदिशुराह ।

देवनिरयवेउव्वि-यउकमाहारजुयलतिस्थाणं ।

बंधो अणुदयकाले, ध्रुवोदयाणं तु उदयम्मि ॥ ५५ ॥

देवायुर्नरकायुर्देवगतिदेवानुपूर्वीनरकगतिनरकानुपूर्वीवैक्रिय— शरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्गलक्षणं वैक्रियपट्टमाहारकाद्विकमाहारक-शरीरमाहारकाङ्गोपाङ्गलक्षणं तीर्थङ्करनामितासामेकादशप्रकृतीनां बन्धः स्वस्वानुदयकाल एव तथा हि देवगतित्रिकस्य देवगतौ वर्तमानस्योदयो नरकत्रिकस्य नरकगतौ वैक्रियद्विक—स्योभयत्र । न च देवा नारका वा एताः प्रकृतीर्वा— घ्नन्ति तथा भवस्वाभाव्यात् । तीर्थकरनामपि च केवलज्ञानप्रा-प्तावुदयमागच्छति न च तदानीं तस्य बन्धः अपूर्वकरणगुण-स्थानक एव तस्य बन्धव्यवच्छेदात् । आहारककरणव्यापृतश्च लब्धपुजिवनेन प्रमादजावतस्तदुत्तरकाववर्त्ती तु तथाविधवि-शुद्धजावतो मन्दसंयमावस्थानवर्त्तिताहारकद्विकबन्धमार-भते तत एताः सर्वा अपि स्वानुदयबन्धिन्यः ध्रुवोदयानां पुन-ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयान्तरायपञ्चकमिथ्यात्वनि-र्माणतैजसकार्मेणस्थिरास्थिरवर्णादिचतुष्कागुरुश्रुभाशुभल-क्षणानां सप्तविंशतिप्रकृतीनामुदय एव सति बन्ध उपजायते ध्रुवोदयतया तासां सर्वोदयभावात् अतो ध्रुवोदयाः स्वोदय-बन्धिन्यः शेषास्तु निष्ठापञ्चकजातिपञ्चकसंस्थानपट्टसंहनन-पट्टकषायषोडशकनवनोकषायपराघातोपघातातपोघोतोच्चा— ससातासातवेदनीयोच्चनीचैर्गोत्रमनुप्यत्रिकतिर्यक्त्रिकौदारिक-द्विकप्रशस्ताप्रशस्तविहायोगतिवसादरपर्याप्तप्रत्येकस्थावरसू-क्ष्मापर्याप्तसाधारणसुखदुःखजगदीययशःकीर्तिदुःस्वरदुर्भगा-नादेययशःकीर्तिरूपा द्व्यशीतिसंख्याः स्वोदयानुदयबन्धि-न्यः । तथा हेताः प्रकृतयस्तिरश्चां मनुष्याणां वा यथायोगमनुद-ये उदये वा बन्धमायान्ति ततः स्वोदयानुदयबन्धिन्य उ-च्यन्ते ॥ ५५ ॥

संप्रति समकव्यवच्छिद्यमानबन्धोदयादिप्रकृतीरग्निधित्सुराह ।

गयचरिमज्ञो न ध्रुववं-धिमोहहासरइअरइमाणुयपुव्वीणं ।

सुहुमतिगआयवणं, सपुरिसवेयाण बंधुदया ॥ ५६ ॥

बोच्छिज्जति समं चिय, कम्मसो सेसाण उक्कमेणं तु ।

अट्ठहमजससुरतिग-वेउन्वाहारजुयलाणं ॥ ५७ ॥

गतोऽपनीतश्चरमो लोभः संज्वनरूपो यस्य सः गतचरमलोभः स चासौ ध्रुवबन्धिप्रकृत्यात्मको मोहश्च गतचरमलोभध्रुवबन्धि-
मोहः मोहनीयसक्ताः संज्वनलोभहीनाः पञ्चदशकषायमि-
थ्यात्वभयजुगुप्सारूपाः अष्टादश ध्रुवबन्धिन्य इत्यर्थः तासां
तथा हास्यरत्यरतिमनुजानुपूर्वीणां तथा सूक्ष्मपर्याप्तसा-
धारणरूपसूक्ष्मत्रिकातपनाम्नोः सपुरुषवेदयोः पुरुषवेदसहि
तयोः सर्वसंख्यया षड्विंशतिप्रकृतीनां सममेव समकालमेव
बन्धोदयौ व्यवच्छिद्येते तथा हि सूक्ष्मक्रियातपमिथ्यात्वानां
मिथ्यादृष्टावनन्तानुबन्धिनां सासादने मनुष्यानुपूर्वी द्वि-
तीयकषायाणामविरते प्रत्याख्यानावरणकषायाणां देशविरते
हास्यरतिनयजुगुप्सानामपूर्वकरणे संज्वनत्रिकपुवेदयोरनिवृ-
त्तिवादर्संपराये बन्धोदयौ समकमेव व्यवच्छेदमाप्नुतः
तत एताः समकव्यवच्छिद्यमानबन्धोदयाः शेषाणां तूक्तवक्ष्य-
माणव्यतिरिक्तानां षडशीतिप्रकृतीनां क्रमेण बन्धोदयौ व्यव-
च्छिद्येते तद्यतः पूर्वं बन्धस्य व्यवच्छेदः पश्चादुदयस्य
तथा हि ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनावरणचतुष्ट-
यानां सूक्ष्मसंपरायचरमसमये बन्धव्यवच्छेदः उदयव्यवच्छेदः
क्षीणकषायचरमसमये निद्राप्रचलयोः बन्धव्यवच्छेदोऽपूर्व-
करणप्रथमभागे उदयव्यवच्छेदः क्षीणकषायद्विचरमसमये
तथा असातवेदनीयस्य प्रमत्ते सातवेदनीयस्य सयोगिचर-
मसमये तथा असातवेदनीयचरमसमये बन्धव्यवच्छेद उद-
यव्यवच्छेदः पुनरुभयोरपि सयोगिकेवलचरमसमये अयोगि-
केवलचरमसमये वा । तथा चरमसंस्थानस्य मिथ्यादृष्टौ म-
ध्यमसंस्थानचतुष्टयाप्रशस्तविहायोगतिदुःस्वरनाम्नां सासा-
दने औदारिकद्विकप्रथमसंहननयोरविरतसम्यग्दृष्टौ अस्थिरा-
शुभयाः प्रमत्ते तैजसकर्मणसमचतुरस्रसंस्थानवर्णादिचतु-
ष्कादिगुरुलघुचतुष्टयप्रत्येकस्थिरशुभसुस्वरनिर्माणानामपूर्व-
करणषष्ठे भागे बन्धव्यवच्छेदः । पुनरासां सर्वासामपि प्रकृती-
नामष्टाविंशतिसंख्यानां सयोगिकेवलचरमसमये तथा मनु-
ष्यत्रिकस्य बन्धव्यवच्छेदोऽविरतसम्यग्दृष्टौ पञ्चेन्द्रियजाति-
प्रसवादर्पर्याप्तसुभगादेयतीर्थङ्करनाम्नामपूर्वकरणषष्ठभागे य-
शःकीर्त्युच्चैर्गोत्रयोः सूक्ष्मसंपरायचरमसमये उदयव्यवच्छेदः ।
पुनरासां द्वादशानामपि प्रकृतीनामयोगिकेवलचरमसमये तथा
स्थायैकद्वित्रिचतुरिन्द्रियजातीनां नरकत्रिकस्यान्तिमसंहनन-
स्य नपुंसकवेदस्य मिथ्यादृष्टौ बन्धव्यवच्छेद उदयव्यवच्छेदः
पुनर्यथाक्रमं सासादने अविरतसम्यग्दृष्टावप्रमत्तसंयते अनिवृ-
त्तिवादर्संपराये तथा तिर्यगानुपूर्वीदुर्भगानादेयानां तिर्यग्मति-
तिर्यगायुरुद्योतनीचैर्गोत्राणां स्थानार्द्धित्रिकस्य चतुर्थपञ्चमसं-
हननयोर्द्वितीयतृतीयसंस्थानयोश्च बन्धव्यवच्छेदः सासादन-
स्य सम्यग्दृष्टौ उदयव्यवच्छेदः पुनर्यथासंख्यमविरते देशविरते
प्रमत्तसंयतेऽप्रमत्तसंयते उपशान्तमोहे तथा अरतिशोकयोर्बन्ध-
व्यवच्छेदः प्रमत्तसंयते उदयव्यवच्छेदोऽपूर्वकरणे संज्वलनलो-
भस्य बन्धे व्यवच्छेदोऽनिवृत्तिवादर्संपरायचरमसमये उदयव्य-
वच्छेदः सूक्ष्मसंपरायान्तिमसमये तत एताः षडशीतिरपि प्रकृतयः
क्रमव्यवच्छिद्यमानबन्धोदयाः । तथा अष्टानामयशःकीर्तिसुरत्रिक-
वैकियद्विकाहारकद्विकरूपाणामुत्क्रमेण प्रागुदयस्य व्यवच्छेदः
पश्चाद्बन्धस्यैवरूपेण व्यवच्छिद्येते बन्धोदयौ । तथा हि अयशः की-

र्ति प्रमत्ते देवायुषोऽप्रमत्ते देवद्विकवैकियद्विकयोरपूर्वकरणे ब-
न्धव्यवच्छेद उदयव्यवच्छेदस्तु षष्ठामप्यविरतसम्यग्दृष्टौ आ-
हारकद्विकस्य पुनरपूर्वकरणे बन्धव्यवच्छेद उदयव्यवच्छेदोऽ-
प्रमत्तसंयते तत एता अष्टावपि उत्क्रमबन्धव्यवच्छिद्यमानब-
न्धोदयाः ।

सांप्रतं सान्तरादिप्रकृतीः प्ररूपयति ।

ध्रुवबंधिणी उ तित्थगर-नाम आयुचउक्कवावन्ना ।

एया निरंतराओ, सगवीसुजसंतरा सेसा ॥ ५८ ॥

ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनावरणनवकषायषोडशक-
मिथ्यात्वभयजुगुप्साऽगुरुलघुनिर्माणतैजसकर्मणोपघातवर्णादि-
चतुष्टयरूपाः सप्तचत्वारिंशद् ध्रुवबन्धिन्यः तीर्थङ्करनाम आ-
युश्चतुष्टयमिति द्विपञ्चाशत्संख्याः प्रकृतयो निरन्तरा वक्ष्यमाण-
शब्दार्था वेदितव्याः । तथा वक्ष्यमाणाः सप्तविंशतिप्रकृतय
(उभ) इति उभयाः सान्तरनिरन्तरा इत्यर्थः शेषास्तु एकचत्वा-
रिंशत्प्रकृतयः सान्तराः ।

अधुना पूर्वोद्दिष्टाः सप्तविंशतिप्रकृतीरुपदर्शयति ।

चउरंसउसजपरघाय-उसासपुंसगलसायसुभखगई ।

वेउविउरलसुरनर-तिरिगीयसुसरतसतिचउ ॥ ६९ ॥

समचतुरस्रसंस्थानं वज्रर्षजनाराचसहननं पराघातनाम उ-
च्चासनाम पुरुषवेदः पञ्चेन्द्रियजातिः सातवेदनीयं शुभविहा-
योगतिः वैकियद्विकमौदारिकद्विकं सुरद्विकं मनुष्यद्विकं तिर्य-
द्विकं गोत्रद्विकं (सुसरतिचउत्ति) यथाक्रममत्र संख्यासंख्ये-
ययोजना सुस्वरद्विकं सुस्वरं सुजगानादेयरूपं प्रसचतुष्कं प्र-
सवादर्पर्याप्तप्रत्येकवृक्षणमित्येताः सप्तविंशतिप्रकृतयः सा-
न्तरनिरन्तराः ।

सांप्रतं सान्तरादिव्यपदेशनिबन्धनामाह ।

समयाउ अंतमुहुत्त-उक्कोसो जाणं संतरा ताओ ।

बंधे हियम्मि उभया-निरंतरा तम्मि उ जहन्ने ॥ ६० ॥

यासां प्रकृतीनां जघन्यतः समयमात्रबन्ध उत्कर्षतः समयादार-
ज्य यावदन्तर्मुहूर्तं न परतस्ताः सान्तराभिधानाः बन्धमधिकृत्या-
न्तर्मुहूर्तमध्येऽपि सह अन्तरेण अवधानेन व्यवच्छेदलक्षणेन
वर्तन्ते यास्ताः सान्तरा इति व्युत्पत्तिवशात्ताश्चेमास्तद्यथा ।
असातवेदनीयस्त्रीवेदनपुंसकवेदहास्यरत्यरतिशोकनरकद्विका-
हारकद्विकाद्यरहितसंस्थानपञ्चकाद्यरहितसंहननपञ्चकजाति-
चतुष्टयातपोद्योताप्रशस्तविहायोगतिस्थिरशुभयशःकीर्तयः स्था-
वरादिदशकं च । एता हि जघन्यतः समयमात्रं बध्यन्ते उ-
त्कर्षतः अन्तर्मुहूर्तं परतस्तु निजबन्धहेतुसज्जावेऽपि तथास्वा-
भाव्यतस्तद्योभ्याध्यवसायपरावर्तनेन नियमतः प्रतिपक्षप्रकृतीर्व-
जाति ततः सान्तराअभिधीयन्ते । तथा यासां प्रकृतीनां जघन्यतः
समयमात्रं बन्धमुत्कर्षतः समयादारज्य नैरन्तर्येणान्तर्मुहूर्तस्यो-
पर्यपि असंख्येयं कालं यावत् ता उभयाः सान्तरनिरन्तरा इत्य-
र्थः । बन्धमधिकृत्यान्तर्मुहूर्तमध्ये सान्तराश्च निरन्तराश्चेति
कृत्वा ताश्च प्रागुक्ताः समचतुरस्रादयः सप्तविंशति प्रकृतयः
ता हि जघन्यतः समयमात्रं बध्यन्ते ततः सान्तरा उत्कर्षतो
ऽनुत्तरसुरादिभिरसंख्येयमपि कालं ततोऽन्तर्मुहूर्तमध्ये व्यव-
च्छेदाज्जावान्निरन्तराः । (तम्मि उ जहन्ने इति) जघन्ये इति
जघन्येनापि याः प्रकृतयोऽन्तर्मुहूर्तं यावत् नैरन्तर्येण बध्यन्ते ता
निरन्तराः । निर्गतं बन्धमधिकृत्यान्तर्मुहूर्तमध्ये अन्तरं व्यवधानं

व्यवच्छेदो यकाज्यः ता निरन्तरा इति व्युत्पत्तेः ताश्च प्रागुक्ता भुवन्धिन्ध्यादयः ता हि जघन्येनाप्यन्तमुद्धर्त यावदवश्यं तैरन्तर्येण बध्यन्ते इति । तदेवमुक्ता निरन्तरादिप्रकृतयः ॥ ६० ॥

संप्रत्युदयवन्धोत्कृष्टादिप्रकृतिर्विवक्षुः ;

प्रथमतोऽभिधानकारणमाह ।

उदए व अणुदए वा, वंधाओ अन्नसंकमाओ वा ।

त्रिंसंत जाण भवे, उक्कोसं ता तदक्खाओ ॥ ६१ ॥

यासां प्रकृतीनामुदये वा अनुदये वा बन्धादयप्रकृतिद्विक-संकमतो वा स्थितिसत्कर्मोत्कृष्टं जवति तास्तदाख्यास्तदनु-रूपसंज्ञका वेदितव्यास्तद्यथा । यासां प्रकृतीनां विपाकौदये सति बन्धादुत्कृष्टं स्थितिसत्कर्मोत्कृष्टं ता उदयवन्धोत्कृष्टसंज्ञाः यासां तु विपाकौदयाज्जाव बन्धादुत्कृष्टस्थितिसत्कर्मोत्कृष्टा अनुदयवन्धोत्कृष्टा यासां पुनर्विपाकौदये प्रवर्तमाने सति संक्रमत उत्कृष्टं सत्स्थितिकर्म वच्यते न बन्धतस्ता उदयसत्कर्मो-त्कृष्टाभिधानाः । यासां पुनरनुदये संक्रमतः उत्कृष्टस्थितिलाभ-स्ता अनुदयसंक्रमोत्कृष्टाख्याः ॥ ६१ ॥

तत्रानुपूर्व्यप्यस्तीति ख्यापनाय प्रथमत उदय—

संकमोत्कृष्टाख्याः प्रकृतीः कथयति ।

मणुण्डसार्यं सम्मं, थिरहासाइछ वेयसुजखगई ।

रिसहचउरस्सगई, पडुच उदसंकमुक्कोसा ॥ ६२ ॥

मनुष्यगतिः सातवेदनीयं सम्यक्त्वं स्थिरादिषट्कं स्थिरशुभ-सुजगसुस्वरादेयशःकीर्तिलक्षणं हास्यादिषट्कं हास्यरतिशोक-भयजुगुप्सालक्षणं वेदत्रिकं पुत्रपुंसकस्त्रीवेदरूपं शुभविहायोगति-वर्जभनाराचादीनि संहननानि समचतुरस्त्रादीनि पञ्च सं-स्थानानि उच्चैर्गोत्रमित्येतास्त्रिंशत्प्रकृतय उदयसंकमोत्कृष्टाः आ-सां हि प्रकृतीनामुदयप्राप्तानां या विपक्वचूता नरकगत्यसातवे-दनीयमिथ्यान्वाद्यः प्रकृतयस्तासामुत्कृष्टां स्थितिं बध्वा भूय आ-साभेयोदयप्राप्तानां बध्यमानासु चैतासु अनन्तरवरुनरकगत्यादि-विपक्वे प्रकृतिद्विकं संक्रमयति शुभप्रकृतीनां स्थितिः स्व-यन्धेन स्तोत्रैव भवति अशुभानामुत्कृष्टा ततः संक्रमतः आसा-मुत्कृष्टा स्थितिरवाप्यते इत्येता उदयसंकमोत्कृष्टाभिधानाः ॥ ६२ ॥

सांप्रतमनुदयसंकमोत्कृष्टाः प्रतिपादयति ।

मणुयाणुपुव्वीमीसग, आहारगदेवजुगलविगलाणि ।

सुहुमाइ तिगं ति अ-णुदयसंकमणउक्कोसा ॥ ६३ ॥

मनुष्यानुपूर्वीं सम्यग्मिथ्यात्वमाहारकयुगलमाहारकाङ्क्षापाङ्ग-लक्षणं देवयुगलं देवगतिदेवानुपूर्वीरूपं विकलत्रिकं विकले-न्द्रियजातित्रिकमं द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियजातिरूपं सूक्ष्म-त्रिकं सूक्ष्मापर्याप्तसाधारणलक्षणं तीर्थङ्करनाम एतास्त्रयोदश प्रकृतयः अनुदयसंकमोत्कृष्टा यत एवासामुत्कृष्टा स्थितिः स्व-बन्धतो नावाप्यते किं तु संक्रमतः संक्रमतोऽप्युत्कृष्टा स्थिति-स्तदावाप्यते यदा एतद्विपक्वप्रकृतीरुत्कृष्टस्थितिर्येष्वा तदनन्तरमेतासु बध्यमानासु तद्विकं संक्रमयति एतद्विपक्वप्रकृतीनां च उत्कृष्टस्थितियन्धकः प्रायो मिथ्यादृष्टादिर्मनुष्यो न च तदा-नीमासामुदयोऽस्तीत्यनुदयसंकमोत्कृष्टाः ॥ ६३ ॥

संप्रत्यनुदयवन्धोत्कृष्टादयवन्धोत्कृष्टप्रकृतीराह ।

नारयतिरिउरल्लुगुं, वेवट्ठेगिदिधावरायावं ।

निहा अणुदयजेडा, उदउक्कोसा पराणाउ ॥ ६४ ॥

नरकतिर्यगृधिकौदारिकद्विकसेवार्तसंहननैकेन्द्रियजातिस्थाव-

रनामातपनामानि पञ्च निद्रा इत्येता पञ्चदश प्रकृतयोऽनुदय-वन्धोत्कृष्टाः शेषाः पुनरनायुष आयुश्चतुष्टयराहिताः पञ्चेन्द्रि-यजातिवैक्रियद्विकहुण्डसंस्थानपराधातोऽन्नासोद्योतविहायोग-तयोऽगुरुवधुतैजसकर्मणनिर्माणोपघातवर्णादिचतुष्कान्यस्थि-रादिषट्कं त्रसादिचतुष्कमसातवेदनीयं नीचैर्गोत्रं षोडश कपाया मिथ्यात्वं ज्ञानावरणपञ्चकमन्तरायपञ्चकं दर्शनावरणचतुष्टयमि-त्येताः षष्टिः प्रकृतय उदयवन्धोत्कृष्टाः एतासामुदयप्राप्तानां स्व-बन्धनतः उत्कृष्टा स्थितिरवाप्यते एता उदयवन्धोत्कृष्टाभिधानाः आयुषां तु न परस्परसंक्रमो नापि बध्यमानायुर्द्विकं पूर्ववत्-स्यायुष उपचयाय जवति तत एकेनापि प्रकारेण तिर्यग्मनुष्या-युषोरुत्कृष्टा स्थितिर्नावाप्यते इति ते अनुदयवन्धोत्कृष्टादिसं-ज्ञाचतुष्टयातीते । देवनाराकयुषी तु यद्यपि परमार्थतोऽनुदयव-न्धोत्कृष्टे तथापि प्रयोजनाभावतः पूर्वसूरिजिः संज्ञाचतुष्टयाती-ते विवक्षिते इति तयोरपि प्रतिषेधः ।

संप्रत्युदयवत्यनुदयवत्योः प्रकृत्योर्वैकृणमाह ।

चरिमसमयम्मि दलियं, जासिं अन्नत्य संक्रमे ताओ ।

अणुदयवयइयरा उ, उदयवई होंति पगईओ ॥ ६५ ॥

यासां प्रकृतीनां दक्षिकं चरमसमयेऽन्यसमये अन्यत्रान्यासु प्रकृतिषु स्तिवुकसंक्रमेण संक्रमयेत् संक्रमय्य चान्यप्रकृति-व्यपदेशेनानुभवेत् न श्वोदयेन ता अनुदयवत्योऽनुदयवतीसंज्ञाः इतरास्तु प्रकृतयः उदयवत्यो जवन्ति यासां दक्षिकं चरमसमये स्वविपाकेन वेदयते ।

संप्रति ता एवोदयवतीरभिधातुकाम आह ।

नाणंतरायआउग-दंसणचउ वेयणीयमपुमिथी ।

चरिमुदयउच्चवेयग-उदयवई चरिमलोओ य ॥ ६६ ॥

ज्ञानावरणपञ्चकमन्तरायपञ्चकमायुश्चतुष्टयं दर्शनचतुष्टयं सा-तासातवेदनीये स्त्रीनपुंसकवेदौ चरमोदया नामनवकरूपा-स्ताश्चेमा मनुष्यगतिः पञ्चेन्द्रियजातिस्त्रिसनाम वादरनाम पर्या-प्तनाम शुभनाम सुस्वर्नाम आदेयनाम तीर्थङ्करनाम तथा उच्चैर्गोत्रं वेदकसम्यक्त्वं चरमज्ञेयः संज्वलनक्षोभः इत्येता-श्चतुस्त्रिंशत् प्रकृतयः उदयवत्यस्तथा हि ज्ञानावरणपञ्चका-न्तरायपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयरूपाणां चतुर्दशप्रकृतीनां क्लीण-कपायान्यसमये चरमोदयानां च नामनवकलक्षणानां साता-सातवेदनीययोस्त्वैर्गोत्रस्य च सर्वसंख्यया द्वादशप्रकृतीनामयो-गिकेवद्विचरमसमये संज्वलनक्षोभस्य सूक्ष्मसंपरायान्यसमये वेदकसम्यक्त्वं स्वकृपणपर्यवसानसमये स्त्रीनपुंसकवेदयोः कृपकश्रेण्यामनिवृत्तिवादरसंपराधायाः संख्येयेषु भागेष्वतिक्रा-न्तेषु तदुदयान्तरसमये आयुषां च स्वस्वभवचरमसमये स्ववेद-नमस्ति तत एता उदयवत्योऽभिधीयन्ते । यद्यपि सातासातवे-दनीययोः स्त्रीनपुंसकवेदयोश्चानुदयवतीत्वमपि संजवति तथा-ऽपि प्रधानमेव गुणमवब्रज्य सःपुरुषा व्यपदेशं प्रयच्छन्तीति उदयवत्यः पूर्वपुरुषैरुपदिष्टाः शेषास्तु चतुर्दशोत्तरशतसंख्या अनुदयवत्यः तासां दक्षिकस्य चरमसमये अन्यत्र संक्रमणतः स्वविपाकवेदनाभावात् तथाहि चरमोदयसंज्ञा नामनवकनरक-तिर्यगृद्विकैकद्वित्रिचतुरिन्द्रियजातिस्थावरसूक्ष्मसाधारणातपो-द्योतवर्जाः शेषा नास्ति एकसप्ततिप्रकृतयो नीचैर्गोत्रं चेत्येता द्विसप्ततिप्रकृतीः सजातीयसु परप्रकृतीपूदयमागतासु चरम-समये स्तिवुकसंक्रमेण प्रक्रिय परप्रकृतिव्यपदेशेनानुजवत्यो-गिकेवती एवं निद्राप्रचये क्लीणकपायः तथा मिथ्यात्वं सम्यग्-

मिथ्यात्वं तदपि सम्यक्त्वे प्रकृष्य सप्तकक्षयकावेऽनुभवति अनन्तानुवन्धिनां कृपणसमये तद्विद्विक्कं बध्यमानासु चारित्रामोह-नीयप्रकृतिषु गुणसंक्रमेण संक्रम्य उदयावलिकागतमुदयवती-षु प्रकृतिषु स्तिवुकसंक्रमेण संक्रमयति स्थावरसूक्ष्मसाधारणा-तपोद्योतैकद्वित्रिचतुरिन्द्रियजातिनरकद्विकतिर्यग्द्विकरूपा नाम-त्रयोदश प्रकृतीर्वध्यमानायां यशःकतिंगुणसंक्रमेण संक्रमय्य तासामुदयावलिकागतं दक्षिकं नाम्न उदयमागतासु प्रकृतिषु स्तिवुकसंक्रमेण प्रकृष्य तद्व्यपदेशेनानुभवति स्यान्निर्विक्रिकमपि दर्शनावरणचतुष्टये प्रथमतो गुणसंक्रमेण संक्रमयति तत उदयावलिकागतं स्तिवुकसंक्रमेण संक्रमयति एवमष्टौ क-पायान् हास्यादिपदं पुरुषवेदं संज्वलनक्रोधादिविकमुत्तरोत्तरञ्च प्रकृतिषु मध्ये प्रकृतिपति तत एताः सर्वा अपि चतुर्दशोत्तर-शतसंख्याः प्रकृतयोऽनुदयवत्यः । इति श्रीमद्वयगिरिविरचिता-यां पञ्चसंग्रहटीकायां बन्धव्याभिधानं तृतीयं द्वारं समाप्तम् । (बन्धव्यावेऽनुभागप्रकरणे आसां वर्गः प्ररूपयिष्यते) कर्मणां संवेधः ।

(१५) अथ ज्ञानावरणं शेषैः सह चिन्त्यते ।

जस्स एं जंते ! नाणावरणिज्जं तस्स दंसणावरणिज्जं जस्स दंसणावरणिज्जं तस्म नाणावरणिज्जं ? गोयमा ! जस्स नाणावरणिज्जं तस्स दंसणावरणिज्जं नियमं अत्थि । जस्स दंसणावरणिज्जं तस्स वि नाणावरणिज्जं नियमं अत्थि । ? । जस्स णं भंते ! नाणावरणिज्जं तस्स वेयणिज्जं जस्स वेयणिज्जं तस्म नाणावरणिज्जं ? गोयमा ! जस्स नाणावरणिज्जं तस्स वेयणिज्जं नियमं अत्थि । जस्स पुण वेयणिज्जं तस्म नाणावरणिज्जं सिय अत्थि सिय नत्थि २ । जस्स पुण जंते ! नाणावरणिज्जं तस्स मोहणिज्जं जस्स मोहणिज्जं तस्म नाणावरणिज्जं ? गोयमा ! जस्स नाणावरणिज्जं तस्स मोहणिज्जं सिय अत्थि सिय नत्थि जस्स पुण मोहणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं नियमं अत्थि ३ । जस्स एं भंते ! नाणावरणिज्जं तस्स आउयं एवं जहा वेयणिज्जेण समं जणियं तहा आउएण वि समं भाणियव्वं एवं नामेण वि एवं गोएण वि समं अंतराइएणं जहा दंसणावरणिज्जेण समं तहेव नियमं परोप्परं जाणियव्वाणि ।

अकेवन्निनं केवन्निनं च प्रतीत्याकेवलिनो हि वेदनीयं ज्ञानावर-णीयं चास्ति केवलिनस्तु वेदनीयमस्ति न तु ज्ञानावरणीयमि-ति । (जस्स नाणावरणिज्जं तस्स मोहणिज्जं सिय अत्थि सिय नत्थि चि) अकूपकं कूपकं च प्रतीत्य अकूपकस्य ज्ञानावरणीयं मोहनीयं चास्ति कूपकस्य तु मोहक्ये यावत्केवलज्ञानं नोत्प-द्यते तावज्ज्ञानावरणीयमस्ति न तु मोहनीयमिति । एवं च यथा ज्ञानावरणीयं वेदनीयेन सममधीतं तथा आयुया नाम्ना गोत्रेण च सहाध्येयमुक्तप्रकारेण भजनायाः सर्वेष्वेतेषु भावात् । अन्तरा-येण च समं ज्ञानावरणीयं तथा वाच्यं यथा दर्शनावरणीयं निर्भर्जनमित्यर्थः एतदेवाह । “ एवं जहा वेयणिज्जेण सममित्यादि ” (नियमा परोप्परं जाणियव्वाणि चि) कोऽर्थः “ जस्स नाणावर-णिज्जं तस्स नियमा अंतराइयं जस्स अंतराइयं तस्स नियमा

नाणावरणिज्जं ” मित्येवमनयोः परस्परं नियमो वाच्य इत्यर्थः ।

अथ दर्शनावरणं शेषैः पद्भिः सह चिन्त्यन्नाह ।

जस्स एं जंते ! दंसणावरणिज्जं तस्म वेयणिज्जं जस्स वेयणिज्जं तस्म दंसणावरणिज्जं ? जहा नाणावरणिज्जं उ-वरिमेहि सत्तिहि कम्मोहिं समं भणियं तहा दंसणावरणि-ज्जं पि उवरिमेहि छहिं कम्मोहिं समं जणियव्वं जाव अं-तराइएणं । जस्स णं जंते ! वेयणिज्जं तस्स मोहणिज्जं ज-स्म मोहणिज्जं तस्म वेयणिज्जं ? गोयमा ! जस्स वेयणिज्जं तस्स मोहणिज्जं सिय अत्थि सिय नत्थि जस्स पुण मो-हणिज्जं तस्स वेयणिज्जं नियमं अत्थि । जस्स णं भंते ! वेयणिज्जं तस्स आउयं एवं एयाणि परोप्परं नि-यमं जहा आउएण ममं एवं नामेण वि गोएण वि समं भाणियव्वं । जस्स णं जंते ! वेयणिज्जं तस्स अंतराइयं पु-च्छा गोयमा ! जस्स वेयणिज्जं तस्स अंतराइयं सिय अ-त्थि सिय नत्थि । जस्स पुण अंतराइयं तस्स वेयणिज्जं नियमं अत्थि ।

(जस्सेत्यादि) अयञ्च गमो ज्ञानावरणीयगमसम एवेति “ जस्स णं जंते वेयणिज्जं ” मित्यादिना तु वेदनीयं शेषैः प-ञ्चभिः सह चिन्त्यते तत्र च “ जस्स वेयणिज्जं तस्स मोहणि-ज्जं सिय अत्थि सिय नत्थि चि ” अक्लीणमोहं क्लीणमोहं च प्र-तीत्य अक्लीणमोहस्य हि वेदनीयं मोहनीयं चास्ति क्लीणमो-हस्य तु वेदनीयमस्ति न तु मोहनीयमिति (एवमेयाणि परो-प्परं नियमंति) कोऽर्थः यस्य वेदनीयं तस्य नियमादायुयं स्या-युस्तस्य नियमादेदनीयमित्येवमेते वाच्ये इत्यर्थः । एवं नाम-गोत्राज्यामपि वाच्यम् । एतदेवाह “ जहा आउएणेत्यादि ” अन्तरायेण तु जजनया यतो वेदनीयमन्तरायं चाकेवलिनामस्ति केवलिनां तु वेदनीयमस्ति न त्वन्तरायमेतदेव दर्शयतोक्तम् “ जस्स वेयणिज्जं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि सिय नत्थि चि ।

अथ मोहनीयमन्यैश्चतुर्भिः सह चिन्त्यते ।

जस्स एं भंते ! मोहणिज्जं तस्म आउयं जस्स आउयं तस्स मोहणिज्जं ? गोयमा ! जस्स मोहणिज्जं तस्स आउयं नियमं अत्थि । जस्स पुण आउयं तस्स मोहणिज्जं सिय अत्थि सिय नत्थि एवं नामं गोयं अंतराइयं च भाणिय-व्वं । जस्स पुण जंते ! आउयं तस्स नाम पुच्छा गोयमा ! दो वि परोप्परं नियमं एवं गोचेण वि समं भाणियव्वं जस्स एं जंते ! आउयं तस्स अंतराइयं पुच्छा गोयमा ! जस्स आउयं तस्म अंतराइयं सिय अत्थि सिय नत्थि । जस्स पुण अंतराइयं तस्म आउयं नियमं अत्थि । जस्स एं भंते ! नामं तस्स गोयं जस्स गोयं तस्स नामं ? गोयमा ! जस्स नामं तस्स नियमा गोयं जस्स गोअं तस्स नियमा नामं । जस्स एं भंते ! नामं तस्म अंतराइयं पुच्छा गो-यमा ! जस्स नामं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि सिय न-त्थि जस्स पुण अंतराइयं तस्स नामं नियमं अत्थि । जस्स

णं जेतं ! गोयं तस्स अंतराइयं पुच्छा गोयमा ! जस्स गोयं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि सिय नत्थि जस्स पुण अंतराइयं तस्स गोयं नियमं अत्थि ॥ ७ ॥

यस्य मोहनीयं तस्यायुर्नियमादकेवलिन इव यस्य पुनरायु-
स्तस्य मोहनीयं भजनया यतोऽङ्गीणमोहस्यायुर्मोहनीयं चास्ति
ङ्गीणमोहस्य त्वायुरेवेति (एवं नाम गोयं अंतराइयं च भाणि-
यवन्ति) अयमर्थो यस्य मोहनीयं तस्य नाम गोत्रमन्तरायं च
नियमादस्ति यस्य पुनर्जन्माद्विषयं तस्य मोहनीयं स्यादस्त्य-
ङ्गीणमोहस्यैव स्थापनास्ति ङ्गीणमोहस्येवेति । अथायुरन्येस्त्रि-
भिः सह चिन्त्यते (जस्स णं भंते ! आउयमित्यादि दो विपरो-
परं नियमस्ति) कोऽर्थः । “ जस्स आउयं तस्स नियमा नाम
जस्स नाम तस्स नियमा आउयं ” इत्यर्थः । एवं गोत्रेणापि (ज-
स्स आउयं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि सिय नत्थि) य-
स्यायुस्तस्यान्तरायं स्यादस्त्यकेवविषयं स्यापनास्ति केववि-
वदिति “ जस्स णं भंते ! नाम ” इत्यादिना नाम अन्येन द्वयेन
सह चिन्त्यते । तत्र यस्य नाम तस्य नियमाज्ञोत्रं यस्य गोत्रं
तस्य नियमाज्ञा । तथा यस्य नाम तस्यान्तरायं स्यादस्त्यकेव-
विषयस्यापनास्ति केवविषयवदिति । एवं गोत्रान्तराययोरपि भजना
भावनीयेति भ० ८ श० १० उ० । इत्युक्तं प्रवृत्तिकर्म ।

अथ स्थितिकर्म तत्र कर्मणा स्थितिनिषेको ।

नाणावरणज्जस्स णं भंते ! कम्मस्स केवतियं काळं ठिई
पाणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तीसं
सागरोवमकोडाकोनीओ तिणि य वाससहस्साइं अवाहा
अवाहूणि ता कम्मठिई कम्मणिसेगो ।

ज्ञानावरणीयस्य मतिश्रुतावधिप्रतःपर्यायकेवशावरणभेदतः
पञ्चप्रकारस्य कर्मणे भदन्त ! कियन्तं काळं यावत् स्थितिः
प्रज्ञप्ता एवमुक्ते जगवानाह । गौतम ! जघन्यान्तर्मुहूर्तं तच्च सर्व-
लघु सूक्ष्मसंपरायस्य कृपकस्य स्थगुणस्थानकचरमसमये वर्त-
मानस्य वेदितव्यम् । उत्कर्षतस्त्रिशत्सागरोपमकोटीकोट्यः सा
च मिथ्यादृष्टेरुत्कृष्टे संज्ञेशे वर्तमानस्यावसातव्या तदेवं नियता
प्रागुक्तस्य प्रहमस्यात्तरासिद्धिः । इदमपृष्टव्याकरणं त्रीणि वर्ष-
सहस्राणि अवाधा अवाधोना कर्मस्थितिः कर्मद्विकल्पनिके
इति । किमर्थमिति चेदुच्यते स्थितिर्द्वैविध्यप्रदर्शनार्थं तथा हि
द्विविधा स्थितिः कर्मरूपतावस्थानवृत्तौ अनुयोग्या च । तत्र
कर्मरूपतावस्थानवृत्तौ स्थितिमधिकृत्येदमुक्तम् त्रिशत्साग-
रोपमकोटीकोट्य इति । अनुजवयोग्या च वर्षसहस्रत्रयोना यत
आह च त्रीणि वर्षसहस्राण्यावाधा इदमुक्तं जवति ज्ञानावरणीयं
कर्म उत्कृष्टस्थितिकं यन्त्रं सत्तु वन्त्रसमयादारभ्य त्रीणि वर्षसहस्रा-
णि यावन्न किंचिदपि स्वादयेत जीवस्य बाधामुत्पादयति तावत्का
लमध्ये द्विकल्पनिकेकस्यावावात् । तत ऊर्ध्वं हि द्विकल्पनिकेकः । तथा
चाह अवाधोना अवाधाकावपरिहीना अनुभवयोग्या कर्मस्थितिः
किमुक्तं भवति कर्मनिषेकः । स चैवं प्रथमस्थितौ प्रचूतो द्विती-
यस्थितौ विशेषहीन एवं विशेषहीनो विशेषहीनश्च तावद्भक्तव्या
यावत् स्थितिचरमसमयः । एतावता च यदुक्तमप्रायणीयाख्ये
द्वितीये पूर्वकर्मप्रकृते प्राज्ञते बन्धविधाने स्थितिवन्धाधिकारे
चत्वार्यनुयोगद्वाराणि तद्यथा स्थितिवन्ध-स्थानप्ररूपणा अवा-
धाकणरूपप्ररूपणा उत्कृष्टनिषेकप्ररूपणा अल्पबहुत्वप्ररूपणा चेति
तत्रोत्कृष्टावाधाकणरूपप्ररूपणा उत्कृष्टनिषेकप्ररूपणा च दर्श-

ता भवति । अवाधाकावपरिहीनाया यस्य यावत्यः सा-
गरोपमकोटीकोट्यस्तस्य तावन्ति वर्षशतान्यावाधा । यस्य पुनः
सागरोपमकोटीकोट्यो मध्ये स्थितिस्तस्यायुर्वर्जस्यान्तर्मुहूर्तमा-
युपस्तु जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमवाधा उत्कर्षतः पूर्वकोशविभागः । तत
एवमवाधाकालं परिभाष्यावाधाविषयाणि स्वयं भावनीयानि ।

तत्र निद्रापञ्चकविषयं सूत्रमाह ।

निद्रापञ्चयस्स णं भंते ! कम्मस्स केवइयं काळं ठिई
पणत्ता ? गोयमा ! जहण्णेणं सागरोवमस्स तिन्नि सत्त भागा
पत्तिओवमस्स असंखेज्जज्ञाणेणं ऊणता उक्कोसेणं तीसं
सागरोवमकोडाकोनीओ तिन्नि वाससहस्साइं अवाहा
अवाहूणि ता कम्मठिई कम्मणिसेगो ।

अत्र जघन्यतः त्रयः सागरोपमस्य सप्त भागाः पल्योपमासंख्ये-
यनागोनाः । काऽत्र भावनेति चेदुच्यते पञ्चानां ज्ञानावरणप्रकृ-
तीनां चतसृणां दर्शनावरणप्रकृतीनां चतुर्दर्शनादीनां संज्वलन-
द्वोजस्य पञ्चानामन्तरायप्रकृतीनां च जघन्या स्थितिरन्तर्मुहूर्तं
सातवेदनीयस्य सकपायिकस्य द्वादश मुहूर्ताः । इतरस्य तु द्वौ
प्रथमसमये बन्धो द्वितीयसमये वेदनं तृतीयसमये त्वकर्मी भवन-
मिति यशःकीर्त्युच्चैर्गोत्रयोरष्टौ मुहूर्ताः । पुरुषस्थाष्टौ संवत्सराणि
संज्वलनक्रोधस्य द्वौ मासौ संज्वलनमानस्यैको मासः संज्वल-
नमायाया अर्धमासः शेषाणां तु प्रकृतीनां या या स्वकीया
स्थितिस्तस्या उत्कृष्टायाः सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणाया
मिथ्यात्वस्थित्या भागं हृते यत्तदुच्यते तत्पल्योपमः संख्येयभा-
गहीनं जघन्यस्थितिपरिमाणम् । तत्र निद्रापञ्चकस्योत्कृष्टा स्थि-
तिस्त्रिशत्सागरोपमकोटीकोट्यस्तासां मिथ्यात्वस्थित्या सप्तति-
सागरोपमकोटीकोटीप्रमाणाया भागे द्वियमाणे शून्यं शून्येन
पातयेदिति वचनात् बन्धाश्चात्र ये सागरोपमस्य सप्त जागाः
ते पल्योपमसंख्येयभागहीनाः कियन्ते ततो भवति यथोक्तं जघ-
न्यस्थितिपरिमाणमिति ॥

दर्शनचतुष्कस्य ।

दंमणचउक्कस्स णं भंते ! पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं
अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तीसं सागरोवमकोडाकोनीओ तिन्नि
य वाससहस्सं अवाहा ॥

वेदनीयस्य ।

सातवेदणिज्जस्स इरियावहियबंधगं पडुच्च अजहन्नम-
णुक्कोसेणं दो समया संपराइयबंधगं पडुच्च जहन्नेणं वार-
स मुहुत्ता उक्कोसेणं पन्नरस सागरोवमकोडाकोनी पन्नर-
स य वाससहस्साइं अवाहा । असातावेदणिज्जस्स जहन्नेणं
सागरोवमस्स तिन्नि सत्त जागा पत्तिओवमस्स असंखे-
ज्जज्ञाणेण ऊणता उक्कोसेण तीसं सागरोवमकोडाकोनी
तिन्नि वाससहस्साइं अवाहा । सम्पत्तवेदणिज्जस्स पुच्छा
गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तावत्तिसाग-
रोवमाइं मातिरेगाइं ।

(सायावेयणिज्जस्स इति) “ इरियावहियबंधगं पडुच्च अज-
हन्नमणुक्कोसेणं दो समया संपराइयबंधगं पडुच्च जहन्नेणं वारस
मुहुत्ता ” इति प्रागेव भावितम् । असातवेदनीयस्य जघन्याख्यः
सप्त भागाः पल्योपमासंख्येयभागोना निद्रापञ्चकवद् भावनीया

स्तस्याप्युत्कर्षतः स्थितिः त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् । (२६) सम्यक्त्ववेदनीयस्य ।

सम्पत्तवेदणिज्जस्स पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमु-
हुत्तं उक्कोसेणं जावत्तिसागरोवमाइं सातिरेगाइं ॥

सम्यक्त्ववेदनीयस्य जघन्यतः स्थितिपरिमाणमन्तर्मुहुर्तमुत्कर्षतः पदपृष्टिसागरोपमाणि सातिरेकाणि तद्वेदनमधिकृत्य वेदितव्यं न बन्धनमाश्रित्य सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोर्बन्धाभावात् मिथ्यात्वपुञ्जला एव हि जीवेन सम्यक्त्वानुगुणविशोधिबलतस्त्रिंशत् क्रियन्ते तद्यथा सर्वविशुद्धा अर्द्धविशुद्धा अविशुद्धाश्च तत्र ये सर्वविशुद्धास्ते सम्यक्त्ववेदनीयव्यपदेशं व्रजन्ते येऽर्द्धविशुद्धास्ते सम्यग्मिथ्यात्ववेदनीयव्यपदेशमविशुद्धा मिथ्यात्ववेदनीयव्यपदेशमतो न तयोर्बन्धसंभवः । यदा तु तेषां सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वपुञ्जानां स्वरूपतः स्थितिश्चिन्त्यते तदाऽन्तर्मुहुर्तानां सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणा वेदितव्या । सा च तावता यथा भवति तथा कर्मप्रकृतिटिकायाः संक्रमणकरणे भणितमिति ततोऽवधार्यम् ।

मिथ्यात्वस्य ।

मिच्छत्तवेदणिज्जस्स जहन्नेणं सागरोवमं पलिओवमस्स असंखेज्जइ जागेण ऊणगं उक्कोसेणं सत्तरिकोमाकोडीओ सत्तवाससइस्साइं अवाहा ऊणिता उ सम्मामिच्छत्तवेदणि-
ज्जस्स जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं ॥

मिथ्यात्ववेदनीयस्य जघन्या स्थितिरेवं सागरोपमं पल्योपमासंख्येयजागेणमुत्कर्षतः तस्योत्कृष्टस्थितेः सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् सम्यग्मिथ्यात्ववेदनीयस्य जघन्यत उत्कर्षतो वा अन्तर्मुहुर्तं वेदनापेक्षया पुञ्जानां त्ववस्थानमुत्कर्षतः प्रागेवोक्तम् ।

कपायस्य ।

कपायवारसगस्स जहन्नेणं सागरोवमस्स चत्तारि सत्त-
जागा पलिओवमस्स असंखेज्जइभागुणता उक्कोसेणं चत्ता-
लीसं सागरोवमकोडाकोडीओ चत्तालीसं वाससयाइं
अवाहा जाव निसेगो ॥

कपायद्वादशकस्यानन्तानुबन्धितुष्ट्याप्रत्याख्यानचतुष्टयप्रत्याख्यानवरणचतुष्टयरूपस्य प्रत्येकं जघन्या स्थितिश्चत्वारः सागरोपमसप्तभागाः । पल्योमासंख्येयभागोना उत्कर्षतस्तेषां स्थितेः चत्वारिंशत्सागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् ।

कोहसंजलणे पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं दो मासा उक्को-
सेणं चत्तालीसं सागरोवमकोडाकोडीओ चत्तालीसं वा-
ससयाइं जाव निसेगो । माणसंजलणे पुच्छा गोयमा !
जहन्नेणं मासं उक्कोसेणं जहा कोहस्स । मायासंजलणाए
पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं अरुमामं उक्कोसेणं जहा को-
हस्स । दोजसंजलणेणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं अंतो-
मुहुत्तं उक्कोसेणं जहा कोहस्स ॥

संज्वलनानां च जघन्या स्थितिर्मासद्वयादिप्रमाणा क्षपकस्य स्वबन्धचरमसमयेऽवसातव्या ।

इत्थीवेदस्स पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं सागरोवमस्स
दिवहसत्तभागं पलिओवमस्स असंखेज्जइजागेणं ऊणत्तं

उक्कोसेण पन्नरस सागरोवमकोडाकोडीओ पन्नरसवास-
सयाइं अवाहा । पुरिसवेदस्स एं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं
अट्ठसंवच्छराइं उक्कोसेणं दससागरोवमकोडाकोडीओ द-
स य वाससयाइं अवाहा जाव निसेगो । नपुंसगवेदस्स एं
पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं सागरोवमस्स दोन्नि सत्तभागा
पलिओवमस्स असंखेज्जइजागेणं ऊणं उक्कोसेणं वीसं
सागरोवमकोडाकोडीओ वीस य वाससयाइं अवाहा ॥

स्त्रीवेदस्य जघन्या स्थितिर्द्व्यर्द्धसागरोपमस्य सप्त भागाः पल्योपमासंख्येयभागोनाः कथमिति चेदुच्यते त्रैराशिककरणवशात् तथा हि यदि दशानां सागरोपमकोटीकोटीनामेकः सागरोपमः सप्त भागाः लभ्यन्ते ततः पञ्चदशभिः सागरोपमकोटीकोटीभिः किं लभ्यते राशित्रयस्थापना । १० । १ । १५ । अत्रान्येन राशिना पञ्चदशलक्षणेन मध्ये राशिरैकलक्षणे गुण्यते जाताः पञ्चदशैव एकस्य गुणेन तदेव भवतीति वचनात् तेषामाद्येन राशिना दशलक्षणेन भागहरणं लब्धाः सार्द्धाः सप्त भागाः इति ।

हासरतीणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं सागरोवमस्स एकं
सत्तभागं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागेणं ऊणं उक्को-
सेणं दससागरोवमकोडाकोडीओ दस य वाससयाइं अवाहा
अरतिभयसोगुगुंवाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं सागरोव-
मस्स दोन्नि सत्तभागा पलिओवमस्स असंखेज्जइजागेणं
ऊणता उक्कोसेणं वीससागरोवमकोडाकोडीओ वीसयवा-
ससयाइं अवाहा ॥

(हासरइभयसोयदुगंल्लणं जहन्नुक्कोसविइ भाणियव्वा इति)
हासरतिभयशोकजुगुप्सानां जघन्योत्कृष्टा च स्थितिर्वक्तव्या सा च सुप्रसिद्धत्वाच्चेत्ता कथं वक्तव्येति चेदुच्यते । “ हासर-
रतीणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं एगो सागरोवमस्स सत्तभागो
पलिओवमस्स असंखेज्जइभागेण ऊणो उक्कोसेणं दससागरो-
वमकोडाकोडीओ दसवाससयाइं अवाहा जाव निसेगो इति ”
क्षेयमिति ।

आयुषः ।

नेरइयाउयस्स एं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससह-
स्साइं अंतोमुहुत्तमब्जहियाइं उक्कोसेणं तिच्चीसं सागरोव-
माइं पुव्वकोमितिजागमब्जहियाइं । तिरियाउयस्स
पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि
पलिओवमाइं पुव्वकोमितिजागमब्जहियाइं एवं मणुस्सा-
उयस्स वि देवाउयस्स जहा नेरइयाउयस्स तितित्ति ।

तिर्यगायुषि मनुष्यायुषि च त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटीत्रि-
भागाच्यधिकानि यदुक्तं तत्पूर्वकोट्यायुषस्तिर्यग्मनुष्यानुबन्धि-
कानधिकृत्य वेदितव्यम् । अन्यत्रैतावत्याः स्थितेः पूर्वकोटित्रि-
जागरूपाया अथाध्यायश्चात्रयमानत्वात् प्रज्ञा० २३ पद । प्रव० ।

नामकर्मणः पुच्छा ।

निरयगतिनामएणं जंते ! कम्मस्स पुच्छा गोयमा !
जहन्नेणं सागरोवमसइस्स दो सत्तजागा पलिओवमस्स

असंखेज्जभागेणं ऊणता उक्कोसेणं वीसं सागरोवमकोडा-
कोमीओ वीसयवाससयाई अवाहा तिरियगतिनामाए जहा
नपुंसकवेदस्स । मणुयगतिनामाए पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं
सागरोवमस दिवहं मत्तजागं पलिओवमस्स असंखेज्जभा-
गऊणगं उक्कोसेणं पन्नरससागरोवमकोडाकोमीओ पन्न-
रसवाससयाई अवाहा देवगतिनामाए पुच्छा गोयमा !
जहन्नेणं सागरोवमसहस्सएणं सत्तभागपलिओवमस्स
असंखेज्जभागेणं ऊणगं उक्कोसेणं जहा पुरिसवेदस्स ।

“तिरियगतिनामाए जहा नपुंसकवेयस्स” इति जघन्यतो द्वौ साग-
रोपमस्य सप्तभागौ पल्योपमासंख्येयजागहीनौ उत्कर्षतो विंशति
सागरोपमकोटीकाट्य इत्यर्थः । मनुष्यगतिनाम्नी । “जहन्नेणं साग-
रोवमस्स दिवहसत्तसागं पलिओवमस्स असंखेज्जभागेणं ऊणगं
ति” अत्र ज्ञावना स्त्रीविदधज्ञावनीया “दिवहसत्तभागमि” त्यादौ तु
नपुंसकनिर्देशः प्राकृतत्वात् नरकगतिनाम्ना जघन्यतः सागरोपम-
सहस्रस्य द्वौ सप्तभागौ किमुक्तं भवति सागरोपमस्य द्वौ सप्त-
भागौ सहस्रगुणितौ चेति तदुक्तस्थितौ विंशतिसागरोपमकोटी-
कोटीप्रमाणत्वात् तद्वन्धस्य च सर्वजघन्यस्यासंखिपञ्चेन्द्रिय-
स्य ज्ञावात् । असंखिपञ्चेन्द्रियकर्मवन्धस्य च जघन्यस्य च अ-
यमर्थो वैकियकचिन्तायां देवगतिनाम्नो जघन्यतः सागरोपम-
सहस्रैकः सप्तभागः एकसागरोपमस्य सप्तभागसहस्रगुणित
इति भावः । तस्य हि उक्त्या स्थितिर्दशसागरोपमकोटीको-
ट्यः ततः प्रागुक्तकारणवशादेव सागरोपमस्य सप्तभागो बन्धः
वन्धोऽपि चास्य जघन्यतोऽसंखिपञ्चेन्द्रियस्येति सहस्रगुणितः ।
देवगतिनामसूत्रे “ उक्कोसेणं जहा पुरिसस्स वेयस्स इति ”
“ दससागरोपमकोडाकोमीओ दसवाससयाई अवाहा अवा-
हूणिया कम्मछिई कम्मनिसेगो इति ” वक्तव्यमिति भावः ।

जातिनाम्नः ।

एगिंदियजातिनामाए पुच्छा ? गोयमा ! जहन्नेणं साग-
रोवमस्स दो णि मत्तभागा पलिओवमस्स असंखेज्जभागेणं
ऊणगा उक्कोसेणं वीसं सागरोवमकोडाकोमीओ वीसय-
वाससयाई अवाहा । वेइंदियजातिनामाए पुच्छा ? गोय-
मा ! जहन्नेणं सागरोवमस्स नवपणतीसभागा पलिओ-
वमस्स असंखेज्जभागेणं ऊणता उक्कोसेणं अट्टारससाग-
रोवमकोडाकोडीओ अट्टारसवाससयाई अवाहा । तेइंदि-
यजातिनामाएणं जहन्नेणं एवं चेव उक्कोसेणं अट्टारमसा-
गरोवमकोडाकोमीओ अट्टारसवाससयाई अवाहा । च-
उरिंदियजातिनामाए पुच्छा ? गोयमा ! जहन्नेणं सागरो-
वमस्स नवपणतीमतिजागा पलिओवमस्स असंखेज्जभा-
गेणं ऊणता उक्कोसेणं अट्टारमसागरोवमकोडाकोमीओ
अट्टारमवाससयाई अवाहा । पंचिंदियजातिनामाए पुच्छा ?
गोयमा ! जहन्नेणं सागरोवमस्स दो णि मत्तभागा पलि-
ओवमस्स असंखेज्जभागेणं ऊणता उक्कोसेणं वीसं सा-
गरोवमकोडाकोमीओ वीसयवाससयाई अवाहा । ओगात्रि-
यपरीरा वि एवं चेव ॥

द्वीन्द्रियजातिनामसूत्रे “जहन्नेणं सागरोवमस्स नवपणवीस-
इभागा पलिओवमस्स असंखेज्जभागेणं ऊणता इति” द्वौ-
न्द्रियादिनाम्नो द्युत्कृष्टा स्थितिरष्टादशसागरोपमकोटाकोट्यः
“ अट्टारससुद्धमविगज्जतिगे ” इति वचनात् । ततोऽष्टादशानां
सागरोपमकोटाकोटीनां मिथ्यात्वस्योत्कृष्टया स्थित्या समति-
सागरोपमकोटाकोटीप्रमाणाया भागो स्थिते ज्ञागश्च न पृथेते
ततः शून्यं शून्येन पात्यते जाता उपरि अष्टादशाधस्तात् सप्त-
तिस्तयोर्द्वेनापवर्तनाल्लब्धा नवपञ्चविंशद्भागास्ते पल्योपमासं-
ख्येयजागोनाः कियन्ते आगतं सूत्रोक्तं परिमाणमिति । एवं त्रिच-
तुरिन्द्रियनामसूत्रे अपि ज्ञावनीये ।

वेजुवियसरीरनामाएणं भंते ! पुच्छा ? जहन्नेणं सा-
गरोवमसहस्स दो सत्तभागा पलिओवमस्स असंखेज्जभा-
गेणं ऊणता उक्कोसेणं वीसं सागरोवमकोडाकोमीओ
वीसयवाससयमयाई अवाहा । आहारगसरीरनामाए
जहन्नेणं अंतो सागरोवमकोडाकोडीए उक्कोसेणं अंतो-
सागरोवमकोडाकोमीए तेआकम्मगसरीरनामाए । जह-
न्नेणं दो णि मत्तभागा पलिओवमस्स असंखेज्जभागेणं
ऊणता उक्कोसेणं वीसं सागरोवमकोडाकोमीओ वीसय-
वाससयाई अवाहा । सरीरबंधणनामाए वि पंचएह वि
एवं चेव सरीरसंघातनामाए वि पंचएह वि जहा सरीर-
नामाए कम्मस्स तित्ति ॥

वैकियनामसूत्रे “ जहन्नेणं सागरोवमसहस्स दो सत्तभागा
पलिओवमस्स असंखेज्जभागेणं ऊणता इति” इह वैकियश-
रीरनाम्न उक्त्या विंशतिसागरोपमकोटीकोट्यः स्थितिस्ततः
प्रागुक्तकरणवशेन जघन्यस्थितिचिन्तायां तस्या द्वौ सागरो-
पमस्य सप्तभागौ लभ्येते परं वैकियपट्टमेकेन्द्रिया विकलेन्द्रि-
याश्च न बध्नन्ति किंन्वसंखिपञ्चेन्द्रियास्ततो जघन्यतोऽपि
वन्धं कुर्वाणा एकेन्द्रियबन्धापेक्षया सहस्रगुणं कुर्वन्ति “पण-
वीसा पन्नासा सयं सहस्सं च गुणकारो” इतिवचनात् । ततो
यौ द्वौ सागरोपमस्य सप्तभागौ प्रागुक्तकरणवशाद्बन्धौ तौ
सहस्रेण गुणयन्ते ततः सूत्रोक्तं परिमाणं भवति सागरोपमस्य द्वौ
सहस्रौ सप्तभागानां सागरोपमसहस्रस्य द्वौ सप्तभागविति
हेकोऽर्थः । आहारकशरीरनाम्नो जघन्यतोऽप्यन्तःसागरो-
पमकोटाकोटी उत्कर्षतोऽप्यन्तःसागरोपमकोटाकोटी नवरं
जघन्यादुत्कृष्टं संख्येयगुणं द्रष्टव्यम् । अन्यत्वाहारकचतुष्कस्य
जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमिच्छन्ति तदग्रन्धः “ पुंवेय अठवासा, अठ
मुहुत्ता जसुच्च गोयाणं । साए वारस आहार-चगपवरनाण
किचूण ” । १ । (अत्र किचूणमिति) अन्तर्मुहूर्तमित्यर्थः ।
तदत्र तत्त्वं केवन्नो विदन्ति । यथा च शरीरपञ्चकस्य जघन्य-
त उत्कर्षतश्च स्थितिपरिमाणमुक्तं तेनैव क्रमेण शरीरबन्धन-
पञ्चकस्य शरीरसंघातपञ्चकस्य वक्तव्यं तथाचाह । “ सरीर-
बंधननामाए वि पंचएह वि इति ” ।

वइरोसभनारायसंघयणनामाए जहा रतिनामाए । उमभ-
नारायसंघयणनामाए जहन्नेणं सागरोपमस्स उप्पएण-
तामइजागा पलिओवमस्स असंखेज्जभागेणं ऊणता
उक्कोसेणं वारससागरोवमकोडाकोमीओ वारस वाससयाई

अवाहा । नारायणसंघयणनामाए जहन्नेणं सागरोवमस्स सत्तपणतीसइजागा पलिओवमस्स असंखेज्जइजागेणं ऊणता उक्कोसेणं चोदससागरोपमकोडाकोमीओ चोदस-
वासयाइं अवाहा । अचनारायसंघयणनामस्स जहन्नेणं सागरोवमस्स अट्टपणतीसइजागा पलिओवमस्स असंखे-
ज्जइजागेणं ऊणता उक्कोसेणं सोदससागरोवमकोडाको-
मीओ सोलसवासयाइं अवाहा । कीलियासंघयणेणं पुच्छा ? गोयमा ! जहन्नेणं सागरोवमस्स नवपणतीसइ-
जागा पलिओवमस्स असंखेज्जइजागेणं ऊणता उक्कोसेणं अट्टारससागरोवमकोडाकोमीओ अट्टारसवासयाइं अवा-
हा । वेवडसंघयणनामस्स जहन्नेणं सागरोवमस्स दोष्णि सत्तभागा पलिओवमस्स असंखेज्जइजागेणं ऊणता उक्कोसेणं वीसं सागरोवमकोडाकोमीओ वीसयवासयाइं अवाहा । एवं जहा संघयणनामाए (छ) जणिया एवं छ संठाण वि भाणियवा ।

(वइरोसजनारायसंघयणनामाए जहा रइनामाए इति) वज्ज-
पजनाराचसंहनननाम्नो यथा प्राक् रतिनाम्नो मोहनीयस्योक्तं
तथा वक्तव्यम् । “ वइरोसहनारायसंघयणनामाए जंते ! कम्मस्स
केवइयं कात्रं ठिई पणत्ता गौतम ! जहन्नेणं पण्णं सत्तभागपलि-
ओवमस्स असंखेज्जइजागेणं ऊणं उक्कोसेणं दससागरोवमको-
मीओ इति ” अणभनाराचसूत्रम् “ सागरोवमस्स छपपन्नती-
सभागा पलिओवमस्स असंखेज्जइजागेणं ऊणता इति ” अणभ-
नाराचसंहननस्य हुत्कृष्टा स्थितिर्द्वादशसागरोपमकोटीकोट्यः
तासां मिथ्यात्वस्थित्या सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणया
भागो ह्रियते तत्र भागहारासंभवात् शून्यं शून्येन पातयित्वा
छेयछेदकराशोरर्द्धेनापवर्तनाल्लब्धाः सागरोपमस्य पट् प-
ञ्चत्रिंशद्भागाः पट्योपमासंख्येयभागहीनाः क्रियन्ते एवं ना-
राचसंहनननाम्नो जघन्यस्थितिचित्तायां सप्तपञ्चत्रिंशद्भागाः
पट्योपमासंख्येयभागहीना उत्कृष्टा स्थितिश्चतुर्दशसागरो-
पमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् । अर्द्धनाराचसंहनननाम्नो ऽष्टौ प-
ञ्चत्रिंशद्भागाः पट्योपमासंख्येयभागोना उत्कृष्टा स्थितिः षोड-
शसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् । कीलकासंहनननाम्नो
नव पञ्चत्रिंशद्भागाः पट्योपमासंख्येयभागहीनाः उत्कृष्टस्थिते-
रष्टादशसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् परिभाषनीयाः । से-
वार्तसंहननसूत्रं तु सुगमम् । यथा संहननपट्टस्य स्थितिपरि-
माणमुक्तं तेनैव क्रमेण संस्थानपट्टस्यापि वक्तव्यं तथा चाह ।
“ एवं जहा संघयणनामा छ जणिया एवं संठाणा छ भा-
णियवा ” उक्तश्चायमर्थोऽन्यत्रापि “ संघयणे संठाणे, पट-
मे दस उवरिमेसु दुगबुद्धी इति ”

वर्णनामपुच्छा ।

सुक्खिन्ननामाए पुच्छा ? गोयमा ! जहन्नेणं सागरोवमस्स एणं सत्तभागं पलिओवमस्स असंखेज्जइजागेणं ऊणता उक्को-
सेणं दससागरोवमकोडाकोमीओ दसवासयाइं अवाहा ।
हाद्विद्वन्ननामाए पुच्छा ? गोयमा ! जहन्नेणं सागरोवमस्स पंच अट्टावीसइजागा पलिओवमस्स असंखेज्जइजागेणं

ऊणता उक्कोमेणं अट्टतेरससागरोवमकोडाकोमीओ अ-
ट्टतेरसवासयाइं अवाहा । होहियवन्ननामाए पुच्छा ?
गोयमा ! जहन्नेणं सागरोवमस्स ठ अट्टावीसइजागा प-
लिओवमस्स असंखेज्जइजागेणं ऊणता उक्कोसेणं पन्न-
रससागरोवमकोडाकोमीओ पन्नरसवासयाइं अवाहा ।
नीद्ववन्ननामाए पुच्छा ? गोयमा ! जहन्नेणं सागरोवम-
स्स सत्त अट्टावीसइजागा पलिओवमस्स असंखेज्जइजागेणं
ऊणता उक्कोमेणं अट्टारससागरोवमकोडाकोमीओ अ-
ट्टारसवासयाइं अवाहा । कालवन्ननामाए जहा वेवट्ट-
संघयणस्स ॥

हारिद्ववर्णनामसूत्रे “ जहन्नेणं सागरोवमस्स पंच अट्टावीसइ-
जागा पलिओवमस्स असंखेज्जइजागेणं ऊणता ” इति हारिद्वव-
र्णनाम्नो षि सार्धं द्वादश सागरोपमकोटीकोटयः तथाचोक्तम-
न्यत्रापि । “ सुक्खिद्वसुरज्जिमहुराण दस उ तहा सुजगउरहफासा-
णं । अट्टावइजपवुद्धा अंविद्वहालिदुपुध्वाणं ” तासां मिथ्यात्व-
स्थित्या सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणो जागो ह्रियते तत्र
शून्येन पातना तेनोपरितनो राशिः सांशः इति सामस्येन चतुर्भा-
गकरणार्थं चतुर्भिर्गुण्यते जाता पञ्चाशत् अथस्तनोऽपि सप्तति-
द्वकृणहरेदराशिः चतुर्भिर्गुण्यते जाते द्वे शते अशीत्यधिके
ततो ज्ञयोऽपि शून्येन पातनाल्लब्धाः पञ्च अष्टाविंशतिभागाः
ते पट्योपमासंख्येयजागहीनाः क्रियन्ते । आगतं सूत्रोक्तं परि-
माणम् । अनेनैव गणितक्रमेण होहितवर्णनाम्नो जघन्यस्थितिः
पट् अष्टाविंशतिभागाः पट्योपमासंख्येयभागहीनाः उत्कर्षतस्त-
स्य स्थितेः पञ्चदशसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् । नीद्वव-
र्णनाम्नः सप्ताष्टाविंशतिभागाः पट्योपमासंख्येयभागहीनाः
उत्कर्षतस्तस्य स्थितेः सार्धसप्तदशसागरोपमकोटीकोटी-
प्रमाणत्वात् परिभाषनीयाः “ कात्रवण्णनामाए जहा वेवट्टसंघ-
यणस्सत्ति ” सेवार्तसंहननस्येव जघन्यतो द्वौ सागरोपमस्य
सप्तजागौ पट्योपमासंख्येयजागहीनौ उत्कर्षतो विंशति सागरो-
पमकोटीकोटयः कृष्णवर्णनाम्नोऽपि वक्तव्या इति भावः ।

सुब्धिगंभनामाए जहा सुक्खिद्ववन्ननामस्स सुब्धिगंभनामाए
जहा छेवट्टसंघयणस्स ॥

सुरज्जिगन्धनाम्नः शुक्लवर्णनाम्नः इव “ सुक्खिद्वसुरज्जिमहुरा-
ण दस उ ” इति वचनात् सुरज्जिगन्धनाम्नो यश्च सेवार्तसंहनन-
स्य तच्चानन्तरमेवोक्तमिति न पुनरुच्यते ।

रसाणं महुरादीणं जहा वन्नाणं जणियं तहेव परिवा-
नीए जणियवं फाता जे अपसत्था तेसिं जहा छेवट्टस्स,
जे पसत्था तेसिं जहा सुक्खिद्ववन्ननामस्स, अगुरुद्वहुना-
माए जहा छेवट्टस्स एवं उवघातनामाए वि एवं चेव ॥

रसानां महुरादीनां परिपाट्या क्रमेण तथा वक्तव्यं यथा
वर्णानामुक्तं तच्चैवं महुररसनाम्नो जघन्यस्थितिरैकः सागरो-
पमस्य सप्तभागः पट्योपमासंख्येयभागहीन उत्कर्षतो दशसाग-
रोपमकोटीकोट्यो दशवर्षशतान्यावाधा अथाध्याकाद्वहीना कर्मद-
्विकनिषेकः अम्लरसनाम्नो जघन्यतः पञ्च सागरोपमस्याष्टाविं-
शतिभागाः पट्योपमासंख्येयजागहीनाः उत्कर्षतोऽर्धत्रयोदश-
सागरोपमकोटीकोटयः तं च दशवर्षशतान्यावाधा कट्टकरस-

नाम्नो जघन्यतः सागरोपमस्य सप्तपञ्चाविंशतिजागाः पट्योप-
मासंख्येयजागहीनाः उत्कर्षतः सार्द्धाः सप्तदशसागरोपमको-
टीकोटयः सार्द्धसप्तदशशतान्यावाधा । तित्तरसनाम्नो जघन्यतः
सागरोपमस्य द्वौ सप्तभागौ पट्योपमासंख्येयभागहीनौ उत्कर्-
षतो विंशतिवर्षशतान्यावाधा अथाधाकावर्षहीना कर्मद्वित्रिकनि-
पेकः इति । स्पर्शा द्विविधास्तद्यथा प्रशस्ता अप्रशस्ताश्च ।
प्रशस्ता मृदुलघुस्निग्धोणरूपा अप्रशस्ताः कर्कशगुरुकृशी-
तरूपाः । प्रशस्तानां जघन्यतः स्थितिरिकः सागरोपमस्य सप्त-
भागः पट्योपमासंख्येयभागहीन उत्कर्षतो दशसागरोपमको-
टीकोटयो दशवर्षशतान्यावाधा अथाधाकावर्षहीना कर्मस्थितिः
कर्मद्वित्रिकनिपेकः । अप्रशस्तानां जघन्यतो द्वौ सागरोपस्य
सप्तभागौ पट्योपमासंख्येयजागहीनौ उत्कर्षतो विंशतिसाग-
रोपमकोटीकोटयो विंशतिवर्षशतान्यावाधाकालोना कर्मस्थितिः
कर्मद्वित्रिकनिपेकः । तथाचाह “फासा जे अप्पसत्था तेसिं
जहा सेवट्टस्स जे पसत्था तेसिं जहा सुक्किल्लवघ्णनामस्सेति” ॥

निरयाणुपुर्वीनामाए पुच्छा ? गोयमा ! जहन्नेणं सागरो-
वमस्स दो सत्तजागा, पलिओवमस्स असंखेज्जभागऊण-
या उक्कोसेणं वीसं सागरोवमकोडाकोडीओ वीसयवास-
याई अवाहा । निरियाणुपुर्वीए पुच्छा ? गोयमा ! जह-
न्नेणं सागरोवमस्स दो सत्तजागा पलिओवमस्स असंखे-
ज्जभागेणं ऊणता उक्कोसेणं वीसं सागरोवमकोडाकोडीओ
वीसयवासनयाई अवाहा । मणुगाणुपुर्वीए पुच्छा ? गो-
यमा ! जहन्नेणं सागरोवमस्स दिवहुं सत्तजागं पलिओ-
वमस्स असंखेज्जभागेणं ऊणं उक्कोसेणं पन्नरससागरो-
वमकोडाकोडीओ पन्नरन य वाससयाई अवाहा । देवाणुपु-
र्वीए पुच्छा ? गोयमा ! जहन्नेणं सागरोवमस्सट्टस्सणं सत्त-
जागं पलिओवमस्स असंखेज्जभागेणं ऊणं उक्कोसेणं
दससागरोवमकोडाकोडीओ दस य वाससयाई अवाहा ॥

नरकानुपूर्वीनाम्नो जघन्यतः सागरोपमसदस्य द्वौ सप्त-
भागौ द्वौ सागरोपमस्य सप्तभागौ सदस्सगुणिताविति ज्ञावः ।
भावना नरकगतिवद्भावगितया मनुष्यानुपूर्वीनामसूत्रे “ ज-
हन्नेण सागरोवमस्स दिवहुं सत्तजागं पलिओवमस्स असंखे-
ज्जभागेणं ऊणं गति ” । तदुत्कृष्टस्थितिं पञ्चदशसागरोपमको-
टीकोटिप्रमाणत्वात् । उत्कृष्टान्यत्रापि “ तीसं कोडाकोडी अ-
साध्यावराण अंतगयाणं । मिच्छेसयरो इत्थी मणदुगसयागु-
पघ्नरस ” देवानुपूर्वीनाम्नोऽपि जघन्यत एकसागरोपमस्य स-
प्तभागो सदस्सगुणिताः पट्योपमासंख्येयजागहीनाः उत्कर्षतो
हि तस्मिन्निर्देशसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् । तथाचोक्तम्
“ पुंहासरई उच्छे, सुभस्सगइत्थिराइक्कदेवडुगे । दस सेसाणं वी-
सा, एवइयावाहावामसया ” वन्ध्यास्य जघन्यतोऽसंहिपञ्च-
द्वियेषु इति ॥

उत्सासनामाए पुच्छा ? गोयमा ! जहा तिरियाणुपुर्वीए
आयवनामाए वि एवं चेव उज्जोयनामाए वि । पसत्थवि-
हायोगतिनामाए पुच्छा ? गोयमा ! जहन्नें सागरोवमस्स
एणं सत्तभागं उक्कोनेणं दससागरोवमकोडाकोडीओ दस य
वाससयाई अवाहा । अपसत्थविहायोगतिनामस्स पुच्छा ?

गोयमा ! जहन्नें सागरोवमस्स दोप्पि सत्तजागा पलिओ-
वमस्स असंखेज्जभागेणं ऊणता उक्कोसेणं वीसं सागरोवम-
कोडाकोडीओ वीस य वाससयाई अवाहा । तमनामाए था-
वगनामाए य एवं चेव । मुहुमनामाए पुच्छा ? गोयमा !
जहन्नेणं सागरोवमस्स नवपणनीमडजागा पलिओ मस्स
असंखेज्जजागेणं ऊणता उक्कोसेणं अट्टारससागरोवमक-
माकोडीओ अट्टारसवाससयाई अवाहा । वादरनामाए
जहा अप्पसत्थविहायोगतिनामस्स । एवं पज्जत्तनामाए
वि । अपज्जत्तनामाए जहा मुहुमनामस्स पत्तेगसरीरना-
माए वि दो सत्तजागा साहारणसरीरनामाए जहा मुहुय-
स्स । थिरनामाए एणं सत्तजागं अथिरनामाए दो मुज-
नामाए एगो अशुजनामाए दो मुजगनामाए एगो दु-
व्वगनामाए दो सुस्मग्गनामाए एगो दुस्सरनामाए दो आ-
देज्जनामाए एगो अनदेज्जनामाए दो जसोकित्तीनामाए
जहन्नेणं अट्ट मुहुत्ता उक्कोसेणं दससागरोवमकोडाको-
डीओ दसवाससयाई अवाहा । अजसोअकित्तिनामाए जहा
अप्पसत्थविहायोगतिनामस्स एवं निम्माणनामाए वि ।
तित्थगरनामाए पुच्छा ? गोयमा ! जहन्नें अंतोसागरोवम-
कोडाकोडीए उक्कोसेणं वि अंतोसागरोवमकोडाकोडीए एवं
जत्थ एगो सत्तजागो तत्थ उक्कोसेणं दस सागरोवमकोडा-
कोडीओ दस वामसयाई अवाहा । जत्थ दो सत्तजागा
तत्थ वीसं उक्कोनेणं सागरोवमकोडाकोडीओ वीस य वास-
सयाई अवाहा ॥

तथा सूक्ष्मा नाम सूक्ष्मजघन्यतो नवसागरोपमस्य पञ्चविंशद्वा-
गाः पट्योपमासंख्येयभागहीना द्विचिद्विजातिनाम्न इव ज्ञावनी-
याः । सूक्ष्मनाम्नो ह धृत्कर्षतः स्थितेरष्टदशसागरोपमकोटीको-
टीप्रमाणत्वात् । “ अट्टारस मुहुमविगलतिग ” इति वचनात्
एवमपयोत्ससाधारणनाम्नोरपि भावनीयम् । बादरपर्याप्तपत्ये-
कानाम्नां तु जघन्यतो द्वौ सागरोपमस्य सप्तभागौ पट्योपमासं-
ख्येयजागहीनौ उत्कर्षतो विंशतिसागरोपमकोटीकोटयस्तथा
“ बायरनामाए जहा अप्पसत्थविहायोगइनामाए एवं पज्जत्त-
नामाए थि इत्यादि ” स्थिरशुभ्रगुसुस्वरादेयरूपाणां पञ्चानां ना-
म्नां जघन्यतः स्थितिरिकः सागरोपमस्य सप्त भागाः पट्योपमा-
संख्येयजागोना । यशःकीर्त्तिनाम्नस्तु जघन्यतोऽष्टौ मुहुत्ताः
“ अट्टमुहुत्ता जसुच्चगोय ” इति वचनात् उक्त्याः पुनः यस्मा-
मपि दशसागरोपमकोटीकोटयः “ थिराइक्कदेवडुगे ” इति वच-
नात् । अस्थिराशुभ्रदुर्भगदुःस्वरानादेययशःकीर्त्तिनाम्नां तु
जघन्यतो द्वौ सागरोपमस्य सप्तभागौ पट्योपमासंख्येयभाग-
हीनौ उत्कर्षतो विंशतिसागरोपमकोटीकोटयः एवं निर्माणना-
म्नोऽपि यत्कथं तीर्थकरनाम्नो जघन्यतोऽप्यन्तःसागरोपमको-
टीकोटी उत्कर्षतोऽप्यन्तःसागरोपमकोटीकोटी । ननु यदि
जघन्यतोऽपि तीर्थकरनाम्नोऽन्तःसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणा
स्थितिस्तर्हि तावत्याः स्थितेस्तथैव जवन्ममन्तरणं पूरयितु-
मशक्यत्वात् कियन्तं कावं तीर्थकरनामसत्कर्माऽपि तिर्यग् ज-
वेत् । स चागमे निषिद्धस्तथा चोक्तम् । “ तिरिपेतु नत्थि

नित्ययर--नामसंतंति देसियसमए । कह्यतिरिओ न होडी, अथ सागरोवमकोडीकोडीए” इति ततः कथमेतदिनि चेदुच्यते इह य-
श्चिकाचितं तीर्थकरनामकर्म न तत्तिर्यगातौ सत्तायां निषिद्धं यत्पु-
नरुद्धत्तनापवर्त्तनासाध्यं तद्भवदपि तिर्यगातौ न विरोधमास्क-
न्दति तथा चोक्तम् “जमिइ निकाइयतिथ्य-तिरियजेव न निसेहियं
संतं । इयरस्मि नत्थि दोसा, उव्वट्ठावट्ठा सेसे” ॥१॥ इति ।

उच्चागोयस्स पुच्चा, ? गोयमा ! जहन्नेणं अट्ट मुहुत्ता
उकोसेणं दसमार्गोवमकोडाकोडीओ दसवासमयाइं अ-
बाहा । नीयागोयस्स पुच्चा ? गोयमा ! जहा अप्पसत्थवि-
हायोगतिनामस्स । अंतराएणं पुच्चा ? गोयमा ! जहन्नेणं
अंतोमुहुत्तं उकोसेणं तीसं सागरोवमकोडाकोडीओ तिन्नि
य वामसदस्साइं अबाहा अबाहाणिया ॥

गोत्रान्तरायसूत्राणि सुप्रतीतानि नवरम् “अन्तराज्यस्स णं
पुच्चा इति” । पञ्चप्रकारस्यापीति वाक्यशेषः । निर्वचनमपि प-
ञ्चप्रकारस्यापि उच्यते तदेवमुक्तं जघन्यत उत्कृष्टतश्च सामान्यतः
सर्वासां प्रकृतीनां स्थितिपरिमाणम् ।

साम्प्रतमेकेन्द्रियानधिकृत्य तासां तदभितुगद ।

एगिंदियाणं जंते ! जीवा नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं
बंधं ? गोयमा ! जहन्नेणं सागरोवमस्स तिन्नि सत्तभा-
गे पत्तिओवमस्स असंखेज्जजागेणं ऊणए उकोसेणं ते चेव
पडिपुष्से बंधंति । एवं निदापंचगस्स वि दंसणचउक्कस्स वि
“एगिंदियाणं जंते ! जीवाणं नाणावरणिज्जस्स किं बंधंति”
इत्यादि ॥ अत्रेयं भावना यस्य कर्मणे या या उत्कृष्टा स्थितिः प्राग-
तिष्ठिता तस्यास्तस्या मिथ्यात्वस्थित्या सततित्सागरोवमकोडी-
कोडीप्रमाणया जागे हुते बलुन्यते तत्पल्योपमासंख्येयभागही-
ना जघन्या स्थितिः । सैव पल्योपमासंख्येयभागरहिता उत्कृष्टेति
तदेतत् परिभाष्य सकृज्जमप्येकेन्द्रियगतं सूत्रं स्वयं परिभाषनी-
यम् । तथापि विनेयजनानुग्रहाय किञ्चिद्विख्यते । ज्ञानावरण-
पञ्चकदर्शनावरणत्वकासातवेदनीयान्तरायपञ्चकानां जघन्यत
एकेन्द्रियाणां स्थितिविषयः सागरोवमस्स सप्त जागाः पल्यो-
पमासंखेयभागहीना उत्कृष्टतस्त एव परिपूर्णाः सागरो-
वमस्स सप्त भागाः ॥

एगिंदियाणं भंते ! जीवा सायावेयणिज्जस्स कम्मस्स किं
बंधंति ? गोयमा ! जहन्नेणं सागरोवमस्स दिवहुं सत्तभागं
पत्तिओवमस्स असंखेज्जजागेणं ऊणयं उकोसेणं तं चेव पडि-
पुयं बंधंति । असायावेदणिज्जस्स जहा नाणावरणिज्जस्स
एगिंदियाणं भंते ! जीवा सम्पत्तवेयणिज्जस्स कम्मस्स किं
बंधंति ? गोयमा ! एतिय किंच बंधंति । एगिंदियाणं जंते !
जीवा मिच्छत्तवेयणिज्जस्स कम्मस्स किं बंधंति ? गोयमा !
जहन्नेणं सागरोवमं पत्तिओवमस्स असंखेज्जजागेणं ऊणं
उकोसेणं तं चेव पडिपुन्नं बंधंति । एगिंदियाणं जंते ! जीवा
सम्पामिच्छत्तवेयणिज्जस्स किं बंधंति ? गोयमा ! नतिय
किंचि बंधंति ॥

सातावेदनीयओवेदमन्युप्यातुपूर्वी जघन्यतः सार्द्धसागरोवमस्स
सप्तजागाः पल्योपमासंख्येयभागहीना उत्कर्षतः स एव सार्द्ध-

सप्तभागः परिपूर्णः मिथ्यात्वस्य जघन्यत एकं सागरोवमं प-
ल्योपमासंख्येयजागहीनमुत्कर्षतस्त एव परिपूर्णाः । सम्यक्त्ववेद-
नीयस्य सम्यग्मिथ्यात्ववेदनीयस्य च गहि किंचिदपि यज्जन्ति
न किंचिदपि वेदमानतयाऽऽत्मप्रदेशैः सह बन्धयन्तोति भावः ।
एकेन्द्रियाणां सम्यक्त्ववेदनीयस्य सम्यग्मिथ्यात्ववेदनीयस्य चास-
म्भवात् यस्तु साक्षाद् बन्धः सम्यग्मिथ्यात्वयोर्न घटत एवेति
प्रागेवाभिहितम् ।

एगिंदियाणं कसायवारमस्स किं बंधंति ? गोयमा !
जहन्नेणं सागरोवमस्स चत्तारि सत्तभागे पत्तिओवमस्स
असंखेज्जजागेणं ऊणए उकोसेणं तं चेव पडिपुष्से बंधंति
एवं कोहसंजलणाए वि जाव लोहसंजलणाए वि । इत्थ-
वेदस्स जहा सातावेदणिज्जस्स एगिंदिया पुरिसवेदस्स
जहन्नेणं सागरोवमस्स एणं सत्तभागं पत्तिओवमस्स असं-
खेज्जजागेणं ऊणयं उकोसेणं तं चेव पडिपुन्नं बंधंति ।
एगिंदिया नपुंसगवेदस्स जहन्नेणं सागरोवमस्स दो सत्त-
भागे पत्तिओवमस्स असंखेज्जजागेणं ऊणए उकोसेणं
तं चेव पडिपुन्नं बंधंति । हासरती-जहा पुरिसवेदस्स अ-
रतिजयत्तोगदुगुत्ता जहा नपुंसगवेदस्स ॥

कषाययोः शकस्य जघन्यतश्चत्वारः सागरोवमस्य सप्तभागाः
पल्योपमासंख्येयभागहीना उत्कर्षतस्त एव परिपूर्णाः । पुरुषवे-
दहास्यरतिप्रशस्तविहायोगतिस्थिरादिपट्टप्रथमसंस्थानप्रथम-
संहननशुक्लवर्णसुरभिगन्धमधुररसोच्चैर्गन्धाणां जघन्यत एकं
सागरोवमस्य सप्तभागाः पल्योपमासंख्येयजागहीनाः उत्क-
र्षतः स एव परिपूर्णः द्वितीयसंस्थानसंहननयोजघन्यतः पट्ट-
पञ्चविंशद्भागाः पल्योपमासंख्येयजागहीनाः उत्कर्षतस्त एव
परिपूर्णाः त्रयः संस्थानसंहननयोजघन्यतः सप्तसागरोवमस्य
पञ्चविंशद्भागाः पल्योपमासंख्येयभागहीनाः उत्कर्षतस्त एव
परिपूर्णाः । दारिद्र्यवर्णास्त्ररसयोजघन्यतः पञ्च सागरोवमस्याष्टा-
विंशतिजागाः पल्योपमासंख्येयभागहीना उत्कर्षतस्त एव परि-
पूर्णाः । नीलवर्णकटुकरसयोः सप्तसागरोवमस्याष्टाविंशतिभागाः
पल्योपमासंख्येयजागहीनाः उत्कर्षतस्त एव परिपूर्णाः । नपुंसक-
वेदनकजुगुप्साशोकरतितिर्यगौदारिकद्विकचरमसंस्थानचरमसं-
हननकृष्णवर्णतिकरसागुल्लघुपराघालोच्छ्वासोपघातवसवादर-
पर्याप्तप्रत्येकास्थिराशुभदुर्जगद्दुःस्वनादेयायशःकीतिस्थाः परा-
तपोद्योताः शुभविहायोगतिनिर्माणैकेन्द्रियजातिपञ्चैन्द्रियजा-
तितजसकर्मणानां जघन्यतो द्वौ सागरोवमस्य सप्तजागा प-
ल्योपमासंख्येयभागहीनौ उत्कर्षतस्तावेव परिपूर्णौयति । नैर-
यिकद्विकदेवद्विकवैक्रियचतुष्टयाहारकचतुष्टयतीर्थकरनाम्नां-
त्वकेन्द्रियाणां न बन्धः ॥

नेरइयाउय देवाउय निरयगतिनाम वेउव्वियसरीरनाम
आहारिकसरीरनाम नेरइयाणुपुब्बीनाम देवाणुपुब्बीनाम
तित्थगरनाम एतानि पदानि बंधंति । तिरिक्खजोणियाड-
यस्स जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं पुव्वकोडी सत्तहिं वा-
ससहस्मेहिं वासमहस्मतिजागेण अभिहियं बंधंति एवं
मणुस्साउयस्स वि । तिरियगइनामाए जहा नपुंसयवेयस्स

मणुयगतिनामाए जहा सातवेदणिज्जस्स । एगिंदियाजा-
तिनामाए पंचिंदियाजातिनामाए जहा नपुंसगवेदस्स । वे-
इंदिय तेइंदियजातिनामाए जहन्नं सागरोवमस्स नवपण-
तोसइजागो पलिओवमस्स असंखेज्जइजागेणं ऊणए उ-
कोसेणं ते चेव पडिपुन्ने बंधंति । चउरिंदियानामाए वि-
जहन्नं सागरोवमस्स नवपणतीसइभागे पलिओवमस्स अ-
संखेज्जइजागेणं ऊणए उकोसेणं ते चेव पडिपुन्ने बंधंति
एवं जत्थ जहन्नं दो सत्तजागा तिन्नि वा चत्तारि वा
सत्त जागा अट्ठावीसइभागा जवंति तत्थ एणं जहन्नेणं ते
चेव पलिओवमस्स असंखेज्जइजागेणं ऊणगा भाणियव्वा
उकोसेणं ते चेव पडिपुन्ना बंधंति । जत्थ जहन्नेणं एगो
वा दिवहो वा सत्तजागो तत्थ जहन्नेणं तं चेव पलिओ-
वमस्स असंखेज्जइजागं ऊणयं जाणियव्वं उकोसेणं तं
चेव पडिपुन्नं बंधंति । जसोकित्तिउच्चागोयाणं जहन्नं सा-
गरोवमस्स एणं सत्तजागं पलिओवमस्स असंखेज्जइजागं
ऊणयं उकोसेणं ते चेव पडिपुन्नं बंधंति । अंतराइयस्स
एणं जंते ! पुच्छा ? गोयमा ! जहा नाणावरणिज्जं जाव
उकोसेणं ते चेव पडिपुन्नं बंधंति ॥

आयुश्चिन्तायामपि एकंन्द्रिया देवायुर्नैरयिकायुर्वा न बध्नन्ति
तथा जवस्वाजाव्यात् किंतु तिर्यगायुर्मनुष्यायुवा तदपि च ब-
ध्नन्ते जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तं बध्नन्ति उत्कर्षतः पूर्वकोटिप्रमाणं ना-
धिकं केवलमुत्कृष्टं चिन्त्यते इत्येकेन्द्रिया द्वाविंशतिवर्षसहस्र-
प्रमाणाख्यः स्वायुषश्च त्रिभागावशेषपरजवायुर्बध्नन्तः परिगृह्य-
न्ते इति सप्तवर्षसहस्राणि वर्षसहस्रत्रिभागांतराण्यधिकानि
लज्जन्ते ततस्तिर्यगायुर्मनुष्यायुश्चिन्तायां सूत्रोक्तं परिमाण-
मिति ।

सम्प्रति द्वीन्द्रियानधिकृत्य तमनिधित्सुराह ।

वेइंदियाणं भंते ! जीवा नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं
बंधंति ? गोयमा ! जहन्नं सागरोवमपणवीसाए तिन्नि
सत्तभागा पलिओवमस्स असंखेज्जइजागेण ऊणता उको-
सेणं तं चेव पडिपुन्ने बंधंति । एवं निदापंचगस्स वि एवं
जहा एगिंदियाणं जाणियं तहा वेइंदियाणं वि जाणियव्वं
नवरं सागरोवमपणवीसाए सह जाणियव्वा । पलिओव-
मस्स असंखेज्जइजागेणं ऊणया सेमं तं चेव । जत्थ एगिं-
दिया न बंधंति तत्थ एते वि न बंधंति वेइंदियाणं भंते !
जीवा मिच्छत्तवेदणिज्जस्स किं बंधंति ? गोयमा ! जह-
न्नं सागरोवमपणवीसं पलिओवमस्स असंखेज्जइजागेणं
ऊणयं उकोसेणं तं चेव पडिपुन्नं बंधंति । तिरिक्खजोणि-
याउयस्स जहन्नं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं पुव्वकोरिं चउहिं
वासेहिं अहियं बंधंति । एवं मणुस्साउयस्स वि सेसं जहा
एगिंदियाणं जाव अंतराइयस्स ॥

अत्रेयं परिज्ञाया यस्य यस्य कर्मणो या या स्थितिरुच्छा प्रा-
गभिहित्वा तस्या मिथ्याव्यवस्थित्या सप्तनिसागरोपमकोटीकोटीप्र-

माणया जागे हते यल्लज्यते तत्पञ्चविंशत्या गुण्यते गुणितं च
सत्त यावद्भवति तावत्पल्योपमासंख्येयजागहीनं द्वीन्द्रियाणां
बन्धकानां जघन्यस्थितिपरिमाणं तदेव परिपूर्णमुत्कृष्टस्थिति-
परिमाणं तद्यथा ज्ञानावरणपञ्चकदशनावरणनवकासातवेद-
नीयान्तरायपञ्चकानां त्रयः सागरोपमस्य सप्तभागाः पञ्चविं-
शत्या गुणिता वस्तुवृत्त्या पञ्चविंशतेः सागरोपमाणां त्रयः सप्त-
जागाः पदयोपमासंख्येयजागहीना जघन्यस्थितिबन्धपरिमाणं
त एव परिपूर्णा उत्कृष्टमित्यादि ।

तेइंदियाणं जंते ! नाणावरणिज्जस्स किं बंधंति ? गोयमा !
जहन्नं सागरोवमपणवीसाए तिन्नि सत्तभागा पलिओवम-
स्स असंखेज्जइजागेणं ऊणया उकोसेणं ते चेव पडिपुन्ने बं-
धंति एवं जस्स जइ जागा ते तस्स सागरोवमपणवीसाए स-
ह भाणियव्वा । तेइंदियाणं जंते ! मिच्छत्तवेदणिज्जस्स क-
म्मस्स किं बंधंति ? गोयमा ! जहन्नं सागरोवमपणवीसं पडि-
ओवमस्स असंखेज्जइजागेणं ऊणयं उकोसेणं तं चेव पडि-
पुन्नं बंधंति । तिरिक्खजोणियाउयस्स जहन्नं अंतोमुहुत्तं
उकोसेणं पुव्वकोरिसोत्तसेहिं राइंदियतिजागेण य अहियं
बंधंति । एवं मणुस्साउयस्स वि सेसं जहा वेइंदियाणं
जाव अंतराइयस्स ॥

द्वीन्द्रियबन्धचिन्तायां तदेव जागद्वन्धं पञ्चविंशत्या—
गुण्यते ।

चउरिंदियाणं भंते ! जीवा नाणावरणिज्जस्स किं बंधंति
गोयमा ! जहन्नं सागरोवमसयस्स तिणिण सत्तजागा पलि-
ओवमस्स असंखेज्जइजागेणं ऊणए उकोसेणं ते चेव प-
डिपुन्ने बंधंति । एवं जस्स जइ भागो ते तस्स सागरोवम-
स्स तेण सह भाणियव्वा । तिरिक्खजोणियाउयस्स कम्म-
स्स जहन्नं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं पुव्वकोरिं दोहिं मासेहिं अ-
हियं । एवं मणुस्साउयस्स वि सेसं जहा वेइंदियाणं नवरं
मिच्छत्तवेदणिज्जस्स एणं जहन्नं सागरोवमसयं पलिओव-
मस्स असंखेज्जइजागेणं ऊणयं उकोसेणं ते चेव पडिपुन्ने
बंधंति सेसं जहा वेइंदियाणं जाव अंतराइयस्स । असन्नी-
णं भंते ! जीवा पंचिंदिया नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं
बंधंति ? गोयमा ! जहन्नं सागरोवमसहस्सं तिन्नि य सत्त-
भागे पडिओवमस्स असंखेज्जइजागेणं ऊणए उकोसेणं ते
चेव पडिपुणे एवं सो चेव गमो जहा वेइंदियाणं नवरं सा-
गरोवमसहस्मेण समं जाणियव्वा जस्स जइ भागत्ति । मि-
च्छत्तवेयणिज्जस्स जहन्नं सागरोवमसहस्सं पडिपुन्नं । ने-
रइयाउयस्स जहणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमज्जहि-
याइं उकोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइजागं पुव्वकोरि-
तिभागमज्जहियं बंधंति । एवं तिरिक्खजोणियाउयस्स वि
नवरं जहणं अंतोमुहुत्तं एवं मणुस्साउयस्स वि । देवाउ-
यस्स जहा नेरइयाउयस्स । अमन्नीणं जंते ! जीवा पंचिं-

दिया निरयगतिनामाए कम्मस्स किं बंधंति ? गोयमा ! जह्मं सागरोवमसहस्सं दो सत्तभागे पल्लिओवमस्स असंखेज्जभागे उक्कोसेणं ते चेव पडिपुण्णं । एवं तिरियगतिए वि मणुयगतिए वि एवं चेव नवरं जह्मं सागरोवमसहस्सदिवहं सत्तभागं पल्लिओवमस्स असंखेज्जज्जागे ऊणं उक्कोसेणं तं चेव पडिपुण्णं बंधंति । एवं देवगतिनामाए वि नवरं जह्मं सागरोवमसहस्सं एगं सत्तजागं पल्लिओवमस्स असंखेज्जजागं उक्कोसेणं तं चेव पडिपुण्णं । वेउव्विय मरीरनामाए पुच्छा ? गोयमा ! जह्मं सागरोवमसहस्सं दो सत्तजागे पल्लिओवमस्स असंखेज्जभागे ऊणं उक्कोसेणं दो पडिपुण्णं सम्मत्तसम्पामिच्छत्त-आहारसरीरनामाए तित्थयरनामाए य न किंचि बंधंति अवमेसं जहा वेइदियाणं नवरं जस्स जत्तिया भागा तस्स ते सागरोवमसहस्सेण सह जाणियव्वा सव्वेसिं आणुपुर्वीए जाव अंतराइयस्स ॥

चतुरिन्द्रियबन्धचिन्तायां सहस्रेण आह च कर्मप्रकृतिसंग्रह-णिकारैः “ पणवीसा पन्नासा, सयं सहस्सं च गुणकारो । क-मसो विगल असन्तीणमिति ” ; तदेतदनुसारेण सूत्रं स्वयं निगमनीयं सुगमत्वात् नवरं “सागरोवमपणवीसाए तित्रि सत्त-भागा पल्लिओवमस्स असंखेज्जज्जागेणं ऊणगा इति ” अत्रेयं गणितज्ञावना पञ्चविंशतिसागरोपमाणां सप्तजिर्जागे द्वियमाणे यद्वध्यते तत् त्रिगुणीकृत्य पट्योपमासंख्येयजाहीनः क्रियते । एवं सर्वत्रापि यथायोगं गणितभावना कर्त्तव्या ॥

सन्नीणं भंते ! जीवा पंचिदिया नाणावरणिज्जस्स क-म्मस्स किं ? बंधंति । गोयमा ! जह्मं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तीसं सागरोवमकोडाकोडीओ तिन्नि य वाससहस्साइं अवाहा । सन्नीणं भंते ! पंचिदिया निहापंचगस्स किं बंधंति ? गोयमा ! जह्मं अंतो सागरोवमकोडाकोडीए उक्कोसेणं तीसं सागरोवमकोडाकोडीओ तिन्नि य वास-सहस्साइं अवाहा । दंसणचउक्कस्स जहा नाणावरणि-ज्जस्स सातावेदणिज्जस्स जहा ओहियाई जणिया तहेव जाणियव्वा । इरियावहियबंधयं पडुच्च संपराइयबंधयं च । असातावेदणिज्जस्स जहा निहापंचगस्स सम्मत्तवेदणिज्ज-स्स सम्पामिच्छत्तवेदणिज्जस्स य जा ओहिया ठिई ज-णिया तं बंधंति । मिच्छत्तवेदणिज्जस्स जहन्नं अंतोसा-गरोवमकोडाकोडीए उक्कोसेणं सत्तहिं सागरोवमकोडाको-डीओ सत्त य वाससहस्साइं अवाहा । कसायवारसगस्स जह्मं एवं चेव उक्कोसं चत्तालीसं सागरोवमकोडाकोडी-ओ चत्तालीस य वाससयाइं अवाहा । कोहमाणमायाओ-भसंजलणाए य दो मासा मासो अप्पमासो अंतोमुहुत्तो एयं जहन्नं उक्कोसं पुण जहा कसायवारसगस्स चउएह वि आरुयाणं जा ओहिया ठिई जणिया तं बंधंति । आ-

हारगसरीस्स तित्थगरनामाए य जहन्नेणं अंतोसागरोव-मकोडाकोडीओ उक्कोसेण वि अंतोसागरावमकोडाकोडीए बंधंति पुरिसवेदस्स जह्मं अट्टसंवच्छराइं उक्कोसेणं दस-सागरोवमकोडाकोडीओ दमवामसयाइं अवाहा । जसोकि-त्तिनामाए उच्चागोयस्स एवं चेव नवरं जहन्नेणं अट्टमुहुत्ता, अंतराइयस्स जहा नाणावरणिज्जस्स सेसएसु सव्वेसु ठाणे-सु संघयणेसु संठाणेसु वन्नेसु गंधेसु य जहन्नं अंतोसागरो-वमकोडाकोडीओ उक्कोसं जा जस्स ओहिया ठिई जणिया तं बंधंति नवरं इमं नाणचं अवाहा अवाहा ऊणिता न बुवंति एवं आणुपुर्वीए सव्वेसिं जाव अंतराइयस्स ताव भाणियव्वं ॥

संक्षिपच्चेन्द्रियबन्धकसूत्रं ज्ञानावरणीयादिकर्मणां जघन्यतः स्थितिवन्धोऽन्तर्मुहूर्त्तादिपरिमाणं कृपकस्य स्वस्वबन्धचरमस-मये प्रतिपत्तव्यः निद्रापञ्चकासातावेदनीयमिथ्यात्वकपायद्वाद-शकादीनां तु कृपणाद्वागं बन्ध इति तेषां जघन्यतोऽन्यन्तःसाग-रोपमकोटीकोटीप्रमाणं वक्तव्यं मिथ्यादृष्टेः सर्वसंक्षिप्तस्य नवरं तिर्यग्मनुष्यदेवायुषां स्वस्वबन्धकेऽतिशुभस्येति प्रज्ञा० २३ पद । कर्म० (कर्मणो रागद्वेषतारतम्याद् बन्धवैचित्र्यं खित्तिचित्त शब्दे)

(२७) अधुना तीर्थकराहारकद्विकयोः प्रागिरूपितामपि जघन्यां स्थितिं पुनर्मतान्तरेणाह ।

“ केइसुरासमं ” इत्यादि के.चेदाचार्याः सुरायुषा देवायुष्के-ण दशवर्षलहस्रप्रमाणेन समं तुल्यं सुरायुस्समं देवायुस्तुल्य-स्थितिकं जघन्यतो बध्यते किं तदित्याह (जिणंति) तीर्थकरना-मकर्म ब्रूवते तथा च तैरज्यधायि “ सुरतारयाणं दसवाससह-स्सब्रह्मसतिथानं ” (लहुत्ति) जघन्या स्थितिः सर्तीर्थयोस्तीर्थ-करनामयुक्तयोरित्यर्थः तथा (आहारंति) आहारकाहारकशरी-राहारकाङ्गापाङ्गवृक्षमन्तर्मुहूर्त्तं जघन्यतो बध्यते किंचिदूनं मु-हूर्त्तस्थितिकं जघन्येन बध्यते इति ब्रूवते तथा च तैरुक्तम् “ आह-रकविग्धावरणाणं किं चूर्णंति ” किंचिदूनं मुहूर्त्तं जघन्या स्थिति-रिति तिर्यग्मनुष्यायुषोर्जघन्या स्थितिः ।

(१८) इह संक्षिपच्चेन्द्रियसूत्रे ज्ञानावरणीयादिकर्मणां जघन्यः स्थितिवन्धोऽन्तर्मुहूर्त्तादिपरिमाणं उक्तः स कस्मिन् स्वामिनि ब्रूयते इति जिज्ञासुः पृच्छति ।

नाणावरणिज्जस्स एणं जंते ! कम्मस्स जहन्ने त्रितिवंधए के ? गोयमा ! अन्नयरे सुदुमसंपराए उवसामए वा खवगए वा एसणं गोयमा ! नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स जहन्न-द्वितिवंधए तव्वइरित्ते जहन्ने एवं एतेणं अजिज्ञावेणं मो-हाउयवज्जाणं सेसकम्माणं भाणियव्वं मोहणिज्जस्स एणं जंते ! कम्मस्स जहन्नद्वितिवंधए के ? गोयमा ! अन्नयरे वायरसंपराए उवसामए वा खवए वा एसणं गोयमा ! मोह-णिज्जस्स कम्मस्स जहन्नद्वितिवंधए तव्वइरित्ते अजहन्ने ॥

“ नाणावरणिज्जस्स ” इत्यादि सुगमं नवरमन्यतरसूक्ष्मसम्पराय इति यदुक्तमस्य व्याख्यानं कृपक उपशमको वा सूक्ष्मसम्प-राय इह ज्ञानावरणस्य बन्धः कृपकस्य उपशमकस्य च जघ-न्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणस्ततोऽन्तर्मुहूर्त्तत्वाविशेषात् उपशमको वा सूक्ष्मको वा इत्युक्तमन्यत्रापि कृपकापकृया उपशमकस्य

यथो द्विगुणो वेदितव्यो यत आह कर्मप्रकृतिसंग्रहणकारः
“ खवगुणसामगपन्निय-माणो दुगुणो तर्हि तर्हि बंधो ” ।
इति ततो वेदनीयस्य साम्प्रदायिकबन्धचित्तायां जघन्यस्थिति-
बन्धकपकस्य द्वादश मुहूर्त्ता उपशमकस्य चतुर्विंशतिर्नामगोत्र-
योर्जघन्यतः कृपकस्याष्टौ मुहूर्त्ता उपशमकस्य पौनः परमुप-
शमकस्यापि जघन्यो बन्धः शेषबन्धकपेक्षया सर्वजघन्य इति
तत्सुत्रेष्वपि “ अत्रयरे सुहुमसंपराए उपसमे वा खवगे वा ”
इति वक्तव्यं तथा च वक्ष्यति “ एणं अभिज्ञावणं माहाउय-
वज्जाणं सेसकम्माणं भाणियस्वेति ” उपसंहारसुत्रे “ तव्य-
इरित्ते अजहन्ने ” इति तद्व्यतिरिक्तः कृपकोपशमकसूक्ष्मसंपरा-
यव्यतिरिक्तो जघन्यो जघन्यस्थितिवन्धकः ।

आउयस्स एणं जंते ! कम्मस्स जहन्नद्वितिवंधए के ? गो-
यमा ! जे णं जीवे असंखेप्पाप्पापविट्ठे सव्वनिरुद्धे से
आउए सेसे सव्वमहंतीए आउयबंधप्पाए तीसे णं आउ-
बंधप्पाए चरिमकालसमयंति सव्वजहन्नियं अपज्जत्ताप-
ज्जत्तियं निव्वत्तेऽ एसणं ? गोयमा ! आउयकम्मस्स जह-
न्नद्वितिवंधए तव्वइरित्ते अजहन्ने । उक्कोसद्वितियाउएणं
भंते ! नाणावरणिज्जं कम्मं किं नेरइत्थो बंधति तिरिक्खजो-
णिओ बंधति तिरिक्खजोणिणी बंधति मणुस्सो बंधति
मणुस्सी बंधति देवो बंधति देवी बंधति ? गोयमा ! नेर-
इत्थो वि बंधति जाव देवी वि बंधति । केरिसए णं भंते !
एरइए उक्कोसकालद्विइयं नाणावरणिज्जस्स कम्मं बंधति
गोयमा ! सन्नी पंचिदिए सव्वाहिं पज्जत्तीहिं पज्जत्ते
सागारे जागरे सुत्तोवउत्ते मिच्छादिट्ठी कएहत्तेसे उक्कोस-
संकलिट्ठपरिणामे ईसमज्झमपरिणामे वा एरिसएणं ?
गोयमा ! नेरइए उक्कोसकालद्विइयं नाणावरणिज्जं कम्मं
बंधति । केरिसएणं जंते ! तिरिक्खजोणिए उक्कोसकाल-
द्वितियाणं नाणावरणिज्जं कम्मं बंधति ? गोयमा ! कम्म-
जूमि ए वा कम्मजूमिगपलिभागी वा सन्नी पंचिदिए सव्वा-
हिं पज्जत्तीहिं पज्जत्तए सेसं तं चेव जहा नेरइयस्स । एवं
तिरिक्खजोणिणी वि मणूमे वि मणूमी वि । देवो देवी
जहा नेरइए एवं आउयवज्जाणं सत्तएहं कम्माणं उक्को-
सकालद्विइयाणं भंते ! आउयकम्मं किं नेरइत्थो बंधति ?
गोयमा ! नो नेरइत्थो बंधति तिरिक्खजोणिओ बंधति ।
मणुस्सो वि बंधति मणुस्सी वि बंधति नो देवो बंधति नो
देवी बंधति । केरिसएणं भंते ! तिरिक्खजोणिए उक्कोसका-
लद्विइयं आउयं कम्मं बंधति गोयमा ! कम्मजूमि ए वा क-
म्मजूमिगपलिभागी वा सन्नी पंचिदिए सव्वाहिं पज्जत्तीहिं
पज्जत्तए सागारे जागरे सुत्तोवउत्ते मिच्छादिट्ठी कएहत्तेसे
उक्कोससंकलिट्ठपरिणामे एरिसएणं गोयमा ! तिरिक्खजो-
णिए उक्कोसकालद्विइयं आउयं कम्मं बंधति । केरिसएणं
जंते ! मणूमे उक्कोसकालद्विइयं आउयकम्मं बंधति ? गो-
यमा ! कम्मजूमि ए वा कम्मजूमिगपलिभागी वा जाव सु-

त्तावउत्तो सम्मदिट्ठी वा मिच्छादिट्ठी वा कएहत्तेसे वा सु-
क्केसे वा नाणी वा अन्नाणी वा उक्कोसेणं संकलिट्ठ-
परिणामे वा असंकलिट्ठपरिणामे वा एरिसएणं गोयमा ! म-
णूमे उक्कोसकालद्विइयं आउयं कम्मं बंधति । केरिसियाणं
भंते ! मणुस्सीओ उक्कोसकालद्विइयं आउयं कम्मं बं-
धति ? गोयमा ! कम्मजूमि ए वा कम्मजूमिगपलिभागी वा
जाव सुत्तोवउत्ता सम्मदिट्ठी सुक्केसे वा तप्पाओगविट्ठज्ज-
माणपरिणामा एरिसियाणं गोयमा ! मणुस्सी आउयं
कम्मं बंधति । अंतराइयं जहा नाणावरणिज्जं । इति पन्न-
वणाए भगवईए कम्मेति पदं तेवीसइयं सम्मत्तं ॥

आयुर्बन्धकसूत्रे “ जे जीवे असंखिप्पप्पा पविट्ठे ” इत्यादि इह
द्विविधा जीवाः सोपक्रमायुषो निरुपक्रमायुषश्च तत्र देवा नैर-
यिका असंख्येयवर्षायुषस्तिर्यग्ननुष्याः संख्येयवर्षायुषोऽप्युत्तम-
पुरुषाश्चक्रवर्त्यादयश्चरमशरीरिणश्च निरुपक्रमायुष एव शेषा-
स्तु सोपक्रमा अपि निरुपक्रमा अपि उक्तं च “ देवा नेरइया
या, असंखवासाउया य तिरिमणुया । उत्तमपुरिसा य तहा,
चरमसरीरा य निरुवकमा ॥ सेसा संसारत्था, जइया सोवक्क-
मा च इयरे वा । सोवक्कमनिरुवक्कम-भेओ जणिओ समासेणं ”
॥ १ ॥ तत्र देवा नैरयिका असंख्येयवर्षायुषस्तिर्यग्ननुष्याश्च प-
ण्मासावशेषायुषः परजत्रिकायुर्बन्धका ये पुनस्तिर्यग्ननुष्या-
संख्येयवर्षायुषोऽपि निरुपक्रमायुषस्ते नियमात् त्रिभागावशेषा-
युषः परभवायुर्बन्धन्ति ये तु सोपक्रमायुषस्तस्य तत्त्रिजागा-
वशेषस्त्रिभागावशेषायुषो यावदसंक्षेप्याद्याप्रविष्टा इति । तत
आह “ जेणं जीवे ” इत्यादि यो णमिति वाक्यालंकारे जीवा-
ऽसंक्षेप्याद्याप्रविष्टः त्रिजागादिना प्रकारेण या संक्षेपेण न शक्य-
ते साऽसंक्षेप्या सा चासौ अद्या च असंक्षेप्याद्या तां प्रविष्टः
असंक्षेप्याद्याप्रविष्टः ततश्च आह (से) तस्यासंक्षेप्याद्याप्रवि-
ष्टस्य जीवस्यायुः सर्वं निरुद्धमुपकर्महेतुभिरजिसंक्षिप्तौकृत आ-
युर्बन्धनिर्वर्त्तनमात्र एव कालस्तस्यास्ति न परतो जीवनकाल
इति ज्ञावः । एवं तदेव स्पष्टतरमाह “ सेससव्वमहंतीए आउ-
यबंधप्पाए ” इह सर्वमहंती आयुर्बन्धाद्धा अप्येकप्रमाणा तस्याः
शेष एककर्मप्रमाणस्तावन्मात्रं सर्वनिरुद्धं तस्यायुर्वर्त्तते इति
ज्ञावः ततोऽसंक्षेप्याद्याप्रविष्टः स इत्थंचतुस्तस्या आयुर्बन्धा-
द्याध्वरमकालसमये चरमकालावसरे एककर्मप्रमाणा इह
चरमसमयकालप्रहणेन परमनिरुद्धः समयः परिगृह्यते, किंतु य-
थोक्तरूपः कालः तेन हीनेन कालेनायुर्बन्धस्यासंज्ञवात् यत
उक्तं प्राक् व्युत्क्रान्तपदे “ जीवाणं जंते ! विइनामनिहिताउयं
कइहिं आगरिसेहिं पकरेह ? गोयमा ! जइन्नेणं उक्कोसेणं अ-
रुहिं आगरिसेहिं ” इति एकैव वा कर्णेणायुर्निर्वर्त्तयति सर्वजघ-
न्यं यत आह (सव्वजइन्नियमाति) सर्वजघन्यां सर्वजघन्यां
स्थितिमिति गम्यते निर्वर्त्तयति बध्नातीति ज्ञावः किं विशिष्टा-
मित्याह पर्याप्तापर्याप्तिकां शरीरेन्द्रियपर्याप्तिनिवर्त्तनोच्चा-
सपर्याप्तस्य निर्वर्त्तनसमर्था कथमेतदवसेयं तत्सर्वजघन्यामपि
स्थितिनिर्वर्त्तनसमर्था न ततो हीनतरामिति चेत् उच्यते । यु-
क्तिवशात्तथाहि इह सर्व एव देहिनः परजवायुर्बन्धा ध्रियन्ते
नान्यथा परभवायुषश्च बन्ध औदारिकवैक्रियाद्वारके वा योगे
वर्त्तमानस्य न कर्मणे औदारिकादिभिरे वा तथाचाह मूढटी-
काकारः “ जणेरालियाइणं तिहं सरीराणं कायजोगे वट्ठ-

माणो आउयवंगो न कम्मए उरालियाइमिस्सी वा” इति औ-
दारिककाययोगश्च विशिष्टो भवति शरीरेन्द्रियपर्याप्त्या पर्या-
प्तस्य न केवलं शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य तत एतत्सिद्धं शरी-
रपर्याप्त्या इन्द्रियपर्याप्त्या च पर्याप्तस्य मरणं नान्यथेति सर्व-
जघन्यामपि स्थितिं निर्वर्त्तयति शरीरेन्द्रियपर्याप्तनिर्वर्त्तन-
समर्थो न ततोऽपि हीनतरामिति । (एसणं गोयमे) त्याद्युपसंहार-
वाक्यं तदेवमुक्तो जघन्यस्थितिबन्धकः । सम्प्रत्युत्कृष्टस्थितिब-
न्धकं पृच्छति “ उक्कोसेणं कालिदिणं जेत ! नाणावरणिजं
कम्मं किं नेरइयाओ वंधइत्यादि ” सुगमं नैरयिकसूत्रे (सागारि-
इति) साकारोपयुक्तः (जागर इति) जाग्रत नारकाणामपि कि-
यानपि निदानुभवोऽस्ति तत उक्तं जाग्रदिति (सुषोवउत्ते इति)
श्रुतोपयुक्तः साभिज्ञापज्ञानोपयुक्तः इति ज्ञायः तिर्यग्योनिकसूत्रे
(कम्मभूमिगपविभागी च) कर्मभूमिगाः कर्मभूमिजातास्ते-
षां प्रतिभागः सादृश्यं तदस्यास्तीति कर्मभूमिगप्रतिभागी क-
र्मभूमिगसदृश इत्यर्थः कोऽसाविति चेदुच्यते । या कर्मभूमि-
जा तिर्यक्छ्री गर्भिणी सती केनाप्यपहृत्या कर्मभूमौ मुक्ता तस्यां
जातः कर्मभूमिगसदृशः अन्ये तु व्याचकृते कर्मभूमिग एव
यदा केनाप्यकर्मभूमौ नीतो जयति तदा स कर्मभूमिगप्रति-
भागी व्यपदिश्यते इति उत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्धचिन्तायां नैर-
यिकतिर्यग्योनिकछ्रीदेवदेवीनां प्रतिषेधस्तासामुत्कृष्टस्थितिपु
नारकादिपूतस्यभावात् मनुष्यसूत्रे (सम्मदिही मिच्छदिही
या इति) इह हे उत्कृष्टे आरुषी तद्यथा सप्तमनरकपृथिव्या-
युर्वन्धाति तदा मिथ्यादृष्टिः यदा पुनरनुत्तरसुरायुस्तदा सम्य-
दृष्टिः (कएहवेसेवा) नारकायुर्वन्धकः (सुकलेसा वा इति)
अनुत्तरसुरायुर्वन्धकः सम्यग्दृष्टिप्रमत्तयतिः उत्कृष्टपरिणामो
नारकायुर्वन्धकस्तत्प्रायोग्यविशुद्ध्यमानपरिणामोऽनुत्तरसुरायुर्व-
न्धकः मानुषी तु सप्तमनरकपृथिवीयोग्यमायुर्न बध्नाति अनु-
त्तरसुरायुस्तु बध्नातीति तत्सूत्रं सर्वं प्रशस्तं नेयम् । इहातिवि-
शुद्धः आरुष्यमेव न करोतीति तत्प्रायोग्यग्रहणं शेषं कण्ठ्यम् ।
प्रज्ञा ० २३ पद । कर्म ० ।

(१९) अथोत्तरप्रकृतीनाश्रित्योत्कृष्टस्थितिबन्धस्वामित्वमाह ।

अविरयसम्मो तित्थं, आहारदुगामराउअप्रमत्तो ।

मिच्छादिही बंध, जिद्धिंसेसपयडीणं ॥ ४९ ॥

अविरतसम्यक्त्रोऽविरतसम्यग्दृष्टिः “ व्याख्यानतो विशेषप्रति-
पत्तिरिति ” न्यायान्मनुष्यः पूर्वं नरकवद्यायुष्को नरकं जिग-
मिषुर्वश्यं मिथ्यात्वं यत्र समये प्रतिपद्यते ततोऽन्तरेऽर्वाक
स्थितिबन्धे (तित्थंति) तीर्थकरनाम उत्कृष्टस्थितिकं बध्नाति
“ तित्थयरम्मि मण्णो, अविरयसम्मो समण्णेइ ” इति वच-
नात् । इयमत्र भावना तीर्थकरनाम्नो ह्यविरतसम्यग्दृष्ट्यादयो
ऽपूर्वकरणवसाना बन्धका न भवन्ति किन्तुत्कृष्टा स्थितिरुत्कृष्ट-
संक्लेशेन बध्यते स च तीर्थकरनामबन्धकैवविरतस्यैव यथो-
क्तविशेषणविशिष्टस्य लज्यते इति शेषव्युदासेन अस्यैवोपादा-
नमिति भावः । तत्र तिर्यञ्चस्तर्थाथकरनाम्नः पूर्वप्रतिपन्नाः प्र-
तिपद्यमानकाश्च जघन्येत्येनैव जघन्तीति मनुष्यग्रहणम् । बद्ध-
तीर्थकरनामकर्मा च पूर्वमबद्धनरकायुर्नरकं न प्रजतीति पूर्वं नर-
कवद्यायुष्कस्य ग्रहणम् क्लायिकसम्यग्दृष्टिश्च श्रेणिकादिवत्स-
म्यक्त्वेऽपि कश्चिन्नरकं प्रयाति किं तु तस्य विशुद्धत्वेनोत्कृष्ट-
स्थित्यबन्धकत्वात्तस्या एव चेह प्रकृतत्वान्नसौ गृह्यतेऽतस्ती-
र्थकरनामकर्मोत्कृष्टस्थितिबन्धकत्वाभिध्याजिमुखस्यैव ग्रहण-

मिति । तथा आहारद्विकमाहारकशरीराहारकाद्रोपाद्बद्धकणम ।
(अप्रमत्तत्ति) अप्रमत्तसंयतोऽप्रमत्तज्ञावाज्जिवत्तमान इति वि-
शेषो हृदयः उत्कृष्टस्थितिकं बध्नाति अशुभा हीयं स्थितिरि-
त्युत्कृष्टसंक्लेशेनेवोत्कृष्टा बध्यते तद्वन्धकश्च अप्रमत्तयतिर-
प्रमत्तज्ञावाज्जिवत्तमान एवोत्कृष्टकेशयुक्तो लज्यते इतीत्थं वि-
शिष्यते । तथा अमरायुर्देवायुष्कं प्रमत्तसंयतः पूर्वकोट्यायुरप्रम-
त्तज्ञावानिमुखो वेद्यमानपूर्वकोटिबद्धकणायुषो जागृद्वये गते स-
ति तृतीयजागस्याद्यसमये उत्कृष्टस्थितिकं पूर्वकोटिविजागाधि-
कत्रयश्चिन्तासागरोपमवृत्तं बध्नाति पूर्वकोटिविजागस्य द्वि-
तायादिसमयेषु बन्धनो नात्कृष्टं लज्यते अवाध्यायाः परिगति-
तत्वेन मध्यमत्वप्राप्तेरित्याद्यसमयग्रहणम् अप्रमत्तज्ञावाभिमुख-
ताविशेषणं तर्हि किमर्थमिति चेदुच्यते शुभेयं स्थितिर्विशुद्धा
बध्यते सा चास्य अप्रमत्तभावानिमुखस्यैव बध्यते इति तर्ह्यप्र-
मत्त एव कस्मादेतद्वन्धकत्वेन नोच्यते इति चेदुच्यते अप्रम-
त्तस्यायुर्वन्धारम्भनियेधात् “ देवाउयं पमत्तो ” इति वचनात् ।
प्रमत्तैववारब्धमायुर्वन्धप्रमत्तः कदाचित्समर्थयते “ देवाउयं
च इक्कं नायवं अप्रमत्तम्मि ” इति वचनात् । शेषाणां बोध-
शोत्तरशतसंख्यप्रकृतीनां ज्येष्ठस्थितिमुत्कृष्टस्थितिं मिथ्यादृष्टिः
सर्वपर्याप्तिपर्याप्तः सर्वसंक्लिष्टो बध्नाति यतः स्थितिरशुभासं-
क्लेशप्रत्ययावसंक्लिष्टश्च बन्धकेषु मध्ये मिथ्यादृष्टिरेव जघन्ती-
ति ज्ञायः । अत्र च प्रायोग्यस्या सर्वसंक्लिष्टत्वमुच्यते यावता
तिर्यङ्मनुष्यायुषी उत्कृष्टे तत्प्रायोग्यो विशुद्धो बध्नातीति छ-
व्यं तयोः शुभस्थितिकत्वेन विशुद्धिजन्यत्वात् उक्तं च “ सव-
विर्हेणं उक्को-सओ उ उक्कोससंक्लिसेण । विवरीणं य जहंसा,
आउगतिगयजसेसाणं ” ति ननु यदि विशुद्धिन इदमायुष्क-
च्यं बध्यते तर्हि मिथ्यादृष्टेः सकाशात्सास्वादनो विशुद्धनरः प्रा-
प्यते स कस्मादेतद्वन्धकत्वेन नाको नच यत्कथं तिर्यङ्मनुष्या-
युषी सास्वादनो न बध्नाति तद्वन्धस्य सप्ततिकादिष्वस्यानुज्ञा-
नात्तथा चोक्तमायुःसंवेधजङ्गकावसरं सप्ततिकाटीकायां तिर्य-
गायुषां बन्धो मनुष्यायुष उदयस्तिर्यङ्मनुष्यायुषी सती एव
विकल्पो मिथ्यादृष्टेः सास्वादनस्य वा मनुष्यायुषो बन्धो मनु-
ष्यायुष उदयो मनुष्यमनुष्यायुषी सती एवोऽपि विकल्पो मि-
थ्यादृष्टेः सास्वादनस्य वा तत्कथमुक्तं “ मिच्छदिही बंधइ जि-
छिंसेसपयडीणमिति ” । अत्र प्रतिविधीयते सत्यामपि हि
सामान्यतो मनुष्यतिर्यगायुर्वन्धानुज्ञायामसंख्येयवर्षायुष्कयोग्य-
मुत्कृष्टं प्रस्तुतायुर्द्वयं सास्वादनो न निर्वर्तयति सास्वादनस्य
गुणप्रतिपाताजिमुखत्वेन गुणानिमुखविशुद्धमिथ्यादृष्टेः सका-
शाद्विशुद्धाधिकस्यानवगम्यमानत्वात् शास्त्रान्तरेऽपि च मिथ्या-
दृष्टेः सकाशादविरताद्य एव यथोत्तरमनन्तगुणविशुद्धाः प-
ठ्यन्ते न सास्वादनः नच तन्निजमनीयिकाशाद्विकल्पितं यदाहुः
श्रीशिवशर्मसूरिपूज्याः “ सवुक्कोसविर्हेणं, मिच्छदिही उ बंधओ
जणिओ । आहारगतिथयरं, देवाउं वा वि मुक्कूणं ” इह पूर्वं सं-
क्लिष्टो मिथ्यादृष्टिः बोधशोत्तरप्रकृतिशतस्योत्कृष्टस्थितिबन्धकः
सामान्येनैवोक्तः स च नारकादिनेदेन चिन्त्यमानश्चनुर्द्धा भव-
ति ततो नारकास्तिर्यञ्चो मनुष्या देवाश्च मिथ्यादृष्टयः पृथ-
क्केषां कर्मणां स्थितिरुत्कृष्टा बध्नातीति प्रेदतश्चिन्त्यमाह ।

विगलं सुहुमाउगतिगं, तिरिमण्णायुसुरविउव्विनिरयदुगं ।

एगिदि थावरायव-आईसागसुरुकोसं ॥ ५३ ॥

त्रिकशब्दस्य प्रत्येकं संबन्धात् विकलत्रिकं द्वीन्द्रियत्रीन्द्रिय-

चतुर्द्विजातिलक्षणं सूक्ष्मत्रिकं सूक्ष्मापर्याप्तसाधारणरूपम्
आयुषिकं देवायुर्वर्जं नारकतिर्यग्मनुष्यायुर्वर्जकणम् । द्विकशब्द-
स्यापि प्रत्येकं संवन्धात् सुरद्विकं सुरगतिसुरानुपूर्वास्वरूपं वै-
क्रियद्विकं वैक्रियशरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्गलक्षणं तरकद्विकं तरक-
गतिनरकानुपूर्वाङ्गलक्षणमित्येतासां पञ्चदशप्रकृतीनामुत्कृष्टां स्थि-
तिं नरकतिर्यङ्मनुष्या एव मिथ्यादृष्ट्या वदन्ति न देवनार-
का होतासां मध्ये तिर्यङ्मनुष्यायुर्वर्जं मुक्त्वा शेषास्त्रयोदश
प्रकृतीन्वैवप्रत्ययेनैव न वदन्ति तिर्यङ्मनुष्यायुषोरपि दे-
वगुणादिप्रायोग्यं उत्कृष्टस्त्रिपत्योपमलक्षणः स्थितिबन्धः प्रकृत-
स्तत्र च देवनारका भवप्रत्ययोदेव नोत्पद्यन्ते इत्येतद्वन्धोऽप्य-
मीमांसां न संनयति तस्मादेते तिर्यङ्मनुष्यायुषो उत्कृष्टस्थितिके
पूर्वकोट्यायुषस्तिर्यङ्मनुष्या मिथ्यादृष्ट्यस्तत्रायोग्या विशुद्धाः
स्यायुस्त्रिजागाद्यसमये वसमाना वदन्ति सम्यग्दृष्टेरतिविशु-
द्धमिथ्यादृष्टेश्च देवायुर्वन्धः स्यादिति मिथ्यादृष्टित्वतत्प्रायोग्य-
विशुद्धात्सुरविशेषणद्वयं नारकायुषः पुनरेत एव तत्प्रायोग्यसं-
क्षिप्तं वाच्याः अत्यन्तशुद्धस्यात्यन्तसंक्षिप्तस्य चायुर्वन्ध-
स्य सर्वथा निषेधादिति नरकद्विकवैक्रियद्विकयोस्त्वेक एव स-
र्वसंक्षिप्ताः पूर्वोत्कृष्टस्थितैर्वन्धका वाच्याः । विक्रजजातित्रि-
कं सूक्ष्मत्रिकयोस्तत्रायोग्यसंक्षिप्ताः दृष्टव्याः अतिसंक्षिप्ता हि
प्रस्तुतप्रकृतिवन्धमुद्बुद्धं नरकप्रायोग्यमेव निवर्तयेयुर्विशुद्धा-
स्तु विशुद्धितारतम्यापञ्चेन्द्रियतिर्यक्प्रायोग्यं वा मनुष्यप्रायो-
ग्यं वा देवप्रायोग्यं वा बन्धयेयुरिति तत्प्रायोग्यसंक्षेपग्रहणम् ।
देवद्विकस्यापि तत्प्रायोग्यसंक्षिप्ता दृष्टव्याः । अतिसंक्षि-
प्तानामप्रोवर्त्तितमनुष्यादिप्रायोग्यवन्धप्रसङ्गाद्विशुद्धौ पुनरुत्कृष्ट-
बन्धात्तावादिति भाविताः पञ्चदशादिप्रकृतयः । तथा एकेन्द्रिय-
जातिस्थावरनामातपनामत्रकणस्य प्रकृतित्रिकस्य आ ईशानात्
ईशानदेवलोकात्मविशेषात् सुरा देवाः । कोऽर्थः जयनपतयो व्यन्त-
रा उद्योतिष्काः सौधर्मेशानदेवाः (उक्तासन्ति) उत्कृष्टां स्थितिं
वदन्ति तथाहि ईशानादुपरितनदेवा नारकाश्च एकेन्द्रियेषु नो-
त्पद्यन्ते इत्येकेन्द्रियप्रायोग्यान्तेतानि न वदन्त्येवेति तन्निषेधः ।
तिर्यग्मनुष्यास्त्वेतावति संक्लेशे वर्त्तमाना एतद्वन्धमतिक्रम्य
नरकप्रायोग्यमेव वदन्तीति तेषामपि निषेधः । ईशानास्तु
देवाः सर्वसंक्षिप्ता अप्येकेन्द्रियप्रायोग्यमेव वदन्त्यतस्त एव
स्थावरैकेन्द्रियातपत्रकणप्रकृतित्रयस्य विंशतिसागरोपमकोटी-
कोटीव्रकणामुत्कृष्टस्थितिं वदन्तीति ।

तिरिउरलतुगुजोयं, त्रिवटसुरनिरयसेसचउगऽया ।

आहारजिणमपुवो, नियट्टिसजलणपुरिसलहु ॥ ४४ ॥

द्विकशब्दस्य प्रत्येकं संवन्धात् तिर्यगद्विकं तिर्यग्गतिरिर्गानुपूर्-
वारूपमौदारिकद्विकमौदारिकशरीरौदारिकाङ्गोपाङ्गलक्षणमुद्य-
तनाम सेयार्त्तसंहनननाम इत्येतासां षष्ठां प्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिं
सुरनारका वदन्तिसर्वत्र विभक्तिलोपः प्राकृतत्वात् न मनुष्यति-
र्यग्भः ते हि तद्वन्धाहसंक्लेशे वर्त्तमाना एतासां पदप्रकृतीनामुत्कृष्टो
ऽप्यष्टादशकोटीकोटिलक्षणमेव मध्यमां स्थितिमुपरचयन्ति
अथाज्यधिकसंक्षेपे वर्त्तमाना गृह्यन्ते तर्हि प्रस्तुतप्रकृतिवन्ध-
मतिक्रम्य नरकप्रायोग्यमुपरचयेयुः । देवनारकास्तु सर्वोत्कृष्ट-
संक्लेशा अपि तिर्यग्गतिप्रायोग्यमेव वदन्ति न नरकगतिप्रा-
योग्यं तत्र तेषामुपरयभावात्तस्माद्देवनारका एव संक्षिप्ताः ।
प्रस्तुतप्रकृतिवन्धस्य विंशतिसागरोपमकोटीकोटीव्रकणामुत्कृष्टां
स्थितिं रचयन्ति अत्र सामान्योक्तावपि सेयार्त्तसंहननौदारिका-

ङ्गोपाङ्गलक्षणप्रकृतिद्वयस्योत्कृष्टस्थितिबन्धका देवा ईशानादुप-
रितनसनकुमारादय एव दृष्टव्याः । ईशानान्ता देशस्ते हि
तत्प्रायोग्यसंक्षेपे वर्त्तमानाः प्रकृतप्रकृतिद्वयस्योत्कृष्टतोऽप्य-
ष्टादशकोटीकोटिलक्षणां मध्यमामेव स्थितिं रचयन्ति । अथ
सर्वोत्कृष्टसंक्लेशा गृह्यन्ते तर्ह्येकेन्द्रियप्रायोग्यमेव निवर्तयेयुर्न-
चैकेन्द्रियप्रायोग्यबन्धे पते प्रकृती बन्धेते तेषां संहननोपाङ्गाजा-
वात् । “सुरेनरइया एगिदिया जे सव्वे असंघयणा” इति वद-
नात् । सनकुमारादिदेवाः पुनः सर्वसंक्षिप्ता अपि पञ्चेन्द्रिय-
तिर्यक्प्रायोग्यमेव वदन्ति नैकेन्द्रियप्रायोग्यं तेषामेकेन्द्रियेप-
त्यस्यभावात्तस्मात्प्रस्तुतप्रकृतिद्विकस्य विंशतिसागरोपमकोटी-
कोटीव्रकणामुत्कृष्टस्थितिं सर्वसंक्षिप्ताः सनकुमारादय एव
वदन्ति नाधस्तना देवा इति । नदेवं जिननाम आहारकद्विकदेवा
युर्विक्रजत्रिकसूक्ष्मत्रिकायुष्कत्रिकदेवद्विका वैक्रियद्विकनरक-
द्विकैकेन्द्रियजातिस्थावरनामातपनामतिर्यगद्विकौदारिकद्विका-
द्यातनामसेवार्त्तसंहननलक्षणानामष्टाविंशतिप्रकृतीनामुत्कृष्ट-
स्थितिबन्धस्यामिन उक्ताः । शेषप्रकृतीनां तु का वार्त्त्या-
शङ्क्याह (सेसचउगइयत्ति) भणिताष्टाविंशतिप्रकृतित्रयः
शेषाणां द्विनवतिसंख्यप्रकृतीनां मिथ्यादृष्ट्यश्चतुर्गंतिका अप्यु-
त्कृष्टां स्थितिं वदन्ति तत्रैतास्तु मध्ये वर्णचतुष्कतैजसकर्मणा-
गुरुलघुनिर्माणोपघातभयजुगुप्साभिध्यात्वकपायषाडशकङ्गा-
नावरणपञ्चकदर्शनावरणतवकान्तरायपञ्चकलवणानां सप्त
चत्वारिंशतो ध्रुवबन्धिप्रकृतीनां पूर्वव्यावर्णितस्वरूपाणां
तथा अध्रुवबन्धिनीनामपि मध्ये असातारतिशोकनपुंसकवेद-
पञ्चेन्द्रियजातिहुएरुसंस्थानपराघातोत्पन्नाशुनविहायोगति-
त्रसयादरपर्याप्तप्रत्येकमस्थिराशुनडुःस्वरडुर्भगानदेयायशः-
कीर्तिनीचैर्गोत्रलक्षणानां च विंशतेः प्रकृतीनां सवात्कृष्टसंक्षे-
पेनोत्कृष्टां स्थितिं चतुर्गंतिका अपि मिथ्यादृष्ट्या वदन्ति
शेषाणां त्वध्रुवबन्धिनीनां सातहास्यरतिस्त्रिपुंवेदमनुष्य-
द्विकसेयार्त्तवर्त्तसंहननपञ्चकहुएरुवर्जसंस्थानपञ्चकप्रशस्त-
विश्रयागनिस्थिराशुनशुनगसुस्वरादेययशःकीर्त्युच्चैर्गोत्रल-
णानां पञ्चविंशतिप्रकृतीनां तद्वन्धके तु तत्प्रायोग्यसंक्षिप्ता-
श्चतुर्गंतिका अपि मिथ्यादृष्ट्या उत्कृष्टां स्थितिं वदन्तीति उक्ता
उत्कृष्टस्थितिबन्धस्यामिनः । अथ जघन्यस्थितिबन्धस्यामिन
आह “आहारजिणमपुवो” इत्यादि आहारकद्विकं जिननाम
(लटुत्ति) लघुस्थितिकं जघन्यस्थितिकं करोतीति शेषः । क
इत्याह (अधुविस्ति) पदैकदेशे पदसमुदायोपचारादपूर्वोऽपू-
र्वाकरणकृपकस्तद्वन्धस्य चरमस्थितिबन्धे वर्त्तमानः स्थितिमा-
श्रित्येवार्थः तद्वन्धकेवस्यैवातिविशुद्धत्वात् । तिर्यङ्मनुष्यदे-
वायुर्वर्जकर्मणां च जघन्यस्थितेर्विशुद्धिप्रत्ययत्वात् । तथा
(अनियट्टिसंजलणपुरिसलहुत्ति) संजलनानां क्रोधमानमाया-
लानलक्षणानां चतुर्णां पुरुषस्य पुरुषवेदस्य च (लटुत्ति)
लघुस्थितिं जघन्यस्थितिबन्धम् (अनियट्टित्ति) अनिवृत्ति-
वादरूपकस्तद्वन्धस्य यथा स्वचरमसिद्धित्वे वर्त्तमानः
करोति तद्वन्धकेवस्यैवातिविशुद्धत्वादिति ।

सायजमुच्चावरणा, विग्यं मुहमो विउत्वि उ अससर्नी ।

सर्नी वि आउवायर, पज्जेगिंदी उ सेसाणं ॥ ४५ ॥

सातं सातवेदनीयं (जगुत्ति) यशःकीर्तिनाम (उचंवि)
उच्चैर्गोत्रम् (आवरणं) ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणचतुष्कं
विस्मन्तरायपञ्चकं (मुहमज्जि) मूढनसारायकृपकश्चर-

स्थितिबन्धे वर्तमानो लघुस्थितिकं करोति तद्वन्धकेष्वस्यैवा-
तिविशुद्धत्वात् (विउच्चि उअसंनित्ति) वैक्रियपटूनरकादिकं
वैक्रियदेवद्विकवृत्तणम् असंझी तिर्यक्पञ्चेन्द्रियः सर्वपर्याप्तिभिः
पर्याप्तौ लघुस्थितिकं करोति विमुक्तं भवति वैक्रियपटूं हि
नामप्रकृतयः नाम्नश्च द्वौ सप्तनागौ पत्योपमसंख्येयभागौनौ
एकेन्द्रियाणां जघन्या स्थितिः प्रतिपादिता सा च सहस्रगुणि-
ता सागरोपमसप्तनागसहस्रद्वयप्रमाणा वैक्रियपटूस्य जघन्या
स्थितिर्भवति । वैक्रियपटूस्य जघन्यस्थितिबन्धका असंझिप-
ञ्चेन्द्रिया एव नैकेन्द्रियादयस्ते वासंझिपञ्चेन्द्रिया जघन्यां
स्थितिमेतावतीमेव बध्नन्ति न न्यूनामपि यदुक्तम् ।

“ वेउच्चियल्लुके सहस-तामियं जं असंनिणो तेसं ।
पत्तिया संखंसूणं, ठिई अयाहूणिय निसेगो ” ॥

अस्याक्तरगमनिका “ वागुकोसेठिईण, मिच्छुतुकोसियाह ”
इत्यनेन करणेन यद्वन्धं तत्सहस्रतामिति सहस्रगुणितं ततः पत्यो-
पमासंख्येयांशेन भागेन न्यूनं सदैवक्रियपटू देवगतिदेवानुपूर्वान-
रकगतिनरकानुपूर्वी वैक्रियशरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्गवृत्तणे जघन्य-
स्थितेः परिमाणमवसेयम् । कुत इत्याह यद्यस्मात्कारणात् तेषां
वैक्रियपटू वृत्तणानां कर्मणामसंझिपञ्चेन्द्रिया एव जघन्यस्थि-
तिबन्धकास्ते च जघन्यां स्थितिमेतावतीमेव बध्नन्ति न न्यूनान्त-
र्मुहूर्तमवाधा अवाधा हीना च कर्मस्थितिः कर्मद्विकनिपके इति ।
किंच पताः षट्प्रकृतयो यथासंज्ञं नरकदेवलोकाप्रयोग्या बध्यते
तत्र च देवनारकासंझिपटूयैकेन्द्रियविकलेन्द्रियनरकेषु देवलो-
केषु नोपपन्न एवेति तेपामेतदवन्धासंज्ञवः । तिर्यग्मनुष्यास्तु
संझिनः स्वजावादेव प्रकृतप्रकृतिपटूस्य स्थितिं मध्यमासुत्कृष्टां
वा कुर्वन्तीति तेऽपीहोपेक्षिताः (संनीविआउत्ति) संझी अपि
शब्दादसंझी गृह्यते ततः संझी असंझी वा आगुञ्चतुःप्रकार-
मपि जघन्यस्थितिकं करोति तत्र देवनारकायुषोः पञ्चेन्द्रिय-
तिर्यग्मनुष्या मनुष्यतिर्यगायुषोः पुनरेकेन्द्रियादयो जघन्यस्थि-
तिकर्तारो छष्टव्याः । उक्ताः पञ्चविंशत्प्रकृतीनां जघन्यस्थिति-
बन्धस्वामिनः । शेषाणामाह (वायरपज्जेगिदिओ सेसाणंत्ति)
शेषाणां भणितोद्धरितानां निष्ठापञ्चका सातवेदनीयानन्तानुष-
न्विचतुष्काप्रत्याख्यानावरणचतुष्कप्रत्याख्यानावरणचतुष्कनपुं-
सकदेवस्त्रीवेदहास्यादिषु दूमिथ्यात्वमनुष्यगतितिर्यग्गतिजाति-
पञ्चकौदारिकशरीरौदारिकाङ्गोपाङ्गैतजसकर्मणसंहननपटू-
संस्थानपटूवर्णचतुष्कमनुजानुपूर्वी तिर्यगानुपूर्वी प्रशस्ताप्रश-
स्त्वविहायोगतिपराघातोच्छ्वासातपोद्योतागुरुलघुनिर्माणेषुधा-
तप्रसनवकस्थावरदशकनीचैर्गोत्रवृत्तणानां पञ्चाशीतेः प्रकृतीनां
बादरः पर्याप्ततद्वन्धकेषु सर्वविशुद्ध एकेन्द्रियः पत्योपमासं-
ख्येयज्ञागहीनसागरोपमद्विसप्तनागादिकां जघन्यां स्थितिं क-
रोति । अन्ये ह्येकेन्द्रियास्तथाविधविशुद्धभावादुत्तरां स्थि-
तिमुपकल्पयन्ति विकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियेषु शुद्धिरधिकाऽपि
व्यज्यते केवलं तेऽपि स्वभावादेव प्रकृतीनां महतीं स्थितिमुप-
रचयन्तीति शेषपरिहारेण यथोक्तैकेन्द्रियस्यैव ग्रहणमिति
प्रतिपादितं जघन्यस्थितिबन्धमाश्रित्यस्वामित्वम् (कर्म०) ।
(बन्धशब्दे स्थितिबन्धप्रस्तावे गुणस्थानकेस्वस्य चिन्ता)
(अनुभागकर्म तच्चाऽनुभागशब्देदर्शितम्) प्रहा० ।

अथप्रदेशकर्म तत्र यादृशं कर्मस्कन्धदलिकं जीवो
गृह्णाति तदाह ।

अंतिमचनुफासदुग्धं-पंचवन्नरसकम्मखंधदलं ।

सन्वाजियणंतगुणरस-मणुजुत्तमएंतयपएसं ॥ ७८ ॥

जीवः कर्मस्कन्धदलं गृह्णातीत्युत्तरगाथायां संबन्धः । तत्र (अं-
तिमत्ति) अन्ते ज्ञेया अन्तिमाः पञ्चादाद्यन्ताप्रादिम इतीमप्र-
त्ययः अन्त्याः पर्यन्तवर्तिनः अन्तिमत्वं च “ फासागुरुलहुमिउख-
वरसं. उएहसिणिद्धरुक्खट्टु ” इति कर्मविपाकस्तत्र प्रतिपादित-
क्रममाश्रित्य ज्ञेयं चत्वारश्चतुः संख्याः स्पर्शाः शीतोष्णास्निग्ध-
रुक्कलक्का यस्य कर्मस्कन्धदलस्य कर्मस्कन्धद्वयस्येत्यर्थः तद-
न्तिमचतुःस्पर्शम् अयमत्राशयः अमीषां चतुर्णां स्पर्शानां म-
ध्यात्कोऽपि परमाणुः केनाप्यविरुद्धेन संयुक्तस्तत्र विद्यते तथा
दि स्निग्धोष्णस्पर्शचितीययोगतः कश्चित्परमाणुस्तत्र ज्ञवति
कश्चन रुक्कशीतस्पर्शद्वययुक्तः परमाणुः कश्चित्च स्निग्धशीतस्पर्-
शद्वयोरेतः कश्चित् रुक्कोष्णस्पर्शद्वयसमन्वित इत्यतः स्कन्ध-
द्वयमजग्यानन्तगुणपरमाणुनिवृत्तं सिद्धान्तभागवत्सिपरमाणु-
कलितमविरुद्धस्पर्शद्वयोपेतपरमाणुसहिततया चतुःस्पर्शसं-
युक्तं संगच्छतु एवं गुरुलघुमुडकठिनस्पर्शवन्तश्च ये परमाण-
वस्ते कर्मस्कन्धद्वयेन भवन्तीत्येतच्च प्रज्ञासिकर्मप्रकृत्याद्यभि-
प्रायेणोक्तं बृहच्चतकटीकायां तु मृडलपुञ्जवृत्तणस्पर्शद्वयं ता-
वदवस्थितं भवत्यपरौ च स्निग्धोष्णौ स्निग्धशीतौ वा रुक्को-
ष्णौ रुक्कशीतौ वा द्वावविरुद्धौ भवत इति चतुःस्पर्शोक्तिरुक्ता ।
तथा द्वौसुरभिदुरभिलक्ष्णौ गन्धौ यस्य तद् द्विगन्धपञ्चशब्दस्य
प्रत्येकं संबन्धात्पञ्चेति पञ्चसंख्या वर्णाः कृष्णनीललोहितहारि-
त्रशुक्ललक्षणा यस्य तत्पञ्चवर्णम् पञ्च रसास्तिकतदुक्तकपा-
याम्लमधुरस्वरूपा यस्य तत्पञ्चरसम् । कर्मणवर्गणाप्रधानाः
स्कन्धाः कर्मस्कन्धास्त एव यथा स्वकावं दृष्ट्वादिशराजज्ञवा
त द्वात्रिंशत्फलाविशरणे इति वचनादलं दलिकं कर्मस्कन्धदलं
ततोऽन्तिमचतुःस्पर्शं च तत् द्विगन्धं च अन्तिमचतुःस्पर्शद्वि-
गन्धम् अन्तिमचतुःस्पर्शद्विगन्धं च तत्पञ्चवर्णं च अन्तिमचतुः-
स्पर्शद्विगन्धपञ्चवर्णम् अन्तिमचतुःस्पर्शद्विगन्धपञ्चवर्णं च पञ्च-
रसं च अन्तिमचतुःस्पर्शद्विगन्धपञ्चवर्णपञ्चरसम् अन्तिमचतुः-
स्पर्शद्विगन्धपञ्चवर्णपञ्चरसं च तत् कर्मस्कन्धदलं च अन्तिम-
चतुःस्पर्शद्विगन्धपञ्चवर्णपञ्चरसकर्मस्कन्धदलम् इह कर्म-
स्कन्धग्रहणेन एतत्सूचयति ये कर्मस्कन्धास्त एव चतुःस्पर्श-
वन्तो जीवेन गृह्यन्ते औदारिकवैक्रियाहारकशरीरयोग्यास्तु
स्कन्धा अष्टस्पर्शा एव गृह्यन्ते इति तैजसाद्याश्च ये ग्रहणप्रायो-
ग्यास्तेऽपि सर्वे चतुःस्पर्शवन्त एव जीवेन गृह्यन्ते इति म-
न्तव्यम् । वर्णगन्धरसाः पुनरौदारिकादीनां सर्वेषामपि स्कन्धा-
नां यथोक्तप्रमाणा एव जवन्ति । उक्तं च “ पंचरसपंचवर्णहि,
परिणया अट्टफासदो गंधा । जीवाहारग जोगा, चउफासवि-
सेसिया उवरि ” आहारकस्कन्धेभ्य उपरितनास्तैजसाद्याः
स्कन्धा ग्रहणप्रायोग्याः सर्वे चतुःस्पर्शा भवन्तीत्यर्थः । तथा
सर्वजीवेभ्योऽनन्तो गुणो येषां ते सर्वजीवानन्तगुणाः । रस्य
ते विपाकानुभवेननास्वाद्यत इति रसोऽनुभागस्तस्याणवोऽ-
शाः रसाणवः सर्वजीवानन्तगुणाश्च ते रसाणवश्च सर्वजीवा-
नन्तगुणाः रसाणवस्तैर्युक्तं समन्वितं इदमत्र इदयम् इह सर्व-
जघन्यरसस्थापि पुत्रलस्य रसः केवलप्रज्ञया छिद्यमानः स-
र्वजीवानन्तगुणान् भागान् प्रयच्छति ते च प्रागा अतिसू-
क्ष्मतया परजगामावाक्षिरंशा अंशा रसाणव इत्युच्यन्ते
रसाणवो रसावभागा रसपरिच्छेदाभावपरमाणव इति पर्या-
याः । ते च रसाणवः प्रतिस्कन्धं सर्वकर्मपरमाणुषु सर्वजी-

वानन्तगुणा विद्यन्ते तैश्चैवं विधै रसाणुजिर्गुक्तं परिगतं कर्म-
स्कन्धदलिकं जीवो गृह्णातीति एतदुक्तं भवति निम्बेश्वर-
साद्यविश्रयणैस्तण्डुलेषु प्रत्येकं यथारसविशेषं तत्तद्रूपं पक्ता-
जनयति तथा अनुभागवन्धाध्यवसायैः सर्वस्कन्धेष्वभव्या-
नन्तगुणकर्मप्रदेशनिष्पन्नेषु प्रतिपरमाणुसर्वजीवेभ्योऽनन्त-
गुणान् रसविभागपलिच्छेदान् जीवो जनयतीति । तथा
(अणन्त एव सन्ति) अनन्ता अभव्यानन्तगुणाः सिद्धेभ्योऽनन्त-
गुणहीनाः प्रदेशाः पुरुषा यत्र तदनन्तप्रदेशम् । इदमुक्तं भ-
वति । अभव्येभ्योऽनन्तगुणैः सिद्धेभ्योऽनन्तगुणहीनैः परमा-
णुभिर्निष्पन्नमेकैकं कर्मस्कन्धं गृह्णाति तानपि स्कन्धान् प्रति-
समयमभव्येभ्योऽनन्तगुणान् सिद्धानामनन्तभागवर्तिन एव
गृह्णातीति ॥

एगपएसोगाडं, नियसव्वपएसओ गहेइ जिओ ।

योवो आउतदंसो, नामगो एममो अहिओ ॥ ७ए ॥

एकस्मिन् प्रदेशेऽवगाढमेकप्रदेशावगाढमेकप्रदेशावगाढं येष्व-
काशप्रदेशेषु जीवोऽवगाढस्तेष्वेव यत्कर्मपुद्गलद्रव्यं तद्वागादि-
स्नेहगुणयोगादात्मनि लगति यदाह वाचकमुख्यः “ स्नेहा-
भ्यक्तशरीरस्य, रेणुनाऽश्लिष्यते यथा । रागद्वेषानुरक्तस्य, कर्मव-
न्धस्तदाध्रुवम् ” नत्वनन्तरपरंपरप्रदेशावगाढं भिन्नदेशस्थस्य
कर्मपुद्गलद्रव्यस्य ग्राह्यत्वपरिणामाभावात् यथाहि देहिनः
स्वप्रदेशस्थितान् योग्यपुद्गलानात्मभावेन परिणमयति इत्येवं
जीवोऽपि स्वक्षेत्रस्थमेव छव्यमादत्ते नत्वनन्तरपरंपरप्रदेश-
स्थम् एतच्च द्रव्यं गृह्यमाणं जीवेन नैकेन प्रदेशेन न द्वादि-
भिर्वा प्रदेशैः किन्तु सर्वैरप्यात्मीयप्रदेशैरित्येतदेवाह निजा
आत्मीयाः सर्वे समस्ताः प्रदेशा निजसर्वप्रदेशास्तैर्निजसर्व-
प्रदेशतः आद्यादेराकृतिगणत्वात्तात्प्रत्ययः निजसर्वप्रदेशैः
कर्मस्कन्धदलिकं गृह्णातीत्यर्थः । जीवप्रदेशानां सर्वेषामपि शृ-
ङ्खलावयवानामिव परस्परं संबन्धविशेषभावात् । तथाहि ए-
कस्य जीवस्य समस्तलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणाः प्रदेशा
वर्तन्ते मिथ्यादिवन्धकारणोदये च सति एकस्मिन् जीवप्रदेशे
स्वक्षेत्रावगाढग्रहणप्रायोग्यद्रव्यग्रहणाय व्याप्रियमाणे सर्वथा
तत्प्रदेशा अनन्तरपरंपरतया तद्द्रव्यग्रहणाय व्याप्रियन्ते यथा
हस्ताग्रेण कस्मिंश्चिद्वाहे कटादिके गृह्यमाणे मणिवन्धकूर्परां-
शादयोऽपि तद्ग्रहणाय अनन्तरपरंपरतया व्याप्रियन्ते इति ।
कर्म० ५ क० ॥

नाणावरणिज्जस्स एणं जंते ! कम्मस्स केवइया अवि-
भागपलिच्छेदा पएणत्ता ? गोयमा ! अणंता अविजाग-
पलिच्छेदा पएणत्ता ॥

(अविभागपलिच्छेदेति) परिच्छिद्यन्त इति परिच्छेदा अं-
शास्ते च सविभागा अपि भवन्त्यतो विशेष्यन्ते अविजागाश्च
ते परिच्छेदाश्चेत्याविजागपरिच्छेदा निरंशा अंशा इत्यर्थस्ते
च ज्ञानावरणीयस्य कर्मणोऽनन्ताः कथं ज्ञानावरणीयं याव-
तो ज्ञानस्याविभागभेदानावृणोति तावन्त एव तस्याविभाग-
परिच्छेदा दलिकापेक्षया वाऽनन्ततत्परमाणुरूपाः ॥

नेरइयाणं भंते ! नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइया
अविभागपलिच्छेदा पएणत्ता ? गोयमा ! अणंता अ-
विजागपलिच्छेदा पएणत्ता एवं सव्वजीवाणं जाव
वेमाणियाणं पुच्छा ? गोयमा ! अणंता अविजागपत्ति-

च्छेदा पएणत्ता एवं सव्वजीवाणं एवं जहा नाणा-
वरणिज्जस्स अविभागपलिच्छेदा भाणिया तहा अट्टएह
वि कम्मपगडीणं भाणियव्वा जाव वेमाणियाणं
अंतराइयस्स ।

“ अविभागपलिच्छेदेहिंत्ति ” तत्परमाणुभिः ।

एगमेगस्स एणं भंते ! जीवस्स एगमेगे जीवप्पएसे नाणा-
वरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं अविजागपत्तिच्छेदेहिं
आवेदियपरिवेदिए ? गोयमा ! सिय आवेदियपरिवेदिए
सियनो आवेदियपरिवेदिए । जइआवेदियपरिवेदिए नियमा
अणंतेहिं एगमेगस्स एणं भंते ! नेरइयस्स एगमेगे जीवप्पएसे
नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं अविभागपत्तिच्छे-
देहिं आवेदियपरिवेदिए ? गोयमा ! नियमं अणंतेहिं जहा
नेरइयस्स एवं जाव वेमाणियस्स नवरं मणूस्स जहा
जीवस्स एगमेगस्स एणं जंते ! जीवस्स एगमेगे जीव-
प्पएसे दरिसणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं एवं जहेव
नाणावरणिज्जस्स तहेव दंरुगो जाणियव्वो जाव वेमाणि-
यस्स एवं जाव अंतराइयस्स भाणियव्वं । नवरं वेयणि-
ज्जस्स आउयस्स नामस्स गोयस्स ! एएसिं चउएह
वि कम्माणं मणूस्स जहा नेरइयस्स तहा जाणि-
यव्वं सेसं तं चेव ।

तत्परमाणुभिः (आवेदियपरिवेदियत्ति) आवेष्टितपरिवे-
वेष्टितोऽत्यन्तं वेष्टित इत्यर्थः आवेष्ट्य परिवेष्टित इति वा (सिय
नो आवेदियपरिवेदिएत्ति) केवलिनं प्रतीत्य तस्य क्षीणज्ञा-
नावरणत्वेन तत्प्रदेशस्य ज्ञानावरणीयाविभागपरिच्छेदैरावे-
ष्टनपरिवेष्टनावादिनि (मणूस्स जहा जीवस्सत्ति) “ सिय
आवेदियेत्यादि ” वाच्यमित्यर्थो मनुष्यापेक्षया आवेष्टितपरिवे-
ष्टितत्वस्य तदितरस्य च सम्भवात् । एवं दर्शनावरणाय मोह-
नीयान्तरायेष्वपि वाच्यं वेदनीयायुष्कनामगोत्रेषु पुनर्जीवपद-
एव भजना वाच्या सिद्धापेक्षया मनुष्यपदे तु नास्ती तत्र वेद-
नीयादीनां भावादित्येतदेवाह नवरं “ वेयणिज्जस्सेत्यादि ”
भ० ८ श० १० उ० । उत्त० (बन्धाइ शब्देषु प्रदेशबन्धाद्यधि-
कारेऽन्यत्)

प्रथमतः करणाष्टकमभिधित्सुराह ।

बंधण १ संकमणु २ व्व-ट्टणा य ३ अववट्टणा ४ ठ-
दीरणया ५ उवसामणा ६ निहत्ती ७ निकायणा ८ च-
तिकरणाई २

इह करणशब्देन सह पर्यन्ते सामानाधिकरण्याभिधानात्
प्रत्येकं करणशब्दोऽभिसंबन्धनीयः तद्यथा बन्धनकरणं संक्रम-
करणमित्यादि । क० प्र० प्रदेशाग्रमुक्त्वा कर्मेणां क्षेत्रं वदन्ति

सव्वजीवाणं कम्मं तु, संगहेठ्हिसागयं ।

सव्वेसु वि पएसेसु, सव्वं सव्वेण वट्ठगं ॥ १८ ॥

कर्म ज्ञानावरणीयादिकं सर्वजीवानां एकैन्द्रियादीनां संग्रहे
संग्रहक्रियायां योग्यं तु पदविशागतं स्यात् यस्मां दिशां समा-
हारः पद्विशं तत्र गतं पद्विबुध्यतमित्यर्थः । तत्र चतस्रः

पूर्वाद्या दिशः ऊर्द्धाधो दिग्द्वयं चेदमेवं दिग्बद्धमत्र पृथु-
गतं कर्म द्विन्द्रियादिजीवान् एव अधिकृत्य संग्रहक्रियायां
योग्यं स्थादिति नियमः एकैन्द्रियाणां तु आगमेत्यादि दिक्स्थं
कर्म ग्रहणक्रियायां योग्यमपि उक्तमस्ति । अपरत्रागमे च त-
दाह “ एगिदिया णं भंते ! तेयाणं कम्मपुगलान् गमणं करे-
माणे किं तिदिसिं करेइ गोयमा ! सिय तिदिसिं सिय चउ-
हिंसिं सिय पंचदिसिं करेइ वेइदियाणं भंते ! पुच्छा गोयमा !
वेइदिया जाव पंचेदिया नियमा छुदिसिं करेइ ” कथं संग्रह-
क्रियायां योग्यं केन सह क्रियद्वा स्यादित्याह सर्वैरप्यात्मप्र-
देशैः सर्वज्ञानावरणादि सर्वेण प्रकृतिस्थित्यादिना प्रकारेण
बद्धकमन्योऽन्यं सम्बन्धतया क्षीरोदकवत् आत्मप्रदेशैः शिष्टं
तदेव बद्धकं कर्म संग्रहे योग्यं ज्ञवति न त्वन्यत् । आत्मा हि
सर्वप्रकृतिप्रायोग्यपुद्गलान् सामान्येन आदाय तान् पुद्गलान्
अध्यवसायविशेषात् पृथग् ज्ञानावरणादिरूपत्वेन परिणम-
यति । यत्र हि आकाशे जीवोऽवगाढस्तत्र ये आकाशप्रदेशा
आत्मन्याश्रितास्तेषु ये कर्मपुद्गलादिरागादिस्नेहयोगत आ-
त्मनि लगन्ति ते एव कर्मपुद्गला जीवानां संग्रहयोग्या न तु क्षे-
त्रान्तरावगाढाः कर्मपुद्गला जीवानां संग्रहणार्हा भिन्नप्रदेशस्था-
नां ग्रहणयोग्याभावात् “ सन्वेसु पपसेसु ” इति प्राकृतत्वात्
तृतीया बहुवचनस्थाने सप्तमीबहुवचनं भिन्नप्रदेशस्थाः क-
र्मपुद्गलाः कथं ग्रहणयोग्या ज्ञवन्ति अत्र दृष्टान्तो यथाऽग्निः-
स्वप्रदेशस्थान् प्रायोग्यपुद्गलान् आत्मसात् करोति एवं जी-
वोऽपि स्वप्रदेशस्थान् कर्मपुद्गलान् आत्मसात् करोति कि-
ञ्चिद्विदिकृत्स्थितमपि कर्म आत्मा गृह्णाति परमत्पत्वाच्च विव-
क्षितम् उक्तं २३ अ० । कर्मणामुदय उदय शब्दे (एवं उद्गिरणा
शब्दे उद्गिरणा बन्धो बन्ध शब्दे) एवं बन्धनादिकरणाष्टकं
यावद् व्यक्तिकरणम् ।

अथ बन्धोदयसत्तास्थानानां संवेधः ॥

मिष्पणहं महत्तयं, बन्धोदयसंतपयन्तिठाणाणि ।

बुच्छ सुणु संखेवं, नीसंदं दिट्ठिवादस्स ॥ १ ॥

प्रकृतीनां स्थानानि द्विन्द्र्यादिप्रकृतिसमुदाया इत्यर्थः स्थान-
शब्दोऽत्र समुदायवाची बन्धोदयसत्तासु प्रकृतिस्थानानि-
बन्धोदयसत्ताप्रकृतिस्थानानि तेषां संक्षेपं वक्ष्ये तं च वक्ष्य-
माणं शृणु शृण्विति क्रियापदं च श्रोतॄणां कथंचिदनाभोगव-
शतः प्रमादसंभवेऽप्याचार्येण नोद्वेजितव्यं किन्तु सुमधुर-
बचोभिः शिद्धानिबन्धनैः श्रोतॄणां मनांसि प्रसाद्य यथार्हमा-
गमार्थो निवेदनीय इति स्थापनार्थं तदुक्तम् “ अणुवत्तणपसेहा
पायं पावन्ति जोग्गयं परमं । रयणं पियगुक्करिस्सं, उव्वेइ सोह-
भग्गुणं गणेणं । एत्थं य पमायखलिया, पुव्वभासेण कस्ससव
न होति । जो ते वणेइ सम्मं, गुरुत्तणं तस्स सफलंति । को
नामसारहीणं, स होज्ज जो भद्दाइणो दमणे । दुट्ठे वि य जो
पासे, दमेइ तं सारहिं विति ” संक्षेपस्यैव विशेषणार्थमाह ।
महार्थो महान् प्रभूतोऽर्थोऽभिधेयो यस्य स महार्थः ननु संक्षे-
पाविस्तरार्थसंग्रहस्ततः स महार्थ एव भवतीति किमर्थमिति
विशेषणं तदयुक्तं संक्षेपस्य अन्यथापि संज्ञवात् तथाह्याख्या-
नालापकसंगण्यसंग्रहणः संक्षेपरूपा दृश्यन्ते न च महार्थस्त-
त्तापर्यार्थस्यालप्यस्वात् । ततस्तत्कल्पनममुं संक्षेपं नास्तीति
क्षिण्यजन इत्यमहार्थत्वाच्छङ्कापनोदार्थं महार्थ इति विशेष-
णम् पुनरप्यमुं विशेषयति निःस्पन्ददृष्टिवादस्य दृष्टिवादमहा-
णवस्य विन्दुभूतं निःस्पन्दकल्पं दृष्टिवादो हि परिकर्म तत्र

प्रथमानुयोगपूर्वगतचूलिकारूपपञ्चप्रस्थानः तत्र पूर्वेषु मध्ये
द्वितीये अप्रायणीयाभिधाने चतुर्दशवस्तुसमावृते पूर्वं यत्प-
ञ्चमं वस्तु विंशतिप्राकृतपरिमाणं तस्य चतुर्थं यत् कर्मप्रकृ-
तिनामकं चतुर्विंशत्यनुयोगद्वारमयं प्राकृतं तस्मादिमे त्रयोब-
न्धादयः सूत्रकृता लेशतो वक्ष्यन्ते ततोऽन्यं बन्धोदयसंप्रकृति-
स्थानानां संक्षेपो दृष्टिवादस्य निस्पन्दरूपः अनेन च प्रकर-
णस्य सर्वविन्मूलता ख्यापिता द्रष्टव्या दृष्टिवादो हि भग-
वता परमार्हन्त्यमहिम्ना विराजमानेन वीरवर्द्धमानस्वामिना
साक्षादर्थतोऽभिहितः सूत्रतस्तु सुधर्मस्वामिना तन्निस्पन्द-
रूपं चेदं प्रकरणमतः सर्वविन्मूलमिति । ननु बन्धोदयसंप्र-
कृतिस्थानानां संक्षेपोऽभिधातव्यः किं प्रत्येकमाहोर्ध्वत् संवे-
धरूप उच्यते संवेधरूपस्तथा चासुमेव संवेधरूपं संक्षेपं वि-
वक्षुः शिष्यान् प्रश्नं कारयति ॥

कइवंधतो वेअइ, कइकइ वा संतपयन्ति ठाणाणि ।

मूनुत्तरपगईसुं, जं विगप्प उ बोधन्वो ॥ २ ॥

कतिशब्दः परिमाणं पृच्छायां कति कर्मप्रकृतीर्वचनं कति
कर्मप्रकृतीर्वेदयते कति वा तथा वक्ष्यते वेदयमानस्य प्रकृ-
तिसत्कर्मस्थानानि प्रकृतिस्त्तास्थानानि एवं शिष्यैः प्रश्ने कृते
सत्याचार्योऽस्मिन् विषये भगजालमानकप्रकारं वचोभावेण
यथावत्प्रतिपादयितुमशक्यं जानातः सामान्येनैव प्रत्युत्तरमा-
ह मूले प्रकृतिषु ज्ञानावरणादिरूपासु उत्तरप्रकृतिषु च मति-
ज्ञानावरणादिश्रुतज्ञानावरणादिरूपासु उभयांषु च वक्ष्यमाण-
स्वरूपासु प्रत्येकं बन्धोदयसत्तासंवेधमधिकृत्य चिन्त्यमाना-
सु वचोभङ्गः संभवति ते चास्मिन् प्रकरणे यथावत् वैविक्ष्ये
न प्रतिपाद्यमानाः सम्यग्वोद्भव्याः । तत्र मूलप्रकृतयोऽष्टौ त-
द्यथा ज्ञानावरणं दर्शनावरणं वेदनीयं मोहनीयम् । आयुः
नाम गोघ्रमन्तरायं च (कर्म०) ।

तत्र मूलप्रकृतीनामुक्तस्वरूपाणां बन्धप्रतीत्य चत्वारि प्रकृ-
तिस्थानानि । तद्यथा अष्टौ सप्त पद एकश्च । तत्र सर्वप्रकृ-
तिसमुदायोऽष्टौ एतासां च बन्धो जघन्यतोत्कर्षणान्तर्मुहूर्त्त-
प्रमाणः आयुषि हि वक्ष्यमाने अष्टानां प्रकृतीनां बन्धः प्राप्यते
आयुषश्च बन्धोऽन्तर्मुहूर्त्तमेव कालं भवति न ततोऽप्यधिकम् ।
तथा त एवाष्टावायुर्वर्जाः सप्त एतासां च बन्धो जघन्येनान्त-
र्मुहूर्त्तं यावत् उत्कर्षेण च त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमानि षण्मासो-
नानि अन्तर्मुहूर्त्तान्पूर्वकोटिर्त्रिभागाज्यधिकानि । तथा ता
एवाष्टावायुर्माहनीयवर्जाः पद । एतासां च बन्धो जघन्येनै-
कं समयं तथाहि एतासामुक्तरूपाणां पक्षां प्रकृतिरूपाणां पक्षां
प्रकृतीनां बन्धः सक्मसंपराये सर्वोपशमश्रेण्यां कश्चिदेकं समयं
भूत्वा द्वितीयसमये भवक्षयेण दिवं गतः सन्नविरतो भव-
ति अविरतत्वे चावश्यं सप्तप्रकृतीनां बन्ध इति पक्षां बन्धो ज-
घन्येनैकं समयं यावत् उत्कर्षेण त्वन्तर्मुहूर्त्तं सूक्ष्मसंपरायगुण-
स्थानकस्यान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणत्वात् तथा सप्तानां प्रकृतीनां बन्ध-
व्यवच्छेदे एकस्या वेदनीयरूपायाः प्रकृतेर्बन्धः स च जघन्येनै-
कं समयमेकसमयभावोपशमश्रेण्यासुपशान्तं मोहगुणस्था-
ने प्रागुक्तप्रकारेण जावनीयः उत्कर्षेण पुनर्देशानां पूर्वकोटि-
यावत् । सर्वोत्कर्षणः कस्या वेक्षितव्य इति चेत् उच्यते यो
गर्भवासे माससप्तकमुपित्वा ऽनन्तरं शीघ्रमेव योनिभिष्क्रमण-
जन्मना जातो वर्षाष्टकाष्टोपरि संयमं प्रतिपन्नः प्रतिपत्यन्तरे
च कृपकभ्रेणिमारुहोत्पादितकेवलज्ञानदर्शनस्तस्य सयोगिके-

बन्धिनो वेदितव्यः तदेवं बन्धमाश्रित्य प्रकृतिस्थानप्ररूपणा ।
कर्म० । पं० सं० ।

बन्धेन बन्धस्य सम्बन्धः । संप्रति कस्यां प्रकृतौ बध्यमानायां
कतिप्रकृतिस्थानानि बन्धमाश्रित्य प्राप्यन्ते इति निरूप्यते तत्रा-
युषि बध्यमाने अष्टावपि प्रकृतयो नियमेन बध्यन्ते मोहनीयेऽतु
बध्यमाने अष्टौ सप्त वा तत्राष्टौ सर्वाः प्रकृतयस्ता एवायुर्व-
जाः सप्त ज्ञानावरणदर्शनावरणनामगोत्रान्तरायेषु बध्यमानेषु
अष्टौ सप्त पद । तत्राष्टौ सप्त च प्रागिव मोहनीयायुर्वजाः पद
ताश्च सूक्ष्मसंपराये प्राप्यन्ते वेदनीये तु बध्यमाने अष्टौ सप्त पद
एका च तत्राष्टौ सप्त पद च प्रागिव एका तु सैव वेदनीयरूपा
प्रकृतिः सा चोपशान्तमोहगुणस्थानकादौ प्राप्यते । उक्तं च “आ-
बन्धि अचमो हेष्ठ, सत्त एकं च हाइए । वज्जंतयम्मि वज्जं—
ति, सेसएसु उसत्तहु ” कर्म० । पं० सं० ।

सम्प्रति किं कर्म बन्धन् कानि कर्माणि बध्नातीति बन्धसंबंधं
विचिन्तयिषुः प्रथमतो ज्ञानावरणीयेन सह सम्बन्धं चिन्तयति ।

जीवे णं भंते ! नाणावरणिज्जं कम्मं बंधमाणे कइ
कम्मपगदीओ बंधइ ? गोयमा ! सत्तविहबंधए वा अठ-
विहबंधए वा उव्विहबंधए वा ॥

“जीवेणं भंते” इत्यादि सुगमं नवरं सप्तविधबन्धक आयुर्वन्धा-
जावकावे अष्टविधबन्धकमायुरपि बन्धन् षड्विधबन्धको मोहा-
युर्वन्धाभावे स च सूक्ष्मसंपरायः उक्तं च—“ सत्तविह बंधगा
होति, पाणिणा आयूवज्जमाणं तु । तह सुहुमसंपराया, उव्वि-
हबंधा विणिहिट्ठा ॥ मोहाउ य वज्जाणं, पयमीणं ते उ बंधगा
जणिया ” इति । एकविधबन्धकस्तु न बध्यते एकविधबन्धका
हि उपशान्तकपायादयस्तथाचोक्तम् “उवसंतस्सीणमोहा, केव-
ल्लिणो एगविहं बंधो । ते पुण दुसमयवियस्स, बंधगा न उणं
संपरायस्स ” ॥ १ ॥ न चोपशान्तकपायादयो ज्ञानावरणीयं
कर्म बध्नाति तदबन्धस्य सूक्ष्मसंपरायचरमसमय एव व्यव-
च्छेदात् किंतु केवलं सातवेदनीयमिति ।

एतदेव नैरयिकादिदण्मकक्रमेण चिन्तयति ।

एरइयाणं जंते ! नाणावरणिज्जं कम्मं बंधमाणे कइ कम्म-
पगदीओ बंधइ ? गोयमा ! सत्तविहबंधए वा अठविह-
बंधए वा एवं जाव वेमाणिए नवरं मणुसे जहा जीवे ।

“नैरइयाणं भंते !” इत्यादि इह मनुष्यवर्जेषु शेषेषु पदेषु सर्वे-
ष्वपि द्वावेव भङ्गकौ ज्ञष्टव्यौ सप्तविधबन्धको वा अष्टविधब-
न्धको वा इति नतु तृतीयः । षड्विधबन्धक इति तेषु सूक्ष्मसंप-
रायगुणस्थानासंज्ञवात् । मनुष्यपदेषु त्रयोऽपि वक्तव्याः तत्र
सूक्ष्मसंपराये त्वसंभवात् तथाचाह “ एवं जाव वेमाणिए । न-
वरं मणुसे जहा जीवे ” इति उक्त एकत्वेन दण्मकः ।

सम्प्रति बहुत्वेनाह ।

जीवा णं भंते ! नाणावरणिज्जं कम्मं बंधमाणा कइ क-
म्मपगदीओ बंधंति ? गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्जा स-
त्तविहबंधगा य अठविहबंधगा य अहवा सत्तविहबंधगा य
अठविहबंधगे य अहवा सत्तविहबंधगा य उव्विह बंधगे य
अहवा सत्तविहबंधगा य उव्विहबंधगा य । एरइयाणं भंते !
नाणावरणिज्जं कम्मं बंधमाणा कइ कम्मपगदीओ बंधंति ?
गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्जा सत्तविहबंधगा अहवा

सत्तविहबंधगा य अठविहबंधए य अहवा सत्तविहबंधगा
य अठविहबंधगा य तिन्नि भंगा । एवं जाव थणियकुमा-
रा । पुढविकाइयाणं पुच्छा ? गोयमा ! सत्तविहबंधगा वि
अठविहबंधगा वि । एवं जाव वणस्सइकाइया वि । विग-
ल्लिदियाणं पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं य तियभंगो सव्वे
वि ताव होज्जा सत्तविहबंधगा अहवा सत्तविहबंधगा य अ-
ठविहबंधए य अहवा सत्तविहबंधगा य अठविहबंधगाय ॥

“जीवाणं भंते !” इत्यादि इह जीवाः सप्तविधबन्धकाः अष्ट-
विधबन्धकाश्च सदैव बहुत्वेन बध्यन्ते षड्विधबन्धकस्तु कदा-
चित्सर्वथा न जयति परमासात् यावदुत्कर्षतस्तदन्तरस्य प्रति-
पादनात् यदापि बध्यते तदापि जघन्यपदे एको वा द्वौ वा त्र-
त्कर्षतोऽष्टाधिकं शतम् । तत्र यदैकोऽपि न बध्यते तदा प्रथ-
मो भङ्गः यदा त्वेको बध्यते तदा द्वितीयो बहूनां बाधे तु तृ-
तीय इति । नैरयिकाः षड्विधबन्धका न भवन्ति अष्टविधबन्ध-
का अपि कदाचित्कास्तत्र यदैकोऽप्यष्टविधबन्धको न बध्यते
तदा सर्वेऽपि तावद्भवेयुः सप्तविधबन्धका इति भङ्गः । यदा
त्वेकोऽष्टविधबन्धकस्तदा द्वितीयो यदा तु बहवस्तदा तृतीय
इति एतदेव भङ्गत्रिकं दशस्वपि जयनपतिषु भावनीयम् पृथि-
व्यादिषु पञ्चसु सप्तविधबन्धका अपि अष्टविधबन्धका अपीत्येक
एव भङ्गोऽष्टविधबन्धकानामपि सदैव तेषु बहुत्वेन बध्यमानत्वात्
द्वित्रिचतुरिन्द्रियतिर्यकपञ्चेन्द्रियसूत्रेषु भङ्गत्रिकं नैरयिकवत् ।

मणुसाणं जंते ! नाणावरणिज्जस्स पुच्छ ? गोयमा !
सव्वे वि ताव होज्जा सत्तविहबंधगा ? अहवा सत्तविह-
बंधए य अठविहबंधए य २ अहवा सत्तविहबंधगा य अठवि-
हबंधगा य ३ अहवा सत्तविहबंधगा उव्विहबंधए य ४ ।
अहवा सत्तविहबंधगा य उव्विहबंधगा य ५ । अहवा सत्त-
विहबंधगा य अठविहबंधगे य उव्विहबंधए य ६ । अह-
वा सत्तविहबंधगा य अठविहबंधगे य उव्विहबंधगा य ७ ।
अहवा सत्तविहबंधगा य अठविहबंधगा य उव्विहबंधए य
८ । अहवा सत्तविहबंधगा य अठविहबंधगा य उव्विहबंध-
धगा य ९ । एवं एते नव जंगा सेसा वाणमंतराइया जाव
वेमाणिया जहा एरइया सत्तविहादिवंधया भणिया तहा
भाणियव्वा । एवं जहा नाणावरणं बंधमाणा तहिं भ-
णिया दंसणा वरणं पि बंधमाणा तहिं जीवादिया एगत्त-
पोहत्तेहिं भाणियव्वा ॥

मनुष्यसूत्रेजङ्गनवकमष्टविधबन्धकस्य च कदाचित् सर्वथाऽ-
प्यभावात् तत्राष्टविधबन्धकविधबन्धकाभावे सर्वेऽपि तावद्भवेयुः
सप्तविधबन्धका इति प्रथमो भंगः सप्तविधबन्धकानां सदैव
बहुत्वेन प्राप्यमाणत्वात् एकाष्टविधबन्धकाभावे द्वितीयसप्त-
विधबन्धकाश्चाष्टविधबन्धकाश्च षड्विधबन्धकभावे तृतीयसप्त-
विधबन्धकाश्चाष्टविधबन्धकाश्च । एवमेवाष्टविधबन्धकाभावे
षड्विधबन्धकपदेनाप्येकत्वबहुत्वाज्यां द्वौ भङ्गाविति द्विकसं-
योगे चत्वारो भङ्गाः त्रिकसंयोगेऽप्यष्टविधबन्धकषड्विधबन्ध-
कपदयोः प्रत्येकमेकवचनबहुवचनान्यां द्वौ भङ्गाविति चत्वार
इति । सर्वसंख्यया नव व्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका नैरयिकवत् ।

मणुस्साणं पुच्छा ? गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्जा सत्तविह-
हबंधगा अहवा सत्तविहबंधगा य अट्टविहबंधगे य अहवा
सत्तविहबंधगा य अट्टविहबंधगा य अहवा सत्तविहबंधगा
य छव्विहबंधए य एवं छव्विहवधएण वि समं दो जंगा:-
एगविहबंधएण वि समं दो जंगा अहवा सत्तविहबंधगा य
अट्टविहबंधए य छव्विहबंधए य चउभंगा अहवा सत्तावह-
बंधगा य अट्टविहवन्धएय एगविहवन्धएय च : जंगा अहवा-
सत्त विहवन्धगाय छव्विहबंधए य एगविहबंधए य चउ गंगा

अहवा सत्तविहवंधगा य अट्टविहवंधए य एगविहवंधए—
य जंगा अट्ट। एवं एते सत्तावीसं भंगा एवं जहा नाणावरणिज्जं तहा दरिसणावरणिज्जं अंतराइयं पि जीवेणं भंते वेयणिज्जं कम्मं वेदेमाणे कइ कम्मपगणीओ वंधइ ? गोयमा ! सत्तविहवंधए वा अट्टविहवंधए वा छव्विहवंधए वा एगविहवंधए वा अवंधए वा एवं मणुसे वि अवसेसा नारयादिया सत्तविहवंधगा अट्टविहवंधगा एवं जाववेमाणिया मनुष्येषु तु सप्तविंशतिभङ्गा अपट्टविधबन्धकपट्टिधबन्धकैकविधबन्धकानां कादाचित्कतया एकत्वादिना भाज्यतया च त्रय्यमानत्वात् तत्रासीयामजावे सप्तविधबन्धका इत्येको जङ्गः ततोऽष्टविधबन्धकपदप्रक्षेपे एकवचनबहुवचनाज्यां द्वौ द्वौ पट्टिधबन्धकप्रक्षेपे इति सप्त ततोऽष्टविधबन्धकपट्टिधबन्धकपदप्रक्षेपे चत्वारोऽष्टविधबन्धकैकपदप्रक्षेपे चत्वारः एकोनविंशतिः ततोऽष्टविधबन्धकपट्टिधबन्धकैकविधबन्धकपदानां युगपत्प्रक्षेपेऽष्टाविंशतिः सप्तविंशतिः ।

जीवाणं भंते ! वेदणिज्जकम्मं वेदेमाणे कइ कम्मपयणीओ वंधंति ? गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्ज सत्तविहवंधगा य अट्टविहवंधगा य एगविहवंधगा य अहवा सत्तविहवंधगा य अट्टविहवंधगा य एगविहवंधगा य छव्विहवंधगा य अवंधएण विममं दो जंगा नेयव्वा । अहवा सत्तविहवंधगा य अट्टविहवंधगा य एगविहवंधगा य छव्विहवंधए य अवंधए य चउजंगा एवं एते नव भंगा एणिंदियाणं अजंगयं नारगादीणं तियजंगा जाव वेमाणियाणं नवरं मणुस्साणं पुच्छा, सव्वे वि ताव हाज्जा सत्तविहवंधगा य एगविहवंधगा य अहवा सत्तविहवंधगा य एगविहवंधगा य छव्विहवंधए य अट्टविहवंधए य अवंधए य । एवं एते सत्तावीसं जंगा जाणियव्वा जहा किरियासु पाणाइयाविरयस्स । एवं जहा वेदणिज्जं तहा आउयं नामं गोयं च भाणियव्वं मोहणिज्जं वेदेमाणे जहा वंधे नाणावरणिज्जं तहा जाणियव्वं ।

वेदनीयसूत्रे एकविधबन्धकसंयोगिकेवल्यपि तस्यापि वेदनीयोदयबन्धसम्भवात् अबन्धकोऽयोगिकेवली तस्ययोगाभाव—तो वेदनीयं वेदयमानस्यापि तद्व्यासम्भवात् वेदनीयसूत्रे एकवचनबहुवचनचिन्तायां जीवपदे नव भङ्गाः तत्र सप्तविधबन्धकाष्टविधबन्धकैकविधबन्धकानां सदैव बहुत्वेन त्रय्यमानत्वात् । बहुवचनात्मके इतरपदद्वयाभावे एकस्ततः पट्टिधबन्धकपदप्रक्षेपे एकवचनबहुवचनाज्यां द्वौ एवमेव द्वावेकविधबन्धकपदप्रक्षेपे चत्वार उभयपदप्रक्षेपे इति मनुष्यपदे सप्तविंशतिः तत्र हि सप्तविधबन्धका एकेन बहुत्वेन सदाऽवस्थिता इतरेषु त्रयोऽप्यष्टविधबन्धका अवंधकाश्च कादाचित्का एकत्वादिना च जाज्यास्ततस्तेषामजावे सप्तविधबन्धका अप्येकविधबन्धका अपीत्येको भङ्गः ततोऽष्टविधबन्धकपदप्रक्षेपे एकवचनबहुवचनाज्यां द्वौ द्वौ पट्टिधबन्धकपदप्रक्षेपे द्वावेकविधबन्धकप्रक्षेपे इति पद । तथा त्रयाणां पदानां त्रयोऽपि चिकसंयोगे एकैकस्मिन् द्विकसंयोगे

एकवचनबहुवचनाभ्यां चत्वार इति द्विकसंयोगे चादश त्रिकसंयोगेऽष्टाविंशतिः सर्वसंख्यया सप्तविंशतिः एवमायुर्नामगोत्रसूत्राण्यपि भावनीयानि । मोहवेदनीयं कर्म वेदयमानो जीवः सप्तविधबन्धकोऽष्टविधबन्धकः पट्टिधबन्धको वा सूक्ष्मसम्परायावस्थायामपि मोहनीयवेदनसम्भवात् एवं मनुष्यपदेऽपि त्रय्यं नारकादिषु तु पदेषु सप्तविधबन्धकोऽष्टविधबन्धको वेत्येवं वक्तव्यं सूक्ष्मसम्परायत्वाभावात् परविधबन्धकत्वात् सम्भवात् । बहुवचनचिन्तायां जीवपदे जङ्गत्रिकं तत्र सूक्ष्मसम्परायाः कादाचित्का इतरे च त्रये सदैव बहुत्वेन त्रय्यन्ते इति पट्टिधबन्धकपदप्राप्ते सप्तविधबन्धका अष्टविधबन्धका अपीत्येको भङ्गस्ततः पट्टिधबन्धकपदप्रक्षेपे एकवचनबहुवचनाज्यां द्वावेतौ जङ्गाविति नैरयिकादिषु स्तनितकुमारपयवसानेषु सप्तविधबन्धकाः सदा बहुत्वेनावस्थिताः । अष्टविधबन्धकास्तु कादाचित्का एकत्वादिना च भाज्या इति अष्टविधबन्धका इत्येको भङ्गः । ततोऽष्टविधबन्धकपदप्रक्षेपे एकवचनबहुवचनाज्यां द्वाविति पृथिव्यादिषु पञ्चस्वप्नजङ्गकं सप्तविधबन्धका अपीति उभयेणामपि तेषु सदा बहुत्वेन त्रय्यमानत्वात् । द्वित्रिचतुरिन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषु व्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकेषु च नैरयिक्यत्वं भङ्गत्रिकं मनुष्येषु नव जङ्गाः । तत्र सप्तविधबन्धका इत्येको भङ्गः ततोऽष्टविधबन्धकपदप्रक्षेपे एकवचनबहुवचनाज्यां द्वौ द्वौ पट्टिधबन्धकपदप्रक्षेपे एकवचनबहुवचनाज्यां चत्वारः उभयपदप्रक्षेपे इति तथाचाह । “ मोहणिज्जं वेदमाणे जहा वंधे नाणावरणिज्जं तहा भाणियव्वमिति ” इति श्रीमद्भगवद्गीताविरचितेन पदविंशतितमं वेदबन्धख्यं पदं समाप्तम् प्रज्ञा० २६ पद० । सम्प्रति किं कर्म वेदयमानः कति कर्मप्रकृतीर्वेदयते इत्युदयस्योदयेन सह संबंधं चिन्तयति ।

जीवेणं जंते ! नाणावरणिज्जं कम्मं वेदेमाणे कति कम्मपगणीओ वेदेइ ? गोयमा ! सत्तविहवंधए वा अट्टविहवंधए वा एवं मणुस्सेण वि अवसेसा एगत्तेण वि पुहत्तेण वि नियमा अट्ट कम्मपगणीओ वेदेइ जाव वेमाणिया ।

तत्र सप्तविधवेदक उपशान्तमोहकीणमोहौ वा तयोर्मोहनीयोदयासंजवात् शेषास्तु सूक्ष्मसम्परायादिरष्टविधवेदक एवं मनुष्यपदेपि वाच्यं, नैरयिकादयस्तु नियमादष्टविधवेदकाः ।

जीवाणं भंते ! नाणावरणिज्जं कम्मं वेदेमाणे कइ कम्मपगणीओ वेदेति ? गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्ज अट्टविहवेदगा अहवा अट्टविहवेदगा य सत्तविहवेदए य अहवा अट्टविहवेदगा य सत्तविहवेदगा य । एवं मणुस्सा वि । दरिसणावरणिज्जं अंतराइयं च एवं चेव भाणियव्वं । वेदणिज्जआउयनामगोयाइं वेदेमाणे कइ कम्मपगणीओ वेदेइ ? गोयमा ! जहा वंधगा वेदगस्स वेयणिज्जं तहा जाणियव्वाणि जीवेणं जंते ! मोहणिज्जं कम्मं वेदेमाणे कइ कम्मपगणीओ वेदेइ ? गोयमा ! नियमा अट्टकम्मपगणीओ वेदेइ । एवं एणए जाव वेमाणिए । एवं पुहत्तेण वि ।

बहुवचनचिन्तायां जीवपदे मनुष्यपदे च भंगत्रिकं तत्र सर्वेऽपि तावद्भवेयुः अष्टविधवेदका इत्येको जङ्गः ततः सप्तविध-

न्यकस्यैकस्य भावे द्वितीयो बहूनां जावे तृतीयः शेषेषु तु नैरयिकादिषु पदेषु अष्टमङ्गमष्टविधवेदका इति । सप्तविधवेदकत्वस्य तत्रासम्भवात् एवं दर्शनावरणीयान्तरायसूत्रेऽपि वक्तव्ये वेदनीयसूत्रे जीवपदे मनुष्यपदे च प्रत्येकमष्टविधवेदको वा सप्तविधवेदको वा चतुर्विधवेदको वेति वक्तव्यं शेषेषु तु नैरयिकादिषु अष्टविधवेदक इत्येतेषामुपशान्तमोहत्वाद्यवस्थासम्भवात् तत्रैव वेदनीयसूत्रे बहुवचनचिन्तायां जीवपदे मनुष्यपदे च प्रत्येकं भङ्गविकं तत्राष्टविधवेदकाभ्येत्येको जङ्गः एव सर्वथा सप्तविधवेदकानामजावे ततः सप्तविधवेदकपदप्रक्षेपे एकवचनबहुवचनाभ्यां द्वौ जङ्गाविति शेषेषु तु नैरयिकादिषु स्थानेष्वभङ्गकमष्टविधवेदका इति । एवमायुर्नामगोत्रसूत्राण्यपि जावनीयानि मोहनीयं कर्म वेदयमानो नियमादष्टविधवेदक इति जीवादिषु पञ्चविंशतौ पदेष्वेकवचनचिन्तायां बहुवचनचिन्तायां च सर्वत्राप्यजङ्गकम् । अष्टौ कर्मप्रकृतीर्वेदयते वेदयन्ते वा प्रज्ञा ० १७ पद ० । १० ।

सम्प्रति उदयमाश्रित्य प्रकृतिस्थानप्ररूपणा क्रियते उदयप्रतिब्रीणि प्रकृतिस्थानानि तद्यथा अष्टौ सप्त चतस्रः । तत्र सर्वप्रकृतिसमुदायोऽष्टौ तासां च उदयोऽभ्यनधिकृत्य अनाद्यपर्यवसितो भव्यनधिकृत्यानादिसपर्यवसानः उपशान्तमोहगुणस्थानकान् प्रतिपतितानधिकृत्य पुनः सादिसपर्यवसानः स च जघन्येनान्तर्मुहूर्तप्रमाणः उपशमश्रेणीतः प्रतिपतितस्य पुनरप्यन्तर्मुहूर्तम कस्यापि उपशमश्रेणिप्रतिपत्तेः उत्कर्षेण तु देशोनापाद्धपुरुषपरावर्त्तः तथा ता एवाष्टौ मोहनीयवर्जाः सप्त तासामुदयो जघन्येनैकं समयं तथा हि सप्तानामुत्तरूपाणां प्रकृतीनामुदय उपशान्तमोहे क्रीणमोहे वा प्राप्यते तत्र कश्चिदुपशान्तमोहगुणस्थानके एकं समयं स्थित्वा द्वितीये समये जवक्तयेण दिवं गच्छन्नविरतो भवति अविरतत्वे चावश्यमष्टानां प्रकृतीनामुदय स्ततः सप्तानामुदयो जघन्येनैकं समयं यावत्प्राप्यते उत्कर्षेण तु भन्तर्मुहूर्त उपशान्तमोहगुणस्थानकस्य क्रीणमोहगुणस्थानकस्य वा सप्तोदयहेतोरान्तर्मां हसित्वा सत्ता घातिकर्मवर्जाश्चतस्रः प्रकृतयः तासामुदयो जघन्येनान्तर्मुहूर्तिक उत्कर्षेण देशोन्पूर्वकोऽतिप्रमाणः तदेवं कृता उदयमधिकृत्य स्थानप्ररूपणा । संप्रति कस्याः प्रकृतेरुदये कति प्रकृतिस्थानान्युदयमाश्रित्य प्राप्यन्ते इति निरूप्यते । तत्र मोहनीयस्योदये अष्टानामुदयः मोहनीयवर्जानां त्रयाणां घातिकर्मणामुदये अष्टानां वा तत्राष्टानां सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानके यावत् सप्तानामुपशान्तमोहक्रीणमोहे वा वेदनीयायुर्नामगोत्राणामुदये अष्टानां सप्तानां चतसृणां वा उदयः । तत्राष्टानां सूक्ष्मसंपरायं यावत् सप्तानामुपशान्तमोहे क्रीणमोहे वा चतसृणामेतासामेव वेदनीयादीनां सयोगिकेवल्लिगुणस्थानके चान्तर्मुहूर्तप्रमाणमिति घातिकर्मचतुष्टयक्ये च चतसृणां सत्ता सा च जघन्येनान्तर्मुहूर्तप्रमाणोत्कर्षेण पुनर्देशोन्पूर्वकोऽिमाना कृता सत्तामधिकृत्य प्रकृतिस्थानप्ररूपणा । संप्रति कस्यां प्रकृते सत्यां कति प्रकृतिस्थानानि सत्तामधिकृत्य प्राप्यन्ते इति निरूप्यते मोहनीयसप्तानाम-

पि सत्ता ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणां सत्ताया मध्यनानां सप्तानां वा तत्राष्टानामुपशान्तमोहगुणस्थानके यावत् मोहनीय क्रीणे सप्तानां सा च क्रीणमोहगुणस्थानके वेदनीयायुर्नामगोत्राणां सत्तायामष्टानां सप्तानां चतसृणां वा सत्ता तत्राष्टानां सप्तानां च जावना प्रागिव चतसृणां सत्ता वेदनीयादीनामेव सा च सयोगिकेवल्लिगुणस्थानके च द्रष्टव्या । कर्म ० ।

सम्प्रति बन्धोदयसत्ताप्रकृतिस्थानानां परस्परं

बन्धप्ररूपणार्थमाह ॥

अष्टविह सत्त उ बन्ध गेसु उष्टे व उदयमेतंता ।

एगविहे तिविकल्पा, एगविगल्पा अ अबन्धम्मि । ३ ।

अष्टविधबन्धकसप्तविधबन्धकपञ्चिधबन्धकेषु प्रत्येकमुदये सत्तायां चाऽष्टौ कर्माणि प्राप्यन्ते कथमिति चेदुच्यते इह अष्टविधबन्धका अप्रमत्तान्ताः सप्तविधबन्धका अनिवृत्तिबादरसंपरायपर्यवसानाः षड्विधबन्धकाश्च सूक्ष्मसंपरायाः । एते च सर्वेऽपि सरागाः सरागतं च मोहनीयोदयाद्युपजायते उदये च सत्यवश्यं सत्ता ततो मोहनीयोदयसत्तासंभवात् सप्तविधविधषड्विधबन्धकेष्ववश्यमुदये सत्तायां वा अष्टौ प्राप्यन्ते एतेन च त्रयो जङ्गा दर्शिताः । तद्यथा अष्टविधो बन्धोऽष्टविध उदयोऽष्टविधा सत्ता एष विकल्प आयुर्वन्धकाले एष च मिथ्यादृष्ट्यादीनामप्रमत्तानामवसेयो न शेषाणां आयुर्वन्धासंभवात् तथा सप्तविधो बन्धोऽष्टविध उदयोऽष्टविधा सत्ता एष विकल्प आयुर्वन्धभावे एष च मिथ्यादृष्ट्यादीनामनिवृत्तिबादरसंपरायाणामवसेयः । तथा षड्विधो बन्धोऽष्टविध उदयोऽष्ट विधा सत्ता एष विकल्पः सूक्ष्मसंपराया (एगविहो तिविगल्पोत्ति) एकविधे एकप्रकारबन्धे एकस्मिन् केवलिवेदनीये बध्यमान इत्यर्थः । विकल्प इति समाहारचिगुत्वेऽप्यार्पःवात्पुंस्त्वनिर्देशः त्रयो विकल्पा भवन्तीत्यर्थः । तद्यथा एकविधो बन्धः सप्तविध उदयः अष्टविधा सत्ता एष विकल्प उपशान्तमोहगुणस्थानके प्राप्यते तत्र मोहनीयस्योदयो न विद्यते सत्ता पुनरस्ति तथा एकविधो बन्धः सप्तविधा सत्ता एष विकल्पः क्रीणमोहे गुणस्थानके प्राप्यते तत्र मोहनीयस्य निःशेषतोऽपगमात् तथा एकविधो बन्धश्चतुर्विध उदयश्चतुर्विधा सत्ता एष पुनर्विकल्पः सयोगिकेवल्लिगुणस्थानके प्राप्यते तत्र मोहनीयस्य निः शेषतोऽपगमात् । तथा एकविधो बन्धश्चतुर्विध उदयश्चतुर्विधा सत्ता एष पुनर्विकल्पः सयोगिकेवल्लिगुणस्थानके प्राप्यते तत्र घातिकर्मणामवश्यवशोपगमात् चतसृणां चाघातिप्रकृतीनामुदये सत्तायां प्राप्यमाणत्वात् (एगविगल्पो अबन्धम्मि) अत्र बन्धाभावे एक एव विकल्पस्तद्यथा चतुर्विध उदयश्चतुर्विधा सत्ता एष चायोगिकेवल्लिगुणस्थानके प्राप्यते । तत्र हि योगाभावात् बन्धो न भवति उदयसत्ते चाघातिकर्मणां जवतः तदेवं मूलप्रकृतीरधिकृत्य बन्धोदयसत्प्रकृतिस्थानानां परस्परं संवेधे सप्तविकल्पा उक्ताः कर्म ० पं ० सं ।

जीवस्थानेषु विवृण्वन्नाह ।

सत्तड्वन्ध अटुदयसंततेरसमुजीवगणेषु ।

एगमि पंचदीभगा होति केवल्लिणो ॥ ४ ॥

इह जीवस्थानानि चतुर्दश तद्यथा अपर्याससूक्ष्मैकेन्द्रियः पर्याससूक्ष्मैकेन्द्रियः अपर्यासबादरैकेन्द्रियः पर्यासबादरैकेन्द्रियः अपर्यासद्वीन्द्रियः पर्यासद्वीन्द्रियः अपर्यासत्रैन्द्रियः पर्यासत्रैन्द्रियः अपर्यासचतुरिन्द्रियः पर्यासचतुरिन्द्रियः अपर्याससंक्षिप-

श्रेन्द्रियः पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियः अपर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियः पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियः इति एतानि च सप्तपरुशीतिकवृत्तौ व्याख्यातानीति नेह भूयो व्याख्यायन्ते । तत्र त्रयोदशसु आद्येषु जीवस्थानेषु प्रत्येकं द्वौ द्वौ विकल्पौ भवतः । तद्यथा सप्तविधो बन्धो षट्त्रिंश उदयः अष्टविकल्पः आयुर्वन्धकात्वं मुक्त्वा शेषकात्वं सर्वदैव वृज्यते अष्टविधो बन्धः अष्टविध उदयः अष्टविधा सत्ता एव विकल्पः आयुर्वन्धकात्वे एव चान्तमौहूर्तिकः आयुर्वन्धकादस्य जघन्येनोत्कर्षेण चान्तमुहूर्त्तं प्रमाणत्वात् [पगम्मि-पञ्चजंगत्ति] एकस्मिन् पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियवृत्तौ पञ्चजंगत्ति जवन्ति तत्रादिमौ द्वौ जंगौ प्रागिव ज्ञावनीयौ प्रथस्तु शेषा इमं वद्विधबन्धः अष्टविधा सत्ता अष्टविध उदयः एव विकल्पः सूक्ष्मसंपरायस्य उपशमश्रेण्यां वर्त्तमानस्य वेदितव्यः तथा एकविधो बन्धः सप्तविध उदयः अष्टविधा सत्ता एव विकल्पः उपशान्तमोहगुणस्थानके प्राप्यते । तथा एकविधो बन्धः सप्तविध उदयः सप्तविधा सत्ता एव च क्लीणमोहस्थानके तथा द्वौ द्वौ भंगौ भवतः केवलिनः तद्यथा एकविधो बन्धः चतुर्विध उदयः चतुर्विधा सत्ता । एव च विकल्पः सयोगिकेवलिनो बन्धाभावे चतुर्विध उदयः चतुर्विधा सत्ता एव विकल्पो योगिकेवलिनः । इह केवलप्रहणं संज्ञिव्यवच्छेदार्थं द्वौ भंगौ जवतः केवलिनो नतु संज्ञिन इत्यर्थः अत एव केवलप्रहणादिदमवसीयते केवलिनोविज्ञानरहितत्वात् संज्ञी न जवतीति ॥

सम्प्रति तानेव सप्तविकल्पांश्च गुणस्थानेषु चिन्तयन्नाह ।

अष्टसु एगविगप्पो, उस्सु वि गुणसन्निपेसु दुविगप्पा ।

पत्तेयं पत्तेयं, बंधोदय संतकम्माणं ॥ ५ ॥

इह गुणस्थानकानि चतुर्दश तानि च परुशीतिकवृत्तौ सविस्तरमभिहितानीति नेह भूयोऽभिधीयन्ते । तत्र अष्टगुणस्थानकेषु सम्यग्मिथ्यादृष्ट्यपूर्वकरणनिवृत्तिवादरसूक्ष्मसंपरायोपशान्तमोहक्लीणमोहसयोगिकेवलिनवृत्तौ प्रत्येकं बन्धोदयसत्कर्मणामेकविकल्पो भवति तद्यथा सम्यग्मिथ्यादृष्ट्यपूर्वकरणनिवृत्तिवादरेषु सप्तविधो बन्धः अष्टविध उदयः अष्टविधा सत्ता । अथैतेषु अष्टविधोऽपि बन्धः कस्मान्न भवति ? उच्यते स्वभावेन एव एतेषामायुर्वन्धयोग्याध्यवसायस्थानगूयत्वात् सूक्ष्मसंपराये षड्विधो बन्धः अष्टविध उदयः अष्टविधा सत्ता सूक्ष्मासंपरायो हि बादरकपायाज्ञावादायुर्मोहनीयं च न बध्नाति ततश्च षड्विध एव बन्धो भवति । उपशान्तकपायस्य एकविधो बन्धः सप्तविध उदयः अष्टविधा सत्ता । यत उपशान्तमोहकपायोदयाभावात् न ज्ञानावरणानि बध्नाति किंतु वेदनीयमेव केवलं ततस्तत्रैकविध एव बन्धो भवति मोहनीयस्य चोपशान्तत्वेनोदयाभावादुदयः सप्तविधः क्लीणमोहस्य एकविधो बन्धः सप्तविध उदयः सप्तविधा सत्ता । अत्र मोहनीय क्लीणत्वात् उदये सत्तायां च न प्राप्यते ततः सप्तविधा सत्ता सयोगिकेवलिन एकविधो बन्धः चतुर्विध उदयः चतुर्विधा सत्ता केवली हि चतसृणामपि घातिप्रकृतीनां कृयेण भवति ततस्तस्य चतुर्विध एयोदयश्चतुर्विधैव च सत्ता । अयोगिकेवलिनो बन्धो न भवति योगान्नावात् ततश्चतुर्विध उदयश्चतुर्विध सत्ता । तथा षट्सु गुणसंज्ञितेषु गुणस्थानकेषु मिथ्यादृष्टि-सासादनाविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरतिप्रमत्ताप्रमत्तरूपेषु प्रत्येकं बन्धोदयसत्कर्मणां द्वौ द्वौ विकल्पौ जवतः तद्यथा अष्टविधो बन्धः अष्टविध उदयः अष्टविधा सत्ता एव विकल्पः आयुर्वन्ध-

कात्वे एतेषां ह्यायुर्वन्धयोग्याध्यवसायस्थानसंज्ञात् बन्धः उपपद्यते । तथा सप्तविधो बन्धः अष्टविध उदयः अष्टविधा सत्ता एव विकल्पः आयुर्वन्धकात्वं मुक्त्वा शेषकात्वं सर्वदा वृज्यते तदेव मूत्रप्रकृतीरधिकृत्य बन्धोदयसत्प्रकृतिस्थानानां परस्परं संवेध उक्त स्वामित्वं च उत्तरप्रकृतिषु सम्बन्धः ॥ ५००॥ सम्प्रतिज्ञानावरणीयस्य तत्तुल्यत्वाद् अन्तरायस्य चोत्तरप्रकृतीरधिकृत्य बन्धादिस्थानप्ररूपणार्थमाह ॥

बंधोदयसंतं सा, नाणावरणंतराए पंच ।

बंधो चरमे वि उदय संतंसा होंति पंचेव ॥ ७ ॥

ज्ञानावरणे अन्तराये च प्रत्येकबन्धोदयसत्तारूपाः अंशाः पञ्च पञ्चप्रकृत्यात्मकाः । इदमुक्तं भवति । ज्ञानावरणे बन्धमुदयं सत्तां चाधिकृत्य सदैव पञ्चप्रकृतयो मतिज्ञानावरणश्रुतज्ञानावरणावधिज्ञानावरणमनःपर्यवज्ञानावरणरूपाः प्राप्यन्ते नत्वेकद्वित्रयादिकाधुवं बन्धादित्वात् । अन्तरायेऽपि बन्धमुदयं सत्तां चाधिकृत्य प्रत्येकं सदैव दानान्तरायज्ञानान्तरायजोगान्तरायवीर्यान्तरायरूपाः पञ्च प्रकृतयः प्राप्यन्ते नत्वेकद्वित्रयादिका ध्रुवबन्धादित्वादेव । तथा च मतिज्ञानावरणान्तराये च बन्धादिषु प्रत्येकमेव पञ्चप्रकृत्यात्मकं प्रकृतिस्थानमिति । संप्रतिसंवेध उच्यते ज्ञानावरणस्य बन्धकात्वे पञ्च विधो बन्धः पञ्चविध उदयः पञ्चविधा सत्ता । एवमन्तरायस्यापि एव एव विकल्पो द्वयोरपि सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानकं यावद्वचनतव्यः । बन्धाभावे पुनर्ज्ञानावरणे अन्तराये च प्रत्येकं पञ्चविध उदयः पञ्चविधा सत्ता तथा चाह बन्धश्चरमेऽपि बन्धाभावेऽपि ज्ञानावरणान्तराययोस्तथेति समुच्चये उदयसत्ते भवतः पञ्चैव पञ्चप्रकृत्यात्मिके एव नत्वेकद्वित्रयादिके ध्रुवोदयसत्ताकत्वात् । एव एव विकल्पो द्वयोरप्युपशान्त मोहे क्लीणमोहे च प्राप्यते ॥

सम्प्रति दर्शनावरणस्योत्तरप्रकृतीरधिकृत्य ।

बन्धादिस्थानप्ररूपणार्थमाह ।

बंधस य संतस य, पगइटाणाइ तिनि तुल्लाई ।

उदयट्टाणाइ दुवे, चउपणं देसणावरणे ॥ ८ ॥

दर्शनावरणाख्ये द्वितीयकर्मणि बन्धस्य सत्तायाश्च परस्परं तुल्यानि तुल्यस्वरूपाणि त्रीणि प्रकृतिस्थानानि भवन्ति तद्यथा नव षट् चतस्रः तत्र सर्वप्रकृतिसमुदायो नव ता एव नव स्थानार्थिकिकहीनाः षट् एताश्च षट् निष्ठा प्रचञ्चाहीनाश्चतस्रः । तत्र नव प्रकृत्यात्मकं बन्धनस्थानं मिथ्यादृष्टौ सासादने वा । तन्नामव्यानधिकृत्यानाद्यपर्यवसानं कदाचिदपि व्यवच्छेदाभावात् । भव्यानधिकृत्यानादिसपर्यवसानं काज्ञान्तरव्यवच्छेदसंज्ञात् । सम्यक्त्वात्प्रतिपत्त्य मिथ्यात्वं गतानां सादिसपर्यवसानं तच्च जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तकालं यावदुत्कर्षतो देशेनोपर्यार्द्धपुल्लपरावर्त्तं षट्प्रकृत्यात्मकं बन्धस्थानं सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थानकमारज्यापूर्वकरणस्य प्रथमं ज्ञागं यावत् तच्च जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं कालमुत्कर्षतो द्वे षट्पट्टीसागरोपमानां सम्यक्त्वस्यापान्तराज्ञे सम्यग्मिथ्यात्वात्तरितस्यैतावन्तं कावमवस्थानसंभवात् तत ऊर्ध्वं तु कश्चित् कृपकथेति प्रतिपद्यते मिथ्यात्वमकश्चिदुपनिमित्तत्वे च प्रतिपत्ते सति अवश्यं नवविधो बन्धः चतुःप्रकृत्यात्मकं तु बन्धस्थानमपूर्वकरणद्वितीयभागादारज्य सूक्ष्मसंपरायं यावत् जघन्येनैकं समयमुत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्तम् एकं समयं यावत् कथं प्राप्यते । इति चेत् उच्यते

उपशमश्रेण्यामपूर्वकरणस्य द्वितीयभागप्रथमसमये चतुर्विध-
बन्धमारभ्यानन्तरसमये कश्चित्कालं करोति कांश्च कृत्वा दिवं
गतः सन् अविरतो भवति अविरतत्वे च षड्विधो बन्ध इत्ये-
कसामायिकी चतुर्विधस्थानस्य स्थितिः । तथा नवप्रकृत्यात्म-
कं सत्तास्थानं दर्शनावरणस्य कालमधिकृत्य द्विधा अनाद्य-
पर्यवसितमनादिसपर्यवसितं च । तत्रानाद्यपर्यवसितमभव्यानां
कदाचिदप्यव्यवच्छेदात् अनादिसपर्यवसितं तु न भवति ।
नवप्रकृत्यात्मकसत्तास्थानव्यवच्छेदो हि क्लृपकश्रेण्यां भवति
नच क्लृपकश्रेणीतः प्रतिपातो भवतीति एतच्च सत्तास्थानमुप-
शमश्रेणिमधिकृत्योपशान्तमोहगुणस्थानकं यावदवाप्यते क्लृप-
कश्रेणिमधिकृत्य पुनरनिवृत्तिवादरसंपरायगुणस्थानकस्य प्रथ-
मं भागं तथा पदप्रकृत्यात्मकं सत्तास्थानं जघन्येनोत्कर्षेण चा-
न्तर्मुहूर्तप्रमाणं तच्चानिवृत्तिवादरसंपरायगुणस्थानकस्य द्विती-
यभागादारभ्य क्लीणमोहगुणस्थानकस्य द्विचरमसमयं यावद-
वसेयं चतुःप्रकृत्यात्मकं त्वेकसामायिकं क्लीणकषायचरमसमय-
जावित्वादिति । उदयस्थाने पुनर्देवं भवतः तद्यथा तत्स्रः पञ्च
च तत्र चतस्रश्चक्षुर्दर्शनावरणाच्चक्षुर्दर्शनावरणावधिदर्शनाव-
रणकेवलदर्शनावरणरूपाः । एतासां च समुदायो ध्रुवादय इति
एकप्रकृतिस्थानम् । एतासु च चतसृषु मध्ये निष्ठादीनां पञ्चा-
नां प्रकृतीनां मध्यादन्यतमस्यां प्रकृतौ प्रक्षिप्तायां पञ्च नहि निद्रा-
दयो द्वित्र्यादिका युगपदुदयमायाति किंत्वेकस्मिन् काले ए-
कैवाऽन्यतमाक चित्, निष्ठादयश्च ध्रुवादया न भवन्ति का-
द्यादिसापेक्षत्वात् अत एव पञ्चप्रकृत्यात्मकमुदयस्थानं कदा-
चिद्व्यज्यते तदेवमुक्तानि दर्शनावरणस्य बन्धोदयसत्तामधिकृत्य
स्थानानि । संप्रति संवेधमग्निधित्सुराह ।

वीयावरणे नववं-धगेसु चउपंचज्जदयनवसंता ।

छञ्जउबंधे चेतं, चउबंधुइए ठलंसा य ॥ ६ ॥

उवरयबंधे चउपण, नवंसचउरुदयल्लच्च चउसंता ।

वेयणियाउयगोए, विभज्ज मोहं परं वोच्छं ॥ १० ॥

द्वितीयावरणं दर्शनावरणं तस्मिन् द्वितीयावरणे नवबन्धकेषु स कलदर्शनावरणोत्तरप्रकृतिबन्धकेषु मिथ्यादृष्टिसासादनेषु (च उपंचउदयत्ति) उदयश्चतुर्विधः पञ्चविधो वा तत्र चतुर्विधश्चक्षु-
दर्शनावरणाचक्षुदर्शनावरणकेवलदर्शनावरणरूपः स एव नि-
द्रापञ्चकसत्तान्यतमप्रकृतिप्रकृतेर्पापञ्चविधः । सत्तामधिकृत्य-
पुनः प्रतिस्थाने नव नव प्रकृत्यात्मकं तदेवं नवविधबन्धकेषु द्वौ वि-
कल्पौ दर्शितौ तद्यथा नवविधो बन्धश्चतुर्विधा सत्ता एष विकल्पो-
निद्रोदयान्नावे निद्रोदये च नवविधो बन्धः पञ्चविध उदयो नव-
विधा सत्ता (उच्चउबन्धे चेवं ति) परबन्धे चतुर्बन्धे च एवं पूर्वोक्त-
प्रकारेण उदयसत्तास्थानानि वेदितव्यानि इदमुक्तं ब्रूवात ये व-
द्विधबन्धकाः सम्यग्मिथ्यादृष्टविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरतप्रमत्ता-
प्रमत्ताः कियत्कालमपूर्वकरणाइव तेषां चतुर्विधः पञ्चविधो वा
उदयः नवविधा सत्ता एतेन च द्वौ विकल्पौ दर्शितौ तद्यथा पञ्चविधो
बन्धश्चतुर्विध उदयो नवविधा सत्ता अथवा पञ्चविधो बन्धः पञ्च-
विध उदयो नवविधा सत्ता । एतौ च द्वौ विकल्पौ कृपकं मुक्त्वान्यत्र
सर्वत्रापि प्राप्येते कृपके त्वेक एव विकल्पस्तद्यथा पञ्चविधो बन्ध-
श्चतुर्विध उदयो नवविधा सत्ता कृपकस्य हि अत्यन्तविशुद्धत्वेन
निद्राप्रचक्षयानेर्दयः संज्वात तदुक्तं सत्कर्मग्रन्थे “निद्राहुगस्स
उदओ, खीणगखवगे य परिज्जं ” तथा चतुर्विधबन्धकेषु कि-
यत्कालमपूर्वकरणेषु अनिवृत्तिवादरसूदमसम्प्रायेष चोपशम-

श्रेणि प्रतीत्य चतुर्विधः पञ्चविधो वा उदयः नवविधा सत्ता
 कृपकश्रेणिमधिकृत्य पुनरुदयश्चतुर्विध एव कारणमत्र प्रागेवो-
 क्तम् । केचित्पुनः कृपकक्रीणमोहेष्वपि निद्राप्रचल्लयोरुदयमि-
 च्छन्ति तत्कर्मप्रकृत्यादिप्रश्रयैः सह विरुध्यते इत्युपेकृते यावच्चक्षुः
 कृपकश्रेण्यामपि स्त्यानर्द्धित्रिकं न क्रीयते तावत्सत्ता नचवि-
 धैव सा नवर्द्धित्रिके तु क्रीणे षड्विधा तथाचाह (चउयंभुदप छ-
 षंसा यत्ति) इह अंश इति सत्कर्माज्जिघोयते यदाह चूर्णिकृत ।
 अंश इति “संत कम्मं ज्ञन्नइ” चतुर्विधे बंधे चतुर्विध उदयः अनि-
 वृत्तिवाद्दरसूक्ष्मसंपरायगुणस्थानकाकायाः संख्येयेज्यो प्रागेज्यः
 परतः स्त्यानर्द्धित्रिके क्रीणे षड्विधा सत्ता एष विकल्पस्तावत्प्राप्य-
 ते यावत्सूक्ष्मसंपराकायाश्चरमसमयः परतस्तु न प्राप्यते बन्धा-
 भावात् तदेवं चतुर्विधबन्धकस्य त्रयो विकल्पास्तद्यथा चतुर्विधो
 बन्धश्चतुर्विध उदयो नवविधा सत्ता एष उपशमश्रेण्यां वा यावत्
 स्त्यानर्द्धित्रिकं न क्रीयते चतुर्विधो बन्धः पञ्चविध उदयः नव-
 विधा सत्ता । एष उपशमश्रेण्यां कृपकश्रेण्यां तु पञ्चविधोदय-
 स्यान्नावात् तथा चतुर्विधो बन्धश्चतुर्विध उदयः षड्विधा सत्ता
 एष विकल्पः कृपकश्रेण्यां स्त्यानर्द्धित्रिककृपयान्तरमवसेयः “व-
 वरयबंधे” इत्यादि उपरते व्यवच्छिन्ने बन्धे चतुर्विधः पञ्च-
 विधो वा उदयः नवविधा सत्ता एतौ च द्वौ विकल्पावुपशान्त
 मोहगुणस्थानके प्राप्येते उपशमश्रेण्यां हि निद्राप्रचल्लयोरुदयः
 संभवति स्त्यानर्द्धित्रिकं च न कृत्यमुपगच्छति ततश्चतुर्विधः
 पञ्चविधो वा उदयो जवति नवविधा च सत्ता प्राप्यते तथा च-
 तुर्विध उदयः षड्विधा सत्ता एष विकल्पः क्रीणकषायस्य द्वि-
 चरमसमयं यावदवाप्यते । तथा चतुर्विध उदयश्चतुर्विधा सत्ता
 एष विकल्पः क्रीणकषायस्य चरमसमये निद्राप्रचल्लयोरुद्विचर-
 मसमये एव कृपितत्वात् । तदेवं दर्शनावरणे सर्वसंख्यया एका-
 दश विकल्पाः । यदि पुनः कृपकक्रीणकषायेष्वपि निद्राप्रचल्ल-
 योरुदय इष्यते तर्हि चतुर्विधो बन्धः पञ्चविध उदयः षड्विधा
 सत्ता बन्धाभावे पञ्चविध उदयः षड्विधा सत्ता इत्येतौ द्वौ विक-
 ल्पौ अधिकौ प्राप्येते इति त्रयोदश ज्ञातव्याः वेदनीयस्य संब-
 न्धस्तत्र वेदनीयायुगोत्रेषु संवेधविकल्पोपदर्शनार्थमाह (वेय-
 णियाउयगोएविमज्झत्ति) वेदनीये आयुषि गोत्रे च यथागमं
 बन्धादिस्थानानि संवेधमाश्रित्य विभजेत् विकल्पयेत् तत्र
 वेदनीयस्य चान्येनैकं बन्धस्थानं तद्यथा सातमसातं वाऽनयोः
 परस्परविरुक्त्वात् सत्तास्थाने द्वे तद्यथा द्वे एकं च । तत्र या-
 वदेकमन्यतरत् न क्रीयते तावत् अपि सती अन्यतमस्मिन्न
 क्रीणे एकमिति । सम्प्रति संवेध उच्यते असातस्य बन्धः अ-
 सातस्योदयः सातासाते सती । अथवा असातस्य बन्धः सात-
 स्योदयः सातासाते सती । एतौ द्वौ विकल्पौ मिथ्यादृष्टिगुण-
 स्थानकात् प्रभृति प्रमत्तगुणस्थानकं यावत् प्राप्येते न परतः
 परतोऽसातस्य बन्धानावात् तथा सातस्य बन्धः असातस्यो-
 दयः सातासाते सती एतौ द्वौ विकल्पौ मिथ्यादृष्टिगुणस्थान-
 कादारण्य सयोगिकेवद्विगुणस्थानकं यावत्संजवतः ततः परतो
 बन्धानावे असातस्योदयः सातासाते सती अथवा सातस्यो-
 दयः सातासाते सती एतौ द्वौ विकल्पावयोगिकेवक्षिनि द्विच-
 रमसमयं यावत् प्राप्येते चरमसमये तु असातस्योदयः असा-
 तस्य सत्ता यस्य द्विचरमसमये सातं क्रीणं यस्य त्वसातं द्वि-
 चरमसमये क्रीणं तस्यायं विकल्पः सातस्योदयः सातस्य सत्ता
 एतौ च द्वावपि विकल्पावेकसामायिकौ सर्वसंख्यया च वेदनीय-
 स्यादौ नङ्गाः । तथा आयुषि सामान्येनैकं बन्धस्थानं चतुर्णामन्यत-

मत् परस्परविरुद्धत्वेन युगपद् द्वित्रायुषां बन्धाज्ञावात् उदयस्थानमप्येकं तदपि चतुर्णामन्यतमत् युगपद् द्वित्रायुषामुदयाज्ञावात् द्वे सत्तास्थाने तद्यथा द्वे एकं च । तत्रैकं चतुर्णामन्यतमत् यावदन्तरभवायुर्न बध्यते परभवायुषि च बध्ने यावदन्यत्र परभवेनोपपद्यते तावद् द्वे सती । संप्रति संवेध उच्यते तत्रायुषस्ति-
स्रोऽवस्थास्तद्यथा परजवायुर्बन्धकात्वात् पूर्वावस्था परभवा-
युर्बन्धकात्वावस्था परभवायुर्बन्धोत्तरकात्वावस्था च । तत्र नैर-
थिकस्य परजवायुर्बन्धकात्वात् पूर्वनरकायुष उदयो नरकायुषः
सत्ता एव विकल्प आद्येषु चतुर्षु गुणस्थानकेषु शेषगुणस्थान-
कस्य नरकेष्वसंज्ञवात् परभवायुर्बन्धकाले तिर्यगायुषो बन्धो
नारकायुष उदयो नारकतिर्यगायुषी सती एष विकल्पो मिथ्या
दृष्टेः सासादनस्य वा द्वयोरेवाद्ययोगुणस्थानकयोस्तिर्यगायुषो
बन्धसंभवात् । अथवा मनुष्यायुषो बन्धो नारकायुष उदयो
नारकमनुष्यायुषी सती एष विकल्पो मिथ्यादृष्टेः सासादनस्या-
विरतसम्यग्दृष्टेर्वा बन्धोत्तरकात्वात् नारकायुष उदयो नारकतिर्य-
गायुषी सती एष विकल्प आद्येषु चतुर्ष्वपि गुणस्थानकेषु ति-
र्यगायुर्बन्धानन्तरं कस्यापि सम्यक्त्वे सम्यग्मिथ्यात्वे वा गमन-
संभवात् । अथवा नारकायुष उदयो मनुष्यनारकायुषी सती
इह नारका देवायुर्नारकायुषश्च भवप्रत्ययादेव न बध्नन्ति तत्रो-
त्पन्नजावात् । यदुक्तम् “देवा नारका वा देवेषु नारकेषु वि न
उद्विवज्जति” ततो नारकाणां परजवायुर्बन्धकात्वे बन्धोत्तर-
कात्वे च देवायुर्नारकायुष्यां विकल्पाज्ञावात् सर्वसंख्यया प-
ञ्चैव विकल्पा जवन्ति एवं देवानामपि पञ्चविकल्पा ज्ञावनीया
नवरं नरकायुःस्थाने देवायुरिति वक्तव्यं तद्यथा देवायुष उदयः
देवायुषः सत्ता इत्यादि । तथा तिर्यगायुष उदयस्तिर्यगायुषः
सत्ता एष विकल्प आद्येषु पञ्चसु गुणस्थानकेषु शेषगुणस्था-
नकस्य तिर्यक्त्वसंज्ञवात् । एष विकल्पः परजवायुर्बन्धकात्वात्
पूर्वं बन्धकात्वे तु नारकायुषां बन्धस्तिर्यगायुष उदयः नारक-
तिर्यगायुषी सती एष विकल्पो मिथ्यादृष्टेरन्यत्र नारकायुषो
बन्धाज्ञावात् । अथवा तिर्यगायुषो बन्धस्तिर्यगायुष उदयः तिर्य-
गायुषी सती एष विकल्पो मिथ्यादृष्टेः सासादनस्य वा नान्यस्य
सम्यग्दृष्टेर्देशविरतस्य तिरश्चोऽविरतस्य च देवायुष एव बन्धसं-
ज्ञवात् । अथवा देवायुषो बन्धस्तिर्यगायुष उदयः देवतिर्यगायुषी
सती एष विकल्पो मिथ्यादृष्टेः सासादनस्याविरतसम्यग्दृष्टेर्देश-
विरतस्य वा न सम्यग्मिथ्यादृष्टेः तस्यायुर्बन्धासंभवात् एते चत्वारो
विकल्पाः परजवायुर्बन्धकात्वे । बन्धे तु व्यवच्छिन्ने तिर्यगायुष
उदयो नारकतिर्यगायुषी सती एष विकल्प आद्येषु पञ्चसु गुणस्था-
नेषु नरकायुर्बन्धानन्तरं सम्यक्त्वादावपि गमनसंज्ञवात् अथवा
तिर्यगायुष उदयो तिर्यक्तिर्यगायुषी सती अथवा तिर्यगायुष
उदयो देवतिर्यगायुषी सती एतेऽपि त्रयो विकल्पा आद्येषु पञ्चसु
गुणस्थानकेषु सर्वसंख्यया तिरश्चां नव विकल्पाः चतसृष्वपि
गतिषु तिरश्चासुत्पादसंज्ञवात् तथा मनुष्यायुष उदयो मनुष्या-
युषः सत्ता एष विकल्पोऽयोगिकेवद्विनि यावत् । तथा नारकायुषो
बन्धो मनुष्यायुष उदयः नारकमनुष्यायुषी सती एष विकल्पो मि-
थ्यादृष्टेः सासादनस्य वा । मनुष्यायुषो बन्धो मनुष्यायुष उदयो
मनुष्यमनुष्यायुषी सती एष विकल्पो मिथ्यादृष्टेः सासादनस्य
वा । मनुष्यायुषो बन्धो मनुष्यायुष उदयो मनुष्यमनुष्यायुषी सती
एष विकल्पो मिथ्यादृष्टेः सासादनस्य वा देवायुषो बन्धो म-
नुष्यायुष उदयो देवमनुष्यायुषी सती एष विकल्पो प्रमत्तगुण-
स्थानकं यावत् एते चत्वारो विकल्पाः परजवायुर्बन्धकात्वे बन्धे

तु व्यवच्छिन्ने मनुष्यायुष उदयो नारकमनुष्यायुषी सती एष
विकल्पोऽप्रमत्तगुणस्थानकं यावत् मनुष्यायुष उदयो मनुष्यम-
नुष्यायुषी सती एष विकल्पः प्राग्वत् मनुष्यायुष उदयो देवमनु-
ष्यायुषी सती एष विकल्प उपशान्तमोहगुणस्थानकं यावत्
देवायुषि बद्धेऽप्युपशमश्रेण्यारोहसंभवात् सर्वसंख्यया मनुष्या-
णां नव भङ्गाः तदेवमायुषि सर्वसंख्यया अष्टाविंशतिर्भङ्गाः ।
तथा गोत्रे सामान्येनैकं बन्धस्थानं तद्यथा उच्चैर्गोत्रं नीचैर्गोत्रं
वा परस्परविरुद्धत्वेन युगपद्बन्धाभावात् उदयस्थानमप्येकं त-
दपि द्वयोरन्यतरं परस्परविरुद्धत्वेन युगपद् द्वयोरुदयाज्ञा-
वात् द्वे सत्तास्थाने तद्यथा द्वे एकं च । तत्र उच्चैर्गोत्रनीचैर्गोत्रे
समुदिते द्वे तेजस्कायिकावस्थायामुच्चैर्गोत्रे उद्विहिते एकम् ।
अथवा नीचैर्गोत्रे अयोगिकेवद्विद्विचरमसमये क्लीषे एकम् स-
म्प्रति संवेध उच्यते नीचैर्गोत्रस्य बन्धः नीचैर्गोत्रस्योदयः नी-
चैर्गोत्रस्य सत् एष विकल्पस्तेजस्कायिकायुगायुषिकेषु वक्ष्य-
ते तद्भावादुदृष्टेषु वा शेषजीवेष्वेकद्वित्रिचतुस्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषु
कियत्कालं नीचैर्गोत्रस्य बन्धः नीचैर्गोत्रस्योदयः उच्चनीचैर्गो-
त्रस्य बन्धः उच्चैर्गोत्रस्योदयः उच्चनीचैर्गोत्रे सती एतौ च
द्वौ विकल्पौ मिथ्यादृष्टिषु सासादनेषु वा न सम्यग्मिथ्या
दृष्टादिषु तेषां नीचैर्गोत्रबन्धाज्ञावात् । तथा उच्चैर्गोत्रस्य
बन्धो नीचैर्गोत्रे सती एष विकल्पो मिथ्यादृष्टिगुणस्थानकादा-
रज्य देशविरतिगुणस्थानकं यावत् प्राप्यते न परतः परतो
नीचैर्गोत्रस्योदयाज्ञावात् तथा उच्चैर्गोत्रस्य बन्ध उच्चैर्गोत्र-
स्योदयः उच्चनीचैर्गोत्रे सती एष विकल्पो मिथ्यादृष्टेरारभ्य-
सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानकं यावत् न परतः परतो बन्धाज्ञावात् ब-
न्धाज्ञावे उच्चैर्गोत्रस्योदयः उच्चनीचैर्गोत्रे सती एष विकल्प उप-
शान्तमोहगुणस्थानकादारज्यायोगिकेवद्विद्विचरमसमये यावद-
वसेयः । उच्चैर्गोत्रस्योदयः उच्चैर्गोत्रं सत् एष विकल्पोऽयोगिके-
वद्विचरमसमये तदेवमेते गोत्रस्य सर्वसंख्यया सप्त भङ्गाः (प-
रं मोहं वोच्छं) अतः परं मोहं ब्रह्मे मोहनीयस्य बन्धादि-
स्थानानि ब्रह्मे इत्यर्थः “ गोत्रमि सत्त जंगा, अट्ट य भंगा
हवंति वेअणिप । एण नव नव एण भंगा, आउच्चउक्के वि कमसो
उ ॥ ११ ॥ ” इयं गाथा मूलपुस्तकेषूपलज्यमानापि टीकापुस्तके
नास्तीति नास्माज्जिः स्पृष्टाङ्कुरैः प्रकाशिता, नापि व्याख्याता ।
तत्र प्रथमं बन्धस्थानप्ररूपणार्थमाह ॥

वावीसएकवीसा, सत्तरसा तेरसेव नव पंच ।

चउतिगदुगं च एकं, बंधटाणाणि मोहस ॥ १२ ॥

मोहस्य दश बन्धस्थानानि तद्यथा द्वाविंशतिः एकविंशतिः स
सदश त्रयोदश नव पंच चतस्रः तिस्रः द्वे एका च तत्र सम्यग्मिथ्या
त्वे बन्धे न भवतो नच प्रयाणां वेदानां युगपद्बन्धः कित्वेकका-
लमेकस्यैव हास्यरतियुगद्वारतिशोकयुगले अपि न युगपद्बन्ध-
मायातः कित्वेकमेव युगज्ञं ततो मोहनीयस्योत्कर्षतः प्रनृतप्रकृ-
तिबन्धो द्वाविंशतिः सा च मिथ्यादृष्टिगुणस्थानके प्राप्यते ततः
सासादनसम्यग्दृष्टिगुणस्थानके मिथ्यात्वस्य बन्धाभावात् ।
एकविंशतिः यद्यप्यत्र नपुंसकवेदस्यापि बन्धो न जवति तथापि
तत्स्थाने स्त्रीवेदः पुरुषवेदो वा प्रक्रियते इत्येकविंशतिरेव बन्धः ।
ततो मिश्राविरतसम्यग्दृष्टिगुणस्थानकयोरनन्तानुबन्धिनामपि
बन्धाज्ञावात् सदश । ततोऽपि देशविरतिगुणस्थानकेऽप्रत्या-
स्थानकप्रायाणां बन्धाभावात् यो देशविरतस्ततोऽपि प्रमत्ताप्र-
मत्तापूर्वकरणेषु प्रत्याख्यानावरणानां बन्धाज्ञावात् तत्र यद्यप्य-

रतिशोकरूपं युगलं प्रमत्तगुणस्थानके एव व्यवच्छिन्नं तथापि तत्स्थाने हास्यरतियुगलं प्रक्षिप्यते इत्यप्रमत्तापूर्वकरणयोर्नवक-
बन्धो न विरुध्यते ततो हास्यरतिजयजुगप्सापूर्वकारणचरमस-
मये बन्धकानाश्रित्य व्यवच्छिद्यते इति अनिवृत्तिवादरसंपरायगु-
णस्थानके प्रथमभागे पञ्चानां बन्धः द्वितीयभागे पुरुषवेदस्य
बन्धाभावात् चतसृणां बन्धः तृतीयभागे संज्वलनक्रोधस्य बन्धा-
भावात् तिसृणां चतुर्थभागे संज्वलनमानस्य बन्धाभावात्
द्वयोः पञ्चमभागे संज्वलनमायाया अपि बन्धाभावात् एकस्याः
संज्वलनलोभप्रकृतेर्वन्धः ततः परं बादरसंपरायोदयाज्ञावात्
तस्या अपि न बन्धः तदेवमुक्तानि मोहनीयस्य बन्धस्थानानि ।

संप्रत्युदयस्थानान्यभिहितपुराह ।

एकं व दो व चउए, एत्तो एकाहिया दसुकोसा ।

ओहिएण मोहणिजे, उदयट्टाणाणि नव हुति ॥ १३ ॥

ओघेन सामान्येन मोहनीये उदयस्थानानि नव जयन्ति तद्यथा
एकं द्वे चत्वारि अतश्चतुष्कादूर्ध्वं त्वेकाधिका उदयविकल्पास्ता-
वधगन्तव्या यावदुत्कर्षतो दशदशक (१ । २ । ४ । ५ । ६ ।
७ । ८ । ९ । १०) मुदयस्थानं भवतीत्यर्थः । कम्म० ॥

एतानि चानिवृत्तिवादरसंपरायगुणस्थानकादारज्य पञ्चानुपू-
र्या किञ्चिद्भाष्यन्ते तत्र चतुर्णां संज्वलनानामन्यतमस्योदये एक-
मुदयस्थानं तदेव वेदत्रयान्यतमवेदोदयप्रक्षेपे द्विकं तत्रापि
हास्यरतिरूपयुगलप्रक्षेपे चतुष्कं तत्रैव जयप्रक्षेपात्पञ्चकं जुगु-
प्साप्रक्षेपात्षट्कं तत्रैव चतुर्णां प्रत्याख्यानावरणकपायाणामन्यत-
मस्य प्रक्षेपे सप्तकं तत्रैव वा प्रत्याख्यानावरणकपायाणामन्यत-
मस्य प्रक्षेपे अष्टकं तत्रैव चतुर्णामनन्तानुबन्धिकपायाणामन्यत-
मस्य प्रक्षेपे नवकं तत्र मिथ्यात्वप्रक्षेपे दशकम् । एतच्च सामा-
न्येनोक्तं विशेषतस्त्वग्रे सूत्रकृदेव सप्रपञ्चं कथयिष्यतीति तत्रैव
भावयिष्यते । तदेवमुक्तान्युदयस्थानानि । कम्म० । पं० सं० ॥

संप्रति बन्धस्थाने संवेधस्थाने च प्रतिपिपादयिपुराह ।

अट्टगसत्तगल्लच्चउ-तिगदुगएगाहिया जवे बीसा ।

तेरसवारिकारस, इत्तो पंचाङ्क एकूणा ॥ १४ ॥

संतस पगइठाणा-इं ताणि मोहस होंति पन्नरस ।

बंधादयसंते पुण, जंगविगप्पा वहु जाण ॥ १५ ॥

विंशतिरष्टकसप्तकषट्कचतुस्त्रिष्टोकाधिका । तथा त्रयोदशछा-
दशैकादशकात् सत्तास्थानात् एकोनानि एकैकोनानि पञ्चादीनि
सत्तायाः प्रकृतिस्थानानि मोहनीयस्यावगन्तव्यानि तानि च
सर्वसंख्यया पञ्चदश भवन्ति । इदमत्र तात्पर्यम् । मोहनीये
पञ्चदश सत्ताप्रकृतिस्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिः सप्तविंश-
तिः षड्विंशतिश्चतुर्विंशतिः त्रयोविंशतिर्द्वाविंशतिः त्रयोदश द्वाद-
श एकादश पञ्च चतस्रः तिस्रः द्वे एका च । तत्र सर्वप्रकृतिस-
मुदायोऽष्टाविंशतिः । तत्र सम्यक्त्वे उद्बलिते सप्तविंशतिस्त-
तोऽपि सम्यग्मिथ्यात्वे उद्बलिते षड्विंशतिः अनादिमिथ्यादृष्टिर्वा
षड्विंशतिः अष्टाविंशतिः सत्कर्मणोऽनन्तानुबन्धिचतुष्टयकृते चतु-
र्विंशतिः ततोऽपि मिथ्यात्वे कृपिते त्रयोविंशतिः ततोऽपि सम्य-
ग्मिथ्यात्वे कृपिते द्वाविंशतिः ततः सम्यक्त्वे कृपिते एकविंश-
तिः ततोऽष्टस्रप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणसंज्ञकेषु कपायेषु क्ली-
णेषु त्रयोदश ततो नपुंसकवेदे कृपिते द्वादश ततः स्त्रीवेदे कृ-
पिते एकादश ततः षट्सु नोकपायेषु क्ली णेषु पञ्च ततोऽपि पुरुषवेदे
कृपिते चतस्रः ततश्च संज्वलनक्रोधे कृपिते तिस्रस्ततोऽपि संज्व-

लनमानं कृपिते च ततोऽपि संज्वलनमायायां कृपितायामेका
प्रकृतिर्जवतीति । तदेवमुक्तानि सत्तास्थानानि । एतेषु पुनर्वन्धो-
दयसत्तास्थानेषु प्रत्येकं संवेधेन बहवो जङ्गा भवन्ति तांश्च
जङ्गां यथावत्प्रतिपाद्यमानान् सम्यग्जानीहि ॥

तत्र प्रथमतो बन्धस्थानेषु जङ्गनिरूपणार्थमाह ॥

उवावीसे चउए-ग बीसे सत्तरस तेरसे दो दो ।

नव वंधगे उ दान्नि उ, एकेकमथो परं भंगा ॥ १६ ॥

द्वाविंशतौ द्वाविंशतिबन्धे पञ्चविकल्पा जयन्ति । तत्र द्वाविं-
शतिरियं मिथ्यात्वं पोरुश कपायास्त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः
हास्यरतियुगलवारतिशोकयुगलयोरन्यतरत् युगलं जयं जुगुप्सा
च । अत्र भङ्गाः षट् । तथाहि हास्यरतियुगले अरतिशोकयुगले
च प्रत्येकं द्वाविंशतिः प्राप्यते इति तौ च द्वौ जङ्गौ त्रिष्वपि वेदेषु
प्रत्येकं विकल्पेन प्राप्यते इति द्वौ विभिर्गुणितौ जाताः षट् ते च
द्वाविंशतिर्मिथ्यात्वेन विना एकविंशतिर्नवरमत्र द्वयोर्न्यतरो वेद
इति वक्तव्यम् । ये च एकविंशतिबन्धकाः सासादनसम्यग्दृष्टयस्तं
च स्त्रीवेदं वा वज्जन्ति पुरुषवेदं वा, न नपुंसकवेदं नपुंसकवेद-
बन्धस्य मिथ्यात्वोदयनिबन्धनत्वात् सासादनानां च मिथ्या-
त्वोदयाज्ञावात् । अत्र च भङ्गाश्चत्वारः तथा चाह (चउवीसए-
गसि) एकविंशतौ एकविंशतिबन्धे चत्वारो भङ्गाः तत्र हास्य-
रतियुगलवारतिशोकयुगलाभ्यां प्रागिव द्वौ जङ्गौ तौ च प्रत्येकं
स्त्रीवेदे पुरुषवेदे च प्राप्यते इति द्वौ द्वाभ्यां गुणितौ जाता-
श्चत्वारः सैव चैकविंशतिरनन्तानुबन्धिचतुष्टयबन्धाज्ञावे सप्तदश
नवरमत्र वेदेषु मध्ये पुरुषवेदे एवैको वक्तव्यो न स्त्रीवेदे वध्नन्ति
सद्वन्धस्याऽनन्तानुबन्ध्युदयतिमित्तत्वात् सम्यग्मिथ्यादृष्ट्यादी-
नां चानन्तानुबन्ध्युदयाज्ञावात् । अत्र च हास्यरतियुगलाभ्यां
प्रागिव द्वौ जङ्गौ ता एव सप्तदश प्रकृतयोऽप्रत्याख्यानकपायचतु-
ष्टयरहितास्त्रयोदश अत्रापि प्रागिव द्वौ जङ्गौ तथाचाह (सत्त-
रसतेरसे दो दो) सप्तदशबन्धे त्रयोदशबन्धके द्वौ भङ्गौ तौ च
ऽमत्ते द्वावपि छष्टयौ । अप्रमत्तापूर्वकरणयोस्त्वेक एव जङ्गस्त-
त्रारतिशोकरूपस्य युगलस्य बन्धासंभवात् तथा ता एव नव
हास्यरतियुगलजयजुगुप्साबन्धव्यवच्छेदे पञ्च अत्रैक एव जङ्गः
एवं चतुस्त्रिष्टोकबन्धेष्वपि प्रत्येकमेकैक एवं जङ्गो वाच्यः ।
तथाचाह (एकेकमथो परं भंगा) अतो नवक-
बन्धात्परं पञ्चादिषु जङ्गाः प्रत्येकमेकैकः परैकसंख्या
वेदितव्या मकारस्वज्ञाकृणिकः अमीषां च द्वाविंशत्या-
दिबन्धस्थानानां काष्ठप्रमाणमिदं द्वाविंशतिबन्धस्य काष्ठो
ऽनन्यानाधिक्त्यानाद्यपर्यवसितः अनन्यानाधिक्त्यानादिसपर्यवसि-
तः सम्यक्त्वपरिज्ञानाधिक्त्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणा उत्कर्ष-
तो देशो नोपाद्वेपुज्जपरावत्तः एकविंशतिबन्धस्य काष्ठो जघ-
न्येन समयमात्र उत्कर्षतः परमावहिकाः सप्तदश । बन्धस्य
काष्ठो जघन्येनान्तर्मुहूर्त्त उत्कर्षतः किञ्चित्समधिकानि त्रयस्त्रिंश-
त्सागरोपमाणि । तथाहि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि अनुत्तरसुर-
स्य प्राप्यन्ते अनुत्तरसुरभवाच्च व्युत्त्वा याधदद्यापि देशविरति स
र्वविरति च न प्रतिपद्यते तावत्सप्तदश बन्ध एवेति किञ्चित्सप्ता-
धिकानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि त्रयोदश बन्धस्य नव बन्धस्य
च कालः प्रत्येकं जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्तु देशोना पूर्वकोटी
यत्स्त्रयोदश बन्धा देशविरतौ नवकबन्धस्तु सर्वविरतिश्चोत्क-
र्षतोऽपि देशोनापूर्वकोटीप्रमाणा पञ्चादिषु पुनर्वन्धस्थानेषु का-
लः प्रत्येकं जघन्येनैकं समयमुत्कर्षेण चान्तर्मुहूर्त्तम् । एकसम-

यता कथमिति चेत् उच्यते उपशमश्रेण्यां पञ्चविधं बन्धमारभ्य द्वितीये समये काले कृत्वा देवलोके यानि देवलोके च गतः सन्नविरतो भवति अविरतत्वे च सप्तदश बन्ध इत्येकसमयताप्यं चतुर्विधबन्धादिष्वपि जावनीयम् । तदेवं कृता कावनिरूपणा ।

संप्रत्येतेषामेव बन्धस्थानानां मध्ये कस्मिन् कियन्ति

प्रागुक्तान्युदयस्थानानि भवन्तीत्येतन्निरूप्यते ।

दस वाचीसे नवदश-द्वौ सत्ताऽ उदयकम्पमा ।

गार्हपत्यं सत्तरसे, तेरं पंचाद अष्टं च ॥१॥

चत्वारि आश्विनवर्ष-धर्मो उक्तोसमत्त उदयसा ।

पंचविहबन्धो पुण, उदयो दोणहं मुरेणव्वो ॥ १८ ॥

द्वाविंशतिकं सप्तादीनि दशपर्यन्तानि चत्वार्युदयस्थानानि जवन्ति तद्यथा सप्त अष्टौ नव दश । तत्र मिथ्यात्वमप्रत्याख्यानावरणसंज्वलनक्रोधादीनामन्यतमे प्रयः क्रोधादिका यत एकस्मिन् क्रोधे वेद्यमाने सर्वेऽपि क्रोधा बध्यन्ते समजातीयत्वात् । एवं मायालोभानामुदयः परस्परं विरोधादित्यन्यतमे त्रयो गृह्यन्ते । तथा त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः हास्यरतियुगलरतिशोकगुलयोरन्यतरत् युगलभेतासां सप्तप्रकृतीनां द्वाविंशतिबन्धके मिथ्यादृष्टावुदयो ध्रुवः । अत्र भङ्गाश्चतुर्विंशतिः तद्यथा हास्यरतियुगले अतिशोकयुगले च प्रत्येकमेकैका भङ्गः प्राप्यते इति द्वौ जङ्गौ तौ प्रत्येकं त्रिष्वपि वेदेषु प्राप्यते इति द्वौ त्रिभिर्गुणितौ जाताः पदं ते च प्रत्येकं त्रिष्वपि क्रोधादिषु चतुर्धु प्राप्यन्ते इति पदं चतुर्भिर्गुणिता जाताश्चतुर्विंशतिः तस्मिन्नेव सप्तके जये वा जुगुप्सायां वा अनन्तानुबन्धिनि वा प्रक्षिप्ते अशानामुदयः । अत्र जयादौ प्रत्येकमेकैका चतुर्विंशतिः प्राप्यते इति तिस्रश्चतुर्विंशतयोऽत्र द्रष्टव्याः । ननु मिथ्यादृष्टेरवश्यमनन्तानुबन्धिनामुदयः संजवति तत्कथमिह मिथ्यादृष्टिः सप्तोदये अष्टोदये वा कस्मिन्निदन्तानुबन्धुदयरहितः प्रोक्तः । उच्यते इह सम्यग्दृष्टिना सता केनचित् प्रथमतोऽनन्तानुबन्धिनो विसंयोजिताः एतावतैव च सविस्त्रान्तो न मिथ्यात्वादिक्रयाय उद्युक्तवान् तथाविचसामप्रथमावान् नतः कालान्तरे मिथ्यात्वं गतः सन् मिथ्यात्वप्रत्ययतो भूयोऽनन्तानुबन्धिनो बध्नाति ततो बन्धावद्विका यावन्नायाप्यतिक्रामति तावत्तेषामुदयो न जवति बन्धावद्विकायां त्वतिक्रान्तायां जवेदिति । ननु कथं बन्धावद्विकातिक्रमेऽप्युदयः संजवति यतोऽबाधाकावक्ये सत्युदयः अबाधाकावश्चानन्तानुबन्धिनां जवत्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेण तु चत्वारि वर्षसहस्राणीति नेष दोषः यतो बन्धसमयादारब्धे तेषां तावत्सत्ता जवति सत्तायां च सत्यां बन्धे प्रवर्त्तमाने पतद्गृहता पतद्गृहतायां च शपसमानजातीयप्रकृतिद्विकं संक्रान्तिः संक्रामद्विकं पतद्गृहप्रकृतिरूपतया परिणमते ततः संक्रामावद्विकायामतीतायामुदयस्ततो बन्धावद्विकायामतीतायामुदयोऽभिधीयमानो न विरुध्यते । तथा तस्मिन्नेव सप्तके त्रयजुगुप्सयो रथवा भयानन्तानुबन्धिनोः यद्वा जुगुप्सानन्तानुबन्धिनोः प्रक्षिप्तयोर्नवानामुदयः अत्राप्येकैकस्मिन् विकल्पे प्रागुक्तक्रमेण जङ्गकानां चतुर्विंशतिः प्राप्यते इति तिस्रश्चतुर्विंशतयो द्रष्टव्याः । तथा तस्मिन्नेव सप्तके त्रयजुगुप्सानन्तानुबन्धिषु प्रक्षिप्तेषु दशानां च उदयः अत्रैकैव जङ्गकानां चतुर्विंशतिः सर्वसंख्यया द्वाविंशतिबन्धे अष्टौ चतुर्विंशतयः (नवपञ्चमीसति) एकविंशतौ एकविंशतिबन्धसप्तादीनि नव पर्यन्तानि त्रीणि उदयस्थानानि जवन्ति तद्यथा सप्त अष्टौ नव तत्र सप्त अनन्तानुब-

न्धप्रत्याख्यानावरणसंज्वलनक्रोधादीनामन्यतमे च चत्वारः क्रोधादिकास्त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः द्वयोर्युगलयोरन्यतरत् युगलभेतासां सप्तप्रकृतीनामुदय एकविंशतिबन्धे ध्रुवः । अत्र प्रागुक्तक्रमेण जङ्गकानां चतुर्विंशतिः । तथा तस्मिन्नेव सप्तके भये वा जुगुप्सायां वा प्रक्षिप्तायामशानामुदयः । अत्र च चतुर्विंशती जङ्गकानां भयजुगुप्सायां युगपत् प्रक्षिप्तयोर्नवानामुदयः । अत्र चैका जङ्गानां चतुर्विंशतिः सर्वसंख्यया एकविंशतिबन्धे चतस्रश्चतुर्विंशतयः अथ च एकविंशतिबन्धः सासादनं प्राप्यते । सासादनं द्विधा श्रेणिगतोऽश्रेणिगतश्च । तत्राश्रेणिगतं सासादनमाश्रिन्यामूनि सप्तादीनि उदयस्थानान्यवगन्तव्यानि । यस्तु श्रेणिगतस्तत्रादेशद्वयौ केचिदाहुः अनन्तानुबन्धिनामप्युपशमता जवति एतच्च सूत्रेऽपि संवादि तदुक्तं सूत्रे “ अणुदसनपुंसनपुंसत्थी ” इत्यादि श्रेणीतश्च प्रतिपत्तुं कश्चित्सासादनभावं चोपगते यथोक्तानि त्रीण्युदयस्थानानि भवन्ति । अपरे पुनराहुः अनन्तानुबन्धिनः कृपयित्वैवोपशमश्रेणि प्रतिपद्यते न तत्र कर्म तेषां मतेन श्रेणीतः प्रतिपत्तुं सासादनो न जवति तस्यानन्तानुबन्धुदयासंप्रवात् । अनन्तानुबन्धुदयसहितश्च सासादन इष्यते “ अनन्तानुबन्धुदयरहितस्म, सासादनयो न संजवति ” इति वचनात् । अथोच्यते यदा मिथ्यात्वं प्रत्यभिमुखो न चाद्यापि मिथ्यात्वं प्रतिपद्यते तदानीमनन्तानुबन्धुदयरहितोऽपि सासादनस्तेषां मते न भविष्यतीति किमत्रायुक्तं तदयुक्तमेवं सति तस्य पक्षादीनि नवपर्यन्तानि चत्वार्युदयस्थानानि भवेयुः न च भवन्ति सूत्रे प्रतिषेधात् । तैरन्यन्ययुगमाच्च । तस्मादनन्तानुबन्धुदयरहितः सासादनो न जवतीत्यवश्यं प्रत्येयम् । (गार्हपत्यसत्तरसे) सप्तदशके बन्धस्थाने पक्षादीनि नवपर्यन्तानि चत्वार्युदयस्थानानि जवन्ति तद्यथा पदं सप्त अष्टौ नव सप्तदश बन्धकादिद्वये सम्यग्मिथ्यादृष्टयोऽविरतसम्यग्दृष्टयश्च । तत्र सम्यग्मिथ्यादृष्टीनां त्रीण्युदयस्थानानि तद्यथा सप्त अष्टौ नव । तत्रानन्तानुबन्धिवर्जास्त्रयाऽन्यतमे क्रोधादयः त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः द्वयोर्युगलयोरन्यतरत् युगलं सम्यग्मिथ्यात्वं चेति सप्तानां प्रकृतीनामुदयः सम्यग्मिथ्यादृष्टिषु ध्रुवः । अत्र प्रागुक्तक्रमेण जङ्गकानां चतुर्विंशतिः अस्मिन्नेव सप्तके जये वा जुगुप्सायां वा प्रक्षिप्तायामशानामुदयः । अत्र च द्वे चतुर्विंशती जङ्गानाम् । भयजुगुप्सयोस्तु युगपत्प्रक्षिप्तयोर्नवानामुदयः अत्र चैका चतुर्विंशतिर्भङ्गकानां सर्वसंख्यया सम्यग्मिथ्यादृष्टीनां चतस्रश्चतुर्विंशतयः अविरतसम्यग्दृष्टीनां सप्तदश बन्धकानां चत्वार्युदयस्थानानि तद्यथा पदं सप्त अष्टौ नव तत्रोपशमसम्यग्दृष्टीनां द्वायिकसम्यग्दृष्टीनां च अविरतसम्यग्दृष्टीनामनन्तानुबन्धिवर्जारूपाऽन्यतमे क्रोधादिकाः त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः द्वयोर्युगलयोरन्यतरत् युगलं सप्तपञ्चामुदयो ध्रुवः अत्र प्रागिव जङ्गकानामेका चतुर्विंशतिः अस्मिन्नेव पदे भये वा जुगुप्सायां वा वेदकसम्यक्त्वे वा प्रक्षिप्ते सप्तानामुदयः । अत्र भयादिषु प्रत्येकमेकैका चतुर्विंशतिः प्राप्यते इति तिस्रश्चतुर्विंशतयः । त्रयजुगुप्सावेदकसम्यक्त्वेषु युगपत्प्रक्षिप्तेषु नवानामुदयः । अत्र चैका जङ्गानां चतुर्विंशतिः अविरतसम्यग्दृष्टीनां सर्वाश्चतुर्विंशतयोऽष्टौ सर्वसंख्यया सप्तदशबन्धे द्वादश चतुर्विंशतयः (तेरेपंचादअष्टवत्ति) त्रयोदशके बन्धस्थाने पक्षादीन्युपपर्यन्तानि चत्वार्युदयस्थानानि भवन्ति तद्यथा पञ्च पदं सप्त अष्टौ । तत्र प्रत्याख्यानावरणसंज्वलनक्रो-

धादीनामन्यतमो द्वौ क्रोधादिकौ त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदो
द्वयोर्युगलयोरन्यतरत् युगलमित्येतासां पञ्चानां प्रकृतीनामुदय-
स्त्रयोदशबन्धके ध्रुवः । अत्र प्रागुक्तक्रमेण जङ्गकानामेका चतु-
र्विंशतिः त्रयजुगुप्सावेदकसम्यक्त्वानामन्यतमस्मिन् क्रिप्ते पञ्चा-
मुदयः अत्र त्रयादित्रयो विकल्पाः एकैकस्मिन् विकल्पे जङ्गका-
नां चतुर्विंशतिरिति तिस्रश्चतुर्विंशतयः । तथा तस्मिन्नेव पञ्च-
के त्रयजुगुप्सयोरथवा त्रयवेदकसम्यक्त्वयोर्थे वा जुगुप्सावेद-
कसम्यक्त्वयोः प्रक्रिययोः सप्तानामुदयः । अत्रापि तिस्रश्चतुर्विं-
शतयो जङ्गकानां त्रयजुगुप्सावेदकसम्यक्त्वेषु पुनर्युगपत् प्रक्रि-
प्तेषु अष्टानामुदयः अत्र चैका चतुर्विंशतिजङ्गकानां सर्वसं-
ख्यया त्रयोदशबन्धे अष्टौ चतुर्विंशतयः “चत्वारिंश्यादि” । नव-
बन्धकेषु प्रमत्तादिचतुरादीनि सप्तगर्ह्यन्तानि चत्वारि उदयरूप-
विजागस्थानानि उदयस्थानानीत्यर्थः । तद्यथा चतस्रः पञ्च
पद् सप्त तत्र संज्वलनक्रोधादीनामन्यतम एकः क्रोधादिकः त्रया-
णां वेदानामन्यतमो वेदः द्वयोर्युगलयोरन्यतरत् युगलमित्येता-
सां चतस्रणां प्रकृतीनामुदयः क्वायिकसम्यग्दृष्टिषु औपशमिक-
सम्यग्दृष्टिषु वा प्रमत्तादिषु ध्रुवः अत्र चैका जङ्गकानां चतुर्विं-
शतिः । अस्मिन्नेव चतुष्के त्रये वा जुगुप्सायां वा वेदकसम्य-
क्त्वे वा प्रक्रिप्ते पञ्चानामुदयः । अत्र जङ्गकानां तिस्रश्चतुर्विंशत-
यस्तथा तस्मिन्नेव चतुष्के त्रयजुगुप्सयोरथवा त्रयवेदकसम्य-
क्त्वयोः प्रक्रिययोः पञ्चामुदयः अत्रापि तिस्रश्चतुर्विंशतयो भङ्ग-
कानां त्रयजुगुप्सावेदकसम्यक्त्वेषु तु युगपत् प्रक्रिप्तेषु सप्ताना-
मुदयः । अत्र जङ्गकानामेका चतुर्विंशतिः सर्वसंख्यया नवकवन्धे
ऽष्टौ चतुर्विंशतयः (पञ्चविहेत्यादि) पञ्चविधबन्धकेषु पुनरुदयो
द्वयोः प्रकृतिद्वयात्मकमुदयस्थानमिति ज्ञावः । तत्र चतुर्णां संज्व-
लनानामेकतमः क्रोधादिः त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । अत्र
त्रिजिर्वैद्वैश्चतुर्विंशत् संज्वलनैर्द्वादश भङ्गाः ॥

एतो चतुर्वन्धाई, एकेकुदया हवन्ति सव्वे वि ।

बन्धो चरिमे वि तहा, उदयाजावे वि वा होज्ज ॥१॥

इतः पञ्चकबन्धादनन्तरं चतुर्वन्धादयः सर्वेऽपि प्रत्येकमेकै-
कोदयाः एकैकप्रभृत्युदया जवन्ति ज्ञातव्याः । तथाहि चतुर्विंशो
बन्धो जवति पुरुषवेदबन्धव्यवच्छेदे सति पुरुषवेदस्य च युग-
पत् बन्धोदयो व्यवच्छिद्यते । ततश्चतुर्विधबन्धकात्वे एकोदय ए-
व जवति स च चतुर्णां संज्वलनानामन्यतमः अत्र चत्वारो जङ्गाः
यतः कोऽपि संज्वलनक्रोधेनोदयप्राप्तेन श्रेणिं प्रतिपद्यते कोऽपि-
संज्वलनमानेन कोऽपि संज्वलनमायया कोऽपि संज्वलनबोधे-
नेति चत्वारो भङ्गाः । इह केचिच्चतुर्विधबन्धसंक्रमणकात्वे त्र-
याणां वेदानामन्यतमस्य वेदस्योदयमिच्छन्ति ततस्तन्मतेन च-
तुर्विधबन्धकस्यापि प्रथमकात्वे द्वादशद्विकोदयभङ्गा लभ्यन्ते
तदुक्तं पञ्चसंग्रहमूलटीकायाम् “चतुर्विधबन्धकस्याप्याद्यवि-
भागे त्रयाणां वेदानामन्यतमस्य वेदस्योदयं केचिदिच्छन्ति अ-
तश्चतुर्विधबन्धकस्यापि द्वादशद्विकोदयादनुजानीहि” इति तथा
च सति तेषां मतेन सर्वसंख्यया द्विकोदयश्चतुर्विंशतिजङ्गा अ-
वसेयाः । संज्वलनक्रोधबन्धव्यवच्छेदे सति त्रिविधो बन्धः त-
त्राप्येकविध एवोदयः अत्र त्रयो जङ्गाः नवरमत्र संज्वलनक्रोध-
वर्जानां त्रयाणामन्यतम इति वक्तव्यम् । यतः संज्वलनक्रोधादये
सत्यवश्यं संज्वलनक्रोधस्य बन्धेन भवितव्यम् “जे वेयइ”
इति वचनात् तथा च सति चतुर्विध एव बन्धः प्रसक्तस्ततः
संज्वलनक्रोधस्य बन्धे व्यवच्छिद्यमाने उदयोऽपि व्यवच्छिद्यते

इति त्रिविधे बन्धे एकविध उदयस्त्रयाणामन्यतम इति वक्तव्यं
संज्वलनमानबन्धव्यवच्छेदे सति त्रिविधो बन्धः । तत्राप्येकविध
एवोदयः केवलं “समाया होमाया” इति वक्तव्यं युक्तिः प्रागि-
वात्राप्यनुसरणीया । अत्र च द्वौ भङ्गौ संज्वलनमायाबन्धव्यव-
च्छेदे एकस्य संज्वलनबोधनस्य बन्धस्तस्यैव च उदयः अत्रैको
भङ्गः । इह यद्यपि चतुरादिषु बन्धस्थानेषु संज्वलनानामुदयम-
धिकृत्य न कश्चित् विशेषस्तथापि बन्धस्थानापेक्षया भेदोऽ-
स्तीति जङ्गाः पृथगग्रे गणयिष्यन्ते तथा बन्धोपरमेऽपि बन्धाभा-
वेऽपि मोहनीयस्य सुद्धमसंपरायगुणस्थानके एकविध उदयो
भवति स च संज्वलनबोधनस्यावसेयः तत्रतस्तुद्धमकिट्टिवदनात्
ततः परमुदयाभावेऽपि उदयेऽपगतेऽपि उपशान्तकषायमधिकृत्य
मोहनीयं सद्भवति एतच्च प्रमङ्गागन्तमिति कृतोक्तम् अन्यथा-
बन्धस्थानोदयस्थानेषु परस्परं संवेधेन चिन्त्यमानेषु नेद स-
त्कर्मताभिधानमुपयोगीति ।

संप्रति दशादिषु एकपर्यवसानेषु यावन्तो भङ्गा

जयन्ति तावन्तो निर्दिदिकुराह ।

एकगद्विकेकारस-दससत्तचउकएकगा चेव ।

एए चउवीसगया, वारदुंगकम्मि एकार ॥ २० ॥

इह दशादीन्युदयस्थानान्यधिकृत्य यथासंख्यं संख्यापदयो-
जना कर्तव्या सा चैवं दशोदये एका चतुर्विंशतिर्नवोदये पद् त-
द्यथा द्वाविंशतिबन्धे तिस्रः एकविंशतिबन्धे मिश्राविरतिसम्य-
ग्दृष्टिवन्धे च प्रत्येकं तिस्रः । एकविंशतिबन्धे मिश्रसप्तदशब-
न्धे च प्रत्येकं द्वे द्वे त्रयोदशबन्धे चैका । तथा सप्तोदये दश तत्र
द्वाविंशतिबन्धे एकविंशतिबन्धे मिश्रसप्तदशबन्धे च प्रत्येकमेकैका
अविरतसम्यग्दृष्टिसप्तदशबन्धे त्रयोदशबन्धे च प्रत्येकं तिस्रः
नवकवन्धे चैका । तथा षडुदये सप्त तत्र चाविरतसम्यग्दृष्टि-
सप्तदशबन्धे एका त्रयोदशबन्धे नवकवन्धे च प्रत्येकं तिस्रः । तथा
पञ्चकोदये चतस्रः तत्र त्रयोदशबन्धे एका नवकवन्धे तिस्रः
चतुष्कोदये एका चतुर्विंशतिः (एए चउवीसगयत्ति) एते
अनन्तरोक्ता एकादिकाः संख्याविशेषाः चतुर्विंशतिगताः चतु-
र्विंशत्यभिधायकाः एता अनन्तरोक्ताश्चतुर्विंशतयो ज्ञातव्या इत्य-
र्थः । एताश्च सर्वसंख्यया चत्वारिंशत् तथा (वारदुंगेति)
द्विकोदये चतुर्विंशतिरेका भङ्गकानाम् एतच्च मतान्तरेणोक्तम-
न्यथा स्वमते द्वादशैव जङ्गा वेदिनव्याः (इकम्मि इकारत्ति) ए-
कोदये एकादश जङ्गास्ते चैवं चतुर्विधे चत्वारः त्रिविधबन्धे त्रयो
द्विविधबन्धे द्वौ एकविधबन्धे एकः बन्धाभावे चैक इति ।

सम्प्रत्येतेषामेव भङ्गानां विशिष्टरसंख्यानिरूपणार्थमाह ।

नवपंचाणउइसए, उदयविगप्पेहि मोहिया जीवा ।

अउणुत्तरि एणुत्तरि, पयविंदनएहि विन्नेया ॥ २१ ॥

इह दशादिषु द्विकपर्यवसानेषु उदयस्थानेषु उदयस्थानजङ्ग-
कानामेकचत्वारिंशच्चतुर्विंशतयो लब्धास्तत एकचत्वारिंशच्च-
तुर्विंशत्या गुणयते गुणितायां च सत्यां जातानि नवशीत्य-
धिकानि नवशतानि तत्रैकोदये भङ्गाः । एकादशसु प्रक्रिप्तेषु नवश-
तानि पञ्चनवत्यधिकानि जवन्ति । एतावाद्भूदयस्थानवि-
कल्पैर्यथायोगं सर्वे संसारिणो जीवा मोहमापादिता विज्ञे-
याः । संप्रति पदसंख्यानिरूपणार्थमाह (अउणुत्तरिर्पात्ति)
इह पदादीनि नाम मिथ्यात्वमप्रत्याख्यानक्रोधप्रत्याख्यानवरण-
क्रोध इत्येयमादीनि । ततो वृन्दानां दशाद्युदयस्थानरूपाणां प-
दानि आर्पत्वात् राजदन्तादिषु मध्ये पाठाच्युपगमाद्वा वृन्दश-

इदस्य परनिपातः तेषां शतैरेकसप्तत्यधिकैकौनसप्ततिसंख्यैर्मो-
हिताः संसारिणो जीवा विज्ञेयाः । एतावत्संख्याभिः कर्मप्रकृ-
तिर्निर्यथायागं मोहिताः संसारिणो जीवा ज्ञातव्या इत्यर्थः ।
अत्र कथमेकसप्तत्यधिकैकौनसप्ततिसंख्यानि पदानां शतानि ज-
वन्तीत्युच्यते इह दशोदये दश पदानि दश प्रकृतय उदयमा-
गता इत्यर्थः । एवं नवोदयादिष्वपि नवादीनि पदानि भावनी-
यानि । ततो दशोदयो एको दशभिर्गुण्यते नवोदयाश्च षट् नवजि-
रष्टोदयाश्चैकादश अष्टभिः सप्तोदया एकादश सप्तभिः
षट् उदयाः सप्त षट्भिः पञ्चोदयाश्चत्वारः पञ्चभिः चतुरोदय
एकश्चतुर्भिः द्विकोदय एको द्वाभ्यां गुणयित्वा चैत सर्वेऽप्येकत्र
मील्यन्ते ततो जाते द्वे शते नवत्यधिके एतेषु च प्रत्येकमेकैका
चतुर्विंशतिर्जङ्गकानां प्राप्यते इति भूयश्चतुर्विंशत्या गुण्यन्ते गु-
णितेषु च सत्सु एकोदयजङ्गपदायैकादश प्रक्षिप्यन्ते ततो यथो-
क्तसंख्यान्येव पदानां शतानि भवन्ति । इत्थं च उदयस्थानसं-
ख्या च ये मतान्तरेण चतुर्विधबन्धसंक्रमणकात्वे द्विकोदये द्वादश
भङ्गा उक्तास्तानधिकृत्य वेदितव्या यदा पुनरेते नाधिक्रियन्ते
तदा इयमुदयस्थानपदसंख्या ।

नवतसीयसण्हि, उदयविगण्पेहि मोहिया जीवा ।

अउणुत्तरि सीयाला, पयविदमण्हि विनेया ॥ २२ ॥

उदयविकल्पैर्यशस्विकनवशतसंख्यैस्तथा दशोदयादिरूप-
वृन्दास्तद्वतानां पदानां शतैः सप्तचत्वारिंशदधिकैकौनसप्ततिसं-
ख्यैर्यथायागं सर्वेऽपि संसारिणो जीवा मोहिता मोहमापादिता
विज्ञेयाः । तत्रोदयस्थानेषु पूर्वोक्तप्रकारेण परिसंख्यायमानेषु
ये मतान्तरेणोक्ताश्चतुर्विधबन्धस्थाने द्विकोदये द्वादश जङ्गस्तेऽ
पसार्यन्ते ततो नव शतानि अशस्विकानि उदयविकल्पानां
भवन्ति पदेषु च परिसंख्यायमानेषु मतान्तरोक्तद्वादशजङ्गता-
नि चतुर्विंशतिपदान्यपनोयन्ते ततो यथोक्ता पदानां संख्या भ-
वति । इह दशोदय उदयास्तद्भङ्गाश्च जघन्यत एकसामायिका
उत्कर्षत आन्तर्मौहूर्तिकाः । तथाहि चतुरादिषु दशोदयपर्यन्तेष्व-
वश्यमन्यतमो वेदोऽन्यतरत् युगलं वेद्यते वेद्युगल्योश्च मध्ये
ऽन्यतरद्वयं मुहूर्त्तादारज्य परावर्तते । तदुक्तं षष्ठसंग्रहभू-
तटीकायां वेदेन युगत्वेन वा अवश्यं मुहूर्त्ताद् राज्य परावर्त्ति-
तइयमिति । तत उत्कर्षतश्चतुष्कोदयादयः सर्वेऽप्यान्तर्मौहूर्तिका
द्विकोदयैकोदयाश्च आन्तर्मौहूर्तिकाः सुप्रतीता एव । तथा
यदा विवक्षिते उदये जङ्ग वा एकं समयं वर्तित्वा द्वितीये सम-
ये गुणस्थानान्तरं गच्छति तदा अवश्यं बन्धस्थानभेदात् स्वरू-
पता वा निष्ठमुदयान्तरं भङ्गान्तरं वा यातीति सर्वेऽप्युदया
भङ्गाश्च जघन्यत एकसामायिकास्तदेवं बन्धस्थानानामुदय-
स्यानैः सह परस्परं संवेध उक्तः । सत्तास्थानस्य बन्धस्थानेन
सह संवेधः ।

सम्प्रति सत्तास्थानैः सह तमनिष्ठिसुराह ॥

तिन्नेव य वार्वासे, इगवीसे अट्टवीस सत्तरसे ।

छत्तेव तेरनववं-धगेसु पंचेव उणाइ ॥ २३ ॥

पंचविह चउविहेसु, उउकमेसेसु जाण पंचेव ।

पत्तयं पत्तेयं, चत्तारि उ वंधवे छेए ॥ २४ ॥

द्वाविंशतौ द्वाविंशतिबन्धे त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविं-
शतिः सप्तविंशतिः पट्टविंशतिश्च । तथाहि द्वाविंशतिबन्धो मिथ्या-
हृष्टेत्वार्युदयस्थानानि तद्यथा सप्ताष्टौ नव दश । तत्र सप्तो-
दय अष्टाविंशतिरेकं सत्तास्थानं यतः सप्तोदयोऽनन्तानुबन्धु-

दयाभावे भवति अनन्तानुबन्धुदयेन पूर्वं सम्यग्दृष्टिः सत्ता
अनन्तानुबन्धिनः उद्भविता ततः कालान्तरेण परिणामवशतो
मिथ्यात्वं गतेन जूयोऽपि मिथ्यात्वप्रत्ययेन ते अनन्तानुबन्धिनो
बहुमारभ्यन्ते स एव मिथ्यादृष्टिर्व्यावहिकाकाङ्क्षं यावदन्तानु-
बन्धुदयरहितः प्राप्यते नान्यः स चाष्टाविंशतिसत्कर्मवेत्यष्टा-
विंशतिरेवैकं सप्तोदये सत्तास्थानमष्टोदये त्रीण्यपि सत्तास्था-
नानि । यतोऽष्टोदयो द्विधा अनन्तानुबन्धुदयरहितोऽनन्तानुब-
न्धुदयसहितश्च । तत्र योऽनन्तानुबन्धुदयरहितोऽष्टोदयस्त्वत्र प्रा-
गुक्तयुक्त्याऽष्टाविंशतिरेव सत्तास्थानम् । अनन्तानुबन्धुदयसहिते
तु त्रीण्यपि सत्तास्थानानि तत्र यावन्नाद्यापि सम्यक्त्वमुद्भलय-
ति तावदष्टाविंशतिसत्कर्म उद्भविते सप्तविंशतिः मिश्रमोहनीये
षट्विंशतिः अनादिमिथ्यादृष्ट्या षट्विंशतिः । एवं नवोदयेऽप्य-
नन्तानुबन्धुदयरहितेऽष्टाविंशतिरेव अनन्तानुबन्धुदयसहिते
तु त्रीण्यपि सत्तास्थानानि दशोदयस्त्वन्तानुबन्धुदयसहिते
एव जवति ततस्तत्रापि त्रीणि सत्तास्थानानि भावनीयानि
(इगवीसे अट्टवीसत्ति) एकाविंशतौ एकाविंशतिबन्धे अष्टाविं-
शतिरेकं सत्तास्थानम् । एकाविंशतिबन्धो हि सासादनसम्य-
ग्दृष्टेर्भवति सासादनत्वं च जीवस्थौपशमिकसम्यक्त्वात् प्रत्य-
वमानस्योपजायते सम्यक्त्वगुणेन च मिथ्यात्वं त्रिधा कृतं तद्यथा
सम्यक्त्वं मिश्रं मिथ्यात्वं च । ततो दर्शनत्रिकस्यापि सत्कर्मतया
प्राप्यमाणत्वात् एकाविंशतिबन्धे त्रिष्वप्युदयस्थानेष्वष्टाविंशति-
रेकं सत्तास्थानं भवति । (सत्तरसे छत्तेव) सप्तदशबन्धे षट्
सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिः सप्तविंशतिश्चतुर्विंशति-
स्त्रयोविंशतिर्द्वाविंशतिरेकविंशतिश्च । सप्तदशबन्धो हि द्वयानां
जघति तद्यथा सम्यग्मिथ्यादृष्टीनामविरतसम्यग्दृष्टीनां च । तत्र
सम्यग्मिथ्यादृष्टीनां त्रीण्युदयस्थानानि तद्यथा सप्त अष्टौ नव
अविरतसम्यग्दृष्टीनां चत्वारि तद्यथा षट् सप्त अष्टौ नव । तत्र
षट्दयोऽविरतानामौपशमिकसम्यग्दृष्टीनां क्वायिकसम्यग्दृष्टीनां
वा प्राप्यते । तत्रौपशमिकसम्यग्दृष्टीनां द्वे सत्तास्थाने तद्यथा
अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिश्च । तत्राष्टाविंशतिः प्रथमसम्यक्त्वा-
त्पादकात्वे उपशमश्रेण्यां तु प्रतिपद्यते उपशान्तानुबन्धिनः सत्ता-
विंशतिरुद्भितानन्तानुबन्धिनां चतुर्विंशतिः क्वायिकसम्यग्दृष्टी-
नां त्वेकाविंशतिरेव । क्वायिकसम्यक्त्वं हि सप्तकक्षये जवति
सप्तकक्षये च जन्तुरेकाविंशतिसत्कर्मति सर्वसंख्यया षट्दये
त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिः सप्तविंशतिश्चतुर्विं-
शतिः सप्तोदयेऽमिश्रदृष्टीनां त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टा-
विंशतिः सप्तविंशतिश्चतुर्विंशतिः तत्र योऽष्टाविंशतिः सत्कर्मो
सन् सम्यग्मिथ्यात्वं प्रतिपद्यते तस्याष्टाविंशतिः येन पुनर्मिथ्यादृ-
ष्टिना सता प्रथमं सम्यक्त्वमुद्भविते सम्यग्मिथ्यात्वं च नाद्या-
प्युद्भितुमारभ्यते अत्रान्तरे परिणामवशतः मिथ्यात्वादिनिवृत्त्य
सम्यग्मिथ्यात्वं प्रतिपद्यते तस्य सप्तविंशतिः । यः पुनः सम्यग्दृ-
ष्टिः सन्नन्तानुबन्धिनो विसंयोज्य पञ्चात्परिणामवशतः सम्य-
ग्मिथ्यात्वं प्रतिपद्यते तस्य चतुर्विंशतिः । सा चतसृष्वपि गतिषु
प्राप्यते । यतश्चतुर्गतिका अपि सम्यग्दृष्टयोऽनन्तानुबन्धिनो
विसंयोजयन्ति तदुक्तं कर्मप्रवृत्त्याम् “ चउगइया पज्जत्ता, तिन्नि
विसंजोयणा विसंजोयंति । करणोहिं तिहिं सहियाणंतरकरणं
उवसमो व ” इति अत्र (तिन्निवत्ति) अविरता देशविरताः
सर्वविरता वा यथायोगमिति अनन्तानुबन्धि विसंयोज-
नानन्तरं च केचित्परिणामवशतः सम्यग्मिथ्यात्वमपि प्रतिप-
द्यन्ते ततश्चतसृष्वपि गतिषु सम्यग्मिथ्यादृष्टीनां चतुर्विंशतिः

संभवति अचिरतसम्यग्दृष्टीनां तु सप्तोदये पञ्च सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिस्त्रयोविंशतिः द्वाविंशतिरेकविंशतिश्च । तत्राष्टाविंशतिरौपशमिकसम्यग्दृष्टीनां वेदकसम्यग्दृष्टीनां वा चतुर्विंशतिरप्युभयेषां नवरमनन्तानुबन्धिविसंयोजना-नन्तरं त्रयोविंशतिर्द्वाविंशतिश्च वेदकसम्यग्दृष्टीनामेव तथाहि कश्चिन्मनुष्यो वर्षाष्टकस्योपरि वर्त्तमानो वेदकसम्यग्दृष्टिः कृपणायाज्युद्यतस्तस्यानन्तानुबन्धिषु मिथ्यात्वे च कृपिते सति त्रयोविंशतिः मिथे कृपिते द्वाविंशतिः । स च द्वाविंशतिसत्कर्मा सम्यक्त्वं कृपयन् तच्चरमप्राप्ते वर्त्तमानः कश्चिन्पूर्वबद्धायुष्कः कालमपि करोति कालं च कृत्वा चतसृणां गतीनामन्यतमस्यां गतावुत्पद्यते । तदुक्तम् । “ पञ्चगो उ मणुस्सो, निद्धवगो चउसु वि गर्हसु ” ततो द्वाविंशतिश्चतसृषु गतिषु प्राप्यते । एकविंशतिस्तु क्वायिकसम्यग्दृष्टीनामेव यतः सप्तकक्ष्ये क्वायिकसम्यग्दृष्टयः सप्तके क्षीणे च सत्तायामेकविंशतिरेवमष्टोदयेऽपि मिश्रदृष्टीनामचिरतसम्यग्दृष्टि-प्रावोकरूपाण्यनूनातिरिक्तानि सत्तास्थानानि भावनीयानि एवं नवोदयेऽपि । नवरं नवोदयोऽचिरतानां वेदकसम्यग्दृष्टीनामेव संजवतीति कृत्वा तत्र चत्वारि सत्तास्थानानि वाच्यानि । तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिस्त्रयोविंशतिर्द्वाविंशतिश्च । एतानि च प्रागिवावगन्तव्यानि (तेरनवबन्धेसु पंचेव गणाणि—स्ति) त्रयोदशबन्धकेषु नवबन्धेषु च प्रत्येकं पञ्च पञ्च सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिस्त्रयोविंशतिर्द्वाविंशतिरेकविंशतिश्च । तत्र त्रयोदशबन्धका देशविरतास्ते च छिन्नातिर्यञ्चो मनुष्याश्च । तत्र ये तिर्यञ्चस्तेषां चतुर्विंशत्युदयस्थानेषु छे एव सत्तास्थाने तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिश्च । तत्राष्टाविंशतिरौपशमिकसम्यग्दृष्टीनां वेदकसम्यग्दृष्टीनां वा । तत्रौपशमिकसम्यग्दृष्टीनां प्रथमसम्यक्त्वोत्पादकाल-स्तथाहि तदानीमन्तःकरणाकायां वर्त्तमानः कश्चित् देशविरतिमपि प्रतिपद्यते कश्चिन्मनुष्यः पुनः सर्वविरतिमपि । तदुक्तं शतकवृहच्चूर्णौ “ उवसमसम्महिठी अंतरकरणे त्रिओ कोइ देसविरई वेई पमत्तापमत्तभावं पि गच्छइ सासाय-णो पुण न किमपि ब्रह्मस्ति ” वेदकसम्यग्दृष्टीनां त्वष्टा-विंशतिः सुप्रतीता चतुर्विंशतिः पुनरनन्तानुबन्धिषु विसंयोजितेषु वेदकसम्यग्दृष्टीनां वेदितव्या । शेषाणि तु सर्वाण्यपि त्रयोविंशत्यादीनि सत्तास्थानानि तिरश्चां न संजवन्ति तानि हि क्वायिकसम्यक्त्वमुत्पादयतः प्राप्यन्ते न च तिर्यञ्चः क्वायिकसम्यक्त्वमुत्पादयन्ति किंतु मनुष्या एव । अयं मनुष्याः क्वायिकसम्यक्त्वमुत्पाद्य यदा तिर्यञ्चोत्पद्यन्ते तदा तिरश्चोऽप्येक-विंशतिः प्राप्यते एव तत्कथमुच्यते शेषाणि त्रयोविंशत्यादीनि सर्वाण्यपि न संभवन्तीति तदयुक्तं यतः क्वायिकसम्यग्दृष्टिस्ति यच्च न संख्येयवर्षायुष्केषु मध्ये समुत्पद्यते किं त्वसंख्येयवर्षायुष्केषु मध्ये समुत्पद्यते । नच तत्र देशविरतिः तदज्ञावाच्च न तत्र त्रयोदशबन्धकत्वम् अथ त्रयोदशबन्धे सत्तास्थानानि चिन्त्यमानि वर्त्तन्ते तत्र एकविंशतिरपि त्रयोदशबन्धे तिर्यक्षु न प्राप्यते तदुक्तं चूर्णौ “ एगवीसा तिरिक्खेसु संजया संजपसु न संभवई कहं प्रणइ संखेज्जवासाउपसु तिरिक्खेसु खाइगसम्महिठी उववज्जइ असंखेज्जवासाउपसु उववज्जेज्जा तस्स देसविरई नत्थिअत्त ” ये च मनुष्या देशविरतास्तेषां पञ्चकोदये त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा एकविंशतिश्चतुर्विंशतिरष्टाविंशतिश्च । षट्कोदये सप्तोदये

च प्रत्येकं पञ्चापि सत्तास्थानानि । अष्टकोदये त्वेकविंशतिवर्जानि शेषाणि चत्वारि तानि चाचिरतसम्यग्दृष्ट्युक्तभावनानुसारेण भावनीयानि । एवं बन्धकानामपि प्रमत्ताप्रमत्तानां प्रत्येकं चतुष्कोदये त्रीणि त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरेकविंशतिश्च । पञ्चकोदये षट्कोदये च प्रत्येकं पञ्च पञ्च सत्तास्थानानि सप्तोदये त्वेकविंशतिवर्जानि शेषाणि चत्वारि सत्तास्थानानि वाच्यानि । (पञ्चविहचउविहेसु उववज्जस्ति) पञ्चविधे चतुर्विधे च बन्धे प्रत्येकं षट् सत्तास्थानानि । तत्र पञ्चविधे बन्धे अमूनि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरेकविंशतिस्त्रयोदश द्वादश एकादश च । तत्राष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिश्चौपशमिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यामेकविंशतिः क्वायिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां कृपकश्रेण्याम् पुनरप्यौ कपाया यावन्न क्षीयन्ते तावदेकविंशतिरप्यसु कपायेषु क्षीणेषु पुनस्त्रयोदश । ततो नपुंसकवेदे क्षीणे द्वादश ततः स्त्रीवेदे क्षीणे एकादश पञ्चादीनि तु सत्तास्थानानि पञ्चविधबन्धे न प्राप्यन्ते यतः पञ्चविधबन्धः पुरुषवेदे बन्धमाने भवति यावन्न पुरुषवेदस्य बन्धस्तावत्पदं नोकपायाः सन्त एवेति । चतुर्विधबन्धे पुनरमूनि षट् सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरेकविंशतिरेकादश पञ्च चतस्रः । तत्राष्टाविंशतिश्चतुर्विंशत्येकविंशतयः उपशमश्रेण्यामेकादशादयः कृपकश्रेण्यां प्राप्यन्ते । इह कश्चिन्पुंसकवेदेन कृपकश्रेण्यां प्रतिपन्नः स च स्त्रीवेदनपुंसकवेदौ युगपत् कृपयति । स्त्रीवेदनपुंसकवेदक्षयसमकालमेव पुरुषवेदस्य बन्धो व्यवच्छिद्यते तदनन्तरं च पुरुषवेदस्य बन्धव्यवच्छेदस्ततस्तदनन्तरं पुरुषवेदहास्यादिषु युगपत् कृपयति यावन्न न क्षीयते तावदुजयत्रापि चतुर्विधबन्धवेदोदयरहितस्यैकोदये वर्त्तमानस्य एकादशकं सत्तास्थानमवाप्यते । पुरुषवेदहास्यादिषु युगपत् कृपयमानयोश्चतस्रः प्रकृतयः सन्ति । एवं च न स्त्रीवेदेन नपुंसकवेदेन वा कृपकश्रेण्यां प्रतिपन्नस्य पञ्चप्रकृत्यात्मकं सत्तास्थानमवाप्यते । यः पुरुषवेदेन कृपकश्रेण्यां प्रतिपद्यते तस्य षट् नोकपायाः क्षयसमकालं पुरुषवेदस्य बन्धव्यवच्छेदो जवति ततस्तस्य चतुर्विधबन्धकाले एकादशरूपं सत्तास्थानं न प्राप्यते किंतु पञ्चप्रकृत्यात्मकं पञ्चसमयाद्धाया ऊनावलिकाद्विकं यावत् सत्यो वेदितव्याः ततः पुरुषवेदे क्षीणे चतस्रस्ता अप्यन्तर्मुदूर्तकालं यावत् सत्योऽवगन्तव्याः (सेसेसु जाण पंचेव पत्तेयं पत्तेयंति) शेषेषु त्रिविधद्विविधैकविधेषु बन्धेषु प्रत्येकं पञ्च पञ्च सत्तास्थानानि । तत्र त्रिविधे बन्धे अमूनि अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरेकविंशतिः चतस्रः तिस्रः । तत्रादिमानि त्रीण्युपशमश्रेणी-मधिष्ठित्य वेदितव्यानि शेषे तु छे कृपकश्रेण्यां ते चैवं संजवलनक्रोधस्य प्रथमस्थितावावलिकाशेषायां बन्धोदयोदारणा युगपद्व्यवच्छेदमायान्ति व्यवच्छिन्नासु च तासु बन्धस्त्रिविधो जातः । संजवलनक्रोधस्य च तदानीं प्रथमस्थितिगतमावलिकामात्रं समयद्वयोनावलिकाद्विकबर्त्तं च द्विकं मुक्त्वा अन्यत्सर्वे क्षीणं तदपि च समयद्वयोनावलिकाद्विकमात्रेण कालेन क्षयमुपयास्यति यावन्न न याति तावच्चतस्रः प्रकृतयस्त्रिविधबन्धे सत्यः क्षीणे तु तस्मिन् तिस्रः ताश्चान्तर्मुदूर्तकालं यावदवगन्तव्याः द्विविधबन्धे पुनरमूनि पञ्च सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरेकविंशतिः तिस्रः द्वे च । तत्राद्यानि त्रीणि प्रागिव शेषे तु कृपकश्रेण्यां ते चैवं संजवलनमानस्य बन्धोदयोदी-रणा युगपद्व्यवच्छिद्यन्ते तासु व्यवच्छिन्नानासु बन्धो द्विविधो जवति संजवलनमानस्य च तदानीं प्रथमस्थितिगतमावलिकामा-

प्रं समयद्वयोनावलिकाद्वयवत् च द्वात्रिंशत् अन्यत् सर्वं क्रीणं त-
दापि समयद्वयोनावलिकाद्विकमात्रेण कावेन क्यमापस्यति याव-
च्च नाद्यापि क्रीयते तावत्तिस्रः सन्त्यः क्रीणे तु तस्मिन् द्वे ते अ-
प्यन्तर्मुहूर्त्तं कावेन यावत्सन्त्यौ । एकविश्वन्धे पुनः पञ्च सत्तास्था-
नान्यमूनि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरेकविंशतिः द्वे एका
च । तत्राद्यानि त्रीणि प्राग्विषयशमश्रेण्यां शेषे तु द्वे कृपकश्रे-
ण्यां ते त्रैव संज्वलनमायायाः प्रथमस्थितावाचलिकाशेषायां वन्धो-
दयोदीरणा युगपद् व्ययच्छेदमुपयान्ति व्यवच्छिन्नास्तु तासु वन्ध
एकविश्वो जवति संज्वलनमायायास्तदानीं प्रथमस्थि-
तिगतमावलिकामात्रं समयद्वयोनावलिकाद्विकवत् च सद्-
स्ति अन्यत्समस्तं क्रीणं तदपि च तस्मयद्वयोनावलिकाद्विक-
मात्रेण कावेन क्यमुपगमिष्यति यावच्च न क्यमुपयान्ति तावद्
द्वे सती क्रीणे च तस्मिन्नेका प्रकृतिः संज्वलनशोभरूपा सती
(चत्वारि उ वन्धोच्छेप) वन्धभावे सूक्ष्मसंपरायगुणस्थाने
चत्वारि सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरेकविंश-
तिरेका च । तत्राद्यानि त्रीणि प्राग्विषयशमश्रेण्याम् एका तु
संज्वलनशोभप्रकृतिः कृपकश्रेण्यां तदेवं कृता संवेधचिन्ता ।

संप्रत्युपसंहारमाह ।

दसनवपन्नरसाई, वंधोदयनंतपयडिठाणाई ।

भणियाई मोहणिजे, एतो नामं परं वोच्छं ॥ २५ ॥

बन्धोदयसंप्रकृतिस्थानानि यथासंख्ये दश नव पञ्चदश संख्यानि
प्रत्येकं संवेधद्वारेण च जणितानि इतः परमत ऊर्द्धं नाम वक्ष्ये ना-
म्नो बन्धस्थानानि वक्ष्ये । तत्र प्रथमतो वन्धस्थानप्ररूपणार्थमाह ।

तेवीसपन्नवीसा, उव्वीसा अट्टवीस गुणतीसा ।

तीसगतीसमेकं, वंधडाणाणि नामस्स ॥ २६ ॥

नाम्नोऽष्ट वन्धस्थानानि तद्यथा त्रयोविंशतिः पञ्चविंशतिः षड्विंश-
तिरष्टाविंशतिरेकोनविंशत् त्रिंशत् एकत्रिंशत् एका च । अमूनि
निर्यगमनुप्यादिगतिप्रायोग्यतया अनेकप्रकाराणि ततस्तथैवा-
पदर्श्यन्ते । तत्र तिर्यग्गतिप्रायोग्यं वन्धतः सामान्येन पञ्च व-
न्धस्थानानि तद्यथा त्रयोविंशतिः पञ्चविंशतिः षड्विंशतिरियं
तिर्यगानुपूर्वी एकेन्द्रियजातिरौदारिकतैजसकर्मणानि हुण्णसं-
स्थानं वर्णगन्धरसस्पर्शाः भगुरुक्षू उपघातनाम स्थावरनाम
सूक्ष्मवाद्रयोरेकतरमपर्याप्तकनाम प्रत्येकसाधारणयोरेकतरम-
स्थिरनाम अशुजनाम दुर्भगनाम अनादेयनाम अयशःकीर्तिनाम
निर्माणनाम एतासां त्रयोविंशतिप्रकृतीनां समुदाय एकं वन्धस्थान-
म् । एतच्चापर्याप्तप्रायोग्यं वन्धतो मिथ्यादृष्टेरवसेयम् । अत्र जङ्गाश्च-
त्वारः तथाहि वादरनामिन वन्धमाने एका त्रयोविंशतिः प्रत्येकना-
म्ना सहावाप्यते द्वितीया साधारणनाम्ना एवं सूक्ष्मनाम्न्यपि व-
न्धमाने द्वे त्रयोविंशती सर्वसंख्यया चतस्रः । एवैव त्रयोविंशतिः
परतोच्छ्वाससहिता पञ्चविंशतिः प्रत्येकनाम्ना सह प्राप्यते द्वि-
तीया साधारणनाम्ना नवरमेवमभिलपनीयम् तिर्यगानुपूर्वी
एकेन्द्रियजातिः औदारिकतैजसकर्मणानि हुण्णसंस्थानं वर्णादि-
चतुष्टयमगुरुक्षू उपघातनाम पराघातनाम उच्छ्वासनाम स्थाव-
रनाम वाद्रसूक्ष्मयोरेकतरं पर्याप्तकं प्रत्येकसाधारणयोरेकतरं
शुभाशुभयोरेकतरं यशःकीर्त्योरेकतरमयशःकीर्त्योरेकतरं दुर्भ-
गनामानादेयनिर्माणमिति । एतासां पञ्चविंशतिप्रकृतीनां समु-
दायः एकं वन्धस्थानं तच्च पर्याप्तकैकेन्द्रियप्रायोग्यं वन्धतो मिथ्या-
दृष्टेरवगन्तव्यम् । अत्र भङ्गा विंशतिः । तत्र वाद्रपर्याप्तप्रत्येकेषु
वन्धमानेषु स्थिरास्थिरशुभाशुभयशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिजिष्ठौ भङ्गाः

तथाहि वाद्रपर्याप्तप्रत्येकस्थिरशुभेषु वन्धमानेषु यशःकीर्त्या स-
ह एकः द्वितीयोऽयशःकीर्त्या । एतौ च द्वौ भङ्गौ शुभपदेन व-
न्धौ एवमशुभपदेनापि द्वौ भङ्गौ वक्ष्यन्ते ततो जानाश्चत्वारः
स्थिरपदेन वन्धाः । एवमस्थिरपदेनापि चत्वारो वक्ष्यन्ते ततो जा-
ता अष्टौ । एवं पर्याप्तवाद्रेषु साधारणेषु वन्धमानेषु स्थिरा-
स्थिरशुभाशुभयशःकीर्तिपदैश्चत्वारः यतः साधारणेन सह यशः
कीर्तिवन्धो न जवति “ नो सुहुमतिगेण जसं ” इति वचनात्त-
तस्तदाश्रिता विकल्पा न प्राप्यन्ते तदेवं सर्वसंख्यया पञ्चविंशति-
वन्धे विंशतिभङ्गाः एवैव पञ्चविंशतिरातपोद्योतान्यतरसहिता ष-
ड्विंशतिनवरमेवमभिलपनीया तिर्यग्गतिरित्येभानुपूर्व्येकेन्द्रियजा-
तिरौदारिकतैजसकर्मणानि हुण्णसंस्थानं वर्णादिचतुष्टयमगु-
रुक्षू पराघातमुच्छ्वासनाम आतपोद्योतयोरेकतरं वाद्रनाम
पर्याप्तकनाम प्रत्येकनाम स्थिरास्थिरयोरेकतरं शुभाशुभयोरेक-
तरं दुर्भगमनादेयं यशःकीर्त्ययशः कीर्त्योरेकतरं निर्माणमिति
एतासां षड्विंशतिप्रकृतीनां समुदाय एकं वन्धस्थानम् एतच्च पर्या-
प्तकैकेन्द्रियप्रायोग्यमातपोद्योतान्यतरसहितं वन्धतो मिथ्यादृष्टे-
रवगन्तव्यम् । अत्र भङ्गाः योरुश ते चातपोद्योतस्थिरास्थिरशुभा-
शुभयशःकीर्तिपदैरवसेयाः आतपोद्योताद्यां च सह सूक्ष्मसा-
धारणवन्धो न जवति ततस्तदाश्रिता विकल्पा न प्राप्यन्ते एके-
न्द्रियाणां सर्वसंख्यया भङ्गाश्चत्वारिंशत् ननुक्तम् “ चत्वारि वी-
स सोत्तस, जेगा एगिदियाण चत्तात्रा ” द्वीन्द्रियप्रायोग्यं वन्धतो-
वन्धस्थानानि त्रीणि तद्यथा पञ्चविंशतिरेकोनविंशत् त्रिंशत् तत्र
तिर्यग्गतिरित्येभानुपूर्वी द्वीन्द्रियजातिरौदारिकतैजसकर्मणानि
हुण्णसंस्थानं सेवासंसेहननौदारिकाङ्गोपाङ्गवर्णादिचतुष्टयम-
गुरुक्षू उपघातनाम वसनाम वाद्रनाम अपर्याप्तकनाम प्रत्येकना-
म अस्थिरमशुभदुर्भगमनादेयमयशःकीर्त्तिनिर्माणमिति एता-
सां पञ्चविंशतिप्रकृतीनां समुदाय एकं वन्धस्थानम् तच्चापर्याप्त-
कद्वीन्द्रियप्रायोग्यं वन्धतो मिथ्यादृष्टेरवसेयम् । अपर्याप्तकन सह
परावर्त्तमानप्रकृतयोऽशुजा एव वन्धमायान्तीति कृत्वा अत्रैक
एव भङ्गः । एवैव पञ्चविंशतिः पराघातोच्छ्वासप्रशस्तवि-
हायोगतिपर्याप्तकदुःस्वरसहिता अपर्याप्तकरहिता एकोनविं-
शद्वति नवरमेवमेव वक्तव्यं तिर्यग्गतिरित्येभानुपूर्वीद्वीन्द्रि-
यजातिरौदारिकशरीरमौदारिकाङ्गोपाङ्गं तैजसकर्मणे हुण्ण-
संस्थानं सेवासंसेहननं वर्णादिचतुष्टयमगुरुक्षू पराघात-
मुपघातमुच्छ्वासनाम अप्रशस्तविहायोगतिः वसनाम वाद्रनाम
पर्याप्तकप्रत्येकं स्थिरास्थिरयोरेकतरं शुभाशुभयोरेकतरं दुःस्वरं
दुर्भगमनादेयं यशःकीर्त्ययशः कीर्त्योरेकतरं निर्माणमिति ।
एतासामेकोनविंशत्प्रकृतीनां समुदाय एकं वन्धस्थानं तच्च प-
र्याप्तकद्वीन्द्रियप्रायोग्यं वन्धतो मिथ्यादृष्टेः प्रत्येकवन्धम् । अत्र
स्थिरास्थिरशुभाशुभयशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिपदैरष्टौ भङ्गाः सैव
एकोनविंशत् उद्योतसहिता त्रिंशत् अत्रापि त एताष्टौ भङ्गाः
सर्वसंख्यया सप्तदश एवं त्रीन्द्रियप्रायोग्यं चतुरिन्द्रियप्रायोग्यं
च वन्धतो मिथ्यादृष्टेस्त्रीणि त्रीणि वन्धस्थानानि वाच्यानि नवरं
त्रीन्द्रियाणां त्रीन्द्रियजातिरजिलपनीया चतुर्जातिसङ्गाश्च प्रत्ये-
कं सप्तदश सर्वसंख्यया एकपञ्चाशत् । उक्तं च “ एग-
छअधिगलि-दियाण एगअतिगहं पि ” तिर्यग्गतिपञ्चेन्द्रिय-
प्रायोग्यं वन्धतस्त्रीणि वन्धस्थानानि तद्यथा पञ्चविंशतिः एकोन-
विंशत् त्रिंशत् । तत्र पञ्चविंशतिर्द्वीन्द्रियप्रायोग्यं वन्धत इव
वेदितव्या नवरं द्वीन्द्रियजातिस्थाने पञ्चेन्द्रियजातिर्वक्तव्या
तत्र च एको भङ्गः एकोनविंशत् पुनरियं निर्यगानुपूर्वी पञ्चेन्द्रि-

यजातिरौदारिकाङ्गोपाङ्गं तैजसकर्मणे षष्ठां संस्थानानामेक-
तमत् संस्थानं षष्ठां संहनानामेकतमत्संहननं वर्णादिचतुष्टयम-
गुरुषू उपघातं पराघातमुच्छ्वासनाम प्रशस्ताप्रशस्तविहायोग-
त्योरेकतरं त्रसनाम वादरनाम पर्याप्तकनाम प्रत्येकं स्थिरास्थिर-
योरेकतरं शुभाशुभयोरेकतरं सुभगदुर्भगयोरेकतरं दुःस्वरसुस्व-
रयोरेकतरम् आदेयानादेययोरेकतरं यशःकीर्त्ययशःकीर्त्योरे-
कतरं निर्माणमिति । एतासामेकोनविंशत्प्रकृतीनां समुदाय एकं
बन्धस्थानम् । एतच्च मिथ्यादृष्टेः पर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रियप्रायोग्यं
वर्णतो वेदितव्यम् यदि पुनः सासादनो बन्धको जवति तर्हि तस्य
पञ्चानां संस्थानानामन्यतमत्संस्थानं पञ्चानां संहननानामन्यत-
मत्संहननमिति वक्तव्यम् । अस्यां चैकोनविंशतिसामान्येन परूभिः
संस्थानैः परूभिः संहननैः प्रशस्ताप्रशस्तविहायोगतिज्यां स्थिरा
स्थिराज्यां शुभाशुभाभ्यां सुभगदुर्भगाभ्यां सुस्वरदुःस्वराभ्यामा-
देयानादेयाभ्यां यशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिभ्यां जङ्गा अष्टाधिकपट्च-
त्वारिंशच्चतसंख्याका वेदितव्याः एवैव एकोनविंशत् उद्योतसहि-
ता विंशद्भवति अत्रापि मिथ्यादृष्टिसासादनानधिकृत्य तथैव वि-
शेषोऽवगन्तव्यः सामान्येन च भङ्गाः अष्टाधिकपट्चत्वारिंशच्च-
तसंख्याकाः । उक्तं “गुणतीसे तांसे वा, भंगा अट्टाहिया ग्याव
सया । पंचिदियतिरियागे-वणवीसे बंधभंगेको” सर्वसंख्यया
द्वानवतिशतानि सप्तदशाधिकानि । तथा मनुष्यगतिप्रायोग्यं बन्ध-
तस्त्रीणि बन्धस्थानानि तद्यथा पञ्चविंशतिरेकोनविंशत् विंशत् ।
तत्र पञ्चविंशतिर्यथा प्रागपर्याप्तकद्विन्द्रियप्रायोग्यं वर्णतोऽभि-
हिता तथैवावगन्तव्या नवरमत्र मनुष्यगतिमनुष्यानुपूर्वी इति
वक्तव्यम् । एकोनविंशत् त्रिधा एका मिथ्यादृष्टीन् बन्धकाना-
श्रित्य वेदितव्या द्वितीया सासादनान् तृतीया सम्यग्मिथ्यादृ-
ष्टीन् अविरतसम्यग्दृष्टीन् वा । तत्राद्ये द्वे प्रागिव भावनीये ।
तृतीया पुनरियं मनुष्यगतिर्मनुष्यानुपूर्वी पञ्चेन्द्रियजातिरौदा-
रिकमौदारिकाङ्गोपाङ्गं तैजसकर्मणे समचतुरस्रसंस्थानं वज्र-
पमनाराचसंहननं वर्णादिचतुष्टयमगुरुषूपघातपराघातमुच्छ्वा-
सनाम प्रशस्तविहायोगतिस्त्रसनाम वादरनाम पर्याप्तकनाम प्र-
त्येकं स्थिरास्थिरयोरेकतरं शुभाशुभयोरेकतरं शुभगं सुस्वरमादे-
यं यशःकीर्त्ययशःकीर्त्योरेकतरं निर्माणमिति । अस्यां चैकोनविं-
शति प्रकारायामपि सामान्येन परूभिः संस्थानैः परूभिः संहननैः
प्रशस्ताप्रशस्तविहायोगतिज्यां स्थिरास्थिराभ्यां सुभगदुर्भगा-
ज्यां सुस्वरदुःस्वराभ्यामादेयानादेयाभ्यां यशःकीर्त्ययशःकीर्त्ति-
ज्यामष्टाधिकपट्चत्वारिंशच्चतसंख्या जङ्गा वेदितव्याः । यैव तृती-
या एकोनविंशत्तुता सैव तीर्थकरसहिता विंशत् । अत्र च स्थि-
रास्थिरशुभाशुभयशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिपदैरष्टौ भङ्गाः सर्वसं-
ख्यया मनुष्यगतिप्रायोग्यबन्धस्थानेषु भङ्गाः षट्चत्वारिंशच्चता-
नि सप्तदशाधिकानि । उक्तञ्च “पणुवीसयम्मि एको, ग्यावस-
या उ अष्टोत्तरं । गुचीसेद्ध उ सवे, ग्यावसया उ सत्तरस ”
तथा देवगतिप्रायोग्यं वर्णतोऽवधारि बन्धस्थानानि तद्यथा अष्टा-
विंशतिः एकोनविंशत् विंशत् एकाविंशत् । तथा अष्टाविंशति-
रियं देवगतिर्देवानुपूर्वी पञ्चेन्द्रियजातिर्वैक्रियं वैक्रियाङ्गो-
पाङ्गं तैजसकर्मणे समचतुरस्रसंस्थानं वर्णादिचतुष्टयमगुरु-
षू पराघातमुपघातमुच्छ्वासनाम प्रशस्तविहायोगतिस्त्रस-
नाम वादरनाम पर्याप्तकनाम प्रत्येकं स्थिरास्थिरयोः शुभा-
शुभयोरेकतरं सुभगं सुस्वरमादेयं यशःकीर्त्ययशःकीर्त्यो-
रेकतरं निर्माणमिति । एतासां समुदायः एकं बन्धस्थानम् ।
एतच्च मिथ्यादृष्टिसासादनमिवाविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरतानां

सर्वविरतानां देवगतिप्रायोग्यं बन्धनामवसेयम् । अत्र स्थिरा-
स्थिरशुभाशुभयशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिपदैरष्टौ भङ्गाः एवैवाष्टाविं-
शतिस्तीर्थकरसहिता एकोनविंशद्भवति अत्रापि त एवाष्टौ
भङ्गाः नवरमेनां देवगतिप्रायोग्यां बन्धतोऽविरतसम्यग्दृष्ट्यादयो
बन्धन्ति । विंशत् पुनरियं देवगतिर्देवानुपूर्वी पञ्चेन्द्रियजाति-
वैक्रियाङ्गोपाङ्गमाहारकमाहारकाङ्गोपाङ्गं तैजसकर्मणे सम-
चतुरस्रसंस्थानं वर्णादिचतुष्टयमगुरुषू पराघातमुपघात-
मुच्छ्वासनाम प्रशस्तविहायोगतिस्त्रसनाम वादरनाम पर्याप्त-
कनामापर्याप्तकनाम प्रत्येकं स्थिरं शुभनाम शुभगनाम सुस्वर-
नाम अनदेयनाम यशःकीर्त्तिनाम निर्माणनामेति । एतासां
विंशत्प्रकृतीनां समुदाय एकं बन्धस्थानम् । एतच्च देवगति-
प्रायोग्यं वर्णतोऽप्रमत्तसंयतस्यापूर्वकरणस्य वा वेदितव्यम् ।
अत्र सर्वाण्यपि शुभान्येव कर्माणि बन्धमायान्तीति कृत्वा
एक एव भङ्गः । एवैव विंशतीर्थकरसहिता एकविंशद्भवति ।
अत्राप्येक एव च भङ्गः सर्वसंख्यया देवगतिप्रायोग्यबन्ध-
स्थानेषु भङ्गाः अष्टादश । तदुक्तम् “अष्ट एकैकमभंगा अट्टा-
रस देवजायेसु ” तथा नरकगतिप्रायोग्यं वर्णतो एकं बन्ध-
स्थानमष्टाविंशतिः । सा चेयं नरकगतिर्नरकानुपूर्वी पञ्चे-
न्द्रिया जातिः वैक्रियाङ्गोपाङ्गं तैजसकर्मणे दुण्डसंस्थानं वर्णा-
दिचतुष्टयमगुरुषू उपघातं पराघातमुच्छ्वासनाम अप्रशस्त-
विहायोगतिः त्रसनाम वादरनाम पर्याप्तकनाम प्रत्येकनाम
अस्थिरमशुभं दुर्भगं दुःस्वरमनादेयमयशःकीर्त्तिनिर्माणमिति ।
एतासामष्टाविंशतिप्रकृतीनामेकं बन्धस्थानमेतच्च मिथ्यादृष्टे-
वसेयम् । अत्र त्रीण्यप्यशुभान्येव कर्माणीत्येक एव भङ्गः एकं तु
बन्धस्थानं यशःकीर्तिलक्षणं तच्च देवगतिप्रायोग्यबन्धे व्यद-
च्छिन्ने अपूर्वकरणादीनां त्रयाणामवगन्तव्यम् ।

संप्रति कस्मिन् बन्धस्थाने कति भङ्गाः सर्वसंख्यया

प्राप्यन्ते इति चिन्तायां तन्निरूपणार्थमाह ।

चउपण वीसा सोलस, नव वाणउड्यसयाई अरुयाहा ।

एयातुत्तरगाया-लसया एकिकबंधविही ॥२७॥

विंशत्यादिषु बन्धस्थानेषु यथासंख्यं चतुरादिसंख्या बन्ध-
विधयो बन्धप्रकारा बन्धभङ्गा वेदितव्याः । तत्र ये विंशतिबन्ध-
स्थानेषु भङ्गाश्चत्वारस्ते चैकेन्द्रियप्रायोग्यमेव वर्णतोऽवसेयाः
अन्यत्र त्रयोविंशतिबन्धस्थानस्याप्राप्यमाणत्वात् । पञ्चविंश-
तिबन्धस्थाने पञ्चविंशतिर्भङ्गाः अत्रैकेन्द्रियप्रायोग्यां पञ्च-
विंशतिं वर्णतो विंशतिः । अपर्याप्तकद्वित्रिचतुरिन्द्रियतिर्यक्प-
ञ्चेन्द्रियमनुष्यप्रायोग्यं वर्णतोऽवसेयम् इति सर्वसंख्यया विंशतिः ।
षड्विंशतिबन्धस्थानेषु यथासंख्यं चतुरादिसंख्या बन्धविधयो
बन्धप्रकारा बन्धभङ्गा वेदितव्याः । तत्र त्रयोविंशतिबन्धस्थाने भ-
ङ्गाश्चत्वारः ते चैकेन्द्रियप्रायोग्यमेव वर्णतोऽवसेयाः । ते भङ्गाः
षोरुशते चैकेन्द्रियप्रायोग्यमेव वर्णतोऽवसेयाः अन्यत्र षड्विंशति-
बन्धस्थानस्याप्राप्यमाणत्वात् अष्टाविंशतिबन्धस्थाने भङ्गा नव ।
तत्र देवगतिप्रायोग्यामष्टाविंशतिं वर्णतोऽष्टौ नरकगतिप्रायोग्यां
तु वर्णतो एक इति एकोनविंशद्बन्धस्थाने भङ्गाः अष्टात्वारिंश-
दधिकानि द्वानवतिशतानि । तत्र तिर्यक्पञ्चेन्द्रियप्रायोग्यामेकोन-
विंशतं वर्णतोऽष्टाधिकानि षट्चत्वारिंशच्चतानि मनुष्यगति-
प्रायोग्यामपि वर्णतोऽष्टाधिकानि षट्चत्वारिंशच्चतानि त्रि-
चतुरिन्द्रियप्रायोग्यां देवगतिप्रायोग्यां च तीर्थकरसहितां वर्णतो
प्रत्येकमष्टाविंशतिं विंशतिबन्धस्थाने भङ्गा एकचत्वारि-

शच्छतानि । तत्र तिर्यक्पञ्चेन्द्रियप्रायोग्यां त्रिंशत् बन्धतोऽष्टाधिकानि पञ्चत्वारिंशच्छतानि द्वित्रिचतुरिन्द्रियप्रायोग्यां मनुष्यगतिप्रायोग्यामाहारकसहितां त्रिंशत् बन्धत एक इति । तथा एकत्रिंशद्वन्धस्थाने एकः एकविधे चैकं सर्वसंख्यया सर्वबन्धस्थानेषु भङ्गास्त्रयोदश सहस्राणि नव शतानि पञ्चचत्वारिंशदधिकानीति । तदेवमुक्तानि सप्रज्ञेदं बन्धस्थानानि ।

संप्रत्युदयस्थानप्रतिपादनार्थमाह ।

वीसिगवीसा चतुर्वी-सगा य एगाहिया य इगतीस ।

उदयट्टाणाणि भवे, नव अट्ट य हुंति नामस्स ॥ ३८ ॥

उदयस्थानानि द्वादश तद्यथा विंशतिरेकविंशतिश्चतुर्विंशत्यादय एकाधिका एकैकाधिकाः तावद्वक्तव्या यावदेकत्रिंशत् तद्यथा चतुर्विंशतिः पञ्चविंशतिः षड्विंशतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिरेकोनत्रिंशत् त्रिंशत् एकात्रिंशत् तथा नव अष्टौ च एतानि चैकेन्द्रियाद्यपेक्षया नानाप्रकाराणीति तान्याश्रित्य सप्रपञ्चमुपदर्शयते । तत्र एकैन्द्रियाणामुदयस्थानानि पञ्च तद्यथा एकविंशतिश्चतुर्विंशतिः पञ्चविंशतिः षड्विंशतिः सप्तविंशतिः । तत्र तैजसकर्मण्यगुरुबध्नुस्थिरस्थिरे शुक्राशुभे वर्णगन्धरसस्पर्शा निर्माणमित्येता द्वादश प्रकृतय उदयमाश्रित्य ध्रुवाः । एतस्तिर्यग्मातिस्तिर्यगानुपूर्वी स्थावरनामैकेन्द्रियजातिर्वादरसूक्ष्मयोरेकतरमपर्याप्तपर्याप्तयोरेकतरं दुर्भगमनादेयं यशःकीर्त्ययशःकीर्त्योरेकतरमित्येतानव प्रकृतयो द्वादशसंख्याजिर्ध्रुवोदयाभिः सह एकविंशतिः । एषा चापान्तरावगतौ वर्त्तमानस्य द्वीन्द्रियस्यावाप्यते अत्र भङ्गास्त्रयः तद्यथा अपर्याप्तकनामोदये वर्त्तमानस्य अयशःकीर्त्या सह एकः । पर्याप्तनामोदये वर्त्तमानस्य यशःकीर्त्ययशःकीर्तिर्यथा द्वाविति ततस्तस्यैव च शरीरस्य औदारिकमैदारिकाङ्गोपाङ्गं हुरगसंस्थानं सेवार्त्तसंहननमुपघातं प्रत्येकमिति पट् प्रकृतयः प्रक्षिप्यन्ते तिर्यगानुपूर्वी चापनीयते जाता षड्विंशतिः । अत्रापि जङ्गास्त्रयस्ते च प्रागिव द्रष्टव्याः । ततः शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य अपशस्तविहायोगतिपराघातयोः प्रक्षिप्तयोरष्टाविंशतिः । अत्र यशःकीर्त्ययशःकीर्तिर्यथा द्वौ जङ्गौ अपर्याप्तकप्रशस्तविहायोगत्योरत्रोदयाभावात् ततः प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वासे क्षिप्ते एकोनत्रिंशत् अत्रापि तावैव द्वौ भङ्गौ । अथवा शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वासे अनुदिते उद्योतनाग्नि तूदिते एकोनत्रिंशत् अत्रापि प्रागिव द्वौ जङ्गौ सर्वेऽप्येकोनत्रिंशत् चत्वारो जङ्गाः ततो ज्ञाषापर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वाससहितायामेकोनत्रिंशति सुस्वरदुःस्वरयोरेकतरस्मिन् प्रक्षिप्ते त्रिंशत् भवति । अत्र सुस्वरदुःस्वरयशःकीर्त्तिर्पदैश्चत्वारो भङ्गाः । अथवा प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तस्य स्वरे अनुदिते उद्योतनाग्नि तूदिते त्रिंशद्भवति अत्र यशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिर्विकल्पाज्यां द्वौ भङ्गौ सर्वे त्रिंशति पट् भङ्गाः एकोनत्रिंशति सुस्वरदुःस्वरयोरेकतरस्मिन् उद्योते च क्षिप्ते एकत्रिंशत् सुस्वरदुःस्वरयशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिर्पदैश्चत्वारो जङ्गाः एवं सर्वसंख्यया द्वाविंशतिर्भङ्गाः । एवं ब्रीह्याणां चतुरिन्द्रियाणां च प्रत्येकं पट् उदयस्थानानि ज्ञावनीयानि नवरं द्वीन्द्रियजातिस्थाने छीन्द्रियाणां ब्रीन्द्रियाणां ब्रीन्द्रियजातिश्चतुरिन्द्रियाणां चतुरिन्द्रियजातिरिजिघातव्या प्रत्येकं जङ्गा द्वाविंशतिरिति सर्वसंख्यया विकलेन्द्रियाणां जङ्गाः षष्टिः । तदुक्तम् “ तिगतितगुगचउञ्छउ, विगव्वाण उस्सि हिं इ तिण्हं पि ” प्राकृततिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामुदयस्थानानि पट् तद्यथा एकविंशतिः षड्विंशतिः अष्टाविंशतिः एकोनत्रिंशत् त्रिंशत् एकत्रिंशत् । तत्र तिर्यग्मातिस्तिर्यगानुपूर्वी पञ्चेन्द्रियजातिस्त्रसनाम वादरनाम पर्याप्तापर्याप्तकयोरेकतरं सुभगदुर्भगयोरेकतरमादेयानादेययोरेकतरं यशःकीर्त्ययशःकीर्त्योरेकतरमित्येतानव प्रकृतयो द्वादशसंख्याजिर्ध्रुवोदयाभिः सह एकविंशतिः एषा चापान्तरावगतौ वर्त्तमानस्य तिर्यक्पञ्चेन्द्रियस्य वेदितव्या । अत्र जङ्गा नव । पर्याप्तकनामोदये वर्त्तमानस्य सुजगदुर्भ

क्रियं कुर्वतः प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वासे क्षिप्ते प्रागुक्ता पञ्चविंशतिः षड्विंशतिर्भवति तत्रापि प्राग्वदेक एव भङ्गः तैजस्कान्तिकवायुकायिकयोरातपोद्योतयशःकीर्त्तिनामुदयाभावात् तदाश्रिता विकल्पा न प्राप्यन्ते सर्वसंख्यया षड्विंशतौ त्रयोदश भङ्गाः । तथा प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वाससहितायां षड्विंशतौ आतपोद्योतयोरन्यतरस्मिन् प्रक्षिप्ते सति सप्तविंशतिर्भवति अत्र भङ्गाः पट् । ये प्रागातपोद्योतान्यतरसहितायां षड्विंशतौ प्रतिपादिताः सर्वसंख्यया चैकेन्द्रियाणां भङ्गा द्विचत्वारिंशत् उक्तं च “ एगिदिय उदएसु, पंचय एक्कार सत्त तेरस य । छुक्कं कमसो भंगो, वायाला हांति सव्वे वि ” द्वीन्द्रियाणामुदयस्थानानि पट् तद्यथा एकविंशतिः षड्विंशतिरष्टाविंशतिरेकोनत्रिंशत् त्रिंशत् एकत्रिंशत् । तत्र तिर्यग्मातिस्तिर्यगानुपूर्वी द्वीन्द्रियजातिस्त्रसनाम वादरनाम पर्याप्तापर्याप्तकयोरेकतरं दुर्भगमनादेयं यशःकीर्त्ययशःकीर्त्योरेकतरमित्येतानव प्रकृतयो द्वादशसंख्याजिर्ध्रुवोदयाभिः सह एकविंशतिः । एषा चापान्तरावगतौ वर्त्तमानस्य द्वीन्द्रियस्यावाप्यते अत्र भङ्गास्त्रयः तद्यथा अपर्याप्तकनामोदये वर्त्तमानस्य अयशःकीर्त्या सह एकः । पर्याप्तनामोदये वर्त्तमानस्य यशःकीर्त्ययशःकीर्तिर्यथा द्वाविति ततस्तस्यैव च शरीरस्य औदारिकमैदारिकाङ्गोपाङ्गं हुरगसंस्थानं सेवार्त्तसंहननमुपघातं प्रत्येकमिति पट् प्रकृतयः प्रक्षिप्यन्ते तिर्यगानुपूर्वी चापनीयते जाता षड्विंशतिः । अत्रापि जङ्गास्त्रयस्ते च प्रागिव द्रष्टव्याः । ततः शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य अपशस्तविहायोगतिपराघातयोः प्रक्षिप्तयोरष्टाविंशतिः । अत्र यशःकीर्त्ययशःकीर्तिर्यथा द्वौ जङ्गौ अपर्याप्तकप्रशस्तविहायोगत्योरत्रोदयाभावात् ततः प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वासे क्षिप्ते एकोनत्रिंशत् अत्रापि तावैव द्वौ भङ्गौ । अथवा शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वासे अनुदिते उद्योतनाग्नि तूदिते एकोनत्रिंशत् अत्रापि प्रागिव द्वौ जङ्गौ सर्वेऽप्येकोनत्रिंशत् चत्वारो जङ्गाः ततो ज्ञाषापर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वाससहितायामेकोनत्रिंशति सुस्वरदुःस्वरयोरेकतरस्मिन् प्रक्षिप्ते त्रिंशत् भवति । अत्र सुस्वरदुःस्वरयशःकीर्त्तिर्पदैश्चत्वारो भङ्गाः । अथवा प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तस्य स्वरे अनुदिते उद्योतनाग्नि तूदिते त्रिंशद्भवति अत्र यशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिर्विकल्पाज्यां द्वौ भङ्गौ सर्वे त्रिंशति पट् भङ्गाः एकोनत्रिंशति सुस्वरदुःस्वरयोरेकतरस्मिन् उद्योते च क्षिप्ते एकत्रिंशत् सुस्वरदुःस्वरयशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिर्पदैश्चत्वारो जङ्गाः एवं सर्वसंख्यया द्वाविंशतिर्भङ्गाः । एवं ब्रीह्याणां चतुरिन्द्रियाणां च प्रत्येकं पट् उदयस्थानानि ज्ञावनीयानि नवरं द्वीन्द्रियजातिस्थाने छीन्द्रियाणां ब्रीन्द्रियाणां ब्रीन्द्रियजातिश्चतुरिन्द्रियाणां चतुरिन्द्रियजातिरिजिघातव्या प्रत्येकं जङ्गा द्वाविंशतिरिति सर्वसंख्यया विकलेन्द्रियाणां जङ्गाः षष्टिः । तदुक्तम् “ तिगतितगुगचउञ्छउ, विगव्वाण उस्सि हिं इ तिण्हं पि ” प्राकृततिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामुदयस्थानानि पट् तद्यथा एकविंशतिः षड्विंशतिः अष्टाविंशतिः एकोनत्रिंशत् त्रिंशत् एकत्रिंशत् । तत्र तिर्यग्मातिस्तिर्यगानुपूर्वी पञ्चेन्द्रियजातिस्त्रसनाम वादरनाम पर्याप्तापर्याप्तकयोरेकतरं सुभगदुर्भगयोरेकतरमादेयानादेययोरेकतरं यशःकीर्त्ययशःकीर्त्योरेकतरमित्येतानव प्रकृतयो द्वादशसंख्याजिर्ध्रुवोदयाभिः सह एकविंशतिः एषा चापान्तरावगतौ वर्त्तमानस्य तिर्यक्पञ्चेन्द्रियस्य वेदितव्या । अत्र जङ्गा नव । पर्याप्तकनामोदये वर्त्तमानस्य सुजगदुर्भ

भाज्यामादेयानादेयाज्यां यशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिज्यां चाष्टौ भङ्गाः । अपर्याप्तकानामेदये वर्तमानस्य दुर्भगानादेयायशःकीर्त्तिनिरेकः । अपरे पुनराहुः सुभगादेययुगलदुर्भगानादेययुगलाज्यां यशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिज्यां च चत्वारो भङ्गाः अपर्याप्तकसातोदये त्वेक इति सर्वसंख्यया पञ्च । एवमुत्तरत्रापि मतान्तरेण भङ्गवैषम्यं स्वधिया परिज्ञावनीयम् । ततः शरीरस्थस्य आनुपूर्व्यामपनीय औदारिकमौदारिकाङ्गोपाङ्गं पक्षां संस्थानानामेकतमत्संस्थानं पक्षां संहननानामेकतमत्संहननमुपघातं प्रत्येकमिति पदं प्रक्षिप्यते ततो जाता पङ्क्तिशतिः । अत्र भङ्गानां द्वे शते एकोननवत्यधिके तत्र पर्याप्तस्य पङ्क्तिः संहननैः सुभगदुर्भगानां मादेयानादेयाज्यां यशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिज्यां च द्वे शते नङ्गानामष्टाशीत्यधिके अपर्याप्तकहुरसंस्थानसेवार्त्तदुर्भगानादेयायशःकीर्त्तिपदैरेक इति । अस्यामेव पङ्क्तिशतौ शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य पराघाते प्रशस्तप्रशस्तविहायोगतौ रन्यतरविहायोगतौ च प्रक्षिप्तायामष्टाविंशतिः । तत्र ये प्राक् पर्याप्तानां द्वे शते भङ्गानामष्टाशीत्यधिके उक्ते ते अत्र विहायोगतिद्विकेन गुणिते अवगन्तव्ये । तथाच सत्यत्र भङ्गानां पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि भवन्ति ततः प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वासे क्षिते एकोनविंशत् अत्रापि भङ्गाः प्रागिव पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि । अथवा शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वासे अनुदिते उद्योतनास्मि तूदिते एकोनविंशद्भवति अत्रापि नङ्गाः पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि सर्वसंख्यया भङ्गानामेकोनविंशत् द्विपञ्चाशदधिकानि एकादश शतानि । ततो भाषापर्याप्त्या पर्याप्तस्य सुस्वरदुःस्वरयोरन्यतरस्मिन् प्रक्षिप्ते त्रिंशद्भवति । अत्र ये प्रागुच्छ्वासेन पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि उक्तानि तान्येव स्वरद्विकेन गुण्यन्ते ततो जातानि द्विपञ्चाशदधिकानि एकादश शतानि । अथवा प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तस्य स्वरे अनुदिते उद्योतनास्मि तूदिते त्रिंशद्भवति अत्रापि भङ्गानां प्रागिव पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि सर्वसंख्यया त्रिंशति भङ्गानां सप्तदश शतानि अष्टाविंशत्यधिकानि । ततः स्वरसहितायां त्रिंशति उद्योतनास्मि प्रक्षिप्ते एकत्रिंशद्भवति । अत्र ये प्राक् स्वरसहितायां त्रिंशति भङ्गा द्विपञ्चाशदधिकैकादशसंख्या उक्तास्ते पञ्चाशदत्रापि छुष्याः । सर्वसंख्यया प्राकृततिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामुदयभङ्गा एकोनपञ्चाशच्छतानि षडधिकानि । इदानीं वैक्रियतिरश्चामुदयस्थानानि पञ्च तद्यथा पञ्चविंशतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिरेकोनविंशत् त्रिंशत् । तत्र वैक्रियाङ्गोपाङ्गं समचतुरस्रमुपघातं प्रत्येकमिति पञ्च प्रकृतयः प्रागुक्तायां तिर्यक्पञ्चेन्द्रिययोग्यायामेकविंशतौ प्रक्षिप्यन्ते तिर्यगानुपूर्वी चापनीयते ततः पञ्चविंशतिर्भवति । अत्र सुभगदुर्भगाभ्यामादेयानादेयाभ्यां यशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिज्यां चाष्टौ भङ्गाः । ततः शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य पराघाते प्रशस्तविहायोगतौ च प्रक्षिप्तायां सप्तविंशतिः अत्रापि प्रागिवष्टौ भङ्गाः । ततः प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वासनास्मि प्रक्षिप्ते अष्टाविंशतिर्भवति । अत्रापि प्रागिवष्टौ भङ्गाः । अथवा शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वासे अनुदिते उद्योतनास्मि तूदिते अष्टाविंशतिर्भवति तत्राप्यष्टौ भङ्गाः । सर्वसंख्यया अष्टाविंशतौ भङ्गाः षोडश । ततो भाषापर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वाससहितायां सप्तविंशतौ सुस्वरे क्षिते एकोनविंशत् । अत्रापि प्रागिवष्टौ भङ्गाः । अथवा प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तस्य स्वरे अनुदिते उद्योतनास्मि तूदिते एकोनविंशत् अत्रापि प्रागिवष्टौ भङ्गाः । सर्वसंख्यया एकोनविंशति षोडश ।

ततः सुस्वरसहितायामेकोनविंशति उद्योते क्षिते त्रिंशत् अत्रापि प्रागिवष्टौ भङ्गाः । सर्वसंख्यया वैक्रियं कुर्वतां षट्पञ्चाशत् भङ्गाः । सर्वेषां तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां सर्वसंख्यया एकोनपञ्चाशच्छतानि द्विपञ्चदधिकानि भङ्गानामवसेयानि । सामान्येन मनुष्याणामुदयस्थानानि पञ्च तद्यथा एकविंशतिः पङ्क्तिशतिः अष्टाविंशतिः एकोनविंशत् त्रिंशत् । एतानि सर्वाण्यपि यथा प्राक् तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामुक्तानि तथैवात्रापि वक्तव्यानि नवरे तिर्यग्गतितिर्यगानुपूर्वीस्थाने मनुष्यगतिमनुष्यानुपूर्व्यं वेदितव्ये । एकोनविंशच्च उद्योतरहिना वक्तव्या वैक्रियाहारकसंयतान् मुक्त्वा शेषमनुष्याणामुद्योतनादयाभावात् ततः एकोनविंशति भङ्गानां पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि । त्रिंशत्येकादश शतानि द्विपञ्चाशदधिकान्यवगन्तव्यानि । सर्वसंख्यया प्राकृतमनुष्याणां पङ्क्तिशतिशतानि द्विकाधिकानि भङ्गानां भवन्ति । वैक्रियमनुष्याणामुदयस्थानानि पञ्च तद्यथा पञ्चविंशतिः सप्तविंशतिः अष्टाविंशतिः एकोनविंशत् त्रिंशत् । तत्र मनुष्यगतिः पञ्चेन्द्रियजातिवैक्रियाङ्गोपाङ्गं समचतुरस्रमुपघातं त्रसनाम वादरनाम पर्याप्तकनाम सुभगदुर्भगयोरैकतरम् आदेयानादेययोरैकतरं यशःकीर्त्ययशःकीर्त्यैरेकतरं त्रयोदश प्रकृतयो द्वादशसंख्याभिर्भुवोदयाभिः सह पञ्चविंशतिः । अत्र सुभगदुर्भगादेयानादेययशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिपदैरष्टौ भङ्गाः देशविरतानां संयतानां च वैक्रियं कुर्वतां सर्वप्रशस्त एक एव भङ्गो वेदितव्यः ततः शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य पराघाते प्रशस्तविहायोगतौ च प्रक्षिप्तायां सप्तविंशतिः । अत्रापि त एवाष्टौ भङ्गाः । ततः प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वासे क्षिते अष्टाविंशतिः । अत्रापि प्रागिवष्टौ भङ्गाः । ततः प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तस्य अथवा संयतानामुत्तरवैक्रियं कुर्वतां शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तानामुच्छ्वासे अनुदिते उद्योतनास्मि तूदितेऽष्टाविंशतिः । अत्रैक एव भङ्गः । संयतानां दुर्भगानादेयायशःकीर्त्युदयाभावात् । सर्वसंख्यया अष्टाविंशतौ भङ्गा नव । ततो भाषापर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वाससहितायामष्टाविंशतौ सुस्वरे क्षिते एकोनविंशद्भवति । अत्रापि प्रागिवष्टौ भङ्गाः । अथवा संयतानां स्वरे अनुदिते उद्योतनास्मि तूदिते एकोनविंशद्भवति । अत्रापि प्रागिवैक एव भङ्गः सर्वसंख्यया एकोनविंशति भङ्गा नव । सुस्वरसहितायामेकोनविंशति संयतनास्मि प्रक्षिप्ते त्रिंशद्भवति अत्रापि प्रागिवैक एव भङ्गः सर्वसंख्यया वैक्रियमनुष्याणां भङ्गाः पञ्चविंशत् । आहारकसंयतानामुदयस्थानानि पञ्च तद्यथा पञ्चविंशतिः सप्तविंशतिः अष्टाविंशतिः एकोनविंशत् त्रिंशत् । तत्र आहारकमहारकाङ्गोपाङ्गं समचतुरस्रसंस्थानमुपघातं प्रत्येकमिति पञ्च प्रकृतयः प्रागुक्तायां मनुष्यगतिप्रायोयोग्यायामेकविंशतौ प्रक्षिप्यन्ते मनुष्यानुपूर्वी चापनीयते ततो जाता पञ्चविंशतिः । केवलमिह एतानि सर्वाण्यपि प्रशस्तान्येव भवन्ति । आहारकसंयतानां दुर्भगानादेयायशःकीर्त्युदयाभावात् । अत एक एवात्र भङ्गः । ततः शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य पराघाते प्रशस्तविहायोगतौ च प्रक्षिप्तायां सप्तविंशतिः अत्राप्येक एव भङ्गः । ततः प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तस्योच्छ्वासे क्षिते अष्टाविंशतिर्भवति अत्राप्येक एव भङ्गः । अथवा शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वासेऽनुदिते उद्योतनास्मि तूदिते अष्टाविंशतिर्भवति अत्राप्येक एव भङ्गः । ततो भाषापर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वाससहितामष्टाविंशतौ सुस्वरे क्षिते त्रिंशद्भवति अत्राप्येक एव भङ्गः । अथवा प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तस्य स्वरेऽनुदिते उद्योतनास्मि तूदिते एकोन-

त्रिंशत् अत्राप्येक एव भङ्गः सर्वसंख्यया एकोनत्रिंशति द्वौ जङ्गौ ततो भाषापर्याप्त्या पर्याप्तस्य सुस्वरसहितायामेकोनत्रिंशति उच्यते किंसे त्रिंशद्भवति अत्राप्येक एव भङ्गः सर्वसंख्यया आहारकशरीरिणां सप्त भङ्गाः । केवलानामुदयस्थानानि दश तद्यथा विंशतिरेकविंशतिः पञ्चविंशतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिरेकोनत्रिंशत् त्रिंशत् एकत्रिंशत् नव अष्टौ च । तत्र मनुष्यगतिः पञ्चेन्द्रियजातिस्त्रसनाम बादरनाम पर्याप्तकं सुभगमादेयं यशःकीर्तिरित्येता अष्टौ ध्रुवादयानिद्वादशसंख्याभिः सह विंशतिः । अत्रैको जङ्गः एषा च तीर्थकरकेवलिनः समुद्रातगतस्य कर्मणकाययोगे वर्त्तमानस्य वेदितव्या सैव विंशतिस्तीर्थकरनामसहिता एकविंशतिः । अत्राप्येको जङ्गः एषापि तीर्थकरकेवलिनः समुद्रातगतस्य कर्मणकाययोगे वर्त्तमानस्य वेदितव्या । तथा तस्यामेव विंशतावौदारिकशरीरिणां संस्थानानामेकतमत्संस्थानमौदारिकाङ्गोपाङ्गं वज्रपभनाराचसंहननमुपघातं प्रत्येकमिति पद प्रकृतयः प्रक्षिप्यन्ते ततः पञ्चविंशतिः एषा च तीर्थकरकेवलिनः औदारिकमिश्रकाययोगे वर्त्तमानस्य वेदितव्या । अत्र पञ्चिः संस्थानैः षड् भङ्गा भवन्ति परं ते सामान्यमनुष्योदयस्थानेष्वपि संजवन्तीति न पृथक् गण्यन्ते एवैव पञ्चविंशतिस्तीर्थकरसहिता सप्तविंशतिर्भवति एषा तीर्थकरकेवलिन औदारिकमिश्रकाययोगे वर्त्तमानस्यावसेया अत्र संस्थानं समचतुरस्रमेव वक्तव्यं तत एक एवात्र भङ्गः । सैव पञ्चविंशतिः पराघातोच्छ्वासप्रशस्ताप्रशस्ताविहायोग्यन्यतरविहायोगति सुस्वरदुःस्वरान्यतरस्वरसहिता त्रिंशद्भवति एषा च तीर्थकरस्य सयोगिकेवलिन औदारिककाययोगे वर्त्तमानस्यावगन्तव्या । अत्र संस्थानपदप्रशस्तविहायोगतिसुस्वरदुःस्वरसहितैश्चतुर्विंशतिर्जङ्गास्ते च सामान्यमनुष्योदयस्थानेष्वपि प्राप्यन्ते इति न पृथक् भण्यन्ते एवैव त्रिंशत्तीर्थकरनामसहिता एकत्रिंशद्भवति सा च सयोगिकेवलिनस्तीर्थकरस्यादारिककाययोगे वर्त्तमानस्यावसेया । एवैव एकत्रिंशत् वाग्योगे निरुद्धे त्रिंशद्भवति उच्छ्वासेऽपि च निरुद्धे एकोनत्रिंशत् । अतीर्थकरकेवलिनः प्रागुक्ता त्रिंशत् वाग्योगे निरुद्धे सत्येकोनत्रिंशद्भवति अत्रापि षड्भिः संस्थानैः षड् भङ्गाः प्राप्यन्ते विहायोगतिद्विकेन वज्रा द्वादश ते च प्रागिव न पृथक् गणयितव्याः । तत उच्छ्वासे निरुद्धे सति अष्टाविंशतिः अत्रापि संस्थानगताः षड् जङ्गाः न पृथग्गणयितव्याः सामान्ये मनुष्योदयस्थानग्रहणेन गृहीतव्यात् । तथा मनुष्यगतिः पञ्चेन्द्रियजातिस्त्रसनाम बादरनाम पर्याप्तकनाम सुभगमादेयं यशःकीर्तिस्तीर्थकरनामोति नवादयाः । एष च तीर्थकृतोऽयोगिकेवलिनश्चरमसमये वर्त्तमानस्य प्राप्यते स एष तीर्थकरनामरहितोऽष्टोदयः । इह केवलमुदयस्थानमध्ये विंशतिरेकविंशतिः सप्तविंशतिरेकोनत्रिंशत् त्रिंशत् एकत्रिंशत्वाष्टरूपेष्वष्टसुदयस्थानेषु प्रत्येकमेकैको जङ्गः प्राप्यते इत्यष्टौ भङ्गाः । तत्र विंशत्यष्टकयोर्भङ्गावतीर्थकृतः शेषेषु षट्सुदयस्थानेषु तीर्थकृतः षड् भङ्गाः सर्वसंख्यया मनुष्याणामुदयस्थानेषु पञ्चविंशतिशतानि द्विपञ्चाशदधिकानि । देवानामुदयस्थानानि पद तद्यथा एकविंशतिः पञ्चविंशतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिरेकोनत्रिंशत् त्रिंशत् तत्र देवगतिर्देवानुपूर्वी पञ्चेन्द्रियजातिस्त्रसनाम बादरनाम पर्याप्तं सुभगमुभयोरैकतरमादेयानादेययोरैकतरं यशःकीर्त्यशःकीर्त्योरैकतरमिति नव प्रकृतयो द्वादशसंख्याभिर्ध्रुवादयानिः सह एकविंशतिः । अत्र सुभगमुभयमादेयानादेययशःकीर्त्यशःकीर्त्तिपदैरष्टौ जङ्गाः दुर्जगानादेययशःकीर्त्तिनामुदयः पिशाचादी-

नामवगन्तव्यः । ततः शरीरस्थस्य वैक्रियाङ्गोपाङ्गमुपघातं प्रत्येकं समचतुरस्रसंस्थानमिति पञ्च प्रकृतयः प्रक्षिप्यन्ते देवानुपूर्वी चापनीयते ततो जाता पञ्चविंशतिः अत्रापि त एवाष्टौ भङ्गाः । ततः शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य पराघाते प्रशस्ताविहायोगतौ च प्रक्षिप्यायां सप्तविंशतिः अत्रापि त एवाष्टौ भङ्गाः देवानामप्रशस्तविहायोगतेरुदयाभावात् तदाश्रिता विकल्पा न भवन्ति । ततः प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तस्योच्छ्वासे किंसे अष्टाविंशतिः अत्रापि त एवाष्टौ भङ्गाः । अथवा शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वासे अनुदिते उद्योतनास्ति तूदितेऽष्टाविंशतिः अत्रापि प्रागिवाष्टौ भङ्गाः । सर्वसंख्यया अष्टाविंशतौ भङ्गाः पोरुश । ततो भाषापर्याप्त्या पर्याप्तस्य सुस्वरे किंसे एकोनत्रिंशद्भवति अत्राप्यष्टौ भङ्गाः दुःस्वरौदयो देवानां न जयतीति कृत्वा तदाश्रिता विकल्पा न भवन्ति । अथवा प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तस्य सुस्वरे अनुदिते उद्योतनास्ति तूदिते एकोनत्रिंशद्भवति उत्तरवैक्रियं हि कुर्वते देवस्योद्योतोदयो वक्ष्यते अत्रापि त एवाष्टौ जङ्गाः सर्वसंख्यया एकोनत्रिंशति पोरुश भङ्गाः । ततो ज्ञापापर्याप्त्या पर्याप्तस्य सुस्वरसहितायामेकोनत्रिंशति उच्यते किंसे त्रिंशद्भवति अत्रापि त एवाष्टौ भङ्गाः सर्वसंख्यया देवानां चतुःषष्टिर्जङ्गाः । नैरयिकाणामुदयस्थानानि पञ्च तद्यथा एकविंशतिः पञ्चविंशतिः सप्तविंशति रष्टाविंशतिरेकोनत्रिंशत् । नत्र नरकगतिर्नरकानुपूर्वी पञ्चेन्द्रियजातिस्त्रसनाम बादरनाम पर्याप्तकनाम दुर्जगानां अनादेयमयशःकीर्त्तिरित्येता नव प्रकृतयो द्वादशसंख्याभिर्ध्रुवादयानिः सह एकविंशतिः । अत्र सर्वाण्यपि पदानि अप्रशस्तान्येवेति कृत्वा एक एव भङ्गः । ततः वैक्रियं वैक्रियाङ्गोपाङ्गं हुण्णसंस्थानमुपघातं प्रत्येकमिति पञ्च प्रकृतयः प्रक्षिप्यन्ते नरकानुपूर्वी चापनीयते ततः पञ्चविंशतिर्भवति अत्राप्येक एव जङ्गः । ततः शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य पराघाते अशुनविहायोगतौ च प्रक्षिप्यायां सप्तविंशतिरत्राप्येक एव भङ्गः । ततः प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वासे किंसे अष्टाविंशतिस्तत्राप्येक एव भङ्गः । ततो ज्ञापापर्याप्त्या पर्याप्तस्य दुःस्वरे किंसे एकोनत्रिंशत् अत्राप्येक एव भङ्गः सर्वसंख्यया नैरयिकाणां पञ्च भङ्गाः । सकलोदयस्थानभङ्गाः पुनः सप्तसप्तविंशतानि एकनवत्यधिकानि ॥

सम्प्रति कस्मिन्दयस्थानं कति जङ्गाः प्राप्यन्ते इति

चिन्तायां तन्निरूपणार्थमाह ।

एकवयालेकारस, तेत्तीसा उस्मयाणि तेत्तीसा ।

वारस सत्तरससया-णाहिगाणि विपंचसीएहिं ॥ ३९ ॥

अउणत्तीमेकारस, सयाणाहिगसतर पंचससीहिं ।

एकेकगं च वोसा, दधुदयं तेसु उदयविही ॥ ३० ॥

विंशत्यादिष्वप्यर्थन्तेषु द्वादशसूदयस्थानेषु यथासंख्यमेकादिसंख्या उदयविधयः उदयप्रकारा उदयजङ्गा इत्यर्थः । तत्र विंशतावेको भङ्गः स चातीर्थकरकेवलिनोऽवसेयः । एकविंशतौ द्विचत्वारिंशत् तत्रैकेन्द्रियानधिकृत्य पञ्च विकल्पेन्द्रियानधिकृत्य नव पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य नव मनुष्यान्प्यधिकृत्य नव तीर्थकरमधिकृत्यैकः सुरानधिकृत्याष्टौ नैरयिकानधिकृत्यैक इति चित्त्वारिंशत् । चतुर्विंशतावेकादश ते चैकेन्द्रियानेवाधिकृत्य प्राप्यन्ते अन्यत्र चतुर्विंशत्युदयस्थानस्याप्राप्यमाणत्वात् । पञ्चविंशतौ त्रयस्त्रिंशत् तत्रैकेन्द्रियानधिकृत्य सप्त वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य अष्टौ वैक्रियमनुष्यान्प्यधिकृत्याष्टौ आहारकसंयतानाश्रित्यैकः देवानधिकृत्याष्टौ नैरयिकानधिकृत्यैक इति त्रयस्त्रिंशत् । पञ्चविंशतौ षट् शतानि तत्रैकेन्द्रियानाश्रित्य त्रयो-

दश विकलेन्द्रियानधिकृत्य नव प्राकृततिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य द्वे शते एकोनवत्यधिके प्राकृतमनुष्यानधिकृत्य द्वे शते एकोनवत्यधिके इति षट् शतानि । सर्वाविंशतौ त्रयस्त्रिंशत् त्रैकेन्द्रियानाश्रित्य षट् वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्याष्टौ वैक्रियमनुष्यानधिकृत्याष्टौ आहारकसंयतानाधिकृत्यैकः केवलिनमधिकृत्यैकः देवानाधिकृत्याष्टौ नैरयिकानधिकृत्यैक इति त्रयस्त्रिंशत् । अष्टाविंशतौ द्वाधिकानि द्वादश शतानि तत्र विकलेन्द्रियानधिकृत्य षट् प्राकृततिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य पञ्च शतानि षट्सप्तत्यधिकानि वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य पौरुश मनुष्यानधिकृत्य पञ्च शतानि षट्सप्तत्यधिकानि वैक्रियमनुष्यानधिकृत्य नव आहारकसंयतानाधिकृत्य द्वौ देवानाधिकृत्य पौरुश नारकानाधिकृत्यैक इति । एकोनत्रिंशति पञ्चाशीत्याधिकानि सप्तदश शतानि षट्सप्तत्यधिकानि वैक्रियमनुष्यानधिकृत्य नव आहारकसंयतानाधिकृत्य द्वौ तीर्थकरमधिकृत्यैकः देवानाधिकृत्य पौरुश नारकानाधिकृत्यैक इति त्रिंशति एकोनत्रिंशच्छतानि सप्तदशाधिकानि तत्र विकलेन्द्रियानधिकृत्याष्टादश तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य सप्तदशशतान्यष्टाविंशत्यधिकानि वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्याष्टौ मनुष्यानधिकृत्य द्विपञ्चाशदधिकान्येकादश शतानि वैक्रियमनुष्यानधिकृत्यैकः आहारकसंयतानाधिकृत्यैकः केवलिनमधिकृत्यैकः देवानाधिकृत्याष्टौ । एकत्रिंशत्येकादश शतानि पञ्चषष्ठ्यधिकानि तत्र विकलेन्द्रियानाधिकृत्य द्वादश तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य द्विपञ्चाशदधिकान्येकादश शतानि तीर्थकरमधिकृत्यैकः एकोनवोदये एकाऽष्टोदये सर्वोदयस्थानेषु सर्वसंख्यया सप्तसप्ततिशतान्येकनवत्यधिकानि इति तदेवमुक्तानि सप्रभेदमुदयस्थानानि द्वितीयगाथाया अर्थः कस्मिंश्चिदंशे ज्ञाप्याटीकायामन्यथा प्रतिभातीति तच्चायमेवं व्याख्यायते एकोनत्रिंशच्छतके सप्ततिचैकादशशतके पञ्चषष्ठ्यधिकां कुर्यात् तदा त्रिंशदुदये एकोनत्रिंशच्छतानि सप्तदशाधिकानि भवन्ति । तानीत्यम् विकलेन्द्रियाणामष्टादश तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामष्टाविंशत्यधिकानि सप्तदश शतानि मनुष्याणां द्विपञ्चाशदधिकान्येकादश शतानि वैक्रियतिरश्चाष्टौ वैक्रियमनुष्याणामेकमाहारकाणामेकं केवलिन एकं देवानामष्टौ एवं १०० टीका संख्या । तथैकत्रिंशदुदये विकलेन्द्रियाणां द्वादश पञ्चेन्द्रिय तिरश्चां द्विपञ्चाशदधिकान्येकादश शतानि केवलिन एकमित्थं पञ्चषष्ठ्यधिकान्येकादश शतानि एकैको जङ्गोऽष्टनवोदये केवलिनो जवति अतो नवोदयेऽष्टोदये चैको भङ्गः । विंशत्युदयस्थानादारज्याष्टोदयपर्यन्तं द्वादशोदयस्थानानि । एवं सर्वसंख्यया एकनवत्यधिकानि सप्तशतयुतानि सप्तसहस्राणि जवन्ति ।

सम्प्रति सत्तास्थानप्ररूपणार्थमाह ।

तिदुनर्द्धगुणनउ, अरुसीउलसीअसीइगुणसीइ ।

अट्ट य उप्पन्नत्तिरि, नव अट्ट य नामसंताणि ॥३१॥

नाम्नो नामकर्मणो द्वादश सत्तास्थानानि तद्यथा त्रिनवतिर्द्विनवतिरेकोनवतिरष्टाशीतिः षडशीतिः अशीतिरेकोनाशीतिरष्टसप्ततिः षट्सप्ततिः पञ्चसप्ततिः नव अष्टाविति । तत्र सर्वप्रकृतिसमुदायस्त्रिनवतिर्द्विनवतिरेकोनवतिरष्टसप्ततिः सैव तीर्थकररहिता द्विनवतिस्त्रिनवतिरेवाहारकशरीराहारकाङ्गापाङ्गाहारकसंघाताहारकबन्धनरूपचतुष्टयेन रहिता एकोनवतिः । सैव तीर्थकररहिता अष्टाशीतिः ततो नरकगतिनरकानुपूर्व्योरथवा-

देवगतिदेवानुपूर्व्योरुद्धतितयोः षडशीतिः अथवा अशीतिः । तत्कर्मणो नरकगतिप्रायोग्यं वधतो नरकगतिनरकानुपूर्व्यैवैक्रियशरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्गवैक्रियसंघातवैक्रियबन्धनबन्धे षडशीतिः अथवा अशीतिः । तत्कर्मणो देवगतिप्रायोग्यं वधतो देवगतिदेवानुपूर्व्यैवैक्रियचतुष्टयबन्धे षडशीतिस्ततो नरकगतिनरकानुपूर्व्यैवैक्रियचतुष्टयोऽलने अथवा देवगतिदेवानुपूर्व्यैवैक्रियचतुष्टयोद्धने कृते अशीतिः । ततो मनुजगतिमनुजानुपूर्व्योरुद्धतितयोरष्टसप्ततिः । एतान्यङ्गपकाणां सत्तास्थानानि । ऋपकाणां पुनरमूनि त्रिनवतेनरकगतिनरकानुपूर्व्यैवैक्रियगतिरिन्द्रियजातिः स्थावरातपोद्योतसूक्ष्मसाधारणरूपे त्रयोदशके क्लीणे अशीतिर्भवति । द्विनवतेः क्लीणे एकोनाशीतिः एकोनवतेः क्लीणे षट्सप्ततिः अष्टाशीतेः क्लीणे पञ्चसप्ततिर्मनुष्यगतिः पञ्चेन्द्रियजातिस्त्रिसनामवादर्पर्याप्तसुभगादेययशःकीर्त्तितीर्थकराणीति नवकं सत्तास्थानं तच्चायोगिकेवलिनस्तीर्थकरस्य चरमसमये वर्तमानस्य प्राप्यते तदेव तीर्थकरकेवलिनभ्रमसमये तीर्थकरनामरहितमप्रकमिति । तदेवमुक्तानि सत्तास्थानानि ॥

सम्प्रति संवेधप्रतिपादनार्थमुपक्रमते ।

अट्टयवारसवारस, बंधोदयसंतपयमिठाणाणि ।

ओहेणाएसेण य, जत्य जहासंभवं विभजे ॥ ३२ ॥

नाम्नो बन्धोदयसत्ताप्रकृतिस्थानानि यथाक्रममष्टौ द्वादश द्वादशसंख्याकानि तानि ओधेन सामान्येन आदेशेन च विशेषेण च यथासंज्ञवं यानि यत्र यथा संजवन्ति तानि तत्र तथा विभजेत् विकल्पयेत् । उत्तरअन्यानुसारेण अत्र अमुकं बन्धस्थानं वधत एतावन्ति उदयस्थानानि एतावन्ति च सत्तास्थानानि । तानि सामान्यं मिथ्यादृष्ट्यादिषु गुणस्थानेषु गुण्यादिषु च मार्गणास्थानेषु प्रत्येकं एतावन्ति उदयस्थानानि एतावन्ति च सत्तास्थानानि एवं तेषां परस्परं संवेधः इत्यादेशः । अत्र प्रथमतः सामान्येन संवेधचिन्तां कुर्वन्नाह ॥

नवपंचोदयसंता, तेवीसे पण्णवीसउव्वीमे ।

अट्ट चउरउव्वीमे, नवसत्तिगुणतीसतीसम्मि ॥ ३३ ॥

एगेगमेगतीसे, एगे एगुदयअट्टसंतम्मि ।

उवरयबंधो दस दस, वेयगसंतम्मि ज्ञाणाणि ॥ ३४ ॥

त्रयोविंशतिबन्धे पञ्चविंशतिबन्धे षड्विंशतिबन्धे च प्रत्येकं नव नव उदयस्थानानि । पञ्च पञ्च सत्तास्थानानि तत्र त्रयोविंशतिबन्धोऽपर्याप्तकेन्द्रियप्रायोग्ये एव तद्वन्धकाश्च एकेन्द्रियद्वौन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रिय मनुष्याश्च । एतेषां च त्रयोविंशतिबन्धकानां यथायोगं सामान्येन नवोदयस्थानानि तद्यथा एकविंशतिश्चतुर्विंशतिः पञ्चविंशतिः षड्विंशतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिरेकोनत्रिंशत् त्रिंशत् एकत्रिंशत् । तथा त्रयोविंशतिबन्धकानामेकविंशत्युदयोऽपान्तराद्वगतौ वर्त्तमानानामेकेन्द्रियद्वौन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्याणामवसेयः । तेषामपर्याप्तैकेन्द्रियाणां वैक्रियतिर्यग्मनुष्याणां च मिथ्यादृष्टीनां षड्विंशत्युदयाः । पर्याप्तैकेन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तद्वित्रिचतुरिन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्याणां च मिथ्यादृष्टीनां सप्तविंशत्युदयाः पर्याप्तद्वित्रिचतुरिन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्याणां मिथ्यादृष्टीनामुक्तशेषाः त्रयोविंशतिबन्धका न जवन्ति । तेषां च त्रयोविंशति—

बन्धकानां सामान्येन पञ्च सत्तास्थानानि तद्यथा द्विनव-
तिरप्राशतिः । परुशीतिरशीतिरष्टसप्ततिश्च । तत्रैकविंश-
त्युदये वर्त्तमानानां सर्वेषामपि पञ्चापि सत्तास्थानानि
केवलं मनुष्याणामष्टसप्ततिवर्जानि चत्वारि सत्तास्थानानि वक्त-
व्यानि यतोऽष्टसप्ततिर्मनुष्यानुपूर्व्या उद्भवितायाः प्राप्यते न च मनु-
ष्याणां तदुद्भवनसंज्ञकः । चतुर्विंशत्युदयेऽपि पञ्चापि सत्ता-
स्थानानि केवलं वायुकायिकस्य वैक्रियं कुर्वतश्चतुर्विंशत्युदये
वर्त्तमानस्याशीत्यष्टसप्ततिवर्जानि त्रीणि सत्तास्थानानि यत-
स्तस्य वैक्रियपटू मनुष्यद्विकं च नियमादस्ति यतो वैक्रियं हि
साक्षादनुजयत् वर्त्तते इति न तदुद्भवयति तदज्ञावाच्च न देवद्वि-
कनरकद्विकं अपि समकाले वैक्रियपटू स्योद्धतनसंज्ञवात्तथा स्वा-
भावात् वैक्रियपटू चोद्धतिरिति सति पश्चात् मनुष्यद्विकमुद्भव-
यति न पूर्वं तथा चोक्तं चूर्णौ “ देववियपटू उच्चत्रेह पञ्चा
मण्यदुगं उच्चत्रेह ” इत्यशीत्यष्टसप्ततिवर्जसत्तास्थानसंज्ञकः । पञ्च
विंशत्युदयेऽपि पञ्च सत्तास्थानानि तथाऽष्टसप्ततिरवैक्रियवायुका-
यिकतैजस्कयायिकान् अधिकृत्य प्राप्यते नान्यान् यतस्तैजस्का-
यिकवायुकायिकवर्जोऽन्यः सर्वोऽपि पर्याप्तको नियमामनुष्यग-
तिमनुष्यानुपूर्व्या बध्नाति तथा चाह चूर्णिकृत “ तेजवा उच्चत्रेह
पञ्चसप्तगो मण्यदुगं नियमा बंधश्च ” ततोऽन्यत्राष्टसप्ततिर्न प्रा-
प्यते । पञ्चविंशत्युदयेऽपि पञ्चापि सत्तास्थानानि नवरमष्टसप्तति-
रवैक्रियवायुकायिकतैजस्कयायिकानां द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियाणां
वा तेजोवायुभवादनंतरगतानां पर्याप्तपर्याप्तानां ते हि यावन्म-
नुष्यगतिमनुष्यानुपूर्व्या न बध्नाति तावत्तेषामष्टसप्ततिः प्राप्यते
नान्येषाम् । सप्तविंशत्युदये अष्टसप्ततिवर्जानि चत्वारि सत्तास्था-
नानि । सप्तविंशत्युदयो हि तेजोवायुवर्जपर्याप्तवादेरैकेन्द्रियवैक्रि-
यतिर्यमनुष्याणां तेषां चावश्यं मनुष्यद्विकसंज्ञवादष्टसप्ततिर्न
प्राप्यते । अथ कथं तेजोवायूनां सप्तविंशत्युदया न भवन्ति ये-
न तद्वर्जं क्रियते उच्यते सप्तविंशत्युदय एकेन्द्रियाणामातपोद्यो-
ताभ्यतरप्रक्षेपे सति प्राप्यते । न च तेजोवायुवातपोद्योतोदयः सं-
जयति ततस्तद्वर्जनम् । अष्टविंशत्येकोनविंशदेकविंशत् त्रिंशदुदये-
षु नियमादष्टसप्ततिवर्जानि चत्वारि चत्वारि सत्तास्थानानि अ-
ष्टविंशत्युदयो हि पर्याप्तविकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याणा-
मेकविंशदुदयश्च पर्याप्तविकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियतिरश्चां ते चाव-
श्यं मनुष्यगतिमनुष्यानुपूर्व्याः सत्कर्माण इति । तदेवं त्रयोविंशति-
र्यथायोगं तवाप्युदयस्थानान्यधिकृत्य चत्वारिंशत्संख्यानि जव-
न्ति पञ्चविंशतिरपञ्चविंशतिरवैक्रियपञ्चेन्द्रियमनुष्यप्रायोग्यां तु पञ्चविंश-
तिर्देवा न बध्नाति अपर्याप्तेषु विकलेन्द्रियेषु तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषु
मनुष्येषु च मध्ये देवानामुत्पादाज्ञावात् । सामान्येन त्रयोविंशतिव-
न्द्ये पञ्चविंशतिवन्द्ये पञ्चविंशतिवन्द्ये च प्रत्येकं नवाप्युदयस्थाना-
न्यधिकृत्य चत्वारिंशत् सत्तास्थानानि । अष्टविंशतो बध्यमानाया-
मष्टादयस्थानानि तद्यथा एकविंशतिः पञ्चविंशतिः षड्विंशतिः
सप्तविंशतिरष्टविंशतिरेकोनविंशत् त्रिंशदेकविंशत् । इह द्विधा
अष्टविंशतिर्देवगतिप्रायोग्या नरकगतिप्रायोग्या च । तत्र देव-
गतिप्रायोग्याया बन्धेऽष्टाप्युदयस्थानानि नानाजीवापेक्षया प्राप्य-
न्ते नरकगतिप्रायोग्यायास्तु बन्धे द्वे तद्यथा त्रिंशत् एकविंशत् ।
तत्र देवगतिप्रायोग्याष्टविंशतिबन्धकानामेकविंशत्युदयः कायि-

कसम्यग्दृष्टीनां वेदकसम्यग्दृष्टीनां वा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्या-
णामपान्तरागतौ वर्त्तमानानामवसेयः । पञ्चविंशत्युदयः आहा-
रकसंयतानां वैक्रियतिर्यग्मनुष्याणां च सम्यग्दृष्टीनां मिथ्याह-
दृष्टीनां वा । षड्विंशत्युदयः क्लृप्तकसम्यग्दृष्टीनां वेदकसम्यग्दृष्टीनां
वा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याणां शरीरस्थानां सप्तविंशत्युदयः
आहारकसंयतानां वैक्रियतिर्यग्मनुष्याणां तु सम्यग्दृष्टीनां मिथ्या-
हृष्टीनां वा अष्टविंशत्येकोनविंशदुदयावपि यथाक्रमं शरीरब-
र्थाप्या पर्याप्तानां प्राणपानपर्याप्या चापर्याप्तानां तिर्यग्मनुष्याणां
क्लायिकसम्यग्दृष्टीनां वेदकसम्यग्दृष्टीनां वा । तथा आहारकसंय-
तानां वैक्रियतिर्यग्मनुष्याणां च सम्यग्दृष्टीनां वा मिथ्याहृष्टीनां
वाऽवसेयौ । त्रिंशदुदयस्तिर्यग्मनुष्याणां सम्यग्दृष्टीनां मिथ्याहृष्टी-
नां चातथा आहारकसंयतानां वैक्रियसंयतानां च एकत्रिंशदुदयः
पञ्चेन्द्रियतिरश्चां सम्यग्दृष्टीनां मिथ्याहृष्टीनां वा नरकगतिप्रायो-
ग्यां त्वष्टाविंशतिं बध्नाति त्रिंशदुदयः । पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याणां
मिथ्याहृष्टीनामेकत्रिंशदुदयः । पञ्चेन्द्रियतिरश्चां मिथ्याहृष्टामष्टा-
विंशतिबन्धकानां सामान्येन चत्वारि सत्तास्थानानि तद्यथा
द्विनवतिः एकोनवतिरप्राशतिः परुशीतिश्च । तत्रैकविंशत्युदये
वर्त्तमाना देवगतिप्रायोग्याऽष्टाविंशतिवन्धकानां द्वे सत्तास्थाने
तद्यथा द्विनवतिरप्राशतिश्च । पञ्चविंशत्युदयेऽप्यष्टाविंशतिबन्ध-
कानामाहारकसंयतवैक्रियतिर्यग्मनुष्याणां सामान्येन ते एव द्वे
सत्तास्थाने । तत्र आहारकसंयतो नियमादाहारकसत्कर्मा तत-
स्तस्य द्विनवतिः सत्तास्थानं शेषाश्च तिर्यग्मनुष्या वाऽऽहारकस-
त्कर्माणः तद्वहिताश्च भवन्ति ततस्तेषां च अपि सत्तास्थाने । ष-
ड्विंशतिसप्तविंशत्यष्टाविंशत्येकोनविंशदुदयेष्वपि ते एव द्वे स-
त्तास्थाने सामान्येन वेदितव्ये । त्रिंशदुदये देवगतिनरकगतिप्र-
योग्याष्टाविंशतिबन्धकानां सामान्येन चत्वारि सत्तास्थानानि
तद्यथा द्विनवतिरेकोनवतिः अष्टाशतिः षडशीतिश्च । तत्र द्वि-
नवतिः अष्टाशतिश्च प्रागिव ज्ञावनीया । एकोनवतिः पुनरेव
कश्चिन्मनुष्यस्तीर्थकरनामसत्कर्मा वेदकसम्यग्दृष्टिः पूर्ववद्धन-
रकायुक्तो नरकाभिमुखः सम्यक्त्वात् प्रतिपत्य मिथ्यात्वं गतः
तस्य तदा तीर्थकरनामबन्धाभावात्तरकगतिप्रायोग्यामष्टाविंश-
तिं बध्नाति एकोनवतिः सत्तायां प्राप्यते । परुशीतिस्त्वेवं इह
तीर्थकराहारकचतुष्पदेवगतिदेवानुपूर्व्यानरकगतिनरकानुपूर्व्या-
वैक्रियचतुष्टयरहिता त्रिनवतिरशीतिर्भवति तत्सत्कर्मा पञ्चेन्द्रि-
यतिर्यग्मनुष्यो वा जातस्सन् सर्वभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तो यदि
विशुद्धः ततो देवगतिप्रायोग्यामष्टाविंशतिं बध्नाति तद्वन्द्ये च दे-
वद्विकं वैक्रियचतुष्टयं सत्तायां प्राप्यते इति तस्य परुशीतिः ।
अथ सर्वसंक्षिप्तस्ततो नरकगतिप्रायोग्याऽष्टाविंशतिस्तद्वन्द्ये
नरकद्विकं वैक्रियचतुष्टयं चावश्यं बन्धमानत्वात् सत्तायां प्राप्य-
ते इत्येवमपि तस्य परुशीतिः । एकत्रिंशदुदये त्रीणि सत्तास्था-
नानि तद्यथा द्विनवतिरप्राशतिः परुशीतिश्चैकोनवतिरिह न
प्राप्यते एकत्रिंशदुदयो हि तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषु प्राप्यते न च तिर्यक्
तीर्थकरनाम सद्भवति तीर्थकरनामसत्कर्माणं तिर्यक् चोत्पादा-
ज्ञावात् । परुशीतिसत्तास्थानज्ञावना च प्रागिव वेदितव्या । तदे-
वमष्टाविंशतिबन्धकानामष्टावुदयस्थानान्यधिकृत्यैकोनविंशत् सं-
ख्यानि सत्तास्थानानि भवन्ति (नवसत्तिगुणतीसतीसस्मि) ए-
कोनविंशति त्रिंशति च बध्यमानायां प्रत्येकं नव नव उदयस्थाना-
नि सप्त च सत्तास्थानानि । तत्रोदयस्थानान्यमूनि तद्यथा ए-
कविंशतिश्चतुर्विंशतिः पञ्चविंशतिः षड्विंशतिः सप्तविंशतिरष्टा-
विंशतिरेकोनविंशत् त्रिंशत् एकविंशत् । तत्रैकविंशत्युदयः

पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्यप्रायोग्यामेकोनविंशतं बध्नतापर्या-
सैकेन्द्रियविकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याणां देवनैरयिका-
णां च । चतुर्विंशत्युदयः पर्यासापर्यासैकेन्द्रियाणां पञ्च-
विंशत्युदयः पर्यासैकेन्द्रियाणां देवनैरयिकाणां वैक्रियतिर्य-
ग्मनुष्याणां मिथ्याहृष्टीनां, पञ्चविंशत्युदयः पर्यासैकेन्द्रियाणां प-
र्यासापर्यासविकलेन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्याणां, सप्तविंशत्यु-
दयः पर्यासैकेन्द्रियाणां देवनैरयिकाणां वैक्रियतिर्यग्मनुष्याणा-
मष्टाविंशत्युदयः एकोनविंशदुदयश्च विकलेन्द्रियतिर्यक्पञ्चे-
न्द्रियमनुष्याणां वैक्रियतिर्यग्मनुष्यदेवनैरयिकाणां चाविंशदुदयः
विकलेन्द्रियमनुष्याणां देवानामुद्योतवेदकानामेकविंशदुदयः प-
र्यासविकलेन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामुद्योतवेदकानाम् । तथा दे-
वगतिप्रायोग्यामेकोनविंशतं बध्नता मनुष्याविरतसम्यग्दृष्टे-
रुदयस्थानानि पञ्च । तद्यथा एकविंशतिः पञ्चविंशतिरष्टाविंशति-
रेकोनविंशत् विंशत् । आहारकसंयतानां वैक्रियसंयतानां च
इमानि पञ्च उदयस्थानानि तद्यथा पञ्चविंशतिः सप्तविंशति-
रष्टाविंशतिरेकोनविंशत् विंशत् । असंयतानां संयतसंयतानां
च वैक्रियं कुर्वतां मनुष्याणां विंशद्वर्जानि चत्वार्युदयस्थानानि ।
विंशत्कस्मान्न जवति इति चेत् उच्यते संयतान्मुक्त्वा अन्येषां मनु-
ष्याणां वैक्रियमपि कुर्वतामुद्योतवेदकानाम् । सामान्यनैकोनविं-
शद्व्ये सप्त सत्तास्थानान्यमूनि तद्यथा त्रिनवतिः द्विनवतिरे-
कोननवतिः अष्टाशीतिः षडशीतिरशीतिरष्टसप्ततिश्च । तत्र विक-
लेन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियप्रायोग्यामेकोनविंशतं बध्नतां पर्यासापर्या-
सैकेन्द्रियविकलेन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामेकविंशत्युदये च वर्त-
मानानां पञ्च सत्तास्थानानि तद्यथा द्विनवतिः अष्टाशीतिः षड-
शीतिरशीतिरष्टसप्ततिश्च । एवं चतुर्विंशतिपञ्चविंशतिषड्विं-
शत्युदयेष्वपि वक्तव्यम् । सप्तविंशत्यष्टाविंशत्येकोनविंशतिविंश-
देकविंशदुदयेष्वष्टसप्ततिवर्जानि चत्वारि चत्वारि सत्तास्था-
नानि ज्ञावनीयानि । यथा त्रयोविंशतिवन्धकानां प्रागुक्ता । तथा
अत्रापि वक्तव्या मनुजगतिप्रायोग्यामेकोनविंशतं बध्नतामेकेन्द्रि-
यविकलेन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां तिर्यग्गतमनुष्यगतिप्रायोग्यं
पुनर्बध्नतां मनुष्याणां च स्वोदयस्थानेषु यथायोगं वर्त्तमानाना-
मष्टसप्ततिवर्जानि तान्येव चत्वारि सत्तास्थानानि वेदितव्यानि ।
देवनैरयिकाणां तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यगतिप्रायोग्यामेकोनविंश-
तं बध्नतां स्वस्वोदयेषु वर्त्तमानानां द्वे द्वे सत्तास्थाने तद्यथा
द्विनवतिरष्टाशीतिश्च । केचन नैरयिकस्य मिथ्याहृष्टतीर्थकरस-
त्कर्मणो मनुष्यगतिप्रायोग्यामेकोनविंशतं बध्नतः स्वोदयेषु पञ्च-
सु यथायोगं वर्त्तमानस्यैकोननवतिरेवैका वक्तव्या यतस्तीर्थकर-
नामसहितस्याहारकचतुष्टयरहितस्यैव मिथ्यात्वगमनासंभवः
“ उभसंति उ न मिच्छो ” इति वचनात् तत्स्त्रिनवतिराहारक-
चतुष्केऽपनीते सत्यैकोननवतिरेव तस्य सत्तायां जवति देवग-
तिप्रायोग्यामेकोनविंशतं तीर्थकरनामसहितां बध्नतः पुनरवि-
रतस्य सम्यग्दृष्टेर्मनुष्यस्यैकविंशत्युदये वर्त्तमानस्य द्वे सत्ता-
स्थाने तद्यथा त्रिनवतिरेकोननवतिश्च । एवं पञ्चविंशतिपञ्च-
शतिसप्तविंशत्यष्टाविंशत्येकोनविंशतिविंशदुदयेष्वपि ते एव द्वे
द्वे सत्तास्थाने वक्तव्ये । आहारकसंयतानां पुनः स्वस्वो-
दये वर्त्तमानानामेकमेव त्रिनवतिरूपं सत्तास्थानमवगन्तव्यं
तदेवं सामान्यनैकविंशत्युदये सप्त सत्तास्थानानि चतुर्विंश-
त्युदये पञ्च, पञ्चविंशत्युदये सप्त, पञ्चविंशत्युदये सप्त, सप्तविं-
शत्युदये षड्, अष्टाविंशत्युदये षड्, एकोनविंशदुदये षड्, विंशदु-
दये षड्, एकविंशदुदये चत्वारि, सर्वसंख्यया चतुःपञ्चाशत् स-

त्तास्थानानि तद्यथा तिर्यग्गतिप्रायोग्यामेकोनविंशतं बध्नतामेकेन्द्रि-
यविकलेन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुजदेवनैरयिकाणामुदयस्थाना-
नि ज्ञावनीयानि तथा विंशतमप्युद्योतसहितां तिर्यग्गतिप्रायोग्यां
बध्नतामेकेन्द्रियादीनामुदयसत्तास्थानानि ज्ञावनीयानि । मनुष्य-
गतिप्रायोग्यां तीर्थकरनामसहितां विंशतं बध्नतां देवनैरयिका-
णामुदयसत्तास्थानान्युच्यन्ते तत्र देवस्य यथोक्तां विंशतं बध्न-
त एकविंशत्युदये वर्त्तमानस्य द्वे सत्तास्थाने त्रिनवतिरेकोननव-
तिश्च । एकविंशत्युदये वर्त्तमानस्य नैरयिकस्यैकं सत्तास्थान-
मेकोननवतिस्त्रिनवतिरूपं तस्य सत्तास्थानं न भवति तीर्थकरा-
हारकसत्कर्मणो नरकेऽप्यादाभावात् । उक्तं च चूर्णौ “ जस्स-
तित्यगराहारगाणि जुगवं संति सो नेरहपसुन उववज्जइ ” इति
एवं पञ्चविंशतिसप्तविंशत्यष्टाविंशत्येकोनविंशदुदयेष्वपि भा-
वनीयं नवरं नैरयिकस्य विंशदुदयो न विद्यते विंशदुदयो
हि उद्योते सति प्राप्यते न च नैरयिकस्योद्योतोदयो भवति
तदेवं सामान्येन विंशद्वन्धकानामेकविंशत्युदये सप्त चतुर्विंशत्यु-
दये पञ्च पञ्चविंशत्युदये सप्त पञ्चविंशत्युदये पञ्च सप्तविंशत्यु-
दये षड् अष्टाविंशत्युदये षड् एकोनविंशदुदये षड् विंशदुदये षड्
एकविंशदुदये चत्वारि सर्वसंख्यया द्विपञ्चाशत् (एगेमेगती-
सत्ति) एकविंशति बध्यमानायामेकमुदयस्थानं विंशत् यतः
एकविंशत् देवगतिप्रायोग्यां तीर्थकराहारकाद्विकसहितां बध्नतां-
ऽप्रमत्तसंयतस्यापूर्वकरणस्य वा प्राप्यते न च ते वैक्रियमाहारकं
वा कुर्वन्ति ततः पञ्चविंशत्यादय उदया न प्राप्यन्ते इति एकं सं-
त्तास्थानम् त्रिनवतिः तीर्थकराहारकचतुष्टय एव सत्तासंभवा-
त् (एगे एगुदय अट्टसंतमि) एकस्मिन् यशःकीर्तिरूपे कर्मणि
बध्यमाने एकमुदयस्थानं विंशत् एका हि यशःकीर्ति बध्नाति
अपूर्वकरणोदयस्ते चातिविशुद्धत्वाद्द्वैक्रियमाहारकं वा नारजन्ते
ततः पञ्चविंशत्यादीन्युदयस्थानानीहापि न प्राप्यन्ते भट्टौ सत्ता-
स्थानानि तद्यथा त्रिनवतिर्द्विनवतिरेकोननवतिः अष्टाशीतिः
अशीतिः एकोनाशीतिः षट्सप्ततिः पञ्चसप्ततिश्च । तत्र यानि च-
त्वारि सत्तास्थानानि उपशमश्रेण्यमाथवा कृपकश्रेण्यां यावद्-
निवृत्तिबादरगुणस्थाने गत्वा त्रयोदश नामानि न क्रीयन्ते त्रयो-
दशसु च नामसु कृणेषु नानाजीवापेक्षयापरितनानि चत्वारि
व्रज्यन्ते तानि च तावज्ज्ञान्यन्ते यावत् सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानम् ।
(उवरयबन्धे दस दस वेयगसंतमि ठाणाणि) उपरते बन्धे
बन्धाभाव इत्यर्थः (वेयगसि) वेदनं वेदः वेद एव वेदकः
वेदोदये इत्यर्थः सत्तायां च प्रत्येकं दश दश सत्तास्था-
नानि तथाऽमूनि दश उदयस्थानानि तद्यथा विंशतिरेक-
विंशतिः पञ्चविंशतिः सप्तविंशतिः अष्टाविंशतिरेकोनविंशत्
विंशत् एकविंशत् नव अष्टौ च । तत्र विंशत्येकविंशती य-
थासंख्यमतीर्थकरतीर्थकरयोः सयोगिकेवल्लिनाः कार्मणकाय-
योगे वर्त्तमानयोः । पञ्चविंशतिसप्तविंशती तयोरेवौदारिकमिश्र-
काययोगे वर्त्तमानयोरेव तीर्थकरस्य स्वभावस्थस्य विंशत्-
स्यैव स्वरे निरुक्ते एकोनविंशत्स्यैवोच्चासेऽपि निरुक्तेऽष्टाविंश-
तिस्तीर्थकरस्य स्वभावस्थस्य एकविंशत् तस्यैव स्वरे निरुक्ते सति
विंशत् उच्चासेऽपि निरुक्ते एकोनविंशत् एवं च द्विधा विंशदे-
कोनविंशतौ प्राप्येते । त्रयोविंशतीर्थकरस्य चरमसमये
वर्त्तमानस्य नवोदयाः अतीर्थकरस्यायोगिनश्चरमसमये अष्टो-
दयाः दश सत्तास्थानानि तद्यथा त्रिनवतिर्द्विनवतिरेकोननव-
तिरष्टाशीतिरशीतिरेकोनाशीतिः षट्सप्ततिः पञ्चसप्ततिः नव
अष्टौ च । तत्र विंशत्युदये द्वे सत्तास्थाने एकोनाशीतिः पञ्च-

सप्ततिश्च एवं पञ्चिंशत्यष्टाविंशत्युदयेऽपि छष्ट्या । एकविंश-
त्युदये इमे द्वे सत्तास्थाने तद्यथा अशीतिः षट्सप्ततिश्च एवं
सप्तविंशत्युदयेऽपि । एकोनविंशति चत्वारि सत्तास्थानानि तद्यथा
अशीतिः षट्सप्ततिरेकोनाशीतिः पञ्चसप्ततिश्च यत एकोन-
विंशत्तार्थकरस्यातीर्थकरस्य च जवति । तत्राद्ये द्वे तार्थकरम-
धिकृत्य वेदितव्ये अन्तिमे द्वे अतीर्थकरमधिकृत्य । त्रिंशदुदयेऽष्टौ
सत्तास्थानानि तद्यथा त्रिनवतिर्द्विनवतिरेकोननवतिः अष्टाशी-
तिः अशीतिः एकोनाशीतिः षट्सप्ततिः पञ्चसप्ततिश्च । तत्राद्या-
नि चत्वार्युपशान्तकषायस्य कृपकस्य च त्रयोदशकं न क्रीयते अ-
न्यानि चत्वारि क्रीणत्रयोदशकस्य केवलिनो या आहारकसत्क-
र्मणस्तार्थकरस्याशीतिस्तस्यैवातीर्थकरस्यैकोनाशीतिः आहारक
चतुष्टयरहितस्य तीर्थकरस्य क्रीणकषायस्य सयोगिकेवलिनो वा
षट्सप्ततिः तस्यैवातीर्थकरस्य पञ्चसप्ततिः । एकविंशदुदये द्वे
सत्तास्थाने तद्यथा अशीतिः षट्सप्ततिस्तार्थकरकेवलिनो वेदि-
तव्ये अतीर्थकरकेवलिन एकविंशदुदयस्यैवानावात् । नवोद-
ये त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा अशीतिः षट्सप्ततिर्नैव च तत्राद्ये
द्वे यावद् द्विचरमसमयं तावदयोगिकेवलिनस्तार्थकरस्य वेदि-
तव्ये चरमसमयं तु नव । अष्टोदये त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा
एकोनाशीतिः पञ्चसप्ततिरष्टौ च । तत्राद्ये द्वे अयोगिकेवलिनो-
ऽतीर्थकरस्य द्विचरमसमयं यावत् वेदितव्ये चरमसमयेत्वष्टा-
विति । एवं बन्धकस्य दशाप्युदयस्थानानि जवन्ति तदेवमुक्ता
उत्तरप्रकृतीनां बन्धोदयसत्तास्थानभेदाः संवेधश्च ॥ संवेधस्वा-
मित्यं गुणस्थानानि चाधिकृत्य स्वामी निदर्शयते ।

तत्रोक्तक्रमेणैवैषां जीवस्थानानि ।

तिविगुणपगङ्गाणे-हि जीवगुणमक्षिणसु गणेषु ।

जंगा पञ्चजियव्वा, जत्थ जहा संजवो जवइ ॥ ३९ ॥

त्रयो विकल्पा बन्धोदयसत्तारूपास्तेषां संबन्धीति स्थानानि त्रिप्र-
कृतिस्थानानि त्रिविकल्पप्रकृतिस्थानानि तैर्जीवसंज्ञितेषु गुण-
संज्ञितेषु च स्थानेषु जीवस्थानेषु गुणस्थानेषु चेत्यर्थः ।
भङ्गाः पूर्वोक्तानुसारेण वदयमाणानुसारेण च प्रयोक्तव्याः ।
कथमित्याह (जत्थ जहा संभवो भवइ) यत्र येषु जीवस्थानेषु
गुणस्थानेषु च यथा संजवो जवति यथा घटना जवति तत्र तथा
प्रयोक्तव्याः यो यत्र यथा जङ्गे घटतसतत्र तथा कर्त्तव्य इत्यर्थः ।

तत्र प्रथमजीवस्थानान्यधिकृत्य प्रतिपादयति ।

तेरससु जीवसंखे-वणसु नाअंतरायतिविगणो ।

एकस्मि त्तिदुविगणो, करणं पइ एत्थ अविगणो ॥ ३६ ॥

संक्रियन्ते संगृह्यन्ते जीवा एनिरिति संज्ञेया अपर्याप्तैकेन्द्रिय-
त्वादयोऽवान्तरजातिभेदाः । जीवानां संज्ञेयाः जीवसंज्ञेयाः
जीवस्थानानीत्यर्थः । पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियवर्जेषु शेषेषु त्रयोदशसु
जीवस्थानेषु ज्ञानावरणान्तराययोर्बन्धोदयरूपास्त्रयो विकल्पा-
स्तद्यथा पञ्चविधो बन्धः पञ्चविध उदयः पञ्चविधा सत्ता ज्ञाना-
वरणान्तराययोर्धुवबन्धोदयसत्ताकत्वात् (तिविगणो इति)
द्विगुणसाधारत्वेऽप्यार्थत्वात्पुंस्वनिर्देशः (एकस्मि त्तिदुविगणो)
एकस्मिन् पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियवर्जेषु जीवस्थाने त्रयो विकल्पा
जवन्ति द्वौ वा विकल्पौ । नत्र त्रयो विकल्पा इमे पञ्चविधो
बन्धः पञ्चविध उदयः पञ्चविधा सत्ता । एते च सूक्ष्मसंपरा-
यगुणस्थानकं यावत् प्राप्यन्ते ततः परं बन्धच्छेदे उपशान्तमोहे
क्रीणमोहे च द्वौ विकल्पौ तद्यथा पञ्चविध उदयः पञ्चविधा
सत्ता अत्रान्यो भङ्गो न संभवति उदयसत्तयोर्गुणपत्त व्यव-

च्छेदात् (करणं पइ एत्थ अविगणोत्ति) इह केवलिनो मनोवि-
ज्ञानमधिकृत्य संज्ञिनो न जवन्ति इव्यमनःसंबन्धात् पुनस्तेऽपि
संज्ञिनोऽप्यवच्छिद्यन्ते उक्तं च चूर्णौ “मणकरणे केवलिणां वि अत्थि
तेण संनिणो वुद्धंति मणोविघ्नाणं पमुच्च तेन सन्निणो हवंति
त्ति ” ततः करणं इव्यमनो रूपं प्रतीत्य यः संज्ञी सयोगिकेवली
वा भवस्थस्तस्मिन् । अत्र ज्ञानावरणेऽन्तराये च अविकल्पानाम-
न्नावः । आमूत्रं तदुच्छेदे सति केवलित्वजावात् ।

सम्प्रति दर्शनावरणं जीवस्थानेषु चिन्तयति

तेरे नव चउपणंगं, नव सत्तेगस्मि जंगमिक्कारा ।

वेअणिअआउगोए, विजज्ज मोहं परं वुच्छं ॥ ३७ ॥

पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियवर्जेषु शेषेषु त्रयोदशसु जीवस्थानेषु त-
त्रविधो बन्धश्चतुर्विधः पञ्चविधो वा उदयो नवविधा सत्ता
नवविधो बन्धः पञ्चविध उदयो नवविधा सत्तेत्येतौ द्वौ
विकल्पौ (एगस्मि भंगमिक्कारत्ति) एकस्मिन् पर्याप्तसंज्ञि-
पञ्चेन्द्रियरूपे एकादश भङ्गास्ते च तथा प्राक् सामान्येन
संवेधचिन्तायामुक्तास्तथैवात्राप्यन्यूनानि रिक्ता वक्तव्याः (वे-
अणिअआउगोए विभज्जत्ति) वेदनीये आयुषि गोत्रे च यानि ब-
न्धादिप्रकृतिस्थानानि तानि यथाक्रमं जीवस्थानेषु विभजेत् विक-
ल्पयेत् । तत्रयं वेदनीयगोत्रयोर्विकल्परूपणार्थमन्तर्भाष्यगथा
पञ्जज्जगसन्नियरे, अट्ट चउक्कं च वेयणियजंगा ।

सत्तयतिगं च गोए, पत्तेयं जीवगणेषु ॥ ३८ ॥

पर्याप्ते संज्ञिनि वेदनीयस्याष्टौ भङ्गास्तद्यथा असातस्य बन्धः
असातस्योदयः सातासाते सती, अथवा असातस्य बन्धः सात-
स्योदयः सातासाते सती एतौ द्वौ विकल्पौ मिथ्यादृष्टिगुणस्था-
नकात् प्रभृति गुणस्थानकं यावत् न परतः परतोऽसातस्य बन्धा-
न्नावात् । तथा सातस्य बन्धः असातस्योदयः सातासाते सती
अथवा सातस्य बन्धः सातस्योदयः सातासाते सती । एतौ च
द्वौ विकल्पौ मिथ्यादृष्टिगुणस्थानकादारभ्य सयोगिकेवलिगु-
णस्थानकं यावत् प्राप्येते ततः परतो बन्धाज्जावे असातस्योदयः
सातासाते सती अथवा सातस्योदयः सातासाते सती एतौ द्वौ
विकल्पौ त्रयोगिकेवलिनि द्विचरमसमयं यावत् प्राप्येते चरमस-
मये तु असातस्योदयः असातस्य सत्ता यस्य द्विचरमसमये सात-
क्रीणं यस्य त्वसातं द्विचरमसमये क्रीणं तस्य सातस्योदयः सात-
स्य सत्तति सर्वसंख्यया अष्टौ भङ्गाः । इह सयोगिकेवली अयो-
गिकेवली च इव्यमनोऽग्निः संबन्धात्संज्ञी व्यवच्छिद्यते ततः संज्ञिनि
पर्याप्ते वेदनीयस्याष्टौ भङ्गाः उच्यमाना न विरुद्धान्ते इतरेषु प-
र्याप्तसंज्ञिचिन्तयित्तेषु त्रयोदशसु जीवस्थानेषु प्रत्येकं प्रत्येकं च-
त्वारो भङ्गा भवन्ति तद्यथा असातस्य बन्धः असातस्योदयः साता-
साते सती अथवा सातस्य बन्धः सातस्योदयः सातासाते सती
असातस्य बन्धः सातस्योदयः सातासाते सती सातस्य बन्धः अ-
सातस्योदयः सातासाते सती “सत्त य तिगं जगोए” इति गोत्रे
गोत्रस्य संज्ञिनि पर्याप्ते सप्त भङ्गाः तद्यथा नीचैर्गोत्रस्य बन्धो नी-
चैर्गोत्रस्योदयः नीचैर्गोत्रं सत् एष विकल्पस्तेजोवायुभवाद्बुद्धृत्य
तिर्यक्पञ्चेन्द्रियसंज्ञित्वेभोग्ये कियत्कासं प्राप्येते उच्चैर्गोत्रस्य
बन्धः नीचैर्गोत्रस्योदयः उच्चनीचैर्गोत्रे सती अथवा नीचैर्गोत्रस्य
बन्धः उच्चैर्गोत्रस्योदयः उच्चनीचैर्गोत्रे सती एतौ च विकल्पौ पर्याप्ते
संज्ञिनि मिथ्यादृष्टौ सासादने वा प्राप्येते न सम्यग्मिथ्यादृष्ट्यादौ
तस्य नीचैर्गोत्रबन्धाभावात् । तथा उच्चैर्गोत्रस्य बन्धः नीचैर्गोत्र-
स्योदयः उच्चनीचैर्गोत्रे सती एष विकल्पो मिथ्यादृष्टिगुणस्थान-
कादारभ्य देशविरतगुणस्थानकं वा यावत् प्राप्येते न परतः परतो

नीचैर्गोत्रस्योदयाभावात् । तथा उच्चैर्गोत्रस्य बन्धः उच्चैर्गोत्रस्यो-
दयः उच्चनीचैर्गोत्रे सती एष च विकल्पः सूक्ष्मसंपरायगुण-
स्थानकं यावदवसेयः परतो बन्धाभावात् । उच्चैर्गोत्रस्योदयः
उच्चनीचैर्गोत्रे सती । एष विकल्प उपशान्तमोहगुणस्थानका-
दारज्य सयोगिकेवल्लिनि द्विचरमसमयं यावदवाप्यते । उच्चैर्गोत्र-
स्योदयः उच्चैर्गोत्रं सत् एष विकल्पोऽयोगिकेवल्लिचरमसमये
इतरेषु पुनः पर्याप्तसंज्ञितिरिक्तेषु त्रयोदशसु जीवस्थानेषु प्र-
त्येकं त्रयस्त्रयो भङ्गास्तद्यथा नीचैर्गोत्रस्य बन्धः नीचैर्गोत्रस्यो-
दयः नीचैर्गोत्रं सत् । अयं च विकल्पस्तेजोवायुषु उच्चैर्गोत्रो-
त्थनानन्तरं सर्वकालं तेजोवायुजघादुद्भूत्य समुत्पन्नेषु वा पृथि-
व्यादिद्वीन्द्रियादिषु कियत्कालं प्राप्यते नान्येषु । तथा नीचैर्गो-
त्रस्य बन्धः नीचैर्गोत्रस्योदयः उच्चनीचैर्गोत्रे सती तथा उच्चैर्गो-
त्रस्य बन्धो नीचैर्गोत्रस्योदयः उच्चनीचैर्गोत्रे सती शेषा विकल्पा
न संभवन्ति तिर्यगुच्चैर्गोत्रस्योदयाभावात् ।

संप्रत्यायुषो जङ्गा निरूप्यन्ते तन्निरूपणार्थं चैयमन्तर्ज्ञाप्यगाथा
पञ्चत्ता पञ्चत्तग-समणा पञ्चत्त अमणसेसेसु ।
अष्टावीसं दसगं, नवगं पणगं च आठस्स ॥ ३९ ॥

समनाः संज्ञी तत्र पर्याप्ते संज्ञित्यायुषो भङ्गाः अष्टाविंशतिः । अप-
र्याप्ते संज्ञिनि जङ्गानां दशकं पर्याप्ते अमनसि असंज्ञिनि पञ्चेन्द्रिये
भङ्गानां नवकं शेषेष्वेकादशसु जीवस्थानेषु पुनर्भङ्गानां प्रत्येकं
पञ्चकमिति । तत्र संज्ञिनि पर्याप्ते इमे अष्टाविंशतिर्जङ्गाः ।
नैरायिकस्य नरकायुष उदयो नरकायुः सत् अयं परजवायु-
बन्धकात्पूर्वं परजवायुर्बन्धकात्वे तिर्यगायुषो बन्धः नरकायुष
उदयः नरकतिर्यगायुषी सती । अथवा मनुष्यायुषो बन्धः नरका-
युष उदयः नरकमनुष्यायुषी सती । अथवा नरकायुष उदयः नर-
कमनुष्यायुषी सती । इह नारका देवायुर्नारकायुश्च जवप्रत्यया-
देव न बभूवन्ति तत्रोत्पत्त्यभावात् । ततो नारकाणां परमवायुर्बन्ध-
कात्वे बन्धोत्तरकात्वे च देवायुर्नारकायुर्भ्यां विकल्पाभावात् सर्व-
संख्यया पञ्च विकल्पाः । एवं देवानामपि पञ्च विकल्पा भाव-
नीया नवरं नारकायुःस्थाने देवायुरिति वक्तव्यम् तद्यथा देवा-
युष उदयः देवायुषः सत्ता इत्यादि । तथा तिर्यगायुष उदयः
तिर्यगायुषः सत्ता अयं विकल्पः परजवायुर्बन्धकात्पूर्वं परज-
वायुर्बन्धकात्वे तु नरकायुषो बन्धस्तिर्यगायुष उदयः नरकतिर्य-
गायुषी सती । अथवा तिर्यगायुषो बन्धस्तिर्यगायुष उदयः तिर्यक्-
तिर्यगायुषी सती । अथवा मनुष्यायुषो बन्धः तिर्यगायुष उदयः
मनुष्यतिर्यगायुषी सती । अथवा देवायुषो बन्धः तिर्यगायुष उदयः
देवतिर्यगायुषी सती परजवायुर्बन्धोत्तरकालं तिर्यगायुष उदयो
नरकतिर्यगायुषी सती । अथवा तिर्यगायुष उदयस्तिर्यक्तिर्यगा-
युषी सती । अथवा तिर्यगायुष उदयो मनुष्यतिर्यगायुषी सती अ-
थवा तिर्यगायुष उदयः देवतिर्यगायुषी सती । सर्वसंख्यया संज्ञि-
पर्याप्ततिरश्चां नव विकल्पाः । एवं मनुष्याणामपि नव जङ्गा ज्ञाव-
नीयाः केवलं तिर्यगायुःस्थाने मनुष्यायुर्वित्यभिधातव्यम् । त-
द्यथा मनुष्यायुष उदयो मनुष्यायुषः सत्ता इत्यादि । तदेवं सर्व-
संख्यया संज्ञिनि पर्याप्ते अष्टाविंशतिर्जङ्गा अपर्याप्ते संज्ञिनि आ-
युषो दश जङ्गास्ते च इमे तिर्यगायुष उदयः तिर्यगायुषः सत्ता अयं
विकल्पः परमवायुर्बन्धकात्पूर्वं परमवायुर्बन्धकात्वे तिर्यगायुषो
बन्धस्तिर्यगायुष उदयः तिर्यक्तिर्यगायुषः सत्ता । अथवा मनु-
ष्यायुषो बन्धस्तिर्यगायुष उदयो मनुष्यतिर्यगायुषी सती परज-
वायुर्बन्धोत्तरकालं तिर्यगायुष उदयः तिर्यगायुषी सती । अथवा
तिर्यगायुष उदयो मनुष्यतिर्यगायुषी सती । एवं तिरश्चोऽपर्या-

प्तसंज्ञिनः पञ्च भङ्गाः एवं मनुष्यस्यापि पञ्च वक्तव्याः । सर्वसंख्य-
या दश शेषा न जवन्ति । अपर्याप्तो हि संज्ञी तिर्यग्मनुष्यां वा
न देवनारकौ नचापि स देवायुर्नरकायुर्वा बन्धाति ततो दशैव
यथोक्ता भङ्गाः । तथा ये प्राक् संज्ञितिरश्चां नव भङ्गा उक्तास्ते
एवासंज्ञिपर्याप्तेऽपि नव भङ्गा वक्तव्याः ततोऽसंज्ञी पर्याप्त-
स्तिर्यगेव भवति न मनुष्यादिः ततोऽत्र तदाश्रिता भङ्गा न
प्राप्यन्ते । तथा ये पर्याप्तसंज्ञितिरश्चां पञ्च जङ्गाः प्रागुक्तास्त-
एव भङ्गाः शेषेष्वप्येकादशसु जीवस्थानेषु वक्तव्याः सर्वेषामपि
तिर्यक्त्वात् देवादिपृष्ठादाभावाच्च ।

(मोहं परं वोच्छेति) अतः परं मोहनीयं जीवस्थानेषु वक्ष्ये ।

अट्टसु पंचसु एगे, एगलुगं दस य मोहबंधगए ।

तिग चउ नव उदयगए, तिगतिगपन्नरस संताम्मि ॥४०॥

अष्टसु पञ्चसु एकस्मिन् यथाक्रममेकं द्वे दश च मोहनीयप्रकृति-
बन्धगतानि स्थानानि जवन्ति तत्राष्टसु पर्याप्तापर्याप्तसूक्ष्मापर्याप्तबा-
दरद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियसंज्ञिपञ्चेन्द्रियरूपेषु एकं
बन्धस्थानं द्वाविंशतिरूपम् । द्वाविंशतिश्चैवं मिथ्यात्वं शोभश
कषायाः त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः हास्यरतियुगल्लारतिशोक-
युगल्लयोरन्यतरत् युगलं मयं जुगुप्सा चेति । अत्र त्रिभिर्वेदैर्द्वाज्यां
युगल्लज्यां परं भङ्गाः जवन्ति पर्याप्तबादरद्विचतुरिन्द्रियासं-
ज्ञिपञ्चेन्द्रियरूपेषु पञ्चसु जीवस्थानेषु इमे छे द्वे बन्धस्थाने
तद्यथा द्वाविंशतिरेकविंशतिश्च । तत्र द्वाविंशतिः प्रागिव
सप्तमेका वक्तव्या सैव च द्वाविंशतिर्मिथ्यात्वहीना एकविंशतिः
सा च केवांचित् करणापर्याप्तावस्थायां सासादनभावे सति ह-
ज्यते न सर्वेषां शेषकाले वा । अत्र चत्वारो भङ्गाः यत इह न-
पुंसकवेदो न बन्धमायाति मिथ्यात्वोदयाभावात् नपुंसकवेद-
स्य च मिथ्यात्वोदयनिबन्धनत्वात् ततो द्वाज्यां वेदाज्यां युग-
ल्लज्यां चत्वार एव भङ्गाः एकस्मिन् पर्याप्तसंज्ञिरूपे जीवस्थाने
द्वाविंशत्यादीनि दश बन्धस्थानानि तानि च प्राग्वत्सप्तमेदानि वक्त-
व्यानि “तिग चउ नव उदयविही” इति यथोक्तपुरुषेष्टसु जीवस्था-
नेषु प्रत्येकं त्रीणि त्रीणि उदयस्थानानि तद्यथा अष्टौ नव दश च ।
यत्तु सप्तकमुदयस्थानमनन्तानुबन्ध्युदयरहितं तन्न प्राप्यते तेषा-
मवश्यमनन्तानुबन्ध्युदयसहितत्वात् वेदश्च तेषामुदयप्राप्तो नपुं-
सकवेद एव, न स्त्रीवेदपुरुषवेदौ । ततोऽष्टोदये मिथ्यात्वं क्रोधा
हीनामन्यतमाश्चत्वारः क्रोधादिका नपुंसकवेदोऽन्यतरत् युगल्ल-
मित्येवंरूपैश्चतुर्भिः क्रोधादिभिर्द्वाज्यां च युगल्लज्यां जङ्गा अष्टौ-
एवं जये वा जुगुप्सायां वा प्राप्तायां नवोदयः । अत्रैकैक-
स्मिन् विकल्पे भङ्गाः अष्टौ अष्टौ प्राप्यन्ते इति सर्वसंख्यया नवोद-
ये जङ्गाः शोभश । जुगुप्सयोस्तु युगपत् प्रक्षिप्तयोर्दशोदयः अत्र ज-
ङ्गा अष्टौ । सर्वसंख्यया अष्टसु जीवस्थानेषु प्रत्येकं द्वाविंशजङ्गाः ।
तथा वक्तरूपेषु पञ्चसु जीवस्थानेषु प्रत्येकं चत्वारि चत्वारि उदय-
स्थानानि तद्यथा सप्त अष्टौ नव दश । तत्र सासादनकाले एक-
विंशतिश्चैव सप्ताष्टनवरूपाणि त्रीणि उदयस्थानानि वेदश्च ते-
षामुदयप्राप्तो नपुंसकवेदस्ततोऽन्यतमे चत्वारः क्रोधादिका नपुं-
सकवेदोऽन्यतरयुगल्लमिति । सप्तोदय एकविंशतिश्चैव भूषः अत्र
प्रागिवाष्टौ भङ्गाः । ततो जये जुगुप्सायां वा प्रक्षिप्तयोर्दशोदयः
अत्राष्टवेव भङ्गाः सर्वसंख्यया सासादनजावे जङ्गाः द्वाविंशत्
सासादनजावभावे द्वाविंशतिश्चैव पुनः त्रीण्युदयस्थानानि त-
द्यथा अष्टौ नव दश च । एतानि प्रागिव प्रावनीयानि चूर्णिकार-
स्त्वसंज्ञिन्यपि लब्धपर्याप्तिके जीन् वेदान् यथायोगमुदयप्राप्तानि-

चरति ततस्तन्मतेन तस्य द्वाविंशतिबन्धे एकविंशतिबन्धे च प्रत्येकमेकैकस्मिन् सप्तादा उदयस्थाने त्रिभिर्वेदैश्चतुर्विंशतिर्भङ्गाः । अवसेयाः । एकस्मिन् पर्याप्तसंज्ञिरूपे जीवस्थाने नवोदयस्थानानि तानि च प्रागिव सप्तनेदानि वक्तव्यानि (तिगतितगपन्नरस संतम्मिच्छि) अप्रसु पूर्वोक्तरूपेषु जीवस्थानेषु त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिः सप्तविंशतिः पङ्क्तिशतिश्च । पञ्चस्वपि चोक्तरूपेषु जीवस्थानेषु ताव्येव त्रीणि त्रीणि सत्तास्थानानि एकस्मिन् पर्याप्तसंज्ञिनि पञ्चेन्द्रियरूपे जीवस्थाने पुनः पञ्चदश सत्तास्थानानि तानि च प्रागिव सप्तनेदानि वक्तव्यानि । संप्रति संवेध उच्यते । तत्राप्रसु जीवस्थानेषु द्वाविंशतिर्बन्धस्थानं त्रीण्युदयस्थानानि तद्यथा अष्टौ नव दश च । एकैकस्मिन् उदयस्थाने त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिः सप्तविंशतिः पङ्क्तिशतिश्च । सर्वसंख्यया नव सत्तास्थानानि पञ्चमुक्तरूपेषु । जीवस्थानेषु षे षे बन्धस्थाने तद्यथा द्वाविंशतिरेकविंशतिश्च । तत्र द्वाविंशतिबन्धे प्रागुक्तान्येव त्रीण्युदयस्थानानि एकैकस्मिन् उदयस्थाने ताव्येव पूर्वोक्तानि त्रीणि त्रीणि सत्तास्थानानि एकविंशतिबन्धे त्रिमूनि त्रीण्युदयस्थानानि तद्यथा सप्त अष्टौ नव । एकैकस्मिन् उदयस्थाने एकैकं सत्तास्थानमष्टाविंशतिः । एकविंशतिबन्धो हि सासादन-ज्वावमुपागतेषु प्राप्यते सासादनाश्चावश्यमष्टाविंशतिसत्कर्माणस्तेषां दर्शनत्रिकस्य नियमतो ज्ञावात् । ततस्तेषु सत्ता स्थानमष्टाविंशतिः एकविंशतिबन्धे त्रीणि सत्तास्थानानि द्वाविंशतिबन्धे च नव इति । सर्वसंख्यया पञ्चसु जीवस्थानेषु प्रत्येकं द्वादश द्वादश सत्तास्थानानि भवन्ति एकस्मिन् संज्ञिपर्याप्ते पुनर्जीवस्थाने संवेधः प्रागुक्त एव सप्रपञ्चो द्रष्टव्यः । कर्म० ६ क० ।

संप्रति नामकर्मजीवस्थानेषु चिन्तयन्नाह ॥

पणदुगपणं पणचउ-पणं पणगा हवन्ति तिन्नेव ।

पणदुपणं उच्छ-पणं अट्टदसं ति ॥ ४१ ॥

सत्तेव अपज्जत्ता, सामी सुहुमा य वायरा चेव ।

विगल्लिदिया उ तिन्निउ, तह य असन्नी य सन्नी य ॥ ४२ ॥

अनयोर्गाथयोः पदानां यथाक्रमं बन्धस्तद्यथा “ पणदुगपणं गतिं सामी सत्तेव अपज्जत्ता ” बन्धोदयसत्ताप्रकृतिस्थानानां यथाक्रमं पञ्चकं द्विकं पञ्चकं च प्रतिस्वामिनः सप्तैवापर्याप्ताः । इयमत्र भावना सप्तानामपर्याप्तानां पञ्च पञ्च बन्धस्थानानि द्वे द्वे उदयस्थाने पञ्च पञ्च सत्तास्थानानि तत्र बन्धस्थानान्यमूनि त्रयोविंशतिः पञ्चविंशतिः पङ्क्तिशतिरेकोनविंशत् त्रिंशत् अपर्याप्ता हि सप्तापि तिर्यग्मनुष्यप्रायोग्यमेव बध्नन्ति न देवन-रकप्रायोग्यं ततो यथोक्तायेवेह बन्धस्थानानि प्राप्यन्ते न न्यूनाधिकानि च । तिर्यग्मनुष्यप्रायोग्यानि प्रागिव सप्रपञ्चं वक्तव्यानि उदयस्थाने पुनरपर्याप्तसूक्ष्मवादरैकेन्द्रिययोरिमे एकविंशतिश्चतुर्विंशतिश्च । तत्रापर्याप्तवादरस्यैकविंशतिरियं तिर्यग्मतिस्तिर्यगानुपूर्वी तैजसकर्मणामगुरुधुवर्णादिचतुष्टयमेकेन्द्रियजातिः स्थावरनाम वादरनाम अपर्याप्तकनाम स्थिरास्थिरे शुजाशुजे दुर्भगमनादेयमयशःकीर्त्तिनिर्माणमिति— एषा चैकविंशतिरपान्तरावगतौ वर्त्तमानस्य प्राप्यते अत्र च एक एव भङ्गः उजयोरपि तस्यामेकविंशतौ औदारिकशरीरं हुपरुसंस्थानमुपघातनाम प्रत्येकसाधारणयोरेकतरमिति प्रकृतिचतुष्टयेऽपि प्रकृतिस्तिर्यगानुपूर्वी चापनीतायां चतुर्विंशतिः । अत्र प्रत्येकसाधारणज्यां सूक्ष्मपर्याप्तस्य च प्रत्येकं द्वौ द्वौ

जङ्गौ तदेवं द्वे द्वे उदयस्थाने अधिभूत्यद्वयोरपि प्रत्येकं त्रयस्त्रयो भङ्गाः । विकलेन्द्रियासंज्ञिसंख्यपर्याप्तानां प्रत्येकमिमे द्वे द्वे उदयस्थाने तद्यथा एकविंशतिः पङ्क्तिशतिश्च । तत्रैकविंशतिरपर्याप्त-द्वीन्द्रियाणामिदं तैजसं कर्मणमगुरुधु स्थिरास्थिरे शुभाशुभे वर्णादिचतुष्टयनिर्माणं तिर्यग्मतिस्तिर्यगानुपूर्वी द्वीन्द्रियजाति-स्त्रसनाम वादरनाम पर्याप्तकनाम दुर्भगमनादेयमयशःकीर्त्तिरिति एषा चैकविंशतिरपान्तरावगतौ वर्त्तमानस्यावसेया । अत्र सर्वाण्यपि पदान्यप्रशस्तान्येवेति कृत्वा एक एव जङ्गः ततः शरीर-स्थस्यौदारिकमौदारिकाङ्गोपाङ्गं हुपरुसंस्थानं सेवार्तसंहननमुपघातं प्रत्येकमिति प्रकृतिपदं प्रकृतिप्यते तिर्यगानुपूर्वी चापनीयते ततः पङ्क्तिशतिर्भवति । अत्राप्येक एव भङ्गः । एवं त्रीन्द्रियादीनामप्यतगन्तव्यं नवरं द्वीन्द्रियजातिस्थाने त्रीन्द्रियजातिरित्युच्चारणी-यं तदेवमपर्याप्तद्वीन्द्रियादीनां प्रत्येकं द्वे द्वे उदयस्थाने अधिभूत्य द्वौ द्वौ जङ्गौ वेदितव्यौ केवलमपर्याप्तसंज्ञिनाश्चत्वारः यतो द्वौ भङ्गावपर्याप्तसंज्ञिनास्तिरश्चः प्राप्यते द्वौ चापर्याप्तसंज्ञिनो मनुष्यस्येति प्रत्येकं सप्तानामपर्याप्तानां पञ्च पञ्च सत्तास्थानानि तद्यथा द्विनवतिः अष्टाशीतिः षरुशीतिः अशीतिः रष्टसप्ततिश्च । एतेषां च स्वरूपं प्रागिव द्रष्टव्यम् “ पणचउपणगतिं सुहुमा ” इति संबध्यते सूक्ष्मस्य पर्याप्तस्य पञ्च बन्धस्थानानि तद्यथा त्रयो-विंशतिः पञ्चविंशतिः पङ्क्तिशतिरेकोनविंशत् त्रिंशत् एतानि च तिर्यग्मनुष्यप्रायोग्यान्वेव द्रष्टव्यानि तत्रैव सूक्ष्मपर्याप्तस्यो-त्पादसंज्ञवात् । एतेषां च स्वरूपं प्रागिव सप्रपञ्चं द्रष्टव्यम् । उदयस्थानानि चत्वारि तद्यथा एकविंशतिश्चतुर्विंशतिः पञ्च-विंशतिः पङ्क्तिशतिः । तत्रैकविंशतिरियं तैजसं कर्मणमगुरुधु स्थिरास्थिरे शुजाशुजे वर्णादिचतुष्टयनिर्माणं तिर्यग्मतिस्तिर्यगानुपूर्वी एकेन्द्रियजातिः स्थावरनाम सूक्ष्मनाम पर्याप्तकनाम दुर्भगमनादेयमयशःकीर्त्तिरिति । एषा चैकविंशतिः सूक्ष्म-पर्याप्तस्यापान्तरावगतौ वर्त्तमानस्य वेदितव्या । अत्रैको जङ्गः प्रतिपक्षपदविकल्पस्यैकस्याप्यभावात् । अस्यामेवैक-विंशतौ औदारिकशरीरं हुपरुसंस्थानमुपघातं प्रत्येकसाधार-णयोरेकतरमिति प्रकृतिचतुष्टयं प्रकृतिप्यते पञ्चविंशतिः तिर्यगानु-पूर्वी चापनीयते ततश्चतुर्विंशतिर्भवति । सा च शरीरस्थस्य प्राप्यते तत्र प्रत्येकसाधारणाभ्यां द्वौ जङ्गौ ततः शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य पराघाते कृप्ते पञ्चविंशतिः अत्रापि तावेव द्वौ जङ्गौ ततः प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तस्योच्छ्वासे कृप्ते पङ्क्तिशतिरत्रापि तावेव द्वौ जङ्गौ सर्वसंख्यया सूक्ष्मपर्याप्तस्य चत्वार्युदयस्थाना-न्यधिभूत्य भङ्गाः सप्त पञ्च सत्तास्थानानि तद्यथा द्विनवतिः अष्टाशीतिः षरुशीतिः अशीतिः अष्टसप्ततिश्च । केवलं पञ्चविंशत्यु-दये पङ्क्तिशत्युदये च प्रत्येकं यः साधारणपदेन सह जङ्गस्तप्राष्ट-सप्ततिवर्जानि चत्वारि सत्तास्थानानि वक्तव्यानि । शरीरपर्याप्त्या हि पर्याप्तस्तेजोवायुवर्जः सर्वोऽपि मनुष्यगतिमनुष्यानुपूर्वी नि-यमात् बध्नाति पञ्चविंशतिपङ्क्तिशत्युदयो च शरीरपर्याप्त्या प-र्याप्तस्य जवतः ततः साधारणस्य सूक्ष्मपर्याप्तस्य पञ्चविंशत्यु-दये पङ्क्तिशत्युदये चाष्टसप्ततिर्न प्राप्यते प्रत्येकपदे पुनस्तेजोवायु-कायिकावप्यन्तर्भवत इति तदपेक्षया तत्राष्टसप्ततिर्बध्यते । त-देवं साधारणपदानुगौ पञ्चविंशतिसत्कौ द्वौ जङ्गौ चतुःसत्तास्था-नकौ शेषास्तु पञ्च भङ्गाः पञ्च सत्तास्थानकाः “ पणगाहि-वन्ति तिन्नेव ” अत्र बादरा इति संबध्यते पर्याप्तवादरैकेन्द्रियस्य पञ्च बन्धस्थानानि तद्यथा त्रयोविंशतिः पञ्चविंशतिः पङ्क्तिशतिरेको-नविंशत् त्रिंशत् एतानि तिर्यग्मनुष्यप्रायोग्यानि तानि च प्रागिव

द्रष्टव्यानि । उदयस्यानानि पञ्च तद्यथा एकविंशतिश्चतुर्विंशतिः पञ्चविंशतिः षड्विंशतिः सप्तविंशतिः । तत्रैकविंशतिरियं तैजसं कामेण गुरुवृषू स्थिरास्थिरे शुभाशुभे वर्णादिचतुष्टयनिर्माणं तिर्यग्गतिस्तिर्यगानुपूर्वीं पञ्चेन्द्रियजातिः स्थावरनाम बादरनाम पर्याप्तकनाम दुर्भगमनादेयमयशःकीर्तिरिति । एषा चैकविंशतिः पर्याप्तवादरस्यापान्तराद्यगतौ वर्तमानस्यावसेया । अत्र यशः कीर्त्ययशःकीर्त्तिर्ज्यां द्वौ भङ्गौ ततः शरीरस्थस्यौदारिकशरीरं ह्युरुसंस्थानमुपघातनाम प्रत्येकसाधारणयोरेकतरमिति प्रकृतिचतुष्टयं प्रक्षिप्यते तिर्यगानुपूर्वीं चापनीयते ततश्चतुर्विंशतिर्भवति । अत्र प्रत्येकसाधारणयशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिपदैश्चत्वारो जङ्गाः । वैक्रियं कुर्वतः पुनर्वादरवायुकायिकस्यैकः यतस्तस्य साधारणयशःकीर्त्ति उदयं नागच्छतः । अन्यच्च वायुकायिकचतुर्विंशता औदारिकशरीरस्थाने वैक्रियशरीरमिति वक्तव्यं शेषं तथैव सर्वसंख्यया चतुर्विंशतौ पञ्च जङ्गाः । ततः शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य पराघाते प्रक्षिप्ते पञ्चविंशतिरत्रापि तथैव पञ्च भङ्गास्ततः प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तस्योच्छ्वासे क्षिप्ते षड्विंशतिः । अत्रापि तथैव पञ्च भङ्गाः । अथवा शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्योच्छ्वासेऽनुदिते आतपोद्योतान्यतरस्मिन्नादिते षड्विंशतिः । अत्रापि तथैव प्रत्येकयशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिपदैर्द्वौ भङ्गौ साधारणस्यातपोदयाभावात् तदाश्रितौ विकल्पौ न भवतः । उद्योतेन प्रत्येकसाधारणयशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिपदैश्चत्वारः सर्वसंख्यया षड्विंशतावेकादश भङ्गाः ततः प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वाससहितायां षड्विंशतौ आतपोद्योतयोरन्यतरस्मिन् प्रक्षिप्ते सप्तविंशतिः । अत्र प्रागिवातपेन द्वौ उद्योतेन सह चत्वार इति सर्वसंख्यया सप्तविंशतौ षड् भङ्गाः सर्वे वादरपर्याप्तस्य जङ्गा एकोनविंशत् सत्तास्थानानि पञ्च तद्यथा द्विनवतिरष्टाशीतिः षरुशीतिरशीरष्टसप्ततिश्च । इह पञ्चविंशत्युदये षड्विंशत्युदये च प्रत्येकायशःकीर्त्तिर्ज्यामेकैकौ द्वौ जङ्गौ यौ च द्वौ भङ्गावेकविंशतौ ये च वैक्रियवादरवायुकायिकवर्जाश्चतुर्विंशतौ जङ्गाश्चत्वारस्ते सर्वेऽपि संख्ययाऽष्टौ पञ्चस्थानकाः शेषास्तेकविंशतिसंख्यकाश्चतुःस्थानकाः । “पण्डपणगति” अत्र “विकर्षिदिया उ तिभि ब” इति संबध्यते विकलेन्द्रियाणां त्रयाणां पञ्च बन्धस्थानानि तद्यथा त्रयोविंशतिः पञ्चविंशतिः षड्विंशतिरेकोनविंशत् त्रिंशत् पतान्यपि तिर्यग्मनुष्यप्रायोग्यानि तानि च प्रागिव द्रष्टव्यानि षड् उदयस्थानानि तद्यथा एकविंशतिः पञ्चविंशतिः षड्विंशतिरेकोनविंशत् त्रिंशत् एकविंशत् तत्र पर्याप्तद्विन्द्रियस्यैकविंशतिरियं तैजसं कामेण गुरुवृषू स्थिरास्थिरे शुभाशुभे वर्णादिचतुष्टयनिर्माणं तिर्यग्गतिस्तिर्यगानुपूर्वीं द्विन्द्रियजातिस्त्रसनाम बादरनाम पर्याप्तकनाम दुर्भगमनादेयं यशःकीर्त्ययशःकीर्त्योरेकतरमिति । एषा चैकविंशतिः पर्याप्तद्विन्द्रियस्यापान्तराद्यगतौ वर्तमानस्यावसेया अत्र द्वौ भङ्गौ यशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिर्ज्यां ततः शरीरस्थस्य औदारिकमौदारिकोपाङ्गं ह्युरुसंस्थानं सेवासंसहनमुपघातं प्रत्येकमिति प्रकृतिषट्कं प्रक्षिप्यते तिर्यगानुपूर्वीं चापनीयते ततः षड्विंशतिर्भवति । अत्रापि तावेव द्वौ जङ्गौ । ततः शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य पराघाते प्रशस्तविहायोगतौ प्रक्षिप्तायामष्टाविंशतिः अत्रापि तावेव द्वौ भङ्गौ । प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तस्योच्छ्वासे क्षिप्ते एकोनविंशत् अत्रापि तावेव द्वौ भङ्गौ अत्रापि तस्यामेवाष्टाविंशतौ उच्छ्वासेऽनुदिते उद्योतनास्ति तृदिते एकोनविंशत् अत्रापि तावेव द्वौ जङ्गौ सर्वसंख्यया एकोनविंशत् चत्वारो भङ्गाः । ततो ज्ञापापर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वाससहितायामेकोनविंशति सुस्वरदुःस्वरयशः

रयोरेकतरस्मिन् क्षिप्ते त्रिंशद्भवति अत्र जङ्गाः सुस्वरदुःस्वरयशः कीर्त्ययशःकीर्त्तिपदैश्चत्वारः । अथवा उच्छ्वाससहितायामेकोनविंशति स्वरेऽनुदिते उद्योतनास्मिन् तृदिते त्रिंशत् अत्रोद्योतयशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिपदैर्द्वौ जङ्गौ सर्वसंख्यया त्रिंशति षड् भङ्गाः । स्वसहितायामेव त्रिंशत् । अत्र सुस्वरदुःस्वरयशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिपदैर्जङ्गाश्चत्वारः सर्वसंख्यया पर्याप्तद्विन्द्रियस्य जङ्गा विंशतिः सत्तास्थानानि पञ्च तद्यथा द्विनवतिरष्टाशीतिः षरुशीतिरशीतिरष्टसप्ततिश्च । अत्र यावेकविंशत्युदये द्वौ भङ्गौ यौ च षड्विंशत्युदये एते चत्वारः पञ्च सत्तास्थानकाः यतोऽष्टसप्ततिस्तेजोवायुजवाहुद्वयपर्याप्तद्विन्द्रियत्वेनोत्पन्नानधिकृत्य कियत्कावं प्राप्यते शेषास्तु षोडश जङ्गाश्चतुःसत्तास्थानकास्तेष्वष्टसप्ततेरप्राप्यमाणत्वात् । तेजोवायुवर्जा हि शरीरपर्याप्त्या नियमतो मनुष्यगतिमनुष्यानुपूर्वीं वृजन्ति ततः सप्तविंशत्युदयेष्वष्टसप्ततिर्न प्राप्यते एवं त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणामपि पर्याप्तानां वक्तव्यम् (उच्छ्वापणं गति) अत्र “असन्नी य” इति संबध्यते असंक्षिपञ्चेन्द्रियस्य पर्याप्तस्य षड् बन्धस्थानानि तद्यथा त्रयोविंशतिः पञ्चविंशतिः षड्विंशतिरष्टाविंशतिरेकोनविंशत् त्रिंशत् । असंक्षिपञ्चेन्द्रिया हि पर्याप्ता नरकगतिदेवगतिप्रायोग्यमपि वृजन्ति ततस्तेयामष्टाविंशतिरपि बन्धस्थानं वृज्यते षुदयस्थानानि तद्यथा एकविंशतिः षड्विंशतिः अष्टाविंशतिः एकोनविंशत् त्रिंशत् एकविंशत् । तत्रैकविंशतिरियं तैजसं कामेण गुरुवृषू स्थिरास्थिरे शुभाशुभे वर्णादिचतुष्टयनिर्माणं तिर्यग्गतिस्तिर्यगानुपूर्वीं पञ्चेन्द्रियजातिस्त्रसनाम बादरनाम पर्याप्तकनाम सुभगदुर्भगयोरेकतरमादेयानादेययोरेकतरं यशःकीर्त्ययशःकीर्त्योरेकतरमिति एषा चैकविंशतिरसंक्षिपञ्चेन्द्रियस्यापर्याप्तस्यापान्तराद्यगतौ वर्तमानस्य प्राप्यते अत्र सुजगदुर्जगादेयानादेययशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिभिरेष्टौ भङ्गाः ततः शरीरस्थस्य औदारिकमौदारिकोपाङ्गं पक्षां संस्थानानामेकतमन् संस्थानं पक्षां संहननानामेकतमन् संहननमुपघातं प्रत्येकमिति प्रकृतिषट्कं प्रक्षिप्यते तिर्यगानुपूर्वीं चापनीयते ततः षड्विंशतिः । अत्र षड्भिः संस्थानैः षड्भिः संहननैः सुजगदुर्जगाज्यामादेयानादेयज्यां यशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिर्ज्यां च द्वे शते भङ्गानामष्टाशीत्यधिकैः । ततः शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य पराघाते प्रशस्ताप्रशस्तविहायोगत्योरन्यतरविहायोगतौ च प्रक्षिप्तायामष्टाविंशतिः अत्र पाश्चात्या एव भङ्गा विहायोगतिद्विकेन गुण्यन्ते ततो भङ्गानां पञ्च शतानि षड्सप्तत्यधिकानि भवन्ति । ततः प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तस्योच्छ्वासे क्षिप्ते एकोनविंशत् । अत्रापि भङ्गानां पञ्च शतानि षड्सप्तत्यधिकानि । अथवा शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वासेऽनुदिते उद्योते तृदिते एकोनविंशत् । अत्रापि पञ्च शतानि षड्सप्तत्यधिकानि जङ्गानां सर्वसंख्यया एकादश शतानि द्विपञ्चाशदधिकानि ततो ज्ञापापर्याप्त्या पर्याप्तस्योच्छ्वाससहितायामेकोनविंशति सुस्वरदुःस्वरयोरेकतरस्मिन् प्रक्षिप्ते त्रिंशद्भवति । अत्र पाश्चात्यान्युच्छ्वाससंख्यानि जङ्गानां पञ्च शतानि षड्सप्तत्यधिकानि सुस्वरद्विकेन गुण्यन्ते ततः एकादश शतानि द्विपञ्चाशदधिकानि भवन्ति । अथवा प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तस्य स्वरेऽनुदिते उद्योतनास्मिन् तृदिते त्रिंशद्भवति अत्र भङ्गानां पञ्च शतानि षड्सप्तत्यधिकानि सर्वसंख्यया त्रिंशति जङ्गाः सप्तदश शतानि अष्टाविंशत्यधिकानि ततः स्वसहितायां त्रिंशति उद्योते प्रक्षिप्ते एकत्रिंशद्भवति अत्र जङ्गानामेकादश शतानि द्विपञ्चाशदधिकानि सर्वसंख्यया पर्याप्तासंक्षिपञ्चेन्द्रियस्यैकोनपञ्चाशच्छतानि चतुरधिकान्यसं-

क्षिपञ्चेन्द्रियाश्च वैक्रियवन्निहीनत्वात् वैक्रियं नारजन्ते तत-
स्तदाश्रिता उदयविकल्पा न प्राप्यन्ते । सत्तास्थानानि पञ्च
तद्यथा द्विनवतिः अष्टाशीतिः षडशीतिः अशीतिः अष्टसप्ततिश्च
तत्रैकविंशत्युदयसत्का अष्टौ भङ्गाः षड्विंशत्युदयसत्काश्चाष्टा-
शीत्यधिकशतद्वयसंख्याः पञ्च सत्तास्थानकाः शेषाः सर्वेऽपि
चतुःस्थानकाः । युक्तिरत्र प्रागुक्ता छष्ट्या (अष्टछदसगंति)
संक्षिपञ्चेन्द्रियपर्याप्तस्य सर्वाणि बन्धस्थानानि तानि चाष्टौ
विंशतिचतुर्विंशतिनवाष्टरहितानि सर्वाण्यप्युदयस्थानानि ता-
न्यप्यष्टौ विंशतिनवाष्टोदया हि केवलिनो भवन्ति चतुर्विंशत्युद-
यश्चैकेन्द्रियाणामत एते वर्ज्यन्ते । अत्र केवली संक्षित्वेन न विव-
क्षित इति कृत्वा तदुदयनिषेधो नवाष्टरहितानि सर्वाण्यपि सत्ता-
स्थानानि तानि च दश अत्राप्येकविंशत्युदयभङ्गा अष्टौ षड्विंश-
त्युदयभङ्गाश्चाष्टाशीत्यधिकशतद्वयसंख्याः पञ्च सत्तास्थानकाः
शेषाश्चतुःसत्तास्थानकाः । सम्प्रति संवेधश्चित्यते । सूक्ष्मैके-
न्द्रियाणामपर्याप्तानां त्रयोविंशतिबन्धकानामेकविंशत्युदये पञ्च
सत्तास्थानानि तद्यथा द्विनवतिरष्टाशीतिः षडशीतिः अशीतिः
अष्टसप्ततिश्च । एवं चतुर्विंशत्युदयेऽपि सर्वसंख्यया दश एवं प-
ञ्चविंशति षड्विंशत्येकोनविंशद्वन्धकानामपि द्वे द्वे उदयस्थाने अधि-
कृत्य प्रत्येकं दश दश सत्तास्थानानि अवगन्तव्यानि सर्वसंख्यया
पञ्चाशत् । एवमन्येषामपि पञ्चमपर्याप्तानां जावनीयं नवरमा-
त्मीये आत्मीये उदयस्थाने प्रागुक्तस्वरूपे वक्तव्ये सूक्ष्मपर्याप्त-
विंशतिबन्धकानामेकविंशत्यादिषु चतुर्ष्वप्युदयस्थानेषु प्रत्येकं
पञ्च पञ्च सत्तास्थानानि सर्वसंख्यया विंशतिः एवं पञ्चविंश-
तिः षड्विंशत्येकोनविंशद्वन्धकानामपि वक्तव्यं ततः सूक्ष्मपर्या-
प्तानां सर्वसंख्यया सत्तास्थानानां शतं बादरैकेन्द्रियपर्याप्तानां
त्रयोविंशतिबन्धकानामेकविंशतिचतुर्विंशतिषड्विंशत्युदयेषु पञ्च
पञ्च सत्तास्थानानि सप्तविंशत्युदये चत्वारि सर्वसंख्यया
चतुर्विंशतिः एवं पञ्चविंशतिः षड्विंशत्येकोनविंशत्त्रिंशद्वन्ध-
कानामपि प्रत्येकं चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशतिः सत्तास्थानानि सर्व-
संख्यया पर्याप्तबादरैकेन्द्रियाणां विंशतिशतं सत्तास्थानानाम् ।
द्वीन्द्रियपर्याप्तकानां त्रयोविंशतिबन्धकानामेकविंशत्युदये च
पञ्च पञ्च सत्तास्थानानि अष्टाविंशत्येकोनविंशदेकविंशद्विंश-
त्युदयेषु प्रत्येकं चत्वारि चत्वारि सर्वसंख्यया षड्विंशतिः । एवं पञ्चविं-
शतिषड्विंशत्येकोनविंशद्वन्धकानां प्रत्येकं षड्विंशतिः षड्विं-
शतिः सत्तास्थानानि सर्वसंख्यया त्रिंशच्छतम् । एवं त्रयाणां
चतुरिन्द्रियाणामपि पर्याप्तानां वक्तव्यम् । असंक्षिपञ्चेन्द्रियाणा-
मपि पर्याप्तानां त्रयोविंशतिबन्धकानामेकविंशत्युदये च प्रत्येकं
पञ्च पञ्च सत्तास्थानानि अष्टाविंशत्येकोनविंशद्विंशदेकविंश-
द्विंशत्युदयेषु तु चत्वारि चत्वारि सर्वसंख्यया षड्विंशतिः । पञ्चविं-
शतिषड्विंशत्येकोनविंशद्विंशद्वन्धकानामपि वक्तव्यम् । अष्टाविंश-
तिबन्धकानां पुनस्तेषां द्वे एवोदयस्थाने तद्यथा त्रिंशदेकविंशच्च
तत्र प्रत्येकं त्रीणि त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा द्विनवतिरष्टाशी-
तिः षडशीतिश्च । अष्टाविंशतिर्हि देवगतिप्रायोग्या ततस्तस्यां
बन्धमानायामवश्यं वैक्रियचतुष्टयादि बध्यते इत्यशीत्यष्टसप्तती
न प्राप्येते सर्वसंख्यया पर्याप्तासंक्षिपञ्चेन्द्रियाणां षड्विंशदधिकं
सत्तास्थानानां शतं पर्याप्तसंक्षिपञ्चेन्द्रियाणां त्रयोविंशतिब-
न्धकानां प्रागिव षड्विंशतिः सत्तास्थानानि वाच्यानि । एवं पञ्च-
विंशतिबन्धकानामपि नवरं देवानां पञ्चविंशतिबन्धकानां पञ्च-
विंशत्युदये सप्तविंशत्युदये च द्वे द्वे सत्तास्थाने तद्यथा द्विन-
वतिरष्टाशीतिश्च एते एव द्वे पञ्चविंशतिषड्विंशतिसप्तविंशत्युदय-

विंशत्येकोनविंशद्विंशत्युदयेषु प्रत्येकं वक्तव्ये त्रिंशद्विंशत्युदये चत्वारि
तद्यथा द्विनवतिरैकोननवतिरष्टाशीतिः षडशीतिश्च । एतेषां
च भावना प्रागेवाष्टाविंशतिबन्धे संवेधश्चित्तायां विस्तारेण कृते
ति न न्ययः क्रियते विशेषाभावात् प्रन्थगौरवजयाश्च । एकविंश-
द्विंशत्युदये त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा द्विनवतिरष्टाशीतिः षडशी-
तिश्च । सर्वसंख्यया अष्टाविंशतिबन्धकानामेकोनविंशतिः सत्ता-
स्थानानि एकोनविंशद्वन्धकानां सत्तास्थानानि पञ्चविंशति-
बन्धकानामिव भावनीयानि तानि च त्रिंशत् नवरमत्र विशेषो
प्रणयते अविरतसम्यग्दृष्टेर्देवगतिप्रायोग्यामेकोनविंशतं बन्धतः
एकविंशतिर्षड्विंशत्युदयेकोनविंशद्विंशद्विंशत्युदयेषु प्रत्येकं द्वे
द्वे सत्तास्थाने भवतः । तद्यथा द्विनवतिरैकोननवतिश्च ।
पञ्चविंशत्युदये सप्तविंशत्युदये च वैक्रियसंयतासंयतान-
धिकृत्य ते एव द्वे द्वे सत्तास्थाने । अथवाऽऽहारकसंयतानधि-
कृत्य पञ्चविंशत्युदये च द्विनवतिः नैरयिकं तीर्थकरसत्कर्मणं
मिथ्यादृष्टिमधिकृत्यैकोननवतिः । सर्वाणि चतुर्दश सर्वसंख्ययै-
कोनविंशद्वन्धकानां सत्तास्थानानि चतुर्धत्वारिंशत् त्रिंशद्वन्ध-
कानामपि सत्तास्थानानि पञ्चविंशतिबन्धकानामिव भावनी-
यानि तानि च त्रिंशत्, केवलं देवानां मनुजगतिप्रायोग्यां ती-
र्थकरसदितां त्रिंशतं बन्धतामेकविंशतिपञ्चविंशतिसप्तविंश-
त्युदयेकोनविंशद्विंशत्युदयेषु प्रत्येकं द्वे द्वे सत्तास्थाने तद्यथा द्वि-
नवतिरैकोननवतिश्च एतानि च द्वादश ततः सर्वसंख्यया त्रिंश-
द्वन्धकानां द्विचत्वारिंशत्सत्तास्थानानि एकत्रिंशद्वन्धकानामष्टौ
सत्तास्थानानि तद्यथा द्विनवतिर्द्विनवतिरैकोननवतिः अष्टाशी-
तिः षडशीतिः एकोनाशीतिः षडसप्ततिः पञ्चसप्ततिश्च तत्रा-
द्यानि चत्वार्युपशमश्रेण्यामथवा रूपकश्रेण्यां यावन्नाद्यापि
त्रयोदश नामानि क्षीयन्ते तेषु तु क्षीणेषु उपरितनानि चत्वारि
सत्तास्थानानि लज्यन्ते बन्धाभावे संक्षिपपर्याप्तानामष्टौ स-
त्तास्थानानि तानि च अनन्तरोकान्येव छष्ट्यानि केवलमाद्या-
नि चत्वारि क्षीणमोहगुणस्थाने तदेवं सर्वसंख्यया संक्षिपपर्या-
प्तानां द्वे सत्तास्थानानामष्टाधिके । यदि पुनर्द्रव्यमनोज्ञिः सं-
बन्धादत्र केवलिनोऽपि संक्षिनो विवक्ष्यन्ते तदानीं केवलिसत्का-
नि षड्विंशतिसत्तास्थानान्यपि प्रवन्ति तद्यथा केवलिनां दश उ-
दयस्थानानि तद्यथा विंशतिः एकविंशतिः षड्विंशतिः सप्तविंश-
तिः अष्टाविंशतिः एकोनविंशत् त्रिंशत् एकत्रिंशत् नव अष्टौ च ।
तत्र विंशत्युदये द्वे सत्तास्थाने तद्यथा एकोनाशीतिः पञ्चसप्त-
तिश्च । एते एव षड्विंशत्युदयाष्टाविंशत्युदययोरपि प्रत्येकं छष्ट्ये
एकविंशत्युदयेऽपि इमे द्वे सत्तास्थाने अशीतिः षडसप्ततिश्च ते
एव सप्तविंशत्युदयेऽपि एकोनविंशद्विंशत्युदये चत्वारि सत्तास्था-
नानि । तद्यथा अशीतिः षडसप्ततिः एकोनाशीतिः पञ्चसप्तति-
श्च । एकोनविंशद्विंशत्युदये हि तीर्थकरे अतीर्थकरे च प्राप्यते तत्र
तीर्थकरमधिकृत्य द्वे द्वे सत्तास्थाने अतीर्थकरमधिकृत्य पुनर-
न्तिमे त्रिंशद्विंशत्युदये चत्वारि पूर्वोक्तानि एव एकत्रिंशद्विंशत्युदये द्वे अशी-
तिः षडसप्ततिश्च । नवोदये त्रीणि तद्यथा अशीतिः षडसप्ततिः
नव च । तत्राद्ये द्वे तीर्थकरस्यायोगिकेवलिनो द्विचरमसमयं या-
वत् चरमसमये त्वष्टाविति सर्वसमुदायेन संक्षिनां चतुर्विंशद-
धिके द्वे शते सत्तास्थानानां तदेवं जीवस्थानान्यधिकृत्य स्वाभि-
त्वमुक्तम् ।

सम्प्रति गुणस्थानान्यधिकृत्याह ।

नाणंतरायतिविहम-वि दससु दो होंति दोसु ठाणेषु ।

मिच्छासाणे वीए, नव चउपण नव य संतंसा ॥ ४६ ॥

मिथ्यादृष्टिप्रभृतिषु सूक्ष्मसंपरायपर्यन्तेषु दशसु गुणस्थानेषु ज्ञानावरणमन्तरायं च त्रिविधमपि बन्धोदयसत्तापेक्षया त्रिप्रकारमपि भवति मिथ्यादृष्ट्यादिषु दशसु गुणस्थानकेषु ज्ञानावरणस्यान्तरायस्य च पञ्चविधो बन्धः पञ्चविध उदयः पञ्चविधा सत्ता इत्यर्थः । अतोः पुनर्गुणस्थानकयोरुपशान्तमोहक्षीणमोहरूपयोर्द्वे उदयसत्ते स्तः न बन्धः बन्धस्य सूक्ष्मसंपराये व्यवच्छिन्नत्वात् । एतदुक्तं ज्ञवति बन्धाभावे उपशान्तमोहे क्षीणमोहे वा ज्ञानावरणीयान्तराययोः प्रत्येकं पञ्चविध उदयः पञ्चविधा सत्ता ज्ञवतीति परत उदयसत्तयोरप्यभावः (मिच्छासाणे वीपत्ति) द्वितीये द्वितीयस्य दर्शनावरणस्य मिथ्यादृष्टौ सासादने च नवविधो बन्धः चतुर्विधः पञ्चविधो वा उदयः नवविधा सत्ता इति द्वौ विकल्पौ द्वयोर्गुणस्थानकयोस्त्यान्तद्वित्रिकस्य नियमतो बन्धात् (नव य संतंसति) नव च सत्तांशाः सत्ताभेदाः सत्प्रकृतय इत्यर्थः । एतेन च द्वौ विकल्पौ दर्शितौ तद्यथा नवविधो बन्धः चतुर्विध उदयः नवविधा सत्ता अथवा नवविधो बन्धः पञ्चविध उदयो नवविधा सत्ता ।

मिस्साइनियद्वाओ, उच्चउ पण नव य संतकम्मंसा ।

चउवंधतिगे चउ पण, नवंसदुसु जुयलवसंता ॥४४॥

मिश्रादिषु मिश्रप्रभृतिषु गुणस्थानकेषु अप्रमत्तगुणस्थानकपर्यन्तेषु निवृत्तौ च अपूर्वकरणे च अपूर्वकरणाद्याः प्रथमसंख्येयतमभागे चेत्यर्थः परतो निष्ठाद्विकबन्धव्यवच्छेदेन पक्षिध-बन्धासंनवात् तत एतेषु पक्षिधो बन्धः चतुर्विधः पञ्चविधो वा उदयः नवविधा सत्ता इति द्वौ विकल्पौ (चउवंधतिगे चउ-पणनवंसंति) इहापूर्वकरणाद्याः प्रथमे सङ्ख्येयतमे भागे गते सति निष्ठाप्रचल्योर्वन्धव्यवच्छेदो भवति ततः अत ऊर्द्धमपूर्वकरणेऽपि चतुर्विध एव बन्धः । ततस्त्रिके अपूर्वकरणानि वृत्तिवादादसूक्ष्मसंपरायरूपे चतुर्विधो बन्धश्चतुर्विध उदयः पञ्चविधो वा उदयः (नवंसंति) नवविधा सत्तेति प्रत्येकं द्वौ द्वौ विकल्पो (अंस इति) सत्ताऽभिधीयते । एतच्चोक्तमुपशमश्रेणिर्मधिकृत्य कृपकश्रेण्यां गुणस्थानकत्रयेऽपि पञ्चविधस्योदयस्य सूक्ष्मसंपराये च नवविधायाः सत्तायाः अप्राप्यमाणत्वात् (दुसुजुयलवसंसंति) इह कृपकश्रेण्यामनिवृत्तिवादादसंपरायाद्याः संख्येयतमेषु जागेषु एकस्मिन् भागे संख्येयतमे अवतिष्ठमाने स्थानाद्वित्रिकस्य सत्ताव्यवच्छेदो ज्ञवति ततस्तदनन्तरमनिवृत्तिवादरेऽपि पक्षिधा एव सत्ता ज्ञवति तत आह (दुसुत्ति) द्वयोरनिवृत्तिवादादसूक्ष्मसंपराययोः युगलमिति बन्धोदयावुच्येते चतुरिति चानुवर्त्यते ततश्चतुर्विधो बन्धः चतुर्विध उदयः (वसंसंति) पक्षिधा सत्ता । अत्र पञ्चविध उदयो न प्राप्यते कृपकाणामत्यन्तविशुद्धतया निष्ठाद्विकस्योदयाज्जावात् उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णानुदीरणकारणे “इदियपज्जत्तीए अणंतरे समये सव्वो विनिद्वापयल्लमुदीरणे जवइ नवरं खीणकसायखवगे मुत्तूणं तेषु उदओ नत्थि त्ति कारं”

उवसंते चउ पण नव, खीणे चउरुदय वच्च चउ संता ।

वेयण्णिअआउगोए, विजज्ज मोहं परं वोच्छं ॥ ४५ ॥

उपशान्तमोहे बन्धो न ज्ञवति तस्य सूक्ष्मसंपराये एव व्यवच्छिन्नत्वात् ततः केवलश्चतुर्विधः पञ्चविधो वा उदयो नवविधा सत्ता उपशमकोपशान्तमोहा ह्यत्यन्तविशुद्धा न भवन्ति ततस्तेषु निष्ठाद्विकस्याप्युदयः संभवति । क्षीणे क्षीणमोहे चतुर्विधा सत्ता (वेयण्णिअआउगोए, विजज्जत्ति) वेदनीयायुगांजाणां

बन्धोदयसत्तास्थानानि यथागमं गुणस्थानकेषु विभजेत् विकल्पयेत् । तत्र वेदनीयगोत्रयोर्नेह्ननिरूपणार्थमियमन्तर्भाष्यगाथा । चउरुसु दोस्सि सत्तसु, एगेचउ गुणिसु वेयणियजंगा ।

गोए पण चउ दोतिसु, एगसु दोस्सि एकम्मि ॥ ४६ ॥

मिथ्यादृष्ट्यादिषु प्रमत्तसंयतपर्यन्तेषु षट्सु गुणस्थानेषु प्रत्येकं च वेदनीयस्य प्रथमाश्चत्वारो भङ्गास्ते चेमे असातस्य बन्धः असास्योदयः सातासाते सती, असातस्य बन्धः सातस्योदयः सातासाते सती, सातस्य बन्धः असातस्य उदयः सातासाते सती, सातस्य बन्धः सातस्य उदयः सातासाते सती तथा अप्रमत्तसंयतादिषु सयोगिकेवद्विपर्यन्तेषु सप्तसु गुणस्थानकेषु द्वौ भङ्गौ तौ चानन्तरोक्तावेव तृतीयचतुर्थौ ज्ञानव्यौ एते हि सातमव बध्नन्ति नासातम् तथा एकस्मिन् अयोगिकेवद्विनि चत्वारो भङ्गाः ते चेमे असातस्योदयः सातासाते सती अथवा सातस्यादयः सातासाते सती, एतौ द्वौ विकल्पावयोगिकेवद्विनि च्चिरमसमयं यावत्प्राप्येते चरमसमये तु असातस्योदयः असातस्य सत्ता यस्य च्चिरमसमये साते क्षीणं, यस्य त्वसाते च्चिरमसमये क्षीणं तस्यायं विकल्पः सातस्योदयः सातस्य सत्ता (गोए-इत्यादि) गोत्रे गोत्रस्य पञ्च जङ्गाः मिथ्यादृष्टौ ते चेमे नीचैर्गोत्रस्य बन्धः नीचैर्गोत्रस्योदयः नीचैर्गोत्रं सत् एव विकल्पस्तेजस्कायिकवायुकायिकेषु वच्यते तद्भावादुदृष्टेषु चाशेषजीवेषु कियत्काक्षं नीचैर्गोत्रस्य बन्धः नीचैर्गोत्रस्योदयः उच्चनीचैर्गोत्रे सती अथवा मीचैर्गोत्रस्य बन्धः उच्चैर्गोत्रस्योदयः उच्चनीचैर्गोत्रे सती अथवा उच्चैर्गोत्रस्य बन्धः नीचैर्गोत्रस्योदयः उच्चनीचैर्गोत्रे सती उच्चैर्गोत्रस्य बन्धः उच्चैर्गोत्रस्योदयः उच्चनीचैर्गोत्रे सती । सासादनस्य प्रथमवर्जाः प्रथमो हि भङ्गस्तेजोवायुकायिकेषु वच्यते तद्भावादुदृष्ट्य तेषु वा कियत्काक्षं न च तेजोवायुषु सासादनभावो वच्यते नापि तद्भावादुदृष्टेषु तत्काक्षम् । अतोऽत्र प्रथमजङ्गप्रतिषेधः । तथा त्रिषु मिश्राविरतदेशविरतेषु चतुर्थपञ्चमरूपौ द्वौ जङ्गौ ज्ञवतः न शेषाः मिश्रादयो हि नीचैर्गोत्रं न बध्नन्ति अन्ये त्वाव्र्यते देशविरतस्य पञ्चम एवैको भङ्गः “सामन्नेणं व य जाईए उच्चगोयस्स उदयो होइ” इति वचनात् (एगसुत्ति) प्रमत्तसंयतप्रभृतिषु षट्सु गुणस्थानेषु प्रत्येकमेकैको जङ्गः तत्र प्रमत्ताप्रमत्तापूर्वकरणानिवृत्तिवादादसूक्ष्मसंपरायेषु केवलः पञ्चमो जङ्गः तेषामुच्चैर्गोत्रस्य च बन्धोदयसंज्ञवात् । उपशान्तमोहे क्षीणमोहे सयोगिकेवद्विनि च बन्धाज्जावात् प्रत्येकमयं विकल्पः उच्चैर्गोत्रस्योदयः उच्चैर्गोत्रे सती (दोस्सि एकम्मिस्ति) एकस्मिन् अयोगिकेवद्विनि द्वौ जङ्गौ उच्चैर्गोत्रस्योदयः उच्चनीचैर्गोत्रे सती एव विकल्पश्चरमे च्चिरमसमये त्वेष विकल्पः उच्चैर्गोत्रस्योदयः उच्चैर्गोत्रं सत् । नीचैर्गोत्रं हि च्चिरमसमये एव क्षीणमिति चरमसमये न तत्प्राप्यते । संप्रत्यायुर्जङ्गानिरूप्यन्ते तन्निरूपणार्थं चेयमन्तर्भाष्यगाथा ।

अच्छच्छाहिगवीसा, सोअसवीसे च बारसदोसु ।

दो चउसु तीसु एक, मिच्छासु आउगे जंगा ॥ ४७ ॥

मिथ्यादृष्ट्यादिषु गुणस्थानकेष्वयोगिकेवद्विगुणस्थानकपर्यन्तेषु क्रमेणैते अष्टाधिकविंशत्यादयः आयुषि जङ्गाः । तत्र मिथ्यादृष्टिगुणस्थानकेष्वष्टाधिका विंशतिरायुषो जङ्गाः मिथ्यादृष्ट्यो हि चतुर्गंतिका अपि संभवन्ति तत्र नैरयिकानधिकृत्य पञ्च तिरश्चोऽधिकृत्य नव मनुष्यान्प्यधिकृत्य नव देवानधिकृत्य पञ्च एते च प्रागेव सप्रपञ्चं ज्ञाविता इति न ते ज्ञ्या भाव्यन्ते । सासादनस्य परमधिका विंशतिः यतस्तिर्यश्चो मनुष्या वा सासादनभावे परमाणा नारकायुर्बध्नन्ति ततः प्रत्येकं तिरश्चो

मनुष्याणां च परजवायुर्बन्धकाले एकैको भङ्गो न प्राप्यते इति वक्ष्यति । सम्यग्मिथ्यादृष्टेः पोमश सम्यग्मिथ्यादृष्टेः बोहि आयुर्बन्धमारजन्ते ततः आयुर्बन्धकाले नारकाणां यौ द्वौ भङ्गौ ये च तिरश्चां चत्वारो ये च मनुष्याणामपि चत्वारः यौ च देवानां द्वौ तानेतान् द्वादश वर्जयित्वा शेषाः पोमश जघन्ति अविरतसम्यग्दृष्टेर्विशतिर्भङ्गाः कथमिति चेदुच्यते तिर्यग्मनुष्याणां प्रत्येकमायुर्बन्धकाले ये नरकतिर्यग्मनुष्यगतिविषयास्त्वयस्त्रयो भङ्गाः यश्च देवैरन्यिकाणां प्रत्येकमायुर्बन्धकाले तिर्यग्गतिविषय एकैको भङ्गः तानविरतसम्यग्दृष्टयो न बध्नन्ति ततः शेषा विशतिरेव भवन्ति । देशविरतेर्द्वादश भङ्गा यतो देशविरतिस्तिर्यग्मनुष्याणामेव जघन्ति तं च तिर्यग्मनुष्या देशविरता आयुर्बन्धतो देवायुरेव बध्नन्ति न शेषमायुर्बन्धोत्तरकालं च प्रागुक्ता देशविरत्युक्तानुसारेण चत्वार इति (दो चउसुत्ति) चतुर्षु अपूर्वकरणेऽनिवृत्तिवाद्दससुद्धमसंपरायोपशान्तमोह रूपेषु गुणस्थानकेषूपशमश्रेणिमधिकृत्य प्रत्येकं द्वौ द्वौ भङ्गौ तद्यथा मनुष्यायुष उदयो मनुष्यायुषः सत्ता एष विकल्पः परमवायुर्बन्धकात्पूर्वमथवा मनुष्यायुष उदयो मनुष्यदेवायुषी सती एष विकल्पः परजवायुर्बन्धोत्तरकालम् । एते ह्यायुर्न बध्नन्ति अतिविशुद्धत्वात् पूर्ववदायुषि उपशमश्रेणि प्रतिपद्यन्ते देवायुष्येव नान्यायुषि तदुक्तं कर्मप्रकृतौ “ तिसु भागेषु षडेसु जेण सेटि न आरुहइ ” तत उपशमश्रेणिमधिकृत्य एतेषु द्वौ द्वौवेव भङ्गौ पूर्ववदायुष्कास्तु न कृपकश्रेणि प्रतिपद्यन्ते तत उपशमश्रेणिमधिकृत्येत्युक्तं कृपकश्रेण्यां त्वेतेषामेकैको भङ्गस्तद्यथा मनुष्यायुष उदयो मनुष्यायुषः सत्ता इति (तिसुइकंति) त्रिषु कीणमोहसयोगिकेवल्ययोगिकेवल्यरूपेषु प्रत्येकमेकैको भङ्गस्तद्यथा मनुष्यायुष उदयो मनुष्यायुषः सत्ता शेषा न संभवन्ति तदेवमायुषो गुणस्थानकेषु भङ्गा निरूपिताः ।

संप्रति मोहनीयं प्रत्याह (मोहं परं बुच्छं)

अतः परं मोहनीयं वक्ष्ये ।

गुणगणणेषु अट्ठसु, एकैकं मोहबंधगणं तु ।

पंचानियट्ठिगणा, बंधोवरमो परं ततो ४८ ॥

मोहनीयसत्कबन्धस्थानेषु मध्ये एकैकं बन्धस्थानं मिथ्यादृष्ट्यादिषु गुणस्थानकेषु भवति तद्यथा मिथ्यादृष्टेर्द्वादशतिः सासादनस्यैकविंशतिः सम्यग्मिथ्यादृष्टेर्विरतसम्यग्दृष्टेश्च प्रत्येकं सप्तदश देशविरतस्य त्रयोदश प्रमत्ता प्रमत्तापूर्वकरणानां प्रत्येकं नव नव । एतानि च द्वाविंशत्यादीनि नवपर्यन्तानि नव बन्धस्थानानि प्रागेव सप्रपञ्चं ज्ञावितानीनि न ज्ञेयां ज्ञाव्यन्ते विशेषाज्ञावात् केवलमप्रमत्तापूर्वकरणयोर्भङ्ग एकैक एव वक्तव्यः अरतिगोकयोर्बन्धस्य प्रमत्तगुणस्थानके एव व्यवच्छेदात् । प्राक् प्रमत्तापेक्षया नवकबन्धस्थाने द्वौ भङ्गौ द्विगौ (पंचानियट्ठिगणे) अनिवृत्तिवाद्दसंपरायगुणस्थानके पञ्चबन्धस्था-

नानि तद्यथा पञ्च चतस्रः तिस्रः द्वे एका च प्रकृतिरिति । ततोऽनिवृत्तिस्थानात् परं सूद्धमसंपरायादौ बन्धोपरमो बन्धाभावः ।

संप्रत्युदयस्थानप्ररूपणार्थमाह ।

सत्ताइ दस उ भिच्छे, मासायणमीसए नवुकोसो ।

छई नयउअ विरई, देमे पंचाइ अट्टेव ॥ ४६ ॥

विरए खओवसमिए, चउराई सत्त छच्च पुव्वम्मि ।

अनियट्ठिवायरे पुण, एको व दुवे व उदयंसा ॥ ४७ ॥

एगं मुहुपसरागो, वेए इअ वेयगा भवे सेसा ।

भंगाणं च पमाणं, पुव्वदिट्ठेण नायव्वं ५१ ॥

मिथ्यादृष्टेः सप्तादीनि दशपर्यन्तानि चत्वार्युदयस्थानानि जघन्ति तद्यथा सप्त अष्टौ नव दश । तत्र मिथ्यात्वमप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणसंज्ञजनकोधादीनामन्यतमे त्रयः क्रोधादिकाः त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः हास्यरतियुगलारतिशोकयुगलयोरन्यतरयुगलमित्येतासां सप्तप्रकृतीनामुदयो ध्रुवः । अत्र चतुर्भिः कषायैस्त्रिभिर्वैदर्श्यां युगलाभ्यां भङ्गाश्चतुर्विंशतिस्तस्मिन्नेव सप्तके भये वा जुगुप्सायां वाऽनन्तानुबन्धिनि च प्रकृते अग्रानामुदयः अत्र भयादौ प्रत्येकमेकैका चतुर्विंशतिः प्राप्यते इति तिस्रश्चतुर्विंशतयः । तथा तस्मिन्नेव सप्तके भयजुगुप्सयोरथवा भयानन्तानुबन्धिर्नोर्द्धा जुगुप्सानन्तानुबन्धिनोः प्रकृतयोर्नवानामुदयः अत्राप्येकैकस्मिन् विकल्पे भङ्गानां चतुर्विंशतिः प्राप्यते इति तिस्रश्चतुर्विंशतयः । तथा तस्मिन्नेव सप्तके भयजुगुप्सानन्तानुबन्धिषु युगपत्प्रकृतिषु दशानामुदयः अत्रैका भङ्गकानां चतुर्विंशतिः सर्वसंख्यया मिथ्यादृष्टावष्टौ चतुर्विंशतयः । सासादने मिथे च सप्तादीनि नवोत्कर्षाणि नवपर्यन्तानि त्रीणि त्रीणि उदयस्थानानि तद्यथा सप्त अष्टौ नव अत्र सासादने अनन्तानुबन्धप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणसंज्ञजनकोधादीनामन्यतमं चत्वारः क्रोधादिकाः त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः द्वयोर्द्दि युगलयोरन्यतरद् युगलमित्येतासां सप्तप्रकृतीनामुदयो ध्रुवः अत्र प्राग्वैका भङ्गानां चतुर्विंशतिः । ततो जये वा जुगुप्सायां वा प्रकृत्यायामुदयः । तत्र द्वे चतुर्विंशती भङ्गकानां भयजुगुप्सयोस्तु प्रकृतयोर्नवोदयः अत्रैका भङ्गकानां चतुर्विंशतिः सर्वसंख्यया सासादने चतस्रश्चतुर्विंशतयः मिथे अनन्तानुबन्धिर्नोर्द्धाऽन्यतमे क्रोधादयः त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः द्वयोर्द्दि युगलयोरन्यतरद् युगलं मिथमिति सप्तानां प्रकृतीनामुदयो ध्रुवः अत्रैका चतुर्विंशतिर्भङ्गकानां सर्वसंख्यया मिथेऽपि चतस्रश्चतुर्विंशतयः (गइ नव उ अविरएत्ति) अविरतसम्यग्दृष्टौ पडादीनि नवपर्यन्तानि चत्वारि उदयस्थानानि भवन्ति तद्यथा पद सप्त अष्टौ नव । तत्रानन्तानुबन्धिर्दार्श्याऽन्यतमे क्रोधादिकाः त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः द्वयोर्द्दि युगलयोरन्यतरद् युगलमिति पक्षांप्रकृतीनामुदयोऽविरतस्योपशमिकसम्यग्दृष्टेः क्रायिकसम्यग्दृष्टेर्वा ध्रुवः अत्रैका चतुर्विंशतिर्भङ्गकानां ततो जये वा जुगुप्सायां वा वेदकसम्यक्त्वे वा प्रकृते सप्तानामुदयोऽत्र तिस्रश्चतुर्विंशतयः । तथा तस्मिन्नेव पदे त्रयजुगुप्सयोर्भयवेदकसम्यक्त्वयोर्जुगुप्सावेदकसम्यक्त्वयोर्वा युगपत्प्रकृतियोरनानामुदयः अत्रापि तिस्रश्चतुर्विंशतयः । तथा तस्मिन्नेव पदे भयजुगुप्सयोर्वेदकसम्यक्त्वे च युगपत्प्रकृते नवानामुदयः अत्रैका चतुर्विंशतिर्भङ्गकानां सर्वसंख्यया अविरतसम्यग्दृष्टावष्टौ चतुर्विंशतयः । (देसे पंचाइअट्टेव) देशे देशविरते पञ्चादीनि अष्टपर्यन्तानि च-

त्वारि उदयस्थानानि तद्यथा पञ्च षट् सप्त अष्टौ तत्र प्रत्याख्या-
नावरणसंज्ञकक्रोधादीनामन्यतमौ द्वौ क्रोधादिकौ त्रयाणां वेदा-
नामन्यतमो वेदः द्वयोर्युगलयोरन्यतरयुगलमिति पञ्चानां प्रकृ-
तीनामुदयो देशविरतस्य क्वायिकसम्यग्दृष्टेरौपशमिकसम्यग्दृष्टे-
र्या जयति । अत्रैका भङ्गकानां चतुर्विंशतिस्ततो जये वा जुगु-
प्सायां वा वेदकसम्यक्त्वे वा प्रक्षिप्ते षष्णामुदयः अत्र तिस्रः
चतुर्विंशतयः । तथा तस्मिन्नेव पञ्चके भयजुगुप्सयोर्युगपत्प्रक्षिप्त-
योः सप्तानामुदयः अत्रापि तिस्रश्चतुर्विंशतयः । तथा तस्मिन्नेव
पञ्चके भयजुगुप्सयोर्वेदकसम्यक्त्वे च युगपत् प्रक्षिप्तेष्वथानामु-
दयः अत्रैका चतुर्विंशतिर्भङ्गकानां सर्वसंख्यया देशविरतेऽथै
चतुर्विंशतयः । तथा विरते क्वायोपशमिके प्रमत्ते चेत्यर्थः विरतो
हि श्रेणेरधस्ताद्वर्त्तमानः क्वायोपशमिको विरत इति व्यवहियते
ततश्च प्रमत्ते अप्रमत्ते च प्रत्येकं चतुरादीनि सप्तपर्यन्तानि च-
त्वारि उदयस्थानानि जयन्ति तद्यथा चतस्रः पञ्च षट् सप्त ।
तत्र क्वायिकसम्यग्दृष्टेरौपशमिकसम्यग्दृष्टेर्मा प्रमत्तस्याप्रमत्त-
स्य च प्रत्येकं संज्वलनक्रोधादीनामन्यतमः एकः क्रोधादिः त्र-
याणां वेदानामन्यतमो वेदः द्वयोर्युगलयोरन्यतरयुगलमिति
चतस्रणां प्रकृतीनामुदयः । अत्रैका चतुर्विंशतिर्भङ्गकानां ततो
जये वा जुगुप्सायां वा वेदकसम्यक्त्वे वा प्रक्षिप्ते पञ्चा-
नामुदयः अत्र तिस्रः चतुर्विंशतयो भङ्गकानाम् । तथा तस्मि-
न्नेव चतुष्के भयजुगुप्सयोर्युगपत्प्रक्षिप्तयोः षष्णामुदयः अत्रापि तिस्रश्चतु-
र्विंशतयः । तथा तस्मिन्नेव चतुष्के जयजुगुप्सावेदकसम्यक्त्वेपु
युगपत् प्रक्षिप्तेषु सप्तानामुदयः अत्रैका चतुर्विंशतिर्भङ्गकानां
सर्वसंख्यया प्रमत्तस्याप्रमत्तस्य च प्रत्येकमष्टावष्टौ चतुर्विंश-
तयः (छश्च पुत्रमि) अपूर्वकरणे चतुरादीनि षट्पर्यन्तानि
त्रीणि उदयस्थानानि तद्यथा चतस्रः पञ्च षट् तत्र संज्वलन-
क्रोधादीनामन्यतमः एकः क्रोधादिः त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः
द्वयोर्युगलयोरन्यतरयुगलमित्येतासां चतस्रणां प्रकृतीनामु-
दयोऽपूर्वकरणे ध्रुवः अत्रैका चतुर्विंशतिर्भङ्गकानां ततो भये
वा जुगुप्सायां पञ्चानामुदयः अत्र द्वे चतुर्विंशती भङ्गका-
नाम् । भयजुगुप्सयोर्युगपत् प्रक्षिप्तयोः षष्णामुदयः अत्रैका
भङ्गकानां चतुर्विंशतिः सर्वसंख्यया अपूर्वकरणे चतस्रश्चतुर्विं-
शतयः अनिवृत्तिबादरे पुनरेको द्वौ वा उदयांशौ उदयभदौ
उदयस्थाने इत्यर्थः अत्र चतुर्णां संज्वलनानामन्यतमः एकः
क्रोधादिः त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः इति द्विकोदयः । अत्र
त्रिभिर्वेदैश्चतुर्भिः संज्वलनैर्द्वादश भेदाः । ततो वेदोदयव्य-
वच्छेदे एकोदयः स च चतुर्विंशतयः त्रिविधबन्धे द्विविध-
बन्धे एकविधबन्धे च प्राप्यते । तत्र यद्यपि प्राक् चतुर्विंशतयः
चत्वारः त्रिविधबन्धे त्रयः द्विविधबन्धे द्वौ एकविधबन्धे एकः
इति दश भङ्गाः प्रतिपादितास्तथाप्यत्र सामान्येन चतुस्त्रि-
कबन्धापेक्षया चत्वार एव भङ्गा विवक्ष्यन्ते (एगं सुहुमस्रगो
वय इति) सूक्ष्मसंपराये बन्धाभावे एकं किट्टीकृतसंज्वलन-
लोभं वेदयते अत्रैक एव भङ्गः एवमेकोदयभङ्गाः सर्वसंख्यया
पञ्च । तथा शेषा उपरितना उपशान्तमोहादयः सर्वेऽप्यवे-
दकाः “ भगाणं च पमाण ” मित्यादि तत्र मिथ्यादृष्ट्या-
दिषु गुणस्थानकेषु उदयस्थानभङ्गानां प्रमाणं पूर्वोद्दिष्टेन पूर्वो-
क्तेन प्राक् सामान्योक्तमोहनीयोदयस्थानचिन्ताधिकारोक्तेन
प्रकारेण ज्ञातव्यम् ।

संप्रति मिथ्यादृष्ट्यादीन्यधिकृत्य दशादिव्येकपर्यवसानेषु
भङ्गसंख्यानिरूपणार्थमाह ।

एकगच्छन्क्रियारि-कारस एकारसे व नव तिभि ।

ए ए चउवीसगया, बारदुगं पंच एकम्मि ॥५॥

इह दशादीनि चतुरन्तानि उदयस्थानान्यधिकृत्य यथासं-
ख्यमेकादिसंख्यापदयोजना कर्त्तव्या सा चैवं दशोदये एका
चतुर्विंशतिः नवोदये षट् । तत्र मिथ्यादृष्टौ तिस्रः सासादने
मिश्रे अविरते च प्रत्येकमेकैका । अष्टोदये एकादश । तत्र मि-
थ्यादृष्टौ अविरते च प्रत्येकं तिस्रः तिस्रः । सासादने मिश्रे च
प्रत्येकं द्वे द्वे । देशविरतौ चैका । सप्तोदये चैकादश । तत्र मिथ्या-
दृष्टौ सासादने मिश्रे प्रमत्ते अप्रमत्ते च प्रत्येकमेकैका । अवि-
रतौ देशविरते च प्रत्येकं तिस्रः तिस्रः । षडुदये । एकादश ।
तत्राविरतसम्यग्दृष्टौ अपूर्वकरणे च प्रत्येकमेकैका देशविरते
प्रमत्ते प्रत्येकं तिस्रः अप्रमत्ते च प्रत्येकं तिस्रः तिस्रः पञ्चको-
दये नव । तत्र देशविरते एका प्रमत्ते अप्रमत्ते च प्रत्येकं
तिस्रः तिस्रः अपूर्वकरणे द्वे चतुर्दये तिस्रः । प्रमत्ते अप्रमत्ते
अपूर्वकरणे च प्रत्येकमेका । एते च अनन्तरोक्ता एकादिकाः
संख्याविशेषाश्चतुर्विंशतिगताश्चतुर्विंशतिसंख्याधायिका एता
अनन्तरोक्तचतुर्विंशतयो ज्ञातव्या इत्यर्थः । एताश्च सर्वसं-
ख्यया द्विपञ्चाशत् द्विके द्विकोदये भङ्गा द्वादश एकोदये पञ्च ।
एते च प्रागेव भाविताः ।

संप्रत्येतेषामेव भङ्गानां विशिष्टतरसंख्यानिरूपणार्थमाह ।

बारस पणसट्टिसया, उदयविगण्पेहिं मोहिया जीवा ।

चुवसीई सत्तुत्तरि, पयविन्नसएहि विषेया ॥६॥

इह दशादिषु चतुःपर्यवसानेषु उदयस्थानेषु भङ्गकानां द्वि-
पञ्चाशच्चतुर्विंशतयो लब्धास्ततो द्विपञ्चाशत् चतुर्विंशत्या
गुण्यते गुणितायां च सत्यां द्विकोदयभङ्गा द्वादश
एकोदयभङ्गाः पञ्च प्रक्षिप्यन्ते ततो द्वादश शतानि
पञ्चषष्ट्यधिकानि भवन्ति एतैरुदयविकल्पैर्योगं सर्व-
संसारिणो जीवा मोहिता मोहमापादिता विज्ञेयाः । संप्रति
पदसंख्यानिरूपणार्थमाह (चुवसीईसत्तुत्तरि) इह पदानि
नाम मिथ्यात्वं अत्याख्यानक्रोधः अपत्याख्यानारणक्रोधः इत्ये-
वमादीनि ततो वृन्दानां दशाद्युदयस्थानरूपाणां पदानि पदवृ-
न्दानि आर्षत्वात् राजदन्तादिषु भये पाठाभ्युपगमाद्वा वृन्द-
शब्दस्य परनिपातः । तेषां सप्तसप्तत्यधिकचतुरशीतिशतसं-
ख्यमोहिताः संसारिणो जीवा विज्ञेयाः । एतावत्संख्याभिः
कर्मप्रकृतिभिः यथायोगं मोहिता जीवा ज्ञातव्या इत्यर्थः ।
अथ कथं सप्तत्यधिकानि चतुरशीतिशतानि पदानां भवन्ति
उच्यते इह दशोदये दश पदानि दश प्रकृतयः उदये समागता
इत्यर्थः । एवं नवोदयादिष्वपि नवादीनि भावनीयानि ततो
दशोदयो दशजिर्गुण्यते जाता दश नवोदयः षड्गुणितो जाता-
श्चतुःपञ्चाशत् अष्टोदय एकादशजिर्जाता अष्टाशीतिः सप्तो-
दय एकादशभिर्जाता सप्तसप्ततिः षडुदय एकादशजिर्जाता
षड्पष्टिः पञ्चकोदय नवभिर्जाताः पञ्चचत्वारिंशत् चतुर्दयश्च-
त्रिभिर्गुणितो जाता द्वादश एते सर्वेऽप्येकत्र मील्यन्ते जानानि
द्विपञ्चाशदधिकानि त्रीणि शतानि । एतानि चतुर्विंशतिगुणि-
तानि अष्टचत्वारिंशदधिकचतुःशतयुतान्यष्टसहस्राणि प्राप्यन्ते
इति चतुर्विंशत्या गुण्यन्ते ततो द्विकोदयपदानि द्वादशगुणिता-
नि चतुर्विंशतिः एकोदयपदानि पञ्च प्रक्षिप्यन्ते ततस्तेषु प्र-

क्रियेषु त्रिगदधिकानि यथोक्तसंख्यान्येव पदानां शतानि ।
संप्रति मिथ्यादृष्ट्यादिषु प्रत्येकमुदयभङ्गनिरूपणार्थं भाष्य-
रुदन्तर्गथामाह ।

अट्टगचउचउचउर-ट्टगा य चउरो य हौति चउवीसा ।

मिच्छाद् अपुव्वंता, वारस पणं च अनियट्ठी ॥ ४४ ॥

मिथ्यादृष्ट्यादयोऽपूर्वकरणान्ता अष्टादिचतुर्विंशतयो भवन्ति
किमुक्तं जवति मिथ्यादृष्ट्यादिष्वपूर्वकरणपर्यवसानेषु गुण-
स्थानकेषु चतुर्विंशतयो यथासंख्यमष्टादिसंख्या भवन्ति । तत्र
मिथ्यादृष्ट्यादौ सासादने चतस्रः मिथे च चतस्रः (चउरउगति)
अविरतादिषु अप्रमत्तपर्यवसानेषु चतुर्षु गुणस्थानकेषु प्रत्येक-
मष्टौ अपूर्वकरणे चतस्रः एताश्च प्रागेव भाविताः । अनिवृत्तौ
अनिवृत्तिबादरे द्विकोदये द्वादश जङ्गा एकोदये पञ्च
चउरद्वौऽनिवृत्तिबादरे एकोदये चत्वारः एकः सूक्ष्मसंपराये इति
विशेषं द्योतयति

संप्रत्येतपमेवोदयजङ्गानामुदयपदानां च योगोपयोगादि-
भिर्गणनार्थमुपदेशमाह ।

जोगोवओगलेसा, इएहि गुणिया हवंति कायव्वा ।

जे जत्य गुणहाणे, हवंति ते तत्य गुणकारा एए ॥

मिथ्यादृष्ट्यादिषु गुणस्थानकेषु ये योगोपयोगादयस्तैरुदयभङ्गा
गुणिताः कर्त्तव्या इत्यर्थः । कतिसंख्यैर्गुणयितव्या इत्यत आह
ये योगादयो यस्मिन् गुणस्थानके यावन्तो जवन्ति तावन्तस्तस्मिन्
गुणस्थानके गुणकरास्तैस्तावद्विस्तस्मिन् गुणस्थानके उदयजङ्गा
गुणयितव्या इत्यर्थः । तत्र प्रथमतो योगैर्गुणनञ्जावना क्रियते इह
मिथ्यादृष्ट्यादिषु सूक्ष्मसंपरायपर्यवसानेषु सर्वसंख्ययोदयभ-
ङ्गाः पञ्चषष्ट्यधिकानि द्वादश शतानि तत्र वायोगचतुष्टयमनो-
योगचतुष्टयौदारिककाययोगाः सर्वेष्वपि मिथ्यादृष्ट्यादिषु
गुणस्थानकेषु संजवन्तीति तेनचजिर्गुण्यन्ते ततो जातानि एका-
दश सदृशाणि त्रीणि शतानि पञ्चाशीत्यधिकानि । तथा मिथ्या-
दृष्ट्यैर्वाक्रियकाययोगे अत्रापि चतुर्विंशतयः प्राप्यन्ते वैक्रियमिश्रे
औदारिकमिश्रे कर्मणकाययोगे च प्रत्येकं चतस्रः चतस्रः एता-
श्च या अनन्तानुबन्धुदयसंहितास्ता एव द्रष्टव्याः । यास्त्व-
नन्तानुबन्धुदयरहितास्ता अत्र न प्राप्यन्ते किं कारणमिति चे-
दुच्यते । इह येन पूर्वं वेदकसम्यग्दृष्टिना सता अनन्तानुबन्धिनो
विसंयोजिता विसंयोज्य च परिणामपरावृत्त्या सम्यक्त्वात्प्रच्यु-
त्य मिथ्यात्वं गतेन भूयोऽप्यनन्तानुबन्धिनो बन्धमारभन्ते त-
स्यैव मिथ्यादृष्ट्यैर्बन्धावद्विकामात्रं यावदनन्तानुबन्धुदयो न प्रा-
प्यन्ते न शेषस्य अनन्तानुबन्धिनश्च विसंयोज्य भूयोऽपि मिथ्यात्वं
प्रतिपद्यन्ते जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहुर्त्ताविशेषायुष्का एव अनन्तानु-
बन्धुदयरहितस्य मिथ्यादृष्टेः कालकरणप्रतिषेधात् । तथोक्तं
“ कुणइ अन्नसो काडमिति ” ततस्तस्मिन्नेव जघे वर्त्तमानो मि-
थ्यात्वप्रत्ययेन जूयोऽप्यनन्तानुबन्धिनो बज्जाति बन्धावद्विकाभि-
श्च प्रवेदयते ततोऽपान्तरात्तगतौ वर्त्तमानस्य भवान्तरे वा प्रथम-
मुत्पन्नस्य मिथ्यादृष्टेः सतोऽनन्तानुबन्धुदयरहिता उदयविक-
ल्पाः न प्राप्यन्ते । अथ च कर्मणकाययोगेऽपान्तरात्तगतौ औदा-
रिकमिश्रकाययोगे वैक्रियमिश्रकाययोगे च भवान्तरे उपपद्यमान-
स्य ततः कर्मणकाययोगादौ प्रत्येकं चतस्रः चतस्रश्चतुर्विंशतयो
ऽनन्तानुबन्धुदयरहिता न प्राप्यन्ते वैक्रियमिश्रकाययोगो भवा-
न्तरे प्रथमतः पद्योत्पद्यमानस्य भवतीति यदुक्तं बहुबुल्यमाश्रि-
त्याकमन्यथा तिर्यग्मनुष्याणामपि मिथ्यानामपि मिथ्यादृष्ट्यां वै-

क्रियकारिणां वैक्रियमिश्रमवाप्यते एव परं चूर्णिकृता तद्यात्र
विवक्षितमित्यस्मान्निरपि न विवक्षितम् । एवमुत्तरत्रापि
चूर्णिकारमार्गानुसरणं परिज्ञावनीयम् । तथा सासादनस्य
कर्मणकाययोगे वैक्रियकाययोगे औदारिकमिश्रकाययोगे च
प्रत्येकं चतस्रश्चतस्रश्चतुर्विंशतयः सम्यग्मिथ्यादृष्ट्यैर्वाक्रिय-
काययोगे चतस्रः अविरतसम्यग्दृष्ट्यैर्वाक्रियकाययोगे अष्टौ
देशविरतस्य वैक्रिये वैक्रियमिश्रकाययोगे च प्रत्येकमष्टा-
वष्टौ । प्रमत्तसंयतप्रमत्तासंयतस्यापि वैक्रिये वैक्रियमिश्रे च
प्रत्येकमष्टावष्टौ, अप्रमत्तसंयतस्य वैक्रियकाययोगे अष्टौ
सर्वसंख्यया चतुरशीतिश्चतुर्विंशतयः । चतुरशीतिश्चतुर्वि-
शत्या गुणिता जातानि पोरुशाधिकानि विंशतिशतानि-
तानि च पूर्वरागौ प्रक्षिप्यन्ते । तथा सासादनस्य वैक्रियमिश्रे
वर्त्तमानस्य ये चत्वारोऽप्युदयस्थानविकल्पास्तद्यथा सप्तोद-
य एकविधः अष्टोदयो द्विविधो नवोदयः एकविधः अत्र नपुंस-
कवेदो न लज्यते । वैक्रियकाययोगिषु नपुंसकवेदेषु मध्ये
सासादनस्योत्पादाभावात् ये च अविरतसम्यग्दृष्ट्यैर्वाक्रियमिश्रे
कर्मणकाययोगे च प्रत्येकमष्टावष्टौ उदयस्थानविकल्पाः एषु
स्त्रीवेदो न लज्यते वैक्रिययोगिषु स्त्रीवेदेषु मध्ये अविरतसम्य-
ग्दृष्ट्युत्पादाभावात् एतच्च प्रायोवृत्तिमाश्रित्योक्तमन्यथा कदा-
चित् स्त्रीवेदेष्वपि मध्ये तदुत्पादो भवेदिति । उक्तं च चूर्णौ ”
कया वि हुज्ज त्थिवेअगेसु वि वेउव्वे मीसगस्स त्ति ” प्रमत्तसंय-
तस्य “ आहारककाययोगे आहारकमिश्रकाययोगे च प्रमत्तसंयत-
स्याहारककाययोगे ये प्रत्येकमष्टावष्टावष्टोदयस्थानविकल्पास्तेऽपि
स्त्रीवेदरहिता वेदितव्याः आहारकं हि चतुर्दशपूर्विणां जवति
“ आहारं चोदपुस पुव्विणो उ ” इति वचनात् न च स्त्रीणां चतु-
र्दशपूर्वस्थाधिगमः संभवति सूत्रे प्रतिषेधात् तदुक्तम् ।

तुच्चा गारवबहुहा, चालिदिया दुव्वहा य धिइण य ।

इअभइवसेसज्जयणा, जूअवाओअ नोत्थीणं ॥

चूतवादो नाम दृष्टिवाद एतं सर्वेऽप्युदयस्थानविकल्पाः सर्व-
संख्यया चतुश्चत्वारिंशत् । एतेषु चोक्तप्रकारेण द्वौ द्वावेव वेदै
लघ्नौ ततः प्रत्येकं पोरुश पोरुश भङ्गाः ततश्चतुश्चत्वारिंशत्
पोरुशभिर्गुण्यन्ते जातानि सप्त शतानि चतुरधिकानि तानि पु-
र्वरागौ प्रक्षिप्यन्ते तथा अविरतसम्यग्दृष्ट्यैर्वाक्रियमिश्रकाययो-
गे ये अष्टावष्टोदयस्थानविकल्पास्ते पुंवेदसहिता एव प्राप्यन्ते न
स्त्रीवेदनपुंसकवेदसंहितास्तिरेङ्गमनुष्येषु स्त्रीवेदेषु मध्ये अ-
विरतसम्यग्दृष्ट्युत्पादाभावात् एतच्च प्राचुर्यमाश्रित्योक्तं तेन म-
ल्लिस्वाम्यादिजिर्न व्यभिचारः । एतेषु चैकेन पुरुषवेदेन प्रत्ये-
कमष्टावष्टौ एव भङ्गा लभ्यन्ते ततोऽष्टजिर्गुण्यन्ते जाता चतुःषष्टिः
सा च पूर्वरागौ प्रक्षिप्यते तत आगतानि चतुर्दशसदृशाणि
शतं चैकानसप्तत्यधिकम् । (१४१६ए) एतावन्तो मिथ्यादृ-
ष्ट्यादिषु सूक्ष्मसंपरायपर्यवसानेषु गुणस्थानकेषु उदयजङ्गा ये
गुणितारते प्राप्यन्ते तदुक्तम् “ चउदस य सदृसाह, सयं च
गुणहत्तरं उदयमाणं ” संप्रति पदबुद्धानि योगगुणितानि जा-
व्यन्ते तत्र त्रयोदयपदप्ररूपणार्थमियमन्तर्जाप्यगाथा ॥

अछट्टी वत्तीसं, वत्तीसं सद्विमेव वावसा ।

चायालदोसु वीसा, मिच्छामाईसु सामअं ॥ ५६ ॥

मिथ्यादृष्ट्यादिष्वपूर्वकरणपर्यवसानेषु यथासंख्यमष्टपष्टा-
दिसंख्यानि उदयपदानि भवन्ति तथाहि मिथ्यादृष्टौ चत्वार्युद-
यस्थानानि तद्यथा सप्त अष्टौ नव दश । तत्र दशोदय एको दश-
जिर्गुण्यन्ते जाता दश नवोदयास्त्रयो नवजिः जाता सप्तविंशतिः

अष्टादशस्योऽष्टनिः जाता चतुर्विंशतिः सप्तोदयश्चैकः सप्तनिः जाताः सप्त सर्वसंख्यया अष्टपष्टिः एवं द्वाविंशदादीनामन्येषामपि उदयपदानां भावना कर्त्तव्या । सर्वसंख्यया त्रीणि शतानि द्विपञ्चाशदधिकानि एतानि चतुर्विंशतिगतानि । चतुर्विंशत्या गुण्यन्ते जातान्यष्टत्वारिंशदधिकानि चतुरशीतिशतानि द्विकोदयाद्वाद्दश द्वाभ्यां गुण्यन्ते जाता चतुर्विंशतिः एकोदयपदानि पञ्च सर्वसंख्यया एकोनविंशत् सा च पूर्वराशौ प्रक्षिप्यते ततो जातानि सप्तसप्तत्यधिकानि चतुरशीतिशतानि । एतानि वाय्वोगचतुष्टयमनोयोगचतुष्टयौदारिककाययोगसहितानि प्राप्यन्ते इति नवभिर्गुण्यन्ते ततो जातानि षट्सप्ततिसहस्राणि द्वे शते त्रिनवत्यधिके । ततो वैक्रियकाययोगे मिथ्यादृष्टेरष्टपष्टिसंख्यानि उदयपदानि एतानि च प्राग्वत् भावनीयानि । वैक्रियमिश्रे औदारिकमिश्रे कर्मणकाययोगे च प्रत्येकं षट्त्रिंशत् षट्त्रिंशत् उदयपदानि । वैक्रियमिश्रादौ हि उदयपदान्यनन्तानुबन्धुदयसहितान्येव प्राप्यन्ते न शेषाणि कारणं प्रागेवोक्तं ततः षट्त्रिंशद्भवति । तथा ह्येकोऽष्टोदयो द्वौ नवोदयो एको दशोदयोऽनन्तानुबन्धिसहितः प्राप्यते ततोऽष्टोदय एकोऽष्टनिर्जाता अष्टनवोदयो द्वौ नवभिः जाता अष्टादश दशोदय एको दशभिर्गुण्यते जाता दश एवं सर्वसंख्यया षट्त्रिंशत् । एवमन्यत्रापि भावनास्वाध्याय कर्त्तव्या । सासादनस्य वैक्रियकाययोगौदारिकमिश्रे कर्मणकाययोगे च द्वाविंशत् द्वाविंशत् सम्यग्मिथ्यादृष्टैर्वैक्रियकाययोगे द्वाविंशत् अविरतसम्यग्दृष्टैर्वैक्रियकाययोगे षष्टिः देशविरतस्य वैक्रियमिश्रवैक्रियकाययोगे च प्रत्येकं द्विपञ्चाशत् प्रमत्तसंयतस्य वैक्रिये वैक्रियमिश्रे च प्रत्येकं चतुश्चत्वारिंशत् । अप्रमत्तसंयतस्य वैक्रियकाययोगे चतुश्चत्वारिंशत् सर्वसंख्यया षट् शतानि । एतानि चतुर्विंशत्या गुण्यन्ते जातानि चतुर्दश सहस्राणि चत्वारिंशच्छतानि एतानि च पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते । तथा सासादनस्य वैक्रियमिश्रे द्वाविंशदुदयपदानि एषु नपुंसकवेदो न लभ्यते युक्तिरत्र प्रागेवोक्ता । अविरतसम्यग्दृष्टैर्वैक्रियमिश्रे कर्मणकाययोगे प्रत्येकं षष्टिः अत्र स्त्रीवेदो न लभ्यते कारणं प्रागेवोक्तम् । प्रमत्तसंयतस्याहारककाययोगे चतुश्चत्वारिंशत् अत्रापि स्त्रीवेदो न लभ्यते युक्तिरत्र प्रागेवोक्ता सर्वसंख्यया द्वे शते चतुरशीत्यधिके एतानि चोक्तप्रकारेण द्विवेदसहितान्येव प्राप्यन्ते इति द्विवेदसंभवः । षोडशभिर्गुण्यन्ते जातानि चतुश्चत्वारिंशदधिकानि पञ्चचत्वारिंशच्छतानि तानि पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते अविरतसम्यग्दृष्टैरौदारिकमिश्रकाययोगे षष्टिरुदयपदानि एतानि पुरुषवेद एव प्राप्यन्ते न स्त्रीवेदनपुंसकवेदयोः कारणमत्र प्रागेवोक्तं तत एतानि अष्टभिर्गुण्यन्ते जातानि चत्वारिंशतानि अशीत्यधिकानि एतान्यपि पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते ततो जातः पूर्वराशिः पञ्चनवतिसहस्राणि सप्त शतानि सप्तदशाधिकानि । एतावन्ति योगगुणितानि (सत्तरसा सत्त सया पणनड्डसहस्रसपयसंखा) संप्रत्युपयोगगुणिता उदयभङ्गा भाव्यन्ते । तत्र मिथ्यादृष्टौ सासादने च प्रत्येकं मत्तज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गज्ञानचक्षुरचक्षुर्दर्शनरूपाः पञ्च पञ्च उपयोगाः सम्यग्मिथ्यादृष्टाविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरतानां मतिश्रुतावधिज्ञानचक्षुरचक्षुर्वधिदर्शनरूपाः प्रत्येकं षट् षट् प्रमत्तादीनां सूक्ष्मसंपरायान्तानां त एव षट् मनःपर्यवज्ञानसहिताः सप्त सप्त मिथ्यादृष्टादिषु चतुर्विंशतिगता उदयविकल्पाः “ अठगच उचउचउरड्गमा य ” इत्यादिना ये प्रागुक्तास्ते यथायोगमुपयोगैर्गुण्यन्ते तद्यथा मिथ्यादृष्टेष्टौ सासादने च चत्वारः मिलिता द्वादश । एते पञ्चभिरुपयोगैर्गुण्यन्ते जाता षष्टिः । तत्र

मिश्रस्य चत्वार उदयस्थानविकल्पा अविरतसम्यग्दृष्टेष्टौ देशविरतस्याप्यष्टौ सर्वसंख्यया विंशतिः । सा च षड्भिरुपयोगैर्गुण्यते जातं विंशतिशतम् । तथा प्रमत्तस्याष्टौ उदयस्थानविकल्पाः अप्रमत्तस्याप्यष्टौ अपूर्वकरणस्य चत्वारः सर्वे मिलिता विंशतिः । सा सप्तभिरुपयोगैर्गुण्यते जातं चत्वारिंशच्छतं सर्वसंख्यया त्रीणि शतानि विंशत्यधिकानि येत्वाचार्या मिश्रेऽपि मत्तज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गज्ञानचक्षुरचक्षुर्दर्शनरूपां पञ्चैवोपयोगानिच्छन्ति तेषां मतेन त्रीणि शतानि षोडशोत्तराणि एतानि चतुर्विंशतिगतानीति चतुर्विंशत्या गुण्यन्ते ततो जातानि अशीत्यधिकानि षट्सप्ततिशतानि । मतान्तरेण पञ्चसप्ततिशतानि चतुरशीत्यधिकानि । ततो द्विकोदयभङ्गा द्वादश एकोदयभङ्गाः पञ्च सर्वे मिलिताः सप्तदश ते सप्तभिर्गुण्यन्ते जातमेकोनविंशाधिकं शतं तत् पूर्वराशौ प्रक्षिप्यते ततः पूर्वराशिर्जातो नवनवत्यधिकानि सप्तसप्ततिशतानि । मतान्तरेण सप्त त्र्युत्तराणि । उक्तं च “ उदयाणुवओगेसु सगसयरिसया तिउत्तरा हौति ” एतावन्त उपयोगगुणिता उदयभङ्गाः संप्रति पदवृन्दानि उपयोगगुणितानि भाव्यन्ते तत्रोदयस्थानपदानि चतुर्विंशतिगतानि “ अद्वुट्टी वत्तीसमित्यादीनि ” यानि प्रागुक्तानि तानि यथायोगमुपयोगैर्गुण्यन्ते तत्र मिथ्यादृष्टेरष्टपष्टिरुदयस्थानपदानि सासादनस्य द्वाविंशत् मिलितानि शतं तत्पञ्चभिरुपयोगैर्गुण्यते जातानि पञ्च शतानि सम्यग्मिथ्यादृष्टैर्द्वाविंशत् अविरतसम्यग्दृष्टेः षष्टिः देशविरतस्य द्विपञ्चाशत् सर्वसंख्यया चतुश्चत्वारिंशदधिकं शतम् एतच्च षड्भिरुपयोगैर्गुण्यते जातानि चतुःषष्ट्यधिकानि अष्टा शतानि तथा प्रमत्तस्य चतुश्चत्वारिंशत् अप्रमत्तस्यापि चतुश्चत्वारिंशत् अपूर्वकरणस्य विंशतिः सर्वसंख्यया जातमष्टाधिकं शतमेतत्सप्तभिरुपयोगैर्गुण्यते जातानि सप्त शतानि षट्पञ्चाशदधिकानि सर्वसंख्यया विंशत्यधिकान्येकविंशतिशतानि । अन्ये तु मिथ्यादृष्टाविव मिश्रेऽपि पञ्चोपयोगनिच्छन्ति तन्मतेन सर्वसंख्यया अष्टाशीत्यधिकानि विंशतिशतानि ततश्चतुर्विंशत्या गुण्यन्ते जातानि पञ्चाशत्सहस्राणि अष्टौ शतानि अशीत्यधिकानि । मतान्तरेण पञ्चाशत्सहस्राणि शताधिकानि द्वादशोत्तरशतानि । ततो द्विकोदयपदानि चतुर्विंशतिरेकोदयपदानि पञ्च सर्वे मिलिता एकोनविंशत् सा सप्तभिरुपयोगैर्गुण्यते जाते द्वे शते त्र्युत्तरे ते पूर्वराशौ प्रक्षिप्यते ततो जातः पूर्वराशिः एकपञ्चाशत्सहस्राणि अशीत्यधिकानि मतान्तरेण पुनः पञ्चाशत्सहस्राणि त्रीणि शतानि पञ्चदशोत्तराणि । उक्तं च “ पञ्चास सहस्सा तिचिसया चेर्वपञ्चारा ” एतावन्त्युपयोगगुणितानि पदवृन्दानि । संप्रति लेश्यागुणिता उदयभङ्गाः भाव्यन्ते । तत्र मिथ्यादृष्टाविविरतसम्यग्दृष्टिपर्यन्तेषु प्रत्येकं षट् लेश्याः देशविरतिप्रमत्तेषु तेजःपञ्चशुक्लरूपास्तिष्ठः कृष्णलेश्यायास्तु देशविरत्यादिप्रातिपक्षेरभावात् । अपूर्वकरणादौ एका शुक्ललेश्या मिथ्यादृष्टादिषु अपूर्वकरणपर्यन्तेषु च ये चतुर्विंशतिगता उदयस्थानविकल्पा अष्टचतुरादिसंख्यास्ते यथायोग लेश्याभिर्गुण्यन्ते तद्यथा मिथ्यादृष्टेरष्टादयस्थानविकल्पाः सासादनस्य चत्वारः सम्यग्मिथ्यादृष्टेश्चत्वारः अविरतसम्यग्दृष्टेष्टौ मिलिता जाताचतुर्विंशतिः सा च षड्भिरुपयोगैर्गुण्यते जातं चतुश्चत्वारिंशत् शतम् । तथा देशविरतस्याष्टौ प्रमत्तस्याप्यष्टौ अप्रमत्तस्यापि चाष्टौ सर्वसंख्यया चतुर्विंशतिः सा त्रिजिह्वलेश्याभिर्गुण्यते जाता द्विसप्ततिः । अपूर्वकरणे चतस्रः अत्रैकैव लेश्या एकेन च गुणितं तदेव भवतीति चत्वारः ।

एवं सर्वे मिलिता द्वे शते विशत्यधिके एते चतुर्विंशतिगता इति चतुर्विंशत्या गुण्यन्ते जातानि अशत्यधिकानि द्विपञ्चाशच्चतानि । ततो द्विकोदया द्वादश एकोदयाः पञ्च मिश्रिताः सप्तदश ते पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते ततो जातानि सप्तनवत्यधिकानि द्विपञ्चाशच्चतानि एतावन्ति द्वे शत्यागुणिता उदयभङ्गाः । संप्रति द्वे शत्यागुणितानि पदवृन्दानि भाव्यन्ते । तत्रोदयस्थानपदानि चतुर्विंशतिगतानि मिथ्यादृष्टौ अष्टपष्टिः सासादने द्वात्रिंशत् सम्यग्मिथ्यादृष्टावपि द्वात्रिंशत् अविरतसम्यग्दृष्टौ पष्टिः सर्वसंख्यया द्विनवत्यधिकं शतम् एतच्च पक्षिर्वैश्यानिर्गुण्यते ततो जातानि द्विपञ्चाशदधिकान्येकादश शतानि । तथा देशविरतौ द्विपञ्चाशत् प्रमत्ते चतुश्चत्वारिंशत् अप्रमत्तेऽपि चतुश्चत्वारिंशत् सर्वे मिश्रिताः चत्वारिंशदधिकं शतम् एतच्च तिसृजिर्वैश्यानिर्गुण्यते जातानि विशत्यधिकानि चत्वारिंशतानि । अपूर्वकरणे विंशतिः सा एकया द्वे शत्या गुणिता सैव विंशतिर्भवति ततः सर्वसंख्यया जातानि द्विनवत्यधिकानि पञ्चदश शतानि एतानि चतुर्विंशतिगतानीति चतुर्विंशत्या गुण्यन्ते जातानि अष्टत्रिंशत्सहस्राणि द्वे शते अष्टाधिके । ततो द्विकोदयैकोदयपदान्येकोनत्रिंशत् प्रक्षिप्यन्ते ततो जातानि अष्टत्रिंशत्सहस्राणि द्वे शते सप्तत्रिंशदधिके एतावन्ति द्वे शत्यागुणितानि पदवृन्दानि उक्तं च “तिगहीणा तेवघा, सयाच उदयाण होंति लेसाणं । अड्ढतीस सहस्साई, पयाण सय दो य सगतीसा” तदेवमुक्तानि सप्रपञ्चमुदयस्थानानि ।

साप्रतं सत्तास्थानान्यभिधीयन्ते ।

तिन्नेगे एगेगं, तिगमीसे पंचचउसु तिगुन्वे ।

एकार बायरम्मि उ, सुहुमे चउ तिन्नि उवसंते ॥५॥

एकस्मिन् मिथ्यादृष्टौ त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिः सप्तविंशतिः पञ्चविंशतिः । अत्र भावना प्रागेयोक्ता । तथा एकस्मिन् सासादने एकं सत्तास्थानं तद्यथा अष्टाविंशतिः मिश्रे त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिः सप्तविंशतिः चतुर्विंशतिः । तथा चतुर्भविरतसम्यग्दृष्टिदशविरतप्रमत्ताप्रमत्तरूपेषु प्रत्येकं पञ्च पञ्च सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिस्त्रयोविंशतिर्द्वाविंशतिरेकविंशतिः । निवृत्तेऽपुर्वकरणे च त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरेकविंशतिश्च । तत्राद्ये द्वे उपशमश्रेण्यामेकविंशतिः क्वायिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां कृपकश्रेण्यां वा (एकार बायरम्मि स्ति) बादरेऽनिवृत्तिबादरे एकादश सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरेकविंशतिस्त्रयोदश द्वादश एकादश पञ्च चतस्रः तिस्रः द्वे एका च । तत्राद्ये द्वे औपशमिकसम्यग्दृष्टेरकविंशतिः क्वायिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्याम् अथवा कृपकश्रेण्यामपि यावत्कपायाष्टकं न क्रीयते कपायाष्टके तु क्रीणे त्रयोदश नपुंसकवेदे क्रीणे द्वादश ततः स्त्रीवेदे क्रीणे एकादश ततः पदसु नोकपायेषु क्रीणेषु पञ्च ततः पुरुषवेदे क्रीणे चतस्रः संज्वलनकोपे क्रीणे तिस्रः संज्वलनमाने क्रीणे द्वे ततः संज्वलनमायायां क्रीणायामेकेत (सुहुमे चउस्ति) सूक्ष्मसंपराये चत्वारि सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरेकविंशतिरेका च । तत्राद्यानि त्रीणि उपशमश्रेण्यामेका प्रकृतिः कृपकश्रेण्यामुपशान्ते उपशान्तमोहे त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरेकविंशतिः प्राग्वज्जावना । संप्रति संवेध उच्यते । तत्र मिथ्यादृष्टौ द्वाविंशतिर्बन्धस्थानं चत्वारि उदयस्थानानि तद्यथा सप्त अष्टौ नव दश । तत्र सप्तोदये अष्टाविंशतिरूपमेकं स-

त्तास्थानम् । अष्टादिषु उदयस्थानेषु प्रत्येकं त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिः सप्तविंशतिः पञ्चविंशतिश्च । सर्वसंख्यया दश । सासादने एकविंशतिर्बन्धस्थानं त्रीण्युदयस्थानानि तद्यथा सप्त अष्टौ नव । एतेषु प्रत्येकमेकं सत्तास्थानं तद्यथा अष्टाविंशतिः सर्वसंख्यया त्रीणि सत्तास्थानानि । सम्यग्मिथ्यादृष्टौ बन्धस्थानं सप्तदश त्रीण्युदयस्थानानि तद्यथा सप्त अष्टौ नव एतेषु प्रत्येकं त्रीणि त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिः सप्तविंशतिश्चतुर्विंशतिश्च । सर्वसंख्यया नव । अविरतसम्यग्दृष्टौ बन्धस्थानं सप्तदश चत्वारि उदयस्थानानि तद्यथा पद सप्त अष्टौ नव तत्र पमुदये त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिः एकविंशतिश्च । सप्तोदये पञ्च सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिस्त्रयोविंशतिर्द्वाविंशतिरेकविंशतिः एतान्येव पञ्च अष्टोदये, नवोदये चत्वारि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिस्त्रयोविंशतिर्द्वाविंशतिः । सर्वसंख्यया सप्तदश देशविरते त्रयोदशबन्धस्थानं चत्वारि उदयस्थानानि तद्यथा पञ्च पद सप्त अष्टौ तत्र पञ्चकोदये त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरेकविंशतिः पमुदये पञ्च सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिस्त्रयोविंशतिर्द्वाविंशतिरेकविंशतिश्च । तान्येव पञ्च सप्तोदये । अष्टोदये त्वेकविंशतिवर्जानि चत्वारि सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिस्त्रयोविंशतिर्द्वाविंशतिश्च प्रमत्ते नव बन्धस्थानानि चत्वार्युदयस्थानानि तद्यथा चत्वारि पञ्च पद सप्त । तत्राद्ये त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरेकविंशतिश्च । पञ्चकोदये पञ्च सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिस्त्रयोविंशतिर्द्वाविंशतिरेकविंशतिश्च एवं पमुदयेऽपि सप्तोदये एकविंशतिवर्जानि चत्वारि सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिस्त्रयोविंशतिर्द्वाविंशतिश्च सर्वसंख्यया सप्तदश । एवमप्रमत्तेऽपि बन्धोदये सत्तास्थानसंवेधोऽन्यूनानतिरिक्तो वक्तव्यः । अपूर्वकरणे बन्धस्थानानि नव, त्रीण्युदयस्थानानि तद्यथा चत्वारि पञ्च पद एतेषु प्रत्येकं त्रीणि त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरेकविंशतिः सर्वसंख्यया नव । अनिवृत्तिबादरे पञ्च बन्धस्थानानि तद्यथा पञ्च चत्वारि त्रीणि द्वे एकं च । तत्र पञ्चके बन्धस्थाने द्विकोदये पद सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरेकविंशतिस्त्रयोदश द्वादश एकादश । चतुष्के बन्धस्थाने एकोदये पद सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरेकविंशतिः एका दश पञ्च चत्वारस्त्रिके बन्धस्थाने एकोदये पञ्च सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरेकविंशतिश्चत्वारि त्रीणि । षिके बन्धस्थाने एकोदये पञ्च सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरेकविंशतिस्त्रिणि द्वे एकस्मिन् बन्धे एकोदये पञ्च सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिस्त्रयोविंशतिर्द्वाविंशतिरेकविंशतिर्द्वाविंशतिरेकविंशतिरेकं च । उपशान्तमोहबन्धोदयौ नस्तः । सत्तास्थानानि पुनस्त्रीणि तद्यथा अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरेकविंशतिः सर्वत्रापि च यथास्थानं जावना यथा प्राग्वस्तान्संवेधचिन्तायां कृता तथा अत्रापि कर्तव्या तदेव चिन्तितं गुणस्थानकेषु मोहनीयं संप्रति नाम विचिन्तयिषुराह ।

उन्नवउ कतिगसत्त, दुगं दुगं तिगदुगं ति अट्ट चउ ।

दुग उन्नवउ दुग एण चउ, दुग चउ चउ पणग एण चउ ॥६॥

त । तत्रैकेन्द्रियाणां पञ्च वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामष्टौ वैक्रिय-
मनुष्याणामष्टौ देवानामष्टौ नारकाणामेकः । अष्टाविंशत्युदये
एकादश शतानि नवनवत्यधिकानि तत्र विकलेन्द्रियाणां पञ्च
तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां पञ्च शतानि पद्मसप्तत्यधिकानि । वैक्रिय-
तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां पञ्चश मनुष्याणां पञ्च शतानि पद्मसप्तत्य-
धिकानि । वैक्रियमनुष्याणामष्टौ देवानां पञ्चश नारकाणामेकः ।
एकोनविंशत्युदये सप्तदश शतान्येकाशीत्यधिकानि । तत्र वि-
कलेन्द्रियाणां द्वादश तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामेकादश शतानि द्विप-
ञ्चाशदधिकानि । वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां पञ्चश मनुष्या-
णां पञ्च शतानि पद्मसप्तत्यधिकानि वैक्रियमनुष्याणामष्टौ
देवानां पञ्चश नारकाणामेकः । त्रिंशत्युदये एकोनत्रिंशच्छतानि
चतुर्दशाधिकानि । तत्र विकलेन्द्रियाणामष्टादश तिर्यक्पञ्चेन्द्रि-
याणां सप्तदश शतानि अष्टाविंशत्यधिकानि । वैक्रियतिर्यक्प-
ञ्चेन्द्रियाणामष्टौ मनुष्याणामेकादश शतानि द्विपञ्चादशधि-
कानिदेवानामष्टौ । एकोनत्रिंशत्युदये एकादश शतानि चतुःषष्ट्य-
धिकानि । तत्र विकलेन्द्रियाणां द्वादश तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामेका-
दश शतानि द्विपञ्चाशदधिकानि । सर्वसंख्यया सप्त सदस्राणि
सप्त शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि । मिथ्यादृष्टेः पद् सत्तास्थाना-
नि तद्यथा द्विनवतिरेकोनवतिरष्टाशीतिः षण्शीतिरशीतिर-
ष्टसप्ततिः । तत्र द्विनवतिः चतुर्गतिकानामपि मिथ्यादृष्टीनाम-
वसेया । यदा पुनर्नरकेषु बह्वायुष्को वेदकसम्यग्दृष्टिः सन् ती-
र्थकरनामसहितं परिणामपरावर्त्तनेन मिथ्यात्वं गतो नरकेषु
समुत्पद्यते तदा तस्यैकोनवतिरन्तर्मुहूर्त्तं कालं यावद्ब्रह्मचर्ये
उत्तरेच्छेदमन्तर्मुहूर्त्तानन्तरं तु सोऽपि सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते ।
अष्टाशीतिश्चतुर्गतिकानामपि मिथ्यादृष्टीनाम् । षण्शीतिरशीति-
श्चैकेन्द्रियेषु यथायागं देवगतिप्रायोग्ये नरकगतिप्रायोग्ये चोद्व-
क्षिते सति ब्रह्मचर्ये अशीतिश्चैकेन्द्रियेषु त्रिनयतस्तीर्थकरना-
म्याहारकचतुष्के वैक्रियपट्के नरकद्विके चोद्वलितेसांतं लभ्यते
ततः एकेन्द्रियजवाहुदृत्य विकलेन्द्रियेषु तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषु
मनुष्येषु वा मध्ये समुत्पन्नानां सर्वपर्याप्तिभावादूर्ध्वमप्यन्त-
र्मुहूर्त्तं कालं यावद्ब्रह्मचर्यं परतोऽवश्यं वैक्रियशरीरादिबन्ध-
संभवात् । अष्टसप्ततिस्तेजोवायूनां मनुष्यगतिमनुष्यानुपूर्व्यां-
रुद्धवितयोः प्राप्यते तेजोवायुभवाहुदृत्य विकलेन्द्रियेषु ति-
र्यक्पञ्चेन्द्रियेषु वा मध्ये समुत्पन्नानामन्तर्मुहूर्त्तं कालं याव-
त् परतोऽवश्यमिति मनुष्यगतिमनुष्यानुपूर्व्योर्बन्धसंभवात् ।
तदेवं सामान्येन मिथ्यादृष्टेर्बन्धोदयसत्तास्थानान्युक्तानि ।
संप्रति संवेध उच्यते । तत्र मिथ्यादृष्टेस्त्रयोविंशतिं बन्धतः
प्रागुक्तानि नवाप्युदयस्थानानि सप्रज्ञेदानि संज्ञवन्ति केवलमेक-
विंशतिपञ्चविंशतिसप्तविंशत्यष्टाविंशत्येकोनत्रिंशत्त्रिंशद्रूपेषु प-
द्सु उदयस्थानेषु देवनैरयिकानधिहृत्य ये भङ्गाः प्राप्यन्ते ते
न संभवन्ति । त्रयोविंशतिर्हि अपर्याप्तैकेन्द्रियप्रायोग्या नच
देवा अपर्याप्तैकेन्द्रियप्रायोग्यं बध्नन्ति तेषां तत्रोत्पादाज्ञावा-
त् । नापि नैरयिकास्तेषां सामान्यतोऽप्येकेन्द्रियप्रायोग्यबन्धासंज्ञ-
वात् । ततोऽत्र देवनैरयिकसत्कोदयस्थानजङ्गा न प्राप्यन्ते सत्ता-
स्थानानि च पञ्च तद्यथा द्विनवतिरष्टाशीतिः षण्शीतिरशीतिर-
ष्टसप्ततिश्च । तत्रैकोनत्रिंशत्तुर्विंशतिपञ्चविंशतिपङ्क्तिं शत्युदयेषु
पञ्चापि सत्तास्थानानि नवरं पञ्चविंशत्युदये तेजोवायुकाधिक-
मधिकृत्याष्टसप्ततिः प्राप्यते । षण्त्रिंशत्युदये तेजोवायुकाद्विकस्तेजो-
वायुजवाहुदृत्य विकलेन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषु मध्ये समुत्पन्ना-
न् विधाकृत्य सप्तविंशत्यष्टाविंशत्येकोनत्रिंशत्त्रिंशदेकोनत्रिंशद्रूपेषु

पञ्चसु अष्टसप्ततिवर्जानि शेषाणि प्रत्येकं चत्वारि चत्वारि सत्ता-
स्थानानि । सर्वसंख्यया सर्वाण्युदयस्थानान्यधिकृत्य त्रयोविं-
शतिबन्धकस्य चत्वारिंशत्सत्तास्थानानि । एवं पञ्चविंशतिप-
ट्टिंशतिबन्धकानामपि वक्तव्यं केवलमिह देवोऽप्यात्मैषु सर्वे-
ष्वुदयस्थानेषु वर्तमानः पर्याप्तैकैकेन्द्रियप्रायोग्यां पञ्चविंशतिं
पट्टिंशतिं च बध्नातीत्यवसेयं नवरं पञ्चविंशतिबन्धे वादपर्याप्तप्र-
त्येकस्थिरास्थिरशुभाशुभदुर्भागानादेययशःकीर्त्ययशः कीर्त्ति—
पदैरष्टौ भङ्गा अवसेया न शेषाः सुष्ठुसमाधारणपर्याप्तपु मध्ये
देवस्यात्पादाज्ञावात् । सत्तास्थानज्ञावता पञ्चविंशतिबन्धे पट्टिं-
शतिबन्धे च प्रागिव कर्तव्या सर्वसंख्यया चत्वारिंशत् सत्ता-
स्थानानि । अपट्टाविंशतिबन्धकस्य मिथ्यादृष्टेर् उदयस्थाने
तद्यथा त्रिंशत् एकत्रिंशत् । तत्र त्रिंशत् तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुप्या-
नधिकृत्य एकत्रिंशत् तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानेव अपट्टाविंशतिबन्धकस्य
चत्वारि सत्तास्थानानि तद्यथा द्विनवतिरेकोननवतिः अपट्टाशी-
तिः परुशीतिः । तत्र त्रिंशदुदये चत्वार्यपि तत्राप्येकोननवतिः
यो नामवेदकसम्यग्दृष्टिर्वृद्धतीर्थकरनामपरावर्त्तनेन मिथ्यात्वं
गता नरकात्रिमुखो नरकगतिप्रायोग्यामपट्टाविंशतिं बध्नाति
तमधिकृत्य वेदितव्या शेषाणि पुनस्त्रीणि सत्तास्थानान्यविशेषे-
ण तिर्यग्मनुष्याणामेकत्रिंशदुदये एकोननवतिवर्जानि त्रीणि स-
त्तास्थानानि । एकोननवतिर्हि तीर्थकरनामसहिता न च तीर्थ-
करनाम तिर्यक्त्वं संभवति सर्वसंख्यया अपट्टाविंशतिबन्धे सप्त स-
त्तास्थानानि देवगतिप्रायोग्यवर्ज्यां शेषामेकोनत्रिंशतं विकलेन्द्रि-
यतिर्यक्पञ्चेन्द्रियप्रायोग्यां मनुष्यगतिप्रायोग्यां च बध्नतो मि-
थ्यादृष्टेः सामान्येन नवापि प्राकृतानि उदयस्थानानि । पद स-
त्तास्थानानि तद्यथा द्विनवतिरेकोननवतिरपट्टाशीतिः परुशीतिर-
शीतिरष्टसप्ततिः । तत्रैकत्रिंशत्युदये सर्वाण्यपीमानि प्राप्यन्ते
तत्राप्येकोननवतिवृत्तीर्थकरनामानं मिथ्यात्वं गतं नैरयिकमधि-
कृत्यावसेया । द्विनवतिः अपट्टाशीतिश्च देवनैरयिकमनुजविकलेन्द्रि-
यतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य, परुशीतिरशीतिश्च विकलेन्द्रियति-
र्यक्पञ्चेन्द्रियमनुजैकेन्द्रियानधिकृत्य वेदितव्या । अपट्टसप्ततिरेके-
न्द्रियविकलेन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य, चतुर्विंशत्युदये ए-
कोननवतिवर्जानि शेषाणि पञ्च सत्तास्थानानि तानि चैकेन्द्रि-
यावेवाधिकृत्य वेदितव्यानि अन्यत्र चतुर्विंशत्युदयस्याज्ञावात् ।
पञ्चविंशत्युदयेऽपि पद सत्तास्थानानि तानि यथैकविंशत्यु-
दये भावितानि तथैव भावनीयानि । पट्टिंशत्युदये एकोननवतिव-
र्जानि शेषाणि पञ्च सत्तास्थानानि तानि प्रागिव भावनीयानि एको-
ननवतिस्तु न वृज्यते यतो मिथ्यादृष्टेः सप्त एकोननवतिर्नैरकेषूप-
द्यमानस्य नैरयिकस्य प्राप्यते न शेषस्य । नच नैरयिकस्य पट्टिंश-
त्युदयः संभवति । सप्तविंशत्युदये अष्टसप्ततिवर्जानि शेषाणि पञ्च-
सत्तास्थानानि । तत्रैकोननवतिः प्रागुक्तस्वरूपं नैरयिकमधिकृत्य-
द्विनवतिरपट्टाशीतिश्च देवनैरयिकमनुजविकलेन्द्रियतिर्यक्पञ्चे-
न्द्रियानधिकृत्य परुशीतिरशीतिश्च एकैन्द्रियविकलेन्द्रियतिर्य-
क्पञ्चेन्द्रियमनुप्यानधिकृत्य अष्टसप्ततिश्च न संभवति ततः स-
प्तविंशत्युदये तेजोवायुवर्जानामेकेन्द्रियाणामातपोद्योतान्यतरस-
हितानां नारकादीनां वा भवति । नच तेषामपट्टसप्ततिस्तेषामवश्यं
मनुष्यद्विकषण्यसंज्ञावात् । एतामेव पञ्च सत्तास्थानान्यपट्टाविंश-
त्युदयेऽपि तत्रैकोननवतिर्द्विनवतिरपट्टाशीतिरशीतिः प्रागिव
भावनीयाः परुशीतिरशीतिश्च विकलेन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनु-
प्यानधिकृत्य वेदितव्या । एवमेकोनत्रिंशदुदयेऽप्येतान्येव पञ्च-
सत्तास्थानानि भावनीयानि । त्रिंशदुदये चत्वारि तद्यथा द्विन-

वतिरपट्टाशीतिः परुशीतिरशीतिरनवतिः विकलेन्द्रियतिर्यक्प-
ञ्चेन्द्रियमनुप्यानधिकृत्य वेदितव्यानि एकोननवतिस्तु न प्राप्य-
ते यतः सा मिथ्यादृष्टेः सता वृद्धतीर्थकरनात्मो मिथ्यात्वं ग-
तस्य नैरयिकस्य प्राप्यते । नच नैरयिकस्य त्रिंशदुदयोऽस्ति । एक-
त्रिंशदुदयेऽप्येतान्येव चत्वारि तानि च विकलेन्द्रियतिर्यक्पञ्चे-
न्द्रियानधिकृत्य दृष्टव्यानि । सर्वसंख्यया मिथ्यादृष्टेरेकोन-
त्रिंशतं बध्नतः पञ्चचत्वारिंशत् सत्तास्थानानि । या तु देव-
गतिप्रायोग्या एकोनत्रिंशत् सा मिथ्यादृष्टेर्न बन्धमायाति कार-
णं प्रागेवोक्तम् । मनुष्यदेवगतिप्रायोग्यवर्ज्यां शेषां त्रिंशतं वि-
कलेन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियप्रायोग्यां बध्नतः सामान्येन प्रागुक्तानि
नवोदयस्थानानि एकोननवतिवर्जानि पञ्च सत्तास्थानानि । एको-
ननवतिस्तु न संभवति सत्कर्मणस्तिर्यग्गतिप्रायोग्यवन्धाऽऽरम्भ-
संभवात् तानि च पञ्च सत्तास्थानानि एकविंशतिचतुर्विंशतिप-
ट्टिंशतिपट्टिंशत्युदयेषु प्रागिव ज्ञावनीयानि । सप्तविंशत्यपट्टा-
विंशत्येकोनत्रिंशत्त्रिंशदेकत्रिंशदूषेषु पञ्चसुदयस्थानेषु अपट्टसप्त-
तिवर्जानि प्रत्येकं शेषाणि चत्वारि चत्वारि सत्तास्थानानि भाव-
नीयानि अपट्टसप्ततिप्रतिषेधकारणं प्रागुक्तमनुसरणीयम् । सर्व-
संख्यया मिथ्यादृष्टेर्त्रिंशतं बध्नतः चत्वारिंशत् सत्तास्थानानि
मनुजगतिदेवगतिप्रायोग्या त्रिंशत् मिथ्यादृष्टेर्न बन्धमायाति मनु-
जगतिप्रायोग्या हि त्रिंशत् तीर्थकरनामसहिता, देवगतिप्रायोग्या
त्वाहारकद्विकतीर्थकरनामसहिता ततः सा कथं मिथ्यादृष्टेर्व-
न्धमायाति । तदेवमुक्तं मिथ्यादृष्टेर्वन्धोदयसत्तास्थानसंबन्धः ।
संप्रति सासादनस्य बन्धोदयसत्तास्थानान्युच्यन्ते (तिगसत्तदु-
गत्तिं) त्रीणि बन्धस्थानानि तद्यथा अपट्टाविंशतिः एकोनत्रिंशत्
त्रिंशत् । तत्रापट्टाविंशतिर्द्विधा देवगतिप्रायोग्या नरकगतिप्रायो-
ग्या च । तत्र नरकगतिप्रायोग्या सासादनस्य न बन्धमायाति दे-
वगतिप्रायोग्यायाश्च बन्धकास्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुप्याश्च । तस्यां
चापट्टाविंशतौ बध्यमानायामष्टौ भङ्गाः । तथा सासादना एके-
न्द्रियविकलेन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रिया मनुष्या देवा नैरयिकाश्च
तिर्यक्पञ्चेन्द्रियप्रायोग्यां मनुष्यगतिप्रायोग्यां वा एकोनत्रिंशतं
बध्नन्ति न शेषाम् । अत्र च भङ्गाः चतुःषष्टिंशतानि । तथाहि
सासादना यदि तिर्यक्पञ्चेन्द्रियप्रायोग्यामपट्टाविंशतिप्रायोग्यामे-
कोनत्रिंशतं बध्नन्ति तथापि न ते हृणसंस्थानं सेवात्तं च संहननं
बध्नन्ति मिथ्यावोदयाभावात् ततश्च तिर्यक्पञ्चेन्द्रियप्रायोग्या-
मैकोनत्रिंशतं बध्नतः पञ्चभिः संस्थानैः पञ्चभिः संहननैः प्रशस्ता-
प्रशस्तविहायोगतिभ्यां स्थिरास्थिराभ्यां शुभाशुभाभ्यां सुजग-
दुर्भगभ्यां सुखदुःस्वराभ्यां म आदेयानादेयाभ्यां यशःकीर्त्ययशः
कीर्त्तिभ्यां च ऋद्धा त्रिंशच्छतानि । एवं मनुष्यगतिप्रायोग्या-
मपि बध्नतो द्वाविंशच्छतानि । ततः सर्वसंख्यया चतुःषष्टिंशता-
नि । ततः सासादना एकैन्द्रिया विकलेन्द्रियाः तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया
देवा नैरयिका वा यदि त्रिंशतं बध्नन्ति तर्हि तिर्यक्पञ्चेन्द्रिय-
प्रायोग्यामेवोद्योतसहितां न शेषाम्, तां बध्नतां च प्रागिव भ-
ङ्गानां द्वाविंशच्छतानि । सर्वबन्धस्थानभङ्गसंख्या अपट्टाधिकानि
पञ्चवतिशतानि ।

उक्तभङ्गसंख्यानिरूपणार्थमियमन्तर्ज्ञाप्यमाथा ।

अथ सया चउसट्टी, वत्तीस सया इ सासणे ज्ञेया ।

अष्टावीसाईसु, सव्वाणछाहिअठउई ॥ ६१ ॥

सासादनस्योदयस्थानानि सप्त तद्यथा एकविंशतिश्चतुर्विं-
शतिः पञ्चविंशतिः पट्टिंशतिरनवतिरेकोनत्रिंशत् त्रिंशदेकत्रिंशत् ।

तत्र एकविंशत्युदय एकेन्द्रियविकलेन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनु-
ष्यदेवाभिरुक्त्य वेदितव्यः नरकेषु सासादनो नात्पद्यते इति कृत्वा
तद्विषय एकविंशत्युदयो न गृह्यते तत्रैकेन्द्रियाणामेकविंशत्युद-
ये बादरपर्याप्तकेन सह यशःकीर्त्यशःकीर्तिज्यां यौ द्वौ जङ्घौ ता-
वेव संजवतः न शेषाः सूहमेवपर्याप्तकेषु च मध्ये सासादनस्यो-
त्पादाभावात् । अत एव विकलेन्द्रियाणां तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां म-
नुष्याणां च प्रत्येकमपर्याप्तकेन सह य एकैका भङ्गाः स ह न सं-
भवति किंतु शेषा एव । ते च विकलेन्द्रियाणां द्वौ द्वाविति पदं ति-
र्यक्पञ्चेन्द्रियाणामप्यौ मनुष्याणामप्यौ देवानामप्यप्यौ सर्वसंख्य-
या एकविंशत्युदये द्वाविंशद्भङ्गाश्चतुर्विंशत्युदये एकेन्द्रियेषु मध्ये
उत्पन्नमात्रस्य अत्रापि बादरपर्याप्तकेन सह यशःकीर्त्यशःकी-
र्तिज्यां यौ द्वौ जङ्घौ तावेव संजवतः न शेषाः सूहमेव साधारणेषु
तेजोवायुषु च मध्ये सासादनस्योत्पादासंजवात् । पञ्चविंशत्युदयो
देवेषु मध्ये उत्पन्नस्यावश्यं प्राप्यते न शेषस्य । तत्र चाष्टौ भङ्गाः
ते च स्थिरास्थिरशुभाशुभयशःकीर्त्यशःकीर्तिपदैरवसेयाः ।
(ज्ञायाटीकायां सुनगपुर्नगादेशानादयशःकीर्त्यशःकीर्तिपदैः
अष्ट भङ्गाः प्रतिपादिताः) षड्विंशत्युदयो विकलेन्द्रियतिर्य-
क्पञ्चेन्द्रियमनुष्येषु मध्ये उत्पन्नमात्रस्य अत्राप्यपर्याप्तकेन सह
य एकैको भङ्गः स न संभवति अपर्याप्तकमध्ये सासादनस्यो-
त्पादाभावात् शेषास्तु संजवन्ति ते च विकलेन्द्रियाणां प्रत्येकं
द्वौ द्वाविति पदं । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां द्वे शते अष्टाशीत्यधिके,
मनुष्याणामपि द्वे शते अष्टाशीत्यधिके सर्वसंख्यया षड्विंशत्युदये
पञ्च शतानि द्वाशीत्यधिकानि सप्तविंशत्युदयविंशत्युदयो न
संजवतस्तौ द्वे उत्पद्यन्तन्तरमन्तर्मुहूर्ते सति भवतः सासादन-
भावस्योत्पत्त्यन्तरमुत्कर्षतः किञ्चिदुपपन्नावलिकामात्रं कालं
तत एतौ सासादनस्य प्राप्येते । एकोनविंशदुदयो देवनैरयिकाणां
स्वस्थानगतानां पर्याप्तानां प्रथमसम्यक्त्वात् प्रच्यवमानानां
प्राप्येते । तत्र देवस्यैकोनविंशदुदये जङ्घाः अष्टौ नैरयिकस्यैक
इति सर्वसंख्यया नव । विंशदुदयस्तिर्यग्मनुष्याणां पर्याप्तानां
प्रथमसम्यक्त्वात् प्रच्यवमानानां देवानां वा उत्तरवैक्रिये वर्त्त-
मानानां सासादनानाम् । तत्र तिरश्चां मनुष्याणां च विंशदुदये
प्रत्येकं द्विपञ्चाशदधिकान्येकादश शतानि । देवस्याष्टौ सर्व-
संख्यया त्रयोविंशतिशतानि द्वादशाधिकानि । एकविंशदुदय-
स्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां पर्याप्तानां प्रथमसम्यक्त्वात् प्रच्यवमाना-
नाम् । अत्र जङ्घाः एकादश शतानि द्विपञ्चाशदधिकानि ॥

इगच्छिगारवत्ती-स कृ सयइगतीसिगारनवनवइ ।

सत्तरिगंसि गुत्तिस, चउदइगारचउसट्टि मिच्छुदया ॥६२॥

(इयं गायत्रि लिखितपुस्तकेष्वनुपलब्धमानापि मुद्रितपुस्तकेषु-
पल्लभ्यते इति व्याख्येयापि सोपयोगापि अस्मत्पुस्तके नास्तीति न
व्याख्यायते वृत्तितेति न संज्ञावयामः किन्तु ग्रन्थकारैरेव न गृही-
तेति निश्चिनुमः । तत्त्वं केवलिनो विदन्ति)

उत्तरूपाया एव जङ्घासंख्याया निरूपणार्थमाह । तत्रान्तर्जाप्यगाथा
बत्तीस दोन्नि अठ य, बासीइसया य पंच नव उदया ।

बारहियातेवीसं, वावन्निकारस सया य ॥ ६३ ॥

सुगमा सर्वभङ्गसंख्यया सप्तनवत्यधिकानि चत्वारिंशच्छतानि
सासादनस्य द्वे सत्तास्थाने तद्यथा द्विनवतिरष्टाशीतिश्च । तत्र
द्विनवतिर्य आहारकचतुष्टयं बध्वा उपशमश्रेणीतः प्रतिपतन्
सासादनज्ञावमुपगच्छति तस्य लज्यते न शेषस्य अष्टाशीतिश्च-
तुर्गतिकानामपि सासादनानाम् । संप्रति संवेध उच्यते तत्रा-
ष्टाविंशतिं बध्नतः सासादनस्य द्वे उदयस्थाने तद्यथा त्रि-

शदेकविंशत । अष्टाविंशतिर्हि सासादनस्य बन्धयोग्या प्रवति
देवगतिविषया च । न च करणापर्याप्तसासादनो देवगतियोग्यां
बध्नाति ततः शेषा उदया न संजवन्ति । अत्र मनुष्यानाधिकृत्य
विंशदुदये द्वे अपि सत्तास्थाने तद्यथा द्विनवतिरष्टाशीतिश्च
तिर्यक्पञ्चेन्द्रियान् सासादनानधिकृत्याष्टाशीतिरेव यतो द्वि-
नवतिरुपशमश्रेणीतः प्रतिपततो लज्यते न च तिरश्चां मुप-
शमश्रेणिसंजवः । एकविंशदुदयेऽप्यष्टाशीतिरेव यत एकविंश-
दुदयस्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां न च तिरश्चां द्विनवतिः संभवति प्रा-
गुक्तयुक्तेः । एकोनविंशतं तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यप्रायोग्यां बध्न-
तः सासादनस्य सत्ताप्युदयस्थानानि । तत्र एकेन्द्रियविकलेन्द्रि-
यतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यदेवनैरयिकाणां सासादनानां स्वीयस्वी-
योदयस्थानेषु वर्त्तमानानामेव सत्तास्थानानामष्टाशीतिः नवरं
मनुष्यस्य विंशदुदये वर्त्तमानस्योपशमश्रेणीतः प्रतिपततः सा-
सादनस्य द्विनवतिः । एवं विंशद्वन्धकस्यापि वक्तव्यं सर्वैषु-
दयस्थानान्यधिकृत्य सामान्येन सर्वसंख्यया सासादनस्याष्टा-
दशसत्तास्थानानि । संप्रति सम्यग्मिथ्यादृष्टेर्बन्धोदयसत्तास्थाना-
न्यभिधीयन्ते (दुर्गतगति) तत्र द्वे बन्धस्थाने तद्यथा अष्टाविंश-
तिरेकोनविंशत । ततः तिर्यग्मनुष्याणां सम्यग्मिथ्यादृष्टीनां देव-
गतिप्रायोग्यमेव बन्धमायाति ततस्तेषामष्टाविंशतिः तत्र जङ्घाः
अष्टौ । एकोनविंशतं मनुष्यगतिप्रायोग्यां बध्नतां देवनैरयिका-
णामत्राप्यप्यौ भङ्गाः ते च उत्तरत्रापि स्थिरास्थिरशुभाशुभयशः
कीर्त्यशः कीर्तिपदैरवसेयाः । शेषास्तु परावर्त्तमानप्रवृत्तयः
शुभा एव सम्यग्मिथ्यादृष्टीनां बन्धमायान्ति ततः शेषा जङ्घाः
न प्राप्यन्ते । सर्वसंख्यया शेरुश भङ्गाः त्रीण्युदयस्थानानि
तद्यथा एकोनविंशत विंशत एकविंशत । तत्रैकोनविंशति
देवानधिकृत्याष्टौ भङ्गा नैरयिकानधिकृत्यैकः सर्वसंख्यया
नव । विंशति तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य पर्याप्तपर्याप्तयो-
ग्यानि द्विपञ्चाशदधिकानि एकादश शतानि मनुष्यानाधिकृत्य
एकादश शतानि द्विपञ्चाशदधिकानि । सर्वसंख्यया त्रयोविंशति-
शतानि चतुरधिकानि । एकविंशदुदयस्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधि-
कृत्य तत्र भङ्गाः द्विपञ्चाशदधिकान्येकादश शतानि सर्वोदयस्था-
नजङ्घासंख्या चतुस्त्रिंशच्छतानि पञ्चपञ्च्यधिकानि । संप्रति सं-
वेध उच्यते सम्यग्मिथ्यादृष्टेर्बन्धोदयस्थानान्यभिधीयन्ते (तिगच्छउसि)
त्रीणि बन्धस्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिरेकोनविंशत विंशत ।
तत्र तिर्यग्मनुष्याणामविरतसम्यग्दृष्टीनां देवगतिप्रायोग्यं च
बध्नतामष्टाविंशतिः तत्राप्यप्यौ भङ्गाः अविरतसम्यग्दृष्टयो हि
तिर्यग्मनुष्या न शेषगतिप्रायोग्यं बध्नन्ति तेन नरकगतिप्रायोग्या
अष्टाविंशतिर्न लज्यते मनुष्याणां देवगतिप्रायोग्यां तीर्थकरस-
दितां बध्नतामेकोनविंशत । अत्राप्यप्यौ जङ्घाः । देवनैरयिकाणां
मनुष्यगतिप्रायोग्यं बध्नतामेकोनविंशत अत्रापि त एवाष्टौ भङ्गाः
तेषामेव मनुष्यगतिप्रायोग्यां तीर्थकरसदितां बध्नतां विंशत अ-
त्रापि त एवाष्टौ जङ्घाः (सर्वसंख्यया द्वाविंशत) एवमत्राष्टादश-
स्थानानि तद्यथा एकविंशतिः पञ्चविंशतिः षड्विंशतिः सप्तविंशतिः
अष्टाविंशतिरेकोनविंशत विंशत एकविंशत । तत्रैकविंशत्युदयो

नैरयिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यदेवानधिभूत्य वेदितव्यः । क्वायिक-
सम्यग्दृष्टेः पूर्ववद्वायुपक्षस्य एतेषु सर्वेष्वपि तस्य संभवात् ।
अविरतसम्यग्दृष्ट्यापर्याप्तं नोत्पद्यते ततोऽपर्याप्तकोदयवर्जाः
शेषा भङ्गाः सर्वेष्वपि वेदितव्याः । ते च पञ्चविंशतिः तत्र तिर्य-
क्पञ्चेन्द्रियानधिभूत्याष्टौ मनुष्यानधिभूत्याष्टौ देवानप्यधिभूत्या-
ष्टौ नैरयिकानधिभूत्यैकः । पञ्चविंशतिसप्तविंशत्युदयो देवान्
नैरयिकान् वैक्रियतिर्यग्मनुष्यांश्चाधिभूत्यावसंयौ । तत्र नैरयि-
कक्वायिकवेदकसम्यग्दृष्टिर्वा देवस्त्रिविधसम्यग्दृष्टिरपि । उक्तं च
चूर्णौ "पञ्चवीस सत्तवीसोदया य देवनेरूप वेदविर्यमि ति-
रियमणुष पञ्च नेरङ्गोस्त्राङ्गवेद्यगसम्मादिष्ठी देवातिविहस-
म्मादिष्ठी वि तिभंगा" इति श्रुत्युदयस्तिर्यग्मनुष्याणां क्वायिकवे-
दकसम्यग्दृष्टीनाम् औपशमिकसम्यग्दृष्टिश्चतिर्यग्मनुष्येषु मध्ये
नोत्पद्यते इति त्रिविधसम्यग्दृष्टीनामिति नोक्तं वेदकसम्यग्दृष्टीनां
च तिरश्चां द्वाविंशतिसत्कर्मणां वेदितव्यः । अष्टाविंशत्येकोनविं-
शदुदयो नैरयिकतिर्यग्मनुष्यदेवानां त्रिंशदुदयस्तिर्यक्पञ्चेन्द्रिय-
मनुष्यदेवानामेकत्रिंशदुदयस्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणाम् । अत्र जङ्घाः
आत्मीया आत्मीयाः सर्वेऽपि दृष्टव्याः । चत्वारि सत्ता-
स्थानानि तद्यथा त्रिनवतिर्द्विनवतिरेकोननवतिरष्टाशीतिश्च ।
तत्र योऽप्रमत्तसंयतोऽपूर्वकरणो वा तीर्थकराहारकसहिता-
मेकत्रिंशतं बन्धा पञ्चादविरतसम्यग्दृष्टिर्देवो जातस्तमधि-
कृत्य त्रिनवतिः यस्त्वाहारकं कृत्वा परिणामपरावर्त्तनेन मि-
थ्यात्वमुपगम्य चतसृणां गतीनामन्यतमस्यां गतावृत्तपन्नस्तस्य
तत्र तत्र गतौ भूयोऽपि सम्यक्त्वं प्रतिपन्नस्य द्विनवतिर्देवमनु-
ष्येषु मध्ये मिथ्यात्वमप्रतिपन्नस्यापि द्विनवतिः प्राप्यते एकोन-
नवतिः देवनैरयिकमनुष्याणामविरतसम्यग्दृष्टीनाम् । ते हि त्र-
योऽपि तीर्थकरनामसत्कर्मणोऽप्युत्पद्यन्ते इति तिर्यङ् न गृहीतः
अष्टाशीतिश्चतुर्गतिकानामविरतसम्यग्दृष्टीनाम् । संप्रति संवेध
उच्यते । तत्राविरतसम्यग्दृष्टेरष्टाविंशतिबन्धकस्य अष्टावप्यु-
दयस्थानानि तानि तिर्यङ्मनुष्यानधिभूत्य तत्रापि पञ्चविंशति-
सप्तविंशत्युदयौ । वैक्रियतिर्यङ्मनुष्यानधिभूत्य एकैकस्मिन् उ-
दयस्थाने द्वे द्वे सत्तास्थाने तद्यथा द्विनवतिरष्टाशीतिश्च । एको-
नत्रिंशत् द्विधा देगतिप्रायोग्या मनुष्यगतिप्रायोग्या च । तत्र दे-
वगतिप्रायोग्या तीर्थकरनामसहिता तां च मनुष्या एव बध्नन्ति
न तिर्यङ्चः एतेषां च उदयस्थानानि सप्त तद्यथा एकविं-
शतिः पञ्चविंशतिः षड्विंशतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिरेकोनत्रिं-
शत् त्रिंशत् । मनुष्याणामेकत्रिंशत् जवति एकैकस्मिन् उदयस्थाने
द्वे सत्तास्थाने तद्यथा त्रिनवतिरेकोननवतिश्च । मनुष्यगतिप्रायो-
ग्यां चैकोनत्रिंशतं बध्नतां देवनैरयिकाणां तत्र नैरयिकाणा-
मुदयस्थानानि पञ्च तद्यथा एकविंशतिः पञ्चविंशतिः सप्तविंश-
तिरष्टाविंशतिरेकोनत्रिंशद्देवानां पञ्च तावदेतान्येव न त्रिंशत् सा
च उद्योतवेदकानामवगन्तव्या एकैकस्मिन् द्वे उदयस्थाने तद्यथा
द्विनवतिरष्टाशीतिश्च । मनुष्यगतिप्रायोग्यां त्रिंशतमविरतसम्य-
ग्दृष्ट्यो देवा नैरयिकाश्च बध्नन्ति तत्र देवानामुदयस्थानानि पञ्च
तान्येवं एकविंशतिः पञ्चविंशतिः सप्तविंशतिः अष्टाविंशतिः
एकोनत्रिंशत् त्रिंशत् तेषु उदयस्थानेषु प्रत्येकं द्वे द्वे सत्तास्थाने
त्रिनवतिरेकोननवतिश्च नैरयिकाणामुदयस्थानानि पञ्च तेषु प्रत्ये-
कं सत्तास्थानमेकोननवतिः तीर्थकराहारकसत्कर्मणो नरकेषु-
त्पादाज्जावात् । तदेषं सामान्येन एकविंशत्यादिषु त्रिंशत्पर्यन्तेषु
उदयस्थानेषु सत्तास्थानानि प्रत्येकं चत्वारि चत्वारि तद्यथा त्रिन-
वतिः द्विनवतिरेकोननवतिरष्टाशीतिश्च । एकत्रिंशदुदये द्वे नव-

तिरष्टाशीतिश्च । सर्वसंख्यया चतुःपञ्चाशत् । संप्रति देशविरत-
स्य बन्धादिस्थानान्युच्यन्ते (दुग्गक्कच चउक्कंति) देशविरतस्य
द्वे बन्धस्थाने तद्यथा अष्टाविंशतिरेकोनत्रिंशत् तत्राष्टाविंशतिर्मनु-
ष्यतिर्यक्पञ्चेन्द्रियस्य वा देशविरतस्य देवगतिप्रायोग्या । तत्राष्टौ
भङ्गाः सैव तीर्थकरसहिता एकोनत्रिंशत् सा च मनुष्यस्यैव । न
तिरश्चां तीर्थकरसत्कर्मबन्धाज्जावात् अष्टावप्यष्टौ जङ्घाः पञ्च उदय-
स्थानानि तद्यथा पञ्चविंशतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिः एकोनत्रिं-
शत् त्रिंशत् एकत्रिंशत् तत्राद्यानि चत्वारि चत्वारि वैक्रियतिर्यग्म-
नुष्याणामत्र एकैको भङ्गः सर्वपदानां प्रशस्तत्वात् त्रिंशत्स्वजा-
वस्थानामपि तिर्यग्मनुष्याणामत्र भङ्गानां चतुश्चत्वारिंशच्चतम् ।
तच्च षड्भिः संस्थानैः षड्भिः संहननैः सुस्वरदुःस्वराज्यां प्रशस्ता प्रश-
स्तविहायोगतिज्यां च जायते दुर्भगानादेयायशः कीर्त्तानामुदयो
गुणप्रत्ययो देव न जवतीति तदाश्रिता विकल्पा न प्राप्यन्ते ति-
र्यग्मनुष्याणां प्रत्येकमेकैको जङ्घः (सर्वसंख्यया नवाशीत्यधि-
कं शतद्वयम्) एकत्रिंशत् तिरश्चां अत्रापि त एव भङ्गाः
(सर्वसंख्यया त्रिचत्वारिंशदधिकं चतुःशतम्) अत्र चत्वारि
सत्तास्थानानि तद्यथा त्रिनवतिर्द्विनवतिरेकोननवतिरष्टाशी-
तिश्च तत्र योऽप्रमत्तोऽपूर्वकरणो वा तीर्थकराहारकं बन्धा
परिणामन्हासेन देशविरतो जातस्तस्य त्रिनवतिः । शेषाणां
भायना अविरतसम्यग्दृष्टेरिव कर्त्तव्या । संप्रति संवेध उ-
च्यते तत्र मनुष्यस्य देशविरतस्याष्टाविंशतिबन्धकस्य पञ्च उ-
दयस्थानानि तद्यथा पञ्चविंशतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिरे-
कोनत्रिंशत् त्रिंशत् । एतेषु च प्रत्येकं द्वे द्वे सत्तास्थाने तद्य-
था द्विनवतिरष्टाशीतिश्च । एवं तिरश्चोऽपि नवरं तस्य एकत्रिं-
शदुदयोऽपि वक्तव्यः । तत्रापि चैते एव द्वे सत्तास्थाने एकोनत्रिं-
शद्व्यो मनुष्यस्येव देशविरतस्य तस्योदयस्थानान्यनन्तराक्तव्ये-
ष पञ्च तेषु प्रत्येकं द्वे द्वे सत्तास्थाने तद्यथा त्रिनवतिरेकोनन-
वतिश्च । तदेवं देशविरतस्य पञ्चविंशत्यादिषु त्रिंशत्पर्यन्तेषु
चत्वारि चत्वारि सत्तास्थानानि एकत्रिंशदुदये द्वे सत्ता-
स्थाने सर्वसंख्यया द्वाविंशतिः ॥ संप्रति प्रमत्तसंयतस्य ब-
न्धादिस्थानान्युच्यन्ते (दुग्गपणचउक्कंति) प्रमत्तसंयतस्य द्वे ब-
न्धस्थाने तद्यथा अष्टाविंशतिरेकोनत्रिंशत् । एते देशविरतस्ये-
ष भावनीये । पञ्च उदयस्थानानि तद्यथा पञ्चविंशतिः सप्त-
विंशतिरष्टाविंशतिरेकोनत्रिंशत् त्रिंशत् (ज्ञाप्याटीकायां तत्राद्या-
नि चत्वारि आहारकसंयतस्य वैक्रियसंयतस्य वेदितव्यानि
इत्थमुपपन्न्यते अवशिष्टः कस्येत्यनुक्तमतो निस्सारमिमं
प्रमीणीमः) एतानि सर्वाण्यप्याहारकसंयतस्य वैक्रियसंयतस्य
वा वेदितव्यानि । त्रिंशत् स्वजावस्थसंयतस्यापि तत्र वैक्रिय-
संयतानामाहारकसंयतानां च पृथक् पञ्चविंशतिसप्तविंशत्युद-
ये प्रत्येकमेकैको (द्वौ द्वौ इति भाषापुरस्तके) भङ्गः अष्टाविंशतौ
एकोनत्रिंशति द्वौ द्वौ त्रिंशति चैकैकः सर्वसंख्यया चतुर्दश ।
त्रिंशदुदयः स्वजावस्थस्यापि प्राप्यते ततश्चतुश्चत्वारिंशच्चतम्
तच्च देशविरतस्यैव भावनीयं सर्वसंख्यया अष्टपञ्चाशदधिकं
शतम् चत्वारि सत्तास्थानानि तद्यथा त्रिनवतिर्द्विनवतिरेकोन-
नवतिरष्टाशीतिश्च । संप्रति संवेध उच्यते अष्टाविंशतिबन्धकस्य
पञ्चस्वप्युदयस्थानेषु प्रत्येकं द्वे द्वे सत्तास्थाने तद्यथा द्विनवति-
रष्टाशीतिश्च । तत्राहारकसंयतस्य द्विनवतिरेव आहारकसत्क-
र्मा ह्याहारकशरीरमुत्पादयतीति ततस्तस्य द्विनवतिरेव वैक्रिय-
संयतस्य पुनर्द्वे अपि तीर्थकरनामसत्कर्मणां अष्टाविंशति बध्नात-
स्त्रिनवतिरेकोननवतिः तथाहारकसंयतस्य त्रिनवतिरेव तस्यैको-

नत्रिंशद्बन्धकस्य नियमतस्तीर्थकराहारकसद्भावात् । वैक्रियसं-
यतस्य पुनर्द्वे अपि तदेवं प्रमत्तसंयतस्य सर्वेष्वप्युदयस्थानेषु
प्रत्येकं चत्वारि चत्वारि सत्तास्थानानि प्राप्यन्ते एकोनत्रिंशद्बन्ध-
कस्य पञ्चस्वपि उदयस्थानेषु प्रत्येकं द्वे द्वे सत्तास्थाने तद्यथा
त्रिनवतिरेकोननवतिश्चासर्वसंख्यया विंशतिः । इदानीमप्रमत्तसं-
यतस्य बन्धादीन्युच्यन्ते (चतुर्दशचतुस्त्रिंशत्) अप्रमत्तसंयतस्य च-
त्वारि बन्धस्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिरेकोनत्रिंशत्त्रिंशदेकत्रिंशत्
तत्राद्ये द्वे प्रमत्तसंयतस्यैव भावनीये सैवाष्टाविंशतिराहारकद्वि-
कसहिता त्रिंशत् आहारकचिकतीर्थकरसहिता त्वेकत्रिंशत् एते-
षु चतुर्ष्वपि बन्धस्थानेषु जङ्ग एकैक एव वेदितव्यः अस्थिराशु-
जायशः कीर्तनामप्रमत्तसंयतबन्धाज्ञावात् द्वे उदयस्थाने तद्यथा
एकोनत्रिंशत् त्रिंशत् तत्रैकोनत्रिंशत् यो नाम पूर्वं प्रमत्तसंयतः
सन् आहारकवैक्रियं वा निर्वर्त्य पश्चादप्रमत्तज्ञावं गच्छति तस्य
प्राप्यते । अत्र द्वौ जङ्गौ एको वैक्रियस्यापर आहारकस्य ।
एवं त्रिंशदुदयेऽपि द्वौ जङ्गौ स्वभावस्यस्याप्रमत्तसंयतस्य त्रिं-
शदुदयो भवति । तत्र जङ्गाः षट् चत्वारिंशच्छतं सर्वसंख्य-
या अष्टचत्वारिंशच्छतम् । सत्तास्थानानि चत्वारि तद्यथा त्रिन-
वतिर्द्विनवतिरेकोननवतिः अष्टाशीतिश्च । अष्टाविंशतिबन्धकस्य
द्वयोरप्युदयस्थानमष्टाशीतिरेकोनत्रिंशद्बन्धकस्यापि द्वयोरप्युद-
यस्थानयोरैकैकं सत्तास्थानम् एकोननवतिः । त्रिंशद्बन्धकस्या-
पि द्वयोरप्युदयस्थानयोरैकैकं सत्तास्थानं द्विनवतिः एकत्रिं-
शद्बन्धकस्यापि द्वयोरप्युदयस्थानयोरैकैकं सत्तास्थानं त्रि-
नवतिः । यस्य हि तीर्थकरमाहारकं वा सत्स नियमात्तद्वृत्ता-
ति तेन एकैकस्मिन् बन्धे एकैकमेव सत्तास्थानम् । सर्वे
अष्टौ । संप्रत्यपूर्वकरणस्य बन्धादीन्युच्यन्ते (पणनेगति) ।
अपूर्वकरणस्य पञ्च बन्धस्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिः एको-
नत्रिंशत् त्रिंशत् एकत्रिंशत् एका च । तत्राद्यानि चत्वारि
अप्रमत्तसंयतस्येव छद्मव्यानि एका तु यशःकीर्तिः सा च देव-
गतिप्रायोग्यबन्धव्यवच्छेदे सति वेदितव्या । तत्र प्रत्येकमेकैको
जङ्गः सर्वसंख्यया पञ्च तत्र प्रत्येकबन्धस्थाने एकत्रिंशदुदयस्था-
नको वेदितव्यः तत्राद्यसंहननस्य षड्भिः संस्थानविकल्पैः षट् भङ्गा
स्तद्यथा षड्विंशतिरष्टाविंशतिरेकोनत्रिंशत् त्रिंशत् एकत्रिंशत्
एका च तत्राद्यानि चत्वारि अप्रमत्तसंस्थानसुस्वरप्रशस्ताप्रश-
स्तविहायोगतिभिर्भङ्गाश्चतुर्विंशतिः (भाषाटीकायाम् त एव
षट्जङ्गाः शुभाशुभखगतिभ्यां द्वादश तथा सुस्वरदुःस्वरान्यां
चतुर्विंशतिः प्रोक्ता) अन्ये त्वाभ्यां ब्रुवते आद्यसंहन-
नयुक्ता न त्वन्यतमसंहननयुक्ता अप्युपशमश्रेणिं प्रतिपद्यन्ते
तन्मतेन जङ्ग द्विसप्ततिः । एवमनिवृत्तिवाद्सूक्ष्मसंपरायो-
पशान्तमोहेष्वपि द्रष्टव्यम् । चत्वारि सत्तास्थानानि तद्यथा
द्विनवतिस्त्रिनवतिरेकोननवतिरष्टाशीतिश्च अष्टाविंशत्येकोनत्रिं-
शत्त्रिंशदेकत्रिंशद्बन्धकानां त्रिंशदुदये सत्तास्थानानि यथाक्रम-
मष्टाशीतिरेकोननवतिर्द्विनवतिस्त्रिनवतिश्च । एकविधबन्धकस्य
त्रिंशदुदये चत्वार्यपि सत्तास्थानानि कथमिति चेदुच्यते । इह
अष्टाविंशत्येकोनत्रिंशत्त्रिंशदेकत्रिंशद्बन्धकाः प्रत्येकं देवगतिप्रा-
योग्यबन्धव्यवच्छेदे सत्येकविधबन्धका भवन्ति । अष्टाविंश-
त्यादिबन्धकानां च यथाक्रममष्टाश्रित्यादीनि सत्तास्थानानि
तत एकविधबन्धे चत्वार्यपि सत्तास्थानानि प्राप्यन्ते । संप्रत्यनि-
वृत्तिवाद्बन्धस्थानान्युच्यन्ते (पणनेगति) अनिवृत्तिवाद्-
स्य एकं बन्धस्थानं यशःकीर्त्तरेकमुदयस्थानं त्रिंशति अष्टौ स-
त्तास्थानानि तद्यथा त्रिनवतिर्द्विनवतिरेकोननवतिरष्टाशीतिर-

शीतिरेकोनाशीतिः षट्सप्ततिः पञ्चसप्ततिश्च । तत्राद्यानि चत्वा-
र्युपशमश्रेण्यां कृपकश्रेण्यां वा यावन्नाम त्रयोदशकं न क्रीयते
त्रयोदशसु च नामसु यथाक्रमं क्रीणेषु त्रिनवत्यादेरुपरितनानि
चत्वारि सत्तास्थानानि भवन्ति बन्धोदयस्थाने भेदाभावात् । अ-
तोऽत्र संवेधः न संभवतीति नाभिधीयते । सूक्ष्मसंपरायस्य बन्धा-
दीन्युच्यन्ते (पणनेगति) सूक्ष्मसंपरायस्य एकं बन्धस्थानं
यशःकीर्तिः एकमुदयस्थानं त्रिंशत् अष्टौ सत्तास्थानानि
तानि चानिवृत्तिवाद्स्येव वेदितव्यानि तत्राद्यानि चत्वार्युपशम-
श्रेण्यामेव उपरितनानि तु कृपकश्रेण्याम् (छुटमत्थकेवलजिणा-
णमित्यादि) उद्यस्थजिना उपशान्तमोहाः क्रीणमोहाश्च केवलजि-
जिनाः सयोगिकेवलजिजिना अयोगिकेवलजिजिना तेषां यथाक्रममुद-
यसत्तास्थानानि “एकं चक” इत्यादीनि । तत्रोपशान्तमोहस्य
एकमुदयस्थानं त्रिंशत् चत्वारि सत्तास्थानानि तद्यथा त्रि-
नवतिः द्विनवतिरेकोननवतिरष्टाशीतिश्च । क्रीणकषायस्य ए-
कमुदयस्थानं त्रिंशत् अत्र भङ्गाश्चतुर्विंशतिरेव वज्रर्षभनागचसं-
हननयुक्तस्यैव कृपकश्रेण्यारम्भसंभवात् तत्रापि तीर्थकरसत्क-
र्मणः क्रीणमोहस्य सर्वसंस्थानादिप्रशस्तमित्येक एव भङ्गः ।
चत्वारि सत्तास्थानानि तद्यथा अशीतिः एकोनाशीतिः षट्स-
प्ततिः पञ्चसप्ततिश्च । एकोनाशीतिपञ्चसप्तती अतीर्थकरसत्क-
र्मणो वेदितव्ये । अशीतिषट्सप्तती तु तीर्थकरसत्कर्मणः । सयो-
गिकेवलजिनोऽष्टावुदयस्थानानि तद्यथा विंशतिरेकविंशतिः षड्विं-
शतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिरेकोनत्रिंशत् त्रिंशत् एकत्रिंशत् ।
एतानि सामान्यतो नाम्न उदयस्थानचिन्तायां सप्रपञ्चं निरूपिता-
नीति न ज्ञेयो विवियने । अत्र चत्वारि सत्तास्थानानि तद्यथा
अशीतिरेकोनाशीतिः षट्सप्ततिः पञ्चसप्ततिः । संवेध उच्यते
स च चतुर्दशसु जीवस्थानेषु पर्याप्तसंज्ञिद्वारे यथा कृतस्तथात्रापि
ज्ञावयितव्यः । अयोगिकेवलजिनो द्वे उदयस्थाने तद्यथा नव अष्टौ
च । तत्राद्ये द्वौ क्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा एकोनाशीतिः प-
ञ्चसप्ततिः अष्टौ च । तत्राद्ये द्वे यावद् द्विचरमसमयस्तावत्प्रा-
प्यते चरमसमये त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा अशीतिः षट्स-
प्ततिर्नव च । तत्राद्ये द्वे यावद् द्विचरमसमयः चरमसमये नव ।
तदेवं गुणस्थानकेषु बन्धोदयसत्तास्थानान्युक्तानि ।

सांप्रतं गत्यादिषु मार्गस्थानकेषु विचिन्तितेषु प्रथमतो
गतिषु तादृश्वित्यज्ञाद ।

दो ठकडचउकं, पण नव इकारछकं उदया ।

नैरइथाइसु संता, ति पंच एकारस चउकं ॥६४॥

नैरयिकतियंमनुष्यदेवानां यथाक्रमं द्वे षट् अष्टौ चत्वारि बन्ध-
स्थानानि । तत्र नैरयिकाणामिमे द्वे तद्यथा एकोनत्रिंशत् त्रिंशत् ।
तत्रैकोनत्रिंशत् मनुष्यगतिरित्यगतिप्रायोग्या वेदितव्या । त्रिंशत्
तिर्थकपञ्चेन्द्रियप्रायोग्या उद्योतसहिता मनुष्यगतिप्रायोग्या तु
तीर्थकरसहिता जङ्गाश्च प्रागुक्ताः सर्वेऽपि छद्मव्याः । तिरश्चां
षट् बन्धस्थानानि तद्यथा द्वयोर्विंशतिः पञ्चविंशतिः षड्विंशति-
रष्टाविंशतिरेकोनत्रिंशत् त्रिंशत् एतानि प्रागिव सप्रभेदानि ब-
न्धस्थानानि केवलमेकोनत्रिंशत् त्रिंशच्च या तीर्थकराहारकसहिता
सा न वक्तव्या तिरश्चां तीर्थकराहारकबन्धासंभवत् । मनुष्या-
णामष्टौ बन्धस्थानानि तद्यथा त्रयोविंशतिः पञ्चविंशतिः षट्-
विंशतिरष्टाविंशतिरेकोनत्रिंशत् त्रिंशदेकत्रिंशत् एका च । एत-
न्यपि प्रागिव सप्रभेदानि वक्तव्यानि मनुष्याणां चतुर्गेतिकप्रा-
योग्यबन्धसंभवात् । देवस्य चत्वारि बन्धस्थानानि तद्यथा पञ्च-

विंशतिः पङ्क्तिशतिरेकोनविंशत् विंशत् । अत्र पञ्चविंशतिः पङ्क्तिशतिश्च पर्याप्तवादप्रत्येकसहितमेकेन्द्रियप्रायोगं बध्नातो धेद्वित्तया । अत्र स्थिरास्थिरगुणभयशःकीर्ति १ भिरष्टौ भङ्गाः पङ्क्तिशतिरातपोद्योतान्यतरसहिता भवति ततोऽत्र भङ्गाः पोरुश एकोनविंशत् मनुष्यगतिप्रायोग्या तिर्यक्पञ्चेन्द्रियप्रायोग्या च सप्रभेदाऽवसेया । विंशत्पुनस्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियप्रायोग्या उद्योतसहिता अष्टाधिकपदचत्वारिंशच्छतसंख्यभेदापेता प्रागिव वक्तव्या । या तु मनुष्यगतिप्रायोग्यतीर्थकरनामसहिता तत्र स्थिरास्थिरगुणभयशःकीर्ति २ जिरष्टौ भङ्गाः । संप्रति उद्यस्थान्यभिधीयन्ते (पण नव एकारकगुणउद्यत्ति) नैरयिकाणां पञ्च (उद्याः) उद्यस्थानानि तद्यथा एकविंशतिः पञ्चविंशतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिरेकोनविंशत् । एतानि सप्रभेदानि प्रागिव वक्तव्यानि । तिरश्चां नव उद्यस्थानानि तद्यथा एकविंशतिश्चतुर्विंशतिः पञ्चविंशतिः पङ्क्तिशतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिरेकोनविंशत् विंशदेकविंशत् । एतानि च एकेन्द्रियविकलेन्द्रियसर्वैक्यावैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य सप्रभेदानि प्रागिव वक्तव्यानि मनुष्याणामेकादशोद्यस्थानानि तद्यथा विंशतिरेकविंशतिः पञ्चविंशतिः पङ्क्तिशतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिरेकोनविंशत् विंशदेकविंशत् नव अष्टौ । एतानि च स्वजावस्थमनुष्यवैक्रियमनुष्याहारकसंयतः तीर्थकराहारकसयोगिकेवलिनोऽधिकृत्य प्राग्वज्जायनीयानि । देवानां षट् उद्यस्थानानि तद्यथा एकविंशतिः पञ्चविंशतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिरेकोनविंशत् विंशत् । एतान्यपि प्रागिव सप्रपञ्चमुक्तानि न ज्ञेय उच्यन्ते । संप्रति सत्तास्थानान्यभिधीयते (ति पञ्च एकारस चउक्कति) नैरयिकाणां सत्तास्थानानि त्रीणि तद्यथा द्विनवतिरेकोननवतिरष्टाशीतिश्च । एकोननवतिर्वैष्णवीर्थकरनाम्नो मिथ्यात्वं गतस्य नैरकेषूपपद्यमानस्यावसेया त्रिनवतिस्तु न संभवति तीर्थकराहारकसत्कर्मणो नरकेषुपादानावात् । तिरश्चां पञ्च सत्तास्थानानि तद्यथा द्विनवतिरष्टाशीतिः परुशीतिरशीतिरष्टसप्ततिश्च । तीर्थकरसंबन्धीनि कृपकसंबन्धीनि च सत्तास्थानानि संजवन्ति तीर्थकरनाम्नः कृपकश्रेण्याश्च तिर्यक्षु असंभवात् । मनुष्याणामेकादश सत्तास्थानानि तद्यथा त्रिनवतिर्द्विनवतिरेकोननवतिरष्टाशीतिः परुशीतिरशीतिरेकोनाशीतिः षट्सप्ततिः पञ्चसप्ततिर्नव अष्टौ च । अष्टसप्ततिश्च न संभवति मनुष्याणामवश्यं मनुष्यद्विकसंभवात् । देवानां चत्वारि सत्तास्थानानि तद्यथा त्रिनवतिर्द्विनवतिरेकोननवतिरष्टाशीतिः शेषाणि तु न संजवन्ति शेषा हि कानिचिदेकेन्द्रियसंबन्धीनि कानिचित् कृपकसंबन्धीनि ततः कथं तानि देवानां भवितुमर्हन्ति । संप्रति संवेध उच्यते । नैरयिकस्य तिर्यग्भातिप्रायोग्यामेकोनविंशतं बध्नातः पञ्च उद्यस्थानानि तानि चानन्तरमेवोक्तानि तेषु प्रत्येकं द्वे द्वे सत्तास्थाने तद्यथा द्विनवतिरष्टाशीतिः । तीर्थकरसत्कर्मणस्तिर्यग्भातिप्रायोग्यबन्धासंजवात् एकोननवतिर्न दृश्यते मनुष्यगतिप्रायोग्यां त्वेकोनविंशतं बध्नातः पञ्चस्वपि उद्यस्थानेषु प्रत्येकं त्रीणि त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा द्विनवतिरेकोननवतिरष्टाशीतिः । तीर्थकरसत्कर्मणां हि नरकेषु तपक्षो यावन्मिथ्याष्टिस्तावदेकोनविंशतं बध्नाति सम्यक्त्वं प्रति पञ्चविंशतं तीर्थकरनामकर्मणोऽपि बध्नात् । तिर्यग्भातिप्रायोग्यामुद्योतसहितां विंशतं बध्नातः पञ्चस्वपि उद्यस्थानेषु प्रत्येकं द्वे द्वे सत्तास्थाने तद्यथा द्विनवतिरष्टाशीतिश्च । एकोननवत्यजावजायना प्रागिव भावनीया । मनुष्यप्रायोग्यां तीर्थकरसहितां

विंशतं बध्नातः पञ्चस्वपि उद्यस्थानेषु प्रत्येकमेकैकं सत्तास्थानमेकोननवतिः सर्वबन्धस्थानोद्यस्थानापेक्षया सत्तास्थानानि चत्वारिंशत् । संप्रति तिरश्चां संवेध उच्यते । त्रयोविंशतिबन्धकस्य तिरश्च एकविंशत्यादीनि चतुर्दशस्थानानि तानि चानन्तरमेवोक्तानि । तत्राद्येषु चतुर्ष्वेकविंशतिचतुर्विंशतिपञ्चविंशतिपङ्क्तिशतिरूपेषु प्रत्येकं पञ्च सत्तास्थानानि तद्यथा द्विनवतिरष्टाशीतिः परुशीतिरशीतिरष्टसप्ततिः । इहाष्टसप्ततिस्तेजोवापूनतस्त्राबाहुदुत्तान्वाधिकृत्य वेदितव्या शेषेषु तु सप्तविंशत्यादिषु पञ्चसूद्यस्थानेषु अष्टाविंशत्यादिषु पञ्चसूद्यस्थानेषु षट्सप्ततिवर्जानि चत्वारि सत्तास्थानानि सप्तविंशत्याद्युदयेषु हि नियमतो मनुष्यगतिद्विकसंजवादष्टसप्ततिर्न दृश्यते । एवं पञ्चविंशत्येकोनविंशतिविंशद्वन्धकानामपि वक्तव्यं नवरमेकोनविंशतं मनुष्यगतिप्रायोग्यां बध्नातः सर्वेष्वप्युद्यस्थानेष्वष्टसप्ततिवर्जानि चत्वारि चत्वारि सत्तास्थानानि अष्टाविंशतिबन्धकरश्च अष्टावुद्यस्थानानि तद्यथा एकविंशतिः पञ्चविंशतिः पङ्क्तिशतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिरेकोनविंशत् विंशत् एकविंशत् । तत्र एकविंशतिपङ्क्तिशत्यष्टाविंशत्येकोनविंशत्तत्रिंशदूपाः पञ्च उद्याः ज्ञाथिकसम्यग्दृष्टीनां वेदकसम्यग्दृष्टीनां वा द्वाविंशतिसत्कर्मणां पूर्वबद्धायुषामवगन्तव्याः । एकैकस्मिन् द्वे द्वे सत्तास्थाने तद्यथा द्विनवतिरष्टाशीतिश्च । पञ्चविंशतिसप्तविंशत्युदयौ वैक्रियतिरश्चां वेदितव्यौ तत्रापि ते एव द्वे द्वे सत्तास्थाने त्रिंशदेकविंशदुदयौ सर्वपर्याप्तिपर्याप्तानां सम्यग्दृष्टीनां वाऽवसेयौ । एकैकस्मिन् त्रीणि त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा द्विनवतिरष्टाशीतिः षडशीतिश्च । षडशीतिर्मिथ्यादृशामवगन्तव्या सम्यग्दृष्टीनां च न संभवति तेषामवश्यं देवाद्भिकादिबन्धसंभवात् तदेवं सर्वबन्धस्थानसर्वोद्यस्थानापेक्षया सत्तास्थानानां द्वे शते अष्टादशाधिके । तथाहि त्रयोविंशतिपञ्चविंशतिपङ्क्तिशत्येकोनविंशत्त्रिंशद्वन्धकेषु प्रत्येकं चत्वारिंशच्चत्वारिंशदष्टाविंशतियन्धे चाष्टादश । संप्रति मनुष्याणां संवेधोऽच्यते तत्र मनुष्यस्य त्रयोविंशतिबन्धकस्य उद्याः सप्त तद्यथा एकविंशतिः पञ्चविंशतिः पङ्क्तिशतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिरेकोनविंशत् विंशत् शेषाः केवल्युदया इति न संभवन्ति त्रयोविंशतिबन्धकस्य पञ्चविंशतिसप्तविंशत्युदयौ च वैक्रियकारिणौ वेदितव्यौ एकैकस्मिन् चत्वारि चत्वारि सत्तास्थानानि तद्यथा द्विनवतिरष्टाशीतिः षडशीतिरशीतिश्च पञ्चविंशतिसप्तविंशत्युदये च द्वे द्वे सत्तास्थाने तद्यथा द्विनवतिरष्टाशीतिश्च शेषाणि तु सत्तास्थानानि तीर्थकरक्षपकश्रेणिकेवलिशेषगतिप्रायोग्यानीति न संभवन्ति सर्वसंख्यया चतुर्विंशतिः एवं पञ्चविंशतिपङ्क्तिशतिबन्धकानामपि वक्तव्यं मनुजगतिप्रायोग्यां त्वेकोनविंशतं विंशतं च बध्नातः मप्येवमेव । अष्टाविंशतिबन्धकानां सप्तोद्यास्तद्यथा एकविंशतिः पञ्चविंशतिः पङ्क्तिशतिः सप्तविंशतिरेकोनविंशत्त्रिंशत् एकविंशत् तत्र एकविंशतिपङ्क्तिशत्युदयौ अविरतसम्यग्दृष्टेः करणापर्याप्तस्य पञ्चविंशतिसप्तविंशत्युदयौ वैक्रियाहारकसंयतस्य चाष्टाविंशत्येकोनविंशतौ अविरतसम्यग्दृष्टीनां वैक्रियकारिणामाहारकसंयतानां च त्रिंशत् सम्यग्दृष्टीनां मिथ्यादृष्टीनां वा एकैकस्मिन् द्वे द्वे सत्तास्थाने तद्यथा द्विनवतिरष्टाशीतिश्च । आहारकस्य द्विनवतिरेव त्रिंशदुदये चत्वारि सत्तास्थानानि तद्यथा द्विनवतिरेकोननवतिरष्टाशीतिः षडशीतिश्च । तत्रैकोननवतिः नरकगतिप्रायोग्यामष्टाविंशतिं बध्नातो मिथ्यादृष्टवसेया सर्वसंख्यया अष्टाविंशतिबन्धे षोडश सत्तास्थानानि देवगतिप्रायोग्यामेकोनविंशतं तीर्थकरसहितां

बध्नतः सप्त उदयस्थानानि तानि चाष्टाविंशतिबन्धकानामिव
छष्ट्यानि नवरं त्रिंशदुदयः सम्यग्दृष्टीनामेव वक्तव्यः यत्
एकोनविंशद्वन्धस्तीर्थकरनाम च बन्धमायाति सम्यग्दृष्टीना-
मिति सर्वेष्वपि च उदयस्थानेषु द्वे द्वे सत्तास्थाने तद्यथा त्रिन-
वतिरेकोनवतिश्च । आहारकसंयतस्य त्रिनवतिरेवं सर्व-
संख्यया चतुर्दश । आहारकद्विकसद्दिनत्रिंशत्याहारकबन्धदे-
तोर्विंशद्वन्धसंयमस्याभावात् द्वयोःप्युदयस्थानयोः प्रत्येकमेकं स-
त्तास्थानं द्विनवतिः । एकत्रिंशद्वन्धकस्य एकमुदयस्थानं त्रिंशत्
एकं सत्तास्थानं त्रिनवतिः । एकविधबन्धकस्य एकमुदयस्थानं
त्रिंशत्, अष्टौ सत्तास्थानानि तद्यथा त्रिनवतिः द्विनवतिरेको-
नवतिः अष्टाशीतिः अशीतिः एकोनाशीतिः पट्सप्ततिः पञ्च-
सप्ततिश्च । सर्वबन्धोदयस्थानापेक्षया सत्तास्थानानां शतमेको-
नषष्ठ्यधिकं तद्यथा त्रयोविंशतिपञ्चविंशतिपरिविंशतिषु चतु-
र्विंशतिश्चतुर्विंशतिः सत्ता अष्टाविंशतिबन्धे षोडश मनुजगति-
तिर्यग्गतिप्रायोग्यैकोनत्रिंशत्त्रिंशद्वन्धे चतुर्विंशतिश्चतुर्विंश-
तिः । देवगतिप्रायोग्यतीर्थकरसहितैकोनत्रिंशद्वन्धे चतुर्दश
एकत्रिंशद्वन्धे एकमेव प्रकृतिबन्धे अष्टाविति, बन्धाभावे उद-
यस्थानसत्तास्थानयोः परस्परसंवेधः सामान्यतः सर्वेधचिन्ता-
यामिव वेदितव्यः । संप्रति देवानां पञ्चविंशतिबन्धकानां पट्-
स्वपि उदयस्थानेषु प्रत्येकं द्वे द्वे सत्तास्थाने तद्यथा द्विनवति-
रष्टाशीतिश्च । एवं पट्द्विंशत्येकोनत्रिंशद्वन्धकानामपि वक्तव्यम् ।
उद्योतसहितां तिर्यक्पञ्चेन्द्रियप्रायोग्यां त्रिंशतमपि बध्नतामे-
वमेव, तीर्थकरसहितां पुनस्त्रिंशतमर्थान्मनुष्यगतिप्रायोग्यां ब-
ध्नतां पट्स्वपि उदयस्थानेषु द्वे द्वे सत्तास्थाने तद्यथा त्रिनव-
तिरेकोनवतिश्च । सर्वसंख्यया सत्तास्थानानि पष्टिः तदेवं
गतिमाश्रित्योक्तम् ।

संप्रतीन्द्रियमाश्रित्याजिधीयते ।

इगविगद्वेन्द्रियसगले, पण पंच य अट्ट बंधगणान् ।

पणल्लुक्केकारुदया, पण पण वारस य संताणि ॥ ६५ ॥

एकेन्द्रियविकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियाणां यथाक्रमं बन्धस्थानानि प-
ञ्च पञ्च अष्टौ । तत्रैकेन्द्रियाणां पञ्च बन्धस्थानानि तद्यथा त्रयो-
विंशतिः पञ्चविंशतिः पट्द्विंशतिरेकोनत्रिंशत्त्रिंशत् । तत्र देवगति-
प्रायोग्यामेकोनत्रिंशतं वर्ज्जयित्वा शेषाणि सर्वाण्यपि सर्वगति-
प्रायोग्यानि बन्धस्थानानि सप्रज्ञेदानि वक्तव्यानि । विकलेन्द्रि-
याणां त्रयाणामपीत्येवं पञ्च पञ्च बन्धस्थानानि । पञ्चेन्द्रियाणां
(त्रयोविंशतिः पञ्चविंशतिः पट्द्विंशतिरेष्टाविंशतिरेकोनत्रिंशत्
त्रिंशदेकत्रिंशदेकं चेति) सर्वाण्यपि बन्धस्थानानि सर्वगतिप्रयो-
ग्यानि सप्रज्ञेदानि छष्ट्यानि । संप्रत्युदयस्थानान्युच्यन्ते (पण-
ल्लुक्केकारुदयति) एकेन्द्रियविकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियाणां यथाक्रमं
पञ्च पञ्चकादश उदयस्थानानि । तत्रैकेन्द्रियाणाममूनि पञ्च
उदयस्थानानि तद्यथा एकविंशतिश्चतुर्विंशतिः पञ्चविंशतिः
पट्द्विंशतिः सप्तविंशतिः एतानि सप्रज्ञेदानि प्रागिव वक्तव्यानि ।
विकलेन्द्रियाणां पट् उदयस्थानानि तद्यथा एकविंशतिः पट्द्वि-
शतिरेष्टाविंशतिरेकोनत्रिंशत् त्रिंशदेकत्रिंशत् । एतान्यपि य-
थाऽधस्तादुक्तानि तथैव वक्तव्यानि । पञ्चेन्द्रियाणाममून्येका-
दशोदयस्थानानि तद्यथा विंशतिरेकविंशतिः पञ्चविंशतिः
पट्द्विंशतिः सप्तविंशतिरेष्टाविंशतिरेकोनत्रिंशत् त्रिंशत् एकत्रिंश-
त् नवाष्टौ । एकेन्द्रियविकलेन्द्रियसत्कोदयस्थानानि वर्ज्जयित्वा
शेषाणि सर्वाण्यपि पञ्चेन्द्रियाणां सप्रज्ञेदानि वक्तव्यानि ।

संप्रति सत्तास्थानान्युच्यन्ते (पण पण वारस य संताणि)
एकेन्द्रियविकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियाणां यथाक्रमं पञ्च पञ्च द्वाद-
श सत्तास्थानानि । तत्रैकेन्द्रियविकलेन्द्रियाणां पञ्च इमानि
तद्यथा द्विनवतिरेष्टाशीतिः परुशीतिरशीतिरेष्टसप्ततिश्च । पञ्चे-
न्द्रियाणां (त्रिनवतिर्द्विनवतिरेकोनवतिरेष्टाशीतिः परुशीति-
रशीतिरेकोनाशीतिरेष्टसप्ततिः पट्सप्ततिः पञ्चसप्ततिर्नवाष्टौ
चेति) सर्वाण्यपि सत्तास्थानानि तदेवं सामान्यतो बन्धो-
दयसत्तास्थानान्युक्तानि । संप्रति संवेध उच्यते एकेन्द्रियाणां
त्रयोविंशतिबन्धकानामाद्येषु चतुर्पूदयस्थानेषु पूर्वोक्तानि पञ्च
पञ्च सत्तास्थानानि । सप्तविंशत्युदयेष्वष्टसप्ततिवर्ज्जानि शेषाणि
चत्वारि एवं पञ्चविंशतिपट्द्विंशत्येकोनत्रिंशद्वन्धकानामपि वक्त-
व्यं सर्वसंख्यया सत्तास्थानानि विंशं शतम् । विकलेन्द्रियाणां
त्रयोविंशतिबन्धकानामेकविंशत्युदये पट्द्विंशत्युदये च पञ्च
पञ्च सत्तास्थानानि शेषेषु चतुर्पूदयस्थानेष्वष्टसप्ततिवर्ज्जानि
शेषाणि चत्वारि चत्वारि सत्तास्थानानि एवं पञ्चविंशतिपट्द्वि-
शत्येकोनत्रिंशत्त्रिंशद्वन्धकानामपि वक्तव्यं सर्वसंख्यया सत्ता-
स्थानानि विंशं शतम् । पञ्चेन्द्रियाणां त्रयोविंशतिबन्धकानां
पुदुदयस्थानानि तद्यथा एकविंशतिः पट्द्विंशतिरेष्टाविंशति-
रेकोनत्रिंशत् त्रिंशत् एकत्रिंशत् । एतानि तिर्यक्पञ्चेन्द्रियान्
मनुष्यांश्चाधिकृत्य भावनीयानि । अत्रैकविंशत्युदयेषु च पञ्च
पञ्चान्तरोक्तानि सत्तास्थानानि शेषेषु तूदयेष्वष्टसप्ततिवर्ज्जानि
शेषाणि चत्वारि चत्वारि सत्तास्थानानि सर्वसंख्यया पट्द्विंश-
तिः सत्तास्थानानि । पञ्चविंशतिबन्धकस्याष्टौ उदयस्थानानि
तद्यथा एकविंशतिः पञ्चविंशतिः पट्द्विंशतिः सप्तविंशतिरेष्टा-
विंशतिरेकोनत्रिंशत् त्रिंशदेकत्रिंशत् । इहैकविंशत्युदये पट्द्विंश-
त्युदये च पञ्च पञ्चान्तरोक्तानि सत्तास्थानानि पञ्चविंशत्युदये
सप्तविंशत्युदये च द्वे द्वे सत्तास्थाने तद्यथा द्विनवतिरेष्टाशीतिश्च
शेषेष्वष्टाविंशत्यादिषु चतुर्पूदयस्थानेषु प्रत्येकमष्टसप्ततिवर्ज्जानि
शेषाणि चत्वारि चत्वारि सत्तास्थानानि सर्वसंख्यया त्रिंशत्
सत्तास्थानानि । एवं पट्द्विंशतिबन्धकानामपि अष्टाविंशतिब-
न्धकानामष्टावुदयस्थानानि तद्यथा एकविंशतिः पञ्चविंशतिः प-
ट्द्विंशतिः सप्तविंशतिरेष्टाविंशतिरेकोनत्रिंशत् त्रिंशत् एकत्रिंशत्
एतानि तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यानधिकृत्य वेदितव्यानि । एकविं-
शत्यादिष्वेकोनत्रिंशत्पर्यन्तेषु प्रत्येकं द्वे द्वे सत्तास्थाने तद्यथा
द्विनवतिरेष्टाशीतिश्च । त्रिंशदुदये चत्वारि द्विनवतिरेष्टाशीतिः
परुशीतिरशीतिश्च । एकोनवतिस्तीर्थकरनामसत्कर्मणो मि-
थ्यादृष्टेरेकगतिप्रायोग्यं बध्नतो मनुष्यस्यावसेया शेषाणि पु-
नः सामान्येन तिरश्चो मनुष्यान्वाऽधिकृत्य वेदितव्यानि । एकविं-
शदुदये त्रीणि तद्यथा द्विनवतिरेष्टाशीतिः षडशीतिश्च एतानि
तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामवसेयानि अन्यत्र पञ्चेन्द्रियस्य सप्त एक-
त्रिंशदुदयाभावात् परुशीतिश्च मिथ्यादृष्टीनां तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया-
णामवसेया न सम्यग्दृष्टीनां सम्यग्दृष्टीनामवश्यं देवद्विकबन्धसं-
जवेनाष्टाशीतिसंभवात् अत्र सर्वसंख्यया सत्तास्थानान्येकोन-
विंशतिः एकोनत्रिंशद्वन्धकस्य ताव्येषाष्टावुदयस्थानानि तत्रैक-
विंशत्युदये पट्द्विंशत्युदये च सप्त सप्त सत्तास्थानानि तद्यथा द्वि-
नवतिरेष्टाशीतिः षडशीतिरशीतिः पट्सप्ततिस्त्रिनवतिरेकोन-
वतिः । तत्र तिर्यग्गतिप्रायोग्यामेकोनत्रिंशतं बध्नतः आद्यानि प-
ञ्च, मनुष्यगतिप्रायोग्यां बध्नतः आद्यानि चत्वारि देवगतिप्रा-
योग्यां बध्नतोऽन्तिमे द्वे अष्टाविंशत्येकोनत्रिंशत्त्रिंशदुदयेषु ता-
व्येषाष्टसप्ततिवर्ज्जानि पट् सत्तास्थानानि । एकत्रिंशदुदये आद्या-

नि चत्वारि । पञ्चविंशतिसप्तविंशत्युदययोः पुनरिमानि चत्वारि सत्तास्थानानि तद्यथा द्विनवनिखिनवतिरेकोनवतिरष्टाशीनिश्च । सर्वाङ्कुस्थानानि । सर्वसंख्यया पुनरेकोनविंश- २१ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ द्वन्द्वे चतुश्चत्वारिंशत ७ ४ ७ ४ ६ ६ ६ ४

सत्तास्थानानि त्रिंशद्वन्धकस्यापि तान्येवाष्टादुदयस्थानानि तान्येव प्रत्येकं सत्तास्थानानि केवलमिहैकाविंशत्युदये आद्यानि द्विनवत्यष्टाशीनिपरुशीत्यशीत्यष्टसप्ततिरूपाणि पञ्च सत्तास्थानानि तिर्यगतिप्रायोग्यामेव त्रिंशतं बन्धतो वेदितव्यानि न मनुष्यगतिप्रायोग्यां तस्यास्तीर्थकरणामसहितत्वात् । देवगतिप्रायोग्या तु त्रिंशदाहारकद्विकसहिता सा एकविंशत्युदये न संभवति त्रिनवत्येकोनवती मनुष्यगतिप्रायोग्यां त्रिंशतं बन्धतो देवस्य वेदितव्ये पर्किंशत्युदये च तान्येव पञ्च सत्तास्थानानि । पर्किंशत्युदयो हि तिरश्चां मनुष्याणां वा पर्याप्तावस्थायां न च तदानीं देवगतिप्रायोग्याया मनुष्यगतिप्रायोग्यायास्त्रिंशतो बन्धोऽस्तीति त्रिनवत्येकोनवती न प्राप्येते शेषं तथैव सर्वाङ्कुस्थापना २१ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ७ ४ (७) ५ ४ ६ ६ ६ ४

सर्वसंख्यया त्रिंशद्वन्धे द्विचत्वारिंशत्सत्तास्थानानि एकत्रिंशद्वन्धकस्य एकविधवन्धकस्य च उदयसत्तास्थानसंवेधस्तद्यथा प्राग्मनुष्यस्योक्तस्तथैव वक्तव्यः । तदेवमिन्द्रियाण्यधिकृत्य संवेध उक्तः ।

इयकम्मपगइठाणाई, सुठु बंधुदयसंतकम्माणं ।

गइयाइएहिं अट्टसु, चउप्पगारण नेयाणि ॥ ६६ ॥

इत्युक्तेन प्रकारेण बन्धोदयसत्तानां संवेधानि कर्मप्रकृतिस्थानानि सुष्ठु अत्यन्तमुपयोगं कृत्वा गत्यादिभिः (प्रकारैर्वाच्यानि)

गइंदिए य काए, जोए वेए कसायनाणं य ।

मंजमदं सणत्तेमा, भवसम्मे सन्निआहारं ॥ ६७ ॥

इत्येवंरूपैश्चतुर्दशभिर्मार्गणास्थानैर्गृष्टसु अनुयोगद्वारेषु ।

संतपयपरुवणया, दव्वपमाणं च खेत्तफुसणा य ।

कालंतरं च भावे, अप्पावहुयं च दराई ॥ ६८ ॥

इत्येवंरूपेषु ज्ञातव्यानि तत्र सत्पदप्ररूपणया संवेधो गुणस्थानकेषु सामान्येनोक्तो विशेषतस्तु गतीन्द्रियाणि चाश्रित्य एतदनुसारेण काययोगादिभिर्मार्गणास्थानेषु वक्तव्यः प्रमाणादीन्यष्टानुयोगद्वाराणि कर्मप्रकृतिप्राज्ञतादीन् ग्रन्थान् सम्यक् परिज्ञाय वक्तव्यानि ते च कर्मप्रकृतिप्राज्ञतादयो ग्रन्था न संप्रति वर्तन्ते इति लेशतोऽपि दर्शयितुं न शक्यन्ते । यस्त्वैदं युगीनेऽपि श्रुते सम्यग्गतस्तमभियोगमास्थाय पूर्वापरौ परिभाव्य दर्शयितुं शक्नोति तेनाऽवश्यं दर्शयितव्यानि प्रज्ञानेपो हि सतामद्यापि तीव्रतीव्रतरक्षयोपशमजावेनासीमो विजायमानो ब्रह्ममाणो लक्ष्यते । अपिचान्यदपि यत्किंचिदपि क्लृप्समापतितं तत्तेनापनीय तस्मिन् स्थानेऽन्यत् समीचीनमुपदेष्टव्यं सन्तो हि परोपकारकरणैकरसिका भवन्तीति कथं पुनरष्टसुनुयोगद्वारेषु बन्धोदयसत्तास्थानानि ज्ञातव्यानीत्याह चतुःप्रकारेण प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशरूपेण प्रकृतिगतानि बन्धोदयसत्तास्थानानि प्राय उक्तानि एतदनुसारेण स्थित्यनुभागप्रदेशगतादीन्यपि भावनीयानि । इह बन्धोदयसत्तास्थानसंवेधे चिन्त्यमाने उदयग्रहणेनोदीरणाऽपि गृहीता छष्टव्या । उदये सत्युदीरणाया अपि भावात् (एतद्विशेषतो वर्णनं सप्ततिकानामकषष्ठकर्मप्र-

त्यप्रकरणतोऽवसेयः) कर्म० ६ क० । इह बन्धोदयसत्कर्मणां संवेधश्चित्तितः सोऽपि सामान्येन ततो बन्धोदयसत्कर्मसु विशेषजिज्ञासायामतिदेशमाह ।

दुरहिगमनिपुणपरम-त्यरुद्वहभुंगदिच्चिवायाओ ।

अत्या अणुमरियव्वा, बंधोदयसंतकम्माणं ॥ ६९ ॥

दुःखेन महता कष्टेन प्रमाणनयनैकैपादिभिरधिगमो निपुणः सूक्ष्मनुकिगम्यः परमार्थो यथावस्थितार्थो रुचिरः सूक्ष्मतारार्थः । तत्र पटुप्रज्ञानं मनःप्रह्लादकरो बहुजङ्घो बहुविकल्पो दृष्टिवादस्तस्माद्बन्धोदयसत्कर्मणां विषयेऽर्था विशेषरूपा अनुसन्ध्या ज्ञातव्याः । इह तु संक्षिप्तरुचिसत्त्वानुग्रहप्रवृत्ततया ग्रन्थगौरवजयाशोच्यन्ते कर्म० ६ क० प० सं० । “उविहं समेच्च मेहावी, किरियमफस्सायमणेविंसं” (द्वे विधे प्रकारावस्येति किं तत्कर्म तच्चेयं प्रत्ययं सांपरायिकं च आचाम् । १ श्रु० ९ अ० । (विशेषतो व्याख्या उचहानसुय शब्दे) “संपराइयणियच्छंति” द्विविधं कर्म इर्यापथं सांपरायिकं च सूत्र० १ श्रु० । चतुर्विधं कर्मचयं न गच्छति भिक्षुसमये इति तदभिधित्सुराह ।

अहावरं पुरक्खायं, किरियावाइदरिसणं ।

कम्मचिंतापणट्ठाणं, संसारस्स पवहुणं ॥

अधेत्यानन्तर्ये अज्ञानवादिमतानन्तरिमिदमन्यत् पुरा पूर्वमाख्यातं कथितं किं पुनस्तदित्याह । क्रियावादिदर्शनम् । क्रियैव चैत्यकर्मादिका प्रधानं मोक्षाङ्गमित्येवंचदितुं शीलं येषां ते क्रियावादिनस्तेषां दर्शनमागमः क्रियावादिदर्शनम् । किंभूतास्ते क्रियावादिन इत्याह । कर्मणि ज्ञानावरणादिके चिन्ता पर्यालोचनं कर्मचिन्ता तस्याः प्रणष्टा अपगताः कर्मचिन्ताप्रणष्टाः । यतस्ते अविज्ञानाद्युपचितं चतुर्विधं कर्मबन्धं नेच्छन्त्यतः कर्मचिन्ताप्रणष्टेष्वां चेदं दर्शनं दुःखस्कन्धस्यासातोदयपरंपराया विवर्धनं नवति । कच्चिंसंसारवर्धनमिति पाठः । ते शब्दप्रतिपद्यमानाः संसारस्य वृत्तिमेव कुर्वन्ति नोच्छेदमिति ।

(३५) यथा ते कर्मचिन्तातो नष्टास्तथा दर्शयितुमाह ।

जाणं काएण एणउट्टी, अबुट्टो जं च हिंसति ।

पुट्टो संवेदइ परं, अवियत्तं खु सावज्जं ॥ ७० ॥

यो हि जानन्नवगच्छन् प्राणिनो हिनस्ति कायेन चानाकुट्टी कुट्टच्छेदने । आकुट्टनमाकुट्टः स विद्यते यस्यासावाकुट्टी नाकुट्टयनाकुट्टी । इदमुक्तं नवति । यो हि कायादेर्निमित्तात् केषलं मनोव्यापारेण प्राणिनो व्यापादयति न च कायेन प्राणवयवानां भेदनभेदनादिके व्यापारे वर्त्तते न तस्याऽवयवम् । तस्य कर्मोपचयो न भवतीत्यर्थः । तथाऽबन्धोऽज्ञानानः कायव्यापारमात्रेण यं च हिनस्ति प्राणिनं तत्रापि मनोव्यापाराभावात् कर्मोपचय इति अनेन च श्लोकार्थेन यदुक्तं निर्युक्तिरुक्ता यथा “चतुर्विधं कर्म नापचीयते भिक्षुसमये इति” तत्र परिज्ञोपचितमविज्ञोपचिताख्यं भेदचयं साक्षादुपात्तं शेषं त्वीर्यापथस्वप्नान्तिकभेदद्वयं चशब्देनोपात्तम् । तत्रैरणमीर्या गमनं तत्संबद्धः पन्था ईर्यापथस्तत्प्रत्ययं कर्मर्यापथम् । एतदुक्तं भवति । पथि गच्छतो यथाकथञ्चिदनभिसंधेयत्प्राणिव्यापादनं भवति कर्मणश्च यो न नवति । तथा स्वप्नान्तिकमिति । स्वप्न एव लोकोक्त्या स्वप्नान्तः स विद्यते यस्य तत्स्वप्नान्तिकं तदपि न कर्म बन्धाय यथा स्वप्ने क्षुजि क्रियायां तृणजवस्तथा कर्मणोऽर्पाति कथं तर्हि तेषां कर्मोपचयो नवतीत्युच्यते । यद्यसौ हन्यमानः प्राणी

भवति हन्तुश्च यदि प्राणिन्येवंज्ञानमुपपद्यते तथैनं हन्मीत्येवं च यदि बुद्धिः प्रादुःस्यादेतेषु च सत्सु यदि कायचेष्टा प्रवर्तते तस्यामपि यद्यसौ प्राणी व्यापाद्यते ततो हिंसा । ततश्च कर्मोपचयो जवतीत्येवामन्यतराभावेऽपि न हिंसा न च कर्मचयः । अत्र च पञ्चानां पदानां द्वाविंशद्भिरा जवन्ति । तत्र प्रथमत्रये हिंसकोऽपरेष्वेकविंशत्स्वहिंसकः । तथा चोक्तं । “प्राणी प्राणिज्ञानं, घातकचित्तं च तद्गता चेष्टा । प्राणैश्च विप्रयोगः, पञ्चजिरापद्यते हिंसा” किमेकान्तेनैव परिज्ञोपचितादिना कर्मोपचयो न भवत्येव काचिद्व्यक्तिमात्रात् दर्शयितुं श्लोकपञ्चाङ्गमाह । (पुट्टोत्ति) तेन केवलमनोव्यापाररूपपरिज्ञोपचितेन केवलकायक्रियोच्छेदेन वाऽविज्ञोपचितेनेर्यापथेन स्वप्नान्तिकेन च चतुर्विधेनर्याप कर्मणा स्पृष्ट ईपत्सुतः संस्तर्कमाऽसौ स्पर्शमात्रेणैव परमनुजवति न तस्याधिको विपाकोऽस्ति कुड्यापतितसिकतामुष्टितस्पर्शानन्तरमेव परिशट्तीत्यर्थः । अत एव तस्य चयाभावोऽभिधीयते न पुनरस्यन्ताभाव इति । एवं च कृत्वा तदव्यक्तमपरिस्फुटं खुरवधारणे अव्यक्तमेव स्पष्टविपाकानुजघातावात् । तदेवमव्यक्तं सहावद्येन गह्वेण वर्तते तत्परिज्ञोपचितादिकमेति ॥ २५ ॥

ननु च यद्यनन्तरोक्तं चतुर्विधं कर्म नोपचयं याति कथं तर्हि कर्मोपचयो जवतीत्येतदाशङ्क्याह ।

सन्ति मे तउ आयाण, जेहिं कीरइ पावगं ।

अजिकम्मा य पेसा य, मणसा अणुजाणिया २६ ॥

(सन्ति मे इत्यादि) सन्ति विद्यन्ते अमूनि त्रीणि आदीयते स्वीक्रियते अमीभिः कर्मेत्यादानानि । एतदेव दर्शयति । यैरादानैः क्रियते विधीयते निष्पाद्यते पापकं कल्मषं तानि चामूनि तद्यथा अजिकम्येत्याजिमुख्येन वध्यं प्राणिनं कान्त्वा तद्धाताभिमुखं चित्तं विधाय यत्र स्वत एव प्राणिनं व्यापादयति तदेकं कर्मादानम् । तथाऽपरं च प्राणिघाताय प्रेष्यं समादिश्य यत्प्राणिव्यापादनं तद् द्वितीयं कर्मादानमिति । तथाऽपरं व्यापादयन्तं मनसाऽनुजानीत इत्येतत्तृतीयं कर्मादानम् । परिज्ञोपचितादस्यायं जेदः तत्र केवलं मनसा चिन्तनमिह त्वपरेण व्यापाद्यमाने प्राणिन्यनुमोदनमिति ॥ २६ ॥ तदेवं यत्र स्वयंकृतकारितानुमतयः प्राणिघाते क्रियमाणे विद्यन्ते क्लिष्टाध्यवसायस्य प्राणातिपातश्च तत्रैव कर्मोपचयो नान्यत्रेति दर्शयितुमाह ।

एते उ तउ आयाणा, जेहिं कीरइ पावगं ।

एवं जावविसोहीए, निव्वाणमभिगच्छइ ॥ २७ ॥

(एते उ इत्यादि) तुरवधारणे एतान्येव पूर्वोक्तानि त्रीणि व्यस्तानि समस्तानि वा आदानानि यैर्दृष्टाध्यवसायव्यपेक्षैः पापकं कर्मोपचीयत इति । एवं च स्थिते यत्र कृतकारितानुमतयः प्राणिव्यपरोपणं प्रति न विद्यन्ते तथाभावशुद्ध्या अरक्तद्विप्रवुद्ध्या प्रवर्त्तमानस्य सत्यपि प्राणातिपाते केवलेन मनसा कायेन वा मनोभिसन्धिरहितेनोपजयेन वा विशुद्धबुद्धेन कर्मोपचयस्तदज्ञायाच्च निर्वाणं सर्वद्वन्द्वोपरतिभावमभिगच्छत्यभिमुखेन प्राप्नोतीति । भावशुद्ध्या प्रवर्त्तमानस्य कर्मबन्धो न जवतीत्यत्रार्थे दृष्टान्तमाह ।

पुत्तं पिया समारज्ज, आहारेज्ज असंजए ।

जुंजमाणो य मेहावी, कम्मणा नो विक्षिप्पइ ॥ २८ ॥

पुत्रमपत्यं पिता जनकः समारज्य व्यापाद्याहारार्थं कस्यांचित्थाविधायामापदि तदुद्धरणार्थमरक्तद्विष्टोऽसंयतो गृहस्थ-

स्तन्पिशितं भुञ्जानोऽपि चशब्दस्याशब्दार्थत्वादिति । तथा मेधाव्यपि संयतोऽपीत्यर्थः तदेवं गृहस्थो जिभुर्वा शुक्राशयः पिशिताश्चपि कर्मणा पापेन नोपलिप्यते नाश्लिष्यत इति यथा चात्र पितुः पुत्रं व्यापादयतस्तत्रारक्तद्विष्टमनसः कर्मबन्धो न भवति तथाऽन्यस्याप्यरक्तद्विष्टान्तःकरणस्य प्राणिवधे सत्यपि न कर्मबन्धो जवतीति ।

सांप्रतमेतद्वृणयाह ।

मणसा ये पउस्संति, चित्तं तेसि ए विज्जइ ।

अणवज्जमतहं तेसिं, ए ते संवुडचारिणो ॥ २९ ॥

ये हि कुतश्चिन्निमित्तान्मनसाऽन्तःकरणेन प्रदुष्यन्ति प्रद्वेषमुपयान्ति तेषां वधपरिणतानां शुक्रं चित्तं न विद्यते तदेवं यत्तैरभिहितं यथा केवलमनःप्रद्वेषेऽप्यनवद्यं कर्मोपचयाभाव इति ततस्तेषामतथ्यमसदर्याभिधायित्वं यतो न ते संवृत्तचारिणो मनसोऽशुक्त्वात् । तथाहि कर्मोपचये कर्त्तव्ये मन एव प्रधानं कारणं यतस्तेरपि मनोरहितकेवलकायव्यापारं कर्मोपचयाभावोऽजिहितः ततश्च यद्यस्मिन् सति भवत्यसति तु न जवति तत्तस्य प्रधानं कारणमिति । ननु तस्यापि कायचेष्टारहितस्याऽकारणत्वमुक्तम् सत्यमुक्तम् । अयुक्तं तत्कं यतो भवतैवैवं जावशुद्ध्या निर्वाणमभिगच्छतीति भणता मनस एवैकस्य प्राधान्यमभ्यधायि तथाऽन्यदप्यभिहितम् “चित्तमेव हि संसारं रागादिक्लेशवासितम् । तदेवं तैर्विनिर्मुक्तं भवान्त इति कथ्यते” तथा न्यैरप्यभिहितम् “मतिविजयमनस्त्वे यत्समत्वेऽपि पुसां, परिणमसि शुभांशैः कल्मषांशैस्त्वमेव । निरयनगरवत्मेप्रस्थिताः कष्टमेव, ह्युपचितशुभशक्त्या सूर्यसंभेदिनोऽन्ये” १ तदेवं भवदज्युपगमेनैव क्लिष्टमनोव्यापारः कर्मबन्धायेत्युक्तं जवति । तथैर्यापथेऽपि यद्यनुपयुक्तो घातितवान् ततोऽनुपयुक्तैव क्लिष्टचित्ततेति कर्मबन्धो भवत्येव । अथोपयुक्तो याति ततोऽप्रमत्तत्वादबन्धक एव तथा चोक्तम् “उच्चालियं पि पाए, इरियासमियस्स संकमट्टाप । वावजेज्ज कुंदिगी, मरेज्ज तं जोगमासज्ज ॥ ११ ॥ ण य तस्स तन्निमित्तो, बंधो सुहमां वि देसिओ समये । अणवज्जो उपयोगे, ण सव्वजावेण सो जम्हा” ॥ १२ ॥ स्वप्नान्तिकेऽप्यशुद्धचित्तसद्भावादीपद्वन्द्वो भवत्येव स च जवतोऽप्यज्युपगत एवाव्यक्तं तत्सावद्यमित्यनेनेति तदेवं मनसोऽपि क्रिष्टस्यैकस्यैव व्यापारबन्धसद्भावात् यदुक्तं भवता प्राणी प्राणिज्ञानमित्यादि तत्सर्वं प्लवत इति । यदप्युक्तं पुत्रं पिता सामारज्येत्यादि तदप्यनालोचिताभिधानं यतो मारयामीत्येवं यावन्न चित्तपरिणामोऽभूत्तावन्न कश्चिद्व्यापादयति एवंचतुचित्तपरिणतश्च कथमसंक्लिष्टता चित्तसंक्लेशे चावश्यभावी कर्मबन्ध इत्युज्योरपि संवादोऽत्रेति । यदपि च तैः क्वचिदुच्यते यथा परव्यापादितपिशितभक्षणं परहस्तारुष्टाङ्गारदाहं भाववन्न दोष इति तत्र पिशितजङ्गलेऽनुमतिरप्रतिहताऽस्माच्च कर्मबन्ध इति । तथा चान्यैरप्यभिहितम् । “अनुमन्ता विशसिता, संदर्ता क्रययिक्कसी । संस्कर्ता चोपभोक्ता च, घातकथाप्रघातकाः” यच्च कृतकारितानुमतिरूपमादानत्रयं तैरजिहितं तज्जैनेज्जमतववास्थादनमेव तैरकार्शीति । तदेवं कर्मचतुष्टयं नोपचयं यातीत्येवं तदभिधानाः कर्मचिन्तातो नष्टा इति सुप्रतिष्ठमिदमिति ॥ २९ ॥

अधुनैतेषां क्रियावादिनामनर्थपरंपरां दर्शयितुमाह ॥

इच्चेयाहि य दिट्ठीहिं, सातागारवणिस्सिया ।

सरणं ति मन्नमाणा, सेवंती पावगं जणा ॥ ३० ॥

इत्येतान्निः पूर्वोक्ताभिश्चतुर्विधं कर्म नोपचयं यातीति दृष्टि-
भिरज्युपगमैस्ते वादिनः सातागौरवमिश्रिताः सुखशीलताया-
मासक्ता यत्किञ्चनकारिणा यथादध्वभोजिनश्च संसारोद्धर-
णसमर्थं शरणमिदमस्मदीयं दर्शनमित्येवं मन्यमाना विपरीता-
नुष्ठानतया सेवन्ते कुर्वन्ति पापमवद्यमेवं व्रतिनोऽपि सन्तो जना
इव जनाः प्राकृतपुरुषसदृशा इत्यर्थः ॥ ३० ॥

अस्यवार्थस्योपदर्शकं दृष्टान्तमाह ।

जहा अस्साविणिं एणं, जाइअंधो दुरुहिया ।

इच्छई पारमागंतुं, अंतरा य विसीरई ॥ ३१ ॥

(जहा अस्साविणिमिन्त्यादि) आ समन्तात्स्ववति तच्छीला
आस्त्राविणिं सच्छिद्रेत्यर्थः । तां तथाभूतां नावं यथा जात्यन्धः
समारुह्य पारं तटभागान्तुं प्राप्तुमिच्छत्यसौ तस्याश्च स्त्राविणि-
त्येनोदकप्लुतत्वादनंतराले जलमध्य एष विपीदति वारिणि
निमज्जति । तथैव च पञ्चत्वमुपयातीति ॥ ३१ ॥

सांप्रतं तद्दार्ष्टान्तिकयोजनार्थमाह ।

एवं तु समणा एगे, मिच्छादिट्ठी अणारिया ।

संसारपारकंखी ते, संसारं अणुपरियट्ठीं ति त्ति वेमि ३२ ॥

यथाऽन्धः सच्छिद्रेण नावं समारुह्यः पारगमनाय नाहं तथा
भ्रमणा पके शाक्यादयो मिथ्याविपरीता दृष्टिर्येषां ते मिथ्यादृ-
ष्टयः । तथा पिशिताशनानुमतेरनार्याः स्वदर्शनानुरागेण संसा-
रपारकाङ्क्षिणो मोक्षान्निद्रापुका अपि सन्तस्ते चतुर्विधकर्मच-
यानभ्युपगमेनानिपुणत्वाच्छासनस्य संसारमेव चतुर्गतिसंसर-
णरूपमनुपर्यटन्ति । ज्ञूयो ज्ञूयस्तत्रैव जन्मजरामरणादौ गत्यादि-
फलेशमनुजयन्तोऽनन्तमपि कालमासते न विवक्षितमोक्षसुखमा-
प्नुवन्तीति ब्रवीमीति पूर्ववदिति ॥ ३२ ॥ सूत्र० १३७० १ अ० २३० ।

(३६) सोपक्रमनिरूपकमादिना कर्मचैविध्यमाह ।

कर्मभेदाः सोपक्रमनिरूपकमाद्यस्तत्र यत्फलजननाय सहोप-
क्रमेण कार्यकारणाभिमुख्येन वर्तन्ते यथोष्णप्रदेशे प्रसारितमर्द्धं
वस्त्रं शीघ्रमेव शुष्यति निरूपक्रमं च विपरीतं यथा तदेवार्द्धं वासः
पिण्डीकृतमनुष्णे देशे चिरेण शोषमेतीति द्वा० २६ द्वा० ॥

अस्योदाहरणम् ॥ ननु तीर्थकरा यत्र विहरन्ति तत्र देशे
पञ्चविंशतियोजनानि आदेशान्तरेण द्वादशानां मध्ये तीर्थ-
करातिशयात् न वैरादयोऽनर्था जयन्ति यदाह “ पच्युपपन्ना
रोगा, पसमंति इहैवमारीओ । अइवुछि अणावुट्ठी न होइ
हुब्बिक्खरुमरं वेति ” तत्कथं श्रीमन्महावीरे भगवति पुरिम-
ताले नगरे व्यवस्थित एवाभग्नसेनस्य पूर्ववर्णितो व्यतिकरः
संपन्न इत्यत्रोच्यते सर्वमिदमर्थानर्थजातं प्राणिनां स्वकृतक-
र्मणः सकाशादुपजायते । कर्म च द्विधा सोपक्रमं निरूपक्रमं
च तत्र यानि वैरादीनि सोपक्रामसंपाद्यानि तान्येव जिनाति-
शयादुपशम्यन्ति सदैवधर्मात्साध्यव्याधिवत् । यानि तु
निरूपक्रमकर्मसंपाद्यानि तान्यवश्यं विपाकतो वेद्यानि नोप-
क्रमकारणविषयाणि असाध्यव्याधिवत् । अत एव सर्वाति-
शयसंपत्समन्वितानां जिनानामप्यनुपशान्तवैरभावा गोसा-
लकादय उपसर्गात् विहितवन्त इति । विपा० ३२ अ० ।

जइ एं भंते ! समणेणं जगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं पंच-
मस्स णायज्जयणस्स अयमट्ठे पणत्ते छट्ठस्स एं भंते ! णाय-
ज्जयणस्स समणेणं भगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं के अट्ठे
पणत्ते एवं खलु जंयू तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे

णामं णयरे होत्या । तत्थ एं रायगिहे णयरे सेणिए णामं
राया होत्या । तत्थ एं रायगिहस्स वहिया उत्तरपुरिच्छिमे दि-
सीभाए एत्थ एं गुणमेद्विए णामं चेइए होत्या । तेणं कालेणं
तेणं समएणं समणे जगवं महावीरे पुब्बाणुपुब्बि चरमाणे
जाव जेणेव रायगिहे णयरे जेणेव गुणसेलाए चेइए तेणेव स-
मोसट्ठे अट्ठापरिस्सुवं डगहं उगिएहत्ता संजमेणं तवसा अ-
प्पाणं भावेमाणे विहरइ परिसा णिग्गया सेणिओ विणिग्गओ
धम्मो कहिओ परिसा णिग्गया । तेणं काद्वेणं तेणं समएणं
समएस्स जगवओ महावीरस्स जेहे अंतवासी इंदचूई णामं
अणगारे अदूरसामंते जाव शुक्कञ्जाणोवगए विहरति ।
तए णं से इंदचूई जायसट्ठे एवं वयासी । कह एं जंते !
जीवा गुरुयत्तं वा लहयत्तं वा हव्वमागच्छंति गोयमा ! से
जहानामए केइ पुरिसे एगमहं सुकं तुवं निच्छिइं निरुवहयं
दब्भेहि य कुमेहि य वेढेइ वेढेइत्ता मट्ठियालेवेणं छिंपति उ-
एहे दलयति दलयइत्ता सुकं समाणं दोच्चं पिहियकुसेहि
य वेढेइ वेढेइत्ता मट्ठियालेवेणं छिंपइ छिंपइत्ता उएहं सुकं
समाणं तच्चपि दब्भेहि य कुमेहि य वेढेति मट्ठिया लेवेणं
छिंपइ । एवं खलु एएणं उवाएणं अंतरा वेढेमाणे अंतरा
लिंपेमाणे अंतरा सुक्कावेमाणे जाव अट्ठहिं मट्ठियालेवेहिं
आलिंपति अत्याहंसि अ तारंगंसिय अपारमपोरसियंसि उ-
दगंसि पक्खिजेजा से एणं गोयमा ! मे तुवे तेसिं अट्ठएहं
मट्ठियालेवेणं गुरुयत्ताए जारियत्ताए गुरुयजारियत्ताए उ-
प्पिं सल्लिन्नमेत्तिता अहे धरणितत्ते पट्टाणे जवति । एवा-
मेव गोयमा ! जीवावि पाणाइवाएणं जाव मिच्छादंसणस-
त्त्वेणं आणुपुब्बेणं अट्ठकम्मपगगदीओ समुज्जिएत्ता तामिं
गुरुयत्ताए जारियत्ताए गुरुयभारियत्ताए कालमासे कालं
किञ्चा धरणितत्तमतिवत्तिता अहेणरगतलपट्टाणो जवति
एवं खलु गोयमा ! जीवो गुरुयत्तं हव्वमागच्छति । अहणं
गोयमा ! से तुवे तेसिं पढमिद्वगंसि मट्ठियालेवेसि ति-
त्तंसि कुहियंसि परिसरियंसि इंसि धरणितत्ताओ उप्पइ-
त्ताणं चिट्ठति । तयाणंतरं च एणं दोच्चं पि मट्ठियालेवे जाव
उप्पइत्ताणं चिट्ठइ । एवं खलु एएणं उवाएणं तेसु अट्ठसु
मट्ठियालेवेसु तित्तेसु जाव विमुक्कवंधे अहेधरणियलमव-
इत्ता उप्पिं सल्लिन्नतत्तपट्टाणे भवइ । एवामेव गोयमा !
जीवा पाणातिवायवेरमणेणं जाव मिच्छादंसणसत्त्ववरम-
णेणं आणुपुब्बेणं अट्ठकम्मपगगदीओ खवेत्ता गगणतलमु-
प्पइत्ता उप्पिं लोयग्गपट्टाणा जवंति एवं खलु गोयमा !
जीवा लहयत्तं हव्वमागच्छंति एवं खलु जंबूसमणेणं भग-
वया महावीरेणं जाव संपत्तेणं अट्ठस्स णायज्जयणस्स
अयमट्ठे पणत्ते त्ति वेमि ॥

सर्वं सुखं नवरं निरुपहतं वातादिभिर्देमैरप्रभूतैः कुशैर्मूलभूतैर्जात्यादर्भः कुशभेद इत्यन्ये (अथाहंसित्ति) अस्ताधे अगाधे इत्यर्थः पुरुषः परिमाणमस्येति पौरुषिकं तन्निषेधादपौरुषिकं मृत्प्रेषणां संबन्धाद् गुरुकतया गुरुकतैव कुतः भारिकतया मृत्प्रेषणितभारवशेनेति भावः । गुरुकभारिकतयेति तु धर्मधर्ममध्यमोमज्जनकारणताप्रतिपादनायोक्तम् (उत्पि) उपरि 'अइ-वइत्ता' अतिपत्यातिक्रम्य (तित्तंसित्ति) स्तिमिते आर्द्धतां गते ततः कुथिते कोथमुपगते ततः परिस्रिते पतित इति । इह गाधे "जह मिउत्ते वालित्तं, गुरुयं तुंवं अहो वयइ एवं । आसवकय-कम्मगुरु, जीवा वच्चंति अहरगइ ॥१॥ तं चेव तिच्चमुक्कं, जत्तोय-रिं गइ जाइ लहुजावं । जह तह कम्मविमुक्का, लोयमपवट्ठिया हौति" शा० ६ अ० ।

आह गुरुलघुकमगुरुलघुकं वा ह्यव्यं भवति नचैकान्तगुरुकं नचैकान्तलघुकमित्यागमेऽभिधीयते ततः कर्मणां गुरुतया जीवा अधो गच्छन्ति लघुतया तूर्द्धमिति कथं न विरुध्यते उच्यते इह हि यदागमे गुरुलघुकमगुरुलघुकं वा ह्यव्यमुक्तं तन्निश्चयतः "विईया पयउ सव्यथ पमिसिद्धा" गुरुकं लघुकं मिश्रे गुरुलघुकमिश्रं गुरुलघुकमित्यर्थः । एवं व्यवहारतश्चतुर्द्धा ह्यव्यम् । तत्र पुनरेतेषां मध्ये ये प्रथमचित्तीयपदे ते सर्वत्रापि निश्चयनयमताश्रितेषु सूत्रेषु प्रतिपिद्धा । तथाहि स निश्चयनयो ब्रवीति नास्त्येकान्तेन गुरुस्वजावं किमपि वस्तु पराभिप्रायेण गुरुत्वेनाभ्युपगतस्यापि लब्ध्यादेः परप्रयोगादूर्द्धादिगमनदर्शनात् । एवमेकान्तेन लघुस्वभावमपि नास्ति इति ह्यधेरेपि बाष्पादेः करतारुनादिना अधोगमनादिदर्शनात् । तस्मादियं वस्तुनः परिभाषा यत्किमप्यत्र जगति बादरं वस्तु न सर्वं गुरु लघुशेषं तु सर्वमप्यगुरुलघुकमिति । इदमेव व्यक्तीकुर्वन्नाह ।

जा तेयगं सरारं, गुरुलहुदव्वाणि कायजोगा य ।

मणसा अगुरुलहु, अरुविदव्वा य सव्वे वि ॥

औदारिकशरीरादारज्य तैजसशरीरं यावत् यानि ह्यव्याणि यश्च तेषामेव संबन्धात्काययोगः शरीरव्यापार एतत्सर्वं गुरुलघुकमिति निर्देशम् । यानि तु मनोभाषाप्रायोभ्याण्युपलक्षणत्वादानयनकर्मणा प्रायोग्याणि तदपान्तरालवर्तीनि च ह्यव्याणि यानि च सर्वाण्यपि धर्माधर्माकाशजीवास्तिकायलक्षणान्यरूपिद्रव्याणि तदेतत्सर्वमगुरुलघुकम् ।

अहवा बायरवोदी, कलेवरा गुरुलहु भवे सव्वे ।

सुहृमाणंतपदेसा, अगुरुलहु जाव परमाणू ॥

अथवेति प्रकारान्तरद्योतने बादरा वोन्दि शरीरं येषान्ते बादरवोन्दयो बादरनामकमौदयवर्तिनो जीवा इत्यर्थः तेषां सम्बन्धीनि यानि कलेवराणि यानि घा पराण्यपि बादरपरिणतानि तन्नाम्नोधरादीनि शकचापगन्धर्वपुरप्रभृतीनि वा वस्तूनि तानि सर्वाण्यपि गुरुलघून्मुच्यन्ते यानि तु सूक्ष्मनामकमौदयवर्तिनां जन्तूनां शरीराणि यानि च सूक्ष्मपरिणामपरिणतानि अनन्तप्रदेशिकादीनि परमाणुपुङ्गव जावत् ह्यव्याणि तानि सर्वाण्यगुरुलघूनि ।

अथ व्यवहारनयमतमाह ।

ववहारनयं पप्प उ, गुरुया लहुया य मीसगा चेव ।

लहुगपदीवमारुय, एवं जीवाण कम्माइ ॥

व्यवहारनयं प्राप्याङ्गीकृत्य त्रिविधानि द्रव्याणि भवन्ति त-

यथा गुरुकाणि लघुकाणि मिश्रकाणि च गुरुलघूनीत्यर्थः । तत्र यानि तिर्यगूर्द्धं वा प्रतिसान्यपि स्वभावादेवाधो निपतन्ति तानि गुरुकाणि यथा लेष्टुप्रभृतीनि । यानि तूर्द्धगतिस्वभावानि तानि लघुकाणि यथा प्रदीपकादीनि । यानि तु नाधोगतिस्वभावानि न वा ऊर्द्धगतिस्वभावानि किं तर्हि तिर्यग्गतिधर्मकाणि तानि गुरुलघूनि यथा मारुतो वायुस्तत्प्रभृतीनि एवं जीवानां कर्माण्यपि त्रिविधा भवन्ति गुरुणि लघूनि गुरुलघूनि वा । तत्र यैरमी जीवा अधोगतिं नीयन्ते तानि गुरुकाणि यैस्तु त एवोर्द्धगतिं प्राप्यन्ते तानि लघुकाणि यैः पुनस्तिर्यग्योनिकेषु वा मनुष्येषु वा गतिं कार्यन्ते तानि गुरुलघुकानीति तदेवं व्यवहारनयाभिप्रायेण समर्थितः कर्मणां गुरुत्वलघुत्वगुरुलघुत्वपरिणामः । अथ परः प्राह । ननु जीवास्तावत् स्ववशा एव ज्ञानावरणादिकं कर्मोपचिन्वन्ति ततो गतिरपि तेषां स्ववशतया किं न प्रवर्तते यदेवं कर्मोदयवलादूर्द्धमधस्तिर्यग्वा नीयन्ते । उच्यते ।

कम्मं चिणंति सवसा, तस्सुदयम्मि उ परवसा हौति ।

स्वखं दुरुहइ सवसो, विगलइ स परवसो ततो ॥

जीवाः स्ववशाः स्वतन्त्रा एव मिथ्यात्वाविरत्यादिभिः कर्मचिन्वन्ति बध्नन्तीत्यर्थः परं तस्य कर्मण उदये ते जीवाः परवशा भवन्ति । अथ कश्चिन्पुरुषो वृक्षमारोहन् स्ववशः स्वाभिप्रायानुकूल्येनारोहति स च कुतश्चिदुत्प्रेमादात्ततो विगलन् परवशः स्वकाममन्तरेणैव विगलति । आह यदेवं ततः किं संसारिणो जीवाः सर्वथैव कर्मपरवशा एव । उच्यते नायमेकान्तो यत आह ।

कम्मवसा खलु जीवा, वसाइं किं वि कम्माइं ।

कत्थइ धणिओ वल्लवं, धारणओ कत्थइ वल्लवं ॥

कर्मवशाः खलु प्रायेण अमी संसारिणो जीवाः परं कुत्रचित्प्रबलधृत्यवलादिसद्भावे कर्माण्यपि जीववशानि । अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन दृढयति यथा कुत्रचित्जनपदादौ धनिको व्यवहारको बलवान् कुत्रचित्पुनः प्रत्यन्तग्रामादौ धारणिकः ऋणधारकोऽपि बलवान् । इयमत्र भावना । यदि जनपदमध्यवर्ती अविद्यमानविभवो वा धारणिकस्तदा धनिको बलीयान् । अथ धारणिकः प्रत्यन्तग्रामे वा पल्ल्यां वा गत्वा स्थितः नद्या तस्य तथाविधं किमपि द्रव्यमस्ति ततो धारणिको बलवान् भवति । एष दृष्टान्तः । अथार्थोपनयमाह ।

धणियसरिसं तु कम्मं, धारणिगसमा उ कम्मिणा हौति ।

संतासंतधणा जह, धारणिगधिइवलं तणु ॥

एवंविधधनिकसदृशं कर्म धारणिकसमानाः कर्मिणः सकर्मका जीवा जवन्ति सुखदुःखोपभोगादि ऋणधारकत्वात्तेषामिति भावः । यथा च सन्तो विद्यमानविभवा असन्तोऽविद्यमानविजवा धारणिका जवन्ति तत्र च विद्यमानविजवे धारणिके धनिकस्य यदि कार्यं भवति तदा राजकुलवत्त्वेन तं धारणिकं धृत्वा स्वबल्यं ह्यव्यं बलादपि गृह्णाति स च धारणिकस्तस्मिन् ह्यव्ये दत्ते सति अनृणीजवति । अथ सोऽविद्यमानविभवस्ततो धनिकेन स्ववशीक्रियते स्ववशीकृतश्च तत्पारतन्त्र्येण घनमानो दुःसहं दासत्वादि महादुःखोपनिपातमनुभवति । एवमत्रापि धृत्यवलं (तणुत्ति) शरीरं च बलं वक्राभिमानयतां कल्पमयसंयमः । इदमुक्तं जवति यस्य जीवस्य वज्रकुड्यमानं

विशिष्टं मनःप्रणिधानवत्तं वज्ररूपभनाराचसंहननलक्षणं च शारीरं बलं भवति स धनिकसदृशं कर्म कृपयित्वा सुखेनैवानु-
णीजवति । यस्य तु धृतिबलं शारीर्यलं वा न भवति स तेन कर्म-
णा वशीक्रियते वशीकृतश्च तत्परतन्त्रतया वर्तमानो विविधशा-
रीरमानसदुःखोपनिपातमनुभवति । आह धृतिसंहननयशोपे-
तो अकर्म कृपयति तत्किमुदीर्यानुदीर्य वा कृपयतीत्युच्यते ।

सहणासहणो कालं, जह धणिओ एवमेव कम्मं तु ।

उदियानुदिच्चखणा, हाज सिया आउवजेसु ॥

धनि को द्विधा सहिष्णुरसहिष्णुश्च । यः सहिष्णुः स विव-
क्रितं कावं प्रतीकते इतरस्तु न प्रतीकते एवमेव कर्माणि किं-
चित्स्वकालमूर्त्ता किंचित्पुनस्तामन्तरेणापि स्वविपाकं दर्शय-
तीत्येवमुदीर्यस्यानुदीरणस्य वा कर्मणः कृपणा धृतिसंहननयशो-
पेतस्य भवेत् (सियत्ति) स्यात्कदाचित्कस्याप्येवं जयति न स-
र्वस्य । यस्तु संहननवज्रविहीनः स चरममनुदीर्य कर्म देशतः
क्षययेत् न सर्वतः (आउवजेसु त्ति) आयुःकर्मवर्जानां शेष-
कर्मणामनुदीरणानामपि कृपणं भवति आयुषः पुनरुदीरणस्यैव
कृपणमिति ज्ञावः । तदेवं धनिकधारणिकदृष्टान्तेन जीवकर्मणो-
रभयोरपि तुल्यमेव यथायोगं बलीयस्त्वं छप्यम् । उक्तं च “ह-
ग्नाशो ब्रह्मदत्ते जरतनुपजयः सर्वनाशश्च कृष्णे, नीचैर्गोत्रावता-
रश्चरमजिनपतेर्मद्विनाथेऽवलत्वम् । निर्वाणं नारदेऽपि प्रशम-
परिणतः स्याच्छिलातीसुतेऽपि, इत्थं कर्मात्मवीर्ये स्फुटमिह जय-
ति स्पर्धया तुल्यरूपे ” उक्तं सप्रपञ्चं भावाधिकरणम् । वृ० १ उ० ।

सह कलेवर रे वद चिन्तय, स्ववशता हि पुनस्तव दुल्लजा ।

बहुतरं च सहिष्यसि कर्म हे, परवशो न च तत्र गुणोऽस्ति ते
आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

कम्माणि एणं घणचिक्कणां, गहिआं बरसाराई ।

गाणद्वियं पि पुरिसं, पंथओ उप्पहं तिस्सो आचा० ६ अ० ३ उ० ॥

उतो यः स्वत एव मोहसलिलो जन्मालघालोऽशुजो ।

रागद्वेषकपायसन्ततिमहानिर्विघ्नवीजस्त्वया ।

रागैरङ्कुरितो विपत्कुसुमितः कर्मदुमः सांप्रतं, ।

सोदानो यदि सम्यगेव फलितो दुःखैरधोगामिभिः ।

पुनरपि सहनीयो दुःखपाकस्तथाऽयं, ।

न खलु जयति नाशः कर्मणां संचितानाम् ।

इति सह गणयित्वा यद्यदा याति सम्यक् ,

सदिति वद विवेकोऽन्यत्रभूयः कुतस्तयः । अचा० १ श्रु० २ अ० ।

शुजाशुभानि कर्माणि, स्वयं कुर्वन्ति देहिनः ।

स्वयमेवोपशुज्यन्ते, दुःखानि च सुखानि च । उच० १ अ० ।

यदिह क्रियते कर्म, तत्परत्रोपशुज्यते ।

मूलसिकेषु वृक्षेषु, फलं शाखासु जायते सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

दग्धे बीजे यथाऽयन्तं, प्रादुर्भवति नादुरः ।

कर्मबीजे तथा दग्धे, न रोहति प्रवादुरः स्या० ॥

क्लेशाः पापानि कर्माणि, बहुभेदानि नो मते ।

योगादेव क्षयस्तेषां, न भोगादनवस्थितेः ॥ ३१ ॥

ततो निरुपमं स्थान-मनन्तमुपतिष्ठते ।

जवप्रपञ्चरदितं, परमानन्दमेदुरम् ॥ ३२ ॥

क्लेशा इति नोऽस्माकं मते पापान्यशुभविपाकानि बहुभेदानि
विचित्राणि कर्माणि ज्ञानावरणीयानि क्लेशा उच्यन्तेऽतः कर्म-
क्षय एव क्लेशहानिरिति ज्ञावः । तत्तु “नायुक्तं क्रीयते कर्म,
कल्पकोटिशतैरपि । अवश्यमेव ज्ञातव्यं, कृतं कर्म शुभाशुचं ”

मिति वचनाद्भोगादेव कर्मणां क्षयः तस्याप्यपुरुषार्थत्वमनिवा-
रितमेवेत्यत आह योगादेव ज्ञानक्रियासमुच्चयवृक्षणात् क्षय-
स्तेषां नानाभवाज्जितानां प्रचितानां न जोगादनवस्थितेर्भोगज-
नितकर्मन्तरस्यापि भोगनाश्यादादनवस्थानात् । ननु त्वरिता-
जिघ्रक्षजोगस्य न कर्मन्तरजनकत्वं प्रचितानामपि च तेषां क्षयो
योगजादृष्टाधीनं कायव्यूहवलादुत्पत्त्यत इति चेन्न प्राय-
श्चित्तादिनापि कर्मनाशोपपत्तेः कर्मणां जोगेतरनाशत्वस्यापि
व्यवस्थितौ योगेनापि तन्नाशसंभवे कायव्यूहादिकल्पने प्रमा-
णाभावात् । कर्मणां ज्ञानयोगनाशयतया “ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि
भस्मसात् कुरुतेऽजुनेति” जवदागमेनापि सिद्धत्वात् । नरा-
दिशरीरसत्वे शूकरादिशरीरानुपपत्तेः कायव्यूहानुपपत्तेर्मनो-
न्तरप्रवेशादिकल्पने गौरवाच्च । ये त्वाहुः पातञ्जलाः “अग्नेः
स्फुटिज्ञानामिव कायव्यूहदशायामेकस्मादेव चित्ताप्रयोजका-
न्नानाचित्तानां परिणामोऽस्मितामात्रादिति ” तदुक्तं “निर्मा-
णचित्तान्यस्मितामात्रात् प्रवृत्तिभेदः प्रयोजकचित्तमेकमनेक-
पामिति ” तेषामप्यनन्तकादप्रचितानां कर्मणां नानाशरीरोप-
जोगनाशयत्वकल्पनमोह एव तावददृष्टानां युगपदृष्टिलाभा-
नुपपत्तेरिति निरुपक्रमकर्मण एव जोगैकनाशयत्वमाश्रयणी-
यमिति सर्वमवदातम् ३१ (तत इति) सुगमम् ३२। द्वा० २६ द्वा० ।

(३१) कर्मक्षयविचारः ।

तस्य सम्यग्ज्ञानस्य सत्यार्थत्वेन बलीयस्त्याद्विवृत्ते च मिथ्या-
ज्ञाने तन्मूलत्वाद्भागादयो न भवन्ति कारणाभावे कार्यस्यानु-
त्पादाद्भागाद्यजावे च तत्कार्या प्रवृत्तिर्व्यावर्तते तदभावे च
धर्माधर्मयोरनुत्पत्तिरारब्धकार्ययोश्चोपजोगात्प्रवृत्त्यति संचि-
तयोश्च तयोः प्रक्षयस्तत्त्वज्ञानादेव तदुक्तं “यथैध्नसमिद्धोऽ-
ग्निर्भस्मसात्कुरुते कृणात् । ज्ञानाग्निस्सर्वकर्मणि, भस्म-
सात्कुरुते तथा” अथोपजोगादपि प्रक्षये “नायुक्तं क्रीयते कर्म
कल्पकोटिशतैरपि” त्यागमोऽस्ति तथा च विरुद्धार्थत्वादुभ-
योरेकत्रार्थं कथं प्रामाण्यमुपभोगाच्च प्रक्षयेऽनुमानोपन्यासमपि
कुर्वन्ति । पूर्वकर्मण्युपजोगादेव क्रीयन्ते कर्मत्वाद्यत्तकर्म
तत्तदुपजोगादेव क्रीयते यथाऽऽरब्धशरीरं कर्म तथा चैतत्क-
र्म तस्मादुपभोगादेव क्रीयते इति । न चोपजोगात्प्रक्षये
कर्मन्तरस्यावश्यंभावात्संसारानुच्छेदः । समाधिबलादुपपन्नत-
त्वज्ञानस्यावगतकर्मसामर्थ्यात्पादितयुगपदशेषशरीरद्वारावा-
प्ताशेषजोगस्य कर्मन्तरोत्पत्तिनिमित्तमिथ्याज्ञानजनितानुस-
न्धानविकलस्य कर्मानुपपत्तिस्तदुपभोगं विना कर्मणां प्रक्ष-
यानुपपत्तेर्ज्ञानतोऽपि तदर्थितया प्रवृत्तेर्वैद्योपदेशादातुरस्यैवौ-
पध्याद्याचरणे ज्ञानमप्येवमशेषशरीरोत्पत्तिद्वारेणोपभोगात्क-
र्मणां विनाशव्यापारादग्निरिवोपचर्यत इति व्याख्येयम् । न-
साक्षान्नचैतद्वाच्यं तत्त्वज्ञानिनो कर्मविनाशस्तत्त्वज्ञानादितरे-
षां तूपजोगादिति ज्ञानेन कर्मविनाशे प्रसिद्धादहरणाज्ञावा-
त् नच मिथ्याज्ञानजनितसंस्कारस्य सहकारिणोऽभावाद्धि-
मानान्यपि कर्माणि न जन्मान्तरशरीराण्यारभन्त इत्यन्युपग-
मः श्रेयोऽनुत्पादितकार्यस्य कर्मलक्षणस्य कार्यवस्तुनः प्रक्ष-
यान्तिव्यत्यप्रसक्तः । अथानागतयोर्द्धर्माधर्मयोरुत्पत्तिप्रतिषेधे
तत्त्वज्ञानिनो नित्यनैमित्तिकानुष्ठानं कथं प्रत्यवायपरिहारार्थं तदु-
क्तं “नित्यनैमित्तिकैरेव, कुर्वाणो दुरितक्षयम् । ज्ञानं च विमर्षा-
कुर्वन्-अज्ञासेन तु पाचयेत् ॥ अज्ञासात्पक्वाविज्ञानः, कैवल्यं
लभते नरः” ॥ केवलं काम्ये निषिद्धे च प्रवृत्तिप्रतिषेधस्तदु-
क्तं “नित्यनैमित्तिके कुर्यात्-अप्रत्ययाजिह्वासायाः । मोक्षार्थं न

प्रवर्तत, तत्र काम्यनिषिद्धयोरिति ” सम्म १५५ पत्र. ॥
अस्य खण्डनम् ।

यत्तु क्रमार्थकार्ययोर्धर्माधर्मयोरुपभोगात्प्रकृत्यः संचित-
योश्च तत्त्वज्ञानादित्यादि तदपि न सङ्गतमुपभोगात्कर्मणः
प्रकृत्ये तदुपभोगसमयेऽपरकर्मनिमित्तस्याभिलाषपूर्वकमनो-
वाकायव्यापारस्वरूपस्य संभवादविकलकारणस्य प्रचुरतर-
कर्मणः सद्भावात्कथमात्यन्तिकः कर्मक्षयः सम्यग्ज्ञानस्य तु
मिथ्याज्ञाननिवृत्त्यादिक्रमेण पापक्रियानिवृत्तिलक्षणचारित्र्यो-
पबृंहितस्यागामिकर्मानुत्पत्तिसामर्थ्यवत्संचितकर्मक्षयेऽपि
सामर्थ्यं संभाव्यत एव यथोष्णस्पर्शस्य भाविशीतस्पर्शानुत्प-
त्तौ समर्थस्य पूर्वप्रवृत्ततत्स्पर्शादिवत्संसेऽपि सामर्थ्यमुपलब्धं
किन्तु परिणामिजीवाजीवादिवस्तुविषयमेव सम्यग्ज्ञानं न
पुनरेकान्तनित्यात्मादिविषयं तस्य विपरीतार्थप्राहकत्वेन
मिथ्यात्वोपपत्तयेऽथैकान्तवादिपरिकल्पित आत्माद्यर्थो न
संभवति तथा स्थानं निवेदयिष्यते । मिथ्याज्ञानस्य च मुक्तिहे-
तुत्वं परेणापि नेष्यत एवातो यदुक्तं ‘यथैधांसीत्यादि’ तत्सर्वं
संवररूपचारित्र्योपबृंहितसम्यग्ज्ञानाग्नेशोपकर्मक्षयसामर्थ्य-
मभ्युपगम्यते तत्सिद्धमेव साधितम् । यश्चोपभोगादशोपकर्म-
क्षयेऽनुमानमुपन्यस्तं तत्र यदेवागामिकर्मप्रतिबन्धे सामर्थ्यं
सम्यग्ज्ञानादि तदेव संचितक्षयेऽपि परिकल्पयितुं युक्तमिति
प्रतिपादितं सर्वज्ञसाधनप्राप्तावेवोपभोगात् प्रकृत्ये स्तोकाभा-
वस्य कर्मणः प्रचुरतरकर्मसंयोगसंचयोपपत्तेर्न तदशेषक्षयो
युक्तिसंगतः । कर्मत्वादिति च हेतुः सन्तानत्ववदसिद्धाद्यने-
कदोषदुष्टत्वाच्च प्रकृतसाधकः । असिद्धत्वादिदोषोद्भावनं च
सन्तानत्वहेतुदूषणानुसारेणातिसंख्यानेन निवर्त्तयितुमश-
क्यत्वान्मानसो विकल्पः । तथा ह्यनुमानवलात्क्षणिकत्वं विक-
ल्पयतोऽपि नानेकत्वप्रत्ययो विवर्त्तते शाक्यान्ते तु प्रतिसं-
ख्यानेन विचारयितुं कल्पना न पुनः प्रत्यक्षबुद्धयस्तस्माद्य-
थाऽश्वं विकल्पयतोऽपि गोदर्शनाच्च गोप्रत्ययो विकल्पस्तथा
स्वयमेवं वाच्यं न पुनरुच्यते ग्रन्थगौरवभयात् । यच्च समाधि-
बलादुत्पन्नतत्त्वज्ञानस्येत्यादि तदप्ययुक्तमभिलाषरूपरागाद्य-
भावे ह्युपभोगासंभवात् संभवेऽपि चावश्यंभावि ऋद्धिमतो
भवदभिप्रायेण योगिनोऽपि प्रचुरतरधर्माधर्मसंभवोऽतिभो-
गिन इव नृपत्यादेर्वैद्योपदेशप्रवर्त्तमानानुरदृष्टान्तोऽप्यसंगतः
तस्यापि नौरुभावभिलाषेण प्रवर्त्तमानस्यौषध्याद्याचरणे
वीतरागत्वासिद्धेः । नच मुमुक्षोरपि मुक्तिसुखाभिलाषेण प्र-
वर्त्तमानस्य सरागत्वं सम्यग्ज्ञानप्रतिबन्धकरागविगमस्य
सर्वज्ञतान्यथानुपपत्त्या प्राक्प्रसाधितत्वाद्भवोपप्राहिकर्मनि-
मित्तस्य तु बाह्यबुद्धिशरीरारम्भप्रवृत्तिरूपस्य सातजनकस्य
शैलेश्यवस्थायां मुमुक्षोरभावात् । प्रवृत्तिकारणत्वेनाभ्युपगम्य-
मानस्य मोक्षसुखाभिवापस्याप्यसिद्धेर्न मुमुक्षो रागित्वम् ।
प्रसिद्धश्च भवतां प्रवृत्त्यजावो जाविधर्माधर्मप्रतिबन्धकः य-
श्च जाविधर्माधर्माभ्यां विरुद्धो हेतुः स एव संचिततत्क्षये
ऽपि युक्त इति प्रतिपादितमत एव सम्यग्ज्ञानदर्शनचारात्रात्मक
एव हेतुर्भाविभूतकर्मसंबन्धप्रतिघातकत्वान्मुक्तिप्राप्त्यवन्ध्यका-
रणं नान्य इति तेन यदुक्तं तत्त्वज्ञानादिभिर्न तद्युक्तमेव । य-
त्स्वितरेषामुपभोगादिति तदयुक्तमुपभोगात्तत्क्षयानुपपत्तेः प्रति-
पादितत्वात् । यत्तु नित्यनैमित्तिकानुष्ठानं केवलज्ञानोत्पत्तेः प्रा-
काम्यनिषिद्धानुष्ठानपरिहारेण ज्ञानावरणादिदुरितक्षयनिमित्त-
त्वेन केवलज्ञानप्राप्तिहेतुत्वेन प्रतिपादितं तदिष्टमंवास्माकं केव-

लज्ञानज्ञानोत्तरकावं तु शैलेश्यवस्थायामशोपकर्मनिर्जरणरू-
पायां सर्वक्रियाप्रतिषेध एवाभ्युपगम्यत इति न तन्निमित्तो ध-
र्माधर्मफलप्राप्त्यर्थः । प्रवृत्तिनिमित्तरात्यन्तिक्यास्तत्क्षयहे-
तुत्वासिद्धेः सम्म ० । तथा मूर्तेः कर्मभिरमूर्तस्य जीवस्य बहुचयः-
पिण्डन्यायेन कथं सम्बन्ध इति प्रश्ने अरूपिभिः सह रूपिणां सं-
योगसंबन्धसंभवत्येव यथाऽकाशेन सह परमाणुनां पक्षिणां वा
वह्नयःपिण्डन्यायेन तु संबन्धविशेषो व्यवस्थाप्यते न तुरपिण्ड-
यनियतः संबन्ध इति न किञ्चिदनुपपन्नम् । ४० ए श्येन ३ उल्ला०
कम्मओ-कर्मतस्-प्र६५० कर्मणः सकाशादित्यर्थे, ज० १५
श० ५ श० ।

कम्मंत-कर्मन्त-पुं० कर्महेतौ, “तदुपगारा सावज्जा अवोहिया
कम्मंता परपाणपरियावणकरा कज्जंति” सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।
कम्मंतसाला-कर्मन्तशाला-स्त्री० न० “बुढादिया जत्थ कम्म
विज्जंति सा कम्मंतसाला ” कृधादि यत्र परिक्रम्यते सा क-
र्मान्तशाला इत्युक्तवक्षणायां शाखायाम्, कर्मान्तगृहमप्यत्र नि०
चू० ८ उ० । प्रश्न० ।

कम्मंस-कमीश-पुं० कर्मजदेपु, ज० १५ श० १ उ० । व्या-
पारांशेषु, औ० ।

पठमसमयजिणस एं चत्तारि कम्मंसा खीणा जवंति
तंजहा णाणावरणिज्जं दरिसणावरणिज्जं मोहणिज्जं अ-
तराइयं । उप्पन्नणाणदंसणधरेणं अरहा जिणे केवली च-
त्तारि कम्मंसे वेदंति तंजहा वेयणिज्जा आनुयं णाम गोयं ॥
प्रथमः समयो यस्य स तथा स चासौ जितश्च सयो-
गिकेवलप्रथमसमयजिनस्तस्य कर्मणः सामान्यस्यांशा ज्ञा-
नावरणीयादयो जेदा इति । उत्पन्ने आवरणक्षयाज्जातज्ञानदर्श-
ने विशेषसामान्यबोधस्वरूपे धारयतीति उत्पन्नज्ञानदर्शनध-
रोऽनेनानादिसिद्धकेवलज्ञानवतः सदाशिवस्यासद्भावं दर्श-
यति न विद्यते रद एकान्तो गोप्यमस्य सकलसन्निहितव्य-
वहितस्थूलसूक्ष्मपदार्थसार्थसाक्षात्कारित्वादित्यरहा देवादि-
पूजाहर्त्वेनार्हत्वा । रागादिजंतृत्वाज्जिनः । केवलानि परिपूर्णा-
नि ज्ञानादीनि यस्य सन्ति स केवलीति । सिद्धत्वस्य कर्मक्षप-
णस्य च एकसमये सम्भवात् स्था० ४ उ० । (के देवाः कियता
कालेनाऽनन्तान् कर्मांशान् क्षपयन्तीति खवणा शब्दे)

कम्मकड-कर्मकृत-त्रि० ३ त-कर्मनिर्वर्तित, ७ ब० कर्मकरणाधि-
करणे, “इत्थीए पुरिसस्स य कम्मकडाए जोणीए मेहुणवत्तिप
नामं संजाए समुप्पज्जइ” - नामकर्मनिर्वर्तितार्थां योनौ, अथ-
वा कर्ममदनोद्दीपको व्यापारस्तत्कृतं यस्यां सा कर्मकृता ज०
१ श० ५ उ० ।

कम्मकर-कर्मकर-त्रि० कर्म करोतीति कृ-ट-धेतनेन कर्म-
कारके, स्त्रियां ङीप्-वाच० । आचा० । औ० । आ० म०
द्वि० । भृतके, वृ० १ उ० । लोकहितादिकर्मकरे, दशा० एः
अ० । कर्मश्रित्य करे, आ० म० द्वि० । (करशब्दे तन्निक्षेपे
विवृतिः) ताच्छील्ये-दासे कर्मकरणशब्दे, स्त्रियां ङीप् ङीर्हि-
सायाम्-कृ-मन्-कर्म हिंसां करोतीति । हेत्वादौ, यमे, पुं० मेदि० ।
सर्वप्राणिहिंसायां तस्याधिकृततथा च तस्य तथात्वम् सूत्रा-
वतायाम्, स्त्री० मेदि० ।

कम्मकरण-कर्मकरण-न० कर्मविषयं करणं बन्धनम् । संक्रमा-
दिनिमित्तचूते जीववीर्ये, भ० ६ श० १ उ० ।

कम्म (कता) कारि-कर्मकर्त्तृ-पुं० कर्मैव कर्ता (कताशब्दे विवृत्तिः) व्याकरणेनैव कर्मणः कर्तृत्वविचक्रया प्राप्तकर्तृत्वभावे कर्मणि, क्रियमाणे तु यत्कम स्वयमेव प्रसिध्दति । सुकरैः स्वैर्गुणैः कर्ता कर्मकर्त्तेति तद्विदुः । यथा देवदत्त आदने पचतीति कर्तुर्देवदत्तस्याविवक्रया पचयते आदने स्वयमेव अत्र कर्मवत् कर्मणा तुल्यक्रियः । इत्यतिदेशात् यगात्मानेपदादयः वाच्ये । “ कइ दिस्सि पोम्मात्रा चिञ्जेति ” पुद्गलाश्रीयन्ते कर्मकर्त्तारिप्रयोगः स्वयं चयनमागच्छन्तीत्यर्थः प्रज्ञा० २१ पद ।

कम्मकिल्बिस-कर्मकिल्बिष-त्र० कर्मणा तत्तत्क्रियनुरूपचेष्टितेन किल्बिषाः अधमाः कर्मकिल्बिषाः । कर्मभिर्मिलनेषु, किल्बिषकर्मन् । किल्बिषाणि क्लृप्ततया निरुपान्यशुभानुबन्धीनि कर्माणि येषां ते किल्बिषकर्मणः । प्राकृतत्वात् पूर्वपरनिपातः । अशुभकर्मसु, वक्त० ३ अ० । एवमावट्टजोणीसु, पाणिणो कम्मकिल्बिसा । न निविञ्जति संसारे, सन्वच्छेद्य सत्तिया ” उक्त० ३ अ० । (चउरंगशब्दे व्याख्या)

कम्मक्खंथ-कर्मस्कन्ध-पुं० कर्मणवर्गणाप्रधानेषु स्कन्धेषु, कर्म० ५ क० ॥

कम्मक्खंधदल-कर्मस्कन्धदल-न० कर्मणवर्गणाप्रधानाः स्कन्धाः कर्मस्कन्धास्त एव यथा स्वकालं दलनादिशगरुभयनात् दलं अफला विशरणे दति वचनात् दलं दक्षिकं कर्मस्कन्धदलम् । कर्मदक्षिके, कर्म० ५ क० (यादृशं कर्मस्कन्धदलिकं जीवां गृह्णाति तदेतत्कम्मशब्दे उक्तम्) ॥

कम्मक्खय-कर्मक्षय-पुं० ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधयोगे, पा० । आचा० ।

कम्मक्खयकरणी-कर्मक्षयकरणी-स्त्री० कर्मक्षयः क्रियतेऽनयेति कर्मक्षयकरणी करणेऽनद् । कर्मक्षयसाधिकायाम्, व्य० १ उ० ।

कम्मक्खयसिद्ध-कर्मक्षयसिद्ध-पुं० “ सो कम्मक्खयसिद्धो, जो सव्वख्खिणकम्मसो ” स कर्मक्षयसिद्धो यः सर्वक्षीणकर्माशः । सर्वे निरवशेषाः क्षीणाः कर्माशाः कर्मभेदा यस्य स तथा इत्युक्तलक्षणे क्षीणकर्माष्टके प्रावसिद्धे, आ० म० द्वि० । आ० क० । आ० चू० । (सिद्धशब्दे तस्य विवृतिर्भविष्यति)

कम्मगइ-कर्मगति-स्त्री० क्रियते इति कर्म ज्ञानावरणादिपरिभाषिकं क्रिया वा । कर्म च तद्वतिआसौ कर्मगतिः । गमनं गच्छति याऽनयेति गतिः । ज्ञानावरणादिरूपे गतिहेतौ, गमनक्रियायां च “ विहगगइ चत्तणगइ, कम्मगइओ समासओ दुविहा । तदुदयवेयज्जीवा, विहगमा पप्प विहगगइ ” द० १ अ० । [विहंगमशब्दे व्याख्या]

कम्मगुरुता-कर्मगुरुता-स्त्री० कर्मणां गुरुता । कर्ममहत्तायाम्, म० ए श० ३२ उ० ।

कम्मगुरुसंभारियता-कर्मगुरुसंभारिकता-स्त्री० गुरोः सम्भारिकस्य च ज्ञात्रो गुरुसंभारिकता गुरुता सम्भारिकता चेत्यर्थः । कर्मणां गुरुसंभारिकता कर्मगुरुसंभारिकता । कर्मणां भक्तिप्रकर्षावस्थायाम्, म० ९ श० ३३ उ० ।

कम्मगंथ-कर्मग्रन्थ-पुं० कर्मप्रतिपादके कर्मवियक्ताविग्रन्थशब्दे, तत्र प्रथमः कर्मविपाकः धीमदेवेन्द्रसूरिविरचितस्तत्तुतयैयटीकया समलङ्कृतः । ग्रन्थमानं द्वाशीत्युत्तराष्टशताधिकमेकसहस्रम् (१८८२) द्वितीयः कर्मस्तवस्तेनैव देवेन्द्रसूरिणा विरचितः प्रकृतितथ तःमानं च (८३०) अष्टशताधिकं त्रिंशत् ।

तृतीयः कर्मस्तवो बन्धस्वामित्वं देवेन्द्रसूरिलिखितं तद्वन्धमानमेकोनपञ्चश्रिकं (४५९) चतुःशतम् । चतुर्यः परश्रीतिशास्त्रं देवेन्द्रसूरिणा कृतं व्याख्यातं च तःमानमष्टाविंशतिशतम् [२८००] पञ्चपः शतकः शिवशर्मसूरिणा कृतः पूर्वमप्रायणीयपूर्वाद्दुद्ध्यततो देवेन्द्रसूरिणा विरचितः प्रकृतितथ ग्रन्थमानं चत्वारिंशदुत्तरप्रिशताधिकं चतुःसहस्रम् (४३४०) पष्ठः सप्ततिकाद्रव्यः चन्द्रमहत्तरकृतो मलयगिरिविरचितः टीकासमन्वितस्तःमानं नवाशीत्युत्तरपञ्चशताधिकं त्रिसहस्रम् [३६८९] सर्वग्रन्थमानम् शतुर्दशसहस्रम् । कर्म । अत्र श्रीहीरविजयसूरि प्रति पणिरुतश्रीजगमालिगणिकृतप्रश्नः पष्ठकर्मग्रन्थकर्त्ता चन्द्रमहत्तरा साध्वीति सत्यं नवेति ? उत्तरम् पष्ठकर्मग्रन्थकर्त्ता चन्द्रमहत्तरा साध्वीति प्रवादो मिथ्येति प्रतिभाति यतस्तद्वोकायामाचार्येणोक्तमस्ति । तथैव तद्वचुर्णो चन्द्रमहत्तरकृतप्रकरणं व्याख्यायते इत्युक्तम् । ही० ।

कम्मघण-कर्मघन-पुं० कर्मैव जीवस्वभावावरणाद् घनः कर्मघनः आव० ४ अ० । ज्ञानावरणादिकर्ममेवे, द० ६ अ० । उक्तं च “ स्थितः शीतांशुवर्ज्जीवः, प्रवृत्त्या भावशुद्धया । चन्द्रिकावच्च विज्ञानं, तदावरणमभवदिति ” आव० ४ अ० । कर्मवहुले, त्रि० नि० चू० ६ उ० ।

कम्मचिंता-कर्मचिन्ता-स्त्री० ज्ञानावरणादिके कर्मणि पर्यालोचने, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

कम्मचिंतापणट्ट-कर्मचिन्ताप्रनष्ट-स्त्री० कर्मणि ज्ञानावरणादिके चिन्ता पर्यालोचनं तस्याः प्रनष्टा अपगताः कर्मचिन्ताप्रनष्टाः । कर्माभिज्ञताशून्येषु, “ कम्मचिंतापणट्टाणं, संसारस्स पवहुणं ” सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

कम्मजणण-कर्मजनन-न० कर्मबन्धकरणे, नि० चू० २ उ० ।

कम्मजोग-कर्मयोग-पुं० क्रियाऽऽचरणायोगद्वये, तत्र विशतिकांनुसारेण लक्षणादिकं निरूप्यते तत्र स्थानरूपं कार्यात्सर्गादि । जैनागमोक्तक्रियाकरणे, करचरणासनमुद्रारूपमुक्त्वां च विशतिकायाम् “ छाणाघत्तच्छालं वणरहिओ तमिम पंचहा एसो । दुगमिच्छकम्मजोगो, तथा तियं णाणजोगो उ ” अष्ट० । कर्म० । कर्मसु योगः कौशलम् फलसाधनस्यापि कर्मणोऽफलसाधनत्वापादनरूपे कौशलभेदे, पुं० कमनीयताहेतौ, ज्ञा० १४ अ० ।

कम्मजोणि-कर्मयोनि-स्त्री० साहयमतप्रसिद्धेपदार्थे, वृत्तिभ्रष्टासुखविविदिपाथिज्ञासिभेदान् पञ्च कर्मयोनयः स्या० ।

कम्मट्ठग-कर्माष्टक-न० ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयमोहनीयायुर्नामगोत्रान्तरायाद्वये कर्मणामष्टसंख्याके गणे, क० प्र० ।

कम्मट्ठाण-कर्मस्थान-न० अयस्कारवर्द्धिकुल्यादिके कर्मकारस्थाने, आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० ।

कम्मट्ठिइ-कर्मस्थिति-स्त्री० कर्मावस्थानकाले, म० ६ श० ३ उ० । (यथा दर्शितं कम्म शब्दे) कर्मत्वोपादानमात्ररूपायामवस्थानरूपायां वा अवस्थितौ, सम० । कर्मणः कर्मपुद्गलैश्चः सकाशात् स्थितिर्येषां ते कर्मस्थितयः । कर्महेतुकस्थितिकेषु नैरयिकादिवैमानिकान्तेषु, म० १४ श० ६ उ० ।

कम्मणिदान-कर्मनिदान-पुं० कर्म निदानं नारकत्वनिमित्तं कर्मबन्धनिमित्तं वा येषां ते कर्मनिदानाः । तथाविधेषु नार-

कादिवैमानिकपर्यन्तेषु, भ० १४ श० ६ उ० ।

कम्मणिव्वत्ति-कर्मनिर्णय-स्त्री० कर्मणो ज्ञानावरणादितया निष्पत्तौ,

कइविहा एं भंते ! कम्मणिव्वत्ती पणत्ता ? गोयमा !

अटविहा कम्मणिव्वत्ती पणत्ता तंजहा णाणावरणिज्ज-
कम्मणिव्वत्ती जाव अंतराइयकम्मणिव्वत्ती । ऐरइयाणं
भंते ! कइविहा कम्मणिव्वत्ती पणत्ता० तंजहा णाणावर-
णिज्जकम्मणिव्वत्ती जाव अंतराइयकम्मणिव्वत्ती य एवं
जाव वेमाणियाणं ज० १९ श० ८ उ० ।

कम्मणिसेग-कर्मनिषेक-पुं० कर्मदलिकस्यानुभवनाथे रचना-
विशेषे, भ० ६ श० ३ उ० । (यथा कम्म शब्दे दर्शितम्)

कम्मण-कर्मण-न० कर्मणो विकारः कर्मणं विकारेऽणप्रत्ययः
यद्वा कर्मैव कर्मणं प्रज्ञादिभ्योऽणप्रत्ययः । कर्मजशरीरे, कर्म०
(कम्मज शब्दे विवृतिः)

कम्मत्त-कर्मात्त-त्रि० इतः पूर्वाचरितैः कर्मभिर्दुःखिते, कर्मभिः
कृष्यादिभिरार्ताः । कृष्यादिकर्मकर्तुमसमर्थे, “ कम्मत्ता दु-
ब्भगा चेव, इच्चारं सुसदो जणा ” एतैः पूर्वाचरितैः कर्मभि-
रार्ताः पूर्वस्वकृतकर्मणः फलमनुभवन्ति । यद्वा कर्मभिः कृ-
ष्यादिभिरार्तास्तत्कर्तुमसमर्था उद्विग्नाः सन्तो यतयः संवृत्ता
इति सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

कम्मत्तय-कर्मस्तव-पुं० देवेन्द्रसूरिविरचिते खनामख्याते क-
र्मग्रन्थे, तदधिकाराः “ बन्धोदयोदीरणसत्पदस्य, निःशेषक-
र्माखिलं निहत्य । यः सिद्धिसाम्राज्यमलं चकार, श्रिये स वः
श्रीजिनवीरनाथः १ ” “ नत्वा गुरुपदकमलं, गुरुपदेशाद्यथा-
श्रुते किञ्चित् । कर्मस्तवस्य विवृतिं, विदधे स्वपरोपकाराय २
तत्रादावेव मङ्गलार्थमभीष्टदेवतास्तुतिमाह ।

तह शुणिमो वीरजिणं, जह गुणठाणेषु सयहकम्माइं ।

बंधुदयोदीरणया, सत्तापत्ताणि खवियाणि ॥१॥

तथा तेन प्रकारेण स्तुमोऽसाधारणसद्भूतसकलकर्मनिर्मु-
लक्षपणलक्षणगुणोत्कीर्तनेन स्तवनगोचरीकुर्मः कं वीरजि-
नम् (कर्म०) यथा येन प्रकारेण “ अभिनवकम्मंगहणं,
बंधो ओहेण सत्तवीससयं । तित्थयराहारदुग-वज्जं मिच्छम्मि
सत्तरसय ” मित्यादि वक्ष्यमाणेषु गुणस्थानेषु परमपदप्रासा-
दशिखरारोहणसोपानकल्पेषु व्याख्यास्यमानस्वरूपेषु मिथ्या-
दृष्ट्यादिषु सकलानि समस्तानि मतिज्ञानावरणप्रभृत्युत्तर-
प्रकृतिकदम्बकसाहितानि कर्माणि ज्ञानावरणीयादिमूलप्रकृति-
रूपाण्यष्टौ कर्माणि च स्वोपहृकर्मविपाके विस्तरेण व्याख्याता-
नि कथंचूतानि ‘ बन्धुदयोदीरणया सत्तापत्ताणि ’ कर्म० । (वि-
शेषत उपयोगात्रायात्र सर्वतो व्याख्यायते) पर्यन्ते । इति श्रीदे-
वेन्द्रसूरिविरचितायां स्वोपहृकर्मस्तवटीकायां सत्ताधिकारः
समाप्तस्तस्मात्तौ च समर्थिता लघुकर्मस्तवटीका ॥

सत्ताधिकारमेने, विवृण्वता यन्माजितं सुकृतम् ।

निःशेषकर्मसत्ता-रहितस्तेनास्तु लोकोऽयम् ॥ १ ॥

विष्णोरिव यस्य विभोः, पदत्रयी व्यानशे जगन्निखिलम् ।

कर्ममयपटलमुक्तं, स श्रीवीरो जिनो जयतु ॥ २ ॥

कुन्दोज्ज्वलकिर्तिजैः, सुरजीकृतसकलविष्टाभोगः ।

शतमखशतविनतपदः, श्रीगौतमगणधरः पातु ॥ ३ ॥

तदनु सुधर्मा स्वामी, जम्बूप्रजवाद्यो मुनिवरिष्ठाः ।

श्रुतजलनिधिपारीणा, ज्ञयांसः श्रेयसे सन्तु ॥ ४ ॥

क्रमात्प्राप्ततपाचार्ये-त्यभिख्यामिश्रुनायकाः ।

समचूवन् कुले चान्दे, श्रीजगच्चन्द्रसूरयः ॥ ५ ॥

जगज्जनितबोधानां, तेषां शुद्धचरित्रिणाम् ।

विनेयाः समजायन्त, श्रीमद्देवेन्द्रसूरयः ॥ ६ ॥

स्वान्ययोरुपकाराय, श्रीमद्देवेन्द्रसूरिणा ।

कर्मस्तवस्य टीकेयं, सुखबोधा विनिर्मम ॥ ७ ॥

विवुधवरधर्मकीर्ति-श्रीविद्यानन्दिसूरिमुख्यबुधैः ।

स्वपरसमयैककुशलै-स्तदैव संशोधिता चैयम् ॥ ८ ॥

यद्भूतमल्पमतिना-सिद्धान्तविरुद्धमिह किमपि शास्त्रे ।

विद्वद्भिस्तत्त्वज्ञैः, प्रसादमाधाय तच्छ्रेयम् ॥ ९ ॥

कर्मस्तवसूत्रमिदं, विवृण्वता यन्मयाऽर्जितं सुकृतम् ।

सर्वेऽपि कर्मबन्धा-स्तेन वृत्त्यन्तु जगतोऽपि १० कम्म० १ क० ।

कम्मद्वव-कर्मद्वव-न० कर्मवर्गणाङ्गव्ये, आचा० १ श्रु० ८
अ० १ उ० ॥

कम्मदोस-कर्मदोष-पुं० कर्मैव दोषः कर्मणि दोषः कर्महेतुर्दो-
षो वा । छुटे पापजनके हिंसादौ कर्मणि, कर्मजन्ये पापादौ,
सकलकर्महेतौ मिथ्याज्ञानजन्यवासनारूपे दोषे, नैया० वाच० ।
गुणप्रतिबन्धककर्मविपाके च । पंचा० १४ विव० ।

कम्मदुम-कर्मद्रुम-पुं० द्रुमत्वेनोपेक्षिते कर्मणि, “ उतो यः स्वत
एव मोहसलिले जन्मालवाहोऽशुभो, रागद्वेषकपायसन्तति-
महान् निर्विघ्नवीजस्त्वया । रागैरदुर्गुरितो विपःकुलमितः कर्म-
द्रुमः सांप्रतं, सोदानो यदि सम्यगेव फलितो दुःखैरधोगामि-
भिः ॥ १ ॥ आचा० १ श्रु० २ अ० ४ उ० ।

कम्मधारय-कर्मधारय-पुं० तत्पुरुषः समानाधिकरणः कर्मधा-
रयः इति लक्षिते समासभेदे,

से किं तं कम्मधारणं ? कम्मधारणं धवहो वसहो धवल-
वसहो किएहो मियो किएहमियो सेतो पनो सेतपहो रत्तो
पनो रत्तपनो सेत्तं कम्मधारणं ॥

धववश्चासौ वृषजश्च धवववृषभ इत्यादि अनु० ॥ तथा समा-
साधिकारे कर्मधारयसमासप्रयोजनं न प्रतिज्ञाति यतस्तस्य
तत्पुरुषसमासात्पृथग्वक्त्रणाभाव इति प्रश्ने जरती चासौ गौश्च
जरज्वो इत्यत्र कर्मधारयसमासत्वात् पुंवकर्मधारये इत्यनेन
पुंवज्ञावस्तत्पुरुषत्वाच्च गोस्तत्पुरुषादित्यद् समासान्तः टित्वाश्च
नी प्रत्ययः इत्येकत्र समासद्वयप्रयोजनसद्भावस्तथा विशेषणं
विशेष्येणैकाग्र्यं कर्मधारयश्चेति पृथग्वक्त्रणसद्भावाच्च न का-
प्याशङ्केति १३८ श्येन० २ उल्ला० ।

कम्मपइट्टिय-कर्मप्रतिष्ठित-त्रि० कर्माश्रिते, “ जीवा कम्मपइ-
ट्टिया ” कर्मवशवर्तित्वात् स्था० ८ उ० ।

कम्मपग (य) मि-कर्मप्रकृति-स्त्री० कर्मणो मूलजदे,

कइ ए भंते ! कम्मपगमीओ पणत्ताओ ? गोयमा ! अट्ट क-
म्मपगमीओ पणत्ताओ तंजहा णाणावरणिज्जं जाव अं-
तराइयं जाव वेमाणियाणं ॥ भ० १६ श० ३ उ० ।

(कम्मशब्देऽत्र वक्तव्यं सर्वमावेदितम् । नवरम्)

जीवा णमट्टकम्मपयमीओ चिणंसु वा चिणंति वाचि-
णिस्संति वा तजहा नाणावरणेज्जं दारिसणावरणिज्जं दे-

यणिज्जं मोहणिज्जं आउयं नामं गोयं अंतराउयं ॥

“जीवाणमिन्यादि” प्रागिव व्याख्येयं नवरं चयनं व्याख्या-
नान्तरेणाकलनमुपचयनं परिपोषणं बन्धनं निर्माणमुदीरणं
करणेनाकृष्य दक्षिकस्योदये दानं वेदनमनुजव उदय इत्यर्थः ।
निर्जरा प्रदेशेभ्य शतनमिति ॥ स्था० ८ ठा० । कर्मनेदप्रतिव-
ज्जवक्तव्यताके अथस्त्रिंशे उचराध्ययने, उत्त० ४ अ० । बन्धना-
दिकरणाष्टकप्रतिपादके स्वनामख्याते ग्रन्थे, तत्रादौ ।

प्रणम्य कम्मदमचक्रनेमिं, नमत्सुराधीशमरिष्टनेमिम् ।

कर्मप्रकृत्याः कियतां पदानां, सुखावबोधाय करोमि टीकाम् ॥१॥

अयं गुणश्चूणिंकृतः समग्रो, यदस्मदादिर्वदतीह किञ्चित् ।

उपाधिसंपर्कवशाद्विशेषो, लोकप्रिय दृष्टः स्फटिकोपलस्य ॥२॥

इह शिष्टाः कचिदिष्टं वस्तुनि प्रवर्तमानाः सन्त दृष्टदेवता-
नमस्कारपुरस्सरमेव प्रवर्तन्ते न चायमाचार्यां न शिष्ट इति
शिष्टसमवधिपरिपात्रनाय तथा श्रेयांसि बहुविघ्नानि भवन्ति उ-
क्तञ्च । “श्रेयांसि बहुविघ्नानि भवन्ति महातामपि । अश्रेयसि
प्रवृत्तानां कापि याति विनायका” इति । इदं च प्रकरणं स-
म्यग्ज्ञानहेतुत्वात् श्रेयोभूतमतो मा भूदत्र विघ्न इति विघ्नवि-
नायकोपशान्तये चेष्टदेवतानमस्कारं तथा न प्रेक्षापूर्वकारिणः
कचिदपि प्रयोजनादिविरहे प्रवर्तन्ते इति प्रेक्षावतां प्रवृत्त्यर्थं
प्रयोजनादिकं च प्रतिपिपादयिषुरादाविदमाह क० प्र० ।

संप्रति प्रकरणप्रज्ञाननिबन्धनां विशिष्टफलसंप्राप्तिमाह ।

करणोदयान्तवित्रो, तन्निज्जरकरणसंजमुज्जोया ।

कम्मदुदयनिडा-जणियमणिङ्गं सुहमुवेति ॥ ४७३ ॥

करणात्तमुक्तस्वरूपाणामुदयसत्तयोश्च सम्यक्परिज्ञानयुक्त-
स्तन्निज्जरकरणं (संजमुज्जोयति) तासां करणोदयसत्तानां या
निज्जरा तस्याः करणं निर्वर्तनं तदर्थं संयमं प्रति उद्योग उद्यमो
येषां ते तन्निज्जराकरणसंयमोद्योगाः ते इत्येभूताः (सन्तमित्याह)
कर्माष्टकादयसत्तानिष्टजनितं कर्माष्टकस्य अष्टानां कर्मणामुदय-
निष्ठया उदयग्रहणं बन्धस्याप्युपलक्षणं ततोऽयमर्थः बन्धोदय-
सत्ताक्रमेण जनिनमुत्पादितं यत् (मणिङ्गं) मनस इष्टम-
थवा (अणिङ्गं) न विद्यते निष्ठा पर्यवसानं यस्य तत् अ-
निष्टम् । अनिष्टमपर्यवसानं सुखमुजयत्रापि मोक्षसुखं तत्
(उपयति) प्राप्नुवन्ति तस्मादवश्यमिह प्रकारेण प्रेक्षावन्धि-
निरन्तरमन्यासः करणीयः कृत्वा च यथाशक्तिसंयमाध्वनि
प्रवर्तितव्यं प्रवृत्तेन च सता संक्षिप्तप्राप्त्यवसायरूपकुपथपरि-
हारे यत्न आस्थेय इति । संप्रत्याचार्य आत्मन आकृत्यं परिह-
रन् अन्येषां बद्धश्रुतानां प्रकरणार्थपरिज्ञावनाविषये प्रार्थनां
कुर्वन् प्रेक्षावतां प्रकरणविषये उपादेशवृत्तिपरिग्रहार्थं प्रकर-
णस्य परंपरया सर्वविन्मूलतां व्यापयति ।

इय कम्मपगकीञ्चो, जहासुहं नीयमपमण्णावि ।

मोहिय एणाजोगकयं, कहं तु वरदिट्ठिवायन् ॥ ४७४ ॥

अल्पमतिनाऽपि अल्पबुद्धिनाऽपि सता इत एवमुक्तेन प्रकारे-
ण गुरुवरणकमलपयुगासनां कुवेता गुरुपादमुत्ते यथा मया श्रुतं
तथा कर्मप्रकृतेः कर्मप्रकृतिनामकान्प्राभूतात् दृष्टिवादे हि चतुर्दश-
पूर्वाणि तत्र च द्वितीयमात्रायणीयानिधानमनेकयस्तुसमन्वि-
तं पूर्वं पञ्चमं वस्तुविशतिप्राभूतिपरिमाणं तत्र कर्मप्रकृत्याख्यं
चतुर्थं प्राभूतं चतुर्विंशत्यनुयोगद्वारमयं तस्मात् इदं प्रकरणं नी-
तम् आकृष्टमित्यर्थः अस्मिन्प्रकरणे यत् किमपि स्तवितं तद-
नाभोगकृतमनाजोगजनितम् । उक्तस्यस्य हि कृतप्रयत्नस्याप्याव-

रणसामर्थ्यात् नो अनाजोगादिः संभवति तत् आभोगः संभवति
आभोगजनितं यत् किमपि स्तवितं तत् शोध्ययित्वा अपन-
यन्तु ये वरा उत्कलितबुद्ध्यतिशयसंपन्ना दृष्टिवाद्वा द्वादशका-
ङ्गविदस्ते ममोपरि महतामनुग्रहबुद्धिमाख्या तन्नाम्यत् पद्म-
गमानुसारि प्रक्षिप्य कथयन्तु यथेदमत्र पदं समीचीनं नेद-
मिति । न पुनरुपेक्षारूपोऽप्रसादस्तैः कर्तव्यः । इयमत्र भावना ।
अत्र “कम्मपयमीउ” इत्यादिना ग्रन्थेन प्रकरणस्य सर्ववि-
न्मूलता ख्यापिता दृष्टव्या । दृष्टवादां हि जगवता साक्षादर्थ-
तोऽभिहितः सूत्रेण वस्तुतस्तु सुधर्मस्यामिना दृष्टिवादात्तर्गतं च
कर्मप्रकृतिप्राभूतं तस्माच्चदं प्रकरणमुद्धृतमिति परंपरया सर्व-
विन्मूलम् । इह शास्त्रस्यादौ मध्ये अवसाने च मङ्गलमवश्यम-
भिधातव्यम् आदिमङ्गलाभिधाने हि शास्त्रमविघ्नेन परिसमा-
तिमियसि मध्यममङ्गलाभिधानतश्च प्रशिष्यादिपरंपरागमनेन
स्यैर्यमाश्रिते । पर्यन्तमङ्गलाभिधानप्रभावतः पुनः शिष्यप्रशि-
ष्यादिभिरवधार्यमाणं तेषां चेतसि सुप्रतिष्ठितं भवति । तत्रादि-
मङ्गलम् “सिक्कं सिक्कथस्स ससुय” मित्याद्युक्तम् । मध्यमङ्गलं
तु “अकरणद्वयुग्राह अणुयोगधरे पणिवयामीति” ॥

संप्रति पुनरवसानमङ्गलमाह ।

जस्मवरमासणावयव-फारिसपाविकसियविमलमङ्करणा ।

विमलेनि कम्ममङ्गले, सो मे मरणं महावीरो ॥

यस्य भगवतो महावीरस्य वरमनुत्तरं यत् शासनं तदवयव-
संस्पर्शात् प्रकर्षेण विकसिता उद्भास्य गता विमला अपगतमि-
थ्याज्ञानावच्छेदमला मतिकिरणा मतिरेव किरणास्ते कर्ममलिनः
कर्मतो मन्त्रीमसाद् असुमतो विमलयन्ति विमलीकुर्वन्ति स
भगवान् महावीरो वर्द्धमानस्वामी मे मम संसारभयजितस्य
शरणं परित्वाणहेतुर्नान्य इति ।

कर्मप्रपञ्चं जगतोऽनुबन्ध-क्लेशावहं वृत्तकृपावर्गितः ।

क्षयाय तस्योपादिदेश रत्न-त्रयं स जीयाज्जिनवर्द्धमानः ॥

निरस्तकुमतध्वान्तं, सत्पदार्थप्रकाशकम् ।

नित्योदयं नमस्कृतां, जैनसिद्धान्तभास्करम्

पूर्वान्तर्गतकर्म-प्रकृतिप्राभूतसमुद्धृता येन ।

प्रकृतिरियमवधिमनः-श्रुतकेवलगम्यजावार्थाः

ततः क चैषा विषमार्थयुक्ता,

क चाल्पशास्त्रार्थकृतश्रमोऽहम् ।

तथापि सम्यग्गुरुसंप्रदायात्,

किञ्चित् स्फुटार्था विवृता मयैषा ॥ ४ ॥

कर्मप्रकृतिनिधानं, बह्वर्थं येन मादृशां योग्यम् ।

चक्रे परोपकृतये, श्रीचूर्णिकृते नमस्तस्मै ॥ ५ ॥

पनामनिगम्भीरां, कर्मप्रकृतिं विवृण्वता कुशलम् ।

यदवापि मलयगिरिणा, सिद्धिं तेनानुतां लोकः ॥ ६ ॥

अर्हन्तो मङ्गलं मे स्युः, सिद्धाश्च मम मङ्गलम् ।

मङ्गलं साधवः सम्य-जैना धर्मोऽस्तु मङ्गलम् ॥ ७ ॥

इति श्रीमन्नयगिरिविरचिता कर्मप्रकृतिटीका समाप्ता क० प्र० ।

आत्रायणीयाभिधानद्वितीयपूर्वस्य पञ्चमवस्तुस्तकचतुर्थं प्रा-
भूतं, क० प्र० ।

कम्मपयडिसंगह-कर्मप्रकृतिमंगह-पुं० कर्मप्रकृतिलक्षणस्य ग्र-
न्थस्य बन्धविधिलक्षणस्याधिकारस्य संग्रहो यत्र स तथा
पञ्चसंग्रहग्रन्थस्य पञ्चमाधिकारः, पं० सं० । संप्रति कर्मप्रकृति-
संग्रहोऽभिधातव्यः कर्मप्रकृतिश्च शास्त्रान्तरं महार्हं च ततो

न माहशैरल्पमेधोभिः स्वमतिप्रभावतः संप्रदीतुं शक्यते किन्तु कर्मप्रकृतिप्राप्तताभिधशास्त्रार्थपारगामिविशिष्टश्रुतधरोपदेशपारंपर्यतस्ततोऽवश्यमिह ते नमस्करणीया इति । पं० सं० । ते भयो नमस्कारं प्राक्तनग्रन्थेन सह वक्ष्यमाणग्रन्थस्य संबन्धं च प्रतिपिपादयिषुरिदमाह ।

नमिऊण मुयहराणं, वोच्चं करणाणि बंधणाईणि ।

संकमकरणं बहुसां, अइदिसियं उदयमंतं जं ॥

नत्वा श्रुतधरेभ्यः सकलश्रुतमहार्णवपारगामिभ्यः ब्रह्म शयनादिनिबहुलमिति सूत्रेण संप्रदानसंज्ञायां चतुर्थी यथा पत्न्ये शोते प्रणम्य शास्त्रेषु गतायेत्यादौ चतुर्थी प्रसङ्गे च “उट्टविभत्तीए ज-
अइच्चउत्थिस्ति” प्राकृतवक्त्राणां पृथी श्रुतधरेभ्यो नत्वा किमित्याह करणानि वीर्यविशेषरूपाणि बन्धनादीनि बन्धनसंकमणोद्धर्त-
नापवर्तनोदीरणोपशमनानिधत्तनिकाचनारूपाणि पं० सं० ६६ पत्र ।

कम्मपट्टवणासय-कर्मप्रस्थापनाशत-न० कर्मप्रस्थापनाद्यर्थप्र-
तिपादनपरे जगत्पत्न्या एकोनविंशत्तमे शते, भ० १९ श० ।

(अत्रत्या वक्तव्यता बंध शब्दे)

कम्मपरिष्सा-कर्मपरिष्सा-स्त्री० कर्मणोऽनेकप्रकारतापरिज्ञाने, ‘उ-
क्खस्स कुसळा परिष्समुदाहरन्ति’ इति “कम्म परिष्साय सव्वसो”
कम्म बन्धोद्यस्तकर्मताविधानतः परिज्ञाय सर्वशः सर्वैः प्रकारैः
कुशलाः प्रत्याख्यानपरिज्ञामुदाहरन्ति । यदि वा मूलोत्तरप्रकृ-
तिप्रकारैः सर्वैः परिज्ञायेति मूलप्रकारा अष्टौ उत्तरप्रकृतिप्रका-
रा अष्टपञ्चाशदुत्तरं शतम् । अथवा प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशप्र-
कारैर्यद्विषोद्यप्रकारैर्वन्धस्तकर्मताकरणैश्च कम्म परिज्ञाये-
ति आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । “कम्मभूमियाओ पण्णरसवि-
धाओ पण्णत्ताओ तंजहा पंच भरहेसु पंच परवणसु पंच महावि-
देहेसु ” जी० ३ प्रति० ।

कम्मपरिसामणा-कर्मपरिशाटना-स्त्री० ६ त० ज्ञानावरणादी-
नां कर्मणां जीवप्रदेशेभ्यः पृथक्करणे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

कम्मपादव-कर्मपादप-पुं० पादपत्वेनोत्प्रेक्षिते वृक्षे, यथा सर्व-
पादपानां जूमौ प्रतिष्ठितानि मृत्त्वानि एवं कर्मपादपानां संसारे
कषायरूपाणि मूलानि प्रतिष्ठितानि । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

कम्मपुरिस-कर्मपुरुष-पुं० कर्मानुष्ठानं तत्प्रधानः पुरुषः कर्मपुरु-
षः । कर्मकारादिके, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । कर्माणि-
महारम्भसंपाद्यानि नरकायुष्कादीनि तदूर्जनपरः पुरुषः कर्म-
पुरुषः । उत्तमपुरुषज्ज्ञे, “कम्मपुरिसा वासुदेवा ” कर्मपुरुषश-
ब्दाभिधेयाः वासुदेवादयः स्था० ३ उ० ।

कम्मपवाय-कर्मप्रवाद-न० कर्म ज्ञानावरणीयादिकमष्टप्रकारं
तत्प्रकर्षेण प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशादिभिर्भेदैः सप्रपञ्चं वद-
तीति कर्मप्रवादम् न० । ज्ञानावरणादिकमष्टविधं कर्म प्रकृति-
स्थित्यनुभागप्रदेशादिभिर्भेदैरन्यैश्चोत्तरोत्तरमेदैर्यत्र वर्ण्यते
तत्कर्मप्रवादम् ॥ अष्टमे पूर्वे, तत्पदपरिमाणमेका कोटी अशी-
तिश्च सहस्राणि स० २०० पत्र । न० । द० । स्था० । “कम्मपवा-
यपुव्वस्स णं बीसं वत्थु पण्णत्ता ” स० । विशेष० ।

कम्मपवथणिज्ज-कर्मप्रवचनीय-पुं० कर्म क्रियां प्रोक्तवान्
इति कर्मप्रवचनीयः । कर्त्तरि जृते चानीयर् । कर्मप्रवचनीया
इत्यधिकृत्य पाणिन्युक्ते अन्वादिषु शब्देषु, ते हि संप्रति क्रियां न
कथयन्ति नापि द्योतयन्ति किन्तु क्रियानिरूपितसम्बन्धविशेषं

द्योतयन्तीति तेषां तथात्वम् । यथोक्तं हरिणा “क्रियाया द्योत-
को नायं, सम्बन्धस्य न वाचकः । नापि क्रियापदाक्षेपी, सम्ब-
न्धस्य तु भेदकः” इति “अधिपरी अनर्थकावित्यादेस्तद्द्योतक-
त्वाभावेऽपि योग्यतया तथात्वम् वाच० ।

कम्मप्पसंग-कर्मप्रसङ्ग-पुं० कर्मण्यभ्यासे, आ० म० द्वि० ।

कम्मप्पसंगसत्त-कर्मप्रसङ्गसत्त-त्रि० कर्म कृप्याद्यनेकप्रकारं
तस्य प्रसङ्गोऽनुष्ठानं तत्र प्रसक्तस्तान्निष्ठः । कृप्यादिकर्मनिरते,
आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

कम्मबन्ध-कर्मबन्ध-पुं० क्रियत इति कर्म ज्ञानावरणीयादिवक्त्राणां
तस्य बन्धः । कर्मणो विशिष्टरचनयाऽऽत्मनि स्थापने, कर्मणा
वाऽऽत्मनो बन्धः आत्मनः स्वस्वरूपतिरस्करणलक्षणे कर्मणा
बन्धे, आव० ३ अ० । आ० चू० । ज्ञानावरणीयाद्युपप्रेक्षे, जी-
वानु० । (अविज्ञानाद्युपचितस्य चतुर्विधकर्मणो बन्धचिन्ता
कम्मशब्दे कृता प्रकृतिबन्धादिरूपरूपा बंधशब्दे) नवरमह
विवेकहर्षगणिकृतप्रश्नस्य हीरविजयसूरिकृतमुत्तरम् यथा
कस्यचिज्ज्ञानतोऽज्जिनिविष्टस्य संसारवृद्धिहेतुः कर्मबन्धो जू-
यानुतानभिनिविष्टस्य तन्मार्गानुयायिनो वाऽज्ञानत इति प्रश्ने
उत्तरमाह अत्र व्यवहारेण जानतः कर्मबन्धो भूयानित्यवसीयते ।
तथा कश्चिदजानन् हिंसादिना कर्म चिनोति कश्चिन् जानन्
इत्यनयोः कस्य कर्मबन्धदार्ढ्यमिति प्रश्ने उत्तरमाह अत्र उ-
जयोरपि क्रोधादिपरिणामस्य दृढत्वे कर्मबन्धस्य दार्ढ्यमन्दत्वे
तु मन्दत्वं जवति । ही० ।

कम्मजुदय-कर्माज्युदय-पुं० ज्ञानावरणादीनां कर्मणामज्यु-
दये, “कर्माज्युदयो भावोपसर्ग इति ” सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

कम्मजारियता-कर्मजारिकता-स्त्री० भारोऽस्ति येषां तानि
जारिकाणि तद्भावो भारिकता कर्मणो भारिकता कर्मभारिकता ।
कर्मणो भारे, भ० ६ श० ३३ उ० ।

कम्मजूमग-कर्मभूमक-पुं० कर्म कृषिवाणिज्यादि मोक्षानुष्ठानं
वा कर्मप्रधाना भूमिर्येषां ते कर्मभूमा आर्षत्वात्समासातोऽप्र-
त्ययः । कर्मजूममा एव कर्मभूमकाः । कर्मभूमिजेषु मनुष्येषु,
प्रज्ञा० १ पद० । जी० । आ० म० द्वि० ।

सम्प्रति कर्मभूमिकप्रकृतिप्रतिपादनार्थमाह ।

से किं तं कम्मचूमगा ? कम्मभूमगा पण्णरसविहा पण्णत्ता
तंजहा पंचहिं जरहेहिं पंचहिं एरवणहिं पंचहिं महाविदे-
हेहिं । ते समासओ दुविहा पण्णत्ता तंजहा आयरिया य
मिन्नकखु य ॥

(सेकिंतमित्यादि) अथ के ते कर्मभूमिकाः सुरिराह । कर्मभू-
मिकाः पञ्चदशविधाः प्रज्ञप्तास्तच्च पञ्चदशविधकत्वं क्षेत्रज्ञेदात्
तथाचाह । “पंचहिं जरहेहिं” इत्यादि पञ्चभिर्भरतैः पञ्चभिर्-
रावतैः पञ्चभिर्महाविदेहैर्भिद्यमानाः पञ्चदशविधा भवन्ति । ते
च पञ्चदशविधाः समासतो द्विधा प्रज्ञप्तास्तद्यथा आर्यां म्लेच्छा-
श्च । तत्रारात् हेयधर्मेभ्यो याताः प्राप्ता उपादेयधर्मेरित्यार्याः
पृथादरादय इति रूपनिष्पत्तिः । म्लेच्छा अत्यक्तभाषासमा-
चाराश्चेक्य अव्यक्तायां वाचि इति वचनात् जापाग्रहणं चोपल-
क्षणं तेन शिष्टासम्मतसकलव्यवहारा म्लेच्छा इति प्रतिपत्त-
व्यम् । प्रज्ञा० १ पद० ।

कम्मजूमि-कर्मजूमि-स्त्री० कृषिवाणिज्यतपःसंयमानुष्ठानादि-
कर्मप्रधाना भूमयः कर्मजूमयः । भरतपञ्चकैरवतपञ्चकमहावि-
देहपञ्चकवृक्षाणामु जूमिषु, नं० । भ० । प्रज्ञा० । पञ्चदशकर्म-
भूमयो यत्र तीर्थकरादय उत्पद्यन्ते प्रव० १ द्वा० । स्था० ।
ताः पञ्चदशैवम् ॥

जंबूद्वीवं दीवे तत्रो कम्मजूमिओ पणत्ताओ तंजहा जरहे
एरवए महाविदेहे एवं धायइसंमे दीवे पुरच्छिमप्पे जाव
पुक्खरवरदीववहूपच्छिमप्पे ।

एकं भरतकेत्रं जम्बूद्वीपे द्वे धातकीखण्डे द्वे च पुष्करवरद्वी-
पार्के एवं भरतानि पञ्च एवं महाविदेहा परवतानि च प्रत्येकं
पञ्च पञ्चेति प्रव० ६३ द्वा० ॥

कइविहे णं भंते ! कम्मजूमिओ पणत्ताओ ? गोयमा !
पणत्तासकम्मजूमिओ पणत्ताओ तंजहा पंच भरहाइं पंच
एरवयाइं पंच महाविदेहाइं ज० २० श० ८ उ० ।

कम्मजूमिग-कर्मजूमिग-पुं० कर्मजूमिजाते, प्रज्ञा० २३ पद. ।

कम्मजूमिगपत्तिभाणि (ए)-कर्मभूमिप्रतिभाणि-पुं० कर्म-
भूमिगाः कर्मभूमिजातास्तेषां प्रतिभागाः सादृश्यं तदस्यास्ती-
ति कर्मजूमिगप्रतिभागा । कर्मजूमिगसदृशे, कोऽसाविति चेदु-
च्यते या कर्मजूमिजातिर्यक्स्त्री गतिणी सती केनाप्यपह-
न्याकर्मजूमौ मुक्ता तस्यां जातः कर्मजूमिगसदृशः । अन्ये तु
व्याचक्षते कर्मजूमिग एव यदा केनाप्यकर्मजूमौ नीतो भवति
तदा स कर्मजूमिगप्रतिभागा व्यपदिश्यते इति प्रज्ञा० २३ पद. ॥

कम्मजूमिय-कर्मजूमिज-पुं० स्त्री० कृष्यादिकर्मप्रधाना जूमिः
कर्मजूमिः । जरतादिका पञ्चदशधा तत्र जाताः कर्मजूमिजाः ।
कर्मजूमिजातेषु मनुष्येषु, तेषां स्त्रीषु, स्त्री० स्था० ३ उ० । जी० ।

कम्ममत्त-कर्ममत्त-पुं० न्याज्यत्वेन मलोपमिते कर्मणि, “ उदयं
जह्मममत्तं हरेज्जा ” सूत्र० ७ प्र० १ उ० । विशेष० ॥

कम्ममत्त-कर्ममत्त-पुं० कर्माण्येव मल्लः सुजटः कर्ममल्लः । अ-
ष्टाचत्वारिंशदुत्तरप्रकृतिरूपे कर्मणि, “ हंतूण कम्ममल्लं सिद्धि-
पमाणा तु मे लज्जा ” संथा० ।

कम्ममास-कर्ममास-पुं० आचरणमासे, तत्र हि त्रिंशद्वात्रिंश्चि-
नितथाहि कर्मसंवत्सरस्त्रीणि शतानि पृथ्यधिकानि तेषां द्वाद-
शजिह्वेते भवति यथोक्तं कर्ममासपरिमाणम् । ज्यो० १ पाहु० ।

कम्ममासय-कर्ममासक-पुं० प्रतिमानभेदे, तत्स्वरूपं चेत्थमा पंच
गुञ्जा एकः कर्ममासकः अथवा चतस्रः काकण्य एकः कर्म-
मासकः । यदिवा त्रयो निष्पावका एकः कर्ममासकः । अत्र जे-
दो नास्ति गुञ्जापञ्चककाकणीचतुष्कनिष्पावत्रिकाणामेकमान-
त्वात् प्रतिमानशब्दे सूत्रेण सटीकेन दर्शयिष्यमाणत्वात् । अनु० ।
स्था० । आच० ॥

कम्मय-कर्मक-न० कर्म-स्वार्थे क-कार्मणशरीरनामकर्मोद्भयनि-
र्घर्त्ये अशेषकर्मणां प्ररोहभूमौ आधारभूते संसार्यात्मना गत्य-
न्तरसंक्रमणे साधकतमे कार्मणवर्गणास्वरूपे शरीरभेदे, स्था०
२ उ० २ उ० ॥

कर्मज-न० कर्मणो जातं कर्मजम् । कार्मणशरीरे, जी० १
प्रति० । किमुक्तं भवति कर्मपरमाणव एवात्मप्रदेशैः सह ये क्षी-
रनीरवदन्योऽन्यानुगताः सन्तः शरीररूपतया परिणमन्ते ते

कर्मजं शरीरमिति । अत एवैतदन्यत्र कार्मणमित्युक्तम् । कर्मणो
विकारः कार्मणमिति तथा चोक्तम् ।

कम्मविगारो कम्मण-मदुविचितकम्मनिपण्णं ।

सव्वेसि सरीराणं, कारणभूतं मुण्येव्वं ॥ १ ॥

अत्र (सव्वेसिमिति) सर्वेषामौदारिकादीनां शरीराणां कार-
णभूतं बीजभूतं कार्मणशरीरं न खट्वामूलसमुच्चिन्ने भवप्र-
पञ्चप्ररोहबीजभूते कर्मणि वपुषि शेषशरीरप्रादुर्भावः । इदं च
कार्मजं शरीरं जन्तोर्गत्यन्तरसंक्रान्तौ साधकतमं कारणं तथाहि ।
कर्मजैवैव वपुषा तैजससहितेन परिकरितो जन्तुर्मरणदेशमप-
हायोत्पत्तिदेशमभिसर्पति । ननु यदि तैजससहितकार्मणवपुः-
परिकरितो गत्यन्तरं संक्रामति तर्हि स गच्छन् आगच्छन् वा
कस्मान्न दृष्टिपथमवतरति ? उच्यते कर्मपुत्रानां चातिसूक्ष्म-
तया चक्षुरादन्दित्रयागोचरत्वात् तथाच परतीर्थिकैः प्रज्ञाकर-
गुत्तरप्युक्तम् “ अन्तरा भवदेहोऽपि, सूक्ष्मत्वाच्चोपलभ्यते ।
निष्कामन् प्रविशन्वाऽपि, नात्रावोऽनी कृणादपीति ” प्रज्ञा० २१
पद. । जी० ॥ कर्म० । अनु० । आच० ।

कार्मक-न० कर्मपरमाणुकैषु भवं कार्मकम् । कार्मणशरीरे, क-
र्म० ३ क० ।

कम्मगसरारेणं जंते ! कइविहे पणत्ताओ ? गोयमा ! पंच-
विहे पणत्ताओ तंजहा एगिंदियसरीरे जाव पंचिंदियसरीरे
एवं जहेव तेयगसरारेस्स भेदो संठाणओगाहणा जणि-
या तहेव निरवसेसं भाणियव्वं जाव अणुत्तरोववाइयत्ति
प्रज्ञा० २१ पद. ।

कम्मयओ-कर्मकतस्-अव्य० इह कप्रत्ययः स्वार्थिकः कर्मा-
श्रित्येत्यर्थे, पंचा० १ विव० ।

कम्मय (ण) कायजोग-कार्मक (ए) काययोग-पुं० कार्मणमेव
कायस्तेन योगः कार्मणकाययोगः । काययोगभेदे, कर्म० १ क० ।
कम्मयग-कर्मजक-न० कर्मणो जातं कर्मजं कर्मात्मकमित्यर्थः ।
तदेव कर्मजकं जातौ वा स्वार्थे क इति प्राकृतलक्षणात् कप्र-
त्ययः । कार्मणशरीरे, पं० सं० ।

कम्मय-(ए) एणम-कार्मक (ए) नामन्-न० कार्मक-
(ण) निश्चयने नाम कार्मक (ए) नाम । शरीरनामभेदे, य-
दुदयात् कार्मणप्रायोग्यान् पुत्रलानादाय कार्मणशरीररूपतया
परिणमयति परिणमय्य च जीवप्रदेशैः सहान्योन्यानुगमरूपतया
संबन्धयतीति । कर्म० १ क० ।

कम्मय(ए)वगणा-कार्मक(ण)वर्गणा-स्त्री. कर्मणा नामकर्मात्तर-
प्रकृत्या निर्वृत्तं कार्मणम् । ज्ञानायष्टविधकर्मस्वप्रायोग्यपुत्रलानां
गृहीतानां तत्तद्रूपेण परिणामजनकमित्यर्थः तत्र वर्गणा । ज्ञानाय-
ष्टविधकर्मपरिणामहेतुके दलिके, कर्म० २ क० । [वग्गणा-
शब्दे स्वरूपं वक्ष्यते]

कम्मया-कर्मजा-स्त्री० अनाचार्यकं कर्म साचार्यकं शिल्पम् ।
अथवा कादाचित्कं शिल्पं सार्वकालिकं कर्म । कर्मणो जाताः
कर्मजाः । कृषिवाणिज्यादिकर्माण्यासप्रभवे बुद्धिभेदे, नं० ३२
पत्र. । ज्ञा० । अथ कर्मजाया बुद्धेलक्षणमाह ।

उवओगदिहसारा, कम्मपसंगपरिघोलणविसाला ।

साहुकारफलवई, कम्मसमुत्था इव बुद्धी ॥ ए ॥

(उवओगेत्यादि) उपयोजनमुपयोगो विवक्षितकर्मणि मन-
सोऽग्निनिवेशः सारस्तस्यैव विवक्षितकर्मणः परमार्थः उप-
योगेन दृष्टः सारो यथा सा उपयोगदृष्टसारा । अभिनिवेशोप-
लब्धकर्मपरमार्थ इत्यर्थः । तथा कर्मणि प्रसङ्गोऽप्यासः
परिघोलनं विचारः तादृश्यां विशाखा विस्तारमुपगतां कर्मप्र-
सङ्गपरिघोलनविशाखा । तथा साधुकृतं सुष्ठु कृतमिति विद्वद्भ्यः
प्रशंसा साधुकारस्तेन युक्तं फलं साधुकारफलं तद्वति साधु-
कारपुरःसरं चेतनादिलाज्जरूपं तस्याः फलमित्यर्थः । सा तथा-
कर्मसमुत्था भवति बुद्धिः ।

अस्या विनेयजनानुग्रहाय उदाहरणैः स्वरूपं दर्शयति ॥

हेरन्निण करिसण, कोलिय मोवे य मुत्तिघयपवण ।

तुन्नायवद्वइ पइ-ए य घटचित्तकारे य ॥ १० ॥

“ होरन्नि ” इत्यादौ षष्ठ्यर्थे सप्तमी ततोऽयमर्थो (हिरण्यमिति)
हेरण्यकस्य कर्मजा बुद्धिः । एवं सर्वत्रापि योजना कार्या ।
हेरण्यको हि स्वविज्ञानप्रकर्षप्राप्तोऽध्यकारेऽपि हस्तस्पर्शवि-
शेषेण रूपकं यथावस्थितं परीक्षते (करिसणोति) अत्रोदाहर-
णम् । कोऽपि तस्करो रात्रौ वणिजो गृहे पञ्चाकारं खातं खात-
वान् । ततः प्रातरलक्षितः तस्मिन्नेव गृहे समागत्य जनेभ्यः
प्रशंसामाकर्षयति तत्रैकः कर्षकोऽब्रवीत् किं नाम शिञ्जितस्य
दुष्करत्वं यद्येन सदैवाभ्यस्तं कर्म स तत्प्रकर्षं प्राप्तं करोति
नात्र विस्मयः । ततः स तस्कर एतद्वाक्यममर्षवैश्वानरसंभु-
क्षणसममाकर्ष्य जज्वाल कोपेन । ततः पृष्ठवान् कमपि पुरुषं
कोऽयं कस्य वासक इति ज्ञात्वा तमन्यदा बुरिकामाकृष्य गतः ।
क्षेत्रे तस्य पार्श्वे रे मारयामि त्वां सम्प्रति । तेनोक्तं किमिति
सोऽवादीत् तत्त्वया तदानीं मम खातं न प्रशंसितमिति कृत्वा,
सोऽब्रवीत् तस्यमेतत् यो यस्मिन् कर्मणि सदैवाज्यासपरः स
तद्विषये प्रकर्षवान् भवति । तत्राहमेव दृष्टान्तः । तथा ह्यमून
मुक्षान् हस्तगतान् यदि जणसि तर्हि सर्वानप्यधोमुखान् पातयामि
यद्वा ऊर्ध्वमुखान् अथवा पार्श्वस्थितान् इति । ततः सोऽधिकतरं
विस्मितचेताः प्राह । पातय सर्वानप्यधोमुखान् इति विस्तारितो
भूमौ पटः पातिताः सर्वेऽप्यधोमुखाः मुद्राः जातो महान्विस्मयः
चोरस्य प्रशंसितं न्यूयो न्यस्तस्य कौशलमहो विज्ञानमिति वदति
चौरः । यदि नाधोमुखाः पातिताः अभविष्यन् ततो नियमात्
त्वामहममारयिष्यमिति कर्षकस्य चोरस्य च कर्मजा बुद्धिः ।
(कोलियति) कौलिकस्तन्नुवायः स मुष्ट्या तन्तूनादाय
जानाति एतावद्भिः कण्डकैः पटो भविष्यति (डोएत्ति)
दर्शो वद्धकिर्जानाति एतावदत्र मास्यतीति (मुत्ति) म-
णिकारो मौक्तिकमाकाशे प्रक्षिप्य सूकरवालं तथा धारयति
यथा पततो मौक्तिकस्य रन्ध्रे स प्रविशतीति (घयत्ति) घृ-
तविक्रयी स्वविज्ञानप्रकर्षप्राप्तो यदि रोचते तर्हि शक्योऽपि
स्थितोऽधस्तात् कुण्डिकानालेऽपि घृतं प्रक्षिपति (पवयत्ति)
स्रवकः स चाकाशस्थितानि करचरणानि करोति (तुणगत्ति)
सीवनकर्मकर्ता स च स्वविज्ञानप्रकर्षप्राप्तस्तथा सीवति यथा
प्रायो न केनापि लक्ष्यते (वद्धइत्ति) वद्धकिः स च स्वविज्ञान-
प्रकर्षप्राप्तोऽमित्वाऽपि देवकुलरथादीनां प्रमाणं जानाति
(पृहयत्ति) आपूपिकः स चामित्वाऽप्यपूपानां दलस्य मानं
जानाति (घरत्ति) घटकारः स्वविज्ञानप्रकर्षप्राप्तः प्रथमतः
प्रमाणयुक्तां मृदं गृह्णाति (चित्तकारेत्ति) चित्तकरः स च
रूपकगुलिकामित्वाऽपि रूपकप्रमाणं जानाति तावन्मात्रं

वा वर्णकुञ्चिकया गृह्णाति यावन्मात्रे प्रयोजनमिति । उक्ता
कर्मजा बुद्धिः । नं० ३६ पत्र. । आ० क० । आ० म० द्वि० ।
कम्मरय-कर्मरजस्-न० कर्म ज्ञानावरणाद्यष्टप्रकारं तदेव जी-
वस्य गुण्डनेन मालिन्यापादनादजो भण्यते नं० । आत्मर-
ज्जनाद्रजउपमिते कर्मणि, दश० ४ अ० ।

कम्मरिवु-कर्मरिपु-पुं० रिपुत्वोपमिते कर्मणि, “ कम्मरिवुज-
एण सामादयं लभ्भति ” आ० चू० १ अ० ।

कम्मलायव-कर्मलायव-न० भावतो लाघवे, आचा० १ श्रु०
६ अ० ३ उ० ।

कम्मलेस्सा-कर्मलेश्या-कर्मणः सकाशाद्या लेश्या जीवपरि-
णतिः सा कर्मलेश्या । भ० १४ श० १ उ० । कर्मणो योग्या
लेश्या कृष्णादिका कर्मलेश्या (श्लिष श्लेषणे) इति वचनात्
कृष्णादिलेश्यायाम्, भ० १४ श० ६ उ० । भावलेश्यायाम्,
भ० १४ श० १ उ० ।

कम्मव-उप-जुज्-धा० आत्म० रुधादि-उपभोगे, “ वोपेन
कम्मवः ८४११ उपेन युक्तस्य भुजेः कम्मव इत्यादेशो वा भ-
वति । कम्मवइ उपहुंजइ उपभुङ्के । उपभोगं करोति प्रा० ।
कम्मवणविजायसु-कर्मवणविभावसु-पुं० कर्मवणस्य ज्ञानाव-
रणादिसमुदायरूपस्य विभावसुरिवाग्निरिव तद्वाहकत्वेन ।
कर्मलक्षणहेतौ केवलप्रज्ञते धम्मं, सू० प्र० १ पाहु० ।

कम्मवाइ (ए)-कर्मवादिन-पुं० कर्म ज्ञानावरणीयादि तद्
वदितुं शीलमस्य । कर्मणो जगद्वैचित्र्यवादिनि, यतो हि प्रा-
णिनो मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगैः पूर्वं गत्यादियो-
ग्यानि कर्माण्याददन्ते पश्चात्तासु तासु विरूपरूपासु योनिषु
उत्पद्यन्ते कर्म च प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशात्मकमवसेयमिति ।
अनेन च कालयदृच्छानियतीश्वरात्मवादिनो निरस्ता द्रष्टव्याः
आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

अस्य मतम् । जन्मान्तरोपात्तमिष्टानिष्टफलदं कर्म सर्वजग-
द्वैचित्र्यकारणमिति कर्मवादिनस्तथा च्छहुः “ यथा यथा
पूर्वकृतस्य कर्मणः, फलं निधानस्थमिवावतिष्ठते । तथा
तथा तत्प्रतिपादनोद्यता, प्रदीपहस्तेव मतिः प्रवर्तते ” तथा
च “ स्वकर्मणा युक्त एव, सर्वो ह्युत्पद्यते नरः । स तथा
कृष्यते तेन, यथाऽयं स्वयमिच्छति ” तथाहि समानमी-
हमानानां समानदेशकालकुलाकारादिमतामर्थप्राप्त्यप्राप्तिना
निमित्तेऽप्यनिमित्तस्य देशादिना प्रतिनियमायोगात् । न च
परिदृश्यमानकारणप्रभवस्तस्य समानतयोपलब्धान्नचैकरूप-
त्वकार्यभेदस्तस्याहेतुकत्वप्रशङ्केरहेतुकत्वे च तस्य कार्यस्या-
पि तद्रूपतापत्तेः । भेदाच्चेद्व्यतिरिक्तस्य तस्यासत्त्वात् ततो
यन्निमित्ते एते तद्दृष्टकारणव्यतिरिक्तमदृष्टकारणं कर्मेति । अस-
देतत् कुलालादेर्घटादिकारणत्वेनाध्यक्तः प्रतीयमानस्य परि-
हारेण परादृष्टकारणप्रकल्पनया तत्परिहारेण परादृष्टकारणक-
ल्पनया अनवस्थाप्रसङ्गतः क्वचिदपि कारणप्रतिनियमानुपपत्तेः ।
न च स्वतन्त्रं कर्मवैचित्र्यं कारणमुपपद्यते तस्य कर्त्रधीनत्वात् ।
न चैकस्वभावात् ततो जगद्वैचित्र्यमुपपत्तिमत्कारणवैचित्र्यम-
न्तरेण कार्यवैचित्र्यायोगात् । वैचित्र्ये वा तदेकार्यताप्रच्युते-
रनेकस्वभावत्वे च कर्मणो नाममात्रनिबन्धनेव विप्रतिपत्तिः ।
पुरूपकाद्यस्वभावादेरपि जगद्वैचित्र्यकारणत्वेनार्थतोऽभ्युपग-

मात् नच तेन चेतनवताऽनधिष्ठितमचेतनत्वाद्वास्यादिवत् वर्तते
अथ तदधिष्ठायकः पुरुषोऽन्युपगम्यते न तर्हि कर्मैकान्तवा-
दः पुरुषस्य तदधिष्ठायकत्वेन जगद्वैचित्र्यकारणत्वोपपत्तेः नच
केवलं किंचिद्वस्तु नित्यानित्यं चाकार्यकृत संजवीत्यसह-
प्रतिपादितं तत्र कर्मैकान्तवादोऽपि युक्तिसंगतः सम्म०
नवो० १८४ पत्र. । सूत्र० ॥

कम्मवावर-कर्मव्यापार-पुं० अज्ञानादिजनकज्ञानावरणादि-
लक्षणसामर्थ्ये, पञ्चा० ३ वि३० ।

कम्मवाहिकिरिया-कर्मव्याधिक्किया-स्त्री० कर्मरोगचिकित्सा-
याम्, “ इय कम्मवाहिकिरियं वज्जं भावञ्चो पयस्सस् ” पंचा-
१६ वि३० ।

कम्मविउस्सग-कर्मव्युत्सर्ग-पुं० ज्ञानावरणादिकर्मबन्धहेतूनां
ज्ञानप्रत्यनीकत्वादीनां त्यागे, भ० २५ श० ७ उ० ।

तज्जेदा यथा ।

से किं तं कम्मविउस्सगे ? कम्मविउस्सगे अट्ठविहे
पण्णत्ते तंजहा णाणावरणिज्जकम्मविउस्सगे दरिसणाव-
रणिज्जकम्मविउस्सगे वेअ्रेणीअकम्मविउस्सगे मोहणी-
यकम्मविउस्सगे आउअकम्मविउस्सगे नामकम्मविउ-
स्सगे गोअकम्मविउस्सगे अंतरायकम्मविउस्सगे सेत्तं
कम्मविउस्सगे ।

कम्मवियङ्-कर्मविगति-स्त्री० अशुभानां कर्मणां स्थितिमाश्रि-
त्य विगमे, भ० ए श० ३२ उ० ।

कम्मविवाग-कर्मविपाक-पुं० ६ तं पुण्यपापात्मकस्य कर्मणः
फले, स० । स्था० । “ सर्वो पुण्यकथारं, कम्माणं पावणं फल-
विवागं । अत्रराहेसु गुणेषु य, णिमिन्नमिन्नं परो होइ ” सूत्र० १
श्रु० १२ अ० (किरियावाइशब्दे व्याख्यास्यामि)
पुनरपि तत्तरीयस्वरूपापनाय प्राणिनां संसारनिर्वेदवैराग्यो-
त्पत्त्यर्थमभिधित्सुकाम आह ।

तं सुणेह जहा तहा संति पाणा अंधा तमसि वियाहिया
तामेव सयं असयं अतिउव्व उच्चावए फासे पडिसेवेदंति
बुद्धेहि एअं पवेदितं । संति पाणा वासगा रसगा उदए
उदयचरा आगासगामिणो पाणापाणे किलेसंति पासलोए
महन्नयं बहुउक्खा हु जंतवो सत्ताकामेहि माणवा अव-
लेणवहं गच्छंति सरिरेणं भंगुरेणं अट्ठे से बहुउक्खे इति
वाले पकुव्वंति एते रोगे बहु णच्चा अउरा परितावएणालं
पास अत्तं तवे तेहि एयं पासमुणी महन्नयं नातिवातेज्ज
कंचण आयाणजो सुप्पसो ।

(तमित्यादि) तं कर्मविपाकं यथावस्थितं तथैवमावेदयतः
शृणुत ययं तद्यथा नारकतिर्यग्नरामरलक्षणाश्चतस्रो गतयस्तत्र
नरकगतौ चत्वारो योनिलक्षाः पञ्चविंशतिकुलकोटिलक्षास्त्रयस्त्रि-
शत्सागरोपमाणयुत्कृष्टा स्थितिर्वेदनाश्च परमाधार्मिकपरस्पर-
द्वारितस्वाजाचिकडुःखानां नारकाणां या ज्वान्ति ता वाचा-
मगोचराः । यद्यपि देशतश्चिकथयिबोरजिधेयविषयं न वागवत-
रति तथापि कर्मविपाकावेदनेन प्राणिनां वैराग्यं यथा स्यादि-
त्येवमर्थः इहोक्तेरेव किंचिद्विधिधीयते ।

“श्रवणलवनं नेत्रोद्धारः करक्रमपादनम् ।

हृदयदहनं नासाच्छेदप्रतिक्षणदारुणम् ॥

कटिविदहनं तीक्ष्णपातविशूलविभेदनम् ।

दहनयदनैः कङ्कयैरैः समन्तविभक्षणम् ॥

तीक्ष्णैरासिनिर्दोषैः कुन्तैर्विषमैः परस्वधैश्चकैः ।

परशुविगूत्रमुद्गर-तोमरवासीलुशुण्मीजैः ॥

संजिततालुशिरसा-च्छिन्नजुजाच्छिन्नकर्णनासीष्ठाः ।

जिह्वहृदयोदरान्त्रा, जिह्वाकिपुटाः सुदुःखार्ताः ॥

निपतन्त उपतन्तो, विचेष्टमाना महीतत्रे दीनाः ।

नेकन्ते त्रातारं, नैरयिकाः कर्मपटव्वाध्याः ॥

छिद्यन्ते कृपणाः कृतान्तपरशोस्तीक्ष्णेन धारासिना,

क्रन्दन्तो विषचक्रिभिः परिवृताः संभक्षणव्यावृतिः ।

पाठ्यन्ते क्रकचेन दारुवदसिप्रच्छिन्नवाहुद्वयाः,

कुम्भीषु त्रपुपानदग्धतनवो मूपास्तुबान्तर्गताः ।

भृज्यन्ते ज्वलदम्बरीषु हुतभुग्ज्वालाभिराराविणो,

दीप्ताङ्गारनिभेषु वज्रभवनेष्वङ्गारकेषूथिताः ।

दहन्ते विकृतोर्द्धवाहुवदनाः क्रन्दन्त आर्तस्वनाः,

पश्यन्तः कृपणा दिशो विशरणास्त्राणाय को नो भवेदिति”

तथा तिर्यग्गतौ पृथिवीकायजन्तूनां सप्त योनिलक्षा द्वादश कु-
लकोटीलक्षाः स्वकायपरकायशस्त्राणि शीतोष्णादिका वेदनाः ।

तथाऽकायस्यापि सप्त योनिलक्षाः सप्त च कुलकोटिलक्षा वेदना
अपि नानारूपा एव । तथा तेजस्कायस्य सप्त योनिलक्षास्त्रयः

कुलकोटीलक्षाः पूर्ववद्वेदनादिकम् । वायोरपि सप्त योनिलक्षाः
सप्त च कुलकोटिलक्षा वेदना अपि शीतोष्णादिजनिता नाना-

रूपा एव प्रत्येकवनस्पतेर्दश योनिलक्षाः साधारणवनस्पतेश्चतु-
र्दश उभयरूपस्याप्यष्टाविंशतिः कुलकोटीलक्षास्तत्र च गतोऽसु-

मानन्तमपि कालं वेदनजेदनमेटनादिजनिता नानारूपा वेदना
अनुभवन्नास्ते । विकलेन्द्रियाणामपि द्वौ द्वौ योनिलक्षौ कुलको-

टयस्तु द्वेन्द्रियाणां सप्त, त्रीन्द्रियाणामष्टौ, चतुरिन्द्रियाणां नव
दुःखं तु क्षुत्पिपासाशीतोष्णादिजनितमनेकधाऽध्यक्षमेव । तथा-

मिति पञ्चेन्द्रियातिरश्चामपि चत्वारो योनिलक्षाः कुलकोटिल-
क्षास्तु जलचराणामर्द्धत्रयोदश, पक्षिणां द्वादश, चतुष्पदानां

दश, उरःपरिसर्पाणां दश, छुजपरिसर्पाणां नव, वेदनाश्च नाना-
रूपा यास्तिरश्चां संभवन्ति ताः प्रत्यक्षा एवेति । उक्तं च “कुत्रिद-

दिमान्युष्णभयादितां, पराभियोगव्यसनानुराणाम् । अहो
तिरश्चामतिदुःखितानां, सुखानुषङ्गं किञ्च वाच्यते” इत्यादि

मनुष्यगतावपि चतुर्दश योनिलक्षा द्वादश कुलकोटीलक्षा वेद-
नास्त्वेवंच्युता इति ।

दुःखं स्त्रीकुकिमच्ये प्रथममिह जवे गर्भवासे नराणां ,
घालत्वे चापि दुःखं मलमुक्षिततनुस्त्रीपयःपानमिश्रम् ।

तारुण्ये चापि दुःखं भवति विरहजं वृद्धजावोऽप्यसारः,

संसारे रे मनुष्या ! वदत यदि सुखं स्वल्पमप्यस्ति किञ्चित् । १।

बाल्यात्प्रवृत्ति च रोगैर्-दृष्टोऽजिज्वलश्च यावादेह मृत्युः ।

शोकवियोगायांगैर्-दुर्गतदोषैस्त्वेवनेकविधैः ॥

क्षुत्तृप्तिमोष्णानिलशीतदाहा-प्रियादियोगैः प्रियविप्रयोगैः ।

दौर्जाग्यसौख्यानजिजात्यदास्य-वैरूप्यरोगादिजिरस्वतन्त्रः । २।

इत्यादि देवगतावपि चत्वारो योनिलक्षाः पञ्चविंशतिः कुल-
कोटिलक्षास्तेषामप्यष्टौविषादमत्सरच्यवनभयशल्यवितुद्यमा-

नमनसां दुःखानुषङ्ग एव सुखाभासाभिमानस्तु केवलमित्युक्तं
च “देवेषु च्यवनवियोगदुःखितेषु, कोपेर्ष्यामदमदननिपाति-

तेषु । आर्या नस्तदिह विचार्य संगिरन्तु, यत्सौख्यं किमपि निवेदनीयमस्ती ” त्यादि तदेवं चतुर्गतिपतिताः संसारिणो नानारूपं कर्मविपाकमनुज्वन्तीत्येतदेव सूत्रेण दर्शयितुमाह । (संतिपाणा इत्यादि) सन्ति विद्यन्ते प्राणाः प्राणिनो वा चक्षुरिन्द्रियविकला ज्ञावांधा अपि सदसद्विवेकविकल्पास्तमस्यन्धकारे नरकगत्यादौ भावान्धकारेऽपि च मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषायादिके कर्मविपाकापादिते व्यवस्थिताः । किञ्च व्याख्यातामेव इत्यादि तामेवावस्थां कुष्ठाद्यापादितामेकेन्द्रियापर्याप्तकादिकां वा सकृदनुज्व्य कर्मोदये तामेवासकृदनेकशोऽतिगत्वोच्चावचांस्तीव्रमन्दान् स्पर्शान् दुःखविशेषान् प्रतिसंवेदयन्त्यनुज्वत्येतच्च तीर्थकृद्गिरावेदितमित्याह “ बुद्धेहि इत्यादि ” बुद्धेस्तीर्थकृद्गिरेतदनन्तरोक्तं प्रकर्षेणादौ वाऽऽवेदितमेतच्च वक्ष्यमाणं प्रवेदितमित्याह “ संतीत्यादि ” सन्ति विद्यन्ते प्राणाः प्राणिनो वासका वासू शब्दकुत्सायां वासन्तीति वासकाः । भाषालब्धिसंपन्ना द्वीन्द्रियादयस्तथा रसमनुगच्छन्तीति रसगाः कटुतिक्तकपायादिरसवेदिनः संज्ञिन इत्यर्थः इत्येवं ज्ञतः कर्मविपाकः संसारिणा संप्रेक्ष्य इति संबन्धस्तथा “ उदये इत्यादि ” उदके उदकरूपा एवैकेन्द्रिया जन्तवः पर्याप्तकापर्यप्तकभेदेन व्यवस्थिताः । तथोदके चरन्तीत्युदकचराः पुतर—कच्छेदनकलोद्गुणकत्रसमस्यकच्छपादयः । तथा स्थञ्जजा अपि केचन जलाश्रिता महोरगादयः पक्षिणश्च केचन तद्गतदृष्टयो द्रष्टव्याः । अपरे त्वाकाशगामिनः पक्षिण इत्येवं सर्वेऽपि प्राणाः प्राणिनो परान् प्राणिन आहाराद्यर्थं मत्सरादिना वा क्लेशयन्त्युपतापयन्ति । यद्येवं ततः किमित्यत आह “ पास इत्यादि ” पश्यावधारय लोके चतुर्दशरज्ज्वात्मके कर्मविपाकात्सकाशान्महद्भयं नानागतिदुःखक्लेशविपाकात्मकमिति किमिति कर्मविपाकात्मकं महद्भयमित्याह “ बहु-इत्यादि ” बहूनि दुःखानि कर्मविपाकापादितानि येषां जन्तूनां ते तथा दुर्गसादेवं तस्मात्तत्राप्रमादवता भाव्यं किमित्येवं भूयो भूय उपदिश्यत इत्यत आह । “ सत्ता इत्यादि ” यस्मादनादिभवाभ्यासेनागणितोत्तरपरिणामाः सक्ता गृह्णाः कामेष्वाच्छामदनरूपेषु मानवाः पुरुषा इत्यतो न पुनरुद्गदोपाधुपङ्गः । कामासक्ताश्च यदवाप्नुवन्ति तदाह “ अबलेण इत्यादि ” बलरहितेन निस्सारेण तुषमुष्टिकल्पेनौदारिकेण शरीरेण प्रभङ्गुरेण स्वत एव भङ्गशीलेन तत्सुखाधानतया कर्मोपचित्याऽनेकशो बन्धं गच्छन्ति । कः पुनरसौ विपाककटुकेषु कामेषु यो रतिं विदध्यादित्याह “ अट्टे इत्यादि ” मोहोदयादातौऽगणितकार्यकार्यविवेकतोऽसुमान् । बहु दुःखं प्राप्तव्यमनेनेति बहुदुःख इत्येनं कामानुपङ्गं प्राणिनां क्लेशं याति ब्रालो रागद्वेषाकलितः प्रकर्षेण करोति प्रकरोति तज्जनितकर्मविपाकाश्चानेकशो बन्धं गच्छति । यदि वा रोगेषु सत्सु इत्येतद्भयमाणं बालोऽङ्गः प्रकरोति तदाह “ एण इत्यादि ” एतान् गण्डकुष्ठराजयक्ष्मादीन् रोगान् बहुनुत्पन्नानिति ज्ञात्वा तज्जोगवेदनाया आतुराः सन्तश्चिकित्सायै प्राणिनः परितापयेयुर्लावकादिपिसितासिनः किल क्षयव्याध्युपशमः स्यादित्यादिवाक्याकर्णनाज्जीविताशया गरीयस्यपि प्राणयुपमर्दे प्रवर्तैरक्षैतदवधारयेयुर्यथा स्वकृताबन्ध्यकर्मविपाकोदयादेतत्तदुपशमाच्चोपशमः प्राणयुपमर्दचिकित्सया च किल्बिषानुपङ्ग एवेत्येतदेवाह “ खालं इत्यादि ” पश्यैतद्विमलविवेकवलोकनेन यथा नालं न समर्थश्चिकित्साविधयः कर्मोदयोप-

शमं विधातुम् । यद्येवं ततः किं कर्त्तव्यमिति दर्शयति । अलं पर्याप्तं तव सदसद्विवेकिन एभिः पापोपादानभूतैश्चिकित्साविधेभिरिति । किञ्च “ एवं इत्यादि ” एतत्प्राणयुपमर्दादिकं पश्यावधारय हेमुने ! जगत्त्रयस्वभाववेदिन् ! महद्बृहद्भयहेतुत्वाद्भयम् यद्येवम् । ततः किं कुर्यादिति दर्शयति नातिपातयेन्न हन्यात्कंचन प्राणिनं यत एकस्मिन्नपि प्राणिनि हन्यमानेऽष्टप्रकारमपि कर्म बध्यते तच्चानुत्तरसंसारगमनायेत्यतो महाजयमिति । यदि वा “ एण रोगे बहु एव ” त्यादिको ग्रन्थः कामानधिकृत्य ज्ञेयः । एतान् रोगरूपान् कामान् बहून् ज्ञात्वा आसेवनाप्रकृत्यातुराः कामेच्छान्धा अपरान् प्राणिनः परितापयेयुरित्यादिना प्रक्रमेणेति आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । अष्ट० । ज्ञानावरणादिकर्मणां तत्तदावरणदुःखदायकत्ववृक्षणे विपाके, दर्श० “ पयइच्छिण्ण-सा-णुभावजिन्नं सुहासुहविज्जसं । जोगाणुजावजणिअं, कम्मविवागं विचित्तिज्जा ” आवा० ४ अ० (ऊण शब्दे व्याख्या) कर्मणां ज्ञानावरणादीनां विपाकोऽनुभवः कर्मविपाकः । कर्मविपाकप्रतिपादके प्रथमे कर्मग्रन्थे, “ दिनेशवज्जानवरप्रतापैरनन्तकावप्रचितं समन्तात् । योऽशोषयत्कर्मविपाकपङ्कं देवो मुदे वोऽस्तु स वर्द्धमानः ॥१॥ ज्ञानादिगुणगुरुणां, धर्मगुरुणां प्रणम्य पदकलम् । कर्मविपाके विवृति, स्मृतिर्बाजविवृष्ये विदधे । २। तत्रादेवेवाभीष्टदेवतास्तुत्यादिप्रतिपादिकामिमां गांधामाह ।

मिरिबीरजिणं वंदिअ, कम्मविवागं समासत्रो वुच्छं ।

कीरइ जिणहेउहिं, जेणं तो जन्नए कम्मं ॥ १ ॥

श्रिया सकलत्रिभुवनजनमनश्चमत्कारकारि मनोहारि परमाहंयमहामहिमविस्तारि “ अशोकवृक्षः १ सुरपुष्पवृष्टि, २ दिव्यो ध्वनि ३ आमर ४ मासनं च ५ । भामरलं ६ कुण्डुभि ७ रातपत्रं ८ सत्प्रातिहार्याणि जिनेश्वराणामिति ” स्पष्टाष्टप्रातिहार्यशोभया चतुर्ल्लिखितशयविभूत्या वा समन्वितो वीरः श्रीवीरः स चासौ रागद्वेषमोहप्रभृतिवैरिवारपराजयाज्जिनश्च श्रीवीरजिनस्तं श्रीवीरजिनं श्रीवर्द्धमानस्वामिनं वन्दित्वा विभुद्धमानसप्रणिधानसमन्वितेन वाग्योगेन स्तुत्वा काययोगेन च प्रणम्य धुञ् स्तुत्यभिवादनयोरिति वचनात् एतेन मङ्गलार्थमज्जीष्टदेवतायाः स्तुतिरुक्ता क्त्वाप्रत्ययस्य चोत्तरक्रियासापेक्षत्वाच्चत्तरक्रियामाह कर्मविपाकं वक्ष्ये । तत्र कर्मणां ज्ञानावरणादीनां विपाकोऽनुभवः कर्मविपाकस्तं कर्मविपाकं वक्ष्ये ऽजिघास्ये । अनेनाभिधेयमाह । कथमित्याह समासतः संक्षेपेण विस्तरेण दुष्णमानुभावापचीयमानमेधायुर्धलादिगुणानामैदं युगीनजनानां विस्तराभिधाने सति उपकारासंभवाच्चदुपकारार्थं च एव शास्त्रारम्भप्रयासः । एतेन संक्षिप्तवचिसत्त्वानाश्रित्य प्रयोजनमाचष्टे । संबन्धस्त्वर्थापत्तिगम्यः स चोपायोपेयलक्षणः साध्यसाधनलक्षणो गुरुपर्वक्रमवृक्षणो वा स्वयमन्युह इति कम्म० १ क० ।

कम्मविवागदसा—कर्मविपाकदशा—स्त्री० बहुव० कर्मणोऽष्टमस्य विपाकः फलं कर्मविपाकस्तत्प्रतिपादिका दशा अध्ययनात्मकत्वादशाः कर्मविपाकदशाः । विपाकश्रुताख्यस्यैकादशाङ्गस्य प्रथमश्रुतस्कन्धे, द्वितीयश्रुतस्कन्धोऽप्यस्य दशाध्ययनात्मकः कर्मविपाकप्रतिपादकश्च । नचास्माविहाजिमतः स्थानाङ्केऽस्या विवृतत्वात् । इति । पा० । इयं विवृतिः ।

कम्मविवागदसाणं दस अज्जकणा पणत्ता तंज्जा ।

मियापुत्ते य गुत्तासे, अंमे सगमे इयावरे ॥
माहणे नंदिसेणे य, सूरिए य उदुंवरे ॥१॥
सहसुहादे आमलए, कुमारे लेच्छईतिय ॥

(मिंगेत्यादि) श्लोकः सार्धः मृगा मृगग्रामाभिधाननगर-
राजस्य विजयनाम्नो भार्या तस्याः पुत्रो मृगापुत्रस्तत्र किल
नगरे महावीरो गौतमेन समवसरणागतं जात्यन्धं नरमवलो-
क्य पृष्टो भद्रान्तान्योऽपीहास्ति जात्यन्धो जगवांस्तं मृगापुत्रं
जात्यन्धमनाकृतिमुपदिदेश । गौतमस्तु कुतूहलेन तद्दर्शनार्थं
तद्गृहं जगाम मृगादेवी च वन्दित्वा गमनकारणं पप्रच्छ । गौ-
तमस्तु त्वत्पुत्रदर्शनार्थमित्युवाच । ततः सा जृम्भिगृहस्थं तदु-
द्घाटनतस्तं गौतमस्य दर्शितवती । गौतमस्तु तमतिघृणा-
स्पदं दृष्ट्वाऽऽगत्य च भगवन्तं पप्रच्छ । कोऽयं जन्मान्तरेऽभवत्
जगवानुवाच अयं हि विजयवर्द्धमानकाजिधाने खेटे मकार्या-
त्यभिधानो वज्रोपचारादिभिर्दोषोपपातकारी राष्ट्रकूटो वज्रव ।
ततः पोडशरोगातङ्काभिज्ञो मृतो नरकं गतस्ततः पापकर्मवि-
पाकेन मृगापुत्रो लोष्टाकारोऽयत्तेन्द्रियो दुर्गन्धो जातः । ततो
मृत्या नरकं गत इत्यादि तद्वक्तव्यता प्रतिपादकप्रथममध्ययनं
मृगापुत्रमुक्तमिति । (गोत्तासेति) गास्त्रासितवानिति गो-
त्रासोऽयं हि हस्तिभागपुरे भीमाभिधानकूटग्राहस्योत्पलान्नि-
धानाया भार्यायाः पुत्रोऽभूत् । प्रसवकावे चानेन महापापस-
त्वेनाराज्यात् गावस्त्रासिता यौवने चायं गोमांसान्यनेकधा ज-
कृतवान् । ततो नारको जातस्ततो वाणिजग्रामनगरे विजय-
सार्थवाहभद्राभार्ययोरुज्जितकाजिधानः पुत्रो जातः । स च
कानध्वजगणिकार्ये राजा तिवशो मांसच्छेदनेन तस्यादनेन च
चतुष्पथे विरुध्य व्यापादितो नरकं जगामेति गोत्रासवक्तव्य-
ताप्रतिबद्धं द्वितीयमध्ययनं गोत्रासमुच्यते । इदमेव भोऽज्जति-
कनाम्ना विपाकश्रुते उज्जितकमुच्यते इति ॥ २ ॥ (अंडेति)
पुरिमतावनगरवास्तव्यस्य कुकुटाद्यनेकविधाएरुज्जितकमध्यव-
हारणो वाणिजकस्य निष्काभिधानस्य पापविपाकप्रतिपाद-
कमण्डमिति । स च निष्का नरकगतस्तत उद्धृतोऽनग्नसेन-
नामा पल्लीपतिर्जातः । स च पुरिमतालनगरवास्तव्येन निरन्तरं
देशतृपणातिकोपितेन विश्वास्यानीय प्रत्येकं नगरचत्वरेषु
तदग्रतः पितृव्यपितृव्याप्रभृतिकं स्वजनवर्गं विनाश्य ति-
लशो मांसच्छेदनरुधिरमांसभोजनादिना कदर्थयित्वा निपा-
तिन इति विपाकश्रुते वा जग्नसेन इतीदमध्ययनमुच्यते ३ (स-
गडियावरेति) शकटमिति चापरमध्ययनं तत्र शाखाङ्ग्यां न-
गर्यां सुजद्राख्यसार्थवाहनकाजिधानतद्भार्ययोः पुत्रः शकटः ।
स च सुपणाजिधानामात्येन सुदर्शनाभिधानगणिकाव्यतिकरे
सगणिको मांसच्छेदादिनाश्रयन्तं कदर्थयित्वा विनाशितः । स
च जन्मान्तरे उगवपुरं नगरं उन्निकाजिधानचण्डालिको मांसप्रि-
य आसीदित्येतदर्थप्रतिबद्धं चतुर्थमिति ॥ ४ ॥ (माहणेति)
भौशाभ्यां बृहस्पतिदत्तनामा ब्राह्मणः स चान्तःपुरव्यतिकरे उ-
दायनेन राज्ञा तथैव कदर्थयित्वा मारितो जन्मान्तरे चासा-
घासीन्बहेवदत्तनामा पुरोहितः । स च जितशशो राज्ञः शत्रु-
जसार्थं ब्राह्मणादिभिर्दोषं चकार तत्र प्रतिदिनमेकैकं चातुर्वर्ण्य-
दारकमष्टभ्यादिषु द्वौ द्वौ चतुर्मास्यां चतुरश्रतुरः षण्मास्याम-
ष्टावष्टौ संवत्सरे पुरुश पुरुश परचक्रागमेऽष्टशतमष्टशतं पर-
चक्रं च जीयते तदेवं मृवाऽसौ नरकं जगामेतदेवं ब्राह्मणवक्तव्य-
ताप्रतिबद्धं पञ्चममिति ५ (नंदिसेणयति) मयुरायां श्रीदामराज-

सुतो हृदिपेणो युवराजो विपाकश्रुते च नन्दिवर्द्धनः श्रूयते स
च गजद्रोहव्यातिकरे राज्ञा नगरचत्वरे तप्तस्य होहस्य द्वेण
स्नानं तद्विधिसिंहासनापवेशनं द्वारतैर्दृष्टकदशै राज्याग्निपे-
कश्च कारयित्वा कष्टमारेण परासुताग्नीतो नरकमगमत् । स
च जन्मान्तरे सिंहपुरनगरराजस्य सिंहस्थाभिधानस्य दुर्योध-
ननामा गुप्तिपादो वज्रव । अनेकविधयातनाजिज्ञेनं कदर्थयित्वा
मृतो नरकं गतवानित्येवमर्थं पृष्ठमिति ॥६॥ (सोरियसि) सौर्वि-
कदत्तो नाम्ना मत्स्यवन्धुपुत्रः स च मत्स्यमांसप्रियो गजविलग्न-
मत्स्यकण्टको महाकष्टमनुचूय मृत्वा नरकं गतः । स च जन्मा-
न्तरे नन्दिपुरनगरराजस्य मित्राभिधानस्य श्रीको नाम मदान-
सिकोऽभूत् जीवघातरतिर्मांसप्रियश्च मृत्वा चासौ नरकं गत-
वानिति सप्तमम् ॥७॥ इदं चाध्ययनं विपाकश्रुतेऽष्टममर्थानम् ।
(उदुंवरेति) पाटलीखण्डे नगरे सागरदत्तसार्थवाहसुत उदुम्ब-
रदत्तो नाम्नाऽभूत् । स च पुरुशजी रोमैरेकदाऽभिज्ञतो महाक-
ष्टमनुचूय मृतः । स च जन्मान्तरे विजयपुरराजस्य कनकस्थ-
नाम्नो धन्वन्तरिनामा वैद्य आसीत् । मांसप्रियो मांसोपदेष्टा
चेति कृत्वा नरकं गतवानित्यष्टमम् ॥८॥ (सहसुहादेति) सह
साऽकास्मादुहाहः प्रकृष्टो दाहः सहसोहाहः सहस्राणां वा हो-
कस्योहाहः सहस्रोहाहः (आमलएति) रथुतेर्लभ्युतिरित्यामरकः
सामस्येन मारिरेवमर्थप्रतिबद्धं नवमम् । तत्र किल सुप्रतिष्ठे
नगरे सिंहसेनो राजा इयामाजिधानदेवामनुरक्तस्तद्वचनादेवै-
कोनानि पञ्चशतानि देवीनां तां मिमारयिषूणि ज्ञात्वा कुपितः
सन तन्मातृणामेकोनपञ्चशताभ्युपनिमन्य महत्यगारे आवासं
दत्त्वा भक्तादिभिः सम्पुज्य विश्रद्धानि सदेवीकानि सपरिवारा-
णि सर्वतो द्वारध्वन्धनपूर्वकमग्निप्रदानेन दग्धवांस्ततोऽसौ रा-
जा मृत्वा पृष्ठ्यां च गत्वा रोहीतके नगरे दत्तसार्थवाहस्य दु-
हिता देवदत्ताजिधानाऽभवत् । सा च पुष्यनन्दिना राज्ञा परि-
णीता स च मातुर्जक्तिपरतया तत्कृत्यानि कुर्वन्नसात्रासतया च
भोगविध्नकारिणीति तन्मातुर्जल्लोहदण्डरुभ्यापानप्रदेषात्सह-
सा दाहनबधो व्यधाय राज्ञा चासौ विविधविरुम्बनाभिर्विरु-
म्भ्य विनाशितेति विपाकश्रुते देवदत्ताजिधानं नवममिति ॥९॥
तथा (कुमारेति) कुमाराः राज्यार्हा अथवा कुमाराः प्रथम-
वयस्थास्तान् (लेच्छईयति) क्षिप्सुश्च वणिजश्चाश्रित्य दश-
ममध्ययनामिति शब्दश्च परिसमाप्ती निष्कन्तमश्चेति । अयमत्र
भावार्थो यदुत इन्द्रपुरे नगरे पृथिवीश्रीनामगणिकाऽभूत्सा
च यदून् राजकुमारबणिक्पुत्रादीन् मन्त्रचूर्णादिभिर्वशीकृत्यो-
दारान् भोगान् चतुक्तवती पृष्ठ्याश्च गत्वा वर्द्धमाननगरे धनेदव-
सार्थवाहदुहिता अञ्जुरित्यजिधाना जातेति सा च विजयराज-
परिणीता याऽतिशब्देन कृच्छ्रं जीवित्वा नरकं गतेति । अत एव
विपाकश्रुते अञ्जु इति दशममध्ययनमुच्यते इति रथा० १ ग० ।
कम्मविवेग-कर्मविवेक-पुं० कर्मनिर्जरायाम्, आत्व० ६ अ० ।
कम्मविस-कर्मविष-न० कर्मैव विषमात्मनो विकारहेतुत्वान्
कर्मविषम् । विषत्वोपमिते कर्मणि, पंचा० ४ विव० ।
कम्मविसुद्ध-कर्म वशुद्ध-पुं० क्रियत इति कर्म ज्ञानावरणादि-
लक्षणं तेन वशुद्धो वियुक्तः कर्मवशुद्धः कर्मकलङ्करहितः, “ क-
म्मविसुद्धाण सव्वसिद्धाण ” दश० १ अ० ।
कम्मविसुद्धि-कर्मविसुद्धि-स्त्री० प्रदेशापेक्षयाऽशुभानां कर्म-
णां विगतौ, भ० ९ः दश० ३२ व० ।

कम्मविसोहि-कर्मविशोधि-स्त्री० रसमाश्रित्य कर्मणां विगमे,
ज० ९ श० ३२ उ० ।

कम्मविदूषण-कर्मविधूनन-न० कर्मणां विधूनने, आचा० १ श्रु०
६ अ० १ उ० । प्र० [धृताध्ययनस्य द्वितीयोद्देशके उक्तम्]

कम्मवीय-कर्मवीज-न० वीजत्वात्प्रेक्षिते कर्मणि, “अज्ञानपांशु-
पिहितं, पुरातनं कर्मवीजमविनाशि । तृष्णाजलाभिषिक्तं, सु-
ञ्चति जन्मादुरं जन्तोः ” “दग्धे बीजे यथाऽर्यतं, प्रादुर्भवति
नादुरः । कर्मबीजे तथा दग्धे, न रोहति भवादुरः ” आ० म०
द्वि० । सूत्र० ।

कम्मवेयय-कर्मवेदक-पुं० कर्मणां वेदप्ररूपके प्रज्ञापनायाः पञ्च-
विंशतितमे पदे, प्रज्ञा० २५ पदः ।

कम्मस-कल्मष-न० कर्म गुणाशुभं स्यति सो-क-पत्वं रस्य
लः । “ सर्वत्र लघुरामचन्द्रे ” ८ । २ । ७६ इति लुक्-द्वित्वम्
प्र० । पापे, को० । मन्त्रिने, त्रि० जटाधरः । “ जन्मन्युक्ते यदि
स्यातां, वारौ जौमशनेश्चरौ । स मासः कल्मषो नाम, मनो-
दुःखप्रदायकः ” दीपकोक्ते मासनेदे, वाच० ।

कम्मसंगरेक्षि-कर्मसंगरेक्षि-पुं० कर्मकृत्यकरसंग्रामे, “वृत्त-
मोहास्त्रवैकल्य-ज्ञानचर्म विभर्ति यः । क भीस्तस्य कवा भङ्गः
कर्मसङ्गरकेलिषु ” अष्ट० ३३ पत्रः ।

कम्मसंवत्सर-कर्मसंवत्सर-पुं० कर्म लौकिको व्यवहारस्तत्प्र-
धानः संवत्सरः कर्मसंवत्सरः । ऋतुसंवत्सरे, यस्मिंस्त्रीणि
शतानि पृथगधिकानि परिपूर्णान्यहोरात्राणां भवन्ति । लोको
हि प्रायः सर्वोऽप्यनेनैव संवत्सरेण व्यवहरति तथा चैतन्नतं
मासमधिकृत्यान्यत्रोक्तम् “कम्मो निरंसयाए, मासो व्यवहारका-
रगो लोए । सेसा उ संसयाए, व्यवहारे तुक्करा धित्तुं ” सू०
प्र० १० पाहु० । जो० ।

कम्मसमज्जणसय-कर्मसमर्जनशत-न० कर्मसमर्जनलक्षणार्थ-
प्रतिपादके जगवत्याः अष्टाविंशे शतके, ज० २८ श० । (अत्र-
त्यावक्तव्यता बन्ध शब्दे)

कम्मसमारम्भ-कर्मसमारम्भ-पुं० ६ त० ज्ञानावरणाद्यष्टप्रका-
रस्य कर्मणः उपादानहेतौ उपाज्जनोपाये, आचा० १ श्रु० १ अ० १
उ० । पञ्चधातमांसमत्तणसुरापाननिलीञ्छनादिके सावधानु-
ष्ठाने, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

कम्मसह-कर्मसह-त्रि० कर्मविपाकसहिष्णौ, सूत्र० १ श्रु० २
अ० १ उ० ।

कम्मसान्ना-कर्मशाला-स्त्री० कुम्भकारघट्याम्, यत्र कुम्भकारो
घटादिभाजनानि करोतीति धृ० २ उ० ।

कम्मसिद्ध-कर्मसिद्ध-पुं० ७ त० कर्मशब्दोक्ते “कम्मं जमणा-
यरिठं ” इत्युक्तवक्त्रेण कर्मणि निष्ठां गते, आ० म० द्वि० ।

सम्प्रति कर्मसिद्धं सोदाहरणमभिधित्सुराह ।

जो सध्वकम्मकुमलो, जो वा जत्थ सुपरिनिट्ठिओ होइ ।

सज्जंगिरिसिद्धगो विव, स कम्मसिद्धो ति विवेओ ॥

यः कश्चित् सर्वकर्मकुशलो यो वा यत्र कर्मणि सुपरिनि-
ष्ठितो भवत्येव कस्मिन्नपि कर्मणि सज्जंगिरिसिद्धक इव स क-
म्मसिद्ध इति विज्ञेयः । कम्मसिद्धो ज्ञातव्य इत्यर्थः । एष गाथा-
कार्थः । भावार्थः कथानकादवसेयः । तच्चेदं “ कौकणे एगम्मि
द्वगोसज्जस्स जंमं ओरुहंति धिलयंति यताणं वि विसमे गुरु-

भारवाहि त्ति काऊण रणा समाणत्तं एएसि मएवि पंथो दाय-
व्वो न उण एएहिं कस्स वि । इतो य एगो ‘सिधवतो पुराणे
सो पडिभज्जंतो चित्तेइ तेहिं जामि जहिं कम्मण एस जीवो जज्जइ
सुहं न विदए सो तेसि मिलितो । सो गंतुकामो रयणिपज्जव-
साणे जणइ कुटुरुकपमिचोहियल्लओ । सिद्धओ भणइ सिद्धियं
देहि मम जह सिद्धयं सिद्धया गया । सज्ज यं “ अत्र कुटुरुकः
कुटुदः सहकं सहपथं ” सो य तेसि महत्तुरत्तो सव्ववद्धं भारं
वहइ । अद्यया साहू तेण मग्गेण आगच्छंति तेण तेसि साहूणं-
मग्गो च्छिन्नो । वेरुद्धा राउव्वे गया रायाणं वज्जवैति । अमहं राया
वि मग्गं देइ भारेण दुक्खाविज्जंतानं एस पुण समणस्स
रित्तस्स मग्गं देइ । रण्णा भणियं अरे उट्ट ! ते कहं मम आणा
धुंपिया । तेण भणियं देव ! तुमे गुरुभारवाहि त्ति काऊण मे य
माणत्तं रणा आमंति पस्सिणत्तेण भणियं जइ एवं ता सो
गुरुतरवाहा कहं जं सो अवासमंतो अछारससीलंगसहस्स-
निज्जरं भारं वहति जाम एवं वोढुं न पारिओ एत्थंतरा धम्म-
कहा तेण कहिया ते महाराया वुज्जंति नाम जारा ते चिय वुज्जं-
ति वासमंतं हि सीलभरो वोढव्वो जावज्जीवं अवीसामो राया
परिवुद्धो सो य संवेगतो पुणरवि पवजाए अम्भुत्तितो एसो
कम्मसिद्धो ” ॥ आ० म० द्वि० । आ० चू० ॥

कम्महय-कर्महत-त्रि० कर्मभग्ने, व्य० ६ उ० ॥

कम्माजीव-कर्माजीव-पुं० कर्म कृत्याद्यनाचार्यकं वा सूचादिना-
पदस्य ततो जक्तादिग्राहके आजीवनमाकंपणादोषदुष्टे, स्था० ७ रा.
कम्माणुबंधच्छेयग-कर्मानुबन्धच्छेदक-त्रि० कर्मसत्ताव्यवच्छे-
दके, पंचा० १५ त्रिव० ।

कम्मादान-कर्मादान-न० कर्माणि ज्ञानावरणादीनि आदीयन्ते
यैस्तानि कर्मादानानि । अथवा कर्माणि च तान्यादानानि
च कर्महेतव इति विग्रहः भ० ८ श० ५ उ० । कर्मोपादा-
नहेतुषु, उक्त० ११ अ० । भ० । “ जे इमे समणोपासगा प्रवन्ति
तेसि णो कप्पति इमाहं एणणरस कम्मादानां सयं करंतए
वा० इंगालकम्मे ” इत्यादि । भ० ८ श० ५ उ० । कर्मादानानीत्य-
ल्पसावयजीवनोपायाजावेऽपि तेषामुक्तज्ञानावरणीयादिक-
र्महेतुत्वादादानानि कर्मादानानि ज्ञातव्यानि । आवा० ६ अ० ।
(उपभोगः परिभोगवय शब्दे विवृतः) कर्मणां ज्ञानावरणा-
दीनामादानम् । बन्धस्थानहेतौ, अन्त० ७ वर्ग० । तथा भगवत्यां
श्राद्धानां पञ्चदशकर्मादाननिषेधे प्रोक्ते तत्सेवने कल्पते नवेति
प्रश्नेऽत्रोत्तरं श्राद्धानां पञ्चदशकर्मादाननिषेध आधुनिको हेयो
ऽपवादपदे तु परिहाराशक्तौ शकटालादीनामिष तानि वात्पन्ते-
ऽपीति १०४ श्येन १ उल्ला० ।

कम्मायंक-कर्मातङ्क-पुं० क्लिष्टे कर्मणि, पं० सू० ।

कम्माययण-कर्मायतन-न० कर्मणां ज्ञानावरणादीनामायतनम् ।
बन्धस्थानहेतौ, अन्त० ७ वर्ग० ॥

कम्मा (रिय) यरिय-कर्मार्य-पुं० दौष्यिकसौत्रिकादौ कर्म-
णार्यं, प्रज्ञा० १ पदः । (आयरिय शब्दे दर्शितोऽस्य भेदः)

कम्मार-कर्मकार-पुं० जगणपुञ्जाद्यपनेतरि, जं० २ वक्क० ।
लौहादिकर्मकरे, जी० ३ प्रति० २ उ० ।

कम्मर-पुं० कर्म ऋच्छति ऋ-अण्-वंशभेदे, कर्मरङ्गवृत्ते च
राजनि० कर्मप्राप्तरि, त्रि० स्वार्थे कन् तत्रैव वाच० । अयस्कारे

“ कम्मर इवादायाक्षोप संमासबोहाणं ” विशेषः । बोहकारे, नि० चू० १ उ० । (सिक्किः कम्मासरीरकायप्पओगशब्दे) कम्मरग्गाम-कर्मारग्राम-पुं० ज्ञातस्वण्मोद्यानसमीपे स्वनाम-ख्याते ग्रामे, यत्र भगवान् धीरः ज्ञातस्वण्मात् प्रस्थितः आ० चू० १ अ० । आ० म० द्वि० ।

कम्मरदारय-कर्मारदारक-पुं० बोहकारदारके, जी० ३ प्रति० । कम्मरभिक्षुय-कर्मकारजिञ्जु-पुं० देवद्रोणीवाहकभिक्षुविशेषे, वृ० ३ उ० ।

कम्मासरीरकायप्पओग-कर्मणशरीरकायप्रयोग-पुं० काय-प्रयोगज्ज्ञे, कर्मणशरीरकायप्रयोगे विग्रहे, समुद्धातगतस्य च केद्विनिस्तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेषु भवति उक्तं च “ कर्मण-शरीरयोगी चतुर्थके पञ्चमे तृतीये च ” भ० ८ श० १ उ० । (अत्र मूलपुस्तके कम्मासरीरकायप्पओगेत्युक्तमितिहापि तथैवां वस्तुतस्तु कम्म (ण) यसरीरेति यकारप्रकरणे एवोपयुज्यते यदा धार्पत्वाद्यकारलोपः दीर्घे कम्मासरीरेति । अथवा कग-चजेत्यादिना यकारलोपे उभयोरकारयोर्दीर्घे कम्मासरीरेति) कम्मि (ण) कम्मिन्-त्रि० कर्मास्यस्यब्रीह्यादित्वादिन् व्यापा-रयुक्ते, स्त्रीयां ङीप् वाच० । सावधानुष्ठानवति, कर्मवति पापि-नि, सूत्र० १ श्रु० ए अ० सपापे, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

कम्मिदिय-कम्मिन्द्रिय-न० कर्मणां वचनादीनां निमित्तमिन्द्रि-यम् । वचनादिकर्मकरेषु वागादिषु, वाक्पाणिपादपायू-पस्था-नि कम्मिन्द्रियाण्याहुः । वचनादानविहरणा-स्सर्गानन्दाश्च प-ञ्चानाम् ” वाच० [एषामिन्द्रियत्वनिराकरणमिदिय शब्दे उक्तम्] कम्मिया-कर्माता-स्त्री० कर्म विद्यते यस्याऽसौ कर्मा तदजाव-स्तत्ता । कर्मवत्त्वे, ज० १ श० १ उ० ।

कर्माका-अन्ये त्वाहुः कर्मणां विष्कारः कर्माका । अक्कीणे कर्म-शेषे, “ कम्मियाप संगियाप देवा देवलोकेषु उववज्जति ” अ-क्कीणेन कर्मशेषेण देवत्वावाप्तिरित्यर्थः । भ० १ श० १ उ० ।

कम्मुम्मीसग-कर्मांन्मिश्रक-न० कर्मणेन शरीरेणोन्मिश्रके व्याप्ते । अवश्यसंयुक्ते, ।

चत्तारि सरिगगकम्मुम्मीसगा पन्नत्ता तंजहा ओराक्षिण वेउव्विए आहारए तेयए ॥

(कम्ममीसगति) कर्मणेन शरीरेणोन्मिश्रकाणि न के-वलानि यद्यौदारिकादीनि त्रीणि वैक्रियादिजिरमिश्रकाण्यपि भवन्ति नैवं कर्मणेनेति शरीराणि कर्मणेनोन्मिश्राणीत्युक्तम् । स्था० ४ ग० ३ उ० ।

कम्पुरल्लुग-कर्मादारिकद्विक-न० कर्मणे औदारिकद्विके, औदारिकलक्षणे च । पं० सं० ।

कम्मोदय-कर्मादय-पुं० कर्मणामुदयः । कर्मणामुदितत्वे, भ० ए श० ३२ उ० ।

कम्मोदयप वयज्झाण-कर्मादयप्रत्ययध्यान-न० कर्मणामुदयः प्रत्ययो हेतुर्यस्य ध्यानस्य तत्कर्मादयप्रत्ययध्यानम् । कर्मादय-प्रत्ययेन वा ध्यानं कर्मादयप्रत्ययध्यानम् । प्रथमं शुभपरिणाम-यतोऽपि पञ्चात्कुतश्चिक्कर्मादयतोऽशुभपरिणामत्वे, पथा पथ्य-न्तकाले इम्यस्य आतु० ६ प० ।

कम्मोपा (वा) हि विणिम्मुक्क-कर्मापाधिनिनिर्मुक्त-त्रि० कर्म-णामौपाधिकानामन्यद्ब्रह्मणां कुतश्चित् सकृत्तानामुपाधिः साह-

चर्य्य तेन विनिर्मुक्तो रहितः कर्मापाधिनिनिर्मुक्तः । सिद्धे, द्र० २१ पत्र । (पर्यायार्थिकनयस्य पञ्चमज्ज्ञेदस्वरूपे विवृतिः) कम्मोवग-कर्मापग-पुं० कर्म ज्ञानावरणादिपुञ्जस्वरूपमुपगच्छति

बन्धनद्वारेणोपयातीति कर्मापगः ज० १४ श० ६ उ० । आशु-कर्मवत्त्वे, कर्मदौकिते, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० । “ तदुवक्कमा क-म्मोवगा कम्मणियाणं तत्थवुक्कमा रुक्खजोणिपसु रुक्खसाए विवट्ठंति ” (सूत्र०) तथाविधेन वनस्पतिकायसम्भवेन क-र्मणा प्रेर्यमाणास्तेष्वेव वनस्पतिषु उप सामीप्येन तस्यामेव च पृथिव्यां गच्छन्तीति कर्मापगा ज्ञेयन्ते (सूत्र०) ते हि कर्मव-शगा वनस्पतिकायादागत्य तेष्वेव पुनरपि वनस्पतिषु उत्प-द्यन्ते न चान्यत्रोक्ता अन्यत्र जविष्यन्तीति । उक्तं च “ कुसुम-पुरोत्ते वीजे, मयुरायां नाडुरः समुद्भवति । यत्रैव तस्य वीजं, तत्रैवोत्पद्यते प्रसवः ” सूत्र० २ श्रु० ३ अ० ।

कम्मोवसंति-कर्मापशान्ति-स्त्री० अशेषद्वद्वातात्मकसंसार-तद्बीजचूतानां कर्मणामुपशमे, आचा० १ श्रु० २ अ० ।

कम्मोवहि-कर्मापधि-पुं० उपधीयते पोष्यते जीवोऽनेनेत्युपधिः कर्म एवोपधिः कर्मापधिः । उपधिज्ज्ञेद, स्था० ३ ग० १ उ० । (व्याख्या उवहिशब्दे)

कम्मल्लय-कर्मल्लज-त्रि० पापोत्पन्ने, अष्ट० ६ अ० ।

कम्महा-कस्मात्-किम-उस्-उसेम्हा ८ । ३ । ६६ । इति उसेम्हा इत्यादेशः । कुत इत्यर्थे, प्रा० ।

कम्महार-कर्मार-पुं० “ आत् कश्मीरे ” ८ । १ । १०० । कश्मीरशब्दे इकारस्य आद् भवति प्रा० । “ कश्मीरेम्भो वा ८ । १ । ६० । इति संयुक्तस्य म्भो वा । कम्महारो कम्महारो प्रा० । नवमे ऋषभदेव-पुत्रे, तदधिष्ठितदेशभेदे च. कल्प० ।

कय-कच-पुं० कच्-अच्-केशे, तं० । वृहस्पतिपुत्रे, शुष्कवणे, मेघे, शब्दमा० । हस्तिन्याम्, स्त्री० मेदनी० भावे घ० बन्धे, शोभायां च । वाच० ।

कृत-त्रि० कृ-कर्मणि-क्तः । ऋतोऽत् ८ । १ । १६ । इति ऋतो-ऽत्वम् प्रा० । विहिते, “ कयकोऽयमंगलपच्छित्ता ” विपा० १ श्रु० २ अ० । प्रश्न० । आचा० । निर्वर्तिते, अन्यस्ते, आव० ४ अ० । निष्पादिते, संथा० । “ अञ्जुगयसुकयवयरवेइया ” रा० । आतु० । “ कयादाराओ ” कृतोऽज्यवहत आहारो यका-जिस्तास्तथा । औ० । अजिते, आतु० । उत्पन्ने, आ० म० ङि० । अर्थे, प्रयोजने, “ अत्यकए ” अर्थकृते अर्थार्थम् दश० ए अ० । सूत्र० अनुष्ठिते, सं० । आचरिते, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

क्रय-पुं० क्री भावे० अच्-क्रयणं क्रयः । लाभार्थमल्पमूल्येन बहुत्ववस्तुग्रहणे, आतु० । (कीयकयशब्दे क्रयेण वस्त्रपात्रा-द्युपभोगो निषेक्त्यते)

कयंजलि-कृताञ्जलि-पुं० कृतोऽञ्जलिः पत्रसङ्कोचो येन । वज्जालुवृक्के, सम्पुटीकृतहस्ते, त्रि० धरणि. वाच० । “ कयं-जली सयंबुद्धं सरणमुपगतो ” आ० म० प्र० । “ कयंजलिउमा ” कृताञ्जलिपुटाः आ० म० प्र० ।

कयंगझा-कृतङ्गझा-स्त्री० आवस्तीनगरीसमीपवसिन्त्यां, नग-र्याम्, “ तीसे णं कयंगझाए नयरीए अदूरसामंते सावत्थी णामं नयरी होत्था ” ज० २ श० १ उ० । आ० म० द्वि० ।

कयंत-कृतान्त-पुं० कृतः अन्तो विपर्ययनाशो निश्चयो विषयप-

रिच्छेदो वा येन । सिद्धान्ते, वाच० । “नियमाद्विषयज्ञानमुत्पद्य-
ते इति प्रवर्ता कृतास्तः” अने० । कृतं निष्पादितं बह्विषय-
कर्मन्तं नयतीति व्युत्पत्त्या कृतमे, तन्मुख्यप्रदेशे, “कयंतस्स
सोढुअइ तिक्खरोसो अहिं वा” ध्रु० १ उ० । पापे, प्राज्ञवज-
न्ये देवे अमरः । शनौ, शक्तिवत्क्षणया छित्तसंस्थायां च वाच० ।
कयंव-कदम्ब-पुं० समूहे, कल्प० । वृक्षविशेषे, रा० । प्रज्ञा० ।
“घणपत्तलञ्जाया बहुलफुल्लइ जाम्बुकयंबु” प्रा० । शशुञ्जये पर्व-
ते च. ती० १ कल्प० ।

कयकज्ज-कृतकार्य-त्रि० विहितसमस्तवसतिप्रमार्जनादिव्या-
पारे, नि० चू० २० उ० ।

कयकरण-कृतकरण-त्रि० अर्ज्यस्तक्रिये, पं० व० ४ द्वा० । प्रक-
रणानुरोधात् धनुर्वेदकृताज्यासे सहस्रयोधनि, वृ० १ उ० ।
बहुशो विहितचौरानुष्ठाने, “कयकरणद्वन्द्वकृत्वा०” प्रश्न. आश्र.
३ द्वा० षष्ठाष्टमादिभिर्विविधतपोविधानैः परिकर्मितशरीरे,
कयकरणा इयरे वा, सावेक्खो खलु तेहेव निरवेक्खो ।

निरवेक्खो जिणमादी, सावेक्खो आयरियमादी ॥

कृतकरणा नाम षष्ठाष्टमादिभिर्विविधतपोविधानैः परिकर्मित-
शरीरा इतरे अकृतकरणाः षष्ठाष्टमादिभिस्तपोविशेषैरपरिक-
र्मितशरीराः । तत्र ये कृतकरणास्ते द्विविधास्तद्यथा सापेक्षाः
खलु तथैव निरपेक्षाः । सह अपेक्षा गच्छस्येति गम्यते येषां ते
सापेक्षा गच्छवासिनः । निर्गताः अपेक्षा येज्यस्ते निरपेक्षास्ते
त्रिविधा जिनादयः तद्यथा जिनकल्पिकाः शुरुपरिहारिका य-
थालन्दकल्पिकाश्च एते नियमात्कृतकरणा अकृतकरणानाम-
न्यतमस्यापि कल्पस्य प्रतिपत्त्ययोगात् । सापेक्षा अपि त्रिविधा
आचार्यादयस्तद्यथा आचार्या उपाध्याया त्रिकवश्च । एते प्रत्ये-
कं द्विधात्वात्पद् भवन्ति तद्यथा आचार्या कृतकरणा अकृतकर-
णाश्च । उपाध्याया अपि कृतकरणा अकृतकरणाश्च भिन्नवोऽपि
कृतकरणा अकृतकरणाश्च । तत्र कृतकरणानां चिन्त्यमानत्वाद-
स्यां गायायामेते कृतकरणा ग्राह्याः ।

अथ किंस्वरूपाः कृतकरणा इति कृतकरणस्वरूपमाह ।

उट्ठमाइहिं, कयकरणा ते उभे य परियाए ।

अहिगयकयकरणत्तं, जो मायतगारिहा केई ॥

कृतकरणा नाम ये षष्ठाष्टमादिभिस्तपोविशेषैरुज्यपर्याया श्राम-
ण्यपर्याया दीक्षापर्याया वेत्यर्थः । परिकर्मितशरीरास्ते ज्ञातव्यास्त-
द्विब्रह्मणा इतरे सामर्थ्यादकृतकरणाः । अत्रैव मतान्तरमाह “अहि-
गप्यादि ” केचिदाचार्या ये अधिगतास्ते नियमात् कृतकरणा
इत्यधिगतानां कृतकरणत्वमिच्छन्ति कस्मादिति चेदत आह ।
“जोगायतगारिहा इति ” निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां वि-
भक्तीनां प्रायो दर्शनामिति वृक्षवैयाकरणप्रवादात् हेतावत्र प्रथ-
मा ततोऽयमर्थः यतस्तैर्महाकल्पश्रुतादीनामायतका योगा उद्-
व्यूढास्तत आयतकयोगार्हा अत्रवन्निति नियमतोऽधिगताः कृ-
तकरणा इति तदेवं कृता पुरुषभेदमार्गेणा व्य० १ उ० । अ-
त्रत्यं प्रायश्चित्तं पच्छित्त शब्दे) नि० चू० । “गीयत्था कयकरणा,
पोढा परिणामिया य गंभीरा” कृतकरणा अनेकवारमात्रोचनायां
सहायभवनात् व्य० ४ उ० ।

कयकरणिज्ज-कृतकरणीय-त्रि० कार्याणि कृतवति, कृतक-
रणा नाम गीतार्थतया परिणामकतया चान्यदाऽपि अन्यैः स-
दानकसदृशानि कार्याणि कृतवन्तः । यद्यपि च कदाचित् द्वि-

तीयः सहायो न कृतवान् तथापि योग्यतया स कृतकरणीय
इव दृश्यः । व्य० ४ उ० ।

कयकिच्च-कृतकृत्य-त्रि० निष्ठितार्थे, पो० २ विव० ।

कयकिरिय-कृतक्रिय-त्रि० कृता शोभना गृहकरणादिक्रिया येन
स कृतक्रियः । सुकृतगृहकर्मणि, सूत्र० १ श्रु० ९ अ० । आचा० ।
कृता स्वय्यस्ता क्रिया संयमानुष्ठानरूपा येन स कृतक्रियः ।
संयते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

कयकोउयमंगलपायच्छित्त-कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्त-त्रि०
कृतं कौतुकं मणीपुष्पादि मङ्गलं दध्यकृतचन्दनादि एते च प्राय-
श्चित्तदुःस्वप्नादिप्रतिघातत्वेनावश्यकार्यात्वाद्येन स तथा । कौ-
तुकमङ्गलरूपप्रातः कृत्यं कृतवति, उपा० ७ अ० । “ कयबालि-
कम्मा कयकोउयमंगलपायच्छित्ता सुरुप्पा भ० २ श० ५ उ० ।
कल्प० । तं० । विपा० ।

कयग-कृतक-पुं० कस्य जलस्य तको हासो यस्मात्, वृक्षभेदे,
राजनि० । तस्य फलम्-अण् । तस्य सुक् तत्फले, नपुं० “जलप्र-
सादि कृतकस्तत्फलं कृतकं स्मृतम्” भावप्र० वाच० । कृतको-
वृक्षस्तत्फलं कृतकम् आव० ३ अ० ।

कृतक-त्रि० कृतं करणं भावे क्तः । तत आगतः कन् । कृतमेव
स्वार्थे कः कृतति स्वरूपं कृत कन् वा कृत्रिमे, करणाज्जाते, वि-
भ्रवणे, न० अमरः । वाच० । एतावत्कालं त्वद्दास इत्यन्युपगमिते
दासभेदे, पुं० “तं पडिविक्किणइ ततो कयगा जणंति” आ० म०
प्र० । भयगभत्तं वा वज्रजत्तं वा कयगजत्तं वा नि० चू० १८ उ० ।
सुवर्णे, ज्ञा० १ अ० ।

कयगह-कचग्रह-पुं० मैथुनप्रथमसंरम्भे, रभसवशान्मुखचुम्ब-
नाद्यर्थं युवत्याः पञ्चाङ्गुलिभिः केशेषु ग्रहणे, आ० म० प्र० । जी-
वा० । “ कयगहगहियकरयल पम्भठ विमुक्केणं” इह मैथुनस-
मारम्भे यद्युवतेः केशेषु ग्रहणं स कचग्रहस्तेन गृहीतम् । तथा
करतलात् विमुक्तं सत् प्रभ्रष्टं करतलप्रभ्रष्टविमुक्तम् प्राकृतत्वा-
त्पद्व्यत्ययः रा० ३६ प० । कचानां ग्रहो यत्र । केशकर्षणेन
धर्पणे, वाच० ।

कयग-कृतग्र-त्रि० कृतं हन्ति हन्-टक् । कृतोपकारस्यापकार-
के, वाच० । कृतं वस्त्राजरणपात्रादि प्रदत्तं ज्ञान्ति सर्वथा नाश-
यन्तीत्येवंशीलाः कृतघ्नाः । स्त्रीषु, तं० ।

कयज्ज-कदर्य-पुं० यो वृत्त्यात्मपीडाभ्यामर्थं सञ्चिनोति न तु क-
चिद् व्ययति तस्मिन्, ध० १ अधि० ।

कयम्पू (नू)-कृतज्ञ-त्रि० स्वल्पमपि उपकारमैहिकं पार-
त्रिकं च परकृतं जानाति न निहुते इति कृतज्ञः प्रव० २४ द्वा० ।
परोपकाराविस्मरणे एकोनविंशश्रावकगुणविशिष्टे श्रावके, ध०
र० । दर्श० । कृतज्ञो हि सर्वत्राप्यमन्दां निदां समासादयतीति
अकृतज्ञस्य गुणवत्त्वम् । प्रव० २४ द्वा० ॥

सांप्रतमेकोनविंशस्य कृतज्ञतागुणस्यावसरस्तत्र परेण कृतमु-
पकारमविस्मृत्या जानातीति कृतज्ञः । प्रतीत एव ततस्तं फल-
द्वारेण व्याचष्टे ।

बहु मन्नइ धम्मगुरुं,

परमुवयारि ति तत्तबुद्धीए ।

ततो गुणो ए बुद्धी,

गुणारिहो तेणिह कयन्नु ॥ २६ ॥

बहु मन्यते सगौरवं पश्यति धर्मगुरुं धर्मदातारमाचार्यादिकं
परमोपकारी ममायमुद्धृतोऽहमेनेनाकारणवत्सलेनतिघोरसंसा-
रकूपकुहरे निपतन्निव्येवंप्रकारतया तत्पुच्छ्या परमार्थसार-
मत्या स हि भावयत्येवं परमागमवाक्यम् । "तिरुहं दुष्पाडियारं
समणउसो तंजहा अम्मापिऊणं १ भट्टिस्स २ धम्मायरियस्स
य ३ तत्थ सयंपाओ वि यणं केइ पुरिसे अम्मापियरं सयपा-
गसहस्सगेहिं तिस्सिहिं अज्झंगित्ता सुराहिणा गंधोदणं उ-
व्यट्टित्ता तेहिं उदंगेहिं मज्जावित्ता सव्वावकारविभूसियं क-
रित्ता मणुन्नं थालीपागमुच्चं अट्टारसवज्जणाउलं ज्ञोयणं भोया-
वित्ता जाव जीवं पिठिविभिसयाए पविहज्जा तेणा वि तस्स
अम्मापिउस्स दुष्पमियारं हवइ । अह णं से तं अम्मापियरं
केवलपन्नत्ते धम्मे आघवइत्ता पन्नवइत्ता परुवित्ता उवित्ता
भवइ । तेणामेव अम्मापिउस्स सुपमियारं भवइ १ समणाउसो !
केइ महच्चे दरिदं समुक्कसिज्जा तए णं से दरिदं समुक्कट्टे स-
माणे पच्चा पुरं च एं विपुलमइसमन्नागए यावि विदरिज्जा तए
णं से महध्वए अन्नया कयाइ दरिदी हूप समणे तस्स दव्विहस्स
अंतियं हवमागच्छिज्जा । तए णं से दरिदं तस्स भट्टिस्स स-
व्यस्समवि दव्वइज्जा तेण वि तस्स दुष्पमियारं हवइ । अह णं
से तं भट्टि केवलपन्नत्ते धम्मे आघवइत्ता पन्नवइत्ता परु-
वित्ता उवइत्ता भवति । तए णं से तस्स भट्टिस्स सुपमियारं
जवइ । १२। केइ तहारुवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतियं
एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सुच्चा निसम्म कालमासे कावं
किच्चा अन्नयरेसु देवलपेसु देवत्ताए उववच्चे । तए णं
से देये तं धम्मायरियं दुद्धिक्खाओ वा देसाओ सुजिक्खं देसं
साहरिज्जा कंताराओ वा निक्कंतारं दीहकालिएण वा रोगाय-
केण अज्झिभूयं विमोइज्जा । तेण वि तस्स धम्मायरियस्स दु-
ष्पाडियारं हवइ । अह णं से तं धम्मायरियं केवलपन्नत्ते धम्मे
आघवइत्ता पन्नवइत्ता परुवित्ता उवित्ता भवइ । तए णं तस्स
धम्मायरियस्स सुप्पाडियारं हवइ ति । वाचकमुख्येनाप्युक्तम्
" दुष्पनिकारौ माता-पितरौ स्वामी गुरुश्च लोकेऽस्मिन् । तत्र
गुरुरिदामुत्र च, सुदुष्करतरः प्रतीकारः " इति । ततस्तस्मा-
त्कृतज्ञताज्ञावजनितगुरुबहुमानान् गुणानां ज्ञान्यादीनां ज्ञाना-
दीनां वा वृत्तिर्जयतीति गम्यते । गुणार्हो गुणप्रतिपत्तियोग्य-
त्वेन कारणेनेह धर्माधिकारविचारं कृतज्ञ उक्तशार्थो धवल-
राजतनूजधिमवकुमारवत् । तच्चरितं पुनरिदम् ।
पुरमत्थि वरुमाणं, सुबद्धमाणं सिरीहि पउराहिं ।
बहुविहभहल्लुकक्षाण, कारणं वद्धमाणं व ॥१॥
रभसवसनमिरनिवनिवह, नसद्वसेविज्जमाणकमकमलो ।
रञ्जनरधरणधवलो, धवलो नामेण तत्थ निवो । २ ।
सययं सुहासिणी सुम-णसंगया किं तु अइसयकुलीणा ।
देवी इव देवीकमल-सुंदरी नाम तस्सत्थि । ३ ।
मीसेसकशाकुसलो, सख्यसरलो विमुक्ककविलमलो ।
ताणं तणओ विमलो, कयन्नुया इंसधरकमलो । ४ ।
किर सामदेवसिठिस्स, नंदणो बहुलियाइ कुत्रभवणं ।
जाओ य वामदेवु ति, तस्स मित्तं महामणो । ५ ।
कइया वि कील्लणकए, अल्लज कीलियव्व नेहेण ।
कीलानंदणनामे, उज्जाणे दो वि ते पत्ता । ६ ।
तत्थ नरमिहुणपयप-तिमुत्तमं धामुयागयं दधुं ।
तणुवक्खणनिउणमई, मित्तं पइ जंपए धिमलो । ७ ।
जाण इमा पयपंती, चक्कंसकमलकलसकयसोहा ।

दीसइ खेयरसामाहिं, तेहिं वरमित्तजवियव्वं । ८ ।
तयणु घणकोउगेणं, पुरओ गंतुं लयागिहस्संते ।
आसोणं तं मिहुणं, नियंति ते परमसुंदरं । ९ ।
इत्तो य दुवे पुरिसा, कठियकरवाव्वमीसणकरमा ।
हण हण हणत्ति भणिए, दयागिहस्सुवरि संपत्ता । १० ।
एगेण ताण वुत्तं, रे रे निव्वज्ज होसु तं पुरिसो ।
सुमरेसु इच्छदेवं, कुणसु सुदिट्ठं व जियलोयं । ११ ।
तं सुणिय पुरियगुरुको-वपसरमित्तमित्तं अहरदलो ।
वव्विगियमज्झिमनरो, विणिगओ खगवग्गकरो । १२ ।
तो मुक्कहवदुअसि, खम्भकसंभंतखेयरीविंद ।
जायं तेसि गयणं, गणम्मि अइदारुणं जुज्जं । १३ ।
ओ पुण बीओ पुरिसो, वयागिहं सो पविट्ठमहिस्सइ ।
तत्तो मिहुणनरिथी, जयकंपंता विणिक्खंता । १४ ।
दधुं च जणइ विमलं, पुरिसुत्तम ! रक्ख रक्ख मं ज्ञीयं ।
सो आह दो सुजदे, वीसत्था नत्थि तुज्ज भयं । १५ ।
इत्तो तभगणत्थं, पत्तो सो खेयरो गयणमगे ।
विमलगुणुत्तुछयणदे-वयाइ अह त्थंभिओ सहसा । १६ ।
सो वि य नुज्जंतनरो, विज्जिओ मिहुणगनरेण य पत्ताणो ।
तप्पुछीए वग्गो, जियकासी मिहुणगो सो वि । १७ ।
भंजियनरेण दिट्ठो, संजाया तयणुतस्स गमणिज्जा ।
तं नावं देवीए, उमिस्ति वत्तंभिओ सो उ । १८ ।
लग्गो य तेसि पिट्ठे, त्तिविज्जि पत्ता अदंसणपहम्मि ।
अह वाला रुयइ दहा, मं नुत्तं नाह ! कत्थ गओ । १९ ।
इत्थंतरामि जयवच्चि, परिणओ आगओ मिहुणपुरिसो ।
जाया य दट्ठतुट्ठा, सा वाला अमयसित्त ध्व ॥ २० ॥
सो नमिथ जणइ विमलं, तं चिय वंधू तुमेव मह मित्तं ।
जं एसा मज्ज पिया, हीरंती गक्खिया धीर ! ॥ २१ ॥
विमलो वि भणेइ अलं, कयन्नु सिररयणसंभमेण इहं ।
किं तु इमं वुत्तं, कहेसु एसो वि इय मणइ ॥ २२ ॥
अत्थिह धेयव्वगिरि-दसंठिए रयणसंचण नयरे ।
राया मणिरहनामो, कणयसिहा भारिया तस्स ॥ २३ ॥
ताणं च अत्थि पुत्तो, यिणयपरो रयणसेदरो नाम ।
धूया उ दुन्नि पयरा, रयणसिहा मणिसिहा य तहा ॥ २४ ॥
रयणसिहा सन्निहेहं, परिणीया मेहनायखयेरेणं ।
तेसि च अहं पुत्तो, नामेणं रयणचुत्ति ॥ २५ ॥
अमियप्पहखयेरेणं, परिणीया मणिसिहा उ तेसि पि ।
संजाया दुन्नि सुया, अन्नलो चवलो य पवलवला । २६ ।
तह रयणसेदरस्स वि, रइकंता नामियाइ दध्याए ।
जाया एसा किर न्यूय-मंजरी बल्लहा धूया । २७ ।
सअहेहि वि वाव्वत्ते, सह पंसुक्कीविपहि अम्हेहि ।
गहिया उ नियकुलकम-समागयाओ य विज्जाओ । २८ ।
चंदणमिहाणनियमित्त-सिद्धपुत्तस्स संगमवसेण ।
जाओ मह माउलओ, अरुचंतं जइणधम्मरओ । २९ ।
तेणं महासणं, जणणी जणणो य मज्झ अहयं च ।
कहिकुणं जिणधम्मं, गिदिधम्मधुरंधरा विहिया । ३० ।
निदिट्ठो हं अह चं-दणेण पासित्तु लक्खणं किं पि ।
विज्जा चक्की होही, एसो खलु दारगो अहरा । ३१ ।
तो विमलो मित्तेणं, वुत्तो संवयइ तुव्वं तं वयणं ।
सो मणइ न मे वयणं, किं तु इमं आगमुदिट्ठं ॥ ३२ ॥

पुण भणइ रयणचूमो, तुट्टेण माउलेण मम दिहा ।
 तो चूमंजरी परि-णिथा मए सा इमा जइ ॥३३॥
 तत्तो य अचवचवत्ता, कुविया न य मं चयंति परिहाविउं ।
 चूयव्विहमभगण-पउणमणा निगमंति दिणे ॥३४॥
 उल्लसयजाणत्थं, फुडवयणो नियचरो पउत्तो मे ।
 सो अन्नदिणे सहसा, आगंतुं मम इय कहित्था ॥३५॥
 जइ देव दोस सिद्धा, कात्ता विज्जा तहत्थि इय मंता ।
 जुज्जिज्जिहइ सदेगो, वीओ पुण तुह पियं हरिहं ॥३६॥
 को बंधवेहिं सरिसं, जुज्जिस्सइ चित्तिण एवमहं ।
 अविनेसि निगहखमां, इत्थ निव्वीणुमिहवयगेहे ॥३७॥
 ने दो वि मए जिणिया, न य हणिया जायसुत्ति काऊण ।
 इत्तो य परं तुमहं वि, पायं सव्वं पि पच्चक्खं ॥३८॥
 नाधारं तेण इमं, महं जीयं धारियं तए अहवा ।
 सयला वि धरा धरिया, जस्सुवयारे मई एवं ॥३९॥
 उक्तं च 'दो पुरिसे धरिउधरा, अहवा दोहिं पि धारिया धरण' ।
 उवयारे जस्स मई, उवयारिउं जो न संफुसइ ॥४०॥
 तो दिज्जउ आपसो, तुज्ज पियं किं करेउ एस जणो ।
 अहं दंतकंतिधवलिय-धरवत्तओ जंपए विमलो ॥४१॥
 भो रयणचूम चूमा-मणी तुआसि कत्तु बोयमि ।
 सव्वं पि तए विहियं, पयं तेणं नियरहस्सं ॥४२॥
 यतः । यच्चःसहलेण सतां न सुन्दरं,
 हिरण्यकोट्यापि न वा निरीकृतम् ।
 अवाप्यते सज्जनश्लोकचेतसा,
 न कोटिद्वैकैरपि भावमीकृतम् ॥४३॥

तो सण्णयं जणियं, खयरं कुमर ! मज्ज पसिऊण ।
 गिएहसु इमं सुरयणं, चित्तामणिरयणसारिचं ४४ ।
 जंपइ धवत्तंगरुहो, दिन्ने तु मए य गहियमिणं ।
 अत्थउ तुहेव पासे, मुच्चउ अइसंजमं जइ ! ॥४५॥
 अहं अइनिरीहभावं, नाविमल्लस्स विमल्लजावस्स ।
 तच्छेत्त अंचत्ते तं, रयणं बंधइ रयणचूउं ॥४६॥
 पुट्टो य वामदेवो, अवापिउनाममाइयं सव्वं ।
 कुमरस्स संतियं कह-इ सहरिसो खयरवरस्स ॥४७॥
 तं सुणिय विमल्लचरियं, अउरियकरविचित्तए खयो ।
 पण्डितवगरामि अहं यं, जिणविधं दंसिय इमस्स ॥४८॥
 तो जणियं खयरं, कुमार ! अत्थि काणणे इत्थ ।
 मम मायामहकारिय-माइजिणिदस्स चेइहरं ॥४९॥
 तं मम काउ पसायं, कुमरवरो दणु अरिहए इरिह ।
 एवंति भणिय सव्वं, जिणभवणाजिमुहमहं चविया ॥५०॥
 धंभसयसंनिविट्ठं, बहुविहदुमसंगयं च उज्जाणं ।
 नहु (ह) सुरसरिउदरीहिं च, मणोहरं वरपमागाहिं ॥५१॥
 अइउन्नएहिं कंचण-पयदंमेहिं च दंतुरं व सया ।
 उघरिं विरायमाणं, चामीयरविमलकल्लसणं ॥५२॥
 कत्थइ पल्लवियं पियं, रोमं च पवं च अच्चियं व कहिं ।
 संवम्मियं व कत्थ वि, कत्थ वि वित्तं च किरणेहिं ॥५३॥
 ज्ञाणघाणे वियरिय-हरिचंदणवासगेहिं कयसोहं ।
 सुसिद्धिउसंभवावा, इकसिलाइच्चनिम्मवियं ॥५४॥
 बहुसावभंजियाहिं, विसिउच्चिहाहिं सोहमाणाहिं ।
 वरअउराराहिं सययं, अहिट्ठियं मेरुसिहरं व ॥५५॥
 एवंविहजिणभवणं, पत्ता दिहा य रिसहनाइस्स ।
 पडिमा अणमिमरुवा, नमिया हिदेहिं तेहिं तओ ॥५६॥

तं अइसयरमणीयं, विवं उरुफुरियउरियगिरिसंभं ।
 अणमिसनयणजुएहिं, पिच्छेउं धवलनिवत्तणओ ॥५७॥
 एरिसरुवं विवं, पुव्वं पि मए कहिं चि दिट्ठं ति ।
 चित्तं तो मुच्छाप, पडिओ धरणीयत्ते सहसा ॥५८॥
 अहं पवणपयाणं, पच्चागयत्तेयणो पुणो कुमरो ।
 अइआयरं पुट्टो, खयरं किं तुए यंति ॥५९॥
 तो रयणचूमचरणे, जवहरं पणमिउं धवलपुत्तो ।
 हरिसजरनिम्भरंगो, एवं धुणितं समादत्तो ॥६०॥
 तुं माया तुं च पिया, तुं भाया तुं सुहं तुमं देवो ।
 तुं परमणा जीअं, पि मज्ज तुं च खयरवर ! ॥६१॥
 जेण इमं सुरनरसु-कखकारणं दुरियतिमिररविधिवं ।
 विवं जुगाइदेवस्स, दंसियं महं तए सामि ॥६२॥
 एयं दंसतेणं, तुमए महं दंसिओ सुगइमगो ।
 च्छिन्ने च दुक्खजालं, विणिम्मियं परमसोज्जं ॥६३॥
 खयो वि भणइ अहं, परमत्थं इत्थ किं पि न हु जाणे ।
 विमलो वि आहं सामिय, संजायं जाइसरणं मे ॥६४॥
 पुव्वनवेसु वि वहुसो, जिणविधं वंदिए मए नाह ।
 संमत्तनाणदंसण-चरणं परिपालियं सुद्धं ॥६५॥
 मित्तीपमोयकरणा-मज्जत्थगुणेहिं भाविओ अप्पा ।
 इच्छाइ मए सरियं, जाइसरणं सव्वं पि ॥६६॥
 तं मज्ज कयं तुमए, जं परमगुरु कुणंति भो जइ ! ।
 इय जंपतो कुमरो, पण्डितो खयरिदच्चणसु ॥६७॥
 अलमित्थं संजमेणं, तिट्ठतु उट्ठाविउं च निवत्तणयं ।
 स.हंमियं ति वंदितु, सहविणयं जंपए खयो ॥६८॥
 भो भो नरिदनेदण ! संपत्ते महं समीहियं सव्वं ।
 जं एवं तुहं जत्ती, जिणनाहे निच्चला जाया ॥६९॥
 ठाणे य एस हरिसो, पयमुकरिसो कुमार ! तुहं जम्हा ।
 मुतं दुहाविमुत्ति, नत्तत्थ रमंति सण्णिसा ॥७०॥
 उक्तं च " अज्ञानाध्याश्रयदुव्यविततापाङ्गविकेपितास्ते,
 कामे सर्कि दधति विभवाभोगतुङ्गाजने वा ।
 विच्छिन्नचित्तं जवति हि महामोक्षसौख्यकतानं,
 नाल्पस्कन्धे विटपिनि कपत्यंशभित्ति गजेन्द्रः ॥ ७१ ॥
 किंच नियत्रावसरिसं, फलमिह मिच्छंति पाणिणो पायं ।
 सुणओ कवत्तेण हरी, तु वसइ करिकुंजदलेण ॥७२॥
 उत्तावकरो नच्चइ, वीहिदत्तं पप्प मूसओ अहियं ।
 छुंजइ करी अवत्ता-इ भायणं निवइदिन्नं पि ॥७३॥
 पुव्वं तुमं सुरयणे, पत्ते मज्जत्थं जावमत्तीणो ।
 न हु वक्खिओ मए तुह, हरिसवियारो मणागं पि ॥७४॥
 अहुणा तं पुण जाओ, हरिसजरुभिमज्जमाणरोमंचो ।
 जिणपवयणस्स लाजो, पुरिसुत्तम ! साहु साहु अस्सि ॥७५॥
 परामित्थं जणेनेव, गुरुत्तमारोवणीययं कुमर ! ।
 जं वुट्टो सि सयं चियं, निमित्तमित्तं जणो एसो ॥७६॥
 बोयंतियदेवोहिं, सहसंबुद्धा जिणेसरा जइ वि ।
 बोहिज्जंति तदा वि, तेसिं न हु हुंति ते गुरुणो ॥७७॥
 तहं चैव इमो वि जणो, जाणिज्जउ तो भणइ निवत्तणओ ।
 संनुत्ताणं जिणाणं, देक वि न हुंति ते देवा ॥७८॥
 तं पुण मज्जं सिरिस-हनाहपडिमाइदंसणवत्तं ।
 सद्धम्मलंभणेणं, फुमं गुरु होसि जं जणियं ॥७९॥
 जो जेण सुद्धम्ममि, वाविओ संजएण गहिणा वा ।
 सो चैव तस्स जायइ, धम्मगुरु धम्मदाणाओ ॥८०॥

उच्चियं च सुपुरिसाणं, काउं विणयाइयं सुहगुरुमि ।
साहम्मियमित्तस्स चि, जणियं किर वंदणाइयं ॥ ८१ ॥
खयरो जंपइ नेयं, बुत्तुं अरिहेइ नरवरंगरुहो ।
जं गुणपगरिसरुवो, तं चिय सव्वेसि होसि गुरु ॥ ८२ ॥
जणइ कुमारो गुणगण-वम्मियाण कयं तु याणसु नराणं ।
एयं चिय इह विगे, जं गुरुणो पूयणं निच्चं ॥ ८३ ॥
स महप्पा सो धम्मो, स कयन्तु सो कुलुम्भो धीरो ।
सो सुवणवदणिज्जो, सो तयसी पंमिओ सो उ ॥ ८४ ॥
दासत्तं पेसत्तं-सेवगभायं च किंकरत्तं च ।
अणवरयं कुव्वंते, जो सुगुरुणं न लजेइ ॥ ८५ ॥
निच्चियमणवयणतणू, सुकयत्था गुणगुरुण सुगुरुण ।
जे निरुच्चित्तणसंभुणण-विणयकरणुज्जुया सययं ॥ ८६ ॥
समत्तदायगाणं, उप्पमियारं जंवेसु बहुपसु ।
सव्वगुणमेधियाहिं वि, उवयारसहस्सकोमीहिं ॥ ८७ ॥
जो सुपुरिस ! बुद्धो हं, तुज्ज पसाएण गिण्हिहं दिक्खं ।
किं तु मह तायपमुहा, बहवे इह बंधवा संति ॥ ८८ ॥
जइ तेसि पमिवोहो, जायइ तो हं भवामि कयकिच्चो ।
ता उवइस्स सुगुरुं मे, अहं हिट्ठो भणइ खयरिंदो ॥ ८९ ॥
अत्थि बुहनामसूरी, जलजरभरियंयुवाइसमघोसो ।
जइ एइ कह वि सो इह, तो पमिवोहिज्ज तुह बंधू ॥ ९० ॥
कुमरेण तत्रो जणियं, सो दिट्ठो कथं ते महाभाग ! ।
सो आह इहुज्जाणे, जिणतवणासन्नभागे ॥ ९१ ॥
जं अइय अट्ठमीए, सपरियणेरुगाएण मे इत्थ ।
पविसंतेणं जिणमं-दिरमि दिट्ठं सुमुणिविदं ॥ ९२ ॥
तस्स य मज्जे एगो, साहु मसिअसियलाकसिणदेहो ।
पिंगवसिरचिहुरभरो, सेलु व्व जलंतदवज्जलणो ॥ ९३ ॥
आखु व्व लहुयकओ, दुट्ठयिरालु व्व पिंगनयणजुओ ।
पवग व्व चिचिरुनासो, मिय व्व अइदीहकंबुओ ॥ ९४ ॥
खंयोयरो य यूवो-यरो य उव्वेगजणगरुवधरो ।
धम्मं वागरमाणो, दिट्ठो महमहुरसहेणं ॥ ९५ ॥
तं असरिसगुणजुत्तं, दट्ठुं मे चित्तिं इमं दियए ।
जह एयस्स भगवओ, गुणाणुरुव्वं न रुयं ति । ९६ ।
तो पविसिय जिणभवणं, जिणपमिमं एहविय पूइकणं च ।
खणमित्तेणं साहु-ण वंदणत्थं विणिक्खंतो । ९७ ।
ता सो चैव वरमुणी, उवविट्ठो विमव्वकणयकमलमि ।
रःमुक्क व्व अणंगो, ससहर इव रोहिणीरहिओ । ९८ ।
जासुरसुवन्नवन्तो, तणुप्पहा परलहणियतमपसरो ।
अविज्जकज्जवकेसो, सुसिद्धिदुपलंबसवणजुगो । ९९ ।
नीलुप्पवदलनयणो, अइउन्नयसरलनासियावंसो ।
कंबविम्विक्खंतो, नवपल्लवअरुणअहरुट्ठो । १०० ।
केसरिकिसोरउयरो, विसालवच्चयलजणियकणयसिओ ।
सुरकिंनरपरियरिओ, दिट्ठो दिट्ठिइ सुहदेक ॥ १०१ ॥
तो चित्तिं मए कह, एस खणेणं अणेरिसो जाओ ।
अहवा चंदणगुरुणा, कहिया से धिविहलकीओ ॥ १०२ ॥
तथाहि ।

आमोसहि १ विणोसहि २ खेत्तोसहि ३ जल्लओसही चैव ४
सव्वोसहि ५ संभिन्न, ६ ओहिउरिओ-विउल्लमइलकी ९ । १०३
धारण १० आसीविस ११ के-
वली य १२ मणनाणिणो य १३ पुव्वधरा १४ ।
अरहंत १५ चक्कवट्ठी, १६ बउदेवा १७ वासुदेवा य १८ । १०४ ।

खीरमहुसप्पिआसव, १९ कोटयवुद्धी २० पयाणुसारी य २१ ।
तह वीयवुद्धि २२ तेयय, २३ आहारग २४ सायलेसा य २५ । १०५ ।
वेउव्वी देहलकी, २६ अखीणमहाणसी २७ पुत्ताया य २८
परिणामतववसेणं, पमाई हुंति लकीओ ॥ १०६ ॥
संकरिसणमामोसो, मुत्तुपुरिसाण विप्पुसो वावि ।
अन्ने विरुत्ति विट्ठं, भासंति पइति पासवणं ॥ १०७ ॥
एए अन्नेवि बह, जेसि सव्वे वि सुरहिणो वयवा ।
रोगोवसमसमत्था, ते हुंति तओसहिप्पत्ता ॥ १०८ ॥
जो सुणइ सव्वओ मुण-इ सव्वविसए य सव्वसोएहिं ।
सुणइ बहु एव सदे, भिन्ने संभिन्नसोओ सो ॥ १०९ ॥
रिउसामन्नं समत्त-गाहिणी रिउमई मणोनाणं ।
पापं विससयविमुहं, धम्ममित्तं चित्तिं सुणइ ॥ ११० ॥
विउत्तं वत्थुविसेसण-नाणं तग्गाहिणी मई विउला ,
चित्तयमणुसरइ धम्मं, पसंगओ पज्जवसएहिं ॥ १११ ॥
अइसयचरणसमत्था, जंघाविज्जाहिं चारणमुणीओ ।
जंघाहिं जाइ पढमो, निस्संकाउं रविकरे वि ॥ ११२ ॥
एगुप्पाएण गओ, रुयगवरमि तो पमिनियतो ।
वीण नंदिसरमेइ, इहं तइयएण पुणो उहुं ॥ ११३ ॥
पढमेण परगवणं, वीउप्पाएण नंदणं एइ ।
तइउप्पाएण तओ, इह जंघाचारणो एइ ॥ ११४ ॥
पढमेण माणसुत्तर, नगंसु नंदीसरं तु वीणं ।
एइ तओ तइएणं, कयंचइयवंदणो इहयं ॥ ११५ ॥
पढमेण नंदणवणे, वीउप्पाएण परगवणमि ।
एइ इहं तइएणं, जो विज्जाचारणो होइ ॥ ११६ ॥
आसीदाढा तग्गय-महाविसा सीविसा जवे दुविहा ।
ते वम्मजाइजेएण, अणेगहा चउविहविगणा ॥ ११७ ॥
खीरमहुसप्पिसाओ, वमाणवयणा तथा सवा हुंति ।
कुट्टयधन्नसुनिग्गल-सुत्तथा कुट्टवुद्धी य ॥ ११८ ॥
जो सुत्तपएण बहं, सुयमणुधाराइ पयाणुसारी सो ।
जो अत्थपएणत्थं, अणुसरइ स वीयवुद्धी उ ॥ ११९ ॥
समओ जइन्नमेत्तर-मुक्कोसेणं तु जाव उम्मासा ।
आहारसरीराणं, उक्कोसेणं नव सदस्सा ॥ १२० ॥
चत्तारि य वारा उ, चउदसगुव्वी करेइ आहारं ।
संसारमि वसंतो, एगभवे दुष्णिवाराओ ॥ १२१ ॥
तित्थयरिद्धिसंदं-सणत्थ (१) मत्थोवगहणदेवं वा (२)
संसयवुच्छेयत्थं, (३) गमणं (४) जिणपायमूलमि ॥ १२१ ॥

रसमणी १ मवगयवेयं,

२ परिहार ३ पुला य ४ मप्पमत्तं च ५ ।

चउदसपुण्वि ६ आहा-रगं च ७ न कयाइ संहरइ ॥ १२३ ॥
वेउव्वियलकीए, अणु व्व सुहमा खणेण जायंति ।
कंचणगिरि व्व गुरुणो, लहुदेहा अक्कतूलं व ॥ १२४ ॥
परओ परकोमीओ, पकुणंति घडा उ धम्मसहस्साइं ।
चित्तयमित्तं रुयं, कुणंति भणिएण किं बहुणा ॥ १२५ ॥
अंतमुहुत्तं नरप, सुहुंति चत्तारि तिरियमणुपसु ।
देवेसु अइमासो, उक्कोसविउव्वणा कावो ॥ १२६ ॥
अक्खोणमहाणसिया, भिक्खं जेणाणियं पुणो तेण ।
परिजुत्तं चिय खिज्जइ, बहुएहिं वि न उण अन्नेहिं ॥ १२७ ॥
जवसिद्धियपुरिसाणं, एया उ हवंति भणियव्वकीओ ।
भवसिद्धियमहिवाण चि, जत्ति य जायंति तं बुद्धं ॥ १२८ ॥
अरिहंत १ चकिरके.सव, वल्ल ४ संभिन्ना य ५ चारणा ६ पुच्चा । ७ ।

गणहरदपुत्रायएआहा-रगंच१०नहु भवियमहिवाणं॥१२॥
 अभवियपुरिसाणं पुण, दसपुविद्विउ केवलित्तं च ।
 उज्जुमद्विउल्लमई, तेरस एया उ न हु हुंति ॥ १३० ॥
 अभवियमहिवाणं पि हु, एया न हु हुंति भणियलद्धीओ ।
 महुखीरासवलद्धी, वि नेव सेसा उ अविरुद्धा ॥ १३१ ॥
 ता नूणं वेउविय-लक्षिपभावेण निम्मियं पहुणा ।
 पुर्वि विरुवरुव, इमस्स साहावियं तु इमं ॥ १३२ ॥
 तो विम्हिएण गुरुणो, मुणिए य मए जिवंदिया सव्वे ।
 दिन्ना य तेहिं कयसिव-सुहवाओ धम्मलाओ मे ॥ १३३ ॥
 गुणिणा य सुदारसवरि-ससुंदरा देसणा खणं तेसिं ।
 पुटो य मुणी एगो, किं नामा एस मुणिनाहो ॥ १३४ ॥
 भणियं च तेण मुणिणा, अम्ह गुरु एस नुवणविकखाओ ।
 बुहनामा लद्धिनिही, विहरइ अणिययविहारेण ॥ १३५ ॥
 तं सुणिय अहं हिटो, नमिउं गुरुणो गओ सगणम्मि ।
 परउवयारिक्कगुरु, गुरु वि अन्नथ विहरित्था ॥ १३६ ॥
 तेण भणेमि अहं तो, बुहसूरी जइ य एइ इह कह वि ।
 तो तुज्ज बंधवगं, सुहेण धम्मं पि बोहिज्ज ॥ १३७ ॥
 जं मह परिवारस्स य, धम्मे विज्जत्थ मे वि तइया वि ।
 विहिंयं विउविरुव, तेणं परिहिंयकयमणेणं ॥ १३८ ॥
 विमलो भणेइ सुपुरिस, ! अम्भत्थिय इत्थ सो समणसीहो ।
 तुम इत्थिय आणेओ, एवं ति पवज्जए खयरो ॥ १३९ ॥
 तो अंसुपुन्नवयणो, कुमरं आपुच्छिउं रयणचूको ।
 संपत्तो सट्ठाणं, सुमरंतो विमलगुणनिवहं ॥ १४० ॥
 कुमरो वि जिणं थुणित्तं, निग्गंतूणं जिणिदभवणाओ ।
 पभणेइ मित्त ! एयं, रयणं इत्थोवगोवेहि ॥ १४१ ॥
 गुरुए कहिं चि कज्जे, उवज्जुज्जिहिइ इमं महारयणं ।
 गेहे नीयं एमेव, जाइ ही पुण अणायरओ ॥ १४२ ॥
 जं आणवेइ कुमरात्ति, भणियं तत्थेव गुविलदेसम्मि ।
 सो गोवइ तं रयणं, अह पत्ता दो वि सगिहेसु ॥ १४३ ॥
 लहुलीवसओ पविसिय, बुद्धी चित्तेइ सामदेवसुओ ।
 वंचित्तु विमलकुमरं, हरेमि गंतुं तयं रयणं ॥ १४४ ॥
 अगणियकुमरुवयारे, अणियतइया वि चेव सो पावो ।
 जत्थ निहित्थं चिट्ठइ, रयणं पत्तो तमुद्देसं ॥ १४५ ॥
 तत्तो उक्खणिउं तं, तत्थ बलं वत्थ वेढउं खविउं ।
 अन्नत्थ निहियरयणं, गिहपत्तो चित्तइ निसाए ॥ १४६ ॥
 न हु साहु मए विहिंयं, जं रयणं नाणियं तयं गेहे ।
 गिरिहहिइ को वि अओ, केण वि दिट्ठं धुवं होही ॥ १४७ ॥
 इच्चाइ वागजालं, परिचित्तंतस्स तस्स पावस्स ।
 वारिगयस्स गयस्स व, न मणागवि आगया निहा ॥ १४८ ॥
 उट्ठित्तु सो पभाए, तुरियं तुरियं गओ तहिं गणे ।
 जागिणिहस्सइ रयणं, ता कुमरो तग्गिहे पत्तो ॥ १४९ ॥
 उज्जाणगयं सुणित्तं, च वामदेवं लहुं कुमारो वि ।
 पत्तो तहिं चि दिट्ठो, आगच्छंतो य इयेरेण ॥ १५० ॥
 तो अइसंभंतेणं, तेणं विस्सरियरयणठाणेणं ।
 भीएण सुन्नहियएण, गिरिहउं उवलक्खडंतं ॥ १५१ ॥
 खिवियं कडिवट्ठीए, पुटो विमलेण कीस संभंतो ।
 वीससि वयसु तुह विरह-भावओ सो वि पच्चाह ॥ १५२ ॥
 तं संठविउ कुमारो, पत्तो जिणमंदिरे समं तेणं ।
 मज्झम्मि गओ विमलो, ठिओ य वालो बहिं तहिं देसे ॥ १५३ ॥
 नाओ कुमरेण अहं-ति संकिरो भीयमाणसो धणियं ।

नटो नटुविवेगो, तओ पपसा उ सिट्ठसुओ ॥ १५४ ॥
 दवदवपएहिं तिहिं वा-सरेहिं अउवीसजोयणे गंतुं ।
 जा छोडइ मणिगंठि, ता पिच्छइ उवलसकलं सो ॥ १५५ ॥
 हा हा हओ हओ म्हि, न्ति मुच्छिओ निवडिओ धरणिपिट्ठे ।
 पच्चागयचेयओ, विविहपलावे करेसी य ॥ १५६ ॥
 तत्थुज्जु वि गंतूणं, गहेमि तं रयणमियंविचित्तं ।
 वलिओ सदेसभिमुहं, मुहुं मुहुं मणसि भूरंतो ॥ १५७ ॥
 इत्तो य नमियदेवं, जिणभवणाओ विणिग्गहो कुमरो ।
 मित्तमपासित्तु तओ, गवेसए काणणाईसु ॥ १५८ ॥
 सव्वत्थ वि अनियंतो, चउहिंसि पेसए निए पुरिसे ।
 सो पत्तो एगेहिं, उवणीओ कुमरपासम्मि ॥ १५९ ॥
 अट्ठासणे निवेसिय, पुटो कुमरेण कहसु मे मित्त ।
 जं अणुचूयं तुमए, सुहदुक्खं तो वि इय आह ॥ १६० ॥
 तइया जिणनमणत्थं, चेइगिहं तो गओ नमुं कुमरो ।
 जिणभवणदारदेसे, अह यं पुण जाव चिट्ठामि ॥ १६१ ॥
 ताव सहस त्ति पत्ता, एगा खयरी य कट्ठियकिवाणा ।
 सरीरसाए तीए, गयणे उप्पाडिओ य अहं ॥ १६२ ॥
 नीओ य दूरदेसे, इत्तो अन्ना वि आगया खयरी ।
 सा मह रुवविमूढा, उद्दालेउं समाढत्ता ॥ १६३ ॥
 ताणं जुज्झंतीणं, पडिओ हं महीयले तओ नटो ।
 पत्तो य तुह नरोहिं, निवन्दण तं च मिलिओ सि ॥ १६४ ॥
 तेण निदंसियससिणे-हवयणरयणाइरंजिओ कुमरो ।
 पभणइ रुहरं जायं, जं दिट्ठीए तुमं दिट्ठो ॥ १६५ ॥
 इत्थंतरम्मि वामो, अकंतो इव महामहिधरेणं ।
 दलिओ विव वज्जेणं, पडिओ वेयणसमुग्घाए ॥ १६६ ॥ तथाहि-
 उप्पन्ना सिरवियणा, एलंति अंगाइ पचलियदसणा ।
 संजायमुयरसूलं, भगंतारायणं सहसा ॥ १६७ ॥
 तो आदओ विमलो, गुरुओ हा हा रओ समुच्छलिओ ।
 पत्तो धवलनरिंदो, किं किं ति जणो बहु मिलिओ ॥ १६८ ॥
 आहूयावरविज्जा, तेहिं पउत्ता उ विविहकिरियाओ ।
 न य जाओ को वि गुणो, सरियं-विमलेण अह रयणं ॥ १६९ ॥
 तं सव्वरोगहरणं, ति तत्थ गंतूण पिच्छए जाव ।
 तमदट्ठुं च विसओ, मित्तसमीवं पुणो पत्तो ॥ १७० ॥
 अह एगा बुद्धिथी, वियंभिया मोडियं नियं अंगं ।
 उव्विल्लियं भुयजुयं, केसा विहुमुक्कलीहूया ॥ १७१ ॥
 मुक्का सिक्कारवा, अइविगरालं पयासियं रुवं ।
 भीओ जणो य पुच्छइ, हेभयवइ ! कहसु का वि तुमं ॥ १७२ ॥
 सा आह अहं वणदे-वय म्हि एसो मए कओ एवं ।
 जं इमिणा पावेणं, सरलो वि पवंचिओ विमलो ॥ १७३ ॥
 इयरइयमालजालं, तं रयणं विणिहिंयं अमुगदेसे ।
 ता चूरिस्सं सज्जण-जणवामं वामदेवं ति ॥ १७४ ॥
 तो विमलेणं देवि, अम्भत्थिय मोइओ निययमित्तो ।
 सो धिद्धिक्कारहओ, जाओ बहुओ तणाओ वि ॥ १७५ ॥
 तह वि हु विमलकुमारो, गंभीरिमविजियअंतिमसमुहो ।
 पुवं पि व तं पिच्छइ, न हु दंसइ कत्थइ वियारं ॥ १७६ ॥
 अन्नदिणम्मि समित्तो, कुमरो पत्तो जिणिदभवणम्मि ।
 पूइतुं रिसहनाहं, एवं थुणित्तं समाढत्तो ॥ १७७ ॥
 सिरिरिसहनाह ! तुह पय-नहकंतीओ जयंतु विजयस्स ।
 जंती उवज्जपिंजर, भावं भावारिजीयस्स ॥ १७८ ॥

तुह कमकमलं विमलं, ददुं दूराउ देवपद्मदिवसं ।
 धन्ना कलिमलमुक्ता, रायमरालु व्व धाघंति ॥१७६॥
 असारिसभवदुहदंदो-लिपीलियाणं जियाण जइ नाह !
 तं चिय इक्को सरणं, सीयत्ताणं च दिण्णाहो ॥१८०॥
 तिहुयणपहुअमयं पिव, सम्मं तुह पवयणे परिणयम्मि ।
 अजरामरभावं खलु, लहंति सह लहुयकम्माणो ॥१८१॥
 देव वरणाणंदंरण, दुहावि तुह दंसणेण देहाणं ।
 नीरेण चीवराण व, खणेण खयमेइ मालिखं ॥१८२॥
 तुह समरणेण सामिय, किलिडुकम्पो वि सिज्झण जीवो ।
 किं न हु जायइ कण्णं, लोहं पि रसस्स फरिसेणं ॥१८३॥
 पडु ! तुह गुणधुण्णेणं, विसुद्धचित्ताण भवियसत्ताणं ।
 घण्णनीरेण व जंबू-फलाइ विगलं ति पावाइ ॥१८४॥
 दंसणपवणे नयणे, भालं मालं हवेइ तुह नमणे ।
 ता पञ्चखलीभावं, लहु महुति जई स वियरेसु ॥१८५॥
 इय संभुओ सि देविंद-विंदवंदियजुगाइजिणचंद !
 मह देसु निण्णकंपं, भवे भवे नियपणं जत्ति ॥१८६॥
 एवं जा धवलनरिंद-नंदणो थुणियपढमजिणचंदं ।
 चंदु व्व विमन्नवेसो-पंचंगं कुणइ पणिवायं ॥१८७॥
 ता तव्वेलं पत्तो, बहुखयरपरिणओ रयणचूरो ।
 तं सुणिय विमलविहियं, थयं पहिछो जणइ एवं ॥१८८॥
 जो साहु साहु सुपुरिस, ! निच्चिन्नो ते भवोपही एस ।
 जस्सेरिसो जिण्णिं, जत्ती विण्णुरइ अकञ्चका ॥१८९॥
 तत्तो नमितुं देवं, परुणरं वंदणाइयं काउं ।
 मणिपीडियइच्छाहिं, हिछा ते दोवि उवविट्ठा ॥१९०॥
 अह पुच्छियतणुकुसलं, खयरिंदो भणइ जो महाभाग !
 अं मह कात्तविज्जो, जाओ हेउं सुणसु तत्थ ॥१९१॥
 तस्या तुम्ह सयासा, पत्तो सपुरम्मि पणमिया पियरो ।
 अभिनेदिओ य तोहिं, हरिसंसुयपुन्नयणेहिं ॥१९२॥
 अकंते तम्मि दिणे, मह सयणगयस्स सरियजिणगुरुणो ।
 निहागया निसाप य, दव्वओ भावओ न उण ॥१९३॥
 मो भुवणेसरभत्तय, ! उट्टसु एवं सुणंतभो वयणं ।
 वुक्को निण्णि पुरओ, रोहिणिपमुहा उ विज्जाओ ॥१९४॥
 तुह धीरधम्मधिरभाव-रंजिया पुत्तपेरिया अम्हे ।
 सिद्धाउ त्ति जणित्ता, मह अंगे अणुपविछा उ ॥१९५॥
 तो सयलखेयरोहिं, विहियो मे खयर चक्किअभिसेओ ।
 बोलीणा के वि दिणा, नवरज्जं संठवतस्स ॥१९६॥
 सुमरिय तुह आपसं, परिजमिओ चूरिमंरुलेसु अहं ।
 दिछो पगत्थ मण, बुहसुरी चूरिसि सज्जुओ ॥१९७॥
 कहिओ तुह वुत्तंतो, सयओ वि हु तस्स समणसीहस्स ।
 तुम्हाणुगगदछा, अइरा इह सो पडु पहि ॥१९८॥
 इय कारणाउ अह यं, कालविलंबेण कुमर ! इह पत्तो ।
 इय जा कहेइ खयरो, ता पत्तो तत्थ सो भयवं ॥१९९॥
 वज्जाणपालपहिं, तुरियं वच्चाविओ धवलराओ ।
 विमन्नखरइसहिओ, पत्तो गुरुचरणनमणत्थं ॥२००॥
 निपयाहणीकरेउ, सपरियणो पणमिऊण गुरुपाप ।
 मत्ति तरपुलइअंगो, उवविछो उचियदेसम्मि ॥२०१॥
 अथ राजा गुणो रूपं, जुवनानन्ददायकम् ।
 साक्षात्परीक्ष्य निर्वाजं, व्याजहार सविस्मयः ॥२०२॥
 भगवन्नीदशे रूपे, राज्यभारोचितेऽपि हि ।
 कृतो वैराग्यतः पूज्यै-जैगृहे दुष्करं व्रतम् ॥२०३॥

अवबुध्य ततस्तेषां, प्रतिबोधं विशेषतः ।
 वाचस्पतिमतिर्वाच-मुवाचेति यतिप्रभुः ॥ २०४ ॥
 राजन् ! राजकराकार-जैनमन्दिरसुन्दरम् ।
 प्रभूतवृत्तं वृत्तान्तं, पुरमस्ति धरातलम् ॥ २०५ ॥
 राजा शुभविपाकाख्य-स्तत्र शशुवनानन्दः ।
 सदा नभोगा देवीव, तद्देवीनिजसाधुता ॥ २०६ ॥
 क्रमात्तयोः समुद्भूतः, सद्भूतगुणमन्दिरम् ।
 केतकीपत्रपावित्र-चरित्रस्तनयो बुधः ॥ २०७ ॥
 शुभाभिप्रायनूपस्य, पुत्रिकां धिषणाभिधाम् ।
 गृहे स्वयंवरायाता-मुपायंस्त स यौवने ॥ २०८ ॥
 तथाऽशुभविपाकोऽस्ति, भ्राता तस्यैव नूपतेः ।
 भार्या परिणतिस्तस्य, तथा मन्दाह्वयः सुतः ॥ २०९ ॥
 अन्योऽन्यदृढसौहार्दो, बुधमन्दो महामुदा ।
 एकदा निजकक्षेत्रे, परिकीडितुमीयतुः ॥ २१० ॥
 तस्यान्ते वृद्धो ताज्यां, विशात्रो भ्रात्रपर्वतः ।
 रोलम्बनीलकेशालि-वनराजिविराजितः ॥ २११ ॥
 अशस्ताद्भालशैलस्य, वरापवरकक्ष्या ।
 वृद्धोऽन्तःस्फुरन्तान्ता, नासिकानामिका गुहा ॥ २१२ ॥
 तद्गुहाश्रयिणा घ्राणा-भिधेन शिशुना समम् ।
 शिश्या लुजंगतानाम्भ्या, मन्दो मैत्री मुदाऽकरोत् ॥ २१३ ॥
 दध्यौ बुधस्तु शुद्धात्मा, सतामन्यस्त्रिया सह ।
 भ्रातापोऽपि न युक्तः स्या-मित्रतायास्तु का कथा ॥ २१४ ॥
 तन्मे लुजंगता ह्येषा, ह्येषा घ्राणस्त्वसौ ध्रुवम् ।
 स्वक्लेशादिगुहामध्य-वास्तव्योऽहंति पालनम् ॥ २१५ ॥
 एवं ध्यात्वा बुधः कृत्वा, घ्राणेन सह मैत्रिकाम् ।
 उजाज्यामपि मन्दस्तु, स्वस्वसन्न समीयतुः ॥ २१६ ॥
 भयो भुजंगता क्षणात्, सुगन्धाघ्राणवम्पटः ।
 अमन्दमन्दधर्मदे, प्राप दुःखं पदे पदे ॥ २१७ ॥
 इतश्च यौवनारूढो, विचारो बुधदारकः ।
 कथंचिन्निरगाद्देहा-देशदर्शनकाम्यया ॥ २१८ ॥
 बहिरङ्गात्तरङ्गेषु, भूरिदेशेषु चूरिशः ।
 सभूरिकौतुको भ्रान्त्वा, तदागामिजमन्दिरे ॥ २१९ ॥
 अथ तस्मिन् समायते, मुदितौ धिषणाबुधौ ।
 संतुष्टं राजकं सर्वं, भृशमानन्दितं पुरम् ॥ २२० ॥
 वृत्ते महाविमर्देन, ततश्चागमनोत्सवे ।
 साक्षायि मैत्रिका तेन, घ्राणेन बुधमन्दयोः ॥ २२१ ॥
 ततः पितरमेकान्ते, विचारः प्रोचिवानिति ।
 तात घ्राणेन ते मैत्री, न ज्ञया गृणु कारणम् ॥ २२२ ॥
 तदहं तातमस्मां चा-नापृच्छथ निरगां गृहात् ।
 देशान् दिदृक्षुरभ्यास्यं, तात ! देशेषु भूरिषु ॥ २२३ ॥
 अन्यदा भवचक्राख्ये, संप्राप्तोऽहं महापुरे ।
 तत्र राज्यपथेऽपश्य-मेकां प्रवरसुन्दरीम् ॥ २२४ ॥
 तां दृष्ट्वा तात जातोऽहं, प्रमोदपुलकाङ्कितः ।
 चित्तमार्दीनघेद् दृष्टे, ह्यविज्ञातेऽपि सज्जनं ॥ २२५ ॥
 सोऽपि मां वीक्ष्य संजज्ञे, क्लृप्ते च सुखसागरे ।
 सिके वाऽमृतसेकेन, प्राप्तराज्येव दर्भनाकु ॥ २२६ ॥
 ततः कृतप्रणामोऽहं, प्रोक्तेः दत्ताशिषा तया ।
 कस्त्वं वत्स ! मयाऽप्युक्तं, धिषणाबुधनूरुहम् ॥ २२७ ॥
 अवृष्ट्वाऽपितरौ मात-र्देशकालिकया गतः ।
 अथो म्मा मां पश्यिष्य, प्रोक्षे हर्षाश्रुपूर्णादृक् ॥ २२८ ॥

धन्याऽस्मि कृतकृत्याऽस्मि, यद् दृष्टस्त्वं मयाऽनघ ! ।
 त्वं न जानासि मां घत्स ! हृद्यमुक्तोऽसि यत्तदा ॥ २२६ ॥
 अहं हि बुधराजस्य, सर्वकार्येषु संमता ।
 धिषण्याया वयस्याऽस्मि, नाम्ना मार्गानुसारिता ॥ २३० ॥
 अतो मे भागिनेयस्त्वं, सुन्दरं कृतवानसि ।
 यद्देशदर्शनाकाङ्क्षी, नगरेऽत्र समागमः ॥ २३१ ॥
 येनेदं नगरं दृष्टं, जूरिवृत्तान्तसंयुतम् ।
 तेन वत्सेकितं सर्व्वे, लुघनं सचराचरम् ॥ २३२ ॥
 मयोक्तमम्ब ! यद्येवं, तन्मे संदर्शयाधुना ।
 पुरमेतत्तथैवाग्धा, मम सर्व्वमदीदृशत् ॥ २३३ ॥
 अथैकत्र मया दृष्टं, पुरं तत्र महागिरिः ।
 तच्छिखरेऽनीव रम्य, निविष्टमपरं पुरम् ॥ २३४ ॥
 मयोक्तमम्ब ! किं नाम, पुरमेतदवान्तरम् ।
 किनामायं गिरिः किंच, शिखरे दृश्यते पुरम् ॥ २३५ ॥
 अम्बा जगाद् वत्सेदं, पुरं सात्विकमानसम् ।
 विवेकोऽयं गिरिशृङ्ग-मप्रमत्तत्वमित्यदः ॥ २३६ ॥
 इदं तु भुवनव्याप्तं, वत्स ! जैनं महापुरम् ।
 तव विज्ञातसारस्य, कथं प्रष्टव्यतां गतम् ॥ २३७ ॥
 यावत्सा कथयत्येवं, तात ! मह्यं फुटाक्षरम् ।
 तावज्जातोऽपरस्तत्र, वृत्तान्तः श्रूयतां स तु ॥ २३८ ॥
 गाढं प्रहारनिर्भिन्नो, नीयमानः सुविज्वलः ।
 पुरुषैर्वेष्टितो व्येष्टि, मयैको राजदारकः ॥ २३९ ॥
 मयोक्तं दारकः कोऽयं, किं वा गाढप्रहारितः ।
 कुत्र वा नीयते लग्नः, के चामी परिवारकाः ॥ २४० ॥
 अम्बिका स्माह हेवत्स ! विद्यतेऽत्र महागिरौ ।
 राजा चारित्रधर्माख्यो, यतिधर्मा च तत्सुतः ॥ २४१ ॥
 तस्यायं संयमो नाम, पुरुषः प्रौढपौरुषः ।
 एकाकी च कचिद् दृष्टो, महामोहादिशत्रुभिः ॥ २४२ ॥
 बहुत्वादथ शत्रूणां, प्रहारैर्जर्जरितः ।
 अयं निस्सारितो वत्स ! रणभूमेः पदातिभिः ॥ २४३ ॥
 प्रक्षिप्य डोलिकायां च, नीयतेऽसौ स्वमन्दिरे ।
 अस्य चात्र पुरे जैने, सर्व्वे तिष्ठन्ति बान्धवाः ॥ २४४ ॥
 ततोऽहं कौतुकाक्षित-स्तात ! मात्रा समं क्षणात् ।
 तेषामनुसमारूढो, विवेकगिरिमस्तके ॥ २४५ ॥
 अथ तत्र पुरे जैने, राजमण्डलमध्यगः ।
 दृष्टश्चित्तसमाधाने, मण्डपे स महानृपः ॥ २४६ ॥
 सत्यशौचतपस्याग-ब्रह्माकिंचनतादयः ।
 अन्येऽपि मण्डलाधीशा, अम्बया दर्शिता मम ॥ २४७ ॥
 इतश्च तैर्नरैस्तूर्णैः, समानीतः स संयमः ।
 दर्शितोऽस्य नरेन्द्रस्य, वृत्तान्तश्च निवेदितः ॥ २४८ ॥
 तद्धेतुकस्तत्तात ! मोहचारित्रभूभुजोः ।
 तदा महाहवो जज्ञे, विश्वस्यापि भयंकरः ॥ २४९ ॥
 क्षणाच्चारित्रभूपालः, सबलो बलशालिना ।
 जिग्ये मोहनरेन्द्रेण, नष्ट्वा स्वस्नानमाश्रयत् ॥ २५० ॥
 ततः परिणतं राज्यं, महामोहमहीपतेः ।
 चारित्रधर्मराजस्तु, निरुद्धो व्यन्तरे स्थितः ॥ २५१ ॥
 मार्गानुसारिताऽवादीद्, दृष्टं वत्स ! कुतूहलम् ।
 स्पष्टं दृष्टं मयाऽप्युक्त-मम्बिकायाः प्रसादतः ॥ २५२ ॥
 केवलं कलहस्यास्य, मूलमम्ब ! परिस्फुटम् ।
 अहं विश्वातुमिच्छामि, प्रोच्यतेऽस्या शृणु पुत्रक ! ॥ २५३ ॥

रागकेशरिराजस्य, मन्त्री प्रोत्साहसाहसः ।
 त्रैलोक्यमपि विषया-भिलाष इति विश्रुतः ॥ २५४ ॥
 अनेन मन्त्रिणा पूर्वं, विश्वसाधनहेतवे ।
 मानुषाणि प्रयुक्तानि, पञ्चात्म्यानि सर्व्वतः ॥ २५५ ॥
 स्पर्शनं रसना घ्राणं, दृक् श्रोत्रमिति नामतः ।
 जगज्जयप्रवीणानि, विश्वाद्वैतबलानि च ॥ २५६ ॥
 कापि तान्यभिभूतानि, संतोषेण पुरा किल ।
 चारित्रधर्मराजस्य, मन्त्रपालेन लीलया ॥ २५७ ॥
 तन्निमित्तः समस्तोऽयं, जातोऽमीषां परस्परम् ।
 कलहो वत्स ! साटोप-मन्तरङ्गमहीभुजाम् ॥ २५८ ॥
 मयाऽवाच्यथ पूर्णं मे, देशदर्शनकौतुकम् ।
 साम्प्रतं तातपादानां, समीपे गन्तुमुत्सुकः ॥ २५९ ॥
 मात्रोक्तं गम्यतां वत्स ! निरूप्य जनचेष्टिनम् ।
 अहमप्यागमिष्यामि, तत्रैव तव संनिधौ ॥ २६० ॥
 ततोऽहमागमं क्षिप्तं, निश्चित्येदं प्रयोजनम् ।
 ततस्तातामुना मैत्री, घ्राणेन न तवोचिता ॥ २६१ ॥
 यावन्निवेदयत्येवं, विचारो निजबीजिने ।
 मार्गानुसारिता ताव-दागाधवलभूपतेः ॥ २६२ ॥
 समर्थितं तथा सर्व्वे, विचारकथितं वचः ।
 त्यजामि घ्राणमित्येवं, बुधस्यापि, हृदि स्थितम् ॥ २६३ ॥
 इतो भुजङ्गतायुक्तो, घ्राणलालनलाढसः ।
 मन्दः सुगन्धिगन्धानां, सदान्वेषणतत्परः ॥ २६४ ॥
 तत्रैव नगरे श्राम्यन्, लीलायत्या निजस्वसुः ।
 देवराजस्य भार्याया, ययौ गेहे कदाचन ॥ २६५ ॥
 सपत्नीपुत्रघातार्थं, तस्मिन्नेव कृष्णे तथा ।
 आचो मोम्बकराङ्गः, संयोगो मरणात्मकः ॥ २६६ ॥
 तां गन्धपुष्टिकां द्वारे, मुक्त्वा लीलावतीगृहे ।
 प्रविवेश स च प्राप्तो, मन्दं सा तेन यीक्षिता ॥ २६७ ॥
 ततो भुजङ्गता दोषा-च्छोडयित्वा पुटीमसौ ।
 तान् गन्धान् सहसाऽजिघ्र-प्राणैश्च मुमुचे कृणात् ॥ २६८ ॥
 तं मन्दं घ्राणदोषेण, विपन्नं वीक्ष्य शुरुध्रीः ।
 विरक्तः प्राव्रजधर्म-घोषाच्चार्यन्तिके बुधः ॥ २६९ ॥
 स क्रमेण समस्ताङ्गो-पाङ्गपूर्वविशारदः ।
 अनेकलब्धिवार्यब्धि-संप्राप्तसुरवैजयः ॥ २७० ॥
 त्रिहरश्च संप्राप्तः, स एषोऽहं नरेश्वर ! ।
 व्रतहेतुः पुनर्जज्ञे, तन्मे मन्दस्य चेष्टितम् ॥ २७१ ॥
 तच्छ्रुत्वा विस्मयस्मेर-लोचनो धवलो नृपः ।
 विमलाद्या जनाः सर्व्वे, कृताञ्जय्य ऊचिरे ॥ २७२ ॥
 अहो जगवतो रूप-महो मधुरिमा गिराम् ।
 अहो परोपकारित्व-महो बोधनचातुरी ॥ २७३ ॥
 अहो सदा स्वयं बोध-बन्धुरैकधुरीणता ।
 यद्वा जगवतोऽमुष्य, चरित्रं सर्व्वमप्यहो ॥ २७४ ॥
 अहं सविसेसं राया, संवेगगत्रो पयं पप कुमरं ।
 तुं वच्च ! गिरह रज्जं, वयं तु दिक्खं गहिस्सामो ॥ २७५ ॥
 जणइ कुमारो किं ताय, तुह अहं इह अणिट्ठो तणओ ।
 रज्जपयाणमिसेणं, जेणमिमं खिबसि भवअण्डे ॥ २७६ ॥
 तं सुणिय मणे तुणो, धवलो विमलस्स रुहरयं वंधुं ।
 कम्मवं कयलिद्वच्छं, नियरज्जभरम्मि संठवइ ॥ २७७ ॥
 विमन्नकुमारेण समं, अतेउरपउरमंतिमाइल्लओ ।
 रिमिवुहमुरिमयाने, गिणहइ दिक्खं धवलराओ ॥ २७८ ॥

इत्थंतरम्मि नटो, मुठो बंधितु वामदेवो सो ।
 मा ह कुमारो दिक्खं, वज्राविमं गाहइस्सत्ति ॥ २७९ ॥
 कुमरमुणिणा वि किमिणं, ति पुच्छिउं जंए समणसीहो ।
 विमद्वअनिम्मलचरिए-णिमिणा किं पुच्छिए णंते ॥ २८० ॥
 नियकजविग्घजणंगे, इमस्स चरिए वहीरणं कुणसु ।
 इयरो वि आह एवं, जं पुज्जा आणवंति त्ति ॥ २८१ ॥
 अह कयकिच्चं अप्पं, मत्ततो रयणचूडस्स रित्तो ।
 नमिउं गुरुयकमलं, संपत्तो निययनयरम्मि ॥ २८२ ॥
 चित्तं कुमारसाह, कयन्नुसिरसेहरो कया वि मणे ।
 परववयारपरत्तं, अहो अहो रयणचूडस्स ॥ २८३ ॥
 पढमजिणनाहदंसण-पवरवरत्ताइजेण पढमं पि ।
 जयभीमकूयकुइरे, निवज्जंतो रक्खिओ तइया ॥ २८४ ॥
 सिंरिवुहमुणिंदंसण-दंसणपावणेण पुण अहुणा ।
 अह यं तह एस जणो, सिद्धिपुरीसंमुहो विहिओ ॥ २८५ ॥
 इय चित्तंतो निच्चं, कमण निट्टवियअट्टकम्ममत्तो ।
 विमत्तो तह धवजनिवो-अइयिमत्तपयं समुपत्तो ॥ २८६ ॥
 तइया स वामदेवो, दिक्खगाहाणभया तओ नटो ।
 कंचणपुरम्मि पत्तो, त्रिओ गिहे सरलसिठिस्स ॥ २८७ ॥
 मिट्ठी सो य अपुत्तो, तं सव्वत्थ वि गणेइ पुत्तं च ।
 अंतज्जणं पि दंसइ, अइसरलो तस्स कुमिलस्स ॥ २८८ ॥
 कइयावि सो निसाए, अंतज्जणमुक्खिणिनु अन्नत्थ ।
 हट्टाउ उवइ लुन्नं, वहेरिओ दंडपासीहि ॥ २८९ ॥
 ता उग्गओ दिणयेर, मुठो मुटुति तेण पुक्करियं ।
 मिद्धिओ पभूयओओ, सरलो जाओ विसम्मणो ॥ २९० ॥
 मा कुणसु सिठि ! खयं, लद्धो चोरु त्ति भणिय पासीहि ।
 बंधितु वामदेवो, तीओ नरनाहपासम्मि ॥ २९१ ॥
 कुविण तेण वज्जो, आणत्तो सरलसिठिणा तत्तो ।
 दाऊण पदयधणं, कहकहमवि मोइओ एसो ॥ २९२ ॥
 तो निट्ठिज्जइ लोए, कयग्घचूडामणी इमो पावो ।
 जेण नियजणयतुल्लो, वीससिओ वंछिओ सरद्धो ॥ २९३ ॥
 अन्नदिणे निवगिहं, भिन्नं केणावि सिक्खविज्जण ।
 न य वक्खिओ य एसो, तो कुविओ नरवई वाढं ॥ २९४ ॥
 एयं तु वामदेवस्स, कम्ममियं जंपिउं तयं पावं ।
 ओवंधावइ सो वि ह, मरिउं पत्तो तमतमाए ॥ २९५ ॥
 तत्तो अणंतकाव, भमियजये कहवि व्हियनरजम्मं ।
 हाउं कयन्नुपवरो, सिवं गओ वामदेवो वि ॥ २९६ ॥
 “ व्वेयं च कृतज्ञतागुणसुधां संतापनिर्वापिकां ।
 दुष्प्रापामजगमरास्पृशकरीं प्रार्थ्यां वृधानामपि ।
 पायं पायमपायमुक्ततनवः स्फारीजवन्समदा,
 भो जय्या भवताऽनिदां विमलवन्निशेषतृणोज्जिताः ॥ २९७ ॥
 उक्तः कृतज्ञ इत्येकोनविंशतिमो गुणः ५०२० ॥
 गुरुविहितोपकारं, स्वार्थं कः कृतज्ञतस्तत्रैव पंचा० २१ वि०
 कयसुया-कृतज्ञता-स्त्री० कृतस्य ज्ञता ज्ञानं परोपकृतस्य अनि-
 द्वयं, (५०) कृतज्ञतासु दाक्षिण्यं, सदाचारः प्रकीर्तितः ”
 ५०। एवं हि तस्य महान् कुरावशमो भवति अत एव कृतोप-
 कारं शिरसि जतरमिव मन्यमानाः कदाऽपि न विस्मरन्ति सा-
 धवस्तदुक्तम् । प्रथमवयसि पीतं तोयमदं स्मरन्तः, शिरसि
 निहितमारा नारिकेरा नरणाम् । उदकममृतकल्पं द्युराजीवि-
 तान्तं, नहि कृतमुपकारं साधवो विस्मरन्ति ” इति । ५० १
 अधि० । परोपकाररक्षिणे, द्वा० । कृतज्ञता चित्ते आश्रययोग-

स्तःस्वयंकरणता चेति गुरुविनयः । यो हि गुरुकृतमुपकारं
 मात्मविषयं विवेकसंपन्नतया जानाति यथाऽस्मास्वनुग्रह-
 प्रवृत्तैः स्वकीयफलेशानिरपेक्षतया रात्रिदिवं महान् प्रयासः
 शास्त्राध्ययनपरिज्ञानविषयः प्रवृत्तं काव्यं यावत् कृत इति सकृत्क
 उच्यते । अथवाऽल्पमप्युपकारं ज्ञायां संन्यते । अथवा कृतक-
 तयोर्वोक्तप्रसिद्ध्याविभागेन कृतस्य मतिपाटवाद् विशेषं वि-
 षयं स्वरूपं परिच्छिन्नात् न पुनर्जन्मतया कृतमपि साक्षात्
 प्रणाधिक्या वा न वा न वेति ततस्तदज्ञावः कृतज्ञता तेषु गु-
 र्वु कृतज्ञतासहितं चित्तं कृतज्ञताचित्तम् षो० १३ वि० “ एवं
 गुरुवहुमाणां, कयणुया सगलगच्छगुणवुद्धी ” गुरुममुञ्चता
 कृतज्ञता चाराधितः भवति प्रधानश्चायं पुरुषस्य गुणो वोक्तोऽपि
 गीयते । तथाहि “ स कलाकलापकुशलः, स पण्डितः सकल-
 शास्त्रवेदी सः । निःशेषगुणगरिष्ठः । कृतज्ञता यं समाश्रयते ”
 लोकोत्तरेऽपि एकविंशतगुणमध्ये पठित एवेति । ५० २० ।
 कयत्य-कृतार्थ-त्रि० कृतोऽर्थः प्रयोजनं येन । कृतस्वप्रयोजनं,
 ज० १ श० ८ उ० । ज्ञा० । आ० म० प्र० । कृतकृत्ये, आचार्यो-
 पाध्यायप्रवर्तकस्थविरगणावच्छेदकलक्षणपदपञ्चकयोग्यत-
 या शिष्याणां निष्पादनेन निष्ठितार्थे, “ कृतार्थानां निरपेक्ष-यति-
 धर्मोऽतिसुन्दरः ” ५० ४ अधि० ।

कृतास्त्र-त्रि० कृतं शिक्तितमस्त्रं येन । शिक्वितस्त्रे, वाच० ।

कदर्थ-पुं० कुत्सितोऽर्थः “ कोः कदत्तः तत्करोतीति णिच्० ।
 कदर्थयति कुत्सितमर्थं करोतीत्यर्थः । ततः कः कदर्थितः कु-
 त्सितार्थोऽकृतः, वाच० । “ गोसावो वि कयत्तियपुष्णिमाए दि-
 वसतो पुच्छइ ” आ० म० द्वि० । व्युद् कदर्थनम् कुत्सितार्थं,
 करणे-युक्-कदर्थना तत्रैव स्त्री० । वाच० । घट्टना कदर्थना
 आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० ।

कयदाण-कृतदान-कृतं दानमनेन तत्प्रयोजनमिति प्रत्युपका-
 रार्थं यद्दानं तत्कृतदानमित्युच्यते । दानभेदे, उक्तं च “ शतशः
 कृतोपकारो, दानं च सहस्रशो ममानन । अहमपि ददामि कि-
 ञ्चित्, प्रत्युपकाराय तद्दानमिति ” १ स्था० १० ग० ।

कयदिदुधम्म-कृतदुधम्म-त्रि० कृत आचारतो दृष्टो व्यवसि-
 तोऽवगतश्च धर्मो येन स तथा । ज्ञातश्रुतधर्मे, “ भिक्षुमुयश्चे
 कयदिदुधम्मे, गामं च एगरं च अणुप्पविस्सा ” सूत्र०
 १ श्रु० १३ अ० ।

कयधि-कृतधि-त्रि० कृतोपरिकर्मिता तत्त्वोपदेशपेशवैस्तच्छा-
 स्त्राज्यासप्रकर्षेण संस्कृता धीर्गुर्धर्म्यां ते कृतधियः । विषश्चिद्रू-
 पेपु पुरुषेषु, “ त्वमेवातस्त्रातस्त्वयि कृतसपर्याः कृतधियः ” स्या० ।
 कयपंजलि-कृतप्राञ्जलि-त्रि० प्रणत्यर्थं कृतप्राञ्जलिचित, क-
 यपंजलिभिमुहो, तं जाणसु ज्ञासणासुद्धं ” आवा० ६ अ० ।

कयपिकइ-कृतप्रतिकृति-स्त्री० विनयाप्रसादिताः सुरयः श्रुतं
 दास्यन्तीत्यभिप्रायेणाशनदानादियन्नरूपे लोकोपचारविनयभे-
 दे, पंचा० १६ वि० । सं० । “ कयपिकई तहय ” कृते भक्ता-
 दिनोपचारे प्रसन्नाः गुरवः प्रतिकृतिं प्रत्युपकारं सुतादिदानेन
 भे करिष्यन्ति नो नामैकेव निर्जेतेति ज्ञादिदाने यत्नः कार्यः ।
 श्रुतप्रापणादिकं निमित्तं कृत्वा श्रुतं प्रापितोऽहमनेनेति हेतो-
 रित्यर्थः विशेषेण विनये वर्तितव्यम् ५० ३ अधि० ।
 “ कज्जे पकिक्की चय ” कृते कार्यं यः क्रियते विनयः स
 प्रतिवृत्तिरूपत्वात् प्रतिकृतिरूपे च विनये, व्य० १ उ० । (आत्त-

पपरिहारौ विणयशब्दे वङ्गयति) उपकृते सति प्रत्युपकारे च “कयपडिकइ एसंतं गुणो वीवेज्ज ” कृतप्रतिकृतये इति एकै-
नैकस्यापकृतं गुणा वात्कीर्तिताः स तस्यासतोऽपि गुणान् प्र-
त्युपकारार्थमुत्कीर्तयतीत्यर्थः स्था० ४ डा० ४ उ० ।

कयपडिकइया-कृतप्रतिकृतिता-स्त्री० कृते भक्तादिनोपचारे
प्रसन्ना गुरवः प्रतिकृतिं प्रत्युपकारं सूत्रादिदानतः कारिष्यन्तीति
भक्तादिदानं प्रति यतितव्यमित्येवं रूपे लोकोपचाराविनये,
स्था० ७ डा० ।

कयपडिकय-कृतप्रतिकृतक-त्रि० कृते उपकृते प्रतिकृतं प्रत्यु-
पकारः तद्यस्यास्तीति स कृतप्रतिकृतिकः । कृतप्रत्युपकर्त्तरि,
स्था० ४ डा० ४ उ० ।

कयपडिकिरिया-कृतप्रतिक्रिया-स्त्री० अध्यापितोऽहमनेनेति
बुद्ध्या प्रकादिदाने, गा० १ अधि० ।

कयपवयणप्पणाम-कृतप्रवचनप्रणाम-त्रि० कृतो विहितः प्रव-
चनशब्दे दर्शयिष्यमाणार्थस्य प्रवचनस्य प्रणामो येन स कृत-
प्रवचनप्रणामः । नमस्कृतप्रवचने, “ कयपवयणप्पणामो वो-
च्छं चरणगुणसंगहं सयलं ” विशेषेण “कयपवयणप्पणामो वुच्छं
पच्छित्तदानसंखेवं” जीत० । (इत्युभयत्र कयपवयणेत्युक्त्या उ-
भयोरपि विशेषावश्यकजीतयोर्जाप्यकृदेक एव जिनभङ्गणि-
कमाश्रमणः स्वशैलीं सूचितवान्) ।

कयपुष्प-कृतपुण्य-त्रि० जन्मान्तरोपात्तसुकृते, झा० १ अ० । उ-
पाजितशुभकर्मणि, पंचा० ६ विव० । नि० । पायसदानेन देव-
लोकं गत्वा च्युते राजगृहे नगरे धनवहस्य श्रेष्ठिनः पुत्रे, (साम-
इयशब्दे दानेन तल्लभाऽस्य वक्तव्यता वक्ष्यते)

कयपुव्व-कृतपूर्व-त्रि० पूर्वकृते, सूत्र० १ शु० १५ अ० ।

कयवलिक्कम्म-कृतवलिक्कर्मन्-त्रि० कृतं निष्पादितं स्नानानन्तरं
बलिकर्म स्वगृहे देवतानां पूजा येन स कृतबलिकर्मा । तं०
२ ए प० । भ० । देवतानां विहितवलिविधाने, विशेषेण ।

कयजूमिकम्मंत-कृतजूमिकर्मान्त-न० कृतं भूमिकर्म छगणलेप-
नादिकर्मान्तेषु प्रान्तप्रदेशेषु येषां तानि कृतभूमिकर्मान्तानि ।
छगणलेपादिना संसृज्यप्रान्तेषु, “ बलयाणि पसिसाकिमभुंज-
तगाय कयजूमिकम्मंत ” वृ० २ उ० ।

कयमंगला-कृतमङ्गला-स्त्री० स्वनामख्यातपुर्याम, “ कयमंगला-
पुरीए, धणसिट्टिसुया उ बालविहवासी । जयसुंदरीति तीसे,
भत्तिजुया भायरा पंच ” संया० ।

कयमाल-कृतमाल-पुं० कृता मालाऽस्य आरम्बधे, कर्णिकारे
च । अमरः । वाच० । यके, जं । मालां कृतवति, त्रि० वाच० ।

कयमालय-कृतमालक-पुं० जरते वर्षे, दीर्घवैताढ्यसक्तमिस्र-
गृहाधीश्वरे देवे, स्था० २ डा० ३ उ० । येन चक्रवर्तिनस्तत्र ग-
च्छन्तः सत्क्रियन्ते इतरे राजानो नाश्यन्ते यथा जरतचक्रिणो
जययात्रायाम् आ० चू० । “ तए णं से चक्रयणे पच्चच्छिम-
दिसि तिमिसगुहाभिमुहे पयाया वि होत्या जाव तीए गुहा ते
अदूरसामंते खंधावारकरणं तदेव अचमभत्तंसि परिणम-
माणसि कयमालयदेवे चक्षियासणे उवागते जाव पीतिदाणाइ
धीरयणस्स विजगच्चोइसं जंमालकारं करुणाणि य जाव आभ-
रणाणि य ” आ० चू० १ अ० । कोणिको राजा कृत्रिमाणि रत्नानि
कृत्वा भरतक्षेत्रसाधन प्रवृत्तः कृतमालयक्षेत्रे गुहाद्वारे व्या-
पादितः स्था० ४ डा० ३ उ० । आ० । देवे च “ मंदरस्स

पुगच्छिमेणं सीयाए महाणइए उत्तरेणं अट्ट दीहवेयहा अट्ट ल-
मिस्सगुहाओ अट्ट कयमालगा देवा ” स्था० डा० आ० म० प्र० ।

कयमोहत्थवेफह्व-कृतमोहास्त्रवैफह्व-त्रि० कृतं मोहस्य अ-
स्त्रस्य वैफल्यं निष्फलत्वं येन । मोहरूपास्त्रस्य विदारणेन
निष्फलताऽपादके, “ कृतमोहास्त्रवैफल्यं, ज्ञानचर्म विभर्त्ति
यः । क भीस्तस्य क वा भङ्गः, कर्मसङ्गरकेलिपु ” अष्ट० १४ अ० ।

कयर-कतर-त्रि० किम-उतर-द्वयोर्मध्ये जात्यादिभिर्निर्धार-
णार्थं प्रश्नविषये, वाच० । किम्भूते, “ कयरे मग्गे अक्खाए
माहणेणं मरमया ” सूत्र० १ शु० ११ अ० । “ कयरे जे ते
सोपरिया मच्छवधा ” प्रश्न० आ० १ डा० ।

कदर-पुं० कं जलं दणाति द-अच्-भ्वेतखदिरे, तस्य सेव-
नात् मुखस्थितस्य स्नेहप्रणा संहतरूपजलस्य दारणात् वाच०
कयरिवुफझा-कचरिपुफला-स्त्री० कचस्य रिपुः फलमस्य श-
टीवृत्ते, राजनि वाच० ।

कयझ-कदल-पुं० वृषा० कलच्० । रम्भावृत्ते, मेदि० वाच० ।
कदलीफले, न० । वृ० १ उ० । डिम्बिकायाम्, शाल्मलिवृत्ते च
स्त्री० मेदि० । अजादेराकृतिगणत्वात् टाप् वाच० ।

कयझक्खण-कृतलक्षण-त्रि० कृतानि सार्थकानि लक्षणानि
देहचिह्नानि येन स कृतलक्षणः । भ० ६ श० ३३ उ० । कृतफ-
लवच्छरीरलक्षणे, झा० १ अ० । भ० । नि० ।

कयलिघरग-कदलीगृहक-न० कदलीमयगृहे, जी० ३ प्रति०
२ उ० । झा० ।

कयद्विसमागम-कदलीसमागम-पुं० स्वनामख्याते ग्रामभेदे
यत्र मङ्गलिसुतस्य गोशालस्य दधिसम्मिश्रं कूरं भोजनमभूत्
आ० म० द्वि० । आ० चू० ।

कयली-कदली-स्त्री० काष्ठ जलाय दल्यते तत्त्वगादौ जलया-
हुल्यात् गौरा० ङीप् रम्भावृत्ते, अमरः वाच० । बलयाणि
केतकीकदल्यादीनि आ० च० १ शु० १ अ० २ उ० । झा० ।
वैजयन्त्याम्, कदल्याकारवस्त्ररूपत्वात्साध्यात्वम् । हस्तिपता-
कायाम्, हारा० । मृगभेदे च वाच० ।

कयलीखंज-कदलीस्तम्भ-पुं० कदलीवृत्ते, “ कयलीखंभा-
तिरेगसंठियणिव्वणसुकुमालमउयकोमलअरधिमलसमसंह-
त सुजायवट्टपीवरनिरंतरोरु ” कदलीस्तम्भाभ्यामतिरेके-
णातिशायितया संस्थितं संस्थानं ययोस्तौ कदलीस्तम्भातिरे-
कसंस्थितौ निर्वणौ विस्फोटिकादिकृतकतरदितौ सुकुमाराव-
कर्कशौ मृदू अकठिनौ कोमलौ दृष्टिसुजगौ अतिविमलौ स-
र्वथा स्वाज्ञाविकागन्तुकमललेशेनाप्यकलङ्कितौ समसंहतौ स-
मप्रमाणौ सन्तौ संहतौ समसंहतौ सुजातौ जन्मदोषरहितौ
वृत्तौ वर्तुशौ निरन्तरावुपचितावयवतया अप्रान्तरालवर्जितौ
ऊरू यासां तास्तथोक्ताः जी० ३ प्रति० ।

कयवम्म-कृतवर्षन्-पुं० त्रयोदशतीर्थकरस्य पितरि, स० आ० ।

कयवयकम्म-कृतव्रतकर्मन्-पुं० कृतमनुष्ठितं व्रतादीनां कर्म त-
च्चाणुव्रतं ज्ञानवाङ्मयातिवृत्तं येन प्रतिपन्नदर्शनेन स कृतव-
तकर्मा । प्रतिपन्नाणुव्रतादौ, द्वितीयश्रावकप्रतिमां प्रतिपन्नं, ।

तद्देवा यथा-

तत्थायसणिजाणण, ९ गिएहण ३ पंडिसेवणेसु ४ च-

ज्जुत्ता । कयवयकम्मो चउहा, भावत्थो तस्सिमो होइ । ३४।

तत्र तेषु पदसु द्विहेषु मध्ये कृतव्रतकर्मा चतुर्द्धा चतुर्नैदो भवतीति संबन्धः । तानेव भेदानाह । आकर्णनं श्रवणम् १ ज्ञानमवबोधः २ ग्रहणं प्रतिपत्तिः ३ प्रतिसेवनं सम्यक् पावनम् ४ ततो द्वन्द्वस्तेषु व्रतानामिति प्रक्रमारम्भ्यते उद्युक्त उद्यमवान् भावार्थः पदं तस्य चतुर्विधस्याप्ययमासन्नं भणियमाणो जवनीति । १३ ध० २० ५६ प० १ घ० । (आकलनादिशब्देषु तद्व्याख्या)
कयवर-कचवर-पुं० अवकरे, ज्ञा० ७ अ० । श्रृङ्गणतृणधूल्यादिपुञ्जरूपे (रा० आचा०) गृहमन्त्रे, आच० १ अ० । “बहुकुसिरदन्वसंकरा कयवरो जहति ” नि० चू० ७ उ० ।

कयवरणिस्मय-कचवरनिश्रित-पुं० यत्र तृणधूलिसमुदायस्तन्निश्रितः कृमिकीटपतङ्गादौ जीवभेदे, आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

कयवरोज्जिया-कचवरोज्जिका-स्त्री० अवकरशोधिकायाम, ज्ञा० ७ अ० । गृहदास्याम, वाच० ।

कयविक्रय-क्रयविक्रय-पुं० मूल्येन वस्तुनो ग्रहणग्राहणयोः, न० ।

जत्थ य मुणिणो कयवि-कयाइ कुव्वंति संजमढ्भट्टा ।

तं गच्छं गुणसायर ! विसं वदूरं परिहरिज्जा ॥

यत्र गणे मुनयो ह्यवसाधवः क्रयं मूल्येन वस्त्रपात्रैषधशिष्यादिग्रहणं विक्रयं च मूल्येनान्येषां वस्त्रपात्रादिकार्याणां कुर्वन्ति वशब्दादन्यैः कार्यन्ति अनुमोदयन्ति याकिंभूता मुनयः संयमभ्रष्टाः दूरीकृतचारित्र्यगुणाः गुणसागरेति गातमामन्त्रणं तं गच्छं विषमिव हालाहलमिव दूरतः परिहरेत् सन्मुनिः । अत्र विषस्योपमा देशसाध्यं यतो विषादकमरणं भवति संयमजृगृगच्छास्वनन्तानि जन्ममरणानि जयन्तीति गाथावन्दः ग० २ अधि० ।

कयविक्रय (यंजा) ज्जाण-क्रयविक्रयध्यान-न० क्रयणं क्रयो वाजार्थमल्पमूल्येन बहुमूल्यवस्तुग्रहणं विक्रयणं विक्रयः बहुमूल्येनाल्पमूल्यवस्तुग्रहणम् । क्रयश्च विक्रयश्च क्रयविक्रयौ तयोर्ध्यानम् लोहमूल्येन स्वर्णकुशमहाहिलोभनन्दस्येव ध्यानभेदे, आतु० ।

कयविक्रयमस्मिहउवरय-क्रयविक्रयमन्निधुपरत-त्रि० क्रयविक्रयसन्निधिज्यः उपरतो विरतः ह्यवभावेनैव भिन्नक्रयविक्रयपर्युपितस्थापनज्यो निवृत्ते, दश० १ अ० ।

कयविहंग-कृतविभङ्ग-त्रि० कृता विहिता वृकादिरेव (विहंगन्ति) विभागा यस्य । अणुशः कृते, प्रश्न० आश्र० ३ द्वा० ।

कयविहव-कृतविजव-त्रि० कृतसफत्रसंपदि, ज्ञा० १ अ० ।

कयवीरिय-कृतवीर्य-पुं० कार्त्तवीर्यार्जुनपतिरि, यो हि स्वभार्याव्यतिकरे यमदम्निना विनाशितः सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । धीर्यान्विते, त्रि० वाच० ।

कयवीरियायार-कृतवीर्याचार-त्रि० विहितस्वशक्तिव्यापार, पंचा० ४ विध० ।

कयवेयदिय-कृतवितर्दिक-न० रचितघेदिके, ज्ञा० १ अ० । औ० ।

कयव्वय-कृतव्रत-पुं० स्त्री० उपस्थापिते, “ गवेसऊमावकयव्वया जे सवे ” व्य० ४ उ० ।

कयसपरिय-कृतसपर्य-त्रि० कृता कर्तुमारब्धा सपर्या सेवाविधिर्येने कृतसपर्याः । सेत्रिजुं प्पुत्तेपु, स्या० ।

कया-कदा-अव्य० कस्मिन् कावे, “कया णं अहं अप्पं वा बहुं, वा” स्या० ३ डा० ४ उ० ।

कयाइ-कदाचित्-अव्य० कदाचनार्थं, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । “ नट्टेसि कयाइ त्ति ” कदाचिदिति वितर्कार्थः । अहमेवं मन्ये यजुत नष्टस्त्वमसीति भ० १५ श० १ उ० । कदाचनादयो-ऽप्यत्र वाच० ।

कयाकय-कृताकृत-त्रि० कृतश्चासावकृतश्च कृताकृतः मयूरव्यसकादय इति समासः । नैगमनयमतेन कृते शेषाणामकृते, आ० ग० द्वि० । किञ्चित्कृते किञ्चिदकृते च । कृते कार्यं च अकृते कारणं च समा० ८० । कार्यकारणयोः, केन नञ्विशिष्टेनाऽनञ् ” पा० । कृते अकृते च । भावे-क्त-करणाकरणयोः, न० द्वि० वाच० ।

कयागम-कृतागम-त्रि० कृतपरिज्ञान, व्य० १ उ० । कृत आगमो येन आगमकर्त्तरि, वाच० ।

कयाभरण-कचाभरण-न० केशाभरणे, औ० ।

कर-कु-धा० तना० उभ० सक० अनिट् । ऋवर्णस्यारः दा० ३३ । इत्यन्तस्य अरादेशः करइ-करोति, प्रा० ।

कर-पुं० वर्षोपले, रश्मौ, कार्य्यते विक्षिप्यते कु-करणे-अप्-पाणौ, हस्तिशृण्वे च । तयोर्जलादिलेपसाधनत्वात्तथात्वम् कर्मणि अप्-किरणे, मेदि० । वाच० । ज० । “तुसारंगंधारपीवरकरः ” ज्ञा० १६ अ० । औ० । गवादीनां प्रतिवर्षं राजदेये ह्ये ज्ञा० १ अ० । कटप० । राजदेयभागे, प्रय० २ द्वा० । पि० । हेत्वादौ-कर्मोपपदे-कु-कर्त्तरि, अट् तत्कर्मकारके, त्रि० यथा श्रेयस्करः इत्यादि वाच० ।

अस्य निक्षेपः ।

नामकरो उवणकरो, दन्वकरो खेत्तकालभावकरो ।

एसो खलु निक्खेवो, करणस्स उ ह्विव्हो होइ ॥

नामकरः स्थापनाकरः “खेत्तकालभावकरो” इति करशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते क्षेत्रकरः कालकरो नावकरः । एष खलु करणं करस्तस्य निक्षेपः पट्टिधो जवति । तत्र नामस्थापने जु-ष्त्वाद्नादस्य ह्यव्यकरणमभिधित्सुराह ।

गोमहिमुट्टपमूणं, जगलीणं पि य करा मुणेयव्वा ।

तत्तो य तणपत्राले, भुसकट्टिगारकरमेव ॥

सीउंवरजंघाए, बलिवच्छकरे घमे य वम्मे य ।

बोद्धगकारयजणिण, अट्टारसमाकरुप्पत्ती ॥

गोमहिषोष्टपशूनां जगलीनामपि च करा ज्ञातव्याः । तत्र गोकरयाचनं यथा पतावतीषु गोषु विक्रीतास्वेका गौर्दातव्येति । यदि वा गोविक्रयस्वरूपं रूपकयाचनं गोकः । १। एवं महिषकरः । २ उष्ट्रकरः ३ पशुकरः ४ जगली उरभ्रा तत्करः जगलीकरः ५ ततस्तृणविषयः करस्तृणकरः ६ पत्रालकरः ७ तथा भुसकरः ८ काष्ठकरः ९ अट्टारकरः १० सीता दाड्ढलपक्षतिः तामाश्रिय करो ज्ञागो धान्ययाचनं सीताकरः ११ उम्बरो देहली तद्विषयः करो रूपकयाचनम् उम्बरकर १२ एवं जङ्घाकरः १३ बलीवर्दकरः १४ घटकरः १५ कर्मकरः १६ बुल्लगो जोजनं तदेव करो बुल्लगकरः स चायं ग्रामेषु पञ्च कुलादीनधिकृत्य प्रसिद्ध एव १७ अष्टादश करस्योत्पत्तिः स्वकल्पनाशित्वनिर्मिता पूर्वोक्तसप्तदशकरव्यतिरिक्तः स्वेच्छया कल्पितोऽष्टादशः करः स औत्तिक इति प्रसिद्धः । उक्तो द्रव्यकरः ।

कर

संप्रति क्षेत्रकरादीनभिधित्सुराह ।

खेत्तम्मि जम्मि खेत्तो, कात्ते जो जम्मि होइ कात्तम्मि ।

पुत्रिहो य होइ जावे, पसत्यो तह अप्सत्यो य ॥

यो यस्मिन् क्षेत्रे शुल्कादिरूपो विचित्रः करः स क्षेत्रे क्षेत्रवि-
षयः करः । तथा यो यस्मिन् कावे भवति लुटिकादानादिरूपः
करः स काले कावकरः । द्विविधश्च जयति भावे भावकरः ।
द्विविधमेव दर्शयति प्रशस्तस्तथा अप्रशस्तश्च । तत्र प्रशस्तप-
र्यागते प्रशस्तसद्भावे इति आदावप्रशस्तमेवाभिहितपुराह ।

कलहकरो रुमरकरो, असमाहिकरो अनिव्वुइकरो य ।

एसो उ अप्सत्थो, एवमाई मुण्यव्वो ॥

आह उक्तप्रयोजनसद्भावादुद्देशोऽप्ययमेवादावप्रशस्तः कस्माच्चोपन्यस्तः उच्यते इह समुत्प्लुषः प्रशस्त एव ज्ञाव आसेवनायोग्यो नेतर इति स्थापनार्थमादौ प्रशस्त उक्त इत्यदोषः । तत्र कलहो वाचिकं ज्ञातुं तत्करणशीलः प्रशस्तक्रोधाद्यौ दैयिकभाववशतः कलहकरः । कायवाङ्मनोभिर्विचित्रं तामनं रमरं तत्करणशीलो डमरकरः । तथा समाधानं समाधिः स्वास्थ्यं न समाधिरसमाधिरस्वास्थ्यनिबन्धना सा सा कायादिचेष्टा-तत्करणशीलोऽसमाधिकरः । निर्वृतिः सुखमनिर्वृतिः पीडा तत्करणशीलोऽसमाधिकरः एष तु शब्दस्यावधारणार्थत्वादिष एव जात्यपेक्षया न तु व्यक्त्यपेक्षया एवमादिव्यक्त्यपेक्षयाऽन्यः प्रशस्तो भावकरो ज्ञातव्यः । सम्प्रति प्रशस्तं भावकरमज्जित्स्मरह ।

अत्यकरो य हियकरो, गुणकरो कित्तिकरो जसकरो य ।

अभयकरनिव्वुक्करो, कुल्लकरतित्यंकरंतकरो ॥

इह अर्थो नामविद्यापूर्वभ्रान्तजनं शुभमर्थ इति स च प्रशस्तवि-
चेत्रकर्मक्षयोपशमाविर्भावतस्तत्करणशीलोऽर्थकरः । एव हि-
तादिष्वपि भावनीयं नवरं हितं परिणामपथ्यं यत्किञ्चित्कुशला-
नुबन्धि, कीर्त्तिर्दानपुण्यफला, गुणा ज्ञानादयः, यशः पराक्रम-
कृतं पराक्रमसमुत्थः साधुवाद इति ज्ञावः । अजयादयः प्रकटा-
र्थाः । नवरमन्तकर इत्यत्रान्तः कर्मणां तत्फलवृत्तस्य वा संसा-
रस्य परिगृह्यते । उक्तो भावकरः आ०म०द्वि० । आ०चू०वाच० ।
करंज-करञ्ज-पुं कं शिरः जलं वा रञ्जयति अण० नक्तमात्रे,
प्रज्ञा० १ पदः । “ करञ्जो नक्तमात्रश्च, करजश्चिरविवल्कः । घृत-
पूर्णकरञ्जोऽन्यः, प्रकीर्त्यः पूतिकोऽपि च ॥ स चोक्तः पूतिकरजः,
सोमवल्कश्च स स्मृतः । करञ्जः कटुकस्तीक्ष्णो, वीर्योष्णो योनि-
दोषहृत् ॥ कुष्ठोदावर्तगुल्मार्श-व्रणकृमिकफापहः ” । उदकीर्य-
पर्याये तु स्त्रीत्वमपि गौरा० डीप् तत्तैलगुणाश्च “ करञ्जतैलं
सुस्निग्धं, वातहृत् स्थिरदीप्तिकृत् । नेत्रामयवातरोग-कुष्ठकणू-
विगूचिकाः । नाशयेत् तीक्ष्णमुष्णं च, द्वेषनाश्वर्मदोषहृत् । राजनि-
वाच० । आन्वा० । स्वार्थे कन् करञ्जकोऽन्यत्र पुं० वाच० ॥
करं-करण-पुं० वंशे, पिठकण्ठ्याणं अण० ।

करंदग-कराडक-पुं० करण-स्वार्थे कन् । वंशके, तं० । च-
 खान्नरणादिस्थाने, समुद्रे, स्था०ऽ वा०ऽ वा० नि० सू०। (स्वपा-
 कवेष्ट्यागृहपतिराजकरणकव्याख्या आयरियशब्दे कृता) ।

करं-करम्ब-पुं० दधियुक्तकरनिष्पन्ने दधिविषये विकृतिगते,
प्रब० ४ द्वा० । ध० ॥

करकंठु-करकाणु-पुं० स्तनामख्याते प्रत्येकवृद्धे, “करकाणूक-
 द्विगेषु” श्रियांसुपुंयजिनपतिकल्याणकपञ्चकास्तेष्वयं प्रथम-

रतश्चित्रमेवम् विनष्टपापायां चम्पायां नगरीं दधिवहनामः
नृपोऽचूत् तस्य चेटकमहाराजपुत्री पद्मावती प्रिया जाता साऽ-
न्यदा गर्भिणी बभूव गर्जातुभावेन च तस्या ईदृशं दोढदमुत्पन्नं
अहं पुंवेपथरा भर्त्रा धृतातपत्रा गजाग्रभागरूढाः आगमं सं-
चरामि वज्रजया इदं दोढदं भूपतेः पुरो वक्तुमशक्ता सा कृशाङ्गः।
बभूव । राङ्गाऽन्यदा तस्याः कृशाङ्गकारणं पृष्टम् । अतिनिर्व-
न्धेन सा स्वदोढदं कथयामास राजा अत्यन्तं तुष्टस्तां पट्टह-
स्तिस्कन्धे समारोप्य स्वयं तच्छिरसि व्रजं धृतवान् तादृश एव
राजा गजारूढो राङ्गी पश्चाद्भागे स्थितो वने ययौ । तस्मिन्समये
तत्र जलदारम्भो बभूव तत्र सल्लोकीप्रमुखविविधवृक्षपुष्पग-
न्धैर्जलसिक्तमृच्छ्रैश्च विह्वलीकृतः स करी मदोन्मत्तः स्वधा-
सभूमिं स्मरन् अटवीं प्रति अथावत् । अश्ववारैः पदातिभि-
श्चासौ न स्पृष्टः तेन गजेन गर्जान्वितया कदलीक्रीमव्रशरीर-
या रौडिं सार्धं स राजा महाटव्यां नीतः । समविषमोन्नतदू-
रासन्धानेकभावान् पश्यन् भूपतिर्वटमेकमायातं दृष्ट्वा भार्यो
प्रतीदमवदत् हेजजे ! पुरःस्थस्यास्य वटस्य शाखामेकामवल-
म्बेथास्त्वमहमप्येकां शाखामाश्रयिष्यामि गजस्तु एवमेव यातु
एवमुक्त्वा राजा वटशाखायां व्रजः राङ्गी तु जयव्यग्रा वटाव-
लम्बं कर्तुमकृमा हस्तिनाऽग्रतो नीता । राजा तु वटादुत्तरीयं
शनैः शनैर्निवृत्तिसैन्यः पत्नीविरहदुःखितश्चम्पायां प्राविष्टः ।
राङ्गी कुप्रेन तेन हस्तिना महतीमटवीं नीता तृपाकुलः स हस्ती
चतुर्दिक्षु पानीयं पश्यन् एकं सरो दृष्ट्वा तत्पाद्यामवतीर्थं यावद-
धः पतति तावत्सा राङ्गी वृक्षावलम्बेन तस्करन्धादुत्ततर गजस्तु
ग्रीष्मतापितः सरोऽन्तर्विवेश । राङ्गी कान्तारं दृष्ट्वा नृशम्नीता
सती मनसि एवं चिन्तयामास । क्व च तन्नगरं क्व च सा श्रीः क्व
तन्मन्दिरं क्व सा सुखशय्या दुष्कर्मणां विपाकात् सर्वं मे गतम् ।
अथवाऽत्र वने विचित्रस्वापदेश्चैतत्प्रमदवशगताया मम मृत्युर्भ-
विष्यति तदा मम दुर्गतिरेवेति मत्वाऽप्रमत्ता सती आराधनां
व्यधात् । सुकृतानि अनुमोक्ष सर्वजीवेषु क्षमां कृत्वा चान-
शनं साकारं प्रपेदे नमस्कारं ध्यायन्ती तत उत्थाय सा ए-
कया दिशा गच्छन्ती पुरस्तादेकं तापसं ददर्श । तापसेनेय-
मेवं पृष्टा वत्से ! त्वं कस्य पुत्री कस्य प्रिया आकृत्यैव त्वं मया
भूरिभाग्या ज्ञाता इयं का तवावस्था कथय वयम् अभयाः
शमिनः स्मः । सा राङ्गी तापसं निर्विकारं निर्मलकरं ज्ञात्वा
स्ववृत्तान्तं शकलं जगौ । एतस्याः राङ्ग्याः पितुश्चेटकराजस्य
मित्रेण तेन तापसेन उक्लं वत्से ! त्वया नातः परं चिन्ता
कार्यी अयम्भवः सर्वविषदामारुपदं सर्ववस्तूनामनित्यता
चिन्तनीया एवं प्रतिबोध्य सा राङ्गी तेन तापसेन स्वाश्रमं
नीता । तस्याः प्राणाशा फलैः कारिता । अथ स्वदेशसीम्नि तां
नीत्वा स तापस एवं जगाद हेपुत्रि ! अतः परं हलकृष्टा
सावद्या धरा वर्तते सा मुनिभिर्नोल्लङ्घ्या ततोऽहं पश्चाद्व-
लामि अयं मार्गो दन्तपुरस्य वर्तते तत्र दन्तवक्रनामा राजा
वर्तते इतः सुसार्थेन त्वं पुरे गच्छ । एवं निगद्य स तापसः
स्वाश्रमं जगाम राङ्गी तु पुरान्तः साध्युपाश्रये जगाम साध्या
पृष्ठे तथा सकलोऽपि वृत्तान्तः कथितः । साध्वी तस्या एवमुप-
देशं ददौ अस्मिन् वने दुःखागारे संसारे सुखाभास एष स-
र्वेषां सर्वोऽपि भवनिस्तारो भवद्भिस्त्याज्य एष साध्वी वचसा
वैराग्यं गता सा तदैव दीक्षां जग्राह स्वमतविश्रमभिया सती
सन्तमपि गर्भं न जगौ । कालान्तरे तस्या उदरवृद्धौ साध्या
पृष्ठं किमेतन्नेषति तयोऽन्तं मम पूर्वावस्थामम्भवो गर्भो वर्त-

ते मया तु द्रवविष्णभयाशोकः । ततो महत्तरा साध्वी तां
साध्वीमुद्राहभयेन एकान्ते संस्थापयामास । काले सा पुत्रं
प्रसूय रत्नकम्बलेन संवीतं पितृनाममुद्राङ्गितश्च कृत्वा श्मशाने
द्रागमुमोच श्मशानपतिर्जनंगमस्तं बालकं तथाविधमा-
लोक्य गृहीत्वा च अनपत्यायाः स्वपत्यायाः समर्पयत् । सा
श्रमणी गुप्तचर्यया तं व्यतिकरं ज्ञात्वा महत्तराया अग्रे एव-
माचर्या गृह्णत एव बालो जातस्ततो मया त्यक्तस्ततः स बालो
लोकोत्तरकान्तिर्जनंगमध्याग्निं दत्तापकर्णिकनामा ववृधे । सा
साध्वी सततं ब्रह्मिर्जननी पुत्रवेदेन मातङ्गपा सह कोमलात्रापैः
सङ्गतिं चक्रे स बालकः प्रतिवेशिकथालकैस्सह क्रीडन् महाते-
जसा भृशं राजते आगर्भवदुःशाकाद्यशनदोषेण तस्य बालकस्य
कण्ठलतादोषोऽन्यत् स्वयं राजचंष्टां कुर्वाणः स बावः पर-
बाह्वैः सामन्तैर्कृतैर्देहकण्ठपाकारयति । ततो लोकैः
करकण्ठरिति नाम दत्तम् । सा साध्वी तद्वदनविशोकनार्थं
मातङ्गपादके निरन्तरं याति त्रिकालव्यं मोदकादि तस्मै ददा-
ति श्रमणत्वेऽप्यपत्यजा प्रीतिस्तस्या दुस्तरंति बावकोऽपि त-
स्यां दृष्ट्यां बहु विनयं करोति प्रीतिश्च दधाति । स बावकः प-
रुवर्यः पितुरादेशात् श्मशानं रक्षति । अन्यदा तस्मिन् श्मशाने
रक्षति सति कोऽपि साधुर्धुसाधुं प्रति तच्छ्मशानस्थं
सुव्रक्षणं वंशं दर्शितवान् । उक्तवांश्च मूर्धनश्चतुर्गुलमिमं वंश-
मादाय यः स्वसमीपे स्थापयति सोऽवश्यं राज्यं प्राप्नोति । इदं
साधुवचस्तेन बालकेन तत्रस्थैर्नैकेन द्विजेन च श्रुतं द्विजस्तु तं वं-
शमाचतुरङ्गमूर्धं गृत्वा यावद् गृह्णाति तावत्करकण्ठना तत्क-
रात् स वंशो गृहीतः स्वकरे गृहीत्वा कत्रहं कुर्वतो द्विजस्य
करकण्ठना उक्तम् । सतिपुत्रश्मशानवनोत्थं वंशं नाहमन्यस्मै
दास्ये स ब्राह्मणः करकण्ठु बालश्चेति द्वावपि विवदतौ नगरा-
धिकारिपुरो गतौ नगराधिकारिर्निर्मणितमहो बाल ! तवायं
वंशः किं करिष्यति स प्राह ममायं राज्यं दास्यति तदाधिका-
रिणः स्मित्वा एवमूचुर्यदा तव राज्यं भवति तदा त्वयाऽस्य
ब्राह्मणस्य एको ग्रामो देयः शिशुस्तद्वचोऽङ्गीकृत्य स्वगृहम-
गात् । स विप्रोऽभ्यविष्टैः संन्यतं ते बालं हन्तुमुपाक्रमत तं द्वि-
जोपक्रमं ज्ञात्वा करकण्ठुपिता जनङ्गमः स्वकलत्रपुत्रयुक्तस्तं
वंशं विहाय अनेशत् । सकुटुम्बः स जनङ्गमः क्षितितलं क्रा-
मन् कञ्चनपुरं जगाम । तत्र अपुत्रे नृपे मृते सन्निवैरधिवासित-
स्तुरगः करकण्ठुं दृष्ट्वा हेपारवं कृतवान् तं सलक्षणं दृष्ट्वा
नगरलोका जयजयारावञ्चक्रुः । अथादितान्यपि वाद्यानि स्वयं
निनदुः स्वयं तत्र शिरसि स्थितम् । ततोऽमात्यैरपि नवीनानि
वस्त्राणि परिधाय स करकण्ठुस्तमश्चमारोह यावन्नगरा-
लोकैः परमप्रमोदेन पुरातः प्रवेश्यते तावद्विप्रास्तं म्लेच्छो-
ऽधमाति कृत्वा न मेतिरे तदा क्रुधः स शिशुस्तं वंशदाकं र-
त्नमिव करे जग्राह । अधिष्ठातृवैभवं इति घृष्टमय इमं रा-
जानमवगणयिष्यति तस्य मूर्ध्नि अस्मै दारुः पतिष्यति इत्यु-
क्त्वा सुरास्तकिरसि पुष्पजुष्टि चक्रुः । भीताः सन्तो विप्रा-
स्तस्य स्तुतिं कृत्वा वारंवारमाशीर्वादमुच्चरन्ति करकण्ठु-
रवमुवाच अहो ब्राह्मण ! एते भवन्निश्चरमात्रा गहितास्ततः
सर्वेऽप्यमी वाटधानवास्तव्याश्चाणमात्राः संस्कारिर्ब्राह्मणाः
कार्याः संस्कारादेव ब्राह्मणो जायते न तु जात्या कश्चिद् ब्राह्मणो
भवतीति भवदागमवचनात् । अथ ते ब्राह्मणाः प्रकामं
जीतास्ततो वाटधानवास्तव्याश्चाणमात्रा ब्राह्मणीकृताः ।
अभ्युत्सवेन कञ्चनपुरे प्रवेशितः स करकण्ठुरमात्यैर्नृप-

पट्टेऽभिषिक्तः क्रमान्महाप्रतापोऽभूत् अन्यदा स वंशप्रति-
वादी विप्रस्तं भूपं निशम्य ग्रामाभिलापकः सन् करकण्ठु-
पपर्वदि प्राप्तः करकण्ठुनोपलक्ष्य तस्य विप्रस्योक्तं तव यदिष्टं
तत्कथय ब्राह्मणेनोक्तं मद्गृहं चम्पायां वर्त्तते तेन तद्विषयग्रा-
ममेकमहमीहे । अथ करकण्ठुपतिश्चम्पापुरनाथस्य दधिवा-
हनभूपतेः अस्मै द्विजाय त्वद्विषयग्राममेकं देहीति आज्ञां प्रा-
हिणोत्, आज्ञाहारिणं करकण्ठुनृपस्य दूतं विस्मितचित्तः कु-
द्भश्च चम्पापतिर्दधिवाहनः प्राह । अरे स म्लेच्छबालो
मृगतुल्यः करकण्ठुः सिंहतुल्येन मया सह विरुध्यते परवस्त्व-
भिलापभवस्य पातकस्य तव स्वामिनः शुक्तिं मत्स्वङ्गतीर्थस्नानं
दास्यति एवमुक्त्वा दधिवाहनेन तिरस्कृतः स दूतस्तत्र
गत्वा करकण्ठुनृपाय यथार्थमवदत् । करकण्ठुनृपोऽपि प्रकामं
क्रुद्धः स्वसैन्यपरिवृतश्चम्पापुरसमीपे समायातः । दधिवाह-
नोऽपि पुरीं दुर्गं सञ्जीकृत्य स्वयं बहिर्निस्ससार उभयोः सैन्ये
सञ्जीभूते यावत्क्रुद्धं लग्ने तावत्साध्वी तत्रागत्य करकण्ठु-
नृपतिं प्रति एवमूच अहो करकण्ठुनृप ! त्वया अनुचितं
पित्रा सह युद्धं किमारब्धं करकण्ठुनृपः प्राह हेमहासति !
कथमेव दधिवाहनोऽस्माकं पिता साध्वी स्वस्वरूपमखिल-
मूचे । आर्या मातरं दधिवाहनश्च पितरं मत्वा करकण्ठुनृपो
जहर्ष तथापि करकण्ठुनृपोऽभिमानात् स्वपितरं दधिवाहनं
नन्तु नोत्सहते तदा साध्यपि दधिवाहनसमीपे गता दधि-
वाहनभृत्यैरुपलक्षिता दधिवाहनभूपाय राक्षी साध्वीरूपा
समागतेति वर्द्धापनिका दत्ता । अथ दधिवाहननृपोऽपि तां
साध्वीं ननाम गर्भवृत्तान्तं प्रपच्छ साध्वी क्वच सोऽयं ते तनयः
येन सह त्वया युद्धमारब्धम् । अथ दधिवाहननृपः प्रीतात्मा
पादचारी करकण्ठुनृपं प्रति गत्वा वत्स ! उत्तिष्ठेत्युक्त्वा तमु-
त्थाप्य आश्लिष्य च शिरसि अजिघ्रत् हर्षाश्रुजलसहितैस्ती-
र्थजलैः पुत्रोऽयं राज्यद्वयेऽपि दधिवाहनेनाभिषिक्तः दधिवा-
हनः कर्मविनाशाय स्वयं दीक्षां गृहीतवान् । करकण्ठुनृपो
राज्यद्वयं पालयामास चम्पायामेव स्ववासमकरोत् । तस्य
गोकुलानि इष्टानि आसन् संस्थानाकृतिवर्णविशिष्टानि गोकु-
लानि कोटिसंख्यानि तेन मेलितानि स तानि निरन्तरं पश्यन्
प्रकामं प्रमोदं लभते । अन्येभ्यः स्फटिकसमान एको गोवत्स-
स्तेन गोकुलमध्ये दृष्टः अयं कण्ठपर्यन्तदुग्धपानैः प्रत्यहं शे-
पर्णीय इति गोपालान् स आदिष्टवान् अन्यदा स मासैः पुष्ट-
तनुर्बलशाली घनघर्घरशब्देन अन्यवृषभान् आशयन् भूपतिना
दृष्टः तथापि भूपतेस्तस्मिन् वृषे प्रीतिरेव बभूव । साम्राज्य-
कार्यकरण्यग्रा भूपतिः कतिचिद्वर्षाणि यावन्नोकुले नायातः
अन्यदा तदर्शनोत्कण्ठः स नृपतिस्तत्र समायातः स वृषः
क इति गोपालान् नृपानिः प्रपच्छ गोपात्रैर्जराजीर्णपतितदश-
नो हीनबलो वसैर्घटितदेहः कृशाङ्गः स दर्शितः तं तथाविधं
दृष्ट्वा नवदशां विषमां विचारयन् करकण्ठु राजा एवं चिन्त-
यति यथाऽसौ वृषतः पूर्वावस्थां मनोहरां परित्यज्य इमां वृ-
द्धावस्थां प्राप्तः तथा सर्वोऽपि संसारी संसारे नवां नवामव-
स्थामभोति मोक्षे चैव एकावस्था मोक्षस्तु जिनधर्मादेव प्रा-
प्यते अतो जिनधर्ममेव सम्यगाराधयामीति परं वैराग्यं प्राप्तः ।
करकण्ठु राजा स्वयमेव प्राज्ञवसंस्कारोदयात् प्रतिबुद्धः ।
सद्यः शासनदेव्यर्पितलिङ्गस्तृणवृद्धाज्यं परित्यज्य प्रव्रज्यां शप
उक्तं च “ इवेतं सुजातं सुविनक्तृकं, गोष्ठाङ्गणे वीक्ष्य वृष ज-

रासम् । अङ्किं च वृद्धिश्च समीक्ष्य बोधान्, कञ्चिक्कराजर्विस्वाप
धर्मम्" १ इति करकणूचरित्रम् उत्त० ए अ० । ति० आव० ।
ती० आ० चू० । आ० क० । (करकण्डू इति दीर्घान्तोऽप्ययम्)
करकचिय-ककचित-त्रि० करपत्रविदारिते काष्ठादौ, अनु० ।
करकटि-करकटि-स्त्री० कठिनायाम्, " जघाओ करकडीओ "
कठिने निर्मासे इत्यर्थः उपा० २ अ० । हस्तयोर्वक्त्रे कटीदेशे,
" बज्जकरकमीजुयणियथे " करयोर्हस्तयोर्वक्त्रे कटीदेशस्ययुगं
युग्मम् । विपा० २ अ० ।

करकय-ककच-न० करपत्रे, प्रश्न० आश्न० १ द्वा० जी० सूत्र० ।
करकरुंठ-करकरुणुठ-पुं० तृणविशेषे, " एरंडे करुविदे क-
रकरुंठे तह विजंगूय " प्रज्ञा० १ पद ।

करकरिग-करकरिक-पुं० पञ्चाशीतितमे महाग्रहे, " दो
करकरिग " स्था० २ ग्रा० ३ उ० । करः करिकश्चेति द्वौ
महौ तत्र करस्यशीतितमः करिकश्चतुरशीतितम इति " अगा-
लप विगालप इति " पाठे अङ्गानुसारात् ज्ञायते परं (स्था० २ ग्रा०
३ उ०) सुत्रानुसारात्करकरिक इति पञ्चाशीतितमस्य विशिष्टा
संज्ञा स्पष्टं प्रतीयते चन्द्र० २० पाहु० । कल्प० ।

करकुडिया-करकुटिका-स्त्री० निन्द्यचीवरिकायाम्, " बज्जकर-
कुमिजुयणियथे " बद्धस्य यत्करकुटिकायुगं निन्द्यचीवरिका-
द्वयं तन्निवसितो यः स तथा विपा० २ अ० ।

करग-करक-पुं० न० किरति विक्रिपति करोति वा जत्रमत्र कृ-
कृ० वा-कृआदिसंज्ञायां वुन् । कर्मरुलौ, वाच० । वाघटिका-
याम्, अणु० ३ वर्ग० । जत्राधारे, मदिराभाजने, सूत्र० १ शु०
४ अ० २ उ० । घनोपले, जी० १ प्रति० उ० १ । कठिनोदके,
दश० ४ अ० । आचा० । खीव्रतास्वप्नु, ध० २ अधि० ।
पक्किभेदे, पुं० स्त्री० । करज्जभेदे, रत्नमा० स्वार्थे कन् रा-
जकरे, हस्ते च. पलाशवृक्षे, हारा० । कोविदारवृक्षे, व-
कुलवृक्षे, करीरे, नारिकेलस्थानि च राजनि० । वाच० ।

करगगीवा-करकग्रीवा-स्त्री. वार्घटिकाग्रीवायाम्, अणु० ३ वर्ग० ।

करगहमह-करग्रहमह-पुं० पाणिग्रहणमहोत्सवे, अष्ट. २७ अष्ट.

करच्छिय-कराक्षिप्त-त्रि० कराकृष्टे, प्रश्न० आश्न० ३ द्वा० ।

करज्ज-जज्ज-धा० भञ्जैर्वैमयमुसुमूरसुरसूरविरपविरज्जकरञ्जं
नीरुज्जाः पा० १६ इति भञ्जेः करज्जदेशः 'करज्ज' जनकप्रि० ।
कररु-करट-पुं० किरति मदम-कृ-अटन् गजगण्डे, काके, पुं०
स्त्री० अमरः स्त्रियां ङीप् कुबुमवृक्षे, पुं० निन्द्यजीविनि, त्रि०
स्त्रियां करटा डुडुरुदे, डुरुचयमतकं वादिनि, वाद्यभेदे च पुं०
भेदि० स्वार्थे कन् काके, पुं० स्त्री० शब्दर० स्त्रियां ङीप् स्तेयशा-
स्त्रप्रवर्त्तके, वाच० । रक्तपादपवृक्षे, आ० चू० १ अ० । नि० चू० ।
करमी-करट-स्त्री० वाद्यभेदे, " अट्टसयं करमीणं अट्टसयं
करमीवाद्यगानं " जं० २ यत्न० ।

करडुयं नृत्त-करमुकनुत्त-न० मृतकभोजने मांसादौ, पि० ।

करण-करण-न० कृ जावादौ ल्युट् । क्रियायाम्,

करणपदस्य शब्दार्थे भेदाँ आह ।

करणं किरिया जावो, संजवओ चेह छविहं तं च ।

नामं ठवणा दविण्, खेचे काले य जावे य ॥

करणं क्रियते भावो वा ज्ञातमात्रमिह वाच्यम् (संभवओ चे-
हतिः) अथवा संभवतो यथासंभवमिह शब्दार्थो वक्तव्यस्त-

द्यथा क्रियते तदिति करणं क्रियते वाऽस्मिन्निति वा करणमि-
त्यादि तच्च करणं नामादिभेदात्पद्विधमिति ।

अथ नामस्थापनाकरणमाह ।

नामं नामस्स व नाम-ओ वा करंति नामकरणंति ।

ठवणाकरणं नासो, करणागारो व जो जस्स ॥

(नामं ति) नामैव करणमिति सामानाधिकरणं द्रष्टव्यम् ।
अथवा नाम्नः करणं नामकरणं नामतो वा करणं नामकरणं
" करणंति " इत्ययं करणशब्दः प्रत्येकं योजनीयः स च योजित
एव [नामकरणंति] द्वारपरामर्शः (ठवणत्ति) स्थापनाकरणमु-
च्यत इत्यर्थः । किं तदित्याह । करणस्य करणशब्दस्य न्यासः
करणन्यासः । अथवा यो यस्य करणस्य दात्रादेराकारः का-
ष्ठादौ विन्यस्तः स स्थापनाकरणमिति । अथ द्रव्यकरणमजि-
थित्सुर्द्वयकरणशब्दस्य व्युत्पादनार्थमाह ।

तं तेण तस्स तम्मि व, संभवओ व किरिया मया करणं ।

दव्वस्स व दव्वेण व, दव्वम्मि य दव्वकरणंति ॥

क्रियते तदिति करणमिति करणशब्दः कर्मसाधनः क्रियतेऽ-
नेनेति करणसाधनः, तस्य द्रव्यस्य कृतिः करणमिति ज्ञावसा-
धनः, क्रियते तस्मिन्नित्यधिकरणसाधनः । तत्र कर्मकरणाधिकर-
णपक्षेण द्रव्यं च तत्करणं च द्रव्यकरणमिति कर्मधारय एव
समासः इत्येतत्स्वयमेव द्रष्टव्यम् (संजवओ व किरिया मया
करणमिति) अथवा संज्ञावतो यथासंज्ञवमपरं पृथीत-
त्पुरुषादिकं समासमपेक्ष्य क्रियैव मतं करणं सर्वकारकनि-
ष्पाद्यत्वाद्भात्वर्थस्येति तमेव पृथीतत्पुरुषादिकं समासं दर्श-
यति । द्रव्यस्य करणं द्रव्यकरणं द्रव्येण वा करणं द्रव्यकरणं
द्रव्ये करणं द्रव्यकरणमिति अस्य च द्रव्यकरणस्यागमतो गो-
आगमतश्चेत्यादिविचारः सुकर एव तावदावद् इशरीरभ्य-
शरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यकरणं व्याख्यायते तच्च द्रव्यकरणं द्विधा
संज्ञाकरणं नोसंज्ञाकरणं च । तत्र संज्ञाकरणमाह ।

दव्वकरणं तु सप्पा-करणं पेलुघरणाइयं बहुहा ।

सप्पा नामं ति मई, तं नो नामं जमजिहाणं ॥

जं वा तदत्थविगले, कीरइ दव्वं तु दविणपरिणामं ।

पेलुकरणाइनदितं, तदत्थमुच्चं न वा सहो ॥

जइ न तदत्थविहीणं, तो किं दव्वकरणं एउत्तेण ।

दव्वं कीरइ सप्पा, करणति य करणरुदी तु ॥

द्रव्यकरणं तु यत्तावत्संज्ञाकरणं तत्पेलुकरणादिकं बहुधा ब-
हुभेदं तच्च आदेशे कृतसंज्ञाविनी या पूर्णिकेति प्रसिद्धा सैव
महाराष्ट्रकाविये पेलुकिमुच्यते तस्याः करणं निर्धर्तकं वंशादि-
मयी शलाका पेलुकरणम् । आदिशब्दा " कुट्टकरणं पावुका-
दि " तथा वाक्ताकरणं वात्तानामधीधानानां सत्तेनक तथा का-
रुडकरणमुपकरणविशेषरूपं काणमकरणं परिगृह्यते । पथम-
न्यदपि लोके प्रसिद्धं संज्ञाविशिष्टं करणं संज्ञाकरणं वेदितव्य-
म् । ननु संज्ञा नामैवोच्यते ततश्च संज्ञाकरणनामकरणयोर्यथो-
चो न प्राप्नोतीति परस्य मतिर्भवेत्तदेतन्नो नैव युक्तं यस्मात्कर-
णमित्युक्तत्रयात्मकमभिधानमात्रमेव नाम न तु द्रव्यम् । अथवा
एतदर्थे विकले यस्तुनि संकेतमात्रतः करणमिति नामं क्रियते
तत्तत्करणरूपेण यद् द्रव्यं गमनं तत्परिणामस्तत्स्वभावम-
भिधीयते हि यस्मात्तत्तत्पेलुकरणादिकं तदर्थं द्रव्यं करण-

शब्दार्थविकलं पूणिकादिकरणपरिणामावित्त्वान्नापि शब्दः
करणाभिधानमात्ररूपः इति नामकरणसंज्ञाकरणयोजेद इति ।
आह ननु यदि तदर्थविहानं करणशब्दार्थरहितं संज्ञाकरणं न
भवति ततस्तर्हि किं कस्माद्द्रव्यकरणमेतत्किमिति उच्यते विचार्य
इदं पठ्यते ननु भावकरणमेवेत्यभिप्रायः उच्यते यतस्तेन
पेलुकरणादिना संज्ञाकरणेन द्रव्यं पूणिकादिकं क्रियते निर्वर्त्य-
ते अतो द्रव्यस्य करणं द्रव्यकरणमिति व्युत्पत्त्यर्थमाश्रित्य द्र-
व्यकरणमिदमुच्यते । संज्ञाकरणं त्विदं करणरूढितो भण्यते
करणसंज्ञातो लोकेऽस्य रूढत्वादित्यर्थः ।

अथ नोसंज्ञाकरणमाह ।

नोसंज्ञाकरणं पुण, द्रव्यस्मारुदकरणसन्ने पि ।
तकिरिया जावाओ, पओगओ वीससाओ य ॥
साइयमणाइयं वा, अजीवद्ववाण वीससा करणं ।
धम्माधम्मनयाणं, अणाइसंघायणाकरणं ॥

नोसंज्ञाकरणं द्रव्यस्य प्रयोगतो विस्त्रसातश्च भवति कथंभूत-
मित्याह । अरूढकरणसंज्ञामप्यरूढा अप्रसिद्धा करणमिति संज्ञा
यत्तदरूढकरणसंज्ञमपि अत एव करणसंज्ञायास्तत्राभावाच्चो-
संज्ञाकरणमुच्यते अरूढकरणसंज्ञं करणमिदमित्यर्थः । यदि क-
रणसंज्ञा तत्र नास्ति तर्हि करणमपि कथमुच्यते इत्याह (त
किरिया भावाओत्ति) सा चासौ करणलक्षणा क्रिया च तत्क्रिया
तस्याः संज्ञावादिति । इदमुक्तं भवति । यद्यपि शरीराभेन्ध-
नुरादौ करणसंज्ञा नास्ति तथापि प्रयोगविस्त्रसाजनितकरण-
क्रिया विद्यते अतस्तदपेक्ष्यमेतेषां करणत्वं न विरुध्यत इति ।
तथा जीवद्रव्याणां विस्त्रसाकरणं साधनादि च भवति तत्र
धर्माधर्मास्तिकायनभसां संघातनाकरणं प्रवेशानां परस्परं
संहत्यवस्थानकरणरूपमनादिरूपं विज्ञेयमिति ।

अत्र परःप्राह ।

नणु करणमणाइयं च, विरुद्धमवि भवण न दोसोत्ति ।
अओन्नसमाहाणं, जमिह करणं तं निव्वत्ती ॥

ननु कृतिनिर्वृत्तिर्वस्तुनः करणमुच्यते तच्च साधेव भवति
घटकदशकटादिकरणवत् ततश्च करणमनादि चेत्युच्यमानं वि-
रुद्धमेव माता मे वन्ध्येत्यादिवचनवदिति । ज्ञेयते अत्रोत्तरं
नाथं दोषो यस्माद्धर्मास्तिकायादेः प्रदेशानामन्योन्यं परस्परं
यत्सम्यग्भाधानं समाधानमनादिकात्वात्संदेहावस्थानं धातूना-
मनेकार्थत्वात्तदेव करणमभिप्रेतं न पुनरपूर्वादिवृत्तिः धर्मा-
स्तिकायादिप्रदेशशेषश्च तस्यानादित्वं न किञ्चिद्विरुध्यते अ-
नादिकालीनत्वादयेति ।

अथवा धर्माधर्मनभसां सादिकमपि

करणं भवतीति दर्शयन्नाह ।

अहव परपच्चयाउ, संजोगादि करणं नभोईणं ।
साइयमुवयाराउ, पज्जाया देसओ वा वि ॥

अथवा उपचाराद्भजःप्रभृतीनां करणं सादिकं विज्ञेयम् उप-
चारोऽपि कुत इत्याह । परप्रत्ययाद्वदादिवस्तूत्याश्रित्येत्यर्थः ।
कथंभूतं करणं संयोगादि आदिशब्दादित्रागादिपरिग्रहः । इद-
मुक्तं भवति । आकाशादीनां घटादिसंयोगादयः सादयः सपर्य-
वसानाश्च ततो यत्तेषां घटादिभिः सह संयोगादिकरणं तत्सा-
दिकं जघत्येव । अथवा पर्यायरूपतया सर्वं वस्तु जैनानां
मार्गं सपर्यवसितमेव भवति अतः पर्याया देशतः पर्यायाना-

श्रित्य नभःप्रभृतीनामपि करणं सादिकं बोद्धव्यमिति । तदेव-
मरूपिणामजीवद्रव्याणां साधनादि च विस्त्रसाकरणमुक्तम् ।

अथ रूप्यजीवद्रव्याणां श्रित्याह ।

चक्खुसमचक्खुसं, पि य साई य रुविवीससाकरणं ।

अञ्जाणप्पभिईणं, बहुहा संघायनेयकायं ॥

इहात्रेन्द्रधनुःपरमाणुप्रभृतीनां रूप्यजीवद्रव्याणां विस्त्रसाकर-
णं चक्षुर्यो दृश्यते इति चाक्षुषमभ्रादीनां चक्षुर्गोचरातीतम-
चाक्षुषं परमाणुकादीनां एतद्द्विविधमपि संघातजैदकृतं बहुधा
बहुभेदं सादिकं जघति । अभ्रादीनां तु केचित्पुञ्जलाः संहन्यन्ते
केचिद्भ्रजन्ते ततस्तेषां नानारूपा भवन्ति एयं दणुकादिस्कन्ध-
प्वपि वाच्यं परिणामास्तु स्कन्धाजैदकृतमेव करणं भेदादणु-
रिति वचनादिति करणं चेह कृतिः स्वजायत एव निर्वृतिर्गृह्यत
न पुनः क्रियत इति करणमिति । विशेषः ।

संप्रति चाक्षुषजैदमेव विशेषेण प्रतिपादयति ।

संघायजेयतदुभय-करणं इंदा उ होइ पच्चक्खं ।

दुअअणुमाईणं पुण, छउमत्थादीण पच्चक्खं ॥

संघातः संहननं जैदो विघटनं तच्छब्देन संघातजैदो परामृश्ये-
ते । तच्च तत् उजयं च तदुभयं संघातजैदतदुजयैः करणं क्रि-
यते इति करणं कर्मसाधनः करणशब्दः संघातभेदतदुभयक-
रणम् । इन्द्रायुधादिस्थूलमनन्तपुञ्जलामकं प्रत्यक्षं चाक्षुषमि-
त्यर्थः । तथाहि । अभ्रादीनां कचित्केचित्पुञ्जलाः संहन्यन्ते एव
कचित्केचित् भ्रजन्त एव कचित्केचित्संहन्यन्ते भ्रजन्ते केचि-
त्संघातभेदतदुभयकरणम् । दणुकादीनामादिशब्दात्तथावि-
धानन्ताणुकान्तानां पुनः करणमिति मत्तै उच्यते अथादीनामादिश-
ब्दः स्वगतानेकभेदप्रतिपादनार्थः । सप्रत्यक्षमचाक्षुषमित्यर्थः ।
उक्तं विस्त्रसाकरणम् । आ० म० द्वि० ।

अथ प्रयोगकरणमाह ।

होइ उ एगो जीव-व्वावारो तेण जं विणिम्माणं ।

सज्जीवमजीवं वा, पओगकरणं तयं बहुहा ॥

सज्जीवं मूलुत्तर-करणं मूलकरणजमाईयं ।

पंचाहं देहाणं, उत्तरमाई तियस्सेव ॥

प्रयोजनं प्रयोगो भवति क इत्याह । जीवव्यापारस्तेन यद्विनि-
र्माणं निर्माणं तत्प्रयोगकरणं भण्यते तच्च सज्जीवमजीवं च
बहुधा भवति । सन् विद्यमानो जीवो यत्र तत्सज्जीवं प्रयो-
गकरणं पञ्चानामौदारिकादिशरीराणां दृष्टव्यम् इदं च मूलक-
रणोत्तरकरणभेदाद् द्विविधम् । अत एवाह (सज्जीवं मूलुत्तर-
करणं) सज्जीवं प्रयोगकरणं द्विभेदं तद्यथा मूलकरणमुत्त-
रकरणं च तत्र (मूलकरणजमाईयेति) पञ्चानामपि शरीरा-
णां यदाद्यं पुञ्जलसंघातकरणं तन्मूलकरणं वेदितव्यम् (उत्त-
रमाहृतियस्सेवति) उत्तरकरणत्वादित्रिकस्यैव आद्यानामे-
वौदारिकवैक्रियाहारकशरीराणां भवति ननु तैजसकर्मणयो-
रित्यर्थः । नन्वस्याद्यशरीरत्रयस्य शिरःप्रभृतीन्यङ्गानि क-
रचरणाहुल्यादीनि चोपाङ्गानि भवन्ति तत्रापि कियदिह मू-
लकरणं कियच्चोत्तरकरणमिति विज्ञातेन कथ्यतामित्यत्राह

मूलकरणं शिरोऊरु, पिट्ठीवाहोदरोरुनिम्माणं ।

उत्तरमवसेसाणं, करणं केसाइकम्पं च ॥

इदौदारिकादिशरीरत्रये यच्चिरःप्रभृतीनामुदरोरुद्वयस-

क्षणानामष्टानामङ्गानां निर्माणं निष्पादनं तन्मूलकरणम् अव-
शेषाणं तु करणचरणाहुल्यादीनामुपाङ्गानां यन्निर्माणं तदु-
त्तरकरणं तथैवदारिकवैक्रियशरीरयोः केशनखदशनादिसंस्का-
ररूपं यत्केशादिकर्म तदपि तयोरुत्तरकरणमिति ।

अपरमप्यौदारिकवैक्रियशरीरयोरुत्तरकरणं दर्शयन्नाह ।

संठवणमणेगविहं, दोएहं पदमस्स भेसएहिं पि ।

वन्नाईणं करणं, परिकम्मं तइय नत्थिण्व ॥

यिनष्टकर्णाद्यधयवसंघातादिरूपमौदारिके केशाद्युपरचनरूपं
तु संस्थापनं यैक्रिये इत्येवं द्वयोराद्यशरीरयोः संस्थापनं सं-
स्करणमनेकविधं भवति । प्रथमस्य पुनरौदारिकशरीरस्या-
न्योऽपि विशेषः क इत्याह भेषजैरपि लक्ष्मणाकतैर्वादिभिर्ब्र-
ह्मादीनां विशेषापादनं तत्तस्योत्तरकरणम् । तृतीये त्वद्दारिक-
शरीरे केशनखदन्तादिपरिकर्म नास्त्येव स्वरूपेणैव विशिष्टत्वा-
त्प्रयोजनाभावाच्चेति । विशेषः । उत्तमः । आ०मण्डि० । सूत्र० ।

अथवा प्रकारान्तराणां विविधं जीवप्रयोगकरणं
विहेयं कथमित्याह ।

संघायणपडिसारुण-मुभयं करणमहव सररीरणं ।

आदाणं मुयणसमयं, तदंतराहं च काहो सिं ॥

अथवौदारिकशरीराणां संघातनं परिशाटनं संघातपरिशाटो-
जयलक्षणमुभयं भेदेन विविधं करणं विहेयम् । तत्र पूर्वभ-
विकमौदारिकादिशरीरं परित्यज्य अग्रेतनभवे पुनरपि तदु-
क्तो यत्पुत्रानां संघातनं ग्रहणं स संघातः । यस्तु तद्वौदारि-
कादिशरीरं परित्यज्यतश्चरमसमये सर्वथा तत्पुत्रानां परि-
त्यागः । सद्दत्त रुजाविशरणगत्यवसादनेष्विति धातोः पुत्रानां
परिशाटनमवसादनं परिशाटः सङ्घातनपरिशाटसमययोश्चापा-
न्तरालसमयेषु सर्वेष्वपि संघातपरिशाटोभयं द्रष्टव्यं सर्वत्र
पूर्वगृहीतपुत्रानां मोचनादन्येषां च ग्रहणादिति । तत्राद्यशरी-
रत्रयस्य संघातपरिशाटोभयलक्षणं विविधमपि करणं भवति ।
नैजसकार्मण्योस्तु संघातो न भवत्येव परित्यक्तयोस्तथाः पु-
नर्ग्रहणादिति । अथ संघातादीनां काष्ठप्रमाणमजिधित्सुराह
(सिंति) एतेषां संघातपरिशाटोभयोर्यानां कालोऽजिधीयते कि-
यानित्याह (आदाणमुयणसमयंति) आदानमौदारिकादिश-
रीरपुत्रानां प्रथमं ग्रहणं संघातनं संघात इत्यर्थः । अयमेक-
मेव समयं जवति ततः परं संघातपरिशाटोभयप्रवृत्तेः मोचनं
पुत्रानां परिशाटनं परिशाटः सोऽप्येकमेव समयं जवति । तद-
न्तरालं संघातपरिशाटोभयलक्षणमिह गृह्यते तस्य कालो व-
क्ष्यत इति शेषः । चशब्दात्संघातादीनामन्तरालकाष्ठवक्ष्यत
इति दृश्यमिति ।

तत्रौदारिकशरीरस्य संघातपरिशाटोजयकाष्ठमाह ।

खुड्ढामजवगहणं, तिसमयहीणं जहन्मुजयस्स ।

पल्लतियं समज्जणं, उक्कोसोराहकाहो यं ॥

अत्र संघातपरिशाटोभयस्य जघन्यकाले प्रतिपाद्ये

विग्रहेणोत्पादनीये ते एवाह ।

दो विगहम्मि समया, समओ संघायणाय ते हू णं ।

खुड्ढागभवगहणं, सव्वजहन्दिई कालो ॥

इह यत्पञ्चाशदधिकाषष्टिकाशतद्वयमायुषो जघन्यस्थितिरूपं
क्षुल्लकजग्रहणमुच्यते । तथा च वृद्धोक्तम् “दो य सया उण्णन्ना,
आषमियाणं तु खुड्ढजमाणं । जियरागदोसमोहेहिं, जिणव-

रेहिं विणिहिठ” । इदं च क्षुल्लकजग्रहणं द्वात्रिंशो विग्रहसमया-
यामेकेन च संघातसमयेन न्यूनं संघातपरिशाटः लक्षणस्यो-
भयस्य जघन्यस्थितिमानं जघन्यतोऽपि संघातपरिशाटोजयमे-
तावन्तं काष्ठं भवतीत्यर्थः । अत्राह कश्चिद् मनु “ विदिसाउ-
दिसिं पढमे य, वीए पविसेइ लोगमज्जंमि । तइए उण्णि धायइ,
नामिवाहिं आयइ चउत्थे ” इतिवचनाद्यदा अघस्त्रसनाड्या
बहिर्दशाद्युर्लंके त्रसनाड्या बहिरेव निगोदादिजीवश्चतुर्भिः
समयैरुपपद्यते तदा विग्रहगतावपान्तरालगतौ आद्यास्त्रयाः सम-
याश्चतुर्थस्तु संघातसमय इत्येवं चतुर्भिरपि समयैर्न्यूनं क्षुल्लक-
जग्रहणं संघातपरिशाटोजयस्य जघन्यकालः प्राप्यते तत्कि-
मितोह त्रिभिरेव समयैर्न्यूनं क्षुल्लकजग्रहणं जघन्यतस्तत्काश
उक्तः । सत्यं किं त्वस्यां चतुःसमयायां विग्रहगतौ य आद्यः स-
मयः स इह परभवप्रथमसमये न विद्यतेः किंतु पूर्वभघचर-
मसमय एव पूर्वभवशरीरस्य तत्र मुख्यमानत्वात्मुख्यमानं चा-
मुक्तमिति व्यवहारनयमताश्रयणादिति । अथवा त्रसजीवसंव-
न्धिन्येवेहापान्तराश्रयति विवक्षितास्त्रसजीवाश्चोत्कृष्टतोऽपि तृ-
तीयसमये उत्पत्तिस्थानं प्राप्नुवन्तीत्यदोष इति तावद्वयमवग-
च्छामः तत्त्वं तु बहुश्रुता विदन्तीति । इह चैतानि क्षुल्लकमवघ-
हणानि एकस्मिन्नुच्चासनिःश्वाससातिरेकाणि सप्तदश मन्त-
व्यानि यत उक्तम् “ खुड्ढागभवगहणा सत्तरस हवन्ति आणुपा-
णम्मी ” त्यादि ।

अथ पल्लतियमित्याद्युत्कृष्टसंघातपरिशाटोजयकाष्ठभाषनामाह ।

उक्कोसो समज्जणो, जो सो संघायणासमयहीणो ।

किद्द न दुसमयविहीणो, परिसारुसमए वणीयम्मि ॥

इह यो देवकुर्वीद्विषुत्पन्न औदारिकशरीरस्य प्रथमसमये सं-
घातं कृत्वा त्रीणि च पल्लयोपमानि उत्कृष्टमागुः परिपालय सि-
यते तस्य संघातसमयन्यूनानि त्रीणि पल्लयोपमानि उत्कृष्टसं-
घातपरिशाटोभयकालः प्राप्यते । अत्राह ननु कथमेकैवैव सम-
येन न्यूनोऽयमजिधीयते यावता यथा शरीरग्रहणप्रथमसमये
सर्वतस्तथा तन्मोक्षसमये सर्वपरिशाटोऽपि भवति ततस्त-
स्मिन्नपि परिशाटसमये अपनीते समयद्वयहीन एव प्राप्नोतीति ।

अत्र प्रतिविधित्सुराह ।

अज्ज जवचरिमम्मि वि, समये संघायसारुणे षेव ।

परभवपढमे सारुण-मउतःणो न काहोत्ति ॥

भण्यते अत्रोत्तरं भवस्य चरमेऽपि समये संघातपरिशाटो-
जमेव प्रवर्तते यत्तु शरीरपुत्रानां केवलं परिशाटनमेव तत्प-
रभवस्य प्रथमसमये एव मन्तव्यम् (परभवपढमे सारुणमिति)
विश्रयनयमताश्रयणादतस्तेन परिशाटसमये न न्यूनं संघातप-
रिशाटोभयकालो न जघतीति ।

अत्र व्यवहारनयवादी प्रेरयति ।

अज्ज परपढमे साभो, निव्विगहम्मो य तम्मि संघाओ ।

तणुसव्वसारुसंघाय-णा उ समए विरुद्धाउ ॥

ननु निश्चयनयवादिन् ! यदि परजवप्रथमसमये शाटोऽच्युपग-
म्यते निर्विग्रहतश्च ऋजुश्रेण्यौ चोत्पद्यमानस्य तस्मिन्नेव सम-
ये संघात इष्यते तदा त्वहो सर्वशाटसंघातौ युगपदेकस्मिन्नेव
समये विरुद्धौ तव प्राप्नुतः सर्वशाटस्य पूर्वजवशरीरसंघन्धि-
त्वात्सर्वं संघातस्य भवान्तरगतशरीरविपर्ययत्वाद्भवद्वयशरीर-
योर्युगपत् सत्त्वस्य दूरविरुद्धत्वादिति ।

निश्चयनयवादी प्रतिविधानमाह ।

जम्हा विगच्छविगयं-एणं विगयमुपपन्नमाणमुपपन्ने ।

तो परजवाड-मए, मोक्खादाणाण न विरोहो ॥

यस्मात्पूर्वभवशरीरं परभवाद्यसमये विगच्छद्विगतमुपपद्यमानं त्वग्नेतनजवशरीरमुत्पन्नं क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदात्तत्तत्र मोक्षादानयोरिष्यमाणयोर्न कश्चिद्विरोधो मुच्यमानस्य मुक्तत्वेनैकस्यैवाग्नेतनजवशरीरस्य सद्भावादिति । अपि च मरणसमयः परभवाद्यसमयत्वेनाभ्युपगम्यते एवान्यथा दोषसंभवादित्याह ।

चुडमये नेह भवो, इह देहविमोक्खओ जहा तीए ।

जइ न परजवो ि तहिं, तो सो को होउ संसारी ॥

च्युतिसमये इह भवपरजवशरीरायुः कुतः पूर्वपरिशाटमयये तावदिह जवो न भवति इह भवदेहस्यायुषश्च मुच्यमानत्वान्मुच्यमानस्य च सर्वथा विमोक्षात् क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदादिति (जहा तीएत्ति) यथा अतीतजन्मनाह भवो नास्त्यत्र-त्यदेहाभावात्तथा च्युतिसमयेऽप्यसौ न जवत्येव इह भवदेहाभावस्याविशेषादित्यर्थः । एवं च सति यदि तस्मिन्च्युतिसमये परभवोऽपि जवता नाभ्युपगम्यते तदाऽसौ संसारी जीवः को जवतु । इह भवत्वस्य तावद्युक्तिर एव निषेधात्परभवत्वस्य तु त्वयाप्यनभ्युपगम्यमानत्वात्संसारित्वेन च मुक्तव्यपदेशाभावाच्चिर्यपदेश एवासौ स्यादिति ।

व्यवहारनयवादी प्राह ।

नए जह विगहकात्ते, देहाभावे पि परजवगहणं ।

देहाभावमि वि हो-ज्जेव भवो वि को दोसो ॥

ननु यथा विग्रहकाले विग्रहेण परभवगमनकाले परभवि-कदेहाभावोऽपि जीवस्य परभवग्रहणं नारकादिपारभविकव्यपदेशः तथा च्युतिसमयेऽपि भवशरीराभावेऽपि जवो यदि जवेदिह जवव्यपदेशोऽपि यदि स्यात्तर्हि को दोषो न कश्चिन्न्यायस्य समानत्वादिति ।

निश्चयवादी प्रतिविधानमाह ।

जं चिय विगहकात्तो, देहाभावे वि नो परभवो सो ।

चुडमए उ न देहो, न विगहो जइ स को हेऊ ॥

इन्त यत एवापान्तरालगतौ जीवस्य विग्रहकात्तो न तु पूर्वज-वकात्तः तत एव देहाभावेऽप्यसौ परभवसंबन्धित्वेन व्यपदेश्यः परभवायुष उदीर्णत्वात्पूर्वभवायुषस्तु प्रागेव निर्जोर्णत्वाच्चिरा-युषश्च जीवस्य संसारे असंजवादिति । च्युतिसमये तु न पूर्व-जवे देहः तस्य त्यक्तत्वाच्चापि विग्रहो चक्राभावाद्यद्येवं तर्हि स च्युतिसमय इहत्यपारित्रिकजवसमयानां मध्यात्को जवत्विति कथ्यताम् । ननु प्रोक्तं मया यथा विग्रहकात्ते परजवदेहाभावे-ऽपि परभवस्तथा च्युतिसमये इहत्य देहभावेऽपि इह जवोऽस्तु को दोषोऽस्त्यमुक्तमिदं त्वया ननु युक्तं इष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोर्वै-षम्याद्यथाहि च्युतिसमये इहत्य देहाभावस्तथा इहत्यायुषोऽप्य-भावास्तस्यापि निर्जोर्णमाणस्य तत्र निर्जोर्णत्वात्ततः कथमसौ च्युतिसमय इह भवो जवतु इहत्यायुषोऽद्याज्ञावाद्द्विग्रहकात्ते तु युक्तं परभवायुषोऽद्याज्ञावादिति तस्मात्परजवश्च्युतिस-मयः परभवायुषोऽद्याज्ञावाद्भवदित्यथा तस्य निर्व्यपदेश-प्रसङ्गादतः “परभवपदमे सारुणमिति” स्थितम् । तदैव औदा-रिकसंघातपरिशाटोभयानां कात्त उक्तः ।

अथ तेषामेवान्तरकात्तमजिधिसुः संघातस्य

तावज्जघन्यमन्तरकालमाह ।

संघायंतरकात्तो, जहन्नओ खुड्डयं ति समऊणं ।

दोविगहम्मि समया, तइयसंघायणा समओ ॥

ते हू एणं खुड्डजवं, धरिउं परजवमविगहेणेव ।

गंतूण पढमसमये, संघायस्स उ स विनेओ ॥

एकदा औदारिकशरीरस्य संघातं कृत्वा पुनर्मत्संघातं कुर्व-तस्त्रिभिः समयैर्यूनं क्षुल्लकजवग्रहणं जघन्याऽन्तरकात्तः प्रा-प्यते स च यदा कश्चिदेकेन्द्रियादिजीवो मृतः समयद्वयं वि-ग्रहे कृत्वा क्षुल्लकभवग्रहणायुष्को पृथिव्यादिपूतपन्नस्तृतीयस-मये औदारिकस्य संघातं कृत्वा यथोक्तस्त्रिभिः समयैर्यूनक्षु-ल्लकभवग्रहणं संघातपरिशाटोभयं विधाय मृतो निर्विग्रहेणैव भ्रूजुधेण्या अग्नेतनजवे पृथिव्यादिपूतपन्न औदारिकशरीरस्य संघातं करोति तदा तस्य जन्तोर्औदारिकशरीरसंघातस्य च त्रिसमयन्यूनक्षुल्लकजवग्रहणलक्षणो जघन्याऽन्तरकालो वि-ज्ञेयः । इह च जघन्यान्तरकात्तस्य प्रतिपादयितुं प्रस्तुतत्वात्प्र-थमं विग्रहेणाग्नेतनभवे तु निर्दिग्रहेणोत्पादितोऽन्यथा मध्यमा-न्तरकालप्रसङ्गादिति ।

अथौदारिकस्यैवोत्कृष्टसंघातान्तरकात्तमाह ।

उक्कोसं तेत्तीसं, समयाहियपुव्वकोमिसहियाइं ।

सो सागरोवमाइं, अविगहेणेव संघायं ॥

काऊण पुव्वकोमि, धरिउं भुरजेडमाउयं तत्तो ।

जोत्तूण इहं तइए, समए संघाययं तस्स ॥

सागरोपमाणीत्यस्य व्यवहितः संबन्धः ततश्च त्रयस्त्रिंशत्सा-गरोपमाणि समयाधिकपूर्वकोट्यधिकान्यौदारिकसंघातान्तर-मुत्कृष्टं भवतीति गम्यते । कदा पुनरयं संघातान्तरकात्तो ल-प्यत इत्याह । स उक्तलक्षणः काल इह तृतीयसमये संघात-यतः औदारिकशरीरस्य संघातं कुर्वतो लभ्यत इति द्वितीय-गाथायां संतुङ्गः । किं कृत्वा इत्याह कुतश्चित्पूर्वजवादविग्रहेणैव तावन्मनुष्यभवे समागत्य प्रथमसमये संघातं कृत्वा पूर्वकोटिं विधृत्य पूर्वकोटिप्रमाणमिहायुष्कं परिपाल्य ततश्च ज्येष्ठमा-युष्कं त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमलक्षणमनुत्तररूपेण नभूय ततश्च्यु-त्वा समयद्वयं विग्रहे विधायेति अत्र च विग्रहसत्कसमयद्वय-मध्यादेकं प्राक्तनपूर्वकोट्यां प्रक्षिप्यते एवं च सति त्रयस्त्रिंशत्सा-गरोपमाणि समयाधिकपूर्वकोट्यधिकानि उत्कृष्टमौदारिकशरी-रसंघातान्तरं सिद्धं भवति । अस्य चोपलक्षणत्वात्पूर्वकोट्या-युषो मत्स्यस्याप्रतिष्ठाननरके समुत्पद्येत्यं पुनर्मत्स्येपूतपन्नस्येद-मन्तरं मन्तव्यमिति ।

अथौदारिकस्यैव संघातपरिशाटोभयस्य

जघन्यमुत्कृष्टं चान्तरकालमाह ।

उभयंतरं जहन्नं, समओ निविगहेण संघाए ।

परमं स तिसमयाइं तेत्तीसं उयहिनामाइं ॥

संघातपरिशाटोभयस्यैकः समयो जघन्यमन्तरं भवति क नि-र्विग्रहेण संघाते सति । इदमुक्तं जवति । इह औदारिकशरीरी-आयुःपर्यन्तं यावत्संघातपरिशाटोभयं कृत्वा अग्नेतनभवे अवि-ग्रहेणोत्पद्यौदारिकस्यैव संघातं कृत्वा पुनरपि तदुभयमारजते तस्य स एवैकः संघातसमयो जघन्यमुभयान्तरं भवति परमं

तूत्कृष्टमेतदन्तरं स हि त्रिभिः समयैर्वर्तते त्रिसमयानि व-
यस्त्रिंशदुद्धिनामानि सागराभिधानानि सागरोपमाणि ज-
घन्तीत्यर्थः ।

कदा पुनरेतानि प्राप्यन्त इत्याह ।

अणुभविञ्चं देवाइसु, तेत्तीसमिहागयस्स तइयम्मि ।

समयं संघायसारुण, उविहं सारुतरं वाञ्छं ॥

देवादिष्वादिशब्दादप्रतिष्ठाने वा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यनु-
भूयहागतस्य तृतीयसमये संघातयतो व्रज्यन्ते । अयमत्र ज्ञा-
वार्थः । इह कश्चिन्मनुष्यादिः स्वजवचरमसमये संघातपरिशा-
टोजयं कृत्वा अनुत्तरसुरेण्वप्रतिष्ठाने वा यदा त्रयस्त्रिंशत्सागरो-
पमाण्यनुभूय पुनरपीह समयद्वयविग्रहेणागत्य तृतीयसमये औ-
दारिकस्य संघातं कृत्वा तत उभयमारभते तदा द्वौ विग्रहस-
मयावैकश्च संघातसमयो देवादिभवंसंबन्धीनि च त्रयस्त्रिंशत्सा-
गरोपमाण्युत्कृष्टोभयान्तरे प्राप्यन्त इति । तदेवमौदारिकविप-
यस्य संघातस्योभयस्य जघन्यमुत्कृष्टं चान्तरमुक्तम् । अथ प-
रिशाटस्य तदभिधित्पुराह (ड्वावहमित्यादि) द्विविधं जघन्य-
मुत्कृष्टं च शाट्स्यन्तरं वदयत इति यथाप्रतिज्ञातमेवाह ।

खुड्वागभवग्गहणं, जहन्नमुक्कोसयं च तेत्तीसं ।

तं सागरोवमाइं, संयुन्ना पुव्वकोडं । य ॥

हौदारिके शाट्स्य चान्तरे जघन्यतः कुल्लकभवग्रहणं भवति
उत्कृष्टं तु तत् शाट्स्यन्तरं पूर्वकोट्यधिकान् त्रयस्त्रिंशत्सागरोप-
माणि भवन्ति । अत्राह नवेतन्नावगच्छामो जघन्यः क्व सम-
योनकुल्लकभवग्रहणासं उत्कृष्टपक्षेऽपि समयोनपूर्वकोट्यधिक-
त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमावातेरिति तथाहि यः कुल्लकभवग्रहणायु-
ष्केषु वनस्पत्यादिपृथग्यते स "परं जवपदमे लाडणमिति" वच-
नात्तस्य कुल्लकजवग्रहणस्यादिसमये प्राक्तनौदारिकशरीरस्य
सर्वशाटं करोति-ततः कुल्लकजवग्रहणं पर्यन्ते मृतः समयोनं
कुल्लकभवग्रहणं प्राप्नोति । उत्कृष्टपक्षेऽपि संयतमनुष्यः कश्चि-
न्मृतो देवभवाद्यसमये औदारिकस्य सर्वशाटं कृत्वा त्रयस्त्रिं-
शत्सागरोपमाण्यनुत्तरसुरेण्वायुरतिवाहैव पूर्वकोट्यायुष्केषु
मनुष्येषुपृथग्य मृतो यदा पुनरपि भवाद्यसमये औदारिकस्य स-
र्वशाटं करोति पूर्वकोटिमध्यायसमयो देवभवायुष्के क्लिप्यते तदा
औदारिकस्य शाट्स्य चान्तरे उत्कृष्टतः समयोनपूर्वकोट्यधि-
कानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि व्रज्यन्ते तत्कथमिदं नेतव्यमि-
ति सत्यमुक्तं किंत्विह कुल्लकभवग्रहणाद्यसमये परिशाटो ने-
प्यते किंतु पूर्वजवचरमसमये विगच्छद्विगतमिति व्यवहार-
नयमताश्रयणादेव भवाद्यसमयपरिशाटो न कियते किंतु सं-
यतचरमसमये । अत्रापि व्यवहारनयमताश्रयणात्तत्तत् एवं जघन्य-
पदे उत्कृष्टपदे चादौ व्यवहारनयमताश्रयणे पर्यन्ते तु निश्चयन-
यमताङ्गं करे सर्वमपि ज्ञाप्यकारोक्तमविरोधेन गच्छतीति वृक्षा
व्याकृते तत्त्वं तु गम्भीरभाषितानां परमगुरव एव विदन्ति ।
तदेवमौदारिकसंघातपरिशाटोजयानां कात्रोऽन्तरं चोक्तम् ।

अथ वैक्रियशरीरस्य जघन्यसंघातकालमाह ।

वेउव्वियसंघाओ, समओ सो पुण विउव्वणाऽए ।

ओरालियाणमहवा, देवाइणाइगहणम्मि ॥

वैक्रियशरीरस्य संघातो जघन्यतः एकसमयः स च (ओरा-
लियाणांत) औदारिकशरीरिणामुत्तरवैक्रियद्विधिमतां तिर्य-
मनुष्याणां विकुर्वणमुत्तरवैक्रियकरणं तस्यादिविकुर्वणादि-
स्तस्मिन्वैक्रिये तिरश्चो मनुष्यस्य वा उत्तरवैक्रियं कुर्वत-एक-

स्मिन्प्रथमसमये संघातो भवतीत्यर्थः । अथवा देवादीनां देव-
नारकाणां वैक्रियशरीरग्रहणस्यादावेकस्मिन् समये संघातो
भवतीति ।

अथोत्कृष्टं वैक्रियसंघातकालमाह ।

उक्कोसो समयदुगं, जो समयविउव्वियमओ विइए ।

समए सुरेसु वच्चइ, निव्विग्गहओ तयं तस्स ॥

उत्कृष्टसंघातकालः समयद्वयं भवति (तयं तस्सत्ति) तच्च
समयद्वयं तस्य भवति य औदारिकशरीरी समयमेकमुत्तरवै-
क्रियं कृत्वा मृतो द्वितीयसमये निर्विग्रहेण अद्भुतया सुरेषु
व्रजति तत्र च प्रथमसमये वैक्रियस्य संघातं करोति तस्यैको
वैक्रियसंघातसमयोऽत्रत्यद्वितीयस्तु देवसंबन्धीति ।

अथ वैक्रियस्यैव जघन्यमुत्कृष्टं च संघातपरिशाटोजयकालमाह ।

उभयजहन्नं समओ, सो पुण दुसमयविउव्वियमयस्स ।

परमियराई संघा-यसमयहीणाइं तेत्तीसं ॥

वैक्रियसंघातपरिशाटोजयस्य शाट्स्य च जघन्यतः समयो
भवति स च समयः समयद्वयं वैक्रियं कृत्वा मृतस्य इष्टव्यः ।
इदमुक्तं भवति केनचिदौदारिकशरीरिणा उत्तरवैक्रियमारब्धं
स च तत्र प्रथमसमये संघातं द्वितीयसमये तु संघातपरिशा-
टोजयं कृत्वा यदा म्रियते तदा तस्य संघातपरिशाटोजयस्य
समयलक्षणो जघन्यः कालः प्राप्यत इति परमुत्कृष्टमुभयस्य
स्थितिमानं तरीतुं लङ्घयितुमशक्यान्यतराणि सागरोपमाणि प-
केन संघातसमयेन हीनानि त्रयस्त्रिंशदनुत्तरसुरेण्वप्रतिष्ठानन्तर
के वा बोद्धव्यानीति । तदेवं वैक्रियसंघातस्य चोजयस्य च कात्र
उक्तः परिशाटस्य त्वेकसमयलक्षणकात्रः स्वयमेव दृष्टव्यः ।

अथ वैक्रियसंघातस्य जघन्यमन्तरकालमाह ।

संघायंतरसमओ, समयविउव्वियमयस्स तइयम्मि ।

सां दिवि संघायणओ, तइए व मयस्स तइयम्मि ॥

वैक्रियसंघातस्य देववैक्रियसंघातस्य च जघन्यमन्तरं समयो
भवति । स च औदारिकशरीरिणः समयमेकमुत्तरवैक्रियं कृत्वा
मृतस्य द्वितीये समये विग्रहं विधाय तृतीयसमये दिवि देव-
लोके संघातयतो वैक्रियशरीरसंघातं कुर्वतो विज्ञेयः । अत्र हि
प्राक्तनोत्तरवैक्रियसंघातस्य देववैक्रियसंघातस्य च विग्रहस-
मयोऽन्तरं भवति । अथवा तस्यौदारिकशरीरिणः समयद्वयं
तूत्तरवैक्रियं कृत्वा तृतीयसमये मृतस्य निर्विग्रहेण च दिवि
समुत्पन्नस्य तस्मिन्नेव तृतीयसमये देववैक्रियसंघातं कुर्वतः
एकः संघातपरिशाटोभयसमयः संघातान्तरं भवतीति ।

अथ वैक्रियसंघातपरिशाटोभयस्य शाट्स्य

च जघन्यमन्तरकालमाह ।

उभयस्स चिर विउव्विय-मयस्स देवेषु विग्गहगयस्स ।

सारस्संतमुहुत्तं, तिणह वि तसकालमुक्कोसं ॥

उभयस्य वैक्रियस्य संयन्धिनः संघातपरिशाटलक्षणस्य सम-
य एको जघन्यमन्तरं भवतीत्यध्याहारः । कस्य जन्तोर्दिग्मधा-
प्यत इत्याह चिरमन्तर्मुहुत्तमानं कात्रं विकुर्व्य वैक्रियवपुषि स्थि-
त्वा मृतस्य देवेष्वऽविग्रहगतस्य जन्तोः संघातसमयोऽन्तरं
प्राप्यते । अयमत्र ज्ञावार्थो य औदारिकशरीरी वैक्रियलब्धिमा-
नुषकालितवैक्रियशरीरः परिपूर्णं तिर्यङ्मनुष्यवैक्रियस्थितिका-
लं यावत्संघातपरिशाटो विधाय म्रियते अविग्रहेण च सुरालये
समुत्पन्न प्रथमसमये वैक्रियसंघातं करोति द्वितीयादिसमयेऽपि

तु संघाटपरिशाटौ तत्संज्ञनिधन उभयस्य चान्तरे स एवाकः संघातसमयो भवतीति । मनु यथेवं तर्हि 'चिरविज्वियमयस्ते' म्यत्र चिरग्रहणमार्थकमिदं हि मनुष्यादिषु यश्चिरं स्तोकां वा काञ्च वैक्रियसंघातपरिशाटौ कृत्वा अग्रग्रहेण दिवि समुत्पद्यते तेनैव प्रयोजनं किं चिरशब्दविशेषणेन सत्यम् । किंतु प्रथमसमयेऽपि मरणनिषेधार्थमित्यमुक्तम् यदि वा अनन्तरं वैक्रियसंघातानन्तरं भावयता सप्रयोजनत्वाद् द्वितीयादिसमयेऽप्याकस्मिन्कसमाप्तवैक्रियस्थापि मरणमुक्तम् अत्र त्वसमाप्तवैक्रियस्यापि मरणोपदर्शनेन किंचित्प्रयोजनमिति ख्यापनार्थं चिरग्रहणेन परिपूर्णान्तर्मुहूर्त्तकमनुष्यादिवैक्रियस्थितिकाष्ठानुष्ठामपि कृतवानाचार्य इत्यदोषः (सारस्वतमुहूर्त्तं ति) एकदा वैक्रियसर्वशाटं कृत्वा पुनरपि तत्सर्वशाटं कुर्वतोऽन्तर्मुहूर्त्तं जघन्यमन्तरं जवति । कथमिति चेदुच्यते कश्चिदौदारिकशरीरी वैक्रियलब्धिमान् कचित्प्रयोजनवैक्रियं शरीरं कृत्वा सर्वपर्यन्ते तस्य सर्वपरिशाटं विधाय पुनरौदारिकशरीरमाश्रयति तत्र चान्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा पुनरप्युत्पन्नप्रयोजने वैक्रियं करोत्यन्तर्मुहूर्त्तं च तत्र स्थित्वा पुनरप्यौदारिकमागच्छैक्रियस्य सर्वशाटं करोत्येवं च सति वैक्रियशरीरगतमन्तर्मुहूर्त्तद्वयं जवति । अनेन चान्तर्मुहूर्त्तद्वयेनापि बृहत्तरमेकमन्तर्मुहूर्त्तं विवक्षितमतो युज्यते जघन्यं वैक्रियशाटान्तरमन्तर्मुहूर्त्तमिति तदेवं वैक्रियसंघातोभयशाटान्तरं जघन्योत्तरकाल उक्तः अथ प्रयाणामप्येतेषामुत्कृष्टमन्तरकालमाह । " तिष्ठद्वित्यादि " इह यदा कश्चिज्जीवो वैक्रियशरीरस्य संघातादित्रयं कृत्वा वनस्पतिवृक्षपथे तत्र चान्तकाष्ठमतिबाह्यं तत उच्छ्रितः पुनरपि कचित्तैक्रियशरीरमासाद्य तत्संघातादित्रयं करोति तदा तत्संबन्धेन संघातपरिशाटोन्नयत्वलक्षणस्य प्रयस्यापि स एवानन्तोत्सर्पिण्यवसर्पिणीरूपो वनस्पतिकारो अन्तरे भवतीति ।

अथाहारकशरीरसंघातपरिशाटतदुज्जयानां कालोऽन्तरं च यत्कथं तत्राह ।

आहारोभयकालो, दुविशो अंतरचित्यं जहन्ति ति ।

अंतोमुहूर्त्तमुको-समष्टपरियट्मृणं च ॥

आहारकशरीरसंघातः परिशाटश्च प्रत्येकं सामायिको भवति स च सुगमस्वाप्नाध्यायां न विवक्षितः स्वयमेव तु द्रष्टव्य इति । संघातपरिशाटोभयकालस्तु द्विविधः उत्कृष्टतो जघन्यतश्च । संघातपरिशाटोन्नयानां यदन्तरत्रिकमन्तरकालप्रयं जघन्यं तदेतत्सर्वमन्तर्मुहूर्त्तकालमामवगन्तव्यं केवलं तदेवान्तर्मुहूर्त्तद्वयं बृहच्च तारतम्येनावसेयमिति । आहारकशरीरं स ह्यन्तर्मुहूर्त्तकालस्थितिक्रमेण जघन्यतस्तत्संबन्धिनः संघातपरिशाटोन्नयस्य जघन्यत उत्कृष्टतश्चान्तर्मुहूर्त्तकालमावित्वाऽसिद्धमेवेति एकदा ह्यंतं चाहारकशरीरं प्रयोजनसिद्धौ परित्यज्य चतुर्दशपूर्वधरो जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तान्तरप्युत्पन्नप्रयोजनस्तत्करोत्यतस्तत्तत्संघातपरिशाटोभयानां जवति जघन्यमन्तर्मुहूर्त्तमिति । उत्कृष्टत्वन्तरं प्रयाणामपि संघातपरिशाटोभयानां किंचिन्यूनार्थं पुनः सपरायत्तरूपं भवति । इदं च यच्चतुर्दशपूर्वधर आहारकशरीरं कृत्वा प्रमादात्प्रक्षिपत्तौ वनस्पत्यादिषु यथोक्तकाष्ठं स्थित्वा पुनरपि चतुर्दशपूर्वधरत्वमवाप्याहारकशरीरं करोति तस्य दृष्टव्यमिति ।

अथ तैजसकर्मणाविषयं संघातादिविचारं चिकीर्षुराह ।

तैवाकम्पाणं पुण, संताणणाऽश्रो न भंयाओ ।

भवाण होज्ज सानो, सेलेत्ती चरिमसयम्मि ॥

उभयं अणाऽनिहणं, संतं भवाण होज्ज केसिचि ।

अंतरमणाइ भावा, अचंतविओगओ एोसि ॥

तैजसकर्मणयोः पुनः संघातस्तावन्न जवत्येव तयोरनादिकासात्संतानेन प्रवृत्तत्वात्संघातस्य तु गृह्यमाणशरीरप्रथमसमयविषयत्वादिति प्रागप्युक्तं सर्वपरिशाटोऽपि तैजसकर्मणयोरज्यानां न जवत्येव तस्य त्यज्यमानशरीरविषयत्वात्तेषां च तस्यागासंजघातज्यानां तु केषांचिच्चैलेशीचरमसमये भवेच्छाटः स च सामयिको द्रष्टव्यः उभयं तु संघाटपरिवृत्तकणम् आदिश्व निधनं चादिनिधने न विधत्ते आदिनिधने यस्य तदनादिनिधनमेवाभ्युपगम्य भवति तस्यागाभावाद्भ्यानां तु केषांचित्सिद्धिगमनसमये सान्तमुभयं भवेत्तदानीं सर्वथा तस्यागादन्तरं तु (सिंति) एतयोर्न जवत्येव अभ्युपगमनादिनिधनत्वात्तयोः भ्यानां तु अतिघनत्वेऽप्यत्यन्तविधेगेन त्यागात्पुनस्तद्गृहणानाघात्यकस्य पुनर्ग्रहणाद्यान्तरकाससंभवादिति । संघातपरिशाटवत्कथ्यता समाप्ता तदेवमुक्तं सज्जीवप्रयोगकरणम् ।

अथाजीवप्रयोगकरणमभिधित्सुराह ।

अजीवाणं करणं, नेयं परसंखसगरयूणाणं ।

संघायणपरिसारुण, उभयं तदनोभयं चेव ॥

अजीवानां करणं ज्ञेयं किं तदित्याह । संघातनं तन्तूनां पदे परिशाटनमेवं केवलं शृङ्गीकरणं शङ्खस्य उन्नयं संघातपरिशाटवृत्तकणं तत्कणकीदिकादिशोगाच्चकटस्य (नो भयंति) संघातपरिशाटोभयनिषेधः । स्यूणायाः केवलोरुकरणादिभावेन तदभावादिति । एवमन्यदपि यज्जीवप्रयोगादजीवानां क्रियते तत्सर्वमजीवकरणमिति दर्शयन्नाह ।

जं जं निज्जीवाणं, कीरइ जीवप्पओग ओतं तं ।

वन्नाइ रूवकम्पाइ, वा वि तदजीवकरणं ति ॥

एवं यद्यदजीवानां वस्त्रकाष्ठपाषाणादीनां जीवप्रयोगाज्जीवव्यापारेण कुसुममञ्जिष्ठादिनिर्घर्षादि क्रियते पुत्तलिकादिकं रूपकम्मादि वा विधीयते तत्सर्वमजीवकरणमिति । तद्वैषमुक्तं द्रव्यकरणम् । विशेषः । उच्छः । सुप्रः ।

अथ क्षेत्रकरणमभिधित्सुराह ।

इह दव्वं चेव निवा-समेत्तपज्जायभावओ खेत्तं ।

जम्भइ ननं न तस्स, पकरणं निवत्तिओ मिहियं ॥

होज्ज व पज्जायाउ, य ज्जाओ जेण दव्वओ णओ ।

उवयारमेत्तओ वा, जह द्वाए साल्लिकरणाइ ॥

खेत्ते व जत्थ करणं, तिखित्तरणं तहं जहासिप्पं ।

खेत्तं पुक्कमिणं पुक्क-करणसंबंधमेत्तेणं ॥

इह द्रव्यमेव सज्जः क्षेत्रं भूयते कुत इत्याह । " निवासेत्यादि " मात्रशब्दस्य व्यवहितः प्रयोगो नियासपर्यायजायमावत इत्यर्थः । इदमुक्तं जयति । किं निवासगत्योः इति क्षियन्ति निवसन्ति जीवा अजीवाश्चात्रेत्यौणादिकं त्रप्रत्यये क्षेत्रमित्यस्माद्वन्धार्हद्रव्यमपि नजः क्षेत्रमुच्यते तस्य च नजोनिर्घृष्टतो निष्पादकेन करणं माभिहितमवृत्तिमत्त्वादस्येति । यदि तस्य करणं नास्ति तर्हि करणभेदेषु पाठः किमर्थमित्याशङ्क्याह । (होज्ज वेत्यादि) भवेत्ता क्षेत्रस्याऽपि करणं (पज्जायाउत्ति) घटपटादिसंयोगविधेयोमाविपर्यायानाधित्येत्यर्थः । पर्याया हि

सर्वेषामपि वस्तूनामनित्या इत्यतस्तेषां करणमपि संभवति । यदि न त्वपर्यायाणां करणं संभवति तर्हि इव्यस्य किमापातमित्याह पर्यायो येन इव्यादनन्योऽज्जिनस्तेन पर्यायस्य करणे इव्यस्यापि करणं भवत्येवेति उपचारतो वा क्षेत्रस्य करणं भण्यते (जह ह्येण साधिकरणा इति) यथा लोके वक्तारो ज्वान्ति शालि-
क्षेत्रमिच्छन्नेत्रं वा मया कृतमित्यादि । अथवा क्षेत्रस्य करणमिति पृथीतत्पुरुषो न क्रियते किंतु क्षेत्रे करणं क्षेत्रकरणं सप्तमीतत्पुरुष इति दर्शयन्नाह (खेत्त वेत्यादि) अथवा यत्र क्षेत्रे करणं पुण्यादेस्तत्क्षेत्रकरणं यथा लोकोऽपि सिद्धमेतत्पुण्यमिदमुज्जयन्तशत्रुं जयादिक्षेत्रं पुण्यकरणसंबन्धमात्रेण तत्र हि ये दानान-
शनादिकं कुर्वन्ति तेषां महत्पुण्यं भवतीत्यतः पुण्यस्य तत्र करणात्पुण्यक्षेत्रं तदिति, विशेषः । आ० म० द्वि० उक्त० ।

पुनः क्षेत्रकरणम् ।

ए विणा आगासेणं, कीरइ जं किंचि खेत्तमागासं ।

वज्जणपरियावसां, उच्चुकरणयादियं बहुहा ॥ उक्त० नि० ।

आह नित्यत्वात् क्षेत्रकरणं न संगच्छते तत्कथं क्षेत्रकरणसं-
भव उच्यते न विनाकाशेन क्रियते न निर्वर्त्यते यदिति यस्मा
त्किंचिदित्युपमपि व्याप्तं स्कन्धाद्यतस्तत्प्राधान्याद्द्रव्यकरण-
मपि क्षेत्रकरणमुच्यते इत्युपस्कारः ननु यथाकाशेन विना न किं-
चित्क्रियते तदाकाशकरणेन वास्तु कथं क्षेत्रकरणतोच्यते क्षेत्रमि-
ति क्षेत्रशब्दवाच्यमाकाशं तथा च पर्यायशब्दत्वादनयोरित्थ-
मभिधानमदुष्टमेवेति भावः तच्च व्यञ्जनशब्दस्तस्य पर्यायो-
ऽन्यथान्यथा च भवनं व्यञ्जनपर्यायः तमापन्नं प्राप्तं व्यञ्ज-
नपर्यायापन्नम् (उच्चुकरणमादित्येति) प्रकमान्मकारस्य चाग-
मिकत्वादि कु क्षेत्रकरणादिकं बहुधा बहुप्रकारमेकत्वेऽपि क्षेत्र-
स्य इक्षुक्षेत्रादिकरणरूपेणाभिवापस्य बहुप्रकारत्वात्तथा च सं-
प्रदायः “वज्जणपरियावत्तं नाम जं खेत्तंति अभिद्वप्पति तं जहा
उच्चुखेत्तकरणं सालिखेत्तकरणं तिलखेत्तकरणं” तिलखेत्तकर-
णमेवमादि अथवा यस्मिन् क्षेत्रकरणं क्रियते वष्यते वा तत्
क्षेत्रकरणमिति गार्थार्थः । उक्त० ४ अ० ।

साम्प्रतं कालकरणान्निधित्तयाऽऽह ।

कालो जो जावइओ, जं कीरइ जम्मि जम्मि कालम्मि ।

ओहोण णामतो पुण, करणा एकारस हवन्ति ॥

(कावो जो इत्यादि) कालस्याभिमुख्यं करणं न संभवतीत्यौ-
पचारिकं दर्शयति कावो यो यावानिति । यः कश्चिद् घटिका-
दिको नलिकादिना व्यवच्छिद्य व्यवस्थाप्यते तद्यथा षष्ठ्युदक-
पलमाना घटिका द्विघटिको मुहूर्त्तस्त्रिंशन्मुहूर्त्तमहोरात्रमित्यादि
तत्कालकरणमिति । यद्वा यत् यस्मिन् काले क्रियते यत्र वा काले
करणं व्याख्यायते तत् कालकरणमेतदोद्यतः [सूत्र० १ श्रु. १ अ. १ उ.]
एतन्नाथाव्याख्यां प्रकारान्तरेणाह (कावोमाहा) कावो यः
समयादियावत्परिमाणः यत्करणनिष्पत्त्यपेक्षाकारणत्वेन व्या-
प्रियते । किमुक्तं भवति यस्य भोजनादेर्यावता घटिकाद्वयादिका-
त्वेन निष्पत्तिस्तस्य स एव कालकरणं तत्रैव तस्य साधकतम-
त्वेन विवक्षितत्वात् । यदि वा यत्करणं क्रियते निष्पाद्यते यस्मिन्
यस्मिन् कावे तस्य स एव कावः करणम् । कालकरणमत्रा-
धिकरणसाधकत्वेन विवक्षितत्वात् करणशब्दस्य ओघोनेति ना-
मादिविशेषानपेक्षमेतत्कालकरणं तथाच वृद्धाः “कालकरणं जं
जं जावइणएण कावेण कीरति जम्मि वा” “कालमिति” इहापि
कालस्याकृत्रिमत्वेन करणसंभवादिहमुपपत्त्यासः । नामतः पुनर्भ-

वत्येकादश करणानि कावविशेषरूपाणि चतुर्यामप्रमाणानि । क-
रणत्वं तेषां तत्र क्रियासाधकतमत्वादिति गार्थार्थः उक्त० ४ अ० ।

अथ कालकरणं वाच्यं तत्र कालस्याप्यकृत्रिमत्वात्करणं ना-
स्ति इव्यपर्यायत्वविवक्षया तस्य तद्भवेद्वा इति दर्शयति ।

जं वत्तणाइरूवो, कावो दव्वस्स जेव पज्जाओ ।

तो तेण तस्स तम्मि व, न विरुद्धं सव्वहा करणं ॥

यस्मात्प्रागुक्तस्वरूपो वर्तमानादिरूपः कावो इव्यस्यैव पर्या-
यः पर्यायश्च इव्यादज्जिनस्ततो यथा इव्यस्य तथा तस्यापि
करणं न विरुद्धम् । कथमित्याह । तेन कालेन तस्य वा तस्मि-
न्वेत्यादिज्जिः सर्वथा सर्वैरपि प्रकौरिति ।

अथवा ज्योतिष्कमार्गप्रसिद्धमेव कालकरणं

गृह्यत इति दर्शयति ।

अहवेह कालकरणं, ववाइ जोइसियगइविसेसेणं ।

सत्तविहं तत्थ चर-चउव्विहं थिरमहक्खायं ॥

अथवा वववाववादिरूपं चन्द्रादित्यादियज्योतिषिकदेवगतिवि-
शेषेण यज्ज्वति तदिह कालकरणं गृह्यत । तत्र च ववादिरूपे
कालकरणं सप्तविधं चरम् अन्यान्यतिथिषु भावाच्चतुर्विधं तु
स्थिरमाख्यातं नियतास्वेव तिथिषु भावादिति ।

तत्र यत्सप्तविधं चरं तदाह ।

ववं च वालव चेव, कोलवं थीविन्नोयणं ।

गरादि वणियं चेव, विट्ठी हवइ सत्तमा ॥

अस्य सप्तविधस्यापि चरस्य करणस्यानयनोपायमाह ।

पक्खत्तिहउ दुग्गुणिया, दुरुवरहिया य सुक्कपक्खम्मि ।

सत्तहिण देवसियं, तं चिय रूपवाहियं रत्ति ॥

कृष्णस्य शुक्लस्य वा प्रस्तुतपक्षस्य यास्तिथयोऽतिक्रान्ता-
स्ता द्विगुणीक्रियन्ते ततश्चागतराशेः सप्तजिर्भागो न्हियते एवं
च कृते यत्करणमागच्छति तत्प्रस्तुततिथौ कृष्णपक्षे दैवसिकं
विज्ञेयम् । रूपाधिकं तु तदेव रात्रौ यथा कृष्णदशम्यां द्विगु-
णितायां विंशतिर्भवति ततः सप्तजिर्भागे हृते परं शेषा भवन्ति ।
तथा चेदं षष्ठं वणिज्जिधानं दैवसिकं करणं लब्धं रूपे तत्र प्र-
क्षिप्ते रात्रिगतं विष्टज्जिधानं सप्तमं करणं लभ्यते एवम-
न्यत्रापि कृष्णपक्षे द्रष्टव्यम् । शुक्लपक्षे विशेषमाह ।

(दुरुवरहिया य सुक्कपक्खम्मिति) शुक्लपक्षे द्विगुणितति-
थिराशेर्द्वौ पात्येते ततो दैवसिकं करणमागच्छति सप्तभिश्च भागो
न पूर्यते ततस्तदैवसिकं षष्ठं करणं लब्धं रूपे तु प्रक्षिप्ते सप्तमं
विष्टज्जिधानं रात्रिगतं करणं लभ्यते एवमन्यान्यपि शुक्लपक्षे
भावनीयानि । इह च लोकप्रसिद्धकरणनयनोपायोऽन्योऽपि वि-
द्यते । तद्यथा “ तिहिद्विगुणी य किहिं ऊणीसत्तहिं हरणं सेसं
करणमिति ” युक्तः केवलमिह मासतिथयो द्विगुणितव्या
यदागच्छती तद्वाग्नितगतकरणं रूपे तु पातिते दिवसगतं
द्रष्टव्यमिति ।

अत्र चतुर्विधस्थिरकरणमाह ।

सउण्णिचउप्पयनागं, किंयुग्मं करणं थिरचउहा ।

बहुलञ्चउइसरत्तिं, सउण्णिं सेसं तियं कमसो ॥

कृष्णचतुर्दशीरात्रौ सदावस्थितं शकुनिनामकं करणं भवति
अमावस्यायां दिवसे चतुष्पदं रात्रौ नागं प्रतिपदि दिवा किंस्तुषं
शेपरजनीदिनयोर्धोकोपायतश्चरणमवसेयमिति । विशेषः ॥

करणानां भेदानाह ।

कतिणं भंते ! करणा पम्पत्ता ? गोयमा ! एकारस करणा पम्पत्ता तेजहा ववं वालवं कोलवं थीविलोअणं गराइ व-
णिज्ज विट्ठी सउणी चउप्पयं नागं कियुग्गं एतेसि एणं भंते !
एकारसएहं करणाणं कति करणा चरा कति करणा थिरा
पम्पत्ता ? गोयमा ! सत्त करणा चरा चत्तारि करणा थिरा
पम्पत्ता तेजहा ववं वालवं कोलवं थीविलोअणं गराइ व-
णिज्जं विट्ठी एतेसि एणं सत्त करणा चरा । चत्तारि करणा
थिरा पम्पत्ता तेजहा सउणि चउप्पयं नागं कियुग्गं एते एणं
चत्तारि करणा थिरा पम्पत्ता । एतेसि एणं जंते ! चरा थिरा
कया जवति ? गोयमा ! मुक्कपक्खस्स पडिवाए राओ ववे
करणे जवइ वितिआए दिवा वालवं करणे जवइ राओ
कोलवे करणे जवइ ततिआए दिवा थीविलोअणं करणं
भवइ राओ गराइ करणं भवइ चउत्थीए दिवा वणिज्जं
गओ विट्ठी पंचमीए दिवा ववं राओ वालवं छट्ठीए दिवा-
कोलवं राओ थीविलोअणं सत्तमीए दिवा गराति रा-
ओ वाणजं अट्ठमीए दिवा विट्ठी राओ वव एवमीए दिवा
वालवं राओ कोलवं दसमीए दिवा थीविलोअणं राओ
गराइ एकारमीए दिवा वणिज्जं राओ विट्ठी बारसीए दिवा
ववं राओ वालवं तेरसीए दिवा कोलवं राओ थीविलो-
अणं चउदसीए दिवा गराति करणं राओ वणिज्ज पुसि-
माए दिवा विट्ठीकरणं राओ ववं करणं भवइ । बहुलप-
क्खस्स पडिवाए दिवा वालवं राओ कोलवं वितिआए
दिवा थीविलोअणं राओ गराइ ततिआए दिवा वणिज्जं
गओ विट्ठी चउत्थीए दिवा ववं राओ वालवं पंचमीए
दिवा कोलवं राओ थीविलोअणं छट्ठीए दिवा गराइ राओ
वणिज्जं सत्तमीए दिवा विट्ठी राओ ववं अट्ठमीए दिवा
वालवं राओ कोलवं एवमीए दिवा थीविलोअणं राओ
गराइ दसमीए दिवा वणिज्जं राओ विट्ठी एकारसीए दिवा
ववं राओ वालवं बारसीए दिवा कोलवं राओ थीविलो-
अणं तेरसीए दिवा गराइ राओ वणिज्जं चउदसीए दिवा
विट्ठी राओ सउणि अमावसाए दिवा चउप्पयं राओ नागं
मुक्कपक्खस्स पडिवाए दिवा कियुग्गं करणं जवइ ।

कति ? जदन्त ! करणानि प्रज्ञप्तानि गौतम ! एकादश करणानि
प्रज्ञप्तानि तद्यथा ववं वालवं कोलवं थीविलोअणं अन्यत्रास्य
स्थाने तैत्तिलमिति गरादि अन्यत्र गरं वणिज्जं विष्टिः शकुनिः चतु-
ष्पदं नागं किंस्तुप्पमिति । एतेषां चरस्थित्वादिब्यक्तिप्रश्नाह
(एतेसि णं इत्यादि) एतेषां जदन्त ! एकादशानां करणानां मध्ये
कति करणानि चराणि कति करणानि स्थिराणि प्रज्ञप्तानि । च-
कारोऽत्र गम्यः जगवानाह गौतम ! सप्त करणानि चराणि अ-
नियततिथिना विज्ञेयात् । चत्वारि स्थिराणि नियत तिथि जावि-
त्वात् तद्यथा ववादीनि सुत्रोक्तानि ज्ञेयानि एतानि सप्त करणा-

नि चराणि इत्येतन्निगमनवाक्यम् । चत्वारि करणानि स्थिराणि
प्रज्ञप्तानि तद्यथा शकुन्यादीनि सुत्रोक्तानि एतानि चत्वारि कर-
णानि स्थिराणि प्रज्ञप्तानि इति तु निगमनवाक्यम् । प्रारम्भक-
निगमनवाक्यद्वयभेदेन नात्र पुनरुक्तिः । एतेषां स्थाननियमं प्रष्टु-
माह (एतेसिणमित्यादि) सर्वे चैतन्निगदसिद्धं नवरं दिनरात्रि-
विज्ञागेन यत् पृथक् २ कथनं तत् करणानां तिथ्यर्थप्रमाणन्यात्
कृष्णचतुर्दश्यां रात्रौ शकुनिः अमावस्यायां दिवा चतुष्पदं रात्रौ
नागं शुक्लपक्षप्रतिपदि दिवा किंस्तुप्पं चेति चत्वारि स्थिराणि ।
आखेव तिथिषु भवन्तीत्यर्थः । जं० ७ वत्त० । उत्त० । सूत्र० ।
आ० म० हि० ।

एषु कर्तव्यमाह ।

वव ? वालवं चउत्तह कोलवं ? च थीविलोअणं गराइ ए च ।
वणिज्जं ६ विट्ठी य तहा, ७ सुद्धपडिवाए निमाई य ॥ ४२ ॥
सउणि चउप्पयनागं, कियुग्गं च करणा धुवा हुंति ॥
किंहुचउदरत्ति, सउणी पडिवाज्जए करणं ॥ ४३ ॥
का न ए तिहिं विजणं, जन्हे गो साहए न पुण काले ॥
सत्तहिं हरिज्जभागं, जं सेसं तं भवे करणं ॥ ४४ ॥
ववे य वालवे चेव, कोलवे वणिए तहा ॥
नागे चउप्पया वि, मेहनिकमणं करे ॥ ४५ ॥
चउवट्ठावणं कुज्जा, अणुअं गणिवायए ।
सउणम्मि य विट्ठीए, अगसणं तत्तय कारए ॥ ४६ ॥
(दारम् ४) गुरुमुक्ता सोमदिवसे, सेहनिकस्ववणं करे ।
चउवट्ठावणं कुज्जा, अणुअं गणिवायए ॥ ४७ ॥
रविजोमकोणदिवसे, चरणकरणणि कारए ।
तवो कम्माणि कारिज्जा, पाओवगमणाणि य ॥ ४८ ॥
(दारम् ५) रुद्रो उ मुहुत्ताणं, आईच्चिन्नवइअंगुल्लज्जाओ ।
सेओ हवइ सट्ठी, बारसमित्तो हवइ ज्जुत्तो ॥ ४९ ॥
छुच्चेव य आरभओ, सावित्तो पंच अंगुल्लो होइ ।
चत्तारि य वरिज्जो, छुच्चेव य सावसू होइ ॥ ५० ॥
परिमंरओ मुहुत्तो, अमीवि मज्झंति तेट्ठिए दोइ ।
दो होइ रोहणो पुण, वलो य चउरंगुल्लो होइ ॥ ५१ ॥
विजओ पंचगुलिओ, छुच्चेव य नेरिओ हवइ जुत्तो ।
वरुणो य हवइ बारस, अज्जमदे वो हवइ सट्ठी ॥ ५२ ॥
छन्नउइ अंगुल्लाई, पुण होइ भगोत्तरअत्यमणावलए ॥
एए दिवसमुहुत्ता, रत्तिमुहुत्ते अओ बुच्चं ॥ ५३ ॥
हवइ विवरीयणो, पमोयणो अज्जमित्तहासीणो ।
रक्खसपासाज्जो, सोमो वंभो वहसमइया ॥ ५४ ॥
विएह तहा पुणो रि, तो रत्तिमुहुत्ता वियाहिया ।
दिवसमुहुत्तगईए, छायामाणं मुणेयव्वं ॥ ५५ ॥
मित्ते नंदे तह मुट्ठिए य, अभिइ चंदे तहेव य ।
वरुणगो वेसईमाणे, आणंदे विजएइ य ॥ ५६ ॥
एए मुहुत्तजाएनु, सेहनिकस्ववणं करे ॥

चउवट्टावणां च, अणुजा गणिवायए ॥ ५७ ॥
 वंभे व लय वाउम्मि, उसभे वरुणे तहा ।
 अणसणं पायवगमणं, उत्तमट्टं च कारण ॥ ५८ ॥
 (दारम् ६) पुत्रामधिज्ज सउणेसु, मेहनिकखमणं करे ।
 थीनामेसु सउणेसु, ममाहिं कारण विज्ज ॥ ५९ ॥
 नपुंसएसु सवणेसु, सव्वकम्माणि वज्जए ।
 वोमेमेसु निमित्तेसु, सव्वारंभाणि वज्जए ॥ ६० ॥
 तिरियं वाहरंतेसु, अदाणागयणंगरे ।
 पुप्फिए फलिए वच्चे, सज्झायं करणं करे ॥ ६१ ॥
 दुमखंभे वाहरंतेसु, मेफुवट्टावणं करे ।
 गयाणवाहरंतेसु, उत्तमट्टं तु कारण ॥ ६२ ॥
 विलमूले वाहरंतेसु, ठाणा तु परिगिण्हए ।
 उप्पयम्मि वयंतेसु, सउणेसु भरणं जवे ॥ ६३ ॥
 पक्कंतेसु सउणेसु, हरिं तुट्ठिं च वागरे ।
 (दारम् ७) चत्तरासिविज्जगंसे, सेहनिकखमणं करे ॥ ६४ ॥
 धिररासिविलगंसे, चउवट्टावणं करे ।
 सुये खंधाअणुजाओ, उद्दिसे य समुद्दिसे ॥ ६५ ॥
 विसरीराविलगंसे, सज्झायं करणं करे ।
 रविहोराविज्जगंसे, सेहनिकखमणं करे ॥ ६६ ॥
 चंदहोराविज्जगंसे, सेहीणं संगहं करे ।
 समुद्दे कोणज्जगंसे, वरणं करणं तु कारण ॥ ६७ ॥
 कूणदिकाणलगंसे, उत्तमट्टं तु कारण ।
 एवं लग्गाणि जाणिज्जे, दिकाणे सुसंसओ ॥ ६८ ॥
 सोमग्गट्टाविलगंसे, सेहनिकखमणं करे ।
 क्रूरग्गट्टाविलगंसे, उत्तमट्टं तु कारण ॥ ६९ ॥
 राहुकेउविलगंसे, सव्वकम्माणि वज्जए ।
 विलगंसे पसत्येसु, सुवसत्याणि आरभे ॥ ७० ॥
 अप्पसत्येसु, दोगेसु, सव्वकम्माणि वज्जए ।
 विज्जगणिज्जाजणिज्जा, गहणं जिणजासिए ॥ ७१ ॥
 न निमित्ता विवज्जंति, न मिच्छा रिसिभासियं ।
 (दारम् ८) दुदिट्ठेणं निमित्तेणं,
 आदेसो उ विणस्सइ ॥ ७२ ॥
 सुदिट्ठेणं निमित्तेणं आदेसो न विणस्सइ ।
 जा य अप्पाइया ज्ञासा, जं च जंपंति बाअया ॥ ७३ ॥
 जं वि त्थीओ य भासंति, नत्थि तस्स वड्ढमो ।
 तज्जाएण य तज्जायं, तच्चिजेण य तच्चिजं ॥ ७४ ॥
 तारूवेण य तारूवं, सरिसं सरिसेण निदिसे ।
 इत्थीपुरिसनिमित्तेसु, सेहनिकखमणं करे ॥ ७५ ॥
 नपुंसकनिमित्तेसु, सव्वकज्जाणि वज्जए ।
 वाभिच्चेसु निमित्तेसु, सव्वारंभे विवज्जए ॥ ७६ ॥
 निमित्ते किञ्चि मे नत्थि, निमित्ते भाविसुज्जए ।

जेण सिद्धा विद्याणंति, निमित्तुप्पायलक्खणं ॥ ७७ ॥
 निमित्तेसु पसत्येसु, वत्तेसु चत्तिएसु य ।
 सेहनिक्खमणं कुज्जा, चउवट्टावणाणि य ॥ ७८ ॥
 गणसंगहणं कुज्जा, गणहरे इत्थयावए ।
 सुयक्खंधाणुन्नाओ, अणुन्ना गणिवायए ॥ ७९ ॥
 निमित्तेसु पसत्येसु, सिद्धिलेसु वत्तेसु य ।
 सव्वकज्जाणि वज्जिज्जा, अप्पसाहरणं करे ॥ ८० ॥
 एअत्थेसु निमित्तेसु, सुपसत्याणि साहए ।
 अप्पमत्थनिमित्तेसु, सव्वकज्जाणि वज्जए ॥ ८१ ॥
 दिविसाओ तिहिवत्तिओ,
 तिहिओ वलिं तु सुव्वइ रिक्खं ।
 नक्खत्ता करणमाहंसु, करणा गहट्ठिणी वली ॥ ८२ ॥
 गहादिणाउ मुहुत्तो, मुहुत्ता सउणो वत्तो ।
 सउणाओ वलविज्जगो, तओ निमित्तं पहाणं तु ॥ ८३ ॥
 विलगाओ निमित्ताओ, निमित्तं वलमुत्तमं ।
 नंतं संविज्जणं लाए, निमित्ता जं वले जवे ॥ ८४ ॥
 एसा वलावत्तविही, समासओ किञ्चित्तिओ सुविहिण्हि ।
 अणुओगेण नाणगब्भो, नायव्वो अप्पमत्तेहिं ॥ ८५ ॥
 गणिविज्जा पयन्नं सम्पत्तं द० प० ४ पय० ॥

अथवा भावकरणमाह ।

जावस्म व जावेण व, जावे कारणंति भावकरणंति ।
 तं जीवाजीवाणं, पज्जयविनेसओ बहुहा ॥
 भावस्य पर्यायस्य करणं भावकरणं जावेन वा करणं तच्च जी
 वानां पर्यायविशेषतः पर्यायविशेषानाश्रित्य बहुधा बहुभेदं भवति
 तत्राप्यवक्तव्यत्वादजीवजावकरणं तावदाह ।
 अपरप्पगओगजं जं, अजीवरूवाइं पज्जयावत्थं ।
 तमजीवभावकरणं, तप्पज्जायप्पणावेक्खं ॥
 परप्रयोगाज्जातं परप्रयोगजं न परप्रयोगजं स्वभाविकमि-
 त्यर्थः यदप्रयोगजं तदजीवजावकरणम् इति संबन्धः कथं नूत-
 मित्याह । अजीवरूपादिपर्याया रूपं वाऽवस्थास्वरूपं यस्या-
 जीवभावकरणस्य तदजीवरूपादिपर्यायावस्थं परप्रयोगमन्त-
 रणैव यदन्नाज्यजीवानां स्वजाविकं रूपरसगन्धस्पर्शसंस्था-
 नादिपर्यायकरणं तदजीवभावकरणमित्यर्थः, विशेषः ।
 तस्य जमजीवकरणं, तं पंचविहं तु णायव्वं ।
 वत्सरसगंधफासे, संताणे चैव होइ णायव्वं ॥
 पंचविहं पंचविहं, दुविहट्टविहं च पंचविहं । उत्त० नि० ।
 तत्र तयोर्मध्ये यदजीवकरणं तत्पञ्चविधं पञ्चप्रकारमे-
 व ज्ञातव्यमवसेयमिति गार्थः । एतदेव स्पष्टयितुमाह (ब-
 ल्मगाहा) वर्णरसगन्धस्पर्शसंस्थानं चैवोभयत्र विषयसप्तमी
 ततो वर्णादिविषयं जवति ज्ञातव्यमजीवकरणमिति प्रक्रमस्तत्र
 वर्णः कृष्णादिः रसः पञ्चविधास्तिकादि गन्धो द्विजैदः सुरभिरि-
 तरश्च स्पर्शाऽप्यविधः कर्कशादिः संस्थानं पञ्चविधं परिमण-
 लादि एतद्देहात्करणमप्येतद्विषयमेतावज्जदेमेवात एवाह “ प-
 ञ्चविधमित्यादि ” ननु अव्यकरणात्कोऽस्य विशेष उच्यते इह

पर्यायापेक्षया तथा जवनमभिप्रेतं द्रव्यकरणे तु द्रव्यस्यैव तथा तथोत्पादा द्रव्यास्तिकमतापेक्षेयति विशेषः ।

उक्तं च “अपरपञ्चगजं जं, अजीवरूपादि पञ्जया वत्थं ।

तमजीवभावकरणं, तप्पज्जाअप्पणावेक्खं ॥

को दव्वविस्ससाकरणाउ, विसेसो इमस्स णणु भणियं ।

इह पञ्जवविक्खाए, दव्वट्टियनयमयं तं च” इति गाथार्थः ॥

ननु तर्हि द्रव्यविस्ससाकरणादस्य को भेद इत्याशङ्क्याह ।

(तप्पज्जाअप्पणावेक्खंति) तेषामजीवानां पर्याया रूपाद्यस्त-
पर्यायास्तेषामर्पणं प्राधान्येन विवक्ष्णं तत्पर्यायार्पणं तस्यापे-
क्षा यत्र तत्पर्यायार्पणापेक्षम् । इदमुक्तं भवति । पूर्वं द्रव्यप्राधा-
न्यविवक्षया द्रव्यविस्ससाकरणमिह तु रूपादिपर्यायप्राधान्यमपे-
क्षयैतदेव ज्ञावकरणमभिहितमिति इदं च ‘तप्पज्जाअप्पणावे-
क्ख’ मित्यनेन दत्तमप्युत्तरमनवगच्छतः परस्य मतमाशङ्क्याह ।

को दव्ववीससाकरणाउ, विसेसा इमस्स नणु भणियं ।

इह पञ्जायावेक्खा, दव्वट्टियनयमयं तं च ॥ गतार्था ।

अयाजीवकरणमाह ।

इह जीवभावकरणं, सुयकरणं सुयाजिहाणं च ।

सुयकरणं सुवियप्पं, दोइयदोउत्तरं चेव ॥

वप्पावद्धं च पुणो, सत्थासत्थोवए सभेया उ ।

एक्केकं सद्दिसी-हकरणभेयं मुण्यंण्वं ॥

जीवस्य ज्ञावो जीवभावस्तस्य करणं जीवज्ञावकरणं तच्च
द्विविधं श्रुतज्ञानभावकरणं नोश्रुताभिधानं च नोश्रुतज्ञानज्ञाव-
करणं चेत्यर्थः । आह ननु यथा श्रुतज्ञानं जीवस्य ज्ञावस्तथा शे-
षज्ञानान्यपि विद्यन्ते ततो मत्यादिज्ञानभावकरणमपि कस्मा-
न्नोक्तम् । सत्यं किंतु यथा परायत्तत्वाद् गुरुपदेशादिना श्रुत-
ज्ञानं क्रियते नैवं शेषज्ञानानि तेषां स्वाचरणक्षयोपशमक्षयाज्यां
स्वत एव जायमानत्वादेवं सम्यक्त्वादयोऽपि जीवभावानैका-
न्तेन परायत्तास्तेषां नारकादिष्वन्यथाभावादिति । श्रुतज्ञानक-
रणमपि द्विविधं लौकिकं, लोकोत्तरं च । पुनरप्येकैकं द्विधा बद्ध-
मवच्छं च । तत्र गद्यपद्यरूपतया रचितं बद्धम् । इदं च शास्त्रो-
पदेशरूपं भवति यत्पुनरशास्त्रोपदेशरूपं कण्ठादेव स्तूयते तद-
बद्धम् । इदं च बद्धं च एकैकं द्विधा भवति शब्दकरणं निशीथ-
करणं चेति ।

अथ शब्दकरणस्य निशीथकरणस्य च व्याख्यानमाह ।

उत्तीउ सद्दकरणं, पगासपाठं च सरविसेसो वा ।

गूढत्तं तु निसीहं, रहस्समुत्तत्थमहवा जं ॥

(उत्तीउ सद्दकरणंति) उक्तिविशेषः शब्दकरणमथवा प्रका-
शपाठे शब्दकरणं यदि वा उदात्तादिस्वरविशेषः शब्दकरणमु-
च्यते इति । गूढो गुप्तोऽनवगम्यमानोऽर्थोऽस्य तद्गूढार्थं पुन-
र्निशीथकरणमुच्यते । अथवा यद्ग्रहस्यसूत्रार्थं तन्निशीथक-
रणमुच्यते यथा निशीथाध्ययनं रहस्यमप्रकाश्यं सूत्रमर्थ-
श्च यस्य तद्ग्रहस्यसूत्रार्थमिति समासः ।

किं पुनस्तद्वैकिकं लोकोत्तरं वा बद्धश्रुतमित्याह ।

लोए अणिवद्धाई, अनिडियपवड्डियाई करणाइ ।

पंचादेसमयाई, मरुदेवाईणि उत्तरिए ॥

लोके अनिबद्धान्युपदेशमात्ररूपाणि न पुनः शास्त्रनिबद्धानि
महानां करणविशेषरूपाण्यनिडिकादिप्रत्यङ्गिकादीनि विज्ञेयानि ।
लोके तरे त्वनिबद्धानि पञ्चशतान्यादेशानां बोद्धव्यानि (म-

रुदेवाईणि) मरुदेव्यादेश आदौ येषां तानि मरुदेव्यादीनि
पञ्चादशशतानि यथा अत्यन्तस्थावरा अनदिवनस्पतिकायादु-
हृत्य मरुदेवी प्रथमजिनमाता सिद्धेति । यदुक्तं “उत्तीउसद्द-
करणमित्यादि” तत्र प्रेयं परिहारं चाह ।

भावकरणादिगारे, किमिहं सदाइद्व्यकरणेण ।

भणइ तत्थ वि भावो, विवक्खिअओ तव्विसिद्धो उ ॥

नन्विह ज्ञावकरणाधिकारे किमप्रस्तुतेन शब्दादिद्रव्यकरणो-
पन्यासेन आदिशब्दगतानेकज्जेदसंप्राहकः भण्यते अत्रोत्तरं
तत्रापि शब्दद्रव्यकरणे भाव एव भावश्रुतमेव विवक्षितं कथं-
भूतो भावस्तद्विशिष्टः शब्दविशिष्टः । अयमभिप्रायः प्रकाशपा-
ठादिके शब्दकरणेऽपि न केवलं शब्द एव विवक्षितः किं तु य-
स्य कारणरूपं कार्यरूपं च भावश्रुतं तदेव शब्दविशिष्टमिह
विवक्षितमित्यदोष इति । उक्तं श्रुतकरणम् ।

अथ नोश्रुतकरणमाह ।

नोसुयकरणं दुविहं, गुणकरणं जुंजणाभिहाणं च ।

गुणकरणं तवसंजम-करणं मूदुत्तरगुणं वा ॥

नो शब्दस्य सर्वनिषेधवचनाच्छ्रुतव्यतिरिक्तं यत्तपःसंयमा-
दिरूपस्य जीवज्ञावस्य करणं तन्नोश्रुतभावकरणम् तच्च द्वि-
विधं गुणकरणं तथा (जुंजणाभिहाणं ति) युज्यन्त इति योगा-
मनःप्रवृत्तयस्तेषां यत्करणं यद्योजनाभिधानं करणमिति तत्र
गुणकरणं तपःसंयमयोः करणम् । अथवा मूलगुणकरणमुत्त-
रगुणकरणं च गुणकरणमुच्यते इति ।

अथ योगकरणव्याख्यानमाह ।

मणवयणकायकिरिया, पन्नरसविद्धा उ जुंजणाकरणं ।

सामाड्यकरणमिणं, किं नामाईण होज्जाहिं ॥

सत्यादिभेदतत्त्वतुविधं मनःचतुर्विधं वचनमौदारिकमिथा-
दिभेदास्तप्तविधः कायः इत्येवमेतत्क्रियाऽपि पञ्चदशविधा
योजनाकरणत्वेनावगन्तव्या तदेवमवसितं भावकरणम् । त-
दवसाने चोक्तं नामादिभेदतः पङ्क्तिधमपि करणमिति, विशेषः ।
आ० म० द्वि० । उत्त० । आव० ।

प्रकारान्तरेण भावकरणप्रतिपादनायाह ।

ज्ञावे पञ्चोगवीसस, पञ्चोगसामूलउत्तरे चेव ।

उत्तरकमसु य जोवण-वणादीं नोअणाईसु ॥१४॥

(भावे पञ्चोगेत्यादि) भावकरणमपि द्विधा प्रयोगविस्ससाभे-
दात् । तत्र जीवाश्रितं प्रायोगिकं मूलकरणं पञ्चानां शरीराणां
पर्याप्तिस्तानि हि पर्याप्तिनामकमौदयादौदयिके भावे वर्तमानो
जीवः स्वधीर्यजनितेन प्रयोगेण निष्पादयति । उत्तरकरणं तु गा-
थापञ्चाद्वेनाह । उत्तरकरणं क्रमश्रुतयौवनवर्णादिचतुरूपम् तत्र
क्रमकरणं शरीरनिष्पत्त्युत्तरकालं बालयुवस्थविरादिक्रमेणो-
त्तरोत्तरोऽवस्थाविशेषः । श्रुतकरणं तु व्याकरणादिपरिज्ञान-
रूपोऽवस्थाविशेषोऽपरकलानां परिज्ञानरूपश्चेति । यौवनक-
रणं कालकृतो वयोऽवस्थाविशेषो रसायनाद्यापादितो वेति ।
तथा वर्णगन्धरसस्पर्शकरणं विशिष्टेषु भोजनादिषु सत्सु य-
द्विशिष्टवर्णाद्यापादनमित्येतच्च पुञ्जविपाकित्वाद्दर्शनादीनाम-
जीवाश्रितमपि द्रष्टव्यमिति ॥ १४ ॥

इदानीं विस्ससाकरणमभिधित्तयाऽऽह ।

वणादिया य वणा-दिणसु जे केइ वीससा मेला ।

ते हुंति थिरा अथिरा, ठायातवडुच्छमादीसु ॥१५॥

(वष्मा इत्यादि) वर्णादिका इति रूपरसगन्धस्पर्शास्ते यदा परेषामपरेषां वा स्वरूपादीनां मिलन्ति ते वर्णादिमेलका विस्त्रसाकरणम् । ते च मेलकाः स्थिरा असंख्येयकालावस्थायिनोऽस्थिराश्च क्षणावस्थायिनः । संध्यारागाग्नेन्द्रधनुरादयो भवन्ति । तथा छयात्वेनातपत्वेन च पुष्पलानां विस्त्रसापरिणामत एव परिणामो भावकरणम् । स्तनप्रच्यवनानन्तरं दुग्धादेश्च प्रतिक्षणं कठिनाम्लादिभावेन गमनमिति ॥ १५ ॥

सांप्रतं श्रुतज्ञानमधिकृत्य मूलकरणाऽभिधत्सयाऽऽह ।

मूलकरणं पुण सुते, तिविहे जोगे सुजासुभज्जाणे ।

ससमयसुपण पणयं, अज्जवसाणेण य सुहेणं ॥ १५ ॥

(मूलेत्यादि) श्रुते पुनः श्रुतग्रन्थे मूलकरणमिदं त्रिविधे योगे मनोवाक्कायलक्षणे व्यापारे शुभाशुभे च ध्याने वर्त्तमानैर्ग्रन्थरचना क्रियते । तत्र लोकोत्तरैः शुभाशुभध्यानावस्थितैर्ग्रन्थरचना विधीयते लोके त्वशुभध्यानाश्रितैर्ग्रन्थग्रन्थनं क्रियत इति लौकिकग्रन्थस्य कर्मबन्धहेतुत्वात् कर्तुरशुभध्यायित्वमवसेयम् इह तु सूत्रकारस्य तावत्स्वसमयेन शुभाध्यवसायेन च प्रकृतं यस्मात्करणधरैः शुभध्यानावस्थितैरिदमङ्गीकृतमिति ॥ १६ ॥ तेषां च ग्रन्थरचनां प्रति शुभध्यायिनां कर्मद्वारेण योऽवस्थाविशेषस्तद्दर्शयितुकामो निर्युक्तिरुदाह ।

विश्रज्जुणावे बंधण-निकायणनिहत्तदीहस्सेसु ।

संकमउदीरणए, उदये वेदे उवसमे य ॥ १७ ॥

“ ठिइ इत्यादि ” तत्र कर्मस्थितिं प्रति अजघन्योत्कृष्टस्थिति-भिर्गणधरैः सूत्रमिदं कृतमिति । तथाऽनुभावो विपाकस्तदपेक्षया मन्दानुभावैस्तथा बन्धमङ्गीकृत्य ज्ञानावरणीयादिप्रकृतीर्मन्दानुभावा बन्धज्जिस्तथाऽनिकाचयद्भिरेवं निधत्तावस्थामकुर्वज्जिस्तथा दीर्घस्थितिकाः प्रकृतीर्लघीयसीर्जनयद्भिस्तथोत्तरप्रकृतीर्बध्यमानासु संक्रामयद्भिस्तथोदयवतां कर्मणामुदीरणं विदधानैरप्रमत्तगुणस्थैस्तु सातासातायूयन्नुदीरयद्भिस्तथा मनुष्यगतिपञ्चेन्द्रियजात्यौदारिकशरीरतदङ्गोपाङ्गादिकर्मणामुदये वर्त्तमानैस्तथा वेदमङ्गीकृत्य पुंवेदे सति तथा (उवसमेत्ति) सूचनात्सूत्रमिति ज्ञायोपशमिकाभावे वर्त्तमानैर्गणधारिभिरिदं सूत्रकृताङ्गग्रन्थनमिति ॥ १७ ॥

साम्प्रतं स्वमनीषिकापरिहारद्वारेण करणप्रकार-

मभिधातुकाम आह ।

सोऊण जिणवरमतं, गणहारी काउ तक्खओवसमं ।

अज्जवसाणेण कयं, सूत्तमिणं तेण सूयगमं ॥ १८ ॥

“ सोऊणेत्यादि ” श्रुत्वा निशम्य जिनवराणां तीर्थकराणां मतमभिप्रायं मातृकादिपदं गणधरैर्गौतमादिभिः कृत्वा तत्र ग्रन्थरचने ज्ञायोपशमं तत्प्रतिबद्धं कर्म ज्ञायोपशमादृष्टावधानैरिति भावः । शुभाध्यवसाये च सता कृतमिदं सूत्रं तेन सूत्रकृतमिति ॥ १८ ॥

इदानीं कस्मिन् योगे वर्त्तमानैस्तीर्थकृद्भिर्भाषितं कुत्र

वा गणधरैर्लब्धमित्येतद्वाह ।

वइजोगेण पञ्चासिय-मणेगजोर्मधराण साहूणं ।

तो वयजोगेण कयं, जीवस्स सजावियगुणेण ॥ १९ ॥

“ वइजोगेणेत्यादि ” तत्र तीर्थकृद्भिः ज्ञायिकज्ञानवर्तिभिर्ध्यायोगेनार्थः प्रकर्षणं भाषितः प्रभाषितां गणधराणां ते च न प्राकृतपुरुषकल्पाः किं त्वनेकयोगधराः । तत्र योगः क्षीयश्च

वादिलब्धिकलापसंबन्धस्तं धारयन्तीत्यनेकयोगधरास्तेषां प्रभाषितमिति सूत्रकृताङ्गाऽपेक्षया नपुंसकता । साधवश्चात्र गणधरा एव गृह्यन्ते तदुद्देशेनैव भगवतामर्थप्रभाषणादिति । ततोऽर्थं निशम्य गणधरैरपि वाग्योगेनैव कृतं तच्च जीवस्य स्वाभाविकेन गुणेनेति । स्वस्मिन् भावे भवः स्वाभाविकः प्राकृत इत्यर्थः प्राकृतभाषयेत्युक्तं भवति न पुनः संस्कृतया ललितदृश्यप्रकृतिप्रत्ययादिविकारविकल्पनानिष्पन्नयेति ॥ १९ ॥

पुनरन्यथा सूत्रकृद् निरुक्तमाह ।

अक्खरगुणमतिसंघा-यणाए कम्मपरिसारुणाए य ।

तदुजयजोगेण कयं, सुत्तमिणं तेण सुत्तगदं ॥ २० ॥

(अक्खरेत्यादि) अक्षराणि अकारादीनि तेषां गुणोऽनन्तगमपर्यायत्वमुच्चारणं वाऽन्यथाऽर्थस्य प्रतिपादयितुमशक्यत्वात् मतेर्मतिज्ञानस्य संघटना अक्षरगुणेन मतिसंघटना भावश्रुतस्य ह्यव्यश्रुतेन प्रकाशनमित्यर्थः । अक्षरगुणस्य वा मत्या बुद्ध्या संघटना रचनेति यावत् तथाऽक्षरगुणमतिसंघटनया । तथा कर्मणां ज्ञानावरणादीनां परिशाटना जीवप्रदेशेन्यः पृथक्करणरूपा तथा च हेतुभूतया सूत्रकृताङ्गं कृतमिति संबन्धः । तथाहि यथा यथा गणधराः सूत्रकरणाद्यधमं कुर्वन्ति तथा तथा कर्मपरिशाटना जवति यथा यथा च कर्मपरिशाटना तथा तथा ग्रन्थरचनाद्यधमः संपद्यत इति एतदेव गाथापश्चादैनं दर्शयति (तदुभयोर्गणेनेति) अक्षरगुणमतिसंघटनायोगेन कर्मपरिशाटनायोगेन च यदिवा वाग्योगेन मनोयोगेन च कृतमिदं सूत्रं तेन सूत्रकृतमिति, सूत्रं १ श्रुं १ अ० । इह “ करणेजपयअंते ” इत्यादिगाथायाः समनन्तरं “ नामं उवणादविण् ” इत्यादिका षड्व्यो गाथा निर्युक्तौ दृश्यन्ते ताश्च ज्ञाप्यकारेण प्रक्षेपकृत्वादिना केनापि कारणेन प्रायो न लिखिताः केवलं तदर्थ एव ज्ञाप्यगाथाभिर्लिखितस्तदत्र कारणं स्वधियाऽऽज्यहामिति । तदेवं व्याख्यातं “ करणे भपअ अंते ” इत्यादिगाथायाः करणवृत्तणम् । करणं चेह सामायिकस्यैव प्रस्तुतं करोमि जदन्त । सामायिकमिति संबन्धादतस्तदेवं सामायिककरणमप्युत्पन्नविनेयवर्गव्युत्पादनार्थं सप्तभिरनुयोगद्वारैः । कृता विशेषं ६९२ पत्र । (कृतादिभिः पुनर्निरूपणं सामाहकशब्दे कारयिष्यते) इदानीं करणं कति विहं ति (दारं) आयादियस्य चउव्विहं तंजहा उहे-सणाकरणं वायणाकरणं समुहेसणाकरणं अणुष्साकरणं सिसे विहु उहिसिज्जमाणकरणं चइज्जमाणकरणं अणुष्सविज्जमाणकरणं दारम् ॥

दएरुकः ।

कइविहा णं ? भंते ! करणे पप्पत्ते गोयमा ! पंचविहे करणे पप्पत्ते तंजहा दव्वकरणे खेत्तकरणे कालकरणे भावकरणे एणइयाणं जंते ! कइविहे करणे पप्पत्ते गोयमा पंचविहे करणे पप्पत्ते तंजहा दव्वकरणे जाव जावकरणे एवं जाव वेमाणिया । कइविहाणं ? भंते ! सरीरकरणे पप्पत्ते गोयमा ! पंचविहे सरीरकरणे पप्पत्ते तंजहा ओरादिय-सरीरकरणे जाव कम्मा सरीरकरणे एवं जाव वेमाणिया जस्स जइ सरीराणि कइविहेणं जंते ! इंदियकरणे पप्पत्ते गोयमा ! पंचविहे पप्पत्ते तंजहा सोइंदियकरणे जाव फा-सिंदियकरणे एवं जाव वेमाणिया जस्स जइ इंदियाइ एवं

एएणं कमेणं भासाकरणे चउव्विहे, मणकरणे चउव्विहे,
कसायकरणे चउव्विहे, समुग्घायकरणे सत्तविहे, मष्साकरणे
चउव्विहे, लेस्साकरणे उव्विहे, दिट्ठिकरणे तिव्विहे, वेदकर-
णे तिव्विहे पण्णत्ते तंजहा इत्थिवेदकरणे पुरिसवेदकरणे ए-
पुंसगवेदकरणे एए सव्वे एणइयादिदंडगा जाव वेमाणिया
जस्स जं अत्थिय तंतस्स सव्वं भाणियव्वं । कइविहे णं ?
भंते ! पाणातिवायकरणे पण्णत्ते ? गोयमा ! पंचविहं पण्णत्ते
तंजहा एगिंदियपाणाइवायकरणे जाव पंचिंदियपाणाइवा-
यकरणे एवं एिरवसेसं जाव वेमाणिया कइविहे णं जंते ! पो-
गले करणे पण्णत्ते गोयमा ! पंचविहे पोगले करणे पण्णत्ते तं-
जहा वन्नकरणे गंधकरणे रसकरणे फासकरणे संठाणकरणे
वण्णकरणे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते
तंजहा कालवण्णकरणे जाव मुक्खिवण्णकरणे एवं जेदो गं-
धकरणे दुविहे रसकरणे पंचविहे फासकरणे अट्ठविहे सं-
ठाणकरणेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? गोयमा ! पंचविहे प-
ण्णत्ते तंजहा परिमंरुलसंठाणकरणे जाव आयतसंठाणकर-
णे सेवं जंते जंतत्ति । जाव विहरइ । दुव्वे खेत्ते काळे, भवे
य जावे य सरीरकरणे य । इंदियकरणे जासा, मणे क-
साए समुग्घाए ॥ ? ॥ रुग्णालेस्सादिही, वेएणाइवा-
यकरणे य । पोगलकरणे वणे, गंधरसफास संठाणे । २।
एगुगवीसइस्स एवमो उदंसो सम्मत्तो । (भ०)

“ कइविहेणमित्यादि ” तत्र क्रियतेऽनेनेति करणं क्रियायाः
साधकतमं कृतिर्वा करणं क्रियामात्रं न अन्यस्मिन् व्याख्याने
करणस्य निर्वृत्तेर्यत्र न भेदः स्थानिर्वृत्तेरपि क्रियारूपत्वान्नैवं
करणमागमनक्रियानिर्वृत्तिस्तु कार्यस्य निष्पत्तिरिति (द्रव्यक-
रणेति) द्रव्यरूपं करणं दात्रादि द्रव्यस्य वा कटदेर्द्रव्येण
वा शस्त्राकादिना, द्रव्ये वा पात्रादौ, करणं द्रव्यकरणम् (खे-
त्तकरणंति) क्षेत्रमेव करणं क्षेत्रस्य वा शालिक्षेत्रादेः करणं
क्षेत्रेण वा क्षेत्रं वा करणं स्वाध्यायादेः क्षेत्रकरणम् (कात्रकर-
णंति) काल एव करणं कालस्य वाऽवसरादेः करणं कालेन
काले वा करणं कात्रकरणम् (भवकरणंति) भवो नारकादिः
स एव करणं तस्य वा तेन वा तस्मिन्वा करणम् एवं जावकर-
णमपि शेषं तु उद्देशकसमाप्तिं यावत्सुगममिति एकोनविंशति
तमशते नयमः, भ० १६ श० ए उ० । निष्पादने, आसेवने,
आव० ४ अ० । संयमव्यापारे, ज्ञा० १ अ० । समाचरणे, ध० २० ।
व्यापारे, आचा० १ श्रु० ए अ० १ उ० । अनुष्ठाने, स्था० ३ वा०
४ उ० । प्रश्न० । विधाने, औ० । स्था० । सूत्र० । “ करणतिगं ”
करणत्रिकं करणकारणानुमोदनारूपम् व्य० १० उ० । तिव्विहं
करणं कृतं कारितमनुमोदितं च, नि० चू० १ ए उ० । उपायं,
“ एत्तो आवट्ठीओ, वोच्छं जहकमेण सरस्स । चंदस्स य बहु-
करणं, जह दिट्ठं पुव्वसूरीहिं ” लघुकरणं लघुपायम्, ज्यो० १२
पाहु० । जीववीर्यविशेषं, कर्मणा मष्टौ वारणानि “ वंधण १ सं-
कमण-२ वट्ठणा, य ३ अववट्ठणा ४ उदीरणया ५ । उवसाम-
मणा ६ निहत्ती, ७ निकायणा ८ चेति करणाइ ” क० प्र० १ क०)
(बन्धनादिकरणानां व्याख्या बंधादृशब्देषु)

संप्रत्यष्टानामपि करणानां येऽध्यवसायास्तेषां
परिमाणनिरूपणार्थमाह ।

थोवा कसायउदया, तिव्वंधोदीरणा य संकमणा ।

उवसामणाइसु अज्जक्क-साया कममो असंखगुणा । ३७१।

स्थितिबन्धे उपलक्षणमेतत् अनुभागबन्धे वा ये प्रायोदीर्णास्तं
सर्वे स्तोकाः प्रकृतिप्रदेशबन्धोपयोगाद्भवतः इति ताविह न
गृह्यते अनुज्ञागबन्धश्चोपलक्षणव्याख्यानात् गृहीतस्ततश्च स्थिति-
बन्धे कपायोदयाः स्तोका इति । किमुक्तं भवति बन्धनकरणाध्य-
वसायाः सर्वस्तोकास्तेऽप्य उदीरणाध्यवसाया असंख्येयगुणा-
स्ततोऽपि संक्रमाध्यवसाया असंख्येयगुणाः संक्रमग्रहणेन स्या-
द्वर्त्तनापवर्त्तने गृहीते छप्ये । संक्रमभेदत्वात्तयोः तत् उपशान्तो-
पशमनाध्यवसाया असंख्येयगुणास्ततोऽपि निधत्ताध्यवसाया
असंख्येयगुणास्ततोऽपि निकाचनाध्यवसाया असंख्येयगुणाः इति
श्रीमल्लयगिरिविरचित्तायां कर्मप्रकृतिटीकायां करणाष्टकं समाप्त-
म् तदेवमुक्तानि करणानि, क० प्र. १०८ पत्र. १। पं० सं० । मल्लशा-
स्त्रप्रसिद्धे अद्भुतविशेषे, औ० । किंभवे येन तत्करणम् । मनना-
दिक्रियासु प्रवर्त्तमानस्यात्मन उपकरणचूते तथा तथा परिणा-
मवत्पुल्लसंघाते, स्था० ।

तिविहे करणे पण्णत्ते तंजहा मणकरणे वयकरणे कायकरणे
एवं एणइयाणं विगल्लिंदियवज्जाणं जाव वेमाणियाणं ॥

मनस एव करणं मनःकरणमेवमितरे अपि एवमित्याद्यतिदे-
शसूत्रं पूर्ववदेव भावनीयमिति । अथवा योगप्रयोगकरणश-
ब्दानां मनःप्रभृतिकमजिधेयतया योगकरणसूत्रेष्वभिहितमिति
नार्थभेदोऽन्वेषणीयस्त्रयाणामप्येषामकार्थतया, आगमे बहुधाः
प्रवृत्तिदर्शनात् । तथाहि योगः पञ्चदशविधः शतकादिषु व्या-
ख्यातः प्रज्ञापनायां त्वेवमेवायं प्रयोगशब्दनोक्तस्तथाहि “ क-
तिविहे णं जंते ! पओगे पण्णत्ते गोयमा ! पण्णत्तविहेत्यादि ”
तथा आवश्यके अयमेव करणतयोक्तस्तथाहि “ जुंजकरणं
तिविहं, मणवक्काए य मणसि सच्चाइ । सट्ठाणे तेसि जेओ,
चउचउहा सतहा चेव सि ” स्था० ३ वा० ।

कइविहे णं जंते ! करणे पण्णत्ते ? गोयमा ! चउव्विहे
करणे पण्णत्ते तंजहा मणकरणे वयकरणे कायकरणे कम्म
करणे । नेरइया णं भंते ! कइविहे करणे पण्णत्ते गोयमा !
चउव्विहे करणे पण्णत्ते तंजहा मणकरणे जाव कम्मकरणे ।
एवं पंचिंदियाणं सव्वेसिं चउव्विहे करणे पण्णत्ते एगिंदियाणं
दुविहे कायकरणे य कम्मकरणे य । विगल्लिंदियाणं वक्क-
रणे कायकरणे कम्मकरणे । नेरइयाणं जंते ! किं करणओ
असायं वेयणं वेदंति अकरणओ असायं वेयणं वेदंति ?
गोयमा ! नेरइया णं करणओ असायं वेयणं वेदंति एओ
अकरणओ असायं वेयणं वेदंति ? से केणट्ठेणं ? गोयमा !
नेरइयाणं चउव्विहे करणे पण्णत्ते तंजहा मणकरणे वय
(इ) करणे कायकरणे कम्मकरणे । इत्थेतेणं चउव्वि-
हेणं असुभेणं करणेणं नेरइया करणओ असायं वेयणं
वेदंति एओ अकरणओ । से तेणट्ठेणं । असुरकुमाराणं किं
करणओ अकरणओ ? गोयमा ! करणओ एओ अकर-

एतौ मे कैण्डेण ? गोयमा ! असुरकुमाराणं चउच्चिवहे
करणे पष्पत्ते तंजहा मणकरणे वडकरणे कायकरणे कम्म-
करणे इञ्जेणं सुजेणं करणेणं असुरकुमारा करणओ
सायं वेयणं वेदंति नो अकरणओ एवं जाव थणियकु-
मारा । पुढविकाइयाणं एवामेव पुञ्जा णवरं एच्चेणं सु-
जासुभेणं करणेणं पुढविकाइया करणओ वेमायाए वेयणं
वेदंति नो अकरणओ उराद्वियसरीरा सव्वे सुजासुजेणं
वेमायाए देवा सुभेणं सायवेयणं वेदंति, ज०६ श०१ उ० ।
प्रकारान्तरेण करणत्रैविध्यमाह ।

तिविहे करणे पष्पत्ते तंजहा आरंजकरणे संरंजकरणे
समारंजकरणे णिरंतरं जाव वेमाणियाणं ।

(तिविहे इत्यादि) आरम्भणमारम्भः पृथिव्याद्युपमर्दनं तस्य
कृतिः करणं स एव वा करणमित्यारम्भकरणमेवमितरे अपि
वाच्ये नवरमयं विशेषः संरम्भकरणं पृथिव्यादिविषयमेव म-
नःसंकलेशकरणं समारम्भकरणं तेषामेव संतापकरणमिति ।
आह च “ संकल्पो संरंभो, परितावकरो जवे संमारंभो । आ-
रंभो उद्वओ, सुद्धनयाणं तु सव्वेसि ” ति ॥१॥ इदमारम्भा-
दिकरणत्रयं नारकादीनां वैमानिकान्तानां भवतीत्यतिदिशन्नाह
(निरंतरमित्यादि) सुगमं केवलं संरम्भकरणमसंज्ञिनां पूर्वभ-
वसंस्कारानुवृत्तिमात्रतया भावनीयमिति, स्था० ३ ठा० १ उ० ।
पुनरपि प्रकारान्तरेण करणत्रैविध्यमाह ।

तिविहे करणे पष्पत्ते तंजहा धम्मिए करणे अधम्मिए
करणे धम्मियाधम्मिए करणे ॥

कृतिः करणमनुष्ठानम्, तच्च धार्मिकादिस्वामिजेदेन त्रिविधं
तत्र धार्मिकस्य संयतस्येदं धार्मिकमेवमितरत् नवरमधार्मि-
कोऽसंयतस्तृतीयो देशसंयतः अथवा धर्मे भावधर्मे वा प्रयोज-
नमस्येति धार्मिकः विपर्ययस्तु इतरत् । एवं तृतीयमपि, स्था० ३
ठा० ४ उ० । क्रियते येन तत्करणम् । क्रियां प्रति साधकतमे, करो-
तीति करणः ‘कृत्यल्युटो बहुलमिति’ (पाणि०) वचनात् कर्त्तरि
ल्युट् कर्त्तरि, तत्र “तइया करणम्मि कया” करणे तृतीया कृता
विहिता यथा नीतं शस्यं तेन शकटेन । कृतं कुरम् मयेति, स्था०
८ ठा० । अनु० । करणे, येन कर्त्ता कार्यं निर्वर्त्तयति, आ० चू०
१ उ० । “ कज्जपसादगतं करणम्मि उ पिम्भंदाहं ” कार्यप्र-
साधकतमं कारणं करणमुपादाननिमित्तभेदाद् द्विजेदं तत्र घटं
मुत्पिण्णमुपादानं दण्डादिनिमित्तम् । अष्ट० ११ अष्ट० । औ० ।
“ इयाणि करणे पगत्ते जहा दात्रेण धुनाति पिप्पलकेण
वा दसाकप्पणं करेति पुहत्ते दात्रेणुंति परसूहिं वा रुक्खे
कपैति ” नि० चू० १ उ० । विशेष० स्या० । चक्षुरादिष्विन्द्रियेषु,
ज० २ वक्का । “ करणं द्विविधं ज्ञेयं, बाह्यमाज्यन्तरं बुधैः । य-
था धुनाति दात्रेण, मेरं गच्छति चेतसा ” स्था० १ ठा० । करणं
द्विधा अन्तः करणं बहिः करणं च । अन्तः करणं मनो, बहिः कर-
णं पञ्चेन्द्रियाणि, पो० १५ विव० । स्था० । आ० म० प्र० । प्रश्न० ।
न० । आचा० । “ तदट्ठोवउत्ते तदण्णियकरणे ” करणानि तत्सा-
धकतमानि आवश्यकदेहरजोहरणमुखवत्त्रिकादीनि, अनु० ।
आचा० । क्रियते कर्मकृपणमनेनेति करणम्, विशेष० । सम्यक्त्वा-
द्यनुगुणे विशुद्धरूपे जीवपरिणामविशेषे, आ० म० प्र० ।

करणं अहापवत्तं, अपुवमनियट्ठिमेव भव्वाणं ।

इयरेमि पढमं चिय, भण्ड करणं ति परिणामो ॥

इह ज्ञयानां त्रीणि करणानि जवन्ति तद्यथा यथाप्रवृत्तकर-
णम् अपूर्वकरणम् अनिवृत्तिकरणं चेति । तत्र येन अनादिसं-
सिद्धप्रकारेण प्रवृत्तं यथाप्रवृत्तं क्रियते कर्मत्तपणमनेनेति कर-
णं सर्वत्र जीवपरिणाम एवोच्यते यथाप्रवृत्तं च तत्करणं च
यथाप्रवृत्तकरणमेवमुत्तरत्रापि करणशब्देन कर्मधारयः । अना-
दिकालात्कर्मकृपणप्रवृत्तोऽध्यवसायविशेषो यथाप्रवृत्तकरण-
मित्यर्थः । अप्राप्तपूर्वमपूर्वस्थितिघातरसघाताद्यपूर्वार्थनिवर्त्त-
कं वा अपूर्वनिवर्त्तनशीलं ‘निवर्त्ति’ आसम्यग्दर्शनत्वाज्ज्ञानं निव-
र्त्तत इत्यर्थः । एतानि त्रीण्यपि यथोत्तरं विशुद्धविशुद्धतरवि-
शुद्धतमाध्यवसायरूपाणि ज्ञयानां करणानि जवन्ति इतरेषां त्व-
भयानां प्रथममेव यथाप्रवृत्तकरणं भवति नेतरे द्वे इति एतेषां
करणानां मध्ये कस्यामवस्थायां किं भवतीत्याह ।

जा गंठी ता पढमं, गंठि समइच्छिओ अपुव्वं तु ।

अनिअट्ठिकरणं पुण, सम्मत्तपुरस्सवे जीवे ॥

अनादिकालादारभ्य यावद्ग्रन्थिस्थानं तावत्प्रथमं यथाप्रवृत्त-
करणं जवति कर्मकृपणनिबन्धनस्याऽध्यवसायमात्रस्य सर्वदैव
भावात् अष्टानां कर्मप्रकृतीनामुदयप्राप्तानां सर्वदैव कृपणादि-
ति ग्रन्थितुं समतिक्रामतो निदानस्यापूर्वकरणं भवति प्राक्-
नाद्विशुद्धतराध्यवसायरूपेण तेनैव ग्रन्थिजेददिति । अनिवृत्ति-
करणं पुनः सम्यक्त्वं पुरस्कृतमभिमुखं यस्यासौ सम्यक्त्वपुरस्कृ-
तोऽभिमुखसम्यक्त्व इत्यर्थः तत्रैवंचूते जीवे भवति तत ए-
वातिशुद्धतमाध्यवसायरूपादनन्तरं सम्यक्त्वलाभादिति गाथा-
दशार्थः, विशेष० । आ० म० प्र० । कर्म० । पं० सं० । आचा० ।
अष्ट० । यो० वि० (यथा प्रवृत्त्यपूर्वकरणानिवृत्तिकरणानां क्रमः
उवसमसेणिशब्दे उक्तः) (गंठिभेदशब्दे ग्रन्थिजेदप्रस्तावे एषां
चर्चाऽभिधास्यते) नागरःकादिप्रारम्भयन्त्रे, दश० ६ अ० ।
क्रियत इति करणम् उत्तरगुणे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । पिएर-
विशुद्धादौ, आव० ३ अ० ।

पिम्भिसोही ४ समिई, ५

जावण १२ पडिमाय १२ इंदियनिरो हो ५ ।

परिसेहेण २५ गुत्तीओ ३,

अभिग्गहा ४ चव करणं तु ॥

वख १ पात्र २ वस ३ त्याहारगुच्छिलक्षणा चतुर्धा पिएरविशुद्धिः
‘इरियासमिई १ भासासमिई २ एसणासमिई ३ आयाणमंरुमत्त-
निकखेवणासमिई ४ उच्चारपासवणखेलजल्लसिंघाणपाणिछावणि
यासमिई ५’ इति समितिः । अनित्यताभावना १ अशरणभावना २
भवजावना ३ एकत्वजावना ४ अन्यत्वजावना ५ अशोचभावना ६
आभवजावना ७ संवरभावना ८ निर्जराजावना ९ धर्मस्वख्या-
तताभावना १० लोकभावना ११ बोधिजावना १२ इति भावना ।
बारस भिक्खुपडिमाओ पष्पत्ताओ तंजहा मासियभिक्खुपडि-
मा १ दोमासिया २ तिमासिया ३ चउमासिया ४ पंचमासि-
या ५ उमासिया पडिमा ६ सत्तमासिया पडिमा ७ सत्तराईदि-
या भिक्खुपडिमा ८ दोच्चा सत्तराईदिया भिक्खुपडिमा ९ त-
च्चा सत्तराईदिया जिक्खुपडिमा १० अहोराइया जिक्खुपडि-
मा ११ एगराइया भिक्खुपडिमा १२ इति प्रतिमा । मनोज्ञामतेहेषु
शब्द १ रूप २ गन्ध ३ रस ४ स्पर्शेषु ५ । ओत्र १ चक्षु २ श्रो-
त्र ३ जिह्वा ४ त्वगिन्द्रिय ५ विषयीभूतेषु रागद्वेषवर्जनापञ्च-
धेन्द्रियनिरोधः ।

दिष्टिपन्निहृद्गणा, छउद्रूपखोडतिगतिगंतरिया ।

अखखोरुपमज्जणया, नवनवमुद्रपुत्तिपणवीसा ॥

प्रथमं दृष्टिप्रतिलेखना १ ततः पार्श्वद्वयेऽपि त्रयस्त्रय ऊर्ध्वप्र-
स्फोटाः कार्याः एवमलगत्यद्विरास्फोटा द्वयस्त्रिः प्रथमार्जना-
श्च परस्परं त्रिकत्रिकान्तरिताः प्रत्येकं नव नव कार्याः एवमष्टा-
दश इति मुखवत्त्रिकाप्रतिलेखनाः पञ्चविंशतिः स्युः “ पाया-
दिणेण तिअतिअ, वामेयर बाहुसीसमुदहियए । अंसुगहो पिट्टे,
चउद्रूपयदेहपणवीसा ” इति प्रतिवेखनाः पञ्चविंशतिः मनोवा-
क्कायगुप्तिरूपास्तिस्रो गुणयो छव्यक्त्रकावभावभेदाच्चत्वारोऽ-
भिप्रहाः इति कारणमिति गाथाबद्धः । ग० १ अधि० । औ० न० ।
आ० चू० । आ० म० द्वि० । प्र० । ज्ञा० । सम्म० । ज० ।
उपधौ, करणमुच्यते उपधिर्भण्यते, नि० चू० १ उ० । तपो-
नियमवन्दनाद्यनुष्ठाने, ध० २ अधि० । आधारे ल्युट् क्वे-
रूपे देहे, अमरः । करणाभ्यवत्तात्तस्य तथात्वम् । “ उपमानमनू-
द् विज्ञासिनां, करणं यत्तत्त्वकान्तिमत्तया ” कुमा० भाव-ल्युट्-
क्रियायाम्, वैश्येन शूद्रायामुत्पन्ने वर्णशङ्करजातिभेदे, वाच० ।

करणओ (तो)-करणतम्-अव्य० प्रयोगत इत्यर्थे “ अत्थतो
य करणतो य सेहविदित्ति ” स्था० ३ ठा० ।

करणकया-करणकृता-स्त्री० करणं क्रिया तथा कृता यथा
प्रवृत्त्यपूर्वनिवृत्तिकरणसाध्यक्रियाविशेषकृतायामुपशमनायाम्,
क०-प्र० ए४ पत्र० ।

करणगुण-करणगुण-पुं० कलाकौशले, आचा० १ भ्रु० २ अ० १ उ० ।

करणचरणण्यहाण-करणचरणप्रधान-त्रि० चारित्रप्रधाने, नि० ।

करणजड-करणजम्-पुं० करणं क्रिया तस्यां जडः करणजडः
समितिगुप्तिप्रत्युपेक्षणादिक्रियां पुनः पुनरुपदिश्यमानामप्यतीव
जरुतया गृहीतुमशक्ते, ध० ३ अधि० । आव० ।

करणदृग-करणाऽष्टक-न० करणानां वीर्यविशेषरूपानामष्ट
कं करणाष्टकम् । वन्धनादौ, “ कम्मदृगस्स करणदृगदयसंताणि
घोच्चासि ” क० प्र० ।

करणणिप्पस-करणनिप्पन्न-त्रि० निमित्तनिप्पन्ने, “ चिंघणा
णिप्पलन्ति वा करणणिप्पणन्ति वा निमित्तणिप्पलन्ति वा ए-
गदु ” आ० चू० १ उ० ।

करणतिय-करणत्रिक-न० मनोवाक्कायलक्षणे करण-
त्रये, दश० १० अ० ।

करणपज्जत्त-करणपर्याप्त-पुं० शरीरेन्द्रियादीनि निर्वर्तित-
वति पर्याप्तभेदे, कर्म० १ क० ।

करणया-करणता-स्त्री० संयमस्याऽनुष्ठाने, ज० ११० ३३ उ० ।

करणवीरिय-करणवीर्य-न० क्रियावीर्यं, यथा घटकरणक्रि-
यावीर्यं पटकरणक्रियावीर्यम् “ एवं जत्थ जत्थ उट्ठाणकम्म-
बलसत्ती जवति तत्थ तत्थ करणवीरियं मनोवाक्कायकरणवी-
रियं ” नि० चू० १ उ० ।

करणसच्च-करणसत्य-न० प्रतिलेखनादिक्रियाविषये निरालस्ये
करणसत्यस्य फलं प्रभपूर्वकमाह ।

करणसच्चे णं जंते ! किं जणयइ करणसच्चेणं करणस-
त्तिं जणयइ, करणसच्चे वट्टमाणे जीवे जाह्वाइ तहा कारी
बा वि जवइ ।

हे जदन्त ! करणसत्येन जीवः किं जनयति करणे प्रतिलेख-
नादिक्रियायां सत्यं यथोक्तविधिना आराधनं करणं सत्यं तेन
करणसत्येन जीवः किं फलमुपाजयति तदा गुरुराह हे शिष्य !
करणसत्येन करणशक्तिं क्रियासामर्थ्यं जनयति पुनः करणसत्ये
वर्त्तमानो जीवो यथा वादी तथा कारी जवति क्रियासत्यः
पुमान् यादृशं सूत्रार्थं पठति तादृशं क्रियाकलापं । वद-
ति तथैव करोति इति भावः । (उक्त०) करणे सत्यं
करणसत्यं यत्प्रतिलेखनादिक्रियां यथोक्तां सम्यगुपयुक्तः कु-
रते तेन करणशक्तिं तन्माहात्म्यात्पुराणध्यवसितक्रियासाम-
र्थ्यरूपां जनयति । तथा करणसत्ये वर्त्तमानो जीवो यथा-
वादी तथा कारी चापि भवति । स हि सूत्रमधीयानो यथा
एव क्रियाकलापं वदन्शीलः करणशीलोऽपि तथैवेति । उक्त०
२६ अ० । आव० ।

करणानुयोग-करणानुयोग-पुं० क्रियन्ते इति करणानि । ते-
षामनुयोगः करणानुयोगः । द्रव्यानुयोगभेदे, तथाहि “ जी-
वद्रव्यस्य कर्तृविचित्रक्रियासु साधकतमानि कालस्वभाव-
नियतिपूर्वकृतानि दैकाकी जीवः किञ्चन कर्तुमलमिति मृद्भ-
व्यं च कुलालश्चकचीवरदण्डादिकरणकलापमन्तरेण न घ-
टलक्षणं कार्यं प्रति घटत इति तस्य तानि करणानीति द्र-
व्यस्य करणानुयोग इति, स्था० १० ठा० ।

करणानुपालग-करणानुपात्रक-पुं० अनु पश्चात्पालकः पिण्ड-
विशुद्ध्यादेः करणस्य पूर्वर्षिपरंपराक्रमेण पालके, वृ० ३ उ० ।
करणपज्जत्त-करणपर्याप्त-पुं० करणैरपर्याप्तेषु, ये पुनः
करणानि शरीरेन्द्रियादीनि न तावन्निरवर्तयन्ति अवश्यं पुर-
स्तान्निरवर्तयिष्यन्ति ते करणापर्याप्ताः ” कर्म० १ क० पं० सं० ।
करणालस-करणालस-त्रि० करणालसे, धर्मं प्रत्यनुद्यमे,
“ एवं केइ जंपंति इह्मीरससायगारवपरा बहवे करणालसा
परुवेति धम्मवीमंसएणं मोसं ” प्रश्न० आश्र० २ द्वा० ।

करणि-करणि-पुं० सादृश्ये, अनु० ।

करणिज्ज-करणीय-त्रि० कृ-अनीयर् “ वोत्तरीयानीयकृद्येज्जः
दा२।४८ इति यकारस्य द्विरुक्तो जः वा करणिज्जं करणीज्जं
करणीयम् प्रा० । कर्त्तव्ये, प्रयोजने, ज्ञा० ३ अ० । आचा० ।
अनुष्ठेये, दश० १० अ० । कर्त्तुं योग्ये, न० । अवश्यं कर्त्तव्ये,
जीत० । व्य० । सामान्येन कर्त्तव्ये, आव० ४ अ० ।

करणीज्जक्रिया-करणीयक्रिया-स्त्री० पद्येन प्रकारेण कर-
णीयं तत्तेनैव क्रियते नान्यथा इत्येवरूपे क्रियाभेदे, तथा हि
घटो मृत्पिण्डादिकया एव क्रियते न पाषाणसिकतादिकयेति
सूत्र० २ धृ० २ अ० ।

करणोदयसंता-करणोदयसत्ता-स्त्री० करणेष्टदये, सत्तायां च
“ करणोदयसत्ताणं सामित्तो घेहि सेसगं नेयं ” क० प्र० ।
करणोवाय-करणोपाय-पुं० क्रियते विविधावस्था जीवस्या-
नेन । क्रियते वा तदिति करणम् । कर्मप्रवकक्रियाविशेषो वा
करणं करणमिव करणं स्थानान्तरप्राप्तिहेतुतासाधर्म्यात्कर्मैव
तदेवोपायः कर्मरूपे हेतौ, मिथ्यात्वादिके कर्मबन्धहेतौ च ।
“ अज्झवसाणणिध्वत्तिएणं करणोवाएणं एयं खलु ते जीवा
परमवियाउयं पकरेति ” भ० २५ श० ८ उ० ।

करत (य) ल-करतल-न० हस्तस्य तले करस्तलमिव हस्ते,
घाच० । प्रश्न० । भ० । उपचाराद् हस्तवाद्ये करो हस्तस्तस्य

तलं करतलम् । “हस्तशंखं पूरेतिस्ति वुत्तं भवति अक्षतूरं वा करतलेन वाद्यं करोति ” नि०चू० १ उ० ।

करत (य) लपगहिय-करतलप्रगृहीत-त्रि० करतलाभ्यां प्रकर्षेण गृहीते, व्य० १ उ० । “ करयलपरिगहियं दसण्हं-मत्थणं अंजलिं कटु जणं वद्धवेइ ” रा० ६७ पत्र ।

करत (य) लपञ्जटविप्पमुक्क-करतलप्रभ्रष्टविप्रमुक्त-त्रि० करतलात् विप्रमुक्तं सत् प्रभ्रष्टं करतलविप्रमुक्तम् । प्राकृत-त्वात्पदव्यत्ययः । ततो विशेषणसमासः । हस्ततलाद्विप्रमुक्ते सति प्रभ्रष्टे, रा० ३६ पत्र । जी० ।

करत (य) लमाइय-करतलमेय-त्रि० मुष्टिग्राह्ये, कल्प० ।

करत (य) लपरिमिय-करतलपरिमित-त्रि० मुष्टिग्राह्ये, औ० । रा० । ज्ञा० । “ करयलपरिमियपसत्थतिबलियबलियमज्झा ” करतलपरिमितो मुष्टिग्राह्यः प्रशस्तः प्रशस्तलक्षणो-पेतस्त्रिबलिको बलिकप्रयोपेतो रेखाप्रयोपेतो बलवान् मध्ये मध्यभागो यस्याः सा ” करतलपरिमितप्रशस्तत्रिबलिकव-लिकमध्या, रा० १५ पत्र ।

करपत्त-करपत्र-न० करात् पतति, पत्-घृन् । क्रकचे, दारुभे-दके अश्वभेदे, विपा० ६ अ० । ज्ञा० । स्था० । करावेव पत्रं वाहनं यत्र जलक्रीडायाम्, जटाधरः । तत्र हि हस्ताभ्यां जलमुत्तोल्य परस्परं क्रीड्यते, वाच० ।

करपत्तदारण-करपत्रदारण-न० नरके करपत्रेण नारकदेहदा-रणे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

करप्पहार-करप्रहार-पुं० करेणाभिघाते, कल्प० ।

करंवय-करम्बक-पुं० तथा दध्ना पर्युषितौदनमेकीकृत्य करम्ब-को विहितः स तृतीयदिने यतीनां कल्पते न वेति प्रश्ने । उत्तर-म दध्ना तत्रेण वा द्वितीयदिनौदनो द्वितीयदिने तृतीयदिने वा करम्बको विहितः स तृतीयदिने साधूनां विहर्तुं कल्पते इति परंपरास्तीति ६८ (सेन० ३ उ०) तथा केवलदुग्धराद्ध-क्षैरेयी पर्युषिता साधूनां गृहीतुं न कल्पते करम्बकस्तु नवीन-तक्रादिसंस्कारार्हत्वात्कल्पत इति १२२ सेन० ४ उ० ।

करज (ह)-करज-पुं० कृ-अभच् करे भाति मणिबन्धात् कनिष्ठापर्यन्ते करस्य बाह्यदेशे, अमरः । करिशावके, उपूशि-शौ, गन्धद्रव्यभेदे, उपूमात्रे, पुं० स्त्री० मेदि० । वाच० । प्रश्न० । करजिउत्त-करभ्यागुप्त-त्रि० करज्यां प्रक्षिप्य रक्षिते, वृ० २ उ० । करजी-करजी-स्त्री० करभ डीप् उपूशाम्, पिं० । घटसंस्था-नसंस्थिते धान्याधारे, वृ० २ उ० ।

करजीखीर-करभीक्षीर-न० उपूीडुग्धे, “आहारो पंचगवज्ज-णं, मोक्षः इति केचित्तत्र । दसणं पलाणं करजीकीरं गोमांसं मयं चेत्येतत् पञ्चकवर्जनेन मोक्षं वहन्ति, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० (एत विराकरणं ‘कुसील’ शब्दे)

करय-करक-पुं० बनोपले, प्रज्ञा० १ पद । सूत्र० । वार्धटिकावा-रके, उपा० ७ अ० । अनु० ।

कररुह-कररुह-न० पुं० करे रोहति रुह-क-प्राकृते, गुणाद्याः क्लीबे वा ८ । ७ । ३४ । इति वा क्लीबत्वम् । कररुहं कररुहो प्रा० । नखे, अमरः । कृपाणे च, वाच० ।

करलाघव-करलाघव-न० चतुर्लक्षितमकलायाम्, कल्प० ।

करली-कदली-स्त्री० कदल्यामद्रुमे । ८ । १ । २२ । कदलीश-

ब्दे अद्रुमधाचिनि दस्य रो भवति द्रुमविशेषभिन्ने कदलीश-ब्दार्थे, करली. अद्रुम इति किम् कअली. केली, प्रा० ।

करवंदण-करवन्दन-न० अनिर्जरार्थं करं मन्यमानेन वन्दनरूपे-वन्दनकस्य पङ्क्तिशो दोषे, “ करमिव मङ्गलं दितो वंदणयं आर-हंति अङ्कइत्ति ” आच० ३ अ० । वन्दनकं दत्तं करमिव राज-वेयजागमिव मन्यते अर्हतः कर इति, वृ० ३ उ० । कर इव राज-वेयभाग इवार्हत्प्रणीतो वन्दनकरोऽवश्यं दातव्य इति धिया वन्दनम्, ध० २ अधि० । आ० चू० ।

करवीर-करवीर-पुं० करं वीरयति चुरा० वीरविक्रान्तौ, अण् कृपा-णे, खङ्गे, स्वनामख्याते वृद्धजेदे च, मेदि० । श्मशाने, हेम० भाचा. करसी-श्मशान-न० गोणादयः । उ । १ । ७४ । इति श्मशान-शब्दस्थाने निपातः । पितृवने, प्रा० ।

करसेवण-करणासेवन-न० द्वि० व० द्वन्द्वसमासः प्राकृतज्ञैल्या क-रणासेवनस्थाने, “ करसेवणम् ” करणे, आसेवने च । संप्राप्तका मभेदे, तत्र करणं सुरतारम्भयन्त्रं चतुरशीतिजेदं घास्यायनप्र-सिद्धम् । आसेवनं मैथुनक्रिया, प्रव० १७० द्वा० । अथवा करणं नागरकादिप्रारम्भयन्त्रम् आसेवने तु मैथुनम् । दश० १ चूलि० । करहेरुग-करहेटक-पुं० तीर्थभेदे, “ करहेटकं अपसर्गहरः पा श्वेनाथः ” ती० ४५ कल्प० ।

करादह्णणरिंद-करादह्णनरेन्द्र-पुं० स्वनामख्याते बौद्धराजे, “ जत्थ महोवा पूर्यां समुदवसीया करादह्णणरिंदकुलसंभूया रायाणो बट्टजत्ता अज्जवि नियदेवयस्स पुरठमहग्घमुल्लं पट्ठाणी-अं अलंकिअं विभूसियं महातुरंगमं ढोअति ” ती० ३७ कल्प० ।

कराह-कराह-पुं० कराय विक्रेपायाऽऽलति पर्याप्नोति करं ला-ति हा-क-वा-सर्जरस्युके तैले, कृष्णकुटेरके, तुङ्गे, दन्तुरे, उ-अतदन्ते, जयानके, त्रि० मेदि० । आ० म० द्वि० । शारिघोष-धौ, स्त्री० राजनि० । गौरा० डीप् । दन्तरोगभेदे, पुं० कस्तूरीमृगे, पुं० स्त्री० स्वार्थे-कन् कराहकः उक्तार्थे, तुलस्याम्, पुं० वाच० । कराहनामके वैदेहराजे, “ राएरुक्को नाम भोजः कामात् । ब्रा-ह्मणकन्यामजिमन्यमानः सबभुराष्टो विननाश करालजनकश्च वैदेहः, ध० १ अधि० ।

कराव-कारि-धा० कृ-णिच् क्रियायां प्रवर्तने, “ ऐरदेदावावे उ । ३ । ४९ इति ऐः स्थाने, अत-एत-आव-आवे-एते सत्त्वार आदे-शाः । कारेई । करावई । करावेइ, प्रा० । अस्य जावकर्मणि । के च बुगावी कभावकर्मसु उ । ३ । ५२ । ऐः स्थाने लुगावी इत्या-देशो जवतः के जावकर्मविहिते च प्रत्यये परतः । कारिअं क-राविअं । जावकर्मणोः कारीअइ करावीअइ । कारिज्जइ करा विज्जइ । अदेल्लुक्कादेरत आः उ । ३ । ५३ । इति ऐरदेद्वोपेषु कृतेषु आदेरकारस्य आ भवति । एति कारेई बुकि कारीअं का-रीअइ कारिज्जइ, प्रा० ।

करावण-कारापन-न० क्रियायां प्रवर्तने, प्रश्न० संख० ३ द्वा० ।

करि (ण्)-करिन्-पुं० स्त्री० कः शुणः प्राशस्त्येनास्त्यस्य इनि । इस्तिनि, वाच० प्रश्न० ।

करिअ-कृत्वा-अव्य० कृ०-कवा कृगमोरु अ० ८ । ४ । ७१ इति कृधातोः परस्य क्वाप्रत्ययस्य क्तिन् अरुअं इत्यादेशो वा कर्तुअ पक्वे करिअ करद्ण, प्रा० ।

करिण्वञं-कर्त्तव्य-त्रि० कृ-तध्य०-अपभ्रंशे, “ तव्यस्य इण्वञं

एम्बुं एवाः ८ । ४ । ३८ । इति तव्यप्रत्ययस्य ण्वयत्वं
एम्बुं एवा इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति । करणीये, “ म-
हकरिण्वत् इति किं पि ण चिमरिण्वत् परदिउज्ज ” प्रा० ।

करिमु-कुर्वत्-त्रि० कृतवति, स्था० ८ ठा० ।

करिमुगसय-कृतवच्चत-न० करिमु इत्यनेन शब्देनोपलक्षितं
शतं प्राकृतभाषया “ करिमुगसयन्ति ” भगवत्याः सप्तविंशे
शतके, भ० २७ श० । (तत्रत्या धक्त्यता बन्धशब्दे)

करित्ता-कृत्वा-अव्य० विधायत्यर्थे, “ दुकराहं करित्ताणं दु-
स्सहाहं सहेउ य ” दश० ३ अ० ।

करिद्वा-कृत्वा-अव्य० विधायत्यर्थे, प्रा० ।

करिय-करिक-पुं० केवलानुसारेण चतुरशीतितमे महाग्रहे,
च० प्र० २० पाहु० । सू० प्र० । कल्प० ।

करिद्ध-करील-न० प्रत्यप्रकन्दले, अणु० ३ वर्ग० । किमिदं
संभृतवंशकरिलमामिपं चेति, विशेष० ।

करिस-कृप्-धा० विलेखने, आकर्षणे च, भ्वा० पर० अनिद्
'बुपादीनामरिः' दा४।३४ इति ऋस्थाने अरिः । करिसई कर्पति
“ कृपेः । कट्टसाअट्टाञ्चाण्ण्डाण्डाण्डाण्डा ” दा४।३६ कृपेरेते
पडादेशा या भवन्ति । कट्टइ साअट्टइ अञ्चइ अण्डइ अर-
ण्डइ आइण्डइ । पक्षे करिसई प्रा० ।

करिस-कर्प-पुं० पलचतुर्भागे, “ अर्द्धतृतीयानि धराणि एकः
सुवर्णः सचैकः सुवर्णः कर्प इत्युच्यते, ज्यो० २ पाहु० । षोड-
श भागः कर्पः अशीतिगुञ्जप्रमाण इत्यर्थः “ दशार्द्धगुञ्जं प्रव-
दन्ति मापं, मापाह्वयैः षोडशभिश्च कर्पम् । लाला० तन्मिमे
सुवर्णे च विभीतकवृक्षे, पुं० शब्दर० । कृष् भावे घञ् । आक-
र्षणे, तुदा० कर्प-भावे-घञ्-विलेखने, वाच० । स्था० ।

करिसग-कर्पक-त्रि० कृष् विलेखने गृध्व कृष वले, उत्त०
३ अ० । “ हेराण्णि करिसण (कर्पकोऽर्भाक्षणयोगेन फलनि-
ष्पत्तिं जानाति इति कम्मयाशब्दे उदाहृतम्) आ० म० द्वि० ।

करिसण-कर्पण-न० तुदा० कृष-भावे ल्युट् लाङ्गलादिना भूमे-
लेखने, हेम० वाच० । कषौ, प्रश्न० आश्र० १ द्वा० ञ्वा । कृष भा-
वे ल्युट् आकर्षणे, क्षीरिणीवृक्षे, राजनि० गौरा० ङीप् वाच० ।

करिसण-कर्पाण्ड-न० एकस्य कर्पस्य पलचतुर्भागरूपस्यार्द्धं
अर्द्धकर्परूपपरिमाणसूचिकायाम् तुलारेखायाम्, ज्यो० १ पाहु० ।
करिसावण-कर्षापण-पुं० कर्षणापण्यते क्रीयते रूप्यके, षोड-
शपणपरिमाणकर्पस्य षोडशमाशकमितत्वेन षोडशभिः पणै-
स्तस्य कथणात् तत्संख्यासाम्यात् तथात्वं ततः प्रज्ञादि० स्वार्थे
अण् । कार्पावणोऽप्यत्र अर्द्धार्थादि० तेन पुं० न० वाच० । “ जहा
एगो करिसावणो तहा बह्वे करिसावणा ” अनु० । तं० ।

करिसिय-कृशित-त्रि० । तनुके, दुर्बले, सूत्र० २ ध्रु० ३ अ० ।

करिमुत्तरा-कर्पोत्तरा-स्त्री० कर्पोत्तरकर्पवृक्षिसूचिकायां रेखा-
याम्, कर्पोत्तरकर्पवृक्षिसूचिकाश्चतस्रो रेखा ज्ञव-
न्ति तद्यथा द्वितीयकर्परूपपरिमाणसूचिका तृतीया द्विकर्पसू-
चिका चतुर्थी त्रिकर्पसूचिका पञ्चमी चतुःकर्पसूचिका षडसू-
चिकेत्यर्थः, ज्यो० २ पाहु० ।

करीर-करीर-पुं० क ईरव- घटे, मेदि० । वंशाङ्कुरे, अमरः ।
अङ्कुरमात्र, प्रावप्र० । गूढपत्रे, मरुतूमिजे, उष्ट्रप्रिये वृक्षभेदे,
भावप्र० । क्षीरिकायाम्, झिल्लायाम्, हस्तिदन्तमूले, स्त्री० उणा-

दि० वाच० । करमद् अट्टरुसग करीरए रावणमहत्थे, प्रज्ञा० १ पदा
तत्सन्निधये शार्दा, त्रि० स्त्रियां ङीप् वाच० ।

करीरपाणग-करीरपानक-न० करीरसंमर्देन कृते पानकभेदे,
आचा० २ ध्रु० १ अ० ८ उ० ।

करीसंग-करीषाङ्ग-न० अम्युद्दीपनकारणे, उत्त० १२ अ० ।

करीत-कुर्वत्-त्रि० कृ- शतृ- चर्मकारे, भृत्ये, विध्व० । कर्तरि
त्रि० स्त्रियां ङीप् वाच० । प्रश्न० ।

करीण-करीण-पुं० कृ-एणु- के मस्तके रेणुरस्य वा गजे, अमरः ।
कर्णिकारवृक्षे, विश्वः । वाच० । हस्तिन्याम्, स्त्री० षु० १ उ० उत्त०
स्वार्थे कन् करेणुकाऽप्यत्र स्त्री० रायमुकुटस्तु करेणुशब्दं दीर्घा-
न्तं पठित्वा हस्तिनि, पुं० स्त्री त्याह । वाच० ।

करीणदत्त-करीणदत्त-पुं० ब्रह्मदत्तचक्रिणः पितृवयस्य ब्रह्मद-
त्तचक्रिणा लब्धे कन्यारत्ने, स्त्री, उत्त० १३ अ० ।

करीणसेना-करीणसेना-स्त्री० ब्रह्मदत्तचक्रिणा लब्धे कन्यारत्ने,
उत्त० १३ अ० ।

करीण-कर्तुम्-अव्य० विधातुमित्यर्थे, भ० ८ श० २ उ० ।

करीमाण-कुर्वत्-कुर्वाण-त्रि० विदधाने, “ पक्खुजिय महासमु-
हरवभूयं पिंवे करमाणे ” औ० ।

करीमग-करीटक-पुं० कटोरके पात्रभेदे, “ ततो पासोर्हि क-
रीमगा कटोरगा मंकुया सिप्पाउ पट्टाविज्जन्ति ” नि० चू० १ उ० ।
योगशास्त्रप्रवर्तके गणितानि, गोपेन्द्रादीनां गोपेन्द्रवाचककरोट-
कर्णप्रभृतीनाम्, पं० च० ।

करीडिय-करीटिक-पुं० कापाक्षिके, झा० ६ अ० । औ० । दीर्घ-
ककारादिरप्यत्र, झा० १ अ० ।

करीमिया-करीटिका-स्त्री० अतीवविशालमुखायां कुरिम-
कायाम्, अनु० । स्थगिकायाम्, झा० १ अ० । मृणमयमा-
जनविशेषे च, औ० ।

करीडियाधारि (ए)-करीटिकाधारि-पुं० स्थगिकाधारि-
णि, प्र० ११ श० १ उ० ।

करीमी-करीटी-स्त्री० कपाक्षे, झा० ८ अ० ।

कल-कल-धा० संख्याने, सक० शब्दे, अक० भ्वा-आत्म० सेट् ।
वाच० । कलसंख्याने धातवोऽर्थान्तरंऽपि इति संज्ञानेऽपि
‘कलश्’ जानाति संख्याने करोतीति वा, प्रा० विशेष० प्रथ० कल-
गतौ संख्यायां च अद० चुग० सक० सेट्-कल्यति (ते) वाच० ।
कल-पुं० रसोर्धशौ ८ । ४ । ८७ इति मागध्यां रस्थाने झः
हस्ते, प्रा० ।

कल-पुं० कल शब्दे, घञ्-नि० अष्टाद्विः । अत्यन्तध्वजणद्वय-
हरे अत्यकल्पनौ, मधुरे, झा० १ अ० । व्याकुलशब्दसमूहे, च० प्र०
१ ए पाहु० “ कलरिभियमहुरतंतीलतातककुडवंसाभिराम ”
झा० १७ अ० । कलाये, त्रिपुटाख्ये वृक्षचपके वा, जं० २ वक्ष०
धान्यविशेषे, ज० १४ श० १ उ० । प्रज्ञा० । कल-भेदे अच् क-
स्य लः शुके, चरमधातौ, न० मेदि० । क्षीरिवृक्षे, पुं० शालवृ-
क्षे, पुं० राजनि० । अजीर्णे, मेदि० । कलाऽस्त्यस्य अच्-कला-
न्वितेऽवयवे च, वाच० ।

कलत्र-कालक-पुं० काल-स्वार्थं कः “ वाऽव्ययोत्तातादायदा-
तः ८ । १ । ६७ इत्यादेरातोऽत वा कलत्रो, कालत्रो क
लशब्दार्थं, प्रा० ।

कलंक-कलङ्क-पुं० कलयति-किप्-कलं चाऽसावङ्क कं प्रहाण-
मपि लङ्कयति गच्छति ङकि गतौ अण् वा चिह्ने, अपवादे, ताम्रा-
दिधातूनां मन्त्रभेदे, ताम्रादियोगात्. अम्लादिविकारे च । मेदि० ।
वाच० । “ मन्त्रकलंकपंका ” आव० ४ अ० । स्थनामख्याते विद्-
ज्जेदे, तथा चाह कलंकः “ भेदाभेदात्मके ज्ञेये, ज्ञेदाभेदाजिसन्ध-
यः ” आ० म० द्वि० ततोऽस्त्यर्थे इति कलंकिन तद्युक्ते स्त्रियां ङीप्
ततः तारका० आनाथे इत्यङ् कलंकितः । जातकलंक, त्रि० वाच०
कलंकाण-कलंकन-न० कलंकस्य करणे, अज्याख्याने, अस-
होपस्यारोषणे, प्रव० ८ द्वा० ।

कलंकणिम्मुक्-कलंकनिर्मुक्त-वि० कलंकरहिते, घ० २ अधि० ।
कलंकल-कलङ्कल-त्रि० अशुजवस्तुनि, संथा० ।

कलंकलीजाव-कलङ्कलीजाव-पुं० संसारगर्जादिपर्यटने, आ-
चा० १ ध्रु० । असमञ्जसत्वे, औ० ।

कलंत-कलान्त-त्रि० कलमे, “ अपकलंताणं बहुसुजेणं दिवसो-
वहकतो ” आव० ३ अ० ।

कलंद-कलन्द-न० कुण्डके, औ० । उपा० । घर्णशङ्करजातौ,
जात्यार्यविशेषे, स्था० ६ ठा० ।

कलंब-कदम्ब-पुं० कन्दकरणे अम्बञ् वृक्षविशेषे, औ० । प्र० ।
“ कलंबोऽपिसायाणं ” स० । तस्य जेदाः “ नीपोमहाकदम्बः
स्यात्, धाराकदम्ब इत्यपि । द्वितीयोऽल्पप्रसारश्च, वृत्तपुष्पः
कदम्बकः । हारिद्रस्तुरजोबलः । “ धूवीकदम्बको धारा-क-
दम्बः पदपदप्रियः । वृत्तपुष्पः केशराढ्यः, प्रावृषेयः कदम्बकः ।
नीपो महाकदम्बोऽपि, तथा बहुफलो मतः । इति जरतः वाच० ।
कलंबवीर-कलम्बवीर-न० शस्त्रविशेषे, विपा० १ ध्रु० ६ अ० ।

कलंबवालुया-कदम्बवालुका-स्त्री० कदम्बपुष्पाकारा बालुका
कदम्बवालुका, नरकनद्याम्, प्रश्न० आश्र० १ द्वा० । सूत्र० ।
“ महादवगिसंकासे, मरुमि वहरवालुण । कलंबवालुयाय य,
दहृपुणो अणंतसो, उत्त० १९ अ० ।

कलंबवीरिया-कदम्बवीरिका-स्त्री० तूणविशेषे, स च दर्भा-
दप्यतीव तुदकः । अतः “ कलंबवीरियापत्तेः वा कुंतगे वा
नोमरगोस्ति वा ” कुःस्पर्शत्वेनोपमानम् । जी० ३ प्रति० १ उ० ।
स्था० । कदम्बवीरिकेति विशुद्धं प्रतिभाति, विपा० १ ध्रु० ६ अ० ।
कलंबुआ-कलम्बुका-स्त्री० नालिकायाम्, पुष्पप्रधानवृक्षभेदे,
सू० प्र० ४ पाहु० । जलरुहेदे, आचा० १ ध्रु० १ अ० ५ उ० ।
कदम्बपुष्पाकारमांसगोलके, विशेष० । स्वनामख्याते सन्निवेशे
च । यत्र भगवतो महावीरस्य कालहस्तिना उपसर्गः कृतो मे-
धेन च तन्नात्रा पूजा कृता, आ० म० द्वि० । आ० चू० ।

कलंबुआपुष्फ-कलम्बुकापुष्प-न० नालिकापुष्पे, तच्छ दाक्षि-
मपुष्पमिति संज्ञायते । सू० प्र० ४ पाहु० ।

कलक-कलक-पुं० स्त्री० कल-चुरा०-रात्रुह । शकुलस्थे, हेम-
च० । स्त्रियां जातित्वात् ङीप् वाच० । स्कन्दकाव्येऽपि-
प्याणां वादे पराजिते द्विजातौ, येन तेषामेकोनपञ्चशतानि कु-
मानि अनशनं प्रापितानि, संथा० ।

कलकल-कलकल-पुं० कलप्रकारः गुणवचनत्वात् प्रकारे द्वि-
त्वम् कोलाहले, वाच० । व्यक्वचने, रा० विपा० औ० । भ० ।
उपलक्ष्यमामदचनविमाने ध्वनौ, भ० ९ श० ३३ उ० । जी० ।

हा० । औ० । व्याकुलशब्दसमूहे, सू० प्र० १९ पाहु० । जं० ।
“ कलकलं णं वयणं छुमंति ” कलकलशब्दयोगात् कलक-
लम्, प्रश्न० आश्र० १ द्वा० । कलस्य शालघृक्षस्य कला यत्र
शाश्वनिर्यासे, मेदि० । वाच० ।

कलकलंत-कलकलायमान-त्रि० कलबोलं कुर्वाणे, कलकलं
कुर्वति, प्रश्न० आश्र० ३ द्वा० । “ कलकलंतबोलबहलं ” कल-
कलायमानो यो बोलो ध्वनिः स बहलो यत्र स तथा, औ० ।
“ कलकलंतक्खारपरिसित्तगाढरुज्जंतगत्ता ” कलकलायमा-
नक्षारेण यत्परिपिकं परिपेकः तेन (गाढमत्यर्थ) रुज्जंतसि ।
दह्यमानगात्रं येषान्ते तथा, प्रश्न० आश्र० १ द्वा० ।

कलकलंतवेयरणी-कलकलायमानवैतरणी-स्त्री० कलकलाय-
मानं यत् त्रपुकादि तद्भूता वैतरण्यभिधाना या नदी सा क-
लकलायमानवैतरणी । नरकनद्याम्, प्रश्न० आश्र० १ द्वा० ।
कलकलंजरिय-कलकलंजृत-त्रि० चूर्णादिभिश्चजवभृते, विपा०
१ ध्रु० ६ अ० ।

कलकलरव-कलकलरव-पुं० कलकललक्षणे रवे, “ सगरा-
हदसंतरुसंतकलकलरवे ” प्रश्न० आश्र० ३ द्वा० ।

कलण-कलन-न० कल्यत्यनेन कलगतौ गत्यर्थस्य-ज्ञानार्थत्वा
दज्ञाने, करणे ल्युट् ङिह्ने, वातपित्तादिदोषे च । तैः स्वरूपानुमा-
नात् तथात्वम् । ग्रहणे, प्राप्ते, ज्ञाने च, वाच० । संशब्देने, सं-
स्थाने च, विशेष० । “ कं जलं द्याति उत्पत्तिसाधनत्वेन तथा
सन्नमति नम्वा-रु । वेतसवृक्षे, पुं० राजनि० । तस्य जलसमी-
पजातत्वात् तत्क्रान्तसा नमनाश्च तथात्वम्, वाच० ।

कलत्त-कलत्र-न० गडसेचने अत्रन् आदेशश्च कः इत्य लः कलं
त्रायते त्रैकः कम-शासने वा अत्र नमस्य शो वा भार्यायाश्च,
वाच० । दारेपु; आव० ४ अ० “ मिसकलत्ताई सेवई ” प्रश्न० आ-
श्र० २ द्वा० । आव० । नितम्बे, अमरः । नृपाणां दुर्गस्थाने, दे-
मचं०, वाच० ॥

कलभा-कलजा-स्त्री० बालावस्थायाम्, हा० १ अ० ।

कलभाण-कलजानन-त्रि० स्वरमनोज्ञाने, स्त्रियां कलभाण-
णीः अ० ७ उ० ।

कलम-कलम-पुं० कलते अराणि कल-कमच द्वेष्टन्यां, अटाधरा ।
वाच० । “ कलमाबणगोक्षतित्ति ” “ कलमा महामलगप्पमाणं गे-
णंति ” नि० चू० १ उ० । शाश्विजेदे, स च कलमः कति-
विख्यातो जायते स घृहद्वने कश्मीरदेश एवोक्तो महालण्डुलग-
भकः इति ज्ञावप्र० । उत्क्रान्तप्रतिरोपितधान्यभेदे च० “ आपा-
दपक्षप्रणताः, कलमा इव ते रघुम् ” कलयति परस्वं क्व-अमङ्
खैरे, पुं०, आचा० । आम० द्वि० ।

कलमल-कलमल-पुं० अपवित्रमलं “ रागेण न जाणंति घराया
कलमलस्स-णिक्कमणं ” तं० । जठरद्वयसमूहं, ‘ कलमलजम्बा-
लाप’ कलमलो जठरद्वयसमूहः स एव जम्बाद्वयः, स्था० ३
ठा० ३ उ० । कर्दमो यस्यां सा तथा शरीरस्तकाऽशुजद्रव्य-
विशेषे, “ कलमलाहिवासडुक्खबहुजणसाहरणा ” कलम-
लस्य शरीरस्तकाशुभद्रव्यविशेषस्याऽधिकासेनावस्थानेन दुः-
खा दुरूपा ये ते तथा । बहुजनानां साधारणाभागत्येन ये ते
तथा । ततः कर्मधारयः, भ० ९ श० ३३ उ० ।

कलमसालि-कलमसाली-पुं० पूर्वदेशप्रसिद्धे (बला० १ अ०)
क्षालिनिशेदे, जं० २ अ० ।

कलमसालिगिण्वत्तिय-कलमशालीनिर्वर्तित-त्रि० कलमशा-
स्त्रिमये, जी० ३ प्रति० ३ उ० ।

कलमोयण-कलमोदन-कलमशालिकूरे, व्य० १० उ० ।

कलत्र-कलत्र-पुं० न० कलत्र-वृषा-कलत्र-गर्भवेष्टचर्मणि, अ-
मरः "एकरात्रेण पच्यमाने गर्भावयवचूते रेतोविकारे, वाच० ।
उत्पत्तिक्रमे, एवं "सत्ताहं कलत्रं होइ, सत्ताहं होइ बुभुयु" सप्ता-
होरात्राणि यावत् शुक्रशोणितसमुदायमात्रं कलत्रं जवति, तं० ।

कलस-कलश-पुं० कलं मधुरोऽयत्तं ध्वनिं शवति शु-गतौ
वा-रुः । घटे, वाच० । भृङ्गारे, रा० । महाघटे, जं० २ चक्र० ।
अस्थ्यधमङ्गलेष्वर्तगणना । रा० । औ० । जं० । विवाहादौ, उ-
त्सवे यो मण्ड्यते-तस्यैव माङ्गलिकत्वात् ग्रहणम्, संथा० ।

कलसंग (सिव) श्रिया-कलसङ्गलिका- स्त्री० ' कलसि '
कलाया धान्यविशेषः तेषां " संगलियत्ति " कलिका अणु० ३
वर्ग० । कलायाभिधान्यकलिकायाम्, भ० ७ श० १ उ० ।

कलसय-कलशक-पुं० आकारविशेषवति, वृद्धघटे, उपा० ७ अ० ।

कलसि-कलशि-स्त्री० पृश्निपरार्याम्, अमरः । घटे, हेमच० ।
अस्य कृदिकारान्तत्वात् वा डीप् "कलशीत्यप्युभयत्र" वाच० ।
कलशिया-कलशिका-स्त्री० लघुतरे कलशे, अनु० । आतोय-
विधाने, आ० चू० १ अ० । रा० ।

कलसीपुर-कलशीपुर-न० पुरभेदे, येन घोषवतीसेना, वस-
न्ता कलसीपुरे । धारिता वामहस्तेन, कृत्रियः सैष वेम(ग) वान् ।
॥२३॥ प्रव० २ द्वा० ।

कलह-कलह-पुं० न० कलं कामं हन्ति अत्र । हन्-वा-आधारे,
रुः, वाच० । छन्नाधिकरणे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । वचन-
राटौ, भ० ३ श० ६ उ० । आतु० । परस्परं राटौ, पि० । प्रश्न० ।
जी० । प्रव० । औ० । प्रज्ञा० । दशा० । स्था० । वाचिकभरणे,
आ० म० द्वि० । प्रश्न० । कौ०, प्रव० ३८ द्वा० । वाग्युद्धे, प्रति० । जी० ।
द० । उक्त० । बुगहोस्ति वा कलहोस्ति वा भेरुणास्ति वा विवादास्ति
वा एगठं " नि० चू० १६ उ० । (अहिगणशब्दे वक्तव्यतोक्ता)
महता शब्देनान्योऽयमसमञ्जसजापणे, एतच्च क्रोधकार्य-
मिति (भ० १२ श० ५ उ०) क्रोधे, उक्त० ८ अ० । तद्रूपे गौ-
णमोहनीयकर्मणि, स० सङ्गमे च, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।
कलहंभाण-कलहध्यान-न० कलहो वाचिकाराटिः तस्य
ध्यानं कलहध्यानम् । रुक्मिणीसत्यनामयोर्व्यतिकरे, कलहप्रि-
यदुष्योऽधननृपस्येव कमलामेलादिव्यतिकरे नारदस्येव वा
दुष्यन्ते, आतु० ।

कलहंस-कलहंस-पुं० स्त्रि० कला मधुरशब्दा ये हंसाः कलहंसाः ।
राजहंसेषु, कल्प० । जी० । प्रज्ञा० । नृपश्रेष्ठे, मेदि० । कलप्रधानो
हंसः वाहहंसभेदे, स्त्रियां जातित्वात् डीप् वाच० ।

कलहकर-कलहकर-पुं० कलहो वाचिकं नष्टरुनंतत्करणशक्तिः
अप्रशस्तकोधाद्यौदधिकनाववशतः कलहकरणशक्ति, आ०-
म० द्वि० । कलहहेतुभूतकर्तव्यकारिणि, प्रश्न० संव० ३ द्वा० ।
स० । " कलहकरो असमाधिकरे " आक्रोशादिना येन कलहो
भवति तत्क्रांति सचैवं गुणयुक्तो हि असमाधिस्थानमष्टादशं
जवति, दशा० १ अ० । आ० चू० । आव० ।

कलहकारग-कलहकारक-त्रि० राटिजनके णिसायसरमेता-
यो हवन्ति कलहकारगा, अनु० ।

कलहपिय-कलहप्रिय-त्रि० राटिवल्लभे, " धेवयसरसंपन्ना
भवन्ति कलहपिया " स्था० ७ श० । सारिकापक्षिण्याम्, स्त्री०
राजनि०, वाच० ।

कलहमिच-कलहमित्र-न० कलहानन्तरं जाते मित्रे, व्य० ४ उ० ।
कलहाभिर्णदि (ए)-कलहाभिनन्दिन्-त्रि० महर्षिनारद-
स्थानिनि कलहप्रिये, न० ।

कलहासंगकर-कलहामङ्गकर-कलहः संग्रामस्तत्रासङ्गः सम्बन्धः
कलहासंगस्तत्करः युद्धसंगकृति, कलहः क्रोध आसङ्गो राग-
इत्यतः रागद्वेषकारिणि, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।

कला-कला-स्त्री० कल अच्. टाप् विज्ञाने, ताश्च कलनीयभेदाद्
द्विसप्ततिर्भवन्ति ।

एगमेगस्स एं रन्नो चाउरंतचक्कवट्टिस्स वावत्तरिपुरवरसा-
हस्सीओ पप्पत्ताओ वावत्तरिकलाओ पप्पत्ताओ तंजहा ।
लेहं ? गणियं २ रुवं ३ नट्टं ४ गायं ५ वाड्यं ६ सग-
रयं ७ पुक्खरगयं ८ समतालं ९ जूयं १० जणवायं ११
पोरक्कं १२ अट्ठावयं १३ दग्गमाट्टियं १४ अन्नविही १५
पाणविही १६ कथविही १७ सयणविही १८ अज्जं १९
पहेलियं २० मागट्टियं २१ गाहं २२ सिलोगं २३ गंध-
जुत्ति २४ मधुसित्तं २५ आजरणविही २६ तरुणीपटि-
कम्मं २७ इत्थील्लक्खणं २८ पुरिसल्लक्खणं २९ हयल्लक्खणं
३० गयल्लक्खणं ३१ गोणल्लक्खणं ३२ कुक्कल्लक्खणं
३३ मिट्ठयल्लक्खणं ३४ चक्कल्लक्खणं ३५ छत्तल्लक्खणं ३६
दंरुल्लक्खणं ३७ असिल्लक्खणं ३८ मणिल्लक्खणं ३९
कागणिल्लक्खणं ४० चम्मल्लक्खणं चंदल्लक्खणं सूरचरियं
राहुचरियं गहचरियं सोभागकरं दोजागकरं विज्जागयं मं-
तगयं रहस्सगयं ४१ सभासंचारं ४२ बूहं ४३ खंधावा-
रमाणं ४४ नगरमाणं ४५ वत्थुमाणं ४६ खंधनिवेसं ४७
वत्थुनिवेसं ४८ नगरनिवेसं ४९ ईसत्थं छरूपवायं ५०
आससिक्खं ५१ हत्थिसिक्खं ५२ धणुव्वेयं ५३ हिरण-
पागं ५४ सुवन्नपागं ५५ मणिपागं ५६ धातुपागं ५७ बहु-
जुप्पं ५८ लयाजुप्पं ५९ मुट्टिजुप्पं ६० जुप्पं ६१ निजुप्पं
६२ जुप्पाजुप्पं ६३ सुत्तखेनं ६४ बट्टखेनं ६५ नादिय-
खेनं ६६ चम्मखेनं ६७ पत्तजेज्जं ६८ करुगजेज्जं ६९ स-
जीवं ७० निज्जीवं ७१ सज्जाणस्यं ७२ । स० १३० पत्र ।

अत्र 'लेह'मित्यादीनि द्वासप्तति पदानि राजप्रश्रीयानुसारेण
द्वितीयान्तानि प्रतिभासन्ते इत्यत्रापि व्याख्यायां तथैव दर्श-
यिष्यन्ते समघायाज्ञानुसारेण च विभक्तियव्यत्ययेन प्रथमान्त-
तया स्वयं योजनीयानीति । तत्र लेखनं लेखोऽक्षरविन्यास-
स्तद्विषया कला विज्ञानं लेख एवोच्यते तं भगवानुपदिश-
तीति प्रकृते योजनीयम् । एवं सर्वत्र योजना कार्या । स च
लेखो द्विधा लिपिविषयभेदात् । तत्र लिपिरष्टादशस्थानोक्ता
अथवा लाटादिदेशभेदतस्तथाविधविचित्रोपाधिभेदतो वाऽ-
नेकविधेति । तथापि यत्रयत्कलाष्टदन्तलोहताम्ररजतादयोऽ-

क्षराणामाधारास्तथा लेखनोत्क्राणस्यूतव्यूतच्छिन्नभिन्नद-
ग्धसंक्रान्तितोऽक्षराणि भवन्तीति । विषयापेक्षयाऽप्यनेकधा
स्वामिभृत्यपितृपुत्रगुरुशिष्यभार्यापतिशत्रुमित्रादीनां लेखवि-
षयाणामप्यनेकत्वात्तथाविधप्रयोजनभेदाच्च अक्षरदोषाच्च ।
“ अतिकाश्रयमतिस्थूलं, वैषम्यं पङ्क्तिवक्रता । अतुल्यानां च
सादृश्य-मत्वेभागः पदेषु च ” इति १ तथा गणितं संख्यानां
संकलिताद्यनेकभेदम्पाटीप्रसिद्धम् २ रूपं लेप्यशिलासुवर्ण-
मणिवस्त्रचित्रादिषु रूपनिर्माणम् ३ नाट्यं सामिनयनिरभि-
नयभेदभिन्नं ताण्डवम् ४ गीतं गन्धर्वकलागानविज्ञान-
मित्यर्थः ५ वादितं वाद्यं ततविततादिभेदभिन्नम् ६ स्वरगतं
गीतमूलभूतानां परञ्जन्मपमादिस्वराणां ज्ञानम् ७ पुष्करगतं
पुष्करं मृदङ्गमुरजादिभेदभिन्नं तद्विषयकं विज्ञानम्वाद्यान्तर्ग-
तत्वेऽप्यस्य यत् पृथक्कथनं तत्परमसंगीताङ्गत्वख्यापनार्थम् ८
समतलं गीतादिमानकालस्तालः स समोऽन्यूनाधिकमात्रि-
कत्वेन यस्माद् ज्ञायते तत्समतलविज्ञानम् “ कचित्तालमान-
मिति ” पाठः ९ द्यूतं सामान्यतः प्रतीतम् १० जनवादं द्यूतवि-
शेषम् ११ पाशकं प्रतीतम् १२ अष्टापदं सारिफलकद्यूतं त-
द्विषयककला १३ पुरःकाव्यमिति पुरतः पुरतः काव्यं शीघ्रक-
वित्वमित्यर्थः १४ (दगमद्विआमिति) दकसंयुक्तमृत्तिका विवे-
कद्रव्यप्रयोगपूर्विका तद्विवेचनकलाऽप्युपचारादकमृत्तिका
ताम् १५ अन्नविधिं स्पर्शकारकलाम् १६ पानविधिं दकमृ-
त्तिकाकलया प्रसादितस्य सहजनिर्मलस्य तत्संस्कारकर-
णम्, अथवा जलपानविधिं जलपानविषये गुणदोषविज्ञान-
मित्यर्थः यथा “ अमृतं भोजनस्यार्द्धं, भोजनान्ते जलं विषम् ”
इत्यादि १७ वस्त्रविधिं वस्त्रस्य परिधानीयादिरूपस्य नवको-
णदैविकादिभागयथास्थाननिवेशादिविज्ञानं वा अनादिवस्तु
अनन्तविज्ञानान्तर्गतमिति नेह गृह्यते १८ विलेपनविधिं य-
त्तत्कर्दमादिपरिज्ञानम् १९ शयनविधिं शयनं शय्या पत्य-
ङ्गादिस्तद्विधिः स चैवं “ कर्माङ्गुलं यवाष्टक-मुदरास-
कं तुषैः परित्यक्तम् । अङ्गुलशतं नृपाणां, महती शय्या
जयाय कृता ॥ १ ॥ नवतिः सैव परूना, द्वादशहीना विष-
द्वहीना च । नृपपुत्रमन्त्रिवलपति-पुरोधसां स्युर्यथासंख्यम् ॥ २ ॥
अर्धमतोऽष्टांशोऽनं, विष्कम्भो विश्वकर्मणा प्रोक्तः । आर्यामध्यं-
शसप्तः, पादोऽत्रायः सकुक्षिशिरः ” ३ इत्यादिकं विज्ञानम् ।
अथवा शयनं स्वप्नः तद्विषयको विधिस्तं यथा पूर्वस्यां शिरः कु-
र्यादित्यादिकं विधिम्, २० आर्यां सप्तचतुष्कलगणादिव्यवस्था-
निबद्धां मात्राङ्गदोरूपाम् २१ प्रहेलिकां गूढाशयपद्यम् २२
मागधिकां रसविशेषम् । तल्लक्षणं चेदम् “ दिसाघसुदुन्निदगणा,
समेसु पोदो तत्रो दुसु वि जत्थ । लहु उंकगणो लहु उंकगणा तं
मुणह मागहिअं ” ति २३ गायानां संस्कृतेतरभाषानिवद्धामा-
र्यामेव २४ गीतिकां पूर्वाद्धेसदृशाऽपराद्धलक्षणाभार्यामेव २५
श्लोकमनुष्टुप्विशेषम् २६ हिरण्ययुक्तिं हिरण्यस्य रूपस्य युक्तिं
यथोचितस्थाने योजनम् २७ पंचं सुवर्णयुक्तिम् २८ चूर्णयुक्तिं
कोष्ठादिसुरभिद्रव्येषु चूर्णीकृतेषु तत्तदुचितद्रव्यमेलनम् २९
आभरणविधिं व्यक्तम् ३० तरुणीपरिकर्म युवतीनामनङ्गश-
तक्रियां वर्णादिवृद्धिरूपाम् ३१ स्त्रीपुंसलक्षणे सामुद्रिकप्रसिद्धे
३२ । ३३ हयलक्षणं दीर्घग्रीवाकिंकट इत्यादिकमश्वलक्षणवि-
ज्ञानम् ३४ गजलक्षणं “ पञ्चोन्नतिः सप्त मृगस्य दैर्घ्यं-मष्टैव
हस्ताः परिणहमानम् । एकद्विवृद्धावथ मन्द्रमद्वौ, संकीर्णनागो
नियतप्रमाणः ” १ इत्यादि ज्ञानम् ३५ । (गोलकखण्टे) गोजा-

तीयलक्षणं “ सास्नाविकलातिरुक्ता मृषिकनयनाश्च न शुभदा
गावः ” इत्यादिकम् ३६ कुर्कुटलक्षणं “ कुर्कुटस्त्वृजुतनूढाङ्गुलि-
स्ताम्रवक्त्रनखचूल्हिकः सितः ” इत्यादिकम् ३७ उग्रलक्षणं यथा
चक्रिणां उग्ररत्नस्य ३८ दण्डलक्षणम् “ यथाऽऽतपत्राङ्कुशवेत्र-
चापवितानकुन्तध्वजचामराणाम् । व्यापात १ तन्त्री २ मधु ३
कृष्ण ४ वर्ण-क्रमोत्क्रमेणैव हिताय दण्डः ॥ १ ॥ मन्त्रि १ भू २ धन ३
कुल ४ क्षयावहा, रोग ५ मृत्यु ६ जननाश्च पर्वजः । ह्यादिभिर्द्वि-
कविवर्धितैः क्रमाद्, द्वादशान्तविरतैः समैः फलम् ॥ २ ॥ यात्राप्रसि-
द्धि १ द्विपतां विनाशो, २ क्षामः ३ प्रभूतो वसुधागमश्च ॥ ३ ॥ वृद्धिः
पशूना ५ मभिव्याञ्जितार्थ ६-ख्यादिष्वयुग्मेषु तद्दीश्वराणाम् ”
४ इत्यादि ३९ असिद्धलक्षणम् “ अङ्गुलशतार्द्धमुत्तम, ऊनः स्या-
त्पञ्चविंशतिः खड्गः । अङ्गुलमानाङ्गुयो, व्रणोऽङ्गुभो विषम-
पर्वस्थः ” १ अत्र व्याख्या अङ्गुलशतार्द्धमुत्तमः खड्गः पञ्च-
विंशत्यङ्गुमानजनितः । अनयोः प्रमाणयोर्मध्यस्थितः प्रथम-
तृतीयपञ्चमसप्तमादिष्वङ्गुलेषु स्थितः स अङ्गुलः अर्थादेव
सप्ताङ्गुलेषु द्वितीयचतुर्थपञ्चाष्टमादिषु यः स्थितः स शुभः
मिश्रेषु समविषमाङ्गुलेषु मध्यम इत्यादि ४० मणिपञ्च-
लक्षणं रत्नपरीक्षा ग्रन्थोक्तकाकपदमृत्तिकापदकेशरादित्यशर्क-
रतास्वस्ववर्णोचितफलदायित्वादिमणिगुणदोषविज्ञानम् ४१
काकणी चक्रिणो रत्नविशेषस्तस्य दक्षिणं विषहरणमानो-
न्मानादियोगप्रवर्त्तकत्वादि ४२ वास्तुनो गृहलक्ष्मोर्विद्या वा-
स्तुशास्त्रप्रसिद्धं गुणदोषविज्ञानम् ४३ स्कन्धावारस्य मानम् ।
“ एकेभैकरथास्त्यइवाः, पत्तिः पञ्च पदातिका । सेना सेनामुखं गु-
ल्मो, वाहिनी पृतना चमूः १ अनीकिनी च पत्तेः स्या-दिभाद्यै-
स्त्रिगुणैः क्रमात् । दशाकिन्योऽङ्गौहिणीत्यादि ” ४४ नगरमानं द्वा-
दशयोजनायामनवयोजनव्यासादिपरिज्ञानम् । उपलक्षणाच्च कल-
शादिनिरीक्षणपूर्वकसूत्रन्यासयथास्थानवर्णादिव्यवस्थापरिज्ञा-
नम् ४५ चारो ज्योतिश्चारस्ताद्विज्ञानम् ४६ प्रतिचारः प्रति-
कूलश्चारो ग्रहाणां वक्रगमनादिस्तत्परिज्ञानम् । अथवा प्रति-
चरणं प्रतिचारो रोगिणः प्रतीकारकरणं तज्ज्ञानम् ४७ व्यूहं
युयुत्सूनां सैन्यरचनां यथा चक्रव्यूहं चक्राकृतौ तुम्बारकपरिध्या-
दिषु राजन्यस्थापनेति ४८ प्रतिव्यूहं तत्प्रतिद्वन्द्विनां तद्वृद्धोपा-
यप्रवृत्तानां व्यूहम् ४९ सामान्यतो व्यूहान्तर्गतत्वेऽपि प्रधानान्-
त्रीनिह व्यूहविशेषानाह चक्रव्यूहं चक्राकृतिसैन्यरचनामित्यर्थः
५० गरुडव्यूहं गरुडाकृतिसैन्यरचनामित्यर्थः ५१ एवं शकटव्यूहम्
५२ युद्धं कुर्कुटानामिव मुण्डामुण्डि शृङ्गिणामिव शृङ्गाशृङ्गि-
युयुत्सयाऽनयोर्वलनम् ५३ नियुद्धं मल्लयुद्धम् ५४ युद्धाति-
युद्धं खड्गादिप्रक्षेपपूर्वकं महायुद्धं यत्र यं प्रति द्बन्दिहतानां
पुरुषाणां पातः स्यात् ५५ दृष्टियुद्धं योधप्रतियोधयोश्चक्षुषोर्नि-
र्निमेवावस्थानम् ५६ मुष्टियुद्धं योधयोः परस्परं मुष्ट्या हननम् ।
५७ बाहुयुद्धं योधप्रतियोधयोरन्योऽन्यं सारिबाह्वोरिव वि-
भन्तस्या वलनम् ५८ लतायुद्धं यथा लता वृक्षमारोहन्ती
आमूलमाशिरस्तम्भवेष्टिः तथा यत्र योधः प्रतियोधशरीरं गाढं
निपीड्य मूर्ध्नी पातयति तल्लतायुद्धम् ५९ (ईसत्थंति) प्राकृत-
शैल्या इषुशास्त्रं नागबाणादिदेव्यास्त्रादिस्वकं शास्त्रम् ६०
(ऋष्यपायंति) त्सरुः खड्गमुष्टिस्तद्वयवयोगात् त्सरुश-
ब्देनात्र खड्गं उच्यते अवयवे समुदायोपचारस्तस्य प्रवादो यत्र
शास्त्रे तत् त्सरुप्रवादं खड्गशिक्षाशास्त्रमित्यर्थः । प्रश्नव्याकरणे
तु “ त्सरुप्रगम् ” इति पाठः ६१ धनुर्वेदं धनुःशास्त्रम् ६२ हि-
रण्याकसुवर्णपाकौ रजतसिद्धिकनकसिद्धौ च ६३, ६४ (सु-

तखेमन्ति) सूत्रखेत्रं सूत्रकोशाम् अथ खेलशब्दस्य 'खेस' इत्यादेशः ६५ एतं वट्टखेलमपि ६६ एतत् कलाद्वयं लोकतः प्रत्येतथ्यम् (नालिआखेमन्ति) नालिकाखेलं द्यूतविशेषं मा मूदि-ष्टयाद्याद्विपरीतपाशकनिपतनमिति नालिकायां यत्र पाशकः पात्यते द्यूतग्रहणे सत्यपि अग्निनिवेशे निबन्धनत्वेन नालिकाखेलनप्राधान्याज्ञापनार्थं भेदेन ग्रहः ६७ पत्रच्छेद्यम् अष्टोत्तरशतपत्राणां मध्ये विवक्षितसंख्याकपत्रच्छेदेन हस्तप्राप्यम् ६८ कटच्छेद्यं कटयत् कमाच्छेद्यं वस्तु यत्र विज्ञाने तावदा इदं च न्यूनपटोद्वहनादौ भोजनक्रियादौ चापयोगि ६९ (सजीवंति) सजीवकरणं मृत्प्रात्वादीनां सहजस्वरूपापादनम् ७० (तिज्जीवंति) निर्जीवकरणं हेमादिधातुमारणं रत्नेत्यस्य मूर्गप्रापणं वा ७१ शकुनस्तम् अथ शकुनपदं स्तपदं चोत्तरकरणं तेन वसन्तराजाद्युक्तसर्वशकुनसंग्रहः गतिचष्टादिगवशोकनादिपरिग्रहश्च ७२ इति द्वासतति पुरुषकलाः, ॥ चतुःपट्टिः स्त्रीकलाः (ताश्च इत्थोशब्दे स्त्रीपुरुषकलानां परस्परं सांकर्येऽपि न पुनरुक्तेत्यपि तत्रैव) ताश्च प्रथमं श्रीकृष्णभस्वामी महाराजयासे वसन्त "लेहाइआओ गणिअपहाणाओ सउणरअपजयसाणाओ वायत्तरिकलाओ उपदिदेश" जं २ वक्क ॥

(इदं जम्बूद्वीपप्रज्ञप्त्यनुसारेण व्याख्यातम् । परन्तु जम्बूद्वीप-
प्रज्ञेर्निम्नद्विखितकलानामर्थेषु समवायाङ्गस्य निम्नद्विखित-
कलानामर्थास्तात्पर्यविचारतो यथासंभवं लक्ष्यन्ते । तथाहि ।
जम्बूद्वीपप्रज्ञतेः (१५) पञ्चदश्यां कलायां समवायाङ्गस्य (२५) पञ्च-
विंशकलाया मधुरादिपरुसप्रयोगरूपोऽयं ऽन्तर्भवति । एवमङ्गु-
लेण । १६-२४ गन्धद्रव्यविरचनम् । २७-२६ आनूपणानां वि-
रचनघटनपरिधानानि । ३४-५१ अश्वशिक्षा । ३५-५२ गजग-
तिशिक्षा । ३७-३४ मेघवत्तृकणज्ञानम् । ४१-४१ चन्द्रग्रहणादि-
ज्ञानं चर्मगुणद्रावज्ञानं च । ४२-३७ चक्ररत्नवत्तृकणम् । ४३-४७
वस्तुस्थापनविधानम् । ४४-४७ कटकनिवासविधानम् । ४४-
१२, ४६ नगररक्षा, नगरनिवेशविधिश्च । ४६-४१ सूर्यराहुग्रहाणा-
मुदयास्तादिकलज्ञानम् । ४७-४१, ४२ सौभाग्यदोर्भाग्यविद्या-
मन्त्ररहस्यविज्ञानं, सनाप्रवेशविधानं च । ६४-५६, ५७ मणिर-
त्नादिपाकः, ताम्रादिधातुपाकश्च । ६७-६७ चर्मविधिविशेषवि-
ज्ञानम् । ११-११ जनयादः (त्रोक्तैः सहालापसंलापविधिः) । अय-
मेवोभयोर्येनैः, अन्त्यत्सर्वं समानम् । नन्वेवं परस्परग्रन्थभेदात्सूत्रा-
प्रामाण्यमिति चेन्न । अन्यासामन्यास्वन्तर्भावमिच्छद्भिर्ग्रन्थकारैः
ताः पृथक्कृतयोपात्ताः । यथा 'व्यूह' इति सामान्यकलायामेव,
प्रतिव्यूहशकटव्यूहादीनामन्तर्भावमिच्छद्भिः समवायाङ्गकारैः पृ-
थक्तया नोपात्ताः । विशेषतयाऽऽवश्यकतां दर्शयद्भिर्जम्बूद्वीपप्रज्ञा-
कारैः पृथक्तया निर्दिष्टाः । द्वासप्ततिसंख्यायामुभयोरपि साम्य-
मिति न विरोधस्तत्रावता । वस्तुगत्या भगवद्भिः किंरूपतया का
उपदिष्टेति तु केवलिन एव विदन्ति न तु चर्मचक्षुष्का इति)
कल्प० आ० म० द्वि० प्रव० ति० ग० ज्ञा० विपा० प्रश्न० औ०
कलाग्रन्थाश्च नोऽग्रागतो बौद्धिकभावश्रुतेऽन्तर्भवन्तीति मिथ्याह-
कूप्रणीतत्वात्तेषां बौद्धिकज्ञावश्रुतत्वम् तथाहि 'जारहं रामायणं'
इत्युपक्रम्य 'अहवा वावत्तरिकला चत्तारि वेया संगोवंगा' इति
तत्र कलनानि वस्तुपरिज्ञानानि कलास्ताश्च द्वासप्ततः सम-
वायाङ्गादिग्रन्थप्रसिद्धाः । अनु० । " चउसछिकलापं-
रिया चउसछिगणियगुणोववेया " चतुःपष्टिकला गीतनृत्या-
दिकाः स्त्रीजनोचिता वात्स्यायनप्रसिद्धाः " ब्रा० ३ अ० । "क-
लानां ग्रहणादेव, सौभाग्यमुपजायते । देशकाद्यै स्वपेक्षयासं-

प्रयोगः सम्भवेन्न वा ” ॥१॥ दश० ३ अ० । मात्रायाम्, चं० प्र० ? पाहु० । अंशे, स्था० १० वा० । पलद्वयात्मके काले, धात्वाश-
यान्तरस्थे देहस्थे धातुकलेद्भेदे, एकमात्रात्मकव्रणुवर्णे, “स्यु-
र्विपमेऽष्टौ समे कलाः ” ऋणप्रयोगे, मूलधनादधिके आयात्वे-
नाधमणेन उत्तमर्णाय दीयमाने वृद्धिरूपं, मेदि० । रजसि, नौ-
कायाम्, कपटे च, विश्वः । वाच० । “ कलाकुशलसर्वकात्र-
लाघ्नियसुहोचिन्या ” कलाकुशलसर्वकात्रबालितसुखोचिताः
कलाकुशलाश्च ताः सर्वकात्रं व्यात्रिताश्चेति कलाकुशलसर्वका-
त्रबालितास्ताश्च ताः सुखोचिताश्चन्ति विग्रहः । कलाकौशलय-
सार्वकात्रिकव्याघनशास्त्रिनीपु सुखोपजोगयोग्यासृ राजपुत्र्यादिषु,
भ० ९. श० ३३ उ० ।

कलातीत-कलातीत-त्रि० त्यक्तकदाग्रहे विपश्चिद्भेदे, यो०
वि० ।

कद्या (य) द-कलाद-पुं० कद्यामंशमादत्ते आ-दा० क-स्व-
रङ्कारे, अमरः । अत्रङ्कारघटनार्थं गृहीतधनस्यांशहरणात्त-
स्य तथात्वम्, वाच० । प्रदन० । ज्ञा० । कलादनाम्ना प्रसिद्धे मू-
षिकारदारके, यस्य ज्ञायां स्वज्ञार्यायामुपपन्ना पोष्टिला नाम्नी
दारिका तेतत्रिपुत्रेण परिणीतेति, ज्ञा० १४ अ० । आ० म०
प्र० । आ० चू० । (तेतत्रिपुत्तशब्दे कथा)

कलाय-कलाय-पुं० कलामयते अय-अण्-वृत्तचणके, प्रव०
१५६ द्वा० नि० च० ग० अणु० “कलाया वट्टचणगा” स्था.
५ ग० ४ उ० । दशा० । “कलाप्ररूवे ” उपा० १ अ० ।

कलायस्त्रि-कलाचार्य- पुं० लिप्यादिकलाशिक्षणोपाध्याये,
यो० वि० ।

कलाव-कलाप-पुं० कलां मात्रामाप्नोति आप्-अण्-"पोवः" ङ ।
 १।२३१। इति पत्य वः। प्रा० । समूहे, ज्ञा० १अ० । जं । आ०
 म० प्र० । "आसत्तोसत्तविउलवदृवग्नारियदामकलावा" प्रज्ञा०
 २ पद । "सूपाकलावसंज्ञाणसंज्ञिण" प्रज्ञा० २१ पद । स०। औ०।
 शिखण्मे, 'उक्खित्तचंदगाइयकलावे' ज्ञा० ३ अ०। प्रीवाजरणवि-
 शेप, उपा० ७ अ० । ज्ञा० । औ० । शरपूणे चर्ममये भस्त्रारूपे
 तणे, शरं, धनुषि, विदग्धे, वाच० ।

कदावई-कदावती-खी० शङ्कराजभार्यायाम्, या पञ्चमे भवे
कनकसुन्दरीनाम्नी मधुरायां राह्यभूत, ती० ६ कल्प ।

कदाविग-कदापक-पुं० कलाप स्वार्थे-कन् कदापार्थे, हस्ति-
स्कन्धवन्धे, हेमच० । एकवाक्यतापन्ने श्लोकचतुष्के, न० “क-
लापकं चतुर्निश्च” कलापिनो मयूरा यस्मिन् काले सोऽपि काव्यः
कलापी उपचारात् तस्मिन् काले देये ऋणे, न० सिद्धान्तौ ।
वाच० । ग्रीवाभरणे, न० । प्रश्न० संघ० ५ द्वा० ।

कलावि (ण्) कलापिन्-पुं० कलापो यहाँ ऽस्यास्ति इति मयूदे,
कलापशब्दार्थवति, त्रि० वाच० । सूत्र० ।

कलासवष्प-कलासवर्ण-न० कलानामंशानां सवर्णनं सवर्ण
सदृशीकरणं यस्मिन् संख्याने तत् कलासवर्णम् । संख्यानभेदे,
स्था० १० प्रा० । सूत्र० ।

कलि-कशि-पुं कञ्-शब्दादौ इन् चतुर्थयुगे, वाच० । कक्षौ
लक्चतुष्टयं वर्णानाम्, स्था० ४ ग० २ उ० (परसमयाभिप्राया-
च्चैतदुक्तम्) जघन्ये कालविशेषे, अनु० । एकके, सूत्र० १ श्रु० २
अ० २ उ० । प्रथमे जङ्गे, “कलीणामपढमभंगे ” नि०चू० १५ उ०

कल्लहे, प्रव० ३ द्वा०, गुरे, युक्ते च, हेम० । वाच० । स्वनामख्याते कलीनाम युवपुरुषे, येन धर्मस्य 'गामधोदस्स' भाव्या परीक्षिता, दर्श० (मूढशब्दे उदाहरणम्) चम्पानगर्याः समीपे पर्वतभेदे, "चंपानयरीए नाइदूरे कार्यवरीनाम अरुवी होत्था तत्थ कली नाम पव्वओ" ती० ५४ कटप ।

कलिओय-कल्योज (स्)-पुं० कलिना एकेन आदित एव कृत्युमाद्योपरिवर्तिना ओजो विपमराशिविशेषः कल्योजः इति । युग्मराशिविशेषे, (भ०) । "जेणं रासीचउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे एगपज्जवसिए सेत्तं कलिओए" ज० १८ श० ४ उ० । स्या० ।

कलिओगकल्युग्म-कल्योजकृत्युग्म-पुं० महायुग्मराशिभेदे, "जेणं रासीचउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे चउपज्जवसिए जेणं तस्स रासिस्स अवहारसमया कल्लिओगा सेत्तं कल्लिओगकल्युग्मे" कल्योजकृत्युग्मे चतुरादयः । ज० ३४ श० १ उ० ।
कल्लिओगकल्लिओग-कल्योजकल्योज-पुं० महायुग्मराशिभेदे, "जेणं रासीचउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे एगपज्जवसिए जेणं तस्स रासिस्स अवहारसमया कल्लिओगा सेत्तं कल्लिओगकल्लिओगे" कल्योजकल्योजे तु पञ्चादयः, भ० ३४ श० १ उ० ।

कल्लिओगतेओग-कल्योजज्योज-पुं० महायुग्मराशिभेदे, "जेणं रासीचउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे तिपज्जवसिए जेणं तस्स रासिस्स अवहारसमया कल्लिओगा सेत्तं कल्लिओगतेओगे" (भ०) कल्योजज्योजराशौ सप्तादयः भ० ३४ श० १ उ० ।

कल्लिओगदावरजुग्म-कल्योजद्रापरयुग्म-पुं० महायुग्मराशिभेदे, "जेणं रासीचउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे उपज्जवसिए जेणं तस्स रासिस्स अवहारसमया कल्लिओगा सेत्तं कल्लिओगदावरजुग्मे" कल्योजद्रापरे पञ्चादयः भ० ३४ श० १ उ० ।

कल्लिग-कल्लिङ्ग-पुं० स्त्री० के मूर्ति लिङ्गमस्य धूम्याटे पक्षिणि, अमरः । तस्य मस्तके पीतचिह्नवत्त्वात्तथात्वम् स्त्रियां जाति-त्वेऽपि संयोगोपधत्वात् टाप् । कल्लि गच्छति वा खच् क्वि मुम् च । पूतिकरञ्जे, हेमच० । कुटजे, तस्य फलम् अण् तस्य लुप् । इन्द्रयवे, न० । शिरीषवृक्षे, प्लकवृक्षे च, मेदि० वाच० । देशभेदे, यत्र काश्चनपुरं नगरम् । प्रज्ञा० १ पद । कटप० । प्रव० । दर्श० । सूत्र० । आचा० ।

कल्लिगराय-कल्लिङ्गराज-पुं० कल्लिङ्गजनपदातां राजनि, आच० ४ अ० ।

कल्लिज-कल्लिञ्ज-पुं० कं-वातं ब्रज्जति रोधनेन 'लज्जि भर्जने' अच्-कटे, हेमच० । तस्य गृहाद्यावरणेन वातरोधनात्तथात्वम् वाच० । "कल्लिजो णाम वंसमया करुवद्धोसच्छती वि भण्णति" नि०चू० १७ उ० ।

कल्लिव-कल्लिम्ब-पुं० वंशकर्पर्याम, घृ० ४ उ० । नि० चू० । "कल्लिवो वंसकर्परी" ग० २ अधि० शुष्ककाष्ठे, भ० ८ श० ३ उ० ।
कल्लिकरंड-कल्लिकरण-पुं० कलीनां कल्लहानां करणम् क इव जाजनविशेष इव कल्लिकरणः । एकोनविंशे गौण-परिग्रहे. प्रश्न० आश्र० ५ द्वा० ।

कल्लिकलह-कल्लिकलह-पुं० राटीकल्लहे, "कल्लिकलह-वेदकरणं" कल्लिकलहश्च राटीकल्लहो न तु रतिकल्लहः । प्रश्न० आश्र० ३ द्वा० ।

कल्लिं (लि) कल्लुस-कल्लिकल्लुप-न० कल्लहहेतुकल्लुपे, विपा० १ श्रु० १ अ० ।

कल्लिकुंरु-कल्लिकुण्ड-न० कल्लिपर्वतस्याऽधोभूमिस्थे सरोवरे, तत्कल्पश्चायम् । अंगजणवण करंकुंनिवपालिज्जमाणाए चंपान-यरीए नाइदूरे कार्यवरी नाम अरुवी होत्था । तत्थ कली नाम पव्वओ तस्स अहो जूमीएकुंडं नाम सरवरं । तत्थ जूहादिवई महिहरो नाम हत्थी होत्था । अन्नया उडमत्थविहारेणं विहरंतो पाससामी कल्लिकुंरुसमीवदेसे काळसग्गेण त्रिओ सो य जूह-नाहो पहुं पिक्खंतो जाइसरो जाओ चित्तेइ । 'अदहा हं विदेहेसु, हेमधरो नाम माहणो । अदेसि जुयाणा वि-डा य मा ओवहसंति, १ तओ वेरगेण नमिरसादस्स साहिणो साहाए उच्चं त्रिओ म-रिछं कामो अहं दिट्ठो सुप्पइच्छसज्जेण पुट्ठो अ कारणं मए जह-छिए वुत्ते तेणाहं सुगुरुपासे नीओ गादिओ सम्मत्तं । अंते क-याणसणेण नियाणं मए कयं जहा ज्वंतरे उद्धो हं हुज्जत्ति । मरिऊण हत्थी जाओ हं । इह जवणे तओ इमं जगवंतं पज्जु-वासामित्ति चित्तिअ ततो चेव सरवराओ धिनुं सरसकमवं तेहिं जिणं पूएइ परिवालिअपुव्वगद्विअसम्मत्तो अणसणे काउं महिद्धिओ वंतरो जाओ । एयमच्छब्भुअं चारेहिंतो सोच्चा क-रकू राया तथागओ । न दिट्ठो सामी । राया अईव अ-प्पाणं निदेइ धन्नो सो हत्थी जेण भयवं पूओ । अहं तु अधओ त्ति । एवं सोअंतस्स पुरओ धरणिदप्पभावेण नवहत्थ-प्पमाणा पमिमा पाउब्भूया तओ तुट्ठो राया जय जय त्ति भणंतो तीए णमइ पूअइ अचेइअंतत्थ कारेइ नत्थ तिसंजं पुप्फा-णि संथुइअं पिक्खणयं च कारंतेण रक्षा कल्लिकुंरुतित्थं पयासिअं । तत्थ सो हत्थी वंतरो सानिज्जं करेइ पव्वए य पूरेइ नवजंतोए मुहजंताणि कल्लिकुंरुमेने य कम्मकरे पयासेइ । जहा गाम-वासी जणो गामुत्ति भण्णइ तहा कल्लिकुंरुनिवासिज्जिणो वि क-ल्लिकुंडो । एसा कल्लिकुंडस्स उप्पत्ती । ती० १५ कटप । कल्लि-कुण्डे नागज्जे (हदे) च श्रीपार्श्वनाथः ती० ४५ कटप ।

कल्लिगिरि-कल्लिगिरि-पुं० चम्पानगर्याः समीपे कल्लिपर्वते, यस्योपत्यकावर्ति कुण्डं नाम सरः, ती० ३५ कटप ।

कल्लियुग-कल्लियुग-न० कर्म० स० राहुशिरोवत्तः पुरुषो वा कल्लिरूपे युगे काळविशेषे, वाच० ।

कल्लियुगोत्पत्तिर्लोके एवम् ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे जगवे महावीरे पाणयकप्प-छिए पुण्णुत्तरविमाणे वीससागरोवमाइं आउं परिपालित्ता त-ओ चुओ समाणो तिष्ठाणोवगओ इमीसे उस्सप्पिणीए ति-सु अरएसु वइक्कंतेसु अज्जनवमासाहिअपंचहुत्तरीवासावास-सेसे चउत्थए अरए आसादसु छल्लुछीए उत्तरफग्गुणीरिक्खे मा-हणकुंडगामे नयरे उस्सभदत्तमाहणमारियाए देवाणंदाए कुच्छं-सि सीहगयवसदाइच्चउहसमहासुमिणसंसूओ अवइओ । त-त्थ वासीइदिणाणंतरे सक्काइछेण हरणंगमेसिणा आसोयबहुल-तेरसीए तम्मि चेव रिक्खे खत्तिअकुंडगामे नयरे सिच्छत्थरसो देवीए तिसज्जाए गम्भविणिमयं काउं गम्भमि साहरिओ । मा-उण सिणेहं नाउं सत्तममासे अम्मापियरोहिं जांवंतोहिं नाहं समणो होहिंति गहीआग्निग्गहो नवरहं मासाणं अछट्टमाणरा-इदियाणं अंते चित्तिसियतेरसीअरुत्ते तम्मि चेव रिक्खे जा-ओ । अम्मापिऊहिं कयवद्धमाणानामो मेरुकप्पसुरभवणा इद-

वायरणपणयणाइं पयरुअवदाओ जुत्तजोगा अम्मापिकुहि देव-
त्तगणहिं तीसं वासाइं आगारवासे वसित्ता संवच्चरिअं दाणं
दाउं चंदप्पहाए सिवियाए एगागी एगदेवदसेण मग्गसिरकं-
सिणदसमीए तम्मि चैव वरिसे ढट्टेणं अवयरहे नायसंडवणे
निक्खमंतो । वीयादिणे बाहुवविप्पेणं पायसेणं पाराविओ पंच
दिव्वाइं पाउञ्जयाइं ततो वारसवासाइं तेरसपदखे अ नरसु-
रतिरियकओवसगो सहित्ता उगं च तवं चरित्ता जंभियग्गामे
उज्जुवाविअःतीरे गोदोहिआसरेणं ढट्टजत्तेणं तम्मि चैव न-
क्खत्ते वइसाहसुद्धसमीए पहरतिगे केवन्नानं पत्तो । इ-
क्कारसीए अ मज्झिमपावाए महसेणवणे तित्थं पइछिअं । इंद-
भूएप्पमुढा गणहरा दिक्खिआ सपरिवारा वयविहिणाओ भ-
यवओ बायावीसं वासाचउम्मासीओ जायाओ तंजहा एगा अ-
छिअगामे, तिप्पि चंपासु, दुवावस वेसावीवाणियग्गामेसु, चउइस
नाहंदारायगिहेसु, छु मिहिवाए दो जइथाए, एगा आहंभियाए
एगा एणिअत्तमीए, एगा सावत्थीए, चरमा पुण मज्झिमपावाए, ढ
त्थिपावरसो अ रज्जसज्जाए सुक्कावाए आसि । तत्थ आउसेसं
जाणंतो सामी सोलसपहराइं देसणं करेइ तत्थ वंदिउमागओ
पुम्भपालो राया अछएहं रुदिछाणं सुमिणणं फलं पुच्छेइ जयवं
वागरेइ ते अ इमे । पढमो ताव चउपासाएसु गया चिछंति तेसु
परंतसु वि ते न णित्ति केवि तहा निम्भच्छंति जहा तप्परुणाओ
विणस्संति एयस्स सुमिणस्स फलं एवं दूसमगिहवासा चउ-
पासायत्थानीआ संपयाणं सिण्हेहाणं निवासाणं च अविरत्ता-
ओ हं जो दुस्समाए दुप्पज्जाविइच्चाइवयणाओ गया धम्मत्थी-
सावया इयरपरमसमयगिहत्थेहिंतो पम्भत्तरेण ते अ गिहवासाए
पडिहंति देसजंगरहिंदि तइवि निगंतुं न इच्छिस्संति वयगहणेणं
जे विणीहिंति ते वि अविहिनिग्गमेणं तओ ते विणिस्सिस्संति
गिहिं संकिलेसमज्जे आगया भग्गपरिणामा भविस्संति विरहा
य सुसाहुणो ढोढण आगमाणुसारेणं गिहिसंकिलेसाइ मज्जे
आगए वि इवगणिठण दल्लिपत्तेण निव्वहिस्संति त्ति पढम-
सुमिणत्थो । वीओ पुण इमो बहवो वानरा तेसि मज्जेजूहाहिव-
इणो ते अ मज्जाणं अप्पाणं विलिंपंति अओ वि अतओ लोगो
इसइ ते जणंति न एअमसुइं गोसीसचंदणं खु एयं विरला
पुण वानरा न लिंपंति । अंतो अलिच्छेहिं खिसिज्जंति त्ति ।
एयस्स फलं पुण इमे वानरत्थानीआ गच्छिअगा अप्पमत्तत्तेणं
चउपरिणामत्तेणं च जूहाहिवइ गच्छाहिवइ आयरिआइणो अ-
सुइविहोवणं तु तेसि अडाकम्माइ सावज्जेसवणं अत्राविलेवणं
च अत्रेसिं वि तक्करेण लोगदसणं च तेसि अणुच्चियपवित्तीए
य वयणहीला । ते भणिस्संति न एयं गरहियं किं तु धम्मंग-
मयं विरला तदणुरोहेणावि न सावज्जे पयछिहिंति । ते य तेहिं
खिसिज्जिहिंति जइ एअवगीआ अकिंचिकरा य त्ति । वीयसु-
मिणत्थो ॥ २ ॥ तइओ पुण इमो सज्जायखीरतरुणं हिछे बहवे
सीहपोअया पसंतरूवा चिछंति ते य लोएहिं पसंसिज्जंति
अदिगमंति य बंशुलानं च हिट्टे सुणगत्ति । फलं तु एयस्से-
मं खीरतरुत्थानीयाणि साहुणं विहरणयाउग्गाणं खित्ता-
णि सावया वा सहेणं भत्तिवहुमाणवता धम्मोवगह-
दाणपरा सुसेाहरक्खावणपरा य ते य रंधिहिंति बहुगा सीह-
पोयगा नीयावासिपासत्थोसआइं किट्टत्तणओ अत्रे सीहास-
णाओ अ ते अप्पाणं जणरज्जत्तं पसंतं दरिसिहिंति । तहा-
विहकोउहल्लिअलोगेहिं पसंसिज्जिहिंति अदिगमिस्संति अ-
तव्वयकरणाओ य ते अत्थयकयाइं केइ धम्मसुद्धगा वेहारु-
गपरिहारगचो दूइज्जंति तेअ तेसि तच्चाविआणं च सुणगाइ

पडिहासिस्संति अभिक्खणं सुद्धधम्मकहणेणं भंसिस्संति त्ति
जेसु कुलेसु दूइज्जंति ते पडिहासिस्संति अवप्पाए दूसमवा-
सेण धम्मगच्छा सीहपोअगा इव भविस्संति त्ति ॥ ३ ॥ च-
उत्थो पुण एवं केवि कागा वावीए तडे तिसाए अभिभूया
मायासरं दट्टुं तत्थ गंतुं पविट्ठा केण वि निसिद्धा न एवं ज-
लंति ते असइहंता तत्थ गया विण्हेयांति । फलं तु इमे वावी
वाणीआसु साहुणइ अइगंभीरा सुभाविअत्था उस्सग्गाववा-
यकुसला अगहिलगहिलो राया इइनाएण कालोच्चिअधम्म-
निरया अणिस्सिउवस्सिया तत्थ कागसमा अइवंकजडा
अणेगकलंकोवहया धम्मट्ठी ते अज्जयधम्मसज्जाए अभिभूया
मायासरप्पाया पुण पुव्वुत्तविचरीया धम्मधारिणो अइवक-
ट्ठाणुट्ठाणनिरया वि य परिणताओ अणुवायपयट्ठाओ अक-
म्मवंधेउणो ते दट्टुं मूढधम्मिया तत्थ गच्छिहिंति त्ति । केण

वि गीयत्थेण ते भणिहिंति जहा न एस धम्मसग्गो किं तु
तयाभासोयं तहवि ते असइहंता के य जाहिंति विणिस्सि-
हिंति अ संसारे पयडणेणं बाहिंति ते अ मूढसाहगा भवि-
स्संति त्ति ॥ ४ ॥ पंचमो इमो अणेगसावयगणाउले विसमे
वणे मज्जे सीहो मओ चिदुइ न य तं को वि सिगालाई वि-
णासेइ कालेणं तत्थ मयसीहकलेवरे कीडगा उप्पन्ना तेहिंति
भक्खियं दट्टुं ते सियालाई उवइवंति त्ति । फलंतु एयस्स
सीहो पवयणं परवाइमयदुद्धरिसत्ताओ वणं पविरलसुपरि-
क्खगधम्मिअज्जाण भारहवांसं सावयगणा परतित्थिआइ
पवयणपच्चणीया तेहिं एवं मअंति एवं पवयणमम्हाणं पूआ-
सकारदाणाइवुच्छेयगरंतो जहा तहा फिट्ठओ त्ति विसमं अ-
मज्झत्थजणसंकुलं तं च पवयणं मयं अइसयवत्तमेणं नि-
प्पभावं भविस्सइ तहा वि पच्चणीया भएण न तं उवइवि-
हंति किर इत्थ परप्परं संगई अत्थि सुट्ठियत्तवत्ति कालदोसेणं
तत्थ कीरगप्पाया पवयणनिंदया समयंतरीयाइ उप्पज्जिहिंति
ते य परोप्परं वि तमेमुत्ति धुवं निरइसेसं मेयं पि त्ति निम्भयत्ते-
ण उवइविस्संति पवयणंति ॥ ५ ॥ छठो पुण इमो पउमागरा सरा-
गाई अपउमा गइभगजूहा वा पउमा पुण रक्करुट्ठियाए ते वि वि-
रला न तहा रमणिज्जत्ति फलं तु पउमागरत्थानीयाणि धम्म-
खित्ताइं सुकुलाइं वा तेसिं धम्मो पयछिस्सइ ते वि अट्ठाणुप्प-
त्तिदोसाणुओ दोएण खिसिज्जमाणा ईसाइदोसडुट्टे तेण न
स कज्जं साहिस्संति त्ति ॥ ६ ॥ सत्तमो इमो को वि करसगो दु-
व्वियद्धो दुट्टुणुणक्खयाइं परोहअजुग्गाइं वीयाइं सम्मं वी-
याइं मअंतो किणित्ता य खित्तेसु ऊसराइसु पयएइ तम्मज्जे स-
मागयं विरलं सुद्धं वीयं अवणेइ सुखित्तं च परिहरइत्ति एय-
स्स फलं इमे करिसगत्थानीया दाणधम्मरुइं ते य दुव्वियद्धा
जाणगं मत्ता अप्पाउग्गाणि वि संघजत्ताइ दाणाणि पाउग्गाणि म-
अंतो ताणवि अपत्तेसु दाहिंति इत्थ चउभंगो एगो सुद्धो अप्पा-
उग्गमज्जे किंचि सुद्धं देयं भयइ तं अवपोहिंति सुपत्तं वा समाग-
यं परिहरिस्संति परसाणि दाणाणि दायगा गाहगाय जविस्सं-
ति । अअहा वा वक्खणं अनीया असाहुणो ते वि साहुवुद्धीए
दुव्वियद्धा गिएइस्संति अट्ठाणुसु अविहीएसु अ वाविस्संति
जइ दुव्वियद्धो कोइ करिसओ अवीसओ अवीयाणि वीया-
णि मअंतो तहा उवेइ तत्थ वा उवेइ जहा जत्थ य कीरमावप्पा
खउजंति घोप्पडाइणा वा विणस्संति अअहा वा परोहस्स अ-
णिजाण जयंति एवं अयाणगधम्मसिद्धि आपत्ता वि णिअवि-

त्तीए अबहुमाणअमत्तिमार्शहि तहा कारिस्सन्ति जहा पुत्रपस-
व्वं अक्खमाई होहिंति ॥ ७ ॥ अट्टमो आपसो पासायसिद्धरे
खीरोदभरिआ सत्ताइअश्वंकिंयंग वा कलसा चिट्ठंति अश्वे य
भूमीए बौयरा ओगावसयकलिया कालेण ते सुहकलसा नि-
यछाणाओ चत्तिआ बौयरुघडाणं उवरिं पमिया वि जग्गसि
फत्तं तु कलसत्थाणीया सुसाहुणो पुव्वं उग्गहविहारेण यिहरं-
ता पुज्जा होऊण कात्ताइदोसओ नियसंयमत्था उट्ठिआ उ-
अनीचूया सायलविहारिणो पायं नविस्सन्ति इयरे पुण पासत्था-
ई भूमिद्विया चेव नूमिरयओगावप्पाय असंयमछाणसयकविआ
बौयरुघणप्पाया निसजपरिणामा चेव होहिंति ते य सुसाहुणो
ट्ठंता अश्वविहारखित्ताजावाओ थौयरुघणकप्पाणं पासत्था-
ईणं उवरिपीरं करिस्सन्ति ते य सखित्तअक्रमणेण पीमिया संता
निरुंघसत्तेण सुद्धरयं तेसिं संकिलेसं साय होहिंति तो परुण-
रविवायं कुणंतो वा वि संअमाओ नसिस्सन्ति “इक्के तवगारवि-
आ, अश्वे सिद्धिआ सधम्मकिरियासु । मच्छरवासणनुत्तिवि,
होहिंति अपुट्ठममाणो ॥ १॥” केइ पुण अगहिह्वे गहिद्ववराय-
अक्खणगविहीए कात्ताइदोसे वि अप्पाणं निव्वाइस्सन्ति तं
च अक्खणयमेवं पन्नवति पुव्वायरिया एविं किर पुह्वीपूरीए
पुणो नाम राया तस्स मंती सुबुद्धी नाम अन्नया लोगदेवो नाम
नेमिसिओ आगओ सो य बुद्धिमंतिणा आगमेसि कात्तं पुट्ठो
तेण नणिअं मासाणंतरे इत्थ जलहरो वरिसिस्सइ तस्स जलं
जो पाहिइ सो सव्वो वि गहग्घत्थो भविस्सइ किंचिप वि
काले गए सुवुत्ति नविस्सइ तज्जलपाणेण पुणो जणा सुत्थि
नविस्सन्ति तओ मंतिणा तं राइणो विअत्तं रक्षा वि परुहघोसंण
वारिसं गहत्थो जणो आइट्ठो जणेण वि तस्संगहो कओ मा-
सेण वुत्तो मेहो तं च संगहियं नीरं कालेण निछविअं लोपहिं
नवोदगं चेव पाउमादत्तं तओ गहिद्वीअत्ता सव्वदोआ सामं-
ताई गायन्ति नच्चति सुत्थाए वि चिट्ठंतो केवलं राया अमच्चो
अ संगहिअं जलं न निछियंति तं चेव सुत्था चिच्छंति तओ सा-
मंताईहिं विसरिसिच्छे रायअमच्चे निरिक्खिरुण परप्परं मंति-
अ जहा गहिद्वो राया मंतीयाएण अमहार्हितो वि विसरिसाया-
रा तओ एए अवसारिऊण अवरे अप्पतुल्लायारे रायाणं यवा-
विस्सामो मंतीऊण तेसिं मंतं नाऊण राइणो विन्नवेइरक्षा वुत्तं
कहमेए हुंतो अप्पारक्खियव्वे विदं हि नरिंदतुल्लं हवइ मंति-
णा भणियं महाराय! अगहिह्वेहिं पि अमहेहिं गहिह्वी होऊण ठा
यव्वं न अन्नहा मुक्खो तओ कित्तिमगहिह्वी होउं ते राया मच्चा
तेसिं मज्जे निअसंपयं रक्खंता चिच्छंति तओ ते सामंताई तुछा
अहो राया मच्चा वि अमहसरिसा संजायत्ति उवाएण तेण तेहिं
अप्पारक्खिओ तओ कात्तंतरेण सुहवुत्ति जाया मवोदगे पाए स-
व्वे थोगा पगश्मावष्ठा मुच्छा संवुत्ता एवं दूसमकावे गीयत्था
कुलिगीहिं सरिसा होऊण वट्ठंता अप्पणो समयं भाविणं
पडिवालितो अप्पाणं निव्वाइस्सन्ति एवं भावि दूसम-
विअसिअसुअगाणं अउएहं सुमिणाणं फत्तं सामिमुहाओ
सोऊण पुत्रपावनरिंदो पवइओ सिव्वं गओ एयं च दूसमासमवि-
लसिअं लोइया वि कलिकालववपसेणं पणविंति जहा पुंवि
किर दावरजुगउप्पेणं रक्षा जहुट्ठिह्वेणं रायवाक्किआगएणं
कथ वि पपसे वच्छिआए हिट्ठो एगा गावी थणपाणं कुणंती
दिछा तं च अच्छेयं दछण राइणा दियवरा पुछा किमेयंति तेहिं
भणिअं देव ! आगामिणो कलियुगस्स क्षूयगमेयं इमस्स अ-
ब्बुअस्स फत्तमिणं कलियुगे अम्मापिअओ कप्पयं कस्स वि

रिद्धिसंपन्नस्स दावं तं उवजीविस्सन्ति ततो दविणगहणाइणा
तओ अग्गउ-जुत्तं पच्छिपणं सल्लिखीसावियवालुयाए रज्जु
उ वलंता के वि दिट्ठा खणमित्तेण ताओ रज्जुओ वायायवसं-
जोएण सुक्खविआ तओ महावइणा पुच्छिपहिं भणिअं दि-
एहिं महाराय! पयस्स फत्तं जं, दविणं किच्छुवत्तीए होया विद-
विस्सन्ति तं कलियुगंमि चोरंगिगयदंरुदाईहिं विणस्सिहइ
पुणरवि अग्गओ वल्लिपणं धम्मपुत्तेण दिठ्ठं अइ धौरपलुट्ठिअं
जलं कूवे पमंतं तत्थ वि वुत्तं माहयेहिं देव जं दव्वं पयाओ अ-
सिमसिक्सिवाणिज्जाईहिं उवज्जिहंति तं सव्वे रायउले ग-
च्छिहिंति अन्नजुगेसु किर रायाणो नियदव्वं दाऊण होअं
मुट्ठिअं अकरिंसु पुणो पुगओ वच्छंतेण निवइ एगरायचंपयं तरुं
च एगंमि पपसे दिट्ठा तत्थ समीपाववस्स बेइयावंधंरुणगं-
धमल्लइपुआ गीयनट्टमहिमा य जणेण कीरमाणी पवोइआ
इअरस्स तरुणो उत्तायारस्स वि महमहिमकुसुमसमिद्धस्स वि
वत्तं पि को वि न पुच्छिइत्ति तस्स फलं वरवाणियं विप्येहिं
जहा गुणवत्ताणं महप्पाणं सज्जाणाणं न पूआ भविस्सइ न य
रिद्धिं पाणहिंति निम्मुणाणं पाविट्ठाणं खल्लाणं पूआ सक्कारो
इहो य कलियुगे भविस्सइ भुज्जो पुरोपविछिपणं राइणा दिट्ठा
एगा सिद्धा सुहमच्छिइवइवात्तगआत्तंवेणं अंतरिक्खट्ठिआ
तत्थ वि पुट्ठेहिं सिद्धं सुत्तकंठोहिं जहा महाभाग ! कलिकात्तं
सिलातुल्लं पावं विउत्तं नविस्सइ वात्तगससरिसो धम्मो पय-
ट्ठिही परं तिचियस्स वि धम्मस्स माहप्पेणं कंचिकालं निच्छ-
रिस्सइति लोओ तस्सिं वि तुट्ठे सव्वं बुद्धिस्सइ दूसमसुसमा-
ए पुव्वसूरीहिं पवोइया विक्खाए कलियुगामाहप्पमित्थं साहियं
“ कुआवाहाजीवण-तरुफत्तविहगा वि वत्थधावणया ।
वोहे विअज्जकल्लिमल्ल-सप्पगरुइपूअप्पआय ॥ १ ॥
हत्थंगुलिदुगघट्टण-गयगइभसगरुवात्तसिलधरणं ।
एमाई आहरणा, लोअंमि वि कालदोसेण ॥ २ ॥
लयघरकलहकुलेयर-मेराअणुसुद्धम्मपुढविठ्ठि ।
वालुगचक्कारंजो. एमाइआइ सहेण ॥ ३ ॥
कलिअवयारे किविनि-जएसु चउत्तं पि पंरवेसु तह ।
नोइवहाइकहाए, जाभिगजोगंमि कलिणाओ ॥ ४ ॥
तत्तो जुहट्ठिह्वेणं, जियम्मि ठिइइए तम्मि ।
एमाई अट्टत्तर-सएण सिछानियठिइ ति ” ॥ ५ ॥
एयासिं गोहाणं अत्थो कूवेण आवाहो उवजीविस्सइ । राया
कूवणत्थाणीओ सव्वेसिं वंजखत्तिअवइससुहाणं भरणीयत्त-
णेण आवाहतुल्लाणं कलियुगदोसाओ अत्थमाहणं करिस्से १
तहा तरुणं फत्तनिमित्तो यहो वेओ भविस्सइ फलं तुम्हा
पुत्तो तरुतुल्लस्स पिउणो वइपारयं उदेसं गंधणपत्तलेदणा उ-
प्पाइस्सइ २ वच्छियातुल्लाए कप्पाए विकमाइणा गोतुल्ला अ-
णणी धावणतुल्ला उवजीवणं करिस्सइ ३ होहमई कडाहं ।
तिस्सावि वक्का सो सुगंधितिल्लघयपागउवज्जाए कल्लमवस्स
पिसियाइणो पागो हविस्सइ । सा जइवग्गपरिहारेण अनालब-
केसु परजणेसु आदाणं भविस्सइत्तिभावो ४ सप्पसरिसेसु नि-
इएसु धम्मवज्जेसु दाणाइसक्कारो गरुम्पायेसु पुज्जेसु धम्म-
चारिसु अपूया य भविस्सइ ५ हत्थस्स अंगुलिउगेण घट्टणं
घवणं भविस्सइ हत्थतुल्लस्स पिउणो अंगुलिउगतुल्लेहिं बहुपु-
त्तेहिं लयगघरकरणाइओ घट्टणं नाम लोओ भविस्सइ ६ गइ-
वोढव्वं सगरं गइभवोढव्वं भविस्सइ गयत्थाणीएसु उच्चकु-
लेसु गइजत्थाय सगरवाइयोचिप्पसु कल्लहो नायलो वा भवि-

स्सइ इय नीयकुत्रेसु गहजत्थाणीपसु मेरा नीई भविस्सइ ७
बालबच्चा सिला धरिस्सइ अणुम्मि सुहुमयरे बालप्पापसु
धम्मं सत्थाणुसारिणिसिलानुत्ताप पुढवीए निज्जिवासिलोअस्स
विई निज्जइहणं भविस्सइ ८ जहा वालुयाए चक्को तथा गहिट्टं
न तीरइ एवं आरंजाओ वि वाणिज्जकिसिसेवाई आउविसिद्धं
पयासाणरुवं फलं न पाविस्सइ ए सेसगाहा दुग्गथोकहाणय-
गम्मो तं चेमं किं पंचपंडवा दुज्जोहणदूसासणाओ भाहुसए
कल्लगंगेयदोणायरिणसु अ संगामसीस निहणसु चिरं रउजं प-
रिवालिअ कलिजुगपधिसकाले महापहं पट्टिआ कथ वि वणु-
हंसे पत्ता तओ रसीए जुहिछिन्नेण भीमाइणो पइपहरपाहरि-
अत्ते निरुविआ ततो सुत्तेस्सु धम्मपुत्ताइसु पुरिसरुवं कावं
कली जीममुच्छिद्विओ अहिंखत्तो य तेण जीमो । रेजाउअ !
गुरुपिआमहाइणो संपइ धम्मत्थं वडिओ तुमं ता केरिसो तुह
धम्मो तओ भीमो कुधो तेण सह जुज्जिउमारडो जहा जहा
भीमो जुज्जइ तहा तहा कली वहुइ तओ निज्जिओ कलिणा
जीमो । एवं बीयजामे अज्जुणो तइअचउत्थजामेसु नकुलसइ-
देवा तेण अहिंखत्ता रुट्ठा निज्जिअया य तओ सावसेमाए
निसाए उछिणसु जुहिछिन्ने जुज्जिओ तुओ कली ते उरवंतीए
चेव निज्जिओ कली सो संकोअनेउं सरावमज्जे उविओ पजाए
य भीमईणं दंसिओ । एस सो जेण तुम्हे निज्जिअया एमाईणं
दिट्ठंताणं अट्टत्तरसएण महानारहे वासे सिणा कविछिई दं-
सियत्ति । अलं पसंगेण । ती० २१ कल्प० ।

कज्जित्त-कम्भि (द्वि) त्र-न० कृतिविशेषे, ज्ञा० १ अ० । औ० ।
कलिदप्पदह-कलिदर्पन्हद-न० हस्तिनापुरस्थे न्हदभेदे, ती०
४ए कल्प० ।

कलिय-कक्षित-त्रि० कव-कर्मणि-क-युक्ते, स० । स्था० । ज्ञा०
प्रश्न० । “ सुंदरथणजघणवयणकरचरणणयणवावसुविह्वास्-
कलिया ” विपा० १ श्रु० २ अ० । रा० ज० औ० उपेते, बहु-
रवजपेयकविअं ” प्रश्न० आश्र० २ द्वा० । आचा० । विदिते,
प्राप्ते, च मेदि० । भेदिते, संख्याते, शब्दर० । गृहीते, उक्ते, विचा-
रिते, वहे, च प्राप्ते कः ज्ञानवाभादौ, न० वाच० ।

कलुण-करुण-त्रि० करोति मन आनुकूल्याय कृ उन्नं “ हरि-
छादौ द्रः ८ । १ । ५४ इति रस्य द्रः प्रा० । करुणोत्पादके, विपा० १
श्रु० ७ अ० । प्रश्न० । दयास्पदे, प्रश्न० आश्र० २ द्वा० विपा० ।
दीने, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । “ कुत्सितं रौत्यनेनेति निरु-
क्तिवशात्करणः । करुणारूपत्वात्करणः । प्रियविप्रयोगादिदुः-
खहेतुसमुत्थे शोकप्रकर्षस्वरूपे रसविशेषे, अनु० ।

अथ हेतुतो लक्षणतश्च करुणरसस्वरूपमाह ।

पित्राविष्पत्रोग्रंथं-व्वहवाहिविणिवायसंभमुप्पणणो ।

सोइअविलविअपराहाय, रुन्नलिंगो रसो करुणो ॥१६॥

प्रियविप्रयोगग्रन्थव्याधिविनिपातसंज्ञमेज्यः समुत्पन्नः
करुणो रस इति योगस्तत्र विनिपातः सुतादिमरणं संश्रमः प-
रचक्रादिभयं शेषं प्रतीम । किं लक्षण इत्याह । शोचितविद्वपि-
तप्रज्ञानरुदितानि विह्वानि लक्षणानि यस्य स तथा । तत्र
शोचितं मानसो विकारः शेषं विदितमिति ।

उदाहरणं यथा ।

पञ्चाय किलामि अयं, वाहागयपप्फुअत्थिअं बहुसो ।

तस्म विओगे पुत्तया, दुव्वल्यं ते मुहं जायं ॥१७॥

अत्र प्रियविप्रयोगभ्रमितां वातां प्रति वृद्धा काचिदाह तस्य
कस्यचिप्रियतमस्य वियोगे पुत्रिके दुर्वलकं ते मुखं जातं कथं
भूतम् । (पञ्चायकिलामितयति) प्रध्यातं प्रियजनविषयमति-
चिन्तितं तेन क्लान्तम् (वाहागयपप्फुअत्थियति) वाष्पस्यागतमा-
गमनं तेनापश्यते व्याप्तं अक्षिणी यत्र तत्तथा बहुशोऽज्ञाद-
मिति ॥१७॥ अनु० ३४० पत्र० । कामनेदे, मनुष्याणां करुणा म-
नोऽहंत्वस्या तथाविधत्वात् तुच्छत्वेन कणहृष्टनष्टत्वेन शुक्रशो-
णितादिप्रभवदेहाश्रितत्वेन च शोचनात्मकत्वात् करुणो हि
रसः शोकस्वभावः करुणः शोकप्रकृतिरिति वचनादिति, स्था०
४ ग० ४ उ० । वृत्तभेदे, पुं० वाच० ।

कलुणपरिया-करुणप्रतिज्ञा-स्त्री० करणार्थं गृह्णामीत्येवं प्रति-
ज्ञाने, “ कलुणपरियाए जाण्ज्जा धम्मियाए जायणाए जाण-
ज्जा ” आचा० २ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

कलुणविणीय-करुणविनीत-त्रि० करुणात्वापविनयपूर्वके, “ म
णवंधणेहि णेगेहि कलुणविणीयमुवगासित्ताणं ” सूत्र० १ श्रु०
४ अ० १ उ० ।

कलुणा-करुणा-स्त्री० कृपायाम्, पो० ४ विव० । दीनादिष्वनु-
कम्पायाम्, ध० १ अधि० ।

करुणा दुःखहानेच्छा, मोहादुःखितदर्शनात् ।

संवेगाच्च स्वभावाच्च, प्रीतिमत्स्वपरेषु च ॥

(करुणेति) दुःखहानस्य दुःखपरिहारस्येच्छा सा च मोहादज्ञा-
नादेका यथा ग्लानयाचिता पथ्यवस्तुप्रदानाभिलाषलक्षणाऽ-
न्या च दुःखितस्य दीनादेर्दर्शनात् तस्य लोकप्रसिद्धाहारवस्त्र-
शयनासनादिप्रदानेन संवेगान्मोक्षानिलापाच्च सुखितेष्वपि स-
त्त्वेषु प्रीतिमत्सु सांसारिकदुःखपरित्राणेच्छा लुप्तस्थानामपरा
पुनरपरेषु च प्रीतिमत्ता संबन्धविकल्पेषु सर्वेष्वेव स्वभावाच्च
प्रवर्तमाना केवलानामिव भगवतां महामुनीनां सर्वानुग्रहपरा
यणानामित्वेवंचतुर्विधा । तदुक्तं “ मोहासुखसंवेगान्यहितयुता
चैव करुणेति ” द्वा० । पो० ४ विव० ।

कलुस-कलुष-पुं० स्त्री० कल-उष च सुर्षाहसायां कस्य जल-
स्य सुयो घातक इति वा । महिषे, राजनि० । स्त्रियां जातित्वात् ।
डीप् अनच्छे, आबिले, त्रि० अमरः । गर्हिते, त्रि० शब्दचि० । अ-
समर्थे, वाच० । प्रीतिवर्जिते, स्था० ४ ग० ४ उ० । द्वेषलोभादि-
लक्षणे पापे, नपुं० स० । प्रश्न० । सूत्र० “ कम्मंति वा खहंति वा वो-
णंति कलुसंति वा वेज्जंति वा वेरंति वा पंकोत्ति वा मंठोत्ति वा एते
पगच्छिन्ति ” नि० सू० १२ उ० । आ० च्० । कासाये, पुं० “ कलुस-
स्स य णिक्खेवो चउव्विहो कोहादि एकारो ” नि० सू० १ उ० ।

कलुमकम्म (ण)-कलुषकर्मन्-न० मित्रद्रोहादिव्यापाररूपे
मदीमसे कर्मणि, प्रश्न० आश्र० ३ द्वा० ।

कलुससमावस-कलुषसमापन्न-त्रि० मतिमालिन्यमुपगते, ज्ञा० ३ अ० ।
एवमिदं सर्वं जिनशासनोक्तमन्यथा वेति कलुषसमापन्ने, स्था०
४ ग० ३ उ० । “ स संकिते जाव कलुससमावणे णो
संचाए स्ति ” कलुषं समापन्नः प्राक्तननिश्चयविपर्ययलक्षणं
गोशावकमतानुसारिणां मतेन मिथ्यात्वं प्राप्त इत्यर्थः । अथवा
कलुपजावं जितोऽहमनेनेति खेदरूपमापन्न इति, उपा० ६ अ० ।

कलुसदियय-कलुषहृदय-त्रि० दुष्टचित्ते, ज्ञा० १६ अ० ।

कलुमाउ (वि) लचेय-कलुषाकु (वि) लचेतस्-त्रि० क-

लुपेण द्वेपलोनादिवक्षणापापेनाविलमाकुलं वा चेतो यस्य स तथा कलुषितमनस्के, स० ।

कलेवर-कलेवर-न० कले शुके वरं श्रेष्ठम् । तदुत्पन्नत्वेऽपि शुचि सप्तम्या अलुक् । शरीरे, स्था० ५ ग्रा० ३ उ० शरीरं वपुः कार्यो देहः । कलेवरमित्यादयस्तु शरीरपर्यायाः विशेषेण मृत-शरीरे, प्रश्न० आश्र० ३ द्वा० आव० मनुष्यशरीरे, जं० १ वक्त्र० ।

कलेवरसंघाट-कलेवरसंघाट-पुं० मनुष्यशरीरयुग्मे, संघाटशब्दोयुग्मवाची यथा साधुसंघाट इति, जी० ३ प्रति० २ उ० ।

कलेसुय-कलेसुक-न० तृणविशेषे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

कल्ल-कल्ल-न० कलयति चेष्टामत्र यक् कल्पते कलगतौ कर्म-णि यत् यद्वा कल्लासु साधुः प्रत्यूषे, अमरः । वाच० । आ० म० प्र० औ० । तं० । प्रादुःप्राकाश्ये, रा० । प्रभाते, अनु० । कल्पमिति श्वः, ज्ञा० १ अ० । “ ते एवं कल्लं पुन माखल्लिणं पमिच्छिहसि मा वा वहसि ” आ० म० ८० । विशेष० । औ० । कल्प० । नीरो-गत्वे, ज्ञा० १ अ० । “ कल्लं किलारोगं ” कल्यं किलारोग्यमु-च्यते । “ तं तच्चं णिव्वाणं कारणकज्जोवयाराओ ” यच्चारोग्यं तथ्यं निरुपचरितनिर्वाणमवगन्तव्यमथवा कार्यं कारणोपचा-रात् तत्साधनदर्शनज्ञानचारित्रलक्षणं निर्वाणमवसेयमिति विशेष० । संथा० । स्था० । आव० । निरामये, सज्जे, समर्थे, उ-द्युक्ते च, छि० अमरः । वाक्श्रुतिवर्जिते उपायवचने, कल्याणवचने, च त्रि०, मेदि० । सुरायाम्, मेदि० । शुभात्मिकायां वाण्याम्, स्त्री० अमरः । हरीतक्याम्, स्त्री० शब्दर० । मधुनि, न० हेम. वाच० । कल्लसरीर-कल्लपशरीर-न० नीरोगदेहे, स्था० ३ टा० ३ उ० । पटुशरीरे, स्था० ४ टा० ३ उ० ।

कल्लाकल्ल-कल्लाकल्ल-न० कल्पे च आकल्पे च । कल्लाक-ल्पम् अनुदिनमित्यर्थे, “ कल्लाकल्लि कोहलियाओ य ” विपा० ३ अ० । प्रतिप्रजातम्, उपा० ७ अ० । अंत० । ज्ञा० ।

कल्लाण-कल्याण-त्रि० कल्पोऽत्यन्तनीरुक्तया मोक्षस्तमान-यति प्रापयतीति कल्याणः मुक्तिहेतौ, उक्त० ३ अ० । एकान्त-सुकान्तसुखावहे, जं० ३ प्रति० २ उ० । श्रेयसि, ज० २ श० १ उ० । निःश्रेयसे, स्था० ६ ग्रा० । पुण्ये कर्मणि, स० । आचा० । शुभ्रे, शुखदायके, उक्त० २ अ० । शांभने, उक्त० ३ अ० । स्व-श्रेयसे, पंचा० १३ विव० । सूत्र० । सुखं शुभं कल्याणं शिवमि-त्यादीन् व्यपदेशाद्व्यभिचारे, विशेष० । सुकृते, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । तत्त्ववृत्त्या तथाविधविशिष्टफलदायिनि अनर्थोपशमकारिणि, जी० ३ प्रति० २ उ० । रा० फलवृत्तिविशेषे, ज्ञा० १ अ० । यथे-ष्टार्थफलसंप्राप्तौ, सूत्र० २ श्रु० ५ अ० । मङ्गले, स्था० ४ टा० ३ उ० । माङ्गल्ये, संथा० । उपद्रवभावे, कल्प० । ऐहिकाऽभ्युदये, पंचा० १८ विव० । दशा० । समृद्धिहेतुत्वादौ, स्था० । “ कल्ला-णाहिं वम्मूहि ” कल्याणप्राप्तिसुचिकाभिः, भ० ए श० ३३ उ० । जं० । शुभार्थप्राप्तिसुचिकाभिः औ० । कल्याणानि समृद्धयस्त-त्कारिणिभिः कल्प० । ज्ञा० ।

स भदंतो कल्लाण-सुहो य कल्लं किलारोगं ।

तं तच्चं निव्वाणं, कारणकज्जोवयार ओवा वि ॥

तस्साहणमणसदो, सदत्थो अहव गच्छत्थो ।

कल्लमणइति गच्छइ, गमयइ बुज्जइ व वोहइ वत्ति ।

भणइ भणावेइ जम्हं-तो कल्लाणो सचायरिओ ॥

कल्यं किलारोग्यमुच्यत इति यच्चारोग्यं तथ्यं निरुपचरितं निर्वाणमेवमवगन्तव्यमथवा कारणं कार्योपचारात्तत्साधनं दर्शनज्ञानचारित्रलक्षणं निर्वाणकारणमवसेयम् । अणशब्दस्तु अणधातोर्बुधार्थत्वाच्छब्दार्थो गत्यर्थो वा द्रष्टव्य इति । त-तश्च कल्यं यथोक्तमारोग्यमणति गच्छत्यन्तर्गतं एतन्न वा परान् गमयति बुध्यते स्वयं बोधयति वा परान् शब्दार्थत्वेऽपि कल्ययति स्वयं भणति परैश्च भाणयति यस्मात्तस्मात्कल्याणः स चेहाचार्यो गुरुर्बोध्य इति । अथवा कल्लधातुः शब्दार्थः संख्यानार्थो वा कल्लशब्दसंख्यानयोरिति धातुपाठात्तस्य कल्य-मिति निपात्यते । ततश्च कल्यं शब्दं शास्त्रं संख्यानं वा गणितं यस्मादणिति शब्दयति प्रतिपादयति बुध्यते बोधयति वा तेन तस्मात्कल्याणो गुरुरित्येतदेवाह ।

अहवा कल्लसदत्थो, संखाणत्थो य तस्स कल्लंति ।

सदं संखाणं वा, जमणइ तेणं व कल्लाणो ॥

गतार्था, विशेष० ६८१ पत्र० । स्था० । ध० आव० । सुखस्तर्हि किमिति सुहृद्वे नीरोगताकारणे, ज्ञा० १ अ० । इहलोकहिते, उक्त० १ अ० । कल्याणहेतौ, च० १८ पादु० उक्त० । कल्याणहेतु-त्वादभ्युदयहेतौ, औ० । प्रधाने, आ० चू० ५ अ० । माषपर्याम् वाच० । गवि च, प्रज्ञा० १ पद० ।

कल्लाणकरुय-कल्याणकृतक-न० नगरभेदे, पुर्व्वि किर कल्लाण कल्ल नयरे परमट्टी नाम राया रज्जं करेइ । ती० २५ पत्र० । (नासिकपुरशब्दे कथा)

कल्लाणकम्म-कल्याणकर्मन्-न० शुभकर्मणि, सन्ति जीवा-नां कल्याणि कर्माणि इति कावोदायि प्रश्नः । (‘अणजुत्थिय’ शब्दे जुणः) ज० ७ श० ६ उ० ।

कल्लाणकारि [ण]-कल्याणकारिन्-त्रि० कल्याणकरणे म-ङ्गलकरणे, ज्ञा० १६ अ० ।

कल्लाणग-कल्याणक-पुं० “कल्लाणगपवरगंधमल्लारुणवेणधर” कल्याणकानि मङ्गल्यानि प्रचुराणि मूल्यादिना धन्याणि परिहि-तानि निवसितानि येन तान्येव वा परिहितो निवसितो यः स तथा कल्याणकं च प्रवरं च । पातान्तरेण प्रवरगंधं च मलयं मालायां साधु पुष्पमित्यर्थः । अनुवेषनं च श्रीखरुणादिविले-पनं यो धारयति स तथा स्था० ८ ग्रा० । उपा० । कल्याण-कमङ्गल्ये, स्था० ८ टा० । श्रेयसि, पंचा० विव० ।

जिनानां पञ्चकल्याणकानि कल्याणान्येव स्वरूपतः फलतश्चाह ।

पंच महाकल्लाणा, सव्वेसिं जिणाण होंति णियमेण ।

भुवण्णेरय जूया, कल्लाणफला य जीवाणं ॥ ३० ॥

गञ्जे जम्मे य तहा. णिक्खमणे चेव णाणणेव्वाणे ।

जुवण्णगुरुण जिणाणं, कल्लाणा होंति णायव्वा ॥ ३१ ॥

पञ्चैव महाकल्याणानि परमश्रेयांसि सर्वेषां सकलकायनिखि-लनरक्षकप्राविनां जिनानामर्हतां भवन्ति नियमेनावश्यंजायेन तथावस्तुस्वप्नाववात् जुवनाश्चर्यज्ञानानि निखिलभुवनाद्भूत-भूतानि त्रिजुवनजनानन्दहेतुत्वात्तथा कल्याणफलानि च निःश्रे-यससाधनानि चः समुच्चये जीवानां प्राणिनामिति गर्भे गर्भा-धाने जन्ममृत्युसौ चः शब्दः समुच्चये तथेति वाक्योपक्रमे नि-ष्क्रमणे अगारवासाभिर्गमं सैवेति समुच्चयावधारणार्थावुक्त-

रत्र संभृत्येते ज्ञाननिर्वाणे समाहारद्वन्द्वत्वात्केवलज्ञाननिर्वृ-
त्योरेव च केषां गर्भादिवित्याह जुवनगुरुणं जगज्ज्येष्ठानां जि-
नानामर्हतां किमित्याह । कल्याणानि स्वःश्रेयसानि भवन्ति
वर्तन्ते ज्ञातव्यानि ज्ञेयानीति गाथाद्वयार्थः । ततश्च ।

तेसु य दिणेषु धक्षा, देविर्दाई करिति भक्तिण्या ।

जिणजत्तादिविहाणा, कल्याणा अप्पणो चेव ॥३२॥

नेषु च पुनर्दिनेषु दिवसेषु येषु गर्भादयो बभूवुर्धन्या धर्मधनं
लब्धवारः पुण्यभाजः इत्यर्थः । देवेन्द्रादयः सुरेन्द्रप्रभृतयः कु-
र्वन्ति विदधति जकिनता बहुमाननम्राः किमित्याह । जिनया-
त्रार्थद्वन्द्वत्वात्पूजास्त्रात्रप्रभृतिभ्यः कुत इत्याह । विधानादि-
धिना अथवा जिनयात्रादिविधानानि किं भूतं जिनयात्रादी-
त्याह । कल्याणं स्वः श्रेयसं कस्येत्याह । आत्मनः स्वस्य चैव-
शब्दस्य समुच्चयार्थत्वेन परेषां चेति गाथार्थः यत एवम् ।

इय ते दिणा पसत्था, ता सेसेहि पि तेसु कायव्वं ।

जिणजत्तादिसहरिसं, ते य इमे वप्पमाणस्स ॥३३॥

इत्यतो हेतोः पूर्वोक्ता जीवानां कल्याणफलत्वादिब्रह्मणः । ते
इति येषु जिनगर्भाधानादयो भवन्ति दिना दिवसाः दिनशब्दः
पुर्व्विगोऽप्यस्ति प्रशस्ताः श्रेयांसस्ततः किमित्याह । ता इति य-
स्मादेवं तस्मात् शेषैरपि देवेन्द्रादिव्यतिरिक्तैर्मनुष्यैरपि न
केवलमिन्द्रादिभिरेवेत्यपिशब्दार्थः । तेषु गर्भादिकल्याणदि-
नेषु कर्त्तव्यं विधेयं जिनयात्रादि वीतरागोत्सवपूजाप्रभृतिकं
वस्तु सहर्षं सप्रमोदं यथा जवति कानि च तानि दिनानीत्य-
स्यां जिज्ञासायां सर्वजिनसंबन्धिनां तेषां च वक्तुमशक्यत्वाद्ब-
र्त्तमाननीर्थाधिपतित्वेन प्रत्यासन्नत्वादेकस्यैव महावीरस्य
तानि विवक्षुराह (ते य स्ति) तानि पुनर्गर्भादिदिनानि इमानि
वक्ष्यमाणानि वर्त्तमानस्य महावीरजिनस्य भवन्तीति गाथार्थः ।
तान्येवाह ।

आसादमुच्छब्दी, चेते तह मुच्चतेरसी चेव ।

मगसिरकाहदसमी, वइसाहे मुच्चदसमी य ॥३४॥

कत्तियकिणहे चरिमा, गवभाइदिणा जहह पं एते ।

हत्थुत्तरजाएणं, चउरो तह सातिणा चर ॥३५॥

आपादशुद्धपट्टी आपादमासं शुक्लपक्षस्य पट्टी । धिरित्येव दि-
नमेवं चैत्रमासं तथेति समुच्चये । शुद्धत्रयोदश्येवेति द्वितीयं चै-
वैत्यवधारणे । तथा मार्गशीर्षकृष्णदशमीति तृतीयम् । वैशाखशु-
द्धदशमीति चतुर्थं चशब्दः समुच्चयार्थः । कार्तिककृष्णे चरमा
पञ्चदशीति पञ्चमम् एतानि किमित्याह । गर्भादिदिनानि ग-
र्भजन्मनिष्क्रमणज्ञाननिर्वाणदिवसा यथाक्रमं क्रमेणैवैतान्यनन्त-
रोक्तान्येषां च मध्ये हस्तोत्तरयोगेन हस्त उत्तरो यासां हस्तो-
पलक्षिता वा उत्तरा हस्तोत्तरा उत्तरफाल्गुन्यस्तानिर्योगः सं-
बन्धश्चन्द्रस्येति हस्तोत्तरायोगस्तेन करणचूतेन चत्वार्याथा-
नि दिनानि प्रवर्त्तन्ति तथेति समुच्चये स्वातिना स्वातिनकृत्रेण
युक्तः (चरमांति) चरमकल्याणकदिनमिति प्रकृतत्वादिति
गाथाद्वयार्थः ।

अथ किमिति महावीरस्यैवैतानि दर्शितानीत्यत्राह ।

अदिगयतित्यविहाया, भगवंति णिदंसिया इमे तस्स ।

सेसाण वि प्वं वि य, णियणियतित्थेनु विसेया ॥३६॥

अधिकृततीर्थविधाता वर्त्तमानप्रवचनकर्त्ता भगवान्महावीर
इति हेतोर्निर्दिष्टान्पुन्यकानि इमानि कल्याणकदिनानि तस्य व-

र्त्तमानजिनस्य अथ शेषाणां तान्यतिदिशन्नाह शेषाणामपि न
वर्त्तमानस्यैव श्रुयभादीनामपि वर्त्तमानावसर्पिणी जरतद्देश-
पेक्षया एवमेवेह तार्थे वर्त्तमानस्यैव निजनिजतीर्थेषु स्व-
कीयप्रवचनावरूपेषु दिक्षेयानि ज्ञातव्यानि मुख्यवृत्त्या विधेय-
तयेति । इह च यान्येव गर्भादिदिनानि जम्बूद्विभारतानामृप-
भादिजिनानां तान्येव सर्वभरतानां सर्वैरावतानां च यान्येव च
एतेषामस्यामवसर्पिण्यां तान्येव व्यत्ययेनोत्सर्पिण्यामपीति
गाथार्थः ॥ ३६ ॥ पंचा० ८ विष० (कल्याणकेषु यात्राविधानं
अणुज्जालं शब्दे उक्तम्)

अथ पदकल्याणकषादी प्राह ।

ननु “ पंचहत्थुत्तरे साधणा परिनिश्चुमेति ” इति वचनान्म-
हावीरस्य पदकल्याणकत्वं संपन्नमेव मैवम् एवमुच्यमानं “ उ-
सज्जेणं अरहा कोसत्रिणं पंच उत्तरासाढे अभीइ छुं होत्थत्ति ”
जरबुद्धीपप्रज्ञसिचवचनात् श्रीश्रुयभस्यापि पदकल्याणकानि व-
क्तव्यानि स्युः न च तानि त्वयापि तथोच्यन्ते तस्माद्यथा पञ्च-
उत्तरासाढे इत्यत्र मल्लव्रसाभ्यात् राज्यामिषेको मध्ये गणितः
परं कल्याणकानि तु “ अजीइउठे ” इत्यनेन सह पञ्चैव तथाप्रा-
पि “ पंचहत्थुत्तरे ” इत्यत्र नक्षत्रसाभ्यात् गर्जापहारो मध्ये ग-
णितः परं कल्याणकानि तु “ साइणा परिनिश्चुमे ” इत्यनेन सह
पञ्चैव तथा श्रीवाचाराड्डीकाप्रवृत्तिषु “ पंचहत्थुत्तरे ” पञ्च
वस्तुन्येव व्याख्यातानि न तु कल्याणकानि किं च ।
श्रीहरिजन्मसुरिकृतयात्रापञ्चाशकस्य अभयदेवसुरिकृतायां टी-
कायामपि आपादशुद्धपट्ट्यां गर्भसंक्रमः १ चैत्रशुद्धत्रयोदश्यां
जन्म २ मार्गसितदशम्यां प्रथमं ३ वैशाखशुद्धदशम्यां केवलं ४
कार्तिक्यामावस्यायां मोक्षः ५ एवं श्रीवीरस्य पञ्च कल्याण-
कानि उक्तानि । अथ यदि पष्ट स्यात्तदा तस्यापि दिनमुक्तं
स्यात् अन्यच्च नीचैर्गोत्रविषाकरूपस्य अतिनिन्द्यस्य आश्च-
र्यरूपस्य गर्जापहारस्यापि कल्याणकत्वकथनमनुचितम् । अथ
“ पंचहत्थुत्तरे ” इत्यत्र गर्जापहारेण कथमुक्तमिति चेत् सत्यम्
अत्रहि भगवान् देवान्दाकुक्षौ अवतीर्णः प्रसूतवती च त्रिशवेति
असंगतिः स्यात्तन्निवारणाय “ पंचहत्थुत्तरेति ” वचनमित्यलं प्र-
संगेन । कल्याणकानि पञ्चैव कष्ट० सु० । पञ्चकल्याणकशोभ्या
अतीचाराः (पंचकल्याणगशब्दे) काम्पिल्यपुरस्य मगरस्य
राज्ञो ब्रह्मदत्तस्य आहारे, नि०चू० १ व० । महाविदेहेषु कल्या-
णकतिथ्यादिकमिदमेवान्यद्वेति प्रश्ने उत्तरमाह । महाविदेहेषु
कल्याणकतिथ्यादिकमिदमेवेति न सम्भाव्यते यदा अत्रत्यती-
र्थकृतां व्यवनादिकल्याणकं तदा तत्र दिवससङ्ख्यात् तत्प्रति-
पादकान्यङ्गराण्यपि मोपलभ्यन्ते, । टी० १ पत्र- ।

कल्याणगत-कल्याणकघृत-न० सुश्रुतेके ओपधिभेदयुक्ते
घृतभेदे, नि०चू० १ व० । (तस्मिन्निर्वाणविधिः सुश्रुते एतच्छब्दे
एव वाचस्पतौ च)

कल्याणगत-कल्याणकयात्रा-स्त्री० कल्याणकदिवसेषु क-
ल्याणवर्जिनोत्सवे, पंचा० ६ विष० ।

कल्याणगत-पट्टयाणकतपस्-न० तपोविशेषे, प्रव. द्वा. । तथाधि-
कमासि कल्याणकानि पूर्व्वे पाश्चात्ये वा मासि क्रियन्ते केचन
परपाक्षिका वदन्ति प्रथमश्रावणकृष्णपक्षे द्वितीयश्रावणशुक्ल-
पक्षे कल्याणकतपो विधीयते तत्सङ्गतमित्यर्थं वेति प्रश्ने । उत्तरम् ।
देवकमासापेक्षया वृत्तिप्राप्तं विमुच्य कल्याणकतपःकरणं युक्ति-
मिति, सेन० १७१ प्र० ३ उल्ला० तथा चैत्रमासवृक्षौ कल्याण-

कादि तपः प्रथमे द्वितीये वा मासि कार्यत इति प्रश्ने । उत्तरम् प्रथमचैत्रासितद्वितीयचैत्रासितपक्षाभ्यां चैत्रमाससंबन्धं कल्याणकादि तपः श्रीतातपादैरपि कार्यमाण दृष्टमस्ति तेन तथैव कार्यमन्यथा भाद्रपदवृद्धौ मासकृपणादितपांसि कुत्र क्रियन्तामिति ११८ सेन० ३ उल्ला० । (तच्छक्यता पंच-कल्याणगशब्दे वक्ष्यते)

कल्याणगवत्परिहिय-कल्याणकवस्त्रपरिहित-त्रि० कल्याण-कं कल्याणकारि प्रवरवस्त्रं परिहितं यैस्ते कल्याणकवस्त्रपरि-हिताः । सुखादिदर्शनाभिप्रायस्तस्याऽत्र पाक्षिकः परनिपातः परिहितप्रवरकल्याणकृद्वस्त्रेषु, जी० ३ प्रति० १ उ० ।

कल्याणणयर-कल्याणनगर-न० कल्याणदेशे नगरभेदे, “इओअ कल्याणदेशे कल्याणनगरे संकरो नाम राया जिणजत्तो इत्था ” ती० ५१ कल्प० ।

कल्याणदियह-कल्याणदिवस-न० पञ्चमहाकल्याणीप्रतिबद्ध-दिने, “ अणुद्धं कायवा जिणण कल्याण दियहेसु ” पंचा० ए विव० ।

कल्याणपरंपरा-कल्याणपरम्परा-स्त्री० माङ्गल्यपदार्थसन्ततौ, संधा० । ध० ।

कल्याणपावय-कल्याणपापक-न० इष्टाऽनिष्टफले बुद्धाऽशुभे-कर्मणि, उपा० २ अ० ।

कल्याणपुक्खविसा-कल्याणपुष्कलविशाखसुखा-वह-त्रि० कल्याणं पुष्कलं संपूर्णं न च तदल्पं किन्तु विशाखं वि-स्तीर्णमेवंजतं सुखमावहति प्रापयतीति कल्याणपुष्कलवि-शाखसुखावहः । अपवर्गसुखप्रापके, “ कल्याणपुक्खविसा-लसुहावहस्स, को देवदाणवणरिंदगणखियस्स । भम्मस्स सा-रमुवल्लभकरे पमायं ” ध० २ अधि० ।

कल्याणफल-कल्याणफल-त्रि० निःश्रेयससाधने, पंचा० ९ विव० ।

कल्याणफलविभाग-कल्याणफलविपाक-न० कल्याणस्य पुण्य-स्य कर्मणः फलं कार्यं विपाच्यते व्यक्तीक्रियते यैस्तानि क-ल्याणफलविपाकानि । पुण्यफलविपाकेषु अप्रज्ञानव्याकरणेषु अभ्ययनेषु श्रीवीरो जगवान् “पणपन्नं अज्जयणां कल्याणफल-विवागां वागरित्ता सिक्के” स० ११६ पत्रः ।

कल्याणभायण-कल्याणभाजन-न० रोहिताद्यभ्युदयपात्रे, पंचा० ११ विव० ।

कल्याणविजय-कल्याणविजय-पुं० हीरविजयसूरिशिष्ये, प्रमो-दं येषां सद्गुणगणनृतां विज्रति यशः, सुधां पायं पायं किं मिह निरपायं न विबुधाः । अमीषां (हीरविजयसूरिणां) षट्कर्तृकिं धिमथनमन्थानमतयः, सुशिष्योपाध्यायाः वज्ररिह हि कल्याणविजयाः । द्वा० ३१ द्वा० । न० ।

कल्याणसागर-कल्याणसागर-पुं० अञ्चलगच्छीये धर्ममूर्त्याचा-र्यस्य शिष्ये अमरसागरस्य गुरौ, अयं च विक्रम संवत् पदसप्त-त्यधिकयोरुत्तरशततमे वर्षे विद्यमान आसीत् जामनगरवास्तव्यं द्वावनगोत्रं वर्धमानशाहनामानं गृहपतिं प्रतिबोध्य तत्र जिनाल-यमकारयत् प्रातिष्ठिपञ्च स्वयमिति तत्र शिलासु लिखितम-स्ति, जै० ६० ।

कल्याणि (ण)-कल्याणिन्-त्रि० कल्याण-अस्त्यर्थे इतिः । क-ल्याणवति, स्त्रियां ङीप् सा च चलानामोपधौ, राजनि० । वाच० । पंचा० ।

कल्याण-कल्पपात्र-पुं० मद्यवणिजि, “कल्याणघरेसु अंघिलं” क-ल्पपात्रगृहेषु किल अम्लशब्दसमुच्चारिते सुरा विनश्यति अनु० । कल्याणत्त-कल्पपात्रत्व-न० रसवाणिज्ये, “ रसवाणिज्जं कल्या-लत्तणं तत्थ सुरापाणे बहू दोसा मारणक्कोसवहादी तम्हा न कप्पइ ” आच० ६ अ० ।

कल्लुग (य)-कल्लुक-पुं० द्विन्द्वयजेदे, जी० १ प्रति० । “क-ल्लुकाः पापाणेषु धेम्मियजातिविशेषा भवन्ति ” वृ० ४ उ० ।

कल्लुरिया-कल्लुरिका-स्त्री० खाद्यकापणे, आ० म० द्वि० ।

कल्लोरुय-कल्लोटक-पुं० गोरहके, (दम्ये वृषभे) आच० २ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

कल्लोद-कल्लोद-पुं० कल्ल-वा-ओदच्-कम् जलं द्रोलं चपलं यस्माद् वा महोमौ, औ० । स्था० को० । हर्षे च । वैरिणि, त्रि० भेदि० वाच० ।

कल्लार-कल्लार-न० के जले हाते हाद अच् पृषो दस्य रः होहहः ङ । २ । ७६ । हस्थाने लकाराक्रान्तो लः प्रा० । सौगन्धिके, आ-म० प्र० । प्रज्ञा० ।

कवडु-कमल-न० “मोऽनुनासिके वो घा ङ । ४ । ६७ इत्यपभ्रंशो-मकार अनुनासिको वः । अन्त्याकारस्योत्वमिति दुंरिः । क-वलू कमलम् पद्मे, प्रा० ।

कवचिया-कवचिका-स्त्री० कलाचिकायाम्, भ० ११ श० ११ उ० ।

कवडिअ-कदर्थित-त्रि० कदर्थि-क्त प्राकृते “कदर्थिते वः ङ । १ २४ । कदर्थिते दस्य वो भवतीति । दस्य वः । वृत्तप्रवृत्तमृत्तिका-पत्तनकदर्थिते टः ण । २ । १९ एषु संयुक्तस्य टो भवति इति टः कुत्सितार्थीकृते, प्रा० ।

कवड-कपट-स्त्री० कप-अटन्-कं ब्रह्माणमपि पठति भाष्ठाद-यति पट्-अच्-वा-अर्द्धादि अमरः । वाच० । वेषादन्यथात्वेन क्रि-यमाणे लुब्धानि, द्वा० ९ अ० । वञ्चनाय वेषान्तरादिकरणे, प्रज्ञ० आश्र० २ द्वा० । द्वा० । कपटमिति, कैतवमिति शत्रुतापि चेति एका-र्थाः प्रव० २ द्वा० । देशभाषानेपथ्यादिविपर्ययकरणं कपटं य-थाऽऽषाढभूतिना नटेन वा परापरवेषपरवृत्त्याचार्य्योपाध्याय-संघाटकात्मार्थं चत्वारो मोदका अवाप्ताः, सुत्र० २ श्रु० २ अ० । दशा० ।

कवडु-कपर्द-पुं० पर्वपूरणे, किप् “सम्मर्दवितर्दिविच्छर्दच्छर्दि-कपर्दमर्दितेर्दस्य ङा० ३६ । एषु र्दस्य रुः । हरजटायाम्, प्रा० । स्वायै कः वराटके, आच० ५ अ० ।

कवडिजख-कपर्दि (क) यद्-पुं० स्वनामख्याते यक्षभेदे, “ सिरिसिचुंजयसिहरे, परिचित्रं परमिऊण रिसहजिणं ।

तस्सेव यस्स पुच्छं, कवडिजखस्स कप्पमहं ” ॥१॥

अत्थि वालकजणवप पालित्तणयं नाम नयरं तत्थ कवडि-नामधिज्जो गामो महत्तरो । सो अ मज्झमंसमहुजीवघायअनीयच-यणपरधणहरणपररमणीरमणाइ पावछाणपवसत्तचित्तो भण हीनामियाए अणुक्खिठियाए जज्जाए, सइ विसए उवज्जुंजते गामाइकालं । अन्नया तस्स मंचयट्ठियस्स साहुज्जुअलं घरे पत्तं तेणा विदिट्ठिय पणामं काउं विअत्तं जोडिअ करणे भयवं ! किमिथागमनकारणं तुम्हाणं । अमह घरे डुद्धदिअघयत-काइ पवरमत्थि जेण कज्जं तं आइसह साहुहिं जणिअं न अम्हे-भिक्षुडुमागया किं तु अमह गुरुणो सपरिवारा चिंतंति मयह-

रेण विणत्तं दिक्षो मए उवस्सओ आगच्छंत सुरिणो चिट्ठंतु
आहासुहं केवलं अम्हाणं पावनिरयाणं धम्मोवएसो न दाय-
व्वां त्ति । साट्ठहिं भणिअं एवं होउ त्ति । तओ आगया गुरूणो
विआ वासा चाउम्मासिं कुणंति संतयं सज्जायं सोसंति गट्टमा-
ईहिं नियतणुं कामणअइकंते वासारत्ते परेणए मुक्कलावित्ति
भयहरं गुरूणो सो तेसिं सव्वपइणत्तणओ परितुट्ठो नियनयर-
सीमसंधि जाव बोलाविउं पट्टविओ पत्ताए सीमसंधीए सुरिहिं
जंपियं जेमयहरत्तए अम्हाणं उवस्सयदाणाइणा वहुवयारो
कओ अओ संपइ किंचि धम्मोवएसं देमो जेणा पच्चुवयारो
कओ हवइ । मयहरेण भणियं नियमो न ताय मह निव्वहइ
किं च मंतक्खरं उवइसह । तओ सुरिहिं अणुकंपया पंचपरमि-
ठिनवकारमहामंतो सिक्खाविओ । जवजलणथंयणाइ पजावो
अ तस्स उववमिओ । पुणो गुरूहिं भणिअं पइदिअइं
सेतुंजयदिसाए ढाऊण तुमए पणामो कायव्वां मयहरेण तह-
त्ति पमिवज्जिऊण गुरूणो पणमिऊण नियघरे आगयं सुरिणो
अन्नत्थ विहरिया । अह कमेण तं पंचपरमिट्ठिमंतं जंविंतो नि-
यमं च निव्वाहिंतो कालं अइवाहइ अन्नया नियधरणीए कव-
हं काऊण गेहाओ नीसारिओ आरुहिओ लग्गो सित्तंजगिरि-
सिहरं जाव मज्जभरियं भायणं करे धरित्ता वरुक्खळायाए-
मज्जपाणं करित्तं कामो उवविट्ठो ताव गिज्जमुहरट्टियअहिगर-
लविट्ठमज्जपाणे पमिओ दिट्ठो । तं दट्ठण विरत्तमणो मज्जं
निअमेइ जवविरत्तो अ अणसणं काऊण तक्खणं आइजिणंद-
चलणकमलं नवकारं च संभरंतो सुइज्जाणेण मरणसंपत्तो ति-
त्थमाहप्पेणं नवकारपभावेणं च कवडिजकखो उप्पन्नो ओ-
हिनाणेण पुव्वजयं संजरिआ आइजिणंदं आइवेइ सा य तस्स
गेहिणी तव्वइयरं सुणित्ता तत्थ आगंतूण अप्पाणं निदंती अ-
णसणं करित्ता जिणंदं सुमरंती कावधम्ममुवगया जाया तस्से-
व करिवरत्तणं ण वाहणं कवडिजकखस्स चउसु वि अ दंमेसु
कमेण पासं कमुदविणवासणिआ वीयपूराइ चिंति पुणो सो
ओहिणा आभोएऊण पुव्वभवगुरूणं पायमूले पत्तो वंदित्ता जो-
मियकरयलो विश्वेइ जयवं तुमइ पसाएण परिसा मए रिद्धी
लद्धा संपयं मह किं विं किच्चमाइसह गुरूणं जंपियं इत्थ ति-
त्थे निव्वं तुमए वाएयव्वं तिकाळं जुगइनाहो अंनिअव्वो ज-
त्तागयभविज्जणएणं मणवंनिअफळं पूरेयव्वं सयलसंघस्स वि-
ग्घा अवहरिअव्वो । तओ गुरूणं पाए वंदिअ तहन्ति पमिव-
ज्जिय गओ जक्खाहिवो विमल्लगिरिसिहरं करेइ जहा गुरूव-
इहं “इअ अंवादेवीए, कवडिजकखस्स जक्खरायस्स । विहि-
अकप्पजुगजिणप्पह-सूरीहिं वुडवयणाओ ॥ १ ॥ कपदिंयकक-
ल्पः, ती० ३० कल्पः ।

कवण-किम्-पुं० “किमः काइं कवणौ वा । ॥ ४ । ६३ । अपज्जंशे
किमः स्थाने कवणादेशः कुत्सितं, जिज्ञासितं, वितर्कविषये,
वाच० । “ जइ न सुआवइइं, घरकाइं अहो मुइ तुज्ज । वय-
णज्जुखंइ तउ, संहए सो पिउ होइ न मज्जु ” प्रा० ।

कवय-कवच-पुं० गईभारं वृक्के, पट्टवाद्ये च मेदि० सन्नाहे, गा-
त्रत्राणे, योद्धुर्येद्धकावे शस्त्राघातवर्तणार्थमेके धार्ये लोहा-
दिनिर्मिते वर्मणि, पुं० न० अमरः । वाच० । सन्नाहविशेषे, औ० ।
तनुत्राणविशेषे, प्रश्न० आश्र० ३ द्वा० जी० । ज्ञा० आ० म० प्र० ।
“कंदके सणद्धवक्खमियकवयत्ति” ज्ञा० १ अ० सूत्र० स्त्रियां
ऊ० प० तन्त्रोक्ते मन्त्रसाधनाङ्के, वाक्यसंघनेदे, च वाच० ।

कवल-कवल-पुं० केन जलेन चलते वल चक्षणे अच् । प्रा० स, कुक्कुटाण्डकप्रमाणो वद्धोऽशनपिण्डः कवलोऽभिधीयते प्रव० ४ द्वा० । आव० । उक्त० । विशेष० । औ० । द्विसाहस्रिकेण त-
एकुलेन कवलो भवति तं० (कवलप्रमाणमाहारशब्दे उक्तम्)
आ० म० द्वि० । मत्स्येनेद, शब्दचि० । वाच० ।

कवट्टि-कवलि-स्त्री० गुमादिपाकभाजने, विपा० १ श्रु० ३ अ० ।
कवार-कपाट-पुं० न० कं वातं पाटयति तद्गतिं रुणञ्चि पट-
णिच्-अण् । प्रतोलीद्वारसत्के, प्रज्ञा० १ पद । द्वारस्थगते, दश० ५ अ० । औ० । जी० । प्रश्न० । रा० । स्था० । द्वारयन्त्रे, दश० ५ अ० । “ वक्कगयमुसंधिउरोहसयग्घिजमलकवारुघणदुप्पाव-
रणा ” रा० । ज्ञा० । स० । जं० ।

कवारुग-कपाटक-न० कपाटमिव कपाटकम् क उपमार्थः ।
कपाटसंस्थानेनावस्थिते आत्मप्रदेशचये, यथोजयोः प्राक् प्र-
त्यग्दिशोस्तिर्यग् विस्तीर्णमवागुद्दिशोर्हस्वमूर्द्धाधोदिशोरु-
चिन्तं कपाटमिति शब्दते तथा समुद्रातकरणवशान्निर्गतानामा-
त्मप्रदेशानां पूर्वापरदक्षिणात्तरासु दिक्षु कपाटसंस्थानेनावस्था-
नान् कपाटकत्वसिद्धिः आ० चू० १ अ० । (तत्करणं स-
मुद्रायशब्दे)

कवारुभयअ-कपाटभृतक-पुं० क्षितिखानके, ओन्डादिर्व्यस्य स्व-
ङ्कर्माप्यते द्विहस्ता त्रिहस्ता वा त्वया चूमिः खनितव्येतावत्ते
धनं दास्यामीत्येवं नियम्येति “ कवालवृद्धमाइहत्थमियं कम्म-
एत्ति य धणेण एक्खिरकावुच्च ते कायव्वं कम्म जं विति ”
स्था० ४ टा० १ उ० ।

कवाल-कपाल-न० पुं० कं-जलं शिरो वा पालयति पात्र-अण्
घटकर्पादौ, आचा० १ श्रु० ६ अ० ३ उ० । सूत्र० । भारुडखण्डे,
सूत्र० २ श्रु० २ अ० । समूहे, च मेदि० । शिरोस्त्रि, यतीनां
भिक्षापात्रे, अण्डादीनामवयवे च । भर्जनपात्रभेदे च, वाच० ।
कवि-कपि-पुं० वानरे, अमरः । अष्ट० । सिल्लहके, गन्धद्रव्य-
भेदे, तस्य कपिजातत्वात् वाराहे, धात्रिकायाम्, रक्तचन्दने
तद्वर्णे, पिङ्गले, च पुं० तद्वर्णवति, त्रि० वाच० ।

कवि-पुं० काव्यकारिणि, स्था० ७ टा० । कविरपि च प्रव-
चनस्य उद्भावकः, आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० । खलीने,
स्त्री० मेदि० । वा डीप् स्तोतरि, त्रि० वाच० ।

कविजल-कपिजल-पुं० स्त्री० कपिरिव जवते ईषत् पिङ्गलो
वा कमनीयं शब्दं पिञ्जयतीति निरुक्तेः पृथो० पक्षिभेदे, चा-
तके, राजवल्गु० । जलयाचनाय तस्य शब्दकरणात् तथात्वम्
तित्तिरौ, त्रिका० वाच० । जी० । प्रज्ञा० । आचा० । प्रश्न० । सूत्र० ।

कविजलकरण-कपिजलकरण-न० कपिजलानुद्दिश्य यत्र
किञ्चित् क्रियते तथा यत्र स्थाप्यते तत्र तस्मिन् स्थाने, “ क-
वोयकरणाणि वा कविजलकरणाणि वा अस्मयरांसि तहप्प-
गारंसि णो उच्चारं पासवणं वोसिरेज्जा ” आचा० २ श्रु० ।
कविगच्छु-कपिकच्छु-स्त्री० कपीनामपि कच्छु-यस्मात् ५ व०
कण्डूतिजनके वल्लीविशेषे, जी० ३ प्रति० । प्रज्ञा० ।

कविट्-कपित्य-पुं० कपिस्तिष्ठत्यत्र तत्फलप्रियत्वात् स्था-क-
पृथो० वाच० । (कवीठ) बहुबीजकवृक्षभेदे, आचा० १ श्रु० १
अ० ५ उ० । जी० । जं० । प्रज्ञा० । उक्त० । अस्य फले, न० “ अ-
द्धकविट्गसंठाणसंठिया ” प्रज्ञा० २ पद । कपेरिव लम्बते

कपिलम्, अनु० । कायोत्सर्गदोषभेदे, “ लुप्पइ आणभएणं कुणइ अपट्ठं कविट्ठं व ” भाव० ५ अ० । पट्पदिकानां भयेन कपिलवधृत्ताकारत्वेन संवर्त्य जङ्घादिमध्ये पदं कृत्वा तिष्ठ-
त्युत्सर्ग इति कपिलदोषः, प्रव० ५ द्वा० ।

कविल-कपिल-पुं० सांख्यशास्त्रप्रवर्तके मुनौ, वाच० कपिला-
नां देवतरि, औ० । सूत्र० । कपिलानां शास्त्रं द्विविधं सेश्वरं नि-
रीश्वरं च तत्र सेश्वरं सांख्यं भगवद्वतारः कपिलः प्राणीत-
वान् निरीश्वरं सांख्यं तु अग्यवतारः कपिल इति सांख्यशास्त्रा-
नुयायिनः, वाच० । समयविदस्तु अपगतारोगस्य च मरीचेः
कपिलो नाम राजपुत्रो धर्मशूष्यया तदन्तिकमागत इति क-
थिते साधुधर्मे स आह । यद्ययं मार्गः किमिति भवतैतदङ्गी-
कृतम् । मरीचिराह “ पापोहं लोहंदिपत्यादि ” विज्ञापा पूर्व-
वत् कपिलोऽपि कर्म्मोदयात्साधुधर्मानभिमुखः खल्वाह तथा
पि किं भवदर्शनेनास्त्येव धर्म इति मरीचिरपि प्रचुरकर्मा ख-
ल्वयं न तीर्थकरोक्तं प्रतिपद्यते वरं मे सहायः संवृत्त इति सं-
चिन्त्याह । कपिलाः (एत्थं पि त्ति) अपिशब्दस्यैवकारार्थ-
त्वाच्चिरुपचरितः खल्वत्रैव साधुमार्गं (इहइं पित्ति) स्वल्प-
स्त्वत्रापि विद्यत इति गाथार्थः । स हेवमाकर्ण्यः तत्सकाश-
एव प्रव्रजितः ॥ ५ ॥ (आ० म०) कपिलोऽपि ग्रन्थार्थपरिज्ञा-
नशून्य एव तदार्शितक्रियारतो विजहार आसुरनामा च शिष्या-
ऽनेन प्रव्रजित इति तस्य स्वमाचारमात्रं दिदेश एवमन्यानपि
शिष्यान्संगृह्य शिष्यप्रवचनानुरागतत्परो मृत्वा ब्रह्मलोक एवा-
त्पन्नः स ह्युत्पत्तिसमन्तरमेवावधि प्रयुक्तवान् किं मया हुतं
वेष्टं वा दानं येनैषा दिव्या देवर्षिः प्राप्तेति स पूर्वजन्तं विज्ञाय
चिन्तयामास मम शिष्यो न किंचिद्वेत्ति तत्तस्योपदिशामि
तत्त्वमिति तस्मै आकाशस्थपञ्चवर्णमण्डलकस्थत्वं जगाद्
“ कविलो अंतर्हिओ कट्ठए ” कपिलः अन्तर्हितः कथितवान्
किमन्यत्काद् व्यक्तं प्रजवति ततः पष्ठितन्त्रं जातं तथाचाहुस्त-
न्मतानुसारिणः प्रकृतेर्महास्ततोऽहंकारस्तस्माज्जन्तं पौरुष-
कः । तस्मादपि पौरुषकात् पञ्चजयः पञ्चभूतानीत्यादि ” अलं
विस्तरेण प्रकृतं प्रस्तुम इति गाथार्थः, आ० म० प्र० आ०चू० ।
(संखशब्दे सर्वमतमुपपादयिष्यामि) जीर्णं भोजनमात्रयः, कपि-
लः प्रणिनां दया । वृद्धस्पतिरविश्वासः, पञ्चाशः स्त्रीषु मार्दवम् ।
आ०म०द्वि० काश्यपब्राह्मणस्य यशानाम्नां ब्राह्मण्यां जाते पुत्रे,
कपिलनिकेपमाह ।

निक्रवेवो कविलम्मि, चउविह दुविहो य होइ द्वम्मि ।

आगम नो आगमतो, नोआगमतो य सो तिविहो ॥

निकेपो न्यासः कपिले कपिलविषयश्चतुःप्रकारो नामस्थापना-
ख्यभावभेदात्तत्राद्ये प्रतीते द्विविधो द्विभेदो भवति ख्य इति
ख्यविषये । द्वैविध्यमेवाह आगमतो नोआगमतस्तत्रागमतो
ज्ञातानुपयुक्तो नो आगमतश्च स द्विविधस्त्रिभेद इति गाथार्थः ॥
त्रैविध्यमेवाह ।

जाणगमरीरज्जविण, तव्वइरित्ते य सो पुणो तिविहो ।

एगजविणवच्चाजय, अभिमुहो नाम गोए य ॥

कपिलशब्दार्थज्ञशरीरं पश्चात् कृतपर्यायं ज्ञशरीरमित्युच्यते
तदेव द्रव्यकपिलाः (भविष्यति) भव्यशरीरं पुरस्कृतकपिल-
शब्दार्थज्ञातात्मकपर्यायं द्रव्यकपिलस्तद्रव्यतिरिक्तश्च सः ।
तद्व्यतिरिक्तः द्रव्यकपिलः पुनस्त्रिविधस्त्रिभेदस्त्रैविध्यमेवाह ।
एकभविको वच्चायुष्कोऽभिमुखनामगोत्रश्चेति गाथार्थः ।

भावकपिलमाह ।

कविज्ञाज्जनागोयं, वेयंतो जावतो भवे कविट्ठो ।

तत्तो समिच्चियमिण, अज्जयणं काविलिज्जंति ॥

कपिलायुर्नामगोत्रं वेदयन् अनुभवन् भावतो भावमाश्रित्य
भवेत्कपिलस्ततस्तस्मात् समुत्थिनमिदं प्रस्तुतमध्ययनम्
(काविलिज्जंति) कापिलीयमित्युच्यते इति गाथार्थः ।

कथं पुनरिदं कपिलात्समुत्थितमित्याह ।

कोसंवि कासवजसा, कविलो सावत्थि इंदत्ते य ।

इव्भे य सालिभदे, धणमिद्वियसेणई राया ॥७७॥

कविलो निजिय परिवे-सिया य आहारमित्तसंतुट्ठो ।

वावारिओ य दुहिमा-सएहिं सो निग्गतो रत्तिं ॥७८॥

दक्खित्तं पच्चेत्तो, वच्चा य हतो य अपि उ रत्तो ।

राया से देइ वरं, किं देमी केण ते अट्ठो ॥७९॥

श्लोको भणति ।

जहा लाहो नहा दोहो, जहादोहो पवकूइ ।

दो मासकणय कज्जं, कोलीए वि न द्वियं ॥८०॥

कोडी विदेमि अज्जो-त्ति भणइ राया पहट्टमुहवन्नो ।

सो वि चइऊण कोडिं, जाउं ममणो समियपावो ॥८१॥

उम्मासे उउमत्थो, अट्ठारस जोयणाइ रायगिहे ।

वज्जजदप्पमुहाणं, इक्कदामाण पंच सया ॥८२॥

आसामत्तरार्थः सुगम एव नवरं (निजियपरिवेसियायत्ति)
नैतिकपरिधैपिकतया प्रतिदिननिर्युक्तभक्तदाया वा (वारिउ-
त्ति) व्यापारितो नियुक्तः (दुहिं मासेहिं ति) द्वाभ्यां मापका-
भ्यां तादर्थ्यं चतुर्थी (दक्षिणांति) प्राकृतत्वात् दक्षिणां (पहट्ट-
मुहवत्ति) प्रहट्टः प्रहर्षवान् मुखवर्णो मुखच्छाया यस्य स तथा
मुखस्य प्रहट्टत्वादुपचारात्तद्वर्णोऽपि प्रहट्टः उक्तः । यद्वा प्रह-
ट्टमुखस्येव मुखवर्णो यस्य स तथा । मयूरव्यंसकादित्वान्स-
मासो मानसत्वाच्च हर्षादीनां मुखस्यापि दृष्टत्वं रुदित इति
भावनीयम् । इक्कदासजातीनाम् अतिशेष अतिशये (होही
अट्ठो इमो नि) भविष्यत्यर्थः । प्रयोजनमयं पूर्वसंगतिकचौर-
शतपञ्चकप्रतिबोधलक्षण इति ज्ञात्वा च (अच्चाणमणचित्तं-
ति) अच्चा मार्गस्तज्जने चित्तमभिप्रायोऽध्वगमनचित्तं तत्क
रोतीव करोति तत्त्वतो हि केवलित्वेनामनस्कत्वाच्च तस्याभि-
प्रायकरणसंभवः (धम्मद्वयत्ति) आपर्त्वाकर्म्मार्थतत्त्वावबोध-
तस्तेषां धर्मः स्यादित्येवमर्थं (गीयन्ति) चय गम्यमानत्वात्
गीतं च स्वरगामानुगतगीतकानिबद्धमिदमेवाध्ययनं करोती-
ति योगो वर्त्तमाननिर्देशस्तु सूत्रस्य त्रिकात्रगोचरतामाह । य-
दिवा गीतमिति स्वराद्यनुगमनेन शब्दितमिदमध्ययनमिति
गम्यते प्रावार्थः कथानकादवसेयस्तत्र च संप्रदायः २३ उक्त०
८ अ० । यथा कौशाभ्यां नगर्यां जितशत्रू राजा राज्यं करो-
ति तत्र काश्यपो ब्राह्मणः चतुर्दशविद्यास्थानपारगः पौरा-
णां राज्ञश्चातीव सम्मतः तस्य राज्ञा महती वृत्तिर्दत्ता काश्यप-
ब्राह्मणस्य यशा नाम्नी भार्या व्रजते तयोः कपिलनामा पुत्रोऽ-
स्ति तस्मिन् कपिले वात्रे एव सति काश्यपो ब्राह्मणः कात्रं गतः
तदधिकारो राज्ञाऽन्यस्मै ब्राह्मणाय दत्तः । सोऽध्वारुढव्रण
ध्रियमाणेन नगरान्तव्रजति । एकदा तं तथा व्रजन्तं दृष्ट्वा अशङ्क
भृशं क्रोद कपिलेन पृष्टं मातः ! किं रोदपीति सा प्राह वत्स !

तव पिता ईदृश्या ऋद्ध्या पुरान्तर्भ्रमन्नभूत् सृते च तव पित-
रि त्वयि चाविदुषि सति अयं तव पैयं पदं प्राप्तस्ततो रोदिमि
कपिल ऊचे अहं भणामि यथा आह पुत्र ! अत्र तव न कोऽ-
प्येतद्गीत्या पाठयिष्यति इतस्त्वां श्रावस्त्यां व्रज तत्र त्वत्पितृ-
मित्र इन्द्रदत्तो ब्राह्मणस्त्वां पार्श्यायति । कपिलः श्रावस्त्यां त-
त्समीपं गतः तेन पृष्टं कस्त्वं कुत आयातः । कपिलेन सर्वे स्व-
स्वरूपमुचे तेन मित्रपुत्रत्वात् सविशेषं पाठ्यते परं स्वगृहे भो-
जनं तस्य कारयितुं न शक्यते ततोऽनेन शालिभरुनामा तत्रत्यो
व्यवहारी प्रार्थितः यथाऽस्य त्वया निरन्तरं ज्ञेयं देयं त्वत्प्र-
सादान्निश्चितोऽसौ पठति तेनापि प्रतिपन्नम् । कपिलः शालि-
भरुगेहे प्रत्यहं भुङ्क्ते इन्द्रदत्तगुरुसमीपेऽध्यति । शालिभरुगृहे
चैका दासी वर्तते देवयोगात्तस्यामसौ रक्षोऽनूत् । अन्यदा सा
गर्भिणी जाता कपिलं प्रत्याह । अहं तव पत्नी जाता ममोदरे
त्वत्समीपं जातः अतस्त्वया मे भरणपोषणादि कार्यम् । कपिल-
स्तद्वचनश्रवणाद् भृशं श्लिष्टः परमामर्षितं प्राप न च तस्यां रा-
शौ निद्रां प्राप । पुनस्तथा भणितं स्वामिन् ! खेदं मा कुर्याः म-
दुक्तमेकमुपायं शृणु । अत्र धननामा श्रेष्ठो वर्त्तते तस्य यः प्र-
थमं प्रभाते गत्वा वर्द्धापयति तस्य सुवर्णं माषद्वयं ददाति त-
तस्त्वमद्य प्रजाते गत्वा प्रथमं वर्द्धापय यथा सुवर्णमाष-
द्वयं प्राप्नुयाः । कपिलस्तस्या वचः श्रुत्वा मध्यरात्रा-
वुत्थितस्तस्य धाम्नि अपरः कश्चिन्मा प्रथमं यायादिति
मत्त्वौत्सुक्येन गच्छन् कपिलः पुरा रक्तकैर्गृहीतः चौरधिया
वद्धः प्रभाते पुरस्वामिनः पुरो नीतः । पुरः स्वामिना पृष्टं
कस्त्वं किमर्थमर्द्धरात्रौ निर्गतस्तेन सकलं स्वरूपं प्रकटीकृ-
तम् । सत्यवाचित्वात्तस्य तुष्टो राजा प्राह । यत्वं मार्गयसि
तदहं ददामि । स प्राह । विमृश्य मार्गयिष्यामि राजा प्राह ।
या हि अशोकवनिकायां विचारय स्वेष्टम् । कपिलस्तत्र गत
इति चिन्तयितुमारब्धवान् चेदहं सुवर्णमाषद्वयं मार्गयामि
तदा तस्या दास्याः शाटिका मात्रं जायते न तु आभरणानि ।
ततः सहस्रं मार्गयामि । तदापि तस्य आभरणानि न जायन्त
ततोऽहं लक्षं मार्गयामि तदापि मम जात्यतुरङ्गमोत्तमगजेन्द्र-
प्रवररथादिसामग्री न जायते ततः कोटिं मार्गयामीति चि-
न्तयन्नेव स्वयं संवेगमागतः । सुवर्णमाषद्वयार्थं निर्गतस्यापि
मम कोट्यापि तुष्टिर्न जातेति धिगिमां तृष्णामिति विचार्य
स्वमस्तके लोचं कृतवान् । शासनदेवतया तस्य रजोहरणा-
दिलिङ्गमर्षितं कपिलो द्रव्यभावाभ्यां यतिर्भूत्वा राज्ञः पुरः
समागतः राजा भणितं त्वया विचारितम् । आह स “ जहा
लाहो तथा लोहो, लाहालाहो पवद्गृह । दोमासकण्यं कज्जं,
कोडीए विन निद्रिय ” मिति । विचार्याहं त्यक्तृष्णः संयमी
जातः । राज्ञोक्तं कोटिमपि तवाहं ददामि तेनोक्तं सर्वोऽपि
परिग्रहो मया व्युत्शृष्टो न मे कोट्यापि कार्यमित्युक्त्वा स
भ्रमणस्ततो विहृतः परमासान् यावत् छद्मस्य एवासीत् पश्चा-
त्केवली जातः । इतश्च राजगृहनगरान्तरालमार्गे बलभद्रप्र-
मुखाभौराः सन्ति एतेषां प्रतिबोधो मत्तो भविष्यतीति
ज्ञात्वा स कपिलः केवली गतः तैर्दृष्टः प्रोक्तश्च । भोः भ्र-
मणः ! नृत्यं कुरु केवली प्राह । वादकः कोऽपि नास्ति तत-
स्ते पञ्चशतचौरास्तालानि कुट्टयन्ति कपिलकेवली गायति ।
उत्त० ८ अ० । तन्नीतवृत्तमाह ।

अधुवे, असासयमि, संसारमि दुःखपउराए ।

किं नाम होज्ज तं कम्मयं, जेणाहं दुग्गइं न गच्छेज्जा ॥

सो हि जगवान् । कपिलनामा स्वयं वुरुभोरसंघातसंघोधना-
येमं ध्रुवकं संगीतवान् । ध्रुवकलक्षणं चेदम् “ जं गिज्जइ पुत्थं
चिय, पुणो पुणो सव्वकम्मबंधसु । ध्रुवयंति तमिह तिविहं,
कप्पाय चउप्पयं दुपयंति ” तत्र ध्रुवा य एकास्पदप्रतिबद्धो
न तथा ध्रुवस्तस्मिन् संसार इति संबन्धः । भ्रमति हासिन्नने-
केषूच्चावचस्थानेषु जन्तव इति तेषां कचिदनुपूर्वत्वाभावा-
दुक्तं च वाचकैः “ रंगनृमिर्न सा कान्चित्, श्रुष्टा जगति वि-
द्यते । विचित्रैः कर्मनेपथ्यै, यत्र सत्यैर्न नादित ” मिति । सा-
स्वतं नित्यमविद्यमानं सास्वतमस्मिन्नित्यशास्वतस्तस्मिन् ।
संसार एवासास्वतं हि सकलमिह राज्यादि तथा आह
हारिलवाचकः “ चलं राड्यैश्वर्यं धनकनकसारं परिजनो,
नृपत्वं चाञ्चल्यं चलममरसौख्यं च विपुलम् । चलं रूपारोग्यं
चलमिह वरं जीवितमिदं, जनो दृष्टो यो वै जनयति सुखं सोऽपि
दि चलः । ” यद्वा ध्रुवो नित्यो न तथा ध्रुवस्तास्मिन्नेवं च कियत्
कालावस्थायित्वमप्यासक्येत । अत आह शश्वद्भवनाच्चाश्वतो
न तथा शाश्वतस्तस्मिन् शश्वद्भवं हि द्यादिकृणावस्थितरपि
संज्ञेवत्तन्निषेधे तु तस्या अपि निषेधात्पर्यायार्थतया तडित्संपात
वत्क्षणमात्रावस्थायिनीत्युक्तं जवति एकार्थं वा पदद्वयमुपदे-
शत्वादतिशयव्यापकत्वाच्च न पौनरुक्त्यम् । क पुनरीदृशि सं-
सरन्त्येतस्मिन् स्वकर्मवशावर्त्तिनो जन्तव इति संसारस्तस्मिन्
(दुःखपउराएत्ति) प्रचुराण्येव प्रचुरकाणि प्रचृतानि दुःखानि
शरीरमानसानि यस्मिन् स तथा । तस्मिन् प्राकृतत्वाच्च सूत्रे
एवं निर्देशो यद्वा दुःखानां प्रचुर आयो बाभो यस्मिन् स तथा
तस्मिन् । किमिति प्रश्ने नामेति संज्ञावनायां वाक्यालंकारे वा
जवेत् स्यात्तत्क्रियत इति कर्म तदेव कर्मकमनुष्ठानं यत् ।
कीदृगित्याह येन कर्मणा हेतौ तृतीया अहमित्यात्मानं निर्दि-
शति दुर्गतिं नरकादिकां न गच्छेयं न यायाम् पठन्ति च (जे-
णाहं दोगती उ मोच्छेज्ज ति) सुगममत्र भगवतः शिष्यसंश-
यत्वे मुक्तिगामितया दुर्गत्यसत्त्वंऽपि च प्रतिबोध्य पूर्वसंगति
कापेक्षामित्यभिधानम् । नागार्जुनीयास्तु प्रथमपदमेवं पठन्ति
(अधुवमि मोहभगणाए) तत्र मुह्यतेऽनेन जानन्नपि जन्तुरिति
मोहो दर्शनमोहनीयादि तेन गहनो गुपिलो मोहगहनः स एव
मोहगहनकस्तस्मिन्निति सूत्रार्थः । एवं च जगवतोऽनीते तेऽप्ये-
नमेव ध्रुवकं प्रत्युजायन्ति तालं च कुट्टयन्ति तैश्च प्रत्युज्जीते
भगवानाह ।

विजहित्तु पुव्वसंजोगं, न सिणेहं कट्ठिवि कुविज्जा ।

असिणेहसिणेहकरेहि, दोसपदोसेहि मुच्चए जिकवू । ११

विदाय विशेषेण तदननुस्मरणाद्यात्मके न हित्वा कमित्याह पुरा
परिचिता मातृपितादयः पूर्वशब्देनोच्यन्ते ततस्तैरुपलक्षणत्वा-
दन्येभ्यः स्वजनधनादिभिः संयोगः संबन्धः पूर्वसंयोगस्ततः कि-
मित्याह न स्नेहममिष्वङ्गं कचिद्वाह्ये वस्तुनि अन्यन्तरे वा (कुवि-
ज्जति) कुर्वीत तथा च को गुण इत्याह । (असिणेहसि) प्राकृत-
त्वाद्द्विसंज्ञनीयलोपे स्नेहे विद्यमानप्रतिबन्धः (सिणेहकरेहि)
सुख्यत्ययादपेक्ष्यमानत्वाच्च स्नेहकरणशीलैष्वपि पुत्रकलत्रा-
दिष्वस्तामन्येष्वपीत्यपिशब्दार्थो दोषपदैरपराधस्थानैर्मुच्यते-
तत्पद्यते किमुक्तं जवति निरतिचारचारित्र्यो भवत्यमुक्तस्नेहो हि
कलत्राद्यविष्वङ्गादोषपदमतिचाररूपमाप्नुयात् त्रिकुरिति साधुः
पाठान्तरश्च दोषप्रदोऽप्येव दोषैरिहैव मनस्तापादिभिः प्रदो-
षैश्च परत्र नरकागत्यादिभिरिति सूत्रार्थः ।

पुनर्यदसौ कृतवांस्तदाह ।

तो नाणदंसणसमगे, हियनिस्सेसा य सव्वजीवाणं ।

तेसिं विमोक्खमद्वाए, जासई मुणिवरो विगयमोहो ॥

ततोऽनन्तरं ज्ञापते मुनिवर इति संबन्धः । स च कीदृशं ज्ञायतेऽनेन विशेषात्मना वस्त्विति ज्ञानं दृश्यते सामान्यरूपेण वस्त्विति दर्शनं ताज्यां प्रस्तावात् केचलाज्यां समग्रः समन्वितो यदि वा प्राकृतत्वात्समग्रे परिपूर्णे ज्ञानदर्शने यस्यासौ सम्यग्ज्ञानदर्शनः किमर्थमसौ ज्ञापते इत्याह (हियनिस्सेसा इति) सूत्रत्वाक्तिः पथो भावारोग्यहेतुत्वान्निःश्रेयसो मोक्षो हितश्चासौ निःश्रेयसश्च हितनिःश्रेयसस्तस्मै । यच्चा प्राकृतत्वादेव निःशेषं समस्तं हितं सम्यक्ज्ञानादि तस्यैव तत्त्वतो हितत्वात् । ततो निःशेषं च तद्धितं च निःशेषहितं तस्मै । कथं नाम निःशेषहितावाप्तिः स्यादिति चशब्दो भिन्नक्रमस्तेषामित्यत्र योज्यते केषां सर्वजीवानामशेषप्राणिनां तेषां च पञ्चशतसंख्यचौराणां विमोक्षणमष्टविधकर्मणः पृथक्करणं तदेवार्थः प्रयोजनं विमोक्षणार्थः तस्मै तन्निमित्तं भाषते इति वर्त्तमाननिर्देशः प्राग्वद् यद्वा भवति सतामतीतः प्राप्तो यो नाम वर्त्तमानत्वमिति वचनात्तस्यापि तदा वर्त्तमानतैवेति तत्कालत्वस्य विवक्षितत्वाच्च दोषः मुनिवरो मुनिप्रधानः । विगतो विनष्टो मोहो यस्य यस्माद्वा स तादृक् इह च विगतमोहवचनेन चारित्रमुक्तं ननु “ हियनिस्सेसाय सव्वजीवाणं ती ” त्युक्तः “ तेसिं विमुक्खणद्वा इति ” अतिरिच्यते न तानेवोद्दिश्यास्य जगवतः प्रवृत्तिरिति प्रधानत्वात्पुनस्तद्विमोक्षणार्थताभिधानम् । दृश्यते हि ब्राह्मणः आयाता विशिष्टोऽप्यायात इति सामान्योक्तावपि पुनः प्रधानस्याभिधानमिति सूत्रार्थः ।

यदसौ भाषते तदाह ।

सव्वं गंथं कलहं च, विप्पजहे तद्विहं जिक्खु ।

सव्वेसु कामजाएसु, पासमाणो न द्विप्पई ताई ॥ ४ ॥

सर्वमशेषं ग्रन्थं बाह्यमाज्यन्तरं च । तत्र बाह्यं धनाद्याज्यन्तरं मिथ्यात्वादि कलहहेतुत्वात् कलहः क्रोधस्तं चशब्दात् मानादींश्चाज्यन्तरं ग्रन्थरूपत्वेऽपि चैषां पृथगुपादानः बहुदोषख्यापनार्थम् (विप्पजहेति) विप्रजह्यात्परित्यजेत्तथाविधमिति कर्मबन्धहेतुं ननु धर्मोपकरणमपीत्यभिप्रायः । पागन्तरश्च तथाविधो भिज्जुर्यतिः तस्यैवविधधर्माहत्वादेवमभिधानमन्योक्त्या वाऽत एवैवमुच्यते ततश्च किं स्यादित्याह । सर्वेष्वशेषेषु कामजातेषु मनोऽशब्दादीनां प्रकारेषु समूहेषु वा (पासमाणोचि) पश्यन् प्रेक्षमाणो विपाकं कटुकात्मकं तद्विषयं दोषमिति गम्यते न लिप्यते कर्मणा नोपदिह्यते कामदोषस्य तेषु प्रायः प्रवृत्तेरभावादिति ज्ञावः तायते त्रायते वा रक्ताति दुर्गतिरात्मानमेकैन्द्रियादिप्राणिनो वाऽवश्यमिति तायी त्रायी वेति सूत्रार्थः । इत्थं ग्रन्थत्यागिनो गुणमभिधाय व्यतिरेके दोषमाह ।

जोगामिसदोसविसन्ने हि-अणिससेयसबुद्धिवोच्चत्थे ।

वात्ते य मंदिए मूढे, वज्झइ मत्थि जाव खेलंमि ॥

जुज्यन्त इति भोगा मनोऽज्ञाः शब्दादयस्ते च ते आमिषं चाल्यन्तगृह्णन्तेतथा जोगामिषं तदेव दूषयत्यात्मानं दुःखलक्षणविकारकरणेन भोगामिषदोषस्तस्मिन् । विशेषेण सन्नो निमन्नो भोगामिषदोषविषयः । यद्वा भोगामिषादोषा जोगामिषदोषा-

स्ते च तदासक्तस्य विचित्रकलेशा अपत्योत्पत्तौ च तत्पालनोपायपरतया व्याकुलत्वादयस्तैर्विषयो धिपादं गतो भोगामिषदोषविषयः आह च “ जयाय कुकुम्बस्सं, कुतत्तीहि विह-हम्मइ । इत्थीव बंधणे वडो, पसन्था परितप्पति । पुत्तदार-परिकिन्नो, मोहसंताण संतओ । पंकासन्नो जहा नागो, पसन्थापरितप्पई ” (हियनिस्सेयसबुद्धिवोच्चत्ति) हित एकान्तपथ्यो निःश्रेयसो मोक्षोऽनयोः कर्मधारये हितनिःश्रेयसौ । यद्वा हितो यथानिब्रूषितविषयावाप्त्याऽज्युदयो निःश्रेयसः स एव तयोर्द्वन्द्वस्ततश्च तत्र तयोर्वा बुद्धिस्तत्प्राप्त्युपायविषया मतिस्तस्यां विपर्यस्तो विपर्ययवान् स वा विपर्यस्ता हितनिःश्रेयसबुद्धिर्यस्य सः विपर्यस्तहितनिःश्रेयसबुद्धिर्वा विपर्यस्तशब्दस्य तु परनिपातः प्राग्वत् । यद्वा विपर्यस्ता हिते निःशेषा बुद्धिर्यस्य स तथा बाह्यश्चाज्ञः (मंदिएत्ति) सूत्रत्वान्मन्दो धर्मकार्यकरणं प्रत्यनुद्यतो मूढो मोहाकुलितमानसः स फलविधः किमित्याह । वध्यते श्लिष्यतेऽर्थात् ज्ञानावरणादिकर्मणा मत्किंन (खेले) श्लेषमणि रजसेति गम्यते । इदमुक्तं भवति यथाऽसौ तत्स्निग्धतागन्धादिभिराकृष्यमाणा तत्र मज्जति मग्ना च रेखादिना बध्यत एवं जन्तुरपि भोगामिषे मग्नः कर्मणेति सूत्रार्थः । ननु यद्येवममी भोगाः कर्मबन्धकारणं किं नैतान् सर्वेऽपि जन्तवस्त्यजन्तीत्याह ।

दुप्परिचया इमे कामा, णो सुजहा अधीरपुरिसेहि ।

अह संति सुव्वया साहू, जे तरंति अतरं वणिया वा ॥ ६ ॥

दुःखेन कृच्छ्रेण परित्यज्यन्ते परिह्रियन्ते इति दुष्परित्यजा इमे प्रत्यक्षत उपलभ्यमानाः कामभोगा नो नैव (सुजहत्ति) सूत्रत्वात्सुखेनानायासेन हीयन्ते इति सुहानाः सुत्यजा विषसंपृक्तस्निग्धमधुरान्नवत् । कैरधीरपुरिषैरबुद्धिमद्भिरसत्त्वैर्वा नरैः पुरुषग्रहणं तु ये तावदल्पवेदोदयतया सुखेनैव त्यक्कारः संभवन्ति तैरप्यमी न सुखेन त्यजन्त इत्यास्तामतिदारुणस्त्रीपण्डकवेदोदयाकुलितैः स्त्रीनपुंसकैरिति । यच्चेह दुष्परित्यजा इत्युक्त्वा पुनर्न सुहाना इत्युक्तं तदत्यन्तदुस्त्यजताख्यापकं प्रपञ्चितज्ञविनयानुग्रहाकं चेत्यपुनरुक्तमेव । अधीरग्रहणेन तु धीरैः सुत्याज्या एवेत्युच्यते अत एवाह अथेत्युपन्यासे सन्ति विद्यन्ते शोभनानि सम्यग्ज्ञानाधिष्ठितत्वेन व्रतानि हिंसाविरमणादीनि येषां ते सुव्रताः । शान्त्या चोपलक्षिताः सुव्रता शान्तिसुव्रता । इह च सन्तीति शेषः । साधयन्ति पौरुषेयीभिः क्रियाभिर्मुक्तिमिति साधवो ये किमित्याह ये तरन्ति परंपरावाप्त्यातिक्रामन्ति कमतरं तरीतुमशक्यं विषयगणं भवं वा क इव वणिज इव चशब्दस्यैवार्थत्वात् । यथाहि वणिजोऽन्तरं नीरधिया न पात्रादिनोपायेन तरन्त्येवमेतेऽपि धीरा व्रतादिनोपायेनोक्तरूपमतरमधीरैर्वोक्तनीतितोऽस्य दुस्तरत्वात् । पठन्ति च (जे तरंति वणिया व समुहं ति) स्पष्टम् उक्तं च केनचित् “ विषयगणः कापुरुषं, करोति वशवर्त्तिनं न सत्पुरुषम् । वृध्नाति मसकमेव हि, लूतातन्तुर्नमातङ्ग ” इति सूत्रार्थः । किं सर्वेऽपि साधवोऽन्तरं तरन्त्युत नेत्याह ।

समणा मु एगे वयमाण, पाणवहमिया अयाणंता ।

मंदा निरयं गच्छंति, वाला पावियाहिं दीढीहिं ॥ ७ ॥

श्राम्यन्ति मुक्त्यर्थं जिघ्रन्त इति श्रमणाः साधवो ‘मु’ इत्यमात्मनिर्देशार्थत्वाद्द्वयमित्येके केचन तीर्थान्तरीया वदमानाः स्वाभिप्रायमुद्दीपयन्तो “ भासनोपसंभाषाज्ञानयत्नविमत्युपमन्त्र-

णेषु वदः” । १।१।४७ । इत्यनेन (पाणिनिवचनेन) आत्मदे-
पदम् । प्राणा उक्तरूपास्तेषां वधो घातस्तमजानन्त इति संबन्धो
मृगा इव मृगाः प्राग्वदज्ञा अजानन्त इति ज्ञपिज्ञया के प्राणिनः ।
के वा तेषां प्राणाः कथं वा वध इत्यनवबुध्यमानाः प्रत्याख्या-
नपरिज्ञया च तद्वधमप्रत्याचक्ष्णाणोऽनेन च प्रथमव्रतमपि
न विदन्त्यास्तां शेषाणीत्युक्तं भवत्यत एव मन्दा इव मन्दा
मिथ्यात्वमहारोगप्रस्ततया निगम्य पाठान्तरतो नरकं वा प्रतीतं
गच्छन्ति यान्ति याला हेयोपादेयविवेकविकलत्वात् (पाविद्या-
हिंति) प्रापयन्ति नरकमिति प्रापिकास्ताभिर्नृपा पापा एव
पापिकास्ताभिः परस्परविरोधाद्दोषात् स्वरूपेणैव कुत्सि-
ताभिः मा हिंस्यान्सर्वा भूतानीत्याद्यभिधाय “ श्वेतं छागमाल-
भेत वायव्यां दिशि भूतिकाम ” इत्यादिपरस्परविरुद्धार्थाभि-
धायिनीभिः पापहेतुभिर्वा पापिकाभिर्दृष्टिभिर्दर्शनाभिप्रायरू-
पाभिः “ ब्रह्मणे ब्राह्मणमालभेत इन्द्राय क्षत्रं मरुद्भ्यो वैश्यं त-
पसे शूद्रम् ” यथा “ यस्य बुद्धिर्न लिप्येत, हत्वा सर्वमिदं जगत् ।
आकाशमिव पङ्केन, न स पापेन लिप्यते ” इत्यादिकाभिर्द-
यादमवहिष्कृताभिस्तद्विहिष्कृतानां हि विविधवल्कलवेषादि-
धारिणामपि न केनचित्पापात्परित्राणम् । तथा च वाचकः
“ चर्मवल्कलचौराणि, कूर्चमुण्डजटाशिखाः । न व्यपोहन्ति
पापानि, सोधकौ तु दयादमा ” विति सूत्रार्थः ।

अत एवाह । सूत्रकृत ।

नहु पाणवहं अणुजाणे, मुञ्चव्व कयाऽ सव्वदुक्खाऽ ।

एवायरिहिं अक्खायं, जेहि सो साधुधम्मो पणत्तो ॥

(नहु) नैव प्राणवधं प्राणघातं मृपाभापाद्युपलक्षणं चैतत्
(अणुजाणेति) अपिशब्दस्य लुप्तनिर्दिष्टत्वादनुजानन्नप्यास्तां
कुर्वन् कारयन् वा मुच्येत त्यजेत । संभावने लिङ् ततो
मुक्तिसंभावनापि नास्तीत्युक्तं भवति कदाचित् कस्मिंश्चिदपि
काले कैमुच्यते इत्याह । (सव्वदुक्खाणंति) दुःखयन्तीति
दुःखानि कर्माणि सर्वाणि च तानि दुःखानि च सर्व-
दुःखानि तैः सुच्यत्यप्याच्च तृतीयार्थे पृष्टी । यद्वा सर्वदुःखैर्नर-
कादिगतिनाविभिः शरीरमानसैः क्लेशैस्ततः प्राणातिपातनि-
वृत्ता एव चान्तरं तरन्ति न त्वितर इत्युक्तं भवति । किमेतत्
त्वयैवोच्यते इत्याह (एवायरिणंति) एवमुक्तप्रकारेणार्थैः
सकलदेयधर्मैर्नृपो दूरं यातैस्तीर्थकरादिभिराचार्यैर्व्याख्यातं
कथितम् । ये कीदृशा इत्याह । यैरार्थै राचार्यैर्वायं साधुधम्मो
हिंसानिवृत्त्यादिः प्रज्ञः प्ररूपितोऽयमित्यनेन चात्मनि वर्तमानं
तेषां प्रज्ञाप्य चौराणां प्रत्येकं साधुधर्मं निर्दिशतीति सूत्रार्थः ।

यद्येवं ततः किं कृत्यमित्याह ।

पाणे य णाऽवाएज्जा, मेममीएत्ति वुच्चई ।

ताई तओ से पावयं कम्मं, निज्जाइ उदगं व थत्ताओ ॥

(पाणे य णाऽवाएज्जति) च शब्दो व्यवहितसंबन्धस्ततश्च
प्राणानिन्द्रियपञ्चकादीन्नातिपातयेत् स्वयमिति गम्यते । च
शब्दात्करणांनुमत्योरपि निषेधो मृपाद्यादिनिवृत्त्युपलक्षणं
चैतत् । किमिति प्राणान्नातिपातयेदित्याह । यः प्राणाऽन्नाति-
पातयिता स समितः समितिमानित्युच्यतेऽजिधीयते कीदृशः
सन्तित्याह त्रायी त्ववश्यं प्राणित्राता समितत्वेऽपि को गुण उ-
च्यते । तत इति तस्मात्समितत्वात् (से) इत्यर्थं पापकर्मा-
शुभं कर्म ज्ञानवरणादि निर्याति निर्गच्छति । पठन्ति च “ नि-
ष्ठा ” इति अत्र च देशोपदेशादधो गच्छन्ति किमिवोदकमिव कु-

तः स्थवाद्युन्नतप्रदेशादनेन च पूर्ववद्धस्य कर्मणो जाव उ-
क्तो न विप्यते त्रायीति च वच्छ्रमानस्येति न पौनरुक्त्यं पापक-
प्रदणं चास्यावश्यतया जावख्यापकं पुण्यस्य हि संहननादि-
दोषात् मुक्त्यनवाप्तद्वेवाद्युपलक्षौ संभवोऽपि स्यादेवान्यथाहि
पुण्यस्यापि स्वर्णनिगमप्रायतया विनिर्गम एव विमुक्तिरिति
सूत्रार्थः । यदुक्तं “ प्राणान्नातिपातयेति ” तदेव स्पष्टयितुमाह ।

जगनिस्सिएहिं भूएहिं, तसनामोहि थावरोहिं च ।

नो तेसिमारभे दंरं, मणसा वयसा कायसा चैव ॥१०॥

जगल्लोकस्तस्मिन्निश्चितान्याश्रितानि जगन्निःश्रितानि तेषु ज-
तेषु जन्तुषु (तसनामेसुति) तसनामकर्मोदयवत्सु धीन्द्रिया-
दिषु स्थावरेषु तन्नामकर्मोदयवत्तिषु पृथिव्यादिषु चः समुच-
ये (नो) नैव (तेसिति) तेषु रक्ताणीयत्वेन प्रतीतेः प्रारभेत कुर्या-
द्दण्डं दण्डं स चेहातिपातात्मकस्तं (मणसा वयसा कायसा-
चैवत्ति) आर्पित्वात्मनसा वचसा कायेन च शब्दः शेषभङ्गोपलक्षक-
स्ततश्च यथा मनसा वचसा कायेन च दण्डं नारभयेत नवा
रभमाणानप्यन्याननुमन्येत एवोऽवधारणे भिन्नकमश्चात एव नो
इत्यस्यानन्तरं योजितः । पठ्यते च “ जगनिस्सियाण ज्ञयाण
तसाण थावराण य । नो तेसिमारभे दंरंति ” गतार्थमेव ।
अपरं तु “ जगनिस्सीएहित्यादि ” तृतीयान्ततयैवाधीयते ।
तत्र च जगन्निश्चितैर्ज्ञैस्त्वैः स्थावरेश्च हन्यमानोपीति शेषो नैव
तेष्वारभेत दण्डमुज्जयनीश्रावकपुत्रवदत्र च संप्रदायः । “ उ-
ज्जेणीए सावगसुओ चोरोहिं हरिउं मालवगे स्यूगारस्स हत्थे
विक्कीओ लावगे मारयसु ण मारयामीति हत्थी पादत्तासणं
सीसारक्खकरणं चेति ” स एवं प्राशत्यागेपि सत्त्वानुपरोधो एव-
मन्यैरपि यतितव्यमिति सूत्रार्थः । उक्ता मूलगुणाः ।

संप्रत्युत्तरगुणा वाच्यास्तेष्वप्येवणा समितिप्रधानेति तामाह ।

मुच्चेसणा उ णच्चाणं, तत्थ ठाविज्ज भिक्खु अप्पाणं ।

जायाए वासमेसिज्जा, रसगिष्ठा ए जिक्खाए ॥११॥

शुद्धाः शुद्धिमत्या दोषरहिता इत्यर्थः । ताश्च ता एवणाश्रो-
मैपणाद्याः शुद्धैपणा यद्वैपणाः सप्त संसृष्टास्तद्यथा “ संसृ-
मसंसृष्टा, उरुऽतहअपेव्ववडा चैव । उग्गाहिया पुग्गाहिया, उज्जि-
यधम्मा य सत्तामिया ” एतासु च शुद्धैपणाः पञ्च जिनकल्पिका-
पेक्कमेतदुक्तं भवति तदधिकारं “ पंचसु गहो दोसु अजिग्गहो
त्ति ” एताश्च ज्ञात्वाऽवबुध्य किमित्याह । ज्ञानस्य फलं विरति-
रिति । तत्रैपणासु स्थापयेन्निवेशयेद् जिज्ञात इत्येवं धर्मा तत्सा-
धुकारी वेति जिजुः सन्नात्मानं स्थं किमुक्तं भवत्यनेपणापरि-
हारेण एवणा शुद्धमेव गृहीयात्तदपि किमर्थमित्याह । (जाया-
एत्ति) यात्रार्थे संयमनिर्वहणनिमित्तं (वासंति) ग्रासमेपये-
त्तवपयेदुक्तं हि “ जहसगरक्खोवंगो, कीरइ जरवहणकारणा ण-
वरं । तह गुणभरवहणत्थं आहारो वंभयारीणं ” ति । एवणाशुद्ध-
मप्यादाय कथं भोक्तव्यमिति ग्रासैपणामाह रसेषु स्निग्धमधु-
रादिषु गृह्णा गृह्णिमान् रसगृहो न स्यान् जवेत् । (भिक्खाए-
त्ति) भिक्षादौ जिज्ञाको वा अनेन रागपरिहार उक्तो द्वेषपरि-
हारोपलक्षणं चैव ततश्च रागद्वेषरहितो शुद्धीतैत्युक्तं भवति
यदुक्तं “ रागद्वोसविमुक्को, जुज्जिज्जा निब्बरापेहीति ” सूत्रागर्भाथः
अगृह्यश्च रसेषु यत्कुर्यात्तदाह ।

पंताणि चैव सेविज्जा, सीयं पिमं पुराणकुम्मासं ।

अपुवस्ससंपुलागं वा, जवणटा ए सेवए मंथुं ॥१२॥

प्रान्तानि नीरसान्यन्पानानीति गम्यते चशब्दादन्तानि वा
एवावधारणे स च जिनक्रमः “ सेविज्ञा ” इत्यस्यानन्तरं उ-
च्यते । ततश्च प्रान्तान्यन्तान्यन्तानि च सेवेतैव न तु साराणी
ति परिस्थापयेच्छुनिरगतापेक्षया प्रान्तानि चैव सेवेत तस्य
तथाविधानामेव ग्रहणानुज्ञानात् । कानि पुनस्तानीत्याह (सी-
रपिंडं ति) शीतः शीतलः पिएरु आहारः शीतश्चासौ पि-
एरुश्च शीतपिंरुस्तम् । शीतोऽपि शाह्यादिपिएरुः सरस एव
स्यादत आह पुराणः प्रभूतवर्षधृताः कुट्टमाया एते हि पुराणा
अत्यन्तपूतयो नीरसाश्च भवन्तीत्येव तद्ग्रहणमुपलक्षणं चैतत्पु-
राणमुक्तादीनाम् । (अदुं) इत्यथवा (यक्षसं) मुक्तामायादि (नक्षत्रका)
निष्पन्नमतिनिष्पीकितरसं या पुलकमसारं वल्लुचनकादि वा-
समुच्चये (जेवणछत्ति) यापनार्थं शरीरनिर्वाहार्थं वासमुच्चये-
उत्तरत्र योच्यते (सेवपत्ति) सेवेतोपलुञ्जनीति । यापनार्थमि-
त्यनेन एतच्छूचितं यदि शरीरयापना भवति तदैव निषेवेत ।
यदि त्वतिवातोऽेकादिना तद्यापनैव न स्यात्तत्तो न निषेवेत
अपि गच्छुगतापेक्षमेतत्तन्निर्गतश्चैताभ्येव यापनार्थमपि निषे-
वेत “ मंथुं ” वा वदरादिचूर्णमतिरूक्षतया चास्य प्रान्तत्वं सेवे
तेति संबन्धः । पठ्यते च “ जं वण्णपाणिसेवप मंथुत्ति ” तथैव
नवरं मंथुमित्यत्र चशब्दो वृत्तनिर्दिष्टो छप्रत्ययोऽसारवस्तूपल-
क्षणं चोभयत्र मंथुग्रहणं पुनः क्रियाभिधानं च न सकृदेवाप्रा-
प्तान्यमूनि सेवेत किंत्वेनेकधापीति ख्यापनार्थमिति सूत्रार्थः ।
यदुक्तं शुद्धैषणा स्वात्मानं स्थापयेति तद्विपर्यये वाधकमाह

जे लक्खणं च सुविणं, अंगविज्जा य जे पज्जंति ।

नहु ते समणा वुच्चति, एवं आयरिएहिं अक्खायं । १३ ।

ये इति प्राग्बल्लक्षणं च शुभाशुभसूचकं पुरुषलक्षणादिरूढित-
स्तप्रतिपादकं शास्त्रमपि लक्षणं तद्यथा “ अस्थिष्वर्थाः सुखं
मांसे, त्वचि जोगाः स्त्रियोऽक्षिषु । गतौ यानं स्वरे चाज्ञा,
सर्वं सत्त्वे प्रतिष्ठितं ” स्वप्नं चेत्यत्रापि रूढितः स्वप्नस्य शुभाशु-
भफलसूचकं शास्त्रमेव तद्यथा “ अलं कृतानां ज्ञायाणां, बा-
जिवारणयोस्तथा । वृषभस्य च शुक्लस्य दर्शने प्राप्नुयाद्यशः ”
तथा “ सूत्रं वा कुरुते स्वप्ने, पुरीषं वा विद्वोडितम् । प्रतिबुद्धे
त्तदाकश्चिन्नभते सोऽर्थनाशनम् ” (अंगविज्जं च त्ति) अङ्ग-
विद्यां च शिरःप्रभृत्यङ्गस्फुरणतः शुभाशुभसूचिकां शिरःस्फु-
रणे “ किररज्ज ” मित्यादिकां प्रणवमायावीजादिवर्णविन्यासा-
त्मिकां वा यद्वा अंगान्यङ्गविद्याव्यावर्णितानि जौमान्तरिकादीनि
“ विद्या द्विविद्विद्विमातङ्गिनी स्वाहा ” इत्यादयो विद्या नवाद्प्र-
सिद्धास्ततश्चाङ्गानि च विद्यास्वाङ्गविद्याः प्राग्बल्लक्षणव्यत्ययश्चः
सर्वत्र वाशब्दार्थो ये प्रयुज्यते व्यापारयन्ति पुनर्ये इत्युपादानं
लक्षणादिभिः पृथक् संबन्धसूचनार्थं ततश्च प्रत्येकमपि लक्षणा-
दीनि प्रयुज्यते न तु समस्ताभ्येव ते किमित्याह “ न हु ” नैव
त एवं विधाः श्रमणाः साधव उच्यन्ते प्रतिपाद्यन्ते इह च पु-
ष्टालम्बनं विनैतद्व्यापारेण एवमुच्यते अन्यथा करवीरवृता-
भ्रामकतपस्विनोऽप्येवंविधत्वापत्तेरवमार्याचार्यैर्व्याख्यातं क-
थितमनेन यथावस्थितवस्तुवादितयाऽऽत्मनि परापवाददोषं
व्यपोहत इति सूत्रार्थः । ते चैवंविधा यदवाप्नुवन्ति तदाह ।

इह जीवियं अणियमित्ता, पञ्चट्टा समाहिजोएहि ।

ते कामजोगरसा गिष्ठा, उववर्जंति आसुरे काए । १४ ।

इहास्मिन् जन्मनि जीवितमसंजमजीवितमनियम्य द्वादशविध-
तपोविधानादि अनियम्य प्रभृष्टाश्च्युताः केभ्यः समाधिजोगे-

भ्यः समाधिश्चित्तस्वास्थ्यं तत्प्रधाना योगाः शुभमनोवाक्याय-
व्यापाराः समाधियोगाः । यद्वा समाधिश्च शुनचित्तैकाग्रता
योगाश्च प्रथमेव प्रत्युपेक्षणादयो व्यापाराः समाधियोगास्ते-
ज्यो नियन्त्रितात्मनां हि पदे पदे तदभ्रंससंज्ञव इति तेऽनन्त-
रमुक्ताः कामभोगेष्वभिहितस्वरूपेषु रसोऽत्यन्ताशक्तिरूपस्तेन
शुद्धास्तेष्वेवाज्जिह्वावन्तः कामजोगरसगृहाः । यद्वा रसाः पृथ-
गेव शृङ्गारादयो मधुरादयो वा जोगान्तर्गतत्वेऽपि चैषां पृथगु-
पादानमतिगृह्यविषयताख्यापनार्थमुपपद्यन्ते जायन्ते आसुरेऽ-
सुरसंविधिनिकाये असुरनिकाय इत्यर्थः । इदमुक्तं भवत्येवं
विधा कश्चित् कादाचित्कमनुष्ठानमनुतिष्ठन्तोऽप्यसुरेष्वेवोत्प-
द्यन्त इति सूत्रार्थः ।

ततोऽपि च्युतास्ते किमाप्नुवन्तीत्याह ।

ततो वियउवट्ठित्ता, संसारं बहुं अणुपरियट्ठंति ।

बहुकम्मलेवल्लित्ताणं, बोही होइ सुदुल्ला तेसिं ॥ १५ ॥

ततोऽपि चासुरनिकायादुद्धृत्य तत्परित्यागेनान्यत्र गत्वा सं-
सारं चतुर्गतिरूपं “ बहुल्लदस्य बहुतापे धृतं श्रेय ” इत्यादि-
षु विपुलवाचिनो दर्शनाद्बहुं विपुलं विस्तीर्णमिति यावद्बहुं प्र-
कारं वा चतुरशीतित्येनिलक्षितया “ अणुपरित्ति त्ति ” “ अ-
णुपरियत्ति ” सातत्येन पर्यटन्तीत्यर्थः पठन्ति च “ अणुचरंति-
त्ति ” स्पष्टम् । किं च बहूनि च तानि अनन्ततया कर्माणि च क्रि-
यमाणतया ज्ञानावरणादीनि बहुकर्माणि तानि लेप इव
लोपो बहुकर्मणां वा लेप उपचयो बहुकर्मलेपस्तेन लि-
प्तास्तेषां बोधिं प्रेत्य जिनधर्मावाप्तिर्भवति जायते सुदुर्ल-
भाऽतिशयदुरापा तेषामिति ये लक्षणादि प्रयुज्यते पठन्ति
च (बोही अर्थसुदुल्लहा तेसिं ति) बोधियत्र संसारे-
सुदुर्लभा तेषां तमनुपरियतीति योजनीयम् । यतश्चैवमुत्तरगु-
णविराधनायां दोषस्ततस्तदाराधनायामेव यतित्यतिति भाव
इति सूत्रार्थः । आह किममी अव्यश्रमणा जानन्तोऽपि एवं लक्ष-
णादि प्रयुज्यते । उच्यते लोभतोऽत एव तदाकुलितस्याः मनो
दुष्पूरतामाह ।

कसिणं पि जो इमं लोभं, पक्खिणं दलिज्ज एकस्स ।

तेणावि से न तुसिज्जा, इति दुप्पूरए इमे आया ॥

कृत्स्नमपि पूर्णमपि यः सुरेन्द्रादिरिमं प्रत्यक् लोकं जगत्परि-
पूर्णं धनधान्यादिरण्यादिभूतं (दलेत्ति) दद्यात् किं बहुच्य
इत्याह । (एकस्सत्ति) एकस्मै कस्मैचित्कथंचिदाराधितवते
तेनापि धनधान्यादिभूतसमस्तलोकदायकेन हेतौ तृतीया (से)
इति स न संतुष्येन्न दूष्येत् किमुक्तं भवति ममैतावद्वदताऽनेन
परिपूर्णा कृतेति न तुष्टिमाप्नुयात् । उक्तं हि “ न बहिवृणका-
ष्टेषु, नदीजिर्वा महोदधिः । नचैवात्मासारेण, शक्यस्तर्प-
यितुं कश्चित् ॥ यदि स्यादन्तर्पूर्णोऽपि, जम्बूद्वीपः कथंचन ।
अपर्याप्तः प्रहर्षाय, लोभात्तस्य जिनैः स्मृतः ” इतिरेवमर्थे एव-
ममुनोक्तन्यायन दुःखेन कृत्रेण पूरयितुं शक्यो दुष्पूरो दुःपूरक
(इमेति) अयं प्रत्यक् आत्मा जीव एतदिच्छायाः परिपूरितुमशक्य
त्वादिति सूत्रार्थः । किमिति न संतुष्यतीति स्वसंविदितं
हेतुमाह ।

जहा लाजो तहा लोभो, लाजा लोभो पवहुई ।

दो मासकयं कज्जं, कोडीए वि न निट्ठियं ॥ १६ ॥

यथा येन प्रकारेण लाभो गार्द्धमज्जिकाङ्गेति यावत् जवतीति
शेषः किमेवमित्याह । लाभाल्लोभः प्रवर्द्धते प्रकर्षेण वृद्धिं भ-

जते इह च लाजालोभः प्रवर्द्धत इति वचनाद्यथा तथेत्यत्र वीप्सा गम्यते ततश्च यथा यथा लाजस्तथा तथा लोभो भवतीत्युक्तं जवति । द्वाभालोभः प्रवर्द्धत इत्यपि कुत इत्याह । द्वाभ्यां द्विसंख्याकाभ्यां मायाभ्यां पञ्चरात्तिकामानाभ्यां क्रियते निष्पाद्यत इति द्विमाषकृतमार्पत्वाद्वर्तमानकाले कः कार्यं प्रयोजनं तच्चेह दास्यां पुष्पतांबूलमूल्यरूपं कौट्यापि सुवर्णशतवक्त्रात्मिकाया न निष्ठितं न निष्पन्नं तदुत्तरोत्तरविशेषवाञ्छात इति ज्ञाव इति सूत्रार्थः ।

संप्रति यदुक्तं द्विमाषकृतं कार्यं कौट्यापि न निष्ठितमिति तत्र तदनिष्ठितः स्त्रीमूलेति तत्परिहार्यतोपदर्शनायाह ।

नो रक्त्वसीसु गिम्भिज्जा, गंरुवच्छासु रोगचिन्तासु ।

जात्रो पुरिसं पलोभित्ता, खलंति जहा व दासेहि । १८ ।

नो नैव राक्षस्य इव राक्षस्यः स्त्रियस्तासु यथाहि राक्षस्यो रक्तसर्वस्वमपकर्षन्ति जीवितं च प्राणिनामपहरन्त्येवमेता अपि तत्त्वतो हि ज्ञानादीन्येव जीवितं स्वार्थश्च तानि च ताभिरपक्रियन्त एव तथा च हारिलः “ वातोद्धतो दहति हुतशुद्धेहमेकं नराणां, मत्तो नागः कुपितभुजगश्चैकदेहं तथैव । ज्ञानं शीलं विनयविज्रवौदार्यविज्ञानदेहान्, सर्वानर्थान् दहति वनिताऽमुष्मिकानैहिकाश्च ॥ (गिम्भिज्जति) गृह्येदज्जिकाङ्गवान् भवेत् । कीदृशीषु (गंरुवच्छासु) गणरुमिह चोपचितपिशितपिण्डरूपतया गलत्पूतिरुधिरार्द्रतासंभवाच्च तदुपमत्वाङ्गमे कुचावुक्तौ ते वक्त्रसि याभां तास्तथानूतास्तासु वैराग्योत्पादनार्थं चेत्थमुक्तम् । तथा अनेकान्यनेकसंख्यानि चञ्चलतया चित्तानि मनांसि यासां तास्तासु अनेकचित्तासु आहव “ अन्यस्याङ्गे बलति विशदं, चान्यमाङ्गिङ्गव शेते, अन्यं वाचा वपयति हसत्यन्यमन्यं च रौति । अन्यं द्वेष्टि स्पृशति कशति प्रोर्णुते चान्यमिष्टं, नार्यो नृत्यन्तडित इव धिक् चञ्चला धात्विकाश्च ” तथा (जाओत्ति) याः पुरुषं मनुष्यं कुञ्जीनमपीति गम्यते प्रबोध्यत्वमेव शरणं त्वमेव च प्रीतिकृदित्यादिकाभिर्वाग्भिर्विप्रतार्य श्रीरुन्ति (जहा वत्ति) वाशब्दस्येवकारार्थत्वाद्यथैव दासैः रे ह्यागच्छ मा वा त्वं मायासीरित्यादि विषकितप्रभृतिजिःक्रीमार्जिर्विद्वसन्तीति सूत्रार्थः ।

पुनस्तासामेवातिहेयतां दर्शयन्नाह ।

नारीसु नो पगिज्भिज्जा, इत्थीविप्पयहे अणगारे ।

धम्मं च पेसलं नचा, तत्थ इविज्ज भिक्खुमप्पाणं ॥

नारीषु नो नैव प्रगृह्येत्यशब्द आदिकर्मणि ततो गृहिमारजेतापि न किं पुनः कुर्यादिति भावः (इत्थीविप्पयहिंति) स्त्रियो विविधैः प्रकारैः प्रकर्षेण च जहाति त्यजतीति स्त्रीविप्रजहः “ उणादयो बहुलम् ” ३ । ३ । १ । इति बहुलवचनाच्छः । यद्वा- (इत्थिंति) स्त्रियो (विप्पजहेति) विप्रजह्यात्पूर्वत्र नारीग्रहणान्मनुष्यस्त्रिय एवोक्ता इह च देवतिर्यक्संन्योऽपि त्याज्यतथोच्यन्ते इति न पौनरुक्त्यमुपदेशत्वाद्वा । अनगारः प्राग्वत् किं पुनः कुर्यादित्याह धर्ममेव ग्रह्यचर्यादिरूपं चस्यावधारणार्थत्वात्पेसलमिह परत्र चैकान्तहितत्वेनातिमनोज्ञं ज्ञात्वा अवबुध्य तत्रेति धर्मं स्थापयेन्निवेशयेद्भिक्षुर्यतिरात्मानं विषयभिक्षापनिषेधे इति सूत्रार्थः । अध्ययनार्थोपसंहारमाह ।

इति एस धम्मे अक्खाए,

कविलेण च विमुच्छपणेण ।

तरिहिंति जे उ काहिंति,

तेहिं आराहिया दुवे दोग चिवेमि ॥ २० ॥

इतीत्यनेन प्रकारेण एषोऽनन्तरमुक्तरूपो धर्मो यतिधर्म आङ्घ्रिति सकलतत्त्वरूपाभिव्याप्त्याख्यातः कथितः ख्यातकेनेत्याह । कपिलेनेत्यात्मानमेव निर्दिशति पूर्वसंगतिकत्वाद्दमी मद्भवनतः प्रतिपद्यन्तामिति चः पूरणे विशुद्धप्रज्ञेन निर्मलावबोधेनातोऽर्थसिद्धिमाह (तरिहिंति) तरिष्यन्ति भवाणवमिति शेषः । ये इत्यविशेषाभिधानं तुः पूरणे ततोऽविशेषत एव तरिष्यन्ति ये करिष्यन्त्यनुष्ठास्यन्ति प्रक्रमदमुं धर्ममन्यच्च तैराराधितौ सफलीकृतौ द्वौ द्विसंख्यौ लोकाविह लोकपरलोकावित्यर्थः । इह महाजनपूज्यतया परत्र च निःश्रेयसाभ्युदयप्राप्त्येति सूत्रार्थ इति परिसमाप्तौ ब्रवीमिति । नयाश्च प्राग्वदिति । उक्तं ८ अ० । भरतखण्डजकृष्णवासुदेवसमकालीने धातकीखण्डान्तर्गतपूर्वार्द्धभारतवर्षसत्कचम्पानगर्या भवे वासुदेवे, ज्ञा० १६ अ० । स्था० (येन विजितापरकङ्काधीशपद्मनाभस्य कृष्णवासुदेवस्य शङ्खशब्दः श्रुतः श्रावितश्चेति द्रोपदी (दुवइ) शब्देवच्यते) सुस्थिताचार्यस्य क्षुद्रके शिष्ये, येन शय्यातरभूणिना (कन्या) निमित्तं शिक्षे चिच्छे तृतीयवेद उत्पन्नः वृ० ४ उ० । (पडिसेवणाशब्दे कथा) नन्दाभात्यस्य कल्पकस्य पितरि, आ० क० आव० । आ० चू० । (कप्पअशब्दे उक्रम) पत्तिविशेषे, ज्ञा० १७ अ० । औ० । प्रअ० । वर्णविशेषे, उपा० २ अ० । अनु० । तद्वर्णवति, पिङ्गले, वि० । उपा० २ अ० । कपिलपुण्यायां शिशपायाम, स्त्री० । राजनि० । रेणुकानामगन्धद्रव्ये कपिलवर्णायां स्त्रियां तुटावेव वर्णवाचित्वेऽपि अनुदातत्वाभावात् । कुकुरजातिस्त्रियां तु जातित्वात् डीप् वाच० ।

कविलकविल-कपिलकपिल-त्रि० अतिकडारे, उपा० २ अ० ।

कविलदंसण-कपिलदर्शन-न० शाङ्खशास्त्रे, “ अमर्त्तश्चेतनो भोगी, नित्यः सर्वगतोऽक्रियः । अकर्त्ता निर्गुणः सूक्ष्म आत्मा कपिलदर्शने ” गा० (एतन्निराकरणं संखशब्दे)

कविलपतियकेस-कपिलपतितकेश-पुं० कपिलाः पलिताश्च शुक्लाः केशा येषां ते तथा । अतिवृक्षे, ज० ७ श० ६ उ० ।

कविलय-कपिलक-पुं० राहुदेवस्य कृत्स्नपुल्लभेदे, सू० प्र० २० पाहु० । च० प्र० ।

कविला-कपिला-स्त्री० स्वनामख्यातयां ब्राह्मण्याम, “ जदि कावसोयरिपसूणं मोर्षहिं जदि य कविलं माहिणिं जिक्खं दीवावेहि ” आ० चू० ४ अ० ।

कवि (वे) लुय-कविद्वक-न० मण्डकपचनिकायाम, संथा० । “ भत्ते कविद्वे विदुपचिते ” वृ० ५ उ० । “ पच्छा गोवालाणं जं जेण कवेहं असायं ” आ० म० छि० । आव० । जं० स्या । कवि (वे) लुयावाय-कवेल्लुकापाक-पुं० कवेल्लुकानि प्रतीतानि तेषामापाकः । भाण्डपचनस्थाने, स्था० ८ गा० । जी० ।

कविशीस-कपिशीर्ष-न० कपीनां प्रियं शीर्षमग्रम्, शाक० । प्राकाराग्रे, त्रिका० । कपीनां प्राकाराप्रवासित्वं लोकसिद्धम् स्वार्थं कः तत्रैव, वाच० । “ कविशीसयधट्टरइयसंठयविरायमाणा ” कपिशीर्षकैः वृत्तरचितैर्बर्तुलीकृतैः संस्थितैर्विशिष्टसंस्थानवद्भिर्विराजमाना शोभमाना या सा तथा । ज्ञा० १ अ० । रा० ।

कविहसिय-कपिहसित-न० नभासि विहसितरूपस्य वानरमुख-
सदृशस्य अट्टाट्टासे, व्य० ७ उ० । औ० । आ० चू० । नि०-
चू० । आ० । आकस्मात्प्रभासि उवन्नङ्गीमशब्दे, जी० ।

कवोय-कपोत-पुं० स्त्री० पारावते, पि० । विपा० । उपा० । स च
त्रिधा गृहकपोतवनकपोतचित्रकपोतनेदात्, वाच० ।

कवोयकरण-कपोतकरण-न० कपिजलानुद्दिश्य यत्र किञ्चित्
क्रियते तथा यत्र स्थाप्यते तस्मिन् स्थाने, आचा० २ भु० ।

कवोयपरिणाम-कपोतपरिणाम-त्रि० कपोतस्यैव पक्षिविशेष-
स्यैव परिणाम आहारपरिपाको येषां ते कपोतपरिणामाः । आ-
हारपरिपाकसक्तोदराग्निषु, कपोतस्य हि जठराग्निः पाषाणल-
घानपि जरयतीति (जन) श्रुतिः, तं० । प्रश्न० । जी० ।

कवोयसरीर-कपोतशरीर-न० कपोतकदेहे, कूष्माण्डफले, च
“खेतीए गाहावतीए मम अछाप दुवे कवोयसरीरा उवन्नङ्गीमिया
तेहिं णो अछो दुवे कवोया” सिंहानगारं प्रति वीरजिनः इत्यादेः
श्रयमाणमेवार्थं वेत्तिमन्यन्ते । अन्ये त्वादुः कपोतकः पक्षिविशे-
षस्तद्वद् द्वे फले वर्णसाधर्म्यात् ते कपोते कूष्माण्डे ह्रस्वे कपो-
तके ते च ते शरीरे च वनस्पतिजीवदेहत्वात् कपोतकशरीरे ।

अथवा कपोतकशरीरे इव धूसरवर्णसाधर्म्यादेव कपोतकशरीरे
कूष्माण्डफले एव ते उपस्कृते संस्कृते, भ० १५ श० १ उ० ।

कवोय-कपोल-पुं० सौ कप्-ओवच्- गण्डे, गले, उपा०
२ अ० । “पीणमंसवकवोयदेसभागा” पीनौ पुष्टौ यतो मां-
सलौ उपचितौ कपोललक्षणौ देशभागौ मुखवयवौ येषां ते,
जं० २ वक्त्र० । औ० ।

कव-काव्य-न० कवेरजिप्रायः काव्यम् । रस्ये, अनु० । कवेः
भृगुपुत्रस्यापत्यं यज्ञ-शुके, अमरः । कवेरिदं यज्ञ कविसंबन्धि-
नि, कव-वर्णने, स्तुतौ, च । कर्मणि-एत् । वर्णनीये, स्तुत्ये, च
त्रि० । स्त्रियां टाप् शाङ्करादौ तु काव्यशब्दस्य यज्ञन्तस्यैव ग्रह-
णात् ततः स्त्रियां ङीन् । कवेः कर्म ष्यञ्-कविकृद्गद्यपद्यात्मके
ग्रन्थे, वाच० ।

चउव्विहे कवे पणत्ते तंजहा गज्जे पज्जे कत्थे गेये ।

कएव्यं चैतन्नवरं काव्यं ग्रन्थः गद्यमन्त्रन्दोनिवर्त्तं शस्त्रपरि-
क्षाध्ययनवत् पद्यं छन्दोनिवर्त्तं विमुक्ताध्ययनवत् । कथायां
साधु कथ्यं ज्ञाताध्ययनवत् । गेयं गानयोग्यम् । इह गद्यपद्या-
न्तर्जावेऽपीतरयोः कथा गानधर्मविशिष्टतया विशेषो विवक्षित
इति । स्था० ४ उ० ४ उ० । “णट्टविही णारुयविही, कव-
रस्स चउव्विहस्स उप्पत्ती । संखेवमहाणिहिस्मि, तुडियंगाणं
च सव्वेस्सि” स्था० ९ उ० ।

कव्वत्त-काव्यवत्-त्रि० काव्य-मतुप्-“आल्लिज्जोह्वासवन्तम-
न्तेत्तेरमणामतोः । ८ । २ । ५ ए । इति मतुपः स्थाने इत्तादेशः
काव्यविशिष्टे, प्रा० ।

कव्वट-कर्षट-न० कर्ष-अट-भुल्लकप्राकारेष्ठिते, अभितः पर्व-
वृते, जं० २ वक्त्र० । महाभुल्लसन्निवेशे, दश० १ चूडि० । कर्षट-
जनावसे कुनगरे, उक्त० ३० अ० । स्था० । रा० । प्रश्न० ।
कल्प० । औ० । श० । आचा० । अनु० । ज० । तद्भासिनि जने,
च त्रि० । कवाडी, उक्त० ३० अ० ।

कव्वरस-काव्यरस-पुं० कव्यरसिप्रायः काव्यं रस्यन्ते अन्तरा-
त्मनाऽनुभूयन्ते इति रसास्तत्सदकारिकारणनिधानोद्भूताश्चे-

तोविकारविशेषाः इत्यर्थः । उक्तं च “बाह्यार्थलम्बनो वस्तु-
विकारो मानसो भवेत् । स भावः कथ्यते सद्भि-स्तस्योत्कर्षो
रसः स्मृतः” ॥ काव्येषूपनिबद्धा रसा काव्यरसाः । वीरगृह्णा-
रादिषु रसेषु, ।

से किं तं एवनामे एवनामे एव कव्वरसा पणत्ता तंजहा
“वीरो सिंगारो अ-ञ्जुअ रोहो अ होइ बोद्धवो ।
बेलणओ बीभञ्जो, हासो कमुणो पसंतो अ ॥ (अनु०)

(वीरादिशब्देषु व्याख्या)

साम्प्रतं नवानामपि रसानां संक्षेपतः स्वरूपं कथयन्नुपसरन्नाह
एव नवकव्वरसा, वचीसा दोसविहिसमुप्पसा ।

गाहाहिं मुणेअव्वा, ह्वंति मुच्चा व मोसा वा ॥ २० ॥
सेत्तं नवानामे ।

एते नव काव्यरसा अनन्तरोक्तगाथाभिर्यथोक्तप्रकारेणैव मु-
णितव्या ज्ञातव्याः । कथंभूताः “अत्रियसुवघायजण्यं, निरर्थ-
यमुवत्थयंचत्तं दुहल” मित्यादयोऽत्रैव वक्ष्यमाणाः । यद्वा त्रि-
शत्सूत्रदोषास्तेषां विधिविरचनं तस्मात्समुत्पन्नाः । इदमुक्तं भ-
वत्यलीकतावत्तणो यस्तावत् सूत्रदोष उक्तस्तेन कश्चिद्रसो
निष्पद्यते यथा “तेषां कटतटभ्रष्ट-गजानां मदविन्दुजिः । प्राव-
र्त्तत नदी घोरा, हस्त्यश्वरथवाहिनी” ॥ १ ॥ इत्येवं प्रकारं
सूत्रमलीकतादोषदुष्टं रसश्चायमद्भुतः ततोऽनेनालीकतालक्षणेन
सूत्रदोषेणाद्भुतो रसो निष्पन्नस्तथा कश्चिद्रस उपपातलक्षणेन
सूत्रदोषेणानिवर्त्तते यथा स “एवप्राणिनि प्राणी, प्रीतेन कुपितेन
च । चित्तैर्विपक्षरक्तैश्च, प्रीणिता येन मार्गणा” इत्यादिप्रकारं सूत्रं
परोपघातलक्षणादोषदुष्टं वीररसश्चायम् । ततोऽनेनोपघातल-
क्षणेन सूत्रादोषेण वीररसोऽत्र निर्वृत्त इत्येवमन्यत्रापि यथासंज्ञ-
वं सूत्रदोषविधानाद्रसनित्पत्तिर्वक्तव्या प्रायो वृत्तिं चाश्रित्यैवमु-
क्तं तपोदानविषयस्य वीररसस्य प्रशान्तादिरस्तानां च कश्चिद्-
वृत्तादिसूत्रदोषानन्तरेणापि तिष्पत्तेरिति । पुनः किंविशिष्टा
अमी जवन्तीत्याह (हवन्ति मुच्चा वा मोसा वन्ति) मुच्चा वा
मिथा वा जवन्ति क्वचित्काव्ये शुद्ध एक एव रसो निष्पद्यते
क्वचित्तु द्वाादिरससंयोग इति भाव इति गाथार्थः । अनु० ३४१ पत्र

कव्वलिग-काव्यलिङ्ग-न० हेतोर्वाक्यपदार्थतेति लक्षिते अ-
र्थाऽलङ्कारभेदे, प्रति० १७ पत्र० ।

कव्वसत्ति-काव्यशक्ति-स्त्री० एकोनविंशतितमायां स्त्रीकला-
याम्, कल्प० ।

कव्वुर-कवुर-पुं० चित्रे, ज्ञा० ८ अ० । आचा० । शब्दे, त्रि० ।
स्था० ५, उ० ३ उ० ।

कव्वुरय-कवुरक-पुं० पोरुशे सप्तदशे वा महाग्रहे, “दो कव्व-
रया” स्था० २ उ० ३ उ० । चं० प्र० अ० । कल्प० ।

कस-कश-पुं० त्रासजनकायाम्, (उक्त० १ अ०) चर्मयष्टि
कायाम्, प्रश्न० आश्न० १ द्वा० । उक्त० ।

कष-पुं० न० कष-अच् । कष शिषेति इएरुक्धातुर्हिसार्थः ।
कषन्ति कष्यन्ते च परस्परमस्मिन् प्राणिनः इति कषः । कर्म०-
१ क० । आ० म० प्र० प्र० । आचा० । कष्यतेऽस्मिन् प्राणी
पुनः पुनरावृत्तिभावमनुजयति कषोपलकप्यमाणकनकवदिति
कषः । कषति हिनस्ति “पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण” । ३।३।१।२
इति प्रायग्रहणात् घः । अन्यथा हसन्तव्याकृत्येति अथ स्यात्

दर्श० १८० पत्र. संसारे, उत्त० ४ अ०। आचा० । कषति देहिने कष इति कषम्, स्था० ४ ग्रा० १ उ० । कषयन्ते वाध्यन्ते प्राणिनोऽनेनेति कषम् कर्मणि जावे च घः, विशेषेण स्वर्णवर्णरूपज्ञानार्थं पापानजदे, अस्त्रादेस्तीक्ष्णीकरणसाधने, शाणाख्येऽर्थे च अमरः । वाच० ।

कसट-कट-न० कष क-नेट् “यस्तथा रियसिनसटाः क्वचित्” ८ । ४ । २३ । इति घृस्थाने सटादेशः पीमायाम्, प्रा० ।

कसपट्टय-कषपट्टक-पुं० कषे, ज० ७, श० २ उ० ।

कसण-कसन-पुं० कसति हिनस्ति कस् ल्युट् कासरोगे, घृताभेदे, वाच० ।

कृष्ण-पुं० “कृष्णो वर्णे वा ८ । २ । ११० कृष्णवर्णवाचिनि संयुक्तव्यञ्जनात्पूर्वावदितौ वा भवतः । कसनो कसिणो कणहो वर्ण इति किम् चिणौ कणहो, प्रा० ।

कण्णफणि (ण) कृष्णफणिन्-पुं० “फो भहौ” ८ । १ ।

३६ । इत्यस्य प्रायिकत्वात् फस्य जः कृष्णसर्पे, प्रा० ।

कसपट्टय-कषपट्टक-पुं० निकषे, अनु० ।

कसप्पहार-कशप्पहार-पुं० वर्द्धतारुने, ज्ञा० २ अ० ।

कसर-कसर-पुं० (कएकूट) खसरे, “कच्छकसराभिचूया” ज० २ वक्त्र० । भ० ।

कसमुष्-कषशुष्-स्त्री० विधिप्रतिषेधयोर्बाहुल्येनोपवर्णने धर्मशुद्धिभेदे, विधिप्रतिषेधौ कष इति विधिरविरुद्धकर्त्तव्याथोपदेशकं वाक्यं यथा ‘स्वर्गकेवलार्थिना तपो ध्यानादि कर्त्तव्यं’ समितिगुत्तिशुचा क्रिया इत्यादि प्रतिषेधः पुनः ‘न हिंस्यात्स वंजतानि नानृते वदेत्’ इत्यादि ततो विधिश्च प्रतिषेधश्च विधिप्रतिषेधौ किमस्याह कषः सुवर्णपरीक्षायामिव कषपट्टके रेखा इदमुक्तं जवति । यत्र धर्मे उत्कलक्षणो विधिः प्रतिषेधश्च पदे पदे सुषुक्ल उपलभ्यते स धर्मः कषशुद्धः । न पुनरन्यधर्मस्थिता सत्वा असुरा इव विष्णुना उच्छेदनीयास्तेषां हि वधे दोषो न विद्यते इत्यादिकवाक्यगर्भ इति । ध० १ अधि० ।

अथास्य लक्षणमाह ।

सुहमो असेसविसओ, सावज्जे जत्थ अत्थि पमिसेहो ।

रागाइविअणसहं, जाणाइअ एस कसमुष्ओ ॥६८॥

सुहमो निपुणोऽशेषविषयः व्याप्येत्यर्थः सावद्ये सपापे यत्रास्ति प्रतिषेधः श्रुतधर्मे । तथा रागादिविकुट्टने सहं समर्थं ध्यानादि च एष शुद्धः श्रुतधर्म इति गार्थः ।

इत्थं लक्षणमभिधायादाहरणमाह ।

अहं मणवयकाएहि, परस्स पीमा दढं न कायव्वा ।

भाएअव्वं च सया, रागाइविपक्खजानं तु ॥६९॥

यथा मनोवाक्कायैः करणचूतैः परस्य पीमा दढं न कर्त्तव्या हान्यादिनेदेन तथा ध्यातव्यं च सदा विधिना रागादिविपक्खावं तु यथोचितमिति गार्थः ।

व्यतिरेकतः कषशुद्धिमाह ।

धूलो ण सव्वविसओ, सावज्जे जत्थ होइ पमिसेहो ।

रागाइविअणसहं, न य भाणाइ वि तदसुष्ओ ॥७०॥

स्थूलोऽनिपुणः न सर्वविषयः अव्यापकः सावद्ये वस्तुनि यत्र भवति प्रतिषेध आगमे रागादिविकुट्टनसमर्थं न च ध्यानाद्यपि यत्र स तदशुद्धः कषाशुद्धः इति गार्थः ।

अथैवादाहरणमाह ।

जह पंचहिंवहुएहिं व, एगा हिंसा मुसंविस्वाए ।

इच्छाओज्जाणम्मिअ, जाएअव्वं अगाराइ ॥७१॥

यथा पञ्चजिः कारणैः प्राण्यादिजिः बहुभिर्वैकन्ध्यादिभिरेका हिंसा यथोक्तं “प्राणी प्राणिज्ञानं, घातकचित्सं च तद्वत्तन्नेष्ट । प्राणैश्च विप्रयोगः, पञ्चभिरापद्यते हिंसा” तथाऽनस्थिमतां शकटनरैको घात इति तथा मृषा विसंवादे वास्तव इत्याह । “असन्तोऽपि स्वका दोषाः, पापशुद्ध्यर्थमीरिताः । न मृषायै विसंवाद-विरहात्तस्य कस्याचित्” इत्यादौ विश्वारे तथा ध्याने च ध्यातव्यमकारादि यथोक्तं “ब्रह्मोकारोऽत्र विज्ञेयो, ह्यकारोऽविष्णुरुच्यते । महेश्वरो मकारस्तु, त्रयमेकत्र तत्त्वतः” इति गार्थः । पं० व० ४ ग्रा० ।

कसा-कषा-स्त्री० अश्वादिताम्रनसाधिकायां चर्मयष्टिकायाम्, विपा० ६ अ० । आ० क० । ज्ञा० ।

कसाइ (ण)-कषायिन्-पुं० कषाया विद्यन्ते यस्याऽसौ कषायी, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । क्रोधमानमायालोज्जिति, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० । प्रज्ञा० ।

कसाइय-कषायित-त्रि० कषायोदयं प्राप्ते, व्य० ६ उ० । आ० म० द्वि० ।

कसाइयमेत्त-कषायितमात्र-त्रि० उदीर्णमात्रक्रोधादिकषाये, “जं अज्जियं चरित्तं, देसुणां वि पुव्वकोमीए । तं पि कसाइयमेत्तां, नासेइ नरो मुहुत्तेणं” वृ० १ उ० ।

कसाओवगय-कषायोपगत-न० क्रोधाद्युदयवशगमने, ध० ३ अधि० ।

कसाय-कषाय-पुं० न० कषति कण्ठम् आय-अर्द्धचादि । शपोः स ८ । १ । २६० इति षस्य सः, प्रा० । रक्तदोषाद्यपहर्त्तरि विभीतकामलकपिथाद्याश्रिते रसविशेषे, यदज्जाणि “रक्तदोषं कफं पित्तं, कषायो हन्ति सेवितः । रुक्ताः शीतो गुरुग्राही, रोचकश्च स्वरूपतः ॥ १ ॥ कटप० ज० प्रश्न० । अनु० । एगं कसाए ’अन्नरुचिस्तस्मिन्नकषायः स्या० १ ग्रा० । तच्छति बल्लादौ, दश० ५ अ० । तं० मुज्ञादौ, ज्ञा० १७ अ० । रूपन्ति विविखन्ति कर्मकेशं सुखदुःखफलयोग्यं कुर्वन्ति कलुषयन्ति वा जीवमिति निरुक्तविधिना कषायाः । औणादिक आयप्रत्ययो निपातनाच्च ऋकारस्य अकारः । यदि वा कलुषयन्ति शुद्धस्वभावं सन्तं कर्म मलिनं कुर्वन्ति जीवमिति कषायाः पूर्ववत् आयप्रत्ययो निपातनाच्च कलुषशब्दस्य णिजन्तस्य कषायादेशः उक्तं च “सुहदुक्खयहुसहियं, कम्मखेत्तं कसंति जं जम्हा । कलुसंति जं च जीवं, तेण कसाइत्ति वुच्चंति” प्रज्ञा० १३ पद ।

कम्मं क सं जवो वा, कसमाओसिं जओ कसाया तो ।

कसमाययंति व जओ, गमयन्ति कसं कसायत्ति ॥

आउच्च उवायाणं, तेण कसाया जओ कसस्साया ।

जीवपरिणामरूपा, जेण उ नामाइ नियमो यं ॥

कषशिषेत्यादि हिंसार्थो दण्डकधातुः कष्यन्ते बाध्यन्ते प्राणिनोऽनेनेति कषं कर्म भवो वा तदायो ब्राम् एषां यतस्ततः कषायाः क्रोधादयः । अथवा यथोक्तं कषमायधातोर्एयन्तस्यापयन्ति गमयन्ति प्रापयन्ति यतस्ततः कषाया इति । अथवा आय उपादानहेतुः पूर्वोक्तस्य कषस्याय उपादानं हेतवो यस्मात्ततः कषायाः विशेषेण उक्तं । कष्यतेऽस्मिन्प्राणी पुनः पुन-

रावृत्तिभावमनुजवति कषोपलकप्यमाणकनकवदिति । कषः संसारः तस्मिन्नासमन्तादयन्ते गच्छन्त्येजिरसुमन्त इति कषायाः यद्वा कषाया इव कषाया यथाहि तुबरिकादिकषायकलुषिते वाससि, मडिजष्टादिरागः श्लिष्यति चिरं चावतिष्ठते तथैतत्कलुषिते आत्मनि कर्म संबध्यतेचिरं स्थितिकं च जायते तदायत्तत्वात्तत्स्थितेः । उक्तं हि शिवशर्मणा “जोगायपत्रिपसं, त्रितिश्रुभागां कसायत्रो कुण्डित्यादि” ॥ ३१ ॥ उक्तं ४ अ० कर्म० । आचा० । दर्श० । पं० चू० । ध० । पं० सं० । उक्त० । पा० । मोहनीयकर्मपुद्गलोदयसम्पाद्यजीवपरिणामेषु क्रोधमानमायाक्षेपेषु, स्था० १ ग० । विशेष० ।

तेषां कषायाणां सामान्येन जेन यस्मान्नामादिकोऽष्टविधत्व-नियमोऽयमन्यत्र प्रसिद्धस्तेनासौ उच्यत इति शेषः क इत्याह ।

नामं ठवणा दविण, लप्पत्ती पक्ख य आप्पे ।

रसजावे कसाए वि य, पख्खणा तेसि मा होइ ॥

अत्र नामस्थापने लुप्ते अव्यकषायविचारोऽपि सुकरो नवरं कृजव्यशरीरव्यतिरिक्तव्यकषायमाह ।

दुबिहो दव्वकसाओ, कम्मदव्वे य नो य कम्मम्मि ।

कम्मदव्वकसाओ, चउव्विहो पोगगलाणुइया ॥

ज्ञभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्विविधो अव्यकषायः कर्मव्यकषाया नो कर्मव्यकषायश्च । तत्र कर्मव्यकषायो “जोगा बद्धा बज्जंतगाये” त्यादिना प्रागुक्ताः । अनुदिताश्चतुर्विधमुज्जला ज्ञातव्याः । नो कर्मव्यकषायमुत्पत्तिकषायं चाह ।

सज्जकसायाईओ, नोकम्मदव्वउ कसाओ य ।

खेत्ताइसमुप्पत्ती, जत्तोपजवो कसायाणं ॥

नो कर्मव्यतोऽयं कषायः क इत्याह । सज्जकषायादिकः सर्जा विज्जीतकहरीतक्यादयो वनस्पतिविशेषा नो कर्मव्यकषाया इत्यर्थः । क्षेत्रादिकं वस्तु (समुत्पत्तिः) उत्पत्तिकषायः किं सर्वं नेत्याह यतः क्षेत्रादेः कषायाणां प्रजयः । इदमुक्तं भवति । यतः क्षेत्रादिशब्दाद्व्यादेर्वाक्काशात्कषायोत्पत्तिर्भवति तत्क्षेत्रव्यादिकं वस्तु कषायोत्पत्तिहेतुत्वादुत्पत्तिकषाय उच्यते । भवति च व्यादेः लकाशात्कषायोत्पत्तिः उक्तं च “किं पत्तो कट्टयरं, जं मूढो खालुगम्मि अप्फडिओ । खालुस्स तस्स रूस्स, न अप्पणो दुप्पओगस्स” इति ।

प्रत्ययकषायमाह ।

होइ कसायाणं बंध-कारणं जं सपच्चयकसाउ ।

सहाइउत्ति केई, न समुप्पत्तीए भिन्नो सो ॥

कषायाणां यदन्तरङ्गमविरत्यास्त्रादिकं बन्धकरणं सोऽन्तरङ्गकषायकारणरूपः प्रत्ययकषायो जवति । अन्ये तु केचिद्द्विरङ्ग एव शब्दरूपादिविषयग्रामः प्रत्ययकषायः इति व्याचक्षते तच्चायुक्तं यत उत्पत्तिकषायान्नासौ भिद्यते व्यादेरिव तस्मादपि बहिरङ्गात्कषायोत्पत्तेरिति ।

आदेशकषायमाह ।

आएसओ कसाओ, कइयवकयजिउकिभंगुरायारो ।

केई चित्ताइगठ-ठवणाणत्थं तसेसो य ॥

योऽन्तरङ्गकषायमन्तरेणापि कुपितोऽयमिच्छादिरूपेणादिश्यते स आदेशकषायः । सचेह कैतवकृतभृकुटिभङ्गुराकारो नटादिद्रष्टव्यः । केचिन्तु तद्रूपधरश्चित्रादिगतो जीव आदेशकषाय इति व्याचक्षते तच्चायुक्तं स्थापनानर्थान्तरत्वात्तस्येति ।

रसजावकषायावाह ।

रसओ रसो कसाओ, कसायकम्मोदओ य जावम्मि ।

सो कोहाइ चउव्वा, नामाइचउव्विहेकेको ॥

हरीतक्यादीनां यो रसः स रसतः कषायो रसकषायः । जावकषायस्तु मोहनीयकर्मोदयस्तज्जनितश्च कषायपरिणामः । स च क्रोधादिभेदाच्चतुर्धा । क्रोधादिरपि प्रत्येकं नामादिभेदाच्चतुर्विध इति ।

अथ नामादिकषायाणां को नयः कमिच्छतीत्याह ।

भावसहाइनया, अड वः समुप्पन्नेमभाईया ।

नाएसुप्पत्तओ, सेसा जं पक्खयविगप्पा ॥

जावकषावमेव शुद्धत्वाच्छब्दतया इच्छन्ति नामादिकषायान् शेषास्तु ऋजुसूत्रवर्जा नैगमादिनयाः शुद्धा अशुद्धाश्च । तत्रावशुद्धास्तथा अष्टविधमपि नामादिकषायमिच्छन्ति ये तु विगुष्टास्तथा ऋजुसूत्रनयाश्चैतेऽसर्वेऽप्यदिभ्योत्पत्तिकषायो नेच्छन्ति कुत इत्याह । (जं पक्खयविगप्पत्ति) यद्यस्मादेतौ प्रा-वपि प्रत्ययकषायविकल्पो प्रत्ययकषायान्न जिद्यते तथा द्रष्टव्य-त्तिकषायः कषायोत्पत्तौ प्रत्यय इत्युक्तमेव । तथा आदेशकषा-योऽपि कैतवकृतोऽन्यकषायोत्पत्तौ प्रत्ययो जवत्सेवेति न तस्मात्तौ जिन्नाविति ।

अथ नामादिके द्वयक्रोधे जशरीरजव्यशरीरव्य-तिरिक्तं अव्यक्रोधमाह ।

दुबिहो दव्वकोहो, कम्मदव्वे य नोय कम्मम्मि ।

कम्मदव्वे कोहे, तज्जोगा पोगगलाणुइया ॥

नो कम्मदव्वकोहो, नो उ चम्मारनीलिकोहाई ।

जं कोहवेयणिज्जं, समुप्पं भावकोहो सो ॥

ज्ञजव्यशरीरव्यतिरिक्तो क्रोधो द्विधा कर्मव्यक्रोधो नो कर्मव्यक्रोधश्च । तत्र योग्यादयोऽनुदिताश्चतुर्विधाः पुद्गलाः कर्मव्यक्रोधः । नो कर्मव्यक्रोधस्तु (कोहिति) प्राकृतशब्दमाश्रित्य चर्मकारः चर्मकीयो नीलक्रोधादिश्च ज्ञेयः । भावक्रोधमाह । यत्क्रोधवेदनीयं कर्म विपाकतः समुद्भागेमुद्य-मागतं तज्जनितश्च क्रोधपरिणामः स भावक्रोध इति । एवं मानादयोऽपि नामादिभेदाद्यथायोगं चतुर्विधा वाच्याः । अथवा पृथगनन्तानुबन्धादिभेदात्सर्वेऽपि क्रोधावयवश्चतुर्विधाः ज्ञेयाः इति दर्शयन्नाह ।

माणदओ वि एवं, नामाई चउव्विहा जोगं ।

नेयापिहप्पिया वा, सव्वे एंताणुवंधाई ॥

गतार्था । तत्रानन्तानुबन्धप्रत्याख्यानावरणाप्रत्याख्यानावर-णसंज्वलनरूपाणां क्रोधादीनां पञ्चानुपूर्व्यां प्रत्येकं स्वरूपमाह ।

जलरेणुज्जमिपव्वय-राईसरिसो चउव्विहो कोहो ।

तिणिसिक्खयाकच्छिय, सेलत्थंभावमो माणो ॥

मायावलेहगोमु-त्तिमिदिसिगघणवंसमूत्रसमा ।

लोहो हरिदखंजण, कइमकिमिरागसा माणो ॥

पक्खचाउमासवच्छर, जावज्जीवाणुगामिणो कपसो ।

देवनरतिरियनारय-गइसाहाणदेयवो नेया ॥

पताः स्थानान्तरेष्वतिप्रतीतिर्यत्त्वात्तेह व्याख्यायन्त इति ।

विशे० । आ० म० द्वि० । आ० चू० । उक्त० । आ० व० । भा० ।

चत्तारि कसाया पसत्ता तंजहा कोहकसाए माणकसाए
मायाकसाए लोभकसाए एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं ।
यथा सामान्यतश्चत्वारः कपायास्तथा विशेषतो नारकाणा-
मसुराणां यावच्चतुर्विंशतितमे पदे वैमानिकानामिति । स्था० ४
ठा० १ उ० । भ० । आचा० । प्रज्ञा० ।

आवर्त्तदृष्टान्तेनैते भेदाः ।

चत्तारि आवत्ता पसत्ता तंजहा खरावत्ते उन्नयावत्ते गू-
ढावत्ते आमिसावत्ते । एवमेव चत्तारि कसाया पसत्ता
तंजहा खरावत्ते समाणे कोहे उन्नयावत्तसमाणे माणे गू-
ढावत्तसमाणा माया आमिसावत्तसमाणे लोभे । खरावत्त-
समाणं कोहमणुप्पविट्ठे जीवे कालं करेइ रोइएसु उव-
वज्जइ । उन्नयावत्तसमाणं तं चैव गूढावत्तसमाणं मानमेवं
चैव आमिसावत्तसमाणं लोभमणुप्पविट्ठे जीवे कालं करेइ
रोइएसु उववज्जइ ।

सुगमं चैतन्नवरं खरो निष्ठुरोऽतिवेगितया पातकश्लेष्टको वा
आवर्त्तमावर्त्तः स च समुद्रादेश्चक्रविशेषाणां चेति खरावर्त्त उ-
न्नत उच्चिद्धतः स चासावावर्त्तश्चेति उन्नतावर्त्तः स च पर्वतशि-
खरादोहणमार्गस्य वातोत्कलिकाया या । गूढासावावर्त्तश्चेति
गूढावर्त्तः स च गेन्द्रकद्वारकस्य दारुप्रयादेर्वा । आमिषं
मांसादि तदर्थमावर्त्तः शुक्रनिकादीनामामिषावर्त्त इति । एत-
त्समानता च क्रोधादीनां क्रमेण परोपकारकरणदारुणात्वात्
पन्नतृणादिवस्तुन ह्य मनस उन्नतत्वारोपणात् अत्यन्तदुर्ल-
भ्यस्वरूपत्वात् अनर्थशतसंपातसंकुत्रेऽप्यवपतनकारणत्वा-
च्चेति । इयं चैपमा प्रकर्षवतां कोपादीनामिति तत्फलमाह
(खरावत्तेत्यादि) भशुभपरिणामस्याशुभकर्मबन्धनिमित्त-
तया दुर्गतिनिमित्तत्वादुच्यते (नेरइएसु उववज्जइति) स्था०
४ ठा० ४ उ० ।

कपायस्वरूपं दर्शयितुकामः क्रोधस्योत्तरत्रोपदर्शयिष्यमा-
णत्वान्मायाक्षिपायत्रयप्रकरणमाह ।

चत्तारि केअणा पसत्ता तंजहा वंसीमूळकेअणए मेढ-
विसाणकेअणए गोमुत्तिकेअणए अविद्धेहणियाकेअणए
एवामेव चउव्विहा माया पसत्ता तंजहा वंमीमूळकेअणस-
माणा जाव अवलेहणियाकेअणसमाणा । वंसीमूळके-
अणसमाणं मायं अणुप्पविट्ठे जीवे कालं करेइ रोइएसु
उववज्जइ मेढविसाणकेअणसमाणं मायामणुप्पविट्ठे जीवे
कालं करेइ तिरिक्खजोणिएसु उववज्जइ । गोमुत्तिअं
जाव कालं करेइ मणुस्सेसु उववज्जइ अवलेहणिया जाव
देवेसु उववज्जइ ।

प्रगटं किन्तु केतनं सामान्येन वक्रं वस्तु पुष्पकारणस्य वा
सम्बन्धि मुष्टिप्रदणस्थानं वंशादिद्वयं तच्च वक्रं भवति के-
वलमिह सामान्येन वक्रं वस्तु केतनं गृह्यते तत्र वंशीमूळं च
तत्केतनं च वंशीमूळकेतनमेवं सर्वत्र नयरं मेढविषाणं मेघशृङ्गं
गोमूत्रिका प्रतीता (अवलेहणियसि) अवलिख्यमाणस्य वं-
शशब्दाकादेर्वा प्रतन्वी त्वक् साऽवलखनिकेति । वंशीमूळकेत-
नकादिसमता तु मायायास्तद्वतामनाजैवभेदास्तथाहि यथा
वंशीमूळमतिगणितकमेवं कस्यचिन्मायाऽपीत्येवमह्यात्यत-

राल्पतमानार्जवत्वेनान्यापि प्राधनीयेति । इयञ्चानन्तानुबन्ध्य-
प्रत्याख्यानावरणसंज्ञवन्नरूपा क्रमेण क्रेया, प्रत्येकमित्यन्ये ।
तेनैवानन्तानुबन्धिण्या उदयेऽपि देवत्यादि न विरुध्यते एवं
मानादयोऽपि । वाचनान्तरे तु पूर्व क्रोधमानसूत्राणि ततो माया-
सूत्राणि । तत्र क्रोधसूत्राणि “ चत्तारि राईओ पसत्ताओ तं-
जहा पव्वयरार्इ पुढविरार्इ रेणुरार्इ जल्लरार्इ एवामेव चउव्विहे
कोहे ” इत्यादि । मायामूत्राणि “ आधीतानि फलसूत्रे अनुप-
विष्टस्तदुदयवर्त्ताति स्था० ४ ठा० १ उ० ।

चत्तारि र्थभा पसत्ता तंजहा सेल्लथंभे अट्ठिथंभे दारुथंभे
तिणिसल्लयाथंजे । एवामेव चउव्विहे माणे पसत्ते तंजहा
सेल्लथंजसमाणे जाव तिणिसल्लयाथंभसमाणे । सेल्लथंभस-
माणं माणं अणुप्पविट्ठे जीवे कालं करेइ रोइएसु उवव-
ज्जइ एवं जाव तिणिसल्लयाथंजसमाणं माणं अणुप्पविट्ठे
जीवे कालं करेइ देवेसु उववज्जइ ।

शिखाधिकारः शैलः स चासौ स्तम्भश्च स्थाणुः शैलस्तम्भ
एवमन्येऽपि नवरमस्थि दारु च प्रतीतं तिनिशो वृक्षविशेष-
स्तस्य लता कम्बा तिनिशब्दता सा चात्यन्तमृद्वीति मानस्यापि
शैलस्तम्भादिसमानता तद्वतां नमनाजावविशेषाज्ज्ञेयेति । मानो
ऽवनन्तानुबन्ध्यादिरूपः क्रमेण दृश्यः । तत्फलसूत्रं व्यक्तम् ।

चत्तारि वत्या पसत्ता तंजहा किमिरागरत्ते कइमरागरत्ते
खंजणारागरत्ते हल्लिहरागरत्ते । एवामेव चउव्विहे लोभे
पसत्ते तंजहा किमिरागरत्तवत्थसमाणे कइमरागरत्तवत्थ-
समाणे खंजणारागरत्तवत्थसमाणे हल्लिहरागरत्तवत्थसमाणे ।
किमिरागरत्तवत्थसमाणं लोजमणुप्पविट्ठे जीवे कालं करेइ
नेरइएसु उववज्जइ । तदेव जाव हल्लिहरागरत्तवत्थसमाणं
लोजमणुप्पविट्ठे जीवे कालं करेइ देवेसु उववज्जइ ।

कृमिरागे वृक्षसंप्रदायोऽयं मनुष्यादीनां रुधिरं गृहीत्वा के-
नापि योगेन युक्तं भाजने स्थाप्यते ततस्तत्र कृमय उत्पद्यन्ते ते
च वाताभिलाषिणश्चिद्रिगर्गता भासन्ना भ्रमन्तो नीहारलाहा
मुञ्चन्ति ततः कृमिसूत्रं जणयते तच्च स्वपरिणामरागरज्जि-
तमेव भवति । अन्ये जणन्ति ये रुधिरकृमय उत्पद्यन्ते तान्
तत्रैव सृष्ट्वा कचवरमृत्तार्यं तज्जसे किञ्चित् योगं प्रक्षिप्य प-
ट्टसूत्रं रज्जयन्ति स च रसः कृमिरागो जण्यते । अनुत्तारीति
तत्र कृमीणां रागो रज्जकरसः कृमिरागस्तेन रक्तं कृमिरागरत्तमेवं
सर्वत्र नयरं कइमो गोघाटादीनां खज्जनं दीपादीनां हरिद्रा प्र-
तीतिवेति । कृमिरागादिरक्तवस्तुसमानता च लोभस्यानन्तानु-
बन्ध्यादि तज्ज्ञेयतां जीवानां क्रमेण दृढहीनहीनतरहीनतमानु-
बन्धित्वात् । तथाहि कृमिरागरत्तं वस्त्रं दग्धमपि न रागानु-
बन्धं मुञ्चति तज्ज्ञस्मनोऽपि रक्तत्वादेवं यो मृतोऽपि लोभानु-
बन्धं न मुञ्चति तस्याभिधीयते लोभः कृमिरागरत्तवत्थसमा-
नोऽनन्तानुबन्धी चेति । एवं सर्वत्र भावना कार्येति । फलसूत्रं
स्पष्टम् स्था० ४ ठा० २ उ० । (इह कपायप्ररूपणागाथाः अनु-
पद्मेयोक्ताः)

अनुःप्रतिष्ठिताः क्रोधादयः ।

कति पतिट्ठिए एं भंते ! कोहे पन्नत्ते ! गोयमा ! चउ-
पट्ठिए कोहे पसत्ते तंजहा आयपतिट्ठिए परपट्ठिए त-

दुभयपङ्क्तिं अप्पङ्क्तिं । एवं नेरइयाणं जाव वेमाणि-
याणं दंरुओ. एवं माणेणं दंरुओ, मायाए दंरु-
ओ लोभेणं दंडओ ।

कतिपु कियत्पकारेपु स्थानेषु प्रतिष्ठितो भदन्त ! क्रोधः ज-
गवानाह । चतुःप्रतिष्ठितस्तद्यथा आत्मप्रतिष्ठित इत्यादि ।
आत्मन्येव प्रतिष्ठितः आत्मप्रतिष्ठितः । किमुक्तं जवति स्वयमा-
चरितस्य ऐहिकं प्रत्यपायमवबुध्य यदा कश्चिदात्मन एवोप-
रिक्नुयति तदा आत्मप्रतिष्ठितः क्रोधः प्रतिष्ठितः इति । यदा
पर उदीरयति आक्रोशादीनां कोपं तदा किल तद्विषयः क्रोधः
उपजायते इति स परप्रतिष्ठित इति । नैगमनयदर्शनमेतत् ।
नैगमनयो हि तद्विषयमात्रेणापि तत्प्रतिष्ठितं मन्यते यथा जीवः
सम्यग्दर्शनमजीवसम्यग्दर्शनमित्यादयोऽष्टौ भङ्गाः सम्य-
ग्दर्शनस्याधिकरणचिन्तायामावश्यकं तदुजयप्रतिष्ठित आत्म-
पररूपोभयप्रतिष्ठितः यदा कश्चित्तथाविधापराधवशादात्मप-
रविषयक्रोधमाधत्ते इति । अप्रतिष्ठितो नाम यदेपः स्वयं दु-
श्चरणाक्रोशादिकं च कारणं विना निरालम्बन एव केवल-
क्रोधवेदनीयादुपजायते स हि नात्मप्रतिष्ठितः स्वयं दुश्चर-
णाज्जातइच्छामविषयत्वाज्जावात् । नापि परप्रतिष्ठितः परस्या-
पि निरपराधतया अपराधसम्भावनाया अभावतः क्रोधादलम्ब-
नत्वायोगात् । दृश्यते च कस्यापि कदाचिदेवमेव केवलं क्रोध-
वेदनीयोदयादुपजायमानः क्रोधस्तथा च स पश्चात् वृत्ते अहो
मे निष्कारणकोपो नैपधिकरूपं भाषते न च किञ्चिद्विनाशयती-
ति । अत एवोक्तं पूर्वमहर्षिभिः सापेक्षाणि निरपेक्षाणि च क-
र्माणि फलविपाकेषु सोपक्रमं निरुपक्रमं च दृष्टं यथायुक्तमि-
ति । एवं मानमायालोभा अपि आत्मपरोभयप्रतिष्ठिताश्च
जावनीयाः । तदेवमधिकरणभेदेन जेदं उक्तं ।

संप्रति कारणभेदतो भेदमाह ।

कहि णं भेंत ! ठाणेंहिं कोहुप्पत्ती जवति ? गोयमा ! च-
उहिं ठाणेंहिं कोहुप्पत्ती हवइ । तंजहा खिचं पमुच्च वत्थुं
पमुच्च सरीरं पमुच्च उवहिं पमुच्च । एवं नेरइयाणं जाव
वेमाणियाणं एवं माणेण वि मायाए वि लोभेण वि । एवं ए-
ते वि चत्तारि दंरुगा । कतिविहेणं जंते ! कोहे पप्पत्ते ?
गोयमा ! चउव्विहे कोहे पप्पत्ते, तंजहा अणंताणुवंधी
कोहे अप्पच्चक्खाणावरणे कोहे पच्चक्खाणावरणे कोहे
संजल्लणे कोहे एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं एवं मा-
णेणं मायाए लोभेणं एए वि चत्तारि दंडया ।

तिष्ठत्येभिरिति स्थानानि करणानि कतिभिः कियत्संख्याकैः
स्थानैः कारणैः क्रोधोत्पत्तिर्जवति ? जगवानाह-चतुर्भिः स्था-
नैः तान्येव स्थानान्याह । (खेत्तं पडुच्च इत्यादि) तत्र नैरयि-
काणां नैरयिकक्षेत्रं प्रतीत्य तिरइचां तिर्यक्क्षेत्रं मनुष्याणां मनु-
ष्यक्षेत्रम् देवानां देवक्षेत्रम् (वत्थुं पमुच्चेत्ति) वस्तुं सचेतनम-
चेतनं वा शरीरं प्रतीत्य दुःसंस्थितं विरूपं वा उपधिं प्रतीत्ये-
ति यद्यस्योपकरणं तस्य तच्चौरादिना अपह्नियमाणमथवा वा
प्रतीत्य एवं नैरयिकादिदृग्गुणकसूत्रमपि, प्रज्ञा० १४ पद । अन-
न्तं जवमनुबध्नाति अविच्छिन्नं करोतीत्येवं शीलोऽनन्तानुबन्धी अ-
नन्तो वाऽनुबन्धो यस्येत्यनन्तानुबन्धी सम्यग्दर्शनसहभाविता-
मादिस्वरूपोपशमादिचरणविवबन्धी चारित्रमोहनीयत्वात्त-

स्य न चोपशमादिभिरेव चारित्र्यी अल्पत्वात् यथा अमनस्को
न संज्ञी किंतु महता मूलगुणादिरूपेण चारित्र्येण चारित्र्यी मनः
संज्ञया संज्ञिवदत्त एव त्रिविधं दर्शनमोहनीयं पञ्चविंशतिविधं
चारित्रमोहनीयमिति । ननु “पदमिद्वयाण उदये नियमे” इत्या-
दि विरुध्यते चारित्रावारकस्य सम्यक्त्वावारकत्वानुपपत्तेरत
एव सप्तविधं दर्शनमोहनीयमेकविंशतिविधं चारित्रमोहनीय-
मिति मतं संगतमाभातीत्यत्रोच्यते । पदमिद्वयाणेत्यादि यदुक्तं
तदनन्तानुबन्धिनां न सम्यक्त्वावारकतया किंतु सम्यक्त्वसह-
भाव्युपशमाद्यावारकतया अन्यथाऽनन्तानुबन्धिभिरेव सम्य-
क्त्वस्यावृत्तत्वात् किमपरेण मिथ्यात्वेन प्रयोजनमावृत्तस्याप्याव-
रणेऽनवस्थाप्रसङ्गात्तस्माद्यथा “केवलियणाणं लोभो, जल्लय-
खण कसायाणं ति ” इह कषायाणां केवलज्ञानस्यानाधा-
रकत्वेऽपि कषायकृत्यः केवलज्ञानकारणतया तस्मिन्नेव
तस्य भावादेवमनन्तानुबन्धिकृत्योपशम एव सम्यक्त्वलाज उ-
च्यते तस्मिन् साति तस्य भावाद्यतोऽनन्तानुबन्धिपूर्वितेषु
मिथ्यात्वकृत्योपशममुपयाति तदभावाच्च न सम्यक्त्वमिति ।
यच्च सप्तविधं सम्यग्दर्शनमोहनीयमिति मतान्तरं तत्सम्य-
क्त्वसहचरितत्वेनोपशमादिगुणानां सम्यक्त्वोपचारादिति म-
न्यामहे इत्यादि । न विद्यते प्रत्याख्यानमणुव्रतादिरूपं य-
स्मिन् सोऽप्रत्याख्यानो देशविरत्यावारकः । प्रत्याख्यानमाम-
यादया सर्वविरतिरूपमेवेत्यर्थः । दृष्टोतीति प्रत्याख्यानवरणः।
संज्वलयति दीपयति सर्वसावद्यविरतिमपीन्द्रियार्थसम्पाते
वा संज्वलति दीप्यते इति संज्वलनः । यथा ख्यातचारित्रावा-
रकः एवं मानमायालोभेष्वनन्तानुबन्ध्यादिभेदचतुष्टयमध्ये-
तव्यमिति । एषां निरुक्तिः पूज्यैरियमुक्ता “ अनन्तानुबन्ध-
न्ति, यतो जन्मनि नूतये । अतोऽनन्तानुबन्ध्याख्या, क्रोधाद्येषु
प्रदर्शिता ॥ १ ॥ नाहपमप्युत्सहेद्येषां प्रत्याख्यानमिहोदयात् ।
अप्रत्याख्यानसंज्ञातो, द्वितीयेषु निवेशिता ॥ २ ॥ सर्वसा-
वद्यविरतिः, प्रत्याख्यानमुदाहृतम् । तदावरणसंज्ञात-स्तृतीयेषु
विवेशिता ॥ ३ ॥ शब्दादीन् विषयान् प्राप्य, संज्वलन्ति यतो
मुहुः । अतः संज्वलनाह्वानं, चतुर्थानामिहोच्यते ॥ ४ ॥ स्वा०
४ डा० १ उ० ।

संप्रत्येषामेव विशेषतः किञ्चित्स्वरूपं प्रतिपिपादयिपुराह ।

जा जीव वरिसचउमास, पक्खगानरयतिरियनरअमरा ।

सम्माणुसव्वविरई, अहखायचरित्तायकरा ॥ १७ ॥

“यावत्तावज्जीवितावत्तमानाघटप्रावारकदेवकुलैवमेवैवः” ८ ।
२ । २७१ इति प्राकृतसूत्रेण वकारलोपे च जावज्जीवं च वर्षं च
चतुर्मासं च पक्षश्च यावज्जीववर्षचतुर्मासपक्षास्तान् गच्छन्ती
ति यावज्जीववर्षचतुर्मासपक्षाः “नाम्नो गमेः खमौ विहायस-
स्तु विह” इति ड प्रत्ययः । इदमुक्तं भवति । यावज्जीवानुगान-
न्तानुबन्धिनः धर्षणा अप्रत्याख्यानानावरणचतुर्मासगाः प्रत्याख्या
नावरणपक्षाः संज्वलनः । इदं च “ परसवयणेण दिण
तव अहिक्खिखवंतो य हणइ मासतव ” मित्यादिवच्य-
वहारनयमाश्रित्योच्यते अन्यथा हि बाहुवलिप्रभृतीनां प-
क्षादिपरतोऽपि संज्वलनाद्यवस्थितिः श्रूयते अन्येषां च
संयतादीनां मासवर्षादिकावे प्रत्याख्यानानावरणानामप्रत्या-
ख्यानानावरणानामनन्तानुबन्धिनां चान्तर्मुहूर्त्तादिकं कालमु-
द्ध्यः श्रूयते इति । तथा नरकगतिकारणत्वात्तानुबन्धिनः
कषाया अपि नरका भवन्ति च कारणे कार्यापचाराद्यथा आ-

युधुतं नङ्गुदोदकं पादरोग इति । एवं तिर्यगगतिकारणत्वात्ति-
र्यञ्चोऽप्रत्याख्यानावरणाः नरगतिकारणत्वाधराः प्रत्याख्याना-
वरणाः । अमरगतिकारणत्वादभराः संज्वलनाः । एतदुक्तं भ-
वति । अनन्तानुबन्धुदये मृतो नरकगतावेवगच्छति अप्रत्या-
ख्यानावरणोदये मृतस्तिर्यश्चु प्रत्याख्यानावरणोदये मृतो मनु-
ष्येषु संज्वलनोदये पुनर्मृतोऽमरेष्वेव गच्छति । उक्तश्रवणमर्थः
पश्चानुपूर्व्या अप्रापि “ एकवचनमासवत्सर-जावज्जीवाणुना-
मिणो भणिया । देवनरतिरियनारय, गदसाहणहेयवो नेया ”
इदमपि व्यवहारनयमधिकृत्योच्यते अन्यथा हि अनन्तानुबन्धु-
दयवतामपि मिथ्यादृशां केषांचिदुपरितनयैवेयकेषूपत्तिः श्रू-
यते अप्रत्याख्यानावरणोदयवतामविरतसम्यग्दृशां तिर्यग्मनु-
ष्याणां चासुरेषूपत्तिः प्रत्याख्यानावरणोदयवतां च देशविर-
तानां देवगतिः अप्रत्याख्यानावरणोदयवतां च सम्यग्दृष्टिदे-
वानां मनुष्यगतिः । तथा (समंति) सम्यक्त्वे च (अणुसववि-
रत्ति) विरतिशब्दस्य प्रत्येकं संयन्धात् अणुविरतिश्च देशवि-
रतिः सर्वविरतिश्च । यथाख्यातचारित्र्यं च “सम्माणु” सर्ववि-
रतिर्यथाख्यातचारित्र्याणि तेषां घातो विनाशः “सम्माणु” सर्व-
विरतिर्यथाख्यातचारित्र्यघातस्तं कुर्वन्तीत्येवंशीलाः संमाणु-
सर्वविरतियथाख्यातचारित्र्यघातकराः । एतदुक्तं भवति । अन-
न्तानुबन्धिनः कषायाः सम्यक्त्वघातकरा यदाहुः श्रीभद्रबाहु-
स्वामिपादाः “ पढमिष्ठुयाण उदए, नियमा संजोयणा कसा-
याणं । समंइसणलंभं, जवसिक्कीया वि न व्हंति ” अप्रत्या-
ख्यानावरणा देशविरतिघातकराः न सम्यक्त्वस्येत्यर्थाद्बुद्धम् ।
यदाहुः पूज्यपादाः “ बीयकसायाणुदए, अप्पच्चक्खाणनामधि-
ज्जाणं । सम्मंइसणलंभं, विरियाविरियं न य व्हंति ” प्रत्या-
ख्यानावरणास्तु सर्वविरतेर्घातकाः सामर्थ्यान्न देशविरतेः उ-
क्तं च “ तइयकसायाणुदए, पच्चक्खाणावरणनामधिज्जाणं ।
देसिक्कदेसविरयं, चरित्तलंभं न उ व्हंति ” संज्वलनाः पुनर्य-
थाख्यातचारित्र्यस्य घातका न सामान्यतः सर्वविरतेः उक्तं च
श्रीमदाराध्यपादैः “मूळगुणं लंभं, न व्हइ मूलगुण घाइणं
उदए । संजवणं उदए, न व्हइ चरणं अहक्खायमि ” ति ।

अथ जलरेखादिदृष्टान्तेन किञ्चित्सविशेषक्रोधादि-

कषायाणां स्वरूपं व्याचिख्यासुराह ।

जलरेणुपुढविपव्वय-राई सरिसो चउव्विहो कोहो ।

तिणिस्सव्वयाकट्ठोड्ढिअ, सेव्वत्थंभोवमो माणो ॥ १६ ॥

इह राजिशब्दः सदृशशब्दश्च प्रत्येकं संबध्यते ततो जलरा-
जिसदृशस्तावत्संज्वलनः क्रोधः यथा यष्ट्यादिभिर्जलमध्ये
राजीरेखा क्रियमाणा शीघ्रमेव निवर्तते तथा यः कथमप्युदय-
प्राप्तोऽपि सत्वरमेव व्यावर्त्तते स संज्वलनः क्रोधोऽभिधीयते ।
रेणुराजिसदृशः प्रत्याख्यानावरणक्रोधः अयं हि संज्वलनक्रो-
धापेक्षया तीव्रत्वाद्देणुमध्यविहितरेखावच्चिरेण निवर्तते इति
भावः । पृथिवीराजीसदृशस्त्वप्रत्याख्यानावरणः यथास्फुटित-
पृथिवीसंबन्धिनी राजी कच्चवरादिभिः पूरिता कष्टेनापनीयते
एवमेवोऽपि प्रत्याख्यानावरणपेक्षया कष्टेन विनिवर्तते इति
भावः । विदलितपर्वतराजिसदृशः पुनरनन्तानुबन्धी क्रोधः क-
थमपि निवर्त्तयितुमशक्य इत्यर्थः । उक्तश्चतुर्विधः क्रोधः ।
इदानीं मानोऽभिधीयते तत्र तिनिसव्वतोपमः संज्वलनो मानः
यथा तिनिसो वनस्पति विशेषस्तत्संबन्धिनी लता सुखेनैव
नमत्येवं यस्य मानस्योदये जीवः स्वाग्रहं मुक्त्वा सुखेनैव न-
मति स संज्वलनमानः । यथा स्तब्धं किमपि काष्ठमग्निस्त्वे-

दादिबहुपायैः कष्टेन नमत्येवं यस्य मानस्योदये जीवोऽपि क-
ष्टेन नमति स काष्ठोपमः प्रत्याख्यानावरणो मानः यथाऽस्थि
हड्ढं बहुतरैरुपायैरतितरां महता कष्टेन नमत्येवं यस्य मानस्यो-
दये जीवोऽप्यतितरां महता कष्टेन नमति सोऽस्थ्युपमोऽप्रत्या-
ख्यानावरणो मानः । शिवायां घटितः शैवः शैवश्चासौ स्त-
म्भश्च शैवस्तम्भस्तदुपमस्त्वनन्तानुबन्धी मानः कथमप्यन-
मनीय इत्यर्थः । उक्तश्चतुर्विधो मानः ।

अथ मायालोभौ व्याख्यानयन्नाह ।

मायावलेहिगोमुत्ति, मिठसिगघणवंसमूहममा ।

लोहो हलद्वंजण-कदमकिमिराग सारिथो (सामाणो) २०

मायाऽवलेखिकासमा संज्वलनी धनुरादीनामुल्लिख्यमानानां
याऽवलेखिका वक्रत्वग्रूपा पतति यथासौ कोमलत्वात् सुखेनै-
व प्राञ्जलीक्रियते एवं यस्या उदये समुत्पन्नापि हृष्टद-
यकुटिलता सुखेनैव निवर्तते सा संज्वलनी माया गौर्व-
लीवर्द्धस्तस्य मागे गच्छतो वक्रतया पक्षिता सूत्रधारा गो-
मूत्रिकाऽभिधीयते यथाऽसौ शुष्का पवनादिभिः कमपि कष्टे-
नापनीयते एवं यज्जनिता कुटिलता कष्टेनापगच्छति सा गोमु-
त्रिकासमा प्रत्याख्यानावरणी माया । १। एवं मेपशुद्धसमायाम-
प्यप्रत्याख्यानावरणमायायां भावना कार्या नवरमेपा कष्टतर-
निवर्त्तनीया । घनवंशीमूढसमा त्वनन्तानुबन्धिनी माया यथा
निधिरुवंशीमूलस्य कुटिलता केवलवह्निनापि न दह्यते एवं यज्ज-
निता मनःकुटिलता कथमपि न निवर्त्तते सानन्तानुबन्धिनी माये-
त्यर्थः । तथा लोभो हरिद्वारागसमानः संज्वलनः यथा वा-
ससि हरिद्वारागः सूर्यात्पस्पर्शादिमात्रादेव निवर्तते तथाऽय-
मपीत्यर्थः । कष्टनिवर्त्तनीयो वस्त्रविलग्नप्रदीपादिखज्जनसमानः
प्रत्याख्यानावरणलोभः । कष्टतरापनेयो वस्त्रविलग्ननिविडकदं-
मसमानोऽप्रत्याख्यानावरणलोभः । कृमिरागरक्तपदसुवरागस-
मानः कथमप्यपनेतुमशक्योऽनन्तानुबन्धी लोभ इति । कर्म० १
क० । आचा० आनु० । प० सं० । स्था० । विशेष० ।

सम्प्रति एतेषामेव क्रोधादीनां निवृत्तिभेदतोऽवस्थात्रे-
दतश्च भेदमाह ।

कतिविहे णं भंते ! कोह पण्त्ते ! गोयमा ! चउव्विहे
कोहे पण्त्ते तंजहा आजोगणिव्वत्तिए अणानोगनिव्व-
त्तिए उवसंते अनुवसंते । एवं नेरइयाणं जाव वेमाणि-
याणं । एवं माणेण वि मायाए वि लोभे ण वि च-
चारि दंरुगा ।

यदा परस्यापराधं सम्यगवबुध्य कोपकारणं च व्यवहारतः
पुष्टमवलम्ब्य नान्यथास्य शिक्कोपजायते इत्याजोग्यकोपं च वि-
धत्ते तदा स कोप आजोगनिर्वर्त्तितः । यदा त्वेवमेवं तथावि-
धमुदूर्त्तवशाद्गुणदोषविचारणाशून्यः परवशीचूय कोपं कुर्वते
तदा स कोपो नाभोगनिर्वर्त्तितः उपशान्तोऽनुदयावस्थः अनुप-
शान्त उदयावस्थः । एवमेतद्विषयं दण्डकसूत्रमपि ज्ञावनीयम्
एवं मानमायालोभाः प्रत्येकं चतुःप्रकाराः सामान्यतो दण्डक-
क्रमेण च वेदितव्याः ।

सम्प्रति फलभेदेन काव्यव्यवर्त्तिनां भेदमभिधातुकाम आह ।

जीवाणं भंते ! कतिहिं ठाणेहिं अट्ट कम्मपगढीओ चि
णिमु ? गोयमा ! चउहिं ठाणेहिं अट्ट कम्मपगढीओ
चिणिमु तंजहा कोहेणं जाव लोभेणं एवं नेरइयाणं जाव

वेमाणियाणं । जीवेणं भंते ! कतिहिं ठाणेहिं अट्ट कम्मपय-
डीओ चिणंति ? गोयमा ! चउहिं ठाणेहिं तंजहा कोहेणं
जाव लोभेणं एवं नेरइया जाव वेमाणिया जीवेणं भंते !
कतिहिं ठाणेहिं अट्ट कम्मपगनीओ चिणिस्संति ? गोयमा !
चउहिं ठाणेहिं अट्ट कम्मपगनीओ चिणिस्संति तंजहा
कोहेणं जाव लोभेणं । एवं नेरइया जाव वेमाणिया । जी
वाणं भंते ! कतिहिं ठाणेहिं अट्ट कम्मपगनीओ उवचि-
णिं सु ? गोयमा ! चउहिं ठाणेहिं अट्ट कम्मपगनीओ उव-
चिणिं सु तंजहा कोहेणं जाव लोभेणं एवं नेरइया जाव
वेमाणिया । जीवाणं पुच्छा ? गोयमा ! चउहिं ठाणेहिं उ-
वचिणंति कोहेणं जाव लोभेणं एवं नेरइया जाव वेमा-
णिया एवं उवचिणिस्संति । जीवाणं जंते ! कतिहिं ठा-
णेहिं अट्ट कम्मपगनीओ वंधिं सु ? गोयमा ! चउहिं ठा-
णेहिं अट्ट कम्मपगनीओ वंधिं सु तंजहा कोहेणं जाव लो-
भेणं एवं नेरइया जाव वेमाणिया वंधिं सु वंधंति वंधिस्संति
उदीरें सु उदीरंति उदीरिस्संति वेदिं सु वेदंति वेदिस्संति
निज्जरें सु निज्जरंति निज्जरिस्संति । एवं एते जीवादीया
वेमाणिया पज्जवसाणा अट्टारस दंडगा जाव वेमाणिया
निज्जरें सु निज्जरंति निज्जरिस्संति “आतपत्तिट्ठिति खेत्तं,
पडुच्च अणंताणुबंधिआजोगे । चिणउवचिणबंधउदी-रण
वेद तह णिज्जरा चेव ” ।

जीवा भदन्त ! कतिभिः स्थानैरष्टौ कर्मप्रकृतीश्चितवन्तः चयनं
नाम कपायपरिणतस्य कर्मपुद्गलोपादानमात्रं भगवानाह । गौ-
तम ! चतुर्भिः स्थानैस्तद्यथा क्रोधेन मानेन मायया लोभेन ।
एवं नैरयिकादिदण्डकोऽपि वक्तव्य एष दण्डकोऽतीतकाल-
विषयः एवं वर्तमानकालभविष्यत्कालविषयावपि वाच्यौ, ए-
वमुद्यवन्धोदीरणवदननिर्जराविषया अपि प्रत्येकं त्रयस्त्रयो द-
ण्डको वाच्या इति सर्वसंख्ययाऽष्टादश दण्डकोस्तत्रोपचयो
नाम स्वस्वावाधाकालस्योपरिज्ञानावरणीयादिकर्मपुद्गलानां वे-
दनार्थे निषेकः । सचेवं प्रथमस्थितौ सर्वमचूतं द्वितीयस्यां
स्थितौ विशेषहीनं, ततोऽपि तृतीयस्यां विशेषहीनम् एवं विशे-
हीनं विशेषहीनं तावद्वाच्यं यावत्तत्कालवध्यमानायाः स्थिते-
श्चरमा स्थितिरेतच्च सविस्तरं कर्मप्रकृतिटीकायां पञ्चसंग्रह-
टीकायां चाभिहितमिति ततोऽवधार्यम् । बन्धनं नाम ज्ञानावर-
णीयादिकर्मपुद्गलानां यथोक्तप्रकारेण स्वस्वावाधाकालोत्तर-
कावे निषक्तानां यदभूयकपायपरिणतिविशेषाभिकाचनमुदीर-
णामुदीरणाकरणवस्तुतः कर्मपुद्गलानामनुदयप्राप्तानामुदयावलि-
कानां प्रवेशनं तदपि हि किञ्चित्स्थविधकपायपरिणतिवशाद्
वतीति “चउहिं ठाणेहिं उदीरहिं सु उदीरंति उदीरिस्संति”
त्युक्तम् । अन्यथा कपायव्यतिरेकेणापि क्लृप्तमोहोदये ज्ञानावर-
णादीनामुदीरिका वर्त्तन्ते इति वेदना स्वस्वावाधाकालव्य-
उदयप्राप्तस्य उदीरणाकरणेन वा उदयमुपनीतस्य कर्मण उ-
पभोगः निर्जराः कर्मपुद्गलानामनुभूयानुभूय कर्मत्वापादान-
मात्मप्रदेशैः संश्रिष्टानां ज्ञानावरणीयादिकर्मपुद्गलानामनुभूया
नृचय शान्तमिति भावः । उक्तञ्च “पुण्यकयकम्मसारुण निज्ज

रा इति ” इत्यञ्च देशनिर्जरा इष्टव्या कपायजनितत्वाच्च सर्वनि-
र्जरा । सा हि निष्कपायस्य सर्वनिरुद्धयोगस्य मोक्षप्राप्तादम-
धिरोहता भवति न शेषस्यात एव चतुर्विंशतिदण्डकसुत्रमण्ड-
विरुद्धं देशनिर्जरायाः सर्वकायं सर्वेषामपि प्रावात् । सम्प्रति
यत्पदमधिकृत्य प्राक् सूत्रायुक्तानि तानि विनयजनानुग्रहाय
सङ्ग्रहणिगाथया निर्दिशति । “आयपइच्छिप ” इत्यादि प्रथमं
सामान्यसूत्रे सुप्रतीतमिति न संगृहीतं द्वितीयमात्मप्रतिष्ठितप-
दोपलक्षितं सूत्रं ततोऽनन्तानुबन्धिपदोपलक्षितं तदनन्तरमाजो-
गपदोपलक्षितं ततश्चयोपचयबन्धोदीरणवेदनानिर्जराविषयाणि
क्रमेण सूत्राणि । अत्र “चिणंति” उपचयसूत्रोपलक्षणम् । प्रज्ञा०
१४ पद । स्था० । जी० “मूवं संसारस्स य, ढोंति कसाया अण-
तपत्तस्स । विणओ ठाणपउत्तो, डुक्खविमुक्खस्स मोक्खस्स”
दश०४ अ० । “कसायवुद्धि करेज्जा गच्छवज्जो” प्रायः॥ महा०
७ अ० । “कोहं माणं मायं, वोहं च महज्जयाणि चत्तारि ।
जो रंभइ सुत्था, एसो नोइदिअपणिही । जस्स वि य इप्प-
णिदिआ, ढोंति कसाया तयं चरंतस्स । सो वावतवस्सो विव,
गयएहाण परिस्समं कुणइ ॥ सामन्नमणुचरंतस्स, कसाया जस्स
उक्कमा ढोंति । मन्नामि उच्छकुल्लं, व णिप्पल्लं तस्स सामणं ॥
दश०७ अ० (पणिदिशब्दे व्याख्यास्यन्ते) “अकसायं तु च-
रित्तं, कसायसयितो न संजओ होइ ” (इति अहिगरणशब्दे
उपपादितम्) ।

कोहं माणं च मायं च, लोभं च पाववहुणं ।

वमं चत्तारि दोसाइ, इच्छंतो हियमपणो ॥ ३७ ॥

क्रोधं मानं च मायां च लोभं च पापवर्द्धनं सर्व एते पापहे-
तव इति पापवर्द्धनव्यपदेशः । यतश्चैवमतो वमेश्वतुरो दोषा-
नेतानेव क्रोधादीन् हितमिच्छन्नात्मनः एतद्वमने हि सर्वं सदि-
ति सूत्रार्थः ।

अवमने त्विह वोक्रे एवापायमाह ।

कोहो पीइं पणासेइ, माणो विणयनासणो ।

माया मित्ताणि नासेइ, लोभो सव्वविणासणो ॥ ३८ ॥

क्रोधः प्रीतिं प्रणाशयति क्रोधाव्यवचनतस्तदुच्छेददर्शनात्
मानो विनयनाशनः अवलेपेन मूर्खतया तदकरणोपलब्धेर्माया
मित्राणि नाशयति कौटिल्यवतस्तस्यागदर्शनात् । लोभः सर्व-
विनाशनः तत्त्वतस्त्रयाणामपि तद्भावभावित्वादिति सूत्रार्थः ।
यत एवमतः ।

उवसमेण इणे कोहं, माणं मइवया जिणे ।

मायं चज्जवभावेणं, लोभं संतोसओ जिणे ॥ ३९ ॥

उपशमेन क्षान्तिरूपेण हन्यात् क्रोधमुदयनिरोधोदयप्राप्ता-
फलीकरणेन एवं मानं माद्वेनानुत्थिततया जयेत् उदयनि-
रोधादिनैव मायां च ऋजुभावेनाशठतया उदयनिरोधादि-
नैव एवं लोभं सन्तोषेण निःस्पृहत्वेन जयेत्तदुदयनिरोधोद-
यप्राप्ताफलीकरणेनेति सूत्रार्थः ।

क्रोधादीनामेव परलोकापायमाह ।

कोहो य माणो य अणिग्गहीया,

माया य लोभे य पवहुमाणा ।

चत्तारि एए कसिणा कसाया,

सिंचिंति मूझाइ पुण्णवस्स ॥ ४० ॥

क्रोधश्च मानश्चानिगृहीतौ उच्छृङ्खलौ माया च लोभश्च वि-

वर्द्धमानौ वृद्धिं गच्छन्तौ चत्वारि एते क्रोधादयः कृत्स्नाः
संपूर्णाः कृष्णा वा क्लिष्टा वा कपायाः (सिंचिते) अशुभ-
भावजलेन मूलानि तथाविधकर्मरूपाणि पुनर्भवस्य पुनर्जन्म-
तरोरिति सूत्रार्थः । दश० ८ अ० । (पञ्चमहाव्रतधारणमपि
कपायिणो निष्पलं स्यादतस्तत्साफल्यपादनार्थं कपायनि-
रोधो विधेय इति धम्मशब्दे सुदृढमुपपादयिष्यते)

अथ गाथात्रयेण कपायानाश्रित्य गणस्वरूपमेवाह ।

जत्थ मुणीण कसाया, जगडिजंता वि परकमाएहि ।

ण इच्छति समुद्धेउं, सुनिविटो पंगुलो चैव ॥६७॥

यत्र गच्छे मुनीनां कपायाः परकपायैः (जगडिजंताविति)
पीडादिकरणेनोदीर्यमाणा अपि समुत्थातुं नेच्छन्ति स्कन्द-
काचार्यशिष्याः १ अर्जुनमालाकार २ दमदन्तादीनामिव ३
स्ववीर्यं दर्शयितुं नोत्सहन्ते । अत्र कपायाणां स्वातन्त्र्यविव-
क्षितया कर्तृत्वं यथा उत्पद्यते घटः इत्यत्र कुम्भकारेणोत्पद्य-
मानस्यापि घटस्य स्वातन्त्र्यविवक्षितयैव कर्तृत्वमिति । अत्र
दृष्टान्तमाह (चैवचि) यथा सुनिविष्टः सुखोपविष्टः पङ्गुलः
पादविकलः समुत्थातुं नेच्छति नोत्सहते हेगौतम ! स
गच्छे स्यादिति शेषः इति ॥ ६७ ॥ (स्कन्दकाचार्यशिष्या-
दीनां सम्बन्धः स्वस्वशब्दे)

धम्मंतरायणीए, संसारगम्भवसहीणं ।

न उदीरंति कसाए मुणीणं तयं गच्छं ॥६८॥

यत्र गच्छे धम्मस्यान्तरायः कसायोदीरणाजन्यो विघ्नः त-
स्माद्धीताः तथा संसारगम्भवसतिभ्यः संसारमध्यबसनेभ्यो
भीताः अत्र 'कचिद्वितीयाय' इति प्राकृतसूत्रेण पञ्चम्यर्थे पष्ठो
एवंविधा मुनयो मुनीनां कपायान् क्रोध १ मान २ माया ३
लोभरूपान् नोदीरणाया इहपरलोकयोर्महापापफलप्रदत्वात्
हेगौतम ! संगच्छति अत्र क्रोधफले क्षपकोदाहरणम् ।
ग० २ अधि० । (तच्च चरुक्रोसियशब्दे) (कपाया एव दुष्प-
रंपराया मूलबीजमिति जिनकप्पियशब्दे) कपायाणां दुरंत-
त्वम् । तथाच एतदेव दुरन्तं कपायसामर्थ्यमुकीर्तयन्नाह ।

उवसामं उवणीया, गुणमहया जिणचरित्तसरिसं पि ।

पडिवायंति कसाया, किं पुण से संसरं गच्छे ॥

उपशमनमुपशमस्तमपिशब्दात् क्षयोपशममपि उपनीताः के-
नोपशममुपनीता इत्याह गुणैर्महान् गुणमहान् तेन महता उप-
शमकेन प्रतिपातयन्ति कपायाः संसारके तमेवोपशमकं कथं-
भूतमित्याह जिनचारित्रसदृशमपि जिनस्य केवलिनश्चारित्रेण
कृत्वा सदृशस्तुल्यो जिनचारित्रतुल्यो द्वयोरपिकपायोदयरहि-
तचारित्रयुक्तत्वात् । तमेवं भूतमपि प्रतिपातयन्ति अथोपशा-
न्ताः सन्तः कपायाः कथं स्वस्वरूपमुपदर्शयन्तीत्युच्यते इह
यथा प्रसक्तशोऽग्निः स्वरूपेणाद्यापि सत्त्वात्पवननादिसदका-
रिकारणान्तरमासाद्य पुनः स्वं स्वरूपमुपदर्शयति । यथा वा
अञ्जनदुमो वनद्वध्यामितोऽप्यन्तःसारस्याद्यापि सूचेतन-
त्वादुदकसेकादिकारणसामग्रामवाप्य पुनरप्यङ्कुरपुष्पपत्रवा-
लादिरूपं निजस्वरूपमुपदर्शयति एवमुपशान्ता अपि कपायाः
स्वरूपेणाद्यापि सन्त इति । तथाविधं किंचिन्निमित्तमासाद्य
स्यं स्वरूपं प्रकटयन्ति ततोऽन्तर्मुहूर्तान्नियमेन प्रतिपतति । उक्तं
च " द्यदुमियंजणदुमो, अरच्छन्तो गणि व्व पच्चयतो । दा-
वेइ जइ सरुवं, तह सकसातोइयो जु (छु) उजो " प्रतिपति-

तश्च संसारं पर्यटति तथाहि स तावत् भवे एव निर्वाणं न
लभते उत्कर्षतस्तु देशोनमर्हपुत्रवपरावर्त्तमपि संसारमनुव-
ध्नाति । उक्तं च " तस्मि भवे निर्वाणं, न वभइ उक्कोस्तो व सं-
सारं । पोमावपरियट्ठं, देसुणं कोइ हिंकिज्जा " यत् एवं तीर्थ-
करोपदेशोऽत आपदेशिकं गाथाद्यमाह ।

जइ उवसंतकसातो, लहइ अणंते पुणो वि पन्निवायं ।

न हु जे वोससियव्वं, थोवे वि कमायसेसम्मि ॥

अणथोवं वणथोवं, अग्गीथोवं कसायथोवं च ।

न हु जे वोससियव्वं, थोवं पि हु तं वहुं होइ ॥

यद्युपशान्तकपायोऽप्यनन्तं ज्ञयोऽपि प्रतिपातं लभते ततः
स्तोकेऽपि कपायशेषे न हु नैव (जे) भवद्भिर्विश्वसितव्यम् ।
अमुमेवार्थं सदृष्टान्तं भावयति (अणथोवमित्यादि) ऋणस्य
स्तोकं ऋणस्तोकं व्रणस्तोकमग्निस्तोकं कपायस्तोकं च दृष्ट्वा न
हु नैव (जे) भवद्भिर्विश्वसितव्यं यतः स्तोकमपि ततः ऋ-
णादिवहु प्रभूतं भवति तथा चानेकदोषसंभवः । तथाहि ऋणं
प्रवर्द्धमानं गच्छता कालेनातिप्रभूतं स तदासत्त्वमुपनयति यथा
वणिग्दुहितुः साधुजगिन्याः व्रणश्च विसर्पन् अतिप्रभूतो जृत्वा
स्तोककालेन मरणम् । वह्निर्वातादिसामग्रीवशादतिप्रसरम-
धिरोहन् सर्वस्यापि ग्रामनगरादेर्दाहं कपायाः पुनः प्रवर्द्धमाना
ज्वमनन्तमिति । उक्तं च " दासत्तं देइ अणं, अचिरा मरणं
वणो विसर्पेत्तो । सव्वस्स दाहमग्गी, देति कसाया ज्वमणंतं "
आ० म० प्र० ।

कसायअसंकिलेस-कसायासंक्लेश-पुं० असंक्लेशभेदे, स्था० १० ग०

कसायकुसील-कपायकुशील-पुं० कपायैः संज्वलनक्रोधाद्यु-
दयलक्षणैः कुशीलः कपायकुशीलः । कुशीलभेदे, (कुशीलश-
ब्देऽस्य पञ्चविधत्वम्) प्रव० ए३ द्वा० ७ भ० ।

कसायजय-कपायजय-पुं० कपायाः क्रोधमानमायालोभलक्षणा
श्चत्वारस्तेषां जयोऽजिभवः । क्रोधादीनामुदितानां विफलीकरणे
नानुदितानां चानुत्पादनेन अजिभवे संयमभेदे, कपायजयोपाय-
स्तु तत्तद्दोषप्रतिपक्षसेवादिना स्यात्तथाहि क्रोधः क्षमया १
मानो मार्दवेन २ मायार्जवेन ३ लोभः संतोषेण ४ रागो वैरा-
ग्येण ५ द्वेषो मैत्र्या ६ मोहो विवेकेन ७ कामः स्त्रीशरीराशौ-
चभावनया ८ मत्सरः परसंपदुत्कर्षेऽपि चिन्तानाबाधया ९
विषयाः संयमेन १० अशुभमनोवाक्काययोगा गुप्तित्रयेण ११ प्र-
मादोऽप्रमादेन १२ अविरतिर्विरत्या १३ च सुखेन जीयन्ते ।
ध० २ अधि० ।

कसायणमिय-कपायनटित-त्रि० क्रोधाद्यभिभूते, " केई क-
सायनडिया, तं पि हु हीलंति मूढमई " जीवा० १८ पत्र ।
कसायणाम-कपायनामन्-त० रसनामकर्मभेदे, यदुदयाज्ज-
न्तुशरीरं विभीतकादिवत् कपायं भवति तत्कपायनाम ।
कर्म० १ क० ।

कसायणिव्वति-कपायनिवृत्ति-स्त्री० जीवनिवृत्तिभेदे,

कइविहाणं जंते ! कसायणिव्वत्ती पणत्ता ! गोयमा !

चउव्विहा कसायणिव्वत्ती पणत्ता तंजहा कोहकसायणि-
व्वत्ती जाव लोभकसायणिव्वत्ती एवं जाव बेमाणियाणं
भ० १६ श० ८ उ० ।

कसायपचक्रखाण-कषायप्रत्याख्यान-न० क्रोधादिप्रत्याख्याने, तान् (क्रोधादीन्) न करोमीति प्रतिज्ञाने, भ० १७ श० ३ उ०। उक्त० ।

कसायपचक्रखाणेणं जंते ! जीवे किं जणयइ? कसायपचक्रखाणेणं वीरयाज्जावं जणयइ वीरयाज्जावं पक्खिन्ने य णं जीवे समसुहदुक्खे जवइ ॥३६॥

हेस्वामिन् ! कषायप्रत्याख्यानेन जीवः किं जनयति । गुरुराह हेशिष्य ! कषायप्रत्याख्यानेन क्रोधमानमायालोभत्यागेन जीवो वीतरागभावं जनयति । प्रतिपन्नधीतरागभावो जीवः समसुहदुःखो भवति । उक्त० २६ अ० ।

कसायपक्विक्रमण-कसायप्रतिक्रमण-न० कषायाणां प्राग्विक्रमणशब्दार्थानां क्रोधादीनां प्रतिक्रमणे, आब० ४ अ० । (पङ्क्तिमणशब्दे उदाहरणं वक्ष्यामि)

कसायपरिणाम-कषायपरिणाम-पुं० कषन्ति हिंसन्ति परस्परं प्राणिनोऽस्मिन्निति कषः संसारस्तमयन्ते अन्तर्भूतएयर्थत्वात् गमयन्ति प्रापयन्ति चे ते कषायाः । “कर्मण्यड् ॥ ३। २१। इत्यण् प्रत्ययः । कषाया एव परिणामः कषायपरिणामः । जीवपरिणामभेदे, प्रज्ञा० १२ पद ।

कसायमोहणिज्ज-कषायमोहनीय-न० मोहनीयकर्मभेदे, कर्म० १ क० (मोहनीयशब्दे व्याख्या) ।

कसायवयण-कषायवचन-न० क्रोधप्रधानकटुकवचने, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

कसायवारसग-कषायद्वादशक-न० अनन्तानुबन्धिचतुष्टयाप्रत्याख्यानचतुष्टयप्रत्याख्यानारणचतुष्टयरूपे कषायाणां द्वादशसंख्याश्रिते गणे, प्रज्ञा० १३ पद । (कषायाणां स्थितिर्दिशब्दे वक्ष्यामि)

कसायविजयजुय-कषायविजययुत-त्रि० क्रोधादिकषायपरिभवनशीले, कर्म० १ क० ।

कसायविजयतव-कषायविजयतपस्-न० कषायाणां क्रोधमानमायालोभलक्षणानां चतुर्णां विजयोऽशेषेणाभिभवनं यस्मादिति कृत्वा तपोभेदे, कषायविजयतपः प्राह ।

एकासणं तह, निव्विगइयमार्यवित्तं अजत्तडे ।

इह होइ द्वयचउकं, कसायविजए तवच्चरणे य ॥

एकासनकं निर्विकृतिकमाचामाभ्लम् । अभक्कार्थोपवास इत्येका लता प्रतिकषायं चैकैका लता क्रियते एतत्कषायविजयं तपश्चरणं कषायाणां क्रोधमानमायालोभलक्षणानां चतुर्णां विशेषणं जयोऽभिभवनं यस्मादिति कृत्वा अस्मिन्नतपसि चतस्रो लताः षोडश दिवसानि प्रष०, २७१ द्वा० ।

कसायसंकिलेस-कषायसंकलेश-पुं० कषाया एव कषायैर्वासंकलेशः कषायसंकलेशः । संकलेशभेदे, स्था० २ ठा० १ उ० ।

कसायसंलीणया-कषायसंलीनता-स्त्री० कषायाणामनुदीर्णानामुदयनिरोधेन उदीर्णानां च निष्फलीकरणेन कषायविषयायां संलीनतायाम्, “ सहेसु भइयया, वणसु सो य विसयमुवणसु । तुट्टेण व हट्टेण व, समणेण सया ण होयव्वं ” प्रव० ७ द्वा० ।

कसायसमुग्घाय-कषायसमुद्घात-पुं० कषायैः क्रोधादिभिर्हेतुभ्यैः समुद्घातः कषायसमुद्घातः । कषायाख्यचारित्रमोह-

नीयकर्माश्रये समुद्घातविशेषे, प्रज्ञा० ३६ पद । तथाहि तीव्रकषायादयाकुलो जीवः स्वप्रदेशान् बहिर्विक्षिपति तैः प्रदेशैर्वदनोदरादिरन्ध्राणि कर्णस्कन्धाद्यन्तरालानि वा पूरयामातो विस्तरतश्च देहमात्रक्षेत्रमभिव्याप्य वर्तते तथाभूतश्च प्रभृतान् कषायकर्मपुत्रान् परिशटयति, प्रव० २२६ द्वा० । स० । प्रज्ञा० आचा० । स्था० (समुग्घायशब्दे एतमाश्रित्य दण्डकं वक्ष्यामि)

कसायाईय-कषायातीत-पुं० अकषायिणि, विशेष० ।

कसायाता-स्त्री० कषायात्मन्-त्रि० क्रोधादिकषायविशिष्टात्मा कषायात्मा अक्षीणानुपशान्तकषायाणामात्मभेदे, ज० १२ श० १० उ० ।

कसाहि-कशाहि-पुं० मुकुलिसर्पभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

कसिण-कृत्स्न-त्रि० कृत-क्लृप्त “ हंश्रीहीकृत्स्नक्रियादिष्टयामित् ॥ १०४ ॥ इति संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात् पूर्वं इकारः प्रः० । सम्पूर्णं, आचा० २ श्रु० १ अ० १ उ० । सूत्र० । उक्त० । “ कसिणो णाम संपुष्ठां ” आ० चू० २ अ० । नि० चू० । सर्वशब्दार्थे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । (वयशब्दे कृत्स्नव्यखनिक्केपः) परिपूर्णं, आ० म० द्वि० । निरवशेषे, व्य० १ उ० । “ कसिणे अणंते केवलणाणे ” कृत्स्नं सकलपदार्थविषयत्वात्, स्था० १ ठा० १ उ० । जले, कुक्षौ, पुं० वाच० ।

कृष्ण-त्रि० क्लिष्टे, दश० ८ अ० । मयूरग्रीवसन्निभे, कृष्णवर्णे, नि० चू० २ उ० । परमकालिमोपेते, “ आणामियचावइरतणुकसिणसिरूचूया ” ज० ३ प्रति० २ उ० । औ० । इयामवर्णे, कृष्ण० । असिते, प्रश्न० आश्र० ४ द्वा० । (कृष्णवस्तुगुणान् नेमिशब्दे कथयिष्यामि) क० । नि० चू० । दीर्घदशानां पञ्चमेऽध्ययने च, स्था० १० ठा० ।

कलिणगुणोववेय-कृत्स्नगुणोपपेत-त्रि० अशेषगुणान्विते, पञ्चा० १४ विव० ।

कसिणम्भपुडागम-कृत्स्ना (णा) भ्रपुडागम-पुं० कृत्स्नस्य कृष्णस्य वाऽभ्रपुटस्याऽपगमे, “ विराड्कम्मघणम्मि अवगए कसिणम्भपुडावगमे च चंदे ” विराजते शोभते कर्मघने ज्ञानावरणीयादिकर्ममेषेऽपगते सति निदर्शनमाह । कृत्स्नाभ्रपुटापगम इव चन्द्रमा इति यथा कृत्स्ने कृष्णे वाऽभ्रपुटेऽपगते सति चन्द्रो विराजते शरदि तद्वत्सांघपेतकर्मघनः समासादितकेवलालोको विराजते इति, दश० ८ अ० ।

कसिणसंजम-कृत्स्नसंयम-पुं० सर्वथा प्राणबन्धविरतौ, पंचा० ६ विव० ।

कसिणा-कृत्स्ना-स्त्री० आरोग्यभेदे, कृत्स्ना पुनर्यत्र जोषो न क्रियते । जोषस्त्वयमिह तीर्थे षण्मासान्तमेव तपस्ततः षष्ठां मासानामुपरि यान् मासानामप्राप्ताऽपराधी तेषां कृपणमनारोपणं प्रस्ये चतुःसेट्कातिरिक्तधान्यस्यैव जाटनमित्यर्थः । जोषाजोवेन सा परिपूर्णंति कृत्स्ना इत्युच्यते इति भावः, स्था० १ ठा० १ उ० । नि० चू० । (आरोग्यशब्दे विवृतिः) ।

केशरु-क (श) सेरु-पुं० कस उ ए णागमः । कशेरौ, शकस्य प्रिये जलकन्दभेदे, च । कशेरुभेदे आचा० । प्रज्ञा० । राजनि० । वाच० ।

कह (हं) कथम्-अव्य० किम्प्रकारे, यमु कादेशश्च “ मांसादेवी ” ८ । १ । २९, इत्यनुस्वारस्य लुग्व प्राङ्ते कह कहं वा ।

पदर्शने महता चमकस्त्वेन अतिप्रपञ्चकयनेनेत्यर्थः किमित्या-
ह । अर्थे कथा हन्ति ज्ञातार्थं नाशयतीति गाथार्थः ।

विधिशेषमाह ।

खेत्तं कालं पुरिसं, सामर्थ्यं चप्पणो वियाणेत्ता ।

समणेण उ अणवज्जा, पगयम्म कहा कहंयव्वा ॥२२१॥

क्षेत्रं भौमादिभावितं कालं क्षीयमाणादिलक्षणं पुरुषं पारिणा-
मिकादिरूपं सामर्थ्यं चात्मनो ज्ञात्वा प्रकृते वस्तुनीति योगः
श्रमणेन त्ववद्या पापानुबन्धरहिता कथा कथयितव्या नान्यथे-
ति गाथार्थः । उक्तां कथा । दश० नि० ३ अ० । “णि-
सम्म भासीय विणीय गिद्धिं, हिंससिंयं वा एण कहं क-
रेज्जा ” गृद्धिं गारुह्यं विषयेषु शब्दादिषु विनीयापनीयनिश-
म्यावगम्य पूर्वोत्तरेण पर्यालोच्य भाषको भवेत् तदेव द्रढ-
यति हिंसया प्राण्युपमर्दरूपया अन्वितां युक्तां कथां न कु-
र्यात् । न तत्प्रब्रूयात् यत्परात्मनोरुभयोर्वा बाधकं वच इति
भावः तद्यथा “अश्रूति पिवत स्वादत् मोदत हत छिन्दत
प्रहरत पचते ” त्यादि कथां पापोपादानभूतां न कुर्यादिति
(सूत्र०) नैयायिकसम्मतं वादाद्यात्मके पदार्थभेदे, “तिष्ठः
कथा वादो जल्पो वितण्डा चेति “तत्र प्रमाणतर्कसाधनोपा-
लम्भः सिद्धान्ताविरुद्धः पञ्चावयवोपपन्नः प्रतिपक्षपरिग्रहो
वादः । स च तत्त्वज्ञानार्थं शिष्याचार्ययोर्भवति । स एव
विजिगीषुणा सार्धं लुलजातिनिग्रहस्थानसाधनोपालम्भो
जल्पः । स एव प्रतिपक्षस्थापनाहीनो वितण्डेति । (एतत्त्व-
ण्डनं यथा) तत्रासां तिसृणामपि कथानां भेद एव नोपप-
द्यते यतस्तत्त्वचिन्तायां तत्त्वनिर्णयार्थं वादो विधेयो न लुल-
जल्पादिना तत्त्वावगमः कर्तुं पार्यते । लुलादिकं हि परवञ्चना-
र्थमुपन्यस्यते । न च तेन तत्त्वावगतिरिति । सत्यपि भेदे
नैयां पदार्थता यतो यदेव परमार्थतो वस्तुवृत्त्या वस्त्वस्ति
तदेव परमार्थतयाऽभ्युपगन्तुं युक्तं वादास्तु पुरुषेच्छावशेन
भवन्तोऽनियता वर्तन्ते न तेषां परमार्थतेति । किंच पुरुषे-
च्छानुविधायिनो वादाः कुक्कुटलावकादिष्वपि पक्षप्रतिपक्ष-
परिग्रहेण भवन्त्यतस्तेषामपि तत्त्वप्राप्तिः स्यान्न चैतदिष्यत
इति । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । समवायाङ्गे तु पञ्च प्रतिपादिता
तत्र चतुर्थी प्रकीर्णकथा सा चोत्सर्गकथास्तिकनयकथा वा ।
तथा निश्चयनयकथा पञ्चमी सा चापवादकथा पर्यायास्तिक-
नयकथा वेति । स० १२ स० । “वादो जण्णवितंडा, पइष्ण-
कहा य णिच्छयकहा य । संजोगविहिंविभत्ता, कथपडिवंधा
विच्छुट्ठाणा ॥२३१॥ वादं जण्णवितंडं, सव्वे हि वि कुणति स-
मणिवज्जेहि । समणीण विपडिकुट्ठा, हांति सपरे वि तिगिह
कहा ॥२३२॥ उस्सगपइष्णकहा, अववातो हांति णिच्छय
कथा तु । अहवा ववहारणया, पइष्णसुद्धा य णिच्छइगा ॥२३३॥
(संभोगशब्दे सदयाख्याका इमा वदयन्ते) नि० चू० ५ उ० । स० ।
कहापवंधण-कथाप्रबन्धन-न० कथा वादादिका पञ्चधा
तस्याः प्रबन्धनं प्रबन्धेन करणं कथाप्रबन्धनम् वादादिकथा
प्रबन्धकरणे, तत्र सम्भोगाऽसम्भोगौ भवतः । स० १२ स० ।
नि० चू० (कथाशब्दे उक्तम्)

कहाकहण-कथाकथन-न० पञ्चपञ्चाशतमे ख्रीकलाभेदे, कल्प
कहावण-का (क) कर्षण-न० कर्षयेदं स्वार्थं वा अण ।
तेन आपण्यते आ-पण-कर्मणि घः “कार्षापणे ८२।७१ कार्षा-
पणे संयुक्तस्य हो भवति । काहावणो कथंकहावणो ? हसः

संयोग इति पूर्वमेव ह्रस्वत्वे पश्चादादेशे कर्षापणशब्दस्य वा
भविष्यति । प्रा० “रहोः” । ८।२।६३ इति ह्रस्व न द्वित्वम्
प्रा० अशीतिरुत्तिके ताम्रिके, कर्षे, वाच० ।

कहासेना-कथाशेषा-ख्री० उज्जयिनीप्रत्यासन्नग्रामवास्तव्य-
भरतनट्टदुहितरि, आ० क० । (बुद्धिसिद्धशब्दे कथा)

कहाङ्गिरण-कथाधिकरण-न० कथा वाक्यप्रबन्धः शास्त्र-
मित्यर्थस्तद्व्याख्यधिकरणानि कथाधिकरणानि । कौटिल्य-
शास्त्रादिषु प्राण्युपमर्दनप्रवर्तकत्वेन तेषामात्मदुर्गतावधिका-
रित्वकरणात् । कथयां क्षेत्राणि रूपतः गानमसूयतेत्यादि
कथाऽधिकरणानि तथाविधप्रवृत्तिरूपाणि । अस्तप्रवृत्तिषु,
कथा च अधिकरणानि च द्वन्द्वः । राजकथादिकथां कथा-
याम्, यन्त्रादिषु कलहेषु वा अधिकरणेषु, स० । “जे कहा-
हिगरणां संपउजे पुणो पुणो ” स० ।

कहि-क-अव्य० प्राकृते किम-डि “नवाऽनिदमेतदो हिम ”
८।३।६० इति किमः स्थाने हिमादेशः प्रा० । किमः कादेशः ।
कस्मिन्नित्यर्थे, जी० ३ प्रति० । “कहि एं जंवुदीव दीव ” क-
स्मिन् देशे, इत्यर्थः भ० ६ श० १ उ० । “से कहिं खाइणं भंते !
सिद्धा परिवसंति ” क देशे, औ० । “कहि पडिहया सिद्धा,
कहिं सिद्धा पइडिया । कहिं वोंदि चइलणं, कथ गंतूण
सिज्झइ ” औ० । “कहिं अणुपविट्ठे ” कानुप्रविष्टः कानु-
लीन इति भावः रा० । काले तु “डेडिहे डालाइआ काले ”
८।३।६१ इति डेः स्थानेडाहे डाला इत्यादेशश्चये काहे
काला कइआ । पक्षे कहिं कस्मिन् कस्मिन् कथ । कस्मिन् काले,
इत्यर्थः प्रा० ।

कहिय-कथित-त्रि० कथ-गौणकर्मणि क-तदसमन्वित्याहारे
मुख्ये कर्मणि क-उक्ते, वाच० । आख्याते, पंचा० १७ विव० ।
आव० । प्रतिपादिते, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । उपदिष्टे, सू०
प्र० १ पाठ० । कर्णतोऽर्थतश्चोक्ते, छव्या किञ्चिद्वेषेण प्रतिपादि-
ते गौणे कर्मणि कः यस्यावबोधाय कश्चिदर्थः प्रतिपाद्यते
तस्मिन्नर्थे, त्रि० । भाव क-कथने, न० वाच० ।

कहेत्ता-कथयितृ-त्रि० कथ णिच् । शीलार्थे तृन् कथनशीले,
“इत्थिकहं प्रक्तकहं रायकहं कहेत्ता जवइ” स्था० ४ ग० २ उ० ।
काअव्व-कर्त्तव्य-त्रि० कृ-तव्य-“आकुगोचूतन्नविष्यतेअ” ८ ।
४।२१३ इति तव्ये परे कृधातोराकारान्तादेशः । करणीये, प्रा० ।
काई-किम्-त्रि० “अपन्नंशे किमः काई कयणो” ८।१।१८० इति
काई आदेशः । “जइ न सुआवइ दूइधरु, काई अहो मुहतुज्जु ।
वयणजु खंडइ तज सहिप, सो पिज होइ न मज्झु ” प्रा० ।

काइय-कायिक-त्रि० कायेन शरीरेण निवृत्तः कायिकः । काय-
कृते, आव० ४ अ० । विशेष० । दस्तपादादिके संघट्टे, सूत्र० १
श्रु० २ अ० । शारीरिके इमापिङ्गवादिप्राणतत्त्वे, स्था० ९ ग० ।
कायः प्रयोजनं प्रयोजकोऽस्यानिचारस्येति कायिकः । काया-
जातेऽतिचारे, “जो मे अइआरो कओ काइओ वाइओ माणसि-
ओ” आ० चू० ४ अ० । काये भवं कायिकं रोगादौ, उक्त० ३२ अ० ।

काइयजोग-कायिकयोग-पुं० कायेन निवृत्तः कायिकः योजनं
योगो व्यापारः कर्म क्रियेत्यनर्थान्तरम् । कायिक्यां क्रियायाम्,
विशे० । “गिरहइय काइणं, निसिरइ तह वाइण जोगे-
णं । एगंतरं च गिरहसि निसिरइ एगंतरं चेव ” विशे० ।
(भाषाशब्दे विवृतिः)

काऽया-कायिकी-श्री० चायत इति कायः शरीरं काये भवा
कायेन निर्वृत्ता वा कायिकी । भ० ३ श० १ उ० । प्रज्ञा० ।
क्रियाभेदे, कायचैष्टायाम्, स० । स्या० । ध० । इस्तादिव्यापा-
रणे, प्रति० । कायव्यापारं,

काऽया किरिया दुविहा, पञ्चत्ता तंजहा अणुवरयकाय-
किरिया चैव दुप्पउत्तकायकिरिया चैव ॥

कायिकी द्विधा (अणुवरयकायकिरिया चेवास्ति) अनुपरत-
स्याविरतस्य सावद्यत् मिथ्यादृष्टेः सम्यग्दृष्टेर्वा कायक्रियोत्कृपा-
दिलक्षणा कर्मवन्धनिवन्धनमनुपरतकायक्रिया तथा (दुप्पउ-
त्तकायकिरिया चेवास्ति) दुष्प्रयुक्तस्य दुष्प्रयोगवतो दुष्प्रणि-
हितस्येन्द्रियागत्याश्रितेष्टानिष्टविषयप्राप्तौ मनाक् संवेदनिर्वेदग-
मनेन तथाऽनिन्द्रियमाश्रित्याऽशुभमनःसंकल्पद्वारेणापवर्गमार्ग-
प्रति दुर्व्यवस्थितस्य प्रमत्तसंयतस्येत्यर्थः । कायक्रिया दुष्प्रयु-
क्तकायक्रियेति । ४ । स्या० २ ग्रा० १ उ० । प्रज्ञा० आ० भ० द्वि०
आ० च० । सा पुनस्त्रिधा अविरतकायिकी दुष्प्रणिहितकायि-
की उपरतकायिकी । तत्र मिथ्यादृष्टेरविरतसम्यग्दृष्टेश्चाद्या अ-
विरतस्य कायिकी उत्कृष्टपादिलक्षणा क्रिया कर्मवन्धनिवन्धना
अविरतकायिकी एवमन्यत्रापि पट्टीसमासो योज्यः । द्वितीया
प्रमत्तसंयतस्य सा पुनर्द्विधा । इन्द्रियदुष्प्रणिहितकायिकी
नोऽन्द्रियदुष्प्रणिहितकायिकी च । तत्राद्येन्द्रियैः श्रोत्रादिभि-
र्दुष्प्रणिहितस्य दृष्टानिष्टविषयप्राप्तौ मनाक् अग्रे निर्वेदद्वारेणा-
पवर्गमार्गं प्रति दुर्व्यवस्थितस्य कायिकी । एवं नोऽन्द्रियेण
मनसा दुष्प्रणिहीतस्याशुभसंकल्पद्वारेण दुर्व्यवस्थितस्य का-
यिकी । तृतीया अप्रमत्तसंयतस्य उपरतस्य प्रायः सावद्ययो-
गेज्यो निवृत्तस्य कायिकी । गता कायिकी (आद्य० ४ अ०) ध०
मोचे मूत्रपुरीषयोः “ आहारमोयमसिणां मोएप्ति काऽयं
वोसिरिं देवं ण गेहंति ” नि० चू० १ उ० । वलीवर्दादिका-
यपरिथमसाध्यायाम्, मूलधनाविरोधेन प्रत्यहमविरोधेन प्र-
त्यहमधमरणेदयपणपादादिरूपायां वा वृद्धौ, च । वाच० ।

काउ-काकु-स्त्री० कक-उण्-” निन्नकएउध्वनिधौरे, काकुरि-
त्यभिधीयते ” इत्युक्तवृत्तणे शोकज्जीत्यादिनिर्ध्वनेर्विकारे, वि-
रुद्धार्थकल्पके, नञादौ शब्दे, च उदा० “ गुरुपरतन्त्रतया वत,
दूरतरदशमुद्यतो गन्तुम् । अलिकुलकोकिन्नवत्रितैर्भेष्यसिखि !
सुरजिसमयेऽसौ ” नद्यति अपि तर्हि एष्यत्येवेति काका व्यज्यते
इत्युक्तम् वाच० । आचा० ।

काउँ-कर्तुम्-अव्य० क्तुमुन्-“आः कृगो जूतजविण्यतोश्च” ८ । ४
२१३ । इति कृधातोर्न्यस्य आ । विधातुमित्यर्थे, प्रा० । कृत्वा
विधायेत्यर्थे, तं० ॥

काउवर-काकोरु (दु) स्वर-पुं० काकमीपञ्चममत्र काकस्य
प्रियः उदु (रु) स्वरौ वा । उकुम्बरभेदे, शब्दरत्ना० । स्वार्थे
कन् अत इत्वम्, स्वायिकप्रत्ययस्य प्रकृतिङ्ङित्यतिक्रमः ।
काकोरुम्परिकाप्यत्र स्त्री० अमरः । वाच० । प्रज्ञा० । जी० ।

काउसग-कायोत्सर्ग-पुं० कायः शरीरं तस्योत्सर्गः पट्टीसमा-
सः (कायोत्सर्गशब्दस्य सूचिरूपेण पञ्चदशाधिकाराः यथा)

(१) कायोत्सर्गशब्दार्थाः

(२) प्रायश्चित्तभेषजेनापराधघ्नचिकित्सां संपाद्य वैचित्र्येण
दशधा प्रायश्चित्तभेषजं समभिहितम् ।

(३) ज्वयभावयोजनेदं घण्टैर्विध्यमनेकभेदभिन्नेनोक्तम् ।

(४) कायोत्सर्गमधिकृत्यैकादश मूत्रद्वाराणि निर्युक्तुकानि ।

- (५) तृतीयविधानमार्गणामूलद्वारावयवस्य सद्याख्योक्ता ।
- (६) चतुर्थे काउपरिमाणसूलद्वारमुक्तम् ।
- (७) पञ्चमं भेदपरिणाममूत्रद्वारं नवभेदनाम्नितं बहुविस्त-
रवृत्त्या सम्यग्विरूपितं दैवसिकरात्रिकावयवकसूत्राला-
पकानि सद्भयोक्तानि, व्युत्सर्गानिचाराः, मुनेः क्रिया,
प्रतिवेखनाविधिश्चाक्तः ।
- (८) नियतानियतकायोत्सर्गावुक्तौ ।
- (९) केपु केपु कार्येषु कियदुच्छ्वासमानव्युत्सर्गमत्र द्वारगा-
था सद्भ्याख्यया समभिहिता ।
- (१०) पष्ठासूत्रनाममूत्रद्वारमत्र दार्ष्टान्तिकयोजनां मायावतो
दोषांश्च प्रतिपाद्य वयोवन्नमधिकृत्य चतुर्नैक्युक्ता ।
- (११) सप्तमं सूत्रनामकं मूत्रद्वारमत्र ह्युक्तहेतुभिः कारकाणां
कूटमनुष्ठानमुक्तम् ।
- (१२) अष्टमं विधेमूत्रद्वारमत्र कथं कयारीत्या कायोत्सर्गे
स्थातव्यमिति विधिः ।
- (१३) नवमद्वारम् कायोत्सर्गस्य ‘घोडगत्रयखंभाई’ इत्याद्ये
कोनविंशतिदोषव्याख्यागर्भितम् ।
- (१४) दशमं कस्येति मूत्रद्वारमत्रोक्तदोषरहितस्यायं व्युत्सर्गः
यथोक्तफलको भवतीत्युक्त्वा त्रिधापसर्गसहिष्णोरेवा-
यं जवतीति प्रदर्शितम् ।
- (१५) एकादशं फलस्यात्रैहिकामुन्निकटोकापेक्षया द्विधा फलं
सुदर्शनादिनिर्दानपूर्वकं, कर्मकयफलमतिचारं प्राय-
श्चित्तं च समभिहितम् ।

(१) कायोत्सर्गशब्दार्थाः ।

देहस्य कृताकारस्य स्थानमौनध्यानक्रियाव्यतिरेकक्रियान्त-
राध्यासमधिकृत्य परित्यागे, ल० । प्रति० । अतिचारशुच्यर्थे
कायस्य व्युत्सर्जने, कायममत्त्ववर्जने, उत्त० २६ अ० ।
धर्मकायातिचारव्रणशोधके, आवश्यकश्रुतस्कन्धस्य अध्य-
यनविशेषे च, पा० ।

(२) प्रायश्चित्तभेषजेनापराधघ्नचिकित्सां संपाद्य वैचि-
त्र्येण दशधा प्रायश्चित्तभेषजं समभिहितम् ।

तत्र कायोत्सर्गवक्तव्यता कायोत्सर्गाध्ययनात्संगृह्यते ।
तत्रेवं कायोत्सर्गमध्ययनमारभ्यते अस्य चायमभिसंबन्धः
अनन्तराध्ययने वन्दनाद्यकरणादिना स्खलितस्य निन्दा
प्रतिपादिता । इह तु स्खलितविशेषतोऽपराधघ्नविशेषसं-
भवादेतावता शुद्धस्य सतः प्रायश्चित्तभेषजेनापराधघ्न-
चिकित्सा प्रतिपाद्यते यथा प्रतिक्रमणाध्ययने मिथ्यात्वा-
दिप्रातःक्रमणद्वारेण कर्मनिदानप्रतिषेधः प्रतिपादितः । यथा
चोक्तम् । “ मिच्छुत्तपडिक्रमणं, तदेव असंयमे पडिक्रमणं ।
कसायाण पडिक्रमणं, जो याणमप्पसत्थाण ” मित्यादि । इह
तु कायोत्सर्गकरणात् प्रागुपात्तकर्मक्षयः प्रतिपाद्यते व-
द्यते च “ जह करगश्चो रिणितर, दारुइतो पुणे विवच्चंतो ।
इअ कितंति सुविहिआ, काउस्सगेण कम्माइं । काउस्सगे
जह मुट्ठिय स्स भज्जंति अंगुधंगाइं । इअ भिदंति सुविहिया, अ-
दुविहं कम्म संघाय ” मित्यादि । अथवा सामायिके चारित्र-
मुपवर्णितं चतुर्विंशतिस्तवे त्वहं द्रुणस्तुतिः सा च ज्ञानदर्श-
नरूपा एवमिदं द्वितयमुक्तम् । अस्य च वितथासेवनमैहिका-
मुष्मिकापायपरिजिहीर्षुणा गुरोर्निवदनीयं तच्च वन्दनपूर्व-
मित्यतस्तन्निरूपितं निवेद्य भूयः शुभोऽवस्थानेषु प्रतिक्रमण-

मासेवनीयमित्यनन्तराध्ययने तन्निरूपित इह तु तथाप्यशुद्ध-
स्यापराधवर्णचिकित्साप्रायश्चित्तभेदजं प्रतिपाद्यते ।

तत्र प्रायश्चित्तभेदपञ्चमेव तावद्विचित्रं प्रतिपाद्यन्नाह ।

आलोअण? पडिक्कमणे, मीसरे विवेगेऽतहा विउस्सगोऽ ।

तव ६ छेअ ७ मूल ८ अणव-ट्टयाय ९ पारंरिचि ए चेव ॥१॥

(आलोयणसि) आलोचनाप्रयोजनतो हस्तशताद्वहिर्गम-
नादौ गुरोर्विकटना १ (पडिक्कमणेत्ति) प्रतिक्रमणं प्रतिक्रमणे
सहसा समित्यादौ मिथ्यादुष्कृतकरणमित्यर्थः २ (मीसत्ति)
मिश्रशब्दादिषु रागादिकरणे विकटना मिथ्यादुष्कृतावित्यर्थः
३ (विवेगेत्ति) विवेकः अनेपणीयस्य ज्ञातव्यः कथंचिद्गुहो-
तस्य परित्याग इत्यर्थः ४ तथा (विउस्सगोत्ति) तथाप्युत्सर्गः
कुस्वप्नादौ कायोत्सर्ग इति भावना ५ (तवेत्ति) कर्मताप-
नात्तपः पृथिव्यादिसंघट्टनादौ निर्विकृतितादि ६ (जेयत्ति)
तपसा दुर्हमस्य श्रमणपर्यायच्छेदनमिति हृदयम् ७ (मूलत्ति)
प्राणातिपातादौ पुनर्वतारोपणमित्यर्थः ८ (अणवत्तायेत्ति)
हस्ततालादिप्रमादेषु पुनरुत्तरपरिणामत्वाद्गतेषु नावस्थाप्यते
इत्यनवस्थाप्यस्तद्भावोऽनवस्थाप्यता च ए (पारंरिचि चे-
वत्ति) पुरुषविशेषस्य स्वलिङ्गराजपत्न्याद्यासेवनायां पारंरिचिकं
भवति पारं प्रायश्चित्तान्तमश्नुति गच्छति इति पारंरिचिकं न तत
ऊर्ध्वं प्रायश्चित्तमस्तीति गाथार्थः ॥ १ ॥ एवं प्रायश्चित्तभे-
दपञ्चमुक्तम् ।

(३) सांप्रतं व्रणः प्रतिपाद्यते स च द्विजनेदः अव्यवणो भाव-
व्रणश्च । अव्यव्रणः शरीरक्षतवृक्षणः असावपि द्विविध एव
तथा चाह ।

उविहो कायम्मि वणो, तदुब्बज्जागंतुगो अ नायवो ।

आगंतुगस्स कीरइ, सल्लुच्छरणं न इअरस्स ॥ २ ॥

द्विविधो द्विप्रकारः (कायम्मि वणोत्ति) चीयत इति कायः
शरीरमित्यर्थः तस्मिन् व्रणः कृतवृक्षणः । द्वैविध्यं दर्शयति । त-
स्मिन्नुद्भवोऽस्येति गण्डादिरागन्तुकश्च ज्ञातव्यः । आगन्तुकः
कण्टकादिप्रज्ञवः तत्रागन्तुकश्च क्रियते शल्योद्धरणं नेतरस्य
तदुद्भवो वास्येति गाथार्थः ॥ २ ॥

यद्यस्य यथोद्ध्यते उत्तरपरिकर्म च क्रियते द्रव्यव्रणे एव
तदभिधित्सुराह ।

तणुओ तिकखंतुओ, असोणिओ केवदं तयालगो ।

उच्छरिओ अवणज्जइ, सद्धो न मलिज्जइ वणओ ॥ ३ ॥

लगुच्छिअम्मि वीए, मल्लिज्ज परं अदूरगेसद्धे ।

उच्छरणमलणपूरण-दूरयरगए तईअम्मि ॥ ४ ॥

(तणुओ) तनुरेव तनुकः कृश इत्यर्थः । न तीक्ष्णतुणुमती-
क्ष्णमुखमिति भावः । न यस्मिन् शोणितं विद्यत इत्यशोणितं
केवलं नवरं त्वद्वयं बाह्यत्वाविलम्बमुद्धृत्य (अघणिज्जइ सल्लो-
त्ति) परित्यज्यते शल्यं प्राकृतशैल्याऽत्र पुल्लिङ्गनिर्देशः (ए-
मल्लिज्जइ वणो) न च मृज्यते व्रणः अल्पत्वाच्छल्यस्येति गा-
थार्थः ॥ ३ ॥ प्रथमशल्यजेऽयं विधिः । द्वितीयादिशल्यजे पुन-
रयं (लगुच्छिअम्मिगाहा) लग्नमुद्धृतं तस्मिन् द्वितीये वास्मिन्
अदूरगते शल्ये इति योगः मनार्गं दृढव्रण इति भावना । अत्र
(मल्लिज्जति परंति) मृज्यते यदि परं व्रण इति उच्छरणं श-
ल्यस्य मर्दनं व्रणस्य पूरणं कर्णमन्त्रादिना तस्यैवैतानि क्रियन्ते
दूरतरगते तृतीये शल्ये इति गाथार्थः ॥ ४ ॥

मा वेअणा उ तो उ-च्छरिउ गालंति सोणिअं चउत्थे ।

रुज्जइ लहुंति चिद्धा, वारिज्जइ पंचमे वणणो ॥ ५ ॥

मा वेदना भविष्यतीति तत उद्धृत्य शल्यं गालयति शोणितं
चतुर्थे शल्ये इति तथा रुध्यतां शोषमिति चेष्टा परित्यज्यना-
दिलक्षणा वार्यते निषिध्यते पञ्चमे शल्ये उद्धृते व्रणोऽस्यास्ती-
ति व्रणी तस्य व्रणिनः रौक्षतरत्वाच्चक्ष्यस्येति गाथार्थः ॥ ५ ॥

रंहेइ वणं छेडे, हिअमिअभोई अजुंजमाणो वा ।

तित्तिअमिचं गिज्जइ, सत्तमए पूइमंसाई ॥ ६ ॥

रोहयति व्रणं षष्ठे शल्ये उद्धृते सति हितमितभोजी हितं
पथ्यं मितं स्तोकं भजुञ्जानो वा तथा बावच्छल्येन दूषितं
(तत्तियमिचंति) तावद्भात्रं छिद्यते सप्तमे शल्ये उद्धृते किं पू-
तिमांसादीति गाथार्थः ॥ ६ ॥

तह वि य अट्टायमाणे, गोणसभत्तिस्विआइरफिए वा पि ।

कीरइ तदंगेओ, स अट्टिओ सेसरक्खइ ॥ ७ ॥

तथापि च (अट्टायमाणेत्ति) अतिष्ठति सति विसर्प्यती-
त्यर्थः । गोणसज्जकृतादौ रस्फिके वापि क्रियते तदङ्गच्छे-
दः सहासा शेषरक्षार्थमिति गाथार्थः । एवं तावद्द्रव्यव्रणचि-
कित्सा च प्रतिपादिता ॥ ७ ॥

अधुना भावव्रणः प्रतिपाद्यते ।

मुलुत्तरगुणरूवस्स, ताणो परमचरणपुरिस्स ।

अवराहसद्धपजवो, भाववणो होइ नायवो ॥ ८ ॥

इयमन्यकर्तृका सोपयोगा चेति व्याख्यायते मूलगुणाः प्राणा-
तिपातादिविरमणवृक्षणा उत्तरगुणाः पिएरुविशुद्धादयः एत
एव रूपं यस्य स मूलगुणोत्तरगुणरूपः तस्य तायिनः परम-
स्यास्य चरणपुरुषस्येति समासान्तस्यापराधी गोचरादिगो-
चराः त एव शल्यानि तेज्यः प्रभवः संज्ञवो यस्य स तथा-
विधभावव्रणो भवतीति ज्ञातव्य इति गाथार्थः ॥ ८ ॥

साम्प्रतमस्यानेकभेदभिन्नस्य व्रणस्य विचित्रप्राय-
श्चित्तभेदपञ्चेन चिकित्सा प्रतिपाद्यते ।

जिक्खारिआइ मुज्जइ, अइआरो कोई विअमणाए उ ।

विइओ अ असमिओ मित्ति, कीस सहसा अगुत्तो वा ॥ ९ ॥

जिह्वाचर्यादिः शुद्ध्यत्यतिचारः कश्चिद्विकटनयैवालोचनयैवे-
त्यर्थः । आदिशब्दाद्विहाररूपस्यादिगमनजो गृह्यते अत्राऽतिचार
एव व्रण एवं सर्वत्र योज्यम् । (वितिओत्ति) द्वीतायो व्रणो-
ऽप्रत्युपेक्षितखलविवेकादौ हा असमितोऽस्मीति किमिति सह-
सा अगुत्तो वा मिथ्यादुष्कृतमिति चिकित्सेत्ययं गाथार्थः ॥ ९ ॥

सदाइएसु रागं, दोसं व मणे गओ तइअवणो ।

नाउं अणेसणिज्जं, जत्ताइविगिंचणचउत्थे ॥ १० ॥

शब्दादिष्विष्टानिष्टेषु रागं द्वेषं च मनसा गतः अत्र (तइयव-
णोत्ति) तृतीयो व्रणः मिश्रभेदपञ्चचिकित्सा आलोचनाप्रतिक्र-
मणशोध्य इत्यर्थः ज्ञात्वा अनेपणीयभक्ष्यादि विकिंचना च-
तुर्थे इति गाथार्थः ॥

उस्सगणे वि मुज्जइ, अइआरो कोई कोई उ तवेणं ।

तेणं वि असुज्जमाणं, जेअविसेसो विसोहिं ति ॥ ११ ॥

कायोत्सर्गेणापि शुद्ध्यति अतिचारः कश्चित्कुस्वप्नादि कश्चित्तु
तपसा पृथिव्यादिसंघट्टनादिजन्यो निर्विकृतितादिना पणमासं

तेनाप्यगुध्यमानं तथाभूतं गुरुतरं वेदविशेषा विशोधयन्तीति
गाथार्थः ॥ ११ ॥ एवं सप्तप्रकारजाववर्णचक्रित्साऽपि प्रदर्शिता
सूत्रादीनि तु विषयनिरूपणद्वारेण स्वस्थानादवसेयानि नेह
वितन्वन्ते इत्युक्तमानुषङ्गिकम् । प्रकृतं प्रस्तुतम् । एवमेतानेकरूपेण
संबन्धेनायातस्य कायोत्सर्गाध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि
वक्तव्यानि तत्र नामनिष्पन्ने निक्षेपे कायोत्सर्गाध्ययनमिति
कायोत्सर्गाध्ययनं च ।

(४) कायोत्सर्गमधिकृत्य द्वारगाथामाह निर्युक्तिकारः ।

निक्रवेवे ? गट्ट २ विहाण, मगगण ३ काल ४ जेअपरिमा-
ण ५ । अमढ ६ सढे ७ विहि ८ दोसा, ९ कस्स ति १०
फलं च ११ दाराइ ॥ १२ ॥

(निक्खेवेत्ति) कायोत्सर्गस्य नामादिवृत्तानो निक्षेपः कार्यः १
(एगच्छित्ति) एकार्थकानि वक्तव्यानि (विहाणमगगति) विधा-
नं जेदोऽभिधीयते भेदमार्गणा कार्या ३ (कालभेदपरिणामेति)
कालभेदपरिमाणमभिभवकायोत्सर्गादिना वक्तव्यम् ४ भेदपरि-
माणमुत्थितादिकायोत्सर्गभेदानां च यावत्तपस इति ५ (असउ-
त्ति) असउकायोत्सर्गकर्त्ता वक्तव्य ६ स्तथा सउत्त वक्तव्यः ७
(विहिस्ति) कायोत्सर्गकरणविधिर्वाच्यः ८ (दोस्सित्ति) कायो-
त्सर्गदोषाश्च वक्तव्याः ९ (कस्सित्ति) कस्य कायोत्सर्ग इति वक्त-
व्यम् १० (फलं चत्ति) ऐहिकामुष्मिकभेदफलं च वक्तव्यम् ११
(दाराइत्ति) एतावन्ति द्वाराणीति गाथासमासार्थः ॥ १२ ॥

काए उस्सगम्मि अ, निक्रवेवे हुंति पुत्ति उ विगप्पा ।

एणमिं दुाहंवी, पत्तेअपरुवणं वुच्छं ॥ १३ ॥

व्यासार्थं तु प्रतिद्वारं जाप्यकृद्वाजिधास्यति (कापत्ति १३)
तत्र काये कायस्य उत्सर्गः कायोत्सर्गविषयश्च एवं निक्षेपानि-
क्षेपविषयौ जयतः द्वावेव विकल्पौ द्वावेव जेदौ अनयोर्द्वयोरु-
त्सर्गविकल्पयोः प्रातिर्की प्ररूपणां वक्ष्य इति गाथार्थः ॥ १३ ॥
(कायशब्दनिक्षेपः कायशब्दे वक्ष्यते । उस्सगशब्दे उत्सर्ग-
निक्षेप उक्तः)

अधुना इह एकार्थकान्युच्यन्ते तत्रेयं गाथा ।

उस्सग १ विउस्सरण २ उज्झणा य,

३ अवकिरण ४ छुट्टण ५ विवेगो ६ ।

वज्जण ७ चयण ८ म्मुअणा, ९

परिमाडण १० सारणा चेव ॥ ४० ॥

उत्सर्गः व्युत्सर्जना उज्जना च अवकिरणं ब्रह्मं विवेकः ब-
र्जनं त्यजनम् उन्मोचना परिशातना शातना चैवेति गाथार्थः ।
मूलद्वारगाथायामुक्तान्युत्सर्गैर्कार्यकानि ततश्च कायोत्सर्ग इति
स्थितं कायस्य उत्सर्गः कायोत्सर्ग इति ।

(५) इदानीं मूलद्वारगाथागतविधानमार्गणाद्वारावयवार्थ-
व्याचिख्यासयाह ।

उस्सगो निक्रवेवो, चउकओ ढकओ अ कायव्वो ।

निक्रवेवं काउणं, परुवणा तस्म कायव्वो ॥ ४१ ॥

सो उस्सगो पुविहो, चेडाए अजिभवे अ णायव्वो ।

जिक्खारिआइपढो, उवसगाभिउंजणे वीओ ॥ ४२ ॥

कायोत्सर्गो द्विविधः (चेडाएअभिभवेयणाव्वो) चेष्टाया-
मजिभावे च ज्ञातव्यः । तत्र (भिक्खायरियादि पढो) जिज्ञा-
सार्थादौ विषये प्रथमश्चेष्टा कायोत्सर्गस्तथाहि चेष्टाविषय एवा-

सौ जयतीति (उवसगमभियुंजणे वितिओ) उपसर्गा दिव्या-
दयस्तैरभियोजनमुपसर्गाभियोजनं तस्मिन्नुपसर्गाभियोजने
चित्तीयोऽभिभवकायोत्सर्ग इत्यर्थः । दिव्याद्यभिभूत एव महा-
मुनिस्तदैवायं करोतीति हृदयम् । अथवा उपसर्गेणाभियोजनं
सोढव्यमथोपसर्गास्तद्धयं न कार्यमित्येवंचूतं तस्मिन् द्वितीय
इति गाथार्थः ॥ ४१ ॥

इत्थं प्रतिपादिते सत्याह चोदकः कायोत्सर्गे हि साधूनां नो-
पसर्गाभियोजनं कार्यम् ॥

इहरह वि ता न जुज्झ, अभिओगो किं पुणाइ उस्सगो ।

नणु गव्वेण परपुरं, अभिगिज्झइ एवमेअं पि ॥ ४३ ॥

इतरथाऽपि सामान्यकार्येऽपि तावत्कश्चिदवस्थानादौ न युज्य-
तेऽभियोगः । कस्यचिक्कर्तुं (किं पुणाइ उस्सगोत्ति) किं पुनः
कायोत्सर्गकर्मकृत्याय क्रियमाणे स हि सुतरां गर्वगहितेन
कार्यः । अभियोगश्च गर्वो वर्त्तते नन्विष्यसूयया गर्वेणाभियो-
गेन परपुरं शत्रुनगरमभिगृह्यते यथा तद्वर्त्तकरणमसाधु एवमे-
तदपि कायोत्सर्गेऽभियोजनमशौजनमेवेति गाथार्थः ॥ ४३ ॥

इत्थं चोदकेनेके सत्याहाचार्यः !

मोहपयकीजये अभि-जवितुं जो कुणइ काउस्सगं तु ।

जयकारणे उ तिविहे, नाभिभवो नेह पडिसेहो ॥ ४४ ॥

मोहप्रकृतितो जयं मोहप्रकृतिभयम् । अथवा मोहप्रकृतिश्चासौ
जयमिति समासः मोहनीयकर्मजैद इत्यर्थः । तथा हास्यरत्यर-
तिजयशोकजुगुप्सापटुं मोहनीयभेदतया प्रतीतं तत् अजिभ-
वितुमभिचूय कश्चित्करोति कायोत्सर्गम् । तुशब्दो विशेष-
णार्थः नान्यत् किंचन बाह्यमजिचूयेति शयकारणे तु त्रिविधे
बाह्ये (भयकारणेति) दिव्यमनुष्यतिथ्यभेदभिन्ने सति तस्य ना-
जिभवः नाभियोगः । अथ इत्थंभूतोऽप्यभियोगः इत्यवोच्यते
(नेहपडिसेहो) इत्थंभूतस्याभियोगस्य नैव प्रतिषेध इति
गाथार्थः ॥ ४४ ॥ किंतु ।

आगारेऊण परं, रणिव्व जइ सो करिज्ज उस्सगं ।

जुज्झए अजिभवो तो, तदजावे अभिजवो कस्स ॥ ४५ ॥

(आगारेऊणत्ति) आकार्यं रे क यास्यसि इदानीमेवं परमन्यं
कंचन (रणिव्व) संग्राम इय यदि स कुर्यात्कायोत्सर्गं युज्य-
ते अजिभवस्ततः तदजावे पराजावे अजिभवः कस्यचिदिति गा-
थार्थः ॥ ४५ ॥ तत्रैतस्माद्भयमपि कर्माशौ वर्त्तते कर्मणेऽपि चा-
भिभवः चोदकोक्तः खल्वेकान्तेन नैव कार्यं एतत्तच्चायुक्तम् यतः ।

अट्ठविहं पि अ कम्मं, अरिजुअं तेण तज्जयट्ठाए ।

अट्ठविहं पि अ तवमं-जमं च कुर्वन्ति निगंथा ॥ ४६ ॥

अष्टविधमप्यष्टप्रकारमपि चशब्दो विशेषणार्थस्तस्य व्यय-
हितः संबन्धः (अट्ठविहं पि अ कम्मं अरिजुतं च) ततश्चाय-
मर्थः यस्मादज्ञानावरणीयादि अरिजुतं शत्रुजुतं वर्त्तते भवति
बन्धनत्वात् चशब्दादचेतनं चेतनकारणं न तज्जयार्थं कम्म-
जयनिमित्तम् (अट्ठविहं पि अ) आजिमुख्येनोत्थिता एव ए-
कान्तेन गर्वविकला अपि तपो द्वादशप्रकारं संयमं च सप्तदश-
प्रकारं कुर्वन्ति निग्रन्थाः साधव इत्यतः कर्मजयार्थमेव स्या-
दिति ज्ञायनापि कायोत्सर्गे कार्येवेति गाथार्थः ॥ ४६ ॥

तथा चाह ।

तस्स कमाया चचारि, नायगा कम्मसत्तुसिन्नस्स ।

काउस्सगमजंगं, करेति तो तज्जयट्ठाए ॥ ४७ ॥

तस्य प्रकृतशत्रुसैन्यस्य कषायाः प्राग्निरूपितस्वरूपाश्चत्वारः क्रोधादयो नायकाः प्रधानाः [काउस्सगमनंगं करेति तो तज्जयन्तापत्ति] कायोत्सर्गमपीकृतं कुर्वन्ति साधवस्ततस्त-
ज्जयनिमित्तं तपःसंयमवदिति गाथार्थः ॥४७॥ गतमूत्रगाथायां-
विधानमार्गणाद्वारम् ।

(६) अधुना काउपरिमाणद्वारायसरस्तत्रेयं गाथा ।

मन्वच्छरमुकोसं, अंतमुहुत्तं च अजिभवस्सगो ।

चेदा उस्सगस्सउ, कालपमाणं उवरि वुच्छं ॥ ४८ ॥

“ संवच्छर ” इत्यादि संवत्सरमुत्कृष्टकालपरिमाणं तथा च बाहुवलिना संवत्सरकायाःसर्गः कृत इति (अंतमुहुत्तं च) अ-
भिभवकायोत्सर्गं अन्तमुहुत्तं जघन्यकालपरिमाणमभिभवका-
योत्सर्ग इति चेष्टा कायोत्सर्गस्य तु कालपरिमाणमनेकभेदजि-
न्नम् (उवरि वोच्छंति) उपरिष्ठावद्याम इति गाथार्थः ॥४८॥
उक्तं तावदोघतः कायोत्सर्गपरिमाणद्वारम् ।

(७) अधुना भेदपरिमाणमधिकृत्याह ।

उमिउस्सिओ अ १ तह उ-स्सिओ अ २ उस्सिअ-
निसन्नओ चेव ३ । निसन्नउसिओ ४ निसन्नो, ५ निस-
न्नगनिसन्नओ चेव ६ ॥ ४९ ॥ निवन्नसिओ ७ निव-
न्नो, ८ निवन्नगनिवन्नगो अ नायवो ९ । एणसि तु
पयाणं, पत्तेअपरुवणं वोच्छं ॥ ५० ॥

उत्सृतोत्सृतः १ उत्सृतश्च २ उत्सृतनिपणः ३ निपणोत्सृतः ४
निपणः ५ निपणनिपण ६ श्रैवेति गाथासमासार्थः ॥ ४९ ॥
[निवणुसिउगाहा] निवन्नोत्सृतः ७ निपन्नः ८ निपन्न-
निपन्न ९ अ ज्ञातव्यः । पतेषां तु पदानां प्रत्येकं प्ररूपणं वक्ष्ये
इति गाथासमासार्थः ॥ ५० ॥

अवयवार्थमुपरिष्ठावद्यामः तत्र ।

उस्सिअनिसन्नगनिव-न्नगो अ इक्किगम्मि पदे ।

द्वेण य जावेण य, चउक्कजयणा उ कायव्वा ॥५१॥
उत्सृतनिपणनिपन्नेषु एकैकस्मिन्नेव पदे [द्वेण य भावेण
य] छव्यजावाभ्यां चतुष्कजयणा कार्या । “ चउक्कभयणा उ का-
यव्वा ” छव्यतः उत्सृतः ऊर्ध्वस्थानस्थः जावतः धर्मशुक्लध्यायी
१ अन्यस्तु छव्यत उत्सृतः ऊर्ध्वस्थानस्थो न भावत उत्सृतः
ध्यानचतुष्टयरहितः कृष्णादिद्वेष्यां गतपरिणाम इत्यर्थः २ अ-
न्यस्तु न छव्यत उत्सृत ऊर्ध्वस्थानस्थो जावत उत्सृतः धर्म-
शुक्लध्यायी ३ अन्यस्तु न छव्यतो नापि भावतः । इत्यर्थं प्रती-
तार्थ एवमन्यपदचतुर्जङ्गकावपि वक्तव्याचितं गाथार्थः ॥ ५१ ॥
इत्थं सामान्येन जेदपरिमाणे निदर्शितं सत्याह चोदकः । ननु
कायोत्सर्गकरणे कः पुनर्गुण इत्यत्राहाचार्यः ।

देहमज्जुसुच्छी, सुहदुक्खतितिकखया अणुप्पेहा ।

भायइ अ सुहं जाणं, एगगो काउस्सगम्मि ॥५२॥

(देहमज्जुसुच्छि) देहजम्बुशुद्धिश्लेष्मादिप्रहाणतो मति-
जाड्यशुद्धिस्तथावस्थितस्योपयोगविशेषतः (सुहदुक्खतिति-
कखयति) सुखदुःखतितिका सुखदुःखातिसहनमित्यर्थः [अ-
णुप्पेहा] अनित्यत्वाद्यनुपेक्षा च तथा ऽवस्थितस्य जयति ।
तथा [जायइ य सुहं जाणंति] ध्यायति च शुभध्यानं धर्ममुक्त-
नक्षत्रम् एकाग्र एकचित्तः शेषव्यापाराभावात्कायोत्सर्गो इति
इहानुपेक्षा ध्यानदैव ध्यानोपरमे च जयतीति कृत्वा भेदनोपन्य-

स्तेति गाथार्थः ॥ ५२ ॥ इह ध्यायति च शुभध्यानमित्युक्तं तत्र
किमिदं ध्यानमित्यत आह ।

अंतोमुहुत्तकावं, चित्तस्मेगगया हवइ जाणं ।

तं पुण अट्टं रुदं, धम्मं सुक्कं च नायव्वं ॥ ५३ ॥

द्विप्रटिको मुहुत्तः जिनो मुहुत्तं इत्युच्यते ऽन्तमुहुत्तकावं चि-
त्तस्यैकाग्रता भवति ध्यानमिति कृत्वा तत्पुनरात्तं रौद्रं धम्मं
शुक्लं च ज्ञातव्यमिति । तथा च स्वरूपं यथा प्रतिक्रमणाध्य-
यने प्रतिपादितं तथैव छव्यमिति गाथार्थः ॥ ५३ ॥

तत्थ उ दो आइल्ला, जाणा संसारवट्ठणा भणिया ।

दुन्नि य त्रिमुक्कहेळ, ते हहिगारो न इयरेहिं ॥५४॥

निगदासिद्धा । सांप्रतं यदा भूतो यत्र यथा स्थितो यच्च ध्या-
यति तदेतदजिधित्सुराह ।

संवरिआसवदारो, अन्वावाहे अकंटए देसे ।

काऊण थिरं ठाणं, ठिओ निसन्नो निवन्नो वा ॥५५॥

चेअणमचेअणं वा, वत्थुं अवलंघिउं घणं मणसा ।

जायइ सुअमत्थं वा, दविअं तप्पज्जए वा वि ॥५६॥

(संवरिआसवदारोत्ति) संवृतानि स्थगितानि आश्रवद्वाराणि
प्राणातिपातादीनि येन स तथाविधः ध्यायति (अन्वावाधे अ-
कंटए देसस्ति) अन्वावाधे गन्धर्वादिद्वक्षणभावाद्यावाधावि-
कले अकण्टके पाषाणादिद्रव्यकण्टकविकले देशे भूजागे कथं
व्यवस्थितो ध्यायति (काऊण थिरं ठाणं ठितो गिसणो नि-
वणो वा) कृत्वा स्थिरं निष्प्रकम्पनं स्थानमवस्थितविशेषल-
क्षणं स्थितो निपणो निवन्नो वेति प्रकटार्थः । चेतनं पुरुषादि
अचेतनं प्रतिमादि वस्तु अवलम्ब्य विषयीकृत्य घनं दृढमनसा
अन्तःकरणेन ध्यायति “ सुयं वा अत्थं वा ” ध्यायति संबध्यते सूत्रं
गणधरादिनिबद्धम् अर्थं वा तत्रोच्चरम् किञ्चूतमर्थमित्यत आह
[दवियं तप्पज्जवेयावि] छव्यं तत्पर्यायान् वा इह च यदा सूत्रं
ध्यायति तदा तदेव सूत्रगतधर्ममासौचयति न त्वर्थं यदार्थं न
तदा सूत्रमिति गाथाद्वयार्थः ॥५६॥

अधुनाप्रकटप्रकृत एव कुचोद्यपरिहारायाह ।

तत्थ उ जणिज्ज कोई, भाणं जो माणसो परीणामो ।

तं न जवइ जिणदिट्ठं, जाणं तिविहे वि जोगम्मि ॥५७॥

तत्र भणेत ब्रूयात् कश्चित् किं ब्रूयादित्याह । (जाणं जां माण-
सो परिणामोत्ति) ध्यानं यो मानसः परिणामः ध्यै चिन्ताया-
मित्यस्य चिन्तार्थत्वादित्यमाशङ्क्योत्तरमाह । तत्र जवति [जि-
णदिट्ठं जाणं तिविहे वि जोगम्मि] तदेतन्न भवति तत्परिणा-
भ्यध्यायि कुतः यस्माज्जिनेर्दृष्टं ध्यानं त्रिविधेऽपि योगे मनोवा-
क्कायलक्षण इति गाथार्थः ॥५७॥ किंतु कस्यचित्कदाचित्प्रा-
धान्यमाश्रित्य जेदेन व्यपदेशः प्रवर्तते तथा चामुमेव न्यायं
प्रदर्शयन्नाह ।

बायाई धाऊणं, जो जाहे होइ उक्कडो धाऊ ।

कुविउत्ति सो पवुच्चइ, न यइअरे तत्थ दो नत्थि ॥५८॥

वातादिधातूनामादिशब्दाद्वातापित्तश्लेष्मणां यो यदा भवत्यु-
त्कटः प्रचुरो धातुः कुपित इति स प्रोच्यते उत्कटत्वेन प्राधा-
न्यात् (न य इयरे तत्थ दो नत्थि) न चेतरो तत्र द्वौ न स्त
इति गाथार्थः ॥५८॥

एमेव य जोगाणं, तिएहवि जो जाइ उक्कडो जोगो ।

तस्स तहिं निदेसो, इअरे तत्थि क दो व न वा ॥५६॥
एवमेव च योगानां मनोवाक्कायानां त्रयाणामपि यो यदा उ-
त्कटः योगस्तस्य योगस्य तदा तस्मिन्काश्चे निर्देशः (इतरेत-
त्थि क दो व न वा) इतरस्तत्रैको भवति द्वौ वा भवतः न वा
त्रयत्येव । इयमत्र ज्ञायना केवलिनः वाचि उत्कटायां का-
योऽप्यस्ति अस्मदादीनां तु मनः कायो न वेति केवलिनः एव
शेषे श्यवस्थायां काययोगनिरोधकाश्चे स एव केवल इत्यनेन च
शुभयोगोत्कटत्वं तथा निरोधश्च द्वयमपि ध्यानमित्यादि वेदित-
व्यमिति गायार्थः ॥ ५६ ॥ इत्थं य उत्कटो योगस्तस्यैवेतरा-
ऽसङ्गावेऽपि प्राधान्यात् सामान्येन तमभिधायाधुना विशेषेण
त्रिप्रकारमप्युपदर्शयन्नाह ।

काए वि अ अज्जप्पं, वायाऽमणस्स चैव जह होइ ।

कायवयमणो जुत्तं, ति विहं अज्जप्पमाहंसु ॥६०॥

कायेऽपि च अध्यात्मनि वर्त्तत इत्यध्यात्मं ध्यानमित्यर्थः । ए-
काग्रतया एजनादिनिरोधत्वात् (वायःपत्ति) तथा वाचि अ-
ध्यात्मं तथा एकाग्रनयैवायतज्ञापानिरोधत्वात् [मणस्स चैव जह
होइत्ति] मनसश्चैव यथा जवत्यध्यात्मम् । एवं कायेऽपि वाचि
चेत्यर्थः । एवं जेदेनाभिधायाधुनैकदेवोपदर्शयन्नाह “ कायवा-
ज्मनोयुक्तं त्रिविधमध्यात्ममाख्यातवन्तस्तीर्थकरा गणधराश्च
वक्ष्यन्ते च ” जगियं सुयं गुणं ते वट्टइ ति विहे जोग ” मिति
गायार्थः ॥६०॥

परान्नुपगतध्यानसम्यग्दर्शनेनानभ्युपगतयोरपि
ध्यानतां प्रदर्शयन्नाह ।

जइ एगगं चित्तं, धारयओ वा निरुम्भओ वा वि ।

जाणं होइ नणु तहो, इअरेसु वि दोसु एमेव ॥६१॥

हे आयुष्मन्त्येकाग्रचित्तं कचिद्वस्तुनि धारयतो वा स्थिरतया
देहव्यापिष्विषवद्भू इति निरुम्भतो वा चित्तनिरुधानस्य वा
तदपि योगनिरोध इव केवलिनः किमित्याह ध्यानं भवति मा-
नसं यथा तथा इतरयोरपि द्वयोर्वाक्काययोरेवमेव एकाग्रधार-
णादिनैव प्रकारेण तत्त्वज्ञानयोगध्यानं भवतीति गायार्थः ॥६१॥
इत्थं त्रिविधे ध्याने सति यस्य यदोत्कटत्वं तस्य तदेतरा-
ऽङ्गावेऽपि प्राधान्याद्व्यपदेश इति लोकोत्तरानुगतध्यायं न्यायो
वर्त्तते तथाचाह ।

देसिअदंसिअमग्गे, वच्चंतो नरवई लहइ सइं ।

रायत्ति एस वच्चइ, सेसे अणुगामिणो तस्स ॥६२॥

देशयतीति देशकः अग्रयायी देशकेन दर्शितो मार्गः पन्था
यस्य स तथोच्यते ब्रजन् गच्छन् नरपती राजा लभते शब्दं
प्राप्नोति । शब्दं किं जूतमित्याह (रायत्ति एष वच्चइ त्ति)
राजा एष ब्रजतीति न चासौ केवलः प्रभूतलोकांनुगतत्वाच्च
तद्व्यव्यपदेशस्तेषामप्राधान्यात् तथा चाह [सेसा अणुगा-
मिणो तस्सत्ति] शेषा अमात्यादयः अनुगामिनोऽनुयातारस्त-
स्य राज्ञः इत्यतः प्राधान्याज्जाजति व्यपदेश इति गायार्थः ॥६२॥

अयं लोकानुगतो न्यायः अयं पुनर्लोकोत्तरानुगतः ।

पहमिल्लुगस्स उदए, कोहस्सिअरे वि तिन्नि तत्थ तिथि ।

न य ते न संति तहिअ, नयपाहंसं तहेअं पि ॥६३॥

प्रथम एष प्रथमेल्लुकः । प्रथमत्यं चास्य सम्यग्दर्शनाख्यप्रथ-
मगुणघातिचात्तस्य प्रथमेल्लुकस्य उदये कस्य क्रोधस्य मन-
न्ताहुवन्धिन इत्यर्थः । [इयरे वि तिन्नि तत्थ तिथि] शेषा अपि

प्रथः अप्रत्याख्याः न प्रत्याख्यानावरणसंज्वलनोदयवन्तस्तत्र जी-
वज्ज्ये सति न चातीताद्यपेक्षया तत्सङ्गावः प्रतिपाद्यते । यत
आह [न य ते न संति तहिअं] न च ते अप्रत्याख्यानावरणा-
दयो न सन्ति तदा किंतु सत्येव न च प्राधान्यं तेषामतो न व्यप-
देशः । आद्यस्यैव व्यपदेशः [तहेयं पि] तथैतदप्यधिकृतं वेदि-
तव्यमिति गायार्थः ॥६३॥

अधुना स्वरूपतः कायिकं मानसं च ध्यानमावेदयन्नाह ।

मा मे एअउ काओ च्चि, अचलओ काइअं हवइ जाणं ।

एमेव य माणसिअं, निरुम्भमणसो हवइ जाणं ॥६४॥

मा मे मम [एअउ काओ च्चि] एजतु कम्पतां कायो देह इति
एवमचलन एकाग्रतया स्थितस्येति भावना । किं कायेन नि-
र्वृत्तं कायिकं भवति ध्यानम् एवमेव मानसं निरुम्भं मनसो ज-
वति ध्यानमिति गायार्थः ॥६४॥

इत्थं प्रतिपादिते सत्याह चोदकः ।

जह कायमणनिरोहे, जाणं वायाऽज्जुज्जइ न एवं ।

तम्हा वई उ जाणं, न होइ को वा वि सेसुत्थं ॥६५॥

ननु यथा कायमनसो निरोधे ध्यानं प्रतिपादितं जवता [वा-
याऽज्जुज्जइ न एवंति] वाचि युज्यते [न एवंति] नैवं कदा-
चिदप्रवृत्त्यैव निरोधजावात् । तथाहि न कायमनसो यथा स-
दावृत्ते तथा वागिति । [तम्हावति तु जाणं नहोइ] तस्माद्वा-
गध्यानं न भवत्येव तु शब्दस्यैवकारार्थत्वाद्ब्रह्मवहितप्रयोगाच्च
को वा विशेषोऽत्र येनेत्यमपि व्यवस्थिते सति वाक्प्राधान्यं ज-
वतीति गायार्थः ।

इत्थं चोदकेनोक्ते सत्याह गुरुः ।

मा मे चलउ च्चि तणु, जह तं जाणं निरेइणो होइ ।

अजया भासविज्जिस्स, वाइअं जाणमेवं तु ॥६६॥

मा मे चलतु कम्पतामिति शब्दस्य व्यवहितः प्रयोगः । तं द-
र्शयिष्यामः तनुः शरीरमेवं चलनक्रियानिरोधेन यथा तद्व्याप्तं
[निरेइणो होइत्ति] निरेजनस्य निष्कम्पस्य भवति [अजयाभा-
सविविज्जिस्स वाइअं जाणमेवं तु] अयतो ज्ञापविज्जिनो दुष्ट-
वाक्परिहर्तुरित्यर्थः । वाचिकध्यानमेव यथा कायिकं तु शब्दा-
ऽवधारणार्थ इति गायार्थः ।

साम्प्रतं स्वरूपत एव वाचिकध्यानमुपदर्शयन्नाह ।

एवंविहा गिरा मे, वत्तवा एरिसा न वत्तवा ।

इअ वेआलिअवक्कस्स, भासओ वाइअं जाणं ॥६७॥

एवंविधेति निरवद्या गीर्वाणुच्यते मेति मया वक्तव्या । [ए-
रिसिस्ति] ईदृशी सावद्या न वक्तव्या [इयवेयाजियवक्कस्स
भासंतो वाचिअं जाणं] एवमेकाग्रतया विचारितवाक्यस्य
सतो भावमाणस्य वाचिकं ध्यानमिति गायार्थः ॥६७॥

एवं तावद्व्यवहारभेदेन त्रिविधमपि ध्यानमावेदितमधुनैकदैव
एकत्रैव त्रिविधमपि दर्शयते ।

मणसा वावार्ततो, कायं वायं च तप्परीणामो ।

भंगिअमुअं गुणंतो, वट्टइ ति विहे वि जाणम्मि ॥६८॥

मनसाऽन्तःकरणेनोपयुक्तः सन्ध्यापारयन्कायं देहं च वाचं च
ज्वरती च [तप्परिणामोत्ति] तत्परिणामो विवक्षितभूतपरि-
णामः । अथवा तत्परिणामो योगत्रयपरिणामः । स तथाविधः
शस्ते योगत्रयपरिणामो यस्यासौ तत्परिणाम इति । तद्वद्वि-

कथं तद्विषयादान्तर्गतमन्यथा तथाविधः [गुणतोत्ति] गुणयन्
वर्त्तते त्रिविधेऽपि ध्याने मनोवाक्कायव्यापारलक्षण इति गा-
थार्थः ॥६८॥ अत्रसातमानुषङ्गिकं साम्प्रतं भेदपरिणामं प्रतिपा-
दयता उत्थितोत्थितादिनेदो यो नवथा कायोत्सर्ग उपन्यस्तः
स यथायोगं व्याख्यायत इति । तत्र

धम्मं सुक्कं च दुवे, जायइ जाणइ जो उिओ संतो ।

एसो काउरसगो, उसिउसिओ होइ नायव्वो ॥६९॥

धर्मं शुक्लं च प्रकप्रतिपादितस्वरूपमेतं द्वे ध्यायते ध्याने यः
कश्चित्स्थितः सन् एष कायोत्सर्ग उत्थितो जयति ज्ञातव्यो य-
स्मादिह शरीरमुत्थितभावोऽपि धर्मं शुक्लं ध्यात्वा उत्थित
एवेति गाथार्थः ॥६९॥ गतः खट्वेको जेदः ।

अधुना द्वितीयः प्रतिपाद्यते ।

धम्मं सुक्कं च दुवे, न वि जायइ न वि अ अट्टरुदाइ ।

एसो काउरसगो, दव्वुसिओ होइ नायव्वो ॥७०॥

धर्मं शुक्लं च द्वे नापि ध्यायति नापि आर्त्तरौद्रे एष कायोत्सर्गो
द्वयोत्थितो भवतीति ज्ञातव्य इति गाथार्थः ।

कस्यां पुनरवस्थायां न शुभं ध्यानं ध्यायति
नाप्यशुभमित्यत्रोच्यते ।

पयझायं तसु सुत्तो, नेव सुहं जाइ जाणमसुहं वा ।

अव्वावारिअचित्तो, जागरमाणो वि एमेव ॥७१॥

प्रचक्षायमान ईषत्स्वपन्नित्यर्थः [सुत्तेति] सुप्तु सुप्तः स खलु
नैवं शुभं ध्यायति ध्यानं धर्मं शुक्लवत्क्षणं अशुभं वा आर्त्तरौ-
द्रेण न व्यापारितं कचिद्वस्तुनि चित्तं येन स अव्यापारि-
तचित्तः यश्चिरं जाग्रदपि एवमेव शुभं ध्यायति नाप्यशुभमि-
ति गाथार्थः ॥७१॥ किं च

अचिरोवन्नगाणं, मुच्छिअ अवत्तमत्तसुत्ताणं ।

ओहंरिअमवत्तं, च होइ पाएण चित्तं ॥७२॥

न चिरोपपन्नका अचिरोपपन्नकास्तेषामचिरोपपन्नानामचिर-
जातानामित्यर्थः । मूर्च्छिताव्यक्तमत्तसुप्तात्मनां मूर्च्छितानाम-
जिघातादिना अव्यक्तानामव्यक्तचेतसां मत्तानां मदिरादिना
सुषुप्तानां निद्रया इहाव्यक्तानामिति यदुक्तं तत्राव्यक्तचेतसः
अव्यक्तास्तत्पुनरव्यक्तं कीदृशमित्याह [ओहंरिअमवत्तं च होइ
पाएण चित्तं तु] स्थगितं विपादिना तिरस्कृतस्वभावमव्यक्तं
च अव्यक्तमेव चशब्दोऽवधारणे प्रवर्तते प्रायश्चित्तमिति प्रायो-
ग्रहणादन्यथाऽपि संजयतीति गाथार्थः । स्यादेतत् एवं ज्ञातस्यापि
चेतसो ध्यानताऽस्तु को विरोध इत्यत्रोच्यते । तदेवं यस्मात् ॥

गाढाद्विषणन्नगं, चित्तं वुत्तं निरेअणं जाणं ।

सेसं न होइ जाणं, मउअमवत्तं भमं तं च ॥ ७३ ॥

गाढालम्बने लग्नं गाढालम्बनवृत्तम् । गाढालम्बनमेकादशम्बने
स्थिरतया व्यवस्थितमित्यर्थः । चित्तमन्तःकरणमुक्तं भाणितं
निरेज्जनं निष्प्रकम्पं ध्यानं यतश्चैवमतः शेषमस्मादन्यत्तत्र प्रवर्तते
ध्यानं किञ्चूतम् [मउअमवत्तं भमं तं च] मृदुभावनायामकठो-
रमध्यकं पूर्वोक्तं धर्मत्वानुदास्थितं चेति गाथार्थः । आह, यदि
चित्तं ध्यानं न प्रवर्तते वस्तुतः अव्यक्तत्वात्कथमस्य पश्चादपि
व्यक्तता इत्याह ।

उम्हासेसो वि सिही, होउं वृद्धिणो पुणो जइइ ।

इअ अव्वत्तं चित्तं, होउं वत्तं पुणो होइ ॥ ७४ ॥

ऊष्मावशेषोऽपि मनागपि उष्ण इत्यर्थः शिखी अग्निः जृत्वा
वृद्धेन्धनः प्राप्तकाष्ठादिः सन्पुनर्ज्वलति [इअत्ति] एवमव्यक्तं
चित्तं मदिरादिना भूत्वा व्यक्तं पुनर्भवत्यग्निवदिति गाथार्थः ।
इत्थं प्रासंगिकं कथयत्युक्तम् अधुना प्रक्रान्तवस्तुशुद्धिः क्रि-
यते । किं च प्रक्रान्तं कायिकादिविधध्यानं यत उक्तं “भंगिय-
सुयं गुणेतो, वट्टइ तिविहे वि जाणम्मि” इत्यादि एवं च व्यवस्थिते
“अंतो मुहुत्तकालं, चित्तमेगगया भवति जाणं” यदुक्तमस्मा-
द्विनेयस्य विरोधाशङ्काव्यामोहः स्यादतस्तदपनोदायाशङ्कामाह
पुण पुवं च जहुत्तं, चित्तस्सेगगया हवइ भाणं ।

आवन्नमणेगगं, चित्तं चित्तं तं न तं भाणं ॥ ७५ ॥

पुनस्त्रिविधे ध्याने सति पूर्वं च यदुक्तं चित्तस्यैकाग्रता भव-
ति ध्यानम् । “अंतो मुहुत्तकालं चित्तस्सेगगया प्रवर्तते जाणं”
इति वचनात् चशब्दादचेतन ऊर्द्धमुक्तम् “ भंगियसुयं गुण-
तो, वट्टइ तिविहे वि जाणम्मि” तदेतत्परस्परविरुद्धं कथं यद-
स्त्रिविधे ध्याने सति आपन्नमनेकविषयं ध्यानमिति तथाहि मन-
सा किञ्चिदध्यायति वाचाऽभिधत्ते कायेन क्रियां करोतीत्यनेका-
ग्रता । अत्राचार्य इदमनादृत्य सामान्येनानेकाग्रचित्तं हृदि कृत्वा
काकाह “चित्तं चित्तं तं न तं जाणं” यदनेकाग्रं तच्चित्तमेव न तद्व्या-
नमिति गाथार्थः । आह-उक्तन्यायादनेकाग्रं त्रिविधं ध्यानं त-
स्मात्तर्हि ध्यानत्वानुपपत्तिर्नाभिप्रायपरिज्ञानात् तथाहि ।

मणसहिणं उ काएण, कुणइ वायाइ भामई जं च ।

एअप्पि भावकरणं, मणरहिअं दव्वकरणं तु ॥ ७६ ॥

मनःसहितेनैव कायेन करोति यदिति संबध्यते उपयुक्तो य-
त्करोतीत्यर्थः । वाचा प्रापते यच्च मनःसहितया एतदेव भावक-
रणं वर्त्तते । भावकरणं च ध्यानं मनोरहितं तु द्रव्यकरणं प्र-
वर्तते । ततश्चैतदुक्तं प्रवर्तमानेकाग्रतैव नास्ति सर्वेषामेव मनः
प्रभृतीनामेकविषयत्वात् । तथाहि स यदेव मनसा ध्यायति त-
देवाभिधत्ते तत्रैव च कायक्रियेति गाथार्थः ।

इत्थं प्रतिपादिते सत्यपरस्त्वाह ।

जइ ते चित्तं जाणं, एवं जाणमवि चित्तमावन्नं ।

तेन किर चित्तभाणं, अह नेवं जाणमन्नं ते ॥ ७७ ॥

यदि ते तव चित्तं ध्यानम् “अंतो मुहुत्तकालं, चित्तस्सेगग-
या हवइ भाणं” इति वचनात् । एवं ध्यानमपि चित्तमापन्नं
ततश्च कायिकवाचिकध्यानासंभव इत्यभिप्रायस्तेन किञ्च चि-
त्तमेव ध्यानं नान्यदिति हृदयम् । अथ नैवमित्यनेन प्राप्तकायि-
कवाचिके ध्याने न प्रविष्यत इति इत्थं तर्हि ध्यानमन्यत्तं तव
चित्तादिति गम्यते यस्मान्नावश्यं ध्यानं चित्तमिति गाथार्थः ।

अत्राचार्य आह अभ्युपगमादिदोषम् तथाहि ।

नियमा चित्तं भाणं, चित्तं भाणं न या विभइअव्वं ।

जह खइरो होइ दुमो, दुमो अ खइरो अ खइरो वा ॥ ७८ ॥

“ निग्रमा भाणं चित्तं चित्तं जाणं” इति पागन्तरं व्याख्या-
न्तरे नियमान्निग्रमेन उक्तलक्षणं चित्तं ध्यानमेव [जाणं वि-
भइअव्वं] ध्यानं तु चित्तं न चाप्येवं विभक्तव्यं विकल्पनीयम् ।
अत्रैवार्थे दृष्टान्तमाह “ जह खइरो होइ दुमो, दुमो अ खइरो
अ खइरो वा] यथा खद्विरो भवति दुम एव दुमस्तु खद्वि-
रः अखद्विरो वा धवादि चेत्ययं गाथार्थः । अन्ये पुनरिदं गाथाद्वय-
मतिक्रान्ते गाथां चैवाक्रेषद्वारेणान्यथा व्याचक्षते यदुक्तं
“चित्तं चित्तं तं न तं जाणंति” इत्येतदस्तत्कथम् “ यादे ते

चित्तं भाणं, एवं जाणमवि चित्तमावन्नं । सामान्येन “ तेन किर चित्तजाणं, अहं नेवं जाणमन्नं ते ” चित्तात् अत ऊर्ध्वं पाठात्तरेणोत्तरगाथा “ नियमा जाणं चित्तं, धित्तं जाणं न या विभइयच्च ” । यतो ध्यत्तादि चित्तं न ध्यानमिति । ‘जह खइरो’ इत्यादि निदर्शनं पूर्ववत् अलं प्रसङ्गेन । प्रकृतं प्रस्तुतम् । प्रकृतश्च द्वितीय उल्लिखिताभिधानकायोत्सर्गजेद इति स व्याख्यातः नवरं तत्र ध्यानचतुष्टयध्यायी वेश्यापरिगतो वेदि-तव्य इति ।

इदानीं तृतीयः कायोत्सर्गजेदः प्रतिपाद्यते ।

अट्ठं रुदं च दुवे, जायइ भाणाइ जो निस्सो संतो ।

एसो काउस्सगो, दव्वुसिओ जावओ निस्सो ॥ ७६ ॥ निगदसिच्चैव ।

अधुना चतुर्थकायोत्सर्गजेदः प्रदर्श्यते तत्रेयं गाथा ।

धम्मं मुक्कं च दुवे, जायइ भाणाइ जो निस्सो अ ।

एसो काउस्सगो, निस्सनुसिओ होइ नायव्वो ॥ ७७ ॥ निगदसिच्चैव । नवरं कारणिक एव ग्यानस्थविरादिनिष्प-कारी वेदितव्यः वक्ष्यते अत्रान्तरत इत्यादि । अधुना पञ्चमका-योत्सर्गजेदः प्रदर्श्यते ।

धम्मं मुक्कं च दुवे, न वि भायइ न वि अ अट्ठरुदाइ ।

एसो काउस्सगो, निमन्नओ होइ नायव्वो ॥ ७८ ॥

अधुना षष्ठः कायोत्सर्गजेदः प्रतिपाद्यते ।

अट्ठं रुदं च दुवे, जायइ जाणाइ जो निस्सो उ ।

एसो काउस्सगो, निस्सन्नानिस्सन्नो नाम ॥ ७९ ॥

अधुना सप्तमः कायोत्सर्गभेदः प्रतिपाद्यते ।

धम्मं मुक्कं च दुवे, जायइ जाणाइ जो निवन्नो उ ।

एसो काउस्सगो, निवन्ननुसिओ होइ नायव्वो ॥ ८० ॥

निगदसिच्चैव । नवरं कारणिक एव ग्यानस्थविरादियों निष्प-जोऽपि कर्तुमसमर्थः स निषन्नकारी गृह्यते ।

साम्प्रतमष्टमकायोत्सर्गभेदो निदर्श्यते ।

धम्मं मुक्कं च दुवे, न वि जायइ न वि य अट्ठरुदाइ ।

एसो काउस्सगो, निवन्नओ होइ नायव्वो ॥ ८१ ॥

निगदसिच्चैव । इहापि च प्रकरणानि निषन्नः सन्धर्मदीनाम-ध्यापयतीत्यवगन्तव्यम् ।

अधुना नवमः कायोत्सर्गभेदः प्रतिपाद्यते ।

अट्ठं रुदं च दुवे, जायइ जाणाइ जो निवन्नो उ ।

एसो काउस्सगो, निवन्नो होइ नायव्वो ॥ ८२ ॥

अतर्तो निस्सन्नो, करिज्ज तह वि अ सहू निवन्नो उ ।

संवाहुवस्स ए वा, कारणिअ समत्थ वि निस्सन्नो ॥ ८३ ॥

निगदसिच्चैव [अतर्तोगाथा] निगदसिच्चैव नवरम् [कार-णिस्सन्नो वि निस्सन्नोति] यो हि गुरुवैयावृत्यादिना व्यावृत्तः कारणिकः समर्थोऽपि निषन्नः करोतीति । इत्थं तावत्कायो-त्सर्ग उक्तः । अत्रान्तरे अध्ययनशब्दार्थो निरूपणीयः स चान्य-त्रायत्करणनिरूपितत्वान्नेहाधिकृतः । गतो नाम निषन्नो निक्षेपः ।

साम्प्रतं सूत्रात्तापकनिषन्नस्य निक्षेपस्यावसरः । स च तावत् सति भवति सूत्रं य सूत्रानुगम इत्यादि प्रपञ्चो व-क्तव्यः यावत् तच्चैदं सूत्रम् ।

नमो अरिहंताणं करेमि भंते ! सामाइयं० इच्छामि
तामिकाउस्सगं जो मे देवसिओ ॥

“ करेमि भंते ! सामाइयं ” इत्यादि यावत् “ अप्पाणं बोसि-रामि ” । अस्य संहितादिलक्षणा व्याख्या यथा सामायिकाध्य-यने तथाऽवगन्तव्या पुनरभिधाने च प्रयोजने वक्ष्यामः । इद-मपरं सूत्रम् “ इच्छामि तामि काउस्सगं जो मे देवसिओ अइ-यारो कओ ” इत्यादि यावत् “ तस्स मिच्छामि उक्कमं ” अस्य व्याख्या तल्लक्षणं चेवं संहिताचेत्यादि तत्र इच्छामि स्थातुं कायो-त्सर्गं यो मे देवसिओऽतिचारः कृत इत्यादि । संहितापदानि तु इच्छामि स्थातुं कायोत्सर्गं यो मया दैवसिकः अतिचारः कृत इत्यादीनि । पदार्थस्तु “ इषु इच्छायाम् ” इत्यस्योत्तमपुरुषैकव-चनस्य “ इषुगमियमां ह्रः ७:३:७७ ” इति उक्ते इच्छामीति ज्ञवति इच्छाम्यभिलषामि स्थातुमिति ‘ष्टा गतिनिवृत्तौ’ इत्यस्य तुमुप्र-त्ययान्तस्य स्थातुमिति भवति । कायोत्सर्गमिति ‘चिञ् चयने’ अस्य घञन्तस्य ‘निवासचित्तिशरीरोपसमाधानेष्वादेश्च क ३:३:४१’ इति चीयत इति कायः देह इत्यर्थः ‘भूजविसर्गे’ उत्पूर्वस्य घञि उत्सर्गो ज्ञवति शेषपदार्थो यथा प्रतिक्रमण इति पदवि-ग्रहस्तु यानि समासभाजि पदानि तेषामेव भवति नान्येषामिति नात्र इच्छामि स्थातुं कायस्योत्सर्गः कायोत्सर्गः इति तं श-ेषपदविग्रहो यथा प्रतिक्रमण एव चातना प्रत्यवस्थाने च यथा-संभवमुपरिष्ठाद्वक्ष्यामः ।

तथेदमन्यत्सूत्रम् ।

तस्मिन्तरीकरणेणं पायच्छित्तकरणेणं विमोह्वीकरणेणं
विमोह्वीकरणेणं पावाणं कम्माणं निग्घायण्णाए तामि
काउस्सगं अन्नत्थुससिएणं नोसमिएणं खासिएणं छी-
एणं जंभाइएणं उरूएणं वायनिसगणेणं जमलीए पित्त-
मुच्छाए सुहमेहिं अंगसंचाव्वेहिं सुहमेहिं खेलसंचाव्वेहिं सुह-
मेहिं दिट्ठिसंचाव्वेहिं एवमाइएहिं आगारंहिं अजगो अ-
विराहिओ हुज्ज मे काउस्सगो जाव अरिहंताणं जगवंताणं
नमुक्कणेणं न पारेमि ताव कायं ताणेणं मोणेणं जाणेणं
अप्पाणं बोमिरामि ॥

अस्य व्याख्या । तस्योत्तरीकरणेन तस्येति तस्यानन्तरप्रस्तु-तस्य श्रमणयोगसंघातस्य कथंचित्प्रमादात् खण्डनादिनाशः-
कृतस्य उत्तरीकरणेन हेतुज्ञेन “ तामि काउस्सगो ” नियोगः
तत्रोत्तरद्वारेण पुनः संस्करणद्वारेणोत्तरीकरणमुच्यते अनुत्तर-
मुत्तरं क्रियत इति उत्तरीकरणं कृतिः करणमिति । तत्र प्राय-
श्चित्तकरणद्वारेण भणनीयत आह [पायच्छित्तकरणेणं] प्राय-
श्चित्तशब्दार्थं वक्ष्यामस्तस्य करणं प्रायश्चित्तकरणं तेन अथ
वासदांनि प्रतिक्रमणवासनानि विशुद्धौ कर्तव्यायां मूलक-
णमिदं पुनरुत्तरकरणमतस्तेनोत्तरकरणेन प्रायश्चित्तकरणेनेति
क्रिया पूर्ववत्प्रायश्चित्तकरणं च विशुद्धिद्वारेण भवत्यत आह ।
[विसोहोकरणेणं] विशेषधने विशुद्धिपरार्थमभिनवस्यात्मन
इत्यर्थः तस्याः करणं तेन हेतुज्ञेनेति । विशुद्धिकरणं च विश-
ल्याः करणद्वारेण ज्ञवत्यत आह [विसोहोकरणेणं] विमोहा-
नि शब्दानि मायादीनि यस्यासौ विशल्यस्तस्य करणं तेन
हेतुज्ञेन [पावाणं कम्माणं निग्घायण्णाए तामि काउस्सगं]
पापानां संसारनिवन्धनातां कर्मणां ज्ञानावरणदीनां निर्घात-

नार्थे निर्घातननिमित्तं व्यापत्तिनिमित्तमित्यर्थः किं तिष्ठामि
कायोत्सर्गं कायस्योत्सर्गः कायोत्सर्गः कायपरित्याग इत्यर्थः ।
एतदुक्तं भवति अनेकार्थत्वाद्वातूनां तिष्ठामि किं करोमि कायो-
त्सर्गव्यापारवतः कायस्य परित्याग इति भावना । किं सर्व-
था नेत्याह [अन्नत्थुससिपणंति] अन्त्यत्रोच्चुसितेन उच्चुसि-
तं मुक्त्वा योऽन्यो व्यापारस्तेन व्यापारवत् इत्यर्थः ॥

एवं सर्वत्र भावनीयम् । तत्रोच्चुसितं श्वसितमुच्चुसितं तेन
[णीससिपणंति] अधः श्वसितं तेन निःश्वसितेन (खासिपणंति)
कासितमिति प्रतीतम् [णीपणंति] श्रुतेन एतदपि प्रतीतमेव
[जंभाइपणंति] जृम्भितेन विवृतवदनस्य प्रवृत्तपवननिर्गमो
जृम्भितमुच्यते [उडुपणंति] उध्मातं प्रतीतं [वायनिस-
भेणं] अपानेन वातनिर्गमो वातनिसर्गो भण्यते तेन [भ-
मलं] भ्रमल्या इयमाकस्मिकी शरीरभ्रमिलक्षणा प्र-
तीतिरिति [पित्तमुच्छ्रापति] पित्तमूर्च्छया पित्तप्रावल्यात्मना
मूर्च्छा जवति [सुहुमेहिं] अंगसंचाहेहिं] सूक्ष्मैरङ्गसंचारल-
क्षणैर्गात्रविचलनप्रकारे रोमोद्गमादिभिः [सुहुमेहिं] खेलसंचा-
हेहिं] सूक्ष्मैः खेलसंचारैः यस्मात्संयोगिर्बायः स द्रव्यतया
तेन खेलं भवति [सुहुमेहिं] दिट्टिसंचालेहिं] सूक्ष्मैर्दिट्टिसंचार-
निर्निमेषादिभिः [एवमाइपहिं] आगारेहिं अभग्गो अविरा-
हिओ हुज्ज मे काउरसगो] एवमादिजिरित्यादिशब्दं वक्ष्या-
मः । आक्रियन्त इत्याकाराः अगृह्यन्ते इति भावना सर्वथा
कायोत्सर्गपवादे प्रकारा इत्यर्थः तैराकारैर्विद्यमानैरपि न ज-
म्भोऽभग्नः सर्वथाऽविनाशितः । न विराधितोऽविराधितोऽवि-
राधितो देशभग्नोऽभिधीयते मे मया कायोत्सर्गः क्रियते याव-
दित्याह [जाव अरहंताणं] भगवताणं नमोकारेणं न पारोमि]
यावदर्हतां भगवतां नमस्कारेण न पारयामि यावदिति कालाव-
धारणमशोकाद्यष्टमहाप्रतिहार्यादिरूपां पूजामर्हतीत्यर्हन्तस्ते-
षामर्हतां भगवतां भगवतां संवन्धिना नमस्कारेण [नमो अरिहंताणंति]
अनेन पारयामि पारं गच्छामि तावत्किमित्याह [तावकायं
ठाणणं मोणणं जाणणं अप्पाणं बोसिरामि] तावच्छब्देन का-
लनिर्देशमाह । कायो देहः स्थानेनोद्धृष्टस्थानेन तथा मौनेन वा-
गिनरोधलक्षणेन तथा ध्यानेन शुभेन [अप्पाणंति] प्राकृत-
शैल्या आत्मीयमन्येन पठन्येनैवमालापकं व्युत्सृजामि परित्य-
जामि इयमत्र भावना कार्यस्थाने मौनध्यानक्रियाव्यतिरेकेण
क्रियाऽवाराध्या सच्चारणे व्युत्सृजामि नमस्कारपाठं यावत्प्रल-
म्बजुजो निरुद्धवाक्प्रसरः प्रशस्तध्यानानुगतिरिति तस्यामि तथा च
कायोत्सर्गपरिसमाप्तिं नमस्कारमपठतस्तद्गच्छ एव द्रष्टव्य इ-
त्येष तावत्समासार्थः । अवयवार्थं तु ज्ञाप्यकारो वक्ष्यति । आव०
५ अ०॥ कायोत्सर्गं का गतिरिति जघन्यतोऽपि तावदष्टेच्छास-
मानमिह च प्रमादमदिरामदापहतचेतसा यथावस्थितं जग-
वच्छन्नमनालोच्य तथाविधजनासेवनमेव प्रमाणयतः पूर्वापर-
विरुद्धमित्यमभिदधति उत्सृजमेतत् साध्यादिलोकेनाज्ञाचरि-
तत्वात् एतच्चायुक्तम् । अधिभूतकायोत्सर्गसूत्रस्येवार्थान्तरा-
भावात् उक्तार्थतायां चोक्तविरोधात् । अथ जवत्वयमर्थः का-
योत्सर्गकरणे न पुनरयं स इति किमर्थमुच्चारणमिति वाच्यं व-
न्दनार्थमिति चेन्नानर्थत्वात् । अत एवाच्चारणेनातिप्रसङ्गः । का-
योत्सर्गमुक्तमेव वन्दनमिति चेत्कर्त्तव्यस्तर्हि स इति जुजप्रल-
म्बमात्रः क्रियत एवेति चेन्न तस्य नियतप्रमाणत्वात् चेष्टाभिभ-
वभेदेन द्विप्रकारत्वादुक्तं च “ सो वस्सगो दुविहो, चेष्टाप

अभिभवे य नाववो । भिक्खारियाऽपदमो, उचसगमाओ
जणो वीओ ” अयमपि व्युत्तदोरवान्यतरः स्यात् अन्यथा
कायोत्सर्गस्य चाणीयसोऽप्युक्तमानत्वात् । उक्तं च “ उद्देस
सत्तधीसं, अणुस्सवणिनाय अट्टे व । ये वस्सासा पदवणं,
पम्भिकमणाइ अन्नायं ” न गृहीत इति चेतनादिशब्दावरुद्ध-
त्वाद्वाप्यस्तगाथासूत्रस्योपलक्षणत्वादात्यत्रापि चागमे एवंविध-
सूत्रोपगत एवानुक्तार्थसिद्धेः । उक्तं च “ गोसमुहणंतगादी, आ-
लोइयदेसिए य अइयारं । सव्वे समाणइत्ता, हियए दोसे उ
वेयाहि ” अत्र मुखवस्त्रिकामात्रोक्ते आदिशब्दे पापकरणादि-
परिग्रहोऽवसीयते सुप्रसिद्धत्वात्प्रतिदिवसोपयोगाच्च । अथेदं
नोक्तमिति अनियतत्वात् । समानजातीदोपादानादिह तद्गृहण-
मस्त्येव समानजातीयं च मुखवस्त्रिकायाः शोषोपकरणमिति
चेत् तत्रापि तन्मानकायोत्सर्गलक्षणसमानजातीयत्वमस्त्ये-
वेति मुख्यतामभिनिवेशः । न चेदं साध्यादिदोकेनानाचरितमव
क्वचित्तदाचरणोपलब्धौ आगमयिदाचरणश्रवणाच्च न चैवंभूत-
मनाचरितमपि प्रमाणं तल्लक्षणायोगादुक्तं च “ असद्वेण समा-
इणं, जं कथइ केणइ असावज्जं । ए णिवारियमसंहिं, जं बहु-
मयमेयमायरियं ” न चैतदसावद्यं सूत्रार्थस्य प्रतिपादित-
त्वात् । तस्य चाधिकतरगुणान्तरभावात्तथाकरणविरोधात् ।
न चान्यैरनिवारितं तदासंचनपरैरागमविधिनिवारितत्वादत एव
न बहुमतमपीति भावनीयम् अहं प्रसङ्गेन । यथादितं तथैवेह का-
योत्सर्ग इति इहोच्छ्वाससमानार्थम् । न पुनर्हयनियमः । यथा प-
रिणामेनेतत् स्थापनं च गणास्तत्त्वानि यानि स्थानवर्णार्थालंबना
नि वा आत्मीयदोपप्रतिपक्का वा एताद्विद्याजन्मबीजं तत्पारमेश्वर-
मत इत्यभयोपयोगसिद्धे शुद्धभावोपात्तं कर्मावस्थं सुवर्णघटा-
द्युदाहरणात् । एतद्यतो विद्याजन्मकारणानुरूपत्वेन युक्त्यागम-
सिद्धम् एतल्लक्षणानुपाति च । वचोऽगृहकर्मिर्बुद्ध-न्मानुष्यं प्राप्य
सुन्दरं । तत्प्राप्तावपि तस्येच्छा, न पुनः संप्रवर्त्तते ॥ १॥ विद्याज-
न्माप्तिस्तच्च-द्विषयेषु महात्मनः । तत्त्वज्ञानसमेतस्य, न मनोऽपि
प्रवर्त्तते ॥ २॥ विषयस्तस्य मंत्रेज्यो, निर्विषाङ्गोऽङ्गो यथा ।
विद्याजन्मन्यलंमोह-विषयगतस्यैव हि ॥ ३॥ शैवे माग स
एवाऽसौ, यानि नित्यमखेदितः । ननु मोहविषयप्रसन्न, इतरस्मिन्नि-
वेतरत् ॥ ४॥ क्रियाज्ञानात्मके योगे, सातत्येन प्रवर्त्तनम् । वीत-
स्पृहस्य सर्वत्र, यान्मप्राहुः शिवाध्वनि ॥ ५॥ इतिवचनात् अव-
सितमानुषंगिकम् । प्रकृतं प्रस्तुतः स हि कायोत्सर्गान्ते यथैक एव
ततो नमो अरहंताणंति नमस्कारेणोत्सार्थं स्तुतिस्पृहस्यन्यथा
प्रतिज्ञाजङ्गः । जाव अरहंताणं इत्यादिनास्यैव प्रतिज्ञातत्वात् नम-
स्कारत्वेनास्यैव रूढत्वादप्ययैतदर्थान्निधानेऽपि दोषसंभवात्
तदस्यमन्त्रादौ तथा दर्शनादिति । अथ बहवस्तत एक एव स्तु-
तिस्पृहस्येत्येतु कायोत्सर्गेणैव तिष्ठन्ति यावत् स्तुतिपरिसमाप्तिः
अत्र चैवं वृद्धा वदन्ति, यत्र किञ्चायतने देववन्दनञ्चिकारिपितं तत्र
यस्य भगवतः सन्निहितं स्थापनारूपं तत्पुरुस्कृत्य प्रथमं कायो-
त्सर्गस्तुतिश्च तथा शोभनभावजनकैवमतस्यैवोपाकारित्वात्ततः
सर्वेऽपि नमस्कारोच्चारणेन पारयन्तीति व्याख्यातो वन्दना-
कायोत्सर्गः ॥ ल० ॥

तत्रेच्छामि स्यात्तुं कायोत्सर्गमित्याद्यसूत्रावयवमधिकृत्याह
परः कायोत्सर्गस्थानं च कार्यप्रयोजनरहितत्वात्तथाविधपर्यट-
नवदित्यत्रोच्यते प्रयोजनरहितत्वमसिद्धम् ॥ यतः-

काउरसगमि ठिओ, निरेअकाओ निरुद्धवयपसरो ।
जाणइ सुहुमेगमणो, मुणि देवसिआइअइआरं ॥ ८७ ॥

परिजाणिऊण य जओ, सम्मं गुरुजणपगासणेणं तु ।

सोहअइ अप्पमं सो, जम्हा य जिणेहिं सो जणिओ । ७७।

(काउस्सगं गाढा) इह च संवन्धगाथाद्वयमन्यकर्तृकं तथापि सोपयोगमिति कृत्वा ध्याख्यायते कायोत्सर्गे उत्कस्वरूपे स्थितः सन्निरजकायो निष्प्रकम्पदेह इति ज्ञावना निरुद्धाकप्रसरां मौनव्यवस्थितः सन् जानीते सुखमेकमना एकाग्रचित्तः सन्कोऽसौ मुनिः साधुः किं दैवसिकाद्यतिचारम् । आदिशब्दाद्वा क्रियाग्रह इति गार्थः ॥ ७७ ॥ ततः किमित्याह (परिजाणिऊणत्ति) परिज्ञाय अतिचारं यस्मात्कारणात् सम्यगशठभावेन गुरुजनप्रकाशनेनेति हृदयम् तु शब्दादिप्रप्रायश्चित्तकारणेन च शोधयत्यात्मानमसौ अतिचारमलिनं कालयतीत्यर्थः । तच्चातिचारपरिज्ञानमविकलकायोत्सर्गव्यवस्थितस्य भवत्यतः कायोत्सर्गस्थानं कार्यमिति । किं च यस्माज्जिनेर्भगवद्भिरयं कायोत्सर्गो भणितः उक्तः तस्मात् कायोत्सर्गस्थानं कार्यमिति गार्थः ॥ ८८ ॥

यतश्चैवमतः ।

काउस्सगं मोक्खप-हदेसिओ जाणिऊण तो धीरा ।

।स.इआरजाण-ठमिं ठायंति उस्सगं ॥ ७९ ॥

मोक्षस्य पन्थास्तीर्थकरैरेव भण्यते तत्प्रदर्शकत्वात्करणे कायोपचारात्तेन मोक्षपथेन देशित उपदिष्टः मोक्षपथदेशितस्तं (जाणिऊणंति) दिवसाद्यतिचारपरिज्ञानोपायतः विज्ञाय ततो धीराः साधवः दिवसातिचारज्ञानार्थमित्युपब्रह्माणं राज्यतिचारज्ञानार्थमपि (ठायंति उस्सगं) तिष्ठन्ति कायोत्सर्गं कुर्वन्ति कायोत्सर्गमित्यर्थः । यतश्च कायोत्सर्गस्थानं कार्यमेव सप्रयोजनत्वात्तथाविधवैयावृत्यवदिति गार्थः ।

साम्प्रतं यदुक्तं दिवसातिचारज्ञानार्थमिति तत्रोद्यतो विषयद्वारेण तमतिचारमुपदर्शयन्नाह ।

सयणासणन्नपाणे, चेइअजइसिज्जकाइनुचारे ।

समिंजावणगुत्ती, वितहायरणे अइआरो ॥ ८० ॥

शयनीयवितथाचरणे सत्यतिचारः । एतदुक्तं जवति संस्तारकादेरविधिना ग्रहणादौ अतिचार इति [आसणत्ति] आसनवितथाचरणे सत्यतिचारः पीठकादेरविधिना ग्रहणादावतिचार इति भावना [अन्नपाणेत्ति] अन्नपानवितथाचरणे सत्यतिचारः अन्नपानस्याविधिनाऽग्रहणादावतिचार इत्यर्थः [चेतियत्ति] चैत्यवितथाचरणे सत्यतिचारः । चैत्यविषये च वितथाचरणमविधिना वन्दने श्रकरणे चेत्यादि [जइत्ति] यतिवितथाचरणे सत्यतिचारः यतिविषयं च वितथाचरणं यथाहं विनयाद्यकरणमिति (सेज्जत्ति) शय्यावितथाचरणे सत्यतिचारः शय्या वसतिरुच्यते तद्विषयं वितथाचरणमविधिना प्रमार्जनादौ हयादिसंस्काराणां वा वसतौ । इत्यादि कायिकावितथाचरणे सत्यतिचारः वितथाचरणं वाऽस्यैरिम्भे कायिकान्युत्सृजतः । स्थण्णिम्भे वाऽप्रत्युपेक्षिते वेत्याह (उच्चारत्ति) उच्चारः वितथाचरणे सत्यतिचारः उच्चारः पुरीषो भण्यते वितथाचरणं चैतद्विषयं यथा कायिकं (समितित्ति) समितिर्वितथाचरणे सत्यतिचारः समितयः श्रेयः समितिप्रमुखाः पञ्च यथा प्रतिक्रमणे वितथाचरणं वा समविधिना सेवनमनसेवनं चेत्यादि (भावणेत्ति) भावना वितथाचरणे सत्यतिचारः भावनाश्चानित्यत्वादिगोचरा द्वाद-

श तथा चोक्तं भावयितव्यमनित्यत्वमसरणत्वं तथैकतान्यत्वे अशुचित्वं संसारः कर्माश्रयः संवरविधिश्च निर्जराणां लोकविस्तारो धर्मः स्वाख्याततत्त्वचिन्ता च बोधे सुदुर्लभत्वं च भावना द्वादश विशुद्धाः अथ वा पञ्चविंशतिर्भावना यथा प्रतिक्रमणे वितथाचरणं वाऽऽसामविधिना सेवनमित्यादि (गुत्तित्ति) गुमिर्वितथाचरणे सत्यतिचारः ताश्चेमा नो-गुमिप्रमुखास्तिस्रो गुमयः यथा प्रतिक्रमणे वितथाचरणमपि गुमिविषयं यथा समितिष्विति गार्थः ॥ ८० ॥

इत्थं सामान्येन विषयद्वारेणातिचारमभिधायधुना कायोत्सर्गतस्य मुनेः क्रियामभिधत्सुराह ।

गोसमुहणंतगाई, आओए देसिए अइआरे ।

सव्वे समापइत्ता, हिअए दोसे ठविज्जाहि ॥ ८१ ॥

गोसः प्रत्यूषो भण्यते (मुहणंतगाईत्ति) मुखवस्त्रिका आदिशब्दाच्छ्लेषोपकरणादिग्रहस्ततश्चैतदुक्तं भवति गोसादारभ्य मुखवस्त्रिकादौ विषये (आलोए देसिए अइआरेत्ति) अवलोकयेन्निराक्षेत दैवसिकानतिचारानविधिना प्रत्युपेक्षितादीनिति ततः (सव्वे) सर्वानतिचारान्मुखवस्त्रिकाप्रत्युपेक्षणादारभ्य यावत्कायोत्सर्गमवस्थान्तरम् (समापइत्ता) समाप्य बुद्ध्यवलोकनेन समाप्तिं नीत्वा एतावानेव नातः परमतिचारोस्तीति हृदये चेतसि दोषान्प्रतिषेधकरणादिलक्षणानालोच्य स्थापयेदिति गार्थः ॥

काउं हिअए दोमे, जहकमं जाव ताव पारेइ ।

ताव सुहुमाणुपाणू, धम्मं सुक्कं च भाइज्जा ॥ ८२ ॥

[काउं हिअयेत्ति] कृत्वा हृदये दोषान्यथाक्रममिति प्रतिषेधनानुलोम्येन आलोचनानुलोम्येन च प्रतिषेधनानुलोम्यं नाम ये यथा सेविता इति आलोचनानुलोम्यं तु पूर्वं यद्यत् आलोचनं तत्तत्पश्चाद्गुरुरिति (जाव ताव पारेइत्ति) यावत्तावत्पारयति गुरुर्नमस्कारेण (ताव सुहुमाणुत्ति) तावदितिकालावधारणार्थं सूक्ष्मप्राणापानः सूक्ष्मोच्छ्वासनिःश्वास इत्यर्थः (धम्मं-सुक्कं च भाइज्जा) धर्मः ध्यानप्रतिक्रमणाध्ययनोक्तस्वरूपः शुक्लं च ध्यायेदिति गार्थः ॥ ८२ ॥

देसिआरइअपक्खे, चाउम्मासे तहेव वरिसे अ ।

इक्किं तिन्नि गमा, नायव्वा पंचमेणु ॥ ८३ ॥

दैवसिके प्रतिक्रमणे दिवसेन निर्वृत्तं दैवसिकं (राइयत्ति) रात्रिके (पक्खियत्ति) पान्तिके चानुर्मासिके (तहेव वरिसे-अत्ति) तथैव वार्षिके च वर्षेण निर्वृत्तं वार्षिकं सांवत्सरिकमिति भावना एकैकस्मिन्प्रतिक्रमणे दैवसिकादौ त्रयो गमाः ज्ञातव्याः पञ्चस्वेतेषु दैवसिकादिषु कथं त्रयो गमाः सामायिकं कृत्वा कायोत्सर्गाकरणं सामायिकमेवं कृत्वा प्रतिक्रमणं सामायिकमेव कृत्वा पुनः कायोत्सर्गकरणमिह यस्माद्विषादित्तीर्थं दिवसं प्रधानं च तस्मादैवसिकमादाविति गार्थः ९३ ॥ अत्राह चोदकः-

आइमकाउस्सगो, पक्किमं ताउ काकाउ ।

मामइअंतो किं करे-ह वीअं तइअं च पुणो विउस्सगो ॥

व्या०-(आइमकाउस्सगेत्ति) प्रथमकायोत्सर्गं कृत्वा सामायिकमिति योगः ॥

पक्किमं ताव वीयं, काउं सामाइयं तिओगोतो ।

किं करेह तइयं सा-मइयं पुणो वि उस्सगो य ॥ ८४ ॥

चालना चेयमत्रोच्यते-

समभावमि तिअप्पा, उस्सगं करिअ तो पडिक्कमई ।
एमेव य समभावे, ठिअस्स तइअं तु उस्सगो ॥१६५॥

इह समजावव्यवस्थितस्य जावप्रतिक्रमणं त्रवति, नान्यथा, ततश्च समजावे रागद्वेषमध्यवर्तिनि स्थित आत्मा यस्यासौ स्थिताऽऽत्मा, (उस्सगं करिय तो पडिक्कमई) दिवसाचारपरिज्ञानाय कार्यात्सर्गं कृत्वा गुरोरतिचारजातं निवेद्य तत्प्रदत्तप्रायश्चित्तसमजावपूर्वकमेव ततः प्रतिक्रामतीति । एवमेव च (समभावे तिअस्स तइअं तु उस्सगो) एवमेव समजावे स्थितस्य सनश्चारित्रशुद्धिरपि भवतीति कृत्वा तृतीयं सामायिकं कार्यात्सर्गं प्रतिक्रान्ता-चरकप्रलभाविनि क्रियत इति गार्थः ॥ १६५ ॥

प्रत्यवस्थानमिदमथवा-

सज्जायजाणतवओ-सहेसु उवएमधुइपयाणेषु ।
संतगुणकित्तेणसु अ, न हुंति पुणरुत्तदासा उ ॥१६६॥
मिच्चिमिउमदवत्त, वृत्तिअदोमाण णायणे होइ ।
मिच्चिअमेराइ ठिओ, दुत्तिउंगुअ मि अणाणं ॥१६७॥
क्वत्ति कंमं मे पावं, रुत्तिअमेवेमि तं च उवसमेणं ।
एसो मिच्छाओकम-पयक्खरत्तो समासेणं ॥१६८॥

सज्जायगाहा निगदसिद्धा (१६६) इदानीं "जो मे देवसिओ अइ-आरो कओ" इत्यादिसूत्रमध्ये व्याख्यातत्वादादह्य "तस्स मिच्छामि दुक्कमं ति" सूत्रावयवं व्याचिख्यासुराह-मिच्चिमिउ गाहा (१६७) क्वत्तिउं मे गाहा इतिगाथायुगलकं यथा सामायि नाध्ययने व्याख्यातं तथैव द्रष्टव्यमिति ॥१६८॥

साम्प्रतं तस्योत्तरकरणमिति सूत्रावयवं विवृणुन्नाह-

खंमिअविराहिआणं, मूलगुणाणं सउत्तरगुणाणं ।
उत्तरकरणं कीरइ, जह सगररहंगेहाणं ॥१६९॥

खणिरुतविराधितानां-खणिरुताः सर्वथा भग्नाः, विराधिता देशतो भग्नाः, मूलगुणानां प्राणातिपातादिनिवृत्तिरूपाणां, सह उत्तरगुणैः पिरुविशुद्धादिभिर्वर्तन्त इति सोत्तरगुणाः, तेषामुत्तरकरणं क्रियते, आलोचनादिना पुनः संस्करणमित्यर्थः । हृष्टान्तमाह-यथा शकटरथाङ्गमेहानां बहित्रचक्रगृहाणामित्यर्थः । तथा च शकटादीनां खणिरुतविराधितानामक्षेलिकादिनोत्तरकरणं क्रियत इति गार्थः ॥ १६९ ॥

अधुना प्रायश्चित्तकरणेनेति सूत्रावयवं व्याचिख्यासुराह-

पावं णिइ जम्हा, पायच्छित्तं ति जन्नई तेणं ।
पाएण वा वि चित्तं, विमोहई तेण पच्छित्तं ॥ २०० ॥

पापं कर्मोच्यते, तत्पापं त्विनचि यस्मात्करणात् प्राकृतशैल्या "पायच्छित्तं ति" ज्ञप्यते तेन कारणेन । संस्कृते तु पापं त्विन-सीति पापच्छिद्यते । प्रायशो वा चित्तं जीवं शोधयति कर्ममलिनं विमलीकरोति तेन कारणेन प्रायश्चित्तमित्युच्यते । प्रायो बाहुल्येन चित्तं स्वेन रूपेण भस्मिन्सति भवतीति प्रायश्चित्तम् । प्रायोऽग्रहणं संवरादपि तथाविधचित्तसद्भावादिति गार्थः ॥

अधुना "विमोहीकरणेन" इत्यादिसूत्रावयवं

व्याचिख्यासयाऽऽह-

दव्वे जावे अ दुहा, सोही सद्धं च इक्कमिक्कं तु ।

सर्वं पावं कम्मं, जामिज्जइ जेण संसारे ॥ २०१ ॥

उच्यते जावतइच द्विविधा शुद्धिः, शल्यं च (इक्कमिक्कं तु) एकैकम् । शुद्धिरपि । उच्यते जावभेदेन द्विधा शल्यमपीत्यर्थः । तत्र द्रव्यशुद्धिर्जलादिना वस्त्रादेः, भावशुद्धिः प्रायश्चित्तादिना आत्मनः । एवं उच्यते शल्यं कण्टकशिलीमुखफलादिः भावशल्यं तु मायादिशल्यम् । सर्वे ज्ञानावरणीयादि कर्म पापं वर्तते । किमिति ?-आम्यते येन कारणेन तेन कर्मणा जीवः संसारे तिर्यहनरनारकामरभवानुभवलक्षणे; तथा च दग्धरज्जुकल्पेन त्रयोपग्राहिणा अव्येनापि सता केवद्विनोऽपि न मुक्तिमासाद्यन्तीति दारुणं संसारभ्रमणनिमित्तं कर्मेति गार्थः ॥ २०१ ॥

साम्प्रतमन्यत्रोच्छ्रितेनेत्यवयवं विवृणोति-

उस्मासं न निरंभइ, आभिग्गहिओ वि किमुअ चेट्ठाओ ।

सज्जमरणं निरोहे, सुहुमुस्सासं तु जयणाए ॥ २०२ ॥

ऊर्द्धः प्रवृत्तो वा श्वासः उच्छ्वासः, तं (न निरंभइ च्छि) न निरुणद्धि, (आभिग्गहिओ वि) अभिगृह्यत इत्यभिग्रहः, अभिग्रहेण निवृत्तः आभिग्रहिकः कार्यात्सर्गः, तदव्यतिरेकात् ततोऽप्याभिग्रहिको भण्यते । असावप्यभिग्रहकार्यात्सर्गकार्यपीत्यर्थः । (किमुअ चेट्ठाओ च्छि) किंपुनश्चेष्टाकार्यात्सर्गकारी । स तु सुतरां न निरुणद्धीत्यर्थः । किमित्यत आह-(सज्जमरणं निरोहे च्छि) सद्यो मरणं निरोधे उच्छ्वासस्य, ततश्च (सुहुमुस्सासं तु जयणाए च्छि) सूक्ष्मोच्छ्वासमेव यतनया सुञ्चति, नोच्छ्वणं, मा चूत्सन्वधात इति गार्थः ॥ २०२ ॥

अधुना खासितेनेत्यादिसूत्रावयवार्थं प्रचिकटयिष्येदमाह-

कासखुअजंभिण मा, हु सत्थमनिद्वोऽनिलस्स तिच्चुएहो ।

असमाही अ निरोहे, मा मसगाई अ तो हत्थे ॥२०३॥

इह कार्यात्सर्गे काशक्षुतजृम्भितानि नाऽयतनया क्रियन्ते । किमिति-(मा हु सत्थमनिद्वोऽनिलस्स तिच्चुएहो च्छि) मा शस्त्रं भविष्यति काशितादिसमुद्भवोऽनिलो वायुरनिलस्य बाह्यस्य वायोः । किंचूतः-तीव्रोष्णः, बाह्यानिर्लापेक्षया अत्युष्ण इत्यर्थः । न च न क्रियन्ते, निरुध्यन्त एव (असमाही अ निरोहे च्छि) असमाधिश्च, चशब्दान्मरणमपि संभाव्यते, कासितादिनिरोधे सति । तथा-मा मशकादयश्च कासितादिसमुद्भवपवनश्लेष्मादिनिहता मरिष्यन्ति, जृम्भन्ते वा वदनप्रवेशं करिष्यन्ति; ततो हस्तः अग्रतो दीयते इति, यतनेयमिति गार्थः ॥ २०३ ॥

आह-निश्वासितेनेति सूत्रावयवो न व्याख्यात इति किमत्र करणम् ? । उच्यते-उच्छ्वासितेन तुल्ययोगक्षेमत्वादिति ।

इदानीमुच्चारितेनेत्यादिसूत्रावयवं व्याचिख्यासुराह-

वायनिसग्गुगारे, जयणा सहस्स नेव य निरोहे ।

उग्गारे वा हत्थे, भमल्लीमुच्छासु अ निवेसे ॥ २०४ ॥

वातनिसर्ग उत्तस्वरूपः, उच्चारोऽपि । तत्रार्थं विधिः यतना शब्दस्य क्रियते न निस्पृष्टं मुच्यत इति । (णेव य निरोहे च्छि) नैव च निरोधः क्रियते, असमाधिभावादेव । उग्गारे वा हस्तोऽन्तरं दीयत इति । (भमल्लीमुच्छासु अ निवेसे च्छि) भ्रमलीमुच्छ्वासाश्च निवेशे मा सहसा पतितस्यात्मविरोधना प्रविष्यतीति गार्थः ॥ २०४ ॥

साम्प्रतं सूक्ष्मैरङ्गसंचारैरित्यादिसूत्रावयवव्याचि-
ख्यासयाऽऽह-

वीरिअसजोगयाए, संचारा मुहुमवायरे देहे ।
बाहिं रोमंचाई, अंतो खेत्तानिलाईआ ॥ २०५ ॥

वीर्यसयोगतया कारणेन संचाराः सूक्ष्मवाद्देहे अवश्यं
भावितः, वीर्यं वीर्यान्तरायत्तयोपशमकृत्यजं खलवात्मपरिणामो
भगयते । योगास्तु मनोवाक्कायाः, तत्र वीर्यसयोगतयैव अतिचा-
राः सूक्ष्मवाद्वा भवन्ति, न केवलं वीर्यादिनि । देह एव च सति
प्रयन्ति नादेहस्य, तत्र (बाहिं रोमंचाई) वहिः रोमाश्चादयः, आदि-
शब्दादुत्कृष्टप्रदः । (अंतो खेत्तानिलाईआ) अन्मध्ये सूक्ष्माः
श्रेष्ठाऽनिलादयो विचरन्तीति गार्थाः ॥ २०५ ॥

अधुना सूक्ष्मैरङ्गसंचारैरिति सूत्रावयवं व्याख्यानयति-

आलोअचलं चक्खं, मणुव तं दुकरं थिरं काजं ।
रूपीहं तयं खिप्पइ, सत्तायओ वा सयं चलइ ॥ २०६ ॥

आलोअचलं चक्खं, ततस्तस्मिन्नचलोके चलं चञ्चलं, दर्शन-
लाघसमित्यर्थः । किं चक्षुर्नयनं, यतश्चैवमतो मनोवत् अन्तःक-
रणमिव, तच्चक्षुर्दुष्करं स्थिरं कर्तुं, न शक्यते इत्यर्थः । यतो रूपै-
स्तदाक्षिप्यते, स्वजावतो वा स्वभावेन वा नैसर्गिकेन, स्वयं
चक्षुःस्यात्मनैव चलतीति गार्थाऽर्थः ॥ २०६ ॥

यस्मादेवं तस्मात्—

न कुणइ निमेषजत्तं, तत्तुवओगेण माण जाइजा ।
एगनिंसि तु पवन्नो, जाइ सहू अणिमिसच्छो वि ॥ २०७ ॥

न करोति निमेषयत्नं कायोत्सर्गकारी । किमिति (तत्तुव-
ओगेण माण जाइजा) तत्र निमेषयत्ने य उपयोगस्तेन सता
मानध्यानं ध्यायेत् अजिप्रेतमिति (एगनिंसि तु पवन्नो जाइ सहू
अणिमिसच्छो वि) एकरात्रिकीं तु प्रतिमां प्रतिपन्नो महासत्त्वः
ध्यायति समर्थः, अनिमिषाङ्गोऽपि अनिमिषे अक्रिणी यस्य सः
अनिमिषाक्षः, निश्चलनयन इति गार्थाऽर्थः ॥ २०७ ॥

अधुना एवमादिभिराकारैरित्यादि सूत्रावयवं

व्याचिख्यासुराह-

अगणी १ उच्छिदेज्ज व, २ वोहिअखोभाइ ३ दीहडके वा ४।
आगारेहि अजग्गो, उस्सग्गे एवमाईहिं ॥ २०८ ॥

यदा ज्योतिः स्पृशति तदा प्रावरणाय कटपग्रहणं कुर्वतोऽपि
न कायोत्सर्गमङ्गः । आह-नमस्कारमेवाभिधाय किमिति तद्-
ग्रहणं न करोति येन तद्भङ्गो न ज्ञातः । उच्यते-नात्र नमस्का-
रेण पारणमेवाविशिष्टं कायोत्सर्गमानं क्रियते, किंतु यो यत्परि-
माणो यत्र कायोत्सर्ग उक्तस्तत् ऊर्द्धमिति समाप्तेऽपि तस्मिन्-
मस्कारमपठतो जङ्ग इत्यर्थः । अपरिसमाप्तेऽपि च पठतो भङ्ग
एव । स चात्र न यवनीत्येवं सर्वत्र ज्ञावनीयम् । (उच्छिदेज्ज व
त्ति) मार्जारी सूर्यिकं दिवा पुरतो यायात्तत्राप्यग्रतः सरतो न
कायोत्सर्गमङ्गः । (वोहियखोभाइ त्ति) बोधिकाः स्तेनकास्तेभ्यः
क्रोशः संभ्रमः, आदिशब्दाद्याज्यादिक्रोशः परिगृह्यते । तत्रास्था-
नेऽप्युच्चारयतो वा न कायोत्सर्गमङ्गः । (दीहडके व त्ति)
सर्पदंष्ट्रा वाऽऽत्मनि परे वा साधौ सहसाऽऽकारम् एवोच्चार-
यतः तथैव । आक्रियन्त इत्याकाराः, तैराकारैः, अभ्रमः स्या-
त्कायोत्सर्गः, एवमादिभिरिति गार्थाः ॥ २०८ ॥

अधुनौघतः कायोत्सर्गविधिं प्रतिपादयन्नाह-

ते पुण समूरिउ चित्र, पासवणुचारकात्तचूमीओ ।
पेहिता अत्थमिए, तं तुस्सग्गं सए गणे ॥ २०९ ॥

ते पुनः कायोत्सर्गकर्तारः साधवः ससूर्य एव दिवसे प्रसव-
णोच्चारणकालभूमाः । प्रत्युपेक्ष्य, द्वादश प्रसवणभूमयः आलयप-
रिजोगा अन्तः पद्, पद् वहिः । एवमुच्चारणभूमयोऽपि द्वादश । प्रमाणं
चाऽऽसां तिर्यग्जघन्येन हस्तमात्रम्, अथश्चर्त्वायद्गुह्यन्यचेतनम्,
उत्कृष्टतस्तु स्थण्डिलं द्वादशयोजनमानम् । न च तेनाधिकारः । ति-
स्त्रस्तु कालभूमयः कालमण्डलाख्याः, यावच्चैनमन्यं च भ्रमण-
योगं कुर्वन्ति कालवेलायां तावत्प्रायशोऽस्तमुपयात्येव स-
विता, ततश्च (अत्थमिए तं तुस्सग्गं सए गणे त्ति) उक्तम् ।
अन्यथा यस्य यदैव व्यापारपरिसमाप्तिर्भवति स तदैव सामा-
यिकं कृत्वा तिष्ठतीति गार्थाः ॥ २०९ ॥

अयं च विधिः केनचित्कारणान्तरे गुरोर्व्याघाते सति-
जइ पुण निव्वायाओ, आवस्संतो करंति सव्वे वि ।

सट्ठाइकहणवाया-ययाइ पच्चा गुरु ठंति ॥ २१० ॥

यदि पुनर्निर्व्याघात एव सर्वेषामावश्यकं प्रतिक्रमणं, ततः कुर्व-
न्ति सर्वेऽपि सदैव गुरुणा (सट्ठाइकहणवायाययाइ पच्चा
गुरु ठंति) इति निगदसिद्धमिति गार्थाः ॥ २१० ॥

यदा च पश्चाद् गुरुवस्तिष्ठन्ति तदा-

सेसा उ जहासत्ति, आपुच्छित्ता ए ठंति सट्ठाणे ।

सुत्तत्थसरणहेउ, आयरिणं ठिअम्मि देवसिअं ॥ २११ ॥

शेषास्तु साधवः, यथाशक्ति शक्यतुरूपं, यो हि यावन्तं कालं
स्थातुं समर्थः “ आपुच्छित्ता तु गुरुं ठंति सट्ठाणे साम्प्रतिकं
काळण । किं निमित्तम् ? (सुत्तत्थसरणहेउ) सूत्रार्थस्मरणहेतुम् ।
(आयरिणं ठिअम्मि देवसिअं त्ति) ‘आयरिणं पुरतो ठिअं तस्स सा-
माइयावसाणे देवसियं अइयारं चितंति’ । अत्रे भणन्ति-“जाइ आ-
यरिओ सामाइयं कइइ, ताहे ते वि तइट्टिया चेव सामाइयसुत्त-
मणुपेहति, गुरुणा सह पच्चा देवसियं ति” गार्थाः ॥ २११ ॥

शेषास्तु यथाशक्तीत्युक्तम्, यस्य कायोत्सर्गेण स्थातुं शक्ति-
रेव नास्ति स किं कुर्यादिति तत्रतं विधिमभिधित्सुराह-

जो हुज्जउ असमत्थो, वालो वुट्ठो गिलाण परितंतो ।

सो विगहाइविरहिओ, भाइजा जा गुरु ठंति ॥ २१२ ॥

यः कश्चित्साधुर्भवेदसमर्थः कायोत्सर्गेण स्थातुम् । स किंभूत
इत्याह-वालो वुट्ठः श्वानः परितान्तोऽतिपरिश्रान्तो गुरुवैयावृ-
त्यकरणादिना । असावपि विकथादिरहितः सन् ध्यायेत्सूत्रार्थ-
म् । (जा गुरु ठंति) यावत् गुरुवस्तिष्ठन्ति कायोत्सर्गमिति
गार्थाः ॥ २१२ ॥

आचार्य स्थिते देवसिकमित्युक्तं तत्रतं विधिमभिधित्सुराह-

जा देवसियं दुगुणं, चित्तेइ गुरु अहिंमिओ चेइ ।

बहुवावारा इअरे, एगुणं ता वि चितंति ॥ २१३ ॥

निगदसिद्धा । नवरं चेष्टा व्यापाररूपाऽवगन्तव्या ॥ २१३ ॥

पव्वइआण व चेइ, नाऊण गुरुं बहु बहुविहीअं ।

कालेण तदुचिएण, पारेइ य थोवचेओ वि ॥ २१४ ॥

नमोकार चउवीसग-किङ्कमालोअणं पक्कमणं ।

किङ्कम्पदुरालोऽत्र-दुष्पन्तिकंते अ उस्सगं ॥ ११५ ॥

(नमोकारे स्ति) “काउस्सगसंमत्तीए नमोकारेण पारेति, नमो
अरिहंताणं ति । (चउवीसग स्ति) पुणो जेहिं इमं तित्थं देसियं
तेसिं तित्थगराणं उसभाईणं चउवीसत्थपण उक्कित्तणं करेति;
‘लोगस्सुज्जोयगरे’ स्ति भणियं होइ । (किङ्कम्मं ति) ततो वंदि-
कामा गुहं संडासयं पडिलेहिंता उवविसंति । ततो मुहणंतं
पडिलेहिंय स सीसोवरि यं कायं पमज्जंति, पमज्जंता परेण वि-
णपणं तिकरणपरिसुखं किङ्कम्मं करेति, वंदणगमित्यर्थः ।
उक्तं च-“आलोयणवागरण-स्स पुच्छुणे पूयणाइसज्जाए । अ-
बराहेय गुरुणं, विणओ मूलं च वंदणं” ॥ इत्यादि । (आलो-
णं ति) एवं च वंदिता उथायो जयकरगहियरभोहरणअछाव-
णयकाया पुवं परिचिंतिप दोसे जदाराइणियाए संजयभासा-
ए जहा गुरु सुणेइ, तहा पवहुमाणसंवेगा मायामयविष्णुका
अप्पणो विसुक्किनिमित्तमालोयंति ” । उक्तं च-

“ विणपण विणयमूलं, गंतूणापरियपायमूलम्मि ।

जाणाविज्ज सुविदिभो, जइ अप्पाणं तह परं पि ॥ १ ॥

कयपावो वि मणूसो, आलोइयनिदिओ गुरुसगासे ।

होइ अइरेगलहुओ, ओहरिअज्ज व्व भारवहो” ॥ २ ॥

तथा—

दुष्पन्नाऽपुष्पन्ना, मायाअणुमग्नओ निहंतव्वा ।

आलोयणनिदणगरि-हणादि ण पुणो स्ति या वितियं ॥ ३ ॥

तस्स य पायच्छिंतं, जम्मगाविक गुरु उवविसंति ।

तं तइ अणुचरियव्वं, अणवत्थपसंगभीएणं” ॥ ४ ॥

(पडिक्कमणं ति) “आलोइकण दोसे, गुरुणा पडिक्कपाय-
च्छिंता तो । सामाइयपुव्वगं, समभावे ठाइकण य पक्किमं
ति” ॥ ५ ॥ सम्ममुवउत्ता परंपपण पक्किमणं कहेति अणवत्थ-
पसंगभीया । अणवत्थाए पुण उदाहरणं-तिलहारगकप्पछगो
स्ति । (कित्तिक्कमं ति) “ तओ पडिक्कमित्ता खामणानिमित्तं
पक्किमणनिवेयणत्थं वंदंति । तओ आयरियमादी पक्किमण-
त्थमेव दंसेमाणा खामेति ” ।

उक्तं च-

“ मायरियउवज्जाए, सीसे साइम्मिप कुलगणे वा ।

जे मे केइ कसाया, सव्वे तिविहेण खामेमि ॥ १ ॥

सव्वस्स समणसंघ-स्स भगवओ अंजलिं करिय सीसे ।

सव्वं खमावइत्ता, खमामि सव्वस्स भइयं पि ॥ २ ॥

सव्वस्स जीवरासि-स्स भावओ धम्मनिहियनियच्चित्तो ।

सव्वं खमावइत्ता, खमामि सव्वस्स भइयं पि” ॥ ३ ॥ इत्यादि ।

‘दुरालोइए दुष्पन्तिकंते य काउस्सगो’ स्ति एवं खामेत्ता
मायरियमाइं, तओ ‘दुरालोइअं वा होज्जा दुष्पन्तिकंते वा होज्जा
अणाभोगादिणा कारणेण । ततो पुणो वि कयसामाइया च-
रित्तविसोहणत्थमेव काउस्सगं करेति स्ति ” गाथार्थः ॥
आव० ५ भ० ।

एवंविहपरिणामा, जावेणं तत्थ नवरमायरियं ।

खामंति सव्वसाहू, जइ जिहो अन्नहा जेइ ॥ ७१ ॥

एवंविधपरिणामाः सन्तो भावेन परमायैः, तत्र नवरमाचा-

य प्रथमं क्रमयन्ति सर्वे साधवः, यदि ज्येष्ठोऽसौ पर्यायेण, अ-
न्यथा ज्येष्ठोऽसति ज्येष्ठमसावीप क्रमयति, विज्जागोत्पन्ने शिष्य-
कादिश्रुताभङ्गनिवारणार्थं कदाचिदाचार्यमेवेति गाथार्थः ।

आयरिय-उवज्जाए, काऊणं सेसगाण कायव्वं ।

उप्पन्निवादीकरणे, दासा सम्मं तहाऽकरणे ॥ ७३ ॥

आचार्योपाध्याययोः कृत्वा, क्रमणमिति गम्यते । शेषाणां सा-
धूनां यथारत्नाधिकतया कर्त्तव्यम् । उत्परिपाटीकरणे, विप-
र्ययकरणे इत्यर्थः । दोषा आश्नादयः । सम्यक् तथा अकरणे,
विकलकरणे च दोषा इति गाथार्थः ।

जा दुचरिमो स्ति ता हो-ई खमणं तीरिए पक्किमणे ।

आइज्जं पुण तिण्हं, गुरुस्स दोण्हं च देवसिए ॥ ७४ ॥

यावत् द्विचरम इति, द्वितीयश्च स चरमश्च क्रमणापेक्षया ता-
वद्भवति क्रमणं; तीरिते प्रतिक्रमणे, पठिते प्रतिक्रमणे इत्यर्थः ।
आचरितं पुनस्त्यागां गुरोर्द्वयोश्च शेषयोर्द्वैवसिक इति गाथार्थः ॥

आचरितकल्पप्रवृत्तिमाह—

धिइसंघयणाईणं, मह हाणिं च जाणिउं थेरा ।

सेहअगीअत्थाणं, उवणा आइसुकप्पस्स ॥ ७५ ॥

धृतिसंहननादीनां हानिं च ज्ञात्वा स्थविरा गीतार्थाः, शिष्य-
कागीतार्थोयोर्विपरिणामनिवृत्त्यर्थं स्थापनां कुर्वन्तीति । स्था-
पना आचरितस्य कल्पस्येति गाथार्थः ॥

अथवा—

असडेण समाइसुं, जं कत्थइ केणइ असावज्जं ।

न निवारिअमणेहिं, अ बहुमणुमयमेअमाइसुं ॥ ७६ ॥

अश्वेन समाचरितं यत्किंचिद् कुत्रापि छव्यादौ केनचित्प्र-
माणस्थेन असावद्यं न निवारितमन्यैश्च गीतार्थैश्चास्तुत्वादेवैतथं
बहुमतमेतदाचरितमिति गाथार्थः ।

अमुमेवार्थं विशेषेणाह—

विअटणपच्चखाणे, सुए अ रयणाहिआ वि उ करिंति ।

मज्जिह्वे ण करेती, सो चेव य तेसि पकरेई ॥ ७७ ॥

विकटनप्रत्याख्यानयोरित्यत्र विकटनमालोचनम्, प्रत्याख्यानं प्र-
तीतम् । श्रुते चोद्दिश्यमानादौ रत्नाधिका अपि तु ज्येष्ठार्था अ-
पि कुर्वन्ति; वन्दनमिति प्रक्रमाद् गम्यते । मध्यम इति, क्रमण
इत्यर्थः । न कुर्वन्ति, अपि तु स एवाचार्यस्तेषां रत्नाधिकानां
करोति वन्दनमिति गाथार्थः ॥

खामितु तओ एवं, करेति सव्वे वि नवरमणवज्जं ।

रेसिम्मि दुरालोइअ-दुष्पन्तिकंतेस्स उस्सगं ॥ ७८ ॥

क्रमयित्वा ततस्तदनन्तरम्, पवमुकेन प्रकारेण, कुर्वन्ति सर्वेऽपि
साधवः, नवरमणवज्जं, सम्यगित्यर्थः । रेखायां दुरालोचितदुष्पत्ति-
क्रान्तयोः, एतन्निमित्तमिति भावः । कायोत्सर्गमिति गाथार्थः ॥

अत्रापि कायोत्सर्गकरणे प्रयोजनमाह—

जीवो पमायबहुलो, तब्भावणजाविओ अ संसारे ।

तत्थ वि संजाविज्जइ, सुहो सो तेण उस्सगो ॥ ७९ ॥

जीवः प्रमादबहुलः, तद्भावनाजावित एव प्रमादभावनाभाषित-

स्तु, संसारे ततश्चैवम् । यतोऽज्यासपाटवात्तत्राप्याद्योचनादौ
संज्ञायते सूक्ष्मोऽसौ प्रमादः ततश्च दोष इति, तेन कारणेन
तज्जयाय कायोत्सर्ग इति गार्थः ॥

चोएइ हंदि एवं, उस्सगम्मि वि स होइ अणवत्था ।

भस्सइ तज्जयकरणे, का अणवत्था जिए तम्मि ॥८०॥

चोदयति शिक्तः-हृदि यद्येवं कायोत्सर्गेऽपि सः सूक्ष्मः प्रमादो
भवति ततश्च तत्रापि दोषः । तद्यथा-अपरकरणं तत्राप्येव एव
वृत्तान्त इत्यनवस्था । एतदाशङ्क्याह-भण्यते, प्रतिवचनम्-तज्ज-
यकरणे अधिकृतसूक्ष्मप्रमादजयकरणे प्रस्तुते, काऽनवस्था?,
जिते तस्मिन् सूक्ष्मप्रमादे इति गार्थः ॥

तत्थ वि अ जो तओ वि हु, जीअइ तेणेव य सयाकरणं ।

सव्वो वि साहुजंगो, तं खनु तप्पच्चणीओत्ति ॥८१॥

तत्रापि च इतरकायोत्सर्गे, यः पूर्वोक्तयुक्त्या पतितः सूक्ष्मः प्रमाद-
तः, तकोऽप्यसावपि, जीयते तिरस्क्रियते, यदितरेण तदुत्तरका-
लजाविना कायोत्सर्गेण, तत्रापि यः, असावपीतरेण स्यादेतत्, एवं
सदा कायोत्सर्गकरणापस्तिरित्याशङ्क्याह-स च सदाकरणं,
कायोत्सर्गस्येति गम्यते । कुत इत्याह-सर्वोऽपि साधुयोगस्तत्रो-
क्तः भ्रमणव्यापारः यस्मात् । खलुशब्दो विशेषणार्थः, भावप्रधान
इत्यर्थः । तत्प्रत्यनीक इति-सूक्ष्मप्रमादप्रत्यनीकः । अतएव जग-
दुक्तानुपूर्व्या विदितानुष्ठानवन्तो विनिर्जित्य प्रमादं वीतरागा
भवन्ति । इत्थं जेतया एव तस्य भगवद्भिर्ज्ञातितत्त्वा इति ब-
हुषक्तव्यमित्यक्षेपं प्रसङ्गेनेति गार्थः ॥

सुचागाहा-

एस चरित्तुस्सगो, दंमणमुच्चीएँ तइअओ होइ ।

मुअनाणस्स चउत्थो, सिद्धाणं थुई य किइकम्मं ॥८२॥

एष चारित्रकायोत्सर्गस्तदा दर्शनशुद्धिनिमित्तं तृतीयो भव-
ति । प्रारम्भकायोत्सर्गपेक्षया तस्य तृतीयत्वम् । श्रुतज्ञानस्य
चतुर्थः । एवमेव सिद्धानां स्तुतिश्च, तदनु कृतिकम्म-वन्दन-
मिति सुचागाथासमासाधः ॥

अवयवार्थमाह-

सामाअपुव्वंगं, करिंति तं चरित्तमोहणनिमित्तं ।

पियधम्मऽवज्जभीरू, पप्पासुस्सासगपमाणं ॥८३॥

सामायिकपूर्वकं प्रतिक्रमणोत्तरकालजाविनं कायोत्सर्गं कु-
र्वन्ति चारित्रशोधननिमित्तम् । किंविशिष्टाः सन्त इत्याह-प्रि-
यधर्माऽवज्जनीरवः पप्पाशुदुच्चासप्रमाणमिति गार्थः ॥

ऊसारिण विहिणा, सुद्धचरित्ता त्थयं पकाहिता ।

कध्वंति तओ चेइअ-वेदणदंरं तउस्सगं ॥ ८४ ॥

उत्सार्य विधिना-‘णमो अरहंताणमिति’ अग्निधानलक्षणेन, शु-
द्धचारित्राः सन्तः, स्तवं ‘लोकस्योद्योतकरूपं’, प्रकृत्य, पठि-
त्वत्यर्थः । कर्षन्ति, पठन्तीत्यर्थः । ततस्तदनन्तरं चैत्यवन्दनं
दण्डकं कर्षन्ति, ततः कायोत्सर्गं कुर्वन्तीति गार्थः ॥

किमर्थमित्याह-

दंसणमुच्चिनिमित्तं, करिंति पणवीसगपमाणेणं ।

ऊमारिण विहिणा, कध्वंति सुअत्थयं ताहे ॥८५॥

दर्शनशुद्धिनिमित्तं कुर्वन्ति पञ्चविंशत्युच्चासप्रमाणेन उ-
त्सार्य विधिना पूर्वोक्तेन, कर्षन्ति श्रुतस्तवं ततः ‘पुष्करयरेत्या-
दि’ लक्षणमिति गार्थः ॥

सुअनाणस्सुस्सगं, करिंति पणवीसगं पमाणेणं ।

सुत्तइयारविसोहण-निमित्तमह पारिउं विहिणा ॥८६॥

श्रुतज्ञानस्य कायोत्सर्गं कुर्वन्ति पञ्चविंशत्युच्चासमेव प्रमाणेन सू-
त्रातिचारशोधननिमित्तम्, अथानन्तरं पारयित्वा विधिना
पूर्वोक्तेनेति गार्थः ॥

चरणं सारो दंसण-नाणा अंगं तु तस्स निच्छयओ ।

सारम्मि अ जइअव्वं, सुच्ची पच्चाऽणुपुव्वीए ॥८७॥

किमित्याह-

सुद्धसयलाइआरा, सिद्धाणं थयं पठंति तो पच्चा ।

पुव्वभणिण विहिणा, किइकम्मं दिंति गुरुणाओ ॥८८॥

शुद्धसकलातिचाराः सिद्धानां सबन्धिनं स्तवं पठन्ति ‘सिद्धा-
णमित्यादि’ वृत्तणम्, ततः पश्चात् पूर्वभणितेन विधिना, कृति-
कम्मं वन्दनं ददति गुरोरप्याचार्यायैवेति गार्थः ॥८८॥ पं०
ब० ३ द्वार ॥

एस चरित्तुस्सगो, दंसणमुच्चीएँ तइअओ होइ ।

मुअनाणस्स चउत्थो, सिद्धाणं थुई अ किइकम्मं ॥८९॥

(एस चरित्तुस्सगोत्ति) चरित्तातिचारविसुद्धिनिमित्तोत्ति ज-
णियं होइ । अयं च पंचासुस्सासपरिमाणो, ततो णमोकारेण
पारित्ता विसुद्धचरित्ता विसुद्धचरित्तं दंसि सया णं दंसणविसु-
द्धिनिमित्तं एस नामुक्कित्तं करेति ज्ञारित्तविसोहियं । इयासि
दंसणविसोहिइअ इत्ति कद्दु तं पुणं नामकित्तणमेवं करेति-
‘वोगस्सुज्जोयगरेत्यादि,’ अयं चतुर्विंशतिस्तवश्चतुर्विंशति-
स्तवे न्यक्षेण व्याख्यात इति नेह पुनर्व्याख्यायते ॥२२५॥

चतुर्विंशतिस्तवं चाग्निधाय दर्शनविशुद्धिनिमित्तमेव का-

योत्सर्गं चिकीर्षन्तः पुनरिदं सूत्रं पठन्ति-

सूत्रम्

सव्वलोए अरिहंतचेइआणं वंदणवत्तियाए पयण-
वत्तियाए सकारवत्तियाए सम्माणवत्तियाए बोहिलान-
वत्तियाए निरुवसगवत्तियाए सच्चाए मेहाए धिइए धार-
णाए अणुप्पेहाए वच्चाणीए ठामि काउसगं ॥

अस्य व्याख्या-सर्वलोकेऽहं चैत्यानां करोमि कायोत्सर्गमिति ।
तत्र लोकायते दृश्यते केवलज्ञानभास्वतेति लोकः, चतुर्दशर-
ज्वात्मकः परिगृह्यते इति । उक्तं च-“धर्मादीनां वृत्ति-द्रव्याणां
भवति यत्र तत् क्षेत्रम् । तैर्द्रव्यैः सह लोक-स्तद्विपरीतं ह्यलोका-
ख्यम्” । १। यः सर्वं खल्वधस्तिर्यगुर्द्धभेदजिन्नः, सर्वश्चासौ लोकश्च
सर्वलोकस्तस्मिन्सर्वलोके, त्रैलोक्य इत्यर्थः । तथाहि-अधोदो-
के चमरादिभयनेषु, तिर्यग्लोके द्वीपाचलज्योतिष्काविमानादिषु,
सन्त्येवार्हचैत्यानि । ऊर्ध्वलोके सौधर्मविमानादिषु सन्त्येवार्ह-
चैत्यानि । तत्र अशोकाद्यष्टमहाप्रतिहार्यादिरूपां पूजामहंती-
त्यहंस्तस्तीर्थकराः, तेषां चैत्यानि प्रतिमालक्षणान्यहं चैत्यानि ।
इयमत्र भावना-चित्तमन्तःकरणं, तस्य भावे कर्माणि वा, “वर्ण-
पट्टादि”-॥७१।६६॥ वृत्तणमिति ध्यायि कृते चैत्यं जयति । तत्राहंतां
प्रतिमाः प्रगस्तसमाधिचित्तोत्पादकत्वादहं चैत्यानि भण्यन्ते ।
तेषां किं करोमीत्युत्तमपुरुषैक्यचननिर्देशोनात्माज्युपगमं दर्श-
यति । किमित्याह-कायः शरीरं तस्योत्सर्गं कृत्वा, कायस्य
स्थानं मौनध्यानक्रियाव्यतिरेकेण क्रियान्तराध्यासमधिकृत्य

परित्याग इत्यर्थः; ते कायोत्सर्गमाह । कायोत्सर्ग इति पष्ठ्या समासः कृतः । अर्हच्चैत्यानामिति प्रागुक्तम् । तत्किमर्हच्चैत्यानां कायोत्सर्गं करोति? , नेत्युच्यते-पष्ठ्यानिर्दिष्टं तत्पदं पदद्वयमतिक्रम्य मखकूकपुत्या वन्दनप्रत्ययमित्यादिभिरजिसंस्थिते । ततश्चार्हच्चैत्यानां वन्दनप्रत्ययं करोमि कायोत्सर्गमिति द्रष्टव्यम् । तत्र वन्दनमभिवादनम्, प्रशस्तकायवाङ्मनःप्रवृत्तिरित्यर्थः । तत्प्रत्ययं तन्निमित्तं, तत्फलं मे कथं नु नाम कायोत्सर्गो देव स्यादित्यतोऽर्थमिति । एवं सर्वत्र भावना कार्या । तथा- (पूजयवत्तियाएत्ति) पूजनप्रत्ययं पूजननिमित्तं, तत्र पूजनं गन्ध-माल्यादिभिरभ्यर्चनम् । तथा-(सत्कारवत्तियाएत्ति) सत्कारप्रत्ययं सत्कारनिमित्तं, तत्र प्रवरवस्त्राभरणादिभिरभ्यर्चनं सत्कारः । आह-यदि पूजनसत्कारप्रत्ययं कायोत्सर्गः क्रियते, ततस्तावेव कस्मान्न क्रियेते? । उच्यते-ऊवस्तवत्वाद्प्रधानत्वात् । यदुक्तम्—

“ दव्वत्थओ य भाव-त्थओ बहुगुणो त्ति बुक्कि सिया ।

अनिऊण जणवयणमिणं, ऊज्जीवहिंयं जिणा त्ति ॥१॥

ऊज्जीवकायसंज्ञम-दव्वत्थएँ सो विरुज्झती कसिणो ।

तो कसिणसंज्ञमे वि उ, पुप्फाईयं न इच्छंति ॥२॥

अकसिणपवत्तयाणं, विरयाविरयाण एस खलु जुत्तो ।

संसारपयणुकरणो, दव्वत्थपरुवदिट्ठो ॥३॥ ”

अतः थावकाः पूजनसत्कारावपि कुर्वन्त्येव । साधवस्तु प्रशस्ताधवसायनिमित्तमेवेत्यमभिदधति । तथा-(सम्मानवत्तियाएत्ति) सम्मानप्रत्ययं संमाननिमित्तम्, तत्र स्तुत्यादिनिर्गुणोन्नतिकरणं संमानः, तथा मानसप्रातिविशेष इत्यर्थः । अथ चन्दनपूजनसत्कारसंमाना एव किं निमित्तमित्यत आह-(बो-हिवाजवत्तियाए) बोधिलाभनिमित्तं प्रत्ये जिनप्रणीतधर्मप्राप्तिर्बोधिलाभो भव्यते । अथ बोधलाभ एव किं निमित्तमित्यत आह-(निरुवसगवत्तियाए) निरुपसर्गप्रत्ययं निरुपसग-निमित्तम्, निरुपसर्गो मोक्षः । अयं च कायोत्सर्गः क्रियमाणोऽपि श्रद्धादिविकलस्य नाभिलषितार्थप्रसाधनायालमित्यत आह-(सत्कार मेहाए धिइए धारणाए अणुप्पेहाए वरुमारणाए ठामि काउस्सगं ति) श्रद्धया हेतुभूतया िष्टामि कायोत्सर्गं, न बलाभियोगादिना । श्रद्धा निजाऽभिज्ञापः । एवं-मेधया पटुत्वेन, न जरुतया । अन्ये तु व्याचक्षते-मेधयेति मर्यादावर्तित्वेन, नासमञ्जसतयेति । एवं-धृत्या मनःप्रणिधानवृत्त्या, न पुना रागद्वेषाकुलतया । धारणया अर्हद्गुणाविस्मरणरूपया, न तु तच्छून्यतया । अनुमेक्षया अर्हद्गुणानामेव मुहुर्मुहुर्विच्युतिरूपेणानुचितनरूपया, न तु तद्वैकल्येनावर्द्धमानत्वात् प्रत्येकमजिसंबध्यते । श्रद्धया वर्द्धमानया । एवं मेधयेत्यादि । एवं तिष्ठामि कायोत्सर्गम् । आह-उक्तमेव-“ करोमि कायोत्सर्गं, सांप्रतं ‘तिष्ठामीति’ किमर्थमिति ? । उच्यते-‘वर्त्तमानसामीप्ये वर्त्तमानवद्धा’ इति कृत्वा करोमि करिष्यामीति क्रियाभिमुख्यमुक्तम् । इदानीं त्वासन्नतरत्वात् क्रियाविशिष्टत्वात् क्रियाकालनिष्ठाकावयोः कथञ्चिद्वेदात्तिष्ठान्येव । आह-किं सर्वथा? ; नेत्याह-अन्नत्थुस-सिपणमित्यादि पूर्ववत् यावद्वोसिरामिति । “एयं च सुत्तं पढित्ता पणवीसुस्सासपरिमाणं काउस्सगं करोति दंसणसुद्धीए तइयं उट्ठाइत्ति” तृतीयत्वं चास्यातिचाराक्षोचनविषयप्रथमकायोत्सर्गापेक्षयेति । ततो-“नमोकारेण पारित्ता सुयनाणपरिवुद्धिनिमित्तं अइयारविसोइएत्थं च सुयधम्मस्स भगवतो पराए भत्तो ए तण्णवगनमोकारपुव्वगं थुइं पढंति” ॥ भाव० ५ अ० ॥ “का-

उस्सगस्स णाणविही जथा ओहनिज्जुत्तीए” आ० ५ अ० ॥

इदानीमेतामेव द्वारगाथां विशेषेण व्याख्यानयन्नाह-

उद्धुनीसीयतुयट्ठण, णाणं तिविहं तु होइ नायव्वं ।

उद्धं उच्चारार्हं, गुरुमूढं पदिक्रमागम् ॥ ४१५ ॥

तत्र स्थानं त्रिविधं ज्ञातव्यम्-ऊर्द्धस्थानं, निषीदनस्थानं, त्वग्व-त्तनस्थानं च । तत्राद्यमूर्द्धस्थानं व्याख्यानयन्नाह- (उद्धं) उ-च्चारार्थं ऊर्द्धं स्थानं कायोत्सर्गः । स उच्चारार्थं कृत्वा, आदि-प्रहणात्प्रस्त्रवणं कृत्वा, ततश्च गुरुमूल आगत्य प्रतिक्रामतः, काम्, ईर्यापथिकीं प्रतिक्रामतो भवति ॥

पक्खे ऊसासाई, पुरओ अविणीयमग्गओ वाऊ ।

णिकखमपवेसवज्जण, जावासन्नो गिलाणाए ॥ ४१६ ॥

कायोत्सर्गं कुर्वता आचार्यपक्कं पक्कप्रदेशे न स्थातव्यम्, यतः गुरुच्छासेनाजिह्न्यते । नापि पुरतः स्थातव्यम्, यतः पुरतः अविनीतत्वमुपजायते गुरुमाच्छाद्य तिष्ठतः । नापि मार्गतः गुरोः पृष्ठतो, यतो गुरोर्वायुनिरोधेन ग्नानता भवति । चायुयोऽपानेन निर्गच्छति । कथं पुनः स्थातव्यम्? , यत्र निष्क्रमप्रवेशस्थानं, तत् वर्जयित्वा कायोत्सर्गं करोति (भावासन्नो त्ति) यः उ-च्चारदिना पीकितः स च निर्गमे रुद्धं संज्ञानिरोधं करोति, ततश्च ग्नानता भवति । अथ निर्गच्छति ततः कायोत्सर्गभङ्गः ॥

भारे वेयण खमगुएह-मुच्छपरिताव छेदणे कलहो ।

अव्वावाहे णाणे, सागारपमज्जेण जयणा ॥ ४१७ ॥

तथा च मार्गे कायोत्सर्गकरणे एते दोषाः-जिह्वामदित्वा कश्चिदायातः साधुः, स च जारे सति यदि प्रतिवालयति त-तो वेदना भवति । तथा-क्लपकः कश्चिन्नक्तं गृहीत्वाऽऽयातः, तथाऽन्यः उष्णसंतप्त आयातः । अनयोर्द्वयोरपि प्रतिवाक्ष-यतो यथासंख्यं मूर्च्छापरितापौ भवतः । क्लपकस्य मूर्च्छा, उष्ण-तप्तस्य परितापः । अथैते कायोत्सर्गं छित्त्वा प्रावशन्ति ततः प-रस्परं कलहो भवति । तस्मात् अव्यावाधे स्थाने कायोत्सर्गः कर्त्तव्यः, एतद्वैषम्यात् । (सागारपमज्जेण जयणेत्ति) यदा तु पुनः सागारिको भवति कायोत्सर्गं कुर्वतस्तदा अप्रमार्जनमेव करोति, यतनया वा प्रमार्जयति-रजोहरणेन बाह्यनिषद्यया प्र-मृज्य कायोत्सर्गस्थानं, ततस्तां निषद्यां सागारिकपुरतः एकान्ते मुञ्चति, गते च तस्मिन् गृह्णाति । उक्तमूर्द्धस्थानम् ॥ ओष० ।

“निव्वाघाते णायंता चेव पुव्वं सामायिकं कारित्ता सुत्तं अणु-पेहंति, जाव आयरिएण ‘वोसिरामि’ त्ति भणितं, ताहे इमे वि अ-तियारसुहमे भिया पडिलेहणादिंयं चिंतेति । अस्से भणंति-जाहे आयरिया सामाइयं एगट्ठिता ताहे ते तहहिता चेव अणुप्पे-हंति पढं सुत्तं चिंतेति । अत्राह-एत्थं किंनिमित्तं काउ-स्सगो कीरति, जेण णेरइयस्स णिरवज्जता होति, सुइं च एकगो चिंतंति ? । उक्तं च-

“ काउस्सगम्मि ठिओ, नेरइकायो निरुव्वयपसरो ।

जाणइ सुहमेगमणो, मुणिंदवासियाइ अइयारं ॥ ८७ ॥

परिजाणिकुण य जअओ, सम्मं गुरुजणं पयासणेणं तु ।

सो होइ अप्पगं सो, जइहा य जिणहिं सां भाणंता ” ॥ ८८ ॥

सो काउस्सगो ।

काउस्सग मोक्खपह-दंसियं जाणिऊण तो धीरा ।

दिवसाइयारजाणण-ट्ठयाइ णायंति उस्सगं ॥ ८९ ॥ आध० नि०

काउस्सगं मोक्खपहं इति दासतं जिणहिं, जेण वि-

खज्जता होइ ति । अहवा मोक्खपहो जैनशासनं,
तस्मिं देसितं विधेयत्तनं, मोक्खपहगेहिं वा जिणेह द-
शितं मोक्खजिगमिपूणां कर्तव्यतया । अहवा—मोक्खप-
हो जाणादीणि, तस्स देसियं, देसयतीति देसियं; तं
देशयतीत्यर्थः । एवं जाणित्तुणं, ततो धीरा, धी वारु-
स्तया राजन्त इति धीराः । देवसियातियारस्स य पारजा-
णण्ठं काउस्सगं ठाति ति । एवं काउस्सगं ठितेण मुहणं-
तिमादि काउं जाय पत्थ काउस्सगं ठितो ताव अणुपेहेतव्वं,
सव्वं देवसियं चित्तेत्ता जावइया देवसियाऽतियारा ते सव्वे स-
मणेत्ता ते दोसे आलोयणाणुलोमे पमिसेवणाणुलोमे य ठवे-
ज्जा । तेसु संमत्तेसु धम्मसुक्काणि ऊएज्जा जाव आयरियाहिं
उस्सारयंति । आयरिया पुण अप्पणोच्चयं देवसियं चेट्टं दोवा-
रे चित्तेति, ताव इमं हि एकेस्मिं चित्तिने होति । किं कारणं?, त-
स्स अहिं हिं दितस्स अप्पा अतियारा, मिस्सादीणि हिंमिताणं च
बहुतरा, दिवस्सगाहणं किं निमित्तं?, दिवसादीयं तिथं पसत्थो-
भवति । एवं एतास्मां तिप्पि गाथास्मां दिवसे, एवं पक्खिण वि
दिवसो, चाउम्मासिए वि दिवसो, संवच्चरिए वि दिवसो, तेण
दिवसा तिप्पि, तिप्पि, एव ताए दांसो, पच्चूसे रातिपा अतियारा
पक्खिणचाउम्मासियसंवच्चरिया णत्थि । एतेण कारणेण दि-
वसगहणं, पुव्वएहे वा केवत्तं दुग्गाऽणुपेहा पुव्वइयाणं वा प-
योगतं णातूण अपरिमितेण कावेण उस्सारितव्वं, तं च णमो
अरिहंताणं ति भणित्ता पारेति । पच्छा पुत्ति जणति । सा य
थुनी—जेहिं इमं तिथं इमाए उस्सण्णिणीए पदेसियं णाणदं-
सणचरित्तस्स य उव्वेदसो तेसिं महतीए जत्तीए बहुमाणे
तो संथवो कायवो । एतेण कारणेण काउस्सगाणंतरं
चउवीसत्थओ । सा य उव्वत्तेहिं पहित्ता गुणवतो प-
डिवत्तिनिमित्तं सबहुमाणं संवेगसारं अवराधालोयणा कात-
व्वा । विणयमूवो धम्मो ति कावं वेदितुकामो गुरुं सडा-
सयं पडिलेहिं ता उव्वेहो मुहणंतयं पडिलेहेति । से सीसं कायं
पज्जित्ता परेण विणएण तिकरणविसुक्कं कितिकम्मं कातव्वं ।

तत्थ सुत्तगाथा—

आलोयणवागरण—स्स पुच्छेण पूयणाए सज्झाए ।

अवराहे य गुरूणं, विणओ मूत्तं च वदणयं ॥२१६॥

एवं विणयं पञ्जित्ता अभुत्थाय जडारातिणियाए दोहिं द-
थेहिं रयहरणं गढाय अक्खल्लियं आलोएति जधा गुरू सुणेंति
उण तओ संजतभासाए पुव्वरए दोसे वागरेति गुरुस्स ।

तत्थ सुत्तगाथाओ—

विणएण विणयमूलं, गंतूणं साधुपादमूलमि ।

जाणवेज्ज सुविहिओ, जह अप्पाणं तह परं पि ॥२१७॥

कयपावो वि मणूनां, आलोइय णिंदिओ गुरुसगासे ।

होइ अइरेगलहुओ, ओहरियभरो व्व भारवहो ॥२१८॥

उप्पणानुपणा, मायाअणुमगतो णिहंतव्वा ।

आलोयणणिंदणर-हणेहिं ए पुणोत्तिया वितियं ॥२१९॥

जदि नत्थि अतियारो ताहे संदिसह ति, भणितो पमि-
कमति जाणियव्वं । अह अतियारो पायच्छित्तं पुरिमट्टा-
दीहिं ति, तं च तहेव अणुचरितव्वं, मा अणुवत्थादीया
दांसा भविस्संति ।

पत्थ सुत्तगाथा—

तस्स य पायच्छित्तं, जम्पमाविदू गुरू उव्वदिसंति ।

तं तह अणुचरितव्वं, अणवत्थपसंगज्जीतेणं ॥२२०॥

अणवत्थाए उदाहरणं—तिलहारेण वंडेणं कद्दमलित्त-
एणं तेणएणं पसंगावणिवारणट्टाए आता उवात्ताभतव्वो,
जधा ण पुणो अतियरति । एतेण कारणेण वंदणाणंतरं
आलोयणा आलोइए, पुणरवि सामाइयं ववगयरागदोसमोहं
होतूण पच्चिदियसंबुद्धां सचित्तो समणो जाव तज्जाव-
णाभावितो सुत्ते सुत्ते उव्वत्तो अणेसरज्जा । एतेण अभिस-
बंधेण आलोयणाणंतरं सामाइयं, ततो णाणदंसणचरित्ताणं
विशुक्किणिमित्तं पडिसिक्काणं वागरणातिचारस्स किच्चाणं अ-
करणातियारस्स जहोवदेसस्स अ सहइणा अतियारस्स वि
तहा, पक्खणातियारस्स य विसोहिनिमित्तं उव्वेह पडिक-
मणं पडिपदेणं अणुसज्जितव्वं, उव्वत्तेण वि तं निंदामि,
अणागतं पच्चक्खामि ति, कावविभागेण य सव्वेसु ठाणसु
जहा अप्पगो ठाति तहा कातव्वं ।

तत्थ सुत्तगाथा—

एते चेव अणजिगतो, भार्वाव्वरीततो अजिणिविद्धो ।

मिच्छादंसणमिणमो, बहुवागारं वियाणाहिं ॥

एव णाणत्तूणं, आन्वव्वरीतं पदं पदेण ऐतव्वं ।

पुणरव ति उव्वदिते, तो वेज्जति गयं पुव्वं ॥

दिट्ठेण विणयमूलो धम्मो ति पुव्वत्तविहिणा वंदणस्समाय-
णापुव्वं णिवदेणं च पडिकंतोमि ति आयरियाणं वंदेण काऊणं
सेसगा वि खमावेतव्वा ।

तत्थ सुत्तगाथा—

आयरियउव्वज्झाए, सीसे साहम्मिए कुलगणे वा ।

जे मे कइ कसाया, सव्वे तिविहेण खामेमि ॥२२१॥

सव्वस्स समणसंघ—स्स जगवओ अंजलिं करिय सीसे ।

सव्वं खमावइत्ता, खमामि सव्वस्स य तुमं पि ॥२२२॥

एएणाभिसंधेण वंदणाणंतरं खमासमणा, ततो सेसगा वि
जीवा खमावेइतव्वा । एवं विगतरागदोसमोह इति पुणरवि
सामाइकपुव्वगं चरित्तविसोधणेत्तुं काउस्सग्गो वेज्जति ।
गयदिट्ठे चेव जे केइ चारित्तविराधणाकता पमिक्कमणा-
लोयणालाहेण सुद्धा, तीसे विसोहिणिमित्तं काउस्सग्गो ति वा,
जोगनिग्गहो ति वा, एतेण कारणेण चरित्तातियारविसोधि-
निमित्तं सामाइयं कट्ठिऊण काउस्सग्गं दंरुगं च जाव तस्स
उत्तरीकरणेण जाव वोसिरामि ति । एवं णिरवज्जेणं णिरजेणं
तस्स जत्तीए काउस्सग्गो कायवो । केवचिरं कालं पमाणेणं ।
'उसासाणं' सिद्धोमे चत्तारि पादा, पादे पादे ऊसासो । तत्थ गाथा—
“ पादसमा उस्सा—ना, कालपमाणेण होति णातव्वा ।
एतं कालपमाणं, उस्सग्गो होइ णातव्वो ” ॥

तत्थेमा परिमाणगाथातो साए संतं गोसद्धं सायं वे-
यादिय संजा । तत्थ अत्थेदुपडिक्कमणे पडिते पच्छा तिसु
वि काउस्सग्गोसु उस्साससतं भवति । तेसिं पदमो चारि-
त्तकाउस्सग्गो, तत्थ पप्पास उस्सासणं उस्सारत्ता विसु-
क्कचरित्तदेसयाणं महामुणीणं महाजसाणं महाणाणीणं
जेहिं निव्वाणवग्गोवदंसो कतो तेसिं तिथगराणं अविहत-

मग्नां देसगाणं देसणसुद्धिणिमित्तं णामुक्किता कीरति । किं-
निमित्तं ? चरित्तं विसोद्यते । इदं देसणविसोधी कातव्व
त्ति । एतेणाभिसंबोधेण चउवीसत्थओ सां पुव्वजणितो, तस्स
विसोहणनिमित्तं काउस्सगं करेतो पराप जत्तीए भणति-
“ सव्वलोए अरिहंतचेइयाणं वेदणवत्तियाए ” इत्यादि । अस्य
व्याख्या-न केवलं चउवीसाण, जे वि सव्वे एए सिद्धादी अरि-
हंता, चेइयाणि य, तेसि चैव प्रतिकृतिवक्त्राणि । चिती संज्ञाने,
संज्ञानमुपपद्यते काष्ठकर्मादिषु प्रतिकृतिं दृष्ट्वा जया धरहंतप-
त्तिमाए सा इति । अथ भणति-अरिहंता तित्थगरा, तेसि चेइ-
याणि अरिहंतचेइयाणि; अरिहंतिमा इत्यर्थः । तेसि वेदना-
दिप्रत्ययं गामि काउस्सगमिति योगः । तत्र वन्धत्वात्ते-
षां वन्दनार्थं कायोत्सर्गं करोमि । श्रद्धाभिर्वर्धमानैः सद्गुण-
समुत्कीर्तनपूर्वकं कायोत्सर्गेणैव पूजनं करोमीत्यर्थः । जया
कोइ गंधचुणवासमल्लादीहिं समज्यच्चनं करोतीति एवं स-
क्कारवत्तियाए सम्माणवत्तियाए वि जावेतव्वं । णवरं स-
क्कारो जया वन्धाभरणादीहिं सक्कारेण सम्माणो सम्माणणं ।
केइ जणंति-वेइयादयो एगट्टिया आदरार्थं उच्चारिज्जति त्ति ।
अथ वेदनादाणि किमर्थमित्याह-“ बोधिलानवत्तियाए ”
बोधे लाभो सम्मदं सणादीहिं अविष्पयोगो सधर्मावाप्तिरि-
त्याह-प्रत्ये सधर्मावाप्तिबोधे लाभ इत्येतदर्थं बोधिलाभः ।
किमर्थमित्याह-“ निरुवसग्गवत्तियाए ” निरुवसग्गो मोक्षलो,
तदर्थं ‘एतथ सिद्धाए मेहाए धितीए धारणाए अणुप्पेहाए
वद्धमाणीए गामि करोमि काउस्सगमिति ” । तच्छ्रद्धा-
द्वक्त्यतिशयसाभिलाषता इत्यन्ये । संमत्ते तीव्राभिनिवेश इ-
त्यन्ये । तीए वद्धमाणीए । एवं मेहाए । मेहा एकुच्च नउ न घंघ-
लइतो । तद्गुणपरिज्ञानमित्यन्ये । अन्ये पुनः मेहाए त्ति
आसातणाविरहितो तत्थय मग्गो द्वितो इति । वित्तीमणो सु-
प्पणिहाणेण दुरागादीहिं आकुलो, धारणा य वोपदेसावि-
स्मरणं । अन्ये तु धारणाए ति अरिहंतगुणविस्मरणरूपया, न
तु तच्छून्यतया इति । अनुप्रेक्षा तद्गुणानामनुचितनं, वद्धमाणी
वर्धमाना । केइ पुण अणुप्पेहाए वद्धमाणीए ण पढंति । अन्ने पुण
वत्तंति-सद्धानिमित्तं श्रद्धार्थं श्रद्धानिमित्तं च गामि काउस्स-
गं । एवं मेहादिसु वि भावितव्वं । गामि काउस्सगं इत्यादि
पूर्ववत् । पणुवीसं उस्सासकाउस्सग्गा णमोक्कारेण पारेति; ततो
णाणातियारविसुद्धिनिमित्तं सुत्तणाणेण मोक्खसाहणाणि
साहिज्जंति त्ति काउं तस्स भगवतो पराप जत्तीए । एतत्परव-
णमोक्कारपुव्वगं युतिकित्तणं करेति । (अ० चू० ५ अ०)

तद्यथा-

पुक्खवरदीवहे, धातइसंमे अ जुंदीवे अ ।

जरहेरवयविदेहे, धम्माङ्गरे नपसामि ॥ १ ॥

तमतिमिरपन्नविद्धं-सणस्म सुरगणनरिंदमहिअस्स ।

सीमाधरस्स वंदे, पप्फादिअमोहजालस्स ॥ २ ॥

जाइजगरणसोगपणासणस्स,

कट्ठाणपुक्खवन्नविसावमुहावहस्स ।

को देवदाणवनरिंदगणच्चिअस्स,

धम्मस्स सारमुवन्नन्न करे पमायं ॥ ३ ॥

अस्य व्याख्या-पुष्कराणि पद्मानि तैर्वरः प्रधानः पुष्करवरः, पु-
ष्करवरश्चासौ द्वीपश्चेति समासः तस्यार्धं मानुयोत्तराचलार्वा-

भागवर्ति, तस्मिन् । तथा-धातवीखण्डानि यस्मिन् स धातवी-
खासो द्वीपः तस्मिन् । तथा जम्बोपलक्षितस्तत्प्रधानो वा द्वीपो
जम्बुद्वीपः, तस्मिन् । एतेष्वर्द्धतृतीयेषु द्वीपेषु महाक्लेवप्राधान्या-
ङ्गीकरणतः पश्चानुपूर्वोपन्यासः । तेषु यानि भरतैरवतविदेहा-
नि । प्राकृतशैल्या त्वेकवचननिर्देशः । द्वन्द्वैकवद्भावात् भरतैर-
वतविदेहमित्यपि जयति । तत्र धर्मादिकराजमस्यामि । “ दुर्गति-
प्रसूतान् जीवान्, यस्माद्धारयते ततः । धत्ते चैतान् शुभे स्थाने, त-
स्माद्धर्म इति स्मृतः ” ॥१॥ स च द्विजेदः-श्रुतधर्मश्चारित्रधर्मश्च ।
श्रुतधर्मेणैवाधिकारः तस्य भरतादिष्वर्द्धा करणशीलास्तीर्थक-
रा एव अतस्तेषां स्तुतिरुक्ता । साम्प्रतं श्रुतधर्मस्योच्यते- (तमति-
मिरपडलविद्धं सणस्स सुरगण इत्यादि) तमः अज्ञानं तदेव
तिमिरं, तमस्मिमिरम अथवा-तमो बहस्पृष्टनिधत्तं ज्ञानावर-
णीयं निरकाचितं तिमिरं, तस्य पडलं वृद्धं तमस्तिमिरपडलं, त-
द्विध्वंसयति नाशयतीति तमस्तिमिरपडलविध्वंसनस्तस्य, तथा
चाज्ञाननिरासेनैवास्य प्रवृत्तिः । तथा-सुरगणनरेन्द्रमहितस्य,
तथा चाग ममहिमानं कुर्वन्त्येव सुरादयः । तथा-सीमां मर्यादां
धारयतीति सीमाधरः, सीमिन् वा धारयतीति । तस्येति द्वितीयार्थे
कर्मणि पठ्यते । तं वन्दे । तस्य वा यन्माहात्म्यं तद्वन्दे । अथवा-तस्य
वन्द इति वन्दनं करोमि । तथा ह्यागमवन्त एव मर्यादां धारय-
न्ति । किं भूतस्य ? प्रकर्षेण स्फोटितं मोहजावं मिथ्यात्वादि येन
स तथोच्यते तस्यातथा चास्मिन्सति विधेकिनो मोहजावं विध-
यमुपयात्येव । इत्थं श्रुतधर्ममभिव्यञ्जना तस्यैव गुणोपदर्शन-
द्वारेण प्रमादगोचरतां प्रतिपादयन्नाह- (जाइजगरणेत्यादि)
जातिरूपत्तिः, जरा वयोहानिः, मरणं प्राणत्यागः, शोकः मनसो-
दुःखविशेषः । जातिश्च जरा च मरणं च शोकश्चेति द्वन्द्वः ।
जातिजरा मरणशोकान्प्रणशयन्यपनयति जातिजरा मरणशो-
कप्रणाशनः तस्य । तथा च श्रुतधर्मोक्तानुष्ठानाद् जात्यादयः
प्रणश्यन्त्येव । अनेन चास्यानर्थप्रतिघातित्वमाह । कल्य-
मारोग्यमणतीति कल्याणं, कल्यं शब्दयतीत्यर्थः । पुष्कलं
संपूर्णम् । न च तदल्पं, किं तु विशालं विस्तीर्णम्, सुखं प्रतीत-
म् । कल्याणं पुष्कलं विशालं सुखमावदति प्रापयति कल्याण-
पुष्कलविशालसुखावहः, तस्य । तथा च श्रुतधर्मोक्तानुष्ठा-
नादुक्तलक्षणमपवर्गसुखमाप्यत एव । अनेन चास्य विशि-
ष्टार्थप्रसाधकत्वमाह-कः प्राणी देवदानवनरेन्द्रगणचित्तस्य श्रु-
तधर्मस्य सारं सामर्थ्यमुपलभ्य दृष्ट्वा विज्ञाय कुर्यात् प्रमादम् ।
सचेतनेन चारित्रधर्मप्रमादः कर्तुं न युक्त इति हृदयम् आह-सु-
रगणनरेन्द्रमहितस्येत्युक्तं, पुनर्देवदानवनरेन्द्रगणचित्तस्येति
किमर्थमिति ? अत्रोच्यते-तन्निगमत्वाददोषः । तस्यैवगुणस्य श्रु-
तधर्मस्य सारमुपलभ्य कः सकर्णः प्रमादी भवेच्चारित्रधर्म इति ।
यतश्चैवमतः-

सिद्धे भो ! पयतो ‘एमो जिणमए’ नंदी मयासंजमे,

देवंनागसुवन्नकिन्नरगणस्मब्जुअजावच्चि ॥

दोगो जत्थ पइडिओ जगमिणं तेजुक्कपच्चासुरं,

धम्मो वहुउ सासओ विजयओ धम्मोत्तरं वहुउ ॥ ४ ॥

सुअस्स जगवओ करेमि काउस्सगं ॥

सिद्धे प्रतिष्ठिते प्रत्याख्याते भो इत्येतदतिशयिन्यामामन्त्रणं,
पश्यन्तु भवन्तः, प्रयतोऽहं यथाशक्यैतावन्तं कालं प्रकर्षेण
यतः । इत्थं परसात्त्विकं प्रयतो भूत्वा पुनर्नमस्करोति-‘नमो जि-
नमते’ अर्थाद्विभक्तिपरिणामः-नमो जिनमताय । यतश्चैवभूतोऽहं

प्रयतो नन्दः सदा सर्वकालं, कः, संयमे चारित्र्ये, मम जवत्वित्य-
ध्याहार्यम् । किंभूते संयमे?, देवनागसुवर्णकिन्नरगणैः सद्भू-
तनावेनाचिन्ते । तथा च संयमवन्तः अच्यन्त एव देवादि-
भिः । किंभूते जिनमते?, लोकयतेऽनेनेति श्लोकः ज्ञानमेव, स यत्र
प्रतिष्ठितः, तथा जगदिदं ज्ञेयतया । केचिन्मनुष्यशोकमेव जगन्म-
न्यन्ते इत्यत आह-त्रैत्र्योक्त्यमनुष्यासुरम्, आधाराधेयरूपमिन्धयः ।
अयामात्थभूतः भुनधर्मो वर्त्ततां वृद्धिमुपयातु, शाश्वतः उव्या-
र्यादशास्त्रित्यः । तथा चोक्तम्-उव्यार्थादेशादित्येषा द्वादशाङ्गी
न कदाचिन्नासादित्यादि । अन्ये पठन्ति-धर्मो वर्त्ततां शाश्वत-
मिति, अस्मिन्पत्रे क्रियाविशेषणमेतत् शाश्वतं वर्त्तताम् । अप्रच्यु-
त्येति सर्वकालमिति भावना । विजयतः कर्मपरप्रधादिविजयेनेति
हृदयम् । तथा-धर्मोत्तरं चारित्र्यधर्मोत्तरं वर्त्तु । पुनर्वृत्त्याऽजि-
घानं मोक्षार्थिना प्रत्यहं ज्ञानवृद्धिः कार्येति प्रदर्शनार्थम् । तथाच
तीर्थकरनामकमहेतुप्रतिपाद्यतोक्तम्- “ अपुव्यनाणगुहणत्ति
सुयस्म जगवस्रो करोम काउस्सगं वंदणवत्तियाए ” इत्यादि
प्राग्वत् यावद्वसिरामि । एयं सुत्तं पठित्ता पणवीसुस्सासमेव
काउस्सगं करेति । आह च-“सुयनाणस्स चउत्थेति” ततो न.
मोक्षारेण पारित्ता तिसुच्चरणदंसणसुयातिथारमंगलानिमित्तं
चरणदंसणसुयदेसगाण सिद्धाणं शुतिं कहुंति भणियं च सि-
द्धाणं शुएत्ति ” ॥

सा चेयं स्तुतिः-

सिद्धाणं बुद्धाणं, पारगयाणं परंपरगयाणं ।

लोगगमुवगयाणं, एमो सया सव्वसिद्धाणं ॥ १ ॥

जो देवाण वि देवो, जं देवा पंज्जो नमंसंति ।

तं देवदेवमहिंयं, सिरसा वंदे महावारं ॥ २ ॥

एको वि नमुक्कारो, जिणवरवसहस्स वद्धमाणस्स ।

संसारसागराओ, तारेइ नरं व नारिं वा ॥ ३ ॥

(सिद्धाणं बुद्धाणमित्यादि) अस्य व्याख्या-सितं ध्यात-
मेतेषामिति सिद्धाः, निर्दग्धकर्मधना इत्यर्थः । तेज्यः सिद्धे-
ज्यः । ते च सामान्यतो विद्यासिद्धा अपि जवन्त्यत आह-बुद्धे-
ज्यः; सूत्रावगतशेषाविपरीतत्वात् बुद्धा उच्यन्ते । तत्र कै-
श्चित्स्वतन्त्रतयैव तेऽपि स्वतीर्थोऽज्ज्वालयहागच्छन्तीत्यभ्यु-
पगम्यते । अत आह-पारगतेज्यः, पारं पर्यन्तं संसारस्य, प्रयोज-
नवातस्य वा गताः पारगताः, तेज्यः । तेऽपि चानादिसिद्धैकजग-
त्पतीच्छावशात्कैश्चित्ताभ्युपगम्यन्ते । इत्यत आह-परंपरगते-
ज्यः, परंपरया एकेनाभिव्यक्तार्थादागमाप्रवृत्तोऽन्योऽन्येनाजि-
व्यक्तार्थादन्येनाप्यत इत्येवंभूतया गताः परंपरगतास्तेज्य आ-
ह-प्रथमं नाभिव्यक्तार्थादागमाप्रवृत्त इत्युच्यते, अनादित्वात्सि-
द्धानां प्रथमत्वानुपपत्तिरिति । अथवा कथंचित्कर्मकृत्योपशमाद्
दर्शनं दर्शनाज्ज्ञानं ज्ञानाच्चारित्र्यमित्येवंभूतया परंपरया गताः,
तेभ्यः । तेऽपि च कैश्चित्सर्वलोकापन्ना एषोच्यन्ते । इत्यत आह-
लोकाग्रमुपगतेज्यः, लोकाग्रमीयप्रागभाराख्यं तमुपगताः, तेभ्यः ।
आह-कथं पुनरिह सकलकर्मविप्रमुक्तानां श्लोकाग्रं यावद्वृत्ति-
र्भवति?, भावे वा सर्वदैव कस्मान्न भवतीति?, अत्रोच्यते-पूर्वप्रयो-
गवशाद्दृष्टादिचक्रप्रमणवत् समयमेवैकमविरुद्धेति । नमः स-
दा सर्वकालं सर्वसिद्धेभ्यस्तीर्थकरसिद्धादिभेदजिज्ञेभ्यः । अथवा
सर्वं सिद्धं साध्यं येषां ते सर्वसिद्धास्तेभ्यः ॥ १ ॥ इत्थं सामान्येन
सर्वसिद्धनमस्कारं कृत्वा पुनरासन्नोपकारित्वाद्भक्तमानतीर्थाधि-

पेतः श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्वामिनः स्तुतिं कुर्वन्ति-“जो देवा-
ण वि देवो जं देवा पंज्जो नमंसंति” इत्यादि । यो जगवान् वर्द्धमानः देवा-
नामपि भवनवास्याद्भिर्देवः, पूज्यत्वात् । तथा चाह-यं देवाः प्रा-
ज्ज्वला नमस्यन्ति विनयरचितकरपुटाः सन्तः प्रणमन्ति । (तं देव-
देवमहिंयं) देवदेवाः शक्रादयः तैर्महितं पूजितं; शिरसोत्तमाङ्गेन-
त्यादरप्रदर्शनार्थमाह । वन्दे तं, कम् ?, महावीरम् । ईर-गतिंप्र-
णयोरित्यस्य विपूर्वस्य विशेषेण ईरयति कर्म गमयति याति वा
शिवमिति वा वीरः । महाश्चासौ वीरश्च महावीरस्तम् ॥ २ ॥ इत्थं
स्तुतिं कृत्वा पुनः फलप्रदर्शनमिदं पठन्ति-(एको वि नमुक्कारो
जिणवरवसहस्सेत्यादि) एकोऽपि नमस्कारो जिनवरवृषभस्य
वर्द्धमानस्य संसारसागराद् तारयति नरं वा । नारिं वा इयमत्र
भावना-सति सम्यग्दर्शने परया भावनया क्रियमाण एकोऽपि
नमस्कारस्तथाचूताध्यवनाय हेतुर्भवति यथाभूताच्छ्रेणिमवा-
प्य निस्तरति भवोदधिमित्यतः कारणे कार्यापचारादवमुच्य-
ते; अन्यथा चारित्र्यादिवैफल्यं स्यात् । आह ० ५ अ० अनेन त-
त्काशापेक्षयैतावद्गुणसंपत्समवित्तैवोत्तमधर्मसाधिकेति विद्वां-
सः । केवलसाधकश्चायम्-सति च केवले नियमाभ्यां इत्युक्त-
मानुवृत्तिकं, तस्मान्नमस्कारः कार्य इत्याह-किमप्यस्तुत्यर्थवादो
यथा-एकया पूर्णाहुत्या सर्वान् कामानवाप्नोति, उत विधिवाद एव
यथाऽग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकाम इति । किं वा अतः?, यथाऽऽद्यः
पक्वः-ततो यथोक्तफलशून्यत्वात् फलान्तरभावे च तदन्यस्तुत्य-
विशेषाद्विमिहैव यत्नेन, च यत्तस्तुतिरप्यफलवैति प्रतीत-
मेव । अथ चरमो विकल्पः-ततः सम्यक्त्वाणुवनमहावतादि-
चारित्रपालनवैयर्थ्यम्, तत एव मुक्तिसिद्धेः । न च फलासाध-
कमिष्यते; सम्यक्त्वादिमोक्षफलवत्त्वेनेष्टत्वात् “ सम्यग्दर्शनज्ञा-
नचारित्राणि मोक्षमार्गः ” इति वचनादिति ?, अत्रोच्यते-विधि-
वाद एवायम् । न च सम्यक्त्वादिवैयर्थ्यम्, तत्त्वतस्तद्वाय एवा-
स्य भावात्; दीनारादिभ्यां जूतिन्याय एव; तदवध्यहेतुत्वेन त-
था तद्वायोपपत्तः । अत्रोच्यते-तुल्ययत्नादेव विषयभेदेन
फलभेदोपपत्तेर्विबूलकल्पपादपाऽऽहः प्रतीतमेतत् । जगवन्नम-
स्कारश्च परमात्मविषयतयापमाऽनीतो वर्तते । यथोक्तम्-

“ कल्पद्रुमः परो मन्त्रः, पुण्यं चिन्तामणिश्च यः ।

गीयते स नमस्कारस्तथैवाहुरपिमुक्ताः ॥ १ ॥

कल्पद्रुमो महाभागः, कल्पनागो वरं फलेम् ।

ददाति न च मन्त्रोऽपि, सर्वदुःखविषापहः ॥ २ ॥

न पुण्यमवपर्णीय, न च चिन्तामणिर्यतः ।

तत्कथ्यते नमस्कार, एभिस्तुल्योऽभिधीयते ” ॥ ३ ॥ इत्यादि । ए०

सुअरि वत्तदेवयाए, शुद्धंते पंचमंगल्यं ॥ २७ ॥

एतास्तिस्सस्तुतयो नियमेनोच्यन्ते । केचित्तु अन्या अपि प-

ठन्ति, न च तत्र नियम इति । “ कितिकम्मं ति पुणो सडासयं प-
डिलेहिउ उवविसंति, मुहपोत्तिंयं पडिलेहंति, स सासोवरि-
कायं पमजित्ता आयरियस्स वंदणं करेति त्ति ” गाथार्थः ॥

आह-किं निमित्तमिदं वन्दनमिति ?, उच्यते-

सुकयं आणत्तिं पि व, दोए काऊण सुकयकिंस्सम्मा ।

वदंति अ शुद्धंओ, गुरुधुइ गहणे कए तिन्नि ॥ २८ ॥

‘सुकयं आणत्तिं पि व दोए काऊण’ त्ति जहा रणो मणूसा आणत्ति

गाए पेसिया पणामं काऊण गच्छति । तं च सुकयं काऊण पुणो पणामपुव्वगणिवेदंति । एवं साट्ठणो वि गुरुसमाहिंठा वंदणपुव्वगं चरित्तादिविसोहिं काऊण पुणो सुकयकितिकम्मा संतो गुरुणो निवेदंति-भगवं ! कयं तं पेसणं आयविलेहिंकारणं ति वंदणं काऊण पुणो उक्कुसुया आयरियाभिमुहा विणयरइयंजलिउडा चिदंति, जाव गुरु थुइग्गदणं करंति । ततो पच्छा सम्मत्ताए पढमथुइए थुति कहुंति; ताओ पुताओ वहुंतिओ तिंन कहुंति स्ति । आह च-‘वहुंति य थुताओ, गुरुथुइग्गदणे कपंति स्ति’ गायार्थः ॥२८॥ ततो पाउसियं कत्तवं करंति । एवं ताव देवसियं गयं ।

इयानि राइयं; तत्थिमा विही-पढमं चिय सामाइयं काहुऊण चारिचिविसुद्धिनिमित्तं पणवीसुस्सासमितं काउस्सगं करंति, ततो नमोकारेण पारेत्ता दंसणविमुक्किनिमित्तं चउवीसत्थयं पढंति, पणवीसुस्सासपरिमाणमेव काउस्सगं करंति । एत्थ वि नमोकारेण पारेत्ता सुयनाणविमुक्किनिमित्तं सुयनाणथयं कहुंति, काउस्सगं च तस्सुद्धिनिमित्तं करंति । तत्थ य पादोसियं थुइमाइअं अभिकयकाउस्सगपज्जंतमइयारं चित्तेति । आह-किं निमित्तं पढमकाउस्सग एव न चित्तेति । उच्यते-

निदामत्ता न सरइ, अइयारं माइघट्टणं नुत्ते ।

किइअकरणदोसा वा, गोआई तिन्नि उस्सगा ॥२९॥

निदामत्तो निदामिभूओ, न सरइ न संभरति, सुद्ध अइयारं मायघट्टणं नुत्ते अंधयारे वंदणं उयाणं कितिअकरणदोसा वा अंधयारे अदंसणाओ मंदसद्धा वा ए वंदंति । एएण कारणेण गोसे पच्छसे आदीए, तिन्नि काउस्सगा भवंति, न पुण पाउसिए जहा एको स्ति । “तत्थ पढमो चरित्ते, दंसणसुद्धाए विइअओ होइ । सुअनाणस्स उ तइओ, नवरं चित्ते तत्थ इमं” ॥

तइए निस्सइयारं, चित्तइ चरमम्मि किं तवं काही ? ।

उम्मासा एगदिणा-इ हाणि जा पोरिसि नमा वा ॥३०॥

तइए निस्सइयारं चित्ते स्ति व्याख्यात एवायमवयवः । ततो चित्तिऊण अइयारं नमोकारेण पारेत्ता सिद्धाणं थुइं काऊण पुव्वजणिएण विहिणा वंदित्ता आलोपंति, ततो सामाइयपुव्वयं पडिक्कमेति, ततो वंदणपुव्वयं खामिंति, ततो सामाइयपुव्वयं काउस्सगं करंति । तत्थ चित्तयंति-कम्मिय निओगे निउत्ता वयं गुरुहितो तारिसं तवं पवज्जामो जारिसेण तस्स हाणी न जवइ । ततो चित्तइ-उम्मासं खमणं करेमो, न सक्केमो एगदिवसेण ऊणयं तथा वि न सक्कामो, एवं जाव पंच मासा, ततो चत्तारि, ततो तिन्नि, ततो दोन्नि, ततो अक्कमासं जाव चउत्थयं आयविलं एगछाणयं पुरिमहुं णिविगत्ति य नमोकारसहियं व स्ति । उक्तं च-(चरिमे किं तवं काहि स्ति) चरिमे काउस्सगे (उम्मासादेणुं हाणी जाव पोरिसि नमा वा) एवं जं समत्थो काउं तमसहुजावा हिमए करंति, पच्छा वंदित्ता गुरुसक्खियं पवज्जंति, सव्वे य नमोक्कारइत्ता समगं उट्टंति, वासिरावंति स्ति सीयंति य । एवं पोरिसि-मादीसु विभासा । ततो तिन्नि थुनीओ जहापुव्वं, नवरमण्यसइगं दंति, जहा घरकोइत्तादी सत्ता न उट्टंति; ततो देवे वंदंति, ततो बहुबेधं संदिसावैति; ततो रयइरणं पडिंवेदंति, पुणो ओहियं संदिसावैति, पडिंवेदंति य; ततो वसहिं पडिंवेहिय कालं निवेदंति । अत्र भणंति-थुइसमणंतरं काउं निवेदंति ।

एवं च पडिक्कमणकाउं तुलैति, जहा पडिक्कमेताणं थुइअवसाणे चैव पडिंवेहणेवला भवइ । गयं राइयं । आव० ५ अ० ।

इयं पडिक्कमेत्ता एं पडिक्कमणकाउं जाव सज्जायं करिज्जा, उवाअसं पमुत्ते उस्सामिणं वा कुसुमिणं वा उग्गाहएज्जा सएण ऊसासाण काउस्सगं रयणीए उीएज्जा वा, खासेज्जा वा, फलहगपीढगदंरणे वा सुउक्कगपउरिया खमणंदिवा वा राओ वा हासखेइं कंदप्पणाहवायं करेज्जा उवट्ठावणं । महा० ७ अ० ।

इदानीं पक्खियं । तत्थिमा विही-जोह देवसियं पडिक्कंता जवंति निविट्ठंगपडिक्कमणेण ताहे गुरु निवसंति, तओ साइ वंदित्ता भणंति-इच्छामि खमासमणो ! पक्खियं खामणं ति ।

एत्थ पढमं खामणासुत्तं; तं पुण इमं-

इच्छामि खमासमणो ! उवट्ठिओ मि अट्ठिंजतरपक्खियं खा-मेजं पाहरसएहं दिवसाणं पत्तरमएहं राइणं जं किंचि अपत्तिय परपत्तियं भत्ते पाणे विणए वेयावच्चे आलावे संज्ञावे उच्चासणे समासणे अंतरजासाए उवरिजासाए जं किंचि मज्झ विणयपरिहीणं सुहुमं वा बायरं वा तुब्जे जाणह अहं न याणामि तस्स मिच्छा मि हुक्कं ।

इदं च निगदसिक्कमेव, नवरं अंतरजासा-आचार्यस्य ज्ञा-बमाणस्यान्तरे भाष्यते । उवरिभासा-इत्तरकाउं तदेव किलाधिकं भाष्यते ।

तत्राचार्यो यदभिधत्ते तत्प्रतिपादयन्नाह-

अहमपि खामेमी १ तु-भेहिं समं २ अहं च वंदामि ३ ।

आयरिअसंतिअं४ नित्यारगओए गुरुणो अवयणां॥३१॥

(अहमपि खामेमि स्ति) अहमपि खामेमि, तुब्जे स्ति भणियं होइ । एवं जहन्नेण तिन्नि, उक्कोसेणं सव्वे खामिज्जंति । पच्छा गुरु उट्टेऊण जहाराणियाए उट्टिओ चैव खामेइ; इयरे वि जहाराणियाए सव्वे वि अवयणउत्तिमंगा भणंति देवसियं पडिक्कंते पक्खियं खामेमो पत्तरसएहं दिवसाणमित्यादि । एवं सेसगा वि जहाराणियाए खामेति । पच्छा वंदित्ता भणंति-देवसियं पडिक्कंते पक्खियं पडिक्कमावेध । ततो गुरुसंदिहो वा पक्खियं पडिक्कमणं कहुइ । सेसगा जहा-सत्ति काउस्सगाइसंविवा धम्मउक्काणोवगया हुंति । कहु-ए मूवुत्तरगुणेहिं जं खंडियं तस्स पायच्छित्तानामत्तं तिन्नि ऊसासयाणि काउस्सगं करंति । ‘वारस उज्जोयकरे’ स्ति जणियं होइ । पारिए ‘उज्जोयकरे’ थुइं कहुंति । पच्छा उवट्ठिओ मुह-णंतमं पडिंवेदित्ता वंदंति । ताहे परिकअं विणयाइयारं खामे-ति । पच्छा जहारायाणं पूसमाणं वा अतिकेते मंगविज्जे कजे बहु मन्नेति; सत्तुपरक्कमेण अखंडियाणवधंससं सांभणो काहो गओ । अम्नो वि एवं चैव उवट्ठिओ ।

एवं पक्खियं विणओवयारं खामेति वित्थिखामणसुत्तेण; तदेव-

सूत्रम्—

इच्छामि खमासमणो ! पि यं च मे जं जे इट्ठाणं तु-ट्ठाणं अप्पायं कालेणं अजग्गजंमाणं सुमीलाणं सुव्वयाणं सायरिअउवज्जायाणं नाणेणं दंसणेणं चरित्तेणं तवसा

अप्पाणं जावेमाणं बहुसुभेण जे दिवसो पोसहो प-
क्खो वड्कतो अन्नो अ जे कल्लाणेणं पज्जुवड्ढिओ सिर-
सा मणसा मत्थएण वंदामि ॥ २ ॥

निगदसिद्धम् । आयरिओ भणइ साहूहिं समं ति, साधूहिं
समं जमेयं भणियं ति, ततो चेइयवदावणं साहूवदावणं च नि-
वेदिउकामा भणति-

सूत्रम्-

इच्छामि खमासमणो ! पुण्वि चेइयाइं वंदित्ता नमंस-
इत्ता तुब्बज्जं पायमूले विहरमाणेणं जे केइ बहुदेवसिया
साहुणो दिट्ठा समणा वा वेसमणा वा गामाणुगामं दू-
इज्जमाण वा राणिणिया संपुच्छंति ओमराणिणिया वं-
दंति अज्जा वंदंति अज्जियाओ वंदंति सावया वंदंति
सावियाओ वंदंति अहयं पि निस्सहो निक्कसाओ ति कट्टु
सिरसा मणसा मत्थएण वंदामि ॥ ३ ॥

निगदसिद्धम्; नवरं समणा बुद्धवासी, वेसमणा वा णव-
विकप्पविहारी । बुद्धवासी जंघावत्तपरिक्खीणा नवविज्जागे
खेत्तं काऊण विहरंति, णवकप्पविहारी पुण उउबद्धे अद्धमा-
सकप्पेण विहरंति । एए अट्टु विगप्पा वासावासम्मि एगम्मि
चेव त्राणे करंति । एस नवविकप्पो । अत्राचार्यो जणति-
मत्थएण वंदामि अहं पि तेसि । अन्ने जणंति-अहमवि वंदा-
वेमि ति । ततो अप्पगं गुरुणं निवेदंति चउत्थखामणासु-
त्तेण; तच्चेदम्-

सूत्रम्-

अहमवि वंदावेमि चेइयाइं इच्छामि खमासमणो ! उव-
ट्ठिओमि तुब्बज्जहं संतियं अहाकप्पं वा वत्थं वा पक्खिग-
हं वा कंवड्ढं वा पायपुंजणं वा अक्खरं वा पायं वा गाहं
वा सिद्धोणं वा अट्ठं वा हेउं वा पसिणं वा वागरणं वा
तुब्बेहिं य चियत्तेण दिन्नं मए अविणएण पक्खिच्चियं त-
स्स मिच्छा मि दुक्कमं ॥ ४ ॥

अहमवि वंदावेमि चेइयाइं निगदसिद्धम्, नवरं आयरिओ ज-
णइ-आयरियसंतियं ति अहंकारपरिवज्जणत्थं किं ममात्रे ति ।
ततो जं वेणइया, तमणुसट्ठिं बहु मन्नंति पंचमखामणासुत्तेण;
तच्चेदम्-

सूत्रम्-

इच्छामि अहमवि पुव्वाइं खमासमणो ! कयाइं च मे किउक-
म्माइं आयारमंतरे विणयमंतरे सेहिओ सेहाविओ संगहि-
ओ उवग्गाहिओ सारिओ वारिओ चोइओ पडिचोइओ
चियत्ता मे पक्खिचोयणा उवड्ढिओ हं तुब्बज्जं तव तेयसिरीए
इमाओ चाउरंतसंमारकंताराओ साहट्टु नित्यरिस्सामि ति
कट्टु सिरसा मणसा मत्थएण वंदामि ॥ ५ ॥

इच्छामि खमासमणो कयाइं च मे किउकम्माइं आयारमंतरे
विणयमंतरे सेहिओ सेहाविओ संगहीओ उवग्गाहिओ नाणा-
दिदिं सारिओ हिण पवत्तिओ वारिओ अहियाओ निव-
त्तिओ चोइओ खल्लणए पडिचोइओ पुणो पुणो अच्चत्थं

ठिओ ति । एत्थ आयरिओ भणइ-नित्थारग ति । नित्थार-
गाहाहि ति गुरु भणंति एयाइं वयणाइं ति वक्खसेसमयं
गाथार्थः ॥ २३१ ॥

एवं सेसाण वि साहुणं खामणं वंदणं करंति । अहवा
अइवियाओ वाघाओ वा ताहे सत्तएहं पंचएहं तिणहं वा
पच्छा देवसियं पडिक्कमंति । केइ जणंति सामन्नेणं ।
अन्ने भणंति खामणाइयं । अन्ने चरित्तुस्सग्गादियं । से जा दे-
वयाए य उस्सगं करंति पडिक्कताणं गुरुसु वंदितेसु वहुमा-
णीओ तिप्पि थुईओ आयरिया भणंति । इमे वि अज्जिमि-
उलियग्गहत्थाओ संमत्ताए नमोक्ककरं करंति । पच्छा से-
सगा वि जणंति । तदिवसंते सुत्तपेरिसी ए अत्थपो-
रिसी थुईओ भणंति, जस्स जसियाओ पंति । एसा प-
क्खियपक्खिमणविही मूलटीकाणुसारेण भणिया । अन्ने पुण
आयरणाणुसारेण भणंति । देवसिए पक्खिते खामिए य ततो
पढमं गुरु चेव उट्ठित्ता पक्खियं खामेइ जहारायणि-
याए, तओ उवविसइ । एवं सेसगा वि जहारायणियाए
खामेत्ता उवविसंति । पच्छा वंदित्ता जणंति-देवसियं पक्खितं
पक्खियं पडिक्कमावेह इत्यादि पूर्ववत् । गयं पक्खियं । एवं
चाउम्मासियं पि, नवरं काउस्सगो पंचुस्साससयाणि । एवं
संवच्छुरियं पि, नवरं काउस्सगो अट्ठसहस्सुस्साणं ति । चा-
उम्मासियसंवच्छुरिएसु सव्वं वि मूत्रगुणुत्तरगुणाणं भावोयणं
दाऊण पक्खिमंति, खेत्तदेवयाए य उस्सगं करंति । केइ पुण चा-
उम्मासिगे सेज्जादेवयाए वि काउस्सगं करंति, पमाए ब
आवस्सए कए पंच कट्ठाणगं गेएइंति, पुव्वगहिण य अभिग्ग-
हे निवेइंति, जइ सम्मं नाणुपाविओ तो उस्सगं करंति । पुणो-
वि अन्ने गेएइंति निरजिग्गहणं ण वट्ठइ अत्थिओ संवच्छुरिए
य आवस्सए कए पाउसिए पज्जासवणाकप्पो कट्ठिज्जइ, सो पुण
पुण्वि चेव अणगाइं च पंचरत्तेण कट्ठिज्जइ । एसा सामायारि ति ।

एतामेव वेगत उपसंहरन्नाह भाष्यकारः-

चाउम्मासिअवरिसे, आहोअण निअम सा उ दायवा ।
गहणं अजिग्गाहाण य, पुव्वगहिण निवेएअं ॥२३२॥
चाउम्मासिअवरिसे, उस्सगो खित्तेदेवयाए उ ।
पक्खियसिज्जसुराए, करंति चउमासिए चेगो ॥२३३॥

गाथाद्वयं गतार्थम् ।

(८) अधुना नियतकायोत्सर्गं प्रतिपादयन्नाह-

देसिअराइअपक्खिअ-चाउम्मासिअ तहेव वरिसे अ ।
एएसु हुंति निअया, उस्सगा अनिअया सेसा ॥२३४॥

निगदसिद्धा, नवरं शेवा गमनादिविषया इति ॥२३४॥
सांप्रतं नियतकायोत्सर्गाणामोघत उच्छ्वासमानं प्रतिपादयन्नाह-

साय सयं गोसच्छं, तिन्नेव सया हवंति पक्खम्मि ।

पंच य चाउम्मासे, अट्ठसहस्सं च वारिसिए ॥२३५॥

चत्तारि दो पुवालस, वीसं चत्तारि हुंति उज्जोआ ।

देसिअराइअपक्खिअ-चाउम्मासे अ वरिसे अ ॥२३६॥

पणवीसमच्छ तेरस, सिद्धोण पन्नत्तरिं च बोधवा ।

सयमेगं पणुवीसं, वेवावन्ना य वारिसिए ॥२३७॥

(सायं ति) सायं प्रदोषः, तत्र शतमुच्छ्वासानां भवति चतुर्भि-
रुद्योतकरैरिति भावित एवाचमर्थः प्राक् । (गोसच्छं ति) प्रत्युषे

पञ्चाशतः, तत्रोद्योतकरद्वयं भवति । शेषं प्रकटार्थमिति गार्थः ॥ ३५ ॥ चत्वारि दो डुवालसगाहा भावितार्था ॥ ३६ ॥ अधुना श्लोकमानमुपदर्शयन्नाह—पणवीसमद्धेतरसगाहा निगदास-
कैव, नवरं चतुर्भिरुद्धासैः श्लोकः परिगृह्यत इति ॥ ३७ ॥ उक्ता नियतकायोत्सर्गवक्तव्यता । आवा ५ अ० ।

(ए) इदानीमनियतकायोत्सर्गवक्तव्यतामाह—
तत्रयं द्वारगाथा—

गमणागमणवियारे, सुत्ते वा सुमिणदंसणे रात्रो ।

नावा नइसंतारे, पायच्छित्तं वि उत्सर्गो ॥

गमनमुपाश्रयाद्, गुरुमूत्राद् वा वहिर्गमनं, जूयः खोपाश्रये गुरुपाद-
मूत्रे वा वहिःप्रदेशात्प्रत्यावर्तनमागमनम् । गमनं च आगमनं च ग-
मनागमनम्; समाहारद्वन्द्वः । गमनपूर्वकमागमनं गमनागमनम् ।
गमनागमनं च गमनागमनं च गमनागमने, “स्यादावसंख्येयः” ।
३।१।२६॥ इत्येकशेषः । तयोस्तत्र यदा ज्ञातार्थमन्यस्मिन्नामे गतः
सन् विश्रमणनिमित्तमासितुकामः; अथवा यो वेत्ताऽद्यापि वेला
ज्वति तावत्प्रतीकितुकामो, यदि वा प्रथमालिकां कर्तुकामो यदा
शून्यगृहादिषु प्रविशति तदैवमादिषु प्रयोजनेषु गमनमात्रेऽपि
पेर्यापथिकीप्रतिक्रमणपुरस्सरं कायोत्सर्गप्रायश्चित्तम्, तदन-
न्तरं कार्यसमाप्तौ भूयः खोपाश्रयप्रवेशे आगमनमात्रे कायो-
त्सर्गः । शेषेषु प्रयोजनेष्वपान्तराले विश्रमणासंभवे गमनाग-
मनयोरिति । (वियारे इति) विचारो नाम उच्चार्यादिपरिष्ठापन-
म्, तत्रापि प्रायश्चित्तं कायोत्सर्गः । (सुत्ते वा इति) सूत्रेऽप्यत्र
विषयेषु उद्देशसमुद्देशानुज्ञाप्रस्थापनप्रतिक्रमश्रुतस्कन्धाङ्गपरिवर्त-
नादिष्वविधिसमाचरणपरिहाराय प्रायश्चित्तं कायोत्सर्गः । वा
समुच्चये । (सुमिणदंसणे रात्रो इति) उत्सर्गतो दिवा स्वप्नुमेव
न कल्पते ततो रात्रिग्रहणम् । रात्रौ स्वप्नदर्शने प्राणतिपातादि-
सावयबहुले, कदाचिदनवद्यस्वप्नदर्शने वा अनिष्टसूचके, उपलक्ष-
णमेतत्—डुःशकुने दुर्निमित्तेषु वा तत्प्रतिघातकरणाय कायो-
त्सर्गकरणं प्रायश्चित्तम् । (नावा नइसंतारे इति) नैश्चतुर्द्धा । त-
द्यथा—समुद्रनौः, उद्यानी, अवयानी, तिर्यग्गामिनी च । तत्र समु-
द्रनौः प्रवहणं, येन समुद्रो लङ्घ्यते । शेषास्तिस्रो नद्याम् । तत्रा-
पि या नद्याः प्रतिश्रोतो गामिनी सा उद्यानी । अनुश्रोतो गामिनी
अवयानी । या पुनर्नदी तिर्यक् विनत्ति सा तिर्य-
ग्गामिनी । तत्र यतनयोपयुक्तस्य यथायोगं चतुर्विधयाऽपि
नावा तथाविधप्रयोजनोत्पत्तिवशातो गमने सूत्रोक्तविधिना
कायोत्सर्गः प्रायश्चित्तम् । नदीसंतारश्चतुर्विधः । तत्र पादाभ्यां
त्रिधा । तद्यथा—संघट्टः, लेपः, तडुपरि च । तत्र जङ्घाङ्गप्रमा-
णे उदकसंस्पर्शे संघट्टः । नात्रिप्रमाणे उदकसंस्पर्शे लेपः । तत
उदकस्य उपरि संस्पर्शे तडुपरि । चतुर्थो नदीसंतारो बाहू-
रुपदादिभिः । एतेष्वपि सर्वत्र यतनयोपयुक्तस्य प्रायश्चित्तं
कायोत्सर्गः । व्युत्सर्गः कायोत्सर्ग इत्यनर्थान्तरम् । एष गा-
थासंक्षेपार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव गाथां विचरीषुर्येषु स्थानेषु गमनमागमनं
वा प्रतिक्रमणीयं संभवति, यो वा विचारविषयो यत्प्रमाणं
च तत्र कायोत्सर्गः प्रायश्चित्तम्, तदेतदुपदर्शयन्नाह—

भक्ते पाणे सयणा—सणे य अरहंतसमणसेज्जासु ।

उच्चारे पासवणे, पणवीसं होंति उत्तासा ॥ १ ॥

भक्ते पाने शयने आसने च (अरिहंतसमणसेज्जासु) इति-
शब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । भर्हच्छ्रयायामर्हज्जवने, अमण-

शय्यायां श्रमणोपाश्रये, गमनमागमनं च प्रतिक्रमणीयं संभवति ।
उच्चारप्रश्रवणयोस्तु हस्तशताद् बहिर्गत्वा परिष्ठापने गमना-
गमनेऽन्तर्भावः । हस्तशताभ्यन्तरं एव तद्व्युत्सर्गं तन्मात्रपरि-
ष्ठापने वा विचारविषयेषु च सर्वेष्वपि स्थानेषु कायोत्सर्गप्रा-
यश्चित्तस्य प्रमाणं ज्वति पञ्चविंशतिरुद्धासाः ।

तत्र भक्ते पाने वा कथं गमनमात्रं प्रतिक्रमणीयं संजवती-
ति प्रतिपादनार्थमाह—

वीसमण असइकाद्वे, पढिमाद्विय वास संखर्मीए वा ।

इरियावहियट्ठाए, गमणं तु पढिकमंतस्स ॥

यदा भक्तार्थं पानार्थं वा जिज्ञाचर्याया प्रामातारं गत्वा मा-
गमनसमुत्थपरिश्रमजयाय विश्राम्यति असति काले, अथ-
वा असति जिज्ञाकाले, यावत् भिक्षावेत्ता ज्वति तावत् प्रती-
कितुकामः । (पढिमाद्विय चि) यदि वा क्षुधापीडितः सन् प्रय-
मात्रिकां कर्तुकामो यत्र शून्यगृहादिषु प्रविशति (वास चि) अथ-
वा तस्मिन्नन्यस्मिन् वा ग्रामे भिक्षामटतो दूराद् वर्षं पतितुमार-
ब्धं, ततश्च किमपि स्थानं प्रविश्य तत्रासितुकामः । (संखडी-
ए वा इति) संखड्यां वा अग्रमाणायां ध्रुवं भूयात् लाभ
इति ज्ञात्वा कचिदन्यत्र प्रतीक्षितुमिच्छुर्भवति । तदा तस्येया-
पथिक्यर्थमैर्यापथिकपापविशुद्धयर्थं गमनं प्रतिक्रामतो ग-
मनविषयं प्रतिक्रमणं कुर्वतः कायोत्सर्गः प्रायश्चित्तम् । स च
कायोत्सर्गः पञ्चविंशतिरुद्धासप्रमाणः । उद्धासाश्च पादसमा-
इति पञ्चविंशतेः चतुर्भिर्भागे हते षट् श्लोका एकपादा-
धिका लभ्यन्ते । ततश्चतुर्विंशतिस्तवः “ वंदे सुनिम्मलगरा ”
इति पादपर्यन्तः कायोत्सर्गं चिन्तनीय इति ज्ञावः ।

एमेव सेसएसु वि, होइ निसेज्जाए अंतरे गमणं ।

आगमणं जं तत्तो, निरंतरं गयागयं होइ ॥

एवमेव भक्तपानयोरिव शेषेष्वपि स्थानेषु शयनासनादिषु
यावद्याद्यापि वेला ज्वति तावद्यत्प्रतीक्षणं तदेतद्वान्तरं, तस्मिन्
अन्तरे निषद्यायामुपवेशने केवलं गमनं प्रतिक्रमणीयं भवति ।
तथाहि—शयने नाम संस्तारकादि, आसने पीठकादि, तथाच-
नार्थं कञ्चनपि गतः, तत्र ग्लानचरितत्वादिभिः कारणैः शरी-
रदुर्बलतया जातपरिश्रमो विश्रमितुकामः, संस्तारकादिप्रचुर्वा
न विद्यते, कचिदन्यत्र गतत्वात्, ततस्तं प्रतीकितुकाम इर्यापथि-
कपापविशोधये गमनं प्रति (आगमणं जं तत्तो इति) एवं भ-
क्तपानाद्यर्थं विश्रम्य कार्यसमाप्तौ ततः स्थानाद्यदा भूयः खोपा-
श्रये प्रत्यावर्तते तदा केवलमागमनं प्रतिक्रमणीयं ज्वति । यदि
पुनरेतेष्वेव प्रयोजनेषु नोक्तप्रकारेणापान्तराले विश्रमणं ज्वति
तदा निरन्तरे उक्तवृत्तणस्यान्तरस्याभावे, गतागतं गमनागमनं
समुद्दिष्टं प्रतिक्रमणीयं जायते । एवमर्हच्छ्रमणशय्यास्वपि गम-
नागमनं च प्रतिक्रमितव्यं भावनीयम् । तद्यथा—पाक्षिकादिषु
जिनभक्षणादौ चैत्यनन्दनको गत्वा यदा स्नानादिदर्शननिमित्त-
मैर्यापथिकीं प्रतिक्रम्य विश्राम्यति, तदा केवलं गमनमेव प्रतिक्र-
मणीयम् । ततः खोपाश्रये प्रत्यायातामागमनं विश्रमणासंभवे
गमनागमनमिति । तथा—पाक्षिकादौ ये अन्यवसतिषु साधव-
स्तेऽवश्यं वन्दनीया इति विधिः, ततस्तत्र कोऽपि वन्दनको गतो
यदा विश्राम्यति तदा गमनम्; ततः खोपाश्रयप्रत्यागमने आग-
मनम्, विश्रमणाभावे गमनागमनं प्रतिक्रमणीयमिति । उच्चारे
प्रश्रवणे च हस्तशताद् बहिर्व्युत्सर्गऽपान्तराले प्रायो विश्रमणा-
संजवत् गमनागमनं समुद्दिष्टं प्रतिक्रमणीयं ज्वति । यदाऽपि

हस्तशतस्याभ्यन्तरे उच्चारं प्रश्रवणं तन्मात्रकं वा परिष्ठापयति तदाऽपि विचार इति वचनात् ऐर्यापथिकीप्रतिक्रमणपुरस्सरः पञ्चविंशत्युच्चासप्रमाणः कायोत्सर्गः प्रायश्चित्तम् ।

संप्रति 'सुत्त' इति पदं व्याचिख्यासुराह-

उद्देससमुद्देसे, सत्तावीसं तह अणुष्ठाप ।

अद्वेय य ऊसासा, पट्टवणपरिक्रमणमादी ॥

उद्देशो वाचनासूत्रप्रदानमित्यर्थः । समुद्देशो व्याख्या, अर्थप्रदानमिति भावः । अनुज्ञा सूत्रार्थयोरन्यप्रदानं प्रत्यनुगमनम् ; एतेषु, तथेतिशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । तेन श्रुतस्कन्धपरिवर्त्तने अङ्गपरिवर्त्तने च कृते तदुत्तरकाव्यविधिसमाचरणपरिहाराय प्रायश्चित्तं कायोत्सर्गः सप्तविंशत्युच्चासप्रमाणः पर्यन्तैकपादहीनः समस्तश्रुतविंशतिस्तवस्तत्र चिन्तनीय इति भावः । (अद्वेय य इत्यादि) प्रस्थापनं स्वाध्यायस्य, प्रतिक्रमणं काव्यस्य, तयोः करणे कायोत्सर्गः प्रायश्चित्तमष्टावेवोच्चासाः, अष्टोच्चासप्रमाणः । आदिशब्दात् मात्रकमपि परिष्ठाप्य ऐर्यापथिकीप्रतिक्रमणोत्तरकावे कायोत्सर्गोऽष्टोच्चासप्रमाणः करणीय इति द्रष्टव्यम् । एतच्चास्यैव व्यवहारस्य चूर्णो दृष्ट्वा लिखितमिति ।

अत्रैवाऽऽक्षेपमभिधित्सुराह-

पुवं पट्टवणा खलु, उद्देसाई य पच्छतो हुंति ।

पट्टवणुद्देसादिसु, अणाणुपुव्वी कया किं तु ॥

ननु पूर्वं प्रस्थापना खलु स्वाध्यायस्य क्रियते, पश्चादुद्देशादयो भवन्ति; ततः प्रस्थापनोद्देशादिषु प्रस्थापनाऽनन्तरमुद्देशादिषु व्यवस्थितेषु, किं तु इत्याक्षेपे । किमर्थं ननु अनानुपूर्वी अनन्तरगाथायां कृता, किमिति पश्चात्गाथायां पूर्वमुद्देशादय उक्तास्तदनन्तरं प्रस्थापनमिति भावः ? नैप दोषः; मतान्तरेणैव-रूपाया अप्यानुपूर्व्याः संभवात् ।

तथा चाह-

अज्जयणाणं तितयं, पुव्वुत्तं पट्टविज्जई जेहिं ।

तेहिं उद्देसादी, पुव्वमतो पच्छ पट्टवणा ॥

यैराचार्यैरध्ययनानाम्, उपलक्षणमेतत् । उद्देशकप्राभृतादीनां च त्रितयं उद्देशसमुद्देशानुज्ञालक्षणं, पूर्वोक्तं पूर्वप्रवर्तितं, प्रस्थाप्यते उद्देशादिषु कृतेषु पश्चात्तेषां प्रस्थापना यैराचार्यैरुपवर्ण्यते, तेषां मतेनायमेव क्रम इति वाक्यशेषः । अतः प्राग्नापायां पूर्वमुद्देशादय उक्ताः पश्चात्प्रस्थापनेति ।

संप्रति 'सुत्ते वा' इति वाशब्दसमुच्चितं दर्शयति-

सव्वेसु खल्लियादीसु, भाएज्जा पंच मंगलं ।

दां सिलोणे वि चित्तेज्जा, एगज्जो वा वि तक्खणं ॥

इह यदि बहिर्गमने प्रयोजनानन्तरप्रारम्भे वा दस्त्रादेः स्खलनं जवति । आदिशब्दात् शेषापशकुनदुर्निमित्तपरिग्रहः । तेषु सर्वेषु स्थितितादिषु समुपजातेषु तत्प्रतिघात्यते त्रियियमपि, मुख्यतस्तु कायिकम् ।

तथाचाह-

कायचिद्धं निहंभित्ता, मण वायं च सव्वसो ।

वट्ठई काइए जाणे, सुहुमुस्सासवं मुणी ॥

कायचेषां कायव्यापारं, तथा वाचं च सर्वशः सर्वात्मना निरुध्य कायोत्सर्गः क्रियते । ततः कायोत्सर्गस्थो मुनिः सूक्ष्मोच्चासवान् । उपलक्षणमेतत्-सूक्ष्मदृष्टिसंचारादवांश्च, न खलु का-

योत्सर्गे सूक्ष्मोच्चासादयो निरुध्यन्ते, तन्निरोधस्य कर्तुमशक्यत्वात् । वर्तते कायिके ध्याने एतच्चैवमुच्यते, तस्य स्पष्टमुपलक्ष्यमाणत्वात् । यावता पुनर्वाचिकमानसे शपि ध्याने छष्टव्ये । तथाचाह-

न विरुज्झन्ति उस्सग्गे, जाणा वाइयमाणसा ।

तीरिए पुण वुस्सग्गे, तिहमन्नयरे सिया ॥

न विरुध्यते उत्सर्गे कायोत्सर्गे ध्याने वाचिकमानसे वाङ्मनोयोगयोरपि, विषयान्तरतो निरुध्यमानत्वात् । सूत्रे च द्वित्वेऽपि बहुवचनं प्राकृतत्वात् । उक्तं च-"बहुवचनेण दुवयणमिति" । तीरं संजातमस्येति तीरितः परिवर्णं सति सम्यग्धिना पारितः, तस्मिन् तीरिते कायोत्सर्गे, पुनस्त्रयाणां ध्याना नामन्यतरत् अन्यतमस्यात् न पुनस्त्रितयमपि । भङ्गिकश्रुतं गुणनव्यतिरेकेण प्रायोऽन्यत्र व्यापान्तरे ध्यानत्रितयाऽसंभवात् । अथवा कायोत्सर्गे किमन्येऽपि गुणाः संभवन्ति, किं वा नेति ? उच्यते-संभवन्तीति ब्रूमः ।

तथाचाह-

माणसो एगगत्तं; जणयइ देहस्स हणइ जट्ठत्तं ।

काउस्सग्गुणा खलु, सुहुदुहमज्जत्यया चव ॥

कायोत्सर्गस्य गुणाः कायोत्सर्गगुणाः । कायोत्सर्गगुणाः खल्वमी । तद्यथा-कायोत्सर्गः सम्यग्बुद्धिना विधीयमानो नाम मनसश्चित्तस्य एकाग्रत्वमेकालम्बनतां जनयति । तच्चैकाग्रत्वं परमं ध्यानम्; "जं धिरमज्जवसाणं तं जाणमिति" वचनात् । देहस्य शरीरस्य, जभत्वं जाड्यं, इति विनाशयति, प्रयत्नविशेषतः परमलाघवसंभवात् । तथा-कायोत्सर्गस्थितानां वासी-चन्दनकल्पत्वात् सुखदुःखमध्यस्थता सुखदुःखं च परैरुदीर्यमाणे रागद्वेषाकरणम्, अन्यथा सम्यक्कायोत्सर्गस्यैवासंभवात् । उक्तं व्युत्सर्गाहं प्रायश्चित्तम् । व्य० १ उ० । ध० ।

जुज्जइ अक्रान्नपटिआ-इएसु दुहु अ पटिच्छिआईसु ।

समणुन्नसमुद्देसे, काउस्सग्गस्स करणं तु ॥ २४२ ॥

युज्यते संगच्छते घटते अक्रान्नपटितादिषु कारणेषु सत्सु, अकाले पठितम्, आदिशब्दात्कावेन पठितामित्यादि । दुषु च प्रतीच्छितादिषु दुष्टविधिना प्रतीच्छित्तम्, आदिशब्दात्कृतहीननादिपरिग्रहः । (समणुन्नसमुद्देशे सि) समनुज्ञासमुद्देशयोः, समनुज्ञायां समुद्देशे च कायोत्सर्गस्य करणं युज्यत एवेति यागः, अतिचारसंभवादिति गाथार्थः ॥ २४२ ॥

जं पुण उद्दिममाणे, अणइक्कंता वि कुणह उस्सग्गं ।

एस अक्कओ वि दोमो, परिधिप्पइ किं मुहा भंते ॥ २४३ ॥

यत्पुनरुद्दिश्यमानाः श्रुतमनतिक्रान्ता अपि निर्विषयत्वादपराधमप्राप्ता अपि (कुणह उस्सग्गं ति) कुरुत कायोत्सर्गम्; एषः अक्रान्तोऽपि दोषः कायोत्सर्गशोध्यः परिगृह्यते, किं मुहा भदन्त ! तत्परिगृह्यते, न कर्त्तव्यः तर्ह्युद्देशे कायोत्सर्ग इति गाथाभिप्रायः ।

अत्राहाचार्यः-

पावुग्याई कीरइ, उस्सग्गो मंगलं ति उद्देसे ।

अणुवहियमंगलाणं, मा हुज्ज कंहचि णे विगं ॥ २४४ ॥

पावुग्यादिगाढा निगदसिद्धा ॥ २४४ ॥

'सुमिणदंसणे राओ ति' द्वारं व्याख्यानयन्नाह-

पाणवहमुसावाए, अदत्तमेहुणपरिगहे चैव ।

सयमेगं तु अणुणं, उस्सामाणं जविज्जाहि ॥२४९॥

सुमिखं पि पाणवहमुसावाए अदत्ते मेहुणपरिगहे चैव
आसेविए समाणे (सयमेगं तु अणुणं, उस्सामाणं जवेज्जाहि)
मेहुणे दिट्ठिविपरियासियाए सयं इत्थिविपरियासियाए अ-
उसयं ति गाथाऽर्थः ॥ २४९ ॥

उक्तं च-

दिट्ठिविपरियासे, सयमेहुणे विपरियासे ।

अट्ठसयं ववहारे, अणजिस्संगस्स साहुस्स ॥२४९॥

‘नावा नइसंतरे ति’ द्वारवयं व्याख्यासुराह-

नावाए उत्तरिउं, वहमाई तह नई च एमेवं ।

संतारेण वव्वेण य, गुंतुं पणवीस उस्सासा ॥२४९॥

गाथेयमन्यकर्तृको सोपयोगा च निगदसिद्धा ।

इदानीमुच्छ्वासमानप्रतिपादनायाऽऽह-

पायसमा उस्सासा, कालपमाणेण हुंति नायव्वा ।

एअं कावपमाणं, उस्सगो होइ नायव्वं ॥२४८॥

निगदसिद्धा, नवरं पादः श्लोकपादः व्याख्याता गमनागमने-
त्यादि २३८ द्वारगाथा ॥

(१०) अधुना द्वारगाथागतमशवद्वारं व्याख्यायते । इह
विज्ञानवता शाख्यरहितेनाऽऽत्महितमिति कृत्वा स्वबलापेक्षया
कायोत्सर्गः कार्यः, अन्यथाकरणेऽनेकदोषप्रसङ्गः ।

तथाचाह भाष्यकारः-

जो खलु तीसइवरिसे, सत्तरिवरिसेण पारणाइसमो ।

विममेव कूटवाही, निव्विन्नाणे हु से जइ ॥२४९॥

यः कश्चित्साधुः, खलुशब्दो विशेषणार्थः । त्रिशद्वयः सन्, खलुश-
ब्दाद्वलवानातङ्करहितश्च; सप्ततिवर्षेणान्येन वृद्धेन साधुना पार-
णकया समः, कायोत्सर्गप्रारम्भपरिसमाप्त्या तुल्य इत्यर्थः । विष-
म इव उट्टङ्गादाविव कूटवाही । विषमवाही । बलीवर्धवत्, निर्विश्रान्त
एवासौ जन्मः, स्वहितपरिज्ञानशून्यत्वात् । तथा चात्महितमेव
सम्यक्कायोत्सर्गकरणम्, स्वकर्मक्षयफलवादिति गाथार्थः ॥२४९॥

अधुना दृष्टान्तमेव विवृण्वन्नाह-

समजोपे वि अइजारो, उज्जाणे किमुअ कूरुवाहिस्स ।

अइजारेणं जज्जइ, तुत्तयघाएहि अ मरालो ॥२५०॥

समभूमावपि अतिभारो विषमवाहित्वात् ‘उज्जाणं किमुत
कूटवाहिस्स’ ऊर्ध्वं यानमस्ति इत्युद्यानमुट्टङ्गं, तस्मिन्नु-
द्याने, किमुत सुतरामित्यर्थः । कस्य?, कूटवाहिनो बलीवर्धस्य,
तस्य च दोषद्वयम् । कथमित्याह-(अइजारेणं जज्जइ तुत्तयघा-
एहि य मरालो ति) अतिभारेण भज्यते, यतो विषमवाहिन
एवातिभारो जवति, तुत्तकघातैश्च विषमबाहोव पीड्यते । तु-
त्तगो प्रायिणगो मरालो गतिरिति गाथाऽर्थः ॥ २५० ॥

साम्प्रतं दार्ष्टान्तिकयोजनां कुर्वन्नाह-

एमेव वज्रसमग्गां, ए कुणइ मायाइ सम्ममुस्सगं ।

मायावक्रियं कम्मं, पावइ उस्सगकेसं च ॥ २५१ ॥

इयमन्यकर्तृको सोपयोगा चेति व्याख्यायते । एवमेव मरालव-
१०९

लीवर्धवत् बलसमग्रः सन् न करोति मायया कारणेन सम्य-
क् सामर्थ्यानुरूपं कायोत्सर्गं स मूढः मायाप्रत्ययं कर्म प्राप्नोति
नियमत एव, तथा कायोत्सर्गक्षेत्रं च निष्फलं प्राप्नोति । तथा
निर्मायस्थैवापेक्षारहितस्य स्वशक्त्यनुरूपं च कुर्वत एव सर्वम-
नुष्ठानं फलवद्भवतीति गाथाऽर्थः ॥२५१॥

अधुना मायावतो दोषानुपदर्शयन्नाह-

मायाए उस्सगं, सेसं च तवं अकुव्वओ सहुणो ।

को अन्नो अणुहविही, सकम्मसेसं अणज्जरिअं ॥२५१॥

मायया कायोत्सर्गं, शेषं च तपः अनशनादि अकुर्वतः सहिष्णोः
समर्थस्य (को अन्नो ति) कोऽस्याऽन्योऽनुभविष्यति, किम् ?,
स्वकर्मशेषमनिर्जरितम् । शेषता चास्य सम्यक्त्वप्राप्त्योक्त-
ष्टकर्मापेक्षयेति । उक्तं च-“ सत्तण्हं पगडीणं, अविमतरओ अ
कोडिकाडीओ । कालणं अयरारणं, जाइ लहइ चउण्हमस्य-
रं” ॥ अन्ये पठन्ति-“ एथमेव य उस्सगं ति” । नचायमतिशो-
भनपाठ इति गाथाऽर्थः ॥ २५१ ॥

यतश्चैवमतः-

निक्कूरुं सविसेसं, वयाणुरूवं वलाणुरूवं च ।

खाणु व्व उट्टेहो, काउस्सगं तु ठाइज्जा ॥ २५२ ॥

निष्कटमिति अशठम्, सविशेषमिति समबलादन्यस्मात्सका-
शात् नचाहमहमिकया, किंतु वयोऽनुरूपं, बलानुरूपं च, स्थाणु-
रिवोद्धेदेहो निष्प्रकम्पः समशत्रुमित्रः कायोत्सर्गं तु तिष्ठेत् । तु-
शब्दादन्यच्च जिह्वाटनाद्येवंभूत एवानुतिष्ठेदिति गाथार्थः ॥२५२॥

इदानीं वयोबलं चाधिकृत्य कायोत्सर्गकरणविधिमभिधत्ते-

तरुणो वज्रवं तरुणो, अ दुव्वलो थरओ वज्रसमिद्धो ।

थेरो अवलो चउमु वि, जंगेसु जहाव्वं ठाइ ॥२५३॥

तरुणो बलवान् १, तरुणश्च दुर्बलः २, स्थविरो बलसमृद्धः ३,
स्थविरोऽबलः ४, चतुर्ष्वपि भङ्गकेषु यथाबलं तिष्ठति, बलानुरूप-
मित्यर्थः । न त्वभिमानतः । कथमनेनापि वृद्धेन न तुल्यबल-
वताऽपि स्थातव्यम्, उत्तरत्रासमाधानग्नानादावधिकरणबल-
संज्ञवादिति गाथार्थः ॥ २५३ ॥ गतं सप्रसङ्गमशठद्वारम् ।

(११) साम्प्रतं शठद्वारावसरस्तत्रेयं गाथा-

पयलायइ पणिपुच्छइ, कंटग वीअार पासवण धम्मे ।

निअरुं गेल्लं वा, करेइ कूरुं हवइ एअं ॥ २५४ ॥

कायोत्सर्गकरणवेलायां मायया प्रचलायति निद्रां गच्छति, प्र-
तिपुच्छति सूत्रमर्थं वा, कण्टकमपनयति । (वियार ति)
पुरापात्सर्गाय गच्छति (पासवण ति) कार्याकीं व्युत्सृजति ।
(धम्मे ति) धर्मं कथयति, निकृता मायया ग्लानत्वं वा करो-
ति, कूटं जवत्येतदनुष्ठानमिति गाथार्थः ॥२५४॥ गतं शठद्वारम् ।

(१२) अधुना विधिद्वारमाख्यायते, तत्रेयं गाथा-

पुव्वं ठंति उ गुरुणो, गुरुणा उस्सरिअम्म पारंति ।

ठायंति अ सविसेसं, तरुणा अत्तुवविरेआओ ॥२५५॥

‘गुरुणो’ इत्यादि प्रकटार्थम् ।

चउरंगुल मुहपत्ती, उज्जुए रुव्वहत्थ रयररणं ।

बोसट्टचत्तेहो, काउस्सगं करिज्जाहि ॥ २५६ ॥

(चउरंगुल ति) चत्तारि अङ्गुलानि पायाणं अंतरं करेयव्वं । (मु-

हपोत्ति उज्जुपत्ति) दाहिणहत्थेण मुहपोत्तिया घत्तवा, मव्वहत्थे
रयहरणं कायव्वं । एण विट्ठिणा (योसठ चत्तवेहोत्ति) ता पू-
र्यवत् काउस्सगं करेज्झाहिस्ति गाथार्थः ॥२५७॥ गते विधिद्धा-
रम् ॥ आव० ५ अ० । आ० चू० ।

(१२) अधुना दोषद्वारावसरस्तत्रेदं गाथाद्वयम्-

योमग्नया य खभे, कुड्डे माले अ सव्वार बहु निअमे ।
लंबुत्तरथण उच्छी, संजइ खड्डिणे अ वायम कविट्ठे ॥२५८॥
सीधुक्पिअ मूर्, अंगुलिभमुहा उ वारुणी पेहा ।

एण काउस्सगे, हवन्ति दोसा इगुणवीसं ॥२६०॥

(नानीकरयलकुप्पर-ओस्सारिअपारिअस्मि धुई)

तत्रैते कायोत्सर्गे भवन्ति दोषा एकोनविंशतिरिति संदृक्ः । का-
यस्य शरीरस्य स्थानमौनध्यानक्रियाद्यतिरेकेणान्यत्रोच्यते-
तादिभ्यः क्रियान्तराध्यासमाश्रित्य य उत्सर्गस्यागो "नमो अ-
रिहंताणमिति" वचनात्, पूर्वस्य कायोत्सर्गः । स च द्वेषा-चेष्टा-
यामभिभवे च । चेष्टायां गमनागमनादवैर्यापथिक्यादिप्रतिक्र-
मणभावं । अभिभवे च सुरादिविधायमानोपसर्गजयार्थम् ।
यत्तु कम्-"सो उस्सभो उविहो, चेष्टाए अजिभवे य नायव्वो ।
भिक्षवारियाइ पढमा, उवसगमिभुज्जणे वीओ"ति । स च
दोषरहितो विधायमानो निर्जराहेतुर्भवति । दोषाश्चैते-घोट-
कलतास्तम्भकुड्यमालशवरावधूनिगमनम्वोत्तरस्तनोर्दिकासं-
यतां खलीनवायसकपित्थशार्पोत्कम्पितमूकाङ्गुलिभ्रकुटीवारु-
णीप्रेक्षा इत्येकोनविंशतिः ।

इदानीं नामतोऽज्जिहितानेतान् स्वयमेव विवृणोति-

आसो व्व विंसमपायं, आउंटावित्तु ठाइ उस्सगो ।
कंपेइ काउस्सगे, झय व्व खरपवणसंगेणं ॥ २६१ ॥
खंने वा कुड्डे वा, आवडंजिय कुणइ काउस्सगं तु ।
माझे य उत्तमंगं, अवउंजिय ठाइ उस्सगं ॥ २६२ ॥
सवरी वसणविरहिया, करेहि सागारियं जह उवइ ।
ठइज्जण गुज्जदेमं, करेहि इय कुणइ उस्सगं ॥ २६३ ॥
अवणाभिउत्तमंगं, काउस्सगे जहा कुलवहु व्व ।
नियमियओ विव चरणे, वित्थारिय अहव मेत्तविउं ॥ २६४ ॥
काऊण चालपट्टं, अविहीए नाहिमंरुलस्सुवरिं ।
हेट्ठाइ जाणुमिस्सं, चिट्ठइ लंबुत्तरस्सगं ॥ २६५ ॥
पच्छाइ ऊणयथणं, चोलगपट्टेण ठाइ उस्सगं ।
दंसाइरक्खण्ठा, अहवाऽणाजोगदोसेहिं ॥ २६६ ॥
मेत्तिस्सु परिहयाओ, चलणे वित्थारिऊण बाहिरओ ।
काउस्सगो एमो, बाहिरउच्छी मुणयव्वो ॥ २६७ ॥
अंगुट्ठे मेलविओ, वित्थारिय परिहया उ बाहिं तु ।
काउस्सगं एसां, जणिओ अज्जितरुद्धिस्ति ॥ २६८ ॥
कप्पं वा पट्टं वा, पाउणियं संजइ व्व उस्सगं ।
ठायइ खलिणं च जहा, रयहरणं अगगओ काउं ॥ २६९ ॥
भामेइ तहा दिट्ठिं, चलचित्ता वायसो व्व उस्सगे ।
ढप्पइयाण भएणं, कुणइ य पट्टं कविट्ठं च ॥ २७० ॥

सीसं पक्कंपमाणो, जक्खइट्ठो व्व कुणइ उस्सगं ।

मूउ व्व हूहुअंतो, तहेव जिज्जंतमाइस्सं ॥ २७१ ॥

अंगुलिभमुहाओ वि य, चालंतो कुणइ तह य उस्सगं ।

आलावगणणट्ठा, संउवणत्थं च जोगाणं ॥ २७२ ॥

काउस्सगमि विओ, सुरा जहा वुरुवुक्के अवत्तं ।

अणुपेहंतो तह वा-नरो व्व चालेइ हूहुउडे ॥ २७३ ॥

आकुञ्चितस्यैकपादस्य घोटकस्येव स्थानं घोटकदोषः । क-
म्पते कायोत्सर्गे लतेव खरपवनसङ्गेनेति लतादोषः । स्तम्भे
वा कुड्ये वा अवष्टभ्य स्थानं स्तम्भकुड्यदोषः । तथा माले
उपरितनभागे उत्तमाङ्गमवष्टभ्य करोत्युत्सर्गमिति मालदोषः ।
शवरो पुलिन्दिका वसनविरहिता कराभ्यां सागारिकं गुह्यं
यथा स्थगयति, एवं स्थगयित्वा गुह्यदेशं कराभ्यां करोत्युत्सर्ग-
मिति शवरोदोषः । अवनामितोत्तमाङ्गः कुलबधूरिव तिष्ठन्
करोत्युत्सर्गमिति वधूदोषः । निगडानयन्निव इव चरणौ वि-
स्तार्याथवा मीलयित्वा करोत्युत्सर्गमिति निगमदोषः । कृत्वा
चोलपट्टमविधना नाजिमण्डलस्योपरि अश्रस्ताच्च जानुमात्रं
तिष्ठति कायोत्सर्गे इति लम्बोत्तरदोषः । अवच्छाद्य स्थगयित्वा
स्तनौ चोलपट्टेन देशादीनां रक्षणार्थम्, अथवा अनाभोगदोषेण,
अज्ञानदोषेण वा करोत्युत्सर्गमिति स्तनदोषः । उद्धिकादापो
द्विधा-बाह्योर्द्धिकादापोऽभ्यन्तरोर्द्धिकादापश्च । तत्र च द्वावपि
पदौ क्रमेण मीत्रयित्वा पाष्णीं चरणावग्रभागे विस्तार्य बाह्यतो
वहिर्मुखं तिष्ठत्युत्सर्गे एव बहिःशकटोर्द्धिकादापो ज्ञात-
व्यः । तथा-अङ्गुष्ठौ मीलयित्वा विस्तार्य पाष्णीं तु बाह्यत-
स्तिष्ठत्युत्सर्गे एव भणितोऽभ्यन्तरशकटोर्द्धिकादापः । कटपं
वा पटोपट्टं वा चोलपट्टं संयतीव स्कन्धदेशयोरुपरि प्रावृत्य
तिष्ठत्युत्सर्गे इति संयतीदोषः । खत्रीनमिव कचिकमिव रजो-
हरणमग्रतः कृत्वा तिष्ठत्युत्सर्गे इति खलीनदोषः । वाऽत्र
समुच्चये अन्ये खलीनार्तवाजिवदूर्ध्वाधःशिरःकम्पने खलीन-
दोषमाहुः । तथा-दृष्टिं प्रमथति चञ्चित्तो वायस इवेतस्ततो
नयनगोत्रकम्पणं दिङ्निरीक्षणं वा कुरुते उत्सर्ग इति वायस-
दोषः । पट्टदिकाभयेन कपित्थवृत्ताकारत्वेन संवर्त्य जह-
घादिमध्ये पट्टं कृत्वा तिष्ठत्युत्सर्गे इति कपित्थदोषः । एवमेव
मुष्टिं बध्वा स्थानमित्यन्ये । भूताविष्टस्येव शीर्षे कम्पयतः
कायोत्सर्गकरणं शीर्षोत्कम्पितदोषः । तथा-विद्यमानेषु केत-
चित् गृहस्थादिना कायोत्सर्गव्यवस्थितप्रत्यासन्नप्रदेशवर्तिषु
हरितादिषु तन्निवारणार्थं मूक इव हुं हुमित्यव्यक्तं शब्दं
कुर्वन्तिष्ठत्युत्सर्गे इति मूकदोषः । तथाऽऽत्रापकगणनार्थमङ्गु-
लीश्चालयन्, तथा योगो नाम स्थापनार्थं व्यापारान्तरनिरूपणार्थं
जुबौ चालयन् प्रसङ्गां कुर्वन्, चकारादेवमेव वा प्रनृत्तं कुर्वन्तु-
त्सर्गे तिष्ठतीति अङ्गुलिभ्रदोषः । तथा-कायोत्सर्गस्थितो निष्प-
द्यमानसुरेव वुरुवुडाशब्देमव्यक्तरावं करोतीति वारुणीदोषः ।
वारुणीमत्तस्येव घूर्णमानस्य स्थानं वारुणीदोष इत्यन्ये । अनु-
प्रेक्षमाणो नमस्कारादिकं चिन्तयन्नुत्सर्गतो वानर इव चञ्चल-
न्योऽपुष्टाविति प्रेक्षादोष इत्येकोनविंशतिः । अन्ये त्वेकविंशति
विवर्तकौ । तथाऽङ्गुलिभ्रदोषेणापि अङ्गुलिदोषो, भ्रूदोषश्चेत्येव-
मेकविंशतिः । एके चान्यानिपि कायोत्सर्गदोषानाहुः-

यथा—

“ निष्ठावनं वपुःस्पर्शः, प्रपञ्चबहुला स्थितिः ।
सूत्रादिनां वधन्यूनं, ययोऽपेक्षाविजयनम् ॥ १ ॥
कालापेक्षावृत्तिकान्ति-व्याक्रेपासक्तचित्तता ।
ज्ञानाकुलितचित्तत्वं, पापकार्योद्यमः परः ॥ २ ॥
कृत्याकृत्यविमूढत्वं, पट्टकाद्युपरि स्थितिरिति ” ।

इदानीमेतानुपसंहरन्नाह—

एष काउस्सगं, कुणमाणेण विबुद्देण दोसा उ ।

सम्मं परिहरियव्वा, जिणपरिसिद्धं चि काऊण ॥२७४॥

एते पूर्वभणिता दोषाः कायोत्सर्गं कुर्वता विबुधेन सम्यग् परिहर्तव्याः, जिनैस्तोर्थकैः प्रतिषिद्धा निवारिता इति कृत्वा ।
जिनाज्ञाकरणं हि सर्वत्र श्रेयस्करमिति । प्रव० ५ द्वार । द्वा० ।
ध० । आव० । आ० चू० ।

(१४) साम्प्रतं कस्येति द्वारं व्याख्यायते । तत्रोक्तदोषर-
हितोऽपि यस्याऽयं कायोत्सर्गो यथोक्तफलो भवति तमु-
पदर्शयन्नाह—

वासीचंदणकप्पो, जो मरणे जीविण् अ समसन्नो ।

देहे अप्पमिव्वा, काउस्सगो हवइ तस्स ॥ २७५ ॥

वासीचन्दनकल्पः उपकार्यनुपकारिणोरपि मध्यस्थः । उक्तं च—
“जो चंदणेण बाहु, आत्तिपइ वासिणा उ तत्थेइ । संयुणइ जो य
निदति, महारिणिणो तत्थ समभावो” ॥ अनेन परं प्रति माध्य-
स्थ्यमुक्तं प्रवर्तते । तथा—यो मरणे प्राणत्यागलक्षणे, जीविते च
प्राणसंधारणलक्षणे, चशब्दादिह्रस्वाकादौ च समसंज्ञः, तुल्य-
बुद्धिरित्यर्थः । अनेन चात्मानं प्रति माध्यस्थ्यमुक्तं प्रवर्तते ।
तथा—देहे च शरीरे चाप्रतिबद्धशब्दाद्युपकरणदौ च का-
योत्सर्गो यथोक्तफलो भवति तस्येति गाथार्थः ॥ २७५ ॥

तिविद्वाऽणुवसग्माणं, दिव्वाणं माणुसाण तिरिआणं ।

सम्ममहिआसणाए, काउस्सगो हवइ सुद्धो ॥२७६॥

त्रिविधानां विप्रकाराणामुपसर्गानां दिव्यानां व्यन्तरादिकृ-
तानां, मनुष्याणां म्लेच्छादिकृतानां, तैरश्वादीनां सिंहादिकृतानां
सम्यग्मध्यस्थभावेन अतिसहनायां सत्यां कायोत्सर्गो भवति
शुद्धः, अविपरीत इत्यर्थः । ततश्चोपसर्गसहिष्णोः कायोत्सर्गो
भवतीति गाथार्थः ॥ २७६ ॥

(१५) साम्प्रतं फलद्वारमजिधीयते । तच्च फलमिहलोक-
परलोकापेक्षया द्विधा भवति । तथा चाह ग्रन्थकारः—

इहलोगम्मि सुज्जा, राया उदिओ अ सिद्धिभज्जा य ।

सो दासखगथंनण, सिद्धीसगो अ परलोए ॥२७७॥

इहलोके यत्कायोत्सर्गफलं तत्र सुभक्षोदाहरणम् । कथम् ?—“च-
संतपुरं नगरं, तत्थं जियशच्चू राया, जिणदत्तो सेछी, संजयसद्ध-
ओ, तस्स सुभद्धा दारिगा धूआ अतीव रुविस्सिणी ओरालिय-
सरीरा साविगा य । स तं असाहंमियाण न देइ । तव्वन्निय-
सहेण चंपाओ चाणिज्जणं दिट्ठा । तीए रुवल्लेजेण कवड-
सद्धओ जाओ । धम्मं सुणेइ, जिणसाहुं य पूजेइ । अन्नया भावो
समुप्पन्नो आयिरियाण आद्योयइ, तेहि वि अणुसासिओ, जि-
णदत्तेण वि से भावं नाऊण धूआ दिप्पा, वीवाहो कओ, चिरका-
लस्स वि सो तं गहाय चंपं गओ, एणंदसासुगमाइयाओ तवन्न-

यसहिगाओ तं खिसंति । तओ जुअगं धरं कयं, ततोऽणेगसमण-
समणीओ य पाआग्गनिमित्तमागच्छंति । ततो तव्वन्नियसहिगा-
ओ भणंति—एसा संजत्तेण ददं रत्तं ति । जत्तारो से न पत्तियइ ।
अन्नया काइ वल्लूवादिगणपुओ तरुणजिकखू पाआग्गनिमित्तं
गओ । तस्स य वाठरूयं अच्छिम्मि कण्णं पविठं । सुज्जाए तं
जीहाए त्रिहिरुण अवणीयं, तस्स निरुवे तिलओ संफतो । तेण
यि दव्वन्नित्तचित्तेण ए जाणिओ । सो नीसरइ ताव तव्वन्नियस-
हगाहिं अत्थकागयस्स भत्तारस्स दंसिओ—पेच्छ इमं वीसत्थर-
मियसंफतं सभज्जाए संतगं तिलगं ति । तेण वि चित्तिथं—किमिद-
मेवं पि होहेज्जा? अहवा बल्लवंतो विसया; अणेगभवअत्थगो य
किं न होइ ति मंदनेहो जाओ । सुज्जाए वि कहंवि विदिओ एस
वुसंतो । चित्तिथं च ताए—पावयणिओ एस उड्डाहो कहं फेडि-
ओ ति पवयणदेवयमभिसंधारिकुण रयणीए काउस्सगं ठिया ।
अह संनिदिआ काइ देवया तीए सीअसमायारं नाऊण आगया ।
जणियं च तीए—किं ते पियं करमिस्सि ? तीए भणियं—उड्डाहं फे-
रिदि । देवयाए भणियं—फेडेमि, पच्छुसे इमाए नथरीए दाराणि
थंभेमि । ततो आउल्लगेसु नगरेसु आगासत्था भणिस्सामि । जाए
परपुरिसो मणेण वि ण चित्तिओ सा इत्थिगा वालणीयं पाणिं
छोदुं गंतूण तिअ वारे छंटेइ, तओ उग्घाआणि भविस्संति ।
ततो तुमं वि भासिए सेसनागरिगाहिं पच्छा जाएज्जासि, ततो
उग्घाडिहिसि, ततो फिट्ठिदि उड्डाहो, पसंसं च पाविहिसि । त-
हेव कयं, पसंसं च पत्ता” ॥ एय इहलोकस्य कारस्सगफलं ॥ अत्र
भणंति—“वाणारसीए सुभद्धाए कारस्सगो कओ, पल्लुगच्छुण-
सी भाणियव्वा । राया उदिओदिए ति । उदिओदियस्स रओ
ज्जा लोआगयतिवरोदियस्स ववसगपसमणं जायं सेछि-
ज्जाए ति । चंपाए सुदंसणो सेछिपुत्तो । सो सावगो भट्ट-
मिचउदसीसु चव्वारे उवासगपमिमं पडिवज्जइ । सो मदादेवी-
ए पत्थिअमाणे न इच्छइ, अन्नया वोसट्टकावदवपमिमं ति व-
त्थवेछिओ चेमीहि अंतरेरं अतिणीओ, देवीए निबंथो कओ ।
नेच्छइ पडुच्छाए । कोलाहलो कओ; रत्ता वज्जो आणेतो, निउज-
माणो ज्जाए से मित्तवतीए साविगाए सुयं, सव्वाणं जक्ख-
स्साराधणाए कारस्सगं ठिया । सुदंसणस्स वि य अट्टखंडाणि
कीरं तु ति संधे असी बाहिउं सव्वाणं जक्खेण पुप्फदामं कमो ।
मुक्को रत्ता पूओ य । ताहे मित्तवतीए पारियं । तथा (सो
दास ति) सो दासो राया जहा नमोक्कारे (खगथंनणे ति)
काइ विराहियसामन्ने खग्गो समुप्पन्नो वट्टाए मारेइ । सादू पहा-
विया तेण दिट्ठा आगओ, इथरे वि कारस्सगेण विता न भवइ,
पच्छा तं दट्ठणु ववसंतो” । एतदैहिकं फलं । (सिद्धी सगो य प-
रलोए) सिद्धिमोक्षः; स्वर्गो देवलोकः । चशब्दाश्च कवर्तित्वादि-
परलोके फलमिति गाथार्थः । आह—सिद्धिः सकलकर्मक-
यादवाप्यते; “कृत्स्नकर्मक्षयान्मोक्षः” इति वचनात् । सा कथं
कायोत्सर्गफलमिति । उच्यते—कर्मकृत्यस्यैव कायोत्सर्गफलत्वात्
परम्पराकारणस्यैवं विक्रितत्वात् कायोत्सर्गफलत्वं कर्मकृत्यस्य ।
कथम् ? , यत आह जाव्यकारः—

जह कर गओ निक्किंइ, दारं इंतो पुणो वि वचंतो ।

इअ किंतांति सुविहिआ, काउस्सगेण कम्माइ ॥२७८॥

यथा (करगओ ति) करपत्रं निकृन्तति त्रिनस्ति विदारयति, किम्?,
दारु काष्ठं, किं कुर्वन्?, आगच्छन्, पुनश्च व्रजति इत्यर्थः । एवमेव

कृतन्ति सुविहिताः साधवः कायोत्सर्गेण हेतुभूतेन कर्माणि
ज्ञानावरणादीनि । तथाऽप्यत्राप्युक्तम्—

“ संवरेण जवे गुत्तो, गुत्तीप संजमुत्तो ।
संजमाओ तवो होइ, तवाओ होइ निजरा ॥
निजराए सुते कम्म, खविजइ कम्मसो सदा ।
आवस्सगजुत्तस्स, काउस्सगं विससओ ” ॥ इत्यादिगाथार्थः ।

आह—किमिदमित्यमिति ?, अत आह—

काउस्सगं जह सु—ट्टिअस्स भज्जंति अंगुवंगां ।

इअ भिंदंति मुणिवरा, अट्ठविहं कम्मसंघायं ॥ २७९ ॥

कायोत्सर्गे सुस्थितस्य सतः भज्यन्ते अङ्गोपाङ्गानि । (इअ त्ति) एवं
चित्तनिरोधेन भिन्दन्ति विदारयन्ति मुनिवराः साधवः अष्टविध-
मष्टप्रकारं कर्मसंघातं ज्ञानावरणादिलक्षणमिति गाथार्थः ॥ २७९ ॥

आह—यदि कायोत्सर्गे सुस्थितस्य भज्यन्ते अङ्गोपाङ्गानि
ततश्च दृष्टाप्रकारित्वादेवात्मनेनेत्यत्रोच्यते—सौम्य ! नैषम्—

अन्नं इमं सरीरं, अन्नो जीवु त्ति एव कयबुद्धी ।

दुखवपरिक्लेशकरं, विंद ममत्तं सरीराओ ॥ २८० ॥

अन्यदिदं शरीरं निजकर्मोपात्तमालयमात्रमशाश्वतम्, अन्यो
जीवोऽस्याधिष्ठाता शाश्वतः स्वकृतकर्मफलोपजोक्ताऽयम्, इत्ये-
वंकृतबुद्धिः सन् दुःखपरिक्लेशकरं विन्धि ममत्वं शरीरात् ।
किंच—यद्यनन्त्यासारेण कश्चिदर्थः संपद्यते पारलौकिकः, ततः
सुतरां यन्नः कार्य इति गाथार्थः ॥ २८० ॥

किंचैवं च भावनीयम्—

जावइआ किर दुक्खा, संसारे जे मए समणूचूआ ।

ततो दुव्विसहतरा, नरणसु अणोवमा दुक्खा ॥ २८१ ॥

तम्हाज निम्ममेणं, मुणियो उवन्नद्धसुत्तमारणं ।

काउस्सगो उगो, कम्मखयघाय कायव्वा ॥ २८२ ॥

यावन्त्यकृतजिनप्रणीतधर्मेण, किञ्चशब्दः परोक्षाऽऽगमवादसंस्-
चकः । दुःखानि शरीरमानसानि । संसारे तिर्यक्नरनारका-
मरजवानुभवलक्षणे, यानि मया अनुभूतानि, ततस्तेज्यो दु-
र्विषहतराणि अग्रतोऽप्यकृतपुण्यानां नरकेषु सीमन्तकादिष्व-
नुपमानि उपमारहितानि दुःखानि, दुर्विषहत्वं चैतेषां शेषगति-
समुत्थदुःखापेक्षयति गाथार्थः ॥ २८१ ॥ तस्मात्त्रिममं ममत्व-
रहितेन मुनिना साधुना, किंभूतेन ?, उपबन्धसूत्रसारेण वि-
ज्ञातसूत्रपरमार्थेन, किम् ?, कायोत्सर्गे उक्तस्वरूपः उग्रः शु-
भाध्यवसायः प्रबलकर्मकार्यं न तु स्वर्गादिनिमित्तं कर्तव्य
इति गाथार्थः ॥ २८२ ॥ इत्युक्तः कायोत्सर्गः । आव० ५ अ० ।

अधुना कायोत्सर्गफलं प्रश्नपूर्वकमाह—

काउस्सगो णं भंते ! जीवे किं जणयइ ?! काउस्सगो णं
तीयपडुप्पन्नं पायच्छित्तं विसोहेइ । विमुक्कपायच्छित्ते य
जीवे निव्वुयहियए ओहरियजरु व्व जारवहे पसत्थज्जा-
णोवगए सुहं सुहेणं विहरइ ॥ २८३ ॥

हे भदन्त ! कायोत्सर्गे अतीचारविशुद्ध्यर्थं कायस्य व्युत्सर्ज-
नेन जीवः किं जनयति ?! गुरुराह—हे शिष्य ! कायोत्सर्गेण अतीते
विरकाद्यसम्भूतं, प्रत्युत्पन्नम् आसन्नकाले वर्तमानं प्रायश्चित्तम्;
उपचारात् प्रायश्चित्तादेम् अतीचारं विशोध्यत्यपनयति। विशुद्ध-

प्रायश्चित्तश्च जीवो निर्वृतं स्वस्थीकृतं हृदयं यस्य स निर्वृतहृद-
यः । प्रशस्तसद्भावना उपगतः सुखं सुखेन विहरति सुखानां
परम्परया विचरति । क इव ?! अपहृतभारो भारवाह इव । यथा-
उत्तारितजारजरो भारवाहकः सुखं सुखेन विहरति, तथा का-
योत्सर्गेण प्रायश्चित्तविशुद्धिं विधाय स्वस्थीकृतहृदया जीवः सु-
खेन विचरतीति भावः । उक्त० २६ अ० ।

कायोत्सर्गातिचारे प्रायश्चित्तम्—

फिड्डियसयमुस्सारिय—भग्गे वेगाइवदणुस्सगं ।

निव्वीइयपुरिमेगा—सणाइ सव्वेसु चाचामं ॥ ५२ ॥

स्फिटिते स्वयमुत्सारिते भग्ने च एकादिवन्दिनोत्सर्गे निवृत्तिकृति-
कपुरिमाद्वैकाशनानि सर्वेषु चाचामाम्लमिति । अयं भावार्थः—
निद्राऽऽदिप्रमादवसतो गुरुभः सह प्रतिक्रमणे स्फिटितेन मिलि-
त एकस्मिन्कायोत्सर्गे निवृत्तिकं द्वयोः पुरिमार्कं, त्रयाणामे-
काशनम् । तथा—गुरुभिरपारितेऽपि कायोत्सर्गे स्वयमात्मना
प्रथममेव पारिते जग्ने वा कायोत्सर्गे अचिन्तयित्वाऽपि सर्वं चि-
न्तनीयमन्तराह एव पारिते एकद्वित्रिसंख्ये कायोत्सर्गे यथासं-
ख्यं निवृत्तिकृतिपुरिमार्कैकाशनानि सर्वेष्वपि च कायोत्सर्गेषु
स्फिटितत्वे भग्नत्वे च आचामाम्लम् । एवं वन्दनकेऽपि
स्फिटितत्वं, पश्चात्पतितत्वं गुरोर्वन्दनकं ददानस्य स्वयमग्रतः
प्रदत्तः, प्रदत्ते कृतापकृतत्वेन भग्ने वा यथासङ्ख्यमेकस्मिन्
द्वयेषु त्रिषु सर्वेषु आचामाम्लम् ॥ ५२ ॥

यस्तु कायोत्सर्गादीनि न कारयेत्, तस्य किमित्याह—

अकण्णु य पुरिमासण—माचामं सव्वसो चउत्थं तु ।

पुव्वमपेहिय यंढिल—निसि वोसिरिणे दिया सुवणे ॥ ५३ ॥

अकृतेषु पुनः कायोत्सर्गेषु वन्दनकेषु च एकादिषु एकाद्वित्रिषु
पुरिमैकाशनानामाम्लानि (सव्वसो चउत्थं तु) सर्वस्मिंस्तु प्र-
तिक्रमणे अकृते चतुर्थं तु । तथा पूर्वं सध्यायामप्रकृतस्थाणकृते
निशि संज्ञात्सर्गे कृते चतुर्थम् । तथा दिवसे निद्राकृते चतुर्थ-
म् । जीत० । (कायोत्सर्गेस्तु श्रावकस्यास्तीति ‘आवस्सय’
शब्दे द्वितीयभागे ४५७ पृष्ठे प्रतिपादितम्; व्याख्यानादौ कायो-
त्सर्गकरणं ‘वक्खानविहि’ शब्दादौ वक्ष्यते)

काउस्सगपडिमा—कायोत्सर्गप्रतिमा—स्त्री० । पञ्चम्यामुपासक-
प्रतिमायाम्, उपा० १ अ० । (स्वरूपं चास्याः ‘उवासगपडि-
मा’ शब्दे द्वितीय भागे ११०४ पृष्ठं समुक्तम्)

काऊण (णं)—कृत्वा—अव्य० । “ क्वस्तुमत्तृणतुआणाः ”

॥ ८ । २ । १४६ ॥ इति त्वाप्रत्ययस्य तृणादेशः । ‘कट्टु’ इति तु

भाषे । प्रा० २ पाद । “ क्वास्यादर्णस्वोर्वा ” ॥ ८ । १ । २७॥ इत्य-

नुस्वारान्तादेशो वा । प्रा० १ पाद । “ आः कृगो जूतभविष्यतोश्च ”

॥ ८ । ४ । २१४ ॥ इति कृगोऽन्त्यस्य त्वाप्रत्यये आकारान्तादेशः ।

विधायेत्यर्थे, प्रा० ४ पाद । पञ्चा० ।

काऊलेस्स—कापोतलेश्य—त्रि० । कापोतलेश्या विद्यतेऽस्य,
कापोतलेश्यापरिणामवति जीवे, स्था० १ ग० १ उ० ।

काऊलेस्सा—कापोतलेश्या—स्त्री० । कापोतस्य पक्षिविशेषस्य
वर्णेन तुल्यानि यानि द्रव्याणि, घृष्टाणि इत्यर्थः । तत्साहाय्याद्
जाता कापोतलेश्या । स्था० १ ग० १ उ० । वर्णतोऽतस्तीकु-
सुमपारावतशिरोधराफलिनीकन्दलादिधूम्रद्रव्यतुल्यवर्णः, र-
सतस्तरुणाग्रघल्लकपित्थादिसमधिकरसैः, गन्धतः कथितस-

रीसृपादिसमधिकगन्धैः, स्पर्शतः कठोरपलाशतरुत्रादिसम-
धिकस्पर्शैः सकलप्रकृतिनिष्पन्नं चतुर्भिः कपोतामद्रव्यैर्निष्पन्ने स्ने-
ह्याज्रेदे, पा० ।

काक्रादर-काकोदर-पुं० । स्त्री० । कुत्सितं कुटिलमकति, अक-
वक्रगतौ, अच्, कोः कादेशः । काकमुदरं यस्य । वाच० । दर्वीक-
रसर्पविशेषे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । तस्य उरसा कुटिलगा-
मित्वात् तथात्वम् । स्त्रियां तु जातित्वाद् ङीप् । वाच० ।

काक्रोली-काकोली-स्त्री० । काकोलशब्दाद् गौरादित्वाद् ङी-
प् । लताज्रेदे, वाच० । अनन्तजीवे कन्दज्रेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

काक्रोवग-कायोपग-पुं० । कायात्कायेषु चोपगच्छन्तीति, का-
योपगाः । संसारिषु, "तेनातिसंजोगमविष्पहाय, कायोवगाऽ-
खंतकरा भवन्ति" । सूत्र० २ भु० ६ अ० ।

काक [ग]-काक-पुं० । वायसे, अणु० ३ वर्ग । ज्ञा० । स्था० ।
प्रज्ञा० । घृकारौ, तं० । पञ्चविंशत्तमे महाप्रदे, "दो काका"
स्था० २ गा० ३ उ० ।

काकं [गं] दिय-काकान्दिक-पुं० । काकन्दी नगरी, तद्भवः
ज्ञा० ७ अ० । काकान्दी नगर्यो जाते, सुहस्तिनः शिष्ये च । "सु-
द्वियसुपडिबुद्धाणं कोदियकाकंदगाणं वग्धावच्छसगुणाणं"
कौटिककाकान्दिकाविति तु नामनी, अनेन सुस्थितसुप्रतिबुद्धौ
इति नामनी, कौटिशः सुरिमन्त्रजपात् काकान्दी नगर्यो जातत्वाच्च
कौटिककाकान्दिकाविति विशेषणम् । कल्प० ८ सू० । "तद-
नु च सुहस्तिशिष्यौ, कौटिककाकान्दिकावजायेताम् । सुस्थि-
तसुप्रतिबुद्धौ, कौटिकगच्छस्ततः समचतुः॥१॥" ग० ४ अधि० ।

काकं [गं] दिया-काकान्दिका-स्त्री० । स्थविरादभक्ष्यशात्
ज्वरव्याजसंगोत्रात् निर्गतस्य उरुपाटिकगणस्य तृतीयशास्त्राया-
म्, कल्प० ८ सू० ।

काकन्दी-काकन्दी-स्त्री० । नगरीभेदे, ज्ञा० ९ अ० । या पुष्पद-
न्तस्य तीर्थकरस्य जन्मभूमिः । स्था० ५ गा० १८० । यत्र च जक्षा-
सार्थवाहीसुतं धन्यको नाम महावीरसमीपे धर्ममनुश्रित्य म-
हाविचूत्या प्रव्रजितः । स्था० १० टा० । अन्त० । अणु० ।

काक [ग] जंघ-काकजङ्घ-पुं० । स्वनाम्ना ख्यातिमागते पाट-
लिपुत्रेश्वरे, येन उज्जयिनीपतिः अवरुद्धो भयात् शूलेन मृतः,
तस्मात्कर्मकर्मणेन तैललेपादापादितकाकश्यामजङ्घताऽवाप्ता
आ० क० । ('सिप्पसिद्ध' शब्दे कथा वक्ष्यते)

काक (ग) जंघा-काकजङ्घा-स्त्री० । काकस्य जङ्घेवाऽवयवो
यस्याः ।

"काकजङ्घा नदीकान्ता, काकतिका सुलोमशा ।

पारावतपदी दासी, काकाङ्गाऽपि प्रकीर्तिता ॥

काकजङ्घा हिमा तिका, कथाया कफपित्तजित् ।

निहन्ति ज्वरपित्तास्र-ज्वरकण्ठरूषिषकमीन् ॥"

इत्युक्तगुणे (वाच०) वनस्पतिभेदे, अणु० । "काकजंघा ति वा"
(धन्याऽनगरस्य जङ्घा) सा हि परिदृश्यमानस्त्रायुका स्थूलस-
न्निस्थाना च भवतीति तथा जङ्घयोरुपमानम्, अथवा काको
वायसः । अणु० ३ वर्ग ।

काक [ग] णि-काकणि-स्त्री० । क्षत्रियभाषया राज्ये, वि-
१०८

शे० । "चंदगुत्तपुत्तो य, विदुसारस्स नत्तुओ । असोगसिरी-
णा पुत्तो, अथा जायति कागणि" ॥ ८६२ ॥ वृ० १ उ० । रूप-
कद्रव्यस्थ अशीतितमे भागे, उत्त० ७ अ० । स० ।

काक [ग] णिमंसग-काकणिमांसक-न० । देहोद्धतहस्वमां-
सखण्डे, विपा० १ भु० २ अ० । दशा० । देहोद्धतहस्वमां-
सखण्डे, औ० ।

काक [ग] णिरयण-काकणिरय-न० । काकथी सुवर्ण-
मयी अधिकरणीसंस्थानेति तद्वर्णं रत्नम् । स० १४ सम० ।
चक्रवर्तिरत्नभेदे, "चउरंगुलप्यमाणा सुवर्णवरकागणी नेया"
स्था० ७ टा० । काकणिरत्नमष्टसौवर्णिकं समचतुरस्रसंस्था-
नसंस्थितं विपापहारसमर्थं, यत्र चन्द्रप्रभा सूर्यप्रभा वह्निदीप्तिर्वा
न तमःस्तोमपदं तुमहं समर्था, तत्र तमिस्त्रगुहायामपि निषिद्ध-
तिमिरतिरस्करणदक्कं, यस्य दिव्यप्रभावकालिततया द्वादशयो-
जनानि यावत् तमिस्त्रविसरविनाशका गभस्तयो विवर्कन्ते,
यच्च सर्वकालं चक्रवर्ती निजस्कन्धावारे रात्रौ करोति, तद्धि
प्रकाशं दिवसालोकचूतं रजन्यामादधाति, यस्य च प्रजावेन
चक्रवर्ती द्वितीयमर्द्धजरतमभिजेतुं सकलसैन्यसमेतस्तमिस्त्र-
गुहां प्रविशति । तथाहि-तत्र प्रविष्टः सन् पूर्वजित्ति तटे पश्चि-
मभिजित्ति तटे च प्रत्येकं योजनान्तरितानि पञ्चधनुःशताऽऽयाम-
विष्कम्भान्युभयपार्श्वेयोर्योजनादुद्योतकराणि चक्रनेमिसंस्थाना-
नि च-रुमण्डप्रतिनिभानि वृत्तहिरण्यरेखारूपाणि गोमूत्रि-
कान्याथेनैकस्यां भित्तौ पञ्चविंशतिरपरस्यां चतुर्विंशतिरित्येको-
नपञ्चाशतं मण्डलान्यावृत्तिं प्रजति, तानि च मण्डलानि या-
वच्चक्रवर्त्तौ चक्रवर्त्तिपदं परिपालयति तावदवतिष्ठते, गुहाऽपि
तथैवाद्वाटिता तिष्ठति, उपरंते तु चक्रिणि सर्वमुपरमति ।
प्रव० २१२ द्वार । अनु० । आ० चू० । उत्त० । जं० । आदित्यय-
शस्तु काकर्णारत्नं नासीत् सुवर्णमयानि यज्ञोपवीतानि कृत-
वान्; महायशःप्रभृतयस्तु केचन रुप्यमयानि केचन विचित्रप-
ट्सूत्रमयानीत्येवं यज्ञोपवीतप्रसिद्धिः । आ० म० प्र० ।

एगमेगस्स णं रसो चाउरंतचक्रवट्टिस्स अट्ट सोवसिण
कागिणिरयणे उत्तले दुवालसंसिण अट्टकसिण अधिकर-
णंसंतिण पसुत्ते ।

एकैकस्य राक्षसतुरन्तचक्रवर्त्तिन इत्यत्रान्यान्यकालोत्पन्ना-
नामपि तुल्यकाकिणीरत्नप्रतिपादनार्थमैकप्रहणं, निरुपचरि-
तराजशब्दविषयज्ञापनार्थं राजग्रहणं, पट्टखण्डजरतादिनाकृ-
त्वप्रतिपादनार्थं चतुरन्तचक्रवर्त्तिग्रहणमिति ; अष्टसौवर्णिकं
काकिणीरत्नं; सुवर्णमानं तु चत्वारि मधुरतृणफलान्येकः श्वेत-
सर्षपः, षोडश श्वेतसर्षपा एकं धान्यमाषफलं, द्वे धान्यमाषफ-
ले एका गुञ्जा, पञ्च गुञ्जा एकः कर्ममाषकः, षोडश कर्ममाषकाः
एकः सुवर्णः । एतानि च मधुरतृणफलादीनि जरतकालभावीनि
गृह्यन्ते, यतः सर्वचक्रवर्त्तिनां तुल्यमेव काकिणीरत्नमिति पदतुल्यं
द्वादशास्त्रि अष्टकर्णिकम्-अधिकरणीसंस्थितं प्रज्ञसमिति । तत्र
तलानि मध्यखण्डानि, अस्त्रयः कोटयः, कर्णिकाः कोणविजागाः,
अधिकरणी स्वर्णकारोपकरणं प्रतीतमेवेति । इदं च चतुरङ्गुल-
प्रमाणम् । स्था० ८ टा० ।

काक [ग] णिलखण-काकणिलखण-न० । कलाज्रेदे, का-
कणिरत्नपरीक्षायाम्, ज्ञा० १ अ० । स० । औ० ।

काक [ग] तालिञ्ज-काकतालीय-न० । काकागमनसमये ताल-

पतनमतिकर्तव्यं तु कं तदिव अवितर्कितसम्भवे यादृच्छिकागतौ, वाच० । यथा काकनाडीयमवृष्टिपूर्वकं, न काकस्य वृष्टिरस्ति मयि तादृशं पतिष्यति, नापि तादृश्यानि प्रायः-काकोपरि पतिष्यामि । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

काक(ग)तुंग-काकतुंग-पुं० । ६ न० । काकास्ये, काकतुंगस्येव वर्णोऽस्त्यस्य अच् । काकागुरुणि, वाच० । अष्ट० ।

काक[ग]धट्ट-काकधृष्ट-त्रि० । काकवधृष्टे, “तत्थ एगो जण-ति कागधट्टा भणति,” आ० चू० ४ अ० । आव० ।

काक[ग]पाल-काकपाल-पुं० । महाकुष्ठनेदे, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

काक[ग]पिमी-काकपिमी-स्त्री० । अप्रपिमी, आचा० २ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

काक[ग]ल-काकल-न० । ईपत् कलो यस्मात्, कोः कादेशः । ग्रीवास्थे उन्नतप्रदेशे, पष्ठिकधान्यभेदे च । वाच० । अणु० ।

काक[ग]लि[ली]-काकलि[ली]-स्त्री० । कल इन् ईपत् क-लिः, कोः कादेशः, कृदिकारान्त्वाद् वा डीप् । सूक्ष्ममधुरा-स्फुटध्वनौ, वाच० । सूक्ष्मकण्ठ्यगीतध्वनौ, स्था० १० वा० । काकलं गलस्थांनतप्रदेशाकारः अस्त्यस्य अच्, गौरा० डीप् । काकलाकारे स्तयसाधने पदार्थे, काकं काकवर्णमर्धफले ज्ञाति-गौरा० डीप् । गुञ्जायाम्, वाच० । अजिनन्दनस्य देव्याम्, श्रीअजिनन्दनस्य काकलीनाम्नी देवी श्यामकान्तिः प-शासना चतुर्भुजा वरदपाशाधिष्ठितदक्षिणकरद्वया नागाङ्कुशावकृ-तवामपाणिद्वया च । प्रव० २९ द्वार ।

काकवस-काकवर्ण-पुं० । काकजह्नृपे, यो हि तैलेन जह्नुयो-र्बन्धत्वात् काकइयामजह्नुः । आ० म० द्वि० । आ० चू० । (‘सि-प्पसिद्ध’ शब्दे कथा वक्ष्यते)

काक[ग]स्सर-काकस्वर-पुं० । शृङ्गणानांऽऽश्रये स्वरे, जं० १ वक्त० ।

कागिणि-काकिणी-स्त्री० । काकिणी चतुर्भागो मापकस्य इत्युक्ते मापकचतुर्थभागे, पणचतुर्थभागे च । “वराटकानां दशकद्वयं यत्सा काकिणी ताश्च पणः चतस्रः” । वाच० । रूपकद्वयस्य अशीतितमे प्रागे, उक्त० ७ अ० । सुवर्ण-मयेऽधिकरणीसंस्थाने, स० १४ सम० । अष्टसौवर्णिके चक्रवर्तिरेके, “अष्टसौवर्णिकं कागणिपर्यणं” आ० चू० २ अ० । (‘अंगुल’ शब्दे प्रथमभागे ४५ पृष्ठे प्रसङ्गाद् व्याख्यातैषा)

काकिनी-स्त्री० । पणपादे, मानपादे, वराटके च । वाच० ।

कागी-काकी-स्त्री० । काकस्त्रियाम्, काक्यपि हि किलैकं वारं प्रसूते इति प्रसिद्धिः । व्य० ३ उ० । परिव्राजकविद्याविशेषे च । आ० क० । कल्प० । आ० म० । काकवर्णत्वात् वायसीक्षताया-म, काकोल्यां च । वाच० ।

काञ्च-कञ्च-त्रि० । “स्वराणां स्वराः प्रायोऽपभ्रंशः” । ८ । ४ । ३२६ । इत्याकारः । आमे, प्रा० ४ पाद ।

काञ्च-गाढ-न० । गाह-क । “चूलिकापैशाचिके तृतीयतुर्ययो-

राद्यद्वितायौ,” ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥ इति वर्णविपर्ययः पैशाच्याम्, अतिशयदृढे, प्रा० ४ पाद ।

काण-काण-पुं० । स्त्री० । कण निमीलने, संज्ञायां कन्तेरि घञ् । काके, वाच० । जिघ्रैकाके, दश० ७ अ० । एकाके, प्रव० ११० द्वार । व्य० । नि० चू० । चक्षुर्विकले, वृ० १ उ० । “काणो निमग्नविषमोत्कटदृष्टिरेकः, शक्तो विरागजनने जन-नातुराजाम् । यो नैव कस्यचिदुपैति मनःप्रियत्व-मालेभ्यकर्म-विविधोऽपि किमु स्वरूपः ?” ॥ आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

काणक [ग]-काणक-त्रि० । चोरिते, “काणकमहिसे वा” यथा चोरितमहिषः । प्रव० ११० द्वार । व्य० । व्याधिविशेषा-त्सच्छिद्रे, आचा० २ श्रु० १ अ० ८ उ० ।

कानक-त्रि० । कनकस्येदमण् । कनकसम्बन्धिनि, कनकं फ-लमिव उग्रकृत्रमस्त्यस्य अण् । जयपालबीजे, वाच० ।

काणक्खि-काणाक्खि-न० । अप्रशस्ते चक्षुर्नेदे, महा० ४ अ० ।

काणच्छिया-काणाक्षिका-स्त्री० । काणस्येवाक्षिकारिकायाम्, “तत्थ हसई गायनि य अट्टट्टहासे मुंचति काणच्छिया तो यं जहा विडो तहा करेइ” आ० म० द्वि० । वृ० ।

काणण-कानन-न० । कन् दीप्तौ णिच् ल्युट्, ल्युट्वा । स्त्रीपक्ष-स्य पुरुषपक्षस्य चैकतरभागेषु भोग्ये वनविशेषे, यत्परतः प-र्वतोऽट्टवी वा भवति तस्मिन्, ज्ञा० १ अ० । सामान्यवृक्षजा-तियुक्ते नगराज्यवर्णवर्तिनि, शीर्णेवृक्षकक्षिते वा, अनु० । प्रश्न० । ज्ञा० । भ० । औ० । सामान्यवृक्षवृन्दे, जी० ३ प्रति० । वृहद्वृक्षाणामध्वराजादनादितरूणां वने, ‘काणणुञ्जाणसोहिप’ उक्त० १६ अ० । कस्य ब्रह्मण आननम् । ब्रह्मणो मुखं, वाच० ।

काणणदीव-काननदीप-पुं० । जलपत्तनभेदे, आचा० १ श्रु० ८ अ० ६ उ० ।

काणिका-काणिका-स्त्री० । पाषाणमयः पक्षेष्टका वा वल्किा महत्यश्च काणिका उच्यन्ते । इत्युक्तेऽर्थे, वृ० ३ उ० ।

काणिट्ठर-काणिट्ठर-न० । दोहमयेष्टकागुदे, व्य० ४ उ० ।

काणिय-काणय-न० । अक्षिरोगे, स च द्विधा-गर्भगतस्योत्प-द्यते जातस्य च । तत्र गर्भस्थस्य दृष्टिभागमप्रतिपक्षं तेजो जात्य-न्धं करोति, तदेवैकाक्षिगतं काणं विधत्ते, तदेव रक्तानुगतं रक्ता-कं, पित्तानुगतं पिङ्गाकं, श्लेष्मानुगतं शुक्लाकं, वातानुगतं विहृ-ताकं, जातस्य च वातादिजनितोऽभिस्यन्दो भवति । तस्माच्च सर्वरोगाः प्रादुःपन्तोति । उक्तं च-“वातात् पित्तात्कफादृक्ता-दभिस्यन्दश्चतुर्विधः । प्रायेण जायते घोरः, सर्वेनेत्रामयाकरः” ॥ आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

कादं [यं] व-कादम्ब-पुं० । स्त्री० । हंसभेदे, स्त्रियां जाति-त्वेऽपि संयोगोपधत्वाच्च डीप्, किन्तु टाप् । तस्य च नी-लवर्णत्वम् । इक्षौ, पुं० । वाणे, कदम्बस्येदम् अण् । कद-म्बसम्बन्धिनि, त्रि० । कदम्ब एव स्वाधेऽण् । कदम्बवृक्षे, पुं० वाच० । प्रश्न० । गन्धर्वभेदे च । प्रश्ना० १ पद ।

कादं [यं] वग-कादम्बक-पुं० । कलहंसे, कल्प० ३ ल० ।

कादं [यं] वरी-कादम्बरी-स्त्री० । कुत्सितं मलिनमम्बरं

यस्य, कोः कदादेशः, कदम्बरो नीलाम्बरो बलभद्रस्तस्य । प्रया
अण् । हस्त्रिप्रियायां मदिरायाम्, वाच० । कादम्बकदम्बकाट-
रमुत्पत्तिस्थानत्वेन वाति ला-क० । तस्य रः मत्वर्थे, र वेति
बोधयम् । कादम्बं रसे राति रा० क० गौरा० डीप् । कोकिवा-
याम्, सरस्वत्याम्, शारिकायां च । वाणभट्टरचिते कथाभेदे,
सा च वाणजट्टेन सामि कृता, तत्पुत्रेण समाप्तिं नाता । वाच० ।
चम्पाया नगर्या नातिदूरेऽटवीभेदे, “ चंपानयरीप नाडदूरे
कायंबरी नाम अडवी हुत्था । तत्थ काली नाम पव्वओ ”
ती० १५ कटप । अस्यां करकण्डुनामधेयो भूमण्णलाखण्णलः ।
ती० ३५ कटप ।

कापुरिस-कापुरुष-पुं० । कुत्सितपुरुषः, कोः का, कृद्रसत्त्वे कु-
त्सितनरे, पं० व० १ द्वार । ज्ञा० । प्रश्न० । भ० । “ तं तह दुल्लहलं-
भं, विज्जुलयाचंचलं य माणुसत्तं । लद्धूण जों पमायइ, सो का-
पुरिसो न सपुत्तिसो ” ॥ आ० म० द्वि० । “ स्त्रीसन्निधौ परमकापु-
रुषा भवन्ति ” सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । कापुरुषस्येदम् अण् ।
कुत्सितपुरुषसम्बन्धिनि, त्रि० । “ कृत्वा कापुरुषं कर्म, शूरोऽहमि-
ति मन्यसे ” स्त्रियां डीप् । भावे, कर्मणि च प्यञ् ।
कापुरुष्यम् । न० । वाच० ।

काफूर-पारसीकशब्दः । इसलामाख्ययवनमताऽज्युपगन्तुम-
तेन धर्मप्रप्रे, “ हिन्दुतुरुक्काफुराण ” ती० १८ कटप ।

काम-काम-पुं० । काम्यन्तेऽभिलष्यन्त एव न तु विशिष्टशरीर-
संस्पर्शद्वारेणोपयुज्यन्ते ये ते कामाः । मनोऽङ्गेषु शब्देषु संस्था-
नेषु वर्णेषु च । भ० ।

रूवी जंते ! कामा, अरूवी कामा ? । गोयमा ! रूवी कामा
समणाउसो ! नो अरूवी कामा ।

रूपिणः कामा नो अरूपिणः, पुत्रलधर्मत्वेन तेषां मूर्तत्वादिति ।

सचित्ता भंते ! कामा, अचित्ता कामा ? । गोयमा ! सचित्ता
वि कामा अचित्ता वि कामा ।

सचित्ता अपि कामाः समनस्कप्रणिरूपापेक्षया, अचित्ता-
अपि कामा भवन्ति, शब्दद्रव्यापेक्षया असंस्क्रिजीवशरीररूपा-
पेक्षया चेति ।

जीवा जंते ! कामा, अजीवा कामा ? । गोयमा ! जीवा वि कामा
अजीवा वि कामा । जीवाणं भंते ! कामा अजीवाणं कामा ? ।
गोयमा ! जीवाणं कामा नो अजीवाणं कामा । कइविहे णं कामा
पणत्ता ? । गोयमा ! पुविहा पणत्ता । तं जहा-सहा य रूवा या ।

(जीवेत्यादि) जीवा अपि कामा भवन्ति, जीवशरीररूपापेक्षया ।
अजीवा अपि कामा भवन्ति, शब्दापेक्षया, चित्रपुत्रिकारूपापे-
क्षया चेति (जीवाणमित्यादि) जीवानामेव कामा प्रवन्ति,
कामहेतुत्वात् । अजीवानां न कामा भवन्ति, तेषां कामासम्भवा-
दिति । प्र० ७ श० ७ उ० । शब्दरूपगन्धरूपे विषये, आनु० ।
औ० । दश० । उपा० । स्था० । कामौ शब्दरूपे सुखकारणत्वा-
त् सुखम् । औ० । भ० । आ० चू० । सूत्र० । आचा० । आव० ।

चञ्चविहा कामा पणत्ता । तं जहा-सिंगारा कजुणा वी-
जच्छा रोदा । सिंगारा कामा देवाणं, करुणा कामा माण-

याणं, वीजच्छा कामा तिरिक्खजोणियाणं, रोदा कामा
णेरइयाणं ॥

कामाः शब्दादयः शृङ्गारा देवानामैकान्तिकात्यन्तिकमनोऽङ्गत्वे-
न प्रकृष्टरतिरसास्पदत्वादितिरूपो हि शृङ्गारो, यदाह व्यवहारः-
पुत्राख्योरन्योऽन्यस्तया रतिप्रकृतिः शृङ्गार इति । मनुष्याणां क-
रुणा मनोऽङ्गत्वस्यातथाविधत्वात्, तुच्छत्वेन कृण्टनष्टत्वेन
युक्तशोणितादिप्रजवदेहाश्रितत्वेन च शोचनात्मकत्वात् । करुणो
हिरसः शोकस्वभावः, करुणः शोकप्रकृतिरिति वञ्चनादिति । ति-
रश्चां वीजत्सा जुगुप्सास्पदत्वात् । वीभत्सरसो हि जुगुप्सात्मकः ।
यदाह-जवति जुगुप्साप्रकृतिर्वीभत्स इति । नैरयिकाणां रौद्रा-
दारुणाः, अत्यन्तमनिष्टत्वेन क्रोधोत्पादकत्वत् । रौद्ररसो हि क्रो-
धरूपः । यत आह-रौद्रः क्रोधप्रकृतिरिति । स्था० ४ ठा ४ उ० ।
ध० । उक्त० । कम ज्ञावे घञ् । कन्दर्पाजिलापे, तं० । सूत्र० ।
अभिलाषे, उक्त० ५ अ० । इच्छायाम्, उक्त० १४ अ० । सूत्र० ।
आच० । प्रज्ञा० भोगतीव्राभिलाषे, आव० ६ अ० । मदाभिला-
षमात्रे, स्था० ५ ठा० १ उ० । इच्छाऽनङ्गरूपे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १
उ० । यत आभिमानिकरसानुविद्धा सर्वेन्द्रियप्रीतिः स कामः ।
ध० १ अधि० । स्वेच्छायां, मैथुनसेवायां च । प्रज्ञा० २ पद ।
स्त्रीगात्रपरिष्वङ्गादौ, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । अविचार्याऽऽत्मनः
परस्य वा पापहेतौ, ध० १ अधि० ।

कामनिकल्पः-

नामं उवणा कामा, दवंकामा य भावकामा य ।

एसो खलु कामाणं, निक्खेवो चउविहो-होइ ॥ १६७ ॥

नामस्थापना कामा इत्यत्र कामशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते ।
द्रव्यकामाश्च भावकामाश्च । चशब्दौ स्वगतानेकभेदसमुच्चयार्थौ ।
एष खलु कामानां निक्षेपश्चतुर्विधो भवतीति गाथार्थः ॥ १६७ ॥

तत्र नामस्थापने क्षुब्धत्वाद्नादस्य द्रव्यकामान्प्रति-

पादयन्नाह-

सहरसरुवगंध-प्फासा उदयंकरा य जे दव्वा ।

पुविहा य भावकामा, इच्छाकामा मयणकामा ॥ १६८ ॥

शब्दरसरूपगन्धस्पर्शा मोहोदयाभिभूतैः सत्त्वैः काम्यन्त
इति कामाः, मोहोदयकारीणि च यानि द्रव्याणि संघाटकवि-
कटमांसादीनि, तान्यपि मदनकामाख्यभावकामहेतुत्वाद्द्रव्य-
कामा इति । भावकामानाह-द्विविधाश्च द्विप्रकाराश्च भाव-
कामाः-इच्छाकामाः मदनकामाश्च । तत्र पणमिच्छा सैव चि-
त्ताजिलापरूपत्वात्कामा इच्छाकामाः । तथा-मदयतीति म-
द-
नश्चित्तं मोहोदयः, स एव कामप्रवृत्तिहेतुत्वात्कामाः, मदनकामा-
इति गाथार्थः ॥ १६८ ॥

इच्छाकामान् प्रतिपादयति-

इच्छा पसत्थमपस-त्थिगा य मयणम्मि वेयजुवओगो ।

तेणऽहिगारो तस्स उ, वयंति धीरा निरुत्तमिणं ॥ १६९ ॥

इच्छा प्रशस्ताऽप्रशस्ता च । अनुस्वारोऽलाक्षणिकः सुख-
सुखोच्चारणार्थः । तत्र प्रशस्ता धर्मेच्छा मोक्षेच्छा, अप्रशस्ता युद्धे-
च्छा राज्येच्छा । उक्ता इच्छाकामाः । मदनकामानाह-मदन
इत्युपलक्षणार्थत्वात्मदनकामे निरूप्ये । कोऽसावित्यत आह-वेदो-
पयोगः, वेद्यत इति वेदः स्त्रीवेदादिस्तदुपयोगस्तद्विपाकानुभव-
नम्, तद्व्यापार इत्यन्ये । यथा-स्त्री वेदोदयेन पुरुषं प्रार्थयते इत्या-

दि । तेनाधिकार इति । मदनकामेन शेषा उच्चारितसदृशा इति प्ररूपिताः, तस्य तु मदनकामस्य, वदन्ति धीरास्तीर्थकरणधराः, निरुक्तमिदं, वक्ष्यमाणलक्षणमिति गाथार्थः ॥ १६९ ॥

विसयमुद्देशे पमत्थं, अबुदुजाणं कामरागपमिवद्धं ।

लकामयंति जीवं, धम्माओ तेण ते कामा ॥ १७० ॥

विपीडन्याबध्यन्ते एतेषु प्राणिन इति विषयाः शब्दादयः, तेन्यः सुखानि तेषु प्रशक्त आशक्तस्तं, जीवमिति योगः । स एव विशिष्यते-अबुधः अविपश्चिद् जनः परिज्जो यस्य स अबुधजनस्तम्, अकल्याणमित्रपरिजनमित्यर्थः । अनेन ब्रह्म विषयसुखप्रशक्तिहेतुमाह । कामरागप्रतिबद्धमिति । कामाः मदन-कामास्तेभ्यो रागाः विषयाभिष्वङ्गाः तैः प्रतिबद्धो व्याप्त-स्तम् । अनेन तु आन्तरं विषयसुखप्रशक्तिहेतुमाह । ततश्चाबुध-जनत्वात्कामरागप्रतिबद्धत्वाच्च विषयसुखेषु प्रशक्तमिति भावः । किं निरुक्तवैचित्र्यादाह-तत्प्रत्यनीकत्वादुत्क्रामयन्त्यपनयन्ति, जीवमनन्तरविशेषितम्, कुतोऽर्थमाह । यत्तद्वैनिर्त्याजिसंबन्धात् येन कारणेन तेन सामान्येनैव कामरागाः, कामा इति गाथार्थः । अन्ये पठन्ति, 'लकामयन्ति यस्मादिति' अत्र चाबुधजन एव विशेष्यः, शेषं पूर्ववत् ।

अजं पि य से नामं, कामा रोग चि पंरिया विंति ।

कामे पत्येमाणो, रोगे पत्येइ खलु जंतू ॥ १७१ ॥

अन्यदपि चैषां कामानां नाम । किंभूतमित्याह-कामा रोगा इति एयं परिगृह्यता भुवने । किमित्येतदेवमत आह-कामान् प्रार्थयमानोऽभिलषन् रोगान् प्रार्थयते । खलु जन्तुः, तद्वृत्त्यादेव कारणे का-र्षोपचारादिति गाथार्थः । दश० २ अ० ।

(२४) भेदाः-

कामो चउदीसविहो, संपत्तो खलु तहा असंपत्तो ।

संपत्तो चउदसहा, दसहा पुण होइ संपत्तो ॥ ७६ ॥

कामश्चतुर्विंशतिविधश्चतुर्विंशतिभेदो जवति, तत्र प्रथमं ताव-त्सामान्येन द्विधा-संप्राप्तः कामिनामन्योऽन्यसंगमसमुत्थः, तथाऽ-संप्राप्तश्च विप्रबन्धस्वरूपः । तत्र संप्राप्तश्चतुर्दशधा चतुर्दशप्रकारः, दशधा पुनः दशप्रकारो भवत्यसंप्राप्त इति ।

तत्रारूपतरवक्तव्यत्वादसंप्राप्तं तावदाह-

तत्थ असंपसत्था, चिता तह सह संचरणमेव ।

विक्रय वज्जनासो, पमाय उम्माय तन्नावे ॥ ७७ ॥

मरणं च होइ दसमे; संपत्तं पि व समासओ बोच्छं ।

दिट्ठीए संपाओ, दिट्ठीसेवा व संजासो ॥ ७८ ॥

तत्र द्वयोः संप्राप्तासंप्राप्तयोर्मध्येऽसंप्राप्तोऽयम् । (अथ चि) अ-र्थनमर्थाः, एतेऽपि रमणबाहो भुत्वा तदभिलाषमात्रं, तथा-चिन्ता अहो ! रूपादयस्तस्या गुण्या इत्यमुरानेष चित्तं, तथा-अथा त-त्सङ्गमाजिलाषः, तथा-संस्मरणं संकल्पितरूपस्याक्षेप्यादिदृष्टे-नेनाऽऽत्मनो विनोदने, तथा-विक्रयता तद्विरहदुःखातिरेकेण दासादिष्वपि निरपेक्षता, तथा-वज्जनाशः गुण्यादिसमङ्गमपि तद्गुणोत्कीर्तनं, तथा-प्रमादस्तदर्थमेव सर्वात्म्येषु प्रवर्तनं, त-थोन्मादो नष्टचित्ततया भालजालजल्पनं, तथा-तद्भावः स्तम्भा-दीनामपि तद्बुद्ध्याऽऽलिङ्गनादिचेष्टा; मरणं च भवति दशमः ।

असंप्राप्तकामभेदः । इदं च सर्वथा प्राणपरित्यागवृत्तं न ज्ञा-तव्यं, शृङ्गाररसजङ्गमसङ्कातं, किन्तु मरणमिव मरणं निश्चेष्टावत्त्वा मूर्च्छाप्राया काचिदित्यर्थः । इत्थमेव चानिनयगुप्तेन भरतवृत्त-कृताऽपि व्याख्यातत्वादिति । अथ संप्राप्तं काममाह- (संपत्तं पि भ समासओ बोच्छं । दिट्ठीए संपाओ १ दिट्ठीसेवा य२ संजासो ३) संप्राप्तमपि कामं समासतः संक्षेपेण वक्ष्ये । तदेवाह-रूपिसंपा-तः स्त्रीणां कुचाद्यवलोकनं १, तथा-रूपिसेवा दावजावसारनह-एड्डिष्टिमन्ननम् २, तथा-संभाषणमुचितकावे स्वरफयाजिजल्पः ३ ।

हसिय लल्लिओवगृहिय, दंत नह निधाय चुवणं चेव ।

आलिगणमादाणं, करसेवाऽणंगकीमा य ॥ ७९ ॥

हसितं च वक्रोक्तिगर्भदसनं, ललितं पासकादिक्रीडा, षण्-गुदं गाढतरपरिष्वङ्गः, दन्तनिपातो दशनरुद्धेनविधिः, नखनिपा-तः कररुद्धैर्विपाटनप्रकारः, चुम्बनं वक्त्रसंयोगः, आलिङ्गनमौष-त्स्पर्शनम्, आदानं कुचादिग्रहणम्, (करसेवणं ति) प्राकृ-तशैल्या करणासवनं, तत्र करणं सुरतारम्भयन्त्रं चतुरशीति-भेदं वात्स्यायनप्रसिद्धम्, आसवनं मैथुनक्रिया, अनङ्गक्रीडा चाऽऽस्यादावर्थक्रियेति । प्रव० १६६ द्वार । उक्त० । " कहन्तु कुज्जा सामन्त्रं, जो कामे न निवारण । पप पप विसीयंतो, संकपस्स वसंगओ " दश० २ अ० । ('सामन्त्रपुव्वय' शब्दे-व्याख्या) "काम ! जानामि ते रूपं, संकल्पात्किल जायसे । न त्यां संकल्पयिष्यामि, ततो मे न भविष्यसि" । आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० । "सव्वगहाणं पभवो, महागहो सव्वदोसपायट्ठी । कामगहो दुरप्पा, जणुऽभिभूयं जगं सव्वे" । महा० ७ अ० । (यथा स्थूलजलेण कामो विजितस्तथा 'स्थूलभेद' शब्दे वक्ष्यते) कामो हि दुरतिक्रमः । कामा द्विविधाः-इच्छाकामा मदनकामाश्च । त-त्रेच्छाकामा मोहनीयभेददास्यरत्युद्भवाः, मदनकामा अपि मो-हनीयजने देवेदाद्यात्प्रादुःपन्ति । ततश्च द्विरूपाणामपि कामानां मोहनीयं कारणं, तत्सङ्गावे न कामोच्छेदः । आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० । मकरध्वजे, व्य० १ उ० । रौक्मिणेयं, पुं० । यत्रदेवे, तस्य कामपालत्वात्तथात्वम्, महाराजचूत्रे, कर्मपूर्वकात् कमयतेः कर्त्तरि ण, तत्तत्पदार्थकामनायुक्ते, वाच० । दीर्घ-कालं जीवितुकामाः दीर्घकालमायुष्काभिलाषिणः । आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । रेतसि, न० वाच० ।

कामं-कामम्-अव्य० । अनुमते, वृ० १ उ० । नि० चू० । अवमतार्थे, नि० चू० १० उ० । अवधूतार्थे, नि० चू० ५ उ० । काममित्य-वधूतार्थे, अवधूतमेतत् । सूत्र० २ श्रु० १ अ० "कामं खलु अह-सदा" नि० चू० ११ उ० । चादकाभिप्रायसमर्थताऽभिप्रायेण कामशब्दप्रयोगः, अहवा आचार्येण चादकाभिप्रायोऽवधूत इत्य-तः कामशब्दप्रयोगः । नि० चू० १५ उ० । 'कामं चादकाऽभिप्राय-स्य अणुमयत्थे,' नि० चू० १६ उ० । आव० । आ० चू० । काम-मित्येतद्व्युपगमे, यथा-इष्टमेवैतदस्माकम् । सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

कामं-कामाङ्ग-पुं० । कामं कामोदीपनमङ्गं मुकुलमस्य । आ-प्रवृत्ते जटाधरः । वाच० । स्नानादिषु कामोदीपनेषु, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

कामंदकि-कामन्दकि-न० । नीतिशास्त्रप्रणेतरि, वाच० । स्था० ।

कामकंठ-कामकान्त-न० । स्वनामख्याते कामादिविमानभेदे, जी० ३ प्रति० ।

कामकम-कामकम-न० । षष्ठदेवलोकेऽस्य पारियात्रिकविमाने,
स्था० १० ग० ।

कामकहा-कामकथा-स्त्री० । कामप्रधानायां कथायाम्, दश० ।

साम्प्रतं कामकथामाह—

रुवं वओ य वेसो, दक्खत्तं सिक्खियं च वितण्णु ।

दिट्ठं सुयमण्णुयं, च संथवो चेव कामकहा ॥ १७८ ॥

रूपं सुन्दरं, वयश्चोदयं, वेष उज्ज्वलः, दाक्षिण्यं मार्दवं, शिक्षितं
विषयेषु शिक्षा च कलासु, दृष्टमद्भुतदर्शनमाश्रित्य, श्रुतं च अ-
नुभूतं च संस्तवश्च परिचयश्चेति कामकथा । रूपे च वसुदेवादय
उदाहरणम् । वयसि सर्व एव प्रायः कमनीयां भवति, लावण्यात् ।
उक्तं च—“यौवनमुदप्रकाले, विदधाति विरूपकेऽपि लावण्यात् ।
दर्शयति पाकसमये, निम्बफलं चाऽपि माधुर्यम्” इति । वेष उज्ज्व-
लः कामाङ्गमः, यं कञ्चन उज्ज्वलवेषं पुरुषं दृष्ट्वा स्त्री कामयते” इति
वचनात् । एव दाक्षिण्यमपि, ‘पञ्चावस्तीषु मार्दवमिति वचनात् ।
शिक्षा च कलासु कामाङ्गमः, वैदग्ध्यात् । उक्तं च—“कलानां ग्रहणा-
देव, सौजात्यमुपजायते । देशकादौ त्वपेक्षाऽऽसां, प्रयोगः संज्ञवेष्ट
वा ” ॥ अन्ये त्वत्राचलमूलदेवौ देवदत्तां प्रतीत्येक्युच्यमानायां
प्रज्ज्वालाऽसंस्कृत-स्तोकसंस्कृतप्रदानद्वारेणोदाहरणमभिधत्ति ।
दृष्टमधिकृत्य कामकथा । यथा-नारदेन रुक्मिणीरूपं दृष्ट्वा वसुदे-
वे कृताः श्रुतं त्वधिकृत्य यथा-पद्मनाभेन राज्ञा नारदादौ पदीरु-
पमाकर्ण्य पूर्वसंस्तुतदेवेभ्यः कथिता । अनुभूतं चाधिकृत्य का-
मकथा यथा-तरङ्गवत्या निजानुभवकथने । संस्तवश्च कामक-
थापरिचयः कारणातीति कामसूत्रपाठात् । अन्ये त्वभिधत्ति-
“सद्दंसण्ण उ पेम्मं, पेमाउ रती रती य विस्संजो । विस्संजो
पणओ, पंचविहं वण्णु पेम्मं ॥ ” इति गार्थः ॥ १६८ ॥ उक्ता
कामकथा । दश० ३ अ० ।

कामकाम-कामकाम-वि० । कामेन स्वेच्छया कामो मैथुनसे-
वा येषां ते कामकामाः । अनियतकामेषु, प्रज्ञा० २ पद ।
जी० । कामशब्दरूपयोः कामो वाञ्छामात्रं यस्यासौ कामका-
मः । शब्दरूपाभिधापुके, तं० । कामं काम्यं कामयते, कम
णिङ् अण् । उप-स० । विषयप्रार्थक, स्त्रियां ङीप् । वाच० ।

कामकामि-कामकामिन्-वि० । कामान् कामयितुमभिलषितुं
शीलमस्येति विषयप्रार्थनाशीले, आचा० ।

कामकामी खलु अयं पुरिसे से सोयति जूरति तिप्पति
फिड्ढति परितप्पति ।

कामान् कामयितुमभिलषितुं शीलमस्येति कामकामी । खलु-
र्वाक्योलङ्कारे । अयमित्यध्यक्षः, पुरुषो जन्तुर्यस्वेवंविधोऽविरत-
चेताः कामकामी स नानाविधान् दुःखविशेषाननुभवतीति द-
र्शयति—(से सोयमित्यादि) स इति कामकामी ईप्सतस्त्यार्थ-
स्याप्राप्तौ तद्वियोगे च स्मृत्यनुबन्धः शोकस्तमनुभवति । अथवा
शोचत इति काममहाज्वरगृहीतः सन् प्रलपतीति । उक्तम्—“ग-
ते प्रेमाबन्धे प्रणयबहुमाने च गलिते, निवृत्ते सद्भावे जन इव
जने गच्छति पुरः । तमुत्प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्य प्रियसखि ! गतांस्तांश्च
दिवसान्, न जानं को हेतुर्द्वितीयां शतधा यत्र हृदयम् ? ” ॥ इत्यादि
शोचते । तथा (कूरस्ति) हृदयेन खिद्यते । तद्यथा—“प्रथमतरमयेदं
१०६

चिन्तनीयं न चासीद्, बहुजनदयितेन प्रेम कृत्वा जनेन । हत हृदय
निरास क्लीब ! संतप्यसे किं, न हि जरुगततोये सेतुबन्धाः कि-
यन्ते” ॥ इत्येवमादि । तथा (तिप्पस्ति) ‘तिपु तेपु’ करणार्थौ । ते-
पते कर्तति संचलति मर्यादातो भ्रम्यते, निर्मर्यादीजवतीति यावत् ।
तथा-शरीरमानसैर्दुःखैः पीड्यते । तथा-परितः समन्ताद् बहिर-
न्तश्च तप्यते परितप्यते, पश्चात्तापं च करोति । यथा-पुत्रकलत्रादौ
कोपात् कचिन्ने समयाऽनुवर्तिते इति कोपात् परितप्यते । स-
र्वाणि चैतानि शोचनादीनि विषयविषावष्टुधान्तःकरणानां
दुःखावस्थासंस्पर्शकानि । अथवा-शोचत इति यौवनधनमद्-
मोहाजिभूतमानसो विरुक्ता निषेव्य पुनर्वयःपरिणामेन मृत्यु-
कालोपस्थानेन वा मोहापगमे सति किं मया मन्दभाग्येन पूर्व-
मशेषशिष्टाऽऽर्चणः सुगतिगमनैकहेतुर्दुर्गतिद्वारपरिघो धर्मो ना-
र्चीण इत्येवं शोचते इति । उक्तं च—“जवित्री भावानां परिणतिमना-
लोच्य नियतां, पुरा हा । यत्किंचिद्विहितमशुभं यौवनमदात् । पुनः
प्रत्यासन्ने महति परलोकेऽकगमने, तदैवैकं पुंसां व्यथयति जरा-
जीर्णवपुषाम्” ॥ १॥ तथा कूरतीत्यादीन्पि स्वबुद्ध्या योजनीयानी-
ति । उक्तं च—“सगुणमपगुणं वा कुर्वता कार्यजातं, परिणतिरवश्या-
यां यत्नतः परिहृतेन । अतिरभसकृतानां कर्मणामविपत्तेर्भवति
हृदयदाही शब्दयतुल्यो विपाकः ” ॥ १ ॥ इत्यादि । आचा० १
अ० २ अ० ५ उ० ।

कामकसल-कामकसल-पुं० । व्यवहारकुशलभेदे, स च यत्नेनाऽ-
नुवर्तते प्रियां बाह्यानुवर्तितया कलहाभावादिति निवृत्तिर्भव-
ति, तत उभयलोकसिद्धिरिति । यदा च चैत्याभिगमनं करोति
तदा तां मुखमुद्धि कारयति, तद्गृहे स्नानं न विधत्ते, करोति
चेत्तदा यथा तद्वशगो न भवति, तद्वशगतत्वेनोन्नयलोकाहा-
निः स्यादिति । दर्श० ।

कामकूर-कामकूर-पुं० । काम एव कूटं शृङ्गं प्रधानमस्य । वेश्या-
प्रिये, वेश्याया विभ्रमे च । वाच० । विमानभेदे, जी० ३ प्रति ।

कामखंघ-न०-कामस्कन्ध-पुं० । काम्यत्वात् कामाः मनोऽश-
ब्दादयः, तद्धेतवः स्कन्धास्तत्तत्पुद्गलसमूहाः कामस्कन्धाः ।
उत्त० ४ अ० । शब्दादिद्रव्यस्कन्धेषु, उत्त० ।

खेत्तं वत्थु हिरण्णं च, पसवो दास पोरुसं ।

चत्तारि कामखंघाणि, तत्थ से उववज्जई ॥ १७ ॥

मिच्छं व नायवं होइ, उच्चा गोए य वण्णवं ।

अप्पायंके महापन्ने, अभिजाए जसो बले ॥ १८ ॥

किं निवासगत्योः कियन्ति निवसन्त्यस्मिन्निति क्षेत्रं, ग्रामाऽऽरा-
मादिसेतुकेतूभयात्मकं वा तथा वसन्त्यस्मिन्निति वास्तुः खातो-
द्धितोज्ञात्मकम्, हिरण्यं सुवर्णम्, उपवत्तणत्वात् रुण्यादि च, पश-
वोऽश्वदयः, दास्यते दीयते पश्य इति दासाः पोष्यवर्गरूपाः,
ते च, (पोरुस स्ति) सूत्रत्वात्पौरुष्यं च पदातिसमूहः, दास-
पौरुष्यं, चत्वारः चतुःसंख्याः, अत्र हि क्षेत्रं वास्त्विति चैको, हि-
रण्यमिति द्वितीयः, पशव इति तृतीयो, दासपौरुष्यमिति च-
तुर्थः । एते किमित्याह-काम्यत्वात्कामा मनोऽशब्दादयः, तद्धेतवः
स्कन्धास्तत्पुद्गलसमूहाः कामस्कन्धाः, यत्र भवतीति गम्यते ।
प्राकृतत्वाच्च न निर्देशः । तत्र तेषु कुलेषु (स इति) स उपपद्य-
ते जायते, अनेन चैकभङ्गमुक्तम् । शेषाणि तु नवाङ्गान्याह । मित्रा-
णि सह पांसुक्रान्तिादीनि सन्त्यस्यति मित्रवान्, ज्ञातयः खज-

नाः सन्त्यस्येति ज्ञातिमान् भवति, उच्चैर्दृश्यादिकृत्येऽपि पूज्यतया गोत्रं कुलमस्येत्युच्चैर्गोत्रः । चः समुच्चये । वर्णः श्यामादिः स्निग्ध-
त्वादिगुणैः प्रशस्योऽस्येति वर्णवान् । अल्पातङ्कः आन्तकविर-
हितः, नीरोग इत्यर्थः । महती प्रज्ञाऽस्येति महाप्रज्ञः, परिणतोऽग्नि-
जातो विनीतः, स हि सर्वजनाभिगमनीयो जवति, दुर्विनीतस्तु
शेषगुणान्वितोऽपि न तथेति । अत एव च (जसो स्ति) यशस्वी,
तथा च सति (बले स्ति) बली कार्यकरणं प्रति सामर्थ्यवान्,
उभयसूत्रत्वान्मत्वर्थयिदोषः । एकैकोऽपि हि मित्रवत्त्वादिगुणस्त-
त्कार्याभिनिर्वर्तनकम्, किं पुनरमी समुदिताः शरीरसामर्थ्य-
वान् वेह बलीति । उक्तं ४ अ० ।

कामगम-कामगम-त्रि० । कामं स्वेच्छया गमो येषां ते कमगमाः ।
स्वेच्छाचारिणः, जी० ३ प्रति० । प्रज्ञा० । पष्ठदेवलोकेन्द्रस्य
यानविमाने, जं० ५ वक्र० । श्री० ।

कामगिह-कामगृह-त्रि० । ७ त० । कामेषु इच्छामदनरूपेषु अ-
भ्युपपन्ने, आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

कामगुण-कामगुण-पुं० । काम्यन्ते अजिलप्यन्ते इति कामाः,
ते च ते गुणाश्च पुत्रलधर्माः शब्दादयः । स० ५ सम० । पञ्च-
न्द्रियसुखदेषु सद्ब्रह्मसस्यमिष्टान्पुष्पचन्दननाटकगीतताववेणु-
वीणाकलितकालीगीतादिपदार्थेषु, उक्तं १४ अ० । आव० ।
आचा० । “ पंच कामगुणा पञ्चता । तं जहा-सहा रुवा रसा
गंधा फासा ” । स० ५ सम० । आचा० । ध० । स्था० ।

पंचेव य कामगुणे, (पंचेव य अण्डवे महादोमे) ।
परिवर्जन्तो गुप्तो, रक्ताभि महवर्ण पंच ॥२॥

(पंचेव य स्ति) पञ्चैव मनोऽशब्दरूपरसगन्धस्पर्शजेटात्पञ्चसं-
ख्या एव । चशब्दोऽर्थान्तराग्निधानसमुच्चयार्थः । के इत्याह-
काम्यन्ते रागादुरैः प्राणिभिरभिकाङ्क्षन्ते इति कामाः, अभिल-
षणीयपदार्थाः, त एवात्मसंयमनैकहेतुत्वाद् गुणाः सूत्रतन्त्रवः,
आत्मगुणोपघातकारणत्वाद्वा गुणाः कामगुणाः । अथवा-का-
मस्य मदनस्याभिज्ञापमात्रस्य वा संपादका गुणाः धर्मार्थपुत्र-
ज्ञानां कामगुणाः, ते चाऽनर्थहेतवः । यदुक्तम्-

“ कलरजितमधुरगन्ध-वर्त्ययोपिच्छिभूषणरवाद्यैः ।
भोत्राऽववद्धदयो, हरिण इव विनाशमुपयाति ॥ १ ॥
गतिविभ्रमेक्षिताका-रहास्यलीलाकटाक्षविक्षितः ।
रूपावेशितचक्षुः, शलभ इव विपद्यते विवशः ॥ २ ॥
स्नानाङ्गरागवर्तिक-वर्णकधूपधिवासपटवासैः ।
गन्धम्रमितमनस्को, मधुकर इव नाशमुपयाति ॥ ३ ॥
मिष्टान्नपानमांसौ-दनादिमधुररसविषयगृह्णात्मा ।
गलयन्त्रपाशबद्धो, मीन इव विनाशमुपयाति ॥ ४ ॥
शयनासनसंवाधन-सुरतस्नानानुवेपनाऽऽशक्तः ।
स्पर्शव्याकुलितमति-र्गजेन्द्र इव बध्यते मूढः ” ॥ ५ ॥

इत्यतः स्नानादिकामगुणान् परिवर्जयन्निति योगः । पा० ।
आव० । मकरकेतुकार्ये, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । कामस्य कामकृतो
वा गुणः । अनुरागे, विषये, आभोगे च । वाच० ।

कामगह-कामग्रह-पुं० । सुरतासेवनोद्देकाद् विभ्रमे, पं० व० १ द्वार ।

कामजल-कामजल-न० । स्नानपीठे, आचा० २ श्रु० ५ अ० १
उ० । “ सिणाणपीठं तु कामजलं ” नि० चू० १३ उ० ।

कामजम्भय-कामध्वज-पुं० । विमानभेदे, जी० ३ प्रति० ।

कामजम्भया-कामध्वजा-स्त्री० । स्वनामख्यातायां गणिकायाम्,
विपा० १ श्रु० २ अ० । (वाणिज्यग्रामवास्तव्यायां यस्यामुज्झि-
तकदारक आशक्तः; तथोक्तम् ‘ उज्झिभयथ ’ शब्दे द्वितीयभाग
७४६ पृष्ठे)

कामहि [ण]-कामार्थिन्-त्रि० । शब्दरूपार्थिनि, हा० १ अ० ।
कामहिय-कामहिक-न० । वैश्यपाटिकगणस्य तृतीये कुले,
कल्प० ७ क्षण ।

कामतिव्वराग-कामतीव्वराग-पुं० । कामः-शब्दरूपे, तत्र तीव्वा-
भिलाषः । स्वदारसन्तोषस्य तृतीयेऽतिचारे, ध० २ अधि० ।

कामतिव्वभिलास-कामतीव्वभिलाप-पुं० । कामाः शब्दादय-
स्तेषु तीव्वाभिलाषः । कामजोगेऽध्यवसायत्वलक्षणे स्वदा-
रसन्तोषस्य तृतीयेऽतिचारे, आ० । यतो वाजीकरणादि-
नाऽनवरतसुरतसुखार्थमदनमुदीपयति । पञ्चा० १ विव० ।

कामदुह-कामदुघ-त्रि० । कामं दोष्यि, दुह-क-घादेशः । अ-
भीष्टसम्पादकं, सुरभौ, गवि, स्त्री० । वाच० । “ अप्पा काम-
दुघा घेण्ण, अप्पा मे णंदणं वणं ” । आत्मैव कामदुघा धेनुवर्त-
ते, कामं दोष्यि पूरयतीति कामदुघा । जीवः शुभक्रियां करोति,
सा शुभक्रिया, सुखदेत्यर्थः । उक्तं २० अ० ।

कामदेव-कामदेव-पुं० । काम एव देवः । कन्दर्पे, वाच० । का-
चित् बृहत्कुमारिका वाञ्छितवरलाभाय कामदेवपूजार्थमरामे
पुष्पाणि चोरयन्ती आरामपतिना गृहीता । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।
नि० चू० । स्वनामख्याते चम्पानगरावास्तव्ये उपासकभेदे,
स्था० १० ठा० । ती० । संधा० ।

जइ णं जंते ! समणेणं जाव सपंचेणं सत्तमस्स अंगस्स
उवासंगदसाणं पढमस्स अज्झयणस्स अयमट्ठे पणत्ते । दो-
च्चस्स णं जंते ! अज्झयणस्स के अट्ठे पणत्ते ? । एवं खलु
जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समणं चंपा णासं णयरी हो-
त्या । पुण्णभदे चेइए जियसत्तू राया, कामदेवे गाहावई,
भहा भारिया, छ हिरण्णकोमीओ णिहाणपत्ताओ, उ-
वुद्धि उ पत्थिर उ व्वया दस गोमाहस्सीएणं वणं
समोसरणं जहा आणंदो तहा निग्गओ तहेव सावय-
धम्मं पडिवज्जइ, सा चेव वत्तव्वया जाव जेड्डपुत्तं कुटुंबे
य ठवेत्ता मित्तनाइअं पुच्छित्ता जेणव पोसहसाला
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता जहा आणंदे० जाव समण-
स्स जगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मपण्णत्तिं उवसे०
विहरइ, तए णं तस्स कामदेवस्स पुव्वरत्तावरत्तकालसमयांसि
एगे देवे माई मिच्छदिट्ठी अंतिपं पाउब्जण, तए णं से देवे
एगं महं पिसायरूवं विउव्वइ ।

अथ द्वितीये किमपि लिख्यते-(पुव्वरत्तावरत्तकालसमयांसि।ति)
पूर्वरात्रश्चावपररात्रश्चेति पूर्वरात्रावपररात्रः, स एव कालः स-
मयः कालविशेषः ॥

तस्स एणं देवस्स पिसायरूवस्स इमे एयारूवे वषावासे पणत्ते-सीसे से गोकिंलंजसंठाणसंठियं साक्षिभसेल्लसरि-
सा से केसा कविलतेणं दीप्पमाणा महल्लज्जिआक-
भल्लसंठाणसंठियं णिमांलं मुंगुं सपुच्छं व तस्स जूषगाओ
फुगफुगाओ विगयवीभच्छदंसणाओ सीसिघमिविणि-
गयाइं अच्छीणि विगयवीभच्छदंसणाइं कप्पा जह सुप्प-
कत्तेरे चेव विगयवीभच्छदंसणिज्जा उरब्बपुरुसंनिभा से ना-
सा, जुसिरा जमल्लज्जुदीसंठाणसंठिया दो वि तस्स नासा-
पुरुया, घाडगपुच्छं व तस्स मंसूइं कविद्वीइं विगयवीभ-
च्छदंसणाइं उट्ठा उट्ठस्स चेव लंवा फाल्लसरिसा से दंता
जिब्भा जह सुप्पकत्तेरे चेव विगयवीभच्छदंसणिज्जा हल-
कुदालसंठिया से दणुया गल्लकमिद्वं च तस्स खटं फुट्टं कवि-
लं फरिसं महल्लं मुइंगाकारोवमे से खंधे पुरवरकवाडोव-
मे से वच्छे, कोट्टिया संठाणसंठिया दो वि तस्स बाहा, नि-
सापाहाणसंठाणसंठिया तस्स दो वि हत्था, निसालोदसं-
ठाणसंठियाओ हत्थेसु अंगुलीओ, सिप्पिपुरुगसंठिया से
एहा, एहाविये पसेवउव उरंसिं वंति दो वि तस्स थण-
या पोइं अयकोट्टउव वत्ते पाणा कलंदसरिसा से नाभी सि-
क्कगसंठाणसंठिते से पोत्ते, किस्सपुरुसंठाणसंठिया दो वि
तस्स वसणा, जमल्लकोट्टियासंठाणसंठिया तस्स दो वि ऊरु,
अज्जुणगुच्छं व तस्स जाणूइं कुडिलकुडिलाइं विगयवीभ-
च्छदंसणाइं जंघाओ करकमीओ लोमेहिं उवचियाओ,
अधरीसंठाणसंठिया दो वि तस्स पाया, अहरीदोदसंठाण-
संठियाओ पाएसु अंगुलीओ, सिप्पिपुरुसंठिया से एहा,
लरुहमडहजाणुए विगयभगज्जुगभमुए अवदाज्जियवय-
णविवरनिदाज्जियअगजीहे सररुक्कयमाज्जियाए उंदरमाला-
परिणट्टसुकयचिन्धे एउलकन्नपूरे सप्पकयवेगच्छे अप्फोरुते
अज्जिगज्जंते जीममुक्कट्टहासेण पाणाविहंपंचवन्नेहिं लोमेहिं
उवचिये एणं महं नीलुप्पल्लगवल्लुज्जियअयसिक्कुसुमप्प-
गासं असिं खुरधारं गहाय जेणेव पोसहसाला जेणेव
कामदेवे समणोवासए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता
आसुरुत्ते रुट्ठे कुविए चंडाक्किए मिसिमिसीयमाणे काम-
देवस्स एवं वयासी-

तत्र (इमे एयारूवे वषावासे पणत्ते स्ति) वर्णकव्यासो व-
र्णकविस्तरः [सीसे स्ति] शिरः [से] तस्य [गोकिंलंज स्ति]
गवां चरणार्थं यद्वंशदलमयमहद्भाजनं तन्नोकिद्वज्जं ' रुट्ठे
स्ति ' यदुच्यते, तस्याधोमुखीकृतस्य यत् संस्थानं तेन संस्थि-
तं, तदाकारमित्यर्थः । पुस्तकान्तरे विशेषणान्तरमुपलब्ध्यते-
[विगयकपयनिभं स्ति] विकृतो योऽरब्जरादीनां कल्प एव क-
ल्पकच्छेदः, षण्ढं ' कप्परमि स्ति ' तात्पर्यम्, तद्धिभं तत्सदृशमि-
ति । कचित्तु ' वियरुकोप्परनिभं ' ति दृश्यते, तच्चोपदेशगम्यम् ।
[साक्षिभसेल्लसरिसं] ब्रीहिकणिशस्फुटसमाः [से] तस्य

केशा बालाः । एतदेव व्यनक्ति-[कविलतेणं दीप्पमाणा] पि-
ङ्गवदीप्या रोचमानाः [उट्टियाकभल्लसंठाणसंठियं] उट्टिका-
मृगमयो महाभाजनविशेषः, तस्याः [कभल्लं] कपालं तत्संस्था-
नं तद्वत्संस्थितम् [निडालं ति] बद्धाटम् । पाठान्तरे-[महिल्ल-
उट्टियाकभल्लसरिसोषमे] महोष्टिकाकपालसदृशमित्येव समुल्ले-
खेनोपमा उपमानवाक्यं यत्र तत्तथा । [मुंगुं सपुच्छं व] जुजप-
रिसर्पविशेषो मुंगुं, सा च ' खाडहिल्ल स्ति ' संभाव्यते, तत्पुच्छवत्,
तस्येति पिशाचरूपस्य [भूमगाओ स्ति] भ्रुवौ, प्रस्तुतोपमार्थमे-
व व्यनक्ति-[फुगफुगाओ स्ति] परस्परासंबद्धरोमिके, त्रिकीर्णरो-
मिके इत्यर्थः । पुस्तकान्तरे तु-[जटिज्जटिलाउ स्ति] प्रतीतं, (वि-
गयवीभच्छदंसणाओ स्ति) विकृतं बीभत्स च दर्शनं रूपं ययोस्ते
तथा । (सीसघडिविणिगयाइं) शीर्षमेव घटी तदाकारत्वात्
शीर्षघटिः, तस्या विनिर्गते इव विनिर्गते शिरो घटीमतिक्रम्य व्य-
वस्थितत्वात्, अक्षिणी लोचने, विकृतबीभत्सदर्शने प्रतीतम्, क-
र्णौ श्रवणौ यथा सूर्पकर्तारमेव सूर्पखण्डमेव नान्यथाकारौ, टप्परा-
कारावित्यर्थः । विकृतेत्यादि तथैव, (उरब्भपुडसन्निभा) उरभ्रः
ऊरणस्तस्य पुटं नासापुटं तत्संनिभा तत्सदृशी नासा नासिका ।
पाठान्तरे-(हुरब्भपुरुसंठाणसंठिया) तत्र हुरभो वाह्यविशेष-
स्तस्याः पुटं पुष्करं तत्संस्थाने संस्थिता । अतिचिपिटत्वेन सम-
त्वादिति [असिर स्ति] महारन्ध्रा [जमल्लज्जुदीसंठाणसंठिया]
यमत्रयोः समस्थितद्वयरूपयोः चुल्लयोर्यत् संस्थानं तत्संस्थिते
द्वे अपि तस्य नासापुटं नासिकाविवरे । वाचनान्तरे-[महल्लकुव-
संठिया दो वि ते कवोला] तत्र क्लीणमांसत्वात् उन्नतास्थित्वाच्च
कुचवन्ति निम्नं क्षाममित्यर्थः । तत्संस्थितौ द्वावपि [से] तस्य
कपोलौ गण्डौ, तथा [घोरुग स्ति] घोटकपुच्छवदश्वबालाधि-
वत्तस्य पिशाचरूपस्य श्मश्रूणि कूर्चकेशाः, तथा कपिलकपिला-
नि अतिकडाराणि विकृतानीत्यादि । तथैव पाठान्तरेण-[घोरुगपु-
च्छं व तस्स कविलफरुसाओ उट्टलोमाओ दादियाओ] तत्र
परुषं कर्कशस्पर्शं ऊर्द्ध्वरोमिकं, न तिर्यगवन्ते इत्यर्थः । दंष्ट्रिके उत्त-
रौष्ठरोमाणि, आंष्ट्रौ दशनच्छदौ उष्ट्रस्येव लम्बौ प्रदन्धमानौ । पा-
ठान्तरेण-[उट्ठासे घोरुगस्स जहा दो वि लंवाणा] तथा फाला
लोहमयकुशास्तत्सदृशाः, दीर्घत्वात् । [से] तस्य, दन्ता दशनाः
जिह्वा, यथा सूर्पकर्तारमेव नान्यथाकारो विकृतेत्यादि तदेव । पा-
ठान्तरे-"हिगुल्लुयधाम्कंदरविलं व तस्सं वयणं" इति दृश्यते ।
तत्र हिङ्गुल्लुको वणैर्द्रव्यं, तद्रूपो धातुर्यत् तत्तथाविधं यत्कन्दरवि-
लं गुहालक्षणं रन्ध्रं तदिव तस्य वदनम् । [हलकुदाल स्ति] हल-
स्योपरिततो भागः तत्संस्थिते तदाकारे अतिवक्रे दीर्घे [से] तस्य
[हणुय स्ति] दंष्ट्राविशेषे [गल्लकमिद्वं च तस्स स्ति] गल्ल एव क-
पोल एव, कडिल्लं मण्डकादिपचनजाजनं गल्लकडिल्लम् । चः समु-
च्चवे । तस्य पिशाचरूपस्य [खटं ति] गर्तरन्ध्राकारं निम्नमध्य-
भागमित्यर्थः । [फुट्टं ति] विदीर्णमेनेनैव साधर्म्येण कमिल्लमि-
त्युपमानं कृतं, ' कविलं ति ' वर्णितः ' फरुसं ति ' स्पर्शतः ' महल्लं
ति ' महत्, तथा मृदङ्गाकारेण मर्दलाकृत्योपमा यस्य स
मृदङ्गाकारोपमः [से] तस्य, स्कन्धोऽसदेशः [पुरवरे स्ति]
पुरवरकपाटोपमं [से] तस्य, वक्त्र उरःस्थलं, विस्तीर्णत्वादिति ।
तथा कोष्टिका दोहादिधातुधमनार्थं मृत्तिकामयी कुशुलिका,
तस्या यत् संस्थानं तेन संस्थितौ तस्य द्वावपि बाहू जुजौ,
स्थूलावित्यर्थः । तथा (निसापाहाणे स्ति) मुक्तादिदलनेशिखा,
तत्संस्थितौ पृथुलत्वस्थूलत्वान्नयं द्वावपि अग्रहस्तौ जुजयोर-

प्रभूतौ, करावित्यर्थः । तथा [निमात्रोदो ति] शिलापुत्रकः तत्सं-
स्थानसंस्थिता हस्तयोरङ्गुल्यः, स्पृष्टत्वदीर्घत्वाभ्याम् । तथा
[सिप्पिपुनं ति] शुकिसंपुटस्यैकं दंष्ट्रं, तत्संस्थिताः [तत्स न-
खं णि] नखा हस्ताङ्गुलिसंयन्त्रिनः । वाचनान्तरे तु इदमपरमधी-
यते—[अडयालगसंठओ उरो तत्स रोमविलोत्ति] अत्र 'अन-
याल ति' अट्टालकः प्राकारावययः संभाव्यते, तत्साधर्म्य
चोरसः कामत्वादिनेति । तथा [एहावियए पंसवउत्ति] नापि-
तत्प्रसवेक इव नखशोभकचुरादिभाजनमिव उरसि वक्रसि
[लंबंति ति] प्रलम्बमानौ निष्ठतः द्वावपि तस्य स्तनकौ वक्रौजौ,
तथा [पोहं] जठरम् अयःकोष्ठकवद्वोहकुशुलवत् वृत्तं वर्तुलं,
तथा पानं धान्यरससंस्कृतं जलं, येन कुविन्दाश्चीबराणि पाययन्ति,
तस्य कदम्बं कुण्डं पानकदम्बं तत्सदृशी गम्भीरतया [से] तस्य
नाभिजठरस्य मध्यावययः । वाचनान्तरेऽप्येतत्—[भग्गकमीविग-
यवं कपिट्टीअ सरिसा दा वि तत्स फिसग्गा] तत्र भम्भकटिर्वि-
कृतवक्रवृष्णिः फिसको पुतौ । तथा—सिक्ककं दध्यादिभाजनाधारकं
द्वरकमयमाकाशेश्वरम्बनं लोके प्रसिद्धं, तत्संस्थानसंस्थितं,
[से] तस्य नेत्रं मिथिदण्माकर्षणरज्जुः, तद्वदीर्घतया तन्त्रं शेफ
उच्यते । तथा [किष्पुण्डसंसाणसंठिए ति] सुरागोणकरूप-
तण्मुक्किण्वज्रतगोणीपुटद्वयसंस्थानसंस्थिताविति संभाव्यते,
द्वावपि तस्य वृषणौ पोत्रकौ । तथा [जमलकोट्टिय ति] समत-
या व्यवस्थापितकुशुलिकाद्वयसंस्थानसंस्थितौ द्वावपि तस्य
कुरु जङ्घे । तथा [अज्जुणमुच्चं व ति] अर्जुनस्तृणविशेषः, तस्य
मुच्चं स्तवकस्तद्वत्स्य जानुनी अनन्तरोक्तोपमानसाध्यस्य व्यन-
क्ति । कुटिले अतिवक्रं विकृतबीजत्सदर्शने तथा, जङ्घे जान्वोर-
धोवर्तिन्यौ [करकडीओ ति] कठिने, निर्मासे इत्यर्थः । तथा रोम-
भिरुपचिते । तथा—अधरी पेणशिला, तत्संस्थानसंस्थितौ द्वावपि
तस्य पादौ । तथा—अधरीद्वोष्टः शिलापुत्रकः, तत्संस्थानसंस्थिताः
पादयोरङ्गुल्यः, शुकिपुटसंस्थिताः [से] तस्य पादाङ्गुलिनखाः ।
आकेशाप्रानखायं यावद्वर्णितं पिशाचरूपम् । अधुना सामान्येन त-
द्वर्णनायाह—[लमइमडइजाणुए ति] इह प्रस्तावे वरइशब्देन
गन्ध्याः पश्चाद्भागवति तदुत्तङ्गरूपार्थं यत्काष्ठं तदुच्यते,
तस्य गन्ध्याः श्लथवन्धनं भवति । एवं स श्लथवन्धनत्वाद्युद्ध इव
लड्डे ममाहे च स्थूलत्वाद्यदीर्घत्वाभ्यां जानुनी यस्य तत्तथा ।
विकृते विकारवत्यौ जुम्हे विसंस्पृष्टतया भुम्भे वक्रे जुवौ यस्य
पिशाचरूपस्य तत्तथा । इदानीं दपि विशेषणचतुष्टयं वाचनान्तरे
तु अधीयते—[मसिमुसगमइसकाए] मयीमूषिकाम-
हिपवत्कालकं [भरिखमेहयणे] जलभृतमेघवर्णं, कालमेवे-
त्यर्थः [लंबोछे निगयवत्ते] प्रतीतं, तत्तथा अवधारितं विवृती-
कृतं वदनवक्रणं विवरं येन तत्तथा । तथा—निर्लालिता निष्कासि-
ता अग्रजिह्वा जिह्वाया अग्रभागो येन तत्तथा । ततः कर्मधारयः ।
तथा शरट्टैः कृकवासैः कृतमालिख्यमुण्डे वक्रसि वा येन त-
त्तथा । उन्दुरमात्रया मूषकस्रजा परिणडं परिगतं सुकृतं सुपु-
रुचितं चिह्नं स्वकीयज्ञानं येन तत्तथा । तथा नकुलाभ्यां
बभ्रन्त्यां कृते कर्षपूरे आभरणविशेषौ येन तत्तथा । सर्पाभ्यां
कृतं वैकृतमुत्तरासङ्गो येन तथा । पाञ्चान्तरे—[मूषगकयजुंजुलए
विच्छुयच्छे सप्पकयजुञ्जोवइए] तत्र ' भुंभुजए ति ' शंकरः
[विच्छुय ति] वृश्चिकाः यज्ञोपवीतं ब्राह्मणकण्ठसूत्रम् । तथा
[अजिन्नमुदनयणनखवरवगघित्तिकित्तिनियंसणे] अजिन्नाः
अविशीर्णा मुखनयननखा यस्यां सा तथा, सा च सैरवव्याघ्रस्य
चित्रा कर्तुरा, इत्तिश्चमेति कर्मधारयः । सा निवसनं परिधानं यस्य

तत्तथा । [सरसरुहिरमंसावद्वित्तगत्ते] सरसाभ्यां रुधिरमांसा-
भ्यामवद्वित्तं गात्रं यस्य तत्तथा । आस्फोटयन् करास्फोटं कुर्वन्न-
भिगर्जनं घनध्वनिं मुञ्चन् भीमो मुक्तः कृतोऽट्टदृष्टासौ हासवि-
शेषो येन तत्तथा । नानाविधपञ्चवर्णै रोमभिरुपचितमेकं महन्नी-
लोत्पन्नगवल्गुद्विकाऽतसीकुसुमप्रकाशमसि चुरधारं गृहीत्वा
यत्र पौषधशालायां यत्र कामदेवधर्मणोपासकस्तत्रोपागच्छु-
ति स्मेति । इह गवलं महिषशृङ्गं, मुद्विका नीली, अतसी धान्य-
विशेषः, असि खड्गं, धुरस्येव धारा यस्यातिच्छेदकत्वादसौ धु-
रधारः । [आसुरुत्ते रुट्टे कुविण चंमिक्किए मिसिमिसीयमाणं
ति] एकार्थाः शब्दाः कोपातिशयप्रदर्शनार्थाः ।

हंभो ! कामदेवा समणोवासया अप्पत्थियपत्थियां दुरं-
तपंतलखणा हीणपुष्पाचउदसिया ! सिरिहिरिधितिकित्त
४ जाव पमिवज्जिया धम्मकामया पुष्पसगमोक्खधम्मकं-
खिया ४ धम्मपिवासिया ४ एण खलु कप्पइ तव
देवा० सीलाइं वयाइं वेरमणाइं पच्चक्खणाइं पोसहो-
ववासाइं चादंतए वा खोभंतस्स वा खंरुत्तए वा जंजित्त-
ए वा उज्जित्तए वा एरिचत्तए वा तं जइ एं तुमं अज्ज
सीलव्वयाइं० जाव पोमहोववासाइं ए उंरुसि ए भंजेसि
तो अइं अज्ज इमेणं एणीलुप्पण्णेण० जाव असिणा खंरु-
खंरुं करोमि जहा एं तुमं अट्टदृष्टवसट्टे अकाले चव
जीवयाओ ववरोविज्जसि ।

(अप्पत्थियपत्थिया) अप्राथितप्राथिकः, दुरन्तानि दुष्टपर्यव-
सानानि, प्रान्तान्यसुन्दराणि लक्षणानि यस्य स तथा । (हीण-
पुष्पाचउदसि ति) हीना असंपूर्णा पुण्या चतुर्दशी तिथिर्जन्म-
कोत्रे यस्य स हीनपुण्यचतुर्दशीकः, तदामन्त्रणम् । श्रीहीधृति-
कीर्तिवर्जितेति व्यक्तम् । तथा धर्मं च श्रुतचारित्र्यवृत्तं कामयतेऽ-
जितपति यः स धर्मकामः, तस्यामन्त्रणं हे धर्मकाम !, या एवं
सर्वपदानि नवरं पुण्यशुभप्रकृतिरूपं कर्म स्वर्गः, तत्फलं मो-
क्षो धर्मफलं काङ्क्षा । अभिलाषातिरेकाः, पिपासा काङ्क्षातिरेकाः,
पवमेतैः पदैरुत्तरोत्तराभिलाषप्रकर्ष एवोक्तः । (खलु इत्यादि)
न खलु नैव कल्पन्ते शीलादीनि चलयितुमिति, मेयितुं देशतो
भङ्गुं सर्वतः केवलं यदि त्वं तान्यथ न चलयसि ततोऽहं त्वां खण्डा-
खण्डं करोमीति वाक्यार्थः । तत्र शीलान्यण्वतानि, व्रतानि
दिग्गतादीनि विरमणानि, रागादिविरतयः प्रत्याख्यानानि, नम-
स्कारसहितादीनि पौषधोपवासानाहारादिभेदेन चतुर्विधान् ।
(चाद्वित्तिए) भङ्गकान्तरकरणतः कोभयितुमेतत्पालनविषय-
कोभं कर्तुं, खण्डयितुं देशतो जङ्गुं, सर्वत उज्जित्तुं सर्वस्य देश-
विरतेस्त्यागतः परित्यक्तुं, सम्यक् तस्यापि त्यागादिति । (अट्टदृष्ट-
वसट्टे ति) आर्त्तस्य ध्यानविशेषस्य यो (इहदृष्टि ति) दुर्घटो
दुस्थगो दुर्निरोधो वशः पारतन्त्र्यं, तेन ऋतः पोमित आर्त्त-
दुर्घटवशात् । अथवा—आर्त्तेन दुस्वार्त्तं आर्त्तदुःखार्त्तः, तथा—व-
शेन च विषयपारतन्त्र्येण ऋतः परिगतो वशात्तः । ततः कर्म-
धारय इति ॥

तए एं से कामदेवे समणोवासए तेणं दिव्वेणं पिसाय-
रूवेणं एवं वुत्ते समणे अभीए अतत्थे अणुविगो अ-
णुक्खुजिए अचलिए असंभंते तुसणीए चिट्ठइ, धम्म-

ज्जाणोवगए विहरइ, तएणं से दिव्वे पिसायरूवे काम-
देवं समणोवासयं अभायं अतत्थं जाव धम्मज्जाणो-
वगयं विहरमाणं पासइ, पासइत्ता दोच्चं पि तच्चं पि कामदेवं
एवं वयासी-हं जो कामदेवा समणोवासया अपत्तियप-
त्तिया ! जइ णं तुमं अज्ज जाव ववरोविज्जसि तए णं से
कामदेवे समणोवासए तेणं दिव्वेणं दोच्चं पि तच्चं पि०
एवं वुत्ते समाणे अजीए जाव धम्मज्जाणोवगए विह-
रइ, तए णं से देवे पिसायरूवे कामदेवं समणोवामयं
अजीयं जाव विहरमाणं पासइ, पासइत्ता आसुरत्ते ४
तिवन्नियं भिउमि णिरावे साहइ कामदेवं समणोवासयं
नीलुप्पल० जाव असिणा खंखाखंदं करेइ । तए णं से
कामदेवं समणोवासए तं उज्जलं जाव उरहिया संवेयणं
सम्मं सहइ जाव अहिवासेइ । तए णं से दिव्वे पिसायरूवे
कामदेवं समणोवामयं अजीयं जाव विहरमाणं पासइ, पास-
इत्ता जाव नो संवादेइ कामदेवं समणोवामयं निगंथाओ
पावयणाओ चालित्तए वा खोजित्तए वा विपरिणामि-
त्तए वा ताहे मंते परितंते सणियं २ पच्चोसकइ, पच्चोसकइ-
त्ता पोसहसालाओ पणिणिकखमइ, पणिणिकखमइत्ता दि-
व्वं पिनायरूवं विप्पजहइ, दिव्वं एगं महं हत्थिरूवं वि-
उव्वइ, सत्तंगपयिट्ठियं सम्मं संठियं सुजायं उरओ दग्गं-
पिट्ठो वराहं अयाकुच्चिं पल्लवकुच्चिं पल्लवलं वोदाराध-
रकरं अज्जुगतमउल्लमहिियाविमलधवलदंतं कंचणकोसी-
पविहदंतं आणामियचावल्लित्तसंवेद्वित्तअगसोर्नं कुम्प-
डिपुन्नचलणं वीमइनखं अल्लोणपमाणजुत्तपुच्छं मत्तमेहमि-
व मुत्तुमुत्तेनं मणपवणजणियवेगं दिव्वं हत्थिरूवं विउ-
व्वइ, जेणव पोसहसाला जेणव कामदेवे समणोवासए
तेणव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता कामदेवं एवं वयासी-हं
जो कामदेवा ! तेहव भणइ० जाव ण भंजेसि तो ते अज्ज
अहं सोंभाए गेहामि, गेहामित्ता पोसहमात्ताओ
णीणेमि, णीणेमित्ता उच्छं वेहासं उव्विहामि, उव्विहामि-
त्ता तिकखेहिं दंतमुसलेहिं पणिच्छामि अहेधरणतत्तामि
तिकखुत्तो पाएमु लोत्तेमि जया णं तुमं अइउहइवसइ
अकाले चैव जीवियाओ ववरोविज्जसि ॥

अज्ञोते इत्यादीन्येकार्थान्यतिनयप्रकर्षप्रदर्शनार्थानि । [तिव-
ल्लिदंति] त्रिविक्रीं भ्रुकुटीं दृष्टिं रचनाविशेषं बलादे सं-
हृत्य विधायति चात्रयितुमन्यथाकर्तुम् । चलनं च द्विधा-संशय-
द्वारिण, विपर्ययद्वारेण च । तत्र कौनयितुमिति संशयतो, विपरि-
णामयितुमिति च, विपर्ययतः श्रान्तादयः समानार्थाः । [सत्तंगप-
यिट्ठियंति] सप्तज्ञानि-चत्वारः पादाः, कराः, पुच्छं, शिखं चेति
एतानि प्रतिष्ठितानि चूम्नो ब्रह्मानि यस्य तत्तथा । सम्मं मांसोप-
चयात् संस्थितं गजलक्षणोपेतं सकलाङ्गोपाङ्गत्वात् सुजातमि-
व सुजातं पूर्णदिनजातं पुरतोऽप्रत उद्ग्रस्यच्चम्, समुच्छिन्नतशिर

इत्यर्थः । पृष्ठतः पृष्ठदेशं वराहः शूकरः स इव वराहः, प्राकृतत्वा-
न्नपुंसकलिङ्गता । अजाया इव कुक्की यस्य तदजाकुक्षि, प्रलम्बकुक्षी
प्रलम्बन्वन, प्रलम्बो दीर्घो लम्बोदरस्येव गणपतेरिवाधरोष्ठः कर-
श्च हस्तो यस्य तत्प्रलम्बोदराधरकरम् । अज्युक्तमुकुला आया-
तकुलमला या मल्लिका विचक्रिचः तस्या यो मुकुलस्तद्वत् विमलौ
धवलौ दन्तौ यस्य । अथ वा प्राकृतत्वान्मल्लिकामुकुलवदभ्युक्तावु-
न्नौ विमलधवलदन्तौ यस्य तदभ्युक्तमुकुलमल्लिकाविमलध-
वलदन्तं, काञ्चनकोशीप्रतिष्ठदन्तं, कोशीति प्रतिमा, आनामितमी-
पञ्चामितं यच्चापं धनुस्तद्वत्ता बलिता च विलासवती सम्येक्षि-
ता च वेष्टन्ती संकोचिता वा अग्रशृण्डा शृणुग्रं यस्य तत्तथा ।
कर्मवत् कर्माकाराः प्रतिपूर्णाश्चरणा यस्य तत्तथा । विशातिनख-
मालानप्रमाणयुक्तपुच्छमिति कण्ठ्यम् ।

तं से कामदेवे समणोवामए तेणं दिव्वेणं हत्थिरूवेणं एवं
वुत्ते समाणे अजीए जाव विहरइ । तए णं से दिव्वे हत्थि-
रूवे कामदेवं समणोवासयं अजीयं जाव विहरमाणं पासइ,
पासइत्ता दोच्चं पि तच्चं पि कामदेवं एवं वयासी-हं जो
कामदेवा ! णो विहरइ । तंमि दिव्वे हत्थिरूवे कामदेवं
समणोवासयं अजीयं विहरमाणं पासइ, पासइत्ता आसुरत्ते
४ कामदेवं समणोवामयं सोंभाए गिएहेइ, गिएहेइत्ता उच्छं
विहासं उव्विहइ, उव्विहइत्ता तिकखेहिं दंतमुसलेहिं पणिच्छ-
इ, पणिच्छइत्ता अहे धरणितत्तामि तिकखुत्तो पाएमु लोत्तेइ ।
तए णं से कामदेवे तं उज्जलं जाव अहियाभेइ तए णं से दि-
व्वं हत्थिरूवे कामदेवं जाव नो संचाएइ जाव सणियं २ पच्चो-
सकइ, पच्चोसकइत्ता पोसहसालाओ पणिणिकखमइ, पणि-
णिकखमइत्ता दिव्वं हत्थिरूवं विप्पजहइ, विप्पजहइत्ता एगं
महं दिव्वं सप्परूवं विउव्वइ, उग्गविसं दिह्वाविसं महा
कायं मसीमूसाकालगं नयणविसरोसपुष्पं अज्जणपुजनि-
गरप्पगासं रत्तच्छं लोहियलोपणं जमन्नजुयन्नचंचन्नजीहं
धरणियन्नवेणिचूअं उक्कम्फुडकुम्भजटिलककमविअइफु-
ढाकोवकरणदक्खं लोहागरधम्ममाणधम्मभिमितघोसं अ-
णामलित्तिव्वपचंरुसं सप्परूवं विउव्वित्ता जेणव पो-
सहमात्ता जेणव कामदेवे समणोवामए तेणव उवागच्छइ,
उवागच्छइत्ता कामदेवं समणोवामयं एवं वयासी-हं जो
कामदेवा ! जाव ण जंजेसि तओ अज्जेव अहं सरसरस्स
कायं उरूहामि, उरूहामित्ता पच्छिमेणं जाएणं तिकखुत्तो
गीवं वेहेमि, वेहेमित्ता तिकखाहिं विसपरिगयाहिं दाढा-
हिं उरसि चैव निकुट्टेमि, जहा णं तुमं अइउहइ-
अकाले चैव जीवियाओ ववरोविज्जसि । तए णं से काम-
देवे समणोवामए तेणं दिव्वेणं सप्परूवेणं एवं वुत्ते
समाणे अजीए जाव विहरइ । सो वि दोच्चं पि
तच्चं पि जणइ, कामदेवो जाव विहरइ । तए
णं से दिव्वे सप्परूवे कामदेवं समणोवामयं अजीयं जाव

पासइ, पासइत्ता आसुरत्ते कामदेवस्स सरस्स कायं दुरू
हइ, दुरूहइत्ता पच्छिमभाएणं तिकखत्तो गीवं वेदेइ, वेदे-
इत्ता तिकखाहिं विसपरिगयाहिं दाढाहिं उरसि चैव
निकुट्टेइ । तए णं कामदेवे तं उज्जलो जाव अहियासेइ ।
तए णं से दिव्वे सप्परूवे कामदेवं अजीयं पासइ, पासइत्ता
जाहे नो संचायेति कामदेवं समणोवासयं निगंथाओ
पवयणाओ चालित्तए वा खोजित्तए वा विप्परित्तए वा
ताहे संते ३ सणियं २ पच्चोसकइत्ता पासहसालाओ
पडिणिकखमइ, पडिणिकखमइत्ता दिव्वं मप्परूवं विप्प-
जहइ, विप्पजहइत्ता एगं महं दिव्वं देवरूवं विउव्वइ ।
हारविराड्यवत्थं जाव दसदिमाओ उज्जोवेमाणं पनामे-
माणं पासइ, दिव्वं देवरूवं विउव्वइ, विउव्वइत्ता काम-
देवस्स पोमहसालं अणुपविमइ, अणुपविमइत्ता अंतरि-
कखपडिवस्से सखिखिणियाइं पंचवन्नाइं वत्थाइं परिट्टिए
कामदेवं समणोवासयं एवं वयासीहं जो कामदेवा समणोवा-
सया ! धम्मोसि णं तुमं देवा० संपुप्पे कयट्ठे कयलकखणे
सुलच्छेणं तव दे० माणुस्सजम्मजीवियफत्ते जस्स णं
दे० तव निगंथाओ पावयणाओ मेरुव्व पणिवत्ती लब्धा
पत्ता अभिसमसागया ॥

उगविसं ' इत्यादीनि सर्परूपविशेषणानि क्वचिद्या-
वच्छब्दोपात्तानि क्वचित्साक्षादुक्तानि दृश्यन्ते । तत्रोग्रविषं दु-
रधिसहं विषं, चण्डविषमलपकालेनैव दृष्टशरीरव्यापकविष-
त्वाद्, घोरविषं मारकत्वाद्, महाकायं महाशरीरं, मयीमूषाका-
लकं, नयनविषेण दृष्टिविशेषेण रोपेण च पूर्णं नयनविषरोपपूर्ण-
म् । अज्जनपुञ्जानां कज्जलात्कराणां यो निकरः समूहस्तद्वत्प्र-
काशो यस्य तदज्जनपुञ्जनिकरप्रकाशं, रक्ताक्षं लोहितलोचनं,
यमलयोः समस्थयोयुगं द्वयं चञ्चलन्योरत्यर्थं चपलयोजिह्व-
योर्यस्य तद् यमलयुगलचञ्चलजिह्वं, धरणीतलस्य वेणीव क-
ेशबन्धविशेष इव कृष्णत्वदीयत्वाज्यामिति धरणीतलवेणिभूतम्,
उत्कटमनमिभवनयित्वात्, स्फुटो व्यक्तो भासुरतया दृश्यत्वा-
त् कुटिलो वक्रत्वात् जटिलः केशसटायोगात् कर्कशो निष्ठुरो
नमृताया अभावाद् विकटो विस्तीर्णो यः स्फुटाटोपः फणा-
रुम्भरं तत्करणे दक्तः उत्कटस्फुटकुटिलजटिलकर्कशवि-
कटस्फुटाटोपकरणदक्कम् । तथा—[लोहागरधम्ममाणधम-
धमंतघोसं] लोहारकस्येव ध्मायमानस्य भस्त्रावातेनोद्दी-
प्यमानस्य धमधमायमानस्य धमधमेत्येवं शब्दायमानस्य
घोषः शब्दो यस्य तत्तथा । इह च विशेषणस्य पूर्वनिपातः प्राकृ-
तत्वादिति । [अणागलियतित्वपचंरोसं] अनाकलितोऽपरि-
मितोऽनर्गलितो वा निरोद्धमशक्यस्तीव्रः प्रचरणोऽतिप्रकृष्टो
रोषो यस्य तत्तथा । [सरसरस्स त्ति] लौकिकानुकरणप्राप्ता ।
[पच्छिमणं प्राणं ति] पुच्छेनेत्यर्थः । [निकुट्टेमिस्ति] निकुट्ट-
यामि प्रहृषिम् । [उज्जलंति] उज्ज्वलां विपक्वलेशनाप्यकलङ्कितं
विपुलां शरीरव्यापकत्वात् कर्कशां कर्कशद्वयमिवानिष्टां प्रगा-
ढां प्रकर्षवतीं चण्डां रौद्रां [दुक्खं] दुःखरूपां, न सुखमित्यर्थः ।
किमुक्तं प्रवति? [दुराहियासं ति] दुरधिसह्यमिति । "हारविराड्-

यवत्यमित्यादौ" यावत्करणादिदं दृश्यम्—“कडगतुमिययंभिय
जुयं अगदकुंरुलवट्टुगंरुतलकन्नपीठधारिविचिचत्तहत्थाज्जणं
विचिचत्तमालामउलिकट्टाणगपवरमट्टाणुलेवणधरं जासुर—
बौदीकपल्लवयणमालाधरं दिव्वेणं वज्जेणं दिव्वेणं गंधेणं
दिव्वेणं फासेणं दिव्वेणं संघयणेणं दिव्वेणं संगणणेणं
दिव्वाए इट्ठीए दिव्वाए जुईए दिव्वाए पहाए दिव्वाए गा-
याए दिव्वाए अच्चीए दिव्वेणं तेणं दिव्वाए लेसाए त्ति ”
कण्ठ्यम्, नयरं कटकानि कङ्कणविशेषास्तुटितानि बाहुरङ्गका-
स्ताभिरतिबहुत्वात् स्तम्भितौ स्तम्भीकृतौ जुजौ यस्य तत्तथा ।
भङ्गदे च केयूरं, कण्ठले च प्रतीतौ, घृष्टगण्ठतवे घृष्टगण्ठोपकर्ण-
पीठजिघ्राने कर्णाज्जरेण च, धारयति यत्र तत्तथा । तत्र विचित्रमा-
लाप्रधानो मौलिमुकुटं मस्तकं वा यस्य तत्तथा । कल्याणकमनु-
पहतं प्रवरं वस्त्रं परिहितं येन तत्तथा । कल्याणकानि प्रवराणि
माल्यानि कुसुमानि अनुलेपनानि च धारयति यत्तत्तथा ।
' भास्वरबौदीकं ' दीप्तशरीरं, प्रब्रम्बा या वनमात्रा आभरणावि-
शेषस्तां धारयति यत्तत्तथा । दिव्येन वर्णेन युक्तमिति गम्यते । एवं
सर्वत्र, नवरम् ऋद्ध्या विमानवस्त्रभूषणादिकया, युक्त्या इष्टप-
रिवारादियोगेन, प्रभया प्रभावेन, गायया प्रतिविम्बेनार्च्यया दी-
प्तिज्वालाया, तेजसा कान्त्या, लेश्यया आत्मपरिणामेनाद्योतयन्
प्रकाशयन् शोभयन्निति प्रासादीयं चित्ताह्लादकं दर्शनीयं यत्प-
श्यच्चक्षुर्न श्राम्यति, अजिरूपं मनोज्ञं, प्रतिरूपं द्रष्टारं २ प्रति रूपं
यस्य विकुर्व्य वैक्रियं कृत्वा अन्तरिक्षं प्रतिपन्नः आकाशे स्थितः
सकिङ्किणीकानि क्षुब्धघण्टकोपेतानि ॥

एवं खलु देवा० सक्के देविदे देवराया सयकऊ सहस्स-
क्खे जाव सक्कंसि सोहासणंसि चउरामीतिए सामा-
णियसाहस्सीणं देवा जाव अण्णंसि च बहूणं देवाण
य देवीण य मज्झगए एवमाइक्खइ ४ ; एवं खलु
देवा० जंबुद्दीवे २ भारहे वासे चंपाए णयरीए का-
मदेवे समणोवासए पोसहसालाए पोसट्टिए बंजचा-
री जाव दब्बसंथारोवगए समणस्स जगवओ महा-
वीरस्स अंतियं धम्मपणत्ति उवसं० विहरइ । नो
खलु से सक्का केणइ देवेण वा दाणवेण वा गं-
धवेण वा जाव निगंथाओ पावयणाओ चालित्तए
वा खोजित्तए वा विप्परित्तए वा तए णं अहं सक्कस्स
देविदस्स देवरणो एयमट्ठं असहहमाणे ३ इहं हव्वमाग-
ओ तं अहो देवा० इट्ठी ६ लब्धा ३ तं दिट्ठा णं देवा
इट्ठी जाव अभिसमसागया तं खामेमि णं देवाणु० खमं
तुमं रुहंति णं दे० णाइजुज्जो करणायाए त्ति कट्टु पायव-
प्पिए पंजद्विउमे एयमट्ठं जुज्जो २ स्वामेइ, खामेइत्ता जामेव
दिसं पाउव्वभूए तामेव दिसं पण्णिगए, तए णं से कामदेवे
समणोवासए एरुवसग्गमिति कट्टु पडिमं पारइ ॥

' सक्के देविदे इत्यादौ ' यावत्करणादिदं दृश्यम्—“ व-
ज्जपाणी पुरन्दरे सयकऊ सहस्सक्खं मघवं पागसासणे दा-
हिणकुलोगादिवई बसीमविमाणसयसहस्सादिवई परावणु-
वाहणे सुरिंदे अयरंवरवत्थधरे आलइयमात्तमउडे णवहेमचा-

रुचिचञ्चलकुण्डलविशिष्टजमानगंडे भासुरवौदीपत्रववण-
मालधरं सोहस्मे कपे सोहस्मवडिसए विमाणे सजाए सोहं-
माए त्ति । शक्रादिशब्दानां च व्युत्पत्त्यर्थभेदेन भिन्नार्थता दृ-
ष्ट्या । तथाहि-शक्तियोगाच्छक्रः, देवानां परमेश्वरत्वाद् देवेन्द्रः,
देवानां मध्ये राजमानत्वाच्छोभमानत्वाद्देवराजः, वज्रपाणिः कु-
त्रिशकरः, पुरोऽसुरादिनगरविशेषस्तस्य दारणात् पुरन्दरः, तथा
शतक्रतुशब्देनेह प्रतिमा विवक्षिताः, ततः कार्तिकश्रेष्ठित्वे शतं
क्रतूनामभिग्रहविशेषाणां यस्यासौ शतक्रतुरिति चूर्णिकार-
व्याख्या । तथा-पञ्चानां मन्त्रिशतानां सहस्रमङ्गणां भवतीति
तद्योगाद्सौ सहस्राक्रः, तथा-मघशब्देनेह मेघा विशन्तितास्ते
यस्य वशवर्तिनः सन्ति स मघवान्, तथा-पाको नाम बलवां-
स्तस्य रिपुस्तच्छाशनात्पाकशासनः, लोकस्यार्द्धमर्द्धांशो द-
क्षिणो योऽर्द्धलोकस्तस्य योऽधिपतिः स तथा । 'परावणो' पैरा-
वणो हस्ती स वाइन यस्य स तथा, सुपु राजन्ते एते सुरास्तेपा-
मिन्द्रः प्रभुः सुरेन्द्रः, सुरीणां देवानां वा इन्द्रः सुरेन्द्रः, पूर्वत्र दे-
वेन्द्रत्वेन प्रतिपादित्वात् । अन्यथा वा पुनरुक्तपरिहारः कार्यः । अ-
रजांसि निर्मलानि अम्बरमाकांशं तद्दृष्टत्वेन यानि तान्यम्बरा-
णि तानि ब्रह्माणि धारयति यः स तथा, आलिङ्गितमात्ममारो-
पितस्त्रगं मुकुटा यस्य स तथा, नवे इव नवहस्त्रः सुवर्णस्य सम्य-
न्धिनी चारुणी शोभने चित्रे चित्रवती चञ्चले ये कुण्डले ता-
भ्यां विलिख्यमानौ गणौ यस्य स तथा । शेषं प्रागिवेति ।
(सामाणियसाहस्सीणं) इह यावत्करणादिदं दृश्यम्—

“तायत्तीसाए तायत्तीसगणं चतुएहं ढोगपालाणं अछयहं
अगमहिस्सीणं सपरिवाराणं तिएहं परिमाणं सतएहं अणिया-
णं सतएहं अणियाहिवईणं चतएहं चतरासीणं आयरक्खदे-
वसाहस्सीणं” । तत्र त्रयस्त्रिंशः पूज्याः महत्तरकटपा लोक-
पालाः पूर्वादिदिगधिपतयः सोमयमवरुणवैश्रमणाख्याः, अग्रम-
हिष्यः प्रधानभार्याः, तत्परिवारः प्रत्येकं पञ्च सहस्राणि, सर्व-
मालने चत्वारिंशत्सहस्राणि, तिस्रः परिषदाऽऽज्यन्तरा मध्यमा
बाह्या च सप्तानीकानि पदातिगजाश्वरथवृषभभेदात् पञ्च सं-
ग्रामिकाणि गन्धर्वादीनां नाट्यानीकं चेति सप्तानीकाधिपतयश्च
सप्तैव प्रधानपतिः प्रधानो गजः, एवमन्येऽपि आत्मारक्तार्थम-
ङ्गरक्तकास्तेषां चतस्रः सहस्राणां चतुरशीत्य आख्याति सामा-
न्यतो भाषते विशेषतः एतदेव प्रज्ञापयति प्ररूपयतीति पदद्वयेन
क्रमेणोच्यते इति । देवेण वेत्यादौ यावत्करणादेवं द्रष्टव्यम्—
“जक्खेण वा रक्खेसेण वा किन्नरेण वा किंपुरिसेण वा महो-
रगेण वा गन्धर्वेण वा” इति 'इरूदीए' इत्यादि यावत्करणादिदं
दृश्यम्—“जुइ जसो वडं वीरियं पुरिसक्कारपरक्कमे त्ति नायं भु-
ज्जो करणया तेनैव, 'आयं ति' निपातो वाक्यालङ्कारः, अव-
धारणे वा । भूयः करणतायां पुनराचरणे, न प्रवर्त्तयिष्यते इ-
ति गम्यते ।

तेणं काक्षेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे समोस-
रिए समणे जाव विहरइ, तए णं से कामदेवे समणोवा-
सए इमीसे कडाए द्वाष्टं समणे एवं खलु समणे जाव
विहरइ । तं सेयं खलु ममं समणं भगवं महावीरं वंदिता
णमंसित्ता तत्रो पणिणियत्तस्स पोसहं पारित्तए त्ति कहु
एवं संपेहेइ, संपेहेइत्ता सुच्छप्पा वेसाइं वत्थाइं अप्पम
माणस्स वग्गुपपरिक्खित्ते सयाओ गिहाओ पणिणिकवमइ,

पणिणिकवमइत्ता चंपं नगरिं मज्जं मज्जेणं णिगच्छइ, नि-
गच्छइत्ता जेणेव पुल्लजदे चेइए जहा संखे जाव पज्जुवा-
सइ, तए णं समणे जगवं महावीरे कामदेवस्स तीसे य
जाव धम्मकहा सम्मत्ता कामदेवेऽ समणे जगवं महावीरे
कामदेवं एवं वयासी-से णूणं कामदेवा ! तुमं पुव्वरत्ताव-
रत्ताकावसमयंसि एगे देवे अंतियं पाउब्बूए तए णं से
देवे एगं महं पिसायरूवं विउव्वइ, विउव्वइत्ता आसुरत्ते ऽ
एगं महं नल्लिपल्लआसिं गहाय तुमं एवं वयासी-हं जो
कामदेवा ! जाव जीवाओ ववरोविज्जामि तं तुमं तेणं देवे-
णं एवंवुत्ते समणे अभीए जाव विहरासि, एवं व-
सगरहिया तिस्सि वि उवसग्गा तहेव पणिउच्चारयव्वा
जाव देवो पणिगया से णूणं कामदेवा अट्टे समडे
हंता ! अत्थि ।

[जहा संखे त्ति] यथा सहस्रः श्रावको जगवत्यामभिहितस्तथा-
ऽयमपि वक्तव्यः, अयमग्निप्रायः-अन्ये पञ्चविधमभिगमं सचि-
त्तद्रव्यव्युत्सर्गादिकं समवसरणप्रवेशे विदधति, शङ्खः पुनः पौ-
षधकत्वेन सचेतनादिद्रव्याणामभावात्तत्र कृतवानयमपि पो-
षधिक इति शङ्खेनोपमितः । यावत्करणादिदं द्रष्टव्यम्—“जे-
णेव समणे जगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता
समणं भगवं महावीरं तिक्वुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ, क-
रेइत्ता वंदइ णमंसइ, णमंसइत्ता णच्चासणे णाइदूरे सुस्सुसमा-
णे अग्निमुहे पंजलिठ्ठे पज्जुवासइ त्ति, तए णं समणे भगवं महा-
वीरे कामदेवस्स समणोवासयस्स तीसे य महइ महालीयाए
परिसाए” । इत आरज्य औपपातिकाधीनं सूत्रं तावद्वक्तव्यं या-
वत् धर्मकथा समाप्ता परिषत् प्रतिगता । तत्रैवं सकलशेषमुप-
दर्शयते—“तए णं समणे जगवं महावीरे कामदेवस्स समणोवासय-
स्स तीसे य महइ महालीयाए” तस्याश्च (महान्ती) महत्या इत्य-
र्थे इति । (परिसाए जइए परिसाए) तत्र पश्यन्तीति ऋषयोऽव-
ध्यादिज्ञानवन्तः, मुनयो वाचंयमाः, यतयो धर्मक्रियासु प्रयतमा-
नाः, “अक्षेगसयाते अणेगसयवंदपरिवारातो” अनेकशतप्रमा-
णानि यानि बृन्दानि परिवारो यस्यास्तथा, तस्या धर्मे परिकथय-
तीति सम्बन्धः । किंभूतो भगवन् ?, [ओहबले] ओघबले, याव-
त्करणाद्व्यवच्छिन्नबलः अतिबलोऽतिक्रान्ताशेषपुरुषामरति-
यम्बलः, महाबलोऽप्रमितबलः । एतदेव प्रपञ्चयते—“अपरिमि-
यवलवीरियं” अपरिमितानि यानि बलादीनि तैर्युक्तो यः स
तथा । बलं शरीरं, प्राणः वीर्यं जीवप्रभवः । “तेथमाहप्पकांति-
जुत्ते” तेजो दीप्तिर्माहात्म्यं महानुभावता, कांतिः काम्यता,
“ सारयनवघण्णिनायमहुरनिग्घोसण्डुजिसरे ” शर-
त्कालप्रभवामिनवमेघशब्दवत् मधुरो निर्घोषो यस्य दुन्दुभे-
रिव खरो यस्य स तथा । (उरोविथमाए) गलविवरस्य वर्तु-
लत्वात् । (सिरे संकिन्नाए) मूर्द्धनि संकीर्णतायामस्य मूर्द्धास्ख-
लितत्वात्, सरस्वत्येति सम्बन्धः । “कंठपीवट्टीयाए अगज्जाते”
व्यक्तवर्णघोसेत्यर्थः । (अम्ममणाए) अनवरवज्रमानयेत्यर्थः । “स-
व्वक्खरसंनिवायाए” सर्वान्तरसंयोगवत्या पुनरुक्त्या ते परिपू-
र्यमधुरया (सव्वभासाणुणामिणीए सरस्सईए भणित्ता जोय-
णनीहारिणा सरेणं) योजनातिक्रामिणा शब्देन “अद्धमाग-
हीए भासाए भासइ अरहा धम्मं परिकहेइ” अद्धमागधी-

भाषा यस्याम्, “रसोल्लेखौ” ॥ ८ । २८८ ॥ मागध्यामित्यादिकं मागध्रीभाषावृत्तं परिपूर्णं नास्ति ज्ञापते सामान्येन ज्ञानमिति। किंविधो भगवान्? अर्हन्पूजितो पूजोचितः अरहस्यो वा सर्व-
ज्ञत्वात्, क? धर्मं श्रद्धेयज्ञेयानुष्ठेयवस्तुश्रद्धानज्ञानानुष्ठानरूपं, त-
था-परिकथयति अशेषविशेषकथनेनति। तथा “तेसि सर्वसि
आययिमणाययियाणं अगिवाप धम्ममाइक्खइ” न केवलं ऋ-
षिर्षिपादीनां ये वन्दनायर्थमागतास्तेषां च सर्वेषामार्याणामा-
र्यदेशोत्पन्नानामनार्याणां म्लेच्छानामग्लान्या अखेदेनेति । “सा
वि यं अरुमानही भासा, तेसि आययिमणाययियाणं अप्पणो
भासाए परिणामेणं परिणमइ” स्वभाषापरिणामेनेत्यर्थः । धर्मक-
थामेव दर्शयति-“अत्थि बोए अत्थि अबोए एवं जीवा अजीवा वंथे
मोक्खे पुणं पावे आसवे संवेरं निज्जेरं” एतेषामस्तिवददर्शनेन शून्य-
ज्ञाननिरात्माद्वैतकान्तकृणिकनित्यवादिनास्ति कादिकुदर्शननि-
राकरणात्परिणामवस्तुप्रतिपादनेन सकलैहिकामुष्मिकक्रिया-
णामनवद्यत्वमावेदितम्। तथा “अत्थि अरिहंता चक्रवर्ती बलदे-
वा वासुदेवा नेरइया तिरिक्खजोणिया तिरिक्खजोणिणीउ माया
पिया रिसउ देवा देवलोया सिद्धि सिद्धा परिनिव्वाणे परिनि-
व्वुया” सिद्धा कृतकृत्या, परिनिर्वाणं सकलकर्मकृतविकारवि-
रहादतिस्वास्थ्यम्, एवं सिद्धपरिनिर्वृतानामपि विशेषोऽवसेयः।
तथा-“अत्थि पाणाइवाए मुसावाए अदिग्गदाणे मेहुणे परिग्गहे
अत्थि कोहे माणे मायावोभे पिज्जे दोसे कलहे अम्भक्खाणे अरई
रई पेसुन्ने परपरिवाए मायामोसं मिच्छादंसणसन्ने अत्थि पाणाइ-
वाइवेरमणे कोहविवेगे जाव मिच्छादंसणसन्ने विवेगे कि
बहुणा सव्वं अत्थि ज्ञावं अत्थि त्ति वयइ सव्वं नत्थि ज्ञावं न-
त्थि त्ति वयइ सुचिन्ना कम्मा सुचिन्नफला भवन्ति” सुचरिता
क्रिया दानादिकाः सुचीर्णफलाः, पुण्यफला जवन्तीत्यर्थः। “दुष्चि-
न्ना कम्मा दुच्चिन्नफला जवन्ति फुसइ पुणं पावे” ब्रह्मात्यात्मा
शुभकर्मणी, न पुनः साङ्ख्यमते नैव न बध्यते “पञ्चायन्ति” जीवः
प्रत्यायन्ते, उत्पद्यन्ते इत्यर्थः “सफले कल्लणे पावए” इष्टानिष्ट-
फलं, शुभाशुभं कर्मैत्यर्थः । “धम्ममाइक्खइ” अनन्तरोक्तं ज्ञेय-
श्रद्धेयज्ञानरूपमाचष्टे इत्यर्थः । तथा-“इणमेव निगंथे पावयणे
सच्चे” इदमेव प्रत्यक् नैर्ग्रन्थं प्रवचनं जिनशासनं सत्यं सद्भूतं,
कपायादिशुद्धत्वात् सुवर्णवत् “अणुत्तरे” अविद्यमानं प्रधान-
तरं “केवलए” अद्वितीयं संशुद्धं निर्दोषं “परिपुणं” सद्गुणजुतं
“नेयाउए” नैयायिकं न्यायनिष्ठं “सवल्लगत्तणे” मायादिशक्त्य-
कर्म “सिद्धमग्गे” हितप्राप्तिपथः “मुत्तिमग्गे” अहितविच्युतरूपो
यः “निव्वाणमग्गे” सिद्धिज्ञेयप्राप्तिपथः “परिनिव्वाणमग्गे”
कर्मभावप्रभवसुखोपायः, “सव्वदुक्खएहीणमग्गे” सक-
लदुःखक्षयोपायः, इदमेव प्रवचनं फलतः प्ररूपयति-“इ-
त्थं छिया जीवा सिज्जन्ति” निष्ठितार्थतया “वुज्जन्ति” के-
वलतया ‘मुञ्चन्ति’ कर्मजिः “परिनिव्वायेते” स्वस्थो भवन्ति । कि-
मुक्तं भवतीति?, “सव्वदुक्खाणमंतं करइ एगच्चा पुण एगज्जं-
तारो” एकार्वा अद्वितीयपूज्याः संयमानुष्ठानं वा एका अस-
दृशी अर्वा शरीरं येषां ते एकार्वाः ते पुनरेकैकेन वा येन सि-
द्ध्यन्ति ते भक्ताः निर्ग्रन्थप्रवचनसेवका जदन्ता वा भट्टारका
भयत्रातारो वा, “पुव्वकम्मावसेसेणं अन्नतरेसु देवलोणसु दे-
वत्ताए उववत्तारो जवन्ति, महद्दिपसु महज्जुणसु महाजसेसु
महाबलेसु महाणुज्जावेसु महासुक्खेसु डुरंगणसु चिराट्टिणसु
तेणं तत्थ देवा भवन्ति महद्दिवा जाव चिराट्टिइया हारविरा-
इयवत्थकडगुत्तुमित्यर्थं भियज्जुया अंगदकुंडलमण्डनवृत्त-

पीठधारो विचित्रहत्याजरणा विचित्रमाला मण्डलमण्डवि”
दीप्तानि विचित्राणि वा ‘मण्डलि त्ति’ मुकुटविशेषः “क-
ल्लणपवरवत्थपरिहिया कल्लणगपवरवत्थाणुलेवणधरा भा-
सरवोदीपलंघणमावधरा दिव्वेणं वत्तेणं दिव्वेणं गंधेणं दिव्वेणं
संघयणेणं दिव्वेणं संठाणेणं दिव्वाए इरुदीए दिव्वाए जुडुए
दिव्वाए पभाए दिव्वाए छायाए दिव्वाए अच्चीए दिव्वेणं तेणं
दिव्वाए लेसाए दसदिसाए उज्जोएमाणा पभासंमाणा गड-
कल्लणा ठिइकल्लणा आगमेसि भद्दा पासाइया दरसणिज्जा
अभिरूया पडिरूया तमाइक्खत्ति” यदिह धर्मफलं तदाख्या-
ति, तथा “एवं खलु चउहिं ठाणेहिं जीवा नेरइयत्ताए क-
म्मं पकरंति” एवमिति वक्ष्यमाणप्रकारेणेति “णेरइयत्ताए क-
म्मं पकरत्ता नेरइएसु उधवज्जन्ति । तं जहा-महारंजयाए महा
परमहाए पंचैदियवहेणं कुणिमाहारणं कुणमांति मांसं एवं च
एणं अभिवावेणं तिरिक्खजोणिणं सुमाइह्वयाए अलियवय-
णेणं उक्कंचणयाए वंचणयाए” तत्र माया वञ्चनबुद्धिः, उत्कञ्चनं
सुधवञ्चनं प्रवृत्तस्य समीपवर्तिविदग्धरंत्तणार्थं कृणमव्या-
पारतया अवस्थानं वञ्चनं विप्रतारणं “मणूसेसु पगइभइ-
याए पगइविणीययाए साणुक्कोसयाए अमच्छुरियाए” प्र-
कृतिभङ्गता स्वभावत एवापरोपतापता अनुक्रोशी । “दय-
देवेसु सरागसंजमेणं संजमासंजमेणं अकामनिज्जराए धा-
वतवोक्कमाणं तमाइक्खइ” यदेवमुक्तरूपं नारकत्वादिनिव-
न्धनं तदाख्यातीत्यर्थः ।

तथा—

“जहा नरया गमंती, जे नरया जाव वेयणा नरए ।
सारीमाणसाइ, दुक्खाइं तिरिक्खजोणीए ॥ १ ॥
माणूसं च अणिच्च, वाहिजराभरणवेयणापउरं ।
देवा य देवलोए, देवहिं देवसांक्खाइ” ॥ २ ॥

देवाश्च देवलोकान्, देवेषु देवसौख्यान्याख्यातीति ।

“नरगतितिरिक्खजोणिं, माणूसभावं च देवलोणं च ॥
सिद्धि च सिद्धिवसहिं, उज्जीवणियं परिकहइ ॥ ३ ॥

जह जीवा वज्जन्ती, मुञ्चन्ति जह य संक्खिस्सन्ति ।

जह दुक्खाणं अंतं, करइ केइ अपभिवच्चा ॥ ४ ॥

अह्मा अह्मियचित्ता, जह जीवा दुक्खसागरमुवेति ।

जह वेरमासुवगया, कम्मसमुमं विहाइति” ॥ ५ ॥

आर्त्ताः शरीरतो दुःखिता अस्तिना चित्ताः शोकादिपीभिताः
आर्त्ताश्च ध्यानविशेषादास्तित्तिचित्ता इति। “जह रांगेण कडाणं,
कम्माणं पावउ फलविवागे । जह य परिदीणकम्मा, सिद्धा
सिद्धावयमुवेति” ॥ ६ ॥ अथानुष्ठेयानुष्ठानलक्षणं धर्ममाह-“तमेव
धम्मं दुविहमाइक्खियं” येन धर्मेण सिद्धाः सिद्धालयमुपयाति
स एवं धर्मो द्विविध आख्यात इत्यर्थः । “तं जहा शणगारध-
म्मं अणगारधम्मो इह खलु सव्वाउ” सर्वान् धनधान्यादिप्र-
कारानाश्रित्य ‘सव्वत्ताए’ सर्वैरतमना सर्वैरात्मपरिणामैरि-
त्यर्थः । “आगाराओ अणगारियं पवइयस्सन्ति सव्वाओ पा-
णाइवायाओ वेरमणं, एवं मुसावायाओ अदिग्गदाणाओ वेर-
मणं मेहुणाओ वेरमणं परिग्गहारोभोयणाओ वेरमणं, एवं
अयमाउसो अणगारसामाए धम्मं पणत्ते, एयस्स धम्मस्स
सिक्खाए उवाट्टिणं निगंथे वा निगंथी वा विहरमाणा आणाए
आराहए भयइ, आगारधम्मं दुवालसविहं आइक्खइ । तं जहा-
पंचाणुत्तयाइं तिज्जि गुणव्वयाइं चत्तारि सिक्खावयोइं पंच

अणुव्याहंति । तं जहा-धूलाओ पाणादवायाओ वेरमणं, एवं मुसावायाओ वेरमणं, अदिन्नादाणाओ वेरमणं सदारसंतोसे इच्छापारिमाणे । त्रिणि गुणव्याहंति । तं जहा-अणुदुदंवेरमणं दि-सिव्वयं उवभोगपरिभोगे परिमाणं । चत्तारिं सिक्खाव्याहंति । तं जहा-सामाहंति देसावगासियं पोसहोववासो अतिहिसंविभागा अपच्छिममारणंतियसंलेहणा भुसणा आराहणा अयमाउसा अगारसामाहंति धम्मं पणत्ते, एयस्स धम्मस्स सिक्खावप उ-वच्छिणं समणोवासए समणोवासिया वा विहरमाणाए आणाए आराहए जवइ, तए णं से मढइ महालिया मणुस्सपरिसा सम-णस्स जगवओ महावीरस्स अंतिणं धम्मं सोच्चा णिसम्म हटुट्टु० जाव हियया उट्टाए उट्टइ, उट्टेत्ता समणं भगवं महावीरं ति-क्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करइ, करइत्ता वंदइ णमंसइ, अत्थे-गइया मुसा भवित्ता अगाराओ अणुगारियं पवइया अत्थेगइया पंचाणुवइयं सत्तसिक्खावइयं दुवात्रसविहं गिदिधम्मं पाटिच-आ अवसेसा परिसा समणं भगवं महावीरं वादत्ता नमंसित्ता एवं वयासी-सुयक्खाए णं भंते ! निगंथे पावयणे एव सुपणत्ते ” भेदतः ‘ सुभाषिण ’ वचनव्यक्तिः ‘ सुवि-णीण ’ सुपुं शिष्येषु विनियोजनात्, ‘ सुभाविते ’ तत्त्वज्ञ-नात् । “ अणुत्तरं जंते ! निगंथे पावयणे एवं सुपहो धम्मं तं आइक्खमाणे उवसमंतं आइक्खह ” । कोधादिनियहमित्यर्थः । “ उवसमं आइक्खमाणा विदेगं आइक्खह ” बाह्यप्रस्थित्यागमि-त्यर्थः । “ विवेगं आइक्खमाणा वेरमणं आइक्खह ” मनोनिवृत्ति-मित्यर्थः । “ वेरमणं आइक्खमाणा अकरणं पावाणं कम्माणं आइ-क्खह ” धर्ममुपशमादिस्वरूपं वृथ इति हृदयम् । “ नत्थि णं अन्नं केइ समणे दा माहणं वा जे परिसं धम्मस्स माइक्खत्त ते ” प्रभु-रिति शेषः । “ किमंग ! पुण एत्तो उत्तरतरं एवं वंदित्ता जामेव दि-सि पाउभूया तामेव दिस्सि पडिगयत्ति अछं ससमट्ठे त्ति ” अ-स्त्येव इत्यर्थः । अथवा मयोदितवस्तुसमर्थः संगतः । हन्ता ! इति कामलामन्त्रणवचनम् ।

अज्जो समणे भगवं महावीरं बहवे समणे णिगंथे य णिगंथीओ य आमंतेत्ता एवं वयासी-जइ ताव अज्जो समणोवासगा गिहिणा गिहमज्झा वसंता दिव्वमाणुसति-रिक्खजोणिए उवसग्गे समं सइ जाव अहियासेइ सका पुणाइ अज्जो ! समणेहिं निगंथीहिं दुवात्रसंगं गणिपिडगं अहिज्जमाणेहिं दिव्वमाणुसतिरिक्खजोणिएहिं ममं सहितए जाव अहियासंतए तए णं से बहवे समणा णिगंथा य णिगंथीओ य समणस्स भगवओ महावीरस्स तह त्ति एयमट्ठं विणणणं पडिमुणेइ, पडिमुणेइत्ता तए णं से कामदेवे समणोवासए हटुट्टु० समणं भगवं महावीरं पणिणाइं पुच्छइ, अट्टगादियइ समणं जगवं महावीरं तिक्खुत्तो वंदइ णमंसइ, वंदित्ता णमंसित्ता जामेव दिस्सि पाउभूया तामेव दिस्सि पडिगया, तए णं समणे भगवं महावीरं अणुया चंपाओ पडिगहिया जणवय० जाव विहरइ । तए णं स कामदेवे समणोवासए पढमं उवा-मणपडिमं उवसंपजित्ता णं जाव विहरइ, तए णं स काम-देवे समणोवासए बहुहिं जाव भावैत्ता वीन यासाइं

समणोवासगपरियागं पाउणित्ता एकारस उवासगप-मिमं सम्मं काएण फासेत्ता दुमाभियाए संवेहणाए अत्ताणं उज्जुमित्ता सट्ठिं जत्ताइं अणमणाए च्छेत्ता आलोइय समाहिपत्ते कालमासे काइं किच्चा सोहम्मं क-प्पे सोहम्मवारिसयस्स महाविमाणस्स उत्तरपुरस्सिक्खमेणं अरुणाजे विमाणे देवत्ताए उवसग्गे । तए णं अत्थेगइयाणं देवाणं चत्तारि पडिओवमाइं ठिई पणत्ता, कामदेवस्स वि दे-वस्स चत्तारि पडियोवमाइं ठिई पणत्ता ; मे णं जंते ! काम-देवे तओ चव देवलोगाओ आउक्खणं अणंतरं चयइ, चत्ता कहिं गमिहिं न कहिं उववज्जिहिंति ? । गायमा ! महाविदेवे वामे मिज्झिहिंति ॥

[अज्जो त्ति] आर्यो ज्ञानं, एवमामन्त्रयैवमवादीदिति । [से-हंति-त्ति] यावत्करणादिदं दृश्यम्-“ स्वर्गंति निष्कस्ति ” एकार्था-श्रुतं विंशपद्याख्यानमप्येवामस्ति, तदन्वयतोऽवसेयमिति । ‘ नि-क्खेवत्ता त्ति ’ निगमनवाक्यं वाच्यम् । तच्चेदम्-“ एवं खलु जंते ! समणेणं जाव संपत्तेणं दोखस्स अज्जयणस्स अयमट्ठं पणत्तं त्ति वेमीति ” । उपा० १ अ० ५०० । संथ० १० । स्था० १० । आ० म० । प्राग्वाटवंशावतंसस्य साधुहालोकस्याऽप्यजे, यदर्थं श्रोमद-जिनन्दनस्य चैर्यं कारितम् । ता० ३२ कल्प । अष्टमदेवस्य पञ्चदशे पुत्रे, कल्प० ९ क्षण । (‘ अहिणंदण ’ शब्दं प्रथमभागं ८८६ पृष्ठे कथा निरूपिता)

कामदेवजण-कामदेवजवन-न० । काममन्दिरं, “ परिवरसहिस-मेया कामदेवभवणे, ममाइअणुगयतमनरियस्स पयस्स ” दर्श० ।

कामपरिगहगर्हा-कामपरिग्रहाग्रहिन-थि० । विषयसोपुपे, कामपरिग्रहो गृहस्थजावमेव प्रशंसति । वक्ति च-“ गृहाथमपरा धर्मो, न भूतो न जविष्यति । पात्रयन्ति नराः शूराः, क्लीबाः पाखण्डमाश्रिताः ” ॥१॥ गृहाश्रमाऽऽधाराश्च सर्वेऽपि पाखण्डिन इत्येवं महामोहमोहिता इच्छामदनकामेषु प्रवर्तन्ते । आचा० २ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

कामपाल-कामपाल-पुं० । कामान् पालयति । पाल रक्षण-अण । बन्नभञ्ज, वाच० । इति परिशेषाधिपत्तौ, इति० ।

कामपपभ-कामपभ-न० । स्वनामख्यातं विमानभेदे, जी० ३ प्रति० ।

कामफास-कामस्पर्श-पुं० । सत्त्वत्वारिंदो महाग्रहे, सू० प्र० २० पाहु० । कल्प० ।

कामभोग-कामभोग-पुं० । इ० स० । कामभोगशब्दादर्थोऽयं, तत्र कामाः कमनीया जोगाः शब्दादयोऽथवा कामौ शब्दरूप भोगाः गन्धरसरस्पर्शाः कामजोगाः । स्था० ४ उ० १ उ० । यदि वा कामा इच्छारूपाः, मदनकामास्तु भोगाः सूत्र० १ श्रु० १ अ० । कामानां शब्दादीनां यो जोगः । स्था० ४ उ० १ उ० । शब्दादिजोगं, मदन-सेवायां च । ग० १ अधि० । अथवा काम्यन्त इति कामाः, मनोहा इत्यर्थः, ते च ते । भुज्यन्त इति जोगाः, शब्दादय इति भोगाः । स्था० २ उ० ४ उ० । इच्छा मदनकामाः शब्दादयो विषयास्ते एव भुज्यन्त इति भोगाः । सूत्र० २ श्रु० १ अ० । मनोहेतुः स्था० ४ उ० ३ उ० । मदनकामप्रधानेषु शब्दादिषु विष-येषु, दशा० १ सू० । आ० म० ।

भेदाः—

कइविहा एं जंते ! कामजोगा पणत्ता ? गोयमा ! पंचविहा कामजोगा पणत्ता । तं जहा-सदा गंधा रूखा रसा फासा । जीवा एं जंते ! किं कामी जोगी ? गोयमा ! जीवा कामी विजोगी वि । से केणट्टेणं जंते ! एवं वुच्चइ जीवा णं कामी वि भोगी वि ? गोयमा ! सोइदियचक्खिदियाइं पमुच्च कामी, घाणिंदियजिब्भिंदियफासिंदियाइं पमुच्च जोगी, से तेणट्टेणं गोयमा० ! जाव जोगी वि । नेरइया एं जंते ! किं कामी जोगी ? एवं चेव । एवं थणियकुमारा । पुढवीकाइयाणं पुच्छा । गोयमा ! पुढविकाइया नो कामी जोगी । से केणट्टेणं जाव जोगी ? फासिंदियं पमुच्च से तेणट्टेणं जाव जोगी । एवं जाव वण-स्सइकाइया, वेइदिया एवं चेव, एवरं जिब्भिंदियफासिंदियाइं पमुच्च तेइदिया वि एवं चेव, नवरं घाणिंदियजिब्भिंदियफासिंदियाइं पमुच्च चउरिंदियाणं पुच्छा । गोयमा ! चउरिंदिया कामी वि जोगी वि । से केणट्टेणं जाव भोगी वि ? गोयमा ! चक्खिदियं पमुच्च कामी घाणिंदियजिब्भिंदियफासिंदियाइं पमुच्च भोगी, से तेणट्टेणं जाव जोगी वि । अवसेसा जहा जीवा जाव वेमाणिया । एएसि एं भंते ! जीवाणं कामजोगीणं नो कामीणं नो भोगीणं जोगीणं य कयरे कयरे० जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा कामजोगी, नो कामी, नो जोगी अणंतगुणा, जोगी अणंतगुणा ॥

(सव्वत्थोवा कामभोगंति) ते हि चतुरिन्द्रियाः पञ्चन्द्रियाश्च स्युः, ते च स्तोका एव । (नो कामी नो जोगिंति) सिद्धास्ते च तेभ्योऽनन्तगुणा एव । (भोगिंति) एकद्वित्रिन्द्रियास्ते च तेभ्योऽनन्तगुणाः, वनस्पतीनामनन्तगुणत्वादिति । भ० ७ श० ७ उ० ।

ज्योतिष्काणां कामभोगानजिधितुस्तद्विषयं प्रश्नस्त्वमाह—

ता चंदिमसूरिया एं जेतिसिदा जेतिसरायाणो केरिसा कामभोगे पच्चणुजवमाणा विहरंति ? ता से जहाणमंते कइ पुरिसे पढमे जुव्वणुट्टाए समत्थे पढमे जोव्वणबलसमत्थाए चारियाए सच्चि अचिरवत्तवीवाहे अत्थत्थी अत्थगवेषण-ताए सोद्वसवासं विपवसिते से एं ततो लच्छट्टे कति कज्जेणं ति अणहसमग्गे पुणरवि णिययं घरं हव्वमागते एहाते कय-वल्लिकस्ये कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सुच्छप्पा वेसाइं मंगद्वाइं पवरवत्थाइं परिहिते अप्पमहग्गाभरणावक्रियसरीरे मणुसां थालीपाकसुच्छं अण्णारसवज्जणाउलं जोग्यं जुत्तं समाणे तंमि तारसगंसि वासघरंमि अंतो सचित्तकम्मं वाहिरित्तो दूमितयधमट्टे विचित्तउल्लोअचिद्वियतत्ते बहुमममुविजत्तजू-मिभाए मणिरयणपणासितंधकारे कालागुरुपवरकुंदुरुक्तु-रुक्कधूवणमघमघंतंगच्छुयाजिरामे सुगंधवरगंधिए गंधवट्टित्तं तंसि तारिसगंसि सयणिज्जंसि दुहतो उल्लते मज्जेणं गंधीरे साक्षिगणवाट्टिए पणत्तगंडविज्जोग्ये सुरम्मे गंगापुल्लिगवा-

लुयाउदालसाद्विसएसु विहरइ, एय्यताणं उयचियखोमि-यदुगूलपट्टपमिच्छायणे रत्तंसुयसंवुं सुरम्मे आइण्णरुय-छूरएवणीततूद्वफासे सुगंधवरकुसुमचुल्लमयणावयारकद्विते ताए तारिसाए चारियाए सच्चि सिंगारागारचाखे-साए संगतगयहसितभाणितचिद्वितसंज्ञावविलासणिज्ज—एणुत्तोवयारकुमद्वाए अणुरत्ताए आविरत्ताए मणोणुकू-द्वाए एगंतरतियसत्ते अल्लत्थ कत्थइ मणं अकुव्वमाणे इंदे सदफारिसरमरूवगंधे माणुसए कामजोगाए पच्चणुजवमाणे विहरिज्जा । ता से एं पुरिसे विउ समणे काद्वसमयांसि केरि-सयं म ता सोक्खं पच्चणुजवमाणे विहरति ? उराद्वंसमणा-उमो ! ता तस्स एं पुरिमस्स कामजोगेहितो एत्तो अणंतगु-णविसिद्धतराए चेव वाणमंतराणं देवाणं कामजोगा वाणमं-तराणं देवाणं कामजोगेहितो अणंतगुणविसिद्धतराए चेव अमुरिंदवज्जियाणं भवणवासीणं देवाणं कामजोगा असु-रिंदवज्जियाणं देवाणां कामभोगेहितो एत्तो अणंतगुण-विसिद्धतरा चेव असुरकुमाराणां इंदज्जयाणं देवाणं का-मजोगा असुरकुमाराणं देवाणं कामजोगेहितो एत्तो अणं-तगुणविसिद्धतराए चेव गहणक्खत्तताराख्खाणं कामभोगा गहणक्खत्तताराख्खाणं कामभोगेहितो अणंतगुणविसि-द्धतराए चेव चंदिमसूरियाणं देवाणं कामभोगा ता एसि-एणं चंदिमसूरिया जोइसिदा जोइसरयाणां कामभोगे प-च्चणुजवमाणा विहरंति ॥

(ता चंदिमेत्यादि) ता इति पूर्ववत्, चन्द्रसूर्याः, णामिति वाक्या-लङ्कारे, ज्योतिषेन्द्रा ज्योतिषराजाः, कीदृशान् कामभोगान् प्रत्य-नुभवन्तो विहरन्त्यवतिष्ठन्ते ? भगवानाह—(ता से जहेत्यादि) 'ता इति' पूर्ववत् । 'से' इत्यनिर्दिष्टस्वरूपो नाम, यथा कोऽपि पुरुषः प्रथमयौवनोऽस्मै यद्वलं शरीरप्राणस्तेन समर्थः प्रथमयौवनो-त्थानयत्नसमर्थया भार्यया सह अचिरवृत्तविवाहः सन्, अथ अर्थार्थी अर्थगवेषणया अर्थगवेषणनिमित्तं योऽश्ववर्षाणि याव-त् विप्रोषितो देशान्तरे प्रवासं कृतवान्, ततः योऽश्ववर्षानन्तरं स पुरुषो लब्धार्थः प्रभूतप्रापितार्थः, (अणहसमग्गंति) अन-घमकृतं न पुनरपान्तराले केनापि चोरादिना प्रविलुप्तं, समग्रं छ-व्यं जाण्डोपकरणादि यस्य स तथा, स च पुनरपि निजकं गृहं शीघ्रमागतः, ततः स्नातः, कृतवत्रिकर्मा कृतकौतुकमद्भ्युत्प्राय-श्चित्तः शुद्धात्मा, वेद्यानि वेषांचितानि प्रवराणि वस्त्राणि परि-हितो निवसितः [अप्पमहग्गाभरणावक्रियसरीरे इति] अल्पैः स्तौकैर्महार्घैर्महासूदैराभरणैरलंकृतशरीरो मनोह्रं कलमौद-दनादि, स्थात्री पिठरी तस्यां पाको यस्य तत्तथा, अन्यत्र हि पकं न सुपकं भवति, तत इदं विशेषणं, शुद्धं भक्तदोषवर्जितं स्थालीपाकं च तत् शुद्धं च स्थात्रीपाकशुद्धम् । [अण्णारसवज्जणाउल्लमिति] अ-ण्णारसमिश्रकप्रतीतैर्व्यञ्जैः शालनकतफादिजिराकुलम-अण्णद-शब्दयज्जनाकुलम् । अथवा-अण्णदशब्दे च तत् व्यज्जनाकुलं च अ-ण्णदशब्दयज्जनाकुलं, शाकपाथिवादिदर्शनान्द्रदशब्दोपः । (सू० प्र०) एवंभूतं भोजनं भुक्तः सन् तस्मिन् तादृशं वातगृहं, किं विशि-

ष्टे?, इत्याह-अन्तः सच्चित्रकर्मणि, [दुमिषद्युमद्वृत्ति] बहिः दुमिष
सुधापङ्कधवव्रिते घृष्टे पाषाणादिना उपरिघर्षिते ततो मृष्टे मसृ-
णीकृते, तथा विचित्रेण विविधचित्रयुक्तोद्धोचन चन्द्रोदयेन
[चिलियं ति] दीप्यमानं गृहमध्यजागं उपरितनतलं यस्य त-
त्तथा, तस्मिन् । तथा-बहुसमः प्रभूतसमः सुविजक्तः सुविच्छिन्ति-
को भूमिजागा यत्र तस्मिन् । तथा-मणिरत्नप्रणाशितान्धकारे, तथा-
कालागुरुप्रवरकुन्दरुक्तुरुक्तधूपस्य यो गन्धो मधमघायमानं
उद्धृत इतस्ततो विप्रसृतस्तनाभिरामं रमणीयं तस्मिन् । तत्र कुन्द-
रुक्तं वीमातुरुक्तं सिद्धकं । तथा-शोभनो गन्धः सुगन्धस्तेन कृत्वा
चरगन्धिकं, वरो गन्धो वरगन्धः सोऽस्यास्तीति वरगन्धिकम् । 'अ-
तोऽनेकस्वरात्' । ७।२।६। इतीकप्रत्ययः । तस्मिन्, अत एव गन्धव-
र्तिभूते तस्मिन् तादृशे शयनीये उभयत उभयोः पार्श्वयोरुभये
मध्येन च मध्यजागेन गम्भीरे, [सालिगणवट्टीए चि] सहास्त्रि-
ङ्गनवर्त्या शरीरप्रमाणेनोपधानेन वर्तते यत्तत्तथा । [उजयो विजो-
यण इति] उजयोः प्रदेशयोः शिरोऽन्तपादान्तलक्षणयोः, 'विजो-
यणे' उपधानके यत्र तत्तथा । तत्र कचित् "पञ्चसंगमविजोयण
चि" पाठः । तत्रैवं व्युत्पत्तिः-प्रज्ञा विशिष्टपरिकर्मविषयया बु-
द्ध्या आसे प्राप्ते, अतीव सुष्टु परिकर्मिते इति भावः । गण्डोपधानके
यत्र तत्तथा । तत्र [उपचिखलोमिअदुगूलपट्टपडिच्छायणे] उपचि-
तं सुपरिकर्मितं कौमिकं दुक्कं कार्पासिकमतस्सीमयं वा वस्त्रं
तस्य युगग्ररूपो यः पट्टशाटकः प्रतिच्छादनमाच्छादनं यस्य
तत्तथा तत्र । [रत्तंसुयसंबुडे] रत्तांशुकेन मशकगृहानिधानेन
वस्त्रविशेषेण संवृते समंतत आवृत्ते [आङ्गणगुरुयनूरनवणीय-
तृणफासे] आजिनकं चर्ममयो वस्त्रविशेषः, स च स्वभावाद-
तिकामलो जवति । रुतं च कार्पासोद्भूतं, दूरो वनस्पतिविशेषः,
नवनीतं च घृणं तुलधार्कनूल इति द्वन्द्वः । अत एतेषामिव
स्पर्शो यस्य तत्तथा तस्मिन् । (सुगंधवरकुसुमचुम्बसयणो-
चयारकलिण) सुगन्धीनि यानि वरकुसुमानि, ये च सुगन्धाश्चू-
र्णाः पट्टवासादयो, ये च एतद्व्यतिरिक्तास्तथाविधाः शयनोपचा-
रास्तैः कलिततया तादृशया वकुमशक्यस्वरूपतया पुण्यवतां
योग्यया, (सिगारागारुवसाए चि) शृङ्गारस्य पोषकः आ-
कारः सन्नविशेषो यस्य स शृङ्गाराकार इत्थंभूतधारुः शोभनो
वेगो यस्याः सा तथाच्युता तथा, [संगतगयहसियमणियचि-
ठियसंलावविलासनिउणजुत्तोवपारकुसवाए] संगतं गमनं
सविलासं, चङ्कमणमित्यर्थः । हासितं सप्रमोदं कपोलसूचितं ह-
सनं, भणितं मन्मथोद्दीपिका विचित्रा भणितिः, चेष्टितं सकामम-
ङ्गप्रत्यङ्गावयवप्रदर्शनपुरस्सरं प्रियस्य पुरतोऽवस्थानं, संलापः
प्रियेण सह सप्रमोदं सकामं परस्परं संकथा । एतेषु विलासेन
शुभलीलया निपुणः, सूत्रमबुद्धिगम्योऽत्यन्तकामविषयपरमनै-
पुण्योपेत इत्यर्थः । युक्तो देशकालोपपन्न उपचारकुशलया अ-
नुरक्त्या कदाचिदप्यविरक्त्या मनोऽनुकूलया भार्यया सार्वमेक-
न्तेन रतिप्रसक्तो रमणप्रसक्तोऽन्यत्र कुत्रापि मनोऽकुर्वन्; अन्य-
त्र मनःकरणे हि न यथावस्थितमिष्टजार्यागतं कामसुखमनु-
भवति । इष्टान् शब्दस्पर्शरूपगन्धरूपान् पञ्चविधान् मानुषा-
न् मनुष्यभवंसंबन्धिनः कामजोगान् प्रत्यनुभवन्; प्रतिशब्दः आ-
भिमुख्ये । संवेदयमानो विहरेदवतिष्ठत । [ता से णमित्यादि] ता-
यच्छब्दः कमार्यः, आस्तां तावदन्यदप्रेतनं वक्तव्यमिदं तावत्क-
थ्यतां, स पुरुषस्तस्मिन् काव्यसमये कालेन तथाविधेनोपवृत्ति-
तः समयोऽवसरः कालसमयस्तस्मिन् कीदृशं स्यात् रूपमा-
ह्वारूपं सौख्यं प्रत्यनुभवन् विहरति । एवमुक्ते गौतमे आह-

[उराहं समणाउसो !] हे जगवन् ! हे श्रमण ! हे आर्युष्मन् ! उदा-
रमत्यद्भुतं सातं सौख्यं प्रत्यनुभवन् विहरति । भगवानाह- "तस्स
ण मित्यादि" । [एत्तो] एतज्यस्तस्य पुरुषस्य संबन्धिज्यः का-
मजोगेभ्यः [अणंतगुणविसिष्ठतराए चैव चि] अनन्तगुणतया वि-
शिष्टतरा एव व्यन्तरदेवानां कामभोगाः, व्यन्तरदेवकामजोगेज्यो-
ऽप्यसुरेन्द्रवर्जानां देवानां कामभोगा अनन्तगुणविशिष्टतराः, ते-
ज्योऽनन्तगुणविशिष्टतरा इन्द्रभूतानामसुरकुमाराणां देवानां
कामभोगाः, तेभ्योऽप्यनन्तगुणविशिष्टतरा ग्रहनक्षत्रताराकृपाणां
देवानां कामभोगाः, तेज्योऽप्यनन्तगुणविशिष्टतराः कामभोगाः
चन्द्रसूर्याणामेतादृशां चन्द्रसूर्या उयौतिषेन्द्राः ज्यौतिषराजाः का-
मभोगान् प्रत्यनुजयन्तो विहरन्ति । सु० प्र० २० पाहु० ज० च० प्र० ।

" तण्कठेण व अग्गी, लवणजलो वा नईसहस्सेहि ।
न इमो जीवो सक्को, तिप्पेउं कामभोगेहि । " द० प० ।

" कुरुं चोदसरज्जं, लोमं अणंतभोगेण वि जरेज्जा ।

एतं य कामभोगे, कालमणंतं इहं स उवभोगे ।

अप्पुवं वि य मन्नइ, जीवो तह वि य विसयसोक्खं ।

जह कच्चू लोकं तुय-माणं । डहं मुण्णै सोक्खं ॥

मोहाउरा मणुस्सा, तह कामं दुहं सुहं वेति ।

जाणंति अणुहवंति य, अणुजम्मज्जामरणसंभवे डुक्खे ।

न य विसएसु विरज्जंति, गायम ! दुग्गइगमणपत्थिए जीवे ॥

महा० ६ अ० ॥

" न कामभोगा समयं उव्वेति, न यावि भोगा विगयं उव्वेति ।

जे तप्पओ सो अ परिग्गही अ, सो तेसु मोहा विगयं उव्वेइ " ।

अष्ट० ४ अष्ट० । (जोगजोगाः 'जोगजोग' शब्दे सर्वेषामिन्द्रा-
णां वदन्ते)

कामजोगतासिय-कामजोगतृपित-त्रि० । अप्राप्तकामभोगेच्छे, प्र-
श्न० ४ आश्र० द्वार ।

कामजोगतिव्वाभिज्ञास-कामजोगतीव्राजिलाष-पुं० । कामौ श-
ब्दरूपे, भोगा गन्धरसस्पर्शाः, तेषु तीव्राभीलाषाऽत्यन्तं तदध्य-
वसायित्वं कागभोगतीव्राभिज्ञाषः । स्वदारसंतोषस्य चतुर्थेऽ-
तिचारं, तस्य च-स्वदारसन्तोषी हि विशिष्टविरतिमान्, तेन च
तावत्येव मैथुनसेवा कर्तुमुचिता यावत्या वेदजनितवाधोपशम्य-
ति; यस्तु वाजोकरणादिभिः कामशास्त्रविहितप्रयागैश्च तामधि-
काममुत्पाद्य सततं सुरतसुखमिच्छति स मैथुनविरतिव्रतं परमा-
र्थतो मलिनयति । का हि नाम सकर्णकः पामामुत्पाद्याऽग्निसेवा-
जनितसुखं वाञ्छेदित्यतिचारत्वं कामजोगतीव्राभिज्ञाषस्येति ।
उपा० १ अ० । आव० । आ० चू० ।

कामजोगमार-कामजोगमार-पुं० । कामभोगैः सह मारा मदने
मरणं वा कामजोगमारः । विशतितमे गौणाब्रह्मणि, प्रश्न० ४
आश्र० द्वार ।

कामजोगासंसाप्य (प) अोग-कामजोगाशंसप्रयोग-पुं० । का-
मौ शब्दरूपे, जोगा गन्धरसस्पर्शाः । अत्राशंसाप्रयोगः । यथा-म-
मास्य तपसः प्रजावात् प्रेत्य सौजाग्यादि ज्ञयादिति । ध० २ अ-
धि० । यदि मे मानुष्यकामजोगादिव्यापाराः संपद्यन्ते तदा
साध्विति विकल्परूपे, उपा० १ अ० । जन्मान्तरे चक्रवर्त्त-
स्यां वासुदेवो महामाण्डलिकः सुजगो रूपवानित्यदि ब्र-
ह्मणे वा, अपश्चिममारणान्तिकसंवेक्षनाभोषणाराधनायाः प-
ञ्चमेऽतिचारे, ध० २ अधि० । उपा० । आ० ।

काममतिवट्ट—काममतिवर्त—पुं० । कामेष्ट्विच्छामदनरूपेषु मतेर्बु-
रुमेनसो वा वर्तनं प्रवृत्तिर्यस्यासौ काममतिवर्तः । कामाभि-
लाषुके, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

काममल्ल—काममल्ल—पुं० । कुजयत्नेन मल्लत्वोपमिते कामे, “ध-
न्यास्ते वन्दनीयास्ते, धैर्योपयं तैः पवित्रितम् । यैरेष लुवनक्ले-
शः । काममल्लो निपातितः ” ॥१॥ पञ्चा० १ विव० ।

काममहावण—काममहावन—न० । वाराणसीसमीपस्थे चैत्ये, “त-
त्पुणं जे से चउथे पठट्टपरिहारे से गुं वाणारसीए णयरीए
वहिया काममहावणंसि चैथ्यंसि मंथियस्स सरिंरं विण्णजहा-
मि ” । भ० १५ श० १ उ० ।

कामयुग—कामयुग—पुं० । लोमपक्षिभेदे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।
कामरय—कामरजस्—न० । कामः शब्दो रूपं, स एव रजः काम-
रजः । कामलक्षणं रजांसि, श्रौ० ।

कामरत—न० । कामानुरागे, भ० १ श० ५ उ० ।

कामरागपण्डित—कामरागप्रतिवद्ध—त्रि० । कामा मदनकामाः,
तेज्यो रागा विषयाभिष्वङ्गाः, तैः प्रतिवद्धो व्यासः । मनसा विष-
यसुखेषु प्रशक्ते, “ विषयसुहेसु पसत्तं, अबुहजणं काम-
रागपण्डितं । ओकामयति जीवं, धम्माओ तेण ते कामा ” ॥
ध० २ अधि० ।

कामरागमोह—कामरागमोह—पुं० । मन्मथरागमूढे, तं० ।

कामरागविवहृण—कामरागविवर्धन—त्रि० । मैथुनाभिलाषवर्ध-
के, “ इत्थीणं तं न विजाप, कामरागविवहृणं ॥ ५८ ॥ ” दश०
८ अ० ।

कामरूप—कामरूप—पुं० । प्राग्ज्योतिषाख्ये देशभेदे, स चेदानीं-
नराजभाषया आसामग्रान्ते स्वनाम्ना प्रसिद्धः । वाच० । कामं
स्वेच्छया रूपं यस्य । स्वेच्छाविकुर्वितनानारूपेऽर्थे, प्रज्ञा० २
पद ।

कामरूपदेहधारि (ए)—कामरूपदेहधारिन्—त्रि० । कामं स्वे-
च्छया रूपं येषां ते कामरूपास्ते च ते देहाश्च कामरूपदेहास्ता-
न् धरन्तीत्येवंशीलाः कामरूपदेहधारिणः । स्वेच्छाविकुर्वित-
नानारूपदेहधारिणः, प्रज्ञा० २ पद । जी० ।

कामरूपि (ए)—कामरूपिन्—त्रि० । कामं स्वेच्छापूर्वं रूपं येषां
ते कामरूपिणः । उक्त० ५ अ० । स्वेच्छन्दचारिणः, श्रौ० म०
द्वि० । यादृशं रूपं मनसि वाङ्मयं तादृशं कुर्वन्तीत्यर्थः । उक्त०
५ अ० । कामोऽभिलाषस्तेन रूपाणि कामरूपाणि, तद्वन्तः ।
विविधवैक्रियशक्त्यन्वितेषु, उक्त० ५ अ० । विद्याधरे, पुं० स्त्री० ।
वाच० ।

कामलाञ्जस—कामलाञ्जस—त्रि० । सरक्त, “ एयं लग्गति दुम्मेहा,
जे मरा कामलालसा । विरत्ता उ न लग्गति, जहा से सुक्कगो-
लप ” ॥ ५४ ॥ संघ० ।

कामलेस्स—कामलेश्य—न० । स्वनामख्याते विमानभेदे, जी० ३
प्रति० ।

कामवत्स—कामवर्ष—न० । स्वनामख्याते विमानभेदे, जी० ३ प्रति० ।

कामविगार—कामविकार—पुं० । इन्द्रियार्थविकोपने, स्था० ६ उ० ।

कामविणय—कामविनय—पुं० । कामहेतुके विनयभेदे, दश० ६ अ० ।

कामविणिच्छिय—कामविनिश्चय—पुं० । विनिश्चयभेदे, स्था०
३ उ० ३ उ० ।

कामसत्य—कामशास्त्र—न० । कामस्य स्वर्गादेः प्रतिपादकं
शास्त्रम् । स्वर्गादेः प्राप्त्युपायप्रतिपादके शास्त्रे, कामस्य तच्चेष्टि-
तस्य प्रतिपादकं शास्त्रं रतिशास्त्रं, वाच० । वात्स्यायनादिकृ-
ते, ध० २ अधि० । सूत्र० ।

कामसमणुएण—कामसमनोज्ञ—त्रि० । कामा इच्छामदनरू-
पाः, सम्यग्मनोज्ञा यस्य स तथा । अथवा सह मनोऽर्ज्वरत इति
समनोज्ञः । गमकत्वात्सोपकस्यापि समासः । कामैः समनोज्ञः
कामसमनोज्ञः, यदि वा कामान् सम्यगनु पश्चात् सदानुबन्धा-
ज्ज्ञानाति सेवत इति कामसमनोज्ञः । अनङ्गरङ्गसंलग्नमन-
स्कं, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

कामसिगार—कामसृङ्गार—न० । स्वनामख्याते विमानभेदे,
जी० ३ प्रति० ।

कामसिद्ध—कामशिष्ट—न० । विमानभेदे, जी० ३ प्रति० ।

कामसांख्य—कामसांख्य—न० । मनोभवाऽऽनन्दे, “ अथोपा-
यणकामसोक्ते य लोयसारे हंति । ” “ राज्ये सारं वसुधा, वसुं-
धरायां पुरं पुरे सौधम् । सौधं तल्पं तल्पं, वराङ्गनाऽनङ्ग-
सर्वस्वम् ॥ ” प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

कामावट्ट—कामावर्त—न० । विमानभेदे, जी० ३ प्रति० ।

कामावसाइत्ता—कामावशायिता—स्त्री० । कामेन इच्छया अव-
शाययति पदार्थान् स्वचित्ते । सत्यसंकल्पत्वे योगिनामश्व-
र्यभेदे, वाच० । सूत्र० ।

कामाविकरण—कामाविकरण—न० । पञ्चाशत्तमे स्त्रीकृताभेदे,
कल्प० ७ कृण ।

कामासंस [सा] प [प] आग—कामाशंसाप्रयोग—पुं० ।
शब्दादावभिलाषमात्रे, स्था० ४ उ० ४ उ० ।

कामासत्ति—कामाशक्ति—स्त्री० । शब्दरूपयोः प्राप्तिसंज्ञावना-
याम, भ० १३ श० ६ उ० ।

कामासा—कामाशा—स्त्री० । गौणमोहनीयकर्मभेदे, स० ५२ सम० ।

कामि [ए]—कामिन्—त्रि० । कम-णश्च, णिनि० । का-
मनायुक्ते, अतिशयस्मरवेगयुक्ते, वाच० । “ कामी सघ-
रं गणतां, मूलपइमंसि होइ दट्टवाः ” नि० चू० १५ उ० ।
काम इच्छा अस्यर्थे इति । अजितलापिणि, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

कामिअ—कामिक—पुं० । स्त्री० । कामोऽस्यस्य ठन् । कारण्डपकि-
णि, स्त्रियां जातित्वात् ङीप् । कामेन निर्वृत्तम्, ठञ् । कामेन
निर्वृतकाम्ये, स्त्रियां ङीप् । कामिकं काम्यमधिकृत्य कृतां ग्रन्थः
अण् । काम्यधिकारेण कृते ग्रन्थे, वाच० । लौकिकेषु स्वनाम-
ख्याते सरोवरभेदे, तत्र पतन् तिर्यग्मनुष्यो देवो जायते ।
विशे० । (‘लोभ’ शब्दे कथा वक्ष्यते) “ संसपुरद्विगमुत्ती-
कामियतित्थं जिणेसरो पासो । तस्सेस मए कप्पं, विहिओ
गीयाणुसारेण ” ॥१॥ ती० २८ कटप ।

कामिह्नि—कामिह्नि—पुं० । आर्यसुहस्तिनो वशिष्ठगोत्रस्य चतु-
र्थे शिष्ये, कल्प० ८ कृण ।

कामिणी-कामिनो-स्त्री० । कामिशब्दे दाशितस्त्रीत्वविशिष्टार्थे,
“ जं चेन्न मउल्लणं लोअणणमनुबुद्धं तं चिअ कामिणीणं । ” प्रा०
२ पाद ।

कामुत्तरवार्दिसग-कामोत्तरावतंसक-न० । विमानभेदे, जी० ३
प्रति० ।

काय—काच—न० । काच्यतेऽनेन । क बन्धने, करणे घञ्, न
कुत्वम् । (मोम) सिक्थे, तस्य बन्धहेतुत्वात्तथात्वम् । वाच० ।
पाषाणविकारे, औ० । काचः क्षारमृत्तिकाऽस्त्यस्याऽऽकरत्वेन
अच् । क्षारमृत्तिकोद्भवे लवणभेदे, शिक्थे, मणिभेदे च । वाच० ।
काय—पुं० । चिञ् चयने इति धातोश्चयनं कायः, चीयतेऽनेनेति
वा कायः । विशेष० । चीयते यथायोग्यमौदारिकादिवर्णरूपं
चयं नीयत इति कायः । “ चिति देहावासोपसमाधाने कश्चादेः ”
॥ ५।३।७६ ॥ इति घञ् प्रत्ययश्चकारस्य ककारः । कर्म० ४ कर्म० ।
पं० सं० । आ० म० । औ० । शरीरे, आचा० १ ध्रु० ५ अ०
४ उ० । “ एगच्छिओ कायो सरीरं देहो ” आ० चू० ५ अ० ।
सूत्र० उत्त० । “ दो काया पसुत्ता । तं जहा-तसकाए चैव, थावर-
काए चैव । ” स्या० । ज्ञा० । उत्त० । सूत्र० । आव० । आचा० ।
नि० चू० । भ० । जी० । वृ० । कर्म० । (व्याख्याऽस्य स्वस्वशब्दे)

कायनिकेपः—

कायस्स उ निक्खेवो, वारसओ उक्कओ अ उस्सगे ।
एएसिं दुहं पी, पत्तेअपरुवणं वोच्चं ॥ १४ ॥

(कायस्स उ त्ति) कायस्य तु निकेपः (वारसओ त्ति) द्वाद-
शप्रकारकः, (उक्कओ य उस्सगे त्ति) षट्कचोत्सर्गविषयः,
षट्प्रकार इत्यर्थः । पश्चार्द्धं निगदसिद्धम् ।

तत्र कायनिकेपप्रतिपादनायाऽऽह—

नामं उवण सरीरे, गई निकायऽत्थिकाय दविए अ ।
माउअ संगह पज्जव, भारे तह भावकाए अ ॥ १५ ॥

नामकायः १ स्थापनाकायः २ शरीरकायः ३ गतिकायः ४
निकायकायः ५ अस्तिकायः ६ द्रव्यकायश्च ७, मातृकायः ८
संग्रहकायः ९ पर्यायकायः १० भारकायः ११ तथा जावकाय-
१२ श्चेति गाथासमासार्थः ॥ १५ ॥

तत्र नामकायप्रतिपादनायाऽऽह—

काओ कस्सइ नामं, कीरइ देहो वि बुच्चइ काओ ।
कायमणिओ वि बुच्चइ, वप्पमवि निकायमाहंसु ॥ १६ ॥

कायः कस्यचित्पदार्थस्य सचेतनस्याचेतनस्य वा नामक्रिय-
ते स नामकायः, नामाश्रित्य कायो नामकायः । तथा-देहोऽपि श-
रीरसमुच्चयोऽपि उच्यते कायः । तथा-काचमणिरपि कायो जल्प-
ते प्राकृते तु ‘काय’ इति । तथा-वज्रमपि किञ्चिल्लखादि[निकाय-
माहंसु त्ति] निकाचितमाख्यातवन्तः, प्राकृतशैल्या ‘निकाय
त्ति’ गाथार्थः ॥ १६ ॥

अधुना स्थापनाकायप्रतिपादनायाऽऽह—

अक्खे वराएण वा, कडे पुत्थे व चित्तकम्मे वा ।
संभावमसंजावे, उवणाकायं विआणाहि ॥ १७ ॥
११२

‘अक्खे’ चन्दनके, वराटके वा कपर्देके, काष्ठे कुट्टिमे, पूस्ते वा
धस्त्रकृते, चित्रकर्मणि वा प्रतीते । किमित्याह—सतो जावः स-
द्भावस्तथ्य इत्यर्थः । तमाश्रित्य, तथा—असतो भावोऽसद्भावः,
अतथ्यभाव इत्यर्थः । तमाश्रित्य, किम्?, स्थापनाकायं विजानी-
हीति गाथार्थः ॥ १७ ॥

सामान्येन सद्भावसद्भावस्थापनोदाहरणमाह—

क्षिप्पगहत्थी हत्थि, त्ति एस सञ्जाविआ जवे उवणा ।
होइ असम्भावे पुण, हत्थि त्ति निरागई अक्खे ॥ १८ ॥

यदिह लेप्यकहस्ती हस्तीति स्थापनायां निवेद्यते[एस सञ्जा-
विया भवे उवणा त्ति] एषा एव सद्भावस्थापना भवतीति । अस-
द्भावे पुनर्हस्तीति निराकृतिर्हस्याकृतिशून्या । एवं चतुरङ्गादा-
विति । तदेवं स्थापनाकायोऽपि भावनीय इति गाथाऽर्थः ॥ १८ ॥

शरीरकायप्रतिपादनायाऽऽह—

ओरालिअ वेउन्विअ, आहारग तेअ कम्मए चैव ।
एसो पंचविहो खलु, सरीरकाओ मुण्येव्वो ॥ १९ ॥

उदरैः पुद्गलैः निर्वृत्तमौदारिकम्, विविधा क्रिया विक्रिया, वि-
क्रियायां भवं वैक्रियं प्रयोजनादि, आह्रियत इति आहारकं, ते-
जोमयं तैजसं, कर्मणा निर्वृत्तं कर्मणम् । औदारिकं वैक्रियमाहा-
रकं तैजसं कर्मणं चैव, एष पञ्चविधः खलु, शीर्यन्त इति शरी-
राण्येव पुद्गलसंघातरूपत्वात् कायः शरीरकायो विज्ञातव्य-
इति गाथार्थः ॥ १९ ॥

गतिकायप्रतिपादनायाऽऽह—

चउमु वि गर्हमु देहो, नेरइआईण जो स गइकाओ ।
एसो सरीरकाओ, विसेसणा होइ गइकाओ ॥ २० ॥

इयमप्यन्यकर्तृका गाथा सोपयोगेति च व्याख्यायते—चतसृ-
ष्वपि गतिषु नारकतिर्यङ्मरामरलक्षणासु, देहाभिन्नत्वे शरीर-
समुच्चयो नारकादीनां यः स गतौ काय इति कृत्वा गति-
कायो ज्ञेयते । अत्रान्तरे आह चोदकः—(एसो सरीरकाओ त्ति)
नन्वेव शरीरकाय उक्तः । तथाहि—औदारिकादिव्यतिरिक्ता ना-
रकतिरश्चादिदेहा इति । आचार्य आह—(विसेसणा होइ गतिका-
ओ त्ति) विशेषणान् विशेषणसामर्थ्याद् भवति कायः गतिकायः ।
विशेषणं चात्र गतौ कायो गतिकायः । यथा द्विविधाः संसारिणः-
त्रसाः, स्थावराश्च । पुनस्त एव स्त्रीपुरुषपुंसकविशेषैर्भिद्यन्ते
इति । एवमत्रापि गाथार्थः ॥ २० ॥

अथवा सर्वसत्त्वानामपान्तरालगतौ यः कायः स गति-
कायो भण्यते । तथाचाऽऽह—

जेणुवगहिओ वच्चइ, भवंतरं जच्चिरेण कालेण ।
एसो खलु गइकाओ, सत्तेयगं कम्मगसरीरं ॥ २१ ॥

येनोपगृहीत उपस्कृतो व्रजति गच्छति । किम्?, जवादन्यो भवो
भवान्तरम् । तत एतदुक्तं भवति—मनुष्यादिर्मनुष्यभवाच्छ्रुतः
येनाश्रयेणापान्तराद्ये देवादिभवं गच्छति स गतिकायो भण्यते ।
तत् कालमानतो दर्शयति—[जच्चिरेण कालेणं ति] स च यावता
कालेन समयदिना व्रजति तावन्तमेव कालमसौ गतिकायो ज-

गयते । एष खलु गतिकायः । स्वरूपेणैव दर्शयन्नाह—[सतेयं कम्मगमरोरं] कर्मणस्य प्राधान्यात् सह तैजसेन वनेत इति स-
तैजसं कर्मणशरीरं गतिकायः, तैदाश्रेण्यापान्तरालगतौ जीवगते-
रिति ज्ञानोयमिति गाथार्थः ॥ २१ ॥

निकायकायः प्रतिपाद्यते—

निअयमहिगो व काओ, जीवनिकाओ निकायकाओ अ ।

[नियममहिगो व काओ जीवनिकाओ च्छि] नियतो नित्यः कायो
निकायः, नित्यता चास्य त्रिष्वपि कायेषु ज्ञावात् । अधिको वा कायो
निकायः, यथाऽधिको दाहो निदाह इति । आधिक्यं चास्य धर्माभ-
र्मास्तिकायपेक्षया स्वनेदापेक्षया वा । तथा हि—एकादयो यावदसं-
ख्येयाः पृथिवीकायिकाः, तावत्काय एव स्वजातीयान्यप्रक्षेपापेक्ष-
या निकाय इति । एवमन्येष्वपि विभाषेति । एवं जीवनिकायः सा-
मान्येन निकायकायो ज्ञेयते । अथवा जीवनिकायः पृथिव्यादिभे-
दभिन्नः बहुधाऽपि निकायो ज्ञेयते ; तत्समुदाय एव च नि-
कायकाय इति ।

अधुनाऽस्तिकायः प्रतिपाद्यते, तत्रेदं गाथाशकत्रम—

अत्थि चि बहुपप्सा, तेणं पंचऽत्थिकाया उ ॥ २२ ॥

(अत्थि स्त्रीत्यादि) अस्तीत्ययं त्रिकाववचनो निपातः । अभूवन्
प्रवन्ति भविष्यन्ति चेति भावना । बहुप्रदेशाश्च, यतस्तेन पञ्चैवा-
स्तिकायाः । तुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् न्यूना नाऽप्यधिका इति । अ-
नेन च धर्माधर्माकाशानामेकद्रव्यत्वेदकास्तिकायत्वानुपपत्तिः ।
अत्रासमयस्य चैकत्वादस्तिकायत्वापत्तिरित्येतत्परिहृतमवग-
न्तव्यम् । तेचामी पञ्च । तद्यथा—धर्मास्तिकायः, अधर्मास्तिकायः,
आकाशस्तिकायः, जीवास्तिकायः, पुद्गलास्तिकायश्चेति । अस्तिका-
यश्च काय इति हृदयमयं गाथार्थः ॥ २२ ॥

साम्प्रतं द्रव्यकायावसरस्तः प्रतिपादनायाऽऽह—

जं तु पुरस्खरभावं, द्वित्रं पच्छाकनं व ज्ञावाओ ।

तं होइ दव्वद्वित्रं, जह जविओ दव्वदेवाइ ॥ २३ ॥

यद्व्यमिति योगः । तुशब्दो विशेषणार्थः । किं विशिनष्टि? जी-
वपुद्गलद्रव्यं, न धर्मास्तिकायादि । ततश्चैतदुक्तं भवति—यद्
द्रव्यं यद् वस्तु, पुरस्कृतभावमिति, पुरो यतः कृतो भावो येनेति
समासः । ज्ञाविना ज्ञावस्य योग्यमज्जिमुखमित्यर्थः । (पच्छाकनं व
भावाओ च्छि) वाशब्दस्य व्यवहितः संबन्धः । ततश्चैवं प्रयोगः—प-
श्चात्कृतज्ञावम् । वाशब्दो विकल्पवचनः । पश्चात्कृतः प्राप्येज्जि-
तो ज्ञावः पर्यायविशेषलक्षणो येन स तथोच्यते । एतदुक्तं जवति-
यस्मिन् ज्ञावे वर्तते द्रव्यं ततो यः पूर्वमासीद्भावस्तस्मादपेते
पश्चात्कृतज्ञावमुच्यते । (तं होइ दव्वद्वित्रं) तदित्यंभूतं द्विप्रकार-
मपि ज्ञाविना, ज्ञातस्य च ज्ञावस्य योग्यं (दव्वं ति) वस्तु वस्तुवतो
होको द्रव्यशब्दः । किं भवति? द्रव्यम् । भवतिशब्दस्य व्यवहितः
प्रयोगः । इत्थं द्रव्यलक्षणमज्जिभायाधुनोदाहरणमाह—(जह भवि-
ओ दव्वदेवाइ) यथेत्युदाहरणोपम्यासार्थः । जव्यो योग्यः । द्रव्य-
देवादि(रिति । इयमत्र भावना—यो हि पुरुषादिमृत्वा देवत्वं प्रा-
प्स्यति ब्रह्मायुक्तः, अज्जिमुखनामगोत्रो वा स योग्यत्वाद्व्यदे-
वाभिधायते । एवमनुभूतदेवभावोऽपि । आदिशब्दाद्रव्यनारका-
दिपरिग्रहः, परमाणुग्रहश्च । तथा ह्यसावपि अणुकादिकाययो-
ग्यो भवत्येव, ततश्चेत्थं ज्ञातं द्रव्यं द्रव्यकायो भण्यते इति
गाथार्थः ॥ २३ ॥

आह—किमिति तुशब्दविशेषणाजीवपुद्गलद्रव्यमङ्गीकृत्य धर्मास्ति-
कायादीनामिह व्यवच्छेदः कुत इति ? उच्यते—तेषां च यथोक्तप्र-

कारद्रव्यलक्षणायोगात् सर्वदैवास्तिकायत्वलक्षणज्ञावोपेतत्वात् ।

आह च भाष्यकारः—

जइ अत्थिकायाओ, इय एसो हुज्ज अत्थिकायाणं ।

पच्छाकनो व तो ते, हवेज्ज दव्वत्थिकाय च्छि ॥ २४ ॥

यद्यस्तिकायभावः अस्तिकायत्वलक्षणः (इय एसो हुज्ज अत्थि-
कायाणं) 'इय च्छि' एवं यथा जीवपुद्गलद्रव्ये विशिष्टः पर्याय इति,
एष्य आगामी भवेत् । केषाम् ? अस्तिकायानां, धर्मास्तिकाया-
दीनामिति व्याख्यानाद् विशेषप्रतिपत्तिः । तथा—पश्चात्कृतो वा यदि
जवेत् । (तो ते हवेज्ज दव्वत्थिकाय च्छि) ततस्ते जवेरन् द्रव्या-
स्तिकाया इति गाथार्थः ॥ २४ ॥

तीअमणायज्जावं, जमत्थिकायाण नत्थि अत्थिचं ।

तेणिर केवद तेसुं, नत्थी दव्वत्थिकायचं ॥ २५ ॥

अतीतमतिक्रान्तम्, अनागतज्ञावं भावि, यद्यस्मात्कारणात्, अ-
स्तिकायानां धर्मादीनां, नास्ति न विद्यते अस्तित्वं विद्यमानत्वं,
कायत्वापेक्षया सदैव कायत्वयोगादिति हृदयम् । (तेणिर च्छि) तेन
(इर च्छि) किञ्च केवलं शुद्धं, तेषु धर्मास्तिकायादिषु, नास्ति न
विद्यते (दव्वत्थिकायचं) द्रव्यास्तिकायत्वं, सदैव तद्भावयोगादि-
ति गाथार्थः ॥ २५ ॥

आह—यद्येवम्, द्रव्यदेवाद्युदाहरणोक्तमपि द्रव्यं न प्राप्नोति,

सदैव तद्भावयोगात् । तथाहि—स एव तस्य भावो

योऽस्मिन् वर्तते इति । अत्र गुरुराह—

कामं जविअसुराइसु, भावो सो चव जत्थ वटंति ।

एसो न ताव जायइ, तेणिर ते दव्वदेव च्छि ॥ २६ ॥

काममित्यनुमतम्, यथा (भवियसुराइसु) भव्याश्च ते सुराद-
यश्चेति विग्रहः । आदिशब्दाद् द्रव्यनारकादिग्रहः । तेषु, तद्विषये
विचारे, भावः स एव यत्र वर्तते, तदानीं मनुष्यादिभावे इति,
किं तु एष्यो ज्ञावी, न तावज्जायते, तदा (तेणिर ते दव्वदेव च्छि)
न ते किञ्च द्रव्यदेवा इति । योग्यत्वात्, योग्यस्य च द्रव्यत्वाद्वा । न
चैतद्धर्मास्तिकायादीनामस्ति, एष्यकालेऽपि तद्भावयुक्तत्वादेवे-
ति गाथार्थः ॥ २६ ॥

यथोक्तद्रव्यलक्षणमवगम्य तद्भावेऽतिप्रसङ्गं च मनस्या-

धायाऽऽह चोदकः—

दुहओऽणंतररहिआ, जइ एवं तो भवा अणंतगुणा ।

एगस्स एगकाले, जवा न जुज्जंती अणेगा ॥ २७ ॥

(दुहओ च्छि) वर्तमानभावे स्थितस्य उभयत एष्यकावे,
अतीतकाले च (अणंतररहित च्छि) अनन्तरौ एष्यातीतौ, अन-
न्तरौ च तौ रहितौ च; वर्तमानजवज्ञावेनेति प्रकरणाक्रम्यते ।
अनन्तररहितौ तावपि (जइ च्छि) यदि तस्योच्यते, (एवं तो
जवा अणंतगुण च्छि) एवं च सति ततो भवा अनन्तगुणा; तद्भव-
द्वयव्यतिरिक्ता वर्तमानभवभावेन रहिता एष्यातिक्रान्ताश्च ते-
पूच्येरन् । ततश्च तदपेक्षयाऽपि द्रव्यत्वकल्पना स्यात् । अथोच्यते—
भवत्वेवमेवं का नो हानिरिति ? उच्यते—एकस्य पुरुषादेः, एक-
कावे पुरुषादिकावे, जवा (न जुज्जंति) न युज्यन्ते न घटन्ते, अ-
नेके बहव इति गाथार्थः ॥ २७ ॥

इत्थं चोदकेनोक्तगुरुराह—

दुहओऽणंतरजविअं, जह चिद्धं आउअं तु जं बणं ।

हुज्जिरेसु वि जइ तं, दव्वज्जा हुज्ज तो ते वि ॥ २८ ॥

वर्तमानजवे वर्तमानस्य ज्ञयत एष्ये अतीते च, अनन्तरभविष्यं, पुरस्कृतपश्चात्कृतभयसंबन्धित्युक्तं जयति । यथा तिष्ठति आयुष्कमेव, तु शब्दस्यावधारणार्थत्वाद् न शेषं कर्म विवक्षितं यद् बद्धम् । अयं भावार्थः—पुरस्कृतभयसंबन्धित्रिजगाविशेषायुष्कः सामान्येन तस्मिन्नेव भवे वर्तमानो बध्नाति, पश्चात्कृतसंबन्धिनः पुनस्तस्मिन्नेव वेदयति । अतिप्रसंगनिवृत्त्यर्थमाह—(हुज्जिरेसु वि जइ तं दव्वज्जवा हुज्ज तो ते वि) भवेत् इतरेष्वपि प्रभू-नेषु अतीतेषु यद् बद्धम्, अनागतेषु च यद् भवेत् । यदि तत्तस्मिन्नेव भवे वर्तमानस्य, द्रव्यमवा भवेत्, ततस्तेऽपि, तदायुष्ककर्मसंबन्धादिति हृदयम् । न चैतदस्ति; तस्मादसंख्येयकवचनमिति गाथार्थः ॥ २८ ॥

अस्यैवार्थस्य प्रसाधकं लोकप्रतीतं निदर्शनमभिधातुकाम आह—

संभ्रासु दोसु सूरु, अदिस्समाणो वि पप्प समईअं ।
जह आजासइ खिसं, तहेव एअं पि नायव्वं ॥२९॥

संध्या च संध्या च संध्ये, तयोः संध्योर्द्वयोः प्रत्युपप्रदोषप्रति-बन्धयोः, सूर्य आदित्यः, अदृश्यमानोऽप्यनुपपन्नभयमानोऽपि, प्राप-णीयं प्राप्यं, समतिक्रान्तं समतीतं, यथाऽवजासते प्रकाशयति क्षेत्रम् । तद्यथा—प्रत्युपसंध्यायां पूर्वविदेहं भरतं च, प्रदोषसंध्यायां तु भरतमपरविदेहं च, तथैव, यथा सूर्यः, इदमपि प्रक्रान्तं, ज्ञातव्यं विज्ञेयम् । एतदुक्तं भवति—वर्तमानजवे स्थितः पुरस्कृत-जवं, पश्चात्कृतभवं च आयुष्ककर्मसदृश्यतया स्पृशति, प्रका-शेनाऽऽदित्यवादिति गाथार्थः ॥ २९ ॥

अधुना मातृकायः प्रतिपाद्यते, मातृकेति मातृकापदानि
“उपप्ले इव” इत्यादीनि, तत्समूहो मातृकायः, अन्यो-
ऽपि तथाविधः पदसमूहो बह्वर्थ इति ।

तथाचाह भाष्यकारः—

माउअपयं ति जेमं, नवरं अन्नो वि जो पयसमूहो ।
सो पयकाओ जन्नइ, जे एगपए बहु अत्था ॥३०॥

मातृकापदमिति (जेमं ति) चिह्नं, नवरमन्योऽपि यः पदसमूहः पदसङ्घातः स पदकायो ज्ञेयते; मातृकापदकाय इति भावना । नाविशिष्टः पदसमूहः, किं तु (जे एगपए बहु अ-त्था) यस्मिन्नेकस्मिन् पदे, बहवोऽर्थाः, तेषां पदानां यत्समूह इति । पाठान्तरं वा—(जमेगपए बहु अत्थ स्ति) गाथार्थः ॥३०॥

संग्रहकायप्रतिपाद्यत्वाह—

संगहकाओऽणंगा, वि जत्थ एगवयणेण विप्पंति ।
जह साळिगामसेणा, जाओ वसई निविट्ट सि ॥ ३१ ॥

संग्रहणं संग्रहः, स एव कायः संग्रहकायः । स किंविशिष्ट इत्याह—(एंगा वि जत्थ एगवयणेण वेप्पंति स्ति) प्रभूता अपि यत्रैकवचनेन गृह्यन्ते । यथा—शाळिग्रामसेना जातो वसति निविष्टेति यथा-संख्यम् । प्रभूतैष्वपि स्तम्बेषु सत्सु जातः शाळिरिति व्यपदेशः । प्रभूतैष्वपि पुरुषवनितादिषु वसति ग्रामः, प्रभूतैष्वपि हस्त्यादिषु निविष्टा सेना । अयं शाळ्यादिरर्थः संग्रहकायो भण्यते इति गाथार्थः ॥ ३१ ॥

साम्प्रतं पर्यायकायं दर्शयति—

पज्जवकाओ पुण हुं—ति पज्जवा जत्थ पिंदिआ बहवे ।
परमाणुमि वि कम्मि वि, जह वच्चाई अणंतगुणा ॥३२॥

पर्यायकायः पुनः, भवन्ति पर्याया वस्तुधर्मा यत्र परमाणवादौ पिण्डिताः बहवः, तथा च परमाणवपि कस्मिंश्चित्, संव्यवहारिक इति पाठोऽवबुध्यते । सांख्यवहारिके, यथा वर्णादयो वर्णगन्ध-रसरूपशोः अनन्तगुणाः, अग्न्यापेक्षया । तथा चोक्तम्—“कारणमेव तद्रूपं, सुक्ष्मो नित्यश्च जयति परमाणुः । एकरसगन्धवर्णो, द्विरूप-शः कार्यलिङ्गश्च” ॥१॥ स चैकस्ति कादिरसः तदन्यापेक्षया तिक-तरतित्ततमादि जेदानन्त्यं प्रतिपद्यते । एवं वर्णादिष्वपि विभाव-नेति गाथार्थः ॥ ३२ ॥

अधुना भारकायः—

एगो काओ उहा जाओ, एगो चिडइ एगु मारिओ ।
जीवंत मएण मारिओ तं, खव माणव! केण हेउणो? ॥३३॥

एकः कायः क्षीरकायो द्विधा जातः, घटद्वये न्यासात् । तत्र एक-स्तिष्ठति, एको मारितः, जीवन् मृतेन मारितः । तदेतत् (खव मा-णव स्ति) ब्रूहि हे मानव ! केन कारणेन ? कथानकं यथा प्रतिक-मणाध्ययने परिहरणायामिति गाथार्थः । भारकायश्चात्र क्षीर-भृतकुम्भद्वयापेता कापोतौ भण्यते; नारश्चासौ कायश्चेति भार-काय अन्ये जणन्ति; अन्ये तु भारकायः कापोत्येवोच्यते इति ।

जाचकायप्रतिपादनायाऽऽह—

दुगतिगचउरा पंच, जावा बहुआ व जत्थ विज्जंति ।
सो होइ भावकाओ, जीवमज्जीवे विजासाओ ॥ ३४ ॥

द्वौ त्रयश्चत्वारः पञ्च वा जावा औदयिकादयः प्रभूता अ-न्येऽपि यत्र सचेतनाचेतने वस्तुनि विद्यन्ते स भवति जावकायः, भावानां कायो भावकाय इति । [जीवमज्जीवे विजासाओ] जीवा जीवयोर्विभाषा खल्वगमनानुसारेण कार्येति गाथार्थः ॥३४॥

अधुनैकार्थिकान्युच्यन्ते—

काए ? सरीर २ देहे ३,
बुंदी ४ चय ९ उवचण ६ संघाए ७ ।
उस्सय ८ समुस्सए वा ६,
कडेवरे १० जत्थ ११ ताण १२ पाण १३ ॥ ३५ ॥

कायः शरीरं देहो बोद्धिः चय उपचयश्च सङ्घात उच्यते; समुच्छ-यः कडेवरं जन्मा तनुः पाणुरिति गाथार्थः ॥३५॥ आच० ५ अ० । दश० । आ० चू० । आ० म० । दर्श० । विशेष० । पृथिव्येतेजोवायुव-नस्पतिप्रसकायजेदात् पोढा कायः । प्रव० २२६ द्वार । कर्म० । वि-शे० । चतुर्धा कायः—पृथिव्येतेजोवायुवश्च । आच० १ शु० १ अ० १ उ० । दर्श० । पाञ्चजौतिके शरीरे, द्वा० २६ द्वा० । “वसाऽ-सृग्मांसमेदोऽस्थि-मज्जशुक्रान्प्रवर्चसाम् । अशुचीनां पदं कायः, शुचित्वं तस्य तत्कुतः ?” ॥१॥ अष्ट० १६ अ० । (कायान्मलानिः-सारणनिषेधो “अणायार” शब्दे प्रथमभागे ३१४ पृष्ठे निरूपितः) औदारिकादित्रये घातिचतुष्टये, आच० १ शु० ६ अ० ५ उ० ।

आया जंते ! काए अस्स काए ? । गोयमा ! आया वि काए, अस्से वि काए । रूवी भंते ! काए अरूवी काए ? । गोयमा ! रूवी वि काए अरूवी वि काए । एवं एकके पु-च्छा । गोयमा ! सचित्ते वि काए, अचित्ते वि काए, जीवे वि काए अजीवे वि काए, जीवाण वि काए अजीवाणं वि काए । पुर्वे भंते ! काए पुच्छा । गोयमा ! पुर्वे पि काए

कांज्जमाणे वि काए, कायसमयवीड्कंते वि काए । पुंवि जंते ! काए भिज्जइ पुच्छा । गोयमा ! पुंवि पि काए जिज्जइ, कांज्जमाणे वि काए जिज्जइ, कायसमयवीड्कंते वि काए भिज्जइ । कइविहे एं जंते ! काए पणत्ते ? । गोयमा ! सत्तविहे काए पणत्ते । तं जहा-ओरालिए, ओरालियमीसए, वेउव्विए, वेउव्वियमीसए, आहारए, आहारयमीसए, कम्मए ।

[आया भंते ! काये इत्यादि] आत्मा कायः, कायेन कृतस्यानुभवात्, नहान्येन कृतमन्योऽनुभवति, अकृतानामप्रसङ्गात् । अथान्य आत्मनः कायः, कायैकदेशच्छेदेऽपि संवेदनस्य संपूर्णत्वेनाभ्युपगमादिति प्रश्नः । उत्तरं तु आत्माऽपि कायः, कथञ्चित्तदव्यतिरेकात्, क्षीरनीरवत्, अन्ययः पण्डवत्, काञ्चनोपलवद् वा, अत एव कायस्पर्शं सत्यात्मनः संवेदनं भवति । अत एव च कायेन कृतमात्मना भवान्तरे वेद्यते, अत्यन्तजेदे चाऽकृतागमप्रसङ्ग इति । [अणुं वि कायं सि] अत्यन्ताभेदे हि शरीरांश्च्छेदे जीवांश्च्छेदप्रसङ्गः ; तथा च संवेदनताऽसंपूर्णता स्यात् । तथा शरीरस्य दाहे आत्मनोऽपि दाहप्रसङ्गेन परलोकाज्ञावप्रसङ्ग इत्यतः कथञ्चिदात्मनोऽन्योऽपि काय इति । अन्यैस्तु कर्मणकायमाश्रित्य आत्मा काय इति व्याख्यातम्, कर्मणकायस्य संसार्यात्मनश्च परस्परव्यभिचरित्वेनैकस्वरूपत्वात् । [अणुं वि कायं सि] औदारिकादिकायापेक्षया जीवादित्यः कायः, तद्विमोचनेन तद्देहसिद्धिरिति । [रूवीं पि कायं सि] रूप्यपि कायः, औदारिकादिकायस्थूलरूपापेक्षया । अरूप्यपि कायः, कर्मणकायस्यातिसूक्ष्मरूपित्वेनारूपित्वविवक्षात् । [एवं एकंके पुच्छं सि] पूर्वोक्तप्रकारेण एकैकसूत्रं पृच्छा विधेया । तद्यथा-“सचित्ते भंते ! काये” इत्यादि । अत्रोत्तरम्-(सचित्ते वि काए) जीवदवस्थायां चैतन्यसमन्वितत्वात् । (अचित्ते वि काए) मृतावस्थायां चैतन्यस्याज्ञावात् । [जीवे वि कायं सि] जीवोऽपि विवक्षितोच्छ्वासादिप्राणयुक्तोऽपि भवति कायः औदारिकादिशरीरमपेक्ष्य । [अजीवे वि कायं सि] अजीवोऽप्युच्छ्वासादिरहितो भवति कायः कर्मणशरीरमपेक्ष्य । [जीवाण वि कायं सि] जीवानां संबन्धी कायः शरीरं भवति । [अजीवाण वि कायं सि] अजीवानामपि स्थापनाऽर्हदादीनां कायः शरीरं भवति, शरीराकार इत्यर्थः । [पुंवि पि कायं सि] जीवसम्बन्धकालात्पूर्वमपि कायो भवति; यथा भविष्यज्जीवसम्बन्धं मृतदुर्दुरशरीरम् । [कांज्जमाणे वि कायं सि] जीवेन च्रीयमानोऽपि कायो भवति, यथा जीवच्छरीरी । [कायसमयविड्कंते वि कायं सि] कायसमयो जीवेन कायस्य कायताकरणलक्षणः, तं व्यतिक्रान्तो यः स तथा । सोऽपि काय एव, मृतकडेवरवत् । [पुंवि पि काये जिज्जइ सि] जीवेन कायतया प्रदणसमयात्पूर्वमपि कायो मधुघटादिन्यायेन द्रव्यकायो जिघत्ते, प्रतिकृणं पुञ्जलचयापचयज्ञावात् । [कांज्जमाणे वि कायं भिज्जइ सि] जीवेन कार्या क्रियमाणोऽपि कायो भिघत्ते, सिकताकणकलापमुष्टिप्रहणवत् पुञ्जलानामनुकृणं परिशाटज्ञावात् । [कायसमयविड्कंते वि कायं भिज्जइ सि] कायसमयव्यतिक्रान्तस्य च कायता मृतज्ञावतया घृतकुम्भादिन्यायेन, भेदश्च पुञ्जलानां तत्संभावयति । चूर्णकारेण-पुनः कायसूत्राणि कायशब्दस्य केवलं शरीरार्थत्यागेन चयमात्रवाचकत्वमङ्गीकृत्य व्याख्यातानि । यथा-

ह-“कायसद्दो सव्वजावसामणसरीरवायी” कायशब्दः सर्वभावनां सामान्यं यच्छरीरं चयमात्रं तद्वाचक इत्यर्थः । एवञ्च [आया वि कायं सेसदव्वाणि वि कायं सि] । इदमुक्तं भवति-आत्माऽपि कायः, प्रदेशसञ्चय इत्यर्थः । तदन्योऽप्यर्थः कायः, प्रदेशसञ्चयरूपत्वादिति । रूपी कायः पुञ्जलस्कन्धापेक्षया, अरूपी कायो जीवधर्मास्तिकायाद्यपेक्षया, सचित्तः कायो जीवच्छरीरापेक्षया, अचित्तः कायोऽचेतनसञ्चयापेक्षया, जीवः काय उच्छ्वासादियुक्तावयवसञ्चयरूपः, अजीवः कायस्तद्विलक्षणजीवानां कायः जीवराशिः, अजीवानां कायः परमाण्वादिराशिरिति । एवं शेषाप्यपि । अथ कायस्यैव जेदनाह-[कतिविहेणमित्यादि] अयं च सप्तविधोऽपि प्राग्विस्तरेण व्याख्यातः । इह तु स्यानाश्रित्यार्थं लेशतो व्याख्यायते-तत्र च [ओरालिए सि] औदारिकशरीरमेव पुञ्जलस्कन्धरूपत्वादुपचीयमानत्वात्काय औदारिककायोऽयं च पर्याप्तकस्यैवेति । [ओरालियमीसए सि] औदारिकश्चासौ मिश्रश्च कर्मणेनैव औदारिकमिश्रोऽयं चापर्याप्तकस्य । [वेउव्विए सि] वैक्रियः पर्याप्तकस्य देवादेः [वेउव्वियमीसए सि] वैक्रियश्चासौ मिश्रश्च कर्मणेनैव वैक्रियमिश्रः, अयं चाप्रतिपूर्णवैक्रियशरीरस्य देवादेः । [आहारए सि] आहारक आहारकशरीरनिवृत्तौ । [आहारगमोसए सि] आहारकपरित्यगेन औदारिकप्रदणायोद्यतस्याहारकमिश्रो भवति, मिश्रता पुनरौदारिकेणेति । (कम्मए सि) विप्रहगतौ केवलिसमुद्घाते वा कर्मणः स्यादिति । भ० १३ श० ७ उ० । जीवनिकाये, स्था० ३ ठा० १ उ० । उत्त० । सूत्र० । कायशब्दः सर्वजावानां सामान्यं यच्छरीरं चयमात्रं तद्वाचक इत्यर्थः । भ० १३ श० ७ उ० । राशौ, स्था० ३ ठा० २ उ० । संघाते, अनु० । विशेष० । पञ्चविंशत्तमे महाप्रहे, “दो काया” स्था० २ त्रा० ३ उ० । चं० प्र० । सू० प्र० । अनार्यदेशविशेषे, प्रव० २७४ द्वार । सूत्र० । तन्निवासिनि जने, प्रज्ञा० १ पद । कः प्रजापतिः, कं सुखं वा ततः देवताद्यर्थे, तस्येदं वा अणु, कस्येत् इदन्तादेशे वृत्तिः । प्रजापतिदेवताके इविरादौ, कनिष्ठाऽङ्गुलिमूलस्थानरूपे प्रजापतितीर्थे, न० । कायसंयन्धिकार्योपयोगित्वाद् मनुष्यतीर्थे, न० । प्रजापतिदेवताके विवाहभेदे, पुं० चीयतेऽदः चि कर्मणि घञ्, चेः कत्वम् । मूलधने, पुं० । मूलधनस्य वृद्ध्या उपचीयमानत्वात् तथात्वम् । करणे घञ् । वस्तुस्वभावेन पदार्थानां चीयमानत्वात् तथात्वम्, जावे घञ् । संघे, पुं० । वाच० । कायाः पृथिव्यादयः । स्था० २ त्रा० ४ उ० ।

कायनञ्जुयया-कायजुक्ता-स्त्री० । ऋजुकस्यामायिनो भावः कर्मवा ऋजुकता, कायस्य ऋजुकता कायजुक्ता । स्था० ४ ठा० १ उ० । परावञ्जनपरकायचष्टायाम्, भ० ८ श० ८ उ० ।

कायक-कायक-न० । कचिदेशे इन्द्रनीलवर्णः कार्पासो भवति, तेन निष्पन्ने वस्त्रे, आचा० २ ध्रु० ५ अ० १ उ० ।

कायकिलेस-कायक्लेश-पुं० । कायस्य शरीरस्य क्लेशः खेदः पीडा कायक्लेशः । स्था० ७ ठा० । शरीरक्लेशेन, स्था० ६ ठा० । तापशीतादीनां सहने, उक्त० ३० अ० । आव० । बाह्यतपोभेदे, पा० । न० । स च वीरासनादिभेदाच्चित्रः । दश० १ अ० ।

गानतो लौकिकः कायक्लेशः-

सत्त स्सरा तओ गामा, मुच्छणा एगविंसती ।

ताणा एगूणपक्षासा, संमत्तं सरमंरुत्तं ॥ १४ ॥

सत्तविहे कायकिलेसे पक्षत्ते । तं जहा-ठाणाए उकुडुआ-
सणिए पडिमट्टाई वीरासणिए ऐसजिए दंभायए लंगं-
रुसाई ॥ १ ॥

स्थानायतिकः स्थानातिगः स्थानातिदो वा कायोत्सर्गकारी । इह
च धर्मधर्मिणोरभेदादेषमुपन्यासः, अन्यथा कायकिलेशस्य प्रका-
नत्वात् स एव वाच्यः स्याद्, न तद्वान्, इह तु तद्वान्निर्दिष्ट इति ।
एवं सर्वत्र-उत्कुडुकासनिकः प्रतीतः, तथा प्रतिमास्थायीति मि-
जुप्रतिमाकारी, वीरासनिको यः सिंहासने निविष्ट इवास्ते, नै-
पथिकः समवद्युतादिनिपद्योपवेशी, दण्डायतिकः प्रसारितदे-
हः, व्रगणसयायी भूम्यद्वग्नपृष्ठः । स्था० ७ ग्रा० । ज० । ग० ।

आयावयंति गिम्हेसु, हेमंतेसु अवाउडा ।

वासासु पन्निस्लीणा, संजया सुममाहिया ॥ १५ ॥

आतापयन्ति ऊर्द्धस्थानादिना आतापनं कुर्वन्ति ग्रीष्मपूष्णकालेषु,
तथा हेमन्तेषु, तथा शीतकालेष्वप्रावृता इति प्रावरणरहितास्ति-
ष्ठन्ति । तथा वर्षासु वर्षाकालेषु संलीना इत्येकाश्रयस्था भवन्ति
संयताः साधवः, सुसमाहिताः ज्ञानादिषु यत्नपराः । ग्रीष्मादिषु
बहुवचनं प्रतिवर्षकरणज्ञापनार्थमिति सूत्रार्थः । दश० ३ अ० ।

कायगुत्त-कायगुप्त-त्रि० । कायगुप्त्या गुप्तः कायगुप्तः । उक्त०
१२ अ० । असत्कायक्रियाविकले जितेन्द्रिये, “कायगुप्तो जिहं-
दिश्री । ” उक्त० १२ अ० ।

कायगुत्तया-कायगुप्तता-स्त्री० । कायस्याऽशुभव्यापाराद् गोपने,
उक्त० १५ अ० ।

अथ कायगुप्तेः फलं प्रश्नपूर्वकमाह-

कायगुत्तयाए णं भंते ! जीवे किं जयणइ ? कायगुत्तयाए णं स-
म्बरं जणयइ, संवरणं कायगुत्ते पुणो पावासवनिरोहं करेइ ५५
हे भदन्त ! कायगुप्ततया जीवः किं जनयति ? गुरुराह-हे शिष्य !
कायगुप्ततया जीवः सम्बरं जनयति, सम्बरेण गुप्तकायः पुनः
पापाश्रवनिरोधं करोति । दश० २५ अ० ।

कायगुत्ति-कायगुप्ति-स्त्री० । गमनागमनप्रचलनादानस्यन्द-
नादिक्रियाणां गोपने गुप्तिभेदे, उक्त० ।

इदानीं कायगुप्तिमभिधातुमाह-

ठाणे निसीयणे वा वि, तहेव य तुयइणे ।

उद्धंघण पद्धंघण, इंदियाणं च जुंजणे ॥

संरंजसमारंभे, आरंभे य तहेव य ।

कायं पवत्तमाणं तु, नियंटेज्ज जई जयं ॥

स्थाने ऊर्द्धस्थाने (निसीयणे स्ति) निपीदने उपवेशने । चः
तयोरेव विचित्रभेदसमुच्चयार्थः । एवेति पूरणे । तथैव च त्वग्व-
र्तने शयने, उल्लङ्घने तथाविधनिमित्तत उर्द्धभूमिकाद्युत्क्रमेण, ग-
त्ताद्यतिक्रमेण च; प्रलङ्घने सामान्येन गमने। उभयत्र सूत्रत्वात् सुपो
लुक् । इन्द्रियाणां च स्पर्शनादीनां (जुंजणे स्ति) योजनं शब्दादिवि-
षये व्यापारणं, तस्मिन् सर्वत्र च वर्तमान इति शेषः । ततः स्थानादि-
षु वर्तमानः संरंजसमारंभेऽभिधातो दृष्टिमुष्ट्यादिसंस्थानमेव संकल्पसु-
चकमुपचारात्संकल्पवाच्यं, तत्समारंभः परितोपकरो मुष्ट्याद्य-
भिधातः, ततः संरंजसमारंभश्च संरंजसमारंभः, तस्मिन् आ-
रंभे प्राणिवधात्मानं कायं प्रवर्त्तमानं निवर्तयेत् । शेषं प्राग्वादि
११३

सुवार्थः। उक्त० २४ अ० । अथ कायगुप्तिरपि द्विधा-चेष्टानिवृत्तिवृत्त-
णा, यथागमं चेष्टानियमवक्रणा च । तत्र परीपहोपसर्गादिसंभवे-
ऽपि यत्कायोत्सर्गकरणादिना कायस्य निश्चलताकरणं, सर्वयोग-
गनिरोधावस्थायां वा सर्वथा यत्कायचेष्टानिरोधने सा प्रथमा
। गुह्यमापृच्छ्य शरीरसंस्तारकच्युत्सर्गदिप्रतिवेखनाप्रमार्जनादि-
समयोल्लक्रियाकलापपुरस्सरं शयनासनादि साधुना विधेयं,
ततः शयनासननिक्षेपादानादिषु स्वच्छन्दचेष्टापरिहारेण नियता
या कायचेष्टा सा द्वितीयेति । उक्तं च-

“ उपसर्गप्रसंगेऽपि, कायोत्सर्गजुपो मुनेः ।

स्थिरीभावः शरीरस्य, कायगुप्तिर्निगद्यते ॥ १ ॥

शयनासननिक्षेपा-दानसंक्रमणेषु च ।

स्थानेषु चेष्टानियमः, कायगुप्तिस्तु साऽपरा ” ॥ २ ॥ ४०३ अधि० ।

दृष्टान्तः—

“ प्रवृत्तः साधुरध्वानं, सार्थं वा वासिते क्वचित् ।

पदमात्रं कथमपि, शुद्धं स्थिरमलमासदत् ॥ १ ॥

स्थितस्तत्रैकपादेन, सर्वमपि विज्ञावरीम् । ” आ० क० ।

कायवृक्क-कायपट्क-न० । कायानां पृथिव्यादीनां पट्कं काय-
पट्कम् । पट्कस्य कायेषु सम्यगनुपालनविषयतयाऽनगारगुणभेदे,
आव० ४ अ० । (तत्र यतना प्रथमभागे १४६ पृष्ठे ‘ अट्टारस-
छाण ’ शब्दे उक्ता)

कायजोग-काययोग-पुं० । औदारिकादिशरीरयुक्तस्यात्मनो
वीर्यपरिणतिविशेषे, दर्श०। न० । स्था० । प्रज्ञा० । औ० । विशे० ।
“ नित्याग्नीनप्रलीनाङ्गः, कूर्मवद् मुनिपुङ्गवः । तिष्ठेत् प्रयोजना-
भावे, काययोगोऽयमीरितः ” ॥ १ ॥ जीत० । भेदाः-काय-
योगः सप्तधा—वैक्रियकाययोगः, आहारककाययोगः, औ-
दारिककाययोगः, मिश्रशब्दस्य पूर्वदर्शितशरीरत्रिकेण सह
संबन्धात् वैक्रियमिश्रकाययोगः, आहारकमिश्रकाययोगः,
औदारिकमिश्रकाययोगः, कर्मण्यकाययोगः । अयं भावः—
विविधा विशिष्टा वा क्रिया विक्रिया, तस्यां भवं वै-
क्रियम् । तथाहि—तदेकं भूत्वाऽनेकं भवति, अनेकं जृत्वा
एकम् । अणु भूत्वा महद्भवति, महद् भूत्वा अणु । तथा
खचरं जृत्वा भूमिचरं जवति, जूचरं जृत्वा खचरम् । अदृश्यं जृत्वा
दृश्यं भवति, दृश्यं जृत्वा अदृश्यमित्यादि । यद्वा-विशिष्टं कुर्वन्ति
तदिह वैकुर्विकम्, पूर्णोदरादित्वादभीष्टरूपसिद्धिः । तच्च द्विधा-
औपपातिकं, लब्धिप्रत्ययं चातत्रौपपातिकम्-उपपातलभ्यनिमित्तं,
तच्च देवनारकाणाम् । लब्धिप्रत्ययं तिर्यङ्गनुष्याणाम् । उक्तं च
श्रीमदनुयोगद्वारलघुवृत्तौ—“ विविहा विसिष्टगा वा, किरिया
तीए जं भवं तमिह । नियमा विउवियं पुण, नारगदेवाण पय-
ईए ” ॥ १ ॥ तदेव काययोगः, तन्मयो वा योगो वैक्रिययोगो, वै-
कुर्विककाययोगो वा, वैक्रियं मिश्रं यत्र कर्मण्येनौदारिकेण वा च
वैक्रियमिश्रः । तत्र कर्मण्येन मिश्रं देवनारकाणामपर्याप्तावस्थायां
प्रथमसमयादनन्तरं बादरपर्याप्तकाये पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्गसु—
प्याणां च वैक्रियलब्धिमतं वैक्रियारम्भकावे वैक्रियपरित्याग-
कावे वा औदारिकेण मिश्रं, ततो वैक्रियमिश्रश्चासौ कायश्च वै-
क्रियमिश्रकायः, तेन योगो वैक्रियमिश्रकाययोगः । चतुर्दशपूर्व-
विदा तथाविधकार्योत्पत्तौ विशिष्टलब्धिवशादाह्रियते निर्वर्त्यत
इत्याहारकम् । अथवा-आह्रियन्ते गृह्यन्ते तीर्थकरादिसमीपे सू-
क्ष्मा जीवादयः पदार्था अनेनेत्याहारकम्, “ ऊर्द्धहलम् ” ॥ ५ ।
। १ । २ ॥ इति कर्मणि, करणे वा णकः । यदऽवादि-

“ कज्जम्मि सनुप्पजे, सुयकेवव्विणा विसिठललीए !
जं इत्थ आहरिज्जइ, जणंति आहारणं तं तु ॥ १ ॥
पाणिदयरिस्संदरि-सणत्थमत्थोवग्गहणहेउं वा ।
संसयवुच्चेयत्थं, गमणं जिष्सायमूलम्मि ” ॥ २ ॥

तदेव कायः, तेन योग आहारककाययोगः । आहारकं मिश्रं यत्र, औदारिकेणेति गम्यते । स आहारकमिश्रः । सिद्धप्रयोजनस्य चतुर्दशपूर्वाविद् आहारकं परित्यज्यत औदारिकमुपादानस्या-
हारकं प्रारम्भमाणस्य वा प्राप्यते । स एव कायः तेन योग-
आहारकमिश्रकाययोगः । कर्म० ४ कर्म० ।

कायजोगि(ण्)-काययोगिन्-पुं० । जीवभेदे, काययोगिन
एकेन्द्रियाः, अन्येषां मनोयोगवाग्योगयोरपि सत्त्वात् । स्था०
४ टा० ४ उ० ।

कायद्विः-कायस्थिति-पुं० । काये निकाये पृथिव्यादिसामान्य-
रूपेण स्थितिः । स्थितिभेदे, “ दोण्हं कायच्छिई पण्णात्ता । तं जहा-
मणुस्साणं चैव, पच्चिदियतिरिक्खजोणियाणं चैव ” । काय-
स्थितिरसंख्योत्सर्पिण्यादिका । स्था० २ टा० २ उ० । काय इह
पर्यायो गृह्यते, काय इव काय इत्युपमानात् । स च द्विधा-सा-
मान्यरूपो विशेषरूपश्च । तत्र सामान्यरूपो निर्विशेषणो जीव-
त्वलक्षणः, विशेषरूपो नैरयिकत्वादिलक्षणः, तस्य स्थितिरव-
स्थानं कायस्थितिः । सामान्यरूपेण विशेषरूपेण वा पर्यायणा-
दिप्रस्य जीवस्याव्यवच्छेदेन भवने, प्रज्ञा० ।

(१) कायस्थित्यधिकारगाथा ।

(२) दाण्कत्वेन जीवानां कायस्थितिः ।

(३) जीवानां नैरयिकत्वादिपर्यायैरवस्थानचिन्तनम् ।

(४) तिर्यक्कृत्यैकस्त्रीणां मनुष्यमनुष्यस्त्रीणां च कायस्थितिः ।

(५) देवदेवीनां कायस्थितिविचारः ।

(६) पर्यायापर्यायत्वविशेषेण नैरयिकादीनां कायस्थितिः ।

(७) इन्द्रियद्वारमाश्रित्य जीवानां कायस्थितिः ।

(८) कायद्वारमाश्रित्य जीवानां कायस्थितिः ।

(९) योगद्वारमवलम्ब्य कायस्थितिविचारः ।

(१०) वेदद्वारमाश्रित्य जीवानां कायस्थितिः ।

(११) कपायद्वारमाश्रित्य जीवानां कायस्थितिः ।

(१२) वेद्याद्वारमाश्रित्य जीवानां कायस्थितिः ।

(१३) सम्यग्दृष्टिद्वारमाश्रित्य जीवानां कायस्थितिः ।

(१४) ज्ञानद्वारमाश्रित्य जीवानां कायस्थितिः ।

(१५) दर्शनद्वारमाश्रित्य जीवानां कायस्थितिः ।

(१६) संयमद्वारमुपयोगद्वारं चाश्रित्य जीवानां कायस्थितिः ।

(१७) आहारद्वारमाश्रित्य जीवानां कायस्थितिः ।

(१८) भाषकाभाषकद्वारं परित्तापरित्तद्वारं चाश्रित्य जीवानां
कायस्थितिः ।

(१९) संज्ञिद्वारं भवसिद्धिकद्वारं चाश्रित्य जीवानां कायस्थितिः ।

(२०) उदकगर्जादीनां कायस्थितिनिरूपणम् ।

(१) कायस्थित्यधिकारगाथामाह-

जीवगइंदियकाए, जोए वेदे कसाय लेस्सा य ।

सम्मत्तनाणदंसण, संजय उवओग द्वाहारे ॥ १ ॥

भासगपरित्तपज्ज-त्तमुहमसन्नी जवत्थिचरिमे य ।

एएसि तु पदानं, कायवित्ती होइ णायव्वा ॥ २ ॥

प्रथमं जीवपदम् । किमुक्तं जवति ? प्रथमं जीवपदमधिकृत्य
कायस्थितिर्विकट्या इति १, ततो गतिपदम् २, तदनन्तरमिन्द्रि-

यपदम् ३, ततः कायपदम् ४, ततो योगपदम् ५, तदनन्तरं वेद-
पदम् ६, ततः कपायपदम् ७, ततो लेइयापदम् ८, तदनन्तरं
सम्यक्त्वपदम् ९, तदनन्तरं ज्ञानपदम् १०, तदनन्तरं दर्शनपदम्
११, ततः संयतपदम् १२, ततः उपयोगपदम् १३, तदनन्तर-
माहारपदम् १४, ततो भाषकपदम् १५, ततः परीतपदम् १६, ततः
पर्यायपदम् १७, ततः सूक्ष्मपदम् १८, ततः संज्ञिपदम् १९, ततो
भवसिद्धिपदम् २०, तदनन्तरमस्तिकायपदम् २१, ततश्चरम-
पदम् २२ । एतेषां द्वाविंशतिसंख्यानां पदानां कायस्थितिर्भवति
ज्ञातव्या; यथा च भवति ज्ञातव्या तथा यथोद्देशं निर्दिश्यते ।

(२) जीवादिदण्डकः-

जीवे णं भंते! जीव त्ति कायओ केव चिरं होइ! गोयमा! सव्वद्धं।
‘जीवेण भंते’ इत्यादि । इह जीवनपर्यायविशिष्टो जीव उच्यते,
तत्प्रश्नयति-जीवा, एमिति वाक्यालंकारः । भदन्त ! जीव इति ।
जीवपर्यायविशिष्टयेत्यर्थः । कायतः कालमधिकृत्य, कियच्चि-
रं कियन्तं कायं यावद्भवति । भगवानाह-गौतम ! सर्वाद्धां, सर्व-
कालं यावत् कथमिति चेत् ? उच्यते-इह जीवनमुच्यते प्राणधा-
रणम् । प्राणाश्च द्विविधाः-द्रव्यप्राणा भावप्राणाश्च । द्रव्यप्राणा इ-
न्द्रियपञ्चकवलत्रिकोच्चासनिश्वासायुष्कर्मानुभववृक्षाः, भाव-
प्राणा ज्ञानादयः । तत्र संसारिणामायुष्कर्मानुभववृक्षेण प्राणधारणं
सदैवावस्थितम्, न हि सा काचिदवस्था संसारिणामस्ति य-
स्यामायुष्कर्मानुभवेन न विद्यत इति । मुक्तानां तु ज्ञानादिरू-
पप्राणधारणमवस्थितम्, मुक्तानामपि हि ज्ञानादिरूपाः प्राणाः
सन्ति, यैस्तुकोऽपि जीवतीति व्यपदिश्यते । ते च ज्ञानादयो मु-
क्तानां शाश्वतिकाः, अतः संसार्यवस्थायां च सर्वत्र जीवनमस्ती-
ति सर्वकालत्रावी जीवनपर्यायः ।

(३) सम्प्रति तस्यैव जीवस्य नैरयिकत्वादिपर्यायैरादिप्रस्य
तैरेव पर्यायैरव्यवच्छेदेनावस्थानं चिन्तयन्नाह-

णेरइए णं भंते ! णेरइए त्ति कालओ केव चिरं होइ! गो-
यमा ! जहण्णेणं दस वाससहस्साइं, उक्कासेणं तेत्तीसं साग-
रोवमाइं ॥

‘नेरइएणं जंते’ इत्यादि सुगमं, नवरं नैरयिकास्ततो जव्यस्वाभा-
व्यात् च्युत्वाऽनन्तरं न चूयो भूयो नैरयिकत्वेनोपपद्यन्ते, ततो य-
देव तेषां भवस्थितः परिमाणं तदेव कायस्थितेरपीत्युपपद्यते
जघन्यत उत्कर्षतश्च यथोक्तपरिमाणकायस्थितिः ।

(४) तिरश्चाम्-

तिरिक्खजोणिए णं जंते ! तिरिक्खजोणिए त्ति कालओ
केव चिरं होइ ! गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेणं
अणंतं कालं, अणंतोओ ओसप्पिणीउस्सप्पिणीओ का-
लओ खित्तओ अणंतो लोगा असंखेजा पोगलपरियट्ठा
आवलियाए असंखेज्जभागे ॥

(तिरिक्खजोणिए णं जंते इत्यादि) तत्र यदा देवो
मनुष्यो नैरयिको वा तिर्यक्त्वपद्यते तत्र चान्तमुहुत्तं स्थित्वा
भूयः स्वगतौ गत्यन्तरे वा संक्रामति, तदा व्रज्यते जघन्यतोऽन्त-
मुहुत्तप्रमाणा कायस्थितिः, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं यावत् । तस्य
चानन्तस्य कालस्य प्ररूपणा द्विविधा । तद्यथा-कालतः, क्षेत्र-
तश्च । तत्र कालतोऽनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः, उत्सर्पिण्य-

घसर्पिणीपरिमाणं च तन्मध्ययनटीकातोऽवसेयम्, तत्र सवि-
स्तरमग्निहिनत्वात् । क्षेत्रतोऽन्ता लोकाः । किमुक्तं जवति ?
अनन्तेषु शोकाऽऽकाशेषु प्रति समयमेकैकप्रदेशोपहारे क्रियमाणे
यावन्त्योऽन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो भवन्ति तावतीर्यावत् तिर्य-
क्त्वा तिर्यक्त्वेनावतिष्ठते, एतदेव काव्यपरिमाणपुद्गलपरावर्त्तसङ्गतो
निरूप्यते । पुद्गलपरावर्त्तस्वरूपं च पञ्चसंग्रहटीकायां विस्तरतो-
ऽभिहितमिति ततोऽवधार्यमिह तु नाभिधीयते, ग्रन्थगौरव-
भयात् । असंख्याता अपि पुद्गलपरावर्त्ताः कियन्त इति विशेषसं-
ख्यानिरूपणार्थमाह-[तिष्ठमित्यादि] ते पुद्गलपरावर्त्ता आवशि-
काया असंख्येयतमभागः । किमुक्तं भवति ? आवलिकाया असं-
ख्येयतमे भागे यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणा असंख्येयपुद्गल-
परावर्त्ता इति । एतच्चैवं कायस्थितिपरिमाणं वनस्पत्यपेक्षया द्र-
ष्टव्यं, न शेषतिर्यगपेक्षया; वनस्पतिव्यतिरेकेण शेषतिरश्चामे-
तावत्कालप्रमाणकायस्थितेरसम्भवात् ।

तिर्यक्स्त्रियां कायस्थितिमाह—

तिरिक्खजोणिणी एं जंते ! तिरिक्खजोणिणीति काव्यओ
केव चिरं होइ ? गोयमा ! जहण्णं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं
तिप्पि पल्लिओवमाइं पुव्वकोरीपुहुत्तमत्थहियाइं, एवं मणु-
स्से वि, मणुस्सी वि एवं चेव ।

[तिरिक्खजोणिणीं भंते ! इत्यादि] इह उत्तरत्र च जघन्य-
तोऽन्तर्मुहूर्त्तभावना प्रागुक्ता अन्तर्मुहूर्त्तभावनानुसारेण स्वयं
जावनीया । उत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटीपृथक्त्वाभ्य-
धिकानि । कथमिति चेत्, उच्यते—इह तिर्यग्भनुष्याणां संज्ञिपञ्च-
न्द्रियाणामुत्कर्षतोऽप्यष्टौ जवाः कायस्थितिः, “नरतिरियाणं स-
त्तद् भवा” इति वचनात् । तत्रोत्कर्षस्य चिन्त्यमानत्वाद-
ष्टावपि जवा यथासंज्ञवमुत्कृष्टस्थितिकाः परिगृह्यन्ते । असंख्ये-
यप्रायुष्कस्तु मृत्वा नियमतो देवलोकपूतपद्यते न तिर्यङ्मु । ततः
सप्त भवाः पूर्वकोट्यायुषो वेदितव्याः । अष्टमस्तु पर्यन्तवर्ती दे-
वकुर्वादिष्विति त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटीपृथक्त्वाभ्यधिका-
नि भवन्ति च [मनुस्से वि मनुस्सी वि इति] एवं तिर्यक्स्त्रीग-
तेन प्रकारेण मानुष्योऽपि च वक्तव्याः । किमुक्तं भवति ?—
मनुष्यसूत्रे मानुषसूत्रे च जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रीणि
पल्योपमानि पूर्वकोटीपृथक्त्वाभ्यधिकानि वक्तव्यानीति । सूत्र-
पाठस्त्वेवम्—“मणुस्से एं जंते ! मणुस्स त्ति कालओ केव चिरं
होइ ? गोयमा ! जहण्णं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिप्पि पल्लिओ-
वमाइं पुव्वकोरीपुहुत्तमत्थहियाइं; मणुस्सीणं भंते ! मणु-
स्सि त्ति काव्यओ ” इत्यादि ।

[५] देवदेवीनाम—

देवेणं भंते ! देव त्ति कालओ केव चिरं होइ ? गोयमा !
जहव णेरइए । देवीणं जंते ! देवि त्ति कालओ केव चिरं
होइ ? गोयमा ! जहण्णं दस वासमहस्साइं उक्कोसेणं पण-
पल्लिओवमाइं । मिष्से णं भंते ! सिष्से त्ति केव चिरं होइ ?
गोयमा ! सादिअपज्जवसिए ॥

[जहव णेरइए इति] यथैव नैरयिकः प्रागुक्तस्तथैव दे-
वोऽपि वक्तव्यः, देवस्यापि जघन्यतो दशवर्षसहस्राणि, उ-
त्कर्षतः त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि वक्तव्यानीति भावः । देवा
अपि हि स्वभवाच्च्युत्वा न भूयोऽनन्तरं देवत्वेनोत्पद्यन्ते, “नो
देवे देवेषु उववज्जइ” इति वचनात् । ततो यदेव देवानामपि जव-

स्थितेः परिमाणं तदेव कायस्थितेरपि । देवीसूत्रे—उत्कर्षतः पञ्च
पञ्चाशत् पल्योपमानानीति, देवीनां भवस्थितेरुत्कर्षतोऽप्येतावत्प्र-
माणत्वात् । एतच्च ईशानदेव्यपेक्षया द्रष्टव्यम्, अन्यत्र देवीनामे-
तावत्या स्थितेरभावात् । सिद्धसूत्रे—साद्यपर्यवसित इति । सिद्धत्व-
स्य कयासम्भवात् । सिद्धत्वाद्विद्यावयितुमीशा रागादयो, न च ते
जगवतः सिद्धस्य संभवन्ति, तन्निमित्तकर्मपरमाणवभावात्,
तदभावश्च तेषां निर्मूलकापं कपितत्वात् ।

[६] सम्प्रत्येतावतो नैरयिकादीन् पर्याप्तपर्याप्तेन विशेषण-
द्वारेण चिन्त्यन्माह—

णेरइए एं जंते ! णेरइअपज्जत्तए त्ति कालओ केव चिरं
होइ ? गोयमा ! जहण्णं वि उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं,
एवं जाव देवी अपज्जत्तिया ॥

[णेरइए णं भंते !] नैरयिको भदन्त ! अपर्याप्त इति । अपर्याप्तत्व-
पर्याप्तविशिष्टो विच्छेदेन काव्यतः कियन्तं काव्यं यावद्भवति ? ज-
गवानाह—गौतमेत्यादि । इहापर्याप्तावस्था जघन्यत उत्कर्षतश्चान्त-
र्मुहूर्त्तप्रमाणा, तत ऊर्ध्वं नैरयिकाणामवश्यं पर्याप्तावस्थानाभावात् ।
तत उक्तम्—(जहण्णेण वि अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं,
एवं जाव देवी अपज्जत्तिया इति) एवं नैरयिकोक्तेन प्रका-
रेण पर्याप्तास्तिर्यगादयस्तावद्वक्तव्या यावद् देवीअपर्याप्तकाः,
अपर्याप्तकदेवीसूत्रं यावदित्यर्थः । तत्र तिर्यञ्चो मनुष्याश्च
यद्यप्यपर्याप्तका एव भूत्वा भूयो जूयोऽपर्याप्तनोत्पद्यन्ते, तथाऽपि
तेषामपर्याप्तावस्था नैरन्तर्येनोत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणैव ल-
भ्यते । यद्वह्यति—“अपज्जत्तए णं भंते ! अपज्जए त्ति कालओ के-
व चिरं होइ ? गोयमा ! जहण्णेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं अंतो-
मुहुत्तमिति” । देवदेवीसूत्रे—अन्तर्मुहूर्त्तभावना नैरयिकवत् ।

नैरयिकाणां पर्याप्तत्वेन—

णेरइए एं भंते ! णेरइअपज्जत्तए त्ति कालओ केव चिरं
होइ ? गोयमा ! जहण्णेणं दस वासमहस्साइं अंतोमुहुत्तूणाइं
उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं ।

नैरयिकपर्याप्त इति । पर्याप्तो नैरयिक इत्येवमविच्छेदेन काल-
तः कियच्चिरं भवति ? जगवानाह—गौतम ! जघन्यतो दश वर्ष-
सहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्तानानि, अन्तर्मुहूर्त्तस्यापर्याप्तावस्थार्या गत-
त्वात् । अत एवोत्कर्षतोऽपि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि अन्तर्मु-
हूर्त्तानानि ।

तिरश्चाम्—

तिरिक्खजोणियपज्जत्तए णं तिरिक्खजोणियपज्जत्तए त्ति
कालओ केव चिरं होइ ? गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं
उक्कोसेणं तिप्पि पल्लिओवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं । एवं ति-
रिक्खजोणिणीपज्जत्तिया वि । मणुस्से मणुस्सी वि एवं
चेव । देवपज्जत्तए जहा णेरइअपज्जत्तए । देवीपज्जत्तियाणं
जंते ! देवीपज्जत्तए त्ति कालओ केव चिरं होइ ? गोयमा !
जहण्णेणं दस वासमहस्साइं अंतोमुहुत्तूणाइं, उक्कोसेणं पणप-
ल्लिओवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं ॥

तिर्यक्सूत्रे—जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तभावना प्राग्वत् । उत्कर्षतस्त्री-
णि पल्योपमाण्यन्तर्मुहूर्त्तानानि । एतच्चोत्कृष्टायुषो देवकुर्वादि-

भाविनस्तिरश्चोऽधिकृत्य वेदनीयम्, अन्येषामेतावत्कालप्रमाणा-
पर्याप्तावस्थायामविच्छेदेनाप्राप्यमाणत्वात्; अत्राप्यन्तर्मुहुत्तस्या-
पर्याप्तावस्थाया ग्रस्तत्वात् । एवं तिर्यक्स्त्रीमनुष्यमानुषीसूत्रे-
ष्वपि भावनीयम् । तथा देवदेवीसूत्रयोस्तु जघन्यत उत्कर्ष-
तश्च कायस्थितिपरिमाणं प्रागुक्तमेवापर्याप्तावस्थानाविनामन्त-
र्मुहुत्तेन हीनं परिभावनीयम् । गतं गतिद्वारम् ।

(७) इदानीमिन्द्रियद्वारमभिधित्सुराह-

सइंदिए णं जंते ! सइंदिए त्ति कालओ केव चिरं होइ ? ।
गोयमा ! सइंदिए पुविह पणुत्ते । तं जहा-अणाइए अपज्जव-
सिए, अणाइए सपज्जवसिए ॥

[सइंदिए णं भंते ! इत्यादि] सह इन्द्रियं यस्य येन वा स
सेन्द्रियः । इन्द्रियं च द्विधा-लब्धीन्द्रियं छन्द्रेन्द्रियं च । तत्रेह
लब्धीन्द्रियमवसेयं, तद्विग्रहगतावप्यस्ति । इन्द्रियपर्याप्तस्यापि
च ततो निर्वचनसूत्रमुपपद्यते; अन्यथा तदघटमानमेव स्यात् ।
निर्वचनसूत्रमेवाह-[गोयमेत्यादि] इह यः संसारी स नियतमा-
त्मेन्द्रियः, संसारश्चानादिरित्यनादिः सेन्द्रियः । तत्रापि यः क-
श्चित्कदाचिदपि न सेत्स्यति ऽनाद्यपर्यवसितः, सेन्द्रियत्वे पर्या-
यस्य कदाचिदप्यव्यवच्छेदात् । यस्तु सेत्स्यति सोऽनादिसप-
र्यवसितः, मुक्त्यवस्थायां सेन्द्रियत्वपर्यायस्याभावात् ।

एकेन्द्रियादीनाम्-

एगिंदिए णं जंते ! एगिंदिए त्ति कालओ केव चिरं होइ ? ।
गोयमा ! जहसेणं अन्तोमुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं काइं
वणस्मइकालो ॥

एकेन्द्रियसूत्रे यदुक्तं “उक्कोसेणं अणंतं काइमिति,” तमेवानन्तं
काइं सविशेषं निरूपयति-(वणस्मइकालो इति) यावान् वन-
स्पतिकालः अग्रे वक्ष्यति, तावन्तं काइं यावदित्यर्थः; वनस्प-
तिकायस्यैकेन्द्रियपदे तस्यापि परिग्रहात् । स च वनस्पतिकाल
एवंप्रमाणः-“अणंताओ उस्सपिणिओसपिणीओ काइओ, खे-
त्तओ अणंता वोगा असंखेज्जा पोगलपरिवट्ठा तेणं पोगलपरि-
यट्ठा आवडियाए असंखेज्जइभागे ” इति ॥

द्वीन्द्रियादीनाम्-

वेइंदिए णं भंते ! वेइंदिए त्ति काइओ केव चिरं होइ ? ।
गोयमा ! जहसेणं अन्तोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं काइं । एवं
तेइंदियचउरिंदिए वि । पंचिंदिए णं जंते ! पंचिंदिए त्ति का-
इओ केव चिरं होइ ? । गोयमा ! जहसेणं अन्तोमुहुत्तं उक्कोसेणं
सागरोवमसहस्सं मातिरेगं । अणिंदिए णं पुच्छा ? । गोयमा !
मादिए अपज्जवसिए । सइंदियअपज्जवसिए णं पुच्छा ? । गोय-
मा ! जहनेणं वि उक्कोसेणं वि अन्तोमुहुत्तं । एवं जाव पंचि-
दियअपज्जवसिए वि ॥

द्वीन्द्रियसूत्रे-(‘संखेज्जं काइं ति) संखेयानि वर्षसहस्राणी-
त्यर्थः; “गिगवेंदियाण य वाससहस्सं संखेज्जा” इति वचनात् ।
एवं त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रिययोरपि सूत्रे वक्तव्ये । तत्रापि जघन्यतो-
ऽन्तर्मुहुत्तमुत्कर्षतः संखेयकाइमिति वक्तव्यमिति ज्ञावः । संखे-
यश्च कालः संखेयानि वर्षसहस्राणि प्रत्येतव्यानि । पञ्चेन्द्रि-

यसूत्रे-उत्कर्षतः सातिरेकं सागरोपमसहस्सं, तच्च नैरयिकति-
र्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यदेवभवभ्रमणेन छष्ट्यमधिकं तु न जवति,
एतावत एव कालस्य केवलवेदस्योपलब्धत्वात् । अनिन्द्रियो छ-
व्यजावेन्द्रियविकलः, स च सिद्ध एव । सिद्धश्च साद्यपर्यवसितः ।
तत उक्तम्-‘साइ अपज्जवसिए’ इति । ‘सइंदियअपज्जवसिए णमि-
त्यादि’ । इहापर्याप्ता लब्धापेक्षया, करणापेक्षया च छष्ट्याः; उ-
जवथाऽपि तत्पर्याप्तस्य जघन्यत उत्कर्षतो वाऽन्तर्मुहुत्तप्रमाण-
त्वात् । एवं तावद्वाच्यं यावत्पञ्चेन्द्रियापर्याप्तकः पञ्चेन्द्रियापर्या-
प्तकसूत्रम्; तच्च सुगमत्वात् स्वयं परिज्ञावनीयम् । अनिन्द्रियो-
ऽत्र न वक्तव्यः, तस्य पर्याप्तापर्याप्तविशेषणरहितत्वात् ।

सइंदियपज्जवसिए णं जंते ! सइंदियपज्जवसिए त्ति कालओ के-
व चिरं होइ ? । गोयमा ! जहनेणं अन्तोमुहुत्तं उक्कोसेणं सा-
गरोवमसयपुहुत्तं सातिरेगं । एगिंदियपज्जवसिए णं भंते ! पु-
च्छा ? । गोयमा ! जहनेणं अन्तोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जाइं
वाससहस्साइं । वेइंदियपज्जवसिए णं पुच्छा ? । गोयमा ! जह-
सेणं अन्तोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखिज्जाइं वामसहस्साइं । वेइ-
न्दियपज्जवसिए णं पुच्छा ? । गोयमा ! जहनेणं अन्तोमुहुत्तं उक्को-
सेणं संखिज्जाइं वासाइं । तेइंदियपज्जवसिए णं पुच्छा ? । गो-
यमा ! जहनेणं अन्तोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जाइं राइंदियाइं ।
चउरिंदियपज्जवसिए णं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! जहसेणं
अन्तोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखिज्जा मासा । पंचिंदियपज्जवसिए णं
भंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! जहनेणं अन्तोमुहुत्तं उक्कोसेणं
सागरोवमसयपुहुत्तं ॥

(सइंदियपज्जवसिए णं भंते ! इत्यादि) इह पर्याप्ता लब्ध्यपेक्षया वे-
दितव्यः । स हि विग्रहगतावपि सम्मतिकरणैरपर्याप्तस्यापि, तत उ-
त्कर्षतः सातिरेकसागरोपमशतपृथक्त्वमिति यन्निर्वचनं तदुपप-
द्यते । अन्यथा करणपर्याप्तस्योत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहुत्तानां त्र्यास्त्रिंश-
त्सागरोपमप्रमाणतया लज्यमानत्वात् यथोक्तं निर्वचनेनापपद्य-
ते । एवमुत्तरसूत्रेऽपि पर्याप्तत्वं द्व्यपेक्षया छष्ट्यम् । एकैन्द्रिय-
पर्याप्तसूत्रे-संखेयानि वर्षसहस्राणीति । एकेन्द्रियस्य हि पृथिवी-
कायस्योत्कर्षतो द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि भवस्थितिः । अण्कायस्य
सप्त वर्षसहस्राणि, वातकायस्य त्रीणि वर्षसहस्राणि, ततो निर-
न्तरं कतिपयपर्याप्तभवसङ्कलनया सङ्खेयानि वर्षसहस्राणि
घटन्ते इति । द्वीन्द्रियस्य पर्याप्तसूत्रे-सङ्खेयानि वर्षाणि, द्वीन्द्रि-
या हात्कर्षतो जवस्थितिपरिमाणं द्वादशसंवत्सराणि । न च स-
र्वेष्वपि जवेपृच्छस्थितिसम्भवः, ततः कतिपयनिरन्तरपर्याप्तन-
वसङ्कलनयाऽपि संखेयानि वर्षाण्येव लभ्यन्ते, न तु वर्षशतानि,
वर्षसहस्राणि वा । त्रीन्द्रियपर्याप्तसूत्रे-संखेयानि रात्रिदिवानि;
तेषां च भवस्थितिरुत्कर्षतोऽप्येकोनपञ्चाशद्दिनमानतया कति-
पयनिरन्तरपर्याप्तनवसङ्कलनायामपि संखेयानां रात्रिदिवाना-
मेव लभ्यमानत्वात् । चतुरिन्द्रियसूत्रे-सङ्खेयानि मासाः, तेषां जव-
स्थितेरुत्कर्षतः परमासप्रमाणतया कतिपयनिरन्तरपर्याप्तकाल-
सङ्कलनायामपि संखेयानां मासानां प्राप्यमाणत्वात् । पञ्चेन्द्रिय-
सूत्रं सुगमम् ।

(८) इदानीं कायद्वारमभिधित्सुराह-

सकाइए णं भंते ! सकाइए त्ति काइओ केव चिरं होइ ? ।

गोयमा ! सकाङ्ग दुविहे पणत्ते । तं जहा-अणादिण अप-
ज्जवसिए, अणादिण सपज्जवसिए । पुढविकाङ्ग एणं पुच्छा ?
गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं असंखिज्जं कालं,
असंखेज्जाओ ओसप्पिणउस्सप्पिणीओ काद्वओ, खित्त-
ओ असंखेज्जा ओगा । एवं आणतेउवाउकाइया वि । व-
णस्सइकाइया एणं पुच्छा ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उ-
क्कोसेणं अणंतं कालं अणंताओ ओसप्पिणउस्सप्पिणीओ
काद्वओ, खित्तओ अणंता लोगा, असंखिज्जा पोग्गलपरिय-
ट्टा, ते एणं पोग्गलपरियट्टा आवलियाए असंखेज्जंजागो ।
तसकाङ्ग एणं जते ! तसकाङ्ग त्ति पुच्छा ? गोयमा ! जह-
प्पोणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं दो सागरोवमसहस्साइं संखे-
ज्जवासमम्भइयाइं । अकाङ्ग एणं जते ! पुच्छा ? गोयमा !
अकाङ्ग सादिण अपज्जवसिए ॥

(सकाङ्ग एणं अंते ! इत्यादि) सह कायो यस्य येन वा सका-
यः, सकाय एव सकायिकम् । आर्पत्वात् स्वार्थे इकप्रत्ययः ।
कायः शरीरं, तच्चौदारिकवैक्रियाहारकैतजसकर्मणभेदात्पञ्च-
धा । तत्रेह कर्मणं तैजसं वा द्रष्टव्यं, तस्यैवासंसारभावात् । अ-
न्यथा विग्रहगतौ वर्तमानस्य शरीरपर्याप्तस्य च शेषशरीरा-
संज्ञवादाधिकत्वं स्यात् । तथा च सति निर्वचनसूत्रमाह-
(सकाङ्ग दुविहे पणत्ते इत्यादि) तत्र यः संसारपारगामी न
जविष्यति सोऽनाद्यपर्यवसितः, कदाचिदपि तस्य कायस्य व्य-
वच्छेदाऽसंभवात् । यस्तु मोक्षमधिगन्ता सोऽनादिसपर्यवसि-
तः, तस्य मुक्त्यवस्थासम्भवे सर्वात्मना शरीरपरित्यागात् ।
पृथिव्येतज्जोवायुवनस्पतिसूत्राणि सुगमानि, अन्यत्रापि तदर्थस्य
प्रतीतत्वात् । तथा चोक्तम्—“ असंखोसप्पिणउस्सप्पिणीओ
एगिंदियाणं चउहंता चवओ अणंतवणस्सइणं बोधव्वा ” । ननु
यदि वनस्पतिकालप्रमाणमसंख्येयाः पुञ्जलपरावर्त्ताः, ततो
यदीयते सिद्धान्ते मरुदेवाजीवो यावद् जीवजावं वनस्पतिरा-
सादिति नत्कथं स्यात्, कथं वा वनस्पतीनामनादित्वम् ? प्रतिनि-
यतकालप्रमाणतया वनस्पतिजावस्थानादित्वविरोधात् । तथा
हि-असंख्येयाः पुञ्जलपरावर्त्तास्तेषामवस्थानमानं तत एतावति
कावेऽतिक्रान्ते नियमात्सर्वेऽपि कायपरावर्त्तं कुर्वन्ति, यथा स्व-
स्थितिकाद्वान्ते सुरादयः ।

उक्तञ्च-

“जइ पुग्गलपरियट्टा, संखाइया वणस्सइकाद्वो ।
अच्चंतवणस्सइणं-मणाइयत्तमत एव हेतूओ ॥ १ ॥
जमसंखेज्जा पुग्गल-परियट्टा तत्थऽवत्याणं ।
कालेणवइणं, तस्सा कुव्वंति कायपट्टुट्ठं ॥ २ ॥
सव्वे वि वणस्सइणे, ठिइकालं ते जहा सुराईय ” ।

किं चैवं यद्वनस्पतीनां निर्वेपनमागमे प्रतिपिच्छं, तदपीदानीं प्रस-
क्तम् । कथमिति चेत् ? उच्यते-इह प्रतिसमयं संख्येया वनस्पति-
भ्यो जीवा उद्वर्तन्ते, वनस्पतीनां च कायस्थितिपरिमाणमसंख्ये-
याः पुञ्जलपरावर्त्ताः, ततो यावन्तोऽसंख्येयेषु पुञ्जलपरावर्त्तेषु सम-
यास्तैरभ्यस्ता एकसमयोद्वृत्ता जीवा यावन्तो भवन्ति, तावत्परि-
माणमागतं, न वनस्पतीनाम् । ततः प्रतिनियतपरिमाणसिद्धं निर्वे-
पनं प्रतिनियतपरिमाणत्वादेव गच्छत्कालेन सिद्धिरपि सर्वेषां भ-
व्यानां प्रसक्ता, तत्प्रसक्तौ च मोक्षपथव्यवच्छेदोऽपि प्रसक्तः । स-

वंभव्यसिद्धिगमनानन्तरमन्यस्य सिद्धिगमनायोगात् ।

आह च-

“कायटिडिकालेणं, तेसिमसंखेज्ज जाव भावेणं ।
निह्वेवणमावन्नं, सिद्धी वि य सव्वज्जवाणं ॥ १ ॥
पइसमयं संखेज्जा, जेणुव्वट्ठंति ता तदव्वत्था ।
कायटिडिए समया, वणस्सइणं होइ परिमाणं ” ॥ २ ॥

न चैतदस्ति, वनस्पतीनामनादित्वनिर्लेपनप्रतिषेधस्य सर्व-
भव्यसिद्धेर्मोक्षपथव्यवच्छेदस्य तत्र तत्र प्रदेशसिद्धान्ता-
भिधानात् । उच्यते-इह द्विविधा जीवाः-सांध्यवहारिका असां-
व्यवहारिकाश्च । तत्र ये निगोदावस्थाय उद्वृत्य पृथिवीकायि-
कादिभेदेषु वर्तन्ते ते लोकेषु दृष्टिपथमागताः सन्तः पृथिवी-
कायिकादिव्यवहारमनुपतन्तीति सांध्यवहारिका उच्यन्ते । ते च
यद्यपि भूयोऽपि निगोदावस्थामुपयान्ति, तथाऽपि ते सांध्यवहा-
रिका एव, सांध्यवहारे पतितत्वात् । ये पुनरनादिकालादार-
भ्य निगोदावस्थामुपगता एवावतिष्ठन्ते ते व्यवहारपथातीत-
त्वाद्सांध्यवहारिकाः । कथमेतदवसीयते द्विविधा जीवाः-सां-
व्यवहारिका असांध्यवहारिकाश्चेति ? उच्यते-युक्तिवशात् । इह
प्रत्युत्पन्नवनस्पतीनामपि निर्लेपनमागमे प्रसिद्धम्, किं पुनः
सकलवनस्पतीनाम्, तथा भव्यानामपि । यच्च यद् ये सांध्यवहारि-
कराशिनिति तत्ता अत्यन्तवनस्पतयो न स्युः, ततः कथमुपपद्यते ?
तस्मादवसीयते अस्य सांध्यवहारिकराशिरपि यज्ञतानामना-
दिता । किञ्च-इयमपि गाथा गुरूपदेशादागता-“ समप अत्थि
अणंता, जीवा जेहि न पतो तसाइपरिणामो । ते वि अणंताणं-
ता, निगोयवासं अणुवसंति ” ॥ १ ॥ तत इतोऽप्यसांध्यवहारि-
कराशिः सिद्धः । उक्तञ्च-“पच्चुप्पन्नवणस्सइणं निह्वेवणं न भ-
व्वाणं जुत्तं होइ, तं जइ अच्चंतवणस्सइं नत्थि, एवं अणादिव-
णस्सइणं अत्थित्तमत्थओ सिद्धं । भण्णइ इयमवि गाहा गुरूव-
सानया-“ समप अत्थि अणंता, जीवा ” इत्यादि । तत्रेदं सूत्रं
सांध्यवहारिकानधिष्ठित्यावसेयम् । न चासांध्यवहारिकाद्विशेष-
विषयत्वात् सूत्रस्य, न चैतत्स्वमनीषिकाविजृम्भितम् ; यत आहु-
जिनजद्रगणिक्कमाश्रमणपूज्यपादाः-“ तह कायटिडि काला-
दओ विसेसे पडुच्च किर जीवो । नाणाइवणस्सइणो, जे सं-
ववहारवाहिरिया ” ॥ १ ॥ अत्रापिशब्दात्सर्वैरपि जीवैः श्रुत-
मनन्तशः स्पृष्टमित्यादि । यदस्यामेव प्रज्ञापनायां वक्ष्यते, प्रागुक्त-
श्च परिग्रहः, ततो न कश्चिद्दोषः । त्रसकायसूत्रं सुप्रतीतम् ।

एतानेव सकायिकादीन् पर्याप्तापर्याप्तविशेषणविशिष्टान्
चिन्तयन्नाह-

सकाङ्गअपज्जत्तए एणं पुच्छा ? गोयमा ! जहप्पोणं वि उ-
क्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं, एवं जाव तसकाङ्गअपज्जत्तए ।
सकाङ्गअपज्जत्तए पुच्छा ? गोयमा ! जहप्पोणं अंतो-
मुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहत्तसातिरेणं । पुढविका-
ङ्गअपज्जत्तए पुच्छा ? गोयमा ! जहप्पोणं अंतोमुहुत्तं उ-
क्कोसेणं संखेज्जाइं वाससहस्साइं । एवं आण वि । तेउकाङ्ग-
अपज्जत्तए पुच्छा ? गोयमा ! जहप्पोणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सं-
खेज्जाइं राईदियाइं । वाउकाङ्गअपज्जत्तए एणं पुच्छा ? गोयमा !
जहप्पोणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखिज्जाइं वाससहस्साइं ।
वणस्सइकाङ्गअपज्जत्तए एणं पुच्छा ? गोयमा ! जहप्पोणं अंतोमु-
हुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जाइं वाससहस्साइं । तसकाङ्गअपज्जत्त-

ए एं पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहत्तं सातिरेगं ।

“ सकाइए ” इत्यादि सुगमं, नवरं तेजस्कायसूत्रे उत्कर्षतः संख्येयानि रात्रिन्दिवानि । तेजस्कायस्य हि भवस्थितिरुक्त-
वतोऽपि त्रीणि रात्रिन्दिवानि ततो निरन्तरं कतिपयपर्याप्तभव-
कलनायामपि संख्येयानि रात्रिन्दिवान्येव लज्यन्ते, न तु वर्षाणि,
वर्षसहस्राणि वा ।

संप्रति कायद्वारान्तःप्रवेशसंभवात् सूक्ष्मकायिकादीन्
निरूपयितुकाम आह—

सुहुमे एं भंते ! सुहुमत्ति काळओ केव चिरं होइ ? । गोयमा !
जह्मेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं असंखेज्जा-
ओ ओसप्पिणउस्सप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ असं-
खेज्जा द्वागा । सुहुमपुढविकाइए सुहुमआउकाइए सुहुम-
तेउकाइए सुहुमवाउकाइए सुहुमवणस्सकाइए सुहुमनिगोदे
जह्मेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं असंखि-
ज्जाओ ओसप्पिणउस्सप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ
असंखेज्जा द्वागा । सुहुमे एं भंते ! अपज्जत्तए त्ति पुच्छा ? ।
गोयमा ! जह्मेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं ।
पुढविकाइयआउकाइयतेउकाइयवाउकाइयवणस्सकाइया -
ण य एवं चेव । पज्जत्तियाणं जहा ओहियाणं ॥

[सुहुमेणं भंते ! इत्यादि] सूक्ष्मः सूक्ष्मकायिको भदन्त !
इति । सूक्ष्मत्वपर्यायविशिष्टः सन्नध्यवच्छेदेन कालतः कियच्चिरं
भवति ? । भगवानाह—गौतम ! [जह्मेणमित्यादि] एतदपि सूत्रं
सांख्यवहारिकजीवविषयमवसातव्यम् । अन्यथा उत्कर्षतोऽसं-
ख्येयकालमिति यन्निर्वचनमुक्तं तत्रोपपद्यते, सूक्ष्मनिगोदजीवा-
नामसांख्यवहारिकराशिनिपतितानामनादितायाः प्रागुपपा-
दितत्वात् । [खेत्तओ असंखेज्जा लोगा इति] असंख्येये-
षु लोकाकाशेषु प्रतिसमयमेकैकप्रदेशापहारे यावन्त्य उत्सर्पि-
ण्यवसर्पिण्यो भवन्ति तावत्प्रमाणा असंख्येया उत्सर्पिण्य-
वसर्पिण्य इत्यर्थः । सूक्ष्मवनस्पतिकायसूत्रमपि प्रागुक्तगु-
क्तिवशात् सांख्यवहारिकजीवविषयं व्याख्येयम्, तथा सूक्ष्माः
सामान्यतः पृथिवीकायिकादिविशिष्टाश्च पर्याप्ता अपर्याप्ता-
श्च निरन्तरं भवन्तो जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्त्तकालं यावन्न प-
रमिति; ततस्तद्विषयसूत्रकदम्बके सर्वत्राऽपि जघन्यत उत्कर्षत-
श्चान्तर्मुहूर्त्तमुक्तम् ।

वादरसामान्यसूत्रे यदुक्तमसंख्येयं काष्ठं तस्य विशेषनिरूप-
णार्थमाह—

बादरे एं भंते ! बादरे त्ति कालओ केव चिरं होइ ? । गो-
यमा ! जह्मेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं अ-
संखेज्जाओ ओसप्पिणउस्सप्पिणीओ कालओ, खेत्त-
ओ अंगुलस्स अमंखेज्जं जागं । बादरपुढविकाइए एं भंते !
पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सत्तरिसा-
गरोवमकोमाकोडीओ । एवं बादरआउकाइए वि जाव बा-

दरवाउकाइए वि । बादरवणस्सकाइए एं जंते ! बादर त्ति पु-
च्छा ? । गोयमा ! जह्मेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं असंखेज्जं काष्ठं
जाव खेत्तओ अंगुलस्स असंखेज्जं भागं । पत्तेयसरीरवादर-
वणस्सकाइए एं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मेणं अं-
तोमुहुत्तं उक्कोसेणं सत्तरिकोमाकोडीओ । निगोदे एं जंते !
निगोदे त्ति पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं
अणंतं कालं अणंताओ उस्सप्पिणओमाप्पिणीओ काल-
ओ, खेत्तओ अह्माइज्जा पोग्गन्नपरियट्ठा । बादरनिगो-
दे एं जंते ! बादर त्ति पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मेणं अंतोमुहुत्तं
उक्कोसेणं सागरोवमं सत्तरिकोमाकोडीओ । बादरतस-
काइए एं जंते ! बादरतसकाइए त्ति काळओ केव चिरं होइ
? । गोयमा ! जह्मेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं दो सागरोवम-
सहस्साइं संखेज्जवासमव्बहियाइं, एतोसिं चेव अपज्जत्तगा
सव्वे वि जह्मेणं वि उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । बादरपज्ज-
त्तए एं जंते ! बादरपज्जत्तए त्ति पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मेणं
अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवमसतपुहत्तं सातिरेगं । बादरपुढ-
विकाइयपज्जत्तए एं पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मेणं अंतोमुहुत्तं
उक्कोसेणं संखेज्जाइं वाससहस्साइं । एवं आउकाइए वि ।
तेउकाइयपज्जत्तए एं पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मेणं अंतोमुहुत्तं
उक्कोसेणं संखेज्जाइं राइंदियाइं । वाउकाइए वणस्सकाइए
पत्तेयसरीरवादरवणस्सकाइए पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मे-
णं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जाइं वाससहस्साइं । नि-
गोदपज्जत्तए बादरनिगोदपज्जत्तए पुच्छा ? । गोयमा ! दो-
एहं वि जह्मेणं वि उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । बादरतस-
काइयपज्जत्तए एं जंते ! बादरतसकाइयपज्जत्तए त्ति काल-
ओ केव चिरं होइ ? । गोयमा ! जह्मेणं अंतोमुहुत्तं उक्को-
सेणं सागरोवमसतपुहत्तं सातिरेगं ॥

असंख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः; इदं काष्ठतः परिमाणमुक्तम् ।
केवत्र आह—[अंगुलस्स असंखेज्जं जागमिति] अङ्गुलस्यासं-
ख्येयो जागः । किमुक्तं जवति ?; अङ्गुलस्यासंख्येयतमे जागे
यावन्त आकाशप्रदेशास्तेषां प्रतिसमयमेकैकप्रदेशापहारे असं-
ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो लगन्ते । उच्यते—क्षेत्रस्य सूक्ष्मत्वात् ।
उक्तञ्च—“सुहुमो य होइ कालो, तत्तो य सुहुमयरं हवइ खित्तं”
इत्यादि । एतच्च बादरवनस्पतिकायापेक्षयाऽवसातव्यम्, तस्य
यादरस्यैतावत्कायस्थितेरसम्भवात् । शेषसूत्राणि द्वारसमाप्ति
यावत्सुगमानि । गतं कायद्वारम् ।

(९) इदानीं योगद्वारमभिधित्सुराह—

सजोगी एं जंते ! सजोगित्ति कालओ केव चिरं होइ ? ।
गोयमा ! सजोगी छुविहे पणत्ते । तं जहा—अणाइए वा अप-
ज्जवसिए, अणाइए वा सपज्जवसिए । मणजोगी एं जंते !
मणजोगित्ति कालओ केव चिरं होइ ? । गोयमा ! जह्मेणं
एकं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं । एवं वयजोगी वि ।

कायजोगी णं जंते ! पुच्छा ? ! गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्सइकाळो । अजोगी णं भंते ! अजोगि त्ति काळओ केव चिरं होइ ? ! गोयमा ! सादिए अपज्जवसिए ।

योगा मनोवाक्कायव्यापाराः, योगा एषां सन्तीति योगिनो मनोवाक्कायाः, सह योगिनो यस्य येन वा सयोगी । अत्र निर्वचनम्—(सजोगी डुविहे पन्नत्ते इत्यादि) अनाद्यपर्यवसितो-यो न जातुचिदपि मोक्षगतः सर्वकालमवश्यमन्यतमेन योगेन सयोगी; ततोऽनाद्यपर्यवसितो-यस्तु यास्यति मोक्षं सोऽनादिसपर्यवसितः, मुक्तिपर्यायप्रादुर्भावे योगस्य सर्वयाऽपगमात् । मनो-योगिसूत्रे-जघन्यत एकं समयमिति यदा कश्चिदौदारिका-ययोगेन प्रथमसमयमनोयोग्यान पुञ्जानादाय द्वितीयसमये मनस्त्वेन परिणमय्य मुञ्चति तृतीयसमये चोपरमते म्रियते वा, तदा एकं समयं मनोयोगी लभ्यते उत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्तं निरन्तरं मनोयोग्यपुद्गलानां ग्रहणविसर्गौ कुर्वन् तत् ऊर्द्ध्वं सोऽवश्यं जीवस्वाभाव्यादुपरमते, उपरम्य च भूयोऽपि ग्रहणविसर्गौ करोति, परं कालसूत्रमात्रं कदाचिन्न स्वसंवेदनपथमायाति । उत्कर्षतोऽपि मनोयोग्यन्तर्मुहूर्त्तमेव ॥ (एवं वययोगी वि इति) एवं मनोयोगीव वाग्योग्यपि वक्ष्यते । तद्यथा—“ वज्रजोगी णं जंते ! वज्रजोगिस्ति कालओ केव चिरं होइ ? ! गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तमिति ” । तत्र यः प्रथमसमय काययोगेन भाषायोग्यानि ध्व्याणि गृह्णाति, द्वितीयसमये तानि भाषात्वेन परिणमय्य मुञ्चति, तृतीयसमये चोपरमते म्रियते वा, स एकं समयं वाग्योगी लभ्यते । आह च मूलटीकाकारः—“ पढमसमये काययोगेण गहियाण भासाद्वान्, विश्यसमये वड्योगेण निसग्गं काऊण उवरमंतस्स वा एगसमओ लम्भइ ” इति । अन्तर्मुहूर्त्तं निरन्तरं ग्रहणविसर्गौ कुर्वन् तदनन्तरं चोपरमते, तथा जीवस्वाभाव्यात् । काययोगी जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमिति । इह द्विन्द्रियादीनां वाग्योग्यपि लभ्यते । संक्षिपचेन्द्रियाणां मनोयोगोऽपि, ततो यदा वाग्योगो भवति मनोयोगो वा तदा न काययोगप्राधान्यमिति, सादिसपर्यवसितत्वभावात् । जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं काययोगी व्रज्यते, उत्कर्षतो वनस्पतिका-लः, स च प्रागेवोक्तः । वनस्पतिकायिकेषु हि काययोग एव केवलो न वाग्योगो, मनोयोगो वा । ततः शेषयोगासम्भवात्तेषां कायस्थितिः । सततं काययोग इति मानम् । अयोगी च सिद्धः, स च साद्यपर्यवसित इत्ययोगी साद्यपर्यवसित उक्तः । गतं योगधारम् ।

(१०) इदानीं वेदद्वारं प्रतिपिपादयिपुराह—

सवेदए णं जंते ! सवेदए त्ति कालओ केव चिरं होइ ? ! गोयमा ! सवेदए ति विहे पन्नत्ते । तं जहा-अणादिए वा अपज्जवसिए, अणादिए वा सपज्जवसिए, सादिए वा सपज्जवसिए । तत्थ णं जे ते सादिए सपज्जवसिए से जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अणंताओ ओसप्पिण्डस्स-प्पिणीओ कालओ, खेत्तओ अवहृपोग्गलपरियट्ठं दे-सूणं । इत्थिवेदे णं जंते ! इत्थिवेदे त्ति काळओ केव चिरं होइ ? ! गोयमा ! एगेणं आदेसेणं जहन्नेणं एकं समयं उक्को-सेणं दसुत्तरं पलिओवमसतं पुव्वकोमीपुहत्तमज्जहियं ।

एगेणं आदेसेणं जहन्नेणं एकं समयं उक्कोमेणं अट्टारसप-लिओवमाइं पुव्वकोडिपुहत्तमज्जहियाइं । एगेणं आदे-सेणं जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं चोदसपल्लिओवमाइं पु-व्वकोडिपुहत्तमज्जहियाइं । एगेणं आदेसेणं जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं पल्लिओवमसतं पुव्वकोमिज्जहियं । ए-गेणं आदेसेणं जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं पल्लिओवमपु-हत्तं पुव्वकोमिपुहत्तमज्जहियं ॥

(सवेदए णं भंते ! इत्यादि) सह वेदो यस्य येन वा स सवेदकः । “शेवाद्वा” ॥७॥१७॥ इति कप्रत्ययः । स च त्रिविधः । तद्यथा-अनाद्यऽपर्यवसितोऽनादिसपर्यवसितः, सादिसपर्यवसितश्च । तत्र य उपशमश्रेणि, कृपकश्रेणि वा न जातुचिदपि प्रा-प्स्यति सोऽनाद्यपर्यवसितः, कदाचिदपि तस्य वेदोदयव्यव-च्छेदासम्भवात् । यस्तु प्राप्स्यत्युपशमश्रेणि तपकश्रेणि वा सोऽनादिसपर्यवसितः, उपशमश्रेणिप्रतिपत्तौ कृपक-श्रेणिप्रतिपत्तौ वा वेदोदयव्यवच्छेदस्य ज्ञातित्वात् । यस्तु-पशमश्रेणिं प्रतिपद्यते तत्र चावेदको भूत्वा भूय उपशमश्रेणीतः प्रतिपत्तुं सवेदको भवति, स सादिसपर्यवसितः, स च जघ-न्येनान्तर्मुहूर्त्तमाकथामिति चेत्?, उच्यते-इह यदा कोऽपि उपश-मश्रेणिमुपपद्य त्रिविधमपि वेदमुपशमय्यावेदको भूत्वा पुनरपि श्रेणीतः प्रतिपत्तुं सवेदकत्वं प्राप्य भट्टित्युपशमश्रेणिं कर्मप्रस्थि-काजिप्रायेण कृपकश्रेणिं वा प्रतिपद्य च वेदत्रयमुपशमयति, कृपयति वा अन्तर्मुहूर्त्तेन, तदा जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमवेदकः, उ-त्कर्षतोऽपार्द्धपुञ्जपरावर्त्तदेशेनम्, अपगतमर्द्धं यस्य स अपार्द्धः, देशेन किंचिद्वनम् । उपशमश्रेणीतो हि प्रतिपत्तित एतावन्तं काष्ठं संसारं पर्यटन्ति, ततो यथोक्तमुत्कर्षतः सादिसपर्यवसितस्य सवेदकस्य कालमानमुपपद्यते । स्त्रीवेदविषये च पञ्चादेशाः, ता न क्रमेण निरूपयति—(एगेण आदेसेणमित्यादि) तत्र सर्वत्रा-पि जघन्यतः समयमात्रं भावनीयम्-काचित् युवतिरुपशमश्रेणि-वेदत्रयोपशमनावेदकत्वमनुच्यत ततः श्रेणिं प्रतिपत्तन्ती स्त्रीवे-दोदयमेकसमयमनुच्य द्वितीयसमये कालं कृत्वा देवेषूपद्यते; तत्र च तस्याः पुंस्त्वमेव न स्त्रीत्वम् । तत एवं जघन्यतः समय-मात्रं स्त्रीवेदः । उत्कर्षचिन्तायामियं प्रथमाऽऽदेशज्ञातना-कश्चिज-न्तुर्नारीषु तिरश्चीषु वा पूर्वकोट्यायुष्कासु मध्ये पञ्चपान् जवान् अनुच्य ईशानं कल्पे पञ्चपञ्चाशत्पल्योपमप्रमाणोत्कृष्टस्थितिव-परिशृङ्गीतासु देवीषु मध्ये देवीत्वेनोत्पन्नः, ततः स्वायुःक्षये च्यु-त्वा भूयोऽपि नारीषु तिरश्चीषु वा पूर्वकोट्यायुष्कासु मध्ये स्त्री-त्वेनोत्पन्नः, ततो भूयोऽपि द्वितीयवारमीशाने देवलोकं पञ्च-पञ्चाशत्पल्योपमप्रमाणोत्कृष्टायुष्कास्वपरिशृङ्गीतदेवीषु मध्ये देवीत्वेनोत्पन्नः, ततः परमवश्यं वेदान्तरमेव गच्छति । एवं दशो-त्तरं पल्योपमशतं पूर्वकोटिपृथक्त्वाज्याधिकं प्राप्यते । अत्र पर आह-ननु यदि देवकुरुत्तरकुर्वादिषु पल्योपमत्रयस्थितिकासु स्त्रीषु मध्ये समुपपद्यते, ततोऽधिकाऽपि स्त्रीवेदस्य स्थिति-रवाप्यते, ततः किमित्येवोपदिष्टा? तदयुक्तम् । अभिप्रायापरिज्ञा-नात् । कथाहि-इह तावद्देवीच्युत्वा असंख्येयवर्षायुष्का-सु स्त्रीमध्ये नोत्पद्यते, देवयोनेश्च्युतानामसंख्येयवर्षायुष्केषु मध्ये उत्पादप्रतिषेधात् । नाप्यसंख्येयवर्षायुष्का सती यो-षित उत्कृष्टासु देवीषु जायते । यत उक्तं मूलटीकाकृता-“ जाता असंखेज्जा वासायया उक्कोसट्ठिई न पावेइ ” इति !

ततो यथोक्तप्रमाणैर्वोक्तृश्रुतिस्थितिः स्त्रीवेदस्याऽव्याप्यते । च्छितीया-
देशवादिनः पुनरेवमाहुः—नारीषु तिरश्चीषु वा पूर्वकोट्यायुष्कासु
मध्ये पञ्चान् भवान् अनुसूय पूर्वप्रकारेणेशाने देवलोकं पुनारु-
यमुत्कृष्टस्थितिकासु देवीषु मध्ये उत्पद्यमाना नियमतः परिगृही-
तास्वोत्पद्यते नापरिगृहीतासु । ततस्तन्मतेनोत्कृष्टमवस्थानं स्त्रीवे-
दस्याऽष्टादशपल्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वं च । तृतीयादेशवादिनां
तु सौधर्मदेवलोकं परिगृहीतासु सप्तपल्योपमसप्रमाणोत्कृष्टासु
वारद्वयं समुत्पद्यते, ततस्तन्मतेन चतुर्दशपल्योपमानि पूर्वको-
टिपृथक्त्वाज्यधिकानि स्त्रीवेदस्य स्थितिः । चतुर्थादेशवादिनां
तु मतेन सौधर्मदेवलोकं पञ्चाशत्पल्योपमप्रमाणोत्कृष्टासु सप्त-
परिगृहीतदेवीष्वपि पूर्वप्रकारेण वारद्वयं देवीत्वेनोत्पद्यते, तत-
स्तन्मतेन पल्योपमशतपूर्वकोटिपृथक्त्वाज्यधिकमव्याप्यते ।
पञ्चमादेशवादिनः पुनरिदमाहुः—नानाभवन्नमशद्वारेण यदि स्त्री-
वेदस्योत्कृष्टमवस्थानं चिन्त्यते, तर्हि पल्योपमपृथक्त्वमेव पूर्वको-
टिपृथक्त्वाभ्यधिकं प्राप्यते, न ततोऽधिकम् । कथमेतदिति चेत्?,
उच्यते—नारीषु तिरश्चीषु वा पूर्वकोट्यायुष्कासु मध्ये सप्तजनाननुसू-
याष्टमज्ञेयं देवकुर्वादिषु त्रिपल्योपमस्थितिषु स्त्रीषु मध्ये स्त्रीत्वे-
न समुत्पद्यते ; ततो मृत्वा सौधर्मदेवलोकं जघन्यस्थितिकासु
देवीषु मध्ये देवीत्वेनोपजायते, तदनन्तरं चावश्यं वेदान्तरमधि-
गच्छतीति । अस्मीषां च पञ्चानामादेशानामन्यतमादेशसमीचां—
नतानिर्णयोऽतिशयज्ञानिभिः सर्वोत्कृष्टश्रुतलब्धिसम्पन्नैर्वा कर्तुं
शक्यते । ते च जगवदार्थेऽयामप्रतिपत्तौ नासीरन्, केवलं तत्का-
लापत्तया ये पूर्वतमाः सूरयस्तत्कालभाविग्रन्थपौर्वापर्यपर्या-
लाचनया यथास्वमति स्त्रीवेदस्य स्थितिं प्ररूपितवन्तः, तेषां सर्व-
ेषामपि प्रावचनिकसूरीणां मतानि भगवानार्थेऽयामुपदिष्टवान् ।
तेऽपि च प्रावचनिकसूरयः स्वमतेन सूत्रं पठन्ते; गौतमप्रश्नं
भगवन्निर्वचनरूपतया पठन्ति; ततस्तदवस्थान्येव सूत्राणि लि-
खितानि—गोयमा ! इत्याद्युक्तम् । अन्यथा भगवति गौतमाय निर्दि-
ष्टरि न संशयकथनमुपपद्यते, भगवतः सकलसंशयातीतत्वात् ।

पुरिसवेदे एं जंते ! पुरिसवेदे चि पुच्छा ? गोयमा ! जह-
षेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहत्तं सातिरेगं ॥

पुरुषवेदसूत्रे—जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमिति । यथा कश्चिदन्यवेदेभ्यो
जीवेज्य उदृत्य पुरुषवेदेषूपपद्यत तत्र चान्तमुहूर्त्तं सर्वाण्युर्जीवि-
त्वा गत्यन्तरे अन्यवेदेषु मध्ये समुत्पद्यते, तदा पुरुषवेदस्य ज-
घन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमवस्थानं व्रज्यते । उत्कृष्टमानं कण्ठ्यम् ।

नपुंसकवेद एं जंते ! पुच्छा ? गोयमा ! जह्मणं एगं स-
मयं उक्कोसेणं वणस्सइकालो ।

नपुंसकवेदसूत्रे—जघन्यत एकः समयः स्त्रीवेदस्यैव जावनीयः,
उत्कर्षतो वनस्पतिकालः; स च प्रागेवोक्तः । एतच्च सांख्यव-
हारिकजीवानधिकृत्य चिन्ता क्रियते । तदा द्विविधा नपुंसकवे-
दाद्वा कांश्चिदधिकृत्यानाद्यपर्यवसानाः; ये न जातुर्चिदपि सां-
ख्यहारिकराशौ निपतिष्यन्ति । कांश्चिदधिकृत्य पुनरनादिसप-
र्यवसानाः; येऽसांख्यवहारिकराशेरुदृत्य सांख्यवहारिकराशावा-
गमिष्यन्ति । अथ किमसांख्यवहारिकराशेरपि विनिर्गत्य सां-
ख्यवहारिकराशावागच्छन्ति येनैवं प्ररूपणा क्रियते ? उच्यते—आ-
गच्छांति । कथमेतदवसंयमिति चेत् ?, उच्यते—पूर्वाचार्योपदेशा-
त् । तथाचाह दुःपमान्धकारनिमग्नजिनप्रवचनप्रदीपो जगवान्
—“सिज्जंति जत्तिया किर, इह संववहारजीवरासीओ; इति

अणाइवणस्सइ—रासीओ तत्तिया तम्मि” ॥ १ ॥

अवेदकपृच्छामाह—

अवेदे णं भंते ! अवेदे चि पुच्छा ? गोयमा ! अवेदे दुवि-
हे पण्त्ते । तं जहा—साइए अपज्जवसिए वा, साइए सपज्ज-
वसिए वा । तत्थ एं जे ते साइए सपज्जवसिए से जह्म-
णं एगं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं ।

अवेदको द्विधा—साद्यपर्यवसितः, सादिसपर्यवसितश्च । त-
त्र यः कृपकश्रेणिं प्रतिपद्यावेदको भवति स साद्यपर्यवसितः
क्षपकश्रेणिः, स च जघन्यनैकं समयम् । कथमेकसमयतेति चेत् ?,
उच्यते—यदा एकसमयवेदको ज्ञत्वा च्छितीयसमये पञ्चत्व-
मुपगच्छति, तदा तस्मिन्नेव पञ्चत्वसमये देवेषूपपन्नः पुरुष-
वेदादयेन सवेदको जवति; तत एवं जघन्यत एकं समयमवे-
दक उत्कर्षतोऽन्तमुहूर्त्तम्, परतोऽवश्यं श्रेणीतः प्रतिपतने वेदा-
द्यसद्भावात् । गतं वेदद्वारम् । प्रज्ञा ० १८ पद । ज्यो ० ।

(११) इदानीं कषायद्वारं, तत्रेदमादिसूत्रम्—

सकसाई एं जंते ! सकसाई चि काइओ केव चिरं होइ ?
गोयमा ! सकसाई तिविहे पण्त्ते । तं जहा—अणादि ए अ-
पज्जवसिए, अणादि ए सपज्जवसिए, सादि ए सपज्जवसि-
ए जाव अवहं पोगलपरियटं देसूणं । कोहकसाई एं भं-
ते ! पुच्छा ? गोयमा ! जह्मणं वि उक्कोसेणं वि अंतोमुहु-
त्तं । एवं जाव माणमायाकमाई णं । लोचकसाई एं
जंते ! पुच्छा ? गोयमा ! जह्मणं एकं समयं उक्कोसेणं
अंतोमुहुत्तं । अकसाई एं भंते ! अकसाई चि काइओ केव चिरं
होइ ? गोयमा ! अकसाई दुविहे पण्त्ते । तं जहा—सादि ए वा
अपज्जवसिए, सादि ए वा सपज्जवसिए । तत्थ एं जे ते
सादि ए सपज्जवसिए, से जह्मणं एगं समयं उक्कोसेणं अं-
तोमुहुत्तं ॥

सह कषायो येषां यैर्वा ते सकषाया जीवपरिणामविशेषाः, ते
विद्यन्ते यस्य स सकषायी । इदं सकलमपि सूत्रं सवेदसूत्रव-
द्विशेषेण भावनीयम्, समानभावनोक्तत्वात् । [कोहकसाई एं
भंते इत्यादि] जघन्यतोऽप्यन्तमुहूर्त्तमिति, क्रोधकषायोपयो-
गस्य जघन्यत उत्कर्षतो वाऽन्तमुहूर्त्तप्रमाणत्वात् तथाजीव-
स्वाभाव्यात् । इदं च सूत्रचतुष्टयमपि विशिष्टोपयोगापेक्षमि-
ति । लोभकषायी जघन्यनैकं समयमिति, यदा कश्चिदुपशम-
श्रेणिपर्यवसाने उपशान्तवीतरागो भूत्वा श्रेणीतः प्रतिपतन् लो-
भानुवेदनप्रथमसमये सवेदन एव कालं कृत्वा देवलोकं पृथपद्यते,
तत्र चोत्पन्नः सन् क्रोधकषायी मायाकषायी भवति, तदैक-
समये लोभकषायी लभ्यते । अथैवं क्रोधादिष्वप्येकस-
मयता कस्मान्न व्रज्यते ? उच्यते—तथास्वाभाव्यात् । त-
थाहि—श्रेणीतः प्रतिपतन् मध्यानुवेदनप्रथमसमये वा यदि
काहं करोति, काहं च कृत्वा देवलोकं पृथपद्यते, तथापि तथा-
स्वाभाव्यात् येन कषायोदयेन कालं कृतवान् तमेव कषाया-
दयं तत्रापि गतः सन्नन्तमुहूर्त्तमेव वर्तयति, एतच्चावसीयते
अधिकृतसूत्रप्रामाण्यात्, ततो नैकसमयता क्रोधादिष्विति ।
अकषायसूत्रमवेदसूत्रमिव जावनीयम् । गतं कषायद्वारम् ।

(१२) अधुना वेद्याद्वारमाह—

सलेस्ते णं जंते ! सलेस्ते चि पुच्छा ? ! गोयमा ! सलेसे दु-
विहे पस्सत्ते । तं जहा—अणादिणं वा अपज्जवसिए, अणा-
दिणं वा सपज्जवसिए । कएहलेस्से णं भंते ! पुच्छा ? ! गो-
यमा ! जहणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं
अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं । नील्लेस्से णं जंते ! नील्लेसे चि
पुच्छा ? ! गोयमा ! जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं दस सागरो-
वमाइं पल्लिओवमासंखेज्जइजागमब्भहियाइं । काउलेस्से णं
जंते ! पुच्छा ? ! गोयमा ! जहणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं ति-
न्नि सागरोवमाइं पल्लिओवमासंखिज्जइजागमब्भहियाइं ।
तेउलेस्से णं भंते ! पुच्छा ? ! गोयमा ! जहणेणं अंतोमुहुत्तं,
उक्कोसेणं दो सागरोवमाइं पल्लिओवमासंखिज्जइजागमब्भ-
हियाइं । पम्हलेस्से णं भंते ! पुच्छा ? ! गोयमा ! जहणेणं अ-
ंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं दस सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं ।
सुकलेस्से णं पुच्छा ? ! गोयमा ! जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्को-
सेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं । अलेसे
णं पुच्छा ? ! गोयमा ! सादिणं अपज्जवसिए ॥

(सलेस्ते णं भंते ! इत्यादि) सह वेद्या यस्य येन वा स स-
वेद्यः । स द्विविधः प्रकृतः । तद्यथा—अनादिसपर्यवसितः—यो न
जातुचिदपि संसारव्यवच्छेदकर्ता । अनादिसपर्यवसितः—यः सं-
सारपारगामी । (कएहलेस्से णं भंते ! इत्यादि) इह तिरश्चां
मनुष्याणां च लेद्याद्रव्याण्यन्तर्मुहूर्तकानि, ततः परमवश्यं
लेद्यान्तरपरिणामं प्रजते । देवनैरयिकाणां तु पूर्वभवचरमा-
न्तर्मुहूर्तादारभ्य परमवाद्यमन्तर्मुहूर्तं यावदवस्थितानि, ततः
सर्वत्र जघन्यतममन्तर्मुहूर्तं तिर्यङ्मनुष्यापेक्षया छुप्यम् ; उत्कृष्टं
देवनैरयिकापेक्षया विचित्रमिति भाव्यते । तत्र विचित्रमिति
यत्तु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानीति,
ततः सप्तमनरकपृथिव्यपेक्षया छुप्यम् । तत्रत्या हि नैरयिकाः
कृष्णलेश्याकाः, तेषां च स्थितिरुत्कृष्टा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि;
यत्तु पूर्वोत्तरभवगतो यथाक्रमं चरमाद्यौ अन्तर्मुहूर्तं, ते द्वे अप्ये-
कमन्तर्मुहूर्तस्यासंख्यातभेदभिन्नत्वात् । तथाचान्यत्राप्युक्तम्—
“मुहुत्तं जहन्ना, तित्तीसं सागरा मुहुत्तहिया । उक्कोसा होइ
विहिं, नायव्वा कएहलेस्साए” । (अंतोमुहुत्तहिया इति) चू-
र्णिकृता व्याख्यातमन्तर्मुहूर्ताधिकेति । नील्लेस्से सूत्रे—यानि
दश सागरोपमाणि पल्लोपमासंख्येयजाग्राज्यधिकान्युक्तानि ता-
न्नि पञ्चमपृथिव्यपेक्षया वेदितव्यानि । तत्र हि प्रथमप्रस्तटे
नील्लेस्से, “पंचमियाए मीसा” इति वचनात् । तस्मिंश्च प्रथ-
मप्रस्तटे स्थितिरुत्कर्षत एतावती । ये तु पूर्वोत्तरभवगते अ-
न्तर्मुहूर्तं, ते पल्लोपमासंख्येयभागे एवान्तर्गते इति न पृथग्वि-
वर्तिते । एवमुत्तरत्रापि छुप्यम् । कापोतलेस्से सूत्रे—त्राणि सा-
गरोपमाणि पल्लोपमासंख्येयजाग्राज्यधिकानि तृतीयनरकपृ-
थिव्यपेक्षयाऽवसातव्यानि ; तृतीयपृथिव्यामपि प्रथमप्रस्तटे
कापोतलेस्सेया भावात्, “तइयाए मीसिया” इति वचनात् ।
तत्र चोत्कृष्टस्थितेरेतावत्याः संभवात् । तेजोवेद्यासूत्रे—द्वे सा-
गरोपमपल्लोपमासंख्येयजाग्राभ्यधिके ईशानदेवलोके देवापे-
क्षया वेदितव्या हि तेजोवेद्याका उत्कर्षत एतावतिस्थितिकाश्च ।

पञ्चवेद्यासूत्रे—दशसागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि ब्रह्म-
लोकापेक्षया भावनीयानि । तत्र देवानां हि स्थितिरुत्कृष्टा
दश सागरोपमाणि, लेस्या च पञ्चलेस्या । ये च पूर्वोत्तरभवगते
अन्तर्मुहूर्तं तं किलैकमन्तर्मुहूर्तमिति अन्तर्मुहूर्ताज्यधिकानी-
त्युक्तम् । शुक्लवेद्यासूत्रे—त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्-
ताज्यधिकानि अनुत्तरसुरापेक्षया, तेषामुत्कर्षतः स्थितेस्त्रयस्त्रिं-
शत्सागरोपमप्रमाणत्वात् । अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकत्वभावेना च
प्राग्वत् । अलेस्सेऽयोगिकेवत्री सिद्धश्च, ततो न तस्यामप्य-
वस्थायामलेश्यत्वव्याघात इति साध्यपर्यवसितः । गतं वेद्या-
द्वारम् ॥

(१३) इदानीं सम्यग्दृष्टिद्वारम्—

सम्मदिट्ठी णं भंते ! सम्मदिट्ठी चि पुच्छा ? ! गोयमा ! स-
म्मदिट्ठी दुविहे पस्सत्ते । तं जहा—सादिणं वा अपज्जवसिए,
सादिणं वा सपज्जवसिए । तत्तं णं जे से सादिणं सपज्ज-
वसिए, से जहणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं ढावडिं सागरो-
वमाइं सातिरेगाइं । मिच्छादिट्ठी णं जंते ! पुच्छा ? ! गोयमा !
मिच्छादिट्ठी ति विहे पणत्ते । तं जहा—अणादिणं वा अप-
ज्जवसिए, अणादिणं वा सपज्जवसिए, सादिणं वा सपज्ज-
वसिए । तत्तं णं जे से सादिणं सपज्जवसिए से जहणे-
णं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अणताओ ओसप्पिणिउस्सप्पि-
णीओ कालओ, खेत्तओ अवड्ढं पांगलपरियट्ठं देसुणं ।
सम्मा मिच्छादिट्ठी णं पुच्छा ? ! गोयमा ! जहणेणं वि उक्को-
सेणं वि अंतोमुहुत्तं ॥

(सम्मदिट्ठी णं भंते ! इत्यादि) सम्यगविपर्यस्ता दृष्टिर्जिन-
प्रणीतवस्तुतत्त्वप्रतिपत्तिर्यस्य स सम्यग्दृष्टिः । स चान्तरकर-
णकालभाविना उपशमिकसम्यक्त्वेन सास्वादनसम्यक्त्वेन वि-
शुद्धदर्शनमोहपुञ्जोदयसंभवितायोपशमिकसम्यक्त्वेन सकल-
दर्शनमोहनीयकृत्यसमुत्पत्ताधिकसम्यक्त्वेन वा छुप्यः । निर्व-
चनम्—सम्यग्दृष्टिर्द्विविधः प्रकृतः । तद्यथा—साध्यपर्यवसितः—एष चा-
यिके सम्यक्त्वं उत्पादिते सति वेदितव्यः, तस्य प्रतिपाताभा-
वात् । सादिसपर्यवसितः—एष कायोपशमिकादिसम्यक्त्वापेक्ष-
या । तत्र योऽसौ सादिसपर्यवसितः, सम्यग्दृष्टिर्जघन्येनान्तर्मु-
हूर्तं, परतो मिथ्यात्वगमनात् ; उत्कर्षतः षट्षष्टिसागरोपमाणि
सातिरेकाणि । तत्र यदि चारद्वयं विजयादिषु चतुर्षु अप्रतिप-
तितसम्यक्त्वं उत्कृष्टस्थितिको देव उत्पद्यते वेलात्रयं वाऽच्यु-
तलोके, ततो देवभवेरेव षट्षष्टिसागरोपमाणि परिपूर्णानि प्र-
वर्तन्ति । ये तु मनुष्यभवाः सम्यक्त्वसहितास्तेऽधिका इति तैः
सातिरेकाणीति । उक्तं च—“दो वारे विजयाइसु, गयस्स ति-
न्निऽच्चुए अहव ताइं । अइरेगं नरभविमिति ।” (मिच्छादिट्ठी
णं जंते ! इत्यादि) मिथ्या विपर्यस्ता दृष्टिर्जीवाजीवादिवस्तु-
तत्त्वप्रतिपत्तिर्यस्य त्रिकृतद्वारपुरुषस्य सति पीतप्रतिपत्तिवत्
स मिथ्यादृष्टिः, ननु मिथ्यादृष्टिरपि कश्चाद्भ्रष्टं भवत्यतया
जानाति पेयं पेयतया मनुष्यं मनुष्यतया पशुं पशुतया, ततः स
कथं मिथ्यादृष्टिरुच्यते ? भगवति सर्वज्ञत्वस्य प्रत्ययाभावात् ।
इह हि भगवद्देहत्प्रणीतं सकलमपि प्रवचनार्थमभिरोचयमा-
नोऽपि यदि तद्वत्तमेकमप्यङ्गं न रोचयति तदानीमन्येषां मि-
थ्यादृष्टिरेवोच्यते, तस्य भगवति सर्वज्ञप्रत्ययनाशात् ।

उक्तञ्च—“सूत्रोक्तस्यैकस्याप्यरोचनादङ्करस्य भवति नरो मिथ्यादृष्टिः। सूत्रे हि नः प्रमाणं जिनाग्निहितं किं पुनः शेषं भगवदर्थद्विहितम्। तथा च जीवाजीवादिवस्तुतत्त्वप्रतिपत्तिवि-कला मिथ्यादृष्टिः। ननु सकलप्रवचनमर्थान्निरोचनात्तत्त्वक-तिपर्यायानां चारोचनादपि न्यायतः सम्यग्मिथ्यादृष्टिरेव भवि-तुमर्हति, कथं मिथ्यादृष्टिरेव भवितुमर्हति?, उच्यते—सदसद्वस्तु-तत्त्वापरिज्ञानात्। इह यदा सकलवस्तुजिनप्रणीततया सम्यक् भद्वत्ते तदानीमसौ सम्यग्दृष्टिः, यदा त्वेकस्मिन्नपि वस्तुनि पर्याये वा मतिदौर्बल्यादिना एकात्तेन सम्यक्परिज्ञानमिथ्या-परिज्ञानाभावतो न सम्यक् श्रद्धानं, नाप्येकान्ततो विप्रतिपत्तिः, तदा सम्यग्मिथ्यादृष्टिः। उक्तञ्च शतकबृहच्छ्रुणौ—“जहा नाग्नि-केरीदीववासिस्स खुहाइयस्स विपत्थसमागयस्स पुरिसस्स य ओयणाइए भणेगविहे होइ एतस्स आहारस्स उर्वरि न रुई न निंदा जेण तेण सो ओयणाइओ आहारो न कयाइ दिहो ना-वि सुओ, एवं सम्मामिच्छादिट्टिस्स वि जीवाइपयत्थाण उर्वरि न य रुई नावि निंदंति”। यदा पुनरेकस्मिन्नपि वस्तुनि पर्याये वा एकान्ततो विप्रतिपद्यते तदा मिथ्यादृष्टिरेवेत्यदोषः। स च त्रि-विधः—तद्यथा—अनाद्यपर्यवसितोऽनादिसपर्यवसितः, सादिसप-र्यवसितश्च। तत्र यः कदाचनापि सम्यक्त्वं नावाप्स्यति सोऽ-नाद्यपर्यवसितः, यस्तु सम्यक्त्वमासाद्य ज्ञूयोऽपि मिथ्यात्वं या-ति स सादिसपर्यवसितः। स च जघन्यनान्तर्मुहूर्तं, तदनन्तरं क-स्यापि ज्ञूयः सम्यक्त्वावाप्तिः। उत्कर्षतोऽनन्तं कालम्। तमेवा-नन्तं कात्रं द्विधा प्ररूपयति—कालतः क्षेत्रतश्च। तत्र कालतोऽन-न्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिणीर्यावत्, क्षेत्रतोऽपार्द्धं पुद्गलपरावर्तं देशोन्म। अत्र क्षेत्र इति निर्देशान् क्षेत्रपुद्गलपरावर्तः परि-ग्राह्यो न तु छद्मपुद्गलपरावर्तादयः। एवं पूर्वोत्तरत्रापि च जावनीयम्। (सम्मामिच्छादिघी णमित्यादि) सम्यग्मिथ्या च दृष्टिर्यस्यासौ सम्यग्मिथ्यादृष्टिः। स च जघन्यतो वात्कर्षतो वा अन्तर्मुहूर्तं, परतोऽवश्यं तत्परिणामविध्वंसात्, तथा जीवस्वा-जाव्यात्। गतं सम्यक्त्वद्वारम्।

(१४) इदानीं ज्ञानद्वारम्—

नाणी एं भंते! नाणि चि कात्तओ केव चिरं होइ? गोयमा ! नाणी दुविहे पणत्ते । तं जहा—सादिए वा अपज्जवसिए, सा-दिए वा सपज्जवसिए । तत्थ एं जे से सादिए सपज्ज-वसिए से जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं ठावट्ठिं सागरो-वमाइं सातिरेगाइं । आभिणिवोहियनाणी एं पुच्छा ? गो-यमा ! एवं चेव । एवं सुयनाणी वि । ओहिनाणी वि एवं चेव, नवरं जहन्नेणं एकं समयं । मणपज्जवनाणी एं भंते ! पुच्छा ? गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं, उक्कोसेणं देसूणं पु-व्वकोटिं ॥

(नाणी एं जंते! इत्यादि) ज्ञानमस्यास्तीति, “अतोऽनेकस्वरात्” । ७। २। ६। इति ह्यु प्रत्ययः। स द्विधा—साद्यपर्यवसितः, सादिसपर्यव-सितश्च। तत्र केवलज्ञानापेक्षया साद्यपर्यवसितः, प्रतिपाताभा-वात्, शेषज्ञानानां प्रतिनियतकावजावात् स जघन्यनान्तर्मुहूर्तं, प-रतो मिथ्यात्वगमनेन ज्ञानपरिणामापगमात्। उत्कर्षतः पद्मपुष्पा-गरोपमाणि सातिरेकाणि यावत्तानि सम्यग्दृष्टिरेव जावनीयानि, सम्यग्दृष्टिरेव ज्ञानित्वात्। आग्निनिबोधिकज्ञानिन्मूत्रे—(एवं चेवास्ति)

यथा सामान्यतो ज्ञानी सादिसपर्यवसितो जघन्यत उत्कर्षत-श्चोक्तः तथाऽऽभिनिबोधिकोऽपि वक्तव्यः। स चैवं—“जहन्नेणं अं-तोमुहुत्तं उक्कोसेणं ठावट्ठिं सागरोवमाइं”। एवं श्रुतज्ञान्यपि। अवधिज्ञान्यप्येवम्, नवरं जघन्यत एकं समयं वक्तव्यम्। कथ-मेकसमयताऽवधिज्ञानस्येति चेत्?, उच्यते—इह तिर्यक्पञ्चेन्द्रियो मनुष्यो देवो वा विजङ्गज्ञानी सन् सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते, तस्य च सम्यक्त्वप्रतिपत्तिसमये एव सम्यक्त्वप्रभावतां विजङ्गज्ञान-मवधिज्ञानं जातं, तच्च यदा देवस्य च्यवनेन मरणेनान्यस्यान्य-था वाऽनन्तरसमये प्रतिपतितस्तदा जवत्यवधिज्ञानस्यैक-समयता; उत्कर्षतः सातिरेकाणि पद्मपुष्पागरोपमाणि, याव-त्तानि वा प्रतिपत्तितावधिज्ञानस्य वारद्वयं विजयादिषु गमनेन वारत्रयमच्युतदेवलोकगमने तथा वेदितव्यानि। मनःपर्यवज्ञा-निन एकसमयता संयतस्याप्रमत्ताद्धायां वर्तमानस्य मनः-पर्यवज्ञानमुत्पाद्यानन्तरसमये कात्रं कुर्वता जावनीया; उत्क-र्षतो देशोना पूर्वकोटिः, तत ऊर्द्धं संयमाभावतो मनःपर्यवज्ञान-स्याऽप्यभावात्।

केवलनाणी एं पुच्छा ? गोयमा ! सादिए अपज्जवसिए । अन्नाणी एं पुच्छा ? गोयमा ! अन्नानी, मतिअन्नानी सुयअन्नानी तिविहे पन्नत्ते । तं जहा—अणादिए वा अपज्जवसिए, अणादिए वा सपज्जवसिए, सादिए वा सपज्जवसिए । तत्थ एं जे से सादिए सपज्जवसिए से जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंतओ ओसप्पिणिउत्सप्पिणीओ का-द्वओ, खत्तओ अवहुं पोमगलपरियट्ठं देसूणं । विभंगना-णी एं पुच्छा ? गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं देसूणाए पुव्वकोटीए अज्जहिमाइं ।

अज्ञानी त्रिविधः—तद्यथा—अनाद्यपर्यवसितः, अनादिसपर्यवसितः, सादिसपर्यवसितश्च। तत्र यस्य न कदाचनापि ज्ञानलाभो भावो सोऽनाद्यपर्यवसितः। यस्तु ज्ञानमासादयिष्यति सोऽनादि-सपर्यवसितः। यः पुनर्ज्ञानमासाद्य ज्ञूयो मिथ्यात्वगमनेनाज्ञा-नित्वमधिगच्छति स सादिसपर्यवसितः। स च जघन्यनान्त-र्मुहूर्तं, परतः सम्यक्त्वस्यासादनान्ज्ञानित्वपरिणामापग-मसम्भवात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालमित्यादि प्राग्वत्; तत ऊर्द्धमवश्यं सम्यक्त्वावाप्तेरज्ञानित्वापगमात्। एवं मत्य-ज्ञानी श्रुताज्ञानी च त्रिविधो जावनीयः। विभङ्ग-ज्ञानी जघन्यत एकं समयम्। कथमिति चेत्?, उच्यते—कश्चित् तिर्यक्पञ्चेन्द्रियो मनुष्यो देवो वा सम्यग्दृष्टित्वादवधिज्ञानी सन् मिथ्यात्वं गतः, तस्मिन् मिथ्यात्वप्रतिपत्तिसमये मिथ्या-त्वप्रभावतोऽवधिज्ञानं विजङ्गज्ञानभूताद्यत्रयमज्ञानमपि भव-ति, मिथ्यात्वसंयुक्तमिति वचनात्; ततोऽनन्तरसमये देवस्य मरणेनान्यथा वा तद्विभङ्गमज्ञानं परिपतति, तत एवमेकस-मयता विभङ्गज्ञानस्य उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि दे-शानपूर्वकोट्यभ्यधिकानि। तथाहि—यदि कश्चिमिथ्यादृष्टि-स्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियो मनुष्यो वा पूर्वकोट्यायुः कतिपयवधांति-क्रमे विभङ्गज्ञानी जायते, जातश्च सन्नप्रतिपत्तितविभङ्गज्ञान-पथाविग्रहगत्या सप्तमनरकपृथिव्यां त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थि-तिको नैरयिको जायते, तदा जवति यथोक्तमुक्तपमा-

नम्, तत ऊर्ध्वं तु सम्यक्त्वप्रतिपत्त्याऽवधिज्ञानभावतः सर्वथाऽपगमाद्वा तद्विभङ्गज्ञानमुपगच्छति । गतं ज्ञानधारम् ।

(१५) इदानीं दर्शनद्वारम्; तदेवमादिसूत्रम्—

चक्रवर्तुदंसणी णं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! जहन्नेणं अन्तामुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोपमसहस्रं सातिरेणं । अचक्रवर्तुदंसणी णं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! अचक्रवर्तुदंसणी दुविदे पसुत्ते । तं जहा-अणादिए वा अपज्जवसिए, अणादिए वा सपज्जवसिए । ओहिदंसणं णं पुच्छा ? । गोयमा ! जहन्नेणं इकं समयं, उक्कोसेणं दो ग्रावट्टीसागरोवमाणं सातिरेमाणं ! केवन्नदंसणी णं पुच्छा ? । गोयमा ! सादिए अपज्जवसिए ।

इह यदा त्रीन्ध्रियादिश्रुतुरिन्द्रियादिपूतपद्य तत्र चान्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूयोऽपि त्रीन्ध्रियादिषु मध्ये उत्पद्यते, तदा चक्रवर्तुदंशनी अन्तर्मुहूर्त्तं लभ्यते. उत्कर्षतः सातिरेकं सागरोपमसहस्रं, तच्च-तुरिन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियनैरयिकादिभयभ्रमणेनावसातव्यम् । अचक्रवर्तुदंशनी अनाद्यपर्यवसितः—यो कदाचिदपि न सिद्धिभावमधिगमिष्यति, यस्त्वधिगन्ता सोऽनादिसपर्यवसितः । तथा—तिर्यक्पञ्चेन्द्रियो मनुष्यो वा तथाविधाध्यवसायावधिनाऽवधिदर्शनमुत्पाद्यान्तरसमये यदि काष्ठं करोति तदाऽवधिदर्शनं प्रतिपतति, तदाऽवधिदर्शनेन एकसमयता, उत्कर्षतोऽवधिदर्शनी द्विपट्टसागरोपमाणीति सातिरेकः । कथमिति चेत्, उच्यते—इह कश्चिद्विभङ्गज्ञानी तिर्यक्पञ्चेन्द्रियो मनुष्यो वा अप्रतिपतितविभङ्गज्ञान एवाविग्रहगत्याऽधःसप्तमनरकपृथिव्यां त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिर्नैरयिको जातः, तत्र चोद्धत्तनाप्रत्यासत्तिकाले सम्यक्त्वमुत्पाद्य ततः परिभ्रष्टः, ततोऽप्रतिपतितेन विभङ्गज्ञानेन पूर्वकोट्यायुष्केषु तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषु समुत्पन्नः, तत्र च परिपूर्णं स्वायुः प्रतिपाल्य पुनरप्रतिपतितविभङ्ग एवाधःसप्तमपृथिव्यां त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिको नैरयिको जातः ; तथापि चोद्धृत्य प्रत्यासत्तौ सम्यक्त्वमासाद्य परित्यजति, ततोऽभूयोऽप्यप्रतिपतितविभङ्ग एव पूर्वकोट्यायुष्केषु तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषु जातः, तदेवमेकपट्टसागरोपमाणामभूत्, सर्वत्र च तिर्यक्पूतपद्यमानो विग्रहेणोत्पद्यते, विग्रहे विभङ्गस्य तिर्यक्तु मनुष्येषु च निषेधात्तद्व्यति—“विभ्रगनाणी पंचेदियतिरिक्खजोणि-या मणूसा आहारगा” इति आह—किं सम्यक्त्वमेवोऽपान्तराले प्रतिपद्यते ? उच्यते—इह विभङ्गस्य उत्कर्षतोऽपि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि देशान्पूर्वकोट्याधिकानि । तथाचोक्तं प्राक्—“विभ्रगनाणी जहन्नेणं एकं समयं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाहं देसूणाहं पुव्वकोडिओ अब्भहियाहं” इति । तत एतावन्तं काष्ठं मविच्छेदेन विभङ्गस्याप्रमाणत्वात् अपान्तराले सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते । ततोऽप्रतिपतितविभङ्ग एव मनुष्यत्वमवाप्य संयमं पालयित्वा द्वौ वारौ विजयादिपूतपद्यमानस्य द्वितीया पट्टपट्टिः सागरोपमाणां सम्यग्दृष्टेर्भवति । एवं द्वे पट्टपट्टिसागरोपमाणामवधिदर्शनस्य । अथ विभङ्गावस्थायामवधिदर्शनं कर्मप्रकृत्यादिषु प्रतिपिद्धं, ततः कथमिह विभङ्गे तद्भाव्यते ? । नैष दोषः । सूत्रे विभङ्गेऽप्यवधिदर्शनस्य प्रतिपादितत्वात् । तथा ह्ययं सूत्राभिप्रायः—नवशेषविषयं विभङ्गज्ञानं, सामान्यविषयमवधिदर्शनम् । यथाहि सम्यग्दृष्टविशेषविषयमवधिज्ञानं सामान्यविषयमवधिदर्शनमुच्यते, केवलं विभङ्गज्ञानिनोऽप्यवधिदर्शनमनाकारमात्रत्वे-

नाविशेषत्वादवधिज्ञानिनोऽवधिदर्शनं तुल्यमिति, तदप्यवधिदर्शनमुच्यते, न विभङ्गदर्शनमिति । आह भूलटीकाकारोऽप्येतद्भावनायाम्—“दंसणं च विभ्रगो हीणजाता तुल्लमेव अतो चेव ग्रावट्टीओ साहरेगाओ” इति । ततोऽस्माभिरपि विभङ्गेऽवधिदर्शनं जाचितम् । कर्मप्रान्तिकाः पुनराहुः—यद्यपि साकारेतरविशेषभावेन विभङ्गज्ञानमवधिदर्शनं च पृथगन्ति, तथाऽपि न सम्यग् निश्चयो, विभङ्गज्ञानेन मिथ्यारूपत्वात्; नाप्यवधिदर्शनेन, तस्यानाकारमात्रत्वाद्, अतः किं तेन पृथग् विवक्षितेनापीति ?, तद्विप्रायेण न विभङ्गावस्थायामवधिदर्शनेन । न चैतत्स्वमनीषिकाकल्पितम्, पूर्वसुरिजिरप्येवं मतविज्ञानस्य व्यवस्थापितत्वात् । उक्तं च विशेषवत्यां जिनभद्रगणिकमाश्रमपूज्यपादैः—

“सुत्तं विभ्रगस्स वि, परुवियं ओहिदंसणं वहुसो ।

कोस पुणो पडिसिद्धं, कम्मपगडीण पगरणम्मि ? ॥ १ ॥

विभ्रगे वि दरिसणं, सामन्नविसेसविसयओ सुत्ते ।

तं च विसिद्धमणगा-रमेत्ततो वि हि विभ्रगणं ॥ २ ॥

कम्मपगडिमयं पुण, सागारेयरविसेसज्जावं वि ।

न विभ्रगनाणदंसणं-विसेसणमणिदियत्तणओ” ॥ ३ ॥ इति ।

अन्ये तु व्याचक्षते किं सप्तमनरकपृथिवीनिवासिनो नारककल्पनया सामान्येनैव नारकतिर्यङ्गामरभवेषु पर्यटन्तः खल्ववधिविभङ्गा एतावन्तं काष्ठं भ्रमन्ति, तत ऊर्ध्वमपवर्ग इति । केवलदर्शनसूत्रं केवलज्ञानिनः सूत्रवद्भावनायम् । गतं दर्शनद्वारम् ।

(१६) इदानीं संयमद्वारम्—

संजए णं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं, उक्कोसेणं देसूणं पुव्वकोडिं ? । असंजए णं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! असंजए तिविदे पसुत्ते । तं जहा-अणादिए वा अपज्जवसिए, अणादिए वा सपज्जवसिए, सादिए वा सपज्जवसिए । तत्थ णं जे से सादिए सपज्जवसिए से जहन्नेणं अन्तामुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं काष्ठं, अणंताओ ओसाप्पणिउस्सप्पिणीओ कात्तओ, खेत्तओ अवहं पोग्गलपरियट्टं देसूणं । संजयासंजए णं पुच्छा ? । गोयमा ! जहन्नेणं अन्तामुहुत्तं, उक्कोसेणं देसूणं पुव्वकोडिं । णो संजए णो असंजए णो संजयासंजए णं पुच्छा ? । गोयमा ! सादिए अपज्जवसिए ।

जघन्यत एकसमयता संयतस्य, चारित्रपरिणाम समय एव कस्यापि काष्ठकरणात् । असंयतस्तु त्रिधा—अनाद्यपर्यवसितोऽनादिसपर्यवसितः, सादिसपर्यवसितश्च । तत्र यः संयमं कदाचनापि न प्राप्स्यति सोऽनाद्यपर्यवसितः, यस्तु प्राप्स्यति सोऽनादिसपर्यवसितः, यस्तु संयमं प्राप्य ततः परिभ्रष्टः स सादिसपर्यवसितः । स च जघन्यनान्तर्मुहूर्त्तं, ततः परं कस्यापि पुनरपि संयमप्रतिपत्तिभावात् । उत्कर्षतोऽनन्तकालमित्यादि प्राग्वत् । तत ऊर्ध्वमवश्यं संयमप्राप्तिः । संयतासंयतदेशविरतः, स च जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तं, देशविरतिप्रतिपत्त्युपयोगस्य जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तं, देशविरतिस्तर्हि द्विविधविधादिभङ्गबहुला, ततस्तत्प्रतिपत्तौ जघन्यनाप्यन्तर्मुहूर्त्तं लगति, सर्वविरतिस्तु सर्वसावद्यमहं न करोमीत्यंवरूपा, ततस्तत्प्रतिपत्त्युपयोग एकसामर्थिकोऽपि भवतीति प्राक् संयतस्य एकसमयतोक्ता । यस्तु न संयतो, नाप्यसंयतो, नो संयतासंयतः, स सिद्ध इति साद्यपर्य-

वसित इति । गतं संयमद्वारम् । प्रज्ञा० १८ पद । (निर्ग्रन्थानां कायस्थितिः 'निर्ग्रन्थ' शब्दे वक्ष्यते)

इदानीमुपयोगद्वारम् ; तत्रेदमादिसूत्रम्-

सागारोवउत्ते एं भंते ! पुच्छा ? ! गोयमा ! जहन्नेण वि उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं ; अणागारोवउत्ते वि एवं चेव ॥

(सागरोवउत्ते एं जंते ! इत्यादि) इह संसारिणामुपयोगः साकारोऽनाकारो वा जघन्यतोऽप्यान्तर्मुहूर्त्तिक उत्कर्षतोऽपि । ततः सूत्रद्वयेऽपि जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्त्तमुक्तम् । यस्तु केवलनामुक्त एकसामायिक उपयोगः स इह न विवक्षित इति गतमुपयोगद्वारम् ।

(१७) इदानीमाहारद्वारम् ; तत्रेदमादिसूत्रम्-

आहारणं जंते ! पुच्छा ? ! गोयमा ! आहारणं दुविहे पणत्ते । तं जहा-उउमत्थआहारणं य, केवल्लिआहारणं य । उउमत्थाहारणं जंते ! उउमत्थाहारणं त्ति कालओ केव चिरं होइ ? ! गोयमा ! जहन्नेणं खुड्ढागभवग्गहणं पुस-मऊणं, उक्कोसेणं असंखेज्जं काहं असंखेज्जाओ ओसप्पिणुस्सप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ अंगुलस्स असंखेज्ज-जागं । केवल्लिआहारणं भंते ! केवल्लिआहारणं त्ति कालओ केव चिरं होइ ? ! गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं देसूणं पुव्वकोमिं । अणाहारणं जंते ! अणाहारणं त्ति पुच्छा ? ! गोयमा ! अणाहारणं दुविहे पणत्ते । तं जहा-उउमत्थअणाहारणं य, केवल्लिअणाहारणं य ॥

"आहारणं जंते" इत्यादि सुगमं, नवरं "जहन्नेणं खुड्ढागभवग्गहणं पुसमऊणमिति" । इह यद्यपि चतुःसामायिकी च विग्रहगतिर्भवति । आह च-"उज्जया य एगवंका, उहुतो वंका गती विणिदिछा । जुज्जइ तिचऊवंका, वि नाम चउपंचसमया-ओ" ॥ १ ॥ इति । तथापि बाहुल्येन द्विसामायिकी त्रिसामायिकी वा प्रवर्तते, न चतुःसामायिकी पञ्चसामायिकी वा प्रवर्तते, ततो न ते विवक्षिते ! तत्रोत्कर्षतस्त्रिसामायिक्यां विग्रहगतौ द्वायाद्यौ समयवनाहारक इत्याहारकत्वचिन्तायां भुल्लक्ष-जवग्रहणं ताज्यां न्यूनमुक्तम्, अजुगतिरेकवक्रगतिश्च न विवक्षिता, सर्वजघन्यस्य परिचिन्त्यमानत्वात् । उत्कर्षतोऽसंख्येयं कालमित्यादि सुगमं, नवरम् एतावतः कालादूर्ध्वमवश्यं विग्रहगतिर्भवति, तत्र चानाहारकत्वमित्यनन्तं काहमिति नोक्तम् ।

उउमत्थअणाहारणं भंते ! पुच्छा ? ! गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं, उक्कोसेणं दो समयया । केवल्लिअणाहारणं जंते ! पुच्छा ? ! गोयमा ! केवल्लिअणाहारणं दुविहे पणत्ते । तं जहा-सिद्धकेवल्लिअणाहारणं य, भवत्थकेवल्लिअणाहारणं य । सिद्धकेवल्लिअणाहारणं पुच्छा ? ! गोयमा ! सादि ए अपज्जवसिए । भवत्थकेवल्लिअणाहारणं जंते ! पुच्छा ? ! गोयमा ! जवत्थकेवल्लिअणाहारणं दुविहे पणत्ते । तं जहा-सजोगिभवत्थकेवल्लिअणाहारणं य, अजोगिजवत्थकेवल्लिअणाहारणं य । सजोगिजवत्थकेवल्लिअणाहारणं भंते ! पुच्छा ? ! गोय-

मा ! अजहन्नमणुक्कोसेणं तिन्नि समयया । अजोगिभवत्थकेवल्लिअणाहारणं पुच्छा ? ! गोयमा ! जहन्नेण वि उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं ।

केवल्लिसूत्रं सुगमम् । उअस्थाऽनाहारकसूत्रे-"उक्कोसेणं दोस-मया इति" । त्रिसामायिकी विग्रहगतिमधिकृत्य चतुःसामायिकी पञ्चसामायिकी च विग्रहगतिर्न विवक्षितेत्यभिहितमन्तरम् । सजोगिजवत्थकेवल्ल्यनाहारकसूत्रे-त्रयः समयया अष्ट-सामायिकस्य केवल्लिसमुद्घातस्य तृतीयचतुर्थपञ्चमरूपाः ।

उक्तं च-

"दण्डं प्रथमसमयके, कपाटमथवोत्तरे तथा समये ।

मन्थानमथ तृतीये, लोकव्यापी चतुर्थे तु ॥ १ ॥

संहरति पञ्चमे त्व-न्तराणि मन्थानमथ तथा षष्ठे ।

सप्तमे तु कपाटे, संहरति ततोऽष्टमे दण्डम् ॥ २ ॥

औदारिकप्रयोक्ता, प्रथमाष्टमसमययोरसाविष्टः ।

मिश्रौदारिकयोक्ता, सप्तमषष्ठद्वितीये तु ॥ ३ ॥

कार्मणशरीरयोगी, चतुर्थके पञ्चमे तृतीये च ।

समयत्रयेऽपि तस्मिन्, भवत्यनाहारको नियमात्" ॥ ४ ॥ इति । गतमाहारद्वारम् ।

(१८) अधुना ज्ञापकाज्ञापकद्वारमाह-

ज्ञासएणं पुच्छा ? ! गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं, उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं । अभासएणं पुच्छा ? ! गोयमा ! अभासएणं दुविहे पणत्ते । तं जहा-सादि ए वा अपज्जवसिए, साइ ए वा सप-ज्जवसिए । तत्थ ए जे से सादि ए सपज्जवसिए से-जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं वणस्सइकालो ।

(भासएणं जंते ! इत्यादि) इह जघन्यत एकसमयता, उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्त्तकता च वाग्योगिन इवावसातव्या । अभापकस्त्रिविधः । तद्यथा-अनाद्यपर्यवसितः, अनादिसपर्यवसितः, सादिसपर्यवसितश्च । तत्र यो न जातुचिदपि भापकत्वं लप्स्यते सोऽनाद्यपर्यवसितः, यस्त्ववाप्स्यति सोऽनादिसपर्यवसितः, यस्तु भापको भूत्वा ज्यूोऽप्यभापको भवति स सादिसपर्यवसितः, स च जघन्यनान्तर्मुहूर्त्तं भाषित्वा किञ्चित्कालमवस्थाप्य पुनर्भापकत्वोपलब्धेः । अथवा द्विन्द्रियादिभाषक एकैन्द्रियादिष्वभापकत्वोपलब्धे तत्र चान्तर्मुहूर्त्तं जीवित्वा पुनरपि यदा द्विन्द्रियादिरेवावस्थते तदा जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमभापक उत्कर्षतो वनस्पतिकालम् ; स च प्रागेवाक्त इति नोपदर्श्यते । गतं ज्ञापकाभाषकद्वारम् ।

इदानीं परीतद्वारम्-

परित्ते पुच्छा ? ! गोयमा ! परित्ते दुविहे पणत्ते । तं जहा-कायपरित्ते य, संसारपरित्ते य । कायपरित्ते एणं पुच्छा ? ! गोयमा ! पुढविकाओ असंखेज्जाओ ओसप्पिणुस्सप्पिणीओ । संसारपरित्ते एणं पुच्छा ? ! गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं काहं जाव अवहुं पोगलपरियटं दमूणं । अपरित्ते एणं पुच्छा ? ! गोयमा ! अपरित्ते दुविहे पणत्ते । तं जहा-काय-

अपरिते य, संसारअपरिते य । कायअपरिते णं पुच्छा ? ।
 गोयमा ! जहनेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं वणस्सइकालो । संसा-
 रअपरिते पुच्छा ? । गोयमा ! संसारअपरिते दुविहे पण्णत्ते ।
 तं जहा-अणादिए वा अपज्जवसिए, अणाए वा सपज्जवसि-
 ए । नोपरिते नोअपरिते णं पुच्छा ? । गोयमा ! सादिए
 अपज्जवसिए । पज्जत्तए णं पुच्छा ? । गोयमा ! जहन्नेणं
 अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सागरोवमसतपुहत्तं सातिरेणं । अप-
 ज्जत्तए णं पुच्छा ? । गोयमा ! जहन्नेणं वि उक्कोसेणं वि
 अंतोमुहुत्तं । नोपज्जत्तए नोअपज्जत्तए णं पुच्छा ? । गोयमा !
 सादिए अपज्जवसिए । सुहुमेणं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा !
 जहनेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पुढविकालो । वादरे णं पु-
 च्छा ? । गोयमा ! जहनेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं असंखेज्जं
 कालं जाव, खेत्तओ अंगुलस्स असंखेज्जं भागं । नोसुहुमे
 नोवादरे णं जंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! सादिए अपज्जवसिए ।

परीतो द्विधा-कायपरीतः, संसारपरीतश्च । तत्र यः प्रत्येकशरी-
 री स कायपरीतः; यस्तु सम्यक्त्वादिना कृतपरिमितसंसारः स
 संसारपरीतः । कायपरीतो जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तम्, स च यदा कश्चि-
 न्निगोदाद्भूत्य प्रत्येकशरीरिषु समुत्पद्यते तत्र चान्तर्मुहूर्त्तं स्थि-
 त्वा भूयोऽपि विप्रहेतूपद्यते, उत्कर्षतोऽसंख्येयं कालम्, स चाऽ-
 सङ्ख्येयकालः पृथिवीकालो, यावान् पृथिवीकायिककालस्थिति-
 कालस्तावान् वेदितव्य इत्यर्थः । तमेव कालतो निरूपयति-असंख्ये-
 या उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः । संसारपरीतो जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तम्, तत
 ऊर्द्धमन्तकृतकेवलित्वयोगेन मुक्तिर्जायात् । उत्कर्षतोऽनन्तं कालम् ।
 तमेव निरूपयति-“अणंताओ” इत्यादिप्राग्बत्, तत ऊर्द्धमव-
 हयं मुक्तिगमनात् । कायापरीतोऽनन्तकायिकः, संसारापरीतः
 सम्यक्त्वादिना अकृतपरिमितसंसारः । कायापरीतो जघन्य-
 तोऽन्तर्मुहूर्त्तम्, स च यदा कश्चित्प्रत्येकशरीरिच्य उद्भूत्य नि-
 गोदेषु समुत्पद्यते, ततश्चान्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूयोऽपि प्रत्येकश-
 रीरिषुत्पद्यते तदाऽवसातव्यः, उत्कर्षतो वनस्पतिकावो वाच्य ।
 स च प्रागेवोपदर्शितः, तत ऊर्द्धं नियमात्तत उद्भूतेः । संसारा-
 परीतो द्विधा-अनाद्यपर्यवसितः-यो न कदाचनोपि संसारव्यव-
 च्छेदं करिष्यति; यस्तु करिष्यति सोऽनादिपर्यवसितः । नोप-
 रीतो नोऽपरीतश्च सिद्धः साद्यपर्यवसित एव । पर्याप्तद्वारे-प-
 र्याप्तो जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम्, तत ऊर्द्धमपर्याप्तत्वप्रसक्तेः । उत्कर्षतः
 सातिरेकं सागरोपमशतपृथक्त्वम्, एतावन्तं कालं पर्याप्तद्वारे-
 वस्थानसंभवात् । अपर्याप्तो जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्त्तम्,
 तत ऊर्द्धमवश्यमपर्याप्तत्ववध्युत्पत्तेः । नोपर्याप्तो नोऽपर्याप्तश्च
 सिद्धः, स च साद्यपर्यवसितः, सिद्धत्वस्याप्रच्युतेः । सूक्ष्मद्वारे
 सूक्ष्मसूत्रे-उत्कर्षतः पृथिवीकाल इति यावान् पृथिवीकायस्थि-
 तिकालस्तावान् वक्तव्यः । बादरसूत्रं सुगमम् । अनयोश्च भावना
 प्रागेव कृता । नोसूक्ष्मो नोबादरश्च सिद्धः, ततः साद्यपर्यवसितः ।

(१६) संक्षिप्तारम्-

सन्नी णं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं,
 उक्कोसेणं वणस्सइकालो । नोसन्नी नोअसन्नी णं जंते ! पु-
 च्छा ? । गोयमा ! सादिए अपज्जवसिए ॥

संक्षिप्त-जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमिति । यदा कश्चिजन्तुरसंक्षिज्य
 उद्भूत्य संक्षिपु समुत्पद्यते, तत्र चान्तर्मुहूर्त्तं जीवित्वा भूयोऽपि
 असंक्षिपुत्पद्यते तदा लभ्यते । उत्कृष्टं सुगमम् । असंक्षी
 जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तम्, स चैकः कश्चित्संक्षिज्य उद्भूत्य संक्षिपुत्प-
 द्यते, तत्र चान्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूयोऽपि संक्षिपु मध्ये समाग-
 च्छति, उत्कर्षतो वनस्पतिकावो, वनस्पतिकालस्याप्यसङ्ग्रहणेन
 ग्रहणात् । नोसंक्षी नोअसंक्षी च सिद्धः, स च साद्यपर्यवसितः ।

भवसिद्धिकद्वारम्-

भवसिद्धि ए णं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! अणादिए सप-
 ज्जवसिए । अभवसिद्धि ए णं पुच्छा ? । गोयमा ! अणादिए
 अपज्जवसिए । नोभवसिद्धि ए नोअज्जवसिद्धि ए पुच्छा ? ।
 गोयमा ! सादिए अपज्जवसिए ॥

(भवसिद्धि ए णमित्यादि) जवसिद्धिः स्यात्सौ जवसिद्धिकः,
 भव्य इत्यर्थः । स चानादिसपर्यवसितः, अन्यथा भव्यत्वायोगात् ।
 अजवसिद्धिकोऽभव्यः, स चानाद्यपर्यवसितः, अन्यथाऽअजव्यत्वा-
 योगात् । नोभव्यो नोऽभव्यश्च सिद्धः, ततः साद्यपर्यवसितः ।
 अस्तिकायाः पञ्चापि सर्वकालभाविनः ।

धम्मत्थिकाए णं पुच्छा ? । गोयमा ! सव्वण्णं एवं जाव अ-
 च्छासमए । चरिमे णं पुच्छा ? । गोयमा ! अणादिए सपज्जव-
 सिए । अचरिमे णं पुच्छा ? । गोयमा ! अचरिमे दुविहे पण-
 त्ते । तं जहा-अणादिए वा अपज्जवसिए, सादिए वा
 अपज्जवसिए ॥

अच्चासमयोऽपि प्रवाहापेक्षया, तत उक्कम-“एवं जाव अच्चासम-
 ए.” चरमो जवो भविष्यति यस्य स हि भव्यो चरमः, तद्विपरी-
 तोऽचरमः, स चाभव्यः, तस्य चरमभवाज्जावात् । सिद्धश्च,
 तस्यापि चरमत्वायोगात् । तत्र चरमोऽचरमोऽनादिसपर्यवसितः,
 अन्यथा चरमत्वायोगात् । अचरमो द्विविधः, अनाद्यपर्यवसितः,
 सादिसपर्यवसितश्च । तच्चानाद्यपर्यवसितोऽजव्यः, साद्यप-
 र्यवसितः सिद्ध इति । प्रज्ञा ० १५ पद । पं० सं० । दर्श० ।

(२०) उदकगर्भादीनारम्-

उदकगब्जे णं भंते ! उदकगब्जे त्ति कालओ केव चि-
 रं होइ ? । गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं, उक्कोसं उम्मासा ।
 तिरिक्खजोणियगब्जे णं जंते ! तिरिक्खजोणियगब्जे त्ति
 कालओ केव चिरं होइ ? । गोयमा ! जहन्नमंतोमुहुत्तं, उक्को-
 सं अट्ठ संवच्छराइं । मणुस्सीगब्जे णं जंते ! मणुस्सीग-
 ब्जे त्ति कालओ केव चिरं होइ ? । गोयमा ! जहन्न अं-
 तोमुहुत्तं, उक्कोसं वारस संवच्छराइं । कायभवत्थे णं भंते !
 कायजवत्थे त्ति कालओ केव चिरं होइ ? । गोयमा ! जहण-
 मंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं चउवीसं संवच्छराइं । मणुस्सपंचिंदिय-
 तिरिक्खजोणियवीए णं जंते ! जोणियज्जए केवइयं का-
 वं संचिद्धइ ? । गोयमा ! जहन्नेणमंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं वा-
 रस मुहुत्ता ।

परिचाराणां किल गर्भः स्यादिति गर्भप्रकरणम्, तत्र (उदग-
गर्भे णं), कचित् 'दगगर्भे णं ति' दृश्यते । तत्र उदगगर्भः काला-
न्तरेण जलप्रवर्षणहेतुः पुद्गलपरिणामः, तस्य चावस्थानं जघन्यत
एकः समयः, एकसमयानन्तरमेव प्रवर्षणात् । उत्कर्षतस्तु परमा-
सान्, पद्ममासानामुपरिवर्षणात् । अयं च मार्गशीर्षपौषादिषु वै-
शाखान्तेषु सन्ध्यारागमेघोत्पादादिविज्ञो भवति । यदाह—“पौषे
समार्गशीर्षे, सन्ध्यारागोऽम्बुदाः सपरिवर्षाः । नात्यर्थं मार्गशिरः,
शीतं पौषेऽतिहिमपातः” ॥ १ ॥ इत्यादि । (कायजवत्ये णं भन्ते !
इत्यादि) काये जनन्युदरमध्यव्यवस्थितनिजदेह एव यो जवो
जन्म स कायजवः, तत्र तिष्ठति यः स कायजवस्थः, स च का-
यजवस्थ इति, एतेन पर्यायेणेत्यर्थः । (चउर्वीसं संवच्छराइं
ति) । स्त्रीकाये द्वादश वर्षाणि स्थित्वा पुनर्मुत्वा तस्मिन्नेवा-
त्मशरीरे उत्पद्यते द्वादशवर्षास्थितिकतया इति, एवं चतुर्विंशति-
वर्षाणि जवन्ति । केचिदाहुः—द्वादश वर्षाणि स्थित्वा पुनस्तत्रै-
वान्यबीजेन तच्छरीरे उत्पद्यते द्वादशवर्षास्थितिरिति । भ० २
श० ५ उ० । (पुद्गलानां कायस्थितिः 'पुग्गल' शब्दे वक्ष्यते)

कायद्विदकाल-कायस्थितिकाल-पुं० । कायानां पृथिवीकायादी-
नामन्यतमस्मिन् मृत्वा मृत्वा तत्रैव भूयो भूयः स्थितिः, तस्याः
कालः कायस्थितिकालः । कालभेदे, प० सू० ४ सूत्र ।

कायणिरोह-कायनिरोध-पुं० । ऊर्ध्वस्थानादिलक्षणे कायस्य
निरोधे, प० व० २ द्वार । मनोवाकायानामकुशलानामकरणे
कुशलानामपि निरोधे, आच० ४ अ० ।

कायतिगिच्छा-कायचिकित्सा-स्त्री० । ज्वरादिरोगग्रस्तशरीर-
स्य चिकित्सा रोगप्रतिक्रिया यत्राभिधीयते तत्कायचिकित्सैव ।
आयुर्वेदाङ्गे, तत्र हि मध्याह्नसमाधितानां ज्वरातिसारादीनां श-
मनार्थं चिकित्साऽभिधीयते । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

कायतिज्ज-कायतीर्य-त्रि० । कायतरणीये शरीरतरणयोग्ये,
दश० ७ अ० ।

कायंदी-देशी-परिहासे, दे० ना० २ वर्ग ।

कायदंरु-कायदण्ड-पुं० । काय एव दण्डः कायदण्डः,
कायेन वा दुष्प्रयुक्तेनात्मनो दण्डः । दण्डभेदे, स० १
सम० । “कायदंरो-कायेण असुजपरिणतो पमत्तो वा जं
करेति सो कायदंडो, दिट्ठतो-चंडरुदो आयरिश्रो उज्जेणवा-
हिरगामातो अणुयाणपेक्खओ आगतो, सो य अतीव रोसणो,
तथ य समोसरणे गणियाघरविहेडितो जातिकुलादिसंपणो
इज्जदारओ सेहो उवचितो । तथऽण्णेहिं अरुदहंतेहिं चंडरुदस्स
पासं पेसिओ-कलिण कलिणसओ सति से तस्स उवचितो ।
तेण से ताहे चैव लांयं काओ पधाइतो । पच्चूसे गामं वच्चंताणं
चंरुदो पत्यरे आवत्तिनो, रुदो सेहं रंरुण मथए अभिहण-
ति; कहं ते पथरो न दिट्ठो सति ? । सेहो सम्मं सहति, कालेणं
केवलणणं चंरुदस्स चित्ते पासित्तं वेरग्गेण केवलणणं
अतो एतेहिं देहेहिं जो मं जाव उक्कमं” । आच० ४ अ० ।

कायदुक्का-कायदुक्कता-स्त्री० । आसन्नगमनस्थानादिनि-
मित्तायामाशातनायाम्, ध० २ अधि० । आच० ।

कायदुप्पणिहाण-कायदुप्पणिधान-न० । कृतसामायिकस्या-
प्रत्युपेक्षितादिभूतलादौ करचरणादीनां देहावयवानामनिभृत-
स्थापने, उक्तञ्च—“अनिरिक्खियऽपमज्जिय-थंमिहे ठाणमाइ से-

वंतो । हिंसाभावे चि न सो, कम्मसामइओ पमायाओ” ॥ १ ॥
आच० ६ अ० । अयं च सामायिकस्यातिचारस्तृतीयः । ध० २
अधि० । प्रव० । उपा० ।

कायधुओ-देशी०—कामेज्जुवाख्यपक्किणि, दे० ना० २ वर्ग ।

कायपमज्जण-कायप्रमार्जन-न० । शरीरशोधने, “जे भिक्खू वि-
चूसावमियाए अप्पणो कायं आमज्जेज्ज वा पमज्जेज्ज वा आ-
मज्जंतं वा पमज्जंतं वा साइज्जइ” ॥ १०७ ॥ नि० चू० १५ उ० ।

कायपरिचा (या) रग-कायपरिचारक-पुं० । परिचरन्ति सेव-
न्ते स्त्रियमिति परिचारकाः, कायतः परिचारकाः कायपरिचार-
काः । “दोसु कप्पेसु देवा कायपरियारगा पणत्ता । तं जहा-सो-
दम्मे चैव ईसाणे चैव” । स्या० २ गा० ४ उ० । कायेन शरीरेण
मनुष्यस्त्रीपुंसानामिव परिचारो मैथुनोपसेवनं येषां ते कायप-
रिचारकाः । परिचारकदेवजेदे, ते हि परस्परोच्चावचमनः-
संकल्पमात्रेणैव कायपरिचारादनन्तगुणं सुखमाप्नुवन्ति, तृप्ताश्च
तावन्मात्रेणैवोपजायन्ते । प्रज्ञा० ३४ पद ।

कायपाइ (ए)-कायपातिन्-त्रि० । कायमात्रेणैव सावज्ञाक्रि-
याऽवतारिणि, “कायपातिन एवेह, बोधिसत्त्वाः परोदितम् । न
चित्तपातिनस्ताव-देतदत्रापि युक्तिमत” ॥ २७१ ॥ यो० वि० ।

कायपाय-काचपात्र-न० । काचमये पात्रे, आच० २ श्रु० ६
अ० १ उ० ।

कायपिउच्छा-देशी-कोकिलायाम्, दे० ना० २ वर्ग ।

कायपुण्य-कायपुण्य-न० । कायेन पर्युपासनाद् यत्पुण्यं तत्पु-
ण्यम् । पुण्यभेदे, स्या० ६ ठा० ।

कायप्पओगपरिणत-कायप्रयोगपरिणत-त्रि० । औदारिकादि-
काययोगेन गृहीते औदारिकादिवर्णणाद्व्ये औदारिकादिका-
यतया परिणते, ज० ८ श० १ उ० ।

कायवंज-कायवन्ध्य-पुं० । षट्त्रिंशत्तमे महाग्रहे, “दो कायवंजा”
स्या० २ गा० ३ उ० ।

कायवह-कायवध-पुं० । वनस्पत्यादिवधे, “कूपोदाहरणादिह
कायवधोऽपि गुणवान्” । यो० ६ विव० । जीवनिकार्यहिंसा-
याम्, पञ्चा० ४ विव० ।

कायभवत्य-कायजवस्थ-पुं० । काये जनन्युदरमध्यव्यवस्थित-
निजदेह एव यो भवो जन्म स कायभवः, तत्र तिष्ठति यः स
कायभवस्थः । मातुरुदरवर्तिनि जीवे, भ० २ श० ५ उ० ।

कायभाव-काचभाव-पुं० । काचधर्मे, आच० ३ अ० ।

कायमंत-कायवत्-त्रि० । कायो महाकायः प्रांशुत्वं, तद् विद्यते
येषां ते कायवन्तः । सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

कायमणिया-काचमणिका-स्त्री० । काचाश्च ते मणयश्च काच-
मणयः, कुत्सिताः काचमणयः काचमणिकाः । अविमल-
काचमणिषु, आच० ।

सुचिरं पि अत्यमाणो, वेरुत्तिओ कायमणिअउम्मीसो ।

न उवैइ कायभावं, पाहन्नगुणेण निअएण ॥ १ ॥

कुत्सितकाचमणयः काचमणिकाः, तैरुत्पाद्येयं मिथः काच-
मणिकोन्मिश्रः, नोपैति न याति काचभावं काचधर्मं, प्राधान्य-
विमलगुणेन निजेनात्मीयेन; एवं सुसाधुरपि पादर्वस्थादिभिः

सार्द्धं स वसन्नपि शीलगुणेनात्मीयेन न पादर्वस्थादिभावमुपै-
त्ययं ज्ञावार्थः । आच० ३ अ० ।

कायर-कातर-त्रि० । ईषत्तरति स्वकार्यसमाप्तिं गच्छति । तृ-
अञ् । कोः कादेशः । अधीरे, व्यसनाकुले च । वाच० । परीष-
होपसर्गोपनिपाते सति । आच० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० । हीनसत्त्वे,
उत्त० २० अ० । चित्तावष्टम्भवर्जिते, ज्ञा० १ अ० । भ० ।
प्रश्न० । भीते, विवशे, चञ्चले च । के जले आतरति प्रवते
न तु विशेषतो मज्जति । उरुपे, मत्स्यभेदे च । स्त्रियां जातित्वाद्
ङीप् । ऋषिभेदे, ततः गोत्रनडा० फक् कातरायणः । तद्गोत्राप-
त्ये, पुं० । स्त्री० । ज्ञावे ष्यञ् । कातर्यव्याकुलतायाम्, न० । “कात-
र्यं केवला नीतिः, शौर्यं श्वापदचेष्टितम् । ” तत्-कातरता ।
स्त्री० । त्वे-कातरत्वम् । न० । तदर्थं, वाच० ।

कायरिय-कातरिक-पुं० । आजीविकोपासकभेदे, भ० ८ श०
५ उ० ।

कायरिया-कातरिका-स्त्री० । मायायाम्, “विरया वीरा ससुट्टि-
या, कोहकायरियाश् पीसणा ” । सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।
कायरो (ह्यो)-देशी-प्रिये, दे० ना० २ वर्गे ।

कायवण-कायवण-पुं० । शरीरशोधे, “दुविधो कायम्म वणो,
तदुभवागंतुओ वि णायवो । ” कायवणो दुविधो-तत्थेव काप
उभवो जस्स सो य तउभवो, आगंतुएण सत्थादिणा कओ
जां सो आगंतुगा इमो, तस्य लेपो न कत्तव्यः । नि०
चू० ३ उ० ।

जे जिकखू दिया गोमयं पम्भिगाहेत्ता दिया गोमयं कायंसि वणं
आलिपेज्ज वा विलिपेज्ज वा आलिपंतं वा विलिपंतं वा साइज्जइ
॥३९॥ जे जिकखू दिया गोमयं पम्भिगाहेत्ता रत्ति कायंसि
वणं आलिपेज्ज वा विलिपेज्ज वा आलिपंतं वा विलिपंतं
वा साइज्जइ ॥४०॥ जे जिकखू रत्ति गोमयं पम्भिगाहेत्ता
दिया कायंसि वणं आलिपेज्ज वा विलिपेज्ज वा आलिपंतं
वा विलिपंतं वा साइज्जइ ॥४१॥ जे भिक्खू रत्ति गोमयं प-
म्भिगाहेत्ता रत्ति कायंसि वणं आलिपेज्ज वा विलिपेज्ज
वा आलिपंतं वा विलिपंतं वा साइज्जइ ॥४२॥

चउक्कभंगसुत्तं उच्चारेयव्वं । कायः शरीरं, वणः कृतं, तेण गोम-
येण आलिपइ सक्कत्तं, विलिपइ अनेकशः, अपरिवासिते मास-
वहुं, परिवासिते चउज्जे चउलहुं, तवकालविसिद्धा आणादि-
या दासा ।

दियरातो गोमएणं, चउक्कभयणा तु जा वणे वुत्ता ।

एत्तो एगतरेणं, मक्खेत्ताऽऽणादिणो दोसा ॥ २१६ ॥

चउक्कभयणा चउभंगो तत्तियउहेसए जा वणे वुत्तो इहं पि सञ्जेवा

तिव्वुप्पतितं दुक्खं, अभिज्जुतो वेयणाएँ तिव्वाए ।

अदीणो अव्वहितो, तं दुक्खहि थासए सम्मं ॥ २१७ ॥

अव्वोच्छित्तिणिमित्तं, जीयद्वाए समाहिहेउं वा ।

एतेहि कारणेहिं, जयणा आलिपणं कुज्जा ॥ २१८ ॥

पूर्ववत् ।

गोमयगहणे इमा विही-

अभिणववोसट्ठाऽऽसति, इतरे उवयोग काज गहणं तु ।

माहिस असती गव्वं, अणातवत्थं च विसधाती ॥ २१९ ॥

बोत्तिरियमेत्तं घेत्तव्वं, तं बहुणं, तस्साऽऽसति इयरं चिरकाव-
बोत्तिरियं, तं पि उवओगं करेतुं गहणं, दिणसंसत्तं पि माहिसं
घेत्तव्वं, माहिसाऽऽसति गव्वं, तं पि अणातवत्थं, ह्यायायामि-
त्यर्थः । तं असुसिरं विसधाती जवति, आयवत्थं पुन सुसि-
रयरं, स ण गुणकारी ।

जे जिकखू दिया आलेवणजायं पम्भिगाहेत्ता दिया कायं-
सि वणं आलिपेज्ज वा विलिपेज्ज वा आलिपंतं वा विलिपंतं
वा साइज्जइ ॥ ४३ ॥ जे जिकखू दिया आलेवणजायं
पम्भिगाहेत्ता रत्ति कायंसि वणं आलिपेज्ज वा विलि-
पेज्ज वा आलिपंतं वा विलिपंतं वा साइज्जइ ॥ ४४ ॥ जे
भिकखू रत्ति आलेवणजायं पम्भिगाहेत्ता दिया कायंसि
वणं आलिपेज्ज वा विलिपेज्ज वा आलिपंतं वा विलिपंतं
वा साइज्जइ ॥ ४५ ॥ जे भिकखू रत्ति आलेवणजायं पढि-
गाहिता रत्ति कायंसि वणं आलिपेज्ज वा विलिपेज्ज वा
आलिपंतं वा विलिपंतं वा साइज्जइ ॥ ४६ ॥

आलेवणजातं आलेवणप्पगारा ।

दियरातो लेवेणं, चउक्कजयणा उ जा वणे वुत्ता ।

एत्तो एगतरेणं, मक्खेत्ताऽऽणादिणो दोसा ॥ २२० ॥

सो पुण द्वेवो चउहा, समणो पायी विरेग संरोही ।

वरुद्धलि तुवरमादी, अणहारेणं इहं पगतं ॥ २२३ ॥

वेदणं जो उवसमेति, पाइणगं करेति, विरेयणो पुव्वं रुधिरं
दोसे वा णिग्घाए अतिसारादी रोहवेति, जायइओ वरुद्धि-
मादी तुवरा वेयणोवसप्रकारगा इह अणाहारियं परि-
सावैतस्स चउलहुं ।

तिव्वुप्पतितं दुक्खं, अभिज्जुतो वेयणाएँ तिव्वाए ।

अदीणो अव्वहितो, तं दुक्खहि थासए सम्मं ॥ २२२ ॥

अव्वोच्छित्तिणिमित्तं, जीयद्वाए समाहिहेतुं वा ।

एएहि कारणेहिं, कप्पति जयणाएँ मक्खेतुं ॥ २२३ ॥

पूर्ववत् । नि० चू० १२ उ० ।

कायवर-काचवर-पुं० । प्रधानकाचे, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार ।

कायवायाम-कायव्यायाम-पुं० । कायते इति कायः शरीरं, तस्य
व्यायामो व्यापारः कायव्यायामः । औदारिकादिशरीरयुक्तस्या-
त्मनो वीर्यपरिणतिविशेषे, “ एगे कायवायामे ” कायव्या-
याम औदारिकादिज्ञेदेन सप्तप्रकारोऽपि जीवान्तत्वेना-
न्तभेदोऽपि वा एक एव कायव्यायामः सामान्यादिति ।

एगे कायवायामे देवासुरमणुयाणं तंसि तंसि समयंसि ।

कायव्यायामः काययोगः, स जैषामेकदा एक एव,
सप्तानां काययोगानमेकदा एकतरस्यैव ज्ञावात् । ननु
यदाऽऽश्वरकप्रवोका जवति तदा औदारिकस्यावस्थितस्य श्रू-

यमाणत्वात् कथमेकदा न काययोगद्वयमिति ? । अत्रो-
च्यते-सतोऽप्यौदारिकस्य व्यायामाभावादाहारकस्यैव च तत्र
व्याप्रियमाणत्वादप्यौदारिकमपि व्याप्रियते तर्हि मिश्रयोगता
भविष्यति, केवलिसमुद्धाते सप्तमषष्ठद्वितीयसमयेष्वौदारिक-
मिश्रवत्, तथा आहारकप्रयोक्तान् वक्ष्येत, एवं च सप्तविधका-
ययोगप्रतिपादनमनर्थकं स्यादित्येक एव कायव्यायाम इति, एवं
कृतवैकियशरीरस्य चक्रवर्त्यादेरप्यौदारिकं निर्व्यापारमेव । व्या-
पारवत्त्वाच्चेत्, उज्रस्य व्यापारवत्त्वे केवलिसमुद्धातवन्मिश्रयोग-
तेत्येवमप्येकयोगत्वमव्याहृतमेवेति । तथा काययोगस्याप्यौदा-
रिकतया वैकियतया च क्रमेण व्याप्रियमाणत्वे आशुवृत्ति-
तया मनोयोगवद् यदि यौगपद्यभ्रान्तिः स्यात्तदा को दोष इति ? ।
एवं च काययोगैकत्वे सत्यौदारिकादिकाययोगाद्गतमनोद्रव्य-
वाङ्मयसाच्चिद्यजातजीवव्यापाररूपत्वात्मानोयोगवायोगयोरै-
ककाययोगपूर्वकतयाऽपि प्रागुक्तमेकत्वमवसेयमिति । अथ चेद-
मेव चचनमात्रं प्रमाणम्, आह्नाग्राह्यत्वादस्य । यतः-“आणागन्धो
अथो, आणा एव च सो कहेयव्यो । दिट्ठं तादिट्ठं तिय, कहणवि-
हिविराहणा इयरा ” ॥१॥ इति । दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकः, अर्थ इत्यर्थः ।
ननु सामान्याश्रयैकत्वेनैव सूत्रगमकं ज्ञापिष्यतीति किमनेन वि-
शेषव्याख्यानेनेति ? । उच्यते-नैवम्, सामान्यैकत्वेऽस्य पूर्वसूत्रैरेवा-
जिहितत्वादस्य पुनरुक्तत्वप्रसङ्गाद्देवादिग्रहणसमयग्रहणयोश्चै-
यर्थप्रसंगाच्चेति । इह च देवादिग्रहणं विशिष्टवैकियलाब्धिसंपन्न-
तयैषामनेकशरीररचने सत्येकदामनोयोगादीनामनेकत्वं शरी-
रवृद्धविष्यतीति प्रतिपत्तिनिरासार्थं न तु तिर्यग्गारकाणां व्यव-
चरेदार्थमाननु तिर्यग्गारका अपि वैकियलाब्धिमन्तः, तेषामपि वि-
क्रियायां शरीरानेकत्वेन मनःप्रभृतीनामनेकत्वप्रतिपत्तिः संज्ञा-
प्यत एवेति तद्ग्रहणमपि न्याय्यमिति ? । सत्यम् । किंतु देवादीनां वि-
शिष्टरत्नलाब्धितया शरीराणामत्यन्तानेकतेति तद्ग्रहणम्, तथा
प्रधानग्रहणे इतरग्रहणं भवतीति न्यायाददोषः । नारकादिज्यश्च
देवादीनां प्रधानत्वं प्रतीतेमेवेति । एतेषां च मनःप्रभृतीनां य-
था प्राधान्यकृतः क्रमः, प्रधानत्वं च बहुदपात्पतरकर्मक्षयोपश-
मप्रभवलाभकृतमिति । स्था० १ ग० १ उ० ।

कायाविणय-कायविनय-पुं० । कायस्य विनयाहं कुशलप्रवृ-
त्तौ, स्था० ७ ग० ।

कायवीरिय-कायवीर्य-न० । औरस्ये बले, सूत्र० १ शु० ८ अ० ।
(‘वीरिय’ शब्देऽस्य विवृतिः)

कायव-कर्तव्य-प्रि० । विधेये, पञ्चा० ६ विव० । प्रच० । वृ० ।
नि० चू० । आचा० ।

कायसंकिलेस-कायसंकलेश-पुं० । कायः शरीरं, तस्य संकले-
शः शास्त्राविरोधेन बाधनम् । अत्र तु तनोरचेतनत्वेऽपि शरीरशरी-
रिणोः कथञ्चिदभेदात् कायकलेशोऽपि संभध्यते । विशि-
ष्टासनकरणेनाप्रतिकर्मशरीरत्वकेशोल्लुञ्चनादिना च देहस्यौचि-
त्येन विवाधने बाह्यतपसि, ध० १ अधि० । अथ च स्वकृतकले-
शानुभवरूपः, परीषहास्तु स्वपरकृतकलेशरूपाः, इति कायकलेश-
स्य परीषहेज्यो जेदः । ध० ३ अधि० ।

कायसंपया-कायसंपत्-स्त्री० । “रूपलावण्यबलवज्रसंहननत्वानि
कायसम्पद” इति पतञ्जल्युक्ते उत्तमरूपादौ, द्वा० २६ द्वा० ।

कायसमय-कायसमय-पुं० । जीवेन कायस्य कायताकरणे, ज०
१३ श० ७ उ० ।

कायसमयविङ्कत-कायसमयव्यतिक्रान्त-त्रि० । जीवेन का-
यस्य कायताकरणलक्षणं समयं व्यतिक्रान्ते, “कायसमय-
विङ्कते वि काय” कायसमयव्यतिक्रान्तोऽपि काय एव, मृत-
कलेवरवत् । भ० १३ श० ७ उ० ।

कायसमाहारणया-कायसमाधारणता-स्त्री० । संयमयोगेषु दे-
हस्य सम्यगव्यवस्थापनायाम्, उक्त० ।

तत्फलम्-

कायसमाधारणया ए एं जने ! जीवे किं जणयइ ? । कायसमा-
धारणया ए एं जीवे चरित्तपज्जवे विसोहेइ, चरित्तपज्जवे
विसोहिता अहक्खायचरित्तं विसोहेइ, अहक्खायचरि-
त्तं विसोहिता चत्तारि केवलकम्मं से खवेइ, तत्रो पच्छा
सिज्जइ वुज्जइ मुच्चइ परिनिव्वाणइ सव्वदुक्खाणमंतं
करेइ ॥ ९८ ॥

हे भगवन् ! कायसमाधारणया जीवः किं जनयति ? । कायस्य
समाधारणा संयमयोगेषु देहस्य सम्यगव्यवस्थापना कायस-
माधारणा, तथा, जीवः किं फलमुत्पादयति ? । तदा गुरुराह-हे-
शिष्य ! कायसमाधारणया चारित्रपर्यवान् चारित्रभेदान् चा-
योपशमिकान् विशेषयति, चारित्रपर्यवान् विशेष्य यथाख्या-
तचारित्रं विशेषयति, यथाख्यातचारित्रं निर्मलं कुरुते । ननु
यथाख्यातचारित्रमविद्यमानं कथं निर्मलं भवति ? । अत्रोत्तरम् ।
यथाख्यातचारित्रं सर्वथा अविद्यमानं नास्ति, अविद्यमानस्य
निर्मलत्वासम्भवात्, तस्माद् यथाख्यातचारित्रं पूर्वमस्ति, परं
चारित्रमोहनीयेन मलिनमस्ति, तदेव यथाख्यातचारित्रं चा-
रित्रमोहोदयनिर्जरेण निर्मलीकुरुते, यथाख्यातचारित्रं वि-
शोध्य च केवलसत्कर्मशान् चत्वारि विद्यमानकर्माणि घ-
नघातीयानि वेदनीयायुर्नामगोत्रवृत्तानि कृपयति, ततः सिध्य-
ति, बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वापयति, सर्वदुःखानामन्तं करोति ।
उक्त० २९ अ० ।

कायसमिद-कायसमिति-स्त्री० । कायस्य स्थानादिसमितौ, स्था०
७ ग० ।

कायसुहृया-कायसुखता-स्त्री० । काये सुखं यस्यासौ कायसुख-
स्तद्भावः कायसुखता । सुखिते काये, प्रज्ञा० २३ पद ।

कायाग-कायाक-पुं० । वेषपरावर्त्तकारिणि नटविशेषे, वृ० ४ उ० ।

कायाणुवाय-कायानुपात-पुं० । पृथिव्यादीनां यत्कायं शरीरं
तस्यानुपातो विनाशः । पृथिव्यादीनां धीन्द्रियादीनां च काया-
नामुपपाते, नि० चू० २३ उ० ।

कारं-देशी-कट्याम्, दे० ना० २ वर्ग ।

कार-कार-पुं० । कृ कृतौ घञ् । क्रियायां, यत्ने च । वाच० । करणे,
आतु० । प्रच० । करणे घञ् । बले, कस्य सुखस्यारः प्राप्तियत्र ।
रतौ, कृ हिंसायाम् जावे घञ् । वधे, धातूनामनेकार्थ-
त्वात् निश्चये, कर्मणि घञ् । पूजापहारे वलौ, कं सुखमृच्छत्य-
नेन, ऋ करणे घञ् । पत्यौ, कं सुखं निर्वृतिमृच्छति अयं, क-
र्त्तरि अण् । यतित्वे चतुर्थाश्रमे, कं जलं निष्यन्दजमु-
च्छति अण् । हिमाचले, कर्मण्युपपदे कृ अण्, स्वर्ण-
कारः कुम्भकार इत्यादौ तत्तत्कर्मकारकं, त्रि० । स्त्रियां टाप् ।
वाच० । “संघमज्जे कारे” कारशब्दोऽत्र रूपमात्रं सकृदप्ये

व्यवहर्त्तव्यः । व्य० ३ उ० । “ वर्णात्कारः ” इति वर्णवाचका-
त्कारप्रत्ययः । “ सायंकारे स्ति ” सायमिति निपातः सत्यार्थः,
तस्माद् वर्णात्कार इत्यनेन छान्दसत्वात्कारप्रत्ययः, करणं वा
कारः, ततः सायंकार इति । स्था० १० उ० ।

कारकं मो-देशी-परुषे, दे० ना० २ वर्ग ।

कारं रुव-कारण्डव-पुं० । स्त्री० । रम डः । रुस्य नेत्वम्, रएम् ।
ईपत् रएम् : कारणम्, नं वाति, करणस्येदं कारणं तदाकारं
वाति वा । हंसजेदे, वाच० । झा० । औ० । जी० ।

कारग-कारक-वि० । कृ-एषुत् । अनुष्ठानति, उत्त० १ अ० ।

अस्य निकेपः पोढा-

द्वये खित्ते कात्रे, भावेण उ कारश्चो जीवो ॥४॥ सूत्र० नि० ।

नामस्थापनाद्व्यक्तेरकात्रभावभेदात् पोढा निकेपः, तत्र नामस्था-
पने प्रसिद्धत्वाद्नादृत्य द्रव्यादिकं दर्शयति- (द्वये इति) द्रव्य-
विषये कारकश्चिन्त्यः । स च द्रव्यस्य छव्येण छव्यचूतो वा
कारको द्रव्यकारकः । तथा-क्षेत्रे भरतादौ यः कारको यस्मिन्
चा क्षेत्रे कारको व्याख्यायते स क्षेत्रकारकः । एवं कालेऽपि
योज्यम् । भावेन तु भावद्वारेण चिन्त्यमानोऽत्र कारको यस्मा-
त्सूत्रस्य गणधरः कारकः । एतच्च सूत्रकृदेवोत्तरत्र वक्ष्यति ‘ वि-
द्मः अणुजावेत्यादौ ’ ॥ ४ ॥ सूत्र० १ शु० १ अ० १ उ० । करोति क-
र्तृत्वादिव्यपदेशान्, कृ एषुत्, कर्तृत्वादिसंज्ञाप्रयोजके कर्मणि,
क्रियायां, ‘ कारके ’ पाणिनिस्त्रयम्, कर्तृत्वादिव्यपदेशकारिण्यां
क्रियायामित्यर्थः । करोति क्रियां निष्पादयति, कृ एषुत् । क्रिया-
निष्पादकेषु कर्तृकर्मादिषु कारकसंज्ञान्वितेषु, तेषां च क्रियाया-
मेवान्वयः । कारकत्वं नाम-क्रियाजनकशक्तिमत्त्वम्, करोति क्रियां
निर्वर्तयतीति महाभाष्ये व्युत्पादनात्, साधकं क्रियानिष्पादकं
भवतीति वार्तिकेति । द्रव्यस्य तथात्वाभावेऽपि शक्त्याऽऽ-
विष्टस्यैव तस्य तथात्वम् । ततश्चाभ्यव्यतिरेकसत्त्वाच्छक्तिरेव
कारकमिति मतान्तरम् । तदुक्तं हरिणा- “ स्वाश्रये समवेतानां,
तद्वदेवाश्रयान्तरे । क्रियाणामभिनिष्पत्तौ, सामर्थ्यं साधनं वि-
धुरिति ” । शक्तिशक्तिमतोरभेदाद् द्रव्यं कारकमिति व्यवहार
इति । वाच० । तानि च कर्तृकर्मकरणसंप्रदानापादानाधिकरणरू-
पाणि पद । “ आत्मन्येवात्मनः कुर्यात्, यः पदकारकसङ्गतम् ।
क्वाविवेकज्वरस्यास्य, वैषम्यं जडमज्जनात् ” ॥१॥ विशेष० । अष्ट० ।
[एषां परस्परं स्याच्चादमुद्रया संवेद्यः ‘ सामास्य ’ शब्दे वक्ष्यते]
“ गर्जति शरदि न वर्षति, वर्षासु च निःस्वनो मेघः । नीचो वदति न
कुरुते, न वदति साधुः करोत्येव ” ॥१॥ कल्प० ५ कृष्ण । “ कारणं ति वा
कारगं ति वा साहारणं ति वा एगछा ” । आ० चू० १ अ० । तुमर्थे
एषुत् कर्तृमित्यर्थे, तद्योगे कर्मणि न षष्ठी, अतो घटं कारको
व्रजत्येवं प्रयोगः । करकाया इदं तत्र भवं वा अण् । करकासम्ब-
न्धिनि तन्निष्पन्दिजले, न० । अप्सु, स्त्री० । डीप् । वाच० ।
कारयति सद्नुष्ठानमिति कारकम् । विशेष० । सूत्रांशशुद्ध्यां
क्रियायाम्, तस्या एव परगतसम्यक्त्वात्पादकत्वेन सम्यक्त्व-
रूपात्वात् । तद्वच्छिन्ने वा सम्यक्त्वभेदे, ध० २ अधि० । यस्मि-
न् सम्यक्त्वे सति सद्नुष्ठानं श्रद्धते सम्यक् करोति च । वि-
शे० । एतच्च साधूनां विशुद्धचारित्रिणामेव । ध० २ अधि० ।
आ० । दर्श० ।

कारगसुत्त-कारकसूत्र-न० । विस्तरणाधिकृतार्थप्रसिद्धिकारके
सूत्रभेदे, वृ० १ उ० । (‘ सुत्त ’ शब्देऽस्य चिह्नितः) ।

कारण-कारण-न० । कारयति क्रियानिर्वर्तनाय प्रवर्तनाय प्रव-
र्तयति कृ-णिच्-ल्युट् । क्रियानिष्पादके, वाच० । हेतौ, हेतुर्नि-
मित्तं कारणमित्यनर्थान्तरम् । विशेष० । आ० म० । “ अर्था स्ति
वा हेतु स्ति वा कारण स्ति वा एगछा ” । नि० चू० १० उ० ।
आ० चू० । संथा० ।

निकेपः-

निस्खेवो कारणम्भी, चउव्विहो दुविहु होइ द्वम्मि ।
तद्व्वमन्नद्व्वे, अहवा वि निमित्तनेमिती ॥१२०६८॥

समवाइ असमवाइ, छव्विह कत्ता य करण कम्मं च ।
तत्तां य संपयाणा-पयाण तह संनिहाणे य ॥१२०६९॥

इह करोति कार्यमिति कारणम्, तस्य नामस्थापनाद्व्यभावभे-
दाच्चतुर्विधो निकेपो न्यासः । तत्र नामस्थापने सुज्ञाने । द्रव्यकार-
णं तु ज्ञशरीरभ्यशरीरव्यतिरिक्तमाह- (दुविहु इत्यादि) व्यति-
रिक्तद्रव्यकारणविषयो निकेपो द्विविधः । कथम्? (तद्व्वमन्नद्व्वे
स्ति) तद्रव्यकारणम्, अन्यद्रव्यकारणं चेत्यर्थः । तस्यैव जन्यस्य
पटादेः सजातीयत्वेन संबन्धि छव्यं तत्त्वादि तद्रव्यम्, तच्च
तत्कारणं च तद्रव्यकारणम्, तथा-यत्तद्विपरीतं तदन्यद्रव्यका-
रणं जन्यपटादिविजातीयं वेमादीत्यर्थः । तद्रव्यकारणत्वे का-
र्यकारणयोरैकत्वमिति प्रत्यस्य परिहारं वक्ष्यति भाष्यकारः ।
अथ वा-अन्यथाव्यतिरिक्तकारणस्यैव द्वैविध्यम्-निमित्तकारणं,
नैमित्तिककारणं चेति । तत्र कार्यात्मन आसन्नभावेन जनकं निमि-
त्तम्, यथा पटस्यैव तन्तवः, तद्व्यतिरेकेण पटस्यानुत्पत्तेः । तच्च
तत्कारणं च निमित्तकारणम्, यथा च तन्तुर्निर्विना पटो न भ-
वति तथा तद्रताऽऽतानवितानादिचेषाव्यतिरेकेणापि न भवत्येव ।
तस्याश्च तच्चेष्टाया वेमादि कारणम्, अतो निमित्तस्येदं नैमित्तिक-
मिति ॥२०६८॥ अथ वा-अन्यथाव्यतिरिक्तकारणस्य द्वैविध्य-
मित्याह- (समवायीत्यादि) ‘ सम् ’ एकीभावे, अवशब्दोऽपृथक्त्वे,
अय गतौ, इण गतौ वा । ततश्चैकीभावेनापृथग्गमनं समवायः
संश्लेषः, स विद्यते येषां ते समवायिनस्तन्तवः, यस्मात्तेषु पटः
समवेतीति, समवायिनश्च ते कारणं च समवायिकारणम् । तन्तु-
संयोगास्तु कारणरूपद्रव्यान्तरधर्मत्वेन पटाख्यकार्यद्रव्यान्त-
रस्य दूरवर्तित्वादिसमवायिनः, त एव कारणमसमवायिकारण-
म् । आह- ननु तद्रव्यादिप्रकारत्रयेऽपि यथोक्तन्यायेनार्थस्याजे-
द एव, इति किं जेदेनोपन्यासः? । सत्यम्, किं तु तन्मात्राभ्युप-
गतसंज्ञान्तरप्रदर्शनपरत्वाददोषः । अथ वा-व्यतिरिक्तं द्रव्यकार-
णम् (छव्विह स्ति) अनुस्वारस्य वृत्तस्य दर्शनात् पक्षिधं पटप्रका-
रम् । कथम्? कर्त्ता कुलानलक्षणस्तावत्कार्यस्य घटादेः कारणम्,
तस्य तत्र स्वातन्त्र्येण व्यापारात् । तथा करणं च मृत्पिण्डदण्ड-
सूत्रादिकं घटस्य करणं साधकतमत्वात् । तथा क्रियते निर्वर्त्यते
यत्तत्कर्म घटलक्षणं तदपि कारणम् । आह- ननु कथमात्मैवात्मनः
कारणम्, अलब्धात्मलाभस्य तस्य कारणत्वानुपपत्तेः? । सत्यम्,
कुलालादिकारणव्यापृत्तिक्रियाविषयत्वादुपचारतस्तस्य कारण-
त्वम् । उक्तं च- “ निर्वर्त्य वा विकार्य वा, प्राप्यं वा यत् क्रियाफल-
म् । तद् दृष्टादृष्टसंस्कारं, कर्म कर्त्तुयेदं ” (पित्तम्) ॥ १ ॥ तदेवं कि-
याफलत्वेन कार्यस्यापि कारणत्वम्, अन्यथा कुलालादिक्रियावै-
यर्थ्यप्रसंगादिति । मुख्यवृत्त्या वाऽसौ कार्यगुणेन कारणत्वम् । तथा
सम्यक् सत्कृत्य वा प्रयत्नेन दानं यस्मै तत्संप्रदानम्-घटप्राहं-
देवादि । तदपि घटस्य कारणम्, तद्वृद्धेर्नैव घटस्य निष्पत्तेः,

तदभावे तन्निष्पत्त्ययोगादिति । [अवयवाणस्ति] 'दो अवखण्डने' दानं खण्डनम्, अपरस्यैव आमर्यादया दानं खण्डनं नियोजनं मृत्पिण्डादेर्यस्मात् तद् मृत्पिण्डापायऽपि ध्रुवत्वाद्भूमिलक्षणम् पादानम् । तदपि कार्यस्य घटस्य कारणम्, तदन्तरेणापि तस्यानुत्पत्तः । तथा-सन्निधायिते स्थाप्यते कार्यं यत्र तत्सन्निधानमाधारः, अधिकरणमित्यर्थः । तदपि कार्यस्य घटस्य कारणम्; आधारादय तस्यापि तत्रापयोगात् । तच्च घटस्य चक्रम्, तस्यापि भूमिः, तस्याप्याकाशमिति निर्गुक्तिगाथाद्वयार्थः ॥२०६॥

अथैतद्व्याचिख्यासुर्भाष्यकारः प्राह-

तद्व्यवहारं तं-तवो पटस्सेह जेण तम्मयया ।

विदरीयमन्नकारण-मिदं वेमादओ तस्स ॥२०७॥

यदात्मकं कार्यं दृश्यते तदिह तद्व्यवहारम्-तस्य कार्यद्रव्यस्य सजातीयत्वेन संबन्धि कारणं तद्व्यवहारमित्यर्थः । यथा पटस्य तन्तवः, येन तन्मयता तन्त्वात्मकता पटस्य । उक्तविपरीतं तु यत्तदात्मकं कार्यं न भवति तदन्यद् द्रव्यकारणमिष्टम्, यथा तस्यैव पटस्य वेमादय इति ॥ २१०० ॥

अत्र परः प्रेरयन्नाह-

जइ तं तस्सेव मयं, हेऊ नणु कज्जकारणेगत्तं ।

न य तं जुत्तं ताइ, जओऽभिधानाइजिन्नाइ ॥२०८॥

ननु यदि तत् तस्यैव पटस्य संबन्धि तन्तुद्रव्यं तस्यैव च पटस्य हेतुः कारणं मतं समतम्, तन्न तु कार्यकारणयोरेकत्वं प्राप्नोति । ततश्च न तन्तुपटयोः कार्यकारणभावः, एकत्वात्पटस्वरूपवदिति परस्याभिप्रायः । न च तत्कार्यकारणयोरेकत्वं युक्तम्, यतस्ते कार्यकारणे अभिधानादिना भिन्ने वर्तन्ते; आदिशब्दात्संख्यालक्षणकार्यपरिग्रहः । तथाहि-पटः, तन्तव इत्यभिधानभेदः । एकः पटः, बहवस्तन्तव इति संख्याभेदः । लक्ष्यतेऽनेनेति लक्षणं स्वरूपम्; तच्चान्यादृशं पटस्य, अन्यदृशं च तन्तूनामिति लक्षणभेदः । शीतत्राणादिकार्यः पटः, बन्धनादिकार्यश्च तन्तव इति कार्यभेदः । ततश्च भिन्ने पटतन्तुलक्षणे कार्यकारणे, अभिधानादिभेदाद्, घटपटादिवदिति । तथा-च सति भवदभिप्रायेण यत्तयोरेकत्वमापतति, तद्युक्तमेवेति ॥ २१०१ ॥

अत्रोत्तरमाह-

तुत्थोयमुवालंजो, भेण वि न तंतवो घटस्सेव ।

कारणमेगंत वि य, जओभिधानादओ जिन्ना ॥२०९॥

यस्तन्तुपटयोरभेदपक्षे कार्यकारणजावाभावप्रसङ्गलक्षण उपाख्यमस्तव चेत्तसि वर्तते, स भेदऽपि भेदपक्षेऽपि तुल्यः समान एव वर्तते । तथाहि-न तन्तवः पटस्य कारणं, निम्नत्वाद्, घटस्येवेति । किं च-एत एकत्वेऽपि वस्तूनामभिधानादयो भिन्ना दृश्यन्त एव; ततोऽनेकान्तिको हेतुरिति शेषः । तथाहि-घटस्य रूपादीनां त्रैकत्वं लोके प्रतीतम्, अथवाऽभिधानादयो भिन्ना एव । तथा-घटः, रूपादय इत्यभिधानभेदः । एको घटः, बहवो रूपादय इति संख्याभेदः । पृथुवुध्नादराद्याकारलक्षणो घटः, रक्तत्वादिलक्षणा रूपादय इति लक्षणभेदः । जलाहरणादिक्रियाकारको घटः, रङ्गाधानादिहेतवश्च रूपादय इति कार्यभेदः । ततोऽभिधानादिभेदाद्भेद इत्यनेकान्तिको हेतुः, यत एतदपि शक्यते वक्तुम्-अग्निरे पटतन्त्वादिलक्षणे, कार्यकारणे अभिधानादिभेदाद्, घटरूपादिवदिति ॥ २१०२ ॥

आह-यद्येकत्ववद्भेदेऽपि कार्यकारणयोस्तुल्य उपालम्भः, तर्हि कथं नाम लोकप्रसिद्धस्तन्तुपटादीनां कार्यकारणभावः सिद्ध्यति?, इति भवन्त एव कथयन्तिवत्याह-

जं कज्जकारणाइ, पज्जाया वत्थुणो जओ ते य ।

अन्नेऽणन्नेण मया, तो कारणकज्जभयण्येयं ॥२१०३॥

यद्यस्माद् घटमृत्पिण्डादिलक्षणे कार्यकारणे वस्तुनः पृथिव्यादेः पर्यायौ वर्तन्ते, तौ च घटमृत्पिण्डलक्षणौ पृथ्वीपयाया परस्परं यतो यस्मादन्यावनन्यौ च मतौ । तत्र संख्यासंज्ञालक्षणादिभेदादन्यत्वं, मृदादिरूपतया सत्त्वप्रमेयत्वादिजिज्ञानन्यत्वम् । तस्मात्कार्यकारणयोरियमन्यान्यत्वलक्षणा जज्जा द्रष्टव्या । ततश्च कथञ्चित्तयोः परस्परं भेदे, कथञ्चित्त्वभेदे कार्यकारणभाव इति-मावार्थः ॥ २१०३ ॥

एतदेवाह-

नात्थि पुढवीविमिद्धो, घडोत्ति जं तेण जुज्जइ अणन्ने ।

जं पुण घडोत्ति पुव्वं, न आसि पुढवी तओ अन्नो ॥२०४॥

पृथिव्या मृत्तिकाया विशिष्टो व्यतिरिक्तो तन्मयो घटो नास्ति न दृश्यते यद्यस्मात्, तेन तस्माद्युज्यते अनन्यो मृत्तिकातोऽभिन्नः । यत् पुनर्घट इति व्यक्तेन रूपेण पूर्वं घटनिष्पत्तेः प्राग् नामाभिधानाभूतिकं तु पृथिवी मृत्तिकैवासीत्, अन्यथा सर्वथैकत्वं पृथिवीकालेऽपि घटा दृश्येतेति भावः । ततस्तस्मात् ज्ञायते पृथिवीतोऽन्यो घट इति । एवं यथा मृदघटयोरन्यान्यत्वमेव, एवं सर्वत्र कार्यकारणयोस्तज्जावनीयमिति ॥ २१०४ ॥

“अहवा वि निमित्तनेमिच्चो” इत्येतद्व्याचिख्यासुराह-

जह तंतवो निमित्तं, पटस्स वेमादओ तहा तेभिं ।

जं चेद्वाइ निमित्तं, तो ते पटयस्स नेमित्तं ॥२०५॥

यथा तन्तवः पटस्य निमित्तं कारणं, तथा तेनैव प्रकारेण यस्मात्तेषां तन्तूनामातानवितानादि चेष्टाया निमित्तं वेमादयस्ततस्ते निमित्तस्येदं निमित्तिकं कारणं पटस्य भवतीति ॥ २१०५ ॥

समवायी असमवायीत्येतद्विवरणायाऽऽह-

समवाइकारणं तं-तओ पणे जेण ते समवयंति ।

न समेइ जओ कज्जे, वेमाइ तओ असमवाइ ॥२०६॥

समवायिकारणं तन्तवः पटस्य, येन ते समवयन्ति पटे, येन पटस्तेषु समवेतः समुत्पद्यत इति ह तात्पर्यम् । इह तन्तुषु पट इत्येव वैशेषिकैरभ्युपगमात् । वेमादि पुनः पटाख्ये कार्ये न समवेति न संश्लिष्यते, ततोऽसमवायि कारणं तदिति ॥ २१०६ ॥

वैशेषिकसिद्धान्तेऽपि मतभेदमुपदर्शयन्नाह-

वेमादओ निमित्तं, संजोगा असमवाइ केसिं चि ।

ते जेण तंतुधम्मा, पणे य दव्वंतरं जेण ॥२०७॥

दव्वंतरधम्मस्स य, न जओ दव्वंतरम्मि समवाओ ।

समवायम्मि य पावइ, कारणकज्जे गया जम्हा ॥२०८॥

इह केषां चिद्वैशेषिकविशेषाणां मतेन वेमादयः, आदिशब्दात्सजातीयाऽतज्जातीयतुरीदिकाद्याश्च पटस्य निमित्तं निमित्तकारणम्, न त्वसमवायिकारणम्, तन्तुसंयोगमात्रनिमित्तत्वेन तन्तुलक्षणकारणद्रव्यानां श्रितत्वात्तेषामित्याभिप्रायः । के पुनस्तर्ह्यसमवायिकारणमित्याह-संयोगास्तन्तुगुणास्तन्तुधर्मा इत्य-

र्थः, तन्तुलक्षणकारणाश्रितत्वात् । तथा चाह-ते तन्तुसंयोगा येन कारणेन तन्तुधर्माः, अतो निमित्तकारणं न जयति, तद्विलक्षणरूपत्वात् । जयन्तु तर्हि समवायिकारणम्, तन्तुवत्तेषामपि पटे समवेतत्वात् । नैवम् । यतस्तन्तुद्रव्यात् उच्यन्तरे पटः; तस्माच्च द्रव्यान्तरं तन्तवः, द्रव्याणि द्रव्यान्तरमारजन्ते, गुणाश्च गुणान्तरमिति सिद्धान्तादिति । ततः किम्? इत्याह-द्रव्यान्तरधर्मस्य च यतो न द्रव्यान्तरं समवायः, शीतादीनामिव हुतभुजि, यस्मात्तन्तुधर्माणां तत्संयोगानां पटे द्रव्यान्तरे समवाये इध्ममाणे पटतन्तुलक्षणयोः कार्यकारणयोरकता प्राप्नोति; इतरेतरगुणसमवायात् । ततश्च यथा पटधर्माः शुक्लादयः पटे समवेतत्वात्तद्व्यतिरिक्ताः सन्तो न पटस्य कारणम्, एवं तन्तुसंयोगा अपि न तत्कारणं स्युः, एकत्वे कार्यकारणजावायोगादिति । तदेवं वैशेषिकाः कार्यकारणयोरकत्वं कथमपि नेच्छन्ति ॥ २१०७ ॥ २१०८ ॥

अचार्यस्तु जैनत्वात्स्याद्वादितया कारणात्कार्यं भिन्नमभिन्नं च पश्यन्नाह-

जह तंतूणं धम्मा, संयोगा तह पक्षो वि सगुणा व्व ।
समवायाइत्तणओ, दव्वस्म गुणादओ चेवं ॥२१०९॥
अग्निहाणवुद्धिलक्खण-जिन्ना वि जहा सदत्थओऽण्णे ।
दिक्कालाड्विसेमा, तह दव्वाओ गुणाईआ ॥२११०॥
उवयारमेत्तभिन्ना, ते चेव जहा तहा गुणाईआ ।
तह कज्जं कारणओ, जिन्नमभिन्नं च को दोसो? ॥२१११॥

ननु यथा तन्तूनां धर्मा वर्तन्ते, के?, तत्संयोगादयः, तथा पटोऽपि तन्तूनां धर्म एव । यथा तेषामेव तन्तूनां स्वगुणाः शुक्लादयः तद्धर्मः । कुतः? समवायादित्वात् । इह यो यत्र समवेतः स तस्य धर्म एव, यथा तन्तूनां स्वगुणाः शुक्लादयस्तद्धर्माः, समवेतश्च तन्तुपुपटः । तस्मात्तद्धर्मः पटः । यथा च तन्तूनां धर्मः पटः, एवं उच्यस्य गुणादयोऽपि, गुणकर्मसामान्यविशेषसमवाया अपि धर्मा इत्यर्थः । यदि नाम तन्तूनां धर्मः पटः, द्रव्यस्य वा गुणादयो धर्माः, तथापि प्रस्तुते कारणात्कार्यस्य भेदाभेदे किमायातम्?, इत्याह-(अभिहाणेत्यादि) यथा दिक्कालात्मादयो विशेषा अभिधानवुद्धिलक्षणदिभिर्मिन्ना अपि, संस्थासावर्थश्च सदर्थः, सत्ता-सामान्यमित्यर्थः । तस्मात्सत्त्वज्ञेयत्वप्रमेयत्वादिजिरनन्ये अभिन्नाः । तथा तेनैव प्रकारेण उच्यते गुणकर्मसामान्यसमवायादयोऽनन्ये अभेदवन्तः । इदमुक्तं भवति-दिक्कालादीनामन्यदभिधानम्, अन्यच्च सामान्यस्य, अन्यादृशी दिगादिषु बुद्धिः, अन्यादृशी च सत्ता-सामान्ये; अन्यत् दिगादीनां लक्षणं स्वरूपम्; अन्यादृशं च सत्तासामान्यस्य, इत्येवमभिधानादिवैज्ञक्याद्यथा जिन्ना अपि दिक्कालादयः सत्तासामान्यात्सत्त्वज्ञेयत्वादिजिरभिन्नाः, तथा उच्यते पटत्वादिशुक्लगुणादयोऽभिधानादिभिर्मिन्ना अपि सत्त्वज्ञेयत्वादिभिरभिन्ना इति । यद्यभिन्नास्तर्हि भेदः कथमित्याह-(उवयारेत्यादि) ते चैव दिगादयो यथोपचारमात्रतः सत्तासामान्यादभिन्नास्तथा गुणादयोऽपि द्रव्याद्भिन्नाः । इदमुक्तं भवति-यथा सत्तासामान्यादभिन्नेष्वपि दिगादिष्वभिधानादिभेदाद्भेद उपचर्यते, एवं उच्यते गुणादीनामपि । तथाहि-प्रभातसमये मन्दमन्दप्रकाशे अविबुधपत्रनिचिततरुशाखानिलीनवलाकायाः पत्रविवरेण केनापि किञ्चिच्छुक्लमुपलभ्यत इत्येवं शुक्लत्वं निश्चीयते, न तु वलाका । एतच्च गुणगुणिनोः कथञ्चिद्भेदमन्तरेण नोपपद्यते, एकान्ताभेदे

गुणग्रहणे गुणिनोऽवश्यं ग्रहणप्रसङ्गात् । तस्माद् द्रव्याहुणादीनां कथञ्चिद्भेदः, कथञ्चित्त्वभेद इति । तथा तेनैवात्तप्रकारेण कारणात्कार्यमभिधानादिभेदाद्भिन्नं, सत्त्वज्ञेयत्वादिभित्त्वभिन्नं यदि स्यात्तर्हि को दोषः?, येन वैशेषिकादयो भेदे एव कार्यकारणजावमिच्छन्तीति? ॥ २१११ ॥

अथ पक्षिभ्यं व्यतिरिक्तकारणं व्याचिख्यासुराह-

कारणमहवा व्वप्पा, तत्थ मत्तेनोत्ति कारणं कत्ता ।
कज्जस्स माहगतमं, करणम्मिउ पिंड-दंसाइं ॥२११२॥
कम्मं किरिया कारण-मिह निच्छिडो जओ न साहेइ ।
अइवा कम्मं कुंजो, स कारणं बुद्धिहेउत्ति ॥२११३॥
भवोत्ति व जोगोत्ति व, सकोत्ति व सो सख्खलाभस्स ।
कारणसन्निज्जम्मि वि, जन्नागा सत्थमारंभो ॥२११४॥
वज्जनिमित्तावेक्खं, कज्जं वि य कज्जमाणकाहम्मि ।
होइ सकारणमिहरा, विवज्जया चावया होज्जा ॥२११५॥
देओ स जस्स-तं सं-पयाणमिह तं पि कारणं तस्स ।
होइ तदत्थित्ताओ, न कीरए तं विणा जं सो ॥२११६॥
जूपिमावायाओ, पिंओ वा सक्करादवायाओ ।
चक्कमहावाओ वा-ऽऽपादाणं कारणं तं पि ॥२११७॥
वगुहाऽऽगासं चक्कं, सख्खपिच्चाइ सन्निहाणं जं ।
कुंजस्स तं पि कारण-मभावओ तस्स जदमिच्छी ॥२११८॥

सत्तापि प्रायो व्यख्यातार्थाः, नवरं क्रियते कर्त्रा निर्वर्त्यते इति व्युत्पत्तः कर्म भण्यते । काऽसौ क्रिया कुम्भं प्रति?, कर्तृव्यापाररूपा । सा च कुम्भलक्षणकार्यस्य कारणमिति प्रतीतमेव । आह-ननु कुलाल एव कुम्भं कुर्वन्तुपन्नस्यते, क्रिया तु न काचिद् कुम्भकरणे व्याप्रियमाणा दृश्यत इत्याह-इह निश्चेष्टः कुलालोऽपि यस्मान्न घटं साधयति निष्पादयति, या च तस्य चेष्टा सा क्रिया; इति कथं न तस्याः कुम्भकारणत्वमिति? अथ वा-कर्तुरीप्सिततमत्वात्क्रियमाणः कुम्भ एव कर्म, तर्हि कार्यमेवेदम्, अतः कथमस्य कारणत्वम्? न हि सुतीक्ष्णमपि सूक्ष्मग्रामानमेव विधयति । ततः कार्यं निर्वर्त्यस्यात्मन एव कारणमित्यनुपपन्नमेव, इत्याह-(सकारणं बुद्धिहेउत्ति) स कुम्भः कारणं हेतुः कुम्भस्य । कुतः?, प्रस्तावात् कुम्भबुद्धिहेतुत्वात् । इदमुक्तं जयति-सर्वोऽपि बुद्धौ न कल्प्य कुम्भादिकार्यं करोतीति व्यवहारः, ततो बुद्ध्याऽप्यवसितस्य कुम्भस्य चिकीर्षितो मृगमयकुम्भस्तद्बुद्ध्याऽभ्यनतया कारणं भवत्येव । न च वक्तव्यम्-अप्यवसितत्वादसन्नसौ तद्बुद्धेरपि कथमावस्यनं स्यादिति?, द्रव्यरूपतया तस्य सर्वदा सत्त्वादिति । ननु य एवंह मृगमयकार्यरूपो घटस्तस्यैव कारणत्वं चिन्त्यत इति प्रस्तुतम्, बुद्ध्याऽप्यवसितस्तु तस्मादन्य एव, इति तत्कारणत्वाजिघांसमप्रस्तुतमेव । सत्यम्?, जाविनि भूतवदुपचारन्यायेन तयोरेकत्वाऽप्यवसानाददोषः । स्यासकोशादिकारणकात्रेऽपि हि किं करोषीति पृष्टः कुम्भकारः, कुम्भं करोमीत्येतदेव वदति, बुद्ध्याऽप्यवसितेन निष्पत्त्यमानस्यैकत्वाध्यवसायादिति । अथ वा-भयं योऽयः स्वरूपज्ञातस्येति शक्य उत्पादयितुम्, अतः सुकरत्वात्कार्यमप्यात्मनः कारणमित्येते । अवश्यं च कर्मणः कारणत्वमेष्टव्यम्, यद् यस्मात्समस्तकारणसामग्रीसन्निधानेऽपि नैवमवाकायांथ प्रारम्भः, किं तु विवक्ति-तकार्यार्थम्, अतस्तद्विनाभावित्वात्तत्क्रियायाः कार्यमप्यात्मनः

कारणमिति । एतदेव भावयति-वाह्यानि कुलालचक्रचीवरादी-
नि यानि निमित्तानि तदपेक्षं क्रियमाणकालेऽन्तरङ्गदुःखाऽऽज्ञो-
चितं कार्यं ज्ञवति स्वस्यात्मनः कारणं स्वकारणम्, अन्यथा य-
दि बुद्ध्या पूर्वमपर्यालोचितमेव कुर्यात्तदाऽपेक्षापूर्वं शून्यमन-
स्कारम्भाविपर्ययो भवेत्, घटकारणसन्निधानेऽप्यन्यत्किमपि
शरावादिकार्यं ज्ञवेत्, अभावा वा भवेत्, न किञ्चित्कार्यं भवे-
दित्यर्थः । तस्माद् बुद्ध्यवस्थितं कार्यमप्यात्मनः कारणमेष्टव्यम् ।
किं बहुना ? यथा यथा युक्तितो घटते तथा तथा सुधिया क-
र्मणः कारणत्वं वाच्यम्, अन्यथा कर्मणोऽकारकत्वं करोती-
ति कारकमिति पक्षां कारकत्वानुपपत्तिरेव स्यादिति । (जू-
पिंडेत्यादि) भूपादानम्, पिण्डोपायेऽपि ध्रुवत्वात् । अथ वा-
विवक्षया पिण्डोपादानम्, तद्गतशर्करादीनामपायेऽपि वि-
वेकेऽपि ध्रुवत्वात् । अथ वा-घटाऽपायाच्चक्रमापाका वाऽपादान-
मिति । (वसुहेत्यादि) घटस्य चक्रं सन्निधानमाधारः, तस्यापि
वसुधा, तस्या अप्याकाशम्, अस्य पुनः स्वप्रतिष्ठत्वात्स्वरूप-
माधार इत्येवमादि यत्किमप्यानन्तर्येण परम्परया वा सन्निधा-
नमाधारो घटस्य विवक्ष्यते तत्सर्वमपि तस्य कारणम्, तद्भा-
वे तस्य घटस्य यद्यस्मादस्तिद्विरित्येकोनविंशतिगाथार्थः । त-
देवमुक्तं द्रव्यकारणम् ।

अथ भावकारणमाह-

जावमि होइ दुविहं, अपसत्थ पसत्थयं च अपसत्थं ।
संसारस्तेगविहं, दुविहं तिविहं च नायवं ॥२११॥

भवतीति भाव औदयिकादिः, स चासौ कारणं च संसाराप-
वर्गयोरिति भावकारणम् । ततश्च जावे भावकारणे (वचार्थे) द्वि-
विधं कारणं भवति-अप्रशस्ते प्रशस्ते च, शोजनभशोजनं चेत्य-
र्थः । तत्राप्रशस्ते संसारस्य संबन्धेकविधमेकप्रकारम्, द्विविधं,
त्रिविधं च । चशब्दोऽनुक्तचतुर्विधादिसंसारकारणसमुच्चयार्थ-
इति ॥ २११॥

अथ किं तदेकविधादिसंसारस्य कारणमित्याह-

असंजमो य एको, अन्नाणं अविरई य दुविहं च ।

मिच्छुत्तं अन्नाणं, अविरई चैव तिविहं तु ॥ २१२० ॥

असंयमोऽविरतिलक्षणः, स प्रधानतया विवक्षितः सत्त्वकवि-
ध एव संसारकारणम्, अज्ञानादीनां तदुपपत्तिकवेनाप्रधान-
त्वविवक्षणात् । तथा-अज्ञानमविरतिश्च प्रधानतया विवक्षितं द्वि-
विधं संसारस्य कारणम् । तत्राज्ञानं मिथ्यात्वमितिरापेक्षुतद-
ष्टैर्जीवस्य विषयेऽस्ते बोधः अविरतिस्तु सावययोगादनिवृत्तिः ।
तथा-मिथ्यात्वमज्ञानमविरतिश्चैवेति त्रिविधं संसारकारणम् ।
तत्र तत्त्वार्थाश्रयानरूपं मिथ्यात्वं प्रतीतमेवेति । एवं कथायादि-
योगादन्येऽपि चतुर्विधादिसंसारकारणेना वक्तव्या इति ।
उक्तमप्रशस्ते भावकारणम् ॥

अथ प्रशस्ते भावकारणमाह-

होइ पसत्थं मोक्ख-स्म कारणमेगविहं दुविहं तिविहं च ।

तं चैव य विवरीयं, अहिगार पसत्थणेत्यं ॥ २१२१ ॥

इह यमोक्तस्य कारणं हेतुस्तत्प्रशस्ते भावकारणमुच्यते । किं
पुनस्तदित्याह-[तं चैव य विवरीयं ति] यदप्रशस्तेमसंयमा-
दिभावकारणमुक्तं तदेव विपरीते सदेकविधं द्विविधं त्रिविधं
च प्रशस्ते भावकारणं भवति । तत्रासंयमाद् विपरीतः संयम-

एकविधं प्रशस्तेभावकारणं ज्ञवति, अज्ञानाविरतिविपरीतं तु
ज्ञानसंयमौ द्विविधम्, मिथ्यात्वाज्ञानाविरतिविपरीतं सम्यग्द-
शनज्ञानसंयमरूपं तु त्रिविधमिति । विशेषः । १० । २० । सूत्रः ।
न० । आचू० । आ० म० । प्रश्नः । प्रयोजनं, आचा० १ श्रु०
५ अ० ५ उ० । जी० । करोतीति कारणम् । परोक्षार्थनिर्णय-
निमित्ते उपपत्तिमात्रे दुष्टहेतौ, यथा निरुपमसुखः सिद्धः, ज्ञा-
नानावाधप्रकर्षात् । नात्र किञ्च सकललोकप्रतीतः साध्यसाध-
नधर्मानुगतो दृष्टान्तोऽस्तीत्युपपत्तिमात्रनादृष्टान्तसद्भावेऽस्यैव
हेतुव्यपदेशः स्यात् । स्था० १० ठा० । आ० म० । औ० । स० ।
“ पांसणां कारणं वागरणां पुच्छित्तप ” कारणमुपपत्ति-
मात्रं तद्विषयत्वात्कारणानि, एत एव तदव्यं वास्तव्यानि । भ०
२ श० १ उ० । आद्यभवेन, तत्पुनः परिशुद्धं ज्ञानादिकम् । आ०
म० प्र० । कारणम्-ज्ञानादित्रयस्य ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूपस्यार्थ-
स्य यत्प्रतिसेवनं तत्कारणम् ।

आह-किं तत्कारणम् ? उच्यते-

असिंवे ओमोयारिण, रायहुट्टे जए व गेलणं ।

लुत्तिमट्टे य नाणे, तह दंसण चरित्ते य ॥

विवक्षितदेशे आगाढमशिवमौर्ध्वं राजद्विष्टं भयं वा प्रत्यनीका-
दिसमुत्थम् । आगाढशब्दः प्रत्येकमजिसंबध्यते । तथा तत्र वस-
तां ग्लानत्वं भूयो ज्ञय उत्पद्यते, यद्वा-देशान्तरे ग्लानत्वं कस्या-
पि समुत्पन्नं, तस्य प्रतिजागरणं कर्तव्यम् । उक्तमार्थं वा कोऽपि
प्रतिपक्षस्तस्य निर्यापनं कार्यम् । तथा विवक्षिते देशे ज्ञानं वा द-
र्शनं चारित्र्यं वा नोत्सार्यते । वृ० १ उ० । अपवादं यथा-“ अंतरा
वि असे कप्पइ ” इत्यादि । कल्प० ६ कृष्ण । दृष्टार्थानां हेतुषु कृषि-
पशुपोषणवाणिज्यादिषु, भ० १८ श० २ उ० । सिधाध्यायिणि न प्रयो-
जनोपाये विषयभूते, विपा० १ श्रु० १ अ० । वेदनादिकारणाणां
ज्ञानस्य आहारस्य कारणदोषे, जीत० । ध० । ग० ।
देहे, इन्द्रिये च । कृ वध स्वार्थे णिच्-भावे ल्युट् । वधे,
करण एव कारणः । कायस्थं, पुं० । करणमेव स्वार्थे ण् ।
साधने कर्मणि, वाच० ।

कारणअविणासओ-कारणाविनाशतस्-अव्य० । कारणानामे-
वानावादित्यर्थं, “ कारणअविणासओ य जीवस्स णिच्चत्तं वि-
ज्जेयं । ” दश० ४ अ० ।

कारणअविजाग-कारणाविजाग-पुं० । पटादेस्तत्त्वादेरिव का-
रणविभागाभावे, दश० ४ अ० ।

कारणजाय-कारणजात-न० । कारणविशेषे, “ एय गुणं स पउ-
त्ता, कारणजाएण तेउवग्गो वि । ” व्य० ४ उ० ।

कारणणिच्चवास-कारणनित्यवास-पुं० । हीनजह्वाबलत्वल-
क्षणे कारणे नित्यवासे, दर्श० ।

कारणत्तण-कारणत्व-न० । बौद्धानां मते कारणस्य प्राग्भा-
वित्वमात्रे, कारणस्य कार्यजनकशक्तौ च । सम्म० १ काएम् ।
कारणदीवणा-कारणदीपना-स्त्री० । अन्यार्थितकार्याकरणे
हेतुप्रकाशनायाम्, पञ्चा १२ विव० ।

कारणदोस-कारणदोष-पुं० । साध्यं प्रति हेतुव्यभिचारे, यथा-अ-
परूपयो वेदः, वेदकारणस्याश्रूयमाणत्वादिनिः श्रूयमाणत्वं हि
कारणान्तरादपि संज्ञवति । स्था० १० ठा० । आहारं वेदनादिकार-

एकमन्तरेण भुञ्जानस्य कारणदोषे, आचा० २ शु० १ अ० ८ उ० ।
(विवृतं चैतदनुपदमेव 'कारण' शब्दे)

कारणदोषविसेम-कारणदोषविशेष-पुं० । दोषसामान्यापेक्ष-
या कारणदोषरूपे विशेषे, स्था० १० ग० ।

कारणपरिसेवि(ण्)-कारणप्रतिसेविन्-त्रि० । कारणे प्रतिसे-
वते तच्चीदः । अशिवादिलक्षणे विशुद्धेनालम्बनेन बहुशो वि-
चार्यशुकादिपरिशुद्धिभाकाङ्क्षिणमृष्टान्तेनाकृत्यं यतनया
प्रतिसेवत इत्येवंशीले, "अवके अकुटिबे यावि, कारणपरिसेवि
तह य आहच " । व्य० १ उ० ।

कारणवन्दण-कारणवन्दन-न० । पञ्चदशे वन्दनकदोषे, वृ० ।

नाणादितिं मुत्तुं, कारणमिह दोगसाहगं होइ ।

प्यागारवहेउं, पाणगहणे वि एमेव ॥

ज्ञानदर्शनचारित्र्यत्रयं मुक्त्वा यत्किमप्यन्यदिह लोकसाधकं व-
स्त्रादिकं वन्दनकदानाद् साधुरभिन्नपति तत्कारणं भवतीति प्र-
तिपत्तव्यम् । ननु ज्ञानादिग्रहणार्थं यदा वन्दते तदा किमेकान्ते-
नैव कारणं न भवतीत्याशङ्क्याह-यदि पूजार्थं गौरवार्थं वा वन्द-
नकं दत्त्वा विनयपूर्वकं ज्ञाते श्रुतं गृह्णाति येन लोके पूज्यो अन्ये-
ष्वथ श्रुतधरेभ्योऽधिकतरो भवतीति तदा तदप्येवमेव का-
रणं वन्दनकं भवतीति ।

तत्र किमभिप्रायवत इहलोकसाधकं कारणं जवतीत्याह—

आयरतरेण हंदी, वंदामि एँ तेण पच्छ पणयिस्सं ।

वंदणमोल्लभायो, ए करिस्सइ मे पणयजंगं ॥

हंदीतीहलोकसाधककारणोपप्रदर्शने, अतिशयादरेण वन्दे प्र-
णमामि, णमित्येनमाचार्यं, तेन जववन्दनकप्रदानेन हेतुभूतेन, प-
श्चादमुं किञ्चिद्वस्त्राणि प्रणयिष्ये याचिष्ये, न चासौ मम प्रणय-
जङ्गं प्रार्थनाजङ्गं करिष्यति । कथंभूतः सन्नित्याह-वन्दनकमेव
मूल्यं तत्र भावोऽभिप्रायो यस्य सूरः स तथाचूतः, वन्दनकमू-
ल्यवशीकृत इत्यर्थः । इत्यभिप्रायवतः कारणवन्दनकं भवती-
ति । वृ० ३ उ० । आच० । आ० चू० । प्रव० ।

कारणविष्णानबोह-कारणविज्ञानबोध-पुं० । कारणरूपे विज्ञा-
नस्य चिद्रूपतायाम्, कारणविज्ञानबोधोऽन्वयव्यतिरेकेण ।
अने० ४ अधि० ।

कारणविसेस-कारणविशेष-पुं० । कारणविषये भेदरूपे विशेष-
जेदे, यथा परिणामि कारणं मृत्पिण्डोऽपेक्षाकारणं दिग्देशका-
लाकाशपुरुषचक्रादि, अथवापादानकारणं मृदादि, निमित्तका-
रणं कुलावादि, सहकारिकारणं चक्रवीवरादीत्यनेकधा कार-
णम् । स्था० १० ग० ।

कारणिय-कारणिक-त्रि० । कारणेषु भवं, कारणैर्निवृत्तं वा
कारणिकम् । कारणान्यधिकृत्य प्रवृत्ते, व्य० २ उ० । कारणवश-
प्रवृत्ते, व्य० ६ उ० । कारणैश्चरति ठक् । कारणेन विचारके
परीक्षके, कारणस्येदम् काश्या ठक् जित्वा । करण—
सम्बन्धिनि, स्त्रियां ठञि पित्वाद् ङीष्, जित्वा इदुच्चारणार्थः ।
स्त्रियां टाप् इति भेदः । वाच० ।

कारणोवपस-कारणोपदेश-पुं० । हेतुकोपदेशे, " हेउगोवपसो
११८

त्ति वा कारणोवपसो त्ति वा पगरणोवपसो त्ति वा एगट्ठा "
आ० चू० १ अ० ।

कार(रा)वण-कारापण-न० । विधापने, पञ्चा० ६ विव० । कारा-
पणं वा यत्स्वयं करणेऽकुशलानन्यानपीच्छाकारेण काराप-
यतीति । व्य० ३ उ० । कारापणं पुनर्मनसा चिन्तयति-करोत्वे-
प सावयम्, असावपि चिन्तितज्ञोऽभिप्रायज्ञस्तत्र प्रवर्तते । आ० ।

मागहा इंगिएणं तु, पेहिणं य कोसला ।

अच्छुत्तेण उ पंचात्ता, एणत्तं दक्खिणावहा ॥

एवं तु अणुत्ते वी, मणसा कारापणं तु बोधव्यं ।

मणसाऽणुत्ता साहू, चूयवणं वुत्तं वुप्पति वा ।

मागधाः मगधदेशेन्द्रवाः प्रतिपन्नमप्रतिपन्नं वा इङ्गितेनाकार-
विशेषेण जानन्ति । कोशलाः प्रेक्षितेन अवलोकनेन । पञ्चाला
अद्धोक्तेनानुक्तं दक्षिणापथाः, किं तु साक्षाद्ब्रह्मसाध्यकीकृतं
ते जानते, प्रायो जडप्रज्ञत्वात् । तत एव सति वचसाऽनुक्तेऽपि
विवरणाभावात् मनसा कारापणं बोद्धव्यम् । व्य० १० उ० ।
"एवं जणति-तुमं अप्पणो य असस्स वा हत्थकम्मं करोहि त्ति ।
आत्मव्यतिरिक्तस्य परस्य एवं इच्छस्स वा अणिच्छस्स वा
बलाभिजोगा हत्थकम्मं कारावयतो कारावणा भस्सति" । नि०
चू० १ उ० ।

कार(रा)वाहिय-कारवाहि(धि)क(त)-त्रि० । करं राजदेयद्रव्यं
वहन्तीत्येवं शीलाः करवाहिनाः, त एव कारवाहिकाः, कारवा-
हिता वा । भ० ६ श० ३३ उ० । नृपभागवाहिषु, औ० । कारेण
कारागारेण वाधितः । कारागारपीमिते, ज्ञा० १ अ० ।

कार(रा)विय-कारित-त्रि० । अन्यैर्विधापिते, पा० ।

कारा-देशी-लेखायाम्, दे० ना० २ वर्ग । कृ भिदादित्वात् अङ् ।
बन्धनागारे, दूत्याम्, वीणाऽधः स्थकाष्टमयभाण्डे, सुवर्ण-
कारिकायां च । वाच० ।

कारि-कर्तृ-त्रि० । कर्मणो निर्वर्तके, आव० ४ अ० ।

कारिगा-कारिका-स्त्री० । कृ-भावे एवङ् । क्रियायाम्, कारो से-
गवधः साध्यतयाऽस्त्यस्य ठन् । कृ हिंसायाम् एवङ् वा । रोगना-
शिकायां कण्टकार्याम् । नटयोषिति, विवरणश्लोके, अल्पा-
क्षरेण बह्वर्थज्ञापकश्लोकभेदे, शिल्पपरचनायाम्, वृद्धिभेदे,
वाच० । आ० म० ।

कारिमं-देशी-कृत्रिमे, दे० ना० २ वर्ग ।

कारिय-कारित-स्त्री० । कृ णिच् कर्मणि क्तः । करणाय प्रेरिते, अ-
धमर्णेन स्वकार्यसिद्धये नियतवृत्तेरङ्गीकृताधिकवृत्तौ, स्त्री० । वा-
च० । अन्यैर्विहिते, आनु० ।

कार्ये-न० । प्रयोजने, सूत्र० १ शु० २ अ० ३ उ० । प्रश्न० ।

कारीसंग-कारीपाङ्ग-न० । अन्युद्दीपनकारणे, उक्त० १२ अ० ।

कारुङ्गज-कारुकीय-त्रि० । वहट्ठिम्पकादिषु कारुकेषु भवे,
प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

कारुणिय-कारुणिक-त्रि० । करुणा शीलमस्य ठक् । दयालौ,
दयाशीले, वाच० । द्रव्यलिङ्गवर्जिते साधौ, स्था० ४ ग० २ उ० ।

कारुण्य-कारुण्य-न० । करुणः करुणायुक्तः, करुणाविषया वा, तस्य ज्ञावः, करुणैव वा कारुण्यम् । प्यञ् । करुणायां परदुःखप्रहारेच्छायाम्, करुणाविषयत्वे च । वाच० । “दीनेष्वातेषु भीतेषु, पाचमानेषु जीवितम् । उपकारपरा बुद्धिः, कारुण्यमभिधीयते” ॥१॥ अष्ट० १६ अष्ट० ।

कारेडत्ता-कारयित्वा-अव्य० । कृ-णिच् त्वा । “णेरदेदावावे” । ॥३॥ १४६ । इति णेरावादेशः । विधायेत्यर्थे, प्रा० ३ पाद ।

कारेमाण-कारयत्-वि० । अन्यैर्नियुक्तैः पुरुषैः (जी० ३ प्रति० । प्रज्ञा० । ज० । कल्प०) अनुनायकैः सेवकानां न्यायोगिकैर्विधापयति, स० । स्त्रियां कारेमाणी । विपा० १ ध्रु० २ अ० ।

कारेयव्व-कारयितव्य-वि० । विधापयितव्ये, पञ्चा० ६ विव० ।

कारोभिय-कारोटिक-पुं० । कापालिके, ज्ञा० १ अ० ।

काव्लं-देशी-तामिस्त्रे, दे० ना० २ वर्ग ।

काल-काव्ल-पुं० । कलण् संस्थाने । कलनं काव्लः, कल्यते वा परिच्छिद्यते वस्त्वनेनेति काव्लः, कलानां वा समयादिरूपाणां समूहः कालः । कर्म० ३ कर्म० । आ० म० । आग्र० । विशे० । तेण वा करणचूतेन दिव्यादिचउक्तं कलिज्जतीति कालो ज्ञायत इत्यर्थः । नि० चू० १ उ० ।

(१) कालनिरुक्तयः ।

(२) काव्लस्य अव्यान्तरसिद्धौ विचारः ।

(३) मतान्तरखण्डनम् ।

(४) कालसिद्धिः ।

(५) काव्लरूपम् ।

(६) काव्लभेदाः ।

(७) कालविषये दिग्भ्यरमतनिरूपणम् ।

(८) ततो दिग्भ्यरमतदूषणम् ।

(९) कालनिरूपः ।

(१०) मुहूर्तादिप्रमाणम् ।

(११) समयादीनां संख्येयासंख्येयत्वविचारः ।

(१२) समयादिज्ञानं मनुष्यकृत्र एव ।

(१३) काव्ले ज्ञानाचारः ।

(१४) कोणिकजायायाः काल्यनामकात्मजवक्तव्यता ।

(१) तत्र कालशब्दव्युत्पादनार्थमाह-

कलणं पञ्जायाणं, कल्लिज्ज एतेण वा जज्जो वत्तु ॥

कलयति तथं तम्मि व, समयादिकलासमूहो वा ॥२०॥ २८॥

कल शब्दसंख्यानयोः । नवपुराणादीनां समयादीनां वा पर्यायाणां कलनं संशब्दने, संख्यानं वा भावप्रत्यये कालः । अथवा-मासिकोऽयं सांवत्सरिकोऽयं शारदोऽयमित्यादिरूपेण कल्यते परिच्छिद्यते यतो यस्माद्वस्त्वनेनेति कालः । अथवा-कलयति ज्ञानिनः समयादिरूपेण परिच्छिन्दन्ति तमिति कालः । यदि वा-मासिकोऽयं सांवत्सरिकोऽयमित्यादिरूपतया कलयन्ति परिच्छिन्दन्ति वस्तु तस्मिन्सतीति कालः । समयादिकलानां वा समूहः काव्लः । आह-ननु सामूहिकं प्रत्यये नपुंसकत्वं प्राप्नोति, यथा-कापोतं मायूरमित्यादि । सत्यम्, किं तु शिष्टप्रयोगाद् रुढिनश्चादोषः । तथा चाह-‘लिङ्गमशिष्यं शोकाश्रयत्वादिति’ । तदेवं कालस्यान्तरङ्गता-निरुक्ती भणिते ।

- इदानीमुत्तरगाथासंबन्धनार्थमाह-

सां वत्तणाइस्सो, कालो दव्वस्स चैव पज्जाओ ।

किंचिम्मेत्तविसेसे-ण दव्वकाझाइववणो ॥ २०२॥ ॥

स वर्तनादिरूपः काव्लो द्रव्यस्यैव पर्यायः । ततः, पर्यायरूपतया तत्त्वत एकरूपस्यापि तस्य किञ्चिन्मात्रविशेषविवक्षया द्रव्यकालः, अष्टकालः यथाऽऽयुष्ककाल इत्यादिव्यपदेशः प्रवर्तत इति ज्ञाप्यगार्थः । विशेषः । न्यायमतेन परापरव्यतिकरयौगपद्यायौगपद्यचिरकिप्रत्ययलिङ्गे द्रव्यभेदे, सम्म० ।

(२) स च द्रव्यान्तरम्-

तथाहि- परः पिताऽपरः पुत्रो, युगपद्युगपद्वा, तथा चिरं क्षिप्रं वा कृतं करिष्यते यत्परापरादिज्ञानं तदादिक्रिया इव्यव्यतिरिक्ता पदार्थनिबन्धनं तत्, प्रत्ययविवक्षणात्वात्, घटादिप्रत्ययवत् । योऽस्य हेतुः स पारिशेष्यात् काव्लः, यतो न तावत्पराऽपरादिप्रत्ययो दिग्देशकतोऽयम् । स्थविरे अपरदिग्भागावस्थितेऽपि परोऽयमिति प्रत्ययोत्पत्तेः । तथा यूनि परदिग्भागावस्थितेऽपि अपरोऽयमिति ज्ञानप्रादुर्भावात् । न च बलीपक्षितादिकृतोऽयं प्रत्ययः, तत्कृतप्रत्ययवैलक्षण्येनोत्पत्तेः । नापि क्रियानिवर्तितस्तत्प्रतिभाति । तज्ज्ञानवैलक्षण्येन संवेदनात् । तथा च सूत्रम्-“अपरं किप्रमिति काव्लविज्ञानि” इत्याकाशवदेवास्यापि विभुत्वनित्यत्वैकत्वाद्यो धर्मा अवगन्तव्याः । सम्म० २ काण्ड ।

(३) अथ खरुनम्-

दिक्काव्लसाधनप्रयोगेष्वप्येते दोषाः-

सामान्येन साधने सिद्धसाध्यता, विशेषसाधने हेतोर्नव्याद्यसिद्धिरनुमानवाधितत्वं च प्रतिज्ञाया इति समानाः । तथाहि-पूर्वापरोत्पन्नपदार्थविषयपूर्वापरशब्दसंकेतवशाद्बुद्धसंस्कारनिबन्धनत्वात् कृतप्रत्ययस्य कारणमात्रे साध्ये कथं न सिद्धसाध्यता ?, विशेषे च कथं नान्वयासिद्धिः ?, अनुमतिबाधा च प्रतिज्ञायाः पूर्ववद् भावनीया । अत एव नेतेतराश्रयदोषोऽपि पूर्वपक्षोद्यतोऽपि विशिष्टपदार्थसंकेतप्रभवत्वे अस्य प्रत्ययस्य । किं च-निरंशैकदिक्काव्लस्यपदार्थनिमित्तत्वं परादिप्रत्ययस्य प्रसादयितुमज्युपगतम् । तच्चायुक्तम् । स्वकोट्यनुकारिप्रत्ययजनकस्य तद्विषयत्वात् । निरंशस्य पौर्वापर्यादिविभागाभावतस्तथाप्रत्ययोत्पादकत्वासंज्ञवात् । तथाभूतप्रत्ययाद्विपरीतार्थसिद्धिरष्टविपर्ययसाधनानिबन्धनस्य हेतुः स्यात् । अथ बाह्याऽऽध्यात्मिकभावपौर्वापर्यनिबन्धनस्य दिक्कालयोः पौर्वापर्यव्यपदेशस्य भावाच्च हेतोर्विरुद्धता । नन्वेवं दिक्कालपरिकल्पना व्यर्था, तत्साध्याजिमतस्य कार्यस्य बाह्याध्यात्मिकैः संबन्धिभिरेव निर्वर्तितत्वात् । तथाहि-दिक् पूर्वापरादिव्यवस्थाहेतुरिष्यते, काव्लश्च पूर्वापररूपभवनिमेषकलामुहूर्तप्रहरदिवसाहोरात्रपक्रमसत्त्वयनसंवत्सरादिप्रत्ययप्रजवनिमित्तोऽभ्युपगतः । अयं च स्वरूपजेदः स्वात्मनि तयोः समस्तोऽप्यसंवीतसंबन्धिषु पुनर्जावेषु विद्यमानस्तत्र प्रत्ययहेतुरिति व्यर्था तत्प्रकल्पना । अथ तत्संबन्धिष्वप्ययं भेदो अपरक्रियादिभेदनिमित्तस्तर्हि तत्राप्येवमित्यनवस्थाप्रशक्तिः । अथ पदार्थेषु पूर्वापरजेदः काव्लनिमित्तः । ननु कालोऽप्यसौ न स्यत इति, परकालनिमित्तो यद्यभ्युपगम्यते तदाऽनवस्था । अथ पदार्थभेदनिमित्तः, तदेनेतराश्रयप्रसङ्गः । अथ तत्र स्वत एवायं भेदः, पदार्थेष्वपि स्वत एवायं किं नाज्युपगम्यते ? । ततश्च पुनरपि

दिक्काञ्चप्रकल्पनं व्यर्थम् । सम्म० २ काण्ड । जैनसमयेन विशिष्टप-
रापरप्रत्ययादिलिङ्गानुमेये ऽव्यभेदे, सम्म० २ काण्ड ।

(४) कालसिद्धिः—

अथ काल एव कथमवसीयत इति चेत् ?, उच्यते—वकुलचम्प-
काशोकादिपुष्पप्रदानस्य नियमेन दर्शनात्, नियामकश्च काल
इति । स्था० १ गा० १ उ० । कावो नाऽस्ति, अनुपलम्भात्; यच्च वन-
स्पतिकुसुमादिकावलङ्गणमात्रकृते, तत्तेषामेव स्वरूपमिति म-
न्तव्यम् । असत्यम् । तेषामपि स्वरूपस्य वस्तुनोऽनतिरेकात् ।
कुसुमादिकरणमकारणं तरुणां स्यात् । प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

(५) काललङ्गणम्—

कालस्तु परमार्थतो द्रव्यं नास्तीति शङ्कमानं निराकुरुते—
वर्तनालङ्गणः कालः, पर्यवक्ष्यमिष्यते ।

अव्यजेदात्तदानन्त्यं, सूत्रे ख्यातं सविस्तरम् ॥१०॥

[वर्तनेति] सर्वेषां अव्याणां वर्तनालङ्गणो नवीनजीर्णक-
रणलङ्गणः कालः पर्यायव्यमिष्यते । तत्कालपर्यायेषु
अनादिकावीनव्योपचारमनुसृत्य कालद्रव्यमुच्यते । अत एव
पर्यायेण द्रव्यभेदात् तस्य कालव्यस्यानन्त्यम् । अनन्तकाल-
व्यभावने सूत्रे उत्तराध्ययने सविस्तरं ख्यातम् । तथा च
तत्सूत्रम्—“ धर्मो अधर्मो आगासं, द्रव्यमिच्छिकमाहियं ।
अणंताणि य द्रव्याणि, कावो पुगवजंतओ ” ॥१॥ एतदुपजीव्या-
न्यत्राप्युक्तम्—“ धर्माधर्माकाशाद्यैकैकमतः परं त्रिकमनन्तम् ”
इति । ततो जीवद्रव्यमप्यनन्तं, तस्य च वर्तमानपर्यायस्यार्थ-
कालद्रव्यमथानन्तमित्युक्तमागमे । विस्तरस्तु ततोऽवधारणीयः ।
अव्या० १० अध्या० ।

कथं पुनर्द्रव्यस्य कालोऽन्तरङ्गः, न तु क्षेत्रमित्यादि—

जं वत्तणाऽरूवो, वत्तुरणत्थंतरं मओ कालो ।

आहारमत्तमेव उ, खेतं तेणंतरंगं सो ॥२०२१॥

वर्त्तना आदिर्येषां परिणामादीनां ते वर्त्तनादयः, त एव रूपं
यस्यासौ वर्त्तनादिरूपः तीर्थकरादीनां संमतः कालः । उक्तं च—
“ वर्त्तना परिणामः क्रिया परापरत्वे च कालस्योपग्रहः ” इति । तत्र
विवक्षितेन नवपुराणादिना तेन तेन रूपेण यत्पदार्थानां वर्त्तने श-
श्वद्भवनं सा वर्त्तना । परिणामोऽप्रादीनां सादिः, चद्रविमानादी-
नामनादिः । क्रिया देशान्तरप्राप्तिलङ्गण । देवदत्ताद् यज्ञदत्तः प-
रः पूर्वमुत्पन्नः, यज्ञदत्तात्पुनर्देवदत्तोऽपरोऽर्वागुत्पन्न इत्यादिरूपं
परापरत्वम्, इत्येतानि कालस्योपग्रह उपकारः । एतानि चत्वार्यपि
कालकृतत्वात्तल्लिङ्गानीति भावः । स च वर्त्तनादिरूपः कालो
यद्यस्माद्वर्त्तितुं द्रव्यादनर्थान्तरमभिन्नस्वरूप एव वर्त्तते, क्षेत्रं तु
द्रव्यस्याधारमात्रमेव न त्वर्थान्तरम् । तेन द्रव्यस्यान्तरङ्गः कालः,
बहिरङ्गं तु क्षेत्रम्, अतो द्रव्यनिर्गमादनन्तरं कालनिर्गमोऽभि-
धीयत इति । विशेषः ।

तेषामेव अव्यकालादिजेदानां प्रतिपादनार्थं निर्युक्तिकारः ग्राह-

दवे अद् अहाउ य, उवकमे देसकालकावे य ।

तद् य पमाणे वने, भाये पगयं तु भावेण ॥२०३०॥

इह नामस्थापने सुखावसेयत्वान्नोक्ते, शेषास्तु नवकावभेदाः
प्रोच्यन्ते—तत्र द्रव्य इति वर्त्तनादिरूपो अव्यकालो वाच्यः । (अ-
रु त्ति) चन्द्रसूर्यादिक्रियाऽनियङ्गयोऽर्चतृतीयद्वीपसमुद्रान्तर्व-
त्यद्वाकालः समयादिवङ्गणो वाच्यः । तथा यथायुष्कालो देवा-

यथायुष्कालो देवाऽऽयुष्कलङ्गणो वक्तव्यः । तथा—उपक्रमका-
वोऽग्निप्रेतार्थसामोप्यानयनलङ्गणः समाचारी, यथाऽऽयुष्कले-
दभिन्नोऽभिधानीयः । तथा—देशः प्रस्तावोऽवसरो विज्ञागः पर्याय
इत्यनर्थान्तरम्; स देशरूपः कावो देशकालो वक्तव्यः, अजीवव-
स्त्ववाप्त्यवसरकाल इत्यर्थः । तथा—कालकालोऽभिधानीयः, त-
त्रैकः कालशब्दोऽनन्तरनिरूपितशब्दार्थः, द्वितीयस्तु समयप-
रिज्ञापया कावो मरणमुच्यते । ततश्च कालस्य मरणक्रियारूपस्य
कलने कालः, काल इत्यर्थः । तथा—प्रमाणकावोऽकावस्यैव
विशेषभूतो दिवसादिवङ्गणो वक्तव्यः । तथा वर्णश्चासौ कालश्च
वर्णकावो भणनीयः । तथा (भावे त्ति) औदयिकादेर्भावस्य
सादिसपर्यवसानादिजेदग्निगः कालो भावकालः प्ररूपणीयः ।
(पगयं तु भावेण त्ति) प्रकृतं प्रस्तुतं पुनरत्र भावेन ज्ञावका-
वनेहाधिकारः । शेषास्तु अव्यकालादयः कालजेदमात्रतः
प्ररूपिताः । इति निर्युक्तिगाथाद्वारसंक्षेपार्थः ॥ २०३० ॥

अथ प्रतिद्वारं विस्तरार्थमभिधित्सुराह—

चेयणमचेयणयस्स य, दव्वस्स ठिई उ जा चउ विगप्पा ।
सा होइ दव्वकालो, अहवा दवियं तयं चेव ॥२०३१॥

चेतनमिति विजक्तव्यतयात्पष्टी ऽष्टव्या । चशब्दस्तु
समुच्चये । ततश्च चेतनस्य सुरनारकादेः, अचेतनस्य च पुजलस्क-
न्धादेः, द्रव्यस्य च याऽवस्थानरूपा स्थितिः सादिसपर्यवसानादि-
जेदाच्चतुर्विकल्पाच्चतुर्जेदा सा स्थितिर्भवति । किमित्याह—अव्य-
स्य कालो अव्यकालः, तत्पर्यायत्वात् । अथवा—तदेव सचेतनाचे-
तनरूपं अव्यं कालो अव्यकालः प्रोच्यते, पर्यायपर्यायिणोर-
भेदोपचारादिति निर्युक्तिगाथाार्थः ॥ २०३१ ॥

अथैतां भाष्यकारो व्याचिख्यासुराह—

दव्वस्स वत्तणा जा, स दव्वकालो तदेव वा दव्वं ।

न हि वत्तणाऽजिन्नं, जम्हा दव्वं जओऽजिहियं ॥२०३२॥

सुत्ते जीवाजीवा, समयाऽऽवलिआदओ पवुच्चंति ।

दव्वं पुण सामन्नं, जप्पइ दव्वट्ठयामत्तं ॥२०३३॥

अव्यस्य या सादिसपर्यवसानादिवङ्गणा तेन रूपेण वृ-
त्तिर्वर्त्तना स द्रव्यस्य कालो द्रव्यकालः समुत्कीर्त्यते । अथ
वा—तदेव चेतनाचेतनं अव्यं कावो द्रव्यकाल इष्यते । कुत इ-
त्याह—न खलु यस्माद्वर्त्तनापरिणामादिभ्यो भिन्नं पृथग्भूतं द्र-
व्यमस्ति, यतोऽभिहितं सूत्रे आगमे । किमभिहितमित्याह—
[जीवाजीवेत्यादि] समयावतिकादयः केऽजिधीयन्ते ?, इत्याह—
जीवाजीवाः जीवाजीवद्रव्याण्येव समयावतिकादयो भण्यन्ते,
न पुनस्तद्रव्यतिरिक्तास्त इति भावः । तदेवं जीवाऽजीवभ्योऽ-
व्यतिरिक्तः समयावलिकादिरूपः कालः । ते च जीवाऽजीवा
अव्यार्थतामात्ररूपं सामान्यतो अव्यमुच्यते । ततो अव्यमेव का-
लो अव्यकाल इति सिद्धम् । इह चागमोऽक्तोऽर्थ एव लिखितः, सूत्रं
पुनरित्थमवगन्तव्यम्—“ किमियं भन्ते ! काले त्ति पवुच्चई ? ।
गोयमा ! जीवा चेव, अजीवा चेव त्ति ” ।

कथं पुनश्चेतनस्याचेतनस्य च अव्यस्य चतुर्विधा स्थितिरित्याह—

सुरसिद्धभव्वज्जवा, साइसपज्जवसियादओ जीवा ।

खंथाणगयतीया, नभादओ चेयणारहिया ॥२०३४॥

सुरग्रहणस्योपलङ्गणत्वात्सुरनारकतिर्यङ्मनुष्याः, सुरत्वादिप-

र्यायमधिकृत्य सादिसपर्यवस्थितयः । सिद्धाः प्रत्येकं सिद्ध-
त्वमधिकृत्य साद्यपर्यवसानाः । जव्यजीवाः, भव्यत्वमाश्रित्य,
केचनाप्यनादिसपर्यवसानाः, “सिद्धे नो भव्ये नो अभव्ये” इति
वचनात् सिद्धत्वप्राप्तौ भव्यत्वनिवृत्तेः । अजव्यजीवाः, अभव्य-
त्वमङ्गीकृत्य, अनाद्यपर्यवसिताः । इत्येवं चेतनद्रव्यस्य सादिस-
पर्यवसितादिका चतुर्विधा स्थितिः । अचेतनद्रव्यमुररीकृत्या-
ह- (खंघेत्यादि) द्रव्यकादिसकन्धाः सादिसपर्यवसिताः, ए-
केन द्रव्यकत्वादिना परिणामेनेत्कृष्टतोऽपि पुनर्द्रव्यस्यासं-
ख्येयकाशमेव स्थितेः । अनागताद्या जविष्यत्काशरूपा साद्यपर्यव-
सिता । अतिक्रान्तकालरूपा अतीताद्या अनादिसपर्यवसिता ।
आकाशधर्माधर्मास्तिकायादयस्त्वनाद्यपर्यवसिताः । इत्येवं चेत-
नारहितस्यापि द्रव्यस्य चतुर्विधा स्थितिः । तदेवमभिहितो
द्रव्यकालः ॥ २०३४ ॥ (अक्षाकालस्वरूपोपदर्शनं ‘अक्षाकाल’
शब्दे प्रथमभागे ५६३ पृष्ठे कृतम्)

अथाऽऽयुष्ककालं विभणिपुर्जाप्यकारस्तत्स्वरूपमाह-

आज्यमेतत्तद्विसेदो, स एव जीवाण वचनाम्प्रो ।

जस्य अहाउकालो, वत्तं जो जच्चिरं जेण ॥२०३५॥

स एवोक्तरूपोऽक्षाकालो वर्तनादिमयो जीवानां नारकतिर्यङ्-
नरामराणां यथायुष्ककालो ज्ञेयते । किं सर्वोऽपि न, इत्याह-आ-
युष्कमात्रविशिष्टः, नारकाद्यायुष्कमात्रविशेषित इत्यर्थः । अत
एवायं यथायुष्ककालो ज्ञेयते । यद्येन तिर्यग्मनुष्यादिना जीवेन
यथा येन रौद्रार्थधर्मध्यानादिना प्रकारेणोपाजितमायुर्यथायुष्कम्,
तस्याऽनुभवनकालो यथायुष्ककालः । कियन्तमवधिं यावदसौ
भवतीत्याह-यो जीवो येनात्मबद्धेनायुषा [जच्चिरं ति] याव-
न्तमन्तर्मुहूर्तादिकं त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमपर्यन्तं कालं वर्तते, स तस्य
जीवस्य तावन्तमवधिं यावद्यथायुष्ककालो भवतीति तात्प-
र्यार्थः । इत्येवं विवक्ष्यमानायाऽक्षाकालयथायुष्ककालयोर्ज्ञेयः ।
अतोऽक्षाकालस्यैव विशेषभूतत्वात्तदनन्तरं यथायुष्ककालमा-
हेति ज्ञाव इति गार्थार्थः ॥ २०३५ ॥

इति विहितसंबन्धमेव यथायुष्ककालं निर्युक्तिकारः प्राह-

नेरइयतिरियमणुआ-देवाण अहाउयं तु जं जेण ।

निव्वत्तियमन्नजवे, पावन्ति अहाउकादो उ ॥२०३६॥

नारकतिर्यग्मनुष्यदेवानां मध्याद्यद्येन जीवेन यथा येन रौद्रध्या-
नादिना प्रकारेणान्यभवे पूर्वजन्मन्यजिनिर्वर्तितमायुरेतद् यथायु-
रिहोच्यते । तच्च यदा त एव नारकादयो विपाकतः पालयन्त्यनु-
भवन्ति, तदाऽसौ तेषां यथायुष्ककालोऽभिधीयते । तुशब्दो द्रव्य-
कालादिज्ञोऽस्य विशेषणार्थ इति निर्युक्तिगार्थार्थः ॥२०३६॥
(उपक्रमकालः ‘उपक्रमकाल’ शब्दे द्वितीयभागे ८७३ पृष्ठे द्रष्ट-
व्यः) तत्र समाचारः शिष्टजनसमाचरितः क्रियाकलापः, तस्य
ज्ञाव इति “ गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणि च ” (पाणि०)
५ । १ । १२४ । इति प्यञ्प्रत्यये सामाचार्यम् । ततः साम-
ग्रीत्यादाविव स्त्रीत्वविवक्तायामीप्रत्यये यद्वोपे च सामाचारी
इति ज्ञवति; तस्या उपक्रमणमुपरितनश्रुतादिहानयनं सा-
माचार्युपक्रमः ; स चासावुपचारात्काशश्च सामाचार्युपक्रमका-
लः । यथा बद्धस्यायुष्कस्योपक्रमणं दीर्घकालज्ञेयस्य लघु-
तरकालेनैव कृपणं यथायुष्कोपक्रमः, स चासावुपचारात्का-
लश्च यथायुष्कोपक्रमकालः । यः सामाचार्युपक्रमणद्वारे-
णोपक्रम्यते कालः स सामाचार्युपक्रमकालः । यस्त्वायुष्को-

पक्रमणद्वारेणोपक्रम्यते स यथायुष्कोपक्रमकाल इतीह तात्पर्यम् ।
तत्र सामाचारी त्रिविधा । कथं ? (ओहे दसहा पर्यविभागे ति)
ओष्ठः सामान्यं तेन सामाचारी ओष्ठसामाचारी, सामान्येन संके-
यः साधुसमाचारान्निधानरूपा । सा चौघनिर्युक्तं वैदितव्या । दश-
धा सामाचारी पुनरिच्छाकारमिध्यादुष्कृतादिदशविधसाधुसमा-
चाररूपा । विशेषः । “अज्जभवसाणनिमित्ते, आहारे वेयणा परा-
द्याए । फासे आणापाणु, सत्तविहं भिज्जए आउं ” ॥२०४१॥
(सप्तधा आयुर्भिद्यते इति ‘आउ’ शब्दे द्वितीयभागे १० पृष्ठे स-
विस्तरं व्याख्यातम्)

अथ प्रमाणकालान्निधित्सया तत्स्वरूपं विचरीषुर्भाष्यकारः प्राह-

अद्धाकाशविसेमो, पत्थयमाणं व माणुसे खित्तं ।

सो संवहारत्थं, पमाणकालो अहोरोत्तं ॥२०६८॥

स प्रमाणकाल इति समयविद्धिः प्ररूप्यते । यः कथंभूतः ?
इत्याह-अक्षाकालस्यैव विशेषस्वरूपः । अयं च सूर्यादिगति-
क्रियाजिज्ञेयत्वाद् मनुष्यक्षेत्रे एव भवति, न परतः, सूर्यादिगति-
क्रियाभावात् । किंविशिष्टः पुनरसावित्याह-अहोरात्रमहोरात्र-
संज्ञितः । किमर्थं पुनरसौ प्ररूप्यते ? इत्याह-संव्यवहारार्थं जीवा-
जीवादिसंस्थित्यादिमानव्यवहारार्थम् । किंवत् ? प्रत्यक्षमानवत् ।
यथा सामान्यमानस्य विशेषभूतं मनुष्यक्षेत्रे धान्यादिमिततत्सं-
व्यवहारार्थम् “दो असईओ पसईओ, दो पसईओ सेइया, चत्ता-
रि सेइयाओ कुडवो, चत्त” कुडवा पत्थो ” इत्यादिना सूत्रे
प्ररूपितं प्रस्थकमानम् तथाऽयमव्यवहारारूपः प्रमाणकाल
इति गार्थार्थः ॥ २०६८ ॥ विशेषः । (वर्णकालज्ञावकाशादीनां
व्याख्या स्वस्वस्थाने)

अथ कएत्तोऽपि सूत्रे जीवाजीवाज्यामतीतः कालः कथितो-
ऽऽस्तमेव तथैव सूत्रयन्नाह-

जिवाजीवमयः कालः, समये न पृथक् कृतः ॥

इत्येके संगिरन्तेऽत्र, धारयन्तः शुजां मतिम् ॥११॥

समये सिद्धान्ते जीवाजीवमयः जीवाजीवरूपः कालः कथितः,
पृथक् भिन्नस्ताज्यां न कृतः, ततो भिन्नः कथं कथ्यते इति
पूर्वोक्तमेके आचार्याः सङ्गिरन्ते ज्ञापन्ते अत्र । किं कुर्वन्तः ?
शुजां विशुद्धां मतिं बुद्धिं धारयन्तः । शुद्धबुद्धिमतां सुधी-
राणां यथाक्तश्रीजिनप्रणीतस्ववेत्तृणां प्राणिनां सम्यक्त्वावाप्तिः
सुलज्जा जवतीति ध्येयम् । तथा च गौतमेन भद्रकपरिणामशा-
लिना भगवान् पृष्ठः, तदाहेति भगवन् ! किमयं कालो
जीवस्तथाऽजीवश्चाति प्रश्ने भगवानाह-गौतम ! जीवोऽपि
कालः, अजीवोऽपि कालः, तदुज्जयं काल एव, जीवाजीवयोः
कालेनोपजीव्योपजीवकभावसंबन्धः संतिष्ठत इति ।

पुनस्तदेवाह-

आहुरन्ये जचक्रस्य, विश्वे चारेण या स्थितिः ।

कालोऽपेक्षाकारणं च, द्रव्यमित्यपि पञ्चमे ॥१२॥

अन्ये आचार्या एव कथितवन्तः-भचक्रस्य ज्योतिश्चक्रस्य चा-
रेण या विश्वे स्थितिरवस्थाविशेषः स काल इत्यभिधीयते ।
तथा च वर्तुलाकारं ज्योतिश्चक्रं, तस्य चारेण परत्वापरत्वनवपु-
राणादिज्ञावस्थितिहेतुः, तस्यापेक्षाकारणम् । मनुष्यलोके हि
अर्थस्य सूर्यक्रियोपनायकद्रव्यचारक्षेत्रप्रमाणमेवोपकल्पनं घ-

एते, तत एतादृशं कालञ्च कथ्यते । तत एव धीभगवत्यङ्गे-
“कश्च न भंते ! दत्त्वा पन्नत्ता । गोयमा ! छु दत्त्वा पणत्ता ।
तं जहा-धम्मत्थिकाए० जाव अद्दासमए ।” एतद्वचनमस्ति ।
तस्य निरुपचरितव्याख्यानं घटते । तथा च वर्त्तनापर्याय-
स्य साधारणापेक्षा न कथ्यते तदा तु गतिस्थित्यवगाहनासा-
धारणापेक्षाकारणत्वेन धर्माधर्मास्तिकायो सिद्धौ जातौ तत्रापि
अनाश्वास आयाति । अथ च अर्थयुक्त्या ग्राह्यमस्ति तस्मात्के-
चलमाङ्ग्यैव ग्राह्याऽस्ति परं तु कथं सन्तोषधृती भवेताम्? ॥१२॥

एतन्मतद्वयं धर्म-संग्रहिण्यां च ज्ञाप्यके ।

अनपेक्षितञ्चार्थि-कमते तस्य योजना ॥१३॥

एतन्मतद्वयं धर्मसंग्रहिण्यां श्रीहरिभट्टसूरिणा व्याख्यातम् । त-
था च तद्राया-“ जं वत्तणाहूवो, कावो दव्वस्स चव पज्जा-
ओ । सो चेव तवो धम्मो, कालस्स व जस्स जो ण लोए
त्ति” ॥ १ ॥ एवमेतन्मतद्वयमत्र श्रीहरिभट्टसूरिसम्मतधर्मसंग्र-
हिणीसूत्रोक्तं ज्ञेयम् । तथाच एतन्मतद्वयं ज्ञाप्यके श्रीतत्त्वार्थ-
भाष्येऽपि दाचकैस्तथैव प्रणीतमस्ति । तथाच तद्वचनम्-“काल-
श्चेत्येके” इति वचनाद् द्वितीयमत्र श्रीतन्त्रार्थव्याख्याने स-
मर्थितम् । पुनस्तस्य कालस्य अनपेक्षितञ्चार्थिकनयमते योज-
ना युक्तिश्च नवति । तथाहि-स्थूललोकव्यवहारसिद्धोऽयं कालो
ऽपेक्षारहितश्च ज्ञेयः । अन्यथा वर्त्तनापेक्षाकारणत्वेन य-
त्कालञ्च साधितं तत्पूर्वापरादिव्यवहारविलक्षणपरत्वापर-
त्वादिनियामकत्वेन दिग्द्रव्यमपि सिद्धं स्यादिति । अथ च-
“आकाशमवगाहय, तद्भवन्ना दिगन्यथा । तावप्येवमनुच्छेदा-
त्ताज्यां चान्यदुदाहृतम्” ॥१॥ इति सिद्धसेनदिवाकरकृतनिश्च-
यद्वात्रिशिकार्थे विमृश्य आकाशदेव दिक्कार्यं प्रसिद्धतीति ।
इत्थमङ्गीकुर्वतां कालञ्च कार्यमपि कथञ्चित्त एवापपत्तिः
स्यात् । तस्मात् ‘कालश्चेत्येके’ इति सूत्रमनपेक्षितञ्चार्थिकन-
येनैव इति सूत्रमट्टपृष्ठा विज्ञावनीयम् ॥ १३ ॥

(७)अथ कालञ्चार्थिकारं दिग्म्बरप्रक्रियया उपन्यसन्नाह-

मन्दगत्याऽप्यणुर्वावत्, प्रदेशे नजसः स्थितौ ।

याति तत्समयस्यैव, स्थानं कालाणुरुच्यते ॥ १४ ॥

पन्दगत्या मन्दस्मनेनाणुः परमाणुः नभसः आकाशस्य प्रदेशे
स्थितौ स्थाने यद्वदिति यावता कालेन गच्छति तत्समयस्य
तत्कालपरिमितस्य कालस्य स्थानं कालाणुरिति व्यवहारो जा-
यत इति । एकस्य नजसः स्थाने मन्दगतिरणुर्वावता कालेन
संचरति तत्पर्यायेण समय उच्यते, तदुत्तरपश्च यः स कालः
पर्यायसमयस्य जाजनं कालाणुरिति । स च एकस्मिन्नाक-
शप्रदेशे एकैक एवं कुर्वतां समस्तलोकाकाशप्रदेशप्रमाणाः काला-
णवो जायन्ते इति । इत्थं कश्चिदपरो वदन् जैनाज्ञासो
दिग्म्बर एवास्ति । उक्तं च ङव्यसंग्रहे-“ रयणाणं रासी इ-
च, ते कालाणु असंखदव्वाणि ।” इति दिग्म्बरमतमनुसृत्य
योगशास्त्राभ्यासेन अपरोऽपि कश्चिदेतद्वचनमुदाजहार ॥ १४ ॥

तदेव दृष्टान्तयन्नाह-

योगशास्त्रान्तरश्लोके, मतमेतदपि श्रुतम् ।

लोकप्रदेशेऽप्यणवो, जिन्ना जिन्नास्तद्व्रता ॥१५॥

योगशास्त्रान्तरश्लोके एतदपि मतं श्रुतं, दिग्म्बरमतोऽपि अन्त-
रश्लोकव्याख्यानमपीष्टमस्ति । यतो लोकप्रदेशेऽपि जिन्ना जि-

न्ना अणवस्तन्मुख्यत्वमापादयन्ति । लोकप्रदेशे जिन्ना जिन्नाः
कालाणवस्त एव मुख्यकाल इति व्यवहारः ।

तथाच तत्पाठः-

“लोकाकाशप्रदेशस्थाः, जिन्नाः कालाणवस्तु ये ।

भावानां परिवर्त्ताय, मुख्यः कालः स उच्यते” ॥१॥ इति ।

अस्य ज्ञावार्थः-लोकाकाशे यावन्तः प्रदेशास्तेषु तिष्ठन्तीति लो-
काकाशप्रदेशस्थाः, जिन्नाः पृथक् पृथक् एकनभोदेशे एकः, इत्थं
सर्वत्र सर्वे ये कालाणवः सन्ति त एव तावन्तः कालाणव इति ।
तु पुनर्भावानां पदार्थानां परिवर्त्ताय नूतनं कृत्वा जीर्णं करोति,
जीर्णं कृत्वा नूतनं करोति एवं ज्ञावानां परिवर्त्ताय वर्त्तते स-
एव मुख्यः सर्वत्र प्रधानपदार्थः काल उच्यते इत्यर्थः ॥ १५ ॥

पुनस्तदेव चर्चयन्नाह-

प्रचयोर्ध्वत्वमेतस्य, द्वयोः पर्याययोर्नवेत् ।

तिर्यक्प्रचयता नास्य, प्रदेशत्वं विना क्वचित् ॥१६॥

एतस्य कालाणुद्रव्यस्य प्रचयोर्ध्वत्वमूर्ध्वताप्रचयः द्वयोः प-
र्याययोः पूर्वापरयोर्नवेत् । यतो यथा मृद्व्यस्य स्थानकोश-
कुशूनादिपूर्वापरपर्यायाः सन्ति तथा एतस्य कालस्य समयावर्दी-
मुहूर्तादयः पूर्वापरपर्याया वर्त्तन्ते, परं तु स्कन्धस्य प्रदेशस-
मुदायः कालस्य नास्ति तस्माद् धर्मास्तिकायादीनामिव तिर्य-
क्प्रचयता न संभवति, एतावता तिर्यक्प्रचयत्वं नास्ति । तेनै-
व कालद्रव्यमस्तिकाय इति नोच्यते । परमाणुपुत्रस्येव पु-
नस्तिर्यक्प्रचयता नास्ति । तस्मात् उपचारेणापि कालद्रव्यस्य
अस्तिकायता न कथनीया इति ॥ १६ ॥

(८) अथैतदिग्म्बरमतं वादेन दूषयन्नाह-

एवमाणुगतेर्लात्वा, हेतुं धर्माणवस्तदा ।

साधारणत्वमेकस्य, समयस्कन्धताऽपि च ॥ १७ ॥

एवमनया रीत्या यदि अणुगतेः परमाणुगमनस्य हेतुमिति
हेतुत्वं लात्वा गृहीत्वा धर्माणवो धर्मद्रव्याणवो भवन्ति तदै-
कस्य कस्यचित्पदार्थस्य साधारणत्वं गृहीत्वा समयस्कन्धता
स्यादिति । अथ योजना एवम्-यदि मन्दाणुगतिकार्यहेतुपर्या-
यसमयभाजनं द्रव्यसमयाणुः कल्पते तदा मन्दाणुगतिहेतुता-
रूपगुणभाजनं धर्मास्तिकायोऽपि सिद्ध्यति । एवमधर्मास्तिकाय-
स्याप्यणुप्रसङ्गता स्यात् । अथ च सर्वसाधारणगतिहेतुतादि-
कं गृहीत्वा धर्मास्तिकायाद्येकस्कन्धरूपं ङव्यं कल्पते तदा देश-
प्रदेशादिकल्पनाऽपि तस्य व्यवहारानुरोधेन पश्चात्कर्तव्या स्या-
त् । यदि च सर्वजीवाजीवद्रव्यसाधारणवर्तनाहेतुतागुणं गृही-
त्वा कालद्रव्यमपि लोकप्रमाणं कल्पयितुं युज्यते धर्मास्तिका-
यादीनामधिकारेण साधारणगतिहेतुताऽऽद्युपस्थितिरेवास्ति ।
अस्याः कल्पनायास्तु अभिनिवेशं विना द्वितीयं किमपि कारणं
नास्ति ॥ १७ ॥

अथ पुनस्तदेवाह-

अप्रदेशत्वमासूत्र्य, यदि कालाणवस्तदा ।

पर्यायवचनोद्युक्तं, सर्वमेवौपचारिकम् ॥ १८ ॥

अप्रदेशत्वं प्रदेशरहितत्वं यदि आसूत्र्य प्रकल्पितस्य कालस्य
अणवः कथ्यन्ते तदा पर्यायवचनेन योजितं क्रियते सर्वमप्युप-
चारेण इदमिति । तथाच यदा एवं कथयत-सूत्रे कालोऽप्रदे-
शो कथितः तस्यानुसारेण कालाणवः कथ्यन्ते, तदा तु सर्वम-

पि जीवाजीवपर्यायरूपमेव काल इति कथितमस्ति तत्र विरोधो नास्ति, द्रव्यकालोऽपि कथं कथ्यते । ततस्तदनुसारेण कालस्याऽपि द्रव्यत्ववचनम् । तथा लोकाकाशप्रदेशप्रमाणानुवचनादीनि सर्वाण्युपचारेण योज्यानि । मुख्यवृत्त्या स पर्यायरूपः काल एव सूत्रसंमतेऽस्ति । अत एव 'कालश्चेत्येके' अवैकवचनेन सर्वसंमतत्वाभावः सूचयामासेति । तेनाप्यत्र अप्रदेशत्वं प्रदेशाऽभावं सूत्रेणानुसृत्य तस्य कालस्य अणुः कथ्यते, तदा सर्वमप्येतत् उपचारेण पर्यायवचनादिकेभ्यो युज्यमानं चारिमाणमश्नतीति । अथ च—“परमाणुमयो भागोऽवयवस्तदितरस्तु प्रदेशः” इति वचनाद् व्योमाद्यपरिमाणजतया सप्रदेशं स्यान्न तु सावयवमित्याचक्षीथाः, तथाऽपि—

“दोषोल्लासवशप्रसृत्वरतमस्काण्डेऽपि देदीप्या-
मासं नोऽवयवप्रदेशविषयो भेदस्त्वया दीपकः ।
अस्माभिः परमाणुतां प्रकटतामानेप्यमाणं पुरो,
दुर्बलव्यभिचारदीर्घरसनं निधाय विध्वंसितः” ॥ १ ॥

ननु पूर्वं तावदम्बरादेर्विभागाः परमाणुमया एव सन्ति न खलु कञ्जलचूर्णपूर्णसमुद्रकवन्निरन्तरपुद्गलपूरिते लोके स कश्चिन्नभसो विनागोऽस्ति यो निर्भरं न विजरावचूवेऽणुजिः तत्कथं न हेतुरेव व्यञ्जिचरिणुरिति दिक् ॥ १८ ॥

अथोपचारप्रकारमेव दर्शयन्नाह—

पर्यायेण च द्रव्यस्य, ह्युपचारो यथोदितः ।

अप्रदेशत्वयोगेन, तथाऽणूनां विगोचरः ॥ १९ ॥

पण्डित इत्याणीति संस्थापूरणार्थं यथा पर्यायेण पर्यायरूपेण द्रव्यस्य कालद्रव्यस्य एतावता पर्यायरूपकालद्रव्यविषये हि निश्चितं द्रव्यस्योपचारो यथा उदितः द्रव्यत्वोपचारकल्पना विहिता भगवत्यादिसूत्रविशेषे कृता तथैव सूत्रे कालद्रव्यस्यापि अप्रदेशत्वयोगेन कालाणूनां विगोचरो विषयता ज्ञेयः । एतावता सूत्रे कालस्यात्र प्रदेशता सूत्रिता तथैव कालाणूनाऽपि सूत्रितास्ति तद्योजनया लोकाऽऽकाशप्रदेशस्थपुद्गलाणूनां विषये एव योगशास्त्रान्तरलोकेषु कालाणूनामुपचारो विहितः । मुख्यकाल इत्यस्य चानादिकादीनाप्रदेशत्वव्यवहारनियामकोपचारविषय इत्यर्थः । अत एव मनुष्यक्रेत्रमात्रवृत्तिकालद्रव्यं ये वर्णयन्ति तेषामपि मनुष्यक्रेत्रावच्छिन्नाकाशादौ कालद्रव्योपचार एव शरणमिति दिग्भात्रमेतत् ॥ १६ ॥ द्रव्या० १० अध्या० । विशेषः । दश० । उक्त० । आ० । आ० चू० ।

(६) अथ कालनिकेपमाह—

प्रायश्चित्तं च कालापेक्षया दीयत इति कालनिरूपणासूत्रम्—
चउविहो काले पक्षे । तं जहा—पमाणकाले, अहाउणि—
वृत्तिकाले, मरणकाले, अद्वाकाले ।

प्रमीयते परिच्छिद्यते येन वर्षशतपल्योपमादि तत्प्रमाणं, तदेव कालः प्रमाणकालः । स च अद्या कालविशेष एव दिवसादिवृत्तयो मनुष्यक्रेत्रान्तर्वर्तीति । उक्तं च—“दुविहो पमाणकालो, दिवसप्रमाणं च होइ राई य । चउपेरिसिअो दिवसो, राई चउपेरिसि चैव ” ॥ १ ॥ यथा यत्प्रकारं नारकादिज्जेदनायुः कर्मविशेषो यथाऽऽयुस्तस्य रौद्रादिध्यानादिना निर्वृतिवन्धनं तस्याः सकाशात् यः कालो नारकादित्वेन स्थितिर्जीवानां स यथाऽऽयुर्निर्वृत्तिकालः । अथवा यथायुषो निर्वृत्तिस्तथा यः कालो नारकादिभवेऽवस्थानं स तथेति । अयमप्यद्या-

काल एवायुर्कर्मानुभवविशिष्टः सर्वसंसारजीवानां वर्तनादिरूप इति । उक्तं च—“आउयमित्तविसिष्ठो, स एव जीवाण वत्तणादिमओ । भणइ अहाउकालो, वत्तइ जो जं चिरं तेण ” ॥ १ ॥ मरणस्य मृत्योः कालः समयः मरणकालोऽयमप्यद्वासमयविशेष एव । मरणविशिष्टो मरणमेव वा कालो, मरणपर्यायत्वात् । उक्तं च—“काळो त्ति मयं मरणं, जहेव मरणं गओ त्ति काळगओ । तम्हा स कालकाला, जस्स मओ मरणकालो त्ति ” ॥ १ ॥ तथा अद्वैत काळोऽद्याकालः । कालशब्दो हि वर्णप्रमाणकालादिष्वपि वर्तते, ततोऽकाशवदेन विशिष्यत इति । अयञ्च सूर्यक्रियाविशिष्टो मनुष्यक्रेत्रान्तर्वर्ती समयादिरूपोऽवसेयः ।

उक्तं च—

“सुरकिरियाविसिष्ठो, गोदोहाइकिरियासु निरवेक्खो ।

अद्वाकालो जणइ, समयक्खेत्तम्मि समयाइ ॥ १ ॥

समयावलियमुहुत्ता, दिवसमहोरत्त पक्खमासा य ।

संवच्चुरजुगपलिया—सागरओसप्पिपरियट्ठा ” ॥ २ ॥

द्रव्यपर्यायभूतस्य कालस्य चतुःस्थानकमुक्तम् ॥ स्था० ४३० १ उ० ।

सम्प्रति ‘यथोद्देशं निर्देशः’ इति न्यायात् प्रथमतः कालप्रमाणरूपं चिवच्चुरिदमाह—

द्वोगाणुभावजणियं, जोइसचकं भणंति अरिहंता ।

सव्वे कालविसेसा, जस्स गइविसेसनिप्पन्ना ॥

यस्य ज्योतिश्चक्रस्य चन्द्रसूर्यनक्षत्रादिरूपस्य संवन्धिना गतिविशेषेण निष्पन्नाः सर्वे कालविशेषाश्चन्द्रमाससूर्यमासनक्षत्रमासादिकाः तज्ज्योतिश्चक्रं लोकानुभावजनितमनादिकालसन्ततिपतिततया शाश्वतं वेदितव्यं, नेश्वरादिकृतमिति भणन्ति प्रतिपादयन्ति भगवन्तोऽहन्तः ! तीर्थकृतां च वचनमवश्यं प्रमाणयितव्यम्, कीणसकलदोषतया तद्वचनस्य वितथार्थत्वाज्जावात् । उक्तं च—“रागाद्वा द्वेषाद्वा, मोहाद्वा वाक्यमुच्यते हानृतम् । यस्य तु नैनं दोषास्तस्यानुत्कारणं किं स्यात् ?” । अपि च युक्त्यापि विचार्यमाणे नेश्वरादिर्घटां प्राञ्जति, ततस्तदभावादपि ज्योतिश्चक्रं लोकानुभावजनितमवसेयम् । यथा च युक्त्या विचार्यमाणो नेश्वरादिर्घटते तथा तत्त्वार्थटीकादौ विजुम्भितमिति तत् एवावधार्यम् । तदेवं लोकानुभावजनिताद् ज्योतिश्चक्रात् कालविशेषो निष्पन्न इति सामान्यतः कालस्य संभवं प्रतिपाद्य संप्रति संक्षेपतः कालस्य जेदानाचष्टे । ज्यो० १ पाहु० भ० ।

संखेवेण उ काळो, अणगयातीत वट्टमाणो य ।

कालः संक्षेपतः त्रिधा । तद्यथा—अनागतोऽतीतो वर्तमानश्च । ज्यो० १ पाहु० ।

तिविहे काले पण्णत्ते । तं जहा—तीते पडुप्पन्ने अणगए ।

अतिशयेन इतो गतोऽतीतः, पिधानवदकारलोपेऽतीतो वर्तमानत्वमतिक्रान्त इत्यर्थः । साम्प्रतं उत्पन्नः प्रत्युत्पन्नो, वर्तमान इत्यर्थः । न आगनोऽनागतो वर्तमानत्वमप्राप्तो, भविष्यन्नित्यर्थः । उक्तं च—“भवति स नामाऽतीतः, प्राप्तो यो वर्तमानत्वम् । एण्णञ्च नाम स भवति, यः प्राप्स्यति वर्तमानत्वम् ” ॥ १ ॥ इति । स्था० ३ उ० ४ उ० । सूत्र० ।

तदेवमित्यं संक्षेपतः कालस्य त्रैविध्यं प्रतिपाद्य प्रका-

शान्तेरण संक्षेपत एव कालस्य त्रैविध्यमाह—

संखेज्जमसंखेज्जा, अणंतकालो उ णिदिट्ठो ।

त्रिविधः कालो भगवद्भिस्तीर्थङ्करगणधरैर्निर्दिष्टः । तद्यथा-
संख्ययोऽसंख्ययोऽनन्तश्च । तत्र समयादिः शीर्षप्रहेलिकाप-
र्यन्तः संख्येयः, असंख्येयः पट्योपमादिकः । अनन्तः-अनन्तो-
त्सर्पिण्यवसर्पिण्यादिकः । ज्यो० १ पाहु० ।

तत्र प्रथमतः संख्येयं कालं विवक्षुर्दिदमाह-

समए आवलिआ आण पाणु योवे दवे मुहुत्ते अहो-
रत्ते पक्खे मासे उऊ अयणे संवच्छरे जुगे वाससए वास-
सहस्से पुव्वंगे पुव्वे तुमिअंगे तुडिए अडडंगे अमे अवव-
गे अववे हुहुअंगे हुहुए उप्पलंगे उप्पले पउमंगे पउमे
णाद्विणंगे णल्लिणं अत्थिनिऊरंगे अत्थिनिऊरे अनुअंगे
अनुए नउअंगे नउए पउअंगे पउए चूडिअंगे चूडि-
आ सीसपहेलिअंगे सीसपहेलिआ पड्विआवमे सागरोव-
मे अवसप्पिणी उस्मप्पिणी पोगल्लपरिअट्टि अतीतप्पआ
अणगतप्पआ सव्वद्धा । अनु० ।

(अस्य व्याख्या 'आणुपुव्वी' शब्दे द्वितीये भागे १५१
पृष्ठे दृश्यते)

कालो परमनिरुद्धो, अविजज्जो तं तु जाण समयं तु ।

समया य अमंखेज्जा, हवइ हु उस्सासनिस्सासो ।

कालः परमनिरुद्धः परमनिरुद्धः । एतदेव व्याचष्टे-अविज्ञेयो
विजकुमशक्यः । किमुक्तं भवति ?-यस्य ज्ञेयोऽपि विभागः कर्तुं
न शक्यते स कालः परमनिरुद्धः, इत्थंचूतं परमनिरुद्धं काल-
विशेषं समयं जानीहि । स च समयो दुरधिगमः, तं हि जग-
वन्तः केवलिनोऽपि साक्षात् केवलज्ञानेन विदन्ति, न तु शृङ्ग-
ग्राहिकया परेज्यो निर्देष्टुं शक्नुवन्ति । निर्देशो हि प्रथमतः काय-
प्रमाणेन भाषाद्वयाण्यादाय पश्चाद्वाक्यपर्याप्तिकरणप्रयोगतो
विधीयते, ततो यावत्समय इत्येतावन्त्यक्तराण्युच्चर्यन्ते ताव-
दसंख्येयाः समयाः समतिक्रामन्तीति न साक्षाद्विनिलुठितरू-
पतया निर्देष्टुं शक्यन्ते । इत्थंचूतः समया असंख्येया एक उ-
च्छ्वासनिःश्वासो भवति । किमुक्तं भवति ?-अनन्तरोक्तस्वरूपाः
समया जघन्ययुक्ताः संख्यातकप्रमाणा एका आवलिका, सं-
ख्येया आवलिका एक उच्छ्वासः, तावत्प्रमाण एव एको निःश्वासः ।
तयोश्चायं जेदः-ऊर्द्धगमनस्वभाव उच्छ्वासः, अधोगमनस्वभावो
निःश्वासः ।

उस्सासो निस्सासो, दोहिँ वि पाणु त्ति भन्नए एका ।

पाणा य सत्त थोवा, थोवा वि य सत्त लवमाहू ।

अट्ट य तीसं तु दवा, अप्पलवो चैव नाद्विया दोइ ॥

पुरुषस्य शारीरिकवलोपेतस्यानुपहतकरणग्रामस्य निरुजस्य
प्रशस्ते यौवने वर्त्तमानस्यानाकुलचेतसो य एक उच्छ्वासः
संख्येयावलिकाप्रमाणः, यश्चैको निश्वासः संख्यातावलिका-
प्रमाण एव, तौ द्वावपि समुदितावेकः प्राणो भण्यते । प्राणो
नाम कालविशेषः । एतदुक्तं भवति-यथोक्तपुरुषगतोच्छ्वा-
सनिःश्वासप्रमितः कालविशेषः प्राण इति । यच्च पुरुषस्य
शारीरिकवलोपेतादिविशेषकलापोपादानं तदन्यथाज्ञानपुरुष-
संबन्धिनावुच्छ्वासनिःश्वासौ न प्राणरूपकालविशेषप्रमितिहे-
तु जवत इति प्रतिपत्त्यर्थम् । ते च प्राणाः सप्त सप्तसंख्या एकः
स्तोकः, स्तोकानापि च सप्तसंख्यानैकं लवमाहुः पूर्वसूरयः ।

ते पि च लवा अष्टात्रिंशत्संख्या अर्चलवः । अर्चं लवस्य
अर्चलवम्, समेऽशे । अर्चं नपुंसकम् । १ । २ । २ । इति
समासः । चैवशब्दः समुच्चये । एका नालिका भवति । सार्द्धा
अष्टात्रिंशद्वाः समुदिता एका नालिका भवतीत्यर्थः । ज्यो० १
पाहु० । (नालिकादि घटिकादि प्रमाणं स्वस्थाने द्रष्टव्यम्)

(१०) संप्रति मुहूर्त्तादिप्रमाणमाह-

वे नालिया मुहुत्तो, सट्ठि पुण नाद्विया अहोरत्तो ।

पन्नरस अहोरत्ता, पक्खो तीसं दिणा मासो ॥

द्वे नाद्विके द्वे घटिके समुदिते एको मुहूर्त्तः, स च धरिमप्रमाण-
चिन्तायां द्वे पलशते, मेयप्रमाणचिन्तायां चत्वार आढकाः । पट्टिः
पुनर्नालिका घटिकाः समुदिता एको अहोरात्रिंशत्संख्यमूहूर्त्ता
एकोऽहोरात्रमित्यर्थः । तत्र च मेयप्रमाणचिन्तायां विंशत्यु-
त्तरमादकशतम्, धरिमप्रमाणचिन्तायां षट्षष्टसहस्राणि, तानि
यदि भारीकृत्य चिन्त्यन्ते तदा त्रयो भारा जवन्ति । पञ्चदश
अहोरात्रा एकः पक्षः, स च मेयप्रमाणचिन्तायामष्टादश
आढकशतानि, धरिमप्रमाणचिन्तायां पञ्च चत्वारिंशद् भाराः,
तथा विंशद् भाराः । तथा त्रिंशद्दिनान्यहोरात्र एको मासः । स
च धरिमप्रमाणचिन्तायां नवतिभाराः, मेयप्रमाणचिन्तायां
षट्षत्रिंशदाढकशतानि ।

संवच्छरो उ वारस, मासा पक्खा य ते चनुव्वीसं ।

तिन्नेव सया सट्ठा, हवन्ति राइदियाणं तु ॥

ते अनन्तरोक्तप्रमाणा मासा द्वादशसंख्या एकः संवत्सरो भवति ।
ते च द्वादश मासाः पक्षतया चिन्त्यमानाः चतुर्विंशतिः पक्षा-
भवन्ति । रात्रिन्दिवतया चिन्त्यमानास्त्रीणि शतानि षष्टीनि, प-
ट्षष्ट्यधिकानि जवन्ति रात्रिदिवानामहोरात्राणाम् । एष च
संवत्सरो यदा मेयरूपतया चिन्त्यते तदा शतद्वयाधिकानि
त्रिचत्वारिंशत्सहस्राण्याढकानां भवन्ति (४३२००) तोल्यरूपतया
तु चिन्त्यमानो भाराणामेकं सहस्रमशीत्यधिकम् (१०५०) ।
एष च संवत्सरो लोके कर्मसंवत्सर इति, ऋतुसंवत्सर इति
च प्रसिद्धिः गतः । तथाहि-द्वौकिकास्त्रिंशतमहोरात्रान् मासं
परिगणयन्ति, इत्थंभूतमासद्वयात्मकं च वसन्तादिकमृतुं, तथा-
भूतानां षष्ठां वसन्तादीनामृतूनां समुदायं संवत्सरम् । यानि
च लोके कर्माणि प्रवर्तन्ते तानि सर्वाण्यमुं संवत्सरमधिकृत्य,
एष कर्मसंवत्सरः, सावनसंवत्सर ऋतुसंवत्सर इति ख्यातः ।

तथा चाह-

इय एस कपो भणिओ, नियमा संवत्सरस्स कम्मस्स ।

कम्मो त्ति सावणो त्ति य, उउ त्ति य तस्स नामाणि ॥

एष पूर्वोक्तः क्रमो भणितो ज्ञातव्यो नियमात् कर्मणः कर्मनाम्नः सं-
वत्सरस्य, तस्य चैवंरूपस्य संवत्सरस्यामूनि नामानि । तद्यथा-क-
र्मैति कर्म द्वौकिको व्यवहारः, तत्प्रधानतः संवत्सरोऽप्युपचारात्
कर्म । (सावणो त्ति) सवनं कर्मसु प्रेरणं, सुत्रं प्रेरणं इति वचनात् ।
तत्र भव एष संवत्सर इति सावनः । ऋतुत्रौकप्रसिद्धो वसन्तादिः,
तत्प्रधान एष संवत्सर इत्युपचारात् ऋतुः । ज्यो० २ पाहु० ['सं-
वच्छर' शब्देऽस्य विशेषः] संप्रत्युत्तरः कालविशेषश्चिन्त्यते-त-
त्रानन्तरोदितस्वरूपैश्चतुर्भिर्गुणैर्विशिष्टैर्वर्षाणि, पञ्च विंशतानि व-
र्षशतं, दश शतवर्षाणि वर्षसहस्रं, शतं सहस्रवर्षाणां वर्षलक्षं, चतु-
रशीतिवर्षलक्षाण्येकं पूर्वाल्लं, चतुरशीतिः पूर्वाल्लं कालाणि पूर्वम् ।

तथा चैतदेवाह-

वामसदस्माईं चुल-सीङ्गुणाईं य होज्ज पुव्वंगं ।

पुव्वंगमहस्साईं, चुलसीङ्गुणा हवइ पुव्वं ॥

सुगमा ।

संप्रति यथोक्तमेव पूर्वपरिमाणं मुग्धजनविबोधनार्थं वर्ष-
कोटिभिः प्ररूपयति-

पुव्वस्स उ परिमाणं, सत्तरि खलु होति सयसहस्साईं ।

छप्पसुं साहस्सा, बोधवा वासकोमीणं ॥

पूर्वस्य परिमाणं खलु निश्चितं भवति वर्षकोटीनां सप्ततिः श-
तसहस्राणि, तदुपरि षट् पञ्चाशतसहस्राणि बोधयानि ॥

पुव्वाण सयसहस्सं, चुलसीङ्गुणं लयंगमिह भवति ।

तेसिं पि सयसहस्सं, चुलसीङ्गुणं लया होइ ॥

ततो महावया वी, चुलसीङ्गं चैव सयसहस्साणि ।

नत्तिणंगं नाम भवे, एत्तो बोच्चं समासेण ॥

पूर्वाणां शतसहस्रं लक्षं चतुरशीतिगुणमिह प्रवचने एकं लता-
ङ्गं जयति । किमुक्तं भवति ?-चतुरशीतेः पूर्वलक्षाण्येकं लताङ्ग-
मिति । तेषामपि लताङ्गानां शतं प्रवचने सहस्रं च चतुरशी-
तिगुणमेका लता भवति । चतुरशीतिलताशतसहस्राण्येका
महालता । ततो महालतारूपात् संख्यास्थानाद्द्वे यानि सं-
ख्यास्थानानि भवन्ति (एत्तो बोच्छं समासेणं ति) इतो नलि-
नानि, अत ऊर्ध्वं संख्यास्थानान्येव क्रमेण केवलानि निर्वह्या-
मि, न प्राक्तनसंख्यास्थानानीव प्रत्येकं गुणकारनिर्देशेन । य-
स्तु वक्ष्यमाणसंकलनागुणकारः स पर्यन्ते कथयिष्यते इति ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति-

नल्लिण महानत्तिणंगं, हवइ महानल्लिणमेव नायव्वं ।

पउमंगं तह पउमं, ततो महापउमअंगं च ॥ १ ॥

हवइ महापउमं वि य, ततो कमलंगमेव नायव्वं ।

कमलं महकमलंगं, ततो परतो महाकमलं ॥ २ ॥

कुमुयंगं तह कुमुयं, ततो य महाकुमुयअंगं च ।

परतो य महाकुमुयं, तुडियंगं हवइ तुडियं तु ॥

ततो महतुडियंगं, महातुडियमेव नायव्वं ।

अरुगंगं पि य परतो, अडडमेव हवइ महाअरुगंगं ॥

एवं चैव य ततो, नायव्वं महाअरुगमेव !

ऊहंगं पि य ऊहं, भवइ महूहं च ऊहंगं ॥

ततो य महाऊहं, हवइ तु सीसप्पहेलियाअंगं ।

ततो परओ सीमग-पहेलिया होइ नायव्वा ॥

इह सर्वत्रापि चतुरशीतिशतसहस्रप्रमाणो गुणकारः “ ए-
त्थ सयसहस्साईं ” इत्यादिवक्ष्यमाणवचनाङ्गं चतुरशीति-
नलिनाङ्गशतसहस्राण्येकं नल्लिणं, चतुरशीतिनत्तिनशतसहस्रा-
णि एकं महानल्लिनाङ्गं, चतुरशीतिमहानल्लिनाङ्गशतसहस्राण्ये-
कं महानल्लिणम्, चतुरशीतिमहानल्लिणशतसहस्राणि एकं
पञ्चाङ्गम्, चतुरशीतिसहस्राण्येकं पञ्च । ततश्चतुरशीतिपञ्चश-
तसहस्राण्येकं महापञ्चाङ्गम् । “ हवइ ” इत्यादि द्वितीयगाथा-च-
तुरशीतिमहापञ्चाङ्गशतसहस्राण्येकं महापञ्च, महापञ्चशतसह-

स्र्येकं कमवाङ्गम् । चतुरशीतिकमवाङ्गशतसहस्राण्येकं कम-
वम् । चतुरशीतिकमलशतसहस्राण्येकं महाकमलाङ्गम्, ततः
परतश्चतुरशीतिमहाकमवाङ्गशतसहस्राण्येकं महाकमवम् ।
“ कुमुयंगमित्यादि ” तृतीयगाथा-ततश्चतुरशीतिमहाकमलशत-
सहस्राणि एकं कुमुदाङ्गम् । चतुरशीतिकुमुदाङ्गशतसहस्राण्ये-
कं कुमुदम् । तथा ततः कुमुदरूपात्संख्यास्थानादूर्ध्वं चतुर-
शीतिकुमुदशतसहस्राण्येकं महाकुमुदङ्गम्, ततः परतश्चतुर-
शीतिमहाकुमुदाङ्गशतसहस्राण्येकं महाकुमुदम् । चतुरशीति-
महाकुमुदशतसहस्राण्येकं वृद्धिताङ्गं बोधयम् । “ तुडियेत्यादि ”
चतुर्थगाथा-चतुरशीतिवृद्धिताङ्गशतसहस्राणि एकं वृद्धितम्,
चतुरशीतिवृद्धितशतसहस्राणि एकं महावृद्धितम् । ततः परतश्च-
तुरशीतिमहावृद्धितशतसहस्राण्येकमट्टाङ्गम्, चतुरशीत्यट्टा-
ङ्गशतसहस्राणि एकमट्टम्, ततः परतश्चतुरशीतिअट्टशतसह-
स्राणि एकं महाट्टाङ्गम्, चतुरशीतिमहाट्टाङ्गशतसहस्राण्येकं
महाट्टम्, परतश्च महाट्टशतसहस्राण्येकमूहाङ्गम्, चतुरशी-
त्यूहाङ्गशतसहस्राण्येकमूहम्, चतुरशीत्यूहशतसहस्राण्येकं
मूहाहम्, चतुरशीतिमूहाहशतसहस्राण्येकं शीर्षप्रहेलिकाङ्गम्,
चतुरशीतिप्रहेलिकाङ्गशतसहस्राण्येका शीर्षप्रहेलिका ज्ञातव्या ।

संप्रत्येषु संख्यास्थानेषु गुणकारनिर्देशमाह—

एत्थ सयसहस्साईं, चुलसीङ्गं चैव होइ गुणकारो ।

एकेकम्मि उ ठाणे, अह संखा होइ कात्ताम्मि ॥

अत्र एषु नलिनादिषु सर्वसंख्यास्थानेषु शीर्षप्रहेलिकापर्यन्तेषु
मध्ये एकैकसिन्संख्यास्थाने पूर्वसंख्यास्थानमधिकृत्य गुणकारो
भवति चतुरशीतिशतसहस्राणि । किमुक्तं भवति ?-पूर्वं पूर्वसं-
ख्यास्थानं चतुरशीतिशतसहस्रमुत्तरमुत्तरं संख्यास्थानं भवति;
पतञ्च प्रागेव भावितमिति । इह स्कान्दित्वाचार्यप्रवृत्तौ दुःप्रमा-
नुजावतो दुर्भिक्षप्रवृत्त्या साधूनां पठनगुणनादिकं सर्वमप्यने-
शत्, ततो दुर्भिक्षानिकमे सुभिक्षप्रवृत्तौ द्वयोः सङ्गमेलापकोऽन-
वत् । तद्यथा-एको बलभ्यामेका मथुरायाम् । तत्र च सुत्रार्थसं-
घटनेन परस्परं वाचनाज्ज्ञेदा जातः । विस्मृतयोर्हि सुत्रार्थयोः स्मृ-
त्वा स्मृत्वा संघटने भवत्यवश्यं वाचनाज्ज्ञेद इति न काचिदनुप-
पत्तिः । तत्रानुयोगद्वारादिकमिदानीं वर्तमानमायुरवाचनानुग-
तम् । ज्योतिष्करैरुक्तसूत्रकर्ता चाचार्यो बावृज्यः, ततो यदिदं
संख्यास्थानप्रतिपादनं तद् बावृज्यवाचनानुगतमिति नास्या-
नुयोगद्वारप्रतिपादितसंख्यास्थानैः सह त्रिसदृशत्वमुपलज्य
विचिकित्सितव्यमिति । संप्रत्युपसंहारमाह-(अहं (त्) एषा
अनन्तरोदिता संख्या भवति काले कावविषया ।

एतो पप्पवणिज्जे, कात्तो संखेज्जओ मुण्येव्वो ।

बोच्चामि असंखेज्जं, कात्तं उवमाविसेमेणं ॥

एतोऽनन्तरोदितस्वरूपः कालः प्रहापनीय इति । अत्र शक्तावनी-
यप्रत्ययजूतोऽयमर्थः-प्रतिनियतप्रमाणतया प्रतिपादयितुमश-
क्यः संख्ययो ज्ञातव्यः । अत ऊर्ध्वमसंख्येयं संख्यातीतकालं
वक्ष्यामि । ननु यः संख्यातीतः स कथं प्रतिपादनीय इत्यत
आह-उपमाविशेषेण उपमाभेदेन, पट्योपमया इत्यर्थः । ज्वा०
२ पाटु० ।

अथ पट्योपमसागरोपमयोरतिप्रचुरकालत्वेन क्षयमस-
म्भावयन् प्रश्नयन्नाह-

अत्थि एं भंते ! एए किं पत्तिओवमसागरोवमा एं खएइ

वा, अवचष्ट वा ? इता अत्थि । ज० ११ श० ११ उ० ।

(पल्योपमसागरोपमाणां स्वस्वस्थाने व्याख्या)

कावभेदानाह-

दुविहे काले पष्ठते । तं जहा-ओसप्पिणीकाक्षे चेव,
उस्सप्पिणीकाक्षे चेव ।

(दुविहे काले इत्यादि) तत्र कथ्यते संख्यायतेऽसावनेन वा, कथनं कलासमूहो वेति कालः, वर्तनापरत्वाऽपरत्वादिब्रह्मणः स चावसर्पिण्युत्सर्पिणिरूपतया द्विविधो द्विस्थानकानुरोधादुक्तः । अन्यथा अवस्थितवृक्षाणां महाविदेहभोगचूमिसंज्ञां तृतीयोऽप्यस्तीति । स्था० २ ग० । इह कावस्त्रिविधः । तद्यथा-उत्सर्पिणीकालः, अवसर्पिणीकावः, उन्नयाभावतोऽवस्थितश्च । तत्र भरनैरवतेषु प्रत्येकं विंशतिसागरोपमकोटा-कोटिमानस्य कालचक्रस्य द्वौ मूत्रजेदौ-उत्सर्पिणी, अवसर्पिणी च । एकैकाः षड्विंशति-तत्रावसर्पिण्यां सुषमसुषमाख्यः प्रवाह-तश्चतुःसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणः प्रथमकालविभागः, द्वितीयः सुषमाख्यः त्रिसागरोपमकोटाकोटीमानः, तृतीयः सुषमदुःषमाख्यः सागरोपमद्वयकोटाकोटीमानः, चतुर्थो दुःषमसुषमाख्यो द्वाचत्वारिंशद्वर्षसहस्रन्यूनसागरोपमकोटाकोटीमानः, पञ्चमो दुःषमाख्य एकविंशतिवर्षसहस्रमानः । षष्ठो दुःषमदुःषमाख्यः, सोऽप्येकविंशतिवर्षसहस्रमानः । अयमेव चोत्क्रमणोत्सर्पिण्यामपि यथोक्तसंख्यः कावक्रमो वेदितव्यः । अवस्थितश्चतुर्विधः । तद्यथा-सुषमसुषमासुखप्रतिज्ञागः, सुषमासुखप्रतिभागः, सुषमदुःषमासुखप्रतिज्ञागः, दुःषमसुषमासुखप्रतिज्ञागश्च । तत्र प्रथमो देवकुरुत्तरकुरुषु, द्वितीयो हरिवर्षरम्यकयोः, तृतीयो हैमवतैरण्यवतयोः, चतुर्थो महाविंदेषु । आ० म० द्वि० ज्यो० । आ० चू० ।

कालविशेषान् त्रिधा विभजन्नाह-

तिविहे समए पष्ठते । तं जहा-तीते पडुप्पन्ने अणागए । एवं आवलिया आणा पाणू थोवे लवे मुहुत्ते अहोरत्ते० जाव वाससयसहस्से पुव्वंगे पुव्वे जाव ओसप्पिणी । तिविहे पोम्मलपरियट्टे पष्ठते । तं जहा-तीते, पडुप्पन्ने, अणागए ।

(तिविहे समए इत्यादि) कालसूत्राणि समयादयो द्विस्थानकाद्युद्देशकवद् व्याख्येयाः, नवरम- (पोम्मलपरियट्टे स्ति) पुज्जलानां रुपिद्रव्याणामाहारकवर्जितानामौदारिकादिप्रकारेण गृह्यत एकजीवापेक्षया परिवर्त्तनं सामस्येन स्पर्शः पुज्जलपरिवर्त्तः । स च यावता कावेन भवति स कावोऽपि पुज्जलपरिवर्त्तः । स चानन्तोत्सर्पिण्यवसर्पिणीरूप इति । स चेत्थं भगवत्यामुक्तः-“कतिविहे णं भंते ! पोम्मलपरियट्टे पन्नत्ते ? सत्तविहे पन्नत्ते । तं जहा-ओरावियपोम्मलपरियट्टे वेउव्वियपोम्मलपरियट्टे, एवं तेया कम्मा मणवइआणपाणुपोम्मलपरियट्टे” । तथा-“स केणट्टेणं जंते ! एवं बुच्चइ ओरालियपोम्मलपरियट्टे २, गोयमा ! जम्मे जीविणं ओरावियसरीरे वट्टमाणेणं ओरावियसरीरपाओम्माइं दव्वाइं ओरावियसरीरत्ताए गहियाइं जाव निसट्टाइं भवन्ति, से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ, ओरालियपुम्मावपरियट्टे” २ । एवं शेषा अपि वाच्याः । तथा-“ओरालियपोम्मलपरियट्टे णं जंते ! केवइकावस्स निव्वत्तिज्जइ । गोयमा ! अणंता-

हिं उस्सप्पिणीओःसप्पिणीहिं ति ” । एवं शेषा अपीति ।

अन्यत्र त्वेवमुच्यते-

“ओराले वेउव्वे, तेय-कम्म-जासाऽणु-पाण-मणगेहिं । फासे वि सव्वपोम्मल-मुक्का अह वायरपरट्टे ॥
दव्वे सुहुमपरट्टे, जाहं एगेण अह सरीरेणं ।
लोगम्मि सव्वपोम्मल-परिमाणे ऊणतो मुक्कत्ति” ॥

छव्यपुज्जलपरिवर्त्तनसदृशा येऽन्ये क्षेत्रकावजावपरिवर्त्तास्तेऽन्यतोऽवसेया इति । स्था० ३ ग० ४ उ० ।

जवुदीवे णं जंते ! दीवे भारहे वामे कतिविहे काक्षे पष्ठते ? गोयमा ! दुविहे काले पष्ठते । तं जहा-ओसप्पिणीकाक्षे अ, उस्सप्पिणीकाक्षे अ ॥

जम्बूद्वीपे द्वीपे भरतवर्षे जगवन् ! कतिविधः कालः प्रज्ञप्तः ? जगवानाह-गौतम ! द्विविधः कालः प्रज्ञप्तः । तद्यथा-अवसर्पति हीयमानाऽऽरकतयाऽवसर्पयति वा क्रमेणायुःशरीरादिजावान् हापयतीत्यवसर्पिणी, सा चासौ कालश्च, प्रज्ञापकापेक्षया चास्या आदावुपन्यासः । क्षेत्रेषु भरतस्येव उत्सर्पति बद्धंतेऽरकापेक्षया वर्द्धयति वा क्रमेणायुरादीन् भावानित्युत्सर्पिणी, सा चासौ कालश्च । चकारद्वयं द्वयोरपि समानारकतासमानपरिमाणतादिज्ञापनार्थम् । जं २ वक्क० ।

(११) समयादीनां संख्येयाऽसंख्येयत्वविचारः-

आवलिया णं भंते ! किं संखेज्जा समया, असंखेज्जा समया, अणंता समया ? गोयमा ! णो संखेज्जा समया, असंखेज्जा समया, णो अणंता समया । अणापाणु णं भंते ! किं संखेज्जा ? एवं चेव । थोवे णं भंते ! किं ? एवं चेव । एवं लवे वि मुहुत्ते वि । एवं अहोरत्ते । एवं पक्खे मासे उज्ज अयणे संवच्चरे जुगे वाससए वासमहस्से वाससय-सहस्से पुव्वंगे पुव्वे तुमियंगेतुमिए अरुमंगे अरुमे अव्वंगे अव्वे हूहुअंगे हूहुए उप्पलंगे उप्पले पउमंगे पउमे एल्लिणंगे नल्लिणे अच्छिणिपूरंगे अच्छिणिपूरे अउयंगे अउए णउयंगे एउए पउयंगे पउए चूलियंगे चूलिया सीसप्पेह-द्वियंगे पल्लिओवमे सागरोवमे ओसप्पिणी, एवं उस्सप्पिणी वि । पोम्मलपरियट्टे णं भंते ! किं संखेज्जा समया, असंखेज्जा समया पुच्छा ? गोयमा ! णो संखेज्जा समया, णो असंखेज्जा समया, अणंता समया । एवं तीयज्जा अणागयज्जा सव्वज्जा । आवल्लियाओ णं भंते ! किं संखेज्जा समया पुच्छा ? गोयमा ! णो संखेज्जा समया सिय, असंखेज्जा समया सिय, अणंता समया । अणापाणु णं भंते ! किं संखेज्जा समया पुच्छा ? गोयमा ! एवं चेव । थोवा णं जंते ! पुच्छा ? एवं चेव० । एवं जाव उस्सप्पिणी ति । पोम्मलपरियट्टा णं किं संखेज्जा समया० पुच्छा ? गोयमा ! णो संखेज्जा, णो असंखेज्जा समया, अणंता समया । अणापाणु णं

जंते ! किं संखेज्जा आवल्लिया पुच्छा ? । गोयमा ! संखेज्जाओ आवल्लियाओ, एणो अमंखेज्जाओ आवल्लियाओ, एणो अणंताओ आवल्लियाओ । एवं थोवा वि । एवं जाव सीसप्पहेल्लिया ति । पल्लिओवमे णं जंते ! किं संखेज्जा पुच्छा ? । गोयमा ! णो संखेज्जाओ आवल्लियाओ, अमंखेज्जाओ आवल्लियाओ, एणो अणंताओ आवल्लियाओ । एवं सागरोवमे वि । एवं ओसप्पिणी वि उस्सप्पिणी वि । पोग्गलपरियट्ठे पुच्छा ? । गोयमा ! एणो संखेज्जाओ आवल्लियाओ, एणो अमंखेज्जाओ आवल्लियाओ, अणंताओ आवल्लियाओ । एवं जाव सव्वच्छा । आणापाणू णं भंते ! किं संखेज्जाओ आवल्लियाओ पुच्छा ? । गोयमा ! सिय संखेज्जाओ आवल्लियाओ, सिय अमंखेज्जाओ, सिय अणंताओ । एवं जाव सीसप्पहेल्लियाओ ।

विशेषाधिकारात्कालविशेषसूत्रम् । (आवल्लिया णमित्यादि) । बहुत्वाधिकारं- (आवल्लियाओ णमित्यादि) । (णो संखेज्जा समयस्ति) एकस्यामपि तस्यामसंख्याताः समयाः, बहुषु पुनरसंख्याता अनन्ता वा स्युर्न तु सहस्येया इति ।

पल्लिओवमा णं पुच्छा ? । गोयमा ! एणो संखेज्जाओ आवल्लियाओ, सिय अमंखेज्जाओ आवल्लियाओ, सिय अणंताओ आवल्लियाओ । एवं जाव उस्सप्पिणीओ ति । पोग्गलपरियट्ठे पुच्छा ? । गोयमा ! णो संखेज्जाओ आवल्लियाओ, एणो अमंखेज्जाओ आवल्लियाओ, अणंताओ आवल्लियाओ । थोवे णं जंते ! किं संखेज्जाओ आणापाणूओ अमंखेज्जाओ ? । जहा आवल्लियाए वत्तव्वया एवं आणापाणूओ वि एणिरवसेसा । एवं एणं गमएणं जाव सीसप्पहेल्लिया जाणियव्वा । सागरोवमे णं जंते ! किं संखेज्जा पल्लिओवमा पुच्छा ? । गोयमा ! संखेज्जा पल्लिओवमा, णो अमंखेज्जा पल्लिओवमा, एणो अणंता पल्लिओवमा । एवं ओसप्पिणीओ वि । पोग्गलपरियट्ठे णं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! णो संखेज्जा पल्लिओवमा, एणो अमंखेज्जा पल्लिओवमा, अणंता पल्लिओवमा, एवं जाव सव्वच्छा । सागरोवमा णं भंते ! किं संखेज्जा पल्लिओवमा पुच्छा ? । गोयमा ! सिय संखेज्जा पल्लिओवमा, सिय अमंखेज्जा पल्लिओवमा, सिय अणंता पल्लिओवमा । एवं जाव ओसप्पिणीओ वि उस्सप्पिणीओ वि । पोग्गलपरियट्ठे णं पुच्छा ? । गोयमा ! णो संखेज्जा पल्लिओवमा, एणो अमंखेज्जा पल्लिओवमा, अणंता पल्लिओवमा । उस्सप्पिणीओ णं जंते ! किं संखेज्जा सागरोवमा ? । जहा पल्लिओवमस्स वत्तव्वया तहा सागरोवमस्स वि । पोग्गलपरियट्ठे णं भंते !

किं संखेज्जाओ ओसप्पिणीओ पुच्छा ? । गोयमा ! णो संखेज्जाओ ओसप्पिणीओ, एणो अमंखेज्जाओ, अणंताओ ओसप्पिणीओ । पोग्गलपरियट्ठे णं जंते ! किं संखेज्जाओ उस्सप्पिणीओ पुच्छा ? । गोयमा ! एणो संखेज्जाओ, एणो अमंखेज्जाओ, अणंताओ । पोग्गलपरियट्ठे णं भंते ! किं संखेज्जाओ ओसप्पिणीओ उस्सप्पिणीओ पुच्छा ? । गोयमा ! एणो संखेज्जाओ ओसप्पिणीओ उस्सप्पिणीओ, एणो अमंखेज्जाओ, अणंताओ ओसप्पिणीओ उस्सप्पिणीओ । एवं जाव सव्वच्छा । पोग्गलपरियट्ठे णं भंते ! किं संखेज्जाओ उस्सप्पिणीओ ओसप्पिणीओ पुच्छा ? । गोयमा ! एणो संखेज्जाओ उस्सप्पिणीओ ओसप्पिणीओ, एणो अमंखेज्जाओ, अणंताओ उस्सप्पिणीओ ओसप्पिणीओ । तीतच्छा णं भंते ! किं संखेज्जा पोग्गलपरियट्ठे ? । गोयमा ! णो संखेज्जा पोग्गलपरियट्ठे, एणो अमंखेज्जा, अणंता पोग्गलपरियट्ठे । एवं अणायया वि । एवं सव्वच्छा वि । अणाययच्छा णं जंते ! किं संखेज्जाओ अतीतच्छाओ, अमंखेज्जाओ, अणंताओ ? । गोयमा ! एणो संखेज्जाओ तीयच्छाओ, एणो अमंखेज्जाओ तीयच्छाओ, एणो अणंताओ तीयच्छाओ । अणायया णं तीतच्छाओ समयाहिया, तीतच्छा णं अणाययच्छाओ समयूणा । सव्वच्छा णं जंते ! किं संखेज्जाओ तीतच्छाओ पुच्छा ? । गोयमा ! एणो संखेज्जाओ तीतच्छाओ, एणो अमंखेज्जाओ तीतच्छाओ, एणो अणंताओ तीतच्छाओ । सव्वच्छा णं तीतच्छाओ सातिरेगुणो । तीतच्छा णं सव्वच्छाओ थोवूणाए अद्धे । सव्वच्छा णं जंते ! किं संखेज्जाओ अणाययच्छाओ पुच्छा ? । गोयमा ! एणो संखेज्जाओ अणाययच्छाओ, एणो अमंखेज्जाओ, एणो अणंताओ अणाययच्छाओ । सव्वच्छा णं अणाययच्छाओ थोवूणाएगुणो, अणाययच्छा णं सव्वच्छाओ सातिरेगे अद्धे ॥

(अणाययच्छाणं तीयच्छाओ समयाहियस्ति) अनागतकालोऽतीतकालात्समयाधिकः । कथम् ? यतोऽतीतानागतौ कालावनादित्वानन्तत्वाज्यां समानौ, तयोश्च मध्ये भगवतः प्रश्नसमयो वर्तते । स चाविनष्टत्वेनातीतेन प्रविशत्याऽविनष्टवसाधर्म्यादनागते क्रिप्रस्ततः समयातिरिक्ताऽनागताद्धा भवति । अत एवानागतकालादतीतकालः समयोनो भवतीति । एतदेवाह-“तीतद्वाणमित्यादि” (सव्वच्छाणं तीतच्छाओ साइरेगुणो ति) सर्वाद्धाऽतीतानागताद्धाद्वयम् । सा चातीतच्छातः सकाशात्सातिरेकदिगुणा भवति, सातिरेकत्वं च वर्त्तमानसमयेन । अत एवातीतच्छा सर्वाद्धायाः स्तोकोनमर्द्धमूनत्वं च वर्त्तमानसमयेनैव । एतदेवाह- (तीतद्वाणं सव्वच्छाए थोवूणाए अद्धे ति) इह कश्चिदेवाह-अतीतच्छातोऽनागताद्धाऽनन्तगुणा यतो यदि ते वर्त्तमानसमये स. मे स्यातां ततस्तदतिक्रमेऽनागताद्धासमयेनोना स्यात् । ततो द्वादिभिरेवं च समत्वं नास्ति । ततोऽनन्तगुणाऽसावतीतच्छायाः सकाशात्, अत एवानन्तेनापि कालेन गतेन नामौ क्षीयत इति । अत्रोच्यते-इह समत्वमुभयोरप्याद्यन्ताभावमात्रेण वि-

चक्रितमिति चादावेव निवेदितमिति पर्यवा उद्देशकादायुक्ताः,
ते च भेदा अपि प्रवन्तीति । भ० १५ श० ५ उ० ।

(१२) समयादिप्रज्ञानं मनुष्यक्षेत्र एव-

अत्थि णं भंते ! नेरइयाणं तत्थगयाणं एवं पस्सायए तं
समयाइ वा आवलियाइ वा जाव ओसप्पिणीइ वा उ-
स्सप्पिणीइ वा ?। एणो इण्ठे सपट्ठे । से केण्ठेणं जाव
समयाइ वा आवलियाइ वा ओसप्पिणीइ वा उस्सप्पिणीइ
वा ?। गोयमा ! इहं तेसिं माणं इहं तेसिं पमाणं इहं तेसिं
एवं पस्सायए तं समयाइ वा जाव उस्सप्पिणीइ वा से
तेणं जाव नो एवं पस्सायए समयाइ वा जाव उस्सप्पिणीइ
वा एवं जाव पंचिदियतिरिक्खजोणिया ! अत्थि एं जंते !
माणस्साणं इहगयाणं एवं पस्सायइ तं समयाइ वा जाव
उस्सप्पिणीइ वा ?। हुंता ! अत्थि । से केण्ठेणं ?। गोयमा !
इहं तेसिं माणं इह चैव तेसिं पमाणं इह तेसिं एवं पस्साय-
इ । तं जहा-समयाइ वा जाव उस्सप्पिणीइ वा से तेण्ठेणं
वाणमंतरजोइसवेमाणियाणं जहा नेरइयाणं ।

कालद्रव्यचिन्तासूत्रम् । (तत्थ गयाणं ति) नरके स्थितैः पृष्ठ्या-
स्तृतीयाथत्वात् । (एवं पस्सायइ ति) एवं प्रज्ञायते इदं वि-
ज्ञायते (समयाइ व ति) समया इति वा (इह तेसिं ति)
इह मनुष्यक्षेत्रे तेषां समयादीनां मानं परिमाणम्, आ-
दित्यगतिसमभिव्यङ्ग्यत्वात्तस्य आदित्यगतेश्च मनुष्यक्षेत्र-
एव भावाच्चरकादौ त्वभावादिति । (इहं तेसिं पमाणं ति)
इह मनुष्यक्षेत्रे तेषां समयादीनां प्रमाणं प्रकृष्टं मानं, सू-
क्ष्ममानमित्यर्थः । तत्र मुहुर्त्तस्तावन्मानं, तदपेक्षया लवः सू-
क्ष्मत्वात्प्रमाणम् । तदपेक्षया स्तोकः प्रमाणं, लवस्तु मा-
नमित्येवं नेयं यावत्समय इति । ततश्च (इहं तेसिमि-
त्यादि) इह मर्त्यलोके मनुजैस्तेषां समयादीनां सम्बन्धि,
एवं वक्ष्यमाणस्वरूपं समयं त्वाद्येवं ज्ञायते । तद्यथा-(समया-
इ वेत्यादि) इह च समयक्षेत्राद्विर्वर्तिनां सर्वेषामपि स-
मयाद्यज्ञानमवसंयम्, तत्र समयादिकालस्याभावेन तद्व्यवहा-
राभावात् । तथा पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो, भवनपतिव्यन्तरज्यो-
तिष्काश्च यद्यपि केचिन्मनुष्यक्षेत्रेऽपि सन्ति, तथापि ते-
ऽल्पाः प्रायस्तद्व्यवहारिणश्चतरे तु बहव इति तदपेक्षया
ते न जानन्तीत्युच्यते इति । भ० ५ श० ९ उ० । (म-
न्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणोत्तराभ्यां कालविभागः 'उदयसंनिह'
शब्दे द्वितीयजगो ७७५ पृष्ठे उक्तः) "कावो वाघाइम, इयरो य
नायव्वा" । इह कालो द्विविधो भवति । तद्यथा-व्याघातिम
इतरश्च । व्याघातेन निर्वृत्ता व्याघातिमः, भावादिमप्रत्ययः । इ-
तरो निर्व्याघातः । व्य० ७ उ० । " कालग्गहणं " काल-
स्य प्रस्तावात्प्रादोपिकस्य ग्रहणम् । अयं च कालो व्या-
घातिकोऽप्युच्यते । (तस्य ग्रहणप्रकारप्रदर्शनं 'सज्जाय' शब्दे
करिष्यामि)

निष्केयरो य कावो, एगतसिणिक्क मज्झिम जहजो ।

लुक्खे वि होइ तिबिहो, जहज मज्झिमो य उक्कोसो ॥४३॥

इह कालः सामान्यतो द्विविधः । तद्यथा-स्निग्धो रूक्षश्च । तत्र
सजलः सशीतश्च स्निग्धः । उष्णो रूक्षः । स्निग्धोऽपि त्रिधा ।
तद्यथा-एकान्तस्निग्धः मध्यमो जघन्यश्च । तत्र एकान्तस्नि-
ग्धोऽतिस्निग्धः । रूक्षोऽपि त्रिधा । तद्यथा-जघन्यो मध्यम उत्कृ-
ष्टः । उत्कृष्टो नाम अतिशयेन रूक्षः । पि० । औ० । " कालः
पचति भूतानि, कालः संहरते प्रजाः । कालः सुप्तेषु जाग-
र्ति, कालो हि दुरतिक्रमः " ॥ १ ॥ आव० ४ अ० ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा नामं नयरी होत्था ।

तस्मिन् काले तस्मिन् समये यस्मिन्नसौ नगरी यजूवेति । अ-
धिकरणं चेयं सप्तमी । अथ कालसमययोः कः प्रतिविशेषः ?।
उच्यते-काल इति सामान्यकालः अवसर्पिण्याश्चतुर्थविभागव-
त्कालः । समयस्तु तद्विशेषः । अथवा तेन कालेन अवसर्पिणी-
चतुर्थारकत्ववत्क्षणेन हेतुचूतेन, समयेन तद्विशेषभूतेन हेतुना,
चम्पा नाम नगरी (होत्थ ति) अभवदासीदित्यर्थः । ज्ञा० १ शु०
१ अ० । सूत्र० । विपा० । रा० । नि० । तेन कालेनेति
दुःपमसुषमादिवक्षणे, आचा० । ते इति प्राकृतशैलीवशा-
त् तस्मिन्निति द्रष्टव्यम् । अस्यायमर्थः-यस्मिन् काले भग-
वान् वर्धमानस्वामी स्वयं विहरति तस्मिन्निति । णमिति वा-
क्यादङ्कारे । दृष्टश्चान्यत्रापि गंशब्दो वाक्यालङ्कारार्थः । यथा-
" इमा एं पुढवी " इत्यादिविति । कावे अधिकृतावसर्पिणीच-
तुर्थविभागरूपे, रा० ।

(१३) काले ज्ञानाचारः-

कावे विणए बहुमा-णे उवहाणे तहा अनिहएवणे ।

वंजएअत्थ तदुजए, अट्ठविहो नाणमायारो ॥

तत्र यो यस्याऽङ्गप्रविष्टादेः श्रुतस्य काल उक्तः, तस्य तस्मिन्नेव
स्वाध्यायः कार्यः, नान्यदा, प्रत्यवायसम्भवात् । (तीर्थकरवचन-
विरोधात् । ध० १ अधि०) दृश्यते च लोकंऽपि कृष्यादेः काल-
करणे फले, विपर्यये तु विपर्यय इति । यत उक्तम्-" कालस्मि
कीरमाणे, किङ्कमं बहुफले जहा भणियं । इय सव्वा वि य कि-
रिया, नियनियकावस्मि कायव्वा " ॥ १ ॥ इति । प्रव० ६ द्वार । दश० ।
" कावो विव निरणुकंपाओ " । स्त्रियः (कावो ति) दुर्जिह्वाकालः,
एकान्तदुःपमाकावो वा । यद्वा-लोकोक्तौ दुष्टसर्पः, तद्वद् निरनु-
कम्पाः दयावर्जिताः । तं० । तथाविधाऽवसरे, भ० ११ श० ११
उ० । पञ्चा० । अभावे, कालशब्दोऽज्ञाववाची । वृ० ४ उ० ।
मरणे, भ० ११ श० ११ उ० । मृत्यौ, आचा० १ शु० २ अ० ३
उ० । काल इव कालः । मारणान्तिकसमुद्घाते, भ० १४ श० ७
उ० । क्रूरप्रकृतित्वात् कृतान्तसदृशे कृष्णे, जं० २ वक्त० । घन-
मेघसदृशे सान्द्रजलदसमाने कालके, जं० २ श० १ उ० ।
कृष्णवर्णे, प्रज्ञा० २ पद । प्रश्न० । सू० प्र० । सप्तमनरकपृथिव्या-
स्तृतीये नरके, पुं० । सूत्र० १ शु० १ अ० १ उ० । आ० क० ।
स० । योरुशानां पिशाचानां मध्ये पञ्चमे पिशाचे, प्रज्ञा० १ पद ।
दातिणात्यानां पिशाचानामिन्द्रे, प्रज्ञा० २ पद । जं० । भ० ।
स्था० । काल्या अयमपत्यं वा कालः । कोणिकजार्थ्यायाः
काल्या आत्मजे, नि० ।

(१४) तद्वक्तव्यता-

एवं खलु जंशू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंशूदीवे

दीवे जारहे वासे चंपा नामं नयरी होत्था । रिक्खुज्जजहे

चेष्टे तत्थ एं चंपाए नयरीए सेणियस्स रत्तो पुत्ते चेद्धणाए देवीए अत्तए कूणिए नाम राया होत्था । महता तस्स एं कूणियस्स रत्तो पउमावई नामं देवी होत्था । सुखमाद्व० जाव विहरइ, तत्थ एं चंपाए नयरीए सेणियस्स रत्तो भज्जा कूणियस्स रत्तो चुद्धमाउया काली नामं देवी होत्था । सुखमाद्व० जाव सुरूवा, तीसे एं कालीए देवीए पुत्ते काळे नामं कुमारे होत्था । सुखमाद्व० जाव सुरूवे तते णं से काळे कुमारे अन्नदा कदाइ तिहिं दंतीसहस्सेहिं तिहिं रहस्स सहस्सेहिं तिहिं आससहस्सेहिं तिहिं मणुयकोमीहिं गरुलवूहे एकारसमेणं खंडेणं कूणिएणं रत्ता सच्चि रहसुसलं संगामं उवागए । तते एं से कालीदेवीए अन्नदा कदाइ कुटुंबजागरियं जागरमाणीए अयमेयारूवे अज्जत्तिएणं जाव समुप्पज्जित्था । एवं खलु मम पुत्ते काळकुमारे तिहिं दंतीसहस्सेहिं० जाव ओयाए से मन्ने किं जतिससति, नो जतिससति, जीविससइ, नो जीविससति, पराजणिससइ, एो पराजणिससइ । काळे एं कुमारं अहं जीवमाणं पासिज्जाओ हयमशी जाव जियाति । तेणं कालेणं तेणं समयेणं समणे भगवं महावीरे समोसरिते परिमा निग्गया । तते एं तीसे कालीए देवीए इमीसे कहाए लच्छडाए समाणीए अयमेयारूवे अज्जत्तिए जाव समुप्पज्जित्था । एवं खलु समणे जगवं महावीरे पुव्वाणुपुव्वि इहमागते जाव विहरति । तं महाफडं खलु तहारूवाणं जाव विउलस्स अट्टस्स गहणताए तं गच्छामि एं समणे जाव पज्जुवासामि । इमं च एं एयारूवं वागरणं पुच्छिस्सामि तिकट्टु एवं संपेहेति, संपेहेत्ता कोमुवियपुरिसे सदावेति, सदावेत्ता एवं वदासि खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! धम्मियं जाणपवरं जुत्तामिव उवट्ठावेह, उवट्ठावित्ता जाव पच्चुप्पिणंति । तेणं से काली देवी एहाया कयवत्तिकम्मा० जाव अप्पमहग्घाजरणा लंकियसरीरा वट्ठीं खुज्जाहिं० जाव महत्तरगवंदपारिखित्ता अंतैररातो निग्गच्छति, निग्गच्छत्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणमाला जेणेव धम्मिए जाणपवरं तेणेव उवागच्छइ, धम्मियं जाणपवरं छुहति, छुहत्ता नियगपरिवालं संपरिवुडा चंपानयरीं मज्झं मज्जे एं निग्गच्छति । जेणेव पुण्णभदे चेष्टे तेणेव उवागच्छइ, धम्मियं जाणपवरं छुहतिंति छुहत्ता नियगपरियाद्वसंपरिवुडा चंपानयरी० उत्तादीए धम्मियं जाणपवरं ठवेति, धम्मियाओ जाणपवराओ पच्चोद्धति । वट्ठीं जाव खुज्जाहिं वंदपरिखि० जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव समणं भगवं महावीरं तिकखुत्तो वंदति, वंदित्ता त्रिया चेव सपरिवारा सुसुसमाणं । नमंसमाणा अजिमुहा विणएणं पंजत्रिपुडा पज्जुवासति । तते एं समणे भगवं जाव कालीए देवीए

तीसे य महइ महालियाए धम्मकहा जाणियव्वा, जाव समणोवासए वा समणोवासिया वा विहरमाणा आणाए आराहए जवंति । तते णं सा काली देवी समणस्स भगवओ अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म जाव हयहियया समणं भगवं तिकखुत्तो जाव एवं वयासी-एवं खलु भंते ! मम पुत्ते काळे कुमारे तिहिं दंतिसहस्सेहिं जाव रहसुसलसंगामे आयाति से एं भंते ! किं जइस्सति जाव कालेणं कुमारं अहं जीवमाणं पासिज्जा कालीति समणे भगवं काळिं देवि एवं वयासी-एवं खलु काळि ! तव पुत्ते काळे कुमारे तिहिं दंतिसहस्सेहिं जाव कूणिएणं रत्ता सच्चि रहसुसलं संगामं संगामेमाणे हयमहितए वरवीरयातिविवादितच्चिच्छद्वयपमामे निरालोयातो दिसातो कारेमाणे चेमगस्स रत्तो सपक्खं सपफिदिसिं रहेणं पफिरहं हव्वमागते ।

“एवं खलु जंबूतेणं काळेणमित्यादि” [इहेव त्ति] इहेव देशतः प्रत्यक्षासन्नेन पुनरसंख्येयत्वाज्जम्बूद्वीपानामन्यत्रेति ज्ञावः । भारते वर्षे क्षेत्रे चैषा नगरा अभूत् । रिद्धत्यनेन “रिद्धिमियसमिद्ध” इत्यादि दृश्यम् । व्याख्या तु प्राग्वत् । तत्रोत्तरपूर्वदिग्भागे पूर्णभद्रनामकं चैत्यं व्यन्तरायतनम् । [कूणिय नाम राय त्ति] कूणिकनामा श्रेणिकनामा राजपुत्रो राजा [होत्य त्ति] अभवत् तद्वर्णकः (महायाहिमवंतमलयमंदरमहिंदसारे इत्यादि माणे विहरइ) इत्येतदन्तः । तत्र महाहिमवानिव महान् शेषराजापेक्षया । तथा मलयः पर्वतविशेषो, मन्दरो मेरुमहन्द्रः शक्रादिदेवो यस्य स तथा । तथा प्रशान्तानि डिम्बानि विघ्नास्वराणि च राजकुमारादिकृता विमूरा यस्मिन् तत्तथा । प्रसाधयन् पाठयन् विहरत्यास्ते स्म । कूणिकदेव्याः पद्मावतीनाम्या वर्णको यथा—(सुखमाल जाव विहरति) यावत्करणादेवं दृश्यम्—“सुकुमालपाणिपाया अहीणपंचेदियसरीरा” अहीनान्यूनानि लक्षणतः स्वरूपतो वा पञ्चापीन्द्रियाणि यस्मिन्स्तथाविधं शरीरं यस्याः सा तथा । (लक्षणेणवज्जणुणोववेया) लक्षणानि स्वस्तिकचक्रादीनि व्यञ्जनानि मणीतिवक्रादीनि तेषां यो गुणः प्रशस्तता, तेन उपपेता युक्ता या सा तथा । उप अप एते शब्दत्रयस्थाने शकन्धादिदर्शनादुपपेति स्यात् । “माणुस्माणप्पमाणपडिपुअसुजायसव्वंगसुंदरंगं” तत्र मानं जल्लोणप्रमाणता, कथम् ? जलस्यातिभूते कुण्डे पुरुषे निवेशितं यज्जलं निःसरति, तद्यदि लोणमानं भवति तदा स पुरुषो मानप्राप्त उच्यते । तथा उन्मानमर्ज्जारप्रमाणता, कथम् ?-तुल्यारोपितः पुरुषो यद्यर्चभारं तुलति तदा स उन्मानप्रमाणमुच्यते । प्रमाणं तु स्वाद्भुवनेनाष्टोत्तरशतोच्छ्रायिता । ततश्च मानोन्मानप्रमाणप्रतिपूर्णान्यन्यूतानीति । सुजानानि सर्वाणि अङ्गानि शिरःप्रभृतीनि यस्मिन् तत्तथाविधं सुन्दरमङ्गं यस्याः सा तथा । “ससिसोमाकारकंतं पियदंसणा” शशिवत्सौम्याकारं कान्तं च कमनीयमत एव प्रियं धृष्टूणां दर्शनं रूपं यस्याः सा तथा । अत एव सुरूपा स्वरूपतः सा पद्मावती देवी “कूणिएण सच्चि ओरालाई भोगभोगाई भुंजमाणी विहरई” भोगभोगान् अतिशयवद्भोगान् [तत्थ एमित्यादि] “सुकुमालपाणिपाया” इत्यादि पूर्ववद्वाच्यम् । अन्यश्च “कोमुईयणियरविमलपडिपुअसोमवयणा” कौमुदीरजनिकरवत् कान्तिकी-

चन्द्र इव विमलं प्रतिपूर्णं सौम्यं ददनं यस्याः सा तथा । “कु-
रुल्लिङ्गिहयगंडवेदा” कुरडलाभ्यामुल्लिखिता घृष्टा गण्डवेखा
कपोलविरचितमृगमदादिरेखा यस्याः सा तथा । “सिंगारागर-
चारुवेसा” शृङ्गारस्य रसविशेषस्यागारमित्रागारम्, तथा
चारु वेषो नेपथ्यं यस्याः सा तथा । ततः कर्मधारयः । कात्री
नाम देवी श्रृणिकस्य ज्ञार्या, सा कूणिकस्य राजशृङ्खलजननी
लघुमाताऽभवत् । सा च काली देवी “सेणियस्स रत्ना इच्छा
वल्लभा” कान्ता काम्यत्वात्, प्रिया सदाप्रेमविषयत्वात् । ‘मणु-
ञ्जा’ सुन्दरत्वात्, नामधेया, प्रशस्तनामधेयवनीत्यर्थः । नामं चा-
धार्यवद् दृढि धरणीयं यस्याः सा तथा । “वेसासिया” विश्वस-
नीयत्वात् । “सम्मया” तत्कृतकार्यस्य संमतत्वात् । बहुता बहुशो
बहुभ्यो वाऽन्येभ्यः सकाशात् बहुमानपात्रं च ‘अणुमया’
विप्रियकरणस्यापि यश्चात्मना अनुमता “मंडकरंडकसमा-
णा” आभरणकरणैकसमाना उपादेयत्वात् सुसंरक्षितत्वा-
च्च “तेलकेत्र इव सुसंगोविद्या” तिलकेत्रः सौराष्ट्रप्रसिद्धो
मृन्मयस्तैलस्य भाजनावशेषः । स च भङ्गभयाल्लखनजयाच्च
सुष्ठु संगोप्यते, एवं सापि तथोच्यते । “वेलापडासुसंपगहि-
या” वस्त्रमञ्जूपेवेत्यर्थः । “सा कात्री देवी सेणिएणं सद्धिं विउ-
लाई भांगभोगाई भुंजमाणी विहरइ” । कालनामा च तत्पुत्रः ।
“सुखमालपाणिपाए” इत्यादि प्रागुक्तवर्णकोपेतो वाच्यः, यावत्
“पासाइपरिसाणज्जे अभिरूवे परिरूवे” इति पर्यन्तः । “सेणि-
यस्स रत्ना दुवे रयणा अट्टारसं च कोहा सेयणगहत्थिए, त-
त्थ किरि सेणियस्स रत्ना जावइयं रज्जस्स मुल्लं, तावइयं देव-
दिन्नहारस्स सेयणगस्य य गंधहत्थिस्स, तत्थ हारस्स उ-
प्पत्तीपत्थावे कहिज्जिस्सइ, कूणियस्स य पत्थो व उप्पत्ती
वित्थरेण ज्जिस्सइ” । तत्कार्येण कालादीनां मरणसंभवादार-
भ्य संग्रामतो नरकयोग्यकर्मोपचयविधानात्, तवरं कूणिक-
स्तदा कालादिदशकुमारान्वितश्चम्पायां राज्यं चकार । सर्वेऽपि
च ते दोगुणकदेव इव कामनोगपरायणत्वरश्चिशाख्या देवाः
“हुट्टमाणेहि मुद्दगमत्थएहि वरतरुणिसत्थिणिहिण्हिएहि वत्तीस-
वड्ढानवड्ढेहि नारुएहि ववगिज्जमाणा भोगभोगाई भुंजमाणा
विहरति, हल्लवेहल्लनामाणो कूणियस्स चिल्लणादेवीअंगजाया
दो भायरा अत्थि । अट्टणा हारस्स उप्पत्ती भन्नइ-इत्थ सक्को
सेणियस्स जगवंतं पइ निच्चजभत्तिस्स य पसंसं करइ ।
तत्थो से दूयस्स जाव देवो तवभत्तिरंजिओ सेणियस्स तुट्ठो
संतो अट्टारसत्थं हारं देइ । दोन्निय वट्टगोल्लगे देइ । सेणि-
णं सो हारो चेव्वणाए दिस्सो पिओ स्ति काउं, वट्टडुगं सुनं-
दाए अन्नयसंतिजणणीए ताए रुट्टाए किं अहं चेडरूवं किं ति
काउं अत्थोडियभग्गा, तत्थ एगम्मि कुंडलं एगम्मि वत्थ-
जुयलं उट्ठाए गहियाणि । अन्नया अभओ सामी पुच्चए-को
अ पच्छिमो रायसिरिस्ति । सामी उट्ठायिणो वागरिओ । अओ
परं वड्ढमउमा न पव्वयंति । ताहे अन्नएयं रज्जं दिज्जमाणं न
इच्छियंति । पच्चा सेणियो चित्तेइ-कोणियस्स दिज्जिहि स्ति ।
हल्लस्स हत्थो दिस्सो सेयणगो, वेहल्लस्स देवदिस्सो हारो, अभ-
एणं वि पव्वयंतेन सुनंदाए छोमजुयलं कुंरुल्लजुयलं च हल्लवेह-
ल्लाणं दिन्नाणि, महया विहवण उभओ नियजणणीसमेओ पव्व-
इओ । सेणियस्स चेव्वणा देवी अंगसमुब्भूया तिस्सि पुत्ता-कू-
णिओ हल्लवेहल्ला य । कूणियस्स उप्पत्ती इत्थेव भणिस्सइ ।
कालीमहाकालीपमुहदेवीणं अन्नेसिं तणया सेणियस्स बहवे
पुत्ता कालप्पमुहा संति । अभयम्मि गहियव्वए अन्नया कोणि-

ओ कालाईहिं दसहिं कुमारोहिं समं मंतेइ-सेणियसत्थं विग्घ-
कारयं वंधित्ता एक्कारस भाए रज्जं करेमो स्ति । तेहिं पमिसुयं ।
सेणियो वड्ढो । पुव्वन्हे अवरन्हे य कससयं दवावेइ । सेणिय-
स्स कूणिओ पुव्वजववरियत्तणेण चेव्वणाए कयाईं भायणं
न देइ, भत्ते वारियं, पाणियं न देइ । ताहे चेव्वणा कहं वि कु-
म्मासे वावेहिं बंधित्ति सयारं च सुरपवेसेइ, सा किर धोव्व-
ए सयवारे सुरा वाणियं सव्वं होइ । तीए पहावेण से वेयणं न
वेपइ । अन्नया तस्स पउमावइदेवीए पुत्तो एवं पिओ अत्थि ।
माया एसो भणिओ-दुरात्तम् ! तव अंगुली किमि एवं संता-
पियमुहे काऊण अच्चियाउ इयरहातो मरोवंतो चेव चिट्ठेसु
ताहे चित्तमणागु व संजायते, तुमए पिया एव वसणपाविओ
तस्स आंधई जाया । भुंजंतओ चेव उट्ठाए परसुहत्थो गओ ।
अन्ने जणंति-लोहम्मं गहाय नियलाणि जंजामि स्ति पहावि-
ओ रक्खवाव्वगो तह ण भणइ, एस पासो ण वा लोहदडं परसुं
वा गहाय एय स्ति । सेणियेण चित्तेयं-न नज्जइ केण कुमारेण
मारेइ, तओ तालपुडगं वि संखइयं जाव एइ ताव भओ, सुट्ठयं
अधिई जाया । ताहे मयकिच्च काऊण घरमागओ रज्जधुराम-
क्कतत्तीओ तं चेव चित्तो अत्थई । एवं कालेण वि संगोच्चाओ
पुणरवि सयणआसणाईए पेईसंतिए दट्ठूण अधिई होइ । तओ
रायगिहाओ निगंतुं चंपं रायहाणिं करइ । एवं चेपाए कूणिओ राया
रज्जं करइ, नियगजाए मुहसयणसंयोगओ” । इह निरयावलीय-
सुयक्खेधे कूणिकवक्तव्यता आदावुक्तिता, तत्साहाय्यकरणप्रवृ-
त्तानां कालादीनां कुमारानां दशानामाप संग्रामे रथमुशलाख्यं प्र-
ज्ञतजनक्यकरणेन नरकयोग्यं कर्मोपाजितम् । तत्संपादनात्तरक-
गामितया “निरियाउ स्ति” प्रथमाध्ययनस्य कालादीनां कुमारव-
क्तव्यता प्रतिबद्धस्य पसं नाम । अथ रथमुशलाख्यं संग्रामस्यो-
त्पत्तौ किं निबन्धनम् ? अत्रोच्यते-एवं किलायं संग्रामः संजातः ।
चम्पायां कूणिको राजा राज्यं चकार, तस्य वा अनुजौ हल्ल-
वेहिल्लाभिधानौ भ्रातरौ पितृदत्तसंभवाभिधाने गन्धहस्तिनि
समारूढौ दिव्यकुण्डलदिव्यहारविभूषितौ विलसन्तौ दृष्ट्वा प-
ञ्चावत्यभिधाना कूणिकराजस्य ज्ञार्या कदाचिद्वन्तिनोपहाराय
तं कूणिकराजं प्रति उक्तवती कणे विषापमम्-अयमेव कुमारो
राजा तस्वतो, न त्वं, यस्येदृशा विलासाः । प्रज्ञाप्यमानाऽपि सा न
कथञ्चिदस्यार्थस्योत्तरमिति । ततः प्रेरितकूणिकराजेन तौ याचि-
तौ, तौ च तद्भयद्वैशाल्यां नगर्यां स्वकीयमातामहस्य चे-
टकाभिधानस्य राज्ञोऽन्तिकं सहस्तिनौ सान्तःपुरपरिवारितौ
गतवन्तौ । कूणिकेन च दूतप्रेषणेन याचितौ, न च तेन प्रेषितौ,
कूणिकस्य तयोश्च तुल्यमातृकत्वात् । ततः कूणिकेन भणितम्-
यदि न प्रेषयसि तदा युद्धसज्जो भव । तेनापि भणितम्-एष स-
ज्जोऽस्मि । ततः कूणिकेन सह कालाद्यां दश जिन्नमातृका
भ्रातरौ राजानश्चेतकेन सह संग्रामायायाताः । तत्रैकैकस्य श्री-
णि श्रीणि हस्तिनां सहस्राणि । एवं रथानामश्वानां च मनुष्याणां
च प्रत्येकं तिस्रस्तिस्रः कोटयः, कूणिकस्याप्येवमेव । तत्र एकाद-
शनागीकृतराजस्थ कूणिकस्य कालादिजिः सह निजेन एकाद-
शांशेन संग्रामे काल उपगतः । पतमर्थं वक्तुमाह-“तए णं से
काले” इत्यादिना । एवं च व्यतिकरं ज्ञात्वा चेटकेनाप्यष्टादश
गणराजानो मीलितः, तेषां चेटकस्य च प्रत्येकमेवमेव हस्या-
दिबलपरिमाणम् । ततो युद्धं संप्रलभं चेटकस्य, राज्ञस्तु प्रतिप-
न्नव्रतत्वेन दिनमध्ये एकमेव शरं मुञ्चति, अमोघवाणश्च सः ।
तत्र च कूणिकसैन्यं गरुडयूहः, चेटकसैन्यं सागरव्यूहो विराचि-

तश्च । कृष्णकश्य कालो दण्डनायको निजवलाश्वितो युध्यमानस्तावद्रतो यावच्चेष्टकः । ततस्तेनैकशरनिपातेनासौ निपातितः । भग्नं च कृष्णकवलम्, गतं वद्धमपि बलं निजमावासस्थानम् । द्विर्वाहेऽहिं सुकालो नाम दण्डनायको निजवलाश्वितो युध्यमानस्तावद्रतो यावच्चेष्टकः । एवं सोऽप्येकशरेण निपातितः २ । एवं तृतीयऽहिं महाकाशः, सोऽप्येवम् ३ । चतुर्थऽहिं कृष्णकुमारस्तथैव ४, पञ्चमं सुकृष्णः ५, षष्ठं महाकृष्णः ६, सप्तमं धीरकृष्णः ७, अष्टमं रामकृष्णः ८, नवमं पितृसेनकृष्णः ९, दशमं पितृसेनमहाकृष्णः १० चेष्टकेन एकैकशरेण निपातितः । एवं दशसु दिवसेषु चेष्टकेन विनाशिता दशापि कावादयः । एकादशेऽपि दिवसे चेष्टकजयार्थं देवताऽऽराधनाय कृष्णिकोऽष्टमभक्तं प्रजग्राह । ततः शक्रचक्रवायगौ । ततः शक्रो यमापे-चेष्टकः श्रावक इत्यहं न तं प्रहरामि, नवरं जवन्तं संरक्षामि । ततोऽसौ तद्वक्तृत्वं वज्रप्रतिरूपकमनेयं कवचं कृतवान् । चमरस्तु द्वौ संग्रामौ विकुर्वितवान्-महाशिलाकण्टकं रथमुशलं चेति । तत्र महाशिलेव कण्टको जीवितभेदकत्वात् महाशिलाकण्टकः । ततश्च यत्र तृणशृङ्गादिनाऽप्यजिहतस्याश्वहस्त्यादेर्महाशिलाकण्टकेनैवास्याहतस्य वेदना जायते स संग्रामो महाशिलाकण्टक एवोच्यते । (रथमुसलेति) यत्र रथो मुशलेन युक्तः परिधावन् महाजनक्यं कृतवान् अतो रथमुशलः । (उपाएति) उपयातः संग्रामः । (किं जइस्सति) जयश्लाघां प्राप्स्यति । पराजेष्यति अग्निजविष्यति, परं सैन्यं पराभिनविष्यति । तेन कावनामानं पुत्रं जीवन्तं द्रक्ष्याम्यहं न वेल्लेवमुपहतो मनःसंकटो युक्तयुक्ताविवेचने यस्याः सा उपहतमनःसंकल्पा । यावत्करणात्-“करयलपल्लवपमुढी अट्टज्जाणोवगयाओ मंथियवयणनयणकमत्ताओ ” मंथियं अंधामुखीकृतं वदनं च नयनं कमलेव यया सा तथा । “दीणविबन्तवयणा” दीनस्येव विवर्णे वदनं यस्याः सा तथा [भियायति] आसंभ्यानं ध्यायति “मणोमाणसिण णुखेण अभिभूया ” मनसि जातं मानसिकम्, मनस्येव यद्वर्तते तन् मानसिकं, णुःखवचनेनाप्रकाशितत्वात् तन्मनोमानसिकं, तेन [अव्वहि] वसनाभिचूता । “तेण कालेणमित्यादि” [अयेम्यारूवे सि] अयेमेतद्रूपो वक्ष्यमाणरूपः । [अव्वत्थइ सि] आध्यात्मिक आत्मविशेषचिन्तितस्मरणरूपं प्रार्थितं लब्धमाशंसितं मनोगतं मनस्येव वर्तते यद् न वहिः प्रकाशितं संकल्पविकल्पसमुत्पन्नं प्रादुर्भूतम् । तदेवाह- (एवमित्यादि) । यावत्करणात्-“पुव्वाणुपुव्विखरमाणे गामाणुगामं दूइज्जमाणे इहमागए इह संपग्गे इह समोसहे इहेव चंपाप नयरीए पुन्नजइ चेइए अहापडिरूपं उगहं उगिहिस्ता सयमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ, तं महफलं खलु भो देवाणुप्पिया ! तहारूवाणं अरहंताणं भगवंताणं नामगोयस्स वि सवणयाए किमंग ! पुण अभिगमणवन्दनणमंसणापमिपुच्छणपज्जुवासणाए एगस्स वि आयरियस्स धम्मियस्स सुवयणस्स सवणयाए किमंग ! पुण विउलस्स अछणगहणयाए इच्छामि णं अहं समणं भगवं महावीरं वंदामि णंसांमि सक्कामि सम्माणेमि कल्लणं मंगलं देवयं चेश्यं पज्जुवासामि । एवं तो पिच्चजवे हियाए सुहाए पमाए निस्सेयसाए आणुगामियसाए भविस्सइ, इमं च णं एयारूवं वागरणं पुच्छिस्सामि चि कट्टु पवं संपहेत्ति । ” संप्रेकते पर्यालोचयति सुगमं, नवरम् (इहागइ सि) चम्पां (इह संपत्ते सि) पूर्णजं चैत्ये इह (समोसहे सि) साधूचितावग्रहे । एतदेवाह-“इहेव चंपाप हत्यादि” (अहापमिरूव सि) यथाप्रतिरूपमुचितमित्यर्थः । (तमिति)

तस्मात्(महाफलं नि)महत्फलमाभ्यां भवतीति गम्यम् । (तहारूवाणं ति) तत्प्रकारस्वभावानां, महाफलजननस्वभावानामित्यर्थः । (नामगोयस्स सि) नाम्ना यादृच्छिकस्याभिधानस्य गोत्रस्य गुणनिष्पन्नस्य (सवणयाए सि)श्रवणेन (किमंग ! पुण इति) किं पुनरिति पूर्वोक्तार्थविशेषयोनित्यर्थम् । अङ्केत्यामन्त्रणे । यद्वा-परिपूर्ण एवायं शब्दो विशेषणार्थः । अभिगमनं वन्दनं स्तुतिः नमनं प्रणमनं प्रतिप्रच्छन्नं शरीरादिवार्ताप्रश्नः, पर्युपासनं सेवा, तद्भावस्तत्ता, तथा एकस्याप्यर्थस्यार्थप्रणेतृकत्वाद् धार्मिकस्य धर्मप्रतिबद्धत्वाद् वन्दामि वन्दे स्तौमि नमस्यामि, सत्कारयामि आदरं करोमि । वस्त्राद्यर्चनं वा संमानयामि उचितप्रतिपत्त्येति, कल्याणं कल्याणहेतुं मङ्गलं दुरितोपशमनहेतुं दैवं चैत्यं पर्युपासयामि सेवे । एतत् नोऽस्माकं प्रेत्य भवे जन्मान्तरे हिताय पथ्यान्नवत् सुखाय शर्मणे क्लेमाय संगतित्वाय निःश्रेयसाय मोक्षाय अनुगामिकत्वाय भवपरंपरासु सातुवन्धसुखाय भविष्यतीति कृत्वा इति हेतोः संप्रेक्यते पर्यालोचयति । संप्रेक्य च एवमवादीत्-शीघ्रमेव भो देवाणुप्पिया ! धर्माय नियुक्तं धार्मिकं यानप्रवरम् (चाउग्घंत्तं आसरहं ति) चतस्रो घण्टाः पृष्ठतोऽग्रतः पार्श्वतश्चालम्यमाना यस्य स चतुर्घण्टः, श्रव्युक्तो रथोऽश्वरथं युक्तमेवाऽश्वादिभिरुपस्थापयन्ति प्रगुणीकृत्य मम समर्पयत (एहायन्ति) कृतमज्जनाः, स्नानान्तरम् (कयव-विकम्म सि) स्वगृहे देवतानां कृतवतिकर्मा, (कयकोउयमंगलपायच्छिन्त सि) कृतानि कौतुकमङ्गलान्येव प्रायश्चित्तानीव दुःस्वप्नादिव्यपोहायावश्यं कर्मकर्तव्यत्वात् प्रायश्चित्तानि यया सा तथा । तत्र कौतुकानि मपीतिलकादीनि, मङ्गलादीनि सिद्धार्थदध्यक्ततद्वाङ्मुरादीनि । “सुद्धपावेसाइ वत्थाइ परिहिया अप्पमइग्घाभरणालंकियसरीरा” सुगमम् । (उवट्ठाणसाहा) उपवेशनमण्डपः । (दुरूहइ) आराहति (वट्ठाहि खुज्जाहि) तत्र कुञ्जिकाभिर्वक्रजङ्घाभिः, चित्रातीभिरनार्यदेशोत्पन्नाभिः, वामनाभिः ह्रस्वशरीराभिः, रूवाभिः परुहकोष्ठाभिः, ववरीभिः वव्वरदेशे संजवाभिः, बहुसिकाभिः योनिकाभिः, पण्डकाभिः, इ-सिनिकाभिः, थासिकाभिः वासिकाभिः लकुसिकाभिः छविरीभिः सिहवाभिः आरवाभिः पक्कणीभिः बाहुलीभिः मुसंडीभिः सवरीभिः पारसीभिः नानादेशोभिः, बहुविधानार्यदेशोत्पन्नाभिरित्यर्थः । विदेशः, तदीयदेशोपेक्षया चम्पा नगरी विदेशः । तस्याः परिमण्डिकाभिः, “इंगियं चितियं पच्छियं वियाणियाहिं” तत्र इङ्गितेन नयनादिचेष्टाविशेषेण, चिन्तितं च परेण दूतिस्थापितप्रार्थितं चाभिलषितं च विजानन्ति यास्तास्तथाभिः, स्वस्वदेशे यन्नेपथ्यं परिधानादिरचना तद्वद् गृहीतो देशो यकाजिस्तत्तथा, ताभिः । निपुणानां मध्ये कुशला यास्तास्तथा, ताभिः, अत एव विनीताभिर्युक्तेति गम्यते । तथा चेष्टिकाचक्रवालेन, अर्थात् स्वदेशसंभवेन वृन्देन परिकृता या सा तथा । यत्रैव धमणो जगवान् तत्रैवोपागता संग्रामा, तदनु महावीरं त्रिःकृत्वा वन्दते स्तुत्या नमस्यति प्रणामतः स्थिता उद्धेस्थानेन कृताञ्जलिपुटा अभिमुक्ता सती पर्युपास्ते, धर्मकथाश्रवणानन्तरं त्रिःकृत्वा वन्दयित्वा एवमवादीत्-“एवं खलु भन्ते ! ” इत्यादि सुगमम् । अत्र कावीदेव्याः पुत्रः कावनामा कुमारो हस्तितुरग-रथपदातिरूपानिजसैन्यपरिवृतः कृष्णकराजनिपुको चेष्टकराजो न सह रथमुशलं संग्रामयन् सुजटं चेष्टकसत्कैर्यदस्य कृतं तदाह- (इयमहियपवरवीरघ्राइयविवाडियचिच्छरूपडणो) सैन्यस्य हतत्वात् महतो मानस्य मन्थनान् प्रवरवीराः सुजटाः, घातिता

विनाशिता यस्य स तथा । विपातिताश्चिह्नध्वजा गरुडादिचिह्नयुक्ताः केतवः पताकाश्च यस्य स तथा । ततः पदचतुष्टयस्य कर्मधारयः । अतएव [निराद्योयाओ दिसाओ कारमाणे स्ति] निर्गतलोका दिशः कुर्वन्, चेटकराजस्य (सपक्खं सपडिदिस्सि ति) सपक्खं समानपाश्वंसमावितरपाश्वंतया, सप्रतिदिक्कृतयाऽत्यर्थमभिमुखतयेत्यर्थः । अग्निमुखागमनो हि परस्परसामर्थ्याविव दक्षिणवामपाश्वेति । तत एव विदिशावपीति ।

तते एं से चेनुए राया कालं कुमारं एज्जमाणं पासति, काळं एज्जमाणं पासित्ता आसुरुत्ते जाव मिसिमिसेमाणे तिवलियं भिज्जिं निमाले साहट्टु, धणुं परामुसति, तओ उमुं परामुसइ, परामुसइत्ता विसाहं ठाणं ठाति, ठातित्ता आययकणायंतं उमुं करोति, करोत्ता कालं कुमारं एगाहच्चं कूमाहच्चं जीवियाओ ववरोवेति । तं कालगतेण काली काले कुमारे नो चेव णं तुमं काळकुमारं जीवमाणं पासिहति । तते एं सा काळी देवी समणस्स भगवओ अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म महया पुत्तसोए-एणं अण्फणा समाणी परसुविवाकिया विव चंपगल्लता धसति धरणीतल्लांसे सव्वंगेहिं सन्निवडिया । तते एं सा काली देवी मुहुत्तंतरेणं आसत्था समाणी उट्ठाए उट्ठेत्ति, उट्ठित्ता समणं जगवं महावीरं वंदइ नमंसइ० एवं वयासी-एवमेयं भंते ! तहमेयं जंते ! अवितहमेयं जंते ! असंदिद्धमेयं जंते ! सचे एं एसमट्ठे से जहे तं तुम्भे वदह चि कट्टु समणं भगवं वंदइ नमंसइ, वंदइत्ता नमंसइत्ता तमेव धम्मियं जाणप्पवरं दुहति जामेव दिसं पाउञ्जूया तामेव दिसं पण्णिगता जंते ! चि भगवं गोयमे वंदति नमसंति, वंदइत्ता नमंसइत्ता एवं वयासी-काळे एं भंते ! कुमारे तिहिं दंति-सहस्सेहिं जाव रहमुसल्लं संगमं संगामेमाणे चेनुएणं रन्ना एगाहच्चं कूमाहच्चं जीवियाओ ववरोविते समाणे काळमासे कालं किच्चा कहिं गइहिं गते कहिं उववन्ने ? गोयमेति समाणे भगवं गोयमं एवं वयासी-एवं खलु गोयमा ! काले कुमारे तिहिं दंतिसहस्सेहिं जाव जीवियाओ ववरोविते समाणे काळमासे काळं किच्चा चउत्थीए षंकप्पजाए पुढवीए हेमाजे नरगे दससागरोवमडिइएसु नेरइएसु नेरइयत्ताए उववन्ने । काले एं जंते ! कुमारे केरिसएहिं आरंभसमारंभेहिं केरिसएहिं भोगेहिं संभोइएहिं केरिसएहिं संभोइएहिं भोगसंभोगेहिं केरिसेणं वा असुभकडकम्मपञ्जारेणं काळमासे कालं किच्चा चउत्थीए पुढवीए० जाव नेरइयत्ताए उववन्ने । एवं खलु गोयमा ! तेषं काळेणं तेषं समएणं रायगिहे नामं नयरे होत्था रिच्छत्थमियसमिद्धा । तत्थ एं रायगिहे, नयरे सेणिए नामं राया होत्था । महता तस्स एं सेणियस्स रन्नो

नंदा नामं देवी होत्था । सुखमाला० जाव विहरति । तस्स एं सेणियस्स रन्नो नंदाए देवीए अत्तए अजए नामं कुमारे होत्था, सुखमाला० जाव सुरूवे सामे दंमे जहाचित्ते जाव रज्जधुरा चित्तए यावि होत्था ।

इत्येवं स कालश्चेटकराजस्य रथेन प्रतिरथं (हव्वं) शीघ्रमासन्नं समुखीनमागच्छन्तं दृष्ट्वा चेटकराजस्तं पश्यति, दृष्ट्वा च (आसुरुत्ते रुठे कुविए चंरिक्किए मिसिमिसीमाणे स्ति) तथा आशु शीघ्रं रुष्टः क्रोधेन विमोहितो यः स आशुरुष्टः । आसुरं वा आसुरसत्ककोपेन दारुणत्वात् उक्तं भणितं यस्य स आसुरुक्तः रुष्टो रोषवान् (कुविए स्ति) मनसा कोपवान्, चाण्डिकितो दारुणीभूतः, ततः (मिसिमिसीमाणे स्ति) क्रोधज्वालाया ज्वलत् (तिवलियं जिज्जिं निमाले साहट्टु स्ति) त्रिवलिकां भृकुटिं लोचनविकारविशेषं वल्लोटे संहृत्य विधाय धनुः परामृशति विशाखं स्थानं तिष्ठति [आययकणायंतं स्ति] वाणमाकृष्य [एगाहच्चं ति] एकयैवाहत्या हननप्रहारो यत्र स जीवितव्यपरोपणे तदेकादृत्यम्, तद्यथा प्रभवत्येवम् । कथमित्याह—“ कूमाहच्चं ” कूटस्येव पाषाणमयमहामारणयन्त्रस्येव आहननं यत्र तत् कूटादृत्यम् । भगवतोक्तं व्याख्या । नि० ॥ (कूणिकजन्मकथा ‘कूणिय’ शब्दे वक्ष्यते)

तत्थ एं चम्पाए नयरीए सेणियस्स रन्नो पुत्तो चेल्लणाए देवीए अत्तए कूणियस्स रन्नो सहोयरे कणीयसे भाया वेहल्ले नामं कुमारे होत्था, सुकमाल० जाव सुरूवे । तते णं तस्स वेहल्लस्स कुमारस्स सेणिएणं रन्ना जीवत्तएणं चेव सेयणए गंधहत्थी अट्टारसव्वं हारे पुव्वं दिन्ने । तए एं से वेहल्लकुमारे सेयणएणं गंधहत्थिणा अंतउरपरियाल्लसंपरिवुसे चंपं नगरं मज्झमज्जेणं निगच्छित्ता अभिक्खणं गंगं महानइं मज्जणयं ओयरति । तए णं से सेणए गंधहत्थी देवीओ सोंमाए गिन्हति, गिन्हित्ता अप्पेगइयाओ खंधे उवेति, एवं अप्पे कुंजे उवेति, अप्पे सीसे उवेति, अप्पे दंतमुसले उवेति, अप्पेगइयाओ सोंमाए गहाय उट्ठं वेहासं उव्विहइ । अप्पे सोंमगयाओ अंदोत्तावेति, अप्पेगइया दंतंतरेसु तीणेति । अप्पे सा करेणं एहाणेति । अप्पेगइयाओ अणेगेहिं कीलावणेहिं कीलावेति । तते एं चंपाए नयरीए सिंघारुगतिगचउक्कच्चरमहापहपहेसु बहुजणो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ जाव परूवेति—एवं खलु देवाणुप्पिया ! वेहल्ले कुमारे सेयणएणं गंधहत्थिणा अंतउरं तं चेव जाव एणेगेहिं कीलावणेहिं कीलावेति । तए एं वेहल्ले कुमारे रज्जसिरिफल्लं पच्चणुभवमाणे विहरति, नो कूणिए राया, तते एं तीसे पउमावइए देवीए इमीसे कहाए लद्धाए समाणीते अयमेयारूवे० जाव समुप्पज्जित्ता, एवं खलु वेहल्ले कुमारे सेयणएणं गंधहत्थिणा० जाव अणेगेहिं कीलावणेहिं कीलावेति । तए णं से

वेहल्लं कुमारे रज्जभिरिफलं पञ्चणवमाणे विहरति, नां कू-
णिए राया, तं कियं अम्हं रज्जेणं वा जाव जणवएणं वा जइ
णं अम्हं सेयणगे गंधहत्थी नत्थि तं सेयं खलु ममं कूणि-
यं रायं एयमट्ठं विन्नवए त्ति कट्ठु एवं संपेहेति, संपेहेत्ता
जेणेव कूणियराया तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छत्तित्ता कर-
तन्न० जाव एवं वयासी-एवं खलु सामी ! वेहल्लं कुमारे सेय-
णगंधहत्थिणा० जाव अणेगेहिं कीलावणेहिं कीलावति,
तं केणं सामी ! अम्हं रज्जेणं वा जाणज्ज जणवएणं वा,
जति एणं अम्हं सेयणए गंधहत्थी नत्थि, तए एणं से कूणिए
राया पञ्चमावई देवीए एयमट्ठं नो आढाति, नां परिजाणत्त,
तुसिणीए संचिहति । तने एणं सा पञ्चमावई देवी अजिक्ख-
एणं कूणियं रायं एयमट्ठं विन्नवेइ । तने एणं से कूणियराया
पञ्चमावई देवीए अभिक्खणं अभिक्खणं एयमट्ठं विन्नविज्ज-
माणे अन्नदा कयाइं वेहल्लं कुमारं सदावेति, सदावेत्ता से-
यणगं गंधहत्थि अट्टारसवकं च द्वारं जायति । तने एणं मे वेह-
ल्ले कुमारे कूणियं रायं एवं वयासी-एवं खलु सामी ! से ए-
एणं रत्ता जीवतेणं चेव सेयणे गंधहत्थी अट्टारसवकं य-
द्वारे दिन्ने, तं जइ एणं सामी ! तुब्जे ममं रज्जस्स य अचं दलह-
तो णं अहं तुब्जे सेयणयं गंधहत्थि अट्टारसवकं च द्वारं
दलयामि । तने एणं से कूणिए राया वेहल्लस्स कुमारस्स
एयमट्ठं नो आढाति, नो परिजाणत्त, अजिक्खणं अभिक्ख-
णं सेयणगं गंधहत्थि अट्टारसवकं च द्वारं जायति । तने एणं
तस्स वेहल्लस्स कुमारस्स एयमट्ठं नो आढाति, नो परिजाणत्ति,
अभिक्खणं अजिक्खणं सेयण० तने एणं वेहल्ले कुमारे कूणि-
एणं रत्ता अभिक्खणं अभिक्खणं सेयण० द्वारं एवं अ-
जिक्खणिकापेणं गिण्हउकामेणं उदालेउकामेणं ममं कू-
णिए राया सेयणगं गंधहत्थि अट्टारसवकं च द्वारं तं जाव
ताव ममं कूणिएणं रत्ता सेयणगं अजिक्खणं अजिक्खणं
द्वारं गहाय अंतउरपरिवुस्स सज्जमत्तोवकरणमाताए चं-
पातो नयरीतो पम्भिनिकखमत्ता वेमात्तीए नयरीए अज्जगं
चेडयं रायं उवसंपज्जित्ता एणं विहरित्तए एवं संपेहेति, संपेहे-
त्ता कूणियस्स रत्ता अंतराणि जाव पम्भिजागरमाणे परि-
जागरमाणे विहरति । तने एणं से वेहल्ले कुमारे अन्नदा
कदाइं कूणियस्स रत्ता अंतरं जाणत्ति सेयणगं गंधहत्थि
अट्टारसवकं च द्वारं गहाय अंतउरपरियात्रपरिवुस्स सज्जम-
त्तोवकरणमाए चंपात्तो नयरीतो पम्भिनिकखमत्ति, पम्भि-
निकखमत्ता जेणेव वेसाला नयरी तेणेव उवागच्छति, वेसा-
लीए नयरीए अज्जगं चेडयं रायं उवसंपज्जित्ता एणं
विहरति । तने एणं से कूणिए राया इमीसे कहाए द्वादछे
समाणे एवं खलु वेहल्ले कुमारे ममं अन्विदितेणं सेयणगं
गंधहत्थि अट्टारसवकं च द्वारं गहाय अंतउरपरियात्र-

संपरिवुडे जाव अज्जयं चेडयं रायं उवसंपज्जित्ता एणं विह-
रति । तं सेयं खलु ममं सेयणगं गंधहत्थि अट्टारसवकं
द्वारं दूतं पेतित्तए एवं संपेहेति, दूतं मदावेति, मदावे-
त्ता एवं वयासी-गच्छह णं तुम्हं देवाणुप्पिया ! वेसालि न-
गरिं, तत्थ एणं तुमं ममं अज्जगं चेडयं रायं करतन्नवद्धाव-
त्ता एवं वयासी-एवं खलु सामी ! कूणिए राया विन्नवत्ति-
एस ए वेहल्ले कुमारे कूणियस्स रत्ता अन्विदितेणं से-
यणगं अट्टारसवकं च द्वारं गहाय इहं हव्वमाणए, तए
तुब्जे सामी ! कूणिए रायं अणुगएहमाणे सेयणगं गंध-
हत्थि अट्टारसवकं द्वारस्स कूणियस्स रत्ता पच्चप्पिण-
ह, वेहल्लं कुमारे पेसह । तने एणं से दूए कूणिए करतल०
जाव पडिमुणित्ता जेणेव स ते गिह्ते तेणेव उवाग-
च्छइ, उवागच्छित्ता तहेव चित्तो० जाव वच्चावित्ता एवं
वयासी-एवं खलु सामी ! कूणिए राया विन्नवेइ । एस णं
वेहल्ले कुमारे तहेव भाणियव्वं जाव वेहल्लं कुमारे संपे-
सह । तए एणं मे चेडए गया तं दूयं एवं वयासी जइ
चेव एणं देवाणुप्पिया ! कूणिए राया सेणियस्स रत्ता पु-
त्ते चित्तणए देवीए अत्तए ममं न तुए तहेव णं वेह-
ल्ले वि कुमारे सेणियस्स रत्ता पुत्ते चित्तणए देवीए अ-
त्तए ममं न तुए सेणियेणं रत्ता जीवं तने एणं चेव वेहल्ल-
कुमारस्स सेणगे गंधहत्थी अट्टारसवकं द्वारे पुव्वदिन्नं
तं जइ णं कूणिए राया वेहल्लस्स रज्जस्स य जणवस्स अद्धं
दलयति । तो एणं अहं सेयणगं अट्टारसवकं द्वारं कूणियस्स
रत्ता पच्चप्पिणामि, वेहल्लं च कुमारे पेसेमि, तं दूयं सम्मा-
एति, पम्भिमज्जेति । तने एणं से दूते चेरुएणं रत्ता पम्भि-
सज्जिए समाणे जेणेव चाउग्घटं आमरहे तेणेव उवा-
गच्छइ, चाउग्घटं आमरहं दुरुहंति वेसालिनगरिमज्जं
मज्जेणं निगगच्छइ. निगगच्छत्ता सुभेहिं वमहीहिं पायरा-
सीहिं जाव वच्चावित्ता एवं वयासी-गच्छ एणं तुम्हं देवा-
णुप्पिया ! चंपं नगरिं चेरुए राया आणवेति । जइ चेव एणं
कूणिए राया सेणियस्स रत्ता पुत्ते चेहल्लणए देवीए अ-
त्तए ममं न तुए तं चेव भाणियव्वं, जाव वेहल्लं च कुमारे
पेसेमि, तं देति, णं सामी ! चेरुए राया सेयणगं अट्टा-
रसवकं द्वारं वेहल्लं नो पेसेति । तने एणं से कूणिए राया
दुव्वं पि दूयं सदावेत्ता एवं वयासी-गच्छह एणं तुमं देवाणु-
प्पिया ! वेसालि नगरिं, तत्थ एणं तुमं ममं अज्जगं
चेडं जाव एवं वयासी-एवं खलु सामी ! कूणिए
राया विन्नवेइ जाणि काणि रयणाणि समुप्पज्जंति
सव्वाणि ताणि रायकुलगापीणि । सोणयस्स रत्ता रज्ज-
सिरिकारेमाणस्स पालेमाणस्स दुवे रयणा समुप्पसा ।
तं जइ-मेयणए गंधहत्थी, अट्टारसवकं द्वारे । तने तुब्जे

सामी ! रायकुलपरंपरागयं त्रिद्वयं आद्योष्माणे सेयणगं गंधहृत्थिं अट्टारसवंकं च हारं कूणियस्स रत्नो पच्चप्पिणह, वेहद्वं कुमारं पेसेह । तते एं से दूते कूणियस्स रत्नो तदेव० जाव वच्चावित्ता एवं वयासी-एवं खलु सामी ! कूणिए राया विन्नवेड-जाणिति जाव वेहद्वं कुमारं पेसेह । तते एं से चेडए राया तं दूयं एवं वयासी-जह चैव एं देवाणुप्पिया ! कूणिए राया सेणियस्स रत्नो पुत्त चिह्णए देवीए अत्तए जहा पढमं० जाव वेहद्वं च कुमारं पेसेह त्ति दूतं सक्कारेति सम्माणेति पम्भिसज्जेति । तते एं से दूए जाव कोणियस्स रत्नो वच्चावित्ता एवं वयासी-चेरुए राया आणवे-ति जह चैव एं देवाणुप्पिया ! कोणिए राया सेणियस्स रत्नो चेह्णए देवीए अत्तए० जाव वेहद्वं कुमारं पेसेमि तं न देति एं सामी ! चेडए राया सेयणगं गंधहृत्थिं अट्टारसवंकं च हारं वेहद्वं कुमारं नो पेसेति । तते एं से कूणिए राया तस्स दूयस्स अंतिए एयमद्वं सोच्चा निसम्म आसुरुत्ते रुढे कुविए जाव मिसिमिसेमाणे तच्चं दूतं सदावेति, सदावेत्तिता एवं वयासी-गच्छह एं तुमं देवाणुप्पिया ! वेसादीए नयरीए चेरुगस्स रत्नो वामेणं पादेणं पायपीढं अकमाहि, अकमिच्चा कुंतगेणं लेहं पणावेहि, पणावेहिच्चा आसुरुत्ते० जाव मिसिमिसेमाणे तिउडी जिउडी निमाडे साहदु चेरुगं रायं एवं वयासी-हं जो चेरुगराया ! अपत्थियपत्थिया दुरंतं० जाव परिवज्जित्ता एम एं कूणिए राया आणवेड-पच्चप्पिणाहि एं कूणियस्स रत्नो सेयणगं अट्टारसवंकं च हारं हद्ववेहद्वं कुमारं पेसेहि, अहवा जुप्पं सज्जेह चिट्ठाहि, एस एं कूणिए राया सवन्नसवाहणे जुप्पसज्जे इह हव्वमागच्छति । तते एं से दूते करतल० तदेव जाव जेण्व चेरुए राया तेण्व उवागच्छइ, उवागच्छित्ता करतल० जाव वच्चावित्ता एवं वयासी-एस एं सामी ! ममं विणयपडिवत्ती इयाणि कूणियस्स रत्नो आणुत्ती चेडगस्स रत्नो वामेणं पाएणं पादपीढं अकमति, अकमिच्चा आसुरुत्ते कुंतगेणं लेहं पणावे, तं चैव सवन्नखंधावारेणं इह हव्वमागच्छति । तते एं से चेरुए राया तस्स दूयस्स अंतिए एयमद्वं सोच्चा निसम्म आसुरुत्ते० जाव साहदु एवं वयासी-ता अप्पमेणं कूणियस्स रत्नो सेयणगं अट्टारसवंकं हारं वेहद्वं च कुमारं नो पेसेमि, एस एं जुप्पसज्जे चिट्ठामि, तं दूयं असक्कारितं असंमाणितं अवदारेणं निच्छुहावेड । तते एं से कूणिए तस्स दूतस्स अंतिए एयमद्वं सोच्चा निसम्म आसुरुत्ते कालादीए दसकुमारे सदावेड, सदावेत्तिता एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! वेहद्वे कुमारं ममं असंविदितेणं सेयणगं गंधहृत्थिं अट्टारसवंकं अंतैउरं सभं च गहाय चंपातो निक्खमति, वेसाद्धिं अज्जगं० जाव उवसंपज्जित्ता एं विहरति । तते एं मए सेयणगस्स गंधह-

त्थिस्स अट्टारसवंकं अट्टाए दूया पेमिया, ते य चेरुए रत्ना इमेणं कारणेणं पडिसेहिता अदुत्तरं च एं ममं तच्चे दूते असक्कारिते असंमाणिते अवदारेणं निच्छुहावेति, तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अमहं चेडगस्स रत्नो जुज्जं गिह्त्तए, काला-इया दस कुमारा कूणियस्स रत्नो एयमद्वं विणएणं पम्भिसुणे-ति । तते एं से कूणिए राया कालादीए दस कुमारे एवं वयासी-गच्छह एं तुमं देवाणुप्पिया ! मएसु सएसु रज्जेसु पत्तेयं पत्तेयं एहाया जाव पायच्छित्ता हत्थिखंधवरगया पत्तेयं पत्तेयं तिहिं दंतिसहस्सेहिं एवं तिहिं रहसहस्सेहिं तिहिं आस-सहस्सेहिं तिहिं मणुस्सकोडीहिं सद्धिं संपरिवुडा सच्चिह्णीए जाव रवेणं सएहिं सएहिंतो नगरेहिंतो पम्भिनिक्खमंति, पम्भिनिक्खमंतिच्चा ममं अंतियं पाउब्भवह । तते एं ते कालाइया दस कुमारा कोणियस्स रत्नो एयमद्वं सोच्चा सएसु सएसु रज्जेसु पत्तेयं एहाया जाव तिहिं मणुस्सकोडीहिं सद्धिं संपरिवुडा सच्चिह्णीए जाव रवेणं सएहिं सएहिंतो नगरेहिंतो पम्भिनिक्खमंति जेण्व अंगजणवए जेण्व चंपा नगरी जेण्व कूणिए राया तेण्व उवगता करतल० जाव वच्चावित्ति । तते एं से कूणिए राया कोरुवियपुरिसे सदावेति, सदावेत्तिता एवं वयासी-खिप्पावेव जो देवाणुप्पिया ! अभिसेकं हत्थिरयणं पम्भिकप्पह, से एं हयगयचाउरंगिणीमेणं सन्नावेह, ममं एयमाणत्थियं पच्चप्पिणह० जाव परिप्पणंति । तते एं से कूणिए राया जेण्व मज्जणघरे तेण्व उवागच्छइ, जाव पम्भिनिग्गच्छित्ता जेण्व वाहिरिया उवट्ठाणसाला जाव नरवई रु-रुढे, तते एं कूणिए राया तिहिं दंतिसहस्सेहिं जाव रवेणं चंपा नगरिं मज्झं मज्झेणं निग्गच्छति, निग्गच्छित्ता जेण्व कालादीया दस कुमारा तेण्व उवागच्छति, उवागच्छित्ता कालाइएहिं दसकुमारेहिं सद्धिं एगंतो मेलायंति । तते एं से कूणिए राया तेत्तीसाए दंतिसहस्सेहिं तेत्तीसाए आससहस्सेहिं तेत्तीसाए मणुस्सकोडीहिं सद्धिं संपरिवुडे सच्चिह्णीए० जाव रवेणं सुजेहिं वसहीहिं पातरामेहिं नातिविगिडेहिं अंतरावासेहिं वसमाणे वसमाणे अंगजणवयस्स मज्झं मज्झेणं जेण्व विदेहे जणवए जेण्व वेसाद्धिं नगरी तेण्व पहारेत्थगमणा ते तते एं से चेडए राया इभीसे कहाए लच्छे समाणे नवमद्विइ नवद्वेच्छइ कासीकोसलका अट्टारस वि गणरायाणो सदावेति, सदावेत्ता एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! वेहद्वे कुमारं कूणियस्स रत्नो असंविदितेणं सेयणगं अट्टारसवंकं च हारं गहाय इहं हव्वमागते, तते एं कूणिएणं सेयणगस्स अट्टारसवंकस्स अट्टाए तत्रो दूया पेसिया, ते य गए इमेणं कारणेणं पडिसेहिया, तते एं से कूणिए मम एयमद्वं अपम्भिसुणमाणे चाउरंगिणीए मे-णाए सद्धिं संपरिवुडे जुज्जसज्जे इह हव्वमागच्छति,

तं किन्नं देवाणुप्पिया ! सेयणं गंधद्वित्य अट्टारसवकं कू-
णियस्स रन्नो पच्चप्पिणामो वेहद्वं कुमारं पेसमो उदाहु जु-
ज्झित्था, तते एं नवमद्वई नवलच्छई कासीकोसलगा
अट्टारस वि गणरायाणो चेडगं रायं एवं वयासी-न एयं
सामी ! जुत्तं वा पत्तं वा रायसरिसं वा जं तं सेयणं
अट्टारसवकं कूणियस्स रन्नो पच्चप्पिणज्जति, वेहल्ले य
कुमारे सरणागते पेसज्जति, तं जइ णं कूणिए राया चाउ-
रंगिणीसेणाए सच्चि संपग्गिमुं जुज्जं सज्जेइ इहं हव्वमाग-
च्छति तते एं अम्हे कूणएणं रन्ना सच्चि जुज्जामो, तते
एं से चेडए राया ते नवमल्लई नवद्वेच्छई कामीकोसलगा
अट्टारस वि गणरायाणो एवं वयासी-जइ णं देवाणुप्पिया !
तुप्पे कूणिएणं रन्ना सच्चि जुज्जह तं गच्छह एं देवा-
णुप्पिया ! सएसु सएसु रज्जेसु एहाया जहा कालादीया जाव
जएणं विजएणं वच्चावेति । तते एं से चेरए राया कोहुं-
वियपुरिसे सदावेति, सदावेत्ता एवं वयासी-आजिसेकं
जहा कूणिए जाव एरुद्धे । तते णं से चेरए राया तिहिं
दंतिसहस्सेहिं जहा कूणिए जाव वेसाद्धिं नगरिं मज्जं म-
ज्जेणं निग्गच्छति, जेणेव ते नवमद्वई नवलच्छई कासी-
कोसलगा अट्टारस वि गणरायाणो तेणेव उवागच्छति ।
तते एं से चेरए राया सत्तावन्नाए दंतिसहस्सेहिं सत्ताव-
न्नाए आससहस्सेहिं सत्तावन्नाए मणुस्सकोमीहिं सच्चि
संपरिबुदे सव्वद्वीए जाव रवेणं सुजेहिं वसहीहिं पातरा-
सेहिं नातिविगिडेहिं अंतरेहिं वसमाणे वसमाणे विदेहिं
जणवयं मज्झं मज्जेणं जेणेव देसपंते तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छइत्ता खंधावारनिवेसनं करोति, करेत्तिता कूणियं
रायं पक्खिवालेमाणे जुज्जसज्जे चिट्ठंति । तते एं से कू-
णिए राया सव्वद्वीए जाव रवेणं जेणेव देसपंते तेणेव उवा-
गच्छइ, उवागच्छइत्ता चेरगस्स रन्नो जोयणंतरियं खंधावा-
रनिवेसं करोति, करेत्तिता तते णं मे दोन्नि वि रायाणो रण-
चूमिं सज्जावेति, रणचूमिं सज्जयंति, तते णं से कूणिए रा-
या नेत्तीसाए दंतिसहस्सेहिं जाव मणुस्सकोमीहिं गरु-
दं वूहं रएति, रइत्ता गरुलवूहेणं रहुमुसलं संगामं उवायाते,
तते णं से चेरए राया सत्तावन्नाए दंतिसहस्सेहिं जाव
सत्तावन्नाए मणुस्सकोमीहिं सगडवूहं रएति, सगरुवूहेणं र-
हुमुसलं संगामं उवायाते । तते एं से दोन्नि वि राइएणं
अणीया सन्नच्छं जाव गहियाउहपहरणं मगतेहिं फ-
लेतेहिं निकड्ढाहिं असीहिं असागएहिं तोणेहिं सजीवेहिं
थणुहिं समुक्खिचंदिं सरंदिं समुद्वालितेहिं तदाहिं ओ-
सारियाहिं उरुवट्ठाहिं उप्पंतरेणं वज्जमाणेणं महया उक्कि-
ड्ढसीहनादं वोड्ढकड्ढकड्ढरवेणं समुद्वरवचुयं पिव करेमाणा म-
व्वद्वीए जाव रवेणं हयगया हयगतहिं गयगया गयगतहिं

पायत्तिया पायत्तिएहिं अन्नमन्नेहिं सच्चि संपन्नगया वि
होत्था । तते एं ते दोएह वि रायाणं अणीया णियसामी-
सासणाणुरत्ता महता जणवदं जणप्पमदं जणसंवट्ठकप्पं
नवंतकवंधवारभीमं रुहिरकदमं करेमाणा अन्नमन्नेणं
सच्चि जुज्जंति । तते एं से काले कुमारे तिहिं दंतिसहस्सेहिं
जाव मणुस्सकोमीहिं गरुलवूहेणं एकारसमेणं खंमेणं कू-
णिएणं रन्ना सच्चि रहुमुसलं संगामं संगामेमाणा हयमहि-
तं जहा भगवता काट्ठीए देवीए परिकहियं जाव जीवियातो
ववरोयेति । तं एयं खलु गोयमा ! काले कुमारे एरिसएहिं
आरंभेहिं जाव परिसएणं असुजकड्ढकम्मपन्नारेणं काल-
मासे काट्ठं किच्चा चउत्थीए पंकप्पभाए पुढवीए हेमाभे नर-
ए जाव नेरइयत्ताए उववन्ने । काले एं भंते ! कुमारे चउ-
त्थीए पुढवीए अंतरं उव्वट्ठित्ता कदिं गच्छंति कदिं उव-
वज्जिंति ? । गोयमा ! महाविदेहे वासे जाइकुलाइं जवंति
अट्ठाइं जहा दद्वप्पइन्ने जाव सिज्जिहिंति वुज्जिहिंति जाव
अंतं काहिंति तं एयं खलु जंवू ! समणेणं जगवया जाव
संपत्तेणं निरयावलियाणं पदमस्स अज्जयणस्स अयमट्ठे
पणत्ते चि ॥

(मणोमाणसिएणं ति) मनसि जातं मानसिकम् । मनस्येव
यद् वर्तते वचनेनाप्रकाशितत्वात् तन्मनोमानसिकम् । तेनाबहिर्-
त्तिना अभिभूता । “ अंतोऽपरिरियालसंपरिबुदे चम्पानयारिं
मज्जंमज्जेणं ” इत्यादिवाक्यानि कण्ठ्यम् । (अक्खिचिउकामेणं
ति) स्वीकर्तुं कामेन । एतदेव स्पष्टयति-“ गिरिहउकामेणं ” इ-
त्यादिना । “ तं जाव न उदालेइ ताव मम कूणियरायाओ ”
इत्यादि सुगमम् । (अज्जं ति) मातामहं (संपदेत्ति)
पर्यालोचयति । अन्तराणि छिद्राणि प्रतिजायन् परिभावयन्
विचरत्यास्ते । अन्तरं प्रचिरलमनुष्यादिकम् । (अंसविदिपणं
ति) असम्प्रति (हव्वं ति) शीघ्रम् । (जहा चित्तोत्ति) राज-
प्रश्रीये द्वितीयोपाङ्गे यथा श्वेताम्न्यां नगर्यां चित्रनामा दूतः प्रदे-
शिराज्ञा प्रेषितः श्रावस्त्यां नगर्यां जितशत्रुसमीपे स्वगृहान्निर्ग-
त्य गतस्तथाऽयमपि कान्धिकराजा यथा एवं विहङ्गकुमारोऽपि ।
(चाउग्घंति) चतस्रो घण्टाश्चतसृष्वपि दिक्षु अवलम्बिता
यस्य स चतुर्घण्टो रथः (सुभेहिं वसहेहिं पायरासेहिं ति)
प्रातराशा आदित्योदयादायाद्यप्रहरद्वयसमयवर्ती जोजनकावः,
निवासश्च तन्वसनभूमिजागः, तौ द्वावपि सुखेदुक्तौ न पीडा-
कारिणौ, ताज्यां संप्राप्तौ नगर्यां दृष्टश्चेष्टकराजः । “ जएणं वि-
जए णं वच्चावेत्ता ” एवं दूतो यदवादीत्तद्दर्शयति-“ एवं खलु
सामीत्यादिना ” (आलोचेमाणे च्छि) एवं परागतं प्रति आलो-
चयन्तः (जहापदमं ति) “ रज्जस्स य जणवयस्स य अरुं
कोण्णिओ राजा जइ वेहल्लस्स देइ तोइहं सेयणं अट्टारसवकं
च हारं कोणियस्स पच्चप्पिणामि, वेहल्लं च कुमारं पेसमि, न
अन्नहा ” तदनु द्वितीयदूतस्तस्य समीपे एतमर्थं श्रुत्वा कोणिक-
राजः “ आसुहत्ते ” इत्येतावदुपरोषसंपन्नो यदसौ तृतीयदूतप्रे-
षणेन कारयति भाणयति च तदाह-“ एवं वयासीत्यादिना ” ।
हस्तिहारसमर्पणकुमारप्रेषणस्वरूपं यदि न करोषि तदा
युरुस्सज्जो जवेति दूतः प्राह । “ इमेणं कारणेणं ति ” तुल्ययाचिक-

संबन्धेन दूतद्वयं कोणिकराजप्रेषितं निषेधितम् । तृतीयदूत-
स्वसत्कारितोऽपद्वारेण निष्कासितः । ततो यात्रां संग्रामया-
त्रां ग्रहीतुमुद्यता वयमिति कृणिकराजः कालादीन् प्रति भणि-
तवान् । तेऽपि च दशापि तद्वचो विनयेन प्रतिशृण्वन्ति गृह-
न्ति । [एवं वयासि स्ति] एवमवादीत् तान् प्रति-गच्छत यूयं
स्वराज्येषु निजनिजसामग्र्या समग्र्य समागन्तव्यं मम समीपे,
तदनु कृणिकोऽभिषेकार्हा हस्तिरत्नं निजमनुष्यैरुपस्थापयति
प्रगुणीकारयति । “ प्रतिकल्पयतेति पाठे ” सन्नाहवन्तं कुरुत
इत्याह्नां प्रयच्छति । [तत्रो दूयसि] त्रयो दूताः कोणिकेन प्रेषिताः ।
[मगपहि स्ति] हस्तपाशितः फलकादिभिः [तोणहि ति] इषुभिः
[सजीवोहि ति] सप्रत्यञ्चैर्धनुर्जिर्नृत्यद्भिः कवचैः शरैश्च हस्तशु-
तैर्भीमं रौद्रं श्रेणिकनपृणां पौत्राणां कालमहाकाव्यज्जानां
क्रमेण व्रतं पर्यायाजिघाधिकम् । “ दोहं च पंच ” इत्यादिगाथा ।
अस्यार्थः-दशसु मध्ये द्वयोः कावसुकावसत्कयोः पुत्रयोर्व्रतपर्या-
यः पञ्चवर्षाणि त्रयाणां चत्वारि त्रयाणां त्रीणि द्वयोर्द्वे द्वे वर्षे
व्रतपर्यायः । तत्राद्यस्य यः पुत्रः पञ्चानामा स कामान् परित्यज्य
भगवतो महावीरस्य समीपे गृहीतव्रत एकादशाङ्गधारीभूत्वाऽ-
त्युग्रं बहु चतुर्थपष्टाष्टमादिकं तपःकर्म कृत्वा अतीव शरीरेण कृ-
शीभूतः चिन्तां कृतवान्-यावदस्ति मे बलवीर्यादिशक्तिस्तावद्ग-
गवन्तमनुज्ञाप्य जगवदनुज्ञया मम पादपोषणमनं कर्तुं श्रेय इति
तथैवासौ समनुतिष्ठति । ततोऽसौ पञ्चवर्षव्रतपालनपरः मासि-
क्या संवत्सनया कावगतः सौधर्मे देवत्वेनोत्पन्नो विसागरोपम-
स्थितिकः, ततश्च्युत्वा महाविदेहे उत्पद्य सेत्स्यति । इति कल्पा-
वतंसकोत्पन्नस्य प्रथममध्ययनं समाप्तम् । नि० १ वर्ग । जम्बूद्वी-
पे आमलकल्पानगरीवास्तव्ये स्वनामख्याते गृहपती, ज्ञा० २ श्रु०
१ अ० । यस्य पुत्री काली देवी चमरस्याग्रमहिषी जाता (इति
‘अग्रमहिषी’ शब्दे प्रथमभागे १६६ पृष्ठे उक्तम्) महानिधिभेदे,
“ काले कालाणां, संवत्पुराणं च तिसु वि वंसेसु ।

शिष्यस्य कम्माणि य, तिञ्जि पञ्जाए हितकराणि ॥१॥ ”

अष्टवष्टो निधिः (काले कालाणामित्यादि) कालनामनि निधौ
कालज्ञानं सकलज्योतिःशास्त्रानुबन्धि ज्ञानम्, तथा जगति त्रयो
वंशाः, वंशः, प्रवाहः, आवलिका इत्येकार्थाः । तद्यथा-तीर्थकरवं-
शश्चकर्वतिवंशो बलदेववासुदेववंशश्च । तेषु त्रिणापि वंशेषु यद्वा-
व्यं यच्च पुराणमतीतम् । उपलक्षणमेतत्-वर्तमानं शुभाशुभं तत्
सर्वमत्रास्ति इतो महानिधितो ज्ञायत इत्यर्थः । शिल्पशतं वि-
ज्ञानशतम्, घटलोहचित्रवस्त्रनापितिशिल्पानां पञ्चानामपि प्रत्ये-
कं विंशतिभेदत्वात् कर्माणि च कृषिवाणिज्यादीनि जघन्यम-
ध्यमात्कृष्टभेदजिज्ञानि त्रीण्येतानि प्राजाया हितकराणि निर्वाहा-
भ्युद्यहेतुत्वात्, पतत् सर्वमेवाभिधीयते । जं० ३ वक्त्र० । स्था० ।
अङ्कानुसारेण पदपञ्चाशत्तमे महाग्रहे, सू० प्र० २० पादु० । क-
रुणादिपु नारकाणां पाचके यातनाकारके वर्णतश्च काले सप्तमे
परमाधार्मिके, भ० ३ श० ६ उ० । आ० चू० । प्रश्न० ।

अपि च-

मीरामु सुंउणसुय, कंरूमु य पयणएसु य पर्यंति ।

कुंजीसु य वहीसु य, पयंति कासा उ णेरइए ॥ ७६ ॥

(मीरामु इत्यादि) तथा कालाख्या नरकफलाः सुरा मीरामु दी-
र्घचुह्वीषु, तथा शृण्ठकेषु, तथा कण्डुकेषु पञ्चपरुकेषु तीव्रतापेषु
नारकान् पचन्ति, तथा कुमादृष्टिकाकृतिषु, तथा वल्लीपायसक-
वलिषु नारकान् व्यवस्थाप्य जीवान्मात्स्यानिव पचन्ति । सूत्र० १

श्रु० ५ अ० १ उ० । कालावतंसकभवने स्वनामख्याते सिंहा-
सने, ज्ञा० २ श्रु० १ अ० । यत्र चमराग्रमहिषी काली देवी उपपन्ना ।
द्वौहे, न० धातुषु, तस्य कृष्णत्वात् तथात्वम् । ककोत्रे, न० काळी-
यके गन्धद्रव्यभेदे, न० । तयोर्गन्धद्रव्येषु कृष्णत्वात् तथात्वम् ।
कोकित्रे, पुं० स्त्री० । तस्य पक्षिषु कृष्णत्वात् तथात्वम् । डीप् ।
रात्रे, रक्तचित्रके, कंसमर्दे (कालकसेन्दा) वृत्ते च । पुं० ।
शनिग्रहे, कृष्णत्वात्तस्य तथात्वम् । वारविशेषे, दिग्भेदेन ज्यो-
तिषोके यात्रादौ निषिद्धे योगजने, “कौवेरीतो वैपरित्येन कालो,
वारेऽर्काद्ये संमुखे तस्य पाशः । रात्रावेतौ वैपरीत्येन गम्यौ,
यात्रायुद्धे संमुखौ वर्जनीयौ” ॥१॥ काव्याये शिम्बीभेदे, वाच० ।
अष्टपञ्चाशत्तमे महाग्रहे, “दो काला” स्था० २ उ० ।

कालात्रो-कालतस्-अव्य० । कालं प्रतीत्यर्थे, पा० । धूर्ते,
दे० ना० २ वर्ग ।

कालंजर-कालञ्जर-पुं० । कालं जरयति जृ-णिच् अच् वा ।
मुम् । पर्वतभेदे, “एणं पुण वीयरणी कालंजरवत्तिणीए गंगाए
महानदीए विंऊस्स य अंतरा ” आ० म० द्वि० । देशभेदे, ध०
र० । सच्च कालञ्जरगिरिरूपजनपदावधिभूतः, ततो जवादीरो-
पधत्वात् प्रायतिंत्वाच्च वुञ् । कालञ्जरके तद्वज्रवे, त्रि० । कावं
मृत्तुं जरयति, जृ वा खच् । कालस्य मृत्योर्जरके, त्रि० वाच० ।

कालकंखि (ए)-कालकाङ्क्षि-त्रि० । अवसरज्ञे, उक्त० ६
अ० । “समिते सहिते सदाजते कालकंखी परिव्वए ”
काल इति मूलोत्तरप्रकृतिभेदभिन्नं प्रकृतिस्थित्यनुज्ञागप्रदे-
शवन्धात्मकबन्धोद्यसत्कर्मतया व्यवस्थापितम्, तथा बद्ध-
स्पृष्टनिधत्तनिकाचितावस्थां गतं कर्म, तच्च न नृसीयसा
कालेन क्यमुपयातीत्यतः कालकाङ्क्षीत्युक्तम् । आचा० १ श्रु०
३ अ० २ उ० ।

कालकल्प-कालकल्प-पुं० । मासकल्पादौ, पं० भा० ।

एत्तो उ कालकल्पं, वोच्छामि जहक्मेणं तु ।

मासं पज्जोसवणा, वुह्मावास-परियाय-कप्पो य ॥

उस्सग्गपडिक्कमे, कितिकम्मे चेव पडिलेहा ।

सज्जायजाणजिक्खे, जत्तवियारे तहेव सज्जाए ।

णिक्खमणे य पवेसे, पं० जा० ।

मासकल्पादीनाम्-

....., अहुणा वोच्छामि कालकल्पं तु ।

जावाउतंतुभीणं, अणुपालेत्ता व सामणं ॥

गीतमहाओ विहरे, संविग्गेहिं च जतणजुतो उ ।

असती वि मग्गमाणे, खेत्ते काले इमं माणं ।

पंच व क्खु सत्तसत्ते, अतिरेगं वा वि जोयणाणं तु ।

गीतत्यपादमूलं, परिमग्गे जो अपरितंतो ॥

एकं व दां व त्तिहि व, उक्कोसं वारसेव वासाइं ।

गीतत्यपादमूलं, परिमग्गेज्जा अपरितंतो ॥

संविग्गो गीयत्तो, जंगचउक्के तु पढमउवसंपा ।

असती ततिय वितीए, चउत्थग्गणे ऊ उवसंप्पे ॥

उक्कमओ खलु लहुगो, चउरो लहुगा चउत्थजंगम्मि ।

जस्सडा उवसंपद, तं नत्थि चउत्थजंगम्मि ।
 एतेसिं तु अलंभे, एगो थामावहारमकरेतो ॥
 विहरेज्ज गुणसमिच्छो, अणिदाणो आगमसहाओ ।
 कावाम्मि संकिट्ठिडे, उक्कायदयावरो वि संविग्गो ॥
 जयजोगीण अलंभे, पणगेएहत्तरेण संवासो ।
 पणगेएहत्तरयसत्थे-मादिभंगे चउत्थए जयणा ।
 जत्थ वसंती ते तु, ट्ठाति तहिं वीसुवसहीए ॥
 तेसिं निवेदिऊणं, अह तत्थ ए होज्ज अन्नवसहीओ ।
 ए वडेज्ज वा उदंतं, वसंज तो एकवमहीए ॥
 अपरीजोगोसासे, तत्थ तितो पुणो वि य जएज्जा ।
 आहारमादिहं, इमेण विहिणा जहाकमसो ॥
 आहारे उवहम्मि य, गेन्नएणागाढकारणे वा वि ।
 थामावहारविजडो, असतीजुत्तो ततो गहणं ॥
 आहारउवहिमादी, उप्पादे अप्पणा विमुद्धं तु ।
 असती सतलाजस्स उ, जो तेसिं साहुपक्खीओ ॥
 सो तु कुट्ठाइं पुट्ठि-ज्जती मुदा एत्ति वा वि सो तेसिं ।
 तह वि अलंभतो तू, जतती पणहाणि जो लहुगा ॥
 सांविग्गपक्खिसहिओ, ताहे उप्पादएज्ज सुच्छं तु ।
 असती पणहाणी वा, जतित्तु अप्पे पक्खिगहणं ॥
 तह वसती तद्भादण-भाणीयं गिएहती तहिं चेव ।
 णियगे वि पक्खिगहणे-एहति पासत्थणाओ य ॥
 उवहिं पुराणगहितं, अपरीभुत्तं तु गेएहती तेसिं ।
 असती एत्तरं पी, जदि य गिह्वाणो भवे तत्थ ॥
 तत्थ वि जएज्ज एवं, असती सव्वं पि मे करेज्जितरे ।
 अहवा ते वि गिह्वाणा, हवेज्ज ताहे करे सो वि ॥
 एतत्थं इच्छिज्जति, गच्छो अण्णोणं तु साहज्जं ।
 कीरति ए पमाओ खल्लु, तम्हा गेन्नएहं कायव्वो ॥
 दीहो व मरुहओ वा, कम्मो चउ उहवेज्ज आतंको ।
 मरुहो अदिग्घरोगो, तव्विवरीओ जवे इतरा ॥
 काव्वचउक्के वी खल्लु, कायव्वं होति अप्पमत्तेणं ।
 उरुवप्पे वामासु अ, दिरराओ चउक्कमेतं तु ॥
 जिणवयणजासियम्पी, णिज्जरगेलएहकारणे विउला ।
 आतंकपउरताए, कतपक्किइया जहसेणं ॥
 जह जमरमहुयरगणा, णिवयंती कुसुमियम्मि वणसंमे ।
 इय होति णिवइयव्वं, गेन्नएहे कइवजडेणं ॥
 समयमेव दिट्ठिवादी, करेति पुच्छंति जाणगो वेज्जं ।
 वेज्जाण अहणं पुण, णायव्वमिणं ममासेणं ॥
 संविग्गअसंविग्गो, दिव्वसत्थे लिं गि सावए सएही ।
 असन्नीमन्नि इतरे, परतिस्थियकुसलए इत्थं ॥
 जदि दिणमलवज्जमाणे, तत्थ उवेयव्वगं जवे किंचि ।
 तत्थ तु भणेज्ज को वी, सुखं तु उवे दवे दोमो ।

मंसत्तं पि सुखं तु अ-णिद्धं वसु सोहणं सु सारत्थं ।
 अतगं होती इतरे, दोसा वा बहु इमे णिच्छे ॥
 दव्वे परणीए य, पमज्जणपाणतक्काहरणा ।
 एते दोसा जम्हा, तम्हा तु दवं ण उवेज्जा ॥
 जएहति जेणं कज्जं, तं उवेज्जा तहिं तु जयणाए ।
 आतंकविक्कासे, चउरो लहुगा य गुरुगा य ।
 जं सेवियं तु किंची, गेन्नएणे तं तु जातु पउणो वि ।
 आसेववे तु साधू, रसगिच्छो सेलओ चेव ॥
 तंवलपत्तणा ते-ए माहु सेसा वि तू विणस्सेज्जा ।
 णिज्जुहंती तं तू, मा अएहो वी तहा कुज्जा ॥
 कालकप्पाहिगारे, तुमत्थुण्ण होति सो वि तस्सरिसो ।
 कालविकप्पएहो वी, असिवादीओ सुणेयव्वो ॥
 असिवे ओमोदरिए, रायउट्टे पवाइदुट्टे वा ।
 आगाढे अएणज्जिगं, कालक्खेवोवगमणं च ॥
 असिवे जदि जतियं ता, द्विगविवेगेण तक्खणं गच्छे ।
 सव्वत्थ वा वि असिवे, कावक्खेवो विवेगेणं ॥
 ओमे चेवं कुज्जा, पवादिदुट्टेण वुट्ठिलोयाणं ।
 तत्थ वि य अन्नलिंगे, गिह्वाणि वा वि जासेज्जा ॥
 एयं चिय आगाढं, अहवा देहस्स जा तु वावत्ती ।
 णिव्वसयाणचीण व, भत्तस्स णिसेहणे चेव ॥
 एतेसामएणतरं, अणगाढं लंपणो णिसेवेज्जा ।
 तट्ठाणतावराहे, संवट्ठियमोवराहाणं ॥
 संवट्ठितावराहे, तवो व ह्दो तहव मूलं च ।
 आयारे कप्पे जं, पमाणणिम्माणचरिमम्मि ॥
 एसो तु कालकप्पो, । पं० जा० ।

इयाणि कावक्खो । कव्वणं कावः, कालसमूहो नीयते अने-
 नार्थ इति नयः । केवइयं पुण कालं साहुणा संजमं अणुपालेय-
 व्वं ? । उच्यते-जाव आउसेसं ताव अणुपात्रेयव्वं । सो पुण
 कत्थ अणुपात्रेयव्वो ? । उच्यते-गीयत्थसंविग्गसगासे, जइ
 पुण वाणएण गीयत्थसंजया न होज्जा ताहे मग्गियव्वा ।
 तत्थ गाहा-(पंचउसत्तसया) गाहा सिद्धा, एवं संविग्गे वि दो
 दो गाहाओ, जत्थ गओ तत्थ चउभंगो, तेसिं अगीयत्थसंवि-
 ग्गाणं अलंभे एगो वि रागदोसविप्पमुक्को थामावहारं न क-
 रेतो विहरेज्जा, परीसहेसु अपरित्तो अणगहियवव्वीरिओ आ-
 गमसहाओ । आगमो नाम सुत्तोऽध्याणि । एएसु पएसु जयंतो
 गीयत्थसंविग्गो पुव्वभणिओ चउज्जं, तस्स सगासे अत्थइ,
 तस्सासइ विइयतइयाणं कत्थ अत्थियव्वं ? । गीयत्थसंविग्ग-
 पायमूले, तस्सा सइ वियए गीयत्थअसंविग्गे पच्छा संविग्गाअगी-
 यत्थे पच्छा चउत्थे पडिसेहो, आयतियं भंगाण अस्सइ य एगो
 वि थामावहारविजडो विहरिओ गाहाकालम्मि संकिट्ठे । सं-
 किट्ठिकालो नाम जम्मि काव्वे गीयत्थसंविग्गा नत्थि, सो सं-
 किलिट्ठकावो, तत्थ उक्कायदयावरो जुत्तजोगी भावसंविग्गो, अ-
 द्वाजे पासत्थादयो जत्थ गामे तत्थ अत्थइ, अस्साए वसहीए सक-
 वाडदहकुट्टे विलवज्जयाए ठवणायरियं काऊण ओहनिज्जुत्ति-

विहीए एएसि निवेयणं काऊण। अह अन्ना वसही। न होज्जा, तत्थ
 या ठियस्स उदंतं न वहति, ताहे तेसि चैव वसही। अपरिचुज्जमा-
 णे उवासे वाइ तत्थ द्विओ आहारोवहिम्मि य जइ आहारो सयाए
 एसणाए हिंरुमाणो व लभेज्जा ताहे पणयपविहाणीए जयइ जाव
 अउलहुं पत्तो, जइ तह वि न लभेज्जा ते य पास्तथाइ
 निमंतज्जा ताहे भणइ-उवएसं देह, कुलाणि वा मम साहह
 भणइ, अह तह वि एगस्स न दैति ताहे जो धम्मसङ्घियत्तो तं
 पुवं चैव गाहेइ, संविग्गभावणं ताहे जणइ-एएण समं हिंरु-
 मि। तेण वि समं हिंरुतो सयाए एसणाए लइए तं च
 जणइ-अहं अप्पणा चैव जाणिस्सामि जं मम गेहिहयव्वं मा
 तुमं मट्टाप गेण्हावेहिंसा। अह तेण वि समं भायणे देज्जा ताहे
 धम्मसङ्घियं भणइ-तुमं मम हिंभाहि, अहवा तुमं एसणज्जं देहि,
 असइ उक्कट्ठियं पि गेएहइ, उवही य अप्पणा जयइ जाव
 अउलहुं पत्तो जाहे न लभइ तहा वि ताहे ते भणइ-मम द-
 व्वावह। अह तहा वि न लभइ ते य भणेज्जा-इमं सीयं
 गाढं तुमं च परितोवही इमं पि गेएहादि, ताहे तेसि तणयं
 जं अहिणवगहियं उग्गमुप्पायणं सुद्धं अपरिचुत्तं तं गेएहइ,
 तेस्स असइ मंदपरिभुत्तं गेएहइ, त चैव असइ परि-
 चुत्तं पि, पच्छा पुराणगहियं उग्गमाइ सुद्धं अपरिचुत्तं,
 असइ परिचुत्तमवि तस्स सइ एसणाए असुद्धं अ-
 भिणवगहियं अपरिचुत्तं मंदपरिभुत्तं पि पच्छाओ उप्पाय-
 णाए असुद्धं अभिणवगहियाइ पच्छा उग्गमेण वि सुद्धं अ-
 भिणवपुराणपरिभुत्तं च एव जाव हंसाइ पि रागदोसवि-
 मुक्को, गाहा-(दीहो व मरुहओ वा) अह तत्थ अर्थमाणो
 होज्जा, तत्थ जइ समत्था अप्पणा चैव जयइ असइ धेभे
 ताहे ते आणेते, एवं सो यामावहारविज्जो असइ गि-
 एहइ, सो पुण आयंको दीहो मरुहओ वा होओ दोसु वि
 कायव्वं। अहवा तेसि गेलएहं होज्जा ताहे सो तेसि क-
 रेज्जा, एयनिमित्तं गच्छवासो इच्छिज्जइ, परोप्परसाहि-
 ण्णा य कालचउक्कतिओ उ वासासु रत्तिदिवसओ वा
 जिणवयणनिदिट्ठा गेलएहं करमाणस्स विपुला निज्जरा,
 तम्हा कायव्वं निज्जराकामेण। दव्वप्पमाणे ति वेज्जो
 पुच्छियव्वो। केइ भणंति-गिहाणो नेयव्वो वेज्जसगा-
 सं, एवं जणंतस्स चउगुरु, सो गिलाणो निज्जमाणो
 परितोवणइ गाढमगाढं अह सउणा वा मइलकुले वे-
 लाइ वेज्जो वा गिहेण समाणोऽसमाणो वि अम्भंगिओ
 एगसाइओ छारउक्कुरंडे वि त्रिओ वा कसाइओ वा
 जणेज्जा-किं मम घरं सुसाणकुडी, अहवा तत्थ वे-
 रजगिहे अन्ते आउरा पासंगिहत्था य सेज्जासु नवणी-
 यत्तलिमउलासु उक्खेवणयताद्वियंटाइसु सीयघरं वासा-
 रत्ते सकप्पूरचंदणेण हेमंते वा कालागुरुमाइ आहारे य नाण-
 पगारे पासित्ता संतविभवो रायमत्तो वा पव्वइओ, पणिगम-
 णाइ असंतविभवो निदानं करेज्जा, जम्हा एए दोसा तम्हा न ने-
 यव्वो गिलाणो वेज्जघरं। सा पुण वेज्जपुच्छा विहिअविही य
 एगो डंको दो जमट्टया चत्तारि तीहारी तम्हा तिष्ठि व पंचव सत्त
 च ते पुण गच्छता आकट्टविकट्टी करेति, कावयरपहरणं निसे-
 न्जमइलाणि वा गेएहंति एक्कम्मि चउगुरु। तम्हा सुकिल-
 या पसत्थचोत्तपट्टपहरणकप्पं तत्थ गया वेज्जो कसाइओ
 अम्भंगिओ वा पुच्छंति चउगुरु, पसत्थासण्णमो य संतो
 पुक्कपडलहत्थगओ आउरसत्थाणि वा वापमाणो पुच्छिज्जइ

आयाणनिदानं च संसा सहज्जइ सो पुच्छओ उवदंसं देज्जा,
 दव्वाइदव्वओ कलमसालितंडुलचाउरक्केण गोखारेण अट्टार-
 संबंजणाओ व्वेवा ज्ञेयणं उवइसेज्जा, खेत्तओ सीयकावे गम्म-
 घरे उगढकालं सीयघरं उक्खेवयताद्वियंटाइ सकप्पूरचंदणा-
 इ वा कालओ पुव्वएहाइ जाव अउरत्ते वा तावओ जत्थ
 गीयथाइयनामयकुजकाररहकारसुव्वकारकंसकारहयसाधं वा
 रंगसावाओ य जत्थ अणिघा रहा नत्थि जहा रनो अपभि-
 कूलसु सत्थकज्जं सु वि भावियव्वं। एवं जणिण जइ जणइकूओ-
 अइ एयाणि चउगुरु गिहाणो परिचितो, एवमुवादिट्ठे जाणिय-
 व्वं-सावग ! तुम्भे रायमाइसं दरिहाण य तांगच्छं करेइ,
 विज्जवाणुरुवं जाणइ, तुम्भे जओ परदत्तोवजीवी सव्वमन्नओ
 मग्गियव्वं, जया कन्नमसादीचाउरक्कं वा न लभेज्जा तथा किं
 कायव्वं, तथा इतरं इतरं वा गोखारं, एवं जाव कोइयकूरो
 उल्लणाइसु या त्रिओ। खेत्तओ य किट्टयमाइ जाव रुक्खमूले वि
 चिचिमिणी काऊण कावओ जाहे लभइ। भावओ जाणासु
 अइ वट्टावइउं। तदुक्तं भवति-“निहेसमलुक्खं, निकायणा पच्छ
 इच्छाय। आयं कपउरयाए, पुण कयपमिकइया जहयिया ॥” तं पुण
 कइं गंतव्वं गिहाणस्स (जइ भमरं महुकरगणा) गाहासिद्ध। अह
 वेज्जो भणेज्जा-जामि पासामि गिलाणं, सो वेज्जो संविग्गो गीय-
 त्थो कुसलो तेण पढं पच्छा असंविग्गो ति गीयत्थो कुसलो
 एवं सावए गीयत्थसंवेग्गपुराणकुसले पच्छा गीयत्थअसं-
 विग्गपुराणे कुसले गहियाणुव्वए गीयत्थे संविग्गभा-
 विए कुसले अग्गहियाणुव्वए गीयत्थे संविग्गभाविए
 कुसले अग्गहियाणुव्वए वि कुसले असंभाविकुसले पच्छा
 राया सन्तो गीयत्थकुसलो स एव सम्मदिट्ठिकुसले, एवं तंरत-
 मजेगेण सव्वत्थकुसलेण ते इच्छा सेसं जहाकप्पे गिलाण
 सुत्ते कयाइ संतिही कायद्विया होज्जा, सा पि होवरए अहा
 गीयत्था ण याणंति असइ कडयंतरिण वा चिचिमिणिअंतरिण
 वा उस्सगेण ताव पभिविद्वंसं मयिज्जइ नेहाइपणपरिहाणीए
 जाव चउगुरुं पत्ता असइ वसहीए थारगस्स संनिजीए सावय-
 स्स अम्मापित्तसमाणस्स गिहे कोलावभायणे तस्स सयलाओ
 एस परिकम्म अहाकडे वि असइए जहाउप्पमा-
 णादयो दोसा न भवंति पडिदिवसं पभिलेहिज्जइ इच्छा-
 कारेण गुंरुज्जइ जहा कीमियाइणं विराहणा न भवइ, त-
 त्थ कोइ भणेज्जा-निद्धे व्वे य एए य दोसा तत्थ छिप्पमाणे य
 निक्खिप्पमाणे य पाणाइविहाणा आणुज्जते य अरुवीओ
 पढमियमाइयसचित्तपुढविमाइविहाणा, एवं भणंतस्स चउ-
 गुरु आयंकविवच्चासे। आयंकविवच्चाओ नाम आगाढे अ-
 हिदछाइ अणागाढं करेइ चउलहुगा जं च वय उवजीवइ
 जो पुण पणो वि समाणो तं चैव आहारं पारुबंधं करेइ, से-
 लओ विव तस्स तं चोत्तपत्तदिट्ठेण सेसदोसरक्खणछाप
 मा अणो वि पडिसेविदिति ताहे निच्छुभणा से। गाहा-(अ-
 सिवे ओमोयरिण) अह कालकप्पाहिगारे वट्टमाणे असिवा-
 ईणि कारणाणि होज्जा, असिवे य जइ सपम्भघाई होज्जा
 संजयपंताए तम्मि आगाढे ताहिं द्विगविवेगं काऊण सिवं व-
 च्छइ। अह सव्वत्थ वि असिवं होज्जा ताहे कालक्खेवं करेति
 लिंगविवेगं काऊण अत्थांति जाव सिवं जायं। एवं ओसे वि
 रायडुट्टे वि परप्पवायडुट्टे वि पुठिलाइ अस्सलिंगे पुण ग-
 हिये इमा जयणा। जइ भिच्छुओ ताहे पिडवाइयत्तणं करेइ,
 अह न लभेज्जा सामणं च समुदंसं जाव पवारओ न पइ

ताव अन्नतथ वचच । अन्नतथ य गओ ताहे कप्पियारीओ भ-
णति-नुंभे चैव जाणह जं कायव्वं जं च पमाणं गिरहयव्वे-
त्ति, पंतीए य पोगलपत्तफलाइ परिहरइ । वेज्जाहारो वि-
त्तियुभयंतीए जिणे मणसी करेऊण मइराइनियत्तणं च भावेइ,
अह सरक्खो ताह उद्दम्यत्तणं करेइ, भणइ य-मम वेज्जावएसे-
ण उस्सिणोदगं पायव्वं । गाहा- (एतेसामसुतरं) एणसि कार-
णाणं विणा अगागाढे निराव्वणो जो पडिसेवइ तछाणारोव-
णा (संवद्धिया वराहे) गाहा । एस कालकप्पो सम्मत्तो । पं० चू० ।

कात्रकरण-कालकरण-न० । कालजेदे, सुत्र० १ श्रु० १ अ० १
उ० । (तत्सम्भवस्तृतीयभागे ३६५ पृष्ठे 'करण' शब्द उक्तः) ।

कालकात्र-कात्रकाल-पुं० । एकः कालशब्दः प्राङ्गिरूपित एव,
द्वितीयस्तु सामायिकः । कालो मरणमुच्यते । मरणक्रि-
याकलेन, दश० १ अ० । आ० म० द्वि० । संप्रति कालकात्रः
प्रतिपाद्यः-कालो मरणं तस्य कालः कालकालः । तथाचाह-
“ कालो स्ति मयं मरणं, जहं मरणं गतो स्ति कालगते ।
तइहा स कालकालो, जो जस्स मओ मरणकाओ ” ॥१॥

अमुमेवार्थं प्रतिपादयन्नाह—

कालेण कओ काओ, अमहं सज्झायदेसकालमि ।

तो तेण हतो कालो, अकाळे काओ करेमाणे ॥

कालेन शुना कृतः कालः कृतं मरणमस्माकं स्वाध्यायदेशकाले
स्वाध्यायकरणप्रस्तावे ततस्तेन शुना हतो भूमः कालः स्वा-
ध्यायकरणकात्रः । अकाले प्रस्तावे मरणं कुर्वतेति । तदनेन का-
लशब्दस्य मरणवाचित्वमुपदर्शितम् । आ० म० द्वि० । आ० चू० ।

कालकूटकवलुगार-कात्रकूटकवलोद्गार-पुं० । वदुगीत्यमा-
णकालकूटकवले, “ लब्ध्यासादिति कात्रकूटकवलोद्गारा गिरः
पाप्मनाम् ” । प्रति० ।

कालकेय-कात्रकेय-पुं० । काल्या अपत्ये, आ० चू० १ अ० ।

कालगज-कालकार्य-पुं० । श्यामाचार्ये, विशेषे । आ० म० । प्रति० ।

कात्रकाचार्य-पुं० । स्वतामख्याते आचार्ये, विशेषे । तदृत्तं चैव-
माख्यान्ति-धारायासनाभि नगरे वैरसिहनाम्ना राज्ञः सुरसुन्द-
र्या नाम देव्याः कुक्केः कालको नाम कुमारो जज्ञे । एकदा अयं बाहो-
ऽश्वस्कन्धारूढ उद्यानं गतस्तत्र देशनां ददतो गुणाकरमुनेर-
न्तिके उपविष्टः । तेन च मुनिना योग्यं श्रोतारं ज्ञात्वा अगारधर्ममन-
गारधर्मं च सम्यग्याख्याय प्रतिबोधितः संविशः सन् माता-
पित्रोराज्ञां गृहीत्वा तत्पादमूत्रे प्रावजत् । तत्सहैव तद्भगिनी
सरस्वती नाम्नी अपि प्रव्रजिता । ततः सर्वशास्त्रेष्वचिरेण का-
लेन पारगतममुं ज्ञात्वा स्वपदे स्थापयित्वा श्रीगुणाकरसूरिः
स्वर्गगतम् । अन्यदा कालकाचार्य उज्जयिनीं नगरीं गतस्तत्र
सह विहारणं समागतां मां गच्छन्तीं सरस्वतीं नामैतस्य
भगिनीं तत्रत्यो गर्दभिल्लो नाम राजा बलादहरत् । ततस्तं बहु-
जिह्वायैः प्रतिबोधापि तां मोक्षयितुमशक्नुवन् कालकाचार्य-
स्तन्निग्रहे कृतप्रतिज्ञः सिन्धुनद्याः पत्तीरे शकान् सहाय्यकृत्य
गर्दभिल्लं निगृह्य सरस्वतीं मुमोच, भूलच्छदेन शोधयित्वा
पुनः भ्रामण्येऽस्थापयत् । (इत्येतदस्माभिः प्रथमभागे ५८२
पृष्ठे 'अभिराण' शब्दे 'गर्दभिल्ल' शब्दे च नि० चूर्णिपाठेन
दर्शितम्) अथैकदा भृगुकञ्जनगरराजो बलमित्रः कात्रकाचार-

यस्य भागिनेय एतस्य दर्शनात्कण्ठितः स्वमन्त्रिणः प्रैष्य आ-
हूय विहारक्रमेण तत्र समागतमेतं महतोत्सवेन नगरे प्रावशय-
त् । तत्र शकुनिकातीर्थे मुनिसुव्रतस्वामिनं नत्वा स आचार्यस्त-
न्महिमानं राज्ञेऽश्रावयत् । राजा चाऽऽचार्ये भक्तिभग्निर्रो जा-
तः । ततस्तदसहिष्णुना पुरोहितेनानुकूलोपसर्गैरुपसृष्टः प्रतिष्ठा-
नपुरे शातवाहननृपतेः प्रार्थनया विहृतवान् । तत्र च प्राप्तपूर्युष-
णापर्वणि राजा प्रार्थयामास-भगवन् ! ज्ञात्वापदशुक्लपञ्चम्या मि-
न्द्रध्वजमहोत्सवो जयतीति वष्ट्यां साम्प्रत्सारिकं कर्तव्यमिति । त-
दाऽऽकर्ष्याचार्योक्तम्-नैवं भवितुमर्हति । तदा राज्ञोक्तम्-चतुर्थ्या
तर्हि कर्तव्यम् । गुरुणोक्तम्-कथञ्चिदेवं भवितुमर्हतीति । ततः प्रभृ-
ति चतुर्थ्यामथैतत्पर्वं भवति स्मेति । तुरारिण्यैर्नगर्यामस्यैव जा-
मिजः दत्ता नाम राजा बहुयज्ञरुद्ध यज्ञानां नरकः फलमित्यनेन
स्पष्टमुक्तः कुरु एतद्वचनन ततः सप्तमऽहनि रौद्रध्यानेन
मृत्वा नरकं गतः । सागरचन्द्रस्य स्वशिष्यस्य गर्वावमो-
कोऽन्यत्र दर्शितः । अयं च कालकाचार्यः वीरमोक्षात् ३३६
वर्षे वि० सं० प्राक् ६३९ वर्षे आसीत् । प्रजावकचरि-
त्रानुसारेण अस्मादेवाचार्यात् चतुर्थ्या पर्युषणापर्वं प्रच-
लितमित्युक्तम् । अन्ये पुनरन्यमेव कालकाचार्य पर्युषणाप-
र्वणश्चतुर्थ्या प्रथमकारकं वदति, स च वीरमोक्षात् ९५० वर्षे
जातः । तृतीयोऽप्येकः कालकाचार्यो वीरमोक्षात् ९५३ वर्षेऽ-
जयत् । प्रज्ञापनासूत्रं च प्रथमेनैव रचितमिति प्रतीयते । जै० ६० ।

कात्रगय-कात्रगत-त्रि० । दिवंगते, कल्प० ८ कृष्ण । (कालगतस्य
साधोः पारिष्ठापनिकी 'परिष्ठावर्णिता' शब्दे वक्ष्यते । आचार्ये
मृतेऽन्यस्योपसंत 'उवसंपया' शब्दे द्वितीयजागे ६०६ पृष्ठे उक्ता ।
आचारकल्पधरे व्युच्छिन्ने अन्यत्रोपसंपदित्यपि 'उवसंपया'
शब्दे द्वितीयभागे ६८४ पृष्ठे उक्ता । कालगतासु संयतीसु प्रथ-
त्तिनीषु साध्वीनामन्यत्र गमनं 'विहार' शब्दे वक्ष्यते)

कालग-कात्राग्र-न० । कलनं कालः तस्याग्रम् । सर्वाज्ञायाम,
“ कहं समयो आवलिया लथो मुहुत्तो पहरो दिवसो अहोरत्नं
पक्खे मासो वउ अयण संवत्तरो जुगपल्लिओवमं सागरोवमं
ओसप्पिणी उस्सप्पिणी पुग्गलपरियट्ठो तीतच्छमणागतइ सध्व-
दा एवं सव्वेसि अगं भवति बृहत्वात् कालमां ” । नि० चू० १ उ० ।

कात्रग-हिय-कालगृहीत-त्रि० । कात्रेन मृत्युना गृहीतः का-
लगृहीतः । पौनःपुन्येन मरणज्जाजि, अत्रा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।
कात्रचउक-कात्रचतुष्क-न० । चतुर्षु कालेषु, नि० चू० १६ उ० ।
कात्रचक्र-कालचक्र-न० । विंशतिसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणे
उत्सर्पिणीलक्षणे काले, नं० । ('काल' शब्दे तृतीयभागे ४७५
पृष्ठे उत्सर्पिण्यादिमानमुक्तम्) । “ जाइ एवमवि न सक्कइ ताहे
कात्रचक्रं विउव्वइ ” आ० म० द्वि० ।

कालचणग-कालचणक-पुं० । पल्लिमन्थे, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।
कालचूडा-कालचूडा-स्त्री० । अधिमासादौ अधिके काले,
नि० चू० १ उ० । ('चूडा' शब्देऽस्य विवृतिः)

कालचयाविद्ध-कालात्ययापदिष्ट-पुं० । कालात्ययेनापदिष्टः ।
३ त० । हेतुदोषे, तल्लक्षणं गौतमसूत्रे दर्शितम् । यथा-“ काला-
त्ययापदिष्टः कालातीतः ” । कालात्ययेन प्रयुक्तो यस्यार्थ-
स्यैकदेशोऽपदिश्यमानः स कालात्ययापदिष्टः कालातीत इत्यु-
च्यते । निदर्शनम्-नित्यः शब्दः संयोगव्यङ्ग्यत्वात् रूपवत् ।
प्राग्यै च व्यक्तेरवस्थितं रूपं प्रदीपघटसंयोगेन व्यज्यते, तथा

ष शब्दोऽप्यवस्थितो जेरीदरुसंयोगेन व्यज्यते, दारुपरशुसंयोगेन वा । तस्मात् संयोगव्यङ्ग्यत्वात् नित्यः शब्द इत्ययमहेतुः, कालात्ययापदेशात्, व्यञ्जकस्य संयोगस्य कालं न व्यङ्ग्यस्य रूपस्य व्यक्तिरित्येति, सति प्रदीपघटसंयोग रूपस्य ग्रहणं भवति न निवृत्ते संयोगे रूपं गृह्यते, निवृत्ते दारुपरशुसंयोगे दूरस्थेन शब्दः श्रूयते, विभागकाले संयं शब्दव्यक्तिः संयोगकालमत्येतांति न संयोगनिर्मिता भवति, कस्मात् कारणाद्? जावादि कार्याजाव इति । एवमुदाहरणसाधनस्याजावादसाधनमयं हेतुर्हेत्वाज्ञास इति । वाच० । कालात्ययापदेशोऽपि । तथा ह्यस्य रूपं कालात्ययापदिष्टः कालातीत इति हेतोः प्रयोगकालः प्रत्यक्षागमानुपपन्नपरिग्रहसमयस्तमतीत्य प्रयुज्यमानः प्रत्यक्षागमबाधिते विषये वर्त्तमानः कालात्ययापदिष्टो भवतीति । अयं च किञ्चित्करदूषणेनैव दूषितोऽवसेयः । रत्ना० ६ परि० । कालात्ययापदिष्टोऽपि हेत्वाज्ञासोऽपराज्युपगतः । यथा-पक्षाभ्येतान्याम्रफलाभ्येकशास्त्रप्रभवत्वाद्युपयुक्तफलवत् । अस्य हि रूपत्रययोगिनोऽपि प्रत्यक्षाबाधितकर्मानन्तरप्रयोगात् अपदिष्टतागमकत्वे निबन्धनं हेतोः काळाद् दुष्टकर्मानन्तरं प्रयोगः प्रत्यक्षादिविरुद्धस्य दुष्टकर्मानन्तरं प्रयोगाहेतुकालव्यतिक्रमेण प्रयोगः । तस्माच्च कालात्ययापदिष्टाद्वाभिधेयता, हेत्वाभासता च । सम्म० २ काण्ड ।

काळच्छेय-काळच्छेद-पुं० । कालविभागे, ध० ३ अधि० ।

काळणरय-कालनरक-पुं० । नरकजं दे, यत्र यावती स्थितिरिति । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

कालणाण-कालज्ञान-न० । कालस्य शुभाशुभरूपस्य ज्ञाने, "कावे काळणाणं" स्था० १० ठा० । "कालणाणसमासो, पुष्वायरिपदि णिषिओ एसो । दिणकरपक्खसीओ, सीसजणविवोहणट्ठाए" ॥१॥ ज्यो० २१ पाहु० । वाच० ।

कालणाणि (ण्)-कालज्ञानिन्-त्रि० । कालज्ञे, "कासं कालणाणि जाणइ वेज्जयं वेज्जो" । अनु० ।

कालणिवेसि (ण्)-कालनिवेशिन्-पुं० । अनस्तमिते रात्रिप्रथमायां पौरुष्यां निवेशं कृत्वा तिष्ठति, वृ० १ उ० । "कालणिवेसी जे अण्णथमिप आइच्छेऽवक्कमति" । नि० चू० १६ उ० ।

काळसु-काळज्ञ-त्रि० । कासं योग्यकालं ज्योतिषोक्तकालावयवं वा जानाति । ज्ञा-क । कालज्ञानयुक्ते ज्योतिषिके, वाच० । उचितानुचिताऽवसरज्ञे, आचा० १ श्रु० ८ अ० ३ उ० । काळज्ञानं वैद्यान्तिके प्रविशतो यः कालः प्रस्तावस्तद्वेदिनः । वृ० १ उ० ।

काळमुया-काळज्ञता-स्त्री० । कासं प्रस्तावमुपलक्षणत्वाद् देशं च जानातीति काळज्ञस्तज्ञावः काळज्ञता । देशकासपरिज्ञाने, तस्मिन् हि सति गुर्वादिन्द्रसा गुर्वादिभ्य आदारादिप्रदानं करोति ततो विनयहेतुत्वात्तदपि देशकालपरिज्ञानं विनय इति औपचारिकः षष्ठोऽयं विनयः । व्य० १ उ० ।

काळतिग-कालत्रिक-न० । अतीतानागतवर्त्तमानकालरूपे काळत्रये, प्रश्न० २ संब० द्वार ।

काळद्रव्य-कालद्रव्य-न० । काल एव तत्र तद्रूपद्रवणात् द्रव्यं काळद्रव्यम् । द्रव्यभेदे, कर्म० । कालद्रव्यस्य निश्चयसता, ततः कास एव तत्तद्रूपद्रवणाद्द्रव्यं कासद्रव्यं, तत्र च

कासस्य वस्तुतः समयरूपस्य निर्विजागत्वाच्च देशप्रदेशसंज्ञवः । अत एव नास्ति कालत्वाज्ञावोचेदित्यः । नन्वतीतानागतवर्त्तमानज्जेदेन कासस्यापि त्रैविध्यमस्तीति किमिति नोक्तम्? । सत्यम् । अतीतानागतयोर्विनष्टानुत्पन्नत्वेनाऽविद्यमानत्वाद्वातैमानिक एव समयरूपः सद्रूपः, यद्येवं तर्हि पूर्वसमयनिरोधेनैवांतरसमयसद्भावं असंख्यातानां समुदयसमित्याद्यसंभवादावलिंकादयः शास्त्रान्तरप्रतिपादिताः कासविशेषाः कथं संगच्छन्ते? । सत्यम् । तत्त्वतो न संगच्छन्त एव, केवलं व्यवहारार्थमेव कल्पिता इति । कर्म० ४ कर्म० ।

कासदेव-कालदेव पुं० । द्वीपसमुद्रविशेषाधिपतौ, द्वी० ।

कालदोस-कालदोष-पुं० । दुःखमाप्नुभावे, पञ्चा० १७ विष० ।

अयसपिण्णलकणस्य दीनहीनतरादिस्वभावस्य समयस्याऽपराधे, हारि० १८ अष्ट० । लूत्रदोषविशेषे च । यत्र हि अतीतादिकालव्यत्ययो यथा रामो वनं प्राविशदिति वक्तव्ये रामो वनं प्रविशतीत्याह । अनु० । आ० म० । विशेष० । वृ० ।

कालप्ताणाङ्कत-काळाध्वातिक्रान्त-त्रि० । प्रहरत्रयादूर्ध्वं श्रियमाणे कालातिक्रान्ते, अर्ह्योजनातिरेकादानीते च । तत्र साधूनामपरिज्ञोगम् । आह-साधूनामुपयुक्तत्वात्कथं कालातिक्रान्तत्वसम्भवः । सत्यम् । सम्भवत्येव श्रानादिहेतोः त्यक्तं वा स्थाण्डिलं न स्यात् सागारिका वा स्युश्चौरादिभयं वा तथा स्यादिति तत्र विवेकाहं प्रायश्चित्तम् । जीत० ।

कालधम्म-कालधर्म-पुं० । काळो मरणं स एव धर्मो जीवपर्यायः कालधर्मः । ज्ञा० १ अ० । कालो मरणं तद्वृत्तजो धर्मः पर्यायः कालधर्मः । विशेष० । मरणे, स्था० ३ ठा० ३ उ० । "तेजं कावेणं मय्यावथा मणुस्सा काळधम्मणा संजुत्ता प्रवति" स्था० ४ ठा० ३ उ० । "काळधम्मणा संजुत्तं ति" मृतमित्यर्थः । विपा० १ श्रु० २ अ० ।

काळपच्चक्खाण-काळप्रत्याख्यान-न० । नमस्कारपौरुषीप्रत्याख्यानादौ, "कालपच्चक्खाणं णमोक्कारेपोरिसीपुरिमहुं पच्छिमिह्मादि अरुमासावसठेण दो दिवसा तिषि दिवसा मासो वा जाव उम्मासो ति" । आ० चू० ६ अ० ।

कालपभिलेहणा-कालप्रतिलेखना-(प्रत्युपेक्षणा) स्त्री० । कासस्य व्याघातिकप्रभृतिकासचतुष्टयप्रतिवेक्षना प्ररूपणा कासग्रहरूपा कासप्रतिलेखना । कालप्रदण्णे, उक्त० ।

तत्फलम्-

कासपभिलेहणाए णं जंते ! जीवे किं जणयइ? । कासपभिलेहणाए णं नाणावराणिज्जं कम्मं खवेइ ॥ २५ ॥

हे भदन्त ! कालप्रतिलेखनया कासस्य प्रादोषिकप्राभातिकारदिकस्य प्रतिवेक्षना प्रत्युपेक्षणा सिद्धान्तोक्तविधिना सत्यप्ररूपणा ग्रहणप्रतिज्ञागणसावधानत्वं कासप्रतिलेखना, तथा जीवः किं जनयति? । गुरुराह-हे शिष्य ! कालप्रतिलेखनया जीवो ज्ञानावरणीयं कर्म कपयति । उक्त० २५ अ० ।

कालपरियाय-कालपर्याय-पुं० । मृत्योरवसरे, आचा० १ श्रु० ८ अ० ५ उ० ।

कालपरियायमरण-कालपर्यायमरण-न० । संलेखनाकालपर्यायेण भक्तपरिज्ञादिमरणे, आचा० १ श्रु० ८ अ० ४ उ० ।

कालपुरिस-कालपुरुष-पुं० । कालः कालचक्रं पुरुष इव । मेघा-
दिद्वादशराशिस्वरूपे कालव्यवहारकारके पुरुषाकारे गगन-
स्थे वायुचक्रभेदे, वाच० । 'पुरिस' शब्दे वक्ष्यमाणस्वरूपे
पुरुषभेदे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

कालपोगलपरियट्-कालपुङ्गलपरावर्ध-पुं० । कालतः पुद्ग-
लपरावर्धे, कालतस्तु यदात्सर्पिण्यवसर्पिणीसमयेषु सर्वेषु
अपि क्रमेणोत्क्रमेण वा अनन्तानन्तैर्मवैरेको जन्तुर्मृतो भवति
तदा बादः कालपुद्गलपरावर्धो भवति, केवलं येषु समयेष्वेक-
दा मृतेऽन्यदपि यदि तेष्वेव समयेषु म्रियते तदा ते न गण्य-
न्ते, यदा पुनरेकद्वितीयादिसमयक्रममुल्लङ्घ्यापि अपूर्वेषु सम-
येषु म्रियते तदा ते व्यवहिता अपि समया गण्यन्ते इति ।
कर्म० ५ कर्म० ।

कालपरिहीण-कालपरिहीन-न० । परिहानिः परिहीनं काल-
स्य परिहानम् । कालविलम्बे, रा० ।

कालप्पम-कालप्रज्ञ-पुं० । धरणादेरुपातपर्वते, स्था० १० ठा० ।
[स च येषां यावत्प्रमाणस्तथोक्तो द्वितीयभागे ८३३ पृष्ठे
" उपाय " शब्दे]

कालप्पमाण-कालप्रमाण-पुं० । चतुःप्रमाणभेदे, स्था० ४
गा० १ उ० ।

कालवह-कालवध-पुं० । कालव्याघाते, " कविहसिम्ब-
ज्जुगमि अ, गाञ्जअवकाय कालवहो " । भाव० ५ अ० ।

कालवाञ्ज-कालपाल-पुं० । व्यन्तरेकाणां लोकपाले, स्था०
१० गा० ।

कालचूमि-कालजमि-स्त्री० । कालमण्डल्याम्, " ते पुण ससु-
रिउ चिअ पासवणुआरकालजूमिओ " भाव० ४ अ० ।

कालजोगि (ण)-कालभोगिन्-त्रि० । मन्थाहे सूर्येणापि
प्रियमाणे वृज्जने, वृ० १ उ० ।

कालमाण-कालमान-न० । कालो मन्यतेऽसौ । मन्-कर्मणि घ-
श्च सुप्-स० । कालपरिमाणे, वाच० । कालपरिमाणापेक्षायाम्,
पञ्चा १० विव० । (देवानामाहारोच्चासयोः कालमानं
'मान' शब्दे वक्ष्यते)

कालमास-कालमास-पुं० । कालो मरणं तस्य मासः प्रकमा-
द्वसरः कालमासः । मरणमासे, भ० ७ श० १० उ० । " काल-
मासे कालं किञ्चा " भ० ७ श० ६ उ० ।

कालमासिणी-कालमासिनी-स्त्री० । कालमासवत्यां गर्भाधा-
नाश्रवमासवत्याम्, " सिया य समणछाए गुविणी कालमा-
सिणी " । दश० ५ अ० १ उ० ।

कालपिगपट्-कालमृगपट्-पुं० । कालमृगचर्मणि, ज० २ वक्ष० ।
जी० ।

कालय-कालक-पुं० । अमरे, विशेषे । श्यामे, " तेज तेज्जेण उ-
त्कृतो कालओ जातो कागवओ नामेण विक्खातो " भा०
म० द्वि० ।

कालज्ञप-कालज्ञ-पुं० । कालस्य साधूचितप्रज्ञासमयस्य
भङ्गे सङ्गनमतिक्रम इति यावत् । अतिथिसंविभागवतस्या-
प्रतिचारे, कालं न्यूनमधिकं वा ज्ञात्वा साधवो न प्रही-

ष्यन्ति, ज्ञास्यन्ति च यथाऽयं ददातीत्येवं विकल्पतो दानार्थ-
मभ्युपधानमतीचार इति चतुर्थः । ध० २ अधि० ।

काललोहसिंचण-काललोहसेचन-न० । काललोहेनाऽभिषेक-
नरूपे शरीरदाने, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार ।

कालवह-देशी-धनुषि, दे० ना० २ वर्ग ।

कालवर्णिमग-कालावर्तसक-न० । चमरचञ्चाराजधान्यां स्वना-
श्रयते विमाने, यत्र चमराग्रमहिषी काक्षी देखी उपपत्ता ।
ज्ञा० १ अ० ।

कालवाङ् (ण)-कालवादिन्-पुं० । कालकृतमेव सर्वे जग-
न्मन्यमाने, मं० । कालवादिनश्च नाम ते मन्तव्या ये का-
लकृतमेव सर्वे जगन्मन्यन्ते । तथा च ते ब्राह्मः-न काल-
मन्तरेण चम्पकाशोकसहकारादिवनस्पतिकुसुमोद्गमफलब-
न्धादयो हिमकणानुषक्तशीतप्रपातनक्षत्रगर्भाधानवर्षादयो वा
श्रुतुविनागसंपादिता बालकुमारयौवनबालपलितागमादयो
वाऽवस्थाविशेषाः घटन्ते प्रतिनियतकालविभाग एव तेषामुप-
लभ्यमानत्वात् । अन्यथा सर्वमव्यवस्थया जनेत् । न चैतत् दृ-
ष्टमिदं वा । अपि च-मुद्रपङ्क्तिरपि न कालमन्तरेण लोके भवन्ति
इत्यते, किं तु कालक्रमेण, अन्यथा स्थाश्रीन्धनादिसामग्रीसंप-
र्कसंज्ञे प्रथमसमयेऽपि तस्याभावप्रसंगो न च भवति, तस्मा-
द्यत्कृतकं तत्सर्वं कालकृतमिति । तथाचोक्तम्-

" न कालव्यतिरेकेण, गर्भबालशुभादिकम् ।

यत्किञ्चिज्जायते लोके, तदसौ कारणं किञ्च ।

किञ्च कालादते नैव, मुद्रपङ्क्तिरपीकृते ।

स्थाव्यादिसंनिधानेऽपि, ततः कालादसौ मता ॥ ३ ॥

कालाज्ञाये च गर्जादि, सर्वे स्यादव्यवस्थया ।

परेष्टहेतुसद्भावमात्रादेव तदुद्भवात् ॥ ३ ॥

कालः पचति भूतानि, कालः संहरते प्रजाः ।

कालः सुप्तेषु जागर्ति, काशो हि दुरतिक्रमः ॥ ४ ॥

अत्र परेष्टहेतुसद्भावमात्रादिति पराभिमतवनितापुरुषसंयो-
गादिमात्ररूपहेतुसद्भावमात्रादेव, तदुद्भवादिति गर्भापुद्गव-
प्रसंगात् । तथा कालः पचति परिपाकं नयति परिणीतिं नयति
भूतानि पृथिव्यादीनि; तथा कालः संहरते प्रजाः पूर्वपर्याया-
त्पच्यन्त्य पर्यायान्तरेण प्रजाः शोकान् स्थापयति; तथा कालः
सुप्तेषु जनेषु जागर्ति काल एव तं तं सुप्तं जनमापदो रक्षतीति
ज्ञावः । तस्माद्वि स्फुटं दुरतिक्रमोऽपार्कचर्मशक्यः काल इति ।

न० । खण्डनम्-तत्र ये कालवादिनः सर्वे कालकृतं मन्यन्ते तान्
प्रति धूमः-कालो नाम किमेकस्यभावो नित्यो व्यापी, किं वा
समयादिरूपतया परिणमतीति ? तत्र यद्यद्यः पक्षः तदयुक्तम् ।
तथाभूतकालप्राहकप्रमाणाभावाच्च खलु तथाचूतं कालं प्रत्य-
क्षेणोपलभामहे । नाप्यनुमानेन, तद्विनाभाविशिक्षाभावात् ।
अथ कथं तद्विनाभाविशिक्षाज्ञावो यावता इत्यते भरत-
रामादिषु पूर्वापरव्यवहारः, स च न वस्तुस्वरूपमात्रनिमित्तो,
वर्तमाने च काले वस्तुस्वरूपस्य विद्यमानतया तथा व्यवहार-
प्रवृत्तिप्रशक्तेः, ततो यन्निमित्तोऽयं भरतरामादिषु पूर्वापरव्य-
वहारः स काल इति । तथाहि-पूर्वकालयोगी पूर्वा ज्ञतचक्र-
वर्ती, अपरकालयोगी चापरो रामादिरिति । ननु यदि भरत-
रामादिपूर्वापरकालयोगतः पूर्वापरव्यवहारस्तर्हि कालस्यैव
कथं स्वयं पूर्वापरव्यवहारः ? तदन्यकालयोगादिति चेत्, न ।

तत्रापि स एव प्रसङ्ग इत्यनवस्था । अथ मा चूदेष्ट दोष इति । तस्य स्वयमेव पूर्वत्वमपरत्वं चेष्टते, नान्यकालयोगादिति । तथाचोक्तम्—“ पूर्वकालादियोगी यः, पूर्वोदित्यपदेशभाक् । पूर्वापरत्वं तस्यापि, स्वरूपादेव नान्यतः ” ॥१॥ नदप्याकण्ठपी-
ताऽऽसवप्रलापदेशीयम् । यत एकान्तैकौ व्यापी नित्यः कालोऽ-
च्युपगम्यते ततः कथं तस्य पूर्वोदित्वसंभवः ? अथ सहचारिसं-
पर्कशब्दादेकस्यापि तथात्वकल्पना । तथाहि-सहचारिणो भरता-
दयः पूर्वा अपरे च रामादयोऽपराः, ततस्तत्संपर्कवशात्कालस्या-
पि पूर्वोपरव्यपदेशो भवति । सहचारिणो व्यपदेशो यथा-म-
ञ्जः क्रोशन्ति इति । तदेतदपि बाह्यशजल्पितम् । इतरेतराश्र-
यदेशप्रसंगात् । तथाहि-सहचारिणां जरतादीनां पूर्वोदित्वं का-
लगतपूर्वोदित्वयोगात्, कालस्य च पूर्वोदित्वं सहचारि-
भरतादिगतपूर्वोदित्वयोगतः, तत एकऽसिद्धावन्तरस्या-
प्यसिद्धिः । उक्तं च—

“ एकत्वव्यापितायां हि, पूर्वोदित्वं कथं ज्ञेयम् ? ।

सहचारिवशात्त-द्वयोऽन्याश्रयतागमः ॥ १ ॥

सहचारिणां हि पूर्वत्वं, पूर्वकालसमागमात् ।

कालस्य पूर्वोदित्वं च, साहचर्यवियोगतः ” ॥ २ ॥

प्रागसिद्धावेकस्य कथमन्यस्य सिद्धिरिति तत्राद्यः पक्षः श्रेयान् ।
अथ द्वितीयः पक्षः, सोऽप्ययुक्तः, यतः समयादिरूपे परिणामिनि
काले विशिष्टेऽपि फलवैचित्र्यमुपपन्नम्यते । तथाहि-समकालमा-
रज्यमाणायामपि मुद्रपङ्क्तिरविकल्पा कस्यचिद् दृश्यते, अपरस्य
तु स्थाव्यादिसंगतावेव विकल्पा । तथा समयकालमेकस्मिन्नेव
राजनि सेव्यमाने सेवकस्यैकस्य फलमचिराद्भवति, अपरस्य
तु कालान्तरेऽपि; तथा समानेऽपि समकालमपि क्रियमाणे कृ-
ष्यादिकर्मण्येकस्य परिपूर्णा धान्यसंप्रपञ्जयते, अपरस्य
तु खरमस्फुटिता वा न किञ्चिदपि । ततो यदि काल एव के-
चनः कारणं भवेत्तर्हि सर्वेषामपि सममेव मुद्रपङ्क्त्यादिकं फलं
ज्ञेयम्, न च भवति, तस्मात् कालमात्रकृतं विश्ववैचित्र्यम्, किं तु
कालादिसामग्रीसापेक्षं तत्तत्कर्मनिबन्धनमिति स्थितम् । न० ।
[अनेकान्तेन स्याद्वादिनामपि कालस्य कारणत्वं सम्मतमेव]
कालोऽपि कर्त्ता, यतो वक्रुलचम्पकाशोकपुष्पागसहकारादीनां
विशिष्ट एव काले पुष्पफलाद्युद्भवो न सर्वदेति । यच्चोक्तम्—
कालस्यैकरूपत्वाज्जगद्वैचित्र्यं न घटत इति, तदस्मान् प्रति न दू-
षणम्, यतोऽस्माभिर्न काल एवैकः कर्तृत्वेनाभ्युपगम्यते, अपि
तु कर्मापि, ततो जगद्वैचित्र्यमित्यदोषः । एकान्तवादसमाश्रयणे
तु दोषः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

कालादेकान्तवादोऽपि मिथ्यात्वमेवेत्याह—

कालो सदाव गिर्यर्हः, पुन्यकथं पुरिसकारणेगता ।

मिच्छन्तस्तो चैव उ, समासश्चो होति सम्पत् ॥१॥१०॥

कालस्वभावनियतिपूर्वकृतपुरुषकारणरूपा एकान्ताः सर्वेऽप्ये-
कका मिथ्यात्वम्, त एव समुदिताः परस्परजहद्वृत्तयः सम्य-
क्त्वरूपतां प्रतिपद्यन्ते इति तात्पर्यार्थः । तत्र काल एवैकान्तेन ज-
गतः कारणमिति कालवादिनः प्राहुः । तथाहि-सर्वस्य शीतोष्णव-
र्षावनस्पतिपुरुषादेर्जगतः प्रजवस्थितिर्विशेषः प्रहोपरागयुतियु-
क्तोदयास्तमयगतिगमनागमनादौ वा कालः कारणं, तमन्तरेण स-
र्वस्यास्त्योत्पत्तिः कारणत्वाज्जितमजावसङ्गाच्चोपपन्नाभावात्, तस्मादे-
व भावान्न युक्तम् “कालः पचति ज्ञातानि” इत्यादि । अस्वेततत् ।
तत्कालसङ्गावेऽपि वृष्ट्यादः कदाचिद्दर्शनात् । नच तदज्ञेयमपि

तद्विशेषकृतमेव, नित्यैकरूपतया तस्य विशेषाभावात् । विशेषे
वा तज्जननाजननस्वभावतया तस्य नित्यत्वव्यतिक्रमात् स्वभा-
वभेदाद् भेदसिद्धेः । नच ग्रहमण्डलादिकृतो वर्षाद्विशेषः, तस्या-
प्यहेतुकतयाऽज्ञावात् । नच काल एव तस्य हेतुः, इतरेतराश्रय-
दोषप्रशङ्के । सति कालभेदे वर्षादिभेदहेतोर्ग्रहमण्डलादेर्भेदः, त-
द्भेदाच्च कालभेद इति परिस्फुटितरेतराश्रयत्वम् । अन्यतः
कारणाद्वर्षादिभेदेन काल एव एकः कारणं भवेत् इत्यन्युपग-
मविरोधः । कालस्य कुतश्चिद्भेदाभ्युपगमे अनित्यत्वमित्युक्तम् ।
तत्र च प्रजवस्थितिर्विनाशेषु यद्यपरः कालः कारणं, तदा तत्रापि
स एव पर्यनुयोग इत्यनवस्थानान्न वर्षादिकार्योत्पत्तिः स्यात् ।
नचैकस्य कारणत्वं युक्तम्, क्रमयोगपद्यान्यां तद्विरोधात् । तत्र
काल एवैकः कारणं जगतः । सम्म० २ कारणम् । आचा० ।

कालवासि (गु)—कालवर्षिण्य-पुं० । अवसरवर्षिणि मेघे, अ-
वसरे दानव्याख्यानादिपरांपकारार्थप्रवर्तके पुरुषजाते च ।
स्था० ४ डा० ४ उ० ।

कालविभोक्स्व—कालविमोक्ष-पुं० । चैत्यमहिमादिकेषु कालेषु,
समायातादिघोषणापादितो यावन्तं कालमुच्यते यास्मिन् वा काले
व्याख्यायते तस्मिन् विमोक्षजेदे, आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

कालविभाग—कालविभाग-पुं० । अनाद्यपर्यवसितादिकाल-
जेदेयु, “ इत्तो कालविभागं तु, तेसि वोच्छं चरव्विदं ” ।
उत्त० ३६ अ० ।

कालविरुद्ध—कालविरुद्ध-त्रि० । कालप्रतिकूलं, कालविरुद्धत्वे-
वम्-शीतर्तौ हिमावयपरिसरे, गीष्मर्तौ मरौ, वर्षासु अपरदक्षि-
णसमुद्रपर्यन्तज्जुभागेषु, महारण्ये यामिनीमुखवेलीयां वा प्र-
स्थानम्, तथा फाल्गुनमासाद्यन्तरे तिष्यपीडनम्, तद्व्यवसा-
यादि, वर्षासु वा पत्रशाकप्रहणादि क्रियम् । ध० २ अधि० ।

कालविवक्षास—कालविपर्ययास-पुं० । श्रुतुषके अधिकवासे,
वर्षासु विहारे च । “ उरुबद्धकाले अतिरेगो वासो एवं संभव-
ति दुस्तजद्वद्वृता वा वासासु विहरन्ति, एवं कालविवक्षासं
करोति ” नि० चू० १ उ० ।

कालवेद्या—कालवेद्या-स्त्री० । कालस्य शनेवैला कालभेदः ।
ख्यादिवारेषु दिवानिशोरक्षायामभेदे, वाच० । कालवे-
लायां प्रकरणानि निर्युक्तयो वा साधुजिगीण्यन्ते, न वा ? तथा
कालवेलायां श्राद्धैरपि संग्रहणीप्रमुखं गणयते, न वेति प्रश्ने, काल-
वेलायां सर्वेषामप्याचारप्रदीपादौ निर्युक्तिजान्यादिप्रभृति स-
र्वं गठनपाठनादि प्रतिषिद्धमस्ति । १६ प्र० सेन० २ उ० ।

कालवेसिय—कालवैश्यक-पुं० । कालाख्यायाः वेद्यायाः पुत्रः
कालवैश्यकः । मधुरानृपतेः कालवेद्यायां संजाते पुत्रे, उत्त० २
अ० । (‘ रोगपरीसह ’ शब्दे तत्कथा वक्ष्यते)

कालसंजोग—कालसंयोग-पुं० । वर्तमानादिकालसङ्गणानुज्ञौ,
मरणयोधे च । स्था० ३ डा० २ उ० ।

कालसंदीव—कालसन्दीप-पुं० । रुद्रमहेश्वरमारितत्रिपुरासुरे,
आ० क० । आ० चू० । सूत्र० । (“ सिक्का ” शब्दे दर्शयि-
ष्यमाणकथया स्पष्टीकविध्यति)

कालसमय-कालसमय-पुं० । कालश्चासौ समयश्च कालसमयः ।
कावरूपे समये, "पुरस्खंडे कालसमयसि वासाणं पदमे सम-
ए पणिवज्जइ ।" पूर्वस्मिन् कावे [समयसि चि] समयः सङ्केता-
दिरपि ज्ञाति । सू० प्र० ८ पादु० ।

कालसमा-कालसमा-स्त्री० । अवसर्पिण्या उत्सर्पिण्या वा
अरकं कालविभागे, प्रथमः कालविभागः सुषमसुषमा, द्वि-
तीयः सुषमा, तृतीयः सुषमदुःषमा, चतुर्थो दुःषमसुषमा, प-
ञ्चमो दुःषमा, षष्ठा दुःषमदुःषमा इत्यर्थः । उक्तानि कालस-
मानामानि । ज्यो० २ पादु० ।

कालसमाधि-कालसमाधि-पुं० । समाधिज्ज्ञेदे, यस्य यं कालम-
वाप्य समाधिरूपयते । तद्यथा-शरदि गर्वा नक्तमुलकानामह-
नि वलितुजां यस्य वा यावन्तं कालं समाधिर्भवति यस्मिन् वा
समाधिर्याख्यायते स कालप्राधान्यात् कालसमाधिरिति । सू-
त्र० १ श्रु० १० अ० ।

कालसमोसरण-कालसमवसरण-न० । समवसरणमेलापक-
भेदे, कालसमवसरणं तु परमार्थतो नास्ति, विवक्षया तु यत्र
द्विपदादयः समवसरन्ति व्याख्यायते च समवसरणं यत्र त-
त्कालप्राधान्यादिदमुच्यते । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

कालसहाव-कालस्वजाव-पुं० । कालसामर्थ्ये, पञ्चा० १७ विव० ।

कालसिद्धा-कालशिद्धा-स्त्री० । मरणार्थपादपोषगमनशिला-
याम्, संथा० ।

कालसोअरिय-कालसौकरिक-पुं० । कालनामके सूनावृत्तिके,
स चाऽविनीतो मृत्वा सप्तमपृथिवीं गतः, तत्पुत्रः सुलसः सु-
श्रावकोऽनृदिति । आ० क० । नि० चू० । स्था० । सूत्र० । ('सु-
लस' शब्देऽस्य कथा वक्ष्यते)

कालहसिय (ए)-कालहास्तिन-पुं० । कलम्बुकासन्निवेशस्थे
प्रात्यन्तिके मेघस्य ज्ञानार्, आ० म० द्वि० । आ० चू० ।
('वोर' शब्देऽस्य कथा वक्ष्यते)

काला-कात्वा (ली)-स्त्री० । कालो वर्णोऽस्यस्या अर्श-अच् ।
कात्वी वर्णश्चेदिति घातिकोक्तेः कावशब्दस्यैव वर्णवाचित्वे ङीष् ।
इह तु अर्श आद्यजन्तत्वात् न ङीप् । नीलिन्यां कृष्णविवृतायां
कृष्णजीरके च । कव विक्षेपे, णिच् पचाद्यच् । मञ्जिष्ठायाम्, कु-
लिकवृक्षे, अश्वगन्धायुक्ते, पाटलावृक्षे च । वाच० । प्राकृते तु "अ-
जातेः पुंसः" । ८ । ३ । ३२ । इति अजातिवाचिनो जातिभि-
श्वाचकात् कावशब्दात् वा ङीप् । कात्वा काली । जातिवा-
चकात् ङीवैव, काली । प्रा० ३ पाद ।

कालाङ्कत-कालातिक्रान्त-न० । कालं दिवसस्य प्रहरत्रयलक्षण-
मतिक्रान्तं कालातिक्रान्तम् । "जणं णिग्गये वा जाव साइमं पढमाए
पोरिसीए पडिग्गहेत्ता पच्चिमं पोरिसि उवायणावित्ता आहार-
माहारइ, एस णं गोयमा ! कालाङ्कते पाणभोयणे" इत्युक्तस्व-
रूपे कालातिक्रमदोषदुष्टे पानभोजने, म० ७ श० १ उ० । त-
त्पण्णुभुक्ताकालाऽप्राप्ते वा पानभोजने, "कालाङ्कतेहि य पमा-
णाङ्कतेहि य पाणभोअणेहि अण्णया कयाइ सरोरिगसंविउव-
रोगातंके पाउब्भूए" म० ए श० ३३ उ० ।

कालाङ्कतकिरिया-कालातिक्रान्तकिरिया-स्त्री० । वसतेः काला-
तिक्रमदोषे, आच्चा० ।

से आगंतारेसु वा आरामागारेसु वा गाहावकुत्त्रेसु वा
परियावसहेसु वा जे भयंतारो उववहियं वा वासावा-
सियं वा कप्पं उवातिणावेत्ता तं दुगुणा दुगुणेण अप-
रिहरित्ता तत्थेव जुज्जो संवसंति अयमाउसो ! इतरा उववहा-
णकिरिया या वि भवति, इह खलु पाईणं वा ४ संते गतिया
सह्वा जवंति । तं जहा-गाहावईउ वा जाव कम्मकरीउ वा तेसिं
च णं आयारगोयरे णो सुणि संते भवति तं सह्माणेहिं
तं पत्तियमाणेहिं तं रोयमाणेहिं वहवे समणमाहणअतिहि-
किवणवणीए समुद्दिस्स तत्थ तत्थ अगारीहिं अगाराइं
चेत्तिताइं जवंति । तं जहा-आएसणाणि वा आयतणाणि वा
देवकुत्त्राणि वा सजाओ वा पवाणि वा पणियगिहाणि वा
पणियसात्ताओ वा जाणगिहाणि वा जाणसालाओ वा सु-
धाकम्मं ताणि वा डब्बकम्मं ताणि वा वणकम्मं पुव्वकम्मं
इंगालकम्मं ताणि वा कट्टकम्मं ताणि वा सुसाणकम्मं मं-
तसुसाणगिरिकंदरा संति सेत्तावट्टाणकम्मं भवणगिहाणि
वा जे भयंतारो तहप्पगाराइं आएसणाणि वा जाव भवण-
गिहाणि वा तेहिं उवयमाणेहिं उवयंति अयमाउसो ! अजि-
कंतकिरिया वि भवति, इह खलु पाईणं वा ४ जाव
तं रोयमाणेहिं वहवे समणमाहणअतिहिकिवणवणी-
ए समुद्दिस्स तत्थ तत्थ अगारीहिं अगाराइं चे-
याइं जवंति । तं जहा-आएसणाणि वा जाव गिहाणि वा जे
भयंतारो तहप्पगाराइं आएसणाणि वा जाव गिहाणि वा
तेहिं अणोवयमाणेहिं उवयंति अयमाउसो ! अणजिक्त-
किरिया या वि भवति, इह खलु पाईणं वा ४ संतेगइया सह्वा
जवंति । तं जहा-गाहावई वा जाव कम्मकरी वा तेसिं च णं
एवं वुत्तपुव्वं जवति, जे इमे भवंति समणा जगयंतो सील-
मंता जाव उवरया मेहुणाओ धम्माओ णो खलु एसिं जयं-
ताराणं कप्पति आहाकम्मिए उवस्सए वत्थए सेज्जाणिमा-
णि अम्महं अप्पणो अट्टाए चेइयाइं जवंति । तं जहा-आ-
एसणाणि वा जाव गिहाणि वा सव्वाणि ताणि समणा-
णं णित्तिरामो अवियाइं वयं पच्छा अप्पणो सयट्टाए वे-
तिस्सामो तं आएसणाणि वा जाव गिहाणि वा एतप्पगारं
णिग्गोसं सोच्चा णिसम्मं जे भयंतारो तहप्पगाराइं आएसणा-
णि वा जाव गिहाणि वा उवागच्छंति, इयरा इतरेहिं पाहुकेहिं
वट्टत्ति अयमाउसो ! वज्जकिरिया वि भवति, इह खलु पाईणं
वा ४ संतेगइया सह्वा जवंति तेसिं च णं आयारगोयरे
जाव तं रोएमाणेहिं वहवे समणमाहणं जाव वर्णीमगे पग-
णिय २ समुद्दिस्स तत्थ तत्थ अगारीहिं अगाराइं चेइयाइं
जवंति । तं जहा-आएसणाणि वा जाव गिहाणि वा जे भ-
यंतारो तहप्पगाराइं आएसणाणि वा उवागच्छंति, इतरा इतरे-

हिं पाहुमेहिं अयमाउसो ! महावज्जकिरिया यावि जवति, इह खलु पाईणं वा ४ संते गइया जाव ते रोयमाणेहिं वहवे समणजाए समुद्दिस्स तत्थ अगारीहिं अगाराइं चेइयाइ भवंति । तं जहा-आएसणाणिं वा जाव भवणगिहाणि वा जे जयंतारो तहप्पगाराइं आएसणाणि वा जाव गिहाणि वा उवागच्छंति, इयरा इयरोहिं पाहुमेहिं अयमाउसो ! सावज्जकिरिया यावि जवति, इह खलु पाईणं वा ४ संतेगइया सहा जवंति । तं जहा-गाढावई वा जाव कम्मकरीओ वा तोसिं च णं आयारगायरे णो सुणिसंते भवति, तं सदहमाणेहिं ३ एकं समणजाय समुद्दिस्स तत्थ तत्थ अगारीहिं अगाराइं चेइयाइ जवंति । तं जहा-आएसणाणि वा जाव जवणगिहाणि वा महया पुढवकायसमारंभेणं एवं आउतेउवाउवणस्सइ महया तसकायसमारंभेणं महया संरंभेणं महया समारंभेणं महया आरंभेणं महया विरुवरुवेहिं पावकम्मकिवेहिं तं जहा-छायणआं द्वेवणओ संथारउवारपिहाणओ सीतोदए वा परिट्ठविय पुव्वे भवति, अगणिकाए वा उज्जाद्वियपुव्वे जवति, जे जयंतारो तहप्पगाराइं आएसणाणि वा जाव भवणगिहाणि वा उवागच्छंति इतरा इतरेहिं पाहुमेहिं दुपक्खंते कम्मं सेवंते अयमाउसो ! महासावज्जकिरिया यावि भवति, इह खलु पाईणं वा ४ जाव ते रोयमाणेहिं अप्पणो सयट्ठाए तत्थ तत्थ अगारीहिं अगाराइं चेइयाइ भवंति, तं आएसणाणि वा जाव गिहाणि वा महया पुढवकायसमारंभेणं जाव अगणिकाए वा उज्जाद्वियपुव्वे भवति, जे जयंतारो तहप्पगाराइं आएसणाणि वा जाव गिहाणि वा उवागच्छंति, इतरा इतरेहिं पाहुमेहिं एगपक्खंते कम्मं सेवंते अयमाउसो ! अप्पसावज्जकिरिया यावि जवति एवं खलु तस्म भिक्खुस्स वा भिक्खुणीए वा सामगियं ।

साम्प्रतं कालातिक्रान्तवसतिदोषमाह-(से) इत्यादि । तेष्वारामगारेषु ये भगवन्त ऋतुबद्धमिति शीतोष्णकालयोर्मासकल्पमुपनायातिवाह्य वर्षासु वा चतुरो मासानतिवाह्य तत्रैव पुनः कारणमन्तरेणासते, अयमायुष्मन् ! कालातिक्रमदोषः संभवति । तथाच स्त्र्यादिप्रतिबन्धः क्लेहादुद्गमादिदोषसंभवो वेत्यतस्तथा स्थानं न कल्पते इति । इदानीमुपस्थानदोषमभिधित्सुराह-(से) इत्यादि । ये जगन्तः साधव आगन्तारादिषु ऋतुबद्धं वर्षा वाऽतिवाह्यान्यत्र मासमेकं स्थित्वा द्विगुणत्रिगुणादिना मासकल्पेनापरिहृत्य द्वित्रैर्मासैर्यवधानमकृत्वा पुनस्तत्रैव वसन्ति । अयमेवंचतुः प्रतिश्रय उपस्थानक्रियादोषदुष्टो भयतीत्यतस्तत्रावस्थातुं न कल्पत इति । इदानीमतिक्रान्तवसतिप्रतिपादनायाह-इह प्रज्ञापकाद्यपेक्षया प्राच्यादिषु दिक्षु श्रावकाः प्रकृतिजन्का वा गृहपत्यादयो ज्ञेयेयुः तेषां च साध्वाचारगोचरः (गो) सुणिसन्तो इति न सुष्ठु निशान्तः भूतोऽवगतो जवत साधूनामेवंभूतः प्रतिश्रयः कल्पत, नैवंचतु इत्येयं न ज्ञातं जवतीत्यर्थः । प्रतिश्रयदानफलं च स्वर्गादिकं तैः कुतश्चि-

दवगतं तच्छुद्धिधनैः प्रतीयमानै रोचयद्भिरेकार्था एते, किञ्चिद्भेदाद्वा भेदः । तदेवंचतैरगारिभिर्गृहस्थैर्वहून् श्रमणादीनुद्दिश्य तत्र तत्राऽऽरामादौ यानशाखादीनि स्वार्थं कुर्वेद्भिः श्रवणाद्यवकाशार्थम् (चेइयांति) महान्ति कृतानि जयन्ति चागाराणि, स्वनाम-आहं दर्शयति । तद्यथा-अवेशनानि लोहकारादिशाला, आयतनानि देवकुत्रपार्श्वोपवरकदेवकुलानि प्रतिगतानि, सज्जाश्चातुर्वेद्यादिशाखाः, प्रपा उदकदानस्थानानि, पण्यगृहाणि पण्यपणाः, शाखा घण्टशाला, यानगृहाणि यत्र यानानि तिष्ठन्ति, यानशाखा यत्र यानानि निष्पान्द्यते (सुधाकम्मंति) तानि यत्र सुधा परिकर्म क्रियते । एवं दर्जवल्कवनाङ्गारकाष्टकर्मगृहाणि द्रष्टव्यानि । श्मशानगृहं प्रतीतम्, शान्तिकर्मगृहं यत्र शान्तिकर्म क्रियते, गिरिगृहं पर्वतोपरिगृहं, कन्दरं गिरिगृहा संस्कृता, शैलोपस्थानं पाषाणमण्डपः, तदेवंभूतानि गृहाणि तैश्चरकब्राह्मणादिभिरभिक्रान्तानि पूर्वं पश्चाद् भगवन्तः साधवोऽवपतन्त्यवतरन्ति । अयमायुष्मन् ! विनेयामन्त्रणम् । अतिक्रान्तक्रिया वसतिर्भवत्यल्पदोषा चेयम् । इहेत्यादि सुगमं, नवरं चरकादिभिरनवसेवितपूर्वानभिक्रान्तक्रियावसतिर्भवतीत्यं वाऽनभिक्रान्तत्वादिवाकल्पनीयेति । साम्प्रतं वर्जाभिधानां वसतिमाह-इह खल्वित्यादि प्रायः सुगमम् । समुदार्यान्त्यात्मार्यं गृहाणि निर्वर्तितानि साधुभ्यो दत्त्वा आत्मार्यं त्वन्यानि कुर्वन्ति, ते च साधवस्तेष्वितरेतरेषूच्चावचेषु (पाहुडेहिंति) प्रदत्तेषु गृहेषु यदि वर्त्तन्ते ततो वज्जक्रियाभिधाना वसतिः सा च न कल्पते इति । इदानीं महावर्जाभिधानां वसतिमधिकृत्याह-इहेत्यादि प्रायः सुगममेव, नवरं श्रमणार्थं निष्पादितायां यावन्ति वसतौ स्थानादि कुर्वन्तो महावर्जाभिधाना वसतिर्भवत्यल्पदोषा चेयं विशुद्धकोटिश्चेति । इदानीं सावद्याभिधानामधिकृत्याह-इहेत्यादि प्रायः सुगमं, नवरं पञ्चविधश्रमणार्थमेवैषा कल्पिता, ते चामी श्रमणाः-“णिगंथसकृतावसगेरुअआजीवपञ्चहा समणा इति” अस्यां च स्थानादि कुर्वन्तः सावद्यक्रियाऽभिधाना वसतिर्भवति, अल्पदोषा चेयं विशुद्धकोटिश्चेति । महासावद्याभिधानामधिकृत्याह-(इहेत्यादि) इह कश्चिद् गृहपत्यादिर्येकं साधर्मिकमुद्दिश्य पृथिवीकायादिसंरम्भसमारम्भैरन्यतरेण वा महता तथा विरूपरूपैर्नानारूपैः पापकर्मकृत्यैरनुष्ठानैस्तद्यथा क्लान्तो लेपनतस्तथा संस्तरार्थं द्वारद्वकनार्थं चेत्यादीनि प्रयोजनान्युद्दिश्य शीतोदकं त्यक्तपूर्वं जवेत्, अग्निर्वा प्रज्वालितपूर्वं जवेत्, तदस्यां वसतौ स्थानादि कुर्वन्तस्ते द्विपक्षं कर्मासेवन्ते । तद्यथा-प्रव्रज्यां आध्यात्मिकवसत्यासेवनाद् गृहस्थत्वं च रागद्वेषं च ईर्यापथं सांपरायिकं चेत्यादिदोषान् महासावद्यक्रियाभिधाना वसतिर्भवतीति । इदानीमल्पक्रियाभिधानामधिकृत्याह-इहेत्यादि सुगमं, नवरम् अल्पशब्दोऽनाववाचीति, एतत्तस्य भिक्षोः सामर्थ्यं संपूर्णं भिक्षुभाव इति । “कालाङ्कतुवट्ठाणा अजिक्कता चेव अणजिक्कन्ता य वज्जा य महावज्जा सावज्जमहप्पकिरिया य” । एताश्च नव वसतयो यथाक्रमं नवजिरनन्तरसूत्रैः प्रतिपादिताः, आसु च अजिक्कन्ता अल्पक्रिये योग्ये, शेषास्वयोग्या इति । आचा० १ भु० १ अ० २ उ० । पं० व० ।

कालाङ्कता-कालातिक्रान्ता-खी० । कालमतिक्रान्ता कालातिक्रान्ता । कालातिक्रान्तक्रियास्य वसतिदोषज्जेदे, “उउमासं समईआ, कालाईआ उ सा भवे सिज्जा” । (ऋताविति) ऋतुबद्धे मासं समतीता या निवासेन, उपलक्षणाद्वर्षाकाले वा चतुरकालातीतासु कालातीतैव, सा भवेच्छ्रया, शययेति वसतिः । अन्ये तु पाग-

स्तर इत्थं व्याचक्षते-ऋतुवर्षयोः समतीता निजं कालमृतुष्वे
मासं वर्षाकाले चतुर इति शेषं मूलवत् । पं० व० ३ द्वार ।

कालाङ्कम-कालातिक्रम-पुं० । कालस्य साधूचितनिकासमय-
स्याऽतिक्रमोऽदिस्ययाऽनागतभोजनपश्चाद्भोजनद्वारेणोद्युक्त-
नै कालातिक्रमः । अतिथिसंविज्ञागस्य चतुर्थशिक्षाव्रतस्याऽ
तिचारे, पञ्चा० १ विच० । । कालस्यातिक्रमः कालातिक्रम
इत्युचितो यो भिक्षाकालः साधूनां, तमतिक्रम्यानागतं वा
भुक्तेऽतिक्रान्ते वा तदा च किञ्चित्तेन लब्धेनापि कालातिका-
तत्वात्तस्य । उक्तं च-“काले दिन्नस्स पहे-णयस्स अग्घो न
तीरई किं तु । तस्सेव अ कालपणा-मियस्स गेएहतया न-
त्थि” ॥ आध- ६ अ० ।

कालाङ्कार-कालातिचार-पुं० । दीर्घस्थितिके, “आउस्स काला-
इचरं ष घाप, लद्धाणुमाणे य परेसु अछे ।” सुत्र० १ ध्रु० १३ अ० ।

कालाएस-कालादेश-पुं० । कालप्रकारे कालत इत्यर्थे, म० २४
श० १ उ० ।

कालाकाल-कालाकाद-पुं० । संचरणस्य उचिताऽनुचित-
रूपयोः समयाऽसमययोः, प्रश्न० ३ आध्र० द्वार ।

कालाग (गु) रु-कालाग (गु) रु-न० । कृष्णागुरुणि, झा०
१ अ० । “कालागुरुकंदुरुकधूवमघमघायमाणगंधुदुयाजिरामे” ।
प्रज्ञा० २ पद । औ० । रा० ।

कालाणुओग-कालानुयोग-पुं० । तृतीयेऽनुयोगे, स च सूर्यप्र-
क्षितिः, उपलक्षणमेतत्-चन्द्रप्रक्षप्यादिरपि । आ० म० द्वि० ।

कालाणुडाइ (ए)-कालानुष्ठायिन-त्रि० । यद्यस्मिन् काले
कर्त्तव्यं तस्मिन्नेवानुष्ठायितुं शीलमस्येति कालानुष्ठायी । कालान-
तिपातकर्त्तव्योद्यते, आचा० १ ध्रु० २ अ० ५ उ० ।

कालादेस-कालादेश-पुं० । एकदिसमयस्थितिकत्वे, भ० ५
श० ८ व० । कालविशेषितत्वलक्षणप्रकारे, भ० १४ श० ४ उ० ।

कालायस-कालायस्-न० । लोहविशेषे, भ० १ श० ५ उ० ।
औ० । जं० । “कालायससुकयणेमिअंतकम्मं ” कालायसे-
न लोहविशेषेण सुष्ठु अतिशयेन कृतनेमेर्वाह्यपरिधेयं अयं चा-
रकोपरिफलकचक्रवालस्य कर्म यस्मिन् स कालायससुकृत-
नेमियन्नकर्मा । जी० ३ प्रति० । लोहमात्रे, जी० ३ प्रति० ।

कालायार-कालाचार-पुं० । ज्ञानाचारत्रेदे, नि० चू० ।

जं जमि होइ काले, आयरियव्वं स कालमायारो ।

वहरित्तो तु अकाओ, लहुगा तु अकाअकारिस्स ॥६॥

[जमिति] अणिदिट्ठं सुयं घेप्पइ [जमि] काले आधार-
भूते [होति] जवतीत्यर्थः । [आयरियव्वं] नाम पदियव्वं
शोयव्वं वा, जहा सुत्तपोरिसीए सुत्तं कायव्वं, अत्थपोरिसीए
अत्थां, अहवा काखियं काअए वणउग्घारुपोरिसीए, उक्कालियं
सज्जासु पोरिसीसु कालेव्वं मोचुं [स] इति निदेशः । अओ
स एव काओ कालायारो भवति । वहरित्तो एवम जहाऽजि-
हियकालाओ अओ अकालो भवति, जहा सुत्तं वितियाए, अत्थं
पढमाए पोरिसीए वा सज्जाए वा असज्जाए वा, तुसहो
कारणावेक्खी, कारणं पप्प विवघासो वि कज्जति, अतो तम्मि
अकाले दप्पेण पढंतस्स सुणंतस्स वा पच्छित्तं भवति । तं च

इमं लहुयाओ अकाअकारिस्स सुत्ते अत्थे य । तुसहो के-
वि मतविसेसावेक्खी, तं च उवरिं जणीहि सि ।

इयाणि चोदगो जणति--

को आउरस्स काओ, मइ णवर धोवणे व्व को कालो ।

जदि मोक्खहेउनाणं, को काओ तस्स काओ वा ॥१०॥

[को] क आतुरो रोगी, कलनं कालः, कलासमूहः काहः,
तेण वा कारणजृतेन दिव्यादिचउष्कयं कविज्जतीति कालः,
ज्ञायत इत्यर्थः । कोकारसहजिदारेण य ण कोइ काओ का-
लोऽजिधारिज्जइ । यथाऽन्यत्राप्यभिहितम्-को राजा न रकति
मत्तो जस्स विज्जति, तं मइलं अंबरं वत्थं तस्स य मइलं बर-
स्स धोवाणं प्रति कालाकाओ न विघते, जणिया दिट्ठता । इया-
णि दिट्ठित्तो अत्थो भणति-एवं [जइ] जइ सि अञ्चुवगमो
सव्वकम्मावगमो मोक्खो भणति, तस्स य हेउं कारणं निमि-
त्तमिति पज्जाया । ज्ञायते अनेनेति ज्ञानं, यद्येवमज्जुपगम्यंते
ज्ञानं कारणं न भवति मोक्षस्यातो कालो तस्स अकालो वा
काहः । [तस्सेति] तस्स णाणस्स अ काओ वा, मा जवतु इ-
ति चक्षसेसं ।

आयरिओ भणति-सुणेहि चोदग ! समयपसिदेहिं लोगप-
सिदेहि य कारणेहिं पव्वाइ-

आहारविहारसि. मोक्खविहारेसु काला अकालो ।

जइ दिट्ठो तइ सुत्ते, विज्जाणं साहणे चैव ॥ ११ ॥

आहारिज्जतीति आहारो, सो य मोक्खकारणं भवति, जहा
तस्स काओ अकाओ य दिट्ठो, भणियं च अकाले चरसि भि-
क्खुसिलोगो, विहरणं विहारो, सो य उरुबुद्धेन वासासु अहवा
दिवा न रातो, अहवा दिवसातो वि ततियाए न सेसासु, सो य
विहारो मोक्खकारणं भवति । [मोक्खविहारेसु] मोक्खका-
रणेसु, अहवा मोक्खत्वं आहारासु अहिवारो कीरति, जहा
जेण पगारेण दिट्ठो उदयस्सो कालो अकाओ य तहा
तेणपगारेण [सुत्ते सि] सुयणाणे तम्मि वि कालाकाओ
भवतीति चक्षसेसं । किं च-विज्जाणं साहणे चैव कालाकालो
दिट्ठो, जहा काइ विज्जा कएइचाउइसिअठमीसु साहिज्जति,
अकाले पुण साहिज्जमाणी उवघायं जणयति, तहा णाणं पि
काहे अदिज्जमाणं णिज्जरादेक भवति, अकाले पुण उवघात-
करं कम्मबंधाय भवति, तम्हा कालं पदियव्वं, अकाहे पढंतं
पढिणीया देवता उल्लेज्ज ।

जहा-

तक्क कुणेणाहरणं, दोहियधमएहि होति णायव्वं ।

अतिसिरिमिच्छंतीए, विणासितो अप्पहारं तु ॥ १२ ॥

तक्कं उव्वसी, कुडो घरो आदरणं दिट्ठतो, तक्कभरिएण कुणेण
आदरणं दिज्जति, जहा महुत्तए थयरीए एगो साहू पावसियं
कासं घेपुं अइकंताए पोरिसीए कालियसुयमणुवओगेण
पढति, तं सम्मदिट्ठी देवया पासति, ताए चितियं-मा एयं साहु
पंता देवता उल्लेहि, तओ णं पढिघोहेमि, ताए य आहीरीकुं
कारं तक्ककुडं घेपुं तस्स पुरओ 'तक्कं विक्कायइ' सि घोसंती
गताऽऽगताणि करति, तेण साहुणा विरस्स सज्जायवाधारं
करेति सि भणिया-को इमो तक्कयकाओ ? । तयाऽज्जविद्यं-तुज्जं-
पुणाइ को इमो कालियस्स सज्जायकालो अ । भणियं च-“सई-
पव्वमाणानि, परिच्छिदाणि पासासि । अप्पणो विद्धमेत्ता-

णि पस्संतो वि ण पाससि”॥१॥साहू उवउत्तो,णयं मिच्छा मि
दुक्कडंति आउदो । देवया जणति-मा अकाले पढमाणो पंतदेव-
याए उविज्जिहिसि । अहवा इदमुदाहरणम-दोहि य धमएहि धमे
धमे णातिधमं अतिधंतं न सोभति, जं अज्जियं धम्मं ते तेण
तहारियं अतिधम्मं तेण एगो सामाइओ, छेत्तेसु अंतो सुअ-
राइसावज्जनासणत्थं सिगं धमति । अस्सया तेणो वासे चोरा गा-
वीओ इरंति, तेण समावत्तीए धंतं चोरा कुदो आगओ त्ति गा-
वीओ उदुत्तु गया, तेण पभाए ददुं नीया इओ घरं चित्तेइ य-
धंतप्पभावेण मे पत्ताओ, अभिक्खं धमामि अस्सा वि पाविस्सं,
एवं वेत्तं गावीओ य रक्खंतो अत्थति, अस्सया तेण चेव अंतोए
ते चोरा गावीओ हरंति, तेण य सिगयं धंतं चोरेहि आणक्खे-
ऊण इओ, गावीओ य णीयाओ । तम्हा काले चेव धम्मियव्वं ।
इदाणि चित्तिओ धमओ भण्णति-एगो राया दंरुयत्ताए चलि-
ओ, एकेण य संखधमेण समावत्तीए तम्मिं काळे संखो पूरितो,
तुओ राया थके पूरितो त्ति बाहिरितो संखपूरओ, सयसहस्सं से
दिस्सं, सो तेण चेव हेवाएणं धम्मंतो अत्थति । अस्सया राया वि-
रेयणपीमितो वज्जिगहमेतीति, तेण य संखो दिस्सो, परबलकोट्टं
च वट्ठति, राया संतत्तो, वेगधारणं च से जायं, गिलाणो संबुत्तो,
तओ उट्ठिएण रक्खा संवस्सहरणो कओ । जम्हा एते दोसा
अकावकारीणं तम्हा काळे चेव पढियव्वं, ए अकाळे । अहवा इमो
दिट्ठंतो-“अतिसिरिमिच्छंतीए” पच्छदं । आयरिओ भणइ-हे चो-
दग ! अकाले तुमं पढंतो अतिसिरिमिच्छसि, अतिसिरिमिच्छंतो
य विणासं पाविहिसि । कहं सिरीए मतिमंतुस्से अतिसिरि-
णाइ पत्थए “अतिसिरिमिच्छंतीए, थेरीए विणासिओ” । अप्पा
एगा थाणहारिगथेरीए वाणमंतरमाराहियं, अरुचणं करंतीए
अस्सया जगणाणि पल्लत्थयंतीए रयणाणि जायाणि, इस्सरीभू-
या चाउस्सालं घरं कारियं अणेगंधणरयणसयणासणजरियं,
सइभियथेरी य तं पेक्खति, पुच्छति य-कुआ एयं दविणत्ति । ती-
एय जहा भूयं कदियं । ताए विउवलेवणधूवमादीहिं आराहितो
वाणमंतरो, जणति य-बूहि वरं । तया लवितं-जं तीए तं
मम दुगुणं जवउ, तं व तीए सव्वं दुगुणं जायं । ततो तुट्ठा अत्थति ।
ताए य पुरिमथेरा । ए तं सव्वं सुयं, ताएय अमरिसपुष्पाए वितियं मम
चाउस्सालं फिट्ठ, तणकुमिया जवउ, वितियाए दो ती कुडि-
आओ जायाओ । पुणो तीए चितियं-मम एकं अत्थि फुल्लयं जव-
उ इयरीए दो वि फुल्लइ, एवं इत्थे पाए वसंदिआ विणासमु-
घगता । एसो असंतोसदोसो । तम्हा अतिरित्ते काले सज्जाओ
ण कायव्यो, मा एवं विराहणा भविस्सति च्चि । भण्णिओ काला-
यारो । नि० चू० १ उ० ।

कालावइ-कालापत्-स्त्री० । दुष्काळादौ, जीत० ।

कालावग-काळापक-न० । कालापकस्य कळापिना प्रोक्तस्य
शास्त्रानेदस्य धर्म आम्नायो वा । (चरणदू धर्माग्नाययोः)
“ चरणेज्यो धर्मवत् ” । ४ । १ । ४६ । इति (पाणि०) वृज् ।
कळापिप्रोक्तशास्त्रानेदस्य धर्म, आम्नाये च । वाच० । व्याक-
रणनेदे, कल्प० १ कण ।

कालासवेसियपुत्त-काळाश्यवैशिकपुत्र-पुं० । स्वनामख्याते
पार्श्वोपत्यीये, भ० ।

तेणं काळेणं तेणं समएणं पासवच्चिजे काळासवेसिय-
पुत्ते णामं अणगारे जेणव थेरा जगवंतो तेणव उवागच्छइ,

उवागच्छइत्ता थेरं भगवं एवं वयासी-थेरा सामाइयं ए
याणंति, थेरा सामाइयस्स अट्ठं ए याणंति, थेरा पच्च-
क्खाणं न याणंति, थेरा पच्चक्खाणस्स अट्ठं न याणंति,
थेरा संजमं ए याणंति, थेरा संजमस्स अट्ठं न याणंति,
थेरा संवरं ए याणंति, थेरा संवरस्स अट्ठं न याणंति, थेरा
विवेगं ए याणंति, थेरा विवेगस्स अट्ठं ए याणंति,
थेरा विउस्सगं ए याणंति, थेरा विउस्सगस्स अट्ठं न
याणंति । तए णं ते थेरा जगवंतो काळासवेसियपुत्तं
अणगारं एवं वयासी-जाणामो एं अज्जो ! सामाइयं, जा-
णामो एं अज्जो ! सामाइयस्स अट्ठं, जाव जाणामो एं
अज्जो ! विउस्सगस्स अट्ठं । तए णं से कालासवेसियपुत्तं
अणगारे थेरे जगवंते एवं वयासी-जइ एं अज्जो !
तुब्जे जाणह सामाइयं, जाणह सामाइयस्स अट्ठं, जाव
जाणह विउस्सगस्स अट्ठं । के जे अज्जो ! समाइए, के
जे सामाइयस्स अट्ठं जाव के भे विउस्सगस्स अट्ठं । तए
णं ते थेरा जगवंतो काळासवेसियपुत्तं अणगारं एवं वयासी-
आयाणे अज्जो ! सामाइए, आयाणे अज्जो ! सामाइयस्स अट्ठं,
जाव विउस्सगस्स अट्ठं । तए णं से कालासवेसियपुत्ते अण-
गारे थेरे जगवंते एवं वयासी-जइ जे अज्जो ! आया सामाइए
आया सामाइयस्स अट्ठं, जाव आया विउस्सगस्स अट्ठं,
अवट्ठु कोहमाणमायालोजे किमट्ठं अज्जो ! गरइह ? ।
कालासा ! संजमट्ठयाए । से जंतो ! किं गरहासंजमे अ-
गरहासंजमे ? । काळासा ! गरहासंजमे, नो अगरहासंजमे ।
गरहा वि य एं सव्वं दोसं पत्रिण्णइ सव्वं बालियं पग्गिआए
एवं खु ए आयासंजमे उवहिए जवइ, एवं खु ए आयासं-
जमे उवचिए भवइ, एवं खु ए आयासंजमे उवट्ठिए भवइ,
एत्थ एं से काळासवेसियपुत्ते अणगारे संबुद्धे थेरे जग-
वंते वंदइ एमंसइ, वंदित्ता एमंसइत्ता एवं वयासी-एणसि एं
जंतो ! पयाणं पुव्वि अस्साणयाए असवणयाए अबोहियाए
अणजिगमेणं आदिट्ठाणं अस्सुयाणं अस्सुयाणं अविस्सायाणं
अव्वोककाणं अव्वोच्छिप्पाणं अणिज्जूदाणं अणुवधारि-
याणं एयमट्ठं णो सहहिए णो पत्तिइए णो रोइए, इयाणि
जंतो ! एणसि एं पयाणं जाणणयाए सवणयाए बोहि-
याए अजिगमेणं दिट्ठाणं स्सुयाणं सुयाणं विस्सायाणं बोह-
डाणं वोच्छिप्पाणं अणिज्जूदाणं उवधारियाणं एयमट्ठं सह-
हामि पत्तियामि रोएमि एवमेयं से जहेयं तुब्जे वयह ।
तए णं ते थेरा भगवंतो काळासवेसियपुत्तं अणगारं एवं
वयासी-सइहाहि अज्जो ! पत्तिआहि अज्जो ! रोएहि
अज्जो ! से जहेयं अट्ठे वयामो । तए णं से कालास-
वेसियपुत्ते अणगारे थेरे जगवंतो वंदइ नमंसइ, वंदित्ता

एतंसङ्गा एवं वयासी-इच्छामि एं भंते ! तुभे
अंति ए चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं सपडि-
कमणं धम्मं उवसंपज्जिता एं विहरित्तए । अहासुहं दे-
वाणुप्पिया ! मा पस्सिंथं करेह । तए एं मे कालासवेसिए
पुत्ते अणगारे थेरे जगवंते वंदइ नममइ, वंदित्ता नममइ-
त्ता चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं सपक्कियणं ध-
म्मं उवसंपज्जिता एं विहरइ । तए एं मे कालासवेसियपु-
त्ते अणगारे बहूणि वासाणि सामसुपरियागं पाउणइ, पाउ-
णइत्ता जस्सडाए कीरइ नगगजावे मुंडजावे अन्हाणयं अ-
दंतधुवणयं अच्चत्तयं अणोवाहणयं जूमिसेज्जा फल्लहसे-
ज्जा कट्टसेज्जा केसलोओ वंजचेरवासो परपरप्पवेसो ल-
प्पावन्नप्पी उच्चावया गामकंटया वावीसं परीसहोवम-
ग्गा अहियासिज्जइ तमहं आराहंड, आराहंडत्ता चरमे-
हिं उस्सामन।सासंहिं सिच्छे बुद्धे मुक्के परिनिवुण्णं सव्व-
हुक्खप्पहीणे ।

(तेजमित्यादि) (पासावञ्जिंति) पाश्वर्थापत्यानां पार्श्व-
जिनशिष्याणामथ पार्श्वार्थीयः । (थेरे त्ति) श्रीमन्महावीर-
जिनशिष्याः श्रुतवृद्धाः । (सामाइयं ति) समजावरूपम् । (न
याणंति त्ति) न जानन्ति, सूक्ष्मत्वात्तस्य (सामाइयस्स अ-
ट्ठं ति) प्रयोजनं कर्मानुपादाननिर्जरणरूपम् । (पच्चक्खणं
ति) पौरुष्यादिनियमं, तदर्थं चाश्रवद्वारानरोधम् । (संजमं
ति) पृथिव्यादिसंस्कृणलक्षणं, तदर्थं चानाश्रवत्वम् (संवरं
ति) इन्द्रियनोऽन्द्रियनिवर्तनं, तदर्थं तु अनाश्रवत्वमेव (वि-
वेगं ति) विशिष्टबोधं, तदर्थं च त्याज्यत्यागादिकम् । (विउ-
स्समां ति) व्युत्सर्गं कार्यादीनां, तदर्थं चानभिप्रेक्ष्यताम् ।
(अज्जा त्ति) हे आर्य ! आकारान्तता सर्वोपधेनं प्राकृतत्वान् ।
[के भं ति] किं भवतामित्यर्थः (आयाणे त्ति) आत्मनोऽ-
स्माकं मते सामाधिकमिति । यदाह-“ जीवो गुणपरिवसो, न
यस्म दव्वट्टियस्स सामाइयं ” । सामाधिकार्थोऽपि जीव
एव, कर्मानुपादानादीनां जीवगुणत्वात्, जीवाव्यतिरिक्तत्वाच्च
तद्गुणानामिति, एवं प्रत्याख्यानान्यप्यवगन्तव्यम् । [जइ मे
अज्जा त्ति] यदि भवतां हे आर्याः स्थविराः ! सामाधिकमा-
त्मा, तथा (अवहट्ठु त्ति) अपहृत्य त्यक्त्वा क्रोधादीन् कि-
मर्थं गहंथे । “ निन्दामि गरहामि अण्णाणं वोसिरामि ” इतिव-
चनान् क्रोधादीनेव, अथवा अवयमिति गम्यते । अयमाभि-
प्रायः-यः सामाधिकवान् त्यक्तक्रोधादिश्च स कथं किमपि नि-
न्दति । निन्दा हि किञ्च द्वेषप्रभवति । अत्रोत्तरम् । संयमार्थमिति ।
अवयं गहितं संयमो भवति, अवयानुमतेव्यवच्छेदनात् ।
तथा गहांसंयमस्तद्धेतुत्वाच्च केवलमसौ, गहांकर्मानुपा-
दानहेतुत्वासंयमो भवति । (गरहा वि य त्ति) गहैव
च सर्वे (दोसं ति) दोषं रागादिकं, पूर्वकृतपापं वा, द्वेषं
वा, प्रविनयति कृपयति । किं कृण्वेत्याह- [सव्वं बालियं
ति] बाल्यं बालानां मिथ्यात्वमावरति च (परिष्साए त्ति)
परिक्षाय इपरिक्षया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिक्षया च प्रत्याख्याये-
ति । इह च गहांयास्तद्धेतुत्वात्क्रोधादेककर्तृकत्वेन परिक्षायेत्यत्र
क्त्वाप्रत्ययविधिरुपेति । (एवं खु त्ति) एवमेव [ए इति]
अस्माकम् । (आयासंजमे उवहिं त्ति) उपहितः प्रकृतो न्य-

स्तो जवति । अथवा-आत्मरूपः संयम उपहितः प्राप्तो भवति ।
(आयासंजमे उवहिं त्ति) आत्मा संयमविषये पुष्टो भवति ।
आत्मरूपो वा संयम उपचितो जवति । (उवहिं त्ति) उपसि-
तोऽत्यन्तावस्थायी । [एएसि एं भंते ! पयाणं इति] अस्य “ आदि-
ट्ठानिमित्तादिना ” सम्बन्धः । कथमदृष्टानामित्यत आह- (अस्मा
णयाए त्ति) अज्ञानो निर्ज्ञानस्तस्य ज्ञावोऽज्ञानता, तथाऽज्ञान-
तया, स्वरूपेणानुपपन्नमादित्यर्थः । एतदेव कथमित्याह- [अस-
वणयाए त्ति] अश्रवणः श्रुतिवर्जितस्तद्भावस्तत्ता, तथा [अयो
हिं त्ति] अवेधजिनधर्मानवाप्तिः, इह तु प्रक्रमान्महावीरजिन-
धर्मानवाप्तिस्तया, अथ वौपत्तिक्यादिवृद्धभावेन [अणजि-
गमंणं ति] विस्तरबोधभावेन हेतुना अदृष्टानां साक्षात्स्वयम-
नुपलब्धानामश्रुतानामन्यतोऽनाकर्णितानाम् [असुयाणं ति]
अस्मृतानां दर्शनाकर्णनाभावेनाननुध्यानानाम्, अत एवावि-
ज्ञातानां विशिष्टबोधविषयीकृतानाम् । एतदेव कुत इत्याह-
[अवोक्कमाणं ति] अव्याकृतानां विशेषतो गुरुभिरनाख्याता-
नाम् । [अवोक्खिणं ति] विपक्कादव्यवच्छेदितानाम् [अनि-
ज्जूढाणं ति] महतां ग्रन्थात् सुखाद्यबोधाय संक्षेपनिमित्तमनुग्रह-
परगुरुभिः अनुदृतानाम्, अत एवास्मान्निरनुपधारितानामनव-
धारितानाम् [एयमट्ठे त्ति] एवं प्रकारार्थोऽथवाऽथमर्थो
[नो सहहिं त्ति] न श्रद्धितः [नो पत्तिं त्ति] नो नैव ‘ प-
त्तियं ति ’ प्रीतिरुच्यते, तद्योगात् ‘ पत्तिं त्ति ’ प्रीतः प्रीति-
विषयीकृतोऽथवा न प्रतीतो न प्रत्ययितो वा हेतुभिः [नो रोए
इ त्ति] न चिकीर्षितः [एयमेयं सें जहेयं तुभं वयहं त्ति]
अथ यथा एतद्वस्तु यूयं वदथ, एवमेव तद्वस्त्विति ज्ञावः [चा-
उज्जामाओ त्ति] चतुर्मेहाव्रतान्, पार्श्वनाथजिनस्य हि चत्वारि
महाव्रतानि, नापरिगृहीता स्त्रीभुज्यत इति मैथुनस्य परिग्रहेऽन्त-
र्भावादिति । (सपडिक्कमणं ति) पार्श्वनाथधर्मो हि अप्रतिक्रमणः,
कारण एव प्रतिक्रमणकरणादन्यथात्वकरणात्, महावीरजिनस्य
तु सप्रतिक्रमणः, कारणं विनाऽप्यवश्यं प्रतिक्रमणकरणादिति ।
(देवाणुप्पिय त्ति) प्रियामन्त्रणम् (मा पस्सिंथं) । मा व्याघातं,
कुरुष्वेति गम्यम् । (मुंडभावे त्ति) मुरम्भावो दीक्षितत्वम् ।
(फलगसेज्ज त्ति) प्रतलायतविष्कम्भवत् काष्ठरूपा (कट्ट-
सेज्ज त्ति) असंस्कृतकाष्ठशयनं काष्ठशय्या वा अमनोक्षा व-
सतिः । (लप्पावन्नप्पी त्ति) लब्धं च लाभोऽपलब्धिश्च अला-
भोऽपरिपूर्णलाभो वा वध्यापलब्धिः । (उच्चावय त्ति) उ-
च्चावचा अनुकूलप्रतिकूला असमञ्जसा वा (गामकंटय-
त्ति) ग्रामस्थेन्द्रियसमूहस्य कण्टका इव कण्टका बाधकाः
शत्रवो ग्रामकण्टकाः । क एत इत्याह- (वावीसं परीसहोव-
सग्ग त्ति) परीवहाः लुप्रादयः त एवोपसर्गाः उपसर्जनाद्ध-
मंज्रशनात्परीवहोपसर्गाः । अथवा द्वाविंशतिः परीवहाः । तथा
उपसर्गा दिव्यादयः, कालाश्रयवैशिकपुत्रः प्रत्याख्यानक्रियया
सिरु इति । भ० १ श० ६ उ० ।

कादिंग (ण)-कादिंग-पुं० । कालयति, कल्ल नोदने णिनिः । प्रे-
रके, त्रि० । वाच० । चम्पापुरीसमीपे कादम्बर्यटवीस्थे पर्वत-
भेदे, ती० १३ कल्प० ।

कादिंग-कालिङ्ग-न० । पुं० । कुत्सितं विक्रमस्य । हस्ति-
नि, सर्पे, द्वादने च । कालिङ्गानां राजा अण् । कलिकुदे-
शानुपतौ, बहुषु तस्य लुक-कलिङ्गाः । “ कलिकुदेशमारभ्य-
पञ्चाष्टयोजनं शिवे ! । दक्षिणस्यां महेशानि !, कालिङ्गः परिकी-

वितः ॥ १ ॥ इत्युक्तदेशजेदे, गौरा० । डीप् । राजककंठ्याम्,
वाच० । प्रज्ञा० । आचा० । स्था० ।

कालिजण-देशी-तापिच्छे, दे० ना० २ वर्ग ।

कालिजणी-देशी-तापिच्छलतायाम्, दे० ना० २ वर्ग ।

कालिजर-कालिजर-पुं० । स्वनामख्याते पर्वते, उक्त० ।
“ दासादस त्रेआ सीयमिया कालिजरे नगे ” । उक्त०
१३ अ० ।

कालिजरतित्य-कालिजरतीर्थ-न० । मयुरास्थे लौकिकतीर्थ-
भेदे, ती० ६ कल्प ।

कालिआ-देशी-शरीरे, दे० ना० २ वर्ग ।

कालिग-(य)-कालिक-पुं० । स्त्री० । काले वर्षाकाले चरति
उञ् । के जले अलति, अल वा इकन् । ७ त० वा । क्रौञ्च, वके,
स्त्रियां डीप् । कालो वर्णोऽस्त्यस्य ठन् । कावाद् वर्ण-
वाचित्वे जानपदा० डीप् । ततः स्वार्थे के ह्रस्व इति वा ।
कालिका । देवीमूर्तिभेदे, वृश्चिकपत्रवृत्ते, क्रमदेयवस्तुमूल्या,
धूसर्याम्, जटामास्याम्, काक्याम्, पटोलशाखायाम्, रो-
मावल्याम्, शिवायाम्, मेघावल्याम्, स्त्री० । क्लोरकीटे,
मत्स्याम्, काफोल्याम्, श्यामापक्षिणि, स्त्री० । हिमाचल-
भवायां त्रिशिरायां हरीतक्याम्, स्त्री० । कालस्य भावो वा
बुष् । कृष्णवर्णे, स्त्री० । स्वर्णदेये, यहिना दाहे, य-
च्छोपात् स्वर्णस्य कृष्णता भवति सा च ताम्रादिधातुयोगैः ।
काय जज्ञाय अलति पर्याप्नोति । अल पर्याप्तौ एबुच् टाप् ।
अत इत्वम् । कुञ्भटिकायाम्, नवमेघे, स्त्री० । काले, दीय-
ते ठक् । प्रतिमासदेयवृद्धौ, कं जलमलति क्षुषयति अत्र भूपणे
गबुच् टाप् । अत इत्वम् । सुरायाम्, स्त्री० । कालो वर्णोऽस्त्यस्य
ठन् । कालीयके कृष्णचन्द्रे, न० । प्रकृष्टो दीर्घः कावोऽस्य
प्रकृष्टे उञ् । वैरे, न० । तस्य दीर्घकालस्थायित्वात् तथात्वम् ।
“ वर्णे चानित्ये ” । ५ । ४ । ३१ । इत्यधिकारे “कालाच्च”
। ५ । ४ । ३३ । [पाणि०] कन् कावकः । स्त्रियां टाप् । अत
इत्वम् । कालिका शाटी । कालेन निर्वृत्तः ठञ् कालिकः । काल-
निर्वृत्तं कावकृतं, त्रि० । विशेषः कालिकोऽवस्था । कावे भवः
ठञ् । कावभवे, त्रि० । उजयत्रं स्त्रियां डीप् इति भेदः । वाच० ।
“ हत्था गया इमे कामा, कालिया जे अणागया । ” कावे भवाः
काविकाः । उक्त० ५ अ० । कावे संभवन्ति काविकाः । उक्त० ५ अ० ।
कालिगसप्ति-कालिकसंज्ञिन्-त्रि० । काविकसंज्ञा दीर्घकाविकी
संज्ञा साऽस्त्यस्येति काविकसंज्ञी, तत्संज्ञिनि, विशेष० ।
(स च “ सप्ति ” शब्दे विवेचितः)

कालिग (य) सुय-कालिकश्रुत-न० । यदिह दिननिशाद्यन्तपौ-
रुषोद्वय एवाऽस्वाध्यायाज्रावे पठ्यते तत्कावेन निर्वृत्तं का-
विकम् । ध० ३ अधि० । कावे प्रथमचरमपौरुषीलक्षणकालप्र-
हणपूर्वकं पठ्यते इति कालिकम् । विशेष० । तच्च श्रुतं च । उक्त-
राऽध्ययनादौ, अङ्गवाह्याऽऽवश्यकयातिरिक्तश्रुतभेदे, यदिह
दिवसनिशाप्रथमपश्चिमपौरुषोद्वय एव पठ्यते । स्था० २
भा० १ उ० ।

तानि च-

से किं तं कालियं । कालियं अणोगविहं पन्नं । तं जहा-उत्त-

राज्ययणाई दसाउकप्पो ववहारो निसीयं महानिसीयं इसि-
चासियाई जेबुदीवपन्नत्ती दीवसागरपन्नत्ती चंदपन्नत्ती खु-
ड्डिया विमाणपविभत्ती महद्वया विमाणपविभत्ती अंगचूड्डिया
वंगचूलिया विवाहचूलिया अरुणोववाए वरुणोववाए गरु-
लोववाए धरणोववाए वेसमणोववाए वेदं धरोववाए देविदोव-
वाए उड्डाणसुए समुड्डाणसुए नागपरियावणियाउ निरयाव-
लियाउ कप्पियाउ कप्पिवर्गिसियाउ पुप्फियाउ पुप्फिचूड्डियाउ
वएहीदसाउ एवमाइयाई चउरासीई पन्नगसहस्साई जगवओ
अरहओ उसहसामिस्स आइतित्थयरस्स तहा संखिज्जाई प-
इन्नगसहस्साई मज्झिमग्गणजिणवराणं चोदस पडन्नगस-
हस्साणि समणगस्स जगवओ वड्ढमाणसामिस्स अहवा
जस्स जत्तिया सीसा उप्पत्तियाए वेणइयाए कम्मियाए पारि-
णामियाए चउव्विहाए बुद्धीए उववेया तस्स ततियाई पडि-
गसहस्साई पत्तेयबुद्धावितत्तिया चेव । सेत्तं कालियं, सेत्तं
आवस्सयवइरित्तं सेत्तं अणंगपविहं । न० । पा० ।

कालिकश्रुतेऽनुयोगपार्थक्यमार्थरहितसूरिज्यः समारज्य जा-
तम् । आह-कियन्तं कावं यावत् पुनरिदमपृथक्त्वमासीत्, कुतो
वा पुरुषविशेषादारभ्य पृथक्त्वमनूदित्याह-

जावं ति अज्जवइरा, अपुहत्तं कालियाणुओगस्स ।

तेणरेण पुहत्तं, कालियसुय दिड्डिवाए य ॥

यावदायं वैरा गुरवो महामतयस्तावत्कालिकं श्रुतानुयोगस्या-
पृथक्त्वमासीत्तदा व्याख्यातृणां श्रोतृणां च तीक्ष्णप्रज्ञत्वात्, का-
विकग्रहणं च प्राधान्यख्यापनार्थमन्यथैककालिकेऽपि सर्वत्र प्रति-
सूत्रं चत्वारोऽपि अनुयोगास्तदानीमासन्नेवेति । तदारतस्त्वार्यर-
क्षितेभ्यः समारज्य कालिकश्रुते दृष्टिवादे चाऽनुयोगानां पृथ-
क्त्वमभूदिति निर्युक्तिगाथार्थः । विशेष० । (‘अज्जरविस्सय’
शब्दे प्र० भा० २१५ पृष्ठे ‘अणुओग’ शब्दे प्र० भा० ३५० पृष्ठे
वा न्यक्षेण प्ररूपितमेतत्)

कालिकश्रुतस्य परं पृच्छात्रयात् पृच्छति-

जे भिक्खू कालियसुयस्स परं तिएहं पुच्छाणं पुच्छइ,
पुच्छंतं वा साइज्जइ ॥ ए ॥ जे भिक्खू दिड्डिवायस्स प-
रं सत्तएहं पुच्छाणं पुच्छइ, पुच्छंतं वा साइज्जइ ॥ १० ॥
कालियसुयस्स उक्काले संभासु वा असंजाइ वा तिएहं
पुच्छाणं परेण पुच्छति तस्स चउलहुं । दिड्डिवायस्स संजासु
असंजाइ वा सत्तएहं परेण पुच्छं तस्स ह ।

तिएहुवरि कालियस्सा, सत्तएह परेण दिड्डिवायस्स ।

जो जो जिकखू पुच्छा, णं चसंभ पुच्छताऽऽणादी ॥ ३२ ॥

चउसु संभासु अण्यरीए वा तस्स आणादी पुच्छा ।

ते पुण किं पमाणं अतो जणति-

पुच्छाणं परि णं जा-वतियं पुच्छते अपुणरुत्तं ।

पुच्छेज्जाही जिकखू, पुच्छणिसज्जा य चउभंगो ॥ ३३ ॥

अपुणरुत्तं जावतिओ कड्डिओ पुच्छति सा एगा पुच्छा । एत्थ
चउभायं करंतस्स इमे दासा-

पुव्वगहितं च नासति, अपुव्वगहणं कथं स विकहाहिं ।
दिवसनिमिआदिवरमा-सु चतुसु सेसासु जइयव्वं ॥३४॥

सुत्तथो मोनुं देस-भत्त-राय-इत्थिकहादिसु पमत्तो अत्थति,
गुणैत्तस्स पुव्वगहितं नासति, विकहापमत्तस्स य अपुव्वं
गहणं णत्थि, तस्मा णो विकहासु रमेज्जा, दिवसस्स पढमचरि-
मासु, णीसए य पढमचरिमासु य, एयासु चउसु वि कालियसु-
यस्स गहणं गुणं व करेज्ज. सेसासु त्ति दिवसस्स वितियाए
उक्कालियसुयस्स गहणं करेति, अत्थं वा सुणांति, एसा चैव
भयणा, रातेयाए वा जिक्खं हिंइ, अह ण हिंइति तो उक्कालि-
यं पढति, पुव्वगहियासु उक्कालियं वा गुणेति, अत्थं वा सुणइ वा,
णिस्सिस्स ततियाए णिहामोक्खं करेति, उक्कालियं गेणइति गु-
णेति वा, कालिकं यं वा सुत्तमत्थं वा कूरति, एवं सेसासु
भावणा भावेयव्वा उक्कालिया ।

सज्जायस्स च अकरणे इमे कारणा-

असिवे ओमोयरिए, रायदुट्टे जए व गेलखे ।

अप्पाणरोहए वा, काअं व पमुच्च णो कुज्जा ॥३५॥

सज्जायवज्जमसिवे, रायदुट्टजयरोहगअसुप्पो ।

इतरमविरोह असिवे, जइतं इतरे पइंजयसु ॥३६॥

(सज्जायवज्जमसिवे त्ति) होगे असिवे वा साधू अप्पणा अ-
गहिता तत्थ सज्जायं पटुव्वेति आरस्सगादि उक्कालियं करेति,
रायदुट्टे वोहिगभए य तुगिहक्का अत्थंति माणजिहामो, तत्थ का-
खिगमुक्काखिगं वा ण करेति, अहवा रायदुट्टे भए त्ति णिवि-
सया भत्तपाणे पडिसेहे य ण करेति सज्जायं, उवकरणइरे दु-
बिधे जेरवेय ण करेति माणजिहामो त्ति, रोधगे असुरेण काले-
ण करेति, इयरमवि आरस्सगादि उक्कालियं जत्थ रोधगे अ-
वियसं असिवेण य गहिया तत्थ तं पि ण करेति, इयरे ओमोदग्गि-
या तत्थ जयणा, जइ वितियजामादिसु वेलाओ ण करेति सज्जा-
यं, अह ण पुव्वं ति पुव्वसेयवेलातो आदिओदयाओ आरस्तातो
व हिंइति जाव अवराएहो त्ति गेवण्णुणासु न लंभयमुत्ति, जइ
गिह्वाणो सत्तो अछाणिगेण वा न खिओ तो करेति अह सत्ता
तो ण करेति, अहवा गिलाणपडियरगा वा ण करेति,
कालं या पमुच्च णो कुज्जति, असुप्पेण वा कालेण करेति,
तत्थ आरस्सगादी ण करेति, अणुप्पेहा सव्वत्थ अविरुद्धा ।
नि० चू० १६ उ० ।

कालिकभुतस्य व्यवच्छेदः-

एएसु णं जंते ! तेवीसाए जिणंतरे कस्स कहिं कालि-
यसुयस्स वोच्छेदे पण्णत्ते ? गोयमा ! एएसु णं तेवीसाए
जिणंतरेसु पुरिमे पाच्छिमएसु अट्टसु अट्टसु जिणंतरेसु ए-
त्थ णं कालियसुयस्स अवोच्छेदे पण्णत्ते । मज्झिमएसु स-
त्तसु जिणंतरेसु, एत्थ णं कालियसुयस्स वोच्छेदे पण्णत्ते ।
सव्वत्थ वि णं वोच्छेदे दिट्ठिवाए ॥

कस्य जिनस्य सम्बन्धिनः कस्मिन् जिनान्तरे कयोर्जिनयो-
रन्तरे कालिकभुतस्यैकादशाक्षरूपस्य व्यवच्छेदः प्रहस इति
प्रश्नः । उत्तरं तु-“एएसु णामत्यादि” इह च कालिकस्य व्य-
वच्छेदेऽपि पृष्टे यदपृष्टस्याव्यवच्छेदस्याभिधानं तद्विज्ञापने

सति विवक्षितार्थबोधनं सुकरं भवतीति कृत्वा कृतमिति । (म-
ज्झिमएसु सत्तसु त्ति) अनेन “ कस्स कहिं ” इत्यस्योत्तर-
मवसेयम् । तथाहि-मध्यमेषु सप्तस्वित्युक्ते सुविधिजिनानां धस्य
सुविधिशीतलजिनयोरन्तरे व्यवच्छेदो यभाव । तद्यवच्छेदकात्र-
श्च पत्योपमचतुर्तांगः । एवमन्ये पट् जिनाः, पट् च जिनान्तराणि
धाच्यानि, केवलं व्यवच्छेदकात्रः सप्तस्वप्येवमवसेयः १। “ च-
उज्जागो १ चउज्जागो २, तिप्पि य चउभाग ३ पलियमेगं च ४ ।
तिप्पेव य चउभाग ५, चउत्थज्जागो य ६ चउभागो ७ त्ति ” ।
२ [एत्थ णंति] एतेषु प्रज्ञापकेनोपदर्श्यमानेषु जिनान्तरेषु का-
लिकभुतस्य व्यवच्छेदः प्रहसः । दृष्टिवाटापेक्षया त्वाह- (सव्वत्थ-
वि णं वोच्छिप्पे दिट्ठिवाए त्ति) सर्वत्रापि सर्वेष्वपि जिनान्तरेषु
न केवलं सप्तस्वेव कचित्क्रियन्तमपि कात्रे व्यवच्छिन्ना दृ-
ष्टिवाद इति । ज० २० श० ८ उ० । वृ० । सुसंज्ञाप्यशब्दे
एकादशाक्षरूपे भूते, एकादशाक्षरूपं सर्वमपि भूतं कालग्रह-
णादिविधिनाऽऽधोयत इति कालिकमुच्यते । विशेष० ।

कालिगा(या)-कालिका-स्त्री०। कृष्णायां रात्रौ, व्य० ५ उ०। का-
लीदेव्यां च । ज्ञा० २ भु० १ अ० ।

कालिगायरिय-कालिकाचार्य-पुं० । आर्यश्यामे, येन प्रज्ञा-
पनासूत्रं विरचितम् । [तत्प्रयोजनं स्त्रीवेदस्य स्थितिचिन्ताया-
मुक्तम्] । यथा-एतेषां पञ्चानामादेशानां मध्येऽन्यतमादेशसमी-
चीनतानिर्णयोऽतिशयज्ञानिभिः पूर्वोक्तदृष्टतलधिस्मपक्षैर्वा क-
र्तुं शक्यते, ते च भगवदार्यश्यामप्रतिपत्तौ नास्मीरन्, केवलं त-
त्कालापेक्षया पूर्वपूर्वतनाः सूरयस्तत्कालमाविग्रन्थपौर्वापर्य-
पर्यालोचनया यथास्वमति स्त्रीवेदस्य स्थितिं प्ररूपयन्ति स्म;
न च तेषां मतं किमपि मिथ्या ज्ञातुं शक्यते, ततस्तेषां
सर्वेषामपि प्रावचनिकसूरीणां मतानि भगवानार्यश्याम उ-
पदिष्टवान्, तेऽपि प्रावचनिकसूरयः स्वमतेन सूत्रं पठन्तो गौत-
मप्रश्नभगवन्निवेचनरूपतया पठन्ति, ततस्तदवस्थान्येव सूत्राणि
लिखितानि-गोयमा ! इत्युक्तम् । अन्यथा भगवति गौतमाय
साक्षान्निर्देष्टरि न संशयकथनमुपपद्यते, जगदतः सर्वसंशयातीत-
त्वात्, ततः “पगेणं आपसेणं” ति वचनं आर्यश्यामस्य प्रतिपत्त-
व्यं न जगद्वद्वेमानस्वामिन इति । पं० सं० २ चार । दर्श० ।
आ० क० । ती० । (‘अधिगरण’ शब्दे प्रथमभागे ५८१
पृष्ठे अस्य गर्दभिल्लेन राज्ञा सह वैरमुपदर्शितम्) (चतुर्थ-
भागे ‘सुयमद’ शब्दे सागरचन्द्रस्य एनं प्रति गर्वकरणम्)

कालिगा (या) वाय-कालिकावात-पुं० । प्रतिकृतवायौ,
ज्ञा० १ भु० ८ अ० ।

कालिज्ज-कालिय-न० । कलायै रक्तधारिण्यै हितं ढक् । य
कृति, वाच० । वक्रोऽन्तर्गटे मांसविशेष, तं० ।

कालिदास-कालिदास-पुं० । ६ त० । संज्ञायां द्रुस्वः । रघुव-
शादिकाव्यकर्तारि महाकविभेदे, वाच० । नं० ।

कालियजोग-कालिकयोग-पुं० । साध्वीनां कालिकयोग-
क्रियायां श्रावकदत्तानि वन्दनकानि शुद्ध्यन्ति नवेति प्रश्ने, सा-
ध्वीनां कालिकयोगक्रियायां श्रावकदत्तानि वन्दनकानि शुद्ध्य-
न्तीति । सेन प्र० ६१ उद्भा० ।

कालियदीव-कालियद्वीप-पुं० । स्वनामभ्याते लवणसमुद्धान्त-

गते द्वीपजेदे, यत्र हस्तिशीर्षनगरवास्तव्या वाणिजका गन्वा
रन्तान्यानीतवन्त इति । ज्ञा० १७ अ० । (एतच्च ' डुवई '
शब्दे वक्ष्यते)

काद्वियसुयआणुओगिय-काद्विकश्रुताऽऽनुयोगिक-पुं० ! का-
द्विकश्रुतानुयोगे व्याख्यानं नियुक्ताः कालिकश्रुतानुयोगिकाः । का-
द्विकश्रुतानुयोग एषां विद्यते इति काद्विकश्रुतानुयोगिनः, ततः
स्वाधिकप्रत्ययविधानात्कालिकश्रुतानुयोगिकाः । कालिक-
श्रुतव्याख्यानं नियुक्ते, " अयलपुरा णिक्खते, काद्वियसुय-
आणुओगिण् धीरे । " न० ।

काद्री-काद्री-स्त्री० । कालस्य शिवस्य पत्नी स्त्री । शिवपत्न्या-
म्, स्त्री० । कालाद् वर्णश्चेत्, काद्वयर्णां । कृष्णवर्णायां स्त्रि-
याम्, वाच० । " सामा गायइ महुरं, काद्री गायइ खरं च रुक्खं
च । " स्था० ७ उ० । अनु० । अग्निनन्दनस्य शासनाधिष्ठायां दे-
व्याम्, श्री अभिनन्दनस्य काद्री नास्ती देवी इयामकान्तिः पद्मा-
सना चतुर्भुजा वरदपाशाधिष्ठितदक्षिणकरद्वया नागाङ्कुशावह-
तवामपाणिद्वया च । प्रव० २७ द्वार । पञ्चा० । चमरस्याऽसु-
रेन्द्रस्य प्रथमाग्रमहिष्याम्, स्था० ५ उ० । १ उ० । (अस्या भ-
वान्तरवक्तव्यता ' अगमहिंसी ' शब्दे प्रथमभागे १६६ पृष्ठे
उक्ता) काकजङ्घायाम्, उक्त० २ अ० । श्रृणिकस्य ज्ञार्यायाम्,
कूणिकस्य राज्ञो वधुमातरि, नि० १ वर्ग । ग० । (' काद्व ' शब्दे-
ऽस्मिन्नेव जागे ४८३ पृष्ठे चैतदुक्तम्)

जइ एं जेत ! अट्टमस्स वगस्स दस अज्जयणा पणत्ता । तं
जहा-पढमस्स अज्जयणस्स समणेणं जगवया महावीरेणं के
अट्टे पणत्ते । एवं खलु जंवू ! तेणं काद्वेणं तेणं समयेणं चंपा
नामं एयरी होत्था, पुण्णजदे चेइए कोणियराया, तत्थ णं चं-
पाए एयरीए सेणियस्स रणो भज्जा कूणियस्स रणो चुल्लमा-
उया काद्री नामं देवी होत्था । वण्णओ जहा-एण्दा जाव सा-
मातियाति एग्गारस अंग्गाइं अहिज्जंति, अहिज्जंतित्ता
वहुहिं चउत्थ जाव अप्पाणं जावेमाणे विहरति, तते
णं सा काली अज्जा अण्णया कयाइ जेणेव अज्जवं-
दणो अज्जा तेणेव उवागया एवं वयासी-इच्छामि णं
अज्जातो तुज्जेहिं अब्जणुण्णया समाणा रयणावद्धि-
तवो उवसंपज्जित्ता एं विहरति, ते अहासुहं तसा काद्री
अज्जा अज्जचंदणा ते अब्जणुण्णसमाणे रयणावद्धितवो-
कम्मं उवसंपज्जित्ता एं विहरति । तं जहा-चउत्थं क-
रेति, चउत्थं करेतित्ता सव्वकामगुणे य पारित्ता छट्ठं करेति,
उट्ठं करेतित्ता सव्वकामगु० पारि० अट्ठमं करेति २त्ता सव्व-
काम० पारि० दसमं करेति २त्ता सव्व० पारि० डुवालसमं
करेति २त्ता सव्वकाम० पारि० चउदसमं करेति २त्ता स-
व्व० पारि० सोलसमं करेति २त्ता सव्व० पारि० अट्ठा-
रसमं करेति २त्ता सव्व० पारि० वीसमं करेति २त्ता
सव्व० पारि० वावीसमं करेति २त्ता सव्व० पारि० चउ-
वीसमं करेति २त्ता सव्व० पारि० डवीसमं करेति २त्ता
सव्व० पारि० अट्ठावीसं करेति २त्ता सव्व० पारि० तीसमं

करेति २त्ता सव्व० पारि० वत्तीसं० करेति २त्ता सव्व०
पारि० चउतीसमं करेति २त्ता सव्व० पारि० चउतीसमं क-
रेति २त्ता सव्वकामगुणे य पारित्ता चउतीसं उठाइं करेति
२त्ता सव्व० पारि० चोत्तीसं करेति २त्ता सव्व० पारि०
वत्तीसं करेति २त्ता सव्व० पारि० तीसं करेति २त्ता सव्व०
पारि० अट्ठावीसमं करेति २त्ता सव्व० पारि० छवीसं
करेति २त्ता सव्व० पारि० चउवीसं करेति २त्ता
सव्व० पारि० वावीसमं करेति २त्ता सव्व० पारि० वीसमं
करेति २त्ता सव्व० पारि० अट्ठारसमं करेति २त्ता सव्व०
पारि० सोलसमं करेति २त्ता सव्व० पारि० चउदसमं
करेति २त्ता सव्व० पारि० वारसमं करेति २त्ता
सव्व० पारि० दसमं करेति २त्ता सव्व० पारि० अट्ठमं०
करेति २त्ता सव्व० पारि० उट्ठं करेति २त्ता सव्व० पारि०
चउत्थं करेति २त्ता सव्व० पारि० अट्ठमउट्ठातिं करेति २त्ता
सव्व० पारि० अट्ठमं करेति २त्ता सव्व० पारि० उट्ठं
करेति २त्ता सव्व० पारि० चउत्थं करेति २त्ता
सव्व० पारि० एवं खलु एसा रयणावद्धीए तवोकम्मस्स
पढमा परिवामी एगेणं संवच्छरेणं तिहिं मासेहिं वावीसाए य
अहोरत्तेहिं अहासुत्तं जाव आराहिय भवेहि, तयाणं तरं च एं
दोवाए परिवामीए चउत्थं करेति विगतिवज्जं पारेति छट्ठं क-
रेति, करेतित्ता विगतिवज्जं पारेति २त्ता एवं जहा पढमा-
ए परिवामीए तहा विइयाए वि, नवरं सव्वत्थपारणए वि-
गइवज्जं पारेति जाव आराहिया भवति, तयाणं तरं च एं तच्चा-
ए परिवामीए चउत्थं करेति २त्ता अट्ठेवामं पारेति, पारेतित्ता
सेसं तदेव एवरं अट्ठेवाडं पारेत्ता, एवं चउत्था वि परिवामी,
नवरं सव्वपारणए आयंविज्जं पारेति २त्ता सेसं तंचेव, पढमम्मि
सव्वकामगुणं पारणयं, वितियए विगतिवज्जं, तइयम्मि अट्ठेवा
डं आयंविज्जेपो, चउत्थम्मि तते एं सा काली अज्जा तं रयणा-
वलीतवोकम्मं पंचहिं संवच्छरेहिं दोहि य मासे य अट्ठा-
वीसाए य दिवसहिं अहासुत्तं जाव आराहेत्ता जेणेव अज्ज-
चंदणा अज्जा तेणेव उवागच्छति, उवागच्छतित्ता अज्जचंदणं
अज्जं वंदति, २त्ता बहुहिं चउत्थ जाव अप्पाणं भावेमाणे
विहरति, तते एं सा काली अज्जा तेणे उरालेण जावप्पमणी
संतया जाया या वि होत्था, सेज्जं जहा इंगाल जाव मु-
हुयहुयासणेति व भासराति पलिच्छणा तवेणं तेएणं तवतेय-
सिरीए अतीव २ उवसोजेमाणी २ चिट्ठति, तते णं से काद्रीए
अज्जाए अण्णया कयाइ पुव्वरत्तावरत्तकाद्वसमयांसि अयं
अज्जभत्तिथ ते जहा खंदयस्स चिंता जहा जाव अत्थि उ ठाणे-
णं वा ताव ता मे सेयं कट्ठं जाव जलंतं अज्जचंदणं अज्जं
आपुच्छित्ता अज्जचंदणाए अज्जाए अब्जणुण्णयाए स-
माणीए संलेहणा कुसणा २ जत्तपाण २ पढियातिखे

कालं अणवकंखमाणं विहराते ति कट्टु एव संपेहेति, संपेहे-
तित्ता कट्टं जेणेव अज्जचंदणा अज्जा तेणेव उवागच्छ-
ति, उवागच्छतित्ता अज्जचंदणं वंदति नमसति, वंदित्ता नमं-
सित्ता एवं वयामी-इच्छामि एं अज्जो ! तुज्जेहिं अञ्जणुसा-
ते समाणी संवेहणाए जाव विहरित्ता, ते अहासुहं, ते
एं मे काली अज्जा अज्जचंदणाए० अञ्जणुसाया
समाणी संवेहणा कसिय जाव विहराते, तमा काली
अज्जा अज्जचंदणाए अंतिए मामातिमातियाइ एका-
रस अंगाइ अहिजित्ता बहुपणिपुसाइ अट्टसवच्छा-
राइ सामसुपरियाणं पाञ्चिऊण ता मासिया ते संलेहणा ते
अत्ताणं भुसिया बट्टं जत्ताइ अणसणा ते छेदेति, वेदेति-
त्ता जस्सुधा ते कीरति नगिणजावे जाव चरिमुस्सासाने-
स्सासेहिं सिद्धं ए प्रथमं अज्जगणं ? । निक्खेवो-तेणं काळे-
एणं तेणं समएणं चंपा एणं एयरी होत्था, पुष्पजदे चे-
इए कोणिए राया तत्थ एं सेणियस्स रसो जज्जा को-
णियस्स रसो चुल्लमाउया सुकाली नामं देवी होत्था,
जहा काळी तहा सुकाली वि निक्खंता जाव बहुहिं
चउत्थं० जाव जावेमाणे विहरति, ते एं सा सुकाली अज्जा
असुया कयाइ जेणेव अज्जा चंदणा अज्जा जाव इच्छा-
मि एं अज्जो ! तुज्जेहिं अञ्जणुसाया समाणी कणगा-
वलिं तवोकम्मं उवसंपज्जित्ता एं विहरति, ते एवं जहा
रयणावली तहा कणगावली वि, नवरं तिसु ठाणेषु अट्ट-
मातिकरे जहा रयणावलीए छट्ठाती एकाए परिवालीए ए-
गे संवच्छरे पंच मासा वारस य अहोरत्ता चउएइ पंच
वरिसा नव मासा अछारस दिवसा सेसं तहेव नव वासा
परियातो पावणित्ता० जाव सिद्धा ॥१॥ अन्त० ८ वर्ग ॥

काळीपर्वंगसंकाश-कालीपर्वोद्गसङ्काश-त्रि० । काली काक-
जङ्घा, तस्याः पर्वणि स्थूराणि मध्यानि च तनूनि भवन्ति, ततः
काळीपर्वणि जानुकूर्पादीनि येषु तानि कालीपर्वणि, उ-
ष्ट्रमुखीवन्मध्यमपदलोपीसमासः । तथाविधैरङ्गैः शरीरावयवैः
सम्यक् काशते तपसि वा दीप्यते इति काळीपर्वोद्गसंकाशः ।
यद्वा प्राकृते पूर्वापरनिपातस्यातन्त्रत्वाद् ग्रामो दग्ध इत्यादिवद्
अवयवधर्मेणाप्यवयविनि व्यपदेशदर्शनाच्चाङ्गसन्धीनामपि
काळीपर्वसदृशतायां कालीपर्वभिः संकाशानि सदृशान्यङ्गा-
नि यस्य स तथा । विरुष्टतपोऽनुष्ठानतोऽपचितपिशितशा-
निते, उक्त० २ अ० ।

कालुट्टाई-कालोत्थायिन्-त्रि० । उदगते आदित्ये दिवसतो ग-
च्छति, “कालुट्टाई कालणिंवसी, ठाणुट्टाई य कालजोई य । ”
नि० चू० १६ उ० ।

कालुणवडिया-कारुण्यप्रतिज्ञा-स्त्री० । कारुण्यवृत्तौ, विपा० १
श्रु० १ अ० ।

कालुणिय-कारुणिक-त्रि० । करुणा शीलमस्य उक् । दया-
लौ दयाशीले, वाच० । करुणाप्रधाने विलापापाये वचसि,

अनुष्ठाने च । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । कारुण्यं शो-
कस्तेन पुत्रवियोगादिजनितेन तदीयस्यैव तदपादेः स-
जन्मान्तरे सुखितो जवत्विति वासनातोऽन्यस्य यद्दानं त-
त्कारुण्यदानं, कारुण्यजन्मत्वाद् वा दानमपि कारुण्यमुक्तम्, उ-
पचारादिति । दानभेदे, स्था० १ ठा० १ उ० ।

कालुसियजाण-कालुप्यध्यान-न० । अपमानतोऽपरगुणप्रशं-
सायामीर्ष्यातो वा चित्तस्य कलुषजावः कालुष्यं मलिनता, तस्य
ध्यानं कालुष्यध्यानम् । बाहुसुबाहुप्रशंसामसहमानयोः सिंह-
गुहास्थितकृपकस्येव ध्यानं, आतु० ।

कालेज्ज-देशी-तापिच्छकुसुमे, दे० ना० २ वर्ग ।

कालेज्ज-कालेय-पुं० । काल्या अपत्यम् ढक् । कालकेय,
कालचन्दने, न० कलायै रक्तधारिण्यै हितं ढक् । यकृति, वाच० ।
हृदयान्तर्वर्तिमांसस्तरुके, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

कालोद (य)-कालोद-पुं० । धातकीखण्डस्य सर्वतः परि-
क्लेपके समुद्रभेदे, धातकीपरितोऽपि शुद्धोदकरसास्वादः कालो-
दसमुद्रः । अनु० । स्था० ।

संप्रति कालोदसमुद्रवक्तव्यतामाह—

धायइसंमे एं दीवे कालोदे नामं वट्टे वलयागारसंठाण-
संठिते सव्वतो समंता संपरिक्खित्ता णं चिट्ठइ ॥

(धायइसंमे णं दीवमिन्यादि) धातकीखण्डं, णमिति
पूर्ववत्, द्वीपं कालोदसमुद्रो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः
सर्वतः समन्तात् संपरिक्लिप्य वेष्टयित्वा तिष्ठति ।

कालोदे एं समुदे किं समचक्रवात्तसंठिते विसमचक्रवा-
लसंठिए ? । गोयमा ! समचक्रवात्तसंठिए, एो विसमचक्रवात्त-
संठिए । कालोदे एं जंते ! समुदे केवतियं चक्रवात्तविक्रवंभे-
एणं केवतियं परिक्रवेणं पन्नत्ते ? । गोयमा ! अट्टजोयणमयस-
हस्साइं चक्रवात्तविक्रवंभेणं एकणउतिजोयणसयसहस्साइं
सत्तरिसयसहस्साइं उच्च पंचुत्तरे जोयणसये किंचिविसे-
साहिए परिक्रवेणं पणत्ते । से णं एकाए पउमवरवेदि-
याए एगेण वणसंडेण य दोएह वि विएणओ ॥

“कालोए णं जंते ! समुदे किं समचक्रवालसंठिए ? ” इत्यादि प्राग्बत्
प्रश्नसूत्रं सुगमम् । जगवानाह-नौतम ! अष्टौ योजनशतसहस्राणि
चक्रवात्तविक्रममेव एकनवतियोजनशतसहस्राणि सप्ततिसह-
स्राणि षट्शतानि पञ्चाक्षराणि किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्रमेण,
एकं च योजनसहस्रमुद्देशेनेति गम्यते । उक्तं च—

“अट्टे य सयसहस्सा, कालोयचक्रवालविक्रवंभो ।

जोयणसहस्समेगं, उग्गाहेणं मुण्यव्वो ॥

इगनउइसयसहस्सा-इ हवंति तह सत्तरीसहस्सा य ।

छच्च सया पंचउहिया, कालोयदिपरिअरो एसो ॥ ”

(से णं एकाए इति) स कालोदः समुद्रः एकया पद्मवरचेदिकया,
अष्टयोजनोच्छ्रयजगत्पुपरिभाविन्येति गम्यते । एकेन च वन-
खरमेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्लिप्तो, द्वयोरपि वर्णकः, प्राग्ब-
त् । जी० ३ प्रति० । परिक्रमेणानिभावना इयम्-कोलादस-
समुद्रस्य एकतोऽपि चक्रवालतायाः विक्रमोऽष्टौ योजनलक्षा

अपरतोऽपि इति षोडश, धातकीखरस्यकताऽपि चतस्रो लक्षा अपरतोऽप्यष्टौ, लवणसमुद्रस्य एकतोऽपि द्वे लक्षे, अपर-
तोऽपीति चतस्रः, एको लक्षो जम्बूद्वीपस्येति सर्वसंख्यया एकोन-
विंशद्वल्ला जाताः २६००००० । तेषां च वर्गो विधीयते, जातोऽष्ट-
कश्चतुष्क एककः, शून्यानि दश, ततो दशजिगुणे जातान्ये-
कादश शून्यानि ८३१००००००००००० । तेषां वर्गमूत्रानयने द-
ब्धं यथोक्तं परिधिपरिमाणम्-६१७०६०५ । शेषं त्रिको नवक-
स्त्रिकस्त्रिको नवकः सप्तकः पञ्चकः ३६३३६७५ इति यदवति-
ष्ठन्ते तदपेक्षया विशेषाधिकत्वमुक्तम् । एकनवतिशतसहस्रा-
णि सप्तशतानि सप्ततिसहस्राधिकानि नक्षत्रादिपरिमाणं चाष्टा-
विंशत्यादिसंख्यानि नक्षत्रादीनि द्वाचत्वारिंशता गुणयित्वा
परिभावनीयम् । च० प्र० १ पाहु० । सू० प्र० ।

कालो एण समुद्रे एकाणउड्जोयणसयसहस्साइं साहि-
याइं परिकखेवेणं ॥

(कालो एण च्छि) कालोदः समुद्रः, स चैकनवतिर्लक्षाणि साधि-
कानि परिकेपेण आधिक्यं च सप्तत्या सहस्रैः षड्विः शतः
पञ्चात्तरैः सप्तदशभिर्धनुःशतैः पञ्चादशोत्तरैः सप्तांशत्या चा-
हुलैः साधिकैरिति । स० ए१ सम० ।

द्वाराणि-

कालोयस्स एणं जंते ! समुदस्स केवति दागा पणत्ता ? गो-
यमा ! चत्तारि दारा पणत्ता । तं जहा-विजये वेजयंते जयंते
अपराजिए । कहि एणं भंते ! कालोदस्स समुदस्स विजएणा-
मं दारे पणत्ते ? गोयमा ! कालोदसमुद्रपुरच्छिमापरंते पुक्ख-
रवरदीवपुरच्छिम्मच्छस्स पच्चच्छिमे एणं सीतोदाए महानदीए
उत्तिपि, एत्थ एणं कालोदस्स विजये नामं दारे पणत्ते
गोयमा ! अट्टजोयणं तं चेव पमाणं जाव रायहाणीओ ।
कहि एणं भंते ! कालोयस्स समुदस्स वेजयंते एणमं दारे
पणत्ते ? गोयमा ! कालोयसमुद्रस्स दक्खिणापरंते पुक्ख-
रवरदीवदक्खिणच्छस्स उत्तर एत्थ एणं कालोयसमुद्रस्स
वेजयंते एणमं दारे पणत्ते । कहि एणं जंते ! कालोयसमु-
द्रस्स जयंते एणमं दारे पणत्ते ? गोयमा ! कालोयसमुद्रस्स
पच्चच्छिमापरंते पुक्खरवरदीवपच्चच्छिम्मच्छस्स पुरच्छिमेणं
सीताए महाणदीए उत्तिपि जयंते नामं दारे पणत्ते ।
कहि एणं भंते ! अपराजिए एणमं दारे पणत्ते ? गोयमा !
कालोदसमुद्रस्स उत्तरापरंते पुक्खरवरदीवोत्तरापरंते
दाहिणओ एत्थ एणं कालोयसमुद्रस्स अपराजियेणमं दारे,
सेसं तं चेव ॥

कालोदस्य भदन्त ! समुद्रस्य कति द्वाराणि प्रज्ञप्तानि ? जगवा-
नाह-गौतम ! चत्वारि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि । तद्यथा-विजयं वैज-
जयन्तं जयन्तमपराजितम् । क भदन्त ! कालोदसमुद्रस्य वि-
जयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम् । जगवानाह-गौतम ! कालोदस्य समु-
द्रस्य पूर्वपर्यन्ते पुष्करवरद्वीपस्य पूर्वार्द्धस्य पश्चिमदिशि
शीतोदाया महानद्या उपरि, अत्र कालोदस्य विजयं नाम
द्वारं प्रज्ञप्तम् । एवं विजयद्वारवक्तव्यता पूर्वानुसारेण वक्तव्या,
नवरं राजधानी अन्यस्मिन् कालोदे समुद्रे । वैजयन्तद्वारप्रश्न-

सूत्रं सुगमम् । जगवानाह-गौतम ! कालोदसमुद्रदक्षिणपर्यन्ते
पुष्करवरद्वीपदक्षिणार्द्धस्य उत्तरतोऽत्र कालोदसमुद्रस्य वैज-
यन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम् । एवं जम्बूद्वीपगतवैजयन्तद्वारं वक्तव्यम् ।
नवरं राज गानी अन्यस्मिन् कालोदसमुद्रे, जयन्तद्वारप्रश्नसूत्रं
सुगमम् । भगवानाह-गौतम ! कालोदसमुद्रपश्चिमपर्यन्ते पुष्क-
रवरद्वीपपश्चिमार्द्धस्य पूर्वतः शीताया महानद्या उपरि, अत्र का-
लोदसमुद्रस्य जयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम्, एतदपि जम्बूद्वीपगतज-
यन्तद्वारवत्, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् कालोदे समुद्रे । अप-
राजितद्वारप्रश्नसूत्रप्रति सुगमम् । भगवानाह-गौतम ! कालोदस-
मुद्रोत्तरार्द्धपर्यन्ते पुष्करवरद्वीपे उत्तरार्द्धस्य दक्षिणतोऽत्र कालो-
दसमुद्रस्यापराजितं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम्, तदपि जम्बूद्वीपगताप-
राजितद्वारवत्, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् कालोदसमुद्रे ।

संप्रति द्वाराणां परस्परमन्तरं प्रतिपिपादयिषुराह-

कालोदस्स एणं जंते ! समुदस्स दारस्स २ य एस एणं
केवतियं अवाहाए अंतरे पणत्ते ? गोयमा ! वावीसमयस-
हस्सा वाणजतिं खलु जवे सहस्साइं द्वच्च सया उत्ता-
ला दारंतर तिप्पि कोसा ये दारस्स २ य अवाहा अंतरे
पणत्ते । कालोदस्स एणं जंते ! समुद्रपदेसा पुक्खर-
वरदीव० तहेव, एवं पुक्खरवरद्विस्स वि जीवा उदात्ता
तहेव भाणियन्वं ।

प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह-गौतम ! द्वाविंशतियोजनशतस-
हस्राणि द्विनवतिः सहस्राणि पद् योजनशतानि पद् चत्वारिंश-
दधिकानि त्रयश्च कोशा द्वारस्य द्वारस्य परस्परमबाधया अन्तरं
प्रज्ञप्तम् । तथाहि-चतुर्णामपि द्वाराणामेकत्र पृथुत्वमीलने अ-
ष्टादश योजनानि, तानि कालोदसमुद्रपरिमाणात् १७०६०५
इत्येवंरूपात् शोध्यन्ते, शोधितेषु च तेषु जातमिदम्-ए-
कनवतिल्लक्षाः सप्ततिः सहस्राणि, पञ्च शतानि सप्ताशीत्यधि-
कानि ६१७०५८७, तेषां चतुर्भिर्जागे हते लब्धं यथोक्तं द्वारा-
णां परस्परमन्तरपरिमाणम् २२६१६४६ । उक्तं च-"आयात्ता
उच्च सया, वाणउड् सहस्सलक्खवावीसं । कोसा य तिप्पि
दारं-तरं तु कालोयहिस्स जवे" ॥१॥ "कालोदस्स एणं जंते !
समुद्रस्स पएसा" इत्यादि सूत्रचतुष्टयं पूर्ववद्भावनीयम् ।

नामान्वर्थमग्निधित्सुराह-

मे केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चति कालोयसमुद्रे कालो० २ ? गो-
यमा ! कालोयस्स एणं समुद्रस्स उदके आसत्ते मांसत्ते
पेसत्ते मासरासिवाग्गजे पग्गतीए उदगरसेणं पणत्ते, कालो
महाकाला य-एत्थ पुवे देवा महिहििया० जाव पत्तिओवम-
ड्ढितीया परिवसंति, से तेणट्टेणं गोयमा ! जाव णिच्चे ।

(से केणट्टेणमित्यादि) अथ केनाथेन भदन्त ! एवमुच्यते-
कालोदः समुद्रः कालोदः समुद्र इति ? भगवानाह-गौतम ! का-
लोदस्य समुद्रस्य उदकम् आसन्नमास्वाद्यम्, उदकरसत्वात् ।
मांसलं गुरुधर्मत्वात्, पेसलमास्वादं मनोज्ञत्वात् । कालं कृ-
ष्णम्, एतदेवोपमया प्रतिपादयति-माषराशीवर्णाग्निम् । उक्तं च-
"पगइ उदकरसं कालोए उदगमासरासिनिभमिति" ततः काल-
मुदकं यस्यासौ कालोदः, तथा कालमहाकालौ च तत्र द्वौ दे-
वौ पूर्वार्द्धपश्चिमार्द्धाधिपतौ महर्षिकौ यावत्पल्योपमस्थितिकौ
परिवसतः, ततः स कालोदः । तथाच्चाह-"से तेणट्टेणमित्यादि"

चन्द्रादित्यौ—

कालोद्यणे णं जेत ! समुदे कति चंद्रा पचांसिमु वा ३ पु-
च्छा ? । गोयमा ! कालोद्यणे णं समुदे वायालीसं चंद्रा पचा-
सिमु वा ३ वायालीसं चंद्रा वायालीसं च दिणगरा दित्ता
कावोदहिम्मि एते चरन्ति संबंधलेसागा एक्खत्तसहस्मं
एगमेगं ठावत्तरं च सतमएणं उच्च सया उणउया मह-
ग्गहा तिणिण य सहस्मा अट्टावीसं कावोदहिम्मि वाराइं
सतमहस्माइं नव य सता पएणासा तारागणकोमीकोमीणं
सो जं सो जं मु वा ३ ॥

चन्द्रादित्यादिसूत्रपाठसिद्धम् । एवं रूपं च चन्द्रादीनां परिमाण-
मन्यत्राप्युक्तम्--

“ वायालीसं चंद्रा, वायालीसं च दिणगरा दित्ता ।

कालोद्यहिम्मि पप, चरन्ति संबंधलेसागा ।

नक्खत्ताण सहस्सा, सयं च वावत्तरं मुणेषयं ।

उच्च सया उ नउया, गहाण तिनेय य सहस्सा ।

अट्टावीसं कालो-दहिम्मि वारसयमहस्साइं ।

नव य सया पचासा, तारागणकोमीकोमीणं ” ।

तं च पुष्करवर्द्धीपः सर्वतः संपरिक्षिप्य स्थितः । जी० ३ प्रति० ।
(तद्वक्तव्यता 'पुष्करवर्द्धीप' शब्दे द्रष्टव्या) नन्दश्वरद्वीपान्तरस्यै
समुद्रभेदे, स्था० ७ ग० ।

कावोदाइ [ए]-कावोदायिन-पुं० । स्वनामख्यातेऽन्ययूथि-
कभेदे, ज० ७ श० १० उ० । ['अणुत्थिय' शब्दे प्रथमभागे
४४९ पृष्ठे तद्वक्तव्यता उक्ता]

कालोभाम-कावोवजाम-त्रि० । कालदीप्तौ, ज० ६ श० ५ उ० ।

यः काल एवाऽवभासते पश्यताम् । स्था० ८ ग० ।

कालोवक्रम-कालोपक्रम-पुं० । कावस्थोपक्रमः कावोपक्रमः । उप-
क्रमभेदे, “ से किं तं कावोवक्रमे ? । कावोवक्रमे जम्भं नालिआईहि
कालस्सोवजणं कीरईसेत्ते कालोवक्रमे ” । अनु० । नि० चू० ।
(इति 'उवक्रम' शब्दे द्वितीयभागे ८७२ पृष्ठे व्याख्यातम्)

काव-काव-पुं० । जारोद्वहने, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । कावकिवाह-
के, त्रि० । जी० ३ प्रति० ।

कावकोमिय-कावकोटिक-त्रि० । कावो भारोद्वहने तस्य कोटी
भागः कावकोटी, तथा ये चरन्ति ते कावकोटिकाः । कावटिके-
षु, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । अनु० ।

कावटिक-कापटिक-त्रि० । कपटचारिणि, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

कावण्णाम-कार्पायत्याग-न० । कृपणभावपरित्यागेऽनुच्छ-
वृत्तौ, पो० ४ वि० ।

कावथ-कावथ-पुं० । सप्तविंशत्तमे महाग्रहे, च० प्र० २० पाठु० ।

कावत्तिओ-देशी-असहने, दे० ना० २ वर्ग ।

कावलिय-कावलिक-न० । कवत्रैर्भवं कावधिकम् । आहारादौ,
न० । कवत्रप्रक्षेपनिष्पादिते प्रक्षेपाहारे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

कावाक्षिय-कापाक्षिक-पुं० । अस्थिरजस्के पाक्षिणिकसाधौ, वृ०

१ उ० । “ कावाक्षिकरूपेण तेण सह वच्चइ । ” आ० ४
अ० । अनु० ।

काविड-कापित्य-न० । स्वनामख्याते विमानभेदे, स० १४ सम० ।

काविल-कापिल-पुं० । कपिलो देवता येषां ते कापिलाः । नि-
रीश्वरसङ्घेषु, श्री० । “ जं काविलं दरिसणं, एवं दव्वट्टियस्स
वत्तयं ” यत्कापिलं दर्शनं साङ्ख्यमतमेतत् । सम्म० १ काण्ड ।

कावलिय-कापिलिय-न० । उत्तराध्ययनानामष्टमेऽध्ययने, स०
३५ सम० । यत्र कापिलस्य महामुनेर्दृष्टान्तगमिन्नानलोभः वट्टी-
करणं कथितम् । उत्त० ७ अ० । सूत्र० । ['कविल' शब्दे अस्मिन्नेव
भागे ३८७ पृष्ठे उक्तम्]

काविसायण-कापिषायन-न० । मयविशेषे, जी० ३ प्रति० ।

कात्री-देशी-नीलवर्णायाम, दे० ना० २ वर्ग ।

कावोडी-कापोती-स्त्री० । भारकाये, दश० ४ अ० । ['काय' शब्दे
अस्मिन्नेव भागे ३४७ पृष्ठे तद्व्याख्यानं स्पष्टीकृतम्]

कास-काश(स)-पुं० । केन जलेन कफात्मकेन अयं व्याप्यतेऽत्र ।
अश व्याप्तौ आधारे घञ् । काशरोगे, वाच० । उपा० । ज्ञा० ।
सप्तचत्वारिंशत्तमे महाग्रहे “ दो कासा ” स्या० २ ग० ३
उ० । कुतं, जलेनाकीर्णत्वात्तथात्वम् । काश दीप्तौ अच् । के-
शियातृणभेदे, तद्गुणानुक्तम् । तत्पुण्ये, न० । ईषदश्नाति
अश-अच् । कोः को । मूर्पिकभेदे, पुं० । स्त्रीयां डीप् । ऋषिभेदे,
पुं० । काशस्य गोत्रापत्यम् । अश्या० फल् काशायनः । तत्रात्राप-
त्ये, पुं० । स्त्रीयां वाच० । काशं भवः काश्यः । रसे, स्था० ७ ग० ।
कस्यन्तेऽस्मिन्निति कासः । संसारे, आचा० १ श्रु० ८ अ० ३
उ० । कस हिंसने कर्त्तरि णः । सिंसके, काशतेऽनेन काश करणे
घञ् । रोगभेदे, पुं० । कं जलमस्यतेऽनेन, असु क्षपणे
करणे घञ् । शोभाञ्जनवृत्ते, पुं० । तदञ्जनसेवने नेत्राञ्जलि-
सारणात्तस्य तथात्वम् । वाच० ।

काप-पुं० । कप्यतेऽनेन कप करणे घञ् । कषणपापाणे प्र-
स्तरभेदे, ऋषिभेदे च । वाच० ।

कासंस-कासकष-पुं० । कस्यन्तेऽस्मिन्निति कासः संसार-
स्तं कषतीति तदभिमुखो यातीति कासङ्कषः । ज्ञानादिप्रमादव-
ति, आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।

कासंत-काशमान-त्रि० । रोगविशेषे, “ कासंता वाहिया य आ-
माभिभूयगता ” । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

कासग-कर्पक-पुं० । कृषीवले, वृ० ३ उ० । “ जेण रोहंति वी-
जाइ, जेण जीवंति कासगा । ” नि० चू० १ उ० । उत्त० । क्वेत्री-
कारके, उत्त० १२ अ० ।

कासण-कासन-न० । खट्करणे, ओघ० ।

कासदह-कासहद-पुं० । स्वनामख्याते तीर्थभेदे, यत्र विजुवन-
मङ्गलकलशः श्रीआदिनाथः । ती० ४३ कल्प ।

कासमाण-काशमान-त्रि० । काशं कुर्वाणे, “ णीससमाणे
कासमाणे गीयमाणे वा । ” आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

कासव-काश्यप-पुं० । काश्यं पिबति घञर्थे कः । उप० स० । वाच० ।
“ कगचजतदपयवां प्रायो बुक् ” । ८ । १ । १७७ ।

इति यलोपे “युत्तरवक्षसां शपसां दीर्घः” । ८ । १ । ४३ ।
 इति शकारस्यादेः स्वरस्यादेर्दीर्घः । प्रा० १ पाद । ब्रह्मणो
 मानसपुत्रस्य मगीचेः पुत्रे ऋषिजेदे, वाच० । भगवत ऋष-
 जदेवस्य पूर्वपुरुषे, काशे भवः काश्यो रमस्सं पीतवानिति
 काश्यपः, तदपत्यान्यपि काश्यपाः । तदपत्येषु, ते च मुनि-
 सुव्रतनेमिचर्जा जिनाश्चक्रवर्त्यादयश्च कृत्रियाः सप्तमगणधरा-
 दयो द्विजाः जम्भूस्वाभ्यादयो गृहपत्यश्चेति । तत्सत्के मूलगोत्र-
 भेदे च । “सत्त महामूलगोत्रा पशुत्ता । तं जहा-कासवा गो-
 यमा !” । इह च गोत्रस्य गोत्रवद्भ्यो जेदादेवं निर्देशोऽन्यथा
 काश्यपमिति वाच्यं स्यादेवं सर्वत्र । स्था० ७ ठा० आ० ।
 सूत्र० “जे कासवा ते सत्तविहा पणत्ता । तं जहा-ते कासवा
 ते संमिह्ना ते गोत्रा ते वाला ते मुंजतिणो ते पवतिणो ते व-
 रिसकण्हा ।” स्था० ७ ठा० । च० प्र० । ज० । ज० । का-
 श्यपगोत्रे श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्वामिनि, सूत्र० १ श्रु० १६ अ० ।
 दश० । कल्प० । “जंसि विरता समुचित्ता कासवस्स
 अणुधम्मचारिणो ।” काश्यपस्य ऋषभस्वामिनो वर्द्धमानस्वा-
 मिनो वा । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । कापिलीयाऽध्ययनो-
 रकपिलस्य पितरि, उक्त० ७ अ० । काश्यं राजभेदं
 पाति नरकात् पा—कः । काश्यनृपस्य पुत्रे, मृगभेदे, पुं० ।
 स्त्री० । स्त्रियां जातित्वात् ङीप् । काश्यपस्येदम् अणु ।
 काश्यपसम्बन्धिनि, त्रि० । स्त्रियां ङीप् । पृथिव्याम्, स्त्री० ।
 तस्याः संबन्धितया काश्यपपत्न्याम्, स्त्री० । काश्यपे-
 यः । काश्यपगोत्रोत्पन्ने विषविकित्साभिज्ञे ऋषिभेदे, वाच० ।
 “समणस्स णं जगवञ्चो महावीरस्स जेठा जइणी सुदं-
 सणा कासवी गोत्तेणं ।” आचा० २ श्रु० १३ अ० । नापिते,
 आ० म० प्र० । ज्ञा० । सूत्र० । राजगृहवास्तव्ये स्वनामख्याते
 गृहपतौ, (तद्वक्तव्यता अन्तर्दृष्टासु पष्ठे वर्गे चतुर्थेऽध्ययने
 सूचिता) तथाहि—“तेणं कालेणं तेणं समणं रायगिहे णचरे गु-
 णसीदण चेइय, तथ णं सेणिए राया कासवे नामं गाहावती
 परिवसति, जहाकामकाइ सोदसे वासा परियाउ पावणिसा
 विपुले पवत्ते सिछी” । अन्त० ७ वर्ग० ।

कासवग-काश्यपक-पुं० । नापिते, ज० १ श० १० उ० । आ०
 च० । तस्य राज्ञः श्रेणीष्वन्तर्भावः । ज० ३ वर्ग० ।

कासवगोत्त-काश्यपगोत्र-पुं० । काश्यपाख्यगोत्रवति, “थेरे
 मोरियपुत्ते कासवगोत्तेणं अरुट्ठाइ समणसयाइ वा एइ”
 कल्प० ८ क्षण ।

कासवज्जिया-काश्यपजिका-स्त्री० । माणवकगणस्य प्रथम-
 आख्यायाम्, कल्प० ८ क्षण ।

कासवणाद्विय-काश्यपनालिक-न० । श्रीपर्णीफले, आचा० २
 भु० १ अ० ८ उ० ।

कासवी-काश्यपी-स्त्री० । पञ्चमतीर्थकरस्य प्रथमशिष्यायाम्,
 स० । काश्यपगोत्रायां स्त्रियाम्, “समणस्स णं भगवञ्चो
 महावीरस्स जेठा भइणी सुदंसणा कासवी गोत्तेणं”
 आचा० २ भु० ३ चृत्ति० ।

कासायवत्थ-कापायवत्स-त्रि० । कापायवत्सपरिधाने, भु० १ उ० ।

कासार-देशी-सीसपत्रे, दे० ना० २ वर्ग ।

कासार-कासार-पुं० । कस्य जलस्य सारोऽत्र । सरोवरे,
 विशत्यारगणैः रचिते दण्डकच्छन्दोभेदे च । वाच० । आ० क० ।
 कासिञ्ज-देशी-श्वेतवर्णे, दे० ना० २ वर्ग ।

कासिज्ज-देशी-काकस्थलाभिधाने देश, दे० ना० २ वर्ग ।

कासित्ता-काशित्वा-स्त्री० । जुप्पेत्थर्थे, जी० ३ प्रति० ।

कागिय-कासित-न० । ध्रुते, ध० २ अधि० ।

काशिराय-काशिराज-पुं० । काशीनां जनपदानां राजा, टच् ।
 वाच० । काशिमरुलाधिपतौ, उक्त० १८ अ० । “तत्थ
 तस्स भागिणिजे काशिराया तेण चव रजे ठाविओ केसी
 कुमारो” आ० ३ अ० ।

काशिराजकथा-

तदेव कासीराया, भेज्जसच्चपरकषो ।

कामजोए परिच्चज्ज, पट्ठणे कम्ममहावणं ॥ ४ए ॥

हे मुने ! तथैव तेनैव प्रकारेण पूर्वोक्तनृपवत् काशिदेशपतिर्न-
 न्दननामा राजा सप्तमबलदेवः कर्मरूपं महावनं प्राहणत्, उन्मू-
 लयामासेत्यर्थः । किं कृत्वा-भोगान् परित्यज्य, कीदृशो नन्दनः,
 श्रेयःसत्यपराक्रमः श्रेयः कल्याणकारकं यत्सत्यं संयमः श्रेयः-
 सत्यं तत्र पराक्रमो यस्य सः श्रेयःसत्यपराक्रमः, मोक्षदायक-
 चाग्निधर्मे विहितवीर्य इत्यर्थः ॥ अत्र काशिराजदृष्टा-
 न्तः-वाराणस्यां नगर्याम् अग्निशिखो राजा, तस्य जयन्त्यभिधा-
 देवी, तस्याः कुत्तिसमुद्भूतः सप्तमबलदेवो नन्दनो नाम, तस्या-
 ऽनुजो भ्राता शेषवतीराज्ञासु गो दत्तो वासुदेवः, स च पित्रा
 प्रदत्तराज्यः साधितभरताद्धौ नन्दनानुगतो राज्यधियं स्फो-
 तामनुबभूव । काक्षेन षट्पञ्चाशत्सहस्राण्यायुरतिबाह्यं मृत्वा
 दत्तः पञ्चमनरकपृथिव्यामुत्पन्नः, नन्दनोऽपि च गृहीतश्रामण्यः
 समुत्पादितकेवलज्ञानः पञ्चषष्ठ्यवर्षसहस्राणि जीवितमनुपाल्य
 मोक्षं गतः, षट्विंशतिधनूषि चानयोर्दहप्रमाणमासीदिति का-
 शिराजदृष्टान्तः ॥ ४ए ॥ उक्त० १८ अ० ।

कासी-काशी-स्त्री० । काशते काश इन् स्त्रियां ङीप् । काश-
 णिच् । गौरा० ङीप् । वाच० । वाराणस्यां, तज्जनपदे च ।
 भ० ७ श० २ उ० । काशी जनपदो, यत्र वाराणसी नगरी । ज्ञा०
 १ श्रु० ८ अ० । तस्या आर्यक्षेत्रेषु गणना । प्रज्ञा० १ पद । प्रब० ।
 स्था० । सूत्र० । “तेणं कालेणं तेणं समणं कासी नामं जणवण
 होत्था; तथ वाराणसी नामं णयरी होत्था; तथ णं संखे नामं
 राया होत्था ।” ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । स्वल्पार्थे ङीप् । स्वल्प-
 काशतृणे, वाच० ।

कासीवृहण-काशीवर्द्धन-पुं० । वाराणसीनगरीसंबन्धिजनपद-
 वृद्धिकरे, स्था० ८ ठा० ।

काहर-काहर-पुं० । जलाहारके, “पगो काहरो तलाए दो ब-
 रा पाणियस्स भरेऊण” । दश० ४ अ० । दे० ना० २ वर्ग ।

काहल-कातर-त्रि० । तस्य हः । “हरिहावो वः” ८ । १ । २५४ ।
 इति रस्य वः । प्रा० १ पाद । अथीरे व्यसनाकुत्रे, वाच० ।

काहल-पुं० । स्त्री० । कुत्तिसतं हलति लिखति हन्-ग्रच् ।
 कोः का० विकृते, कुक्कुटे, स्त्रियां ङीप् । शब्दमात्रं, पुं० । अव्यक्त-
 वाक्येः कुक्कुटे, भृशे, खल्वे च । त्रि० । महादकायाम्, स्त्रियां टाप् ।

धूसूराकारे वाचशब्देनेदं, वाच०। तूर्यविशेषे, आ० म० प्र०। औ०। न०। अरमुख्याम्, आ० म० प्र०। ज०। गोमुख्याम्, स्था० ७ ग०।

काहलिया-काहलिका-स्त्री०। रत्नावलीनामनूपणस्य सौवर्ण्य-
वयवभेदे, अन्त० ८ वर्ग।

काहली-देशी-तरुण्यम्, दे० ना० २ वर्ग।

काहिय-काथिक-पुं०। कथया चरति काथिकः। सूत्र० १ भु० २
अ० २ न०। कुशीननेदे, सूत्र० १ भु० ४ अ० १ न०। यो भिक्षा-
र्थं प्रविष्टो धर्मकथां महतीं करोति। ओघ०। कथाकथनैकनिष्ठे,
ध० ३ अधि०।

अक्खाइयाउ अक्खा-णाइं गीयाइ छलियकवाइं।

कठयंता य कहाओ-अजिनमुत्था काहिया होंति ॥

आख्यायिकास्तरङ्गवतीमलयवतीप्रभृतयः, आख्यानकानि धु-
र्ताख्यानकादीनि, गीतानि ध्रुवकादिछन्दानिबद्धानि गीतपदा-
नि, तथा छलितानि शृङ्गारकाव्यानि, कथा वासुदेवचरित-
चटककथाः, दन्तकथया चरन्तीति व्युत्पत्त्येवञ्छेयः समुत्था
धर्मकामार्थत्रयवक्तव्यताप्रभावाः, संकीर्णकथा इत्यर्थः। एता
आख्यायिकादीनि कथयन्तः काथिका उच्यन्ते, तच्छन्दं नि-
षिद्धम्। वृ० १ न०।

जे भिक्खू काहियं वेदइ वेदंतं वा साइज्जइ ॥ ५१ ॥

जे भिक्खू काहियं पसंसइ पसंसंतं वा साइज्जइ ॥ ५२ ॥

ये सूत्रे सज्जायादिकरणिजे जोगे मोक्षं जो देसकहादिकहाओ
कथेति सो काहियो। इमा णिज्जुती-

आहारादीणहा, जसहेउं अहव पूयणणिमित्तं।

तक्कमो जो धम्मं, कथेति सो काथितो हांति ॥ ६३ ॥

धम्मकहं पि जो करोति आहारादिनिमित्तं, वत्थपानादिणि-
मित्तं वा, जसत्थी या, वेदणादिपूयानिमित्तं वा, सुत्तत्थपरि-
सिसु कवमाचारो अहो य रातो य धम्मकहादिपदणकहणव-
ज्जो तदेवास्य केवलं कर्म एवंविधो काहितो जयति।

चोदग आह-अणुसज्जाओ पंचविधो वायणादिगो, तस्स पं-
चमो जेदो धम्मकहा, तेण भव्वसत्ता पक्खिज्जंति, तित्थे य
अव्वोच्छित्ती, पनावणा य भवति, अतो ताओ णिज्जरा चेव
जवति, कहं काहियं तं पडिसिज्जति?। आचार्य आह-

कामं खलु धम्मकहा, सज्जायस्सेव पंचमं अंगं।

अव्वोच्छित्तीए ततो, तित्थस्स पनावणा चेव ॥ ६४ ॥

पूर्वाभिहितनोदकार्थानुमते कामशब्दः, खलुशब्दोऽवधारणार्थः,
किमवधारयति-इमं सज्जायस्स पंचमं वागं धम्मकहा,
अहं य एवं-

तह वि य ण सव्वकात्तं, धम्मकहा जीयसव्वपरिहाणी।

नाउं व खेत्तकात्तं, पुरिसं च पवेदिते धम्मं ॥ ६५ ॥

सव्वकात्तं धम्मो ण कहेयव्वो, जतो पडिलेहणादिसंजमजोगाणं
सुत्तपरिहाणीय आयरियगिलाणमादिकिञ्चाण य परिहाणी जव-
ति, अतो ण काहियसं कायव्वं, जहा पुण धम्मं कहेति तहा णाउं सा-
धुं साधुणीण य वहुगच्छवगहं, खेत्तं ति ओमकात्ते बहुणं साधु-
साधुणीण उवगहकरा इमे दाणसन्नादि जविस्संति, धम्मं कहेप
रायादिपुरिसं वा णाउं करेज्जा, महाकुले वा इमेण एकेण उवसंते-
ण पुरिसणं वड् उवसंतीति कहेज्जा। नि० चू० १३ उ०।

काहीइदाण-करिष्यतिदान-न०। करिष्यति कञ्चनोपकारं
ममायमिति बुद्ध्या यद्दानं तत्करिष्यतीति दानमुच्यते। दान-
भेदे, स्था० १० ग०।

किङ्-कृति-स्त्री०। कृ भावादौ क्तिन्। “इत्कृपादौ”। ८। १।
१२८। ‘डुकृञ्’ करणे इति ऋत इत्त्वम्। प्रा० १ पाद। करणे,
विशे०। आ० म०। अनुष्ठाने, स्था० ३ ठा० ४ उ०। अचनामा-
दिकरणे, क्रियतेऽसाविति कृतिः। मोक्षायावनामादिचेष्टायाम्,
आव० २ अ०। कृतिकर्मणि वन्दने, दश० ए अ० १ उ०। व्य०।
पुरुषप्रयत्ने कर्तव्यापारे, कृ वधे क्तिन्। हिंसायाम्, विंशति-
संख्यायाम्, कृत-वा-करणे-इक्। कर्त्तव्याम्, स्त्री०। वाच०।

किङ्कम-कृतिकर्मन्-न०। कृतिरेव कृतेर्वा कर्म क्रिया कृति-
कर्म। वन्दनके, आव० ३ अ०। स०। आचा०। आ० चू०।
कर्मापि द्विधा, द्रव्यतः कृतिकर्म निहवादीनामवनामादिकरण-
मनुपयुक्तसम्यग्दृष्टीनां च, भावतः सम्यग्दृष्ट्युपयुक्तानामिति।
एतच्च द्वाविंशतिजिनसमये स्थितम्। वृ० ६ उ०।

(१) कृतिकर्मद्वारं निरूप्य कृतिकर्मणि संयतेज्यः संयती-
नां विशेषप्रतिपादनम्।

(२) यथार्हं वन्दनस्याकरणे दोषाः।

(३) कृतिकर्मणि द्रव्यभावप्रचिकटयिषया दृष्टान्तप्र-
तिपादनम्।

(४) कृतिकर्मकरणार्हसंयतादिनिरूपणानन्तरं वन्दनार्हसंय-
तादिनिरूपणम्।

(५) द्रव्यकैवल्यकालभावतो भेदाः।

(६) आचरणावृत्तानं प्रतिपाद्य पर्यायज्येष्ठैराचार्यस्य व-
न्दनविचारः।

(७) दैवसिकरात्रिकप्रतिक्रमणयोर्मध्ये तिसृभिरेव स्तुति-
भिराचार्यादिभिर्मङ्गलं विधेयम्।

(८) कृतिकर्म कस्य कर्त्तव्यं कस्य नेति विचारः।

(९) कारणतः पार्श्वस्थादीनां वन्दनप्रकारं निरूप्य तद्वन्द-
नकारणप्रतिपादनम्।

(१०) पार्श्वस्थादिवन्दनं निष्फलमिति निरूप्य तत्प्रतिषेध-
मकुर्वतामपायप्रदर्शनम्।

(११) गुणवतामपि पार्श्वस्थादिसंसर्गतो दोषसंभवात्सदृष्टा-
न्तं वन्दननिषेधप्रतिपादनम्।

(१२) पार्श्वस्थादिवन्दने चापायप्रदर्शनम्।

(१३) सुसाधुवन्दने गुणप्रदर्शनम्।

(१४) कृतिकर्मकरणस्यानुचितानामुचितानां च प्रतिपादनम्।

(१५) कदा कृतिकर्म कर्त्तव्यं कदा वा नेति प्ररूपणम्।

(१६) कति कृत्वः कृतिकर्म कर्त्तव्यमिति नियतानियतत्वेन
निरूप्य नियतवन्दनस्थानसंख्याप्रतिपादनम्।

(१७) कृतिकर्मस्वरूपनिरूपणम्।

(१८) कतिभिरावश्यकैः परिशुद्धमित्येतन्निरूपणम्।

(१९) विराधनगुणोपदर्शनम्।

(२०) वन्दनकरणकारणप्रतिपादनम्।

(२१) वन्दनकविधिनिरूपणम्।

[१] अथ कृतिकर्मद्वारमाह—

कितिकम्पं पि य द्रुविहं, अञ्जुद्वारे तदेव वंदनगा ।

समणोहि य समणीहि य, जहारिहं होति कायव्वं ॥

कृतिकर्माऽपि द्विविधम्-अभ्युत्थानं, तथैव वन्दनकमाद्विविधमपि
तृतीयोद्देशके व्याख्यातम् ॥ ६३० ॥ (अभ्युत्थानम् “अञ्जुद्वारेण”
शब्दे प्र० भा० ६३३ पृष्ठे उक्तम्, वन्दनं तु ‘वंदनग’ शब्दे व्याख्यास्य-
ते) उभयमपि च श्रमणैः श्रमणीभिश्च यथार्हं यथारत्नाधिकं पर-
स्परं कर्त्तव्यम् । तथा श्रमणीनामयं विशेषः—

सव्वाहि संयतीहि, कितिकम्पं संजताए कायव्वं ।

पुरिसत्तरितो धम्मो, सव्वजिण्णाणं पि तित्थम्मि ॥

सर्वाभिरपि संयतीजिश्चिरप्रव्रजिताभिरपि संयतानां तद्दि-
नदीकितानामपि कृतिकर्म कर्त्तव्यम् । कुत इत्याह—सर्वजिना-
नां सर्वेषामपि तार्थकृतां तीर्थं पुरुषोत्तरो धर्म इति ।

किञ्च—

तुच्छत्तणेण गव्वो, जायति ए य संकते परिजवेणं ।

अस्सो वि होज्ज दोसो, थियासु माहुज्जहज्जासु ॥

स्त्रियाः साधूना वन्द्यमानायास्तुच्छत्वेन गव्यं जायते, गर्विता
च साधुं परिभवदुद्धा पश्यति, ततः परिभवेन च नैव साधोः
शङ्कते विजेति । अन्योऽपि दोषः स्त्रीषु माधुर्यदार्ढ्यासु मार्दवग्रा-
ह्यासु वन्द्यमानासु ज्ञवति, ज्ञावसंबन्ध इत्यर्थः ।

आवि य हु पुरिसपणीतो, धम्मो पुरिसो य रक्खिउं सत्तो ।

लोगविरुद्धं चेयं, तम्हा समणाए कायव्वं ॥

अपिचेति कारणान्तराभ्युच्चये, पुरुषैस्तीर्थकरगणधरलक्षणैः
प्रणीतः पुरुषप्रणीतो धर्मः, पुरुष एव च तं धर्मं रक्षितुं प्रत्य-
नोकादिनापद्रव्यमाणं पालयितुं शक्तः, लोकविरुद्धं चैतत्पुरुषेण
स्त्रियो वन्दनम्, तस्मात् श्रमणानां ताजिः कर्त्तव्यम् । ६३० ॥
कल्प० । प्रव० । पञ्चा० ।

(२) यथार्हं वन्दनस्याकरणे दोषानाह—

एयस्स अकरणम्मी, माणो तह णीयकम्मबंधो च्ति ।

पवयणाविंसाऽयाणग, अवोहिजवबुद्धिं अरिहम्मि ॥ ६३५ ॥

एतस्य कृतिकर्मणोऽकरणेऽविधाने मानोऽहङ्कारः कृतो ज-
वति । तथेति समुच्चये । नीचकर्मबन्धो नीचैर्गोत्रकर्मबन्धनमि-
ति, एतस्मान्मानात् स्यात् । तथा प्रवचनस्त्रिसा शासननिन्दा-
नूनमेतत्प्रवचने विनयो नाभिधीयते, यत एते वन्दनं यथा-
योग्यं न कुर्वन्तीत्येवंप्रकारम् । तथा (अयाणगं च्ति) अज्ञायका
अविज्ञा एते लोकरूढिमपि नानुवर्त्तयन्ति एवं विनिन्देति ।
अत एवावोधिः सम्यग्दर्शनाज्ञाभः । अवोधिलाभफलं कर्मेत्य-
र्थः । ततश्च भवबुद्धिः संसारवर्द्धनमिति दोषः । कैतस्याकरणे
इत्याह—अहं योग्ये वन्दनस्य, न यत्र कुत्रचिदिति गाथात्रयार्थः ।
पञ्चा० ७ विव० । प्रव० । स्था० । जीत० । पं० भा० । पं० चू० ।

वंदणविङ्किङ्कम्पं, पूआकम्पं च विणायकम्पं च ।

कायव्वं कस्स व के-ए वा वि काहे व कइसुत्तो ? ॥

(गाथापूर्वार्धे ‘वंदनग’ शब्दे वक्ष्यते) आह—इदं वन्दनं कर्त्तव्यं क-
स्य वा केन वा कदा वा कस्मिन्वा काले कतिकृत्वो वा कियत्यो
वा बारा इति ।

किङ्गोणयं कइ सिरं, कइहि व आवस्सएहि परिसुच्छं ।

कंतिदोसविप्पमुक्कं, कितिकम्पं कीस कीरइ वा ? ॥

अवनतिरवनतं कृत्यवननं तद्वन्दनं कर्त्तव्यम्, कति शिरः कति
शिरांसि, तत्र भवन्तीत्यर्थः । कतिभिर्वाऽऽवश्यकैरावर्तादिभिः
परिशुद्धं, कतिदोषविप्रमुक्तं शूलगत्यादयो दोषाः । कृतिकर्म व-
न्दनकर्म [कीस कीरइ व च्ति] किमिति वा क्रियत इति गाथासंक्षे-
पार्थः । आव० ३ अ० ।

(३) सांप्रतं वन्दनादिषु छव्यभावजेदं प्रचिकटयिषुहं-

ष्टान्तान् प्रतिपादयन्माह—

सीयले खुहुए कन्ने, सेवए पात्रए तहा ।

पंचेते दिट्ठता, कितिकम्पं होति णायव्वा ॥ ३ ॥

शीतलः, कुल्लुकः, कृष्णः, सेवकः पालकस्तथा पञ्चैते दृष्टान्ताः
कृतिकर्मणि भवन्ति ज्ञातव्याः । आव० ३ अ० । (तत्र सकथानकः
शीतलदृष्टान्तः ‘सीयल’ शब्दे वक्ष्यते)

अथ कुल्लुकदृष्टान्तमाह, तत्रेदं कथानकम्—

“एगो खुहुगो आयरिएण कालं करेमाणेण लक्खणजुत्तो
आयरिओ ठविओ । ने सव्वे पव्वइया तस्स खुहुगस्स
आणानिदेसे चट्ठति । तेसि च कडादीणं थेराण मूले पढइ ।
अन्नया मोइणिज्जेण वाहिज्जंतो भिक्खाए गएसु साहुसु
वीतिज्जएण सप्पापाणयं आणवेत्ता पत्तयं गहाय उवहयपरि-
णामो वञ्चइ एगदिसाए, परिस्संतो एगम्मि वणसंडे वीसमइ,
तस्स य पुण्णियफन्नियस्स मज्जे समिज्जंकरस्स पीढं बद्धं । द्यो-
गो तत्थ पूयं करेइ तिलगचउलादीणं, किंचि वि सो चित्ते-
इ । एयस्स पेढस्स गुणेण पइसे पूया किज्जइ चित्तिनिमित्तं ।
सो भणइ—एए किं अखेइ ? । ते भणंति—पुविट्ठेहिं कएल्लयं
एयं, तं च जणो वंदइ । तस्स वि चिंता जाया—पेच्छ जारिसं
समिज्जंकरं तारेसो मि अहं, अन्ने वि तत्थ बहुस्सुया रायपुत्ता
इम्मपुत्ता अत्थि, ते ण ठविया, अहं ठविओ, ममं पूर्णति, कओ
मज्जे समणत्तेणं एयहरणचित्तिगुणेण वंदंति, पमिनियत्ता इय-
रे वि भिक्खाओ आगया मग्गंति, न लभंति सुत्तिं वा प-
उत्तिं वा, सो आगओ आलोपइ—जहाऽहं सप्पाभूमिं गओ सु-
ल्लो उछाइओ तत्थ पमिओ अत्थिओ, इयारिण उवसंते आ-
गओ मि, ते तुछा, पच्छा करारिणं आलोपइ, पायाच्छुत्तं च
पमिवज्जइ । तस्स पुट्ठिं दव्वचिती, पच्छा भावचिती जाया” ।

इदानीं कृष्णकथानकमाह—

“वारवइए वासुदेवो, वीरओ कोलिओ, सो वासुदेवभत्तो । सो
य किर वासुदेवो वरिसारत्ते बहवे जीवा बहिज्जंति तिओ नइ ।
सो वीरगो वारं अलंभंतो पुप्फल्लुज्जियाए अचचणं काऊण व-
त्तइ, दिणे दिणे न य जेमेइ, पळ्ढमंसू जाओ । वत्ते वरिसारत्ते
नीतिराया सव्वे विरायाणो उयठिया, वीरओ पाएसु पमिओ ।
राया पुच्छइ—वीरओ दुव्वलोत्ति । वारवालेहिं कहियं जहावत्तं ।
रओ अणुकेपा जाया, अवारिओ पाविसो कओ वीरगस्स ।
वासुदेवो य किर सव्वाओ धूयाओ जाहे विवाहकाले पायं वं-
दिया षण्पति, तादे पुच्छइ—किं पुत्ति । दासी होइहि उदाहु सामि-
णि च्ति ? । तओ भणंति—सामिणिओ होहामु च्ति । राया जण-
इ—तो कखाइ पव्वयह भट्टारगस्स पायमूले, पच्छा मदया निक्रमण-
सक्कारेण सक्कारियाओ पव्वयंति, एवं वच्चइ काओ ।
अन्नया एगाए देवीए धूया, सा चित्तेइ—सव्वाओ पव्वाविज्जंति ।

तए धूया सिक्खाविया-भणाहि, दासी होहामि ति। ताहे स-
व्वावंकियभूसिया उवणीया पुच्छिया भणइ-दासी होहामि ति।
वासुदेवो चितेइ-मम धूयाओ संसारं हिमिहिंति कहं वा अत्रे-
दि अवमन्त्रिजंति तो न लखो एको उवाओ, जेण अत्रा वि एवं न
कारहिंति ति चितेइलसो उवाओ वीरगं पुच्छइ-अत्थि ते किं-
चि कयपुव्वयं? जणति-नत्थि। राया भणइ-चितेइ य। सुचिरं
चितेत्ता जणइ-अत्थि वयरीए उवरिं सरुओ। सो पाहाणेण आ-
हणेत्ता पान्तिओ मओ य, सगरुवट्टए पाणियं वहतं वामपाए-
ण धारियं उव्वेलाए गयं, पल्लणघरियाए मच्छियाओ पवि-
छाओ हत्थेण ओहामियाओ गुमगुमंतीओ होउंति। वीए दिव-
से अत्थानीए सोलसन्नं रायसहस्साणं मग्गे सो भणति-सुणइ
भो! एयस्स वीरयस्स कुलुप्पत्ती सुया, कम्माणि य। काणि
कम्माणि? वासुदेवो भणति-जेण रत्तसिरो नागो वसंतो वद-
रीवणे पान्तिओ पुढविसत्थेण, वेमती नाम खत्तिओ, जेण च
कलुया गंगा वहंती कलुसोदयं धारिया वामपाएण, वेमती
नाम खत्तिओ, जेण घोसवती सेणा वसंती कलसीपुरे धारिया
वामहत्थेण, वेमती नाम खत्तिओ, एयस्स धूयं देमि ति। सो
भण्णिओ-धूयं ते देमि, तो नेच्छति, भीउमी कया, दिणा, नीया य
घरं, सयणिज्जे अत्थति, इमो से सर्व्वं करेति। अत्रया राया पुच-
ति, किह ते वयणं करेति। वीरओ जणति-अहं सामिणीए
दासो ति। राया जणति-सच्चं जइ न कारावेसि तो नत्थि ते
निष्फेणओ। तेण रत्तो आकूयं नाऊण घरं गएण जणिया-जहा
पज्जणं करेदि ति। सा रुट्टा, कोलिय! अप्पयं न याणसि,
तेण उट्टेऊण रज्जुए आहया कूयंती रत्तो मूलं गया। पा-
ए वड्डिया भणइ-तेणहं कोविणए आहया। राया भणति-
तेण चैव सि मए जणिया-सामिणी होहिहिंति ति, तो दा-
सत्तणं मग्गसि, अहमेत्ताहे न वसामि। सा भणति-सामि-
णी होमि। राया भणति-वीरओ जइ मन्निहिंति। मोइया प-
व्वइया। अरिण्णेमिसामी समोसरिओ। राया निग्गओ। सव्वे
साहु वारसावत्तेणं वंदति, रायाणो परिस्संताविया। वीरओ
वासुदेवाणुवत्तीए वंदति, कप्पे वद्धसेओ जाओ। भट्टारओ पु-
च्छिओ-तिहिं सट्टेहिं सपहिं संगमाणं न एवं परिस्संतो मि-
भगवं! भगवया जणियं-कन! खाइगं ते संमत्तं, उप्पाइयं ति-
त्यगरनामगोयं च, जया किर पाए विद्धो तथा निंदणगरिहणाए
सत्तमाए पुढवीए वद्धेद्वयं आउयं उव्वंतेण तच्चं पुढविमाणीयं,
जइ आउयं धरे तो पढमपुढविमाणेओ अत्रे भणति-इहेववंदं-
तेणं ति भावकितिकम्मं वासुदेवस्स, दव्वकितिकम्मं वीरयस्स”।

अथ सेवककथानकमाह-

“पगस्स रत्तो दो सेवया, तेसिं अल्लीणा गामा। तेसिं सीमानि-
मित्तेणं मेरुणं जातं, रायकुलं पहाविया। साहु दिछो, एगो
जणति भावेणं साधुं दट्टा-‘धूवा सिद्धिः’ पयाहिणीकाउं वंदित्ता
गओ। वितिओ तस्स किर उग्घोद्वयं करेति, सो वि वंदति,
सहेव जणति। ववहारो आवद्धो, जिओ, तस्स दव्वपूजा, इय-
रस्स भावपूजा”।

इदानीं पालककथानकमाह-

“वारवतीए वासुदेवो राया पालयसंवाद्ओ, से पुत्तो नेमी समो-
सटो। वासुदेवो भणति-जो कल्लं सामिं पढमं वंदति तस्सा-
इ जं मग्गति तं देमि। संवेण सयणीज्जाओ उट्टित्ता वंदिओ।
पासपणं बोजेण सिग्गेण आसरयणेणं वंदिउं गंतूण सो किर

अभवसिद्धिओ वंदति, हियएण अक्रोसति। वासुदेवो निम्माओ
पुच्छति-केण तुज्जे भज्ज! पढमं वंदिया। दव्वओ पालएणं, जव-
ओ संवेणं। संवस्स तं दिअं”। एवं तावद् दव्वपर्यायशब्दद्व-
ारेण निरूपितम्।

अधुना यदुक्तं कर्त्तव्यं कस्य चेति, स निरूप्यते, तत्र येषां न
कर्त्तव्यं तानजिधित्सुराह-

अस्संजयं न वंदिज्जा, मायरं पिअरं गुरुं।

सेणावइं पसत्थारं, रायाणं देवयाणि अ ॥ ४ ॥

न संयता असंयताः, अविरता इत्यर्थः; तावन्नन्देत। कान्?, मा-
तरं जननीं, तथा पितरं जनकम्, असंयतमिति वर्त्तते। प्राकृतशै-
ल्या वाऽसंयतशब्दो लिङ्गत्रयेऽपि यथायोगमभिसंबध्यते।
तथा गुरुं पितामहादिलक्षणम्, असंयतत्वं सर्वत्र योजनीयम्।
तथा हस्त्यश्वरथपदातिलक्षणा सेना, तस्याः पतिः सेनापतिः,
गणराज इत्यर्थः। तं सेनापतिं, प्रशास्तारं प्रकर्षेण शास्ता, तं
धर्मपाठकादिलक्षणम्, तथा बद्धमुकुटो राजाऽभिधीयते, तं रा-
जानं, देवतानि च न वन्देत, देवदेवीसंग्रहार्थं देवताग्रहणम्।
चशब्दाल्लेखाचार्यादिग्रहो वेदितव्य इति गाथार्थः ॥ ४ ॥

[४] इदानीं यस्य वन्दनं कर्त्तव्यं स उच्यते-

समणं वंदिज्ज मेहावी, संजयं सुसमाहिअं।

पंचसमिअं तिगुत्तं, अस्संजमदुगुत्तं ॥ ५ ॥

श्रमणः प्राग्निरूपितशब्दार्थः, तं श्रमणं वन्देत नमस्कुर्वात्,
कः?, मेधावी न्यायावस्थितः। स खलु श्रमणो नामस्थापना-
दिभेदभिन्नोऽपि जवति, अत आह-संयतम्, समेकीभावेन यतः
संयतः, क्रियायां प्रयत्नवानित्यर्थः। असावपि च व्यवहारन-
याभिप्रायतो दव्व्यादिनिमित्तमसंपूर्णदर्शनादिरपि संभा-
व्यते, अत आह-सुसमाहितम्, दर्शनादिषु सुष्ठु सम्यगाहितः
सुसमाहितस्तम्। सुसमाहितत्वमेव दर्शयते-पञ्चजिरीर्यास-
मित्यादिभिः समितिजिः समितः पञ्चसमितस्तम्। तिसृभिर्म-
नोगुप्त्यादिभिर्गुप्तं त्रिगुप्तम्। प्राणातिपातादिलक्षणोऽसंयमः
असंयमं गर्हति जुगुप्सतीत्यसंयमजुगुप्सकस्तम्। अनेन दृढध-
र्मताऽस्यावेदिता भवतीति गाथार्थः ॥ ५ ॥

आह-किमिति यस्य कर्त्तव्यं वन्दनं स एवादौ नोक्तः, येन येषां न
कर्त्तव्यं मात्रादीनां तेऽप्युक्ता इति?, उच्यते-सर्वपापदं हीदं शा-
स्त्रम्, त्रिविधाश्च विनेया भवन्ति-केचिदुद्धटितज्ञा जवन्ति, केचि-
न्मध्यमबुद्धयः, केचित्प्रपञ्चितज्ञा इति। तत्र मा भूत् प्रपञ्चित-
ज्ञानां मतिः-उत्कलक्षणश्रमणस्य कर्त्तव्यं, मात्रादीनां तु न वि-
धिने प्रतिषेध इत्यतस्तेऽप्युक्ता इति। यथेवं किमिति तेषां न
कर्त्तव्यं त एवादावुक्ता इति?। अवोच्यते-हिताप्रवृत्तरहितप्रवृ-
त्तिर्गरीयसी। गुरु संसारकारणमिति प्रदर्शनार्थमित्येवं प्रसङ्ग-
प्रकृतं प्रस्तुतम्। श्रमणं वन्देत मेधावी संयतमित्युक्तम्।

तत्रेत्थंभूतमेव वन्देत न तु पार्श्वस्थादीन्, तथा चाह-

पंचन्हं किङ्कमं, मात्तामरुएण होइ दिट्ठतो।

वेरुलिअ नाए दंसए, नीआवासे अ जे दोसा ॥ ६ ॥

पञ्चानां पार्श्वस्थावसन्नकुशीलसंसक्तयथाच्छन्दानां कृतिकम्मं, न
कर्त्तव्यमिति वाक्यशेषः। अयं च वाक्यशेषः-श्रमणं वन्देत मेधावी
संयतमित्यादिप्रन्थादवगम्यते, पार्श्वस्थादीनां यथोक्तश्रमण-

गुणधिकलत्वात् । तथा संयतानामपि ये पार्श्वस्थादिभिः सार्द्धं संसर्गं कुर्वन्ति तेषामपि कृतिकर्म न कर्तव्यम् । आह-कुतोऽयमर्थोऽवगम्यते ? उच्यते-मात्रामरुकाभ्यां भवति दृष्टान्त इति वचनात् । वक्ष्यते च-“असुदृष्टे पण्डित्यादि” “पक्ष्णकु-लेत्यादि” । [चरुद्विष्यति] संसर्गजदोषनिराकरणाय वैदूर्यदृष्टान्तो भविष्यति । वक्ष्यते च-“सुचिरं पि अथमाणा” इत्यादि । तत्प्रत्ययस्थानं च “अबस्स य लिबस्स य” इत्यादिना सप्रपञ्चं घट्यते । (पाणेति) दर्शनचारित्राऽऽसेवनसामर्थ्यविकला ज्ञाननयप्रधाना एवमाहुः-ज्ञानिन एव कृतिकर्म कर्तव्यम् । वक्ष्यते च-“कामं चरणं भावो, तं पुण्ण एणसहिओ समाणेत्ति । न य नाणं तु न भावो, तेण एणं पणिवयामो” इत्यादि [दंस-णेत्ति] ज्ञानचरणधर्मविकलाः स्वल्पसत्त्वा एवमाहुः-दर्शनिन एव कृतिकर्म कर्तव्यम् । वक्ष्यते च-“जह नाणेण विणा चर-णं नाणदंसणिस्स ह य नाणं । ए य दंसिणं ण भावो, ते ण-रदिहि पणिवयामो” इत्यादि । तथाऽन्ये संपूर्णचरणधर्मानुपाल-नासमर्था नित्यवासादि प्रशंसन्ति संगमस्थविरोदाहरणेनापरे चैत्याद्यान्मन्त्रं कुर्वन्ति । वक्ष्यते च-“जाहे वि य परितंता, गामा-गरनगरपट्टणमउत्ता । तो केतो नियवासी, संगमथेरं ववइस्संति” इत्यादि । तदत्र नित्यवासे च ये दोषाः, चशब्दात्केवलज्ञानदर्शन-पक्षे चैत्यभक्तिपक्षे चार्थिकात्माभिवृत्तिपरिभोगपक्षे च ते वक्तव्या इति वाक्यशेषः । एष तावज्जाथासंकेतार्थः ॥६॥

सांप्रतं यत्तु कं पञ्चानां कृतिकर्म न कर्तव्यम्, अथ के एते पञ्च इति तात्स्वरूपतो निदर्शयन्नाह-

पासत्थो ओसन्नो, होइ कुसीन्नो तहेव संसत्तो ।

अहंन्दो वि अ एए, अवंदणिज्जा जिएमयम्मि ॥७॥

इयमन्यकर्तृका सोपयोगा चेति व्याख्यायते-तत्र पार्श्वस्थः दर्शनादीनां पार्श्वे तिष्ठतीति पार्श्वस्थः । अथवा मिथ्यात्वादयो बन्धहेतवः पाशाः, पाशेषु तिष्ठतीति पाशस्थः । आव० ३ अ० ।

कृतिकर्म कर्तव्यम्-

कप्पइ निगंथाण वा निगंथीण वा अट्टारायणियाए किङ्कम्मं करित्ठए ।

अथ कोऽस्य सूत्रस्य संबन्ध इत्याह-

संधारं हु रुहंते, किङ्कम्मं कुणइ वाचियं सायं ।

पातो वि य पणियायं, पणिवुज्जो एकमेकस्स ॥

सायं प्रदोषसमयपौरुष्यां पूर्णायां गुरुप्रदत्तायां जुवि प्रस्ती-र्थ संस्तारकमारोहन् वाचिकं कृतिकर्म ‘नमः क्रमाश्रमणैर्यः’ इति लक्षणं वाचनिकं प्रणामं करोति । प्रातरपि च प्रजातेऽपि प्रतिबुद्धः सन् एकैकस्य साधोः प्रणिपातं वन्दनं यथारत्नाधि-कं करोति, अत इदं कृतिकर्मसूत्रमारच्यते । अनेन संबन्धेना-यातस्यास्य व्याख्या-कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा यथारत्निकं यो यो रत्नाधिकस्तदनतिक्रमेण कृतिकर्म कर्तु-मिति सूत्रसंकेतार्थः ।

अथ विस्तारार्थं भाष्यकार आह-

किङ्कम्मं पि य जुविहं, अबुद्धाणं तहेव वंदणं ।

वंदणं तहि ठप्पं, अबुद्धाणं तु वोच्छामि ॥

कृतिकर्म द्विविधम् । नद्यथा-अज्युत्थानं, वन्दनं च । नत्र

वन्दनकं स्थाप्यम्, अज्युत्थानं तु सांप्रतमेव वक्ष्यामि । वृ० ३ उ० । (अज्युत्थानम् ‘अभ्युद्धान’ शब्दे प्र० भा० ६६३ पृष्ठे उक्तम् । वन्दनकं ‘वंदण’ शब्दे वक्ष्यते)

[५] अथ ज्ञानक्षेत्रकालभावतः कृतिकर्मकरणविधिमाह-

आयरियउवज्झाए, काऊणं संसगाण कायव्वं ।

उप्परिवाकी मासिग, मदरहिणं तिसि य थुँओ ॥

प्रतिक्रमणसूत्राकर्षणान्तरमाचार्योपाध्याययोः प्रथमं कृति-कर्म कृत्वा ततः शेषसाधूनां यथारत्नाधिककर्म कर्तव्यम् । अ-थोत्परिपाट्या वन्दते ततो लघुमासिकं, तेनापि चाचार्यादि-ना मदरहितेन वन्दनकं प्रतीकृणीयम् । प्रतिक्रमणे च समा-पिते तिस्रः स्तुतयः स्वरेण वन्दसा च प्रवर्त्तमाना दातव्याः । आह-शेषसाधूनां किं सर्वेषामपि वन्दनं विधेयम्, उत नेत्यत्रो-च्यते-

जा दुचरिमो त्ति ता हो-इ वंदणं तीरिणं पक्किमणे ।

आइणं पुण तिण्हं, गुरुस्स जुएहं व देवसिए ॥

प्रतिक्रमणसूत्रे तीरिते पारं प्रापिते सति वन्दनं भवति याव-द्विचरमसाधुः । द्वौ साधू अवशिष्यमाणौ यावत् सर्वेषा-मपि वन्दनं कृत्वा क्रामणकं कर्तव्यमिति भावः । एष विधिः पूर्वं चतुर्दशपूर्वधरदशपूर्वधरादिकाले आसीत्; संप्रति पुनः पूर्वाचार्यैराचीर्णमिदम-त्रयाणां साधूनां वन्दनकं कर्तव्यम्, तत्रैकस्य गुरोर्द्वयोश्चाशेषसाध्वोः पर्यायज्येष्ठयोः दैवसिके, उप-लक्षणत्वाद् रात्रिके वा आवश्यकं अयं विधिरवगन्तव्यः । पाक्षिके तु पञ्च साधवो वन्दित्वा क्रमयितव्याः । चातुर्मासिके सांवत्स-रिके च सप्त । आह चावश्यकचूर्णिकृत-“पक्खिणं पंच अव-स्सं, चाउमासिए संवच्छुरिणं सत्त अवस्संति” । आह-किमत्र कारणं मौलं विधिमुल्लङ्घ्य पूर्वसूरय इत्थमभिनवां सामाचार्यं स्थापयन्तीत्युच्यते-

धिइसंययणादीणं, मेराट्ठाणि तु जाणिउं थेरा ।

सेहअगीतट्ठा वि य, ठवणे आइमकप्पस्स ॥

धृतिमानसावष्टम्भरूपा, संहननं वज्रशृङ्गभनाराचादि, तयोः, आदिशब्दाद् ज्ञानक्षेत्रकालादीनां च या परिदाणिया च स्मर्यादा या सिद्धान्तानिहितनिरपवादसमाचार्यरूपा हानिः, तां कृत्वा पूर्वसूरयः पेदंयुगानसाधुजनोचितस्याचीर्णकल्पस्य स्थापनां कुर्वन्ति । किमर्थमित्याह-शैक्वाणमगीतार्थानां वाऽनुप्रदार्थम्-मा जूदमीपां बहुतरसाधूनां वन्दित्वा क्रमयतां विशिष्टधृतिसंह-ननादिबलाभावात्परिभग्नानां विपरिणाम इति ।

[६] अथाचीर्णस्यैव लक्षणमाह-

असडेण समाइणं, जं कत्थइ कारणे असावज्जं ।

ण णिवारियमसेहिं, बहुमणुमयमेतमाइणं ॥

अशठेन रागद्वेषरहितेन कालिकाचार्यादिवत्प्रमाणस्थेन सता समाचीर्णम् आचरितं ज्ञाद्रपदशुद्धचतुर्थीपर्युषणापर्ववत् । कुत्रचित् द्रव्यक्षेत्रकालादौ कारणे पुष्टालम्बनं असावच्च प्रकृ-त्या मूलोत्तरगुणसाधनाय अवबोधकम् । न च नैव निवारितम-न्येस्तथाविधैरेव तत्कालप्रवृत्तिमिर्गतायैः, अपि तु बहु यथा भवत्येवमनुमतमेतदाचार्यमुच्यते ।

अथ ये आचार्यस्यापि पर्यायज्येष्ठास्तैः किमाचार्यस्य वन्दनकं कर्तव्यमुन नेत्यत्रोच्यते-

वियरुणपञ्चखाणे, सुए खु राईणिगा वि हु करेति ।
मज्झिमे न करिंती, सो चैव करेइ तेसिं तु ॥

चिकटनमनाद्योचनं, प्रत्याख्यानं प्रतीतं, तयोः, तथा श्रुते चो-
द्दिश्यमानसमुद्दिश्यमानादौ रालिका अपि ज्येष्ठाचार्या अप्युप-
संपदं प्रतिपन्ना अवतरालिकस्याचार्यस्य वन्दनं कुर्वन्ति ।
ये तु मध्यमे क्लामणकवन्दनं तत्र कुर्वन्ति, किं तु स एवाचार्य-
स्तेषां रालिकानां करांत ।

[७] अथ यदुक्तं तिस्रः स्तुतयो दातव्या इति तत्र
विधिमाह—

धुमंगलमि गाणिगा, उच्चरिते भेसगा धुनी दिति ।

धम्मइ मेरसारण, विणयो य ण फेमितो एयं ॥

पात्रिकादिषु यद्यप्याचार्योऽवमरालिकस्तथापि स एवावश्य-
के समापिते प्रथमतस्तिस्रः स्तुतीर्दादाति । दैवसिकरात्रिकयो-
रपि प्रथममाचार्येण स्तुतिमङ्गलं प्रारम्भणायम्, ततः शेषैः । अत
एवाह—स्तुतिमङ्गले गाणिगा आचार्येणोच्चरिते सति शेषाः
साधवः स्तुतीर्ब्रूयन्ते, ददतीत्यर्थः । धर्मार्थं गुरुपादमूल एव कि-
यन्तमपि कालं तिष्ठन्ति । किमर्थमिति चेत् ? अत आह—काचि-
न्मर्यादा सामाचार्यो विस्मृता भवेत् तस्याः स्मारणं गुरुवः
कुर्वीरन्, परमोपकारिणश्च गुरुवः, तत एव प्रतिक्रमणानन्तरं
कियन्तमपि कालं तेषु पशुपास्यमानेषु विश्रमणादिविधानेन
विनयोऽपि न स्फोटितो न हापितो ज्ञेयः ॥

अथ के पुनस्तं ये आचार्यस्यापि रत्नाधिका भवन्ती—
त्युच्यते—

अन्नेसिं गच्छाणं, उवसंपन्नाण वंदणं तहियं ।

वहुमाण तस्स वयणं, उवमेवाऽऽलोयणा जणिया ॥

अन्येषां गच्छानां संवन्धिन आचार्या रत्नाधिकतराः सूत्रार्थ-
निमित्तं कमप्यवमरालिकमाचार्यमुपसंपन्नास्तेषां मध्यमवन्दन-
कम अवमरालिकेन दातव्यं शेषं कालं, तेऽपि रालिकास्तस्या-
वमरालिकस्य बहुमानं पूज्योऽयमस्माकं गुणाधिकतयेति लक्ष-
णं वचनमाज्ञानिर्देशं कुर्वन्ति । अत्रमेऽपि च तत्राद्योचनं भ-
णिता जगवद्भिः । किमुक्तं भवति ?—तस्य पुरत आलोचनं प्र-
त्याख्यानं च वन्दनं दात्वा विहितमिति जगवतामुपदेशः ।

(८) अथ परः प्राह—कस्य पुनः कृतिकर्म कर्तव्यं कस्य
वा नेति ? उच्यते—

सेढीठाणठियाणं, कितिकम्मं वाहिराण भयितव्वं ।

मुत्तत्थजाणएणं, कायव्वं आणुपुव्वीए ॥

संयमश्रेण्याः संवन्धीनि विशुद्धिप्रकार्यपकर्षकृतस्वरूपभेदरू-
पाणि यानि स्थानानि तेषु स्थितानां कृतिकर्म कर्तव्यम् । ये तु
संयमधोनिस्थानेभ्यो बाह्यास्तेषां प्रकृत्यं कर्तव्यं वा न वेति-
भावः । तत्र कारणं समुत्पत्ते सूत्रार्थज्ञेन गीतार्थेन आनुपूर्व्या
“वायाइ नमोकारो” इत्यादिकया वक्ष्यमाणपरिपाठ्या, कर्त्त-
व्यम्, अन्यथा तु नेति पुरातनीगाथासमासार्थः ।

सांप्रतमेनामेव विवरीषुराह—

सेढीठाणठियाणं, कितिकम्मं सेढि इच्छिमो णात्तं ।

तम्हा खलु सेढीए, कायव्व पस्सुवणा इणमो ॥

संयमश्रेणस्थानस्थितानां कृतिकर्म कर्तव्यमित्युक्ते कश्चिद् वि-

नेयो ब्रूयात्—वथं तामेव श्रेणिं प्रथमतो ज्ञातुमिच्छामः। सरिराह-
यत एवं भवतः श्रेणिविषया जिज्ञासा साऽऽस्माभिरपि कर्त्त-
व्या श्रेणः प्ररूपणया इयं वक्ष्यमाणलक्षणा ।

अतस्तामेव चिकीर्षुः प्रथमतः श्रेणिस्थितानां
कृतिकर्मकरण विधिमाह—

पुव्वं चरित्तसेढी, ठियस्स पच्चा टिएण कायव्वं ।

सो पुण तुव्वचरित्तो, हविज्ज ऊणो व अहिओ वा ।

पूर्वं प्रथमं यः सामायिकस्य भेदोपस्थापनीयस्य वा प्रतिपत्त्या
चारित्रश्रेण्यां स्थितस्तस्य पश्चात्स्थितेन कृतिकर्म कर्त्तव्यम् ।
स पुनः पूर्वस्थितस्तं पश्चात्स्थितमपेक्ष्य निश्चयतस्तुल्यचारि-
त्रो न्यूनो वा अधिको वा भवेत् । यतः—

निच्छयओ दुन्नेयं, को जावे कम्मि वट्ठई समणो ।

ववहारओ य कोइ, जो पुव्वठिओ चरित्तम्मि ॥

निश्चयतस्तत्त्ववृत्त्या कः पूर्वस्थितः पश्चात्स्थितो वा श्रमणः,
कस्मिन् भावे चारित्राध्यवसायरूपे मन्दे मध्ये तीव्रे वा वर्तते
इति दुर्ज्ञेयम्, तदपरिज्ञानाच्च कथं निश्चयतयाऽभिप्रायेण कृति-
कर्म कर्त्तुं शक्यम् । व्यवहारतस्तु व्यवहारनयमङ्गीकृत्य पुनः
क्रियते कृतिकर्म यः पूर्व चारित्रे स्थितस्तस्येति ।

ननु फलसाधकत्वान्निश्चयस्यैव प्रामाण्यं, न व्यवहारस्येत्याह—
ववहारो वि हु वलव्वं, जं उउमत्थं पि वट्ठई अरहा ।

जाहोइ अणाभिन्नो, जाणतो धम्मओ एयं ॥

व्यवहारोऽपि, आस्तां निश्चय इत्यपिशुद्धार्यः । हु निश्चितम्,
बलवान् । यद्यस्माच्छुद्ध्यस्थमपि स्वगुरुप्रभृतिकं वन्दते अरहा
केवली । कियन्तं काव्रमित्यादि—यावदसौ [अणाभिन्नो चि] के-
वलितया अनभिज्ञानो जयति तावदेन व्यवहारनयमङ्गीकृत्य
क्षणं धर्मतो जानन् शुद्ध्यस्यमपि वन्दते इति ।

कथं पुनरसौ केवलितया ज्ञायत इत्याह—

केवल्लिणा वा कहिए, अवंदमाणो व केवल्लि अन्नं ।

वागरणपुव्वकहिए, देवयपूआमु व सुणंति ॥

अन्येन केनापि केवल्लिना कथिते—अयं केवली ज्ञात इत्याख्या-
ते सति अवन्दमानो वा केवल्लिनमन्यं केवल्लितया ज्ञायते ।
व्याकरणपूर्वं वा अतिशयज्ञानगम्यार्थकथनपुरस्सरं तेनैव के-
वल्लिना स्वयमेव कथिते सति, देवतापूजासु वा यथासंविहि-
तदैवैः क्रियमाणां महिमां दृष्ट्वा गुरुप्रभृतयस्तं केवल्लिनं विदन्ति ।

अथ श्रेणिप्ररूपणमाह—

अविभागपल्लिच्छेया, टाणंतरकंडए य उट्ठाणा ।

टिहा पज्जवमाणे, वट्ठी अप्पावहुं जीवा ॥

अविभागपरिच्छेदप्ररूपणा, स्थानान्तरप्ररूपणा, कण्ठकप्ररूपणा,
पट्स्थानप्ररूपणा, अधःप्ररूपणा, पर्यवसानप्ररूपणा, वृत्तिप्ररू-
पणा, अल्पबहुत्वप्ररूपणा, जीवप्ररूपणा चामूनिप्रतिद्वाराणि ।
तद्यथा—

आज्ञावगणणविरहिय—अविरहिय फासणा परूपणया ।

गणणपयसेढिअवहा—रभाग अप्पावहुं समया ॥

आत्मपकप्ररूपणा, गणनाप्ररूपणा, विरहितप्ररूपणा, अविरहि-
तप्ररूपणा, स्पर्शनाप्ररूपणा, गणनपदप्ररूपणा, श्रेण्यपहारप्र-
रूपणा, भागप्ररूपणा, अल्पबहुत्वप्ररूपणा, समयप्ररूपणा इति
द्वारगाथाद्वयम् ।

तत्राविजागपरिच्छेदप्ररूपणां करोति-

अविजागपक्षिच्छेदो, चरितपञ्जवपएसपरमाणू ।

घरमाणस्स परूपण, चउविहा भावओ णं सा ॥

इह संयमस्थानकेवद्विप्रज्ञाच्छेदनकेन छिद्यमानं निरंशतया यदा विभागं न यच्छति तदाऽसावन्तिमौऽशोशविजागपरिच्छेद उच्यते । स चारित्रपर्यायश्चारित्रप्रदेशश्चारित्रपरमाणुर्वा ज्ञेयते । परमाणोश्च सामान्यतश्चतुर्विधा प्ररूपणा, इव्यक्तेत्रकालभाव-ज्ज्ञेदात् । द्रव्यत एकारणकः, केवत भाकाशप्रदेशः, कालतः सम-यः, भावतस्त्वेकगुणकालकादि । अत एव वा चारित्रादिभाग-परिच्छेदाः । ते चानन्ता अनन्तान्तकप्रमाणाः ।

तथा चाह-

ते कित्तिया पएमा, सव्वागासस्स मगणा होइ ।

ते जत्तिआ पएसा, अविभागतओ अणंतगुणा ॥

ते चारित्रस्य प्रदेशाः कियन्तः किं प्रमाणा इति चिन्तायां निर्वचनमाह-सर्वस्य लोकालोकगतस्याकाशस्य मार्गणा भवति । यावन्तः किञ्च सर्वाकाशस्य प्रदेशास्ततस्तेभ्यः सर्वाकाश-प्रदेशेभ्यश्चारित्रस्याविजागपरिच्छेदा अनन्तगुणाः सर्वजघ-न्येऽपि संयमस्थाने प्रतिपत्तव्याः, एषा प्रतिभागपरिच्छेदप्र-रूपणा । सर्वजघन्यात् संयमस्थानात् द्वितीयं संयमस्थानं ततस्त-स्मादनन्तभागवृद्धम् । किमुक्तं भवति ? प्रथमसंयमस्थानगतनि-र्विजागपक्षेया द्वितीयं संयमस्थाने निर्विजागा जागा अनन्त-तमेन भागेनाधिका ज्वन्तीति, एषा स्थानान्तरप्ररूपणा । तस्मा-दपि यदनन्तरं तृतीयं तत्र तेऽनन्तभागवृद्धाः, एवं पूर्वस्मादुत्तरो-त्तराणि अनन्ततमेन भागेन वृद्धानि निरन्तरं संयमस्थानानि तावद्वक्तव्यानि यावद्वृद्धमात्रात्राण्यसंख्येयभागगतदेशराशि-प्रमाणानि भवन्ति । एतावन्ति च समुदितानि स्थानानि कएरु-कमित्युच्यते । एषां कएरुकप्ररूपणे अस्माच्च कण्डकात्परतो य-द्यदनन्तरं संयमस्थानं भवति तत् पूर्वस्मादसंख्येयभागाधिकम् । एतदुक्तं ज्वन्ति-प्राप्तात्यकएरुकसत्कचरमसंयमस्थानगतनि-र्विभागभागापेक्षया कण्डकानन्तरं संयमस्थाने निर्विजागा जागा असंख्येयतमेन भागेनाधिकाः प्राप्यन्ते, ततः पराणि पुन-रपि कएरुकमात्राणि संयमस्थानानि यथोत्तरमनन्तभागवृद्धानि भवन्ति । ततः पुनरेकं संख्येयभागाधिकं संयमस्थानं, भू-योऽपि ततः पराणि कण्डकमात्राणि संयमस्थानानि यथोत्त-रमनन्तभागवृद्धानि ज्वन्ति, ततः पुनरप्येकमसंख्येयभागाधिकं संयमस्थानम् । एवमनन्तभागाधिकैः कएरुकप्रमाणैः संयमस्था-नैर्व्यवहितानि असंख्येयजागाधिकानि संयमस्थानानि ताव-द्वक्तव्यानि यावत्तान्यपि कण्डकप्रमाणानि भवन्ति । ततश्चर-नादसंख्येयभागाधिकसंयमस्थानात्पराणि यथोत्तरमनन्तभा-गवृद्धानि कण्डकमात्राणि संयमस्थानानि ज्वन्ति, ततः पर-मेकं संख्येयजागाधिकं संयमस्थानम्, ततो मूलादारभ्य याव-न्ति संयमस्थानानि प्रागतिक्रान्तानि तावन्ति जूयोऽपि तेनैव क्रमेणाभिधाय पुनरप्येकं संख्येयभागाधिकं संयमस्थानं वक्त-व्यम्, इदं द्वितीयं संख्येयभागाधिकं संयमस्थानमनेनैव क्रमेण तृतीयं यावत् संख्येयभागाधिकानि संयमस्थानानि कएरुकमात्रा-णि ज्वन्ति तावद्वाच्यम्, तत उत्तक्रमेण जूयोऽपि संख्येयभागा-धिकसंयमस्थानप्रसङ्गे संख्येयगुणाधिकमेकं संयमस्थानं वक्त-व्यम्, ततः पुनरपि मूलादारभ्य यावन्ति संयमस्थानानि प्रागति-क्रान्तानि तावन्ति जूयोऽपि च वक्तव्यानि, ततः पुनरप्येकं सं-

ख्येयगुणाधिकं संयमस्थानं वक्तव्यम्, ततो जूयोऽपि मूलादार-भ्य तावन्ति संयमस्थानानि तथैव वक्तव्यानि, ततः पुनरप्येकं संख्येयगुणाधिकं संयमस्थानम् । अमून्यप्येवं संख्येयगुणाधि-कानि संयमस्थानानि तावद्वक्तव्यानि यावत् कएरुकमात्राणि भवन्ति, तत उत्तक्रमेण पुनरपि संख्येयगुणाधिकं संयमस्थानं वक्तव्यं, ततः पुनरपि मूलादारभ्य यावन्ति संयमस्थानानि प्रागतिक्रान्तानि ज्वन्ति तेनैव क्रमेण जूयोऽपि वक्तव्यानि, ततः पुनरप्येकमसंख्येयगुणाधिकं संयमस्थानं वक्तव्यं, ततो जूयोऽपि मूलादारभ्य तावन्ति संयमस्थानानि तथैव वक्तव्यानि, ततः पुनरप्येकमसंख्येयगुणाधिकं संयमस्थानं वक्तव्यम्, अमूनि चैवमसंख्येयगुणाधिकसंयमस्थानानि तावद्वक्तव्यानि यावत्क-एरुकप्रमाणानि भवन्ति, ततः पूर्वपरिपाठ्या पुनरप्यसंख्येयगुणा-धिकसंयमस्थानप्रसङ्गे अनन्तगुणाधिकं संयमस्थानं वक्तव्यं, ततो जूयोऽपि मूलादारभ्य यावन्ति संयमस्थानानि प्रागतिक्रान्तानि तावन्ति तथैव क्रमेण जूयो वक्तव्यानि, ततः पुनरप्येक-मनन्तगुणाधिकं संयमस्थानं वक्तव्यं, ततो जूयोऽपि मूलादारभ्य तावन्ति संयमस्थानानि तथैव वक्तव्यानि, ततः पुनरप्येकमन-न्तगुणाधिकं संयमस्थानं वक्तव्यम्, एवमनन्तगुणाधिकानि ता-वद्वक्तव्यानि यावत्कएरुकमात्राणि भवन्ति । ततो जूयोऽपि तेषामुपरि पञ्चवृद्ध्यात्मकानि संयमस्थानानि मूलादारभ्य तथैव वक्तव्यानि, यत्पुनरनन्तगुणवृद्धिस्थानं तत्र प्राप्य षट्स्थानस्य परिसमाप्त-त्वात् । इत्थं जूतात्मसंख्येयानि कण्डकानि समुदितानि षट्स्थान-कं भवति, तस्माच्च प्रथमषट्स्थानकादूर्ध्वमुक्तक्रमेणैव द्वितीयं षट्स्थानकमुत्तिष्ठति, एवमेव च तृतीयम्, एवं षट्स्थानकान्यपि तावद्वाच्यानि यावदसंख्येयालोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि ज्वन्ति । उक्तं च-"छट्ठाणमए अचसा-णे अन्नं छट्ठाणयं पुणोऽनंतं । एव-मसंखा लोगा, गच्छाणां मुणेष्ववा" । इत्थं जूतानि चासंख्येय-लोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि षट् स्थानकानि संयमश्रेणिरूप्यते । तथा चोक्तम्-"गट्ठाणा उअसंखा, संजमसेदो मुणेष्ववा" । तदै-वंकृताऽविभागपरिच्छेदस्थानान्तरकएरुकषट्स्थानकानां प्ररूपणा ॥ सांप्रतमधःस्थानरूपणाः कियन्ते-प्रथमादसंख्येयभागवृद्धा-त्स्थानादधः कियन्ति संयमस्थानान्यनन्तभागवृद्धानि ? उच्यते-कएरुकमात्राणि । तथा प्रथमासंख्येयभागवृद्धात् स्थानादधः कियन्ति असंख्येयभागवृद्धानि स्थानानि ? उच्यते-कएरुकमा-त्राणि । एवमुत्तरोत्तरस्थानादधोऽध आनन्तर्येण तावत् मार्गणा कर्त्तव्या यावत्प्रथमादनन्तगुणवृद्धात् स्थानादधः कियन्ति अ-संख्येयगुणवृद्धानि स्थानानि ? उच्यते-कएरुकमात्राणि ॥ इदानीमेकान्तरिता मार्गणाः कियन्ते-तत्र प्रथमासंख्येयभागवृद्धात् स्थानादधः कियन्त्यनन्तभागवृद्धानि स्थानानि ? उच्यते-कएरु-कवर्गः कण्डकं च । तथा प्रथमासंख्येयगुणवृद्धात् स्थानादधः कियन्ति असंख्येयभागवृद्धानि स्थानानि ? उच्यते-कएरुक-वर्गः कण्डकं च । तथा प्रथमादनन्तगुणवृद्धात् स्थानादधः कियन्ति संख्येयगुणवृद्धानि ? उच्यते-कएरुकवर्गः कएरुकं च । एवमुक्तप्रकारेण पञ्चान्तरिता व्यन्तरिता चतुरन्तरिता च मार्ग-णा सुधिया परिभाषनीया ॥ अथ पर्यवसानद्वारम्-तत्रान-न्तगुणवृद्धकएरुकादुपरि पञ्चवृद्ध्यात्मकानि सर्वाणि स्थाना-नि गत्वा पुनरनन्तगुणवृद्धं स्थानं न प्राप्यते, षट्स्थानस्य परि-समाप्तत्वात् । ततस्तदेव सर्वांस्तिमस्थानं षट्स्थानकस्य पर्यव-सानम् ।

अथ ज्ञाप्यकारः प्रकाशान्तरणाधःपर्यवसानद्वारयोः युगप-त्प्ररूपणतयाऽऽह-

एयं चरित्तसेदिं, पमिवज्जइ रिट्ट कोइ उवरिं वा ।

जो हिट्टा पडिवज्जइ, सिज्झइ नियमा जहा जरहे ॥

एवं चारित्रश्रेणिं कश्चिज्जीवोऽधस्तात् जघन्यसंयमस्थानेषु प्रतिपद्यते, कश्चित्पुनरुपरि उपरितनेषु पर्यन्तवर्तिषु उपवृत्तत्वाभ्यन्तरेषु वा संयमस्थानेषु प्रतिपद्यते । तत्र योऽधस्तनेषु संयमस्थानेषु चारित्रश्रेणिं प्रतिपद्यते, स नियमाच्चत्रैव भव-
ग्रहणेन सिद्ध्यति, यथा प्ररतश्चक्रवर्ती ।

पज्जे वा उवरिं वा, नियमा गमणं तु हिट्टिमं ठाणं ।

अंतो मुहुत्तवुट्ठी, हीणा वि तहेव नायवा ॥

यः पुनर्मध्ये वा मध्येषु, उपरि वा उपरितनेषु संयमस्थानेषु चारित्रश्रेणिं प्रतिपद्यते, तस्य नियमादधस्तनं सर्वजघन्यं संयमस्थानं यावत्क्रमं भवति, ततोऽसौ तेनान्येन वा भव-
ग्रहणे सर्वानि संयमस्थानानि स्पृष्ट्वा सिध्यति, या पुनरधस्तनसंयमस्थानेभ्य उपरितनसंयमस्थानारोहणवृत्तना वृत्तिः सा अन्तर्मुहूर्त्तमात्रं भवति, या चोपरितनसंयमस्थानेज्योऽधस्तनसंयमस्थानेषु वाऽऽरोहणरूपा हानिः साऽपि तथैवान्तर्मुहूर्त्तमात्राऽवज्ञातव्या; एतेन वृत्तिद्वारप्ररूपणाऽपि कृता । संप्रति श्रल्लपबुत्त्वद्वारं प्ररूप्यते-तत्र सर्वस्तोकाभ्यन्तगुणवृत्तानि स्थानानि, कण्ठकमात्रत्वात्तेषाम् । तेज्योऽसंख्येयगुणवृत्तानि स्थानानि, कण्ठकमात्रत्वात्तेषाम् । तेज्योऽसंख्येयगुणवृत्तानि स्थानानि असंख्येयगुणानि । गुणकारश्च इह कण्ठकप्रमाणो ज्ञातव्यः । एकैकस्यानन्तगुणवृत्तस्य स्थानस्याधस्तात्प्रत्येकमसंख्येयगुणवृत्तानि स्थानानि कण्ठकमात्राणि प्राप्यन्ते इति-
कृत्वा अनन्तगुणवृत्तस्थानकण्ठकस्यापरि कण्ठकमात्राणि असंख्येयगुणवृत्तानि प्राप्यन्ते, तत्त्वन्तगुणवृत्तं स्थानं तेन उपरिष्ठादेकस्य कण्ठकस्याधिकस्य प्ररूपः, तेभ्योऽप्यसंख्येयगुणवृत्तैः स्थानेभ्यः संख्येयगुणवृत्तानि असंख्येयगुणानि, तेज्योऽपि संख्येयभागाधिकानि स्थानानि असंख्येयगुणानि, तेज्योऽसंख्येयभागाधिकानि स्थानान्यसंख्येयगुणानि, तेज्योऽनन्तगुणवृत्तानि स्थानानि असंख्येयगुणानि, गुणकारेषु सर्वत्रापि कण्ठकानामुपरि चैव कण्ठकप्ररूपः । प्ररूपितमल्लपबुत्त्वद्वारम् । जीवपदप्रतिषेधनां तु आत्मापगणनादीनां द्वाराणां प्ररूपणा संप्रदायाभावश्च क्रियते ।

अथ प्रस्तुतयोजनं कुर्वन्नाह-

सेढाठाणत्तिपाणं, किङ्कम्प वाहरे न कायव्वं ।

पासत्थादी चउरो, तत्थ वि आणादिणो दोसा ।

अनन्तरोक्तायाः श्रेणः संबन्धिषु संयमस्थानेषु स्थितानां साधूनां कृतिकर्मकर्तव्यं, ये तु श्रेणबाह्यास्तेषां न कर्तव्यम् । के पुनस्ते इत्याह-पार्श्वस्थाद्यश्चत्वारः, तत्र पार्श्वस्थावसन्नकुशीलसंस्तकयथाहन्दाः पश्चात्प्येको जेदः । काधिकप्राश्निकमीमांसकसंप्रसारका द्वितीयः । अन्यतीर्थिकास्तृतीयः । गृहस्थाश्चतुर्थः । एते चत्वारोऽपि श्रेणिबाह्याः मन्तव्याः । तत्राप्येतेषां कृतिकर्मकरणेऽपि, न केवलमभ्युत्थाने इत्यपिशब्दार्थः । आह्लादयो दोषाः, प्रायश्चित्तं च प्राग् यथा अभ्युत्थाने पार्श्वस्थान्यतीर्थिकादिविषयं वर्णितं तथैव वक्तव्यम् ।

शिष्यः पृच्छति-

द्विगेन निगगतो जो, पागरुद्विगं धरेइ जो समणो ।

किं दोइ णिगगतो त्ति य, दिट्ठतो सकरकुमेणं ॥

द्विगेन रजोहरणादिना यो मुक्तः स संयमश्रेण्या निर्गतः प्रतीयते, यस्तु श्रमणः प्रकटमेव द्विगं धारयति स कथं निर्गतः श्रेणिबाह्यो भवति । श्रमणलिकुस्योपलभ्यमानत्वाद् न भवतीति ज्ञावः । अत्र सूरिराह-दृष्टान्तः शर्कराकुटेनात्र क्रियते । “जहा कस्सइ रत्तो दो घमया सक्करा जरिया, ते अन्नया मुदं दाक्कण दोण्हं पुरिसाणं समप्पिया, जणितो य-जहा सा रक्खह, जया मामिज्झइ तथा दिस्सह” ।

ततः किमभूदित्याह-

दाउं हिट्टा खारं, सव्वत्तो कंटियाहि वेदिता ।

सकवारमणावाधे, पाडेति तिसंज्झमिक्खंतो ।

तयोरैकः पुरुषस्तं राज्ञा समर्पितं घटं गृह्णात्वा तस्याधः क्षारं दत्त्वा, यथा कीटिका नागच्छेयुरिति ज्ञावः । ततः सर्वतः कण्टिकाभिः तं वेष्टयित्वा सकपाटे पिधानमुक्तेऽनावाधे प्रवेशे स्थापयित्वा त्रिसंध्यमीकमाणः सम्यक् पालयति ।

द्वितीयः पुनः किभूतवानित्याह-

मुदं अविष्खवंती-हि कीटियाहिं सवालणी चैव ।

जज्जरितो कालेणं, पमायकुण्णं णिवे दंदो ।

द्वितीयः पुरुषस्तं घटं कीटिकानगरस्यादूरे स्थापयित्वा मध्ये मध्ये नावलोकते । ततः शर्करागन्धघ्राणतः समायाताभिः कीटिकाभिर्मुद्रामविष्खवतीभिः स घटोऽधस्तात् कालेन जर्जरीकृतः, शर्करा सर्वाऽपि भक्षिता, अन्यदा राज्ञा तौ पुरुषौ घटं याचितौ, ततो द्वाज्यामप्यानीय दर्शितयोर्धृष्टयोः (पमायकुण्णं त्ति) येन कुट्टरक्षणे प्रमादः कृतः तस्य नृपेण दण्डः कृतः । उपलक्षणमिदं तेन यस्तं सम्यक् पाहितवान् तस्य विपुलां पूजां विदधे । एष-
दृष्टान्तः । अयमर्थोपनयः-राजस्थानीया गुरवः, पुरुषस्थानीयाः साधवः, शर्करास्थानीयं चारित्रं, घटस्थानीय आत्मा, मुद्रास्था-
नीयं रजोहरणं, कीटिकास्थानीयान्यपराधपदानि, दण्डस्था-
नीया दुर्गतिप्राप्तिः, पूजास्थानीया स्वर्गादिसुखपरम्पराप्राप्तिः ॥

तथा चामुमेवोपनयन् लेशतो भाष्यकारोऽप्याह-

निवसरिसो आयारिओ, लिंगं मुद्दा उ सकरा चरणं ।

पुरिसा य हुंति साहू, चरित्तदोसा मुद्गाओ ।

गतार्था, नवरं मुयिङ्गाः कोटिकाः । यथा तस्य प्रमत्तपुरुषस्य मुद्रासद्भावेऽप्यधःप्रविशन्तीभिः कीटिकाभिर्घटं विजज्य शर्करा विनाशिता, एवं साधोरपि प्रमादिनो रजोहरणमुद्रासद्भावेऽप्यपराधपदैरात्मभिः जर्जरितशर्करानुल्यं चारित्रं कालेन वा सद्यो वा विनाशमाविशति ।

तत्र कालेन यथा विनश्यति, तथा दर्शयति-

एसणदोसे सीयइ, अण्णाणुतावीण चैव वियेइ ।

ऐवइ करेइ सोधिं, ए य विरमति कालतो भस्से ॥

एषणादोषेषु सीदति, तद्दोषदुष्टं भक्तपानं गृह्णातीत्यर्थः । एवं कुर्वन्नापि पश्चात्तापं करिष्यतीत्याह-अननुतापी पुरःकर्मादिदोषदुष्टाद्वारप्रदणादनु पश्चात्तप्तं ‘दुष्टं कृतं मयेत्यादि’ मानसिकतापं धर्तुं शीघ्रमस्यत्यनुतापी, न तथेत्यननुतापी, कथमेतज्जायते इति ? आह-न चैव विकटयति गुरुणां पुरतः स्वदोषं न प्रकाशयति विकटयति वा, परं तस्य शोधिं प्रायश्चित्तं गुरुप्रदत्तं नैव करोति, नच नैवाशुद्धाद्वारप्रदणाद्विरमति । एवं कुर्वन् कालतः कियताऽपि कालेन चारित्रात्परिहृष्येत् । यस्तु भूलगुणान् विराधयति स सद्यः परिहृष्यति ।

अमुमेवार्थं सविशेषमाह-

मूलगुणउत्तरगुणे, मूलगुणेहि तु पागडो होइ ।

उत्तरगुणपरिसेवी, संचयवोच्छेदतो तस्म ॥

इह प्रतिसेवको द्विधा-मूलगुणप्रतिसेवक उत्तरगुणप्रतिसेव-
कश्च । तत्र मूलगुणप्रतिसेवायां वर्तमानः प्रकट एव प्रतीयते, यथा
चारित्र्यात्परिच्रियति । उत्तरगुणप्रतिसेवी तु संचयन बह्वपराध-
मीक्षकेन योऽशुद्धाहारग्रहणादेव व्यवच्छेदः परिणामस्यानुपर-
मस्ततो भ्रश्येत, चारित्र्यात्परिभ्रंशमाप्नुयात् ।

अत्रैवार्थे दृष्टान्तमाह-

श्रंतो भयणा वाहि तु, निगते न तत्थ मरुगदिद्धंतो ।

संकर सरिसव मगडे, मंरुवत्तयेण दिद्धंतो ॥

इह संबन्धानुबोध्यतः प्रथममुत्तरार्द्धं व्याख्यायते-संकरस्तु-
णादिकवचनः, तद्दृष्टान्तो यथा-“आरामे सारणीय
चइंतोए एगं तणं सयं लगं, तं ण अवणीयं, अन्न लगं, तं
पि न अवणीयं, एवं बहूहि लगंतेहि तथ तेण आश्रयेण चि-
क्खल्लधूथीए संचओ जाओ । तेणं संचएणं तं पाणियं रुद्धं
अन्नओ गंतुं पयट्ठं, ताहे सो आरामो सुक्को । एवमभिक्षणं अ-
भिक्षणं उत्तरगुणपडिसेवाए अवराहसंचओ भवइ, तेण
संजमजलं वहमाणं निरुद्धं, तत्रो चारित्तारामो सुक्खइ” ।
सर्वपशकटमण्डपदृष्टान्तो यथा-शकटं मरणे च कोऽप्येकः
सर्वपः प्रक्षिप्तः, स तत्र यातः, अन्यः प्रक्षिप्तः, सोऽपि यातः,
एवं प्रक्षिप्तमाणैः सर्वपैर्भविष्यति सुसर्पणो यः तं शकटं
मरणं वा भवति । एवं चारित्र्येऽप्यशुद्धाहारग्रहणादिरेकोऽ
पराधः प्रक्षिप्तः, स तत्रावस्थितिं कृतवान्, तृतीयः प्रक्षिप्तः सो-
प्यवस्थितः, एवमपरापरैरुत्तरगुणापराधैः प्रक्षिप्तमाणैर्भविष्य-
ति स उत्तरगुणापराधः, येन चारित्र्यं सर्वथा भङ्गमुपगच्छति । अथ
वल्गुदृष्टान्तो भाव्यते-वस्त्रे क्वचिदेकस्तेलविन्दुः कथमपि दहनः,
स न शोधितः, तदाश्रयेण रेणुपुञ्जो द्रव्यवर्तस्तिरे, एवमन्य-
त्राप्यवकाशं तेलविन्दुर्लघुः, सोऽपि न शोधितः, एवमन्यायै-
स्तेलविन्दुभिर्गलद्भिरप्यशोध्यमानैः सर्वमपि तद्वत्त्वं मलिनीभू-
तम् । एवं चारित्र्यवस्त्रमप्यपरापरैरुत्तरगुणापराधैरुपद्विष्यमान-
मचिरादेव मलिनीभवतीति, तदेवमुत्तरगुणप्रतिसेवी काले-
न चारित्र्यात् परिभ्रश्यतीति स्थितम् । अथ कृतिकर्मविषयं
विशेषं विभक्तिपुराह-“श्रंतो जयणा” इत्यादि पूर्वार्द्धम् । यः
संयमश्रेणेतर्भध्ये स्थितस्तस्य कृतिकर्मकरणे भजना, सा चांग्र
दर्शयिष्यति; यस्तु श्रेणैर्बहिर्निर्गतस्तस्य न कर्त्तव्यम्; तथा च
मरुको वा स्तेनः, तस्य दृष्टान्तः क्रियते-

पकणउले वसंतो, सउणीपारो वि गरहितो होइ ।

इय गरहिया सुविहिया, मज्जि वसंतो कुमीलाणं ॥

पकणकुत्रं मातङ्गगृहं, तत्र वसन् शकुनीपारगोऽपि द्विजो ग-
र्हितो भवति । शकुनीशब्देन चतुर्दशविधास्थानानि गृह्यन्ते ।
तानि चामुनि-“अङ्गानि वेदाश्चत्वारो, मीमांसा न्यायविस्तरः ।
पुराणं धर्मशास्त्रं च, स्थानान्याहुश्चतुर्दश ॥१॥” तत्राङ्गानि षट्-
शिक्षा, व्याकरणं, कल्पः, बन्धो, निरुक्तं, ज्योतिषमिति । (इयं चि) एवं
सुविदिताः साधवः कुशलानां मध्ये वसन्तो गर्हिता भवन्ति,
अतो न तेषु वस्तव्यम्, न वा कृतिकर्मदि विधेयम् ।

ननु च पार्श्वस्थादीनां कृतिकर्म न कर्त्तव्यमिति भवद्भिरभिहितं,
१२१

तत्र पार्श्वस्थादीनां वक्त्रेण क्वचिदग्रपि एतज्जित्वादिकल्पदोषरूपं,
क्वचित् तु स्त्रीसेवादिमहादोषरूपमावश्यकादिशास्त्रेष्वभिधीय-
ते । तद्वचनं वयं तत्त्वं न जानीमहे कस्य कर्त्तव्यं कृतिकर्म कस्य
वा नेत्याशङ्कावकाशमवलोक्य विषयविभागमुपदर्शयति-

संकिन्नऽवराहपदे, अणालुताभी य होइ अवराहदे ।

उत्तरगुणपरिसेवी, आलम्बनवज्जितो वज्जो ॥

इह यो मूलगुणप्रतिसेवी स नियमादचारित्र्येति कृत्वा स्फुट-
मेवावन्दनीय इति न तद्विचारणा, परं य उत्तरगुणविषयै-
र्बहुजिरपराधपदैः संकीर्णः शब्दोक्तचारित्र्यः, अपरं च अपराधे
अशुद्धाहारग्रहणादावपराधे कृतेऽपि अननुतापी, ‘हा दुष्ट कृतम्’ इ-
त्यादिपश्चात्तापं न करोति, निःशङ्को निर्दयश्च प्रवर्तत इत्यर्थः ।
एवंविध उत्तरगुणप्रतिसेवी यथात्मबन्धनेन ज्ञानदर्शनचारित्र्य-
रूपविशुद्धकारणेन वर्जितः, कारणमन्तरं प्रतिसेवत इति
भावः । तदाऽसौ वर्ज्यः, कृतिकर्मकरणे वर्जनीयः । शिष्यः प्राहः-
नन्वेवमर्थादापन्नं आलम्बनसहित उत्तरगुणप्रतिसेवयपि
बन्दीयः । सूरिराह-न केवलमुत्तरगुणप्रतिसेवी, मूलगुणप्र-
तिसेव्यप्यालम्बनसहितः पूज्यः ।

कथमिति चेदुच्यते-

हिट्टट्टाणठितो वी, पावपणिगगणद्वया उ अशरे उ ।

कमजोगि जंनिसेवइ, आदिणिगंथो व सो पुज्जो ॥

अधस्तनस्थानेषु जघन्यसंयमस्थानेषु स्थितोऽपि, मूलगुण-
प्रतिसेव्यपीति भावः । कृतयोगी गीतार्थः, प्रावचनिकस्याचार्य-
स्य गणस्य च गच्छस्यानुग्रहार्थमधरे आत्यन्तिकं कारणे समु-
पस्थिते यन्निषेवते, तत्रासौ संयमश्रेण्यामेव वर्त्तत इति कृत्वा
पूज्यः । क इवेत्याह-आदिनिग्रन्थ इव । इह पुत्राकवकुशकुशील-
निग्रन्थस्नातकाख्याः पञ्च निग्रन्थाः । तेषामादिभूतः पुलाकस्तद्व-
त्, तस्य ह्येतादृशी लब्धिर्यथा चक्रवर्तिस्कन्धावारमपि अजि-
वादिनादौ कुलादिकार्ये स्तज्नीयात्, विनाशयेद्वा, न च प्राय-
श्चित्तमाप्नुयात् ।

तथा चाह--

कुणमाणो वि य कडणं, कतकरणो एव दोसमभेति ।

अप्पेण वहुं इच्छइ, विमुद्धआलंबणो समणो ॥

कडणं कटकमर्दं कुवाणोऽपि कृतकरणः पुत्राको नैव स्वल्भ-
मपि दापमर्त्येति प्राप्नोति । कुन इत्याह-यतोऽसौ श्रमणो वि-
शुद्दालम्बनः सन् अल्पेन संयमव्ययेन बहु संयमलाभमिच्छति ।

अमुमेवार्थं समर्थयन्नाह-

संयमहेउं अज्जे-तणं पि ण हु दोसकारणं विंति ।

पावण वोच्छेयं वा, समाधिकारो वणादीणं ॥

प्रावचनिकादेः प्राणव्यपरोपणात् द्विष इव रक्षणेन यः संयम-
स्तद्धेतोस्तन्निमित्तं पुत्राकादेरयतमपि नहि नैव दोषकारकं
ब्रुवते । यथा समाधिकारो वैद्यो व्रणादीनां यत्तथाविधौपधप्रले-
पनेन पावनं, यच्च शस्त्रादिना विच्छेदनं, यद्वा व्यवच्छेदं ब्रह्म-
कारयति, तत्तु इदानीं पीडाकरमपि परिणामसुन्दरमिति
कृत्वा न सदोपम, एवमिदमपीति ।

अथ परस्याभिप्रायमाशङ्कमान आह-

तस्य जने जति एवं, अस्मि अस्मिण स्वयम् जिकवू ।

अस्संजया वि एवं, अस्मि अस्मिण स्वयंति ॥

नत्रत्यनन्तरोक्ताऽर्थे अभिहिते सति भवेत्, परस्याभिप्राय इति वाक्यशेषः । यद्येवं भिक्षुः पुत्राकादिर्यमाचार्यादिकमन्येन स्कन्धावारादिना कृत्वा रक्षति, एकस्य विनाशेनापरं पालयतीति भावः । तत एवमसंयता गृहस्था अप्यन्यमन्येन रक्षत्येव, अतो न कश्चिदसंयतानां संयतानां च प्रतिविशेषः ।

एवं परेणोक्ते सुरिराह-

न ह्यु ते संजमहेउं, पालिति असंजता अजतभावा ।

अच्छित्तिसंजमह्ठा, पालिति जती जतिजणं तु ॥

न ह्यु नैव ते असंयता अयतभावव्यवस्थिभान् गृहस्थान् संयमहेतोः पालयन्ति, किंतु स्वात्मनो जीविकादिनिमित्तं, ये तु यतयस्तथा तीर्थस्याव्यवच्छित्तियश्च तेषां रक्ष्यमाणानामात्मनश्चान्योन्योपकारद्वारेण संयमस्तदर्थं यतिजनं पालयन्ति, तुशब्दो वि-शेषणार्थः । एव विशेषः साधूनां गृहस्थानां चेति ।

किञ्च--

कुणइ वयं धणहेओ, धणस्स धणितो उ आगमं णाउं ।

इय संजमस्स वि वतो, तस्सेवह्ठा ण दोसाय ॥

यथा धनिको वाणिज्यं कुर्वन्नागमं लाभं ज्ञात्वा धनहेतोर्द्व्योपार्जनार्थं शुक्लकर्मकरवृत्तिजटकादिप्रदानेन धनस्य व्ययं करोति । (इयत्ति) एवं पुत्राकादेर्मूलगुणप्रतिसेवनां कुर्वाणस्य यः कोऽपि समयस्य व्ययः स तस्यैव समयस्यार्थाय विधीयमानो न दोषाय संजायते; ततः पुष्टालम्बनसहितो मूलगुणप्रतिसंयपि शुद्ध इति स्थितम्, अथापुष्टालम्बनो निराश्रम्यनो वा प्रतिसेवते ततः संसारोपनिपातमासादयति ।

तथा चात्र दृष्टान्तमाह--

तुच्छमवलंयमाणो, पतति निरालम्बनो य दुग्गम्भि ।

सासंवनिरासंवे, अह दिट्ठतो णिसेवंतो ॥

इहालम्बनं छव्यजायनेद्विधा, तत्र गर्तादौ पतद्भिर्नृद् छव्यमा-लम्ब्यते तद् छव्यालम्बनम् । तच्च द्विधा-पुष्टमपुष्टञ्च । अपुष्टं दुर्बलं कुशलकलादि, पुष्टं वलिष्ठं तथाविधकठोरवल्ल्यादि । एवं भा-वालम्बनमपि पुष्टापुष्टभेदात् द्विधा, पुष्टं तीर्थाव्यवच्छित्तिसंयन्था-ध्ययनादि, अपुष्टं शठतया स्वमतिमात्रेऽप्रेक्षितमालम्बनमात्रम् । ततश्च छव्यालम्बनमपुष्टमवलम्बमानो निरालम्बनो वा यथा दुर्गे गर्तादौ पतति, यस्तु पुष्टालम्बनमवलम्ब्यते स सुखेनैवात्मानं गर्तादौ पतन्ते धारयति । एवं साधारण्ये मूलगुणाद्यपराधान्विषे-यमाणस्य सालम्बनिराश्रम्यविषयः, अथायं दृष्टान्तो मन्तव्यः । किमुक्तं जयति?--यो निराश्रम्यनोऽपुष्टालम्बनो वा प्रतिसेवते स आत्मानं संसारगर्तादौ पतन्ते न संधारयितुं शक्नोति । यस्तु पुष्टालम्बनः स तदवष्टम्भादेव संसारगर्ते सुखेनैवातिवह्यति, यत एवमतः पुष्टालम्बनवाजिनः कृतिकर्मणि वजनीय इति ।

अयं श्रेणिस्थानस्थिता अपि ये कृतिकर्मणि नियमेन व्रजनया

या न व्यवहियन्ते तां प्रतिपादयति-

सेढाणो सीमा-कज्जे चत्तारि वाहिरा होंति ।

सेढाणो दुग्गे-ययाएँ चत्तारि जइय्वा ॥

श्रेणिस्थानं सीमास्थानमित्यन्तर्यान्तरम्, तत्र प्रवर्तमाना अपि चत्वारो जनाः प्रत्येकबुद्धादयो वक्ष्यमाणाः कार्ये बाह्या भवन्ति । इह कार्यं द्विधा-वन्दनकार्यं, कार्यकार्यं च । तत्र वन्दनकार्यं द्विधा-अभ्युत्थानं, कृतिकर्म च । कार्यकार्यं कुलकार्यादिभेदा-दनकविधम् ; कार्यमवश्यकर्तव्यरूपं यत्कार्यं तत्कार्यकार्यमिति व्युत्पत्तेः । एतद् द्विविधमपि प्रत्येकबुद्धादयो न कुर्वन्तीति ज्ञावः । तथा श्रेणिस्थाने वर्तमाना अपि गच्छप्रतिबद्धयथालन्दिकादय-श्चत्वारो (दुग्गेययाएँ ति) द्विकर्मेदकमनन्तरोक्तकार्यद्वय-विधानमङ्गाकृत्य भक्तव्याः; तत्र व्यवहियन्ते वा न वेति भावः ।

इदमेव स्फुटतरमाह-

पत्तेयबुद्ध जिनक-पिया य मुद्धपरिहारिण जहालंदे ।

एए चउरो दुग्गे-दया य कज्जेसु वाहिरा ॥

प्रत्येकबुद्धा जिनकल्पिकाः शुरुपरिहारिणोऽप्रतिबद्धयथा-लन्दिकाश्च, एते चत्वारो जना द्विकर्मेदानङ्गीकृतेषु कृतिकर्मकुले-कार्यादिषु बाह्या जयन्ति; न तद्विषयं व्यवहारपथमवतरन्ती-ति भावः ।

गच्छम्भि णियमकज्जं, कज्जे चत्तारि होंति जइय्वा ।

गच्छपनिबद्धआव-सपमि तह संजतीतो य ॥

गच्छे नियमादवश्यंतया कर्त्तव्यं यत्कार्यं कुलगणसङ्घविषयं तत्र कार्यं चत्वारो जना भक्तव्या जयन्ति-गच्छप्रतिबद्धयथाल-न्दिकाः, (आवस ति) आपन्नपरिहारिकाः, प्रतिमाप्रतिपन्नाः, संययश्चेति । यथा सङ्घः कुलादिकार्यं कर्त्तुं न शक्नोति तत एतेऽपि कुर्वन्तीति, वन्दनकार्यं तु प्रतिबद्धयथालन्दिका यस्या-चार्यस्य पार्श्वे तत्रार्थग्रहणं कुर्वते, तस्यावमस्यापि कुर्वन्ति, शे-पसाधूनां तु न कुर्वन्ति । आपन्नपरिहारिणां प्रतिमाप्रतिपन्नानां संयतीनां च कृतिकर्म क्रियते वा न वा, तेऽपि कुर्वन्ति वा न वेति ।

इदमपि सविशेषमाह-

अंतो वि होइ भयणा, ओमे आवससंजइओ य ।

वाहिं पि होइ जयणा, अयवालगायगे मीसा ॥

अन्तरेऽपि श्रेणरज्यन्तरतः स्थितानामपि वन्दनकं प्रतीत्य भजना भवति । कथमित्याह--(ओमे ति) योऽवमरान्तिकः स आलोचनादौ कार्यं वन्द्यते, अन्यदा तु नेति । (आवस ति) आपन्नपरिहारिको न वन्द्यते स पुनराचार्यान् वन्दते । (संजइ-ओ ति) संयत्योऽपि उत्सर्गता न वन्द्यन्ते, अपवादपदे तु यदि बहुश्रुता महत्तरा काचिदपूर्वश्रुतस्कन्धं धारयति ततस्तस्याः सकाशाद् गृहीतव्येषु उद्देशसमुद्देशादिषु सा फेटावन्दनकेन वन्दनीया, न केवलमन्तः किं तु श्रेणैर्वाहिरपि स्थितानां कृतिकर्मणि भजना मन्तव्या, कारणे तेषामपि कृतिकर्म विध्यमिति भा-वः । अथ न कुर्वन्ति ततो महान् दोषो जयति । यथा अजा-पात्रकवाचकमवन्दमाना अगीतार्थाः शिष्याः, दोषं प्राप्तवन्त इति वाक्यशेषः । अथवा (सीस जि) संविश्रविहाराह्निङ्गाह्ना परिच्युतं त्वगुरुं रहसि शीर्षेण प्रणम्य वक्तव्यम्-भगवन् ! युष्माभिः परित्यक्ताः सन्तः सांप्रतमनाथा वयमतः कुरुतोद्यमं ज्ञयश्चरणकरणानुपालनायामिति ।

अयं 'ओमे आवससंजइओ ति' गाथाऽवयवं विवृणोति-

आलोअणमुत्तरया, खामण ओमे य संजतीसुं वा ।

आवसे कज्जकज्जं, करइ ण य वंदती अगुरुं ॥

आलोचनानिमित्तसूत्रार्थप्रदणार्थं वाचकस्यापि वन्दनकं दा-
तव्यम्, कामणके तु स एव रत्नाधिकानां वन्दनकं दद्यात् । सं-
यतीनामपि आलोचनासूत्रार्थनिमित्तं कृतिकर्म कर्त्तव्यम्, यः
पुनरापन्नपरिहारिकः स कार्यकार्यं कुत्रकार्यादि करोति (अगु-
रंति) गुरुं मुक्त्वा न कमपि साधुं वन्दते । उपपन्नकृणमिदम्-
तेन नचासौ केनाऽपि साधुना वन्द्यते ।

अथाजापात्रकदृष्टान्तमाह-

पेसविद्या पचंतं, गीतासति विखत्तपेहग अगीया ।
पहियाविखत्ता पुच्छं-ति वायगं कथ्यऽरुणे ति ॥
आसंकं जे दहुं, संकच्छेती उ वातगो कुविओ ।
पहिवतिकहण रंभण, गुरुआगम वंदणं सेहा ॥

केनचिदाचार्येण गीतार्थाभावे अगीतार्थाः साधवः प्रत्यन्तप-
र्यां क्षेत्रप्रत्युपकृताः प्रेषिताः, तत्र च भ्रष्टवत् एको वाचको ग-
जकुले कृतप्रमाणः परिवसति, ते च प्रत्युपेक्षितक्षेत्राः सा-
धवस्तं वाचकं लोकस्य समीपे पृच्छन्ति-कुत्रासौ तिष्ठति ? ।
लोकनोक्तम्-अरुणे । ततस्तऽपि तत्र गताः, तं चाजारकृणप्र-
वृत्तं भ्रष्टवत् दृष्ट्वा अदृष्टव्योऽयमिति विमृश्यामीतार्थत्वेन श-
नैरवश्वक्ति । तांश्च तथा दृष्ट्वा वाचकस्य शङ्का-किमेतेऽपस-
र्पन्तीति नूनमत्र भ्रष्टवत् ज्ञात्वा, ततः शङ्कोच्छेदी स वाचकः
कुपितः सन् पल्लीपतेः कथयित्वा तेषामगीतार्थानां (रुम्ज-
गं) गुप्तौ प्रक्षेपणं कृतवान्, ततस्तदन्वेषणार्थं गुरुणां तत्राग-
मनम्, ते च तं वाचकं वन्दित्वा 'शिक्षका अगीतार्था एते' इत्यु-
क्त्वा स्थशिष्यान् मोक्षितवन्तः, एवं श्रेणिबाह्यानामपि वन्दन-
कं कर्त्तव्यम् ।

अथ 'सीस सि' पदं प्रकारान्तरेण व्याचष्टे-

अहवा क्षिगविहारा-उ पडुच तं पाणिवयत्तु सीसेण ।
जणति रहे पंजक्षिओ, उज्जम भंते ! तत्रगुणेहिं ॥

अथवा लिङ्गाद्वा संविग्नविहाराद्वा प्रत्युत तं स्वगुरुं रहासि शी-
षेण प्रणिपत्य प्राञ्जलिको रचिताञ्जलिपुटो भणति-भदन्त !
प्रसादं विधायाद्यच्छत गुणेष्वनशनादौ तपःकर्मणि मूल-
गुणोत्तरगुणेषु च, प्रयत्नं कुर्विति भावः । एवमादिके कारणे श्रे-
णिबाह्यानामपि कृतिकर्म कर्त्तव्यम् ।

अथ न करोति तत इदं प्रायश्चित्तम्-

उपपन्नकारणम्मी, कितिकम्मं जो न कुज्ज डुविहं पि ।
पासत्यादीयाणं, उग्घाया तस्स चत्तारि ॥

उत्पन्ने वक्ष्यमाणे कारणे यः कृतिकर्म द्विविधमप्यभ्युत्थान-
वन्दनकरूपं पार्श्वस्थादीनां न कुर्यात् तस्य चत्वार उद्धाता मा-
सा भवन्ति, चतुर्लघुकमित्यर्थः ।

शिष्यः प्राह-

डुविहे किङ्कम्मम्मी, वाउलिया मो णिरुव्वुद्धीया ।
आलिपमिसेहितम्मि, उवरिं आरोवणा गुविआ ॥

एवं द्विविधे अभ्युत्थाने वन्दनकलकृणकृतकर्मणि पूर्वं प्रति-
शिष्य पश्चादनुज्ञाते सति व्याकुलिता आकुलीभूता वयमत
एव निरुद्धा संशयकोडीकृता बुद्धिर्द्वेषां ते निरुद्धबुद्धिकाः सं-
जाता वयम् । कुत इत्याह-आदौ प्रथमं प्रतिषिद्धं द्विविधमपि
कृतिकर्म पार्श्वस्थादीनां कर्तुम्, आरोपणा च महती तत्कुर्वतो

निर्दिष्टा (उवरिंति) इदानीं पुनस्तेषां वन्दनकर्म प्रयच्छतो या
चतुर्लघुकार्या आरोपणा प्रतिपाद्यते, सा गुपित्वा गम्भीरा,
नान्यतो वाऽर्थं वयमवबुद्ध्यामहे इति ज्ञावः ।

(ए) सूरिराह-उत्सर्गतो न कल्पते पार्श्वस्थादीन्
वन्दितुं परम्-

गच्छपरिरक्खणट्ठा, अणागतं आउवायकुसलेण ।

एवं गुणाधिवतिणा, सुहसीद्वगवेसणा कज्जा ॥

अवमराजद्विष्टादिषु ग्लानत्वे वा यदशनपानाद्युपग्रहकरणेन
गच्छपरिपालनं तदर्थमनागतमवमादिकारणे अनुरूप एव
आयोपायकुशलेन, आयो नाम-पार्श्वस्थादेः पार्श्वान्निप्रत्यू-
हसंयमपात्रनादिको द्वाभः । उपायो नाम-तथा कथमपि
करोति यथा तेषां वन्दनकमददान एव शरीरवात्सी गवेषय-
ति, न च तथा क्रियमाणो तेषामप्रीतिकमुपजायते, प्रत्युन
स्वचतासि ते चिन्तयन्ति-अहो एते स्वयं तपस्विनोऽपि एवं य-
स्मात्सुस्निहन्ति, तत एतयोरायोपाययोः कुशलेन गणाधिपतिना
भवितव्यम्, एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण सुखशीलानां गवेषणा कार्या ।

तत्र येषु स्थानेषु कर्त्तव्या तानि दर्शयति-

वाहिं आगमणपदे, उज्जाणे देउले सभाए वा ।

रत्यउवस्तयवहिया, अंतो जयणा इमा होइ ॥

यत्र ते ग्रामनगरादौ तिष्ठन्ति तस्य बहिःस्थितो यदा ताव
पश्यति, तदा निराबाधवार्ता गवेषयति । यदा वा जिज्ञाच-
र्यादौ तत्रागच्छन्ति, तदा तेषामागमनपथे स्थित्वा गवेषण
करोति । एवमुद्याने दृष्टानां, चैत्यवन्दननिमित्तं गतैर्देवकुले वा
समवसरणे वा दृष्टानां रथयायां वा भिक्षामट्टतामभिमुखामने
मिलितानां वार्ता गवेषणीया । कदाचित्ते पार्श्वस्थादयोऽव-
वीरन्-अस्माकं प्रतिश्रयं कदाऽपि नागच्छत ? । ततस्तदनुवृत्त्या
तेषां प्रतिश्रयमपि गत्वा तत्रापाश्रयस्य बहिःस्थित्वा सर्वमपि
निराबाधनादिकं गवेषयितव्यम् । अथ गाढतरं निबन्धं ते कुर्व-
न्ति तत उपाश्रयस्यान्तरमभ्यन्तरतोऽपि प्रविश्य गवेषयतां सा-
धूनामियं वक्ष्यमाणा पुरुषविशेषवन्दनविषया यतना भवति ।

पुरुषविशेषं तावदाह-

मुक्थुरा संपागरु-अकिच्च चरणकरणपरिहीणा ।

क्षिगावसेसामित्ते, जं कीरइ तारिसं वोच्छं ॥

धूः संयमधुरा सा मुक्ता परित्यक्ता येन स मुक्थुरः, संप्र-
कटानि प्रवचनो यथा तस्मिन्पेक्षनया समस्तजनप्रत्यक्षाण्य-
कृत्यानि मूढोत्तरगुणप्रतिसेवनरूपाणि यस्य तत्संप्रकटाकृ-
त्यः । अत एव चरणेन व्रतादिना करणेन, पिरुविगुद्ध्या-
दिना परिहीनः । एतादृशे क्षिगावशेषमात्रे केवलद्वयलिङ्ग-
युक्ते यत् यादृशं वन्दनं क्रियते तादृशमहं वक्ष्ये ।

वायाए नमोक्रो, हत्थुस्सेहोय सीसनमाणं वा ।

संपुच्छणं ठण च्छो-भवंदणं वंदणं वा वि ॥

बहिरागमनपथादिषु दृष्टस्य पार्श्वस्थादेर्वा नमस्कारः क्रियते,
वन्दामहे ज्वन्तं वयमित्येवमुच्चार्यते इत्यर्थः । प्रणामं करोति ।
अथासौ विशिष्टतर उग्रतरस्वभावो वा ततो वाचा नमस्कृत्य ह-
स्तोत्सेधमञ्जलिं कुर्यात्, ततो विशिष्टतरे अत्युग्रस्वभावे वा
द्वावपि वा नमस्कारहस्तोत्सेधौ कृत्वा तृतीयं शिरःप्रणामं

करोति । पयमुत्तरोत्तरविशेषकरणे पुरुषकार्यभेदः प्राक्तनोपचारानुवृत्तिश्च द्रष्टव्यः । (संपुच्छं नि । पुरतः स्थित्वा जक्तिमिव दर्शयता शरीरवार्तायाः संप्रच्छन्नं कर्त्तव्यम्-‘कुशत्रं भयतां वर्तते’ इति । (भर्तृणं ति) शरीरवार्त्तां प्रश्रित्वा कृणमात्रं पर्युपासनम् । अथवा पुरुषविशेषं ज्ञात्वा तदीयं प्रतिश्रयमपि गत्वा ज्ञातव्यं न संपूर्णं वा वन्दनं दातव्यम् ।

अथ किमर्थमत्र वाचैव नमस्कारः क्रियन्ते कारणाभावे वा किमिति मूलतः पयः कृतिकर्म न क्रियते इत्याशङ्क्याह-

जइ नाम सूडओ भि ति, विवज्जितो वा वि परहरति कज्जो ।

इय वि हु सुहसीलजणो, परिहज्जो अणुपती मा सा ॥

यदि नाम कश्चित्पार्श्वस्थादिर्वा नमस्कारमात्रकरणेन अहो ! सूचितस्तिरस्कृतोऽहममुना भङ्गवन्तरेणेति । सर्वथा कृतिकर्मकरणेन विवज्जितः परित्यक्तोऽहममीजिरिति पराभवं मन्यमानः सुखशीलविहारितां परिहरति । (इयं स्ति) एवंविधमपि कारणमवलम्ब्य परिहार्यः कृतिकर्मणि सुखशीलजनः, न केवलं पूर्वोक्तं दोषजातमाश्रित्यत्यपिशब्दार्थः । अपिच-तस्य कृतिकर्मणि विधीयमानेन तदीयायाः संवेद्यक्रियाया अप्यनुमतिः कृता भवति, अतः सा मा भूदिति बुख्याऽपि न वन्दनीयोऽसौ ।

किञ्च-

दोए वेदे समए, दिट्ठो दंडो अकज्जकारीणं ।

वस्सेति दारुणा वि हु, दंढेण जहावराहेण ॥

लोके लोकाचारे, वेदे समस्तदर्शनिनां सिद्धान्ते, समये राजनीतिशास्त्रे, अकार्यकारिणां चौरिकाद्यपराधिनां दण्डोऽसंभाव्यता शत्राकामिर्ग्रहणादिवृत्तः प्रयुज्यमानो दण्डः । कुतः पुनरसौ प्रयुज्यते इत्याह--दारुणा रौद्रस्ते अपि यथापराधेनापराधानुरूपेण दण्डेन दीयमानेन वश्यन्ते वशीक्रियन्ते, अत इहापि मूलगुणाद्यपराधकारिणां कृतिकर्मवर्जनादिको दण्डः प्रयुज्यते; एतच्च कारणानावमङ्गलकृत्योक्तम्, कारणे तु वाग्नमस्कारादिकं वन्दनकपर्यन्तं सर्वमपि कर्त्तव्यम् ।

यत आह-

वायाए कम्मणा वा, तह चेद्धति जह ए होति से मंतुं ।

पस्सति जने अवायं, तदभावे दूरतो वज्जे ॥

यतः पार्श्वस्थादेः सकाशात् कृतिकर्मण्यविधीयमाने अपायं संयमात्मविराधनादिकं पश्यति । संप्रति वाचा मधुरसंभाषणादिना, कर्मणा शिरःप्रणामादिक्रियाया, तथा चेष्टते यथा तस्य मन्युः, स्वल्पमप्यप्रीतिकं न भवति, अथावन्दनेऽपि संयमोपघातादिरपायो न भवति, ततस्तस्यापायस्याभावे दूरतस्तं सुखशीलजनं वर्जयेत् । एष विषयविजागः कृतिकर्मकरणाकारणयोरिति भावः ॥

किं पुनस्तेषां वन्दने कारणातीत्याह-

एताइ अकुवन्तो, जहारिहं अरिहदेसिए मग्गे ।

ण भवति पवयणभक्ती, अभत्तिमंतादिया दोसा ।

एतानि बाह्यनमस्कारादीनि पार्श्वस्थादीनां यथार्हं यथायोग्यम्, अहर्दृष्टिर्न मागे स्थितः सन् कपायोत्कटतया यो न करोति, तेन प्रवचने न भक्तिः कृता भवति किंतु अभक्तिमन्वादयो दोषा जयन्ति, तत्राऽऽज्ञाभङ्गेन भगवतां न शक्तिमत्त्वं जवति ।

आदिशब्दात्स्वार्थपरिभ्रंशश्चार्थिकाहरिकाद्यज्याख्यानप्रातिर्बन्धनादयश्च दोषा भवन्ति ।

कानि पुनस्तेषां वन्दने कारणातीत्याह-

परिवार परिस पुरिसं, खित्तं कालं च आगमं नाउं ।

कारणजाते जाते, जहारिहं जस्स कायव्वं ।

परिवारं पर्यंदं पुरुषं क्षेत्रं कालं च आगमं ज्ञात्वा यथा कारणानि कुलगणादिप्रयोजनानि तेषां जातं प्रकारः कारणजातं तत्र जाते उत्पन्ने सति यथार्हं यस्य पुरुषस्य यद्वाचिकं कायिकं वा वन्दनमनुकूलं तस्य तत्कर्त्तव्यम् ।

अथ परिवारादीनि पदानि व्याचष्टे-

परिवारो से विट्ठितो, परिसगतो साहती व वेरगं ।

माणी दारुणभावे, णिसंस पुरिमाधमो पुरिसो ॥

लोगपगतां निवे वा, अहव स रायादिदिक्खित्तो अज्जो ।

खित्तं विट्ठिमादि अजा-विंयं च कालो वऽण्णाकाओ ॥

‘से’ तस्य पार्श्वस्थादेर्यः परिवारः स सुविहितानुष्ठानयुक्तो वर्तते । पर्यदि गतो वा सजायामुपविष्टो वैराग्यमिति कारणे कार्योपचारात् संसारवैराग्यजनकं धर्मं स कथयति, येन प्रभूताः प्राणिनः संसारविरक्तचेतसः संजायन्ते । तथा कश्चित्पार्श्वस्थादिः स्वभावादेव मानी साहंकारः, तथा दारुणजावो रौद्राध्यवसायः नृशंसो नाम क्रूरकर्मा अवन्ध्यमानो वधशब्दादिकं कारयतीत्यर्थः । अत एव पुरुषाणां मध्ये अधमः पुरुषाधमः एतद्वदशः पुरुष इह गृह्यते । यद्वा-लोके प्रकृतो बहुलोकसंमतो, नृपप्रकृतो वा धर्मकथादिलब्धिसंपन्नतया राजबहुमतः (अहं व स्ति) अथवा राजादिदीक्षितोऽसौ शैलकाचार्यादिवन् । एवंविधपुरुष इह प्रतिपत्तव्यः । क्षेत्रं नाम-विहादिकमभावितं वा । विहं कान्तारम्, आदिशब्दात्प्रत्ययनां काष्णपञ्चयुक्तम्, तत्र वत्तमानानां साधूनामसाधूपग्रहं करोति । अनावितं नाम-संविग्नः साधुविषयः श्रद्धाविकरे पार्श्वस्थादिजावितमित्यर्थः; तत्र तेषामनुवृत्तिं विदधानैः स्थातव्यम् । कालश्च अनाकालो वा दुष्काल उच्यते, तत्र साधूनां वर्त्तापनं करोति । एवं परिवारादीनि कारणाणि विज्ञाय कृतिकर्म विधेयम् ।

आगमप्रवहेन च द्वारगाथायां दर्शनज्ञानादिको जावः सूचितः,

अतस्तमङ्गीकृत्य विधिमाह-

दंसणनाणचरित्तं, तवविणयं जत्थ जत्तियं जाणे ।

जिणपन्नत्तं जत्ती-इ पूयए तं ताहिं भावं ।

दर्शने च निःशङ्कितादिगुणोपेतं मध्यस्त्वम्, ज्ञानं चाऽऽचारादिभुत्तं, चारित्र्यं च सूत्रोत्तरगुणानुपासनात्मकम्-दर्शनज्ञानचारित्र्यम् । द्वन्द्वैकवद्भावः । एवं तदभ्याशनशनादिविविधं तावत्सैव भक्त्या कृतिकर्मादिवृत्तकण्या पूजयत् । वृ० ३ व० । आव० ।

(१०) पार्श्वस्थादिवन्दनं निष्फलमित्याह-

पासत्याइ वंदमा-णस्स नेव किच्ची न निज्जरा होइ ।

कायकियेसं एमे-व कुणइ तह कम्मबंधं च ॥ ३१ ॥

पार्श्वस्थादीनुत्कलक्षणावन्दनमानस्य नमस्कुर्वतः नैव कीर्तिर्न निजरा जवति । तत्र कीर्तनं कीर्तिरहास्यं पुण्यभागित्वेन वृत्तं, सा न भवति, अपि त्वकीर्तिर्नैवति-नूनमयमप्येवंस्वरूपो येनैषां वन्दनं करोति । तथा निजकरणं निजरा कर्मक्षयवृत्तया,

सान जवति, तीर्थकराद्यविराधनाद्वारेण निर्गुणत्वात् तेषामिति ।
चयित इति कायः देहः, तस्य क्लेशः अवनामादिलक्षणः कायक्लेशः, तं कायक्लेशम्, स एवमेव मुधैव, करोति निर्वर्तयति । तथा कियत इति कर्म ज्ञानावरणीयादिबलक्षणं, तस्य बन्धो विशिष्टरचनया आत्मनि स्थापनं, तेन वाऽऽत्मनो बन्धः स्वस्वरूपतिरस्करणलक्षणः कर्मबन्धः, तं कर्मबन्धं करोति वर्तते । चशब्दादाज्ञाभङ्गादींश्च दोषानवाप्नुते । कथम् ? जगत्प्रतिकुष्टवन्दने आज्ञाभङ्गः, तं दृष्ट्वाऽन्येऽपि वन्दन्ति इत्यनवस्था, तान्वन्दमानान् दृष्ट्वाऽन्येषां मिथ्यात्वम्, कायक्लेशतो देवताभ्यो वाऽऽत्मविराधना, तद्वन्दनेन तत्कृतसंयमानुमोदनात् संयमविराधनेति गाथार्थः ॥ ३१ ॥

एवं तावत् पार्श्वस्थादीन् वन्दमानस्य दोषा उक्ताः, साम्प्रतं पार्श्वस्थादीनामेव गुणाधिकवन्दनप्रतिषेधमकुर्वताम्-

पायान् प्रदर्शयन्नाह-

जे-बंजचेरजडा, पाए उड्डेति बंजयारीणं ।

ते हुंति कुटुमंटा, वोही अ सुडुह्वा तेसिं ॥ ३२ ॥

ये पार्श्वस्थादयः भ्रष्टब्रह्मचर्याः, अपगतब्रह्मचर्या इत्यर्थः । ब्रह्मचर्यशब्दो भैथुनविरतिवाचकः, तद्यौघतः संयमवाचकश्च । [पाए उड्डेति बंजयारीणं ति] पादावभिमानतो व्यवस्थापयन्ति ब्रह्मचारिणां वन्दमानानामिति, तद्वन्दननिषेधनं न कुर्वन्ती-त्यर्थः । ते तदुपात्तकर्मजं नारकत्वादिलक्षणं विपाकमासाद्य यथाकथञ्चिच्छृङ्खलेण मानुषत्वमासादयन्ति, तदापि जवन्ति को-एटमएटा, बोधिश्च जिनशासनावबोधव्यवक्षणा सकलदुःखविवेकभूता सुदुर्लभा, तेषां सकृत्प्राप्तौ सत्यामप्यनन्तसंसारत्वादिति गाथार्थः ॥ ३२ ॥

तथा-

सुडुतरं नासंती, अप्पाणं जे चरित्तपञ्जटा ।

गुरुजण वंदावंती, सुस्समण जहुत्तकारिं च ॥ ३३ ॥

[सुडुतरं ति] सुतरां नाशयन्त्यात्मानं सम्मार्गात्, के ? ये चारित्र्यात् प्राग्निरूपितशब्दार्थप्रकाशेण ज्ञष्टा अपेताः सन्तः, गुरुजनं गुणस्थसाधुवर्गं, वन्दयन्ति कृतिकर्म कारयन्ति । किञ्चूतं गुरुजनम् ? शोभनाः श्रमणा यस्मिन् स श्रमणस्तम् । अनुस्वारत्तापोऽत्र छष्ट्यः । तथा यथोक्तं क्रियाकलापं कर्तुं शीलमस्येति यथोक्तकारी, तं यथोक्तकारिणं चेति गाथार्थः ॥ ३३ ॥ (११) एवं वन्दकवन्द्यदोषसंभवात्पार्श्वस्थादयो न वन्दनीयाः,

तथा गुणवन्तोऽपि ये तैः सार्द्धं संसर्गं कुर्वन्ति

तेऽपि न वन्दनीयाः, किमित्यत आह-

असुडुट्टाणे पडिआ, चंपगमाला न कीरई सीसे ।

पासत्याईठाणसु, पवट्टमाणा तह असुडुआ ॥ ३४ ॥

यथा अशुचिस्थाने पतिता विद्वद्प्रधानस्थाने पतिता, चम्पकमाला स्वरूपतः शोभनाऽपि सती अशुचिस्थानसंसर्गाद् न क्रियते शिरसि, पार्श्वस्थादिस्थानेषु प्रवर्त्तमानाः साधवः तथा अपूज्या अवन्दनीयाः । पार्श्वस्थादीनां स्थानानि वसतिनिर्गमनचर्यादीनि परिगृह्यन्ते । अन्ये तु शय्यातरपिण्डाद्युपभोगलक्षणानि व्याचकृते । तत्संसर्गात्पार्श्वस्थादयो भवन्ति, न चैतानि सुष्ठु घटन्ते, तेषामपि तद्भावापत्तेः । चम्पकमालोदाहरणोपनयस्य च सम्यग् घटमानत्वादिति । तत्र कथानकम्-
“ एगो चंपगपिओ कुमारो चंपयमाणाए सिरे कयाए आसगओ वञ्चति । आसेण उड्डूतस्स सा चंपकमाला ॥ ३०

अमेज्जे पडिया, गेएहामि त्ति अमेज्जे दडूण मुक्का, सो य चंपपहिं विणा धिति न बभइ, तहा वि छाणदोसेण मुक्का । एवं चंपयमाणायाणीया साह, अमेज्जधाणया पास-त्थादओ, जो विसुओ तेहिं समं मित्रति संवसति वा सो वि परिहरणिओ ” ।

अधिकृतार्थप्रसाधनायैव दृष्टान्तान्तरमाह-

पकणकुले वसंतो, सउणीपारो वि गरहिओ होइ ।

इय गरहिआ सुविहिआ, मज्जि वसंता कुसीळाणं ॥ ३५ ॥

पकणकुलं गदितकुलं तस्मिन् पकणकुले वसन् पारं गतवानिति पारगः शकुन्याः पारगः शकुनीपारगः, असावपि गदितो निन्द्यो भवति । शकुनीशब्देन चतुर्दशविद्यास्थानानि परिगृह्यन्ते-“ अङ्गानि चतुरो वेदान्, मीमांसां न्यायविस्तरम् । पुराणं धर्मशास्त्रं च, स्थानान्याहुश्चतुर्दश ” ॥ तत्राङ्गानि षट् । तद्यथा-शिक्षा, व्याकरणं, कल्पः, छन्दा, निरुक्तं, ज्योतिषमिति । (इय त्ति) एवं गदिताः साधवो मध्ये वसन्तः कुशिलानां पार्श्वस्थादीनाम् । अत्र कथानकम्-“ एगस्स धिज्जाइयस्स पंच पुत्ता सउणीपारगा, तरेणो मरुगे एगाए दासीए संलग्गा, सा मज्जे पियति, इमो न पियइ । तीए भन्नइ-जइ तुमं पीयइ ताहे सोहणरत्ती होज्जा, इयरहा विसरिसो संजोगो त्ति । एवं सो बहुसो जणंतीए पाइओ, सो पढमं पच्छन्नं पियति, पच्छा पयमं पिइउमाढत्तो । पच्छा अतिपसंगेणं मंसासेयी संवुत्तो । पकणेहिं सह वोठउमाढत्तो । तेहिं चैव सह खाति, पियति, संवसति य । पच्छा पिउणा सयणेण य सव्वज्जो अप्पव-सो कओ, अत्रया सो पमिलगो वितिओ । सो वि भायासि-णेहणं तं कुमिं पविसिऊण पुच्छति, देति य से किंचि । सो पिउणा उवव्वंभऊण निच्छूढो । ततिओ वाहिरपाडए वीयं पुच्छति, विसज्जेति से किंचि । सो वि निच्छूढो । चउत्थो परंपरपण देवावति, सो वि निच्छूढो । पंचमो गंधं प नेच्छति, तेण मरुएण करणं चमिऊण सव्वस्स घरस्स सो सामी कओ । इयरे चत्तारि वि वाहिरा कया, लोगगरहिया य जाया । एस दिट्ठतो । उवणओ सो इमो-जारिसा पकणा तारिसा पासिस्थादी, जारिसो धिज्जाइओ तारिसो आयरिओ, जारिसा पुत्ता तारि-सा साह, जहा ते निच्छूढा, एवं निच्छुभंतो कुसीलसंसर्गि करंता गरहिया य पयणे जवति । जो पुण परिहरति सो पुज्जो सातीअपज्जवसियं निव्वाणं पावेति । एवं संसर्गी विणासीया कुसीवेहिं । उक्तं च-“ जो जारिसेण मेसि, करेति अचिरेण तारि-सो होइ । कुसुमहि सइ वसंता, तिला वि तग्गंधिया हौति ” ॥ १ ॥ मरुयत्ति दिट्ठतो गओ ” ।

पार्श्वस्थादिसंसर्गदोषादवन्दनीयाः साधवोऽप्युक्ताः, तत्राह चो-दकः-कः पार्श्वस्थादिसंसर्गमात्रादुणवतो दोषः, तथा चाह-

सुचिरं पि अत्थमाणो, वेरुडिओ कायमणिअनुम्मीसो ।

न जेवइ कायजावं, पाहन्नगुणेण निअएण ॥ ३६ ॥

सुचिरमपि प्रभूतमपि कावं तिष्ठन् वैडूर्यो मणिविशेषः काचाश्च ते मणयश्च काचमणयः । कुत्सिताः काचमणयः काचमाणिकाः । तैरुप्रावलेयन मिश्रः काचमाणिकामिश्रः, नपैति न याति काचभावं काचधर्मं प्राधान्यगुणेन विमलगुणेन निजेनात्मीयेन । एवं सुसाधुरपि पार्श्वस्थादिभिः सार्द्धं संवसन्तपि शीलगुणेनात्मीयेन न पार्श्वस्थादिजावमुपेत्य संभावार्थ इति गाथार्थः ॥ ३६ ॥

अत्राह चाचार्यः-यत्किञ्चिदन्तत्, न हि दृष्टान्तमात्रादे-
वाजिलिपितार्थसिद्धिः संजायते, यतः-

जावुगअजावुगाणि अ, लोए दविहऱ्इं हुंति दव्वाइं ।
वेरुलओ तस्य मणी, अजावुगो अन्नदव्वेहिं ॥३९॥

भाव्यन्ते प्रतियोगिनां स्वगुणैरात्मभावमापद्यन्त इति भा-
व्यानि कपिलब्रह्मादीनि, प्राकृतशैल्या भावुकान्युच्यन्ते । अथवा-
प्रतियोगिनि सति तद्गुणापेक्षया तथा जवनशीलानि भावुकानि,
लवणपतपदस्थानूवपहनकमगममृग्मप उकञ् ॥३९॥ ५४ इत्युक्त्वा
तस्य ताच्छीलिकत्वादिति । तद्विपरीतानि अभाव्यानि च नला-
दीनि । लोके द्विविधानि द्विप्रकाराणि भवन्ति छव्याणि वस्तु-
नि । वैदूर्यस्तत्र मणिरजाव्यः अन्यद्वयैः काचादिनी रहित
इति गाथार्थः ॥ ३७ ॥

स्यान्मतिर्जीवोऽप्येवम्भूत एव न विप्यति, न पार्श्वस्थादिसं-
सर्गेण तद्भावं यास्यतीत्येतच्चासन् । यतः-

जीवो अणाइनिहणो, तब्भावणभाविओ अ संसारे ।
खिप्पं सो जाविज्जइ, मेन्नणदोसाणुजावेणं ॥ ३८ ॥

जीवः प्राङ्गिरूपितशब्दार्थः, सोऽनादिनिधनः, अनाद्यपश्य-
न्त इत्यर्थः । तद्भावनाभावितश्च पार्श्वस्थाद्याचारितप्रमादादि-
भावनाभावितश्च, संसारे निर्यङ्गरनारकामरभवानुभूतिलक्षणे,
ततश्च तद्भावनाभावितत्वात् किंप्रं शीघ्रं स भाव्यते प्रमादादि-
भावनया आत्मीक्रियते, मीलनदोषानुभावेन संसर्गदोषानुजा-
वेनेति गाथार्थः ॥ ३८ ॥

अथ भवतो दृष्टान्तमात्रेण परितोषः, ततो महिवक्षितार्थप्रति-
पादकोऽपि दृष्टान्तोऽस्त्वेषां गृणु-

अंवस्स य निवस्स य, दुन्हं पि समागयाइं मूलाइं ।
संसग्गीइ विण्हो, अंवो निवत्तणं पत्तो ॥ ३९ ॥
सुचिरं पि अत्यमाणो, नल्लयंभो उच्छुवारुमज्झम्मि ।
कीस न जायइ महुरो, जइ संसग्गी पमाणं ते ॥ ४० ॥

चिरपतितत्तिक्किन्म्यादकवासितायां भूमौ अम्बवृक्षः समुत्पन्नः,
पुनस्तत्राग्नस्य निम्बस्य च द्वयोरपि समागते एकीभूते मूले,
ततश्च संसर्गात्सगत्या विनष्ट आग्नः, निम्बत्वं प्राप्तः, तत्तिक्क-
लः संवृत्त इति गाथार्थः ॥३९॥ तदेवं संसर्गिदोषदर्शनात् त्याज्या
पार्श्वस्थादिसंसर्गिरिति । पुनरप्याह चोदकः-नन्वेतदपि सप्र-
तिपक्षम्, तथाहि- (सुचिरं पित्ति) सुचिरमपि प्रचूतमपि कालं
तिष्ठन् नलस्तम्बो वृक्षविशेषः इच्छुवारुमध्ये इच्छुसंसर्गतः किमि-
ति न जायते मधुरः, यदि संसर्गिः प्रमाणं तवेति गाथार्थः ॥४०॥
आचार्य आह-ननु विहितोत्तरमेतत्-“ जावुगअजावुगाणि ”
इत्यादिना ग्रन्थेन, अत्रापि च केवली अभाव्यः पार्श्वस्थादि-
भिः, सरागास्तु जाव्या इति ।

आह-तैः सहालापमात्रतायां संसर्गो क इव दोष उच्यते-

ऊणगसयभागेणं, विवाइं परिणमंति तब्भावं ।

लवणागराइसु जहा, वजेह कुसीलसंसर्गि ॥ ४१ ॥

ऊनश्चासौ शतजगश्चो नशतभागः, शतभागोऽपि न पूर्यत
इत्यर्थः । तेन तावतांशेन प्रतियोगिना सह संबन्धनीति प्र-
कामाकम्यते । बिम्बानि रूपाणि परिणमन्ति तद्भावमासादयन्ति,

लवणीभवन्तीत्यर्थः । लवणाकरादिषु यथा, आदिशब्दात्खण्ड-
खादिखारकादिग्रहः, तत्र किल लोहमपि तद्भावमासाद-
यति । तथा पार्श्वस्थाद्यालापमात्रसंसर्गादपि सुविहितास्त-
मेव भावं यान्ति, अतः [वजेह कुसीलसंसर्गि] वज्रयत कुशी-
लसंसर्गि परित्यजत कुशीलसंसर्गमिति गाथार्थः ॥ ४१ ॥

पुनरपि संसर्गिदोषप्रतिपादनयैवाह-

जह नाम मधुरसखिदं, सागरसखिदं कमेण संपत्तं ।

पावइ लोणजावं, मेन्नणदोसाणुजावेणं ॥ ४२ ॥

एवं खु सीलवंतो, असीलवंतेहि मीलितो संतो ।

पावइ गुणपरिहाणिं, मेन्नणदोसाणुभावेणं ॥ ४३ ॥

यथेत्युदाहरणोपन्यासः, नामेति निपातः । मधुरसखिदं नदी-
पयः, तत्र लवणसमुच्चं क्रमेण परिपाठ्या प्राप्तं सत् (पावेति
लोणजावं ति) प्राप्नोति आसादयति लवणभावं क्लारजावं
मधुरमपि सम्मीलनदोषानुभावेनेति गाथार्थः ॥ ४२ ॥
(एवं खु ति) खुशब्दोऽवधारणे, एवमेव, शीलमस्यास्तीति
शीलवान्, स खल्वशीलवद्भिः पार्श्वस्थादिभिः सार्द्धं मिलि-
तः सम्प्राप्नोति आसादयति, गुणाः मूलोत्तरगुणलक्षणाः, तेषां
परिहाणिरपचयः, तांस्तथैहिकांश्चापायान् तत्कृतदोषसमुत्था-
निति मीलनदोषानुभावेनेति गाथार्थः ॥ ४३ ॥

यतश्चैवमतः-

खणमवि न खमं काउं, अणाययणसेवणं सुविहिआणं ।

हांदि समुहमइगयं, जंदयं लवणत्तणमुवेइ ॥ ४४ ॥

सुविहिअ दुव्विहिअं वा, नाहं जाणामि हं खु उउमत्थो ।

लिगं तु पृअयामी, तिगरणमुच्छेण भावेणं ॥ ४५ ॥

जइ ते लिग पमाणं, वंदेही निन्हए तुमं सव्वे ।

एए अवंदमाण-स्स खिगमवि अप्पमाणं ते ॥ ४६ ॥

जइ खिगमप्पमाणं, न नज्जई निच्छएण को भावो ।

दहूण समणलिगं, किं कायव्वं तु ममणेणं ॥ ४७ ॥

अप्पुव्वं दहूणं, अब्बुट्टाणं तु होइ कायव्वं ।

साहुम्मि दिट्ठपुव्वे, जहारिहं जस्स जं जुगं ॥ ४८ ॥

लोचननिमेषमात्रः कालः कृणोऽजिधीयते, तं कृणमपि,
आस्तां तावःमुहूर्तोऽन्यो वा काव्यविशेषः, न क्षमं न स-
मर्थमयोग्यम्, किं कर्तुम् ?, (अणाययणसेवणं ति) कर्तुं निष्पा-
दयितुं अनायतनं पार्श्वस्थाद्यायतनं, तस्य सेवनं भजनम् अना-
यतनसेवनम्, केपाम्?, सुविहितानां साधूनाम्, किमित्यत आह-
हन्दीत्युपप्रदर्शने, समुद्रमतिगतं लवणजलधिप्राप्तमुदकं म-
धुरमपि सत् लवणवमुपेति क्लारभावमुपेति । एवं सुवि-
हितोऽपि पार्श्वस्थादिदोषसमुच्चं प्राप्तस्तद्भावमाप्नोति । अतः
परत्रोक्तार्थिना तत्संसर्गिस्त्याज्येति ॥४४॥ ततश्च व्यवस्थितमि-
दम्-येऽपि पार्श्वस्थादिभिः सार्द्धं संसर्गि कुर्वन्ति तेऽपि न वन्द-
नीयाः, सुविहिता एव वन्दनीया इत्यत्राह- (सुविहिय ति) शो-
जनं विहितमनुष्ठानं यस्याखौ सुविहितस्तम् । अनुस्वारदोषोऽत्र
छप्यः । सुविहितस्तु पार्श्वस्थादिस्तं सुविहितं वाऽहं न जाना-
मि नाहं वेदमि, यतोऽतः करणशुद्ध्यशुद्धिकृतं सुविहितसुविहि-
तत्वम्, परभावस्तु तत्त्वतः सर्वज्ञावपयः, (अहं खु उउमत्थो ति)

अहं पुनश्चैवस्थः । अनो लिङ्गमेव रजोहरणं गच्छप्रतिग्रह-
धरणलक्षणं, पूजयामि वन्दे इत्यर्थः; त्रिकरणशुद्धेन भावेन
वाक्कायशुद्धेन मनसेति गाथार्थः ॥४५॥ आचार्य आह—(जइ
ते) यदीत्यमन्युपगमप्रदर्शनार्थः । ते तव लिङ्गं ह्य-
विङ्कम । अनुस्वारोऽव लुप्तो वेदितव्यः । प्रमाणं कारणं वन्द-
नकरणं, इत्थं तर्हि वन्दस्व नमस्व निह्वान् जमाविप्रभृ-
तान् त्वं सर्वान्निरवशेषान्, ह्यलिङ्गादियुक्तत्वात्तेषामिति ।
अथैतान्मिथ्याह्यष्ट्यान् वन्दसे, ननु एतान् द्रव्यविङ्कयु-
क्तान्प्यवन्दमानस्याप्रणमतः लिङ्गमप्यप्रमाणं तव वन्दनप्रवृत्ता-
विति गाथार्थः ॥४६॥ इत्थं लिङ्गमात्रस्य वन्दनप्रवृत्तावप्रमा-
णतायां प्रतिपादितायां सत्यामनभितिविष्ट एव सामाचारी
जिज्ञासया आह चोदकः—[जइ चि] यदि लिङ्गं ह्य-
विङ्कमप्रमाणम् अकारणं वन्दनप्रवृत्तौ, इत्थं तर्हि न ज्ञायते
नावगम्यते, निश्चयेन परमार्थेन, उच्यतेन जन्तुना कस्य को
भावः ? । यतोऽसंयता अपि लब्ध्यादिनिमित्तं संयतवच्चेष्ट-
न्ते, संयता अपि च कारणतः असंयतवदिति । तदेवं
व्यवस्थिते दृष्ट्वा आलोक्य, श्रमणलिङ्गं साधुलिङ्गं, किं पुनः
कर्त्तव्यं श्रमणं साधुना । पुनःशब्दार्थस्तुशब्दः, व्यवहित-
श्चोक्तगाथानुलोम्यादिति गाथार्थः ॥४७॥ एवं चोदकेन पृष्टः
सन्नाहाचार्यः—[अणुवं ति] अपूर्वमदृष्टपूर्वं, साधुमिति
गम्यते । दृष्ट्वाऽवशोक्त्याभिमुख्येनोत्थानमन्युत्थानम् आसनत्या-
गलक्षणम्, तुशब्दाद्दण्डादिग्रहणं च भवति कर्त्तव्यम् । कि-
मिति कदाचित्कश्चिदसौ आचार्यादिः विद्याऽऽद्यतिशयसंपन्नः त-
त्प्रदानायैवागतो भवेत् शिष्यसकाशमाचार्यकालकवत्, स
खल्वविनीतं सन्नाव्य न तत्प्रयच्छति । तथा दृष्टपूर्वास्तु द्विप्र-
काराः—उद्यतविहारिणः, शीतलविहारिणश्च । तत्रोद्यतविहा-
रिणि साधौ दृष्टपूर्वं उपलब्धपूर्वं यथाहं यथायोग्यमभ्युत्थानं
वन्दनादि यस्य बहुश्रुतादेर्योग्यं, तत्कर्त्तव्यं ज्ञायते । यः पुनः
शीतलविहारी, न तस्यान्युत्थानवन्दनादि उत्सर्गतः किञ्चित्क-
र्त्तव्यमिति गाथार्थः ॥४८॥ आच० ३ अ० ।

एतच्च वाङ्मनस्कारादिना विशेषेण क्रियते, किं तर्हि—

परिआउ बंजचेरं, परिसविणीआ सि पुरिस नच्चा वा ।

कुल्लकज्जादायत्ता, आववउ गुणागमसुअं वा ॥५४॥

खित्तम्मि संवसिज्जइ, जस्स पजावेण निरुवसगं तु ।

ओमम्मि अपणितप्पइ, साहूणं आगमं तू अ ॥५५॥

एवंविहस्स कुज्जा, उप्पन्ने कारणप्पगारम्मि ।

कलिउण जहाजुगं, वायाईणि अ समग्गाणि ॥५६॥

पर्यायो ब्रह्मवर्चमुच्यते, तत्प्रचूतं कालमनुपालितं येन, परि-
षद्दिनीता वा तत्प्रतिबद्धा साधुसंहतिः शोभना (से) तस्य
[पुरिस नच्चा व च्ति] पुरुषं ज्ञात्वा वा । अनुस्वारोऽव ह्य-
कथं ज्ञात्वा ? , कुलकार्यादान्येनायत्तानि, आदिशब्दाद्गणसंघ-
कार्यपरिग्रहः । [आववउ च्ति] आख्यातस्तास्मैन् क्षेत्रे प्रसिद्धः,
तद्वलेन तत्रास्यत इति क्षेत्राचार्यः । (गुणागमसुअं व च्ति) गु-
णा अवमप्रतिजागरणादय इति कालद्वारावयवार्थः । आगमः
सूत्रार्थोभयरूपः, श्रुतं सूत्रमेव, गुणाश्चागमश्च श्रुतं चेत्येकवद्भावः
तद्वाऽस्यति विद्यत इत्येवं ज्ञात्वेति गाथार्थः ॥ आच० ३ अ० ।
(' एआइ ' ५७ गाथा ५१६ पृष्ठे बृहत्कल्पपात्रेन गतार्था)

एवमुद्यततरविहारिगतविधौ प्रतिपादिते सत्याह चोदकः—
भिन्नोऽनेन पर्यायान्वेषणेन सर्वथा जावशुद्धा कर्मापनयना-
जिनप्रणीतविङ्कनमेव युक्तं, तद्गतगुणविचारस्य निष्फल-
त्वात् । न हि तद्गतगुणप्रज्ञया नमस्कर्तुर्निर्जरा अपि तु आ-
त्मीयाध्यात्मशुद्धिप्रज्ञया । तथाहि—

तित्थयरगुणा परिमा—सु नत्थि निस्संसयं विआणंतो ।

तित्थयरु च्ति नमंतो, सो पावइ निज्जरं विउलं ॥५८॥

तीर्थकरस्य गुणा ज्ञानादयस्तीर्थकरगुणाः ते प्रतिमासु वि-
म्वलकणासु [न त्थि] न सन्ति निःसंशयं संशयरहितं वि-
जानन् अवबुध्यमानस्तथापि तीर्थकरोऽयमित्येवं जावशुद्ध्या
नमन् प्रणमन्प्रणामकर्त्ता प्राप्नोत्यासाद्यति निर्जरां कर्मकृत्यल-
क्षणां विपुलां विस्तीर्णामिति गाथार्थः ॥५८॥

एष दृष्टान्तोऽयमर्थोपनयः—

लिगं जिणपन्नं, एव नमंतस्स निज्जरा विउला ।

जइ वि गुणविप्पहीणं, वंदइ अज्जप्पसोहीए ॥५९॥

लिङ्गघतेऽनेन साधुरिति लिङ्गं रजोहरणादिधरणलक्ष-
णम्, जिनैरर्हद्भिः प्रकृतं प्रणीतम् । एवं यथा प्रतिमा इति
नमस्कुर्यतः प्रणमतः निर्जरा विपुला, यद्यपि गुणैर्मूर्खोत्तर-
गुणैर्विधिमनेकधा प्रकर्षेण हीनं रहितं गुणविप्रहीणं वन्दते
नमस्करोति, अध्यात्मशुद्ध्या चेतःशुद्धेति गाथार्थः ॥५९॥

इत्थं चोदकेनोक्ते दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोर्वैषम्यमुपदर्शयन्नाहा
चार्यः—

संता तित्थयरगुणा, तित्थयेरे तेमिमं तु अज्जम्पं ।

न य सावज्जा किरिआ, इअरेसु धुवा समणुमन्ना ॥६०॥

सन्तो विद्यमानाः शोभना वा तीर्थकरस्य गुणाः ज्ञानादयः,
क तीर्थकरे अर्हति जगवति, इयं च प्रतिमा तस्य जगवतः ।
(तेसिमं तु अज्जम्पं) तेषां नमस्कुर्यतामिदमध्यात्मम् इदं चेतः,
तथा न च तासु सावद्या सपापा, क्रिया चेष्टा, प्रतिमासु, इतरेषु
पार्श्वस्थादिषु ध्रुवा अवश्यंभाविनी सावद्या क्रिया । प्रणमतस्त-
त्र किमित्यत आह—(समणुमन्ना) समनुज्ञा सावद्यक्रियायुक्त-
पार्श्वस्थादिषु प्रणमनात्सावद्यक्रियानुमतिरिति हृदयम् । अथ-
वा सन्तस्तीर्थकरगुणास्तीर्थकरे तान् वयं प्रणमामः, तेषामिद-
मध्यात्मम् इदं चेतः, ततोऽर्हद्गुणाध्यारोपेण प्रतिमाप्रण-
मनान्तमस्कर्तुर्न च सावद्यक्रिया परिस्पन्दनलक्षणा, इतरेषु
पार्श्वस्थादिषु पूज्यमानेष्वशुक्रक्रियोपेतत्वात् तेषां नमस्कर्तु-
र्ध्रुवा समनुज्ञेति गाथाऽर्थः ॥ ६० ॥

पुनरप्याह चोदकः—

जह सावज्जा किरिया, नत्थि उ पाणिमासु एवमिअरा वि ।

तयजावे नत्थि फलं, अह होइ अहेउअं होइ ॥ ६१ ॥

यथा सावद्या क्रिया सपापा क्रिया नास्त्येव न विद्यत एव प्र-
तिमासु, एवमितराऽपि निरवद्याऽपि नास्त्येव । ततश्च तदज्ञावे नि-
रवद्यक्रियाभावे नास्ति फलं पुण्यलक्षणम्, अथ जवति, अहेतुकं
भवति निष्कारणं च भवति, प्रणम्य वस्तुगतक्रियाहेतुकत्वात्फ-
लस्येत्यभिप्रायः । अहेतुकत्वं चाकस्मिककर्मसंभवान्मोक्षाद्य-
ज्ञाव इति गाथाऽर्थः ॥६१॥

इत्थं चोदकेनोक्ते सत्याहाऽऽचार्यः—

कामं उज्जाभावो, तह वि फलं अत्थि मणविमुद्धीए ।

तीऽ पुण मणविसुद्धी-इ कारणं हृति पदिमाओ ॥६५॥

कामम् अनुमतमिदं यदुत उजयाज्ञावः सावद्येतरक्रियाभावः प्रतिमासु, तथापि फलं पुण्यलक्षणम्, अस्ति विद्यते, मनसो विशुद्धिः मनोविशुद्धिः, तस्या मनोविशुद्धेः सकाशात् । तथाहि स्वगतमनो-विशुद्धिरेव नमस्कृतुः पुण्यकारणं, न नमस्करणीयवस्तुगता क्रिया, आत्मान्तरे फलाभावात् । यद्येवं किं प्रतिमाजिरिति ? उच्यते-तस्याः पुनर्मनोविशुद्धेः कारणं निमित्तं भवन्ति प्रतिमाः, तद्व्यापारेण तस्याः संभूतिदर्शनादिति गार्थः ॥ ६२ ॥

आह-एवं लिङ्गमपि प्रतिमावन्मनोविशुद्धिकारणं जवत्येवेत्युच्यते-

जइ वि अ पदिमा उ जहा, मुणिगुणसंकल्पकारणं लिङ्गं ।

उभयमत्र अत्यि लिंगे, न य पदिमासूभयं अत्यि ॥६३॥

यद्यपि च प्रतिमा यथा, मुनीनां गुणाः मुनिगुणाः व्रतादयः, तेषु संकल्पः अर्धवसायः मुनिगुणसंकल्पः तस्य कारणं निमित्तं मुनिगुणसंकल्पकारणम्, लिङ्गं द्रव्यलिङ्गम्, तथापि प्रतिमाजिः सह वैधर्म्यमेव, यत उभयमध्यस्ति लिङ्गे, सावद्यकर्म निरवद्यकर्म च । तत्र निरवद्यकर्मयुक्त एव यो मुनिगुणसंकल्पः स सम्यक्संकल्पः, स एव च पुण्यफलः । यः पुनः सावद्यकर्म-युक्तेऽपि मुनिगुणसंकल्पः स एव विपर्याससंकल्पः, क्लेशफलश्चासौ, विपर्यासरूपत्वादेव । न च प्रतिमासूभयमस्ति, चेष्टारहितत्वात् । ततश्च तासु जिनगुणविषयस्य क्लेशफलस्य विपर्याससंकल्पस्याभावः, सावद्यकर्मरहितत्वात् प्रतिमानाम् । आह-इत्थं तर्हि निरवद्यकर्मरहितत्वात् सम्यक्संकल्पस्याऽपि पुण्य-फलस्याप्यज्ञाव एव प्राप्त इति ? उच्यते-तस्य तीर्थकरगुणाध्या-रोपेण प्रवृत्तेर्नाभाव इति ।

तथा चाह-

निभमा जिणेसु उ गुणा, पदिमाओ दिस्स जं मणे कुणइ ।

अगुणे उ विआणंतो, कं नमउ मणे गुणं काउं ॥६४॥

नियमादिति नियमेनावश्यतया, जिनेषु तीर्थकरेष्वेव, तुशब्द-स्यावधारणार्थत्वात्, गुणा ज्ञानादयः, न प्रतिमासु, प्रतिमाः ह्युक्ता तास्वध्यारोपद्वारेण यन्मनसि करोति चेतसि स्यापयति, न पुनर्मनस्करोति, अत एवासौ तासु शुभपुण्यफलो जिनगुणसंकल्पः, सावद्यकर्मरहितत्वात् । न चायं तासु निरवद्यकर्मज्ञावमात्रा-द्विपर्याससंकल्पः, सावद्यकर्मोपेतवस्तुविषयत्वात् तस्य । तत-ओभयविकल एवाकारमात्रतुल्ये कतिपयगुणान्विते वाऽध्यारो-पांऽपि युक्तियुक्तः, (अगुणे तु इत्यादि) अगुणानेव, तुशब्दस्या-वधारणार्थत्वात्, अविद्यमानगुणमेव विज्ञानस्रवबुध्यमानः पार्श्वस्थादीन् (कं नमउ मणे गुणं काउं ति) कं मनसि कृत्वा गुणं, नमस्करोतु तानिति । स्यादेतत्, अन्यसाधुसंबन्धिनं तेष्व-ध्यारोपमुक्तेन मनसि कृत्वा नमस्करोतु, न, तेषां सावद्यकर्मयु-क्ततया अध्यारोपविषयलक्षणविकलत्वात्, अविषये चाध्यारो-पमपि कृत्वा नमस्कुर्वतो दोषदर्शनात् ।

आह च-

जह वेद्वगलिंगं, जाणंतस्स नमओ हवइ दोसो ।

निच्छसमिअ नाऊ-ण वंदमाणे धुवो दोसो ॥ ६५ ॥

कह लिंगमप्पमाणं, उप्पन्ने केवन्ने वि जं नाणे ।

न नमंति जिणं देवा, सुविहिअनेत्थपरिहीणं ॥ ६६ ॥

यथा विरुम्बकलिङ्गं भण्डादिकृतं जानतोऽवबुद्धमानस्य नमतो नमस्कुर्वतो सतोऽस्य भवति दोषः, प्रवचनहीलनादिलक्षणः । निच्छन्धसं प्रवचनोपघातनिरपेक्षं पार्श्वस्थादिकं (इव चि) एवं ज्ञात्वाऽवगम्य (वन्दमाणे धुवो दोसो चि) वन्दति नमस्कुर्वन्ति नमस्कर्त्तरि ध्रुवोऽवश्यंभावी दोषः, आज्ञाविराध-नादिलक्षणः । पाठान्तरं वा-“निच्छन्धसं पि नाऊण, वंदमाणस्स दोसा उ ” इदं प्रकटार्थमेवेति गार्थः ॥ ६५ ॥ एवं न लिङ्ग-माधमकारणतोऽवगतावद्यक्रियं नमस्कृत्यत इति स्थापितम्, भावलिङ्गमपि ह्यव्यतिरिक्तरहितमित्येवावगन्तव्यम् । प्रावलि-ङ्गमर्थं तु ह्यव्यतिरिक्तं नमस्कृत्यते, तस्यैवाभिलाषितार्थक्रियाप्रसा-धकत्वात् ।

रूपकदृष्टान्तेऽन्तर्गताह-

रूपं टंकं विसमा-हयक्खरं न वि उ रुवओ ठेओ ।

हुहं पि समाओगे, रूपो छेअत्तणमुवेइ ॥ ६७ ॥

अत्र तावच्चतुर्भङ्गाः-रूपमशुद्धं, टङ्कं विषमाहताक्षरमित्येको भङ्गः । रूपमशुद्धं, टङ्कं समाहताक्षरमिति द्वितीयः । रूपं शुद्धं, टङ्कं विषमाहताक्षरमिति तृतीयः । रूपं शुद्धं, टङ्कं समाहताक्षर-मिति चतुर्थः । अत्र च रूपकल्पं भावलिङ्गं, टङ्ककल्पं द्रव्यलि-ङ्गम् । इह च प्रथमभङ्गतुल्याश्चरकादयः, अशुद्धाभवालिङ्गत्वात् । द्वितीयभङ्गतुल्याः पार्श्वस्थादयः, अशुद्धभावालिङ्गत्वात् । तृती-यभङ्गतुल्याः प्रत्येकबुद्धाः, अन्तर्मुहूर्त्तमात्रं कालमगृहीतद्रव्य-लिङ्गाः । चतुर्थभङ्गतुल्याः साधर्म्यं शीलयुक्ताः, गच्छगता निर्ग-ताश्च जिनकल्पिकादयः । यथा रूपको भङ्गत्रयात्तर्गतः “ अ-त्येक ” इत्यविकलतदर्थक्रियाधिना नोपादीयते, चतुर्थभङ्ग-निरूपित एवोपादीयते, एवं भङ्गत्रयनिर्दिष्टतत्पुरुषा अपि पर-लोकार्थिनौघतो न नमस्करणीयाः, चरमभङ्गकनिर्दिष्टा एव नमस्करणीया इति भावना । भङ्गराणि त्वेवं नीयन्ते-रूपं शुद्धाशुद्धभेदं, टङ्कं विषमाहताक्षरं, विपर्यस्तनिविष्टाक्षरं, नैष रूपकश्छेकः, असांव्यवहारिक इत्यर्थः । द्वयोरपि शुद्धरूप-समाहताक्षरटङ्कयोः समायोगे सति रूपकश्छेकत्वमुपैतीति गार्थः ॥ ६७ ॥

रूपकदृष्टान्ते दार्ष्टान्तिकनियोजनां निदर्शयन्नाह-

रूपं पत्तेअबुहा, टंकं जे लिंगधारिणो समणा ।

दव्वस्स य जावस्स य, ठेओ समणो समाओगे ॥६८॥

रूपं प्रत्येकबुद्धा इत्यनेन तृतीयभङ्गकाक्षेपः, टङ्कं ये लिङ्गधा-रिणः श्रमणा इत्यनेन तु द्वितीयस्य, अनेनैवाशुद्धशुद्धोभयात्मक-स्यापि प्रथमचरमभङ्गद्वयस्येति । तत्र द्रव्यस्य च भावस्य च एकः श्रमणः समायोगे समाहताक्षरटङ्कशुद्धरूपककल्प-व्यभावलिङ्गसंयोगे शोभनः साधुरिति गार्थः ॥ ६८ ॥ आव० ३ अ० । (ज्ञानप्राधान्यविचारोऽतथोपयुक्तत्वा-च्चात्र कृतः)

अवसितमानुषङ्गिकम्, तस्मात् स्थितमिदं पञ्चानां

कृतिकर्म न कर्त्तव्यम्, तथा च निगमयन्नाह-

दंसणनाणचरित्ते, तवविणए निच्चकाअपासत्था ।

एए अवंदणिज्जा, जे जसपाई पवयणस्स ॥ १२६ ॥

[दंसणनाणचरित्ते चि] प्राकृतशैल्या गान्दसत्वाच्च दर्श-नज्ञानचारित्राणां, तथा तपोविनययोः [निच्चकालपासत्थ चि]

नित्यकालं सर्वकालं पार्श्वे निष्ठुन्तीति नित्यकालपार्श्वस्थाः ।
नित्यकालप्रदणमित्यप्रमादव्यवच्छेदार्थं, तथा चेत्वरप्रमादा-
न्निश्चयतां ज्ञानाद्यपगमेऽपि व्यवहारस्तु साधय एवेति ।
एते प्रस्तुता अवन्दनीयाः, किञ्चिन्ताः?, यशोघातिनः यशोविना-
शकाः। कस्य?, प्रवचनस्य, कस्य यशोघातिनः?, अमणगुणोपात्तं
यद्यशः तत्तद्गुणवितथासेवनतां घातयन्तीति गाथाऽर्थः ॥१२६॥

(१२) पार्श्वस्थादिवन्दनं चापायान् निदर्शयन्नाह-

किङ्कम् च पसंसा, मुहसीद्वजणम्मि कम्मवंधाय ।

जे जे पमायणा, ते ते उववूहिआ हुंति ॥१२७॥

कृतिकर्म वन्दनं, प्रशंसा च-बहुश्रुतो विनीतो वाऽयमित्यादिल-
क्षणा, सुखशीलजने पार्श्वस्थजनं, कर्मवन्धाय । कथम्?, यतस्ते
पूज्या एव वयमिति निरपेक्षतरा ज्वान्ति । एवं यानि यानि
प्रमादस्थानानि, येषु विषीदन्ति पार्श्वस्थादयः, तानि तानि
उपवृंहितानि ज्वान्ति समर्थितानि भवन्त्यनुमतानि भवन्ति ।
तत्प्रत्ययश्च बन्ध इति गाथाऽर्थः ॥ १२७ ॥

यस्मिन्तेऽपायास्तस्मात्पार्श्वस्थादयो न वन्दनीयाः, साधय
एव वन्दनीया इति निगमयन्नाह-

दंसणनाणचरित्ते, तवविणए निच्चकायमुज्जुत्ता ।

एए उ वेदणिज्जा, जे जसकारी पवणस्स ॥ १२८ ॥

दर्शनज्ञानचारित्र्येषु, तथा तपोविनययोः, नित्यकावं सर्वकायम्,
उद्युक्ता उद्यता एते एव वन्दनीयाः, ये विशुद्धमार्गप्रभावनया
यशःकारिणः प्रवचनस्येति गाथाऽर्थः ॥१२८॥

(१३) अधुना सुसाधुवन्दने गुणमुपदर्शयन्नाह-

किङ्कम् च पसंसा, संविग्गजणम्मि निज्जरट्टाए ।

जे जे विरट्टाणा, ते ते उववूहिआ हुंति ॥१२९॥

कृतिकर्म वन्दनं, प्रशंसा च-बहुश्रुतो विनीतः पुण्यज्ञागित्यादि-
लक्षणा, संविग्गजनं निर्जरार्थं कर्मक्षयाय, कथम्?, यानि यानि
विरतिस्थानानि, येषु वर्तन्ते ते संविग्गाः, तानि तान्युपवृंहितानि
ज्वान्त्यनुमतानि भवन्ति, तदनुमत्या च निर्जरा । संविग्गाः पुन-
र्द्विविधाः-द्रव्यतो भावतश्च । द्रव्यसंविग्गा मृगाः, पत्रेऽपि चलति
सदा वस्तवतः, भावसंविग्गास्तु साधयः, तैरिहाधिकार इति
गाथाऽर्थः ॥ १२९ ॥

गता सप्रपञ्चं पञ्चानां कृतिकर्मेत्यादिद्वारगाथा । निगमयतो-
क्तमोघतो दर्शनाद्युपयुक्ता एव वन्दनीया इत्यधुना
तानेवाचार्यादिभेदतोऽभिधित्सुराह-

आयरिअ उवज्जाओ, पवत्ति थरे तहेव रायणिए ।

एएनि किङ्कम्, कायव्वं निज्जरट्टाए ॥ १३० ॥

आचार्य उपाध्यायः प्रवर्तकः स्थविरस्तथैव रत्नाधिकः । एते-
षां कृतिकर्म कर्तव्यं निर्जरार्थम् । तत्र आचार्यः सूत्रार्थोभयवेत्ता,
लक्षणादियुक्तश्च । आव० ३ अ० । (अधिकमत्रत्यम्, 'पवत्तम'
शब्दं वक्ष्यते)

प्रथमद्वारगाथायां गतं कस्येति द्वारम् ।

(१४) अधुना केनेति द्वारम् । केन कृतिकर्म कार्यं, केन वा न
कर्तव्यम्, कः पुनरस्य करणोचितः, अनुचितो वेत्यर्थः । तत्र
मातापित्रादिरनुचितो गणः । तथाचाह ग्रन्थकारः-

मायं पिअरं वा वि, जिणं वा वि भायरं ।

किङ्कम् न कारिज्जा, सव्वे रायणिए तहा ॥ १३० ॥

विअडपच्चखाणे, सुए अ रायणाहिआ वि हु करंति ।

माज्झिमे न कोई, सा चेव य तेसि पकरई ॥ १३१ ॥

मातरं पितरं वाऽपि ज्येष्ठकं चापि भ्रातरम्, अपिशब्दात्माताम-
हपितामहादिपरिग्रहः, कृतिकर्म अभ्युत्थितवन्दनं न कारयेत्,
सर्वान् रत्नाधिकान् । तथा पर्यायज्येष्ठानित्यर्थः किमिति?, मात्रा-
दीवन्दनं कारयतः लोकगर्होपजायते, तेषां च कदाचिद्विपारिणा-
मो भवति । आलोचनप्रत्याख्यानसूत्रार्थेषु तु कारयेत्, सागारि-
काध्यक्षं तु यतनया कारयेत्, एष प्रवज्याप्रतिपन्नानां विधिः ।
गृहस्थास्तु कारयेदिति गाथाऽर्थः ॥१३१॥

साम्प्रतं कृतिकर्मकरणोचितं प्रतिपादयन्नाह-

पंच महव्वयजुत्तो, अणन्नस माणपरिवज्जिअमईओ ।

संविग्ग निज्जरट्टी, किङ्कम्मकरो हवइ साहू ॥१३०॥

पञ्च महाव्रतानि प्राणातिपातादिनिवृत्तिलक्षणानि तैर्युक्तः,
(अणलसत्ति) आलस्यरहितः, मानवर्जितमतिः जात्यादि-
मानपराङ्मुखमतिः, संविग्गः प्राग्व्याख्यात एव, निर्जरार्थं क-
र्मक्षयार्थं, एवंभूतः कृतिकर्मकारको ज्वानति साधुः, एवंभू-
तेन साधुना कृतिकर्म कर्तव्यमिति गाथाऽर्थः ॥ १३० ॥ गतं
केनेति द्वारम् ।

(१५) साम्प्रतं कदेत्यायातम्, कदा कृतिकर्म कर्तव्यं

कदा वा न कर्तव्यमित्येत आह-

वाक्खित्त्त पराहुत्ते, अ पमेत्ते मा कयाइ वंदिज्जा ।

आहारं च करंते, नीहारं वा जई करइ ॥ १४१ ॥

व्याक्षिप्तं धर्मकथादिना, (पराहुत्ते यात्ति) पराङ्मुखं च, च-
राव्दाडुष्कृतादिपरिग्रहः । प्रमत्तं क्रोधादिप्रमादेन, मा कदाचि-
द्वन्देत्, आहारं कुर्वाणं, नीहारं वा यदि करोति । इह च धर्मा-
न्तरायाः नवधारणप्रकोपाहारान्तरायपुरीषनिर्गमादयो दोषाः
प्रपञ्चनं वक्तव्या इति गाथाऽर्थः ॥ १४१ ॥

कदा तर्हि वन्देत इत्येत आह-

पसंते आसणत्थे अ, उवसंते उवट्टिए ।

अणुन्नचित्तु मेहावी, किङ्कम्मं पञ्जए ॥ १४२ ॥

प्रशान्तं व्याप्तपरहितम्, आसनस्थं निपद्यागतम्, उपशान्तं
क्रोधादिप्रमादरहितम्, उपस्थितं वन्देन्त्याद्यभिधानेन प्रत्युद्य-
तम्, एवंचूतं सन्तम्, अनुज्ञाप्य मेहावी, ततः कृतिकर्म प्रयुञ्जी-
त, वन्दनं कुर्यादित्यर्थः । अनुज्ञापनायां च आदेशद्वयम्-यानि
ध्रुववन्दनानि तेषु प्रतिक्रमणादौ नानुज्ञापयति । यानि पुनरौत्प-
त्तिकानि तेष्वनुज्ञापयतीति गाथाऽर्थः ॥१४२॥ गतं कदेति द्वारम् ।

(१६) अधुना कतिकृत्वः कृतिकर्म कार्यं, कियन्तो वारा
इत्यर्थः । तत्र प्रत्यहं नियतान्यनियतानि वन्दनानि भवन्त्यत
उभयस्थाननिदर्शनायाह नियुक्तिकारः-

पाक्कमणे सज्जाए, काउस्सग्गावराहपाहुणए ।

आलोअणसंवरणे, उत्तमट्टे अ वंदणयं ॥ १४३ ॥

प्रतीपं कमणं प्रतिक्रमणम्, अपराधस्थानेज्यो गुणस्थानेषु व-
त्तनमित्यर्थः । तस्मिन्सामान्यतो वन्दनं भवति । तथा स्वाध्याये
वाचनादिकक्षणे, कायोत्सर्गे यो हि विगतिपरिभोगायाचाम्भ-
विसर्जनार्थं क्रियते । अपराधे गुरुविनयलङ्घनरूपे यतस्तं व-
न्दित्वा क्षामयति पाक्किवन्दनान्यपराधे पतन्ति । प्राघूर्णके

ज्येष्ठे समागते सति वन्दनं भवति, इतरस्मिन्नपि प्रतीच्छित्त-
व्यम् । अत्र चायं विधिः-

“ संभोइयमसंभोइ-या य दुविहा भवति पाहुण्य ।
संभोइय आयरियं, आपुच्छिता उ वंदात् ॥
इयर पुण आयरियं, वंदित्ता संदिसाविउं तह य ।
पच्छा वंदंति जइ, गयमोहो अहव वंदावे ॥ ”

तथा आलोचनायां विहारापराधभेदभिन्नायां संवरणं लुके
प्रत्याख्यानम् । अथवा कृतनमस्कारसहितादिप्रत्याख्यानस्यापि
पुनरजीर्णादिकारणतोऽभक्तार्थं गृह्यतः संवरणं तस्मिन्वन्दनं
भवति । उत्तमाथं चानशनसंलेखनायां वन्दनमत्येतेषु प्रति-
क्रमणादिषु स्थानेषु वन्दनं भवतीति गाथायः ॥ १४३ ॥

इत्थं सामान्येन नियतानियतस्थानानि वन्दनानि प्रदर्शि-
तानि, साम्प्रतं नियतवन्दनस्थानसंख्याप्रदर्शनायाऽऽह-

चत्वारि पक्कमणं, किङ्कम्मा तिन्नि हुंति सज्झाए ।

पुव्वन्हं अवरन्हं, किङ्कम्मा चउदस हवंति ॥ १४४ ॥

चत्वारि प्रतिक्रमणे कृतिकर्माणि, त्रीणि भवन्ति स्वाध्याये, पूर्वा-
ह्ने प्रत्युपसि । कथम्-“ गुरुं पुव्वसंभाए वंदित्ता आलोपं-
ति एयं एकं । अञ्जुट्टियावसारणे जं पुणो वंदंति गुरुं एतं वित्ती-
यं । एत्य य विही पच्छा जहन्नेण तिन्नि । मडिक्कमं पंच वा
सत्त वा, उक्कोसं सव्वे वि वंदियव्वा । जइ वाउलावक्खेवो
वा तो एक्केण ऊणगा जाय तिन्नि अवस्सं वंदियव्वा । एवं देव-
सिए पक्खिए पंच अवस्सं, चाउम्मासिए संवच्छरिए वि सत्त
अवस्सं ति । ते वंदिरुण जं पुण आयरियस्स अल्लिविज्जाति तं
ततियं, पच्चक्खणे चउत्थं सज्झाए पुणो वंदित्ता पछवेंति ।
पढमे पछविए पवेदयंतस्स वितियं पच्छा उद्धिं समुद्धिं पढ-
ति । उद्धेससमुद्धेसयं दण्णमिहेवं तं भावो ततो जाहे चउम्भागा-
वसेसा पोरुसी ताहे पाए पडिलेहेति । जति न पडिउकामो तो
वंदति, अह पडिउकामो तो अवंदित्ता पाए पडिलेहेति । पडि-
लेहित्ता पच्छा पढति, कालंवेलाए वंदिउं पडिक्कमति । एवं तइयं,
एवं पूर्वाह्ने सप्त, अपराह्ने पि सप्तैव जवन्ति, अनुज्ञावन्दनानां स्वा-
ध्यायवन्दनेष्वन्तर्भावान् । प्रतिक्रमणिकानि तु चत्वारि प्रसि-
द्धायेवमेतानि ध्रुवाणि प्रत्यहं कृतिकर्माणि चतुर्दश भवन्ति
अत्रकार्थिकस्य । इतरस्य तु प्रत्याख्यानवन्दनेनाधिकानि भव-
न्तीति गाथायः ॥ १४४ ॥ गतं कतिकृत्या द्वारम् । आव० ३ अ० ।

(१५) कृतिकर्मस्वरूपानिरूपणम्-

हुवालासावत्ते कितिकर्मं पणत्ते । तं जहा-हुओण्यं
जहाजायं कितिकर्मं वारसावयं चउनिरं तिगुत्तं दुपवेसं
एगनिकखमणं ॥

द्वादशावर्त्तं कृतिकर्मं वन्दनकं प्रज्ञप्तम् । द्वादशावर्त्ततामेवा-
स्यानुवन्दनशेषांश्च तद्धर्मानत्रिभिस्सितं रूपकमाह- (हुओण-
येत्यादि) अवनतिरवनतम्, उत्तमाङ्गप्रधानं प्रणमनमित्यर्थः । द्वे
अवनते यस्मिंस्तद् द्व्यवनतम् । तत्रैकं यदा प्रथममेव-“ इच्छामि
स्वमासमणो ! वंदिउं जावणिजाए निसीहियाए ” इति अत्रिधा-
यावग्रहानुज्ञापनायावनमति, द्वितीयं पुनर्यदावग्रहानुज्ञापनायै-
वावनमतीति यथाजातं श्रमणत्वमवतलक्षणं जन्माश्रित्य यो-
निनिष्क्रमणलक्षणं च, तत्र च रजोहरणमुखवस्त्रिकाचालपट्ट-
मात्रया श्रमणो जातो रचितकरपुटस्तु योन्या निर्गत एवंभूत

एव वन्दते, तदव्यतिरेकाद्वा यथाजातं ज्ञेयते, कृतिकर्मं वन्दन-
कम् ! (वारसावयं ति) द्वादशावर्त्ताः सूत्राजिधानगर्भाः का-
यव्यापाराविशेषाः यतिजनप्रसिद्धा यस्मिंस्तद् द्वादशावर्त्तम् ।
तथा- (चउसिरं ति) चत्वारि शिरांसि यस्मिंस्तच्चतुःशिरः ।
प्रथमप्रविष्टस्य क्लामणाकाले शैष्याचार्यशिरोद्वयं पुनरपि नि-
ष्क्रम्य प्रविष्टस्य द्वयमेवेति भावना । तथा- (तिगुत्तं ति)
तिसृजिर्गुप्तिर्जगुप्तः । पाठान्तराऽपि तिसृजिः श्रद्धागुप्तिभिरे-
वेति । तथा (दुपवेसं ति) द्वौ प्रवेशौ यस्मिंस्तद् द्विप्रवेशम् ।
तत्र प्रथमोऽवग्रहमनुज्ञाप्य प्रविशतो, द्वितीयः पुनर्निर्गत्य प्र-
विशत इति । (एगनिकखमणं ति) एकं निष्क्रमणमवग्रहादा-
वशिक्याग्निर्गच्छतः । द्वितीयवेलायां ह्यवग्रहान्न निर्गच्छति
पादपतित एव सूत्रं समापयतीति । स० १२ सम्० । नि० सू० ।

कत्यवनतमित्याद्यद्वारं तदर्थप्रतिपादनायाऽऽह-

हुओण्यं जहाजायं, किङ्कम्मं वारसावत्तं ।

चउस्मिरं तिगुत्तं च, दुपवेसं एगनिकखमणं ॥ १४५ ॥

अवनतिरवनतम्, उत्तमाङ्गप्रधानं प्रणमनमित्यर्थः । द्वे अवनते
यस्मिंस्तद् द्व्यवनतम् । एवं यदा प्रथममेव-“ इच्छामि स्वमासम-
णो ! वंदिउं जावणिजाए निसीहियाए ” इति अभिधाय कृन्दो-
ऽनुज्ञापनायावनमति । द्वितीयं पुनर्यदा कृतावर्त्तो निष्क्रान्तः
इच्छामीत्यादिसूत्रमभिधाय कृन्दोऽनुज्ञापनायैवावनतमिति यथा-
जातं जन्मश्रमणत्वमाश्रित्य योनिनिष्क्रमणं च । तत्र रजोहर-
णमुखवस्त्रिकाचालपट्टकमात्रया श्रमणो जातः, रचितकरपुट-
स्तु योन्या निर्गतः, एवंभूत एव वन्दते । तदव्यतिरेकाच्च य-
थाजातं भण्यते, कृतिकर्मं वन्दनम् । (वारसावत्तं ति) द्वा-
दशावर्त्ताः सूत्राजिधानगर्भाः कायव्यापाराविशेषा यस्मिन्निति
समासः ; तद् द्वादशावर्त्तम् । इह च प्रथमप्रविष्टस्य परावर्त्ताः
भवन्ति-“ अहोकायं कायसंफासं स्वमणिज्जो जे किलामो अ-
प्पकिलंताण बहुसुत्तेण जे दिवसां वइक्कतो, जत्ता मे जव-
णिज्जं च जे ” एतत्सूत्रगर्भाः गुरुचरणन्यस्तहस्तशिरःस्थाप-
नरूपा निष्क्रम्य पुनःप्रविष्टस्याप्येत एव परिमतिः ; एतच्चापान्त-
रालद्वारद्वयमाद्यद्वारोपलक्षितमवगन्तव्यम् । गतं कत्यवनतं द्वा-
रम् । साम्प्रतं कतिशिर एत्येदं द्वारव्याचिख्यासुरिदमपरं गाथा-
शकलमाह- (चउसिरमित्यादि) चत्वारि शिरांसि यस्मिंस्त-
च्चतुःशिरः, प्रथमप्रविष्टस्य क्लामणाकाले शिष्याचार्यशिरो-
द्वयं, पुनरपि निष्क्रम्य प्रविष्टस्य शिरोद्वयमेवेति भावना द्वा-
रम् । तिस्रो गुप्तयो यस्मिंस्तत् त्रिगुप्तम् । मनसा सम्यक्प्रणि-
हितम्, वाचा अस्खलितान्यक्राण्युच्चारयन्, कायेन आवर्त्त-
ने विराध्यन् वन्दनं करोति यतः । चशब्दोऽवधारणार्थः । द्वौ
प्रवेशौ यस्मिंस्तद् द्विप्रवेशम् । प्रथमोऽनुज्ञाप्य प्रविशतो, द्वि-
तीयः पुनर्निर्गत्य प्रविशत इति । एकं निष्क्रमणम् आवश्यकया
निर्गच्छतः । एतच्चापान्तरालद्वारत्रयं कांतशिरोद्वारैरेवोपल-
क्षितमवगन्तव्यमिति गाथायः ॥ १४५ ॥

[१८] साम्प्रतं कतिभिर्वाऽऽवश्यकैः परिशुद्धमिति द्वारार्थोऽ-
भिधीयते । तथाचाह-

अवणामा हुहा जायं, आवत्तो वारसे वय ॥

सीसा चत्वारि गुत्तीओ, तिन्नि दो अ पसेवणा ॥ १४६ ॥

एगनिकखमणं चैव, पणवीमं विरादिभा ।

आवस्सएहि परिसुद्धं, किङ्कम्मं जेहि कोरई ॥ १४७ ॥

इदमन्यकर्तृकं गाथाद्वयं निगदसिद्धमेव । एभिर्गाथाद्वयोक्तैः पञ्चविंशतिभिरावश्यकैः परिशुद्धं कृतिकर्म कर्त्तव्यम्, अन्यथा ह्यन्यकृतिकर्म भवत्यत आह—(एगं त्ति) कृतिकर्मपि कुर्वन्न भवति कर्मनिर्जराभागी पञ्चविंशतिरावश्यकानाम् अन्यतरत् साधुस्थानं विराधयन्, विद्यादृष्टान्तोऽत्र यथाहि—विद्या विकलानुष्ठाना फलदा न भवति, एवं कृतिकर्मपि निर्जराफलं न जवति, विकलत्वादेवेति गाथार्थः ॥ १४७ ॥

(१९) अधुना विराधनगुणोपदर्शनायाऽऽह—

पणवीसा परिसुद्धं, किङ्कमं जो पञ्जइ गुरुणं ।

सो पावइ निव्वाणं, अचिरेण विमाणवासं वा ॥ १४८ ॥

पञ्चविंशत्याऽऽवश्यकान्यवननादीनि प्रतिपादिताभ्येवं तच्छुद्धं, तद्विकलं कृतिकर्म यः कश्चित्प्रयुङ्क्ते, करोतीत्यर्थः । कस्मै?, गुरुवे आचार्याय, अन्यस्मै वा गुणयुक्ताय, स प्राप्नोति निर्वाणं मोक्षम्, अचिरं स्वल्पेन कालेन, विमानवासं वा सुरलोकं वेति गाथार्थः ॥ १४८ ॥ (कतिदोषविप्रमुक्तमिति यदुक्तं तत्र द्वाविंशदोषदर्शनं च 'वन्दण' शब्दे अनादृतादिशब्दव्याख्या 'अणादिय' आदिशब्देषु वक्ष्यते)

किङ्कमं पि करंतो, न होइ किङ्कमनिज्जराभागी ।

वत्तीसामन्नयरं, साहू ठाणं विराहंतो ॥ १४९ ॥

वत्तीसदोषसुद्धं, किङ्कमं जो पञ्जइ गुरुणं ।

सो पावइ निव्वाणं, अचिरेण विमाणवासं वा ॥ १५० ॥

कृतिकर्मपि कुर्वन्न भवति कृतिकर्मा निर्जराभागी, द्वाविंशदोषाणामन्यतरत्साधुः स्थानं विराधयन्ति गाथार्थः ॥ १४९ ॥ दोषविप्रमुक्ते कृतिकर्मकरणे गुणमुपदर्शयन्नाह—द्वाविंशदोषपरिशुद्धं कृतिकर्म यः प्रयुङ्क्ते करोति गुरुवे, स प्राप्नोति निर्वाणम्, अचिरेण विमानवासं वेति गाथार्थः ॥ १५० ॥

अहां दोषपरिशुद्धाद्वन्दनात्को गुणः, येन तत् एव निर्वाणप्राप्तिः प्रतिपाद्यते, इत्यत्रोच्यते—

आवस्सएमु जहं जहं, कुणइ पयत्तं अहीणमइरित्तं ।

तिविहकरणोवशत्तो, तह तह से निज्जरा होइ ॥ १५१ ॥

आवश्यकेष्ववननादिषु दोषत्यागवृत्तयेषु च यथा यथा करोति प्रयत्नम्, अहीनातिरिक्तं न हीनं नाप्यतिरिक्तम् । किंभूतः सन्?—विविधकरणोपयुक्तः मनोवाक्यैरुपयुक्त इत्यर्थः । तथा तथा (से) तस्य वन्दनकर्तृनिर्जरा भवति कर्मकृत्यो भवति । तस्माच्चिराणप्राप्तिरित्यतो दोषपरिशुद्धादेव फलावाप्तिरिति गाथार्थः ॥ १५१ ॥ गतं सप्रसङ्गं दोषविप्रमुक्तद्वारम् ।

(२०) अधुना ' किमिति क्रियते ' इति द्वारम् । तत्र वन्दनकरणकारणानि प्रतिपादयन्नाह—

विणओवयार माण—स्स जंजणा पूअणा गुरुजणस्स ।

तित्थयराण य आणा, सुअधम्माराहणऽकिरिया । १५२ ॥

विनय एवोपचारो विनयोपचारः कृतो भवति । स एव किमर्थ इत्याह—मानस्या हङ्कारस्य भज्जना विनाशः तदर्थः । मानेन च भग्नेन पूजना गुरुजनस्य कृता भवति, तीर्थकराणां चाज्ञा अनुपालिता जवति । यतो भगवद्विनिनयसूत्र एवोपदिष्टो धर्मः, स च वन्दनादिवृत्तये एव विनय इति । तथा श्रुतधर्माध्वना कृता भवति, यतो वन्दनं पूर्वं श्रुतध्वनम्, (अकिरियं त्ति) पार-

पयेणाक्रिया भवति । यतः—अक्रियः सिद्धः, असावपि पारम्पर्येण वन्दनलक्षणाद्विनयादेव भवति । उक्तञ्च परमर्षिभिः—“तहारुवेणं भंते! समणं वा माहणं वा वंदमानस्स पज्जुवासमाणस्स किं फलं वंदणपज्जुवासणया? । गोयमा! सवणफला सवणेण फले, नाणे विन्नाणफले, विन्नाणे पच्चक्खाणफले, पच्चक्खाणे संजमफले, संजमे अणन्नयफले, अणन्ने तवफले, तवे वोदाणफले, वोदाणे अकिरियाफले, अकिरिया सिद्धगतिगमणफला । ” तथा वाचकमुख्येनाप्युक्तम्—

“विनयफले शुश्रूषा, गुरुशुश्रूषाफलं श्रुतज्ञानम् ।

ज्ञानस्य फलं विरति—विरातफलं चाऽऽश्रयनिरोधः ॥ १ ॥

संवरफलं तपोवल—मथ तपसो निर्जराफलं दृष्टम् ॥

तस्मात्क्रियानिवृत्तिः, क्रियानिवृत्तेरयोगित्वम् ॥ २ ॥

योगनिरोधान्नवसं—तत्तद्वयः संततिक्कयान्मोक्षः ।

तस्मात्कल्याणानां सर्वेषां प्राप्तिर्निवयः” ॥ इति गाथार्थः ॥ १५२ ॥

किञ्च—

विणओ सासणमूत्रं, विणीओ संजओ भवे !

विणयाओ विप्पमुक्कस्स, कओ धम्मो कओ तवो ॥ १५३ ॥

शास्यन्तेऽनेन जीवा इति शासनं द्वादशाङ्गं, तस्मिन्विनयो मूलम् । यत् उक्तम्—

“मूला उ खंधप्पभवो दुमस्स, खंधा उ पच्चा समुवेति साहा ।

साहा प्पसाहा विरुहंति पत्ता, पत्ता सि पुप्फं च फलं रसो य” ॥

“एवं धम्मस्स विणओ, मूलं परमं से मोक्खो । जेण किन्ती सुयं सिग्गं, नीसेसं चाभिगच्छति” । अतो विनीतः संयतो ज्वेत, विनयाद् विप्रमुक्तस्य कुतो धर्मः कुतस्तप इति गाथार्थः ॥ १५३ ॥

अतो विनयोपचारार्थं कृतिकर्म क्रियत इति स्थितम् । आह—

विनय इति कः शब्दार्थ इत्युच्यते—

जम्हा विणयइ कम्मं, अट्ठविहं चाउरंतमोक्खाय ।

तम्हा उ वयंति विओ, विणओ त्ति विलीणसंसारा । १५४ ॥

यस्माद्विनयति नाशयति कर्म अष्टविधम् । किमर्थम्?, चतुरन्तमोक्षाय, संसारविनाशायेत्यर्थः । तस्मादेव वदन्ति विद्वांसः—विनय इति विनयनाद् विद्वांसंसाराः क्षीणसंसाराः । अथवा “विणीअसंसारा” इति पाठे विनीतसंसारा नष्टसंसारा इत्यर्थः । यथा विनीता गौर्नष्टक्षीरा अभिधीयत इति गाथार्थः ॥ १५४ ॥ किमिति क्रियत इति द्वारं गतम् । व्याख्याता द्वितीया कृत्यवनतमित्यादिद्वारगाथा । अत्रान्तरेऽध्ययनशब्दार्थो निरूपणीयः स चान्यत्र न्यक्षेण निरूपितत्वात्त्रेहाधिकृतः । गतो नाम निष्पन्नो निक्षेपः ।

(२१) सांप्रतं सूत्राज्ञापकनिष्पन्नस्य निक्षेपस्यावसरः, स च सूत्रे सति भवति, सूत्रं च सूत्रानुगम इत्यादि प्रपञ्चतो वक्तव्यम्, यावच्चैदं सूत्रम्—

इच्छाभि खमासमणो ! वंदितं जावणिज्जाए निस्मिहिया—ए आणुजाणह मेमिओग्गहं निस्मिहि अहोकायं कायसं—फासं खमणिज्जा जे किन्नामो अप्पकिलंताणं बहुसुजे—ए मे दिवसो वड्ढंतो जत्ता जे जवणिज्जं च मे खामेमि खमासमणो ! देवसियं वड्ढंम आसियाए पक्किकामि खमाममणाणं देवभियाए आसायणाए तेत्तीसन्नयराए,

जं किंचि मिच्छाए माणद्वक्कमाए वयद्वक्कमाए कायद्वक्क-
माए कोट्टाए माणाए मायाए द्वाजाए सव्वकात्तियाए
सव्वभिच्छेत्तवयाणाए सव्वथम्मंत्तक्कमणाए आमायणाए जो
मं अत्थारो कत्थो तस्स खमासमणो ! पक्खिकमायि निंदा-
मि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि ॥

अस्य व्याख्या तल्लक्षण चेदम् । 'संहिता चेत्यादि' । तत्रास्त्विति । पदोच्चारणं संहिता । सा च - " इच्छामि स्वमाश्रमणां ! वन्दितुं जायन्ति जायन्ति स्मिन्हीराण्येति " इत्येवं सूत्रोच्चारणरूपः । अनुनादविभागः - इच्छामि क्रमाश्रमण ! वन्दितुं यापनायया नैपेधिका अनुजानीत मम मितावग्रहं नैपेधिका अथः कायं कायं - संस्पर्शः क्रमणीयः भवतां क्रमः अल्पकलान्तानां बहुश्रुतेन भवतां दिवसो व्यतिक्रान्तः, यात्रा भवतां, यापनीयं च भवतां क्षमयामि क्रमाश्रमण ! दैवसिक्तव्यतिक्रमम्, आवाशिक्यप्रतिक्रमामि, क्रमाश्रमणानां दैवसिक्त्या आशातनया त्रय-विशद्वन्द्यतरया यत्किञ्चिन्मिथ्यया मनोदुष्कृतया वागुद्भूतया कायदुष्कृतया क्रोधया मोहना मायया लोभया सर्वकालिकया सर्वमिथ्यापचारया सर्वधर्मातिक्रमणया आशातनया यो मया अतीचारः कृतः तस्य क्षमाश्रमण ! प्रतिक्रमामि निन्दा-मि गर्हामि आत्मानं व्युत्सृजामि । एतार्थान्तं सर्वसूत्रपदार्थः । साम्प्रतं पदार्थः पदविग्रहश्च यथानुभवं प्रतिपाद्यते - तत्र 'इषु' इच्छायामित्यस्योत्तमगुरुष्वकचचनान्तस्य इच्छामीति भवति । 'कमू' सहने इत्यस्य अह्वय्ययान्तस्य क्रमा । 'अमु' तपसि खेदे च, अस्य कर्त्तरि लुट् । आम्बन्ध्याविति श्रमणः । क्रमाप्रधानः श्रमणः क्रमाश्रमणः, तस्यामन्त्रणम् । वन्देस्तुमुत्प्रत्ययान्तस्य वन्दितुम् । 'या' प्रापणे अस्य ग्यन्तस्य पुक्क कर्त्तर्यन्तीयः, यापयतीति यापनीया, तथा । 'विधु' गन्ध्यामस्य निपूयस्य घञि निपेधनं निपेधः, निपेधेन निर्वृत्ता नैपेधिका । प्राकृतशैल्या गान्दस्तवाद्या नैपेधिकान्युच्यते । एवं शेषपदार्थोऽपि प्रकृतिप्रत्यय-व्युत्पत्त्या वक्तव्यः । विनेयासंमोहार्थं तु न व्रमः । अयं प्रकृतसूत्रार्थः - अवग्रहाद् बहिः स्थिता विनेयोऽर्द्धावनतकायः कण्ठ्य-गुहीतरजोहरणा वन्दनायोद्यत एवमाह - इच्छामि भिलापामि हे क्रमाश्रमण ! वन्दितुं नमस्कृतुं, जयन्तमिति गम्यते । यापनीयया यावत्शक्या नैपेधिका प्राणानिपातादिनिवृत्तया तथा, शरीरेणेत्यर्थः । अत्रान्तरे गुरुर्व्याक्रोपादिभ्यः त्रिविधेनेति ज्ञेयम् । ततः शिष्यः संक्षेपवन्दनं करोति, व्याप्तपादिविकलस्तु " छन्देणं ति भणति " । ततो विनेयस्तत्रस्य एवमाह - अनुजानीत अनुज्ञां प्रयच्छत, समेत्यात्मनिर्देशकम् । अतः आसावग्रहश्चेति मितावग्रहस्तं चतुर्दिश्विहाचार्यस्यात्मप्रमाणं क्षेत्रमवग्रहस्तमनुज्ञां विहाय प्रवेष्टुं न कल्पते । ततो गुरुर्जगति - अनुजानामि । ततः शिष्यो नैपेधिका प्रविश्य गुरुपादान्तिकं निधाय तत्र रजोहरणं तल्ललाटे च कराभ्यां संस्पृशति चेदं भणति - अथस्तात् कायः अधःकायः पादलक्षणः, तमधःकायं प्रतिक्रान्तेन निजदेहेन संस्पर्शः कायसंस्पर्शः, तं करोम्येतच्च अनुजानीत, तथा क्रमणीयः, सह्यो भवताम् । अधृता क्रमः देहग्रानिरूपः तथा अल्पं स्तोत्रं कृतं क्रमो येषां तदल्प-कलान्तास्तेषामल्पकलान्तानां बहु च तत् शुभं च बहुशुभं, तेन बहु-श्रुतेन, प्रभूतमुखेनेत्यर्थः । जयतां दिवसो व्यतिक्रान्तः, गुणमाक-मर्गगतमित्यर्थः । अत्रान्तरे गुरुर्जगति - तथंति यथा जवान् ब्रवी-

नि । पुनराह विनेयः-यात्रा तपोनियमादिब्रह्मणा, क्लायिकोपश-
मिकभावलक्षणा वा उत्सर्पति भवताम् । अत्रान्तरे गुरुर्ज्ञेति-
गुष्माकमपि वर्तते । मम तावदुत्सर्पते, भवतोऽप्युत्सर्पत इत्य-
र्थः । पुनरप्याह विनेयः-यापनीयं च इच्छित्योऽन्द्रियोपश-
मादिना प्रकारेण जयतां, शरीरमिति गम्यते । अत्रान्तरे गुरुराह-
एवं ग्रामं, यापनीयमित्यर्थः । पुनराह विनेयः-कृमयामि मर्प-
यामि । कृमाश्रमणेति एवंयत् । दिवसेन निर्वृत्तो दैवसिकम्ते
व्यतिक्रममपराधम्, दैवसिकग्रहणं रात्रिकाद्युपलक्षणार्थम् । अत्रा-
न्तरे गुरुर्मणिति-ब्रह्ममपि कृमयामि दैवसिकं व्यतिक्रमं, प्रमा-
दोद्भवमित्यर्थः । ततो विनेयः प्रणम्यैवं कृमयित्वा लाञ्छनार्हेण
च प्रतिक्रमणार्हेण प्रार्थयित्वा तन्मात्रं शोधयन् अत्रान्तरे अकर-
णतयोत्थायाऽवग्रहान्निर्गच्छन् यथा यो व्यग्रस्थितस्तथा क्रियया
प्रदर्शयन्नावशिष्येत्यादिकं दण्डकसूत्रं भणति । अवश्यं कर्तव्यै-
श्चरणकरणयोगैर्निर्वृत्ता आवश्यकी, तथा आसेवनाद्वारेण हेतुचू-
तया, यदसाध्यमुद्दिष्टं तस्य प्रतिक्रमामि निवर्तयामीत्यर्थः । इत्थं
सामान्येनाभिधाय विशेषेण ज्ञेयमिति-कृमाश्रमणानां व्यावर्तितस्व-
रूपाणां संवन्धिन्या दैवसिकया दिवसेन निर्वृत्तया ज्ञानाद्या-
शातना तथा, किं विशिष्टया ?, त्रयस्त्रिंशद्व्यतरया । आशा-
तनाश्च यथा दशासु तथा द्रष्टव्याः । अत्रैव वाऽनन्तराध्ययने
तथा द्रष्टव्याः-“ तास्रो पुन तेत्तीसं पि आसायणास्रो
ध्मासु चउसु सृष्टासायणासु समोयरंति । तं जहा-दध्वासा-
यणाए दध्वासायणाराडाण्यण समं जुजंते मणुजं असणं
पाणं अण्णो जुजंति, एवमुवहंसिंथारगादिसु धि, ज्ञासा खे-
त्तासायणा आसन्ने गंता भवति राड्णयस्स । कात्तासायणा
राओ वा वियाद्धि वा वाहरमाणस्स तुसिणोए चिट्ठइ । भा-
वासायणा आयरियं तुमं तुमं ति वत्ता भवति । एवं तेत्तीसं पि
चउसु दध्वाडिसु समोयरंति” । यत् किञ्चिन्मिथ्याया यात्किञ्चि-
दाश्रित्य मिथ्याया, मनसा दुष्कृता मनोदुष्कृता, तथा, प्रद्वेपनि-
मित्तयेत्यर्थः । वादुष्कृतया असाधुवचननिमित्तया, कायदुष्कृ-
तया आसन्नगमनादिनिमित्तया, क्रोधयेति क्रोधवत्येति प्राप्ते
अर्शदिराकृतिगणत्वाद् अचप्रत्ययान्तत्वात्क्रोधया क्रोधानु-
गतया, मानया मानानुगतया, मायया मायानुगतया, लोभया
लोभानुगतया । अयं भावार्थः-क्रोधानुगतेन या काचिद्धित-
यभ्रंशादिलक्षणा आशातना कृता तयेति; एवं दैवसिकी भ-
णिता । अधुनेह भवान्यभगवतातीतानागतकालसंग्रहार्थमाह-
सर्वकालेनानीतादिना निर्वृत्ता सार्वकालिकी, तथा । सर्वे
एव मिथ्योपचाराः मानुस्थानगर्भाः क्रियाविशेषा यस्यामिति
समासः, तथा, सर्वधर्मा अप्रै प्रवचनमातरः तासाम-
तिक्रमणं लङ्घनं यस्याः सा सर्वधर्मातिक्रमणा, तथा, एवं-
चूतया आशातनया इति निगमयति, यो मयाऽतिचारः
अपराधः कृतो निर्वर्तितः, तस्यातिचारस्य हे कृमाश्रमण ! गुप्स-
त्साक्षिकं प्रतिक्रम्य पुनः कर्णतया निवर्तयामीत्यर्थः । तथा
दुष्टकर्मकारिणं निन्दाभ्यात्मानं प्रशान्तेन ज्वोद्विग्नेन चेतसा,
तथा गर्हाभ्यात्मानं गुप्सत्साक्षिकं, व्युत्सृज्याभ्यात्मानं दुष्टक-
र्मकारिणम् । तदनुमतिन्यायेन सामायिकानुसारेण च निन्दा-
दिपदार्थो न्यक्केण वक्तव्यः । एवं कृमयित्वा पुनस्तत्रस्थ
एवार्हावननकायः एवं भणति-“ इच्छामि खमासमणो !” इ-
त्यादि सर्वं द्रष्टव्यमित्येवम्, नवरमयं विशेषः-“ खामेमि
कृमासमणो !” इत्यादि सर्वं सूत्रमावश्यकया विरहितं तत्पाद-
पतित एव भणति । शिष्यासंमोहार्थं सूत्ररूपशिकगाथां स्वस्थाने

खलु अनादृत्य लेशतस्तदर्थकथनयैव पदार्थो निदर्शितः ।
आव० ३ अ० ।

इत्थं सूत्रे प्रायशो वन्दमानस्य विधिरुक्तः, निर्युक्तिकृताऽपि
स एव व्याख्यातः । अधूना वन्धगतविधिप्रतिपाद-
नायाऽऽह निर्युक्तिकारः—

वन्देणऽणुजाणामी, तह त्ति तुज्जं पि वट्टए एवं ।

अहमवि खाभेभि तुमे, वयणाइ वंदणरिहस्स ॥१८७॥

उन्वेन अनुजानामि, तथेति युष्माकमपि वर्तते। एवमहमपि
क्वामयामि त्वां, वचनानि वन्दनार्हस्य वन्दनयोगस्य । विषय-
विभागस्तु पदार्थनिरूपणायां निदर्शित एवेति गाथार्थः ॥१८७॥

तेण वि परिच्छियव्वं, गारवरहिण्ण सुच्छहियण ।

किङ्कम्मकारगस्स, संवेगं संजणंतेण ॥१८८॥

तेन वन्दनार्हेण एवं प्रत्येष्टव्यम्, अपिशब्दस्यैवकारार्थत्वात् ।
अच्छाऽऽदिगौरवरहितेन शुद्धहृदयेन कषायविप्रमुक्तेन कृति-
कर्मकारकस्य वन्दनकर्तुः संवेगं जनयता; संवेगः शरीरादि-
पृथग्भावो मोक्षोत्सुक्यं चेति गाथार्थः ॥ १८८ ॥ इत्थं सूत्रस्पर्श-
निर्युक्त्या व्याख्यातं सूत्रम् ।

सांप्रतं चालनासूत्रानुपपत्तिचोदना, तथाचाह—

आवत्ताइसु जुगवं, इह जणिओ कायवायवावारी ।

दुन्हेगया य किरिआ, जओ निसिआ अओ जुओ ॥१८९॥

इहावर्त्तादिषु, आदिशब्दादावशिक्यादिपरिग्रहः। युगपदेकदा,
भणित उक्तः, कायवाग्यापारः, तथा च सत्येकदा क्रियाद्वयप्र-
सङ्गः । द्वयोरेकदा च क्रिया यतो निषिद्धा, अन्यत्रोपयोगद्वया-
भावात्, अतो युक्तः स व्यापार इति ।

ततश्च सूत्रं पठित्वा कायव्यापारः कार्य इत्युच्यते—

भिन्नविसयं निसिद्धं, किरियादुगमेगया न एगम्मि ।

जोगतिगस्स विभंगिअ, सुत्ते किरिया जओ जणिआ ॥१९०॥

इह भिन्नविषयं विद्वक्कणवस्तुविषयं क्रियाद्यं निषिद्धम्,
एकदा यथाप्रेकृते सूत्रार्थं नयादिगोचरमटति च । तत्रोत्प्रे-
क्षायां यदोपयुक्तं, न तदाऽऽने, यदा चाऽने, न तदाप्रेक्षायामि-
ति कावस्य सूक्ष्मत्वादविलक्षणविषयानुयोगत्रयक्रियाऽप्यविरु-
द्धा । यथोक्तम्—“भोगियसुयं गुणतो, वट्टइ तिबिहे वि ज्ञाणम्मि”
इत्यादि गतं प्रत्यवस्थानम् ।

मीसो पढमपवेसे, वंदिउमावस्सियाए पम्किमिउं ।

वीअपवेसम्मि पुणो, वंदइ किं चावणा अहवा ॥१९१॥

जह दूओ रायाणं, नमिउं कज्जं निवइउं पच्छा ।

वीसज्जिओ वि वंदिअ, गच्छति साहू वि एमेव ॥१९२॥

इदं प्रत्यवस्थानम्, उक्तमानुषङ्गिकम् । सांप्रतं कृतिकर्मविधि-
संसेवनाफलं समाप्तावुपदर्शयन्नाह—

एअं किङ्कम्मविहिं, जुंजंता चरणकरणमाउत्ता ।

साहू खवंति कम्मं, अणेगजवसंचिअमणंतं ॥ १९३ ॥

एवमन्तरदर्शितं, कृतिकर्मविधिं वन्दनविधिं, युज्जानाश्चरण-
करणोपयुक्ताः साधवः कृपयन्ति कर्म अनेकजवसंचिंतं, प्रभूतभ-
योपात्तमित्यर्थः । कियत् ? अनन्तमिति गाथार्थः । उक्तोऽनुगमः ।

नयाः सामायिकनिर्युक्ताश्चि वट्टव्या इति । आव० ३ अ० । ध०
२० । कार्यकरणे, भ० १४ श० ३ उ० ।

किङ्कम्मविहिम्पु—कृतिकर्मविधिङ्ग—त्रि० । वन्दनाकारादिप्रका-
रश्च, आव० १ अ० ।

किङ्भोय-कृतिभोज-पुं० । अव्यानुयोगतर्कणाकारके, अव्या० १ अ० ।

किं-किम्—त्रि० । कु शब्दे, वा डिमुः । परिप्रश्ने, नि० चू० १

उ० । सूत्र० । स्था० । न० । प्रश्न० । ज्ञा० । विशेष० । आचा० ।

“से किं तं जीवाजीवाजिगमं ?” किंशब्दः परिप्रश्ने, स

चाजिधेययथावत्स्वरूपनिर्ज्ञाने नपुंसकलिङ्गतया निर्दिश्यते ।

तथा चाङ्कम-अव्यक्तगुणसन्दोहं नपुंसकलिङ्गं प्रयुज्य-

ते, ततः पुनरर्थापेक्षया यथाऽजिधेयमजिसंबध्यते इति ।

जी० १ प्रति० । “किष्ठा लब्धा किष्ठा पत्ता किष्ठा अभि-

समस्यागया ” (किष्ठा पत्तेति) केन हेतुना प्राप्ता उपार्जि-

ता सती प्राप्तिमुपगता । विपा० १ श्रु० ५ अ० । कारणैः प्र-

योजनैः (किं ते त्ति) किं तत् । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

“किं जीवो तत्परिणतो पुत्रवपरिवन्धो उ जीवाणं ” किं-

शब्दः क्लेपप्रश्ननपुंसकव्याकरणेपु, तत्रेह प्रश्ने, अयं च प्रा-

कृतेऽलिङ्गः सर्वादिनपुंसकनिर्देशः पूर्वलिङ्गैः सह यथायोग-

मजिसंबध्यते । आ० म० द्वि० । आ० चू० । किमिष्यतिश-

याथे, नि० चू० १३ उ० । “मांसादेर्वा ” ॥ ८ । १ । १८ ॥

इत्यनुस्वारस्य वा लुक् । ‘ किं करेमि ’ ‘ किं करेमि ’ प्रा० १

पाद । जिज्ञासिते, वितर्कविषये, कुंसायां, वितर्के, कुत्सिते,

सादृश्ये, करणे, ईषदर्थे च । वाच० ।

किं क्तव्यताजाव—किं क्तव्यताजाव—पुं० । मूढत्वे, आचा० २

श्रु० २ अ० २ उ० ।

किङ्कम्म—किङ्कर्मन्—पुं० । स्वनामख्याते गृहपतौ, (तद्वक्तव्यता

अन्तर्दृशसु पष्ठे वर्गे द्वितीयेऽध्ययने सूचिता, तत्रैव प्रथमाध्य-

यनोक्तमकार्यगमेन नेतव्या) “ दासश्च उषस्वओ किङ्कमे वि

एवं जाय विपुले सिद्धे ” अंत० ७ वर्ग । स्या० ।

किंकर—किङ्कर—त्रि० । किञ्चित् करोति अच् । आदेशसमाप्ते पुनः

प्रश्नकारिणि; प्रश्न० १ आश्र० द्वार । प्रतिकर्म प्रभोः पृच्छापूर्व-

कारिणि, औ० । भ० । रा० । प्रश्न० । किं कुर्वणे कर्मकरपुरुषे,

ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । स्त्रियां तु टाप् । किंकरस्य पत्नी डांप्,

किङ्करी । दासपत्न्याम्, स्त्री० । किङ्करस्य गोत्रापत्यम् नडा०

फक् कैङ्करायणः । तद्गोत्रापर्ये, पुं० । स्त्री० । वाच० ।

किंकिअं—दशी-धवलं, दे० ना० १ वर्ग ।

किंकिडी—देशी-सर्पे, दे० ना० २ वर्ग ।

किंगिरिड—किङ्किरिड—पुं० । श्रीछिद्यजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

किंच—किञ्च—अव्य० । किं च च द्वन्द्वः । आरम्भे, समुच्चये,

साकल्ये, संज्ञावनायां, अवाप्तरं च । वाच० । अज्युच्चये, पञ्चा०

३ विव० । “किंचेत्य अथ निज्जुत्ती, विषयरुहरिजइसूरिवय-

णाउ । ” जीवा० ८ अधि० ।

किञ्चि—किञ्चित्—अव्य० । किम् चिच्च । असाकल्ये, वाच० ।

स्तोके, उक्त० २ अ० । स्वल्पतरे, नि० चू० १ उ० । रा० ।

“ किञ्चि बहुयं च योवं च । ” प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । “ किञ्चि

द्वन्धा पावेवं ” किञ्चिदल्पमपि लभ्या योग्या प्रापयितुम् । प्रश्न०

३ सम्भ० द्वार । अनिर्दिष्टे, “ किञ्चि द्रव्यं मणिमूत्तसिलपर-

वाचकसदृसरयवरकणगरयणमादिपडियं ” । किञ्चिदनिर्दिष्टस्वरूपं उच्यते । प्रश्न० ३ सञ्च० द्वार । अस्य पदद्वयत्वमते अकिञ्चित्कर इत्यादि “नह सुग” । २ । १ । ४ । इति समास इति बाध्यम् । इदं तथा निर्दिष्टमशक्यत्वमेव किञ्चित्तम । वाच० । किञ्जक-किञ्जलक-पुं० । किञ्चित् जज्ञति । जल अपवारणे, कः, तस्य नेत्वम् । पुष्पकेशरे, पुष्परंणौ, नागकेशरे च । पद्ममध्यस्थे केशाकारे पदार्थे, वाच० । कुसुमासवलोज्जा किञ्जलकलम्पटा । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

किञ्जक्या-देशी-शरीरे, दे० ना० २ वर्ग ।

किञ्जोणिय-किञ्चोनिक्-त्रि० । का योनिः उत्पत्तिस्थानं येषां ते किञ्चोनिकाः । तेषां का योनिरिति प्रश्नविषयेषु, ज्ञ० १ श० ६ उ० ।

किणो-देशी-प्रश्ने, दे० ना० २ वर्ग ।

किन्तु-किन्तु-अव्य० । पूर्ववाक्यसंकोचज्ञापने, प्रागुक्तविरुद्धार्थे, किपुनरित्यर्थे च । वाच० । अद्युपगमपूर्वकविशेषद्योतने, स्या० ।

किंभुग्य-किंभुग्न-न० । वयादिकरणेध्वन्यतमे, आ० म० द्वि० ।

तच्च शुक्लपङ्कजमिति ज्ञायते । विशेष० । ज० । उक्त० आ० च्य० । किंभरो-देशी-त्रयुमस्ये, दे० ना० २ वर्ग ।

किंपत्रो-देशी-रूपणे, दे० ना० २ वर्ग ।

किंपज्जवमिय-किंपय्यवसित-त्रि० । कस्मिन् स्थाने निष्ठां गते, प्रज्ञा० ११ पद ।

किंपत्तिय-किंपत्यय-न० । किं कारणमाश्रित्येत्यर्थे, “किंपत्तिय णं जंते ! असुरकुमारा देवा बुद्धिकायं पक्खेति” । भ० १४ श० ५ उ० ।

किंपरिणाम-किंपरिणाम-त्रि० । किमाहारितं सत् परिणामयतीति प्रश्नविषये, भ० १४ श० ६ उ० ।

किंपद्व-किंपद्व-त्रि० । कस्मात्प्रत्यय उत्पादो यस्य तत् । सत्यपि मौले कारणे पुनः कस्मात् कारणान्तरादुत्पद्यत इति प्रश्नविषये, प्रज्ञा० ११ पद ।

किंपाग-किंपाक-न० । कुस्मिन् पाको यस्य । महाकाव्यलतायाम् ; वाच० । “किंपागफलमिव मुहुमदुराग्रा” किंपा-फलमिव मुखे आदौ मधुग महाकामरसोत्पादिकाः परं पश्चाद्विपाकदारुणाः । ब्रह्मदत्तवकिवन् (स्त्रियः) न० ।

किंपागफलोवम-किंपाकफलोवम-त्रि० । त्रयुपीफलनिबन्धनकटा, आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

किंपुरिन-किंपुरुष-पुं० । रत्नप्रभायाः उपरि योजनसदृशवर्तिव्यन्तरनि मायाप्रकमध्यगतपट्टनिकारूपे व्यन्तरविशेषे, ज० १ वक्र० । स० । ज० । अनु० । ते च दश । प्रज्ञा० १ पद । औ० । स्या० । सत्यपुरुषो महापुरुषश्चैवामिन्द्रौ । भ० ३ श० ८ अ० । प्रज्ञा० । वलितो वैराचनेन्द्रस्य स्थानीकाधिपतौ, स्या० ५ ठा० २ उ० । देवगायके, स च अन्धकारजघनः नराकारमुखः । वाच० ।

किंपुरिसकंठ-किंपुरुषकाण्ड-पुं० । किंपुरुषकाण्डप्रमाणे रत्नविशेषे, “अहस्यं किंपुरिसकंठाणं” ग० । जी० ।

किंपुरिससंधार-किंपुरुषसंधार-पुं० । किंपुरुषयुगे, संघादशब्दो युगवार्त्ता । ज० १ वक्र० ।

किंपुरिस्तन-किंपुरुषोत्तम-पुं० । किञ्चभेदे, प्रज्ञा १ पद ।

किंभय-किंजय-त्रि० । कस्माद् भयंमपां ते किंभयाः । कुतो विभ्यस्तु, स्या० ।

अज्जोत्ति समणे जगवं महावीरे गोयमाई समणे निग्गंथे आमंतित्ता एवं वयामी-किंजया पाणा सप्पणाउसो !, गोयमाई समणा निग्गंथा समणं जगवं महावीरं उवसंक्रमंति, उवसंक्रमित्ता धंदंति नमंमंति, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयामी-णो खलु वयं देवाणुप्पिया ! एयमट्ठं जाणामो वा, पासामो वा । तं जहा-जइ णं देवाणुप्पिया ! एयमट्ठं नो गिलायंति परिकट्ठेत्तए तमिच्छामो णं देवाणुप्पियाणं अं-तिए एयमट्ठं जाणित्तए अज्जोत्ति समणे भगवं महावीरे गोयमाई समणे निग्गंथे आमंतित्ता एवं वयामी-दुक्खजया पाणा सप्पणाउसो !, से णं भंते ! दुक्खे केण कमे ? जीवेण कमे पमाएणं, मे णं भंते ! दुक्खे कदं भेइज्जंति ? अपमाएणं ।

(समणाउसोत्ति) हे श्रमणाः ! हे आयुष्मन्तः ! इति गौतमादीनामैवामन्त्रणमिति । अयं च जगद्यतः प्रश्नः शिष्याणां व्युत्पादनार्थं एवानेनापृच्छतोऽपि शिष्यस्य हिताय तत्त्वमाख्ययामिति ज्ञापयति । उच्यते च-

“कथं पुच्छइ सीसो, कहिं चऽपुट्ठा वयंति आयरिया । सीसाणं तु हियछा, विउलतराणं तुऽपुच्छाए” ॥ १ ॥

ततश्च (उवसंक्रमंति) उपसंक्रामन्ति उपगच्छन्ति तस्य समीपवर्तिना भवन्ति । इह च तत्काशापेक्षया क्रियाया वर्तमानत्वमिति वर्तमाननिर्देशो न दुष्टः । उपसंक्रम्येवन्दन्ते स्तुत्या, नमस्यन्ति प्रणमन्तः, एवमेतेन प्रकारेण (वयसि) ब्रह्मसत्त्वाद्बुधचक्षुर्वा एवचक्षन्मिति । अथादिपुरुषवन्तः । नो जानीमो विशेषतो, नो पश्यामः सामान्यतः । वाशब्दौ विकल्पाश्च, तदिति तस्मादेतमर्थं किंभयाः प्राणा इत्येवं ब्रह्मणं । [नो गिलायंति] न ग्लायन्ति न आस्म्यन्ति परिकथयितुं परिकथनेन [ति] ततो [दुक्खमय] ति दुःखाभ्रणादिरूपाद्वयमेवामिति दुःखजया [से णं] ति तद् दुःखं [जीवेण कमे] ति दुःखकारणकर्मकरणाद् जीवेन कृतमित्युच्यते । कथमित्याह- (पमाएणं) ति प्रमादेनाज्ञानादिना बन्धहेतुना कारणभूतेनेति ।

उक्तं च-

“पमायो य मुणिदेहिं, भणियो अट्ठनेयओ । अज्जाणं संसओ चय, मिच्छानाणं तदेव य ॥ १ ॥ रागा दोसो मच्चंत्तो, घम्ममि य अणायसो । जागाणं दुप्पणीहाणं, अट्ठा वज्जियवयो” ॥ २ ॥ तच्च भेद्ये किंप्यने, अप्रमादेन बन्धहेतुर्गतपक्षभूतत्वादिति । अस्य च सूत्रस्य “दुक्खमया पाणा १ जीवेण कमे दुक्खे पमाएणं २ अपमाएणं भेइज्जइ” इत्येवंरूपप्रश्नोत्तरत्रयोपतत्वात् त्रिस्थानकावतारो रूप्य इति, जीवेन कृत दुःखमित्युक्तम् । स्या० ३ ठा० २ उ० ।

किंपज्झ-किंपध्य-त्रि० । किं मध्यं यस्य तत् किंमध्यम् । किं शब्दस्यादेर्पार्थत्वात् असारं, प्रश्न० ४ सञ्च० द्वार ।

किंसंठिय-किंसंस्थित-त्रि० । किं संस्थितं संस्थानं संस्थितिर्यस्याः सा किंसंस्थिता । च० प्र० ४ पाहु० । केन कारणेन संस्थितायां कस्येव संस्थानमस्या इति तावः । प्रज्ञा० ११ पद ।

किमुय-किंशुक-पुं० । किञ्चित् शुक इव शुकतुण्णामपुष्पत्वात् पलाशे, वाच० । स्था० । अनु० । रा० । औ० । पलाशकुसुमे, झा० १ श्रु० ६ अ० ।

किमुयफुल्ल-किंशुकपुष्प-न० । पलाशकुसुमे, स्था० ८ ठा० ।

किमुयफुल्लसमाण-किंशुकपुष्पसमान-त्रि० । रक्ततया पलाश-कुसुमसमाने, “ किमुयफुल्लसमाणानि उक्तासहस्साइं विणि-म्भुयमाइं ” स्था० ८ ठा० ।

किमुयवण-किंशुकवन-न० । पलाशवने, रा० ।

किञ्चत-कृत्यमान-त्रि० । छिद्यमाने, पीड्यमाने च । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

किञ्च-कृत्य-त्रि० । उचितकार्ये, उत्त० १ अ० । कार्ये, तं० । कर्त्तव्ये, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । तं० । नि० चू० । प्रयोजने, नित्यकरणीये च । “ किञ्चाइं करणि-ज्जाइं । ” उचितानुष्ठाने, उत्त० १ अ० । अनुष्ठाने, आचा० २ श्रु० २ अ० २ उ० । सूत्र० । विहितानुष्ठाने, पं० व० ४ द्वार । कर्त्तव्यानि, प्रयोजनानां नित्यः । अथवा कृत्यानि नैतिकानि, करणीयानि कादाचित्कानि । झा० ३ अ० । कृत्यं करणीयं पचनपाचनकण्डनपेषणादिको जूतोपमर्दकारः व्यापारः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । “ पडिसिद्धाणं करणे किञ्चाणमकरणे ” कृत्यानामासंवेनीयानां कालस्वाध्यायादीनां योगादीनामकरणे-ऽनिष्पादनेऽनासेवने । आच० ४ अ० । कृतिं बन्दनं तदर्हति कृत्याः, दण्डादिवाद् यप्रत्ययः । अर्थात् आचार्यादिषु, उत्त० १ अ० । “ न पिठओ न पुरओ नेव किञ्चाण पिठओ ” । उत्त० ३ अ० । व्याकरणप्रसिद्धे पाणिन्यादिपरिभाषिते तव्यादौ ण्यत्क्वप्नव्यानीयस्यत्केलिमाख्ये प्रत्यये, वाच० । कृत्यं कर्त्तव्यं सावधानुष्ठानं, तत्प्रधानः कृत्यः । गृहस्थे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

किञ्चकर-कृत्यकर-पुं० । ग्रामकृत्ये नियुक्ते ग्रामव्यापके, नि० चू० २ अ० । वृ० ।

किञ्चा-कृत्या-स्त्री० । क कयप् टाप् । “ इत्थपादौ ” । ८।१।१२८ इति ऋत इत्यम् । प्रा० १ पाद । व्यभिचारक्रियाजन्येऽभिचारो-द्देश्यनाशके, देवादिमूर्त्तिभेदे च । सा च वैदिकाद्यभिचार-क्रियाजन्या अष्टविशेषनिर्वर्त्या देवादिमूर्त्तिरूपतयाप्यत्र अभिचारोद्देश्यं पुरुषं निहत्य नश्यतीति अथर्ववेदे प्रसि-द्धम् । वाच० ।

कृत्या-स्त्री० । उपादायेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । वि-धायेत्यर्थे, हिसित्वेत्यर्थे च । वाच० ।

किञ्चि-कृत्ति-स्त्री० । कृत्यते कृत् कर्मणि किन् “ कृत्तिचत्वरे चः ” । ८ । २ । १२ । इति संयुक्तस्य चः । “ अनादौ शेषादेशस्योर्द्धित्वम् । ८ । २ । ८९ । इत्यादेशस्य चस्य द्वित्वम् । प्रा० १ पाद । मृगादिचर्मणि, कृत्तिवाससि, त्वचि, भूर्ज-पत्रे, कृत्तिकानक्षत्रे च । गृहे, वाच० ।

किञ्चोवणसग-कृत्योपदेशक (ग)-पुं० । कृत्यं करणीयं पच-नपाचनकण्डनपेषणादिको जूतोपमर्दव्यापारस्तस्योपदेशः, तं

गच्छन्तीति कृत्योपदेशगाः, कृत्योपदेशका वा । गृहिकृत्योपदे-ष्टुः, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

किञ्चोवणसिय-कृत्योपदेशक-पुं० । कृत्यं कर्त्तव्यं कर्त्तव्यानु-ष्ठानं तत्प्रधानाः कृत्या गृहस्थाः, तेषामुपदेशः संरम्भसमारम्भारम्भरूपः, स विद्यते येषां ते कृत्योपदेशिकाः । सावद्यगृहि-व्यापारे प्रवर्त्तकेषु, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । “ हिच्चा णं पुव्वसंजोगं, सिया किञ्चोवणस (सि) गा । ” सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

किञ्च-कृच्छ-पुं० । न० । कृत् रक्, ङोऽन्तादेशः “ इत्थपादौ ” । ८ । १ । १२८ इति ऋत इत्यम् । प्रा० १ पाद । वाच० । स्वनामख्याते ऋते, द्वा० ।

संतापनादिभेदेन, कृच्छ्रमुक्तपनेकथा ।

अकृच्छ्रादितकृच्छ्रेषु, दन्त ! संतारणं परम् ॥ १९ ॥

(संतापनादीति) संतापनादिभेदेन कृच्छ्रं कृच्छ्रनामकं तपोऽनेकधोक्तम्, आदिना पादसंपूर्णकृच्छ्रग्रहः । तत्र संतापनकृच्छ्रं यथा--“ इयहमुष्णं पिबेदमुष्णं, इयहमुष्णं घृतं पिबेत् । इयहमुष्णं पिबेन्मूत्रं, इयहमुष्णं पिबेत्पयः ” इति । पादकृच्छ्रं त्वन्त-“ एकभक्तेन नक्तेन, तथैवायाचि-तेन च । उपवासेन चैकेन, पादकृच्छ्रं विधीयते ” इति । सम्पूर्णकृच्छ्रं पुनरेतदेव चतुर्गुणितमिति । अकृच्छ्रादिकृच्छ्रादितकृच्छ्रेषु न-रकादिपातफलेष्वपराधेषु, हन्तेति प्रत्यवधारणं, संतारणं सं-तारणहेतुः परं प्रकृष्टं प्राणिनाम् ॥ १६ ॥ द्वा० १२ द्वा० । यो० वि० । कष्टे, दुःखे, कष्टसाध्ये, कष्टयुक्ते च । त्रि० । वाच० । “ परं किञ्चणे जना सो अतीव विसमो ” आ० म० ८ि० । पापे, न० । सूत्रकृच्छ्ररोगे, पुं० । कृच्छ्रं वेदयते सुखा० कयः । पा-पाचकीर्यायाम्, कृच्छ्राय पापं चिक्वीर्यति, सुखा० अस्त्वर्थे वा मतुप, मस्य वः, कृच्छ्रवत् पक्षे इति । कृच्छ्रन् । तद्युक्ते, त्रि० । वाच० । किञ्चप्पाणगय-कृच्छ्रप्राणगत-त्रि० । कष्टे पतितप्राणे, “ कि-ञ्छप्पाणगय दिसां दिसि पमिसेदित्था । ” म० ७ श० ६ उ० । किञ्चलज-कृच्छ्रज्ञय-त्रि० । दुर्गमे दुष्प्राप्ते, स्था० ६ ठा० । किञ्चविति-कृच्छ्रवृत्ति-स्त्री० । दुर्गमे, दुःखेन गमने, दुःखेन गम्यमाने च । स्था० ५ ठा० १ उ० ।

किञ्जत-क्रियमाण-त्रि० । मूल्येन गृह्यमाणे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । किट्ट-किट्ट-न० । किट्ट के इडभावः । धातूनां मले, तैलाद्यो-भागस्थे मले च । वाच० । लोहादिमले, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

किट्टित्ता-कीर्त्तयित्वा-अव्य० । गुरुं प्रति विनयपूर्वकं मया भ-वद्भ्यः सकाशात् सम्यक् प्रकारेण सम्पूर्णमधीतमिति कथ-नेन कीर्त्तनं कृत्येत्यर्थे, “ किट्टित्ता सोहट्त्ता आराहित्ता ” उत्त० १६ अ० । आविर्भावयित्वेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । यथावस्थितान् ज्ञावान् प्रतिपादयित्वेत्यर्थे, आचा० २ श्रु० ६ अ० २ उ० ।

किट्टण-कीर्त्तन-न० । कृतः कीर्त्तादेशः । सौत्र० कीर्त्त० वा, ज्ञावे-द्युद । वाच० । कीर्त्तनं नाम या प्रथमवन्नरूपा अहिंसा, सा भग-वतो सदेवमनुजानुरस्य लोकस्य पूज्या द्वापस्त्राणं गतिः प्रतिष्ठे-त्यादि । एवं सर्वेषामपि प्रश्रव्याकरणाज्ञेकान् गुणान् कीर्त्तयति, वृ० ३ उ० । सूत्रार्थकथने, वृ० ३ उ० ।

किट्टि-किट्टि-खी० । एकोत्तरां वृद्धिं च्यावयित्वाऽनन्तगुणही-
नैकैकवर्गणास्थापनेन योगस्याल्पीकरणे, आ० म० द्वि० । “अप्पु-
व्वविमोहोप अणुजगोणुणविभयणं किट्टि” अपूर्वया विशुद्ध्या-
ऽनुभागस्योनस्योनस्य एकात्तरवृद्धिच्यावनेन हीनस्य हीनत-
रस्य यद् विजजनं सा किट्टिः । किमुक्तं भवति?—पूर्वस्पर्शके-
भ्योऽपूर्वस्पर्शकेऽन्यश्च वर्गेणा गृहीत्वा तासामनन्तगुणहीनर-
सतामापाद्य बृहदन्तरालतया यद् व्यवस्थानं यथा यासां वर्गेणा-
नामसंकल्पनया अनुभागानां शतं ऽयुत्तरं युत्तरमेकोत्तरं चा-
ऽसीत्, तासामनुभागानां यथाक्रमे पञ्चविंशतिः पञ्चदशकं पञ्च-
कमिति ताः किट्टयः । प० सं० १२ द्वार । कम० ।

किट्टियोस-कीर्तिघोष-न० । स्वनामग्याते विमानभेदे, सं० ६ सम० ।

किट्टित्ता-कीर्तयित्वा-अव्य० । अन्येभ्यः उपदिश्येत्यर्थे, कल्प०
ए कृण ।

किट्टिय-कीर्तित-त्रि० । कृतः कीर्तादेशे कः । व्यावर्णिते, सूत्र०
२ श्रु० ६ अ० । कथिते, प्रतिपादिते च । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।
“सत्त सत्त मियाणं भिक्खुपक्खिमा अहाकप्पं फासिया तीरिया
किट्टिया जाव आराहिया भवइ” कीर्तिता नामत इदं चेदं च
कर्तव्यमस्यां तत्कृतं मयेत्येवमिति । स्था० १० ग्रा० । कीर्तिता
पारणकदिनेऽथमयं चानिग्रहकविशेषः कृत आसीदस्यां प्रतिमा-
यां स चाराधित एवाभूना मुक्तलोऽहमिति गुरुसमकं कीर्त-
नात् । स्था० ७ ठा० । दशा० । आ० चू० ।

किट्टिया-कीटिका-खी० । साधारणशरीरवादरवनस्पतिकायि-
कविशेषे, प्रज्ञा० १ पद । जी० । अनन्तजीवविशेषे, भ० ७ श० २ उ० ।

किट्टिस-किट्टिस-न० । खलांशे, अरसांशे, अनु० । सूत्रभेदे, कर्णा-
दीनां यदुद्धरितं किट्टिसं तन्निष्पन्नं सूत्रमपि किट्टिसम्, अथवा एते-
षामेवाणां दीनां द्विकादिसंयोगनिष्पन्नं सूत्रं किट्टिसम्, अथवा
उक्तशेषपश्चाद्विजीवलोमनिष्पन्नं किट्टिसम् । अनु० । विशेषः ।
आ० म० ।

किट्टिसिय-किट्टिसिक-पुं० । ज्ञाणरूढौ, भ० ६ श० ३३ उ० । औ० ।

किट्टीकय-किट्टीकृत-त्रि० । इलङ्गणीकृते, प्रब० ८९ द्वार ।

किट्ट-कृष्ट-त्रि० । कृष कर्मणि कः । हलविदारिते, पि० । जावे
न० । कर्षणे, ततः दृढा० भावे इमनिच् । श्रुतो रः । कृष्टिमन् ।
कृष्टत्वे, कर्षणे, पुं० । वाच० ।

किरि-किरि-पुं० । खी० । “किरिरेरे रो रुः” । ८ । १ । ५२ ।
इति रस्य रुः । शूकरे, प्रा० १ पाद ।

किरिकिट्टिया-किट्टिकिट्टिका-खी० । निर्मासास्थिसंवन्धिनि
उपदेशनादिक्रियासमुत्थे शब्दविशेषे, भ० २ श० १ उ० ।

किरिकिट्टियानूय-किट्टिकिट्टिकानूत-त्रि० । किट्टिकिट्टिकां नू-
तः प्राप्ता यः स किट्टिकिट्टिकानूतः । कृशत्वाद्युपवेशनादिक्रि-
यासमये शब्दायमानास्थिके, ज० २ श० १ उ० ।

किट्टिभ-किट्टिज-पुं० । किट्टिरिव भाति कृष्णत्वात् । भा-कः ।
केशकीटं, सर्पदंशनोपश्रवभेदे, न० । तल्लक्षणं तन्त्रोक्तं यथा-
“यत् स्यावि वृत्तं घनमुग्रकण्ड, तत् स्निग्धकृष्णं किट्टिभं वदन्ति”
वाच० । इत्युक्तलक्षणे छुडकुष्टविशेषे, भ० ७ श० ६ उ० ।
“किट्टिजं जघासु कालं तं रसियं बहति” नि० चू० १ उ० ।

किट्टी-किट्टी-खी० । स्थविरआधिकायाम्, वृ० २ उ० । शूकरे,
पुं० । दे० ना० २ वर्णे ।

किट्टुत-क्रीडत्-त्रि० । अन्तर्भूतकारितार्थत्वात् अन्यान् क्रीडय-
ति, भ० १३ श० ६ उ० ।

किट्टा-क्रीडा-खी० । क्रीड भावे अः । प्रमोदे, सूत्र० १ श्रु० १
अ० ३ उ० । हास्यकन्दर्पहस्तसंस्पर्शनालिङ्गनादिकायां वट्टक-
एकुकादिकायाम्, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । “सहस्सं दप्पं रतिं कि-
ड्डं, सह वृत्तासणाणि य” उक्त० १६ अ० । नि० चू० । सारि-
चतुरङ्गयूताद्यायां क्रियायाम्, जीत० । क्रीडाप्रधानायां दशाया-
म्, ‘बाला किट्टा मंदा’ इति दशदशास्वियं द्वितीया । तं० ।

किट्टापरिहार-क्रीडापरिहार-पुं० । सर्वयूतान्दोलकजलकु-
क्षुट्युद्धादिवर्जने, दर्श० ।

किट्टारतिपत्तिय-क्रीडारतिप्रत्यय-न० । क्रीडायां रतिरानन्दः
क्रीडारतिः, अथवा क्रीडा च रतिश्च क्रीडारती, सा, तं वा, प्रत्य-
यो निमित्तं यत्र तत्क्रीडारतिप्रत्ययम् । भ० १३ श० ६ उ० ।
क्रीडारूपा रतिः, अथवा क्रीडा च खेलनं, रतिश्च निधुवनं क्री-
डारती, सैव, त एव वा प्रत्ययः कारणं यत्र तत्क्रीडारतिप्रत्यय-
म् । किट्टानिमित्तके, “किं पत्तिय एं भंत ! असुरकुमारा दवा
तमुकायं पकरंति ? । गोयमा ! किट्टारतिपत्तियं वा” । भ० १४
श० २ उ० ।

किट्टि-कृष्टि-पुं० । कृष्यते इति कृष्टिः । संज्ञोगाय प्रतिरिक्ते स्थाने
नीयमाने, “लिंगविवेगं काउं, सङ्घिकिटी पण्वितो” व्य० ३
उ० । स्थविरे, वृ० १ उ० । आव० । आ० चू० ।

किट्टिण-किट्टिन-न० । वंशमये तापससंवन्धिनि भाजनवि-
शेषे, भ० ७ श० ६ उ० ।

किट्टिणपडिरुवग-किट्टिनप्रतिरूपक-न० । किट्टिनं वंशमयस्ता-
पससम्बन्धी भाजनविशेषः, तत्प्रतिरूपके किट्टिनाकारे वस्तु-
नि, “एगं महं आयसं किट्टिणपडिरुवगं विउव्वित्ता” भ० ७
श० ए उ० ।

किट्टिणसंकाइय-किट्टिनसाङ्कायिक-न० । किट्टिनं वंशमयस्ता-
पसजाजनविशेषः, ततश्च तयोः साङ्कायिकं भारोद्वहनयन्त्रं कि-
ट्टिनसाङ्कायिकम् । कावटे, ‘कावर’ इति प्रसिद्धं, भ० ११
श० ए उ० ।

किट्टिय-किट्टिक-पुं० । स्थविरे, वृ० १ उ० ।

किण-क्रीणात्-त्रि० । किञ्चित् क्रयेण गृह्णाति “से किणं किणा-
वेमाणे इणं घायमाणे” सूत्र० २ श्रु० १ उ० ।

किण-किण-पुं० । कण गतौ अच्, पृषो० अत इत्वम् । शु-
क्लवणे, मांसमन्थौ, घर्षणजे चिहे च । वाच० । आचा० ।

किणण-क्रयण-न० । मूल्येन ग्रहणे, प्रश्न० ५ सम्ब० छार ।

किणावेमाण-क्रापयत्-त्रि० । क्रयेण परं ग्राहयति, “से किणं
किणावेमाणे” सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

किणिय-किणिक-पुं० । छुद्रितजातिभेदे, ये वादित्राणि

परिणहन्ति, वध्यानां च नगरमध्ये नीयमानायां पुरतो वादयन्ति ।
व्य० ३ उ० । “ किणियाउ वरसाआ वलिति ” पं० चू० ।

किणित्-न० । वाद्यभेदे, रा० ।

किणो-अव्य० । प्रश्ने, “ किणो प्रश्ने ” । ८ । २ । २१६ । किणो इति
प्रश्ने प्रयोक्तव्यम् । “ किणो धुवसि ” प्रा० २ पाद । कस्मात्,
किं डसि “ किमो डिणोडीमो ” । ८ । ३ । ६८ । इति डसेडि-
णादेशः । कुत इत्यर्थे, प्रा० ३ पाद० ।

किण-किणव-न० । सुरावीजे, पापे च । वाच० । अनन्तजीवि-
कवनस्पतिभेदे, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

कीर्त्ति-त्रि० । कृ-क्तः । किंसे, स्था० ६ उ० । प्रश्न० । साच्छन्ने,
निहिते, विक्रिते, हिंसिते च । वाच० ।

किणअ-विलम्ब-त्रि० । आर्द्धे, प्रा० ४ पाद ।

किणपुनसंज्ञणसंठिअ-किणवपुटसंस्थानसंस्थित-त्रि० । सुरापो-
णकरूपतएकुवकिणवभृत्तगोण।पुटद्वयसंस्थानसंस्थिते, उक्त० २ अ० ।

किणपुत्तग-क्रांतपुत्तक-पुं० । दत्तकगजपुत्रे, आ० चू० ४ अ० ।

किणर-किन्नर-पुं० । रत्नप्रभाया उपरितनयोजनसहस्रवर्तिव्य-
न्तरनिकायाष्टकमध्यगतपञ्चमनिकायरूपे व्यन्तरविशेषे, जं० १
वक्त्र० । कल्प० । ज० । प्रज्ञा० । रा० । उक्त० । अनु० । ज्ञा० । ‘ कि-
न्नरा ’ इत्यादि किन्नरा दशविधाः । तद्यथा-किन्नराः १ किंपुरुषाः २
किंपुरुषोत्तमाः ३ किन्नरोत्तमाः ४ हृदयंगमाः ५ रूपशालिनः ६
अनिन्दिताः ७ मनोरमाः ८ रतिप्रियाः ९ रतिश्रेष्ठाः १० । चमर-
स्यासुरेन्द्रस्यासुरराजस्य स्थानीकाधिपतौ, स्था० ४ उ० ४ उ० ।
वाद्यविशेषे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । श्रीधर्मस्य तीर्थंकरस्य शा-
सनयत्ने, स च त्रिमूर्तेः यत्नः रक्तवर्णः कूर्मवाहनः पञ्चजो-
बीजपूरकगदाभययुक्तदक्षिणपाणित्रयो नकुलपदोऽङ्गमालायु-
क्तपाणित्रयश्च । प्रव० २६ द्वार । उत्तराहाणां द्वीपकुमाराणा-
मिन्द्रे, स्था० २ उ० ३ उ० ।

किणरवंठ-किन्नरकण्ठ-न० । किन्नरकण्ठप्रमाणे रत्नविशेषे,
जी० ३ प्रति० ।

किणरमेजसवण-किन्नरमेजश्रवण-न० । दिव्यगीतध्वने, षो०
११ विध० ।

किणरसंधार-किन्नरसङ्घाट-पुं० । किन्नरयुग्मे, संधाटशब्दो यु-
ग्मवार्त्ता, जं० १ वक्त्र० ।

किण्ह-देशी-शोजमाने, दे० ना० २ वर्ग ।

किण्ह-कृष्ण-पुं० । वर्णविशेषे, प्रज्ञा० १ पद । औ० । रा० ।
“ एके किण्ह ” स्या० १ उ० १ उ० । कृष्णवर्णयुक्ते, सू० प्र०
२० पादु० । काव्रवर्णे, औ० । प्रश्न० । कृष्णेनाष्टदशसहस्रसा-
धूनां वन्दनकानि दत्तानि, तानि किं लब्ध्या, अन्यथा वा ? यदि
लब्ध्या तदा वीराशास्त्रविकस्यापि तथैव, अन्यथा चेति प्रश्ने, उत्तर-
म-कृष्णेन सहस्रादिपरिवारसहितं थावञ्चापुत्रादीनामप्रेसर-
णां वन्दनकानि दत्तानि, तदनुयायिसमस्तपरिवारस्यापि तानि
समागतान्येव, ततो मनसा त्वष्टादशसहस्रसाधूनां दत्तान्येव,
यदीत्थं न कथ्यते तदा वेला न प्राप्नोति, यतो दिनमानं
तदा महन्नाभूत्, तथा कृष्णस्यापि वन्दनकदानवभिप्रज्ञाता
नास्ति, तस्माद्दीराशालविकस्य वन्दनकदाने न काऽप्याशङ्केति
ध्येयम् । ११७ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

किण्हकंठुअ-कृष्णकंठुअ-न० । कृष्णवर्णे कङ्कफले, स० १ सम० ।

किण्हकरवीर-कृष्णकरवीर-पुं० । कृष्णे वृक्त्रेदे, रा० ।

किण्हकेसर-कृष्णकेशर-पुं० । कृष्णवकुले, रा० ।

किण्हगंग-कृष्णगङ्गा-पुं० । सप्तमे वासुदेवस्याचार्ये, ति० ।

किण्हचामरज्जय-कृष्णचामरध्वज-पुं० । कृष्णवर्णचामरयुक्त-
ध्वजे, औ० । रा० । जं० ।

किण्हच्छाय-कृष्णच्छाय-त्रि० । कृष्णा ङाया आकारः सर्वाधि-
संवादितया येषां ते तथा । सर्वान् प्रति कृष्णाकारेषु, रा० ।

किण्हच्छाया-कृष्णच्छाया-स्त्री० । आदित्यावरणजन्ये वस्तु-
विशेषे, औ० ।

किण्हपक्खिय-कृष्णपाक्षिक-पुं० । “ जेसिमवट्टो पोमगल-परिय-
ट्टो होइ संसारं । ते सुक्कपक्खियाखवु, इयरेसुं किण्हपक्खीय ”
इत्युक्तक्षणे शुक्लपाक्षिकव्यतिरिक्ते, स्था० १ उ० १ उ० ।

किण्हपत्त-कृष्णपत्र-पुं० । चतुरिन्द्रियसंमूर्च्छिमनपुंसके चतु-
रिन्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा १ पद । जी० ।

किण्हवंयुजीव-कृष्णवंयुजीव-पुं० । कृष्णवर्णे बन्धुजीववृक्षे, रा० ।

किण्हमिगाइण-कृष्णमृगाजिन-न० । कृष्णहरिणचर्मणि, आ-
चा० १ श्रु० ३ अ० ६ उ० ।

किण्हलेस्सा-कृष्णलेश्या-स्त्री० । कृष्णादिद्रव्योपाधिकजीव-
परिणामविशेषे, पा० ।

किण्हवासुदेव-कृष्णवासुदेव-पुं० । पाण्डवचरित्रे आश्विनसि-
ताष्टम्यां कृष्णजन्मोक्तम्, नेमिचरितादौ लोकोक्तौ च श्राव-
णासिताष्टम्यामिति, कथमनयोः संगतिरिति प्रश्ने ? उत्तरम-
अत्र मतान्तरं ज्ञेयमिति । ६१ प्र० । सेन० १ उल्ला० ।

किण्हमप्प-कृष्णसर्प-पुं० । सर्पजातिविशेषे, जं० १ वक्त्र० । रा० ।

किण्हसिरी-कृष्णश्री-स्त्री० । श्रीकृष्णनाथस्य भार्यायाम्, स० ।

किण्ह-कृष्णा-स्त्री० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्योत्तरेण घट-
स्या रक्ताया महानद्याः समर्पिकायां महानद्याम्, स्था० १० उ० ।

किण्होत्ताम-कृष्णावभास-त्रि० । कृष्णोऽवभासो येषां ते कृष्णा-
वभासाः । रा० । कृष्णप्रभेषु, कृष्णा एवावभासतः कृष्णावभा-
साः । औ० । ज्ञा० ।

किक्त्त-कीर्त्त-पुं० । संशब्दने, आ० चू० २ अ० । ‘ कृत ’ संशब्दने,
“ उपधायाइच्च ” । ७ । १ । १०१ । इति (पाणि०) ऋत इद् रपरत्वम् ।
उपधायां चेति दीर्घः । वाच० । “ अरिहंते किक्त्तइस्सं, चउव्वीसं पि
केवली ” । कीर्त्तयिष्ये नामोच्चारणपूर्वकं स्तोत्रे । ध० २ अधि० ।
कीर्त्तयिष्यामि प्रतिपादयिष्यामि । आ० म० प्र० । संशब्दयि-
ष्यामि । आ० चू० २ अ० । कीर्त्तयिष्ये अजिघास्ये । आ० १
श्रु० १ अ० १ उ० । “ किक्त्तइस्सामि पक्खिस्सामि पन्नवेस्सामि
एगट्ठा ” । आ० चू० १ अ० । पारणकदिने इदं चेदं चैतस्याः कृत्यं
कृतमित्येवं कीर्त्तनात् । ज्ञा० १ श्रु० २ अ० ।

किक्त्तण-कीर्त्तन-न० । संशब्दने, व्य० ७ व० । गुणोच्चारण-
स्य करणे, उक्त० ३१ अ० ।

कित्ति-कीर्त्ति-स्त्री० । कीर्त्तनं कीर्त्तिः । अहो पुण्यजागित्वेवं लक्षणं, आ० ३ अ० । सर्वदिग्यापि साधुवादे, स्था० १० ग० । ज० । कीर्त्तने, संशब्दने, श्लाघने च । कर्म० १ कर्म० । दानपुण्य-कृत्यायाम्, एकदिग्यामिण्यां वा (कर्म० ६ कर्म०) प्रसिद्धौ, स्था० ८ ग० । प्रश्न० । पं० सं० । औ० । आ० म० । भ० । सूत्र० । श्लाघायाम्, प० १२ वि० । गुणोत्कीर्त्तिरूपायां प्रशंसायाम्, पं० सं० ३ द्वार । सर्वत्र श्रुतप्रवादे, दश ७ अ० । कीर्त्या उपलक्षितः “ तदेव विज्ञो राया, अणुद्वा कित्तिपञ्चप ” उक्त० १५ अ० । पञ्चमगाणहिंसायाम्, तस्याः ख्यातिहेतुत्वात् । प्रश्न० १ सम्ब० द्वार । केसरिमहाह्वदाधिपतिदेवतायाम्, नीलवति केसरिह्वदे कीर्तिदेवता । स्था० २ ग० ३ उ० । नीलवद्वर्षधर-पर्वतस्थे केशरिह्वदसुरीकूटे, जं० ४ वक्त्र० । स्था० । सौधमे कलेपे कीर्त्यवतंसकविमानदेव्याम्, नि० । (तत्पूर्वभववक्तव्यता निर्यावयविकादीनां चतुर्ध्वगस्य पुष्पचूडिकायां चतुर्थेऽध्वने सूचिता, तत्रैवोक्ते श्रीदेवीवक्तव्यतयाऽवगन्तव्या) विस्तरे, कर्म० च । वाच० ।

कित्तिकर-कीर्त्तिकर-त्रि० । सर्वदिग्यापिसाधुवादकरे, तं० । ख्यातिकरे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । श्रीऋषभनाथस्य चत्वारिंशत्तमे पुत्रे, तत्पालते देशजेदे च । पुं० । कल्प० ७ कृण ।

कित्तिचन्द-कीर्त्तिचन्द्र-पुं० । स्वनामख्याते चम्पेश्वरे, ध० २० । (तत्कथा ‘अकूर’ शब्दे प्र० ज्ञा० १२६ पृष्ठे उदाहृता)

कित्तिधम्म-कीर्त्तिधर्म-पुं० । स्वनामख्याते राजजेदे, “ सीहउरे नयरे कित्तिधम्मो नाम राया, तस्स कुमडणीए देवीए धुयाऽहं पउमसिरी णामा एसा विमड्ढ वयं सिया ” । दर्श० ।

कित्तिधर-कीर्त्तिधर-पुं० । स्वनामख्याते राजभेदे, यस्य भार्या-याः कोशलजनन्याः निरनुकम्पतायां कथा प्रसिद्धा । तं० ।

कित्तिपुरिस-कीर्त्तिपुरुष-पुं० । कीर्त्तिप्रधाने पुरुषे, “ एए खलु पडिस्सत्तु, कित्ति (त्ति) पुरिसाण वासुदेवानं ” स्था० ६ ग० । आ० ।

कित्तिम-कृत्रिम-त्रि० । कर्तृकरणव्यापारसाध्ये, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । आ० म० ।

कित्तिमर्-कीर्त्तिमती-स्त्री० । अजितसेनाचार्यसत्कमहत्तरि-कासाध्यायाम्, यदन्तिके कण्डरीकयुवराजभार्या प्रव्रजिता । आ० क० । (“अलोभया” शब्दे प्र० भा० ७८५ पृष्ठे कथा उक्ता) आ० । ब्रह्मदत्तचक्रवर्तिलभ्यायां कीर्त्तिसेनकन्यायाम्, उक्त० १३ अ० । कीर्त्तियुक्ते, त्रि० । वाच० ।

कित्तिम-कीर्त्तित-त्रि० । स्वनामभिः प्राक्तेषु, ल० । आ० । “ कित्तिमवदियमहिया, जे जे होगस्स उत्तमा सिद्धा ” कीर्त्तिता स्वनामभिः प्राक्ताः वन्दितास्त्रिविधयोगेन सम्यक् स्तुताः, महि-ताः पुष्पादिभिः पूजिताः । ध० २ अधि० । नामत उपादेयधिया संशब्दिते, स्था० २ ग० ४ उ० । निरूपिते, तं० । कीर्त्तितं ज्ञानवेत्तायाममुकं मया प्रत्याख्यातं तत्पूर्वमधुना भोदये इत्यु-च्चारणेन शब्दिते विशुद्धे प्रत्याख्याने, प्र० ४ द्वार । आ० ।

कीर्त्तिद-त्रि० । कीर्त्तिप्रदे, औ० ।

कित्ति-त्रि० । किम्प्रमाणे, “ कित्तिया सिद्धा ” व्य० २ उ० । तं० ।

कित्तिमिक्त-कित्तिमात्र-त्रि० । कित्तिप्रमाणे, तं० ।

कित्तिविजय-कीर्त्तिविजय-पुं० । श्रीहोराविजयसूरिशिष्ये, कल्प० ।

“ श्रीहोरासूरिसुगुणेः प्रवरौ विनेयौ,

जातौ शुनौ सुरगुरोरिव पुण्यदत्तौ ।

श्रीसोमसोमविजयान्निधवाचकेन्द्रः,

सत्कीर्त्तिकीर्तावजयाभिधवाचकश्च ” ॥ १ ॥ कल्प० ६ कृण ।

कित्तिमण-कीर्त्तिसेन-पुं० । ब्रह्मदत्तलब्धकन्यारत्नस्य पितरि, उक्त० १३ अ० ।

किध-कथम्-अव्य० । “ कथंयथातथां थादेरेमेमेध्वा कितः ” । ८ । ४ । ४०१ । इति थादेरवयवस्य डित् इधादेशः । केन प्रकारे-णेत्यथ, प्रा० ४ पाद ।

किमस्स-किमश्च-पुं० । स्वनामख्याते राजभेदे, यः शक्रं समरे निजित्याऽपि शापशप्तोऽजगरो जातः । नि० सू० १ उ० । [इति ‘धुत्तस्वाण’ शब्दे वक्ष्यते]

किमाहार-किमाहार-त्रि० । किमाहार्यतीति प्रश्नविषये, भ० १४ श० ६ उ० ।

किमि-कृ (क्रि) मि-पुं० । क्रम इन्, अत इत्त्वम् । “ क्रमेः संप्रसारणं च ” ॥ ५७० ॥ (उणादि) इत्यतः संप्रसारणानुवृत्तौ “ क्रमितमिशमिस्तन्नामत इच्च ” ॥ ५७६ ॥ (उणादि) इति कृमिः । अन्यथा किमिः । चुञ्जन्तुभेदे, लात्तायां, कृमियुक्ते, खरे, गर्दभे च । वाच० । विष्टानीलङ्गौ, तं० । आ० । सूत्र० । “ किमिउल्लुयंतपगलंतपूरुहिरे ” कृमिजिस्त्वपद्यमानानि ऊर्ध्वं वध्यमानानि प्रगल-त्पूरुधिराणि यस्य स तथा तम् । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

किमिच्छय-किमिच्छक-न० । कः किमिच्छति, यो यदिच्छति तस्य तद्दानम्, समयपरिभाषयैव किमिच्छकमुच्यते । इच्छादानं, आ० म० प्र० । दश० । किमिच्छसि किमिच्छसीति पृच्छति प्रश्नकारके, भोजनाद्यर्थमाह्वनाय नियुक्ते श्रुत्यादौ, इच्छाविषय-प्रश्नपूर्वके पृच्छानुरूपदेयमात्रेऽपि, वाच० ।

किमिण-कृमिण-त्रि० । कृमियुक्ते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । “ किमिणवहुडुरजिगंधेसु ” प्रश्न० ५ संव० द्वार । कृमिरस्यस्य । कृमिवति, वाच० ।

किमिय-कृमिज-न० । “ कोसेज्जपट्टमादी, जं किमियं तु पवुच्च-ति ” इत्युक्तवक्त्रेण कौशेयादौ वस्त्रभेदे, पं० भा० । पं० चू० ।

किमिरागकंवल-कृमिरागकम्बल-पुं० । कृमिरागकं वस्त्रे, प्र-ज्ञा० १७ पद ।

किमिरागरक्त-कृमिरागरक्त-न० । कीटजसूत्रभेदे, वस्त्रभेदे च । आ० म० । अत्र वृद्ध्याख्या-कच्चिद् विषये मनुष्यादिशोणितं गृह्णत्वा केनापि योगेन युक्तं प्राजनसंपुटे स्थाप्यते, तत्र च प्रभूताः कृमयः समुत्पद्यन्ते, ते च वाताजिलापिणो भाजनच्छिद्रैर्निर्गत्य तदासन्नं पर्यटन्तो लाशजालं प्रमुञ्चन्ति, ताश्च कीलेकेषु लग्नाः परिगृह्णन्ते, तत्कृमिरागं पट्टसूत्रमुच्यते । तच्च रक्तवर्णं कृमिसमुत्पत्त्यात् स्वपरिणामत एव रक्तं भवति । अन्ये त्वजि-दधति-यदा तत्र शोणिते कृमयः समुत्पन्ना भवन्ति तदा सकृ-मिकमेव तन्मलित्वा किट्टि संपरित्यज्य रसो गृह्यते, तत्र च कश्चिद्योगः प्रक्षिप्यते, तेन यद्रज्यते पट्टसूत्रं तत् कृमिरागमिति । तच्च धौताद्यवस्थास्वपि न मनागपि रागं मुञ्चति । आ० म० प्र० । अनु० । ये हृदिरकृमय उत्पद्यन्ते तान् तत्रैव मृदित्वा क-चवरमुत्तार्य तदस्य किञ्चित् योगं प्रक्षिप्य पट्टसूत्रं रज्जयति, स

च रसः कृमिरागो ज्ञप्यते अनुत्तारोति, तत्र कृमीणां रागो र-
क्षकरसः कृमिरागस्तेन रक्तं कृमिरागरक्तम् । स्या० ४ ठा० २ उ० ।
किमिरायं-देशी-वाक्कारके, दे० ना० २ वर्ग ।

किमिरासि-कृमिराशि-पुं० । अनन्तजीवे वनस्पतिभेदे, प्र-
हा० १ पद ।

किमु-किमु-अव्य० । कै किमुः । प्रश्ने, विशेषे । आ० म० द्वि० ।
निषेधे, वितर्के, निन्दायां च । वाच० ।

किम्पय-किम्पय-त्रि० । किंविकारे, जी० ३ प्रति० ।

किम्पय-किम्पित-न० । जाड्यतायाम्, सर्वशरीरावयवाना-
मवशित्वे, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

क्रिया-क्रिया-स्त्री० । “हृश्रोहीकृत्स्नक्रियादिष्टास्वित्” । ८।२।
१०४ । इति इकारो भवति “करणे, व्यापारे, “हृश्रं नाणं क्रि-
याहीणं, हया अघ्राणिणो क्रिया” प्रा० १ पाद ।

क्रियापर-क्रियापर-त्रि० । चारित्रमोहनीयकर्मकृत्योपशमानमु-
क्तिसाधनानुष्ठानकरणपरायणे, पञ्चा० ३ विव० ।

किर-किल-अव्य० । “किलायवादिवासहनहेः किराहवश्दिवे-
सहुंनार्हि” ॥ ८।४।४११ । इत्यपञ्चशे किलस्य किरः । प्रा० ४ पाद ।
“किरेरहिरकिलाथे वा” ॥ ८।२।१८६ । इति प्राकृतेऽपि किलाथे
किरः । प्रा० २ पाद । दे० ना० २ वर्ग । संज्ञावनायाम्, तं० । निश्च-
ये, तं० । संशये, आ० म० द्वि० । परोक्षातागमवादसंसूचने,
दश० १ अ० ।

किरण-किरण-पुं० । कीर्यते परितः कृ कर्मणि ल्युः । वाच० ।
रविकरणे, अभिनवादित्यकरे, औ० । रश्मौ, क० प्र० । को० ।

किरणावली-किरणावली-स्त्री० । स्वनामख्यातायां पर्युपणा-
कल्पवृत्तौ, कल्प० १ क्षण ।

किरमाण-कीरमाण-त्रि० । आवर्त्तमाने, “तह सावज्जं जोगं प-
रस्स ठाप निट्ठियं किरमाणं” दश० ७ अ० । आचा० ।

किराय-किरात-पुं० । स्त्री० । किरमवस्कारादेर्निःक्षेपस्थानं पर्य-
न्तमवति अत आण, उप० स० । “तत्तकुण्डं समारज्य, राम-
क्रेत्रान्तिकं शिवे ! किरातदेशो विज्ञेयो, विन्ध्यशैले ऽवतिष्ठते” इ-
त्युक्तलक्षणे देशे, वाच० । अनार्यदेशविशेषे, प्रव० १४८ द्वार ।
सूत्र० । तद्देशानां राजा आण किरातः, तद्देशनृपे, बहुषु अणो
बुक् किराताः । जातौ स्त्रियां डीप् । मत्स्यभेदे, पुं० स्त्री० । चा-
मरवाहिन्याम्, स्त्री० । भूमिनिम्बे, पुं० । घोटकरक्षके, अल्पतनौ,
त्रि० । वाच० । “किराते चः” ॥ ८।१।१८३ ॥ इति किराते
कस्य चो भवति । “चिलाओ” पुत्रिन्द एवायं विधिः । कामरु-
पिणि तु नेष्यते-“नमिमो हरकिराथ” प्रा० १ पाद ।

किरितड-गिरितट-न० । पुं० । “चुल्लिकापैशाचिके तृतीयचतु-
र्थयोरारद्यद्वितीयौ” । ८।४। ४३४ । इति चुल्लिकापैशाचिके
तृतीयस्य प्रथमः । गिरितटं, किरितटं । पवर्त्तमान्ते, प्रा० २ पाद ।

किरिया-क्रिया-स्त्री० । भावे करणादौ वा यथायथं “कृञः श च”
। ३।३।१०० । वाच० । “हृश्रोहीकृत्स्नक्रियादिष्टास्वित्” । ८।
२।१०४ । इति संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनतापूर्वं इकारः । प्रा० १
पाद । करणे, नि० चू० १ उ० । व्यापृतौ, स्या० ३ ठा० ३ उ० ।
व्यापारः, कर्म, क्रियेत्यनर्थान्तरम् । विशेषे । आव० । आरम्भे, निष्कृ-

तौ, शिक्तायाम्, पूजायाम्, संप्रधारणे, विवादविचाराङ्गे साधने,
सामाद्युपाये, वाच० । करोतीत्यादिके आख्याते, प्रव० ३ द्वार ।

(१) क्रियायाः स्वरूपनिरूपणम् ।

(२) क्रियाया निन्नेपः ।

(३) क्रियाया भेदनिरूपणम् ।

(४) स्पृष्टास्पृष्टत्वादिना प्राणातिपातक्रियां निरूप्य क्रिया-
याः सक्रियत्वमक्रियत्वं प्राणातिपातक्रियायाः प्रका-
रस्य च निरूपणम् ।

(५) मृषावादादिकमाश्रित्य क्रियाकरणप्रकारः ।

(६) अष्टादश स्थानान्यधिकृत्य एकत्वपृथक्त्वाच्यां कर्म-
बन्धत्वापदर्शनम् ।

(७) ज्ञानावरणीयादि कर्म बध्नन् जीवः कतिभिः क्रिया-
भिः समापयतीति बहुत्वमाश्रित्यैतन्निरूपणम् ।

(८) चतुर्विंशतिदण्डकक्रमणैतन्निरूपणम् ।

(९) मृगबध्नादावुद्यतस्य क्रियां निरूप्य क्रियाजन्यं कर्म
तद्वेदनां चाधिकृत्य क्रियानिरूपणम् ।

(१०) स्वामिभावतः क्रियां निरूप्य क्रियान्तराणां विषयनि-
रूपणम् ।

(११) श्रमणोपासकस्य क्रियाः कथयित्वा श्रमणयुक्ते गच्छ-
तोऽनगरस्य क्रियाप्ररूपणम् ।

(१२) सयमासकेन तप्तलोहमुत्क्षिपतः क्रियाः ।

(१३) वर्षाज्ञानार्थं हस्तादिप्रसारयतः क्रियां निरूप्य ताल-
मारुह्य तत्फलं पातयतः क्रियानिरूपणम् ।

(१४) शरीराणि निर्धर्त्तयतः क्रियामुक्त्वा प्राणातिपाता-
दिना क्रियमाणायाः क्रियाया निरूपणम् ।

(१५) ज्ञानयुक्तेनापि क्रिया विधेयेति क्रियाऽष्टकम् ।

(१) क्रियायाः स्वरूपनिरूपणम्--

क्रिया च भावना उत्पादयितुर्व्यापाररूपा साध्यत्वेनाभिधीयमा-
नेति बोध्यम् । “व्यापारो भावना सैवो-त्यादना सैव च क्रिया”
इति हर्युक्तेः “यावत्सिद्धमसिद्धं वा, साध्यत्वेनाभिधीयते । आश्रि-
तक्रमरूपत्वात्, सा क्रियेत्यभिधीयते” इति । “साध्यत्वेन क्रिया
तत्र, तिङ्पदैरभिधीयते” इति वाक्यपदीयाच्चा (यावदिति) सर्वमि-
त्यर्थः । तदेव विवृणोति- (सिद्धमसिद्धं वेति) सिद्धं वर्त्तमानध्वंस-
प्रतियोगि, तद्विजितमसिद्धम् । तच्च वर्त्तमानं भविष्येति द्वि-
विधम् ; तेनापचत् पठ्यति पचतीत्यादौ सर्वत्र साध्यत्वेन अ-
सत्त्वरूपत्वेनाभिधीयमाना क्रियेति, क्रियाशब्दस्य रुदिरनेन
दर्शितेति ज्ञावः । यौगिकत्वमप्याह- (आश्रितक्रमरूपत्वा-
दिति) आश्रितः क्रमो रूपं यस्यास्तत्त्वात् , पूर्वापरीचृताव-
यवकत्वादित्यर्थः । तदीयावयवानामभिधायकत्वाच्चः श्रयण-
पर्यन्तानां क्रमेणोत्पत्तेः क्रियापदेन तत्समुदायोऽभिधीयते ।
यत्र च न क्रमिको व्यापारोऽस्ति तत्र रुदिरादरणीयेति पौर्वा-
पर्यारोपेण वा सर्वत्र फलस्य स्वजनकव्यापारगतपौर्वापर्या-
रोपवत्त यौगिकत्वम् । अत एव फलमात्रबोधकस्यापि क्वचित्
धातुत्वसिद्धिरिति फलितार्थः । इयांस्तु विशेषः-पाक इत्यादौ
धातुत्वासाधित्वेनोपस्थाप्यायाः क्रियायाः सिद्धक्रियारूपे घञ-
र्थे विशेषणत्वम् , पचतीत्यादौ तु नैवमिति । अत एव-“साध्य-
त्वेन क्रिया तत्र, तिङ्पदैरभिधीयते” इति वाक्यपदीयकारिका-
व्याख्यायां नृषणसारदर्पणे तिङ्पदैरित्येतत् तद्गुणसंज्ञिज्ञानब-
हुव्योहिणा तिङन्तपदैर्धातुजिरित्यभिहितम् । तेन सर्वत्र धातोः

साध्यरूपक्रियाबोधकत्वम् । किञ्च-क्रमिकावयवानामेकदाऽ-
सत्त्वेऽपि यत्किञ्चिदवयवसत्त्वकालं वर्तमानत्वावधारः । अ-
वयवावयवविनोदनेदारापोत् । जूनभविष्यत्त्ववधारस्तु सर्वेषा-
मवयवानां जूनभविष्यत्त्वयोरैव, न तु यत्किञ्चित्क्रियाव्यक्ति-
भूतत्वादौ । उक्तञ्च वाक्यपदीय-

“ गुणतूनैरवयवैः, समूहः क्रमजन्मनाम् ।

बुद्ध्या प्रकल्पिताऽनेदः, क्रियान व्यपदिश्यते” ॥१॥ इति ।

अस्यार्थः-क्रमिकतत्त्वद्वयापारं प्रति गुणतूनैर्गुणभावेन जास-
मनैरवयवैरुपलक्षितः बुद्ध्या प्रकल्पितोऽभेदो यस्मिन् तद्रूपः
क्रमजन्मनां व्यापाराणां समूहः क्रियति । अत्र क्षणनश्वराणां
व्यापाराणां मेलनात्सिद्धा बुद्ध्युत्पत्तिः । तथा च बुद्धिजन्यसं-
स्कारद्वारा तेषां मेलनसम्भव इति ज्ञायः । अत एव ज्ञाप्ये क्रि-
या हि नामेयमन्तपरिदृष्टा पूर्वापरीक्षितावयवा न शक्यते
पिण्डीक्षता निदर्शयितुमिति व्यापारभमुदायमिकायाः क्रि-
याया दर्शनायोग्यत्वोक्त्या तदवयवानां तादृशत्वम् व्यातरक-
मुखेन दर्शितम् । तस्याश्चाभिन्नैकबुद्धिचिपयतया एकत्वव्यव-
हार इत्यपि वेद्ध्यम् । अथवाऽनेकव्यापारव्यतिवृत्तिजातिरेव क्रि-
येति सिद्धान्तकल्प आदरणीयः, तस्याश्च व्याक्तद्वारेव सा-
ध्यत्वम् । अस्ति च पञ्चित्वादिकं ज्ञानिः, पञ्चतीत्याद्यनुगतव्य-
वहारात् । तज्ज्ञानेऽनेकव्यादेकव्यवहार इति मन्तव्यम् । तदु-
क्तं वाक्यपदीये-“जातिमन्ये क्रियामाहु-रनेकव्यक्तिवर्तिनीम् ।
असाध्यां व्यक्तिरूपेण, सा साध्यम्यनिधीयते” इति । युक्तञ्चेतत् ।
सर्वत्रैव लाघवाज्जातिशक्तिस्वीकारेण पच्यदिधातुनामपि तत्रै-
व शक्तिरुच्यतेति दिक् । सा च क्रिया धातुवाच्या फलव्यापारो-
मयरूपा, तद्विशिष्टरूपा वा । “फलव्यापारयोधातुः” इत्यग्रिमव-
चनात् । व्यवस्थापयिष्यते च मतभेदेन फलव्यापारयोः पृथक्-
शक्या विशिष्टशक्या वा धातुवाच्यता । अत्र फलांशस्य
कर्तुर्दृष्टत्वेऽपि प्राधान्याज्जावात् व्यापारस्यैव प्राधान्यं स-
मुचितम् । तस्य च साध्यतया कर्मतिरिक्तसर्वकारकाणां
तत्रैव स्वस्वव्यापारद्वारासाधकत्वेनान्वयः । कर्मणस्तु फल एव,
क्रियाजन्यफलाश्रयतयैव तस्योद्देश्यत्वादिति विवेकः । उक्तं च
वाक्यपदीये-

“प्राधान्यात् क्रिया पूर्व-मर्थस्य प्रविभज्यते ।

साध्यप्रयुक्तान्यङ्गान्, फलं तस्याः प्रयोजकमिति” ।

अर्थस्य फलस्य तदपेक्षेत्यर्थः । प्राधान्यात् विशेष्यत्वात्
साध्यं प्रयुक्तं यैः तानि साध्यसाधकानि अङ्गानि, कारकाणीत्यर्थः ।
अत्र फलस्य क्रियाप्रयोजकत्वाभिधानम्, तदुद्देशेनैव क्रियायां
प्रवृत्तिरित्येवानिस्त्राय, तथा च सर्वो लोकः स्वामीफलमभिप्रे-
षुस्तत्साधनाय यतते, लभते च ततस्तत्फलमुपायसंसाधनेन ।
एवं च क्रियाफलं विष्कलत्वादिकमन्त्रीषुः पाकाय यतमानो जनः
पाकसंसाधनेन फलं लभते । ततश्च फलसाधनतया पाकादेरपी-
ष्टत्वात् साध्यत्वम् । फलविशिष्टक्रियाया धात्वर्थत्वमेतत्तु विशि-
ष्टत्वेनैवेष्टत्वात् विशिष्टस्यैव साध्यत्वमिति विशेषः । कारकान्वय-
स्वेतन्मते पूर्वोक्तदिशाऽवसेयः, एकदेशान्वयस्वीकाराच्च न क-
र्मणोऽनन्वयमिति बोध्यम् । तथा चैवरीत्या साध्यत्वेन क्रियां जा-
नता जनेन तस्याः प्राधान्यबुद्ध्यापि यैवाख्याताततया धातुः प्र-
युज्यते । अन्यथा कृदन्ततया, एवञ्च भावकृदन्तस्थले धातुना
साध्यरूपक्रियाऽवबोधनेऽपि तस्याः प्रत्ययार्थसिद्धरूपक्रिया-
विशेषणत्वेन न प्राधान्यम् । ज्ञावप्रधानमाख्यातमित्यादिरुक्त-

वचनस्य, प्रकृतिप्रत्ययार्थयोः प्रत्ययार्थस्यैव प्राधान्यमिति न्या-
यस्य च परस्परविरोधपरिहाराय न्यायस्य आख्यातानिरिक्तावि-
षयव्यवस्थापनम् । हरिणाऽपि धातुभावकृताः क्रियावचित्वा-
विशेषेऽपि धातुना साध्यत्वेन, कृता तु सिद्धत्वेन क्रियाया बोधन-
मिति व्यवस्थापितम् । यथा-“साध्यत्वेन क्रिया तत्र, धातुरूप-
निबन्धना सिद्धतावस्तु यस्तस्याः, स घञादिनिबन्धनः” ॥१॥
इति । “आख्यातशब्दं ज्ञागभ्यां, साध्यसाधनवर्तिना । प्रकल्पा-
ता यथा शास्त्रे, स घञादिव्यपि क्रमः” ॥२॥ इत्येताभ्यां भागाभ्यां
पश्य मृगां धावनीत्यादौ तिङन्ताभ्यां साध्यसाधनवर्तिनात् ।
मृगां धावनीत्येतस्य साधनत्वम्, अपरस्य साध्यत्वम्, क्रियाका-
रकभावेन तयोरन्वयात् । घञार्थक्रियायास्तु इतरां क्रियायामेव
साधनत्वमिति विवेकः । साध्यत्वञ्च लिङ्गसंख्याऽनन्वार्यत्वम्, त-
द्विपरीतं सिद्धत्वम् । तथा च घञाद्युपस्थाप्या क्रियायाः लिङ्गसं-
ख्यान्ययित्वेनापराक्रियायां साधनत्वम् । युक्तञ्चेतत् । यत्
घञन्तादौ द्विविधा क्रियायां ज्ञानम्, कारकाणां साध्यक्रियायामेवा-
न्वयोपगमात् । कृदन्तस्थले कारकविभाक्प्रयोगस्य सार्वजनी-
नतया साध्यत्वेन तदुपस्थितावेव कारकान्वयोपपत्तिः । “साध्य-
स्य साधनाकाङ्क्षेति” “नियतं साधने साध्यं, क्रिया नियतसाध-
नेति” “साध्यत्वेन निमित्तानि, क्रिया परमपेक्षते” इति चाभि-
युक्तोक्तेः । अत एव स्तां कं पाक इत्यादौ द्वितीयान्ततापद्यते,
साध्यक्रियाफलस्य विशेषणस्य द्वितीयानुशासनात् । घञाद्यु-
पस्थाप्यक्रियाविशेषणस्य तु विशिष्य लिङ्गतया प्रथमाद्यन्तता,
“कृदभिहितो जावो द्रव्यवत् प्रकाशते” इति ज्ञाप्योक्तेः । कृदभि-
हितः कृता बोधितः, भावो भावना, धात्वर्थस्वरूपमिति यावत्
द्रव्येण तुल्यं प्रकाशते द्रव्यधर्मान् लिङ्गसंख्याकारकत्वानि भज-
ते इति यावत् । अत्र द्रव्यत्वं लिङ्गसंख्यान्ययित्वमेव, योग्यत्वात्,
न तु पृथिव्याद्यात्मकत्वं, ज्ञानपाकादौ तदभावात् । नापि “वस्तु-
पलक्षणं यत्र, सर्वनाम प्रयुज्यते । छव्यमि-युच्यते सोऽर्थो, भेद्य-
त्वेन विवक्षितः” ॥ १ ॥ इति पारिभाषिकसर्वनामपरामर्शयो-
ग्यत्वादिरूपम्, साध्यक्रियाया अपि तथात्वेनाविज्ञापपत्तेः, किन्तु
सत्त्वप्रधानानि नामानीत्येकवाक्यतया सत्त्वद्रव्ययोः पर्यायत्वस्य
बहुषु स्थलेषु दर्शनात् सत्त्वभूतत्वमेव छव्यत्वमिति फलितार्थः ।
क्रिया न युज्यते इत्यादिना लिङ्गाद्ययोगस्यासत्त्वक्षणाभिधाना-
त्, तद्योगस्यैव सत्त्वलक्षणत्वौचित्यादिति तु तत्त्वम् । वैयाक-
रणादिमते चल इत्यादौ क्रियायां शक्तिः । वाच० । देशादेशान्तर-
प्राप्तिहेतौ, सम्म० १ काण्ड । कर्मणि, प्रति० । नचैकस्य देशादे-
शान्तरप्राप्तिहेतुः क्रियान केनचित् प्रमाणनावसानं शक्यति
यत्तद्वयम्, पूर्वपर्यायग्रहणपरिणाममुच्चताऽध्यक्षेणांतरग्रहणा-
त्, यथा स्तम्भादावधोजाग्रहणमत्यज्यन ऊर्ध्वादिभागग्रहण-
म् । सम्म० १ काण्ड । द्रव्यसमवायिनि कर्माख्य वैशेषिकसंमते
पदार्थे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । स्था० । परिस्पन्दे, सूत्र० १ श्रु०
१२ अ० । “ गतिर्य किरिया अकिरिया वा, णेव समं णिषेस्य ”
क्रिया परिस्पन्दलक्षणा, तद्विपर्यस्ता त्वक्रिया । सूत्र० २ श्रु० १
अ० । करणे, कर्मनिबन्धनचेषायाम्, प्रज्ञा० २१ पद । आव० ।

(१) तत्र नामस्थापने सुगमत्वादनारब्ध छव्यादिकां

क्रियां प्रतिपादयितुमाह--

दब्बे किरिए अ एयण, पयोमुवाय करणिज्ज नमुदारे ।
इरियावहसंमत्तो, सम्पत्तं च व भिच्छते ॥१॥ सूत्र० नि० ।
(दब्बे इत्यादि) तत्र द्रव्ये छव्यविषये या क्रिया पजनता । ‘पज्ज’
कम्पनं, जीवस्याजीवस्य वा कम्पनरूपा चक्षनस्वभावा सा छव्य-

क्रिया, साऽपि प्रयोगाद्विज्ञसया वा जवेत् । तत्राप्युपयोगपूर्विका वाऽनुपयोगपूर्विका वाऽकिर्निमेषमात्रादिका वा सा सर्वा रूढ्यक्रियाः । जावक्रिया त्वयम्-तद्यथा-प्रयोगक्रिया, उपायक्रिया, करणीयक्रिया, समुदानक्रिया, ईर्यापथक्रिया, सम्यक्त्वक्रिया, मिथ्यात्वक्रिया चेति । तत्र प्रयोगक्रिया मनोवाक्यायलक्षणत्रिधा । तत्र स्फुरद्भिर्मनोऽयैरात्मन उपयोगो भवति, एवं वाक्यायोरपि वक्तव्यम् । तत्र शब्दे निष्पाद्ये वाक्यायैर्द्वयोरनुपयोगः । तथा चात्म-“गिहह य काऽएणं, णिसिरह तह वाऽएण जोगेण ।” गमनादिका तु कायक्रियैव । उपायक्रिया तु घटादिकं रूढं येनोपायेन क्रियते । तद्यथा-मूखननमर्दनचक्रारोपणदण्डचक्रसलिलकुम्भकारव्यापारैर्यावद्भिर्निरुपायैः क्रियते सा सर्वोपायक्रिया । करणीयक्रिया तु यद्येन प्रकारेण करणीयं तत्तैव क्रियते नान्यथा । तथाहि-घटा मृत्पिण्डादिकयैव क्रियते, न पाषाणसिकतादिकयैति ३ । समुदानक्रिया तु यत्कर्म प्रयोगगृहीतं समुदायावस्थं सत्प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशरूपतया यथा व्यवस्थाप्यते सा समुदानक्रिया । सा च मिथ्यादृष्टेरारण्य सूक्ष्मसंपरायं यावद् भवति । ४ । ईर्यापथक्रिया तूयशान्तमोहादारण्य सयोगिकेवलिनं यावदिति ५ । सम्यक्त्वक्रिया तु सम्यग्दर्शनयोग्याः कर्मप्रकृताः सतसम-तिसंख्या यथा बध्नाति साऽभिधीयते । मिथ्यात्वक्रिया तु सर्वाः प्रकृतीर्विशुत्तरसंख्यासतीर्थङ्कराहारकशरीरतदङ्गोपाङ्ग-त्रिकराहिता यथा बध्नाति सा मिथ्यात्वक्रियेत्यभिधीयते । सूत्रं २ श्रुं २ अ० ।

(३) क्रियाया भेदानाह-

एणा किरिया ।

एका अविचक्षितविशेषतया करणमात्रविवक्षणात् करणं क्रिया कायिकयादिका । स्था० १ ठा० । आस्तिकमात्रम् । स० १ सम० ।

दो किरियाओ पन्नत्ताओ । तं जहा-जीवकिरिया चेव, अजीवकिरिया चेव ॥

सूत्राणि षट्त्रिंशत्, करणं क्रिया, क्रियत इति वा क्रियेति । ते च द्वे प्रश्ने प्रकृतिं जिनैः । तत्र जीवस्य क्रिया व्यापारो जीवक्रिया । तथा अजीवस्य पुल्लसमुदायस्य यत्कर्मैर्यापथं, तथा परिणमनं सा अजीवक्रियेति । इह 'चेय' शब्दस्य 'चेव' शब्दस्य च पाठान्तरे प्राकृतत्वाद् द्विर्भाव इति, चेयंत्यं च समुच्चयमात्र एव प्रतीयते, अपि चेत्पादवदिति । स्था० २ ठा० १ उ० ।

पुनः प्रकारान्तरेण प्रतिपादयति—

दो किरियाओ पन्नत्ताओ । तं जहा-काइया चेव, आहिगर-णिया चेव । दो किरियाओ पन्नत्ताओ । तं जहा-पाउसितया चेव, पारियावणिया चेव । दो किरियाओ पन्नत्ताओ । तं जहा-पाणाइवायकिरिया चेव, अपच्चखाणकिरिया चेव । दो किरियाओ पन्नत्ताओ । तं जहा-आरंजिया चेव, परिग-हिया चेव । दो किरियाओ पन्नत्ताओ । तं जहा-मायावत्ति-या चेव, मिच्छादंसणवत्तिया चेव । दो किरियाओ पन्न-त्ताओ । तं जहा-दिट्ठिया चेव, पुट्ठिया चेव । दो किरियाओ पन्नत्ताओ । तं जहा-पाकुच्चिया चेव, सामन्तोवनिवाइया चेव । दो किरियाओ पन्नत्ताओ । तं जहा-साहत्तिया चेव,

नेनत्थिया चेव । दो किरियाओ पन्नत्ताओ । तं जहा-आ-णवणिया चेव, वेयारणिया चेव । दो किरियाओ पन्नत्ताओ । तं जहा-अणजोगवत्तिया चेव, अणवकंखवत्तिया चेव । दो किरियाओ पन्नत्ताओ । तं जहा-पेज्जवत्तिया चेव, दोसवत्तिया चेव । स्था० २ ठा० १ उ० ।

(अणभोगवत्तिया चेव त्ति) अनाभोगोऽज्ञानादि, अज्ञानं प्रत्ययो निमित्तं यस्याः सा तथा । (अणवकंखवत्तिया चेव त्ति) अनाकाङ्क्षा स्वशरीराद्यनपेक्षत्वं, सैव प्रत्ययो यस्याः सा । स्था० २ ठा० १ उ० । आ० चू० । (प्रभेदादिप्रकरणे तत्त-च्छब्दे वक्ष्यते)

तिविहा अन्नाणकिरिया पन्नत्ता । तं जहा-मइअस्साणाकि-रिया, सुयअस्साणकिरिया, विभंगअस्साणकिरिया ॥

(मइअस्साणकिरिय त्ति) “अविसेसिया मइ श्विय, संमहिठिस्स सा मइस्साणं । मइअस्साणं मिच्छा-दिट्ठिस्स सुयं पि एमेव” त्ति । मत्यज्ञानाक्रिया अनुष्ठानं मत्यज्ञानक्रिया, एवमितरेऽपि । नवरं विप्रज्ञा मिथ्यादृष्टेरवधिः स एवाज्ञानं विभङ्गाज्ञानमिति । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

“ एनाहिं पंचहिं पंचवीसकिरियाओ सूचिताओ । तं जहा-मिथ्याक्रिया १ प्रयोगक्रिया २ समुदानक्रिया ३ ई-र्यापथिका ४ कायिका ५ अधिकरणक्रिया ६ प्राद्वेषिकी ७ प-रितापनिका ८ प्राणातिपातक्रिया ९ दर्शनक्रिया १० स्पर्शनक्रि-या ११ सामन्तक्रिया १२ अनुपातक्रिया १३ अनाजोगक्रिया १४ स्वइस्तक्रिया १५ निसर्गक्रिया १६ विदारणक्रिया १७ आ-ज्ञापनक्रिया १८ अनाकाङ्क्षक्रिया १९ आरम्भक्रिया २० प-रिग्रहक्रिया २१ मायाक्रिया २२ रागक्रिया २३ द्वेषक्रिया २४ अप्रत्याख्यानक्रिया २५” इति । आ० चू० ४ अ० । आ० म० । भ० । दुर्व्यापारविशेषं, स० ४ सम० । श्रौ० ।

कइ एं जंते ! किरियाओ पणत्ताओ ! गोयमा ! पंच कि-रियाओ पणत्ताओ । तं जहा-काइया, आहिगरणिया, पाउसिया, पारियावणिया, पाणाइवायकिरिया ॥

करणं क्रिया, कर्मबन्धनिबन्धनं चेष्टा इत्यर्थः । सा पञ्चधा । त-द्यथा- (काइया इत्यादि) चीयते इति कायः शरीरं, काये भवा, कायेन निर्वृत्ता वा कायिकी । तथा-अधिक्रियते स्थाप्यते नार-कादिष्वात्माऽनेनैव अधिकरणमनुष्ठानविशेषो बाह्यं वस्तु चक्रस्-रूपादि तत्र भवा, तेन वा निर्वृत्ता आधिकरणिकी । (पाउसिया इति) प्रद्वेषो मत्सरः कर्मबन्धहेतुरकुशलो जीवपरिणामविशेष इत्यर्थः । तत्र जवा, तेन वा निर्वृत्ता, सा एव वा प्राद्वेषिकी । (पा-रियावणिया इति) परितापनं परितापः, पीडाकरणमित्यर्थः । तस्मिन् जवा, तेन वा निर्वृत्ता, परितापनमेव वा पारितापनि-की । (पाणाइवायकिरिया इति) प्राणा इन्द्रियादयः, तेषाम-तिपातो विनाशः, तद्विषया, प्राणातिपात एव वा क्रिया प्राणा-तिपातक्रिया । प्रज्ञा० ३१ पद । स्था० ।

पाउसिया एं जंते ! किरिया कतिविहा पणत्ता ! गोयमा ! तिविहा पणत्ता । तं जहा-जेण अप्पणो वा परस्स वा तदुज-यस्स वा असुभं मणं पथरेइ, सेत्तं पाउसिरिया किरिया ॥

प्राद्वेषिकी त्रिजेदा । तद्यथा- (जेण अप्पणो इत्यादि) येन प्रका-रेण जीवा आत्मनः स्वस्य वा, अन्यस्य वा आत्मव्यतिरिक्तस्य,

उभयस्य वा स्वपरवृत्तणस्योपरि अशुभमकुशलं मनोऽन्तःकरणं प्रधारयति प्रकर्षेण धारयति, करोतीत्यर्थः । तेन कारणेन विषयस्य त्रैविध्यात् त्रिविधा प्राद्वेषिकी क्रिया । तथाहि-कश्चित्स्मिन् प्रयोजने स्वयमनुतिष्ठते, पर्यन्ते विपाकदारुणे संवृत्ते सति अविवेकादात्मन एवोपरि अकुशलं मनः संप्रधारयति । एवं कश्चित्परस्य कश्चित्स्वपरयोरपीति ।

पारियावणिया एं जंते ! किरिया कतिविहा पसत्ता ? गोयमा ! तिबिहा पसत्ता । तं जहा-जेणं अप्पणो वा परस्स वा तदुभयस्स वा असायं वेदणं उदीरेति, सेत्तं परियावणिया किरिया ।

पारितापनिक्यपि त्रिविधा । तद्यथा-“जेणं अप्पणो” इत्यादि । येन प्रकारेण कश्चित् कुतश्चित् हेतोरविवेकत आत्मन एवास्मात् दुःस्वरूपां वेदनामुत्पादयति । कश्चित्परस्य, कश्चिदुभयस्य । ततः स्वपरतदुभयज्ज्ञेदाद्भवति त्रिधा पारितापनिकी क्रिया । आह-एवं सति लोचकरणतपोऽनुष्ठानाकरणप्रसङ्गः, यथायोगं स्वपरोभयासातवेदनाहेतुत्वात् । तदयुक्तम् । विपाकहितत्वेन चिकित्साकरणवत् लोचकरणादेरसातवेदनाहेतुत्वायोगात् । अशक्यतपोऽनुष्ठानप्रतिषेधाच्च । उक्तञ्च-“सो ह्यु तवो कायव्वो, जेण मणोऽमंगलं न चित्तेइ । जेण न इन्दियहाणां, जेण इ जोगा न हायंति ” ॥ १ ॥ “कायो न केवलमयं परिपावनीयो, मृष्टैरसैर्वहुविधैर्न च लालनीयः । चित्तेन्द्रियाणि न चरन्ति यथोत्पथेषु, वश्यानि येन च तथाऽऽचरितं जितानाम् ” ॥ १ ॥ इति ।

पाणाइवायकिरिया णं भंते ! कतिविहा पसत्ता ? गोयमा ! तिबिहा पसत्ता । तं जहा-जेणं अप्पणं वा परं वा तदुजयं वा जीवियाओ ववरोवइ, सेत्तं पाणाइवायकिरिया ।

प्राणातिपातक्रियाऽपि त्रिविधा । तद्यथा-(जेणं अप्पणं इत्यादि) येन प्रकारेण कश्चिदविवेकी भैरवप्रतापादिनाऽऽत्मानं जीविताद्व्यपरोपयति, कश्चित्प्रद्वेषादिना परम्, कश्चिदुभयमपीत्यतः प्राणातिपातक्रियाऽपि त्रिविधा । अत एव कारणाद्भगवद्भिरकालमरणमपि प्रतिषिद्धम्, प्राणातिपातक्रियादोषसंज्ञत्वात् ।

(४) स्पृष्टास्पृष्टत्वादिना प्राणातिपातक्रियां निरूपयति-

अरिय णं भंते ! जीवाणं पाणाइवाए णं किरिया कज्जइ ? हंता अत्थि । सा भंते ! किं पुट्टा कज्जइ, अपुट्टा कज्जइ ? जाव निव्वायाएणं । छदिसिं वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं सिय पंचदिसिं । सा जंते ! किं कमा कज्जइ, अकमा कज्जइ ? गोयमा ! कमा कज्जइ, नो अकमा कज्जइ । सा भंते ! किं अत्तकडा कज्जइ, परकमा कज्जइ, तदुभयकमा कज्जइ ? गोयमा ! अत्तकमा कज्जइ, णो परकडा कज्जइ, णो तदुजयकमा कज्जइ । सा जंते ! किं आणुपुव्विकमा कज्जइ, अणुपुव्विकडा कज्जइ ? गोयमा ! आणुपुव्विकमा कज्जइ, नो अणुपुव्विकडा कज्जइ । जा य कमा जा य कज्जइ जा य कज्जिस्मइ, सव्वासा आणुपुव्वि कडा नो अणुपुव्वि कड ति वत्तव्वं सिया । अत्थि णं जंते ! नेरइयाणं पाणाइवायकिरिया कज्ज-

इ ? हंता अत्थि । सा जंते ! किं पुट्टा कज्जइ, अपुट्टा कज्जइ जाव नियमा छदिसिं कज्जइ । सा जंते ! किं कमा कज्जइ, अकमा कज्जइ, तं चेव जाव नो अणाणुपुव्वि कड ति वत्तव्वं सिया । जहा नेरइया तहा एगिंदियवज्जा जाणियव्वा जाव वेमाणिया । एगिंदिया जहा जीवा तहा भाणियव्वा । तहा पाणाइवाए तहा मुसावाए तहा अदिन्ने मेहुणे परिग्गहे कोहे जाव मिच्छादंसणसद्धे । एवं एएणं अट्ठारसचउव्वंसं दंसगा जाणियव्वा । सेवं जंते ! भंते ! जगवं गोयमे समणं जाव विहरइ ॥

“अर्थात्यादि” । (अत्थि ति) अस्त्ययं पङ्क्तः (किरिया कज्जइ ति) । क्रियत इति क्रिया कर्म, सा क्रियते भवति । ‘पुट्टा’ इत्यादेर्व्याख्या पूर्ववत् । (कमा कज्जइ ति) कृता भवति, अकृतस्य कर्मणाऽभावात् । (अत्तकमा कज्जइ ति) आत्मकृतमेव कर्म जवति नान्यथा । (अणाणुपुव्विकडा कज्जइ ति) पूर्वपञ्चाङ्गिभागो यत्र नास्ति तदनानुपूर्वीशब्देनोच्यत इति । (जहा नेरइयां तहा एगिंदियवज्जा जाणियव्व ति) नारकवदसुरादयोऽपि वाच्यः । एकैन्द्रियवर्जाः, ते त्वन्यथा, तेषां हि दिक्पदे “निव्वायाएणं छदिसिं वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं” इत्यादेर्विशेषाभिलापस्य जीवपदोलक्ष्य भावात् । अत एवाह-(एगिंदिया जहा जीवा तहा जाणियव्व ति जाव मिच्छादंसणसद्धे) इह यावत्करणात्-(माणे माया लोभे पेजे) अनभिव्यक्तमायालोभस्वभावमजिघ्रक्षमात्रं प्रेम (दोसे) अनभिव्यक्तक्रोधमानस्वरूपमप्रीतिमात्रं द्वेषः । कलहो राटिः । (अब्बक्खाणं) असहोपाविष्करणम् । (पेसुत्ते) प्रच्छन्नमसहोपाविष्करणम् । (परपरिवाए) विप्रकीर्णं परेषां गुणदोषवचनम् । [अरइरइ] अरतिमोहनीयोदयाच्चित्तोद्वेगः तत्फला, रतिर्विषयेषु मोहनीयोदयात् चित्ताभिरतिः अरतिरतिः [मायामोसे] तृतीयकपायद्वितीयाश्रयोः संयोगः । अनेन च सर्वसंयोगा उपलब्धिताः । अथवा वेपान्तरभाषान्तरकरणेन यत्परवञ्चनं तन्मायामृषेति । मिथ्यादर्शनं शल्यमिव विविधव्यथानिबन्धनत्वाग्निमिथ्यादर्शनशल्यमिति । ज० १ श० ६ उ० ।

सम्प्रति एताः किमविशेषेण सर्वेषां जीवानां सन्ति किं वा नेति जिज्ञासुरिदमाह-

जीवा णं भंते ! किं सकिरिया अकिरिया ? गोयमा ! जीवा सकिरिया वि, अकिरिया वि । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जीवा सकिरिया वि अकिरिया वि । गोयमा ! जीवा छुविहा पन्नत्ता । तं जहा-संसारसमावन्नगा य, असंसारसमावन्नगा य । तत्थ णं जे ते असंसारसमावन्नगा, ते णं सिद्धा, सिद्धाणं अकिरिया । तत्थ णं जे ते संसारसमावन्नगा ते छुविहा पसत्ता । तं जहा-सेलेसिपमिवन्नगा य, असेलेसिपमिवन्नगा य । तत्थ णं जे ते सेलेसिपमिवन्नगा ते णं अकिरिया, तत्थ णं जे ते असेलेसिपमिवन्नगा ते णं सकिरिया । से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-जीवा सकिरिया वि अकिरिया वि ॥

“ जीवा णं जंते ! ” इत्यादि सुगमम्, नवरम् (संसारसमावन्नगा इति) संसारं चतुर्गतिभ्रमरूपं सम्यगेकीभावेनापन्ना एवं संसारसमापन्नकाः । प्राकृतत्वात्स्वार्थे कप्रत्ययः । तद्विपरीता असंसारसमापन्नकाः । चशब्दौ स्वगतानेकजनेदसूचकौ । तत्र येऽसंसारसमापन्नकास्ते सिद्धाश्च देहमनोवृत्त्यभावतोऽक्रियाः, ये तु संसारसमापन्नकास्ते द्विविधाः—शैलेशीप्रतिपन्नका अशैलेशीप्रतिपन्नकाश्च । शैलेशी नामाग्न्यवस्था, तां प्रतिपन्नाः शैलेशीप्रतिपन्नाः, ततः पूर्ववत् स्वार्थिकः कप्रत्ययः । शैलेशीप्रतिपन्नकाः । तद्वतिरिकाः अशैलेशीप्रतिपन्नकाः । तत्र शैलेशीप्रतिपन्नकास्ते सूक्ष्मवाद्दरायवाङ्मनो-बोगनिरोधादक्रियाः, ये त्वशैलेशीप्रतिपन्नकास्ते सयोगि-त्वात् सक्रियाः ! “ से तेण्ठेण ” इत्याद्युपसंहारवाक्यम् । तदेवं ये सक्रिया ये वाऽक्रियास्ते उक्ताः ॥

संप्रति यथा प्राणातिपातक्रिया भवति तथा दर्शयति—

अत्थि एं जंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ ! ।
हंता अत्थि ॥

“ अत्थि एं जंते ! ” इत्यादि । अस्त्येतत्, एमिति वाक्यालङ्कारे, भदन्त ! जीवानां प्राणातिपातेन प्राणातिपाताध्यवसायेन, क्रिया, सामर्थ्यात् प्राणातिपातक्रिया क्रियते । कर्मकर्त्तर्ययं प्रयोगो भवतीत्यर्थः । अनद्यतनयाऽभिप्रायात्मकोऽयं प्रश्नः । कतमोऽत्र नयोऽयमध्यवसायरूपः इति चेत्, उच्यते—ऋजुसूत्रम् । तथाहि—ऋजुसूत्रस्य हिंसापरिणतिकाल एव प्राणातिपातक्रियोच्यते, पुण्यपापकर्मोपादानानुपादानयोरध्यवसायानुरोधित्वात्, नान्यथा परिणताविति । भगवानपि तां ऋजुसूत्रनयमधिकृत्य प्रत्युत्तरमाह—“ हंता अत्थि ” । हन्तेति प्रेषणप्रत्यवधारणवि-वादेषु । अत्र प्रत्यवधारणे, अस्त्येतत् प्राणातिपाताध्यवसायेन प्राणातिपातक्रिया भवति । “ परिणामियं पमाणं, णिच्छुयमवत्तं-वमाणं ” इत्याद्यागमवचनस्य स्थितत्वात् । अमुमेव वचनमधिकृत्यावश्यकेऽपीदं सूत्रं प्रावर्त्तिष्ट—“ आया चेव अहिंसा, आयाहिं सत्ति निच्छुओ एस ” इति । तदेवं यथा प्राणातिपातक्रिया ज्ञवति तथोक्तम् ।

संप्रति कस्मिन् विषये सा प्राणातिपातक्रिया भवतीत्येतन्निरूपयति—

कम्हि णं जंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ ! । गोयमा ! उसु जीवणिक्काएसु ॥

‘ कम्हि णं ’ इत्यादि सुगमम्, नवरं मारणाध्यवसायो जीवविषयो भवति नाजीवविषयोऽपि, रज्ज्वादौ सर्पादिबुद्ध्या मारणाध्यवसायोऽपि सर्पोऽयमिति बुद्ध्या प्रवर्त्तमानत्वात् जीवविषय एव, न खलु रज्ज्वादौ रज्ज्वादितया परिच्छिन्ने कश्चित्द्विषयं मारणाध्यवसायं विदधाति, ततः प्राणातिपातक्रिया षट्सु जीवनिक्कायेषुक्ता ।

एतामेव प्राणातिपातक्रियामुक्तप्रकारेण नैरयिकादिकं

चतुर्विंशतिद्वारकमधिकृत्य चिन्तयति—

अत्थि एं जंते ! नेरइयाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ ! । गोयमा ! एवं चेव । एवं जाव निरंतरं वेमाणियाणं ।

(अत्थि एं जंते ! इत्यादि) नवरमेष सूत्रपाठः—“ अत्थि एं जंते ! नेरइयाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ ! । हंता अत्थि । कम्हि एं जंते ! पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ ! । गोयमा ! उसु

जीवनिक्काएसु ” एवं तावद्वाच्यं यावद्वैमानिकसूत्रम् । तदेवं यथा प्राणातिपातक्रिया भवति यद्विषया च तत्प्रातिपादितम् ।

(५) संप्रत्येवमेव मृषावादादिविषयाण्यपि सूत्राण्याह—

अत्थि एं जंते ! जीवाणं मुसावाएणं किरिया कज्जइ ! । हंता अत्थि । कम्हि एं जंते ! जीवाणं मुसावाएणं किरिया कज्जइ ! । गोयमा ! सव्वदव्वेसु । एवं निरंतरं ऐरइयाणं जाव वेमाणियाणं । अत्थि एं जंते ! जीवाणं अदिन्नादाणेणं किरिया कज्जइ ! । हंता अत्थि । कम्हि एं जंते ! जीवाणं अदिन्नादाणेणं किरिया कज्जइ ! । गोयमा ! गहणधारणिज्जेसु दव्वेसु । एवं ऐरइयाणं निरंतरं जाव वेमाणियाणं । अत्थि एं जंते ! जीवाणं मेहुणेणं किरिया कज्जइ ! । हंता अत्थि । कम्हि एं जंते ! जीवाणं मेहुणेणं किरिया कज्जइ ! । गोयमा ! रूवेसु वा रूवसहगतेसु वा दव्वेसु । एवं ऐरइयाणं जाव वेमाणियाणं । अत्थि एं जंते ! जीवाणं परिग्गहेणं किरिया कज्जइ ! । हंता अत्थि । कम्हि एं जंते ! जीवाणं परिग्गहेणं किरिया कज्जइ ! । गोयमा ! सव्वदव्वेसु । एवं ऐरइयाणं जाव वेमाणियाणं । एवं कोहेणं माणेणं मायात्तोभेणं पेजेणं दोसेणं कलहेणं अब्भक्खाणेणं पेसुन्नेणं परिवाएणं अरतिरति ए मायामोसेणं मिच्छादंसणसत्तेणं सव्वेसु जीवणेरइयजेदेणं भाणियव्वं निरंतरं जाव वेमाणियाणं ति; एवं अट्ठारस एए दंरुगा ॥

“ अत्थि एं जंते ! मुसावाएणं ” इत्यादि सुगमम्, नवरं (किरिया कज्जइ इति) यथायागं प्राणातिपातादिका क्रिया भवतीत्यर्थः । तथा सतोऽपवापोऽस्तत्र प्ररूपणं मृषावादः, स च लोकालोकगतसमस्तवस्तुविषयोऽपि घटते । तदुक्तं मृषावादसूत्रम्—“ सव्वदव्वेसु ” इति । उच्यते—मृषावादेऽपि चित्रलेपकाद्यादिकर्मगतेषु रूपेषु सहगतेषु वा स्यादिषु ततो मैथुनसूत्रे उक्तम्—“ रूवेसु वा रूवसहगएसु वा इति ” । तथा परिग्रहः स्वस्वामिभावेन मूर्च्छा, सा च प्राणिनामितलोभात्सकलवस्तुविषयाऽपि प्राप्नुवति । ततः परिग्रहसूत्रे उक्तम्—“ सव्वदव्वेसु ” इति । अत एवान्यत्रापि प्रथमव्रतं सर्वजीवविषयमुक्तम्, द्वितीयचरमे सर्ववस्तुविषये, चतुर्थे तदेकदेशविषये इति । उक्तञ्च—“ पढममि सव्वजीवा, वाए चरिमे य सव्वदव्वाइ । सेसा महव्वया खलु, तदेकदेसमि नायव्वा ” ॥ १ ॥ क्रोधादयः सुप्रतीताः, नवरं कलहो राटिः, अज्याख्यानमसद्वो-पारोपणम् । यथा—अचौरेऽपि चौरस्त्वम्, अपारदारिकेऽपि पारदारिकस्त्वमित्यादि । इदं मृषावादेऽप्यन्तर्गतं परमुक्तष्टोऽयं दोष इति पृथगुपात्तम् । पैशुन्यं परोक्षे सतोऽसतो वा दोषस्योद्घाटनम् । परपरिवादः प्रचूतजनसमक्षपरदोषविकथनम् । अतिरती प्रतीते । इदमेकं समुदितं पापस्थानम् । (मायामोसेणमिति) माया च मृषा च समाहारो द्वन्द्वः । द्वन्द्वकत्वं नपुंसकत्वमिति “ क्लीबे ” ॥ २ । ४ । ६७ ॥ इति दूस्त्वम्, तेन इह समुदायो विधक्कितो भ-

हार्कमबन्धहेतुश्चेति मृषावाद्मायाभ्यां पृथगुपात्तम् । [मिच्छा-
दंसणसङ्केतं ति] मिथ्यादर्शनं मिथ्यात्वं तदेव शल्यम्, तेन ।
(भट्टारस एए दंडगा इति) एते अनन्तरोदितपदोद्भूतपद-
दिताः सर्वसंख्ययाऽष्टादश दण्डका भवन्ति, प्राणातिपाता-
दीनां पापस्थानानामष्टादशत्वात् । तदेवमष्टादशपापस्थानान्य-
धिकृत्य जीवानां क्रियाऽक्रियाविषयश्चोपदाशितः ।

[६] साम्प्रतं तान्येवाधिष्ठित्य जीवानामेकत्वपृथक्त्वाभ्यां
कर्मबन्धत्वमुपदर्शयिषुराह--

जीवे णं जंते ! पाणाइवाएणं कति कम्मपगणीओ बं-
धइ । गोयमा ! सत्तविहवंधए वा अट्टविहवंधए वा, एवं
ऐरइए जाव वेमाणिए । जीवा णं भंते ! पाणाइवाएणं
कति कम्मपगणीओ बंधंति ? गोयमा ! सत्तविहवंधगा वि,
अट्टविहवंधगा वि । ऐरइयाणं भंते ! पाणाइवाएणं कति
कम्मपगणीओ बंधंति ? गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्ज स-
त्तविहवंधगा अहवा सत्तविहवंधगा य अट्टविहवंधए य,
अहवा सत्तविहवंधगा य, अट्टविहवंधगा य । एवं अमुर-
कुमारा वि जाव थएयि कुमारा । पुढविआउतेउवाउवण-
स्मइकाइया य एए सव्वे वि जहा ओहिंया जीवा अव-
सेसा जहा ऐरइया । एवं एए जीवा एगिंदियवज्जा तिन्नि
भंगा सव्वत्थ जाणियव्व त्ति जाव मिच्छादंसणसङ्केतं ।
एवं एगद्वपोहत्तिया उत्तीसं दंरुगा होंति ।

“जीवे णं भंते !” इत्यादि सुगमम्, नवरं सप्तविधबन्धकत्वमा-
शुभं धारिहकाले आयुर्वन्धकाले चाष्टविधबन्धकत्वं पृथक्त्व-
चिन्तायां सामान्यतो जीवपदे सप्तविधबन्धका अष्टविधबन्धका
अपि सदैव बहुत्वेन लभ्यन्ते, तत उभयत्रापि बहुवचनमित्येवं
रूप एक एव बन्धभङ्गः । नैरयिकसूत्रे सप्तविधबन्धका अव-
स्थिता एव, हिंसापरिणामपरिणतानां सदैव बहुत्वेन लज्यमाना-
नां सप्तविधबन्धकत्वस्यावश्यंभावितात् । ततो यदा एको-
ऽप्यष्टविधबन्धको न लज्यते तदैव नङ्गः । सर्वेऽपि तावद्भवे-
युः सप्तविधबन्धका इति । यदा पुनरेकोऽष्टविधबन्धकः, शे-
षाः सर्वे सप्तविधबन्धकास्तदा द्वितीयो भङ्गः । सप्तविधब-
न्धकाश्च अष्टविधबन्धकाश्च । यदा त्वष्टविधबन्धका अपि बहवो
लज्यन्ते तदोज्ञयगतबहुवचनरूपस्तुतीयो भङ्गः । सप्तविधब-
न्धकाश्च अष्टविधबन्धकाश्च । एवं भङ्गत्रयेणासुरकुमाराद-
योऽपि तावद् वक्तव्या यावत् स्तनितकुमाराः पृथिव्यसंज्ञाया-
मुवनस्पतिकायिकाः । यथा सामान्यतो जीवा उक्तास्तथा वक्त-
व्या उज्जयत्रापि बहुवचनेनैक एव भङ्गो वक्तव्य इति भावः, पृ-
थिव्यादीनां हिंसापरिणामपरिणतानां प्रत्येकं सप्तविधबन्धकाना-
मष्टविधबन्धकानां च सदैव बहुत्वेन लभ्यमानत्वात् । शेषा चि-
त्रचतुरिन्द्रियतिर्यक्त्रयिन्द्रियमनुष्यव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका
यथा नैरयिका भङ्गत्रिकेणांकास्तथा वक्तव्याः । यथा च प्राणा-
तिपातनैकत्वपृथक्त्वाभ्यां द्वौ दण्डकावुक्तावेवं सर्वपापस्थानै-
रपि प्रत्येकं द्वौ द्वौ दण्डकौ वक्तव्यौ । तथा चाह-“जाव मिच्छा-
दंसणसङ्केतं ।” सर्वसङ्ख्यया कियन्तो दण्डका जवन्तीति चेत,
अत आह-“एवं एगद्वपोहत्तिया उत्तीसं दंरुगा होंति” अष्टाद-
शानां द्वाभ्यां गुणने पद्विशद्भावात् ।

(७) ज्ञानावरणीयादि कर्म बन्धन् जीवः कतिभिः क्रिया-
भिः समापयतीति बहुत्वमाभित्याह-

जीवे णं भंते ! नाणावरणिज्जं कम्मं बंधमाणे कति
किरिए ? गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय
पंचकिरिए जाव वेमाणिए । जीवा णं जंते ! नाणावरणि-
ज्जं कम्मं बंधमाणे कति किरिया ? गोयमा ! तिकिरिया
वि चउकिरिया वि पंचकिरिया वि, एवं ऐरइया जाव वे-
माणिया । एवं दरिसेणावरणीयं वेयणिज्जं मोहणिज्जं आउ-
यं नामं गोयं अंतराइयं च अट्ट वि कम्मपगणीओ जाणि-
यव्वाओ एगत्तपोहत्तिया सोइस दंडगा भवन्ति ।

“जीवा णं भंते !” इत्यादि । अथ कोऽस्य सूत्रस्यापि सम्बन्धः ।
सच्यत-इह प्रागुक्तं जीवप्राणातिपातेन सप्तविधमष्टविधं वा क-
र्म बध्नाति, स तु तमेव प्राणातिपातं ज्ञानावरणीयादि कर्म ब-
ध्धन् कतिभिः क्रियाभिः समापयतीति प्रतिपाद्यते । अपिच-
कार्येण ज्ञानावरणीयाख्येन कर्मणा कारणस्य प्राणातिपाताख्य-
स्य निवृत्तिरनेदं उपदर्शयते, तद्वद्वाच्य बन्धविशेषोऽपीति । उ-
क्तञ्च-“तिरुभिः चतसृभिरथ पञ्चानिश्च हिंसा समाप्यते क्रम-
शः । बन्धोऽस्य विशिष्टः स्या-द्यागप्रवृत्तिसाम्यं वा ” इति ।
तदेव प्राणातिपातस्य निवृत्तिरनेदं दर्शयति-“सिय तिकिरियं”
इत्यादि । स्यात्कदाचित् त्रिक्रियः, कदाचित् चतुष्क्रियः, कदाचि-
त्पञ्चक्रियः । तत्र त्रिक्रियता कायिक्याधिकरणिकी प्राज्ञपिकीभिः
क्रियाभिः । कायिकी नाम-हस्तपादादिव्यापारणम् । आधिक-
रणिकी-खड्गादिप्रगुणीकरणम् । प्राज्ञपिकी-मारयाभ्यनमित्य-
शुनमनःसंप्रधारणमिति । चतुष्क्रियता कायिक्याधिकरणि-
कीप्राज्ञपिकीपारितापनिकीभिः । पारितापनिकी नाम-खड्गादि-
घातेन पीडाकरणम्, पञ्चक्रियता यदा प्राणातिपातक्रियाऽपि
पञ्चमी भवति, प्राणातिपातक्रिया जीविताद्यपरोपणम् । एवं
नैरयिकादारज्य चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण तावद्भक्तव्यं यावद्द्वैमा-
निकसूत्रम् । सूत्रपाठस्त्वेवम्-“नैरइया णं जंते ! नाणावरणिज्जं
कम्मं बंधमाणे कइ किरिए पञ्चत्तं” इत्यादि । तदेवमेकत्वेन द-
ण्डक उक्तः । सम्प्रति बहुत्वेनाह-“जीवा णं भंते !” इत्यादि
प्रश्नसूत्रं सुगमम् । जगदानाह-नौतम । जीवास्त्रिक्रिया अपि चतु-
ष्क्रिया अपि । किमुक्तं भवति ? जीवा ज्ञानावरणीयं कर्म बध्धन्तः
सदैव बहव एव त्रिक्रिया अपि चतुष्क्रिया अपि पञ्चक्रिया अपि
लभ्यन्ते इत्येक एव नङ्गः । यथा च सामान्यतो जीवपदेऽभङ्ग-
कं तथा नैरयिकादिषु चतुर्विंशतौ स्वस्थानेषु प्रत्येकमनङ्गकं
रूपमयम्, नैरयिकादीनामपि ज्ञानावरणीयं कर्म बध्धन्तां सदैव
त्रिक्रियाणामपि चतुष्क्रियाणामपि पञ्चक्रियाणामपि च बहुत्वे-
न लभ्यमानत्वात् । यथा च ज्ञानावरणीयं कर्म अधिकृत्य एकत्व-
पृथक्त्वाभ्यां द्वौ दण्डकावुक्ताौ तथा दर्शनावरणीयादीन्यपि क-
र्माण्यधिकृत्य प्रत्येकं द्वौ द्वौ दण्डकौ वक्तव्यौ । तत एवं सति
सर्वसंख्यया षोडश दण्डकाः ॥

जीवे णं जंते ! जीवातो कइ किरिए ? गोयमा ! सिय
तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए सिय अकि-
रिए ॥

(जीवे णं जंते ! जीवाओ कइ किरिए इति) । अथ को-
 ऽस्य सुखस्य सम्बन्धः ? उच्यते-इह न केवलं वर्तमानजवर्तितो
 जीवस्य ज्ञानावरणीयादिकर्मबन्धो भेदप्ररूपेण कायिक्यादिकि-
 याविशेषणः प्राणतिपातभेदो जवति, किन्त्वतीतजवकायसम्ब-
 न्धः कायिक्यादिक्रियाविशेषणायपि । तत एतस्यार्थस्य प्रति-
 पादनार्थमिदं सूत्रम् । अस्य चेत्यमेवं पूर्वोच्योपदिष्टा भाव-
 ना-“इह संसारारुचीं परिज्जमंतेहिं सव्वजीवेहिं तेसु तेसु
 णणेषु सरीरोवाहिणा विण्णमुक्का तेहि य सव्वचूपहिं जया
 कस्सइ” स्वतः परितोपनादयो भवन्ति “तया तस्सामिणो भवं-
 तरं गयस्स वि” तत्रानिवृत्तत्वात् “किरिया संजवइ” इति व्युत्सृ-
 ष्टे तु न भवति, निवृत्तत्वात् । एत्थ उदाहरणम्-“वसंतपुरे न
 यरे अज्जसेणस्स रत्तो परिचारणगा डुवे कुलपुत्तगा । तत्थेगो
 समणसद्धा, इयरो मिच्छादिठा । अन्नया रयणीए रत्तो निस्स-
 रणं, संजमत्तुरंताणं तेसि घोडगारूढाणं खगा पम्भठा, सद्धेण
 जत्ताकोलाहत्तो मग्गिओ न लहइ । इयरेण हसियं । किमेषे ण
 होसंति । सद्धेण अहिगरणं ति कट्टु वांसिरियं । इयरे खगा-
 ग्गाहिणो वंदिग्गहसाइसिपहिं बरू गहिआ, अत्तेहिं रायवदे-
 झ्झओ पलायमाणो वावाइओ । तओ आरक्खिपहिं गहिऊण
 रायसमीवं नीया । कहिओ वुत्तेतो । कुविओ राया । पुच्छियं
 च णेण-कस्स तुम्हे ? तेहिं कहियं-अणाहा कल्लं चिय कप्पडि-
 या एत्थ एतम्ह खगा कहिं लक्खिं ति पुच्छिपहिं कहियं-पन्नि-
 या इति । तओ सामरिसेण रत्ता भणियं-गवेसइ तुरियं मम
 अणवद्धवेरिणं ईसरपुत्तस्स णं महापमत्ताणं कोसि इमे खगां
 ति ? तओ तेहिं निउणं गवेसिऊण विन्नत्तं रत्तो-सामि ! गुणचं-
 दवालचंदाविति । तओ रत्ता पि हप्पिहं सदावेऊण भणिया-
 लेह नित्यखगे । एकेण गदियं, पुच्छिओ रत्ता कहंते पण्डुं ति ।
 तेण कहियं जहावित्तं, कोसि न गविट्ठं ? भणइ-सामि ! तुम्ह पसा-
 एण एद्धमेत्तमवि गवेसामि । सद्धा नेच्छइ । रत्ता पुच्छिओ-
 कोसि न गेएहसि ? तेण भणियं-सामि ! अम्हाणमेस ठिई चे-
 व नत्थि, जमेवं गिगिहज्जइ, अहिगरणतणओ परं संभमेण मग्गं-
 तेण वि लच्छं ति वोसिरियं, अतो न कप्पइ मे गिगिहउं । त-
 ओ पमायकारी अणुसासिओ । इयरो वि मुक्को य । एस दिठ्ठतो
 य । सो य से अत्थोचणओ-जहा सो पमायगग्गेण अवांसिरिय-
 दोसेण अवराहं पत्तो, एवं जीवो वि जम्हं तरुभत्थं देहोव-
 दाइ अवांसिरंते अणुजयभावतो पावेइ दोसं ” । श्रूयते च-जा-
 तिस्मरणादिना विज्ञाय पूर्वदेहमतिमोहात् सुरनन्दीप्रत्यस्थि-
 कलानि नयन्तीति । इदानीं सूत्रव्याख्या-जीवो जदन्त ! जीव-
 मधिकृत्य कतिक्रियाः प्रकृतः ? । भगवानाह-गौतम ! स्यात्कचित्
 त्रिक्रियाः, कायिक्याधिकरणकीप्राद्वेषिकीभावात्, ततो वर्तमान-
 भवमधिकृत्य भावना प्राप्त्वद्भावनीया । अतीतभवमधिकृत्यैव-
 म-कायिकी, तत्सम्बन्धिनः कायस्य कायैकदेशस्य वा व्याप्ति-
 यमाणत्वात् । आधिकरणीकीवत्संयोजितानां हलगरकूटयन्त्रा-
 दीनां तन्निर्वसितानां वा असिकुन्ततोमरादीनां परोपघाताय
 व्याप्तिप्रमाणत्वात् । यदि वा देहोऽप्यधिकरणमित्याधिकरणि-
 क्यपि प्राद्वेषिकी तद्विषया कुशलपरिणामप्रवृत्तेरप्रत्याख्यान-
 त्वात् स्यात्तुष्टिक्रियाः । पारितोपनिक्यपि कायेन कायैकदेशेनाधि-
 करणेन वा तत्सम्बन्धिनी क्रिया क्रियमाणत्वात् स्यात्पञ्चक्रियाः ।
 यदा तेन जीवितादपि व्यपरोपणमाधीयते स्यादक्रियाः, यदा पु-
 षंजन्मभावशिरीरमधिकरणं वा त्रिविधं त्रिविधेन व्युत्सृष्टं भ-

वति, नचापि तज्जन्मजावता शरीरेण काचिदपि क्रियां करोति ।
 इदं चाक्रियत्वं मनुष्यापेक्षया छष्ट्यम्, तस्यैव सर्वविरतिभा-
 वात्, सिद्धापेक्षया वा तस्य देहमनोवृत्त्यभावेनाक्रियत्वात् ।

(८) अनुमेवार्थं चतुर्विंशतिदण्डक्रमेण निरूपयति-

जीवे णं भंते ! णेरयियाओ कइ किरिए ? । गोयमा ! सि-
 य तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय अकिरिए । एवं
 जाव थणियकुमाराओ पुढाविकाइयाओ आउकाइयाओ
 तेउकाइयवाउकाइयवणस्सइकाइयवेइंदियतेइंदियचउरिंदि-
 यपंचिदिए तिरिक्खजोणियमणुस्साओ जहा जीवाओ वा-
 रणमंतरजोइसियवेमाणियातो जहा णेरइयाओ ।

‘जीवे णं भंते ! नेरइयाओ कइ किरिए’ इत्यादि सुगममनवरमयं
 भावार्थः-देवनारकान् प्रति चतुष्क्रिय एव, तेषां जीविताद् व्य-
 परोपणस्यासम्भवात्, अनपवर्त्यायुषो नारकदेवा इति वचना-
 त् । शेषान् संख्येयवर्षायुषः प्रति पञ्चक्रियोऽपि, तेषामपवर्त्या-
 युष्कृतया जीविताद् व्यपरोपणस्यापि सम्भवात् । तदेवमेकस्य
 जीवस्य एकजीवं प्रति क्रियाश्चिन्तितः ।

संप्रत्येकस्यैव जीवस्य बहून् जीवान् प्रति क्रियाश्चिन्तयति-

जीवे णं भंते ! जीवेहिंतो कति किरिए पणत्ते ? । गोयमा !
 सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए सिय अ-
 किरिए । जीवे णं भंते ! नेरइहिंतो कति किरिए ? । गो-
 यमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय अकिरिए ।
 एवं जहेव पढमोदंडओ तहा एसो वि वितिओ जाणि-
 यव्वो । जीवा णं भंते ! जीवाओ कति किरिया ? । गो-
 यमा ! सिय तिकिरिया वि, सिय चउकिरिया वि, सिय
 पंचकिरिया वि ॥

“जीवे णं जंते ! जीवेहिन्तो कइ किरिए ” इत्यादि । एषोऽपि
 दण्डकः प्रथमदण्डकवदचसेयः ।

अधुना बहूनां जीवानां बहून् जीवानधिकृत्य सूत्रमाह-

जीवा णं जंते ! नेरइयाओ कति किरिए ? । गोयमा ! ज-
 हेव आदिह्वदंरुओ तहेव जाणियव्वो जाव वेमाणियत्ति ।
 जीवा णं जंते ! जीवेहिंतो कइ किरिया ? । गोयमा ! तिकि-
 रिया वि, चउकिरिया वि, पंचकिरिया वि, अकिरिया वि ।
 जीवा णं भंते ! नेरइहिंतो कति किरिया ? । गोयमा !
 तिकिरिया वि, चउकिरिया वि, अकिरिया वि, असुरकुपा-
 रोहिंतो वि एवं चैव जाव वेमाणिएहिंतो ओरालियसरीरे-
 हिंतो जहा जीवेहिंतो ॥

‘जीवा णं जंते !’ इत्यादि । अत्र प्रश्नः पाठसिद्धः । निर्वचनमिदम्-
 गौतम ! त्रिक्रिया अपि चतुष्क्रिया अपि पञ्चक्रिया अपि । क-
 स्याऽपि जीवस्य कमपि जीवं प्रति त्रिक्रियत्वात्, कस्यापि च-
 तुष्क्रियत्वात्, कस्यापि पञ्चक्रियत्वात् । कस्यापि मनुष्यस्य
 सर्वोत्तमचारित्रिणः सिद्धस्य वा शेषस्याऽक्रियत्वादिति । सर्व-
 त्र बहुवचनरूप एक एव भङ्गः । एवं नैतिकक्रियेण ताव-
 द्भक्तव्यं यावद्दैनानिकसुखम्, नवरं नैरिकान् देवांश्च प्रति त्रिक्रि-

या अपि चतुष्क्रिया अपि अक्रिया अपीति वक्तव्यम् । शेषान् संख्येयवर्णायुषः प्रति पञ्चक्रिया अपीति । तदेवं सामान्यतो जीवपदमधिकृत्य दण्डकचतुष्टयमुक्तम् ।

सम्प्रति नैरयिकपदमधिकृत्याऽऽह—

नेरइए एं भंते ! जीवाओ कइ किरिए ? । गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए । नेरइए एं भंते ! नेरइयातो कइ किरिए ? । गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए एवं जाव वेमाणिएहिंतो, नवरं एेरइयस्स एेरइएहिंतो देवेहिंतो य पंचमा किरिया नत्थि । एेरइया णं भंते ! जीवाओ कइकिरिया ? । गोयमा ! सिय तिकिरिया सिय चउकिरिया सिय पंचकिरिया । एवं जाव वेमाणियाओ, नवरं एेरथियाओ देवाओ य पंचमा किरिया नत्थि । एेरइए एं भंते ! जीवेहिंतो कइ किरिया ? । गोयमा ! तिकिरिया वि, चउकिरिया वि, पंचकिरिया वि । एेरइया एं जंते ! एेरइएहिंतो कइ किरिया ? । गोयमा ! तिकिरिया वि चउकिरिया वि । एवं जाव वेमाणिएहिंतो, नवरं ओराडियसरीरेहिंतो जहा जीवेहिंतो ॥

“ नेरए णं भंते ! जीवाओ कइ किरिए ? ” इ—
त्यादि । “ एवं जाव वेमाणिएहिंतो ” इति । अत्र यावत्करणात् नैरयिको जीवान् प्रति कतिक्रिय इति । इत्यादिरूपो द्वितीयोऽपि दण्डक उक्तो छष्ट्यः । सर्वत्र औदारिकशरीरान् संख्येयवर्णायुषः प्रति स्यात्त्रिक्रियः स्याच्चतुष्क्रियः स्यात्पञ्चक्रिय इति वक्तव्यम् । नैरयिकदेवान् प्रति पञ्चमी जीविताद्वयपरोपणरूपा क्रिया नास्ति, तेषामनपचर्यायुष्कत्वात् । ततस्तान् प्रति स्यात्त्रिक्रियः स्याच्चतुष्क्रिय इति वक्तव्यम् । नैरयिको देवान् प्रति कथं चतुष्क्रिय इति चेत्, उच्यते—इह जवन-वास्यादयो देवाः तृतीयां पृथिवीं यावत्ता गमिष्यन्ति च । किमर्थं गता गमिष्यन्ति, इति चेत् । उच्यते—पूर्वसाङ्गतिकस्य वेदनामुपशमयितुं पूर्ववैरिणो वेदनामुदारीयितुं तत्र गच्छन्ति, तदानीमन्तकालादेतदपि जयति तज्ज्ञताः सन्तो नारकैर्बध्यन्ते इति । आह च मूलटीकाकारोऽपि—तत्र गता नारकैर्बध्यन्ते इत्यप्यनन्तकाल एव कथञ्चित्सम्भवमात्रमिति । अथा—पर आह—तं तु नारकस्य द्वान्द्रियादीनधिकृत्य कायिक्यादिक्रियासम्भवः । उच्यते—इह नारकैर्यस्मात्पूर्वभवशरीरं न व्युत्सृष्टं, विवेकाभावात्, तद्भावश्च भवप्रत्ययात्, ततो यावच्छरीरं तेन जीवेन निर्वर्तितं सततं शरीरपरिणामं संबंधा न परित्यजति, तावद्दशतोऽपि तं परिणामं भजमानं पूर्वभावप्रज्ञापनया तस्येति व्यपदिश्यते, घृतघटवत् । यथा हि घृतपूर्णं घटो घृतोऽपगते पि घृतघट इति व्यपदिश्यते, तथा तदपि शरीरं तेन निर्वर्तितमिति तस्येति व्यपदेशमर्थेति । ततस्तस्य शरीरस्य एकदेशेनास्थ्यादिना योऽन्यः प्राणातिपातं करोति ततः पूर्वनिर्वर्तितशरीरजीवोऽपि कायिक्यादिक्रियाभिर्भुज्यते, तेन तस्याव्युत्सृष्टत्वात् । तत्रयं पञ्चानामपि क्रियाणां ज्ञाना—तत्कायस्य व्याप्रियमाणत्वात्कायिकी, कायोधिकरणमपि जयतीत्युक्तं प्राक्, तत आधिकरणवतीप्राज्ञेयिक्यादयस्त्वेवम्—यदा तमेव शरीरैकदेशं अजिघातादिसमर्थमन्यः कश्चनापि प्राणातिपातोऽप्यतो दृष्ट्वा तस्मिन् घा-

तेन्द्रियादौ समुत्पन्ने क्रोधादिकारणोऽभिघातादिसमर्थमिवं शस्त्रमिति चिन्तयन् अतीव क्रोधादिपरिणामं प्रजते, पीमां चोत्पादयति, जीविताच्च व्यपरोपयति, तदा तत्संबन्धप्राज्ञेयिक्यादिक्रियाकारणत्वात् नैगमनयाजिप्रायेण तस्यापि प्राज्ञेयिकी पारितापनिकी प्राणातिपातक्रिया च ॥

असुरकुमारे एं जंते ! जीवाओ कति किरिए ? । गोयमा ! जहेव एेरइए चत्तारि दंरुगा तहेव असुरकुमारे वि चत्तारि दंरुगा भाणियव्वा । एवं उववज्जिऊण जावेयव्वं ति । जीवे मणुस्से य अकिरिए वुच्चइ, सेसा अकिरिया ए वुच्चंति सव्वजीवा । ओरालियसरीरेहिंतो पंच किरिया । एेरइयदेवेहिंतो पंच किरिया ण वुच्चंति । एवं एकेकजीवपदे चत्तारि चत्तारि दंडगा भाणियव्वा एवं एतं दंरुगसतं सव्वे वि य जीवादिया दंरुगा ॥

यथा च नैरयिकपदे चत्वारो दण्डका उक्ताः, तथा असुरकुमारादिष्वपि, शेषेषु त्रयोविंशतौ स्थानेषु चत्वारश्चत्वारो दण्डका वक्तव्याः । नवरम् जीवपदे मनुष्यपदे वा क्रिया इत्यादि वक्तव्यम्, विरतिप्रतिपत्तौ व्युत्सृष्टत्वेन तन्निमित्तक्रियाया असंभवात्, शेषा अक्रिया नोच्यन्ते, विरत्यभावतः स्वशरीरस्य जवान्तरगतस्याव्युत्सृष्टत्वेनावश्यक्रियासंभवात् । तदेवं सामान्यतो जीवपदे एकम्, शेषाणि तु नैरयिकादीनि स्थानानि चतुर्विंशतिरिति सर्वसंख्यया पञ्चविंशतिः, एकैकस्मिंश्च स्थाने चत्वारो दण्डका इति सर्वसङ्कलया दण्डकशतम् । प्रज्ञा० २२ पद ।

जीवे एं भंते ! ओराडियसरीराओ कइ किरिए ? । गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए सिय अकिरिए । नेरइए एं जंते ! ओराडियसरीराओ कइ किरिए ? । गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए । असुरकुमारे एं भंते ! ओराडियसरीराओ कइ किरिए ? । एवं चेव जाव वेमाणिए, एवरं मणुस्से जहा जीवे । जीवे एं जंते ! ओरालियसरीरेहिंतो कइ किरिए ? । गोयमा ! सिय तिकिरिए जाव सिय अकिरिए । नेरइए एं जंते ! ओराडियसरीरेहिंतो कइ किरिए ? । एवं एसो जहा पदमो दंरुओ तहा इमो वि अपारिसेसो जाणियव्वो जाव वेमाणिए, एवरं मणुस्से जहा जीवे । जीवा णं भंते ! ओराडियसरीराओ कइ किरिया ? । गोयमा ! सिय तिकिरिया जाव सिय अकिरिया । नेइया णं भंते ! ओरालियसरीराओ कइ किरिया ? । एवं एसो वि जहा पदमो दंडओ तहा भाणियव्वो जाव वेमाणिया, एवरं मणुस्सा जहा जीवा । जीवा एं भंते ! ओराडियसरीरेहिंतो कइ किरिया ? । गोयमा ! तिकिरिया वि चउकिरिया वि पंच किरिया वि अकिरिया वि । नेरइया एं जंते ! ओराडियसरीरेहिंतो कइ किरिया ? । गोयमा ! तिकिरिया वि चउकिरिया वि पंचकिरिया वि, एवं जाव वेमाणिया, एवरं मणुस्सा जहा जीवा । जीवे एं जंते ! वेउव्वि-

यसरीराओ कइ किरिए ?। गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय अकिरिए । नेरइए एं भंते ! वेउव्वियसरीराओ कइ किरिए ?। गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए एवं जाव वेमाणिए, णवरं मणुस्से जहा जांवे । एवं जहा ओरालियसरीरेणं चत्तारि दंमगा तहा जाणियव्वा, एवरं पंचमकिरिया न जणइ, सेसं तं चेव, एवं जहा वेउव्वियं तहा आहारगं पि, तेयगं पि, कम्मगं पि जाणियव्वं । एक्केके चत्तारि दंमगा भाणियव्वा जाव वेमाणिया । वेमाणिया णं जंते ! कम्मगसरीरेहिंतो कइ किरिया ?। गोयमा ! तिकिरिया वि, चउकिरिया वि, सेवं जंते जंते ति ॥

“जीवे णं” इत्यादि । (ओरालियसरीराओ ति) औदारिकशरीरात्परकीयमौदारिकशरीरमाश्रित्य कतिक्रियो जीवः?, इति प्रश्नः उत्तरं तु—(सिय तिकिरिए ति) यदैको जीवोऽयस्य पृथिव्यादेः सम्बन्धौदारिकशरीरमाश्रित्य कार्यं व्यापारयति तदा त्रिक्रियः, कायिकयाधिकरणकीप्राद्वेषिकीनां भावात् । एतासां च परस्परेणाविनाभूतत्वात्स्यात् त्रिक्रिय इत्युक्तम् । न पुनः स्यादेकक्रियः स्यादक्रिय इति, अविनाभावश्च तासामेव । अधिकृतक्रिया ह्यवीतरागस्यैव नेतरस्य, तथाविधकर्मबन्धहेतुत्वात् । अवीतरागकायस्य चाधिकरणत्वेन प्रद्वेषान्वितत्वेन च कायक्रियासद्भावे इतरयोरेवश्यंभावः, इतरजावे च कायिकीसद्भावाः । उक्तञ्च (वक्ष्यते चाग्रे) प्रज्ञापनायामिहार्थे—“जस्स णं जीवस्स काइया किरिया कज्जइ तस्स अहिगरणिया किरिया नियमा कज्जइ । जस्स अहिगरणिया किरिया कज्जइ तस्स वि काइया किरिया नियमा कज्जइ” इत्यादि । तथाऽयक्रियात्रयसद्भावे उत्तरक्रियाद्वयं भजनया भवति । यदाह—“जस्स णं जीवस्स काइया किरिया कज्जइ तस्स पारियावणिया सिय कज्जइ, सिय मो कज्जइ” इत्यादि । ततश्च यदा कायव्यापारद्वारेणऽऽयक्रियात्रय एव वर्तते, न तु परितापयति, न चातिपातयति तदा त्रिक्रिय एवेत्यतोऽपि स्यात् त्रिक्रिय इत्युक्तम्, यदा तु परितापयति तदा चतुष्क्रियः, आद्यक्रियात्रयस्य तत्रावश्यंभावात् । यदा त्वतिपातयति तदा पञ्चक्रियः, आद्यक्रियाचतुष्कस्य तत्रावश्यंभावात् । उक्तञ्च—“जस्स पारियावणिया किरिया कज्जइ तस्स काइया नियमा कज्जइ” इत्यादीति । अत एवाह—(सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए ति) । तथा (सिय अकिरिए ति) । वीतरागवस्थामाश्रित्य तस्यां हि वीतरागत्वादेव न सत्यधिकृतक्रिया इति । (नेरइए णमित्यादि) नारको यस्मादौदारिकशरीरबन्धपृथिव्यादिकं स्पृशति परितापयति विनाशयति च तस्मादौदारिकात् स्यात् त्रिक्रिय इत्यादि । अक्रियस्त्वयं न भवत्यवीतरागत्वेन क्रियाणामवश्यंभावित्वादिति । (एवं चेव ति) स्यात् त्रिक्रिय इत्यादि सर्वेष्वसुरादिपदेषु वाच्यमित्यर्थः । (मणुस्से जहा जीवे ति) । जीवपदे इव मनुष्यपदेऽक्रियत्वमपि वाच्यमित्यर्थः । जीवपदे मनुष्यसिरूपेणैवाऽक्रियत्वस्याऽधीतत्वादिति । (ओरालियसरीरेहिंतो ति) औदारिकशरीरेभ्य इत्येवं बहुत्वापेक्षोऽयमपरो दण्डकः । एवमेतौ जीवस्यैकत्वेन द्वौ दण्डकौ । एवञ्च जीवबहुत्वेनापरो द्वावैवमौदारिकशरीरापेक्षया चत्वारो दण्डका इति । “जीवे णमित्यादि” जीवः परकीयं वैक्रियशरीरमाश्रित्य कतिक्रियः?, उच्यते—स्यात् त्रिक्रिय इत्यादि । पञ्चक्रिय-

श्चेद नोच्यते, प्राणातिपातस्य वैक्रियशरीरिणः कर्तुमशक्यत्वाद्-विरतिमात्रस्य चेद विवक्षितत्वात् । अत एवोक्तम्—“पंचमकिरिया न जणइ ति” एवं “जहा वेउव्वियं तहा आहारगं पि तेयगं पि कम्मगं पि भाणियव्वं ति” अनेनाहारकादिशरीरत्रयमप्याश्रित्य दण्डकचतुष्टयेन नैरयिकादिजीवानां त्रिक्रियत्वं चतुष्क्रियत्वं चोक्तम् । पञ्चक्रियत्वं तु निवारितं, मारयितुमशक्यत्वात्तस्येति । अथ नारकस्याधोऽलोकवर्तित्वादाहारकशरीरस्य च मनुष्यलोकावर्तित्वेन तत्क्रियाणामविषयत्वात् कथमाहारकशरीरमाश्रित्य नारकः स्यात्त्रिक्रियः स्याच्चतुष्क्रियः? इति । अत्रोच्यते—यावत्पूर्वशरीरमव्युत्सृष्टं जीवनिर्धत्तितपरिणामं न त्यज्यति तावत्पूर्वभाषप्रज्ञापनानयमतेन निवर्तकजीवस्यैवेति व्यपदिश्यते घृतघटन्यायेनेत्यतो नारकपूर्वजवदेहो नारकस्यैव तद्देशेन च मनुष्यलोकवर्तिनाऽऽस्थादिरूपेण यदाहारकशरीरं स्पृश्यते, परिताप्यते वा, तदाहारकदेहान्नारकस्त्रिक्रियश्चतुष्क्रियो वा भवति, कायिकीभावे इतरयोरेवश्यंभावात्, पारितापनिकीभावे चाद्यत्रयस्यावश्यंभावादिति । एवमिहान्यदपि विषयमवगन्तव्यम् । यच्च तैजसकर्मणशरीरापेक्षया जीवानां परितापकत्वं तदौदारिकाद्याश्रितत्वेन तयोरेवसंयम्, स्वरूपेण तयोः परितापयितुमशक्यत्वादिति । भ० ८ श० ६ उ० ।

अथ केषां जीवानां कति क्रिया इति निरूपणार्थं
प्रागुक्तमेव सूत्रं पठन्ति—

कति एं भंते ! किरियाओ पणत्ताओ ? । गोयमा ! पंच किरिया पणत्ता । तं जहा—काइया जाव पाणाइवायकिरिया ।

“कइ णं भंते ! किरियाओ पणत्ताओ?” इत्यादि प्राग्वत् ।

एता एव क्रियाश्चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण चिन्तयति—

णेरइयाणं भंते ! कति किरियाओ पणत्ताओ ? । पंच किरियाओ पणत्ताओ । तं जहा—काइया जाव पाणाइवायकिरिया । एवं जाव वेमाणियाणं ।

“णेरइयाणं भंते ! इत्यादि पाठसिद्धम् ।

संप्रत्यासामेव क्रियाणामेकजीवाश्रयेण परस्परमविना-

भावित्वं चिन्तयति—

जस्स एं भंते ! जीवस्स काइया किरिया कज्जइ तस्स अहिगरणिया किरिया कज्जइ, जस्स अहिगरणिया किरिया कज्जइ तस्स काइया किरिया कज्जइ ?। गोयमा ! जस्स णं जीवस्स काइया किरिया कज्जइ तस्स अधिगरणिया नियमा कज्जइ, जस्साधिगरणिया किरिया कज्जइ तस्स वि काइया किरिया नियमा कज्जइ । जस्स एं जंते ! जीवस्स काइया किरिया कज्जइ तस्स पाओसिया कज्जइ, जस्स पाओसिया कज्जइ तस्स काइया किरिया कज्जइ ?। गोयमा ! एवं चेव । जस्स एं भंते ! जीवस्स काइया किरिया कज्जइ तस्स पारियावणिया किरिया कज्जइ, जस्स पारियावणिया किरिया कज्जइ तस्स काइया किरिया कज्जइ ?। गोयमा ! जस्स णं जीवस्स काइया किरिया कज्जइ तस्स पारियावणिया सिय कज्जइ, सिय

नो कज्जइ । जस्स पुण पारियावणिया कज्जइ तस्स का-
इया नियमा कज्जइ । एवं पाणाइवायकिरिया वि । एवं
आदिह्माओ परोप्परं नियमा तिन्नि कज्जइ । तस्स उव-
रिह्माओ दोन्नि सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ । जस्स
उवरिल्लाओ दोष्णि कज्जइ तस्स आदिह्माओ नियमा
तिन्नि कज्जइ ॥

“ जस्स णं भंते ! ” इत्यादि । इह कायिकी क्रिया औदारिका-
दिकायाश्रिता प्राणातिपातनिवर्तनसमर्था प्रतिविशिष्टा परि-
गृह्यते । अनयोः काचन कामेगकायाश्रिता वा तत आद्यानां ति-
सृणां क्रियाणां परस्परं नियमननियामकभावः कथमिति चेत्, उ-
च्यते-कायोऽधिकरणमपि भवतीत्युक्तं प्राक् । ततः कायस्याधि-
करणत्वात् कायिक्या सत्यामवश्यमाधिकरणिकी, आधिकर-
णिक्यामवश्यं कायिकी । सा च प्रतिविशिष्टा कायिकी क्रिया
प्रद्वेषमन्तरेण न भवति, ततः प्राद्वेषिक्याऽपि सह परस्परमवि-
नाभावः । प्रद्वेषोऽपि च काये स्फुटलिङ्ग एव, वक्ररूक्षत्वादेस्त-
द्विनाभाविनः प्रत्यक्षत एवोपलभ्यते । उक्तञ्च-“रूक्षयित रू-
क्षतो ननु, वक्रं स्निह्यति च रज्यतः पुंसः । औदारिकोऽपि दे-
हो, भाववशात्परिणमत्येवम् ” ॥ १ ॥ परितापनस्य प्राणातिपा-
तस्य चाद्यक्रियात्रयसम्भवेऽप्यनियमः कथमिति चेत्, उच्यते-
यद्यसौ धातुो मृगादिद्योतकेन धनुषा किंन वाणादिना विध्यते
ततस्तस्य परितापनं मरणं वा भवति, नान्यथा, ततो नियमा-
भावः, परितापनस्य प्राणातिपातस्य च भावे पूर्वक्रियाणामव-
श्यभावः, तासामभावे तथैवभावात् । ततोऽनुमर्थं परिभाव्य
कायिकी शेषामिधृतसुभिः क्रियाभिः सह, आधिकरणिकी ति-
सृभिः, प्राद्वेषिकी द्वाभ्यां सूत्रतः सम्यक् चिन्तनीया ॥

परितापनिकी प्राणातिपातक्रियोस्तु सूत्रं साक्षादाह-

जस्स णं जंते ! जीवस्स पारियावणिया किरिया कज्जइ
तस्स पाणाइवायकिरिया कज्जइ, जस्स पाणाइवायकिरिया
कज्जइ तस्स पारियावणिया किरिया कज्जइ ? । गोयमा !
जस्स णं जीवस्स पारियावणिया किरिया कज्जइ तस्स पा-
णाइवायकिरिया सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ । जस्स पुण
पाणाइवायकिरिया कज्जइ तस्स पारियावणिया किरिया
नियमा कज्जइ । जस्स णं जंते ! नेरइयस्स काइया किरि-
या कज्जइ तस्स अहिगरणिया कज्जइ ? । गोयमा ! जहेव जी-
वस्स तहेव नेरइयस्स वि । एवं जाव निरंतरं वेमाणियस्स ।

“ जस्स णं जंते ! ” इत्यादि । परितापनिक्याः सङ्घावे प्राणा-
तिपातक्रिया स्यान्नवति, स्यान्न भवति । यदा वाणाद्यभिघातेन
जीवितात् च्याव्यते तदा भवति, शेषकालं न भवतीत्यर्थः ।
यस्य पुनः प्राणातिपातक्रिया तस्य नियमात्परितापनमन्तरेण
प्राणव्यपरोपणा ! संप्रति नैरयिकादिचतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण
परस्परमविनाभावं चिन्तयति-“ जस्स णं भंते ! नेरइयस्स
काइया कज्जइ ” इत्यादि प्रतीतम्, भावितत्वात् । तदेवमेको द-
ण्डक उक्तः ।

संप्रति कालमधिकृत्योक्तप्रकारेणैव द्वितीयदण्डकमाह-

जं समयं णं जंते ! जीवस्स काइया किरिया कज्जइ तं समयं

अधिगरणिया किरिया कज्जइ, जं समयं अहिगरणिया
कज्जइ तं समयं काइया किरिया कज्जइ ? । एवं जहेव आइ-
ह्माओ दंरुओ तहेव भाणियव्वा जाव वेमाणियस्स ॥

“ जं समयं णं भंते ! ” इत्याद्यारभ्य सर्वं पूर्वोक्तं तदवस्थं ताव-
द्वक्तव्यं यावद्वैमानिकसूत्रम् । तथा चाह-“ एवं जहेव आइह्मा-
ओ दंरुओ तहेव भाणियव्वा जाव वेमाणियस्स ” इति । समय-
ग्रहणेन चेह सामान्यतः कालो गृह्यते न पुनः परमनिरुद्धो य-
थोक्तस्वरूपो नैश्चयिकः समयः, परितापनस्य प्राणातिपातस्य वा
वाणादिकेपजन्यतया कायिक्याः प्रथमसमये एवासम्भवात् ।
एष द्वितीयो दण्डकः ।

सम्प्रति द्वौ दण्डकौ क्षेत्रमधिकृत्याह-

जं देसे णं भंते ! जीवस्स काइया कज्जइ तं देसं अहि-
गरणिया तहेव जाव वेमाणियस्स । जं पदेसे णं जीवस्स
काइया किरिया कज्जइ तं पदेसं अहिगरणिया किरिया
कज्जइ । एवं तहेव जाव वेमाणियस्स । एवं एते जस्स जं
समयं जं देसं जं पदेसं चत्तारि दंरुका होंति ॥

“ जं देसे णं भंते ! ” इत्यादि । अत्रापि सूत्रं पूर्वोक्तं तदवस्थं तावद्व-
क्तव्यं यावद्वैमानिकसूत्रम् । तथा चाह-“ तहेव जाव वेमाणिय-
स्स ” एष तृतीयो दण्डकः । “ जं पदेसे णं जंते ! जीवस्स
काइया किरिया कज्जइ ” इत्यादिश्चतुर्थः । अत्रापि सूत्रं
प्रागुक्तक्रमेण तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानिकसूत्रम् । तथा चाह-“ एवं
तहेव जाव वेमाणिय ” इति । दण्डकसंकलनामाह-एवमेत
इत्यादि । एताश्च यथा ज्ञानावरणीयादिकर्मवन्धकारणं तथा
संसारकारणमपि, ज्ञानावरणीयादिकर्मवन्धस्य संसारकारण-
तया तद्धेतुत्वेन तासामपि संसारकारणव्योपचारात् । तथा चाह-

कति णं भंते ! आओजियाओ किरियाओ पणत्ताओ । गोय-
मा ! पंच आओजिताओ किरियाओ पणत्ताओ ? । तं जहा-
काइया जाव पाणाइवायकिरिया । एवं नेरइया णं जाव
वेमाणिया णं ॥

आओजयन्ति जीवं संसारे इत्यायोजिकाः कायिक्यादिकाः शेष-
पंच सर्वसुगममासूत्रपाठस्तु पूर्वोक्तप्रकारेण तावद्वक्तव्या यःवत्-

जस्स णं जंते ! जीवस्स काइया आओजिता किरिया
अत्थि, तस्म अहिगरणिया आओजिता किरिया अत्थि,
जस्म अधिगरणिया आओजिता किरिया अत्थि, तस्स काइया
आओजिया किरिया अत्थि ? । एवं एतेणं अभिज्ञावेणं ते
चेव चत्तारि दंरुगा जाणियव्वा । जस्स जं समयं जं देसं
जं पदेसं जाव वेमाणियाणं ॥

(जस्सेति) यं समयमिति यं देसमिति यं प्रदेशमिति परि-
पूर्णाः चत्वारो दण्डकाः । यं समयमित्यादि “ कालाध्वनोर्व्या-
प्तौ ” ॥ २१४४ ॥ इत्यधिकरणे द्वितीया । ततो यस्मिन् समये, य-
स्मिन् देशे यस्मिन् प्रदेशे, इति व्याख्येयम् ।

जीवे णं जंते ! जं समयं काइयाए अहिगरणियाए पाओ-
सियाए किरियाए पुढे तं समयं पारियावणियाए पुढे, पा-

णाइवायकिरियाए पुढे ?। गोयमा ! अत्येगतिए जीवे एग-
तियाओ जीवाओ जं समयं काइयाए अहिगरणियाए पा-
ओसियाए किरियाए पुढे तं समयं पारियावणियाए पुढे
पाणाइवायकिरियाए पुढे ?। अत्येगतिए जीवे एगतियाओ
जीवाओ जं समयं काइयाए अभिगरणियाए पाओसियाए
किरियाए पुढे तं समयं पारियावणियाए पुढे पाणाइवायकि-
रियाए अपुढे २। अत्येगतिए जीवे एगतियाओ जीवाओ
जं समयं काइयाए अहिगरणियाए पाओसियाए किरियाए
पुढे तं समयं पारियावणियाए किरियाए अपुढे पाणाइ-
वायकिरियाए अपुढे ३ ।

“जीवे णं भंते !” इत्यादि। अत्रापि समयग्रहणेन सामान्यतः
कावो गृह्यते । प्रश्नसूत्रं सुगमम् । निर्वचनसूत्रे जङ्गवर्था-कञ्चि-
च्छीवमधिकृत्य कश्चिज्जीवो यस्मिन् समये काले क्रियात्रयेण स्पृ-
ष्टस्मिन्समये पारितापनिक्या स्पृष्टः प्राणातिपातक्रिया
चेति एको भङ्गः । पारितापनिक्या स्पृष्टः प्राणातिपातेन स्पृष्ट
इति द्वितीयः । पारितापनिक्या प्राणातिपातक्रियया वा स्पृष्ट
इति तृतीयः । एष च तृतीयो भङ्गो वाणादेर्वाक्तात्परिभ्रंशेन घा-
त्यस्य मृगादेः पारितापनाद्यसंज्ञे वेदितव्यः । यस्तु यस्मिन् सम-
ये यं जीवमाधिकृत्याऽऽद्यक्रियात्रयेणास्पृष्टः स तस्मिन् समये तम-
धिकृत्य नियमात्पारितापनिक्या प्राणातिपातक्रियया वा स्पृष्टः ,
कायिकयाद्यभावे पारितापनादरभावात् । तदेवमुक्ताः क्रियाः ।

साम्प्रतं प्रकारान्तरेण क्रियां निरूपयति-

कति एं भंते ! किरियाओ पणुत्ताओ ?। गोयमा ! पंच कि-
रियाओ पणुत्ताओ । तं जहा-आरंजिया पारिगहिया माया-
वत्तिया अपचक्खाणकिरिया मिच्छादंसणवत्तिया ॥

“कति णं भंते !” इत्यादि। आरम्भः पृथिव्याद्युपमदः । उक्तं च-
“संकप्यो संरंभो, पारितावकरो भवे समारंभो । आरंभो उद्भवतो,
सुदु नयाणं तु सर्वेसि” ॥१॥ आरम्भः प्रयोजनं कारणं यस्याः
सा आरम्भिकी (पारिगहियत्ति) परिग्रहो धर्मोपकरणवज्यव-
स्तुस्वीकारः, धर्मोपकरणमूर्च्छा च । परिग्रह एव पारिग्राहिकी,
परिग्रहेण निवृत्ता वा पारिग्राहिकी । (मायावत्तिया इति) मा-
या अनाजयम्, उपलक्षणत्वात् क्रोधादेरपि परिग्रहः । माया प्र-
त्ययं कारणं यस्याः सा मायाप्रत्यया । (अपचक्खाणकिरिया
इति) अप्रत्याख्यानं मनागपि विरतिपरिणामाभावः, तदेव क्रिया
(मिच्छादंसणवत्तिया इति) मिथ्यादर्शनं प्रत्ययो हेतुर्यस्याः
सा मिथ्यादर्शनप्रत्यया ।

एतासां क्रियाणां मध्ये यस्य या सम्भवति तस्य तां नि-
रूपयति-

आरंभिया एं जंते ! किरिया कस्स कज्जइ ?। गोयमा ! अ-
न्नयरस्स वि पमत्तसंजतस्स । पारिगहिया एं भंते ! किरिया क-
स्स कज्जइ ?। गोयमा ! अन्नयरस्स वि संजतासंजतस्स ।
मायावत्तिया एं जंते ! किरिया कस्स कज्जइ ?। गोयमा ! अ-
न्नयरस्स वि अपमत्तसंजयस्स । अपचक्खाणकिरिया णं भं-
ते ! कस्स कज्जइ ?। गोयमा ! अन्नयरस्स वि अपचक्खा-
णियस्स । मिच्छादंसणवत्तिया एं किरिया कस्स क-

ज्जइ ?। गोयमा ! अन्नयरस्स वि मिच्छादंसणस्स ॥

“आरंभिया णं भंते !” इत्यादि। (अन्नयरस्स वि पमत्तसंजय-
स्स इति) । अत्रापि शब्दो जिघ्रकमः । प्रमत्तसंयतस्याप्यन्यतर-
स्य एकतरस्य कस्यचित्प्रमादे सति कायदुष्प्रयोगभावतः पृ-
थिव्यादिरूपमदंसम्भवात् । अपिशब्दोऽप्येवामधस्तनगुणस्था-
नवर्त्तिनां नियमप्रदर्शनार्थः । प्रमत्तसंयतस्याप्यारम्भिकी
क्रिया भवति, किं पुनः शेषाणां देशविरतिप्रभृतीनामिति ।
एवमुत्तरत्रापि यथायोगमपिशब्दभावना कर्त्तव्या । पारि-
ग्राहिकी संयतासंयतस्यापि देशविरतस्यापीत्यर्थः, त-
स्याऽपि परिग्रहधारणात् । मायाप्रत्यया अप्रमत्तसंयतस्याऽपि ।
कथमिति चेत् ? उच्यते-प्रवचनोद्वाहप्रच्छादनार्थं ब्रह्म।करणसमु-
द्देशादिषु अप्रत्याख्यातक्रिया अन्यतरस्याप्यप्रत्याख्यानिनः, अन्य-
तरदपि न किञ्चिदपीत्यर्थः । यो न प्रत्याख्याति तस्येति भावः ।
मिथ्यादर्शनक्रिया अन्यतरस्यापि सुत्रोक्तमेकमप्यङ्कं चाऽरोच-
यमानेत्यर्थः मिथ्यादृष्टेर्भवति ।

एता एव क्रियाश्चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण निरूपयति-

णेइयाणं जंते ! कति किरियाओ पणुत्ताओ ?। गोयमा !
पंच किरियाओ पणुत्ताओ । तं जहा-आरंजिया जाव मि-
च्छादंसणवत्तिया ; एवं जाव वेमाणियाणं ॥

“णेइयाणं भंते !” इत्यादि सुगमम् । सम्प्रत्यासां क्रियाणां प-
रस्परमविनाभावं चिन्तयति-यस्यारम्भिकी क्रिया तस्य पारिग-
हिकी स्याद्भवति, स्यान्न भवति । प्रमत्तसंयतस्य न भवति, शेष-
स्य भवतीत्यर्थः ।

जस्स एं जंते ! जीवस्स आरंभिया किरिया कज्जइ तस्स
पारिगहिया किरिया कज्जइ, जस्स पारिगहिया कज्जइ
तस्स आरंभिया किरिया कज्जइ ?। गोयमा ! जस्स णं जीव-
स्स आरंभिया किरिया कज्जइ तस्स पारिगहिया किरिया
सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ ; जस्स पुण पारिगहिया कज्जइ
तस्स आरंभिया किरिया नियमा कज्जइ । जस्स एं भंते !
जीवस्स आरंभिया किरिया कज्जइ तस्स मायावत्तिया
किरिया कज्जइ ?। गोयमा ! जस्स एं जीवस्स आरंभिया
किरिया कज्जइ तस्स मायावत्तिया किरिया नियमा कज्जइ,
जस्स पुण मायावत्तिया किरिया कज्जइ तस्स आरंभिया
किरिया सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ । जस्स एं जंते !
जीवस्स आरंभिया किरिया कज्जइ तस्स पचक्खाणकिरिया
कज्जइ पुच्छा ?। गोयमा ! जस्स जीवस्स आरंभिया कज्जइ
तस्स अपचक्खाणकिरिया सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ ।
जस्स पुण अपचक्खाणकिरिया तस्स आरंभिया नियमा
कज्जइ । एवं मिच्छादंसणवत्तियाए वि समं । एवं पारिगहिया
वि तिहिं वि उवरिल्लिहिं समं संचारेयवा, जस्स मायावत्तिया
किरिया कज्जइ तस्स उवरिल्लिआओ दो वि सिय कज्जइ, सिय
नो कज्जइ । जस्स उवरिल्लियाओ दो कज्जइ तस्स माया-
वत्तिया नियमा कज्जइ । जस्स अपचक्खाणकिरिया कज्जइ

तस्म मिच्छादंसणवत्तिया किरिया सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ । जस्म पुण मिच्छादंसणवत्तिया किरिया कज्जइ तस्म अपच्चक्खाणकिरिया नियमा कज्जइ ॥

तथा यस्यारम्भिकी क्रिया तस्य मायाप्रत्यया नियमाङ्गवति, यस्य मायाप्रत्यया तस्यारम्भिकी क्रिया स्याद् भवति, स्यान्न भवति । प्रमत्तसंयतस्य देशविरतस्य च न भवति, शेषस्याविरतस्यम्यग्दृष्ट्यादेर्भवतीति ज्ञातः । यस्य पुनरप्रत्याख्यानक्रिया तस्यारम्भिकी नियमात्, अप्रत्याख्यानिनोऽवश्यमारम्भसम्भवात् । एवं मिथ्यादर्शनप्रत्ययाऽपि सहाविनाभावो भावनीयः । तथाहि-यस्यारम्भिकी क्रिया तस्य मिथ्यादर्शनप्रत्यया स्याद्भवति, स्यान्न ज्ञवति । मिथ्यादृष्टेर्भवति, शेषस्य न ज्ञवतीत्यर्थः । यस्य तु मिथ्यादर्शनक्रिया तस्य नियमादारम्भिकी, मिथ्यादृष्टेरविरतत्वेनावश्यमारम्भसम्भवात् । तदेवमारम्भिकी क्रिया पारिप्राहिक्यादिजिज्ञासुभिरुपरितनीभिः क्रियाभिः सह परस्परमविनाजावेन चिन्तिता । एवं पारिग्रहिकी तिसृभिर्मायाप्रत्यया, द्वाभ्यामप्रत्याख्यानक्रिया, एकया मिथ्यादर्शनप्रत्यया चिन्तनीया । तथा चाह-“ एवं पारिग्गद्विया वितिहि उवरि-ष्ठाहिं समं संचारेयव्वा ” इत्यादि सुगमं भावनीयाः, सुप्रतीतत्वात् ।

अमुमेवार्थं चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण निरूपयति-

णेइयस्स आदिद्वियाओ चत्तारि परोप्परा नियमा कज्जइ, जस्स एताओ चत्तारि कज्जइ तस्स मिच्छादंसणवत्तिया किरिया भइज्जइ, जस्म पुण मिच्छादंसणवत्तिया किरिया कज्जइ तस्स एता चत्तारि नियमा कज्जइ । एवं जाव थणियकुमारस्स पुढविकाइयस्स जाव चउरिंदियस्स पंच वि परोप्परं नियमा कज्जइ ।

‘नेरइयस्स आद्वियाओ चत्तारि’ इत्यादि । नैरयिका ह्युत्कर्षतोऽप्यविरतसम्यग्दृष्टिगुणस्थानकं यावन्न परतः, ततो नैरयिकाणामाद्याश्चतस्रः क्रियाः परस्परमविनाजाविन्यः, मिथ्यादर्शनक्रियां प्रति स्याद्वादः । तमेवाह-“जस्स एताओ चत्तारि” इत्यादि । मिथ्यादृष्टिमिथ्यादर्शनक्रिया भवति, शेषस्य न भवतीति ज्ञातः । यस्य पुनर्मिथ्यादर्शनक्रिया तस्याद्याश्चतस्रो नियमान्मिथ्यादर्शने सत्यारम्भिक्यादीनामवश्यं ज्ञावात् । एवं तावद्भूतं यावत्स्तनितकुमारस्य पृथिव्यादीनां चतुरिन्द्रियपर्यवसानानां पञ्च क्रियाः परस्परमविनाजाविन्यो वक्तव्याः, पृथिव्यादीनां मिथ्यादर्शनक्रियाया अव्यवश्यंभावात् ।

पंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स आद्वियाओ तिन्नि वि परोप्परं नियमा कज्जंति । जस्स एताओ कज्जंति तस्स उवरिद्वियाओ दो भइज्जंति । जस्स उवरिद्वियाओ दोषिकज्जंति तस्स एताओ तिन्नि नियमा कज्जंति । जस्स अपच्चक्खाणकिरिया तस्स मिच्छादंसणवत्तिया सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ । जस्स पुण मिच्छादंसणवत्तिया किरिया कज्जइ तस्स अपच्चक्खाणकिरिया नियमा कज्जइ । मणुस्स जहा जीवस्स वाणमंतरजोइभियवेमाणियस्स जहा ने-

रइयस्स ! जं समयं भंते ! जीवस्स आरंभिया किरिया कज्जइ तं समयं पारिग्गद्विया किरिया कज्जइ । एवं एते जस्स जं समयं जं देसं जं पदेसं एंय चत्तारि दंडगा नेयव्वा । जहा नेइयाणं तहा सव्वदेवाणं नेयव्वं वेमाणियाणं ।

तिर्यक्पञ्चेन्द्रियस्याद्यास्तिस्रः परस्परमविनाभूताः, देशविरति यावदासामवश्यंभावात् । उत्तराभ्यां तु द्वाभ्यां स्याद्वादः । तमेव दर्शयति-“ जस्स एताओ कज्जंति ” इत्यादि । देशविरतस्य न भवतः, शेषस्य भवत इति भावः । यस्य पुनरुपरितन्यौ द्वे क्रिये तस्याद्यास्तिस्रो नियमाङ्गवन्ति, उपरितन्यौ द्वे क्रिये-अप्रत्याख्यानक्रिया मिथ्यादर्शनप्रत्यया च । तत्राप्रत्याख्यानक्रिया अविरतिसम्यग्दृष्ट्यावत्, मिथ्यादर्शनक्रिया मिथ्यादृष्टेराद्याश्चतस्रो देशविरति यावत् । अत उपरितन्याभौवेऽवश्यमाद्यानां तिसृणां भावः । सम्प्रत्यप्रत्याख्यानक्रियायाः मिथ्यादर्शनक्रियायास्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियस्य परस्परमविनाजावं चिन्तयति-“जस्स अपच्चक्खाणकिरिया” इत्यादि भावितम् । मनुष्ये यथा जीवपदे तथा वक्तव्यम्, व्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकानां यथा नैरयिकस्य एवमेव एको दण्डकः । एवमेव “जं समयं जंते ! जीवस्स” इत्यादिको द्वितीयः । “जं देसं जं” इत्यादिकस्तृतीयः । “जं पदेसं जं” इत्यादिकश्चतुर्थः ।

अथ पट्कायाः प्राणातिपातादिक्रियाहेतव एव भवन्ति, किं वा तद्विरमणहेतवोऽपीति पृच्छति-

अत्थि एं जंते ! जीवाणं पाणाइवायवेरमणे कज्जइ ? इंता ! अत्थि । कम्हि एं भंते ! जीवा एं पाणाइवायवेरमणे कज्जइ ? । गोयमा ! छमु जीवनिकाएसु । अत्थि एं भंते ! नेरइयाणं पाणाइवायवेरमणे कज्जइ ? । गोयमा ! एणो इण्ठे समट्ठे । एवं जाव वेमाणियाणं नवरं मणुस्साणं जहा जीवाणं एवं मुसावाएणं जाव मायामांभेणं जीवस्स य मणुस्सस्स य, सेसाणं एणो इण्ठे समट्ठे । एवरं अदिन्नादाणे गहणधारणिज्जेसु दव्वेसु भेहुणरूवेसु वा रूवसहगतसु वा दव्वेसु सेसाणं दव्वेसु सव्वेसु । अत्थि एं भंते ! जीवाणं मिच्छादंसणसद्वेवमणे कज्जइ ? । इंता अत्थि । कम्हि एं जंते ! जीवाणं मिच्छादंसणसद्वेवमणे कज्जइ ? । गोयमा ! सव्वदव्वेसु । एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं नवरं एणिंदियविंगल्लिंदियाणं एणो इण्ठे समट्ठे ।

“अत्थि एं भंते !” इत्यादि । सर्वत्र क्रियते कर्मकर्त्तरि प्रयोगः, ततो भवतीति दृष्टव्यम् । प्राणातिपातादिविरमणविषयाश्च पट्कायादयः प्रागेव भाविता इति न न्युयो भाव्यन्ते । विरतिश्च प्राणातिपातादीनां मायामृषापर्यन्तानां जीवपदे मनुष्यपदे च वक्तव्या, शेषेषु तु स्थानेषु नायमर्थः समर्थ इति वक्तव्यमूहेषां ज्ञवप्रत्ययतः सर्वविरत्यसम्भवात् । मिथ्यादर्शनविरमणविषयचिन्तायां सर्वत्रव्येष्टिवति । उपलक्षणमेतत् सर्वपर्यायेष्वपि, अन्यथा एकस्मिन् द्रव्ये पर्याये वा मिथ्यात्वभावे मिथ्यादर्शनविरमणासम्भवात्, सूत्रोक्तस्यैकस्याप्यरोचनादत्तरस्य ज्ञवति नरो मिथ्यादृष्टिः, मिथ्यादृष्टेर्हि सूत्रं हि न प्रमाणं जिज्ञाहिहितमिति वचना-

तु। मिथ्यादर्शनशल्यविरमणं च एकैन्द्रियविकलेन्द्रियवर्जेषु शेषेषु स्थानेषु। एकैन्द्रियादिषु तु न भवति। कस्मादिति चेत्? उच्यते-पृथिव्यादिषु उन्नयाभावः, “पुढवाइपसु” इति वचनात्। द्वीन्द्रियादीनां तु यद्यपि करणापर्याप्तावस्थायां केषाञ्चित्सादानसम्यक्त्वं भवति, तथापि तन्मिथ्यात्वाभिमुखानां तदप्रतिकूलानाम्, अतस्तेषामपि मिथ्यादर्शनशल्यविरमणप्रतिषेधः। आह च- “अतिथिं न जेत ! जीवां न मिच्छादं सणसल्लवेरमणे कज्जइ” इत्यादि ।

अथ प्राणातिपातविरतस्य कर्मबन्धो भवति, किं वा नेति ?

उच्यते-भवत्यपि, न ज्ञवत्यपि, तथा च एतदेव

प्रश्नसूत्रपूर्वकमाह-

पाणाङ्वायविरए णं भंते ! जीवे कइ कम्मपगनीओ
बंधं ? । गोयमा ! सत्तविहबंधं ए वा अट्ठविहबंधं ए वा छ-
व्विहबंधं ए वा एगविहबंधं ए वा अबंधं ए वा । एवं मणुस्से
वि ज्ञाणियव्वे । पाणातिवायविरया णं भंते ! जीवा कइ
कम्मपयनीओ वंधंते ? । गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्ज
सत्तविहबंधगा य एगविहबंधगा य ? । अहवा सत्तविहबं-
धगा य एगविहबंधगा य अट्ठविहबंधं ए य २ । अहवा
सत्तविहबंधगा य एगविहबंधगा य अट्ठविहबंधगा य ३ ।
अहवा सत्तविहबंधगा य एगविहबंधगा य ऊव्विहबंधं ए य
४ । अहवा सत्तविहबंधगा य एगविहबंधगा य ऊव्विह-
बंधगा य ५ । अहवा सत्तविहबंधगा य एगविहबंधगा य
अबंधगे य ६ । अहवा सत्तविहबंधगा य एगविहबंधगा य
अबंधगा य ७ । अहवा सत्तविहबंधगा य एगविहबंधगा य
अट्ठविहबंधगे य ऊव्विहबंधं ए य ? । अहवा सत्तविहबं-
धगा य एगविहबंधगा य अट्ठविहबंधगे य छ्विहबंधगा य
२ । अहवा सत्तविहबंधगा य एगविहबंधगा य अट्ठविह-
बंधगा य छ्विहबंधगे य ३ । अहवा सत्तविहबंधगा य ए-
गविहबंधगा य अट्ठविहबंधगा य ऊव्विहबंधगा य ४ । अहवा
सत्तविहबंधगा य एगविहबंधगा य अट्ठविहबंधगा य अबं-
धं ए य ? । अहवा सत्तविहबंधगा य एगविहबंधगा य
अट्ठविहबंधं ए य अबंधगा य २ । अहवा सत्तविहबंधगा य
एगविहबंधगा य अट्ठविहबंधगा य अबंधं ए य ३ । अहवा
सत्तविहबंधगा य एगविहबंधगा य अट्ठविहबंधगा य अबं-
धगा य ४ । अहवा सत्तविहबंधगा य एगविहबंधगा य
ऊव्विहबंधं ए य अबंधं ए य ? । अहवा सत्तविहबंधगा
य एगविहबंधगा य छ्विहबंधगे य अबंधगा य २ ।
अहवा सत्तविहबंधगा य एगविहबंधगा य ऊव्विहबंधगे य
अबंधं ए य ३ । अहवा सत्तविहबंधगा य एगविहबंधगा
य छ्विहबंधगा य अबंधगा य । ४ । अहवा सत्तविहबंध-
गा य एगविहबंधगा य अट्ठविहबंधं ए य छ्विहबंधं ए य
अबंधं ए य ? । अहवा सत्तविहबंधगा य एगविहबंधगा य

अट्टविहबंधं य छविहबंधं य अबंधगा य २। अह्वा सत्तविहबंधं य एगविहबंधं य अट्टविहबंधं य ढविहबंधं य अबंधं य ३। अह्वा सत्तविहबंधं य एगविहबंधं य अट्टविहबंधं य छविहबंधं य अबंधगा य ४। अह्वा सत्तविहबंधं य एगविहबंधं य अट्टविहबंधं य छविहबंधं य अबंधं य ५। अह्वा सत्तविहबंधं य एगविहबंधं य अट्टविहबंधं य ढविहबंधं य अबंधगा य ६। अह्वा सत्तविहबंधं य एगविहबंधं य अट्टविहबंधं य छविहबंधं य अबंधं य ७। अह्वा सत्तविहबंधं य एगविहबंधं य अट्टविहबंधं य ढविहबंधं य अबंधगा य ८। एवं एते अट्टभंगा सत्ते वि मेलिया सत्तावीसं जंगा जवंति। एवं मणुस्सा वि, एवं चेव सत्तावीसं जंगा जाणियन्वा। एवं सुसावायविरयस्स जाव मायामोसविरयस्स य जीवस्स य मणुस्सस्स य।

जीवेत्यादि सुगमम् । बहुवचनेऽपि प्रभ्रसुत्रं सुगमम् । निर्वचन-
सूत्रे सर्वेऽपि तावज्जवेयुः सप्तविधबन्धकाश्च एकविधबन्धकाश्च ।
इह प्रमत्ताऽप्रमत्ताऽपूर्वकरणानिवृत्तयादरसम्परायाः सप्तवि-
धबन्धकाः प्रमत्ताः, अप्रमत्ताश्चायुर्बन्धकास्तेऽष्टविधबन्धकाः, आ-
युषोऽपि बन्धनात् । आयुर्बन्धश्च कदाचित्क इति कदाचित्
सर्वकालं न लज्यतेऽपि, प्रमत्ताश्चाप्रमत्ताश्च सदैव बहुत्वेन ल-
ज्यन्ते, अनिवृत्तिवादाश्च कदाचिन्न प्रवन्त्यपि, विरहस्यापि
तेषामागमे प्रतिपादनात् । एकविधबन्धका उपशान्तमोहाः क्षीण-
मोहाः सयोगिकेवलिनः । तत्र उपशान्तमोहाः क्षीणमोहाश्च क-
दाचिल्लज्यन्ते, कदाचिन्न लज्यन्ते, तेषामन्तरस्यापि सम्भवात् ।
सयोगिकेवलिनस्तु सदा प्राप्यन्ते, अन्योऽन्यज्ञावेन तेषामन्यव-
च्छेदात् । ततः सप्तविधबन्धका एकविधबन्धकाश्च व्यवस्थि-
ता इत्यष्टविधबन्धकाद्यज्ञावे एको भङ्गः । अथवा सप्तविधबन्ध-
का बहव एकविधबन्धका बहव एकोऽष्टविधबन्धक इति द्वितीयः ।
अष्टविधबन्धकानां तृतीयः, पूर्वविधबन्धका अपि कदाचिल्लज्य-
न्ते, कदाचिन्न, उत्कर्षतः परमासविरहभावात् । यदाऽपि ल-
भ्यन्ते तदाऽपि जघन्यपदे एको द्वौ वा, उत्कर्षपदेऽष्टोत्तरशतम्,
ततोऽष्टविधबन्धकभेदाभावे पूर्वविधबन्धकपदेनापि द्वौ जङ्गौ ।
अबन्धका अयोगिकेवलिनः, तेऽपि कदाचिदवाप्यन्ते, कदाचिन्न,
तेषामन्युत्कर्षतः परमासविरहज्ञावात् । यदाऽप्यवाप्यन्ते तदाऽ-
पि जघन्यपदे एको द्वौ वा, उत्कर्षतोऽष्टाधिकं शतम् । ततोऽष्ट-
विधबन्धकपदाभावे अबन्धकपदेनापि द्वौ जङ्गौ, तदेवमेक आद्यो
भङ्गः, एकसंयोगे च षडिति सप्त भङ्गाः । इदानीं द्विकसंयोगे
जङ्गा इत्यन्ते—तत्र सप्तविधबन्धका एकविधबन्धका-
भावस्थिताः, उभयेषामपि सदा बहुत्वेन लज्यमानत्वात् ।
ततोऽष्टविधबन्धकपदे षड्विधबन्धकपदे च प्रत्येकमेकवचनमि-
त्येको भङ्गः । अष्टविधबन्धकपदे एकवचनं, पूर्वविधबन्धकपदे
बहुवचनमिति द्वितीयः । एतौ द्वौ जङ्गावष्टविधबन्धकपदस्यैक-
वचनेन लब्धौ । एतावेव द्वौ जङ्गौ बहुवचनेनेति चत्वारः । एवमे-
व चत्वारो भङ्गा अष्टविधबन्धकाबन्धकपदाभ्यामेव चत्वारः,
षड्विधबन्धकाबन्धकपदाभ्यामिति सर्वसंख्यया द्विकसंयोगे

द्वादश भङ्गाः । अथाणामष्टविधबन्धकपञ्चविधबन्धकायन्धकक-
पाणां पदानां संयोगं प्रत्यक्रमेयचनबहुवचनाज्यामष्टौ
भङ्गाः । सर्वसंक्रान्तया सप्तविंशतिभङ्गाः । अत्रापर आह-
ननु विरतस्य कथं बन्धः ? न हि विरतिर्बन्धहेतुर्नयति ।
अदि पुनर्विरतिरपि बन्धहेतुः स्यात्ततो निमोक्षप्रसङ्गः,
अपायाज्ञावात् । उच्यते-न विरतिर्बन्धहेतुः, किं तु विरतस्य ये
कपाययोगास्ते बन्धकारणम् । तथाहि-सामान्यकच्छेदोपस्थाप-
नपरिहारविशुद्धिकेष्वपि संयमेषु कपायाः संज्ञलनरूपा उदय-
प्राप्ताः सन्नि योगाश्च, ततो विरतस्यापि देवायुष्कादीनां शुभप्रकृ-
तीनां तत्प्रत्ययो बन्धः । यथा च प्राणातिपातविरतस्य सप्तविंशति-
भङ्गा उक्ताः । तथा मृगावादविरतस्य यावन्माया मृगाविरतस्य ।

मिथ्यादर्शनशल्यविरतिमधिकृत्य सूत्रमाह-

मिच्छादंसणसल्लविरणं जंते ! जीवे कइ कम्मपगणीओ
बंधं ? गोयमा ! सत्तविहबंधं वा अट्टविहबंधं वा उच्चिह-
बंधं वा एगविहबंधं वा अवंधं वा । मिच्छादंसणसल्लवि-
रणं जंते ! नेरइए कइ कम्मपगणीओ बंधं ? गोयमा ! स-
त्तविहबंधं वा अट्टविहबंधं वा जाव पंचिदियतिरिक्ख-
जोगिए मणुस्से जहा जीवे । वाणमंतरजोइसियवेमाणिए
जहा नेरइए ॥

“ मिच्छादंसणसल्लविरणं जंते ! ” इत्यादि सुगमम्, नवरं
सप्तविधबन्धकत्वमष्टविधबन्धकत्वं पञ्चविधबन्धकत्वमेकविध-
बन्धकत्वमबन्धकत्वं च मिथ्यादर्शनशल्यविरतेरविरतसम्य-
दष्टैरारज्यायां निवेदितं यावद्भावात् । नैरयिकादिचतुर्वि-
ंशतिद्वयकचित्तायां मनुष्यवर्जेषु शेषेषु सर्वेष्वपि स्थानेषु
सप्तविधबन्धकत्वमष्टविधबन्धकत्वं वा, न पञ्चविधबन्धकत्वा-
दिश्रेणिप्रतिपत्त्यसम्भवात् ; मनुष्यपदे च यथा जीवपदे तथा
वक्तव्यं, मनुष्येषु सर्वभाष्यसम्भवात् ।

बहुवचनेनैतद्विषयं सूत्रमाह-

मिच्छादंसणसल्लविरया णं जंते ! जीवा कइ कम्मपगणीओ
बंधं ? गोयमा ! ते चेव सत्तावीसं जंगा जाणियव्वा । मि-
च्छादंसणसल्लविरया णं जंते ! नेरइया णं कइ कम्मपगणी-
ओ बंधं ? गोयमा ! सर्वे वि ताव होज्ज सत्तविहबंधगा य,
अहवा सत्तविहबंधगा य अट्टविहबंधगे य । अहवा सत्तवि-
हबंधगा य अट्टविहबंधगा य । एवं जाव वेमाणिया नवरं म-
णुस्सा णं जहा जीवा णं ॥

“ मिच्छा ” इत्यादि । अत्रापि ते एव पूर्वोक्ताः सप्तविंशतिभङ्गाः,
नैरयिकपदे भङ्गविक्रमः । तत्र सर्वेऽपि तावद्भवेयुः सप्तविधब-
न्धका इत्येको भङ्गः । अयं च यदैकोऽप्यष्टविधबन्धको न ल-
प्स्यते तदा भवति, यदा पुनरेकोऽष्टविधबन्धको लप्स्यते तदाऽयं
द्वितीयो भङ्गः, सप्तविधबन्धकाश्च अष्टविधबन्धकाश्च । यदा पु-
नरष्टविधबन्धका अपि बहवो लप्स्यन्ते तदा तृतीयः सप्तविध-
बन्धकाश्चाष्टविधबन्धकाश्च, एवं प्रकृत्रिकं तावद्वाच्यं या-
वद्वैमानिकसूत्रम्, नवरं मनुष्यपदे सप्तविंशतिभङ्गका यथा जी-
वपदे इति ।

अथारम्भिक्यादीनां क्रियाणां मध्ये का क्रिया प्राणातिपातवि-
रतस्येति चिन्तयति-

पाणाइवायविरयस्स णं जंते ! जीवस्स किं आरंभिया किरि-

या कज्जइ जाव मिच्छादंसणवत्तिया किरिया कज्जइ ? गोय-
मा ! पाणाइवायविरयस्स जीवस्स आरंभिया किरिया सिय
कज्जइ, सिय नो कज्जइ । पाणाइवायविरयस्स णं जंते ! जीवस्स
पाणिगहिया किरिया कज्जइ ? गोयमा ! णो इण्हे समहे । पा-
णाइवायविरयस्स णं जंते ! जीवस्स मायावत्तिया किरिया
कज्जइ ? गोयमा ! सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ । पाणा-
इवायविरयस्स णं जंते ! जीवस्स अपचक्खाणवत्तिया कि-
रिया कज्जइ ? गोयमा ! णो इण्हे समहे । मिच्छादंसणव-
त्तियाए पुच्छा ? गोयमा ! णो इण्हे समहे । एवं पाणाइवाय-
विरयस्स मणुस्सस्स वि, एवं जाव मायामोसविरयस्स जी-
वस्स मणुस्सस्स य ॥

“ पाणाइवायविरयस्स णं जंते ! ” इत्यादि । आरम्भिकी क्रिया
स्याद्भवति, प्रमत्तसंयतस्य भवति, शेषस्य न जवतीति भावः ।
परिग्रहिकी निषेध्या, सर्वथा परिग्रहातिवृत्तत्वात्, अन्यथा
सम्यक् प्राणातिपातविरत्यनुपपत्तेर्मायाप्रत्यया स्याद्भवति, स्या-
न्न जवति । अप्रमत्तस्यापि हि कदाचित्प्रवचनमालिन्त्यरक्षणार्थं
भवति, शेषकालं तु न जवति । अप्रत्याख्यानाक्रिया मिथ्यादर्शन-
प्रत्यया च सर्वथा निषेध्यते, तदभावे प्राणातिपातविरत्ययोगा-
त् । प्राणातिपातविरतेश्च द्वे पदे । तद्यथा-जीवा, मनुष्यश्च । तत्र
यथा सामान्यतो जीवमधिकृत्योक्तम्, तथा मनुष्यमधिकृत्य वक्त-
व्यम् । तथा चाह-“ एवं पाणाइवायविरयस्स मणुस्सस्स वि ”
इति । एवं तावच्छक्त्यं यावन्माया मृगाविरतस्य जीवस्य मनु-
ष्यस्य च ।

मिथ्यादर्शनशल्यविरतिमधिकृत्य सूत्रम्-

मिच्छादंसणसल्लविरयस्स णं जंते ! जीवस्स किं आरंभि-
या किरिया कज्जइ जाव मिच्छादंसणवत्तिया किरिया क-
ज्जइ ? गोयमा ! मिच्छादंसणसल्लविरयस्स जीवस्स आरं-
भिया सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ । एवं जाव अपचक्खा-
णकिरिया मिच्छादंसणवत्तिया किरिया नो कज्जइ । मिच्छा-
दंसणसल्लविरयस्स णं जंते ! नेरइयस्स किं आरंभिया कि-
रिया कज्जइ जाव मिच्छादंसणवत्तिया किरिया कज्जइ ?
गोयमा ! आरंभिया किरिया कज्जइ जाव अपचक्खाण-
किरिया वि कज्जइ । मिच्छादंसणवत्तिया किरिया नो कज्जइ
एवं जाव थणियकुमारस्स । मिच्छादंसणसल्लविरयस्स णं
भंते ! पंचिदियतिरिक्खजोगियस्स एवमेव पुच्छा ? गोयमा !
आरंभिया किरिया कज्जइ अपचक्खाणकिरिया सिय कज्ज-
इ, सिय नो कज्जइ, मिच्छादंसणवत्तिया किरिया न कज्जइ,
मणुस्सस्स जहा जीवस्स । वाणमंतरजोइसियवेमाणियस्स
जहा नेरइयस्स ।

“ मिच्छादंसण ” इत्यादि । आरम्भिकी स्याद्भवति, स्यान्न
जवति । प्रमत्तसंयतस्य भवति, शेषस्य न जवतीति ज्ञातार्थः ।
परिग्रहिकी देशविरति यावद्भवति, मायाप्रत्ययाऽप्यतिवृत्तिबाध-
रसम्परायं यावद्भाविनी, परतो न भवति । अप्रत्याख्यानाक्रियाऽ-

प्यविरतिसम्यग्दृष्टिं यावन्न परतः । तत एता अपि क्रिया अधि-
कृत्या “ सिय कज्जइ सिय नो कज्जइ ” इति वक्तव्यम् । तथा-
चाह- (एवं जाव अपच्चक्खणाणकिरिया इति) मिथ्यादर्शनप्र-
त्यया पुनर्निषेध्या, मिथ्यादर्शनाविरतस्य तस्या असम्भवात् । च-
तुर्विधातद्वारुकचिन्तायां नैरयिकानां स्तनितकुमारपर्यवसानानां
चतस्रः क्रिया वक्तव्याः, मिथ्यादर्शनप्रत्यया निषेध्या तिर्यक्पञ्चे-
न्द्रियाद्यास्तिस्रः क्रिया नियमतो वक्तव्याः, अप्रत्याख्यानाक्रिया
त्राड्या । देशविरतस्य न भवति, शेषस्य भवतीत्यर्थः । मि-
थ्यादर्शनप्रत्यया निषेध्या मनुष्यस्य यथा सामान्यतो जीवस्य
व्यन्तरादीनां यथा नैरयिकस्य ।

सम्प्रत्यासामेवारम्भिक्यादीनां क्रियाणां परस्परमल्प-
बहुत्वमाह-

एताभि एं जंते ! आरंभियाणं जाव मिच्छादंसणवत्तिया
ण य कयरे कयरेहिंते अप्पा वा बहुया वा ४ ? । गोयमा !
सव्वसोवाओ निच्छादंसणवत्तियाओ किरियाओ अपच्च-
क्खणाणकिरियाओ विसेसाहियाओ पारिग्गहियाओ विसेसा-
हियाओ आरंभियाओ किरियाओ विसेसाहियाओ माया-
वत्तियाओ विसेसाहियाओ किरियापदं सम्पत्तं ।

“ एतासि ण भंते ! ” इत्यादि । सर्वस्वोक्ता मिथ्यादर्शनप्रत्यया
क्रिया, मिथ्यादृष्टीतमेव भावात् । ततोऽप्रत्याख्यानाक्रिया विशेष-
पाधिका, अविरतिसम्यग्दृष्टीनां मिथ्यादृष्टीनां च भावात् ।
ताभ्याऽपि पारिग्रहक्या विशेषपाधिकाः, देशविरतानां पूर्वेषां
च ज्ञावात् । आरम्भिक्या विशेषपाधिकाः, प्रमत्तसंयतानां पूर्व-
ेषां च ज्ञावात्, ताभ्योऽपि मायाप्रत्यया विशेषपाधिकाः, अप्रम-
त्तसंयतानामाव भावात् । प्रज्ञा २२ पद । (नैरयिकादीनां सम-
क्रियत्यन्तिवचनं ‘सम’ शब्दे करिष्यते)

(६) मृगवधादाबुध्यतस्य क्रिया-

पुरिसे एं भंते ! कच्छंसि वा दहंसि वा उदगंसि वा दवियं-
सि वा बलयंसि वा ण्मंसि वा गहणंसि वा गहणविदुगंसि
वा पव्वयंसि वा पव्वयविदुगंसि वा वणंसि वा वणविदुगं-
सि वा नियवत्तिणं नियसंकपे नियपण्णिहाणे मियवहाए गं-
ताए एभिणंति काओ अणयरस्स मियवहाए कूवज्जसं न्दाइ;
तओ एं जंते ! से पुरिसे कइ किरिए ? । गोयमा ! सिय तिकि-
रिए मिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए । से केण्ढेणं भंते !
एवं बुद्धं सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकि-
रिए ? गोयमा ! जे जविणं उदवणयाए णो वंधणयाए खो-
मारणयाए तावं च एं से पुरिसे काइयाए अहिगरणि-
याए पाओसियाए तिहिं किरियाहिं पुढे जे भविणं उडु-
वणयाए वि वंधणयाए वि नो मारणयाए तावं च एं से
पुरिसे काइयाए अहिगरणियाए पाओसियाए पारियाव-
णियाए चउहिं किरियाहिं पुढे जे भविणं उडुवणयाए
वि वंधणयाए वि मारणयाए वि तावं च एं से पुरिसे काइ-
याए जाव पाणाइवावकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुढे
से तेण्ढेणं जाव पंचकिरिए ॥

तत्र (कच्छंसि वत्ति) कच्छे नदीजलपरिवेष्टिते वृक्षादिमति
प्रदेशे । (दहंसि वत्ति) हृदे प्रतीते । (उदगंसि वत्ति) उदके
जलाशयमात्रे (दवियंसि वत्ति) अत्रिके तृणादिद्रव्यसमुदाये
(बलयंसि वत्ति) बलये वृत्ताकारनद्याबुद्धककुटिलगतियुक्त-
देशे (ण्मंसि वत्ति) नूम अद्यतमसे गाढतपसे (गहणंसि
वत्ति) गहने वृक्षवल्लीलताविनानवीरुसमुदाये (गहणवि-
दुगंसि वत्ति) गहनविदुर्गे पर्वतकदेशानस्थितवृक्षवल्लयादि-
समुदाये (पव्वयंसि वत्ति) पर्वते (पव्वयविदुगंसि वत्ति)
पर्वतसमुदाये (वणंसि वत्ति) वने एकजातीयवृक्षसमुदाये
(वणविदुगंसि वत्ति) नानाविधवृक्षसमूहे, मृगैर्हारणैर्वृत्तिर्जी-
विका यस्य स मृगवृत्तिकः । स च मृगरक्ताकोऽपि स्यादि-
त्यत आह- (मियसंकपे वत्ति) मृगेषु संकटपो वधाध्यवसाय-
इहेदनं वा यस्यासौ मृगसङ्कटः । स च चलचित्ततयाऽपि भ-
वतीत्यत आह- (मियपण्णिहाणे वत्ति) मृगवधैकाग्रचित्तः (मि-
गवहाए वत्ति) मृगवधाय (गंत वत्ति) गत्वा, कच्छादाविति योगः ।
(कूडपासं ति) कूटं च मृगग्रहणकारणं, गर्तादिपाशश्च तद्वन्व-
नमिति कूटपाशम् । (उदाइ ति) उद्घाति, रचयतीत्यर्थः ।
(तओ एं ति) ततः कूटपाशकरणत् । (कइ किरिए वत्ति) क-
ति क्रियाः, क्रियाश्च कारिकायादिकाः (जं भविणं वत्ति) यो भव्यो
योग्यः, कर्त्तुं इति यावत् । “ जावं च एं ” इति शेषः । यावन्तं का-
लमित्यर्थः । कस्याः कर्त्तव्याह- (उदवणयाए वत्ति) कूटपाश-
वरणतया, नाप्रत्ययश्चेह स्वार्थिकः (तावं च एं ति) तावन्तं कालं
(काइयाए वत्ति) गमनादिकायचेष्टारूपया [अहिगरणियाए
वत्ति] अधिकरणेन कूटपाशरूपेण निर्धृता या सा तथा, तथा ।
(पाओसियाए वत्ति) प्रहेषो मृगेषु दुष्टजावः, तेन निर्धृता प्राद्वे-
पिकी, तथा (तिहिं किरियाहिं ति) क्रियन्त इति क्रियाश्चेष्टा-
विशेषाः [पारितावणियाए वत्ति] परितापनप्रयोजना पारिता-
पनिकी । सा च वद्धे सति मृगे भवति, प्राणातिपातक्रिया च
घातिते इति ।

पुरिसे एं जंते ! कच्छंसि वा जाव वणविदुगंसि वा त-
णाइं ऊसविय ऊसविय अगलिकायं वि निसिरइ तावं च
एं जंते ! से पुरिसे कइ किरिए ? गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय
चउकिरिए सिय पंचकिरिए । से केण्ढेणं ? गोयमा ! जे ज-
विणं उदवणयाए तिहिं उदवणयाए वि निसिरणयाए
वि नो दहणयाए चउहिं जे भविणं उदवणयाए वि नि-
सिरणयाए वि दहणयाए वि तावं च एं से पुरिसे काइ-
याए जाव पंचहिं किरियाहिं पुढे से तेण्ढेणं गोयमा ! ।

(ऊसविय वत्ति) उदसर्थ “ उसिक्किऊणेत्यादि ” उद्धीकृत्येति
वा [निसिरइ वत्ति] निस्तृजति, क्षिपति, यावदिति शेषः ।

पुरिसे एं भंते ! कच्छंसि वा जाव वणविदुगंसि वा मियवि-
त्तिणं मियसंकपे मियपण्णिहाणे मियवहाए गंता एणं मिणं
त्ति काउं अन्नयरस्स मियस्स बहाए उमुं निसिरइ ततो
एं जंते ! से पुरिसे कइ किरिए ? गोयमा ! सिय तिकिरिए
मिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए । से केण्ढेणं गोयमा !
जे जविणं निसिरणयाए तेहिं जे जविणं निसिरणयाए वि
विमरणयाए वि नो मारणयाए चउहिं जे भविणं निसि-

रणयाए वि विद्धंसणयाए वि मारणयाए वि तावं च एं
से पुरिसे जाव पंचहिं किरियाहिं पुढे, से तेण्डेणं गोय-
मा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए ।
पुरिसे एं भंते ! कच्छसि वा जाव अन्नयरस्स मियस्य
बहाए आययकप्पाययं उंसुं आयामेत्ता चिद्धिज्जा अन्न-
यरे पुरिसे मग्गओ आगम्म सयपाणिणा असिणा सीसं
हिंदेज्जा से य उंसू ताए चैव पुव्वायामणयाए तं भियंवि-
वेज्जा । से एं जंते ! पुरिसे किं भियवेरेणं य पुढे पुरिस-
वेरेणं पुढे ? गोयमा ! जे भिय मारेइ से भियवेरेणं पुढे, जे
पुरिसं मारेइ से पुरिसवेरेणं पुढे । से केण्डेणं जंते ! एवं
बुच्चइ जाव से पुरिसवेरेणं पुढे ? से एणं गोयमा ! कज्जमा-
णं कमे संधेज्जमाणे संधिए निव्वत्तिज्जमाणे निव्वत्तिए नि-
सिरिज्जमाणे निसिद्धेत्ति वत्तव्वं सिया । हंता भगवं ! कज्ज-
माणे कमे जाव निसद्धेत्ति वत्तव्वं सिया । से तेण्डेणं गोय-
मा ! जे भियं मारेइ से भियवेरेणं पुढे, जे पुरिसं मारेइ से
पुरिसवेरेणं पुढे, अंतो ढण्हं पासाणं मरइ काइयाए जाव
पंचहिं किरियाहिं पुढे, वाहिं ढण्हं मासाणं मरइ काइयाए
जाव पारियावणियाए चउहिं किरियाहिं पुढे ।

"उंसुं ति" (वाणं आययकप्पाययंति) कर्णं यावदायत आ-
कृष्टः कर्णायतः । । आयतप्रत्यक्षवत् यथा ज्वतीत्येवं कर्णायत
आयतकर्णायतः, तम् । (आयामेत्तं ति) आयम्याकृष्य (मग्ग-
ओ ति) पृष्ठतः (सयपाणिणं ति) स्वकपाणिना स्वहस्तेन
(पुव्वायामणयाए ति) पूर्वार्कषणेन (से एं भंते ! पुरिसे ति)
स शिरश्छेत्ता पुरुषः (भियवेरेणं ति) इह वैरं वैरहेतुत्वाद्धः
पापं वा वैरं वैरहेतुत्वादिति । अथ शिरश्छेत्तृपुरुषहेतुकत्वादि-
षु निपातस्य कथं धनुर्धरपुरुषो मृगवधेन स्पृष्ट इत्याकृतवतो
गौतमस्य तदज्युपगतमेवार्थमुत्तरतया प्राह—क्रियमाणं
धनुष्काण्डादिकृतमिति व्यपदिश्यते । युक्तिस्तु प्राग्वत् । तथा
सन्धीयमानं प्रत्यञ्चायामारोप्यमाणं कारणं धनुर्वाऽऽरोप्य-
माणप्रत्यञ्चं सन्धितं कृतसन्धानं भवति तथा निर्वृत्यमानं नि-
तरां वर्तुर्लोकक्रियमाणं प्रत्यञ्चाकर्षणेन निर्वृत्तितं वृत्ताकृतं म-
ण्डलाकारं कृतं भवति । तथा निरुज्यमानं निक्षिप्यमाणं
काण्डनिरुष्टं भवति, यदा च निरुज्यमानं निरुष्टं तदा नि-
रुज्यमानतया धनुर्द्धरेण कृतत्वात्तेन काण्डनिरुष्टं भवति,
काण्डनिरुग्गं मृगस्तेनैव मारितः । ततश्चोच्यते—“ जे भियं
मारेत्यादीति ” । इह च क्रियाः प्रक्रान्तास्ताश्चान्तरोक्ते मृ-
गादिवधे यावत्सो यत्र यत्र कालविभागे भवन्ति तावतीस्तत्र
दर्शयन्नाह—“ अंतो ढण्हमित्यादि ” । यस्मासान् यावत्प्रहार-
हेतुकं मरणम्, परतस्तु परिणामान्तरापादितमिति कृत्वा य-
स्मासादूर्द्ध्वं प्राणातिपातक्रिया न स्यादिति हृदयम् । एतच्च
व्यवहारन्यायेक्या प्राणातिपातक्रियाव्यपदेशमात्रांपदर्शनार्थ-
मुक्तम्; अन्यथा यदा कदाऽप्यधिकृतप्रहारहेतुकं मरणं जवति
तदैव प्राणातिपातक्रियेति ॥

पुरिसे एं जंते ! पुरिसं सत्तीए ममजिभंसेज्जा मयपाणि-
णा वा से अभिणा सीसं हिंदेज्जा, तओ णं जंते ! से

पुरिसे कइ किरिए ? गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे तं पुरिसं
सत्तीए ममभिधंसेइ मयपाणिणा वा से असिणा सीसं
हिंदेइ तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पाणाइवाए
पंचहिं किरियाहिं पुढे आससव्वहएण य अणवकंसवत्ती-
एणं पुरिसवेरेणं पुढे ॥

(सत्तीए ति) शक्त्या प्रदणविशेषेण (समभिधंसेज्जं ति)
हन्यात् (सपाणिणं ति) स्वकहस्तेन (से ति) तस्य
(काइयाए ति) कायिकया शरीरस्पन्दरूपया, आधिकारणिकया
शक्तिस्वरूपापाररूपया, प्राद्वेषिकया मनोदुष्प्रणिधानेन, पारिता-
पनिकया परितापनरूपया प्राणातिपातक्रियया मारणरूपया
(आससवे ति) इत्यादिशक्त्या अभिधंसकोऽसिना वा शिरश्छे-
त्ता पञ्चजिः क्रियाभिः स्पृष्टः, तथा पुरुषवैरेण च स्पृष्टो मारितः
पुरुषवैरिजावनं । किम्भूतेनेत्याह—आससो वधो यस्माद्वैरासत्त-
था तेनासन्नवधकेन भवति च वैराद्धो वधकस्य तमेव वध्य-
माश्रित्यान्यतो वा तत्रैव जन्मनि जन्मान्तरे वा । यदाह—“ वड-
मारणअभिकखा—णदाणपरधणविशोवण्णार्णं । सव्वजहणो
उछठ, दसगुणिओ एककसि कयाणं ” ॥ १॥ चः समुच्चये ।
भनवकाङ्क्षिणा परप्राणनिरपेक्षा स्वगतापायपरिहारनिरपेक्षा
वा वृत्तिवर्त्तनं यत्रैव वैरे तत्तथा, तेनानवकाङ्क्षणवृत्तिकेनेति ॥
न० १ श० ८ व० । (पृथ्वीकायमानं यत्तत्कर्तृक्रिय इति 'आन'
शब्दे द्वि० ज्ञा० १०८ पृष्ठे समुक्तम्)

अथ क्रियाजन्यं कर्म तद्वेदनां चाधिकृत्याह—

पुर्वि जंते ! किरिया पच्छा वेयणा, पुर्वि वेयणा पच्छा
किरिया ? । मंडियपुत्ता ! पुर्वि किरिया पच्छा वेयणा,
एणो पुर्वि वेयणा पच्छा किरिया ॥

“ पुर्वि भंते ! ” इत्यादि । क्रियाकरणं तज्जन्यत्वात् कर्मापि
क्रिया । अथवा क्रियत इति क्रिया कर्मैव । वेदना तु कर्मणाऽ-
नुभवः, सा च पश्चादेव जवति, कर्मपूर्वकत्वात्तदनुजवनस्येति ॥

(१०) अयं क्रियामेव स्वामिभावतो निरूपयन्नाह—

अत्थि एं भंते ! समणाणं निग्गंथाणं किरिया कज्जइ ? ।
हंता अत्थि । कहिं एं जंते ! समणाणं निग्गंथाणं किरि-
या कज्जइ ? । मंडियपुत्ता ! पमायपच्चया जोगनिमित्तं च, एवं
खलु समणाणं निग्गंथाणं किरिया कज्जइ ॥

“ अत्थि णं ” इत्यादि । अस्त्ययं पक्षो यदुत क्रिया क्रियते, क्रिया
जवति, प्रमादप्रत्ययात् । यथाऽऽहुः—प्रयुक्तकायक्रियाजन्यं कर्म,
योगनिमित्तं च, यथैर्यापथिकं कर्म । भ० ३ श० ३ उ० ।
('दुक्ख' शब्दे क्रियायाः कृतात्वे करणं भाण्डावहारे बध्यते)

अथ क्रियान्तराणां विषयनिरूपणयाह—

गाहावस्स एं जंते ! विक्किणमाणस्स केइ भंनं अवह-
रेज्जा, तस्स णं जंते ! भंनं अणुवेसमाणस्स किं आरंजि-
या किरिया कज्जइ, परिग्गहिया मायावत्तिया अपच्चक्खा-
णीया मिच्छादंसणवत्तिया ? गोयमा ! आरंजिया कि-
रिया कज्जइ, परिग्गहिया मायावत्तिया अपच्चक्खाणकि-
रिया कज्जइ, मिच्छादंसणकिरिया सिय कज्जइ, सिय नो क-
ज्जइ । अहं मे जंते अभिसमप्पाणं भवइ, तओ से पच्छा

सव्वाओ ताओ पयणुईजवन्ति । गाहावइस्स एं जंते ! भंडं विक्किणमाणस्स कइए जंडं साइज्जेज्जा भंडे य से अणुवणीए सिया । गाहावइस्स एं जंते ! ताओ भंराओ किं आरंजिया किरिया कज्जइ, जाव मिच्छादंसणकिरिया कज्जइ । कइयस्स वा ताओ जंराओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ जाव मिच्छादंसणकिरिया कज्जइ । गोयमा ! गाहावइस्स ताओ जंडाओ आरंजिया किरिया कज्जइ जाव अप्पक्खवाणकिरिया कज्जइ । मिच्छादंसणकिरिया सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ । कइयस्स णं ताओ सव्वाओ पयणुईजवन्ति । गाहावइस्स एं भंते ! जंडं विक्किणमाणस्स जाव जंडे से उवणीए सिया, कइयस्स एं जंते ! ताओ भंराओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ, गाहावइस्स वा ताओ जंडाओ किं आरंभिया किरिया । गोयमा ! कइयस्स ताओ जंडाओ हेट्ठिद्धाओ चत्तारि किरियाओ कज्जन्ति । मिच्छादंसणकिरिया भयणाए गाहावइस्स एं ताओ सव्वाओ पयणुईजवन्ति ॥

गृहपतिर्गृही । “ मिच्छादंसणकिरिया सिय कज्जइ इत्यादि ” मिथ्यादर्शनप्रत्यया क्रिया स्यात्कदाचित् क्रियते भवति, स्याओ क्रियते कदाचिन्न जवति । यदा मिथ्यादृष्टिर्गृहपतिस्तदाऽसौ भवति, यदा तु सम्यग्दृष्टिस्तदा न जवतीत्यर्थः । अथ क्रियास्वेव विशेषमाह—(अहेत्यादि) अथेति पञ्चान्तरद्योतनार्थः । (से जंडे ति) तज्जाणडम् । (अजिसमण्णागए ति) गवेपयता लब्धं जवति । (तओ ति) समन्वागमनात् (से ति) तस्य गृहपतेः पश्चात्समन्वागमानन्तरमेव (सव्वाओ ति) यासां समन्वोऽस्ति ता आरंभिक्यादिक्रियाः (पयणुईजवन्ति ति) प्रतनुकीजवन्ति हस्वीभवन्ति । अपहृतज्ञाणरूपेणकाले हि महत्यस्ता आसन् प्रयत्नविशेषपरत्वात्, गृहपतेस्तस्माभकात्रे तु यत्नविशेषोपरतत्वात्ता हस्वीभवन्तीति । (कइए जंरं साइज्जेज्ज ति) क्रयिको ग्राहको भाण्डं स्वादयेत् सत्यङ्कारदानतः स्वाकुर्यात् । (अणुवणीए सिब ति) क्रयिकायाः सम्पत्तिं स्यात् (कइयस्स णं ताओ सव्वाओ पयणुईजवन्ति ति) अप्राप्तभाण्डत्वेन तत्तत्क्रियाणामवपत्वादिति, गृहपतेस्तु महत्यां भाण्डस्य तदीयत्वात् १ । क्रयिकस्य भाण्डे सम्पत्तिं महत्यस्ताः, गृहपतेस्तु प्रतनुकाः २ । इदं भाण्डस्यानुपनीतोपनीतभेदात्सूत्रद्वयमुक्तमेवं धनस्यापि वाच्यम् ।

गाहावइस्स एं जंते ! भंडं जाव धणे य से अणुवणीए सिया, एयं पि जहा भंरे उवणीए तहा णेयव्वं । चउत्थो आलावगो धणे य से उवणीए सिया जहा पढमो आलावगो जंरे य से अणुवणीए सिया तहा नेयव्वो पढमं चउत्थाणं एको गमो वितियतइयाणं एको ॥

तत्र प्रथममेवम्—“ गाहावइस्स एं भंते ! भंडं विक्किणमाणस्स कइए भंरे साइज्जेज्जा धणे य से अणुवणीए सिया कइयस्स णं भंते ! ताओ धणाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ ४ । गाहावइस्स य ताओ धणाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ ५ । गो-

यमा ! कइयस्स ताओ धणाओ हेट्ठिद्धाओ चत्तारि किरियाओ कज्जन्ति, मिच्छादंसणकिरिया भयणाए गाहावइस्स एं ताओ सव्वाओ पयणुईजवन्ति ” धने अनुपनीते क्रयिकस्य महत्यस्ता भवन्ति, धनस्य तदीयत्वात् । गृहपतेस्तु तास्तनुकाः, धनस्य तदानीमतदीयत्वात् । एवं द्वितीयसूत्रसमानमिदं तृतीयम् । अत एवाद—“ एयं पि जहा भंडे उवणीए तहा नेयव्वं ति ” द्वितीयसूत्रसमतयेत्यर्थः । चतुर्थं त्वेवमध्यमम्—“ गाहावइस्स एं भंडं विक्किणमाणस्स कइए जंरं साइज्जेज्जा धणे य से उवणीए सिया गाहावइस्स एं जंते ! ताओ धणाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ । कइयस्स वा ताओ धणाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ ? । गोयमा ! गाहावइस्स वा ताओ धणाओ आरंभिया किरिया ४ मिच्छादंसणवसिया किरिया सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ । कइयस्स णं ताओ सव्वाओ पयणुईजवन्ति । ” धन उपनीते धनप्रत्ययत्वात्तासां गृहपतेर्महत्याः, क्रयिकस्य तु प्रतनुकाः, धनस्य तदानीमतदीयत्वात् । एवं च प्रथमसूत्रसममिदं चतुर्थमित्येतदनुसारेण च सूत्रपुस्तकाक्षराण्यनुगन्तव्यानि । ज० ५ श० ६ व० ।

(११) भ्रमणोपासकस्य क्रियाः—

समणोवासगस्स एं जंते ! सामाइयकडस्स समणोवस्सए अत्यमाणस्स तस्स णं भंते ! किं इरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ । गोयमा ! नो इरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ । से केणट्ठेणं जाव संपराइया ! गोयमा ! समणोवासयस्स एं सामाइयकरस्स समणोवस्सए अत्यमाणस्स आया अहिगरणी जवइ आयाहिगरणवसियं च एं तस्स नो इरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ से तेणट्ठेणं ।

“ समणेत्यादि ” (सामाइयकरस्स ति) कृतसामायिकस्य तथा भ्रमणोपाश्रये साधुवसतावासीनस्य तिष्ठतः (तस्स ति) यो यथार्थस्तस्य भ्रमणोपासकस्येति किलाकृतसामायिकस्य तथा साध्वाश्रयेऽनवतिष्ठमानस्य जवति सांपरायिकी, क्रिया विशेषणद्वययोगे पुनरैयापधिकी युक्ता, निरुक्तषायत्वादित्याशङ्कतोऽयं प्रश्नः । उत्तरं तु—(आयाहिगरणी जवइ ति) आत्मा जीवोऽधिकरणानि दलशकटादीनि कषायाश्रयभूतानि यस्याः सन्ति साऽधिकरणी, ततश्च (आयाहिगरणवसियं च एं ति) आत्मनोऽधिकरणानि आत्माधिकरणानि, तान्येव प्रत्ययः कारणं यत्र क्रियाकरणे तदात्माधिकरणप्रत्ययम् । साम्परायिकी क्रिया क्रियत इति योगः । भ० ७ श० १ व० ।

अनगारस्यानायुक्ते गच्छतः—

अणगारस्स एं भंते ! अणाउत्तं गच्छमाणस्स वा ३ अणाउत्तं वत्थपरिगहं कंबलं पायपुच्छणं गेहमाणस्स वा निक्खिणमाणस्स वा तस्स एं जंते ! किं इरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ ? । गोयमा ! नो इरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ । से केणट्ठेणं ? । गोयमा ! जस्स एं कोहमाणमायादोचा वोच्छिप्पा भवन्ति तस्स णं इरियावहिया किरिया कज्जइ, जस्स एं कोहमाणमायादोचा अव्वोच्छिप्पा जवन्ति

तस्स एं संपराइया किरिया कज्जइ । अहामुत्तं रियमाणस्स इरियावहिया किरिया कज्जइ, उस्सुत्तं रियमाणस्स संपराइया किरिया कज्जइ, ये एं उस्सुत्तमेव रियइ, से तेण्हेणं । सुगमम् । भ० ७ श० १ उ० ।

संबुडस्स णं जंते ! अणगारस्स आउत्तं गच्छमाणस्स जाव आउत्तं वत्थपकिग्गहं केवलं पायपुच्छणं गेएहमाणस्स वा निविस्सवमाणस्स वा तस्स णं जंते ! किं इरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ ? । संबुडस्स एं अणगारस्स जाव तस्स एं इरियावहिया किरिया कज्जइ, नो संपराइया किरिया कज्जइ । से केण्हेणं जंते ! एवं बुच्चइ संबुडस्स एं जाव नो संपराइया किरिया कज्जइ ? । गोयमा ! जस्स णं कोहमाणमायालोभा वोच्छिष्ठा जवंति तस्स णं इरियावहिया किरिया कज्जइ, तदेव जाव उस्सुत्तं रीयमाणस्स संपराइया किरिया कज्जइ, ये एं अहामुत्तमेव रियइ से तेण्हेणं गोयमा ! जाव नो संपराइया किरिया कज्जइ ।

सुगमम् । ज० ७ श० ७ उ० ।

(१२) सण्डासकेन तमलोहमुत्तिपत्तः—

पुरिसे णं जंते ! अयं अयकोट्ठासि अयोमएणं संडासएणं उव्विहमाणे वा पविहमाणे वा कइ किरिए ? । गोयमा ! जावं च एं मे पुरिसे अयं अयकोट्ठासि अयोमएणं संडासएणं उव्विहति वा पविहति वा तावं च एं से पुरिसे काइयाए जाव पाणाइवायकिरिया पंचहिं किरियाहिं पुट्टे ; जेसिं पि य एं जीवाणं सरिरेहिं धणू निव्वत्तिए ते वि य णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टे । पुरिसे णं भंते ! अयं अयकोट्ठाओ अयोमएणं संडासएणं गहाय अहिगरिणी उक्खिस्सवमाणे वा निविस्सवमाणे वा कइ किरिए ? । गोयमा ! जावं च एं से पुरिसे अयं अयकोट्ठाओ जाव निविस्सवत्ता तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पाणाइवायकिरिया पंचहिं किरियाहिं पुट्टे, जेसिं पि य एं जीवाणं सरिरेहिंता अयिणव्वत्तिए संडासए निव्वत्तिए चम्मेट्टए निव्वत्तिए मुट्टिए निव्वत्तिए अधिगरिणी निव्वत्तिए अधिगरणखेमी निव्वत्तिए उदगदोणी निव्वत्तिए अधिगरणसाली निव्वत्तिया ते वि य णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टा ॥

“पुरिसे णं भंते !” इत्यादि । (अयं ति) लोहं (अयकोट्ठासि ति) लोहप्रतापनार्थं कुयूले (उव्विहमाणे व ति) उत्क्षिपन् वा (पविहमाणे व ति) प्रतिपन् वा (इंगालकट्टिणि ति) ईषद्वह्नाया लोहमययाष्टः । (भच्छ ति) आनखल्लवापा इह चायः प्र-

भूतिपदार्थनिर्घत्तकजीवानां पञ्चक्रियत्वमविरतिभावेनावसेयमिति । (चम्मेट्टि ति) लोहमयः प्रतलायनो लोहादि कुट्टनप्रयोजनो लोहाकाराद्युपकरणविशेषः (मुट्टिए ति) लघुतरो घनः (अधिगरणखेमी ति) यत्र कोष्ठोऽधिकरणी निवेश्यते (उदगदोणि ति) जलनाजनं, यत्र तत्तं लोहं शीतवाक्रणाय क्षिप्यते । (अधिगरणसाल ति) लोहपरिकर्मगृहम् । ज० १६ श० १ उ० ।

धनुषा विध्यतः—

पुरिसे णं जंते ! धणुं परामुसइ २ उंसुं परामुसइ २ ठाणं ठाइ २ आययकएणाययं उंसुं करेइ २ उहं वेहासं उंसुं उव्विहइ, तए णं से उंसुं उहं वेहासं उव्विहिए समाणे जाइं तत्थ पाणाइं भूयाइं जीवाइं सत्ताइं अभिहणइ वत्तेइ वेस्सेइ संघाएइ संघेट्टइ परित्तेइ किलाभेइ ठाणाओ ठाणं संकामेइ जांविआओ ववरोवेइ । तए णं भंते ! से पुरिसे कइ किरिए ? । गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे धणुं परामुसइ २ जाव उव्विहइ, तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पाणाइवायकिरिया पंचहिं किरियाहिं पुट्टे । जेसिं पि य एं जीवाणं सरिरेहिं धणू निव्वत्तिए ते वि य णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टे, एवं धणू पिट्टे पंचहिं किरियाहिं जीवा पंचहिं एहारूपंचहिं उंसुं पंचहिं सरिरेपत्ताणे फल्ले एहारूपंचहिं उहं णं मे उंसुं अप्पणो गुरुयत्ताए जारियत्ताए गुरुयसंजारियत्ताए उहं वीससाए पंचोव्वयमाणे जाइं तत्थ पाणाइं जाव जीविआओ ववरोवेइ तावं च णं से पुरिसे कइ किरिए ? । गोयमा ! जावं च णं से उंसुं अप्पणो गुरुयत्ताए जाव ववरोवेइ तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्टे । जेसिं पि णं जीवाणं सरिरेहिं धणू निव्वत्तिए ते जीवा चउहिं किरियाहिं धणू पुट्टे, चउहिं जीवा, चउहिं एहारू, चउहिं उंसुं, पंचहिं सरिरे, पत्ताणे फले एहारू पंचहिं जे वि य से जीवा अहं पच्चोव्वयमाणस्स उव्वगहे चिंत्तिते ते वि य णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टा ॥

(पुरिसे णमिन्यादि) (परामुसइ ति) परामुसति गृह्णाति (आययकएणाययं ति) आयतः क्लेपाय प्रसारितः कर्णायतः कर्णं यावदाकृष्टः, ततः कर्णधारयात् आयतकर्णायतः, अतस्तस्मै इषुं वाणं (उहं वेहासं ति) ऊर्ध्वमिति वृक्षशिखराद्यपेक्षयाऽपि स्यादत आह—विहायसंत्त्याकाशे (उव्विहइ ति) ऊर्ध्वं विजहति, ऊर्ध्वं क्षिपतीत्यर्थः । (अभिहणइ ति) अभिमुखमागच्छतो हन्ति (वत्तेइ ति) वर्तुणी करोति, शरीरसङ्काचापादनात् । (लिस्सेइ ति) श्लेथयत्येवमिति श्लिष्टान् करोति (संघाएति) अन्योऽन्यं गात्रं संहतान् करोति (संघेट्टइ ति) मनाक् स्पृशति (परित्तेइ ति) लमन्ततः पीरयति (किलाभेइ ति) मारणात्मिकादिसमुद्भातं नयति (ठाणाओ ठाणं संकामेइ ति) स्थानात् स्थानान्तरं नयति, (जांविआओ ववरोवेइ ति) व्युत्तजीवितान् करोतीति । (किरियाहिं पुट्टे ति) किर्याजिः स्पृष्टः, किर्याज्येन

कर्मणा बद्ध इत्यर्थः । (धणुं स्ति) धनुर्दण्डगुणादिसमुदायः । ननु पुरुषस्य पञ्च क्रिया भवन्तु, कायादिव्यापाराणां तस्य दृश्यमानत्वात् धनुरादिनिर्वर्तकशरीराणां तु जीवानां कथं पञ्च क्रियाः?, कायमात्रस्यापि तदीयस्य तदानीमचेतनत्वात्, अचेतनकायमात्रादपि बन्धाभ्युपगमे सिद्धानामपि तत्प्रसङ्गः, तदीयशरीराणामपि प्राणातिपातहेतुत्वेन लोके विपरिवर्त्तमानत्वात् । किञ्च-यथा धनुरादीनि कार्याक्यादिक्रियाहेतुत्वेन पापकर्मबन्धकारणानि जवन्ति तज्जीवानामेवं पात्रवर्णकादीनि जीवरक्षाहेतुत्वेन पुण्यकर्मनिबन्धनानि स्युर्न्यायस्य समानत्वादिति? अत्रोच्यते-अविरतिपरिणामाद्बन्धः । अविरतिपरिणामश्च यथा पुरुषस्यास्ति एवं धनुरादिनिर्वर्तकशरीरजीवानामपीति, सिद्धानां तु नास्त्यसाधिति न बन्धः । पात्रादिजीवानां तु न पुण्यबन्धहेतुत्वं, तर्हेतोर्विधकादेस्तेष्वभावादिति । किञ्च-सर्वज्ञवचनप्रामाण्याद्ययोक्तं तत्तथा श्रेयमेवेति । इति पुरिति शरपत्रफलादिसमुदायः । “ अहे णं से उमु ” इत्यादि । इह धनुष्मदादीनां यद्यपि सर्वक्रियासु कथञ्चिन्निमित्तभावोऽस्ति तथापि विवक्षितवन्धं प्रत्यमुख्यवृत्तिकतया विवक्षितवशक्रियायास्तैः कृतत्वेनाविवक्षणात्, शेषक्रियाणां च निमित्तभावमात्रेणापि तत्कृतत्वेन विवक्षणाच्चतस्त्रस्ता उक्ताः, वाणादिजीवशरीराणां तु सत्त्वाद्बन्धक्रियायां प्रवृत्तत्वात्पञ्चेति । ज० ५ श० ६ उ० ।

(१३) वर्षज्ञानार्थं हस्तादिप्रसारयतः-

पुरिसे णं भंते ! वासं वासति वासं णो वासति इत्थं वा पायं वा वाहुं वा ऊरुं वा आउंटावेमाणे वा पमारमाणे वा कइकिरिए ? गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे वासं वासइ वासं णो वासतीति इत्थं वा जाव ऊरुं वा आउंटावेति वा पमारति वा तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुढे ।

(वासं वासइ स्ति) वर्षो मेघो वर्षति नो वा वर्षो वर्षतीति ज्ञानार्थमिति शेषः । अचक्षुरादोके हि वृष्टिराकाशे हस्तादिप्रसारणादवगम्यत इतिकृत्वा हस्तादिकं आकुण्टयेत्ता, प्रसार्य प्रसारयेद्वा, आदित एवेति । ज० १६ श० ८ उ० ।

तालमारुह्य तत्फलं प्रपातयतः-

पुरिसे णं जंते ! तालमारुहइ, तालमारुहइत्ता तालाओ तालफलं पचालेमाणे वा पवाडेमाणे वा कइकिरिए ? गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे तालमारुहइ, तालमारुहइत्ता तालाओ तालफलं पचालेइ वा पवाडेइ वा तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुढे, जेसिं पि य णं जीवाणं सरीरेहिं तो ताले णिव्वत्तिए ताव फले णिव्वत्तिए ते वि य णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुढे ।

(तालं ति) तालवृक्षं (पचालेमाणे व स्ति) प्रचावयन् वा (पवाडेमाणे व स्ति) अथः प्रपातयन् वा (पंचहिं किरियाहिं पुढे स्ति) तालफलानां तालफलान्निर्गतजीवानां च पुरुषः प्राणातिपातक्रियाकारी, यश्च प्राणातिपातक्रियाकारको सावाद्यानामपीति कृत्वा पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्ट इत्युक्तम् १ । येऽपि च १३८

तालफलनिर्वर्तकजीवास्तेऽपि च पञ्चक्रियास्तदन्यजीवान् संघट्टनादिभिरुपधावयन्तीति कृत्वा २ ।

अहे णं भंते ! से तालफले अप्पणो गुरयत्ताए जाव पच्चोवयमाणा जाइं तत्थ पाणाइं जाव जीवियाओ ववरोवेइ ॥

(अहे णमित्यादि) अथ पुरुषकृततालफलप्रचलनादेरनन्तरं तत्तालफलमात्मनो गुरुकतया, यावत्करणात्संभारिकतया, गुरुसंभारिकतयेति दृश्यम् । (पच्चोवयमाणे स्ति) प्रत्यक्षपतयस्तत्राकाशादौ प्राणादीन् जीविताद्यपरोपयति ।

तए णं जंते ! से पुरिसे कतिकिरिए ? गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे तालफले अप्पणो गुरयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोवेइ तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुढे ३ । जेसिं पि य णं जीवाणं सरीरेहिं तो ताले णिव्वत्तिए ते वि य णं जीवा काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुढे ४ । जेसिं पि य णं जीवाणं सरीरेहिं तो तालफले णिव्वत्तिए ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुढा ५ । जे वि य से जीवा अहे वीससाए पच्चोवयमाणस्स उग्गहे वटंति, ते वि य णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुढा ६ । पुरिसे णं भंते ! रुक्खस्स मूलं पचालेमाणे वा पवाडेमाणे वा कइकिरिए ? गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे रुक्खस्स मूलं पचालेइ वा पवाडेइ वा तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुढे, जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिं तो मूले णिव्वत्तिए जाव वीए णिव्वत्तिए ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुढा । अहे णं जंते ! से मूले अप्पणो गुरयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोइ, तए णं से पुरिसे कइ किरिए ? गोयमा ! जावं च णं मूले अप्पणो जाव ववरोवेइ तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुढे । जेसिं पि णं सरीरेहिं तो कंदे णिव्वत्तिए जाव वीए णिव्वत्तिए ते वि णं जीवा काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुढा । जेसिं पि य णं जीवाणं सरीरेहिं तो मूले णिव्वत्तिए ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुढा । जे वि य णं से जीवा अहे वीससाए पच्चोवयमाणस्स उग्गहे वटंति ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुढा । पुरिसे णं जंते ! रुक्खस्स कंदे पच्चोवयमाणस्स गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे जाव पंचहिं किरियाहिं पुढे । जेसिं पि य णं जीवाणं सरीरेहिं तो मूले णिव्वत्तिए जाव वीए णिव्वत्तिए ते वि णं जीवा पंचहिं किरियाहिं पुढा । अहे णं भंते ! से कंदे जावं च णं से कंदे अप्पणो जाव चउहिं पुढे । जेसिं पि य णं जीवाणं सरीरेहिं तो मूले णि-

वृत्तिरु खंये णिव्वत्तिरु जाव चउहिं पुट्टे । जेसिं पि य
णं जीवाणं सरिगेहिंतो कंदे णिव्वत्तिरु ते वि णं जीवा
जाव पंचहिं पुट्टे । जे वि य से जीवा अहे वीससाए
पच्चोवयं जाव पंचहिं पुट्टा जहा कंदए, एवं जाव वीयं ॥

(ततो णं ति) तेभ्यः सकाशात्कृतिक्रियोऽसौ पुरुषः । उच्य-
ते-चतुष्क्रियः, वधनिमित्तभावस्यावपत्वेन तासां चतसृणा-
मेव विवक्षणात् । तदुपपत्त्यं च यथा पुरुषस्य तालफलप्रच-
लनादौ साक्षादध्वनिमित्तभावोऽस्ति, न तथा तालफलव्यापादि-
तजीवेऽप्यिति कृत्वा ३ । एवं तालनिर्वर्तकजीवा अपि ४ । फ-
लनिर्वर्तकास्तु पञ्चक्रिया एव, साक्षात्तेषां वधनिमित्तत्वात् ५ ।
ये चाध्वोनिपततस्तालफलस्योपग्रहे उपकारे वर्तन्ते जीवास्ते-
ऽपि पञ्चक्रियाः, यद्ये तेषां निमित्तभावस्य बहुतरत्वात् ६ । ए-
तेषां च सूत्राणां विशेषतो व्याख्यानं पञ्चमश्लोककाण्डकेत्र-
पुरुषसूत्रादवसेयम् । एतानि चलनद्वारेण षट्क्रियास्थानान्यु-
क्तानि, मूलादिष्वपि परमेव ज्ञावनीयानि । “एवं जाव वीयं ति”
अनेन कन्दसूत्राणीव कन्दत्वकुशलप्रवालपत्रपुष्पफलबीज-
सूत्राण्यध्वेयानीति सूचितम् । ॥ १७ श्लो १ उ० ।

(१४) शरीराणि निर्वर्तयतः-

जीवे णं भंते ! ओरालियसरिरे णं णिव्वत्तिरुमाणे क-
इकिरिए ? । गोयमा ! भिय तिकिरिए सिय चउकिरिए
सिय पंचकिरिए; एवं पुट्टवीकाइए वि । एवं जाव मणुस्से ॥

“जीवे णं भंते !” इत्यादि । (सिय तिकिरिए सिय चउकि-
रिए सिय पंचकिरिए ति) यदौदारिकशरीरं - परित-
पायभावेन निर्वर्तयति तदा त्रिक्रियः, यदा तु परप - ५ कु-
र्वन्तन्निर्वर्तयति तदा चतुष्क्रियः । यदा तु परमति - यन्त-
न्निर्वर्तयति तदा पञ्चक्रिय इति । पृथक्त्वदण्डके स्याद्द्वि-
योगो नास्ति, एकदाऽपि सर्वविकल्पसद्भावादिति ॥

जीवा णं भंते ! ओरालियसरिरेणिव्वत्तिरुमाणा कइकि-
रिया ? । गोयमा ! तिकिरिया वि, चउकिरिया वि, पंचकि-
रिया वि । एवं पुट्टवीकाइया वि । एवं जाव मणुस्सा ।
एवं वेउव्वियसरिरेण वि दो दंरुगा एवरं जस्स अत्थि
वेउव्वियं एवं जाव कम्मगसरिरे । एवं सोइदियं जाव
फासिंदियं । एवं मगजोगं वइजोगं कायजोगं जस्स जं
अत्थि तं भाणियव्वं एते एगत्तपुट्टेणं ठव्वीसदंरुगा ॥

(ठव्वीसदंरुगत्ति) पञ्च शरीराणि, इन्द्रियाणि च, त्रयो योगाः,
एते च मीलितान्त्रयोदश । एते च एकत्वपृथक्त्वाभ्यां गुणि-
ताः पर्विशतिरिति । ॥ १७ श्लो १ उ० ।

प्राणातिपातादिना क्रियमाणायाः क्रियायाः स्पर्शना-

तेणं कालेणं तेणं समएणं जाव एवं वयासी-अत्थि णं
जंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ ? । हुंता
अत्थि । सा भंते ! किं पुट्टा कज्जइ, अपुट्टा कज्जइ ? । गो-
यमा ! पुट्टा कज्जइ, एणो अपुट्टा कज्जइ, एवं जहा पढमसए
ठहुदेसए जाव एणो अणानुपुव्विकइ ति वत्तव्वं सिया, एवं
जाव वेमाणियाणं, एवरं जीवाणं एगिंदियाणं य णिव्वाया-

एणं ठहिसि वायापं पुरुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं
सिय पंचदिसिं सेसाणं णियमं ठहिसिं । अत्थि णं जंते !
जीवाणं मुसावाएणं किरिया कज्जइ ? । हुंता अत्थि । सा
जंते ! किं पुट्टा कज्जइ, अपुट्टा कज्जइ ? । जहा पाणाइवाए-
णं दंरुओ, एवं मुसावाएणं वि, अदिष्ठादाएणं वि, मेहुणेण
वि, परिग्गहेण वि । एवं एए पंच दंरुगा । जं समए णं
जंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ, सा भंते ! किं
पुट्टा कज्जइ, अपुट्टा कज्जइ ? ; एवं तहेव जाव वत्तव्वं सिया
जाव वेमाणियाणं, एवं जाव परिग्गहेणं । एवं एए वि पंच दं-
रुगा । जं देसेणं जंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया क-
ज्जति जाव परिग्गहेणं । जं पदेसेणं जंते ! जीवाणं पाणाइ-
वाएणं किरिया कज्जति, सा जंते ! किं पुट्टा कज्जइ ? एवं त-
हेव दंरुओ । एवं जाव परिग्गहेणं । एवं एए वीस दंरुगा ॥

“तेणमित्यादि” (एवं जहा पढमसते ठहुदेसए ति) अने-
नेदं सूचितम्-“सा भंते ! किं ओगाढा कज्जइ, अणोगाढा कज्जइ ? ।
गोयमा ! ओगाढा कज्जइ, एणो अणोगाढा कज्जइ” इत्यादि । व्याख्या
चास्य प्राग्वत् । (जं समयं ति) यस्मिन्समये प्राणातिपातेन क्रि-
या कर्म क्रियते इह स्थाने, तस्मिन्निति वाक्यशेषो दृश्यः । (जं
देसं ति) यस्मिन्देसे क्षेत्रविज्ञाने प्राणातिपातेन क्रिया क्रियते,
तस्मिन्निति शेषोऽत्रापि दृश्यः । (जं पदेसं ति) यस्मिन्पदेसे लघु-
तमे क्षेत्रविज्ञाने क्रिया प्रागुक्ता सा च कर्म, कर्म च दुःखहेतु-
त्वाद् दुःखमिति । तन्निरूपणायाह-(जीवाणमिति) तन्निरूपणाय
दण्डकद्वयम् । कर्मजन्या च वेदना भवतीति तन्निरूपणाय
दण्डकद्वयमाह-(जीवाणमित्यादि) । ॥ १७ श्लो ४ उ० ।
(कायपट्टस्योच्छ्वासनिश्वासावधिकृत्य क्रिया द्वितीयभागे
१०८ पृष्ठे ‘आणा’ शब्दे समुक्ताः)

पक्कमामि पंचहिं किरियाहिं काइयाए अहिगरणियाए
पाओसियाए पारितावणियाए पाणाइवायकिरियाए ॥

प्रतिक्रियामि पञ्चजिः क्रियाजिवांपारलक्षणाजिवांप्रतिचारः
कृतः । तद् यथा-कायिकवेत्यादि । आव० ४ अ० । आ०
चू० । “आवत्ताइसु जुगवं, इह भणिओ कायवायवा-
वारो । दुन्देगया य किरिया, जओ निसिच्चा अओ
जुत्तो ॥ १८६ ॥ भिन्नविसयं निसिद्धं, किरियाजुगमेगया न एग-
म्मि । जोगतिगम्स विजंगिअ, सुत्ते किरिया जओ भणिआ”
॥ १८७ ॥ आव० ३ अ० । (किइकम्म शब्दे ५२५ पृष्ठे व्याख्याते) “ग-
हणविसगपयत्ता, परोपरविरोहिणो कहां समए । समए दो
उवओगां, न होज्ज किरियाण को दोसो ?” ॥ (‘भासा’ शब्दे चैषा
व्याख्यास्यते) (‘दोकिरिय’ शब्दे क्रियाद्वयस्य युगपदनु-
प्रवः स्वरूपयिष्यते) जीवादिरुत्तारूपे, उत्त० १४ अ० ।
जीवादिपदार्थोऽस्तीत्यादिके, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । आस्ति-
क्ये, पञ्चा० १६ विव० । “अकिरियं परियाणामि किरियं उवसे-
पज्जामि” । सम्यग्वादे, ध० ३ अधि० । ज्ञानपूर्वकसावधानवद्य-
प्रयोगनिवृत्तिप्रवृत्तिरूपे, विशेष० । सम्यक्संयमानुष्ठाने, प्रव०
१४६ द्वार । सदनुष्ठाने, सूत्र० २ श्रु० ४ अ० । समाचारे, पो०
६ विव० । धर्मानुष्ठाने, उत्त० १८ अ० । [‘किरियाणय’ शब्दे
क्रियाप्राधान्यं वक्ष्यते]

[१५] क्रियाऽष्टकम्-

क्रियते आत्मकर्तृत्वे सा क्रिया कर्तुः छव्यस्व प्रवृत्तिः स्वरूपाभिमुखदर्शनज्ञानोपयोगता, ज्ञानं स्वरूपाभिमुख-वीर्यप्रवृत्तिक्रिया । एवं ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः । तत्र ज्ञानं स्वपरावभासनरूपम्, क्रिया स्वरूपरमणरूपा । तत्र चारित्र्यवीर्यगुणैकत्वपरिणतिः क्रिया सा साधिका । अत्रानादिसंसारं अशुद्धकायिकयादिक्रियाव्यापारनिष्पन्नः संसरति, स एव विशुद्धसमितिगुण्यादिविनयवैयावृत्त्यादिसक्रियाकरणेन निवर्तते, अतः संसाररूपणाय क्रिया संवरनिर्जरात्मिका करणीया । नामस्थापने सुगमे । छव्यक्रिया-शुद्धा अशुद्धा च । तत्र शुद्धा स्वरूपानुयायियोगप्रवृत्तिरूपा, अशुद्धा कायिकयादिव्यापाररूपा । जावक्रिया वीर्यप्रवृत्तिरूपा । पुञ्जानुयाय्यौदारिकादिकायव्यापारसंमुखा अशुद्धा । शुद्धा पुनः स्वगुणपरिणमनत्वनिमित्तवीर्यव्यापाररूपा क्रिया भावक्रिया । तत्र क्रिया संकल्पः, नैगमेन संग्रहेण सर्वे संसारजीवाः सक्रिया उक्ताः । व्यवहारेण शरीरपर्याप्त्यनन्तरं क्रिया । ऋजुसूत्रनयेन कार्यसाधनार्थं योगप्रवृत्तिमुख्यवीर्यपरिणामरूपा क्रिया, शब्दनयेन वीर्यपरिस्पन्दार्त्मिका समभिरुद्धेन गुणसाधनानुरूपसकलकर्तृव्यव्यापाररूपा । एवंभूतनयेन तत्त्वैकत्ववीर्यतीक्ष्णतासाहाय्यगुणपरिणमनरूपा । अत्र साधकस्य साधनक्रियाऽवसरः “नाणचरणेन मुक्खो,” तेन चरणगुणप्रवृत्तिस्वरूपग्रहणपरभावत्यागरूपा क्रिया मोक्षसाधका । अतः ज्ञानतत्त्वेन तत्त्वसाधनार्थं सम्यक् क्रिया करणीया । तदुपदेशः ज्ञायिकसम्यक्त्वं यावत्, निरन्तरं निःशङ्काद्यष्टदर्शनाचारसेवना केवलज्ञानं यावत्, काव्यविनयादिज्ञानाचारता निरन्तरं यथाख्यातचारित्र्यादर्वाङ्, चारित्र्याचारसेवना परं शुक्लध्यानं यावत् । तप आचारसेवना सर्वसंवरं यावत् । वीर्याचारसाराधनाऽवश्यंभाविनी, न हि पञ्चाचारमन्तरेण मोक्षनिष्पत्तिः । दर्शनादिस्वगुणानां प्रवृत्तिः क्रिया, दर्शनादिगुणविशुद्ध्यर्थं तन्निमित्तमवलम्ब्य प्रवर्तनम् आचार इति । अत एव गुणपूर्णतानिष्पत्तेरर्वाङ् आचरणा करणीया, आचरणातः गुणनिष्पत्तिर्भवत्येव । पूर्णगुणानां तु आचरणा परोपकाराय इति सिद्धम् ।

अत एव उच्यते-

ज्ञानी क्रियोद्यतः शान्तो, भाविता जितेन्द्रियः ।

स्वयं तीर्णो भवाम्नोभेः, परं तारयितुं क्षमः ॥ १ ॥

ज्ञानी यथार्थतत्त्वस्वरूपावबोधी, यदा क्रिया साधनकारणानुयायियोगप्रवृत्तिरूपा, स्वगुणानुयायिवीर्यप्रवृत्तिरूपा वा, तस्याम् उद्यतः । पुनः शान्तः कषायतापरहितः । जावितात्मा भावितः शुक्लस्वरूपरमणमयः आत्मा यस्य स भावितात्मा । जितेन्द्रियः पराजितेन्द्रियव्यापारः । भवसमुद्रात्स्वयं तीर्णः पारं गतः, परम् आश्रितम्, उपदेशदानादिना तारयितुं क्षमः समर्थो भवति । यो हि सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यपरिणत आत्मारामी आत्मविश्रामी आत्मानुज्ञषमनः स स्वयं संसाराद् निवृत्तः, तत्सेवना पराङ्मिस्तारयति । अत्र द्रव्यज्ञानं भावनारहितं वचनव्यापारमनोविकल्परूपं संवेदनज्ञानं यावत् । तच्च भावज्ञानतत्त्वानुभवनरूपोपयोगस्य कारणम् । छव्यक्रिया योगव्यापारार्त्मिका । साऽपि भावक्रिया स्वगुणानुयायि स्वगुणप्रवृत्तिरूपायाः कारणम् । अत्र ज्ञानस्य फलं विरतिः, तेन ज्ञानं विरतिकारणम् । उक्तं च तत्त्वार्थटीकायाम्-

दर्शनज्ञाने चारित्र्यस्य कारणम्, चारित्र्यं मोक्षकारणम् । उत्तराध्ययनेऽपि-“नादंसणिस्स नाणं, नाणेण विना न हुंति चरणगुणा । अगुणिस्स नत्थि मोक्खो, नत्थि अमोक्खस्स निव्वाणं ” ॥ ३० ॥ उत्त० २८ अ० ।

क्रियाविरहितं हन्त !, ज्ञानमात्रमनर्थकम् ।

गतिं विना पथङ्गोऽपि, नाप्नोति पुरमीप्सितम् ॥ २ ॥

अतः ज्ञानं क्रियायुक्तं हिताय, नैकमेव इत्याह-क्रियाविरहितं हन्त ! इति । हन्त ! क्रियाविरहितं, क्रिया साधनप्रवृत्तिरूपा, तथा रहितं, ज्ञानमात्रं संवेदनज्ञानम् । अनर्थकं न मोक्षरूपकार्यसाधकम् । तत्र दृष्टान्तः-पथङ्गोऽपि मार्गज्ञाता अपि, गतिं विना चरणविहारक्रियां विना, ईप्सितं इच्छितं, पुरं नगरं, न आप्नोति न प्राप्नोति । चरणचङ्क्रमणेनैव ईप्सितनगरप्राप्तिरिति, “नाणचरणेन मुक्खो” इति वचनात् । “सन्नाणनाणोवगण महेसी, अणुत्तरं चरिउं धम्मसंचयं । अणुत्तरे नाणधरे जसंसी, ओसासई सूरिए वंतलिक्खे ॥ २३ ॥ ” इति उत्तराध्ययने २१ अ० ।

पुनस्तद्वच उदयन्नाह-

स्वानुकूलां क्रियां काले, ज्ञानपूर्णां व्यपेक्षते ।

प्रदीपः स्वप्रकाशोऽपि, तैलपूर्त्यादिकां यथा ॥ ३ ॥

ज्ञानपूर्णाऽपि स्वपरविवेचनविशिष्टोऽपि, काले अवसरे कार्यसाधनकरणे, स्वानुकूलां तत्कार्यकरणरूपां, क्रियाम् अपेक्षते । तत्त्वज्ञानी सम्यग्ज्ञानी प्रथमसंवरकार्यरुचिः दिग्विरतिसर्वविरतिग्रहणरूपां क्रियाम् आश्रयति, पुनश्चारित्र्यगुणोऽपि तत्त्वज्ञानी केवलज्ञानकार्यनिष्पादनरसिकः शुक्लध्यानारोहरूपां क्रियाम् आश्रयति । केवलज्ञानी सर्वसंवरपूर्णानन्दकार्यावसरे योगरोधरूपां क्रियां करोति । अत एव उच्यते-ज्ञानी क्रियाम् अपेक्षते एव, तदर्थमेव आवश्यककरणं मुनीनाम् । तत्र दृष्टान्तः-यथा प्रदीपः स्वप्रकाशोऽपि तैलपूर्त्यादिकां क्रियाम् अपेक्षते, एवं सम्यग्ज्ञानी अपि क्रियारङ्गी भवति । क्रिया हि वीर्यशुद्धिहेतुः, अशुद्धवीर्यविहिताश्रयः संसरति संसारे, स एव गुणी सेवनगुणप्राग्भावोद्यतः संवरी जवति । कर्मप्रदेशग्रहणं योगैः, योगाः वीर्यप्रभावाः, तेन योगाः परमात्मवन्दनस्वाध्यायध्ययनादियोजिता न कर्मग्रहणाय ज्वान्ति, योगानां सत्प्रवृत्तिः क्रिया इति ।

बाह्यजावं पुरस्कृत्य, ये क्रियां व्यवहारतः ।

वदने कवलक्षेपं, विना ते तृप्तिकाङ्क्षिणः ॥ ४ ॥

बाह्यभावं बाह्यत्वं पुरस्कृत्य अङ्गीकृत्य ये नरा असेवितगुरुचरणाः व्यवहारतः क्रियां निषेधयन्ति, किं बाह्यक्रियाकरणेन इति उक्त्वा क्रियोद्यमं मन्दयन्ति, ते नरा वदने मुखे कवलक्षेपं विना तृप्तिकाङ्क्षिणः तृप्तिवाञ्छका इति ।

गुणवद्बहुमानादे-नित्यस्मृत्या च सत्क्रिया ।

जातं न पातयेद्भाव-मजातं जनयेदपि ॥ ५ ॥

सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यज्ञमामार्गवाऽऽज्ञेयादिगुणवन्तः, तेषां बहुमानं स्वतोऽधिकगुणवतां बहुमानम्, आदिशब्दाद् दोषपञ्चात्तापः, पापदुःखज्जा, अतीचारालोचनं, देवगुरुसाधर्मिकभक्तिः, उत्तरगुणारोहणादिकं सर्वं ग्राह्यम् । च पुनः नित्यस्मृतिः पूर्वग्रहीतव्रतस्मरणम्, अभिनवप्रत्याख्यानसामाधिक्यचतुर्विंशतिस्तथ-गुरुवन्दनप्रतिक्रमणकायोत्सर्गप्रत्याख्यानदीनां नित्यस्मृत्या सत्क्रिया भवति । अत्र गाथाः श्रीहरिभक्तपूरयैर्विंशतिकायाम्-

“ तस्मा णिच्च सप बहु-माणेण च अहिगयगुणिम्मि ।
पडिचच्छदुगुणाए, परिवाडिआलोयणयं च ॥१॥

तित्थंकरभत्तीप, सुसाहुजणपज्जुवासणाए य ।
उत्तरगुणसट्ठाए, एत्थ सया होइ जइयव्वं ॥२॥

एवमसंतो विरइ, सो जाइ जिओ अ न पाइइ कया वि ।
ता एत्थं बुद्धिमया, अपमाओ होइ कायव्वो ॥३॥

सुइपरिणामो निच्च, चउत्तरणगमाइआयरं जीवो ।

कुसलपयमीउ बंधइ, वद्धा उ सुहाणुबंधा उ ॥४॥ ”

इत्यादिक्रिया, जातम् उत्पन्नं, भाव सम्यग्ज्ञानादिसंवेगनिर्वे-
दलक्षणं, न पातयेत् । अपि च, न जातं धर्मध्यानशुक्लध्याना-
दिकं भावमपि, अनुत्पन्नम् अपि, जनयेत् निष्पादयेत्, श्रेणि-
करुणादीनां गुणिवद्भुमानेन, मृगावत्याः पश्चात्तापेन, आलो-
चनेन अतिमुक्तनिग्रन्थस्य, गुरुभक्त्या चण्डरुद्धाद्यस्य, इत्या-
द्यनेकवाच्यमानां परमानन्दनिष्पत्तिः श्रूयते आगमे ॥ ५ ॥

क्षायोपशमिके भावे, या क्रिया क्रियते तथा ।

पतितस्यापि तज्जाव-प्रवृत्तिर्जायते पुनः ॥ ६ ॥

चारित्रानुगवीर्यकृषोपशमे जाते या क्रिया वन्दननमनादिका
क्रियते, तथा क्रियया, पतितस्यापि गुणपराङ्मुखस्यापि जीवस्य,
पुनः तद्भावप्रवृद्धिः सम्भ्रगज्ञानादिगुणजावप्रवृद्धिर्जायते । उक्तं
च-“स्वाभावसमिगजावे ददजत्तकयं सुहं अणुछाणं । पडिव-
सियं पि अहुज्जा, पुणो वि तज्जावबोहिकरं” ॥१॥ औदयिकजावे-
ऽपि क्रिया भवति, सा न तादृशगुणवृद्धिकरी । औदयिकी क्रि-
या च उच्चैर्गोत्रभुगोदययशोनामकर्मोदयेन अन्तरायोद-
येन उच्चैर्गोत्रोदयेन च तपःश्रुतादिज्ञानः प्रज्ञापनासूत्रतो ज्ञेयः ।
इति ज्ञानावरणदर्शनावरणदर्शनमोहचारित्रमोहान्तरायकृत्याप-
शमतः शुद्धधर्मप्राप्तावार्थं या क्रिया क्रियते सा आत्म-
गुणप्रकाशकरी भवति ।

पुनः तदेव दर्शयति-

गुणवृद्धयै ततः कुर्यात्, क्रियामस्वज्ञानाय वा ।

एकं तु संयमस्थानं, जिनानामवतिष्ठते ॥७॥

ततः स्वधर्मप्राप्तावहेतुत्वात् क्रियां सत्प्रवृत्तिं कुर्यात् । किम-
र्थम्? गुणवृद्धयै गुणाः ज्ञानादयः तेषां वृद्धिः तस्यै, गुणप्राप्तासार्थ-
मिति; न ह्यादारादिष्वद्दशसंज्ञानिमित्तम् । पुनः अस्खलनाय अ-
प्रतिपाताय क्रियारहितः साधकत्वे अवस्थानुमसक्तः, यतो
वीर्यस्य चापल्यं, तच्च क्रियावतः सत्क्रियादियुक्तं प्रतिपाताय
न भवति । अन्यथा च अनादिप्रवृत्तिप्रवृत्तः सन् स्खलनाय भव-
ति, क्रियया उत्तरान्तरस्थानारोहणं च श्रूयते आगमे । तथा च-
एकमप्रतिपाति संयमस्थानं, जिनानां क्लायिकज्ञानं, चारित्रवतां
एकं पूर्णस्वरूपैकत्वरूपं स्थानमवतिष्ठते नान्यस्य । अतः साध-
केनाजिनवगुणवृद्धयर्थं क्रिया करणीया । अत एव वनं निवसन्ति
निग्रन्थाः, चैत्ययात्रार्थं गच्छन्ति, नन्दीस्वरादिषु कायोत्सर्ग-
यन्ति, सरीरमाकुञ्चयन्ति, विग्रहं वीरासनेन संव्रज्यन्त्यनशना-
त्सुका गृह्णन्ति परिहारविशुद्धिज्जिनकल्पाद्यभिग्रहव्यूहम् ।

अथ विषाद्यनुष्ठानवृषिता सानुष्ठाना हि क्रिया जवहेतुरेव,
तेन रहिता या क्रिया साधनहेतुः सा एव । आह-

वचोऽनुष्ठानतोऽमङ्गक्रियासङ्गतिमङ्गति ।

सा एव ॥ ८ ॥

वचोऽनुष्ठानत इति । वचनमर्हदाज्ञा, तदनुयायि क्रिया धर्महेतुः ।

यतः-

“प्रशान्तचित्तेन गभीरभावे-नैवावृता सा सफला क्रिया च ।

अङ्गारवृष्ट्यै सहसा न चेष्टा, नासङ्गदोषैकगुणप्रकर्षा ” ॥१॥

विपगरत्नान्योन्यानुष्ठानत्यागेन श्रीमद्दीतरागवाक्यानुसारतः
उत्सर्गापवादसापेक्षरूपा क्रिया वचनानुष्ठानक्रियाकरणतः अ-
सङ्गक्रियासंगतिं संयोगिताम् अङ्गतिं प्राप्नोति वचनक्रियावान् ।
अनुक्रमेण असङ्गक्रियां निर्विकल्पनिष्प्रयासरूपां क्रियां प्रा-
प्नोति । सा एव असङ्गक्रिया एव, ज्ञानक्रिया अभेदभूमिः ज्ञे-
या । असङ्गक्रिया जावक्रिया शुद्धोपयांगशुद्धवीर्योद्धासत-
दात्मतां दधाति । ज्ञानवीर्यैकत्वं ज्ञानक्रिया अभेद इत्य-
नेन यावत् गुणपूर्णता न तावद् निरनुष्ठानादिक्रिया कर-
णीया । न हि तत्त्वज्ञानक्रिया निषेधिका, किन्तु क्रिया हि
शुद्धरत्नत्रयीरूपवस्तुसाधने कारणम्, न धर्मम्, धर्मं च आत्म-
स्थमेव । उक्तं च श्रीहरिभट्टपूज्यैः दशवैकादिकवृत्तौ-“धर्मसा-
धनत्वात् धर्म” इति । अतो द्रव्यक्रियां धर्मत्वेन यद् गृह्णति, त-
त्कारणे कार्योपचार एव, नान्यः । एतच्छ्रान्तविकलानां क्रिया
न धर्महेतुः । “बहुगुणविज्जानित्तो, उस्सुत्तभासी तहा वि मु-
त्तव्वा । जइ पवरमणीजुत्तो, विग्रहरो विसहरो लोए ॥१॥” इति
पट्टिशतप्रकरणे । तथा च आचाराङ्गे-“भयविचिकित्सायां न सं-
यमः” इति । अतो निमित्तहेतुत्वेन क्रिया निरनुष्ठाना करणीया,
इयं असङ्गक्रिया । सा आनाहपिच्छलीस्वाभाविकानन्दामृतर-
सार्धा । अत आत्मतत्त्वान्यावाधानन्देत्येकैर्निरनुष्ठाना सत्प्रवृ-
त्त्यसत्प्रवृत्तिपरित्यागरूपा क्रिया छव्यतो भावतः स्याद्वादस्वगु-
णानुयायी वीर्यप्रवृत्त्यजिनवगुणवृद्धिरूपा संयमस्थानारोहण-
तत्त्वैकत्वरूपा क्रिया प्रतिसमयं करणीया साध्यसापेक्षत्वेन, अ-
त एव ज्ञानक्रियाच्यां मोक्षः इति निर्द्धारणीयम् । छव्यक्रियो-
द्यतो जावक्रियावान् भवति, ततश्च स्वरूपास्वादीजवाति इति धे-
यः । अष्ट० १ अष्ट० । “नत्थि काइ किरिया वा एवं भणंति नत्थि-
वादिणो” नास्ति काचित् क्रिया वा अनिन्द्यक्रिया वा अक्रिया वा
पापक्रिया चेतरक्रिययोरास्तिककल्पितत्वेनापारमार्थिकत्वात् ।
भणन्ति च-“पिव स्वाद च चारुलोचने ! यदतीतं वरगात्रि ! तन्न
तेन हि भीरु ! गतं निवर्त्तते, समुदयमात्रमिदं कलेवरम् ॥१॥ ”
प्रश्न० १ आश्र० द्वार । धर्मान्तराये, प्रति० । वैद्योपदेशादौ-
षध्याने, नि० चू० १ उ० । चिकित्सायां, आद्धे, शौचे,
प्रयोगे च । वाच० ।

किरियाकल्प-क्रियाकल्प-पुं० । क्रियायां चिकित्सायां कल्पो वि-
धिः । अथातः क्रियाकल्पं व्याख्यास्याम इत्युपक्रम्य सुश्रुतोक्तं
उत्तरतन्त्रे अष्टाध्यायप्रतिपाद्ये क्रियाज्ज्ञेदे, वाच० । स च द-
शमः स्त्रीकलानेदः । कल्प० ७ कृण ।

किरियाकय-क्रियाकृत-त्रि० । क्रियोद्यमविहिते, अष्ट० ३२ अष्ट० ।

किरियाकिरिया-क्रियाक्रिया-स्त्री० । द्वि० व० द्वन्द्वः । क्रिया
शब्दार्थयोः, सूत्र० । “पुढो य णेदा इह माणवाओ, किरियाकिरीणं
च पुढो य वायं । जायस्स वालस्स पकुव्व देहं, पवट्ठती वेरमसं-
जतस्स” सूत्र० १ श्रु० १ अ० । (एतच्छ्रान्त्या ‘समाहि’ शब्दे वक्ष्यते)

किरियाकुसल-क्रियाकुशल-त्रि० । सदनुष्ठानकुशले, सूत्र० १
श्रु० ४ अ० ।

किरियाचरण-क्रियाचरण-पुं० । क्रियामात्रस्यैव प्राणातिपातादेर्जी-
वैः क्रियमाणस्य दर्शनात् तत्कृतकर्मणश्चादर्शनात् क्रियैवाचरणं
कर्म यस्य स क्रियाचरणः । व्यापारमात्रकर्मोपेतं, “किरियाचर-
णे जीवे” क्रियाचरणः, कोऽसौ?, जीवः, इत्यवष्टम्भपरं यद् विभ-

इं तत्तृतीयम् । तृतीयो विभङ्गज्ञानभेदः । विभङ्गता चास्य कर्म-
णोऽदर्शनेनानभ्युपगमात् । स्था० ७ ग० ।

किरियाजोग-क्रियायोग-पु० । क्रियैव योगो योगोपायः । योगे, “तपः-
स्वाध्यावेश्वरप्रणिधानानि क्रियायोगः” इति पातञ्जल्युक्ते योगो-
पायभूते क्रियाभेदे वाच० । सदाचारे च । द्वा० १४ द्वा० । क्रियासं-
वन्धे, वाच० ।

किरियाट्टाण-क्रियास्थान-न० । करणं क्रिया, कर्मवन्धनवन्ध-
ना चेष्ट्यर्थः । तस्याः स्थानानि जेदाः पर्यायाः । निषिद्धकरणादिपु
प्रकारेषु, आ० ४ अ० । स० । तत्प्रतिपादके सूत्रकृताङ्गस्य
द्वितीयश्रुतस्कन्धस्य द्वितीयेऽध्ययने, सूत्र० ।

तन्निरुक्तिश्चैवम-

किरियाओ जणियाओ, किरियाठाणं ति तेण अज्जयणं ।

अहिगारा पुण जणियाओ, वन्धे तह मोक्खमग्गे य १५७ सूत्र० नि० ।

“किरियाओ” इत्यादि । तत्र क्रियन्त इति क्रियाः, ताश्च कर्मव-
न्धकारणत्वेनावश्यकान्तर्वर्तिनि प्रतिक्रमणाध्ययने, “पाडकमा-
मि तेरसहिं किरियाठाणेहिं ति” अस्मिन् सूत्रेऽभिहिताः । यदि
वा ऐहिकक्रिया जणिता अजिहितास्तेनदमध्ययनं क्रियास्थान-
मित्युच्यते । तच्च क्रियास्थानं क्रियावत्स्वेव भवति, नाक्रियाव-
त्सु । क्रियावन्तश्च केचिदध्यन्ते केचिन्मुच्यन्ते अतोऽध्ययना-
र्थाधिकारः पुनरजिहितः—“वन्धे तथा मोक्षमार्गे चेति” ।
(क्रियायाः स्थानस्य च स्वस्थाने निक्षेपः)

इह पुनर्यथा क्रियया येन च स्थानेनाधिकारस्तद्वर्णयितुमाह-
समुदाणियाणिह तओ, समं पउत्ते य जावठाणमि ।

किरियाहिं पुरिसपावा-उए उ सव्वे परीक्खेय १६१ सूत्र० नि० ।

“समुदाणीत्यादि” । क्रियाणां मध्ये समुदानिका क्रिया व्या-
ख्याताः । तस्याश्च कपायानुगतत्वात् बहवो भेदा यतः, ततस्ता-
सां समुदानिकानां क्रियाणामिह प्रकारे (तओ स्ति) अधिका-
रो व्यापारः सम्यक्प्रयुक्ते च भावस्थाने, तच्चेह विरतिरूपं
संयमस्थानं प्रशस्तज्ञावसंधानरूपं च गृह्यते । सम्यक्प्रयुक्तभा-
वस्थानग्रहणसामर्थ्यादियापधिकी क्रियाऽपि गृह्यते । समुदा-
निककिञ्चाग्रहणाच्चाप्रशस्तभावस्थानान्यपि गृहीतानि । आजिश्च
पूर्वोक्ताजिः क्रियाभिः पूर्वोक्तान् पुरुषान् तद्द्वारायातन्प्रावादु-
कांश्च परीकृते सर्वानपीति । यथा चैवं तथा स्वत एव सूत्र-
कारः—“तं जहा से एगइया मणुस्सा जवति” इत्यादि । तथा प्रा-
वादुकपरीक्षायामपि—“णायउ उगरंणं च विप्प जहा भि-
क्खायरियाए समुट्टिया” इत्यादिना वक्ष्यतीति । गतो नि-
र्युक्त्यनुगमः । सूत्र० ।

साम्प्रतं सूत्रानुगमेऽस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारयितव्यम्,
तच्चेदम्-

एयं मे आउसंतेणं भगवया एवमक्खायं; इह खलु किरि-
याट्टाणे णामज्झयणं पणत्ते । तस्स एं अयमट्ठे । इह खलु
संजुहेणं दुवे ट्टाणे एवमाहिज्जंति । तं जहा-धम्मे चैव,
अधम्मे चैव, उवसंते चैव, अणुवसंते चैव ॥ १ ॥

“सुयं मे आउसंतेणमित्यादि” । सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनमु-
द्दिश्येदमाह-तद्यथा, श्रुते मयाऽऽयुष्मता भगवतैवमाख्यातम् ।
इह खलु क्रियास्थानं नामाध्ययनम् । तस्य साधर्म्यः—(इह
खलु संजुहेणं ति) सामान्येन संज्ञेपेण समासतो द्वे स्थाने ज-
वतः । ये क्रियावन्तस्ते सर्वेऽप्यनयोः स्थानयोरेवमाख्यायन्ते ।
१३६

तद्यथा-धर्मे चैवाधर्मे चैव । इदमुक्तं जवति-धर्मस्थानमधर्म-
स्थानं च । यदि वा धर्मादनपेतं धर्मं, विपरीतमधर्मम् । कारण-
शुद्ध्या च कार्यशुद्धिर्जवतीत्याह-उपशान्तं यत्तद्धर्मस्थानम्, अ-
नुपशान्तं वाऽधर्मस्थानम् । तत्रोपशान्ते उपशमप्रधाने धर्मस्था-
नेऽधर्मस्थाने वा केचन महासत्त्वाः समासन्नोत्तरशुभादयो व-
र्त्तन्ते, परे च तद्विपर्यस्ते विपर्यस्तमतयः संसारान्निष्ठवृत्तिणोऽ-
धोऽधोगतयो वर्तन्ते । इह च यद्यप्यनादिजवाज्यासादिन्द्रियानु-
कूलतया प्रायशः पूर्वमधर्मप्रवृत्तो भवति, पश्चात्सुपदेशयोग्या-
ऽऽचार्यसंसर्गाद्धर्मस्थाने प्रवर्तते, तथाऽप्यन्यद्विहितत्वात्पूर्वं धर्म-
स्थानमुपशमस्थानं च प्रदर्शितं, पश्चात्तद्विपर्यस्तमिति ॥ १ ॥

साम्प्रतं तु यत्र प्राणिनामनुपदेशः स्वपरप्रवृत्त्यादावेवं स्थानं
भवति तदधिकृत्याह-

तत्थ एं जे से पढमस्स ठाणस्स अहम्मपक्खस्स वि-
जंणे तस्स एं अयमट्ठे पणत्ते । इह खलु पाईणं वा संते-
गतिया मणुस्सा भवन्ति । तं जहा-आरिया वेगे अणारिया
वेगे उच्चागोया वेगे णीयागोया वेगे कायमंता वेगे हस्समं-
ता वेगे सुवन्ना वेगे दुवन्ना वेगे सुरूवा वेगे दुरूवा वेगे ॥२॥
तेसिं च एं इमं एतारूवं दंरुसमादाणं संपेहाए । तं जहा-णे-
रइएमु वा तिरिक्खजोणिएमु वा मणुस्सेमु वा देवेषु वा
जे यावन्ने तहप्पगारा पाणा विन्नु वेयणं वेयंति ॥३॥

तत्रेति वाक्योपन्यासार्थं, णमिति वाक्यालङ्कारे, योऽसौ प्र-
थमानुष्ठेयतया प्रथमस्याधर्मपक्षस्य स्थानस्य विविधो भङ्गो वि-
चारस्तस्यायमर्थ इति । इहास्मिन् जगति प्राच्यादिषु दिक्षु मध्ये-
ऽन्यतरस्यां दिशि भ्रमन्ति विद्यन्ते एके केचन मनुष्याः पुरुषास्ते चै-
वंभूता भवन्तीत्याह । तद्यथा-आराद्याताः सर्वहयधर्मभ्य इत्या-
र्याः । तद्विपरीताश्चाऽनार्याः, एके केचन भवन्ति यावद्दुरूपाः,
सुरूपाश्चेति । तेषां चाऽऽर्यादीनामिदं वक्ष्यमाणमेतद्रूपम् । दूर-
यतीति दूरः, पापोपादानसंकल्पः, तस्य समादानं ग्रहणं [संपे-
हाएत्ति] संप्रेक्ष्य । तच्चतुर्गतिकानामन्यतमस्य जवतीति दर्शय-
ति—“तं जहेत्यादि” । तद्यथा-नारकादिषु ये चान्ये तथाप्रकारास्त-
द्वेदवर्तिनः सुवर्णदुर्वर्णादयः प्राणाः प्राणिनो विद्वांसो वेदनां
ज्ञानं तद्वेदयन्त्यनुभवन्ति । यदि वा सातासातरूपां वेदनामनु-
भवन्तीत्यत्र चत्वारो भङ्गाः । तद्यथा-संज्ञिनो वेदनामनुभव-
न्ति विदन्ति च १, सिद्धास्तु विदन्ति नानुभवन्ति २, असंज्ञि-
नोऽनुभवन्ति न पुनर्विदन्ति ३, अजीवास्तु न विदन्ति नाप्य-
नुभवन्तीति ४ ।

इह पुनः प्रथमतृतीयाभ्यामधिकारो, द्वितीयचतुर्याववस्तु-
चूताविति—

तेसिं पि य एं इमाइं तेरस किरियाठाणाइं भवन्तीति म-
क्खायं । तं जहा-अट्ठादंने अणट्ठादंने हिंसादंने अक्कमादं-
ने दिट्ठीविपरियासियादंने मोमवत्तिए अदिन्नादाणवत्तिए
अज्जत्थवत्तिए माणवत्तिए भित्तोसवत्तिए मायावत्तिए
ल्लोजवत्तिए इरियावहिण ॥ ४ ॥

तेषां च नारकतियङ्गमनुष्यदेवानां तथाविधज्ञानवतामिमा-
नि वक्ष्यमाणलक्षणानि त्रयोदश क्रियास्थानानि भवन्तीत्येवमा-
ख्यातं तीर्थकरणधरादिजिरिति । कानि पुनस्तानीति द-
र्शयितुमाह—[तं जहेत्यादि] तद्यथेत्यमुदाहरणवाक्योपन्या-

साधः । आत्माथय स्वप्रयोजनकृते दण्डोऽर्थदण्डः पापोपा-
दानम् १ । तथाऽनर्थदण्ड इति निष्प्रयोजनमेव सावद्यक्रियानुष्ठान-
मनर्थदण्डः २ । तथा हिंसनं हिंसा प्राण्युपमर्दरूपा तथा, सैव वा
दास्यो हिंसादण्डः ३ । तथाऽकस्मादनुपयुक्तस्य दण्डोऽकस्मादण्डः,
अन्यस्य क्रियया अन्यस्य व्यापादनमिति ४ । तथा दृष्टेर्विपर्यासो
रज्जुमिव सर्बुद्धिस्तथा दण्डो दृष्टिविपर्यासोऽबुद्धिदण्डः ।
तद्यथा-वेष्टुकादिवुद्ध्या शराद्यजिघातेन चट्टकादिव्यापादनम् ५ ।
तथा मृपाचादप्रत्ययिकः, स च सद्भूतनिह्वासद्भूतारोपणः
६ । तथा अदत्तस्य परकीयस्याऽऽदानं स्वीकरणमदत्तादानं स्तेयं
तत्प्रत्ययिको दण्ड इति ७ । तथा आत्मन्यध्यध्यात्म, तत्र भव
आख्यात्मिको दण्डः । तद्यथा-निर्निमित्तमेव दुर्मेना उपहतमनः-
संकल्पो हृदयेन ह्यिमाणाश्चिन्तासागरावगाढः संतिष्ठते ८ । त-
था जात्याद्यष्टमदस्यानोपहतमनाः परावमदर्शी तस्य मानप्र-
त्ययिको दण्डो भवति ९ । तथा मित्राणामुपतापेन दोषो मित्रदोष-
स्तत्प्रत्ययिको दण्डो भवति १० । तथा माया परवञ्चनबुद्धिस्त-
था दण्डो मायाप्रत्ययिकः ११ । तथा बोधप्रत्ययिको बोधनिमित्तो
दण्ड इति १२ । तथा एवं पञ्चभिः समितिभिः समितस्य तिसृ-
जिर्गुप्तिर्जिर्गुप्तस्य सर्वोपयुक्तस्यैर्याप्रत्ययिकः सामान्येन कर्म-
बन्धो भवति १३ । एतच्च त्रयोदश क्रियास्थानमिति । सूत्रं
२ श्रु० २ अ० । स० । प्रश्न० । (अर्थदण्डादीनां व्याख्यासूत्रा-
ण्यर्थदण्डादिशब्देषु द्रष्टव्यानि)

एतानि त्रयोदश क्रियास्थानानि न भगवद्वर्धमानस्वामिनै-
वोक्तानि, अपि त्वयैरपीत्येतदर्थयितुमाह-
से वैमिजे य अतीता जेय पडुप्पन्ना जेय आगभिस्ता अरिहंता
जगवंता सव्वे ते एयाइ चेव तेरस किरियाठाणाइ जासिमु वा
जासंति वा चासिस्संति वा पन्नविंमु वा पन्नविति वा पन्न-
विस्संति वा एवं चेव तेरसमं किरियाठाणं सेविंमु वा से-
वंति वा सेविस्संति वा ॥२४॥

(से वेमीत्यादि) सोऽहं ब्रवीमीति यत्प्रागुक्तं तद्वा
ब्रवीमीति । तद्यथा-ये तेऽतिक्रान्ता ऋषभादयस्तीर्थकृतो,
ये च वर्तमानाः क्षेत्रान्तरे सीमंघरस्वामिप्रवृत्तयो, ये चाऽऽ-
गामिनः पद्मनाभादयोऽर्हन्तो भगवन्तः सर्वेऽपि ते पूर्वोक्ता-
न्येतानि त्रयोदश क्रियास्थानान्यभाषन्त, भाषन्ते, भाषि-
ष्यन्ते च । तथा तत्स्वरूपतस्तद्विपाकतश्च प्ररूपितवन्तः
प्ररूपयन्ति प्ररूपयिष्यन्ति च । तथैतदेव त्रयोदश क्रियास्थानं
सेवितवन्तः सेवन्ते सेविष्यन्ते च । तथा हि-जम्बूद्वीपे सूर्यद्वयं
तुल्यप्रकाशं भवति । यथा वा सहशोपकरणाः प्रदीपास्तुल्य-
प्रकाशा भवन्त्येवं तीर्थकृतोऽपि निरावरणत्वात् कालत्रयवर्ति-
नोऽपि तुल्योपदेशा भवन्ति ॥२४॥ सूत्रं २ श्रु० २ अ० । आच० ।
आ० चू० । ध० ।

किरियाणय-क्रियानय-पुं० । क्रियैव प्रधानमैहिकामुष्मिकफ-
लप्राप्तिकारणं युक्तियुक्तत्वादित्यभ्युपगमपरे नयविशेषे, दश० ।
क्रियानयदर्शनं चेदम्-क्रियैव प्रधानमैहिकामुष्मिकफलप्राप्ति-
कारणं युक्तियुक्तत्वात् । तथा चायमप्युक्तवृत्तणामेव स्वपक्षसि-
रूपे गाथामाह-

णायम्मि गिणिहयव्वे, अगिणिहयव्वम्मि चेव अत्यम्मि ।
जइयव्वमेव इइ जो, उव्वएसो सो नओ नामं ॥ १५५ ॥
दश० १ अ० ।

तत्र क्रियानयो वदति-इह ज्ञातेऽवशुक्ले गृहीतव्यादिकेऽर्थे
सर्वामपि पुरुषार्थसिद्धिमज्जितपता यतितव्यमिति प्रवृत्त्यादि-
दिलक्षणा क्रियैव कर्त्तव्येत्येवम् । अत्र व्याख्याने एवकारः स्व-
स्थाने एव योज्यते । एवं च सति ज्ञातेऽप्यर्थे क्रियैव साध्या ।
ततो ज्ञानं क्रियोपकरणत्वाङ्गणमित्यतः सकलस्यापि पुरुषार्थ-
स्य क्रियैव प्रधानं कारणमित्ययमुपदेशः । स नयप्रस्तावात् क्रि-
यानयः । शेषं पूर्ववत् । अयमपि स्वपक्षसिद्धये युक्तोरुद्भावयति-
ननु क्रियैव प्रधानं पुरुषार्थसिद्धिकारणं प्रयत्नादिक्रियालक्षण-
विरहेण ज्ञानवतोऽप्यभिलषितार्थसंप्राप्त्यदर्शनात् । तथा चान्यै-
रप्युक्तम्-“ क्रियैव फलदा पुंसां, न ज्ञानं फलदं मतम् । यतः स्त्री-
भक्ष्यभोगज्ञो, न ज्ञानात्सुखितो भवेत् ॥१॥ ” तथा आगमेऽपि तीर्थ-
करणधरैः क्रियाविकलानां ज्ञानं निष्फलमेवोक्तम्-

“सुवहुं पि सुयमहीयं, किं काही चरणविप्पमुक्कस्स ।

अंधस्स जह पडित्ता, दीवसयसहस्सकोमी वि ।

नाणं सविसयनिययं, न नाणमेत्तेण कज्जनिप्फत्ती ॥

मग्गन्नु दिठ्ठो, होइ सचेट्ठो अचेट्ठो य ।

जाणतो वि य तरिउं, काइयजोगं न जुज्जि जो उ ।

सो जुज्जइ सोएणं, एवं नाणी चरणहीणो” ॥

“जहा खरो चंदणजारवाही ” इत्यादि । एवं तावत्कायो-
पशमिर्की चरणक्रियामङ्गीकृत्य प्राधान्यमुक्तम् । अथ ज्ञायि-
कीमप्याश्रित्य तस्या एव प्राधान्यमवसेयम् । यस्मादर्थतोऽपि
भगवतः समुत्पन्नकवलज्ञानस्यापि न तावन्मुक्त्यवाप्तिः संपद्य-
ते, यावदस्विकर्मन्थनानवज्ञावाकवापकत्वा शैवेयवस्थायां
सर्वसंवररूपचारित्र्यक्रिया न प्राप्तेति, तस्मात् क्रियैव प्रधानं सर्व-
पुरुषार्थसिद्धिकारणम् । प्रयोगश्चात्र-यद्यत्समन्तरज्जावि तत्का-
रणं, यथाऽन्यावस्थाप्राप्तपृथिव्यादिसामग्र्यनन्तरज्जावी तत्का-
रणोऽङ्कुरः, क्रियाऽनन्तरभाविनी च सकलपुरुषार्थसिद्धिरिति ।
ततश्चैव चतुर्विधसामायिके सर्वदेशविरतिसामायिके एव म-
न्यते । क्रियारूपत्वेन प्रधानमुक्तिकारणत्वात् सम्यक्त्वश्रुतस्य,
सामायिके तु तदुपकारित्वमात्रतो गौणत्वान्नेच्छतीति । विशेषः ।

आव० । आचा० । आ० म० द्वि० । व्य० । वृ० । सूत्र० । नि० चू० ।

अधुना क्रियानयमिप्रायोऽजिधीयते । तद्यथा--क्रियै-
व प्रधानमैहिकामुष्मिकफलप्राप्तिकारणं, युक्तियुक्तत्वात्,
यस्मादर्थतोऽपि ज्ञानेनार्थक्रियासमर्थेऽर्थे प्रमाता प्रेक्षापू-
र्वकारी यदि हानोपादानरूपां प्रवृत्तिक्रियां न कुर्या-
त्ततो ज्ञानं विफलतामियात्तदर्थत्वात् तस्येति । “ यस्य हि
यदर्थं प्रवृत्तिस्तत्तस्य प्रधानमितरदप्रधानम् ” इति न्या-
यात् संविदा विषयव्यवस्थानस्याप्यर्थक्रियार्थत्वात् क्रियायाः
प्राधान्यमन्वयव्यतिरेकावपि क्रियायां समुपलभ्यते । यतः स-
म्यक्चिकित्साविधिज्ञोऽपि यथा पथ्यौषधावाप्तावपि प्रयोज-
नक्रियारहितो नोक्ताघतामेति । तथा चोक्तम्-

“शास्त्राण्यधीत्यापि भवन्ति मूर्खाः,

यस्तु क्रियावान् पुरुषः स विद्वान् ।

संचिन्त्यतामातुरमौषधं हि,

न ज्ञानमात्रेण करोत्यरोगम् ” ।

तथा -

“ क्रियैव फलदा पुंसां, न ज्ञानं फलदं मतम् ।

यतः स्त्रीभक्ष्यभोगज्ञो, न ज्ञानात्सुखितो भवेत् ॥ ” इत्यादि ।

यत्क्रियायुक्तश्च यथाभिज्ञापितार्थभाजनवत्यपि, कुत इति चेत्?, न

हि दृष्टेऽनुपपन्नं नाम, न च सकललोकप्रत्यक्षासिद्धे अर्थे अन्यत्र-
माणान्तरं मृग्यत इति । तथाऽऽमुष्मिकफत्रप्राप्त्यर्थिनाऽपि न पञ्च-
रणादिका । क्रियैव कर्तव्या, मैत्रीनृप्रवचनमप्येवमेव व्यवस्थि-
तम् । यत उक्तम्—“चेष्ट्यकुलगणसंघे, आयरियाणं च पवयणसुप-
य । सध्वेसु वि तेण कयं, तवसंजमसुज्जमतेण” ॥१॥ इतश्चैतदे-
वमङ्गीकर्तव्यम् यतस्तीर्थकृदादिभिः क्रियारहितं ज्ञानमप्य-
फलमुक्तम् । उक्तं च—“सुवहुं पि सुअमधीतं, किं काही चरण-
धिप्पहणस्स । अंधस्स जह पवित्ता, दीवसतसहस्सकाडो वि ।”
दशिक्रियापूर्वकक्रियाविकलत्वात्तस्येति भावः । न केवलं कायो-
पशमिकाद् ज्ञानात् क्रिया प्रधाना, किन्तु ज्ञायिकादपि; यतः सत्य-
पि जीवाद्यस्त्रिवस्तुपरिच्छेदके ज्ञाने समुद्भासिते न व्युपरत-
क्रियानिर्वर्तिध्यानक्रियामन्तरेण भवधारणीयकर्मोच्छेदः । तद-
च्छेदाच्च न मोक्षम्, चारित्र्यतो न ज्ञानं प्रधानम्, चरणक्रियायां
पुनरैहिकामुष्मिकफलावाप्तिरित्यतः सैव प्रधानभावमनुभव-
नीति । आचा० १ श्रु० ९ अ० ४ उ० ।

किरियाणास-क्रियानाश-पुं० । स्वाचारभ्रंशे, विट्चेष्टायां च ।
“साहुणमण्णुचाओ, किरियाणासो उ उववाए ” पञ्चा०
७ विव० ।

किरिया (य) रय-क्रियारत-त्रि० । भिक्षाशुद्धप्रतिकर्मताप्रान्तो-
पधितायापनामासत्तपणाद्यनुष्ठानविरते, पञ्चा० ११ विव० ।

किरियारुइ-क्रियारुचि-स्त्री० । पुं० । कर्म० स० । दर्शनज्ञानचा-
रित्रतपोविनयाद्यनुष्ठानविपरिययां रुचौ, सम्भक्त्यभेदे, ध० २
अधि० । क्रिया सम्यक्संयमानुष्ठानम्, तत्र रुचिर्यस्य स क्रि-
यारुचिः । दर्शनार्थभेदे, प्रज्ञा० ।

क्रियारुचिमाह-

दंसण्णानाचरित्ते, तवविण्णं सुव्वसमिइगुत्तीसु ।

जो किरिया-जावरुई, सो खलु किरियारुई नाम ॥

दर्शनं च ज्ञानं च चारित्र्यं च दर्शनज्ञानचारित्र्यम् । समाहारे
द्वन्द्वः, तस्मिन् । तथा तपसि विनये च, तथा सर्वासु समिति-
षु ईर्यासमित्यादिषु, सर्वासु च गुत्तिषु मनोगुत्तिप्रभृतिषु यः
क्रियानावरुचिः । किमुक्तं ब्रवति ? यस्य ज्ञावतो दर्शनाद्याचारा-
नुष्ठाने रुचिरस्ति, स खलु क्रियारुचिर्नाम । प्रज्ञा० १ पद । उक्त० ।

किरियावंत-क्रियावत्-त्रि० । क्रियाऽस्त्यस्य मतुए, मस्य वः ।
क्रियाविशिष्टे, क्रियानिरते, “यः क्रियावान् स पण्डितः” क्रि-
याश्रये कर्तरि च । वाच० । जिनकल्पादितुल्यक्रियाऽभ्या-
सिनि, अष्ट० ११ अष्ट० ।

किरियावाइ (ण)-क्रियावादिन्-पुं० । क्रियां जीवाजीवा-
दिरर्थोऽस्तीत्येव रूपां वदन्ति इति क्रियावादिनः । आस्तिकेषु,
स्था० ४ गा० ४ उ० । सूत्र० । रा० । क्रियैव परलोकसाधना-
यालमित्येवं वदितुं शीलं येषां ते क्रियावादिनः । दीक्षात एव
क्रियारूपाया मोक्ष इत्येवमच्युपगमपरेषु, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।
ज्ञानादिरहितां क्रियामेकमेव स्वर्गापवर्गसाधनत्वेन वदितुं
शीलवत्सु, सूत्र० २ श्रु० ३ अ० । क्रियामात्मसमवायिनीं वद-
न्ति तच्छीलाश्च, न कर्तारमन्तरेण क्रिया पुण्यवन्त्यादिलक्ष-
णा संभयति तत एवं परिज्ञायताम् । क्रियाऽऽत्मसमवायिनी-
त्यभ्युपगमपरेषु, न० । ध० । तेषां च १८० भेदाः—“असि-
यसयं किरियाणं” सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । तत्र जीवा-
जीवाश्रयवन्धुपुण्यपापसंहरनिर्जराभोक्षाख्या नव पदार्थाः ।

स्वपरभेदाभ्यां नित्यानित्यविकल्पद्वयेन च कालनियतित्व-
भावेऽश्वरात्माश्रयणादशीत्युत्तरं भेदशतं भवति क्रियावादि-
नाम्, एते चास्तित्ववादिनोऽभिधीयन्ते । इयमत्र ज्ञावना-
अस्ति जीवः स्वतो नित्यः कालतः १, अस्ति जीवः स्वतोऽ-
नित्यः कालतः २, अस्ति जीवः परतो नित्यः कालतः ३, अस्ति
जीवः परतोऽनित्यः कालतः ४ इत्येवं नित्येन कालेन चत्वारो ज्ञे-
दा लब्धाः । एवं नियतित्वज्ञावेऽश्वरात्माभिरप्येकैकेन यत्वारश्च-
त्वारो विकल्पा लभ्यन्ते । एते च पञ्च चतुष्कका विंशतिर्भवति ।
इयं च जीवपदार्थेन लब्धा । एवमजीवादयोऽप्यष्टौ प्रत्येकं विंश-
तिज्ञेदाश्च । ततश्च भवविंशतयः शतमशीत्युत्तरं भवति
(१,८०) । तत्र स्वत इति स्वेनैव रूपेण जीवोऽस्ति न परोपाध्यपे-
क्षया ह्रस्वत्वदीर्घत्वे इव, नित्यः शाश्वतो न क्षणिकः, पूर्वोत्तर-
कालयोरवस्थितत्वात्, कालत इति काल एव विश्वस्य स्थित्यु-
पत्तिप्रत्ययकारणम् । उक्तं च—“कालः पचति भूतानि, कालः सं-
हरते प्रजाः । कावः सुतेषु जागर्ति, कालो हि दुरतिक्रमः ॥१॥”
स चातीन्द्रियो युगपच्चिरकृतिक्रियाभिव्यङ्ग्यो हि माणवर्षाव्य-
वस्थाहेतुः क्षणलवमुदृत्तयामाहोरात्रपङ्कमासवर्त्यनसंवत्सरयुग-
कल्पपल्लयोपमसारोपमोत्सर्पिण्यवसर्पिणीपुञ्जलपरावर्तातीता-
नागतवर्तमानसर्वाद्वादिव्यवहाररूपः । द्वितीयविकल्पे तु कावा-
देवात्मनोऽस्तित्वमभ्युपेयम्, किन्त्वनित्योऽसाविति विशेषोऽय-
म्, पूर्वविकल्पात् । तृतीयविकल्पे तु परत एवास्तित्वमभ्युपगम्य-
ते, कथं पुनः परतोऽस्तित्वमात्मनोऽभ्युपेयते?, नन्वेतत्प्रसिद्धमेव
सर्वपदार्थानां परपदार्थस्वरूपापेक्षया स्वरूपपरिच्छेदः, यथा
दीर्घत्वापेक्षया ह्रस्वत्वपरिच्छेदः, ह्रस्वत्वापेक्षया च दीर्घत्वस्ये-
त्येवमेव वाऽनात्मानम्, स्तम्भकुम्भानादिसमीक्षातस्तद् व्यतिरिक्ते
वस्तुन्यात्मानं बुद्धिः प्रवर्तते इति । अतो यदात्मनः स्वरूपं तत्प-
रत एवावधार्यते, न स्वत इति । चतुर्थविकल्पोऽपि प्राग्भवादिति
चत्वारो विकल्पाः । तथाऽन्ये नियतिरेवात्मनः स्वरूपमवधारय-
न्ति । का पुनरियं नियतिरिति ? उच्यते—पदार्थानामवश्यं तथा य-
द्यथाज्ञवने प्रयोजककर्त्री नियतिः । उक्तं च—“प्राप्तव्या नियतिव-
लाश्रयेण योऽर्थः, सोऽवश्यं भवति नृणां शुभोऽशुभो वा । ज्ञूतानां
महति कृतेऽपि हि प्रयत्ने, नाभावं भवति न ज्ञाविनोऽस्ति ना-
शः ॥१॥” इयं च मस्करिपरिव्राजकानुसारिणां प्राय इति । अपरे
पुनः स्वज्ञावादेव संसारव्यवस्थामभ्युपयन्ति । कः पुनरयं स्वभा-
वः ? वस्तुनः स्थत एव तथापरिणतिज्ञावः स्वज्ञावः । उक्तं च—

“कः कण्टकानां प्रकरोति तैदृण्यं, बिचित्रभावं मृगपक्षिणां च ।

स्वभावतः सर्वमिदं प्रवृत्तं, न कामचारोऽस्ति कुतः प्रयत्नः ? ॥

स्वभावतः प्रवृत्तानां, निवृत्तानां स्वभावतः ।

नाहं कर्तेति भूतानां, यः पश्यति स पश्यति ॥

केनाजितानि नयनानि मृगाङ्गनानां,

कोऽलङ्करोति रुचिराङ्गरुहान् मयूरान् ।

कश्चोत्पलेषु दलसन्निचयं करोति,

को वा दध्रीत विनयं कुलजेषु पुंसु ? ॥ ”

तथाऽन्येऽजिदधते-समस्तमेजजीवादि ईश्वरात्प्रसृतम्, त-
स्मादेव स्वरूपेऽवतिष्ठते । कः पुनरयमीश्वरः ?, अणिमाद्यैश्व-
रयोगादीश्वरः । उक्तं च—“अज्ञो जन्तुरनीशः स्या-दात्मनः
सुखदुःखयोः । ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्, इवमं वा स्वर्गमेव वा” ॥१॥
तथाऽन्ये ब्रुवते-न जीवादयः पदार्थाः कालादिचयः स्वरूपं
प्रतिपद्यन्ते, किं तर्ह्यात्मनः । कः पुनरयमात्मा ?, आत्माऽद्वैत-
वादिनां विश्वपरिणतिरूप आत्मा । उक्तं च—“एक एव हि भूता-

त्मा, भूते भूते व्यवस्थितः । एकधा बहुधा चैव, दृश्यते जलचन्द्र-
वत् ॥१॥ तथा-“पुरुष एवेदं सर्वं यदू जूतं यच्च भाव्यम्,” इत्या-
दि । एवमस्य जीवः स्वतः नित्यः कालत इत्येवं सर्वत्र योज्यम् ।
आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । आध० । सूत्र० ।

सम्मदिष्टी किरिया-वादी सेसा य मिच्छगावाइ ।

जहिऊण मिच्छवायं, मेवद वायं इमं सच्चं । २३ । सूत्र० नि० ।

ननु च क्रियावाद्यप्यशीत्युत्तरशतभेदो भवति, तत्र तत्र प्रदेशे
कालादीनश्युपगच्छेय मिथ्यावादित्वेनोपन्यस्तः, तत्कथामह
सम्यग्दृष्टित्वेनोच्यते इति । उच्यते-स तत्रास्त्येव जीव इत्येवं-
सावधारणतयाऽभ्युपगमं कुर्वन् काश्चनैकैः सर्वस्यास्य जग-
तः कारणम्, तथा स्वभाव एव, निर्यातरेव, पुनरुक्तमेव, पुरु-
षकार एवेत्येवमपरनिरपेक्षतयैकान्तेन कालादीनां कारणत्वे-
नाश्रयणाभिधत्तात्वम् । तथाहि-अस्त्येव जीव इत्येवमास्तना
सह जीवस्य सामानाधिकरण्यात् । यद्यदस्ति तत्सज्जीव इति प्रा-
प्तम्, अतो निरवधारणपक्षसमाश्रयणादिह सम्यक्त्वमजिहितम् ।
तथा कालादीनामपि समुद्भूतानां परस्परसम्बन्धेऽप्येकाणां कारण-
त्वेनेदाश्रयणात्सम्यक्त्वमिति । ननु च कथं कालादीनां प्रत्येकं
निरपेक्षाणां मिथ्यात्वस्वभावत्वे सति समुद्भूतानां सम्यक्त्वस-
द्भावः । न हि यत्प्रत्येकं नास्ति तत्समुद्भायेऽपि जयितुमर्हति ।
सिकतातैलवत् ? नैतदस्ति, प्रत्येकं प्रत्येकं पद्मगणादिमणिव-
चिद्यमानाऽपि रत्नादली समुद्भाये भवन्ती दृष्टान् च दृष्टेऽनुप-
पन्नं नामेति यत्किञ्चिदेतत् । तथा चोक्तम्-

“कात्रो सहाव विरई, पुव्वकयं पुरिसकारऽणेगता ।

मिच्छत्तं, ते चैव उ.समामथो होंति सम्मत्तं ॥ १ ॥

सच्चं वि य कालाइय-समुद्भायेण साहगा जणिया ।

जुज्जत्ति य एमेय य, सम्मं सच्चस्स कज्जस्स ॥ २ ॥

न हि कालादीर्हितो, केवलण्दि तु जायए किञ्चि ।

इह मुग्गरेयणादि वि, ता सच्चं समुद्भूता हेऊ ॥ ३ ॥

जहऽणगज्जकखणमुणा, वेरुल्लियादी मणी वि संजुत्ता ।

रयणावली य एमं, ण वरंति महग्गमुत्ता वि ॥ ४ ॥

तह णियवाइसुविणि-च्छिया वि अण्णणपक्खनिरवेक्खा ।

सम्मइसणसइ, सच्चं वि णया ए पाविंति ॥ ५ ॥

जह पुण ते चैव मणी, जहा गुणविसेसज्जाणपक्खिज्जा ।

रयणावलि त्ति भग्गइ, चयंति पाडिक्खसक्खाओ ॥ ६ ॥

तह सच्चं णयवाया, जहाणुवविणिउत्तवत्तवा ।

सम्मइसणसइ, वमंति न विसेससक्खाओ ॥ ७ ॥

तम्हा मिच्छदिष्टी, सच्चं वि णया सपक्खपक्खिज्जा ।

मक्खोक्खनिसिंस्या पुण, हवंति सम्मत्तसच्चभावा ॥ ८ ॥”

यत एवं तस्मात् त्यक्त्वा मिथ्यात्ववादं कालादिप्रत्येकैकान्तकार-
णरूपं, सेवध्वमङ्गीकुरुध्वं सम्यग्वादं परस्परसम्बन्धेऽप्येकादि-
कारणरूपमिममिति मयोक्तं प्रत्यक्षावसन्नं सत्यमवितथमिति ।
सूत्र० १ श्रु० १२ अ० १ नि० ।

सम्यक्त्वमिथ्यात्वस्यानकथोरुक्तम्, एवंप्रकारं क्रियावादतदित-
रवादं ध्यतिदिशन्नाह-

इत्यमेव क्रियावादे, सम्यक्त्वोक्तिर्न दुष्यति ।

मिथ्यात्वोक्तिस्तयाऽज्ञाना-क्रियाविनयवादिषु ॥ १२७ ॥

(इत्थमेवेति) इत्थमेव मार्गप्रवेशत्यागाज्यामेव, क्रियावादे स-
म्यक्त्वोक्तिः ‘सम्मदिष्टी किरियावाइ’ इत्यादिलक्षणा, अक्रिया-

ज्ञानविनयवादिषु च मिथ्यात्वोक्तिः “सेसा य मिच्छगावाइ”
इत्यादि न दुष्यति न दोषावहा जयति फलतः; इत्थं वि-
भागाभिप्राय्या विरोधाऽज्ञात्या चान्यत्र सर्वतौल्योक्तेश्च-
पक्षे ॥१२७॥

क्रियावादस्य सम्यक्त्वरूपतामेव मुख्यन्तरं दृढयति-

क्रियायां पक्षपातो हि, पुंसां मार्गाजिमुख्यकृत ।

अन्त्यपुद्गलभाविता-दन्येयस्तस्य मुख्यता ॥१२८॥

(क्रियायामिति) क्रियायां पक्षपातो मोक्षचयाऽऽवेशो हि
पुंसां मार्गाभिमुख्यकृत मार्गानुसारितः स्वर्याश्रयको जयति ।
तेनात्यपुद्गलभाविताश्चरमपुद्गलपरावर्त्तमात्रसंभवत्वाद्व्येभ्यो-
ऽक्रियावादादिभ्यस्तस्य क्रियावादस्य मुख्यता । तदुक्तं द-
शाचर्या-“जो अक्रियावाइ सो जविओ अभविओ वा
कणहपक्खिओ सुक्कपक्खिओ वा । जो किरियावाइ सो
णियमा भविओ णियमा सुक्कपक्खिओ अतोपुग्गलपरिअट्टस्स
सिज्झइ” इत्यादि । नयो० ।

दीक्षात एव मोक्षवादिनां मतं दुदूपयिषुस्तम्भ-
तमाविष्कुर्वन्नाह-

ते एवमकस्मिन्ति समिच्च लोगं, तहा (गया) तहा समणा माइणा य ।
संयकर णज्जकमं च पुक्खं, आहंशु विज्जाचरणं य मोक्खं ॥१२९॥

ये क्रियात एव ज्ञाननिरपेक्षाया दीक्षादिलक्षणाया मोक्षमि-
च्छन्ति, ते एवमारथान्ति । तद्यथा-अस्ति माता पिता, अस्ति
सुचीर्णस्य कर्मणः फलमिति । किं कृत्वा त एवं कथयन्ति ?-
क्रियात एव सर्वं सिध्यतीति स्वाभिप्रायेण लोकं स्थावरजङ्ग-
मात्मकं समेत्य ज्ञात्वा किल वयं यथावस्थितवस्तुनो ज्ञातार
इत्येवमभ्युपगम्य सर्वमस्त्येवेत्येव सावधारणं प्रतिपादयन्ति,
न कथञ्चिन्नास्तीति कथमाख्यान्ति ? । तथा तेन प्रकारेण य-
था यथा क्रिया तथा तथा स्वर्गनरकादिकं फलमिति । ते च
श्रमणास्तीर्थिका ब्राह्मणा वा क्रियात एव सिद्धिमिच्छन्ति ।
किञ्च-यत् किमपि संसारं दुःखं तथा सुखं च तत्सर्वं स्व-
यमेवात्मना कृतं नात्येन काश्चेच्छरादिना । न चैतदक्रियावादे
घटते । तत्र हि-आक्रियात्वादात्मनोऽकृतयोरेव सुखदुःखयोः सं-
भवः स्यात्, एवं च कृतनाशाकृतागमौ स्याताम् ? । अत्रोच्यते-
सत्यम्, अस्त्यात्मसुखदुःखादिकम्, न त्वस्त्येव । तथाहि-यद्य-
स्त्येवं सावधारणमुच्येत, ततश्च न कथञ्चिन्नास्तीत्यापन्नम्, एवं
च सति सर्वं सर्वात्मकमापद्येत । तथा च सर्वलोकस्य व्य-
हारोच्छेदः स्यात् । न च ज्ञानरहितायाः क्रियायाः सिद्धिः, तदु-
पायपरिज्ञानाभावात् । नचोपायमन्तरेणेपेयमवाप्यत इति प्र-
तीतम् । सर्वा हि क्रिया ज्ञानवत्येव फलवत्युपलक्ष्यते । उक्तं च-

“ज्ञानस्य ज्ञानिनां चैव, निन्दाप्रद्वेपमत्सरेः ।

उपेक्षितैश्च विघ्नैश्च, ज्ञानघ्नं कर्म बध्यते” ॥ १ ॥

“पदमे नाणं तत्रो दया, एवं चिच्छति सच्चसंजए ॥

अद्याणी किं काही, किं वा नाणी ठेयपावयं” ॥ १ ॥

इत्यतो ज्ञानस्यापि प्राधान्यम् । नापि ज्ञानादेव सिद्धिः,
क्रियारहितस्य पङ्कोरिव कार्यसिद्धेरनुपपत्तिरित्यालोच्याह-
(आहंशु विज्जाचरणं य मोक्खं ति) न ज्ञाननिरपे-
क्षायाः क्रियायाः सिद्धिरन्यस्येव, नापि क्रियाधिकतास्य
ज्ञानस्य पङ्कोरित्येवमवगम्यादुरुक्तवन्तः, तीर्थकरगणधरादयः ।

किमाहुः ? मोक्षम् । कथम् ? विद्या च ज्ञानं, चरणं च क्रिया, ते द्वे अपि विद्येते कारणत्वेन यस्येति विग्रहः “ अश्रि आदि-ज्योऽच् ” ५ । २ । १२७ । इति [पाणि०] सूत्रेण मत्वर्थीयो-
ऽच् । असौ विद्याचरणो मोक्षः, ज्ञानक्रियासाध्य इत्यर्थः । तमे-
व साध्यं मोक्षं प्रतिपादयन्ति । यदि वाऽन्यथा वा पातनिका-
कैतैतानि समवसरणानि प्रतिपादितानि ? यच्चाक्तं यच्च वक्ष्य-
ते इत्येतदाशङ्क्याह- [ते एवमस्त्वन्तीत्यादि] अनिरुद्धा क-
चिदप्यस्त्वलिता, प्रज्ञायतेऽनयेति प्रज्ञा ज्ञानं, येषां तीर्थकृतां
तेऽनिरुद्धप्रज्ञास्त एवमनन्तरोक्तया प्रक्रियया सम्यगाख्यान्ति
प्रतिपादयन्ति । लोकं चतुर्दशरज्ज्वात्मकं, स्थावरजङ्गमाख्यं वा,
समेत्य केवलज्ञानेन करतलामलकन्यायेन ज्ञात्वा । तथागता-
स्तीर्थकरत्वं केवलज्ञानं च गताः श्रमणाः साधवो ब्राह्मणाः
संयताऽसंयताः, लौकिकी वाचोयुक्तिः । किंभूतास्त एव
माख्यान्तीति संबन्धः । ‘ तथा तथेति ’ वा कचित्पाठः । यथा य-
था समाधिमागो व्यवस्थितस्तथा तथा कथयन्ति । एतच्च क-
थयन्ति-यथा यत्किञ्चित्संसारान्तर्गतानाममुमां दुःखमसातो-
दयस्वभावं, तत्प्रतिपक्षचतुतं च सातोदयापादितं सुखं, तत्स्वय-
मात्मना कृतं, नान्येन कालेश्वरादिना कृतमिति । तथा चोक्तम्-
“ सर्वो पुण्यकारणं कर्माणां पावप फलविवागं । अवराहे-
सु गुणेषु य, णिमित्तमेसं परो होइ ” ॥ १ ॥ एतच्चाहुस्तीर्थ-
करगणधरादयः । तद्यथा-विद्या ज्ञानं, चरणं चारित्रं क्रि-
या, तत्प्रधानो मोक्षस्तमुक्तयन्तः, न ज्ञानक्रियाज्यां परस्परानि-
रपेक्षाभ्यामिति । तथा चोक्तम्-“ क्रिया च सज्ज्ञानवियोगनिष्फ-
ला, क्रियाविहीना च विबोधसंपत् । निरुक्ताक्लेशसमूह-
शान्तये, त्वया शिवाया लिखितेव पद्धतिः ” ॥ १ ॥

किञ्च—

ते चक्रवु लोगंसिह णायगा उ, मग्गाऽणुसासंति हितं पयाणं ।
तहा तहा सासयमाहु लोए, जंसी पया माणव ! संपगाढा । १२ ।

(ते चक्रवुलोगंसिहेत्यादि) ते तीर्थकरगणधरादयोऽतिश-
यज्ञानिनोऽस्मिन् लोके, चक्षुरिव चक्षुर्वर्तन्ते । यथा हि चक्षु-
र्योग्यदेशावस्थितान् पदार्थान् परिच्छिनत्ति, एवं तेऽपि लो-
कस्य यथावस्थितपदार्थादिष्करणं कारयन्ति । यथाऽस्मिन्
लोके ते नायकाः प्रधानाः । तुशब्दो विशेषणे । सदुपदेशदा-
नतो वा नायका इति । एतदाह-मार्गं ज्ञानादिकं मोक्षमार्गम्, अ-
नुशासन्ति कथयन्ति । प्रजायन्त इति प्रजाः प्राणिनः, तेषाम् ।
किंभूतम् ? हितं सद्गतिप्रापकमनर्थनिवारकम् । किञ्च-चतु-
र्दशरज्ज्वात्मके लोके पञ्चास्तिकायात्मके वा येन प्रकारेण ह-
व्यास्तिकनयानिप्रायेण यद्वस्तु शाश्वतं तत्तथा आहुरुक्तवन्तः ।
यदि वा लोकोऽयं प्राणिगणः संसारान्तर्वर्ती यथा यथा शा-
श्वतो भवति तथा तथैवाहुः । तद्यथा-यथा यथा मि-
थ्यादर्शनाभिवृद्धिस्तथा तथा शाश्वतो लोकः । तथा हि-तत्र
तीर्थकराहारकवर्ज्याः सर्वे एव कर्मबन्धाः सम्भाव्यन्त इति ।
तथाच महारम्भादिभिश्चतुर्भिः स्थानैर्जीवा नरकायुष्कं याव-
न्निवर्तयन्ति तावत्संसारानुच्छेद इति । अथवा यथा यथा राग-
द्वेषादिवृत्तिस्तथा तथा संसारोऽपि शाश्वत इत्याहुः । यथा
यथा च कर्मोपचयमात्रा तथा तथैव संसाराभिवृद्धिरिति ।
दुष्टमनोवाक्कायाभिवृद्धौ वा संसारान्निवृत्तिरवगन्तव्या; तदेवं
संसारस्याभिवृत्तिर्भवति । यथाऽस्मिन् संसारे प्रजायन्त इति
प्रजा जन्तवः । हे मानव ! मनुष्याणामेव प्रायश उपदेशार्हता-
१४०

न्मानवग्रहणम् । सम्यग्नारकतिर्यङ्मरामरजेदेन प्रगाढाः प्रकर्षे-
ण व्यवस्थिता इति ॥ १२ ॥

लेशतो जन्तुभेदप्रदर्शनद्वारेण तत्पर्यटनमाह-

जे रक्खमा वा जमलोइया वा, जे वासुरा गंधवा य काया ।
आगासगामी य पुढोसिया जे, पुणो पुणो विप्परियासुवेति १३ ।

ये केचन व्यन्तरभेदा राक्षसात्मानः; तद्ग्रहणाच्च सर्वेऽपि व्य-
न्तरा गृह्यन्ते । तथा यमलौकिकात्मनोऽम्बर्ष्यादयः, तदुपलक्ष-
णात्सर्वभवनपतयः, तथा ये च सुराः सौधर्मादिवैमानिकाः ।
चशब्दाज्ज्योतिष्काः सूर्यादयः, तथा ये गान्धर्वा विद्याधरा
व्यन्तरविशेषा वा । तद्ग्रहणं च प्राधान्यख्यापनार्थम् । तथा
कायाः पृथिवीकायादयः परपि गृह्यन्ते इति । पुनरन्येन प्रका-
रेण सत्यान्संजिघृक्षुराह-ये केचनाऽऽकाशगामिनः संप्राप्ताकाश
गमनव्ययश्चतुर्विधदेवनिकायविद्याधरपत्तिवायवः; तथा ये
च पृथिव्याश्रिताः पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिद्विजिचतुःपञ्चेन्द्रि-
याः, ते सर्वेऽपि स्वकृतकर्मभिः पुनः पुनर्विबिधमनेकप्रकारं
पर्यासं पारिकेपमरहदृष्टान्यायेन परित्रमणमुप सामीप्येन
यान्ति गच्छन्तीति ॥ १३ ॥

किञ्चान्यत्—

जमाहु ओहं सखिलं अपारगं,
जाणाहि एं जवगहणं दुमोक्खं ।
जंसी विसन्ना विसयंगणाहि,
दुहओ वि लोयं अणुसंचरंति ॥ १४ ॥

यं संसारसागरमाहुरुक्तवन्तस्तीर्थकरगणधरादयः तद्विदः ।
कथमाहुः?—स्वयंभुरमणसलिलौघवदपारम्, यथा स्वयंभुरम-
णसलिलौघो न केनचिज्जलचरेण स्थलचरेण वा लङ्घयितुं
शक्यते, एवमयमपि संसारसागरः सम्यग्दर्शनमनन्तरेण ल-
ङ्घयितुं न शक्यत इति दर्शयति, जानीहि अवगच्छ, णमिति
वाक्यालङ्कारे । भवगहनमिदं चतुरशीतियोनिलक्षप्रमाणं य-
थासंजवं संख्येयाऽसंख्येयानन्तस्थितिकम् । दुःखेन मुच्यत
इति दुर्मोक्षं दुरुत्तरमस्तिवादिनामपि, किंपुमर्नास्तकानाम् ।
पुनरपि भवगहनोपलक्षितं संसारमेव विशिनष्टि-यस्मिन्
यत्र संसारे सावद्यकर्मानुष्ठायिनः कुमारपतिता असत्समयस-
रणग्राहिणो विपक्षा अवसक्ता विषयप्रधाना अङ्गना बिषयाङ्गना-
स्ताभिः, यदि वा विषयाश्चाङ्गनाश्च विषयाङ्गनास्ताभिर्वशीकृताः
सर्वत्र सद्गुणानुष्ठानेऽधसीदन्ति । त एवं विषयाङ्गनादिके पञ्चके
विपक्षा द्विधाऽप्याकाशाश्रितं पृथिव्याश्रितं च लोकम्, यदि
वा स्थावरजङ्गमलोकमनुसंचरन्ति गच्छन्ति । यदि वा द्विधा
ऽपि लिङ्गमात्रप्रज्ञययाऽविरत्या च रागद्वेषाभ्यां वा लोकं
चतुर्दशरज्ज्वात्मकं स्वकृतकर्मप्रेरिता अनुसंचरन्ति बम्भस्यस्त
इति ॥ १४ ॥

किञ्चान्यत्—

न कम्मणा कम्म खवेति वाला,
अकम्मणा कम्म खवेति धीरा ।
मेधाविणो लोअभयावतीता,
संतोसिणो नो पकरेति पावं ॥ १५ ॥

ते एवमस्तसमयशरणाश्रिता मिथ्यात्वादिभिर्दोषैरभिभूताः

सावद्यतरविशेषानभिज्ञाः सन्तः कर्मकृपणार्थमप्युद्यता निर्विकृतया सावद्यमेव कर्म कुर्वन्ते । न च कर्मणा सावद्यारम्भेण कर्म पापं कृपयन्त्यपनयन्त्वङ्गत्वाद् वाला इव वालास्त इति । यथा च कर्म क्रियते तथा दर्शयति-अकर्मणा त्वाश्रयनिरोधेन तु अन्तःशः शैलेयवस्थायां कर्म कृपयन्ति श्रीरा महासत्त्वाः सदैव इव चिकित्सयाऽऽमयान्ति । मेधा प्रज्ञा विद्यते येषां ते मेधाविनः हिताहितप्राप्तिपरिहारान्निज्ञा लोभमयं परिग्रहेमेवातीताः परिग्रहानिक्रमाल्लोजातीता वीतरागा इत्यर्थः । सन्तोषिणो येन केनचित्संतुष्टा अवीतरागा अपीति । यदि वा यत एवातीतबोधा अत एव सन्तोषिण इति । त एवंभूता जगवन्तः पापमसदनुष्ठानापादितं कर्म न कुर्वन्ति नाददति । कच्चित्पाठः-‘लोभजयादतीताः’ । लोभश्च भयं च समाहारद्वन्द्वः । लोभाद्वा भयं तस्मादतीताः सन्तोषिण इति । न पुनस्तुकाशङ्का विधेयेत्यतो बोभातीतत्वेन प्रतिषेधांशो दर्शितः । सन्तोषिण इत्यनेन च विध्यंश इति । यदि वा लोभातीतप्रहणेन समस्तलोभाभावः ; सन्तोषिण इत्यनेन तु सत्यप्यवीतरागत्वेन उत्कटलोभा इति । लोभाज्जावं दर्शयन् अपरकपायेभ्यो बोधस्य प्राधान्यमाह । ये च लोभातीतास्तेऽवश्यं पापं न कुर्वन्तीति स्थितम् । १५ ।

ये च लोजातीतास्ते किंभूता भवन्तीत्यत आह-

ते तीयउपपन्नमणागयाइं, लोगस्स जाणंति तहागयाइं ।

एतार अभेसि अण्णणेया, बुद्धा हु ते अंतकमा भवंति । १६ ।

ते वीतरागा अल्पकपाया वा लोकस्य पञ्चास्तिकायात्मकस्य प्राणिलोकस्य वाऽतीतान्यन्यजन्माचरितानि उत्पन्नानि वर्त्तमानावस्थायीन्यनागतानि च भवान्तरजाधीनि सुखदुःखादीनि तथागतानि यथावस्थितानि तथैवावितथं जानन्ति, न विप्रज्ञज्ञानिन इव विपरीतं पश्यन्ति । तथाहि आगमः-“अण्णारं णं भंते ! माई मिच्छादिच्छा रायगिहे णयरे समोदए वाणारसीए नयरीए रुवाइं जाणइ पासइ जाव से दंसणे विवज्जासे जवति” इत्यादि । ते चातीतानागतवर्त्तमानज्ञानिनः प्रत्यक्षज्ञानिनश्चतुर्दशपूर्वविधो वाऽप्रत्यक्षज्ञानिनोऽप्येषां संसारोत्तितीर्णानां भयानां मोक्षं प्रति नेतारः-सदुपदेशं प्रत्युपदेशारो जवन्ति । न च ते स्वयंबुद्धत्वादन्त्येन नीयन्ते-तत्त्वावबोधं कार्यन्ते इत्यनन्यनेयाः, हिताहितप्राप्तिपरिहारं प्रति नान्यस्तेषां नेता विद्यत इति ज्ञावः । ते च बुद्धाः स्वयंबुद्धास्तीर्थकरगणधरादयः । हुशब्दश्चशब्दार्थः, विशेषणं च, तथा च प्रदर्शित एव । ते च जवान्तकराः, संसारोपादानभूतस्य वा कर्मणोऽन्तकरा भवन्तीति ॥ १६ ॥

यावद्वापि भवान्तं न कुर्वन्ति तावत्प्रतिषेध्यमंशं दर्शयितुमाह-

ते एव कुर्वन्ति ए कारवन्ति, चूताहिसंकाए दुगुणमाणा ।

सया जता विप्पणवन्ति धीरा, विष्मत्ति वीरा य इवन्ति एगे । १७ ।

ते प्रत्यक्षज्ञानिनः परोक्षज्ञानिनो वा विदितवेद्याः सावद्यमनुष्ठानं भूतोपमर्दाभिषङ्कया पापं कर्म जुगुप्सन्तः सन्तो न स्वतः कुर्वन्ति, नाप्यन्येन कारयन्ति, कुर्वन्तमप्यपरं नानुमन्यन्ते । तथा स्वतो न मृषावाद् जल्पन्ति, नान्येन जल्पयन्ति, नाप्यपरं जल्पन्तमनुजानन्ति, पयमन्यान्यपि महाव्रतान्वायोऽयानीति । तदेवं

सदा सर्वकात्रं, यताः संयताः पापानुष्ठानान्निवृत्ताः, विविधं संयमानुष्ठानं प्रति प्रणमन्ति प्रह्वीजवन्ति । के ते ? वीरा महापुरुषा इति । तथैके केचन हेयोपादेयं विज्ञाय अपिशब्दात्सम्यक् परिज्ञाय वा तदेव निशङ्कं यज्जितैः प्रवेदितमित्येवं कृतानिश्चयाः कर्मणि विदारयितव्ये वीरा भवन्ति । यदि वा परीपहोपसर्गानाकविजयाद्वीरा इति । पाठान्तरं वा- (विष्मत्ति वीरा य भवन्ति एगे) एकं केचन गुरुकर्मणोऽल्पसत्त्वाः विज्ञप्तिर्ज्ञानं तन्मात्रेणैव वीरा नत्वनुष्ठाने, न च ज्ञानोद्वाऽभिलषितावाप्तिरुपजायते । तथाहि-“अधीत्य शास्त्राणि जवन्ति मूर्खाः, यस्तु क्रियावान् पुरुषः स विद्वान् । संचिन्त्यतामौपधमातुरं हि, न ज्ञानमात्रेण करोत्यरागम् ” ॥ १ ॥ १७ ॥

कानि पुनस्तानि नूतानि यच्चङ्कयाऽऽरम्भं जुगुप्सन्ति सन्त

इत्येतदाशङ्कयाह-

रुदरे य पाणे बुद्धे य पाणे, ते आतओ पामइ सव्वलेण ।

उव्वहतीं लोमणिं, महन्तं बुद्धेऽपमत्तेसु परिव्वएज्जा ? ८

ये केचन (रुदरे ति) लघवः कुन्ध्यादयः सुदमा वा, ते सर्वेऽपि प्राणाः प्राणिनः, ये च वृक्षा वादरशरीरिणस्तान्सर्वानप्यात्मनुष्ठानं आत्मवत्पश्यति सर्वस्मिन्नपि लोके; यावत्प्रमाणं मम तावदेव कुन्धोरपि, यथा वा मम दुःखमनजितममेवं सर्वलोकस्यापि, सर्वेषामपि प्राणिनां दुःखमुत्पद्यते, दुःखादुद्विजन्ति । यथा चागमः-“पुढविकाए णं जंत ! अक्कंते समणे केरिसयं वेयणं वेएइ ? ” इत्याद्याः सूत्राद्वापका इति मत्वा तेऽपि नाक्रमितव्या न संघट्टनीया इत्येवं यः पश्यति । तथा लोकमिमं महान्तमुत्प्रेक्षते, पर्ज्जीवमूढमवादरभेदैराकुलत्वान्महान्तम् ; यदि वा अनादिनिधनत्वान्महान् लोकः । तथाहि-कावतो जय्या अपि केचन सर्वेणाऽपि कावेन न सेत्स्यन्तीति । यद्यपि द्रव्यतः पर्ज्जव्यात्मकत्वात् क्षेत्रतश्चतुर्दशरज्जुप्रमाणतया सावधिको लोकः, तथापि कावतो भावत्त्वानाद्यनिधनत्वात्पर्यायाणां चानन्तत्वान्महान् लोकः, तमुत्प्रेक्षते इति । एवं च लोकमुत्प्रेक्षमाणो बुद्धोऽवगन्तव्यः । सर्वाणि प्राणिस्थानान्यशाश्वतानि तथा नात्रापसदे संसारे सुखलेशोऽप्यस्तीत्येवं मन्यमानोऽप्रमत्तेषु संयमानुष्ठायिषु मध्ये तथाभूत एव परि समन्ताद् व्रजेत् । यदि वा बुद्धः सन् प्रमत्तेषु गृहस्थेषु अप्रमत्तः सन् संयमानुष्ठाने परिव्रजेदिति ॥ १८ ॥

जे आयओ परओ वा वि एसा,

अन्नमण्णो हँति अन्नं परेसिं ।

तं जोइज्जुतं च सयाऽऽवसेज्जा,

जे पाउकुज्जा अणुचिति धम्मं ॥ १९ ॥

यः स्वयं सर्वज्ञ आत्मनस्त्रैलोक्योदरविवरवर्तिपदार्थदर्शी यथावस्थितं लोकं ज्ञात्वा, तथा यश्च गणधरादिकः परतस्तीर्थकरादीर्जवादीन् पदार्थान् विदित्वा परेऽय उपदिशति, स एवंभूतो हेयोपादेयवेद्यात्मनस्त्रानुमलमात्मानं संसारावस्थात्पादयितुं समर्थो भवति । तथा परेषां सदुपदेशदानतस्त्राता जायते । तं सर्वज्ञं स्वत एव सर्ववेदिनं तीर्थकरादिकं, परतो वेदिनं च गणधरादिकं, ज्योतिर्भूतं पदार्थप्रकाशकतया चन्द्रादित्यप्रदीपकल्पमात्महितमिच्छन् संसारदुःखोद्विग्नः कृतार्थमात्मानं भावयन् सततमनवरतमावसेत संवेत गुर्वन्तिक एव यावज्जीवं वसेत् । तथा चोक्तम्-“ नाणस्स दोइ भागी, थिरपरओ दंस-

ए चरिते य । धन्ना आवकहाए, गुरुकुलवासं ण मुंचति” ॥१॥
के एवं कुर्युरिति दर्शयति-ये कर्मपरिणतिमनुविचिन्त्य, “ मा-
णुस्सखंत्तजा ” इत्यादिदुर्लभां च सद्धर्मावाप्तिं सधर्मं वा श्रु-
तचारित्राख्यं ज्ञान्यादिकं दशविधं साधुधर्मं वाऽनुविचिन्त्य
पर्यालोच्य ज्ञात्वा वा तमेव धर्मं यथानुष्ठानतः प्रादुर्कुर्युः प्रक-
टयेयुः, ते गुरुकुलवासं यावज्जीवमासेवन्त इति । यदि वा ये
ज्योतिर्भूतमाचार्यं सततमासेवन्ति, तथा आगमज्ञा धर्ममनुवि-
चिन्त्य लोकं पञ्चास्तिकायात्मकं चतुर्दशरज्ज्वात्मकं वा प्रादु-
र्कुर्युरिति क्रिया ॥ १६ ॥

किञ्चान्यत्-

अत्ताण जो जाणति जो य लोगं,

गइं च जो जाणइ णागइं च ।

जो सासयं जाण असासयं च,

जातिं च मरणं च जणोवयायं ॥ १७ ॥

यो ह्यात्मानं परलोकयायिनं शरीराद्व्यतिरिक्तं सुखदुःखाधारं
जानाति यश्चात्महितेषु प्रवर्तते स आत्मज्ञो भवति । येन चात्मा
यथावस्थितस्वरूपोऽहंप्रत्ययग्राह्योऽग्निज्ञातो ज्वलति तेनैवायं
सर्वोऽपि लोकः प्रवृत्तिनिवृत्तिरूपो विदितो भवति, स एव चा-
त्मज्ञोऽस्तीत्यादिक्रियावाद् भाषितुमर्हतीति द्वितीयवृत्तान्तस्य
क्रिया । यश्च लोकं चराचरं वैशाखस्थानस्थकटिस्थकरयुग्मपु-
रुपाकारं, चशब्दाद्भक्तं चानन्ताकाशास्तिकायमात्रं जानाति,
यश्च जीवानामागतिमागमनं, कुतः समागता नारकास्तिर्यञ्चो म-
नुष्या देवाः, कैवर्क कर्मनिर्नारकादित्वेनोत्पद्यन्त इत्येवं यो जाना-
ति, तथाऽनागतिं चाऽनागमनं च, कुत्र गतानां नागमनं भवति ।
चकारात्तन्मनोपायं च सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मकं यो जाना-
ति, तत्रानागतिः सिद्धिरशेषकर्मच्युतिरूपा लोकाग्राऽऽकाशदेश-
स्थानरूपा वा ग्राह्या, सा च सादिरपर्यवसाना । यश्च शाश्वतं नि-
त्यं सर्ववस्तुजातं छव्यास्तिकनयाश्रयादशाश्वतं वाऽनित्यं
प्रतिकूलविनाशरूपं पर्यायनयाश्रयणात्, चकारान्नित्यानित्यं चो-
भयाकारं सर्वमपि वस्तुजातं यो जानाति । तथाहि आगमः-
“ ऐरइया द्ववछयाए सासया, जावट्टयाए असासया ” । एव-
मन्येऽपि तिर्यगादयो द्रष्टव्याः । अथ वा निर्वाणं शाश्वतं, संसा-
रोऽशाश्वतः, तत्रतानां संसारिणां स्वकृतकर्मवशगानामितश्चे-
तश्च गमनादिति । तथा जातिमुत्पत्तिं नारकतिर्यङ्मनुष्यामर-
जन्मलक्षणं च, मरणं चाऽऽयुष्कक्षयलक्षणम् । तथा जायन्त
इति जनाः सत्त्वाः, तेषामुपपातं जानाति ; स च नारकदेवयोर्भ-
वतीति । अत्र च जन्मचिन्तायामसुमतामुत्पत्तिस्थानं यो निर्भ-
णनीया ; सा च सचित्ताऽचित्ता मिश्रा च । तथा शीता उष्णा
मिश्रा च ! तथा संवृता विवृता मिश्रा चेत्येवं सप्तविंशतिविधे-
ति । मरणं पुनस्तिर्यङ्मनुष्ययोश्च्यवनं ज्योतिष्कवैमानिकाना-
म्, उद्धर्त्तनं भवनपतिव्यन्तरनारकाणामिति ॥ २० ॥

किञ्च-

अहो नि सत्ताण विउट्ठणं च,

जो आसवं जाणति संवरं च ।

दुक्खं च जो जाणति निंजरं च,

सो भासिउमरिहइ किरियावाइ ॥ १९ ॥

सत्त्वानां स्वकृतकर्मफलभुजामधस्ताधारकादौ दुष्कृतकर्म-
कारिणां विविधां विरूपां वा कुट्टनां जातिजरामरणरोगशोक-
कृतां शरीरपीमां, चशब्दात्तदभावोपायं यो जानाति । इदमुक्तं
भवति-सर्वार्थसिद्धादारतोऽथः सप्तमीं नरकभुवं यावदसुम-
न्तः सकर्माणो विवर्त्तन्ते ; तत्रापि ये गुरुतरकर्माणस्तेऽप्रतिष्ठा-
ननरकयायिनो भवन्तीत्येवं यो जानीते । तथा आश्रवत्यष्टप्रका-
रकं कर्म येन स आश्रवः ; स च प्राणातिपातरूपो, रागद्वेष-
रूपो वा, मिथ्यादर्शनादिको वेति तम् । तथा संवरणमाश्रवनिरोध-
रूपं यावदशेषयोगनिरोधस्वभावं, चकारात्पुण्यपापे च यो जा-
नीते । तथा दुःखमसातोदयरूपं, तत्कारणं च यो जानाति, सुखं
च तद्विपर्ययभूतं यो जानाति तपसा निर्जरां च । इदमुक्तं
भवति-यः कर्मबन्धहेतून् तद्विपर्यासहेतून् तुल्यतया जाना-
ति । तथाहि-“ यथाप्रकारा यावन्तः, संसारावेशहेतवः ।
तावन्तस्तद्विपर्यासाः, निर्वाणवेशहेतवः ” ॥ १ ॥ स एव
परमार्थज्ञो भाषितुं वक्तुमर्हति । किं तत् ? , इत्याह-क्रियावा-
दम् । अस्ति जीवोऽस्ति पुण्यमस्ति च पूर्वचरितस्य कर्म-
णः फलमित्येवं वादमिति । तथाहि-जीवाजीवाश्रवसंवरब-
न्धपुण्यपापनिर्जरामोक्षरूपा नवापि पदार्थाः श्लोकद्वयेनोपा-
साः । तत्र य आत्मानं जानातीत्यनेन जीवपदार्थो, लोक-
मित्यनेनाजीवपदार्थः, तथा गत्या गतिः शाश्वतेत्यादि-
नान्योरेव स्वभावोपदर्शनं कृतम् । तथा आश्रवसंवरौ
स्वरूपेणैवोपात्तौ । दुःखमित्यनेन तु बन्धपुण्यपापानि गृही-
तानि, तदविनाभावित्वाद् दुःखस्य । निर्जरायास्तु स्वाभि-
धानेनैवोपादानम्, तत्फलभूतस्य मोक्षस्योपादानं द्रष्टव्यमि-
ति । तदेवमेतावन्त एव पदार्थाः, तदच्युपगमे नवास्तीत्या-
दिकः क्रियावादोऽच्युपगतो भवतीति । यश्चैतान् पदार्थान्
जानात्यच्युपगच्छति स परमार्थतः क्रियावादं जानाति । ननु
चापरदर्शनोक्तपदार्थपरिज्ञानेन सम्यक्त्वादिकं कस्मान्नाच्युप-
गम्यते, तदुक्तपदार्थानामेवाघटमानत्वात् । सूत्र० । (नैयायिकद-
र्शनमन्यत्रापाकरिष्यते) तस्मात्पारिशेष्यसिद्धा अर्हदुक्ता नव
पदार्थाः सत्याः, तत्परिज्ञानं च क्रियावादे हेतुर्नापरपदा-
र्थपरिज्ञानमिति ॥ २१ ॥

सांप्रतमध्ययनार्थमुपसंजिहीर्षुः सम्यग्वादापरिज्ञानफलमा-
दर्शयन्नाह-

सदेसु रुवेसु असज्जमाणो, गंधेसु रसेसु अंदुस्समाणे ।

एो जीवितं णो मरणाहिकंखी, आयाणगुत्ते वल्लया विमुक्को ॥ २२ ॥

ति वेमि ॥

“ सदेसु ” इत्यादि । शब्देषु वेणुवीणादिषु श्रुतिसुखदेषु, रूपेषु
च नयनानन्दकारिष्वासङ्गमकुर्वन् गार्धर्मकुवाणोऽनेन रागो गृ-
हीतः, तथा गन्धेषु कुथितकलेवरादिषु, रसेषु चान्तप्रान्ताशना-
दिषु श्रुदुष्यमाणो मनोऽङ्गेषु द्वेषमकुर्वन् । इदमुक्तं भवति-शब्दा-
दिष्विन्द्रियविषयेषु मनोऽङ्गेषु रागद्वेषाज्यामनपदिश्यमानो
जीवितमसंयमजीवितं नाज्जिक्कहेत्, तापि परीषहोपसमैरभिद्रुतो
मरणमाभिकहेत् । यदि वा जीवितमरणयोरनभिवाधी संयमम-
नुपालयेदिति । तथा मोक्षार्थिना दीयते गृह्यत इत्यादानं संयमः,
तेन तस्मिन् वा सति गुप्तः, यदि वा मिथ्यात्वादिना दीयते इ-
त्यादानमष्टप्रकारं कर्म, तस्मिन्नादातव्ये मनोवाक्कायैर्गुप्तः समि-
तश्च । तथा भावबलं माया तथा, विमुक्तो मायामुक्तः । इतिः

परिसमाप्त्यर्थे । ब्रवीमीति पूर्ववत्; नयाः पूर्ववदेव ॥ ३२ ॥
 सूत्र० १ भु० १२ अ० । क्रियैव चैत्यकर्मादिका प्रधानमोक्षाङ्ग-
 मित्येवं वदितुं शीलं येषां ते क्रियावादिनः । चैत्यमादित एव
 मोक्षवादिषु, सूत्र० १ भु० १ अ० २ उ० । (तेषां मतं चतु-
 र्विधं कर्म नोपचयं यातोति लक्षणं “कम्म” शब्देऽत्रैव भागे
 ३३१ पृष्ठे दर्शितम्) व्यवहारे साध्यादिप्रमाणरूपक्रियासा-
 ध्ययुक्ते वादिनि, वाच० । गो मोक्षार्थं क्रियां करोति स
 क्रियावादीति प्रघोषः सत्योऽसत्यो वा ? यदि सत्यस्तर्हि मो-
 क्षार्थं जीवघातं कुर्वन्तु सत्स्वपि तुरुष्कादिफरङ्गिकपर्यन्त-
 सर्धमिथ्यादृष्टिषु क्रियावादित्वं स्यात्, तत्तु केषाञ्चिद्वैतमश्रा-
 दानामत्रत्यदुष्टिदकरवाद्यानां च चेतसि प्रतिभासते । प्रत्युत
 दुष्टिदका इत्यं कथयन्ति-श्रीमतां ये ये गीतार्था अत्र समायाति
 ते सर्वेषां क्रियाकुर्वतां मिथ्यादृशां क्रियावादित्वं कथयन्ति ।
 तदसमीचीनं ध्रुवनम् । ते तु दुष्टिदकाः सम्यग्दृशां सम्य-
 क्त्वातिमुखाणां च क्रियावादित्वं कथयन्ति, नाम्येषामिति
 प्रश्ने उत्तरम्-यो मोक्षार्थं क्रियां करोति स क्रियावादी-
 ति प्रघोषः सत्य एव लक्ष्यते । न च कोऽपि मोक्षार्थं जी-
 वघातादिकं करोति, यतः तुरुष्काणामपि मूलशास्त्रेषु जीवव-
 धस्य निषिद्धत्वात्, याज्ञिकानामपि स्वर्गाद्यर्थमेव यज्ञस्य प्ररू-
 पणात्; तथा सम्यग्दृश एव, सम्यक्त्वाभिमुखा एव वा क्रिया-
 वादिन इत्युत्तराणि शास्त्रे न सन्ति, प्रत्युत जगवतीविद्युतावित्यु-
 क्तमस्ति-एते च सर्वेऽप्यत्र यद्यपि मिथ्यादृष्टयोऽभिहितास्त-
 थापि इहाद्याः सम्यग्दृष्टयो ग्राह्याः, सम्यग्मास्तत्ववादिनामेव
 तेषां समाश्रयणात् । जगवतीसूत्रं च विशेषपरम्, तेन तत्र क्रिया-
 वादिपदेन सम्यग्दृष्टयो गृहीताः, अत्र तु मिथ्यादृष्टयोऽपि, तत्तु उ-
 भयेऽपि क्रियावादिन इति तत्त्वम् । ३२१ प्र०। सेन० ३ उ० । अथ न-
 वीननगरसंघकृतप्रश्नाः; तदुत्तराणि च । यत्र यः सम्यक्त्वमन्तर्मु-
 हूर्तं स्पृशति सोऽर्द्धपुङ्गवो कथ्यते, क्रियावादी चैकपुङ्गवो निय-
 मात् शुक्लपक्षीति भूयन्त, तत्कथमिति प्रश्ने उत्तरम्-क्रियावादी स-
 म्यग्दृष्टिः, तथा मिथ्यादृष्टिः, द्वावपि भव्यौ शुक्लपाक्षिकौ च ज्ञेयौ ।
 तौ नियमात् पुङ्गवपरावर्तमध्ये सिद्ध्यतः, एवंविधाचराणि दशा-
 श्रुतस्कन्धशूर्किमध्ये सन्ति, परं सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टयोरेकीभूतं
 सामान्यलक्षणं ज्ञेयम् । यतो मलधारित्रीदेमचन्द्रसूरिकृतपुष्पमा-
 लासूत्रवृत्तिमध्ये-“अतो मुहुर्नमोऽस्तु, पि फासिञ्चं दृज्ज जहि स-
 म्मत्तं । तेसि अवहुपुगल-परिअट्टो चैव संसारो” । एतन्नाथा-
 व्याख्यानुसारेण पुङ्गवपरावर्तसंसारो ज्ञायते, एतद्विशेषस्तत्त-
 द्ग्रन्थेभ्यो ज्ञेयः । तथा श्रावकप्रज्ञप्तिमूत्रवृत्तिमध्ये ययोः सम्यग्दृ-
 ष्टिमिथ्यादृष्टयोर्देशो नार्द्धपुङ्गवपरावर्तसंसारो भवति, तौ शुक्लपा-
 क्षिकौ कथ्येते, यस्य च ततोऽधिकसंसारो भवति स कृष्णपाक्षि-
 कः कथ्यते इति कथितमस्ति, परं तस्मिन्तत्तरं संज्ञायते । प्र०
 १२०। सेन० ४ उ० । तथा त्रिपष्टयधिकशतत्रयपापण्डिकानां
 मध्ये अशीत्याधिकशतक्रियावादिनः सन्ति, ते सम्यग्दृष्टयो
 मिथ्यादृष्टयो वेति प्रश्ने, उत्तरम्-अशीत्यधिकशतक्रियावादिनो
 मिथ्यादृष्टयो ज्ञेया इति । १२१ प्र० । सेन० ४ उ० ।

किरियाविसाल-क्रियाविशाल-न० । यत्र क्रियाः कायिक्या-
 दिकाः विशालाः विस्तीर्णाः सज्जत्वाद्भिधीयन्ते तत् क्रिया-
 विशालं पूर्वम् । स० १४ सम० । क्रियाः कायिक्यादयः संय-
 मक्रियावन्दः क्रियादयश्च ताभिः प्ररूप्यमाणाभिर्विशालम् । त्र-
 योदशे पूर्वे, तस्य पदपरिमाणं नवपदकोटयः । न० । स्था० ।

स० । “किरियाविसालस्स णं पुव्वस्स तीसं बत्थु परणत्ता”
 स० । न० ।

किरीय-किरीय-पुं० । स्लेच्छदेशभेदे, तत्रोत्पन्ने स्लेच्छे च । सूत्र०
 २ भु० १ अ० ।

किरो-देशी-सूकरे, दे० ना० २ वर्ग ।

किल-किल-अव्य० । वार्त्तायाम्, अनुशयार्थं, प्रसिद्धार्थयो-
 तने, हेतौ, अरुचौ, अलीके, तिरस्कारे च । वाच० । सत्ये,
 अष्ट० ५ अष्ट० । परोक्षगमवादसंयुक्ते, आव० ५ अ० । पं०
 च० । आप्तोपदेशे, प्रव० ३५ द्वार । आसक्तौ, विशेषः । सं-
 था० न० । निश्चये, आतु० । छव्या० । स्या० । वाक्यालङ्कारे,
 उक्त० ११ अ० ।

किल्लत-कलान्त-त्रि० । कलम क्तः । “लात्” ७ । २ । ६ । संयुक्त-
 स्यान्त्यव्यञ्जनाद् लापूर्वमिदं भवति, इतीदागमः । प्रा० २ पाद ।
 परिभ्रान्ते, इ० ३ उ० । ग्लानिमुपगते, ‘कलमु’ ग्लानाविति
 वचनात् । जी० ३ प्रति० । ग्लानीभूते, ज्ञा० १ भु० १ अ० । प्रभ० ।

किलकिलाइय-किलकिलायित-न० । कृते किलकिलेति सं-
 नादे, “ततो तेण जूहाहिवेण तेसि किलकिलाइयं सद्दं सोऊ-
 ण भसिणो गंतूण दिवो सो साहू” । आ० म० द्वि० ।

किलणी-देशी-रथ्यायाम्, दे० ना० २ वर्ग ।

किलाड-किलाट-पुं० । ‘नष्टधस्य पक्षस्य पिण्डं प्रोक्तः कि-
 लाटकः’ इति परिज्रापिते विश्रथितदुग्धस्य पाकेन घनी-
 चूते पिण्डाकारे पदार्थे, ततः स्वार्थे कः किलाटकः । तत्रार्थे
 कुचिकायां क्षीरविकारभेदे, स्त्री० । गौरा० डीप् । वाच० ।
 देशविशेषे, तत्रोत्पन्ने जने च । “चन्द्रवक्त्रा सरोजाक्षी, सद्गीः
 पीनघनस्तनी । किलाटी नामतः सा स्या-देवानामपि दुर्लभा”
 ॥ १ ॥ स्था० ४ ग० २ उ० ।

किलाम-कलाम-पुं० । संस्पर्शे सति देहग्लानिरूपे, ध० ३ अ-
 धि० । आव० । खेदे, रा० । विशेषः । “याऽनायासः श्रमो देहे,
 प्रवृक्षः श्वाससङ्गतः । कलमः स इति विज्ञेयो, इन्द्रियार्थप्रवा-
 धकः” ॥ १ ॥ इति । वाच० ।

किलामणया-कलामना-स्त्री० । ग्लानिनयने, भ० ३ श० ३ उ० ।
 दश० ।

किलामिय-कलामित-त्रि० । मारणान्तिकसमुदात्तं गमिते, भ०
 ८ श० ७ उ० । ग्लानिमापादिते, आव० ४ अ० ।

किलामेत-कलामयत्-त्रि० । मारणान्तिकसमुदात्तं नयति, भ० ५
 श० ६ उ० ।

किलिट्ट-क्लिष्ट-त्रि० । क्लिश क्तः, वा इडभावः । “लात्” ७ । १ । ६ ।
 इति इदागमः । प्रा० २ पाद । रागाद्युपहितचित्ते, उक्त० ३२ अ० ।
 पूर्वापरविरुद्धार्थके वाक्ये, न० । वाच० । क्लिष्टं यथा-यत्कृ-
 तकं, कृतकश्चायम्, यथा घटः, तस्मादनित्यः, तत्तदनित्यम् ।
 कृतकत्वाच्छब्दोऽनित्य इत्यादि । रत्ना० ७ परि० । क्लेशयुक्ते,
 उपतापिते च । वाच० ।

किलिट्टकम्मकलातीय-क्लिष्टकर्मकलातीय-त्रि० । क्लिष्टा क्लेश-
 स्वरूपभवदेतुत्वेन क्लेशिकाः याः कर्मकलाः ज्ञानावरणाद्यप्रका-
 रकर्माशाः, तेभ्योऽतीतोऽपेता यः स क्लिष्टकर्मकलातीयः । सिं०,
 हा० १ अष्ट० ।

किञ्चिसमु-कलिवषमु-पुं० । किलिपसुराणां प्रथमद्विती-
कलाधस्तृतीयकलाधः षष्ठकलाधश्च स्थितिरुक्ताऽस्ति, तत्रा-
धःशब्देन किमभिधीयते ?-अधस्तः प्रस्तटं, तस्मादप्यधोदेशो
वा, अन्यच्च द्वाविंशदादिवक्ष्यमानानां मध्ये साधारणदेवीना-

मिथैतेषां कतिचिद्विमानानि सन्ति, विमानैकदेशे विमानाद् बहिर्भा निष्ठन्ति, चाण्डात्रस्थानीयत्वात्तेषां विमानमध्ये वासोऽनुचितः । विमानानामपान्तराले जुषोऽज्ञावाद् बहिरपि तद्वासः कथं घटते?, इति किल्विषयानां वासस्थानं ग्रन्थात्पूर्वकं प्रसाद्यमिति प्रश्ने, उत्तरम्-किल्विषयसुराणां वासः कल्पद्विकादीनामधो जलि-त इत्यत्राधःशब्दस्तत्स्थानवाचको ज्ञेयः । न चात्राधःशब्दे प्रथमप्रस्तटार्थो घटते, तृतीयप्रकल्पसत्किल्विषिकामराणां तत्प्रथमप्रस्तटयोस्त्रिसागरोपमत्रयोदशसागरोपमस्थित्योरसंभवात्, तथा ताद्विमानानां संख्या शास्त्रे नोपलभ्यते, तथा देवलो-कगतद्वात्रिंशल्लक्षादिविमानसंख्याया मध्ये तद्विमानानां गणनं न संभाव्यते, तेषां कल्पवृक्षादीनामधोवासाऽभिधानात् । तत्त्वं तु सर्वविद्वेद्यमिति । ३१७ प्र० । सेन० ३ उद्धा० ।

किल्विसिय-किल्विषिक-पुं० । किल्विषिकीज्ञावनेपासं किल्वि-षं पापमुदये विद्यते येषां ते किल्विषिकाः । स्था० ३ ग० ४ उ० । परविदूषकत्वेन पापव्यवहारिषु भाण्डादिषु, औ० । भ० । प्रज्ञा० । पातकफलवस्तु निःस्वान्धपङ्क्यादिषु, ज्ञा० १ शु० १ अ० । अधमेषु प्रेष्यजुतेषु, सूत्र० १ शु० १ अ० ३ उ० । ('देवकिल्वि-सिय' शब्द व्याख्यास्यामि चेत्तत्)

किल्विभिया-कैल्विषिकी-स्त्री० । किल्विषाः पापाः, अत एवा-स्पृश्यादिधर्मकाः देवाः किल्विषाः, तेषामियं कैल्विषिकी । सं-किलप्रभावनाभेदे, ध० ३ अधि० । सा पञ्चधा-द्वादशाङ्गीरूप-भुतज्ञानकेवद्विधर्माचार्यसर्वसाधूनामवर्णवदनं, स्वदेवपगूहं न च मायित्वमिति पञ्चविधाः । ध० ३ अधि० । पं० व० ।

कैल्विषिकीमाह-

नाणस्स केवलीं, धम्मयरियाण सव्वसाहूणं ।

जासं अवसमाई, किल्विसियं जावणं कुणइ ॥३६॥

ज्ञानस्य श्रुतरूपस्य केवलिनां वीतरागाणां धर्माचार्याणां गु-रूणां सर्वसाधूनां सामान्येन भाषमाणोऽवर्णमश्लाघारूपं, तथा मायी सामान्येन यः स कैल्विषिकी भावनां तद्भावाभ्यास-रूपां करोतीति गायार्थः । ग० २ अधि० । (ज्ञानावर्णादि-व्याख्याऽप्यत्र)

किस-कृश-त्रि० । कृश के । "इत्तुपादौ" । ८ । १ । २७ । इति ऋत इत्वम् । प्रा० १ पाद । डुर्बले, ज्ञा० १ शु० १ अ० । उच० । ज० । तनुके, आव० ४ अ० । तनुशरीरे, स्था० ४ ग० २ उ० । "धुणिया कुलियं च देवं, किसप देहमणासणा इह । अविहिंसामेव पच्ये, अणुधम्मो मुणिणा पवेदितो ॥" कृशं भवति एवमनशनादिदेहं कश्येत् अपचितमांसशोणितं विद-ध्यात् । सूत्र० १ शु० २ अ० १ उ० ।

किसमिस-पारसीकशब्दः-झाकाभेदे, लघ्वी झाका किसमिसे-ति व्यवहियते, हरीतकीकिसमिसद्राक्षाक्षजूरमरिचेत्यादि । ध० २ अधि० ।

किमर-कृशर-पुं० । कृशमल्पमात्रं राति । रा-कः । "इत्तुपादौ" । ८ । १ । २८ । इति ऋत इत्वम् । प्रा० १ पाद । "तिलतन्दुलस-स्मिधः, कृशरः परिकीर्तितः" इत्युक्ते पकाश्रभेदे, वाच० । वर्णसंयोगनिष्पन्ने वर्णे, आच्चा० १ शु० १ अ० २ उ० ।

केशुर-पुं० । न० । "एत इद् वा वेदनाचपेटादेवस्केसरे" ८ । १ । ४६ । इति एत इत्वं वा । "महमहियदंसणकिसर किजके" । प्रा० १ पाद ।

किसन्न(अ)-किस (श)ज्ञय-पुं० । न० । किञ्चित् शलति, शल-चलने वा कपन् । पृषो० । वाच० । "किसलयकालायसहृदये यः" । ८ । १ । २६६ । इति सस्वरव्यञ्जनस्य यकारस्य लुम्बा । "कि-सन्नं किसन्नं" । प्रा० १ पाद । अवस्थाविशेषोपेते पल्लवविशेषे, रा० । जं० । जी० । औ० । ज्ञा० । कोमलपत्रविशेषे, अनु० । "स-व्वो वि किसन्नो खलु, उगममाणो अणंतमो जल्लिओ ।" प्रज्ञा० १ पद । ('अणंतजीव' शब्दे प्र० भा० २६३ पृष्ठे व्याख्यातमेतत्)

किससरीर-कृशशरीर-त्रि० । विचित्रतपसा जायिते शरीरेण डुर्बले, स्था० ४ ग० २ उ० ।

किमाण-कृपाण-त्रि० । कृप् वा आनक् । "शपोः सः" । ७ । १ । २६० । इति पस्य सः । प्रा० १ पाद । कर्पके, वाच० ।

किसाण-कृशानु-पुं० । कृश आनुक्, "इत्तुपादौ" । ८ । १ । २८ । इति ऋत इत्वम् । प्रा० १ पाद । बहौ, चित्रकवृक्षे च । तस्य तन्नामकत्वात् । सोमपालके, सव्यपार्श्वस्थराश्मिधारके च । ततः मत्वर्थे गोषदा० टन् । कृशानुकवहियुक्ते, त्रि० । तद्वर्णे कृशा-नुस्थाने 'कृशाकु' इति वा पाठः । कृशाकोइव बहिरैवार्थः । वाच० ।

किसि-कृषि-स्त्री० । कृष इक् । धान्यार्थक्रेषकर्पणे, स्था० ।

चनुविहा किसी पसत्ता । तं जहा-बाविया परिवारिया णिदिया परिणिदिया ॥

कृषिर्धान्यार्थं क्रेषकर्पणम् । (बाविय स्ति) सकृन्नान्यवपनव-ती (परिवारिय स्ति) द्विस्त्रिंवा उत्पाद्य स्थानान्तरारोपणतः परिवपनवती, शालिकृषिवत् । (णिदिय स्ति) एकदा विजा-तीयतृणाद्यपनयनेन शोधिता निन्दिता (परिनिन्दिय स्ति) द्विस्त्रिंवा तृणादिशोधनेनेति । स्था० ४ ग० ४ उ० । वा डीप् । कृषीत्यप्यत्र, स्वार्थे के कृषिकाऽप्यत्र । स्त्री० । आधारे, किः । श्रुवि, वाच० । कृष्युपलक्षितः कृषिः । कृषिकर्मोपजीविनि, तं० ।

किसिकम्प-कृषिकर्मन्-न० । कृषिसाध्यधान्यनिष्पत्तौ, द्वा० १८ द्वा० । पो० ।

किसिपलाल-कृषिपलाल-न० । ७ त० । कर्पणे, "बुसे अणुसंग-याइ इह किसिपलालं व" कृषौ कर्पणे पलालं बुसं, तद्वदिति । पञ्चा० ५ विव० ।

किसीवल-कृषीवल-त्रि० । कृषिरस्त्यस्य वृत्तित्वेन बलच्, दीर्घः । कर्पके कृषिजीविनि, वाच० । आचा० ।

किसिज्ञा-किलशित्वा-अव्य० । क्लेशमनुभूयेत्यर्थे, संसारा-न्तर्भूयेत्यर्थे, सूत्र० १ शु० ३ अ० २ उ० ।

किह-कथम्-अव्य० । केन प्रकारेणेत्यर्थे, व्य० ३ उ० । नि० चू० । "से काहे वा किहं वा केवशिरेण वा किहं व स्ति" केन वा प्रकारेण साक्षात् दर्शनतः भ्रवणतो वा । भ० ३ श० २ उ० ।

“ किह जुष्कामो तुमं चूमीप ” आ० म० प्र०। प्रा०। आचा० ।
कीकस-कीकश-पुं० । कीति कशति । कश-शब्दे, अच् । कृमिज-
न्तुजेदे, अस्मिन्, न०। कठिने, त्रि०। वाच०। जं० ।

कीरु-कीट-पुं० । कीट अच् । कृमिभ्यः स्थूत्रे जुज्जन्तुभेदे,
स्वार्थे के पूर्वोक्तार्थे, मागधजातौ, कठिने च । त्रि०। वाच० ।
चतुरिन्द्रियजीवविशेषे, उक्त० २ अ०। जी०। “ तत्रो कीरु-
पर्यगो य, तत्रो कुंयुपिपीलिया । ” उक्त० ३ अ०। अनु०।

कीडय-कीटज-न० । कीटाद् जाते सूत्रभेदे, यत्तथाविधकीटेभ्यो
लालात्मकं प्रजवति, यथा पट्टसूत्रम् । उक्त० २६ अ०। “ कीडयं
पंचविहं पण्यत्तं । तं जहा-पट्टे मलय अंसुप चीणंसुप किमिरागे ”
अनु० । (पट्टादीनां व्याख्या स्वस्वस्थाने छष्ट्या)

कीटाविया-क्रीमापिका-स्त्री० । क्रीडनधात्र्याम्, ज्ञा० १ भु०
१६ अ० ।

कीडिया-कीटिका-स्त्री० । पिपीलिकायाम्, “ तादे संतो तं सा
हरित्ता कीडियाओ वज्जतुंभियाओ विठवण ” आ० म० द्वि० ।
कीणास-कीनाश-पुं० । कुत्सितं नाशयति । यमे, वानरे च ।
पुं० छुडे, वाच०। को० ।

कीय-क्रीत-त्रि० । क्री-कर्मणि कः । क्रियते स्मार्थदानेन गृह्य-
ते स्मेति क्रीतम् । पञ्चा० १३ विव० । क्रये, न० । सूत्र० १ भु०
६ अ० । मूल्येन गृहीते, त्रि० । आचा० १ भु० ८ अ० २ उ० ।
उक्त० । उक्तमदोषनेदे, आचा० १ भु० २ अ० ५ उ० ।
“ उदेसियं कीयं आदृष्टु दिज्जमाणं ” लुञ्जमाने सबले, स०
३१ सम० । छव्येण भावेन वा क्रीतं स्वीकृतं यत्तत् क्रीतमिति ।
यतोऽभ्यधायि-“ दव्वाइपहि किणणं, साहणं चाए कीयं तु ”
स्था० ६ टा० । “ ततो यं रायपिंडं कीयं ” आव० ४
अ० । स्था० ।

कीच-पुं० । युधिष्ठिरसमकालिके विराटनगराधिपतौ, “ नवमं
दूयं विराडनगरं, तत्थणं तुमं कीयं रायं भावयसयसमगं कर-
यल० जाव समोसरह ” । ज्ञा० १ भु० १६ अ० ।

कीयक (ग) रु-क्रीतकृत-त्रि० । क्रीतेन क्रयेण कृतं निष्पा-
दितं क्रीतकृतम् । पि० । क्रयणं क्रीतं, भावे निष्ठाप्रत्ययः । सा-
ध्वादिनिमित्तमिति गम्यते, तेन कृतं निर्वर्तितं क्रयक्रीतम् ।
दश० ३ अ० । क्रीते, अष्टमोद्गमदोषविशिष्टे, पि० । साध्वर्थे
मूल्येन गृहीते, वृ० १ उ० ।

तद्देदादिवक्तव्यता चैवम् । अथ क्रीतद्वारमाह-

कीयगडं पि य दुविहं, दव्वे भावे य दुविहमेकेकं ।

आयकीय परकीयं, परदव्वं विविह चित्ताई ॥३३०॥

क्रयणं क्रीतं, तेन कृतं निष्पादितम्; क्रीतकृतमित्यर्थः । तदपि,
आस्तां प्रादुष्करणमित्यपिशब्दार्थः । द्विविधं द्विप्रकारम् । तद्यथा-
(दव्वे भावे य) अत्र तृतीयार्थे सप्तमी । ततोऽयमर्थः-छव्येण क्री-
तं, भावेन च क्रीतमित्यर्थः । पुनरप्येकैकं द्रव्यक्रीतं भावक्रीतं
च प्रत्येकं द्विधा । तद्यथा-आत्मक्रीतं, परक्रीतं च । आत्मद्रव्यक्री-
तमात्मभावक्रीतं च; परद्रव्यक्रीतं, परभावक्रीतं चेत्यर्थः ।
तत्राऽऽत्मना स्वयमेव द्रव्येणाज्जयन्तभगवत्प्रतिमाशेषाऽऽदिरू-
पेण प्रदानतः परमावर्जयन् भक्तदि गृह्यते तदात्मद्रव्यक्रीतम् ।

यत्पुनरात्मना स्वयमेव भक्तार्थं धर्मकथादिना परमावर्ज्यं ज-
नकादि सतो गृह्यते तत् आत्मजावक्रीतं तत्परद्रव्यक्रीतम् । उक्तं
च परद्रव्यक्रीतम्-यत्पुनः परेण साध्वर्थं निजविज्ञानप्रदर्शनेन ध-
र्मकथादिना वा परमार्थतो गृहीतं तत्परजावक्रीतम्, तत्र विचि-
त्रा गतिरिति प्रथमतः परद्रव्यक्रीतस्य स्वरूपमाह-परद्रव्यं
गृह्यस्यसत्कं द्रव्यं त्रिविधम् । तद्यथा-चित्तादि । सचित्तमचित्तं
वा मिश्रं वा । तेन परेण साध्वर्थं यत् क्रीतं तत् परद्रव्यक्रीतम्,
उक्तं वा परद्रव्यक्रीतम् ।

संप्रति शेषं जेदत्रयं सामान्यतः कथयति-

आयकियं पुण दुविहं, दव्वे भावे य चुन्नदव्वाइ ।

जावम्मि परस्सट्ठा, अहवा वी अप्पणा चेव ॥३३१॥

आत्मक्रीतं पुनर्द्विविधम् । तद्यथा- (दव्वे भावे य चित्) अत्रापि
तृतीयार्थे सप्तमी । ततोऽयमर्थः-आत्मनाऽपि क्रीतं द्विधा । त-
द्यथा-छव्येण, ज्ञावेन च । तत्र छव्येण चूर्णादिना वक्ष्यमाणेन,
ज्ञावेन पुनः परस्य साधोरर्थाय अभिजविज्ञानप्रदर्शनादिना पा-
ज्यते तत् भावक्रीतम्, परभावक्रीतमित्यर्थः । अथवा ज्ञावेन त-
दात्मना स्वयमेवाऽऽहारार्थं धर्मकथादिना परमावर्ज्यं ततो गृ-
ह्यते तत् ज्ञावक्रीतम्, आत्मक्रीतमित्यर्थः । तदेवं सामान्यत-
स्तयोऽपि भेदा उक्ताः ।

संप्रत्यात्मद्रव्यक्रीतं सप्रपञ्चं विवरीषुरिदमाह-

निम्मह्वगंधगुत्तिया-वन्नयपोयाइ आयकयदव्वे ।

गेवन्नने उट्ठाहो, पउणे चागुगारि अहिररणं ॥३३२॥

निर्माल्यं तीर्थादिगतसप्रजावप्रतिमाशेषा, गन्धाः पटवासा-
दयः, गुल्लिका मुखप्रकेपकस्वरूपपरावर्त्तादिकारिका गुल्लिका,
वर्णकश्चिन्तनम्, पोतानि लघुबालकयोग्यानि वस्त्रखरुगानि, आ-
दिशब्दात्कण्डकादिपरिग्रहः । एतानि कार्ये कारणोपचारादात्म-
द्रव्यक्रीतानि । किमुक्तं भवति ? निर्माल्यादिप्रदानेन परमाव-
र्ज्यं यत्ततो भक्तादि गृह्यते तदात्मद्रव्यक्रीतमिति । अत्र दोषमाह-
(गेवन्नने इत्यादि) निर्माल्यप्रदानानन्तरं यदि कथमपि दैव-
योगतो ग्लानो भवति तर्हि प्रवचनस्योद्वाहः-साधुनाऽहं ग्लान-
नीकृत इत्यादिप्रजल्पनतः शासनस्य माद्विन्योपपत्तिः । अथ कथ-
मपि प्रगुणो नीरोगो भवति तर्हि स सर्वदा सर्वजनसमकं चादु-
कारी भवति-यथाऽहं साधुना प्रगुणीकृत इति, अतिशयी चासौ
साधुः सकलज्ञातव्यकुशलः परिहृततिमिर इत्यादि सप्रपञ्चं परो-
क्तं वा सदैव प्रशंसां करोति । तथा च सत्यधिकरणं भूयस्य-
धिकरणप्रवृत्तिः, तादृशी हि तस्य प्रशंसामाकर्णायऽन्यः समा-
गत्य तं साधुं निर्माल्यगन्धादि याचते, ततस्तत्प्राथन्यापरवश्यो-
ऽधिकरणमपि समारजते ।

संप्रति परजावक्रीतं विवृण्वन्नाह-

वड्याए मंखमाई, परजावकीयं तु संजयट्टाए ।

उप्पायणा निमंतण-कीयगं अजिहमे ठविण् ॥३३३॥

प्रजिकं लघुगोकुलम्, उपलक्षणमेतत्, तेन पञ्चनादिपरिग्रहः । तत्र
प्रजिकादौ मङ्खादिः, मङ्गः केदारकः, यः पटमुपदृश्यं लो-
कमावर्जयति । आदिशब्दात् तथाविधान्यपरिग्रहः । प्रक्तिव-
शात् संयतार्थं यत् घृतलघुधादेरुत्पादनं करोति, कृत्वा च
निमन्त्रयति तत् परभावक्रीतम्, परेण मङ्खादिना संयतार्थं भा-
वेन स्वपटप्रदर्शनादिरूपेण क्रीतं तत् परभावक्रीतम् । इत्थं

भूते च परजावक्रीते त्रयो दोषाः—एकं तावत् क्रीतकृतं, द्वितीयमन्यस्माद् गृहादानीतमित्यन्याहृतम्, त्रितीयं चैकत्र साधुनिमित्तं स्थाप्यत इति स्थापितम् । तस्मात्तादृशमपि साधूनां न कल्पते ।

एतदेव गाथाद्वयेन स्पष्टयन्नाह—

सागारि मंख छंदण, पडिसेहो पुच्छइवहु गए वासे ।

कयरिं दिंति गमिस्सह, अमुं तह संथवं कुणइ ॥३३४॥

दिज्जंते पडिसेहो, कज्जे पच्छं निमंतण जईणं ।

पुव्वगओ आगएमु, संभुहई एगगेहम्मि ॥३३५॥

शाधिग्रामो नाम ग्रामः, तत्र देवशर्माऽभिधानो मङ्गः, तस्य च गृहैकदेशं कदाचित्कचित्साधवो वर्षाकालमधस्थिताः । स च मङ्गस्तेषां साधूनामनुष्ठानमरक्तद्विष्टतां चोपलज्जयतीव भक्तिपरीतां वनूव । प्रतिदिवसं च भक्तादिना निमन्त्रयति । साधवश्च शय्यातरपिगमोऽयमिति प्रतिपद्यन्ति । ततः स चिन्तयामास—यथैते मम गृहे भक्तादि न गृहहन्ति, यदि पुनरन्यत्र दापयिष्यामि तथाऽपि न गृहीष्यन्ति । तस्माद् वर्षाकालानन्तरं यत्रामी गमिष्यन्ति तत्राग्रे गत्वा कथमप्येतभ्यो ददामीति । ततः स्तोत्रोपे वर्षाकाले साधवस्तेन पपच्छिरे—‘यथा भगवन् ! वर्षाकालानन्तरं कस्यां दिशि गन्तव्यम् ?’ । ते च यथाज्ञातं कथयामासुर्गथाऽमुकस्यां दिशि । ततः स तस्यामेव दिशि क्वचित् गोकुले गन्धपटमुपदर्श्य वचनकौशलेन लोकमाचिञ्जितवान् । लोकश्च तस्मै घृतदुग्धादिकं दातुं प्रावर्तिष्ट । ततः स वभाण—‘यदा याचिष्ये तदा दातव्यमिति’ । साधवश्च वर्षाकालानन्तरं यथाविहारक्रमं तत्राऽऽजगमुः । तेन चात्मानमज्ञापयता पूज्यप्रतिपिञ्चं घृतदुग्धादिकं प्रतिगृहं याचित्वा एकत्र च गृहं संमील्य मुक्तम्, ततः साधवो निमन्त्रिताः, तैश्च यथाशक्ति द्रव्यस्य दृष्ट्या परिभाविनं, परं न दत्तं, ततः श्रुत्वा कृत्वा गृहीतम् । न च तेषां तथा गृहहतां कश्चिदोषः, यथाशक्तिपरिज्ञावनेन भगवद्भाषाया आराधनत्वात् । यदि पुनरित्यंभूतं कथमपि ज्ञायते, तर्हि नियमतः परिहर्तव्यम्, क्रीतकृताभ्याहृतस्यापनारूपदोषत्रयसङ्गावादिति । सूत्रं सुगमं, नवरं सागारिकः शय्यातरः, संस्तवः परिचयः, निजपटप्रदर्शनेन लोकावर्जनमिति तात्पर्यार्थः । तदेवमुक्तं परभावक्रीतम् ।

संप्रत्यात्मभावक्रीतं स्पष्टयन्नाह—

धम्मकहवायखमणे, निमित्तमायावणे सुयट्ठाणे ।

जार्हिकुलगणकम्मे, सिप्पम्मि य जावकीयं तु ॥३३६॥

धर्मकथादिषु भावक्रीतं जयति । इयमत्र भावना—येन परिचित्तावर्जनार्थं धर्मकथावादं, कृपणं पट्टाष्टमादिरूपं तपो, निमित्तमातापनां वा करोति । यद्वा—श्रुतस्थानमाचार्योऽहमित्यादिकं कथयति । यदि वा जार्ति कुलं गणं कर्म शिल्पं वा परेभ्यः प्रकटयति । इत्थं च परमावर्जयन् ततो जक्रादि गृहहति तदाऽऽत्मभावक्रीतम् । यदा च दुःखकृत्यार्थं च धर्मकथादिकं यथायोगं करोति तदा स प्रवचनप्रभावकतया महानिर्जराभाक् भवति । उक्तं च—‘पावयणी धम्मकहा—वाई नेमित्तिओ तवस्सी य । विजासिद्धो य कइ, अट्टेव पत्तावगा जणिया ॥१॥’

संप्रति धर्मकथारूपं प्रथमं द्वारं प्रपञ्चयितुमाह—

धम्मकहाअक्खित्ते, धम्मकहाओट्टियाण वा गिएहे ।

काहिति साहवोच्चिय, तुमं व कइ पुच्छिए तुसिणी ॥३३७॥

आहाराद्यर्थं धर्मकथां कथयता यदा ते श्रोतारो धर्मकथायाः सम्यगाक्षिप्ता जयन्ति तदा तेषां पार्श्वे यत् याचते तर्हि तदा प्रकर्षमागताः सन्तोऽभ्यर्थिता न विमुखं तिष्ठन्ति । यद्वा—धर्मकथातवस्थितानां सतां तेषां पार्श्वे यद् गृहहति तदात्मभावक्रीतम् । आत्मना स्वयमेव भावेन धर्मकथनरूपेण क्रीतमात्मजावक्रीतमिति । यद्वा—धर्मकथाकथकः कांऽपि प्रसिद्धो वर्तते, तदनुकृपाकारश्च विवक्षितः । ततश्च श्रावकाः पृच्छन्ति—यः कथो यो धर्मकथाकथकः श्रूयते स किं त्वमिति ? ततः स जक्रादिलोभादेवं वक्ति, यथा—साधव एव प्रायो धर्मकथां कथयन्ति, नान्य । यदि वा तूष्णीं मौनेनावतिष्ठते । ततस्ते श्रावका मौनात् यथा स एवायम्, केवलं गम्भीरत्वादात्मानं न साक्षाद्वचसा प्रकाशयन्तीति, ततः प्रभूततरं तस्मै प्रयच्छन्ति । तच्च तेभ्यः प्रभूततरं लज्जमानमात्मभावक्रीतं आत्मना स्वयमेव, भावेन स्वयमसावपि कथकः ‘सोऽहं कथकः’ इति ज्ञापनालक्षणेन, क्रीतमिति कृत्वा ।

अथवा—

किं वा कहेज्ज छारा, दग्गोयरिआ य अहवगारत्था ।

किं छगलगगलवलया, मुंडकुडवी व किं कहए ? ॥३३८॥

यो जगति निपुणो धर्मकथाकथकः श्रूयते स किं त्वमिति पृष्टे, एवमुक्तमाह—किं कथाः क्लारावगुणितवपुः, कथा येपु नैव ते कथयन्ति, किं दकं जलं तस्य निरन्तरं विनाशकाः, तथा शौकरिका इव पापद्विकारिण इव दकशौकरिकाः सांख्याः, किं वा अगारस्थाः गृहस्थाः शास्त्राध्ययनविकलाः । यद्वा—छगलकस्य पशोर्गलं प्रायां चलयन्ति मोदयन्ति ते छगलकगलवालकाः, यदि मुण्डाः सन्तो ये कुटुम्बिनः सौन्दोदनीयाः, ते कथयेयुः ? नैव ते कथयन्ति, किं तु यतय एव । तत एवमुक्ते श्रावकाश्चिन्तयन्ति—‘नूनं स एवायं धर्मकथाकथकः’ इत्यादि । तदेवं शेषं छष्टव्यम् ।

तदेवं धर्मकथाद्वारं व्याख्याय शेषाव्यतिदेशेन व्याख्याति—

एमेव वाइखमए, निमित्तमायावगम्मि य विजासा ।

सुयट्ठाणं गणिमार्ई, अहवा वायणायरियमार्ई ॥३३९॥

यथा धर्मकथकं विज्ञाया भावना कृता, एवमेव अनेनैव प्रकारेण वादिनि कृपके निमित्तज्ञे आतापके च विज्ञाया कर्त्तव्या । यथा वादेनाक्षिप्तं याचते, यद्वा—ये वादिनः श्रूयन्ते ते किं यूयमिति प्रश्ने प्रायो यतय एव वादिनो भवन्तीति श्रूते, यद्वा—मौनेनावतिष्ठते, यद्वा—किं भस्मावगुणितवपुः, किं वा दकशौकरिकाः । यद्वा, धिग्जातीयाः, यद्वा सौन्दोदनीया वादिनमवाहं दद्युः, नैव ते ददति, किं तु यतय एव, एवमुक्ते ते एवं परिजानते—‘यथा त एवामी,’ ततो विशिष्टमाहारादिकं तस्मै वितरन्ति, तच्च तथा लभ्यमानमात्मभावक्रीतमवसेयम् । तथा श्रुतस्थानं गणयादि, तत्र गणित्वमाचार्यत्वम्, आदिशब्दादुपाध्यायत्वादिपरिग्रहः । यद्वा—वाचनाचार्यत्वम्, आदिशब्दात् प्रवर्तकत्वादिपरिग्रहः । तत्र भक्ताद्यर्थमाचार्या वयमुपाध्याया वयमित्यादि जनेभ्यः प्रकाशयन्ति, येन जना आचार्यत्वादिकमवगम्य प्रभूततरं चिन्तयन्ति । यद्वा—ये आचार्या महाविद्वांसः श्रूयन्ते, किं यूयमित्यादि तथैव भावनीयम् । जात्यादिकं त्वेदर्थं कथयति, येन समानं जात्यादिकम्, उत्कृष्टं वा शिल्पादि ज्ञात्वा प्रभूतं प्रयच्छन्ति, तच्च तथा प्रभूतं लभ्यमानमात्मभावक्रीतम् । तदेवमुक्तं क्रीतद्वारम् । पि० । प्रव० । ग० । घ० ।

प्रश्न० । दर्श० । पञ्चा० । ३० । “ आयद्व्यकीए प्रद-
व्यकीए आयजावकीए चउलहुं ” पं० चू० । क्रीतं द्विविधम्-
द्रव्यक्रीतं, ज्ञावक्रीतं च । तत्र द्रव्यक्रीतं द्विविधम्-आत्म-
द्रव्यक्रीतं, परद्रव्यक्रीतं च । ज्ञावक्रीतमपि द्विधा-आत्मभा-
वक्रीतं, परज्ञावक्रीतं च । तत्र परभावक्रीते मासलघु, स्वग्रामा-
भ्याहृते मासलघु । ३० १ उ० । “ उद्देसियं कीयगर्भं, पामिच्चं
खेय भाहृडं । पूयं अणसणिज्जं च, तं विज्जं परिजाणिया ” ॥१४॥
सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । नि० चू० ।

जे भिक्खू पणिग्गाहं कीणइ कीणावेइ कीयमाहहु दिज्ज-
माणं पणिग्गाहेइ, पडिग्गाहंतं वा साइज्जइ ॥ १ ॥

कयेण कडे कीतणेण वा कर्म कीयगडं, तं तिषिहेण वि कार-
णेण करेतस्स चउलहुं ।

कीयकिणावियअणुमो-इते व वियडं जमाहितं मुत्ते ।

एक्केक्कं तं दुविहं, दव्वे भावे य णायव्वं ॥

अप्यणा वि जं किणाति तं दव्वे ज्ञावे, किणावैते वि एते सेव दो
भेदा, जं पि अणुमोदितं तं पि एतेहिं चैव कायं । नि० चू० १४४० ।

जे भिक्खू वियमं किणइ किणावेइ कीयमाहहु दिज्जमाणं
पणिग्गाहेइ, पडिग्गाहंतं वा साइज्जइ ॥ १ ॥

कीयकिणावियअणुमो-दिते व वियमं जमाहितं मुत्ते ।

एक्केक्कं तं दुविहं, दव्वे भावे य णायव्वं ॥ ३ ॥

अप्यणा किणति, असेण किणावेइ साहुछा वा, कीयं परिजो-
ओ अणुजाणति, अमं वा अणुमोइति, तस्स आणादिया य दोसा,
चउलहुं व । सो कयो दुविधो-अप्यणा परेण वा । एक्केक्को पु-
णो दुविहो-दव्वे भावे य । शेषं पूर्ववत् । परज्ञावकीए मासलहुं जं
अप्यणा किणति एस उप्पायणा, जं परेण किणावेइ एस उगमो ।

एतंसामएतरं, वियमं कीतं तु जो पडिग्गाहे ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्चत्तविराहणं पावे ॥ ४ ॥

कएट्ठया । वियडग्गहणं अकप्पपमिसेवा य, संजमविराहणा य ।
जतो भण्णति—

इहरहऽकितं ए कप्पति, किं तु वियडं कीतमादि अपिसुच्छं ।

असमितेऽगुत्ति गेही, उट्ठाहे महव्वया आदी ॥ ५ ॥

इहरहा अकीतं, किं पुण कीतं उगमदोसजुत्तं सुद्धतरं न कप्प-
ति । वियडत्तो पंचसु वि समितोसु असमितो भवति, गुत्तीसु
वि अगुत्तो, तस्मि ब्रह्मासा, जस्स अपरिवायगो गेही जणेण
खाते उट्ठाहो, पराहीणो वा महव्वए भज्जेज्ज । कहं ? । उच्यते—

वियमंतो उक्काए, विराहए वा सती तु सावज्जं ।

अगमागणिउदएसु व, परणं वा तेमु घेप्पइ वा ॥ ६ ॥

परहीणत्तणओ उक्काए विराहेज्जा, मुसं वा भासेज्जा, अदत्तं
वा गेणहेज्जा, मेहुणं वा सेवेज्जा, हिरप्पादिपरिग्गहं वा करेज्जा;
आयविराहणा इमा-अगमे ति कूवे पडेज्ज, पवित्तं य वा रुज्जि-
ज्ज, उदगेण वा मरेज्ज, नेणेव कसाएण वा णिक्कासंति तो
तेहिं घेप्पइ । अहवा कारणे पत्ते गेणहेज्जा—

वितियपदं गेज्जणे, विज्जुवदेसे तदेव सिक्खाए ।

एतेहिं कारणेहिं, जयणाए कप्पती घत्तुं ॥ ७ ॥

घेज्जावदेसेण गिलाणछा घेप्पेज्ज, कस्स पि कोऽतिवाही, तेखेय
१४२

उवसमति सि ण दोसां, गिलाणछा वा घेज्जा आणीतो तस्सट्ठा
घिप्पेज्जा, पकप्पं वा सिक्खंतो गहणं करेज्ज । कहं ? । उच्यते—
संभोइयऽअमंजो-इयाए अमती य विंगमादीणं ।

कप्पं अहिज्जमाणो, मुच्चासति कीयमादीणि ॥ ८ ॥

पकप्पो सिक्खियव्वो सुत्ततो अत्थतो वि, स गुरुस्स पासे, ताहे
सगणे, सगणस्स वि असती ताहे संभोतितान् सगासे सि-
क्खति, असति संभोतितानं ताहे अणसंभोतितानं स-
गासे, तेसि पि असती य विंगमादिगाण पासे पकप्पं
अधिज्जति, तस्स य लिंगिस्स तं वियडवसणं हवेज्ज,
सो य अप्यणा चैव उप्पाएओ, अह सो उप्पाएउं सुत्त-
त्थेण तरति दाउं ताहे से साधू उप्पाएइ सुच्छं, जति सुद्धं
ए वव्वभइ ताहे कीयमादी गेणहेज्जा । नि० चू० १९ उ० ।

कीयकारिय-क्रीतकारित-त्रि० । क्रीतेन उप्पादिते, क्रीतकृतदो-
षदुष्टे, व्य० ३ उ० ।

कीर-कीर-पुं० । स्त्री० । कीति ईरयति-णिच्-अच् । शुक्रे, प-
क्रिभेदे, “ खगवागियमित्यनोऽपि किं न मुदं धास्यति कीरगो-
रिव । ” जानित्वात् स्त्रियां डीप् । काश्मीरदेशे पुं० नृमिन् । अ-
ल्पार्थे कन्-कीरकः । शुकशावे, संज्ञायां कन्, वृत्तभेदे, कप-
णके च । वाच० । दर्श० । आ० क० ।

कीरंत-क्रियमाण-त्रि० । कृ-कर्मणि लट्-यक्-शानच् । “ ह-
कृतज्जामीरः ” । ८ । ४ । ४ ए । इत्यन्त्यस्य ईगदेशः । तत्संयोगे
क्यस्य च लुक् । प्रा० ४ पाद । आज्ञासिक्किङ्करैः (प्रश्न० ३
आश्र० द्वार) विधीयमाने, पञ्चा० ४ विव० । पा० ।

कील-कील-पुं० । कील वन्धे यथायथं ज्ञावकरणादौ घञ् ।
वह्निशिखायाम्, शङ्को, स्तम्भे, लेशे, कफोणौ, कफोणिनिम्भदे-
शे, “ परिखाश्चापि कौरव्य !, कीलैः सुनिश्चिताः कृताः । ” गति-
प्रहारभेदे, स्त्री० । “ कीला उरसि कतरो शिरसि विष्ठा कपो-
लयोः । ” वन्धे, वाच० । सूत्र० ।

कीलंत-क्रीरमान-त्रि० । कामक्रीमां कुर्वति, भ० १३ श० ६ उ० ।

कीलण-क्रीडन-न० । क्रीडायाम्, औ० । प्रज्ञा० ।

कीलणधाई-क्रीरनधात्री-स्त्री० । क्रीडनकारिण्यां धात्र्याम्,
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

कीलमाण-क्रीडमान-त्रि० । क्रीडां कुर्वति, “ कण्णगतिं दूसगेण
कीलमाणा चिट्ठंति ” आ० म० द्वि० ।

कीलया-क्रीडता-स्त्री० । केलीकिलतायाम्, ध० ३ अधि० ।

कीलसंठाण-क्रीडमंस्थान-त्रि० । कीलवदुच्चे, ध० ३ अधि० ।

कीलावण-क्रीरन-न० । द्वेडने, “ छेलावणमुक्किट्ठा-६ वाल-
कीलावणं च सेंटाइ ” आ० म० प्र० ।

कीलावणधाई-क्रीरनधात्री-स्त्री० । “ दृष्टस्तरपुष्पमुहो, मउय-
गिरासू य मम्मणुल्लावो । उल्लावणकादीहि व, करेति कारेति
वा किट्ठुं ” ॥१३०॥ इत्युक्तस्वरूपे दासीभेदे, नि० चू० १३ उ० ।

कीलिय-क्रीमित-न० । यूतादिरमणे, स्था० ६ गा० । उत्त० ।
प्रश्न० । स्थादिभिः सह मृतपुरोदरादिरमणे, उत्त० २ अ० ।

कीलिया-कीलिया-स्त्री० । शङ्को, नासिकादिवेधनं कीलि-
कादिभिः । आव० ४ अ० । कीलिकाविद्धास्थिद्वयसंनिधौ पञ्च-

मे संहनने, कर्म० ६ कर्म० १ स्था० । यत्र पुनरस्थानि कीलिकाभा-
वब्रह्मणि एव भवन्ति । कर्म० १ कर्म० १ पं० सं० । जी० ।

कीलियाणाम्-कीलिकानाम्-न० । कीलिकानिबन्धने संहन-
ननामभेदे, कर्म० १ कर्म० १ ।

कीलियासंययण-कीलिकामंदनन-न० । पञ्चमे संहनने, य-
त्रास्थानि कीलिकाभाब्रह्मण्येव न्वन्ति तत्कीलिकासंहनन-
म् । कर्म० ६ कर्म० १ ।

कीव-क्रीव-पुं० । न० । क्रीव-कः । क्लियति इति क्लीवः ।
नि० चू० ११ उ० । मन्दसंहनने, भ० ६ श० ३२ उ० । झा० । अ-
समर्थे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । नपुंसकभेदे, वृ० ४ उ० ।
यः स्त्रीभिर्भोगैर्निमन्त्रितोऽसंवृताया वा स्त्रियोऽङ्गोपाङ्गानि
दृष्ट्वा, शब्दं वा मन्मनोद्वेषकं ताम् श्रुत्वा समुद्भूतकामाऽजि-
लापोऽजिसोढुं न शक्नोति स क्लीवः । ग० १ अधि० । पं० भा० ।
पं० चू० । ध० ।

अथ क्लीवमाह-

कीवस्स गोणनामं, कम्मदणं निगेहं जायती तंतिओ ।

तम्मि वि सो चेव गमो, पच्छित्तुस्सग्गअववादे ॥ ३०५ ॥

क्लीवस्य गौणं गुणनिष्पन्नं नाम, क्लियते इति क्लीवः । किमुक्तं भव-
ति ? भैथुनाभिप्राये यस्याङ्गादानं विकारं भजति वाजविन्दुन् वा
परिगृह्णाति स क्लीवः । अयं च महामोहकर्मोदयनं भवति । यदा च
परिगलनस्तस्य निरोधं करोति तदा निरुद्धवीर्यस्तत्कालान्तरेण
तृतीयवेद उपजायते । स चतुर्धा-दृष्टिक्लीवः, शब्दक्लीवः, आ-
दिभ्रक्लीवः, निमन्त्रणाक्लीवश्चेति । तत्र यस्यानुरागतो वि-
वस्त्रायवस्थं विपक्वं पश्यतो मेहनं गलति स दृष्टिक्लीवः । यस्य तु
सुनरां शब्दं शृण्वतः स द्वितीयः । यस्तु विपत्तणोपगृहो निम-
न्त्रितो वा व्रतं रक्षितुं न शक्नोति स यथाक्रममादिभ्रक्लीवो नि-
मन्त्रणाक्लीवश्चेति । चतुर्विधोऽप्ययमप्रतिसेवमानो निरोधेन न-
पुंसकतया परिणमति, तस्मिन् अपि क्लीवे स एव प्रायश्चित्त-
स्तोतर्सांप्रदायेषु गमो भवति यः पण्डकस्याक्तः । वृ० ४ उ० ।
ध० । नि० चू० ।

दुविहो य होति कीवो, अजिचूतो वा वि अणभिचूतो य ।

चउगुरुगा छग्गुरुगा, ततिण् मूलं तु वांधव्वं ॥ ३०६ ॥

अहवा होई कीवो, अजिचूतो चेव अणभिचूतो य ।

अभिचूतो वि य दुविहो, निमंतणाऽऽदिक्कीवो य ॥ ३०७ ॥

दुविहो य अणभिचूतो, सदे रूवे य होइ नायव्वो ।

अजिचूतो जतुगादी, सेमा कीवा अपमिक्कुटा ॥ ३०८ ॥

संफाममणुप्पत्तो, परुती जो सो तु अभिचूतो ।

णिवतति य इत्थिनिमंत-णेण एसो चेव अजिचूतो ॥ ३०९ ॥

अभिचूतो, अणभिचूतो य । अजिचूतो य पुणो दुविहो-णिमं-
तणा कीवो, आदिक्कीवो य । अणभिचूतो दुविधो-सद्वकीवो,
क्षिद्रिकीवो य । एस चउविहो कीवो । इमा प्रवृत्ता-इत्थिण्
णिमंतितो जोगेहि न तरति अदिवासितुं एस णिमंतणाकी-
वो । जतुग्रसो जहा अगिगसंनिकरिसेण विवयति एवं जो इत्थो-
रुक्कखपयोधरेहि आदिक्का पडिसेवति एस आदिक्कीवो ।

इमो दिघीकीवो-

दट्ठुण संनिविट्ठं, निगणमणायारसेवणिं वा वि ।

संदं व सोतु ततितो, सज्जं मरणं वओहाणं ॥ ३०४ ॥

दट्ठुण उवरि सरीरमप्पाउयं दुवियउरुसंनिविट्ठं असंबुद्धं (णिमि-
णं नि)णमं मेहुणमणायारसेवणिं वा जो खुम्भति सो दिघीकीवो ।
इमो सद्वकीवो-(सदं व सोउं ति) भासाजसणगीनपरियारणासहं
च सोतुं जो खुम्भति सो सद्वकीवो । (तत्तिओत्ति) एस ततिओ
कीवो । अहवा एते गिरुज्झमाणा ततियं स्ति णपुंसगा भवन्ति,
सज्जं वा मरन्ति, वओ हाविति वा । इमं दिघीकीवं भणति ।

साहम्मियऽसहम्मिय-गारत्थियऽत्थियाउ दट्ठुणं ।

तो उपपज्जति वेदा, कीवस्स ए कप्पती दिक्खा ॥ ३०५ ॥

एया तिविधत्थीउ दट्ठुं उक्कमवेदत्तणओ पुरिसवेदो उदिज्ज-
ति, उदिक्षे य वडा इत्थिग्गहणं करेज्ज, उडाहादी दोसा, तम्हा
न दिक्खेयव्वा । दिक्खंतस्स इमं पडित्तं-आलिद्वकीवे चउगुरुं,
णिमंतणकीवे छग्गुरुं, दिघीकीवे छंदो, सद्वकीव मूलं । अहवा
सामन्नेण कीवे मूलं, एते जदि पव्वायिता अजाणता ततो
इमा जयणा परियट्ठे-

संधारणाणुवच्चा, जावजीवा वण्णियमियचरित्ते ।

दो कीवे परियट्ठति, ततियं पुण उत्तिमट्ठम्मि ॥ ३०६ ॥

सदा संधाडगाणुवच्चा सवितिया एवं अतीव नियतं कज्जति ।
अभिभूतो दुविहो वि एवं परियट्ठिज्जति, ततिओ अणभिभूतो
सो परं उत्तिमट्ठं पव्वायिज्जति । एसेवऽत्थो अज्झहा भन्ति-

अभिचूतो पुण जवितो, गच्छस्स वितिज्जगाउ सव्वत्थ ।

इयरे पुण पमिसिच्चा, सदे रूवे य जे कीवा ॥ ३०७ ॥

पुण सहेण अभिचूतो दुविहो-विभयणसहो सेवाए, अथवा जति
गच्छे वितिज्जगा अत्थि, नो ते पव्वायिज्जति, से वितिज्जगा सव्व-
त्थ गच्छन्ति, इयरे पुण जे सद्विहो कीवा, ते दो वि पडिसिच्चा,
एतस्मि परं उत्तिमट्ठं दिक्खा । कीवे स्ति गयं । नि० चू० ११ उ० ।
स्था० । (स प्रवज्याऽयोग्य इति 'पवज्जा' शब्दे वक्ष्यते)

कीवसउण-क्लीवशकुन-पुं० । पक्किभेदे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

कीस-कीश-पुं० । स्त्री० । कस्य वायोऽपत्यम्, "अत इयं" । ४।

१ । ए५ । (पाणि०) । किं हनुमान् ईशो यस्मि । कुत्सितं शेते
वा । वानरे, स्त्रियो जातिन्यात् डीप् । सपे, कपिकपोलतुल्य-
वर्णत्वात् तत्त्वम् । पक्किण, कुत्सितशयनात्तस्य तथात्वम् । नञ्,
कीशवत् वस्त्राहल्यात्तस्य तथात्वम् । वाच० ।

कस्मात्-अव्य० । " किमो किणोडीसो " । ८ । ३ । ६० । इति
किमो डसेडोसादेशः । प्रा० ३ पाद । कुत इत्यर्थे, उत्त० ६ अ० ।
प्रश्न० । व्य० ।

कीसु-क्रिये-क्रिया० । निर्वर्त्ये इत्यर्थे, " संता भोग जु परिहरइ,
तसु कंतहो बडि कीसु " साध्यमानावस्थात् ' क्रिये ' इति
संस्कृतशब्दादय प्रयोगः । प्रा० ४ पाद ।

कु-कु-अव्य० । कु-कुः । पापे, निन्दायाम्, वाच० । कुरित्यव्ययं
निपातो जुगुप्सायामशुद्धविषये वर्तते । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।
निन्दायामीपदर्थे, निवारणे भूमिभागे, धरायां च । स्त्री० ।
वाच० । कुरिति पृथिव्याः संज्ञा । वृ० ३ उ० । आ० भ० । आ०
चू० । विरो० । कुमारे, विपा० १ श्रु० ६ अ० ।

कुड्य-कुचिक-पुं० । स्त्री० । कुच् वा इकन् । मत्स्यभेदे, स्त्रियां जातिस्त्वात् डीप् । भारतवर्षे पेशान्यां दिशि देशभेदे, वाच० ।

कुचित-त्रि० । कुच् कितच् । परिमिते, वाच० । कुच् कः । अवस्थान्दिते, स्था० ६ ठा० ।

कुम्भारी-कुमारी-स्त्री० । नांसलप्रणवाकारपत्रावल्याम, ध० २ अधि० ।

कुङ्कुण-कोङ्कुण-पुं० । देशभेदे, तेषां राजा कोङ्कुणः । तदे-
शनूपे, बहुषु अणो लुक् । तत्रार्थे, स्वार्थे कः । “शाल्वाः कोङ्कु-
णकास्तथा” वाच० । स च देशोऽनार्यैकैत्रम, तद्वासिनोऽनार्याः ।
प्रज्ञा० १ पद । अनु० । “अस्ति कोङ्कुणदेशोऽत्र, सह्यानामा महा-
गिरिः” । आ० क० । कोकनदे, प्रज्ञा० १ पद । चतुरिन्द्रियजीव-
विशेषे, उक्त० ३६ अ० ।

कुङ्कुम-कुङ्कुम-न० । कुङ्कयते आदीयते । कुङ्क आदाने, उमक्, नि०
मुम् । काश्मीरादिदेशे स्वनामख्याते गन्धद्रव्यभेदे, वाच० ।
रा० । आ० म० । प्रश्न० । ज्ञा० । अनु० । जं० ।

कुञ्च-कुञ्च-पुं० । स्त्री० । कुञ् च अच् । वकभेदे, स्त्रियां
संयोगोपधत्वात् टाप्, पुंयोगे तु अजा० टाप्, टावन्तः । वीणाभेदे,
स्त्री० । स्वार्थे अण् कौञ्चः स्वनामख्याते पर्वते, ‘कुमारः कौ-
ञ्चदारणः’ । वकभेदे च । स्त्रियां तु अणन्तत्वात् डीप् । वाच० ।
पक्षिविशेषे, स० । शरत्काले कौञ्चा माद्यन्ति मधुरध्वनयश्च
भवन्ति । स० । प्रश्न० । उक्त० । “अहं कुसुमसंभवे कावे, कोइया
पंचमं सरं । गडुं च सारसा कुञ्चा, पेसायं सत्तमं गओ”
अनु० । अनार्यदेशभेदे, तद्वासिनि जने च । प्रव० २७४ द्वार ।
कुङ्ग-कौञ्चक-पुं० । पक्षिविशेषे, “जो कुङ्गगावराहे पाणि-
दया कुङ्गं तु नाइखे । जीवियमणुपेहंतं, मेतज्जरिसिं नमं-
सामि ॥” आ० म० छि० ।

कुञ्जक-कौञ्चक-पुं० । स्त्री० । कौञ्चा द्वेष्टरूपविहोपेते
ध्वजे, रा० ।

कुञ्चल-देशी-मुकुत्रे, दे० ना० २ वर्ग ।

कुञ्चवीर-कौञ्चवीर-न० । शकटपक्षसदृशे जलयाने, नि०
चू० १६ उ० ।

कुञ्चारि-कौञ्चारि-पुं० । स्कन्दे, को० ।

कुञ्चि-कुञ्चिन्-त्रि० । कुटिले, मायाधनि च । व्य० १ उ० ।

कुञ्चिक-कुञ्चिक-पुं० । स्वनामख्याते गोमरुलाधिपतौ,
(‘वगणा’ शब्दे लघुशब्दः करिष्यते)

कुञ्चिय-कुञ्चित-त्रि० । इषकुटिले कुण्डलीनूते, जं० २ वक्ष० ।

भ० । उक्त० । औ० । तगरपुष्पे, न० । वाच० ।

कुञ्चिक-पुं० । स्वनामख्याते तापसे, प्रतिकुञ्चनायां दृष्टान्तः ।

व्य० १ उ० ।

कुञ्चियज्ञाव-कुञ्चितभाव-पुं० । कुटिलभावे, व्य० १ उ० ।

कुञ्चिया-कुञ्चिका-स्त्री० । कुञ्चिण् आच्छादने, कुञ्चस्यच्छादय-
ति इति कुञ्चिका । रुतपूरितपट्टे, या लोके माणिकीत्युच्यते ।

जीत० । गुञ्जायाम्, वंशशाखायां, कूर्चिकायाम्, महीलता-
यां च । वाच० ।

कुञ्जर-कुञ्जर-पुं० । कौ जीर्यतीति कुञ्जरः । यदि वा कुञ्जे
वनगहने रमते रतिमायन्नाति इति कुञ्जरः । “कचित्” । ५।१।
१७१। इति (हैम०) सूत्रेण रुः प्रत्ययः । जी० ३ प्रति० । ह-
स्तिनि, स्था० ए ठा० । दम्तिनि, रा० । ज्ञा० । गजे, भ० ११
श० ११ उ० । उक्त० । को० । स्त्रियां जातिस्त्वाद् डीप् । पिप्पल्याम,
वाच० । श्रीऋषभदेवस्य ज्योतीतितमे पुत्रे कुञ्जरबले, तत्पालि-
तदेशभेदे च । कल्प० १ क्षण ।

कुञ्जरसेणा-कुञ्जरसेना-स्त्री० । ब्रह्मदत्तचक्रिणा लब्धे कन्यार-
त्वे, उक्त० १३ अ० ।

कुञ्जराणीय-कुञ्जरानीक-न० । हस्तिसमूहे, स्था० ७ ठा० ।

कुंठ-कुण्ट-त्रि० । विकलपाणौ; प्रव० ११० द्वार । हीनहस्ते,
नि० चू० ११ उ० । प्रश्न० । “ते ह्येति कुंठमंटा” आ० ३ अ० ।

कुंठ-कुण्ट-न० । पाणिवक्तृत्वादिके, कुञ्जत्वे च । आचा०
१ शु० २ अ० ३ उ० ।

कुंठल-कुण्टल-कुण्टल-न० । खटिकावपुटिकादौ, “तत्थि-
मो रागसंनिवेशे अचन्द्रो उ कुंठलविट्ठेण जीवइ” आ० म० द्वि० ।
वृ० । “पालकुरुच्यन्दकस्तत्र, मन्त्रतन्त्रादिजीवकः” आ० क० ।

कुंठार-देशी-ग्लानार्थे, दे० ना० २ वर्ग ।

कुंठ-देशी-पोट्टले वस्त्रनिबद्धाव्ये, दे० ना० २ वर्ग ।

कुंठ-कुण्ट-त्रि० । कुठि वैकल्ये अच् । बुद्धिविकले, आचा० १
शु० ६ अ० ४ उ० । मूर्खे, क्रियासु मन्दे, अकर्मण्ये, वाच० ।

कुंठ-कुण्ट-न० । कुण्ड्यते रच्यते जलं बन्धिर्वाऽत्र । “कुठि”
रक्त्राधारे अच् णिलोपः । जलाधारे, वृत्ताकारे पात्रभेदे,
होमार्थमग्न्याधारे स्थानभेदे, देवादिखातजलाशये, वाच० ।
गङ्गकुण्डादौ हृदे, नं० । स० । कादम्बर्या कलिगिरिरुपत्यका-
वर्तिनि स्वनामख्याते सरोवरभेदे, तौ ३४ कल्प । कुण्ड्यते
कुत्रमनेन । कुम्भि दाहे करणे घञ् । अमृते भर्तारि जारजाते, स्त्रियां
टाप् । “पत्यौ जीवति कुण्ड्यः स्यात्” तेन निर्वृत्ताद्यर्थे चा-
तुरर्थ्या कुण्ड्यः । तन्निर्वृत्तादौ, त्रि० । कुम्भि दाहे भावे अः ।
दाहे, वाच० ।

कुम्भकोलिय-कुम्भकोलिक-पुं० । स्वनामाङ्किते उपासकभेदे,
स्था० । कुम्भकोलिको गृहपतिः काम्पिल्यवासी धर्मध्यानस्थो यथा
देवस्य गोशालमतमुद्राहृत उत्तरं ददौ, दिवं च ययौ, यथा
यत्राजिधीयते तत्तथेति उपासकदशानां पञ्चऽध्यायने, स्था०
१० ठा० ।

तद्वक्तव्यता चासौ-

उड्डस्म उक्त्वेव आ-ते एं काले एं ते एं समए एं कं पिहपुरे
णयरे सहसंववणे उज्जाणे जियसत्तू राया, कुम्भकोलिए
गाहावई, पूसा भारिया, उ हिरिस्सकोमिए णिहाणपत्ताओ,
इ बुद्धि उ पविथरपत्ताओ उव्वया दस गोसाहस्सीएणं
वएणं साभी समोसहो सावयधम्मं पानिवज्जइ जहा काम-

देवो, सो सन्ने वचव्वया जाव पमिलाभेमाणे विहरइ । तए णं से कुंरुकोलिए अण्णया कया वि पुव्वावरण्हकात्तसम-
यंसि जेणेव पुदविसिलापट्टए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छ-
इत्ता एणाममुदं च उत्तरियं च पुदविसिलापट्टए उवेइ, उ-
वेइत्ता समणस्स जगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मपण्णत्तिं
उवसंपज्जित्ता णं विहरइ । तए णं तस्स कुंरुकोलियस्स
समणोवासअस्स एगे देवे अंतियं पाउञ्जकिया, तए
णं से देवे एणाममुदं च उत्तरिज्जं च पुदविसिलापट्टयाओ
गियहति, गियहतिच्चा सत्तिखिणि अंतक्षिक्खं पक्खिन्ने
कुंरुकोलियं समणोवासयं एवं वयासी-हं भो ! कुंरुकोलि-
या समणोवासया ! सुंदरी णं देवाणुप्पिया ! गोसालस्स
मंखलिपुत्तस्स धम्मपण्णत्ती, नत्थि उट्टाणे ति वा परिक्रमे
ति वा वत्ते ति वा वीरिए ति वा पुरिसकारपरक्कमे ति वा
णितिया सव्वजावा । मंगुलीं णं समणस्स जगवओ म-
हावीरस्य धम्मपण्णत्ती उट्टाणे ति वा जाव० परक्कमे ति वा
अणितिया सव्वजावा । तए णं से कुंरुकोलिए तं देवं एवं
वयासी-जइ णं देवाणुप्पिया ! सुंदरी गोसालस्स मंखलिपुत्त-
स्स धम्मपण्णत्ती, एत्थि० जाव उट्टाणे ति वा जाव णितिया
सव्वजावा, मंगुलीं णं समणस्स भगवओ महावीरस्स धम्म-
पण्णत्ती, अत्थि उट्टाणे ति वा जाव अणितिया सव्वजावा ।
तुमे णं देवाणुप्पिया ! इमे एया दिव्वा देविहू । दिव्वा देवजुइ
दिव्वे देवाणुभावे किएणा वद्धे किष्ठा पत्ते किष्ठा अजि-
समएणागए ? किं उट्टाणेणं जाव पुरिसकारपरक्कमेणं ? उ-
दाहु अणुट्टाणेणं अक्कमेणं जाव अपुरिसकारपरक्कमेणं ?
तए णं से देवे कुंरुकोलियं एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पि-
या ! मए इमेयारूवा दिव्वा देवेहू अणुट्टाणेणं० जाव
अपुरिसकारपरक्कमेणं वद्धा पत्ता अजिसमएणागया ।

किमपि लिख्यते पट्टे-(धम्मपण्णत्तिं चित्तिं) श्रुतधर्मप्ररूपणा दर्शनं म-
तम्, सिद्धान्त इत्यर्थः । उत्थानम्-उपविष्टः सन् यदुर्ज्जुं भवति, कर्म
ममनादिकं, वत्तं शरीरं, वीर्यं जीवप्रजवं, पुरुषकारः पुरुषत्वाजिमा-
नः, पराक्रमः स एव संपादितस्वप्रयोजनः । इति उपप्रदर्शने, वा-
चिकल्पने, अस्त्येतदुत्थानादि जीवानाम्, पतस्य पुरुषार्थप्रसाध-
कत्वात् । तत्साधकं च पुरुषकारसद्भावेऽपि पुरुषार्थसिद्ध्यनुप-
लम्भात्, एव च लिखितः सर्वभावाः, यैर्यथा भवितव्यं ते तथैव
प्रयन्ति, न पुरुषकारबलादन्यथाकर्तुं शक्यत इति । आह च-

"प्राप्तव्यो नियतिबलाश्रयेण योऽर्थः,

सोऽवश्यं भवति नृणां शुभोऽशुभो वा ।

नूतानां महति कृतेऽपि हि प्रयत्ने,

नानाव्यं भवति न ज्ञाविनोऽस्ति नाशः" ॥ १ ॥

तथा-

"न हि भवति यन्न जाव्यं,

जवति च ज्ञाव्यं दिनाऽपि यत्नेन ।

स्मरनलग्नमिव नश्यति,

यस्य तु जचितव्यता नास्ति ॥ १ ॥"

(मंगुलि चित्ति) असुन्दरा धर्मप्ररूपिः श्रुतधर्मप्ररूपणा । किंस्व-
रूपा असाधित्याह-अस्तीत्यादि । अनियताः सर्वभावाः उत्था-
नादेर्भवन्ति, तदज्ञावाञ्जं जवन्तीति कृत्वा इत्येवं स्वरूपाः । ततो-
ऽसौ कुण्डकोलिकः तदैवमेवमवादीन्-यदि गोशालकस्य
सुन्दरो धर्मो, नास्ति कर्मादीन्यतो नियताः सर्वभावा इत्ये-
वं रूपः । मङ्गुलश्च महावीरधर्मोऽस्ति कर्मादीन्यनियताः सर्व-
भावा इत्येवं स्वरूपमित्येवं तन्मतमनूय कुण्डकोलिकस्तन्मत-
दूषणाय विकल्पद्वयं कुर्वन्नाह-" तुमे णं " इत्यादि । पूर्ववाक्ये
यदीतिपदोपादानादेतस्य वाक्यस्यादौ तदेति पदं द्रष्टव्यम् । इ-
ति त्वयाऽयं दिव्यो देवश्चादिगुणः केन हेतुना लब्धः ? किमु-
त्थानादिना, (उदाहु चित्ति) आहोस्विदनुत्थानादिना तपोव्रतव-
र्मादीनामकरणेनेति भावः ।

तए णं से कुंरुकोलिए समणोवासए तं देवं एवं वयासी-
जइ णं देवाणुप्पिया ! तुमे इमा एयारूवा दिव्वा देविहू अ-
णुट्टाणेणं जाव अपुरिसकारपरक्कमेणं लद्धा पत्ता अजिस-
मएणागया, जेसि णं जीवाणं नत्थि उट्टाणेति वा० जाव पर-
क्कमेति वा ते किं न देवाणुप्पिया ! अट्टसा, देवाणुप्पिया ! तुमे
इमेयारूवा दिव्वा देविहू दिव्वा देवजुइ दिव्वे देवाणुभावे
उट्टाणे ति जाव परक्कमेण वा ताओ जं वदसि सुंदरी गोसाल-
स्स मंखलिपुत्तस्स धम्मपण्णत्ती, एत्थि उट्टाणे ति वा जाव
णितिया सव्वजावा, मंगुलीं णं समणस्स भगवओ महावी-
रस्स धम्मपण्णत्ती, अत्थि उट्टाणे ति वा जाव अणितिया स-
व्वभावा, तं ते मिच्छा, तए णं से देवे कुंरुकोलिएणं समणो-
वासएणं एवं वुत्ते ससंकिंते जाव कट्टुसममावणं णो संचा-
एति कुण्डकोलियस्स समणोवासयस्स किं वि पापोकवमाइ
खित्तए एणाममुदं च उत्तरिजयं च पुदविसिलापट्टए उवेति,
उवेतित्ता जामेव दिमं पाउञ्जए तामेव दिसिं पमिगए । तेणं
कालेणं तेणं समएणं सागी समोसठो । तए णं से कुंरुको-
लिए इमीसे कट्टाए वद्धे इह उट्ट जाव हियया जहा का
मदेवे तद्धा णिगच्छइ जाव पज्जुवासइ धम्मकहा कुंडको-
लिए चित्ति समणे जगवं कुंडकोलियं समणं एवं वयासी-मे
ण्णं कुंरुकोलिया ! कल्लं तुम्मे पुव्वावरण्हकात्तसमयंसि
अमोगवाणयाए एगे देवे अंतियं पाउञ्जकिया । तए णं
से देवे एणाममुदं च तं चव जाव पडिगए, से ण्णं कुंरु-
कोलिया ! अट्टे समट्टे, इत्ता अत्थि, तं धएणेसि णं तुमं जहा
कामदेवे अज्जो । चित्ति समणे भगवं समणा निगंथा य निगंथी-
ओ य आमंतिच्चा एवं वयासी-जइ ताव अज्जो ! गिहिणो
गिहिमज्झा वसंतो णं अणुत्थिए अट्टेहि य हेउहि य प-
मिणेहि य कारणेहि य वागरेणेहि य णिप्पट्टपसिएवागरेणे
करेइ, मक्का पुणाइ अज्जो ! समणेहि णिगंथेहि दुवालमंगं
गणिपिरुयं अहिज्जमाणेहि अणुत्थिया अत्थेहि य० जाव
णिप्पट्टपसिएं करेचए, तए णं समणा निगंथा समणस्स

भगवन्मो महावीरस्य तद् च एवमष्टं विण्णं परिसुणोऽ ।
तए णं से कुंरुकोलिए समणं भगवं वंदइ नमंसइ पसि-
णाइं पुच्छइ अट्टमादिइ जामेव दिसं तामेव पमिगया स-
मणोवासया वडिया जणवपविहारं विहरइ, तस्स कुंडको-
लियस्स बहुहिं सीलं जाव जावेमाणे चौदस संवच्चरा
वितिकंता पन्नरसमस्स संवच्चरस्स अंतरा वट्टमाणस्स
अण्णया जहा कामदेवो तहा जेडपुत्तं ठवेइ, ठवेइत्ता तहा
पोमहसालाए जाव धम्मपणत्ती उवसंपज्जित्ता णं विहरइ;
एवं एकारस उवासगपडिमाओ तहेव जाव सोहम्मे कप्पे
अरुणज्जण विमाणे जाव अंतं काहिंति । उवासगदसाणं वट्ठं
अज्जयणं सम्पत्तं ।

यदुत्थानादेरजावेनेति पक्षो गोशालकमताश्रितत्वात् जवतः, तथा
येषां जीवानां नास्त्युत्थानादि, तपश्चरणकरणमित्यर्थः । ते इति
जीवाः किं न देवाः ? । पृच्छतोऽयमभिप्रायः—यथा त्वं पुरुषकारं
यिना देवः संवृत्तः स्वकीयाभ्युपगमतः एवं सर्वजीवा ये उत्था-
नादिवर्जितास्ते किं न देवत्वं प्राप्नुवन्ति, न चैतदेवमिष्टमित्युत्था-
नाद्यपलापपक्षे दूषणम् । अथ त्वेयेयमृद्धिरुत्थानादिना लब्धा
ततो यद्वदसि—सुन्दरा गोशालकप्रकृतिः, असुन्दरा महावीर-
प्रकृतिरिति तत्ते तत्र मिथ्यावचनं भवति, तस्य व्यभिचारोदिति ।
ततोऽसौ देवमतेनैवमुक्तः सन् शङ्कितः संशयवान् जातः—किं
गोशालकमतं सत्यमुत महावीरमतम्? महावीरस्य युक्तितोऽनेन
प्रतिष्ठितत्वात् । एवंविधविकल्पवान् संवृत्त इत्यर्थः । काङ्क्षितो म-
मापि, साध्ये तद्युक्त्युपेतत्वात् । इति विकल्पवान् संवृत्त इत्य-
र्थः । यावत्करणज्ज्ञेयं समापन्नो मतिज्ञेयमुपागतो गोशालकम-
तमेव साध्विति निश्चयादपोढत्वात् । तथा कलुषं समा-
पन्नः प्राक्तननिश्चयविपर्ययलक्षणं गोशालकमताऽनुसारिणां
मतेन मिथ्यात्वं प्राप्त इत्यर्थः । अथ वा कलुषनावम-जितोऽह-
मनेनेति खेदरूपमापन्न इति । (नो संचाए इति) न शक्नो-
ति (पामोक्खंति) प्रमोक्षमुत्तरम्, आख्यातुं भणितुमिति । (गि-
हिमज्जा वसंताणंति) गृहमध्ये वसन्तः । णमिति वाक्याऽ-
लङ्कारे । अन्ययूथिकान् अर्थर्ज्यादिभिः सूत्राभिधेयैर्वा हेतु-
निश्चान्वयव्यतिरेकलक्षणैः प्रश्नैश्च परप्रश्नीयपदार्थैः कारणै-
रुपपत्तिमात्ररूपैः व्याकरणैश्च परेण प्रश्नितस्योत्तरदानरूपैः
(निष्पट्टपसिणवाकरणे च) निरस्तानि स्पष्टानि व्यक्तानि
व्याकरणानि प्रश्नव्याकरणानि येषां ते निरूपष्टप्रश्नव्याक-
रणाः । प्राकृतत्वाद्वा निरूपष्टप्रश्नव्याकरणाः, तान् कुर्वन्ति (स-
क्का पुणंति) शक्या एव हे अर्याः ! श्रमणैरन्ययूथिका नि-
ष्पष्टप्रश्नव्याकरणाः कर्तुमिति । पष्टं विवरणतः समाप्तम् ।
उपा० ६ अ० ।

कुंडगाम-कुण्डग्राम-पुं० । स्वनामख्याते मगधदेशग्रामभेदे,
स च ब्राह्मणकुण्डग्रामः कृत्रियकुण्डग्राम इति च द्विधा वि-
भक्त इति प्रतीयते । तत्र श्रीवीरः प्रतिमाकूपेण प्रतिष्ठितः ।
ती० ४६ कल्प । “ तेण सामी कुंडगामे दिट्ठपुव्वो । ” आ०
म० द्वि० ।

कुंरुधार-कुण्डधार-पुं० । कुण्डं कुण्डाकारं धारयति । धारि
अण् उप० स० । नामभेदे, वाच० । यकभेदे च । “ दो कुं-
धारपडिमाओ सप्पिखित्ताओ । ” जी० ३ प्रति० ।
१४३

कुंरुपुर-कुण्डपुर-न० । स्वनामख्याते नगरे, यत्र भगवतो म-
हावीरस्य ज्येष्ठा भगिनी परिणीता । “ कुंरुपुरं नगरं तत्थ
सामिस्स जेट्ठा भगिणी सुदंसणा नाम ” आ० म० द्वि० ।
आ० च० । इहैव भरतक्षेत्रे कुण्डपुरं नाम नगरं, तत्र
जगवतः श्रीमहावीरस्य भागिनियो जमाग्निनामा राजपुत्र आ-
सीत् । विशेष० । स्था० । दर्श० । आ० क० । कुण्डग्राम इति
नामांतरम् । तस्य दक्षिणोत्तरक्रमात् ब्राह्मणकुण्डग्रामः कृत्रि-
यकुण्डग्रामश्चेति द्वौ भागौ । तत्र ब्राह्मणकुण्डग्रामे देवानन्दायां
गर्भं भूत्वा कृत्रियकुण्डग्रामे त्रिशलाकुक्षौ संकृष्टा जगवान् म-
हावीरः । आव० ? अ० । आ० म० ॥

कुंरुजी-कुण्डजी-स्त्री० । लघुपताकायाम्, आ० म० प्र० ।
कुंरुमोद-कुण्डमोद-पुं० । हस्तिपादाकारे मृगमये पात्रभेदे,
दश० ६ अ० ।

कुंडल-कुण्डल-पुं० । न० । अर्द्धचा० । कुण्डल्यते कुण्डल्यते
'कुम्भि' दाहे 'कुम्भि' रक्षायां वा कर्तारि कर्मणि वा वृषा० डल
च् । कुण्डं कुण्डाकारं लाति ला० क० कुण्डः । तदाकारोऽस्त्यस्य
सिध्मादित्वाल्नच् वा । वाच० । कर्णाभरणे, तं० । कर्णाभरण-
विशेषे, भ० २ श० ५ उ० । रा० । जं० । प्रज्ञा० । आ० म० ।
जी० । उक्त० । आचा० । औ० । “ अंगयकुंडलमट्टगं जुयल-
करणपीठधारी ” प्रज्ञा० २ पद । अरुणवराजनासपरिकेपिणि
स्वनामख्याते द्वीपभेदे, तत्परिकेपिणि समुद्रजदे च । तत्र
कुण्डले द्वीपे कुण्डलकुण्डलभक्षौ देवौ, कुण्डलसमुद्रे चतुःशु-
भचतुःकान्तौ कुण्डलद्वीपदेवौ च । सू० प्र० १९ पाहु० ।
जी० । चं० । द्वी० । एकादशद्वीपवर्तिनि चक्रवालपर्वते, स्था०
१० ग० । वलये, वेष्टने च । वाच० ।

कुंरुलज्जोड्ढाण-कुण्डलज्जोड्ढाण-वि० । कुण्डला-
भ्यामुद्योतितमाननं मुखं यस्य स तथा । कुण्डलशोभितमुखे,
औ० । कलर० ।

कुंरुलज्जोड्ढाण-कुण्डलज्जोड्ढाण-वि० । कुण्डलयुक्ते, ज० ११
श० ११ उ० ।

कुंडलभद्र-कुण्डलज्ज-पुं० । कुण्डलद्वीपाधिपतौ, जी० ३
प्रति० । सू० प्र० । द्वी० ।

कुंरुलमहाजद-कुण्डलमहाजद-पुं० । कुण्डलद्वीपाधिपतौ,
जी० ३ प्रति० ।

कुंरुलमहावर-कुण्डलमहावर-पुं० । कुण्डलवरसमुद्राधिप-
तौ, सू० प्र० १६ पाहु० ।

कुंरुलवर-कुण्डलवर-पुं० । कुण्डलसमुद्रपरिकेपिणि द्वीपभेदे,
तत्परिकेपिणि समुद्रे च । तत्र कुण्डलवरे द्वीपे कुण्डलवर-
भद्रकुण्डलवरमहाजदौ, कुण्डलवरे समुद्रे कुण्डलवरकुण्डल-
महावरौ देवौ । जी० ३ प्रति० । चं० प्र० । अनु० । सू० प्र० ।
द्वी० । कुण्डलवरारख्ये द्वीपे प्राकारकुण्डलाकृतौ माण्डविकपर्व-
तविशेषे, स्था० ३ ग० ४ उ० ।

कुंरुलवरजद-कुण्डलवरभज-पुं० । कुण्डलवरद्वीपाधिपतिदेवे,
जी० ३ प्रति० ।

कुंरुलवरमहाजद-कुण्डलवरमहाभज-पुं० । कुण्डलवरद्वीपा-
धिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ।

कुंडलवर्महावर-कुण्डलवर्महावर-पुं० । कुण्डलवर्मसमुद्रपरि-
क्षेपिणि द्वीपे, तत्परिक्षेपिणि समुद्रे च । जी० ३ प्रति० । “कुंड-
लवरोनामे दाधे कुंडलवरोभासमहाभद्रा इत्थं दे० देवा, कुं-
लवरोनाससमुद्रे कुंडलवरोभासवर्महावरा इत्थं दे० देवा
महद्विया जाय पतिश्रोवमद्वितिया परिवसन्ति ।” जी० ३ प्रति० ।
चं० प्र० । सू० प्र० ।

कुंडलवरोनास-कुण्डलवरावनाम-पुं० । कुण्डलवर्मसमुद्रपरि-
क्षेपिणि द्वीपे, तत्परिक्षेपिणि समुद्रे च । जी० ३ प्रति० । “कुंडल-
वरोनास दाधे कुंडलवरोभासमहाभद्रा कुंडलवरोभासमहाभद्रा
जय दे० देवा ।” जी० ३ प्रति० ।

कुंडलवरोनासभद्र-कुण्डलवरावनासभद्र-पुं० । कुण्डलव-
रावभासद्वीपाधिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ।

कुंडलवरोभासमहाभद्र-कुण्डलवरावभासमहाभद्र-पुं० । कु-
ण्डलवरावभासद्वीपाधिपतौ देवे, सू० प्र० १६ पाहु० । जी० ।

कुंडलवरोनासमहावर-कुण्डलवरावभासमहावर-पुं० । कुण्ड-
लवरावभाससमुद्राधिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ।

कुंडलवरोनासवर-कुण्डलवरावभासवर-पुं० । कुण्डलवरा-
वभाससमुद्राधिपतौ, जी० । “कुंडलवरोभाससमुद्रे कुंडल-
वरोभासवर्महावरा इत्थं दे० देवा महद्विया जाय पतिश्रोवम-
द्वितिया परिवसन्ति ।” जी० ३ प्रति० । चं० प्र० । सू० प्र० ।

कुंडला-कुण्डला-स्त्री० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पूर्वेण शीतोदाया
महानया दक्षिणतः । स्था० ८ गा० । सुवत्सविजयक्षेत्रयुगले
स्वनामख्याते पुरीयुगले, “ दे० कुंडलायां ” स्था० २ गा० २
३ व० । जं० ।

कुंडलिया-कुण्डलिका-स्त्री० । मात्रावृत्तभेदे, तल्लक्षणं यथा-

“ कुण्डलिका सा कथ्यते प्रथमं दोहा यत्र ।

बोलाचरणचतुष्टयं प्रभवति विमलं तत्र ॥

प्रभवति विमलं तत्र पदमतिमुन्नतियमकम् ।

अष्टपदी सा जयति विमलकविकौशलगमकम् ॥

अष्टपदी सा भवति सुखितपन्नितमण्डलिका ।

कुण्डलिनयकतण्डिता विबुधकणं कुण्डलिका ॥” इति । वाच० ।

कुण्डलाकारे वस्तुनि, उत्पन्नत्वे कुण्डलिकादिपर्यायसमन्वि-
तसंपद्व्यवत् । आ० म० द्वि० ।

कुंडलद्विहियगंमन्नेह-कुण्डलोद्विखितगणलेख-त्रि० । कु-
ण्डलाभ्यामुल्लिखिता स्पृष्टा गणलेखा कपोलविरचितमृगम-
दादिरेखा यस्य स कुण्डलोद्विखितगणलेखः । कर्णाभरण-
शोभनकपोले, रा० ।

कुंडलोद-कुण्डलोद-पुं० । कुण्डलद्वीपपरिक्षेपिणि समुद्रे, सू०
प्र० १९ पाहु० । जी० ।

कुंडाग-कुण्डाग-पुं० । स्वनामख्याते सन्निवेशनेदे, “ ततो
भयं आलंनियं नयति गतो, तत्थ सत्तमो वासारतो चउ-
म्माससमणं करेइ, ततो वाहिं परित्ता कुंडागो नाम सन्निवेशो
तत्थ पइ ।” आ० म० द्वि० । कटप० ।

कुंदिभेसणं-देशी-त्राक्षणविष्टै, दे० ना० २ वर्ग ।

कुंदिओ-देशी-ग्रामाधिपतौ, दे० ना० २ वर्ग ।

कुंदिया-कुण्डिका-स्त्री० । कुंदि एवम् । कमण्डौ, पिठे
च । वाच० । झा० । आचा० । अहु० । भ० । औ० ।

कुंत-कुन्त-पुं० । कुं जूमिमुनत्ति । उन्द्-धातुः शकन्धा० गवे-
धुकायाम, धान्यजेदे, प्राशाखे, लुङ्गीटभेदे, चण्डभावे, वाच० ।
तत्र प्राशाखे “ हलगनमुमन्नचक्रकुन्त० ” प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
विपा० । औ० । “ कुंदगाहा चायगाहा चामरगाहा ”
औ० ।

कुंतल-कुन्तल-पुं० । कुन्तं क्षुद्रकीटं लाति । ला-कः । केशे, तदा
कारवत् । द्वीवेरे च । कुन्तलाकारं केशाग्राकारं लाति । ला० कः ।
यधे, चपके, पानपात्रे, लाङ्गले च । ध्रुवजनेदे, दाक्षिणात्यजनपद-
भेदे, तेषां राजा अण् कौन्तलः । तद्देशनृप, बहुषु तस्य लुक् । कश्चि-
द्विदेकत्वेऽपि लुक् । सोऽभिजनोऽस्य अण् । कौन्तलः पित्रादि-
क्रमेण तद्देशवासिनि, वाच० । आ० क० ।

कुंतलो-देशी-सातवाहन, दे० ना० २ वर्ग ।

कुंतलदेवी-कुन्तलदेवी-स्त्री० । स्वनामख्यातायां राक्ष्याम,

तत्कथानकं ज्ञप्यते-

कस्यचिन्नरपतेः कुन्तलदेव्यभिधाना पट्टराज्ञी बन्धुव । साऽवशे-
पराक्षीमत्सरेण सर्वज्ञमन्दिरे तत्तत्कृतपूजातः स्नानविधेय-
नवासधूपदस्त्राभरणाभिषेकरथयात्रास्नानादिकां पूजां जिन-
प्रतिमूर्तिनां कारितवती । पञ्चव्रजति कांटेऽगुजकर्मोदयात् तस्याः
काश्चिदसाध्या रोगो जातः । जीवितशेषाच्च संवृत्ता । तां चैव दृष्ट्वा
पूर्वदत्तं पट्टरत्नं द्वितीयपथेन सर्वमानरणवस्त्रादि तत्प्राप्त्याद्
गृह्णात्वा राजादेशेन नियोगाभिर्नृपतिभारगारे क्षिप्तम् । तत्त-
स्यास्तं पराभवं मन्यमानाया आर्तध्यानमज्जत् । तत्परिणतो च
मृता सती शुनीत्वेनोत्पन्ना । अन्यदा तत्र केवली समायातः स भ-
गवानन्तःपुरिकाभिः सपत्नीभिः कुन्तलदेव्या उत्पत्तिः पृष्ट्वा । जग-
वताऽपि वृत्तान्ते कथिते तासां संसारविरक्तिर्जाता । ततस्ताभि-
र्गत्वा दृष्ट्वा सा शुनी, सखेहं पुष्पचन्दनविशिष्टाहारदानादिभिः
पूजिता । ततोऽस्या मण्डल्याः पूजादिकं ससम्भ्रमं जिनमन्दिरं
च दृष्ट्वा जातिस्मरणं संपन्नम्, बोधिश्च । क्लामितायाश्च ताभिः
कथायापशंभ आराधना जातेति कुन्तलदेवीकथानकं समाप्तम् ।
जीवा० १२ अधि० ।

कुंतला-कुन्तला-स्त्री० । स्वनामख्यातायां राक्ष्याम, दर्श० ।

(तत्कथा ‘चिह्न’ शब्दे स्वयंकृतजिनविम्बपूजाप्रस्तावे वक्ष्यते)

कुंती-कुन्ती-स्त्री० । वसुदेवभगिन्याम्, कुन्तिभोजदत्तकसुदत्तक-
सुतायां पृथायां युधिष्ठिरादिमातरि, वाच० । पाण्डोः
पत्न्याम्, स्था० १० गा० । “ वसुदेवानुजे कन्ये, कुन्ती माद्री च
विश्रुते ” अन्त० १ वर्ग । मञ्जर्याम्, दे० ना० २ वर्ग ।
(‘ दुवई ’ शब्देऽस्याः द्वारिकागमनादिकथा वक्ष्यते)

कुंतीपोट्टन्नयं-देशी-चतुष्काण, दे० ना० २ वर्ग ।

कुंतीविहार-कुन्तीविहार-पुं० । युधिष्ठिराद्वारिते नासिक्य-
पुरस्थे चन्द्रप्रभस्वामिचैत्ये, “ इत्थं नरे दायरजुगे पंरुरायपत्नीप
कुंतीदेवीप पदमपुत्ते जुहिदिह्ले संजाप चंदपहसामिणे पासा-
यं जिणं ददृण उकारो काराविओ, से इत्थेण चित्तक्खो
अ तत्थ गाविओ, कुंतीविहारं ति नामं चिक्खाओ । ” ती०
२८ कटप ।

कुंथु-कुन्तु-पुं० । अवसर्पिण्यां प्ररतक्षेत्रे पष्ठे चक्रवर्तिनः
सतदश तीर्थकरे, आ० म० । नामनिर्दयन्तरम-संप्रति कुन्तुः
कुः पृथिवी तस्यां स्थितवान् कुन्तुः, पृथ्वीदत्वादिप्ररूपानि-
ष्ठातः । तत्र सर्वेऽपि भगवन्ते पृथिव्यास्ततो विशेषमाह-
“यु । रयणविचित्रं, कुंथुं सुमिणमि तेण कुंथुजिणो ” जननी
स्वप्ने कथं मनाहरे अन्धयुक्ते महीप्रदेशे स्तु । रत्नविचित्रं दृष्ट्वा
प्रतिबुद्धवती, तेन कारणेन जगवान् नामतः कुन्तुजिनः । आ० म०
द्वि० । आ० चू० । आ० । स० । ध० ।

इक्ष्वागुरायवसहो, कुंथु नाम नरेसरो ।

विख्यायिनी जयं, पत्तो गम्पुत्तरं ॥ ३९ ॥

पुनः कुन्थुनामा नरेश्वरः पृष्ठचक्री अनुत्तरां सर्वोत्कृष्टां गतिं
प्राप्तः । कीदृशः कुन्तुः?, भगवान् पश्येयज्ञानवान्, पुनः कीदृशः कु-
न्तु ? इत्यादि राजपुत्र-इत्यादि कुन्तुशिरःपुत्रपुत्रमो वृषतसमानः,
प्रधान इत्यर्थः । पुनः कीदृशः ?, विख्यातकीर्तिः । अत्र भगवानि-
ति विशेषेण प्रमहाप्रातिहार्याद्यैश्चर्ययुक्तः सप्तदशमस्तोत्रकरः
पृष्ठचक्री कुन्तुर्जयः । अत्र श्रीकुन्तुनाथदृष्टान्तः-इतिनागपुरे
सुरराजः श्रीदेवो भार्या, तस्याः कुंशौ श्रीजगवान् पुत्रत्वेनोत्पन्नः,
जन्ममहोत्सवानन्तरं च स्वप्ने जनन्या रत्नस्तूपः कस्यो दृष्टः
गर्भस्थे च भगवति पित्रा शत्रवः कुन्तुवन् दृष्टा इति कुन्तु-
रिति नाम कृतम् । पित्रा प्राप्तयौवनश्चायं विवाहितो राजकुमा-
रिकाभिः । काले च भगवन्तं राज्यं व्यवस्थाप्य सुररा-
जः स्वयं दीक्षां जप्राह । भगवांश्च उत्पन्नचक्रवर्तिनसाधित-
प्ररतः चक्रवर्तिनोगान् वुत्तुजं । तीर्थप्रवर्तमानसमये च
निष्क्रम्य षोडश वर्षाणि चाग्रविहारेण विद्वत् केवलज्ञानभा-
जातः, देवाश्च समवसत्पणनकार्षुः । प्रव्रजितः केवलपर्यायेण
घनकालं विद्वत् संमतगिरिशिखरे मोक्षमगमत् । तस्य भग-
वतः कुमारत्वे त्रयोविंशतिवर्षसहस्राणि, माण्डलिकत्वे च
त्रयोविंशतिवर्षसहस्राणि, चक्रित्वं त्रयोविंशतिवर्षसहस्राणि,
धामण्ये च त्रयोविंशतिवर्षसहस्राणि सार्द्धानि च सप्तशतानि
वर्षाणि अभवन्, सर्वयुद्धिनवतिवर्षसहस्राणि सार्द्धसप्तशतानि
चास्य बन्धवः इति श्रीकुन्तुनाथदृष्टान्तः । वत्त० १८ अ० ।

“ कुंथु णं अरहा पंचाणउवासनहस्तादं परमाउयं पालइत्ता
सिद्धे बुद्धे जाव प्पहीये ” (स०) । कुन्तुनाथस्य सप्तदशतीर्थ-
करस्य कुमारत्वमाण्डलिकत्वचक्रवर्तिनत्वानुगतत्वेऽपि प्रत्येक
त्रयोविंशतिवर्षसहस्राणामर्द्धप्रमवर्षशतानां च ज्ञावात्सर्वायु-
पञ्चनवतिवर्षसहस्राणि जयन्तीति । स० ६५ सम० । प्रव० ।
नि० । स्थ० । (अन्तरम् ‘अन्तर’ शब्दे प्रथमतो ६६ पृष्ठे वक्तव्यम्)
(वर्णादि ‘तित्ययर’ शब्दे वदयते) “ कुंथु णं अरहा पणनीसं धणू-
उत्तं उच्चत्तेणं होत्था ” स० ३५ सम० । “ कुंथुस्स णं अरहस्स
सत्ततीसं गणा सत्ततीसं गणहृदा होत्था ” कुन्तुनाथस्येह स-
प्तविंशत्तणधरा उक्ताः, आवश्यकं तु पञ्चविंशत् इति मतान्तर-
म् । स० ३६ सम० । “ कुंथुस्स णं अरहस्सो वत्तीसं जिणसय
होत्था ” स० ३७ सम० । “ कुंथुस्स णं अरहस्सो एक्काणी-
मणपज्जयनाणिसया होत्था ” स्थ० ३ ठा० २ व० । “ कुंथु-
स्स णं अरहस्सो एक्काणउदं आहोहियसया होत्था ” स० ६
सम० । वृषुशरीरे त्रिभिर्जयि, वत्त० ३६ अ० । “ पाणसु
हुमे ” प्राणसूत्रमनुस्मृतः कुन्तुः, स हि चक्षुषे विभाव्यते,
स्थितः, सूक्ष्मत्वादिति । स्थ० ८ ठा० । जी० । प्रज्ञा० । दश०
आचा० । वत्त० । “ जं रयणिं च णं समये जगवं महावीरेजा-

सव्यदुक्खणीहीणे तं रयणिं च णं कुंथुं अणुरीनामं समुप्पआ-
जाविया अचलमाणा निग्गयाण य निग्गणीण य चक्खुफासं
हव्वमागच्छुव ” कल्प० ६ कण ।

कुंभ-कुम्भ-पुं० । कुम्भीमुनत्ति । उन्द-अण् शक० । कौतेः अस् दा दन्
मुमच् वा । कुम्भरुनामगन्धद्रव्ये, अभियन्त्रभेदे, कुम्भरस्य
निधितेदे च । पुं० । करवीरवृक्ष, पुं० । स्वनामख्याते पु-
ष्पवृक्षे, वाच० । महाजातौ, जं० २ वक्ष० । तत्पुष्पे धवलपु-
ष्पविशेषे, कल्प० ३ कण । ज्ञा० । वत्त० । रा० । आ० म० । प्र-
ज्ञा० । जी० । आ० । कुम्भानिधानवनस्पतिकुसुमे, ज्ञा० १ शु० १ अ० ।
कुम्भो-देशी-कृशे, दे० ना० २ वर्ग ।

कुम्भ-देशी-प्रभूते, दे० ना० २ वर्ग ।

कुम्भ-कुम्भ-कुम्भ-पुं० । स्वनामख्याते दिग्म्बराचार्ये, भद्र-
वहुसिद्धिप्रदो माघनन्दिजिनचन्द्रः कुम्भकुम्भ-चार्य इति तत्प-
द्वयवत् शिष्यपरम्परा । अयमाचार्यो विक्रमसं० ४६ वर्षे वर्त-
मान आसीत् । अस्मैव चक्रग्रीवः एलाचार्यः गृहपिच्छः मद्-
ननन्दिरित्यपराणि नामानि । जै० ६० ।

कुम्भान्नपरिणद्ध-कुम्भालापरिणद्ध-त्रि० । कुम्भान्निकुसुम-
मालया व्याप्ते, कल्प० २ कण ।

कुम्भीर-देशी-विम्ब्याः फले, दे० ना० २ वर्ग ।

कुम्भ-कुम्भ-पुं० । कुम्भवनस्पतिभेदे, आचा० १ शु० १ अ०
५ व० । “ एए अणेतजीवा, कुम्भके होइ जयणाओ । ” प्रज्ञा०
१ पद ।

कुम्भ-कुम्भ-पुं० । चोडानिधाने गन्धद्रव्यविशेषे, ज्ञा० १
शु० १ अ० । “ कात्रागरुपवरकुम्भकुरुकुम्भकुरुपडिबोहियल्लओ
मिक्कओ जणइ ” अत्र कुम्भकुरुः कुम्भः । आ० म० द्वि० ।

कुम्भ-कुम्भ-पुं० । कुं भूमि, कुत्सितं वा उम्भति ‘ उम्भ ’ पूरणे
अच् शक० । घटे, वाच० । स्थ० । सूत्र० । ‘ उम्भ उम्भ ’ पूरणे ।
कुः पृथिवी तस्यां स्थितस्य उम्भनात् पूरणत्वात्कुम्भः । अत्र
यत् पृथिव्यां स्थितस्य पूरणं तत्कुम्भशब्दवाच्यम् इति स-
मभिरुद्धनयनेन घटात्कुम्भस्य भेदः । आ० म० द्वि० ।
“ चत्तारि कुम्भा पण्णत्ता । तं जहा-पुत्ते नाममेगं नो पुत्ते ”
स्था० ४ ठा० ४ व० । (इत्यादि ‘ पुरिसजाय ’ शब्दे व्याख्यास्यते)
धान्यप्रमाणभेदे, “ सही आढयाइ जहन्नए कुम्भे, असीती आ-
ढयाइ मडिक्कमए कुम्भे, आढयसयं उक्कोसए कुम्भे ” अनु० । आ-
ढकानां चतुष्पष्टया जघन्यः कुम्भः, अशीत्या मध्यमः, शतेनोत्कृ-
ष्टः । ज्ञा० १ शु० ७ अ० । स्थ० । तं० । जलतरणद्रव्यभेदे, “ स च
कुम्भ एव, अह वा चउकट्टि काउं कोणे घडओ वज्जति, तत्थ
अयत्तंविअं आरुहियं वा संतरणं कज्जति ” । नि० चू० १ व० ।
कुम्भ्यादिषु नारकाणां पाचनत्वात्कुम्भः । भ० ३ श० ६ उ० ।
एकादशे परमाधार्मिके, प्रश्न० १ सम्ब० द्वार० । प्रव० ।

कुम्भीसु य पयणेषु य, लोहियसु य कुम्भोयकुम्भीसु ।

कुम्भी एणरयपात्ता, हणंति पायंति एणरसु ॥ ८० ॥ सू० नि० ।

“ कुम्भीसु ” इत्यादि । कुम्भीनामानो नरकपालाः नारकान्तर-
केषु व्यवस्थितान् निक्षन्ति तथा पाचयन्ति । केति दर्शयति ?,
कुम्भीषु उपैकाकृतिषु तथा पचनेषु कमलकाकृतिषु तथा लौ-
हीष्वायसत्राजनविशेषेषु पाचयन्ति । सूत्र० २ शु० ८ अ० । आचा० ।

मिथिलानगर्यधिपतौ अबसर्पिष्यामेकोनविंशतीर्थकरस्य म-
स्तीत्यनिधानस्य पितरि, झा० १ शु० ८ अ० । स्था० । स० । प्रव० ।
भाव० । ति० । ('मल्ली' शब्दे विशेषाऽस्य द्रष्टव्यः) अष्टादशतीर्थकर-
स्य प्रथमशिष्ये, स० । " वल्लटे पुष्पकुंभपासेहि " कुम्भशब्देन वल्ला-
टमेव भण्यते । प्रव० २ द्वार । वृ० । दृष्टांगभेदे, हस्तिशिरःस्थमां-
सपिण्डद्वये, कुम्भकर्णस्य पुत्रभेदे, वेद्यापतौ, प्राणायामाङ्गे
ह्वासारोधके चेष्टाभेदे, एकादशे राशौ, गुग्गुलौ, त्रिवृति
च । वाच० ।

कुंजउर-कुम्भपुर-न० । नगरजेदे, यक्षीशस्य श्रीशेखरस्य कु-
म्भश्रेणिदुहिता उत्पन्ना । दर्श० ।

कुंजग (य)-कुम्भक-पुं० । कुम्भशब्दात् स्वार्थे कः । कुम्भ इव
कारयति प्रकाशते निश्चलत्वात् । कै० क० वा । प्राणायामाङ्गे वा-
युरोधनव्यापारभेदे, वाच० । मल्लीजनस्य पितरि च । स्था०
१० ठा० । झा० ।

कुंजगा (या)-कुम्भकार-पुं० । कुम्भं करोति कृ अण् उप स०
प्राकृते कमुकि " स्वरस्योद्वृत्ते " ङ । १ । ङ । इति सन्धिवि-
कल्पः । " कुंजयारो कुंमारो " प्रा० १ पाद । कुञ्जाले, आ० म०
टि० । (तस्य ' पत्तिकमण ' शब्दे मिथ्यादुष्कृत कथा । यथा च
कुम्भकाराणां च शिल्पं प्रथमं श्रीऋषभदेवस्वाम्युपादिशत
तथा ' उत्सव ' शब्दे द्वितीयभागे ११२६ पृष्ठे चक्रम) कुम्भ-
कारके, वाच० ॥

कुंभगारचक्रनामगदंदाहरण-कुम्भकारचक्रभ्रमकदंदाहरण-
न० । कुम्भकारचक्रस्य कुञ्जालचक्रस्य यो भ्रमको भ्रमणहे-
तुर्दण्डो यष्टिस्तल्लक्षणं यदुदाहरणं ज्ञातं तत्कुम्भकारच-
क्रभ्रमकदंदाहरणम् । यथा कुम्भकारचक्रस्यैकस्मिन्नपि
देशे दण्डेन प्रेरिताः सर्वे तद्देशाः भ्रमिता भवन्त्येवमित्येवंरूपे
दृष्टान्ते, " सुत्तादुपायरक्खण-गहणंपयत्तविसया मुण्यय्वा ।
कुम्भारचक्रनामग-दंदाहरणेण धीरेहि ॥ ३४ ॥ " । पञ्चा०
१ वि० ।

कुंजगारावाय-कुम्भकारपाक-पुं० । न० । कुम्भकारस्य भाण्ड-
पचनस्थाने, स्था० ८ ठा० ।

कुंभग-कुम्भज-न० । मगधदेशप्रसिद्धे कुम्भपरिमाणे, जी० ३
प्रति० । रा० । आ० म० । स्था० ।

कुंजगारपक्खेव-कुम्भकारपक्खे-न० । उदाबनराजप्रवर्जि-
तशय्यातरकुम्भकारपल्लयाम्, तस्यां देवतया पांशुवृष्टिः कृतेति
ततः कुम्भकारपक्खेपेति नामकं पत्तनं सा बभूव । आ० चू० ३
अ० । (' रत्नचाम ' शब्दे कथा दृश्यते)

कुंभमुह-कुम्भमुख-न० । घटग्रीवायाम्, आ० घ० ।

कुंजसेण-कुम्भसेम-पुं० । महापद्मस्य उत्सर्पिण्याः प्रथमतीर्थ-
करस्य प्रथमशिष्ये, ति० ।

कुंजार-कुम्भकार-पुं० । ' कुंभगार ' शब्दोक्तार्थे, प्रा० १ पाद ।

कुंभारचक्रभामगदंदाहरण-कुम्भकारचक्रभ्रमकदंदाहरण-
न० । ' कुंभगारचक्रभामगदंदाहरण ' शब्दोक्तार्थे, पञ्चा० १ वि० ।

कुंजि (ण) कुम्भिन-पुं० । कुम्भोऽस्यस्य इति । इतिनि, कु-

म्भीरे, स्त्रियां ङीप् । गुग्गुलौ, जटाकलशधारिणि, स्त्रियां ङीप्
वा । जयपालवृक्षे, वाच० । नपुंसकविशेषे, प्रव० । यस्य
तु मोहोत्कटतया सागारिकं वृषणौ वा कुम्भवत् स्तब्धीभक्तः
स कुम्भी । प्रव० १०६ द्वार । " दुविहो य होइ कुंभी,
जाईकुंभी य वेदकुंभी य । " पं० भा० । पं० चू० । नि० चू० ।
ध० । ग० । कुम्भी द्विधा-जातिकुम्भी, वेदकुम्भी च । यस्य सा-
गारिकं प्रान्तद्वयं च ते दोषेण शूनं मदाप्रमाणं जवति स जाति-
कुम्भी । अयं च प्रवाजनायां जजनीयः, यदि तस्यातिमहाप्रमा-
णं सागारिकादिकं तदा न प्रवाज्यते । वेदकुम्भी नाम यस्योत्क-
टमोहतया प्रतिसेवनामलभमानस्य मेदनं वृषणद्वयं वा शूयते स
एकान्तेन निषिद्धो न प्रवाजनीय इति । वृ० ४ उ० । कोणिकपृ-
र्वजवजीवे, आ० क० । (' कूणिय ' ' सौणय ' शब्दयोरस्य वक्तव्यता)

कुंभिणी-देशी-जलगर्ते, दे० ना० २ वर्ग ।

कुंभिय-कुम्भिक-पुं० । कुम्भो (मुक्ताफलानां) परिमाणतया विद्य-
ते येषु तानि कुम्भिकानि । कुम्भपरिमाण (कुम्भशब्दोक्त) परिमिते-
ष्वर्थेषु, " तेसि णं वहरामपसु अकुसेसु सत्तारि कुंभिया मुत्ता-
दामा पणत्ता । " स्था० ४ ठा० २ उ० ।

कुंभियाउत्त-कुम्भ्यागुप्त-त्रि० । कुम्भी मुखकारा कोष्ठिका, त-
स्यामागुप्तानि प्रक्षिप्य रचितानि कुम्भ्यागुप्तानि । कुम्भीभाण्डे
रक्षितेषु, वृ० २ उ० ।

कुंभिल-कुम्भिल-पुं० । कुम्भ इलच् शक० । चौरे, श्लोकार्थ-
चौरे, श्यालकतुल्ये श्याले च । वाच० । " अले कुंभिला क-
धेहि " प्रा० ४ पाद ।

कुंभिल्ल-देशी-खननीये, दे० ना० २ वर्ग ।

कुंभी-कुम्भी-स्त्री० । कुम्भ अल्पायं ङीप् । कुद्रे कुम्भे, तदारु-
तित्वात् । उखायाम्, वाच० । नाजनविशेष, स० । कुम्भ-
मुखाकारायां कोष्ठिकायाम्, वृ० २ उ० । संकटमुखे पिठरके,
आचा० २ शु० १ अ० २ उ० । " कुंभीसु य पयलोहीसु य कड-
हिलेहि कुंभीसु " आ० चू० ४ अ० । आच० । वनस्पतिविशेषे, (त-
त्प्रतिपादक चंद्रशो ' वण्फइ ' शब्दे वक्ष्यते) पाटलावृक्षे, कुम्भ-
कायां, परिपण्यां, कटुफले, कुम्भीपुष्पे, पर्वतवृक्षे, कदली-
वृक्षे च । वाच० । घटे, " पुं० । दाहिणिल्लाए कुंभीए णिक्खि-
वइ " दाक्षिणात्ये कुम्भे निक्षिपति । ' कुम्भीए ' इत्यत्र स्त्रीत्वं
प्राकृतत्वात् । जं० ३ वत्त० । केशरचनायाम्, दे० ना० २ वर्ग ।

कुंभीपक्क-कुम्भीपक्क-त्रि० । गर्तादायप्राप्तपाककाल एव बला-
त् पाकमानीयमाने फलादौ, आचा० २ शु० १ अ० ८ उ० ।

कुंभीपाग-कुम्भीपाक-पुं० । कोष्ठिकाकृतितस्रोहभाजने नरकया-
तनाहेतौ " कुंभीपागमि णरयसंकासे । वुत्थो अमिज्झम-
ज्जे, असुइण्णभवे असुइयम्मि " । ४ । तं० । " नरयतिरिपसु कुंभीपापसु
कथइ " महा० १ चू० । नरकेषु, करपवदारणकुम्भीपाकतप्ताय-
शालमलीसमाद्विज्ञानादीनि दुःखानि । सूत्र० १ शु० १ अ० १ उ० ।
भाजनविशेष, (कुम्भ्याम्) पचने, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

कुंभीर-कुम्भीर-पुं० । स्त्री० । कुम्भिनं दस्तिनमीरयति । ईर अण् ।
जलजन्तुभेदे नके, स्त्रियां ङीप् । संवत्सरं तु कुम्भीरस्ततो जा-

येत मानवः ” । (‘कम्मविवाग’ शब्दे वेदनाविस्तारः) कौट-
भेदे, वाच० । आचा० ।

कुक्कुड्य-कुक्कुड्य-न० । कुत्सितं कर्म । नित्यं स० । लोकशास्त्रनि-
न्दिते कर्मणि, तद्युक्ते, त्रि० । स्त्रियां ङीप् । वाच० । कुत्सितं कर्म
येषां ते कुक्कुड्यः । अस्थिकेषु, श्रोत्रे ।

कुक्कुड्य (ए) कुक्कुड्य-त्रि० । अङ्गारदाहकुक्कुड्यकारायस्का-
रादिषु कुत्सितकर्मकेषु, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

कुक्कुड्य-कुक्कुड्य-न० । प्राणातिपातारम्भादिदृष्ट्ये, “ कुक्कुड्यं
कृत्यमात्राति, कृत्यं चाकृत्यमेव च । ” द्वा० १२ द्वा० ।

कुक्कुड्य-कुक्कुड्य-न० । गतिकाले शब्दविशेषे, तं० ।

कुक्कुड्य-कुक्कुड्य-त्रि० । कुदिति कुत्सायां निपातो, निपातानामा-
नन्त्यम् । कुत्सितं च कुचति भ्रूयनोद्युतासाकरचरणवद-
नन्निकारैः संकुचतीति कुक्कुड्यः । ध० १ अधि० । अथ वा कु-
त्सितः कुचः कुक्कुड्यः । संकोचादिक्रियावति, प्रव० ६ द्वार ।

कुक्कुड्य-त्रि० । कुत्सितं कूजति आकृष्टमिति कुक्कुड्यः । आ-
कृष्टं कुर्वति, उत्त० २१ अ० ।

कुक्कुड्य-कुक्कुड्य-स्त्री० । अवस्यन्दने, वृ० ६ उ० ।

कुक्कुड्य-कौकुचिक (त)-पुं० । ‘ कुचण् ’ अवस्यन्दने इति
चचनात् कुत्सितमप्रत्युपक्षितत्वादिना कुचितमवस्यन्दितं यस्य
स कुक्कुचितः । स एव प्रज्ञादिदर्शनात् स्वार्थिकाण्यप्रत्यये कौकु-
चितः । कुक्कुचा अवस्यन्दनं प्रयोजनमस्येति कौकुचिकः । वृ०
६ उ० । औ० । कौकुच्यं भण्यतेष्टादिहास्यमुखविकारादिकं,
तत्करोतीति कौकुचिकः । भाण्यतेष्टादिकारिणि, वृत्त० १७ अ० ।
स्था० । भाण्डे, भाण्डप्राये च । भ० ६ श० ३१ उ० । “ कण-
स्स पल्लिमंथू पणत्ता । तं जहा-कुक्कुड्य संजमस्स पल्लिमंथू ”
कौकुचिकः संयमस्य प्रतिमन्थुः ।

कौकुचिकव्याख्यानायाऽऽह-

कौकुड्य संयमस्स उ, मोहरिणं चैव सच्चवयणस्स ।

इरियाणं चक्खुल्लोलो, एसणसमिहं तिंतिणिणं ॥ १ ॥

णासेति मुत्तिमगं, लोनेण णिदाणताणं भिच्छिपहं ।

एतेसिं तु पदाणं, पत्तेयपरुवणं वोच्छं ॥ २ ॥

कौकुचिकः संयमस्य, मौखरिकः सत्सवचनस्य, चकुल्लोलः
ईर्यासमिते, तिन्तिणिणं एषणासमिते, परिमन्थुरिति प्रक्रमाद-
वगम्यते । लोभेन च मुक्तिमार्गं नाशयति, निदानतया तु सि-
द्धिपथम् । एतेषां पदानां प्रत्येकं प्ररूपणं वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञातमेव करोति-

ठाणे-शरीरभासा, तिविधो पुण कुक्कुड्य समासेण ।

चलणे देहे पत्थर, सविगार कहक झहुआ य ॥

स्थाने स्थानविषयः, शरीरविषयो, भाषाविषयश्चेति त्रिविधः
समासेन कौकुचिकः । तत्र स्थानकौकुचिको यश्चलनमजीव्यं
अमणं करोति, देहं शरीरं तद्विषयः कौकुचिको यः प्रस्तरान् द-
१४४

स्तादिना क्षिपति, यस्तु सविकारं परस्य हास्यात्पादकं भाषते,
कहकहं वा महता शब्देन हसति स भाषाकौकुचिकः । एतेषु
त्रिष्वपि प्रत्येकं मासलघु ।

आणाणो य दोसा, विराहणा होइ संजमायाए ।

जंतं व एट्टिया वा, विराहण मतेद्वए सुत्ते ॥

आज्ञादयश्च दोषाः, संयमे आत्मविराधना जवति, यन्त्रकवन्नति-
कावद्धा भ्राम्यन् कौकुचिक उच्यते । यस्तु महता शब्देन हस-
ति तस्य मत्तिकादीनां मुखप्रवेशेन संयमविराधना, झूलादि-
रोगप्रकोपेनात्मविराधना; (मण्डल ए सुत्ते ति) मृतदृष्टान्तः,
सुप्तदृष्टान्तश्चात्र हास्यदोषोदये भवति, स चोत्तरत्र दर्शयिष्यते ।

अथैतदेव निर्युक्तिगाथाद्वयं विभावयिषुः

स्थानकौकुचिकं व्याचष्टे-

आवरुइ खंभकुड्डे, अभिक्खणं जमति जंतए चैव ।

कमफंदण आउंटण, ए यावि वप्पासण द्वाणे ॥

इहोपविष्ट ऊर्द्धस्थितो वा स्तम्भे कुड्ये वा य आपतति, यन्त्र-
कमिव वा अभीक्ष्णं जमति, क्रमस्य पादस्य स्पन्दनमाकुञ्चनं वा
करोति, न च नैव, वप्पासनो निश्चलासनस्तिष्ठति कौकुचिकः ।

अत्रामी दोषाः-

संचारोवतिगादी, संजम आया विहिच्छुगादीया ।

उक्कळ कुहिय मूत्रे, चंड फन्ते य दोसा तु ।

संचरकाः कुड्यादौ संचरणशीला ये उवइकादय उवइहिका-
कुण्डुकीटिकाप्रवृत्तयो जीवास्तेषां या विराधना सा संयमवि-
पया मन्तव्या । आत्मविराधनायामहिबुद्धिकादयस्तत्रोपद्रव-
कारिणो भवेयुः । यदि वा-तत्र स्तम्भादौ स आपतति तदूर्द्धाधो,
मूले वा कुपितं भवेत्, ततस्तस्य पतने परितापनादिका ग्लाना-
रोपणा (चंड फन्ते य ति) अजीव्यमितस्ततो भ्राम्यतः सं-
धिविसन्धी भवेदित्यादयो बहवो दोषाः, एवमुत्तरत्रापि दोषा
मन्तव्याः ।

अथ शरीरकौकुचिकमाह-

करमोफणधनुपादा-दिण्हि उच्चुभति पत्थरादीए ।

जमुगादादिगणपुत-विकपणं एट्टवाइत्तं ॥

करमोफणधनुपादादिभिः प्रस्तरादीन् य उत्प्राबल्येन
क्षिपति स शरीरकौकुचिकः अदादिकस्तनपुतानां विकम्पनं
विविधमनेकप्रकारैः कम्पनं यत्करोति तत् नृत्तपातित्वमुच्यते,
नर्तकीत्वमित्यर्थः । एतेन “ नट्टिया व ति ” पदं व्याख्यातं
प्रतिपत्तव्यम् । गतः शरीरकौकुचिकः ।

अथ ज्ञाषाकौकुचिकमाह-

ठेलिय मुहवाइत्ते, जंपति वयणं जह परो हसति ॥

कुणइ य रुए बहुविधे, वग्घाणिय देसभासा य ॥

सेवितं मुखवादित्रं करोति । तथा च वचनं जल्पति यथा परो
हसति । बहुविधानि वा मयूरहंसकोकिकादीनां जीवानां रुता-
नि करोति । वग्घाणिका उग्घट्टककारिणी, देशज्ञाषा वा माल-
वमहाराष्ट्रादिदेशप्रसिद्धा, तादृशी भाषां भाषते यथा सर्वेषा-
मपि हास्यमुपजायते, एष भाषाकौकुचिकः ।

अस्य दोषानाह—

मच्छिगमाऽपवेसो, असंपुडं चैव सेद्विद्विद्वतो ।

देमिय धतणो ह्मासण, तहत्थिए तत्तफालेणं ॥

तदीयभाषणदोषेण ये मुखं विस्फाल्य हसन्ति तेषां मुखे म-
क्त्रिकादयः प्राणिनः प्रविशेयुः, प्रविष्टेष्वेते यत्परितापनादिकं
प्राप्नुवन्ति तन्निष्पन्नं तस्य प्रायश्चित्तम्, हसतश्च मुखमसंपुट-
मेव ज्ञेयं, न तथा मिलेदित्यर्थः । तथा चात्र श्रेष्ठदृष्टान्तः—
कश्चिद्दण्डिको राजा, तस्य धतणो भण्डः, तेन राजसभायामी-
दृशं किमपि हास्यकारि वचनं जणितं येन प्रभूतजनस्य हास्य-
मायातम्, तत्र श्रेष्ठिनो महता शब्देन हसता मुखं तथैव स्थि-
तं न संपुटीभवति, वास्तव्यवैद्यानां दर्शितं, नैकेनापि प्रगु-
ण।कृतं पारितम्, नवरं प्रापूर्णकनैकेन लोहमयः फालस्ततो-
ऽग्निवर्णः कृत्वा मुखे दौकितः, ततस्तदीयेन भयेन श्रेष्ठिनो मुखं
संपुटं जातम् ।

अथ प्रागुद्दिष्टं मृतसुप्तदृष्टान्तद्वयमाह—

गोयरसाहूहसणं, गवखेवं दहुं निवं जणति देवी ।

हसति मयगो कर्हि सो, चि एस एमेव सुत्तो वी ॥

“एगो साहू गोयरचरियाप हिंरुमाणो हसंतो देवीए
गवखोपविट्ठाए दिट्ठो, राया जणिओ—सामि ! पेच्छ
अच्छेरयं मुयं माणसं हसंतं । दीसइ राया संजंतो कर्हं
कर्हि वा ? । सा साहुं दुरिसेइ । राया भणइ—कर्हं मओ चि ? ।
देवी भणइ—इह भवे शरीरसंस्कारादिसकलसांसारिकसु-
खवर्जितत्वात् मृत इव मृतः । एवं सुत्तदिद्वतो वि जा-
णियव्वो” । अक्रूरगमनिका त्वियम—गोचरे साधोः पर्यटतो
हसनं हास्यं दृष्ट्वा देवी नृपं भणति—मृतको हसति । नृपः पृच्छ-
ति—कुत्र स मृतको हसति ? । देवी हस्तसंज्ञया दर्शयति—एष
इति । एवमेव मृतवत् सुतोऽपि मन्तव्यः, उन्नयोरपि निश्चे-
ष्टतया विशेषाज्ञावात् । गतः कौकुचिकः ।

प्रसङ्गतः संप्रति मौखरिकमाह—

मुहरिस्स गोण णामं, आवहति अरिं मुहेण भासंतो ।

बहुगो य होति मासो, आणादि विराहणा दुविहा ॥

मौखरिकस्य गौणं गुणनिष्पन्नं नाम मुखेन प्रज्जतभाषणादि-
मुखदोषेण प्रभाषमाणः अरिं वैरिणमाचहति करोति मौखरिकः,
तस्यैवं मौखरिकत्वं कुर्वाणस्य बहुको मासः । आज्ञादयश्च
दोषाः । विराधना च संशमात्मविषया द्विविधा । तत्र संयम-
विराधना मौखरिकस्य व्रतपरिमन्थतया सुप्रतीता ।

आत्मविराधनां तु दृष्टान्तेनाह—

को गच्छेज्जा तुरियं, अमुगो चि य लेहएण सिग्गम्मि ।

सिग्गगतो य ठवितो, केणाहं लेहणं हणति ? ॥

“एगो राया, तस्स किंवि तुरियं कज्जं उप्पन्नं, ताहे सभामज्जे
भणइ चि—को सिग्गं वच्चेज्जा ? । लेहओ भणइ—अमुगो पवणवेगेणं
गच्छइ चि । रन्ना सो पेसिओ तं कज्जं काऊण तद्दिग्गसमेव
आगओ । रन्ना एसो सिग्गगामि चि काउं धावणओ ठविओ । तेण
रुठेण पुच्छियं—कहियं केणाहं सिग्गो ? चि अक्खाते अन्नेण सि-
ट्ठं—जहा लेहणं । पच्छा सो तेण तिल्लच्छेण विदं दट्ठूण ओढ-
विओ ! एवं चेव जो समोदरियत्तं करेइ, सो आयविराडणं पावे
इ चि” । अत्रार्थस्त्वयम्—कस्त्वरितं गच्छेदिति राज्ञोके लेखकेन
शिष्टः—अमुक इति । ततः स तत्कार्यं कृत्वा शीघ्रमागतः, ततः स्था-

पितोऽसौ राज्ञा दौत्ये कर्मणि नियुक्तः । ततः केनाऽहं कथित इति
पृष्ट्वा लेखकेनेति विज्ञाय लेखकं हतवान् । गाथायामतीतकाले
वर्तमाननिर्देशः प्राकृतत्वात् । गतो मौखरिकः ।

तथैव प्रसङ्गतश्चक्षुर्बोद्धमाह—

आलोयणा य कहणा, परियट्ठणपेहणा अणाभोए ।

लहुगो य होति मासो, आणादि विराहणा दुविहा ॥

सूपादीनामालोचनां कुर्वाणः कथनां धर्मकथां परिवर्तमाना-
नुप्रेक्षां च कुर्वन् यद्यदभोगेनानुपयुक्तमार्गे व्रजति तस्य लघु-
मासः, आज्ञादयश्च दोषाः, द्विविधा विराधना भवेत् ।

इदमेव ज्ञावयति—

आलोएतो वच्चाति, थूलादीणि च कटंति वा धम्मं ।

परियट्ठणापेहण, न याति पयं ति उवउत्तो ॥

सूपादीनि स्तूपाचवकुरामादीनि आलोचमानो धर्मं वा कथ-
यन् परिवर्तनामुप्रेक्षां वा कुर्वाणो व्रजति, यच्चा सामान्येन
न च नैवोपयुक्तः पथि व्रजति, एष चक्षुर्बोद्ध उच्यते ।

अस्यैते दोषाः—

उक्तायाण विराहण, संजम आयाए कंटादीया ।

आवरुण जाणजेदो, खड्डे उड्ढाह परिहाणी ॥

अनुपयुक्तस्य गच्छतः संयमे पट्टाखानां विराधना ज्ञेयं, आ-
त्मविराधनायां कण्टकादयः पादयोर्लगेयुः, विषमे वा प्रदेशे
आपतनं भवेत्, तत्र भाजनभेदः, खड्डे च प्रचुरे भक्षणाने जूमौ
गर्हिते उड्ढाहो भवेत्—अहो बहुजक्ता अमी इति प्राजने च
भिन्नं परिहाणिः । सूत्रार्थपरिमन्थो भाजनान्तरगवेषणे, तत्परि-
कर्मणायां च भवति । गतश्चक्षुर्बोद्धः ।

एवं प्रसङ्गतस्तन्तिनिकमाह—

तित्तिणिए पुव्वभणिते, इच्छालोले य उवहिमतिरेगो ।

बहुओ तिविहं च तहिं, अतिरेगे जे भणिय दोसा ॥

तिन्तिनिक आहारोपधिशय्याविषयज्ञेदात्त्रिविधः । स च
पूर्वपीठिकायां सप्रपञ्चमुक इति नेहोच्यते । स च सुन्दरमाहारा-
दिकं गवेषयन्नेषणासमितेः परिमन्थुर्भवतीति । इच्छालोलस्तु
स उच्यते—यद्धोलाभिचूतत्वेनोपधिमतिरिक्तं गृह्णाति । तत्र
लघुको मासः । त्रिविधं वा तत्र प्रायश्चित्तम् । तद्यथा—जघन्ये
उपधौ प्रमाणेन गणनया वाऽतिरिक्तधार्यमाणे पाराश्रितम्,
मध्यमे मासलघु, उत्कृष्टे चतुर्धु । ये चातिरिक्ते उपधौ दोषाः
पूर्वं तृतीयोद्देशके भणितास्ते द्रष्टव्याः ।

अथ निदानकरणमाह—

अनियाणं निव्वाणं, काऊणमुवड्डितो जवे लहुओ ।

पावति धुवमायाती, तम्हा अणियाणता सेया ॥

योऽनिदानं निदानमन्तरेण साध्यनिर्वाणं जगवद्भिः प्रकृतं ततो
यो निदानं करोति तस्य तद् दृष्ट्वा पुनरकरणेनोपस्थितस्य
लघुको मासः प्रायश्चित्तम्, अपिच—यो निदानं करोति स यद्यपि
तेनैव भवप्रहणेन सिद्धिं गन्तुकामस्तथाऽपि ध्रुवमवश्यमा-
याति पुनर्भवागमनं प्राप्नोति, तस्मान्निदानता श्रेयसी ।

इदमेव व्याचष्टे—

इहपरलोगनिमित्तं, अत्रि तित्थकरत्तचरिपदेहत्तं ।

सव्वत्येसु जगवता, अणिदाणत्तं पसत्यं तु ॥

इहलोकनिमित्तमिहैव मनुष्यलोके अस्य तपसः प्रभावेण

चक्रवर्त्यादिजोगानहं प्राप्नुयामिहैव भावविपुलान् भोगानासा-
द्वयमिति रूपं, परलोकनिमित्तं मनुष्यापेक्षया देवभवादिकः पर-
लोकस्तत्र महाद्विकम्-इन्द्रसामानिकादिरहं भूयासमित्यादिरूपं
सर्वमपि निदानं प्रतिपिद्धम् । किं बहुना-तीर्थकरत्वेन आर्हन्त्येन
युक्तं चरमदेहत्वं मे प्रवातरे भूयादित्येतदपि नाशंसनीयम् । कुत-
इत्याह-सर्वार्थेषु अप्यैहिकामुष्मिकेषु प्रयोजनेषु अभिष्वङ्गवि-
षयेषु भगवता अनिदानत्वमेव प्रशस्तं श्लाघितम् । तुशब्द एव-
कार्थः, स च यथास्थानं योजितः । व्याख्याताः वरुपि
परिमन्थवः ।

द्वितीयपदमाह-

विद्यपदं गेलन्ने, अरुणे चैव तह य ओमम्मि ।

मोत्तूणं चरिमपदं, णायव्वं ज जहिं कमती ॥

द्वितीयपदं ग्लानत्वे अध्वनि तथा अवमे च भवति, तच्च चरम-
पदं निदानकरणरूपं मुक्त्वा ज्ञातव्यम् । तत्र द्वितीयपदं न जवती-
त्यर्थः । शेषेषु तु कौकुचिकादिषु यद्यत्र क्रमते तत्तत्राचता-
रणीयम् ।

एतदेव भावयति-

कमिवेयणमवतंसे, गुदपागऽरिसा जगंदलं वा वि ।

गुदकील सकरा वा, ण तरति वद्धासणे होउं ॥

कटीवेदना कस्यापि दुःसहा, अवतंसो वा पुरुषव्याधिनामको
रोगो भवेत्, एवं गुदायाः पाकोऽर्शासि भगन्दरं गुदकीलको
भवेत्, शर्करा छद्ममूत्रको रोगः, स च कस्यापि भवेत्ततो न श-
क्नोति बद्धासनं भवितुं स्थातुम् एवंविधे ग्लानत्वे अजीर्णं
परिस्पन्दनादिकं स्थानकौकुचिकत्वमपि कुर्यात् ।

उव्वत्तेति गिलानं, ओसहकजे व पत्थरे बुज्जति ।

वेवति य खित्तवित्तो, वित्तियपदं होति दोसुं तु ॥

ग्लानमुद्धतयति एकस्मात्पार्श्वतो द्वितीयस्मिन् पार्श्वे करो-
ति, औषधकार्ये वा औषधदानहेतोस्तमेव ग्लानमन्यत्र संक्राम्य
नृयस्तत्रैव स्थापयति, यस्तु क्षिप्तचित्तः स परवशतया प्रस्तारा-
न् पाषाणान् क्षिपति, वेपते वा, चशब्दात् सेण्डितमुखबादिना-
दिकं प्रकरोति । एतत् द्वितीयपदं यथाक्रमं द्वयोरपि शरीरजा-
षाकौकुचिकयोर्भवति । वृ० ६ उ० ।

कौकुच्य-न० । कुकुचो जरुचेष्टस्तस्य भावः कौकुच्यम् । वृ०
१ उ० । परेषां हास्यजनके बहुविधनेत्रसंकोचादिविक्रियागर्भे
भाणानामिव चेष्टिते, ध० २० । उपा० । ध० ।

अथ कौकुच्यद्वारमाह-

जूनयणवयणदंसण-वेदेहि करपादकन्नमाईहि ।

तं तं करइ जह ह-स्तए परो अत्तणा अहसं ॥

वाया कोकुडओ पुण, तं जंपइ जेण हसए अओ ।

नाणाविहजीवरुतं, कुव्वइ मुहत्तूरए चैव ॥

कुकुचो भण्डचेष्टः, तस्य भावः कौकुच्यं, तद्विद्यते यस्य सः
कौकुच्यवान् । स च द्वेधा-कायेन, वाचा । तत्र भ्रनयनदशनच-
दैः करचरणकर्णादिभिश्च देहावयवैस्तां तां चेष्टामात्मना
अहसन्नेव करोति यथा परो हसति, एष कायकौकुच्यवानुच्य-
ते । वाचा कौकुच्यवान् पुनस्तत्किमपि परिहासप्रधानं वचनं ज-
हति येनान्यो हसति, नानाविधानां वा मयूरमार्जारकोकिला-

दीनां जीवानां रुतानि कृजितानि मुखतूर्याणि वा मुखेनाऽऽतो-
द्यवादनलक्षणानि तथा करोति यथा परस्य हास्यमायाति ।
वृ० १ उ० । ध० ।

कौकुच्य-न० । कुरिति कुत्सायां निपातः, निपातानामान-
न्यात् । कुत्सितं कुचति जूनयनोष्ठनासाकरचरणवदनविका-
दैः संकुचतीति कुकुचः, तस्य भावः कौकुच्यम् । अनेकप्रकारे
भाणानामिव विक्रियाकरणे, अथवा कुत्सितः कुचः कुकुचः सं-
कोचादिक्रियावान्, तस्य भावः कौकुच्यम् । प्रव० ६ द्वार ।
संकोचादिक्रियायाम्, एतद्धि प्रमादाचरितविरतेः द्वितीयोऽ-
तिचारः । अत्र च श्रावकस्य न तादृशं वक्तुं चेष्टितुं वा कल्पते
येनान्ये परिहसन्ति, आत्मनश्च लाघवं जवति, प्रमादात्तथाचर-
णे चातिचार इति द्वितीयः । ध० २ अधि० । आ० । एवं गत्या
गन्तुं स्थानेन वा स्थातुमिति । पञ्चा० १ विव० । “ पत्थ सा-
माथारी-तारिसगाणि भासिउं न कप्पति जारिसेहिं लोगस्स
हासो उप्पज्जइ, एवं गतिए द्वाणेण वा गइओ सि ” । भाव० ६
अ० । पं० व० । आ० चू० । प्रज्ञा० ।

कुक्कुड-कुक्कुट-पुं० स्त्री० । कुक-संप० क्विप् । कुका आदानेन
कुटतीति कुटः, कः वाच० । ताम्रचूरे, ज्ञा० १ भू० १ अ० । प्रश्न० ।
औ० । जी० । उपा० । अनु० । “ कुकुडो रिसभं सरं ” स्था० ७
ठा० । स च लोमपक्षिविशेषः । जी० १ प्रति० । आ० क० । विपा० ।
(तस्य पारिणामिकी बुद्धिरिति ‘ बुद्धि ’ शब्दे उदाहरिष्यते)
चतुरिन्द्रियजीवविशेषे, जी० १ प्रति० । उक्त० । प्रज्ञा० ।
आ० म० । स्त्रीयां जातित्वात् ङीप् । तृणोल्कायां, कुक्कुभस्त्रे
च । बाह्यकणे स्फुलिङ्गे, स्वार्थे कः । तत्रार्थेषु, निषादजाते
शूद्रपुत्रे च । वाच० । विद्यादिना हस्तप्रयोगलक्षणे, “ मोणेण
जं च गहियं, तु कुक्कुमं उज्जयगंतिअविरुद्धं ” । ध्य० १ उ० ।

कुक्कुडकरण कुक्कुटकरण-न० । कुक्कुटानुद्दिश्य यत्र किञ्चित्
क्रियते तथा यत्र स्थाप्यते तादृशे स्थाने, आचा० २ भू०
१० अ० ।

कुक्कुडपोय-कुक्कुटपोत-पुं० । कुक्कुटचेल्लके, दश० ८ अ० । कुक्कुट-
किम्भे, भ० ८ धा० ८ उ० ।

कुक्कुडमंसय-कुक्कुटमांसक-न० । वीजपूरकटाहे, कुक्कुटपलले चा
“ मज्जारकरुप कुक्कुडमंसए तमाहराहि ” भ० १५ श० १ उ० ।
स्था० ।

कुक्कुडय-कुक्कुटक-न० । खुङ्खणके, “ अदु अजणि अलंकारं, कुक्कु-
डयं मे पयच्छाहि ” [कुक्कुडयं ति] खुङ्खणकं मे मम प्रयच्छ
येनाहं सर्वालङ्कारभूषिता घीणाविनोदेन जघन्तं विनोदया-
मि । सूत्र० १ भू० ४ अ० २ उ० ।

कुक्कुडलक्षवण-कुक्कुटलक्षण-न० । कुक्कुटस्त्वृजतनुरुहाङ्गुलि-
स्ताम्रवक्रनखचूलिकः सित इत्यादिके सर्वात्रिशे कलाजैदे, जं०
२ वक्र० । ज्ञा० । औ० । स० ।

कुक्कुडसंज्ञेअगामपउरा-कुक्कुटषाण्डेयग्रामपचुरा-स्त्री० । कुक्कु-
टाः ताम्रचूराः पश्येयाः पश्यपुत्रकाः षण्णा एव तेषां ग्रामाः समू-
हास्ते प्रचुराः प्रभूता यस्यां सा तथा । कुक्कुटषण्डपुत्रकयुक्तायां
पुर्याम, औ० । कुक्कुटषण्डेया ग्रामाः सर्वासु दिक्कु बिदिकु च
प्रचुरा यस्याः सा कुक्कुटषण्डेयग्रामप्रचुरा । रा० । “ पमुइ-

यजणजणवयः, कुक्कुडसंज्ञाग्रामपत्रा य । उच्छृजवसालि-
कलिया॥” कुक्कुटस्थनेन लोकप्रमुदितत्वं व्य-
क्तीकृतम् । प्रमुदितो हि लोकः क्रीडास्यै कुक्कुटान् पोषयति,
पण्डाश्च करोति । औ० ।

कुक्कुडिअंरुपमाणमेत-कुक्कुट्यएरुप्रमाणमात्र-पुं० । कुक्कु-
ट्यएरुकस्य यत्प्रमाणं मानं तत्परिमाणं मानं येषां ते तथा ।
अथवा कुटीव कुटीरकमिव जीवस्याश्रयत्वात् कुटी शरीरं, कु-
त्सिता अशुचिप्रायत्वात् कुटी कुकुटी, तस्या अण्डकमिवा-
एरुमुदरपूरकत्वादाहारः कुक्कुट्यएरुकं, तस्य प्रमाणतो मा-
त्रा द्वात्रिंशत्तमांशरूपा येषां ते तथा कुक्कुट्यएरुकप्रमाणमा-
त्राः । कुक्कुट्यएरुप्रमितेषु कवलेषु, “ परं वत्तीसाए कुक्कु-
डिअंरुगणमाणमेत्ताणं कवलाणं आहारमाहारेइ ” भ० ७
श० १ उ० । (‘अप्पाहार’ आदिशब्देषु व्याख्या) कव-
लानां च प्रमाणं कुक्कुट्यएरुम् । कुकुटी च द्विधा-ऊच्यकुकु-
टी, भावकुकुटी च । द्रव्यकुक्कुट्यपि द्विधा-उदरकुकुटी, गलकु-
कुटी च । तत्र साधोऽदरं यावन्मात्रेणाहारेण न न्यूनं नाप्या-
भातं भवति स आहार उदरकुकुटी, उदरपूरक आहारः कुकु-
टीव उदरकुकुटीति, मध्यमपदलोपिसमासाश्रयणात् । तस्य द्वा-
त्रिंशत्तमो जागोऽएरुकं, तत्प्रमाणं कवलं स्यात् । तथा गलः
कुकुटीव गलकुकुटी, गल एव कुकुटीत्यर्थः । तस्यान्तरालम-
ण्डकम् । किमुक्तं जवति ? अविहृतस्यास्य पुंसो गलान्तराले
यः कवलोऽविलग्नः प्रविशति तावत्प्रमाणं कवलमश्रीयत् ।
अथवा शरीरमेव कुक्कुटी, तस्मिन्मण्डकं, तत्राक्षिकपोलक-
एठादिविकृतिमनापाद्य यः कवलो मुखे प्रविशति तत्प्रमाणम् ।
अथवा कुक्कुटी पक्षिणी, तस्या अण्डकं प्रमाणं कवलस्य ।
जावकुक्कुटी-येन आहारेण लुक्तेन न न्यूनं नाप्याभातमुदरं ज-
वति, धृतिं च समुद्वहति, ज्ञानदर्शनचारिणां च वृद्धिरूप-
जायते तावत्प्रमाण आहारो भावकुक्कुटी । अत्र जावस्य प्रा-
धान्यविवक्षणादेष प्राक् ऊच्यकुक्कुट्यपि उक्त इह जावकु-
क्कुटी उक्तः । तस्य द्वात्रिंशत्तमो भागोऽण्डकप्रमाणं भ-
क्तकस्य । पि० । ग० ।

कुक्कुडी-कुकुटी-स्त्री० । कुक्कुटपक्षिण्याम्, कुक्कुट्यण्डशब्दो-
क्तकुक्कुटीशब्दार्थे च । पि० । व्य० ।

कुक्कुडीपायपसार-कुक्कुटीपादप्रसार-पुं० । यथा कुक्कुटी
पादौ आकाशे प्रथमं प्रसारयति एवं साधुनाऽपि आकाशे पा-
दौ प्रथमं शङ्कुवता प्रसारणीयाविति विधिना पादप्रसारणे,
औ० । (‘पक्षिक्रमण’ शब्दे तदतिचारप्रतिक्रमणम्)

कुक्कुमेसर-कुक्कुटेश्वर-पुं० । चारणेऽश्वरराजकारितजिमप्रासाद-
विभूषिते तीर्थभेदे, ती० । “पुर्व्विपाससामी उउमःपो रायसिरीए
काउस्सगो तिओ, तत्थ वाहकेलीए जंतस्स ईसररषो चारण-
जमुणनामा बंमी भयवंतं पिच्छिरुण गुणकित्तणं करेइ-उस्स-
गो ठियो आससेणनिवपुत्तो जिणु स्ति । तं सोउं राया
गयाओ उत्तरिस्ता पहुं पासंतो मुच्छिओ । पत्तवेयणो य पुट्ठो
मंतिणा पुव्वजवे कहेइ-जहाऽहं चारुदत्तो होकण पुव्वजम्मे वसं-
तपुरे पुरोहिअपुत्तो दत्तो आसि, कुठाइरोगपोडिओ अ गंगाए
निवमंतो चारणरिसिणा बोदिओ, अहिंसाई पंच वए पालेमि,
इदिए अ सासेमि, कसाए य जिणेमि, अस्सया चेइयइरमागओ

जिणपडिमं पणमंतो दिओ पुक्खलिसावपणं । तेण पुट्ठो गुण-
सागरमुणी-जयवं ! एयस्स चेयागमणे दोसो, न वा ? । मुणिणा
भणियं-दुरओ देवं पणमंतस्स को दोसो ? , अज्ज वि एसो कुक्कु-
मो जविस्सइ स्ति । तं सोऊण खेयं कुणंतो पुणरवि गुरुणा सं-
वोहिओऽहं-तुमं जाईसरो अणसणे मरिउं रायसरीरं ईस-
रो नाम राया होदिसि स्ति । तओऽहं तुट्ठो तं सव्वं अणुभ-
वित्ता कमेण राया जायाओ, पहुं पिक्खिअ जायं मे जाइ-
सरणं ति । एवं मंतिस्स कहिस्ता जगवंतं पणमिअ तत्थ संगी-
अं कारेइ । पडुमिअन्नत्थ विहरिए तत्थ रप्पा पोसाओ का-
रिओ, बिंबं च पइछाविअं, कुक्कुडचारणईसररप्पा कारियं
ति कुक्कुमेसरनाम तित्थं रुदं । सो य राया कमेण खीणक-
म्मो सिज्जिहस्ति । एसो कुक्कुमेसरस्स उत्पत्ती । ती० १६
कटप । कुक्कुटेश्वरं विश्वगजः । ती० ४५ कटप ।

कुक्कु-कुक्कु-पुं० । बोक्ते किप् कुरति शब्दायते ‘कुर’ शब्दे
कर्म० । स्वनामख्याते पशौ, वाच० । शुनि, आचा० १ शु० ८
अ० ३ उ० । “कुक्कु रे कुक्कु रेति ततो ते कुक्कु रासंति” । आ० म०
दि० । स्त्रियां जातित्वात् ङीप् । ग्रन्थिपर्णवृक्षे, न० । वाच० ।

कुक्कुस-कुक्कुस-पुं० । कुक्कु, कणिककुक्कु, कणिकाभिर्मिश्राः
कुक्कुसा इत्यर्थः । आचा० २ शु० १ अ० ८ उ० । “.....,
सोरठ पिठ कुक्कुसए य । उक्किट्टमसंसठं, संसठे चेव बोधव्वे॥”
दश० ५ अ० ।

कुक्कु (चि)-कुक्कु-पुं० । कुक् कसि “ गोऽद्यादौ ” । ८ ।
२ । १७ । इति संयुक्तस्य ङः । आपौ तु न । प्रा० २ पाद ।
जठरदेशे, तं० । उदरदेशविशेषे, औ० । स्या० । द्विहस्तप्रमाणे
भेदे, न० । “अम्यालीसं अंगुलाई कुक्कु” जं० २ वक्क० । “दो
रयणिओ कुक्कु” रत्निद्वयं कुक्कु । कुक्कु भवः अण कौक्कुः । उद-
रभवे, अनु० । मध्यजवे च । त्रि० । स्त्रियां ङीप् । कुक्कुदेशे
भवः “ धूमादिज्यश्च ” । ४ । २ । १२ए । इति बुक् । कौक्कु-
मध्यदेशजवे, त्रि० । वाच० ।

कुक्कु (चि) किमि-कुक्कुभि-पुं० । कुक्कुप्रदेशोत्पन्ने द्वी-
न्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

कुक्कु (चि) पूर-कुक्कु-पुं० । उदरपूतौ, “ आगासकु-
च्छिपूरो, उमादपक्षिसेहियमि जो कावो । ” व्य० ४ उ० ।

कुक्कु (चि) वेयणा-कुक्कुवेदना-स्त्री० । कुक्कुः शृङ्गादिवे-
दनाकूपे, उक्त० १ अ० । रोगातङ्कभेदे, जी० ३ प्रति० ।

कुक्कु (चि) संज्यू-कुक्कुसंज्यू-त्रि० । अपत्ये, “ गियग-
कुक्कुसंज्यूइ” निजापत्यरूपाणीत्यर्थः । विपा० १ शु० ७ अ० ।

कुक्कु (चि) संबल-कुक्कुसंबल-त्रि० । कुक्कुवेव बहिः सं-
चयाभावाज्जठर एव संबलं पाथेयं यत्रासौ कुक्कुसंबलः । सं-
निधिहीने, “अपयमाणस्स जिक्खावित्तिस्स कुक्कुसंबल-
स्स निरागिसरणस्स” पा० । वृत्तिमात्रपाथेयं, ध० ३ अधि० ।

कुक्कु (चि) मूल-कुक्कुमूल-न० । पुं० । कुक्कु मूलः ।

“ प्रकुप्यति यदा कुक्कु, वह्निमाक्रम्य मारुतः ।

तदाऽस्य भोजनं घृत्तं, सोपष्टम्भं न पच्यते ॥१॥

उच्छ्वसित्यामशकृता, शूलनाऽऽहत्यते मुहुः ।

नैवाशने न शयने, तिष्ठन् लभते सुखम् ॥ २ ॥

कुक्खिशूल इतिस्थातो, घातादामसमुद्भवः ॥

इति शुश्रुतोक्ते शूलरोगभेदे, वाच० । विपा० १ श्रु० १ अ० ।
उपा० । जी० । ज्ञा० ।

कुक्खि (च्छि) द्वार-कुक्खिधार-पुं० । यानपात्रव्यापारविशेष-
योगिनि, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । नौपार्श्वनियुक्तिके, ज्ञा० १
श्रु० ८ अ० ।

कुखग-कुखगति-स्त्री० । अप्रशस्तविद्यायोगतौ, कर्म० २ कर्म० ।

कुगह-कुग्रह-पुं० । कुत्सितो ग्रहः कुग्रहः । दर्श० । स्वाभिप्राये-
ण दुष्टाभिनिवेशे, “कुगहविवज्जियाणं, अणिदणीयाण परिण-
यवयाणं ।” जी० १ प्रति० ।

कुगहविरह-कुग्रहविरह-पुं० । शास्त्रीयाभिनिवेशत्यागे, पञ्चा०
३ विव० । असदभिनिवेशवियोगे, ध्व० ३ अधि० ।

कुगाहिय-कुग्राहित-त्रि० । कुत्सितं ग्राहिते, दर्श० ।

कुचर-कुचर-त्रि० । कुत्सितं चरन्तीति कुचराः । चौरपारदारि-
कादिषु, आचा० १ श्रु० ८ अ० २ उ० ।

कुचिइयगह-कुचितिकाग्रह-पुं० । कौटिल्यावेशे, यो० वि० ।

आस्थितं चैतदाचार्यै-स्त्याज्ये कुचितिकाग्रहे ।

शास्त्रानुसारिणस्त-कान्नामनेदानुप्रगृहात् ॥ २४ ॥

(आस्थितं चेति) एतच्च कालातीतमतमाचार्यैः श्रीहरि-
भद्रसुरिभिरास्थितमङ्गीकृतं कुचितिकाग्रहे कौटिल्यावेशे त्या-
ज्ये परिहार्ये, कुचितिकात्यागार्थमित्यर्थः । शास्त्रानुसारिणस्त-
कां दर्शयित्वा सत्यामिति गम्यम, नामभेदस्य संज्ञाविशेषस्यानु-
प्रगृहादनभिवेशात्, तत्त्वार्थसिद्धौ नाममात्रकलेशो हि योगप्रति-
पत्तिरिति न तु धर्मवादेन विशेषविमर्शोऽपीति भावः । तदिदमुक्तम्-

“साधु चैतद्यतो नीत्या, शास्त्रमत्र प्रवर्तकम् ।

तथाऽभिधानभेदानु, जेदः कुचितिकाग्रहः ॥ १ ॥

विपश्चितां न युक्तोऽय-मैदम्पर्यप्रिया हि ते ।

यथोक्तास्तत्पुनश्चारु, इन्तात्रापि निरूप्यताम् ॥ २ ॥

उभयोः परिणामित्वं, तथाऽभ्युपगमाद् ध्रुवम् ।

अनुग्रहात् प्रवृत्तेश्च, तथाऽद्धाभेदतः स्थितम् ॥ ३ ॥

आत्मनां तत्त्वज्ञावत्वे, प्रधानस्याऽपि संस्थिते ।

ईश्वरस्याऽपि सन्त्यायात्, विशेषोऽधिकृतो ज्ञेयः ॥ ४ ॥

ज्ञा० १६ ज्ञा० । यो० वि० ।

कुचेल-कुचैल-त्रि० । कुत्सितं चेलं वस्त्रमस्य । कुत्सितवस्त्रधरे,
वाच० । जीर्णवस्त्रपरिधाने, वृ० १ उ० । “दुहर्जीविणो कुचे-
ला, कुविति व चोरा चंडालमुच्छिवा ” अनु० । कुचा संकुचा
इत्या यस्याः । १ त० । विद्वक्पण्यां पाठायाम्, स्त्री० । “विद्वैरा-
दिभ्यश्च ” । ४ । १ । ४१ । इति ङीष् । वृक्के, स्त्री० । वाच० ।

कुच्च-कूर्चक-पुं० । न० । कूर्चे स्वाथं कः । कूर्चशब्दार्थे, वाच० ।
तृणभेदे, येन कूर्चकाः क्रियन्ते । आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

अस्त्यर्थे इति कूर्चे किन् । सूच्यप्राकारयुक्ते, त्रि० पञ्चगव्ये, वाच० ।

कुचिय-कूर्चिक-पुं० । कूर्चधरे, वृ० १ उ० ।

कुच्छ-कुत्स-पुं० । कुत्सयते संसारम् । कुत्स-अच् । ऋषिभेदे, त-

स्यापत्यम् ऋष्यण कौत्सः । तदपत्ये, पुं० । स्त्री० । बहुषु तस्य
“अत्रिभृगुकुत्सः” । १४।६५ । इति पा० लुक् कुत्साः । तदपत्येषु,
कु-वा-स० । “पृषोदरादीनि यथापदिष्टम् ” । ६ । ३ । १०६ ।
कुर्वति, त्रि० । वाच० । “थेरस्स एं अज्जसिवज्जूं थेरं अं-
तेवासी कुच्छसगोत्ते” कल्प० ८ कृष्ण ।

कुच्छकुसिइया-कुत्सकुशिकिका-स्त्री० । कुत्सानां कुशिकानां
च मैथुनम् “द्वन्द्वाद् वुन वैरमैथुनिकयोः ” ॥ ४ । ३ । १२५ ॥
पाणि० । कुत्सगोत्राणां कुशिकगोत्राणां च स्त्रीपुंसां मै-
थुने, वाच० । “थेरस्स एं अज्जसिवज्जूं थेरं अंतेवासी
कुच्छसगोत्ते ” । कल्प० ८ कृष्ण ।

कुच्छग-कुत्सक-पुं० । वनस्पतिविशेषे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

कुच्छण-कुत्सन-न० । कुत्स जावे ल्युट् । निन्दने, कुत्सयतेऽनेन
करणे ल्युट् । निन्दासाधनद्रव्ये, उपचारात्तद्युक्ते, त्रि० । वाच० ।

कोथन-न० । प्रतिज्वने, वृ० १ उ० । अङ्गुल्यन्तराणां को-
थे, व्य० ४ उ० ।

कुच्छणिज्ज-कुत्सनीय-त्रि० । जुगुप्सास्पदे स्थाने, वृ० १ उ० ।

कुच्छल्ल-वेशी-वृत्तविवरार्थे, दे० ना० २ वर्ग ।

कुच्छा-कुत्सा-स्त्री० । कुत्स-अ-भावे । निन्दायाम्, वाच० ।
आव० । जुगुप्सायाम्, विशेष० । कर्म० ।

कुच्छिय-कुत्सित-न० । कुत्स-कर्मणि कः । कुष्टनामौषधौ, जावे
कः । निन्दायाम् न० । कर्मणि के निन्दिते, त्रि० वाच० । निन्दे,
पञ्चा० ७ विव० । असारं, विशेष० ।

कुच्छेअअ-कौत्सेयक-पुं० । कुक्कौ यक्कोऽसिः । ढकञ् । “छेऽ-
द्व्यादौ । ८ । २ । १७ । इति कस्थाने ङः । कुक्षिप्रदेशे बद्धे तद्व-
चारे, वाच० । प्रा० २ पाद ।

कुज-कुज-पुं० । कौ पृथिव्यां जायते जन ङः । मङ्गले, वाच० ।
वृक्षे च । “कुजगुम्मा ” । जं० २ वक्र० ।

कुजय-कुजय-पुं० । कुत्सितो जयोऽस्येति कुजयः । घृतकारे, मह-
तोऽपि घृतजयस्य सङ्गिर्निन्दितत्वादनर्थहेतुत्वाच्च कुत्सितत्व-
मिति । सूत्र० । “कुजए अपराजिए जहो अक्खेहि कुसलेहि
दीवियं ” सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

कुज्ज-कुब्ज-पुं० । ईषत् उज्जमार्जवं यत्र शक० । अपामार्गे,
खड्गे, हृदयपृष्ठरोगे, पुं० । “हृदयं यदि वा पृष्ठ-मुज्जतं क्रमशः स-
रुक् । रुद्धो वायुर्यदा कुर्यात्तदा तं कुब्जमादिशेत्” ॥ इति तल्ल-
क्षणम् । तद्युक्ते, त्रि० । वाच० । पृष्ठार्धे कुब्जयोगात् कुब्जत्वयुक्ते,
“गर्भे वातप्रकोपेण, दोहदे वाऽपमानिते । भवेत्कुब्जः कुणिः
पटुः-सूको मन्मन एव वा” ॥ प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार ।

कुज्जग-कुब्जक-पुं० । कौ कुब्ज एषु शक० । अतिपुराभिपुष्पे
वृक्षभेदे, वाच० । शतपत्रिकाविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । प्रज्ञा० ।

कुज्जा-कुब्जा-स्त्री० । कंसजवनस्थे सैरन्ध्रीभेदे, पादाभ्यामाक-
स्य धीकृष्णः सुरूपां चकार । वाच० । कुब्जरोगरुणायां यो-
षिति, विशेष० (कुब्जायाः पतद्गृध्रादिभिरप्याः क्षेत्रानुयोगे कथान-
कम् ‘मणयुगो’ शब्दे प्रथमजागे २८५ पृष्ठ उक्तम्) ।

कुजिया-कुजिका-स्त्री० । अष्टवर्षायां कन्यायाम्, वाच० ।
वक्रजङ्घायाम्, रा० ।

कुज्झत-क्रुध्यत्-त्रि० । क्रुध इयन् शतृ “ युधुधुधुधुक्रुध-
सिधनुहां उभः ” । ८ । १२७ । इत्यन्त्यस्य उभः । कुप्यति, प्रा०
४ पाद ।

कुट्ट-कुट्ट-पुं० । कुट्टनात्कुट्टः । घटे, सूत्र० २ भु० ७ अ० ।

कुट्टण-कुट्टन-न० । कुट्ट-व्युद् । खदिरादेरिव वेदविशेषकरणे,
औ० । आचा० । महतीकच्छपीचित्रवीणानां वादने, “ कुट्टि-
ज्जंतीणं कच्छभीणं चित्तवीणाणं ” रा० ।

कुट्टणा-कुट्टना-स्त्री० । जातिजरामरणरोगशोककृतायां शरीरपी-
डायाम्, सूत्र० १ भु० १२ अ० ।

कुट्टणी-कुट्टनी-स्त्री० । कुट्ट-व्युद् डीप् । परपुरुषेण सह पर-
स्त्रियाः समागमकारिण्यां स्त्रियाम्, णिनि कुट्टिन्यव्यत्र । वा-
च० । कुट्टयतीति कुट्टनी । कण्डनकारिण्याम्, वृ० १ उ० ।

कुट्टितिया-कुट्टयन्तिका-स्त्री० । तिलादीनां चूर्णनकायाम्, ज्ञा०
१ भु० ७ अ० ।

कुट्टिजमाण-कुट्टयमान-त्रि० । उदूखलादिषु कुट्टयमाने, जं० १
वक्त० । रा० ।

कुट्टिम-कुट्टिम-पुं० । न० । “ अर्द्धर्चाः पुंसि च ” । २ । ४ । ३१ । इति
(पाणि०) पुंनपुंसकत्वम् । कुट्ट-ज्ञात्रे घञ् तेन निर्वृत्त इमप् । सु-
धाक्षितचूतले, वाच० । मणिभूमिकायाम्, भ० ८ श० ६
उ० । कुट्टारे, स्वरूपगृहे, दामिन्ववृक्षे, वरुभूमिभागे, सौध-
प्रदेशभेदे, वाच० ।

कुट्टिमतल-कुट्टिमतल-न० । मणिभूमिकायाम्, औ० । बद्धजू-
मितले, जी० ३ प्रति० । रा० ।

कुट्टिय-कुट्टित-त्रि० । कुट्ट कः । वेदिते, खण्डीकृते, वाच० ।
“ कुट्टिओ फाडिओ भिहो, ” उक्त० १ ए अ० । रजःकुट्टेन
पतितच्छिद्रे, वृ० १ उ० ।

कुट्टयित्वा-अध्य० । उदूखलादौ तिलादिकामिव कण्डयित्वे-
त्यर्थः “ कुट्टियकुट्टियाचणं वा पक्खिखेज्जा ” ज० १४ श० ८ उ० ।
कुट्टाओ-देशी-चर्मकारे, दे० ना० २ वर्ग ।

कुट्ट-कुट्ट-पुं० । न० । कुष्णाति रोगम् कुप कयन् । गन्धिकदृष्टवि-
क्रेय वस्तु- (गन्धद्रव्य) विशेषे, विशेष० । ज्ञा० । आ० म० ।
ल० प्र० । उत्पलकुष्ठे, सूत्र० १ भु० ४ अ० २ उ० । “ उक्तं पु-
ष्करमूलं तु, पुष्करं पुष्करं च तत् । पद्मपत्रं च काश्मीरं, कुष्ठभेद-
मिमं जगुः ॥ ” वाच० । रोगविशेषे च । व्य० ६ उ० । पिं० ।

कुट्टा-कुट्टा-स्त्री० । चिडिचिनिकायाम्, वृ० १ उ० । चण्डायाम्,
दे० ना० २ वर्ग ।

कुट्टाणामणकुमेज्जाकुभोयण-कुस्थानाशनकुशय्याकुभोजन-
त्रि० । कुस्थानाशनकुशय्याश्च ते कुभोजनाश्चेति समासः । प्रश्न०
३ आश्र० द्वार । कुत्सिताश्रयविष्टरदुःशयनदुर्भोजनेषु, ज० ७
श० ६ उ० ।

कुट्ट-कुट्ट-पुं० । कुट्ट-कः । कोटे, शिवाकुटे, वृक्षे, पर्वते, कलशे,
पुं० । न० । वाच० । घटे, कुट्टा द्वित्रा-नवा जीर्णाश्च । तेऽप्यभाषित-

जावितः इति कुट्टदृष्टान्तेन शिष्यप्ररूपणा । वृ० १ उ० । आ०
क० । न० । विशेष० । को० । नि० । आ० चू० । समजि-
कदनयमते घटपर्यायस्याऽपि कुट्टशब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तं भि-
न्नमेव । कुट्ट कौटिल्ये, कुट्टनात्कुट्टः । अत्र पृथुवृध्नादरादिकम्बु-
ग्रीवाद्याकारकौटिल्यं कुट्टशब्दवाच्यम् । आ० म० द्वि० । आ०
चू० । स्था० विशेष० ।

कुर्मंग-कुट्टङ्ग-पुं० । कुर्मङ्गभूमिः दृश्यते आच्छाद्यतेऽनेन । ‘ ट-
कि ’ आच्छादने करणे घञ् । ६ त० । गृहाच्छादने तृणादौ,
वंशजालिकायाम्, वृ० १ उ० । वंशादिगहने, ज्ञा० १ भु० १८
अ० । वृक्षगहने, वृ० ३ उ० । गह्वरे, आंघ्र्ये । “ ततो वंसी-
कुर्मंगोत्तं बूढो ” आ० म० द्वि० ।

कुर्मङ्ग-कुदण्म-पुं० । बन्धनविशेषे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

कुर्मङ्ग-कुदण्मक-न० । काष्ठमये प्रान्ते रज्जुपाशे, प्रश्न० ३ आ-
श्र० द्वार ।

कुर्मङ्गि-कुदण्मि-त्रि० । कुदण्मोऽसम्यङ्निग्रहस्तेन निर्वृत्तं
छव्यं कुदण्मिमम् । कुदण्मेन निर्वृत्ते छव्ये, विपा० १ भु० ३ अ० ।

कुरग-कुट्टक-पुं० । घटे, आ० म० प्र० । छव्ये, पृथुवृध्नाद्या-
कार उदकाद्याकारकमे कुट्टकाख्ये शब्दस्य घटादेरभिनिवेशः ।
सूत्र० १ भु० १२ अ० ।

कुरनी-कुट्टभी-स्त्री० । लघुपताकायाम्, “ कुरभीसहस्सप-
रिमरियाजिरामो इदज्जओ ” कुरमिति लघुपताकाः संभा-
व्यते । स० ३४ सम० ।

कुरमुह-कुट्टमुख-न० । घटकण्टके, वृ० १ उ० । “ कुरमुहाओ
घेप्पंति ” नि० चू० १ उ० ।

कुरय-कुट्टच-पुं० । कुट्ट-इव चीयते चि० रः । कुट्टजवृत्ते, वाच० ।
कुट्टज-पुं० । कुटे पर्वते जायते जन-रः । वाच० । गिरिमल्लिका-
पर्याये, औ० । वृक्षविशेषे, ज्ञा० १ भु० ९ अ० । प्रज्ञा० । पर्येके-
ष्वस्यान्तर्भावः । प्रज्ञा० १ पद । कुटे घटे जायते । अगस्त्यमुनी,
द्रोणचार्ये च । वाच० ॥

कुरव-कुट्टप-पुं० । कुट्ट-कपन् । मुनौ, गृहसमीपस्थोपवने, पद्मे, न० ।
वाच० । “ चउसेइओ कुरओ चउकुरओ पत्यओ नेउत्थि ” ज्ञा०
१ भु० ७ अ० ।

कुमित्रा-देशी-वृत्तविवरार्थे, दे० ना० २ वर्ग ।

कुमिल-कुटिल-त्रि० । कुट्ट इलच् । वक्त्रे, जं० २ वक्त० । उपा० ।
प्रश्न० । आचा० । स्था० । अतिवक्त्रे, उपा० २ अ० । “ धणु-
कुडलवंकयागारपरिक्खित्ता ” औ० । रा० । आचा० । अनृ-
जौ, आचा० १ भु० १ अ० ३ उ० । “ जिणवरवयणावदिठम-
गेण अकुडिलेण ” औ० । नगरपुष्पे, न० । युगादिभिः कुट्टि-
वमिति मतं ‘ स्मौ न्यौ गौ ’ वृत्तरत्नाकरोक्ते कुन्दोभेदे, सरस्व-
त्याम्, स्त्री० । स्पृक्षानामगन्धद्रव्ये, स्त्री० । वाच० ।

कुमिलञ्जु-कुटिलञ्जु-त्रि० । पुरन्ध्याम्, “ प्रत्यापिबति नो वान्त-
मवशः कुटिलञ्जुवाम् ” । छा० २६ द्वा० ।

कुमिलसुसिणिहदीहसिरय-कुटिलसुस्निग्धदीर्घशिरोज-त्रि० ।
कुटिलाः सुस्निग्धाः दीर्घाः शिरोजा यस्य सः । वक्रचक्रणल-
म्बकेशे, जी० ३ प्रति० ।

कुम्भिलविरुल-कुटिलविरुल-न० । इस्तिशिक्षायाम्, सूत्र० १
श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

कुम्भिलयं-देशी-कुटिले, दे० ना० १ वर्ग ।

कुम्भिलय-कुटीव्रत-त्रि० । कुटीचरेषु, ते च गृहे वर्तमाना व्य-
पगतकोधलोभमोहा अहङ्कारं वर्जयन्तीति । औ० ।

कुम्भी-कुटी-स्त्री० । कुट इन् डीप् । गृहे, कुट्टिन्यां, मुरानामगन्ध-
द्रव्ये च । वाच० । तत्र गृहे “ एगस्स कुंजगारस्स कुडीए साहु-
णो टिया ” आ० म० छि० ।

कुम्भ-कुटुम्ब-पुं० । न० । कुटुम्ब अच् । पोष्यवर्गे, बान्धवे, स-
न्तौ, नामनि, वाच० । स्वजनवर्गे, उत्त० १४ अ० ।

कुम्भय-कुटुम्बक-पुं० । वनस्पतिविशेष, प्रज्ञा० १ पद ।

कुडुवि (ण)-कुटुम्बिन्-त्रि० । कुटुम्ब इनिः । कुटुम्बयुक्ते, गृह-
स्थाश्रमे, कर्पके, त्रि० । वाच० । प्रभूतपरिष्कारलोकपरिवृते
रजोहरणमुख (वस्त्रिका) पोत्तिकादिलिङ्गधारिणि वारक्तकप्र-
तिच्छन्दे, वृ० १ उ० ।

कुम्भेश्वर-कुटुम्बेश्वर-पुं० । अवन्तीस्थे स्वनामख्याते श्रीऋष-
भदेवप्रतिभाभेदे, ती० ।

“ इवेताम्बरेण चारण-मुनिनाऽऽचार्येण वज्रसेनेन ।

शकावतारतीर्थे, श्रीनामयः प्रतिष्ठितो जायात् ॥ १ ॥

कुटुम्बेश्वरनामय-देवस्यानल्पतेजसः ।

कल्पं जल्पामि लेशेन, दृष्ट्वा शासनपट्टिकाम् ” ॥ २ ॥

पूर्वं लाटदेशे मएनभृगुकच्छपुरालङ्कारे शकुनिकाविहारे
स्थिताः श्रीवृद्धवादिसूरयः ‘ येन निर्जयते तेन तस्य शिष्येण
जाव्यमिति ’ प्रतिज्ञां विश्रय वादकरणार्थं दक्षिणपथायातं क-
र्णाटभट्टदिवाकरं निर्जित्य व्रतं ग्राह्यांचक्रिरे । किं संस्कृतं कर्तुं न
जानन्ति श्रीमन्तस्तीर्थङ्करा गणधरा वा यदहंमागधेनास्त्रायमकु-
र्वन् । तदेवं जल्पतस्तव महत् प्रायश्चित्तमापन्नम्, किमेतत्तवाग्रतः
कथ्यते, स्वयमेव जानन्नसि । ततो विमृश्याभिदधेऽसौ-भगवन् !
आश्रीयमाणो द्वादशवार्षिकं पाराश्रितं नाम प्रायश्चित्तं गुप्तमुख-
वस्त्रिकारजोहरणादिलिङ्गः प्रकटितावधूतरूपश्चरिष्यामीति । आ-
वश्यकमुपयुक्त इति गुरुभिरभिहितमाकर्ण्य देशान्तरग्रामनग-
रादिषु पर्यटन् द्वादशे वर्षे श्रीमदुज्जयिन्यां कुटुम्बेश्वरदेवालाये
शेफालिकाकुसुमरञ्जितचोलपट्टालङ्कृतशरीरः समागत्यासां-
चक्रे । ततो देवं कस्मान्न नमसीति लोकैर्जल्प्यमानोऽपि नाज-
ल्पत् । एवं च जनपरम्परया श्रुत्वा सर्वत्राऽनृणीकृतविश्वविश्व-
म्भराङ्कितनिजैकवत्सरः श्रीविक्रमादित्यदेवः समागत्य जल्पयां-
चकार-क्षीरं त्रिविक्रो ! त्रिविक्रो ! किमिति त्वया देवो न नमस्यते ।
ततस्त्वदमवादि वादिना-मया नमस्कृते देवे लिङ्गभेदो भ-
वतामप्रीतये भविष्यति । राज्ञोचे-नवतु क्रियतां नमस्कारः ।
तेनोक्तम्-श्रूयतां तर्हि । ततः पञ्चासनेन चूत्वा द्वात्रिंशत्कादिभि-
र्देवं स्तोतुमुपचक्रमे । तथाहि-

“ स्वयंभुवं भूतसहस्रनेत्र-मनेकमेकाक्षरजावलिङ्गम् ।

अव्यक्तमव्यादृतविश्वलोक-मनादिमध्यान्तमुण्यपापम् ” ॥ १ ॥

इत्यादि प्रथम एव श्लोके प्रासादस्थितात् शिखिशिखाग्रादिव
त्रिङ्गात् धूमवर्तिरुदस्थात् । ततो जैनैश्चनमिदमूचे-अप्रविद्ये-
शाश्वतीशः काबालिरुजोऽयं भगवांस्तृतीयनेत्रानलेन भिक्षुं भस्म-

सात् करिष्यति । ततस्तडितेज इव सतडत्कारं प्रथमं ज्योतिर्नि-
गत्याप्रतिचक्रतोऽप्यमानमिथ्यादृष्टिदेवतामूलालिङ्गं द्विधा । त्रि-
त्वा प्रादुरास पञ्चासनासीनः स्वयंभूर्भगवान् नाभिसूनुः । तदनया
दर्शनप्रभावनया तीर्णः पाराश्रिताम्भोनिधिरिति विमुच्य रक्ता-
म्बराणि प्रकटीकृत्य मुखवस्त्रिकारजोहरणादिलिङ्गानि महारा-
जं धर्माक्षरैराशीर्वाद्यांचक्रे वादीन्द्रः । ततो विनयपुरस्सरं-

“ सुरये सिद्धसेनाय, दूरादुच्छिन्नतपाणये ।

धर्मयान इति प्रोक्ते, ददौ कौटिं नराधिपः ” ॥ १ ॥

ततः प्रभूतं क्रमयित्वा नृपतिः स्तुतिमकार्षीत् । यथा-

“ उद्व्यूढपाराश्रितसिद्धसेन-दिवाकराचार्यकृतप्रतिष्ठः ।

श्रीमान् कुटुम्बेश्वरनाभिसूनु-दैवः शिवायास्तु जिनेश्वरो नः ” ॥ १ ॥

ततो भगवतो भट्टश्रीदिवाकरसुरेर्देशनया संजीविनीचारि-
वरकन्यायितस्वाजाविकभक्षतया विशेषतः सम्यक्त्वमूलां दे-
शविरिति प्रत्यपादि श्रीविक्रमादित्यः । ततश्च गोहृदमण्डले
सांवरुणप्रभृतिग्रामाणामेकनवर्ति, चित्रकूटमण्डले वसामप्रभृ-
तिग्रामाणां चतुरशीर्ति, तथा घुण्टरेसीप्रभृतिग्रामाणां चतुर्विं-
शतिमाहेरुवासकमण्डले ईसरोडाप्रभृतिग्रामाणां पट्पञ्चाशत्
श्रीकुटुम्बेश्वरभृत्पद्मदेवाय शासनेन स्वनिःश्रेयसार्थमदात् । ततः
शासनपट्टिकां श्रीमदुज्जयिन्यां संवत् १ चैत्र सुदि १ गुरुभाद्र०
देशीयमहाक्षपटलिकपरमार्दतह्वेताम्बरोपासकब्राह्मणगौतम-
सुतकात्यायनेन राजाऽलेखयत्, ततः श्रीकुटुम्बेश्वर ऋषदे-
वः प्रकटीभवति । तदिनात् प्रभृति सर्वात्मना मिथ्यात्वोच्छेदेन
सर्वानपि जटाधरादीन् दर्शनिनः इवेताम्बरान् कारयित्वा प-
रिमुक्तमिथ्यादृष्टिदेवगुरुः सकलामप्यवन्तीं जैनमुद्राङ्कितां चका-
र । ततः परितुष्टैः श्रीसिद्धसेनसुरिभिरभिदधौ वसुधाधवः-
“ पुण्ये वाससहस्रे, सयम्भि अहिअम्भि नवनवकालिण ।
होही कुमरनरिंदो, तुह विक्रमराय ! सारिच्छो ” ॥ १ ॥
इत्थं ख्यातिं सर्वजगत्पूज्यतां चोपगतः श्रीकुटुम्बेश्वरो
युगादिदेव इति ।

“ कुटुम्बेश्वरदेवस्य, कल्पमेतं यथाश्रुतम् ।

रुचिरं रचयांचक्रुः, श्रीजिनप्रभसूरयः ” ॥ १ ॥ ती० ४६ कल्प ।

कुम्भजग-कुटुम्भक-पुं० । जलमण्डके, “ कुटुम्बो जलमंभूओ
भरणति ” नि० चू० १ उ० ।

कुम्भकारिय-कुटुम्भकार्य-पुं० । स्वनामख्याते दार्शनिकप-
रिभूते, अने० १ अधि० ।

कुम्भली-कुटिका-स्त्री० । अल्पकुड्याम्, “ एककुम्भ्ली पंचाई रु-
क्षी, तहं पंचहं वि जुअंजुअ बुक्षी । ” प्रा० ४ पाद ।

कुडु-कुड्य-न० । ‘ कुडु ’ कार्कश्ये गत्यत् । कौतेरन्ध्या० ग्यक्, रुगा-
गमश्च इत्युज्ज्वलदत्तः । वाच० । प्राकृते-“ अधो मनयाम् ”
८ । २ । ७८ । इति यलुक । प्रा १ पाद । “ गोणादयः ” । ८ ।
२ । १७४ । इति वा निपातः । प्रा० २ पाद । मृत्पिण्डादिनिर्मिते,
वृ० २ उ० । पाषाणरचिते, उत्त० १६ अ० । खटिकादिरचिते,
उत्त० २ अ० । भित्तिशब्दार्थे, उत्त० २५ अ० । भ० । “ कुडा
सा भासा कुडुं गिहं ” नि० चू० ८ उ० । विलेपने, कौतूहले,
स्वार्थे के निस्तौ, वाच० ।

कुडुंतर-कुड्यान्तर-न० । कुरुधम्ये, “ कुडुंतरपुण्वकीलिअप-
णीय ” । इति कुड्यान्तरं पञ्चमग्रहचर्यविषयः । आब० ४ अ० ।

यत्रान्तरस्थेऽपि कुण्डादौ दम्पत्योः सुरतादिशब्दः भूयते
तत्त्यागः । ध० ३ अधि० । प्रश्न० ।

कुठ--कुठ-पुं० । 'कुठ' छेदने घञर्थे कर्मणि कः । "टो ढः" । ८।१
। १६६ । इति उच्यते ढः । प्रा० १ पाद । वृक्ते, वाच० ।

कुठार--कुठार-पुं० । स्त्री० । कुठ करणे आरन् । "गो ढः" । ८।१
। १६६ । इति उच्यते ढः । प्रा० १ पाद । परशौ, अनु० । स्त्रोत्वे
गौग० ऊीप् । वाच० । परशु-पशु-स्वधितिपर्यायाः । घाच० ।

कुठाल--कुठार-पुं० । स्त्री० । कुठारशब्दोक्तार्थे, अनु० ।

कुण--कु-धा० । करणे 'कुणेः कुणः' । ८।४। ६५। कुणेः कुण इत्या-
देशो घा भवति । "व्यञ्जनादन्ते" । ८।४। २३ए ।
इत्यन्तेकारः । प्रा० ४ पाद । कुणइ, करइ, करोति ।

कुणत--कुर्वत्-त्रि० । विदधति, जी० १ प्रति० ।

कुणक्क--कुणक-पुं० । कुहणवनस्पतिजदे, प्रज्ञा० १ पद । आचा० ।

कुणमाण--कुणवत्-त्रि० । विदधति, "पुढवाइयाणाइवायं
कुणमाणे सवलं" । आच० ४ अ० । आचा० ।

कुणव--कुणव-पुं० । कण--कपन् संप्र० । "पो वः" । ८।१।
२३१ । इति पश्य वः । प्रा० १ पाद । त्यक्तप्राणे, मृतदेहे, शंवे,
पूतिगन्धे, अस्त्रभेदे, वाच० ।

कुणाल--कुणाल-पुं० । श्रेणिकसुतकोणिकसुतोदायिपट्टोदित-
नवनन्दपट्टेऽङ्गुतचन्द्रगुप्तसुतबिन्दुसारसुताऽशोकश्रीसुते, कल्प० ।
यस्य पुत्रः सम्प्रतिनामा परमार्हतोऽभूत् । कल्प० ८ क्षण ।
तस्यान्ध्रीचूतत्वे कथानकं चेदम्--पाटलीपुत्रनामन-
गरे मौर्यवंशसमुद्भवोऽशोकश्रीनाम भूपालः । तस्य चै-
कस्या राज्ञ्याः कुणालनामा तनयः समुत्पन्नः । तस्य
च पुत्रौ उज्जयिनी नगरी नरपतिना प्रदत्ता । ततश्च
सातिरेकाष्टवार्षिके तस्मिन् कुमारे लेखवादेकेनागव्य अशो-
कश्रीराजाय निवेदितम्, यथा-एतावति वयसि वर्त्तते शुभ-
पुत्रः । ततश्चान्तःपुरोपधिष्ठेन भूपतिना स्वदस्तेनैव लिखितः कु-
माराय लेखः । तस्य तत्र चेदमन्वेष्टि-यथेदानीमधीयतां कुमारः ।
तं च लेखमसंवर्तितमेव मुक्त्वा शरीरचिन्तार्थमुत्थितो नरना-
थः । ततश्चैकया राज्ञ्या गृहीत्वा वाचितोऽसौ लेखः । चिन्तितं च
यथा-मामापि विद्यते पुत्रः, केवलं लघुरसौ, महाश्च कुणालः,
ततस्तस्मिन् राज्ययोग्यतां बिभ्रति न मदीयपुत्रस्य राज्याऽऽवा-
सिः, ततस्तथा करोमि यथा कुणालो राज्यस्याऽयोग्यो भवति, अव-
वसरथायम् । इति विचिन्त्य निष्ठीयनार्द्रादृतया दस्तस्थितनय-
नाञ्जनशलाकयाऽकारस्योपरि प्रदत्तो बिन्दुः । जातं च ततो 'अन्धी-
यतां कुमारः' । ततस्तथैव राज्ञ्या मुक्तस्तत्रैव प्रदेशे लेखः । राज्ञापि
कथमपि पुनरवाचित एव संवर्तितोऽसौ । गतश्च कुमारसमीपम् ।
अवधारितश्च केनापि नियोगिना, अप्रकटश्च विरुद्ध इति मत्वा
न वाचितः । कुमारनिर्बन्धे च वाचितः । ततो विज्ञातलेखायैव
प्रोक्तं कुमारेण-मौर्यवंशोद्भवानामस्माकमाज्ञां भुवनेऽपि न
कश्चित् खरुयति, ततः किमहमेव तातस्याज्ञां लक्षयिष्यामि ?,
न भवत्येवैतदित्युक्त्वा तत्क्षण एवाग्नितां लोदशलाकां गृही-
त्वा मुक्तहाहारवे सर्वास्मिन्नपि परिजने निवारयत्यञ्जिते अ-
क्रिणी; जातश्चान्धः । ततो विज्ञातसमस्तैतद्व्यतिकरो राजा
महान्तं खेदं विधाय कुणालस्योज्जयिनीमुत्सार्योचितं किमप्यन्य-

ग्राममात्रं दत्तवान् । तत्र च स्थितेन कुणालकुमारेण शिक्षिता प्रक-
र्षवती गीतकला । पुत्रश्चान्यद् । तस्य समुत्पन्नः । ततस्तच्छाया-
वासिनिमित्तं गतः पाटलीपुत्रं नगरं कुणालः । समात्तिसञ्जाती-
व तन्नगरनिवासी समस्तोऽपि लोकस्तेन गीतकलया । गता
च तत्प्रसिद्धिः । भूपालान्तिकं नीतश्चासौ । तत्र कृतं च यवनि-
कान्तरे तेन गीतमतीवाऽऽक्षिप्तञ्च जगाद् पृथिवीपतिः-याचस्व
भोः ! प्रयच्छामि तव समोदितम् । ततः पठितं कुणालेन-

चंदगुत्तपपुत्तो उ, बिन्दुसारस्स नत्तुओ ।

असोगसिरिणो पुत्तो, अंधो जायइ कागणि ॥ ८६२ ॥

अस्याऽयं भावार्थः-पाटलीपुरनगरे चाणक्यप्रतिष्ठितो मौर्यः
प्रथमं किल चन्द्रगुप्तो राजा बभूव । ततस्तत्पुत्रो बिन्दुसारः
समभूत् । तदनन्तरं तु तत्पुत्रोऽशोकश्रीर्जातः । तस्य चान्धोऽसौ
कुणालः पुत्रः । एवं च सत्यं चन्द्रगुप्तस्य प्रपौत्रः, बिन्दुसारस्य तु
नप्तृकः पौत्रः, अशोकश्रीपतेस्तु पुत्रः, 'काकणि' कृत्रियज्ञापया
राज्यं याचत इति । ततो यवनिकापगमं कारयित्वा किञ्चित्स-
कौतुकेन राज्ञा सविशेषं पृष्टः सर्वमपि स्वव्यतिकरं कुणालः
कथयामास । ततः पृथिवीपतिना पृष्टः-अन्धस्त्वं राज्येन किं क-
रिष्यसि ? तेन प्रोक्तम्-देव ! मम राज्याहः पुत्र वत्पन्नो वर्तते । रा-
ज्ञा प्रोक्तम्-कदा ? । कुणालः प्राह-सम्प्रति । तत् सम्प्रतिरित्येव
तस्य नाम प्रतिष्ठितम् । राज्यं च तस्मै प्रदत्तमिति । तदेवं यथेहा-
कारस्योपयोगेनाप्यधिकेन बिन्दुना कुमारस्य नेत्रापायो जा-
तः तथा सुत्रेऽपि बिन्दुवाद्याधिक्यादर्थान्तरप्राप्त्या सर्वानर्थ-
संभव इति ज्ञावनीयमिति । ८६२ । विशेष० । वृ० । आचार्यजिनदेव-
सत्कजदन्तमित्रस्य भ्रातरि, आच० ४ अ० । ('परिहि' शब्दे कथा)

कुणालणयर--कुणालनगर-न० । उज्जयिन्याम, "आसी कुणा-
लनगरे रायनामेण वेसमणदासो ।" कुणालनगरे उज्जयिन्यामि-
त्यर्थः । संथा० ।

कुणाला--कुणाला-स्त्री० । स्वनामख्यातायां नगर्याम, "काव्यास्थे
नरकावासे, संजायेते स्म नारकौ । कुणालाया विनाशस्य, काव्याद्
वर्षे त्रयोदशे" । आ० क० । आ० म० । ऐरावतीनाम नदी कुणालाया
नगर्याः समीपे जङ्गलप्रमाणेनादूषहति, वृ० ४ उ० । ग० ।
उत्तरस्यां दिशि आर्यजनपदजदे, वृ० १ उ० । यत्र आवस्ती
नगरी । प्रव० २७४ द्वार । स्था० । "तेणं काव्हेण कुणाला ना-
म जणवण होत्था तत्थ णं रुपी णामं राया होत्था" । ज्ञा० १
धु० ८ अ० । स्था० ।

कुणि--कुणि-पुं० । कुण-इन् । तुन्दुवृक्ते, वाच० । गर्जाधानदो-
पाद् ह्रस्वैकपादे न्यूनैकपाणौ कुण्टे, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।
आचा० । पादविक्रमे, वृ० १ उ० ।

कुणिआ--देशी-वृत्तविवरार्थे, दे० ना० २ वर्ग ।

कुणिम--कुणप-न० । पुं० । मांसे, स्था० ४ ज० ४ उ० । उपा० ।
औ० । व्य० । पि० । सूत्र० । शये, तद्वसे वसादौ, ज० ७ श०
६ उ० । अनु० । प्रश्न० । "ते दुब्धिगंधं कसिणे य फासे,
कम्मोवगा कुणिमे आवसंतित्ति" । कुणिमे रुधिराद्याकुत्रे । सूत्र०
१ शु० ५ अ० १ उ० । दी० । मांसपेशीरुधिरपूयान्नफिस-
कल्मषाकुले सर्वाभ्याधमे बीभत्सदर्शने हाडारवाक्कन्देन कष्टं
मा तावदित्यादिशब्दावधारितदिगन्तरालं परमाधमे नरका-
वासे, सूत्र० १ शु० ५ अ० १ उ० ।

कुणिमाहार-कुणपाहार-पुं० । कर्मधारयसमासः । मांसभोज-
ने, भ० ८ श० ६ उ० । कुणपः २ । तद्द्रोऽपि वशादिः कुण-
पः, तदाहारः । मृतकभक्षके, भ० ७ श० ६ उ० । जं० ।

कुतक-कुतर्क-पुं० । कुयुक्तौ, अष्ट० १६ अष्ट० ।

अथ कु. कत्यागत्रिशिका-

जीयमानेऽत्र राज्ञींश्च, चमूचरपरिच्छदः ।

निवर्त्तते स्वतः शीघ्रं, कुतर्कविषमग्रहः ॥ १ ॥

(जीयमान इति) जीयमानेऽत्रावेद्यसंवेद्यपदे महामिथ्या-
त्वनिवन्धने पशुत्वादिशब्दवाच्ये स्वत एवात्मनैवापरोपदेशे-
न शीघ्रम्, कु. कर्क एव विषमग्रहो दृष्टापायहेतुत्वेन क्रूरग्रहः,
कुतर्कस्य विषमग्रहः कुटिलवेशरूपो विनिवर्त्तते । राज्ञि जीय-
यमान इव चमूचरपरिच्छदः ॥ १ ॥

शमाऽऽरामान्नज्वाला, हिमानी ज्ञानपङ्कजे ।

श्रद्धाशब्दं स्मर्योद्भासः, कुतर्कः सुनयगला ॥ २ ॥

कुतर्केऽग्निनिवेशस्तद्, न युक्तो मुक्तिमिच्छताम् ।

युक्तः पुनः श्रुते शीले, समार्थौ शुद्धचेतसाम् ॥ ३ ॥

उक्तं च योगमार्गज्ञैः-स्तपोनिर्धूतकल्मषैः ।

जात्रियोगिहितायोचै-मोहदीपसमं वचः ॥ ४ ॥

वादाँश्च प्रतिवादाँश्च, वदन्तो निश्चिन्तास्तथा ।

तत्त्वान्तं नैव गच्छन्ति, तिलपीलकवद्गतौ ॥ ५ ॥

विकल्पकल्पनाशिष्टं, प्रायोऽविद्याविनिर्मितम् ।

तद्योजनामयश्चात्र, कुतर्कः किमनेन तत् ॥ ६ ॥

शमेति व्यक्तः ॥ २ ॥ (कुतर्केति) श्रुते आगमे, शीले परद्रो-
हविरतिलक्षणे, समार्थौ ध्यानफलभूते ॥ ३ ॥ (उक्तं चेति)
उक्तं च निरूपितं पुनर्योगमार्गज्ञैरध्यात्मविद्धिः पतञ्जलिप्रज्ञ-
तिज्ञिस्तपसा निर्धूतकल्मषैः प्रशमप्रधानेन तपसा क्षीणमार्गा-
नुसारिवोधवाधकमोहमलैर्भाविद्योगिहिताय भविष्यद्विवाद-
बहुलकविकालयोगिहितार्थम्, उच्चैरत्यर्थं, मोहदीपसमं मोहा-
न्धकारप्रदीपस्थानीयं, वचो वचनम् ॥ ४ ॥ (वादाँश्चेति) वा-
दाँश्च पूर्वपक्षरूपान् प्रतिवादाँश्च परोपन्यस्तपक्षप्रतिवचनरूपान्,
वदन्तो ब्रुवाणाः, निश्चितान् असिद्धान्तकान्तिकादिहेत्वाभासनि-
रासेन । तथा तेन प्रकारेण तत्तच्छास्त्रप्रसिद्धेन सर्वेऽपि दर्शनिनो
मुमुक्षवोऽपि, तत्त्वान्तमात्मादितत्त्वप्रसिद्धिरूपं, न नैव, गच्छन्ति
प्रतिपद्यन्ते, तिलपीलकवत्तिलपीलक इव निरुद्धाऽकिसंचार-
स्तिलयन्त्रवाहनपरः । यथा ह्ययं नित्यं ब्राम्हण्यपि निरुद्धाकृतया
न तत्परिमाणमवबुध्यते, एवमेतेऽपि वादिनः स्वपक्षाग्निनिवे-
शान्धाः विचित्रं वदन्तोऽपि नोच्यमानतत्त्वं प्रतिपद्यन्त इति ॥ ५ ॥
(विकल्पेति) विकल्पाः शब्दविकल्पा अर्थविकल्पाश्च, तेषां कल्प-
नारूपं शिल्पं, प्राये वाहुल्येनाऽविद्याविनिर्मितं ज्ञानावरणीया-
दिकर्मसंपर्कजनितं, तद्योजनामयस्तदेकधारात्मा चात्र कुतर्क-
स्वकिमनेन मुमुक्षूणां, दुष्टकारणप्रभवस्य सत्कार्यहेतुत्वात् ॥ ६ ॥

जातिप्रायश्च बाध्योऽयं, प्रकृतान्यविकल्पनात् ।

इस्ती हन्तीति वचने, प्रमाप्रामविकल्पवत् ॥ ७ ॥

स्वभावोत्तरपर्यन्त एषोऽत्रापि च तत्त्वतः ।

नार्वागृह्णानगम्यत्व-मन्यथाऽन्येन कल्पनात् ॥ ८ ॥

(जातिप्रायश्चेति) जातिप्रायश्च दूषणाभासकल्पश्च, बाध्यः
प्रतीतिफलाभ्यामयं कुतर्कः । प्रकृतान्यस्योपादेयाद्यतिरिक्त-
स्याऽप्रयोजनस्य वस्त्वशस्य विकल्पनात्, हस्ती इन्तीति व-
चने हस्त्यारुढेनोक्ते प्राप्ताप्राप्तविकल्पवच्चैवायिकलाप्रस्य, यथा
ह्ययमित्थं वक्तारं प्रति-किमयं हस्ती प्राप्तं व्यापादयन्त्युताप्राप्तम् ?
आद्ये त्वामपि व्यापादयेदन्त्ये च जगदीपीति विकल्पयन्नेव ह-
स्तिना गृहीता मिष्टेन कथमपि मोचितः, तथा तथाविधविक-
ल्पकारी तत्तद्दर्शनस्थोऽपि कुतर्कहस्तिना गृहीतः सद्गुरुमि-
ष्टेनैव मोच्यत इति ॥ ७ ॥ (स्वभावेऽति) एष कुतर्कः स्वभा-
वोत्तरपर्यन्तः, अत्र च “वस्तुस्वभावैरुत्तरं वाच्यम्” इति वच-
नात् । अत्रापि च स्वभावेनार्वागृहशब्दस्थस्य ज्ञानगम्यत्वं
तत्त्वतः । अन्यथा क्लृप्तस्यैकेन वादिना स्वभावस्याऽन्येनान्यथा-
कल्पनात् ॥ ८ ॥

तथाहि-

अपां दाहस्वभावत्वे, दर्शिते दहनान्तिके ।

विप्रकृष्टेऽप्ययस्कान्ते, स्वार्थशक्तेः किमुत्तरम् ? ॥ ए ॥

दृष्टान्तमात्रसौलज्या-तदयं केन बाध्यताम् ।

स्वभाववाधने नालं, कल्पनागौरवादिकम् ॥ १० ॥

(अपामिति) अपां शैत्यस्वभावत्ववादिने प्रत्यपां दहनान्ति-
के दाहस्वभावत्वे दर्शितेऽध्यक्षविरोधपरिहाराद् विप्रकृष्टेऽप्य-
यस्कान्ते स्वार्थशक्तेर्लोहाकर्षणशक्तेर्विप्रकर्षणमात्रस्याप्रयोजक-
त्वात् किमुत्तरम् ? । अन्यथावादिनः स्वभावस्यापर्यनुयोज्यत्वा-
द्विशेषस्याविनिगमात् । तदुक्तम्-

“ अतोऽग्निः क्लेदयत्यम्बु, सन्निधौ दहतीति च ।

अवग्निसन्निधौ तस्वा-भाव्यादियुदिते तयोः ॥ १ ॥

कोशपानादृते ज्ञानो-पायो नास्त्यत्र युक्तितः ।

विप्रकृष्टोऽप्ययस्कान्तः, स्वार्थकृद् दृश्यते यतः ” ॥ २ ॥

(दृष्टान्तेति) दृष्टान्तमात्रस्य सौलज्यात्तत्समादयमन्यथा स्व-
भावविकल्पकः कुतर्कः केन बाध्यताम् ? । अग्निसन्निधावपां दाह-
स्वभावत्वे कल्पनागौरवं बाधकं स्यादित्यत आह-स्वभावस्यो-
पपत्तिसिद्धस्य बाधने कल्पनागौरवादिकं नालं न समर्थं, कल्प-
नासहस्रेणाऽपि स्वभावस्यान्यथाकर्तुमशक्यत्वात् । अत एव न क-
ल्पनालाघवेनापि स्वभावान्तरं कल्पयितुं शक्यमिति द्रष्टव्यम् ।
अथ स्वस्य ज्ञावोऽनागन्तुको धर्मो नियतकारणत्वादिरूप एव,
स च कल्पनालाघवज्ञानेन गृह्यते, अन्यथा गृहीतश्च कल्पनागौ-
रवज्ञानेन त्यज्यतेऽपीति चेन्न, गौरवेऽपि अप्रामाणिकत्वस्य दुर्ग-
हत्वात्प्रामाणिकस्य च गौरवादेरप्यदोषत्वादिति दिक् ॥ १० ॥

द्विचन्द्रस्वप्रविज्ञान-निदर्शनबलोत्थितः ।

धियां निराहम्बनतां, कुतर्कः साध्यतयपि ॥ ११ ॥

तत् कुतर्केण पर्याप्त-मसमञ्जसकारिणा ।

अतीन्द्रियार्थसिद्ध्यर्थं नावकाशोऽस्य कुत्रचित् ॥ १२ ॥

(द्विचन्द्र इति) द्विचन्द्रस्वप्रविज्ञाने एव निदर्शने उदाहरण-
मात्रे तद्वलादुत्थितः कुतर्कः धियां सर्वज्ञानानां, निराहम्बनता-
मलोकविषयतामपि साध्यति ॥ ११ ॥ (तदिति) तदसमञ्जस-
कारिणा प्रतीतिबाधितार्थसिद्ध्यनुधाविना पर्याप्तं कुतर्केण, अ-

तीन्द्रियार्थानां धर्मार्थानां सिद्ध्यर्थं नास्य कुतर्कस्य कुत्रचिदव-
काशः ॥ १२ ॥

शास्त्रस्यैवाऽवकाशोऽत्र कुतर्काग्रहतस्ततः ।

शीलवान् योगवानत्र, श्रद्धावांस्तत्रविद् जवेत् ॥ १३ ॥

तत्त्वतः शास्त्रजेदश्च, न शास्त्रीणामजेदतः ।

मोहस्तदधिमुक्तीनां, तज्ज्ञेदाश्रयणं ततः ॥ १४ ॥

(शास्त्रस्येति) अत्रार्तीन्द्रियार्थसिद्धौ शास्त्रस्यैवावकाशः, त-
स्यातीन्द्रियार्थसाधनसमर्थत्वाच्छुद्धस्तर्कस्यातथात्वात् । तदु-
क्तम्-“गोचरस्त्रागमस्यैव, ततस्तदुपपन्नविधितः । चन्द्रसूर्योपरागादि
संवाद्यागमदर्शनात्” ॥ ११ ॥ ततस्तस्मात् कुतर्काग्रहतोऽत्र शास्त्रे
श्रद्धावान् शीलवान् परब्रह्मविरतियोगवान् सदायोगतत्परः
तत्त्वविष्णुर्माद्यतीन्द्रियार्थदर्शी जवेत् ॥ १३ ॥ ननु शास्त्रा-
णामपि भिन्नत्वात्कथं शास्त्रश्रद्धाऽपि स्यादित्यत आह-(तत्त्वत
इति) तत्त्वतो धर्मवादापेक्षया तात्पर्यग्रहाच्छास्त्रजेदश्च नास्ति ।
शास्त्रतृणां धर्मप्रणेतृणामजेदतः तत्त्वग्रहापेक्षेदशनाभेदेनैव स्यु-
द्युद्धिनां तज्ज्ञेदाभिमानात् । अत एवाह-ततस्तस्मात्तदधिमुक्ती-
नां शास्त्रश्रद्धावतां तज्ज्ञेदाश्रयणं शास्त्रजेदाङ्गीकरणं मोहोऽज्ञा-
नं, निर्दोषत्वेन सर्वेषामैकरूपत्वात् । तदुक्तम्-“ न तत्त्वतो भिन्नम-
ताः, सर्वज्ञा बहवो यतः । मोहस्तदधिमुक्तीनां, तज्ज्ञेदाश्रयणं
ततः ” ॥ १ ॥ १४ ॥

सर्वज्ञो मुख्य एकस्तत्-प्रतिपत्तिश्च यावताम् ।

सर्वेऽपि ते तमापन्नाः, मुख्यं सामान्यतो बुधाः ॥ १५ ॥

न ज्ञायते विशेषस्तु, सर्वथाऽसर्वदर्शिभिः ।

अतो न ते तमापन्नाः, विशिष्य ह्रुवि केचन ॥ १६ ॥

(सर्वज्ञ इति) सर्वज्ञो मुख्यस्तात्त्विकाराधनाविषय एकः, सर्वज्ञ-
त्वजात्यविशेषात् । तदुक्तम्-“सर्वज्ञो नाम यः कश्चित्, पारमार्थि-
क एव हि । स एक एव सर्वत्र, व्यक्तिभेदेऽपि तत्त्वतः” ॥ ११ ॥ तत्प्र-
तिपत्तिः सर्वज्ञजक्तिश्च यावतां तत्तद्दर्शनस्थानां ते सर्वेऽपि
बुधास्तं सर्वज्ञं मुख्यं सामान्यतो विशेषानिर्णयंऽप्यापन्ना आ-
श्रिताः, निरतिशयितगुणवत्त्वेन प्रतिपत्तेर्वस्तुतः सर्वज्ञविषयक-
त्वाद् गुणवत्ताऽवगाहनैव तस्या भक्तित्वाच्च । यथोक्तम्-“प्रति-
पत्तिस्तत्त्वतस्तस्य, सामान्येनैव यावताम् । ते सर्वेऽपि तमापन्नाः,
इति न्यायगतिः परा ” ॥ १ ॥ १५ ॥ (नेति) विशेषस्तु सर्वज्ञज्ञा-
नादिगतभेदस्तु असर्वदर्शिभिरुल्लस्यैः, सर्वथा सर्वैः प्रकारैः, न
ज्ञायते अतो न ते सर्वज्ञाभ्युपगन्तारस्तं सर्वज्ञमापन्ना आश्रिताः,
विशिष्य ह्रुवि पृथिव्यां केचन । तदुक्तम्-“विशेषस्तु पुनस्तस्य,
कात्स्न्येनासर्वदर्शिभिः । सर्वे न ज्ञायते तेन, तमापन्ना न कश्चन”
॥ १ ॥ १६ ॥

अतः सामान्यप्रतिपत्त्यंशेन सर्वयोगिषु परिशिष्टा

तुल्यतैव भावनीयेत्याह-

सर्वज्ञपतिफयंश-माश्रित्याऽमग्नया धिया ।

निर्व्याजं तुल्यता ज्ञान्या, सर्वतन्त्रेषु योगिनाम् ॥ १७ ॥

अत्रान्तरभेदस्तु सामान्याविरोधोत्पाद-

दूराऽसन्नादिभेदोऽपि, तद्भृत्यत्वं निहन्ति न ।

एको नामादिभेदेन, भिन्नाचारेष्वपि प्रभुः ॥ १८ ॥

(सर्वज्ञेति) सर्वज्ञे प्रतिपत्त्यंशमाश्रित्य, अमलया राग-
द्वेषमलरहितया धिया बुद्ध्या निर्व्याजमौचित्येन सर्व-
ज्ञोक्तपालनपरतया तुल्यता भाव्या, सर्वतन्त्रेषु सर्वदर्शनेषु यो-
गिनां मुमुक्षूणाम् । तदुक्तम्-“तस्मात्सामान्यतोऽप्येन-मच्युपैति य
एव हि । निर्व्याजं तुल्य एवासौ, तेनांशेनैव धीमता ” ॥ ११७ ॥
(दूरेति) दूराऽऽसन्नादिभेदस्तु तद्भृत्यत्वं सर्वज्ञोपासकत्वं
न निहन्ति, एकस्य राज्ञो नानाविधप्रतिपत्तिकृतामपि एकभृत्य-
त्वाविशेषवत् प्रकृतोपपत्तेः । भिन्नाचारेष्वपि तथाधिकारजेदेन
नानाविधानुष्ठानेष्वपि योगिषु नामादीनामहंदादिसंज्ञादीनां
भेदेन एकः प्रभुरुपास्यः । तदुक्तम्-

“ यथैवैकस्य नृपते-बह्वोऽपि समाश्रिताः ।

दूरासन्नादिभेदोऽपि, तद्भृत्याः सर्व एव ते ॥ १ ॥

सर्वज्ञतत्त्वाभेदेन, तथा सर्वज्ञवादिनः ।

सर्वे तत्त्वगा ज्ञेयाः, भिन्नाचारस्थिता अपि ॥ २ ॥

न भेद एव तत्त्वेन, सर्वज्ञानां महात्मनाम् ।

तथा नामादिभेदोऽपि, भाव्यते तन्महात्मनिः ” ॥ ३ ॥ १८ ॥

देवेषु योगशास्त्रेषु, चित्राचित्रविज्ञागतः ।

जक्तिवर्णनमप्येवं, युज्यते तदजेदतः ॥ १९ ॥

संसारिषु हि देवेषु, भक्तिस्तत्कायगामिनाम् ।

तदतीते पुनस्तत्त्वे, तदतीतार्थयायिनाम् ॥ २० ॥

(देवेष्विति) एवमिष्टाऽनिष्टनामजेदोऽपि, तदभेदतः तत्त्वतः सर्वज्ञा-
भेदात्, योगशास्त्रेषु सौवाध्यात्मचिन्ताशास्त्रेषु देवेषु लोकपाल-
मुक्तादिषु चित्राचित्रविभागतो भक्तिवर्णनं युज्यते । तदुक्तम्-
“ चित्राचित्रविभागेन, यच्च देवेषु वर्णिता । जक्तिः सद्योगशास्त्रे-
षु, ततोऽप्येवमिदं स्थितम् ” ॥ १११६ ॥ (संसारिष्विति) संसा-
रिषु हि देवेषु लोकपालादिषु जक्तिः सेवा तत्कायगामिनां सं-
सारिदेवकायगामिनाम्, तदतीते पुनः संसारातीते तु तत्त्वे तद-
तीतार्थयायिनां संसारातीतमार्गगामिनां योगिनां भक्तिः ॥ २० ॥

चित्रा चाद्येषु तद्भाग-तदन्यद्वेषसङ्गता ।

अचित्रा चरमे त्वेषा, शमसाराऽखिलैव हि ॥ २१ ॥

इष्टापूर्तानि कर्माणि, लोके चित्राऽभिसन्धितः ।

फलं चित्रं प्रयच्छन्ति, तथाबुद्ध्यादिभेदतः ॥ २२ ॥

(चित्रा चेति) चित्रा च नानाप्रकारा च, अद्येषु संसारिकेषु
देवेषु तादृगागतदन्यद्वेषान्यां स्वाभीष्टदेवतारागानजीष्टद्वेषाभ्यां
सङ्गता युक्ता, मोहगर्जत्वात् । अचित्रा एकाकारा चरमे तु तदती-
ते तु, एषा भक्तिः, शमसारा शमप्रधानाऽखिलैव हि तथासंमहा-
प्रावादिति ॥ २१ ॥ (इष्टापूर्तानि) इष्टापूर्तानि कर्माणि लोके
चित्राऽभिसन्धितः संसारिदेवस्थानादिगतविचित्राध्यवसायात्
मृष्टमप्याधिमन्त्रागादिरूपात्, तथा बुद्ध्यादीनां बह्व्यमाण-
कृणानां भेदतः फलं चित्रं नानारूपं प्रयच्छन्ति, विजिज्ञानां नगरा-
णामिव विभिन्नानां संसारिदेवस्थानानां प्राप्त्युपायस्यानु-
ष्ठानस्याभिसन्ध्यादिभेदेन विचित्रत्वात् । तदुक्तम्-

“ संसारिणां हि देवानां, यस्माच्चित्राण्यनेकधा ।

स्थित्यैश्वर्यप्रभावादौ, स्थानानि प्रतिशासनम् ॥ १ ॥

तत्तस्मात्साधनोपायो, नियमाच्चित्र एव हि ।

न भिन्ननगराणां स्या-देकं धर्मं कदाचन ” ॥ २ ॥ २२ ॥

बुद्धिर्ज्ञानसंमोह-स्त्रिविधो बोध इष्यते ।

रत्नोपलम्भजतज्ज्ञान-तदवाप्तिनिदर्शनात् ॥ २३ ॥

आदरः करणे प्रीतिरविघ्नः संपदागमः ।

जिज्ञासा तज्ज्ञसेवा च, सदनुष्ठानलक्षणम् ॥ २४ ॥

(बुद्धिरिति) बुद्धिस्तथाविधोदरहितं शब्दार्थश्रवणमात्रजं ज्ञानम् । यदाह-“इन्द्रियार्थाश्रया बुद्धिः,” ज्ञानं तथाविधोहेन गृहीतार्थतत्त्वपरिच्छेदनम् । तदाह-“ज्ञानं त्वागमपूर्वकम्” । असंमोहो-हेयोपादेयत्यागोपादानोपहितं ज्ञानम् । यदाह-“सदनुष्ठानवच्चै-त-दसंमोहोऽभिधीयते ।” एवं त्रिविधो बोध इष्यते स्वस्वपूर्वाणां कर्मणां भेदसाधकः “तज्ज्ञेदात्सर्वकर्माणि, भिद्यन्ते सर्वदेहिनाम्” इति वचनात् । रत्नोपलम्भजतज्ज्ञान-तदवाप्तिनां निदर्शनात् । यथा ह्युपलम्भादिभेदाद् रत्नग्रहणजैदस्तथा प्रकृतेऽपि बुद्ध्यादिजैदनुष्ठानभेद इति ॥ २३ ॥ (आदर इति) आदरो यत्नातिशय इष्टासौ करणे प्रीतिरभिष्वङ्गात्मिका अविघ्नः करण एवादृष्टसामर्थ्यादपायाज्वावः संपदागमस्तत एव शुभ्रजावपुण्यसिद्धेः जिज्ञासा इष्टादिगोचरा तज्ज्ञसेवा चेष्टादिरूपेणा, चशब्दात्तदनुग्रहः । एतत्सदनुष्ठानलक्षणं तदनुबन्धसारत्वात् ॥ २४ ॥

जवाय बुद्धिपूर्वाणि, विपाकविरसत्वतः ।

कर्माणि ज्ञानपूर्वाणि, श्रुतशक्त्या च मुक्तये ॥ २४ ॥

असंमोहसमुत्थानि, योगिनामाशु मुक्तये ।

जैदेऽपि तेषामेकोऽध्वा, जलधौ तीरमार्गवत् ॥ २५ ॥

(भवायेति) बुद्धिपूर्वाणि कर्माणि स्वकल्पनाप्राधान्याच्चास्त्रविवेकानादरात् विपाकस्य विरसत्वतो जवाय संसाराय प्रवन्ति । तदुक्तम्-“बुद्धिपूर्वाणि कर्माणि, सर्वाण्येवेह देहिनाम् । संसारफलदायैव, विपाकविरसत्वतः” ॥ १ ॥ ज्ञानपूर्वाणि च तानि तथा विवेकसंपत्तिजनितया श्रुतशक्त्याऽमृतशक्तिकल्पया मुक्तये निःश्रेयसाय । यदुक्तम्-“ज्ञानपूर्वाणि तान्येव, मुक्तयङ्गं कुलयोगिनाम् । श्रुतशक्तिसमावेशा-दनुबन्धफलत्वतः” ॥ १ ॥ २५ ॥ (असंमोहेति) असंमोहसमुत्थानि तु कर्माणि योगिनां भावातीतार्थययिनामाशु शीघ्रं न पुनर्ज्ञानपूर्वकवदप्युदयलाभप्रत्यवधानेऽपि मुक्तये भवन्ति । यथोक्तम्-

“ असंमोहसमुत्थानि, त्वेकान्तपरिशुद्धितः ।

निर्वाणफलदान्याशु, भवातीतार्थययिनाम् ॥ १ ॥

प्राशुतेष्विह भावेषु, येषां चेतो निरुत्सुकम् ।

प्रवभोगविरकास्ते, प्रवातीतार्थययिनः” ॥ २ ॥

भेदेऽपि गुणस्थानपरिणतितारतम्येऽपि तेषां योगिनामेकोऽध्वा एक एव मार्गः, जलधौ समुद्रे तीरमार्गवद् दूरासन्नादि-दिजेदेऽपि तत्त्वतस्तदैक्यात् । प्राप्यस्य मोक्षस्य सदाशिव-परब्रह्मसिद्धान्ततथादिशब्दैर्वाच्यस्य शाश्वतशिवयोगाति-शयितसद्भावस्वभूतवृत्तवृद्धकत्वनिष्ठितार्थत्वाकालतथाभा-वाद्यथाभेदेनैकत्वात्तन्मार्गस्यापि तथात्वात् । तदुक्तम्-

“ एक एव तु मार्गोऽपि, तेषां शमपरायणः ।

अवस्थाजैदभेदेऽपि, जलधौ तीरमार्गवत् ॥ १ ॥

संसारातीततत्त्वं तु, परं निर्वाणसंज्ञितम् ।

तथैकमेव नियमा-च्छब्दभेदेऽपि तत्त्वतः ॥ २ ॥

सदाशिवः परब्रह्म, सिद्धात्मा तथैवेति च ।

शब्दैस्तदुच्यतेऽन्वर्था-देकमेवैवमादिभिः ॥ ३ ॥

तद्वृत्तणाविसंवादा-क्षिराबाधमनामयम् ।

निष्क्रियं च परं तत्त्वं, यतो जन्माद्ययोगतः ॥ ४ ॥

ज्ञाते निर्वाणतत्त्वेऽस्मिन्, न संमोहेन तत्त्वतः ।

प्रेक्षावतां न तद्भक्तौ, विवाद उपपद्यते” ॥ ५ ॥ २६ ॥

तस्मादचित्रजक्त्याऽऽप्याः, सर्वज्ञा न जिदामितः ।

चित्रा गीर्जिवैद्यानां, तेषां शिष्यानुगुणयतः ॥ २७ ॥

तथैव बीजाधानादे-र्यथाज्ञव्यमुपक्रिया ।

अचिन्त्यपुण्यसामर्थ्या-देकस्या वापि जैदतः ॥ २८ ॥

चित्रा वा देशना तत्त-न्नयैः कालादियोगतः ।

यन्मूला तत्प्रतिकृपो-ऽयुक्तो जावमजानतः ॥ २९ ॥

(तस्मादिति) तस्मात्सर्वेषां योगिनामेकमार्गगामित्वाद् अचित्रभक्त्या एकरूपया भक्त्या, आप्याः प्राप्याः सर्वज्ञा न जिदामिता न जैदं प्राप्ताः । तदुक्तम्-“ सर्वज्ञपूर्वकं चैत-न्नियमादेव यत् स्थितम् । आसन्नोऽयमृजुर्मार्ग-स्तज्ज्ञेदस्तत्कथं भवेत् ” ॥ १ ॥ कथं तर्हि देशनाभेदः ? इत्यत आह-तेषां सर्वज्ञानां भववैद्यानां संस्माररोगज्जिग्वराणां चित्रा नानाप्रकारा, गीः शिष्यानुगुणयतो विनेयान्निप्रायानुरोधात्; यथा वैद्या बालादीन् प्रति नैक-मौषधमुपदिशन्ति, किं तु यथायोग्यं विचित्रं, तथा कपिलादीनामपि कालान्तरापायभीरून् शिष्यान् अधिकृत्योपसर्जनीकृतपर्याया छव्यप्रधाना देशना, सुगतादीनां तु भोगाऽऽस्थावतोऽधि-कृत्योपसर्जनीकृतछव्या पर्यायप्रधाना देशनेति, न तु तेऽन्वय-व्यतिरेकवस्तुवेदिनो न प्रवन्ति, सर्वज्ञत्वानुपपत्तेः । तदुक्तम्-“ चित्रा तु देशनैतेषां, स्याद्विनेयानुगुणयतः । यस्मादेते महात्मानो, भवव्याधिजिग्वराः ” ॥ २७ ॥ (तथैवेति) तथैव चित्रदेश-नयैव बीजाधानादेर्भवेद्विगादिज्ञावलक्षणात्, यथाभव्यं जव्य-सदृशमुपक्रिया उपकारो प्रवति । यदुक्तम्-“ यस्य येन प्र-कारेण, बीजाधानादिसंभवः । साधुबन्धो भवत्येने, तथा तस्य जगुस्ततः” ॥ १ ॥ एकस्या वा तीर्थकरदेशनाया अचिन्त्यपु-ण्यसामर्थ्यादनिर्वचनीयपरबोधाश्रयोपासकर्मविपाकाद्विजैद-तः श्रोतृभेदेन विचित्रतया परिणमनाद् यथाज्ञव्यमुपक्रिया भवतीति न देशनावैचित्र्यात् सर्वज्ञवैचित्र्यसिद्धिः । यदाह-

“ एकाऽपि देशनैतेषां, यद्वा श्रोतृविभेदतः ।

अचिन्त्यपुण्यसामर्थ्या-त्तथा चित्राऽवभासते ॥ १ ॥

यथाज्ञव्यं च सर्वेषां-मुपकारोऽपि तदुक्तः ।

जायते वक्ष्यताऽप्येव-मस्याः सर्वत्र सुस्थिता” ॥ २ ॥

प्रकारान्तरमाह- (चित्रेति) वाऽथवा तत्तन्नैवैक्यास्ति-कादिभिः कालादियोगतो दुःप्रमादियोगमाश्रित्य यन्मूला यद्वचनानुसारिणी चित्रा नानारूपा देशना कपिलादीनामृषी-णां तस्य सर्वज्ञस्य प्रतिकृपः; जावं तत्तद्देशनानया निप्रायमजान-तोऽयुक्तः, आर्यापवादस्यानाभोगजस्यापि महापापनिबन्धन-त्वात् । तदुक्तम्-

“ यद्वा तत्तन्नयपेक्षा, तन्मूलादियोगतः ।

अपिभ्यो देशना चित्रा, तन्मूलैषाऽपि तत्त्वतः ॥ १ ॥

तदभिप्रायमहात्वा, न ततोऽर्वागृहशां सताम् ।

युज्यते तत्प्रतिकृपो, महानर्थकरः परः ॥ २ ॥

निशानाथप्रतिकृपो, यथाऽऽधानामसङ्गतः ।

तज्ज्ञेदपरिकल्प्य, तथैवावर्गागृहशामयम् ॥ ३ ॥

न युज्यते प्रतिकेपः, सामान्यस्यापि तत् सनाम् ।
आर्यापवादस्तु पुन-जिह्वाच्छेदाधिको मतः ॥ ४ ॥
कुट्टप्रथादि च नो सन्तो, भाषन्ते प्रायशः कचित् ।
निश्चितं सारवच्चैव, किं तु सत्त्वार्थकृत्सदा ” ॥ ५ ॥ २९ ॥
तस्मात्सर्वज्ञवचनमनुस्यूयैव प्रवर्तनीयं, न तु तद्विप्रतिपत्त्यानु-
मानाद्यास्थया स्थेयं, तदननुसारिणस्तस्याव्यवस्थितत्वादि-
त्यत्र भर्तृहरिवचनमनुवदन्नाह-

यत्नेनानुमितोऽप्यर्थः, कुशत्रैरनुमातृभिः ।

अजियुक्ततरैरन्यै-रन्य एवोपपद्यते ॥ ३० ॥

(यत्नेनेति) यत्नेनासिद्धत्वादिदोषनिरासप्रयासेनानुमितो-
ऽप्यर्थः कुशलैर्व्याप्तिग्रहादिदत्तैरनुमातृभिः अजियुक्ततरैरधि-
कव्याप्यादिगुणदोषव्युत्पत्तिकैरन्यैरप्यर्थैवासिद्धत्वादिनैवोप-
पद्यते ॥ ३० ॥

अभ्युच्चयमाह-

ज्ञायेरन हेतुवादेन पदार्थाः यद्यतीन्द्रियाः ।

काज्ञेनैतावता प्राज्ञैः कृतः स्यात्तेषु निश्चयः ॥ ३१ ॥

तत् कुतर्कग्रहस्त्याज्यो, ददता दृष्टिमागमे ।

प्रायो धर्मा अपि त्याज्याः, परमानन्दसंपदि ॥ ३२ ॥

(ज्ञायेरन्निति) हेतुवादेनानुमानवादेन, यदि अतीन्द्रिया ध-
र्मादयः पदार्था ज्ञायेरन् तदा एतावता कालेन प्राज्ञैस्तार्किकैः,
तेषु अतीन्द्रियेषु पदार्थेषु, निश्चयः कृतः स्यात् उत्तरोत्तरत-
र्कापचयात् ॥ ३१ ॥

(तदिति) तत्तस्मात् कुतर्कग्रहः शुष्कतर्काभिनिवेशस्त्याज्यो-
दृष्टिमागमे ददता । परमानन्दसंपदि मोक्षसुखसंपत्तौ प्रायो
धर्मा अपि क्वायोपशमिकाः क्षान्त्यादयस्त्याज्याः, ततः कुतर्कग्र-
हः सुतरां त्याज्य एव, क्वचिदपि ग्रहस्यासङ्गानुष्ठानप्रतिपत्ति-
त्वेनाश्रयस्त्वादिति भावः । क्वायिकव्यवच्छेदार्थं प्रायोग्रहणम् ।
तदिदमुक्तम्-

“ न चैतदेवं यत्तस्मा-च्छुष्कतर्कग्रहो महान् ।

मिथ्याभिमानहेतुत्वात्, त्याज्य एव मुमुक्षुभिः ॥ १ ॥

ग्रहः सर्वत्र तत्त्वेन, मुमुक्षूणामसङ्गतः ।

मुक्तौ धर्मा अपि प्राय-स्त्यक्तव्याः किमेनेन तत् ॥ २ ॥ ३२ ॥
इति । द्वा० २३ द्वा० ।

कुतकगह-कुतर्कग्रह-पुं० । शुष्कतर्काभिनिवेशे, द्वा० २३ द्वा० ।

कुतकराहुगमण-कुतकराहुग्रसन-न० । कुविचाररूपराहुभक्तके,
ध० २ अधि० ।

कुतकसिमगह-कुतर्कविषमग्रह-पुं० । कुटिलावेशे, “ जीय-
मानेऽत्र राज्ञीय, चमूचरपरिच्छदः । निवर्तते स्वतः शीघ्रं, कुत-
र्कविषमग्रहः ” ॥ १ ॥ द्वा० २३ द्वा० ।

कुतकिय-कुतार्किक-पुं० । नैयायिके, द्वा० २३ द्वा० ।

कुतव-कुतप-पुं० । कुत्सितं पापं तपति, कुं कूर्मं तपति। तप-अव
कुत-पन्-वा० । सूर्ये, वह्नौ, अतिथौ, गवि, जगिनेये, द्विजातौ,
दौहित्रे, वाद्यभेदे, नेपात्रकम्बले, कुशतृणे च । न० । पञ्च-
दशधाविजक्तदिनस्याष्टमे भागे, अष्टम्यादि० । वाच० । गगने,
स्था० ५ ग० ३ उ० ।

कुतार-कुतार-त्रि० । कुत्सिततारके, ग० १ अधि० ।

कुत्तिय-कुतीर्थ-न० । गङ्गादौ, “ गङ्गाती कुत्तियं केयारादिया
एते सर्वे कुत्तिया ” नि० चू० ११ उ० ।

कुत्तियसमय-कुतीर्थसमय-पुं० । पाखण्डिकानामात्माये आग-
मविशेषे, तदुक्तं अनुष्ठाने च । सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

कुत्तिस्थिप-कुतीर्थिक-पुं० । दिगम्बरादौ पाखण्डिनि, ध० २
अधि० ।

कुत्तियिधम्म-कुतीर्थिकधर्म-पुं० । चरकादिधर्मे, दश० १ अ० ।

कुतुम्बक-कुतुम्बक-पुं० । न० । “ टोस्तुर्वा ” ॥ ८ । ४ । ३१२ ॥
इति पैशाच्यां टोः स्थाने तुर्वा । परिवारं, प्रा० ४ पाद ।

कुतुव-कुतुप-पुं० । न० । कुत पृथो० । पञ्चदशधाविभक्तदिव-
शस्याष्टमांशे, ह्रस्वा कुतु कुपच् । चर्ममये ह्रस्वे स्नेहपात्रे, पुं० ।
वाच० । तैलादिभाजनविशेषे, भ० ६ श० ३३ अ० ।

कुतूलखान-कुतूलखान-पुं० । पारसीकोऽयं शब्दः । जिनप्रभसु-
रिसमये दौलतावादनगराधीश्वरे, ती० ६ कल्प० ।

कुतूहल-कुतूहल-न० । कुकुटादिक्रीडायाम्, उक्त० ३ अ० । “ ज-
यसोमा अष्णाणा, वक्खवे कुतूहला रमणा ” उक्त० नि० १ खण्ड ।

कुतो-कुतस्-अव्य० । किम्-तसिद्-किम् कुः । कस्मादित्यर्थे,
“ उभयाज्जावे वि कुतो, वि अग्नाओ हंदि एरिसो चेव । ” पञ्चा०
५ विव० । निहवे च । आक्षेपविषये हेतौ, तत आक्षेपाति-
शयार्थे तर्प् तमप् वा कुतस्तराम् कुतस्तराम् । आक्षेप-
विषयहेत्वतिशये, अव्य० । ततो भवार्थे त्यप् । कुतस्त्यः । कु-
तोभवे, त्रि० । वाच० ।

कुत्तिय-कुत्रिक-न० । ६ त० । कुरिति पृथिव्याः संज्ञा । तस्याखिकं
कुत्रिकम् । वृ० ३ उ० । स्वर्गपातालमर्त्यभूमीनां त्रिके, तात्स्थ्यात्त-
द्व्यपदेश इति तल्लोकेषु, विशेष० । तद्वस्तुनि च । आ० म० द्वि० ।
कुत्रिज-न० । पृथिव्यां धातुमूलजीवलक्षणेभ्यः तेभ्यो जाते
सर्वस्मिन् वस्तुनि, विशेष० ।

कुत्तियावण-कुत्रिका (जा) पण-पुं० । कूर्नां स्वर्गपातालम-
र्त्यभूमीनां त्रिकं तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेश इति कृत्वा तल्लोका
अपि कुत्रिकमुच्यते । कुत्रिकमापणायति व्यवहरति यत्र हट्टेऽ-
सौ कुत्रिकापणः । अथवा धातुमूलजीवलक्षणेभ्यः जातं
त्रिजं, सर्वमपि वस्तुव्यर्थः । कौ पृथिव्यां त्रिजमापणायति
व्यवहरति यत्र हट्टेऽसौ कुत्रिकापणः । विशेष० । आ० म० । दे-
वाधिष्ठितत्वेन स्वर्गमर्त्यपातालभूत्रिजपसंभविस्तुसंपादके
आपणे हट्टे, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।

तत्प्ररूपणा चैवम्-

कुं ति पृथ्वीश्च सप्ता, जं विजति तत्तय चेदणमचेयं ।

गहणुवजोगे अ खमं, न तं तहिं आवणे णत्थि ॥

कुरिति पृथिव्याः संज्ञा, तस्याखिकं कुत्रिकं स्वर्गमर्त्यपा-
ताललक्षणं, नस्यापणो हट्टः कुत्रिकापणः । किमुक्तं भवती-
त्याह-तत्र पृथिवीत्रये यत्किमपि चेतनमचेतनं वा उच्यं सर्व-
स्यापि लोकस्य ग्रहणोपभोगकम् विद्यते, तत्तत्रापणे न नास्ति,
“ द्वौ नत्रौ प्रकृत्यर्थं गमयतः ” इति वचनाद् अस्त्येवेति भावः ।
वृ० ३ उ० ।

अथोक्तदृष्टमध्यमजघन्यमूल्यस्यानानि प्रतिपादयति-
पणतो पागतिपाणं, साहसं हिं वि द्धममादीणं ।

ओक्तास सतसहस्रं, उत्तमपुरिसाण उवधी उ ॥

प्राकृतपुरुषाणां प्रव्रजतामुपधिः कुत्रिकापणसत्कः पञ्चकः पञ्चरूपमूल्यो जवति, इभ्यादीनामिति-आश्रेष्ठिसार्थवाहादीनां मध्यमपुरुषाणां साहस्रः सहस्रमूल्य उपधिः, उत्तमपुरुषाणां चक्रवर्तिमाण्डिकप्रभृतीनामुपधिः शतसहस्रमूल्यो भवति । एतच्च मूल्यमानं जघन्यतो मन्तव्यम् । उत्कर्षतः पुनस्त्रयाणामप्यनियतम् । अत्र पञ्चकं जघन्यं, सहस्रं मध्यमं, शतसहस्रमुत्कृष्टम् ।

कथं पुनरेकस्यापि रजोहरणादिवस्तुन इत्थं विचित्रं
मूल्यं जवतीत्युच्यते-

विक्रित्तगं जथा प-प्प होइ रयणस्स तविवहं मुद्धं ।

कायगमासज्ज तहा, कुत्तियमुद्धस्स णिकं ति ॥

यथा रत्नस्य मरकतपद्मरागादेर्विक्रेतारं प्राप्य प्रतीत्य तद्विधं मूल्यं जवति; यादृशो मुग्धः प्रवृद्धो वा विक्रेता तादृशमेव स्वल्पं बहु वा मूल्यं जवतीति भावः । एवं कायकं ग्राहकमासाद्य कुत्रिकापणे भाणूमूल्यस्य निष्कं परिमाणं भवति, न प्रतिनियतं किमपीति ज्ञावः । इतिः शब्दस्वरूपोपदर्शने ।

एवं तिविहे जाए, मोद्धं इच्छाएँ दिज्ज बहुयं पि ।

सिध्दभिदं लोगम्मि वि, समणस्स य पंचगं भेरुं ॥

एवं तावत्त्रिविधे प्राकृतमध्यमोत्तमज्ञेद्विज्ञे जाते मूल्यं पञ्चकादिरूप्यकपरिमाणं जघन्यतो मन्तव्यम् । इच्छया तु बह्वपि यथोक्तपरिमाणादधिकमपि प्राकृताद्याऽऽद्युः, न कोऽप्यत्र प्रतिनियमः । न चैतद्वैवाद्यते किं तु लोकेऽपि सिद्धं प्रतीतमिदम्यथा श्रमणस्यापि पञ्चकं पञ्चरूपकमूल्यं भाणुं जवति । इह च रूपको यस्मिन् देशे यन्नाणकं व्यवह्रियते तत् प्रतिपत्तव्यः ।

अथ कुत्रिकापणः कथमुत्पद्यते इत्याह-

पुव्वजविगा उ देवा, मणुयाण करेति पामिहेराइं ।

लोगच्छेरयजूया, तह चकीणं महाणिहृओ ॥

ये पूर्वभक्तिका भवान्तरसङ्गतिका देवाः पुण्यवतां मनुजानां 'प्रातिहार्याणि' यथाभिलषितार्थोपढौकनलक्षणानि, कुर्वन्ति यथा लोकाश्चर्यभूता महानिधयो निसर्पप्रभृतयः, चक्रिणां भरतादीनां प्रातिहार्याणि कुर्वन्ति । वर्तमाननिर्देशस्तत्कालमङ्गीकृत्याविरुद्धः, एवं कुत्रिकापण उत्पद्यते ।

तथैतेषु स्थानेषु पुरा वभूवुरिति दर्शयति-

उज्जेणी रायगिहं, तोसलिनगरस्स यावि इविवाओ ।

दिक्खाएँ सालिजदे. उवकरणं सयसहस्सेहिं ॥

उज्जयिनी, राजगृहं च नगरं कुत्रिकापणयुक्तमासीत्, तोसलिनगरवास्तव्येन च वणिजा ऋषिपालो नाम वाणमन्तर उज्जयिनीकुत्रिकापणात् क्रीत्वा स्वबुद्धिमाहात्म्येन सम्यगाराधितः, ततस्तेन ऋषिनडागं नाम सरः कृतम् । तथा राजगृहे श्रेणिके राज्यमनुशासति शालिभद्रस्य सुप्रसिद्धचरितस्य दीक्षायां शतसहस्राभ्यामुपकरणं रजोहरणप्रतिग्रहलक्षणमानीतम् । अतो ज्ञायते यथा राजगृहं कुत्रिकापण आसीदिति पुरातनीगाथासमासार्थः ।

सांप्रतमेनामेव विवृणोति-

पज्जोए एरसीहे, एव उज्जेणीएँ कुत्तिया आसी ।

भरुह असदह जूय-ट्ट सयसहस्सेण देमि कम्मम्मि ॥

अदिज्जंते रुद्धो, मारेती सो य तं घेत्तुं ।

जलगच्छाऽऽगम वावा-रदाण खिप्पं च सो कुणति ।

जीएण खंजकरणं, एत्थुस्मर जा ण देमि वावारं ।

णिज्जित्त तत्तलागं, आसेणं पेहसी जाव ॥

चण्डप्रद्योतनाग्निं नरसिंहे अवन्तिजनपदधिपत्यमनुभवति नव कुत्रिकापणा उज्जयिन्यामासीरन् । "तदा किल भरुगच्छा-ओ एगो वाणियओ असदहंतो उज्जेणीए आगंतूण कुत्तियावण-ए भूयं मगइ, तेण कुत्तियावणवाणिपण चित्थियं-एस ताव मए वंचेइ तो एयं मोल्लेण वारेमि त्ति भणियं-जइ सयसहस्सं देसि तो देमि भूयं । तेण तं पडिवन्नं । ताहे तेण भन्नइ-पंचरत्नं उद्विक्खाहि तत्रो दाहामि । तेण अठमं काऊण देवो पुच्छिओ । सो भणइ-देहि इमं च भणिहिज्ज-जइ कम्मं न देसि तो भूओ तुमं ओघाएहिइ । एवं भवउ त्ति भणित्ता गहिओ । तेण जूओ जणइ-कम्मं मे देहि, दिन्नं खिप्पमेव कयं पुणो मगइ अन्नं, एवं सव्वम्मि कम्मं निठिए पुणो भणइ-देहि कम्मं । तेण भन्नइ-एत्थ खंजे चटुत्तरं करेहि जाव अन्नं किं वि कम्मं न देमि । जूओ जणइ-अलाहि, पराजितो मि चिंथंते करेमि जाव ता पडोएहि तावता तलागं जविस्सइ । तेण अस्सं विलग्गिऊण वारसजोयणाइं गंतूण पलोइयं, जाव तक्खणमेव कयं तेण भरुयच्छस्स उत्तरे पासे जूयतलागं नाम तलागं" । अमुमेवार्थमभिधित्सुराह-(जरुगच्छ इत्यादि) जरुगच्छवणिजा अश्रद्धयता जूतः पिशाचविशेषः कुत्रिकापणे मार्गितः, ततोऽष्टमं कृत्वा शतसहस्रण जूतः प्रदत्तः, इदं च जणितं-कर्मण्यदीयमाने अयं रुष्टः कुपितो मारयतीति । स च भूतं गृहीत्वा भरुगच्छे आराधनं कृत्वा व्यापारदानं तस्य कृतवान् । स च जूतस्ते व्यापारं किंप्रमेव करोति । ततः सर्वकर्मपरिसमाप्तौ वणिजा भीतेन भूतस्य पार्श्वान् स्तम्भ एककार्याचक्रे । ततस्ते भूतमभिहितवान्-यावदपरं व्यापारं न ददामि तावदत्र स्तम्भे उत्सर, आरोहाऽवरोहक्रियां कुर्विति भावः । ततः स जूत उक्तवान्-निर्जितोऽहं भवता, अत आत्मनः पराजयचिह्नं करोमि, अश्वेन गच्छन् यावदत्र प्रेक्षसे, तत्पश्चादवलोकसे तत्र प्रदेशे तडागं करिष्यामि इति जणित्वा तथैव कृते भूततरागं कृतवान् ।

एमेव तोसलीए, इसिवालो वाणमंतरो तत्थ ।

णिज्जित्त इसितलागे, रायगिहे सालिभदस्स ॥

एवमेव तोसलिनगरवास्तव्येन वणिजा उज्जयिन्यामागम्य कुत्रिकापणादपिपात्रो नाम वाणमन्तरः क्रीतः, तेनापि तथैव निर्जितेन ऋषितरागं नाम सरश्चक्रे । तथा राजगृहे शालिभद्रस्य रजोहरणप्रतिग्रहश्च कुत्रिकापणात् प्रत्येकशतसहस्रेण क्रीतः । वृ० ३ उ० । नि० चू० । स्था० ।

कुत्तियावणजूय-कुत्रिकापणजूत-त्रिण। समीहितार्थसम्पादन-लब्धियुक्तत्वेन कुत्रिकापणोपमे, औ० ।

कुत्थुम्भ-कुत्थुम्भ-पुं० चर्मावनरुपुंटा वाद्यविशेषे, रा० ।

कुत्थुम्भरि-कुत्थुम्भरि-स्त्री० । गुच्छवनरूपतिजेदे, प्रह्ला० १ पद । आचा० ।

कुदएरु-कुदएरु-पुं० । कारणिकानां प्रजाद्यपराधान्महत्पथ-धिनाऽपराधेऽप्ये राजग्राह्ये हन्ये, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

कुदंमिम-कुदगिमम-त्रि० । कुदग्मेन निर्वृत्ते छव्ये, ज० १ श० ११ उ० । ज्ञा० ।

कुदंसण-कुदर्शन-न० । क० स० । कुमते, “इमं पि वित्तिं कुदंसणं असज्जाववादिणो पप्पवेति” प्रज्ञा० २ पद । कुत्तितं दर्शनं यस्य सः । शाक्यादौ, प्रज्ञा० १ पद । ध० ।

कुदाण-कुदान-न० । भूम्यादिदाने, “भूमिदानं गोदानं आसहत्थिसुवन्नादिया य सव्वे कुदाणा।” नि० चू० ११ उ० ।

कुदिट्ठि-कुट्टि-स्त्री० । क० स० । बौद्धमतादौ, उक्तं ७८ अ० । कुत्तितं जिनागमविपरीतत्वाद् दृष्टिर्दर्शनं येषां ते कुट्टयः । मिथ्यादृष्टिषु, सर्वज्ञप्रणीतदर्शनव्यतिरिक्तशाक्यकपिलकणादाक्कपादादिप्रणीतानुवर्तिषु पाण्डिषु, पुं० । ध० ३ अधि० ।

कुदिट्ठिपसंसा-कुट्टिप्रशंसा-स्त्री० । मिथ्यादृष्टिनां शाक्यादीनां “पुरयज्ञाज एते, सुवध्मेषां जन्म, दयावुन एते” इत्यादिकायां स्तुतौ, एषा सम्यक्त्वस्य पञ्चमोऽतिचारः । ध० २ अधि० ।

कुदिट्ठिगंधव-कुट्टिमंस्तव-पुं० । मिथ्यादृष्टिभिरेकत्र संवासात् परस्परालापदिजनितपरिचये, एष सम्यक्त्वस्यातिचारत्रेदः, एकत्र वासे हि तत्प्रक्रियाश्रवणात् तत्क्रियादर्शनाच्च दृढसम्यक्त्वस्यापि दृष्टिरेदः संभाव्यते, किमुत मन्दबुद्धेर्नवधर्मस्येति, तत्संस्तवोऽपि दूषणम् । ध० २ अधि० ।

कुदेसणा-कुदेशना-स्त्री० । सर्वज्ञाननुसारिप्ररूपणायाम्, “किं पत्तो पावयरं, संमं अणहिगतधम्मसम्भावो । अणं कुदेसणाए, कट्टयरागमि पाडति” ॥ दश० टी० ४ अ० ।

कुदो-कुतस्-अव्य० । “अतो डो विसर्गस्य” ८ । १ । ३७ । इति संस्कृतवृत्तणस्य अतः परस्य विसर्गस्य स्थाने ङो इत्यादेशः । कस्मादर्थे, प्रा० १ पाद ।

कुदव-कुदव-पुं० । कुं चृजिं छवति द्रावयति । अन्तर्भूतण्यर्थे अच् । कोद्वे धान्यजृते, वाच० । जं० । विशेष० ।

कुदाव-कुदाल-पुं० । कुं भूमिं दत्तति । दत्त अण्-उप-स० पृषो० । कोविदारवृक्षे, भूमिदारणाख्ये, वाच० । आचा० ।

कोदाव-पुं० । अवसर्पिण्याः प्रथमारके जाते वृत्तजातिभेदे, जं० २ वत्त० ।

कुद्ध-कुद्ध-त्रि० । कुपिते, प्रश्न० २ संव० द्वार । ज्ञा० ।

कुद्धगामिणी-कुद्धगामिनी-स्त्री० । कुद्धायां सत्यां गमनशीलायाम्, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

कुधम्म-कुधम्म-पुं० । मल्लगणादिधर्मे, “मल्लगणधम्मो सारस्स-यगणधम्मो कूयसज्जाइया सव्वे कुधम्मा।” नि० चू० ११ उ० । शाक्यादिप्रवचनेषु च, हा० २७ अष्ट० ।

कुधम्मा-कुधर्मादि-त्रि० । ६ व० । श्रुतचरित्रप्रत्यनीकत्वादिभावेषु शाक्यप्रवचनादिषु, , अन्यथा देशनाऽप्यव्ययम् । कुधर्मादिनिमित्तत्वा-द्दोषायेव प्रसज्यते ॥ ८ ॥ हा० २७ अष्ट० ।

कुधि-कुधि-त्रि० । कुत्तितवृद्धौ, प्रति० ।

कुपक्ख-कुपक्ष-पुं० । कुत्तितान्वये, आचा० २ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

कुप्प-कुप्प-धा० । रोपे, दिवा-सक० प० सेट् । “शकादीनां

द्वित्वम्” । ८ । ४ । २३० । इत्यन्तस्य द्वित्वम् । कुप्पइ, कुप्यति । प्रा० ४ पाद ।

कुप्य-न० । कृप क्यप् नि० । रूप्यस्वर्णव्यतिरिक्ते कांस्यलोहताम्र-सीसकत्रपुमृदनामृत्वचिसारविकारोदङ्किकाष्टमञ्चकमञ्चिका-मसूरकरथशकटहलादिग्रहोपस्करे, ध० २० । “नाणाविहोवगरणं, एगविहं कुप्पवक्खणं होइ” । नानाविधोपकरणं ताम्रकलश-कमल्लादि जातितः, अनेकविधं व्यक्तितः, कुप्यवक्कणं जवति । दश० ६ अ० । ध० । “लोहाइ उवक्खरो कुप्पं” लोहादिरुपस्करः कुप्यमुच्यते । तत्र लोहोपस्करो लोहमयकमल्लाकुदालिकाकुठारादिकः, आदिशब्दानामार्तिकोपस्करो घटादिकः कांस्योपस्करः स्थावकचोलकादिकः सर्वोऽपि परिगृह्यते । वृ० १ उ० ।

कूर्प-पुं० । कुरं पाति श० क० दीर्घः । भ्रुवोर्मध्ये, वाच० ।

कुप्पपमाणाङ्कम-कुप्यप्रमाणातिक्रम-पुं० । कुप्यं शयनाशन-कुन्तखट्वाभाजनकचोलकादिगृहोपस्कररूपं तत्प्रमाणस्य जाधेन पर्यायान्तररूपेणातिक्रमः स्पृष्टकप्रमाणातिपातविरमणस्य पञ्चमेऽतिचारे, यथा किल केनापि कचोलकदशकलक्षणं जप्यमानं कृतं कथञ्चित् तदधिकसम्भवे सति व्रतजङ्गमयाद् भञ्जित्वा बहुभिरपि पर्यायान्तरेण दशैव कारयतः स्वसंख्या-पूरणात् स्वाभाविकसंख्याबाधनाच्चातिचार इति । ध० २० ।

कुप्पमाण-कुप्रमाण-त्रि० । अतिदीर्घे, अतिह्रस्वे वा । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । क० प्र० । प्रमाणहीने, भ० ७ श० ६ उ० ।

कुप्पर-कु (कू) पर्-पुं० । कुर-क्लिप्, कुः पिपार्ति अच् परः कर्म० । जानुनि, कफोणौ च । दीर्घमध्यपाठान्तरे नि० दीर्घः । वाच० । “से रहवरस्स कुप्परासज्जा” कूर्परो कूर्पराकारत्वात् पिञ्जने इति प्रसिद्धौ रथाययवौ । जं० ३ वत्त० ।

कुप्पवयण-कुप्रवचन-त्रि० । कुत्तितं प्रवचनं येषां ते कुप्रवचनाः । चरकचौरिकादौ, अनु० ।

कुप्पमंत्वा-कुप्यसंख्या-स्त्री० । कुप्यपरिमाणे, तदतिक्रमे च । स्पूलकपरिग्रहविरतेः पञ्चमोऽतिचारः । “कुप्य संखं च अप्पधणं बहुमोहं करोइ पंचमए दोसा” । कुप्यस्य रूप्यसुवर्णव्यतिरिक्तस्य कांस्यलोहताम्रपुसीसकवंशविकारकटमञ्चिकामञ्चकमन्थानतूलिकारथशकटहलमृदाण्डप्रभृतिकस्य गृहोपकरणकलापस्य संख्यां परिगणनतामद्वयधनां बहुधनां करोति । कोऽर्थः?, स्थावादीनां कथञ्चिदधिकत्वे प्रतिपन्ननियमस्य जाते सत्यल्पमूल्यस्थालाद्यपरेणोत्कृष्टितेन स्थावादिना मीलयित्वा बहुमूल्यं करोति, यथा नियमो न भज्यते इति पर्यायान्तरकरणेन संख्यापूरणात्स्वाभाविकसंख्याबाधनाच्चापञ्चमोऽतिचारः । प्रव० ६ द्वार ।

कुप्पावणिय-कुप्रावचनिक-न० । कुत्तितं प्रवचनं येषां ते कुप्रवचनाः, तेपामिदं कुप्रावचनिकम् । चरकचौरिकादिसम्बन्धिनि आवश्यकतादौ, अनु० । (‘आवस्सय’ शब्दे द्वि० भा० ४४४ पृष्ठे कुप्रावचनिकजनेषु स्पष्टम्) जमालिप्रभृतिषु निह्वेषु, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

कुप्पावणियधम्म-कुप्रावचनिकधर्म-पुं० । चरकपरिवाजकादिकृतीर्थिकधर्मं, दश० १ अ० ।

कुपिय-कुपित-न० । जाये क्तः । कुरु, “कुपितं नाम कुञ्जितं” । आ० चू० ४ अ० ।

कुप्पिस-कू(कु)र्पास-पुं०। न०। कुर्परे अस्वते आस्ते वा घञ्, पुं०।
“इःसदादौ वा” ८। १। ७२। इति प्रकृतेः अत इत्वम्। प्रा० १ पाद।
स्त्रीणां कञ्चुलिकायाम्, स्वार्थे के तत्रैवार्थे, वाच० ।

कुप्पोवगरण-कुप्पोपकरण-न० । “णाणाविहोवगरण-लक्ष-
णकुप्यं समासतो हौति” । “कुप्पोवकरणं णाणाविहं अणेगल-
क्खणं तच्च कंसमंरं लोहजंरं ताप्रमयं मृन्मयादि च । इति
दर्शिते ‘कुप’ शब्दाभिधेये गृहोपकरणे, नि० चू० २ उ० ।

कुवर-कुवर-पुं० । मल्लीजिनस्य यज्ञे, प्रव० २७ द्वार ।

कुवे (वे) र- कुवे (वे) र-पुं० । कुम्बति धनम् कुवि०
एरक् नि० नञोपश्च। कृतेस्तं धेरमस्य इति वा। धनदे, यत्कराजे,
वाच० । को० । एकोनविंशजिनस्य शासनयज्ञे, श्रीमद्विजिनस्य
कुवेरो यज्ञश्चतुर्मुख इत्याद्युपचरणं गजवाहनोऽष्टनुजो वरद-
परशुशुलानययुक्तदक्षिणपाणिचतुष्टयो बीजपूरकमुद्राकसूत्र-
युतवामपाणिचतुष्टयश्च। अन्ये कुवेरस्थानं कुवेरमाहुः। प्रव० २६
द्वार। तस्येदमित्यण् कौवेरः । तत्सम्बन्धिनि, त्रि० । स्त्रियां डीप्।
कुवेरवनामित्यादौ नणत्वम्। वा कप्। कुवेरकोऽयत्रार्थे, कुगतिस०।
निन्दितदेहे, न०। वाच० । आर्यशान्तिश्रेणिकस्य तृतीयशिष्ये,
कल्प० ८ क्षण ।

कुवेरदत्त-कुवे(वे)रदत्त-पुं० । कुवेरसेनायाः वेश्याया अपत्ये कु-
वेरदत्ताया ज्ञातरि, आ० क० ।

कुवेरदत्ता-कुवे (वे) रदत्ता-स्त्री० । कुवेरसेनायाः वेश्यायाः
पुत्र्याम्, आ० क० । ती० ।

कुवेरसेना-कुवे (वे) रसेना-स्त्री० । कुवेरदत्तकुवेरदत्तानाम्नोः
पुत्रयोर्जनन्यां वेश्यायाम्, आ० क० । ती० । (‘सदारसंतोस’
शब्दे कथा वक्ष्यते)

कुवेरा-कुवेरा-स्त्री० । वैश्रवणप्रभस्य नगोत्तमस्य अपरतो ज-
म्बूद्वीपसमायां राजधान्याम्, द्वी० । मधुरास्थायां नरवाहनयां
तीर्थे (जैनशास्त्र) देव्यां च । ती० ए कल्प० ।

कुवेरी-कुवेरी-स्त्री० । आर्यकुवेराभिर्गतायां शाखायाम्, “धेरे-
हितो णं अज्जकुवेरेहितो इत्थ णं कुवेरी साहा णिगया।” क-
ल्प० ८ क्षण ।

कुभोयण-कुभोजन-त्रि० । कुभोजिनि, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

कुमङ्गी-कुमतिनी-स्त्री० । सिंहपुरनगराधीश्वरस्य कीर्त्तिधर्म-
स्य राज्ञो भार्यायाम्, दर्श० ।

कुमग-कुमार्ग-पुं० । शिवपुरप्रापकपथविपरीते पथि, दर्श० ।

इक्षिरसमायगुरुया, उज्जीवनिकायघानिरयाए ।

जे उद्दिंसंति मगं, कुमगमगस्सिता ते उ ॥ १६ ॥ सू० नि० ।

(इक्षिरसेत्यादि) ये केचन अपुष्टधर्माणः शीतलविहारिणो
अक्षिरसमातगौरवेण गुरुका गुरुकर्माणः, आधाकर्माद्युपजोगेन
परुज्जीवनिकायघापादनरात्रापरे तेभ्यो मार्गमांक्रमार्गमात्मा-
नुचोर्णमुपदिशन्ति तथाहि-शरीरमिदमाद्यं धर्मसाधनमिति मत्वा
कालसंहतनादिहानिश्चाध्याकर्माद्युपभोगोऽपि न दोषायेत्येवं प्र-
तिपादयन्ति । तच्चैवं प्रतिपादयन्तः कुम्भितमार्गास्तीर्थकरास्त-
न्मार्गाश्रिता भवन्ति । तुल्यदादेनेर्पि स्वयूथ्या एतदुपदिशन्तः

कुमार्गाश्रिता भवन्ति इति, किं पुनस्तीर्थिका इति । सूत्र० १
श्रु० ११ अ० ।

कुमगट्टिङ्ग-कुमार्गस्थिति-स्त्री० । शिवपुरप्रापकपथविपरीतस्य
स्थितिरवस्थानम् । कुमार्गावस्थाने, दर्श० ।

कुमगट्टिसंकलाभंग-कुमार्गस्थितिसङ्कलाजङ्ग-पुं० । कुमार्ग-
स्य शिवपुरप्रापकपथविपरीतस्य स्थितिरवस्थानं कुमार्गस्थितिः,
सैव संकला लोहमयनिगडवन्धनमिव कुमार्गस्थितिसंकला ।
तस्याः भङ्गः मिथ्यात्वमोहनीयकर्मापगमतया सत्त्वाधिकतया
च परममुनिप्रणीतमार्गस्थितौ, दर्श० । “ छल्लह गुरुक्कम्माणं,
जीवाणं सुधम्मवुद्धी वि। तीए सुगुरु तम्मि वि, कुमगट्टिङ्गसंक-
लाभंगो” ॥ (इत्यादि ‘मग’ शब्दे व्याख्यास्यते)

कुमगमगस्सिय-कुमार्गमार्गाश्रित-त्रि० । कुम्भितमार्गाणां तीर्थ-
कराणां मार्गानाश्रितेषु, “इक्षिरसमायगुरुया, उज्जीवनिकायघाय-
निरयाए । जे उद्दिंसंति मगं, कुमगमगस्सिता ते उ ॥ १६ ॥”
(इत्युपपदमेव ‘कुमग’ शब्दे व्याख्यातम्) सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

कुमर-कुमार-पुं० । कुमारयति क्रीडयति । “ वाऽययोःखाता-
दावदातः” । ८ । १ । ६७ । इत्युखातादित्वादातोऽत् । प्रा० १
पाद । बाब्रे, राजाहें च। “मारियां कुमरेण कावाविओ” दर्श० ।

कुमरण-कुमरण-पुं० । दुःखमृत्यौ, उपा० ८ अ० ।

कुमार-कुमार-पुं० । प्रथमवयस्ये, स्था० १० ग० । भिम्भदा-
रककुमारणामल्पवयस्यहृत्तरकावृत्ततो भेदः। ज्ञा० १ श्रु० २ अ० ।
कौमारं पञ्चमाब्दान्तं, पौगण्डं दशमावधि” । वाच० । राज्याहें,
प्रश्न० ५ आश्र० द्वार । स्था० ।

अधुना कुमारमाह-

पच्चंते खुभंते, दुदंते सव्वतो दुवेमाणो ।

संगामनीतिकुसलो, कुमार एयारिसो होइ ॥

प्रत्यन्तान् सीमासन्धिवर्तिनः कुम्भयति अन्तर्भूतपर्ययत्वात् स-
मस्ता अपि सीमापर्यन्तवर्तिनीः प्रजाः क्षौजयति दुर्दान्तान् दुःशि-
क्षितान् संग्रामनीतिकुशलः सर्वतः सर्वासु दिक्षु या दमयन् व-
र्त्तते स एतादृशः कुमारो भवति । व्य० १ उ० । “अत्रिक्खणं पुणो
अकुमारे संते कुमारे हंति भासइ” आव० ४ अ० । दशभवनपतिदेवा
असुरकुमारनागकुमारादयः । अथ कस्मादेते कुमारा इति व्यप-
दिश्यन्ते? उच्यते-कुमारवच्चेष्टनात् । तथा हि-कुमारा एते सुकुमा-
रमृदुमधुरवृक्षितगतयः गृङ्गाराभिप्रायकृतविशिष्टशिष्टतरोत्तररू-
पक्रियाः कुमारवच्चेः छतरूपवेवजापानरणप्रहरणाचरणयानवा-
हनाः कुमारवच्चेः लक्षणरागाः कीरुनपराश्च ततः कुमारा इव कु-
मारा इति । प्रज्ञा० १ पद । वार्त्तिकेय, शुकं पङ्क्तिणि, अश्ववारकं,
वरुणवृक्षे, सिन्धुनदं, शुद्धसुवर्णं, न० । संज्ञायां कन् । वरुणवृक्षे, ति-
क्तशकं, स्वार्थे कः । वालके, तस्येदं तस्य भावो वा आण । कौ-
मारशिशुवे वाव्यावस्थायाम्, वाच० । पूर्वदेशभाषायामाश्विने
मासि, यथा च कुमारशब्दः पूर्वदेशे आश्विनमासे रूढः । स्था०
२ ग० १ उ० । लोहकारे, “चवेरमुट्टिमाईहिं, कुमारेहिं अयं पि
वा” उक्त० २३ अ० । नासाद्यङ्गकर्तनादिकेन कुम्भितमार्गे, “इमं
जावज्जीवं बहवंधणं करेह, इमं अन्तरंरेण असुभेणं कुमारेणं
मारंह” । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

कुमारग-कुमारक-पुं० । बाब्रे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । छल्लेक, उक्त०
१ अ० ।

कुमारगह-कुमारग्रह-पुं० । कुमार (स्कन्द) कृते उन्मत्त-
ताहेतौ उपरुद्धे, जं० २ वक्र० ।

कुमारगम-कुमारगम-पुं० । स्वनामख्याते ग्रामभेदे, “ कुमार-
गमसंपत्तिया तथ्यज्ज अंतरा एगो तिलत्थंभओ तं दट्टण गो-
सावो भणति । ” आ० चू० १ अ० । आ० म० । “ वोसट्टकाए
चियत्तदेहे दिवसे सुहुत्तसेते कुमारगमं समणुपत्ते । ” आचा०
२ श्रु० ३ चू० ।

कुमारण्दि (ए) कुमारनन्दिन-पुं० । चम्पानगरीवास्तव्ये
स्वनामख्याते सुवर्णकारे, स च खोलोलुपो ध्यन्नरीयुगा-
र्थं वहाँ प्रविश्य पञ्चशैलाधिपतिर्देवो जातः, नागिन्द्रप्रतिवा-
धितो वीरप्रतिमामर्चयित्वा धीतजये उदायननृपान्तिके प्रे-
षयदिति । आ० क० । दर्श० । आ० म० । ती० । आ० चू० ।
(‘ वसउर ’ शब्दे तदुत्पत्तिकथा वक्ष्यते)

कुमारधम्म-कुमारधर्म-पुं० । स्थिरगुणात्पदिचमे देवर्क्षितमाश्रम-
णात्प्राचीने स्थविरभेदे, “ तत्तो अ नाणदंसण-चरित्तवसुद्धि-
अं गुणमहंतं । धेरं कुमारधम्मं, वंदामि गणिं गुणोववयं ॥१॥ ”
कल्प० ८ कृण ।

कुमारपात्र-कुमारपात्र-पुं० । चौलुक्यवंशीये गुर्जरधरित्रीपतौ
आर्हतवीरघ्ने नृपभेदे, “ कुमारपात्रनृपाल-चौलुक्यकुलचन्द्रमाः ।
श्रीवीरचैत्यमस्योच्चैः, शिखरे निरमीममत् ॥ (अर्बुदाद्रेः), ती०
८ कल्प । स च श्रीहैमचन्द्रसूरिभिः प्रतियोध्य परमार्हतीकृत
इति तच्चरित्रादिष्यो ज्ञेयम् । स्या० ।

कुमारपुत्तिय-कुमारपुत्र-पुं० । वीरतीर्थीये श्रमणभेदे, यस्य
प्रत्याख्यानदानप्रकार उदकेन गौतमस्वामिनं प्रति पृष्ठः । सूत्र०
२ श्रु० ७ अ० ।

कुमारभिच्च-कुमारभृत्-न० । कुमारानां बालानां भृत्यै पोषणे
साधु कुमारभृत्यम् । कुमारभरणकीरदोषसंशोधनार्थदुष्टशून्यनि-
मित्तानां व्याधीनामुपशमनार्थं आयुर्वेदभेदे, स्या० ८ टा० ।

कुमारज्य-कुमारज्य-त्रि० । कुमारब्रह्मचारिणि, “ अकुमारज्य-
ए जे केइ, कुमारनूप निहं वए । इत्थीहि गिछे वसए, महामोहं
पक्खए ॥ ” स० ३० सम० । लुल्लकभूते राजकुमाररूपे च । सूत्र०
१ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

कुमारवास-कुमारवाम-पुं० । कुमारानामराजभावेन वासे, “ कु-
मारवासमज्जवसित्तामुंमे जाव पव्वइया । ” स्या० ५ टा० ३ उ० ।

कुमारसमण-कुमारश्रमण-पुं० । कौमार्ये प्रव्रजिते, “ नए णं से
अइमुत्ते कुमारसमणे अणया कयाइं ” कुमारश्रमणः प्रवृत्त-
जानस्य तस्य प्रव्रजितत्वात् । आह च-“ अव्वरिसो पव्वइआं,
णिग्गंथो रोचिऊण पाव्वयणं ति । ” एतदेव चाश्चर्यमिहान्यथा
वर्षाप्रकादाराद् न प्रवक्ष्या स्यादिति । ज० ५ श० ४ उ० ।

कुमारा-कुमारा-स्त्री० । स्वनामख्याते संनिवेशे, “ ततो भगवं
कुमाराए सन्निवेशे गतो, तत्थ पंचए रमणिज्जे उज्जाणे पडिसं-
ठितो । ” आ० म० द्वि० ।

कुमारिय-कुमारिक-पुं० । कुत्सितो मारणीयस्त्वस्यातीववेदनो-
त्पादकत्वाद् निन्धो यो मारो मारणं स विद्यते येषां ते कुमारि-
काः । मौकरिकेयु, वृ० १ उ० । अ० घ० ।

कुमारिल-कुमारिल-पुं० । पूर्वमीमांसाभाष्यवार्तिककारके मी-
मांसकभेदे, द्वे व्याख्ये मीमांसाशास्त्रस्य-जटमतेन, प्रभाकरमतेन
च । तत्र जटः कुमारिलाख्यः । वाच० । आह कुमारिलः-“ अगो-
त्ववृत्तिः सामान्यं, वाच्यं यैः परिकल्पितम् । गोत्वं वस्तुवैतैरु-
क्तं-मगोऽपोहगिरा स्फुटम् ॥ सम्म० २ काण्ड ।

कुमारी-कुमारी-स्त्री० । कुमारप्रथमवयवचनत्वात् स्त्रियां ङीप् ।
वाच० । सूत्र० । “ अजातेः पुंसः ” ८ । ३ । ३२ । इत्यस्य अप्राप्त-
विभाषात्वात् न प्राकृते ङीविकल्पः, किन्तु नित्यम् । प्रा० ३ पाद ।
अनूढकन्यायाम्, पार्वत्यां, नवमल्लिकायाम्, घृतकुमार्याम्, वाच० ।
या मांसलप्रणालाकारपत्रा (धिकुआँरी) इति प्रतीता । प्रव० ४
द्वार । ल० । अपराजितायां, सहायां, सीतायाम्, वन्ध्यकर्कश्याम्,
स्थूत्रैत्रायाम्, मेदिनीपुष्पे, तरुणीपुष्पे, श्यामापक्षिणि, वाच० ।

कुमाल-कुमार-पुं० । मागध्यां रस्य लः, अपञ्चशे-“ शेषं शौ-
रसेनीवत् ” । ८ । ४ । ३०१ । मागध्यां यष्टुक्तं ततोऽन्यच्छौ-
रसेनीवद् छष्ट्यम् । वाक्त्रे, राजाहं च । “ अथ्य पशे कखु कुमात्रे
मत्रयकेदू ” प्रा० ४ पाद ।

कुमुत्र (य)-कुमुद-न० । कौ मोदते मुद-कः । कैवरे, वाच० ।
आ० म० । ज्ञा० । तच्च चन्द्रविकासि । जं० १ वक्र० । रा० । चन्द्र-
योध्ये, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । जं० । रा० । औ० । जत्ररुहभेदे,
आचा० । कपूरे, पुं० । वाच० । जं० । चतुरशीतिलकगु-
णिते कुमुदाङ्गे, ज्यो० २ पाहु० । समादिविमानेष्वन्तर्गते विमा-
ननेदे, स० १७ सम० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वं शी-
तोदाया महानद्या दक्षिणे स्वनामख्याते विजयक्षेत्रयुगले, स्या०
८ टा० । ते च द्वे, “ दो कुमुदा ” स्या० ८ टा० । अत्र नव कृटाः-
“ सिद्धे कुमुए खंडग-मानी वेयहे पुन तिभिसगुहा । कुमुए वेस-
मणे ति य, कुमुयकूडाण नामाई ” । स्या० ८ टा० । जम्बूद्वीपे म-
न्दरे पर्वते भद्रशालवने पश्चिमे दिग्भित्तिकृते, स्या० ८ टा० ।

कुमुअंग-कुमुदाङ्ग-न० । चतुरशीतिमहाकमलशतसहस्रेषु,
ज्यो० २ पाहु० ।

कुमुअगुम्म-कुमुदगुहम्-न० । विमाननेदे, स० १८ सम० ।

कुमुअण्दि-कुमुदनन्दि-पुं० । सिद्धसंनदिवाकरेति प्रसिद्धाऽपर-
नामके सूरौ, जं० १० ।

कुमुअप्पजा-कुमुदप्पजा-स्त्री० । जम्बूद्वीपे उत्तरपौरस्ये प्रथम-
वनखण्डे पञ्चाशद्योजनान्यवगाहा उत्तरस्यां दिशि नन्दापुष्क-
रिण्याम्, जं० ४ वक्र० । जी० ।

कुमुअवण-कुमुदवन-न० । मधुरास्ये वननेदे, ती० २१ कल्प ।

कुमुत्र [य] वणविबोहग-कुमुदवनविबोधक-पुं० । १६ त० ।
चन्द्रविकाशिकमलवनानां विकाशके चन्द्रे, कल्प० ३ कृण ।

कुमुत्रा [या]-कुमुदा-स्त्री० । कुत्सितं मोदते मुद क-टाप ।
कुम्भिकायाप, गम्भीरीवृक्षे, शालपर्णीवृक्षे, मंजुष्यां कन् ।
कटफले, गौरा० । ङीप् । कुमुद । कटफले । स्त्री० । वाच० ।
जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पश्चिमायां पुष्करिण्याम्, जं० ४ वक्र० ।
जी० । वरुणप्रज्ञैलस्यापरेण राजधान्याम्, द्वी० । दाक्षिणा-
त्याञ्जनपर्वतस्य पश्चिमायां पुष्करिण्याम्, द्वी० । स्या० “ दो कु-
मुदा । ” स्या० २ टा० ३ उ० ।

कुमुत्रा (या) गर-कुमुद्राकर-पुं० । ६ त० । कुमदस्वप्ने, प्रश्न०
४ आश्र० द्वार । कुमुदस्थाने हृदादौ, वाच० ।

कुमुदग-कुमुदक-न० । तृणभेदे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

कुम्प-कूर्प-पुं० । स्त्री० । कुत्सितः कौ वा ऊर्मिवेगो यस्य पृथो० ।
कच्छपे, वाच० । सूत्र० । स्था० । ज्ञा० । दश० । भ० ।
श्रीनिमिजिनस्य कूर्मश्चिह्नम् । प्रव० २६ द्वार । पञ्चान्दियगुप्तगुप्ति-
प्रदर्शनाय कूर्मोदाहरणम् । ज्ञा० १ श्रु० ४ अ० । तत्प्रतिपादके
ज्ञाताधर्मकथायाः प्रथमश्रुतस्कन्धस्य चतुर्थेऽध्ययने, स० १८
सम० । प्रश्न० । आवा० । आ० चू० । देहस्थे वायुभेदे, वाच० ।

कुम्पगाम-कूर्पगाम-पुं० । स्वनामख्याते ग्रामभेदे, यत्र वैश्यायन-
तापसस्याऽऽतापनां कुर्वतो यूकाशय्यातरस्त्वमिति गोशालेन
हसितस्य क्रुक्ष्य तेजालेइया गोशालं दहन्ती श्रीवीरजिनेन्द्रे-
ण शतित्वेइयया निवारिता । कल्प० ६ कृष्ण । आ० क० । “तप-
णं अहं गोयमा ! अणया कयाइं गोसाह्वेणं मंखलिपुत्तयं
सर्हि कुम्पगामाओ नयराओ सिद्धगामं नयरं संपट्टिण् ।”
भ० १५ श० १ उ० ।

कुम्पणाडी-कूर्पनाडी-स्त्री० । कण्ठकूपस्याधस्ताद् वर्त्तमा-
नायां नाड्याम्, “कूर्पनाड्यामचापलम्” । कूर्पनाड्यां कण्ठ-
कूपस्याधस्ताद् वर्त्तमानायाम् संयमादचापलं भवति, मनःस्थै-
र्यसिद्धेः । तदुक्तं “कूर्पनाड्यां स्थैर्यम्” । द्वा० २६ द्वा० ।

कुम्पपट्टिपुष्पचलण-कूर्मप्रतिपूर्णचरण-त्रि० । कूर्मवत् कूर्माका-
राः प्रतिपूर्णाश्चरणा यस्य तत्तथा । कच्छपाकृतिपूर्णपादे, उपा० ।
“कुम्पपट्टिपुष्पचलणा वीसइ नखं” उपा० २ अ० ।

कुम्पावलि-कूर्मावलि-स्त्री० । कच्छपपङ्क्तौ, भ० ८ श० ३ उ० ।

कुम्पाम-कुलमाप-पुं० । कोलाति कुल किप् । कुम्पामपेऽस्मिन्
७ व० । “अर्द्धस्विन्नाश्च गोधूमाः, अन्ये च चणकादयः” कुलमापा
इति कथ्यन्ते” इत्युक्तेषु अर्द्धस्विन्नागोधूमादिषु, कुत्सिता मायाः
पृथो० । कुत्सितमापे, वाच० । उरुदे, राजमापे, वृ० १ उ० । उक्त० ।
पक्के मापे, पि० । कुलमापाः सिद्धमापाः यवमापा इति केचित् ।
दश० ५ अ० १ उ० । “एगाए सणाहाए कुम्पासर्पिडियाए ।”
कुलमापा अर्द्धस्विन्ना मुद्रादयः, मापा इत्यन्ये । ज० १५ श० १
उ० । आ० क० । आ० म० । (कुलमापाविषयकोऽग्निग्रहो वीरजिने-
न्द्रस्य ‘वीर’ शब्दे वक्ष्यते) सूर्यस्य परिपाइवकभेदे, शूक-
धान्ये, यवादौ च । काञ्जिकं, मसीपरिणामे च । न० । मापा-
दिमिश्राद्धभ्रष्टभक्ते, रोगभेदे, वनकुलस्थे, वाच० ।

कुम्पीपुत्त-कूर्मीपुत्र-पुं० । कूर्म्याः कच्छप्याः स्वनामख्याता-
याः कस्याश्चिद् योषितो वा पुत्रे, स च द्विहस्तप्रमाणोऽङ्गु-
ल्यष्टकाधिकरतिप्रमाणजघन्यावगाहनया सिद्धः । औ० । “तं
पुण्णं जज्ज विहत्था, कुम्पीपुत्तादओ जहन्नेणं” । आ० म० द्वि० ।

कुम्मुषया-कुर्मोन्नता-स्त्री० । कूर्मः कच्छपस्तद्वृन्ता कूर्मो-
न्नता । योनिभेदे, “कुम्मुन्नया णं जोणी उत्तमपुरिसमाऊणं ! कु-
म्मुन्नया णं जोणीए तिविहा उत्तमपुरिसा गम्भं वक्कमंति । तं
जहा-अरहंता, चक्कवट्ठी, बलदेववासुदेवा” । स्था० ३ ठा० १ उ० ।

कुम्हा (ए)-कुरमन्-पुं० । “पद्मश्मशमस्मह्यां म्हः” । ८ । २ ।
७४ । इति श्मभागस्य म्हः । देशविशेषनिवासिनि, “कुशमानः
१४८

कुम्हाणो,” प्रा० २ पाद । कुश द्युतौ श्लेषे वा मनिन् । द्योतके,
श्लेषके च । वाच० ।

कुय-कुच-पुं० । कर्तरि कः । स्तने, संकुचिते ! त्रि० वाच० । ‘कु-
च’ स्पन्दने । कुचतीति कुचः । इगुपान्तलक्षणः कः (इगुपधज्ञा-
प्रीकिरः कः । ३ । १ । १३५) शिथिले, व्य० ७ उ० ।

कुयबंधण-कुचबंधन-न० । कुचं शिथिलं बन्धने यस्य । वद्धे
सति स्पन्दमाने, “कुयबंधणम्मि लहुगा, विराहणा होइ सं-
जमाघाए” । व्य० ७ उ० ।

कुयर-कुचर-त्रि० । कुत्सितं शिष्टजनजुगुप्सितं चरन्तीति कु-
चराः । उद्भ्रामिकेषु, “किं नागधो सि समणे-हिं ढक्खियं
दार क्यरा जं तु” । वृ० १ उ० । पारदारिकेषु, नि० चू० १७ उ० ।

कुरंग-कुरङ्ग-पुं० । कौ रङ्गति अच् । “अरङ्ग ईपत्ताम्रः स्या-द्ध-
रिणाकृतिको महान्” इत्युक्तलक्षणे, वाच० । गोकर्णे मृग-
भेदे, ज० २ वृ० १ । प्रज्ञा० । को० । मृगं, मृगमात्रे, प्रश्न० १
आश्र० द्वार । पि० । “हेतुरिन्दोः कलङ्के यो, धिरहे रामसीतयोः
नेमे राजीमतीत्यागे, कुरङ्गः सत्यमेव सः” ॥ ११ ॥ कल्प० ७ कृष्ण ।

कुरंगा-कुराणा-स्त्री० । कुत्सितरण्यायाम्, रणमाकुरणामु-
ष्मिकादिवहुप्रसङ्गे तदतदभावात् । तं० ।

कुरय-कुरक-पुं० । कुहणभेदे, प्रज्ञा० ८ अ० ।

कुरर-कुरर-पुं० । स्त्री० । कुङ् शब्दे, करन् । उत्क्रोशविहगे,
स्त्रियां जातित्वाद् डीप् । वाच० । कुररा उत्क्रोशाः । प्रश्न० १
आश्र० द्वार । “.....जिणुत्तमाणं । कुररी विवाऽऽभोग-
रसाणुगिद्धा, निरुसोया परितावमेइ” ॥ १० ॥ कुररीय पक्कि-
णीव । उक्त० २० अ० ।

कुरल-कुरल-पुं० । स्त्री० । कुरर-रस्य लः । स्वनामख्याते पक्कि-
जंदे, स्त्रियां जातित्वात् डीप् । चूर्णकुन्तले, पुं० । वाच० । कुरलो
वोमपक्किविशेषः । जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

कुरा-स्त्री०-कुरु-पुं० । व० व० । अकर्मभूमिभेदे, स्था० ।

जंबू ! मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं दो कुराओ पप्प-
त्ताओ । तं जहा-वहुसमउत्ता अविसेसा० जाव देवकुरा चेव उ-
त्तरकुरा चेव । तत्थ एणं दो महइ महात्तया महादुमा पप्पत्ता ।
तं जहा-वहुसमउत्ता अविसेसमणात्ता अन्नमन्नं एणइ-
वट्ठंति आयापविकखंत्तुत्तोवेहमंठाए परिणाहेणं । तं जहा-
कूडसामग्गी चेव जंबू चेव सुदंमणा । तत्थ एणं दो देवा म-
हत्थिया० जाव महासोक्खा पप्पिओवमट्ठिइया परिवसेति ।
तं जहा-गरुले चेव, वेणुदेवे अणाहिणं चेव, जंबूदीवाहिर्वई ।
दक्खिणेन देवकुरवः, उत्तरेण उत्तरकुरवः, नत्तायाः विद्युत्प्रभसौ-
मनसाजिधानवत्तस्कारपर्वताज्यां गजदन्ताकाराज्यामावृताः,
इतरे तु गन्धमादनमाद्यवद्भ्यामावृताः, उभये चामी अर्द्धचन्द्रा-
कारा दक्खिणोत्तरतो विस्तृताः । तत्प्रमाणं चैवम्-“अट्ठसया वा-
याला, एककारसहस्स दो कलाओ य । विकखंनो य कुरुणं, ते-
वन्नसहस्स जीवासिं ॥ १॥” पूर्वापराऽऽयामाश्रिता इति । (महइ
महालयत्ति) महान्तौ गुरू, अतीति अत्यन्तं, महसां तेजसां महा-
नां वोत्सवानामावृतावाश्रयां, महति महालयौ महतिमहालयौ
वा, समवृत्तापया वा महान्तवित्थः । महादुमौ प्रशस्ततया

आयामो दैर्घ्यं, विष्कम्भो विस्तारः, उच्चत्वमुच्छ्रयः, उद्वेधो ह्रुवि प्रवेशः, संस्थानमाकारः, परिणाहः परिधिरिति ।

तत्र अनयोः प्रमाणम्—

“रयणमया पुष्पकला, विक्रमो अद्भुत उच्चतं ।

जोयणमद्भुत्वेहो, खंधो दोजोयणविविद्धो ॥१॥

दो कोसा विच्छिन्नो, विडिया ऋजोयणाणि जंवूप ।

चाउद्दिसि पि साला, पुद्विल्ले तत्थ सालम्मि ॥२॥

भवणं कोसपमाणं, सयणिज्जं तत्थ णादियसुरस्स ।

तिसु पासाया साले-सु तेसु सीढासणा रम्मा ” ॥ ३ ॥

शालमह्यमप्येवमेवेति, कूटाकारा शिखराकारा शालमह्यी कूटशालमह्यीति संज्ञा, सुपु दर्शनमस्या इति सुदर्शनेतीयमपि संज्ञेति । (तत्थि त्ति) तयोर्महादुमयोर्महत्यादि । महती ऋद्धिरावासपरिवाररत्नादिका ययोस्तौ महार्थिकौ । यावदप्रहणात् “महज्जु-इया महाणुत्तागा महायसा महावत्ता महासोकवेति । ” तत्र द्युतिः शरीराभरणदीप्तिः, अनुभागोऽचिन्त्या शक्तिः वैक्रियकरणादिका, यशः ख्यातिः, वलं सामर्थ्यं शरीरस्य, सौख्यमानन्दात्मकम् । “महसेक्खा” इति कचित् पाठः । महसौ महेश्वरावित्याख्या ययोस्तौ, महेशाख्याविति पद्योपमं यावत् स्थितिरायुर्ययोस्तौ, तथा गरुडः सुपर्णकुमारजातीयः, वेणुदेवो नाम्ना, ‘अणादिओ त्ति’ नाम्ना । स्था० १ डा० ३ उ० ।

जंवू! दोसु कुरासु मण्णया सया सुसमसुसमिहिं पत्ता पच्चण्ण-
भवमाणा विहरंति । तं जहा-देवकुराए चैव, उत्तरकुराए चैव ।

(जंवू इत्यदि) सदा सर्वदा (सुसमसुसम त्ति) प्रथमाऽऽ-
रकानुभागः सुपमसुपमा, तस्याः सम्बन्धिनी या सा सु-
पमेव, तामुत्तमार्द्धि प्रधानविभूतिमुच्चैस्त्वागुःवृद्धदत्तभोगोप-
भोगादिकां प्राप्ताः प्रत्यनुभवन्तो वेदयन्तो, न सत्तामात्रेणेत्य-
र्थः । अथवा सुपमसुपमां कालविशेषं प्राप्ता अधिगता उत्तमा-
मूर्द्धि प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति आसते इति । अभिधीयते च—
“दोसु वि कुरा मण्णया, तिपल्लपरमाउणो तिको सुच्चा ।

पिठकरं सयाइ, दो उप्पन्नाइ मण्णयाणं ॥ १ ॥

सुसमसुसमाणुभावं, अणुभवमाणेण वच्चगोवणया ।

अउणा पन्नदिणाइ, अट्टमभत्तस्स आहारो” ॥ २ ॥

देवकुरां दक्षिणाः, उत्तरकुरव उत्तरास्तप्विति । स्था० २
डा० ३ उ० ।

दश कुरवः—

समयखित्तेणं दस कुराओ पणत्ता । तं जहा-पंच देव-
कुराओ, पंच उत्तरकुराओ । तत्थ एणं दस महइमहालया
महाडुमा पणत्ता । तं जहा-जंवू सुदंसणे धायइरुक्खे म-
हाधायइरुक्खे पउमरुक्खे महापउमरुक्खे पंच कूरुसाम-
लीओ । तत्थ एणं दस देवा महिद्धिया जात्र परिवसंति ।
तं जहा-अणादिणं जंवूदीवाहिर्वइ सुदंसणे पिपदंसणे पों-
ररीणं महापोंररीणं पंच गरुत्ता वेणुदेवा । स्था० १ डा० ३ उ० ।
कुराइ (ए)-कुराजन्-पुं० । कुत्तिते राक्षि, प्रत्यन्तनृपे च । नि०
चू० ६ उ० । आचा० ।

कुरु-कुरु-पुं० । व० व० । आर्यजनपदभेदे, यत्र हस्तिनापुरं नग-
रम् । डा० १ शु० ८ अ० सुव० । आ० म० । प्रज्ञा० । स्था० । “आक-
रः सर्ववस्तूनां, देशोऽस्ति कुरुनामकः । समुद्र इव रत्नानां,

गुणानामिव सज्जनः” ॥१॥ आ० क० । स्वनामके ऋषभदेवपुत्रे, क-
ल्प० ७ कृण । महावीरशान्तिजिनपूर्वजेषु च । स्था० ६ डा० ।
कुरुकुरा-कुरुकुरा-स्त्री० । बहुना जलेन पादप्रक्षालनादौ, आघ० ।
आचा० । नि० चू० ।

कुरुक्षेत्र-कुरुक्षेत्र-न० । कुरुणा चन्द्रवंश्यनृपभेदेन कृष्टे क्षेत्रं,
कुरुदेशान्तर्गतं वा क्षेत्रम् । शाक० मध्यपदलोपः ।

“प्रजापतेरुत्तरवेदिरुच्यते,

सनातनी रामसमन्तपञ्चकम् ।

समीजिरे तत्र पुरा दिवौकसो,

वरेण सवेण महावरप्रदाः ॥ १ ॥

पुरा च राजपिवरेण श्रीमता,

बहूनि वर्षाण्यमितन तेजसा ।

प्रकृष्टमेतत् कुरुणा महात्मना,

ततः कुरुक्षेत्रमितीह पप्रथे” ॥ २ ॥ वाच० ।

लोकोत्तरीत्या ऋषभदेवस्य पुत्रः कुरुः, तस्य क्षेत्रम् ।

हस्तिनापुरे, ती० १६ कल्प ।

“शतपुत्राभभून्नाजि-सूनोः सूनुः कुरुनृपः ।

कुरुक्षेत्रमितिख्यातं, राष्ट्रमेतत्तदाख्यया ॥

कुरोः पुत्रोऽभवत्कृत्स्नी, तदुपज्ञमिदं पुरम् ।

हस्तिनापुरमित्याहु-रनेकाश्चर्यसेवध्रिम्” ॥ ती० ४६ कल्प ।

कुरुचंद-कुरुचन्द्र-पुं० । काञ्चनपुराधीश्वरे स्वनामख्याते नृप-
भेदे, ध्र० २० । तत्कथा त्वेधम्—

“गयवज्जियं पि सगयं, केण वि अहयं पि सवयया सुहय ।

पुरमत्थि कंचणपुरं, कुरुचंदो तत्थ नरचंदो ॥ १ ॥

तस्सासि जिणोइयस-त्तत्तत्तयत्तुरगगमणदुल्लिओ ।

मिहिरु व्व तिमिरभरपसर-रोहगो रोहगो मंती ॥ २ ॥

गड्डुरिगपवाहं मुत्तु-मुत्तमं सो नरुत्तमो धम्मं ।

सम्मं जिन्नासमणो, कया वि मंति भणइ एवं ॥ ३ ॥

मह कहसु सच्चिवपुंगव !, को धम्मो उत्तमु त्ति सो आह ।

हेवाहीलियसुरनर-गणाण करणाण जत्थ जओ ॥ ४ ॥

कह नउज्जइ त्ति रत्ता, वुत्ते मंती भणइ वयणेणं ।

उगारेणं नउजइ, भुत्तमदिठं पि जइ इत्थ ॥ ५ ॥

इय सोउं जणइ निवो, जइ एवं तो तुमं महामंति ! ।

सव्वे दंसणिणो वा-हरितुं धम्मं विचारसु ॥ ६ ॥

होउ त्ति एवं भणिकुणं मंती, सक्कुलं वा वयणं न व त्ति ।

एवं समस्साइपयं त्रिहेतुं, ओलंविऊणं च भणइ एवं ॥ ७ ॥

जो सह इमिणा पाए-ण संगयत्थेण पूरियसमस्सं ।

रंजइ पुहइनाहं, तस्सेव इमो हवइ जत्तो ॥ ८ ॥

इय सोऊणं अहमह-मिगाइ सव्वे वि तत्थ दंसणिणो ।

तं गहिकुणं पायं, रइउं वित्तं ससत्तीप ॥ ९ ॥

पत्ता निवअत्थाणे, आसीवायं भणे वि उवविट्ठा ।

तो रन्नोऽणुत्ताप, पढई एवं सुगयसीसो ॥ १० ॥

मात्ताविहारम्मि मइऽज्ज दिट्ठा, उवासिया कंचणभूसियंगी ।

वक्खित्तचित्तेण मए न नायं, सक्कुलं वा वयणं न व त्ति ॥ ११ ॥

अन्यः प्रोवाच—

भिक्षाभमेतेण मइऽज्ज दिठं, पमदामुहं कमव्विसालनेत्तं ।

वक्खित्तचित्तेण मए न नायं, सक्कुलं वा वयणं न व त्ति ॥ १२ ॥

अपरः प्रणिजगाद—

फलोदपण मिह गिहं पविट्ठो, तत्थाऽऽसणत्था पमया मि दिट्ठा ।

वक्खित्तचित्तेण मए न नायं, सकुंडलं वा वयणं न वत्ति ॥ १३ ॥
 तो सारेयरभावं, निवेण कव्वाण पुच्छिय्या विवुहा ।
 जंपंति न हु विसेसं, एसि वयं देव ! पिच्छामो ॥ १४ ॥
 जं इह धमेहिं वक्खित्त-चित्तया अक्खिया कुं सो व ।
 अजिइंदियत्तमूलं, स अधम्मो तेण चित्तिमिणं ॥ १५ ॥
 तं सोऊणं सयमवि, बीमसित्ता पयंपइ नरिंदो ।
 कह मंतिसत्तम ! अहं, उत्तमधम्मं वियाणिस्सं ॥ १६ ॥
 पज्जणइ मंती नरवर !, जिणदंसणिणो वि अत्थि इह मुणिणो ।
 विहियपयत्था पालिय-महव्वया पवरगोवसमा ॥ १७ ॥
 समतिणमणिणो सममित्त-सनुणो तुल्लरंकरवइणो ।
 महुरविवी कयपाण-वित्तिणो धम्मफलतरुणो ॥ १८ ॥
 सज्झायज्झाणरया, जिइंदिया जियपरीसहकसाया ।
 ते आहूया वि इहं, इति न इति व न याणामि ॥ १९ ॥
 भणियं निवेण वरमं-ति ! भत्ति वाहरसु ते महामुणिणो ।
 तत्तो अखुइबुद्धी, खुडुमुणी तेण आहूओ ॥ २० ॥
 नमिउं भणियं रत्ता, खुडु ! किं मुणसि काउ तं कव्वं ।
 गुरुपायपसाएणं, मुणेमि इय भणइ साहू वि ॥ २१ ॥
 तो कुरुचंदनरिंदो, तयं समस्सापयं पयंपइ ।
 सिंगारस्स विरदिया, मुणिणा वि हु पूरिया एवं ॥ २२ ॥
 खंतस्स दंतस्स जिइंदियस्स, अज्झपज्जो गयमाणस्स ।
 किं मज्ज एएण वि चित्तिपणं, सकुंडलं वा वयणं न वत्ति ॥ २३ ॥
 जणइ निवो खुडु ! तए, सिंगारेणं न पूरिया किमियं ? ।
 स भणिइ जिइंदियाणं, जईण वुत्तं न सो जुत्तो ॥ २४ ॥
 सिरिअंगारो सिंगा-रव च्चि जंपंत तं पि जइ जइणो ।
 ता नूण चंदविवा, अग्गीवुछी समुप्पन्ना ॥ २५ ॥

किञ्च-

उल्लो सुक्को य दो लूढा, गोलिया मट्टियामया ।
 दो वि आवाभिया कुडु, जो उल्लो सो उवलंगई ॥ २६ ॥
 एवं लगंति दुम्मेदा, जे नरा कामवालसा ।
 विरत्ता तु न दग्गंति, जहा से सुक्कगोलए ॥ २७ ॥
 इय दुइमइंदियदु-ट्टस्स अस्संदमस्स वरमुणिणो ।
 वयणं सुणिउं राया, चमक्खिओ चित्तए चित्ते ॥ २८ ॥
 अमयं रसेसु गोसी-सचंदणं चंदणेसु जह पवरं ।
 तह सव्वेसु वि धम्मे-सु नूण धम्मो उ जिणभणिओ ॥ २९ ॥
 एवं चित्तिय सम्मं खु-डुएण समं गमितु गुरुपासे ।
 सोऊणं धम्मकइं, गिहत्थधम्मं पवजेइ ॥ ३० ॥
 चिरकालं परिपालिय, धम्मं सचिवेण रोहणेण समं ।
 कुरुचंदमहाराओ, जाओ सुक्खाण आभागी ॥ ३१ ॥
 “एवं निशम्य चरितं सुविवेकिकेकि
 जीमूतगर्जितनिभं कुरुचन्द्राङ्गः ।
 ज्ञया जनाः सपदि गडुरिकाप्रवाहं,
 मुक्त्वाऽऽश्रयन्तु विशदं जिनराजधर्मम् ॥ ३२ ॥
 इति कुरुचन्द्रनरेन्द्रकथा । ध० ० । आ० म० ।
 श्रवस्त्यधीश्वर-
 स्य ताराचन्द्रस्य पुत्रे वाङ्मयस्ये, (‘ताराचंद’ शब्दे कथा वक्ष्य-
 ते) हरिचन्द्रस्य पितरि कुरुमन्याः पत्न्यौ नास्तिकवादरते नृपजे-
 दे, आ० म० प्र० । आ० चूण (तत्कथा ‘वलिअंगदेव’ वक्तव्यतायाम्)
 कुरुचर-कुरुचर-त्रि० । कुरुषु चरतीति कुरुचरः । कुरुदेशजे,
 स्त्रियां टित्वाद् ङीप् । प्राकृते तु “प्रत्यये ऊर्नवा” ण ३ । ३१ ।
 इति ऊर्वा । कुरुचरी, कुरुचरा । प्रा० ३ पाद ।
 कुरुजंगल-कुरुजाङ्गल-न० । जङ्गलमेव जाङ्गलम् । कुरुषु जाङ्ग-

लम् । कुरुक्षेत्रे, कुरुवश्च जाङ्गलाश्च द्वन्द्वः । कुरुदेशो, जाङ्गलदेशो च ।
 पुं० भूस्त्रि, कुरुवश्च जाङ्गलं च “विशिष्टलिङ्गो नदीदेशो ग्रामाः”
 २ । ४ । ७ । (पाणि०) समा० । एकद्भावे कुरुजाङ्गलम् ।
 तत्समाहारे, न० । वाच० । “ इहेव जंबूदीवे दीवे जारहे
 वासे मज्झिमखंडे कुरुजंगलजणवए संखावई नाम नयरी । ”
 ती० ७ कल्प ।

कुरुम्-कुरुट-पुं० । कुणाद्यवास्तव्ये उत्कुरुटस्य मातृष्वस्त्र्येक-
 भ्रातरि, आ० क० । (‘सुयकरण’ शब्दे कथा वक्ष्यते) कुत्सितं
 रोदति । ‘रुट’ दीप्तिप्रतीघातकः । सितावरकशाके, वाच० ।
 कुरुण-कुरुण-न० । राजकीयेऽन्यदीये वा वित्ते, व्य० २ उ० ।
 कुरुत्थल-कुरुत्थल-न० । मथुरास्थे स्थलजदे, ती० ६ कल्प ।
 कुरुदत्त-कुरुदत्त-पुं० । खनामख्याते हस्तिनापुरवास्तव्ये इज्य-
 पुत्रे, स प्रव्रजितो नैषेधिको परीषहमधिसह्य सिरु इति ।
 उत्त० २ अ० । “ कुरुदत्तो वि कुमारो, संवलिपात्रि व्व
 अग्निणा दध्मो । सो वि तइ दध्माणो, पभिवन्नो उत्तमं
 अट्टं ॥ ” संथा० ।

कुरुदत्तपुत्त-कुरुदत्तपुत्र-पुं० । कुरुदत्तस्य पुत्रे ईशानेन्द्रपूर्वजव-
 जीवे, भ० ।

तत्कथा—

एवं खलु देवाण्यपिया णं अंतेवासी कुरुदत्तपुत्ते नाम अ-
 णगारे पगइभइए जाव विणीए अट्टमं अट्टमेणं अणिविख-
 तेणं पारणए आयं विलपरिगगिहिएणं तवोकम्मेणं उट्ठं वा-
 हाओ पगिज्झिय पगिज्झिय सूरभिमुहे आयावणभूमी-
 ए आयावेमाणे बहुपडिपुएणे छम्मासे सामाणपरियागं
 पाहुणिन्ता अट्टमासियाए संझेहणाए अत्ताणं कूसइत्ता तीसं
 भत्ताइं अणसणाइं ठेदित्ता आलोइयणमिकंते समाहिपत्ते
 कालमासे कालं किच्चा ईसाणे कप्पे सयंसि विमाणंसि
 जाइसए वत्तव्वया सव्वे वि अपरिसेसा कुरुदत्तपुत्ते वि,
 णवरं सातिरेगे दो केवलकप्पे जंबूदीवे दीवे, अवसेसं तं
 चेव ॥ ज० ३ श० १ उ० ।

कुरुदत्तसुय-कुरुदत्तसुत-पुं० । हस्तिनापुरे जाते खनामख्याते
 इभ्यपुत्रे, “ कुरुदत्तसुतोऽनगारः ” इति शान्त्याचार्यः, कुरु-
 दत्त इति लक्ष्मीवल्लभः । उत्त० ३ अ० ।

कुरुमइ-कुरुमती-स्त्री० । ब्रह्मदत्तचक्रवर्तिनः सकलान्तःपुरप्रधा-
 नाग्रमहिष्याम्, उत्त० १३ अ० । स० । आचा० । कुरुचन्द्रनृप-
 भार्यायाम्, आ० म० प्र० । आ० चू० ।

कुरुया-कुरुका-स्त्री० । देशतः सर्वतो वा शरीरस्य प्रकाशने,
 व्य० १ उ० ।

कुरुराय-कुरुराज-पुं० । कुरुणां राजा टच् समा० । वाच० ।
 कुरुदेशनाथे, “ अदीणा सतकुरुराया ” स्था० ७ ठा० ।

कुरुवाभि (ए)-कुरुवासिन्-पुं० । देवकुरुत्तरकुरुजेऽनृक्षि-
 म्मनुष्यजदे, स्था० ६ ठा० ।

कुरुविंद-कुरुविन्द-पुं० । कुरुन् मूलकारणत्वेन विन्दति । विद
 शः । “ शे मुचादीनाम् ” ७ । १ । ५६ । इति (पाणि०) मुम् ।

मुस्तायाम्, मापे, वाच० । तृणविशेषे, औ० । प्रश्न० । प्रज्ञा० । तं० । आचा० । कुटिलकाभिधाने रोगविशेषे, औघ० । काचल-
षणे, माणिक्यरत्ने, न० । कुरुविल्वरत्ने, कुटमापे, व्रीहिभेदे,
दर्पणे, हिङ्गुले च । वाच० ।

कुरुव-कुरुप-न० । कुत्सितं यथा भवत्येवं रूपयति विमोहय-
ति यत्तत्कुरुपम् । भाण्डादिकर्मणि मायाविशेषे, भ० १२ श०
५ उ० । तदात्मके मोहनीयकर्मणि, स० ५२ सम० । कुत्सितव-
र्गे, त्रि० । प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

कुल-कुल-न० । कुल कः । कुड् शब्दे कर्मणि वा लक् । कुं भूमि
लाति ला कः । कौ भूमौ लीयते अन्येज्योऽपि पा० उ०
यथायथं व्युत्पत्तिः । जनपदे, देशे, मध्यमहलद्वयेन यावती
भूमिः कृष्यते तावत्यां भूमौ, वाच० । वंशस्यावान्तरजेदे,
ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । पेतुके पक्के, नि० । तं० । रा० । औ० । ग० ।
प्रश्न० । “कुलं पेक्ष्यं, माइया जाई” उक्तं ३ अ० । स्था० । ज्ञा० ।
गुणवत्पितृकृत्वे, स्था० ४ ठा० २ उ० । इदवाक्कादौ, आचा० १
श्रु० १ अ० १ उ० । सूत्र० । राष्ट्रकूटादौ, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १
उ० । पितृपितामहादिपूर्वपुरुषवंशे, ध० १ अधि० । प्रतिनियत-
पुरुषजन्यत्वे, सम्म० १ काण० । स्वगोत्रे, स्था० ४ ठा० १ उ० ।
नागेन्द्रादौ, वृ० १ उ० । विद्याधरादौ, आव० २ अ० ।
चान्द्रादिके साधुसमुदायविशेषे, स्था० ५ ठा० १ उ० । प्रश्न० ।
प्रति० । स्था० । बहूनां गच्छानामेकजातीयानां समूहे, ध० ३
अधि० । एकाचार्यसन्ततौ, कटप० ८ क्षण । स्था० । पं० व० ।
“एतत् कुलं विष्यं, एगाययिस्स संतई जाओ । तिएह कुला-
णमिहो पुण, सावेक्खाणं गणो होइ ॥” ज० ८ श० ८ उ० ।
गृहस्थानाम् (सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ०) गृहे, कटप० ६ क्षण ।
आचा० । सूत्र० । कत्रियादिगृहे, सूत्र० २ श्रु० ६ उ० । (ततो
जगवान् ! श्रीऋषभः राज्ञे हस्त्यश्वगवादिषंघहपुरस्सरमुग्र-
भोगराज्यकृत्रियक्षत्राणामि चत्वारि कुत्राणि व्यवस्थापिचान् इति
'उसभ' शब्दे द्वि० भा० ११२४ पृष्ठं दर्शितम्) कटप० । कुटुम्बे,
आचा० २ श्रु० २ अ० १ उ० । स्था० । कटप० । वृन्दे, गजकुलवानर-
कुत्राणि । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । सान्निध्ये, गुरुकुलं, कुलं सान्निध्यं,
गुरोः कुलं गुरुसान्निध्यम् । आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । कुले
भवः यत् कुल्यः । खे कुलीनः । टकम् कौलेयकः । कुलोद्भवे, त्रि० ।
वाच० । कुलसंज्ञितेषु नक्षत्रेषु, सू० प्र० ।

तानि च-

ता कहं ते कुला आहिता ति वदेज्जाः । तत्थ खलु इमे वारस
कुला, वारस उवकुला, चत्तारि कुलोवकुलाण । वारस कुला ।
तं जहा-धाणिडाकुलं उत्तराभद्वयाकुलं असिणीकुलं
कतिपाकुलं संठाणाकुलं पुस्सेकुलं महाकुलं उत्तरा-
फगुनीकुलं चित्ताकुलं विमाहाकुलं मूत्रो कुलं उत्तरा-
माहाकुलं । वारस उवकुला । तं जहा-सवणां उवकुलं पुव-
भद्वया उवकुलं रेवति उवकुलं जरणी उवकुलं पुणवसू
उवकुलं अस्समा उवकुलं पुव्वाफगुणी उवकुलं हत्थो
उवकुलं साति उवकुलं जेडा उवकुलं पुव्वासाठा उवकुलं ।
चत्तारि कुलोवकुलं । तं जहा-अर्निई कुलोवकुलं सतजि-
सया कुलोवकुलं अदा कुलोवकुलं अणुराधा कुलोवकुलं ।
“ता कहं ते” इत्यादि । ता इति पूर्ववत् । कथं कत प्रकारेण,

भगवान् ! त्वया कुलान्याख्यातानीति वदेत ? एवमुक्ते भगवानाह-
“तत्थ” इत्यादि । इह न केवलं जगवता कुलान्येवाख्यातानि, किं
तूपकुत्राणि, कुलोपकुत्राणि च, ततो निर्धारणार्थे प्रतिपत्त्यर्थम् । तत्र-
ति भगवान् ब्रूते-तत्र तेषां कुलादीनां मध्ये खल्विमाना द्वादश
कुलानि । सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् । इमे इति प्रतिपदमभि-
संवध्यते । इमानि वक्ष्यमाणस्वरूपाणि द्वादश उपकुलानि, इमानि
वक्ष्यमाणस्वरूपाणि चत्वारि कुलोपकुत्राणि प्रज्ञप्तानि । अथ किं
कुलादीनां लक्षणमुच्यते-इह येनैतच्चैः प्रायः सदा मासानां परि-
समाप्तय उपजायन्ते, माससदृशानामानि नक्षत्राणि, तानि कुला-
नीति प्रसिद्धानि । तद्यथा-आधिष्ठो मासः, प्रायः श्रविष्ठया धनिष्ठा-
ऽपरपर्यायया परिसमाप्तिमुपैति । भाद्रपद उत्तरभद्रपदया, अ-
श्वयुक् अश्विन्या इति । धनिष्ठादीनि प्रायो मासपरिसमापका-
नि माससदृशानामानि कुलानि, तेषामेव कुत्रानामधस्तनानि
यानि नक्षत्राणि श्रवणादीनि तानि उपकुलानि, कुलानां समी-
पमुपकुलं, तत्र वर्तन्ते यानि नक्षत्राणि तान्युपचारादुपकुत्राणि ।
यानि च कुलानामुपकुत्राणां चाधस्तनानि तानि कुलोपकुला-
नि अभिजिदादीनि चत्वारि नक्षत्राणि । उक्तं च-

“मासाणं परिणामा, हुंति कुत्रा उवकुला उ हिट्ठिमगा ।

हुंति पुण कुलोवकुला, अभिस्सयत्तद्वअणुराहा” ॥ १ ॥

अत्र (मासाणं परिणामा इति) प्रायो मासानां परिसमापकानि ।
कचित्-“मासाणं सरिसनामा” इति पाठः । तत्र मासानां
सदृशानामानीति व्याख्येयम् । (सय त्ति) शतभिषक् । शेषं
सुगमम् ।

संप्रति यानि द्वादश कुलानि, यानि च द्वादश उपकुत्राणि, यानि
च चत्वारि कुलोपकुत्राणि तानि क्रमेण कथयति-(वारस कुला
तं जहा) इत्यादिसुगमम् । सू० प्र० १० पाठ० । चं० प्र० जं० ।

कुलप-कुलम्प-पुं० । आनार्यक्षेत्रजेदे, तदवासिनि जने च । सू-
त्र० २ श्रु० २ अ० ।

कुलक (ग) र-कुलकर-पुं० । कुलकरणशीलाः कुलकराः । कुल-
करणशीलेषु विशिष्टबुद्धिषु लोकव्यवस्थाकारिषु पुरुषविशेषेषु,
स्था० १० ठा० ।

इदानीं यस्मिन् काले क्षेत्रे च कुलकराणां प्रभवस्त-
दुपदर्शनायाह-

उस्मप्पिणी इमीसे, तइयाए समाए पच्छिमे भागे ।

पलिओवमट्ठागे, सेसम्मि य कुलगरुपत्तो ॥

अच्छभरहमज्जद्वति-जागे गंगभिंधुमज्जम्मि ।

एत्थ बहुमज्जदेसे, उप्पन्ना कुलगरा सत्त ॥

अस्यामवसापिण्यां वर्तमानायां या तृतीया समा सुषमः उपमा-
भिधाना, तस्या यः पश्चिमो भागस्तस्मिन् । कियन्मावे इत्याह-प-
ल्लयोपमाप्रभागे पल्लयोपमाप्रभागप्रमाणे शेषे तिष्ठति सति, कुल-
करोत्पत्तिरभूदिति वाक्यशेषः । कुत्रेत्यत आह-अर्द्धेतरतमध्यम-
त्रिभागे, किं विशिष्टे इत्याह-गङ्गासन्धुमध्येऽत्र एतस्मिन्नक्षत्र-
रतमध्यमत्रिभागे बहुमध्यदेशे, न तु पर्यन्तेषु, उत्पन्नाः कुलकराः
सत्त । इहार्द्धेतरतं विद्याधरालयवैतालव्यपवतादारतः परिग्राह्यं,
न तु परतः, व्याख्यानात् ।

संप्रति कुलकरवत्कथ्यतानि धार्मिकां द्वारगाथां प्रतिपादयति-

पुव्वभवजम्मनाम-प्पमाणसंघयणमेव मेट्ठाणं ।

वन्नित्तिययाऽऽउ भागा, जवणोवातो य नीई य ॥

कुलकराणां पूर्वजवा वक्तव्याः, ततो जन्म, तदनन्तरं नामानि, तत्प्रमाणानि, तदनन्तरं संहननं वक्तव्यम्, एवमशब्दः पूरणार्थः । तथा संस्थानं, ततो वर्णाः प्रतिपादयितव्याः, तदनन्तरं स्त्रियः, तत आयुर्वक्तव्यम्, ततो भागा वाच्याः—कस्मिन् वयोभागे कुलकराः संवृत्ता इति । भवनेषु उपपातो वक्तव्यः, जवनग्रहणं भवनपतिनिकायेषु तेषामुपपातो नान्येति प्रदर्शनार्थम्, तथा नीतिश्च या यस्य हकारादिवृत्तौ सा तस्य वक्तव्येति गाथाऽङ्कारार्थः । अवयवार्थं तु प्रतिद्वारं स्वयमेव वक्ष्यति ।

तत्र प्रथमद्वारावयवार्थाभिधित्वस्येदमाह—

अवरविदेहे दो वणि—यवयंसा माइ उज्जुगे चेव ।

कालगया इह जरहे, हत्थी मणुओ य आयाया ॥

दडुं सिणेहकरणं, गयमारुहणं च नामनिवृत्ति ।

परिहाणि गेहि कज्जहो, सामत्थण विज्जवण ह ति ॥

अपरविदेहे द्वौ वणिग्वयस्यावभूताम् । तद्यथा—एको मायी, अपरश्च ऋजुः, तौ च कालगतविह भरते आयातौ, मायी हस्ती, इतरो मनुष्य इति । ततो दडु परस्परं स्नेहकरणं, ततो गजारोहणं, तदनन्तरं नामनिवृत्तिः । गच्छता च कालेन कदपदुमाणां परिहाणिः, ततः प्रवृत्ता प्रभूततरा गृद्धिः, तदनन्तरं कलहः, ततः “सामत्थणं ति” देशीवचनमेतत् । पर्यालोचनमित्यर्थः । ततो विज्ञपना, तदनन्तरं हा इति हकारलक्षणा या नीतिः प्रवृत्तिः । भावार्थः कथानकादवसेयः । तच्चेदम्—“अवरविदेहे दो मित्ता वाणिजा, तथेगो माई, इयरो उज्जुगो । ते पुण एगतो चेव ववहरंति । तथ जो माई सो ते उज्जुगं अइसंघेइ, इयरो सव्वमगूढतो सम्मं ववहरइ । दो वि पुण दाणरुई, ततो सो उज्जुगो कावं काऊण इहेव दाहिणहे मिहुणगो जातो । वंको पुण तम्मि चेव पएसे हत्थिरयणं । सो य सेतो वयणेण च उडुंतो य । जाहे ते दो वि पडुप्पससरिगा जाया ताहे ते हिंडिउमारुहा, तेण य हत्थिणा हिंसतेण सो मिहुणगो दिट्ठो, दट्टण य से परमा पीई उप्पन्ना, तं च से अजिओगनिव्वत्तिं कम्मं उदिन्नं, ततो तेण मिहुणगं खंधे विलइयं । ततो सव्वेण लोणेण तं मिहुणगं तहारुवं दट्टण अम्हेहिं तो मणूसो एसो, इमं च से विमलं वाहणं, तिसे ‘विमलवाहणं’ ति नाम कयं, तसि च जाईसरणं च जायं, ताहे कालदोसेण इमे सत्त कप्प-रुक्खा परिहायंति—“मत्तंगया य भिगा, चित्तंगा चेव तह य चित्तरसा । गेहागारअणिगणा, सत्तमया कप्परुक्ख ति” ॥१॥ तेषु परिहायंतेसु कसाया उप्पणा । अयं मम, मा इत्थ कोइ अल्लियउ इति भणितं पविच्छा, जो ममीकयमल्लियइ, तेण इयरो कसाइ-ऊइ, ततो परोपरमसंखमं ताहे चित्तिंति—कंसि अहिवई ठवेमो, जो ववरथाइ, उवेइ ताहे तेहिं सो विमलवाहणो, एस अम्हेहिं तो अहिचो इति अहिवई उवितो । ताहे तेण तसि रुक्खा धिरिक्का, मणिया य—जो तुव्भं पयामरं अइकमइ, तं मम कहेऊइ, जेणाहं से दंमं वत्तेमि, सो वि कहं जाणइ, भणइ—सो जाइस्सरो तं वाणियत्तं सारइ, तेण जाणइ, ताहे तेसिं जो को वि अवरऊइ सो तस्स कहिऊइ, ताहे सो तेहिं दंमं वत्तेइ, सो पुण दंमो हकारो—हा तुमे दुडु कयंति । ताहे सो जाणइ, अहं सव्वस्सहरणो कतो, वरं हतो होंतो, सीसं वा मे वरं विन्निं होंतं, न य परिसं विम्वणं पावितो ति । एवं बहुं कालं हकारदंमो अणुवत्ति-तो, तस्स य चंदजसा, तीए समं जोगे भुंजंतस्स अवरं मिहुणं जायं, तस्स वि कालंतरेण अवरं, एवं ते एगवंसम्मि सत्त

कुलगरा उप्पन्ना ॥ ” पूर्वभवाः खल्वमीषां प्रथमानुयोगतोऽवसेयाः, जन्म पुनरिहैव सर्वेषां द्रष्टव्यम्, व्याख्यातं पूर्वजवजन्म-रूपं द्वारद्वयम् । आ० म० प्र० ।

संप्रति कुलकरनामप्रतिपादनार्थमाह—

जंवुदीवे दीवे नारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए सत्त कु-
लगरा होत्था । तं जहा—‘पढमित्थ विमलवाहणं, चक्खुम
जससं चउत्तयमभिचंदे । ततो पसेणई पुण, मरुदेवे चेव
नाभी यं ॥१॥ स्था० ७ ग० ।

प्रथमोऽत्र विमलवाहनो, द्वितीयश्चक्षुष्मान्, तृतीयो यशस्वी, चतुर्थोऽजिचन्द्रः, पञ्चमः प्रसेनजित्, षष्ठो मरुदेवः, सप्तमो नाभिरिति । गतं नामद्वारम् । आ० म० प्र० । आ० चू० । आ० क० ।

अधुना प्रमाणद्वारावयवार्थमभिधित्वसुराह—

नवधणुसयाइ पढमो, अट्ट य सत्तऽप्पसत्तमाई च ।

उ चेव अप्पट्टा, पंच सया पण्णवीसाओ ॥

प्रथमो विमलवाहन उच्चैस्त्वेन नवधनुःशतानि, द्वितीयश्चक्षुष्मान् अष्टौ धनुःशतानि, तृतीयो यशस्वी सप्तधनुःशतानि, चतुर्थोऽजिचन्द्रोऽर्द्धसप्तमानि धनुःशतानि, पञ्चमः प्रसेनजित् षट्धनुःशतानि, षष्ठो मरुदेवोऽर्द्धषष्ठानि धनुःशतानि, सप्तमो नाभिः पञ्चविंशानि पञ्चविंशत्यधिकानि पञ्चधनुःशतानि ५२५ गतं प्रमाणद्वारम् ।

अधुना संहननसंस्थानप्रतिपादनार्थमाह—

वज्जरिसनसंघयणा, समचउरंसा य होंति संगणे ।

वणं वि य वोच्छामी, पत्तेयं जस्स जो आसी ॥

सर्व एव विमलवाहनादयो वज्रर्षभसंहननाः संस्थाने च चिन्त्यमाने समचतुरस्त्राश्च भवन्ति । वर्णचारसंबन्धाभिधानार्थमाह— (वर्णः) “ वणं वीत्यादि ” वर्णमपि च वक्ष्ये प्रत्येकं यस्य य आसीदिति ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

चक्खुम जससं च पसे—णई य एए १५ उप्पन्ना ।

अजिचंदो ससिगोरा, निम्मल्लकएण्णभा संसा ॥

चक्षुष्मान् यशस्वी प्रसेनजित् एते द्वितीयतृतीयपञ्चमाः प्रियदुवर्णा इवाभा गता येषां ते तथा प्रियदुइयामाः । अभिचन्द्रश्चतुर्थः कुलकरः शशिवद् गौरः । निर्मलकनकवत् प्रभा गता येषां ते तथा शेषा विमलवाहनमरुदेवनाभयः । गतं वर्णद्वारम् । आ० म० प्र० ।

स्त्रीद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

एतेसि णं सत्तण्हं कुलगराणं सत्त नारिआ होत्था । तं
जहा—‘चंदजस चंदकता, मुरुवपमिरुवचक्खुकंता य । सिरि-
कंता मरुदेवी, कुलगरइत्थीण एणामाई’ ॥१॥ स० । स्था० ।

विमलवाहनस्य पत्नी चन्द्रयशाः, चक्षुष्मतश्चक्षुकान्ता, यशस्विनः सुरूपा, अभिचन्द्रस्य प्रतिरूपा, प्रसेनजितश्चक्षुकान्ता, नात्रेमरुदेवी । इमानि यथाक्रमं कुलकरपत्नीनां नामानि, एताश्च संहननादिभिः कुलकरतुल्या एव द्रष्टव्याः ।

यत आह-

संघयणं संठाणं, उच्चतं चैव कुलगरेहिँ समं ।
वक्षेण एगवणा, सव्वाउ पियंगुवणातो ॥

संहननं, संस्थानम्, उच्चैस्त्वं चैव कुलकरैरात्मीयैरात्मीयैः सम-
मनुरूपमासामधिकृतस्त्रीणां नवरं प्रमाणेन ईषन्त्या इति सं-
प्रदायः । तथा वर्णेन सर्वा अप्येकवर्णाः प्रियङ्गुवर्णा इति । गतं
स्त्रीद्वारम् ।

इदानीमायुर्द्वारमाह-

पक्षिओवमदसभागो, पढमस्साउं ततो असंखेज्जा ।
ते याणुपुव्विहीणा, पुव्वा नाजिस्स संखिज्जा ॥

प्रथमस्य विमलवाहनस्यायुः पल्योपमदशभागः, तदनन्तरम-
न्येषां चक्षुष्मदादीनामसंख्येयानि, पूर्वाणीति संवध्यते । तान्यपि
चानुपूर्व्या क्रमेण हीनानि । नाभेरुतु संख्येयानि पूर्वाण्यायुष्कमि-
ति । अन्ये नृ व्याचक्रते-प्रथमस्य पल्योपमदशमजाग एवायुः,
ततो द्वितीयस्यासंख्येयाः पल्योपमासंख्येयजागा इति वाक्यशेष-
ः । एवं चानुपूर्व्या हीनाः शेषाणामायुष्कं द्रष्टव्यम्, तावद् याव-
त्संख्येयानि पूर्वाणि नाभेरायुष्कमित्यविरुद्धम् । अपरे व्याच-
क्रते-प्रथमस्यायुः पल्योपमदशभागः, ततोऽसंख्येया इति शेषाणां
समुद्दितानां पल्योपमासंख्येयजागाः । किमुक्तं भवति? द्वितीयस्य
पल्योपमासंख्येयजाग आयुः, शेषाणां तत एवासंख्येयजागः, असं-
ख्येयजागः पात्यते तावद्यावन्नाभेरसंख्येयानि पूर्वाणि । तदेतदप-
व्याख्यानम् । कथमिति चेत्? उच्यते-इह पल्योपमाष्टभागे अशेष-
कुलकराणामुत्पत्तिः, 'पक्षितोवमदृजागे, सेसम्मि य कुलगरुप्पत्ती'
इति वचनात् । तत्र पल्योपमं किलास्तकल्पनया चत्वारिंशद्भागं
परिकल्प्यते, तस्याष्टमो भागः पञ्च चत्वारिंशद्भागः, तत्रापि प्रथ-
मस्य विमलवाहनस्यायुः पल्योपमदशभागः, ततश्चत्वारश्चत्वारिं-
शद्भागस्तदायुषि गताः, शेष एकः पल्योपमस्य चत्वारिंशत्तमः
संख्येयो जागोऽवतिष्ठते, स च चक्षुष्मदादिगतैः पञ्चभिरसंख्येय-
जागैर्न पूर्यते इत्यपवाद्या । अथ अत एव नाभेरसंख्येयानि पूर्वा-
ण्यायुष्कमुक्तमिति । इदमयुक्तं तूक्तम् । यतो मरुदेव्याः संख्येयानि व-
र्षाण्यायुरसंख्येयवर्षाण्युषां केवलज्ञानाज्जायात्, ततो नाभेः संख्येय-
वर्षाण्युष्कमेव कुलकराणां, कुलकरपत्नीनां च, समानायुष्कत्वात् ।

तथाचाह-

जं चैव आउयं कुल-गराण तं चैव होइ तासि पि ।
जं पढमगस्स आऊ, तावइयं होइ हत्थिस्स ॥

यदेवायुष्कं कुलकराणां प्रागुक्तं, तदेव ज्ञाति तासामपि कुलकरा-
ङ्गानां, संख्यासाध्याश्च तदेवेत्यभिधीयते, यावता प्रत्येकं निघ्न-
मेव प्राणिनामायुः, तथा यत्प्रथमस्य कुलकरस्य विमलवाहना-
ख्यस्यायुस्तद्वदेव ज्ञाति हस्तिनः । एवं शेषकुलकरहस्तिनामपि
कुलकरतुल्यं द्रष्टव्यम् ।

भागः-

संप्रति जागद्वारं वक्तव्यम्-यथा कः कस्य सर्वायुष्ककुलकर-
कात् इति । तत्रेदमाह-

जं जस्स आउयं खलु, तं दसजागे समं वि जइऊणं ।
मज्झिक्कडतिजागे, कुलगरकात्तं वियाणाहि ॥

यद् यस्य कुलकरस्याऽऽयुस्तत् खलु दशभागान् समं विज-

ज्य मध्यमेऽष्टभागात्मके त्रिभागे कुलकरकालं विजानीहि ।

अमुमेवार्थं प्रकटयन्नाह-

पढमो य कुमारत्ते, जागो चरिमो य वुहभावम्मि ।
ते पयणुपेज्जदोसा, सव्वे देवेसु उववन्ना ॥

तेषां दशानां जागानां मध्ये प्रथमो भागः कुमारत्वे ज्ञाति, च-
रिमो वृद्धत्वावे, शेषा मध्यमा अष्टौ जागाः कुलकरकात् इति ।
गतं भागद्वारम् ।

उपपातः-

उपपातद्वारमुच्यते-ते प्रतनुप्रेमद्वेषाः, प्रेम रागो, द्वेषः प्रसिद्धः,
सर्वे विमलवाहनादयो देवेषूपपन्नाः ।

तत्र न ज्ञायते केषु देवेषूपपन्ना इत्यत आह-

दो चैव सुवण्णेसुं, उय्हिकुमारसुं होति दो चैव ।
दो दीवकुमारसुं, एगो नागेसु उववण्णो ।

द्वौ आद्यौ विमलवाहनचक्षुष्मदज्जिधानौ सुपर्णेषु देवेषूपपन्नौ,
द्वावेव च यशस्व्यजिह्वाख्याबुद्धिकुमारेषु भवतः, द्वौ प्रसेन-
जिह्मरुदेवाख्यौ द्वौपकुमारेषु, एको नाभिनामा सप्तमकुलकरो
नागेषूपपन्नः ।

संप्रति कुलकरस्त्रीणां हस्तिनां चोपपातमभिधित्सुराह-

हत्थी क्खत्थीओ, नागकुमारसुं होति उववन्ना ।
एगा सिद्धि पत्ता, मरुदेवी नाजिणो पत्ती ॥

हस्तिनः सप्तपि, यद् च स्त्रियश्चन्द्रयशप्रभृतयो नागकुमारेषू-
पपन्नाः । अन्ये तु प्रतिपादयन्ति-एक एव हस्ती, यद् स्त्रियो,
नागेषूपपन्नाः; शेषाणामिहाऽनज्जिधानमेवेति । एका सप्तमो मरु-
देवी नाभेः पत्नी सिद्धि प्राप्ता । उक्तमुपपातद्वारम् । आ०
म० प्र० ।

जम्बूद्वीपप्रज्ञप्त्या पञ्चदश कुलकरास्तेषां नामायुरादीनि-

तीसे णं सामाए पच्छिमे तिभाए पक्षिओवमदृजागावसेसा,
एत्थ णं इमे पम्परम कुलगरा समुप्पज्जित्था । तं जहा-सु-
मई ? पम्सिमुई २ सामंकरे ३ सीमंधरे ४ खेमंकरे ५
खेमंधरे ६ विमलवाहणे ७ चक्खुमं ८ जसमं ९ अजिचेंदे
१० चंदाजे ११ पसेणई १२ मरुदेवे १३ एाजी १४
उसजे १५ ति ॥

अत्राह कश्चित्-आवश्यकनिर्युक्त्यादिषु सप्तानां कुलकराणामजि-
धानादिह पञ्चदशानां तेषामजिधानं कथम्?, यदि वा भवतु नाभे-
तत्, पुण्यपुरुषाणामधिकाधिकवैश्यपुरुषवर्णनस्य न्यायत्वात्,
परं पल्योपमाष्टमभागावशिष्टतावचनं कालस्य सुतरां बाधते,
अनुपपत्तेः । तथाहि-पल्योपमं किलास्तकल्पनया चत्वारिंश-
द्भागं परिकल्प्यतेऽस्याष्टमो भागश्चत्वारिंशद्भागः पञ्च । तत्राप्या-
द्यस्य विमलवाहनस्यायुः पल्योपमदशमजागः, ततश्चत्वारश्चत्वारिं-
शद्भागस्तदायुषि गताः, शेष एकः पल्योपमस्य चत्वारिंशत्तमः
संख्येयो भागोऽवतिष्ठते, स चक्षुष्मदादीनामसंख्येयपूर्वैर्नाभेः, सं-
ख्येयपूर्वैः श्रीऋषभस्वामिनश्चतुरशीत्या पूर्ववृत्तैः शेषैश्चैकोननय-
त्या पक्षैः परिपूर्यते; तेन पूर्वेषां सुमत्यादिकुलकराणां महत्तमायुषां
कावकाशः? उच्यते-आद्यस्य सुमतेस्तावत्पल्यदशमायुः, ततो द्वाद-

शवंश्यान् यावत् पूर्वदिशितन्यायेनैकास्मिन्चत्वारिंशत्तमेऽवशिष्ट-
भागेऽसंख्येयानि पूर्वाणि, तानि च यथोत्तरं हीनहीनानि। तानि-
स्तु संख्येयानि पूर्वाणीत्यादि; इत्थं चाविरोधमिव प्रतिज्ञाति।
यत्तु हारिन्द्राद्यामावश्यकवृत्तौ—“पञ्चिञ्चोवमदसमं-सो पदमस्स-
लं तत्रो असंखिज्जा। ते आणुपुविहीणा, पुत्रा नाभिस्स संखि-
ज्जा”॥१॥इति गाथाव्याख्याने मतान्तरेण नाभरसंख्येयपूर्वायुष्क-
त्वमुक्तम्, तत्तु कुलकरसमानायुष्कत्वेन कुलकरपत्नीनां मरुदेव्या
अप्यसंख्यपूर्वायुष्कातापत्तौ मुख्यनुपपत्तिरिति तत्रैव दूषितम-
स्तीति न कोऽपि परस्परं विरोधः। यथाऽऽवश्यकदिषु विमलवा-
हनस्य पत्युश्च दशमांशायुष्कत्वं, तद्वाचनान्नेदादवगन्तव्यम्। यच्च
ग्रन्थान्तरे नामपाठे जेदः, सोऽपि तथैवेत्यत्र सर्ववित् प्र-
प्रमाणमित्यलं विस्तरेण। अथ प्रस्तुतमुपक्रम्यते-तद्यथेति। तान्
नामतो दर्शयति-सुमतिः १ प्रतिश्रुतिः २ सीमंकरः ३ सी-
मंघरः ४ केमंकरः ५ केमंघरः ६ विमलवाहनः ७ चक्र-
ष्मान् ८ यशस्वी ९ अग्निचन्द्रः १० चन्द्राभः ११ प्रसेनजित्
१२ मरुदेवः १३ नाभिः १४ ऋषभ इति। यत्पुनः पञ्चचरित्रे
चतुर्दशानां कुलकरत्वमज्ञितम्, अत्र तु पञ्चदशस्य ऋषभ-
स्यापि, तद्भरतकृत्रप्रकरणे भरतभर्तुर्भरतनाम्नेऽपि महाराज-
स्य प्ररूपणा प्रक्रमितव्याऽस्तीति ज्ञापनार्थमिति। जं २ वत्त०।

कल्पवृक्षाः—

विमलवाहणेण कुलकरे सत्तविहा रुक्खा उवओगत्ताए
हव्वमागच्छिंसु। तं जहा—“मत्तंगया य जिगा, चित्तंगा
चेव हौति चित्तरसा। मणियंगा य अणिअणा, सत्तमा
कप्परुक्खा य” ॥ १ ॥

तथा विमलवाहने प्रथमकुलकरे सन्ति सप्तविधा इति। पूर्व
दशविधा अनुवन्, (रुक्ख स्ति) कल्पवृक्षाः (उवओगत्ताए
स्ति) उपजोग्यतया (हव्वं) शीघ्रमागतवन्तो भोजनादिसं-
दनेनोपजोगं तत्कालीनमनुष्याणामागता इत्यर्थः। “मत्तंगया य”
गाहा। (मत्तंगया इति) मत्तं मदः, तस्य कारणत्वाद् मद्यमिह
मत्तशब्देनोच्यते, तस्याङ्गभूताः कारणभूताः, तदेवाङ्गमवयवो
येषां ते मत्ताङ्गाः, सुखपेयमद्यदायिन इत्यर्थः। चकारः पूरणे।
(भिग स्ति) संज्ञाशब्दात् भृङ्गारादिविविधभाजनसंपाद-
का भृङ्गाः। (चित्तंग स्ति) चित्रस्यानेकविधस्य माल्यस्य
कारणत्वात् चित्राङ्गाः। (चित्तरस स्ति) चित्रा विचित्रा रसा म-
धुरादयो मनोहारिणो येष्यः सकाशात्संपद्यन्ते ते चित्ररसाः।
(मणियंग स्ति) मणीनामाभरणजूतानामङ्गभूताः कारणभूता
मणयो वाऽङ्गान्यवयवा येषां ते मण्यङ्गाः, जूषणसंपादका इ-
त्यर्थः। (अणियण स्ति) अतल्लकारकत्वादनन्ता विशिष्टवस्त्रदायि-
नः, संज्ञाशब्दे वाऽयमिति। (कप्परुक्ख स्ति) उक्तव्यतिरिक्त-
सामान्यकल्पितफलदायित्वेन कल्पना कल्पः, तत्प्रधाना वृक्षाः
कल्पवृक्षा इति।

अथैते कुलकरत्वं कथं कृतवन्त इत्याह—

(नीतिद्वारम्)

सत्तविहा दंडणीं पणत्ता। तं जहा—हकारे मकारे धिकारे
परिज्ञासे मंरुलिवंधे चारए उविच्छेदे।

(दंरुनीइ स्ति) दण्डनं दण्डोऽपराधिनामनुशासनं, तत्र
तस्य वा, स एव वा नीतिर्नयो दण्डनीतिः। (हकारे स्ति) हा इ-
त्यधिकेपार्थः, तस्य करणं हकारः। अयमर्थः—प्रथमद्वितीयकुलक-
रकाले अपराधिना दण्डो हकारमात्रं, तेनैवासौ हतसर्वस्व-

मिवात्मानं मन्यमानः पुनरपराधस्थाने न प्रवर्तत इति, तस्य द-
ण्डनीतिता। एवं मा इत्यस्य निषेधार्थस्य करणमभिधानं मा-
कारः। तृतीयचतुर्थकुलकरकाले महत्पराधे मकारो दण्डः, इ-
तरत्र तु पूर्व एवेति। तथा धिगधिकेपार्थ एव, तस्य करणमुच्चा-
रणं धिकारः, पञ्चमपष्ठसप्तमकुलकरकाले महापराधे धिकारो
दण्डः, जघन्यमध्यमापराधयोस्तु क्रमेण हकारमकाराविति।
आह च—“पदमवितियाण पदमा, तइयचउत्थाण थभिणवा
वीया। पंचमल्लुछस्स य स-त्तमस्स तइया अभिणवा ठ” ॥
इति। तथा परिभाषणं परिभाषा, अपराधिनां प्रति कोपा-
विष्कारेण मा यासीरियमिधानम्। तथा मणरुलिवंधो—मण्ड-
लमिद्धितं केशं, तत्र बन्धो—नास्मात्प्रदेशाद् गन्तव्यमित्येवं ब-
चनलक्षणः पुरुषमण्डपपरिचारणलक्षणो वा। चारकं गुप्तिगृ-
हम्; उविच्छेदो हस्तपादनासिकाऽऽदिच्छेदः। इयमनन्तरा चतु-
र्विधा जगतकाले बज्रव। चतमृणामन्यानामाद्यद्वयमृषजकावे,
अन्ये तु भरतकाल इत्यन्ये। आह च—“परिभाषणा ठ प-
दमा, मंडलिवंधमि होइ धीयाओ। चारगल्लुविच्छेदाई, भ-
रहस्स चउविहा नीई” ॥ स्था० ७ ग०।

अधुना नीतिद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

हकारे मकारे, धिकारे चेव दंरुनीईउ।

वोच्छं तासि विसेसं, जहकमं आणुपुव्वीए ॥

हकारो मकारो धिकारश्चेति कुलकराणां दण्डनीतयः, ततो व-
क्ष्ये तासां दण्डनीतीनां विशेषं यथाक्रमं, या यस्य तां तस्य
वक्ष्ये इति ज्ञावः। तामपि तथा वक्ष्ये, आनुपूर्व्या परिपाठ्या
विमलवाहनादारभ्य क्रमेणेति यावत्।

प्रतिज्ञातमेव करोति—

पदमविइयाण पदमा, तइयचउत्थाण अहिणवा विइया।

पंचमल्लुछस्स य स-त्तमस्स तइया अहिणवा तु ॥

प्रथमद्वितीययोः, सुत्रे द्वित्वेऽपि बहुवचनं प्राकृतत्वात्। कुलक-
रयोः प्रथमा हकारलक्षणा दण्डनीतिः। तृतीयचतुर्थयोः य-
शस्यभिचन्द्राख्ययोः कुलकरयोरभिनवा द्वितीया मकारल-
क्षणा दण्डनीतिः। किमुक्तं भवति?, स्वल्पापराधे प्रथमया दण्डः
क्रियते, महापराधे द्वितीययेति। तथा पञ्चमपष्ठयोः सप्तमस्य च
तृतीया धिकाराख्या अभिनवा। एषा उत्कृष्टा, द्वितीया मध्यमा, प्र-
थमा जघन्या। एताश्च तिस्रोऽपि लघुमध्यमोत्कृष्टापराधेषु य-
थाक्रमं प्रवर्तिता इति।

सेसा उ दंरुनीती, माणवगनिहीउ होइ भरहस्स।

उमभस्स गिहावासे, असकतो आसि आहारो।

शेषा चारकउविच्छेदलक्षणा दण्डनीतिर्भरतस्य माणवक-
निधेः सकाशाद्भवति। इयमत्र भावना—कोपाविष्करणेन “रे इ-
तः स्थानान्मा यासीः” इत्येवं यत्परिभाषणं, यश्च मणरुलिवंधो-
यथा नास्मात्प्रदेशाद्गन्तव्यमित्येवंरूपे द्वे दण्डनीती जगवता
ऋषमस्वामिना प्रवर्तिते। चारकउविच्छेदाख्ये च द्वे दण्डनीती
भरतेन माणवकनिधेरिति। इदं च नीत्युत्पादान्निधानमन्यास्व-
प्यतीतासु पथ्यासु चावसर्पिणीषु अयमेव न्याय इति रूपाप-
नार्थम्, तस्य च भरतस्य पिता ऋषभनाथः, तस्य च ऋषना-
थस्य गृहवासे आहार आसीदसंस्कृतः स्वभावसंपन्नः। भगवतो
हि ऋषमस्वामिनो यावद्गृहवासेस्तावदेन्द्रादेशाद्देवा देवकु-
रुत्तरकुरुक्षेत्रयोः स्वादूनि फलानि, क्षीरोदसमुद्राच्च उदकमुप-
नीतवन्त इति।

अथ भरतचक्रवर्त्तिकान्ते कियत्यो दण्डनीतयः

प्रावर्त्तिपतेत्यत आह-

परिहासणा उ पदमा, मंडलिवंधो उ होइ वीया उ ।

चारगजविद्येयई, जरदस्स चउव्विहा नीती ।

भरतस्य साम्राज्यानुभवनकावे चतुर्विधा दण्डनीतिरभूत् । तद्यथा-प्रथमा स्वल्पापराधविषया परिभाषणा प्रागुक्तस्वरूपा भगवता आदिनायेन प्रवर्त्तिता आसीत् । द्वितीया मण्डलिवन्धो महापराधविषया आदिनाथेनैव प्रवर्त्तिता, साऽपि किञ्चिन्महापराधविषया । तृतीया चारकलङ्गणा भरतेन माणवकविधि परिभाष्य प्रवर्त्तिता, सा गुरुतरापराधविषया । चतुर्थी छुविच्छेदादिका, आदिशब्दाच्चिरःकर्त्तनादिपरिग्रहः । कुत्रकराणामुत्पत्तिः, “पवित्रोवमद्वुजाने, सेसम्मि य कुलगरुप्पत्ति” इति वचनात् । तत्र पल्लोपमं किलासत्कलनया चत्वारिंशद्भागं परिकल्पते, तस्याष्टमो भागः, पञ्च च, विधि परिभाष्य प्रवर्त्तिता, सा गुरुतरापराधविषया, चतुर्थी छुविच्छेदादिका । आदिशब्दाच्चिरःकर्त्तनादिपरिग्रहः । सा महापराधविषया, जरतेनैव माणवकविधेः प्रवर्त्तितेति । अन्ये तु चतस्रोऽप्येताः दण्डनीतयो जरतेनैवोत्पादिता इति व्याचक्षते । आ० म० प्र० ।

पञ्चदशकुलकराणां तु-

तत्त्य एं सुमई-पन्निस्सुई-सीमंकर-सीमंथर-खेमंकराणं ए-तेसिं णं पंचएहं कुलगराणं हकारे णामं दंरुणीई होत्या । तेणं मणुआ हकारेणं दंडेणं हया समाणा लज्जिआ विलिआ विड्डा भीआ तुसिणा विणआउणया चिट्ठंति । तत्त्य एं खेमं-धरविमलवाहणचक्रुमंजसमअजिचंदाण एतेसिं एं पं-चएहं कुलगराणं मकाराणामं दंरुणीई होत्या । तेणं मणु-आ मकारेणं दंडेणं हया समाणा० जाव चिट्ठंति । तत्त्य एं चंदाजपसेणईमरुदेवणाजिउसभाणं एतेसिं एं पंचएहं कुलगराणं धिकारे णामं दंरुणीई होत्या । तेणं मणुआ धिकारेणं दंरुणं हया समाणा० जाव चिट्ठंति ॥

तेषु पञ्चदशसु कुलकरेषु मध्ये सुमतिप्रतिश्रुतिसीमंकरसीमं-धरकर्मकराणामनेषां पञ्चानां कुलकराणां हा इत्यधितेपार्थक-शब्दस्य करणं हाकारो नाम दण्डोऽपराधनामनुशासनं तत्र नीतिन्यायोऽभवत् । अत्रायं संप्रदायः-पुरा तृतीयाऽऽन्तकाल-दोषेण व्रतत्रुष्टानामिव यतीनां कल्पद्रुमाणां मन्दायमानेषु स्वदे-हाययवेधिव तेषु मिथुनानां जायमाने ममत्वेऽन्यत्स्वीकृतं तम-न्यस्मिन् गृह्णाति, परस्परं जायमाने विवादे सदृशजनकतपराभ-वमसहिष्णुव आत्माधिकं सुमतिं स्वामितया ते चक्रुः, स च तेषां तान् विभज्य स्वधियो गोत्रिणं हव्यमिव ददौ, यो यः स्थितिमति-चक्राम तच्चासनाय जातिस्मृत्या नीतिज्ञत्वेन हाकारदण्डनी-तिं चकार, तां च प्रतिश्रुत्यादयश्चत्वारोऽनुचक्रुरिति; तथा च ते कीदृशा अत्रवन्नित्याह-“ तेणमित्यादि ” ते (मणुजा णमिति) प्राग्वत्, हकारेण दण्डेन हताः सन्तो लज्जिता व्रीडिताः, व्यधी-किताः संजातव्यधीकाः । व्यलीकमपराधः । “विड्डा” इति विशेष-तो जातव्रीडाः, व्रज्याप्रकर्षवन्त इत्यर्थः । एते त्रयोऽपि पर्यायश-ब्दा व्रज्याप्रकृष्टतावाचनयोक्ताः । भीता व्यक्तम्, तूष्णीका मौनभा-जो विनयावनता न तूलण्णा इव निस्त्रपा निर्भया जलपाका अहं-

यवश्च तिष्ठति । ते अनेनैव दण्डेन हतस्वमेवात्मानं मन्यमानाः पुनरपराधस्थाने न प्रवर्तन्त इत्याशयः । अत्र चादृष्टपूर्वशासनानां तेषां दण्डादिघातेऽप्योऽप्यतिशायिसमर्मावच्छासनमिदमिति हता इति वचनम् । अथोत्तरकालवर्त्तिकुलकरकाले किं सैव दण्ड-नीतिरन्या वेत्याहङ्कार्या समाधत्ते-(तत्थ णमित्यादि) तत्र केमं-धरविमलवाहनचक्रुष्मयशस्यभिचन्द्राणामनेषां पञ्चानां कुल-कराणां मा इत्यस्य निषेधार्थस्य करणमभिधानं हाकारो नाम दण्डनातिरभवत् । शेषं पूर्ववत् । आवश्यकतया तु-विमलवाह-नचक्रुष्मतोः कुलकरयोर्हाकाररूपा दण्डनीतिः, यथाभिच-न्द्रप्रसेनजितोरन्तराले चन्द्रानस्याकथनमित्याद्युत्तरं तद्वाच-नान्तरेणेति । अयमर्थः-क्रमेणातिसंस्तवादिना जीर्णं भीतिकत्वेन हाकारमतिक्रामंस्तु अङ्कुशमिव गम्भीरवेदिषु गजेषु युग्मेषु केमंधरः कुत्रकुजरो दुश्चिकित्से हि चिकित्सान्तरं का-र्यमिति द्वितीयां हाकाररूपां दण्डनीतिं चकार । ते च विमलवा-हनादयश्चत्वारोऽनुचक्रुः । अत्र संप्रदायविदः-महत्त्वपराध-पदं हाकाररूपा इत्यजिप्रयेव । श्रीहमसूरयस्तु ऋषभचरित्रे सप्तकुलकराधिकारे यशस्विचारके दण्डनीतिमाश्रित्याह-“आगस्यलेपे नीतिमायां, द्वितीयां मध्यमे पुनः । महीयसि द्वे अपि च, स प्रागुक्तं महामतिः” ॥१॥ इत्याहुः । अथ तृतीयकुलक-रपञ्चकव्यवस्थामाह-“तत्त्य एमित्यादि” । इदं सूत्रं गतार्थं, नवरं धिगित्याक्तेपार्थ एव, तस्य करणमुच्चारणं धिकारः । संप्रदायस्त्व-यम्-पूर्वनीतिमतिक्रामस्तु तेषु त्रयामयोदे इव कामुकेषु च धिग्-नास्तीं धिकारदण्डनीतिं विदधे, तां च प्रसेनजितादयश्चत्वारो-ऽनुकृतवन्तः । महत्त्वपराधे धिकारो, मध्यमजघन्ययोस्तु हाकार-हाकाराविति । अन्यास्तु परिज्ञापणाया भरतकावे, “परिभास-णा उ पदमा, मंरुलिवंधम्मि होइ वीआउ । चारगजविद्येयई, जरदस्स चउव्विहा नीई” ॥ इति वचनात् । ऋषभकाले इत्यन्ये । जं० २ वक्त० ।

अतीतायामुत्सर्पिण्याम्-

जंबुदीवे णं दीवे जारहे वासे तीयाए उस्सपिणीए सत्त कुलगरा होत्या । तं जहा-“ मित्तदामे सुदामे य, सुपासे य सयंपभे । विमलयोसे सुयोसे य, महायोसे य सत्तमे” ॥ स० । स्या० ।

अतीतायामवसर्पिण्याम्-

जंबुदीवे णं दीवे जारहे वासे तीयाए ओसपिणीए दस कुलगरा होत्या । तं जहा-“सयंजंजे सयाऊ य, जियसेणा-णंतसेण य । कज्जसेणे जीमसेणे, महासेणे य सत्तमे” ॥ दडरहे दसरहे सयरहे । स० । स्या० ॥

आगमिष्यन्त्यामवसर्पिण्याम्-

जंबुदीवे दीवे भारहे वासे आगमिस्माए ओसपिणीए दस कुलगरा भविस्संति । तं जहा-सीमंकरे सीमंधरे खे-मंकरे खेमंधरे विमलवाहणे । संमुत्ती पन्निस्सुए दडधणु सयधणु दसधणु । स्या० १० ठा० ।

आगमिष्यन्त्यामुत्सर्पिण्याम्-

जंबुदीवे दीवे जारहे वासे आगमिस्माए उस्सपिणीए सत्त कुलगरा भविस्संति । तं जहा-“मित्तवाहण सुभोमे य,

सुप्पने य सयंपभे । दत्ते सुहुमे सुबंधू य, आगनिसेण
होवखई ” ॥ १ ॥ स्था० ७ ठा० ।

आगमिष्यन्त्यानुत्सर्पिण्यामैरवते-

जंजुदीवे णं दावे आगमिस्साए उस्सधिणीए एरवए
वासे दस कुलगरा जविस्संति । तं जहा-विमज्जवाहणे सो-
मंकरे सोमंधरे खेमंकरे खेमंधरे दसधणु ददधणु सयधणु
पमिमुई सुमई ति । स० ॥

कुलक (ग) रङ्गी-कुलकरस्त्री-स्त्री० । कुलकरपत्नी-
पु, “ चंदजस चंदकंता, सुरूप पडिरूव चक्खुं कंता
य । सिरिकंता मरुदेवी, कुलकरइत्थीण एमाई ॥ १ ॥ ”
स्था० ७ ठा० ।

कुलक (ग) रंगंडिया-कुलकरगणिका-स्त्री० । कुलकरवक्त-
व्यतार्थाधिकारानुगतयां वाक्पद्धतौ, यत्र कुलकराणां विम-
लवाहनादीनां पूर्वजन्माभिधीयते । स० ।

कुलक (ग) रवंस-कुलकरवंश-पुं० । कुलकराणां प्रवाहे
अन्वये, तत्प्रतिपादकत्वात् प्रवचने च । स० ।

कुलकडा-कुलकथा-स्त्री० । स्त्रीणां कुलप्रशंसायाम्, यथा-“अ-
हो चोलुक्यपुत्रीणां, साहसं जगतोऽधिकम् । पत्युर्मृत्यौ विश-
न्त्यग्निं, याः प्रेमरहिता अपि ॥१॥ ” प्रश्न० ४ संव० द्वार ।

कुलकितिकर-कुलकीर्तिकर-त्रि० । कुलख्याति (एकदिग्गमिप्र-
सिद्धि) करे, शा० १ श्रु० १ अ० । भ० । कटप० ।

कुलकेतु-कुलकेतु-त्रि० । केतुः चिह्नं ध्वज इत्यनर्थान्तरम्, केतुरिव
केतुरद्भुतत्वात्, कुलस्य केतुः कुलकेतुः । भ० ११ श० ११ उ० ।
शा० । कुलऽत्यद्भुते, कटप० ३ कण ।

कुलकोमी-कुलकोटि (टी)-स्त्री० । ऐक्येन्द्रियादीनां जातिविशेषे,
यथा द्वीन्द्रियाणां गोमये उत्पद्यमानानां कृम्याद्यनेकाकाराणि
कुलानि । स्था० १० ठा० ।

इदानीं “ कुलकोडीणं संखा जीवाणं ति ” पञ्चाशदधिक-

शतनमं द्वारमाह-

वारस सत्त य तिलि य, सत्त य कुलकोमिसयसहस्माई ।

नेया पुढविदगागणि-वाऊणं चेव परिसंखा ॥ ७७ ॥

पृथिव्यदकाग्निवायूनामेव कुलान्याथत्य परिसंख्यानं परि-
संख्या यथाक्रमं ज्ञेया । तद्यथा-द्वादश कुलकोटिशतसहस्राणि
लक्षाः पृथिवीकायिकानां, सप्त उदकजीवानां, त्रीण्यग्निका-
यिकानां, वायूनां पुनः सप्तैव कुलकोटिशतसहस्राणि ।

कुलकोमिसयसहस्मा, सत्तऽह य नव य अठवीसं च ।

वेइदिअतंइदिअ-चतुरिंदियहरिकायाणं ॥ ७८ ॥

अत्रापि यथासंख्येन योजना-द्वीन्द्रियाणां सप्त कुलकोटिश-
तसहस्राणि, अष्टौ त्रीन्द्रियाणाम्, नव चतुरिन्द्रियाणाम्, अष्टाविं-
शतिर्हरिकायिकानां समस्तवनस्पतिकायिकानाम् ।

अद्धत्तेरस वारस, दम दस नव चेव सयसहस्माई ।

जलयरपक्खिचउप्पय-उरभुयसप्पाण परिसंखा ॥ ७९ ॥

अत्रापि यथाक्रमं पदघटना । जले चरन्ति पर्यटन्तीति जलचराः,
१४०

मत्स्यमकरादयः, तेषामर्द्धत्रयोदशकुलकोटिशतसहस्राणि, सा-
र्द्धद्वादश कुलकोटिलक्षा इत्यर्थः । पक्षिणां केकिकाकादीनां
द्वादश, चतुष्पदानां गजगर्दजादीनां दश, उरःपरिसर्पाणां भुज-
ङ्गादानां दश, भुजपरिसर्पाणां गोधानकुलादीनां नव कुलको-
टिलक्षाणि भवन्ति ।

ठवीसा पणवीसा, सुरनेरइयाण सयसहस्माई ।

वारस य सयसहस्मा, कुलकोमीणं मणुस्माणं ॥ ८० ॥

पक्षिशतिर्देवानां, पञ्चविंशतिः नारकिणां, मनुष्याणां पुनर्द्वादश
कुलकोटीनां शतसहस्राणि भवन्ति ।

अथ पूर्वोक्तानामेव कुलानां सर्वसंख्यामाह-

एगा कोमाकोमी, सत्ताणउई जवे सयसहस्मा ।

पन्नासं च सहस्सा, कुलकोमीणं मणुयव्वा ॥ ८१ ॥

सर्वसंख्यया एका कुलकोटिकोटिः सप्तनवति कुलकोटीनां
शतसहस्राणि पञ्चाशच्च सहस्राः कुलकोटीनां ज्ञातव्याः ।
प्रव० १५१ द्वार ।

चउरिंदियाणं नव जाइकुलकोमिजोणिप्पमुहसयसहस्मा
पणत्ता । जुयगपरिसप्पथय्यरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं
नव जाइकुलकोमिजोणिप्पमुहसयसहस्मा पणत्ता ॥

“ नव जाइत्यादि ” । चतुरिन्द्रियाणां जातौ यानि कुलकोटी-
नां योनिप्रमुखानां योनिद्वाराणां शतसहस्राणि तानि तथा
भुजैर्गच्छन्तीति जुजगा गोधादय इति । स्था० ६ ठा० ।

चउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाण दस जाइकुल-
कोमिजोणीप्पमुहसयसहस्मा पणत्ता । उरपरिमप्पथलयरपं-
चिंदियतिरिक्खजोणियाणं दश जाइकुलकोमिजोणिप्पमुहस-
यसहस्मा पणत्ता ॥

“ चउप्पय ” इत्यादि । चत्वारि पदानि पादा येषां ते चतुष्प-
दाः, ते च ते स्थले चरन्तीति स्थलचराश्चेति चतुष्पदस्थलच-
राः, ते च ते पञ्चेन्द्रियाश्चेति विग्रहः । पुनस्तैर्योग्येणिकाश्चेति
कर्मधारयः, तेषां दशति दशैव, जातौ पञ्चेन्द्रियजातौ, यानि कु-
लकोटीनां जातिविशेषलक्षणानां योनिप्रमुखानि उत्पत्तिस्थान-
द्वारकाणि शतसहस्राणि लक्षाणि तानि तथा प्रज्ञप्तानि सर्व-
विदा । तत्र योनिर्पथा-गोमयो द्वीन्द्रियाणामुत्पत्तिस्थानमङ्गुला-
नि तत्रैकत्रापि द्वीन्द्रियाणां कृम्याद्यनेकाकाराणि प्रतीतानि । त-
था उरसा वक्रसा परिसर्पान्ति संचरन्तीत्युरःपरिसर्पास्ते च
ते स्थलचराश्चेत्यादि । स्था० १० ठा० ।

आचाराङ्गप्रथमाध्ययनपट्टादेशकवृत्तौ-“ कुलकोडिसयसह-
स्मा, यत्तोससयचनवय पणवीसा । एगिंदिवितेइंदिय-चउरि-
दिअ हरिअकायाणं ” ॥१॥ अत्र गाथायां पृथिव्यादिचतुर्णां कुल-
कोटिलक्षा द्वाविंशद्वनस्पतिकायानां पञ्चविंशतिकुलकोटिलक्षाः
संग्रहायां तु-“ एगिंदिपसु पंचसु, वारसगतिसत्तअठवीसा य ”
इति । अत्र चतुर्णां पृथिव्यादीनां द्वादशसप्तत्रिसप्तमीद्वने एको-
नविंशत्कुलकोटिलक्षा भवन्ति । आचाराङ्गवृत्तौ तु पृथिव्यादीनां
पृथक् २ कति कुलकोटिलक्षा इति सम्यक् प्रसाध्यमिति प्रश्ने,
उत्तरं तु-आचाराङ्गोक्तपृथिव्यादीनां चतुर्णां द्वाविंशत्कुलकोटिल-
क्षेषु प्रत्येकं व्याक्तीनां पलभ्यत इति । प्र० १६ । सेन० प्र० २ उद्गा० १

तथा-कुलकोटीमध्ये एककुलस्य कियन्तः पुरुषाः सन्ति, उत्तरम-
मध्यमजघन्यभेदताजश्च कियन्त इति प्रश्ने, उत्तरम-अष्टा-
धिकशतपुरुषा एककुलमध्ये भवन्तीति प्रमादिरास्ति इति. पर
म उत्तरममध्यमजघन्यभेदात्ते ज्ञाता न सन्ति; तथा एतस्य व्य-
क्तकाराणि शास्त्रे न दृष्टानीति । ४६० प्र० । सेन० प्र० ३ उल्ला० ।
कुलवख-कुलक-पुं० । अनाद्यैकैवभेदं, तद्वासिनि जने च ।
सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

कुलवख-कुलक-पुं० । कुलनामो, जी० ३ प्रति० ।

कुलगणसंघवज्ज-कुलगणसंघवज्ज-त्रि० । कुलगणसङ्घेभ्य
आर्हतसमुदायविशेषवज्जोच्यो बहिष्कृते, तत्र येषु कृत्येषु
कुलगणसङ्घवाह्यः कियते तानि-

गुरुं पडिमूर्जेजा, अन्नं वा गणहराडयं कहिं वि हीप्रिजा,
गच्छायारं वा संघायारं वा वंदणपरिक्रमणमाडयं मलीधम्मं
वा अङ्कामेजा, अविहीए पव्वावेज्ज वा, उवसग्गस्स वा
उवढावेज्ज वा सुत्तं वा अत्थं वा उच्चयं वा पख्वेज्ज अ-
विहीए सारज्ज वा वारिज्ज वा वाएज्ज वा विहीए वा
सारणवारणचोयणं एण करेजा उम्मग्गपट्टियस्स वा, जहा-
विहीए जाव णं सयलज्जणसन्निज्जं परिवामीए ण जा-
मेजा हियं भासं सपक्खगुणावहं; एतेसुं सव्वेसुं पत्तेमं
कुलगणसंघवज्जो; कुलगणसंघवज्जीकयस्स णं अचंतयो
खीरतवाणुट्ठाणं भिरयस्स वि ण गोयमा ! आणुप्पेही,
तम्हा कुलगणसंघवज्जीकयस्स णं खण्णखण्णपुमिगं वा
ए चिट्ठेयव्वं ति । महा० ७ अ० ।

कुलवर-कुलगृह-न० । पितृगृहे, श्री० ।

कुलवरखिख-कुलगृहराक्षित-त्रि० । पितृगृहपात्रिते, श्री० ।

कुलगजकर-कुलगणकर-त्रि० । कुलस्य सर्वदिग्गामिख्याति-
करे, “एकदिग्गामिनी कीर्तिः, सर्वदिग्गामि वै यशः ” इति व-
चनात् । कटप० ३ कण । भ० । ज्ञा० ।

कुलगुञ्ज-कुलगुञ्ज-पुं० । कुलं पैतृकं, तथा च लोके व्यवहारः-
इदं वा कुलजं ऽयमित्यादि, तेन युतः । कुलीने, कुलगुञ्जः सूरिः
प्रतिपन्नार्थनिर्वाहका भवति । द्वितीयगुणवत्त्वं तस्य । प्रव०
६४ द्वार ।

कुलगोमि (ए)-कुलगोमिन्-पुं० । योगिकुलगोमिने योगिनि,
तद्वक्त्रं चेदम्-

ये योगिनां कुले जाता-स्तर्ह्यनुगताश्च ये ।

कुलगोमिन् उच्यन्ते, गोत्रवन्तोऽपि नापरे ॥ २ ? ॥

(ये इति) योगिनां कुले जाता लब्धजन्मानः, तर्ह्यनुगताश्च
योगिधर्मानुसरणवन्तश्च ये प्रकृत्याऽप्येऽपि ते कुलगोमिन्
उच्यन्ते । उच्यन्तो जायन्तश्च गोत्रवन्तोऽपि सामान्येन कर्मभूमि-
जन्म्या अपि नाऽपरे कुलगोमिन् इति ॥ २१ ॥

सर्वत्राद्विषयैश्च, गुरुदेवद्विजमियाः ।

दयाप्रवा विनीताश्च, बोधवन्तो जितेन्द्रियाः ॥ २२ ॥

(सर्वत्रेति) एते च तथाविद्याग्रहाभावेन सर्वत्राद्विषयः, त-
था धर्मप्रभावाद् यथास्वाचारं गुर्वादिप्रियाः, तथा प्रकृत्या क्रि-
ष्टपापाभावेन दयाप्रवा विनीताश्च कुशलानुबन्धिन्यवतया

बोधवन्तो प्रस्थिभेदेन जितेन्द्रियाश्चास्त्रिभावेन । द्वा० १६ द्वा० ।

कुलडा-कुलटा-स्त्री० । कुलात् कुलान्तरमटति अट अन् शक०
परूपम । स्वैरिण्यां वेइयास्त्रियाम्, वृ० १ उ० । या तु भिक्षा-
र्थं कुयमटति सा कुलाटा इति न शक० इतिभेदः । वाच० ।

कुलगणदिकर-कुलगणदिकर-त्रि० । कुलस्य नन्दिवृद्धिस्तत्करः ।
कटप० ३ कण । कुलवृद्धिकरे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । कुलगण-
दिकरे, भ० ११ श० ११ उ० ।

कुलगणम (ए)-कुलगणमन्-न० । कुलगणमन्त्रं क्रियमाणे नाम-
स्थापने, अनु० ।

से किं तं कुलगणमं ? कुलगणमं उग्रे भोगे रायणे खत्तिए
इवखागे एते कोरवे, सेतं कुलगणमं ।

“ से किं तं कुलगणमं ” इत्यादि । यो यस्मिन्नुग्रादिकुत्रे जात-
स्तस्य तदेवाग्रादिकुलनाम स्थाप्यमानं कुलस्थापनानामाच्यत
इति ज्ञावार्थः । अनु० ।

कुलगणतु-कुलगणतु-पुं० । ६ तः । कुलगणताने, व्य० ६ उ० । कु-
लगण तन्तुरिव । कुलावलम्बने, वाच० ।

कुलगणतु (य)-कुलगणतु-त्रि० । कुलगण भूयकत्वादविशे-
पकं, भ० ११ श० ११ उ० । ज्ञा० ।

कुलगण-कुलगण-पुं० । कुलगणं चूलं सत् तिष्ठति स्था-क-पृषो० ।
वाच० । धान्यभेदे, प्रव० १५६ द्वार । प्रज्ञा० ।
जं० । आचा० । कुलगणश्च पत्रकतुल्याश्चिपिटा भवन्ति । जं०
२ वृ० । भ० । “ कुलगणं चयलगणरिसा चिपिपिया भव-
ति ” स्था० ५ टा० ३ उ० । वाच० । वनकुलगणं, स्त्री० टाप् ।
तत्पर्यायादि उक्तम्-

“ कुलगणिका कुलगणश्च, कथ्यन्ते तदुणा अथ ।

कुलगणः कटुकः पाकः, कपायो रक्तपित्तकृत् ॥

लघुर्विदाह । वीर्योष्णः, श्वासकासकफगिलान् ।

हन्ति हिक्काश्मरीशुक्र-दाहानाहान् सपानसान् ॥

स्वेदसंग्राहको मंदो, उवरकमिदरः परः ॥ ”

कुलगणिकेति निर्देशात् स्त्रीत्वमपि । सा च उपचारात् तदु-
त्थाज्जने, वनकुलगणायाम्, स्त्री० । “ कुलाली लोचनहिता च-
लुप्या कुम्भकारका । (कुलगणिकेति) वनकुलगणपरपर्याये उक्ते
स्वार्थे कः । तत्रैवार्थे कुलगण, सङ्ख्या कन् । कुलगणज्जनाकारप्र-
स्तरभेदे, वाच० ।

कुलगण-त्रि० । कुले तिष्ठन्तीति कुलगणः । कुलीने, नि० ३ वगं ।

ज्ञा० । “ कुलगणं ते भन्ते ! भक्खेया अभक्खेया ? । सोमिला !

कुलगणं मे भक्खेया, वि अभक्खेया वि । ” भ० १२ श० १० उ० ।

(सोमिलादिशब्देषु बह्व्यते)

कुलगण-कुलगणविर-पुं० । पं० चू० ।

चरणकरणे समगो, जो जत्य जदा कुलगणहाणो तु ।

सो होति कुलगणो, कुलगणचरित्रियारत्रो धीरो ।

पासत्योमन्नकुमी-ब्रह्माणपरिरिखितो दुपक्खे वि ।

सो होति कुलगणो, कुलगणगुणेहि उव्वेदो ॥ पं० ज्ञा० ।

कुलगणसंपन्नो पुन सो कुलगणो होइ चरणकरणसम्मो
सम्म चपपेत इत्यर्थः । अहंवा-चरणकरणानां सामग्री यो

यदा यस्मिन् कुले प्रधानः, एवंगुणसमवागतः स भवान् कुलस्थिरो भवति, कुलाचारविहिन्नु पासत्थाइठाणपरिक्खआ अण्णं च परं च परिक्खइ सो कुलधरो भवइ । कुलधरो गुणहिं उववेओ ” । इत्युक्तज्ञे स्थिरभेदे, पं० चू० ।

कुलदीपय-कुलदिनकर-पुं० । कुले दिनकर इव प्रकाशकत्वात् यः सः । कुलप्रकाशके, कल्प० ३ कृण ।

कुलदीप-कुलदीप-पुं० । कुले दीप इव दीपः प्रकाशकत्वात् । भ० ११ श० ११ उ० । कुलप्रकाशके, मङ्गलकारके च । कल्प० ३ कृण । ज्ञा० ।

कुलदेवया-कुलदेवता-स्त्री० । कुले पूज्या देवता । कुलक्रमणोपास्यदेवतायाम्, वाच० । “ तत्थंतरस्स कुलदेवया मा अकिज्जुमायरओ वाहेमि त्ति ” । आ० म० द्वि० । स्वगृहे कुलदेवताऽज्जिनियेशात् । स्था ४ ठा० ३ उ० ।

कुलधम्म-कुलधर्म-पुं० । उग्रादिकलाचारे, कुलं चान्छादिकमाहृतानां गच्छसमूहात्मकं तस्य धर्मः । गच्छसामाचार्याम्, स्था० १० ठा० ।

कुलपत्त-कुलप्राप्त-न० । सचित्तिनिमित्तोऽचित्तिनिमित्तो वा यो व्यवहारः कुलं कितो यथेदं सचित्तादिकं विवादास्पदीभूतं कुलेन छेत्तव्यमिति तत्कुलप्राप्तम् । सचित्तादिके विवादास्पदीभूते व्यवहारेण छेद्यतया कुलं प्राप्ते, व्य० ३ उ० ।

कुलपव्वय-कुलपर्वत-पुं० । कुले पर्वत इव कुलपर्वतः अनजिज्वनीयः, स्थिराश्रयसाधर्म्यात् । भ० ११ श० ११ उ० । ज्ञा० । कुलं अपराभवनीये स्थिरं, कुलस्याधारे, कल्प० ३ कृण । कुलमर्यादाकारित्वेन कुलकल्पेषु पर्वतेषु, कुलानि हि लोकानां मर्यादानिबन्धनानि जवन्तीति इति रूपमा कृता ।

समयक्खेत्ते एगुणचत्ताहीसं कुलपव्वया पसुत्ता । तं जहातीसं वासहरा पंच मंदरा चत्तारि उठुकरा ।

तत्र वर्षधरास्त्रिशद, जम्बूद्वीपधातकीखण्डपुष्करार्द्धपूर्वापराद्धेषु च प्रत्येकं हिमवदादीनां पक्षां जावात् । मन्दराः पञ्चपुकारा धातकीखण्डपुष्करार्द्धयोः पूर्वतरविभागकारिणश्चत्वारः, एवमेव एकानचत्तारिर्शदिति । स० ४० सम० ।

कुलपायव-कुलपादप-पुं० । छायाकरत्वात् आश्रयत्वाच्च कुलस्य पादप इव वृक्ष इव कुलपादपः । कल्प० ३ कृण । कुलस्याश्रयणीयवृक्षाये, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । भ० ।

कुलपुत्त-कुलपुत्र-पुं० । कुलरक्षकः पुत्रः । वंशधरे पुत्रे, ततः कर्मणि च मनोज्ञा० वुञ् कौलपुत्रकः । तद्भावे, नत्कर्मणि च । न० । वाच० । उक्त० १ अ० । आ० । (एकस्य कुलपुत्रस्य प्रातृघ्नमोचने क्षायाऽस्त्यतःकरणे उदाहरणं ‘ कोह ’ शब्दे वक्ष्यते)

कुलपसूअ-कुलप्रसूत-त्रि० । कुले सत्कुले प्रसूतः । सत्कुले जाते, वाच० । “ तरिअव्वा व पइअिअ, मरिअव्वं वा समरे समत्थेणं । असरिसज्जणउल्लावा, न हु सहिअव्वा कुले पसूणं ॥ ” आ० ४ अ० ।

कुलवद्-कुलवधू-स्त्री० । कुले गृहे एव स्थिता यधूः । गृहमात्रस्थितायां योषिति, “ भूते भूतां वज्रकुलवधूः कपि साव्यी म-

मात्रे । ” कुत्रयोपिदादयोऽप्यत्र । “ अस्मिन्सूतप्रमीतानां, त्यागिनां कुलयोषिताम् ” वाच० । आ० ५ अ० ।

कुलवदूणाय-कुलवधूज्ञात-न० । कुलाङ्गनोदाहरणे, पञ्चा० ११ वि० ।

कुलमंरण-कुलमरण-पुं० । स्वनामख्याते आचार्ये, स च वि० सं० १४०६ मिते जातः सं० १४१७ मिते देवसुन्दरसूरिपार्थ्वे प्रव्रजितः सं० १४४२ मिते सूरिपदे स्थापितः, सिद्धान्ताङ्गकोषारविचारसङ्ग्रहनामानौ ग्रन्थौ रचयित्वा सं० १४४५ मिते देवलोकं गतः । जै० ६० ।

कुलमय-कुलमद-पुं० । कुलजत्वाजिमाने, “ दसहिं ठाणेहिं अहमंतीति थंभेज्जा । तं जहा-जाइमण वा कुलमण वा । ” स्था० १० ठा० । स० ।

कुलममी-कुलमपी-स्त्री० । कुलमालिन्यहेतौ, प्र० ३ अ० । आ० । कुलमहत्तरिया-कुलमहत्तरिका-स्त्री० । कुले प्रतिष्ठितायां वृद्धस्त्रियाम्, अवतीर्य वरं स्वयमेवाभरणान्युमुञ्चति वीरजिनः, तानि कुलमहत्तरिका विघ्नमुक्ताफलप्रकाशान्यशूणि विनिमुञ्चन्ती हंसवक्षणेन पटशाटकेन प्रतीच्छति । आ० म० द्वि० ।

कुलज-कुलज-पुं० । स्त्री० । प्रशस्यकुलजाते, अनिप्रकुलजाते, पञ्चा० १ वि० । विशिष्टकुलोत्पन्ने, स ह्यङ्गीकृतभारपारगमनं प्रति समर्थो जवतीति तस्य जिनभवनकरणेऽधिकारित्वमादर्श० । कुलज-न० । गण्डूषे, ध० २ अधि० ।

कुलरोग-कुलरोग-पुं० । कुलव्यापके रोगे, ज० २ वृक्ष० ।

कुलल-कुलल-पुं० । गृहे, उक्त० १४ अ० । शकुनौ, उक्त० १४ अ० । जत्राश्रये आभिषज्जोविनि पक्षिविशेषे, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । मार्जारे, “ जहा कुकुमपोयस्स णिषं कुललओ जयं ” कुललतो मार्जारात् । दश० ४ अ० ।

कुलव-कुल (ल) व-पुं० । मगधदेशप्रसिद्धे धान्यमानंविशेषे, रा० । “ चउसइयाओ कुलओ ” आ० । चतस्रः सेतिकाः कुलवः । अनु० । “ पत्थेण व कुलपण व, जइ कोइ मिएज्ज सव्वधर्माइ, ” दश० ४ अ० । “ तिण्णिण व पलाणि कुलवो, करिसकं चव होइ वोधवो । चत्तारि चव कुलवा, पत्थो पुण मागहो होइ ॥ ” इह कुलवो मागधदेशप्रसिद्धा यदा धरिमप्रमाणेन मातुमिष्यते तदा स त्रीणि पलानि, एकस्य च कर्षस्य पलचतुर्भागरूपस्यार्द्धवोऽव्यः । उयो० २ पाह० ।

कुलवइ-कुलपति-पुं० । “ मुनीनां दशसाहस्रं, योऽक्षदानादिपोषणात् । अध्यापयति विप्रर्वि-रसौ कुलपतिः स्मृतः ॥ ” इति पुराणोक्तवृक्षणे मुनिनेदे, वाच० । “ स चातिकोपनत्वेन, वयातोऽभूच्छकौशिकः । मृते कुलपतौ तत्र, सोऽभूत्कुलपतिस्ततः ॥ ” आ० क० । आ० चू० । वंशश्रेष्ठे च । कुलनायकादयोऽप्यत्र । वाच० ।

कुलवंस-कुलवंश-पुं० । क० स० । कुलरूपे वंशे, भ० ११ श० १० उ० ।

कुलवंश्य-कुलवंश-पुं० । “ आसत्तकामाउं कुलवंसाउ य कामं भोक्तुं परिजाणुं नत्राण होहि । ” ज० ६ श० ३३ उ० । कुलवंश्यात् कुलवंशकणवंशे भवः कुलवंश्यस्तस्मात्सप्तमं पुरुषं यावदित्यर्थः । भ० ए० श० ३३ उ० । ज्ञा० ।

कुलवर्डिसय-कुलावतंसक-पुं० । कुले अवतंसक इव मुकुट इव यः सः, शोभाकरत्वात् । कटप० ३ क्षण । कुलस्यावतंसकः शेषरः उत्तमत्वात् । भ० ११ श० ११ उ० । झा० ।

कुलवृद्धन-कुलवर्द्धन-त्रि० । कुलवृद्धिकारके, नामसत्योदाहरणं यथा कुलमवर्द्धयन्नपि कुलवर्द्धन उच्यते इति । स्था० ६ ठा० ।

कुलवित्तिकर-कुलवृत्तिकर-त्रि० । कुलस्य वृत्तिर्निवाहस्तत्करः । कुलनिर्वाहके, कटप० ३ क्षण । झा० ।

कुलविवर्धनकर-कुलविवर्द्धनकर-त्रि० । विविधैः प्रकारैर्वर्धनं विवर्धनं तत्करणशीलः । कुलस्याऽनेकैः प्रकारैर्वर्द्धके, भ० ११ श० ११ उ० । झा० । “ अम्हं कुलकेउं अम्हं कुलदीवं कुलपव्ययं कुलवर्डिसयं कुलतिन्नयं कुलकित्तिकरं कुलवित्तिकरं कुलदिणयरं कुलआधारं कुलगंदिकरं कुलजसकरं कुलपाययं कुलविवर्धनकरं सुकुमालपाणिपायं जाव दारयं पयाहिसि । ” कटप० ३ क्षण ।

कुलविहि-कुलविधि-पुं० । कुलकोटिप्रकारे, “ उववायविहिस-मुधायं च वणजाई कुलविहिंआं ” भ० ७ श० ५ उ० ।

कुलवैयावच-कुलवैयावृत्य-न० । गच्छसमुदायस्य वैयावृत्ये, औ० ।

कुलसंताणतंतुवृष्णकर-कुलसन्तानतंतुवर्द्धनकर-त्रि० । कुलरूपो यः सन्तानः स एव तंतुर्दीर्घत्वात्तद्वर्द्धनकरं माह्वयत्वात्तत्तथा । माह्वयत्वात्कुलवर्द्धके, ज० ८ श० २ उ० ।

कुलसंपन्न-कुलसंपन्न-त्रि० । कुलं पैतृकः पक्षः तत्सम्पन्नः । उत्तमपैतृकपक्षयुक्ते, नि० । औ० रा० । झा० । स्था० । “ जाई कुलसंपन्ना-पायमकिंचन सेवई किंचि । आसेविउं च पच्छा, त. गुणओ सम्ममालोए ॥ ति ” स्था० ८ ठा० । गुणवत्पितृकत्वे, स्था० ३ ठा० १ उ० ।

कुलसमय-कुलसमय-पुं० । कुलाचारे, यथा शकानां पितृशुद्धिः, आनीरकाणां मन्थनिकाशुद्धिः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

कुलसयणमित्तजेयकारण-कुलस्वजनमित्रभेदनकारक-त्रि० । वंशव्रतिसुहृद्विनाशजनके, तं० ।

कुलसरिस-कुलसदस-त्रि० । कुलप्रतियोगिकसादृश्यवति, यथा बलस्य राज्ञः पुत्रस्य महाबल इति नाम । तत्र कुलसदशं तत्कुलस्य बलवत्पुरुषकुलत्वात् महाबल इति नाम्नश्च बलवदर्थभिधायकत्वात् । कुलस्य महाबल इति नाम्नश्च सादृश्यमिति । ज० १० श० ११ उ० ।

कुलहेउ-कुलहेतु-पुं० । कुलकारणे, झा० १ श्रु० १ अ० ।

कुलाजीव-कुलाजीव-पुं० । कुलमुग्रादिकं गुरुकुलं वाऽऽजीवत्युपजीवति तत्कुलजमात्मानं सूचनादिनोपदेश्ये ततो ज्ञातृदिकं गृह्णातीति कुलाजीवः । आजीवभेदे, आजीवपिण्डदोषयुक्तसाधुभेदे, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

कुलाण-कुलाण-पुं० । लणयोर्विपर्ययः । आवस्तीनगरीप्रतिबद्धे देशभेदे, “ साविन्धी य कुलाणा कोडीवरिसं च लाढा य । ” सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । प्रज्ञा० । नि० चू० ।

कुलाणुरूप-कुलानुरूप-त्रि० । कुलोचिते, भ० ११ श० ११ उ० । झा० ।

कुलादिपत्त्यार-कुलादिप्रस्तार-पुं० । कुलस्य गणस्य वा विनाशे, व्य० ३ उ० ।

कुलाय-कुलाय-पुं० । कुलं पत्तिसंघातोऽयतेऽत्र अय घञ् । पत्तिनिलये नीमे, घाच० । “ पक्षिणामएकान्यत्ति, कोऽप्यारुह्य कयी तरौ । कुलायमागतः सो हि, गृध्रेण निहितोऽन्यदा ॥ ” आ० क० । स्थानमात्रे, कौ लायो गतिरस्मात् । देहे, न० । घाच० ।

कुलायार-कुलाचार-पुं० । कुलसमये, यथा शकानां पितृशुद्धिः, अनीरकाणां मन्थनिकाशुद्धिः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

कुलायारसमषिय-कुलाचारसमन्वित-त्रि० । कुलदांषरहिते, व्य० १ उ० ।

कुलारिय-कुलार्य-पुं० । कुलं पैतृकः पक्षः तेन आर्यः । अपापा निर्दोषाः कुलार्याः । विशुद्धपितृकेषु, “ उविहा कुलारिया मणुस्सा पम्पत्ता । तं जहा-उग्गा जोगा राइशा इक्खागा णाया कोरवा । ” स्था० ३ ठा० १ उ० ।

कुलाल-कुलाल-पुं० । स्त्री० । कुल काहनं अद् अण् कुलमात्वाति आ ला क वा । घाच० । कुम्भकारे, उपा० ७ अ० । का० । कर्म०, कुक्कुम्भपत्तिणि, जानित्वास्त्रियां डीप् । तत्तस्मिन् कृतमित्यर्थे संज्ञायां कुलात् । घुञ् कौलालकः । तत्कृतं शरावाद्दौ, त्रि० । घाच० ।

कुलालय-कुलाट-पुं० । कुलानि गृहाण्यामिषान्वेषणार्थिनो नित्यं येऽटन्ति ते कुलाटाः । मार्जारपे, कुलाटा इव कुलाटाः । ब्राह्मणेपु, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

कुलाग्रय-पुं० । कुलानि कृत्रियादिगृहाणि तानि नित्यं पिण्डपातान्वेष्टिणां परनर्कुणामालयो येषां ते कुलालयाः । कृत्रियादिगृहे नित्यं त्रिक्तां याचमानेषु, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । “ सिणायगाणं तु दुवे सहस्से जे ज्ञायए णितिए कुलाग्रयाणं ” । सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

कुलिग-कुलिङ्ग-न० । कुत्सितं लिङ्गं कुलिङ्गम् । शिवसुखाऽसाधके, दर्श० । तापसपरिव्राजकादीनां स्वरुचिविरचिताकारे, आ० चू० १ अ० । आ० म० । कुतार्थिनि, पुं० । आ० म० द्वि० ।

कुलिगाल-कुलाङ्गार-पुं० । कुलस्य स्वगोत्रस्याङ्गार इवाङ्गारो दूषकत्वाद्गुप्तापकत्वाद् वा । कण्डरीककलेपे सुतभेदे, कूलवालुकतुल्ये उदायिनृपमारकसदृशे वा शिष्यभेदे च । स्था० ४ ठा० १ उ० ।

कुलिगि (ए)-कुलिङ्गिन्-पुं० । कुत्सितो लिङ्गी कुलङ्गी । विशेषेण कुत्सितं लिङ्गं कुलिङ्गं शिवसुखसाधकं, तद्विद्यते येषां ते कुलिङ्गिनः । स्वरुचिविरचिताकाराचारेषु त्रिदण्डबौद्धतापसरजस्कादिषु, “ गिहिलिगि कुलिगी य दव्वालिगिणो तिप्पि हुंति भवमग्गा । ” दर्श० । कुनार्थिकेषु, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । कुत्सितानि लिङ्गानि इन्द्रियाणि यस्याऽसौ कुलिङ्गी । द्वीन्द्रियायादौ, “ कुलिगी मरिज्ज तं जोगमासज्ज । ” ओघ० ।

चोदगाह-किं वुत्तं कुलिङ्गी काणि चालिङ्गाणि को चालिङ्गी-
कुल्यतङ्गि कुलिङ्गी, जस्म व पंचेदिया असंपुष्ठा ।
लिङ्गिदियाइं आता-उ लिङ्गं तो घण्पते तेहिं ॥६६॥

कुसहो अणिद्ववादी, कुस्सितेन्द्रिय इत्यर्थः । सेसं कंच । (ज-
स्सत्ति) जस्स पाणिणां (पंचिदिया असंपुष्ठा स्ति) अत्थि पं-
चिदिया, किं तर्हि असंपुष्ठा, जहा असंपुष्ठाणो परिकुम्भप-
रिच्छेदो ण जवति स्ति भणियं भवति, परिसे अत्थे एयं वयणं
ण भवति, इमं तु पंच ण कज्जति स्ति जणियं भवति, द्वान्द्रिया-
दारभ्य यावत् चतुरिन्द्रिय इत्यर्थः । सो कुलिङ्गी, लिङ्गमिति
जीवस्य लक्षणं, यथा अप्रत्यक्षोऽप्यग्निर्धूमन लिङ्गयने ज्ञायत
इत्यर्थः । एवं लिङ्गाणिदियाणि अतो आत्मा लिङ्गमस्यास्ती-
ति लिङ्गी, आत्मा लिङ्गी कहं घण्पते, तेहिं इन्द्रियैरित्यर्थः ।
नि० चू० १ उ० ।

कुञ्जिय-कुञ्जिक-त्रि० । कुञ्जमधीनत्वेन प्राशस्त्येन वाऽस्त्यस्य
ठन् । कुञ्जश्रेष्ठे, शिल्पप्रधाने, शाकभेदे पुं० । वाच० । हल-
विशेषे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । अधोनिबध्नतिर्यक्ताक्ष-
लोहपट्टिकं कुञ्जिकं दधुनरं काष्ठं तूणादिच्छेदार्थं यत् क्षेत्रे वा-
ह्यते तन्मरुमण्डलादिप्रतिष्ठं कुञ्जिकमुच्यते । अनु० । दन्तान्त-
रावर्तिन्यककृतकाष्ठे उभयपार्श्वेनिखानकाष्ठमयकाष्ठकयोस्ति-
र्यग्व्यवस्थापितताक्षणलोहपट्टिकं हरितादिच्छेदमार्थं क्षेत्रेषु यद्वा-
ह्यते तद्व्याटादिकृषीवलप्रतांतं वेदितव्यम् । विशेष० । कुञ्जितं णाम
सुरट्टा वि संते दुदत्थपमाणं कष्टं, तस्स अंते अयखालगा, तेसु
एगयाओ एगहारा य लोहपट्टो अग्निज्जति सो जावति तं दोच्चादि
तणं तं सत्वं विंदतो गच्छति, एयं कुञ्जियं । नि० चू० १ उ० । आचा० ।
कुरुच-न० । भित्तौ, सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । नि० चू० ।
इष्टकादिरचिता जित्तिः, मृत्पिण्डीदिनिर्मितं कुड्यम् । वृ० २ उ० ।

कुलियकर-कुलिकाकृत-त्रि० । कुड्यालीने कुरुचे स्थापिते,
वृ० २ उ० ।

कुलिया-कुलिका-स्त्री० । कुड्ये, वृ० २ उ० ।

कुञ्जिवत्-कुञ्जिवत्-त्रि० । समानकुलोद्भवे, “अहवा कुलिज्वतो
उप्पवज्जा एगपक्खीओ ।” वृ० ४ उ० । कुञ्जसत्के, “दोएहं वड्डणं
च पिण्ण कुञ्जिवमंतं जयजिघारे” (कुञ्जिवमंतं ति) कुलसत्क-
मन्यसामान्यार्थमभिधायति । वृ० ४ उ० ।

कुलीण-कुलीन-पुं० । स्त्री० । कुले खः । विशुद्धकुलोत्पन्ने, वृ० १
उ० । सकलजे ह्ये, स्त्रीयां डीष् । कौ पृथिव्यां लीनः भूमिलग्रे,
त्रि० । संज्ञायां कन् । वाच० ।

कुलोवकुल-कुलोपकुल-न० । कुलानामुपकुलानां चाद्यस्तने
नक्षत्रे, चं० प्र० १० पाहु० । सू० प्र० । जं० । (तानि च ‘कुल’
शब्देऽत्रैव भागे ५ ए२ पृष्ठे दर्शितानि)

कुल्ल-कुल्य-न० । कुल्ल-कयप् । “सर्वत्र लवरामवन्दे” । उ० २ ।
७६ । इति लकारादधस्थस्य यस्य लोपः । अस्मिन्, प्रा० १ पाद ।
अष्टजोणपरिमाणे शूरे, आमिषे च । कुले जवः यत् । कुल्लजाते,
मान्ये च । त्रि० । कुल्लाय इति यत् । कुलहिते, त्रि० । कु-
ल्यायां जवः यत्, यलोपः । कुर्याजवे, त्रि० । वाच० ।

कुल्ला-कुल्य-स्त्री० । कुल्य टाप् । “सर्वत्र लवरामवन्दे”
। उ० २ । ७६ । इति लकारादधस्थस्य यस्य लोपः । प्रा० २
पाद । कुल्लियायां नद्याम्, पयःप्रणाल्याम्, जीवन्त्यामौषधी,
नदीमात्रे च । स्त्री० । वाच० ।

कुल्लाग-कुल्लाग-पुं० । स्वनामख्याते सन्निवेशे, यत्र धर्मिष्वविप्र-
स्य भद्रिलाभार्यायां सुधर्मा स्वामी जज्ञे । कल्प० उ कृष्ण ।

कुल्लुमिया-कुल्लुमिका-स्त्री० । घटिकायाम्, सूत्र० १ श्रु० ४ अ०
२ उ० ।

कुवणय-देशी-लकुटे, वृ० १ उ० ।

कुवन्न-कुवल-न० । कौ वन्नति वल्ल-अच् । उत्पले, मुक्ताफले
च । वदर्याम्, “पिद्गौरादिभ्यश्च” ४ । १ । ४१ । इति (पा-
णि०) डीष् । तस्याः फलम्, अण् लुक् । वदरीफले, न० ।
कौ वल्लनात् जले, सर्पोदरे च । न० । “कुवन्नं जुवलनाम् वा-
ल्लुवुद्धा, नाण वि जण्णं समाधी तत्कर्तव्यमिति” । नि० चू० १ उ० ।

कुवल्य-कुवल्य-न० । कोवन्नयमिव शोभाहेतुत्वात् । उत्पले,
वाच० । नीलोत्पले, चं० प्र० १ पाहु० । रा० । प्रश्न० । ज्ञा० ।
जी० । स्था० । चन्द्रविकाशिनि कमले, कल्प० ३ कृष्ण । को० ।

कुवल्यदलसाम-कुवल्यदलश्याम-पुं० । नीलोत्पन्नदलसदृशे
श्यामले, जं० ३ वङ्ग० ।

कुवल्यप्पज (ह)-कुवल्यप्रभ-पुं० । पापमतिविह्वलात्रोप-
जीविसाधुभूतसावद्याचार्येत्यपरनामके मरकतच्छवौ तपस्विनि
उग्रविहारिणि आचार्येन्द्रे, यो हि चारित्रभूष्टः स्वार्जितमत्तै-
त्याश्रयसंपादनायाऽर्थितः, वक्तव्येऽपि पापमित्युक्त्वा भवं ती-
र्णवान्, भूष्टैश्च कुपितैः सावद्याचार्य इति प्रथां नीतः । प्रति० ।
ग० । (कथानकं च ‘सावजायरिय’ शब्देऽभावयिष्यामि)

कुवलयायरिय-कुवलयाचार्य-पुं० । पदैकदेशे पदसमुदायाप-
चारात् कुवल्यप्रभाचार्यः । सावद्याचार्ये, “भूष्टैश्चैत्यकृतेऽर्थितः
कुवलयाचार्यो जिनेन्द्रालये । यद्यप्यस्ति तथाऽप्यदः सतम इ-
त्युक्त्वा जवं तीर्णवान्” । प्रति० ।

कुवसहि-कुवसति-स्त्री० । अमनोज्ञे वासस्थाने, “कुभोयण-
कुवाससाकुवसहिं सु किलिस्संता नेव सुहं नेवं निव्वुइं उवल-
भंति” । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

कुवाङ् (ण)-कुवादिन्-त्रि० । कुत्सिवादिनि, एकांशग्राहक-
नयानुयायिनि अन्यतीर्थिके, स्या० । “अव्यास्तिकरथारूढः,
पर्यायोद्यतकार्मुकः । युक्तिसन्नाहवान् वादी, कुवादिन्यां भव-
त्यलम् ॥१॥” सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

कुवाङ्कुरंगसंतासणसीहनाद-कुवादिकुरङ्गसंतासनसिंहनाद-
पुं० । कुवादिनः कुत्सितवादिन एकांशग्राहकनयानुयायिनोऽन्यती-
र्थिकास्त एव संसारवनगहनवनवनसनितया कुरङ्गा मृगाः, तेषां
सम्यक् तासने सिंहनादा इव सिंहनादाः । जिनवचनेषु, यथा सिं-
हस्य नादमात्रमप्याकर्ण्य कुरङ्गाः स्वासमासुत्रयन्ति तथा भगव-
द्जिनप्रणीतवैप्रकारप्रमाणवचनान्यपि श्रुत्वा कुवादिनस्वासता-
मनुयन्ते, प्रतिवचनप्रदानकातरतां विजृणीति यावत् । “अनन्त-
धर्मात्मकमेव तत्त्वमतोऽन्यथा सत्त्वमसुपपादम् । इति प्रमा-
णान्यपि ते कुवादि-कुरङ्गसंतासनसिंहनादाः” ॥ २२ ॥ स्या० ।

कुवानारपोसह-कुव्यापारपोषध-पुं० । देशत एकतरस्य क-
स्यापि कुव्यापारस्याकरणे, सर्वतस्तु सर्वेषां कृपिसवापाशुपा-
व्यगृहकर्मादीनामकरणे, ध० २ आध० ।

कुवास-कुवासस्-त्रि० । ब० स० । मलिनजीर्णवस्त्रावृत्ते, प्रश्न०
२ आश्र० द्वार ।

कुविद-कुविन्-पुं० । स्त्री० । कुं भुवं कुत्सितं विन्दति विद शः ।
तन्तुवाये, वाच० । प्रज्ञा० १ पद । स्था० ।

कुविदवल्ली-कुविन्दवल्ली-स्त्री० । वल्लीभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

कुविति-कुवृत्ति-स्त्री० । कुगाति० समा० । निन्दिताचरणे, ईय-
चरणे च । व० व० तद्युक्ते, त्रि० । वाच० । अनु० ।

कुविय-कुपित-त्रि० । प्रवृत्तकोपोदये, विपा० १ श्रु० ६ अ० । ज्ञा० ।
जातकोपोदये, ज० ३ श० १ उ० । कोपं गते, तं० । कोपयति,
विपा० १ श्रु० ८ अ० । कृतकोपे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । “आयरियं
कुवियं नञ्चा, पतिपण पसायण” । उक्त० १ अ० । कुपितमिति
सकोपमनुशासनोदासीनतादिभिः । “पुरिसजाणं वि तहा,
विणीयावणयम्मि एत्थि अहिभोगो । सेसम्मि दुब्बिओगो,
जणवयजाणं जहा आसे ॥” इत्यागमात् कृतबहिष्कोपं वा ।
उक्त० १ अ० । आ० म० ।

कुप्य-न० । आशयशयनजण्डकरोटकरोहाद्युपस्करजाते, आव०
६ अ० । ध० । “कुवियं घरोयक्खरकणगवारसलोहीकमाह-
गादि णाणाविहं” आ० चू० ६ अ० । “लोहाइउवक्खरो कुप्यं”
लोहादि उपस्करः कुप्यमुच्यते । तत्र लोहाउपस्करो लोहकवर्त्तुः
कुहालिकाकुडारादिकः, आदिशब्दान्मार्तिकोपस्करो घटादिकः,
कांस्थोपस्करः स्थायकश्चोन्नकादिक इत्यादिकः सर्वोऽपि परि-
गृह्यते । वृ० १ उ० ।

कुवियप्रमाणः-कुप्यप्रमाणातिक्रम-पुं० । गृहोपस्करस्य
म्यालकश्चोन्नकादिकः प्रत्याख्यानकालगृहीतप्रमाणोल्लङ्घने, उपा०
१ अ० । अयं च इच्छापरिमाणस्य पञ्चमोऽतिचारोऽनाभोगा-
दिना अथवा पञ्चैव स्थायानि परिगृहीतव्यानीत्याद्यतिग्रहवतः
कस्याप्यधिकतराणां तेषां संपत्तौ प्रत्येकं द्वयादिमीदृशेन पूर्व-
संख्यावस्थापनेनातिचारोऽयमिति । उपा० १ अ० । आव० ।

कुवियकुंफुगा-कुपितकुंफुगा-स्त्री० । घट्टितकुकुलायाम्, “सि-
गाररसत्तइया, मोहकुवियकुंफुगा हत्तहसि ति । जं सुणमाणस्स
कहं, समणेण न सा कहंयवा ॥ २१० ॥” दशा० ३ अ० ।

कुवियसाला-कुपितसाला-स्त्री० । तटपादिगृहोपस्करणशा-
लायाम्, प्रश्न० ३ संव० द्वार ।

कुवृष्टि-कुवृष्टि-स्त्री० । कुत्सिता वृष्टिः कुवृष्टिः । कर्पकजनानजि-
लपणीयायां वृष्टौ, जं० १ वृत्त० ।

कुवेज्ज-कुवैय-पुं० । कुगाति० स० । दुर्भिक्षजि, पञ्चा० १५ विव० ।
तल्लक्षणदोषादिकं सुश्रुते उक्तम्, यथा-

“यस्तु केवलशस्त्रज्ञः, कर्मस्वपरिनिष्ठितः ।
स मुह्यत्यातुरं प्राप्य, प्राप्य भीरुरिवाऽऽहवम् ॥
यस्तु कर्मसु निष्णातो, धाष्ट्याच्छास्त्रबहिष्कृतः ।
स सत्सु पूजां नाप्नोति, वधं चाहति राजतः ॥
उभायेतावनिपुणा-वसमर्थौ स्वकर्मणि ।

अर्द्धवेदधरावेता-वेकपक्काविच द्विजौ ॥

ओषधयोऽमृतकल्पस्ते, शस्त्राशनिविषोपमाः ।

भवन्त्यस्त्रैरुपहता-स्तस्मादेतौ विवर्जयेत् ॥

छेयादिष्वनभिज्ञो यः, स्नेहादिषु च कर्मसु ।

स निहन्ति जनं दोभात्, कुवैद्यो नृपदोषतः ॥

यस्तूज्यहो मतिमान्, स समर्थोऽर्थसाधने ।

आहवे कर्म निर्वोदुं, द्विचक्रः स्यन्दनो यथा” ॥ वाच० ।

कुवेज्जकिरियादिणाय-कुवैयक्रियादिज्ञात-न० । दुर्भिक्षप्र-
वर्तितरोगचिकित्साप्रभृत्युदाहरणे, “इहारा विवज्जओ वि बु,
कुवेज्जकिरियादिणायतो णओ । अवि होज तत्थ सिद्धी, आ-
णाजंगो न उ यत्तथ ॥” आदिशब्दादविधिविद्यासाधनादिपरिग्र-
हः । पञ्चा० १५ विव० ।

कुवेणि (णी)-कुवेणि (णी)-स्त्री० । कु ईपत्त वेणन्ते मत्स्याः ।
अम । वेण इन् । वा डीप् । मत्स्यधान्याम्, वाच० । “तो ण
कुवेणा पीठा” कुवेण्यत्र रुद्धिगम्या । प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।
कुवेण्ग-कुवैराग्य-न० । दुःखगर्भमोहगर्जवैराग्ये, अष्ट० ३२ अष्ट० ।

कुव्वकारिया-कुर्वत्कारिका-स्त्री० । गुच्छवनस्पतिभेदे, प्रज्ञा०
१ पद ।

कुव्वमाण-कुर्वत्-त्रि० । विदधति, “आहेवच्चं पोरेवच्चं जाव कु-
व्वमाणे विहरइ” प्रज्ञा० २ पद । आचरति, आचा० १ श्रु० ८
अ० ३ उ० ।

कुव्वय-कुव्रत-न० । कुत्सिते व्रते, “गोव्वदियादि सापेक्खिया
पंचगितावया पंचगव्वासणिया एवमादिया सत्त्वे कुव्वया”
नि० चू० ११ उ० ।

कुस-कुश-पुं० । कौ शेते शी-कः । कुं पापं श्यति शो ड वा ।
“श-पोः सः” । उ० । १ । २६० । इति शस्य षः । प्रा० १ पाद ।
वाच० । दर्भे, उक्त० १७ अ० । ज्ञा० । दर्भविशेषे, उक्त० ७ अ० ।
निर्मूलदर्भे, भ० ८ श० ६ उ० । दर्भाः समूहाः, कुशाः निर्मूलाः ।
विपा० १ श्रु० ६ अ० । नि० । कुशैर्दर्भैरवच्छिन्नमूलैः । भ० ५
श० ६ उ० । औ० । ‘कुसो दर्भो’ नि० चू० १ उ० । ज० ।
आचा० । प्रज्ञा० । कुशनामके श्रीरामसुते, पुं० । जले,
न० । सपोदरे, वाच० । वेधप्रोते काष्ठे, कुशो यो वेधप्रोतः
प्रवेश्यते । वृ० १ उ० ।

कुसंययण-कुसंहनन-त्रि० । वेदवर्त्या संहननयुक्ते, प्रश्न० ३
आश्र० द्वार । सेवाऽऽर्त्तसंहनने, भ० ७ श० ६ उ० । जं० । बल-
विकले, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

कुसंयय-कुसंस्थित-त्रि० । हणमादिसंस्थाने, प्रश्न० ३ आश्र०
द्वार । दुःसंस्थाने, भ० ७ श० ६ उ० ।

कुसंत-कुशान्त-पुं० । दर्भपर्यन्ते, रा० ।

कुसंसग-कुसंसर्ग-पुं० । साधुजनैर्निन्दनीये सहवासादौ, ध० ३
अधि० ।

कुसंसगञ्चाय-कुसंसर्गत्याग-पुं० । कुत्सितः साधुजनैर्निन्दनीयः
संसर्गः सहवासादिस्तस्य त्यागो वर्जनम् । पादार्थस्यादिभिः सह
सम्बन्धत्यागे, ध० । कुसंसर्गश्च साधूनां पादार्थस्थादिभिः पापमि-
त्रैः सह सम्बन्धरूपः, नैः सह वासे हि स्वस्मिन्नापि तादृग्भावाप-

स्तिरवश्यं भाविनी । यतः—“जो जारिसेण संगं, करेइ सो तारि-
सो होइ । कुसुमहिँ सह वसंता, तिला वि तमंभया जाया” ॥१॥
तत एव च पाइवैस्यादिरिव पार्श्वस्थादिसंसर्गी अपि शास्त्रग-
हणीयतयोक्तः । ध० ३ अधि० । (‘कुसीव’ शब्दे ‘पास्तथ’ शब्दे
चैतद् भावयिष्यामि)

कुसुमग-कुशाग्र-न० । कुशस्याग्रे, उत्त० १ अ० । “जहा कुसुगे
उदगं, समुद्रेण समं मिणे । एवं माणस्सुया कामा, देवकामाण
अंतिप ॥२३॥” उक्त० ७ अ० । “कुसुगे जह ओसंविदुए, थोवं
चिदुइ वंभमाणए । एवं मणुयाण जीवियं, समयं गोयम ! मा
पमादए ॥२॥” उक्त० १० अ० । कुशस्याग्रमिव सूक्ष्मत्वात् ।
कुशाग्रतुल्यसूत्रे अतिदुर्बोधग्राहके, वाच० । कुशाग्रायया
शेमुष्या । आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

कुसुमगपुर-कुशाग्रपुर-न० । राजगृहे, प्राग् राजगृहस्य कुशाग्र-
पुरमिति नामाऽऽस्तात् । “तत्रापि क्रियणं प्रेक्ष्य, कुशस्तम्बं महो-
त्थितम् । तद्विदोऽकारयंस्तत्र, कुशाग्रपुरपत्तनम्” ॥ ४ ॥ आ०
क० । “किति प्रतिष्ठवणक-पुरपत्तनपुराजिधम् । कुशाग्रपुरसंज्ञं
च, क्रमाद् राजगृहाह्वयम्” ॥ १४ ॥ ती० ११ कल्प । आच० ।

कुसुत्त-कुसुत्त-त्रि० । कुत्तितं सत्त्वं यस्य भवति स
कुसुत्तः । अलसत्वे, नि० चू० १६ उ० ।

कुसुण-कुसुण-न० । मुद्गदाल्यादिके, तस्योदके च । वृ०
३ उ० ।

कुसुत्त-कुशुत्त-पुं० । आस्तरणविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

कुसुत्य-कुशास्त्र-न० । मिथ्यादृष्टिशास्त्रे, “शाक्यमतं कपिलमतं
ईसरमतादिया सत्त्वे कुसुत्या ।” नि० चू० ११ उ० । “शिवमस्तु
कुशास्त्राणां, वैशेषिकपण्डितन्त्रबौद्धानाम् । येषां दुर्विहितत्वाद्
भगवत्यनुरज्यते चेतः” ॥१॥ आचा० १ श्रु० २ अ० ६ उ० ।

कुसुपाणिमा-कुशप्रतिमा-स्त्री० । मृतकशरीराऽप्राप्तौ तत्संस्का-
रार्थं क्रियमाणं पुत्तलके, आ० चू० ४ अ० । आच० ।

कुसुमट्टिया-कुशमृत्तिका-स्त्री० । दमैः सह कुट्यमानायां मृ-
त्तिकायाम्, नि० चू० १० उ० ।

कुसुमय-कुसुमय-पुं० । कुत्तितः समयः कुसुमयः । आचा० १ श्रु० ५
अ० १ उ० । कुशास्त्रे, प्रति० । कुत्तितान्ते, स० । परतीर्थिकप्रवच-
ने, न० । कुत्तितः समयः सिद्धान्तो यस्य सः । कुतीर्थिके, स० ।

कुसुमयमयनासणय-कुसुमयमदनाशनक-न० । कुत्तितः सम-
याः परतीर्थिकप्रवचनानि तेषां मदोऽवज्ञेपस्तस्य नाशनं, ततः
स्वार्थिककप्रत्यये कुसुमयमदनाशनकम् । जिनेन्द्रप्रवचने, कुस-
मयनाशनत्वं चास्य कुसुमयानां यथोक्तसर्वभावदेशकत्वायो-
गात् । “कुसुमयमयनासणयं, जिणिदवरवीरसासणयं” न० ।

कुसुमयमोहमोहमोहमोहिय-कुसुमयमोहमोहमतिमोहित-कुस-
मयमोघ (मौघ) मोहमतिमोहित-कुसुमयौघमोहमति-
मोहित-त्रि० । कुत्तितः समयः सिद्धान्तो येषां ते कुसुमयाः कु-
तीर्थिकाः, तेषां मोहः पदार्थेष्वयथावबोधः कुसुमयमोहः, तस्माद्
यो मोहः श्रोतृमनोमूढता, तेन मतिमोहिता मूढता नीता, येषां ते
कुसुमयमोहमोहमतिमोहिताः, अथ वा कुसुमयाः कुत्तितान्ता-
स्तेषामोघः सहो, मकारस्तु प्राकृतत्वात्, तस्माद्यो मोहो मूढता

तेन मतिमोहिता येषां ते कुसुमयौघमोहमतिमोहिताः; अथवा
कुसुमयानां कुतीर्थिकानां मोघो मौघो वा शुभफलापेक्षया निष्फ-
लो यो मोहस्तेन मतिमोहिता येषां ते कुसुमयमोहमोहमतिमो-
हिताः, कुसुमयमोहमोहमतिमोहिता वा । परतीर्थिकविपरिणा-
मितेषु, “अचिरकावपव्वइयाणं कुसुमयमोहमोहमोहमोहियाणं
संदेहजायसइजबुद्धिपरिणामसंशयाणं ।” स० ।

कुसुमयविसासण-कुसुमयविशासन-न० । कुत्तितः प्रमाण-
बाधितैकान्तस्वरूपार्थप्रतिपादकत्वेन समयाः कपिशादिप्रणीत-
सिद्धान्तास्तेषां सन्ति “पंचमहामूया” इत्यादिवचनसंदर्भे-
ण दृष्टे विषये विरोधाद्युद्भावावकत्वेन विशासनं विध्वंसकम् ।
जैनशासने, सम्म० २ काण्ड ।

कुसुमयसुइ-कुसुमयश्रुति-त्रि० । कुत्तितान्तमौ, जीवा० २७ अधि० ।

कुसुल-कुशल-त्रि० । हिताहितप्रवृत्तिनिपुणे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।
आचा० । ज्ञा० । आच० । सूत्र० । जं० । अवगततत्त्वे, आचा० १ श्रु०
२ अ० २ उ० । सूत्रमेकणि, आचा० १ श्रु० २ अ० ४ उ० । विधेकि-
नि, कल्प० ३ कण । तत्त्वाऽभिज्ञे, उक्त० २५ अ० । मोक्षमार्गाभेदे,
सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । समयक्रियापरिज्ञानवति, रा० । आ० म० ।
जी० । अनुमातरि, उक्त० २ अ० । व्याप्तिग्रहादिदत्ते, द्वा० २३ द्वा० ।
आलोलितकारिणि, भ० १४ श० १ उ० । अनु० । उपा० । प्रधाने
कर्मक्षपणसमर्थे, नि० चू० १ उ० । आश्रवादीनां हेयोपादेयता-
स्वरूपवेदिनि, भ० २ श० ५ उ० । जावकुशानष्टविधकर्मरूपान्
मुनाति क्षिनन्ति कुशलः । प्राणिनः कर्मोच्छिद्ये निपुणे, सूत्र० १
श्रु० ६ अ० । “कुसुले पुण्णो वरुणे मुक्के” । कुशलोऽत्र कीणघा-
तिकर्मांशो विवक्षितः, स च तीर्थकृत सामान्यकेवली वा, उद्गमस्यो
हि कर्मणा बद्धो मोक्षार्थी तदुपायान्वेषकः, केवली तु पुनर्घाति-
कर्मक्षयान्नो बद्धो जयोपग्राहिककर्मसदभावान्नो मुक्तः । यदि वा
छद्मस्य एवाजिधीयते कुशलोऽप्राप्तज्ञानदर्शनचारित्र्यो मिथ्या-
त्वद्वादशकषायोपशमसदभावान् तदुद्दयवानिव न बद्धोऽद्यापि
तत्सत्कर्मतासद्भावान्नो मुक्त इत्यादि । आचा० १ श्रु० २ अ० ६
उ० । “स पंचधा आयारकुसुलसंजमपवयणपण्णितिसंगहोवगमे”
अत्र कुशलशब्दः पूर्वार्द्धे प्रत्येकं संबध्यते । व्य० ३ उ० । (आचार-
कुशलशब्दस्य प्रवचनकुशलशब्दस्य प्रसूतिकुशलशब्दस्य सं-
ग्रहकुशलशब्दस्य उपग्रहकुशलशब्दस्य च व्याख्या संयमकुश-
लादिशब्देषु) गीतार्थे, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० । दत्ते, वि-
शे० । “जे यावि जुंजंति तहण्णगारं, सेवंति ते पावमजाणमा-
णा । मणं न एयं कुसुला करेती, वाया वि एसा बुइयाउ मि-
च्छा” ॥ ३६ ॥ कुशला निपुणा मांसाशित्वाविपाकवेदिनस्तन्नि-
वृत्तिगुणाभिज्ञाश्च न कुर्वन्ति । सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । कुत्तितं श-
लति इति कुशलः । ‘शल, पल, पवृ’ गतौ । कुत्तितान्ताद् वा
निर्गतः कुशलः । वृद्धे, पं० चू० । प्रधाने, “कुसुलं पहाणं विसो-
हिकारणमिति वुत्तं जवति ।” नि० चू० १ उ० । पुण्ये, पञ्चा०
६ विव० । कल्याणे, वाच० । सुखे, रा० ।

कुसुलजोग-कुशलयोग-पुं० । प्रशस्तव्यापारे, पञ्चा० ८ विव० ।
“तह किरियाभावाउ, सखामेत्तीर कुसुलजोगाउ” कुशलयोग-
त्वात्प्रशस्तमनोव्यापारत्वात् । पञ्चा० १३ विव० ।

कुसुलणार-कुशलनर-पुं० । विष्णुरूपे, मौ० । रा० । जी० । भ० ।
“कुसुलणरञ्जेयसारिहसुसंलग्गहिण” कुशलनरञ्जेयसारिधु-

संप्रग्रहीतः, कुशन्नररूपो यश्चेकः सारयिर्दत्तप्राजिता, तेन सुष्ठु संप्रग्रहीतो यः स तथा । भ० ७ श० १ उ० ।

कुसन्नत-कुशलत्व-न० । प्रावीण्ये, उक्त० ३ अ० ।

कुसलदंसण-कुसलदर्शन-न० । तीर्थकृतोऽभिप्राये, "ते मा हो-
उ एयं कुसन्नस्स दंसणं, तद्धिद्वीए तम्मत्तीए तप्पुरक्कारे तस्स-
सी तप्पिवेसणे ।" आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० ।

कुसलदिदृ-कुशन्नदृष्ट-त्रि० । जिनोपलब्धे, ग० १ अधि० । नि-
पुणोपलब्धे, सर्वज्ञप्ररूपिते, पञ्चा० १५ विव० ।

कुसलधम्म-कुशलधर्म-पुं० । प्राणातिपातविरमणादिके शुभ-
समाचारे, पञ्चा० । "पञ्चैतानि पवित्राणि, सर्वेषां धर्मचारिणा-
म् । अहिंसा सन्त्यमस्तेयं, त्यागो मैथुनवर्जनम्" ॥१॥ पञ्चा० १०
विव० । वैद्वैः पुनरेतानि कुशन्नधर्मा उक्ताः । यदाहुस्ते दश कु-
शन्नानि । तद्यथा-"हिंसा स्तेन्योऽन्यथाकाम-पैशुन्यपुरुषान्तुतम् ।
सन्तिन्नात्रापं व्यापाद-मज्झिन्थां हविपर्ययम् । पापं कमति दशधा
कायवाङ्मानसैस्त्यजेत्" । अत्र चान्यथाकामं पारदार्यम्,
भिक्षात्रापोऽसंवद्धभाषणं, व्यापादः परपीडाचिन्तनम्, अभिधा-
धनादिष्वसंतोषः, परिग्रह इति तात्पर्यम् । हविपर्ययो मिथ्याऽ
भिनिवेशः, एतद्विपर्ययश्च दश कुशलधर्मा जवन्तीति । वैदि-
कस्तु ब्रह्मशब्देनैतान्यनिहितानीति । हा० १३ अष्ट० । हा० ।

कुसलपक्खहेतु-कुशलपद्महेतु-पुं० । पुण्यपक्वकारणे, पं० व०
१ द्वार ।

कुसलपरिणाम-कुशन्नपरिणाम-पुं० । शुभाध्यवसाये, पञ्चा०
४ विव० ।

कुसलबंध-कुशलबन्ध-पुं० । पुण्यानुबन्धिपुण्यकर्मबन्धने,
पञ्चा० ६ विव० ।

कुसलमणउदरण-कुशन्नमनउदीरण-न० । धर्मध्यानादिप्रवृ-
त्त्या शुभचित्तोदीरणे, दश० । "अकुसलचित्तणिराहो कुसल-
मणउदरणं ।" दश० ए अ० १ उ० ।

कुसलया-कुशलता-स्त्री० । कौशल्ये, दर्श० ।

कुसलविभाग-कुशलविभाग-त्रि० । कुशलो विभागो कुशल-
विभागः, राजदन्तादिव्याश्रुपगमात् कुशन्नशब्दस्य पूर्वनिपातः ।
वणिज्जीव विभागकुशले, "कुशलविभागसरिसओ, गुरुसाहूया
होति वणिया व ॥" व्य० १ उ० ।

कुसला-कुशला-स्त्री० । विनीताया नगर्या अद्विस्थिता जना-
विनीताः । वास्तव्यान् जनान् कलासु विशारदानुपवर्त्यैवमूचुः-
अहो! कुशला अमी जनास्तनः कुशन्नपुरुषयोगाद् विनीता नग-
री कुशलेत्युच्यते । विनीतायाम् अयोध्यायाम्, आ० म० प्र० ।

कुसलामय-कुशलाशय-पुं० । गुणानि सन्ध्यां, हा० २ ए अष्ट० ।

कुसवर-कुशवर-पुं० । वृजगवरद्वीपाद् असंख्येयान् द्वीपस-
ङ्गान् गत्वा सम्भवति द्वीपजेदे, अनु० ।

कुसविकुसविसुखरुक्खमूत्र-कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूल-त्रि० ।
कुशा दर्भा विकुशा विरजजादयस्तृणविशेषास्तैर्विशुद्धानि
तदपंतानि वृक्षमूलानि तदधोनामा येषां ते तथा । कुशविकुशर-
हितमूलनागे, ज० ६ श० ७ उ० । रा० । (वृत्तवर्णके चैतस्पर्ष्टी-
भावयति)

कुसिय-कुशिक-पुं० । गाधिनृपजनके विश्वामित्रपितामहे, वाच० ।

कुशित-त्रि० । कुश इतच् । जत्रमिश्रिते, उणा० । वाच० ।

कुपित-त्रि० । ईषद् दुर्गन्धे, झा० १ श्रु० १२ अ० ।

कुमित-पुं० । वृद्धिजीविनि, वाच० ।

कुसील-कुशाल-न० । कुस्मितं शांलं कुशीलम् आचा० १ श्रु० ६
अ० ५ उ० । अत्रह्मणि, स्था० ४ डा० ४ उ० । कुस्मितं शीलमाचारे
यस्य स कुशीलः । आच० ३ अ० । आतु० । व्य० । स्था० । भ० । कुस्मि-
तमुत्तरगुणप्रतिसेवया संज्वलनकषायादयेन वा दूषितत्वात् शी-
त्रमष्टादशशालाङ्गसहस्रजेदं यस्य स कुशीलः । स्था० ५ डा०
३ उ० । मूलोत्तरगुणविराधनात् संज्वलनकषायोदयाद्वा
(प्रव० ए३ द्वार । ध०) काव्यविनयादिभेदभिन्नानां ज्ञानदर्शन-
चारित्राचाराणां विराधके, झा० १ श्रु० ५ अ० । स च निग्रन्थभेदः,
पार्श्वस्थाद्यन्यतमो वा ।

(१) कुशीलभेदाः ।

(२) कुशीलप्ररूपणा ।

(३) एतपु कौतुककः रिपु प्रायाश्चित्तम् ।

(४) कुशीलवृत्तम् ।

(५) पाखण्डकाधिकारः ।

(६) अग्निकायसमारम्भे च प्राणातिपातो भवति ।

(७) पार्श्वस्थादिसंसर्गो न कतव्यः ।

(८) पार्श्वस्थादिसंसर्गो दोषाः ।

(१) तद्विदा यथा-

कुसीले एं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? । गोयमा ! कुविहे
पण्णत्ते । तं जहा-पण्णत्तेवणाकुसीले य, कसायकुसीले य ।
(पण्णत्तेवणाकुसीले य त्ति) तत्र सेवना सम्यगाराधना, तत्प्र-
तिपत्तस्तु प्रतिसेवना, तथा कुशीलः । (कसायकुसीले त्ति) कषायेः
कुशीलः कषायकुशीलः ।

पण्णत्तेवणाकुसीले एं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? । गोय-
मा ! पंचविहे पण्णत्ते । तं जहा-णाणपण्णत्तेवणाकुसीले
दंसणपण्णत्तेवणाकुसीले चरित्तपण्णत्तेवणाकुसीले लिंगप-
ण्णत्तेवणाकुसीले अट्टासुहुमपण्णत्तेवणाकुसीले णामं पंच-
मे । कसायकुसीले णं जंते ! कइविहे पण्णत्ते ? । गोयमा !
पंचविहे पण्णत्ते । तं जहा-णाणकसायकुसीले दंसण-
कसायकुसीले चरित्तकसायकुसीले श्लिगकसायकुसीले अ-
ट्टासुहुमकसायकुसीले णामं पंचमे ॥

(नाणपण्णत्तेवणाकुसीले त्ति) ज्ञानस्य प्रतिसेवनया कुशी-
लो ज्ञानप्रतिसेवनाकुशीलः । एवमन्येऽपि । उक्तं चेह-"इह नाणाङ्ग-
कुसीलो, उयर्जीवं होइ नाणपण्णत्ते । अह सुहुमो पुण तु-
स्सं, एस तवस्सि त्ति संसाए" ॥ १ ॥ (नाणकसायकुसीले त्ति)
ज्ञानमाश्रित्य कषायकुशीलो ज्ञानकषायकुशीलः । एवमन्येऽपि ।
इह गाथा-

" नाणं दंसणक्षिणे, जो जुंजइ कोहमाणमाईहिं ।

सो नाणाङ्गकुसीलो, कसायओ होइ विहेओ ॥ १ ॥

चारित्तम्मि कुसीलो, कसायओ जो पयत्थई सावं ।

मणसा कोहाएए, निसेवयं हो अट्टासुहुमो ॥ २ ॥

अहवा वि कसापहिं, नाणाईणं विराहओ जो उ ।

सो नाणाङ्गकुसीलो, नेओ वक्खणभेएण ॥ ३ ॥

ज० १५ श० ६ उ० । प्रव० । आच० । नि० चू० । य०

(२) अधुना कुशीलप्ररूपणमाह—

एतो तिविह कुमीलं, तमहं वुच्छामि आणुपुन्वीए ।
दंसणनाणचरित्ते, तिविह कुमीलो मुण्येयवो ॥

त्रिविधं कुशीलमहमानुपूर्व्या वक्ष्यामि । यथाप्रतिज्ञातमेव करोति—(दंसणेत्यादि) त्रिविधः कुशीलो ज्ञातव्यः । तद्यथा— दर्शने, ज्ञाने, चारित्र्ये च ।

एतदेव व्याचिख्यासुराह—

नाणे नाणायारं, जो उ विराहेइ कालमादी य ।
दंसणें दंसणायारं, चरणकुमीलो इमो होइ ॥

यो ज्ञानाचारकाले 'विणएत्यादि' रूपं विराधयति स ज्ञाने क्षात-कुशील उच्यते । यस्तु दर्शनाचारं निःशङ्कितत्वादिकं विराधयति स दर्शने दर्शनकुशीलः । चरणकुशीलोऽयं वक्ष्यमाणस्वरूपो भवति ।

तमेवाह—

कोउय जूईकम्मे, पसिणापसिणा य निमित्तमाजीवो ।
कक कुरया य वक्खण—मुवजीवति विज्जमंतादी ॥

कौतुकं नाम आश्चर्यं यथा मायाकारको मुखे गोत्रकाप्रकृष्य कर्षेन निष्काशयति, नाशिकया वा । तथा मुखादग्निं निष्काशयतीत्यादि । अथवा परेषां सौजाभ्यादिनिमित्तं यत् स्नपनादिक्रियते एतत् कौतुकम् । उक्तं च—“सोहग्गावि निमित्तं, परेसि एहवणादि कोउयं जणियं” इति । एवंभूतानि कौतुकानि । तथा भूतादिकर्म नाम यद् उच्यते तदानीमभिमानेन कारणे रक्षाकरणम् “जरियादिभूतिदाणं भूतीकम्मे विणिदिट्ठं” इति वचनात् । प्रश्नाप्रश्नं नाम यत् स्वप्रविद्यादिभिः शिष्टस्यान्येभ्यः कथनम् । उक्तं च—“ सुविणगविज्जाकहियं, आयंखणिघंटियादिकहियं वा । जं सीसइ अणोसि, पसिणापसिणं हवइ एयं ॥ ” निमित्तमतीतादिज्ञावकथनम् । तथा आजीवो नाम आजीविका, स च जात्यादिभेदः सप्तप्रकारस्तान् । तथा कल्को नाम प्रसृत्यादिषु रोगेषु क्षारपातनमथवाऽऽत्मनः शरीरस्य देशतः सर्वतो वा होत्रादिभिर्दहनम् । तथा कुरुका देशतः सर्वतो वा शरीरस्य प्रक्षालनम् । लक्षणं पुरुषलक्षणादि । तथा ससाधना विद्या, असाधना मन्त्रः । यदि वा यस्याधिष्ठात्री देवता सा विद्या, यस्य पुरुषः स मन्त्रः, आदिशब्दान्मूलकर्मचूणादिपरिग्रहः । तत्र मूलकर्म नाम पुरुषे द्वेषिण्याः सत्याः सपुरुषद्वेषिणीकरणमपुरुषद्वेषिण्याः सत्या अपुरुषद्वेषिणीकरणम्, गर्जोत्पादनं गर्जपातनमित्यादि । चूर्षययोगादयश्च प्रतीताः । एतानि य उपजीवति स चरणकुशीलः ।

संप्रत्याजीवं व्याख्यानयति—

जाती कुत्रे गणे या, कम्मे सिप्पे तवे सुए चेव ।
सत्तविहं आजीवं, उवजीवइ जो कुमीलो उ ॥

जातिमार्तुकी, कुत्रं पैतृकं, गणो मल्लगणादि, कर्म अनाचार्यकम्, आचार्योपदेशजं शिल्पं, तपःश्रुते प्रतीते, एवं सप्तविधमाजीवं य उपजीवति जीवन्मार्थमाश्रयते । तद्यथा—जाति कुलं वाऽऽत्मीयं लोकंभ्यः कथयति, येन जातिपूज्यतया कुत्रपूज्यतया वा भक्तपानादिकं प्रभूतं हजेयमिति । अनयैव बुद्ध्या मल्लगणादिभ्यो गणे—

भ्यो गणविद्याकुशलत्वं कर्मशिल्पकुशलेभ्यः कर्मशिल्पकौशलं कथयति । तपस उपजीवना—तपः कृत्वा कृपकोऽहमिति जनेभ्यः कथयति विश्रुतोऽयमिति । उक्तः कुशील इति ।

(३) सांप्रतमेतेषु कौतुकादिषु प्रायश्चित्तमाह—

जूतीकम्मे लहुतो, लहु गुरुग निमित्त सेमए इमं तु ।
लहुगा य सयं करणे, परकरणे हुंतऽणुग्वाया ॥

जूतिकर्मकरणे प्रायश्चित्तं मासलघु, अतीतनिमित्तकथने चत्वारो लघुमासाः, अतीतनिमित्तकथने चत्वारो गुरुमासाः । वर्तमाननिमित्तकथने चत्वारो लघुमासाः, वर्तमाननिमित्तकथने चत्वारो गुरुमासाः । शेषके कौतुकादौ इदं प्रायश्चित्तमस्वयं कौतुकादिकरणे चत्वारो लघुकाः । परैः कारणे जयन्ति चत्वारोऽनुद्धाता गुरवो मासाः । मूलकर्मकरणे मूलमिति । व्य० १ उ० ।

जे भिक्खू कुसीलं वंदइ वंदंतं वा साइज्जइ ॥ ४५ ॥

जे जिक्खू कुमीलं पसंसइ पसंसंतं वा साइज्जइ ॥ ४६ ॥

जे कुसीलं वंदतीत्येवं द्वे सूत्रे । कुत्सितशीलः कुत्सितेषु शीलं करोतीत्यर्थः नि० चू० । वंदणादि उच्यारं करंतस्स आणादिया दोसा, चउलहुं च से पच्छित्तं । नि० चू० १३ उ० ।

तस्य कुमीले ताव समासओ दुविहे णेए—परंपरकुसीले, अपरंपरकुसीले य । तस्य णं जे ते परंपरकुसीले ते वि उ दुविहे णेए—सत्तडगुरुपरंपरकुसीले एगवितिगुरुपरंपरकुसीले य । जे वि य ते अपरंपरकुसीले ते वि उ दुविहे णेए—आगमओ णोआगमओ य । तस्य आगमओ गुरुपरंपरणं आवडियाएणं केइ कुसीले आसीओ ते चेव कुसीले जवन्ति । नोआगमओ अणेगविहा । तं जहा—णाणकुसीले दंसणकुसीले चारित्तकुमीले तवकुसीले वीरट्ठकुसीले । तस्य णं जे से णाणकुसीले से णं तिविहे णेए—पसत्थापत्थे णाणकुसीले अपमत्थाणकुसीले सुपसत्थनाणकुसीले । तस्य जे से पसत्थापमत्थनाणकुसीले से दुविहे णेए—आगमओ नोआगमओ य । तस्य आगमओ विहंगनानां पच्चविय पसत्थापसत्थपत्थजावअज्झयणजजावणकुसीले । नोआगमओ अणेगहा—पसत्थापसत्थपरपासंरुसत्थजावहिज्जे अजावणवाय—णापहणकुमीले । तस्य जे ते अपमत्थनाणकुसीले ते एगु—एतीसइविहे दउव्वे । तं जहा—सावज्जवायविज्जामंतंताहिज्जणकुसीले वत्थुविज्जापउंजणाहिज्जणकुसीले गहरिक्खवाजोइसमत्थपउंजणाहिज्जणकुमीले निमित्तजक्खणपउंजणाहिज्जणकुसीले सज्जजक्खणपउंजणाहिज्जणकुसीले हत्थिसिक्खपउंजणाहिज्जणकुसीले धणुव्वेयपउंजणाहिज्जणकुसीले गधव्वेयपउंजणाहिज्जणकुसीले पुरिसि-

स्थीलकखणपञ्जणाहिज्जणकुसीले कामसत्यपञ्जणा-
हिज्जणकुसीले कुहुगिंदजालसत्यपञ्जणाहिज्जणकुसीले
आक्षेकखविज्जाहिज्जणकुसीले लेप्पकम्मविज्जाहिज्जणकु-
सीले वमणविरेयणाबहुवेज्जिजात्तसमुद्धरणकटणकाटणवण-
स्सईवत्तिमोरुणतच्छाणाइवहुदेसविज्जगसत्यपञ्जणाहिज्ज-
णजावणकुसीले; एवं जाणयोगबुन्नवन्नधावयाया-
दंरुण।इसत्यअसणिपच्चअघकंडरयणपरिकवारसवेदृत्यअ-
मच्चसिक्खगूढमंतंतंकात्तदेससंधिवग्गहोवएससत्यममजा-
णववहारनिरुवणत्थसत्यपञ्जणाहिज्जण अपसत्यनाण-
कुसीले, एवमेएसिं चेव पावधुयाणं वायणापहणापराव-
त्तणाअणुवधणासवणायण अपसत्यनाणकुसीले तत्थ जे
य ते सुपसत्यनाणकुसीले ते वि य दुविहे णेए-आगमओ,
नो आगमओ य । तत्थ आगमओ सुपसत्यं पंचण्यारं
णाणं आसायंते सुपसत्यणाणधरेइ वा आसायंते सुप-
सत्यनाणकुसीले । नो आगमओ य सुपसत्यनाणकुसीले अ-
ट्ठहा णेए । तं जहा-अकालेणं सुपसत्यणाणाहिज्जणजाव-
णकुसीले अविणएणं सुपसत्यणाणाहिज्जणजावण-
कुसीले अबहुमाणेणं सुपसत्यनाणाहिज्जणकुसीले अ-
णोवहाणेणं सुपसत्यनाणाहिज्जणजावणकुसीले, जस्स
य सयासे सुपसत्यसुत्तथांजयमहियं तं निहवणसुप-
सत्यनाणकुसीले सरवज्जणहीणकखरियज्जहीणजावणसुप-
सत्यनाणकुसीले विवरियसुत्तथोजयाहियजावणसुपसत्य-
नाणकुसीले संदिच्चसुत्तथोजयाहियजावणसुपसत्यना-
णकुसीले तत्थ एएसिं अट्ठएहं पि पयाणं गोयमा ! जे
केइ अणोवहाणेणं सुपसत्यं नाणमहीयंति अज्जावयंति वा
अहीयंति वा अज्जावयंतेइ वा समणुज्जाणंति ते एं
महापापकम्मे महती सुपसत्यनाणस्सासयणं पकुव्वंति । म-
हा० ३ अ० । (पञ्चमङ्गलोपधानकर्तव्यता 'उवहाण' शब्दे
दि० ना० १०४६ पृष्ठे उक्ता)

जइ अन्नहा ए सुत्तं अत्थं वा किं वि वाएज्जा एए-
णं अट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जहा एं जावजीवं
अभिग्गहेणं वा उक्कालियं सज्जायं कायव्वं ति तहा य
गोयमा ! जे भिक्खविहीए सुपसत्यनाणमहिज्जेऊण नाण-
मयं करेज्जा से वि नाणकुसीले, एवमाइनाणकुसीले अणे-
गहा पन्नविज्जंति । से जयवं ! कयरे ते दंमणकुसीले ? । दंमण-
कुसीले दुविहे णेए-आगमओ नो आगमओ य । तत्थ
आगमओ सम्मदंसणं मंकंते कंखंते वि दुगंछंते दिट्ठिमोहं
गच्छंते अणोवव्हाए परिवानियधम्मसद्धासंमत्तमुज्जित्ता-
माणं अधिरिकरणेण साधम्मियाणं अवच्छन्नतणेणं अ-
पभावणाए एतंहि अट्ठहिं पि ठाणंतरेहिं कुसीले णेए ।

एणो आगमओ दंसणकुसीले अणेगहा । तं जहा-चक्खुकुसी-
ले घाणकुसीले सवणकुसीले जिञ्जाकुसीले सरीरकुसीले ।
तत्थ चक्खुकुसीले तिविहे णेए । तं जहा-पसत्यचक्खुकुसी-
ले, पसत्यापसत्यचक्खुकुसीले, अपसत्यचक्खुकुसीले ।
तत्थ जे केइ पसत्या उसजादितित्ययरविं पुरां चक्खु-
गोयरट्ठियं तमेव पासेमाणा अणं किंपि मणसा अपसत्य-
मज्जवसेसेणं पसत्यचक्खुकुसीले, तहा पसत्यापसत्यचक्खु-
कुसीले तित्ययरविंविहियएणं अच्चीहिं अन्नं किं पि पेहि-
ज्जा से एं पसत्यापसत्यचक्खुकुसीले, तहा पसत्याइं अप-
सत्याइं दव्वाइं कागवगटंकतित्तिरमयूराइं सुकं तदित्तिच्चिगं
वा दट्ठेणं तए हुतं चक्खुं विसज्जे, सो वि पसत्यापसत्य-
चक्खुकुसीले, तहा अपसत्यचक्खुकुसीले तिसट्ठिपया-
रेहिं अपसत्या सरागा चक्खू एती । से जयवं ! कयरे ते
अपसत्ये तिसट्ठीचक्खुजेए ? । गोयमा ! इमे । तं जहा-सन्नू-
कडक्खतो रामदा महात्तसा वंका विवंका कुसीला अच्च-
क्खिया काणक्खिया साणुरागा जामिया उज्जामिया
वलियावड्डिया वड्डवड्डिया अट्ठमिद्धा मिद्धिमिद्धा मा-
णुसा पासवा पक्खा सरीसिवा असंता अपसंता अ-
त्यिरा बहुविगरा साणुरागा रोगाईरणी रोगजन्नामयुप्पाय-
णी मयणी मोहणी वंमोहणी जउरणी जयजन्ना जयंकरी
हिययभेयणी संसयावहरणी चित्तचमकुप्पायणी णिवदी
अनिवच्चा गया आगया गयागया गयगयपच्चागया निदा-
रणी अहिंसणी अरइकरा रइकरा दीणा दीणावणा मूरा
धीरा हणणी मारणी संतावणी तावणी कुट्ठा पकुट्ठा घोरा
महाघोरा चंदा रुदा मुरुदा हाहाभूपरणा रुक्खा सणिच्चा
रुक्खसणिच्चेति महिज्जाणं चट्ठाणं गुट्ठकोटिणट्ठकरणसु-
विद्धिहियदिन्नाल्लचगायं च णहमाणिकिरणनिवच्छसकव्वा
वा कुमुन्नयचट्ठाणं समगानिमग्गबदग्गूदजाणुजंघापिहुत्तकमि-
यरुजोगानयणनियंवणाही घणगुञ्जंतरकट्टाजूया द्वाट्ठीओ
अहरोट्टदसणं पंती कन्ननासानयणजुयलाजमुहानि मुहा
निलारुसिररुहीमंतया मोरुयपट्टतिलगकुंरुलकवोत्तकज्ज-
त्ततमालकट्टावहारकडिसुत्तगणेउरवाहुरक्खगमणिरयणकट-
गकंकणमुट्ठियाइसुकंतदिताजरणदुग्गुवसणनेवत्था का-
मगिसंधुक्खणी निरयतिरियगईसु अणंतदुक्खदायगा एस
महिज्जा सससरागदिट्ठत्ति एसव्वचक्खुकुसीले, तहा घाण-
कुसीले जे केइ मुरहिगंधिसुसंगं गच्छइ दुरहिगंधि दुगुं-
छइ से एं घाणकुसीले, तहा सवणकुसीले दुविहे णेए-
पसत्ये अपसत्ये य । तत्थ जे निक्खू अपसत्याईं कामरा-
गसंधुक्खणदीवणउज्जालणपज्जात्तणसंदीवणाइं गंधवन्न-
ट्ठणुव्वेयहत्यतिक्खाकामरतीसत्याईं णिग्गंथाइं सुणे-

ऊणं एणालोएज्जा जाव एं णो पायच्छित्तमणुचरेज्जा से णं अ-
पसत्थसवणकुसीले णेए, तहा जे जिक्खू पसत्थाइं सिद्धंताव-
रियपुराणधम्मकहाओ य अक्काइं च गंधसत्थाइं मुणेत्ता एं न
किंचि आवहिंयं अणुदे णाणमय वा करेइं से णं पसत्थसवण-
कुसीले णेए, तहा जिक्काकुसीले से णं अणेगहा । तं जहा-ति-
त्तकसुयकसायमहुराईं लवणाईं रसाईं आसायंते अदिष्ठासु-
याईं हियरत्तो गोभयविरुद्धाईं सदोसाईं मयारजयारुच्चारणाईं
अभ्यसज्जाखाणासंताभिओगाईं वा जणंते असमयन्नु-
धम्मदेसणावत्तणाण य जिक्काकुसीले णेए । से जयवं ! किं
जासाए वि भासियाए कुसीलत्तं भवति ! गोयमा ! भवइ ।
से भयवं ! जइ एवं ताव धम्मदेसेणं ए कायव्वं ! गोयमा !
सावज्जाणवज्जाणं वयणाणं जो न जाणइ विसंसे वुत्तं पि
तस्त न खमं किमंग ! पुण देसणं काओ, तहा सरिरकुसीले
बुविहे-चेड्डाकुसीले विज्जुसाकुसीले य । तत्थ जे जिक्खू
एयं किमिकुलनिद्वयं तिऊण साणाइभत्तं सरुणपरुणेण
विच्छंसणधम्मं असुयं असासयं असारं सरिरगं आरादीह
णिच्चं चेड्डेज्जा णो एं इणमो जवसयमुद्वदनाणं दंसणाईं
समन्निएणं सरिरं अच्चंतधोरवीरुगकट्टधोरतवसंयममणु-
ड्डे सेज्जाणं चेड्डाकुसीले, तहा जे णं विज्जुसाकुसीले से वि
अणेगहा । तं जहा-तेद्वान्जगणधिमहणसंवाहणसिणा-
णुवट्टणपरिहसणत्तंबोल्धूवणवासणे दसणग्घसणसमाद्वह-
णपुप्फोमाद्वणकेसममारणे सोवाहणदुविट्टगइभणिहसि-
हरउवविट्टुड्डिइयसत्तिवन्नेखिया विज्जुसा व त्ति से वि गार-
णियं सणुत्तरीयपाउरणं दंरुगगहणमाईं सरिरविज्जुसाकुसी-
ले णेए । एए य पवयणउड्डाहपरे दुरंतपंतद्वक्खणे अदद्ववे
गहापावकम्पकारी विज्जुसाकुसीले भवति । गयदंसणकुसी-
ले तहा चारित्तकुसीले अणेगहा-मूद्वगुणउत्तरगुणेषु । त-
त्थमूलगुणा पंचमहव्वयाणि राईभायणत्थट्ठाणि, तेसु जे
पमत्ते भवेज्जा तत्थ पाणाइवायं पुढविदगागणिमाकयव-
णप्फईवित्तिचउपंचिदियाईणं संधट्टणपरियावणकिन्नाम-
णोइवणोमुसावायसुहुमं वायरं च । तत्थ सुहुमपयाउला
उद्वामरुए एवमादि बादरा कन्नालिगादि अदिन्नं दाणं
सुहुमं बादरं च । तत्थ सुहुमं तणहगन्नवारमद्वगादीणं ग-
हणे बादरं हिरस्सुववसादी मेहुणं दिव्वोरालियं मणोवयका-
यकरणकारावणाणमइभेदेण अट्टारसहा, तहा करकम्मादी स-
चित्ताचित्तजेदेणं एवगुत्तीविराहणेणं वा विज्जुसावत्तिएण
वा परिग्गहं सुहुमं वायरं च । तत्थ सुहुमं कम्पट्टगरक्ख-
णसमत्थो बादरं हिरस्समादीणं गहणे धारणे वा राई-
जोयणं दिया गहियं दिया जूतं एवमाइ उत्तरगुणा । “पि-
डस्स जा विसोही, समितीओ जावणा तवो बुविहो ।
परिमा अजिग्गहा त्रि य, उच्चरगुण सो विया-

णाहि । तत्थ पिक्खविसोही “सोलस उग्गमदोसा, सोलस
उप्पायणा य दोसाओ । दस एसणाए दोसा, संजोयणा माइ पं-
चेव” । तत्थ उग्गमदोसा “आहाकम्मुहेसिय-पूर्वकम्मे य मी-
सजाए य । उवणा पाहुडियाए, पाउयरकीयपामिचे । परि-
यट्टिए अजिहमे, उब्भिन्ने मालोहमे इअ अच्छिज्जे । अ-
णिमट्टेयज्जोरए य, मोलसमे पिहुग्गमे दोसा” । इमे उप्पाय-
णादोसा “धाईदूनिमित्ते, आजीववणोपगतिगिच्छाए । कोहे
माणे माया, द्वाभे य इवंति दस एए ॥ पुर्वि पच्छा संथव-वि-
ज्जा मंते य वुन्नजोगे य । उप्पायणाइ दोसा, सोलसमे मूल-
कम्मे य” । एसणादोसा “संक्रियमखियनिखित्त-पिट्ठियसा-
हरियदायगुम्मीसे । अपरिणयत्तिच्चट्टिय-एसणा दोसा
इवंति एएय” । तत्थ उग्गमदोसे गिट्ठत्थसमुत्थे । उप्पायणा य
दोसे साहुसमुत्थे । एसणादोसे उभयसमुत्थे । संजोयणा
पमाणे इंगाद्वधूमकरणे पंचमं द्वीरुयदोसे जवति । तत्थ सं-
जोयणा उवकरणजत्तपाणसंजितरवाहिएणं पमाणं “वत्तीसं
किर कवत्ते, आहारो कुच्छिपूरओ जणिओ । रागेण
सयंगान्ना, दोसेण सधूमं ति नायव्वं” । कारणं “वेयणवे-
यावच्चे, इरियट्टाए य संजमट्टाए । तह पाणवत्तियाए, उड्डं
पुण धम्मचित्ताए । नत्थि बुहाए सरसिया, वियणा
जुज्जिज्ज तपसमणट्टाए” । तओ वेयावच्चं ए तरइ काउं
अओ भुंजे “इरियं पि न सोदिसं, पेहाइयं च संजमं काउं ।
घामो वा परिहायइ, गुणणुप्पेहासु य असुत्तो” । पिड-
विसोही गया । ईयाणिं समिती उ पंच । तं जहा-इरियासमिई,
जासासमिई, एसणासमिई, आयाणभंरुमत्तनिक्खेवणा-
समिई, उच्चारपासवणखेलसिंघाणजल्लपारिट्ठावणियास-
मिई । तहा गुत्तीओ तिन्नि-मणुत्ती, वयगुत्ती, कायागुत्ती ।
तह जावणाओ पुवालसं । तं जहा-अणिच्चत्तावणा,
असरणजावणा, अन्नत्तावणा, असुइजावणा, विचित्तसं-
सारभावणा, कम्मासवभावणा, संवरजावणा, विनिज्जरजाव-
णा, लोगवित्थरजावणा, धम्मं सुयक्खायं मुपन्नत्तं तित्थयेरे
तत्थ चित्ताजावणा, वोडिसुदुद्धाहा जम्मंतरकोमीहिं विं त्ति भा-
वणा । एवमादियाणंतरेसुं जे पमाई कुज्जा से णं चरित्तकुसीले
णेए । तहा तवकुसीले बुविहे णेए-वज्जतवकुसीले, अ-
भंतरतवकुसीले य । तत्थ जे केइ विचित्त अणसणकणोद-
रिया त्रितीसंखेवणं रसपरिच्छाओ । कायकिलेसो संक्षीणया
य त्ति उट्ठाणेसुं न लज्जमेज्जा, से णं वज्जतवकुसीले ।
तहा जे केइ विचित्तपच्छिचवियणयवेयावच्चे सज्जायज्जाण-
उत्तसग्गम्मि वि एसु उट्ठाणेसु ए लज्जमेज्जा से णं अर्जित-
रतवकुसीले । तहा परिमाओ बारसा । तं जहा-मासादी
सत्ता एगदुत्तिसत्तराईदिणा अट्ठरातिगराती जिक्खुपमिमा-
णं बारसगं, तहा अजिग्गहा दव्वओ खंत्तओ काळओ

जावओ । तस्य दवे कुम्मासाई दवं गहेयवं । खेत्तओ
गामे वहि वा गामस्स, कालओ पढपोरिमुमासु, जावओ
कोहमाइसंपन्नो जे देहं इमं गहिस्सामि । एवं उत्तरगुणा सं-
खेवओ सम्पत्ता । संपत्तोयं संखेवेणं चरित्तापारो । तवायारो
वि संखेवेणाइतरगओ तहा वीरीयारो । एएसु च व जाअहा-
णी एसु पंचसु आयाराइयारेसु जं आयाइयाए दप्पओ
मएओ कप्पेण वा अजयणाए वा जयणाए वा पन्निवेवियं
तं तहेवाओइत्ताणं, जं मगं वि उ गुरु उवइसंति, तं मुहापाय-
च्छित्तं णाणुचरेइ । एवं अट्टारसएदं सीलंगमहस्माणं जं
अत्य एए पमत्ते जवेज्जा से णं ते णं पमायदेसेणं कुसीले
णेए । महा० ३ अ० । स्था० । ध० २० । उत्त० ।

पार्श्वस्थादीनामन्यतमे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । आव० । वाङ्मात्रे-
णाविष्कृतवीर्यं, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । अन्यतीर्थिके, सूत्र० १
श्रु० १ अ० १ उ० । काथिकपश्यकसंप्रसारकमार्मकरूपेषु, सूत्र० १
श्रु० ४ अ० १ उ० । निन्दितशीले (वृत्ते), तथाविधेषु दूतका-
रादिषु च । उक्तं च-“ जूइयरसाअमैगावट्टाउभामगाइणो जे
य । एते हंति कुसीला, वज्जयवा पयत्तेणं ” ॥ आव० ४ अ० ।
“ जं पयं उअं अगुणिआ अन्नयरा हुंति कुसीलाणं । सुतवस्सिए
वि से निक्खु, नो विहरे सहणमिथीसु ” ॥ १२ ॥ सूत्र० १ श्रु० ४
अ० १ उ० । “ धुवमगमेव पययति वाया वीरियं कुसीलाणं । ”
सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

(४) अथ कुशीलपरिभाषाऽध्ययनेकं कुशीलवृत्तं लिख्यते-
पुढवी य आऊ अगणी य वाऊ,
तणरुक्खवीया य तसा य पाणा ।
जे अरुया जे य जराउपाणा,
संसेयया जे रसयाभिहाणा ॥ १ ॥

पृथिवी पृथिवीकायिकाः सत्त्वाः, चकारः स्वगतभेदसंसूचना-
र्यः । स चाऽयं जेदः । पृथिवीकायिकाः सूक्ष्मा वादराश्च । ते च
प्रत्येकं पर्याप्तकाऽपराप्तकभेदेन द्विधा । एवमपृकायिका अपि ।
तथाऽग्निकायिकाः, वायुकायिकाश्च द्रष्टव्याः । वनस्पतिकायि-
कान् जेदेन दर्शयति-तृणानि कुशादीनि, वृक्षाश्चाश्वत्थादयो,
बीजानि शाल्यादीनि, एवं यल्लीगुहमादयोऽपि वनस्पतिभेदा-
दृष्टव्याः । प्रस्यन्तीति तसा द्विन्द्रियादयः प्राणिनो यं चाऽण्डा-
ज्जाता अण्डजाः शकुनिमरीसृपादयः, ये च जरायुजा जम्बाल-
वेष्टिताः समुत्पद्यन्ते, ते च गोमहिष्यजायिकमनुष्यादयः । तथा
संस्वेदाज्जाताः संस्वेदजा यूका मत्कुण्डल्यादयः, ये च रस-
जाभिधाना दधिसौवीरकादिषु रूतपद्मसन्निजा इति ॥ १ ॥

नानाभेदभिन्नं जीवसंघातं प्रदर्श्याऽधुना तदुपघाते दोषं
दर्शयितुमाह-

एयाई कायाई पवेदिताः, एतेसु जाणे पडिजेह सायं ।
एतेण काएण य आयदंने, एतेसु या विप्परियासुविंति ॥ १२ ॥

(एयाइमित्यादि) एते पृथिव्यादयः काया जीविकाया
मगवाहिनः प्रवेदिताः कथिताः, गन्दसत्वाग्रपुंसकस्तिङ्गता ।
एतेषु च पूर्वं प्रतिपादितेषु पृथिवीकायादिषु प्राणिषु स्यात् सुखं
जानीहि । एतदुक्तं भवति-सर्वेऽपि सत्त्वाः सातैषिणो दुःख-

द्विपइवेति ज्ञात्वा प्रत्युपपन्नस्व कुशाग्रीयया हृत्वा पर्यालान्चय-
दिति । यथैभिः कायैः समारभ्यमाणैः पीरुयमानैरात्मा दण्ड्य-
ते तत्समारम्भादात्मदण्डो भवतीत्यर्थः । अथर्वजिरेव कायैः
ये आयतदण्डा दीर्घदण्डाः । एतदुक्तं भवति-एतान् कायान् ये
दीर्घकालं दण्डयन्ति पीरुयन्तीति तेषां यद्वचति तद्दर्शयति-ने
एतेष्वेव पृथिव्यादिकायेषु विविधमेकप्रकारं परि समन्तादां-
शु क्षिप्रमुप सामीप्येन चान्तिं व्रजन्ति, तेष्वेव पृथिव्यादिकायेषु
विविधमेकप्रकारं ज्ञेया ज्ञेयः समुत्पद्यन्त इत्यर्थः । यदि वा वि-
पर्यासो व्यन्ययः सुखार्थिनिः कायसमारम्भः क्रियते, तत्समा-
रम्भेण च दुःखमेवाऽऽप्यते न सुखमिति । यदि वा कुतार्थिका
मोक्षार्थमेतैः कायैर्या क्रियां कुर्वन्ति तथा संसार एव भवतीति ॥ १ ॥

यथा चाऽसावायतदण्डो मोक्षार्थं तान् कायान् समारभ्य
तद्विपर्यासात् संसारमाप्नोति तथा दर्शयति-

जाईवहं अणु परिवट्टमाणे,
तमथावरंहि विणिघायमेति ।
से जाति जातिं बहुकूरकम्मे,
जे कुव्वती मिज्जति तेण वात्ते ॥ ३ ॥

(जाईवहमित्यादि) जातीनामेकेन्द्रियादीनां पन्थाः जातिपथः,
यदि वा जातिरुत्पत्तिर्विधो मरणं जातिश्च वधश्च जातिवधं,
तदनु परिवर्त्तमान एकेन्द्रियादिषु पर्यटनं जन्मजरामरणानि वा
बहुशोऽनुभवंस्त्रसंषु तेजोवायुहोऽन्द्रियादिषु स्थावरेषु च पृथि-
व्यभ्युदनस्पतिषु समुत्पन्नः सन् कायदण्डविपाकजेन कर्मणा
बहुशो विनिघातं विनाशमेत्यवाप्नोति, स आयतदण्डोऽ-
सुमान् (जाति) जातिमुत्पत्तिमवाप्य बहुनि क्रूराणि दाहणा-
न्यनुष्ठानानि यस्य स भवति बहुकूरकर्म, स एवंजूनो नि-
र्विधेकः सदसद्विवेकगून्ध्यात् बाल इव बाहो यस्यामेकेन्द्रि-
यादिकायां जातौ यत्राण्युपमर्दकारि कर्म कुरुते स तेनैव क-
र्मणा मीयते भ्रियते पूर्यते । यदि वा ‘मीइ हिंसायां’ मीयते हिं-
स्यते । अथवा बहुकूरकमेति चौराऽयं पादरारिक इति वा इत्येवं
तेनैव कर्मणा मीयते परिच्छिद्यत इति ॥ ३ ॥

ए पुनरसौ तैः कर्मजिर्मीयते इति दर्शयति-

अस्सिचलोए अट्ठवा परत्था, सयग्गसो वा तह अन्नहा वा ।
संसारमावन्न परं परं ते, वंथंति वेदंति य दुन्नियाणि ॥ ४ ॥

[अस्सि चेत्यदि] यान्याशुकारीणि कर्माणि तान्यस्मिन्नेव
जानानि जन्मनि विपाकं ददति, अथवा परस्मिन् जन्मनि नर-
कादौ तस्य कर्मविपाकं ददन्येकस्मिन्नेव जन्मनि विपाकं तीव्रं
ददति [शताग्रशो वेति] बहुषु जन्मसु येनैव प्रकारेण
तदशुनमाचरति तथैवोदीर्यते । तथा अन्यथा वेति, इदमुक्तं
जवति-किञ्चित्कर्म तद्वचत एव विपाकं ददति, किञ्चित्च जन्मा-
न्तरे । यथा सृगापुत्रस्य दुःखविपाकाख्ये विपाकधुनाह्वतस्कन्धे
कथितमिति दीर्घकालस्थितिकं स्वपरजन्मान्तरितं वदते येन
प्रकारेण सकृत्तथैवाऽनेकशो वा, यदि वाऽन्येन प्रकारेण सकृत्स-
हस्रशो वा शिरश्छेदादिकं हस्तपादच्छेदादिकं चानुनूयत
इति । तदेवं ते कुशीला आयतदण्डाश्चतुर्गतिकसंसारमापन्ना
अरहद्वयटीयन्न्यायिन संसारं पर्यटन्तः परं परं प्रकृष्टं प्रकृष्टं
दुःखमनुभवन्ति, जन्मान्तरकृतं कर्मानुजयन्तश्चैकमार्तध्यानोपह-

ता अपरं बध्नन्ति वेद्यन्ति च, दुष्टं नीतानि दुर्नीतानि दुष्कृतानि,
न हि स्वकृतस्य कर्मणो विनाशोऽस्तीति भावः । तदुक्तम्—

“ मा होहि रे विसत्रो, जीव ! तुमं विमण दुम्मणो दीणो ।

ण हु वित्तिपणं फिट्ठइ, तं पुक्खं जं पुरा रइयं ॥ १ ॥

जइ पविससि पायालं, अरइ व दरिं गुहं समुदं वा ।

पुव्वकयाउ न चुक्कसि, अप्पाणं घायसे जइ वि” ॥ २ ॥

(५) एवं तावदोद्यतः कुशीलाः प्रतिपादिताः, तदधुना पाप-
एकानधिक्त्वाऽऽह—

जे मायरं वा पियरं च हिच्चा,

समणव्वए अगणिं समारभिज्जा ।

अहाहु से लोएँ कुसीलधम्मे,

जूताइँ जे हिंसति आयसाते ॥ ५ ॥

ये केचनाऽविदितपरमार्था धर्मार्थमुच्छ्रिता मातरं पितरं च
त्यक्त्वा, मातापित्रोर्दुस्त्यजत्वात् तदुपादानम्, अन्यथा भ्रातृपु-
त्रादिकमपि त्यक्त्वेति द्रष्टव्यम् । अमणव्वते किल वयं समुपस्थि-
ता इत्येवमन्युपगम्याऽग्निकायं समारभन्ते पचनपाचनादिप्र-
कारेण कृतकारितानुमत्योद्देशिकादिपरिभोगाच्चाऽग्निकायस-
मारम्भं कुर्युरित्यर्थः । अथेति वाक्योपन्यासार्थः, आहुरिति
तीर्थकृष्णधरादय एवमुक्तवन्तः, यथा—सोऽयं पापएण्डको
लोको गृहस्थलोको वाऽग्निकायसमारम्भात् कुशीलः कुत्सित-
शीलो धर्मो यस्य स कुशीलधर्मा । अयं किंभूत इति दर्शयति—
अचूवन भवन्ति भविष्यन्तीति जूतानि प्राणिनः, तान्यात्मसुखा-
र्थं दिनस्ति व्यापादयति । तथाहि—पञ्चाग्नितपसा निष्टसदेहास्त-
थाऽग्निहोत्रादिकया च क्रियया पापएण्डकाः स्वर्गावाप्तिमि-
च्छन्तीति । तथा लौकिकाः पचनपाचनादिप्रकारेणाऽग्निकायं
समारजमाणाः सुखमभिलपन्तीति ॥ ५ ॥

(६) अग्निकायसमारम्भे च यथा प्राणातिपातो भवति तथा
दर्शयितुमाह—

उज्जालओ पाण निवातएज्जा,

निव्वावओ अगणि निवायवेज्जा ।

तम्हा उ मेहावि समिक्ख धम्मं,

ए पंफिए अगणि समारजिज्जा ॥ ६ ॥

तपनतापनादिप्रकाशहेतुं काष्ठादिसमारम्भेण योऽग्निकायं
समारभते सोऽग्निकायमपरांश्च पृथिव्याद्याश्रितान् स्थावरा-
स्त्रसांश्च प्राणिनां निपातयेत्, त्रिज्यो वा मनोवाक्कायेज्य आयुर्व-
वेन्द्रियेज्यो वा पातयेन्निपातयेत्, तथाऽग्निकायमुदकादिना
निर्वापयेत् विध्यापयंस्तदाश्रितानन्यांश्च प्राणिनां निपातयेद्वा,
तत्रोज्ज्वालकनिर्वापकयोर्योऽग्निकायमुज्ज्वलयति स बहुनाम-
न्यकायानां समारम्भकः । तथा चाऽऽगमः—“दो भंते ! पुरिसा
अन्नमन्नेण सिक्किं अगणिकायं समारभन्ति, तत्थ णं एगे पुरिसे
अगणिकायं उज्जालेइ, से एगे णं पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ,
तेसिं भंते ! पुरिसाणं कयरे पुरिसे महाकम्मतराए अप्पकम्म-
तराए ? । गोयमा ! तत्थ णं जे से पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ से
एणं पुरिसे बहुतराणं पुढविकायं समारजति । एवं आउकायं वा-
चकायं वणस्सइकायं अप्पतराणं अगणिकायं समारजइ, तत्थ
एणं जे से पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ से एणं पुरिसे अप्पतराणं
पुढविकायं समारभइ जाव अप्पतराणं तसकायं समारभइ

बहुतराणं अगणिकायं समारभइ । से एतेणं अछेणं गोयमा !
एवं वुच्चइ” । अपि चोक्तम्—“ भूयाणं एसमाघाओ, इव्ववाहे
ण संसओ” । इत्यादि । यस्मादेवं तस्मान्मेधावी सद्विवेकः सशु-
तिकः समीक्ष्य धर्मं पापाङ्गीनः परितो नाग्निकायं समारजते,
स एव च परमार्थतः परितो योऽग्निकायसमारम्भकतात्
पापान्निवर्तत इति ॥ ६ ॥

कथमग्निकायसमारम्भेण अपरप्राणिवधो जवतीत्याशङ्क्याह—

पुढवी वि जीवा आऊ वि जीवा, पाणाइ संपाइम संपयंति ।

संसेयया कट्टममस्सिया य, एते दहे अगणि समारभंते ॥ ७ ॥

न केवलं पृथिव्याश्रिता ह्रीन्द्रियादयो जीवाः, याऽपि च पृथ्वी
मृदुल्लणा असावपि जीवाः, तथा आपश्च ऊवल्लणा जीवाः, त-
दाश्रिताश्च प्राणाः संपातिमाः शलजादयस्तत्र संपतन्ति । तथा
संस्वेदजाः करीपादिष्विन्धनेषु घुणपिपीलिकाः कृम्यादयः का-
ष्ठाद्याश्रिताश्च ये केचन, एतान् स्थावरजङ्गमान् स दहेद्योऽग्निकायं
समारजतेऽतोऽग्निकायसमारम्भो महादोषायेति ॥ ७ ॥

एवं तावदग्निकायसमारम्भकतास्तपसास्तथा पाकादनिवृत्ताः

शाक्यादयश्चोपदिष्टाः । साम्प्रतं ते चाऽन्ये वनस्पति-

समारम्भानि वृत्ताः परामृश्यन्ते इत्याह—

हरियाणि जूताणि विलंवगाणि,

आहारदेहाय पुढो सियाई ।

जे छिंदती आयसुहं पडुच्च,

पगग्भि पाणे बहुणं—तिवाती ॥ ८ ॥

हरितानि दूर्वाऽङ्कुरादीन्येतान्यप्याहारादेर्वृद्धिदर्शनाद् भूता-
नि जीवाः । तथा—विलम्बकानीति जीवाकारं यानि विलम्बन्ते
धारयन्ति । तथाहि—कल्लावुदमांसपेशिगर्भप्रसववातकुमारयु-
वमध्यमस्थविरावस्थान्तो मनुष्यो जवति, एवं हरितान्यपि शा-
ल्यादीनि जातान्यभिनवानि संजातरसानि यौवनवन्ति परिप-
कानि जीर्णानि परिशुष्काणि मृतानि, तथा वृत्ता अप्यङ्कुरावस्था-
यां जाता इत्युपदिश्यन्ते, मूलस्कन्धशाखाप्रशाखादिभिर्विशेषैः
परिवर्धमाना युवानः पोता इत्युपदिश्यन्ते इत्यादि शेषास्वप्य-
दस्थास्वायोज्यम् । तदेवं हरितादीन्यपि जीवाकारं विलम्बयन्ति
तत एतानि मूलस्कन्धशाखापत्रपुष्पादिस्थानेषु पृथक् प्रत्येकं
व्यवस्थितानि, न तु मूलादिषु सर्वेष्वपि समुदितेषु एक एव
जीवः । एतानि च जूतानि संख्येयाऽसंख्येयानन्तभेदभिन्नानि,
वनस्पतिकायाश्रितान्याहारार्थं वा देहकृतसंरोहणार्थं चात्मसु-
खं प्रतीत्याश्रित्य यश्चिन्नन्ति स प्रागल्भ्यात् धार्ष्ट्यावष्टम्भाद्दृ-
नां प्राणिनामतिपाति भवति, तदतिपाताच्च निरनुक्रोशतया न
धर्मो नाऽप्यात्मसुखमित्युक्तं भवति ॥ ८ ॥

किञ्च—

जातिं च वुद्धिं च विणासयंते,

बीयाइ अस्संजय आयदंमे ।

अहाहु से लोएँ अणज्जधम्मे,

बीयाइ जे हिंसति आयसाते ॥ ९ ॥

जातिमुत्पत्तिं, तथाऽङ्कुरपत्रमूलस्कन्धशाखाप्रशाखाजनेन वृ-
द्धिं च विनाशयन्, बीजानि च तत्फलानि विनाशयन् हरितानि
च्छिन्नन्तीति । असंयतो गृहस्थः प्रवर्जितो वा, तत्कर्मकारी

गृहस्थ एव, स च हरितच्छेदं विधायाऽऽत्मानं दृश्यतीत्या-
त्मदण्डः। स हि परमार्थतः परोपघातेनाऽऽत्मानमेवोपहन्ति । अ-
थशब्दो वाक्यावङ्कार, आहुरेवमुक्तवन्त इति दर्शयति-यो हरि-
तादिच्छेदको निरनुक्रोशः सोऽस्मिन् लोकेऽनार्यधर्मा कूरकर्म-
कारी, भवतीत्यर्थः । स च एवंभूतो यो धर्मोपदेशेनात्मसुखार्थं
वा बीजानि, अस्य चोपलक्षणार्थत्वाद् वनस्पतिकार्यं, हिनस्ति
स पाषाणिकलोकोऽन्यो वाऽनार्यधर्मा भवतीति संबन्धः ॥६॥

साम्प्रतं हरितच्छेदकर्मविपाकमाह-

गन्नाइ मिज्जंति बुयाऽबुयाणा,
एरा परे पंचसिहा कुमारा ।
जुवाणगा मज्झिम थेरगा य,
चयंति ते आउखण पलीणा ॥१०॥

इह वनस्पतिकायोपमर्दका बहुषु जन्मषु गर्भादिकास्वस्थासु
कललार्तुदमांसपेशोरूपासु म्रियन्ते, तथा म्रुवन्तोऽम्रुवन्तश्च
व्यक्तवाचोऽव्यक्तवाचश्च, तथा परे नराः पञ्चशिखाः कुमाराः
सन्तो म्रियन्ते । तथा युवानो मध्यमवयसः, स्थाविराश्च । क्वचित्पा-
ठः-“मज्झिमपोरुसा य च्ति” तत्र मध्यमा मध्यमवयसः (पो-
रुसा य च्ति) पुरुषाणां चरमावस्थां प्राप्ता अत्यन्तबुद्धा एवेति
यावत् । तदेवं सर्वास्वप्यवस्थासु बीजादीनामुपमर्दकाः स्वा-
युषः त्रये प्रलीनाः सन्तो देहं त्यजन्तीति । एवमपरस्थावरजङ्ग-
मोपमर्दकारिणामप्यनियतायुष्कत्वमायोजनीयम् ॥ १० ॥

किञ्चान्यत्-

संबुज्जहा जंतवो माणुसत्तं,
दहं जयं बालिसेणं अलंभो ।
एगंतदुक्खे जरिण व लोए,
सकम्पणा विप्परियासुवेइ ॥११॥

हे जन्तवः प्राणिनः! संबुध्यध्वं युयं, नहि कुशीलपाषण्डिकत्रो-
कस्तृणाय भवति, धर्मं च सुदुर्लभत्वेन संबुध्यध्वम् । तथा
चोक्तम्-“माणुस्सखेत्तज्जाइ, कुलरुवारोग्गमावयं बुद्धी । स-
वणो गहसद्धा सं-ममो य लो गम्मि दुल्लहाइ ॥” तदेवमकृतध-
र्माणां मनुष्यत्वमतिदुर्लभमित्यवगम्य, तथा जातिजरामरण-
रोगशोकादीनि नरकतिर्यक्तु च तीव्रदुःखतया भयं दृष्ट्वा, त-
था बालिशोनाऽङ्गेन सच्चिवेकस्याऽवमन इत्येतच्चावगम्य, तथा
निश्चयनयमवगम्य एकान्तदुःखोऽयं ज्वरित इव लोकः संसा-
रप्राणिगणः । तथाचोक्तम्-

“जम्म दुक्खं जरा दुक्खं, रोगा य मरणाणि य ।
अहो दुक्खो ह्नु संसारो, जत्थ कीसंति प्पणिणो ” ॥

तथा-

“तएहारिहस्स पाणं, कूरो छायस्स लुज्जए तेत्ती ।
दुक्खसयसंपउत्तं, जरियमिव जगं कल्लयइ ” ॥

इत्यत्र चैवंभूतलोकं अनार्यकर्मकारी स्वकर्मणो विपर्यासमुपै-
ति सुखार्थी प्राणयुपमर्दं कुर्वन् दुःखं प्राप्नोति तथा मोक्षार्थी
संसारं पर्यटतीति ॥११॥

उक्तः कुशीलविपाकोऽधुना तद्दर्शनान्यभिधीयन्ते-

इहेग मूढा पवयंति मोक्खं, आहारसंपज्जणवज्जणेण ।

एगे य सीओदगसेवणेणं, दृएण एगे पवयंति मोक्खं । १२ ।

इहेति मनुष्यलोके, मोक्षगमनाधिकारे वा, एके केचन मूढा अ-
ज्ञानाऽऽच्छादितमनसः परेश्व मोहिताः, प्रकपेण वदन्ति प्रति-
पादयन्ति । किं तत्? - मोक्षं मोक्षावाप्तिम् । केनेति दर्शयन्ति-आ-
ह्रियत इत्याहार ओदनादिस्तस्य संपद्रसपुष्टिस्तां जनयती-
त्याहारसंपज्जनं लवणं तेन ह्याहारस्य रसपुष्टिः क्रियते तस्य
वर्जनं, तेनाऽऽहारसंपज्जनवर्जनेन लवणवर्जनेन मोक्षं वदन्ति ।
पाठान्तरं वा-“आहारसंपचयवज्जणेण” लवणपञ्चकमाहारस-
पञ्चकं, लवणपञ्चकं चेदम्-तद्यथा-सैन्धवं सौवर्चलं विरुं रौमं
सामुद्रं चेति । लवणेन हि सर्वरसानामभिव्यक्तिर्भवति । तथा
चोक्तम्-“लवणविहूणा य रसा, चक्खुविहूणा य इंदियग्गामा ।
धम्मोदयार्णे रहिओ, सोक्खं संतोसरहियं तो” ॥१॥ तथा लवणं
रसानां तैलं स्नेहानां घृतं मेघानामिति । तदेवंभूतलवणपरिव-
र्जनेन रसपरित्याग एव कृतो भवति, तस्यागाच्च मोक्षावाप्तिरि-
त्येवं केचन मूढाः प्रतिपादयन्ति । पाठान्तरं वा-“आहारसो पञ्चक-
वज्जणेण” आहारत इति, त्यक्त्वोपे कर्मणि पञ्चमी । आहारमाश्रित्य
पञ्चकं वर्जयति । तथा-लसुनं पलाण्डुः करभीक्षीरं गोमांसं मद्यं
चेत्येतत्पञ्चकवर्जनेन मोक्षं प्रवदन्ति । तथैके वारिभद्रकादयो
भागवतविशेषाः शीतोदकसेवनेन सच्चिदाकायपरिभोगेन
मोक्षं प्रवदन्ति । उपपत्तिं च ते अजिदधति-यथोदकं बाह्यमलम-
पनयति एवमान्तरमपि । वस्त्रादेश्च यथोदकाच्छुद्धिरुपजायते
एवं बाह्यशुद्धिसामर्थ्यदर्शनादान्तराऽपि शुद्धिरुदकादेवेति
मन्यन्ते । तथैके तापसब्राह्मणादयो हुतेन मोक्षं प्रतिपादयन्ति ।
ये किल स्वर्गादिफलमनाशंस्य समिधा घृतादिभिर्देव्यावि-
शेषैर्हुताशनं तर्पयन्ति ते मोक्षायाग्निदोत्रं जुह्वति, शेषास्त्व-
भ्युदयायेति । युक्तिं चात्र ते आहुः-यथा हन्तिः सुवर्णादीनां मलं
दहत्येवं दहनसामर्थ्यदर्शनादात्मनोऽप्यान्तरं पापमिति ॥१२॥

तेषामसंबन्धप्रलापिनामुत्तरदानायाऽऽह-

पाओ सिणाणादिमु णत्थि मोक्खो,
खारस्स लोणस्स अणासएणं ।
ते मज्ज मंसं वसणं च भोच्चा,
अन्नत्थ वासं परिकप्पयंति ॥ १३ ॥

प्रातः स्नानादिषु नास्ति मोक्ष इति प्रन्यूपजलाषगाहनेन निः-
शीलानां मोक्षो न भवति । आदिग्रहणाद् हस्तपादादिप्रक्षालनं
गृह्यते । तथा ह्युदकपरिभोगेन तदाश्रितजीवानामुपमर्दः समुप-
जायते, न च जीवोपमर्दमोक्षावाप्तिरिति । न चैकान्तेनोदकं
बाह्यमवस्थाप्यपनयने समर्थम्, अथाऽपि स्यात्तथाऽप्यान्तरमलं
न शोधयति, भावशुद्ध्या तच्छुद्धेः, अथ भावरहितस्यापि तच्छु-
द्धिः स्यात् ततो मत्स्यवन्धादीनामपि जलाभिषेकेण मुक्त्यवाप्तिः
स्यात् । तथा क्षारस्य पञ्चप्रकारस्याऽपि लवणस्याऽनशनेनाऽप-
रिभोगेन मोक्षो नास्ति । तथाहि-लवणपरिभोगरहितानां मोक्षो
न जयतीत्ययुक्तिकमेतत् । नचाऽयमेकान्ततो लवणमेव रसपुष्टि-
जनकमिति, क्षीरशर्करादिभिर्यजिचारात् । अपि चासौ प्रष्टव्यः-
किं ह्येतो लवणवर्जनेन मोक्षावाप्तिरुत भावतः? यदि ह्येत-
तस्ततो लवणरहितदेशे सर्वेषां मोक्षः स्यात्, न चैवं दृष्टमिष्टं वा ।
अथ ज्ञावतस्ततो ज्ञाव एव प्रधानं किं लवणवर्जनेनेति? तथा
ते मूढा मद्यमांसवज्जुनादिकं वा लुक्त्वा अन्यत्र मोक्षादन्यत्र
संसारे वासमवस्थानं तथाविधानुष्ठानमसद्भावात् सम्प्रदर्शन-

ज्ञानचारित्ररूपमोक्तमार्गस्याऽनुष्ठानाच्च परिकल्पयन्ति समन्ताद्
निष्पादयन्तीति । (अतः परं चतस्रो गाथाः 'उदग' शब्दे द्वि०
भा० ७६६ पृष्ठे उक्ताः । एका च गाथा 'अग्निहोत्त' शब्दे प्र०
भा० १७७ पृष्ठे उक्ता)

उक्तानि पृथक्कुशीलदर्शनानि, अयमपरस्तेषां सामान्योपा-
लम्भ इत्याह-

अपरिक्व दिङ् ए हु एव सिद्धी,
एहिंति ते धायमबुज्जमाणा ।
चूणहि जाणं पन्निवेह सातं,
विज्जं गहायं तसथावरं हि ॥ १९ ॥

यैर्यमुक्तुभिर्दकसंपर्केणाऽग्निहोत्रेण वा प्राण्युपमर्दकारिणा
सिद्धिरिति, ते च परमार्थमबुध्यमानाः प्राण्युपघातेन पापमेव
धर्मबुद्ध्या कुर्वन्तो घाल्यन्ते वा व्यापाद्यन्ते नानाविधैः प्रकारैर्य-
स्मिन् प्राणिनः संघातः संसारस्तमेत्यन्ति अप्कायतेजस्कायस-
मारम्भेण हि त्रसस्थावराणामवश्यंजावी विनाशः, तन्नाशे च सं-
सार एव, न सिद्धिरित्यभिप्रायः; यत एवं ततो विद्वान् सदस-
द्विवेकी यथावस्थितत्वं गृहीत्वा त्रसस्थावरैर्भूतैर्जन्तुभिः कथं
सांप्रतं सुखमवाप्स्यत इति एतत्प्रत्युपेक्ष्य जानीहि अबुद्धस्व ।
एतदुक्तं भवति-सर्वेऽप्यसुमन्तः सुखैषिणो दुःखद्विषः । न च
तेषां सुखैषिणां दुःखात्पादकत्वेन सुखावासिर्भवतीति । यदि वा
(विज्जं गहाय स्ति) विद्यां ज्ञानं गृहीत्वा विवेकमादाय त्रसस्था-
वरैर्भूतैर्जन्तुभिः करणजूतैः सातं सुखं प्रत्युपेक्ष्य पर्यालोच्य
जानीह्यवगच्छेति । यत उक्तम्-“ पढमं नाणं तओ दया, एवं चि-
च्छं सब्वसंजप । अन्नाणी किं काही, किं वा णाही । नेयपावग-
मित्यादि ” ॥ १९ ॥

ये पुनः प्राण्युपमर्देन सातमजिलपन्तीत्यशीलाः कुशीला-
श्च ते संसारे एवंविधा अवस्था अनुभवन्तीत्याह-

थणंति लुपंति तसंति कम्मी,
पुढो जगा परिसंखाय भिक्खु ।
तम्हा विज्ज विरतो आयुत्ते,
दड्ढं तसे या पन्निहरेज्जा ॥ २० ॥

तेजस्कायसमारम्भिणो जूतसमारम्भेण सुखमभिलपन्तो
नारकादिगतिगतास्तीव्रदुःखैः पीड्यमाना असह्यवेदनाघ्रा-
तमानसा अशरणाः स्तनन्ति केवलं करुणमाक्रन्दन्तीति यावत् ।
(तथा लुपंतीति) निघ्नन्ते खड्गादिभिः, एवं च कदर्थ्यमानास्त्रस्य-
न्ति प्रपलायन्ते । कर्माण्येषां सन्तीति कर्मिणः, सपापा इत्यर्थः ।
तथा पृथक् (जगा इति) जन्तव इति । एवं परिज्ञाय ज्ञात्वा भि-
क्षणशीलो जिह्नुः, साधुरित्यर्थः । यस्मात्प्राण्युपमर्दकारिणः सं-
सारान्तर्गता विबुध्यन्ते तस्माद्विद्वान् परिहृतो विरतः पापानुष्ठा-
नादात्मा गुप्तो यस्य सोऽयमात्मगुप्तो, मनोवाक्कायगुप्त इत्यर्थः ।
दृष्ट्वा च तत्सान्, चशब्दात् स्थावरांश्च दृष्ट्वा परिज्ञाय तदुपघा-
तकारिणीं क्रियां प्रतिसंहरेन्निरवर्तयेदिति ॥ २० ॥

साम्प्रतं स्वयूथ्याः कुशीला अभिधीयन्त इत्याह-

जे धम्मलक्खं विणिहाय भुंजे,
वियमेण साहट्ठु य जे सिणाई ।

जे धोवती वूमयती व वत्थं,
अहाहु से णागणियस्स दूरे ॥ २१ ॥

ये केचन शीतविविहारिणो धर्मेण सुधिकया बन्धं धर्मलब्धं,
उद्देशकक्रीतकृतादिदोषरहितमित्यर्थः । तदेवंभूतमप्याहार-
जातं निधाय व्यवस्थाप्य सन्निधिं कृत्वा लुञ्जन्ते । तथा-ये वि-
कटेन प्राशुकोदकेनाऽपि संकोचयाद्भानि प्राशुक पव प्रदेशे दे-
शसर्वस्नानं कुर्वन्ति । तथा यो वस्त्रं धावति प्रकालयति, तथा
दूषयति शोभार्थं दीर्घमुत्पाटयित्वा ह्रस्वं करोति, ह्रस्वं वा
संधाय दीर्घं करोति, एवं दूषयति, तदेवं स्वार्थं परार्थं वा
यो वस्त्रं दूषयति अथाऽसौ (णागणियस्स स्ति) निर्ग्रन्थभा-
वस्य संयमानुष्ठानस्य दूरे वर्तते, तस्य न संयमो जवत्येवं ती-
र्थङ्करगणधरादय आहुरिति ॥ २१ ॥

उक्ताः कुशीलाः, तत्प्रतिपक्षभूताः शीलवन्तः प्रतिपाद्यन्त इ-
त्येतदाह-

कम्मं परिन्नाय दगंसि धीरे,
वियमेण जीविज्ज य आदिमोक्खं ।
से वीयकंदाइ अन्नंजमाणे,
विरते सिणाणाऽसु इत्थियासु ॥ २२ ॥

धिया राजते इति धीरो बुद्धिमान्, (दगंसि स्ति) उदक-
समारम्भे सति कर्मबन्धो भवति एवं परिज्ञाय, किं कुर्या-
दित्याह-विकटेन प्राशुकोदकेन सौवीरादिना जीव्यात् प्राण-
संधारणं कुर्यात् । चशब्दात् अन्येनाप्याहारेण प्राशुकैर्नैव
प्राणवृत्तिं कुर्यात् । आदिः संसारः, तस्मान्मोक्ष आदिमोक्षः,
संसारविमुक्तिं यावदिति । धर्मकारणानां तावदादिचूतं श-
रीरं तद्विमुक्तिं, यावज्जीवमित्यर्थः । किञ्चासौ साधुर्योजकदा-
दीन् भुञ्जानः, आदिग्रहणाद् मूलपत्रफलानि गृह्णते ।
एतान्यऽप्यपरिणतानि परिहरन् विरतो भवति । कुत इति द-
र्शयति-स्नानाभ्यङ्गोद्वर्तनादिषु क्रियासु निष्प्रतिकर्मशरीरतया-
ऽन्यासु चिकित्सादिक्रियासु न वर्तते, तथा स्त्रीषु च विरतः
वस्तिनिरोधग्रहणात् अन्येऽप्याश्रवा गृह्णन्ते । यश्चैवंभूतः स-
र्वेभ्योऽप्याश्रवद्वारेभ्यो विरतो नाऽसौ कुशीलदोषैर्युज्यते, त-
दयोगाच्च न संसारे बन्धुमीति । ततश्च न दुःखितः स्तनति,
नापि नानाविधैरुपायैर्विलुप्यत इति ॥ २२ ॥

पुनरपि कुशीलानेवमधिकृत्याह-

जे मायरं च पियरं च हिच्चा-ऽगारं तहा पुत्त पसुं धणं च ।
कुलाई जे धावइ साउगाई, अहाहु से सामणियस्स दूरे ॥ २३ ॥

(जे मायरं चेत्यादि) ये केचनऽपरिणतसम्यक्धर्माण-
स्त्यक्त्वा मातरं च पितरं च मातापित्रोर्दुस्त्यजत्वा दुपादानम्,
अतो भ्रातृद्विवादि कमपि त्यक्त्विति एतदपि द्रष्टव्यम् ।
तथा अगारं गृहं, पुत्रमपत्यं, पसुं हस्यश्वरथगोमहिष्यादिकं
धनं च त्यक्त्वा सम्यक् प्रव्रज्योत्थानेनोत्थाय पञ्चमहाव्रत-
भारस्य स्कन्धं दत्त्वा पुनर्हीनसत्त्वतया रससातादिगौरवगृ-
हो यः कुत्रानि गृहाणि स्वादुकानि स्वादुज्जोत्तुवन्ति धावति
गच्छति, अथाऽसौ श्रमणजावस्य श्रमण्यस्य दूरे वर्तत पव-
माहुस्तीर्थङ्करगणधरादय इति ॥ २३ ॥

एतदेव विशेषेण दर्शयितुमाह-

कुलाई जे धावइ साउगाई,

अघाति धम्मं उदराणुगिच्छे ॥
अट्टाहु से आयरियाण सयं से,
जो लावण्जा असणस्स हेऊ ॥ २४ ॥

(कुलाई जे धावतीत्यादि) कुलानि स्वादुभोजनवन्ति धावति गच्छति, तथा गत्वा धर्ममाख्याति जिज्ञार्थं वा प्रविष्टो यद्यस्मै रोचते कथासंबन्धस्तं तस्याऽऽख्याति । किंभूत इति दर्शयति-उदरेऽनुगृह्य उदरानुगृह्यः उदरभरणव्यग्रः, तुन्दपरिमृज इत्यर्थः । इदमुक्तं भवति-यो ह्युदरगृह्य आहारादिनिमित्तं दान-श्रद्धाख्यानि कुलानि गत्वाऽऽख्यायिकाः कथयति स कुशील इति, अथाऽसावाचार्यगुणानां वा शतांशे वर्तते इति । यो ह्यप्रस्य हेतुं भोजननिमित्तमपरवत्त्वादिनिमित्तं वा आत्मगुणानपरेणालापयेद्भाषयत् असावप्यार्थगुणानां सहस्रांशे वर्तते, किमिह ! पुनर्यः स्वत एवाऽऽत्मप्रशंसां विदधातीति ॥२४॥

किञ्च-

णिकखम्म दीणे परजोयणम्मि,
मुहमंगलीए उदराणुगिद्धे ॥
नीवारगिच्छे व महावराहे,
अदूरए एहइ घातमेव ॥ २५ ॥

यो ह्यात्मीयं धनधान्याहिरण्यदिक्तं त्यक्त्वा निष्क्रान्तो निष्क्राम्य च परजोजने पराहारविषये दीनो दैन्यमुपगतो जिह्मिष्ठिय-वशादात्तो बन्धिवन्मुखमाङ्गलिको जवति मुखेन मङ्गलानि प्रशंसावाक्यानि ईदृशस्तादृशस्त्वमित्येवं दैन्यभावमुपगतो वक्ति । उक्तं च-“सो एसो जस्स गुणा, वियरेत न वारिया दस दिसासु । इह्रा कहासु लुच्चसि, पञ्चक्खं अत्थ दिठोसि ” इत्येवमौदर्यं प्रति गृह्योऽध्युपपन्नः । किमिव नीवारः सूकरादि-मृगजन्तुविशेषस्तास्मिन् गुरु आसक्तमना गृहीत्वा च स्वयं म-हावराहो महाकायः सूकरः । एवकारोऽवधारणे, अवश्यं तस्य विनाश एव, नाऽपरा गतिरस्तीति, एवमसावपि कुशील आ-हारमात्रगृह्यः संसारोदरः पौनःपुन्येन विनाशमेवैति ॥ २५ ॥

किञ्च-

अन्नस्स पाणस्सिह् ब्रोइयस्स,
अणुपियं जासति सेवमाणे ॥
पासत्थयं चेव कुसीलयं च,
निस्सारए होइ जहा पुलाए ॥ २६ ॥

(अणुस्सेत्यादि) स कुशीलोऽन्नस्य पानस्य वा कृतेऽन्यस्य वैहि-कार्यस्य वत्त्वादिः कृते अनुप्रियं भाषते, यद्यस्य प्रियं तत्तस्य य-दतोऽनु पश्चाद् जायतेऽनुभाषते । प्रतिशब्दकवत् सेवकवत्ता रा-जायुक्तमनुवदतीत्यर्थः । तमेव दातारमनुसेवमानः आहारमा-त्रगृह्यः सर्वमेतत्करोतीत्यर्थः । स चैवंभूतः सदाचारभ्रष्टः पा-श्वस्थभावमेव व्रजति कुशीलतां च गच्छति । तथा निर्गत ए-कान्ततः सारश्चारित्राख्यो यस्य स निःसारः, यदि वा निर्गतस्य सारो निःसारः, स विद्यते यस्याऽसौ निःसारवान्, पुलाक इव निष्कणो भवति यथा, एवमसौ संयमानुष्ठानं निःसारीकरोति । एवंभूतश्चाऽसौ विद्वन्मात्रावशेषो बहुनां स्वयूष्यानां तिरस्कार-पदवीमवाप्नोति, परलोके च निकृष्टानि यातनास्थानान्य-वाप्नोति ॥२६॥

उक्ताः कुशीलास्तत्प्रतिपक्षचूतान् सुशीलान् प्रतिपादयितुमाह-
अष्टातपिमेणऽहियासएज्जा,
णो पूयणं तवसा आवहेज्जा ।
सदेहिं रुवेहिं असज्जमाणं,
सवेहि कामेहिं विणीय गेहिं ॥ २७ ॥

अज्ञातश्चासौ पिण्डश्चाऽज्ञातपिण्डः, अन्तप्रान्त इत्यर्थः । अ-ज्ञातेभ्यो वा पूर्वापरासंस्तुतेभ्यो वा पिण्डोऽज्ञातः बन्धवृत्त्या बन्धुस्तेनात्मानमधिसहेत् वर्त्तयेत् पात्रयेत् । एतदुक्तं भवति-अन्तप्रान्तेन बन्धेनाऽबन्धेन वा न दैन्यं कुर्यात्, नाऽप्युत्कृष्टेन बन्धेन मदं विदध्यात्, नाऽपि तपसा पूजनं सत्कारमावहेत्, न पूजनसत्कारनिमित्तं तपः कुर्यादित्यर्थः । यदि वा पूजासत्कार-निमित्तत्वेन तथाविधार्थत्वेन वा महताऽपि केनचित्तपो मुक्तिहे-तुकं न निःसारं कुर्यात् । तदुक्तम्-“परलोकाधिकं धाम, तपः भुतमिति द्वयम् । तदेवाऽर्थित्वानिर्लुप्त-सारं तृणव्यायते” ॥१॥ तथा च रसेषु गृह्यं न कुर्यात् । एवं शब्दादिष्वपीति दर्शयति-शब्दै-र्वैष्णवीणादिजिराक्षितः संस्तेष्वसज्जनासक्तिमकुर्वन् कर्कशेषु च द्वेषमगच्छन्, तथा रूपैरपि मनोक्तेरैः रागद्वेषमकुर्वन् । एवं सर्वेभ्यः कामैरिच्छामदनरूपैः सर्वेभ्यो वा कामेभ्यो गृहि-विनीयाऽपनीय संयममनुपालयेदिति । सर्वथा मनोक्तेरेषु विषयेषु रागद्वेषं न कुर्यात् ।

तथा चोक्तम्-

“ सहेसु य भइयपावएसु, सोयविसयमुवगएसु ।
तुठेण च रुठेण च, समणेण सया ण होयव्वं ॥ १ ॥
रुवेसु य भइयपावएसु, चक्खुविसयमुवगएसु ।
तुठेण च रुठेण च, समणेण सया ण होयव्वं ॥ २ ॥
गंधेसु य भइयपावएसु, घाणविसयमुवगएसु ।
तुठेण च रुठेण च, समणेण सया ण होयव्वं ॥ ३ ॥
भक्खेसु य भइयपावएसु, रसनविसयमुवगएसु ।
तुठेण च रुठेण च, समणेण सया न होयव्वं ॥ ४ ॥
फासेसु य भइयपावएसु, फासविसयमुवगएसु ।
तुठेण च रुठेण च, समणेण सया न होयव्वं ॥ ५ ॥ २७ ॥
यथा चेन्मिथ्यनिरोधो विधेय एवमपरसङ्गनिरोधोऽपि कार्य इति दर्शयति-

सव्वाइं संग्गाइं अइच्च धीरे,
सव्वाइं दुक्खाइं तितिकखमाणे ।
अखिले अगिच्छे अणिए य चारी,
अजयंकरे निक्खु अणाविलप्पा ॥ २८ ॥

(सव्वाइ इत्यादि) सर्वान् बाह्यांश्च छव्यपरिग्रहलक्षणानती-त्यत्यक्त्वा धीरो विवेकी सर्वाणि दुःखानि शरीरमानसानि त्य-क्त्वा परीपहोपसर्गजनितानि तितिकमाणोऽधिसदृशऽखिलो ज्ञानदर्शनचारित्रैः सम्पूर्णः, तथा कामेभ्यः, तथाऽनियतचारी अप्रतिबद्धविहारी, तथा-जीवानामभयंकरोऽपि भिक्षुणशीलो त्रिकुः साधुरेवमनाविद्धो विषयकपायैरनाकुलात्मा बस्याऽसा-वनाविलात्मा संयममनुवर्तते इति ॥२८॥

किञ्चान्यत्-

जारस्स जाता मुणि जुंजएज्जा,
कखेज्ज पावस्स विवेग भिक्खू ॥

दुःखेण पुढे धुयमाइएजा,
संगामसीसे व परं दमेजा ॥ २९ ॥

संयमजारस्य यात्रार्थं पञ्चमहाव्रतभारनिर्वाहणार्थं, मुनिः कालत्रयवेत्ता, भुञ्जीत आहारग्रहणं कुर्वति, तथा पापस्य कर्मणः पूर्वचरितस्य विवेकं पृथग्नावं विनाशमाकाङ्क्षेन्नित्यं साधुरिति । तथा दुःखयतीति दुःखं परीषदोपजनिता पीडा, तेन स्पृष्टो व्याप्तः सन् धूतं संयमं मोक्षं वा आददीत गृहणीयात्, यथा सुजटः कश्चित् संग्रामशिरसि शत्रुनिरभिद्रुतः परं शत्रुं दमयति, एवं परं कर्मशत्रुं परीषदोपसर्गोऽभिद्रुतो दमयेदिति ॥ २९ ॥

अपि च-

अवि हम्ममाणे फल्लगाव तट्ठी,
समागमं कंखति अंतकस्स ।

णिधूय कम्मं ए पवंचुवेइ,

अक्खवखए वा सगमं ति वेमि ॥ ३० ॥

(अविहम्ममाणेत्यादि) परीषदोपसर्गैर्हन्यमानोऽपि सम्यक् सहते । किमिव फल्लकवदकृष्टः । यथा फल्लकमुभाभ्यामपि पार्श्वार्ज्यां तष्टं घट्टितं सत्तनुं जवति अरकं द्विष्टं वा संभवत्येवमसावपि साधुः सबाह्याभ्यन्तरेण तपसा निष्ठतदेहो दुर्बलशरीरोऽरक्तद्विष्टश्चान्तकस्य मृत्योः समागमं प्राप्तिमाकाङ्क्षत्यभिलषति । एवं चाऽष्टप्रकारं कर्म निधूयाऽपनीय न पुनः प्रपञ्चं जातिजरामरणरोगशोकादिकं प्रपञ्च्यते बहुधा नटवद्यस्मिन् स प्रपञ्चः संसारस्तं नोपैति न याति । दृष्टान्तमाह-यथाऽकृत्य क्षये विनाशे सति शकटं गन्थादिकं समविषमपथरूपं प्रपञ्चमुपष्टम्भकारणभावाभ्योपयाति, एवमसावपि साधुरष्टप्रकारस्य कर्मणः क्षये संसारप्रपञ्चं नोपयातीति । गतोऽनुगमोऽनया, पूर्ववदिति शब्दः परिसमाप्त्यर्थं, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥ ३० ॥ सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

(७) पार्श्वस्थादिसंसर्गो न कर्तव्यः-

अकुसीले सया भिक्खु, एव संसगियं जए ।

सुहुरूवा तत्थुवस्सर्गा, पक्खिज्जेज ते विज्ज ॥ ३० ॥

कुत्सितं शीलमस्येति कुशीलः, स च पार्श्वस्थादीनामन्यतमः, न कुशीलो अकुशीलः, सदा सर्वकालं भिक्षुणशीलो भिक्षुः कुशीलो न भवेन्न चापि कुशीलैः सार्धं संसर्गं सांगत्यं भजेत सेवेत । तत्संसर्गदोषोद्भिभावयिषयाऽऽह-सुखरूपाः सातागौरवस्वप्नावास्तत्र तस्मिन् कुशीलसंसर्गं संयमोपघातकारिण उपसर्गाः प्रादुष्यन्ति । तथाहि-कुशीलवकारो भवन्ति-कः किञ्च प्रासुकोदकेन हस्तपाददन्तादिके प्रक्लाव्यमाने दोषः स्यात् ? तथा नाशरीरो धर्मो जवति इत्यतो येन केनचित्प्रकारेणाध्याकर्मसन्निध्यादिना तथा उपानच्छत्रादिना च शरीरं धर्माधारं वर्त्तयेत् । उक्तं च-"अप्येण बहुमेसेजा, एयं पंभियलक्खणं ।" इति "शरीरं धर्मसंयुक्तं, रक्षणीयं प्रयत्नतः । शरीरात्स्ववते पापं, पर्वतात्सलिलं यथा ॥ १ ॥" तथा साम्प्रतमल्पानि संहननानि अल्पधृतयश्च संयमे जन्तव इत्येवमादि कुशीलांक्तं श्रुत्वा अल्पसत्त्वास्तत्रानुषज्जन्येवं विद्वान् विवेकी प्रतियुज्येत जानीयात्, बुद्ध्वा चापायरूपं कुशीलसंसर्गं परिहरेदिति ।

किञ्चान्यन्-

नन्नतथ अंतरापणं, परंगहे ण णिसीयए ।

गामकुमारियं किङ्कं, नातिवेदं हसे मुणी ॥ ३१ ॥

तत्र साधुभिन्नादिनिमित्तं ग्रामादौ प्रविष्टः सन् परो गृहस्थस्तस्य गृहं परगृहं तत्र न निपीदेन्नोपविशेत्, उत्सर्गतोऽस्यापवादं दर्शयति-नान्यत्रान्तरायेणेति । अन्तरायः शक्यज्जावः, स च जरसा रोगातङ्काभ्यां स्यात्तस्मिन् चान्तराये सत्युपविशेद्यदि बोपशमद्विधमान् कश्चित्सुसहायो गुर्वनुज्ञातः कस्यचित्तथाविधस्य धर्मदेशनानिमित्तमुपविशेदपि, तथा ग्रामे कुमारका ग्रामकुमारकास्तेषामियं ग्रामकुमारिकाऽसौ क्रीमा हास्यकन्दर्पहस्तसंस्पर्शनाद्विह्वनाऽऽदिका, यदि वा वटुकन्दुकादिका, तां मुनिर्न कुर्यात्, तथा वेदा मर्यादा तामतिक्रान्तमतिवेदं, न हसेन्मर्यादामतिक्रम्य मुनिः साधुर्ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधकर्मवन्धभयात् हसेत् । तथा चागमः-"जीवे णं भंते ! हसमाणे उस्तूयमाणे वा कइ कम्मपगभीओ बंधइ ? गोयमा ! सत्तविह वंधए वा अट्टविह वंधए वा" इत्यादि ।

किञ्च-

अणुसुओ उरालेसु, जयमाणो परिव्वए ।

चरियाए अप्पमत्तो, पुट्ठो तत्थ हियासए ॥ ३० ॥

उराला उदाराः शोजना मनोज्ञा ये चक्रवर्त्यादीनां शब्दादिषु विषयेषु कामभोगा वस्त्राभरणगीतगन्धर्वयानवाहनादयः, तथा आङ्गैश्वर्यादयश्चैतेषूदारेषु दृष्टेषु श्रुतेषु वा नोत्सुकः स्यात् । पाठान्तरं वा-न निश्चितोऽनिश्चितोऽप्रतिबद्धः स्यात् । यतमानश्च संयमानुष्ठाने परि समन्तान्मूलोत्तरगुणेषु उद्यमं कुर्वन् व्रजेत् संयमं गच्छेत् । तथा चर्चायां भिक्षादिकायामप्रमत्तः स्यात्, नाहारादिषु रसगार्ह्यं विदध्यादिति । तथा स्पृष्टश्चाभिद्रुतश्च परीषदोपसर्गैस्तत्रादीनमनस्कः कर्मनिर्जरां मन्यमानो विपहेत सम्यक् सहादिति । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

(८) पार्श्वस्थादिसंसर्गदोषमाह-

वज्जिज्ज य संसग्गि, पासत्थाईहि पावपित्तेहिं ।

कुज्जा य अप्पमत्ता, सुद्धचरित्तेहिं धीरेहिं ॥ ३० ॥

विवर्जयेच्च संसर्गं संबन्धमित्यर्थः । वैरित्याह-पार्श्वस्थादिभिः पापमित्रैरकल्याणमित्रैः सह; कुर्याच्च संसर्गमप्रमत्तः सन् शुद्धचारिर्धैरैः साधुभिः सहेति गार्थः ॥ ३० ॥

किमित्येतदेवमित्यत्राह-

जो जारिसेण मेत्ति, करेइ अचिरेण तारिसो होइ ।

कुसुमेहि सह वमंता, तिला वि तगंधिया हुंति ॥ ३१ ॥

यः कश्चित् यादृशेन येन केनचित् सह मैत्रीं संसर्गरूपां करोति सोऽचिरात् तादृशो भवति । अत्र निदर्शनमाह-कुसुमैः सह वसन्तः सन्तस्तिला अपि तद्वन्धनो भवन्ति कुसुमगन्धिन एवेति गार्थः ॥ ३१ ॥

अत्राह-

सुचिरं पि अत्यमाणो, वेरुद्धिओ कायमणिअउम्मीसो ।

न उवेइ कायभावं, पाहसगुणेण निअएणं ॥ ३२ ॥

सुचिरमपि प्रचूतमपि काष्ठं तिष्ठन् वैडूर्यो मणिविशेषः, काचाश्च ते मणयश्च काचमणयः, कुत्सिताः काचमणयः काचमणिकाः, तैरुत्प्रावद्येन मिश्रः काचमणिकोन्मिश्रः, नोपैति न याति काचजावं काचधर्मं प्राधान्यगुणेन वैमल्यगुणेन निजेनात्मीयेन, एवं सुसाधुरपि पार्श्वस्थादिभिर्न यास्यतीति गार्थः ॥ ३२ ॥

तथा-

सुचिरं पि अत्यमाणो, नलथंजो उच्चुवारुमज्जम्पि ।

कीस न जायइ महुरो, जइ संसर्गी पमाणं ते ॥ ३३ ॥

सुचिरमपि प्रभूतमपि कावं तिष्ठन् नलस्तम्बो वृक्षविशेषः इ-
कुवाटमध्ये इकुसंसर्गात्मिकमिति न जायते मधुरः यदि संसर्गी
प्रमाणं तवेति गाथार्थः ॥ ३३ ॥

अत्रोत्तरमाह-

भावुग अजावुगाणि अ, झोए दुविहाणि होंति दव्वाणि ।

वेरुझिओ नत्त मणी, अभावुगो अन्नदव्वेहिं ॥ ३४ ॥

भाष्यन्ते प्रतियोगिना स्वगुणैरात्मभावमापद्यन्त इति भाष्यानि
केवलुकादीनि, प्राकृतशैल्या भावुकान्गुच्यन्ते । अथ वा प्रतियो-
गिनि सति तद्गुणापेक्षया तथा जवनशीलानि भावुकानि, “ल-
पपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशृङ्ग उकञ्” ३।२।१५४। इति
पाणिनिमुत्रादुक्तं, तस्य ताच्छीलिकत्वादिति । तद्विपरीतानि
अभाव्यानि च नलादीनि लोके द्विविधानि द्विप्रकाराणि भवन्ति
छत्याणि वस्तूनि, वैरूयस्तत्र मणिरभाष्योऽन्यद्वयैः काचादि-
जिरिति गाथार्थः ॥ ३४ ॥स्यान्मतिर्जीवोऽप्येवंभूत एव भविष्यति न पार्श्वस्थादिसं-
सर्गेण तद्भावं यास्यतीत्येतच्च असद्, यतः—

जीवो अणाइनिहणो, तव्जावणजाविओ अ संसारे ।

खिपं सो भाविज्जइ, मेवणदोसाणुजावेणं ॥ ३५ ॥

जीवः प्रग्निरूपितशब्दार्थः, स ह्यनादिनिधनोऽनाद्यपर्यन्त इत्य-
र्थः । तद्भावनाभावितश्च पार्श्वस्थाद्याचरितप्रमादादिभावना-
भावितश्च संसारे तिर्यग्नरनारकामरभवानुभूतिलक्षणे, ततश्च
तद्भावनाभावितत्वात् किंप्रं शीघ्रं स जाव्यते प्रमादादिभावनया
आत्मीक्रियते मीलनदोषानुजावेन संसर्गदोषानुभावेनेति-
गाथार्थः ॥ ३५ ॥अथ जावतो दृष्टान्तमात्रेण परितोषः, ततो मद्विवक्तितार्थ-
प्रतिपादकोऽपि दृष्टान्तोऽस्त्येव, गृणु-

अंवस्स य निवस्स य, दोएहं पि समागयाइं मूलाइं ।

संसर्गीए विण्हो, अंवो निवत्तणं पत्तो ॥ ३६ ॥

तिक्तनिम्बोदकवासितायां सूमावाप्रवृत्तः समुत्पन्नः, पुनस्तत्रा-
प्रस्य च निम्बस्य च द्वयोरपि समागते एकीकृते मूले ततश्च
संसर्गान् संगत्या विनष्टः आम्बो निम्बत्वं प्राप्तः, तिक्तफलः संवृ-
त इति गाथाऽर्थः ॥ ३६ ॥

दोषान्तरोपदर्शनेन प्रकृतमेव समर्थयन्माह-

संसर्गीए दोसा, निअपादेवेह होइ अकिरिया ।

झोए गरिहा पावे, अणुमइ मा तहं य आणाई ॥ ३७ ॥

संसर्गात् संसर्कयो पार्श्वस्थादिभिः सहेति गम्यते, दोषा इमे
नियमादेवेह, या च भवत्यक्रिया तदुपरोधेन तथा लोके गर्हा
जवति-सर्व एवैते एवंज्ञा इति, तथा पापेऽनुमतिर्भवति पा-
श्वस्थादिसम्बन्धिनी, तत्सङ्गमात्रनिमित्तत्वादनुमतेः, तथा आ-
ज्ञादयश्च दोषा भवन्तीति गाथाऽर्थः ॥ ३७ ॥ पं० व० ।(कुशीलसंसर्गं दोषाः ‘किङ्कम’ शब्देऽपि ५०ए पृष्ठेऽस्मि-
न्नेव भागे भाविताः, ततस्ते तत एवाऽवधार्याः)कुसीलधम्म-कुसीलधर्मन्-न० । पुं० । कुत्सितशीलो धर्मो यस्य
स कुशीलधर्मा । सावयकर्मणा धर्मत्वाभिमानिषु, “अहाहु
से लोए कुसीलधम्मे, जूताई जे हिंसति आयसाति ।” सूत्र०
१ श्रु० ७ अ० ।कुसीलपरिभवेणया-कुसीलप्रतिसेवनका (ता)-स्त्री० । कु-
शीलमब्रह्म, तस्य प्रतिसेवनं कुशीलप्रतिसेवनं, तदज्ञावः कुशी-
लप्रतिसेवनता, उपसर्गकुशीलस्य वा प्रतिसेवनं येषु ते कुशील-
प्रतिसेवनकाः । मानुष्योपसर्गभेदेषु, स्था० ४ डा० ४ उ० ।कुमीलपरिसेवणा-कुशीलप्रतिसेवना-स्त्री० । मैथुनप्रतिसेवना-
याम्, स्था० ४ डा० ४ उ० ।कुसीलपणं कुशीलपञ्चक-न० । पार्श्वस्थावसन्नयथाच्छन्दसं-
सक्तकुशीलपञ्चके, महा० २ अ० ।कुसीलपरिभासा-कुशीलपरिचाषा-स्त्री० । सूत्रकृताङ्गस्य प्रथ-
मश्रुतस्कन्धस्य सप्तमेऽध्ययने, तत्र कुशीलाः परतीर्थिकाः पार्-
श्वस्थादयो वा स्वयूथ्या अशीलाश्च गृहस्थाः परि समन्ताद्
जाप्यन्ते प्रतिपाद्यन्ते तदनुष्ठानतस्तद्विपाकदुर्गतिगमनाश्च निरू-
प्यन्त इति, तथा तद्विपर्ययेण कचित्सुशीलाश्चेति । निक्षेपस्त्रिधा-
शोधनामसूत्रालापकजेदात् । तत्रौघनिष्पन्नानिक्लेपेऽध्ययनं, नःम-
निष्पन्ने कुशीलपरिभाषेति । सूत्र० ।साम्प्रतं कुशीलपरिभाषारूपस्याऽध्ययनस्याऽन्वर्थतां दर्शयि-
तुमाह-

परिचासिया कुशीला य, एत्थ जावन्ति अविरता केइ ।

सुत्तिपसंसासुच्छो, कुंति दुगुंता अपरिसुच्छो ॥ ३८ ॥

(परिचासिया इत्यादि) परि समन्ताद् जापिताः प्रतिपा-
दिताः कुशीलाः कुत्सितशीलाः परतीर्थिकाः पार्श्वस्थादयश्च ।
चशब्दाद् यावन्तः केचनाऽधिरता अस्मिन्नित्यत इदमध्ययनं
कुशीलपरिचापेत्युच्यते । किमिति कुशीला अशुद्धा गृह्यन्ते ?,
इत्याह-सुरित्ययं निपातः प्रशंसायां शुद्धविषये वर्तते । तद्य-
था-सौराज्यमित्यादि । तथा कुरित्ययमपि निपातो जुगुप्साया-
मशुद्धविषये वर्तते, कुतार्थं कुग्राम इत्यादि ।यदि कुत्सितशीलाः कुशीलाः कथं तर्हि परतीर्थिकाः
पार्श्वस्थादयश्च तथाहि भावन्ति इत्याह-

अप्फासुयपरिसेवी, णां जुजो य शीलवादी य ।

फाणुं वयंति सीलं, अफासुया नो अजुंजता ॥ ३९ ॥

(अप्फासुय इत्यादि) अस्त्ययं शीलशब्दस्तत्स्वाभाव्ये । त-
थाहि-यः फलनिरपेक्षः क्रियास्वाभरणादिषु प्रवर्तते स चेह
छव्यशीलत्वेन प्रदर्शितः, अस्त्युपशमप्रधाने चारित्रे । तथाहि-
तत्प्रधानः शीलवानयं तपस्वीति, तद्विपर्ययेण दुःशील इति । स
चेह भावशीलग्रहणेनोपात्त इति । इह च यतीनां ध्यानाध्ययनादि-
कं मुक्त्वा धर्माधारशरीरतत्पालनाहारव्यापारं च मुक्त्वा ना-
ऽपरः कश्चिद्व्यापारोऽस्तीत्यतस्तद्व्यापारेणैव सुशीलत्वं च चि-
न्त्यने-तत्र कुतार्थिकः पार्श्वस्थादिर्वा अप्राशुकं सचित्तं प्रति
सेवितुं शीलमस्य स भवत्यप्राशुकप्रतिसेवी, नामशब्दः संभाव-
नायां, भूयः पुनर्धाष्ट्याच्छीलवन्तमात्मानं वदितुं शीलं यस्य स
शीलवादी, किमित्येवं, यतः प्राशुकमचेतनं शीलं वदति । इदमु-
क्तं भवति-यः प्राशुकमुक्तादिदोषरहितमाहारं शुद्धं तं शील-
वन्तं वदन्ति तज्ज्ञाः । तथाहि-यतयोऽप्राशुकमुक्तादिदोषदुष्ट-

मेवाऽऽहारमभुञ्जानाः शीलवन्तो भग्यन्ते नेतर इति स्थितम् ।
नाशब्दस्य निपातत्वेनाऽवधारणार्थत्वादिति ।

अप्राशुकभोजित्वेन कुशीलत्वं प्रतिपादयितुं दृष्टान्तमाह-

जह णाम गोयमा चं-मिदेवगा वारिजदगा चेव ।

जे अग्निहोत्तवादी, जलसोयं जे य इच्छन्ति ॥ ए२ ॥

(जह णाम इत्यादि) यथेति दृष्टान्तोपक्षेपार्थं, नामशब्दो वा-
क्यालङ्कारो गौतमा इति गोव्रतिका गृहीतशिकं वधुकायं वृषभ-
मुपादाय धान्याद्यर्थं प्रतिगृहमटन्ति । तथा (चण्डिदेवगा इति)
चक्रधरप्रायाः । एवं वारिभक्षका अभ्यक्ताः शैवलाशिनो नित्यं
स्नानपानादिधावनाभिरता वा । तथा ये चाऽन्येऽग्निहोत्रवादि-
नोऽग्निहोत्रादेव स्वर्गगमनमिच्छन्ति, ये चान्ये जलशौचमिच्छन्ति
भागवतादयस्ते सर्वेऽप्यप्राशुकाहारभोजित्वात् कुशीला इति ।
चशब्दात् ये च स्वयूथ्याः पार्श्वस्थादय उरुमाद्यशुद्धमाहारं
भुञ्जन्ते, तेऽपि कुशीला इति । गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः ॥
सूत्रं नि० १ श्रु० ७ अ० । आ० चू० । आव० ।
स० । प्रश्न० ।

कुसीलवृद्धि-कुशीललिङ्ग-न० । पार्श्वस्थादीनां चिह्ने, उक्त०
२० अ० ।

कुसीलविहारि (ण)-कुशीलविहारिन्-पुं० । आजन्माऽपि
ज्ञानाद्याचारविराधके, भ० १० श० ४ उ० ।

कुसीलसंसर्गि-कुशीलसंसर्गि-पुं० । पार्श्वस्थादिसम्बन्धे,
सावद्यमनायतनमशोधित्वानं कुशीलसंसर्गिः, एतान्येकार्थिका-
नि पदानि जवन्ति । ओद्य० ।

कुसील-कुशिष्य-पुं० । दृष्टशिष्ये, उक्त० २७ अ० ।

कुसुंभ-कुसुमन्-पुं० । लट्ठायाम्, स्था० ८ उ० । भ० । औप-
धिजेदे, प्रज्ञा० १ पद । आचा० । भ० नि० चू० । लट्ठकारागे,
यत्पुष्पैर्विख्यादिरागः समुत्पद्यते । जं० २ वक्त्र० । “ चत्तारि
हुन्ति तेज्जा, तिद्वअयसिकुसुंभसरिसवाणं च । ” प्रव० ४ द्वार ।
“ जे सुंभय से कुसुंभय ” अनु० । कमण्डलौ, स्वर्णे,
न० । वाच० ।

कुसुट्ट-कुशावर्त-पुं० । व० व० । आर्यदेशभेदे, यत्र सौरिकं नग-
रं, ‘ सौरियं कुसुट्टा य ’ सौरिकं नगरं, कुशावर्तो देशः । प्रव०
२७३ द्वार । सूत्र० ।

कुसुम-कुसुम-न० । कुस-उम । गुणाभावः । पुष्पे, जं० १
वक्त्र० । जी० । रा० । दश० । स्था० । औ० । कल्प० । प्रज्ञा० । “ पुष्पा-
णि य कुसुमाणि य, फुल्लाणि य तहेव हौति पसवाणि । सुमणाणि
य सुहुमाणि य, पुष्पाणं हौति पगट्टा ॥ ” दश० ८ अ० । पद्मप्रभस्य
यत्ने, स च नीलवर्णः कुरङ्गवाहनश्चतुर्भुजः कलात्रययुक्तदक्षि-
णपाणिद्वयो नकुलाक्सुत्रवामपाणिद्वयश्च । प्रव० २७ द्वार ।

कुसुमकुंरु-कुसुमकुंरुल-न० । हृत्पूरकपुष्पसमानाकृतिक-
र्णाभरणे, अन्त० ४ वर्ग ।

कुसुमकेतु-कुसुमकेतु-पुं० । अरुणवरद्वीपाधिपतिदेवे, द्वी० ।

कुसुमखयधूव-कुसुमाकृतधूप-पुं० । पुष्पमालाद्यस्त्रण्डतरुल-
क्षणागरुसारधूपेषु, दर्श० ।

कुसुमगथण-कुसुमग्रथन-न० । स्त्रीकलाभेदे, कल्प० ७ कण ।

कुसुमघरय-कुसुमगृहक-न० । कुसुमप्रायवनरूपतिगृहे, ज्ञा० १
श्रु० ३ अ० । कुसुमप्रकारोपचिते गृहे, जं० १ वक्त्र० । जी० । रा० ।

कुसुमणयर-कुसुमनगर-न० । पाटलिपुत्रे, आ० म० द्वि० ।

कुसुमदाम-कुसुमदामन्-न० । पुष्पमालायाम्, उपा० १ अ० ।

कुसुमदामकोदंरु-कुसुमदामकोदारु-पुं० । कामदेवे, “ मुंडमा-
लिप जं पणपण तं नमहुं कुसुमदामकोदंरुकामहुं ” प्रा० ४ पाद ।

कुसुमपत्र-कुसुमप्रकर-पुं० । “ समासे वा ” ८ । २ । १७ ।
इति पद्वित्वं वा । पुष्पसमूहे, प्रा० २ पाद ।

कुसुमपूर-कुसुमपुर-न० । पाटलिपुत्रे, बृ० ३ उ० ।

कुसुमभर-कुसुमजर-पुं० । पुष्पसम्भारे, “ कुसुमभरसमोणमंतप-
त्तविसालसालं ” कुसुमभरेण पुष्पसंभारेण समीपदवनम-
न्यः पत्रसमृद्धाः, पत्रसमिद्धंति स्कन्धपत्रलमिति वचनात्
विशाला विस्तीर्णाः शालाः शाखा यस्य सः कुसुमजरस-
मवनमत्पत्रलविशालशालः । रा० ।

कुसुमवृद्धि-कुसुमवृष्टि-स्त्री० । दशार्चवर्णपुष्पवर्षे, पञ्चा० २ विध० ।
दशार्चवर्णजलजाधोभागस्थायिवृत्तजाम्बूनदप्रमाणकुसुमवर्षणे,
दर्श० ।

कुसुमसंथर-कुसुमसंस्तर-पुं० । पुष्पशयने, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार ।

कुसुमसंजव-कुसुमसंजव-पुं० । वनस्पतिषु बाहुल्येन कुसुमा-
नां मल्लिकापाटलादीनां समन्वयो यस्मिन् स तथा । मधुमासे,
“ अह कुसुमसंभवे कावे, कोइला पंचमं सरं । ” अनु० । कल्प० ।
स्था० । चं० प्र० । जं० । ज्यो० । सू० प्र० ।

कुसुमसम-कुसुमसम-त्रि० । पुष्पसदृशे, तं० ।

कुसुमसार-कुसुमसार-पुं० । मलयमहायाः पितरि सार्धवाहे,
“ विजयमणनंदणे णयरे कुसुमसारसत्थवाहसुकुमावियाप
भारियाप मलयमहा नाम छुहिया ” दर्श० ।

कुसुमालिओ-देशी-शून्यमनसि, दे० ना० २ वर्ग ।

कुसुमासव-कुसुमासव-न० । कुसुमस्य तदसस्याऽऽसवम् ।
पौष्पे मधुनि, तज्जाते मये च । वाच० । किञ्जलके, औ० ।

कुसुमासवलोल-कुसुमासवलोल-त्रि० । किञ्जलकपानवम्पटे,
जी० ३ प्रति० । जं० । रा० । औ० ।

कुसुमिय-कुसुमित-त्रि० । कुसुमनि पुष्पाणि सञ्जातानि एषा-
मिति कुसुमिताः तारकादिदर्शनादितत् प्रत्ययः । रा० । स्था० ।
संजातकुसुमेषु, भ० १ श० १ उ० । जी० । औ० । जं० । आ०
म० । मुकुटितेषु, बृ० १ उ० ।

कुसुर-ताम्बूल-न० । “ गोणाऽऽदयः ” । ८ । २ । १७४ । इति
ताम्बूलस्थाने कुसुराऽऽदेशः । नागवल्लीदले, प्रा० २ पाद ।

कुसुम-कुशूत्र-पुं० । कोष्ठे, स्था० ३ ग्रा० १ उ० ।

कुसेज-कुशय-त्रि० । कुत्सितशयने, जं० २ वक्ता० । प्र३न० ।

कुह-कुह-पुं० । कुहयति विस्मापयति ऐश्वर्येण । कुह-अच् ।

कुबेरे, पुं० । विस्मापके, त्रि० । वाच० । वृत्ते, “कुहा मदीरुहा वच्छा, रोवगा रंजगा वि य” । एते द्रुमपर्यायाः । दश० ७ अ० ।

कुध्-स्त्री० । सम्पदादि० भावे क्तिप् । क्रोधे, ध० २ अधि० ।

कुहंड-कूप्माएरु-पुं० । रत्नप्रभापृथिव्या उपरितनयोजनशतवर्तिनि व्यन्तरनिकायविशेषे, औ० ।

कुहंभिया-कूप्माएरुका-स्त्री० । पुष्पफल्याम, रा० ।

कुहंभियाकुसुम-कूप्माएरुकाकुसुम-न० । पुष्पफलीकुसुमे, रा० । जी० ।

कुहग (य)-कुहक-न० । कुह-वा क्तिन् । इन्द्रजावे, असद्वस्तुनः सत्त्वेन बोधके व्यापारभेदे, वञ्चनायाम्, स्त्री० । क्षिपकादित्वाद नेत्वम् । वाच० । धावतोऽश्वस्य उदरप्रदेशसमीपे सं-सृञ्चितवायुविशेषे, “घणगञ्जियदयकुहप, विज्जुदुगिज्जगूढ-दिययाओ” । अत्र कुहकशब्देन यो धावतोऽश्वस्योदरप्रदेशसमीपे संसृञ्चितवायुविशेष उत्पद्यते स प्रोच्यते । यत उक्तं परिशिष्टपूर्वणि श्रीहेमचन्द्रसुरिपादैः-“दध्यौ च स्वर्णकागोऽपि, चरितं योपितामहो । अश्वानां कुहकाराव-मिह को वेत्तुमीश्वरः” । १। ग० २ अधि० ।

कुहगा-देशी-कुञ्जे, दे० ना० २ वर्ग ।

कुहण-कुहन-न० । ईषत् प्रयत्नेन हन्यते । हन्-कर्मणि वा अप् । मृदनाएडे, काचपात्रे च । तयोरीषत् प्रयत्नेन हन्यमानत्वात्तथात्वम् । कुत्सिताचारेण हन्ति । हन् अच् । ईषादौ, त्रि० । कुं पृथिवीं हन्ति, हन अच् । मूषके, सपे च । पुं० । स्त्री० । स्त्रियां डीप् । वाच० । भूमिस्फोटकाभिधाने वनस्पतिभेदे, आ-चा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । प्रज्ञा० । उक्त० । भ० । ‘से किं तं कुहणा?’ । कुहणा अणेगविहा पक्षता । तं जहा-“आपे कापे कुहणे, कुणक्के दव्वहवियाप । सपभाप सत्ताप उत्तोप वंलीणहिया कुहरप” । १। या घण्णे तहप्पगारा सेत्तं कुहणा” । प्रज्ञा० १ पद । सूत्र० । प्रश्न० ।

कुहणी-कूप्माएरु-स्त्री० । वल्लीभेदे, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

कुहर-कुहर-न० । विवरे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । रा० । पर्वतान्तराले, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । रा० । जिनमएरुपादिके, न० । कर्णे, कण्ठशब्दे, गले, समीपे च । न० । वाच० ।

कुहार-कुठार-पुं० । परशौ, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । विपा० । ‘जो परं कुहाडेहि ठेत्तवो’ नि० चू० १ उ० । काष्ठसंस्करणसाधनप्रहरण, उक्त० १६ अ० ।

कुहारहत्थ-कुठारहस्त-त्रि० । परशुपाणौ, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

कुहारी-कुठारी-स्त्री० । शस्त्रविशेषे, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

कुहावणा-कुहना-स्त्री० । ‘कुह’ विस्मापने । अदन्तस्य धुरादित्वादिनि “ईषिपन्थ्यासिविदिकारितान्तेभ्यो युः” इति युप्रत्ययः । कुहना । विस्मयकारिण्यां दन्तक्रियायाम्, “धावण्डवणसंध-रिस-गमणकिहाकुहावणाईसु । उक्किठगोयनेलिय-जीवरुयाईसु

य चउत्था” ॥ ४५ ॥ इन्द्रजालगोलकखेलनाद्याः, आदि-शब्दात्समस्याप्रहेलिकादयो गृह्यन्ते । जीत० ।

कुहिय-कुथित-त्रि० । कोथमुपनीते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । कोथयति, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार । पूतिभावमुपगते, जी० ३ प्रति० । विनष्टे च । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

कुहियकटिणकटजूय-कुथितकठिनकाष्ठजूत-त्रि० । विनष्टक-कंशदारुभूते, तं० ।

कुहियकिमिय-कुथितकृमिक-त्रि० । विनष्टकृमिके, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

कुहियपूडय-कुथितपूतिक-त्रि० । अत्यन्तकुथिते, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार ।

कुहुव्वय-कुहुव्वत-पुं० । कन्दविशेषे, उक्त० ३६ अ० ।

कुहेरुग-कुहेटक-पुं० । अलीकाश्चर्यविधायकमन्त्रतन्त्रयन्त्रज्ञानात्मिकायां विद्यायाम्, उक्त० २० अ० । “तेसु न विम्वयइ सयं, आहट्टु कुहेडपहि व ।” अत्र आहट्टु स्ति प्रहेलिका, कुहेरुग आभाणकः प्रायः प्रसिद्ध एव । प्रव० ७३ द्वार । वक्रोक्तिविशेषे, वृ० १ उ० ।

कुहेडगा-कुहेटका-स्त्री० । पिरमार्थके, पञ्चा० ५ विव० । पि-एरावौ, प्रव० ४ द्वार ।

कुहेरुयविज्ञासवदारजीवि (ण)-कुहेटकविद्याश्रवधारजीविन्-त्रि० । कुहेटका विद्याः कुहेटकविद्या अलीकाश्चर्यविधायकमन्त्रयन्त्रतन्त्रज्ञानात्मिकाः, ता एव आश्रवद्वाराणि, तैर्जीवितुमाजीविकां कर्तुं शीलं यस्य स कुहेटकविद्याश्रवधारजीवी । कुहेटकविद्या कर्मोपार्जनहेतुनूतया जीवननिर्वाहके, “कुहेडविज्ञासवदारजीवी, न गच्छई सरणं तम्मि काले” । उक्त० २ अ० ।

कुहेवाग-कुहेवाक-पुं० । कुत्सिता हेवाका आग्रहविशेषाः कुहेवाकाः । कदाग्रहेषु, “इमाः कुहेवाकविडम्बनाः स्युस्तेपां न ये-पामनुशासकस्त्वमिति” । स्या० ३ श्लोक । स्था० ।

कूअ-कुतप-पुं० । तैलादिजाजने, “कूअगगाहा” जं० ३ वक्ता० ।

कूअणया-कूजनता-स्त्री० । आर्तस्वरकरणे, स्था० ३ ग्रा० ३ उ० ।

कूडय-कूजित-न० । कासिते, अविधिना मुखवस्त्रिकां करं धा मुखेनाभ्यायकृते, आच० ४ अ० । पक्तिभेदे, अव्यक्तशब्दे च । वाच० ।

कूचिया-कूचिका-स्त्री० । विन्दुरूपेषु बुद्बुदेषु, विशेष० । “अब-त्तणेण जीहाप, कूचिया ढोइ खीरमुदगम्मि । हंसो मुत्तूण जलं, आपियइ पयं तह सुसीसो” ॥ १४६७ ॥ आ० म० प्र० । विशेष० ।

कूजंत-कूजत्-त्रि० । अव्यक्तं शब्दायमाने, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

कूड-कूट-पुं० । कूट-अच् । यथायथं कर्मादौ घञ् वा । अगस्त्यमुनौ, गृहे, पुं० । स्त्री० । निशले राशौ, लौहमुद्गरे, दम्भे, मायायाम्, वाच० । असद्वृत्ते, आव० ६ अ० । प्रव० । भ्रान्तिजनकञ्चये, भ० ७ श० ६ उ० । जं० । कार्पाणतुन्नाप्रस्थादेः परवञ्चनार्थं नानाविधकरणे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । न्यूनाधिककरणे, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । प्र३न० । अनेकेषां मृगादीनां ग्रहणाय नानाविधप्रयोगकरणे, रा० । गौणमोहनीयकर्मणि, स० ३० सम० । नरके, कश्चिदतिक्रूरकर्मा तन्मध्यात्कूटमिव कूटं प्रवृत्तप्राणिनां हेतुत्वात् नरक इत्यर्थः, यथैव हि कूडनिपातितो मृगो व्याधैरनेकधा

हन्त्यत एवं नरकपतितोऽपि जन्तुः परमाधार्मिकैरिति ।
उत्त० ५ अ० । “जे मिद्धे कामभोपसु, एगे कूडा य गच्छति” ।
उत्त० ५ अ० । प्राणिनां पीडाकरे स्थाने, उत्त० ६ अ० । दुःखो-
त्पात्तिस्थाने, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । हस्त्यादिबन्धनस्था-
ने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । भ० । सत्त्वबन्धनस्थाने, स्था० ४ ठा० १
उ० । गलयन्त्राशादिके, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । “एगंतकूडे
णरए महंते, कूडेण तत्थावि समे हताओ ।” सूत्र० १ श्रु० ५
अ० २ उ० । शिखरे, स्था० ४ ठा० २ उ० । जं० । जी० । भ० ।
पर्वतशिखरे, विपा० १ श्रु० ३ अ० । रा० । पर्वतोपरि व्यवस्थिते
शिखरे, सू० प्र० १६ पाहु० । महति शिखरे, रा० । अधोविस्तीर्णे
उपरि संकीर्णे वृत्तपर्वते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । पर्वतानां मध्यजगे,
जं० २ वक्र० । रा० । जी० ।

अथ कुल्लहिमवदादीनां कूटानि । तत्र कुल्लहिमवतः-

चुल्लहिमवंते एं भंते ! वासहरपव्वए कइ कूडा पणत्ता ? ।
गोयमा ! इकारस कूणा पणत्ता । तं जहा-सिच्चाययण-
कूने ? चुल्लहिमवंतकूने २ जरहकूने ३ इलादेवीकूने ४
गंगाकूडे ५ सिरिकूडे ६ रोहिअंसाकूने ७ सिंधुदेवीकूडे ८
सुरादेवीकूने ९ हेमवयकूने १० वेसमणकूडे ? । कहि एं
जंते ! चुल्लहिमवंते वासहरपव्वए सिच्चाययणकूने णामं
कूने पणत्ते ? । गोयमा ! पुरच्छिमवणसमुद्दस पच्चि-
मेणं चुल्लहिमवंतकूडस्स पुरच्छिमेणं एत्थ एं सिच्चाययण-
कूने णामं कूडे पणत्ते । पंच जोयणसयाइ उहुं उच्चत्तेणं
मूले पंच जोयणसयाइ विक्खंजेणं मज्जे तिणिएण अ पण-
त्तरे जोअणसए विक्खंजेणं उप्पि अह्माइज्जे जोअणसए
विक्खंभेणं मूले एगं जोअणसहस्सं पंच य एगासीए जो-
अणसए किंचि विसेसाहिए परिकखेवेणं मज्जे एगं जो-
अणसहस्सं एगं च कुल्लसीअं जोअणसयं किंचि विसे-
सूणं परिकखेवेणं उप्पि सच इकाणउए जोअणसए किं-
चि विसेसूणे परिकखेवेणं मूले वित्थिस्से मज्जे संक्खत्ते
उप्पि तणुए गोपुच्छसंठाणसंठिए सव्वरयणामए अच्छे से णं
एगाए पउमवरवेइआए एगेण य वणसंठेणं सव्वओ समंता
संपरिक्खत्ते सिच्चाययणस्स कूडस्स एं उप्पि बहुसमरम-
णिज्जे नूमिजागे पणत्ते, तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स नू-
मिभागस्स बहु मज्जदेसभाए एत्थ णं महं एगे सिच्चा-
ययणे पणत्ते, पण्णासं जोअणाइ आयापेणं पणवीणं जो-
यणाइ विक्खंजेणं छतीसं जोअणाइ उहुं उच्चत्तेणं जा-
व जिणपमिमा वणओ जाणिअव्वो । कहि एं भंते !
चुल्लहिमवंते वासहरपव्वए चुल्लहिमवंतकूने णामं कूने पण-
त्ते ? । गोयमा ! जरहकूडस्स पुरच्छिमेणं सिच्चाययणकूडस्स
पच्चिच्छिमेणं एत्थ एं चुल्लहिमंते वासहरपव्वए चुल्लहिमवं-
तकूने णामं कूने पणत्ते । एवं जो चेव सिच्चाययणकूड-
स्स उच्चत्तविक्खंभपरिकखेवो जाव बहुसमरमणिज्जस्स
नूमिजागस्स बहु मज्जदेसभाए एत्थ एं महं एगे पासाय-

वडेसए पणत्ते, वासट्ठि जोअणाइ अक्खजोयणं च उच्चत्तेणं
इक्कीसं जोअणाइ कोसं च विक्खंजेणं अक्खजोयणमूसि-
अपहसिए विविहमणिरयणभत्तिचित्ते वाउक्खअविजय-
वेजयंतीपणागच्छताइच्छत्तकल्लिए तुंगे गगणतल्लमज्जिलंघ-
माणसिहरे जालंतरयण पंजरंभील्लिए व्व मणिरयणधू-
भिआए विअसिअसयवत्तपुंररीअतिल्लययणद्धचन्दचित्ते
णाणामणिमयदामाळंकिए अंतो बाहिं च सएहे वइरतव-
णिज्जरुइलवालुगापत्थडे सुइफासे ससिसरीए अरूवे पा-
साइए जाव पमिखे तस्स एं पासायवडेसगस्स अंतो
बहुसमरमणिज्जे भूमिजागे पणत्ते जाव सीहासणप-
रिवारं । से केणट्ठेणं एवं उच्चइ चुल्लहिमवंतकूने कूडे ? ।
गोयमा ! चुल्लहिमवंते णामं देवे महिच्छीए जाव प-
रिवसइ । कहि एं जंते ! चुल्लहिमवंतगिरिकुमारस्स दे-
वस्स चुल्लहिमवंता णामं रायहाणी पणत्ता ? ।
गोयमा ! चुल्लहिमवंतकूडस्स दाहिणेणं तिरिअमसंखिज्जे
दीवसमुदे बीई वइत्ता अणं जंनुदीवं दीवं दाहिणेणं वारस
जोअणसहस्साइ ओगाहिता इत्थ णं चुल्लहिमवंतस्स देवस्स
चुल्लहिमवंता णामं रायहाणी पणत्ता, वारस जोअणसहस्साइ
आयामविष्कभेणं एवं विजयरायहाणीसिरिसा भाणियव्वा ।
एवं अवसेसाण वि कूणाणं वतव्वया ऐअव्वा, आयाम-
विक्खंभपरिकखेवपासायदेवयाओ सीहासणपरिवारो अ-
ट्ठो अदेवाण य देवीण य रायहाणीओ ऐअव्वाओ, च-
उसु देवा चुल्लहिमवंत ? भग्इ २ हेमवय ३ वेसमणकूने-
सु ४ सेसेसु देवयाओ ॥

व्यक्तं, नवरं सिच्चायतनकूटं, कुल्लहिमगिरिकुमारदेवकूटं, जरता-
धिपदेवकूटम्, इलादेवीसुरादेवीकूटे तु षट्पञ्चाशद्विक्रुमारी-
देवीवर्गमध्यगते देवीकूटे, गङ्गादेवीकूटं, श्रीदेवीकूटं, रोहितांशा-
देवीकूटं, सिन्धुदेवीकूटं, सुरादेवीकूटं, हेमवतवर्षेशसुरकूटं, वैश्र-
मणलोकपालकूटम् । अथैतेषामेव स्थानादिस्वरूपमाह- (कहि
णमित्यादि) क्व भदन्त ! कुल्लहिमवर्षधरपर्वते सिच्चायतनकूटं
प्रज्ञप्तम् ? । गौतमेत्यादिनिर्वचनसूत्रं व्यक्तं, नवरं पञ्चयोजनश-
तान्युच्चैस्त्वेन मूले पञ्चयोजनशतानि विष्कम्भेण मध्ये त्रीणि च
योजनशतानि पञ्चसप्ततिशतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि विष्कम्भेण
उपरि अर्धतृतीयानि योजनशतानि विष्कम्भेण मूले एकं
योजनसहस्रं पञ्च एकाशीत्यधिकानि योजनशतानि किञ्चि-
द्विशेषाधिकानि, किञ्चिदधिकानित्यर्थः । मध्ये एकं योज-
नसहस्रम्, एकं षडशीत्यधिकं योजनशतं, किञ्चिदूनमित्यर्थः ।
अयं भावः-एकं सहस्रमेकं शतं पञ्चाशीतियोजनानि पू-
र्णानि, शेषं च क्रोशत्रिकम्, धनुषामष्टशतानि त्रयोविंशत्यधिकानि
इति किञ्चित् षडशीतितमं योजनं विवक्षितमिति । तथा उ-
परि सप्त योजनशतानि एकनवत्यधिकानि किञ्चिदूनानि परिके-
पेण । अत्राप्ययं भावः-सप्तशतानि नवतियोजनानि पूर्णानि, शेषं
क्रोशत्रिकं, धनुषां सप्तशतानि पञ्चविंशत्यधिकानिति किञ्चि-
द्विशेषोन्म, एकनवतितमं योजनं विवक्षितं, परिकेपेणेति सर्वत्र

प्राह्मम्, शेषं स्पष्टम् । अथात्र पञ्चवरवेदिकाद्याह-“से णमित्यादि” प्रकटम्, अत्र यदस्ति तत्कथनायोपक्रमते-सिद्धायतनमित्यादिनिगदसिद्धम्, नवरं प्रथमयावत्पदेन वैताढ्यगतसिद्धायतनकूटस्यैवात्र वर्णको प्राहः, द्वितीयेन तद्वत्सिद्धायतनादिवर्णक इति । अथात्रैव लुहहिमन्त्रिकूटवक्तव्यमाह-(कहि णमित्यादि) क जदन्त ! लुहहिमवति वर्षधरपर्वते लुहहिमवत्कूटं नाम कूटं प्रकृतम् । गौतमेत्यादि उत्तरसूत्रं प्राग्वत्, नवरं “एवं जो चेत्यादि” अतिदेशसूत्रे एवमित्युक्तप्रकारेण य एव सिद्धायतनकूटस्योच्चत्वविष्कम्भान्ध्यां युक्तः परित्यक्तः उच्चत्वविष्कम्भपरित्यक्ते मध्यमपदद्वयोपि समासः, स इहापि हिमवत्कूटे बोध्य इत्यर्थः । इदं च वचनं उपपन्नतन्मूलं, तेन पञ्चवरवेदिकादिवर्णनं समभूमिभागवर्णनं च ज्ञेयम् । कियत्पर्यन्तमित्याह-यावद्बहुसमरमणायस्य जूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे, अत्रान्तरे महानेकः प्रासादावतंसकः प्रकृतः । प्रासादानाम् आयामाद् द्विगुणोच्छ्रितबास्तुविशेषाणामवतंसक इव शिखरक इव प्रासादावतंसकः, प्रधानप्रासाद इत्यर्थः । स च प्रासादो द्वापष्टिं योजनान्यर्द्धयोजनं च उच्चत्वेन एकत्रिंशद्योजनानि क्रोशं च विष्कम्भेण समचतुरस्रत्वादस्यायामचिन्ता सूत्रकृता न कृता, तत्र हेतुवैताढ्यकूटगतप्रासादाधिकारे निरूपित इति ततो ज्ञेयः । कीदृश इत्याह-अच्युक्रता अग्निमुखेन सर्वतो विनिर्गता उत्सृता प्रबलतया सर्वासु दिक्षु प्रसृता । यद्वा-अग्ने आकाशे उक्रता उत्सृता प्रबलतया सर्वतस्तिर्यक् प्रसृता एवंविधा या प्रभा तथा सित इव बद्ध इव, तिष्ठतीति गम्यते । अन्यथा कथमिवासावत्युच्चैरिवाग्न्यस्तिष्ठतीति भावः । अत्र हि उपेक्षया इदं सूचितं भवति-ऊर्ध्वमधस्तिर्यक् आयततया याः प्रासादप्रभास्ताः किन्न रज्जवस्ताभिर्बद्ध इति । यदि वा प्रबलत्वेतत्प्रभापटलतया प्रहसित इव प्रकर्षेण हसित इवेति । विविधा अनेकप्रकारा ये मणयो रत्नानि च, मणिरत्नयोर्भेदश्चात्र प्राग्वत् । तेषां भक्तिभिः छित्तिजिञ्जिषो नानारूप आश्चर्यवान् वा । वातोद्धृता वायुकम्पिता विजयोऽभ्युदयः, तत्संसृचिका वैजयन्तीनाम्भ्यो याः पताकाः, अथवा विजया इति वैजयन्तीनां पार्श्वकर्णिका उच्यन्ते, तत्प्रधाना वैजयन्त्यः पताकाः, ता एव विजयावर्जिता वैजयन्त्यः, ऊर्वातिच्छ्रवाण्युपर्युपरि स्थितान्यातपत्राणितैः कलितं तुङ्गम्, उच्चैस्त्वेन सार्धद्वापष्टियोजनप्रमाणत्वात् । अत एव गगनतलमभिलक्ष्य यदनुलिखन्निखरं यस्य स तथा, जालानि जालकानि गृहजित्तिषु लोके यानि प्रतीतानि, तदन्तरेषु विशिष्टशोभानिमित्तं रत्नानि रचना वा यस्मिन् स तथा, सूत्रे च विनज्जिलोपः प्राकृतत्वात् । पञ्चराट्ठमीलित इव बहिष्कृत इव, यथा किमपि वस्तु वंशादिमय-प्रच्छादनविशेषाद्बहिष्कृतमत्यन्तमविनष्टप्रायं जवति एवं सोऽपि प्रासादावतंसक इति भावः । अथवा जालान्तरगततरनपञ्जरै रत्नसमुदायविशेषैः उन्मीलित इव, उन्मिषितलोचन इवेत्यर्थः । मणिकनकमयस्तूपिका इति प्रतीतम् । विकसितानि विकस्वरणि शतपत्राणि पुरुरीकाणि च कमलविशेषा द्वारादिषु तैश्चित्रो नानारूप आश्चर्यवान् वा, नानामणिमयदामालङ्कृत इति व्यक्तम् । अन्तर्बहिश्च रुक्णो मसृणः, स्निग्ध इत्यर्थः । तपनीयस्य रक्तसुवर्णस्य सत्रिसया काकणिस्तासां प्रस्तटः प्रतरः प्राङ्गणेषु यस्य स तथा । शेषं पूर्ववत् । जं० ४ वक्० । स्था० ।

महाहिमवतः कूटानि-

महाहिमवन्ते वासहरपव्वण कइ कूरा पत्तत्ता । गोयमा ! मइ कूरा पत्तत्ता । तं जहा-सिद्धायणकूरे, महाहिम-

वंतकूरे, हेमवयकूरे, रोहिअकूरे, हिरीकूडे, हरिकंतकूरे, हरिवासकूरे, वेरुलिअकूरे, एवं चुद्धहिमवंतकूडाणं जा वत्तव्वया सा चेव एअव्वा ॥

(महाहिमवन्ते स्ति) महाहिमवद्वर्षधरपर्वते भगवन् कति कूटानि ? । गौतमेत्यादिसूत्रं सुगमम् । कूटानां नामार्थस्त्वयम्-सिद्धायतनकूटं महाहिमवदधिष्ठातृकूटं रोहितानदीसुरीकूटं ह्रीसुरीकूटं हरिकान्तानदीसुरीकूटं हरिवर्षपर्वतकूटं, वैडूर्यकूटं तु तद्वत्तमयत्वात् तत्स्वामिकत्वाच्चेति । एवमिति कूटानामुच्चत्वादि सिद्धायतनप्रासादानां चानादित्वं तत्स्वामिनां च यथारूपं महर्द्धिकत्वं यत्र च राजधान्यस्तत् सर्वमत्रापि वाच्यं, केवलं नामविपर्यास एव देवानां राजधानीनां चेति । जं० ४ वक्० ।

भरते दीर्घवैताढ्यपर्वतस्य-

जंबू ! मंदरदाहिणे णं भरहे दीहवेयहे नव कूडा पत्तत्ता । तं जहा-“सिद्धे भरहे खंरुग-माणी वेयहपुष्पतिमिसगुहा । भरहे वेसमणे य, भरहे कूराण नामाई ” ॥ १ ॥

भरतग्रहणं विजयादिव्यवच्छेदार्थम्, दीर्घग्रहणं वर्तुलवैताढ्यव्यवच्छेदार्थमिति । (सिद्धे स्ति) तत्र सिद्धायतनयुक्तं सिद्धकूटं सकोशयोजनषट्कोच्चयमेतावदेव मूले विस्तीर्णम्, एतदूर्ध्वपरि विस्तारं क्रोशायामनार्द्धक्रोशविष्कम्भेण देशानक्रोशोच्चैनापरदिग्द्वारवर्गपञ्चधनुःशतोच्चयं तदर्द्धविष्कम्भद्वारत्रयोपेतेन जिनप्रतिमाष्टोत्तरशतान्वितेन सिद्धायतनेन विनृपितोपरितनभाग इति; तच्च वैताढ्ये पूर्वस्यां दिशि, शेषाणि तु क्रमेण परतस्तस्मादेवेति । भरतदेवप्रासादावतंसकोपलक्षितं भरतकूटम् (खंरुग स्ति) खरुप्रपाता नाम वैताढ्यगुहा, यथा चक्रवर्ती अनार्यक्षेत्रास्वक्षेत्रमागच्छति तदधिष्ठायकदेवसंबन्धित्वात् खरुप्रपातकूटमुच्यते । (माणीति) मणिभद्राभिधानदेवावास्तव्यामणिभद्रकूटम् । (वेयह स्ति) वैताढ्यगिरिनाथदेवनिवासात् वैताढ्यकूटमिति । (पुष्पति) पूर्णभद्राभिधानदेवनिवासात् पूर्णभद्रकूटम् । तिमिस्रगुहा, यथा स्वक्षेत्राश्चक्रवर्ती चिलातक्षेत्रं याति तदधिष्ठायकदेवावासात् तिमिस्रगुहाकूटमिति । (भरहे स्ति) तथैव वैश्रमण्योक्तपालावास्तवाद् वैश्रमण्यकूटमिति । स्था० ए ग० ।

अथ यथोद्देशं निर्देश इति प्रथमं सिद्धायतनकूटस्थानप्रश्नमाह-कहि णं जंते ! जंबुद्वीवे दीवे नारहे वासे वेयहपव्वण सिद्धायतणकूडे णामं कूरे पत्तत्ते ? । गोयमा ! पुरास्मिन्नवणसमुद्दस पच्चच्छिमेणं दाहिणहृभरहकूरस्स पुराच्छिमेणं एत्थ णं जंबुद्वीवे दीवे भारहे वासे वेअहे पव्वण सिद्धायणकूरे णामं कूडे पत्तत्ते । छ सकोसाईं जोयणाईं उहुं उच्चत्तेणं मूत्ते छ सकोसाईं जोअणाईं विक्खंभेणं मज्जे देसूणाईं पंच जोअणाईं विक्खंभेणं उवरि साइरेगाईं तिमि जोअणाईं विक्खंभेणं मूत्ते देसूणाईं वीसं जोअणाईं परिक्खेवेणं मज्जे देसूणाईं पप्परस जोअणाईं परिक्खेवेणं उवरि साइरेगाईं णव जोअणाईं परिक्खेवेणं मूत्ते वित्थिएणं मज्जे संक्खित्ते उप्पि तण्ण गोपुच्छंमंठाणसंठिए सव्वरयणाम्

अत्ये सएहे जाव पडिरूवे तेण एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंमेणं सव्वओ समंता संपरिक्खत्ते पमाणं वण्णओ दोएहं पि सिक्खायतणकूरुस्स एं उप्पि बहुसमरमणिज्जे जूमिजागे पण्णत्ते । से जहाणामए आलिंगपुक्खरे-इ वा जाव वाणमंतरा देवा य जाव विहरंति, तस्स एं बहुसमरमणिज्जस्स जूमिजागस्स बहुमज्जदेसजागे एत्थ एं महं एगे सिद्धाययणे पण्णत्ते कोसं आयामेणं अद्धकोसं विक्खंजेणं देसूणं कोसं उहुं उच्चत्तेणं अणेगखंभस-यसन्निविट्ठे खंजुगयसुकयवइरवेइआतोरणवररइआसा-ल्लजंजिअसुसिलिट्ठविसेट्ठल्लसंठियपसत्थयेरुल्लिअविमल-खंभे णाणामणिरयणखचिअउज्जलबहुसमसुविज्जत्तजू-मिजागे ईहामिगउसज्जतुरगणरमगरविहगवालगकिंनररु-सरज्जचमरकुंजरवणललयपउमलयभत्तिचित्ते कंचणमणिरय-णभूभियाए णाणविहपंचवण्णयंटापमागपरिमंभिअग्गसि-हरे धवले मरीइकवयं विणिम्मुअंते ल्लाउद्धोअम-हिए जाव ऊया तस्स एं सिक्खायतणस्स तिदिस्सि तओ दारा पण्णत्ता, तेणं दारा पंच धणुसयाइं उहुं उच्चत्तेणं अट्ठाइज्जाइं धणुसयाइं विक्खंजेणं तावइयं चेव पवेसेणं से आवरकणयूभिअगा दारवण्णओ जाव वणमाला । तस्स एं सिद्धाययणस्स अंतो बहुसमरमणिज्जे जूमिजागे पण्णत्ते, से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइ वा सिद्धाययणस्स एं बहुसमरमणिज्जस्स जूमिजागस्स बहुमज्जदेसजाए एत्थ एं महं एगे देवच्छंदए पएणत्ते । पंच धणुसयाइं आयामविक्खंजेणं साइरेगाइं पंच धणुसयाइं उहुं उच्च-त्तेणं सव्वरयणामए एत्थ एं अट्ठसयं जिणपमिमाणं जिणुस्सेहमाणमित्ताणं संनिक्खित्तं चिट्ठइ, एवं जाव धूवकडेच्छुगे । कहि णं जंते ! वेअहे पव्वए दाहिणहजरहे कूने णामं कूने पण्णत्ते ? । गोयमा ! खंरूपवायकूरुस्स पुरच्छिमेणं सिद्धाययणकूरुस्स पच्चच्छिमेणं एत्थ एं वेअहपव्वए दाहिणहजरहकूने णामं कूडे पण्णत्ते । सि-क्खाययणकूरुपमाणसरिसे जाव तस्स एं बहुसमरमणि-ज्जस्स जूमिजागस्स बहुमज्जदेसजाए एत्थ एं महं एगे पासायवडेंसए पण्णत्ते, कोसं उहुं उच्चत्तेणं अद्धकोसं विक्खंजेणं अन्नुगयमूसिअपहसिए० जाव पासाइए ४ तस्स एं पासायवडेंसगस्स बहुमज्जदेसजाए एत्थ एं महं एगा मणिपेडिआ पण्णत्ता । पंच धणुसयाइं आयामविक्खं-भेणं अट्ठाइज्जाइं धणुसयाइं बाह्वेणं सव्वमणिमई तीसेणं मणिपेडिआए उप्पि सिंहासणं पएणत्ते, सपरिवारं जाणियव्वं । से केणट्ठेणं जंते ! एवं वुच्चइ दाहिणहजरह-कूडे णामं कूने ? । गोयमा ! दाहिणहजरहकूनेण दाहिण-

हजरहे णामं देवे महहिए जाव पलिओवमट्ठिइए परिवस-इ, से णं तत्थ चउएहं सामाणिअसहस्साणं चउएहं अग्ग-महिसीणं सपरिवाराणं तिहं परिमाणं सत्तएहं अणिआणं सत्तएहं अणिआहिर्वइणं सोलसएहं आयरक्खदेवसाह-स्सीणं दाहिणहजरहस्स दाहिणह्वाए रायहाणीए अण्णेसिं बहूणं देवाणं य देवीणं य जाव विहरइ । कहि णं जंते ! दा-हिणहजरहकूरुस्स देवस्स दाहिणह्वा णाम रायहाणी पण्ण-त्ता ? । गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स दक्खिणेणं तिरियमसंखेज्जे दीवसमुदे वीईवइत्ता अण्णं जंबुदीवं दीवं दक्खिणेणं वारस जोअणसहस्साइं उग्गहित्ताए एत्थ एं दाहिणहजरहकू-रुस्स देवस्स दाहिणहजरहा णामं रायहाणी जाणिअव्वा, जहा विजयस्स देवस्स, एवं सव्वकूना णेयव्वा जाव वेसम-णकूने परोप्परं पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं, इमीसिं वण्णावासे गाहा-“मज्जे वेअहस्स उ, कणगमया तिप्पि होंति कूडा-ओ । सेसा पव्वयकूना, सव्वे रयणामया होंति ॥ १ ॥” माणिज्जकूडे ? वेयकूने २ पुण्णज्जकूने ३, एए तिप्पि कूडा कणगमया, सेसा अपि रयणामया दोएहं वि सरिस-णामया देवा कयमात्तए चेव एट्ठमात्तए चेव, सेसाणं उएहं सरिसणामया “जं णामया य कूना, तन्नामा खलु इवंति ते देवा । पल्लिओवमट्ठिइया, इवंति पत्तेअ पत्तेअं ” ॥ १ ॥ रायहाणीओ जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दा-हिणेणं तिरिअं असंखेज्जे दीवसमुदे वीईवइत्ता अण्ण-म्मि जंबुदीवे दीवे वारस जोअणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थ एं रायहाणीओ जाणिअव्वाओ विजयरायहा-णीसरिसयाओ ॥

“कहि णमित्यादि” कएत्थम, नवरं दक्षिणार्कभरतकूटं बाह्य-मस्मात्पश्चिमदिश्वर्तीनि, ततः पूर्वैरेति तच्चोच्चत्वादिना कि-यत्प्रमाणमित्याह-(छ सकोसाइ इत्यादि) सक्रोशानि षट् योज-नान्युद्धोच्चत्वेन मूले सक्रोशानि षट् योजनानि विष्कम्भेण मये देशानानि पञ्च योजनानि, सपादक्रोशानूनानि पञ्च योजनानी-त्यर्थः । विष्कम्भेण उपरि सातिरेकाणि त्रीणि योजनानि, अर्ध-क्रोशाधिकानि त्रीणि योजनानीत्यर्थः । विष्कम्भेणेति, अथास्य शिखराधोगमने विवर्कितस्थाने पृथुत्वज्ञानाय करणमुच्यते-शिखरादेव प्रत्येकं यावद्योजनादिकमतिक्रान्तं तावत्प्रमाणे यो-जनादिके द्विकेन भक्ते कूटोत्सेधार्द्युक्ते च यज्जायते तदिष्ट-स्थाने विष्कम्भः । तथाहि-शिखरातिक्रान्ति त्रीणि योजनानि, क्रो-शाधिकान्यवतीर्थः ततो योजनत्रयस्य क्रोशाधिकस्य द्विकेन प्रागे लब्धाः षट् क्रोशाः, क्रोशस्य च पादः कूटोत्सेधश्च सक्रोशानि षट् योजनानि अस्यार्धे योजनत्रयी क्रोशाधिकं, अस्मिंश्च पूर्वराशौ प्रकिंसे जातानि सपादक्रोशानि पञ्च योजना-नि, इयान्मध्यदेशे विष्कम्भः । एवमन्यत्रापि प्रदेशे जावनीयम् तथा-मूलादूर्ध्वगमने इष्टस्थाने विष्कम्भपरिज्ञानाय करणमिदम्-मूला-दतिक्रान्तयोजनादिके द्विकेन प्रके लब्धं मूलव्यासाच्चोच्यते, अवशिष्टमिष्टस्थाने विष्कम्भः । तथाहि-मूलाद् योजनानि क्रो-

शास्त्राधिकानि ऊर्द्धं गतः, अस्य द्विकेन भागे लब्धाः पट् क्रोशाः, क्रोशस्य च पादः, एतावन्मूलव्यासात् शोध्यते, शेषं पञ्च योजनानि सपादक्रोशोनानि, इयान्मध्यजागे विष्कम्भः । एवमन्यत्रापि प्रदेशे ज्ञाव्यम् । इमे चावरोहावरोहकरणे, शेषेषु वैताढ्यकूटेषु पञ्चशतिकेषु हिमवदादिकूटेषु सहस्राङ्केषु च हरिस्सहादिकूटेषु अष्टयोजनिकेषु ऋष्यपकूटेषु अवतारणीये । वाचनान्तरोक्तमानापेक्षया तु ऋष्यपकूटेषु करणं जगतीवदिति । अस्य पञ्चवरवेदिकादिवर्णनायाह-‘तेणमित्यादि’ व्यक्तम् । अथ सिद्धायतनकूटस्योपरि भूभागवर्णनायाह-‘सिद्धायतन इत्यादि’ प्राग्वत् । अथात्र जिनगृहवर्णनायाह-‘(तस्स णमित्यादि) तस्य बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे, अत्र महदेकं सिद्धानां शाश्वतानामर्हत्प्रतिमानामायतनं स्थानं, चैत्यमित्यर्थः । प्रकृतम्, क्रोशमायामेनार्द्धक्रोशं विष्कम्भेन देशेन क्रोशमूर्द्धोच्चत्वेन, देशश्चात्र पृथ्वीधकपञ्चशतधनुरूप इति । यत् उक्तम्-‘वीरं जय सेहरे’त्यादि क्षेत्रविचारस्य वृत्तौ-“ ताणुवरिं चेहहरा, दह देवी भवणतु-ल्लपरिमाण्ण ” इत्यस्याः गाथाया व्याख्याने तेषां वैताढ्यकूटानामुपरि चैत्यगृहाणि द्रुहदेवीभवनतुल्यपरिमाणानि वर्तन्ते, यथा श्रीगृहं क्रोशकदीर्घं क्रोशार्द्धविस्तारं चत्वारिंशदधिक-चतुर्दशशतधनुरुच्चमिति । तथा-अनेकेषु स्तम्भशतेषु संनिविष्टं, तदाधारकत्वेन स्थितमित्यर्थः । तथा-स्तम्भेषु उदगता संस्थिता सुकृतेव सुकृता निपुणशिल्पपरचितेवेति ज्ञावः । ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः । तादृशी वज्रा वेदिका द्वारशृङ्गिरुकोपरि वज्ररत्नमयी वेदिका तोरणं च स्तम्भोदगतसुकृतं यत्र तत्तथा । तथा वराः प्रधानाः रतिदाः नयनमनःसुखकारिण्यः सात्वभजिका येषु ते तथा, सुश्रुष्टं संबद्धं विशिष्टं प्रधानं द्रष्टुं मनोह्रं संस्थितं संस्थानं येषां ते तथा । ततः पदद्वयकर्मधारये तादृशाः प्रशस्ताः प्रशंसास्पदीचूता वैरूयविमलस्तम्भा यत्र तत्तथा । ततः पूर्वपदेन कर्मधारयः । तथा नानामणिरत्नानि खचितानि यत्र स नानामणिरत्नखचितः । निष्ठान्तस्य परनिपातः, भार्यादिदर्शनात् । तादृश उज्ज्वलो निर्मलो बहुसमोऽत्यन्तसमः सुविभक्तो भूमिभागो यत्र तत्तथा । (ईहामिगेत्यादि) प्राग्वद् व्याख्येयं, तवरं मरीचिकवचं किरणजालपरिकेपं विनिर्मुञ्चन्, तथा ‘लाइअं’ नाम यद् जूमेगौमयादिना उपलेपनम्, ‘उल्लोइअं’ कुट्यानामाश्रयस्य च सेंटिकादिजिः संमृष्टीकरणं ‘ला-उल्लोइअं’ ताभ्यामिव महितं पूजितम् ‘लाउल्लोइअमहिअं’ । यथा गोमयादिनोपलितं सेंटिकादिना च धवलीकृतं यद् गृहादि स-अंक्रं प्रवति तथेदमपीति भावः । तथा-(जाव भूया इति) अत्र यावत्करणान् वच्यमाणयमिका राजधानी, प्रकरणगतसिद्धायतनवर्णकेऽतिदिष्टा, सुधर्मासभागमो दाच्यो, यावत् सिद्धायतनोपरि ध्वजा उपवर्णिता भवति, यद्यप्यत्र यावत्पद्मगो द्वार-वर्णकप्रतिमावर्णकधूपककुच्छकादिकं सर्वमन्तर्भवति तथाऽपि स्थानाग्न्यतार्थं किञ्चित् सूत्रं दर्शयति-(तस्स णं सिद्धायतनस्स इत्यादि) तस्य सिद्धायतनस्य तिसृणां दिशां समाहारस्त्रिदिकु तस्मिन् । अनुस्वारः प्राकृतत्वात् । पूर्वदक्षिणोत्तरविभागेषु त्रीणि द्वाराणि प्रकृतानि, तानि द्वाराणि पञ्चधनुःशतान्यूर्ध्वोच्चत्वेन अर्द्धतृतीयानि धनुःशतानि, विष्कम्भेन तावन्मात्रमेव प्रवेशेन अर्द्धतृतीयानि, धनुःशतानीत्यर्थः । (से आवरकणग-पूजिअगा इति) पदोपलक्षितो द्वारवर्णको मन्तव्यः, विजयद्वार-व्यावर्तनमात्रावर्णनम् । अत्रैव भूभागवर्णनायाह-(तस्स णमित्यादि) सुगमम् । (सिद्धायतनस्स इत्यादि) तस्य बहुसम-

रमणीयस्य भूमिजागस्य बहुमध्यदेशभागे, अत्र महानेको देवचन्द्रको देवोपवेशनस्थानं प्रकृतः, अत्रानुक्ताऽपि आध्यामविष्कम्भाज्यां देवचन्द्रकसमाना उच्चैस्त्वेन तु तदर्चमाना मणिपीठिका संभाव्यते । अन्यत्र राजप्रहण्यादिषु देवचन्द्रकाधिका-रे तथा मणिपीठीकाया दर्शनात्, तथा सूर्याभविमाने-(तस्स णं सिद्धायतनस्स बहुमज्जदेसभाप एत्थ णं महा एगा मणिपेठिया पण्णत्ता सोलस जोअणां आयामविष्कम्भेण अट्ट जोअणां उच्चत्तेण ति) तथा विजयराजधान्यामपि-(तस्स णं सिद्धायतनस्स बहुमज्जदेसभाप एत्थ णं महं एगा मणिपेठि-मा पण्णत्ता दो जोअणां आयामविष्कम्भेण जोअणं वाहण्णं सव्वमणिमया अत्था जाव पण्णत्ता इति) । स च देवचन्द्रकः पञ्चधनुःशतान्यायामविष्कम्भाज्यां सातिरेकाणि सा-धिकानि पञ्चधनुःशतान्यूर्ध्वोच्चत्वेन सर्वात्मना रत्नमयः, तत्र देवचन्द्रकाऽष्टशतमष्टोत्तरशतं जिनप्रतिमानां जिनोत्सेध-प्रमाणमात्राणां, जिनोत्सेधस्तीर्थकरशरीरोच्छ्रायः, तस्य च प्रमाणम् उक्तपुतः पञ्चधनुःशतात्मकं, जघन्यतः सप्तहस्तात्मकम् । इह च पञ्चधनुःशतात्मकं गृह्यते, तदेव मात्रं प्रमाणं यासां ता-स्तथा, तासां तथा जगत्स्वाभाव्यात्, देवचन्द्रकस्य चतुर्दिकु प्रत्येकं सप्तविंशतिजागेन सन्निक्षिप्तं तिष्ठति । ननु पञ्चवरवेदिकादय इव शाश्वतभावरूपा जिनप्रतिमा भवन्तु, परं प्रतिष्ठितत्वाभावेन तासामारभ्यत्वं कथमिति चेत् ? उच्यते-शाश्वतभावा इव शाश्वतजावरूपा जिनप्रतिमा भावधर्मा अपि सहजसिद्धा एव भवन्ति, तेन शाश्वताः प्रतिमा इव शाश्वत-प्रतिमा धर्मा अपि प्रतिष्ठितत्वाभावेत्यादयः सहजसिद्धा एवेति किं प्रतिष्ठापनान्तरविचारेण । ततः शाश्वतप्रतिमासु सहजसिद्धमेवाराध्यत्वमिति न किञ्चिदनुपपन्नमिति । अत्र प्रतिमानामुत्सेधाङ्गुलमानेन पञ्चधनुःशतप्रमाणानां प्रमाणाङ्गुलमानेन पञ्चधनुःशतायामविष्कम्भे देवचन्द्रकेऽनवकाशाचिन्ता न विधेयेति ।

अत्र प्रतिमावर्णकसुत्रम्-

(तासि णं जिणपटिमाणं अयमेयारूवे वणावासे पण्णत्ते । तं जहा-तवणिज्जमया इत्यतद्व्यापयतला अकामयाङ्ण-कवाइ अंतो लोहिअक्खपण्णिसेगाइ कणगामया पाया कणगामया गुप्फा कणगामईओ जंघाओ कणगमया जाणू कणगमयाओ ऊरू कणगमईओ गायलट्ठीओ रिट्टामए मंसू तवणिज्जमईओ णाभीओ रिट्टामईओ रोमरईओ तवणिज्जममया चुच्चू तवणिज्जमया सिरिवच्छा कणगमईओ बाहाओ कणगामईओ गीवाओ रिट्टमयाइ मंसू सिद्धप्पवा-द्वमया ओट्टा फलियामया दंता तवणिज्जमईओ जीहाओ तवणिज्जमया तावुआ कणगमईओ णासिगाओ अंतो लोहिअक्खपण्णिसेगाइओ अंकमयाइ अच्छीणि अंतो लोहिअक्खपण्णिसेगाइ पुत्तगामईओ दिट्ठीओ रिट्टामईओ तारगाओ रिट्टामयाइ अच्छिपत्ताइ रिट्टामईओ भमुहाओ कणगामया कवोद्धा कणगामया सवणा कणगामईओ णि-डालपट्टियाओ बरामईओ सीसघराओ तवणिज्जमईओ केसंतकेसजूमिओ रिट्टामया उवरिमुच्छया तासि णं जिणप-टिमाणं पिट्ठओ पत्तेअं पत्तेअं उच्चधारपणिमा पण्णत्ता, ताओ

णं लक्षधारपद्मिमाओ हिमरययकुंदिदुप्पमासाई सकोरंटमल्ल-
दामाई धवलाई आरयवत्ताई सलीलं ओहारेमाणीओ चिट्ठं-
ति । तासि एं जिणपद्मिमाणं उभओ पांसि पत्तेअं पत्तेअं
दो दो चामरधरपद्मिमाओ पद्मत्ताओ, ताओ एं चामरध-
रपद्मिमाओ चंदप्पहवइरवेरुलिअणाणामणिकणगरयण-
खइअमहरिहतवणिज्जुज्जलविचित्तदंमाओ विद्धियाओ
संखंकुंददगरयमयमाहिअफेणपुंजसानिकासाओ सुहुमरयय-
दोहवीलाओ धवलाओ चामराओ सलीलं धारेमाणोओ
चिट्ठंति । तासि एं जिणपद्मिमाणं पुरओ दो दो णागपडि-
माओ दो दो जक्खपद्मिमाओ दो दो जूअपद्मिमाओ दो
दो कुंरुधारपद्मिमाओ विणओणयाओ पायपद्मियाओ पंज-
हियुआओ सन्निखित्ताओ चिट्ठंति सव्वरयणमईओ
अच्छाओ अच्छाओ सएहाओ एएहाओ घट्टाओ मट्टाओ
नीरयाओ निपंकाओ जाव पडिरूवाओ । तत्थ एं जिण-
पद्मिमाणं पुरओ अट्ठमयं घंटाणं अट्ठसयं वंदणकलसाणं
एवं भिंगाराणं आरयमगाणं थाळाणं पाईणं सुपइडगाणं
मणगुलिआणं वातकरगाणं चित्ताणं रयणकरंरगाणं
हयकंठाणं जाव उअजकंठाणं पुण्फचंगेरीणं जाव लोमह-
त्थचंगेरीणं पुण्फपरुल्लगाणं जाव लोमहत्थपडलगाणं ।)

(तासां जिनप्रतिमानामयमेतदूपो वर्णावासः प्रक्षप्तः । तद्यथा-
तपनीयमयानि हस्ततलपादतलानि, तथा कनकमयाः पादाः, तथा
कनकमया गुल्फाः, अङ्गुरतलमया अन्तर्लोहितखरत्नप्रतिसेका
नखाः, कनकमय्यो जङ्घाः, कनकमयानि जानूनि, कनकमया उरवः,
कनकमय्यो गात्रयष्ट्यः, तपनीयमया नाभयः, रिष्टरत्नमय्यो रोम-
राजयः, तपनीयमयाश्चुचुकाः स्तनाप्रभागाः, तपनीयमयाः श्रीव-
ङ्गाः, तथा-कनकमय्यो बाहवः, तथा कनकमय्यो ग्रीवाः, रिष्टरत्न-
मयानि इमश्रूणि, सिल्वप्रवाहमया विद्रुममया ओष्ठाः, स्फटिकमया
दन्ताः, तपनीयमय्यो जिह्वाः, तपनीयमयानि तालुकानि, कनकम-
य्यो नासिकाः, अन्तर्लोहितखरत्नप्रतिसेकाः, अङ्गुमयान्यङ्गीणि
अन्तर्लोहितार्कप्रतिसेकानि, रिष्टरत्नमय्योऽक्षिमध्यगतास्तारि-
काः, रिष्टरत्नमयान्यक्षिपत्राणि नेत्रोमाणि, रिष्टरत्नमय्यो भ्रुवः,
कनकमयाः कपोलाः, कनकमयाः श्रवणाः, कनकमय्यो ललाटप-
ट्टिकाः, वज्रमय्यः शीर्षघटिकाः, तपनीयमय्यः केशान्तकेशचूम-
यः, केशान्तचूमयः केशचूमयश्चेति जावः । रिष्टरत्नमया उपरि
मूर्च्छजाः केशाः । ननु केशरहितशीर्षमुष्णानां भावजिनानां प्रति-
रूपकत्वेन सद्भावस्थापना, जिनानां कुतः केशकूर्चादिसंभवः ?
उच्यते-भावजिनानामपि अवस्थितकेशादिप्रतिपादनस्य सिद्धा-
न्तसिद्धत्वात् । यदुक्तं श्रीसमवायाङ्गे अतिशयाधिकारे-“अव-
हिअकेसमसुरोमणहं” इति । तथा औपपातिकोपाङ्गे-“अव-
ट्ठिअसुविअत्तचित्तमसुं” इति । अवस्थितत्वं च देवमाहा-
त्म्यतः पूर्वोत्पन्नानां केशादीनां तथैवावस्थानं, ननु सर्वथाऽभाव-
यत्वम्, इत्थमेव शोजातिरेकदर्शनं पुरुषत्वप्रतिपत्तिश्च, तेन प्रस्तु-
तेन तत्प्रतिरूपताव्याघातः । नन्वेवं सति अर्चनकेन किमात्म्य
तेषां आमण्यावस्था जावनीयेति चेत्, उच्यते-परिकर्मतिरिष्टमाणे-

मयतथाविधात्पकेशादिरमणीयमुखादिस्वरूपमिति । यत्तु श्रीत-
पागच्छनायकश्रीदेवेन्द्रसुरिशिष्यश्रीधर्मघोषसुरिपादैर्भाष्यवृत्तौ
जगत्तोऽपगतकेशशीर्षमुखनिरिकृतेन आमण्यावस्था सुज्ञानैव-
त्यभिदधे, तदवर्हिष्णुत्वेनाऽष्टपत्वेन चाभाष्यस्य विवक्षणात्; आ-
मण्यावस्थाया अप्रतिबन्धकत्वाच्चेति न किमप्यनुपपन्नम् । तासां
जिनप्रतिमानां पृष्ठत एकैका छत्रधारप्रतिमा प्रक्षप्ता, ताश्च छत्र-
धारप्रतिमा हिमरजतकुन्ददुप्रकाशानि सकोरण्टमाद्ययदामानि
धवलानि आनपत्राणि सलीलं धारयन्त्यस्तिष्ठन्ति, तासां जि-
नप्रतिमानामुभयोः पार्श्वयोः प्रत्येकं द्वे द्वे चामरधारप्रतिमे प्रक्षप्ते,
ताश्च चामरधारप्रतिमाः चन्द्रप्रजम्भद्रकात्तो, वंजं हीरकमणिः,
वैकूर्यं च प्रतीतं, तानि शेषाणि च नानामणिरत्नानि खचि-
तानि येषु दण्डेषु ते तथा, एवंरूपा महार्हस्य महार्घस्य तपनी-
यस्य सत्का उज्ज्वला विचित्रा दण्डा येषु तानितथा, (चिच्छि
याउ इत्यादि) प्राग्वत्, नवरं (चामराउ चि) प्राकृतत्वात्स्नी-
त्वम्, चामराणि सलीलं धारयन्त्यो वीजयन्त्यस्तिष्ठन्ति । तासां
जिनप्रतिमानां पुरतो द्वे द्वे नागप्रतिमे द्वे द्वे यक्षप्रतिमे द्वे द्वे
भूतप्रतिमे द्वे द्वे कुरङ्गधारप्रतिमे आश्वाधारप्रतिमे विनयावनते
पादपतिते प्राञ्जलिपुटे संनिक्षिप्ते तिष्ठतः, ताश्च “सव्वरयणा-
मईओ” इत्यादि प्राग्वत् (तत्थ णमित्यादि) तस्मिन् देवच्छन्द-
के जिनप्रतिमानां पुरतोऽष्टशतं घण्टानाम्, अष्टशतं वन्दनकल-
शानां मङ्गल्यघण्टानाम् अष्टशतं मृङ्गाराणामष्टशतमादर्शानाम-
ष्टशतं स्थालानामष्टशतं पात्रीणामष्टशतं सुप्रतिष्ठकानामष्टशतं
मनोगुलिकानां पीठिकाविशेषरूपाणामष्टशतं वातकरकाणां
मष्टशतं चित्राणां रत्नकररूपाणामष्टशतं हयकण्ठानामष्टशतं
गजकण्ठानामष्टशतं नरकण्ठानामष्टशतं किन्नरकण्ठानामष्ट-
शतं किंपुगकण्ठानामष्टशतं महोरगकण्ठानामष्टशतं गन्धर्व-
कण्ठानामष्टशतं वृषभकण्ठानामष्टशतं पुष्पचङ्गेरीणामष्टश-
तं मात्यचङ्गेरीणामष्टशतं चूर्णचङ्गेरीणामष्टशतं गन्धचङ्गे-
रीणामष्टशतं वस्त्रचङ्गेरीणामष्टशतमाभरणचङ्गेरीणामष्टशतं
सिद्धार्थकचङ्गेरीणामष्टशतं लोमहस्तकचङ्गेरीणां, लोमह-
स्तका मयूरपिच्छपुञ्जानिकाः, अष्टशतं पुष्पपटलकानामष्ट-
शतं मात्यपटलकानां मुक्कलानि पुष्पाणि ग्रथितानि माल्यानि,
अष्टशतं चूर्णपटलकानाम्, एवं गन्धवस्त्राभरणसिद्धार्थकलोमह-
स्तकपटलकानामपि प्रत्येकं प्रत्येकमष्टशतं छव्यम् । अष्टशतं
सिंहासनानामष्टशतं उत्राणामष्टशतं चामराणामष्टशतं तैलसमु-
द्रकानामष्टशतं कोष्ठसमुद्रकानामष्टशतं चोअकसमुद्रकानामष्ट-
शतं तगरसमुद्रकानामष्टशतमेलासमुद्रकानामष्टशतं हरिताल-
समुद्रकानामष्टशतं हिङ्गुवकसमुद्रकानामष्टशतं मनःशिलास-
मुद्रकानामष्टशतमञ्जनसमुद्रकानां, सर्वाण्यप्येतानि तैलादीनि
परमसुरभिगन्धोपेतानि छव्यानि, अष्टशतं ध्वजानाम् ।
अत्र संग्रहणिगाथे-

“ वंदणकलसा भिंगा-रगा य आरयंसगा य थाळा य ।

पाई उ सुपइहा, मणुगुलिया वायकरगा य ॥ १ ॥

चित्ता रयणकरंरग-हयगयनरकंठगा य चंगेरी ।

परुल्लगसीहासणल्ल-सचामरा समुग्गयभया य” ॥ २ ॥

अष्टशतं धूपककुचुकानां सन्निक्षिप्तं तिष्ठति ।

उक्ता सिद्धायतनकूटवक्ष्यता ।

अथ दक्षिणार्द्धभरतकूटस्वरूपं पृच्छन्ना-

भ्यादि) अत्र सर्वाऽपि पदयोजना सुगमा, नवरं प्राप्ता-

दावतंसकः क्रोशमूर्द्धोच्चवेनाद्धक्रोशं विष्कम्भेन, अत्र सु-
त्रेऽनुक्तमप्यर्द्धक्रोशमायामेनेति बोध्यम् । “ सेसेसु अ पा-
साया, क्रोशुच्चा अद्धक्रोसपिहुदीहा । ” इत्यादि श्रीसोम-
तिलकसूरिकृतसिरिनिलयमिति क्षेत्रविचारवचनात् । श्रीउमा-
स्वातिकृते जम्बूद्वीपसमासे तु प्रासादावतंसकः क्रोशाद्ध-
क्रोशैर्ध्वविस्तारः किञ्चिन्म्यूनस्तदुच्चय उक्तोऽस्तीति । (अञ्चु-
मायमूसिअ) इत्यादि प्राग्वत् । अथ तत्र यदस्ति तदाह- (त-
स्स णं) इत्यादि सुगमं, नवरं (सपरिवारं ति) दक्षिणा-
र्द्धभरतकूटाधिपसामानिकादिदेवयोग्यजद्रासनसहितमिति ।
अथ वा प्रस्तुतकूटनामान्वर्थं पृच्छति- (से केणट्टेणमित्यादि)
सर्वे चैतत्सुत्रं विजयधारनामान्वर्थसूचकसुत्रवत्परिज्ञावर्णयं,
नवरं दक्षिणाद्धाया इति पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् पाठा-
न्तरानुसारद्वारा दक्षिणार्द्धभरताया राजधान्या इति । अत्र सूत्रेऽ-
दृश्यमानमपि “ से तेणट्टेण ” इत्यादि सुत्रं स्वयं ज्ञेयम् । तथा
च दक्षिणार्द्धभरतकूटनामा देवः स्वामित्वेनास्यास्तीत्यभ्या-
दित्वाद्प्राप्त्यये दक्षिणार्द्धभरतकूटमिति । अथास्य राजधानी
स्वास्तीति पृच्छति- (कहि णं) इत्यादि व्यक्तम् । अथा-
परकूटवक्तव्यता दक्षिणार्द्धभरतकूटातिदेशेनाह- (एवं सव-
इत्यादि) एवं दक्षिणार्द्धभरतकूट-यायेन सर्वकूटानि तृतीयस्व-
रूपप्रपातगुहाकूटादीनि नेतव्यानि बुद्धिपथं प्रापणीयानि या-
वन्नवमं वैश्रमणकूटम् । [परोप्परं ति] परस्परम् [पुराच्छिमपञ्च-
च्छिमेणं ति] पूर्वापरेण । अयमर्थः-पूर्वं पूर्वं पूर्वस्याम्, उत्तरमु-
त्तरमपरस्यां, पूर्वपरविभागस्यापेक्षिकत्वात् । (इमीसि इत्या-
दि) एषां कूटानां वर्णकव्यासे वर्णकविस्तारे इमाः वक्ष्यमा-
न्ना गाथाः । “ इमा से ” इति पाठे तु ‘ से ’ इतिवचनव्यत्ययान्
तेषां कूटानां वर्णवासे इमा गाथा इति योजनीयम् । (मज्जे
वेअङ्गुस्स उ इत्यादि) तु शब्दो विशेषे, स च व्यवहितसं-
बन्धः । तेन वैताल्यस्य मध्ये तु चतुर्थपञ्चमषष्ठरूपाणि त्रीणि
कूटानि कनकमयानि भवन्ति । सूत्रे स्त्रीलिङ्गनिर्देशः प्राकृतत्वात् ।
शेषाणि पर्वतकूटानि वैताल्यवर्षधरमेरुप्रभृतिगिरिकूटानि व्या-
क्यानतो विशेषप्रतिपत्तिरिति हरिस्सहहरिकूटवलकूटवर्जिता-
नि रत्नमयानि ज्ञातव्यानि । यश्चात्र वैताल्यप्रकरणे सर्वपर्वत-
गतकूटज्ञापनं तत्सर्वेषामेकवर्णकत्वेन लाघवार्थम् । तथा वैता-
ल्यस्येत्यत्र जात्यपेक्षैकवचनम्, तेन सर्वेषामपि वैताल्यानां भर-
तैरवतमहाविदेहविजयगतानां नवसु कूटेषु सर्वमध्यमानि त्रीणि
त्रीणि कूटानि कनकमयानि ज्ञातव्यानि । एतदेव वैताल्ये व्यक्त्या
दर्शयति- (माणिजह इत्यादि) द्वयोः कूटयोर्विसदृशनामकौ
देवौ स्वामिनौ । तद्यथा-कृतमालकश्चैव नृत्तमालकश्चैव । तमि-
स्त्रगुहाकूटस्य कृतमालः स्वामी, खरुप्रपातगुहाकूटस्य नृत्त-
मालः स्वामी । शेषाणां पञ्चां कूटानां सदृक् कूटनामसदृशं ना-
म येषां ते सदृग्नामका देवाः स्वामिनः । यथा दक्षिणार्द्धभरत-
कूटस्य दक्षिणार्द्धभरतकूटनामा देवः स्वामी । एवमन्येषामपि भा-
षना कार्या । एतमेवार्थं सविशेषं गाथयाऽऽह-यश्चामकानि कू-
टानि तन्नामानः खनु निश्चयेन भवन्ति देवाः पट्योपमस्थितिका
प्रवन्ति प्रत्येकं प्रत्येकं प्रतिकूटमित्यर्थः । एतेनाष्टानां कूटानां स्वा-
मिन उक्ताः । सिद्धायतनकूटे तु सिद्धायतनस्यैव मुख्यत्वेन त-
त्स्वामिदेवानामभिधानमिति । ननु दक्षिणार्द्धभरतकूटानां स्वसदृ-
शनामकदेवाभ्यभूतत्वान् नामान्वर्थः संगच्छते, यथा दक्षिणा-
र्द्धभरतनामदेवस्वामिकत्वात् उपचारेण दक्षिणार्द्धभरतनामा
देवः स्वामित्वेनास्यास्तीति अभ्यादित्वाद्प्राप्त्यये वा दक्षिणार्द्ध-

भरतम् । एवमन्येष्वपि, परं खरुप्रपातगुहाकूटतमिस्त्रगुहाकूट-
योः स कथम् ? तत्स्वामिनोर्नृत्तमालकृतमाद्योर्विसदृशनाम-
कत्वात् । ननु खरुप्रपातगुहाया उपरिवर्ति कूटं खरुप्रपातकूट-
मित्यादिरेवान्वर्थोऽस्त्विति वाच्यम्, अत्र सूत्रे दक्षिणा-
र्द्धभरतकूटवत् शेषकूटानामतिदेशात् ; बृहत्क्षेत्रसमा-
सवृत्तौ एवं शेषकूटान्यपि स्वस्वाधिपतियोगतः प्रवृ-
त्तान्यवसेयानीति श्रीमन्नयगिरिसुरिभिरुक्तत्वाच्चेति चेत् ;
उच्यते-खरुप्रपातगुहाधिपस्य कूटं खरुप्रपातकूटं, तमि-
स्त्रगुहाधिपस्य कूटं तमिस्त्रगुहाकूटमिति स्वामिनो यौगिक-
नामान्तरापेक्षया अत्राप्यन्वर्थो घटत एव । यदुक्तं तैरेव तत्र-तृ-
तीये कूटे खरुप्रपातगुहाधिपतिदेवाधिपत्यं परिपालयति, तेन
तत्खरुप्रपातगुहाकूटमित्युच्यते इति न किमप्यनुपपन्नम् । अ-
थ तृतीयादिकूटाधिपतीनां राजधान्यः क्व सन्तीति प्रश्नसूत्रमा-
ह- (रायहाणीओ छि) अत्र निर्वचनसूत्रम्- (जंबुद्वीवे दीवे
इत्यादि) जम्बूद्वीपे द्वीपे इत्यादि सर्वे व्यक्तम्, नवरं खरुप्रपात-
गुहाधिपतिदेवस्य राजधानी खरुप्रपातगुहाऽभिधाना, माणि-
भञ्जस्य माणिभञ्जा इत्यादि सर्वाणि चोक्तवक्ष्यमाणानि कूटानि
एकैकवनखरुप्रपातवरवेदिकायुतानि मन्तव्यानि । जं० १ वल्ल० ।

निपधवर्षधरे-

जंबू ! मंदरदाहिणे णं निसदवासहरे पव्वए नव कूहा
पणत्ता । तं जहा-

“सिध्दे निसहे हरिवस्स, विदेहे हरि धिई य सीओया ।

अवरविदेहे रुयगे, निसहे कूडाण नामाई ” ॥ १ ॥

(सिध्दे छि) सिद्धायतनकूटं, तथा निपधपर्वताधिष्ठातृदेवनिशा-
सोपेतं निपधकूटं, हरिवर्षस्य क्षेत्रविशेषस्याधिष्ठातृदेवेन स्वीकृतं
हरिवर्षकूटम्, एवं विदेहकूटमपि, हीदेवीनिशासो हीकूटम् ।
एवं धृतिकूटं, शीतोदा नदी तदेवीनिवासः शीतोदाकूटम्, अपर-
विदेहकूटवदिति । रुचकश्चक्रवालपर्वतः तदधिष्ठातृदेवनिवासो
रुचककूटमिति ।

नन्दनवने-

जम्बू ! मंदरपव्वए णंदणवणे नव कूमा पणत्ता । तं जहा-

“ नंदणे मंदरे चेव, निसहे हेमवयरयतरुयए य ।

सागरचित्ते वडरे, बलकूडे चेव बोधव्वे ” ॥ १ ॥

(नंदणे छि) नन्दनवनं मेरोः प्रथममेखलायां, तत्र “कूटानि” नन्दन
गाहा । तत्र नन्दनवने पूर्वादिदिक्षु चत्वारि सिद्धायतनानि, विदिक्षु
चतुष्टयपुष्करिणीपरिवृताश्चत्वारः प्रासादावतंसकाः, तत्र पूर्व-
स्मात्सिद्धायतनदुत्तरत उत्तरपूर्वस्थप्रासादाद्वक्षिणतो नन्दन-
कूटं, तत्र देवी मेघकरा, तथा पूर्वसिद्धायतनादेव दक्षिणतो द-
क्षिणपूर्वप्रासादादुत्तरतो मन्दरकूटं, तत्र मेघवती देवी, अनेन
क्रमेण शेषाण्यपि यावदष्टमम् । देव्यस्तु निपधकूटे सुमेधा, हैम-
वतकूटे मेघमालिनी, रजतकूटे सुवच्छा, रुचककूटे वच्छ-
मित्रा, सागरचित्रकूटे वैरसेना, वैरकूटे बलाहकेति, बलकूटं तु
मेरोत्तरपूर्वस्थां नन्दनवने तत्र बला देव इति । स्था० ६ ग० ।

कहि णं जेत ! णंदणवणे णंदणवणकूमे णामं कूमे पण-
त्ते ? । गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स पुराच्छिमिद्धसिद्धाययण-
स्स उत्तरेणं उत्तरपुच्छिमिद्धस्स पासायवदंसयस्स दक्खि-

एणं, एत्थ एं एणं वणे एणं वणे कूमे एणं कूमे पण-
त्ते, पंचसइया कूमा पुव्ववणिआ जाणिअवा, देवी मेहं-
करा च, रायहाणी विदिसाए, एआहि चैव पुव्वजिह्वावेणं
एअवा, इमे कूमा इमाहिं दिसाहिं पुरच्छिमिद्वस्स भव-
णस्स दाहिणेणं दाहिणपुरच्छिमिद्वस्स पासायवर्सेसगस्स
उत्तरेणं मंदरे कूमे मेहवई देवी रायहाणी पुव्वेणं दक्खि-
णिद्वस्स भवणस्स पुरच्छिमेणं दाहिणपुरच्छिमिद्वस्स
पासायवर्सेसगस्स पच्चिमेणं एणं कूडे सुमेहा देवी राय-
हाणी दक्खिणेणं दक्खिणिद्वस्स भवणस्स पच्चिमेणं दक्खि-
णपच्चिमिद्वस्स पासायवर्सेसगस्स पुरच्छिमेणं हेम-
वए कूमे हेममालिनी देवी रायहाणी दक्खिणेणं प-
च्चिमिद्वस्स भवणस्स दक्खिणेणं दाहिणपच्चिमि-
द्वस्स पासायवर्सेसगस्स उत्तरेणं रयए कूमे सुवच्छा देवी
रायहाणी पच्चिमेणं पच्चिमिद्वस्स भवणस्स उत्तरेणं
उत्तरपच्चिमिद्वस्स पासायवर्सेसगस्स दक्खिणेणं रुअगे
कूडे वच्चमिता देवी रायहाणी पच्चिमेणं उत्तरिद्वस्स
भवणस्स पच्चिमेणं उत्तरपच्चिमिद्वस्स पासायव-
र्सेसगस्स पुरच्छिमेणं सागरचित्ते कूमे वडरेणा देवी रा-
यहाणी उत्तरेणं उत्तरिद्वस्स भवणस्स पुरच्छिमेणं उ-
त्तरपुरच्छिमिद्वस्स पासायवर्सेसगस्स पच्चिमेणं वडरे
कूमे वडहा देवी रायहाणी उत्तरेणं ति । कहि एं
भंते ! एणं वणे बलकूमे एणं कूमे पणत्ते ? । गोयमा !
मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरपुरच्छिमेणं एत्थ एं एणं वणे कूडे
एणं कूडे पणत्ते । एवं जं चैव हरिस्सहकूरस्स पमाणं
रायहाणी अ, तं चैव बलकूरस्स वि, एवरं बलो देवो
रायहाणी उत्तरपुरच्छिमेणं ति ॥

क भदन्त ! नन्दनवने नन्दनवनकूटं नाम कूटं प्रज्ञप्तम् ? । गौतम !
मन्दरस्य पर्वतस्य संबन्धिनः पौरस्त्यसिद्धायतनस्योत्तरतः
उत्तरपौरस्त्येशानदिग्वर्तिनः प्रासादावतंसकस्य दक्षिणेन एत-
स्मिन् प्रदेशे नन्दनवनकूटं नाम कूटं प्रज्ञप्तम् । अत्रापि मेरुतः
पञ्चाशद्योजनातिक्रमे एव क्षेत्रनियमो बोध्यः । अन्यथाऽस्य
प्रासादभवनयोरन्तरावर्तित्वं न स्यात् । अथ लाघवार्थमुक्त-
स्य वक्ष्यमाणानां च कूटानां साधारणमतिदिशति-पञ्चाशति-
कानि कूटानि पूर्वं दिग्दृष्टिकूटप्रकरणे वर्णितानि उच्चत्वव्या-
सपरिधिचर्णसंस्थानराजधानीदिगादिभिः, तान्यत्र भणितव्या-
नीति शेषः । सदृशगमत्वात् । अत्र देवी मेघंकरा नाम्नी, अ-
स्या राजधानी विदिशि, अस्य पश्चोत्तरं कूटस्थानीयत्वेन राज-
धानी विदिगुत्तरपूर्वग्राह्या । अथ शेषकूटानां तद्देवीनां तद्वाज-
धानीनां च का व्यवस्था ? इत्याह-(एआहिं इत्यादि) एताजिह्वा-
वीनिभ्रशब्दाद् राजधानीभिरनन्तरसुत्रे वक्ष्यमाणानिः सह पूर्वा-
भिलाषेन नन्दनवनकूटसत्कसुत्रगमेन नेतव्यानि इमानि वक्ष्य-
माणानि कूटानि इमां भवद्वयमाणाजिह्विभिः । एतदेव दर्शयति-
(पुरच्छिमिद्वस्स इत्यादि) इदं च सर्वं भद्रशालवनगमसदृशम्,

तेन तदनुसारेण व्याख्येयम् । विशेषश्चात्रायं पञ्चाशतिके नन्दन-
वने मेरुतः पञ्चाशद्योजनान्तरे स्थितानि पञ्चशतिकानि कूटा-
नि किञ्चिन्मेलनाती बहिराकाशे स्थितानि बोध्यानि, बलकूट-
वत् एतत्कूटवासिन्यश्च देव्योऽष्टौ दिक्कुमार्यः । अत्र नवमं कूटं
सहस्राङ्गकमिति पृथक् पृच्छति-(कहि एमित्यादि) क भदन्त !
नन्दनवने बलकूटं नाम कूटं प्रज्ञप्तम् ? । गौतम ! मेरुरीशानविदि-
शि नन्दनवनेऽत्रान्तरे बलकूटं नाम कूटं प्रज्ञप्तम् । अयमर्थः-मेरु-
तः पञ्चाशद्योजनातिक्रमे ईशानकोणे पेशानप्रासादः, ततोऽपी-
शानकोणे बलकूटं, मदसमवस्तुनो विदिशोऽपि महत्तमत्वात् ।
एवमनेनाजिह्वापेन यदेव हरिस्सहकूरस्य माह्यवद्वक्त्रकारणि-
रेर्नवमकूटस्य प्रमाणं सहस्रयोजनरूपं यथा चाल्पेऽपि स्वाधा-
रक्षेत्रमहतोऽप्यस्यावकाशः, या च राजधानी चतुरशीतियोजन-
सहस्रप्रमाणा तदेव सर्वं बलकूटस्यापि, नवरमत्र बलो देवः,
तत्र तु हरिस्सहनामा । जं ४ वक्कं ।

माह्यवतः-

जंयुदीवे दीवे मालवंते वक्खारपव्वए नव कूडा पणत्ता ।
तं जहा-“सिद्धे य माह्वंते, उत्तरकुरुकच्छसागरे रयए ।
सीया य पुज्जनामे, हरिस्सकूमे य बोधव्वे” ॥ १ ॥

(माह्वंते इत्यादि) माह्यवान् पूर्वोत्तरो गजदन्तपर्वतः, तत्र
सिद्धायतनकूटं मेरुरुत्तरपूर्वतः, एवं शेषाण्यपि, नवरं सिद्धकूटे
भोगा देवी, रजतकूटे प्रोगमालिनी देवी, शेषेषु स्वसमाननामानो
देवाः, हरिस्सहकूटं नीलवत्पर्वतस्य नीलवत्कूटाद्विज्ञितः सह-
स्रप्रमाणं, विद्युत्प्रभवति हरिकूटं नन्दनवनवर्ति बलकूटं च, शेषा-
णि तु प्रायः पञ्चयोजनशतिकानीति । स्था ० ६ डा ० । सर्वसं-
प्रहायति सिद्धायतनकूटं, चः पादपूणे, माह्यवत्कूटं प्रस्तुतवक्त्र-
स्काराधिपतिवासकूटम्, उत्तरकुरुकूटमुत्तरकुरुदेवकूटं कच्छकू-
टं कच्छविजयाधिपकूटं, सागरकूटं, रजतकूटम्, इदं चान्यत्र रु-
चकमिति प्रसिद्धं, शीताकूटं शीतासरित्सुरीकूटं, पदैकदेशे पद-
समुदायोपचार इति सिद्धिः । चः समुच्चये, पूर्णजलनाम्नो व्यन्तरे-
शस्य कूटं पूर्णभद्रकूटं, हरिस्सहनाम्न उत्तरश्रेणिपतिविद्युत्कु-
मारेन्द्रस्य कूटं हरिस्सहकूटम् । चैवशब्दः पूर्ववत् । जं ४ वक्कं ।

संप्रत्यमीषां स्थानप्ररूपणायाऽऽह-

कहि एं जंते ! मालवंते वक्खारपव्वए सिद्धायणकूद एण-
मं कमे पणत्ते ? । गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरपुर-
च्छिमेणं माह्वंतस्स कूडस्स दाहिणपच्चिमेणं एत्थ एं
सिद्धायणकूमे पंच जोअणसयाइं उहं उच्चत्तेणं अव-
सिहं तं चैव, जाव रायहाणी, एवं मालवंतस्स कूडस्स उ-
त्तरकुरुकूरस्स कच्छकूरस्स, एए चत्तारि कूडा दिसाहिं
पमाणेहि अ एयव्वा कूरसरिसणामया देवा । कहि एं
जंते ! मालवंते सागरकूमे एणं कूडे पणत्ते ? । गोयमा !
कच्छकूरस्स उत्तरपुरच्छिमेणं रययकूरस्स दक्खिणेणं,
एत्थ एं सागरकूडे एणं कूडे पणत्ते; पंच जोअणसयाइं
उहं उच्चत्तेणं, अवसिहं तं चैव । सुजोगा देवी राय-
हाणी उत्तरपुरच्छिमेणं रययकूडे जोगमालिणी देवी, रा-
यहाणी उत्तरपुरच्छिमेणं अवसिह्वा कूमा उत्तरदाहिणेणं
एअवा एकेणं पमाणेणं । कहि एं भंते ! मालवंते हरि-

स्सहकूडे णामं कूडे पण्णत्ते ?। गोयमा ! पुण्णभदस्स उत्तरे-
णं णालवंतस्स दक्खिण्णं, एत्थ णं हरिस्सहकूडे णामं
कूडे पाणत्ते । एगं जोअणसहस्सं उट्ठं उच्चत्तेणं जमग-
पमाणेणं रायहाणी उत्तरेणं असंखेज्जदीवे अणम्मि जं-
बुदीवे दीवे उत्तरेणं वारस जोअणसहस्साइं उगगहिता,
एत्थ णं हरिस्सहदेवस्स हरिस्सहा णामं रायहाणी प-
णत्ता । चउरासीइं जोअणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं
छ जोअणसयसहस्साइं पण्णत्ति च सहस्साइं उच्च उत्तीसे
जोअणसए परिवेत्तेणं, सेसं जहा चमरचंचाए रायहाणी-
ए तहा पमाणं भाणिअव्वं महिठ्ठीए महजुईए ॥

“कहि णमित्यादि” प्रश्नः प्रतीतः। उत्तरसूत्रे मन्दरस्य पर्वतस्य
उत्तरपूर्वस्याम् ईशानकोणे प्रत्यासन्नमाल्यवतकूटस्य दक्षिणप-
श्चिमायां नैऋतके, अत्र सिद्धायतनकूटं प्रकृतमिति गम्यं, पञ्चयो-
जनशतान्यूर्द्ध्वोच्चत्वेन, अवशिष्टं मूलविष्कम्भादिकं वक्तव्यं तदेव
गन्धमादनसिद्धायतनकूटवदेव वाच्यं यावद्भ्राजधानी भणित-
व्या स्यात् । अयमर्थः-सिद्धायतनकूटवर्णकं सामान्यतः कूटवर्ण-
कसूत्रं, विशेषतः सिद्धायतनादिवर्णकसूत्रं च द्वयमपि वाच्यम्, तत्र
सिद्धायतनकूटे राजधानीसूत्रं न संगच्छते इति राजधानीसूत्रं
विहाय तदधस्तनसूत्रं वाच्यमिति । अत्र यावच्छब्दो न संग्राह-
कः, किन्त्ववधिमप्राप्तसूचकः । यथा-‘आसमुद्रकित्तीशानाम्’ इत्यत्र
(रघुकाव्ये) समुद्रं विहाय कितीशत्वं वर्णितमिति । लाघवाथ-
मत्रातिदेशमाह-(एवं मालवंतस्स इत्यादि) एवं सिद्धायतनकूट-
रीत्या माल्यवतकूटस्य कच्छकूटस्य वक्तव्यं, ज्ञेयमिति गम्यम् ।
अथैतानि किं परस्परं स्थानादिना तुल्यानि उताऽतुल्यानी-
त्याह-एतानि सिद्धायतनकूटसहितानि चत्वारि परस्परं दिग्-
भिरैशानविदिग्भूपाभिः प्रमाणैश्च नेतव्यानि । तुल्यानीति शेषः ।
अयमर्थः-प्रथमं सिद्धायतनकूटं मेरोरुत्तरपूर्वस्यां दिशि तत-
स्तस्यामेव दिशि द्वितीयमाल्यवतकूटं ततस्तस्यामेव दिशि
तृतीयमुत्तरकुरुकूटं ततोऽप्यस्यां दिशि कच्छकूटम् । एतानि
चत्वार्यपि कूटानि विदिग्भावीनि मानतो हिमवतकूटप्रमाणा-
नीति । कूटसदृशनामकाश्चात्र देवाः । अत्र ‘यावत् संभवस्तावद्
विधिप्राप्तिः’ इति न्यायात् सिद्धकूटवर्जेषु त्रिषु कूटेषु कूटनाम-
का देवा इति बोध्यं सिद्धायतनम् । अन्यथा “उसयपरिक्-
डेसु तहा, चूला चउयणतरुसु जिणभवणं । भणिआ जंबुदीवे,
सदेवया सेसगणेषु” ॥ १ ॥ इति स्वोपपन्नविचारे रत्नशे-
खरसूरिवचोविरोधमापद्यते इति । अथावशिष्टकूटस्वरूपमाह-
(कहि णं) इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । उत्तरसूत्रे कच्छकूटस्य
च कूटस्य चतुर्थस्योत्तरपूर्वस्यां रजतकूटस्य दक्षिणस्याम्; अ-
त्रान्तरे सागरकूटं नाम कूटे प्रकृतं पञ्चयोजनशतान्यूर्द्ध्वोच्चत्वेन,
अवशिष्टं मूलविष्कम्भादिकं तदेव । अत्र सुजोगा नाम्नी दिक्-
कुमारी देवी, अस्या राजधानी मेरोरुत्तरपूर्वस्यां रजतकूटं पष्ठं
पूर्वस्मादुत्तरस्याम्, अत्र भोगमालिनी दिग्कुमारी सुरी, राजधानी
उत्तरपूर्वस्याम्, अवशिष्टानि शीताकूटादीनि उत्तरदक्षिणान्यां
नेतव्यानि । कोऽर्थः-पूर्वस्मात् पूर्वस्मादुत्तरमुत्तरस्याम् २ उत्त-
रस्मादुत्तरस्मात्पूर्वं २ दक्षिणस्याम् २ इत्यर्थः । एकेन तुल्यप्रमा-
णेन सर्वेषामपि हिमवतकूटप्रमाणत्वात् । अथ नवरं सहस्राङ्ग-
कमिति पृथग्निर्देशमाह-(कहि णमित्यादि) क जदन्त ! मान्य-

वति वक्कस्कारगिरौ हरिस्सहकूटं नाम कूटं प्रकृतम् ?। गौतम !
पूर्णजलस्योत्तरस्यां नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणस्याम्,
अत्रान्तरे हरिस्सहकूटं नाम कूटं प्रकृतम्, एकं योजनसह-
स्रमूर्द्धोच्चत्वेन; अवशिष्टं यमकगिरिप्रमाणेन नेतव्यम् । तच्चद-
म्-“अम्हाइजाइ जोअणसयाइ उव्वेहेणं मूले एगं जोअण-
सहस्सं आयामविक्खंभेणमित्यादि” । आह परः-पञ्चशतयो-
जनपृथुगजदन्ते सहस्रयोजनपृथु इदं कथं माति ? । उच्यते-
अनेन गजदन्तस्य ५०० योजनानि रुद्धानि, ५०० योजनानि
पुनर्गजदन्ताद्वाहिराकाशे, ततो न कश्चिद्दोष इति । अस्य चाधि-
पत्यस्याऽपरराजधानीतो दिक्प्रमाणाद्यैर्विशेष इति तां विच-
कुराह-(रायहाणी इत्यादि) राजधानी उत्तरस्यामिति । एत-
देव विवृणोति-(असंखेज्जदीवेत्ति) इदं पदं स्मारकम्, तेन “मं-
हरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं तिरिअमसंखेज्जाइं दीवसमुद्दाइं बी-
ईवइत्ता” इति ग्राह्यम् । अन्यस्मिन् जम्बूद्वीपे उत्तरस्यां द्वादश-
योजनसहस्राण्यवगाह्य । अत्रान्तरे हरिस्सहदेवस्य हरिस्सहा
नाम्नी राजधानी प्रकृता, चतुरशीतियोजनसहस्राण्यायाम-
विष्कम्भाभ्यां द्वे योजनवर्गे पञ्चपष्टिं च योजनसहस्राणि
पट् च द्वात्रिंशदधिकानि योजनशतानि परिक्रमेण, शेषं यथा
चमरचञ्चायाश्चमरेन्द्रराजधान्याः प्रमाणं ज्ञातं भवति तथा
नेतव्या, प्रमाणं प्रासादादीनां भणितव्यमिति । “महिठ्ठिप म-
हज्जुईए” इति सूत्रेणास्य नामनिमित्ताविषयके प्रश्ननिर्व-
चने सूचिते । तेषां चैवम्-“से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ हरि-
स्सहकूडे कूडे ?। गोयमा ! हरिस्सहकूडे बहवे उप्पलाइं
पउमाइं हरिस्सहकूडसमवणाइं जाव हरिस्सहे णामं देवे
अइत्थमहिठ्ठीए जाव परिवेत्ते, से तेण्णेणं जाव अदुत्तरं च
णं गोअमा ! जाव सासए णामधेज्जे ।” इति । जं ४ वक्कं ।

कच्छादिषु चैताव्यपर्वतेषु-

जंबू ! कच्छे दीहवेयहे णं नव कूडा पणत्ता । तं जहा-“सिध्दे
कच्छे खंमग-माणी वेयरुदपुन्नतिमिसगुहा । कच्छे वे-
समणे य, कच्छे कूडाण नामाइं” ॥ १ ॥ जंबू ! सुकच्छे
दीहे वेयरुदे णं नव कूडा पणत्ता । तं जहा-“सिध्दे सु-
कच्छे खंमग-माणी, वेयरुदपुन्नतिमिसगुहा । सुकच्छे वे-
समणे य, सुकच्छकूडाण नामाइं” ॥ १ ॥ एवं जाव पु-
क्खलावइम्मि दीहवेयरुदे एवं वच्छे दीहवेयहे एवं जाव
मंगलावइम्मि दीहवेयहे ।

एवं कच्छादिविजये चैताव्यकूटान्यपि व्याख्यातानुसारेण ज्ञेया-
नि । नवरं “एवं जाव पुक्खलावइम्मि” इत्यादि यावत्करणात् म-
हाकच्छाकच्छावती आवर्त्तमङ्गलावर्त्तपुष्कलेषु सुकच्छवर्त्त-
ताव्येषु सिद्धकूटादीनि नव नव कूटानि वाच्यानि, नवरं द्वि-
तीयाष्टमस्थानेऽधिकृतविजयनामवाच्यमिति । (एवं वच्छेत्ति)
शीताया दक्षिणे समुद्रासन्ने “एवं जाव मंगलावइम्मि” इत्यत्र
यावत्करणात् सुवच्छमहावच्छवच्छावतीरम्यरम्यकरमण्येषु
प्रागिव कूटनवकं दृश्यमिति । स्था ० ६ टा ० । जं ० । (‘कच्छ’
शब्देऽस्मिन्नेव ज्ञागे १८३ पृष्ठे वर्णक उक्तः) विष्णुपत्रे, स्था ० ।
जंबू ! विज्जुप्पजे वक्खवारपव्वए नव कूडा पणत्ता । तं जहा-
“सिध्दे य विज्जुनापे, देवकुरा पम्हकणगसोवत्थी ।
सीओदाए सजले, हरिकूडे चेव बोधव्वे” ॥ १ ॥

(जम्बुदीव्यादि) विद्युत्प्रभो देवकुरुपश्चिमजदन्तकः, तत्र नव कूटानि पूर्ववत्, नवरं दिक्कुमार्यो गारिसेनाबलाहकाभिधाने क्रमेण कनककूटस्वस्तिककूटयोरिति ।

पद्मादिषु विजयेषु दीर्घवैतालानाम्-

जंबू ! पम्हे दीहवेयहे नव कूमा पष्त्ता । तं जहा-सिधे पम्हे खंडगमाणी वेयहए, एवं चेव जाव सखिलावइम्मि दीहवेयहे, एवं वप्पे दीहवेयहे एवं जाव गंधिलावइम्मि दीहवेयहे नव कूमा पष्त्ता । तं जहा-“ सिधे गंधिलाखंरुगमाणी-वेयहपुन्रतिपिसगुहा । गंधिलावइवेसमणे, कूमाणं होति नामाई ॥ १ ॥ ” एवं सव्वेसु दीहवेयहेसु दो कूडा सरिसनामगा सेसा ते चेव ।

(पम्हे स्ति) शीतोदाया दक्षिणेन विद्युत्प्रजाभिधानजदन्तकप्रत्यासन्नविजये (जाव सखिलावइम्मि) इत्यत्र यावत्करणात् सुपद्ममहापद्मपद्मावतीशङ्खनलिनकुमुदेषु प्रागिव नव नव कूटानि वाच्यानि । एवमित्युक्ताभिलापेन (वप्पे स्ति) शीतोदाया उत्तरेण समुद्रप्रत्यासन्नविजये “जाव गंधिलावइम्मि” इत्यत्र यावत्करणात् सुवप्रमहावप्रवावतीवल्लुसुवल्गुगान्धिलेषु नव नव कूटानि प्रागिव दृश्यानीति, पुनः पद्मादिविजयेषु षोडशस्वतिदिशति-“ एवं सव्वेसु ” इत्यादिना कूटानां सामान्यवृत्तणमुक्तमिति । स्या० ६ टा० ।

सौमनसे चक्रस्कारपर्वते-

जंबुदीवे दीवे सोमणसे वक्खारपव्वए सत्त कूडा पष्त्ता । तं जहा-“सिधे सोमणसे य, बोधव्वे मंगलावई कूडे । देवकुरुविमलकंचण-विसिचकूमे य बोधव्वे ” ॥ १ ॥

(सिधे स्ति) सिधायतनोपलक्षितं कूटं मेरुप्रत्यासन्नम्, एवं सर्वजदन्तकेषु सिधायतनानि शेषाणि, ततः परम्परयेति । (सोमणसे स्ति) सौमनसकूटं तत्समाननामकतदधिष्ठातृदेववतोपलक्षितं, मङ्गलावतीविजयसमनामदेवस्य मङ्गलावतीकूटम्, एवं देवकुरुदेवनिवासो देवकुरुकूटमिति, विमलकाञ्चनकूटं यथार्थं, क्रमेण च वत्सवत्समिन्नाभिधानाऽधोलोकनिवासिदिकुमारीचयनिवासवृत्ते, विशिष्टकूटं तन्नामदेवनिवास एवमुत्तरत्रापि । स्या० ७ टा० । जं० ।

रुक्मिणि-

जंबू ! मंदरउत्तरेण रुपिम्मि वासहरपव्वए अट्ट कूमा पष्त्ता । तं जहा-“ सिधे रुपी रम्मग-नरकंता बुद्धिरुपकूमे य । हेरणवए मणिकं-चणे य रुपिम्मि कूमा य ॥१॥ ”

जंबू ! मंदरपुरच्छिमेणं रुयगवरे पव्वए अट्ट कूडा पष्त्ता । तं जहा-“रिद्धतवणिज्जकंचण-रययदिसा सावत्थिए पत्तवे य । अंजोणं अंजणपुलए, रुयगस्स पुरच्छिमे कूमा” ॥१॥

अननैव क्रमेण रुक्मिकूटान्यप्युक्तानि । तन्नायासिधे रुपी इत्यादिकण्ठ्यम् । ‘जंबुदीवे’ इत्यादि क्षेत्राधिकारात् रुचकाश्रितसुत्राष्टकं कण्ठ्यम्, नवरं जम्बुदीपे यो मन्दरस्तदपेक्षया प्राच्यादिशि रुचकवरे रुचकद्वीपवर्तिनि प्राग्वर्णितस्वरूपे चक्रवालाकारे अष्टौ कूटानि, तत्र रिष्टेत्यादि गाथा स्पष्टा, तेषु च नन्दोत्तराद्याः दिक्कुमार्यो वसन्ति, भगवतोऽहंता या जम्बुद्वीपहस्ता गा-

यन्त्यस्तं पर्युपासन्ते, एवं दक्षिणात्या नृङ्गारहस्ता गायन्ति, एवं प्रातीच्यास्तालवृत्तहस्ताः, एवमौदीच्याश्चामरहस्ताः देवाधिकारादेव । स्या० ८ टा० ।

गन्धमादने-

जंबुदीवे दीवे गंधमायणे वक्खारपव्वए सत्त कूमा पष्त्ता । तं जहा-“भिधे य गन्धमायणे, बोधव्वे गंधिलावई कूमे । उत्तरकुरुफलिहे द्दो-हियक्खआणंदणे चेव” ॥१॥ स्या० ७ टा० । गंधमायणे णं वक्खारपव्वए कति कूमा पष्त्ता ? गोयमा ! सत्त कूमा पष्त्ता । तं जहा-सिद्धायणकूमे ? गंधमायणकूडे २ गंधिलावइकूमे ३ उत्तरकुरुकूमे ४ फलिहकूडे ५ द्दोहिअक्खकूमे ६ आणंदकूडे ७ । कहि णं भंते ! गंधमायणे वक्खारपव्वए सिद्धायणणामं कूडे पष्त्ते ? गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरपुरच्छिमेणं गंधमायणकूडस्स दाहिणपुरच्छिमेणं एत्थ णं गंधमायणे वक्खारपव्वए सिद्धायणकूमे णामं कूमे पष्त्ते । जं चेव चुट्ठलहिमव्वंते भिद्धायणकूडस्स पमाणं तं चेव एएभि सव्वेसिं जाणिअव्वं, एवं चेव विदिसाहिं तिणि कूडा भाणिअव्वा, चउत्थे ततिअस्स उत्तरपच्छिमेणं, पंचमस्स दाहिणेणं, सेसाओ उत्तरदाहिणेणं फल्लोहिअक्खेसु जोगंकराभोगवईओ देवयाओ, सेसेसु सरिसणामया देवा छुमु वि पासायवदेंसगरायहाणीओ विदिसासु ॥

“गंधमायणे” इत्यादि व्यक्तं, नवरं स्फटिककूटं स्फटिकरत्नमयत्वात्, लोहितकूटं लोहितरत्नवर्णत्वात्, आनन्दनाम्नो देवस्य कूटमानन्दकूटम् । ननु यथा वैताल्यादिषु सिधायतनादिकूटव्यवस्था पूर्वापरायतत्वेन तदत्रापि, उत कश्चिद्विशेष इत्याह- (कहि णं भंते !) इत्यादि व्यक्तं, नवरं यथा वैताल्यादिषु सिधायतनं कूटं समुद्रासन्नं पूर्वेण ततः क्रमेण शेषाणि स्थितानि, तथाऽत्र मन्दरासन्नं सिधायतनकूटं मन्दरादुत्तरपश्चिमायां वायव्यादिशि गन्धमादनकूटस्य तु दक्षिणपूर्वस्यामाग्नेयामस्ति यदेव भुज्जहिमवति सिधायतनकूटस्य प्रमाणं तदेवैतेषां सर्वेषां सिधायतनादिकूटानां भाणितव्यम्, अर्थाद्वर्णनमपि तद्वदेवेति । व्यवस्था तु शेषकूटानामत्र भिन्नप्रकारेणैति मनसि कृत्याह- (एवं चेव इत्यादि) एवं चेवेत्येव सिधायतनानुसारेण विदिक्षु वायव्यकोणेषु त्रीणि कूटानि सिधायतनादीनि ज्ञाणितव्यानि । उक्तवक्तव्यानां मिश्रितनिर्देशस्तु “ एवं चत्तारि वि दारा भाणिअव्वा ” इति सूत्रविचारेणोक्तयुक्तया समाधेयः । अयमर्थः-मेरुत उत्तरपश्चिमायां सिधायतनकूटं, तस्मादुत्तरपश्चिमायां गन्धमादनकूटं, तस्माच्च गन्धिलावतीकूटमुत्तरपश्चिमायामिति । अत्र तिस्रो वायव्यो दिशः समुदिता विद्यन्ति इति बहुत्वेन निर्देशः । चतुर्थमुत्तरकुरुकूटं तृतीयस्य गन्धिलावतीकूटस्योत्तरपश्चिमायां पञ्चमस्य स्फटिककूटस्य दक्षिणतः । ननु यथा तृतीयागन्धिलावतीकूटाच्चतुर्थमुत्तरकुरुकूटमुत्तरपश्चिमायां चतुर्थ्याच्चतृतीयं दक्षिणपूर्वस्यां तथा पञ्चमाच्च स्फटिककूटाच्चतृतीयं दक्षिणस्यां चतुर्थं कूटं न संगच्छते ? उच्यते-पर्वतस्य चक्रत्वेन चतुर्थकूटं एवं दक्षिणपूर्वां प्रति चलनात् पञ्चमाच्चतुर्थं दक्षिणस्यामिति, शेषाणि स्फटिककूटादीनि त्रीणि उत्तरद-

क्षिणश्रेणिव्यवस्थया स्थितानि; कोऽर्थः? पञ्चमं चतुर्थस्योत्तरतः पष्ठस्य दक्षिणतः, पष्ठं पञ्चमस्योत्तरतः सप्तमस्य दक्षिणतः, सप्तमं षष्ठस्योत्तरत इति परस्य उत्तरदक्षिणभाव इति । अत्र पञ्चयोजनशतविस्तराण्यपि कूटानि यत्कमहीयमानेऽपि प्रस्तुतगिरिक्षेत्रे मान्ति, तत्र सहस्रा कूटरीतिर्ज्ञेया । अथैषामेवाधिष्ठातृस्वरूपं निरूपयति—(फलिहवाहिअक्खे) इत्यादि कूटत्रोहिताककूटयोः पञ्चमपष्ठयोर्भोगंकराभोगवत्योर्द्वे देवते दिक्कुमार्यौ वसतः । शेषेषु कूटसदृशनामका देवाः पट्टस्वपि प्रासादावतंसकाः स्वस्वाधिपतिवासयोग्याः; एषां च राजधान्योऽसंख्याततमे जम्बूद्वीपे विदिञ्चु उत्तरपश्चिमासु ॥ जं० ४ वक्त्र० ।

कूटानि—

जंबू! मंदरदाहिणे णं उ कूना पणत्ता । तं जहा—बुद्धहिमवंतकूमे वेसमणकूमे महाहिमवंतकूमे वेरुलियकूमे निसहकूमे रुयगकूमे । जम्बू! मंदरउत्तरे णं उ कूना पणत्ता । तं जहा—नीलवंतकूडे उवदंसणकूमे रुप्पिकूमे मणिकंचणकूमे सिहरिकूमे तिगिच्छिकूडे ॥

कूटसूत्रे हिमवदादिषु वर्षधरपर्वतेषु द्विस्थानकोट्यक्रमेण द्वे कूटे समवसेये इति । स्था० ६ ग० ।

जंबू! मंदरदाहिणे णं रुयगवरे पव्वए अट्ट कूना पणत्ता । तं जहा—“कणए कंचणपउमे, नलिणे ससिदवाकरे चेव । वेसमणे वेरुलिए, रुयगस्स य दाहिणे कूना” ॥१॥ स्था० ।

जंबू! मंदरपच्चच्चिमेणं रुयगवरे पव्वए अट्ट कूना पणत्ता । तं जहा—“सोत्थि ए य अमोहे य, हिमवं मंदरे तथा । रुयगे रुयगुत्तमे चंदे, अट्टमे अ सुदंसणे ” ॥१॥ स्था० ।

जंबू! मंदरउत्तररुयगवरे पव्वए अट्ट कूना पणत्ता । तं जहा—“रयणे रयणुच्चए सव्व—रयणे रयणसंचए ।

विगए वेजयंते य, जयवंते अपराजिए” ॥१॥ स्था० ८ ग० ।

(दिक्कुमारीवक्तव्यता तु ‘दिसाकुमारिया’ शब्दे वक्ष्यते)
अथात्र कूटानि प्रख्यानि नीलवतः—

लीलवंते णं जंते ! वासहरपव्वए कइ कूना पणत्ता ? । गोयमा ! नव कूना पणत्ता । तं जहा—“सिप्पायणकूमे ? सिद्धे, एलीं २ पुव्वविदेहे ३ सीआ य किंति ए पारी, अ ६ । अवरविदेहे ७ रम्मग—कूमे ८ उवदंसणे चेव ” ॥१॥ संवे एए कूना पंचसइआ रायहाणीओ उत्तरे ॥

(नीलवंते णमित्यादि) नीलवति भदन्त ! वर्षधरपर्वते कति कूटानि प्रज्ञप्तानि ? । गौतम ! नव कूटानि प्रज्ञप्तानि । तद्यथा—सिद्धायतनकूटम्, अत्र नवानामप्येकत्र संग्रहावेयं गाथा—(सिद्धे स्ति) सिद्धकूटे सिद्धायतनकूटे, तच्च पूर्वदिशि समुद्रासन्नं ततो नीलवत्कूटे न नीलवद्वत्सकाराधिपकूटे पूर्वविदेहाधिपकूटे शीताकूटे शीतासुरीकूटे, चः समुच्चये, कीर्त्तिकूटे केसरिजहसुरीकूटे नारीकान्तनदीसुरीकूटे, चः पूर्ववत् । अपरविदेहकूटम्, अपरविदेहाधिपकूटे रम्यककूटे रम्यकक्षेत्राधिपकूटम्, उपदर्शनकूटे उपदर्शननामककूटम् ।

एतानि च कूटानि हिमवत्कूटवत् पञ्चशतिकानि पञ्चशतयोजनप्रमाणानि, वक्तव्यताऽपि तद्वत् कूटाधिपानां राजधान्यो मेरोरुत्तरस्याम् । जं० ४ वक्त्र० ।

जम्बू! मंदरउत्तरे णं एरवए दीहवेयहे नव कूना पणत्ता । तं जहा—

“मिच्छेरवए खंरग—माणी वेयहृपुष्पतिमिसगुहा । एरवए वेसमणे, एरवए कूनामाइ” ॥१॥ स्था० ए ग० ॥

तत्र यानि समानि—

जंबू! मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं बुद्धहिमवंते वासहरपव्वए दो कूना पणत्ता । तं जहा—बहुसमतुल्ला जाव विक्खंजुच्चल—संठाणपरिणाहेणं । तं जहा—बुद्धहिमवंतकूडे चेव वेसमणकूडे चेव । जंबू! मंदरदाहिणे णं महाहिमवंते वासहरपव्वए दो कूडा पणत्ता । तं जहा—बहुसमतुल्ला जाव महाहिमवंतकूडे चेव वेरुलियकूडे चेव । एवं निसहे वासहरपव्वए दो कूडा पणत्ता । तं जहा—बहुसमतुल्ला, जाव निसहकूमे चेव रुयगकूमे चेव । जंबू! मंदरस्स उत्तरे णं नीलवंते वासहरपव्वए दो कूना पणत्ता । तं जहा—बहुसमतुल्ला जाव नीलवंतकूमे चेव उवदंसणकूमे चेव । एवं रुप्पिमि वासहरपव्वए दो कूना पणत्ता । तं जहा—बहुसमतुल्ला जाव । तं जहा—रुप्पिकूमे चेव मणिकंचणकूडे चेव । एवं सिहरिमि वि वासहरपव्वए दो कूडा पणत्ता बहुसमतुल्ला । तं जहा—सिहरिकूडे चेव तिगिच्छिकूमे चेव ।

(जंबू इत्यादि) हिमवद्वर्षधरपर्वते ह्येकादश कूटानि—सिद्धायतन १ बुद्धहिमवत् २ भरत ३ इला ४ गङ्गा ५ श्री ६ रोहितांशा ७ सिन्धु ८ सुरा ए हिमवत १० वैश्रमण ११ कूटाभिधानानि जवन्ति । पूर्वदिशि सिद्धायतनं कूटमतः क्रमेणापरतोऽन्यानि सर्वरत्नमयानि स्वनामदंतवास्थानानि पञ्च योजनशतोच्चयाणि तावदेव मुले विस्तृतानि उपरि तदर्द्धविस्तृतानि, आद्ये सिद्धायतनं पञ्चाशयोजनायाम् तदर्द्धविष्कम्भं पट्टविंशतुच्चम्, अप्रयोजनायामैश्वर्ययोजनाविष्कम्भप्रवेशैस्त्रिजिह्वैरुपेतं जिनप्रतिमाष्टोत्तरशतसमन्वितं, शेषेषु प्रासादाः सारूप्ययोजनोच्चास्तदर्द्धविस्तृतास्तन्निवासिदेवसिंहासनवन्त इति । इह तु प्रकृतनगनायकनिवासनूतत्वाद्देवनिवासनूतानामेषां मध्ये आद्यत्वाच्च हिमवत्कूटे गृहीतं, सर्वात्मितत्वाच्च वैश्रमणकूटमिति द्विस्थानकानुरोधेनेति । आह च—“कथं देसगहणं, कथं धिप्पंति निरवसेत्ताइं । उक्कम कमजुत्ताइं, कारणवसओ निउत्ताइं” ॥१॥ कूटसंग्रहश्चायम्—“वेयहृ ६ मालवंते, ए, विज्जुप्पह ६ निसह ६ नीलवंते य ६ । नव नव कूना भाणिया, एकारल सिहरि ११ हिमवंते ११ ॥१॥ रुप्पि ८ महाहिमवंतं, ८ सोमणस ८ गंधमायणनगे य ७ । अट्टु सत्त सत्त य, वक्खारगिरिसु चत्तारि ४ ॥ २ ॥”

(जम्बू इत्यादि) महाहिमवति ह्यष्टौ कूटानि—सिद्धमहाहिमवत्—हिमवत्—रोहिता—ही—हस्किन्ता—हरि—वैडूर्यकूटाभिधानानि, द्वयग्रहणे च कारणमुक्तमेव इत्यादि एवं कर्णात् ‘जम्बू’ इत्यादिरभिलापो दृश्यः । निषधवर्षधरपर्वते हि सिद्धनिषधहरिर्वर्षाग्विदेहहरिभूतिशीतोदाऽपरवि-

देहरुचकाख्यानि खनामदेवतानि नव कूटानि । इहाऽपि द्वितीयान्त्योर्ग्रहणं प्राग्वद् व्याख्येयमिति । (जम्बू इत्यादि) नीलवर्धधरपर्वते हि सिद्ध-नील-पूर्वादिदेह-शीता-कीर्ति-नारिकान्ताऽपरविदेह-रम्यकोपदर्शनाख्यानि नव कूटानि । इहापि द्वितीयान्त्यग्रहणं प्राग्वदिति । एवमित्यादि । रुक्मिवर्धधरे सिद्ध-रुक्मि-रम्यक-नरकान्ता-बुद्धि-रूप्यकूला-हैरण्यवत-मणिकाञ्चनकूटाख्यानि अष्ट कूटानि । द्वयाभिधानं च प्राग्वदिति । एवमित्यादि । शिखरिणि हि वर्षधरे सिद्ध-शिखरि-हैरण्यवत-सुरादेवी-रका-लक्ष्मी-सुवर्णकूटा-रक्तोदा-गन्धपति-पेरवत-तिगिच्छिकूटाख्यानि एकादश कूटानि । इहापि द्वयोर्ग्रहणं तथैवेति । स्था० २ ग्रा० ३ उ० ।

सिहरिमि एं भंते ! वासहरपव्वए कइ कूडा पसत्ता । गोयमा ! इकारस कूमा पएणत्ता । तं जहा-सिद्धाययण-कूमे ? सिहरिकूमे २ हेरषवयकूमे ३ सुवषकूलाकूमे ४ सुरादेवीकूमे ५ रत्ताकूमे ६ लच्छीकूमे ७ रत्तावइकूमे ८ इलादेवीकूमे ९ एरवयकूमे १० तिगिच्छिकूमे ११; एवं सव्वे वि कूमा पंचमइआ रायहाणीओ उत्तरेणं ॥

(सिहरिमि एं भंते ! वासहरपव्वए इत्यादि) शिखरिणि पर्वते भगवन् ! कति कूटानि प्रज्ञप्तानि ? । गौतम ! एकादश कूटानि प्रज्ञप्तानि । तद् यथा-पूर्वस्यां सिद्धायतनकूटं, ततः क्रमेण शिखरिवर्धधरनाम्ना कूटं, हैरण्यवतकेशसुरकूटं, सुवर्ण-कूलानदीसुरीकूटं, सुरादेवीदक्षकुमारीकूटं, रकावर्तनकूटं, लक्ष्मीकूटं, पुण्डरीकहसुरीकूटं, रकावत्यावर्तनकूटम्, इलादेवी-दक्षकुमारीकूटं, पेरवतकेशपतिकूटं तिगिच्छिहपतिकूटम् । एवं सर्वाण्यप्येतानि पञ्चशतिकाणि ज्ञातव्यानि कुञ्जहिमव-त्कूटतुल्यवक्तव्यताकानि ज्ञेयानि । एतत्स्वामिनां राजधान्य उत्तर-स्यामिति । ज० ४ वक्र० ।

सव्वे वि णं हरिहरिस्सहकूमा वक्खारपव्वयकूमवज्जा दस दस जोयणसयाइ उदहं उच्चतेणं पसत्ता । मूले दस जोयणसयाइ विक्खंजेणं एवं बलकूमा वि नंदणकूमवज्जा । हरिकूटं विद्युत्प्रज्ञाभिधाने गजदन्ताकारवत्तस्कारपर्वते, हरि-सहकूटं तु माल्यवटतस्कारे, तानि च पञ्चस्वपि मन्दरेषु भावा-त् पञ्च पञ्च भवन्ति सहस्रोच्छ्रितानि (वक्खारकूडवज्जा त्ति) शेषवत्तस्कारकूटेष्वेवमुच्चत्वं नास्त्येतेष्वेवास्तीत्यर्थः । एवं (बल-कूडा वि त्ति) पञ्चसु मन्दरेषु पञ्च नन्दनवनानि तेषु प्रत्येकमैशान्यां दिशि बलकूटाभिधानं कूटमस्ति, ततः पञ्च शतानि सहस्रो-च्छ्रितानि च (नन्दनकूडवज्जा त्ति) शेषाणि नन्दनवनेषु प्रत्येकं पूर्वादिदिग्बिद्विग्व्यवस्थितानि चत्वारिंशत्संख्यानि नन्दनकू-टानि वर्जयित्वा तानि साहस्रिकाणि न भवन्तीत्यर्थः । स० १०० सम० । पाषाणमयमारणमहायन्त्रे, नि० । समूहे, आरुक्कूट-मएरुकसमूहमित्यर्थः । नि० १ वर्ग । लौहमुहुरे, तुच्छे, इलावयवभेदे, फालाधारे यन्त्रे, भग्नशृङ्गे, पुं० । पुरद्वारि, निश्चये, वाच० ।

कूरुकाहावणोवजीवि (ए)-कूटकार्षापणोपजीविन्-त्रि० । कार्षापणो हुमः । असत्यकार्षापणोपजीविनि, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । कूरुग-कूटक-पुं० । कूट-एवुम् । मुरानामगन्धद्रव्ये, कवर्षाम,

फाले, न० । वाच० । कूट-क० । असत्ये, “ से दक्खिणं दिसे तेण परिक्षावितो जाव कूरुगो ” आ० म० द्वि० ।

कूरुगगह-कूटगह-पुं० । कूरुगहे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

कूरुगगाह-कूटगाह-पुं० । कूटेन जीवान् गृह्णातीति कूटगाहः । व-ञ्चनव्यापारविशेषेण जीवग्राहके, विपा० १ श्रु० २ अ० । स्त्रि-यां कूटगाहिणी । “ तत्थ णं इत्थिणाउरे जीमे णामं कूरुगाहे होत्था । अहम्मिप जाव दुप्पभियाणंदे तस्स णं भीमस्स कूड-गाहस्स उप्पला णामं जारिया होत्था । अहीणतएणं सा उप्पला कूडगाहिणी । ” विपा० १ श्रु० २ अ० ।

कूरुजाल-कूटजाल-न० । कूटवागुरादौ, उत्त० १६ अ० ।

कूरुतुलाकूरुमाणकरण-कूटतुलाकूटमानकरण-न० । तुला प्र-तीता, मानं कुडवादि । कूटत्वं न्यूनाधिकत्वम् । उपा० १ अ० । तयोर्ध्ववस्थापेक्षया न्यूनाधिकयोः करणं कूटतुलाकूटमानकरण-म् । ध० २० । तुलामानाभ्यां न्यूनाभ्यां ददतोऽधिकान्यां गृ-ह्णतोऽनर्थदणमविरमणस्य चतुर्थोऽतिचारे, आव० ४ अ० । उपा० । आ० ।

कूटपास-कूटपाश-पुं० । मत्स्यबन्धनभेदे, विपा० १ श्रु० ८ अ० ।

कूरुपप्रोग-कूटप्रयोग-पुं० । प्रच्छन्ने पापे, आव० ४ अ० ।

कूरुया-कूटता-स्त्री० । तुलादीनामन्यथात्वे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

कूरुरुवसमा-कूटरूपसमा-स्त्री० । द्रव्यरहिततट्टकचित्रविशेष-युक्ततृतीयरूपकतुल्यायां वन्दनायाम्, पञ्चा० ३ विव० ।

कूरुलेह-कूटलेख-पुं० । कूटमसद्भूतं तस्य लेखो लिखनं कूट-लेखः । अन्यस्वरूपाक्षरमुद्राकरणे, ध० २ अधि० । अन्यमुद्राक्षर-विन्द्वादिना कूटस्यार्थस्य लेखने, एष च स्थूलकमृषावादस्य पञ्चमोऽतिचारः । ध० २ अधि० ।

कूरुलेहकरण-कूटलेखकरण-न० । कूटमसद्भूतं लिख्यते इति लेखः, करणं क्रिया, कूटलेखक्रिया कूटलेखकरणम् । अन्य-मुद्राक्षरविन्दुसरूपलेखकरणे, आव० ६ अ० । असद्भूतार्थस्य लेखस्य विधाने, उपा० १ अ० । असद्भूतार्थसूचकाक्षर-लेखनस्य करणे, ध० २० । इहापि मृषाभणनमेव मया प्रत्याख्यातमिदं तु लेखनमिति भावनया मुग्धबुधव्रत-सत्यापेक्षस्यातिचारता ज्ञावनीया । अन्यथा वा अनाभोगा-दिकारणेभ्योऽसौ वाच्येति । ध० २० । एतच्च यद्यपि का-येनासत्यां वाचं न वदामीत्यस्य न वादयामीत्यस्य वा व्रतस्य भङ्ग एव, तथाऽपि सहसाकारानाभोगादिनाऽतिक्रमादि-ना वाऽतिचारः । अथ वा सत्यमित्यसत्यभणनं मया प्रत्याख्या-तमिदं तु लेखनमिति भावनया व्रतस्यपेक्षस्यातिचार एवेति चतुर्थोऽतिचारः । प्रव० ६ द्वार ।

कूरुलेहकिरिया-कूटलेखाक्रिया-स्त्री० । कूटलेखस्य करणे, आव० ६ अ० ।

कूरुवासि (ए)-कूटवामिन्-पुं० । कूटेषु चन्दनवनकूटादिषु वस्तुं शीलं येषां ते तथा । वर्षधरादिवासिषु देवेषु, प्रश्न० ५ आश्र० द्वार ।

कूडवाहि (ए)-कूटवाहिन्-पुं० । बहोवर्दे, “ समभोमे वि अहभारो, उच्चाणे किमु अकूरुवाहिस्स । ” आव० ५ अ० ।

कूरुसक्ख-कूटसाह्य-न० । लभ्यदेयविषये प्रमाणीकृतस्य लज्जा-
मत्सरादिना कूटं वदतः यथाऽहमत्र साक्षीति साक्षित्वदाने,
ध० १ अधि० । कूटसाह्यं तत्क्रोधमत्सराद्यभिभूतः प्रमा-
णीकृतः सन् कूटं वक्ति यथाऽस्याहमत्र साक्षी । पञ्चा० १
विध० । उपा० ।

कूरुसक्खित्त-कूटसाक्षित्व-न० । लभ्यदेयविषये प्रमाणीकृत-
स्योत्क्रोचमत्सराद्यभिभूतस्य कूटसाक्षित्वदाने, ध० १ अधि० ।
कूटसाक्षित्वमुत्क्रोचमत्सराद्यभिभूतप्रमाणीकृतः सन् कूटं वक्ति
अविधवाद्यनृतस्यात्रैवान्तर्भावो वेदितव्यः । आच० ६ अ० ।

कूरुसामल्लि-कूटशाल्मलि-पुं० । स्त्री० । कूटाकारः शिखराकारः
शाल्मलिः कूटशाल्मलिरिति संज्ञा । स्था० । "दो कूडसामली
खेव" स्था० । स च देवकुरुषु, स्था० १ ठा० ३ उ० ।

कहि एं भंते ! देवकुराए कूरुसामल्लिपेढे पणत्ते । गोयमा !
मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणपच्चच्छिमेणं णिसहस्स वासहर-
पव्वयस्स उत्तरेणं विजयप्पजस्स वक्खवारपव्वयस्स पुराच्छि-
मेणं सीओदाए महाण्णिए पच्चच्छिमेणं देवकुरुपच्चच्छि-
मस्स बहुमज्जदेसजाए, एत्थ एं देवकुराए कूरुसामल्लिपे
पेढे एणमं पेढे पणत्ते, एवं जच्चेव जम्बूए सुदंमणाए वत्त-
व्वया सच्चेव सामल्लिपे वि भाणिअव्वा एणमविहूणा गरु-
लदेवे रायहाणी दाक्खिणे एं अवसिद्धं तं चेव ॥

"कहि णं" इत्यादिप्रश्नसूत्रं प्राग्वत्, नवरं कूटाकारा शिखरा-
कारा शाल्मली तस्याः पीठम्, उत्तरसूत्रे मन्दरस्य पर्वतस्य द-
क्षिणपश्चिमायां नैर्ऋतकोणे निषधस्योत्तरस्यां विद्युत्प्रभवक्कस्का-
रस्य सर्वतः शीतोदाया महानद्याः पश्चिमायां देवकुरुणां शीत-
योत्तरकुरुणामिव शीतोदायाद् द्विधाकृतानां पश्चिमार्कस्य बहु
मध्यदेशभागे, अत्र प्रज्ञापकनिर्दिष्टदेशं देवकुरुषु कूटशाल्मल्याः
कूटशाल्मलीपीठं नाम पीठं प्रकृतम् । एवमुक्तसूत्रानुसारेण यै-
व जम्बूवाः सुदर्शनाया वक्तव्यता सैव शास्त्रमत्या अपि जणि-
तव्या । अत्र विशेषमाह-नामभिः प्राक्यावर्णितैर्द्वादशनिर्जम्बू-
नामभिर्विहीना जणितव्येति संयोजना । इह शाल्मलीनामानि
न सन्तीत्यर्थः । तथा अनादृतस्थाने गरुददेवः, अत्र गरुडो गरु-
डजातीयो वेणुदेवनामा, मतान्तरे गरुडवेगनामा देवः, राजधा-
न्यस्य मेरुतो दक्षिणस्यां, तथा सूत्रेऽनुक्तमपीदं बोध्यम् । अ-
स्य पीठं कूटानि च प्रासादभवनान्तरालवर्त्तानि रजतमयानि,
जम्बूवृक्षस्य तु सुवर्णमयानि । अपि चायं शाल्मलीवृक्षो यदा
तदा वा सुवर्णकुमाराधिपवेणुदेववेणुदालिक्रीमास्थानम् । तथा
चाह सूत्रकृताङ्गचूर्णिकृत शाल्मलीवृक्षवक्तव्यताऽवसरे-"तत्थ
वेणुदेव वेणुदाती अ वसइ" । तयोर्हि तत् श्रीमास्थानमिति, अ-
वशिष्टं तदेव जम्बूप्रकरणतोक्तमेव यो विशेषः स दर्शित इत्य-
र्थः । जं० ४ वक्र० ।

कूरुसामली एं गरुलावासे अट्ट जोयणाइ उट्ठं उच्चत्तेणं
पणत्ता ।

कूटशाल्मली वृक्षविशेषः, देवकुरुषु गरुडजातीयस्य वेणुदेवा-
भिधानस्य देवस्याऽऽवास इति । स० ७ सम० । नरकस्थे वृक्ष-
विशेषे च, "अप्पा नई वेयरणी, अप्पा मे कूडसामली" । उच०
१० अ० । स्था० ।

कूमागार-कूटाकार-पुं० । पर्वतशिखरस्य संस्थाने, औ० । शिख-
राकृतौ, रा० ।

कूटागार-न० । कूटानि शिखराणि स्तूपिकाः, तद्वन्ति अगारा-
णि गेहानि । स्था० ४ ठा० २ उ० । पर्वतोपरिगृहेषु, आचा० २
भु० ३ अ० ३ उ० । हैमवत्कूटस्थेषु देवजवनेषु, स्था० १ ठा०
४ उ० । "पव्वयसंठियं ववरवरिभूमियाहिं उव्वट्टमाणं कूडा-
गारं" कूरुवागारं पर्वते कूटितमित्यर्थः । नि० सू० १२ उ० ।
कूटं सत्स्वबन्धनस्थानं तद्वदगाराणि कूटागाराणि । हिंसास्था-
नगृहेषु, स्था० ४ ठा० १ उ० । (कूटागारचातुर्विध्यदर्शनेन
पुरुषजातप्रकरणं 'पुरिसजाय' शब्दे वक्ष्यते)

कूटागारशाला-कूटाका (गा) रशाला-स्त्री० । कूटस्येव प-
र्वतशिखरस्येवाकारो यस्याः सा कूटाकारा । रा० । सा चासौ
शाला चेति समासः । विपा० १ श्रु० ३ अ० । स्था० । शिख-
राकृत्योपलक्षितायां शालायाम्, ज० ३ श० १ उ० । यस्या उपरि
आच्छादनं शिखराकारं सा कूटाकारेति भावः । रा० ।

कूटागारशालास्वरूपं चेत्थम्-

सूरियाभस्स एं भंते ! देवस्स एसा दिव्वा देवही दिव्वा
देवजुती दिव्वे देवाणुजावे कहिं गते कहिं अणुपविट्ठे ? । गो-
यमा ! सरीरं गते सरीरं अणुपविट्ठे । से केण्ठेणं जंते !
एवं बुच्चइ सरीरं गते सरीरं अणुपविट्ठे ? । गोयमा ! से जहा
एणमए कूटागारमाझे सिया दुहुतो गुलिच्चा गुत्तदुवारा
णिवाया णिवायगंजीरा तीसे एं कूमागारशालाए अदूर-
सामंते एत्थ एं महेणं जणसमूहे चिट्ठइ, तते एं से जहा
जणसमूहे एणं महं अम्भवहलंगं वा वासवहलंगं वा म-
हावायं वा एज्जमाणं पासति, पासिच्चा णं कूमागारमाझे
अंतो १ अणुपविसिच्चा णं चिट्ठइ, से तेण्ठेणं गोयमा !
एवं बुच्चइ सरीरं अणुपविट्ठे ॥

(कहिं अणुपविट्ठे इति) क्वानुप्रविष्टः, क्वानुवीन इति भावः ।
भगवानाह-गौतम ! शरीरं गतः शरीरमनुप्रविष्टः पुनः पृच्छति-
(से केण्ठेणमित्यादि) अथ केनाथेन केन हेतुना भदन्त !
एवमुच्यते शरीरं गतः शरीरमनुप्रविष्टः । भगवानाह-गौतम !
"से जहा एणमए" इत्यादि कूटस्येव पर्वतशिखरस्येवाकारो यस्याः
सा कूटाकारा । यस्या उपरि आच्छादनं शिखराकारं सा कूटा-
कारेति भावः । कूटाकारा चासौ शाला च कूटाकारशाला ।
यदि वा कूटाकारेण शिखराकृत्योपलक्षिता शाला कूटाकारशा-
ला या सा । (दुहुतो गुलिच्चा इति) बहिरन्तश्च गोमया-
दिना लिप्ता बहिः प्राकारावृता गुप्तद्वारा द्वारस्पर्शनात् यदि
गुप्ताऽगुप्तद्वारा केषां केषां चित् द्वाराणां स्थगितत्वात्केयाश्चिदा-
स्थगितत्वादिनि, निवाता वायोरप्रवेशात् किल महत् गृहं
निवातं प्रायो न जवति, तत आह-निवातगम्भीरा निवाता
सती विशाला इत्यर्थः । ततस्तस्याः कूटाकारशालाया अ-
दूरसामन्ते नातिदूरे नातिनिकटे वा प्रदेशे महान् एको-
ऽन्यतरो जनसमूहास्तिष्ठति । स च एकं महत् अमरुतं
वार्दलमम्रवार्दलं धारानिपातरहितं सम्भाव्य वर्षं वार्दलमित्य-
र्थः । वर्षप्रधानं वार्दलकं वर्षं कुर्वन् वार्दलकं मदावातं (वा-

एज्जमाणमिति) आयात्तमागच्छन्तं पश्यति, दृष्ट्वा च तं (कूडागार-
रसालं ति) पप्रथये द्वितीया । तस्याः कूडाकारशालाया अन्तरं
ततोऽनु प्रविशति तिष्ठति । एवं सूर्याभस्यापि देवस्य सा तथा
विशाला दिव्या देवद्युतिर्दिव्या देवानुभावः शरीरमनुप्रविष्टः ।
(तेणंदृष्टमित्यादि) तेन प्रकारेण गौतम ! एवमुच्यते--
(सूर्याजस्येत्यादि) । २० । ४० ।

कूडाहच्च-कूडाहत्थ-न० । कूटे इव तथाविधपापानसम्पुटादौ
कावचित्तम्बाभावसाधर्म्यादाहत्याहननं यत्र तत्कूडाहत्थम् ।
ज० ७ श० ९ उ० । कूटस्येव पाषाणमयमारणमहायन्त्रस्ये-
वाहत्याऽऽहननं यत्र तत्कूडाहत्थम् । ज० १५ श० १ उ० । नि० ।
कूटे कूटस्येवाऽऽघातेन मरणे, " तो णं तवेणं तेणं एगाहच्चं
कूडाहच्चं जामरासिं करेमि " । ज० १५ श० १ उ० ।

कू (को) णिय-कू (को) णिक-पुं० । श्रेणिकराजपुत्रे
राक्षि, कल्प० = कृण । झा० ।

तस्योत्पत्तिः-

तते णं सा चेद्धणा देवी अन्नदा कयायि तंसि तारिस-
यंसि वासघरांसि० जाव सीहं सामिणे पासित्ता णं पम्बि-
च्छा जहा पजावती० जाव सुमिणपादगा पडिविसज्जित्ता०
जाव चिद्धणा से वयणं पम्बिच्छित्ता जेणेव सए भवणे
तेणेव अणुपविद्धा तते णं तीसे चेद्धणाए देवीए अन्नदा
कदायि तिएहं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं अयमेयारूवे दोहले
पाउब्भूते धन्नाओ णं तातो अम्हयातो० जाव जेमजीविय-
फले । जओ णं सेणियस्स रत्तो उदरबल्लिमंसेहिं सोल्लेहि
य तल्लिएहिं य जज्जितेहिं य सुरं च० जाव पसन्नं च आसा-
देमाणीओ० जाव परिभाएमाणं । ते दोहलं पविणेंति तते णं
सा चेद्धणा देवी तंसि दोहलंसि अवाणिज्जमाणंसि सुक्खा
जुक्खा जुक्खा णिम्मंसा ओल्लगा ओल्लगसरीरा निच्चेया
दीनविमणवयणा पंडुलुत्तमुही ओमंथियनयणवयणकमत्ता
जहोचियं पुष्कवत्थगंधमद्वात्तंकारं अपरिजुंजमाणीं करत-
लमलियव्व कमलमात्ताओ हतमणसंकप्पा० जाव जिज्याति,
तते णं तीसे चेद्धणाए देवीए अंगपम्भियारिया तो चेद्धणा-
देविं सुक्कं भुक्कं० जाव जिज्यायमाणीं पासंति, पासित्ता जेणेव
सेणिए राया तेणेव उवागच्छति करतल्लपरिगग्हियं दसनहं
सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु सेणियं रायं एवं वयासी-
एवं खल्लु सामी ! चेद्धणा देवी न जाणामो केणइ कारणेणं
सुक्खा जुक्खा० जाव जिज्याति । तते णं से सेणिए राया
तासिं अंगपडियाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म तहेव
संभंते समाणे जेणेव चेद्धणा देवी तेणेव उवागच्छति, उ-
वागच्छित्ता चिद्धणं देविं सुक्खं जुक्खं० जाव जिज्यायमाणिं
पासति, पासित्ता एवं वयासी-किं णं तुमं देवाणुप्पिए ! सुक्खा
जुक्खा० जाव जिज्यासि । तते णं सा चिद्धणा देवी सेणिय-
स्सरणो एयमट्ठं णो आढाती णो परिजाणति तुसिणीया
संचिद्धंति । तते णं से सेणिए राया चिद्धणादेविं दोच्चं

पि तच्चं पि एवं वयासी-किं णं अहं देवाणुप्पिए ! एयमट्ठस्स
नो अरिहे सवयणयाए जं णं तुमं एयमट्ठं रहस्सीकरेसि ? ।
तते णं सा चेद्धणा देवी सेणिएणं रत्ता दोच्चं पि एवं पुत्ता
समाणी सेणियं रायं एवं वयासी-एत्थि णं सामी ! से के वि
अट्ठे जस्स णं तुब्भे अरिहा सवणयाए नो चेव णं इमस्स
अट्ठस्स सवणयाए एवं खल्लु सामी ! ममं तस्स उरालस्स०
जाव महासुमिणस्स तिएहं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं अयमेया-
रूवे दोहले पाउब्भूए धन्नातो णं तातो अम्मयाओ जा-
ओ णं तुब्भं उदरबल्लिमंसेहिं सोल्लेहि य० जाव दोहलं वि-
णेति, तते णं अहं सामी ! तंसि दोहलंसि अवाणिज्जमाणंसि
सुक्खा जुक्खा० जाव जिज्यामि । तते णं से सेणिए राया चेद्धणं
देविं एवं वदासिमाणं तुमे देवाणुप्पिए ! ओहय० जाव
जिज्यासि, अहं णं तहा पत्तिहामि जहा णं तव दोहलस्स
संपत्तीजविस्सतीति कट्टु चेद्धणं देविं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं
पियाहिं मणुत्ताहिं मणामाहिं उरात्ताहिं कल्लाणाहिं सिवाहिं
धन्नाहिं मंगत्ताहिं मियमहुरसस्सिरियाहिं वग्गूहिं समासासे-
ति चिद्धणाए देवीए अंतियातो पम्बिनिक्खमति, पम्बिनि-
क्खमतिच्चा जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव सिंहास-
णे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छित्ता सीहासणवरंसि
पुरत्थाजिमुहे निसीयति, तस्स दोहलस्स संपत्तिनिमित्तं ब-
हूहिं आएहिं उवाएहिं य उप्पत्तियाए य वेणइयाए य कम्म-
याहिं य पारिणामियाति, परिणामेमाणे परिणामेमाणे तस्स
दोहलस्स आयं वा उवायं वा वियक्कं वा अविंदमाणे
ओमणसंकप्पे हय० जाव जिज्याए इमं च णं अभए कुमारे
एहाए० जाव सररीरे । सयाओ गेहाओ पम्बिनिक्खमति, पम्बि-
निक्खमतिच्चा जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव सेणिए
राया तेणेव उवागच्छति, उवागच्छित्ता सेणियं रायं
ओहय० जाव जिज्यायमाणं पासति, पासित्ता एवं वदासि-
अन्नता णं तात ! तुब्भे ममं पासित्ता हट्ठ० जाव हयहियया
जवह । किं णं तातो अज्ज तुब्भे ओहय० जाव जिज्याह । तं
जइ णं अहं तातो एयमट्ठस्स अरिहे सवणयाए तो णं तुब्भे
मम एयमट्ठं जहाजुत्तमवितहं असंदिद्धं परिकहेह, जाणं
अहं तस्स अट्ठस्स अंतगमणं करेमि । तते णं से सेणिए राया
अज्जयं कुमारं एवं वदासि-एत्थि णं पुत्ता ! से केति अट्ठे
जस्स णं तुमं अणरिहो सवणयाए, एवं खल्लु पुत्ता ! तव
जुल्लमाउयाए चेद्धणाए देवीए तस्स उरालस्स० जाव म-
हासुमिणस्स तिएहं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं० जाव जओ
णं मम उदरबल्लिमंसेहिं सोल्लेहि य० जाव दोहलं विणिं-
ति । तते णं सा चिद्धणा देवी तंसि दोहलंसि अणुवाणि-
ज्जमाणंसि सुक्खा० जाव जिज्याति । तते णं अहं पुत्ता ! तस्स
दोहलस्स संपत्तिनिमित्तं बहूहिं आएहिं य० जाव उतिं वा

अविदमाणे ओहय० जाव जिज्यामि । तए णं से अजए कुमारे
सेणियं रायं एवं वदाभिमाणं तातो तुज्जे ओहय० जाव
जिज्याह अह णं तहा जत्तिहामि जहा णं मम चुल्लमाउआए
चेल्लणाए देवीए तस्स दोहलस्स संपत्ती जविस्सतीति कट्टु
सेणियं रायं ताहिं इट्ठाहिं जाव वग्गुहिं समासासेति, समासा-
सेतित्ता जेण्व सए गिहे तेण्व उवागच्छइ, उवागच्छतित्ता
अब्भितरए रहस्सि तिए ठाणिज्जे पुरिसे सहावेति, सहावेतित्ता
एवं वयासी-गच्छ णं तुज्जे देवाणुप्पिया ! सूणातो अल्लं मंसं
रुहिरं वत्थिपुग्गं च गिएहइ, तते णं ते ठाणिज्जा पुरिसा
अभएणं कुमारेणं एवं बुत्ता समाणा हट्टुट्ठा० जाव कर-
तले पत्तिमुणेत्ता अभयस्स कुमारस्स अंतियाओ पत्तिनि-
क्खमंति, पत्तिनिक्खमंतित्ता जेण्व सूणा तेण्व उवागच्छइ,
अल्लं मंसं रुहिरं वत्थिपुग्गं च गिएहंति, गिएहंतित्ता जेण्व
अजए कुमारे तेण्व उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता करतल०
अल्लं मंसं रुहिरं वत्थिपुग्गं च उवणेंति, तते णं से अभए
कुमारे तं अल्लं मंसं रुहिरं कप्पणिकप्पियं करेति, करेतित्ता
जेण्व सेणिए राया तेण्व उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता सेणियं
रायं रहस्सिगयं सयणिज्जंसि उत्ताणं निच्चजावेति, नि-
च्चजावेतित्ता सेणियस्स उदरवलीसु तं अल्लं मंसं रुहिरं
वरचेति, वरचेतित्ता वत्थिपुग्गं वेदेती सवंती करणं
करेति, करेतित्ता चेल्लणं देविं उप्पि पासादे अवलोयणवर-
गयं उवेति, उवेतित्ता चेल्लणाए देवीए अहे सपक्खं स-
पडिदिंति सेणियं रायं सयणिज्जंति उत्ताणं निच्चजावे-
ति, सेणियस्स रत्तो उदरवलिमंसाइं कप्पणिकप्पियाइं
करेति, करेतित्ता सेयजायणंसि पक्खिवति, तते णं
से सेणिए राया अलीयमुच्छियं करेति, करेतित्ता मुहु-
चंतरेणं अन्नमत्तेणं सच्चि संलवमाणे चिट्ठति, तते
णं से अजयकुमारे सेणियस्स रत्तो उदरवलिमंसाइं
गिएहति, गिएहतित्ता जेण्व चिल्लणा देवी तेण्व उ-
वागच्छति, उवागच्छतित्ता चिल्लणाए उवणेंति, तते णं
सा चिल्लणा सेणियस्स रत्तो तेहिं उदरवलिमंसेहिं सोल्ले-
हिं० जाव दोहलं विणेति, तते णं सा चिल्लणा देवी संपुष्प-
दोहलाए वसमाणी विच्छिन्नदोहलाए वसमाणी तं गब्भं
सुहं सुहेणं परिवहति, तते णं तीसे चेल्लणाए देवीए अन्न-
या कयायि पुव्वरत्तावरत्तकात्तसमयंसि अयमेया० जाव
समुप्पज्जित्ता जइ ताव इमेणं दारएणं गब्भगएणं चेव
पिउणो उदरवलिमंसाणि खाइयाणि तं सेयं खलु मम ए-
यं गब्भं साभित्तए वा पाभित्तए वा गालित्तए वा विच्छं-
सित्तए वा एवं संपेहेति, संपेहेतित्ता तं गब्भं बहूहिं गब्भसा-
रुणेहि य गालणेहि य गब्भविद्धंसणेहि य इच्छति सा-
भित्तए वा पाभित्तए वा गालित्तए वा नो चेव णं से गब्भे

साडति वा गालति वा विद्धंसति वा, तते णं सा चेल्लणा
देवी तं गब्भं जाहे नो संचाएति बहूहिं गब्भसारुणेहि य०
जाव गब्भसारुणेहि य साभित्तए वा० जाव विच्छंसित्तए
वा ताहे संता तंता परितंता निव्विन्ना समाणी अकामिया
अवसवसा अट्टवसट्टुदुहट्ठा तं गब्भं परिवहति ।

(अप्फुणा समाणी) व्यासा सती शेषं सुगमं यावत् (सोल्लेहि
यत्ति) पक्केः (तल्लिएहिं ति) स्नेहपक्केः (भज्जिएहिं) भूएः (प-
सन्नं च) छात्तादिच्छयजात्या मनःप्रसत्तिहेतुः (आसाएमा-
णीओ सति) ईषत् स्वाद्यन्त्यो बहूश्च त्यजन्त्यः इच्छुखण्डा-
देरिव (परिभाएमाणीओ) सर्वमुपभुञ्जानाः (सुखं सति) शुष्केव
शुष्काभाः रुधिरस्तयात् (भुक्खं सति) भोजनाकरणतो बुद्ध-
क्षितेव (निम्मंसा) मांसोपचयाजावत् (ओरुगं सति) अव-
रुग्णा जन्ममनोवृत्तिः (ओल्लगं सरीरा) भग्नदेहाः, निस्तेजाः
गतकान्तिः, क्षीना विमनोवदना, पाणकुलितमुखी पाणकुरीभूत-
वदना (ओमंथियं सति) अधोमुखी कृतोपहतमनःसंकल्पा, ग-
तयुक्तयुक्तविवेचना (करयलं कट्टुं सति) (करयलपरिगाहि-
अं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अज्जं कट्टुं सेणियं रायं एवं
वदासी) इति स्पष्टम् । एनमर्थं नाद्रियते अत्रार्थे आदरं न कुरुते,
न परिजानीते नाभ्युपगच्छति, कृतमौना तिष्ठति (धन्नाओ णं
कयलक्खणाओ णं सुलक्के णं तामि जम्मजीवियफत्ते इट्ठाहिं
अयणिज्जमाणंसि सति) अपूर्यमाणा (जिज्यामि सति) 'इट्ठा-
दि' इत्यादीनां व्याख्या प्रागिहोक्ता । (उवट्ठाणसात्ता) आस्थान-
मण्डपं (ठिं वा) तथा (अविदमाणे) अन्नजमाने (अंतगमनं) पारग-
मनं तत्संपादने उद्यतमनःस्थानात् (वत्थिपुग्गं) उदरान्तर्वर्ति
प्रदेशे (कप्पणिकप्पियं) आत्मसमीपस्थं संपत्तं संमतं पार्श्वसमाम्ना-
मेतरपार्श्वतया संप्रति द्रिक्त्या अन्त्यर्थमभिमुखमित्यर्थः । अग्नि-
मुखावस्थानेन हि परस्परं समावेव दक्षिणवामपार्श्वे प्रवृत्तः ।
एवं विदिशावपि (अयमेयारुवे अम्भथिए मणोगए संकप्पे
समुपज्जित्था) सातनं पातनं गाढनं विध्वंसनमिति कर्तुं संप्रधा-
रयति उदरान्तर्वर्तिन औषधेः सातनम्, उदराद्वाहिष्करणं पातनं,
गालनं रुधिरादितया कृत्वा, विध्वंसनं सर्वं गर्भपरिशा-
टनेन च शटनाद्यवस्थास्य भवति । 'संता तंता परितंता' इत्येका-
र्थाः, खेदवाचका एते ध्वनयः 'अट्टवसट्टुदुहट्ठा' इत्यादि पूर्ववत् ।

तते णं सा चिल्लणा देवी नवएहं मासाणं बहुपत्तिपुष्पा
णं० जाव सुकमलं सुरूवं दारयं पयाया । तते णं तीसे चेल्ल-
णाए देवीए इमे एतारुवे० जाव समुप्पज्जित्ता जइ ताव इमे-
णं दारएणं गब्भगएणं चेव पिउणो उदरवलिमंसाइं खाइ-
याइं तं तं नज्जइ एस णं दारए संवत्तमाणे अम्हं कुलस्स
अंतकरे भविस्सति, तं सेयं खलु अम्हं एयं दारगं एगंते उक्कु-
रुमियाए उज्जाट्टिवित्तए एवं संपेहेति, संपेहेतित्ता दास-
चेदिं सहावेति, सहावेतित्ता एवं वयासी-गच्छ णं तुमे देवाणु-
प्पिए ! एयं दारगं एगंते उक्कुरुमियाए उज्जाट्टि । तते णं सा
दासचेमी चेल्लणाए देवीए एवं बुत्ता समाणी करतल० जाव
कट्टु चिल्लणाए देवीए तमट्टं विणएणं पत्तिमुणेति, पत्तिमुणे-
तित्ता तं दारगं करतलपुग्गं गिएहति जेण्व असोगवणिया

तेण्व उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता तं दारगं एगंते उक्कुरुमियाए उज्जति, तते एं तेणं दारएणं एगंते उक्कुरुमियाए उज्जि-
तेणं समाणेणं सा असोगवणिया उज्जोविता यावि होत्था,
तते एं सेणिए राया इमी से कहाए छच्छे समाणे
जेणेव असोगवणिया तेण्व उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता तं
दारगं एगंते उक्कुरुमियाए उज्जियं पासेति, पासेतित्ता आ-
सुरत्ते० जाव मिसिमिसमाणे तं दारगं करतलपुडेणं गिएहति,
गिएहतित्ता जेणेव चेळणा देवी तेण्व उवागच्छइ, उवाग-
च्छइत्ता चेळणं देवि उच्चावयाहिं आओसणाहिं आ-
ओसति, आओसतित्ता उच्चावयाहिं निब्भत्यणाहिं नि-
ब्भत्येति, निब्भत्येतित्ता एवं उद्धंसणाहिं उद्धंसेति, उद्धं-
सेतित्ता एवं वयासी-किस्स एं तुमं मम पुत्तं एगंते उक्कुरु-
मियाए उज्जावेसिं त्ति कट्टु चेळणं देवि उच्चावयाहिं सा-
वितं करेति, करेतित्ता एवं वयासी-तुमं एं देवाणुप्पिए !
एवं दारगं अणुपुव्वेणं सा रक्खमाणी संगोबेमाणी संव-
हेहि । तते एं सा चेळणा देवी सेणिएणं रत्ता एवं वुत्ता
समाणी लज्जिया विलिता करतलपरिगहियं सेणियस्स
रत्तो विणएणं एयमट्ठं पडिसुणेति, पडिसुणेतित्ता तं दा-
रगं अणुपुव्वेणं सा रक्खमाणी संगोबेमाणी संवहेत्ति । तते
णं तस्स दारगस्स एगंते उक्कुरुमियाए उज्जिज्जमाणस्स अगं-
गुद्धिआए कुक्कुरपिच्छएणं दूमिया वि होत्था अजिक्खणं
अभिक्खणं पृथं च सोणियं च अभिनिस्सवेति, तते एं से
दारए वेदणाभिचूए समाणे महता महता सहेणं आरसति,
तते एं से सेणिए राया तस्स दारगस्स आरसितसहं सो-
च्चा निसम्म जेणेव से दारए तेण्व उवागच्छइ, उवागच्छ-
इत्ता तं दारगं करतलपुडेणं गेएहइ, गेएहइत्ता तं अगं-
गुद्धियं आसयंसि पक्खिवति, पक्खिवतित्ता पूइं च सो-
णियं च आसएणं आमुसति, आमुसतित्ता तते एं से दा-
रए निव्वेदणे तुसिणीए संचिद्धइ जाहे वि य एं से दार-
ए वेदणाए अजिज्जेते समाणे महता महता सहेणं आरस-
ति ताहे वि य एं सेणिए राया जेणेव से दारए तेण्व
उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता तं दारगं करतलपुडेणं गिएहति,
तं चेव० जाव निव्वेयणे तुसिणीए संचिद्धइ । तते एं तस्स
दारगस्स अम्मापियरो ततिए दिवसे चंदसूरदंमाणियं करेति०
जाव संपत्ते । वारसाहे दिवसे अयमेयारूवं गुणं गुणनिष्फन्नं
नामधिज्जं करेति जहा एं अम्हं इमस्स दारगस्स एगंते
उक्कुरुमियाए उज्जिज्जमाणस्स अंगुली कुक्कुरपिच्छएणं
दूमिया तं होळणं अम्हं इमस्स दारगस्स नामधेज्जं कूणिए,
तते एं तस्स दारगस्स अम्मापियरो नामधिज्जं करेति कूणि-
य त्ति, तते एं तस्स कूणियस्स दारगस्स अणुपुव्वेणं तिति-

वडियं च जहा मेहस्स० जाव उप्पिं पासाण विहरति
अट्टदातिओ । तते एं तस्स कूणियस्स कुमारस्स अन्नदा
पुव्वरत्ता० जाव समुप्पिज्जि एवं खलु अहं सेणियस्स रन्नो
वाघाएणं नो संचाएमि सयमेव रज्जसिरिं करेमाणे पालेमाणे
विहरित्तए तं सेयं मम खलु सेणियं रायं नियलबंघणं
करेत्ता अप्पाणं महता रायाजिसेएणं अजिसिंचावित्तए
त्ति कट्टु एवं संपेहेति, संपेहेतित्ता सेणियस्स रन्नो अंतराणि
य डिहाणि य विरहाणि य पडिजागरमाणे विहरति । तते
एं से कूणिए कुमारे सेणियस्स रन्नो अंतरं वा० जाव संवा
अलजमाणे अन्नदा कदायि कालादिए दस कुमारे निय-
घरे सहावेति, सहावेतित्ता एवं वयासी-एवं खलु देवाणु-
प्पिया ! अम्हं सेणियस्स रन्नो वाघाएणं एो संचाएमो
सयमेव रज्जसिरिं करेमाणा पालेमाणा विहरित्तए तं सेयं
खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं सेणियरायं नियलबंघणं करेत्ता
रज्जं च रट्ठं च बलं च वाहणं च कोसं च कोट्टागारं च
जणवयं च एकारसभाए विरचित्ता सयमेव रज्जं करेमाणा-
ए पालेमाणाणं० जाव विहरित्तए, तते एं कालादीया दस
कुमारा कूणियस्स कुमारस्स एयमट्ठं विणएणं पडिसुणेति,
तते एं से कूणिए कुमारे अन्नदा कदायि सेणियस्स रन्नो
अंतरं जाणति, जाणतित्ता सेणियं रायं नियलबंघणं करे-
ति, करेतित्ता अप्पाणं महता रायाजिसेएणं अजिसिंचावेति,
तते एं से कूणिए कुमारे राजा जाते महता महता तते एं
से कूणिए राया अन्नदा कदायि न्हाए० जाव सव्वालंका-
रविभूसिए चेळणाए देवीए पायवंदए हव्वमागच्छति, तते
एं से कूणिए राया चेळणं देवि ओहय० जाव जिम्मायमाणि
पासति, पासतित्ता चेळणाए देवीए पायगगं करेति चेळणं
देवि एवं वयासी-किं एं अम्मो ! न तुच्छी वा न ऊसए वा न
हरिसे वा ए एं दे वा जं नं अहं सयमेव रज्जसिरिं० जाव
विहरामि, तते एं सा चेळणा देवी कूणियं रायं एवं वया-
सी-कहं एं पुत्ता ! मम तुच्छी वा उस्सहरिसाणंदे वा भवि-
स्सति, जं एं तुम्हं सेणियं रायं पियं देवयं गुरुजणं अच्चं-
तनेहाणुरागरत्तं नियलबंघणं करित्ता अप्पाणं महता मह-
ता रायाभिसेएणं अजिसिंचावेसि । तते एं से कूणिए राया
चेळणं देवि एवं वदासी-घातेउकामे एं अम्मो ! मम सेणिए
राया एवं मारेतुं बंधितुं निच्चुजिज्जकामए एं अम्मो ! मम से-
णिए राया तं कहं एं अम्मो ! मम सेणिए राया अच्चंतनेहाणु-
रागरत्ते ! तते एं सा चेळणा देवी कूणियं कुमारं एवं वया-
सी-एवं खलु पुत्ता ! तुमंसि ममं गब्भे आज्जेते संमाणे तिहं
मासाणं बहुपरिपुन्नाणं ममं अयमेयारूवे दोहले पाळञ्जेत
धन्ना तो एं तातो अम्मया तो० जाव अंगपरिचारियाओ

निरवसेसं भाणियव्वं जाव जाहे वि य णं तुमं वेयणे य अ-
निज्जते महता जाव तुसिणीए संचिद्धसि एवं खलु तव पुत्ता !
सेणिए राया अचंचनेहाणुरागरत्ते । तते एं से कूणिए राया
चेल्लणादेवीए अंतिए एयमहं सोच्चा निसम्म चेल्लणं
देवि एवं वयासी-दुट्ठु एं अम्मो ! मए कयं सेणियं रायं पियं
गुरुजणं अचंचनेहाणुरागरत्तं नियलवंधणं करेति, तेणं तं
गच्छामि णं सेणियस्स रन्नो सयमेव नियलानि जिंदामि
त्ति कट्ठु परसुहृत्थगते जेणेव चारगसाला तेणेव पहारित्थग-
मणाए । तते णं सेणिए राया कूणियं कुमारं परसुहृत्थगयं
एज्जमाणं पासति, पासतित्ता एवं वयासी-एस एं कूणिए
कुमारे अपत्थियपत्थिए० जाव सिरिहिरिपरिवज्जिए पर-
सुहृत्थगए इह हव्वमागच्छति तं न नज्जइ एं ममं केणइ
कुमारेणं मारिस्सतीति कट्ठु जाव संजायभए तावपुण्णं वि-
सं आसगं विसं आसगंसि पक्खिवइ । तते एं से सेणिए राया
तावपुण्णविसंमि आमगंसि पक्खिचे समाणे मुहुत्तंतरेणं प-
रिणममाणंसि निष्पाणे निच्चिद्धे जाव विप्पजहे उए । तते
एं से कूणिए कुमारे जेणेव चारगसाला तेणेव उवागए ५ ता
सेणियं रायं निष्पाणं निच्चिद्धे जाव विप्पजहं उइणं पासति,
पासतित्ता महता पितुसोएणं अण्णपरसुनियत्ते विव चंपगव-
रपादेवे थसति धरणं । तव्वंसि सव्वंगेहिं संनिवडिए, तते णं से
कूणिए कुमारे मुहुत्तंतरेणं आसत्थे समाणे रोयमाणे कंदमा-
णे सोयमाणे विव्वमाणे एवं वयासी-अहो एं मए अथत्थेणं
अपुणेणं अकयपुत्तेणं दुट्ठु कयं सेणियं रायं पियदेवयं
अचंचनेहाणुरागरत्तं नियलवंधणे करेति तेण मम मूलागं
चेव एं सेणिए राया कालगति त्ति कट्ठु ईसरतव्ववर० जाव स-
न्धिवावसस्सि संपरिवुमे रोयमाणे कंदमाणे सोयमाणे
विलवमाणे महया इद्धिमकारसमुदएणं सेणियस्स रन्नो
नीहरणं करेति, वड्ढं डोइयाइं मयकिच्चाइं करेति, तते
णं से कूणिए कुमारे एतेणं महया मणोमाणसिएण दु-
क्खेणं अभिज्जते समाणे अन्नदा कदापि अंतैउरपरिया-
लपडिबुमे सभंढमत्तोवगरणमाताए रायगिहातो पडिनि-
क्खमणि, पडिनिक्खतित्ता जेणेव चम्पा नगरी तेणेव उवाग-
च्छइ । तत्थ वि णं विपुल्लभोगसमितिसमन्नागए काट्ठेणं
अप्पसोए जाए यावि होत्था । तते एं से कूणिए राया अ-
न्नया कयाइं कालादीए दस कुमारे सदावेति, सदावेतित्ता
रज्जं च० जाव जणवयं च एकारसजाए विरचेति, विर-
चेतित्ता सयमेव रज्जसिरिं करेमाणे पात्तेमाणे विहरति ।

(उच्चवाधयाहिं ति) उच्चाजिराकोशे सति निर्भर्त्सना उद्धो-
षणाऽजिन्नज्जिता वीरिता (विश्वडियं ति) स्थितिपतितं कुल-
क्रमागतं पुत्रजन्मानुष्ठानम् (अंतराणि य) अवसरान् (छिदाणि)
भक्ष्यपरिवारादीनि, विरहो विजनत्वं, तुष्टिरुत्सवः हर्ष आन-

न्दः प्रमोदार्थ एते घोषाः । (घाण्डकामेणं) घातयितुकामः । एं
वाक्यालङ्कारे, मां श्रेणिको राजा इननं मारणं बन्धनं निर्भर्त्सनं
एते पराजिज्वसूचकाः ध्वनयः । निश्चेष्टः जीवितविप्रजडः प्रा-
णापहारसूचकाः एते । अवतीर्णो भूमौ पतितः आपन्नो व्यासः
सन् (रोयमाणे स्ति) रुदन् (कंदमाणे) क्रन्दनं कुर्वन् (सोयमाणे)
शोकं कुर्वन् (विलवमाणे) विलापं कुर्वन् (नीहरणं ति) परोक्ष-
स्य यन्निर्गमादिकार्यम् । (मणोमानसिएणं ति) मनसि जातं मा-
नसिकं मनस्येव यद्वर्तते वचनेनाप्रकाशितत्वात् तन्मनोमानसि-
कं तेनावहिर्बुद्धिना अभिभूता (अंतैउरपरियालसंपरिवुमे)
नि० १ वर्ग । भ० । व्य० । आ० क० । आ० चू० । आव० ।
अंत० । आ० म० । (चेटकराजेन सहाऽस्य सद्ग्रामः काल-
कुमारवक्तव्यतायां ' काल ' शब्दे अस्मिन्नेव भागे ४८१
पृष्ठे उक्तः । ' रहसुसन्न ' शब्दे ' महासिलाकंटय ' श-
ब्देऽपि वक्ष्यते)

स च चम्पानगरीपतिर्जातः-

एवं खलु जम्बू ! तेणं काट्ठेणं तेणं समएणं इहेव
जम्बुद्वीवे दीवे भारहे वासे चम्पा नामं नयरी होत्था, रि-
च्छुण्णभदे चेइए, तत्थ णं चंपाए नयरीए सेणियस्स रन्नो
पुत्ते चेल्लणाए देवीए अत्तए कूणिए नाम राया होत्था । म-
हता तस्स एं कूणियस्स रन्नो पउमावई नामं देवी होत्था,
सुखमाल० जाव विहरइ । तत्थ एं चम्पाए नयरीए से-
णियस्स रन्नो जज्जा कूणियस्स रन्नो चुट्टमाउया काव्वं ।
नामं देवी होत्था सुकुमाल० जाव सुखा । नि० १ वर्ग ।

तद्वर्णक औपपातिके यथा-

तत्थ एं चम्पाए रायरीए कूणिए णामं राया परिवसइ
महया हिमवंतमहंतमलयमंदरमहिंदसारे अचंचतविसुच्छदीह-
रायकृत्तवंसमुप्पसूए शिरंतरं रायलक्खणविराइअंगुवंगे व-
हुजणवहुमाणपूजिए सव्वगुणसमिक्खे खात्तिए मुइए मुप्पा-
हिमित्ते माउपिउसु जाए दयपत्ते सीमंकरे सीमंधरे खेमंकरे
खेमंधरे मणुस्सिंदे जणवयपिया जणवयपात्ते जणवयपुरोहिए
सेउंकरे केउंकरे णरपवरे पुरिसवरे पुरिससीहे पुरिसवग्गे पुरि-
सामीविसे पुरिसपुंरुरीए पुरिसवरगंधहत्थी अट्ठे दित्ते वित्तं
वित्थिमे विठलजवणसयणासणजाणवाहणाइण बहुध-
णबहुजायरूवे रयते आआंगपआंगसंपउत्ते वित्थिअ-
पउरजत्तपाणे बहुदासीदामगोमहिसगवेलकप्पज्जते पडिपु-
ष्पजंतकोसकोट्टागाराउधागारे बल्लवं दुव्वलपच्चामित्तं
ओहयकंटयं मल्लिकंटयं उद्धियकंटयं अकंटयं उकंटयं
ओहयसत्तुं निहयसत्तुं मल्लियसत्तुं उच्छिअसत्तुं निज्जिअसत्तुं
पराइअसत्तुं ववगयवुब्बिक्खं मारिजयविप्पमुक्कं खेमं सिवं
सुज्जिक्खं पसंतमिबडमरं रज्जं पसासेमाणे विहरति ।

तदूदाहीवर्णकः-

तस्स एं कोणियस्स रणो धारिणी नामं देवी होत्था
सुकुमालपाणिपाया अहीणपक्खिपुष्पचिंदियसरीरा लक्ख-

णवञ्जणगुणोववेआ माणुम्माणप्पमाणपन्निपुस्ससुजायसव्वं-
गसुंदरंगी ससिसोमाकारा कंतपियदंसणा भुरुवा करयलपर-
मिअपसत्थतिवन्नियवन्नियमज्जा कोमुइरयणियरविमलपडि-
पुस्सोमवयणा कुम्भुद्धिहिअगंरुलेहा सिंगारागारचारुवे-
सा संगयगयहसिअभणिअचिट्ठिअविट्ठासन्नान्निसंलाव-
णिउणजुत्तोवयारकुसला पासादीआ दरिसणिज्जा अचिरू-
वा पभिरूवा कोणिएणं रएणा जंजसारपुत्तेणं सक्खि अणु-
रत्ता अविरत्ता इहे सदफरिसरसरुवगंधे पंचविहे माणुस्सए
कामजोए पच्चणुजवमाणी विहरति । तस्स एं कोणिए-
स्स रसो एके पुरिसे विउल्लकयवित्तिए भगवओ पवित्ति-
वाउए जगवतो तदेवासिअं पवित्तिं णिवेएइ । तस्स एं पुरिस-
स्स वहेव अस्से पुरिसा दिष्सा भत्तिजत्तवेअणा जगवतो
पवित्तिवाउआ जगवतो तदेवासिअं पवित्तिं णिवेदेति । तेणं
कालेणं तेणं समएणं कोणिए राया जंजसारपुत्ते वाहिरि-
याए उवट्ठाणसात्ताए अणेगगणनायकदंरुनायकराईसरत-
लवरमांडविअकोडीवअंतिमहामंतिगणकदोवारिअअमच्च-
चेदपीढमइनगरनिगमसेट्टिसेणावइसत्थवाहदूतसंधिवालस-
द्धिं संपरिवुके विहरइ । तेणं कालेणं तेणं समयेणं समणे
जयवं महावीरे आइगरे (औ०) पुव्वाणुपुव्वि चरमाणे
गामाणुगामं दूइज्जमाणे सुहंसुहेणं विहरमाणे चंपाए
णयरीए बहिया उवणगरगामं उवागए चंपं नगरिं
पुरणजइं चेइअं समोसरिउकामे । तए एं से पवित्ति-
वाउए इमीसे कहाए लच्छे समणे हट्टुडचित्तमा-
णंदिए पीइमणे परमसोमणस्सिए हरिसवसविसप्पमाण-
हियए एहाए कयवलिकम्मे कयकोउअमंगलपायच्छित्ते
सुच्छप्पवेसाइं मंगल्लाइं वत्थाइं पवरपरिहिए अप्पमहग्धा-
भरणालंकियसरीरे सआओ गिहाओ पन्निनिक्खमइ, स-
आओ गिहाओ पन्निनिक्खमित्ता चंपाए णयरीए मज्झं
मज्जेणं जेणेव कोणियस्स रसो गिहे जेणेव वाहिरिया
उवट्ठाणसात्ता जेणेव कूणिए राया जंजसारपुत्ते तेणेव
उवप्पच्छति, उवागच्छइत्ता करयलपरिगहियं सिरसावत्तं
मत्थए अंजाद्धिं कहु जएणं विजएणं वद्धावेइ, वद्धावेइत्ता
एवं वयासी-जस्स एं देवाणुप्पिया दंसणं कंखंति, जस्स
एं देवाणुप्पिया दंसणं पीहंति, जस्स एं देवाणुप्पिया
दंसणं पेत्यंति, जस्स एं देवाणुप्पिया दंसणं अभिलसं-
ति, जस्स एं देवाणुप्पिया णामगोत्तस्स वि समणयाए
हट्टुड० जाव हिअया भवंति, से एं समणे भगवं महावीरे
पुव्वाणुपुव्वि चरमाणे गामाणुगामं दूइज्जमाणे चंपाए ण-
यरीए उवणगरगामं उवागए चंपं नगरिं पुस्सभइं चेइअं
समोसरिउकामे तं एअं एं देवाणुप्पियाणं पिअट्ठयाए
पिअं णिवेदेमि-पिअं ते जवओ । तए एं से कूणिए रा-

या जंभसारपुत्ते तस्स पवित्तिवाउअस्स अंतिए एयमठं
सोच्चा णिसम्म हट्टुड० जाव हिअए विअसियवरकमल्लणय-
णवयणे पअन्नियवरकरुगतुन्नियकेयूरमउरुकुंडलहारविरा-
यंतरइयवच्छे पात्रं वपत्रं वमाणघोलंतजूसणधरे ससम्भमं
तुरिअं चपलं नरिन्दे सीहासणाओ अन्नुडेइ, अन्नुडेइत्ता
पायपीढाओ पचोरुहइ, पचोरुहइत्ता पाठओ उम्मुअइ, उ-
म्मुअइत्ता अवहट्टु पंच रायककुहाइं । तं जहा-खगं ? इत्तं
२ उप्फेसं ३ वाहणाउ ४ वालवीअणं ५, एकसाडिअं
उत्तरासंगं करेइ, करेइत्ता आयंते चोक्खे परमसुइजूप अंज-
लिमउलिअगहत्थे तित्थगराभिमुहे सत्तट्टपयाइं अणुगच्छ-
ति, सत्तट्टपयाइं अणुगच्छतित्ता वामं जाणुं अंचेइ, अंचेत्ता
दाहिणं जाणुं धरणितलंसि निवेसेइ ति साहइ तिकखुत्तो
मुच्चाणं धरणितलंसि निवेसेइत्ता ईसिं पच्छुस्समिति,
पच्छुस्समित्ता करुगतुन्नियथंभिआओ लुआओ पन्नि-
हरति, हरतित्ता करयल० जाव कहु एवं वया-
सी-णमोऽत्थु एं अरिहंताणं भगवंताणं आइगराणं
तित्थगराणं सयं संबुद्धाणं पुरिसुत्तमाणं पुरिससीहा-
णं पुरिसवरपुंरुआणं पुरिसवरगंधहत्थीणं लोगुत्त-
माणं लोगनाहाणं लोगहिषाणं लोगपर्वाणं लोगपज्जो-
अगराणं अजयदयाणं चक्खुदयाणं मगदयाणं सरणद-
याणं जीवदयाणं बोहिदयाणं धम्मदयाणं धम्मदेसयाणं
धम्मनायगाणं धम्मसारहीणं धम्मवरचाउरंतचक्खवट्ठीणं
दीवोत्ताणं सरणंगइपइत्ता अप्पमिहयवरनाणदंसणधराणं
विअट्टच्छउमाणं जिणाणं जावयाणं तिष्ठाणं तारयाणं
बुद्धाणं बोहयाणं मुत्ताणं मोअणाणं सव्वन्नूणं सव्वद-
रिसीणं सिवमयलमरुअमणंतमक्खयमन्वावाहमपुणरावि-
त्तिसिद्धगइनामधेयं ठाणं संपत्ताणं, नमोऽत्थु एं समणस्स
जगवओ महावीरस्स आदिगरस्स तित्थगरस्स० जाव सं-
पाविउकामस्स मम धम्मायरियस्स धम्मोवदेसगस्स वंदामि
एवं जगवं तत्थ गयं इह गते पासउ मे भगवं तत्थ गए इह
गयं तिकहु वंदंति, एमंसंति, वंदित्ता एमंसित्ता सीहा-
सणवरगए पुरत्त्याजिमुहे निसीअइ, निसीइत्ता तस्स प-
वित्तिवाउअस्स अहुत्तरसयसइस्सं पीतिदाणं दलयति, द-
लइत्ता सक्कारेति, सम्माणेति, सक्कारित्ता संमाणित्ता एवं
वयासी-जया एं देवाणुप्पिया ! समणे भगवं महावीरेइह
मागिच्छेज्जा, इह समोसरिज्जा, इहेव चंपाए णयरीए बहि-
आ पुस्सजइं चेइए अहापन्निखं उगगहं उगिगिइत्ता सं-
जमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरेज्जा, तया एं मम ए-
अमट्टं निवेदिज्जासि ति कहु विसज्जिते । तए एं समणे ज-
गवं महावीरे कहुं पाओ पजायाए रयणीए फुल्लुप्पलक-

मलकोमलुम्मिद्वितम्मि अहा पंरुरे पहाए रत्तासोगप्पगास-
 किंसुअमुहुगुञ्जप्परागसरिभे कमलागरसंरुवाहए उ-
 द्वियंमि सूरु सहस्सरस्सिम्मि दिणअरे तेयसा जलंते, जे-
 णेव चंपा णयरी जेणेव पुसुजदे चेइए तेणेव उवागच्छ-
 ति, उवागच्छतित्ता अहापरिरुवं उग्गहं उगिण्हित्ता सं-
 जमेणं तवसा अप्पाणं जावेमाणा विहरति (औं) । तए
 णं चंपाए णयरीए सिंघामगणिगचउक्कचरचउम्मुहमहा-
 पहपहेसु महया जणसदेति वा जणवूहेति वा जणवोदंति वा
 जणकत्तकलेति वा जणुम्मीति वा जणुकक्षियाति वा जण-
 सन्निवाएति वा बहुजणो अस्समसस एवमाइक्खइ, एवं
 जासइ, एवं पस्सवेइ, एवं परूवेइ-एवं खलु देवाणुप्पिया !
 समणे भगवं महावीरे आदिगरे तित्थगरे सयं संयुजे
 पुरिसुत्तपे० जाव मंपाविउकामे पुव्वाणुपुव्वि चरमाणे
 गामाणुगामं दूइज्जमाणे इहमागए इह संपत्ते इह समोसदे
 इहेव चंपाए णयरीए बाहिं पुसुजदे चेइए अहापरिरुवं
 उग्गहं उगिण्हित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं जावेमाणे
 विहरति; तं महप्फलं खलु जो देवाणुप्पिया ! तहारूवाणं
 अरहंताणं जगवंताणं णामगोअस्स वि सवणताए, किमं-
 ग ! पुण अजिगमणवंदणणमंसणपरिपुच्छणपज्जुवास-
 णयाए, एकस्स वि आयरियस्स धम्मिअस्स सुवणयस्स
 सवणताए किमंग ! पुण विपुलस्स अत्थस्स गहणयाए, तं
 गच्छामो णं देवाणुप्पिया ! समणं भगवं महावीरं वंदामो
 णमंसामो सकारेमो सम्माणेमो कट्ठाणं मंगलं देवयं चेइअं
 विणएणं पज्जुवासामो, एतेण पेच्चभवे इहभवे अ हियाए
 सुहाए खमाए निस्सेअसाए आणुगाभिअत्ताए जविस्सइ
 त्ति कट्ठु बहवे उग्गा उग्गपुत्ता भोगा जोगपुत्ता एवं दुपको-
 आरोणं राइस्सा खत्तिआ माहणा जमा जोहा पसत्थारो
 मल्लई लेच्छई लेच्छईपुत्ता अस्से य बहवे राईसरतलवरमां-
 रुवियकोहुंविअइअंसेट्टिमेनावइसत्थवाहणजित्तिआ अ-
 प्पेगइआ वंदणवत्तिअं अप्पेगइआ पूअणवत्तिअं एवं सक्का-
 रवत्तिअं सम्माणवत्तिअं दंसणवत्तिअं कोजहलवत्तिअं अ-
 प्पेगइआ अट्ठविण्णियहेजं ओस्सुयाइ सुणेस्सामो, सुआइ
 निस्संक्रियाइ करिस्सामो, अप्पेगइआ अट्ठाइ हेजइ कारणाइ
 बागरणाइ पुच्छिस्सामो, अप्पेगइआ सव्वओ समंताए मुंडे
 जवित्ता अगाराओ अल्लगारिअं पव्वइस्सामो, पंचाणुक्खं
 सत्त सिक्खवावइयं पुवालसविहं गिहिधम्मं पम्बिज्जिस्सामो,
 अप्पेगइआ जिणजत्तिरागेण अप्पेगइआ जीअमेअं ति कट्ठु
 एहाया कयबलिकम्मा कयकोउअमंगन्नपायच्छित्ता सिर-
 सा कंउमालकडा आविष्मणिमुवन्ता कप्पियहारहृहार-
 तिसरयपाज्ञंवपलंवपाणकडिमुत्तयमुक्कयसोहाजरणा पवरव-

त्यपरिहिआ चंदणालित्तिगायसरीरा अप्पेगइआ हयगया
 एवं गयगया रहगया सिबियागया संदमाणियागया अप्पे-
 गइया पायविहारचारिणो पुरिसवग्गुरा परिखित्ता महया
 उक्किट्ठीहणायवोलकलकलरवेणं पक्खुम्भिअमहास-
 मुहरवचूतं पि वं करेमाणा चंपाए नयरीए मज्झं म-
 ज्जेणं निग्गच्छंति, निग्गच्छतित्ता जेणेव पुसुजदे चेइए तेणेव
 उवागच्छइ, उवागच्छतित्ता समणस्स जगवओ महावीरस्स
 अदूरसामंते छत्तातीए तित्थयराजिसेसे पासंति, पासित्ता
 जाणवाहणाइ ठावइंति, ठावइंतिता जाणवाहणेहिंतो पच्चो-
 रुहंति, पच्चोरुहित्ता जेणेव समणं जगवं महावीरे तेणेव उवा-
 गच्छइ, उवागच्छित्ता समणं जगवं महावीरं तिक्खुत्तो आ-
 याहिणं पयाहिणं करेति, करित्ता वंदंति, णमंसंति, वंदित्ता
 णमंसित्ता णच्चाससे णाइदूरे सुस्सुसमाणा णमंसमाणा
 अजिमुहा विणएणं पंजलिउक्का पज्जुवासंति । तए णं से
 पवित्तिवाउए इमीसे कहाए लच्छे समणे हट्ठुट्ठे० जाव
 हियए एहाए० जाव अप्पमहग्गज्जणालंकिअसरीरे सयाओ
 गिहाओ पामिनिक्खमइ, सयाओ गिहाओ पडिणिक्खमिक्का
 चंपानगरिं मज्झं मज्जेणं जेणेव बाहिरिया सव्वे बहेट्ठिआ
 वत्तव्वया० जाव णिसीयइ, णिसीइत्ता तस्स पवित्तिवाउअस्स
 अरुत्तेरससयसहस्साइ पीइदाणं दक्षयति, दक्षयित्ता
 सकारेति, सम्माणेति, सकारेत्ता सम्माणेत्ता पम्बिमज्जेइ ।
 तते णं से कूणिए राया भंजसारपुत्ते बलवाउअं आमंतेति,
 आमंतेत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! आजि-
 सेकं हत्थिरयणं पम्बिकप्पेहि, हयगयरहपवरजोहकलियं च
 चाउरंगिणं सेणं सप्पाहिहि, सुजहापमुहाण य देवीणं वा-
 हिरियाए उवट्ठाणसालाए पामिणकपाणिक्काइ जत्ताभिमु-
 हाइ जुत्ताइ जाणाइ ठवप्पेह, चंपं नगरिं सव्विजतरवाहिरि-
 अं आसित्तित्तिसुइस्सम्मट्ठरत्थंतरावणवीहिअं मंचाइमंचक-
 लिअं णाणाविहरागउत्थियज्जयं पमागाइपमागमंकिअं
 लाउट्ठोइयमहिं गोसीससरसरत्तचंदण० जाव मंधिवट्ठिअं
 करेह, कारवेह, करित्ता कारवेत्ता एअमाणत्तिअं पच्चप्पि-
 णइ-निज्जाइस्सामि समणं जगवं महावीरं अज्जिवंदए;
 तए णं से वलवाउए कूणिएणं रप्पा एवं वुत्ते समाणे हट्ठुट्ठे०
 जाव हिअए करयत्तपरिगहियं सिरसावत्तं मत्थए अज्जि
 कए एवं वयासी-सामि त्ति आणाइ विणएणं वयणं
 पम्बिसुणेइ, पम्बिसुणेइत्ता हत्थिअउअं आमंतेति, आमंतेत्ता
 एवं वयासी-खिप्पामेव जो देवाणुप्पिया ! कूणिअस्स
 रप्पो भंजसारपुत्तस्स आभिसेकं हत्थिरयणं पम्बिक-
 प्पेहि, हयगयरहपवरजोहकलियं चाउरंगिणसेणं
 सएहाहेहि, सएहाहित्ता एअमाणत्तिअं पच्चप्पिणाहि ।
 तए णं से हत्थिवाउए बलवाउअस्स एअमट्ठं मोच्चा आ-

एण विणएणं वयणं पमिसुणेइ, पडिसुणित्ता ठेआय-
 रिअउवदेममतिविकप्पणाविकप्पेहिं सुणिउणेहिं उज्जल्लणे-
 वत्थहत्थपरिवत्थिअसुसज्जं धम्मिअसएणप्पवच्चकवइयउ-
 प्पीअियकच्चवच्चगेवेयवद्धगलवरजूसणविराइयंति अहिय-
 तेअजुत्तं सन्नान्नअवरकसूपूरविराइअं पलंवउच्चूलमहुअर-
 कयंधयारं चित्तपरिच्छेअपच्छदं पहरणावरणभरिअजुप्प-
 सज्जं सच्छत्तं सज्जयं सघटं सपमां पंचामेद्वअपरिमन्नि-
 आनिरामं ओसारिअजमद्वजुअलघटं विज्जुपणत्तं व का-
 द्दमेहं उप्पाइयपव्वयं व चंक्रमंतं मत्तं गुल्लगुल्लंतं मणपवण-
 जइणवेगं जीमं संगामियाओगं आनिसेकं हत्थिरयणं प-
 डिकप्पइ, पमिकप्पेत्ता हयगयरहपवरजोहकल्लिअं चानुरं-
 गिणिं सेणं सप्पाहेइ, सप्पाहित्ता जेणेव बलवाउए तेणेव
 उवागच्छइ, उवागच्छित्ता एअमाणत्तिअं पच्चुप्पिणइ । तए णं
 से बलवाउए जाणसान्निअं सदावेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-
 खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! सुभदापमुहाणं देवीणं वाहि-
 रियाए उवट्ठाणसात्ताए पमिअकपाणिअकाइं जत्ताजिमु-
 हाइं जुत्ताइं जाणाइं उवट्ठेइ, उवट्ठेत्ता एअमाणत्तिअं
 पच्चुप्पिणाहि । तते णं से जाणसान्निअं बलवाउअस्स ए-
 अमद्वं आणाए विणएणं वयणं पमिसुणेइ, पडिसुणित्ता
 जेणेव जाणसात्ता तेणेव उवागच्छइ, तेणेव उवागच्छित्ता
 जाणाइं पच्चुवेक्खेइ, पच्चुवेक्खेइत्ता जाणाइं संपमज्जेइ,
 संपमज्जेइत्ता जाणाइं संवट्ठेइ, जाणाइं संवट्ठेत्ता जाणाइं णीणेइ,
 जाणाइं णीणेत्ता जाणाणं दूसे पवीणेइ, पवीणेइत्ता जाणाइं
 समलंकरेइ, समलंकरेइत्ता जाणाइं वरजंडकमंभियाइं करेति,
 करेतित्ता जेणेव वाहणसाला तेणेव उवागच्छइ, तेणेव उ-
 वागच्छित्ता वाहणाइं पच्चुवेक्खेइ, पच्चुवेक्खेइत्ता वाहणा-
 इं संपमज्जइ, संपमज्जइत्ता वाहणाइं णीणेइ, णीणेइत्ता वा-
 हणाइं अप्पफाझेइ, अप्पफाझेइत्ता दूसे पवीणेइ, पवीणेइ-
 त्ता वाहणाइं समलंकरेति, करेतित्ता वाहणाइं वरजंडक-
 मंभियाइं करेइ, करेइत्ता वाहणाइं जाणाइं जोएइ, जो-
 एइत्ता पतोदलधिपउअधरे अ समं आउहइ, आउहिता
 वट्टमगं गाहेइ, गाहेइत्ता जेणेव बलवाउए तेणेव उवाग-
 च्छइ, उवागच्छइत्ता वलवाउअस्स एअमाणत्तिअं पच्चप्पि-
 णाइ । तते णं से वलवाउए एगरगुत्तिए आमंतेइ, आमंतेइ-
 त्ता एव वयासी-खिप्पामेव जो देवाणुप्पिया ! चंपं एगरं
 सव्विजतरवाहिरियं असियं जाव कारवेत्ता एअमाणत्ति-
 अं पच्चप्पिणाहि । तते णं से एगरगुत्तिए वलवाउअस्स ए-
 अमद्वं आणाए विणएणं पमिसुणेइ, पमिसुणेइत्ता चंपं ए-
 गरं सव्विजतरवाहिरियं आसियं जाव कारवेत्ता जेणेव
 वलवाउए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता एअमाणत्तिअं

पच्चप्पिणइ । तते णं से वलवाउए कोणिअस्स रन्नो भंजसा-
 रपुत्तस्स आनिसेकं हत्थिरयणं पमिकप्पिअं पामेइ, हयगयं
 जाव सप्पाहिअं पामति, सुजहापमुहाणं देवीणं पडिजाणा-
 इ उवट्ठविआइ पामति, चंपं एगरं अविजतरं जाव गं-
 धवट्ठिअं कयं पामति, पामित्ता हट्ठवट्ठि चि माणंदिए पी-
 अमणे जाव दिअए (औं) जेणेव मज्जणधरे तेणेव
 उवागच्छइ, तेणेव उवागच्छित्ता मज्जणवरं अणुप-
 विसइ, अणुपविसइत्ता समुत्तजालाउल्लानिरामे विचित्तम-
 णिरयणकुट्टिमतले रमणिज्जे एहाणमंडवंसि एाणामणि-
 रयणभित्तिचित्तंसि एहाणपीढंसि सुहणिसणे सुप्पो-
 दएहिं गंधोदएहिं पुप्फोदएहिं सुहोदएहिं पुणो पुणो
 कल्लाणपवरमज्जणविहीणे मधिए, तत्थ कोउअसएहिं व-
 हुविहंहिं कल्लाणपवरमज्जणावसाणे पम्हद्वसुकमाद्वगं-
 धकामाडयवूहिअंगे सरसमुददिगांसीसचंदणाणुल्लित्तगत्ते
 अहयसुमद्वग्गदूसरयणसुसंचूए सुमद्वानावण्णगवित्तेवणे आ-
 विष्मणिसुवसे य कप्पियहारिद्धहारतिसरयपासंवपलं-
 वमाणिकडिसुत्तसुकयमोजे पिएण्णगेविज्जअंगुलिज्जगल्लि-
 यंगयल्लियकयाभरणं वरकमगतुन्निययंभिअनुए अहिय-
 रूवससिसरीए मुदिआपिगलं गुल्लि कंडलउज्जोविआणणे
 मउमत्तित्तिरए हारोत्थयसुकयरइयवच्छे पासंवपसंवमा-
 णपडसुकयउत्तरिज्जे णाणामणिकणगरयणविमल्लमहरिह-
 णिउणो वि अ भिभिमिसंतविरइयमुसिद्धिवित्तिद्वल-
 आविष्मवीरवलए किं बहुणा कप्परुक्खए चेव अलंकिय-
 विज्जुसिए एरवईमकोरंमल्लदामेणं उत्तेणं थरिज्जमाणेणं
 चउचामरचालवीजियंगे मंगलजयसदकयालोए मज्जणप-
 राओ पमिनिक्खमइ, मज्जणधराओ पडिणिक्खमिन्ना अणेग-
 गणनायगदंडनायकराईसरतल्लवरमानवियकोमंविपइव्वसे-
 डिसेणावइसत्थवाहदूअसंधिवात्तसप्पिं संपरिवुमे धवद्वम-
 हामेहणिग्गए इव महगणदिपंतरिकखतारागणाण मज्जे स-
 सिव्व पिअदंसणे णरवई जेणेव वाहिरिआ उवट्ठाणसात्ता
 जेणेव आभिकखे हत्थिरयणे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छि-
 त्ता अंजणगिरिकूडसप्पिं गयवई एरवई दुरुढे, तए णं त-
 स्स कूणियस्स रणो जंभसारपुत्तस्स आनिसेकं हत्थिरय-
 णं दुरुढस्स समाणस्स तप्पढमयाए इमे अट्ठमंगलया
 पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिआ, तं जहा-सोवत्थियसिरि-
 वत्थणंदिआवत्तवच्चमाणकभदासणकल्लसमच्छदप्पणा तथा-
 णंतं च णं पुल्लकल्लसज्जिगारं दिव्वा य वत्तपढागा स-
 चामरा दंसणरइअआलोअदरसणिज्जा वाउद्धयविजय-
 वेजयंती उस्सिआ गगणतल्लमणुल्लिहंत । पुरओ अहाणु-
 पुव्वीए संपट्ठिआ, तथाणंतं च णं वेरुल्लिअजिसंतविमल्लदंरं
 पसंवकोरंमल्लदामोवतोजिअं चंदमंडल्लिभं समूसिअवि-

मत्रं आयवत्तपवरं सीहासणं वरमाभिरयणपादपीठं सपा-
 उभायो अ समाउत्तं बहुकिंकरकम्मकरपुरिमपायत्तपरि-
 विस्सत्तं पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्टियं, तथाणंतरं वहवे
 लट्ठिगाहा कुंतगाहा चावगाहा चापरगाहा पासगाहा
 पात्ययगाहा फलकगाहा पीढगाहा वीणगाहा ह-
 रुफगाहा पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्टिया, तथाणंतरं व-
 हवे रुंणिणो मुंणिणो सिहिंणिणो जणिणो पिच्छिणो हा-
 सकरा डमरकरा चाडकरा वादकरा कंदप्पिकरा दव्वकरा
 कोकुड्ढा किट्टिकरा वायंता गायंता हसंता पच्चंता भासंता
 सावेता रक्खंतो आलोअं च करेमाणा जयजयसदं पउं-
 जमाणा पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्टिआ, तथाणंतरं जचा-
 णंतरमद्विहायणाणं हरिमेलामज्जलमलियत्थाणं चुंचुच्चिअ-
 लल्लियपुलियचलचवन्नचंचन्नगईणं द्ययणवग्गणधावणधोर-
 णतिवईज्जणसिक्खिअगईणं द्वातंतन्नामगलद्वायवरचूसणा-
 णं मुहजंढणउच्चून्नगथासगअहिलाणचामरदंरुपरिमंनिय-
 कडीणं किंकरवरतरुणपरिगहिआणं अट्ठसयं वरतुर-
 गाणं पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्टियं, तथाणंतरं च एणं ई-
 सीदंताणं ईसीमत्ताणं ईसीतुंगाणं ईसीउच्छंगविसाद्वधवन्न-
 दंताणं कंचणकोसीपविट्ठदंताणं कंचणमणिरयणचूभिया-
 णं वरपुरिसारोहगसंपउत्ताणं अट्ठसयं गयाणं पुरओ अ-
 हाणुपुव्वीए संपट्टियं, तथाणंतरं सउत्ताणं सज्जयाणं सर्वदा-
 णं सपमाणाणं सतोरणवराणं सणंदियोमाणं सखिखिणी-
 जात्रपरिक्खित्ताणं हेमवयचेत्ततिगिसकणकणिज्जुत्तदारु-
 आणं कालायससुकयणेभिजंतकम्माणं सुसिलिट्ठवत्तमं-
 रुलधराणं आइणवरतुरगसंपउत्ताणं कुसल्लनरत्तेअसा-
 रदिसुसंपगहिआणं उत्तीसतोणपरिमंनित्ताणं सकं-
 करुवसंस्काणं सचावसरपहरणावरणजरिअजुद्धसज्जाणं
 अट्ठसयं रहाणं पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्टियं, तथाणं-
 तरं च एणं असिसत्तिकोत्ततोमरमूल्ललउन्नभिंनिमालधणुपा-
 णिसज्जं पायत्ताणां पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्टिअं । तते
 णं से कूणिए राया हारोत्ययमुकयरइयवच्चे कुंरुलउज्जो-
 यिआणणे मउरुदित्तसिरए एरसीहे एरवई एरिंदे एरवस-
 सहे मणुअरायवसजकप्पे अब्भहिअरायतेअलच्छीए
 दिप्पमाणे हत्थिवत्थंवरगए सकोरंढमज्जदोमेणं उत्तेणं
 धरिज्जमाणेणं सेअवरचामराहिं उड्डुव्वमाणोहिं उड्डुव्व-
 माणोहिं वेसमणे चेव एरवई अमरवइससिभाए इट्ठीए
 पट्टिअकित्ती हयगयरहववरजोहकलियाए चाउरंगिणीए
 सेणाए समणगम्ममाणग्गे जेणेव पुएणभदे चेइए तेणेव
 पहरित्थगमणाए, तए णं तस्म कूणिअस्स रत्तां भंजसा-
 रुपुत्तस पुरओ महं आसा आसधरा उभतो पासि णागा

णागधरा पिट्ठओ रहसंगेद्धी । तए णं से कूणिए राया
 भंजसारपुत्ते अजुगयभिंगरिपग्गहियतालियंते उत्थियसे-
 अउत्ते पवीइअवाव्वीयाणि सव्विह्वीए सव्वज्जुतीए स-
 व्ववलेणं सव्वममुदएणं सव्वादरेणं सव्वविभूइए सव्ववि-
 चूसाए सव्वसंभमेणं सव्वपुप्फगंधमद्वात्तंकारेणं सव्वतुमि-
 असहससिणाएणं महया इट्ठीए महया जुतीए महया वलेणं
 महया समुदएणं महया वरतुमिअजमगसमगप्पवाइएणं सं-
 खपणवपरुहभेरिज्जिअरिखरमुट्टिहुमिकमुरयमुअंगदुंदुभिणि-
 ग्घोसणाइयरवेणं चंपाए णयर।ए मज्जं मज्जेणं णिग्गच्छ-
 इ । तए णं कूणिअस्स रत्तो चंपानगरिं मज्जं मज्जेणं णिग्ग-
 च्छमाणस्स वहवे अत्थत्थिया कामत्थिआ जोगत्थिआ किं-
 व्विसिआ करोमिआ द्वाभत्थिया कारवाहिआ संखिआ च-
 क्रिया द्वांगलिया मुहमंगद्विया वच्चाणा पुस्समाणआ स्वमि-
 यणा ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं पिआहिं मणुएणाहिं मणामाहिं
 मणाभिरामाहिं हिययगमणिज्जाहिं वग्गूहिं जयविजयमंग-
 लसएहिं अणवरयं अभिणंदंता य अजियुणंता य एवं वया-
 सी-जय जय एंदा, जय जय जदा, जदं ते अजिअं जिणाहिं
 जिअपालेहिं जिअमज्जवसाहिं इंदो इव देवाणं चमरो इव
 असुराणं धरणा इव नागाणं चंदा इव ताराणं भरहो इव
 मणुआणं वहइ वासाइ वहइ वाससआइ वहइ वाससह-
 स्साइ वहइ वाससयसहस्साइ अणहसमग्गे हट्टतुट्ठो पर-
 माउं पात्रयाहिं इच्छजणसंपरिवुओ चंपाए णयर।ए अस्से-
 सि च वहूणं गामागरणगरखेरुकव्वरुमंरुवदोणमुहपट्टण-
 आस्समनिगमसंवाहसंनिवेसाणं आहेवच्चं पोरेवच्चं सामित्तं
 जट्टित्तं महत्तरगत्तं आणाईसरे सेणावच्चं कारेमाणे पाद्वे-
 माणे महया हयणट्ठीयवाइयतंतीतन्नतालतुट्टिअधणमुअं-
 गपरुहप्पवाइअरवेणं विउलाइं जोगभोगाइं जुंजमाणे वि-
 हराहि ति कइ जयजयसदं पउंजंति । तए णं से कूणिए
 राया भंजसारपुत्ते णयणमात्तासहस्सेहिं पेच्छिज्जमाणे पे-
 च्छिज्जमाणे हिअयमालासहस्सेहिं अभिणंदिज्जमाणे अ-
 भिणदिज्जमाणे मणोरहमात्तासहस्सेहिं विच्छिप्पमाणे वि-
 च्छिप्पमाणे वयणमात्तासहस्सेहिं अजियुव्वमाणे अभियु-
 व्वमाणे कंतिसोहग्गुणेहिं पित्थिज्जमाणे पित्थिज्जमाणे वहू-
 णं एरणारिसहस्साणं दाहिणहत्थेणं अंजलिमालासहस्साइं
 पट्टिच्छमाणे पट्टिच्छमाणे मंजुमंजुणा घोमेणं पम्भियुज्जमा-
 णे पट्टिबुज्जमाणे भवणपतिसहस्साइं समज्जमाणे समइ-
 ज्जमाणे चंपाए णयर।ए मज्जं मज्जेणं णिग्गच्छइ, णिग्गच्छ-
 इत्ता जेणेव पुष्पभदे चेइए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता
 समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते उत्ताइए ति-
 त्ययराइसण पासइ, पासित्ता आभिसेकं हत्थिरयणं उवेइ,

ठविता आजिमेकाओ हत्थिरयणाओ पचोरुहइ, पचोरुहइत्ता अवहइ पंचरायककुहाइ । तं जहा-ख-गं उतं उप्फेसं वाहणाओ वाहवीअणं, जेणेव समणे जगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं जगवं महावीरं पंचविहेणं अभिगमेणं अजिगच्छंते । तं जहा-स-चित्ताणं दव्वाणं विउसरण्याए अचित्ताणं दव्वाणं अवि-उसरण्याए एगसारिअं उत्तरासंगं करणं चक्खुप्फासं अजलिपगहेणं मणसो एगत्तभावकरणेणं ममणं जगवं महावीरं तिकखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ, तिकखु-त्तो आयाहिणं पयाहिणं करेत्ता वंदति, एमंसति, वंदित्ता एमंसित्ता तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासइ । तं जहा-काइयाए वाइआए माणसिआए, कायाइए ताव मंकुइअग-हत्थपाए सुसूममाणे एमंसमाणे अभिमुहे विणएणं पंज-द्विउत्ते पज्जुवासइ, वाइआए जं जं जगवं वाकरेइ एवमेवं जंते ! तहमेयं जंते ! अविहत्तहमेयं भंते ! असंदिच्छमेअं जंते ! इच्छिअमेअं भंते ! पडिच्छिअमेअं भंते ! इच्छियपमिच्छि-यमेअं भंते ! से जंहयं तुब्भे वदह अपमिक्कलमाणे पज्जुवासंति, माणसियाए महया संवंगं जणइत्ता तिव्वथम्माणुरागरत्ते प-ज्जुवासइ । तते एं ताओ सुभदापमुहाओ देवीओ अंतो अंतेउरं से एहायाए० जाव पायच्छित्ताओ सव्वात्तंकारविभूंसियाओ बहूहिं खुज्जाहिं चेत्ताहिं वामणीहिं वरुभीहिं वव्वरीहिं पया-उसियाहिं जोणिआहिं पएहविआहिं इतिगणिआहिं वा-सिइणिआहिं त्वासिआहिं ज्जउसियाहिं सिंहलीहिं दमिद्धिहिं आरवीहिं पुत्तिदीहिं पक्कणाहिं बहलीहिं मुरुंकीहिं सब-रियाहिं पारसीहिं एाणादेसविदेसपरिमंरुआहिं इंगिय-चित्थियपत्थिअविजाणियाहिं सदेसणेवत्थग्गाहिअवेसाहिं चेदियाचक्कावावरिसधरकंउइज्जमहत्तरगवंदपरिक्खित्ताओ अंतेउराओ णिगच्छंति, अंतेउराओ णिगच्छित्ता जेणेव पा-मिएकजाणाइ तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता पामिएक-पामिएकाइ जत्ताजिमुहाइ जुत्ताइ जाणाइ दुरुहंति, दुरु-हित्ता णिअगपरिआत्तसद्धिं संपरिवुत्ताओ चंपाए णयरी-ए मज्जं मज्जेणं णिगच्छंति, णिगच्छित्ता जेणेव पुष्प-भंइ चेइए तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता समणस्स ज-गवओ महावीरस्स अदूरसामंते छत्तिदिए तित्थयराभित्ते-से पासंति, पासित्ता पामिएकपाडिएकाइ जाणाइ ठवंति, उ-विता जाणेहितो पचोरुहंते, जाणेहितो पचोरुहित्ता बहूहिं खुज्जाइ० जाव परिक्खित्ताओ जेणेव समणे जगवं महा-वीरे तेणेव उवागच्छंति, तेणेव उवागच्छित्ता समणं जग-वं महावीरं पंचविहेणं अभिगमेणं अजिगच्छंति । तं जहा-सचित्ताणं दव्वाणं विउसरण्याए अचित्ताणं दव्वाणं अविउसरण्याए विणओणताए गायत्तहीए चक्खुप्फा-

से अंजद्विपगहेणं मणसो एगत्तकरणेणं समणं भगवं म-हावीरं तिकखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ, वंदति, एमं-संति, वंदित्ता एमंसित्ता कूणियं रायं पुरओ कट्ठु ठिइ-याओ चेव सपरिवाराओ अजिमुहाओ विणएणं पंज-द्विउत्ताओ पज्जुवासंति । तते एं समणे भगवं महावीरे कूणिअस्स भंभसारपुत्तस्स सुज्झापमुहाणं देवीणं तीसे अ महति महाद्वियाए परिआए इसीपरिआए मुणिपरिआए जइपरिआए देवपरिआए अणेगसयाए अणेगसयवंदाए अणेगमयवंदपरिवाराए ओहवत्ते अइवत्ते महवत्ते अप-रिमिअवद्वीरियतेयमाहप्पकंतिजुत्ते सारयनवत्थणियमहु-रंगंभीरकौंचणिग्घोसदुंदुजिस्सरे उरे वित्थिडाए कंठे वाट्ठि-आए निरे समाइणाए अग्ररत्तोए अमम्मणाए सव्वक्खर-सत्थिवाइयाए पुत्तरत्ताए सव्वभासाणुगामिणीए सास्स-ईए जोयणणीहारिणा सरेणं अच्चागहाए जासा जास-ति, अरिहा धम्मं परिकहेइ, तेसिं सव्वेसिं आरियमणारि-याणं अग्निदाए धम्ममाइक्खइ, मा वि य एं अच्चागहा भासा तेसिं सव्वेसिं आरियमणारियाणं अप्पणो सत्तासा-ए परिणमइ । तं जहा-अत्थि लोए, अत्थि अलोए, एवं जी-वा अजीवा वंधे मोक्खे पुष्पे पाये आसवे संवरे वेगणा णिज्जरा अरिहंता चक्कवट्ठी बलदेवा वामुदेवा नरका खेर-इया तिरिक्खजोणिआ तिरिक्खजोणिणीओ माया पिया रिसओ देवा देवलोआ सिद्धी सिद्धा परिणिव्वाणपरि-णिव्वुया, अत्थि पाणाइवाए मुसावाए अदिस्सादाणे मेहु-णे परिगहे, अत्थि कोहे माणे माया लोचं० जाव मिच्छा-दंसणसद्धे, अत्थि पाणाइवायवेरमणे मुसावायवेरमणे अ-दिस्सादाणवेरमणे मेहुणवेरमणे परिगहवेरमणे० जाव मि-च्छादंसणसद्धविवेगे, सव्वं अत्थि भावं अत्थि च्छि वयति, सव्वं एत्थि भावं एत्थि च्छि वयति, मुचिस्सा कम्मा मुचि-स्सफला जवंति, इच्छिस्सा कम्मा पुत्तिस्सफला जवंति, फु-सइ पुष्पपावे, पच्चायंति जीवा, सफले कम्माणपावए धम्ममा-इक्खइ, इणमेव णिगंथे पावयणे सच्चे अणुत्तरे केवलए सं-सुद्धे पमिपुष्पे एआउए सद्धकत्तणे सिद्धिमग्गे मुत्तिमग्गे णिव्वाणमग्गे णिज्जाणमग्गे अविहत्तमविमंथिमव्वदुक्खप्पही-णमग्गे इह ड्ढिआ जीवा सिज्जंति बुज्जंति मुचंति परिणि-व्वायंति सव्वदुक्खाणमंतं करंति, एगच्चा पुण एगे जयंता-रो पुव्वकम्मावसेसेणं अस्सयरेसु देवलोएसु देवदत्ताए उव्वत्तारो भवंति, महद्दीए० जाव महासुक्खेसु दूरगएसु चिरड्ढिएसु तेणं तत्थ देवा जवंति महद्दीए० जाव चिरड्ढि-ई आहारविराड्यवच्छा० जाव पचासमाणा कप्पोवगा गतिकम्माणा आगमे से भदा० जाव पमिक्खा तमाइक्खइ । एवं खलु चउहिं ठाणेहिं जीवा एरइअत्ताए कम्मं पकरंति,

णेरइअत्ताए कम्मं पकरेत्ता णेरइसु उववज्जंति । तं जहा-
महारंभयाए महापरिगमहाए पंचिदियवहेण कुणियाहा-
रेण । एवं एएणं अभिन्नावेणं तिरिक्खजोणिएसु माइल्लयाए
णिअमिदलपाए अलिअवयणेणं उव्वंचणयाए वंचणयाए
मणुस्सेसु पगतिभइयाए पगतिविणनताए माणुकोसयाए
अमच्छरियताए देवेषु सरागसंजमेणं संजमासंजमेणं अ-
कामणिज्जराए वालतवोक्कमेणं तमाइक्खइ, जह एरगा ग-
मंती, जे णेरगा जातवयणा एरए सारीरमाणसाइं दुक्खाइं
तिरिक्खजोणिए माणुस्सं च अणिच्चं वाहिजरापरणवयणा-
पउरं देवे अ देवलोए देविहिं देवसोक्खाइं नरगं तिरिक्ख-
जोणिए माणुस्सजावं च देवलोअं च सिच्छे अ सिच्छवसिहिं
वज्जिविणियं परिकहेइ-जह जीवा वज्जंति मुच्चंति, जह य
परिकिञ्चिस्संति, जह दुक्खाणं अंतं करंति, केइ अपक्खिअ
अट्टदुहट्टियाचिन्ता जह जीवा दुक्खमागरमुवंति, जह वेरग-
मुवगया कम्मसु मुगं विहाडंति, जहा रागेण कडाणं कम्माणं
पावगो फलविवागो, जह य परिहीणकम्मा सिच्छा वि-
द्धाअयमुवंति, तमेव धम्मं दुविहं आइक्खइ । तं जहा-अगा-
रधम्मं अणगारधम्मं च, अणगारधम्मो ताव इह खलु स-
व्वओ सव्वयाए मुंने जवित्ता अगारातो अणगारियं प-
व्वइस्स सव्वओ पाणाइवायाओ वेरमणं मुसावायअदि-
आदाणमेहुणपरिगमहारइओअणाओ वेरमणं, अयमाउसो !
अणगारसामाइए धम्मे पसुत्ते, एअस्स धम्मस्स सिक्खाए
उवडिह निगंथे वा निगंथी वा विहरमाणे आणाए आ-
राहए भवति । अगारधम्मं दुवालसविहं आइक्खइ । तं जहा-
पंच अणुव्वयाइ, तिप्पि गुणव्वयाइ, चत्तारि सिक्खावयाइ ।
पंच अणुव्वयाइ तं जहा-थून्नाओ पाणाइवायाओ वेरमणं
थून्नाओ मुसावायाओ वेरमणं थून्नाओ आदिन्नादाणाओ
वेरमणं मदारसंनोमे इच्छापरिमाणे । तिप्पि गुणव्वयाइ-तं
जहा-अणत्थदंने वेरमणं दिमिव्वयं उवजोगपरिजोगपरि-
माणं । चत्तारि सिक्खावयाइ-तं जहा-सामाइअं देसावगा-
सिअं पोसहोववासे अतिहिंसंविजागे अपच्छिममारणंतिआ
संझेहणा जूसणा राहणा, अयमाउसो ! अगारसामाइए धम्मे
पसुत्ते । एअस्स धम्मस्स सिक्खाए उवडिह समणोवासए
समणोवाभिआ वा विहरमाणे आणाइआराहए भवति ।
तए णं सा महति महालिआ मणुसपरिसा समणस्स ज-
गवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्टतुट्टं
जाव हिअया उट्टाए उट्टंति, उट्टाए उट्टित्ता समणं भगवं
महावीरं तिकखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ, करेइत्ता वं-
दंति एणंसंति, वंदित्ता एणंसित्ता अत्येगइआ पंचाणुव्व-
इयं सत्त सिक्खावइयं दुवालसविहं गिहिधम्मं पक्खिआ,
अवसेसा णं परिमा समणं भगवं महावीरं वंदंति, एणंसंति,

वंदित्ता एणंसित्ता एवं वयासी-सुअक्खाए ते जंते ! णि-
गंथे पावयणे, एवं सुएणत्ते सुजासिए सुविणीए सुजा-
विए, अणुत्तरे ते जंते ! णिगंथे पावयणे धम्मं आइ-
क्खमाणा तुब्भे उवसमं आइक्खइ, उवसमं आइक्खमाणा
विवेगं आइक्खइ, विवेगं आइक्खमाणा वेरमणं आइक्खइ,
वेरमणं आइक्खमाणा अकरणं पावाणं कम्माणं आ-
इक्खइ, एत्थि णं अएणे केइ समणे वा माहणे वा जे
परिसधम्ममाइक्खत्तिए किमंग ! पुण इत्तो उत्तरतरं,
एवं वंदित्ता जामेव दिसं पाउब्जुआ तामेव दिसं प-
डिगया । तए णं कूणिए राया जंजमारपुत्ते समणस्स ज-
गवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्टतुट्टं
जाव हिअए उट्टाए उट्टंति, उट्टाए उट्टित्ता समणं भगवं
महावीरं तिकखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेति, वंदति,
एणंसंति, वंदित्ता एणंसित्ता एवं वयासी-सुअक्खाए ते जंते !
णिगंथे पावयणे जाव किमंग ! पुण एत्तो उत्तरतरं, एवं
वंदित्ता जामेव दिसं पाउब्जुते तामेव दिसं पडिगए । तते
ए ताओ सुभदापमुहाओ देवीओ समणस्स जगवओ म-
हावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्टतुट्टं जाव हि-
अयाओ उट्टाए उट्टंति, उट्टाए उट्टित्ता समणं भगवं महा-
वीरं तिकखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेति, वंदति, एणंसं-
ति, वंदित्ता एणंसित्ता एवं वयासी-सुअक्खाए ते जंते !
णिगंथे पावयणे जाव किमंग ! पुण एत्तो उत्तरतरं, एवं
वंदित्ता जामेव दिसं पाउब्जुआओ तामेव दिसं पडि-
गयाओ । सपोसरणं सम्मत्तं । औ० ।

केन कृतमित्यादि यत्र विधेयतयोपदिश्यते सा पृच्छा ।
यथा पृच्छनीया ज्ञानिनो निर्णयार्थिभिः, यथा जगवान् कोणि-
केन पृष्टः । तथाहि-किल कोणिकः श्रेणिकराजपुत्रः भ्रमणं भ-
गवन्तं महावीरं पप्रच्छ । तद्यथा-जदन्त ! चक्रवर्तिनः परित्य-
क्तकामा मृताः कोपपद्यन्ते ? । भगवताप्रभिहितम्-सप्तमनरक-
पृथिव्याम् । ततोऽसौ बभाण-अहं कोत्पत्त्ये ? । स्वामिनोक्तम्-
पृष्ठयाम् । स उवाच-अहं किं न सप्तम्याम् ? । स्वामिना जगद्-
सप्तम्यां चक्रवर्तिनो यान्ति । ततोऽसावभिद्धौ-किमहं न चक्र-
वर्ती, यतो ममापि हस्त्यादिकं तत्समानमस्ति ? । स्वामिना प्रत्यु-
च्च-तव रत्ननिधयो न सन्ति । ततोऽसौ कृत्रिमाणि रत्नानि कृत्वा
जरतक्षेत्रसाधनप्रवृत्तः कृतमालकयकेण गुहाद्वारे व्यापादितः
पृष्टीं गत इति । स्या० ४ उा० ३ उ० ।

प्रथमोपाङ्गे कूणिकवर्षके “ माउपिउसुजाओ ” एतत्सूत्रवृ-
त्तौ पित्रोर्विनीततया सत्पुत्र इत्युक्तं, तत्कथमिति प्रश्ने उत्तर-
म्-कूणिकः पित्रोर्विनीत एवास्ति, यद्यन्तराले अणिक-
स्य किञ्चिद्विरूपमाचरितं तन्निरादयशादेव, कथमन्यथा पि-
तृमरणशोकाकुलितो राजगृहं विहाय चम्पायामुषित इति ।
२३७ प्र० सेन० ३ उल्ला० । कूणिकरावणयोस्तीर्थकरत्वं
कुत्र ग्रन्थे प्रोक्तमस्ति कस्मिन् क्षेत्रे कतिजैरिति प्रश्ने उत्तर-
म्-रावणाख्यभवादारज्य रावणजीवस्य चतुर्दशे भवे तीर्थक-

रत्नं त्रिपष्टीयपञ्चरित्रे प्रोक्तमस्ति, क्षेत्रव्यक्तिस्तु न दृश्यते । कूणिकस्य तु तीर्थकरत्वप्राप्त्यकाराणि कुत्रापि दृष्टानि न सन्तीति । १५७ प्र० सेन० ३ उल्ला० । (' रावण ' शब्दे स्पष्टीकरिष्यते चैतत्)

कूयमाण-कूजत्-त्रि० । अव्यक्तं भणति, विपा० १ शु० ७ उ० ।

कूर-कूर-पुं० । न० । वेष्ट्र भावे क्विप् ऊः । कौ भूमौ उवं वयनं लाति ला-कः । लस्य रः । अन्ने, वाच० । ओदने, उ०-१२ अ० । " एगंतेण न कप्पइ, सीयवकूरो अयुसिणो अ" स० १ सम० । अवह्वादननिमित्ते कलिञ्जादौ, स्था० ३ ठा० ३ उ० । " असणाणि य चउसट्ठा, कूरे जाणहे एगतीसं तु ।" स० १ सम० । कूर-त्रि० । रौद्धे, ज्ञा० १ शु० ७ अ० । आचा० । निष्कृपे, सूत्र० २ शु० २ अ० । दारुणे, सूत्र० १ शु० ७ अ० । जीवोपघातोपदेशत्वात् चुडे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । स्था० ।

कूरकम्म (ए)-कूरकर्मन्-त्रि० । अनार्ये, आचा० १ शु० ४ अ० २ उ० । कूर कर्मणि, " कूराइ कम्माइ वावे पकुवमाणे तेण पुक्खेण मूढे विपरियासमुवेति" कूराणि गलकर्त्तनादीनि कर्माण्यनुष्ठानानि बालोऽङ्गः प्रकुर्वाणो विदधानः तेन कर्मविपाकोत्पादितदुःखेन सातोदये मूढोऽपगतविवेको विपर्यासमुपैति । आचा० १ शु० २ अ० ३ उ० । कूराणि निर्दयानि निरनुकोशानि कर्माणि अनुष्ठानानि हिंसाऽनृतस्तेयादीनि सकललोकाऽसुकृत्तिकाराणि, अष्टादश वा पापस्थानानि । आचा० १ शु० ५ अ० १ उ० ।

कूरगगुय-कूरगगुक-पुं० । प्रत्यहभोजिनि, आचा० १ शु० ६ अ० ३ उ० ।

कूरपिउर-देशी-देशीवचनमेतत् । कूरसिकथादौ, आ० म० छि० । कूरसिकथादिदाने, विशेष० ।

कूरपिक-ईपत्पक्व-त्रि० । " गौणस्येषतः कूरः " । ८।२।१२६ । ईपच्छब्दस्य गौणस्य कूर इत्यदेशो वा भवति । अल्पपक्वे, ' चिच स्व कूरपिका ' पक्वे- ' इसिपिका ' प्रा० २ पाद ।

कूरजोयण-कूरभोजन- न० । कूरमात्रभोजने, पि० ।

कूल-कूल-न० । कूलति आवृणोति जलप्रवाहम् । कूल अच् । न-द्युदस्तारे, कर्मणि घञर्थे कः । स्तोप, तरुणे, सैन्यपृष्ठे च । अन्तिके, वाच० । " रययामयकूलाओ " रजतमयं रुप्यमयं कूलं यासां ता रजतमयकूलाः । रा० आ० म० सैन्यस्य पश्चाद्भागे, दे० ना० २ वर्ग ।

कूलधमग-कूलधमायक-त्रि० । वानप्रस्थभेदे, ये कूले स्थित्वा शब्दं कृत्वा भुञ्जते । औ० । नि० ।

कूलबालग-कूलबालक-पुं० । स्वनामख्याते मुनौ, आ० क० ।

तत्कथा चैवम्-

इतश्च श्रेणिकपुत्रः कोणिको राजा स्वपत्नीपद्मावतीप्रेरितः स्वभ्रातृहृद्विहृद्वपाश्वं जनकश्रेणिकार्पितदिव्यकुण्डले अष्टादशसरिकहारं सेचनकहस्यादिकं वस्तु मार्गितवान् । तौ च सर्वे लात्वा मातामहचेटकमहाराजपार्श्वे वैशालीनगरीं गतौ । कोणिकेन मातामहचेटकमहाराजपार्श्वार्त्तवस्तुसहितौ तौ प्रातरौ मार्गितौ । शरणागतवज्रपञ्जरविरुद्धं वहता तेन न प्रेषितौ । ततो रुष्टः कोणिकः समाराधितशक्रचमरप्रज्ञावेण

स्वजीवितं रत्नम् अमोघवाणमपि चेटकमहाराजं संप्राप्ते निजित्य वैशालीनगरीमध्ये क्लिप्तवान्, सज्जितवप्रां च तां वैशालीं नगरीं स कोणिको रोधयति स्म, नगरीमध्ये स्थितश्रीमुनिसुव्रतस्वामिस्तूपप्रभावात् तां नगरीं ग्रहीतुं न शक्नोति । ततो बहुना कालेन देवतयैवमाकाशे ज्ञापितम्- " समणे जइ कूववालप, मागहिअं गणिअं रमिस्सए । राया यअ-सोगचंदए, वेसालिं नगरिं गहिस्सए ॥१॥ " कोणिकेनेमां वारिणीं श्रुत्वा स कूववालकभ्रमणो विलोक्यमानस्तत्र स्थितो ज्ञातः । राजगृहाद्वाकारिता मागधिका गणिका । तस्याः सर्वं कथितम् । तथाऽपि प्रतिपन्नम्-तं कूलवालकभ्रमणमहमत्राऽऽनेष्यामीति । कपटश्राविका जाता, सार्धेन तत्राऽऽगता । तं वन्दित्वा भणति-स्थाने स्थाने चैत्यानि साधूँश्च वन्दित्वाऽहं जोजनं कुर्वे । यूयमत्र श्रुताः, ततो वन्दनार्थमागता, अनुग्रहं कुरुत, प्रासुक्यमेणीयं भक्तं गृहीत । इति श्रुत्वा कूलवालकभ्रमणस्तस्या उत्तारके गतः । तथा च नेपालगोटकचूर्णसंयोजिता मोदका दत्ताः । तद्भक्षणानन्तरं तस्य अतीसारो जातः । तथा औषधप्रयोगेण निवर्तितः । प्रक्षालनोद्धर्तनादिभिस्तथा तस्य चित्तं भेदितम् ; स कूववालकभ्रमणस्तस्यामाशकोऽनृत । तथाऽपि स्ववशीचूतः स कोणिकसमीपमानीतः । कोणिकेनोक्तम्-जोः कूलवालक भ्रमण ! ययं वैशाली नगरीं गृह्यते तथा क्रियताम् । तेनापि तद्वचः प्रतिपद्य नैमित्तिक-वेपेण वैशालीनगर्यन्यन्तरे गत्वा मुनिसुव्रतस्वामिस्तूपप्रज्ञावो नगरीरक्तको ज्ञातः । नैमित्तिकोऽयं नगरीलोकैः पृष्टः-कदा नगरीरोधोऽपगमिष्यति । स प्राह-यदा एनं स्तूपं यूयम् अपनयत तदा नगरीरोधापगमो भविष्यतीति श्रुत्वा तैर्लोकैस्तथा कृतम् । कूववालकभ्रमणेन बहिर्गत्वा सज्जितः कोणिकः । तेन तदैव स्तूपप्रभावरहिता सा नगरी जग्ना एव, पतितः कूलवालकभ्रमणः, अविनीतत्वात् । इति कूववालककथा ॥ उ० १ अ० आ० क० ।

कूव-कूप-पुं० । कु ईपत् आपो यत्र । कुवन्ति मणूकाः अस्मिन् कु-पक् दीर्घश्च वा । स्वनामख्याते जलाधारे, " भूमौ खातो-ऽल्पविस्तरो, गम्भीरो मणूकाकृतिः । बहोऽबद्धः स कूपः स्यात्, तदम्नः कौपमुच्यते" ॥१॥ वाच० । " कूवे तोयं सिंहाया जहा कूवे केया पडिता" नि० चू० १ उ० । आ० क० ।

कूजक-त्रि० । व्यावर्त्तकबद्धे, ज्ञा० १ शु० १६ अ० ।

कूवणय-कूपनक-पुं० । स्वनामख्याते कुम्भकारे, यस्य हि कुमारसन्निवेशे परमरमणीये उद्याने प्रतिसंस्थिते श्रीवीरभगवति शालायां मुनिचन्द्रः स्वविरः स्थितः । आ० म० द्वि० ।

कूवणाय-कूपज्ञात-न० । अवटोदाहरणे, इह चैवं साधनप्रयोगः-किञ्चित्सदोषमपि स्नानादि विशिष्टशुभभावहेतुचूतं यत्तद् गुणकरं दृष्टं, यया कूपखननम् । विशिष्टशुभभावहेतुश्च यतनया स्नानादि ततो गुणकरमिति । कूपखननपक्षे शुभभावादौ तृष्णा-दिव्युदासेनाऽऽनन्दावासिरिति । इदमुक्तं भवति-यथा कूपखननं भ्रमत्पुण्यकर्दमोपलेपादिदोषदुष्टमपि जलोत्पन्नानन्तरमुक्तदोषानपोह्य स्वोपकाराय परोपकाराय किल भवति । प्रति० ।

कूवतर-कूपतट-पुं० । कूपसमीपे, " गहिं मासेहिं सन्नित्तिवि-उल्लतेयत्तेसो जातो कूवतरे दासीए विनासियं " आ० म० द्वि० ।

कूवत्यंज-कूपस्तम्भ-पुं० । कूपमध्येस्थापितस्तम्भे, विशेष० । कूप-कस्तम्भो यत्र सितपटो निबध्यते । ज्ञा० १ शु० ८ अ० ।

कूवमंशुक

कूवमंशुक-कूपमाणूक-पुं० । कूपस्थे मणूके, तस्यैव एकदेशभेदे,
“ तुमं किं जाणयसि कूवमाणूको ” नि० चू० १ व० ।

कूवर-कूवर-पुं० । ‘कू’ शब्दे कृटादि० वरच् । कूजके, मनोहरे,
युगन्धरे, रथावयवभेदे, वाच० । जं० तुडे, झा० १ भु० ६अ० ।

कूवल-देशी-जघनवसने, दे० ना० २ वर्ग ।

कूविय-कूपिक-पुं० । स्वनामख्याते सन्निवेशे, यत्र भगवान् वी-
रस्वामी उपसर्गितः पश्चात्पाश्चर्वाध्यान्तेवासिनीज्यां मोक्षितः ।
आ० म० द्वि० । मोषव्यावर्त्तके, झा० १ भु० १८ अ० । चौरग-
वेषके, झा० १ भु० १ अ० ।

कूवियवन्न-कूपिकवन्न-न० । मोषव्यावर्त्तकसैन्यनिवर्त्तकसैन्ये,
“ सुवहुस्व वि कुवियवलस्स आठायस्स उपयंसया वि होत्था ”
झा० १ भु० १८ अ० ।

कूविया-कूपिका-स्त्री० । कूप-इत् डीप् । स्वार्थे कः । स्नेहपात्रभेदे,
वाच० । “ जो कुणति कूवियत्तं कूविया कूडिया जप्पति ” नि०
चू० १ व० ।

कूवोदाहरण-कूपोदाहरण-न० । समयप्रसिद्धे कूपज्ञाते, यो० ८
विच० । (‘ कूवणाय ’ शब्देऽनुपदमेव दर्शितम्)

कूसारो-देशी-गर्ताकारे, दे० ना० २ वर्ग ।

कूहंरु-कूपमाणूक-पुं० । व्यन्तरनिकायानामुपरिवर्तिनि व्यन्तरजा-
तिविशेषे, प्रअ० ३ आश्र० द्वार ।

केअण-केतन-न० । वक्त्रे वस्तुनि, पुष्पकरणसंबन्धिनि मुष्टिप्र-
हणस्थाने वंशादिदलके, स्था० ।

“ चत्तारि केअणा पणत्ता । तं जहा-वंसीमूलकेअ-
णए, मेंदविमाणकेअणए, गोमुत्तिकेअणए, अवलेह-
णियाकेअणए ।

“ चत्तारि ” इत्यादि प्रकटम्, किन्तु केतनं सामान्येन वक्त्रं वस्तु
पुष्पकरणस्य वा संबन्धि मुष्टिप्रहणस्थानं वंशादिदलकं तच्च
वक्त्रं भवति, केवलमिह सामान्येन वक्त्रं वस्तु केतनं गृह्यते, तत्र
वंशीमूलं च तत्केतनं च वंशीमूलकेतनम्, एवं सर्वत्र, नवरं मेढ-
विपाणं मेढभृङ्गं, गोमूत्रिका प्रतीला (अवलेहणिय सि) अव-
लम्ब्यमानस्य वंशशलाकादेर्वा प्रतन्वीत्यक् साऽवलेखनिकेति ।
स्था० ४ ठा० २ उः ।

केअ-देशी-दामनि, दे० ना० २ वर्ग ।

केअरवाणो-देशी-पलाशे, दे० ना० २ वर्ग ।

केई-कश्चित्-केचित्-अव्य० । किमः सौ-जसि वा कः के, चित्-
प्रत्ययः । पदद्वयमित्यन्ये । वाच० । अनिर्दिष्टस्वरूपे, वि-
शे० । “ केई राया रायपुत्तो वा ” विपा० १ भु० २ अ० ।
स्था० । अनु० । अन्यशब्दार्थे, प्रअ० ३ आश्र० द्वार ।

केउ-केतु-पुं० । चाय-तु क्यादेशः । प्रज्ञायाम्, राहोरर्द्ध-
देहात्मके ग्रहभेदे, वाच० । झा० । अङ्गुविव्यासप्रामाण्या-
ज्युपगमे अष्टाशीतितमे महाग्रहे, कल्प० ६ कण । अन्यथा
अष्टाशीतितमो जावकेतुः । सू० प्र० २० पाहु० । स्था० । चिह्ने,
ज्वजं, झा० १ भु० १ अ० । स्था० । जं० । रा० । जी० । औ० ।

स० । दीप्तौ, ज्योतिषप्रसिद्धे उत्पातभेदे च । वाच० । कन्दे, दे०
ना० २ वर्ग ।

केउकर-केतुकर-पुं० । अद्भुतकार्यकारित्वेन चिह्नकारिणि,
औ० । झा० । स्था० । सूत्र० ।

केउवेत्त-केतुवेत्त-न० । आकाशोदकनिष्पाद्यशस्ये केतुभेदे,
आव० ६ अ० । ध० ।

केउचूय-केतुचूत-त्रि० । दृष्टिवादस्य सिद्धश्रेणिकापरिकर्मणः
चतुर्थे दशमे च भेदे, स० ।

केउमई-केतुमती-स्त्री० । किन्नरस्य किन्नरेन्द्रस्य किंपुरुषस्य
किंपुरुषेन्द्रस्य चाग्रमहिष्याम्, भ० १० श० ५ उ० । स्था० । (आ-
स्या जवान्तरकथा ‘अग्रमहिषी’ शब्दे प्र० भा० १७ पृष्ठे दर्शिता)

केउय-केतुक-पुं० । जम्बूद्वीपस्य बाह्याया वेदिकाया दक्षिण-
स्यां पञ्चनवतियोजनान्यवगाह्य स्थिते द्वितीयमहापाताले, स्था०
४ ठा० २ उ० ।

केऊर-केयूर-पुं० । के बाहुशिरसि याति, या ऊर किञ्च, अमुक-
समासः । वाच० । बाह्यजरणविशेषे, आ० म० प्र० । औ० रा० ।
जं० । “ अंगयाई केऊराई कडगाई तुडियाई कसिसुत्तयं दस-
मुडियाणंतयं ” इत्यादि । अङ्गदं केयूरं च बाह्यजरणविशेष ए-
तयोश्च यद्यपि नामकोशे एकार्थतोक्ता, तथाऽपीहाकारविशेषाद्
भेदोऽवगन्तव्यः । भ० ६ श० ३३ उ० । झा० । मेरोर्दक्षिणस्यां
दिशि पातालकलशे, “ वन्नयामुहकेऊरं, जूप य तह ईसरे य
वाळवे । ” केयूरः केऊरो वा । समवायाङ्गदीकायां तु केतुकः ।
प्रव० २७२ द्वार ।

केमुअ-किंशुक-न० । किंशुकस्य पुष्पम् । पुष्पफले, “ बहु-
सम् ” ॥ १२१ ॥ इति अणो लुक् । “ किंशुके वा ” ॥ १२६ ॥ इत्यादेरिति
एकारः । प्रा० १ पाद । पलाशपुष्पे, झा० १ भु० १६ अ० ।

केकई-कै (के) क (के) यी-स्त्री० । कैकयानां राजा अणु
कैकयः । जन्यजनकजावरूपे पुंयोगे डीप् । कैकयी, कैकयी,
कैकयी वा । कैकयनृपकन्यायाम्, वाच० । अष्टमवासुदेवलक्ष्म-
णमातरि, आव० १ अ० । आ० चू० । ति० । अस्याः सुमित्राति
द्वितीयं नाम (भाषादीका) स० । अपरविदेहे, सलिलावतीवि-
जये वीतशोकायां नगर्याम्, विभीषणवासुदेवस्य मातरि च ।
आ० म० प्र० ।

केयई-कै (के) क (के) यी-स्त्री० । पूर्वोक्तशब्दार्थे, वाच० ।

केक(य)य-केकय-पुं० । देशभेदे, स च अर्द्धेन आर्योऽर्द्धेनानार्यः ।
“ केकयकिरायहयमुहखरमुहगयतुरगमिदयमुहाय ” प्रव० २७२
द्वार । प्रज्ञा० । सूत्र० । “ केकय अर्द्धं च आरियं भणियं ” सूत्र० १
भु० ५ अ० १ उ० । केकयार्द्धजनपदः श्वेतधीनगरीराजस्य ।
स्था० ८ ठा० । स च देशः कर्मविभागे उत्तरस्यामुक्तः । वाच० ।

केका (गा) इय-केकायित-न० । मयूराणां शब्दे, झा० १ भु०
३ अ० ।

केज्ज-कय-त्रि० । कयणीये, स्था० ए ठा० ।

केटव-कैटभ-पुं० । “ ऐत एत् ” ङ । १ । १४८ । इति ऐत ए-
त्वम् । प्रा० १ पाद । “ सटाशकटकैटभे ढः ” ङ । १ । १६६ ।

इति टस्य ढः । प्रा० १ पाद । “ कैटजे भो वः ” ७ । १ । २४० ।
इति ङस्य वः । मधुघ्रातरि दैत्यभेदे, प्रा० १ पाद ।

केत्तिअ-कियत्-त्रि० । किमः परिमाणे वतुप् । वस्य यः । “ इदं
किमश्च डेत्तिअडेत्तिलडेद्दाः ” ॥ ८ । २ । १५७ ॥ इदं किञ्च
यत्तदेतद्व्यञ्ज्य परस्यातोर्मावतोर्वा डित् पत्तिअ पत्तिल पद्दह
इत्यादेशा भवन्ति, एतद्व्यञ्ज्य च । इत्यतः स्थाने डेत्तिअ मेत्तिल
मेद्दह रूपमादेशत्रयम्; डित्वादिलोपः । केत्तिअं, केत्तिअं, के-
द्दहं । किंपरिमाणपरिमिते, प्रा० २ पाद ।

केतिस-कीदृश-त्रि० । किम् दृशः कञ् “ इदं किमोरीश्वकी ”
॥ ६ । ३ । ६० । इति (पाणि०) किमः की । पैशाच्याम्-“याद-
शादेर्ङुस्तिः ” ७ । ४ । ३१७ । इति ङ इत्यस्य स्थाने तिरादेशः ।
किंप्रकारे, प्रा० ४ पाद ।

केतूव-केयूप-पुं० । मेरोर्दक्षिणस्यां दिशि महापातात्रे, जी०
३ प्रति० ।

केतुल-(केवरु) कियत्-त्रि० । “ अतोर्मेत्तुलः ” ८ । ४ ।
४३५ । इति किमः परस्यातोः प्रत्ययस्य डेतुल इत्यादेशः ।
प्रा० ४ पाद । “ वेदं किमोर्मादेः ” १८ । ४ । ४०८ । इति
अत्वन्तस्य किमो यादेरवयवस्य डित् एव रु इत्यादेशः । प्रा० ४
पाद । किंपरिमाणपरिमिते, प्रा० ४ पाद ।

केतु-कुत्र-अव्य० । “ एत्थु कुत्रात्रे ” १८ । ४ । ४०५ । अपभ्रंशे
कुत्र इत्येतस्य शब्दस्य डित् एत्थु इत्यादेशः । कस्मिन्नित्यर्थे,
प्रा० ४ पाद ।

केम्ब-कथम्-अव्य० । अपभ्रंशे तथारूपता । केन प्रकारेणेत्यर्थे,
“जो पुण् अग्निं सीअला, तसु उएहत्तण् केम्ब ?” प्रा० ४ पाद ।

केय-केत-पुं० । ‘कित’ निवासे इत्यस्य धातोः कित्यन्ते उप्यन्ते-
ऽस्मिन्निति घञि केतः । गृहे, प्रव० ४ द्वार । चिहे, अद्भुष्टमुष्टिगृ-
हादिके, स्था० ४ ठा० । केयमिति गृहम् । “ केयं ग्राम चिहं ”
आ० चू० ६ अ० । जावे घञ् । वासे, प्रज्ञायां, संकल्पे, मन्त्रणे,
ज्ञातरि च । वाच० ।

केय-त्रि० । क्रयणीये, स्था० ७ ठा० ।

केयइअद्भु-केकयार्च्-न० । केयजनपदस्यार्द्धे, यत्र श्वेताम्बि-
का नगरी, तच्च आर्य्यक्षेत्रम् । “ सेयविद्या य नयरी, केयइअद्भु
च आरियं भणियं ” प्रज्ञा० १ पद । प्रव० ।

केयई-केतकी-स्त्री० । केतकशब्दात् “ विद्वौरादिभ्यश्च ” ४।१।४१।
विद्वभ्यो गौरादिभ्यश्च डीप् इति (पाणि०) डीप् । वलयाख्यवन-
स्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद । आचा० । गुच्छवनस्पतिभेदे, प्रज्ञा०
१ पद । संख्यातजीववनस्पतिभेदे, ज० ८ श० २ उ० । ग-
न्धद्रव्यभेदे च । रा० । केतकी पाटला । ज० १ वन० ।

केयग-केतक-पुं० । कित निवासे एषु, केतकः । सूचिकापुष्पो ज-
म्बुकः ककचच्छुद इत्युक्तलक्षणं वृक्षे, तत्पुष्पे, न० । केत स्वा-
र्थे कः । ध्वजे, पुं० । वाच० । अद्भुष्टमुष्टिग्रन्थिगृहादिके चिहे,
स्था० १० ठा० ।

केयण-केतन-न० । सङ्केते, व्य० ४ उ० । शृङ्गमयधनुर्मध्ये काष्ठ-
मयमुष्टिकायाम्, उत्त० । “ धणुं परक्रमं किञ्चा, जीवं च इरियं सया ॥
धिङ् च केयणं किञ्चा, सञ्चयं पक्षिमं यए ॥ २१ ॥ ” केतनं शृङ्गमयं
१६१

धनुर्मध्ये काष्ठमुष्टिस्थानं कृत्वा । उत्त० ६ अ० । मत्स्यबन्धने, सूत्र० १
श्रु० ३ अ० १ उ० । सामान्येन वके वस्तुनि, पुष्पकरणडस्य वा स-
म्बन्धिनि मुष्टिग्रहणस्थाने वंशादिदलके, स्था० ४ ठा० २ उ० । नि०
चू० । (तन्धातुविध्यदृष्टान्तेन मायाप्ररूपणं ‘माया’ शब्दे करिष्यते)
“ से केयणं अरिहइ पूरित्तए ” इत्येतत्तं चावनीपरिपूर्णकः
समुद्रो वेति, जावकेतनं लोत्रेच्छा, तदसावनेकचित्तं केनाप्य-
जृतः पूर्वं पूरयितुमर्हति । आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । निम-
न्त्रणे, ध्वजे, गृहे, चिहे, स्थाने, कृत्ये, ध्वजे, वाच० ।

केयव-कैतव-न० । कितवस्य भावः कर्म वा । नाट्ये, द्यूते, वैभू-
र्यमणौ, स्वार्थे अण् । कितवे, शठे, द्यूतकारके, धत्तरे च ।
पुं० । “ कैतवेनाक्षवत्यां वा, युक्ते वा नाम्यतां धनुः ” । “ दीव्य
यत् कैतवं पाण्डव ! तेऽवशिष्टम् ” । “ यदवाचस्तद्वैमि कैत-
वम् ” । वाच० । आ० म० द्वि० ।

केयाघनिया-केयाघटिका-स्त्री० । रज्जुप्रान्तवृद्धघटिकायाम्,
भ० १३ श० ए उ० ।

केयाघनियाकिञ्चहत्थगय-केयाघटिकाकृत्यहस्तगत-त्रि० । के-
याघटिकावृत्तं यत्कृत्यं कार्यं तद्धस्ते गतं यस्य स तथा ।
हस्तधृतकेयाघटिकाके, “ केयाघटियं किञ्च हत्थगयाइं रु-
वाइं विगवित्तए । ” भ० १३ श० ६ उ० ।

केयार-केदार-पुं० । के शिरसि दारोऽस्य, केन जलेन दारो
यस्य वा । एत्वम् । हिमालयस्थे पर्वतभेदे, तस्यै शिवविद्भुभेदे,
जलनिवारणार्थं चतुष्पाश्वं सेतुबन्धयुक्ते क्षेत्रे आलवाले,
वाच० । वप्र, आचा० २ श्रु० ११ अ० ।

केरव-केरव-पुं० । स्त्री० । के जले रौति रु अच्, अलुकसमासः ।
हंसे, वाच० । तस्य प्रियम् अण् । कुमुदे, शुक्लोत्पले, शत्रौ,
पुं० । कैतवे, न० । वाच० । आ० म० ।

केरिस-कीदृश-त्रि० । “ दृशेः किवर् टक्सकः ” ७ । १ । १४२ ।
इति ऋतौ रिरादेशः । प्रा० १ पाद । “ एत्पीयूषापीडविभी-
तक्रीदृशेदृशे । ” ७ । १ । १०५ । इति ईत एत्वम् । प्रा० १ पाद ।
किंप्रकारे, “ अणुजावे केरिसे वुत्ते ” सू० प्र० १ पाद० ।

केल-कदल-पुं० । वृषा० कलच् । “ वा कदले ” ७।१। १६७ ।
इत्यादेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह एद् वा । प्रा० १
पाद । रम्भावृक्षे, वाच० ।

केलाय-समारच्-णिच्-आ० । सम्यक् समन्तात् प्रतियत्ने,
“ समारचेरुवहत्थसारवसमारकेलायाः ” ॥ ८ । ४ । ६५ ॥ इति-
समारचेः केलायाऽऽदेशः । “ केलायइ, समारअइ, समारअयति ”
प्रा० ४ पाद ।

केलास-कैलास-पुं० । केला विलासः सीदत्यस्मिन्निति । सद
आधारे-वा ङ । स्फटिके, वाच० ।

केलास-पुं० । के जले लासो ज्ञासनं दीप्तिरस्य । अद्भुतसमासः ।
केलासः स्फटिकस्तस्यैव शुभ्रः अण् । केलासीं समूहः अण् । कैलम् ।
तेनास्यतेऽत्र । आस-आधारे घञ् वा । वाच० । “ पेत एत् ”
७ । १ । १४८ । इत्येकारस्य एत्वम् । प्रा० १ पाद । शिवकुवे-
र्याः स्थाने पर्वतभेदे, वाच० । “ केलासभवणा एए, गुज्जगा
आगया महि । चरन्ति जक्कलरुवेणं, पूयापूया हियाहिया ॥ ११ ॥ ” स्था०

५ ग्रा० ३ उ० । अनुवेलन्धरनागराजनेदे, तदावासपर्वते च । स्था० ४ ठा० २ उ० । भाजनविशेषे, तैलकैलासो राष्ट्रप्रसिद्धो मृगम-
स्तैलजाजनविशेषः । नि० ३ वर्ग । ज्ञा० । नन्दीश्वरस्थे तदधि-
पदेवे, सू० प्र० १० पाहु० । राहुमण्डलस्थे नवमे कृत्स्ने पुत्रले,
सू० प्र० २० पाहु० । चं० प्र० । साकेतनगरे जाते स्वनामख्याते
गृहपतौ, तत्कथा अन्तर्दृष्ट्यासु पृष्ठे वर्गे सप्तमोऽध्ययने सूचिता ।
यथा-स च साकेतनगरे जातस्तत्रैव श्रीवीरान्तिके प्रवृज्य द्वा-
दश वर्षाणि प्रव्रज्यापर्यायं परिपाल्य विपुले सिद्धः । अन्त० ६ वर्ग ।

केलाससम-कैलाससम-त्रि० । कैलासपर्वततुल्ये, उत्त० ८ अ० ।
“ सुवन्नरूपस्स य पञ्चया भवे, सिया हु कैलाससमा असं-
खया । नरस्स लुब्धस्स न तेहि किंचि, इच्छा हु आगाससमा
अणतिया ” ॥ ४८ ॥ उत्त० ९ अ० ।

केलि-केलि-पुं० । स्त्री० । केल-इत् । शूतक्रीडादिकार्यां क्रीमाया-
म, ध० २ अधि० । प्रव० । जी० । परिहासे, वृ० १ उ० । नर्म-
णि, कामे च । औ० । “विहारे सह कान्तेन, क्रीडितं केलिरुच्य-
ते ।” पृथिव्याम्, वाच० ।

केली-कदली-स्त्री० । “ वा कदले ” ॥ ८ । १ । १६७ ॥ इति
आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह एद् वा । रम्भाया-
म, प्रा० १ पाद ।

केवइय-कियत्-त्रि० । किपरिमाणे, भ० ६ श० १ उ० । कि-
यत्संख्याके, “ केवइया णं जंते ! दीवसमुहा परणत्ता ।” जी०
३ प्रति० । “ओभासति केवतियं, स्याए किं ते संवित्ती ।” सू०
प्र० १ पाहु० । “केवइयं कालं ति” कियता कालेन निर्वर्त्यते ।
भ० १२ श० ४ उ० । कतिकालं यावति इत्यर्थे, स्था० ३
ग्रा० १ उ० ।

केवट्ट-कैवर्त्त-पुं० । स्त्री० । के जले वर्तते वृत् अलुकसमासः ।
ततः स्वाथे अण् । “ लैस्याधूर्ताऽऽदौ ” ॥ २ । २ । ३० । इति
लैस्य ट्टः । ‘ केवट्टो ’ । प्रा० १ पाद । धीवरजातौ, वाच० ।

केवमिय-देशी-रूपके, वृ० १ उ० ।

केवल-केवल-न० । केवृ सेवने, वृषा० कल । शिरसि बलय-
ति चुरा० बल प्रापणे अच् । वाच० । संपूर्णे, आ० चू० ३ अ० ।
परिपूर्णे, नि० १ वर्ग । विशे० । स्था० । ज्ञा० । अनु० । भ० । अन-
न्ते, एकस्मिन्, स्था० ३ ठा० ४ उ० । असहाये, स्था० २ ठा०
१ उ० । पा० । दशा० । औ० । आ० म० । कर्म० । अद्वितीये,
भ० ९ श० ३३ उ० । ज्ञा० । शुद्धे अन्यपदार्थासंस्पृष्टे, दश० ४
अ० । “ केवलं मुंमे भवित्ता अगाराओ अण्णारियं पवइजा ”
केवलां शुद्धां संपूर्णां वा, अनगारतामिति योगः । भ० ६ श०
३१ उ० । ‘ केवलणाण ’ शब्दे दर्शयिष्यमाणस्वरूपे परिपूर्णं
ज्ञाने, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

केवलकप-केवलकटप-पुं० । केवलः परिपूर्णः कल्पत इति
कल्पः, स्वकार्यकरणसामर्थ्योपेतः । ततः कर्मधारयः । भ० ३
श० १ उ० । ज्ञा० । स्था० । नि० । केवलकटपे परिपूर्णं, भ०
६ श० ५ उ० । “ केवलकपं जंबुद्वीपं ” जी० ३ प्रति० । ‘ के-
वलकप्पा पुढवी चलेजा ’ केवलैव केवलकल्पा, ईषद्वनता
चेद न विवक्ष्यते, अतः परिपूर्णेत्यर्थः । परिपूर्णप्राया चेति ।
स्था० ३ ग्रा० ४ उ० ।

केवलवखर-केवलात्तर-न० । केवलज्ञाने, विशे० ।

केवलजुयलावरण-केवलजुगलावरण-न० । केवलजुगलं के-
वलज्ञानकेवलदर्शनरूपं तस्य आवरणे आच्छादके कर्मणि
केवलज्ञानावरणकेवलदर्शनावरणद्विके, कर्म० ५ कर्म० ।

केवलणाण-केवलज्ञान-न० । “ केवलणाणे उचिदे पन्नस्ते । तं जहा-
भवत्थकेवलनाणे चेव, सिद्धकेवलनाणे चेव ” । (व्याख्याऽस्य स्व-
स्वस्थाने व्याख्यास्यते) स्था० २ ग्रा० १ उ० । कर्म० । भ० ।
यथावस्थिताशेषभूतजवट्टाविभावस्वभावावभासिनि, स्था०
५ ग्रा० ३ उ० । समस्तपदार्थाविभावके, सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० ।
अनु० । प्रत्यक्षज्ञानभेदे, विशे० ।

(१) केवलज्ञानशब्दार्थनिरूपणम् ।

(२) केवलज्ञानस्वरूपनिर्वचनम् ।

(३) केवलज्ञानवृत्तणम् ।

(४) केवलज्ञानस्य सिद्धिः ।

(५) केवलज्ञानस्य प्रतिपादनम् ।

(६) केवलज्ञानस्य साधपर्यवसितत्वनिरूपणम् ।

(७) अस्याप्राप्य विषयपरिच्छेदकत्वरूपणम् ।

(८) केवलज्ञाननेदाः ।

(९) सिद्धकेवलज्ञानस्य द्वैविध्यनिरूपणम् ।

(१०) सिद्धस्वरूपनिरूपणम् ।

(११) समुत्पन्नकेवलज्ञानस्य शब्देन देशनां ददतो
न काऽपि कृतिः ।

(१२) सत्पदरूपणम् ।

(१३) कीदृशं केवलज्ञानं जवति ।

(१४) केवलज्ञानदर्शनयोः प्रतिबन्धः ।

(१) अथ केवलज्ञानविषयं शब्दार्थमाह—

केवलमेगं सुच्छं, सगलमसाहारणं अणंतं च ।

पायं च नाणसदो, नामसमाणाहिगरणोऽयं ॥ ८४ ॥

केवलमिति व्याख्येयं पदम् । ततः केवलमिति कोऽर्थः ?
इत्याह—एकमसहायम्, इन्द्रियादिसाहाय्यानपेक्षितत्वात्, त-
द्भावे शेषज्ञास्थिकज्ञाननिवृत्तेर्वा । शुद्धं निर्मलं, सकलावरण-
मलकलङ्कविगमसंश्रुतत्वादिति । सकलं परिपूर्णं, संपूर्णैश्वर्यप्रा-
दित्वात् । असाधारणमनन्यसदृशं, तादृशापरज्ञानाज्ञात्वात् । अ-
नन्तम्, अप्रतिपातित्वेनाविद्यमानपर्यन्तत्वात् । इत्येकादिष्वर्थेषु
केवलशब्दोऽत्र वर्तते । केवलं च तद् ज्ञानं च केवलज्ञानमिति
समासः । आह—नन्वाभिनिबोधिकादीनि ज्ञानवाचकानि ना-
मान्येव भाष्यकृता “ अन्याभिमुहो नियओ ” इत्यादौ स-
र्वत्र व्युत्पादितानि, ज्ञानशब्दस्तु न वृत्तिप्रपात्तः, स कथं ल-
भ्यते ? इत्याशङ्क्याह—(पायं चेत्यादि) प्रक्रमलब्धो ज्ञा-
नशब्द आभिनिबोधिकश्रुतादिभिर्ज्ञानाभिधायकैर्नामानिः स-
मानाधिकरणः स्वयमेव योजनीयः, स च योजित एव । त-
द्यथा—आभिनिबोधिकं च तद् ज्ञानं च, श्रुतं च तज्ज्ञानं चेत्यादि ।
क्वचिद्वैयधिकरण्यसमासोऽपि संभवतीति प्रायो ग्रहणम् । स
च मनःपर्यायज्ञाने दर्शित एव । अन्यत्रापि च यथासंभवं द्रष्ट-
व्यम् । इति गायार्थः ॥ ८४ ॥ विशे० । वृ० । आ० म० । न० ।

(२) केवलज्ञानस्वरूपनिर्वचनम्—

केवलमेकमसहायं, मत्यादिज्ञाननिरपेक्षत्वात् । केवलज्ञान—

प्रादुर्भावे मत्यादीनामसंज्ञात् । ननु पुनः कथमसंभवः ? यावता मतिज्ञानादीनि स्वस्वावरणक्षयपश्चेऽपि प्रादुर्ण्यन्ति, ततो निर्मूलस्वस्वावरणविक्षये तानि सुतरां भविष्यन्ति ? चारित्रपरिणामवत् । उक्तं च—“ आवरणदेसविगमे, जाई विज्जति मइसुयाईणि । आवरणसञ्चविगमे, कह ताई न होंति जीवस्स ? ” ॥१॥ उच्यते—इह जात्यस्य मरकतादिमणेर्मणोपार्थस्य यावन्नाद्यापि समूलमलापगमस्तावद्यथा यथा देशतो मलविक्षयस्तथा तथा देशतोऽभिव्यक्तिरुपजायते, सा च कचित्कदाचित्कथाञ्चिद्वति इत्यनेकप्रकारा, तथाऽऽत्मनोऽपि सकलकालावब्रह्मनिखिलपदार्थपरिच्छेदकरणैकपारमार्थिकस्वरूपस्याप्याऽऽवरणमलपटलतिरोहितस्वरूपस्य यावन्नाद्यापि निखिलकर्ममलापगमस्तावद्यथा देशतः कर्ममलोच्छेदः तथा तथा देशतः तस्य विज्ञप्तिरुज्जृम्भते, सा च कचित्कदाचित्कथाञ्चिद्विद्यनेकप्रकारा । उक्तं च—“ मलविद्धमभिव्यक्तिर्यथाऽनेकप्रकारतः । कर्मविद्धाऽऽमविज्ञप्ति—स्तथाऽनेकप्रकारतः ” ॥१॥ सा चानेकप्रकारतः मतिश्रुतादिज्ञेदेनावसेया । ततो यथा मरकतमणेरशेषमलापगमसंभवे समस्तास्पृष्टदेशव्यक्तियवच्छेदेन परिस्फुटरूपैकाऽभिव्यक्तिरुपजायते, तद्वदात्मनोऽपि ज्ञानदर्शनचारित्रप्रभावतो निःशेषाऽऽवरणप्रहाणादशेषदेशज्ञानव्यवच्छेदेनैकरूपा अतिपरिस्फुटा सर्ववस्तुपर्यायसाक्षात्कारिणी विज्ञप्तिरुत्सति । तथा चोक्तम्—“ यथा जात्यस्य रत्नस्य, निःशेषमलहानितः । स्फुटैकरूपाभिव्यक्तिर्विज्ञप्तिस्तद्वदात्मनः ” ॥ १ ॥ ततो मत्यादिनिर्पेक्षं केवलज्ञानम् । न० । तथा चागमः—“ केवली णं ज्ञेते ! आयाणहिं जाणइ पासइ ? गोयमा ! नो इण्ठे समठे । से केणट्टेणं ? गोयमा ! केवलीं ए पुरच्छिमेणं मियं पि जाणइ, अमियं पि जाणइ० जाव निव्वुडे दंसणे केवलिस्स से तेणट्टेणं जीवाणं य सुहं डुक्खं जीवे जीवइ तदेव जविआ य पंगंतदुक्खवेयण अत्तमाया य केवली, सेवं भंते ! ज्ञेते सि । ” भ० ६ श० १० उ० । अथ वा शुद्धं केवलं, तदाऽऽवरणमलकलङ्कस्य निःशेषतोऽन्युपगमात्, सकलं वा केवलं, प्रथमत एवाशेषतदाऽऽवरणापगमतः संपूर्णोत्पत्तेः, असाधारणं वा केवलम्, अनन्यसदृशत्वात्, अनन्तं वा केवलं, ज्ञेयानन्तत्वात् । केवलं च तज्ज्ञानं च केवलज्ञानम् । न० ।

अथ किंस्वरूपं केवलज्ञानम् ? इत्याह—

स्वरूपमात्मनो ह्येतत्, किं त्वनादिमलाऽऽवृत्तम् ।

जात्यरत्नांशुवत्तस्य, कृयात्स्यात्तुपायतः ॥ ३ ॥

स्वरूपं स्वभाव एव, अवधारणार्थस्य हिशब्दस्येह संबन्धात् । कस्येत्याह—आत्मनो जीवस्य एतत् केवलज्ञानम् । एतेन चेदमुक्तं भवति—न प्रतिवियोगभावं केवलज्ञानं, तस्याभावरूपत्वात् । नाप्यात्मनो भिन्नं, पुरुषांतरज्ञानसंवेदनप्रसङ्गात् । नापि समवायवशात् तत्र वतेत इति समवायकृतो विशेषः, तस्यैकत्वेन सर्वत्र तद्वर्तनप्रसङ्गादिति । ननु यद्येतदात्मनः स्वरूपं तत्कृतः सदा नोपपन्नयते ? इत्यत्राह—किं तु केवलमनादिरप्राथम्यो योमलो ज्ञानावरणादिकर्मरूपः, तेनावृत्ताच्छादितम्, अनादिमलावृत्तमिति कृत्वा सदा नोपपन्नयते । अनादेत्वं च कर्ममलस्य प्रवाहापकृया, सादित्वे चास्य मुक्तस्येव बन्धाभावः स्यादिति । किंवदित्याह—जात्यं प्रधानं यद्भूतं माणिक्यमकरतादि, तस्यांशवः किरणास्त इव, जात्यरत्नांशुवत् तस्यानादिमलस्य, कृयाक्षिनाशात्, स्या-

त्संजायते तत्केवलज्ञानम् । मलकृय एव कथं स्यादित्याह—उपायत उपायाद्धेतोः, सामायिकाज्यासन्नत्वात् । नन्वनादित्वादेव न युक्तोऽस्य कर्ममलवियोगो व्योमात्मनोरिव नैवम् । अनादित्वेऽपि रत्नांशुमलसंयोगस्यापायतः कथं दर्शनात् । आह च—“ जह चेह कंचणोवल—संजोगोऽणाइ संतइगभो वि । वांच्चिज्जाइ मुवायं, तह जोगो जीवकम्माणं ॥ ३ ॥ ”

नन्वाऽऽत्मस्वरूपत्वेऽपीदं केवलज्ञानं कथं लोकादो-

कप्रकाशकमित्यत आह—

आत्मनस्तत्स्वजावत्वा—द्वोकाश्लोकप्रकाशकम् ।

अत एव तदुत्पत्ति—समयेऽपि यथोदितम् ॥ ४ ॥

आत्मनो जीवस्य, तल्लोकालोकप्रकाशनं, स्वभावो यस्य स तथा, तद्भावस्तत्त्वं, तस्मात्तत्स्वभावत्वात्, लोकालोकप्रकाशकं सकलपदार्थसार्थाविर्भावकमित्यर्थः, केवलमिति प्रकृतम् । ननुत्पत्तिसमये तद्यथोक्तप्रकाशनं संगतम्, उत्पद्यमानत्वात् दीपादिरिव । दीपो हि क्रमेण स्वप्रकाश्यं प्रकाशयतीत्यत आह—(अत एवेति) यत एव तल्लोकालोकप्रकाशकस्वभावात्मरूपम् अत एव कारणान्तरेकेवलज्ञानमुत्पत्तिसमयेऽपि प्रादुर्भावकणेऽपि, आस्तामुत्पत्तिसमयानन्तरम् । यथोदितमुक्तस्वरूपमेव, युगपल्लोकालोकप्रकाशकमित्यर्थः ॥ ४ ॥ हा० ३ अष्ट० । सम्भ० ।

(३) तद्वृत्तम् । सकलप्रत्यक्षं लक्षयन्ति—

सकलं तु सामग्रीविशेषतः समुद्भूतसमस्तावरणकृयाऽपेक्षं निखिलव्यवर्थायसाक्षात्कारिस्वरूपं केवलज्ञानमिति ॥२३॥

सामग्री सम्प्रदर्शनाद्विलक्षणास्तरङ्गा, बहिरङ्गा तु जिनकाधिकमनुष्यभवाद्विलक्षणा, ततः सामग्रीविशेषात्प्रकर्षप्राप्तसामग्रीतः, समुद्भूतो यः समस्तावरणकृयः सकलघातिसंघातविघातः, तदपेक्षं सकलवस्तुप्रकाशस्वभावं केवलज्ञानं ज्ञातव्यम् ।

(४) केवलज्ञानस्य सिद्धिः—

यस्तु नैतदमस्त मीमांसकः, मीमांसनीया तन्मनीषा । तथाहि—बाधकभावात्साधकाभावाद्वा सकलप्रत्यक्षप्रतिषेधः स्याद्व्येत । आद्यपक्षे प्रत्यक्षम्, अप्रत्यक्षं वा बाधकमजिदध्याः ? प्रत्यक्षं चेत्पारमार्थिकं, सांध्यवहारिकं वा ? पारमार्थिकमपि विकलं, सकलं वा ? विकलमप्यवधिद्वयकृणं, मनःपर्यायरूपं वा ? नैतत्पक्षद्वयमपि केमाय, द्वयस्यास्य क्रमेण रूपिद्वयमनोवर्गणागोचरत्वेन तद्वाधनविधायधीरत्वात् । सकलं चेत्, अहो ! शुचिचिचारचातुरी, यत्केवलमेव केवलप्रत्यक्षस्यास्याज्ञावं विभावयतीति वक्ति, वन्ध्याऽपि प्रसूयतामिदानीं स्तनध्यान्, वान्ध्वेयोऽपि च विधत्तामुत्तंसान् । सांध्यवहारिकमप्यनिन्द्रियोद्भवम्, इन्द्रियोद्भवं वा ? न तावत् प्रथमम्, अस्य प्रातिभासतिरिक्तस्य स्वात्माविष्वग्भूतसुखादिमात्रगोचरत्वात् । प्रातिभं तु तद्वाधकं नानुनूयत एव । ऐन्द्रियं तु स्वकीयं, परकीयं वा ? स्वकीयमपीदानीमत्र तद्वाधेत, सर्वत्र सर्वदा वा ? प्राचि पक्षे पिष्टं पिनष्टि जवान्, तथा तद्ज्ञावस्यास्मात्त्रिरप्यभीष्टः । द्वितीये तु सर्वदेशकालानाकलयेदं तद्ज्ञावमुद्भावयत्, इतरथा वा ? आकलय्य चेदाकालं नन्दताद्भवान्, भवत्येव सकलकालकलाकलापाशेषदेशविशेषवेदिनि वेदनस्य तादृशप्रसिद्धेः । अनाकलय्य चेत्, कथं सकलदेशकालाऽनाकलने सर्वत्र सर्वदा वेदनं तादृक नास्तीति प्रतीतिरुत्सत्, परकीयमपीदानीमत्र

तद्भावं बाधेत, सर्वत्र सर्वदा वेत्यादिविकल्पजालजर्जरीभूतं न तद्बाधनधुरां धारयितुं धीरतां दधाति । कथं वा परगृहहस्या-
भिज्ञो भवनेवमचूत् ? । तादृक्प्रत्यक्प्रतिकेपदकं प्रत्यक् प्राव-
र्तिष्ठ ममेति तेन कथनाद्येत; यदि कथिते प्रत्ययः, तर्हि तादृ-
क्प्राध्यक्प्रतिकेपि प्रत्यक् नास्त्येव, इत्युत्तम्भितहस्ता वयं व्या-
कुर्महे इति किं न तथाऽनुमन्यसे ? । अथ न यौष्माकीणः प्रमा-
णप्रवीणः समुल्लापः, परकीयः कथमिति वाच्यम् ? । न खल्वयं
स्वप्रत्यक् त्वत्प्रत्यक् कर्तुं शक्नोति, वचसा तु यथाऽसौ कथय-
ति, तथा वयमपि । अथ तदुपदर्शितेऽर्थे संवादासद्वचः प्र-
माणम् । नन्वेवं प्रत्यक्, अप्रत्यक् वा संवादकं स्यात् ? इत्यादि
पूर्वाक्तावर्त्तनेनानवस्थावद्विरुद्धसन्ती कथं कर्तनीया ? । किञ्च-
संविदामिन्द्रियागोचरत्वादिन्द्रियमध्यक्षं सकलप्रत्यक्प्रत्ययविधौ,
प्रतिषेधे वा मूकमेव वराकम् । न च त्वन्मतेनाऽज्ञावः प्रत्यक्प्रे-
क्ष्यते । तथात्वे हि किमिदानीमपहतसर्वस्वेन तपस्विनाऽज्ञा-
वप्रमाणेन कर्त्तव्यम् ? । तत्र प्रत्यक् तद्बाधविधानसंविधा-
नोद्धुरम् । अप्रत्यक्मपि प्रत्यक्भावमात्रम्, अपरप्रमा-
णरूपं वा प्रणिगद्येत ? । आद्यं चेत् तर्हि निष्ठाणदशा-
याम्भस्तम्भकुम्भाम्भोरुहाम्भोधरादिगोचरप्रत्यक्षाज्ञावात् ते-
षामभावो ज्ञेयः । द्वितीयं चेद्भावस्वभावम्, अज्ञावस्वभावं वा ? ।
भावस्वज्ञावमप्यनुमानम्, शाब्दम्, अर्थापत्तिः, उपमानं वा ? ।
अनुमानं चेत्, कस्तत्र धर्मी ?-सकलप्रत्यक्, पुरुषो वा कश्चि-
त् ? । सकलप्रत्यक् चेत्, तत्रोपादीयमानः समस्तो हेतुराश्रया-
सिद्धतामाश्रयेत्, भवतस्तस्याऽप्रसिद्धेः । पुरुषोऽपि सर्वज्ञः, त-
दन्यो वा धर्मी वायैत ? । सर्वज्ञश्चेत्, किं सर्वज्ञत्वेन निर्णीतः,
पराभ्युपगतो वा ? । निर्णीतश्चेत् कथं तत्र तादृक्प्रत्यक्प्रतिकेपः
प्रेक्षाकारिणः कर्तुमुचितः ? , तन्निर्णायकप्रमाणेनैव तद्बाधनात् ।
अथ सर्वज्ञत्वेन परैरज्युपगतः पुमान् वर्द्धमानादिधर्मी, तर्हि
किं तत्र साध्यम् ?-नास्तित्वम्, असर्ववित्त्वं वा ? । न तावन्नास्ति-
त्वं, तथाविधपुरुषमात्रसत्तायामुजयोरेविवादात्, तथा व्यवहार-
पारमार्थिकापारमार्थिकत्व एव विप्रतिपक्षेः । असर्ववित्त्वं चेत्,
कस्तत्र हेतुः ?-उपलब्धिः, अनुपलब्धिर्वा ? । उपलब्धिश्चेत्, अवि-
रुद्धोपलब्धिः, विरुद्धोपलब्धिर्वा ? , अविरुद्धोपलब्धिस्तावद् व्य-
ञ्जिचारिणी, नित्यत्वनिषेधाभिधीयमानप्रमेयत्ववत् । विरुद्धो-
पलब्धिस्तु-किं साक्षाद्विरुद्धोपलब्धिः, विरुद्धव्याप्तोपलब्धिः,
विरुद्धकार्योपलब्धिः, विरुद्धकारणोपलब्धिः, विरुद्धसहचराद्यु-
पलब्धिर्वा स्यात् ? । नाद्या, सर्वज्ञत्वेन साक्षात् विरुद्धस्य कि-
ञ्चिज्ज्ञत्वस्य तत्र प्रसाधकप्रमाणज्ञावात् । नाप्रेतनविकल्पच-
तुष्ट्यमपि घटामटाद्व्यते, प्रतिषेधस्य हि सर्ववित्त्वस्य विरुद्ध कि-
ञ्चिज्ज्ञत्वम्, तस्य च व्याप्यं कतिपयार्थसाक्षात्कारित्वं
कार्यं, कतिपयार्थप्रज्ञापकत्वं कारणमावरणकृत्योपशमः, सहच-
रादिरागद्वेषादिकम्; न च विवादोपादाने पुंसि तेषामन्यतमस्या-
पि प्रसाधकं किञ्चित्प्रमाणं तवास्ति, यतस्तदुपलब्धीनां सिद्धिः
स्यात् । वक्तृत्वरूपा विरुद्धकार्योपलब्धिरस्त्येव तन्निषेधे सा-
धनं साधिष्ठमिति चेत् । ननु कीदृग् वक्तृत्वमत्र विवक्षाच-
क्रे, यत्सर्ववित्त्वाविरुद्धस्य कार्यं स्यात् ?-प्रमाणविरुद्धार्थवक्तृ-
त्वं, तदविरुद्धार्थवक्तृत्वं, वक्तृत्वमात्रं वा ? । आद्य-
भिदायाम् असिद्धं साधनम्, वर्द्धमानादौ जगति तथाभूता-
र्थवक्तृत्वाभावात् । द्वितीयमिदि तु, नेयं विरुद्धकार्यो-
पलब्धिः, किन्तु कार्योपलब्धिरेव तद्विधिसाधनी, धूम-

ध्वजसिद्धिनिबन्धनोपन्यस्तधूमोपलब्धिवत्, तथा च विरुद्धो
हेतुः । तृतीयभेदे त्वनेकान्तः, वक्तृत्वमात्रे सर्ववित्त्वकार्यत्व-
स्याविरोधात् । अनुपलब्धिरपि विरुद्धानुपलब्धिः, अविरुद्धा-
नुपलब्धिर्वा ? । विरुद्धानुपलब्धिस्तावद्विधिसिद्धावेव साधी-
यस्तां दधाति, अनेकान्तात्मकं वस्तु, एकान्तस्वरूपानुपलब्धिः,
इत्यादिवत् । अविरुद्धानुपलब्धिरपि स्वभावानुपलब्धिः, व्या-
पकानुपलब्धिः, कार्यानुपलब्धिः, कारणानुपलब्धिः, सहच-
राद्यनुपलब्धिर्वाऽजिधीयेत ? । स्वभावानुपलब्धिरपि सा-
मान्येन, उपलब्धिलक्षणप्राप्तत्वविशेषणा वा व्याक्रियेत ? । पौर-
स्त्या तावन्निशाचरादिना व्यञ्जिचारिणी । द्वितीया पुनरसिद्धा,
सर्ववित्त्वस्य स्वभावविप्रकृष्टत्वात् । व्यापकानुपलब्धिप्रजृतयो-
ऽपि विकल्पा अदपीयांसः, यतः सर्ववित्त्वस्य व्यापकं सकला-
र्थसाक्षात्कारित्वं कार्यमतीन्द्रियवस्तूपदेशः, कारणमखिलाव-
रणविलयः, सहचरादि क्वाथिकचारित्रादिकम्; न च तत्र तदनुप-
लब्धीनां सिद्धौ साधनं किञ्चित्तेऽस्ति, इत्यसिद्धा एवामूः । अथ
सर्वज्ञादन्यः कश्चिद्धर्मी, तर्हि तस्यासर्ववित्त्वे साद्धे सिद्धसाध्यता,
तन्नानुमानं तद्बाधकम् ॥ नापि शाब्दम्, यतस्तदपौरुषेयं, पौरुषेयं
वा स्यात् ? । न तावदपौरुषेयम्, अपौरुषेयत्वस्य वचस्सु सम्ज-
वाभावात् । पौरुषेयमपि केवलालोकाकलितपुरुषप्रणीतं, तदि-
तरपुरुषप्रणीतं वा ? । आद्यं कथं बाधकं ? , विरोधात् । द्वितीये
त्वसौ पुरुषः केवलालोकविकलाः सकलाः पुरुषपर्यदः प्रेक्षते,
न वा ? । प्राच्यपक्षे, कथं तत्प्रतिषेधः ? । तस्यैव तदाकलितत्वा-
त् । द्वितीयेऽपि कथन्तराम्, तत्प्रणीतशब्दस्य पांशुलपादकोप-
दिष्टशब्दस्येव प्रमाणत्वासम्भवात् ॥ नाप्यर्थापत्तिस्तद्बाधिका,
तदभावमन्तरेणानुपपद्यमानस्य प्रमाणपट्टकनिष्ठकितस्यार्थस्य
कस्यचिदसत्त्वात् ॥ नाप्युपमानं, तस्य सादृश्यमात्रगोचरत्वात् ।
तत्र भावरूपं प्रमाणं तद्बाधवच्छकम् ॥ नाप्यज्ञावरूपम्, तस्य स-
त्तापरामर्शप्रमाणपञ्चकाप्रवृत्तौ सत्यां भावात् । न चासौ सम-
स्ति विवादास्पदं कस्यचित्प्रत्यक्, प्रमेयत्वात्पटवत्, इति तद्-
ग्राहकानुमानस्य प्रवृत्तेः । तत्र बाधकभावात् सकलप्रत्यक्षाऽ-
भावः । नापि साधकाभावाद्, अनुमानस्यैव तत्साधकस्येदा-
नीमेव निवेदनात् । इति सिद्धं करतलकलितनिस्तुलस्थूलमुक्ताफ-
लायमानाकलितसकलवस्तुविस्तारं केवलनामधेयं संवेदनम् ।
इति सिद्धमेवं केवलज्ञानम् ॥ २३ ॥ रत्ना० २ परि० ।

(इह दिव्यात्रमुपदर्शितं, विस्तरस्तु सर्वज्ञसिद्धिप्रक्रियाऽवसरे
वदयते मतिज्ञानादिज्ञानचतुष्कभणनानन्तरम्)

(५) इदानीमवसरप्राप्तं केवलज्ञानं प्रतिपादयन्नाह—

अहं सर्वदव्यपरिणा-मज्ञावविष्णुत्तिकारणमनंतं ।

सासयमप्यदिवाहं, एगविहं केवलं गणं ॥ ८२३ ॥

अथशब्द इहोपन्यासार्थः, पूर्वसमुद्देशसूत्रे मनःपर्यायानन्तरं
केवलज्ञानमुपन्यस्तं, तत्संप्रति तात्पर्यनिर्देशार्थमुपन्यस्यते, इति
पठितश्चाप्युपन्यासार्थोऽथशब्दः । यत उक्तम्-‘अथ प्रक्रियाप्र-
श्नानन्तर्यमङ्गोपन्यासप्रतिवचनसमुच्चयेष्विति’ । सर्वाणि च
तानि इदयाणि च जीवादीनि, तेषां परिणामाः प्रयोगविरु-
सोजयजन्या उत्पादादयः पर्यायाः सर्वव्यपरिणामाः, तेषां
ज्ञावः सत्ता स्वज्ञाणं स्वं स्वमसाधारणं रूपं, तस्य विशेषेण
ज्ञापनं विज्ञप्तिः, विज्ञानं वा विज्ञप्तिः, परिच्छेद इत्यर्थः । तस्याः
कारणं हेतुः सर्वदव्यपरिणामविज्ञप्तिकारणं, केवलज्ञानमिति
संबध्यते । उक्तं च—

“सर्वद्वान् पञ्चो-गवीससा-मीसजा जहाजोगं ।
परिणामा पञ्जाया, जम्मविणासादो सर्वे ॥ ८२५ ॥
तेसि भावो सत्ता, सलक्षणं वा विसेसओ तस्स ।
नाणं विष्णुत्तीए, कारणं केवलमाणं ” ॥ ८२६ ॥

तच्च ज्ञेयानन्तत्वादनन्तं, तथा शश्वद्भवं शाश्वतं, सदोपयो-
गवदिति ज्ञावार्थः । तथा प्रतिपत्तनशीलं प्रतिपाति, न प्रति-
पाति अप्रतिपाति, सदाऽवस्थायीति भावः । ननु यत् शाश्वतं
तदप्रतिपात्येव, ततः किमनेन विशेषणेन ? तदयुक्तम्, सम्यक् श-
ब्दार्थपरिज्ञानात् । शाश्वतं हि नाम अनवरतं भवदुच्यते, शश्व-
द्भवं शाश्वतमिति व्युत्पत्तेः । तच्च कियत्कालमपि भवति, याव-
द्भवति तावन्निरन्तरं भवनात्ततः सकलकालज्ञावप्रतिपत्त्यर्थ-
मप्रतिपाति विशेषणोपादानम् । एष तात्पर्यार्थः-अनवरतं स-
कलकालं भवतीति, अथवा एकपदव्यभिचारेऽपि विशेषणविशे-
षभावो भवतीति ज्ञापनार्थं विशेषणद्वयोपादानम् । तथाहि-
शाश्वतमप्रतिपात्येव, प्रतिपाति तु शाश्वतमशाश्वतं च भव-
ति । यथा अप्रतिपात्यवधिज्ञानमिति । तथा एकविधमेकप्रका-
रं, तदावरणक्षयस्यैकरूपत्वात् ।

उक्तं च-

“पञ्जायओ अणंतं, सासयमिधं सदोवओगाओ ।
अवयओ परिवादी, एगंविहं सव्वसुद्धीए ” ॥ ८२८ ॥
(विशे०) केवलं च तद् ज्ञानं च केवलज्ञानम् । आ० म०प्र० ।
(६) अथ साद्यपर्यवसितं केवलज्ञानं सूत्रे प्रदर्शितम् । अनुमानं
च तथा नूतस्य तस्य प्रतिपादकं संभवति । तथाहि-घातिकर्म-
चतुष्टयकृयादाविर्भूतत्वात् केवलं सादि । न च तयोत्पन्नस्य प-
श्चात्तस्यावरणमस्त्यतोऽनन्तमिति न पुनस्तपद्यते, विनाशपूर्वकत्वा-
दुत्पादस्य ।

न हि घटस्याविनाशे कपालानामुत्पादो दृष्ट इत्यनुत्पादव्यया-
त्मकं केवलमित्ययुपगमवतो निराकर्तुमाह-

केवलमाणं साई, अपज्जवमियं ति दाइयं सुत्ते ।
तेत्तियमित्तो तूणा, केइ विसेसं ए इच्छंति ॥ ८८ ॥

केवलज्ञानं साद्यपर्यवसितमिति दर्शितं सूत्रे इत्येतावन्मात्रेण
गर्विताः केचन विशेषं पर्यायं पर्यवसितत्वस्वज्ञावं विद्यमानम-
पि नेच्छन्ति; ते न च सम्यग्वादिनः ॥ ८८ ॥

यतः-

जे संघयणाईया, भवत्थकेवलिविसेसपज्जाया ।
ते सिज्जमाणसमये, ण होति विगयं तओ होई ॥ ८९ ॥
ये वज्रभृपभनाराचसंहननादयो भवस्थकेवलजन्मपुल्लप्र-
देशयोरन्योऽन्धानुवेधात् व्यवस्थितेः विशेषपर्यायाः, ते
सिध्यत्समये अपगच्छन्ति । तदपगमे तदव्यतिरिक्तस्य केवल-
ज्ञानस्याप्यात्मद्रव्यद्वारेण विगमात्; अन्यथाऽवस्थानुरवस्था-
नामात्यन्तिकभेदप्रसक्तेः; केवलज्ञानं ततो विगतं भवतीति
सूत्रकृतोऽभिप्रायः ।

विनाशवत्केवलज्ञानस्योत्पादोऽपि सिद्धवत्समय इत्याह-
सिद्धत्तणेण य पुणो, उप्पसो एस अत्यपज्जाओ ।

केवलभावं तु पशु-च केवलं दाइयं सुत्ते ॥ ९० ॥

सिद्धत्वेनाशेषकर्मविगमस्वरूपेण पुनः पूर्ववदुत्पन्न एष केव-
लज्ञानाख्योऽर्थपर्यायः, उत्पादविगमधौव्यात्मकत्वाद् वस्तुनोऽ-
न्यथा वस्तुहानिः । यत्त्वपर्यवसितत्वं सूत्रे केवलस्य दर्शितं, तत्तस्य
१६२

केवलभावं सत्तामात्रमाश्रित्य, कथञ्चिदात्मव्यतिरिक्तत्वात्-
स्यात्मनश्च द्रव्यरूपतया नित्यत्वात् ॥ ९० ॥

ननु केवलज्ञानस्याऽऽत्मरूपतामाश्रित्य तस्योत्पादविनाशाभ्यां
केवलस्य तौ भवतः, न चात्मनः केवलरूपतेति कुतस्तद्वारेण
तस्य तावित्याह-

जीवो अणाइणिहणो, केवलमाणं तु साइयमणंतं ।

इय थोरम्मि विसेसे, कह जीवो केवलं होई ? ॥ ९१ ॥

जीवोऽनादिनिधनः, केवलज्ञानं तु साद्यपर्यवसितम्, इति स्थूरे
विरुद्धधर्माध्यासलक्षणे विशेषे च्छायाऽस्तपवदत्यन्तभेदात् क-
थं जीवः केवलं भवेत् ? जीवस्यैव तावत् केवलरूपता असङ्गता
दूरतः संहननादेरिति भावः ।

तम्हा अणो जीवो, अणो एणाइपज्जवा तस्स ।

उवसमियाईन्नकखण-विसेमओ केइ इच्छंति ॥ ९२ ॥

तस्माद् विरुद्धधर्माध्यासतोऽन्यो जीवः, अन्ये ज्ञानादिपर्यायाः, ल-
क्षणभेदाच्च तयोर्भेदः । तथाहि-ज्ञानदर्शनयोः क्वायिकः, कृयोपश-
मिको वा भावो लक्षणम् । जीवस्य तु पारिणामिकादिभावो
लक्षणमिति केचित् व्याख्यातारः प्रतिपन्नाः ।

एतन्निषेधायोऽऽह-

अह पुण पुव्वपउत्तो, अत्थो एगंतपक्खपरिसेहो ।

तह वि उयाहरणमिणं, ति हेउपडिजोयणं वोच्छं ॥ ९३ ॥

यदप्ययं पूर्वमेव छद्मपर्यायो भेदाज्जैदकान्तपक्षप्रतिषेध-
लक्षणोऽर्थः प्रयुक्तो योजितः । “अभायर्छा भंगा” इत्यादिना
अनेकान्तव्यवस्थापनात्, तथापि केवलज्ञानेनैकान्तात्मकै-
कप्ररूपप्रसाधकस्य हेतोः साधेनानुगमप्रदर्शकप्रमाणविषय-
मुदाहरणमिदमुत्तरगाथया वक्ष्ये ॥ ९३ ॥

तदेवाऽऽह-

जह कोइ सट्ठिवरिसो, तीसइवरिसो एराहिवो जाओ ।

उजयत्य जायमहो, वरिसविजागं विसेसेइ ॥ ९४ ॥

यथा कश्चिदपुरुषः पण्डितः सर्वायुष्कमाश्रित्य, त्रिशद्वर्गः स-
न्नराधिपो जातः, उजयत्र मनुष्ये राजनि च जातशब्दोऽयं प्र-
युक्तो वर्षविभागमेवास्य दर्शयति । पण्डितपर्यायस्य पुरुषसा-
मान्यस्य नराधिपपर्यायो जातोऽभेदाध्यवसितभेदात्मकत्वा-
त् पर्यायस्य, नराधिपपर्यायात्मकत्वेन वाऽयं पुरुषः पुनर्जातो,
ज्जदानुषक्ताभेदात्मकत्वात् । सामान्यस्यैकान्तभेदे अभेदे त-
योराभावप्रसङ्गाभिराश्रयस्य पर्यायप्रादुर्भासस्य तद्विकलस्य
वा सामान्यस्यासंभवात् संशयविरोधवैयधिकरणेऽनव-
स्थोभयदोषादीनामनेकान्तत्वादे च प्रागेव निरस्तत्वात् ॥ ९४ ॥

दृष्टान्तं प्रसाध्य दार्ष्टान्तिकयोजनायाऽऽह-

एवं जीवद्वं, अणाइनिहणमविसेसियं जम्हा ।

रायमरिसो उ केवलि-पज्जावो तस्स सविसेसो ॥ ९५ ॥

एवमनन्तरोक्तदृष्टान्तवज्जीवद्रव्यमनादिनिधनमविशेषितमव्य-
जीवरूपं सामान्यं, यतो राजत्वपर्यायसदृशः केवलित्वपर्याय-
स्तस्य तथाभूतजीवद्रव्यस्य विशेषस्तस्माद् तेन रूपेण जी-
वद्रव्यसामान्यस्यापि कथञ्चिदुत्पत्तेः सामान्यमव्युत्पन्नं, प्रा-
क्तरूपस्य विगमात् । सामान्यमपि तदभिन्नं कथञ्चिद्विगतपू-

वोत्तरपिण्डपथापर्यायपरित्यागोपादानप्रवर्तकमृद्ध्यव्यवस्थेवकेवलरूपतया जीवरूपतया वा अनादिनिधनत्वाच्चिन्त्यं द्रव्यमभ्युपगन्तव्यं, प्रतिक्षणमात्रपर्याययुक्तस्य च मृद्द्रव्यस्याध्यक्तोऽनुभूतेन दृष्टान्तसिद्धिः । तस्मात्केवलं कथञ्चित्सिद्धिकं, कथञ्चिदनादिकं, कथञ्चित्सपर्यवसानं, कथञ्चिदपर्यवसानं सत्त्वादात्मवदिनि स्थितम् ॥ ए५ ॥

न इत्थं पर्यायेभ्यो भिन्नमेवेत्याह—

जीवो अणादनिदणो, जीव ति य णियमओ ण वत्तवो ।

जं पुग्गिमाउपजीवो, देवाउयजीवियविमिद्धो ॥ ए६ ॥

जीवोऽनादिनिधनो जीव एव विशेषविकल्प इति न नियमतो वक्तव्यं, यतः पुरुषायुष्कजीवो देवायुष्कजीवादिशिष्टो जीव एव इति तत्त्वभेदं पुरुषजीव इत्यादिभेदो न ज्ञेयः, केवलस्य सामान्यस्य विशेषप्रत्ययाभिधानानिर्निमित्तस्यापि विशेषप्रत्ययाभिधानस्य संभवे सामान्यस्याभिधानस्यापि निर्निमित्तस्यैव ज्ञावात्तन्निवन्धनसामान्याऽभ्युपगमोऽप्ययुक्तः स्यादिति सर्वात्राहः । न च विशेषप्रत्ययस्य बाधारहितस्यापि मिथ्यात्वम्, इतरथाऽपि तत्प्रसक्तैरिति प्रतिपादनात्, केवलज्ञानस्य कथञ्चिदात्मव्यतिरेकादात्मनो वा केवलज्ञानाव्यतिरेकात् ॥ ६६ ॥

कथञ्चिदेकत्वं तयोरित्याह—

संखेज्जमसंखेज्जं, अणंतकणं च केवलं णाणं ।

तद्द रागदोसमोहा, अणे वि य जीवपज्जाया ॥ ए७ ॥

आत्मन एकत्वात् कथञ्चित्द्वयतिरिक्तं केवलमप्येकम्, केवलस्य वा ज्ञानदर्शनरूपतया द्विरूपत्वात्तद्वयतिरिक्तं आत्माऽपि द्विरूपोऽसङ्ख्येयप्रदेशात्मकत्वादात्मनः केवलमप्यसङ्ख्येयम् । अनन्तार्थविषयतया केवलस्यानन्तत्वादात्माऽप्यनन्तः, एवं रागद्वेषमोहा अन्येऽपि जीवपर्याया छद्मस्थाऽवस्थानाविनः सङ्ख्येयासङ्ख्येयानन्तप्रकारा आलम्ब्यभेदात्तदात्मकत्वात्स आत्माऽपि तद्वत् तथैव स्यात् । सोमित्रब्राह्मणप्रश्नप्रतिवचने चागमे एतदर्थं प्रतिप्रश्न उत्तरम्—“ सोमिल ! एगे वि अहं जाय अणेगभूयजावभविण य अहं । सं केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ एगे वि अहं ” इत्याद्युत्तरहेतुप्रश्ने हेतुप्रतिपादनम्—“ सोमित्र ! द्रव्यछयाए एगे अहं णाणदंसणछयाए अणेगे अहं ” इत्यादि प्रकृतार्थसत्त्वादिसिद्धे रागादीनां चैकाद्यनन्तत्वेद्वयमात्मपर्यायत्वात्, यो ह्यात्मपर्यायः स एकाद्यनन्तभेदो, यथा केवलावबोधः, तथा च रागादय इति स्थित्युत्पत्तिनिरोधात्मकत्वमहन्त्यपि सिद्धमिति । यत्परेणोक्तमेकात्मात्मकत्वाभावेऽपि केवलमिति सत्त्वाद् यत् सत्त्वसर्वमनेकात्मात्मकमिति प्रतिपादकस्य शासनस्याव्यापकत्वात् कुसमयविशालित्वं तस्यासिद्धमिति, तन्प्रयुक्तं दृष्टव्यम् । सम्मो २ काण्ड ।

(७) अथेदं किं प्राप्य विषयं परिच्छिजुनत्ति, अप्राप्य वा ? ।

अप्राप्येति वृत्तः, कथम् ?, यतः—

आत्मस्थमात्मधर्मत्वात्, संवित्त्वा चैवमिष्यते ।

गमनादेरयोगेन, नान्यथा तत्त्वमस्य तु ॥ ५ ॥

आत्मनि जीवे शरीरपरिमाणे निष्ठिति इत्यात्मस्थम्, शरीरपरिमाणता चात्म्यं तत्रैव तद्गोपबन्धः । कुतः ? आत्मस्थं तदित्यादा-आत्मधर्मत्वात्, जं, यथावत्त्वात् । यो हि यस्य धर्मः स तत्रैव वर्त-

ते, यथा घटे रूपम्, आत्मधर्मश्च केवलज्ञानमिति, न केवलमात्मधर्मत्वात्तदात्मसंस्थं, संवित्त्वा च स्वसंवेदनाच्च हेतोः । तथाहि—यद्यत्र संवेद्यते तत्तत्रैव प्रवर्तते, यथा घटे रूपं, संवेद्यते चात्मनि ज्ञानमित्यात्मस्थज्ञानसिद्धिः । तथा यद् यज् ज्ञानं तत्तदात्मस्थं, यथा रूपज्ञानं, ज्ञानं च केवलमिति । एवमनेन प्रकारेणाऽऽत्मस्थतालक्षणेनेष्यतेऽज्जिमन्यते, केवलमिति प्रक्रमः । तदेवं संवेदनात् प्रणाविक्रयाऽऽत्मस्थकेवलसिद्धिः । अथ वा आत्मस्थं केवलमात्मधर्मत्वात् । अथाऽऽत्मधर्मत्वमेव कथम् ?, इत्याह—संवित्त्वा पुनरेवमात्मधर्मत्वेन इष्यते केवलज्ञानं, संवेद्यते ह्यात्मधर्मतया ज्ञानं, ज्ञानं च केवलमित्यात्मधर्मस्तदित्यात्मधर्मवृत्तकणहेतुसिद्धिः । तथा गमनादेः केवलज्ञानस्य ज्ञेयदेशं गत्यादेः, आदिशब्दात् ज्ञेयदेशं गत्वा पुनः स्वस्थानागमनग्रहः । अयोगेनायुज्यमानत्वेन, केवलस्य ज्ञेयदेशगमने आत्मनो निःस्वभावत्वं स्यात्, तत्स्वरूपत्वादात्मनः, केवलस्य चात्मधर्मत्वं न स्यात्, आत्मविरहेऽपि भावादिति । किमित्यत आह—नान्यथा नैवान्येन प्रकारेण प्राप्य परिच्छेदतो नात्मस्थतालक्षणेन तत्त्वं तत् रूपम्, अस्य केवलस्य, तुशब्दोऽवधारणे, तस्य च प्रयोगो दर्शित एव । ततो यदभिधीयते—“अज्ज वि धावइ नाणं, तह वि अलोओ अणंतओ चैव । अज्ज वि न कोइ एवं, पावइ सव्वस्सुयं जीवो ॥ १ ॥” इति । तन्निरस्तमिति । अथ वा गमनादेरयोगेनाऽऽत्मस्थं तदिति योगोऽन्यथेति गमनादिसङ्गावे पुनस्तत्त्वं केवलमस्य न स्यात्, केवलज्ञानं हि सकलज्ञानमुच्यते, अत्रोक्तश्चानन्तत्वेन गमनतः सकलो ज्ञातुमशक्यः । तुशब्दः पुनरर्थो, योजितश्चेति ॥ ५ ॥

अथ यदीदमात्मस्थमेव तदा कथं चन्द्रादिप्रभोपमानमेतदजिधीयते—“ स्थितः शीतांशुवज्जीवः, प्रकृत्या भावशुद्धया । चन्द्रिकावच्च विज्ञानं, तदावरणमभ्रवत् ” ॥ १ ॥ इति ।

अथोत्तरमाह मूत्रसूत्रम्—

यच्च चन्द्रप्रज्ञाऽऽद्यत्र, ज्ञातं तज् ज्ञातमात्रकम् ।

प्रभा पुञ्जरूपा य—तच्छर्मो नोपपद्यते ॥ ६ ॥

आत्मस्थमेवेदं तावत्केवलज्ञानं, यच्च यत्पुनश्चन्द्रप्रज्ञाऽऽदिः शीतांशुरश्मिप्रभृतिकम्, आदिशब्दादादित्यदीपादिपरिग्रहः । अत्र केवलज्ञानस्वरूपे ज्ञापयितव्ये प्रकाशमात्रसाधर्म्यात् ज्ञानं ज्ञापकम् । तत्किमित्याह—ज्ञातमेव ज्ञातमात्रं, तदेव चावगीतं ज्ञातमात्रकं, विशिष्टसाधर्म्यात् ज्ञावात् । कुत एतदेवमित्याह—प्रभा दीप्तिः, पुद्गलरूपा परमाणुप्रचयस्वभावा, यद् यस्मात्कारणात् ततोऽसौ प्रज्ञा तद्धर्मश्चन्द्रादिपर्यायो नोपपद्यते, न घटते । न हि पुञ्जरूपां धर्मताऽस्ति, द्रव्यत्वात्, तदेवं केवलस्य जीवधर्मत्वात्, प्रज्ञायाश्चाधर्मत्वात् न सर्वसाधर्म्यं, ततो ज्ञातमात्रकमेवैतदिति । अथ वा प्रभा पुञ्जरूपा यत्तत्तच्च प्रभाकेवलयोगविशिष्टसाधर्म्याभ्युपगमे तदिति केवलज्ञानं धर्मो जीवपर्यायो नोपपद्यते, द्रव्यत्वेन प्रभायाः केवलस्यापि द्रव्यत्वप्राप्तेः, अन्यथा सर्वसाधर्म्यं न स्यादित्यतो ज्ञानमात्रत्वमिति ॥ ६ ॥

पुनर्ज्ञातमात्रतामेवास्य समर्थयन्नाह—

अतः सर्वगताऽऽज्ञास—मन्येतन्न यदन्यथा ।

युज्यते तेन सन्न्यायात्, संवित्त्वाऽदोऽपि जायन्ताम् ॥ ७ ॥

अत एतस्मान्चन्द्रप्रभाज्ञानात्, सर्वेषु समस्तेषु वस्तुषु गतः प्राप्तः, आज्ञासः प्रकाशो यस्य तत्सर्वगताभासः, न केवलमात्मस्थमात्मधर्मो वा, तं युज्यते सर्वगताभासमपि न युज्यत इति संबन्धः ।

एतत्केवलज्ञानं, न नैव, यद् यस्मात्कारणात्, अन्यथा अनन्तरो-
क्तप्रकारात् प्रकारान्तरेण चन्द्रप्रज्ञाज्ञातस्य सर्वसाधर्म्यज्ञातता-
लक्षणेन युज्यते घटते । अघटना चैवम-चन्द्रप्रभा हि न सर्वग-
ताभासा, तत्साधर्म्याच्च केवलमपि तथा स्यादिति (तेनेति)
तस्मात्कारणात् सन्न्यायादुक्तलक्षणया शोभनोपपत्त्या संवि-
द्या स्वसंवेदनेन च अदोऽप्येतदपि प्रभाज्ञातस्य ज्ञातमात्र-
त्वमपि न केवलमात्मस्थत्वं केवलस्य भाव्यतां पर्यालोच्यता-
म् । तथाहि-संवेद्यत एव ज्ञातस्य ज्ञातमात्रत्वं प्रज्ञायाः पुञ्जलक्ष-
ण्यत्वेन, केवलस्य च जीवधर्मत्वेन वैधर्म्यस्य स्पष्टत्वादिति ॥७॥

अथ पूर्वोक्तस्वरूपं केवलज्ञानं निगमयन्नाह-

नाऽद्वयोऽस्ति गुणोऽश्लोके, न धर्मान्तौ विवर्तनं च ।

आत्मा तद्रूपनाऽऽद्यस्य, नास्तु तस्माद्ययोदितम् ॥८॥

न नैव, अद्वयोऽद्वयवर्जितोऽस्ति विद्यते, गुणो धर्मः; “ऊ-
व्याश्रया निर्गुणा गुणाः ” इति वचनात् । अत आत्मगुणत्वात्
केवलस्यात्मस्थमेव तदिति गर्भः । तथा अश्लोके केवलाऽऽ-
काशे, न नैव, धर्मश्च धर्माऽस्तिकायो जीवपुद्गलानां गत्युप-
भकारी, अन्तश्च पर्यवसानं, धर्मान्तौ, स्त इति गम्यते । इद-
मुक्तं जवति-लोके गमनसंभवात् संभवति तदनात्मस्थमपि लो-
कप्रकाशम्, अश्लोके पुनर्धर्मास्तिकायाज्वादा गमनाभावेन अन्ता-
भावाच्च सर्वत्रालोकं गन्तुमशक्तत्वेनात्मस्थमेव सत्तदलोक-
प्रकाशकमिति । अथ सर्वगतत्वादात्मन आत्मस्थमपि केवलं
लोकालोकप्रकाशकं भविष्यतीत्याशङ्क्याऽऽह-विद्युः सर्वव्या-
पी, नच नैव, आत्मा जीवः, शरीरमात्र एव चैतन्योपलब्धेरतः
शरीरावगाहमानमेव सत्तत्सर्वाभासकमिति भावः । तदिति
यस्मादेवं तस्माद्रूपनादि गत्यादिका क्रिया, आदिशब्दादागम-
नपरिग्रहः । अस्य केवलज्ञानस्य, न नैवास्तीति गम्यते । अस्तु
जवतु, तस्मात्कारणाद्, यथोदितं यथाऽभिहितमात्मस्थं केव-
लमित्यर्थः । इति ॥ ८ ॥ हा० ३० अष्ट० । (केवलज्ञानकेवल-
दर्शनयोर्युगपदुपयोगचिन्ता ‘ उन्नयोग ’ शब्दे द्वितीयभागे
८६२ पृष्ठे कृता)

(८) तद्भेदाः-

से किं तं केवलज्ञानं ? । केवलज्ञानं दुविहं पणत्तं । तं
जहा-भवत्यकेवलज्ञानं च, सिद्धकेवलज्ञानं च । से किं
तं भवत्यकेवलज्ञानं ? । भवत्यकेवलज्ञानं दुविहं पणत्तं ।
तं जहा-सजोगिजवत्यकेवलज्ञानं च, अजोगिजवत्यकेव-
लज्ञानं च । से किं तं सजोगिभवत्यकेवलज्ञानं ? । स-
जोगिभवत्यकेवलज्ञानं दुविहं पणत्तं । तं जहा-पढमस-
मयसजोगिभवत्यकेवलज्ञानं च, अपढमसमयसजोगिभव-
त्यकेवलज्ञानं च । अहवा चरमसमयसजोगिभवत्यकेवल-
ज्ञानं च, अचरमसमयसजोगिभवत्यकेवलज्ञानं च ।
सेत्तं सजोगिजवत्यकेवलज्ञानं । से किं तं अजो-
गिजवत्यकेवलज्ञानं ? । अजोगिजवत्यकेवलज्ञानं दु-
विहं पणत्तं । तं जहा-पढमसमयअजोगिभवत्यकेवलज्ञा-
नं च, अपढमसमयअजोगिजवत्यकेवलज्ञानं च । अह
वा चरमसमयअजोगिजवत्यकेवलज्ञानं च, अचरमसमयअ-

जोगिजवत्यकेवलज्ञानं च; सेत्तं अजोगिभवत्यकेवलज्ञानं ।

(से किं तमित्यादि) अथ किं तत् केवलज्ञानम् ? । सूरिराह-के-
वलज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तम् । तद्यथा-भवत्यकेवलज्ञानं, सिद्धकेवल-
ज्ञानं च । भवन्ति कर्मवशवर्तिनः प्राणिनोऽस्मिन्निति भवो नारका-
दिजन्म, तत्र इह भवो मनुष्यभव एव ब्राह्मः, अन्यत्र केवलोत्पा-
दाज्वात् । जवे तिष्ठतीति भवस्थः । “स्थादिज्यः कः” ॥५॥ ३ ।
८२ । इति (हेम०) कः प्रत्ययः । तस्य केवलज्ञानं भवत्यकेव-
लज्ञानम् । चशब्दः स्वगतानेकभेदसूचकः । तथा ‘विधू’संसिद्धौ,
सिध्यति स्म सिद्धः । यो येन गुणेन परिनिष्ठितो न पुनः साधनी-
यः स सिद्ध उच्यते । यथा सिद्ध आदनः । स च कर्मसिद्धादि-
ज्ज्ञेदानेकविधः । उक्तं च-“कस्मै सिप्ये य विज्जाप, मंतं जोगे अ
आगमे । अथ जत्ता अभिप्पाप, नवे कम्मक्खप इय” ॥१॥ अत्र कर्म-
कृत्यसिद्धेनाधिकारोऽयस्य केवलज्ञानाभावात् । अथवा सितं वरुं
ध्मातं भस्मीकृतमष्टप्रकारं कर्म येन स सिद्धः । “पूषोदशदयः” ॥३२॥
११५ । इति (हेम०) रूपसिद्धिः । सकलकर्मविनिर्मुक्तो, मुक्ता-
ऽवस्थामुपगत इत्यर्थः । तस्य केवलज्ञानं सिद्धकेवल-
ज्ञानम् । अत्राऽपि चशब्दः स्वगतानेकभेदसूचकः । (से
किं तमित्यादि) अथ किं तत् भवत्यकेवलज्ञानम् । जव-
त्यकेवलज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तम् । तद्यथा-सयोगिजवत्यकेवल-
ज्ञानं च, अयोगिजवत्यकेवलज्ञानं च । तत्र योजनं योगो व्यापा-
रः । उक्तं च-“कायवाङ्मानःकर्मयोगः” इह औदारिकादिशरी-
रस्याऽऽत्मनो वीर्यपरिणतिविशेषः काययोगः, औदारिकवै-
क्रियाहारकशरीरव्यापाराहृतवाग्द्वयसमूहसाचिव्याजीव-
व्यापारो वाग्योगः । उक्तं च-“अहवा तणु ओगाहिय, वइ-
दव्वसमूहजीववावारो । सो वयजोगो भणइ, वाया निस-
रिज्ज पतेण ” ॥ १ ॥ तथा औदारिकं वैक्रियाहारकशरीरव्या-
पाराहृतमनोद्वयसाचिव्याजीवव्यापारो मनोयोगः । उक्तं च-
“तइ तणु वावाराहिय-मणदव्वसमूहजीववावारो । सो म-
णजोगो जणइ, मणइ नेयं जओ तेण ” ॥ १ ॥ ततः सह
योगेन वर्तन्ते ये ते सयोगाः मनोवाङ्मायाः, ते यथासंभवमस्य
विद्यन्ते इति सयोगी, सयोगी चासौ जवत्यश्च सयोगिभव-
त्यः, तस्य केवलज्ञानं सयोगिभवत्यकेवलज्ञानम् । तथा योगो-
ऽस्य विद्यते इति योगी, न योगी अयोगी, अयोगी चासौ भवत्य-
श्च अयोगिजवत्यः, शैलेइयवस्थामुपगत इत्यर्थः । तस्य केवलज्ञा-
नमयोगिभवत्यकेवलज्ञानम् । अथ किं तत् सयोगिजवत्यकेव-
लज्ञानम् ? । सयोगिजवत्यकेवलज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तम् । तद्यथा-
प्रथमसमयसयोगिभवत्यकेवलज्ञानं च, अप्रथमसमयसयोगि-
भवत्यकेवलज्ञानं च । तत्रेह प्रथमसमयः केवलज्ञानोत्पत्तिसमयः,
अप्रथमसमयः केवलज्ञानोत्पत्तिसमयादूर्ध्वं द्वितीयादिकः सर्वोऽपि
समयो यावत्सयोगित्वचरमसमयः । अथ वेति प्रकारान्तरे, एव
एवार्थः, समयविकल्पनेन अन्यथा प्रतिपाद्यत इत्यर्थः । (चरम-
समयेत्यादि) तत्र चरमसमयः सयोग्यवस्थाऽन्तिमसमयः, न
चरमसमयः अचरमसमयः, सयोग्यवस्थाचरमसमयादूर्वाक्तनः
सर्वोऽप्येककेवलप्राप्तेः । “सेत्तमित्यादि” निगमनं सुगमम् ।
(से किं तमित्यादि) अथ किं तत् अयोगिभवत्यकेवलज्ञानम् ? ।
अयोगिजवत्यकेवलज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तम् । तद्यथा-प्रथमसमया-
योगिभवत्यकेवलज्ञानम्, अप्रथमसमयायोगिभवत्यकेवलज्ञानं
च । अत्र प्रथमसमयोऽयोगित्वात्पत्तिसमयो वेदितव्यः, शैले-
इयवस्थाप्रतिपत्तिसमय इत्यर्थः । प्रथमसमयादन्यः सर्वोऽप्य-
प्रथमसमयो यावच्छैलेइयवस्थाचरमसमयः । अथवेति प्र-

कारान्तरे, (चरमसमयेत्यादि) इह चरमसमयः शैलेश्यव-
स्थाऽन्तिमसमयः, स चरमसमयादन्यः सर्वोऽप्यन्यः सर्वोऽप्य-
चरमसमयो यावच्चैलेश्यवस्थाचरमसमयः । “ सेतं ”
अयोगिभवस्थकेवलज्ञानम्; तदेतदयोगिभवस्थकेवलज्ञानम् ।
न० । स्था० ।

(ए) सिद्धकेवलज्ञानस्य द्वैविध्यम्—

से किं तं सिद्धकेवलज्ञानं ? सिद्धकेवलज्ञानं दुविहं प-
ञ्चतं—अणंतरसिद्धकेवलज्ञानं च, परंपरसिद्धकेवलज्ञानं च ॥

“ से किं तमित्यादि ” अथ किं तत् सिद्धकेवलज्ञा-
नम् ? सिद्धकेवलज्ञानं द्विविधं प्रकृतम् । तद्यथा—
अनन्तरसिद्धकेवलज्ञानं च, परंपरसिद्धकेवलज्ञानं च ।
तत्र न विद्यते अन्तरं समयेन व्यवधानं यस्य सोऽनन्तरः,
स चासौ सिद्धश्चानन्तरसिद्धः, सिद्धत्वप्रथमसमये वर्तमान इत्य-
र्थः । तस्य केवलज्ञानमनन्तरसिद्धकेवलज्ञानम् । चशब्दः स्वगता-
नेकभेदसूचकः । तथा विवक्षिते प्रथमसमये यः सिद्धः तस्य
यो द्वितीयसमयसिद्धः स परः, तस्यापि यस्तृतीयसमयसिद्धः
स परः । एवमन्येऽपि वाच्याः । परे च परे चेति वीप्सायां “पृषो-
दरादयः” ॥३२॥१५॥ इति परम्परशब्दनिष्पत्तिः । परम्परे च
ते सिद्धाश्च परम्परसिद्धाः । विवक्षितसिद्धत्वप्रथमसमयात्प्राग्
द्वितीयादिषु समयेष्वनन्तामतीतायां यावद्वर्तमाना इत्यर्थः ।
तेषां केवलज्ञानं परम्परसिद्धकेवलज्ञानम् । अत्रापि चशब्दः स्व-
गतानेकभेदसंज्ञकः । न० ।

(१०) संप्रति विशेषान्तरं जिज्ञासुरनन्तरसिद्धस्वरूपं
शिष्यः प्रश्नयन्नाह—

से किं तं अणंतरसिद्धकेवलज्ञानं ? अणंतरसिद्धकेवलज्ञानं
पञ्चरसविहं पाणत्तं । तं जहा—तित्यसिद्धा १ अतित्यसि-
द्धा २ तित्ययरसिद्धा ३ अतित्ययरसिद्धा ४ सयंबुद्ध-
मिद्धा ५ पत्तयबुद्धसिद्धा ६ बुद्धबोहियमिद्धा ७ इ-
त्थिलिंगसिद्धा ८ पुरिसद्विगसिद्धा ९ नपुंसयद्विगसिद्धा
१० सद्विगसिद्धा ११ अन्नद्विगसिद्धा १२ गिहिलिंग-
सिद्धा १३ एगसिद्धा १४ अणगसिद्धा १५ । सेतं अ-
णंतरसिद्धकेवलज्ञानं ॥

अथ किं तत् अनन्तरसिद्धकेवलज्ञानम् ? सूरिराह—अनन्त-
रसिद्धकेवलज्ञानं पञ्चदशविधं प्रकृतम् । पञ्चदशविधता
च तस्यानन्तरसिद्धानामनन्तरपाश्चात्यभवरूपोपाधिभेदापे-
क्षया, पञ्चदशविधत्वात्, ततोऽनन्तरसिद्धानामेवानन्तरभवा-
पाधिभेदतः, पञ्चदशविधतां मुख्यत आह—तद्यथेत्युपदर्शनम्,
“ तित्यसिद्धा ” इत्यादि ।

से किं तं परंपरसिद्धकेवलज्ञानं ? परंपरसिद्धकेवलज्ञानं
अणगविहं पाणत्तं । तं जहा—अपठमसमयसिद्धा
धुसमयसिद्धा तिसमयसिद्धा चउसमयसिद्धा० जाव
दमसमयसिद्धा संखजसमयसिद्धा असंखजसमयसि-
द्धा अनंतमसमयसिद्धा, सेतं परंपरसिद्धकेवलज्ञानं ।

“ से किं तं परंपर ” इत्यादि । न प्रथमसमयसिद्धा अप्रथ-
मसमयसिद्धाः परंपरसिद्धविशेषणं प्रथमसमयवर्तिनः, सिद्धत्व-
समयात् द्वितीयसमयवर्तिन इत्यर्थः । आदिषु द्वितीयसमय-

सिद्धादय उच्यन्ते । यद्वा—सामान्यतोऽप्रथमसमयसिद्धा इत्युक्त-
म् । तत एतदेव विशेषेण व्याचष्टे—द्विसमयसिद्धास्त्रिसमय
इत्यादि । न० ।

अणंतरसिद्धकेवलज्ञानाणे दुविहे पाणत्ते । तं जहा—एका-
णंतरसिद्धकेवलज्ञानाणे चैव, अणैकाणंतरसिद्धकेवलज्ञाना-
णां चैव । परंपरसिद्धकेवलज्ञानाणे दुविहे पाणत्ते । तं जहा—ए-
कपरंपरसिद्धकेवलज्ञानाणे चैव, अणैकपरंपरसिद्धकेवलज्ञाना-
णां चैव । स्था० २ गा० १ उ० ।

द्रव्यकैत्रादिविषयाः—

तं समासओ चउविहं पञ्चतं । तं जहा—द्ववओ खेत्तओ
कालओ भावओ । तत्थ द्ववओ णं केवलज्ञानाणी सव्वदव्वाइं
जाणइ पासइ, खित्तओ णं केवलज्ञानाणी सव्वं खेत्तं जाण-
इ पासइ, कादओ णं केवलज्ञानाणी सव्वं कादं जाणइ
पासइ, भावओ णं केवलज्ञानाणी सव्वे जावे जाणइ पासइ ।

(समासतो इत्यादि) तदिदं सामान्येन केवलज्ञानमभिगृह्य-
ते । समासतः संक्षेपेण चतुर्विधं प्रकृतम् । तद्यथा—द्रव्यतः क्षेत्रतः
कालतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतो, णमिति वाक्याद्वङ्कारे । केवलज्ञा-
नी सर्वद्रव्याणि धर्माऽस्तिकायादीनि साक्षाज्जानाति, पश्यति ।
क्षेत्रतः केवलज्ञानी सर्वं क्षेत्रं लोकालोकभेदजिघ्रं जानाति, पश्य-
ति । इह यद्यपि सर्वद्रव्यग्रहणेनाऽऽकाशास्तिकायोऽपि गृह्यते,
तथाऽपि तस्य क्षेत्रत्वेन रूढत्वाद्भेदेनोपन्यासः । कालतः
केवलज्ञानी सर्वकालमतीतानागतवर्तमानभेदजिघ्रं जानाति, प-
श्यति । भावतः केवलज्ञानी सर्वान् जीवाजीवगतान् प्रावान्
गतिकपायागुरुलघुप्रभृतीन् जानाति, पश्यति । (अत्रेतनपाठस्तु
६४४ पृष्ठस्थ आ० म० प्र० पाठेन गतार्थः)

(११) इह तीर्थकृतसमुपजातकेवलज्ञानोक्तः तीर्थकरनामकर्मोदयतः
तथास्वाज्ञाव्यापुपकार्यकृतोपकारानपेक्षं सकलसत्त्वाऽनुग्रहाय
सन्निवेतव प्रकाशं देशनामातनोति; तत्राव्युत्पन्नविनेयानां
केवाश्विदेवमाशङ्काभावात् भगवतोऽपि तीर्थकृतस्तावद् द्रव्य-
श्रुतं ध्वनिरूपं वर्तते, द्रव्यश्रुतं च जावश्रुतपूर्वकं, ततो भगवा-
नपि श्रुतज्ञानीति; ततस्तदाऽऽशङ्काऽपनोदार्थमाह—

केवलज्ञानाणेऽत्थे, नाउं जे तत्थ पणवणजेगे ।

ते जामइ तित्ययो, वइजोगसुयं हवइ सेसं ॥ ८२६ ॥ (न०)

इह समुत्पन्नकेवलज्ञानः तीर्थकरादिरर्थान् धर्मास्तिकायादी-
न् भूताऽमूर्तान् जिज्ञास्याऽनजिज्ञास्यान् केवलज्ञानेनैव ज्ञात्वा अ-
वबुध्य न तु श्रुतज्ञानेन, तस्य कायोपशमिकत्वात् । केवलज्ञानावर-
णस्य सर्वथा क्षीणत्वेन तत् कयोपशमाज्ञावात्; नहि सर्वशुक्ले पदे
देशशुक्तिः संजवति, तद्विहापीति ज्ञावः । ततः किम् ? इत्या-
ह—तत्र तेषामर्थानां मध्ये ये प्रज्ञापनीयाः प्ररूपणीयाः योग्या-
स्तानजिज्ञास्यान् भाषते, नेतरान्—अनभिलष्यान् । प्रज्ञापनीया-
नपि न सर्वानेव ज्ञापते तेषामनन्तत्वात्, आयुषस्तु परिमित-
त्वात्, किं तर्हि, योग्यानेव ज्ञापते गृहीतृशक्त्यपेक्षया, यो हि
याज्ञतां योग्य इति । यत्र चाऽजिहिते शेषमनुकमपि विनेयोऽ-
भ्यूहति तदपि योग्यं ज्ञापते, यथा ऋषजसनादीनामुत्पादादि-
पदत्रयोपन्यासेनैव शेषगतिः । तत्र केवलज्ञानोपलब्धार्थाभि-
धायकः शब्दराशिर्भाष्यमाणः तस्य भगवतः । (वइजो-

ग चित्) वाग्योग एव भवति, न तु श्रुतं, नाम कर्मोदयजन्यत्वात्, श्रुतस्य च क्वायोपशमिकत्वात्, ज्ञानमप्यस्य क्वायिकत्वात्केवलमेव, न भावश्रुतम् । आह-ननु वाग्योगो वाक्परिस्पन्दो वाग्वीर्यमित्यनर्थान्तरम् । अयं च भवतु नामकर्मोदयजन्यः, भाष्यमाणस्तु पुत्रव्यात्मकः शब्दः किं भवतु ? इति चेत् । उच्यते-सोऽपि श्रोतृणां भावश्रुतकारणत्वात् द्रव्यश्रुतमात्रं भवति, न तु ज्ञावश्रुतम् । तर्हि किं तद् भावश्रुतम् ? इत्याह-(सुयं हवइ सेसं ति) यच्छब्दस्थानां गणधरादीनां श्रुतग्रन्थानुसारि ज्ञानं तदेव केवलगतज्ञानापेक्षया शेषमन्यद्भावश्रुतं भवति, क्वायोपशमिकोपयोगात्, न तु केवलगतं, तस्य क्वायिकत्वादिति । अथ वा 'सुयं हवइ सेसं' इत्यन्यथा व्याख्यायत-तद्भरणमानं शब्दमात्रं तत्काल एव श्रुतं न भवति, किं तर्हि ? शेषं, कालमिति वाक्यशेषः । इदमुक्तं भवति-तत् केवलिनः शब्दमात्रं श्रोतृणां श्रवणानन्तरलक्षणे शेषकाले श्रोतृगतज्ञानकारणत्वेनोपचारात् श्रुतं जवति, न तु जणनक्रियाकाल इति । अथ वा अन्यथा व्याख्यायते-स केवलिनः संबन्धी वाग्योगः श्रुतं जवति, कथंचित्तम् ? शेषं-गुणभूतम्-प्रधानम्, औपचारिकत्वादिति । अन्ये तु पठन्ति -'वइजोगसुयं हवइ तेसिं ति' । तत्र तेषां भाष्यमाणानां संबन्धी वाग्योगः श्रोतृगतश्रुतकारणत्वात् श्रुतं भवति, द्रव्यश्रुतमित्यर्थः । अथ वा तेषामिति श्रोतृणां तानाश्रित्येत्यर्थः, भाषकगतं वाग्योग एव श्रुतं वाग्योगश्रुतं भवति, भावश्रुतकारणत्वाद्द्रव्यश्रुतमेवेत्यर्थः । अथ वा, तानर्थान् भाषते केवली, वाग्योगश्चायमस्य ज्ञाषमाणस्य जवति, तेषां श्रोतृणां भावश्रुतकारणत्वात् श्रुतमसौ भवतीति निर्युक्ति-गाथार्थः ॥ ८२ए ॥

अथ भाष्यम्-

नाऊण केवलंणं, जासइ न सुएण जं सुयाईओ ।
पखवणिज्जे जासइ, नाणजिह्वप्पे सुयाईए ॥ ८३० ॥
तत्थ वि जोग्गे भासइ, नाजोग्गे गाहयाणुवित्तीए ।
भणिए व जम्मि सेसं, सयमूहइ भणइ तम्मत्तं ॥ ८३१ ॥
वइजोगो तं न सुयं, खओवसमियं सुयं जओ न तओ ।
विन्नाणं से खइयं, सही उण दव्वसुयमिच्चं ॥ ८३२ ॥
सेसं उउमत्थाणं, विन्नाणं सुयाणुसारिणं ।
तं जावसुयं भणणइ, खओवसमिओवओगाओ ॥ ८३३ ॥
भन्नं तं वा न सुयं, सेसं कालं सुयं सुणेतानं ।
तं चेव सुयं भणणइ, कारणकज्जोवयारेणं ॥ ८३४ ॥
अह वा वइजोगसुयं, सेसं सेसं ति जं गुणवज्जुयं ।
भावसुयकारणाओ, जमप्पहाणं तओ सेसं ॥ ८३५ ॥
वइजोगसुयं तेसिं, ति केइ तेसिं ति जासमाणानं ।
अह वा सुयकारणाओ, वइजोगसुयं सुणेतानं ॥ ८३६ ॥

ससाऽपि व्याख्यातार्थो एव । नवरं, प्रथमगाथायां यद् यस्माच्छ्रुतातीतः केवलज्ञानेनैवाभासितसमस्तत्रिचुवनोदरत्वात् श्रुतातिक्रान्तोऽसौ जगवान् केवली (सुयाईए चित्) वागोचरातिक्रान्तत्वेन श्रुतातीतानर्थान्न ज्ञापत इति । तृतीयगाथायां (न तओ चित्) ततः क्वायोपशमोऽस्य केवलिनो नास्तीति । विशेषः । (१२) सत्पदप्रकरण-अथास्य गत्यादिद्वारेषु सत्पदप्र-
१६३

पणतादयो वाच्याः । तत्र गतौ तावत्-मनुष्यसिद्धयोः केवलज्ञानं प्राप्यते । इन्द्रियद्वारे-अतीन्द्रियाणाम्; कायद्वारे-त्रस-कायाकाययोः; योगद्वारे-सयोगायोगयोः; वेदद्वारे-अवेदकानाम्; कपायद्वारे-अकपायाणाम्, लेश्याद्वारे-सलेश्यालेश्ययोः; सम्यक्त्वद्वारे-सम्यग्दृष्टिनाम्, ज्ञानद्वारे-केवलज्ञानिनाम्; दर्शनद्वारे-केवलदर्शनिनाम्; संयतद्वारे-संयतानाम्, नोसंयता-संयतानां च; उपयोगद्वारे-साकारानाकारोपयोगयोः; आहारकद्वारे-आहारकानाहारकयोः; भाषकद्वारे-भाषकाऽभाषकयोः; परीक्षाद्वारे-परीक्षानां, नोपरीक्षापरीक्षानां च; पर्याप्तद्वारे-पर्याप्तानां, नोपर्याप्तापर्याप्तानां च; सूक्ष्मद्वारे-बादराणां, नोबादरसूक्ष्माणां च; संज्ञिद्वारे-नोसंज्ञ्यसंज्ञिनाम्; भव्यद्वारे-जव्यानां, नोभव्याभव्यानां च । चरमद्वारे-चरमाणां भवस्थ-केवलिनानां, नोचरमाचरमाणां च, सिद्धानां केवलज्ञानं प्राप्यते । पूर्वप्रतिपन्नप्रतिपद्यमानकयोजना तु स्वयं कर्तव्येति । द्रव्यप्रमाणद्वारे-प्रतिपद्यमानकानाश्रित्योत्कृष्टतोऽष्टोत्तरशतं केवलिनानां प्राप्यते, पूर्वप्रतिपन्नास्तु जघन्यत उत्कृष्टतश्च कोटिपृथक्त्वप्रमाणा भवस्थकेवलिनः प्राप्यन्ते, सिद्धास्त्वन्नन्ताः । केवस्पर्शनाद्वारयोस्तु जघन्यतो लोकस्यासंख्येयजागे केवली द्रव्यते, उत्कृष्टतस्तु सर्वलोके । कालद्वारे-साधपर्यवसितं कालं सर्वोऽपि केवली भवति, अन्तरं तु केवलज्ञानस्य नास्ति, उत्पन्नस्य प्रतिपाताभावात्, ज्ञागद्वारं मतिज्ञानवदिति । भावद्वारे-क्वायिके भावे केवलमवाप्यते । अल्पबहुत्वद्वारे-मतिज्ञानवद्वाच्यमिति । तदेवं केवलज्ञानं समाप्तम् । विशेषः ।

तदेवं " तस्स फलजोगमंगल-समुदायत्था तदेव दाराइ " इत्यादिकायां धुरि निर्दिष्टद्वितीयगाथायां मङ्गलरूपं तृतीयद्वारं परिसमाप्य, चतुर्थं समुदायार्थद्वारमभिधानीयम्, इति चेतासि निधाय तावदिदमाह-

केवलनाणं नंदी, मंगलमिति चेह परिसमत्ताइं ।

अहुणा समंगलत्थो, भणइ पगओऽणुओग चित् ॥ ८३७ ॥
विशे० । ध० २० । आ० चू० ।

(१३) अथ कीदृशं केवलज्ञानं भवति ? तदाह-

जता से णाणावरणं, सव्वं होति खतं गतं ।

ततो लोमगजोगं च, जिणो जाणति केवली ॥ ८४ ॥

"जता से" इत्यादि । यदा यस्मिन्नवसरे, "से इति" अनिर्दिष्टनाम्नो जीवस्य ज्ञानावरणं विशेषावबोधरूपप्रस्तावात् केवलज्ञानावरणं सर्वं निरवशेषं क्षयं गतं भवति । ननु केवलज्ञानं तदैवोत्पद्यते यदा सर्वावरणविगमो जवतीति अर्थादागते किमर्थं सर्वप्रहरणमित्याशङ्का । तत्रोच्यते-सर्वप्रहरणं ज्ञानान्तरज्जदसूचकं ज्ञेयं यावदावरणविगमे ज्ञानान्तरव्यपदेशाद् दर्शितः, ततो न निरर्थकता आशङ्कनीया । "तत" इति तदा लोकं चतुर्दशरज्ज्वात्मकमलोकं चान्तं जिनो जानाति केवली लोकालोकं च सर्वं नान्यतरमेवेत्यर्थः । दशा० ५ अ० । विशेषः ।

अथाऽऽवरणक्षये केवलज्ञानलाज इत्यत्र निश्चयव्यवहारनयवाद्मुपदर्शयन्नाह-

आवरणक्खयसमये, नेच्छइअनयस्स केवलुप्पत्ती ।

ततोऽणंतरसमये, ववहारो केवलं भणइ ॥ १३३४ ॥

निश्चयनयस्यायमभिप्रायः-यस्मिन्नेव समये आवरणस्य क्षयः-

क्षीयमाणमावरणमित्यर्थः । तस्मिन्नेव समये केवलज्ञानोत्पत्तिः क्षीयमाणस्य क्षीणत्वात्, क्रियाकालनिष्ठाकावयोरैकत्वाद्; भेदे चान्यत्र काले क्रिया, अन्यत्र च कार्योत्पत्तिरिति स्यात् । इदं चाऽयुक्तम् । क्रियाविरहेऽपि कार्योत्पत्त्यन्युपगमात्, इत्थं च क्रियाऽऽरम्भकालात्पूर्वमपि कार्योत्पत्तिप्राप्तेरिति प्रसङ्गादिति ।

व्यवहारनयस्तु—आवरणक्षयसमयादनन्तरसमये केवलोत्पत्तिं भणति, आवरणस्य क्षयसमये क्षीयमाणत्वात्, क्षीयमाणस्य चाऽक्षीणत्वात्, क्रियाकालनिष्ठाकालयोर्भेदाद्; तदेकत्वे च क्रियाकालेऽपि कार्यस्य सत्त्वे क्रियावैयर्थ्यप्रसङ्गात् । न च समानकाव्यत्राविनोः क्रियाकार्ययोः कार्यकारणभावो युज्यते, सद्येतरगोविषाणादीनामपि तत्प्रसङ्गादिति ॥ १३३४ ॥

तथा च व्यवहारनयो निजपक्षं समर्थयति—

नाणं न खिज्जमाणे, खीणे जुत्तं जञ्जो तदावरणे ।

न य किरियानिष्ठाणं, काव्यगतं जञ्जो जुत्तं ॥ १३३५ ॥

यस्मात्क्षीयमाणे तदावरणे ज्ञानमुत्पद्यते, इत्येतन्न युक्तम् । अस्य क्रियाकाव्यत्वात्, तत्काले च कार्यसत्त्वाच्चयुपगमस्य दूषितत्वात्; किं तु क्षीणे एव तदावरणे ज्ञानं युज्यते, अस्य निष्ठाकालत्वात्, न च क्रियानिष्ठयोः कालैकत्वं युज्यते, प्रतिविहितत्वादिति ॥ १३३५ ॥

अथ निश्चयः प्राह—

जइ किरियाए न खञ्जो, को हेऊ तप्परिखए अन्नो ? ।

अह ताए किह काव्ये, अण्णस्य तइ खञ्जो एत्थ ? ॥ १३३६ ॥

हन्त व्यवहारवादिन् ! आवरणस्य क्षये जवता केवलोत्पत्तिरिष्यते, न तु तत्र क्षीयमाणे । तदत्र भवन्तं पृच्छामः—आवरणक्षयकाले क्रियासमस्ति, न वा ? यदि नास्ति, तर्हि क्रियान्तरेणावरणक्षये कोऽन्यो हेतुरिति वक्तव्यम्?—न कोऽपि प्राप्नोतीत्यर्थः । अथास्त्यावरणक्षयकाले तद्वेतुभूता क्रिया, तया च तत्क्षयो विधीयते; तर्ह्यायातं क्रियाकालनिष्ठाकावयोरैकत्वम्, इति कथमुच्यते—‘अन्यसमये क्रिया, अन्यत्र च तत्परिचयः’ ॥ १३३६ ॥

किं च—

किरियाकाव्यमि खञ्जो, जइ नत्थि तओ न होज्ज पच्छा वि ।

जइ वा किरियस्स खञ्जो, पढममि वि कीस किरियाए ? ॥ १३३७ ॥

यदि क्रियाकालेऽप्यावरणक्षयो नास्ति, ततः पश्चादप्यसौ न भवेत्, अक्रियत्वात्, पूर्वकालवदिति । अथ वा यदि क्रियानिवृत्तौ द्वितीयसमयेऽक्रियस्य सत आवरणक्षयोऽभ्युपगम्यते, तर्हि क्रियाऽन्वितप्रथमसमये किं क्रियया?, तामन्तरेणाप्यावरणक्षयोपपत्तेः, क्रियाविरहितद्वितीयसमयवदिति ॥ १३३७ ॥

क्रियाकाव्यनिष्ठाकावयोश्चैकत्वमागमेऽयुक्तम्, इति निश्चयः

स्वप्नं दृढयन्नाह—

जं निज्जिज्जमाणं, निज्जिज्जं ति जणियं मुए जं च ।

नो कम्मं निज्जिज्जं, नावरणं तेण तस्स मए ॥ १३३८ ॥

यद्यस्माद् “चलमाणं चलिणं जाव निज्जिज्जमाणे निज्जिज्जं” इति वचनानिर्जिर्धमाणं कर्म निर्जिर्धं श्रुतेऽयुक्तम्, अतः क्षीयमाणं क्षीणमेव, इति नानयोः कालभेदः । (जं च त्ति) यस्मादिदं चागमे प्रोक्तम् । किम् ? इत्याह—“कम्मं वेहज्जं नो कम्मं निज्जरेज्ज” इति, एतावत् सूत्रं द्रष्टव्यं, वेद्यमानावस्थायां

कर्म वेद्यते, निर्जरावस्थायां तु नो कर्म—अकर्मैत्यर्थः । अन्यश्च वेदनासमयः, अन्यश्च निर्जरासमयः । ततः तस्मात् कारणात्तत्समये आवरणक्षीयमाणतासमये—आवरणस्य निर्जरणसमये इत्यर्थः । (नावरणं ति) नास्त्यावरणं—नास्ति प्रतिबन्धकं कर्म, क्षीयमाणस्य क्षीणत्वादित्यर्थः ॥ १३३८ ॥

प्रतिबन्धकाज्ञावाच्च भवत्येवावरणक्षीयमाणतासमये

केवलज्ञानोत्पत्तिः, कस्तां निरुण्धि?, अहमिति

चेदित्याह—

जइ नाणमणावरणे, वि नत्थि तो तं न नाम पच्छा वि ।

जायं च अकारणओ, तमकारणओ चिय पडेज्जा ॥ १३३९ ॥

यद्यनावरणेऽप्यावरणाभावेऽपि केवलज्ञानमुत्पत्तिं न लज्जेत, ततः पश्चादप्यावरणक्षयोत्तरकालं यदा किल त्वया दृश्यते तदाऽपि तदुत्पत्तिर्न स्यात् । अथावरणाभावाविशेषेऽप्यावरणक्षयसमये केवलज्ञानं न भवति, तदुत्तरकालं तु पश्चाद्भवति, इति यदृच्छया प्रोच्यते; हन्त ! तर्ह्यकारणा यदृच्छयैव प्रसूतिरस्य, ततोऽकारणत एव जातम्, अकारणतयैव तत् प्रतिपतेत्, विशेषाज्ञावादिति ॥ १३३९ ॥

तस्मात् किमिह स्थितम् ?, इत्याह—

नाणस्सावरणस्स य, समयं तम्हा पगासतमसो व्व ।

लप्पायव्वयधम्मा, तह नेया सव्वजावाणं ॥ १३४० ॥

तस्मात्केवलज्ञानस्य तदावरणस्य च युगपदेवोत्पादव्ययधर्मौ द्रष्टव्यौ । कयोरिव ?, इत्याह—प्रकाशतमसोरिव । यथा हि युगपदेव तमो निवर्तते, प्रदीपादिप्रकाशस्तूत्पद्यते, इति य एव तमसो निवृत्तिसमयः स एव प्रकाशस्योत्पादसमयः । एवमिहापि युगपदेवावरणं निवर्तते, केवलज्ञानं तूत्पद्यते । आत्मद्रव्यं त्ववतिष्ठते इति । य एवावरणस्य क्षयसमयः स एव केवलज्ञानस्योत्पादसमयः; तत्र हि समय आवरणस्य क्षीयमाणस्य क्षीणत्वात्, केवलज्ञानस्य चोत्पद्यमानस्योत्पन्नत्वात्, आत्मद्रव्यस्य त्ववस्थितत्वादिति । एवं सर्वेषामपि भावानां मृदङ्गुल्यादिपदार्थानां घटशृङ्गुलादिभिरपूर्वपर्यायैरुत्पादः, पिण्डशिवकस्यासकोशादिभिः, यकृत्वाभिश्च प्राक्तनपर्यायैर्व्ययः, मृदङ्गुल्यादिद्रव्यरूपतया त्ववस्थानं युगपद्भवतीति ज्ञातव्यमिति ॥ १३४० ॥

यदि चरमसमये केवललाभः, ततः किम्?, इत्याह—

उभयावरणाञ्जो, केवलवरणाणदंसणसहावो ।

जाणइ पासइ य जिणो, नेयं सव्वं सयाकाव्यं ॥ १३४१ ॥

ततश्च सर्वमपि ज्ञेयं साद्यपर्यवसितं सदाकालं जिनः केवलो जानाति केवलज्ञानेन, पश्यति च केवलदर्शनेन । स कथंभूतः सन्?, केवलवरणानदर्शनस्वभावस्तदव्यतिरिक्तस्वरूपः । तर्हि पूर्वमित्थमदृष्ट्वा किमितीदानीमेवं पश्यति ?, इत्याह—यत् इदानीमुभयावरणातीतः केवलज्ञानकेवलदर्शनावरणद्वितयातीतत्वादित्यर्थः ॥ १३४१ ॥

अत एवाह—

संभिन्नं पासंतो, दोगमदोगं च सव्वञ्जो सव्वं ।

तं नत्थि जं न पासइ, जूयं मव्वं जविस्सं च ॥ १३४२ ॥

सम्-एकीभावेन भिन्नं संभिन्नं—यथा वहिस्तथा मध्येऽपीत्यर्थः । अथ वा द्रव्यैक्यकाव्यनावयवैक्यं सर्वमपि ज्ञेयमत्र के

वलज्ञानस्य विषयत्वेन दर्शितम्, तत्र संज्ञिन्नमिति छव्यं गृह्यते, कावभावौ च तत्पर्यायत्वाद् गृह्येते; ताभ्यां च समस्ताभ्यां समन्ताद्वा भिन्नं संज्ञिन्नमिति कृत्वा छव्यं संभिन्नमुच्यते । तत्पश्यन्नुपलभमानो ' लोकमलोकं च प्रमिच्छस्वरूपं पश्यन् ' अनेन च क्षेत्रं प्रतिपादितं ज्ञवति । एतावदेव छव्यादिचतुर्विधं ज्ञेयं, नान्यदिति । किमेवमेकया दिशा पश्यन् ? , इत्याह-सर्वतः सर्वासु दिक्षु । तास्वपि किं कियदपि द्रव्यादि, उत न ? , इत्याह-सर्वं निरवशेषम् । अमुमेवार्थं स्पष्टयन्नाह-तन्नास्ति किमपि ज्ञेयं भूतमतीतं, ज्ञवतीति भव्यं वर्तमानं, जविष्यच्च यन्न पश्यति केवली इति निर्युक्तिगाथाऽङ्कारार्थः ॥ १३४२ ॥

संभिन्नं पश्यन्त्युक्तं, तत्र संभिन्नम्, इति कोऽर्थः-१, इत्याह-बाहिं जहा तदंशतो, संभिन्नं सव्वपज्जवेहिं वा ।

अत्तपरनिव्विसेसं, स-परपज्जायओ वा वि ॥ १३४३ ॥

यथा बहिस्तथाऽन्तश्चेति संज्ञिन्नम् । अथवा-सर्वपर्यायैः संकीर्णं व्याप्तं संज्ञिन्नम्, यदि वा-यथाऽस्मान् जानाति तथा परमपि, यथा परं तथाऽऽत्मानमपि निर्विशेषं जानाति, इत्येवं स्वपरनिर्विशेषं संभिन्नं, स्वपरपर्यायैर्वा युक्तं संज्ञिन्नमिति ॥ १३४३ ॥

अथवा-

संज्ञिन्नगहणेणं, व दव्वमिह सकालपज्जवं गहियं ।

लोगालोगं सव्वं, ति सव्वओ खित्तपरिमाणं ॥ १३४४ ॥

संभिन्नग्रहणेनेह सकालपर्यायं छव्यं गृह्यते, कालश्च पर्यायाश्च कालपर्यायाः, सह तैर्वर्तत इति सकालपर्यायं, संभिन्नम् । " लोकालोकं च सर्वतः सर्वम् " इत्यनेन क्षेत्रपरिमाणं गृहीतम् । एतावदेव च ज्ञेयं यद्द्रव्यादिचतुष्टयमिति ॥ १३४४ ॥

तच्च पश्यन् किम् ? इत्याह-

तं पासतो जूया-ई जं न पासइ तओ तगं नत्थि ।

पंचत्थिकायं पज्जय-माणं नेयं जओऽज्जिहियं ॥ १३४५ ॥

तच्च छव्यादि चतुर्विधं ज्ञेयं पश्यंस्तकोऽसौ केवली भूतादिकावविशिष्टं तत्किमपि वस्तु नास्ति, यन्न पश्यति । कुतः ? , इत्याह-यतो यस्मात्पञ्चास्तिकायपर्यायराशिप्रमाणमेव गेयमागमेऽभिहितं, नान्यत् । एतच्च द्रव्यादिचतुष्टयं न गृहीतमेवेति भावः ॥ १३४५ ॥ विशेषः । आ० म० ।

(१४) केवलज्ञानदर्शनयोः प्रतिबन्धः-

चउहिं ठाणेहिं णिगंथाण वा णिगंथीण वा अस्सि समयंसि अइसेसे नाणदंसणे समुप्पज्जिउकामे वि णो समुप्पज्जेज्जा, अभिक्खणं अभिक्खणं इत्थिकहं जत्तकहं दे-सकहं रायकहं कहेत्ता जवइ । १ । विवेगेण विउस्सग्गेण णो सम्मपप्पाणं भावेत्ता जवइ । २ । पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि णो धम्मजागरियं जागरित्ता जवइ । ३ । फासुयस्स एसणिज्जस्स उंउस्स सामुदाणियस्स णो सम्मं गवेसइत्ता जवइ । ४ । इच्चेहिं चउहिं ठाणेहिं णिगंथाण वा णिगंथीण वा० जाव नो समुप्पज्जेज्जा, चउहिं ठाणेहिं निगंथाण वा निगंथीण वा अइसेसे नाणदंसणे समुप्पज्जिउकामे समुप्पज्जेज्जा । तं जहा-इत्थिकहं भत्तकहं

देसकहं रायकहं णो कहेत्ता जवइ । विवेगेण विउस्सग्गेणं सम्मपप्पाणं जावेत्ता भवइ । पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि धम्मजागरियं जागरित्ता जवइ । फासुयस्स एसणिज्जस्स उंउस्स सामुदाणियस्स सम्मं गवेसइत्ता जवइ । ४ । इच्चेहिं चउहिं ठाणेहिं णिगंथाण वा णिगंथीण वा० जाव समुप्पज्जेज्जा ॥

" चउहीत्यादि " सूत्रं स्फुटं, परं निर्ग्रन्थीग्रहणात् स्त्रिया अपि केवलमुत्पद्यत इत्याह-अस्मिन्निति प्रत्यक्ष इवानन्तं प्रत्यासन्ने समये (अइसेसे ति) शेषाणि मत्यादिचक्रुर्देशनादीनि अतिक्रान्तं सर्वावबोध्यादिगुणैर्यत्तदतिशेषमतिशयवतः केवलमित्यर्थः । (समुत्पत्तुकाममपीति) इहैवार्थो छष्ट्यः, ज्ञानादेरभिधापाभावात्कथयितेति शीलाधिकस्तृत् । तेन द्वितीया न विरुद्धा इति विवेकेनेति अशुद्धादित्यागेन (विउस्सग्गेणं ति) कायव्युत्सर्गेण पूर्वरात्रश्च रात्रेः पूर्वा भागः, अपररात्रश्च रात्रेरपरो भागस्तावेव कालः समयोऽवसरो जागरिकायाः पूर्वरात्रापररात्रकालसमयः, तस्मिन् कुटुम्बजागरिकाव्यवच्छेदेन धर्मप्रधाना जागरिका निद्राकृयेण बोधो धर्मजागरिका भावप्रत्युपेक्षेत्यर्थः । यथा-

" किं कय किं वा सेसं, किं करणिज्जं तवं च न करोमि ।

पुव्वावरत्तकाले जा-गरओ जावपमित्तेह ति ॥ १ ॥

अहवा को मम कालो, किमेयस्स उच्चियं असारो वि ।

विसया नियमगामिणो, बिरसावसाणा भीसणो मच्चू ॥ २ ॥

इत्यादिरूपा विभक्तिपरिणामात् तथा जागरिता जागरको भवति, अथवा धर्मजागरिकां जागरिता कर्तेति छष्ट्यमिति । तथा प्रगता असव उच्छ्वासादयः प्राणा यस्मात् स प्रासुको निर्जिवः, तस्य एष्यते गवेप्यते उज्जमादिदोषरहिततयैष्यणीयः कल्पः, तस्य उज्ज्यते अल्पाल्पतया गृह्यत इत्युज्जे भक्तपानादिः, तस्य समुदाने भैक्षणे याचजायां जवः सामुदानिकः, तस्य नो सम्यग्गवेपयिता अन्वेष्टा जवतीति । एवंप्रकारैरेतैरन्तरोदितैरित्यादि निगमनम् । एतद्विपर्यसूत्रं कण्ठ्यम् । स्था० ४४०७. उ० । केवलज्ञाणजिण-केवलज्ञानजिन-पुं० । केवलप्रधानो जिनः केवलज्ञानजिनः । स्था० ३ टा० ४ उ० ।

केवलज्ञाणदंसण-केवलज्ञानदर्शन-पुं० । केवले संपूर्णे ज्ञानदर्शने येषां ते तथाविधाः । सर्वैरूप सर्वदर्शेषु, पं० सू० १ सू० ।

(" पंचाहिं ठाणेहिं केवलवरणाणदंसणे समुप्पज्जिउकामे न खुज्जइ " इत्यादि ' ओहिदंसण ' शब्देऽत्रैव भागे १६० पृष्ठे प्राक्तम्)

केवलज्ञाणायरिय-केवलज्ञानार्य-पुं० । केवलज्ञानेनाप्ये ज्ञानार्यभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

केवलज्ञाणावरण-केवलज्ञानावरण-न० । केवलज्ञानस्याऽऽवरणं केवलज्ञानावरणम् । ज्ञानावरणकर्मण उत्तरप्रकृतौ, कर्म० १ कर्म० ।

केवलज्ञाणि (ए)-केवलज्ञानिन-पुं० । प्रथमे भारतातीतजिनं, प्रब० ६ द्वार ।

केवलतत्त्व-केवलत्व-न० । शुद्धे भावे. (केवल्ये) " शुद्धो भावः केवलत्व-मन्यश्चौपाधिकः स्मृतः । शुद्धं विना न मुक्तिश्च, विनाऽशुद्धं न लेपता " ॥ ९ ॥ द्रव्या० १२ अध्या० ।

केवलदंस (दरि) ए-केवलदर्शन-न० । केवलेन संपूर्ण-
वस्तुतत्त्वब्राह्मकवोधविशेषरूपेण यदर्शनं सामान्यांशग्रहणं त-
त्केवलदर्शनम् । कर्म० १ कर्म० । केवलदर्शनावरणकर्मकयावि-
भूतेन कारणकमध्यवधानानिवर्तिसकललोकाद्वोकविषयविका-
लस्वभावपरिणामभेदान्तपदार्थसामान्यसाक्षात्करणप्रवृत्ते ,
सम्म० १ काण्ड । सकलजगद्भाविवस्तुसामान्यपरिच्छेदरूपे
दर्शनभेदे, पं० सं० १ द्वार । स्था० । “ जया से दरिसणावर-
णे सव्वं होइ खयं गयं । तत्रो लोगमद्वोगं च, जिणो पासइ
केवली ” ॥ ६ ॥ दशा० ५ अ० ।

केवलदंस (दरिस) एावरण-केवलदर्शनावरण-न० । के-
वलमुक्तस्वरूपं, तच्च दर्शनं च, तस्यावरणं केवलदर्शनावरणम् ।
दर्शनावरणकर्मण उत्तरप्रकृतौ, स्था० ८ ठा० । स० ।

केवलदुग-केवलद्विक-न० । केवलज्ञानकेवलदर्शनरूपे केवल-
युगे, पं० सं० ११ द्वार ।

केवलबोधि-केवलबोधि-स्त्री० । बुद्धे सम्पददर्शने, “ केवलं
बोहिं बुज्जेज्जा ” इति सूत्रे समासाभावेऽपि समाससंभवा-
देवमुपन्यस्तः शब्दः । भ० ९ श० ३१ उ० । (अश्रुत्वा केवलबो-
धिज्ञानो ‘ असोच्चा ’ शब्दे प्र० भा० ८५६ पृष्ठे उक्तः)

केवलवरणाणदंसण-केवलवरज्ञानदर्शन-न० । केवलमभि-
धानतो वरं ज्ञानान्तरापेक्षया प्रधानं च दर्शनं च ज्ञानदर्शनम् । स-
माहारद्वन्द्वः । केवलज्ञानकेवलदर्शनयुगे, भ० ६ श० ३१ उ० स्था० ।
केवलसिरि-केवलश्री-स्त्री० । केवलज्ञानलक्ष्म्याम्, द्वा० १५ द्वा० ।
केवलिआराहणा-केवल्याराधना-स्त्री० । आराधनाभेदे, स्था०
१ ठा० १ उ० । (केवल्याराधनाऽपि द्विविधा ‘ आराहणा ’ शब्दे,
द्वि० भा० ३८३ पृष्ठे स्वयाख्याऽवसेया)

केवलि (ए)-केवलिन-पुं० । केवलं परिपूर्णं केवलं शुद्धमनन्तं
बा । उपा० ७ अ० । ज्ञानादिवयमस्यास्तीति केवली । स्था० ५ ठा०
३ उ० । अनु० । आव० । आ० म० । औ० । संपूर्णासहायज्ञाना-
दिवययोगात् सर्वज्ञः, स्था० ९ ठा० । आतु० । सूत्र० । कल्प० ।
आचा० । भ० । उपपन्नकेवलज्ञाने, ध० २ अधि० । तीर्थकृति,
सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । “ लोगस्सुज्जायगरे, धम्मतिथयरे
जिणे । अरिहंते किञ्चिस्सं, चउवीसं पि केवली ” ॥ आ०
म० द्वि० । समस्तवस्तुस्तोमवेदिनि, ध० ३ अधि० । अतीताना-
गतवर्तमानसूक्ष्मव्यवहितपदार्थवेदिनि, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १
उ० । जिने, भ० ५ श० ४ उ० ।

(१) केवलिनलक्षणम् ।

(२) शल्योद्धरणानुसारेण केवलभेदाः ।

(३) अनुत्तराणि केवलिनः ।

(४) अन्तक्रिया ।

(५) अवगाहना ।

(६) अनुत्तरोपपातिकैः सहाऽऽलापः ।

(७) केवलिनानामाहारविषये दिगम्बरैः सह विप्रतिपत्तिः ।

(८) उन्मेषनिमेषौ ।

(९) केवलपरिज्ञानम् ।

(१०) केवलिनोऽन्तरज्ञानम् ।

(११) चरमकर्मणो ज्ञानम् ।

(१२) ज्ञापणम् ।

(१३) मनोवाग्ग्योगः ।

(१) लक्षणम्-

कसिणं केवलकल्पं, लोगं जाणंति तह य पासंति ।

केवलचरित्तनाणी, तम्हा ते केवली हंति ॥ ४० ॥ आव० नि० ।

कृत्स्नं संपूर्णं, केवलकल्पं केवलोपमम्, इह कल्पशब्द औपम्ये
गृह्यते । उक्तं च-“ सामर्थ्ये वर्णनायां च, छेदने करणे तथा । औ-
पम्ये वाऽधिवासे च, कल्पशब्दं विदुर्वृथाः ” ॥ १ ॥ लोकं पञ्चा-
स्तिकायात्मकं, जानन्ति विशेषरूपतया, तथैव संपूर्णमेव, चशब्द-
स्यावधारणार्थत्वात्, पश्यन्ति सामान्यरूपतया । इह ज्ञानदर्शन-
योः संपूर्णलोकविषयत्वे बहुवक्तव्यं, तसु नोच्यते, ग्रन्थविस्तरभ-
यात् इति, केवलं निर्विशेषं विशेषाणां ग्रहो दर्शनमुच्यते, विशिष्ट-
ग्रहणं ज्ञानमेवं सर्वगं द्वयमित्यनया दिशा स्वयमवगम्युह्यमिति ।
धर्मसंग्रहणिकायाः परिभाषनीया यतश्चैवं केवलचारित्रिणः के-
वलज्ञानिनश्च तस्मात्ते केवलिनो भवन्ति, केवलमेवां विद्यते इति
केवलिन एषां व्युत्पत्तेः । अहो अत्राकाण्ड एव केवलचारित्रि इति
किमर्थमुक्तम् ? उच्यते-केवलचारित्रप्राप्तिपूर्विका नियमतः केवल-
ज्ञानावासिरिति न्यायदर्शनार्थमित्यदोषः । तदेवं व्याख्याता लो-
कस्येत्यादिरूपस्तत्र प्रथमश्लोकः ॥ ४० ॥ (आव०) आ० म०
द्वि० । (अस्य भवस्थसिद्धकेवल्यदिभेदाः ‘ केवलणाण ’ श-
ब्देऽनन्तरमेव तद्विशेषणभूताः प्रोक्ताः सुविचक्षणैः स्वयमूह्याः)

भवस्थकेवली तु-

उपपणाणदंसणधरे णं अरहा जिणे केवली चत्तारि
कम्मं से वेदंति । तं जहा-वेयाणिजं, आउयं, णाम, गोयं ।
स्था० ४ ठा० १ उ० ।

(१) शल्योद्धरणानुसारेण केवलभेदाः-

परमत्यतत्तसारत्यं, सल्लुद्धरणमिमं सुणे ।

सुणेत्ता तह मालोए, जह आलोयतो चेव ॥ ६५ ॥

उप्पाएँ केवलं णाणं, दिन्ने रिसभावत्येहिं ।

नीसद्धाऽऽज्ञोयणा जेण (आलोयमाणाणं चेव)

उपपन्नं तस्येव केवलं ॥ ६६ ॥

केसिंचि साहिमो नामे, महासत्ताण गोयमा !

जेहिं भावेणाज्ञोययते-हिं केवलणाणमुप्पाइयं ॥ ६७ ॥

हा हा दुहु कडे साहू, हा हा दुहु विंचितिरे ।

हा हा दुहु जाणिरे साहू, हा हा दुहु मणुमते ॥ ६८ ॥

सवेगाज्ञोयगे तह य, जावालोयणकेवली ।

पयखेवकेवली चेव, मुहणंतगकेवली ॥ ६९ ॥

तह पच्छित्तकेवली सम्मं, महावेरगकेवली ।

आलोयणकेवली तह य, हाहं पाविचित्केवली ॥ ७० ॥

उस्सुत्तमगं पन्नवए, हा हा अणयारकेवली ।

सावज्जं न करेमि च्ति, अक्खंस्सिमीलकेवली ॥ ७१ ॥

तवसंजमवयसंखे, निंदणगरहणे तहा ।

सव्वतो मीलिसंखे, कोमीपच्छित्ते वि य ॥ ७२ ॥

निप्परिकम्मे अक्कु-पणे अणिमिच्छी य केवली ।

एगपासित्तदोपहरे, मूणव्वयकेवली तहा ॥ ७३ ॥

नं सको काउ सामन्नं, अणसणे वामिकेवली ।
 नवकारकेवली तह य, निचालोयणकेवली ॥ ७४ ॥
 नीमद्वकेवली तह य, सल्लुप्परणकेवली ।
 धन्ना मित्तिसंपुत्रो, सताहं पी किन्न केवली ॥ ७५ ॥
 ससद्वोऽहं न पारेमि, बलकट्टपयकेवली ।
 पक्खसुप्पाविहाणे य, चाउम्पामीयकेवली ॥ ७६ ॥
 संवच्छरमहपच्छित्ते, जहा चत्तजीविते तहा ।
 अणिचे खणविद्धंसी, मणुयत्ते केवली तहा ॥ ७७ ॥
 आलोयनिद्वंदिये, घोरपच्छित्तदुकरे ।
 लक्खोवभगपच्छित्ते, सम्महियासणकेवली ॥ ७८ ॥
 हत्योसरणनिवासे य, अट्टकवत्ताभिकेवली ।
 एगासिद्धगपच्छित्ते, दसवासो केवली तहा ॥ ७९ ॥
 पच्छित्ताढवगे चेव, पच्छित्तद्वकयकेवली ।
 पच्छित्तपरिसमत्ती य, अट्टमउक्कोसकेवली ॥ ८० ॥
 न सुद्धी वि न पच्छित्ता, तावरं खिप्पकेवली ।
 एगं काऊण पच्छित्तं, वीयं न जवे जहचेव केवली ॥ ८१ ॥
 तं वायराम पच्छित्तं, जेण गच्छइ केवली ।
 तं वायराम जेण समं, सफली होइ केवली ॥ ८२ ॥
 किं पच्छित्तं चरंतो, हं चिट्ठणो तवकेवली ।
 जिण्णण माणं ण लोपेयं, पाणपरिचयणकेवली ॥ ८३ ॥
 अन्नं होही सरीरं मे, नो वोही चेव केवली ।
 सुवन्नद्धमिणं सरीरेणं, पाविणिदुद्धणकेवली ॥ ८४ ॥
 अणाऽपावकम्ममलं, निष्ठावेमीह केवली ।
 वीयं तं न समायरियं, पमाया केवली तहा ॥ ८५ ॥
 देहे खवउ सरीरं मे, निज्जराजावउ केवली ।
 सरीरस्स संजमं सारं, निकलंकं तु केवली ॥ ८६ ॥
 मणसा वि खंमिए सीले, पाणे ण धरामि केवली ।
 एवं वड्कायजोगेणं, सीलं रक्खे अह केवली ॥ ८७ ॥
 एवमाई अणादीया, कात्ताऊणंतं मुणी ।
 केईयाऽऽलोयणासिद्धे, पच्छित्ता जाइ गोयमा ॥ ८८ ॥
 महा० १ अ० । आ० म० ।

(३) अनुत्तराणि-

केवलस्स एं पंच अणुत्तरा पणत्ता । तं जहा-अणुत्तरे
 णाणे, अणुत्तरे दंसणे, अणुत्तरे चरित्ते, अणुत्तरे तवे,
 अणुत्तरे वीरिए ।

तथा न सन्त्युत्तराणि प्रधानानि येन्यस्तान्यनुत्तराणि, यथा
 स्वसर्वथाऽऽवरणक्यात्, तथाद्ये ज्ञानदर्शनावरणक्यादनन्तरमो-
 हक्यात्तपसश्चारित्रभेदत्वात्तपश्च केवलिनामनुत्तरं शैले-
 श्यवस्थायां शुक्लध्यानजद्वयस्वरूपं ध्यानस्याभ्यन्तरतपोभेद-
 त्वादीर्यन्तरायत्तयादिति । स्था० ५ ग० १ उ० ।

केवलस्स एं दस अणुत्तरा पणत्ता । तं जहा-अणुत्तरे
 १६४

णाणे अणुत्तरे दंसणे अणुत्तरे चरित्ते अणुत्तरे तवे अ-
 णुत्तरे वीरिए अणुत्तरा खंती अणुत्तरा मुत्ती अणुत्तरे अ-
 ज्जवे अणुत्तरे मदवे अणुत्तरे लायवे । स्था० १० ग० ।

(४) अन्तक्रिया । केवलीभूतैव सिद्धवति-

एम एं जंते ! पोग्गळे तीतमणंतं सामयं समयं जुवीति वत्तवं
 सिया ? । हंता गोयमा ! एम णं पोग्गळे तीतमणंतं सामयं स-
 मयं जुवीति वत्तवं सिया । एस एं जंते ! पोग्गळे पणुप्पण-
 सामयं समयं भवतीति वत्तवं भिया ? । हंता गोयमा !
 तं चेव उच्चारेयवं । एस णं जंते ! पोग्गळे अणागयमणं-
 तं सामयं समयं जविस्सतीति वत्तवं सिया ? । हंता गो-
 यमा ! तं चेव उच्चारेयवं, एवं खंधेण वि तिप्पि आलावगा,
 एवं जीवेण वि तिप्पि आलावगा जाणियव्वा । उउमत्थे णं
 जंते ! मणूमे तीतमणंतं सामयं समयं केवळेणं संजमेणं के-
 वलेणं संवरेणं केवलेणं वंभचेरवामेणं केवलीहिं पवयण-
 मायाहिं सिज्जिंसु वुज्जिंसु जाव सव्वदुक्खाणमंतं करिं-
 सु ? । गोयमा ! णो इण्ठे समट्ठे । से केण्ठेणं जंते ! एवं
 वुच्चइ, तं चेव जाव अंतं करिंसु ? । गोयमा ! जे केइ अंत-
 करा वा अंतिमसरीरिया वा सव्वदुक्खाणमंतं करिंसु वा,
 करिंति वा, करिस्संति वा, सव्वे ते उप्पण्णानंदसणधरा
 अरहा जिणे केवली भविता तओ पच्छा सिज्जंति, वुज्जं-
 ति, मुच्चंति, परिनिवायंति जाव सव्वदुक्खाणमंतं करिंसु
 वा, करिंति वा, करिस्संति वा, से तेण्ठेणं गोयमा ! जाव स-
 व्वदुक्खाणमंतं करिंसु, पणुप्पणे वि एवं चेव, नवरं सिज्जंति
 भाणियव्वं, अणागए वि एवं चेव, नवरं सिज्जिस्संति जा-
 णियव्वं, जहा उउमत्थो तहा आहोहिओ वि, तहा परमो-
 हिओ वि तिप्पि तिप्पि आलावगा जाणियव्वा ॥

इह ब्रह्मस्थोऽवधिज्ञानरहितोऽवसेयः, न पुनरंकेवलिमात्रम्,
 उत्तरवावधिज्ञानिनो ब्रह्ममाणत्वादिति । (केवलं ति) अस-
 हायेन शुक्लेन वा परिपूर्णं वा असाधारणेन वा । यदाह-“के-
 वलमेगं सुद्धं, सगलमसाहारणं अणंतं च ।” (संजमेणं ति)
 पृथिव्यादिरक्षणरूपेण (संवरेणं ति) इन्द्रियकषाय-
 निरोधेन, “सिज्जिंसु” इत्यादौ च बहुवचनं प्राकृतत्वादिति ।
 एतच्च गौतमेनानाजिप्रायेण पृष्ठम्-यस्य उपशान्तमोहाद्यव-
 स्थायां सर्वविशुद्धाः संयमादयोऽपि भवन्ति, विशुद्धसंयमादि-
 साध्या च सिद्धिरिति, सा ब्रह्मस्थस्यापि स्यादिति । (अंतकरे
 ति) जवान्तकारिणः, ते च दीर्घतरकालापत्त्याऽपि भवन्ती-
 त्यत आह-“अंतिमसरीरिया वत्ति” अन्तिमं शरीरं येषामस्ति
 तेऽन्तिमशरीरिकाः, चरमदेहा इत्यर्थः । वाशब्दौ समुच्चये, “सव्व-
 दुक्खाणमंतं करिंसु” इत्यादौ “सिज्जिंसु सिज्जंति” इत्याद्य-
 पि छप्यम्, सिद्ध्याद्यविनाशतत्वात् सर्वदुःखान्तकरणस्येति ।
 (उप्पण्णानंदसणधरा) उत्पन्ने ज्ञानदर्शने धारयन्ति ये ते
 तथा, न त्वनादिसंनिद्धिज्ञानाः, अत एव (अरहं ति) पूजार्हाः
 (जिणं ति) रागादिजैतारः ते ब्रह्मस्था अपि भवन्तीत्यत आह-
 (केवलीति) सर्वज्ञाः । “सिज्जंति” इत्यादिपुचतुर्षु पदेषु वर्तमान-

निर्देशस्य शेषोपलक्षणत्वात् "सिञ्जितु सिञ्जति सिञ्जिस्संति" इत्येवमतीतादिनिर्देशो रूप्यः । अत एव "सर्वदुःखानां" इत्यादौ पञ्चमपदेऽसौ विहित इति । "जहा छुमत्थो" इत्यादेरियं भावना— "आहोहिणं जंते ! भणसे तीतमणं सासयं" इत्यादिद्वयकत्रयं, तत्र अद्यः परमावधेरधस्ताद्योऽवधिः सोऽधोऽवधिः, तेन यो व्यवहरत्यसावाऽधोऽवधिकः, परिमिततन्त्रविषयावधिकः । (परमाहोहिणं) परमआधोऽवधिकाद्यः स परमाधोऽवधिकः । प्राकृतत्वाच्च व्यत्ययनिर्देशः । "परमोहिउत्ति" काचित्पाठो व्यक्तश्च । स च रुमस्तरूपिष्ठयासंख्यातलोकमात्रात्रोक्तएडासंख्यातावसर्पिणीविषयावधिज्ञानः । (तिप्पि आत्तावगत्ति) कात्रयवेदिनः केवलिनोऽप्यत एव त्रयो द-एककाः, विशेषस्तु सूत्रोक्त एवेति ।

से नूणं भंते ! उपपन्नानन्दमणधरे अरहा जिणे केवली अन्नमत्थुत्ति वत्तवं भिया ! हंता गोयमा ! उपपन्नानन्दमणधरे अरहा जिणे केवली अन्नमत्थुत्ति वत्तवं भिया, सेवं भंते भंते ति ॥

"से नूणं" इत्यादिषु कात्रयनिर्देशो वाच्य एवेति । (अलमत्थुत्ति) अलमस्तु पर्याप्तं भवतु, नातः परं किञ्चिज्ज्ञानान्तरं प्राप्तव्यमस्यास्तीति एवद्वक्तव्यं स्याद्भवेत्, सत्यत्वादस्येति । ज० १ श० ४ उ० ।

(५) अवगाहना । केवली यस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽवगाहस्तत्र हस्ताद्यवगाह्य स्थानं शक्तः—

केवली जंते ! अस्सि समयंसि जेसु आगामपण्णसेसु हत्थं वा पायं वा वाहं वा ऊरुं वा उगाहत्ता णं चिट्ठं पजू ! एं केवली से य कालंसि विण्णु चेव आगामपण्णसेसु हत्थं वा० जाव उगाहत्ता एं चिट्ठत्तए ! गोयमा ! एं इण्ठे समट्ठे । मे केण्ठेणं जंते ! ० जाव केवली एं अस्सि समयंसि जेसु आगामपण्णसेसु० जाव चिट्ठं णो एं पजू ! केवली से य कात्रंसि विण्णु चेव हत्थं वा० जाव चिट्ठत्तए । गोयमा ! केवलिस्स एं वीरियस्स सजोगसद्वययाए चत्ताइं उवगरणाइं भवंति चत्तावगरणद्वयाए णं केवली अस्सि समयंसि जेसु आगामपण्णसेसु हत्थं वा० जाव चिट्ठं णो णं पजू ! केवली से य कालंसि विण्णु चेव० जाव चिट्ठत्तए से तेण्ठेणं० जाव बुद्धं केवली एं अस्सि समयंसि० जाव चिट्ठत्तए ।

(अस्सि समयंसि ति) अस्मिन् वर्तमानसमये (ओगाहत्ता णं ति) अवगाह्याऽऽक्रम्य (सं य कात्रंसि व ति) एष्यत्कालेऽपि (वीरियस जोगसद्वययाए ति) वीर्यं वीर्यान्तरायक्यप्रभवा शक्तिः, तत्रधानं सयोगं मानसाद्विद्यापारयुक्तं यस्तु विद्यमानं ह्यर्थं जीवन्त्यं तत्तथा; वीर्यसद्भावेऽपि जीवन्त्यस्य योगान् विना चलनं न स्यादिति; सयोगशब्देन सद्व्यं विशेषितं, सदिति विशेषणं च, तस्य सदा सत्ताऽवधारणार्थम् । अथवा स आत्मानदूर्पं ह्यर्थं स्वह्यं, ततः कर्मधारयः । अथवा वीर्यप्रधानः सयोगो योगवान् वीर्यसयोगः, स चासौ सद्व्यश्च मनःप्रभृतिवर्णायुक्तो वीर्यसयोगसद्व्यः, तस्य जावस्तत्ता, तथा हे-

तुज्जनया (चत्ताइं ति) अस्थिराणि (उवगरणाइं ति) अङ्गानि (चलोवगरणद्वयाए ति) चलोपकरणलक्षणे योऽर्थस्तद्भावश्चलोपकरणार्थता, तथा चशब्दः पुनरर्थः । भ० ५ श० ४ उ० ।

(६) अनुत्तरोपपानिकैः सहाऽऽलापः—

पजू एं भंते ! अणुत्तरोववाइया देवा तत्थ गया चेव समाणा इह गण केवलिणा सच्चि आत्तावं वा सत्तावं वा करेत्तए ! हंता पजू ! मे केण्ठेणं० जाव पजू एं अणुत्तरोववाइया देवा० जाव करेत्तए ! गोयमा ! जएणं अणुत्तरोववाइया देवा तत्थ गया चेव समाणा अट्ठं वा हेउं वा पसिणं वा कारणं वा वागरणं वा पुच्छंति तएणं इह गण केवली अट्ठं वा० जाव वागरणं वा वागरेइ, से तेण्ठेणं भंते ! इह गण केवली अट्ठं वा० जाव वागरेइ, तएणं अणुत्तरोववाइया देवा तत्थ गया चेव समाणा जाणंति, पासंति, से केण्ठेणं० जाव पामंति । गोयमा ! तेसि एं देवाणं अणंताओ मणोद्वयवगणाओ लप्पाओ पत्ताओ अभिसमणगयाओ जवंति, से तेण्ठेणं जएणं इह गण केवली० जाव पासइ ।

(आत्तावं व ति) सकृजल्पं (संलानं व ति) मुहुर्मुहुर्जल्पं मानसिकमेवेति, (लप्पाओ ति) तद्वधेर्विषयभावं गताः (पत्ताओ ति) तद्वधिना सामान्यतः प्राप्ताः, परिच्छिन्ना इत्यर्थः । (अभिसमणगयाओ ति) विशेषतः परिच्छिन्नाः, यतस्तेषामवधिज्ञानसंभिन्नलोकनाडीविषयं, यच्च लोकनाडीग्राहकं तन्मनोवर्णनाग्राहकं जवत्येव, यतो योऽपि लोकसंख्येयभागविषयोऽवधिः सोऽपि मनोद्रव्यग्राही, यः पुनः संभिन्नलोकनाडीविषयोऽसौ कथं मनोद्रव्यग्राही न भविष्यति, इष्यते च लोकसंख्येयभागवधर्मनोद्रव्यग्राहित्वमा यदाह— "संखेज्जमणोद्वयं, भागो लोमपन्नियस्स बोधवो" ति । भ० ५ श० ४ उ० ।

(७) आहारः । तत्र दिग्म्बरैः सह विप्रतिपत्तिः—

सर्वथा दोपविगमात्, कृतकृत्यतया तथा ।

आहारसंज्ञाविरहा—दनन्तसुखसङ्गतेः ॥ १ ॥

दग्धरज्जुसमत्वाच्च, वेदनीयस्य कर्मणः ।

अक्षोद्भवतया देह—गतयोः सुखदुःखयोः ॥ २ ॥

मोहात्परप्रवृत्तेश्च, मातृवेद्यानुदीरणात् ।

प्रमादजननादुच्चै—राहारकथयाऽपि च ॥ ३ ॥

जुक्त्या निष्ठादिकोत्पत्तेः, तथा ध्यानतपोव्ययात् ।

परमौदारिकाङ्गस्य, स्यास्तुत्वात्तां विनाऽपि च ॥ ४ ॥

परोपकारहानेश्च, पुरीषादिजुगुप्सया ।

व्याध्युत्पत्तेश्च जगवान्, जुक्के नेति दिग्म्बराः ॥ ५ ॥

(सर्वधति) सर्वथा सर्वप्रकारैर्दोषविगमात्, जुध्यायाश्च दोषत्वात्तद्भावे कवलाहारानुपपत्तेः । तथा कृतकृत्यतया केवलिनः कवलभोजित्वे तद्व्यापत्तेः । आहारसंज्ञाविरहात् तस्याश्चाहारहेतुत्वात् । अनन्तसुखस्य संगतेः केवलिनः कवलजुक्तौ तत्कारणजुद्धेनोदयावश्यभावात्तनानन्तसुखविरो-

धातु ॥ १ ॥ (दग्धेति) च पुनर्वेदनीयकर्मणो दग्धरज्जुसम-
त्वात्सादृशेन तेन स्वकार्यस्य क्षुब्धेदनोदयस्य जनयितुमशक्य-
त्वात् । देहगतयोः शरीराश्रितयोः सुखदुःखयोरक्रोद्धवतयेन्द्रि-
याधीनतयाऽतीन्द्रियाणां भगवतां तदनुपपत्तेः ॥ २ ॥ (मो-
हादिति) मोहाद् मोहनीयकर्मणः परप्रवृत्तेः परद्रव्यप्रवृत्तेर्नि-
मोहस्य सत आहारादिपरद्रव्यप्रवृत्त्यनुपपत्तेः । सातवेद्यस्य
सातवेदनीयस्यानुदीरणात् सातासातमनुजायुषामुदीरणायाः
सप्तमगुणस्थान एव निवृत्तेः केवलिनः कवलभुक्तौ तज्जन्यसा-
तोदीरणप्रसङ्गात् । च पुनराहारकथयाऽप्युच्चैरत्यर्थं प्रमादजन-
नादाहारस्य सुतरां तथात्वात् ॥ ३ ॥ (भुक्त्येति) भुक्त्या
कवलादारेण निष्ठादिकस्योत्पत्तेः, आदिना रासनमतिज्ञानेर्याप-
थपरिग्रहः । केवलिनां च निष्ठाद्यभावात् तद्व्याप्यभुक्ते-
रप्ययोगात् । तथा भुक्तौ सत्यां ध्यानतपसोर्व्यात्, केव-
लिनश्च तयोः सदातनत्वात् तां विनाऽपि च भुक्तिं विनाऽपि
च परमौदारिकाङ्गस्य स्थासुत्वाच्चिरकालमवस्थितिशी-
लत्वात्तदर्थं केवलिनस्तत्कल्पनायोगात् ॥ ४ ॥ (परेति)
परोपकारदानेश्च भुक्तिकाले धर्मदेशनाऽनुपपत्तेः, सदा परोप-
कारस्वभावस्य भगवतस्तद्व्याघातायोगात् । पुरीषादिजुगु-
प्सया भुक्तौ तद्व्यव्यात् । व्याध्युत्पत्तेश्च भुक्तेस्तन्निमित्तत्वात् ।
भगवान् केवली भुङ्क्ते न इति दिग्गम्यरा वदन्ति ॥ ५ ॥

सिद्धान्तश्चायमधुना, लेशेनास्माभिरुच्यते ।

दिग्गम्यरमतव्याल-पन्नायनकलागुरुः ॥ ६ ॥

हन्ताज्ञानादिका दोषाः, घातिकर्मोदयोऽज्ञावाः ।

तदज्ञावेऽपि किं न स्या-द्वेदनीयोऽज्ञावा क्रुधा ॥ ७ ॥

अव्याबाधविघातात्चेत्, सा दोष इति ते मतम् ।

नरत्वमपि दोषः स्यात्, तदा सिद्धत्वदूषणात् ॥ ८ ॥

घातिकर्मक्षयादेवा-कृता च कृतकृत्यता ।

तदभावेऽपि नो बाधा, जवोपग्राहिकर्मभिः ॥ ९ ॥

आहारसंज्ञा चाहार-तृष्णाख्या न मुनेरपि ।

किं पुनस्तदभावेन, स्वामिनो मुक्तिबाधनम् ॥ १० ॥

अनन्तं च सुखं भर्तु-ज्ञानादिगुणसङ्गतम् ।

क्रुधादयो न बाधन्ते, पूर्णं त्वस्ति महोदये ॥ ११ ॥

दग्धरज्जुसमत्वं च, वेदनीयस्य कर्मणः ।

वदन्तो नैव जानन्ति, सिद्धान्तार्थव्यवस्थितिम् ॥ १२ ॥

सिद्धान्तश्चायमिति व्यक्तः ॥ ६ ॥ (हन्तेति) हन्त अज्ञानादि-
का घातिकर्मोदयोऽज्ञावा दोषाः प्रसिद्धाः । तदभावेऽपि वेदनीयो-
द्वा क्रुधा किं न स्यात् । न हि वयं भवन्तमिव तत्त्वमनालो-
क्य कृत्विपासादिनैव दोषानभ्युपेयो येन निर्दोषस्य केवलिनः
क्रुधाद्यभावः स्यादिति भावः ॥ ७ ॥ (अव्याबाधेति) अव्या-
बाधस्य निरतिशयसुखस्य विघातात् सा क्रुधादोषो, गुणदूषण-
स्यैव दोषलक्षणत्वादिति चेद् यदि ते तत्र मतं, तदा नरत्वमपि
जवतो दोषः स्यात्, सिद्धत्वदूषणात् । तस्मात्केवलज्ञानप्रतिब-
न्धकत्वेन घातिकर्मोदयोऽज्ञावानामज्ञानादीनामिव दोषत्वं, न तु
क्रुधादीनामिति युक्तमुत्पश्यामः ॥ ८ ॥ (घातीति) घातिकर्म-
क्षयादेवाकृताऽहीना च कृतकृत्यता सर्वोपग्राहिकर्मभिर्वेदनीया-
दिभिः सिद्धान्तज्ञावेऽपि कृतकृत्यत्वाभावेऽपि (नो) नैव बाधा ।

सर्वथा कृतकृत्यत्वस्य सिद्धेऽप्येव संभवात् उपादिस्ताभावेऽ-
प्युपादेयस्य मोक्षस्य सयोगिकेवलित्वकालेऽसिद्धेः । रागाद्य-
जावमात्रेण कृतकृत्यत्वस्य च मुक्तिपक्षेऽप्यव्याध एवेति कथित-
प्रायमेव ॥ ९ ॥ (आहारसंज्ञा चेति) आहारसंज्ञा चाहार-
तृष्णाख्या मोहाभिव्यक्तचेतन्यस्य संज्ञा पदार्थत्वाच्च मुनेरपि
भावसाधारण्ये, किं पुनस्तदभावेनाहारसंज्ञाभावेन स्वामिनो
जगवतो मुक्तिबाधनम् ? तथा चाहारसामान्यं तद्विशेषं वा आ-
हारसंज्ञया हेतुत्वमेव नास्तीत्युक्तं भवति । न च तद्विशेषं
तत्तत्त्वमेवमात्रमात्रादीनां चाहाराभावान्न व्यभिचार इति कुचो-
द्यमाशङ्कनीयम्, आहारसंज्ञाया अतिचारनिमित्तत्वेन कदापि
निरतिचाराहारस्य साधूनामप्राप्तिप्रसङ्गात् ॥ १० ॥ (अनन्तं
चेति) अनन्तं च सुखं भर्तुजगवतो ज्ञानादिगुणसङ्गतं तन्मयी-
भूतमिति यावद् अज्ञानादिजन्यदुःखनिवृत्तेः सर्वेषामेव कर्मणाम्
परिणामदुःखहेतुत्वाच्च क्रुधादयो न बाधन्ते, स्वभावनियत-
सुखानामेव तैर्बाधनं, पूर्णं तु निरवशेषं तु सुखं महोदये मोक्षे
ऽस्ति, तत्रैव सर्वकर्मक्रियोपपत्तेः ॥ ११ (दग्धेति) दग्धरज्जुस-
मत्वं च वेदनीयस्य कर्मणो वदन्तः सिद्धान्तार्थव्यवस्थितिं नैव
जानन्ति ॥ १२ ॥

पुण्यप्रकृतितीव्रत्वा-दसाताद्यनुपक्रयात् ।

स्थितिशेषाद्यपेक्षं वा, तच्चो व्यतिष्ठते ॥ १३ ॥

इन्द्रियोद्भवता ध्रौव्यं, बाह्ययोः सुखदुःखयोः ।

चित्रं पुनः श्रुतं हेतुः, कर्माध्यात्मिकयोस्तयोः ॥ १४ ॥

आहारादिप्रवृत्तिश्च, मोहजन्या यदीप्यते ।

देशनाऽऽदिप्रवृत्त्याऽपि, भवितव्यं तदा तथा ॥ १५ ॥

यत्नं विना निसर्गाच्चेद्, देशनाऽऽदिकामिष्यते ।

भुक्त्यादिकं तथैव स्याद्, दृष्टवाधा समोजयोः ॥ १६ ॥

भुक्त्या या सातवेद्यस्यो-दीरणाऽऽपाद्यते त्वया ।

साऽपि देशनयाऽसात-वेद्यस्यैतां तवाक्षिपेत् ॥ १७ ॥

उदीरणाख्यं करणं, प्रमादव्यङ्ग्यमत्र यत् ।

तस्य तत्त्वमजानानाः, खिद्यसे स्थूलया धिया ॥ १८ ॥

आहारकथया हन्त, प्रमादः प्रतिबन्धतः ।

तदज्ञावे च नो भुक्त्या, श्रूयते सुमुनेरपि ॥ १९ ॥

निद्रा नोत्पाद्यते भुक्त्या, दर्शनावरणं विना ।

उत्पाद्यते न दाग्नेन, घटो मृत्पिण्डमन्तरा ॥ २० ॥

रासनं च मतिज्ञान-माहारेण जयेद्यदि ।

प्राणीयं स्यात्तदा पुष्पं, प्राणतर्पणयोगतः ॥ २१ ॥

ईर्यापथप्रसङ्गश्च, समोऽत्र गमनादिना ।

अकृते ध्यानतपसी, स्वकालासंभवे पुनः ॥ २२ ॥

(पुण्येति) पुण्यप्रकृतीनां तीर्थकरनामादिरूपाणां तीव्रत्वा-
त्तीव्रविधाकृत्वात्तज्जन्यसातप्रादल्ये वेदनीयमात्रस्य दग्धरज्जु-
समत्वमसिद्धेरसातादीनामनुपक्रयादसातवेदनीयस्यापि तद-
सिद्धेः पापप्रकृतीनां जगवति रसघातेन नीरसत्वाच्च्युपगमे
स्थितिघातेन निःस्थितिकत्वस्याप्यापत्तेः, अपूर्वकरणादौ वध्य-
मानप्रकृतिविषयकस्यैव तस्य व्यवस्थितेः । ननु तर्हि कथं भवो-
पग्राहिकर्मणां केवलिनां दग्धरज्जुकल्पत्वाजिघानम्, आवश्यक-

वृत्तादौ भूयते ? इत्यत आह-स्थितिशेषाद्येकं वा तद्वचो द-
भ्यरज्जुकल्पत्ववचो व्यवतिष्ठते, न तु रसापेक्षया, अन्यथा सूत्र-
कृत्स्नविरोधप्रसङ्गात्, असात्वादिप्रकृतीनामसुखदत्वाभिधानम-
प्यावश्यकनिर्युक्त्यादौ धार्मिककर्मजन्यबहुतरासुखविलयेनाल्प-
स्याविवक्षणात् । अन्यथा भवोपग्रहायोगादिति विभावनीयं सुधी-
भिः ॥ १३ ॥ (इन्द्रियेति) इन्द्रियोद्भवताया घौर्व्यमावश्य-
कत्वं बाह्ययोगिन्द्रियार्थसम्बन्धापेक्षयोर्विलक्षणयोरेव सुखदुः-
खयोः आध्यात्मिकयोस्तयोः सुखदुःखयोः पुनश्चित्रं कर्महेतु-
श्रुतं क्वचिद् बहिरिन्द्रियव्यापाराभावेऽपि मनोमात्रव्यापारेण स-
दसच्चिन्ताभ्यामेव तयोरुत्पत्तेः । क्वचिच्च तस्याऽप्यज्ञावे
आध्यात्मिकदोषोपशमोदकाभ्यामेव तदुत्पत्तेर्दर्शनाद्भगव-
त्यपि द्विविधवेदनीयाद्यधौव्ये तयोः सुवचत्वादिति । ब-
स्तुतो बाह्ययोरपि सुखदुःखयोरिष्टानिष्टार्थशरीरसंपर्कमात्रं प्र-
योजकं, न तु बहिरिन्द्रियज्ञानमपीति भगवति तृणस्पर्शादिप-
रीपहाभिधानं सांप्रदायिकं संगच्छत इति न किञ्चिदेतत् ॥ १४ ॥
(आहारादीति) आहारादिप्रवृत्तिश्च यदि मोहजन्या इष्यते
भगवता बुद्धिपूर्वकपरिणामविषयकप्रवृत्तेर्मोहजन्यत्वनियमात्त-
दा देशनादिप्रवृत्त्याऽपि भगवतस्तथा मोहजन्यत्वेन भवितव्य-
म् ॥ १५ ॥ इच्छाभावाद्भगवतो नास्त्येव देशनाप्रवृत्तिः, स्व-
भावत एव च तेषां नियतदेशकाला देशनेनीष्टापत्तावाह-(यत्न-
मिति) यत्नं तात्त्वोष्ठादिव्यापारजनकप्रयत्नं विना निसर्गात्
स्वजावाच्चेद् देशनादिकमिष्यते भगवतः तदा श्रुत्यादिकं तथै-
व यत्नं विनैव स्यात् दृष्ट्वाधोऽज्ञायाः पक्षयोः समा । भुक्तेरिव
देशनाया अपि यत्नं विना कल्प्यदर्शनात् । चेष्टाविशेषे यत्नहे-
तुत्वकल्पनस्य चोभयत्र साम्यात् । ननु प्रयत्नं विना चेष्टामात्रं
न भवत्येव, देशना च जगवतामव्यापृतानामेव ध्वनिमयी सं-
भवति, अक्षरमयामेव तस्यां यत्नजन्यत्वेनेच्छाजन्यत्वादिनि-
यमावधारणादिति न साम्यम् । यदाह समन्तभद्रः-“ अनामा-
र्थं विना रागैः, शास्त्रा शास्ति सतो हितम् । ध्वनन् शिल्पि-
रस्पर्शान्मुरजः किमपेक्षते ? ” ॥ १ ॥ इति, मैत्रं, शब्दस्य शब्दा-
न्तरपरिणामकल्पनस्य साजात्येन न्याय्यत्वेऽपि ध्वनेस्तत्कल्पन-
स्यातिशयतोऽप्यन्याय्यत्वाद्, जगवदेशनाया ध्वनिरुपलब्धेऽपि वा-
भ्योगापेक्षत्वेन तादृशशब्दमात्रे पुरुषप्रयत्नानुसरणधौव्यात् । अ-
न्यथा “अपौरुषेयमागमं” वदतो मांसांसकस्य दुर्जयत्वापत्तेरिति न
किञ्चिदेतत् । अथ सुहृद्भावेन पृच्छामः-बुद्धिपूर्वकप्रवृत्ताविच्छा-
या हेतुत्वात् कथं केवलिनो देशनादावाहारादौ च प्रवृत्तिरिति चे-
त्, सुहृद्भावेन ब्रूमः-बुद्धिः खल्विष्टसाधनताधीन्यस्यातिप्रशक्त-
त्वात्, तत्पूर्वकत्वं च यदीष्टसाधनताधीन्यत्वावच्छेदकं तदाऽप्य-
बुद्धिपूर्वकप्रवृत्तेर्जीवनयोनितनूताया इव भवोपग्राहिकर्मचशादुप-
पत्तेर्न कश्चिदोप इति । प्रवृत्तिसामान्ये तु योगानामेव हेतुत्वादि-
च्छापूर्वकत्वमर्थसमाजसिद्धमेव । यद्वदाम-“ परद्वयस्मि पवित्री-
ण-मोहजगिन्या च मोहजगता वा । जोगकया ह पवित्री, फलकं वा रा-
गदोसकया ” ॥ १ ॥ इत्यधिकमन्यत्र ॥ १६ ॥ (श्रुत्येति) श्रुत्या कवचा-
द्वारेण वा सातवेद्यस्य सातवेदनीयस्योदीरणा त्वयाऽपाद्यते ।
भुक्तिव्यापारेण सातोत्पत्तेः साऽपि देशनया सातवेद्यस्यैतामु-
दीरणां तत्रापि क्लिपेत्, ततोऽपि परिश्रमदुःखसंज्ञयात् प्रयत्न-
जन्यत्वस्य तत्र व्यवस्थापितत्वादिति भावः ॥ १७ ॥ सुहृद्भावेन
समाधत्ते-(उदीरणाख्यमिति) उदीरणाख्यं करणं यदान्तरशक्ति-
विशेषलक्षणं प्रमादव्यङ्ग्यं वर्तेते, तस्य तत्त्वं स्वरूपमजानानाः
स्थूलया धिया बहिर्योगमात्रव्यापारगोचरया स्थितसेत्वम् । योग-

व्यापारमात्रस्य तदाक्षेपकत्वे ततो मनोयोगेनाप्यप्रमत्ते सुखोदी-
रणप्रसङ्गात्, तदीयसुखस्य ज्ञानरूपत्वे सुखान्तरस्यापि तथा-
त्वप्रसङ्गात् । सुखमहित्यनुज्ञवस्य चाप्रमत्तेऽप्युक्तत्वादिति ॥ १८ ॥
(आहारकथयति) आहारकथया इत् ! प्रतिबन्धतस्तथाविधा-
हारेच्छासंस्कारप्रवृत्तेः प्रमादो भवति, न त्वन्यथाऽपि । अकथा-
विकथानां विपरिणामस्य परिणामभेदेन व्यवस्थितत्वात् । तद-
ज्ञावे च प्रतिबन्धाभावे च ‘ नो ’ नैव श्रुत्या भूयते सुमुनेरपि
उत्तमसाधोरपि प्रमादः, किं पुनर्भगवत इति भावः । बहिर्योग-
व्यापारमात्रोपरम एवाप्रमत्तत्वलाभ इति तु न युक्तम्, आरब्ध-
स्य तस्य तत्रासङ्गतया निष्ठाया अधिरोधादिति ॥ १९ ॥ निष्-
ति स्पष्टः ॥ २० ॥ रासनं चेति स्पष्टः ॥ २१ ॥ (ईर्येति) ईर्यपथ-
प्रसङ्गश्चात्र भगवतो श्रुतौ गमनादिना समस्तेनापि तत्प्रसङ्ग-
स्य तुल्ययोगक्षेमत्वात्, स्वाभाविकस्य च तत्क्रमनस्य दृष्ट्वाधेन
कल्पयितुमशक्यत्वादिति भावः । स्वकात्वासंभवे श्रुतिकाला-
संज्ञविनी ध्यानतपसी पुनरुत्ते । योगनिरोधदेहापवर्गकालयोरेव
तत्स्थभावात् स्वभावसमवस्थितिलक्षणयोश्च तदोगमनादि-
नेव भुक्त्याऽपि न व्याघात इति छप्यम् ॥ २२ ॥

परमौदारिकं चाङ्गं, जिज्ञं चेत्तत्र का प्रमा ? ।

औदारिकादभिज्ञं चेत्, विना भुक्तिं न तिष्ठति ॥ २३ ॥

श्रुत्याद्यष्टसंयन्ध-मष्टं स्थापकं तनोः ।

तस्यागे दृष्ट्वाधा त्व-त्पक्षजक्षणाङ्गमी ॥ २४ ॥

प्रतिकूलानिवर्त्यत्वा-त्तत्तनुत्वं च नोचितम् ।

दोषजन्म तनुत्वं च, निर्दोषे नोपपद्यते ॥ २५ ॥

परोपकारहानिरच, नियतावसरस्य न ।

पुरीषादिजुगुप्सां च, निर्मोहस्य न विद्यते ॥ २६ ॥

ततोऽन्येषां जुगुप्सा चेत्, सुरासुरनृपदि ।

नाग्न्येऽपि न कथं तस्या-वर्तमानोऽनुचूयते ॥ २७ ॥

(गुणहानेरनिष्टत्वं, वैराग्यान्नाथ वेद्यते ।

इच्छावन्धं विना नैवं, प्रवृत्तिः सुखदुःखयोः ॥ २८ ॥)

(परमौदारिकं चेति) परमौदारिकं चाङ्गं शरीरं जिज्ञं चेदौ-
दारिकादिभ्यः क्लृप्तशरीरेभ्यस्तर्हि तत्र का प्रमा-किं प्रमाणम्?,
न किञ्चिदित्यर्थः । औदारिकादभिज्ञं चेत्तत्केवलमतिशयितरु-
पाद्युपेतं तदेव तदा भुक्तिं विना न तिष्ठति । चिरकालीनौदारि-
कशरीरस्थिते भुक्तिप्रयोज्यत्वनियमात् । भुक्तेः सामान्यतः पुत्र-
विशेषोपचयव्यापारकत्वेनैवोपयोगाद्वनस्पत्यादीनामपि जलाय-
भ्यादानेनैव चिरकालस्थितः शरीरविशेषस्थितौ विचित्रपुत्रलो-
पादानस्यापि हेतुत्वेन तं विना केवलशरीरस्थितः कथमप्य-
संज्ञवात् तत्र परमौदारिकमिष्टव्यस्य कैवल्यकालीनत्वपर्यव-
शितस्य विशेषणस्याप्रामाणिकत्वादिति ॥ २९ ॥ (श्रुत्यादीति)
श्रुत्याद्यष्टेन प्रोक्तनादिफलहेतुजाप्रतिपादककर्मणा संयन्धं तनोः
शरीरस्य स्थापकमष्टम्, दृष्टमिति शेषः । तस्यागे केवलिन्यष्टप-
गम्यमाने त्वत्पक्षजक्षणाङ्गमी दृष्ट्वाधा समुपतिष्ठते । तथा
च तद्व्यादपि तव नेत्थं कल्पना हितावहेति भावः ॥ २४ ॥
ननु तनुत्वापकादष्टस्य श्रुत्याद्यष्टनियतत्वेऽपि श्रुत्याद्यष्ट-
स्य तनुत्वादभुक्त्याद्युपपत्तिर्भगवतो जविष्यतीत्यत आह-(प्र-
तिकूलेति) तस्य श्रुत्याद्यष्टस्य तनुत्वं च नोचितं, प्रतिकूले-
न विरोधपरिणामेनानिवर्त्यत्वात् । न हि वीतरागत्वादिपरिणा-

मेन रागादीनामिव क्षुधादीनां तथाविधपरिणामेन निवर्त्यत्व-
मस्ति, येन ततस्तज्जनकादृष्टननुत्वं स्यात् । अस्त्येवाभोजनभा-
वनातारतम्येन कृत्निरोधतास्म्यदर्शनादिति चेन्न । ततो भो-
जनादिगतस्य प्रतिबन्धमावस्यैव निवृत्तेः, शरीरादिगतस्यैव
शरीरादिभावनया । अन्यथा भोजनभावनाऽत्यन्तोत्कर्षेण
शुक्तिनिवृत्तिवदशरीरभावनाऽत्यन्तोत्कर्षेण शरीरनिवृत्ति-
रपि प्रसज्येतेति महत्सङ्कटमायुष्मतः । ननु शुक्त्या-
द्विपरीतपरिणामेन शुक्त्याद्यदृष्टस्य मोहरूपप्रभूतसामग्रीं
विना स्वकार्याकृतत्वलक्षणं तनुत्वमेव क्रियते । तनुस्थापका-
दृष्टस्यापि अशरीरभावनया तद्वचवाह्ययोगक्रियां निरुण्ज्येव ।
शरीरं तु प्रागेव निष्पादितं न बाधितुं कृतम् इत्यस्माकं न
कोऽपि दोषः ? इति चेन्न, विपरीतपरिणामनिवर्त्यत्वे शुक्त्यादे-
स्तदृष्टस्य रागाद्यर्जकादृष्टवद् योगप्रकर्षवति भगवति निर्मू-
लनाशापत्तेर्विशेषाभावात् । घात्यघातिकृतविशेषाभ्युपगमे तु
अघातिनां भवोपग्राहिणां यथाविपाकोपक्रममेव निवृत्तिसंभ-
वादिति न किञ्चिदेतत् । दोषजन्म भ्रिमिनाद्यादिदोषजनितं
तनुत्वं च चिरकालविच्छेदलक्षणं निर्दोषे भगवति नोपपद्यते ।
नियतविच्छेदश्च नियतकालभुक्त्याद्यापेक्षक एवेति भावः ।
॥ २५ ॥ (परोपकारेति) परोपकारस्य दानिह च नियतावस-
रस्य भगवतो न भवति, तृतीययाममुदूर्त्तमात्र एव भगवतो शु-
क्तेः, शेषमशेषकालमुपकारावसरात् । पुरुषादिजुगुप्सा च नि-
र्मोहस्य क्षीणजुगुप्सामोहनीयकर्मणो न विद्यते भगवतः ॥ २६ ॥
(तत इति) ततः पुरीषादिरन्येषां लोकानां जुगुप्सा चेतुरासु-
रनुपपदि, उपविष्टस्येति शेषः । नाम्येऽपि तेषां कथं न जुगु-
प्सा ? अतिशयश्चोन्नयोः पक्षयोः समः । ततो भगवतो नाम्या-
दर्शनवत्पुरीषाद्यदर्शनस्याप्युपपत्तेः । सामान्यकेवलिभिस्तु
विविक्तदेशे तत्करणान्न दोष इति वदन्ति ॥ २७ ॥

स्वतो हितमिताहाराद्, व्याध्युत्पत्तिश्च काऽपि न ।

ततो जगवतो जुक्तौ, पश्यामो नैव बाधकम् ॥ २८ ॥

(स्वत इति) स्वतः पुण्याक्षिसनिसर्गतः हितमिताहाराद् व्या-
ध्युत्पत्तिश्च काऽपि न जगति । ततो जगवतो जुक्तौ कवचभोजने
नैव बाधकं पश्यामः; उपन्यस्तानां तेषां निर्दलनात् । अन्येषाम-
प्येतज्जातीयानामुक्तजातीयतर्केण निर्दलयितुं शक्यत्वादिति ।
तत्रार्थिना दिग्भ्रमरमतिभ्रमध्वान्तहरणतरणिरुचिरध्यात्ममत-
परीक्षा निरीक्षणं । या सूक्ष्मधिया ॥ २८ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ अतः शास्त्रे-
“विग्महगश्मावन्ना, केवलिनो समुह्या अयोगीया । सिद्धा य अ-
नाहारा, सेसा आहारगा जीवा” ॥ १ ॥ सूत्रं २ शु० ३ अ० (‘उवओ-
ग’ शब्दे द्वि० ज्ञागे ८६० पृष्ठे उपयोगद्वयविचारे चैतत्स्पष्टीकृतम्)

(८) उन्मेषनिमेषौ-

केवली एं भंते ! उन्मिमेज्ज वा निम्मिसेज्ज वा ? इहंता
गोयमा ! उन्मिमेज्ज वा निम्मिसेज्ज वा एवं चेव, एवं आचट्टेज्ज
वा पसारेज्ज वा, एवं टाणं वा सेज्जं वा णिसीहिंयं वा वेएज्जा ॥

(गणं ति) ऊर्द्धस्थानं, निषदनस्थानं, त्वग्वर्तनस्थानं चेति ।
(सेज्जं ति) शय्यां वसति (निसीहिंयं ति) अल्पतरकाक्षिकां
वसति (वेएज्जं ति) कुर्यादिति । भ० १४ श० १० उ० ।
(उपयोगद्वययौगपद्यविचार ‘ उवओग ’ शब्दे द्वि० भागे
८६५ पृष्ठे उक्तः । चतुर्दशपूर्वां केवलज्ञानिना सह ‘ चउइस-
पुवि ’ शब्दे वदयते)

(ए) केवलपरिज्ञानम्-

सत्तहिं गणहिं केवली जाणेज्जा । तं जहा-णो पाणे अ-
इवाएत्ता जवइ० जाव जहा वाई तहा कारीया वि जवइ ॥
स्था० ७ ठा० ।

कथं पुनरसौ केवलितया ज्ञायत इत्याह-

केवलिणा वा कहिए, अवंदमाणो व केवलि अन्नं ।

वागरणपुव्वकहिए, देवयपूअणु व सुणंति ॥

अन्येन केनापि केवलितया कथिते अथ केवली ज्ञात इत्याख्या-
ते सति अवन्दमानो वा केवलिनमन्यं केवलितया ज्ञायते व्या-
करणपूर्वं वा अतिशयज्ञानगम्यार्थकथनपुरस्सरं तेनैव केव-
लिना स्वयमेव कथिते सति दैवतपूजासु वा यथा सन्निहित-
देवैः क्रियमाणं महिमां दृष्ट्वा गुरुप्रभृतयस्तं केवलिनं विदन्ति ।
वृ० ३ उ० ।

(१०) केवलिनोऽन्तःकरणज्ञानम्-

केवली एं भंते ! अंतिकरं वा अंतिमसरीरियं वा जाणइ,
पासइ ? इहंता गोयमा ! जाणइ पासइ । जहा णं जंते ! केवली
अंतिकरं वा अंतिमसरीरियं वा जाणइ पासइ, तहा एं
छउमत्थे वि अंतिकरं वा अंतिमसरीरियं वा जाणइ पासइ ? ।
गोयमा ! णो-इण्ठे सम्भे, सोच्चा जाणइ पासइ, पमाणओ
वा । भे किं तं सोचा ? । सोच्चा एं केवलिस्स वा केवलिसावयस्स
वा केवलिसावियाए वा केवलिउवागस्स वा केवलिउवा-
सियाए वा तप्पक्खियस्स वा तप्पक्खियसावयस्स वा
तप्पक्खियसावियाए वा तप्पक्खियउवागस्स वा तप्प-
क्खियउवासियाए वा ।

यथा केवली जानाति तथा छग्रस्यो, न जानाति । कथञ्चित्पुनर्जो-
नात्यपीत्येतदेव दर्शयन्नाह-“ सोच्चेत्यादि ” (केवलितस्स व त्ति)
केवलिनो जिनस्य अयमन्तकरो भविष्यतीत्यादि वचनं श्रुत्वा जा-
नातीति (केवलिसावयस्स व त्ति) जिनस्य समीपे यः श्रवणार्थी
सन् शृणोति तद्वाक्यान्यसौ केवलिश्रावकः, तस्य वचनं श्रुत्वा
जानाति, ‘ स हि किल जिनसमीपे वाक्यान्तराणि शृण्वन्
अयमन्तकरो भविष्यतीत्यादिकमपि वाक्यं शृणुयात्, ततश्च
तद्वचनश्रवणाज्जानातीति । (केवलिउवासगस्स व त्ति) केवलि-
नमुपास्ते यः श्रवणानाकाङ्क्षी तदुपासनामात्रपरः सन्नसौ के-
वल्युपासकः, तस्य वचः श्रुत्वा जानाति । ज्ञावना प्रायः प्राग्वत् ।
(तप्पक्खियस्स व त्ति) केवलिपात्रिकस्य स्वयंबुद्धस्येत्यर्थः ।
इह च श्रुतेति वचनेन प्रकीर्णकं वचनमात्रं ज्ञाननिमित्ततया
अवसेयं, न त्वागमरूपं, तस्य प्रमाणग्रहणेन ग्रहीष्यमाणत्वादिति ।
भ० ५ श० ४ उ० ।

तत्रो केवली पणत्ता । तं जहा-ओहिनाणकेवली, मण-
पज्जवनाणकेवली, केवलनाणकेवली ।

केवलमेकमनन्तं पूर्णं वा ज्ञानादि येषामस्ति ते केवलिनः । उक्तं
च-“ कसिणं केवलकप्पं, लोगं जाणंति तह य पासंति । केवल-
चरित्तनाणी, तम्हा ते केवली होंति ” ॥ १ ॥ इहापि जिनवद्
व्याख्या । स्था० ३ ठा० ४ उ० । (केवलिनो यत्तावेशो न भवति
इति ‘ जक्खावेस ’ शब्दे वदयते)

केवली उग्रस्थमाधोवधिकं वा जानाति-

केवली एं जंते ! छउमत्यं जाणइ पासइ ?। हंता जाणइ पासइ । जहा एं जंते ! केवली छउमत्यं जाणइ पासइ, तहा एं सिध्दे वि जाणइ पासइ ?। हंता जाणइ पासइ । केवली एं जंते ! आधोहियं जाणइ पासइ ?। एवं चेव । एवं परमाहो-
हियं, एवं केवलिं, एवं सिद्धे० जाव । जहा एं जंते ! के-
वली सिध्दं जाणइ पासइ तहा एं सिध्दे वि सिद्धं जाणइ पासइ ?। हंता ! जाणइ पासइ ।

“केवलीत्यादि” । इह केवलिशब्देन भवस्थकेवली गृह्यते, उ-
त्तरत्र सिद्धग्रहणादिति । (आहोहियं ति) प्रतिनियतकेशावधि-
ज्ञानम् । (परमाहोहियं ति) परमावधिकम् । ज० १४ श० १० उ० ।

केवली एं भंते ! इमं रयणप्पजं पुढविं रयणप्पजपुढवी-
ति जाणइ पासइ ?। हंता गोयमा ! जाणइ पासइ । जहा
एं भंते ! केवली इमं रयणप्पजं पुढविं रयणप्पभपुढवी ति
जाणइ पासइ, तहा एं सिध्दे वि इमं रयणप्पभं पुढविं रय-
णप्पभपुढवीति जाणइ पासइ ?। हंता ! जाणइ पासइ । केवली
एं भंते ! सक्करप्पभं पुढविं सक्करप्पभपुढवीति जाणइ पा-
सइ ?। एवं चेव । एवं० जाव अहे सत्तमं । केवली एं भंते !
सोहम्मं कप्पं सोहम्मकप्पेति जाणइ पासइ ?। एवं चेव, एवं
ईसाणं, एवं० जाव अच्चुयं । केवली एं भंते ! गेविज्जगविमाणं
गेविज्जगविमाणे ति जाणइ पासइ ?। एवं चेव, एवं अणुत्तर-
विमाणे वि । केवली एं भंते ! ईसिप्पचारं पुढविं ईसिप्पचारा
पुढवीति जाणइ पासइ ?। एवं चेव । केवली एं जंते ! परमा-
णुपोग्गलं परमाणुपोग्गलेति जाणइ पासइ ?। एवं चेव । एवं
उपदेसियं खंधं एवं० जाव जहा एं भंते ! केवली अणंतप-
देसिए खंधेति जाणइ पासइ तहा एं सिध्दे वि अणंत-
पदेसियं० जाव पासइ ?। हंता ! जाणइ पासइ । सेवं जंते भंते
त्ति । भ० १४ श० १० उ० । उप्पाणनाणंदेमणध-
रे अरहा जिए केवली सव्वजावेणं जाणइ पासइ, धम्म-
स्थिकायं० जाव परमाणुपोग्गलं । स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

(११) चरमकर्मणः-

केवली एं भंते ! चरिमकम्मं वा चरिमाणिज्जरं वा जा-
णइ पासइ ?। हंता गोयमा ! जाणइ पासइ । जहा एं भंते !
केवली चरिमकम्मं वा जहा एं अंतकरेणं आलावगो
तहा चरिमकम्मेण वि अपरिसेमिओ गेयवो ।

“केवली एं” इत्यादि चरमकर्म यच्चैलेशीचरमसमयेऽनु-
भूयन्ते, चरमनिर्जरा तु यत्ततोऽनन्तरममये जीवप्रदेशज्यः परि-
शुश्रूष्यते । भ० ५ श० ४ उ० । (परीपहसहनहेतुः ‘परीसइ’
शब्दे वक्ष्यते)

(१२) भाषणम्-

केवली एं भंते ! जामेज्ज वा वागरेज्ज वा ?। हंता जामेज्ज
वा वागरेज्ज वा । जहा एं भंते ! केवली जामेज्ज वा वाग-

रेज्ज वा तहा एं सिध्दे वि जामेज्ज वा वागरेज्ज वा ?।
ए० इण्टे समट्टे । से केण्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ जहा एं
केवली जामेज्ज वा वागरेज्ज वा ए० तहा एं सिध्दे भा
सेज्ज वा वागरेज्ज वा ?। गोयमा ! केवली एं सउट्टाणे स-
कम्मे सव्वले सवीरिए सपुरिमकारपरकम्मे सिध्दे एं अ-
णुट्टाणे० जाव अपुरिमकारपरकम्मे से तेण्टेणं० जाव
ए० वागरेज्ज वा ॥

(जामेज्ज ति) जायेताऽपृष्ठ एव [वागरेज्ज ति] पृष्ठः सन्
व्याकुर्यात् । भ० १४ श० १० उ० ।

(१३) मनोवाग्भोगः-

केवली एं जंते ! पणीयं मणं वा वइं वा धारेज्जा ?। हंता
धारेज्जा । जणं जंते ! केवली पणीयं मणं वा वइं वा धा-
रेज्जा तं एं वेमाणिया देवा जाणंति पासंति ?। गोयमा !
अत्येगइया जाणंति पासंति; अत्येगइया जाणंति न पासंति ।
से केण्टेणं० जाव ए पासंति ?। गोयमा ! वेमाणिया देवा
दुविहा पप्पत्ता । तं जहा-माइमिच्छादिट्ठिउववणगा य,
अमायिसम्मदिट्ठिउववणगा य । तत्थ एं जे ते माइमिच्छा-
दिट्ठिउववणगा ते न जाणंति न पासंति, एवं अणंतरपरं-
परपज्जत्तअपज्जत्ता य, उवउत्ता अणुवउत्ता, तत्थ एं जे ते
उवउत्ता ते जाणंति पासंति, से तेण्टेणं तं चेव ।

(पणीय ति) प्रणीतं शुजतया प्रकृतं (धारेज्ज ति) धार-
येदु, व्यापारयेदित्यर्थः । “एवं अणंतरेत्यादि” । अस्यायमर्थः-
यथा वैमानिका द्विविधा उक्ता मायिमिध्यादृष्टीनां च ज्ञाननिपे-
थ एवममायिसम्यग्दृष्टयोऽनन्तरोपपन्नपरम्परोपपन्नकभेदेन द्वि-
धा वाच्याः । अनन्तरोपपन्नकानां च ज्ञाननिपेथस्तथा परम्परोप-
पन्नकाः पर्याप्तापर्याप्तकभेदेन द्विधा वाच्याः । अपर्याप्तकानां च
ज्ञाननिपेथस्तथा पर्याप्तका उपयुक्तानुपयुक्तभेदेन द्विधा वाच्याः ।
अनुपयुक्तानां च ज्ञाननिपेथश्चेति । वाचनान्तरे त्विदं सूत्रं साक्षा-
देवोपलज्यत इति । भ० ५ श० ४ उ० । चक्षुर्विकलस्य केवलज्ञा-
नमुत्पद्यते न चेति प्रश्ने ? उत्तरम्-उत्पद्यत इति । १८६ प्र० सेन०
१ उल्ला० । (अमनस्कस्यापि केवलिनो ध्यानं ‘रक्षणं’ शब्दे
वक्ष्यते) (केवलिनः समुद्धातः ‘केवलिसमुग्राय’ शब्देऽनुपद-
मेव वक्ष्यते) केवलिनः पट्टधरा भवन्ति न चेति प्रश्ने, उत्तरम्-

“प्राप्ते निर्वाणसमये, पूर्णवर्षशतायुषा ।

सुधर्मास्वामिनाऽस्थापि, जम्बूस्वामी गणाधिपः ॥ ५६ ॥

तथ्यमानस्तपस्तीव्रं, जम्बूस्वाभ्यपि केवलम् ।

आसाद्य सद्यो जव्य-भयिकान् प्रत्यव्यूधत् ॥ ६० ॥

श्रीर्वारमोक्षदिवसादपि हायनानि,

चत्वारि पष्टिमपि च व्यतिगम्य जम्बूः ।

कात्यायनं प्रजवमात्मपदे निवेश्य,

कर्मकृयेण पद्मव्ययमाससाद् ॥ ६१ ॥

इति परिशिष्टपर्वणि चतुर्थमर्गप्रान्तवचनानुसारेण केवलिनः
पट्टधरा जवन्तः । ति प्रकटमेवावसीयत इति । ३६ प्र० सेन० २ उल्ला० ।
पन्थासचन्द्रविजयगणिभूतप्रश्नाः, तदुत्तराणि यथा-तीर्थकरस्य
सामान्यकेवलिनो वा वीर्यान्तरायः सहमेव क्षयं गतस्तत्कथं सा-

मर्थे न्यूनाधिक्यं दृश्यते इति प्रश्ने, उत्तरम्-तीर्थकृतेवल्लिनां सामान्यकेवल्लिनां च वीर्यान्तरायकर्मकृत्यजनित्यस्यात्मवीर्यस्य समानत्वेऽपि नामकर्मभेदरूपशरीरलक्षणबाह्योपकरणभेदाद्वले भेदोऽत एव सामान्यकेवल्लिशरीरेऽप्यस्तीर्थकशरीरमनन्तबल-वज्जीर्णं, तुलादृष्टान्तेऽत्र भावनीय इति । ३६१ प्र० सेन० ३ उ-ल्ला० । केवल्लिनां कति परीषहा जवन्तीति प्रश्ने ? उत्तरम्-केव-लिनां क्षुधा १ तृषा २ शोतोष्ण ३-४ छंस ५ चर्या ६ शय्या ७ वध ८ रोग ९ तृणस्पर्श १० मत्र ११ रूपैकादश परीष-हा भवन्तीति जगत्वयष्टमशतकनवमोद्देशके इति । ८६ प्र० सेन० ३ उल्ला० ।

केवल्लिआगासपएस-केवल्ल्याकाशप्रदेश-पुं० । “ केवली णं भंते ! अस्सि समयंसि जेतु आगासपदेसेसु इत्थं वा पायं वा ओगादित्ता णं चिच्छति ” इत्यालापकेऽपि जगवतीति आचाराङ्गवृत्तौ द्वितीयाध्ययनप्रथमोद्देशके पाठभेदोऽस्ति, सोऽपि कथं घटते ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-आचाराङ्गवृत्तायुक्तं चेत्युक्तमस्ति न तूक्तं भगवत्यामिति, तेनायं पाठो ग्रन्थान्तरगतः संभाव्यते । अथवा आचाराङ्गवृत्तिकारकालवर्तिभगवत्यादर्शेष्वयं पाठो दृष्टः सं-भाव्यत इति । १२ प्र० सेन० ३ उल्ला० ।

केवल्लिउवासग-केवल्ल्युपासक-पुं० । केवल्लिनमुपास्ते यः श्रव-णानाकाङ्क्षी तदुपासनामात्रपरः सन्नसौ केवल्ल्युपासकः । भ० ५ श० ४ उ० । केवल्लिन उपासनां विदधानेन केवल्लिनैवान्यस्य कथ्यमानं श्रुतं येनासौ केवल्ल्युपासकः । केवल्लिन उपासनामात्रं विदधाने, अन्यं प्रति उपदिशतः केवल्लिनः श्रावके च । भ० ६ श० ३१ उ० ।

केवल्लिखीणकसायवीररागदंसण-केवल्लिक्लीणकषायवीतरा-गदर्शन-न० । क्लीणकषायवीतरागदर्शनभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

केवल्लिपक्खिय-केवल्लिपाक्षिक-पुं० । स्वयम्बुद्धे, भ० ए श० ३१ उ० ।

केवल्लिपन्नत्त-केवल्लिप्रज्ञप्त-त्रि० । सर्वज्ञोपदिष्टे, पा० ।

केवल्लिपन्नत्तो धम्मो जावज्जीवं मे जगवं सरणं ।

केवल्लिप्रज्ञप्तः केवल्लिप्ररूपितो धर्मः श्रुतादिरूपः । पं० सू० ५ सूत्र । आ० चू० । आ० ।

अम्हे णं देवाणुप्पिए ! णं तवविचित्तं केवल्लिपन्नत्तं धम्मं परिकहेमो ।

केवल्लिप्रज्ञप्तधर्मश्च-“ जीवदया सञ्चयणं, परधणपरिवज्ज-णं सुसिद्धं च । खंतो पंचिदियऽग्नि-ग्गहो य धम्मस्स मूला-इ ” ॥ १ ॥ नि० ३ वर्ग ।

केवल्लिपरियाय-केवल्लिपर्याय-पुं० । जिनपर्याये, आ० म० द्वि० ।

केवल्लिमरण-केवल्लिमरण-न० । उत्पन्नकेवल्लिज्ञानस्य सकलक-र्मपुद्गलपरिशाटनतो म्रियमाणस्य मरणे, प्र० १५७ द्वार । “ केवल्लिमरणं तु केवल्लिणो ” उक्त० नि० २ खण्ड । केवल्लिमरणं तु ये केवल्लिन उत्पन्नकेवल्लिज्ञानाः सकलकर्मपुद्गलपरिशाटनतो म्रियन्ते तज्ज्ञयमिति । उक्त० ५ अ० ।

केवल्लिय-केवल्लिक-त्रि० । केवलमेव कैवल्लिकम् । आ० ४ अ० । अद्वितीये, यस्मान्नापरमित्थं जूतमित्यर्थः । “ इणमेव णिभंथं पावयणं सच्चं अणुत्तरं केवल्लियं पडिपुज्जं । ” ध० ३ अधि० ।

केवल्लिन इदं कैवल्लिकम् । केवल्लिना कथिते, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । ज्ञा० ।

“ तं सोयकारी पुढो पवेसे, संखाइमं केवल्लियं समाहिं ” सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । ज्ञा० । केवल्लिसंबन्धिनि च । स्था० ४ ठा० २ उ० ।

केवल्लियणाणलंज-कैवल्लिकज्ञानलाभ-पुं० । केवल्लिज्ञानोपल-ब्धौ, आ० म० प्र० । आ० ।

केवल्लिद्विद्वि-केवल्लिद्विद्वि-स्त्री० । केवल्लिनः केवल्लिज्ञानाद्विद्वि-पेलद्विज्जेद, प्र० २७० द्वार ।

केवल्लिसमुग्धाय-केवल्लिसमुद्धात-पुं० । केवल्लिन्यन्तमुद्धतजाविप-रमपदे जवः समुद्धातः केवल्लिसमुद्धातः । पं० सं० २ द्वार । प्र० । जिनसमुद्धाते, समुद्धातभेदे, विशेष० ।

अशेषकेवल्लिसमुद्धातवक्तव्यता । संप्रति केवल्लिसमुद्धातविधौ यथास्वरूपैर्यावत्प्रमाणस्य क्षेत्रस्यापूरणमुपजायते तथास्वरूपैः पुद्गलैस्तत्प्रमाणस्य क्षेत्रस्यापूरणमभिधत्सुराह-

अणगारस्स णं जंते ! जावियप्पणो केवल्लिसमुग्घाणं समोहयस्स जे चरिमा निज्जरा पोगगला सुहुमा णं ते पोगगला सव्वज्जोगे पि य णं जंते ! फुसित्ता णं चिद्धंति ? इहा गोयमा ! अणगारस्स भावियप्पणो केवल्ली समुग्घा-णं समोहयस्स जे चरिमा निज्जरा पोगगला सुहुमा णं ते पोगगला पणत्ता समणउसो ! सव्वलोगं पि य णं फुसित्ता णं चिद्धंति ।

इह समुद्धातः केवल्लिनो जवति, न द्रव्यस्य । केवल्ली च निश्चय-मयमेतं नानगारो न गृहस्थो नापि पाखण्डी, स च नियमाद् भावितात्मा, विशिष्टशुभाध्यवसानकलितत्वात् ; अन्यथा केव-लित्वानुपपत्तेः, तत उत्क्रमनगारस्य जावितात्मनः । इह केवल्लि-समुद्धातेनोक्तस्वरूपेण समवहतस्य ये चरमाश्चरमसमयजाविन इत्यर्थः । तैरेव सकललोकापूरणात् (निर्जराः पुद्गला इति) निर्जरा निर्जीणा इत्यर्थः । ते च ते पुद्गलाश्चेति विशेषणसमासः । किमुक्तं जवति ? ये लोकापूरणसमये पुद्गला आत्मप्रदेशेभ्यो विशिष्टाः प-रित्यक्तकर्मत्वपरिणामा इति (सुहुमा णं जंते ! पुग्गला) आत्मप्रदे-शेभ्यो विशिष्टाः परित्यक्तकर्मत्वपरिणामा इति । (सुहुमा णं भंते ! पुग्गला इति) णमिति निश्चये, सूद्धमाश्चक्षुरादीन्द्रियपथमति-क्रान्तास्ते पुद्गलाः प्रज्ञप्ताः जगवद्भिः हे भ्रमण हे आयुष्मन् ! गौतम-कृतं भगवतः सम्बोधनमेतत्तथा (णमिति) निश्चितमेतत् । सर्व-लोकमपि ते पुद्गलाः स्पृष्ट्वा, णमिति वाक्यालङ्कारेतिष्ठन्ति गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह-“ इहे गोयमा ! ” इत्यादि । इहेति प्री-तौ । यदाह शाकटायनः-“ इहेति ” संप्रदानं प्रीतिश्चात्र यथाव-स्थितस्वरूपप्रतिपादकत्वात् प्रश्नसूत्रस्य सामान्यलक्षणा वेदि-तव्या, न तु हर्षरूपा । क्लीणमोहत्वेन जगवतो हर्षविषादातीत-त्वात् । सामान्यमेव ख्यापयति-यदुक्तं गौतमेन तदनुवदति-“ अणगारस्येत्यादि ” भावितार्थसूद्धमपुद्गला इत्युक्तम् । तच्च सूक्ष्म-त्वमपि भवति यथा वदरादीनामामलकाद्यपक्ष्पा वा, ततश्च-क्षुरादीन्द्रियगोचरातिक्रान्तरूपः ।

तत्प्रतिपिपादयिपुरिदमाह-

छउमत्थे णं जंते ! मणुमे तेमिं निज्जरापोगगलाणं वन्नेणं वन्नं गंधेणं गंधं रसेणं रसं फासेणं वा फासं जाणइ, पास-इ ? गोयमा ! एो इण्डे समट्टे । से केण्टे णं जंते ! एवं

वुचः—छउमत्थे णं मणुस्से तेसिं निज्जरापोगल्लाणं नो किं
चि वि वन्नेणं वन्नं गंधेणं गंधं रसेणं रसं फासेणं फासं
जाणइ पासइ ? गोयमा ! अयन्नं जंबुदीवे दीवे सव्वदी-
वममुद्दाणं सव्वन्नंतरए सव्वखुडुयाए वट्टे तेद्वा पूयसंठा-
णमंठिए वट्टे रट्टककवावसंठाणसंठिए वट्टे पुक्खरकणिण-
यामंठाणमंठिए वट्टे पत्तिपुष्पचंदसंठाणसंठिए चेव एगं
जोयणसयसहस्सं आयापामिक्खजेणं तिन्नि जोयणसयस-
हस्साइ सोलससहस्साइ दोएणि सत्तावीसे जोयणसए ति-
न्नि य कोमे अट्टावीसं च धणुसयं तेरस अंगुलाइं अण्ठ-
गुलं च किंचि विसेमाहिए परिकखेवणं पण्णत्ते देवे णं मह-
द्धिएणं जाव महासोक्खे एगं महं सविस्सेवणं गंधसमुग्गयं
गहाय तं अवदालेइ, तं महं एगं सविलेवणं गंधसमुग्गयं
अवदालेत्ता इणमेव णं तिकट्टु केवलकपं जंबुदीवं दीवं
तिहि अच्चराणि वा तेहिं सत्तखुत्तो अणुपरियट्ठित्ता णं हव्व-
मागच्छेज्जा । से नूणं गोयमा ! से केवलकपे जंबुदीवे दी-
वे तेहिं घाणपुग्गलोहिं कुन्ने ? इन्ता कुन्ने । छउमत्थे णं गो-
यमा ! मणुस्से तेसिं घाणपोगल्लाणं किंचि वण्णेणं वण्णं
गंधेणं गंधं रसेणं रसं फासेणं फासं जाणइ पासइ ? ज-
गवं ! णो इणट्टे समट्टे । से केणट्टेणं गोयमा ! एवं वुचः
छउमत्थेणं मणुस्से तेसिं निज्जरापोगल्लाणं नो किंचि
वन्नेणं वण्णं गंधेणं गंधं रसेणं रसं फासेणं फासं जा-
णइ पासइ ? जे सुहुमा णं ते पोगल्ला पन्नत्ता समणान्तसो !
सव्वन्नोणं पि य णं फुसित्ता णं चिट्ठंति ॥

(छउमत्थे णमित्यादि) वसस्थो भदन्त ! मनुष्यः, तेपामनन्तरो-
दिष्टानां निर्जरापुक्कलानां किञ्चिदिति प्रथमतः सामान्येन प्रयुक्तं
जानाति पश्यतीति संवध्यते । एतदेव विशेषतो व्याचष्टे-वर्णेन
वर्णप्रादकेण चक्षुरिन्द्रियेण वर्णयेति यथास्थितं वस्तुस्वरूपं नि-
र्णयितेऽनेनेति वर्ण इति व्युत्पत्तेः वर्णं कृष्णादिरूपम् । गन्धं गन्ध-
प्रादकेण नासिकेन्द्रियेण 'गन्ध' आघ्राणे, चुरादिज्यो निच्, ग-
न्धयत आघ्रायते शुभ्रोऽशुभो वा गन्धोऽनेनेति गन्ध इति व्यु-
त्पादनात् गन्धं शुभाशुभं वा । रसेन रसप्रादकेण रसनेन्द्रियेण
रस्यते आस्वाद्यतेऽनेनेति शब्दार्थत्वात् रसं तिकादिरूपम् । स्पर्शेन
स्पर्शप्रादकेण स्पर्शनेन्द्रियेण स्पृश्यतेऽनेनेति कर्कशादिरूपः
परिच्छेद्यवस्तुगतः स्पर्श इति व्युत्पादनात् स्पर्शं कर्कशादि-
रूपं जानाति पश्यतीति । भगवानाह—गौतम ! नायमर्थ
उपपन्न इत्यर्थः । पुनर्गौतमः प्रश्नयति—“ से केट्ठेणं भंते ! ”
इत्यादि उक्तानार्थम् । भगवानाह—गौतम ! “अयणमित्यादि”
अयं प्रत्यक्त उपलभ्यमानो, णमिति वाक्यान्वयः, अष्टयोज-
नोच्छ्रितया रत्नमय्या जम्बा उपलक्षितो द्वीपो जम्बूद्वीपः, द्वीपस-
मुद्राणां सर्वाभ्यन्तरक इति सर्वेषामभ्यन्तरो मध्यवर्ती सर्वा-
भ्यन्तरः, सर्वाज्यन्तर एव सर्वाज्यन्तरकः, ‘ जातौ वा
स्वार्थे कः ’ (स्वार्थे कश्च वा) ॥ ८ । २ । १६४ ॥ इति
प्राकृतलक्षणवशात् स्वार्थे कः प्रत्ययः । केषां सर्वेषामभ्यन्तर
इत्याह—सर्वद्वीपसमुद्राणां, तथाहि—सर्वे शेषा द्वीपसमुद्रा
जम्बूद्वीपादारभ्याऽऽगमाजिहितेन क्रमेण द्विगुणद्विगुणविस्तारा

व्यवस्थिताः, ततो भवति द्वीपसमुद्राणां च जम्बूद्वीपोऽज्यन्तरः ।
तथा (सव्वखुडुया इति) सर्वेज्यो द्वीपसमुद्रज्यः कृत्तको
द्वीपः सर्वशुक्ल इति । तथाहि—सर्वे वयणादयः समुद्राः सर्वे च
धातकीखण्डादयो द्वीपाः, अस्माज्जम्बूद्वीपादारभ्य प्रवचनोक्तेन
क्रमेण द्विगुणचक्रवाच्चिन्तनाः, ततः शेषद्वीपसमुद्रापेक्षया
सर्वलघुरिति । तथा वृत्तो वर्तुलो यतस्तैवापूपसंस्थानसंस्थितः
तैवेन हि पक्कोऽपूपः प्रायः परिपूर्णवृत्तो जवति न घृतपक्व इति
तैलविशेषणं, तस्यैव संस्थानसंस्थितस्तथा वृत्तो जम्बूद्वीपो यतो
रथचक्रवालसंस्थानसंस्थितः रथस्य रथाङ्गस्य चक्रवालं मण्ड-
लं तस्यैव यत् संस्थानं तेन संस्थितः । एवमुक्तमपि पदद्वयं जा-
वनीयम् (आयामविकल्पभेदं ति) आयामश्च विष्कम्भकश्चेति स-
माहारो द्वन्द्वः । तेन आयामेन विष्कम्भेण च प्रत्येकभेदं योजनश-
तसहस्रमित्यर्थः । परिधिपरिमाणानयनगणितं च जम्बूद्वीपप्रज्ञ-
पत्यादावनेकशो भावितमिति ततोऽवधारयम् । “देवे णमित्यादि”
देवश्च, णमिति वाक्यालङ्कारः । (महद्धिए इति) महती ऋद्धि-
विमानपरिवारादिका यस्याऽसौ महर्द्धिकः । (जाव महासोक्खे
इति) यावच्छब्दकरणात् “महज्जुइए इति महाबले महाजसे”
इति छष्ट्यम् । तत्र महती द्युतिः शरीराभरणविषया यस्य सः
महाद्युतिः, महद्वज्रं शरीरप्राणो यस्य स महाबलः, महत् यशः
ख्यातिर्यस्य सः महायशः, तथा महत् प्रभूतं सौख्यं यस्य प्रभू-
तसङ्ख्यकर्मोदयजावादिति । महासौख्यः कश्चित् “महेसक्खे”
इति पाठः, तत्र महान् ईशः ईश्वरः इत्याख्या शब्दप्रथा यस्य
लोके स महेशाख्यः । अथवा ईशानमीशो जावे घञप्रत्ययः, ऐश्व-
र्यमित्यर्थः, ‘ ईश ’ ऐश्वर्य इति वचनात् । तत ईशमैश्वर्यमा-
त्मनः ख्यातिम् । अन्तर्भूतार्थतया ख्यापयति प्रकाशयति । तथा
परिवारादिस्फीत्या वर्तत इति ईशाख्यः महान्धासावीशाख्य-
श्च महेशाख्यः । अन्यत्र ‘ महासक्खे ति ’ पाठः, तत्रैव
वृद्ध्याख्या-आशुगमनादर्थं मनः, अङ्गाणि इन्द्रियाणि, स्वस्व-
विषयव्यापकत्वात् । अक्षशब्दो हि प्रायेण ‘ असूङ् ’ व्याप्तावि-
त्यस्य धातोर्निष्पाद्यते, अश्वश्च अङ्गाणि च अश्वाङ्गाणि, महान्ति
स्फीतिमन्ति अश्वाङ्गाणि यस्याऽसौ महाश्वाङ्गः, स्फीतमनाः,
स्फीतिमच्चकुरादीन्द्रियध्वेत्यर्थः । एकं महान्तमिति च गुरुकम-
न्यथा स्तोत्रं तथा तत्तर्गन्धपुङ्खैः सकलस्य जम्बूद्वीपस्य
व्याप्तमशक्यत्वात् । (सविलेवणमिति) सह विशिष्टमतिमू-
ढमरन्ध्रानामपि स्थगनात् लेपनं लेपो जत्वादिकृतं पिधानोप-
रि वर्तते येन स तथा तम् । विशिष्टलेपप्रदानाभावे हि बहवः सु-
हमरन्ध्रैर्गन्धपुक्कला निर्गच्छन्ति, तत उद्घाटनवेलायां तेषां स्तो-
कीभावेन सकलजम्बूद्वीपापूर्णं नोपपद्यते । (गंधसमुग्गयं ति)
गन्धध्वैरतिविशिष्टैः परिपूर्णभूतः समुद्रको गन्धसमुद्रक-
स्तम् । (अवदाले इति) अवदन्नयति, उत्पाटयतीत्यर्थः । (इण-
मेवेति) एवमेवेत्यर्थः । (केवलकपं ति) केवलं केवलज्ञानं तत्क-
ल्पं परिपूर्णतया तत्सदृशं, परिपूर्णमित्यर्थः । जम्बूद्वीपं त्रिभिर-
प्सरोनिपातो नाम चण्डिका, ततास्तस्मिन्चण्डिकाजिरिति द्र-
ष्टव्यम् । चण्डिकाश्च कावोपन्नकणम् । ततोऽयमर्थः—यावत्कालेन
तिष्ठच्चण्डिकाः पूर्यन्ते तावत्कालमध्ये इति त्रिःसप्तदश्वः
एकविंशतिवारान् अतिपरिष्वस्य सामस्त्येन परिभ्रम्य (हव्वं)
शीघ्रमागच्छेत् । “ से नूणमित्यादि ” “ से ” शब्दो मगधदे-
शप्रसिद्धा अथशब्दार्थः । अथशब्दस्य चार्थो वाक्योपन्या-
सादयः । उक्तं च—“अथ प्रक्रियाप्रदानानन्तरं मङ्गलाधिकारवाक्यो-
पन्यासेषु” अत्रापि वाक्योपन्यासे । तद्भावना चैवम् । उक्तस्तवान्

विवक्षितार्थप्रतिपत्तिहेतोर्दृष्टान्तस्य परिष्कारबन्धः । संप्रति विवक्षितार्थप्रतिपत्तिहेतुदृष्टान्तवाक्यमुपन्यस्यते-नूनं निश्चितं गौतम ! स केवलकल्पो जम्बूद्वीपस्ते गन्धसमुद्रकाद् विनिर्गतेषां पुद्गलैः स्पृष्टो व्यासः । काका चेदं स्वमभिधीयते, ततः प्रश्नोऽवगम्यते । अथवा प्रश्नार्थः सशब्दः । ततोऽञ्जसे प्रश्नयतीति गौतम आह-इदं ! स्पृष्टो, गन्धपुद्गलानां सर्वतोऽपि संपर्णशीलत्वात् । पुनरपि जगवानाह-“उमत्थे णमित्यादि” सुगमम् । एष चाव भावार्थः-यथा ते सकलजम्बूद्वीपव्यापिनो गन्धपुद्गलाः सूक्ष्मत्वाच्च ब्रह्मस्थानां चक्षुर्गदीन्द्रियगम्याः, तथा सकललोकाव्यापिनो निर्जरापुद्गला अपाति । उपसंहारमाह-(एषुद्गमाणं ते) एतावत्सूक्ष्माः ।

अथ यन्निमित्तं केवली समुद्रात्मारभते तत् पिपृच्छिषुरिदं प्रश्नसूत्रमाह-

कम्हा एं जंते ! केवली समुग्रायं गच्छइ ? । गोयमा ! केवलिसस चत्तारि कम्मस्स अंता अक्खीणा अवेदिता अनिज्जिन्ना भवंति । तं जहा-वेदणिज्जे आण्ण नामे गोत्ते सव्ववहुए, से वेदणिज्जे कम्मे हवइ, सव्वत्थोवे, से आण्ण कम्मे हवइ, विसमं समं करेइ वंधणेहिं ठिई-हिं य विसमसमीकरणयाए वंधणेहिं ठिईहिं, एवं खलु केवली समोहणइ; एवं खलु समुग्रायं गच्छइ । सव्वे वि एं जंते ! केवली समोहणइ, सव्वे वि एं जंते ! केवली समुग्रायं गच्छंति ? । गोयमा ! नो इण्णे समट्ठे । “जस्साउ पुण तुट्ठाइ, वंधणेहिं ठिईहिं य ॥ जवोवगहकम्माइ, समुग्रायं (से) न गच्छइ ॥ १ ॥ अणंताणं समुग्रायं, अणंता केवली जिणा । जरामरणविपमुक्का, सिद्धिं वरगतिं गया” ॥१॥

“कम्हा णमित्यादि” कस्मात्कारणात्, णमिति वाक्यालङ्कारे । जदन्त ! केवली केवलज्ञानोपेतः समुद्रात् गच्छत्यारजते, कृतकृत्यत्वात्किल तस्येति भावः । भगवानाह-“गोयमैत्यादि” गौतम ! केवलिनश्चत्वारः कर्मांशाः कर्मभेदा अङ्गीणाः क्षयमनुपगताः । कुत इत्याह-अवेदिताः, अत्र “निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शनम्” इति न्यायात् हेतो प्रथमा । ततोऽयमर्थः-यतो वेदिताः ततोऽङ्गीणकर्मणां हि कृत्यो नियमतः प्रदेशतो विपाकतो वा वेदनाऽभवति, “सव्वं च पणसतया, जुज्जइ कम्ममणुभावतो भइयं” इत्यादि वचनात् । ते चत्वारोऽपि कर्मांशा अवेदिता अतोऽङ्गीणाः । एतदेव पर्यायेण व्याचष्टे-अनिर्जिर्णाः सामस्त्यनात्मप्रदेशेभ्यो परिशादिता जवन्ति तिष्ठन्ति । तानेव नामग्राहमभिधत्सुराह-“तं जह” इत्यादि सुगमम् । तत्र यदा (से) तस्य केवलिनः सर्ववहुप्रदेशं वेदनीयम्, उपलक्षणमेतत्-नामगोत्रे च । तथा सर्वस्तोकं प्रदेशमायुःकर्म तदा । (स-बंधणेहिं ठिईहिं य (स्ति) वध्यते भवचारकात् विनिर्गच्छन् प्रति-वध्यते यैस्ते बन्धनाः । “करणाश्रये” ॥१३॥१२६॥ इति (हैम०) करणे अनदप्रत्ययः । अथ वा बध्यन्ते आत्मप्रदेशैः सह लोलीभावेन संश्लिष्टाः क्रियन्ते योगवशात् ये ते बन्धनाः “बहुलम्” ॥ ५॥१॥२॥ कृत् इति (हैम०) वचनात् कर्मणि अनद । उजयत्रापि कर्मपरमाण्वो वाच्याः स्थितयो वेदनाकालाः । तथा चोक्तं भाष्यकृता-“विसमं करेइ समं, वंधणेहिं ठिईहिं य । कम्म-दव्वाइ वंधणे, विय कालो वईतेसि” ॥ ततश्च तैर्वन्धनैः स्थिति-भिश्च विपमं सद्देवनीयादिकं समुद्रात्विधिना समयायुषा

सह करोति स एवं खलु केवली बन्धनैः स्थितिभिश्च विपमस्य सतो वेदनीयादिकस्य कर्मणः (समीकरणयाए इति) अत्र ताप्रत्ययः स्वार्थिकः । ततोऽयमर्थः-समीकरणाय (समोहणइ स्ति) समवहन्ति । समुद्रात्ताय प्रयतन्त एवं खलु समुद्रात् गच्छति । उक्तञ्च-आयुषि समाप्यमाने शेषाणां कर्मणां यदि समाप्तिर्न स्यात्, स्थितिर्वैयम्याच्छति । स ततः समुद्रात् स्थित्या च बन्धनेन च समीक्रियार्थं हि कर्मणां तेषामन्तर्मुदूर्तशेषे तदायुः समुज्जिघांसति स न तु प्रच्युतस्थितिकस्य वेदनीयादिरायुषा सह समीकरणार्थं समुद्रात्मारजते इति । यदुक्तम्-तन्नापपन्नं, कृतनाशादिदोषप्रसङ्गात् । तथाहि-प्रच्युतकालोपभोगस्य वेदनीयादेरारत एवापगमसम्भवात् कृतनाशः वेदनीयादिवच्च कृतस्यापि कर्मकृत्यस्य पुनर्नाशसम्भवान्मोक्षेऽप्यनास्थाप्रसङ्गः । तदसत् । कृतनाशादिदोषप्रसङ्गात् । तथाहि-इह यथा प्रतिदिवसं सेतिकापरिजोगेन वर्षशतोपभोग्यस्य कल्पितस्याहारकस्य भस्मकव्याधिना तत्सामर्थ्यात्स्तोकदिवसैर्निःशेषतः परिजोगाच्च कृतनाशोपमः, तथा कर्मणोऽपि वेदनीयादेः तथाविधशुद्धाध्यवसायानुबन्धादुपक्रमेण साकल्यतो जोगाच्च कृतनाशरूपदोषप्रसङ्गः । द्विविधो हि कर्मणोऽनुभवः-प्रदेशतो विपाकतश्च । तत्र प्रदेशतः सकलमपि कर्मानुच्यते न तदस्ति, किञ्चित्कर्म यत्प्रदेशतोऽप्यनुच्यते सत् कृत्यमुपयाति, ततः कथं कृतनाशादोषापत्तिः । विपाकतस्तु किञ्चित्, अन्यथा मोक्षो जावप्रसङ्गात् । तथाहि-यदि विपाकानुभूतित एव सर्वं कर्म कृपाणीयमिति नियमस्तर्ह्यसङ्ख्यातेषु भवेयु तथाविधविचित्राध्यवसायविशेषैश्चरकगत्यादिकं कर्मोपार्जितम्, तस्मान्नैकस्मिन् मनुष्यादावेव जवेऽनुभवः, स्वस्वनिबन्धनत्वात्तद्विपाकानुभवस्य क्रमेण च स्वजवानुगमनेन वेदने नारकादिभवेयु चारित्राभावेन प्रभूततत्कर्मसन्तानोपचयात्तस्यापि स्वभवानुगमनेनानुजवोपगमात् कुतो मोक्षः । तस्मात्सर्वं कर्म विपाकतो भाव्यप्रदेशतोऽवश्यमनुभवनीयमिति प्रतिपत्तव्यम्, एवञ्च न कश्चिदोपः । न वेवमपि दीर्घकालभोग्यतया तद्देवनीयादिकं कर्मोपचितम् । अथ च परिणामविशेषादुपक्रमेणारादेव तदनुभवति, ततः कथं न कृतनाशादोषापत्तिः । तदप्यसम्यक् । बन्धकाले तथाविधाध्यवसायवशादादावुपक्रमयोग्यस्यैव तेन बन्धात् । अपि च-जिनवचनप्राप्ताद्यादपि वेदनीयादिकर्मणामुपक्रमो मन्तव्यः । यदाह भाष्यकृत्-“उदयकख-यओवसमो, व समाजं च कम्मणो भणिंया । दव्वाइ पंचमं पइ-जुत्तमवक्कमण मत्तां वि” ॥१॥ न चैवं मोक्षोपक्रमः हेतुः कश्चिदस्ति तथाविधोऽन्तिमसूत्रे ज्ञापयिष्यते । ततो यदुक्तं वेदनीयादिवच्च कृतस्यापि कर्मकृत्य इत्यादि, न तत्सम्यगुपपन्नमिति स्थितम् । अपर आह-ननु यदा वेदनीयादिकमतिप्रभूतं सर्वस्तोकं वाऽऽयुस्तदा समधिकवेदनीयादेः सोपक्रमत्वात्, यदा समधिकमायुः सर्वस्तोकं तदा का वार्ता ? । न खल्वायुषः समधिकस्य समुद्रात्ताय समुद्रात् कल्पते, चरमशरीरिणामायुषो निरुपक्रमत्वात्, चरमशरीराय “निरुक्कमा” इति वचनात् । तदयुक्तम् । एवंविधभावस्य कदाप्यभावात् । तथाहि-सर्वदैव वेदनीयाद्येवायुषः सकाशादधिकस्थितिकं भवति, न तु कदाचिदपि वेदनीयादेरायुः । अथैवंविधो नियमः कुतो वच्यते ? । उच्यते-परिणामस्वाभाव्यात् । तथाहि-इत्थंच्युत एवात्मनः परिणामो येनास्यायुर्वेदनीयादेः सज्जवति, न्यूने वा, न तु कदाचनाऽप्यधिकं, यथैतस्यैवायुषः खलु ध्रुवबन्धः । तथाहि-ज्ञानावरणीयादीनि कर्माणि आयुर्वैयर्थ्यानि सप्तापि सदैव बध्यन्ते, आयुस्तु प्रतिनियत एव काले स्वभवत्रि-

भागादिशेषरूपे, तत्र चैवंविधैर्बैचित्र्यनियमनं स्वभावाद्यते परः कश्चिदस्ति हेतुरेवमिहापि स्वभावविशेष एव नियामको द्रष्टव्यः । आह च भाष्यकृतः—“ असमर्थाद्विणं नियमो, को धोवं आशयं व सेवंति? परिणाममहावाओ, मज्जुवंधा वि तस्सेव ॥१॥ ” अथ विशेषपरिज्ञानाय गौतमो भगवन्तं पृच्छति—(सर्वे वि णमित्यादि) णमिति निश्चये । सर्वेऽपि बलु केवलिनः समवपन्ति समुदाताय प्रयतन्ते, प्रयत्नान्तरं च सर्वेऽपि बलु केवलिनः समुदातं गच्छन्ति? गौतमेन प्रश्नं कृते भगवान्निर्वचनमाह—(गौयमेत्यादि) गौतम ! नायमर्थः समर्थः, उपपन्नः । किमुक्तं भवति?—सर्वेऽपि केवलिनः समुदाताय प्रयतन्ते नापि समुदातं गच्छन्ति, किं तु येषामायुषः समधिकं वेदनीयादिकं, यस्य पुनः स्वभावात् एवायुषा सह समस्थितिकानि वेदनीयादीनि कर्माणि सोऽकृत-समुदात एव तानि कृपयित्वा सिद्ध्यति । तथा चाह—(जस्सेत्यादि) यस्य केवलिन आयुषा सह जवो मनुष्यजव उप समीपेन पृच्छते अवष्टभ्यते यैस्तानि भवोपग्रहकर्माणि नानि च तानि कर्माणि च भवोपग्रहकर्माणि वेदनीयानामगोत्राणि बन्धनैः प्रदशैः स्थिति-भिश्च तुल्यानि समानि भवन्ति समुदातं न गच्छन्ति, अकृतसमुदात एव तानि कृपयित्वा स सिद्धिसौधमध्यास्ते इति भावः । उक्तञ्च—“ जस्स च तुल्ला जवइ य, कम्मचउळं सजावतो जायं । भो अकयसमुग्धाओ, भिज्जइ जुगवं खवेऊणं ॥ १ ॥ ” अथायं कादाचित्को भाव उत बाहुल्यभावः, यत आह—(अनंत-तूण समुग्धायमित्यादि) अगत्वा समुदातं केवलिसमुदातं सिद्धिं चरमगतिं गता इति सम्बन्धः । कियत्संख्याका इत्याह—अनन्ता अनन्तसंख्याकाः, केवलिनः केवलज्ञानदर्शनोपेताः । अनेन ये नवानामात्मगुणानामत्यन्तोच्छेदो मोक्षः इति प्रतिपन्नास्ते अपास्ता द्रष्टव्याः । ज्ञानस्य निरुपचरितात्मस्वभावत्वात्, तस्य च विनाशायोगात् । अन्यथाऽऽत्मन एवाभावापत्तेः । नचात्मनो निरन्वयो विनाशः, सतः सर्वथा विनाशायोगात्, “ नासतो विद्यते जावो, नाजावो विद्यते सतः ” इति न्यायात् । तथा जिना जितरागादिशत्रवः, अनेन गोशालकमतोपाकरणमाह, ते हि मुक्तिपदमध्यासीनमपि तत्त्वतो वीतरागमपि मन्वन्ते, अवाप्तमुक्तिपदा अपि तीर्थनिकार-दर्शनार्थमिहागच्छन्तीति वचनात्, तत्त्वतो वीतरागस्य च पराज-वबुद्धेरिहागमनस्य चासंभवात् । पुनः कथंभूता इत्याह—जरामर-णविप्रमुक्ताः, जरा च मरणं च जरामरणे ताभ्यां विप्रमुक्ताः, जरामरणग्रहणमुपपन्नत्वं, तेन समस्तरोगशोकादिसांसारिककेशविप्र-मुक्ता इति द्रष्टव्यम् । एतेन एकाः ततो मोक्षस्योपादेयतामाह, अन्य-स्यैवंस्वरूपस्य स्थानस्यासंभवात् । न हि संसारे प्रकर्षसुखप्राप्त-मपि स्थानमेवंविधमस्ति, सर्वस्यापि मरणपर्यवसानत्वात् । से-धनं सिद्धिशेषकर्माणां पगमेनात्मनः स्वरूपे अवस्थानता, वरा सर्वगतीनामुत्तमा, गम्यते इति गतिवर्गगतिस्तां वर्गगतिरूपामि-त्यर्थः, गताः प्राप्ताः । प्रज्ञा० । इह सर्वोऽपि केवली केवलिस-मुदातं गच्छन् प्रथमत आचर्जीकरणमुपगच्छति । प्रज्ञा० । (तच्च “ आचर्जीकरण ” शब्दे द्वितीयभागे २९ पृष्ठे उक्तम्)

आचर्जीकरणान्तरं चाव्यवधानेन केवलिसमुदातमारजते । स च कतिसामायिक इत्याशङ्कायां तत्समयनिरूपणार्थमाह—
कइ समए णं जंते ! केवलिसमुग्धाए पन्नत्ते ? । गोयमा !
अइ समए पणत्ते । तं जहा—पढमे समए दंरं करेइ बीए
कवारं करेइ, ततिए ममए मंथं करेइ, चउत्थे समए लोणं
पूरेइ, पंचमे सयए लोयं पडिसाहरइ, उठे समए मंथं पडि-

साहरइ, सत्तमे समए कवाडं पडिसाहरइ, अट्टमे समए दंरं
पडिसाहरइ, पडिसाहरित्ता ततो पच्छा सरीरत्थे हवइ ।
से णं जंते ! तहा समुग्धायगए किं मणजोगं जुंजइ वइजो-
गं जुंजइ कायजोगं जुंजइ ? । गोयमा ! नो मणजोगं जुंजइ,
नो वइजोगं जुंजइ, गोयमा ! कायजोगं जुंजइ । काय-
जोगं भंते ! जुंजपाणे किं उरालियमरीरकायजोगं जुं-
जति उरालियमीससरीरकायजोगं जुंजइ, किं वेउव्विय-
सरीरकायजोगं जुंजइ वेउव्वियमीससरीरकायजोगं जुंजइ, किं
आहारगसरीरकायजोगं जुंजइ आहारगमीससरीरकायजोगं
जुंजइ, किं कम्मगसरीरकायजोगं जुंजइ ? । गोयमा ! उरा-
लियसरीरकायजोगं पि जुंजइ उरालियमीससरीरकाय-
जोगं पि जुंजइ, नो वेउव्वियसरीरकायजोगं जुंजइ नो वे-
उव्वियमीससरीरकायजोगं जुंजइ, नो आहारगसरीरका-
यजोगं जुंजइ नो आहारगमीससरीरकायजोगं जुंजइ,
कम्मगसरीरकायजोगं पि जुंजइ पढमट्टमेसु समएसु उरा-
लियमरीरकायजोगं जुंजइ वितीयच्छट्तत्तमेसु समएसु
उरालियमीससरीरकायजोगं जुंजइ ततियचउत्थपंचमेसु
समएसु कम्मगसरीरकायजोगं जुंजइ ॥

“ कइ समए णमित्यादि ” सुगमम् । तत्र यस्मिन् समये यत्करो-
ति तद्वर्णयति—“ तं जहा—पढमसमए ” इत्यादि । इदमपि सु-
गमं, प्रागेव व्याख्यातत्वात्, नवरमेवं भावार्थः—यथायैश्चतुर्भिः
समयैः क्रमेणात्मप्रदेशानां विस्तरणे तथैव प्रतिलोमं क्रमेण सं-
हरणमिति । उक्तं चैतदन्यथापि—

“ उट्टुदेहो य दोगं—तगामिणं, सोसदेहाविकखंभं ।
पढमसमयस्मि दंरं, करेइ विइयस्मि य कवाडं ॥
तइयसमयस्मि मंथं, चउत्थए लोणपुरणं कुणइ ।
पडिलोमं साहरणं, काउं तो होइ देहत्थो ” ॥ २ ॥

असिद्ध समुदाते क्रियमाणे सति यो योगो व्याप्रियते तम-
भिधित्सुरिदमाह—“ से णं जंते ” इत्यादि । तत्र मनोयोगं वा-
ग्योगं वा न व्यापारयति, प्रवोजनाजावात् । आह च धर्मसार-
मूलटीकायां हरिजस्सुरिः—मनोवचसी तदा न व्यापारयति, प्र-
वोजनाभावात् काययोगं पुनर्युज्यत औदारिककाययोगमौदा-
रिकमिश्रकाययोगं वा युनक्ति, न शेषं, लब्धयुपजीवनाभावेन
शेषस्य काययोगस्यासम्भवात् । तत्र प्रथमेऽष्टमे च समये केव-
लमौदारिकमेव शरीरं व्याप्रियते इत्यौदारिककाययोगः । द्विती-
ये षष्ठे सप्तमे च समये कर्मणशरीरस्यापि व्याप्रियमाणत्वात्
औदारिकमिश्रकाययोगः । तृतीयचतुर्थपञ्चमेषु तु समयेषु केव-
लमेव कर्मणशरीरव्यापारजागिति कर्मणकाययोगः । आह च
भाष्यकृतः—

“ न किर समुग्धायगओ, मणवइजोगण्णयोरणं कुणइ ॥

ओरालियजोगं पुण, जुंजइ पढमट्टमे समए ॥

उभयवावावाओ, तम्मीसं बीयछट्तत्तमेप ।

तिचउत्थपंचमे क—म्मगं तु कम्मसत्तेट्ठाओ ” ॥ प्रज्ञा० ३६ पद । स्थ० ।

संग्रहः—केवलिसमुदातगतः केवली सदसद्वेद्यादिकर्मपुद्गल-
परिशातं करोति; स च यथा कुरुते तथा विनेयजनानुग्र-

दाय जाव्यते इति—केवलिसमुद्घातोऽष्टसामयिकः, तथा—
कुर्वन् केवशी प्रथमसमयबाहुव्यतः स्वशरीरप्रमाणमूर्ध्वमधश्च
लोकान्तपर्यन्तमात्रप्रदेशानां दण्डमारचयति । द्वितीयसमये
पूर्वापरं दक्षिणोत्तरं वा कपाटं, तृतीये मन्थानं, चतुर्थेऽव-
काशान्तराणां पूरणं, पञ्चमेऽवकाशान्तराणां संहारं, षष्ठे मन्थः,
सप्तमे कपाटस्य, अष्टमे स्वशरीरस्थो भवति । बह्व्यति च—
“पढमसमयम्मि दंडं करेइ” इत्यादि । तत्र दण्डकसमयात्
प्राक् या पल्योपमाऽसंख्येयभागमात्रा वेदनीयनामगोत्राणां स्थि-
तिरासीत्, तस्या बुद्ध्याऽसंख्येया ज्ञाणाः क्रियन्ते, ततो दण्डसम-
ये दण्डं कुर्वन् असंख्येयान् भागान् हन्ति, एकोऽसंख्येयो भागो-
ऽवतिष्ठते; वक्ष्य प्राक् कर्मत्रयस्यापि रसस्तस्याप्यनन्ता भागाः
क्रियन्ते, ततस्तस्मिन् दण्डसमये असातवेदनीयप्रथमवर्जसं-
स्थानपञ्चकाऽप्रशस्तवर्णादिचतुष्टयोपघाताप्रशस्तविहायोगति-
दुर्जगात्स्विराऽपर्याप्तश्चाशुभानादेयाशः कीर्त्तिनीचैर्गोत्ररूपाणां
पञ्चविंशतिप्रकृतीनामनन्तान् भागान् हन्ति, एकोऽनन्तज्ञागोऽव-
शिष्यते; तस्मिन्नेव च समये सातवेदनीयदेवगतिदेवानुपूर्वी
पञ्चेन्द्रियजातिशरीरपञ्चकाङ्गापाङ्कजप्रथमसंस्थानसंहननप्रश-
स्तवर्णादिचतुष्टयागुरुवृक्षपराघातोच्छ्वासप्रशस्तविहायोगति—
त्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकाऽतपोद्योतस्थिरशुभसुभगसुखरादेय-
शः कीर्त्तिनिर्माणतीर्थकरोच्चैर्गोत्ररूपाणामेकोनचत्वारिंशतः प्र-
कृतीनामनुभागोऽप्रशस्तप्रकृत्यनुभागमध्यप्रवेशेनेनोपहन्त्यते । स-
मुद्घातमाहात्म्यमेतत्; तस्य चोक्तस्य स्थितेः संख्येयज्ञा-
स्यानुज्ञागस्य चानन्तज्ञागस्य पुनर्यथाक्रमं असंख्येया अनन्ता-
श्च भागाः क्रियन्ते । ततो द्वितीये कपाटसमये स्थितेरसंख्येयान्
भागान् हन्ति, एकोऽवशिष्यते; अनुज्ञागस्य चानन्तान् ज्ञा-
गान् हन्ति, एकं मुञ्चति । अत्राप्यप्रशस्तप्रकृत्यनुभागमध्यप्रवे-
शनेन प्रशस्तप्रकृत्यनुभागघातो द्रष्टव्यः । पुनरप्येतत्समये-
ऽवशिष्टस्य स्थितेरसंख्येयभागस्यानुज्ञागस्य चानन्ततमज्ञा-
गस्य पुनर्बुद्ध्या यथाक्रमसंख्येया अनन्ताश्च ज्ञागाः क्रियन्ते ।
ततश्च तृतीये समये स्थितेरसंख्येयान् भागान् हन्ति, एकं
मुञ्चति, अनुज्ञागस्य चानन्तान् ज्ञागान् हन्ति, एकमनन्तज्ञागं
मुञ्चति । अत्रापि प्रशस्तप्रकृत्यनुभागघातोऽप्रशस्तप्रकृत्यनुभाग-
मध्यप्रवेशेनेनाऽवसेयः । ततः पुनरपि तृतीयसमयावशिष्टस्य
स्थितेरसंख्येयज्ञागस्यानुज्ञागस्य चानन्ततमभागस्य बुद्ध्या य-
थाक्रमसंख्येया अनन्ताश्च ज्ञागाः क्रियन्ते; ततश्चतुर्थसमये
स्थितेरसंख्येयान् भागान् हन्ति, एकस्तिष्ठति, अनुज्ञागस्याप्य-
नन्तान् भागान् हन्त्येकोऽवशिष्यते; प्रशस्तप्रकृत्यनुभागघातश्च
पूर्ववदवसेयः । एवं च स्थितिघातादिर्कुर्वन्तश्चतुर्थसमये स्वप्रदे-
शापूरितं समस्तलोकस्य जगद्वतः केवलिनो वेदनीयादिकर्म-
त्रयस्थितिरायुषः संख्येयगुणाः जाताः, अनुभागस्वव्याप्यन-
न्तगुणः, चतुर्थसमयावशिष्टस्य च स्थितेरसंख्येयभागस्या-
नुभागस्य चानन्ततमभागस्य भूयोऽपि बुद्ध्या यथाक्रमं सं-
ख्येया अनन्ताश्च भागाः क्रियन्ते । ततोऽवकाशान्तरसंहारसमये
स्थितेः संख्येयान् भागान् हन्ति, एकं संख्येयभागं शेषीकरोति;
अनुभागस्यानन्तान् भागान् हन्ति, एकं मुञ्चति । एवमेतेषु प-
ञ्चसु दण्डादिसमयेषु प्रत्येकं सामायिकं दण्डकमुत्कीर्णं स-
मये समये स्थितिदण्डकानुज्ञागदण्डकघातनात् । अतः परं ष-
ष्ठसमयादारभ्य स्थितिकण्डकमनुभागकण्डकं चान्तमुद्धूतं
काष्ठेन विनाशयति, प्रयत्नमन्दीभावाद् । पष्ठादिषु च समयेषु

दण्डकस्य प्रतिसमयमेकैकं शक्यं तावदुत्किरति, यावदन्तमु-
द्धूतचरमसमयसकलमपि तत्कण्डकमुत्कीर्णं भवति । एव-
मान्तमुद्धूतकानि स्थितिकण्डकमनुभागकण्डकानि च घा-
तयन् तावद्वेदितव्यौ यावत्सयोग्यवस्थाचरमसमयः; सर्वाण्य-
पि चामूनि स्थित्यनुभागकण्डकान्यसंख्येयान्यवगन्तव्यानीति ।
प्रश्ना० २६ पद । विशे० ॥

अथ यदुक्तम्—“चउहिं समएहिं लोगो” इत्यादि (गाथा
३७ए) तत्राह—

जङ्गलसमुग्धायगङ्ग, केई जासंति चउहिं समएहिं ।

पूरइ सयलो लोगो, अन्ने उण तीहिं समएहिं ॥३७३॥

रागादिजेतृत्वाग्निजः केवशी, तस्याऽयं जैनः, स चाऽसौ स-
मुद्घातश्च जैनसमुद्घातः, केवलिसमुद्घात इत्यर्थः । तस्य गतिः
प्रवृत्तिः क्रम इति यावत् । तथा जैनसमुद्घातगत्या । “दण्डं प्रथमे
समये, कपाटमथ चोत्तरे तथा समये । मन्थानमथ तृतीये, लो-
कव्यापी चतुर्थे च ॥१॥ ” इत्यादिग्रन्थेनोक्तेन केवलिसमुद्घात-
क्रमेण चतुर्भिः समयैः सर्वोऽपि लोको भाषाद्वयैरापूर्यत इति
केचिद्भाष्येनोक्तं । अयं चानादेश एव; पुरस्तान्निराकरित्यमाणत्वा-
दिति । अन्ये पुनस्त्रिभिः समयैः सर्वोऽपि लोकः पूर्यत इति ब्रुवत
इति ॥ ३८३ ॥

किं वाङ्मात्रेण ?, न, इत्याह—

पढमसमये च्चिय जओ, मुकाई जंति ठडिसिं ताई ।

त्रितियसमयम्मि ते च्चिय, उ इंसा होंति उ मंथा ॥३७४॥

मंयंतरेहिं तइए, समए पुन्नेहिं पूरिओ लोगो ।

चउहिं समएहिं पूरइ, लोगंते भासमाणस ॥ ३७५ ॥

यतो लोकमध्यस्थितेन महाप्रयत्नज्ञापकेण मुक्कानि तानि
ज्ञापाद्व्याणि प्रथमसमय एव षट्सु दिक्षु लोकान्तमाप्नुवन्ति,
जीव-सूक्ष्मपुद्गलानामनुश्रेणिगमनात् । ततो द्वितीयसमये त एव
पदं दण्डाश्चतुर्दिशमेकैकशोऽनुश्रेण्या वासितद्रव्यैः प्रसरन्तः
षट् मन्थानो भवन्ति । तृतीयसमये तु मन्थान्तरेः पूरितैः पूरितो
ज्वति सर्वोऽपि लोकः, स्वयंभूरमणपरतदवर्तिनि लोकान्तेऽत्रो-
कस्याऽत्यन्तं निकटीच्य ज्ञापमाणस्य भाषकस्य त्रसनाड्या बहि-
र्वा चतसृणां दिशामन्यतमस्यां दिशि भाषमाणस्य तस्येति
स्वयमपि द्रष्टव्यं, चतुर्भिः समयैर्लोकः सर्वोऽपि पूर्यत इति ।
॥ ३८४ । ३८५ ॥

कथम् ?, इत्याह—

दिसि विडियस पढमोऽ-तिगमे ते चेव सेसया तित्ति ।

विदिसि डियस समया, पंचातिगमम्मि जं दोणि ॥३८६॥

त्रसनाड्या बहिश्चतसृणां दिशामन्यतमस्यां दिशि व्यवस्थित-
तस्य भाषकस्य प्रथमः समयोऽतिगमे नास्तीत्यप्रवेशे भवति ।
शेषसमयत्रयज्ञापना तु—“होइ असंखेज्ज इमे भागे” (३९०)
इत्यादिवक्ष्यमाणगाथावृत्तौ ‘कथमिति च’ इत्यादिना वक्ष्यते ।
लोकान्तेऽपि स्वयंभूरमणपरतदवर्तिनि चतसृणां दिशामन्य-
तमस्यां दिशि व्यवस्थितस्य ज्ञापकस्योद्भाष्यलोकस्वजनितत्वा-
द्भाषाद्व्याणां प्रथमः समयोऽतिगमे लोकमध्यप्रवेशे, त्रयस्तु
समयाः शेषास्तथैव । त्रसनाडीबहिर्विदिव्यवस्थितस्य तु
भाषकस्य भाषाद्वयैः सर्वलोकापूरणे पञ्च समया लगन्तीति

विशेषः। कुतः?, इत्याह-“अतिगममिमं जं दोषि।सि” विदिशः सकाशात् भाषाद्रव्याणि लोकनाडीवहिरेव प्रथमे समये दिशि समागच्छन्ति, द्वितीये तु लोकनाडीमध्ये प्रविशन्ति, इत्येवं यस्मादतिगमे नाडीमध्यप्रवेशे द्वौ समयौ लगतः शेषास्तु, त्रयः समयाः चतुःसमयव्याप्तिवत् द्रष्टव्याः, इत्येवं पञ्च समयाः, सर्वेऽपि च लोकापुरणे प्राप्यन्त इति ॥ ३८६ ॥

ननु यद्युक्तन्यायेन त्रिजिह्वतुर्भिः पञ्चभिश्च समयैर्लोको वाग्ज्यैः पर्यते, तर्हि किमिति निर्धार्य नियुक्ति-
कृता चतुःसमयग्रहणमेव कृतम्?, इत्याह-इत्याह-

चतुसमयमज्जगहणे, तिपंचगहणं तुलाई मज्जस्स ।

जह गहणे पज्जंत-गहणं चित्ता य सुत्तगई ॥ ३८७ ॥

(तिपंचगहणमिति) आद्यन्तवर्तिनां त्रयाणां पञ्चानां च समयानां ग्रहणमिह नियुक्तिकृता विहितमेव द्रष्टव्यम्। कसतीत्याह-चतुःसमयरूपस्य मध्यस्य ग्रहणे कृते सति। ननु किमन्यत्रापि मध्यग्रहणे सत्याद्यन्तग्रहणं क्वापि दृष्टम्?। इत्याह-(तुलाईत्यादि) यथा तुलादीनाम्। आदिशब्दाभ्याश्चयष्ट्यादीनां, मध्यस्य ग्रहणे कृते पर्यन्तयोराद्यन्तलक्षणयोर्ग्रहणं पर्यन्तग्रहणं कृतमेव भवति, एवमिहापीति । नन्वऽयं न्यायः क्वाप्यागमे दृश्यते, येनैवमुच्यते?, इत्याह-चित्रा च जगवतः सूत्रस्य गतिः प्रवृत्तिर्दृश्यते ॥ ३८७ ॥

तथाहि—

कत्थइ देसगहणं, कत्थइ येपंपति निरवसेमाइ ।

उक्कमकमुत्ताइ, कारणवसत्तो निउत्ताइ ॥ ३८८ ॥

क्वापि सूत्रे देशस्यैकपक्षलक्षणस्य ग्रहणं, यथाऽत्रैव चतुःसमयवृत्तणस्य; क्वचित्सूत्रे निरवशेषाण्यपि पञ्चान्तराणि गृह्यन्ते। अपरं च-कानिचित्सूत्राणि कुतोऽपि कारणवशात् उत्क्रम-युक्तानि नियुक्तानि निबद्धानि दृश्यन्ते, कानिचित्तु क्रमयुक्तानीति, एवं विचित्रा सूत्रगतिः ॥ ३८८ ॥

अथ प्रस्तुतार्थस्यैव शास्त्रान्तरसंवादकारिणं दृष्टान्तमाह-

चउसमयविगहे सति, मइद्वयंअम्मि तिसमओ जह वा ।

मोत्तुं तिपंचसमये, तह चउसमओ इह निवप्पो ३८९ ॥

यथा वा भगवत्यामष्टमशते महाबन्धोद्देशके सत्यपि चतुःसामयिके विग्रहे त्रिसामयिकोऽयमुपनिबद्धः, तथाऽत्रापि त्रीन् पञ्च च समयान् मुक्त्वा चतुःसामयिक एव लोकव्याप्तिपक्ष उपनिबद्ध इत्यदोष इति ॥ ३८९ ॥

तद्युक्तम्-“लोगस्स य कइ जावे, कइ भाओ होइ भासाए”

(३९०) एतद्व्याचिख्यासुराह-

होइ असंखेज्ज इमे, भागे लोगस्स पढमविण्णसु ।

जासा असंखभागो, जयणा सेसेसु समणसु ॥ ३९० ॥

चतुर्दशरज्जुविद्धितस्य लोकस्याऽसंख्याततमे भागे भाषाया अपि समस्तलोकव्यापिन्या असंख्याततमे एव भागो भवति । कदा?, इत्याह-प्रथमद्वितीयसमययोः । इदमुक्तं भवति-त्रिसमयव्याप्तौ, चतुःसमयव्याप्तौ, पञ्चसमयव्याप्तौ च प्रथम-समयद्वितीयसमययोस्तावन्नियमेन सर्वत्र लोकाऽसंख्येयभागे भाषाऽसंख्येयभागलक्षण एव विकल्पः संभवति, नान्यः। त्रिसम-

यव्याप्तौ हि प्रथमसमये दण्डरूपं जवति, द्वितीयसमये तु पटमन्थानः संपद्यन्ते। एते च दण्डादयो दैर्घ्येण यद्यपि लोकान्तस्पर्शिनो जवन्ति, तथापि वक्तुमुखविनिर्गतत्वात् तन्प्रमाणा-नुसारतो बाहुल्येन चतुरङ्गुलादिमाना एव भवति। चतुरादीनि चाङ्गुलानि लोकाऽसंख्येयभागवर्तीत्येवावर्तितं सिद्धस्त्रिसमयव्याप्तौ प्रथमद्वितीयसमययोर्लोकाऽसंख्येयभागे भाषाऽसंख्येयजागः। चतुःसमयव्याप्तावप्येतद्विधमवगम्यत एव, प्रथमसमये लोकमध्यमात्र एव प्रवेशात्, द्वितीयसमये तु वक्ष्यमाणगत्या दण्डानामेव सद्भावादिति। पञ्चमसमयव्याप्तिपक्षे तु सुबोधमेव, प्रथमसमये भाषाद्रव्याणां विदिशो दिश्येव गमनात्, द्वितीयसमये तु लोकमध्यमात्र एव प्रवेशात्तस्मात् व्याप्तिसमयव्याप्तौ सर्वत्र प्रथमद्वितीयसमययोर्लोकाऽसंख्येयजागे भाषाया असंख्येयभाग एव भवति। (जयणा सेसेसु समणसु) इति उक्तशेषेषु तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेषु भजना विकल्परूपा बोद्धव्याः। काऽपि लोकासंख्येयभागे स एव भाषाऽसंख्येयजाग एव भवति, क्वचित्पुनर्लोकस्य संख्येयजागे भाषासंख्येयजागः, क्वापि समस्तलोकव्याप्तिः। तथाहि-त्रिसमयव्याप्तौ तृतीयसमये भाषायाः समस्तलोकव्याप्तिः, चतुःसमयव्याप्तिर्तृतीयसमये तु लोकसंख्येयभागे भाषासंख्येयजागः। कथम्?, इति चेत्। उच्यते-स्वयंचूरमणपश्चिमपरतटवर्तिनि लोकान्ते, वसनामीवहिर्वा पश्चिमदिशि स्थित्वा ब्रुवतो ज्ञापकस्य प्रथमसमये चतुरङ्गुलादिबाहुल्यो रज्जुदीर्घो दण्डस्तिरश्चीनं गत्वा स्वयंचूरमणपूर्वपरतटवर्तिनि लोकान्ते लगति। ततो द्वितीयसमये तस्मादण्डादूर्ध्वाधश्चतुर्दशरज्जुः चित्रतः पूर्वापरतस्तिरश्चीनरज्जुविस्तृतः पराघातवासितद्रव्याणां दण्डो निर्गच्छति। लोकमध्ये तु दक्षिणतः, उत्तरतश्च पराघातवासितद्रव्याणामेव चतुरङ्गुलादिबाहुल्यं रज्जुविस्तीर्णदण्डद्वयं विनिर्गत्य स्वयंचूरमणदक्षिणोत्तरवर्तिलोकान्तयोर्लगति। एवं च सति चतुरङ्गुलादिबाहुल्यं सर्वतोऽपि रज्जुविस्तीर्णं लोकमध्ये वृत्तच्छत्वरं सिद्धं जवति। तृतीयसमये तूर्द्ध्वाधो व्यवस्थितदण्डाच्चतुर्दिशं प्रसृतः पराघातवासितद्रव्यसमूहो मन्थानं साधयति। लोकमध्यव्यवस्थितसर्वतो रज्जुविस्तीर्णच्छत्वरदूर्ध्वाधः प्रसृतः पुनः स एव वसनामी समस्तामपि पूरयति। एवं च सति सर्वाऽपि वसनाडी ऊर्ध्वाधो व्यवस्थितदण्डमग्निजावेन तदधिकं च लोकस्य पूरितं भवति। एतच्चैतावत् क्षेत्रं तस्य संख्याततमो भागः। तथा च सति चतुःसामयिक्या व्याप्तेस्तृतीयसमये लोकस्य संख्याततमे भागे भाषाया अपि समस्तलोकव्यापिन्याः संख्याततमो भाग इति स्थितम्। पञ्चसामयिक्यास्तु व्याप्तेस्तृतीयसमये लोकासंख्येयजागे ज्ञापाऽसंख्येयभागः। कुतः?, इति चेत्। उच्यते-तस्यां तस्य दण्डसमयत्वात्, तत्र च संख्येयभागवर्तित्वस्य प्रागेव भावित्वादिति। चतुर्थसमये चतुःसामयिक्या व्याप्तौ मन्थान्तरपूरणात्समस्तलोकव्याप्तिः। पञ्चसामयिक्यां तु व्याप्तौ चतुर्थसमये लोकसंख्येयभागे ज्ञापासंख्येयजागः, तस्यां तस्य मग्निमयत्वात्, तत्र च संख्येयभागवर्तित्वस्य प्रागेव भावितत्वादिति। पञ्चमसमये तु पञ्चसामयिक्या व्याप्तौ मन्थाऽन्तरालपूरणात्समस्तलोकव्याप्तिरिति। एवं तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेषु भाविता जजना। तद्भावेन च व्याख्यातम्-(जयणा सेसेसु समणसु) इति एतच्च महाप्रयत्नवक्तुनिष्ठद्रव्यापेक्ष्यैवाकं, मन्दप्रयत्नवक्तुनिष्ठानि तु लोकासंख्येयजाग एव वसन्ते, दण्डादिक्रमेण तेषां लोकपूरणास्तत्वादिनि ॥ ३९० ॥

अथ यदुक्तं “लोगस्स य चरिमंते चरिमंतो होइ जासाए”
(३७६) तदेतद्भावयन्नाह—

आपूरियम्मि लोगे, दोएह वि लोगस्स तह य भासाए ।
चरिमंते चरिमंतो, चरिमे समयम्मि सव्वत्थ ॥ ३९१ ॥

अ्यादिसमयैरापूरिते लोके द्वयोरपि लोकजापयोश्चरमान्ते चर-
मान्तो जवति । कः?, इत्याह—चरमे समये । केपु विषये योऽसौ
चरमः समयः?, इत्याह—सर्वत्र सर्वेष्वपि अ्यादिसमयव्याप्तिपक्षेपु,
इदमुक्तं जवति—त्रिजिञ्चतुर्भिः पञ्चजिञ्च समयैर्भाषया पूरिते
लोके तेषामेव अ्यादीनां लोकापूरकसमयानां यथास्वं योऽसौ
चरमः समयस्तत्र लोकस्य चरमः पर्यन्तवर्त्ती अन्तो भवति—जा-
पायाश्च चरमः पर्यन्तवर्त्ती अन्तो जवति, अ्यादिसमयानां चरम-
समये लोके निष्ठाङ्गते जापापि निष्ठां याति, न पुनः परतोऽप्यलोके
गच्छतीति ज्ञावः । जीवपुरुषानां तत्र गतेरेवाभावादिति । इह च
विवक्षया आदिरप्यन्तो जवति, तद्यच्चक्षेदार्थं चरमग्रहणं, चरमः
पर्यन्तवर्त्ती अन्तो, न पुनरादिभूत इत्यर्थ इति ॥ ३९१ ॥

तदेवं “कइहिं समएहिं लोगो” (३७८) इत्यादिनिर्गुक्तिगा-
थाद्वयव्याख्यानानेन निराकृतीकृत्य “जइएणसमुग्धायगइ, केइ
भासंति” (३८३) इत्यादिना यदादेशान्तरमुक्तं, सोऽनादेश
एवेति व्यापनार्थम् । तत्र दूषणमाह—

न समुग्धायगइए, मीसयसवणं मयं च दंरुम्मि ।
जइ तो वि तीहिं पूरइ, समएहिं जओ पराघाओ ॥ ३९२ ॥

(न समुग्धायगइए स्ति) जैनसमुद्धातगत्या जापया लोकपू-
रणे इष्ट्यमाणे न प्राप्नोतीति । किम्?, इत्याह—मिश्रस्य शब्दस्य
श्रवणं मिश्रश्रवणं, सर्वासु दिक्ष्विति शेषः । इदमुक्तं भवति—
जैनसमुद्धाते ऊर्ध्वाधोदिगद्वयगाम्येव प्रथमसमये दण्डो जव-
ति, तथादि जापाद्रव्येष्वेवामिष्यते, तर्हि ऊर्ध्वाधोदिगद्वय एव
मिश्रशब्दश्रवणं प्राप्नोति, न पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरदिक्षु, तासु
विदिदिवव वक्तृनिसृष्टद्व्याणामगमनेन पराघातवासिततद्द्र-
व्याणामेव श्रवणादिति; अविशेषेण तु “जासासमसेढीओ, सहं
जं सुणइ मीसयं सुणइ” (३५१) इत्यनेन दिक्षु मिश्रशब्द-
श्रवणमुक्तम् । अथवा—व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तेर्यदि तव म-
तं संमतम्, ऊर्ध्वाधोदिगद्वयवर्त्तिदण्ड एव मिश्रशब्दश्रवणं, शे-
पदिक्षु पराघातवासितद्रव्यश्रवणेऽप्यदोषादिति । भवत्येवं,
(तो वि) तथापि त्रिजिस्समयैः पूर्यते लोको न चतुर्भिः, यतो
जापाद्रव्येषु पराघातोऽस्ति । यदि नाम तेषु पराघातस्ततः किम्?,
इति चेत् । उच्यते—स खलु दण्ड ऊर्ध्वाधो गच्छन्नविशेषेण चतु-
र्दिशमपि शब्दप्रायोग्यद्व्याणि पराहन्ति, वासयित्वा शब्दप-
रिणामवन्ति करोति; ततस्तानि द्वितीयसमये मन्थानं साधयन्ति,
तृतीयसमये तु तदनन्तरालपूरणात्पूर्वते लोक इति । एवं त्रिभिः
समयैर्लोकपूरणं प्राप्नोति ॥ ३९२ ॥

ननु यथा जैनसमुद्धातश्चतुर्भिः समयैर्लोकमापूरयति, तथा
भाषाऽपि तैः समापूरयिष्यति, को दोषः?, इत्याशङ्क्याऽऽह—

जइएण पराघाओ, सजीवजोगो य तेण चउसमओ ।
हेऊ होज्जाहि तर्हि, इच्छा कम्मं सहावो वा ॥ ३९३ ॥

इह जैनसमुद्धाते जीवप्रदेशाः स्वरूपेणैव लोकमापूरयन्ति, न
पुनस्तत्र कस्यापि पराघातोऽस्ति । ततो न द्वितीयसमये मन्थाः,
१६७

किं तु कपाट एव भवति । किं च—स केवलिसमुद्धातो जीव-
स्य सेवन्धी योगो व्यापारस्तेन लोकव्याप्तिमपेक्षयाऽयं चत्वारः
समयाः, यत्र चतुः समयो भवति । यदि नाम जीवयोगस्तथापि
कथं तस्य चतुःसमयता?, इत्याह—तत्र तस्मिन् जीवव्यापारल-
क्षणे केवलिसमुद्धाते द्वितीयसमये मध्यऽभावे हेतुर्भवेत् । कः?,
इत्याह—(इच्छेत्यादि) तथाहि—तत्रैतच्छ्रव्यते वक्तुम्—केवलज्ञान-
रूपा येयमिच्छाऽभिप्रायस्तद्वशाद् गुणदोषौ पर्यालोच्य केवली
द्वितीयसमये मन्थानं न करोति । जवोपग्राहिकर्मवशाद्वा, स्व-
भावाद्वाऽऽसौ तदा तं न करोति । ततो द्वितीयसमये कपाट एव,
तृतीयसमये मन्थाः, चतुर्थे त्वन्तरालपूरणम्, इति युज्यते जैन-
समुद्धाते चतुस्समयता । विशेषः ।

अत्रैव विशेषपरिज्ञानायाऽऽह—

से णं भंते ! तहा समुग्धायगए किं मणजोगं जुंजइ,
वइजोगं जुंजइ, कायजोगं जुंजइ ? । गोयमा ! नो मणजोगं
जुंजइ, नो वइजोगं जुंजइ, गोयमा ! कायजोगं जुंजइ ।
कायजोगे णं भंते ! जुंजमाणे किं उरालियसरीरकायजोगं
जुंजइ, उरालियमीससरीरकायजोगं जुंजइ, किं वेउव्वियसरी-
रकायजोगं जुंजइ, वेउव्वियमीससरीरकायजोगं जुंजइ, किं
आहारगसरीरकायजोगं जुंजइ, आहारगमीससरीरकाय-
जोगं जुंजइ, किं कम्मगसरीरकायजोगं जुंजइ ? ।
गोयमा ! उरालियसरीरकायजोगं पि जुंजइ, उरालि-
यमीससरीरकायजोगं पि जुंजइ, नो वेउव्वियसरीरका-
यजोगं जुंजइ, नो वेउव्वियमीससरीरकायजोगं जुंजइ,
नो आहारगसरीरकायजोगं जुंजइ, नो आहारगमीसस-
रीरकायजोगं जुंजइ, कम्मगसरीरकायजोगं पि जुंजइ, पढम-
ढमेसु समएसु उरालियसरीरकायजोगं जुंजइ, वितीयउड्डसत्त-
मेसु समएसु उरालियमीससरीरकायजोगं जुंजइ, ततियचउ-
त्थपंचमेसु समएसु कम्मगसरीरकायजोगं जुंजइ । से णं जंते !
तहा समुग्धायगए सिज्जइ, बुज्जइ, मुच्चइ, परिनिव्वाति, स-
व्वदुक्खाणं अंतं करेइ ? । गोयमा ! नो इण्ढे समट्ठे ।

स भदन्त ! केवली तथा दण्डकपाटादिक्रमेण समुद्धातं गतः
सन् सिद्ध्यति—निष्ठितार्थो भवति । स च “वर्त्तमानसामीप्ये
वर्त्तमानबद्धा” ॥ ३ । ३ । १३१ ॥ इति (पाणि०) व-
चनात् सेत्स्यन्नपि व्यवहारत उच्यते । तत आह—बु-
द्धयते अवगच्छति केवलज्ञानेन यथाऽहं निश्चयतो निष्ठितार्थो
भविष्यामि निःशेषकर्मांशापगमतस्तत आह—मुच्यते, शेषकर्मा-
शैरिति गम्यते । मुच्यमानश्च कर्माणुवेदनापरितापरहितो जव-
ति तत आह—परिनिर्वाति सामस्येन शीतो जवति । समस्तमे-
तदेकेन पर्यायेण स्पष्टयति—सर्वदुःखानामन्तं करोतीति ।
भगवानाह—गौतम ! नायमर्थः समर्थः, नायमर्थः सङ्गतो यः
समुद्धातं गतः सन् सर्वदुःखान्तं करोतीति योगनिरोधस्या-
द्याप्यकृतत्वात्, सयोगस्य च बद्ध्यमाणयुक्त्या सिद्ध्यन्नावा-
दिति ज्ञावः ।

किं करोतीत्यत आह—

से णं जंते ! तत्रो पमिनीयत्तति, तत्रो पच्छा मणजोगं

पि जुंजड, वज्जोगं पि जुंजड, कायजोगं पि जुंजड ? । इतां
जाव कायजोगं पि जुंजड, मणजोगं जुंजमाणे किं सच्चमण-
जोगं जुंजड, मोसमणजोगं जुंजड, सच्चामोसमणजोगं जुंजड,
असच्चामोसमणजोगं जुंजड ? । गोयमा ! सच्च-
मणजोगं जुंजड, नो मोसमणजोगं जुंजड, नो सच्चामोसमण-
जोगं जुंजड, असच्चामोसमणजोगं पि जुंजड । वज्जोगं जुंजमाणे
किं सच्चवज्जोगं जुंजड, मोसवज्जोगं जुंजड, सच्चामो-
सवज्जोगं जुंजड, असच्चामोसवज्जोगं जुंजड ? ।
गोयमा ! सच्चवज्जोगं जुंजड, नो मोसवज्जोगं जुंजड,
नो सच्चामोसवज्जोगं जुंजड, असच्चामोसवज्जोगं पि जुंजड ।
कायजोगं जुंजमाणे आगच्छेज्ज वा, गच्छेज्ज वा, चिट्ठेज्ज
वा, निसीएज्ज वा, तुय्ठेज्ज वा, उट्ठंघिज्ज वा, पलंघिज्ज वा,
पाडिहारियपीठफलमसंज्जासंथारं पच्चप्पिणेज्जा ।

(से णमित्यादि) सोऽधिकृतसमुद्धातगतः, णमिति वाक्या-
लङ्कारः, ततः समुद्धातात् प्रतिनिवर्तते इति निवर्त्य च ततः प्रति-
निवर्तनात्, पश्चादनन्तरं, मनोयोगमपि वाग्योगमपि काययोग-
मपि युनक्ति व्यापारयति, यतः जगवान् जगधाराणीयकर्मसु ना-
मगोत्रवदनीयेष्वचिन्त्यमाहात्म्यसमुद्धातवशतः प्रवृत्तमायुषा
सह समीकृतैष्वप्यन्तर्मुहूर्तभाविपरमपदस्तस्मिन् कात्रे यद्यनु-
त्तरोपपत्तिकदिना देवेन मनसा पृच्छते, तर्हि व्याकरणाय
मनःपुल्लान् गृहीत्वा मनोयोगं युनक्ति, तमपि सत्यममत्या-
मृषारूपं वा मनुष्यादिना पृष्ठः सन्नपृष्ठो वा कार्यवशतो वा पु-
त्रान् गृहीत्वा वाग्योगं, तमपि सत्यममत्यामृषा वा, न शेषान्
वाङ्मनसो योगान् क्रीणरागादिवात् आगमनादौ वैदारिकादि-
काययोगम् । तथाहि-जगवान् कार्यवशतः कुर्वाञ्चत् स्थानात्
विवर्तिते स्थाने आगच्छेत्, यदि वा क्वापि गच्छेत्, अथवा तिष्ठे-
त्, ऊर्ध्वस्थाने वा तिष्ठेत्, निर्वादेष्टा, तथाधिध्रमापगमनाय
त्वग्वर्तनं कुर्यात्, अथवा विवर्तिते स्थाने तथाविधसम्पातिम-
सत्वाकुलां भूमिमवलोक्ष्य तत्परिहागय जन्तुरङ्गानिमित्तमुल्ल-
ङ्घने प्रलङ्घने वा कुर्यात्, तत्र सहजात्यादिविक्रोपात्मनागधिकतरः
पाद्विक्रोप उल्लङ्घनम्, स एवातिविकटः प्रलङ्घनम्, यदि वा प्राति-
हारिकपीठफलकशय्यासंस्तारकं प्रत्याप्यते यस्मादानीतं तस्मै
समर्पयेत्, इह जगवताऽऽर्यइयामेन प्रातिहारिकपीठफलकादिना
प्रत्यर्पणमेवाकं ततोऽवसीयते, निदमादन्तर्मुहूर्ताविशेषायुष्क
एवाऽऽवर्जिकरणादिकमारभते न प्रभूतावशेषायुष्कः, अन्यथा प्र-
हणस्यापि सम्भवात्तदप्युपादीयते । एतेन यदाहुः-एके जघन्यतो-
ऽन्तर्मुहूर्तशेषे समुद्धातमारभते, उक्तं यतः षट्सु मासेषु शेषे-
ष्विति । तदपास्तं छष्ट्यम् । षट्सु मासेषु कदाचिदपान्तरात्रे
वर्षाकालमभ्यस्यन् तन्निमित्तपीठफलकादीनामादानमप्युप-
पद्यते । न च तत्पूत्रसम्मतमिति तत्प्ररूपणमुत्पूत्रमवसेयम् ।
एतच्चोत्पूत्रमावश्यकंऽपि समुद्धातानन्तरमव्यवधानेन शैले-
रभिधातात् । तन्मृगम्-“ दूरकवाडे मथे-तरे य साहार-
णा सरीरथे । भासाजोगनिरोदं, सेलेसीमिज्झणा चेव ॥१॥”
यदि पुनरुत्कर्षतः प्रमासरूपमपान्तरालं जयेत्ततस्तदप्य-
भिधीयते, न चोक्तं, तस्मादेवं तदयुक्तमेतदिति । तथाचाह
माप्यकारः-

“ कम्मलहुयार् समओ, भिन्नमुहुत्ता विसेसओ काओ ।

अत्रे जहन्नमेयं, कम्मासुकोसमिच्छन्ति ।

तत्तोऽनन्तरसेले-सिवयणो जं च पाडिहारीणं ।

पच्चप्पिणमेव सूप, इराङ्गहणं पि होज्जाहि ॥”

अत्र कर्मलघुनानिमित्तं समुद्धातस्य समयोऽवसरो जिज्ञमु-
हूर्तं विशेषकालः, शेषं सुगमं, तदेवमन्तरमुहूर्तं कात्रे यथायोगं
बागत्रयव्यापारजातु केवलीभूत्वा तदनन्तरमत्यन्ताप्रकम्पं ले-
श्यातीतं परमनिर्जराकारणं ध्यानप्रतिपित्सुरवश्यं योगनिरोधा-
योपक्रमते, योगे सति यथोक्तरूपस्य ध्यानस्याऽसम्भवात् तथा-
हि-योगपरिणामो लेश्या, तद्व्यव्यतिरेकानुविधानात्, ततो
यावद्योगस्तावदवश्यजायिनी लेशयेति, लेश्यातीते ध्यानसम्भ-
वाद्यपि च-यावद् योगस्तावत्कर्मबन्धोऽपि-“जोगापयस्सिपप्सां,
ठिइअणुभागं कसायओ कुणइ” इति वचनात् केवलं स कर्म-
बन्धः केवलयोगनिमित्तता समयत्रयावस्थायाम् । तथाहि-प्रथम-
समये कर्म बध्यते, द्वितीयसमये वेद्यते, तृतीयेन तु समयेन क-
र्माकर्माभवति । तत्र यद्यपि समयद्वयरूपस्थितिकर्माणि क्रि-
यान्तःपूर्वाणि प्रव्रयमुपगच्छन्ति, तथाऽपि समये समये सन्तत्या
कर्मादाने प्रवर्त्तमाने सति न मोक्षः स्यात् । अथवा अवश्यं मोक्षं
गन्तव्यं तस्मात्कुरुते सयोगनिरोधमिति । उक्तं च-

“ सततं योगनिरोधं, करोति लेश्यानिरोधमभिकाङ्क्षन् ।

समयस्थितिं च बन्धं, योगनिमित्तं स निरुहसुः ॥ १ ॥

समये समये कर्मा-ऽऽदाने सति सन्ततेन मोक्षः स्यात् ।

यद्यपि हि विमुच्यन्ते, स्थितिक्रियात् पूर्वकर्माणि ॥ २ ॥

नाकर्मणा डि वीर्यं, योगद्वयेण भवति जीवस्य ।

तस्यावस्थानेन तु, सिद्धः समयस्थितेर्बन्धः ॥ ३ ॥

अत्र बन्धस्य समयमात्रस्थितिकता बन्धसमयमतिरिच्य वे-
दितव्या । जाप्यमप्येनं पूर्वोक्तं सकलमपि प्रमेयं पुष्पाति । तथा
च तद्वतो ग्रन्थः-

“ विणिवित्तसमुग्याओ, तिन्नि व जोगे जिणो पउंजिज्जा ।

सच्चमसच्चामोसं, च सोमणं तहा वड्जजोगं ॥ १ ॥

ओराज्जकायजोगं, गमणाइ पाडिहारियाणं वा ।

पच्चप्पिणं करेज्जा, जोगनिरोदं तओ कुरुते ॥ २ ॥

किं न सजोगी सिज्झइ, सबंधेउ त्ति जं सजोगी य ।

न समेइ परमसुक्कं, सनिज्जराकारणं परमं” ॥ ३ ॥

अत एवाह-

से णं जंते ! तहा सजोगी सिज्झइ जाव अंतं करंति ? ।
गोयमा ! णो इण्ठे समट्ठे ।

“ से णं जंते ! तहा सजोगी सिज्झइ ” इत्यादि सुगमम् । यो-
गनिरोधं च कुर्वन् प्रथमं मनोयोगं निरुणद्धि । तच्च पर्याप्तमात्र-
सज्जिपञ्चेन्द्रियस्य प्रथमसमये यावन्ति मनोद्वयाणि, याव-
न्मात्रश्च तद्यापारः तस्मादसंख्येयगुणहीनं मनोयोगं प्रतिस-
मयं निरुन्धानोऽसंख्येयैः समयैः साकल्येन निरुणक्ति । उक्तं च-

पज्जत्तमेत्तसन्नि-स्स जत्तियाइ जहन्नजोगिस्स ।

होति मणोद्वयादं, सत्वाचारो य जम्भत्ता ।

तदसंख्यगुणविहीणं, समए समए निरुज्जमाणो सो ।

सव्वनिरोहं जोगी, करइ संखेज्जसमएहि ॥

एतदेवाह-“से णं भंते !” इत्यादि । सोऽधिकृतकेवली योगनि-
रोधं चिकीर्षन् पूर्वमेव सज्जितः पर्याप्तस्य जघन्ययोगिनः स-

त्कस्य, मनोयोगस्येति गम्यते । अथस्तात् असंख्येयगुणपरिही-
नं समये समये निरुन्धानोऽसंख्येयैः समयैः, साकल्येनेति ग-
म्यते । प्रथमं मनोयोगं निरुण्छि, (ततोऽन्तरं च णं) इत्यादि ।
तस्मान्मनोयोगनिरुन्धानादनन्तरं, चशब्दो वाक्ये, णमिति वा-
क्यालङ्कारे, द्विच्छ्रियस्य पर्याप्तस्य जघन्ययोगिनः सत्कस्य, वा-
योगस्येति गम्यते । अथस्तात् वायोगं संख्येयगुणपरिहीनं स-
मये समये निरुन्धानोऽसंख्येयैः समयैः, साकल्येनेति गम्यते ।
द्वितीयं वायोगं निरुण्छि । आह च भाष्यकारः—

“ पञ्जत्तमित्तिविदिय-जहन्नवज्जोगपञ्जवासंभो ।

तदसंखगुणविहीणे, समए समए निरुंभतो ।

सव्ववज्जोगरोहं, संखाईपहिं कुणइ समएहिं ” ॥

ततो अणन्तरं सुहुमपणगजीवस्स अपञ्जत्तगस्स जहन्न-
जोगिस्स हेद्वा असंखेज्जगुणपरिहीणं तच्च कायजोगं नि-
रुंभइ, से एं एएणं उवाएणं पढमं मणजोगं निरुंभइ, नि-
रुंभइत्ता वज्जोगं निरुंभइ, निरुंभइत्ता कायजोगं निरुंभइ,
निरुंभइत्ता जोगनिरोहं करेइ, जोगनिरोहं करेत्ता अजो-
गतं पाउणइ, अजोगतं पाउणिता ईसिं हस्सपंचक्खरुच्चा-
रणच्चाए असंखेज्जसमइयं अंतोमुहुत्तियं सेलेसिं पमिव-
ज्जइ, पुव्वरइयगुणसेदीयं च एं कम्मं तीसे सेलेसिमच्चा-
ए असंखेज्जाहिं गुणसेदीहिं अमंखेज्जे कम्मखंघे खवयति,
खवयइत्ता वेदणिज्जाउयनामणे, इच्चेते चत्तारि कम्मं
से जुगवं खवेइ, खवेइत्ता उरालियतेयाकम्माइं स-
व्वाहिं विप्पजहन्नाहिं विप्पजहयइ, विप्पजहयइत्ता उ-
ज्जुसेदीपमिवन्ने अफुसमाणगती एगसमएणं अविग्गहेणं
उहुं गता सागारोवउत्ते सिज्झइ, वुज्झइ ।

“ततोऽणन्तरं च णं” इत्यादि । ततो वायोगादनन्तरं ‘च णं’ प्रा-
ग्वत् । सूत्रमस्य पनकजीवस्यापर्याप्तकस्य, प्रथमसमयोत्पन्नस्येति
भावार्थः । जघन्ययोगिनः सर्वालपवीर्यस्य पनकजीवस्य यः
काययोगस्तस्याथस्तात् असंख्येयगुणहीनं काययोगं समये
समये निरुन्धन् असंख्येयैः समयैः समस्तमपीति गम्यते । तृतीयं
काययोगं निरुण्छि, तं च काययोगं निरुन्धानः सुहृत्क्रियमप्र-
तिपाति ध्यानमधिरोहति, तस्मात्पर्याप्तं वदनोदरादिविवर-
पूरणेन संकुचितदेहविजागवर्तिप्रदेशो जवति । तथा चाह
भाष्यकृत-

“ ततो य सुहुमपणग-स्स पढमसमयोववन्नस्स ।

जो किर जहन्नजोगो, तदसंखेज्जगुणहीणमेकके ॥ १ ॥

समए निरुंभमाणो, देहतिभागं च मुंचतो ।

रुंभइ स कायजोगं, संखाईपहिं चवणसमएहिं ” ॥ २ ॥

काययोगनिरोधकालान्तरचरमे अन्तर्मुहूर्तवेदनीयाद्वित्रयस्य
प्रत्येकं स्थितिसर्वापवर्तनयाऽपवर्त्यायोपयवस्थालमानं क्रियन्ते
गुणश्रेणिक्रमविरचितप्रदेशाः । तद्यथा-प्रथमस्थितौ स्तोकाः प्रदे-
शाः द्वितीयस्थां स्थितौ ततोऽसंख्येयगुणाः, तृतीयस्थां ततोऽप्य-
संख्येयगुणाः । एवं तावद्वाच्यं यावच्चरमा स्थितिः । एताः प्रथमस-
मयगृहीतदलिकनिवर्तिता गुणश्रेणयः, एवं प्रतिसमयगृहीतद-
लिकनिवर्तिताः कर्मत्रयस्य प्रत्येकमसंख्येया छष्ट्याः, अन्तर्मुह-
र्तसमयानामसंख्यातत्वात् । आयुषः स्थितियथा बद्धैवावतिष्ठ-

ते । सा च गुणश्रेणिक्रमदलिकरचनास्थापना चैवम् । अथञ्च
सर्वोऽपि मनोयोगादिनिरोधो मन्दमत्तिसुखावबोधार्थमाचार्ये-
ण स्थूरदृष्ट्या प्रतिपादितः, यदि पुनः सुहृदृष्ट्या तत्स्वरूपजि-
ज्ञासा भवति तदा पञ्चसङ्ग्रहटीका निभालनीया । तस्यामतिनि-
पुणं प्रपञ्चेन तस्याभिधानादिह तच्च ग्रन्थमौरवभयात्त्रास्मा-
जिरज्जिह्वः । (से णमित्यादि) सोऽधिकृतकेवलः । णमिति पूर्वव-
त् । एतेनानन्तरोदितेनोपायप्रकारेण । शेषं सुगमं यावदयोगिताम् ।
(पाउणइत्ति) प्राप्नोति, अयोगिताप्राप्त्यजिमुखो भवतीति भावा-
र्थः । अयोगितां च प्राप्य अयोगिताप्राप्त्यजिमुखो भूत्वा, (ईसि
त्ति) स्तोकां कावे शैलेशी प्रतिपद्यते इति संबन्धः । कियता कावे-
न विशिष्टमित्यत आह-हस्सपञ्चात्तरोच्चारणादय्या, किमुक्तं भव-
ति? नातिद्रुतं नातिविग्रम्भितं, किन्तु मध्येन प्रकारेण, यावता कावे-
न उज्जणनम इत्येवं रूपाणि, पञ्चाक्षराणि उचार्यन्ते, तावता कावे-
न विशिष्टमिति । एतावान् कालः किं समयप्रमाणं इति निरूप-
णार्थमाह-असंख्येयसामायिकामसंख्येयसमयप्रमाणां, तच्च ज-
घन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्तं प्रमाणं, तत एषाऽप्यन्तर्मुहूर्तप्रमाणेति ख्या-
पनायाऽऽह-आन्तर्मुहूर्तसिं शैलेशीमिति । शीलं चारित्र्यं, तच्चैव
निश्चयतः सर्वसंवररूपं, तद् बाह्यं, तस्यैव सर्वोत्तमत्वात्, तस्ये-
शः शैलेशः, तस्य या अवस्था सा शैलेशी तां प्रतिपद्यते, तदानीं
च ध्यानं ध्यायति व्यवच्छिन्नक्रियमप्रतिपाति । उक्तञ्च-

“ सीलं य समाहाणं, निच्छयओ सव्वसंवरो सो य ।

तस्सेसो सेलेसो, सेलसी होइ तदवत्था ॥ १ ॥

हस्सक्खराहमउर्भं, ण जेण कालेण पंच भञ्जति ।

अथइ सेलेसिगतां, तत्तियमित्तत्तओ कावे ॥ २ ॥

तणुरोहारंता उ-उजायइ सुहुमकिरियानियट्टं ।

सो विच्छिन्नकिरियम-प्पडिवाइं सेलेसिकालस्मि ” ॥ ३ ॥

न केवलं शैलेशी प्रतिपद्यते पूर्ववर्धितगुणश्रेणीकं च वेदनी-
यादिकं कर्म, अनुभविष्यतीति शेषः । प्रतिपद्यते च तत्पूर्वं काय-
योगनिरोधगते चरमे अन्तर्मुहूर्तं रचिता गुणश्रेणयः प्राग् नि-
र्दिष्टस्वरूपा यस्य तत्तथा । ततः किं करोतीत्याह-(तो सेलेसि-
अच्चाए इत्यादि) तस्यां शैलेश्यद्वायां वर्त्तमानोऽसंख्येया-
भिर्गुणश्रेणीभिः पूर्वनिर्वर्त्तिताभिः प्रापिता ये कर्मत्रयस्य पृ-
थक् प्रतिसमयमसंख्येयाः कर्मस्काश्चास्तान् क्षपयन् विपाकतः
प्रदेशतो वा वेदनेन निर्जरयन् चरमे समये वेदनीयमायुनिम-
गोवमित्येतान् चतुरः कर्माशान् कर्मच्छदान् युगपत् क्षपयान्, यु-
गपञ्च क्षपयित्वा ततोऽनन्तरसमये औदारिकतैजसकर्मणरूपा-
णि त्रीणि शरीराणि (सव्वाहिं विप्पजहन्नाहिं इति) सर्वैर्धिप्र-
हानैः, सूत्रे स्वीत्वं प्राकृतत्वात् । विप्रजहीति । किमुक्तं भवति? यथा
प्राक् देशतस्त्यक्तव्यान् तथा न त्यजति किन्तु सर्वैः प्रकारैः प-
रित्यजतीति । उक्तञ्च-“ओराद्वियाइं च याइं, सव्वाइं विप्पजह-
न्नाहिं । जं भणियं निस्सेसं, तहा न जडा देसच्चाएण सो
पुञ्च ” ॥ परित्यज्य च तस्मिन्नेव समये कौशवन्धविमोक्षल-
क्षणसहकारिसमुत्थस्वभावविशेषादेरण्डफल्गमिव भगवानपि
कर्मसम्बन्धविमोक्षलक्षणसहकारिसमुत्थस्वभावविशेषाद्दूर्ध्व-
लोकान्ते गत्यति सम्बन्धः । उक्तञ्च-“ एरंसाइ फन्नं जह, बंधच्छ-
देरियं पुहुं जाति । तह कम्मबंधणच्छेदणेरितो जानि मिच्छो
वि ” ॥ १ ॥ कथं गच्छत्यत आह-अविग्रहेण विग्रहस्याभावोऽविग्र-
हः, तेन एकेन समयेन स्पृशन्, समयात्तरप्रदेशान्तरार्पणं ने-
त्यर्थः । अजुश्रेणिञ्च प्रतिपन्नः । एतद्रुक्तं भवति-यावच्चाकाशज-
देशस्थिहावगाहस्तावत् एव प्रदेशान्मुहूर्तगुणश्रेणयावगाहमा-

नो विवक्षिताच्च समयादन्धत् समयान्तरमस्पृशन् गत्वा । तथा चोक्तमावश्यकचूर्णो-“जावति ए जीवोऽवगाढो तावदया ए ओगा-
दण ए उज्जुगं गच्छेद् न च किंचिदयं च समयं न फुसद्” इति ।
भाष्यकारोऽप्याह-“रिउतेहि पडिवन्तो, समयपपसंतरं अफु-
समाणो । एगसमएण सिउज्ज, इति इह सागरोवउत्तो सो ॥१॥”
इत्थमुद्धं गत्वा किमिदं-साकारोपयोगोपयुक्तः सन् सिद्ध-
ति-निष्ठितार्थो भवति । सर्वा हि लब्धयः साकारोपयोगयु-
क्तस्य उपजायन्ते, नानाकारोपयुक्तस्य सिद्धिरप्येषा, सर्व-
लब्ध्युत्तमाः बद्धिरिति साकारोपयोगोपयुक्तस्योपजायते । आह
च-“सन्वाओ लखीओ, जं सागारोवओगलाभाओ । तेणेह
सिद्धिलखी, उज्जज्ज तज्जउत्तस” ॥१॥ तदनन्तरं तु क्रमेणो-
पयोगप्रवृत्तिः, तदेवं केवली यया सिद्धो भवति तथा प्रति-
पादितम् । प्रज्ञा० ३६ पद । स्था० । कर्म० ।

जह अद्वा साडीया, आगुं मुक्कइ विरद्विया संती ।

तह कम्मलहुयसमए, वचंति जिणा समुद्गायं ॥

येथ्युदाहरणोपन्यासायः । आर्त्ता साटिका, जङ्घनेति गम्यते ।
(आसुत्ति) शीघ्रं, गुण्यति शोषमुपयाति विरद्विता विस्तारिता
सती । तथा तेषां भगवन्तो जिनाः, प्रयत्नविशेषात् कर्मोदयमधि-
कृत्याऽऽशु, गुण्यन्तीति शेषः । यतश्चैवमतः कर्मलघुतासमये क-
र्मण आगुण्यस्य लघुता, लघोर्जावो लघुता, स्तोकाता इत्यर्थः ।
तस्याः समयः कालः कर्मलघुतासमयः । सर्वान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणः, त-
स्मिन् । अथ वा कर्मभिलघुता, स्तोकेत्यर्थः । तस्याः समयः
कालः कर्मलघुतासमयः, सर्वान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणः, तस्मिन् । अथवा
कर्मभिलघुता कर्मलघुता, जीवस्येति सामर्थ्यादवसीयते । सा च
समुद्घातानन्तरभाविष्येव नृतोपचारं कृत्वा अनावृतैव गृह्यते ।
तस्याः समयः कालः कर्मलघुतासमयस्तस्मिन् जिना व्रजन्ति,
समुद्घातं प्राक् प्रतिपादितस्वरूपमिति ॥ आ० म० द्वि० ।
केवली केवलिसमुद्घातं यदा करोति तदाऽऽत्मप्रदेशैस्त्रस-
नाडीमेव पूरयति, किं वा संपूर्णं लोकमिति प्रश्ने-उत्तरम्-अत्र
केवली केवलिसमुद्घातं यदा करोति तदा संपूर्णं लोकं
पूरयतीति । १७ प्र० ही० ४ प्रका० ।

केवल-कैवल्य-न० । कैवल्यस्य भावः प्यम् । आत्यन्तिकदुःख-
विगमरूपे मुक्तिजेदे, वाच० ।

स्मृता सिद्धिर्विशोकैयं, तद्वैराग्याच्च योगिनः ।

दोषबीजक्षये नूनं, कैवल्यमुपदर्शितम् ॥ १८ ॥

(स्मृतेति) इयं विशोका सिद्धिः स्मृता । तस्यां विशोका-
यां सिद्धौ वैराग्याच्च योगिनो योगजाजः । दोषाणां रागादीनां
बीजस्याविद्यादेः, क्षये निर्मूलने, नूनं निश्चितम्, कैवल्यं पुरुष-
स्य गुणानामधिकारपरिसमाप्तेः स्वरूपप्रतिष्ठितत्वमुपदर्शितम् ।
यतः-“तद्वैराग्यादपि दोषबीजक्षये कैवल्यमिति ।” डा० २६
डा० । कैवल्यं स्वरूपेनास्यस्य अर्श० अच् । कैवल्यस्वरूपे, त्रि० ।
केवल पव स्वार्थे प्यञ् । अद्वितीये यस्तुनि, न० । वाच० ।

केवलप्राय-कैवल्यपाद-पुं० । योगानुशासनचतुर्थपादे, डा०
११ डा० ।

केस-केश-पुं० । चिहुरकचपर्याये, क्लिश्यते क्लिश्रति वा
क्लेश अच् लघोपश्च । कस्य जलस्य ब्रह्मणो वा ईशो वा । वरुणे,
हिवर, दैत्यजेदे, केशिनि, विष्णौ, काशते काश अच्

पृषो० । सूर्याग्निप्रभृतिरश्मौ, के शिरसि शेते शीह अलुक्
स० । चिकुरे, वाच० । शिरोजे, तं० । स्था० । शिरसिजे, रा० ।
नि० चू० । स० । आ० चू० । शिरःकूर्चसम्भवे, प्रव० ४० द्वार ।
को० । वाववर्षे, आ० चू० ४ अ० ।

केसंत-केशान्त-पुं० । केशानन्त्ययति छेदनात् हन्ति, अन्ति अण् ।
द्विजातीनां षोडशादिषु वर्षेषु कर्तव्ये केशच्छेदनाख्ये गोदाना-
ख्ये कर्मणि, वाच० । बालसमीपे, औ० । केशभूमिपर्यन्ते च ।
जी० ३ प्रति० । मध्यकेशे, तं० ।

केसंतकेशजूमि-केशान्तकेशजूमि-स्त्री० । बालसमीपे केशो-
त्पत्तिस्थानभूतायां मस्तकत्वचि, औ० । तं० । जी० । केशा-
न्तभूमौ, केशजूमौ च । औ० । “दालिमपुष्फकासतवणिजस-
रिसणिम्मवसुणिक्केसंतकेशजूमौ” औ० ।

केसपास-केशपाश-पुं० । केशानां समूहः वा० पाशादेशः । के-
शः पाश इव वा । केशसमूहे, “करेण रुद्धोऽपि च केशपाशः”
“तां काचन प्रधावन्तीं केशपाशे परामृशत्” वाच० । आ० क० ।
केमवह्वरी-केशवह्वरी-स्त्री० । बह्वर्षोपमितेषु केशेषु, “त्वा-
लयन्त्यास्तदा तस्या-स्त्रुटिता केशवह्वरी” ॥ आ० क० ।

केसवाणिज-केशवाणिज्य-न० । केशशब्दः केशवदुपलक्षकस्त-
तो दासादिनृणां गवाश्वादितिरश्चां केशवताम् (ध० २ अधि०)
वाणिज्यम् । केशवज्जीवानां गोमहिषीस्त्रीप्रभृतिकानां विक्रये,
भ० ८ श० ५ उ० । केशवाणिज्यं “दासी उ गहाय अन्नन्थ
विक्रिणइ” आ० ६ अ० । आ० । आ० चू० । यत्र दासीदा-
सहस्यश्वगवोष्ट्रादिजीवान् गृहीत्वा तत्रान्यत्र वा विक्रीणीते
जीविकानिमित्तं तत्केशवाणिज्यम् । प्रव० ६ द्वार । एतच्च क-
र्मत उपभोगपरिभोगस्य भेदः पापकर्मादानम् । उपा० १ अ० ।
केसभूमि-केशभूमि-स्त्री० । केशोत्पत्तिस्थानचूतायां मस्तक-
त्वचि, औ० ।

केसर-केश (स) र-पुं० । न० । के जत्रे शिरसि वा शीर्य-
ति शृ-अच् । सरति सृ-अच् अलुक् स० । केशः केशाकरोऽस्त्यस्य
वा । किञ्जल्के, पद्मादिपुष्पमध्यस्थे केशाकारपदार्थभेदे, वाच० ।
जं० । “कर्णिकापरितोऽययवे, भ० ११ श० १ उ० । स्कन्धसंघ-
न्धिरोमणि, कल्प० २ कृण । तुरगस्कन्धस्थलोमपुञ्जरूप-
जटायाम्, हेमकेशरप्रधाने फुल्ले, जी० ३ प्रति० । वकुले,
आ० म० प्र० । मिञ्चफले, प्रज्ञा० १ पद । हिङ्गुवृक्षे, पुन्ना-
गवृक्षे, कासीसे, बीजपूरके, पुं० । स्वर्णे, न० । “अर्था-
श्वाश्वैः ४-७-७-भभनयरयुगैर्वृत्तं मतं केसरम्” वृत्त-
रत्नाकरोक्ते छन्दोभेदे, न० । वाच० । स्वनामख्याते काम्पिल्यो-
द्याने, उत्त० १८ अ० । “अह केसरमि उज्जाणेनामणं गह-
जालिअणगारे” उत्त० १७ अ० । ती० ।

केसरि (ण्) केसरिन्-पुं० । स्त्री० । केश (स) राः सन्त्यस्य
इनिःसिंहे, अश्वे च । वाच० । सूत्र० । का० । स्त्रियां डीप् । पुन्नाग-
वृक्षे, नागकेशरवृक्षे, पुं० । बीजपूरकवृक्षे, पुं० । हनुमत्पतिरि,
बानरभेदे, पुं० । वाच० । चतुर्थवासुदेवस्य सुप्रभस्य प्रति-
शत्रौ, स० । ति० ।

केसरिदह-केशरिहद-पुं० । नीलवर्णधरपर्वतस्थे हृदभेदे, तत्र
कीर्तिर्देवता । स्था० ३ डा० ४ उ० ।

केसरिया-केशरिका-स्त्री० । प्रमार्जनायै चीवरखण्णे, ज० ३
श० २ उ० । औ० । ज्ञा० ।

केसलोच-केसलोच-पुं० । ६ त० । केशानामुत्पादने, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । स च नियमेन वीरमहापद्मयोस्तीर्थकृतोर्ध्वः । स्था० ६ ग्रा० । “ संतत्ता केसलोचणं, वंभचेरपराइया । तत्थ मंदा धि-सीयंति, मच्छा विद्धा व केयणे ” ॥ सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

केसव-केशव-पुं० । केशाः प्रशस्ताः सन्त्यस्य “ केशाद् वोऽन्यतर-स्याम् । ” ॥ ५२११०६ ॥ पा० वः । प्रशस्तकेशयुक्ते, केशं केशिनं वा निहन्ति वा कः । विष्णोः, “ यस्मात्त्वया हतः केशी, तस्मान्मच्छास-नं शृणु । केशवो नाम नाम्ना त्वं, ख्यातो लोके भविष्यसि ” ॥ वाच० । नारायणनाम्नि वासुदेवे, प्रव० ३५ द्वार । नवस्वपि वासुदेवेषु, स० । आ० म० । आव० । ति० । (‘ वासुदेव ’ शब्दे-ऽस्य व्याख्या) यच्च केशवस्य वयं तद् द्विगुणं भवति चक्रवर्तिनः । विशेष० । प्राचीने पञ्चमे भवे श्रीऋषभदेवस्य जीवे, तदुक्तं जगवन्तं प्रति श्रेयसा-“ वच्छ्रुत्वावतीविजये पभंकरा इ गगरी य, तत्थ सामी पितामहो सुवेज्जस्स पुत्तो केसवो गाम जातो, अहं पुण सेट्टिसुतो अजयघोसो, तत्थ वि णे सिणेहाधिकता ” आ० चू० १ अ० । अत्र ततो भगवानपरविदेहे वैद्यपुत्रस्तदाऽहं जीर्णश्रेष्ठपुत्रः केशवनामा मित्रम् । कल्प० ७ कृष्ण । जलस्थे शवे च । वाच० ।

केसवृद्धि-केशवृष्टि-स्त्री० । केशानां वर्पणे, यदुपरिभागात्केशाः पतन्ति । प्रव० १३४ द्वार । व्य० । केशवृष्टिचिन्ताकारके शास्त्रे च । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

केसहृत्य-केशहस्त-पुं० । केशो हस्त इव । केशसमूहे, वाच० । केशपाशे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । वेण्याम, कल्प० २ क्षण ।

केसालङ्कार-केशालङ्कार-पुं० । केशा एवालङ्कारः केशालङ्कारः । अलङ्कृतेषु केशेषु, केशानामलङ्कारे पुष्पादौ, भ० ६ श० ३३ उ० । केशेनोपलङ्कितोऽलङ्कारः । कटककेयूरहारकङ्कणवस्त्राद्यलङ्कारे, आ० म० द्वि० ।

केसि (ए)-केशिन्-पुं० । केशसंस्पृष्टशुक्लपुष्पलसम्पर्काज्जाते निप्रार्थीपुत्रे, पं० व० १ द्वार । (स च यथा जातस्तथा ‘ अज-णियकन्निया ’ शब्दे, प्र० भागे २०१ पृष्ठे दर्शितः) स च कुमार एव प्रव्रजितः पार्श्वपत्थीयश्चतुर्ज्ञानी अनगारगुणसम्पन्नः सूर्याभदे-वजीवं पूर्वजन्मे प्रदेशिनामानं राजानं प्राबोधयदिति । रा० । नि० । ध० २० । (तद्वर्णकविशिष्टं ‘ पपसि ’ शब्दे वक्ष्यते) (‘ गोयमकेसि-ज्ज ’ शब्दे गातमेन सहास्य सम्वादो वक्ष्यते) उदायननृपज्ञानिनेय, आव० २ अ० । स च उदायनेन स्वपुत्रमभिजितं वञ्चयित्वा राज्ये स्थापितः । (रोगग्रस्तं च उदायनं विषप्रदानेन मारित-वानिति ‘ उदायन ’ शब्दे द्वि० भा० ७७६ पृष्ठे दर्शितम्) स्था० । ध० । आ० चू० । भ० । अव्यवधारके कृष्णेन निहते दानवभेदे, वाच० । केशव वासुदेवे, प्रव० ३५ द्वार ।

कीदृश-त्रि० । किम्प्रकारे, “ केसी गायइ मधुरं, केसी गायइ खरं च रुक्खं च । ” स्था० ७ ग्रा० ।

केसिआ-केशिका-स्त्री० । केशीव कायति, कै-कः । शतावरी-वृत्ते, वाच० । केशा विद्यन्ते यस्याः सा केशिका । केशवत्यां स्त्रियाम्, “ जइ केसिआणं मए भिक्खू णो विहरे सह णमित्थीए केसाण वि लुं चिस्सं तत्थ मए चरिजासि । ” सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

केहिं-अव्य० । किमर्थे, “ तादर्थ्ये केहिं-तेहिं-रेसि-रेसि-तणेणाः । ” । उ० । ४ । ४२५ । इति तादर्थ्ये केहिं इति निपातः । प्रा० ४ पाद । कैअव-कैतव-न० । मत्वे, कपटे, यद्यपि प्राकृते एकारो नास्ति त-थापि कचिद् जवत्येव ‘ कैअव ’ । प्रा० १ पाद ।

कोआस-विकस-धा० । भ्वादि० अक० । विशेषेण दीप्तौ, “ विक-सेः कोआस-वोसट्टौ ” ॥ ८ । ४ । १९५ । इति विपूर्वस्य कसेः कोआसादेशः । प्रा० ४ पाद ।

कोआसिय-विकसित-त्रि० । विशेषेण दीप्ते, “ कोआसिअ धवत्तपत्तच्छा, (कोआसिअ स्ति) “ विकसेः कोआस-वोसट्टौ ” ॥ ८ । ४ । १९५ । इति विपूर्वस्य कसेः कोआसादेशः । कोआ-सिते विकसिते धवले च कचिद्देशे पत्तये पदमवती अक्षिणी नेत्रे वेपां ते तथा । जं० २ वक्र० ।

कोइल-कोकिल-पुं० । स्त्री० । कुक्कु इलच् । परपुष्टे, स्था० १० ग्रा० । परभृते, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । पिके, रा० । स्वनाम-ख्याते पक्षिणि, स्त्रियां जातित्वेऽपि अजा० टाप् । वाच० । औ० । “ अह कुसुमसंज्ञे कात्रे, कोइला पंचमं सरं ” अनु० । स्था० । वर्द्धिगुस्तालपिशाचो, लीवयैव हतः स्वयम् । को-किलौ श्वेतचित्रौ च, सेवकाविव पार्श्वगौ ” ॥ आ० क० । अ-ङ्गारे, पुं० । संज्ञायां कन् “ ह्यदशभिर्नजौ भजजला गुरु नर्द-टकम् । मुनिगुहकार्णवैः कृतयति वद कोकिलकम् ” इति वृत्त-रत्नाकरोक्ते छन्दोभेदे, न० । वाच० ।

कोइलच्छय-कोकिलच्छद-पुं० । तैलकटके, “ कोइलच्छा कु-सुमेइवा ” कोकिलच्छदस्तैलकटकः । तथा च मूलटीकाकृत-“ व-न्नाहिगारं जो पत्थ कोइलच्छदो, सो तिलकंटाओ भन्नइ स्ति । ” प्रज्ञा० १७ पद ।

कोउय-कौतुक-न० । कुतुकस्य ज्ञावः । युवादि० अण् । प्रज्ञा० स्वार्थे अण् वा । कुतूहले, तच्च अदनुतजिज्ञासाऽतिशयः । वाच० । उत्सवविशेषे, रा० । सुरतविषये औत्सुक्ये, पं० व० १ द्वार । वचननयनादिभवे तं०-आश्चर्य्ये, तच्च यथा-माया-कारको मुखे गोलकान् प्रक्षिप्य कर्णेन निष्काशयति नाशि-कया वा, तथा मुखादग्निं निष्काशयति । व्य० १ उ० । मणीपर्व-दिके, विपा० १ श्रु० १ उ० । मणीतिलकादिके, रा० । ज्ञा० । औ० । कल्प० । नि० । मणीपुष्पाकादिके, विपा० १ श्रु० ३ अ० । “ क्यकोउयमंगलप्रायच्छित्ता ” औ० । अवतारणकादिके, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । रक्षादिके, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । औ० । आ० म० । समवसरणादिके, वृ० १ उ० । सौभाग्याद्यर्थे, प्रज्ञा० २० पद । बाह्यादीनां रत्नार्थं स्नपनकरभ्रमणशुक्लपुष्पकरणहोमभूषादि-के, ध० ३ अधि० । परेषां सौभाग्यादिनिमित्तं यत् स्नपनादि क्रियते तत् कौतुकम् । उक्तं च-“ सोहग्गादिनिमित्तं, परेसि रहवणादि कोउगं जणियम् ” एवंभूतानि कौतुकानि । व्य० १ उ० । आव० । पं० व० ।

कौतुकद्वाराऽऽवयवार्थमाह-

विम्हवणहोमसिरपरि-रयाइ खारडहणाणि धूपे अ ।

असरिसवेसगहणा, अवयासणउच्छुनणवंधो ॥ ४३ ॥

विस्मापनं बालस्नपनं, होममग्निहवनं, शिरःपरिरयः करभ्रम-णाभिमन्त्रणम् । आदिशब्दः स्वभेदप्रख्यापकः । बाह्यस्नपनादी-

नामनकप्रकारत्वात् । कारदहनानि तथाविधव्याधिशमनाय धू-
पध्यायोगगर्जेः, असदृशवेशग्रहणानि नार्यादेरनार्यादिनेपथ्यकर-
णानि, अचत्रासनं वृक्षादीनां प्रभावेन चावनम्, एवमवस्नम्भनम्,
अनिष्टोपशान्तये तनुकनिष्ठीवना धुकुधुकरणम् । एवं बन्धमन्वा-
दिनाप्रतिबन्धनं कौतुकमिति गार्थार्थः । पं० व० ४ द्वारवृ० । कौ-
तुकं कुर्वन् आनियोगिकी भावनां करोति । पं० व० । नि० चू० ।
अभिलाषे, नर्मणि, हर्षे, परम्परायातमङ्गले, गीतादिभागे, ज्ञा-
नकावे च । वाच० ।

कोउयकम्म-कौतुककर्मन्-न० । सौभाग्यनिमित्तं स्तपनादिके,
ज्ञा० १ श्रु० १४ अ० ।

कोउयकरण-कौतुककरण-न० । सौभाग्यादिनिमित्तं परस्न-
पनादिकरणे, स्था० ४ उ० ४ उ० ।

कोउयदंस्पा-कौतुकदर्शन-न० । उत्सवप्रेक्षणे, यथा वीरजि-
नेन्द्रनिष्क्रमणे-

“ तिस्रि वि धीआँ वल्लहाँ, कलिकज्जलसिंदूर ।

एए पुण अतीहिँ वल्लहाँ, दूधजमाई तूर ” ॥ चेष्टाश्रेमाः-

“ स्वगद्वयोः काचन कज्जलाङ्कं, कस्तूरिकाभिर्नयनाञ्जनं च ।

गले चलन्नुपुरमंहिपीवे, त्रैवेयकं चारु चकार बाला ॥ १ ॥

कटीतटे काऽपि बबन्ध हारं, काचित् कणरिकङ्किणिकां च कण्ठे ।
गोशीर्षपङ्केन ररञ्ज पादा-वलकपङ्केन वपुर्लिलेप ॥ २ ॥

अरुंस्नाता काचन बाला, विगद्वत्सविला विश्रथबाला ।

तत्र प्रथममुपेता त्रासं, व्यथित न केपां ज्ञाता हासम् ॥ ३ ॥

काऽपि परिच्युतविश्रथवसना, मूढा करघृतकेवलरसना ।

चित्रं तत्र गता न ललजे, सर्वजने जिनवीक्षणसजे ॥ ४ ॥

संत्यज्य काचित्तरुणं रुदन्तं, स्वपोतमोतुं च करे विधृत्य ।

निवेश्य कट्यां त्वरया व्रजन्तो, हासावकाशं न चकार केषाम् ॥ ५ ॥

अहो महोरूपमहो महौजः, सौभाग्यमेतत्कटरे शरीरे ।

गृह्णामि दुःखानि करस्य धातु-र्यच्छिल्पमीदृग् वदति स काचित् ॥

काश्चिन्महेला विकसत्कपोलाः, श्रीवीर्यकंठकृणगाढलोलाः ।

विभ्रस्य दूरं पतितानि तानि, नाज्ञासिपुः काश्चनभूषणानि ॥ ७ ॥

हस्ताम्बुजाभ्यां शुचिर्मैत्तिकौघै-रवाकिरन्काश्चन चञ्चलादयः ।

काश्चिज्जगुर्मञ्जुलमङ्गलानि, प्रमोदपूर्णा ननुतुश्च काश्चित् ॥ ८ ॥

कल्प० ५ कृण ॥

कोउ (ऊ) हल (ह्र)-कुतूहल-न० । “ कुतूहले वा ह्रस्व-
श्च ” । ८ । १ । ११७ । कुतूहलशब्दे उत आद् वा भवति, तत्स-
न्नियोगे ह्रस्वश्च, ‘ कोऊइलं कुतूहलं कोउहलम्, ’ प्रा० १ पाद ।
“ सेवादौ वा ” ॥ ८ । २ । ६६ ॥ इति लङित्वम् । प्रा० २ पाद ।
औत्सुक्ये, “ जायकोउहले ” जातं कुतूहलं यस्य स तथा,
जातौत्सुक्य इत्यर्थः । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । च० प्र० “ ते सञ्चे प-
रेण कोउहलेन पुच्छंति ” आ० म० प्र० । ज्ञा० । औ० । नि० ।
कुतूहलाद् गीतनृत्तनाटकादिनिरीक्षणं कामशास्त्रप्रवृत्तिश्च
दूतमयादिसेवनं प्रमादाचरणम् । ध० २ अधि० । केतुके,
वृ० १ उ० । रा० ।

कुतूहलार्थं प्राणिविघातादिषु प्रायश्चित्तम्-

जे जिकवू कोउहलवडियाए अणयरं तसपाणजायं तण-
पासएण वा मुंजपासएण वा कट्टपासएण वा चम्मपासएण
वा वेतपासएण वा रज्जुपासएण वा मुत्तपासएण वा बंधइ,

बंधंतं वा साइज्जइ ॥ १ ॥ जे भिक्खू कोउहलवडियाए व-
द्धेल्लयं वा मुयइ, मुयंतं वा साइज्जइ ॥ २ ॥

तसपाणगतणगादी, कोतूहल वडियाए जो उ बंधिज्जा ।

तणपामगमादीहिं, सो पावति आणमादीणि ॥ ३ ॥

तणगवानरवरहिण-चगोरहंसमुगमाइणो पक्खी ।

गामारणिय चउप्पद, दिट्ठादिट्ठचूयउरपरिसप्पा ॥ ४ ॥

तसपाणगो वज्जमादि सेडुरं, आणादी चउलहुं च (तसपाणा)
तसपाणगहणातो इमे वि पक्खणो गहीता । वरहिणोत्ति मोरो,
रक्तपादो दीर्घग्रीवो जलचरो पक्खी चकोरो, अस्सं वा किंचि
किसोरादि गामेयगं मुगादि वा, आरणं दिट्ठुव्वं वा अदिट्ठु-
व्वं वा, णकुलादि वा चुयपरिसप्पं, सप्पादि वा उरपरिसप्पं,
एवमादि बंधति मुयति वा । बंधमुयणे वा इमं कारणं-

दिस्सिहि ति चिरं वप्पो, णयणादि चउप्पडंतं उप्पस्सा ।

गमणउतादिकुतूहल, मुयति व जे तारिसे दोसा ॥ ४ ॥

वितियपदमणप्पज्जे, बंधे अविकोविते व अप्पज्झा ।

जाणंतं वा वि पुणो, कज्जेसु बहुप्पगारेसु ॥ ५ ॥

वितियपदमणप्पज्जे, मुंचे अविकोविते व अप्पज्झे ।

जाणंतो वा वि पुणो, कज्जेसु बहुप्पगारेसु ॥ ६ ॥

उत्सग्गो अचवादो जहा बारसमे उइसमे तहा भाणियव्वो ।

जे जिकवू कोउहलवडियाए तणमाझियं वा मुंजमालियं

वा जिंडमाझियं वा मयणमाझियं वा पिच्छमालियं वा

दंतमालियं वा सिंगमाझियं वा संखमाझियं वा हट्टमा-

झियं वा कट्टमाझियं वा पत्तमालियं वा पुप्फमाझियं वा

फट्टमालियं वा बीजमालियं वा हरियमालियं वा करेइ,

करंतं वा साइज्जइ ॥ ३ ॥ जे भिक्खू कोउहलवडियाए-

ए तणमालियं वा मुंजमालियं वा भिक्खुमाझियं वा मयण-

मालियं वा पिच्छमालियं वा दंतमालियं वा सिंगमालियं

वा संखमालियं वा कट्टमालियं वा पत्तमालियं वा पुप्फमा-

झियं वा फट्टमालियं वा बीजमालियं वा हरियमालियं

वा धरेइ, धरंतं वा साइज्जइ ॥ ४ ॥ जे जिकवू कोउहल-

वडियाए तणमालियं वा मुंजमालियं वा० जाव हरियमा-

लियं वा परिजुंजइ, परिजुंजंतं वा साइज्जइ ॥ ५ ॥

जे भिक्खू कोउहलवडियाए तणमाझियं वा मुंजमालियं

वा० जाव हरियमालियं वा पिण्णइ, पिण्णंतं वा साइ-

ज्जइ ॥ ६ ॥ जे भिक्खू कोउहलवडियाए अयदलोहाणी

वा तंबलोभाणी वा सीसलोहाणी वा रूपलोहाणी वा सुव-

न्नलोहाणी वा करेइ, करंतं वा साइज्जइ ॥ ७ ॥ जे भि-

क्खू कोउहलवडियाए अयदलोहाणी वा तंबलोभाणी

वा सीसलोहाणी वा रूपलोहाणी वा सुवन्नलोहाणी वा

धरेइ, धरंतं वा साइज्जइ ॥ ८ ॥ जे भिक्खू कोउहलवडियाए

अयदलोहाणी वा० जाव सुवन्नलोहाणी वा परिजुं-

जइ, परिजुंजंत वा साइज्जइ ॥ ए ॥ जे भिक्खू कोउह-
द्ववमियाए हाराणि वा, अण्हाराणि वा, एकावली वा,
मुत्तावली वा, कणगावली वा, रयणावली वा, कणगा-
णि वा, तुमियाणि वा, कवरीणि वा, कुंमलाणि वा,
पट्टाणि वा, मउमाणि वा, पलंवसुत्ताणि वा, सोवसु-
त्ताणि वा करेइ, करंत वा साइज्जइ ॥ १० ॥ जे भिक्खू
कोउहद्ववडियाए हाराणि वा० जाव सोवसुत्ताणि वा
धरेइ, धरंत वा साइज्जइ ॥ ११ ॥ जे भिक्खू कोउहद्वव-
डियाए हाराणि वा० जाव सोवसुत्ताणि वा परिजुंजइ,
परिजुंजंत वा साइज्जइ ॥ १२ ॥ जे भिक्खू कोउहद्वव-
मियाए आइष्ठाणि वा आइष्ठापावाराणि वा कंबलाणि वा
कंबलपावारीणि वा सामायाणि वा कायपावारीणि वा गोर-
मियाणि वा काद्वमियाणि वा मेहासाणमायाणि वा उट्टीणि
वा उडेस्सेसाणि वा वग्घाणि वा विवग्घाणि वा परवंगाणि
वा सहिणीणि वा साहाकल्लाणि वा खोमाणि वा तीरीर-
पट्टाणि वा पउट्टाणि वा सामाआवरंताणि वा चाणीणि
वा अंसुयाणि वा कणककताणि वा कणकखचियाणि वा
कणकचित्ताणि वा कणकविचित्ताणि, आजरणाणि वा
आभरणविचित्ताणि वा करेइ, करंत वा साइज्जइ ॥ १३ ॥
जे भिक्खू कोउहद्ववमियाए आइष्ठाणि वा आइष्ठापावारा-
णि वा० जाव आजरणाणि आजरणविचित्ताणि वा धरेइ,
धरंत वा साइज्जइ ॥ १४ ॥ जे भिक्खू कोउहद्ववडियाए
आइष्ठाणि वा आइष्ठापावारीणि वा० जाव आभरणविचि-
त्ताणि वा परिजुंजइ, परिजुंजंत वा साइज्जइ ॥ १५ ॥

एतेसिं सुत्ताणं भासगाहाण य अत्थो सत्तमुदेसगे तहा भा-
णियव्वो, एवरं तत्थ माउगामस्स मेहुणपमियाए करेति, इह
पुण काउअपमियाए करेति वि कयछा वा काउं धरेति, कारणे
परद्विगट्टिते वा पिण्णिधति, एवं सेसा वि उवओगा भावेयव्वा ।

तणगादिमाझियाओ, जत्तियमेत्ताउ आहिया सुत्ते ।
ताओ कुतूहलेणं, चारित्तं आणमादीणि ॥ ७ ॥
वितियपदमणपज्जे, बंधंते अविकोविते व अप्पज्जे ।
जाणंते वा वि पुणो, कज्जेसु बहुप्पगारेसु ॥ ८ ॥
अयमादि आगरा खलु, छत्तियमेत्ताउ आहिया सुत्ते ।
ताइं कुतूहलेणं, माझेंती आणमादीणि ॥ ९ ॥

जे भिक्खू णिगंगे निगंगयस्स अण्णउत्थिएण वा गार-
रिएण वा आमज्जेज्ज वा पमज्जेज्ज वा आमज्जंतं वा
पमज्जंतं वा साइज्जइ ॥ १६ ॥

आमज्जणं सकुत्त, पुनः पुनः प्रमार्जनम् । नि० चू० १७ उ० ।

कुतूहलेनाहारग्रहणं निषिद्धम्-

जे भिक्खू आगंतारेसु वा आरामागारेसु वा गा-

हावइकुत्तेसु वा परियावसहेसु वा अन्नउत्थियं वा
गारत्थियं वा असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं
वा ओभासियं ओजासिय जायति, जायंतं वा साइज्जइ ॥ १ ॥
जे भिक्खू आगंतारेसु वा आरामागारेसु वा गाहावइकुत्तेसु
वा परियावसहेसु वा अण्णउत्थियं वा गारत्थियं वा असणं
वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा ओभासियं ओजासिय
जायति, जायंतं वा साइज्जइ ॥ २ ॥ जे भिक्खू आगंता-
रेसु वा आरामागारेसु वा गाहावइकुत्तेसु वा परियावसहेसु
वा अन्नउत्थियाणि वा गारत्थियाणि वा असणं वा पाणं
वा खाइमं वा साइमं वा ओजासियं ओजासिय जायति,
जायंतं वा साइज्जइ ॥ ३ ॥

‘जे भिक्खू’ पूर्ववत् । आगंतारो जत्थ आगारा आगंतु विहरंति तं
आगंतारागारं, गामपरिसट्ठाणं ति वुत्तं भवति । आगंतुगाण वा कयं
अगारं आगंतारागारं, बहियावासो न्ति । आरामे अगारं आरामागारं
गिहस्स पती गिहपती, तस्स कुलं गिहवतिकुलं, अण्डगृहमि-
त्यर्थः । गिहपज्जायं मोत्तुं पण्डज्जापरियाए विता, तेसिं आवस-
हो परियावसहो; एतेसु ठाणेषु ठितं अण्णउत्थियं वा गारत्थियं
वा असणाइ ओभासति साइज्जति वा, तस्स मासलहुं । एस
सुत्तयो । इमा सुत्तफासिया गाहा-

आगंतारादीसुं, असणादी जासती तु जो भिक्खू ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराधणं पावे ॥ १ ॥

आगंतारादिसु गिहत्थमन्नतिथियं वा जो भिक्खू असणाती
ओभासति सो पावति आणाअणवत्थमिच्छत्तविराधणं च ॥

आगमेहि कतमा-गारं आगंतु जत्थ चिट्ठति ।

आगारा परिगमणं, पज्जाओ चरगादी णेगविधो ॥ ३ ॥

आगमा रुक्खा, तेहिं कतं अगारं आगंतु जत्थ चिट्ठति अगा-
रांतं आगंतारागारं, परि समंता गमणं, गिहभावगतेत्यर्थः । पज्जायो
पवज्जा, सो य चरगपरिव्वायसक्कआजीवागमादि णेगविधो ॥

भेहेतरा तु दोसा, हवेज्ज ओभासिते अठाणम्मि ।

अवियत्तो जावणता, पंतं जेइ इमे हेंति ॥ ४ ॥

अठाणद्वितो जासिते पंतभइदोसा, पंतस्स अवियत्तं भवति,
ओजावणता । अहो इमे भइदोसा-

जह आतरो सि दीसइ, जह य विमग्गंति मं अठाणम्मि ।

देंतेदिया तवस्सी, तो देमि णं भारितं कज्जं ॥ ५ ॥

जहा एयं साहुस्सातरो दीसति, जह अयं अठाणछियं विम-
ग्गंति, देंतेदिया तवस्सी तो देमि अइ एतेसिं णूणं से जारितं
कज्जं, आपत्कल्पमित्यर्थः ।

सद्धिगिहिं अण्णत्तिथी, करिज्ज ओजासिते तु सो सण्हो ।

उगामदोसेगतरं, खिप्पं से संजतट्ठाए ॥ ६ ॥

अट्ठाऽस्यास्तोति आची, सो य गिही अण्णत्तिथिओ वा ओभा-
सिए समानसे इति स गिही अण्णत्तिथिओ वा खिप्पं तुरियं
सण्हं उगामदोसाणं अणंतरं करेज्जा संजयट्ठाए ।

एवं खट्ठु जिणकप्पे, गच्छो णिकारणम्मि तह चैव ।

कप्पति य कारणम्मी, जतणा ओजासितुं गच्छे ॥ ७ ॥

एवं ता जिणकप्पे भणियं गच्छवासिणो धिणिक्कारणे । एवं चेव कारणजाते पुण कप्पति ।

थेरकप्पियाणं ओजासितुं किञ्चित्कारणं इमं—

गेलसुरायदुट्ठे, रोहगअद्दाण अञ्चिते ओमे ।

एतेहि कारणेहि, असती वंभम्मि ओजासो ॥ ८ ॥

गिवाणट्ठा रायदुट्ठ वा रोहगे वा अतो अवच्छन्ता अञ्चिते वा अञ्चियणं णाम दात्रसंघो तत्थ जवणाओ खंघियाओ ण वा णिप्फळाणं णिप्फळे वा ण लभति, ओमं दुर्भिक्षं एवं अचिप ओमे दीर्घं दुर्भिक्षमित्यर्थः । एतेहि कारणेहि अवच्छन्ते ओभासेजा ।

भिष्मं समतिकंतो, पुवं जतिकण पथगपणगेहि ।

तो मासियठाणेसुं, ओजासणमादिसूमसदो ॥ ९ ॥

इमा जयणा-पढमं पणगदोसेण गेएहति, पच्छादस-पम्परस-वोसभिन्नमासदोसेण य एवं पणगभेदेहि जाहे भिष्मं समतिकंतो तादे मासिअट्ठाणेषु ओजासणादिसु जतति असदो ।

तत्थ ओभासणे इमा जयणा—

तिगुणगतेहि ण दिट्ठो, णीया वुत्ता तु तस्स उ कहेह ।

पुट्ठाऽपुट्ठा व ततो, करेति जं सुत्तपम्पिकुट्ठं ॥ १० ॥

पढमं घरे ओभासिज्जति अदिट्ठे, एवं तओवारा घरे गवेसियवो, तत्थ भज्जादिणीया वत्तवा, तस्स आगयस्स कहेज्जाह-साधूतव सगासं आगया, कजेणं घरे अदिट्ठे पच्छा आगंता-रादिसु दिट्ठस्स घरगमणाति सव्वं कहेउं तेण वंदिते अवंदिते वा तेणेव पुट्ठा अपुट्ठा वा जं सुत्ते पम्पिसिद्धं तं कुव्वंति, ओभासंति इत्यर्थः ।

जे जिकवू आगंतारेसु वा आरामागारेसु वा गाहावड्कुलेसु वा परियावसहेसु वा अन्नउत्थियं वा गारत्थियं वा कोउहल्लपमियाए पडियागयं समाणं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा ओजासियं ओजासिय जायति, जायंतं वा साइज्ज ॥ ४ ॥

एवं अण्णउत्थिया वा गारत्थिया वा एवं अण्णउत्थिणीओ वा गारत्थिणीओ वा ।

पढममी जो तु गमो, सुत्ते वितिए वि होति सो चेव ।

ततियचउत्थे वि तहा, एगत्तपुहत्तसंजुत्ते ॥ ११ ॥

पढमे सुत्ते जो गमो वितिए वि पुरिसपोहत्तियसुत्ते सो चेव गमो; ततियचउत्थेसु वि इत्थिसुत्तेसु सो चेव गमो ॥

जे जिकवू आगंतारेसु वा आरामागारेसु वा गाहावड्कुलेसु वा परियावसहेसु वा अण्णउत्थियाण वा गारत्थियाण वा गारत्थियाउणी वा कोउहल्लपमियाए पडियागयं समाणं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा ओजासियं ओजासिय जायति, जायंतं वा साइज्ज ॥ ५ ॥ जे जिकवू आगंतारेसु वा आरामागारेसु वा गाहावड्कुलेसु वा परियावसहेसु वा अण्णउत्थियाण वा गारत्थियाण वा गारत्थियाउणी वा कोउहल्लपमियाए पडियागयं समाणं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा

ओजासियं ओजासिय जायति, जायंतं वा साइज्ज ॥ ६ ॥ जे जिकवू आगंतारेसु वा आरामागारेसु वा गाहावड्कुलेसु वा परियावसहेसु वा अण्णउत्थियाणणी वा गारत्थियाउणी वा कोउहल्लपमियाए पडियागयं समाणं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा ओजासियं ओजासिय जायति, जायंतं वा साइज्ज ॥ ७ ॥

“ जे भिक्खू आगंतारेसु वा इत्यादि ” कोउहल्लप्रतिज्ञया कौतुकेनेत्यर्थः ।

आगंतारासुं, आरामागारे तथेह वसहे वा ।

पुव्वट्ठिताए पच्छा, एज्ज गिही अण्णतित्थी वा ॥ १२ ॥

तमागतं जे असणतीतोजासति तस्स मासलहुं । धम्मं सावगधम्मं वा पेच्छामो एत्तो—

आहाभावेणं को-उहल्लं केइ वंदणणिमित्तं ।

पुच्छिस्सामो केइ, धम्मं दुविधं व पेच्छामो ॥ १३ ॥

एगो एगतरेणं, कारणजाएण आगतं संतं ।

जो जिकवू ओजासति, असणादी तस्सिमो दोसो ॥ १४ ॥

तस्सिमे जइपंतदोसा—

आतपरोजावणता, अदिष्णदिष्से व तस्स अवियत्तं ।

पुरिसोजावाणदोसा, सविसेसतरा य इत्थी य ॥ १५ ॥

अलज्जे अण्णणे ओजावणा सुखा न लभंति तिप्पि अदिष्से परस्स ओभावणा किवणो ति अदिष्से वा अवियत्तं भवति, महायणमज्जे वा पणइ तो देमि ति पच्छा अवियत्तं जवति. दाओ पुरिसे ओभावणदोसा एवं केववा इत्थिआसु ओभावणदोसा संकादोसा य आयपरस्समुत्था य दोसा ।

जदो उग्गमदोसे, करेज्ज पच्छाअजिह्मदीणि ।

पंता पेलवगहणं, पुणरावत्ति तथा दुविधं ॥ १६ ॥

जइओ उग्गमेगतरदोसं कुज्जा, पच्छाभिहडं पागामाभिहरं वा अणेज्ज पंता साहुसु पेलवगहणं करेज्ज । अदो इमे अदिष्णदाणा जो आगच्छति तं ओभासंति, साहु सावगधम्मं वा पडिवज्जामि ति ओभासितं उदुदुदो पम्पिण्यत्तो जाहे सावगो होहामि ताहे ण सुइहि ति, जइ पवज्जं घेच्छामो ति एगो विपरिणमति, तो मूवं, दोसु णवमं, तिसु चरिमं, जं च ते विपरिणया अस्संजमं काहिंति तमावज्जंति, अथ वा णिण्डएसु वच्छंति, जम्हा एतेदोसा तम्हा ण ओभासियवो आगओ, एवं वि पच्छिस्सं परिहरियं, आणा अणुपालिया, अणवत्था मिच्छन्तं च परिहरियं, दुविहा विराहणा परिहरिय ता कारणे पुण ओभासति । इमे य कारणा—

असिवे ओमोदरिए, रायदुट्ठे जए व गेवमं ।

अच्छाण रोहए वा, जतणा ओभासितुं कप्पे ॥ १७ ॥

तिगुणगतेहि ण दिट्ठो, णीया वुत्ता तु तस्स तु कहेह ।

पुट्ठापुट्ठा व ततो, करेति संसुत्तपम्पिकुट्ठं ॥ १८ ॥

एगत्ते जो तु गमो, णियमा पोहत्तियम्मि सो चेव ।

एगत्तातो दोसा, सविसेसतरा पुहत्तम्मि ॥ १९ ॥

असिवे जता मासं पत्तो ताहे घरं गंतुं ओभासिज्जति, अदिट्ठे महिला से भण्णति, अक्खेज्जासि सावगस्स साधुणो दहुमाग-
ता, ते आसिस्सो अविरईए समीवे सोउं अह भावेण वा आग-
ता, सव्वं से घरगमणं कहिज्जति, कारणं च से दीविज्जति, ततो
जयणाए ओभासिज्जति, जइ सो भण्णति-घरं पज्जह, ताहे तेणैव
समं गंतव्वं, मा अजिहडं काहिति, असुखं वा। एवं रायदुट्ठादि-
सु वि एगत्तिपसुत्तातो पोहत्तिपसु सविसेसतरा दोसा ।

पुरिसाणं जो उ गमा, णियमा सो चेव होइ इत्थीसु ।

आहारे जो उ गमो, णियमा सो चेव उवधिम्मि ॥२०॥

जो पुरिसाणं गमो दोसु सुत्तेसु, इत्थीण वि सो चेव दोसु सु-
त्तेसु वत्तव्वो । जो आहारे गमो सो चेव अवसेसिओवकरणो
दट्ठव्वो । नि० चू० ३ उ० ।

कोऊहलवनिया-कौतूहलप्रतिज्ञा-खी० । कौतुकार्थमित्यर्थे,
रा० । नि० चू० ।

कौकण-कोङ्कण-पुं० । कोङ्क एव स्वार्थे अण् कौङ्कणः । पुं० ।
अनार्यक्षेत्र (देश) जेदे, सुव० २ श्रु० १ अ० । नि० चू० । वि-
शे० । आ० चू० । तस्य राजा अण् । तद्देशनूपे च । वाच० ।
आ० चू० । आ० म० । आव० । नि० चू० । आतु० ।

कौकणदारग-कोङ्कणदारक-पुं० । कोङ्कणदेशनिवासिनि दा-
रके, विशेष० । (' अण्णुओग ' शब्दे प्रथमभागे २८७ पृष्ठेऽस्य
कथा निरूपिता)

कौकणायरिय-कोङ्कणार्य-पुं० । स्वनामख्याते साधौ, आचा०
१ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

कौच-क्रौञ्च-पुं० । कुञ्च अच् वा गुणः । कैलाशे, धनदावासे
क्रौञ्चः क्रौञ्चोऽभिधीयते इति । वाच० । अनार्यदेशभेदे, तद्वासि-
नि, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । प्रश्न० । क्रुञ्च स्वार्थे प्रज्ञा० अण् । " औ-
त औत् " ॥ ८ ॥ ११५९ ॥ इत्योकारस्य ओकारः । वकपक्कि-
भेदे, स्त्रियामणन्तत्वात् ङीप् । निशम्य रुदती क्रौञ्चम् । कुर-
रीखगे, वाच० । " ठं च सारसा कौचा, ऐसायं सत्तमं
गत्रा " स्या० ७ ठा० । मयदानवपुत्रे च, वाच० ।

कौचदीव-क्रौञ्चदीप-पुं० । क्रौञ्चवरद्वीपे, क्रौञ्चद्वीपे, सिंहलद्वी-
पे, हंसद्वीपे, श्रीसुमतिनाथदेवपादुकाः । ती० ४५ कल्प ।

कौचवर-क्रौञ्चवर-पुं० । कुशवरद्वीपादसंख्येयान् द्वीपानति-
क्रम्य स्थिते द्वीपभेदे, अनु० ।

कौचवीरग-क्रौञ्चवीरक-पुं० । पेटासदृशे जलयानभेदे, वृ० १ उ० ।

कौचस्सर-क्रौञ्चस्वर-त्रि० । क्रौञ्चस्येव मधुरः स्वरो यस्य
स तथा । क्रौञ्चस्येव मधुरारावके, जी० ३ प्रति० । जं० । क्रौ-
ञ्चस्येवाप्रयासेन विनिर्गतोऽपि दीर्घदेशव्यापी स्वरो येषां ते
क्रौञ्चस्वराः । क्रौञ्चसदृशेषु निर्हादिस्वरेषु, तं० । रा० ।

कौचासण-क्रौञ्चासन-न० । आसनभेदे, यस्मादधोभागे क्रौ-
ञ्चा व्यवस्थिताः । जी० ३ प्रति० । जं० ।

कौचिय-कुञ्चित-त्रि० । आकुञ्चिते, " पल्लवकौचियवरधरा " ।
प्रश्न० ४ वाश्न० द्वार ।

कौडल-कुण्डल-न० । कर्णाभरणे, प्रश्न० ३ आश्न० द्वार ।

कौडलमेत्तग-कुण्डलमित्रक-पुं० । स्वनामख्याते व्यन्तरे, " कौ-
डलमेत्तपन्नासे, अच्चुययादीण वाहम्मि । " कुण्डलमेत्तनाम्नो
वाणमन्तरस्य यात्रायाम्, वृ० ३ उ० ।

कौडिआ-कुण्डिका-खी० । कमण्डलौ, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

कौडिण-कौण्डिन्य-पुं० । खी० । कुण्डिनस्यैवः गोत्रापत्यं गर्गा०
यज् । कुण्डिनगोत्रापत्ये, वाच० । कौण्डिन्यो मेतार्यः, प्रभास-
श्च । आ० म० द्वि० । शिवभूतेः (चोटिकनिहवाचार्यस्य) शि-
ष्ये, विशेष० । महागिरेराचार्यस्य शिष्ये, " महिला नगरी ल-
च्छीधरं चेति यं महागिरी य आयरिया सांसो कौडिणे, तस्स
वि आसमित्तो सीसो " आ० चू० १ अ० । स्त्रियां तु ङीप्
यद्योपः । वंशब्राह्मणे, कुण्डिनस्य युवाऽपत्यम् गर्गा० यजन्तात्
फक्, कौण्डिन्यायनः । कुण्डिनस्य युवापत्ये, पुं० । खी० । वाच० ।

कौडिणकोटवीर-कौण्डिन्यकोटवीर-न० । कौडिन्यश्च कोट-
वीरश्चेति सर्वो द्वन्द्वो विभाषया एकवद् भवतीति वचनात् ।
कौण्डिन्यकोटवीरे, शिवभूतेः शिष्यद्वये, विशेष० ।

कोकंतिया-कोकान्तिका-खी० । लोमटिकायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १
अ० । प्रश्न० । जीवा० । जं० । प्रज्ञा० । सा च शुगात्वाकृतिः लो-
मटिका रात्रौ ' कोको ' इत्येवं रातरटीति । आचा० २ श्रु० १ अ० ५
उ० । वसकायाम्, प्रति० । जी० ।

कोकणय-कोकनद-न० । कोकान् चकवाकान् नदति नादयति
अन्तर्भूतण्यर्थे नद अच् । रक्तकुमुदे, रक्तपद्मे च । वाच० । प्रज्ञा० ।

कोकणयच्छवि-कोकनदच्छवि-पुं० । कोकनदस्य छविरिव न-
विर्दीप्तिर्यस्य । रक्तवर्णे, तद्वति च । त्रि० । वाच० । प्रज्ञा० ।

कोकय-कोकक-पुं० । कोकावसतिपार्श्वनाथप्रतिष्ठापके; ती०
४० कल्प । (' कोकावसहिपासणाह ' शब्दे कथा वक्ष्यते)

कोक (ग) स्सर-कोकस्वर-पुं० । शृङ्गस्वरेण उच्चात्ते,
जी० ३ प्रति० ।

कोकावसहिपासणाह-कोकावसतिपार्श्वनाथ-पुं० । कोका-
वसतिस्थे पार्श्वनाथे, ती० ।

" नमिऊण पासणाहं, पन्मावइनागरायकयसेवं ।

कोकावसही पास-स्स किं पि वत्तव्वयं प्रणिमो " ॥ १ ॥

सिरिपण्णवाहणकुवसंभूओ हरिसओ सरीयगच्छावकारचू-
मीओ अजयदेवसुरी, हरिसओ राओ, एगया गामागुगामं वि-
हरंतो सिरिअणहिल्लाडयपट्टणमागओ ठिओ वार्हि पपसे
सपरिवारो, अन्नया सिरिजयसिंहदेवनरिंदेण गयसंधारुदेण
रायवाडियागण्ण दिओ मलमलिनवत्थदेहो, रण्णा गयखंधा-
ओ ओअरिऊण दुक्करकारवत्तिदिप्पं ' मलधारि ' त्ति नामं, अण्ज-
त्थिऊण नयरमज्जे नीओ रण्णा, दिप्पो उवस्सओ घयवसही-
समीवे, तत्थ द्विआ सूरियो, तस्स पट्टे कालक्रमेण आणगगंध-
निम्माणविकखायकिस्ती सिरिहेमचंदसूरी संजाओ, ते अ पइदि-
अहं वासारत्तचडम्मासीए घयवसहीए गतूण वक्खाणं करेति,
अन्नया कस्स वि घयवसहीए गुट्टियस्स पिउकज्जे बलिचि-
त्थाः राइकरणं घयवसहीचेइए आढत्तं, तओ वक्खाणकरणत्थ-
मागया सिरिहेमचंदसूरी; पमिस्सिद्धा गुट्टिपहिं । जहा-अज्ज व-

कखाणं इत्थं न कायवन्नं, इत्थं वल्लिमंस्त्राणा नत्थि ओगामो । तओ सूरिहिं भणियं-थोवमेव अज्ज वक्खाणिस्सामो, मा चाउ-
म्मासीवक्खाणविच्छेओ भविस्सइत्ति, तं चेव न पक्खिचं गु-
ट्ठिहिं । तओ अमरिसविलक्खमाणसा पडिआगया उवम्सय-
मायरिया, तओ दूमिअचित्तं गुरुणो नाऊण सोवन्निसमोक्ख-
देवनायगनामगेहिं सहेहिं मा अन्नया वि परावइए एवोवहो
अवमाणो होउ त्ति घयवसहीसमीवे चेइअकरोवणत्थं भूमी
मागया, नय कच्चोवच्चा, तओ कोकओ नाम सिद्धिभूमिं मग्गओ,
वारिओ अ सो घयवसहीगुट्ठिहिं तिउणदम्मदाणइच्छणेण । त-
ओ ससंघा आगया सूरिणो कोकयस्स घरं, तेण वि पक्खिचं
काऊण भणियं-दिच्चा मए जूमी जहोचिअमुल्लेण, परं मअं ना-
मेणं चेइअं कारिअव्वं । तओ सूरिहिं सावणहिं अ 'तह' त्ति पडि-
वन्नं, तत्थ य घयवसहीआसन्नं कारिअं चेइअं, 'कोकावसहि' त्ति
छाविओ तत्थ सिरिपासनाहो पुइजए निकालं, कावक्रमेण
सिग्गिमीदेवरजे पट्ठणं जंजेण माइवरपणा सा पासनाहपडिमा
वि भग्गा, तओ सोवन्नियमोक्खदेवनायगसंताणुप्पवेहिं रामदेव-
आसावरसद्धीहिं उद्धारो करोउमाइत्तो, आपमणाओ फलही-
तिनं आणीयं, नियत निहंसं, तओ विवतिगे वि घडिए न
परितोसो संजाओ गुरुणं सावयाणं च, तओ रामदेवेन अभि-
ग्गहो गहिओ-जहा इं अकाराविअ पाससामिविं न जुजाभि
त्ति, गुरुणो वि वामं कुणंति म्हा, तओ अट्टमोववासे रामदेव-
स्म देवादेव सो जाओ, जहा जत्थ गोहलिआ सपुण्णपक्खया
दीसइ तस्स हिट्ठा इत्थेव चेइअ परिसरेइ त्ति, एहिं हत्थेहिं फल-
ही चिच्छइत्ति खण्णुणं लद्धा फलही, कारिअं निरुवमरुवं पास-
नाहविं, वारससयत्तासठे (१२६६) विक्रमसंवत्तरे देवानंद-
सूरिहिं पइट्ठियं, ताविअं च चेइए, पसिअं च कोकापासनाह त्ति ।
रामदेवस्स पुत्ता निहुणजाजानामाणो निहुणणामस्स पुत्तो मल्ल-
ओ, तस्स पुत्ता लेणहणजइत्तीहीनामधेया, ते अ पुअंति पइदिणं
पासनाहं, अन्नया लेणहणस्स सिरिसंखेसरपासनाहेण सुमि-
णयं दिणं । जहा-पहाए घडिआचउक्कं जाव अइं कोका-
पासनाहपडिमाए सन्निहस्सामि, तम्मि यमिआचउक्कं एअम्मि
विंवे पुइए किर अइं पुअंति, तहेव वोगेहिं पुइजमाणो
कोकापासनाहो पूरेइ संखेसरपासनाहव पएवए, संखेस-
रपासनाहविसया पुज्जाजत्ताइअभिग्गहा तत्थेव पुज्जंति ज-
णणं, एवं सन्निहिअगान्हे राजाओ भयं 'कोकयपासनाहो'
तित्तीसपच्चमाणमुत्ती मलधारिगच्छपडिक्खो । "अणहिलपट्ठ-
णमंरुण-सिरिकोकावसहिपासनाहस्स । इय एस कपल्लेमा,
होउ जिणाणं धुअकिन्नेसो" ॥ १ ॥ इति कोकापाश्वेनाथकल्पः
समाप्तः ॥ ती० ४० कल्प ।

कोकाभिय-विक्रान्त-त्रि० । पञ्चवद्विकसिते, जी० ३ प्रति० । तं० ।
जं० । "कोकाभियधवलपत्तच्छा" कोकासिते पञ्चवद्वि विकसि-
ते धवले क्वचिहेओ पत्तले पट्टमवती अक्किणी लांचने येषां ते
कोकासितधवलपत्राक्काः ॥ जी० ३ प्रति० । तं० ।

कोकुइय-कौकुचिक-त्रि० । भाण्डे, जण्डप्राये वा । औ० । ग० ।
कोक-वि-आ-ह-धा० । आह्वाने, "व्याहगे कोकपाकौ" । ७ ।
४ । ७६ । इति व्याहरते कोकादेशः । "कोकाइ, वाहरइ" व्याहर-
ति । प्रा० ४ पाद ।

कोकास-कोकास-पुं० । स्वनामख्याते वर्द्धकिरते, आ० म०

द्वि० । (स च शिष्यसिद्ध इति 'सिष्यसिद्ध' शब्दे वक्ष्यते)
"कोकासो उज्जेणिं गतो किह रायं जानावे" आ० चू० १ अ० ।
कोगंभी-कोकाएमी-स्त्री० । पुरीभेदे, यत्र पष्ठवासुदेवो निदानम-
कार्पात् । ती० १० कल्प ।

कोच्चित-कोचित-पुं० । शैक्वे, "खमगो इहिमावुद्धो न कोच्चि-
तो वाधि ।" व्य० ६ उ० ।

कोच्च-कौत्स-पुं० । स्त्री० । कुत्सस्य ऋषेरपत्यम् ऋष्यण् ।
कुत्सापत्ये, वाच० । कुत्साऽऽख्यपुरुषप्रजवे मनुष्यसन्ताने

तदरूपे सूत्रगोत्रभेदे, बहुष्वणो लुक्, कुत्साः शिवभूत्यादयः ।
"कोच्चं सिवभूयं पि य" इति वचनात् । "जे कोत्था ते सत्त-
विहा पणत्ता । तं जहा-ते कोत्था ते पोगलायणा ते पिगायणा
ते कोमीणा ते मंडविणो ते हारिया ते सोमया" । स्था० ७ ठा० ।

कुत्त-पुं० । उदरदेशे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

कोट्ट-कोट्ट-पुं० । दुर्गे, उक्त० ३० अ० । अट्ट्यां चतुर्वर्णजनपद-
मिश्रे भिल्लदुर्गे, वृ० १ उ० । नि० चू० ।

कोट्टइत्ता-कुट्टयित्वा-अव्य० । खण्डशः कृत्वेत्यर्थे, "समीरिया
कोट्टवलिं करंति" सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

कोट्टकिरिया-कोट्टक्रिया-स्त्री० । महिपकुट्टनक्रियावत्यां रौद्ररू-
पायां चण्डिकायाम्, ज० २ श० १ उ० । ज्ञा० । अनु० । उपचा-
रात्तदायतने च । ग० २ अधि० ।

कोट्टग-कुट्टक-पुं० । काष्ठतक्के वर्द्धकिनि, आचा० २ श्रु० १ अ० २
उ० । प्रचुरफलायामट्ट्याम्, गत्वा फलानि पर्याप्तं गृहीत्वा यत्र
गत्वा शोषयति पश्चाद् गन्त्री । पोष्टालिकादिजिरानीय नगरे वि-
क्रीणातीत्येवं फलशोषणस्थाने, न० । वृ० १ उ० ।

कोट्टण-कुट्टन-न० । चूर्णने, प्रअ० १ आथ० द्वार ।

कोट्टवीर-कोट्टवीर-पुं० । शिवभूतेर्वीरिकाचार्यस्य शिष्ये, विशे० ।

कोट्टिजमाण-कुट्टयमान-त्रि० । उदूखलेन कुट्टमाने, आ०
म० प्र० ।

कोट्टिम-कुट्टिम-न० । "ओत्संयोगे" । ८ । १ । ११६ । इति उका-
रस्योकारः । प्रा० १ पाद । उपरिवृज्जूमिकगृहे, व्य० ४ उ० ।

कोट्टिमतल्ल-कुट्टिमतल्ल-न० । मणिजूमिकायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १
अ० । चड्जूमितले, जं० १ वक्क० ।

कोट्टिय-कुट्टयित्वा-अव्य० । खण्डशः कृत्वेत्यर्थे, जी० ३ प्रति० ।

कोट्टिन्न-कौट्टिक-पुं० । ह्रस्वमुदगरविशेषे, विशे० ।

कोट्टम्-रम्-धा० । क्रियायाम्, "रमेः संखुइवइहोभावकिलिकि-
अिकोट्टममोहायणीसरवेत्ताः" ॥ ८ । ४ । १६७ ॥ इति रमेः
कोट्टमादेशः । कोट्टमइ, रमते । प्रा० ४ पाद ।

कोट्ट-कोट्ट-पुं० । कुपयन् । गृहमध्ये, वाच० । धान्यभाजने, स्था०
३ ठा० ४ उ० । कुशले, स्था० ३ ठा० १ उ० । व० । "जाणकोट्टोव-
गण" औ० । भ० । जं० । उदरमध्ये आत्मीयं, त्रि० । "स्थाना-
न्यामाग्निपक्वानां, सूत्रस्य रुधिरस्य च । हृदुगुडुकः पुष्पुपश्च,
कोट्ट इत्यभिधीयते" ॥ १ ॥ इति सुश्रुताक्तं आमाग्नि-
पक्वमूत्ररुधिरस्थाने, वाच० । "पञ्चकोट्टे पुरिसं, उक्कोछा इत्थि-
या" पञ्चकोट्टः पुरुषः, पुरुषस्य पञ्च कोट्टका भवन्तीत्यर्थः ।

षट् कोष्टा स्त्री । कोष्टकस्य रूपं संप्रदायादवगन्तव्यमित्यर्थः ।
तं० । कोष्ट इव कोष्टः । अविनष्टसूत्रार्थधारणे, नं० । प्रज्ञा० ।
कु (को) पु-पुं० । न० । वाससमुदाये, ज० १६ श० ६
उ० । उत्पलकुष्ठे, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार । रा० ।

कोट्टग-कोष्टक-न० । आश्रयविशेषे, व्य० १ उ० । लोहकोष्टका-
दौ, षो० ११ विव० । आवासविशेषे, ओघ० । अपवरकं, दश०
५ अ० १ उ० । आवस्तीनगरीस्थे तिन्दुकोद्याने स्वनामख्याते
चैत्ये, ज्ञा० २ श्रु० १ अ० । भ० । आव० । स्था० । उत्त० ।

कोट्टघर-कोष्टगृह-न० । धान्यानां कोष्टागारे गृहे, रा० ।

कोट्टपुन-कोष्टपुट-पुं० । कोष्टे यः पच्यते वाससमुदायः स
कोष्ट एव, तस्य पुटः पुटिकाः कोष्टपुटः । भ० १६ श० ६ उ० ।
ज्ञा० । जं० । वासविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० ।

कोट्टवस्त्रि-कोष्टवस्त्रि-पुं० । कोष्टवस्त्रौ, "विवद्धतपेहिं विवस्त्रि-
त्ते, समीरिया कोट्टवस्त्रि करिति ।" सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

कोट्टबुद्धि-कोष्टबुद्धि-पुं० । कोष्टकप्रतिप्रधान्यमिव यस्य सू-
त्रार्थं सुचिरमपि तिष्ठतः स कोष्टबुद्धिः । विशेष० । लब्धिप्रत्यु-
रुपभेदे, यथा कोष्टके धान्यं प्रक्षिप्तं तदवस्थमेव चिरमप्यवति-
ष्ठते न किमपि कालान्तरेऽपि गलति, एवं येषु सूत्रार्थौ निक्षिप्तौ
तदवस्थावेव चिरमप्यवतिष्ठते ते कोष्टबुद्धयः । वृ० १ उ० ।
"कुट्टयधसुनिगल-सुत्तथा कोट्टबुद्धी" कोष्टकधान्यवत्सु-
निगलावविस्मृतत्वाच्चिरस्थयिनौ सूत्रार्थौ येषां ते कोष्टकधान्य-
सुनिगलसूत्रार्थाः कोष्टबुद्धयः । विशेष० । पा० । प्रश्न० । ग० ।
लब्धिभेदे, "कोट्टबुद्धि य कोट्टयवत्सुनिगलसुत्तथा" कोष्ट
इव धान्यं या बुद्धिराचार्यमुखाद्विनिर्गतौ तदवस्थावेव सूत्रार्थौ
धारयति न किमपि तयोः सूत्रार्थयोः कालान्तरेऽपि गलति सा
कोष्टबुद्धिः । प्रव० २७७ द्वार । आ० म० । प्रज्ञा० । आ० चू० ।

कोट्टसमुग-कोष्टसमुग-पुं० । कोष्टा आवासविशेषास्तेषां स-
मुग्नकः संपुटकः । आधारविशेषे, जी० ३ प्रति० ।

कोट्टाउत्त-कोष्टागुप्त-त्रि० । कोष्टे कुशले आगुप्तानि तत्प्रक्षेपणेन
संरक्षितानि कोष्टागुप्तानि । भ० ६ श० ६ उ० । कुशले संरक्षिते-
षु, वृ० २ उ० ।

कोट्टागार-कोष्टागार-न० । ज्ञाण्डागारे, नि० चू० ६ उ० ।

कोष्टा धान्यपत्यस्तेषामागारं तदाधारज्ञं गृहम्, उत्त० ११ उ० ।
धान्यगृहे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । स्था० । औ० । रा० । कल्प० ।

कोट्टि (ए)-कुट्टिन-त्रि० । कुष्टमष्टादशजेदं, तदस्यास्तीति
कुष्टा । कुष्टरोगिणि, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । (कुष्टभेदाः 'कुष्ठ'
शब्दे अस्मिन्नेव जागे ५७८ पृष्ठे उक्ताः)

कोट्टिया-कोष्टिका-स्त्री० । लाहादिधातुधमनार्थमृत्तिकामययां
कुशुलिकायाम्, उपा० २ अ० । आचा० । "पुरिसप्पमाणा हीण-
धिया वा चिक्खल्लमती कोट्टिया जवति" । नि० चू० १७ उ० ।
"जमलकोट्टियसंठाणसंठियं तस्स दो वि उरू" समतया व्यव-
स्थापितकुशुलिकाद्वयसंस्थानसंस्थितौ द्वावपि तस्य उरू जह्वे ।
उपा० २ अ० ।

कोट्टि-क्रोष्टुकि-पुं० । नेमिराजीमतीविवाहमुहूर्तदे ज्योतिर्वि-
द्भे, लग्नं पृष्टश्च क्रोष्टुकिनामा ज्योतिर्विद्वाह- "वर्षासु शुभका-
र्याणि, नान्यान्यपि समाचरेत् । गृहिणां मुख्यकार्यस्य, विवाहस्य
तु का कथा" ॥ १ ॥ कल्प० ७ कृण ।

कोर-कोट-पुं० । कुट घञ् । कौटिल्ये, आधारे घञ् । डुगें, वाच० ।

क्रोड-पुं० । 'क्रुड' घनीभावे । संज्ञायां घञ् । गूकरे, भुजयौर-
न्तरे, न० । स्त्री० । वृत्तकोटरे, घनजने, अश्वानामुरासि, उ-
त्तरग्रामभेदे, वाराहीकन्दे, पुं० । शनिग्रहे, वाच० । पत्रा-
दिशाटने, ज्ञा० १ श्रु० ११ अ० ।

कोडग-कोटक-पुं० । स्त्री० । कुट-गबुज् । जातिभेदे, वाच० ।
"काउंकगे मुंरुकोरगादीणि खइताणि तेहिं सउजेणहमंतो"
नि० चू० १ उ० ।

कोडर-कोटर-पुं० । न० । कोटं कौटिल्यं राति रा०-कः । वृत्त-
स्कन्धादिस्थगह्वरे दुर्गसन्निकृष्टदेशादौ, कोटरं दुर्गसन्निकृष्टं व-
नं तथाभूतवृक्षाणां वा वनम् कोटरा । पूर्वपदार्थः । णत्वं च ।
कोटरावरणम् । वनभेदे, न० । वाच० । आव० ।

कोरल-कोटर-पुं० । पक्षिभेदे, जीवा० १ अधि० । औ० ।

कोराल-कोराल-पुं० । गोत्रप्रवर्तके ऋषिभेदे, "उसभदत्त-
स्स माहणस्स कोरालसगोत्तस्स देवान्दाए माहणीए"
आचा० ३ चू० । आ० म० । "कोरालैः समानं गोत्रं यस्य स
तथा, तस्य कोडालगोत्रस्येत्यर्थे, कल्प० १ कृण ।

कोरालसगोत्त-कोरालसगोत्त-त्रि० । कोडालैः समानं गोत्रं
यस्य स तथा । कोडालसगोत्रे, कल्प० १ कृण ।

कोमि-कोटि-स्त्री० । कुट इज् । धनुषोऽग्रभागे, वस्तुमात्रस्या-
ग्रभागे, अस्त्राणां कोणे, उत्कर्षे, वाच० । स्था० । कर्णिका-
कोणविभागे, स्था० ७ ठा० । विज्ञागमात्रे, "नवकोडिपरिसु-
रु भिक्खे पन्नत्ते" नवभिः कोटिजिर्विभागैः परिशुद्धं निर्दोषं
नवकोटिपरिशुद्धम् । स्था० ६ ठा० । दश० । अर्थसंग्रातानां
स्वरूपपरिमाणे, औ० । प्रयुते, कल्प० ७ कृण । शतं लक्षाणा-
मेका कोटिः । अनु० । शतलक्षेषु विंशतौ च । ही० ३ प्रका० ।
तत्संख्येये च, पृक्कायाम्, संशयस्यालभ्यं वादं निर्णयार्थं
कृते पूर्वपदे, पा० । डीप् कोटीत्यप्यत्र । वाच० ।

कोडिक-कोटिक-पुं० । कोट्या बहुधा कायति प्रकाशते कै-कः
इन्द्रगोपकौटे, वाच० । सुहस्तिशिष्ये सुस्थितसुप्रतिबद्धे, स्थ-
विरे, कोटिशः सूरिमन्त्रजपात् कोटिशः सूरिमन्त्रजपाके, क-
ल्प० ८ कृण । द्वा० । "तदनु च सुहस्तिशिष्यौ, कौटिक-
काकन्दकावजायेताम् । सुस्थितसुप्रतिबद्धौ, कौटिकगच्छस्ततः
समभूत्" ॥ ग० ४ अधि० ।

कौटिक-त्रि० । कूटेन मृगवन्धनधन्वेण चरति ठक् । मांसविक-
योपजाविनि, वाच० ।

कोमिग (य) गण-कोटिकगण-पुं० । कोटिकानिर्गते गणे,
"धरेहिं तो सुष्ठियसुष्पन्निवद्धेहिं तो कोटिककाकदिणहिं तो च-
ग्धावच्चसगोत्तेहिं तो इत्थं एं कोमियगणे णामं गणे निग्गए"
कल्प० ७ कृण ।

कोडिगसो-कोट्यग्रशस्-अव्य० । कोटिसंख्येयेत्यर्थे, व्य० १ उ० ।

कोमिस्-कौण्डिन्य-पुं० । कौत्सगोत्रविशेषभूते पुंगवे, तदपत्ये-
षु च । स्था० ७ ठा० । कौण्डिन्यो मेतार्थः, प्रज्ञासश्च । शा०
म० द्वि० । महागिरिसुरीणां कौण्डिन्यो नाम शिष्यः यस्य
शिष्याऽश्वमित्रः । विशेष० । स्था० । आ० चू० । कल्प० । आ०
म० । उत्त० । शिवजनेः सहस्तमल्लदीकृतस्य (विशेष० । आ०

चू०) गौतमस्वामिना प्रवाजिते अष्टापदे प्रथममेखलामारुढे
तापसगुरौ च । वाच० ।

कोमिस्दंरणीइ-कौणिमन्यदण्डनीति-स्त्री० । कौणिमन्यप्र-
णीतासु दण्डनीतिषु, व्य० १ उ० ।

कोडिवष्-कोटिवद्-श्रि० । कोटिस्त्रयाके, व्य० ३ उ० ।

कोमिचूमि-कोटिचूमि-स्त्री० । चतुर्शीतितीर्थेष्वन्यतमे कोटिभू-
मौ वीरकोटिभूमिनामके तीर्थे, यत्र श्रीवीरः प्रतिमारूपेण वि-
राजते । ती० ४३ कटप ।

कोटिद्व-कौटिल्य-न० । कुटिलस्य भावः प्यञ् । वकीभावे, चा-
णक्यमुनौ, वाच० । मुदरे, विपा० १ श्रु० ६ अ० ।

कोमिद्वय-कौटिल्यक-न० । लौकिके नोआगमतो भावश्रुते,
अनु० ।

कोमिसिला-कोटिशिल्-स्त्री० । जगतकेवमध्ये मगधेषु तीर्थ-
भेदे, ती० ।

“ नमिश्च जिणे उवजीविअ, वक्काइं पुरिससीहाणं ।

कोमिसिलाए कणं, जिणपहसूरी पथासेइ ॥ १ ॥

इह जरहखिसमज्जे, तित्थमगहेसु अत्थि कोडिसिला ।

अज्ज वि जं पूइज्जइ, चारणसुरअसुरजक्खेहिं ॥ २ ॥

भरहद्धवासिणाहिं, अहिट्टियदेवसयाइं जास सयं ।

जोअणमेगं पिहुला, जांयणमेगं च उस्सेहो ॥ ३ ॥

तिक्खंरुपुडविपणो, निअ परिरक्खंति वाहुवलमखिला ।

उप्पाभिअ जं हरिणो, सुरनरखयराण पक्कस्खं ॥ ४ ॥

पदमेण कया वत्तं, वीएण पाविआ सिरं जाव ।

तइएणं गीवाप, तओ चउत्थेण वच्छयले ॥ ५ ॥

अउरंतं पंचमएण, तइ य छेण कडियडं नीआ ।

उरुपज्जंतेणं सत्ते-मेणं उप्पाडिया हरिणा ॥ ६ ॥

जाणूसु अछमेणं, नीआ चउरंगुलं तु चूमीओ

उद्धरिआ चरमेणं, कएहेणं वामवाहाए ॥ ७ ॥

अवसप्पिणिकावसा, कमेण हायंति माणववद्वाइं ।

तित्थयराणं तु बलं, सव्वेसि होइ गुरुखं ॥ ८ ॥

उप्पामेउं तीरइ, जं बलवतीए सुहरकोमीप ।

तेणसा कोडिसिला, इक्खेणवि हरिणाओ ॥ ९ ॥

चक्काउहो सि नामे-ए संति नाइस्स गणहरो पदमो ।

कारुण अणसणविहिं, कोडिसिलाए सिवं पत्तो ॥ १० ॥

सिरिसंतिनाह-तित्थे संखिजाओ मुणीण कोमीओ ।

इत्थेव य सिद्धाओ, एवं सिरिकुंथुसिद्धे वि ॥ ११ ॥

अरणहाजिणतित्थमि वि, वारस सिद्धा उ समणकोमिओ ।

छ कोमी उ रिसीणं, सिद्धाओ मल्लिजिणतित्थे ॥ १२ ॥

मुणिसुव्वयजिणतित्थे, सिद्धाओ तिप्पि साहुकोमीओ ।

इक्का कोमी सिद्धा, नमिजिणतित्थे उणगाराणं ॥ १३ ॥

अणं वि अणेगे ति-त्थमहमीसा सयं सयं पत्ता ।

इह कोमिसिला तित्थं, विक्खायं पुहविवलयमि ॥ १४ ॥

पुवायरिपहिं च इत्थं सविसेसं किं पि भणिअं । तं जहा-

जोअणपिहुलायामा, दसअणव्वयसमीवि कोडिसिला ।

जिणअककतित्थसिद्धा, तत्थ अणेगाउ मुणिकोडी ॥ १५ ॥

संखिजा मुणिकोडी, अरुवीसजुगेहि कुंथुनाहस्स ।

अरजिण चुव्वीसजुगा, वारस कोडीउ सिद्धाओ ॥ १६ ॥

मल्लिस्स वि वीसजुगा, उ कोडि मुणिसुव्वयस्स कोडितिगं ।

नमित्थे इगकोमी, सिद्धा तेणेस कोमिसिला ॥ १७ ॥

छत्ते सिरामि गीवा, वच्छे उअरे कमीइ ऊरुसु ।

जाणू कटमवि जाणू, नीया सा वासुदेवेण ॥ १८ ॥

इय कोमिसिलातित्थं, तिहुअणजणजणिअनिवुआवत्थं ।

सुरनरखेअरमदिअं, भविआणं कुणउ कट्ठाणं ॥ १९ ॥ ती० ४१ कटपा

वासुदेवोत्पाट्या कोटिशिला शाश्वत्यशाश्वती वा ?, सा च कुत्र

स्थानकेऽस्ति ?, तथा सर्वैवासुदेवैः सर्वाऽप्युत्पाट्यतेऽथ वैकदे-

शेन ?, तथा नराणां कोट्योत्पाट्या कोटिशिलंति यथार्थं नाम,

अन्यथा वेति प्रश्ने, उत्तरम्-कोटिशिलाऽशाश्वतीति ज्ञायते,

गङ्गासिन्धुचैताद्यादिशाश्वतपदार्थानां मध्ये शास्त्रे तस्या अद-

र्शनात्, तथा सा मगधदेशे दशार्णपर्वतसमीपे चास्तीति,

तथा सर्वैरपि वासुदेवैः सर्वथाऽप्युत्पाट्यते, न त्वेकदेशेन, परं

प्रथमेन वृत्रस्थानं, चरमेण च चूमेअतुरङ्गुलानि यावन्मह-

ता कप्रेन जानू यावद्वा नीयते, तथा नराणां कोट्योत्पाट्यत्वेन

श्रीशान्तिनाथर्मदाजिनपट्टतीर्थगतानेकमुनिकोटीनां तत्र सि-

द्धत्वेन च कोटिशिलेत्यभिधीयते इत्येतदङ्गरादि तीर्थकटपादौ

सन्तीति । उ प्र० सेन० १ उल्ला० । आ० म० ।

कोमीकरण-कोटीकरण-न० । कोट्येव कोटीकरणमिति ।
विभागे, दश० ।

पिंडेसणा य सव्वा, संखेवेणोरइ नवसु कोमीसु ।

न हणइ न पयइ न किणइ, तह कारवणअणुमईहिं नव । ३०५ ॥

पिण्डेसणा च सर्वा उद्गमादिज्जद्विज्जा संक्केपेणावतरति नवसु

कोटीषु । ताश्चेमाः-न हन्ति, न पचति, न क्रीणाति स्वयम् ।

तथा न घातयति, न पाचयति, न कापयत्यन्येन । तथा घ्नन्ते वा

पचन्ते वा क्रीणन्ते वा न समनुजानात्यन्यमिति नव । एतदे-

वाह-कारणानुमतिज्यां नवेति गाथार्थः ॥ ३०५ ॥

सा नवहा पुह कीरइ, उग्गमकोमी विसोहि कोमी य ।

उसु पदमा ओयरई, कीयतियम्मी विसोही उ ॥ ३०६ ॥

सा नवधा स्थिता पिण्डेसणा द्विविधा क्रियते-उद्गमकोटी,

विशुद्धिकोटी च । तत्र पदसु हननघातनानुमोदनपचनपाचनानु-

मोदनेषु प्रथमा उद्गमकोटी अविशोधिकोऽव्यामवतरति । क्रीत-

व्रितये क्रयणकायणानुमतिरूपे विशोधिस्तु विशोधिकोटी

द्वितीयेति गाथार्थः ॥ ३०६ ॥

एतदेव व्याचिख्यासुराह भाष्यकारः-

कोमीकरणं पुविहं, उग्गमकोमी विसोहिकोमी य ।

उग्गमकोमीवक्कं, विसोहिकोटी अणेगविहा ॥ ३०७ ॥

कोटीकरणमिति कोट्येव कोटीकरणम् । कोटीकरणं द्विविधम्-

उद्गमकोटी, विशोधिकोटी च । उद्गमकोटीपट्टं हननादिनिष्पन्न-

माधाकर्मादि, विशोधिकोटी क्रीतव्रितयनिष्पन्ना अनेकविधा

ओघौद्देशिकादिभेदेनेति गाथार्थः ॥ ३०७ ॥

पट्टकोट्याऽऽह-

कम्मुहेसियचरिमति-गं पुइयमीस चरिमपाहुमिया ।

अज्जोयरअविसोही, विसोहिकोमी जवे सेसा ॥ ३०८ ॥

कर्म संपूर्णमेव, औद्देशिकचरमव्रितयं, कर्मौद्देशिकस्य पाख-

णमथमणनिर्ग्रन्थविषयं पूति भक्तपानधृत्येव, मिश्रप्रहणात् पाख-

णमथमणनिर्ग्रन्थमिश्रजप, चरमप्रावृत्तिका बादरेत्यर्थः । अधव-

पूरक इत्यविशोभिरित्येतत्पदम्, विशोभिकोटी भवति शेषा,
ओघौद्देशिकादिभेदभिन्नाऽनकविधेति गाथार्थः ॥ ३०८ ॥

इद्वैव रागादियोजनया कोटीसंख्यामाह-

नव चैवऽद्वारसगा, सत्तावीसा तदेव चउपन्ना ।

नउई दो चैव सया, सत्तरा हुंति कोमीणं ॥ ३०९ ॥

रागाई मिच्छाई, रागाईसमणधम्मनाणाई ।

नव नव सत्तावीसा, नव नउई एयगुणगारा ॥ ३१० ॥

नव चैव कोट्यः, तथा अष्टादशकं कोटीनाम्, तथा सप्तविंशतिः
कोटीनां, तथैव चतुःपञ्चाशत्कोटीनां, तथा नवतिः कोटीनां, द्वे एव
च शते सप्तत्यधिके कोटीनामिति गाथाऽङ्कारार्थः । ज्ञावार्थस्तु
वृक्षसंप्रदायादवसेयः । स चायम्-“ नव कोमीओ दोहि राग-
दोसेहि गुणियाओ अद्वारस हवंति । ताओ चैव नवतिहि मि-
च्छाणाणअवरितीहि गुणिताओ सत्तावीसं हवंति, सत्तावी-
सा रागदोसेहि गुणिया चउपन्ना हवंति, ताओ चैव राव-
दसविहेण समणधम्मण गुणियाओ विसुद्धाओ णउती भवं-
ति, सा णउती तिहि नाणदंसणचरित्तेहि गुणिया दो सया
सत्तरा हवंतीति गाथाऽर्थः ॥ ३०९ । ३१० ॥ दश० ५ अ० २
उ० । पि० (‘उग्गम’ शब्दे द्वि० भागे ६७५ पृष्ठे चैतद् भावितं
व्यक्तेण)

कोटीणार-कोटीनार-न० । सौराष्ट्रविषये खनामख्याते नगरे,
“ अत्थि सुरट्ठाविसए धणकणयसंपन्नजनसमिद्धं कोमीणारं
नाम नयरं, तत्थ सोमो नाम रिद्धिसमिद्धो लुक्कम्मपरायणो वा
आगमपरायणो वंभणो हुत्था । ” ती० ५६ कल्प ।

कोमीवरिस-कोटीवर्ष-न० । लाटदेशराजधान्याम्, तस्यानार्य-
क्षेत्रेष्वन्तर्जावः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । “ कोटीवरिसं
च लाडा य ” प्रव० १७४ द्वार । आ० क० । आव० ।

कोटीवरिसिया-कोटीवर्षिका-स्त्री० । स्वविराट् गोदासात्कड्य-
पगोत्रान्तर्गतस्य गणस्य प्रथमशाखायाम्, कल्प० ८ कृण ।

कोटीसहिय-कोटीसहित-न० । कोटीभ्यामेकस्य चतुर्थादिर-
न्तर्विज्ञागोऽपरस्य चतुर्थादरेवारम्भविभाग इत्येवं लक्षणाभ्यां
सहितं मिलितं युक्तं कोटीसहितम् । मिलितोभयप्रत्याख्यः नको-
टेश्चतुर्थादेः करण, स्था० १० ठा० । प्रत्याख्याननेदे, प्रव० ।

कोटीसहितमाह-

गोसेऽभजत्तं जो, कायं तं कुणइ वीयगोसे वि ।

इय कोमीपुगमिलणे, कोमीसहियं तु नामेणं ॥ ११४ ॥

(गोसे स्ति) प्रभाते अभिकार्यमुपवासं यः कृत्वा तमुपवासं
करोति द्वितीयप्रजातेऽपि, इति कोटीद्विकमिलने पूर्वदिनकृतो-
पवासप्रत्याख्याननिष्ठापनाद्वक्तृणाया द्वितीयदिनप्रभातक्रियमा-
णोपवासप्रस्थापनालक्षणायाश्च कोटैर्मिलने तस्य कोटीसहित-
मिति नाम्ना प्रत्याख्यानमेवमष्टमादिषु एकतः कोटिद्वयनिष्ठा-
पनारूपमन्यतश्च तृतीयोपवासस्य प्रस्थापनरूपमनयोर्मिलने को-
टिसहितम्, एवमाचामास्त्रनिर्युक्तिकैकासनकैकस्थानेष्वपीति ।
यदाहुर्गणनृतः-“ पछवणओ य दिवसो, पच्चखाणस्स निछव-
णीओ य । जहिअं समिति दोन्नि वितं भन्नइ कोमिसहिअं ति ” ॥
प्रव० ४ द्वार । “ कोमीसहितं णाम जत्थ कोणो य मिलति गोसे
आयासे एकए अभजत्तओ गहितो अहोरत्तं अत्थिऊणं पच्चा पु-
१७०

णारवि अजत्तत्तं करेनि, वीयस्स ठवणा पढमस्स य निट्ठावणा, एए
दोस्मि कोणा पगन्थ मिलिता, एवं अष्टमिमादि छहओ कोडी-
सहियं जो चरिमदिवसो तस्स वि एणा कोमी. एवं आयंविद्धं
णिव्विए य एगासणएगछाणाण वि, अहवा इमो अस्सो विही,
अजत्तत्तो कतो आयंविद्धेण पारियं, पुणारवि अजत्तो कीरति, ए-
त्थ संजोगा कायव्वा णिव्वित्तादिसु सव्वेसु सरिसे विसरि-
मेसु य ” । आ० चू० ६ अ० । आव० । ल० ।

कोमुंविणी-कौटुम्बी-स्त्री० । उत्तरवलिस्सहणस्य तृतीयशा-
खायाम्, कल्प० ८ कृण ।

कोमुंवि (ए)-कुटुम्बिन्-त्रि० । प्रधानकर्मकारिणि, कौटुम्बि-
का नरकं यान्ति । स्था० ३ ठा० १ उ० ।

कोमुंविद्य-कौटुम्बिक-त्रि० । कुटुम्भवरणे प्रसृतः ठक् । कुटु-
म्भवरणे व्यापृतं, कुटुम्बे भवः ठक् । कुटुम्भमध्यपातिनि, वाच० ।
कतिपयकुटुम्भप्रज्ञौ, (स्वामिनि) नायक, राजसेवके, ज० २ श०
१ उ० । कल्प० । स्था० । औ० । अन्त० । रा० । जं० । अनु० ।
झा० । प्रज्ञा० । जी० ।

अथ कौटुम्बिकदृष्टान्तं भावयति-

वच्चीधन्नसुजरियं, कोट्टागारं तु रुज्ज्भते कुमुंविस्स ।

किं अम्ह मुट्ठा देई, केई तहियं न आणीणा ॥

एकः कौटुम्बिकः स कर्षणां कारणे उत्पन्ने वृद्ध्या कालान्तर-
रूपया धान्यं ददाति, तथा च वृद्ध्या कौटुम्बिकस्य कोट्टागारा-
णि धान्यस्य सुभृतानि जातानि, अन्यदा च तस्यैकं कोट्टागारं
वृद्धिधान्यसुभृतं वह्निना प्रदह्यते दह्यते, तत्र केचित् कर्षका वि-
ध्यापननिमित्तं तत्र प्रदह्यमाने कोट्टागारे समागताः । किमेष
कौटुम्बिकोऽस्माकं मुट्ठा ददाति येन वषं विद्यापनार्थमभ्यु-
द्यता भवामः ।

एयस्स पभावेणं, जीवा अम्हे ति एव नाऊणं ।

आणो उ समद्वीणा, विज्जविण तेसि सो तुट्ठो ॥

अन्ये कर्षका एतस्य कौटुम्बिकस्य प्रभावेण वयं जीवन्ति
स्म । जीवाः, अक्षप्रत्ययः, जीविता इत्यर्थः । एवं ज्ञात्वा समा-
द्वीनास्तत्र समागता विध्यापनाय च प्रवृत्तास्ततो विध्यापिते
कोट्टागारे स कौटुम्बिकस्तेषां तुष्टः ।

ततः किमकार्षीदित्यत आह-

जे उ सहाएगत्तं, करेसु तेसि अवहियं दिन्नं ।

दहं ति न दिणिणयेरे, अकासगा दुक्खजीवीया ॥

ये तु विध्यापने सहायत्वमकार्षुः तेषामवृत्तिकं कालान्तरर-
हितं धान्यं दत्तम्, इतरेषां तु सहायत्वमकृतवतां दग्धमित्युत्तरं
विध्यापने दत्तं ततस्ते अकर्षकाः सन्तो दुःखजीविनो जाताः ।

एव दृष्टान्तः । अथ उपनयमन्निधिसुराह-

आयरिय कुंडुवी वा, सामाणियथाणिया भवे साहू ।

वावाह अगणितुट्ठा, सुत्तया जाण धन्नं तु ॥

आचार्यः कुटुम्बीव, कुटुम्बीतुल्य इत्यर्थः । सामान्यकर्षक-
स्थानीयाः साधवः, आचार्यस्य भिक्षाटने वातादिव्यावाधाभि-
तुल्यान् सूत्रार्थान् जानीहि धान्यं धान्यतुल्यान् ।

एमेव विणीयाणं, करेति सुत्तत्यसंगहं थेरा ।

हावेति उदासीणे, किलेसजगां य संसारे ॥

एवमेव कौटुम्बिकदृष्टान्तप्रकारेण ये विनीतास्तेषां स्थविरा
आचार्याः सूत्रार्थसंग्रहं कुर्वन्ति सूत्रार्थान् प्रयच्छन्ति । यस्तदा
उदासीनस्तत्र हापयन्ति इति, न प्रयच्छन्तीति भावः । स चोदा-
सीनो वर्तमानः केवलं सूत्रार्थयोग्यो भवेत्, क्लेशभागी च सं-
सारे जायते । व्य० ६ उ० । कुटुम्बभवेषु कायेषु, जी० ३ प्रति० ।

कोटूग-कोटूपक-पुं० । कोटूवविशेषे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

कोट-कुटु-न० । रोगभेदे, ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० । विपा० । आव० ।

उपा० । सप्त महाकुष्ठानि । तद्यथा-अरुणोद्युम्बरनिश्वजिह्वाका-
लकाकनादपौष्पमरीकदद्रुकुष्ठानि । महत्त्वं चैषां सर्वधात्वन्तः
प्रवेशादसाध्यत्वाच्चेति । एकादश कुष्ठकुष्ठानि । तद्यथा-स्थूत्रा-
रूपकमहाकुष्ठचर्मद्वयपरिसर्पविसर्पसिध्मविचित्रिकाकिटिभपा-
मापशनारुकसंज्ञानीति सर्वाण्यप्यष्टादश । सामान्यतः कुष्ठं सर्वं
संनिपातजमपि वातादिदोषोत्कटतयाऽनुभेदभागभवतीति ।
आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

कोटि-कुष्ठिन्-त्रि० । कुष्ठमष्टादशभेदमस्यास्तीति कुष्ठि । कुष्ठो-
गग्रस्ते, प्रश्न० ५ सम्य० द्वार । आचा० ।

कोण-कोण-पुं० । कुण-करणे घञ्, कर्त्तरि अच् वा । येन घनु-
राकृतिना कोष्ठेन वीणादयो वाद्यन्ते । तस्मिन् वादनसाधने का-
ष्ठभेदे, अत्रौ, वाच० । वीणावादनदग्ने, जी० ३ प्रति० । लकुटे,
“कोणश्चो लगुनो जगति” नि० चू० १ उ० । गृहादीनामेकदेशे,
नि० चू० १ उ० । अस्त्राणामग्रनागे, मङ्गलग्रहे, शनिग्रहे, द्र-
योर्दिशोर्मध्यभागे विदिशि, वाच० ।

कोणालग-कोणालक-पुं० । स्त्री० । कोने जलाने अग्नति अप-
र्याप्नोति । अल गृह् । सङ्गचारिणि, शवे, कृष्णपुच्छे, श्वेतोदरे,
जलचरपक्षिभेदे, वाच० । प्रश्न० । कुशुजिनेऽस्य पूजके,
“सर्धितु सहस्साइं, कुशुजिनेदस्स परिवारो । कोणालगमहि-
यस्स य, सिरीरे सूरस्स य सुयस्स” ॥ ती० ६ कल्प० ।

कोणाली-कोनाली-स्त्री० । गोष्ठ्याम्, वृ० १ उ० । नि० चू० ।

कोणिग (अ)-कूणिक-पुं० । श्रेणिकराजस्य चेन्नणायां जाते
पुत्रे, कल्प० ८ कृष्ण । (‘कूणिय’ शब्देऽत्रैव भागे ६२६ पृष्ठे कथोक्ता)

कोण्ट-कुण्ट-त्रि० । ‘कुठि’ वैकल्ये । अच् । “ओत्सयोगे”
८ । १ । ११६ । इत्यादेरुत् ओत्त्वम् । प्रा० १ पाद ।

कोत-कुत्र-अव्य० । “ओत्सयोगे” ८ । १ । ११६ । इति आ-
देरुत् ओत्त्वम् । कस्मिन्नित्यर्थे, प्रा० १ पाद ।

कोतव-कौतव-न० । मूषिकब्रह्मनिष्पन्ने सूत्रे, विशेष० । अनु० ।
आ० म० । वृ० ।

कोत्तिय-कौत्त्रिक-पुं० । भूमिशाधिनि वानप्रस्थे, औ० । नि० ।
भ० । मधुभेदे, स्था० ६ उ० । आव० ।

कोत्थ-कुत्त-न० । गोत्रभेदे, “जे कोत्था ते सत्तविहा पण्णत्ता ।
तं जहा-ते कोत्था ते पुग्गलायणा ते पिगायणा ते कोमीणा ते
मंडलीणा ते हारिया ते सोमया” । स्था० ७ उ० ।

कोत्थलकारा-कोत्थलकारी-स्त्री० । ज्रमर्याम्, त्रीन्विचजीवे,
वृ० १ उ० । प्रज्ञा० ।

कोत्थुजरी-कौत्थुजरी-स्त्री० । कुत्थुजशाविषु, जं० ३
वक्र० । नि० चू० ।

कोत्थुज (ह)-कौत्थुज-पुं० । कुं भूमिं स्तुभ्नाति कुत्थुजो
जलधिः । तत्र जवः अण् । “ओत् ओत्” ८ । १ । १५६ । इत्यौ-
कारस्य ओकारः । प्रा० १ पाद । विष्णोर्वत्तस्थे मणौ, वाच० ।
“कोत्थुजो य मणी दिव्यो वासुदेवस्स” । ती० १० कल्प ।

कोदं (रं) ङ-कोदण्ड-न० । ‘कु’शब्दे विच् । कोः शब्दितो द-
ण्डोऽस्य, धनुषि, तत्तुल्यत्वात् भूलतायाम्, देशभेदे च । धन-
राशौ च । वाच० । “कोदंडविष्णुमुक्तेण उमुणा वामे पादे
विष्टे समाणो” अन्त० ५ वर्ग ।

कोदंडिम-कुदण्डिम-त्रि० । कुदण्डेन निवृत्ते, जं० ३ वक्र० ।

कोदूसग-कोदूपक-पुं० । कोदूवविशेषे, भ० ६ श० ७ उ० ।

कोदव-कोद्व-पुं० । कु-विच् । कोः सन् भवति । दु-अच् ।
धान्यभेदे, वाच० । जं० । प्रज्ञा० । नि० चू० । आचा० । स्था० ।
सूत्र० । मद्ने, मदनकोद्वे, कर्म० ६ कर्म० । (‘सम्मत्त’शब्दे त्रि-
पुञ्जीकरणप्रस्तावे मदनकोद्वदृष्टान्तो द्रष्टव्यः)

कोप्पर-कूर्पर-पुं० । न० । “ओत् कूप्पाएडी-तूणीर-कूर्पर-
स्थूल-ताम्बूल-गुरूचीमूल्ये” ॥ ८ । १ । १२४ ॥ इति उकारस्य
ओकारः । प्रा० १ पाद । प्रश्न० । कुहणिकायाम्, पञ्चा० ३ विष० ।

कोभीसणि-कौभीषणि-पुं० । गोत्रवर्तकभिर्भेदे, उमास्वाति-
वाचकः कौभीषणिगोत्रः । ती० ३६ कल्प ।

कोमल-कोमल-त्रि० । कु कलच्, मुद् च, गुणः । जले, मृदौ,
वाच० । अकटोरे, भ० २ श० १ उ० । औ० । रा० । विपा० । आनु० ।
मनोहे, न० । रा० । क्रीरिकायाम्, स्त्री० । टाप् । वाच० ।

कोमलंविज्ञिया-कोमलाम्लिका-स्त्री० । अवकास्थिकायां चि-
ञ्चिकायाम्, ध० २ अग्रि० । प्रव० ।

कोमारिया-कौमारिकी-स्त्री० । कुमारस्येयं कौमारी, सैव
कौमारिकी । कुमारप्रव्रज्यायाम्, भ० १५ श० १ उ० ।

कोमुद्या-कौमुदिका-स्त्री० । कोमुदोत्सवाद्युत्सवज्ञापनार्थं वा-
द्यमानायां कृष्णवासुदेवभेर्याम्, विशेष० । आ० म० । आ० चू० ।

कोमुई (दी)-कौमुदी-स्त्री० । कुमुदस्येयं प्रकाशकत्वात् प्रिया०
अण्, डीप् । “ओत् ओत्” ॥ ८ । १ । १५६ ॥ इत्यौकारस्य
ओकारः । प्रा० १ पाद । वाच० । चन्द्रिकायाम्, औ० । ज्ञा० ।
तद्वत्प्रकाशिकायाम्, कुमुदस्येयम् अण्, डीप् । “कुशब्देन मही
ज्ञेया, मुद् हर्षे तनो द्वयम् । धातुज्ञैर्नियमैश्चैव, तेन सा कौमुदी
स्मृता” इत्युक्तायां कार्तिकपौर्णमास्याम्, वाच० । जं० । ज्ञा० ।
रा० । व्य० । आश्विनपौर्णमास्याम्, दीपोत्सवतिथौ, उत्सवे,
कार्तिकोत्सवे, स्वार्थे के ह्रस्वे कौमुदिका । ज्योत्स्नायाम्, सं-
ज्ञायां कन् कुमुदकः । चातुरर्थ्याम् कुमुदात् ठक् कौमुदिकः ।
कुमुदसन्निकृष्टदेशदौ, त्रि० । वाच० ।

कोमुई (दी) चार-कौमुदीचार-पुं० । कौमुद्याः ज्योत्स्नायाश्चा-
रः प्राशस्त्यमत्र काले । आश्विनपौर्णमास्याम्, वाच० । कौमु-
दीमहे च । आ० क० । “अञ्जो सोणिओ य पच्छन्ने कोमुदी-
चारं पेच्छति” नि० चू० १ उ० । आव० ।

कोमुईजोगजुत्त-कौमुदीयोगयुक्त-त्रि० । कौमुदी कार्तिकीपू-
र्णमासी, तद्योगयुक्तः । कार्तिक्यामभ्युदिते, “कोमुदीजोगजु-
त्तं व, तारापरिवुर्त्तं संसि” । व्य० ४ उ० ।

कोमुर्इरयणीयर-कौमुदीरजनीकर-पुं०। कौमुदी कार्तिकी पौर्ण-
मासी, तस्यां रजनीकरश्चन्द्रः । रा० । कार्तिकीरजनीकरे, नि०
१ वर्ग । “ कोमुर्इरयणिगरविमलपडिपुन्नसोमवयणा ” कौमु-
दी कार्तिकी पौर्णमासी, तस्यां रजनीकरश्चन्द्रस्तद्वत् विमलं
निर्मलं प्रतिपूर्णमनूनातरिच्यमानं सौम्यमरौद्राकारं वदनं
यस्याः सा तथा । रा० । जी० । नि० ।

कोयवि-कोयवि-पुं० । रुतपूरिते पटे, यो लोके माणिकी प्र-
सिद्धा । वृ० ३ उ० । प्रव० । नि० चू० ।

कोरंट-(ग)-कोरएट (क)-पुं० । पुष्पजातिविशेषे, रा० ।
ज्ञा० । जं० । स च कण्ठसेलियाख्यः संज्ञायते । जं० १ वक्त्र० ।
अप्रवीजाः कोरएटकादयः । आ० म० द्वि० । कोरएटकादीनि वृता,
इति लनासु अप्रवीजवनस्पतिष्वन्तर्भवति । औ० । स्था० ।
आ० म० । स्वनामख्याते भरुकच्छीये, “ कोरएटगं जहा-
भावियधम्मं पुच्छिऊण ” कोरएटकं नाम जरुकच्छे उद्याने तत्र
भगवान् मुनिसुवतस्वाम्यर्हन्नजीद्विणं समवसृतः । व्य० १ उ० ।

कोरंटदाम-कोरएटदामन्-न० । कोरएटकाभिधाने पुष्पदा-
मनि, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

कोरंटमद्वदाम-कोरएटमाल्यदामन्-न० । कोरएटकः पुष्पजा-
तिविशेषः, स च कण्ठसेलियाख्यः संभाव्यते, तस्य माला-
यै हितानाति कृत्वा माल्यानि पुष्पाणि तेषां दाम माला ।
जं० १ वक्त्र० । कोरएटकाभिधानकुसुमस्तवकवति माल्यदाम-
नि, औ० । रा० । कोरएटपुष्पमालायाम्, रा० । प्रज्ञा० । औ० ।

कोरय-कोरक-पुं० । न० । ‘ कुव ’ संस्थाने एवुद्, तस्य रः । क-
लिकायाम्, वाच० । फलनिष्पादके मुकुत्रे, (आन्नप्रलम्बको-
रकदृष्टान्तेन कोरकचातुर्विध्यं ‘पुरिसजाय’ शब्दे वदयते) स्था० ।
कक्कोवे, मृणावे च । चोरनामगन्धद्रव्ये, ततः तारका० संजातेऽर्थे
इतच्, कोरकितः । जातमुकुत्रे, त्रि० । वाच० । जावके, विशेषे ।
पक्षिभेदे, रा० ।

कोरव-कोरव-पुं० । स्त्री० । कुरोरपत्यादि, उत्सादित्वा० अञ् । त-
द्देशस्य राजा अण् । तेषु नवो वा अण् । वाच० । कुरुवंशोद्भवे,
वृ० १ उ० । औ० । म० । कुरुवंशजृते कृत्रिये, औ० । तद्दे-
शनृपे, पुं० । कुरुसंबन्धिनि, तद्देशभवे च । त्रि० । स्त्रियां
ङीप् । वाच० ।

कोरव्व-कोरव्व-पुं० । स्त्री० । कुरोरपत्यम् । कुर्वादि० एयः । कुरुवंश्ये
वाच० । कौरव्यगोत्रे ब्रह्मदत्ते चुलनीसुते, जी० ३ प्रति० । स
चाऽवसर्पिण्यामष्टमश्चक्रवर्ती । आव० ४ अ० । स० । प्रव० । (‘ बम्ह-
दत्त ’ शब्दे कथाऽस्य वदयते) तस्यापत्यं फिज्, कौरव्यायणिः ।
कुरुकुलोत्पन्ने ब्राह्मणादावपत्ये, पुं० । स्त्री० । कुरुणां राजा एयः,
कौरव्यः । कुरुदेशराजे, स्त्रियां ङीष्, कौरवी । स्त्री० । एयन्तत्वात्
यूयपत्ये फिजो लुक् । कौरव्यः-पिता पुत्रश्च । वाच० ।

कोल-कोल-पुं० । ‘ कुल ’ संस्थाने । अच् । शूकरे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
तं० । स्रवे, कोरे, शनिग्रहे, चित्रके, अङ्गपालौ, आलिङ्गने,
देशभेदे, पुं० । वाच० । घुणकीटे, आचा० १ श्रु० ५ अ० ८ उ० ।
उन्डुराकृतौ जन्तो, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । अश्वभेदे, पुं० ।
ध० २० । नटात् धीवरकन्याजातिभेदे, मरिचे, न० । चव्ये,
कर्कन्धूवृक्षे, स्त्री० । गौरा० ङीष् । तस्याः फलम् अण्,

तस्य लुक् । वदरीफले, न० । वाच० । आचा० । वदरचूर्णे, वृ० १ उ० ।
कोलंब-कोलम्ब-पुं० । अवनते शाखाग्रे, कोलम्बो हि लोके अव-
नतवृक्षशाखाग्रमुच्यते, विपा० १ श्रु० ३ अ० । ज्ञा० ।

कोलग-कोलक-पुं० । कुल एवुद् । अङ्कोटवृक्षे, बहुवारवृक्षे, गन्ध-
द्रव्यभेदे, मरिचे, कक्कोले च । न० । वाच० । कोलजातौ, स्त्रियां
तु “ यदि एसा कोलगिणी एवं करेति ” आ० चू० ४ अ० ।

कोलघरिय-कौलघरिहिक-पुं० । कुलगृहसम्बन्धिनि, उपा० २ अ० ।

कोलचुल-कोलचूर्ण-पुं० । वदरशकुषु, दश० ५ अ० १ उ० ।

कोलज्जा-कोल्यार्पा-स्त्री० । अथोवृत्तखाताकारे धान्यस्थाने,
आचा० २ श्रु० १ अ० ७ उ० ।

कोलट्टिय-कुवन्नयास्थिक-न० । वदरकुव्रके, ज० ६ श० १० उ० ।

कोलपा (वा) गपट्टण-कोलपाकपत्तन-न० । स्वनामख्याते
तीर्थभूते नगरे, कोलपाकपत्तने माणिक्यदेवः श्रीशृगभो
मन्दोदरीदेवतावसरः, । ती० ४५ कल्प० ।

कोलपा (वा) ल-कोलपाल-पुं० । धरणस्य नागकुमारेन्द्रस्य
द्वितीये लोकपाले, चतानन्दस्य च लोकपाले, स्था० ४ ठा० १
उ० । जं० । आ० चू० । विशेषे । आ० म० ।

कोलव-कौलव-न० । ववादिषु तृतीये करणे, सूत्र० १ श्रु० १ अ०
१ उ० । म० ।

कोलवण-कोलवन-न० । मथुरास्थे वनभेदे, ती० ६ कल्प ।

कोलसुणह-कोलश्वन् (श्वनक्)-पुं० । महाशूकरे, आचा० २
श्रु० १ अ० ५ उ० । प्रश्न० । जं० । प्रज्ञा० । मृगया कुशले शुनि,
प्रज्ञा० ११ पद ।

कोलसुणिया-कोलशुनिका-स्त्री० । स्त्रीत्वविशिष्टे कोलशुन-
कजातौ, प्रज्ञा० ११ पद ।

कोलाल-कौलाल-न० । कुवालाः कुम्भकारास्तेषामिदं कौ-
लालम् । मृद्भाण्डे, अनु० ।

कोलालमंरु-कौलालभाण्ड-न० । कुवालाः कुम्भकारास्तेषामि-
दं कौलालं, तच्च तद्भाण्डं च पर्यं प्राजनं वा कौलालप्राणम् ।
कुम्भकारकृते मृद्भाण्डे, “ से सहलपुत्ते अमया कयां वा-
ताहतयं कोलालमंडं अंतो सालाहितो वहितो एणिणैर् ”
उपा० ७ अ० ।

कोलालिय-कौलालिक-पुं० । कौलालानि मृद्भाण्डानि
पण्यमस्येति कौलालिकः । अनु० । कुलावक्रयविक्रयिणि,
वृ० २ उ० ।

कोलालियावण-कौलालिकापण-पुं० । कौलालिकाः कुलावक्रय-
विक्रयिणस्तेषामापणः । पणितशालायाम्, “ कोलालियावणो
खलु पणितसावा ” कौलालिकापणः पणितशाला मन्तव्या । किमुक्तं
भवति ?-यत्र कुम्भकारा भाजनानि विक्रीणते, वणिजां वा कुम्भ-
कारहस्ताद् प्राजनानि क्रीत्वा यत्रापणे विक्रीणन्ति । वृ० २ उ० ।

कोलावास-कोलावास-पुं० । कोला घुणस्तेषामावासः । दारु-
णि, “ चित्तमंताए सालाए कोलावासंति वा दारुणं वा स-

हियं वा चेतेमाणे सवले " स० २१ सम० । आव० । दशा० ।
आचा० । अनु० ।

कोलाह-कोलाभ-पुं० । दर्शिकरसर्पभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

कोलाहल-कोलाहल-पुं० । कुल-घञ्, तमाहवति अच् । वा-
च० । बहुजनमहाध्वनौ, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । प्रति० । अव्य-
क्ते (उत्त० ए अ०) बोधे, जी० ३ प्रति० । " ए य कोलाहलं
करे " सूत्र० १ श्रु० ए अ० । आर्तशकुनिनमूहध्वनौ, ज० ७ श०
६ उ० । विव्रपिताक्रन्दिकले, उत्त० ६ अ० ।

कोलाहलगचूय-कोलाहलकज्जूत-त्रि० । कोलाहलो विव्रपिता-
क्रन्दिकलः, कोलाहल एव कोलाहलकः, स भूत इति जातोऽ
स्मिन् नत् कोलाहलकभूतम्, आदितादेराकृतिगणत्वात् निष्ठान्त-
स्य परनिपातः । संजातबहुध्वनौ, यदि वा भूतशब्द उपमार्थस्ततः
कोलाहलभूतम् । कोलाहलकरूपनामिवापन्ने, हा मातर्हा मातरि-
त्यादिकलकत्राकुलितया सीदद्भूते, " कोलाहलपचूयं आसी
मिहिलाप पचूयतं " उत्त० ए अ० ।

कोलाहलगसंकुल-कोलाहलकसंकुल-त्रि० । बहलकलकलात्म-
केन कोलाहलेन व्याकुले, " किमु तो अज महिलाप, कोलाहलग-
संकुल । सुचंचति दारुणा सदा पसाप सुगिहंसु य " । उत्त० ९ अ० ।

कोलिय-कोलिक-त्रि० । कुलादागतः ठक् । कुलपरम्परागते आ-
चारादौ कुले, कुलागमे सिद्धः ठक् । तन्त्रोक्ते कुलाचारे, कौलं
कुलधर्मं प्रवर्त्तयति ठक् । कुलधर्मप्रवर्त्तके, शिष्ये, पास्त्राणे, कुलं
तदाचारः प्रयोजनमस्य ठक् । कौले ब्रह्मविदि, वाच० । तन्तु-
वाये, न० । आ० म० । आव० । " पदमाप कोलियकचाप दिष्टतो
कीरइ (नियति शब्दे भावतः कृष्णस्य, द्रव्यतः कौलिकवीरस्य
'निश्कम्' शब्दे ५०७ पृष्ठे दृष्टान्त उक्तः) प्रव० २ द्वार । आव० ।

कोलियाजाल-कोलिकाजाल-न० । मर्कटकमन्ताने, आव० ४
अ० । नि० चू० । जालाकारे कोलिकाजालमन्ताने, वृ० १ उ० ।

कोलुष-कारुण्य-न० । अनुकम्पायाम्, नि० चू० ११ उ० ।

कोलुषपडिया-कारुण्यप्रतिज्ञा-स्त्री० । अनुकम्पाप्रतिज्ञायाम्,
नि० चू० ।

जे भिक्खू कोलुषपडियाए अण्णरिं तसपाणजायं त-
णपासण वा मुंजपासण वा कटपासण वा चम्मपा-
सण वा वंधइ, वंधंत वा साइजइ ॥ १ ॥ जे जिकखू वंधेल्लयं
वा मुयइ, मुयंत वा साइजइ ॥ २ ॥

जिकखू पुं० वज्रणिश्रो, कोलुषं ति कारुण्यं अणुक्पा, पडियाए
त्ति प्रतिज्ञा, अनुकम्पाप्रतिज्ञा इत्यर्थः । वसन्तीति वसाः, ते च
तेजोवायूद्दीन्द्रियादयश्च प्राणिनो वसाः, एच्छ ते उवाउहि णाहि-
कारो जाइगहणोउं वि सिद्धगो जाइवन्नयाईहि अहिगारो, त-
णा दग्धाइया, पासोत्ति वंधणं, दग्धा रज्जुः इत्यर्थः । वत्तपास-
गहणाओ सव्वे पासा गहिया, कटपासगहणाओ कयलि-
खोक्राइया गहिया, एवमाईहि वंधंतस्स चतुवहुं, विइयसुत्ते
वि वच्छेदगं मुयंतस्स चतुवहुं चव । इमा सुत्तफासियागाहा-

तसपाणगतणगादी, कलुणपरं नाएँ जो उ वंधेज्जा ।

तणपासगमादीहिं, मुंचति वा आणमादीणि ॥ २ ॥

गतार्था । जइ सेज्जगसेजायरई वलगखेत्ताई वचंता मणेज्जा-

ओहाण ति अज्जोती, देजेवं तणणगादीणं ।

अम्हे तुज्जं इहयं, भायणज्जा परिवसामो ॥ ३ ॥

ओहाणं ति उपयोगो, अज्जोत्ति आमंत्रणे, इह ति घरे, तन्नगाईणं,
आइसदाओ गधाइसु विविदोवखारेसुं च, एवं भणंतेसु सा-
हुणा वत्तध्वं पच्छुद्धं, जूतशब्दः भयणे तुल्यवाची, जहा अ वेदाइ-
जायणं गिहंतो वाहिरे वा ठियं न किंचि घरवावारं करेति, तहे-
व अम्हे इह परिवसामो वसहिग्गइणकावे । अयवा वसंतो जइ
गिही किंचि विज्जं पत्थेज्जा तत्थिमं भासेज्जा-

न वि जोइसं न गणितं, ए अक्खारेणेव किंवि रक्खामो ।

अप्पस्सगा अभुणगा, भोयणखंजावमावसिमो ॥ ४ ॥

घरे किंवि सुणगाइणा अवरज्जंते अपस्सगा अम्हे, गिहिणो
संदिसंतस्स असुणगा, अम्हे जाणोवगया वा अणं ण पस्सामो,
सुणेमो वा, सेसं कंठं । तन्नगगहणं किमर्थं चेत्त-?

घणुजीवितगं खलु त-न्नगगहणं तु तं बहु अवातं च ।

सेसा वि मूर्इया खलु, तणगगहणं तु गोणादी ॥ ५ ॥

बालवत्थं तन्नगं, तं घणजीवी बहुअवायं च । अओ तन्नगहणं कयं
सुत्ते तन्नगगहणाओ य सेसा वि गोणाई सव्वे मूर्इया, न संवधि-
तया इत्यर्थः । अहवा वंधं इंतो आणाइया दोसा इमे य अन्ने या

अचावेटण मरणं-तराय फडंत अत्तपरहिंसा ।

सिगखुरपेद्वणं वा, उड्डाहो जइ पंत वा ॥ ६ ॥

अईव आवेटियं परिताविज्जइ, मरइ वा, अंतरायं च जवइ । बरुं
च तडफडंतं अप्पाणं परं वा हिंसइ, एसा संजमविराहणा, तं
वा वज्जंतं सिंगेण खुरेण वा काएण वा साहुं पेवेज्जा, एवं सा-
हुस्स आयविराहणा । तं च दट्ठं जणो उड्डाहं करेज्ज-अहो !
दुद्धिधम्ममा परतत्तिवाहिणो, एवं पययणोवयाओ, भइपंतदोसा
वा भवे । भइओ भणाइ-अहो इमे साहवो अम्हं परोवक्खानघरे
वावारं करेति । पंतो पुणो भणेज्ज-दुद्धिधम्मचाकुकारिणो की-
स वा अम्हं वच्छे वंधति, मुयंति वा, दिया वा राओ वा निच्छु-
जेज्जा, वोच्छेयं वा करेज्ज, एए वंधणे दोसा ।

इमे मुयणे-

उक्काय अगड विसमे, हिय णट्ट पत्ताय खइय पीते वा ।

जोगक्खेम वहंती, एवं दोसा य जे वुत्ता ॥ ७ ॥

तन्नगाइ मुक्कमरुतं उक्कायविराहणं करेज्ज, अगरे विसमे वा
पडिज्ज, तेणहिं वा हीरेज्जा. नठं अरुवीए रुतंतं अत्थेज्ज, मुक्कं
वा पलाइयं वा पुणो वंधितुं न सक्कइ, दुगादिसणफ्फडाई वा ख-
ज्जइ, मुक्कं वा माऊए थणात खीरं पिण्णज्ज । जइ वि एवमाइ दोसा
न होज्ज तथा वि गिहिणो वोसत्था अत्थेज्ज, अम्हं घरे साह-
वो सुत्तत्थजोगक्खेमवावारं वहंति मण ति एवं मणेण चित्ति-
त्ता अणुत्तसत्ता अप्पणो कम्मं करेति, अह तदोसभया मुक्कं पु-
णो वंधति, तत्थ वंधणे दोसा जे वुत्ता ते जवंति । जम्हा एते
दोसा तम्हा ए वंधंति मुयंति वा ।

कारणे पुण वंधमुयणं करेज्जा-

वितियपदमणप्पज्जे, वंधे अविकोविते व अप्पज्जे ।

विसपगड अगणिआऊ-वणप्फगादीसु जाणमवी ॥ ८ ॥

अणप्पज्जो वंधइ, अविकोविओ वा, सेहो अहवा धिकोवि-

ओ वा सेहो, अहवा विकोविओ अप्पज्जो, इमेहिं कारणेहिं
बंधति, विसमा अगडिअगणिकुसु मरिज्जिहि इति दुगादिसण-
प्फण वा मा खज्जिहि ति एवं जाणणा वि बंधइ, मुंचइ ।

तस्स इमं विइयपदं-

वितियपदमाणप्पज्जो, मुंचे अविकोविते व अप्पज्जो ।

जाणंते वावि पुणो, वडिपासगअगणिमादोसु ॥ ९ ॥

वडिपासगो ति बंधणा तेण अईव गाढं बडो मूढो वा तरुफ-
रेइ, मरइ वा जया, तथा मुंचइ, मा रुग्गिअहि ति ।

बंधणमुयणे इमा जयणा-

तेसु असाहीणेसु, अहवा साहीणपत्थणे जयणा ।

• केणं वडविमुक्को, पुच्छंति न जाणिमो केण ? ॥ १० ॥

(तेसु ति) जया घरे गिहत्था असाहीणा तथा एयं करेइ, सा-
हीणेसु वा अपच्छमाणेसु मिगेसु, अह गिही पुच्छेज्जा-केण
तन्नगं बद्धं मुक्कं वा, तस्य साहुहिं वत्तव्वं-न जाणामो अहं ॥
नि० चू० ११ उ० ।

कोल्लङ्ग-कोल्लकिर-न० । वार्द्धके, पि० । कोल्लकपुरे, यत्र
सङ्गमस्थविरा नित्यवासमाश्रिताः । आ० ३ अ० । आ० चू० ।

कोल्लग-कोल्लक-पुं० । दग्धकाष्ठलघुखण्डेषु, “कोल्लपरंपरं
संकेल्लियागसण्णेति ।” नि० चू० १ उ० ।

कोल्लपागपुर-कोल्लपाकपुर-न० । माणिक्यदेव ऋषभस्थाने
तीर्थे, ती० ५१ कल्प । (‘माणिक्यदेव’ शब्दे कथा वक्ष्यते)
कोल्लयरपुर-कोल्लयरपुर-न० । स्वनामख्याते पुरे, यत्र धर्म-
सिंहाभिधानः कृत्रियमुनिः । संथा० ।

कोल्लाग-कोल्लाक-पुं० । स्वनामख्याते सन्निवेशे, कल्प० २
क्षण । यत्राऽव्यक्तः सुधर्मा च गणधरो जातः । आ० म० द्वि० ।
यत्र च बहलब्राह्मणगृहे धीवीरजितेन्द्रेण प्रथमभिक्षा लब्धा ।
कल्प० १ क्षण । आ० म० । ज० । यत्र वा सङ्गमस्थविराः नि-
त्यवासं समाश्रिताः । “इहासन् कोल्लाकपुरे, निर्मलश्रुतसम्पदः
सङ्गमस्थविराचार्या-स्तैर्दुर्भिक्षे स्वसाधवः ।” आ० क० ।

कोल्लापुर-कोल्लापुर-न० । दक्षिणदेशस्थे पुरजेटे, यत्र शूद्र-
कर्मण महालक्ष्मी तोषिता, सातवाहननृपभार्याः सातवाह-
नं महिषीप्रवृत्तिं व्यजिज्ञपन् । ती० ३४ कल्प० । (सातवा-
नशब्दे कथा वक्ष्यते)

कोल्लासुर-कोल्लासुर-पुं० । स्वनामख्याते असुरभेदे, यो हि को-
ल्लापुरे महालक्ष्म्यादेशात्कृतहवनप्रत्यहकरणाय वृत्तः शूद्रकनू-
पतिना मारितः । ती० ३४ कल्प । (सातवाहन शब्देऽस्य कथा)
कोल्लुग-कोल्लुक-पुं० । इक्षुरसोत्पादके यन्त्रविशेषे, यद्वा च
“कोल्लुकचक्र”याथेन परंपराया ” वृ० १ उ० ।

कोल्लुगाणुग-कोल्लुकानुग-पुं० । कोल्लुकः शृगालस्तदनुगः । शृ-
गालोपमे आचार्यभेदे, वृषभभेदे, भिक्षुभेदे, यो हि रजोह-
रणनिषद्यायामौषप्रदिकपादप्रोच्छने वा स्थितो वा वाचयति
तिष्ठति वा शृगालानुगः । व्य० १ उ० । नि० चू० ।

कोव-कोप-पुं० । कुप भावे घञ् । कामाग्निजे चित्तवृत्तिभेदे,
बधायनुकूलचित्तवृत्तिभेदे, “मानः कोपः स तु चेधा, प्रण-
येर्ण्यसमुद्भवः । द्वयोः प्रणयमानः स्यात्, प्रमोदे तु महत्तपि ॥
१७१

प्रेम्णः कुटिलगामित्वात्, कोपो यः कारणं विना ।” इति साहि-
त्यदर्पणोक्ते शृङ्गाररसाङ्के, प्रणयकोपे च । धातुवैयर्थ्यकारिदोषा-
णां विकारभेदे, वाच० । कोधाद्यात् स्वभावाज्ज्वलनमात्रे, भ०
१२ श० ५ उ० । तद्रूपे द्वितीये मोहनीये कर्मणि, स० ५२ सम० ।
(‘कसाय’ शब्दे अस्मिन्नेव जागे ३६६ पृष्ठे प्ररूपितम्)

कोवधर-कोपगृह-न० । मानिनीनां कोपप्रवने, “देवी ईसाए
कोवधरं पविठा ।” आ० म० प्र० ।

कोविय-कोपित-त्रि० । दूषिते, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

कोविद्-पुं० । ‘कुङ्’ शब्दे । विच् । कोविदस्तं वेत्ति । विद-कः ।
परिणते, विदुषि, वाच० । कुशत्रे, आचा० १० श्रु० ५ अ० १
उ० । निपुणे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । अन्यस्तसर्वागमत्वात्
निपुणे, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । विपश्चिति, दश० ६ अ० ३ उ० ।
कोवीण-कौपीन-न० । कूपे पतनमईति खञ् । अकार्यं, पापे,
गुह्यप्रदेशे, चीरे, मेखलाबद्धे वस्त्रखण्डे, (कपनी)
तत्कारणेन कूपे पतनात् तस्य तथात्वम् । अकार्यवदा-
च्छाद्यत्वात् पुरुषलिङ्गे, तदावरकतया वस्त्रखण्डस्य कौपी-
नत्वम् । ‘कौपीनवन्तः खलु भाग्यवन्तः’ । ‘पुरा कौपीना-
च्छादनं यावत्तावदिच्छेच्च चीवरम्’ । “अवन्ताः स्वल्पकौपीनाः,
सुहृदः सत्यजिणवः ।” वाच० । ति० ।

कोस-कोष (श)-पुं० । न० । अर्द्धचादि० कुश (व) आधा-
रादौ घञ्, कर्तरि अच् वा । अण्डे, कृताकृतयोर्हंमरूप्ययोः
कुञ्जले, मुकुले, समूहे, दिव्यजेदे, शब्दपर्यायज्ञापके अभि-
धाने, पानपात्रे, चपके, शिष्यायां, पनसादिमध्यस्थे (कोवा)
ख्याते पदार्थे, घ० र० । शब्दान्तरपूर्वे तु गोलकाकारे पदार्थे,
यथा नेत्रकोषः । वाच० । आश्रये, प्रदने ३ आश० द्वार ।
धान्यनिधौ, स्था० ५ ग० ३ उ० । भाण्डागारे, व्य० ४ उ० ।
औ० । कल्प० । रा० स्था० । ज्ञा० । श्रीगृहे, स्था० ६ ग० ।
वारकादिभाजने, “कोसं यमो च मेहाए ” सूत्र० १ श्रु० ४
अ० २ उ० । खड्गपिधानके, तं० । असिपरिवारे, “से जहाणामए
केइ पुरिसे कोसाओ असि अभिनिव्वट्टिणा णं” सूत्र० १ श्रु० ६
अ० । प्रत्याकारे, व्य० १० उ० । त्वगाद्यावरणे कोषवदावरक-
त्वात् पिधानमात्रे, कोशाधारे गृहे, कुशा चूमौ सन्त्यत्र अण् ।
कान्यकुब्जदेशे, मेघे, वाच० । धनुःसहस्रद्वये, स्था० ६ ग० ।

कोसंब-कोशा- (वा) मू-पुं० । कोशे, (पे) आस्रश्च फल-
प्रधानवृक्षभेदे, फलवृत्ते, वाच० । प्रज्ञा० । भ० । आचा० । ति० ।

कोसंबकाणण-कोशाम्नकानन-न० । स्वनामख्याते वने, यत्र
पाण्डुर्मपुरां प्रति चक्षितः कृष्णवासुदेवजराकुमारेण पादे चिह्नः ।
स्था० ८ ग० ।

कोसंबगंडिया-कोशाम्नगणिका-स्त्री० । ६ त० । कोशाम्नश्च
वृक्षविशेषस्य गणिकायां, खड्गविशेषे, भ० १६ श० ३ उ० ।
कोसंबपल्लवप्पविभक्ति-कोशाम्नपल्लवप्पविभक्ति-न० । कोशा-
न्नपल्लवप्रविजागाकाराभिनयात्मके नाट्यभेदे, रा० ।

कोसंबी-कौशाम्बी-स्त्री० । तत्सदेशप्रतिषेधे पुरीभेदे, “वार-
संइ सुरट्टा, मिहिअविदेहा य चञ्चुकोसंबी ।” सूत्र०
१ श्रु० ५ अ० १ उ० । आ० म० । आव० । स्था० ।
प्रज्ञा० । अत्रैव भरतकोत्रे यमुनानदीकूत्रे पूर्वदिग्भूकण्ड-

निवाशितमुक्ताकलकण्टिकेव कौशाम्बी नगरी, तत्र सहस्रा-
नीकराजसूनुः स्वकुलमहासरसि जायमानः शतानीको नाम
राजा । वि० १० । भ० । सं० १० । वृ० । आ० । वि० ।
वत्सदेशे कौशाम्बी नगरी । प्र० १७४ द्वार ।

अथ कौशाम्ब्यां यद्यद्भूतत्संगृह्णाह विविधतीर्थकल्पकृत्-“व-
च्चाजणवप कोसंबी नाम नगरी, जत्य चंद्रसूरा सविमाना सिरि-
वद्धमाणं नमसितं समागया । तत्थ तस्स जज्जा य वेत्थं अजाणंती
अज्जमिगावई समोत्तरणे पथाविआ चंदाइचेसु सट्ठाणं गणसु अ-
ज्जचंदणाइसाहुणीसु कयावस्सयासु पमिस्सयं दधुमागया अज्ज-
चंदणाए उवालळा निआवराहं खमंती पायपडिया चैव केवलं
संपत्ता, जत्थ य उज्जेणीओ पुरिसपरंपराणीयइट्टयाइ पयोअरणा
मियावईअज्जाववणेण दुग्गं कारिअं अज्ज चिट्ठिज्जइ, तत्थ य
मिगावईकुक्खिसंभवो गंधववेयनिउणो सयाणीयपुत्तो उदय-
णो वच्चाहिबो अहेसि । जत्य चंद्रसु पियखगजणनयणअम-
यंजणसुवा जिणपडिमाओ, जत्थ य कालिंदिजललहरिआलिं-
गिज्जमाणणि वणाणि, जत्थ पोसवहुत्तपामिवयपमिवणाणि-
ग्गहस्स सिरिमहावीरस्स चंदणवालाए पंचदिवसुणुग्गमासे-
हिं सुण्णकोणट्ठियकुम्मासेहिं पारणं कारियं, वमुहारा य अ-
द्धतेरसकोमिपमाणा देवेहिं बुद्धा, अओ चैव सुहारत्तिगामो न-
यरीसन्निहिओ पसिद्धो वसइ, पंच दिव्वाणि अपाउज्झआणि इ-
त्तुच्चिअ तदिणाओ पट्टुज्जिद्धसुद्धदसमीए सामिपाएण दिणे
वित्थन्हाणपाणाई आयारा, तत्थ अज्ज वि होए पउमप्पहसामि-
णो चरणजम्मणदिक्खनाणकट्ठाणगाइं संवुत्ताइ, जत्थ य सिं-
णिखच्चाया कोसंबितरुणो महापमाणा दीमंति, जच्च य
पउमप्पहचेइए पारणकारावणदसाजिसंश्रियनिया चंदणवाला-
मुत्ती दीसइ । जत्थ य अज्ज वि तम्मि चैव चैए पइदिणं पसं-
त मुत्ती सीहो आगंतूण जगवओ भत्ति करेइ ।

“ सा कोसंबी नयरी, जिणजम्मणपवित्तिआ महातिथं ।

अम्हाण वेउसिध्वं, धुवंती जिणप्पहसूरीहिं ” ॥ १ ॥

इति श्रीकौशाम्बीकल्पः । ती० २२ कल्पः ।

दक्षिणस्यां दिशि यावत्कौशाम्बीविहारयोग्यो देशः । वृ० १ उ० ।
कोसंबिया-कोशाभिका-खी० । स्थविरादुत्तरवलिसहान्ति-
र्गतस्य गणस्य शाखायाम्, कल्प० ८ कृण ।

कोसकोट्टागारकहा-कोपकोट्टागारकथा-खी० । राजकयाभेदे,
स्था० । (‘ रायकहा ’ शब्दे व्याख्या)

कोसग-कोपग-पुं० । कोप-स्वार्थे कः । अएरकोपे, वाच० ।

कोशक-पुं० । चर्ममयकोट्यलीप्राये पापाणादिस्खलनया भज्य-
माननगैरद्गुष्टादौ क्षिप्यमाने नखरदनगृहरूपे वा साधूनां च-
मोपकरणे, ध० ३ अधि० । “ कोसगनहरकखटा, अंगु-
लीकांसो ” नखजङ्गलकार्ये गृह्यते, स च पादयोरद्गुष्टके च
प्रक्षिप्यते । वृ० १ उ० । अनु० । सूत्रयानौ, अनु० ।

कोसकार-कोश (प) कार-पुं० । कोशं (प) करोति, कृ-
णुवुत्त उ० १० । खग्गाद्यावरणकारके, वाच० । तस्य प-
त्नी डीप् । इत्तुभेदे, कोपं स्ववेष्टनं तन्तुनिः करोति । कृ-अण्
चट्टकसूत्रादिकारणे, अनु० । कीटजेदे, वाच० ।

कोमल-कोश (स) ल-पुं० । व० व० । श्रीऋषभदेवस्य अनु-
र्थिशनिने पुत्रे, तद्वाज्यनुते देशजेदे च । स च देशः साकेत अ-
योध्याप्रतिवृत्त्यर्थक्येषु अन्यतमः । कल्प० ७ कृण । “ सा-

केयं कोसलागयपुरं कुमुदा य ” सूत्र० १ धृ० ५ अ० १ उ० ।
ज्ञा० । स्था० । प्रज्ञा० । कोकेऽपि-“कोश (स) लो नाम मुदितः,
स्फीतो जनपदो महान् । निविष्टः सरयूतीरे, पशुधान्यसमृद्धि-
मान् । ” कोशलदेशो द्विविधः प्राच्यात्तरजेद्वान् । तत्र अयो-
ध्यायुक्तदेशस्योत्तरकोशलत्वम् प्राच्यकोशलास्तु पूर्वस्याम् ।
वाच० ।

कौशल-न० । कुशलस्य भावो युवा० अण् । दक्षतायाम्, वाच० ।

कोसलग-कोशलक-पुं० । कोशला अयोध्या, तज्जनपदोऽपि को-
शला, तत्सम्यन्धिनः कोशलकाः । भ० ७ श० ६ उ० । कोशलदे-
शोऽभवेपु, पि० । कोशलदेशोऽप्यत्रात् । कौशलिकेषु भरतादि-
षु, स्था० ५ श० २ उ० । कोशलदेशस्य राजसु, कल्प० ६ कृण ।

कोसन्नपुर-कोशन्नपुर-न० । अयोध्यायाम्, आ० १ अ० ।

कोसन्ना-कोश (स) ला-खी० । कुश (स) वृषा० कल नि०
गुणः । वाच० । अयोध्यायाम्, ती० ११ कल्प । “ अवज्झा
कोसंविणिया साकेयं इक्खामुत्तमी रायपुरि कोसलत्ति ” अ-
योध्याया एकार्थिकानि । कल्प० । ज० । (‘ अवज्झा ’ शब्दे प्र० ज्ञा०
३४ पृष्ठे कल्प उक्तः) साकेतप्रतिवृत्ते जनपदे च । कोशला
अयोध्या, तज्जनपदोऽपि कोशला । भ० ७ श० ६ उ० । आ० म०
द्वि० । प्र० ।

कोसन्नाउर-कोशलापुर-न० । अयोध्यायाम्, “कोशलाउरे,
नंदस्स धूया सिरिसमती । ” आ० म० द्वि० ।

कोमलिय-कौशलिक-पुं० । कुशला विनीता अयोध्या, तस्या
अधिपतिस्तत्र जवो वा कौशलिकः, अय्यान्मादित्वादिकण्
प्रत्ययः । आ० म० प्र० । कोशलदेशे जवः कौशलिकः । स० ८३
सम० । कोशलायामयोध्यायां भवः । ज० २ वत्त० । कोशलदेशे
जाते, भ० २० श० ८ उ० । कोशलदेशोऽप्यत्रात् श्रीऋषभदेवे, “ उ-
संजणं अरहा कोसत्रिणं पंचसयाइं उहुं उच्चत्तणं होत्था ”
स्था० ५ श० ३ उ० । कुशलत्रय कर्मणि दीयते, ठक् । निजकार्य-
साधनार्थं राजादिकार्यकरेभ्यो दीयमानं उत्कोचं, वाच० ।

कोसन्न-कौश (स) ल्य-न० । कुशलमेव ब्राह्म० ध्यञ् । दक्षताया-
म्, वाच० । निपुणत्वे, “ निउणत्तणं च कोसल्लं तत्थ निसेवास-
यणं ” संथा० ।

कोसा-कोशा-खी० । स्वनामख्यातायां वेद्यायाम्, यस्या गृहे द्वा-
दश वर्षाण्युषित्वाऽपि श्रीस्थूत्रभद्रस्वामी न धैर्याच्चलितः । कल्प०
८ कृण । आ० म० द्वि० । ती० । आ० चू० । (तत्कथा ‘ धूल-
भद्र ’ शब्दे कथयिष्यते)

कोसागार-कोशाकार-पुं० । कमलकोरकाकृतिषु, पञ्चा० ३ विव० ।
विकसितकमलसदृशे, दर्श० ।

कोसातग-कोशा (पा) तक-पुं० । कोशं (पा) मतति । अत-कुन् ।

कठे वेदशास्त्रांशे, पटोल्याम्, घोषके, (तरुई । वाच० । आ० ।

कोसिय-कौशिक-न० । कुशिकस्यापत्यम् ऋष्यण् । कुशेन वृत्तः
अध्या० ७ अ० । कुशिके, तदंशे भवः अण्वा । वाच० । कुशिकाऽऽ-
ख्यपुरुषप्रज्ञे मनुष्यसन्ताने, तद्रूपे मूत्रगोत्रभेदे, स्था०
७ श० । “ जे कोसिया ते सत्तविद्धा पण्णा । तं जहा-ते कोसि-
या ते कच्चयणा ते सालकायणा ते गोलिकायणा ते पक्खिका-
यणा ते अगिच्छा ते लोहिच्छा । ” कौशिकाः पशुलूकादयः । स्था०

७ ठा० । बहुलो वलिसहस्र द्वौ जमलभ्रातरौ कौशिकगोत्रौ,
नो विंशतितमनस्तत्रस्य गोत्रं कौशिकम् । चं० प्र० १० पादु० जं० ।
सूत्र० । अङ्गिरेरुक्त्योर्गुरौ, स्वनामख्याते ब्राह्मणोपाध्याये, आ०
क० । ('अज्जव' शब्दे प्र० जागे २१५ पृष्ठे कथोक्ता) आच० । आ०
चू० । चरमकौशिके, तस्य कौशिक इति मुख्यं नाम, चण्ड इति
तीव्रकोपत्वाद् विशेषणम् । आ० म० द्वि० । आ० चू० । ('चं-
डकोसिय' शब्दे कथा) कोलाकसान्निवेशे जाते ब्रह्मलोकाच्च्यु-
ते मरीचिजीवे ब्राह्मणे, आ० म० प्र० । आ० चू० । सिद्धार्थपुरे-
ऽजयैर्गृहीतस्य वीरजगवतो मोचके स्वनामख्यातेऽभवण्णिजि,
आ० म० द्वि० । आ० चू० । छी० ।

कोसियार-कोशिकार-पुं० । चीनविषये उत्पद्यमाने चीनांशु-
के, स्था० ५ ठा० ३ उ० । हंसगर्जे सूत्रकारणे, अनु० । कोश-
कारके जीवभेदे, पुं० । कोशिकारकीटो हि दिग्भ्योऽनुदिग्भ्यश्च
विभ्यदात्मसंरक्षणार्थं वेष्टनं करोति । आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

कोसी-कोशी (वी)-स्त्री० । कुश (कुप) अच्, गौरा० डीश्,
चर्मपाडुकायाम्, धान्याद्यग्रभागे च । वाच० ।

कौशी-स्त्री० । गङ्गामहानदीं सन्निधौः समर्पयति । नदीभेदे, स्था०
५ ठा० ३ उ० । प्रतिमायाम्, स्था० ५ ठा० ३ उ० । ज्ञा० । उपा० ।

कोसेय-कौशेय-न० । कोशा (वा) कुथितम् ढक् । कृमिको-
शादिजाते वस्त्रे, वाच० । त्रसरित्तुनिष्पन्ने वस्त्रे, जी० ३
प्रति० । कौशेयकारोद्भवे वस्त्रे, प्रश्न० ४ आध० द्वार ।
“ कोसेज्जो वड्ढो भण्णति ” । नि० चू० १ उ० । आ० म० ।
‘हलधरकोसेयं’ बलदेववस्त्रम् । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

कोस्टागार-कोष्ठामार-न० । मागध्यां “ दृष्टयोः स्तः ” । अ० ४१२६०
इति प्रकारक्रान्तस्य उकारस्य सकाराक्रान्तः टः । धान्यागारे,
प्र० ४ पाद ।

कोह-कोथ-पुं० । कुथित्वे शटने, म० ३ श० ६ उ० ।

क्रोध-पुं० । क्रोधनं कुथयति वा येन स क्रोधः । स्था० ४ ठा० १ उ० ।
(चतुर्था क्रोधः ‘ कसाय ’ शब्दे अस्मिन्नेव भागे ३६५ पृष्ठे
उक्तः) कुथ घञ् । कोपे, पा० । प्रव० । दर्श० । उक्त० । रोपे,
स्था० ४ ठा० ४ उ० । आव० । अक्रान्तिपरिणतिरूपे, प्रव०
२१६ द्वार । अविचार्य परस्यात्मनो वाऽपायहेतौ अन्तर्हर्त्वा
स्फुरंणात्मनि, ध० १ अधि० । उक्त० । सूत्र० । स्वपरात्मनाऽ-
प्रीतिलक्षणे, सूत्र० २ श्रु० ५ अ० । क्रोधमोहनीयोदयसंपाद्ये
जीवस्य परिणतिविशेषः, स्था० ४ ठा० १ उ० । जातिकुलरूप-
बलादिसमुत्थे, आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । कृत्याकृत्यविवेको
न्मूलके प्रज्वलनात्मके चित्तधर्मे, द्वा० २१ द्वा० ।

क्रोधनिक्रपः-तत्र क्रोधो नामादिजेदाच्चतुष्प्रकारः । नामस्थापने
क्षुषे, नोआगमतो इशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो ह्रव्यक्रोधः ।
प्राकृतशब्दसामान्यापेक्षया चर्मकारकोयः रजकक्रोधो नीलिको-
यश्च कोय इति गृह्यते । नोआगमतो भावक्रोधः क्रोधोदय एव । स
च चतुर्भेदः । उक्तं च-“ जलरेणुपुढविषव्य-राईसरीसो चउ-
व्विहो कोहो ” ॥ (२एए०) विशेष० । आ० म० द्वि० ।

अथ नामादिके ह्रव्यक्रोधे इशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्य-
क्रोधमाह-

उविहो दव्वकोहो, कम्मदव्वे य नो य कम्ममि ।

कम्मदव्वे कोहो, तज्जोग्गा पोग्गलाऽणुइया ॥ २६८॥
नो कम्मदव्वकोहो, नेओ चम्मरनीलिकोहोई ।

जं कोहवेयण्णिज्जं, समुइणं जावकोहो सो ॥ २ए०० ॥

इजव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यक्रोधो द्विधा-कर्मद्रव्यक्रोधो,
नो कर्मद्रव्यक्रोधश्च । तत्र योग्यादयोऽनुदिताश्चतुर्विधाः पुद्गलाः
कर्मद्रव्यक्रोधः ॥ २६८॥ नो कर्मद्रव्यक्रोधस्तु- (कोहिं त्ति)
प्राकृतशब्दमाश्रित्य चर्मकारचर्मकोथो नीलकोथादिश्च ज्ञेयः ।
भावक्रोधमाह-यत्क्रोधवेदनीयं कर्म विपाकतः समुदीर्णमुदय-
मागतं तज्जनितश्च क्रोधपरिणामः स जावक्रोध इति ॥ २६८८॥
विशे० । “ एगे कोहे ” स्था० १ ठा० १ उ० ।

उविहे कोहे पन्नत्ते । तं जहा-आयपइट्टिए चेव, परपइ-
ट्टिए चेव । एवं णेगइयाणं जाव वेमाणियाणं एवं जाव
मिच्छादंसणसल्ले ॥

(उविहे कोहे इत्यादि) आत्मापराधाद्वैदिकापायदर्शनादा-
त्मनि प्रतिष्ठित आत्मविषयो जात आत्मना वा परत्राक्रोशादि-
ना प्रतिष्ठितो जनित आत्मप्रतिष्ठितः, परेणाक्रोशादिना प्रतिष्ठि-
त उदीरितः परस्मिन् वा प्रतिष्ठितो जातः परप्रतिष्ठित इति ।
(एवमिति) यथा सामान्यतो द्विधा क्रोध उक्तः, एवं नारकादीनां
चतुर्विंशतेर्वाच्यं, नवरं पृथिव्यादीनामसंज्ञिनामुक्तलक्षणमात्मप्र-
तिष्ठितत्वादपि पूर्वभवसंस्कारात् क्रोधद्रव्यमवगन्तव्यमिति । एवं
मानादीनि मिथ्यात्वान्तानि पापस्थानकान्यात्मप्रतिष्ठितविशेष-
णानि, सामान्यपदपूर्वकं चतुर्विंशतिदण्डकेनाध्येतव्यानि । अत
एवाह- (एवं जाव मिच्छादंसणसल्ले त्ति) एतेषां च माना-
दीनस्वविकल्पजातपरजनितत्वाचर्यां स्वात्मवर्त्तिपर्यात्मवर्त्ति-
त्वाचर्यां वा स्वपरप्रतिष्ठितत्वमवसेयम्, एते पापस्थानाः श्रिता-
स्त्रयोदश दण्डका इति । स्था० २ ठा० ४ उ० । (क्रोधस्या-
त्मप्रतिष्ठितत्वादिभेदाः सदाण्डकाः ‘ कसाय ’ शब्दे अस्मि-
न्नेव भागे ३६५ पृष्ठे उक्ताः)

राजयः-

चत्तारि राईओ पणत्ता । तं जहा-पव्वयराई पुढविराई बा-
लुयराई उदगराई । एवामेव चउव्विहे कोहे पणत्ते । तं जहा-
पव्वयराईसमाणे पुढविराईसमाणे बालुयराईसमाणे उदगरा-
ईसमाणे । पव्वयराईसमाणं कोहमणुपविट्ठे जीवे कालं करेइ,
णेइएमु उव्वज्जइ, पुढविराईसमाणं कोहमणुपविट्ठे जीवे
कालं करेइ, तिरिक्खजोणिएसु उव्वज्जइ, बालुयराईसमाणं
कोहं अणुपविट्ठे जीवे कालं करेइ, मणुस्सेसु उव्वज्जइ,
उदगराईसमाणं कोहमणुपविट्ठे समाणे जीवे कालं करेइ,
देवेसु उव्वज्जइ ।

अस्य चायमभिसम्बन्धः-पूर्वं चारित्रमुक्तं तत्प्रतिबन्धकश्च क्रो-
धादिभावः इति क्रोधस्वरूपनिरूपणायैदमुच्यते-तदेवं संबन्ध-
स्यास्य दृष्टान्तभूतादिसूत्रव्याख्या राजी रेखा, शेषं क्रोधव्या-
ख्यानं मायादिवत् मायादिप्रकरणाच्चान्यत्र क्रोधविचारो वि-
चित्रत्वात्सूत्रगतेः । द्वितीयं च सुगममेव । अथश्च क्रोधो भाववि-
शेष इति । भावप्ररूपणाय दृष्टान्तादिसूत्रद्वयमाह- (चत्तारी-
त्यादि) प्रसिद्धं किन्तु कर्दमो यत्र प्रविष्टः पादादिना कष्टं श-
क्यते, कष्टेन वा शक्यते, खञ्जनं दीपादिसञ्जनतुल्यः पादादि-

लेपकारी कर्तुमविशेष एव, बालुका प्रतीता, सा तु लग्नाऽपि ज-
लशोषे पादादिरूपेणैव प्रयत्नेनापैतीत्यलपेकारिणी, शैलास्तु
पाषाणाः शूद्रणरूपाः, ते पादादेः स्पर्शनेनैव किञ्चित् दुःखमु-
त्पादयन्ति, न तु तथाविधं लेपमुपजनयन्ति ॥ स्था० ४ ग०
३ उ० । आत्मा० ।

जलरेणुपुढादिपञ्चय-राईसरिसो चञ्चिविहो कोहो ।

इह राजिशब्दः सदृशशब्दश्च प्रत्येकं संबध्यते, ततो जलराजिस-
दृशस्तावत्संज्वलनः क्रोधः यथा यद्वादिनिर्जलमध्ये राजी रे-
सा क्रियमाना दाघमेव निवर्त्तते, तथा यः कथमप्युदयं प्राप्तो-
ऽपि सत्वरमेव व्यावर्त्तते, स संज्वलनक्रोधोऽभिधीयते, रेणुरा-
जिसदृशः प्रत्याख्यानावरणः क्रोधः । अयं हि संज्वलनक्रोधापे-
क्षया तीव्रवादेणुमध्यविहितरेखावच्छिरेण निवर्त्तते इति भावः ।
पृथिवीराजिसदृशस्त्वप्रत्याख्यानावरणः, यथा स्फुटितपृथिवी-
संवन्धिनी राजी कचचरादिजिः पूरिता कष्टेनापनीयते, एवमे-
षोऽपि प्रत्याख्यानावरणपेक्षया कष्टेन विनिवर्त्तते इति भावः ।
विदलितपर्वतराजीसदृशः पुनरनन्तानुबन्धी क्रोधः, कथमपि
निवर्त्तयितुमशक्य इत्यर्थः । उक्तश्रुतुर्विधः क्रोधः । कर्म० १
कर्म० । “कोहो कोवे रोसे दोसे अखमासंजलणे कलहे चंमिके
भंडणे विवाए ” इति दश नामानि क्रोधकषायस्य गौणमोह-
नीयकर्मणि अन्तर्भवन्ति । स० ५२ सम० । आ० म० । आ०
चू० । (कोधे उदाहरणम् ‘जमदग्नि’ शब्दे)

कोहं असन्नं कुवेज्जा, धारेज्जा पियमप्पियं ।

क्रोधमसत्यं कुर्यात् गुरुभिर्निर्मर्त्तितः कदाचित् स क्रोधः स्या-
त्तदाऽपि क्रोधं विफलं कुर्यात् अप्रियमपि गुरुवचनं प्रियमिव
आत्मनो हितमिव स्वमनसि धारयेत् ॥१४॥ अथ क्रोधस्य असत्य-
करणे उदाहरणम् । यथा-कस्यचित् कुलपुत्रस्य भ्राता वैरिणा
व्यापादितः, अन्यदा कुत्रपुत्रो जनन्या जणितः-पुत्रः । त्वद्भ्रातृघा-
तुकं वैरिणं घातय । ततः स वैरी तेन कुत्रपुत्रेण शीघ्रं निजवलात्
जीवप्राहं गृहीत्वा जननीसर्मापे आनीतः भणितश्च । अरे । भ्रातृ-
घातक ! अनेन खड्गेन त्वामहं क्व हन्मि ? तेनापि उद्गमितं प्रच-
ण्डं दृष्ट्वा जयजीतेन भणितम्-यत्र शरणागता न हन्यन्ते एतद्व-
चः श्रुत्वा कुलपुत्रेण जननीमुखमवलोकितम् । जनन्या च सत्वम-
वलम्ब्य उत्पन्नकरुणया जणितम्-हे पुत्र ! शरणागता न हन्यन्ते ।
यतः-“सरणागयाणं विस्सं-भियाण पणयाण वसणपत्ताणं ।
रोगी अजुंगमणं, सणुरिसा नेव पहरंति” ॥१॥ तेन कुलपुत्रेण
जणितम्-कथं रोपं सफलीकरोमि ? जनन्या उक्तम् वत्स ! सर्व-
त्र न रोपः सफलीक्रियते । जननीवचनात् स तेन मुक्तः । तयो-
श्चरणेषु पतित्वा क्षामयित्वा चापरार्थं स गतः । एवं क्रोधमस-
त्यं कुर्यात् । इति कुलपुत्रस्य कथा । उक्त० १ अ० ।

“कोहो अप्पीइकरो, उव्वेयकरो य सुगहनिहलणो ।

वेरणुबंध्यज्जलणो, जलणो वरणुगणयणस्स ॥८४॥

कोहंथा निहणंती, पुत्तं भित्तं धुहं कलत्तं च ।

जणयं जणिं आरुपि पि, निग्घिणा किंच न कुणंति ? ॥८५॥

कोहग्गी पज्जसिआो, न केवलं दइइ अप्पणां देहं ।

सत्ताविई य परपि दु, पइवइ परमवविणासाय ॥८६॥

ता कोहमहाजलणो, विज्जन्निव्वो खमाज्जेण सया” ।

न कारणरुपां संख्या-ऽसंख्याताः कारणक्रुधः ।

कारणेऽपि न कुप्यन्ति, ये ते जगति पञ्चपाः” ॥ सङ्गा० १ प्रस्ता० ।

क्रोधकषायमुद्भावयितुमाह-

जे कोहणे होइ जगट्ठजामी,
विआसियं जे उ उदीरणजा ॥

अंधे व से दंरुपहं गहाय,

अविओसिए घामति पावकम्मी ॥ ९ ॥

यो ह्यविदितकषायविपाकः प्रकृत्यैव क्रोधनो भवति, तथा जग-
दर्थभाषी यश्च भवति । जगत्पर्यां जगदर्थो ये यथा व्यवस्थि-
ताः पदार्थास्तानाभाषितुं शीघ्रमस्य जगदर्थभाषी तद्यथा—
ब्राह्मणं ‘डोरं’ इति ब्रूयात्तथा वणिजं ‘किराटं’ इति, शूद्रम्
‘आभीरं’ इति, श्वपाकं ‘चाणकालं’ इत्यादि । तथा काणं काण-
मिति, तथा खंजं कुञ्जं वडजमित्यादि, तथा कुष्ठिनं कृषिणमि-
त्यादि । यो यस्य दोषस्तं तेन स्वरं पर्यं ब्रूयात् यः स जगदर्थ-
भाषी । यदि वा जयार्थभाषी यथैवात्मनो जयो भवति
तथैवाविद्यमानमप्यर्थं भाषते तच्छीघ्रश्च, येन केनचित्प्रकारेणा-
ऽसदर्थभाषणेनाप्यात्मनो जयमिच्छतीत्यर्थः । (विआसियं ति)
विविधमवसितं पर्यवसितमुपशान्तं इन्द्रं कलहं यः पुनरप्युदी-
रयेत् । एतच्छुक्तं जयति-कलहकारिभिर्मिथ्यादुष्कृतादिना प-
रस्वरं क्षामितेऽपि तद् ब्रूयाद्येन पुनरपि तेषां क्रोधादयो भव-
न्ति । सांप्रतमेतद्विपाकं दर्शयति-यथा ह्यन्धश्चक्षुर्विकलो द-
एरुपथं गोदण्डमार्गं प्रमुखोज्ज्वलं गृहीत्वाऽऽश्रित्य ब्रजन् स-
म्यक्कोविदतया घृष्यते कण्टकश्चापदादिभिः पीड्यते, एवम-
सावपि केवलं लिङ्गधार्थ्यनुपशान्तक्रोधः कर्कशभाष्यधिकरणो-
द्वापकः, तथा (अविओसियं ति) अनुपशान्तइन्द्रः पापमनार्थं
कर्मानुष्ठानं यस्यासौ पापकर्मा घृष्यन्ते, चतुर्गतिके संसारे या-
तनास्थानगतः पौनःपुन्येन पीड्यते इति ॥९॥ सूत्र० १ श्रु० १३
अ० । “णत्थि कोहं व माणे वा, एवं सन्नं निवेसए । अत्थि कोहं
व माणे वा, एवं सन्नं निवेसए” ॥२०॥ इति क्रोधसिद्धिः ‘अत्य-
वाय’ शब्दे प्र० भागे ५२१ पृष्ठे उक्ता) “विगिंच कोहं अविकंपमा-
णे ” कारणेऽकारणे वाऽतिकूराध्यवसायः क्रोधः, तं त्यज, तस्य
च कार्यं कम्पनं तत्प्रतिषेधं दर्शयत्यविकम्पमानः । सूत्र० १
श्रु० ४ अ० १ उ० । “लोभी पश्येकनप्राप्तिं, कामिनीं कामु-
कस्तथा । भ्रमन् पश्येदयोन्मत्तो, न किञ्चित् कुधाऽऽकुलः”
॥ १ ॥ उक्त० ८ अ० । क्रोधपरिणामजनकं (मोहनीय)
कर्मणि, भ० १२ श० ५ उ० ।

कोहंगक-कोहङ्गक-पुं० । पक्किभेदे, औ० । (अनन्तानुबन्ध्यादि
चतुर्धा क्रोधः ‘कसाय’ शब्दे अस्मिन्नेव भागे ३६५ पृष्ठे उक्तः)

कोहंजाण-क्रोधध्यान-न० । कूलबाहुकगोशालककपावकन-
मुचिशिववृत्तिप्रभृतीनामिव क्रोधाध्यवसिते ध्याने, आतु० ।

कोहंन-कूप्माएन-पुं० । रत्नप्रभाया उपरि योजनशते स्थान-
वति अग्ररूप्यादिषु सप्तमे व्यन्तरनिकाये, प्रब० १ ए४ द्वार । पुष्प-
फले, अनु० । सौधमकल्पे स्थानमख्याते धिमाने, ती० ५६ कल्प ।

कोहंमिदेव-कूप्माएनदेव-पुं० । सोमभट्टभाष्याया अम्बिका-
याः कूप्माएने कल्पे देवत्वेनोत्पन्ने जीवे, ती० ।

तत्कल्प इत्यम्-

“सिरिउज्जयंतगिरिसिहर-सेहर पणमिऊण नेमिजिणं ।

कोहंमिदेवकप्पं, त्रिहामि बुद्धोवएसाओ” ॥ १ ॥

अत्थि सुरट्ठाविसए धणकणयसंपन्नजणसमिहं कोहीनारं

नाम नयरे, तत्थ सोमो नाम रिक्सिमिद्धो उक्रमपरायणो य
आगमपारगो बंभणो हुत्था । तस्स घरणीं अंविणी नाम महग्घ-
सीलावकारभूसिभसरीरा आसि । तेसि विसयसुहमणुभवं-
ताणं उप्पन्ना पुत्रे पुत्ता । पढमो सिद्धो, बीओ बुद्धुत्ति । अन्नया
समागयाए पिअरपक्खे भट्टसोमेणं निमतिआ वंजणा सिद्ध-
दिष्से कथं वि ते वेअमुच्चारंति, कथं वि आदवंति पिम्प-
याणं, कथं वि होमं करंति, वइस्सदेवं च, संपादिआ साविदावि-
यंजणपक्कभमेअखाणखंरुपमुहा, जेमरणरा अविणीएअसासु-
आ एहाणं काउं पयट्ठा, तम्मि अवसरे एगो साहू मासोववास-
परेणं एनम्मि घरे सिक्खट्ठा संपत्तो, तं पालइत्ता हरिसज्जरनि-
ज्जरतुलइअंगी उट्ठिआ अंविणी, पमिलाभिओ तीए मुणिवरो
भत्तिबहुमाणपुवं अट्ठापचित्तणं जत्तपाणेहिं जाय गहिअ-
भिक्षो साहू वलिओ ताव सासुआ वि एहाऊण रसवईटा-
णमागया, तं पिच्छइ पढमसिंहं, तओ तीए कुट्ठिआए पुट्ठा बहुआ ।
तीए जहट्ठिए पुत्ते अंविआ साअज्जइ । जहा-पावे ! किमेअं
तपकयं ? अज्ज वि कुलदेवया न पूइआ, अज्ज वि न जुंजावि-
आ विप्पा, अज्ज वि न भरियाइ पिमाइ, अगसिद्धो तप किम-
च्चं साहुणो दिआ, तओ तीए भलिओ सवो वि वइअरो सोम-
भट्टस्स, तेण रुट्ठेण अप्पच्छंदिअ त्ति निककालिआ गिहाओ ।
सा पडिभवदूसिआ सिद्धं करंगुलीए धरित्ता बुद्धं च कडीए
चरावित्ता चत्तिआ नयराओ बहि, पंथे तिसाभिभूएहिं
दारणहिं जवं मग्गिआ जाव सा अंजुजत्तपुअत्तोअणा
संयुत्ता ताव पुरओ विअं सुक्कसरोवरं तिस्स अणग्घेणं
सीहमाहप्पेणं तक्खणं जत्तपूरिअं जायं, पाइआ दो वि
सीअलं नोरं । तओ उट्ठिपहिं भोअणं मग्गिआ बाल-
एहिं, पुरओ ठिओ सुक्कसहयारतरु, तक्खणं फलिओ, दिआइं
फलाइं । अविणीए तेसि जाया ते सुत्था जाव साहू
अट्ठयाए वीसमइ ताव जं जायं तं निसामेह--तीए वालयाइं
पढमं जेमाविआ तेसि जुत्तुत्तरं पत्तलीओ तीए गहिं उट्ठि-
आउ आसि, ताओ सीलमाहप्पा कंपिअमणाए सासणदेव-
याए सोवन्नपालकच्चोअयरूवाओ कयाओ जअउविट्ठमिच्छ-
करणा भूमीए पडिआ । ते मुत्तिआइं संपाइआइं, अग्गिसिहा य
सिहरेसु तदेव दंसिआए अमच्चुज्जअं सासए दट्ठूण निवेइअं
सोमविप्पस्स-सिद्धं च जहा वच्छं सुलक्खाणिआ पइच्चया य
एसा बहु ता पच्चणोहि एअं कुलहरं ति, जणणीपेरिओ पच्छा-
तावानवउअंतमाणसो गओ बहुअं वाळेउं सोमभट्टो, तीए पि-
छओ आगच्छंतं दिअवरं निअवरं दट्ठूण दिसाओ पवोइआ-
ओ, दिछओ अग्गओ मग्गओ कूवओ, तओ जिणवरं मणे अणु-
सरिऊण सुपत्तदाणं अणुमेअंतीए अण्णा कूवम्मि ऊपाविओ, सु-
हउअवसाणण पाणे चइऊण उप्पन्ना कोहंडविमाणे सोहम्मकप्प-
हिठे चउहिं जोअणेहिं अंविआ देवी नाम महिद्धिया देवी, विमा-
णनामेणं कोहंडी वि भअइ । सोमभट्टेण वि तीसे महासईए
कूवे परणं दट्ठुं अण्णा तथेव भंपाविओ, सो अ मरिऊण तथे-
व जाओ देवो, आभिओगिअक्रम्मुणा सिंहरूवं विउविक्का ती-
से चेव वाहणं जाओ । अस्से भयंति-अंविणी रेवयसिहरिओ-
अण्णाणं भंपावित्ता तप्पिछओ सोमजट्टो वि तदेव मओ, सेसं
तदेव । सा य भगवई चउअुआ दाहिणदत्थेसु अंवलुंवि पासं
च धारेइ, वामदत्थेसु पुण पुत्तं अंकुसं च धारेइ, उत्तसकणय
सवन्नं च वणं समुव्वइ सरीरे, सिग्गिनेमिनाहस्स सासणदेव-
य त्ति निवसइ रेवयगिरिसिहरे मउलकुंरुअमुत्ताहवहारयणे-
१७२

कंकणेनउराइं सव्वंगीणाभरणरमणिज्जा पूरेइ सम्मदिट्ठीरामा-
णाहरेहिं निवारइ विग्घसंधायं, तीए मंतमंरुलाईणि आगह-
इत्ता णं भविआणं दीसंति अणेगकूवाओ रिक्सिद्धिओ, न
पहवंति भूतपिसायसाइणीविसमग्गहा, संपज्जंति पुत्तकलत्त-
मित्तधणधन्नरउजसिरिओ त्ति । अंविआमंता इमे-

“वयवीअमकुलकुवजत्त-हरिहयअकंतपेआइं ।

पण्णविवायावसिओ, अंविअदेवीए अह मतो ॥ १ ॥

थुवभुवणदेविसंयु-द्धिपासअंकुसतिलोअपंचसरा ॥

णहासिहकुवकलअज्झा-सिरिमायाए पणमपयं ॥ २ ॥

वागुअभवंति लोअं, पाससिणीहाउ तइअवन्तस्सा ।

कूहंरुअंविआए, नमु त्ति आराहणामंतो ॥ ३ ॥

एवं अंते वि अंवादेवीमंता अप्परक्खाविसया सुरमणा
जुग्गा मग्गखेमा इइ गोअरा य बहवो चिंठंति, ते अ तहामंरु-
लाणि अइच्छंतं भणिआणि गंथवित्थरभपणं ति गुहमुहाओ
नायव्वाणि ।

“ एयं अंविअदेवी-कप्पं अवि अप्पचित्तवित्तिणं ।

वायंतसुणंताणं, पुज्जंति समीहिआ अत्था ॥ १ ॥ ०५६ कल्प ।

कोहंडिया-कूप्पाएडी-खी० । पुप्पकल्याम, आ० म० प्र० ।

कोहंडी-कूप्पाएडी-खी० । ईपदूप्पाएमेवस्याः । गौरा० डीए ।

“ ओत्कूप्पाएडी-तूणीरकपूरस्थूलताम्बूलगुडूचीमूलेय ” ८ । १ ।

१२४ । इति उकारस्य ओकारः । ‘ कोहंडी, कोडली ’ । प्रा० १

पाद । औपधिभेदे, कर्करौ, दुर्गायाम्, दुर्गायाः कूप्पाएरुवलि-
प्रियत्वाच्च तथात्वम् । वाच० ।

कोहकंडू-क्रोधकएडूति-खी० । क्रोधकएडूति, पो० ।

तस्या लिङ्गम् -

सत्येतरदोषश्रुति-जावादन्तर्वहिश्च यत् स्फुरणम् ।

अविचार्य कार्यतत्त्वं, तच्चिह्नं क्रोधकएडूतिः ॥ १३ ॥

(सत्येत्यादि) सत्येतरदोषश्रुतिजावाद्यन्तर्वहिश्चाद्यन्तरपरि-
णाममाश्रित्यान्तर्वहिर्गता अप्रसन्नताद्याकारद्वारेण बहिश्च यत्
स्फुरणं वा वृत्तिश्चलनं वा अविचारानाद्योच्य कार्य-
तत्त्वं कार्यपरमार्थं तच्चिह्नं लक्षणं क्रोधकएडूतिः क्रोधकएडूतिः
पो० ४ विव० ।

कोहकसाय-क्रोधकपाय-पुं० । कोपात्मके प्रथमकपाये, प्रज्ञा०
१४ पद । स० ।

कोहकायरियाइपीसण-क्रोधकातरिकादिपीषण-त्रि० । को-
धग्रहणात् मानो गृहीतः, कातरिका माया, तद्ग्रहणात् ला-
भो गृहीतः । आदिग्रहणात्तच्चेपमोहनीयपरिग्रहः, तत्पीषणं
तदपनेतारः । विगतमोहनीयकर्मशेषु, “ वीरया वीरा समुट्ठि-
या कोहकायरियाइपीसणा । ” सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

कोहकिरिया-क्रोधक्रिया-खी० । क्रोधाश्रिते क्रियाभेदे, यथा-
ऽऽत्मना कुड्म्यति परस्य क्रोधमुत्पादयति । आ० चू० ४ अ० ।

कोहकिलाम-क्रोधकूप-पुं० । क्रोधाच्छ्रुरियायासं, ज० ७
श० १ उ० ।

कोहण-क्रोधन-न० । क्रोधकरणशीले, उत्त० २७ अ० । रोपि-
णि, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । नवमाऽसमाधिस्थानं प्राप्तः क्रोधनः ।
स च सकृत्कुक्षोऽत्यन्तकुक्षो भवति । स० २० सम० । दशा० ।

आय० । आ० चू० । “ कोहं परियाणइ से णिमंथे णो कोहणे सिया ” इत्यादि मृगवादाविरतेर्द्वितीया भावना । आचा० २ श्रु० ३ चू० ।

कोहणिग्रह-क्रोधनिग्रह-पुं० । क्रोध कोपे, क्रोधनं क्रोधः । निग्रह-णं निग्रहः । तितित्तामके चरणभेदे, ओघ० । प्रव० ।

कोहणिरोह-क्रोधनिरोध-पुं० । क्रमायाम्, “ खम त्ति वा तिति-क्ख त्ति वा कोहनिरोह त्ति वा एगट्ठा । ” आ० चू० ४ अ० ।

कोहणिसिय-क्रोधनिश्रित-न० । क्रोधे निश्रितं क्रोधानिश्रितम् । क्रोधाश्रिते वृथाशब्दार्थे, तच्च यथा क्रोधाभिभूतोऽदासमपि दासमनिधत्त इति । स्था० १० ग० । क्रोधे च माने च मूर्च्छाभेदे, स्था० २ ग० ४ उ० ।

कोहदंसि (ए)-क्रोधदर्शिन-त्रि० । क्रोधस्य स्वरूपतो वेत्त-रि, ‘ जे कोहदंसी से मानदंसी । ’ यो हि क्रोधं स्वरूपतो वेत्त्यनर्थ-परित्यागरूपत्वात् ज्ञानस्य परिहरति च समानमपि पश्यति परिहरति चेति, यदि वा यः क्रोधं पश्यत्याचरति समानमपि पश्यति मानाध्मातो भवतीत्यर्थः । आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

कोहपरिसंलीण-क्रोधप्रतिसंलीन-त्रि० । क्रोधं प्रति उदय-निरोधेनोदयप्राप्तविकलीकरणेन प्रतिसंलीनः । क्रोधनिरोधव-ति, स्था० १ ग० १ उ० ।

कोहपिण्ड-क्रोधपिण्ड-पुं० । क्रोधः कोपस्तकेतुकः पिण्डः क्रो-धपिण्डः । प्रव० ६७ द्वार । विद्यातपःप्रभावज्ञापनं राजपूजादि-ख्यापनं क्रोधफलदर्शनं वा भिक्षार्थं कुर्वतः सप्तमे उत्पादना-दोपे, ध० ३ अधि० । पञ्चा० । उक्त० ।

अस्य सम्भवमाह-

विज्जा तवप्पजावं, रायकुञ्जे वा वि बलभत्तं ।

से नाउ उरस्सवड्ढं, जो लब्भइ कोहपिण्डो सो ॥

(से) साधोर्विद्याप्रभावमुच्चाटनमरणादिकं, तपःप्रभावं शापदानादिकं, राजकुले बलुभत्वं वा ज्ञात्वा, यदि वा उरस्यं बलसहस्रं योषित्वादिकं ज्ञात्वा यः पिण्डो लभ्यते गृहस्थे-न दीयते स क्रोधपिण्डः ।

अथवा वृथा क्रोधपिण्डसंज्ञवस्तमेव दर्शयति-

अन्नेसि दिज्जमाणे, जाचेंतो वा अट्ठप्पिओ कुप्पे ।

कोहफलमि वि दिडे, जो लब्भइ कोहपिण्डो सो ॥

अन्येभ्यो ब्राह्मणादिभ्यो दीयमाने याचमानोऽपि साधुर्यदा न व्रजते तदा अलम्बिमान् सन् कुप्पेत्, कुपिते च सति (तस्मात् साधुः कुपितो जघ्यो न जवतीति) यदीयते स क्रोधपिण्डः, य-दि वा तस्मिन्नप्येवं वा क्रोधफले मरणादिशापे फलवति दृष्ट्वा लज्यते स क्रोधपिण्डः ।

अत्रैवोदाहरणमाह-

करुणुत्तमन्नं, अन्नहि दाहित्य एव वचंतो ।

थेरा भोयण तइए, आइखणा खामणा दाणे ॥

इस्तकल्पे नगरे कचित् ब्राह्मणगृहे मृतकजने मासिके दीयमा-ने कोऽपि साधुः मासकूपणपर्यवसाने भिक्षार्थं प्रविशेश, दृष्ट्वा तेन घृतपूरा ब्राह्मणभ्यो दीयमानाः, सोऽपि च साधुः

प्रतिषिद्धो दौवारिकेण, ततः कुपितोऽवादीत्- (अन्नहिं दाहित्य त्ति) अस्य चायमर्थः-अस्मिन् मासिके तावन्मयान लब्धं ततो-ऽन्यस्मिन् मासिके दास्यथेति । एवं अनुकवा निगतो, दैवयोगेन च तत्रान्यमानुषं पञ्चमदिनमध्ये मृतं, ततस्तस्य मासिके दीय-माने भूयः स एव साधुर्मासकूपणपारणे गतः, तथैव च प्रति-षिद्धो दौवारिकेण, ततो जूयोऽपि कुपितोऽवादीत्- (अन्नहिं दाहित्य त्ति) ततः पुनरपि दैवयोगतस्तत्रान्यमानुषं मृतं, ततस्त-स्यापि मासिके स एव साधुर्मासकूपणपारणे भिक्षार्थमागतः, तथैव च प्रतिषिद्धो दौवारिकेण भणति- (अन्नहिं दाहित्य त्ति) पतञ्च श्रुत्वा तेन स्थविरेण दौवारिकेण चिन्तितम्-पुराऽप्येतेन वा-रद्वयमित्थं शापो वितीर्णस्ततो द्वे मानुषे उपगते, संप्रति तृतीया चेत्वा, ततो मा किमपि मानुषं म्रियतामिति निजानुकम्पया सर्वोऽ-पि वृत्तान्तो गृहनायकाय निवेदितः, तेन च समागत्य सादरं साधुं क्रमयित्वा घृतपूरादिकं तस्मै यथेच्छं व्यतारि, स क्रोधपिण्डः । सुत्रं सुगमं, नवरं करडुकुशुक्तं मृतकभोजनं मासिकादि, पि० । अत्राचामाग्लं प्रायश्चित्तम् । जी० १ प्रति० ।

जे जिकखु कोहपिण्डं जुंजइ, जुंजंतं वा साइज्जइ ॥ ६५ ॥

क्रोधात् प्रमादात् यः पिण्डो लज्यते स कोपपिण्डः ।

जे जिकखु कोहपिण्डं, भुंजज्ज सयं तु अहव सातिज्जा ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं पावे ॥ १७७ ॥

पूर्ववत् । नि० चू० १३ उ० ।

कोहपत्त-क्रोधप्राप्त-त्रि० । क्रोधादये वर्तमाने, “ कोहपत्ते को ही समावदेज्जा मोसवयणाइ । ” आचा० २ श्रु० ३ चू० ।

कोहमुण्ड-क्रोधमुण्ड-पुं० । क्रोधे मुण्डः क्रोधमुण्डः । क्रोधच्छेद-नान्मुण्डशब्दार्थतां प्राप्ते, स्था० ५ ग० ३ उ० ।

कोहल-कुतूहल-न० । “ न वा मयूख-लवण-चतुर्गुण-चतुर्थ-च-तुर्दशचतुर्वारसुकुमारकुतूहलोदूखलोलूखले । ” ८ । १ । १७१ । “ कोहलं, कोहल्लम् ” औत्सुक्ये, “ तहमन्ने कोहल्लिण् ” प्रा० १ पाद ।

कोहली-कूष्माढी-स्त्री० । “ ओत्कूष्माण्डीतूणीरकूर्परस्मृलता-म्बूवगुचीमूढ्ये । ” ८ । १ । १२४ । इति उक्तं ओत्त्वम् । प्रा० १ पाद । “ कूष्माण्ड्यां ष्मो लस्तुण्डो वा ” । ८ । २ । ७३ । कूष्मा-ण्ड्यां मा इत्येतस्य हो भवति, एरु इत्येतस्य तु वा लो भवति । “ कोहली, कोहंडी । ” पुष्पफल्याम्, प्रा० २ पाद ।

कोहविजय-क्रोधविजय-पुं० । क्रोधस्य विजयो दुरन्तादिपरि-भावेनेनोदयनिरोधः क्रोधविजयः । क्रोधनिग्रहे, उक्त० २९ अ० ।

क्रोधफलं प्रभपूर्वकमाह-

कोहविजयेणं जंतं ! जीवे किं जणयइ ? ! कोहविजयेणं खंति जणयइ, कोहवेयणिज्जं कम्मं न बंधइ, पुव्वबन्धं च निज्जरेइ ॥ ६७ ॥

हे भगवन् ! क्रोधविजयेन जीवः किं जनयति ? ! गुरुराह-हे शिष्य ! क्रोधविजयेन जीवः क्लान्तिं जनयति, क्रोधविजयो क्लान्तिमान् जवति इत्यर्थः । पुनः क्रोधवेदनीयं न कर्म बध्नाति, क्रोधो-दयेन वेद्यते इति क्रोधवेदनीयं क्रोधहेतुभूतं पुनरुत्पन्नं मोहनी-यकर्मणो भेदं न बध्नाति, पूर्वबन्धं च कर्म निर्जरयति । उक्त० । तत्र क्रोधस्य विजयो दुरन्तादिपरिभावेनेनोदयनिरोधः क्रोध-

विजयः, तेन क्रोधेन कोपाध्यवसायेन वेद्यत इति क्रोधवेदनीयः, तदेतुभूतं पुञ्जलरूपं कर्म न वध्नाति । “ जं वेयति तं बंधइ ” इति वचनात्तथा पूर्ववत् प्रक्रमात्तदेव निर्जरयति, तत एवं विशिष्टजीववीर्याल्लासात् । उक्तं २६ अ० ।

कोहविवेग-क्रोधविवेक-पुं० । कोपत्यागे, क्रोधस्य दुरन्ततादि-परिभावेनोदयनिरोधे, प्र० १७ श० ३ उ० । “ एगे कोहविवेगे ” स्था० १ ठा० १ उ० ।

कोहवेयाणिज-क्रोधवेदनीय-न० । क्रोधेन कोपाध्यवसायेन वेद्यत इति क्रोधवेदनीयम् । कोपेन वेद्यमाने कर्मजदे, उक्तं १७ अ० ।

कोहसंज्ञा-क्रोधसंज्ञा-स्त्री० । क्रोधाद्यात्तदावेशगर्जा प्र-क्षुब्धमुखनयनदन्तच्छदस्फुरणादिचेष्टैव संज्ञायते अनयेति क्रोधसंज्ञा । भ० ७ श० ८ उ० । प्रज्ञा० । संज्ञाभेदे, स्था० १० गा० । आचा०

कोहा-क्रोधा-स्त्री० । क्रोध-अर्शआदित्वात् अच् । क्रोधवत्याम्, क्रोधानुमतायाम्, “ से कोहाए माणाए लोहाए आ-सायणाए । ” क्रोधयेति क्रोधवत्या इति प्राप्ते अर्शआदेराकृति-गणत्वाद् अच्प्रत्ययान्तत्वात् क्रोधया क्रोधानुमतया । आ-व० ३ अ० ।

कोहाइ-क्रोधादि-पुं० । क्रोधप्रभृतिकषाये, “ कोहाती, आदिस-हातो माणया लोभा घेण्यंति । ” नि० चू० १ उ० ।

कोहाइदूसियमण-क्रोधादिदूषितमनस्-त्रि० । कोपलोभादि-कषायकलङ्कितान्तःकरणे प्राणिप्राणप्रहाणनिरपेक्षे, पञ्चा० १ विव० ।

कोहाइमाण-क्रोधादिमान-न० । पुं० । क्रोध आदियेषां ते क्रोधादयः, मीयते परिच्छिद्यतेऽनेनेति मानं स्थलक्षणमनन्तानुबन्ध्यादिर्विशेषः क्रोधादीनां मानं क्रोधादिर्वा यो मानो गर्वः क्रोधकारणः । आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । कषायमाने, “ को हाइमाणं हणियाय वीरे, बोभस्स पासे णिरयं महंतं ॥ तम्हा हि वीरे विरप बहाओ, णिदेज्ज सोयं लहुभूयगामी ॥ १ ॥ ” आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

कोहाइविवेग-क्रोधादिविवेक-पुं० । क्रोधादयोऽप्रशस्ता भावा-

स्तेषां विवेकः नरकयातनाद्यपायहेतुत्वात्परित्यागः । क्रोधादिभावे, दश० १ अ० ।

कोहि-क्रोधिन्-पुं० । कुप्यतीति क्रोधी । हेतुमन्तरेणापि कुप्यति धर्मणि, उक्तं ७ अ० । “ कोही समावदेज्जा । ” आचा० ३ चू० अनु० । क्रोधकषायिणि, सुत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

कोहिद्व-क्रोधवत्-त्रि० । क्रोधिनि, वृ० १ उ० ।

कोहुप्पत्ति-क्रोधोत्पत्ति-स्त्री० । क्रोधजनने, स्था० ।

दसहिं ठाणेहिं कोहुप्पत्ती सिया । तं जहा-माण्नाइं मे सद्दं जाव गंधाईं अवहरिंसु ॥ १ ॥ अमण्ण्नाइं मे सद्दाइं जाव उवहरिंसु ॥ २ ॥ मण्ण्नाइं मे सद्दफरिसरसरूवगं-धाईं अवहरइ ॥ ३ ॥ अमण्ण्नाइं मे सद्दफरिसरसरूव-गंधाईं उवहरइ ॥ ४ ॥ मण्ण्नाइं मे सद्दफरिसरसरूवगंधाईं अवहरिस्सइ ॥ ५ ॥ अमण्ण्नाइं मे सद्दाइं जाव उवहरि-स्सइ ॥ ६ ॥ मण्ण्नाइं मे सद्दं जाव गंधाईं अवहरिंसु, अवहरइ, अवहरिस्सइ ॥ ७ ॥ अमण्ण्नाइं मे सद्दं जाव उवहरिंसु, उवहरइ, उवहरिस्सइ ॥ ८ ॥ मण्ण्णा-मण्ण्नाइं मे सद्दाइं जाव अवहरिंसु, अवहरइ, अवह-रिस्सइ ॥ ९ ॥ उवहरिंसु उवहरइ उवहरिस्सइ ॥ १० ॥ अहं च णं आयरियउवज्जायाणं सम्मं वट्टामि ममं च णं आयरियउवज्जाया मिच्छं वि पणिवन्ना ॥

गतार्थे, नवरं स्थानविभागोऽयं, तत्र मनोज्ञान् शब्दादीन् मे अप-हृतवानित्येवं भावयतः क्रोधोत्पत्तिः स्यादित्येकमेवममनोज्ञानु-पहृतवानुपनीतवानिह चैकवचनबहुवचनयोर्नविशेषः, प्राकृत-त्वादिति । द्वितीय एवं वर्त्तमाननिर्देशेनापि द्वयं भविष्यताऽपि द्वयमित्येवं षट् । तथा मनोज्ञानामपहारतः कालत्रयनिर्देशेन सप्त-म एवममनोज्ञानामुपहारतोऽष्टमं मनोज्ञानामपहारोपहा-रतः कालत्रयनिर्देशेन नवमम् । (अहं चेत्यादि) दशमं (मिच्छं ति) वैपरीत्यं विशेषेण प्रतिपन्नो विप्रतिपन्नाविति ॥ स्था० १० गा० । (चतुर्था क्रोधोत्पत्तिः ‘कसाय’ शब्देऽत्रैव प्रागे ३६५ पृष्ठे उक्ता)

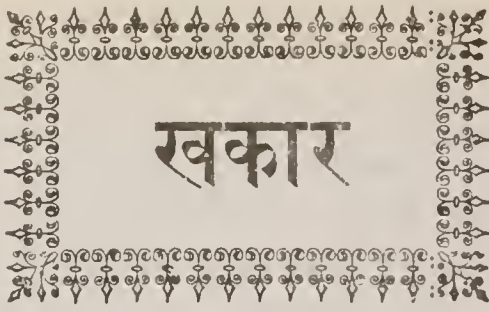
इति श्रीमत्सौधर्मबृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकल्प-

श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराचार्य श्री श्री १०००

श्रीविजयरजेन्द्रसूरिविरचिते अजिधानराजे-

न्द्रे ककारादिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ।

खकार

ख-ख-पुं०। खकारः व्यञ्जनवर्णभेदः। कवर्गद्वितीयवर्णे कण्ठ्ये,
खन-धा० रुः। सुखे, मूर्ध्ने, वितर्के, वेदने, निन्दायां, नृपे,
क्षेपे, दिवि, अवसाने, अपवर्गे, परब्रह्मणि, न०। कृशे,
दीने, उदरे, अग्नौ, कृपणे, निश्चये, शान्ते रसे, विहगनायके,
क्षेत्रे, पुरे, इन्दौ, दन्तधावने, कुणहे, संवशे, फुल्लणे, एका०।
इन्द्रिये, न०। आ० म० प्र०। विज्ञा०। खमित्याकाशम्। आ० चू०
६ अ०। “गजंते खे महा” प्रा० १ पाद। लम्बादशमे स्थाने, वाच०।

खअ-क्षत-त्रि०। “क्षः खः क्वचित्तु छ-जौ”। ८। २। ३।
इति प्राकृतसूत्रेण क्षस्य खः। प्रा० २ पाद। विदारिते, पीडिते,
धर्षिते, क्षये, पुं०। विनाशे, वाच०।

खअजज्ञहृन्न-क्षयजज्ञधर-पुं०। “क्षः खः क्वचित्तु छ-जौ”। ८।
२। ३। इति क्षस्य खः। क्षस्य कः इति अनादावित्येव, जिह्वा-
मूलीयः। प्रलयमेघे, प्रा० ४ पाद।

खइत-खचित-त्रि०। निर्युक्ते, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ०। रज्जिते,
ज्ञा० १ ध्रु० १ अ०। मरिगते, औ०। विच्छुरिते, आ० म० प्र०।

खड्य-क्ष(क्षा)यिक-पुं०। क्रयकर्मणामत्यन्तोच्छेदः। क्रय एव क्षा-
यिकः, क्षयेण वा निर्वृत्तः क्षायिकस्तत्कर्माज्ञावफलरूपो विचित्रो
जीवस्य परिणतिविशेषः। ज्ञावभेदे परिणतिविशेषे, प्रव० २२१
द्वार। आ० म०। ल०। उक्त०। कर्म०। क्षयाज्ञातः क्षायिकोऽ
प्रतिपातिज्ञानदर्शनचारित्र्यक्षणः। अप्रतिपातिज्ञानादौ, सूत्र० १
ध्रु० १३ अ०। अनु०। क्षायिको नवप्रकारः केवलज्ञानं, केवलदर्-
शनं, दानादिलब्धयः पञ्च, सम्यक्त्वं चारित्र्यं चेति। सूत्र० १
ध्रु० २ अ०। कर्म०। ‘खइत’ शब्दार्थे, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ०।

क्षायिको ज्ञावो द्विधा। तद्यथा-

से किं तं खड्ये? खड्ये दुर्विहे पश्यते। तं जहा-खड्ये अ,
खयनिष्पद्ये अ। से किं तं खड्ये? खड्ये अदृष्टं कम्मपयमी-
णं खड्येणं। मेत्तं खड्ये। से किं तं खयनिष्पद्ये? खयनिष्प-
द्ये अयोगविहे पश्यते। तं जहा-उत्पण्णनाणदंसणधरे
अरहा जिणे केवली खीणअणिणिबोहिअणाणावरणे
खीणसुअणाणावरणे खीणओहिणाणावरणे खीणमणप-
ज्जवणाणावरणे खीणकेवल्लणाणावरणे अणावरणे निराव-
रणे खीणावरणे एणावरणे ज्जकम्मविप्पमुक्के केवलदंसि
सव्वदंसि खीणनिदे खीणनिदानिदे खीणपयले खीणपय-
लापयले खीणथीणगिच्छे खीणचक्खुदंसणावरणे खीणअ-
चक्खुदंसणावरणे खीणओहिदंसणावरणे खीणकेवलदंस-

णावरणे निरावरणे खीणावरणे दरिमाणावरणे ज्जकम्म-
विप्पमुक्के खीणसायावेअणिजे खीणअसायावेयणिजे अ-
वेअणे निव्वेअणे खीणवेअणे सुजासुनवेअणिज्ज-
विप्पमुक्के खीणकोहे० जाव खीणओहे खीणपेजे खीणदोसे
खीणदंसणमोहणिजे खीणचरित्तमोहणिजे अमोहे नि-
म्मोहे खीणमोहे मोहणिज्जकम्मविप्पमुक्के खीणणेरअउए
खीणतिरिक्खजाणिआउए खीणमणस्साउए खीणदेवाउए
अणाउए निराउए खीणाउए आउकम्मविप्पमुक्के गइजा-
इसरीरंगोवंगवंधणसंघायणसंययणसंठाणअणगवोदिर्विदि-
संघायविप्पमुक्के खीणसुज्जनामे खीणअसुभनामे अणामे
निणामे खीणनामे सुभासुभणामकम्मविप्पमुक्के खीणउच्च-
गोए खीणणीअगोए अगोए निगोए खीणगोए उच्चनी-
चगोत्तकम्मविप्पमुक्के खीणदाणंतराए खीणज्जाणंतराए
खीणभोगंतराए खीणउवभोगंतराए खीणवीरियंतराए
अणंतराए णिरंतराए खीणंतराए अणंतरायकम्मविप्पमुक्के
सिच्छे बुच्छे मुत्ते परिणिव्वुए अंतगमे सव्वज्जकम्मविप्पहीणे,
सेत्तं खयनिष्पद्ये, सेत्तं खड्ये ॥

(से किं तमित्यादि) एषोऽपि द्विधा क्षयस्तद्विप्पयश्च। तत्र
“खण्णं” अत्र णमिति पूर्ववत्। क्षयोऽप्यानां ज्ञानावरणादिक-
र्मप्रकृतीनां सोत्तरभेदानां सर्वथाऽपगमलक्षणः। स च स्वार्थि-
कटक्प्रत्यये क्षायिकः, क्षयनिष्पद्यस्तु तत्फलरूपः, तत्र च स-
र्वेष्वपि कर्मसु सर्वथा क्षीणेषु विषये पर्यायाः संभवन्ति, त-
त्क्रमेण दिदर्शयिषुर्ज्ञानावरणक्षये तावदेवं जवन्ति। तानाह-
(उपपन्ननाणदंसणेत्यादि) उत्पन्ने श्यामतपगमेनादर्शमण्ड-
लप्रभावसकलतदावरणापगमादज्जिब्यक्ते ज्ञानदर्शनं धरति यः
स तथा। अरहा अविद्यमानरहस्यो, नास्य गोप्यं किञ्चिद-
स्तीति ज्ञावः। आवरणशक्तेर्वाज्जिनः, केवलं संपूर्ण ज्ञान-
मस्यास्तीति केवली, क्षीणमाभिनिशोभिकं ज्ञानावरणं यस्य स
तथा। एवं नेयं यावत् क्षीणकेवलज्ञानावरणम्। अविद्यमान-
मावरणं यस्य स विशुद्धाभ्यरथेतरोचिरिवानावरणः, तथा
निर्गत आगन्तुकादप्यावरणाद्वाहुरहितरोहिणीशवदेवं निराव-
रणः। तथा क्षीणप्रकाशेनापुनर्भावतया आवरणमस्येत्यपाकृतम-
नावरणजात्यमणिवत् क्षीणावरणः। निगमयन्नाह-ज्ञानावरणीयेन
कर्मणा विविधमनेकैः प्रकारैः प्रकरणं मुक्तो ज्ञानावरणीय-
कर्मविप्रमुक्तः। एकार्थकानि वा एतान्यनावरणादिपदानि, अ-
न्यथा वा नयमतज्जेदेन सुधिया भेदा वाच्याः। तदेवमेतानि ज्ञा-
नावरणीयापेक्षाणि नामान्युक्तानि। अयं दर्शनावरणीयक्यापेक्षा-
णि तान्यप्याह-केवलेन क्षीणावरणेन दर्शनेन पश्यतीति केवल-
दर्शी, क्षीणदर्शनावरणत्वादेव सर्वं पश्यतीति सर्वदर्शीत्येवं निद्रा-
पञ्चकदर्शनावरणचतुष्ककृत्यसंभवन्यपराएयापि नामान्यत्र पू-
र्वोक्तानुसारेण व्युत्पादनीयानि, तवरं निद्रापञ्चकम्बरूपमिदम्-

“सुहपरिवोहो निद्रा, दुहपरिवोहो य निहनिद्रा य।

पयला होइ ठियस्सा, पयलापयला य चंक्रमओ ॥ १ ॥

अइसंक्किलिदुक्कम्मा-एवयणे होइ थीणगिस्सीअ।

महनिद्रादि ण चितिय, वायारपसाहणीपायं” ॥ २ ॥

अपरं ज्ञानावरणादिशब्दाः पूर्व ज्ञानावरणाज्ञापेक्षाः प्रवृत्ताः,

अत्र तु दर्शनावरणपरमोपेक्षा इति विशेषः। वेदनीयं द्विधा-प्री-
त्युत्पादकं सातम्, अप्रीत्युत्पादकं त्वसातम् । तत्कृत्यापेक्षास्तु
क्लीणसातावेदनीयादयः शब्दाः सुखोन्नयाः, नवरमवेदनो वेदना-
रहितः, स च व्यवहारतोऽप्यवेदनोऽप्युच्यते । ततः प्राह-निवेद-
नोपगतः सर्ववेदनः, स च पुनः कावान्तरजाविवेदनोऽपि स्यादि-
त्याह-क्लीणवेदनोऽपुनर्जाविवेदनः। निगमयन्नाह-(सुभासुभवे-
अणिज्जकम्मविप्पमुक्के नि)। मोहनीयं द्विधा-दर्शनमोहनीयं, चा-
रित्रमोहनीयं च । तत्र दर्शनमोहनीयं त्रिधा-सम्यक्कमिश्रमिथ्या-
त्वज्ञेदात् । चारित्रमोहनीयं च द्विधा-क्रोधादिकपायदास्यादिना-
कपायभेदात् । तत एतत्कृत्यसंज्ञायां नि सुत्रलिखितानि क्लीणक्रो-
धादीनि नामानि सुयोधान्येव, नवरं मायात्रोभौ प्रेम, क्रोधमानौ
तु द्वेषः । तथाऽमोहोऽपगतमोहनीयकर्म, स च व्यावहारिकैरुप-
मोहोदयोऽपि निर्दिश्यते । अत आह-निर्गतो मोहान्निर्मोहः, स
च पुनः कावान्तरभाविमोहोदयोऽपि स्यादुपशान्तमोहवत्तद्व्य-
वच्छेदार्थमाह-क्लीणमोहोऽपुनर्जाविमोहोदय इत्यर्थः । निगम-
यति-मोहनीयकर्मविप्रमुक्त इति । नारम्भाद्यायुष्कभेदेनायुश्च-
तुर्धा । तत्कृत्यसमुद्भवानि च नामानि सुगमानि, नवरमविद्यमा-
नायुष्कोऽनायुष्कस्तद्भविष्यायुःक्षयमात्रेऽपि स्यादत उक्तम्-नि-
रायुष्कः । स च शैलेर्शी गतः किञ्चिदवतिष्ठमानायुःशेषोऽप्यु-
पचारतः स्यादत उक्तम्-क्लीणायुरिति । आयुःकर्मविप्रमुक्त इति
निगमनं, नामकर्मसामान्येन शुभायुश्चभेदतो द्विविधम्, विशेष-
तस्तु गतिजातिशरीराङ्गोपाङ्गादिभेदाद् द्विचत्वारिंशद्वेदेदाः
स्थानान्तरादवसेयाः, तत्रेह तत्क्षयजातीनि कियन्ति नामानि ।
अग्निधत्ते-(गज्जांसरीरेत्यादि) इह प्रकमानामशब्दो य-
थासंभवं द्रष्टव्यः, ततश्च नारकादिगतिचतुष्टयहेतुतु गति-
नाम, एकत्रिंशज्जातिपञ्चकारणं जातिनाम, औदारिकादिश-
रीरपञ्चकनिबन्धनं शरीरनाम, औदारिकवैक्रियाहारकशरीर-
त्रयाङ्गोपाङ्गनिवृत्तिकारणमङ्गोपाङ्गनाम, काष्ठादीनां लाक्षादिद्र-
व्यमिव शरीरपञ्चकपुङ्गलानां परस्परं बन्धहेतुः बन्धननाम, ते-
षामेव पुङ्गलानां परस्परबन्धनार्थमन्योऽन्यसान्निध्यलक्षणसं-
घातकारणं काष्ठसन्निकर्षकृत्तथाविधकर्मकर इव संघातनाम,
कपाशादीनां लोहपट्टादिरिवौदारिकशरीरास्थिपरस्परबन्धवि-
शेषनिबन्धनं संहनननाम । एतच्च बन्धनादिपदत्रयं क्वचिदाच-
नान्तरे न दृश्यत इति । वान्दिस्तनुः शरीरमिति पर्या-
याः । अनेकाश्च नाना भवेषु तासां भावात् तस्मिन्नेव वा
भवे जघन्यतोऽप्यौदारिकतैजसकामर्णलक्षणानां तिसृणां भा-
वानेकबोध्यः, तासां वृद्धं पटलं, तदेव पुङ्गलसंख्यातरूपत्वात्
सङ्घातोऽनेकबोन्दिवृद्धसंघातः, गत्यादीनां च वृद्धे गतिजाति-
शरीराङ्गोपाङ्गबन्धनसंहननानेकबोन्दिवृद्धसंघातास्तैर्विमुक्तो यः
स तथा । प्राक्तनेन शरीरशब्देन शरीराणां निबन्धनं नाम क-
र्मशृङ्गात्, बोन्दिवृद्धग्रहेण तु तत्कार्यज्ञानशरीराणामेव ग्रहण-
मिति विशेषः । क्लीणमपगतं तीर्थकरशुभसुजगत्सुस्वरादेययशः-
कीर्त्यादिकं गुणं नाम यस्य स तथा, क्लीणमपगतं नरकगत्य-
शुभदुर्जगदुःस्वरानादेयायशोऽकीर्त्यादिकमशुभं नाम यस्य स
तथा । अनामनिर्नामक्लीणनामादिशब्दास्तु पूर्वोक्तानुसारेण भा-
वनीयाः । शुभाशुजननामविप्रमुक्त इति निगमनम् । गोत्रं द्विधा-
उच्चैर्गोत्रं, नीचैर्गोत्रं च । ततस्तत्कृत्यसम्भवानि क्लीणगोत्रादिना-
मान्युक्तानुसारतः सुखावसेयान्येव दानान्तरायादिभेदान्तर-
रायं पञ्चधा, तत्क्षयनिष्पन्नानि च क्लीणदानान्तरायादिनामानि
विपमाण्येव । तदेवमेकैकं प्रकृतिक्षयनिष्पन्नानामानि प्रत्येकं नि-

र्दिश्य साम्प्रतं पुनः समुदितप्रकृत्यप्रकृत्यनिष्पन्नानि सामान्यतो
यानि नामानि भवन्ति तान्याह-(सिद्धे इत्यादि) समस्तप्रयोज-
नत्वात् सिद्धः, बोधात्मकत्वादेव बुद्धः, बाह्याज्यन्तरग्रथिवन्धन-
मुक्तत्वान्मुक्तः, परि समन्तात् सर्वप्रकारैः निवृत्तः सकत्रसमीहि-
तार्थलाभप्रकर्षप्राप्तत्वात् शीर्ती नृतः परिनिवृत्तः, समस्तसंसा-
रान्तं कृत्वाऽन्तर्हृदिति, एकान्तैव शरीरमानसधुःखप्रहाणात्
सर्वधुःखप्रहाण इति । (सत्तमित्यादि) निगमनद्वयम् । उक्तो द्वि-
विधोऽपि ज्ञायिकः । अनु० पं० सं० ज्ञायिकं ज्ञावगुणश्चतुर्धा । तद्य-
था-क्लीणसत्तकस्य पुनर्मिथ्यागतगमनं क्लीणमोहनीयस्यावश्यभा-
विशेषघातिकर्मकृत्यः क्लीणघातिकर्मणोऽनावरणज्ञानदर्श-
नाविर्भावोपगताशेषकर्मणोऽपुनर्भवस्तथाऽत्यन्तिकैकान्तिकानां
वाधः परमानन्दलक्षणः सुखावाप्तिश्चेति । आचा० १ ध्रु० २ अ०
१ उ० । गुणशब्दभवं ज्ञायिकं त्रिविधस्यापि दर्शनमोहनीयस्य
कृत्येण निर्मूलमपगमेन निवृत्तम् । सम्यक्त्वस्य तृतीयभेदे, न० ।
उत्त० । नि० । ध्रु० । पं० सं० । दर्श० । कर्म० ।

खादित-त्रि० । भक्ति, याव० ४ अ० । (ज्ञायिकसम्यक्त्व-
स्यान्या व्याख्या 'सम्मत्त' शब्दे विलोकनीया)

खड्ग-खदिर-पुं० (खयर) इति ख्याते वृक्षवेदे, तस्य सारे स्थितत्वा-
त्तथात्वम् । इन्द्रे, शत्रुर्हिसकत्वात्तथात्वम् । खे आकाशे दीर्यते इ-
ष्टापूर्तकारिभिर्यतः । 'ह' अपादाने किरच् । चन्द्रे, वाच० । खदिरे
मध्यगुरुत्वम् । आचा० १ ध्रु० २ अ० १ उ० । "खड्गो होइ दुमो अ-
खयरो खयरो वा" । आचा० १ ध्रु० ५ अ० १ उ० । खदिरं "वाऽ-
व्यथोत्खातादावदातः" ॥ ५१ । ६७ ॥ इति आत्वम् । प्रा० १ पाद ।

खड्गवण-खदिरवन-न० । मथुरातीर्थे द्वादशवनानां खदिरवने
सप्तमे, ती० ६ कल्प ।

खड्गोद्भव-न० । खरग्रादौ, महा० ७ अ० ।

खउड-खपुट-पुं० । विद्यासिद्धाचार्यभेदे, आ० म० प्र० । आ०
क० । नि० चू० । (कथाऽस्य 'विज्जा' शब्द)

खउर-कुज-धा० । अङ्गचावने, दिवादि आ० अक० सेट् । वाच० ।
"शुभेः खउरपट्टहौ" ॥ ८ । १५४ । इति ध्रुमेः खउरादेशः ।
'खउरइ, खुभइ' प्रा० ४ पाद ।

खपुर्-पुं० । खं पिपति उच्चतया, पृ० कः । शुवाके, खमिन्नि-
यं पिपति पृ० कः । अलसे, त्रि० । खेन पूर्यते घञर्थे कर्मणि
कः । जघमुस्तके, व्याघ्रनखवृक्षे, गन्धर्वनगरे, न० । वाच० ।
चिक्कण्णव्ये, वृ० ३ उ० । नि० चू० । "खुण्णखउरादि दावं, खुण्णो
वदरादियाणं गोरखदिस्मादियाणं खउरो" । नि० चू० १६ उ० ।

खउरकटिण-खपुर्कठिन-न० । तापसानां ज्ञानादिनिमित्ते
उपकरणविशेषे, तच्च किञ्च वंशकुन्दादिकं छव्यमिति श्रुत्वा
कुट्टयित्वा कमठाकारं क्रियते । विश० । वित्खरसंभ्रतकर-
साञ्च्यां लिप्तत्वात् कठिनमतिशयेन घनं तद्वच्चमपि पानीयम-
प्यवस्रवति । वृ० १ उ० ।

खउरिय-कुभित-त्रि० । कलुषितचेतसि, वृ० ३ उ० । खरणिद-
ते, नि० चू० ५ उ० ।

खओवसमिय-ज्ञायोपशमिक-पुं० । कृत्येणोदयप्राप्तकर्मणो वि-
ताशेन सहोपशमो धिक्कम्भितोदयत्वं ज्ञायोपशमः । भ० १४ श०

७ ७० । कर्म० । उदीर्णस्यांशस्य कयोऽनुदीर्णस्यांशस्य विपा-
कमधिकृत्योपशमः कयोऽशमः । प्रव० २२१ द्वार । स एव का-
योऽशमिकः । क्रियामात्रे भावभेदे, कयोपशमेन वा निर्वृतः कयो
पशमिकः । भ० ७ श० १४ उ० । क्षयोपशमसंपाद्ये मतिज्ञाना-
दिलब्धिरूपे आत्मनः परिणामविशेषे मिथ्यात्वमोहनीयादिकर्म-
विगमविशेषविहितात्मपरिणामे, पञ्चा० ३ विव० । जावज्जदे,
प्रव० ८९ द्वार । सूत्र० । अनु० ।

“ ओहीखओवसमिए, जावे भणिओ जवो तहोदइए ।
तो किह भवपच्चइओ, वांचुं जुत्ताऽवही दोएहं ” ॥१॥ इति ।
यतः—

“ उद्यक्खओवसमओ, व समाजं च कम्मणो भणिया ।
दव्वं खेत्तं कालं, भवं च भावं च संपप्प ” ॥ १ ॥

तथा तदावरणस्य कयोपशमे जवं कयोपशमिकमिति ।
स्था० । “ दोएहं खओवसमिए पणत्ते । तं जहा-मणुस्साणं चैव,
पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं चैव ” स्था० २ ठा० १ ७० । क-
र्म० । पं० सं० । आ० म० । “ खओवसमितो णाम तस्स क-
म्मस्स सव्वघातिफट्ठगाणं ” उद्यक्कयात् तेषामेव सट्ठपशमात्
देशघातिफट्ठगाणं उद्यात् खओवसमितो जावो भवति औपश-
मिकादस्य जेदः । आ० चू० १ अ० । “ से केण्ठेणं जंते ! एवं
वुच्चइ संठाणतुल्लए ? संठाणतुल्लए गोयमा ! परिमंडलसंठाणे ”
भ० ७ श० १४ उ० ।

कायोपशमिकभेदानाह—

से किं तं खओवसमिए ? खओवसमिए दुविहे पणत्ते । तं
जहा-खओवसमिए खओवसमनिप्पसे य । से किं तं खओ-
वसमे ? खओवसमे चउएहं घाड्कम्माणं खओवसमेणं तं
जहा-णाणावरणिज्जस्स दंमणावरणिज्जस्स मोहणिज्जस्स
अंतरायस्स, सेत्तं खओवसमे ।

असावपि द्विरूपः कयोपशमस्तन्निष्पन्नश्च । तत्र विवक्षितज्ञा-
नादिगुणविघातकस्य कर्मण उद्यप्राप्तस्य कयः सर्वथाऽपग-
मः, अनुदीर्णस्य तु तस्यैवापशमो विपाकत उद्याभाव इ-
त्यर्थः । ततश्च कयोपलक्षित उपशमः क्षयोपशमः । ननु चोप-
शमिकेऽपि यदुद्यप्राप्तं तत्सर्वथा क्षीणं शेषं तु न क्षीणं
नाप्युद्यप्राप्तमतस्तस्यापशम उच्यते इत्यनयोः कः प्रतिवि-
शेषः ? उच्यते-कयोपशमावस्थे कर्मणि विपाकत एवादयो
नास्ति प्रदेशतोऽस्त्येव, उपशान्तावस्थायां तु प्रदेशतोऽपि
नास्त्युद्य इत्येतावाता विशेषः । तत्र चतुर्णां घातिकर्मणां के-
वलज्ञानप्रतिबन्धवानां ज्ञानावरणदर्शनावरणमोहनीयान्तराया-
णां यः क्षयोपशमः स क्षयोपशमरूपः क्षायोपशमिको भावः । णमि-
ति पूर्ववत् “ तथ्येत्यादिना ” स्वत एव घातिकर्माणि विवृ-
णोति, शेषकर्मणां तु क्षायोपशमो नास्त्येव, निषिद्धत्वात् । “ से-
त्तमित्यादि ” निगमनम् । तेन च क्षायोपशमेनोक्तस्वरूपेण निष्प-
न्नः कयोपशमिको भावोऽनेकधा भवति । तमाह—(खाओवस-
मिया आज्जिनिवोहियनाएवद्वीत्यादि) आज्जिनिवोधिकज्ञानं
मतिज्ञानं तस्य लब्धिर्योग्यता स्वस्वावरणकर्मकयोपशमसा-
ध्यत्वात् कयोपशमिकी, एवं वक्तव्यं याचमनः पर्यायज्ञानलब्धिः ।
केवलज्ञानलब्धिस्तु स्वस्वावरणकर्मणः कय एवोत्पद्यत इति
नेदोका । कुत्सितं ज्ञानमज्ञानं, मतिरेव अज्ञानं मत्यज्ञानम् । कुत्सि-

तत्वं चेह मिथ्यादर्शनोदयदूषितत्वाद् दृष्टव्यम् । दृष्टा च कुत्सार्थे
नञो वृत्तिर्यथा-कुत्सितं शीलमशीलमिति । मत्यज्ञानस्य लब्धि-
योग्यता, साऽपि स्वावरणकयोपशमेनैव निष्पद्यते । एवं श्रुताज्ञा-
नलब्धिरपि वाच्या । भङ्गः प्रकारो, जेद इत्यर्थः । स चेह प्रकमा-
दवधिरैव गृह्यते विरूपः कुत्सितो भङ्गो विभङ्गः, स एवार्थे
परिज्ञानात्मकत्वात् ज्ञानं विभङ्गज्ञानं, मिथ्यादृष्टिदेवादेरवाधिवि-
भङ्गज्ञानमुच्यते इत्यर्थः । इह च विशब्देनैव कुत्सितार्थप्रती-
तेन नञो निर्देशः । तस्य लब्धिर्योग्यता, साऽपि स्वावरणकयो-
पशमेनैव प्रादुरस्ति, एवं मिथ्यात्वादिकर्मणः क्षयोपशमसा-
ध्या शेषा अपि सम्यग्दर्शनादिलब्धयो यथासम्भवं भावनीयाः,
नवरं बाह्या अविरताः परिमृताः साधवः, बालपरिहृतास्तु देश-
विरताः, तेषां यथा स्ववीर्यलब्धिवीर्यान्तरायकर्मकयोपशमा-
द्भावनीया, इन्द्रियाणि चेह लब्धयुपयोगरूपाणि भावेन्द्रियाणि
गृह्यन्ते, तेषां च लब्धिर्योग्यता मतिश्रुतज्ञानचक्षुरचक्षुर्दर्शनावर-
णकयोपशमत्वात् क्षायोपशमिकीति भावनीयम् । आचारध-
रत्वादिपर्यायाणां च श्रुतज्ञानप्रजवत्वात्तस्य च तदावरणकर्म-
कयोपशमसाध्यत्वादाचारधरादिशब्दा इह पठ्यन्ते इति प्रति-
पत्तव्यम् । “ सेत्तमित्यादि ” निगमनद्वयम् ।

से किं तं खओवसमनिप्पसे ? खओवसमनिप्पसे अणे-
गविहे पणत्ते । तं जहा-खओवसमिआ आभिणिवोहिअ-
णाणलक्ष्ठी, जाव खओवसमिआ मणपज्जवणाणलक्ष्ठी,
खओवसमिआ मतिअसाणलक्ष्ठी, खओवसमिआ सुअअ-
साणलक्ष्ठी, खओवसमिआ विजंगणाणलक्ष्ठी, खओवसमि-
आ चक्खुदंसणलक्ष्ठी, अचक्खुदंसणलक्ष्ठी, ओहिदंसणलक्ष्ठी,
एवं सम्मदंसणलक्ष्ठी, मिच्छादंसणलक्ष्ठी, सम्ममिच्छादंस-
णलक्ष्ठी, खओवसमिआ सामाअचरित्तलक्ष्ठी, एवं भेदोव-
द्भावणलक्ष्ठी, परिहारविसुद्धिअलक्ष्ठी, सुहुमसंपरायचरित्त-
लक्ष्ठी, एवं चरित्ताचरित्तलक्ष्ठी, खओवसमिआ दाणलक्ष्ठी,
एवं लाभभोगउवभोगलक्ष्ठी, खओवसमिआ वीरिअलक्ष्ठी, एवं
पंमिअवीरिअलक्ष्ठी, बलवीरिअलक्ष्ठी, बालपंमिअवीरि-
अलक्ष्ठी, खओवसमिआ सोइदिअलक्ष्ठी जाव खओवसमि-
आ फासिदिअलक्ष्ठी, खओवसमिआ आयारंगधरे, एवं सूअग-
मांगधरे ठांगधरे समवायंगधरे चैव, विवाहपणत्ती नाया-
धम्मकहा उवासगदसा अंतगरुदसा अणुत्तरोववाअदसा
पएहवागरणधरे विवागसुअधरे खओवसमिए दिट्ठवायधरे
खओवसमिए० एवपुव्वी खओवसमिए० जाव चउइसपु-
व्वी खओवसमिए गणी वायए खओवसमिए, सेत्तं खओ-
वसमनिप्पसे, सेत्तं खओवसमिए । अनु० ।

अधुना कायोपशमिकभावभेदानष्टदशसंख्यानाह—

चउणाणमणाणतिगं, दंसणतिगं पंचदानलक्ष्ठीओ ।

सम्पत्तं चारित्तं, च संजमामंजमो तइए ॥ ३ ॥

चत्वारि ज्ञानानि मतिश्रुतावधिमनःपर्यायरूपाणि, अज्ञानत्रि-
कं मतिश्रुताज्ञानविजङ्गरूपं दर्शनत्रिकं चक्षुरचक्षुरवधिदर्शन-
स्वभावं, पञ्चेतिसंख्या दानेनोपपत्तिता लब्धयो दानलब्ध-

यो दानज्ञाभोगभोगवीर्यब्रह्मयः सम्यक्त्वं सम्यग्दर्शनं चारित्रं च सामायिकच्छेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धिसूक्ष्मसंपरायलक्षणं संयमासंयमोद्देशविरतिरूप इत्येते अष्टादश भेदास्तृतीये क्वायोपशमिके भावे ज्ञवन्ति । तथाहि-ज्ञानचतुष्कमज्ञानत्रिकं च यथास्वमाचारकस्य मतिज्ञानावरणादिकर्मणः क्वायोपशमिक एव ज्ञवति । दर्शनत्रिकं तु चक्षुर्दर्शनावरणादिक्वायोपशमिके दानादिकाः पुनः पञ्च ब्रह्मयः, अन्तरायकर्मक्षयोपशमे भवन्ति । ननु दानादिलब्धयः पूर्वं क्वायिकभाववर्तिन्य उक्ताः, इह तु क्वायोपशमिक इति कथं न विरोधः ? नैतदेवम् । अग्निप्रायाऽपरिज्ञानात् । दानादिलब्धयो हि द्विधा ज्ञवन्त्यन्तरायकर्मणः क्षयसंभविन्यः, क्वायोपशमसंभविन्यश्च । तत्र याः क्वायिकाः पूर्वमुक्तास्ताः क्षयसंभूतत्वेन केवलिन एव भवन्ति । यास्त्विह क्वायोपशमिक्य उच्यन्ते ताः क्वायोपशमसंभूताः उच्यन्तानामेव भवन्ति । सम्यक्त्वमपि क्वायोपशमिकं दर्शनसप्तकक्षयोपशमे, चारित्रचतुष्कं तु चारित्रमोहनीयक्षयोपशमे संयमासंयमश्चाप्रत्याख्यानावरणकषायमोहनीयक्षयोपशमे इति । प्रव० २११ द्वार । कर्म० सूत्र० उत्त० । (भावे खञ्जोवसमिण, दुवावसंगं पि होइ सुयनाणं) इत्यादि 'मोक्खशब्दे' व्याख्यास्यामि । उदयावलिक्वाप्रविष्टस्यांशस्य क्षयेण शेषस्य तूपशमेन निर्वृत्तं क्वायोपशमिकम् । उदयावलिक्वाप्रविष्टस्यांशस्य क्षये सति शेषस्य जस्मच्छन्नाग्नेरिवानुद्रेकावस्था उपशमः, तेन निर्वृत्तमौपशमिकम् । सम्यक्त्वभेदे, न० । न० ।

अधुना क्वायोपशमिकं सम्यक्त्वमाह-

जो उ उदिप्पे खीणे, मिच्छे अणुदिग्गमि उवसंते ।
समीभावपरिणतो, वेयंतो पोग्गले मीसो ॥

यस्तु उदीर्घे उदयावलिक्वाप्रविष्टे मिथ्यात्वे क्लीणेऽनुद्यप्राप्ते चोपशान्ते उपशान्तं वा सन् किञ्चिन्मिथ्यात्वरूपतामपनीय सम्यक्त्वरूपतया परिणतं किञ्चिन्मिथ्यात्वरूपमेव सन् भस्मच्छन्नाग्नेरिवानुद्रेकावस्थाप्राप्तं तस्मिन् तथारूपे सति पुनरान् सम्यक्त्वरूपान् वेद्यमानः सम्यग्भावपरिणतः स मिथ्यक्वायोपशमिकसम्यग्गृह्णतिः सम्यक्त्वरूपधर्मनिर्देशप्रक्रमेऽपि धर्मिणो निर्देशो धर्मधर्मिणोः कथञ्चिदभेदख्यापनार्थमेवं पूर्वत्र परत्र च भावनीयम् । वृ० १ उ० । आ० । विशेष० । दश० । क्षयञ्जोपशमश्च क्वायोपशमौ, ताज्यां निर्वृत्तं क्वायोपशमिकम् । अवधिज्ञानादिभेदे, न० । स्था० । विपा० । (अत्र हेतुः 'ओहि' शब्दे अस्मिन्नेव जागे १३८ पृष्ठे उक्तः)

खंखर-खंखर-पुं० । वृक्षजने, (पलास) इति ख्याते 'खंखरपलासमञ्जसं सयं सयं भूसिरीपासनाहो अत्थद तत्थ पुरोदेवं वंदेह ।' ती० ५३ कल्प ।

खंखुण्ण-खंखुण्ण-पुं० । बालक्रोमोपकरणविशेषे, आ० म० द्वि० ।

खंगार-खंगार-पुं० । नृपविशेषे ती० । यो जयसिंहदेवेन मारितः " गुज्जरधराप जयसिंहदेवेन खंगाररायं हणित्ता सज्जणो दंडाहिबो ठाविओ " । ती० ५ कल्प । विक्रमादेकादशशतके, जाते गुर्जरधरिण्या राजनि, ती० ५ कल्प ।

खंगारगढ-खंगारगढ-न० । जीर्णदुर्गं, (जूनागढ) इति ख्याते, ती० ५ कल्प ।

खंज-खंज-न० । (खोरा) पदविक्रमे, स्था० ५ ठा० । श्यामीभूते सकटचक्रान्तर्गतलोहदण्डोपरिघृतदिसिक्तसणादिवन्धने, उत्त० ३४ अ० । स्वार्थे कः, एवुत्वा खञ्जकः । तत्रार्थे, वाच० ।

खंजण-खंजण-खजि भावे ल्युट् । विकलगतौ, कर्तरि ल्युट् । स्वनामख्याते पक्षिभेदे, स्त्रियां ङीष् । वाच० । दीपमल्लिकामल्ले, जी० ३ प्रति० । आ० म० । जं० । रा० । स्था० । वृ० । ज० । चन्द्रं सूर्यं वा प्रसतो राहोः कृष्णपुष्पलानां पृष्ठे जेदे, चं० प्र० २० पाहु० । सू० प्र० । दीपकलिकासमाने, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

खंजणज-खंजणज-स्त्री० । खञ्जनं दीपमल्लिकामल्लः, तस्य यो वर्णस्तद्वदाभा यस्य तथा । कृष्णवर्णे, म० ११ श० ६ उ० । खंजरी-खंजरीट-पुं० । स्त्री० । खञ्ज इव ऋच्छति । ' ऋ ' गतौ । कीटन् । खञ्जनविदग्गे, स्त्रियां जातित्वात् ङीष् । वाच० । आचा० ।

खंड-खण्ड-पुं० । भागे, अंशे, आ० चू० १ अ० । उभयोः पूर्वदेशसहिते इच्छुखण्डादौ, नि० चू० १५ उ० । अपरिपूर्णं, विपा० १ श्रु० १ अ० । वनसमूहे, स्था० १ ठा० ३ उ० । अनेकजातीयवृक्षसमूहे, जी० ३ प्रति० । शर्करायाम्, (जं०) गुरुविकारे, जं० २ वत्त० । इक्षुरसविकारसंस्कारे, उत्त० ३४ अ० । देशविशेषभाषया लवणे, औ० । विमूलवणे, कर्मणि घञ् । खरिमुते, त्रि० । घाच० । विरोधिते, न० ।

खंडकम्-खण्डकम्-पुं० । अवन्त्यधीशचण्डप्रद्योतमन्त्रिणि, व्य० १ उ० । खण्ड इव कर्णः कन्दो यस्य (सकरकंद) आसुजेदे, वाच० ।

खंडखंरुग-खण्डखण्डक-न० । चतुर्भिः खण्डकैरेका रज्जुः परिकल्पिता, ततो रज्जुचतुर्थभागत्वात् खण्डकं (लोक) रज्जुपादे, प्रव० १४३ द्वार । (चतुर्दशरज्ज्वात्मकस्य लोकस्यासकल्पनया खण्डकपरिभागो 'लोक' शब्दे दर्शयिष्यते) दीर्घवैताढ्यपर्वतजरातैरवतर्षयोः कच्छादिषु गन्धिलावतीपर्यन्तेषु विजयक्षेत्रेषु सन्ति तेषां तृतीयं कूटं खण्डकनामकम् । स्था० ९ ठा० ।

खंडण-खण्डण-न० । 'खंडि' भावे ल्युट् । देशतो जज्ञने, शा० १ श्रु० ८ अ० । उदमे, निराकरणे च । भावे युच् । वाच० । विनाश, स्त्री० । नि० चू० १ उ० । " विराहणा खंडणा भंजणा यणगट्टा । " नि० चू० १ उ० ।

खंरुदेउडिया-खण्डरुदेवकुलिका-स्त्री० । द्वादशम्रतजङ्गकसंस्थाप्रदक्षकयन्त्रे, ध० २ अ० । तत्स्थापना च प्र० भा० ४२० पृष्ठे उच्यते । (तदुपपत्तिः श्रावकम्रतव्याख्यातोऽवसेया)

खंरुपट्ट-खण्डपट्ट-पुं० । खण्डोऽपरिपूर्णः पट्टः परिधानपट्टो यस्य स धूतान्द्रियसनाभिभूततयाऽपरिपूर्णः परिधानं प्राप्तः स खण्डपट्टः । धूतकारे, अन्यायव्यवहारिणि इत्यन्ये । विपा० १ श्रु० ३ अ० । धूर्ते, विपा० १ श्रु० २ अ० ।

खंरुपाणा-खंरुपा (प्रा) णा-स्त्री० । धूर्ताख्यानं प्ररूपयन्त्यां पञ्चशतधूर्तस्वामिन्यां स्वनामख्यातायां स्त्रियाम्, नि० चू० १ उ० । (अस्याः कथा धूर्ताख्याने)

खंरुप्पवायगुहा-खण्डप्रपातगुहा-स्त्री० । वैताढ्यगुहायाम्, यथा चकवर्त्ता अनार्यक्षेत्रात् स्वक्षेत्रमागच्छति । स्था० ६ ठा० । " खंडप्पवायगुहाणं अट्ट जोयणां उरुं उच्चत्तणं । " स्था० ८ ठा० । एवं धातकीखण्डे पुष्करादौ च प्रत्येकमष्टषष्टितासां प्रमाणम् । यथा-गिरिविस्तारायाम् द्वादशयोजनविस्तारा अष्टयोजनोच्चतया आयतचतुरस्रसंस्थाना विजयद्वारप्रमाण-

खंरुप्पवायगुहा

द्वारा वज्रकपाटपिहिता बहुमध्ये द्वियोजनान्तराज्यां त्रियोजन-
विस्ताराभ्यामुभयगतनिमग्नजज्ञाजिधानाभ्यां नदीर्ज्यां मुक्ता । स्था०
२ ग० ३ उ० । स० । जं० । (तत्र ऋतचक्रिगमनं 'ऋरह' शब्दे)

खंरुपवायगुहाकूट-खरुप्रपातगुहाकूट-न० । खरुप्रपातगु-
हाधिपदेविनिवासचूतं कूटं खरुप्रपातगुहाकूटम् । वैताक्यकू-
टानां तृतीयेषु कूटेषु, जं० १ वक्र० । स्था० ।

खरुभेय-खण्डभेद-पुं० । बोहखण्डादेस्वि यथा क्षिप्तमृत्पि-
 एमस्येव (स्था० १० ता०) लोष्टादेर्वा खरुशो जायमाने द्र-
 व्यभेदे, भ० ५ श० ४ उ० । सूत्र० । प्रज्ञा० ।

खंरुक्ख-खएरुक्ख-पुं० । दण्डपाशिके, रा० । ज्ञा० । आदि-
एडके, वृ० २ उ० । शुक्लपाले, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । उपा० । क-
म्पिप्यपत्तनवासिषु शौक्लिकेषु आवकेषु, यैः समुच्छेदं वदन्
अश्वमित्रनिहवः प्रतिबोधितः । विशेष० । आ० क० । आ०
म० । आ० च० ।

खंराभेय-खारुजेद-पुं० । 'खंरभेय' शब्दार्थे, स्था० १० ठा० ।
खंडित्तए-खारुयितुं-अव्य० । दशतो भङ्गमित्यर्थे, उपा० २
अ० । ज्ञा० ।

खंभिय-खणिमक-पुं० । गत्रे, विशेष० । उत्त० । कक्षे, कुक्षे,
द्वि० । वाच० ।

खंभित-त्रि० देशतो भग्ने, ध०२ अधि० आ० चू० ग० सर्व-
या भग्ने, “ खंडिअविराहियाणं, मूलगुणं सउत्तरगुणं । ”
आव० ५ अ० । निम्ने, द्विधाकृते च । “ज्ञातान्यासंगविकृतेः, ख-
ण्डितेर्ध्याकषायिता” इत्युक्तकृपायां स्त्रियाम्, स्त्री० । वाच० ।

स्वमियगण-स्वहिरुतगण-पुं० । ङात्रगणे, औ० ।

खंनि यविहूण-खंनि रुतविहीन-त्रि० छत्ररहिते, नि० १ वर्ग।
 खंसी-खंरु-खी० खंनि अच्, गौरा० डीप्। वनमुक्ते, प्राकार-
 च्छिद्ररूपायां छिण्डिकायाम्, झा० १ श्रु० २ अ०। वृ०। नश्य-
 त्तरनिर्गमापह्वारे, झा० १ श्रु० १८ अ०।

खेत-कान्त-त्रि० । काम्यति क्मां करोतीति कान्तः । बहुलवच-
नात्कर्तरि निष्ठा । कामागुणप्रधानजिह्वा, दश० १० अ० ।
आ० चू० । नि० चू० । द्वा० । क्रोधविजयिनि, दश० २ अ० ।
ज्ञा० । कामायुक्ते, ग० १ अधि० । प्रअ० । सूच० आलोचना-
दानयोग्ये, व्य० १ उ० । कान्तो नाम कामायुक्तः स कस्मिंश्चि-
त्प्रयोजने गुर्वादिभिः खरपरुषमपि जणितः सम्यक्प्रतिपद्यते,
यदपि च प्रायश्चित्तमारोपितं तत्सम्यग् वहति । आह च-“ख-
तो आयपिण्डि, फरुसं जणिओ वि न रुसेति ।” स्था० ८ ङा० ।
(खन्तपुत्तस्स ‘अर्हन्नक’ शब्दे प्र० जा० ७५६ पृष्ठे कथा)

खंतद्वय-क्षान्तिलक्ष्य-न० । वृद्धव्याजे, वृद्धवेषधारणेन, स्व-
रूपप्रच्छादने, वृ० १ उ० ।

खंताइजुय-क्षान्त्यादियुत-त्रि० । क्रमामर्द्वार्जवसंनोपसम-
न्विते, पो० ६ विव० ।

खन्ति-क्षान्ति-स्त्री० अक्रोशादिश्रवणेऽपि क्रोधत्यागे, द्वा० १७
द्वा० दश० पो० । पञ्चा० । जं० पा० । उत्त० । शक्तस्याऽशक्त-
स्य वा सहनपरिणामे सर्वथा क्रोधविवेके, ध० ३ अधि० ।
आव० । उत्त० । ज्ञा० । स्था० । आव० । पश्यभाष-
णादिसहने, उत्त० १ अ० । क्रोधोदयनिरोधे, औ० । कषायो-

पशामे, दर्श० । तितिक्कायाम्, ध० ३ अधि० । क्कान्तिश्च प्रथमः
श्रमणधर्मः । स० ए सम० । स्था० । श्रुक्कध्यानस्य प्रथममाव-
म्बनम् । स्था० ४ टा० १ उ० । क्कान्तेः फलम् । “खंतिप णं भंते !
जीवे किं जणयइ? खंतिप णं परीसहे जणयइ” हे जगवन्! क्षा-
न्त्या क्षमया कृत्वा जीवः किं फलं जनयति? तदा गुरुराह-शि-
ष्य ! क्षमया परीषद्वा न्न जनयति, क्षान्तिः क्रोधनिग्रहस्तदनन्य-
त्वात् त्रयोदश्यां गौणायामर्हिसायाम्, उत्त० १६ अ० । प्रश्न० ।

इहादौ वचनक्षान्ति-धर्मक्षान्तिरनन्तरम् ।

अनुष्ठानं च वचना-नुष्ठानात्स्यादसङ्गतम् ॥ ६ ॥

उपकारापकाराज्यां, विपाकाद्वचनात्तथा ।

धर्माच्च समये क्षान्तिः, पञ्चधा हि प्रकीर्तिता ॥ ७ ॥

(इहेति) इह दीक्षायामादौ प्रथमं वचनकान्तिः, अनन्तरं धर्मकान्तिर्भवति । अनुष्ठानं च वचनानुष्ठानादध्ययनाद्यभिर-
तिलक्षणादनन्तरं तन्मयाभावेन स्पर्शात् सत्यामसङ्गकं स्या-
त् ॥ ६ ॥ (उपकारेति) उपकारेण कान्तिरुपकारिप्रोक्तदुर्व-
चनाद्यपि सहमानस्य; अपकारेण कान्तिर्मम दुर्वचनाद्यसहमा-
नस्याऽयमपकारी भविष्यतीत्याशयेन क्लृप्तां कुर्वतः । विपाका-
च्चेह परद्वोकगतानर्थपरम्परालक्षणादालोच्यमानात् कान्ति-
र्विपाककान्तिः । तथा वचनात्कान्तिरागममेवावलम्बनीकृत्या-
पकारित्वादिनैरपेक्षयेण क्लृप्तां कुर्वतः । धर्माच्चात्मशुद्धस्वभाव-
लक्षणाज्जायमाना कान्तिश्चन्दनस्येव शरीरस्य वेददाहादिषु
सौरजादिस्वधर्मकल्पापरोपकारिणी सहजत्वेनावस्थिता अ-
विकारिणी । एवं पञ्चधा कान्तिः समये प्रकीर्तिता । यदुक्त-
म्—“ उपकार्यपकारिविपा-कवचनधर्मोत्तरा मता कान्तिः ”
इति ॥ ७ ॥ द्वा० ५९ द्वा० १

खंतिखम-कान्तिक्षम-त्रि० । कान्त्या क्षमया क्षमते न त्वसम-
र्थतया यः सः कान्तिक्षमः । कल्प० ५ कृण । जं० । भ० । सत्या-
मपि शक्तौ तितिक्षौ, “कोहनिग्गहो खंती अकुस्समाणस्स वि-
जस्स खमाकरणे सामत्यमत्थि सो खंतिण खमो भण्णति,” अह-
वा खंतिखमो क्षमाया आधार इत्यर्थः । नि० च्य० १० उ० ।

खंतिस्वमण्या-क्षान्तिक्षमणता-स्त्री०। कान्त्या कस्यत इति कान्तिक्षमणः। कान्तिग्रहणमसमर्थताव्यवच्छेदार्थं यतः समर्थोऽपि क्षमत इति। कान्तिक्षमणस्य भावस्तत्ता। शकस्यापि सहने, स्था० १० ठा०।

स्वन्तिजय-क्षान्तियुत-त्रि० । क्षमान्विते, कर्म० १ कर्म० ।

स्वन्तिष्पहाण-ज्ञान्तिप्रधान-पुं० । कान्तिः कमां प्रधाना सारभू-
ता यस्याऽसौ कान्तिप्रधानः । कमासारं, पा० ।

स्वन्तिमंजरय-कान्तिसंयमरत-त्रि० । कान्तिप्रधानसंयमासे-
विनि, दश० ४ अ० ।

खंतिमूर-कान्तिमूर-पुं०। कमाधीरे शूरभेदे, “खंतिमूरा अरि-
हन्ता” कान्तिशूरा अहन्तो महावीरवत्। स्था० ४ टा० ३ उ०।
संथा०।

खंद-स्कन्द-पुं०। स्कन्दते उत्प्लुत्य गच्छति, अच्। वाच०। "शुष्क-
कन्दे वा"। १। ५। इति स्कस्य वा खः। प्रा० २ पाद। स्वामि-
कार्तिकेये, आचा० २ शु० १ अ० २ उ०। अनु०। जं०। भ०।
जीवा०। नि० चू०। रा०। पात्रालकग्रामवास्तव्ये ग्रामकूट-

पुत्रे, येन स्वग्रामे गोशालकः कदर्थितः । आ० म० द्वि० । आ०
चू० । आचा० । ज्ञा० । अनु० ।

खंदग-स्कन्दक-पुं० । श्रावस्त्यां नगर्यो जाते मुनिसुव्रताशिष्ये,
उत्त० । तत्संबन्धो यथा—श्रावस्त्यां जितशत्रुर्नृपो, भारिणी
प्रिया, तयोः पुत्रः स्कन्दकः, पुरन्दरयशा पुत्री, कुम्भका-
रकटकके पुरे दण्डकनृपस्य दत्ता, तस्य पुरोहितः पालको मि-
थ्याहृक्, अन्यदा श्रावस्त्यां मुनिसुव्रतस्वामी समवसृतः, तस्य
देशनां श्रुत्वा स्कन्दकः श्रावको जातः । एकदा पावकपुरोहितो
दूतत्वेन श्रावस्त्यां प्राप्तः राजसज्जायां जैनसाधूनामवर्णवादं व-
दन् स्कन्दकेन निरुत्तरीकृत्य निर्द्वारितः सन् स्कन्दककुमारोप-
रि रष्टः छिद्राणि पश्यति । अन्यदा स्कन्दककुमारः श्रीमुनिसु-
व्रतस्वामिपार्श्वे पञ्चशतकुमारैः सह प्रव्रजितो गीतार्थो जातः,
स्वामिना ते कुमारशिष्यास्तस्यैव दत्ताः, अन्यदा स स्कन्दकः
स्वामिनं पृच्छति-हे जगवन्! जगिनीवन्दापनार्थं गच्छामि । स्वामिना
जणितम्-तत्र मारणान्तिकोपसर्गोऽस्ति । स्कन्दकेनोक्तम्-भग-
वन्! वयमाराधका विराधका वा! स्वामिना जणितम्-त्वां मुक्त्वा स-
र्वेऽप्याराधकाः । स्वामिनैव मुक्तेऽपि जवितव्यतावशेन पञ्चशत-
शिष्यपरिवृतः कुम्भकारकटकपुरे गतः । पालकेन तमागच्छन्तं
ज्ञात्वा पूर्ववैरं सरता साधुस्थितियोगोद्याने पट्टशिराद्युधानि
भूमौ स्थापितानि । स्कन्दकाचार्यस्तु तत्रैव समवसृतः । ततः पा-
लकेन नृपस्याऽग्रे कथितम्-महाराज ! अयं स्कन्दकः पञ्चशत-
साधवोऽपि च सहस्रयोधिनः परीषहजनास्तव राज्यं गृहि-
तुकामाः समायातास्त्वां हनिष्यन्ति, राज्यञ्च गृहीष्यन्ति । यदि
न प्रत्ययस्तदा उद्यानं विलोकय । एभिरायुधानि भूमौ गोपिता-
नि सन्ति, नृपेण उद्यानं विलोकितम्, आयुधानि दृष्टानि, क्रोधा-
त्तेन ते साधवस्तस्यैव दत्ताः, तेन सर्वेऽपि यन्त्रेण पीलिताः । व-
धपरीषहस्य सम्यग् अधिसदनात् उत्पद्यकेवलज्ञानाः सिद्धाः,
स्कन्दकाचार्यस्तु सर्वेषां शिष्याणां तथाविधमरणं दृष्ट्वा त्व-
क्रोधः सर्वस्याप्यस्य देशस्य दाहकोऽहं स्यामिति कृतनिदानो-
ऽग्निकुमारेषूपन्नः । अथाचार्यस्य रजोहरणं रुधिरविसं सद् गृध्रैः
पुरवहस्तं ज्ञात्वा चञ्चुपुटेनोत्पाठ्य पुरन्दरयशापुरः पातितम् । सा-
ऽपि महतीमधूर्तिं चकार । साधवो गवेषिता न दृष्टाः, प्रत्यभिज्ञातानि
कम्बलाद्युपकरणानि, ज्ञातं च तया-साधवो मारिता इति, ततो
धिकृतस्तया नृपतिः, अहं तव मुखं न पश्यामि, श्रवजिष्याम्ये-
वेति वदन्ती तां स्कन्दकजगिनीं देवाः श्रीमुनिसुव्रतस्वामिस-
मीपे मुकवन्तः । स्वामिना सा दीक्षिता । ततोऽग्निकुमारदेवेन स-
नगरो देशो दग्धः, ततो दण्डाकारणं जातम् । अद्यापि तथैव
तज्जनैर्मण्यते । यथा एजिः साधुभिर्वधपरीषहः सोढस्तथा परैरपि
सोढव्यः । वृत्त० २ अ० । दृ० । ग० । नि० चू० । संथा० । भू-
तभेदे च, प्रज्ञा० १ पद । श्रावस्त्यां गर्दभालिशिष्ये ; कात्याय-
नगोत्रे परिव्राजके, भ० ।

तच्चरित्रम्-

तेणं कालेणं तेणं समणं कयंगला णामं नयरी होत्था ।
वण्णओ-तीसेणं कयंगलाए नयरीए वहिया उत्तरपुरच्छिमे
दिसीजाए उच्चपत्तासए णामं चेइए होत्था, वण्णओ-तए णं
समणे जगवं महावीरे उप्पन्नणाणदंसणधरे० जाव समोसर-
णं परिसा निग्गया, तीसेणं कयंगलाए नयरीए अदूरसामंते
सावत्थी णामं नयरी होत्था । वण्णओ-तत्थ णं सावत्थीए

णयरीए गद्दभालिस्स अंतेवासी खंदए नामं कच्चायणस-
गोत्ते परिव्वायगे परिवमइ । रिउव्वेय-जजुव्वेय-सामवेय-
अहव्वणवेय-इतिहासपंचमाणं निघट्टउट्टाणं चउएहं वेसाणं
संगोवंगाणं सरहस्साणं सारएवारए धारए पारए सक्कवी-
सड्ढितंतविसारए संखाणे सिक्खा कप्पे वागरणे उंदे निरु-
त्ते जोइसामयणे अण्णेषु य वहुसु वंभण्णेषु परिव्वायएसु
नएसु सुपरिनिड्डिए यावि होत्था । (पिङ्गलपृच्छा) तत्थ णं
सावत्थीए नयरीए पिगलए नामं नियंते वेसाल्लिसावए प-
रिवसइ । तए णं से पिगलए नामं नियंते वेसाल्लिसावए अ-
ण्णया कयाइ जेणेव खंदए कच्चायणसगोत्ते तेणेव उवाग-
च्छइ, उवागच्छइत्ता खंदयं कच्चायणसगोत्तं इणमक्खेवं पुच्छे
मागहा ?-किं सअंते लोए, अणंते लोए, सअंते जीवे,
अणंते जीवे, सअंता सिच्छी, अणंता सिच्छी, सअंते सिच्छे,
अणंते सिच्छे, केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वहुइ वा, हायइ
वा, एतावं ताव आइक्खाहि बुच्चमाणं, एवं तए णं से खंदए
कच्चायणसगोत्ते पिगलएणं नियंते वेसाल्लिसावएणं इण-
मक्खेवं पुच्छिए समाणे संकिए कंखिए वित्तिगिंठिए भेद-
समावण्णे कल्लुससमावण्णे णो संवाएइ पिगलस्स नियंत्तस्स
वेसाल्लिसावयस्स किंचि विप्पमोक्खमक्खाइओ तुसिणी-
ए संचिद्धइ, तेणं से पिगलएणं नियंते वेसाल्लिसावए खंद-
यं कच्चायणसगोत्तं दोच्चं पि इणमक्खेवं पुच्छे मागहा-
किं सअंते दोए० जाव केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे
वहुइ वा, हायइ वा, एतावं ताव आइक्खाहि बु-
च्चमाणं, एवं तए णं ते खंदए कच्चायणसगोत्तं पिगलएणं
नियंते वेसाल्लिसावएणं दोच्चं पि तच्चं पि इणमक्खेवं पुच्छि-
ए समाणे संकिए कंखिए वित्तिगिंठिए जेदसमावण्णे क-
ल्लुससमावण्णे णो संवाएइ, पिगलस्स नियंत्तस्स वेसाल्लिय-
सावयस्स किंचि वि पमोक्खमक्खाइओ तुसिणीए संचिद्धइ,
तए णं सावत्थीए नयरीए सिंघाडगं जाव पहेसु महया
जणसम्मदेइ वा जणवूहेइ वा निग्गच्छइ, तए णं तस्स खंद-
यस्स कच्चायणसगोत्तस्स वहुजणस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा
निमम्म इमे एयारूवे अज्जत्थिए चित्तिए पच्छिए मणोगए
संकप्पे समुप्पज्जित्था, एवं खल्लु समणे भगवं महावीरे
कयंगलाए नयरीए वाहिया उच्चपत्तासए चेइए संजमेणं
तवसा अप्पाणं भावमाणे विहरइ, तं गच्छामि णं समणं
जगवं महावीरं वंदापि, नमंसापि, सेयं खल्लु मे समणं भगवं
महावीरं वंदित्ता नमंसित्ता सकारेत्ता सम्माणेत्ता कट्ठाणं
मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासेत्ता इमाइ च णं एयारूवाइ
अट्ठाइ हेऊइ पसिणाइ वागरणाइ पुच्छित्तए त्ति कट्ठु एवं
संपेहेइ, संपेहेइत्ता जेणेव परिव्वायगा वसही तेणेव उवा-
गच्छइ, उवागच्छइत्ता तिदंमं च कुंडियं च कंचाणियं च क-

रोमियं च भिसियं च केसरियं च उष्णालियं च अंकुसयं च
पवित्तयं च गणेशियं च दत्तयं च बाहणाउ य पाउयाउ
य धाउरत्ताउ य गेएहइ, गेएहइत्ता परिव्वायगवमहीओ
पमिनिक्खमइ, पमिनिक्खमइत्ता तिदंरुं कुंडियं कंचणियं क-
रोमियं निसियकेसरियच्छनात्रियअंकुसयपवित्तियगणेशि-
य हत्थगए उच्चोवाहणसंजुत्ते धाउरत्तवत्थपरिहिए साव-
त्थीए नयरीए मज्झं मज्झेणं निगगच्छइ, निगगच्छइत्ता जेणे-
व कयंगत्ता नगरी जेणेव दत्तपत्तासए चेइए जेणेव समणे
जगवं महावीरे तेणेव पहारेच्छगमणाए गोयमाइ समणे
भगवं महावीरे जगवं गोयमं एवं वयासी-दिच्छसि एं
गोयमा ! पुव्वसंगइयं कंते ! कं भंते ! खंदयं नाम मे काहे वा
किं वा केवच्चिरेण वा ! एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं
सावत्थी णामं नयरी होत्था । वस्सओ-तत्थ एं सावत्थीए
नगरीए गइजात्तिस्स अंतेवासी खंदए णामं कच्चायणसगोत्ते
परिव्वायए परिवसइ, तं चेव० जाव जेणेव मम अंतिए तेणेव
पहारेच्छगमणाए मे अदूरामए बहुसंपत्ते अच्चाए पमिवस्से
अंतरापहे वट्टइ, अज्जेव एं दिच्छसि गोयमा ! जंते त्ति भगवं
गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, नमंसइत्ता
एवं वयासी-पहू एं जंते ! खंदए कच्चायणसगोत्ते देवा-
णुप्पियाणं अंतिए मुंने जविता अगाराओ अणगारियं
पव्वइत्तए । हंता पत्तू ! जावं च एं समणे जगवं महावीरे
जगवओ गोयमस्स एयमट्ठं परिकहेइ, तावं च एं से खंदए
कच्चायणसगोत्ते तं देसं हव्वमागए, तए एं जगवं गोय-
मे खंदयं कच्चायणसगोत्तं अदूरमागयं जाणेत्ता खिप्पामेव
अब्भुट्टइ, अब्भुट्टइत्ता खिप्पामेव पच्छुगच्छइ, पच्छुगच्छइ-
त्ता जेणेव खंदए कच्चायणसगोत्ते तेणेव उवागच्छइ, उवा-
गच्छइत्ता खंदयं कच्चायणसगोत्तं एवं वयासी-हे खंदया !
सागयं खंदया !, सुसागयं खंदया !, अणुरागयं खंदया !,
सागयमणुरागयं खंदया !, सेणुणं तुमं खंदया ! सावत्थीए
णयरीए पिंगलएणं नियंतेणं वेसालियसावएणं इणमक्खे-
वं पुच्छिए । मागहा ! किं सअंते लोए, एवं तं चेव जेणेव
इहं तेणेव हव्वमागए, से णूणं खंदया ! अट्ठे समट्ठे, हंता
अत्थि, तए एं से खंदए कच्चायणसगोत्ते भगवं
गोयमं एवं वयासी-से केमि एं गोयमा ! तहारूवे णाणी
वा तवस्सी वा जेणं तव एस अट्ठे मम ताव रहस्सकडे
हव्वमक्खाए जओ एं तुमं जानामि, तए एं से जगवं
गोयमे खंदयं कच्चायणसगोत्तं एवं वयासी-एवं खलु
खंदया ! मम धम्मायरिए धम्मोवएसए समणे भगवं महावीरे
उप्पण्णएदंसणधरं अरहा जिणे केवली तीयपच्छुपण्ण-
मणागयवियाणए सव्वमू सव्वदरिसी, जेणं मम एस अट्ठे
वव ताव रहस्सकडे हव्वमक्खाए, जओ एं अहं जानामि

खंदया ! तए एं से खंदए कच्चायणसगोत्ते जगवं गोयमं
एवं वयासी-गच्छामो णं गोयमा ! तव धम्मायरियं धम्मो-
वदेसयं समणं जगवं महावीरं वंदामो, नमंसामो० जाव
पज्जुवासामो । अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंधं, तए एं
भगवं गोयमे खंदएणं कच्चायणसगोत्तेणं सद्धिं जेणेव
समणे जगवं महावीरे तेणेव पहारेच्छगमणाए, तेणं काळेणं
तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे वियट्ठभोजी यावि हो-
त्था, तए एं समणस्स भगवओ महावीरस्स वियट्ठजोइस्स
सरीरयं उरालं सिंगारं कट्ठाणं सिवं धन्नं मंगलं अणुत्तं कि-
यविज्जुसियं लक्खणवज्जणुणोववेयं सिरीए अतीव अतीव
उवसोजेमाणं चिट्ठइ, तए एं से खंदए कच्चायणसगोत्ते
समणस्स जगवओ महावीरस्स वियट्ठजोइस्स सरीरयं उ-
रालयं० जाव अतीव अतीव उवसोजेमाणं पासइ, पासइत्ता
हट्ठुट्ठचित्तमाणंदिए पीइमणे परमसोमणसिए हरिसवस-
विसप्पमाणहियए जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवा-
गच्छइ, उवागच्छइत्ता समणं जगवं महावीरं तिकखुत्तो आया-
हिणं पयाहिणं करेइ०, जाव पज्जुवासइ, खंदयाइ, समणे
जगवं महावीरे खंदयं कच्चायणसगोत्तं एवं वयासी-से णूणं
तुमं खंदया ! सावत्थीए णयरीए पिंगलएणं नियंतेणं वेसा-
लिसावएणं इणमक्खेवं, मागहा-किं सअंते द्वाए, अणंते
लोए, एवं तं चेव० जाव जेणेव मम अंतिए तेणेव हव्वमाग-
ए, से णूणं खंदया ! अट्ठे समट्ठे, हंता अत्थि, जे वि य ते
खंदया ! अयमेयारूवे अब्भत्थिए चित्तिए पत्थिए मणोगए
संकप्पे समुप्पज्जित्था, किं सअंते द्वाए, अणंते द्वाए, तस्स
वि य एं अयमट्ठे, एवं खलु मए खंदया ! चउव्विहे लोए
पप्पत्ते । तं जहा-द्व्वओ खेत्तओ कात्तओ भावओ । द्व्वओ
एं एगे लोए सअंते, खेत्तओ एं लोए असंखेज्जाओ जो-
यणकोणाकोडीओ आयामविक्खंभेणं, असंखेज्जाओ जो-
यणकोणाकोडीओ परिक्खेवेणं पप्पत्ता, अत्थि पुण से
अंते, कात्तओ एं लोए न कयाइ न आसि, न कदाइ न
जवइ, न कदाइ न जविस्सइ, जविंसु य, भवति य, भविस्सइ
य, धुवे णियए सासए अक्खए अव्वए अव्वट्ठिए णिच्चे ण-
त्थि पुण से अंते । जावओ एं लोए अणंता वस्सपज्जवा,
गंधरसफासा अणंता संठाणपज्जवा, अणंता गुरुयलहुयप-
ज्जवा, अणंता अगुरुयलहुयपज्जवा, नत्थि पुण से अंते,
सेत्तं खंदया । द्व्वओ ओगे सअंते, खेत्तओ द्वाए स-
अंते, कालओ लोए अणंते, जावओ लोए अणंते, जे वि
य ते खंदया० ! जाव सअंते जीवे अणंते जीवे तस्स
वि य एं अयमट्ठे, एवं खलु० जाव द्व्वओ एं एगे जीवे
सअंते, खेत्तओ णं जीवे असंखेज्जपएसिए असंखेज्ज-
पएसोगादे, अत्थि पुण से अंते, कालओ एं जीवे न

कदाऽ न आसि, णिच्चे, नत्थि पुण से अंते, जावओ णं जीवे अणंता नाणपज्जवा, अणंता दंसणपज्जवा, अणंता चरित्तपज्जवा, अणंता गुरुयलहुयपज्जवा, अणंता अगुरुय-
लहुयपज्जवा । नत्थि पुण से अंते सेत्तं दव्वओ जीवे सअंते, खेत्तओ जीवे सअंते, कालओ जीवे अणंते, जावओ जीवे अणंते, जे वि य णं ते खंदया पुच्छा ? । अंता सिद्धी, अणंता सिद्धी, तस्स वि य णं अयमट्ठे, मए चउव्विहा सिद्धी पसुत्ता । तं जहा-दव्वओ खेत्तओ काळओ भावओ । दव्वओ णं एगा सिद्धी स-
अंता, खेत्तओ णं सिद्धी पणयालीसजोयणतयसहस्साइं आयामविकखंजेणं, एगा जोयणकोडी बायालीसं मयस-
हस्साइं तीसं च सहस्साइं दोषि य अजणापसे जोयण-
सए किंचि विसेसाहिणं परिकखेवणं पसुत्ता, अत्थि पुण से अंते, काळओ णं सिद्धी न कदाऽ न आसि, जाव-
ओ य जहा द्योयस्स तहा जाणियव्वा । तत्थ दव्वओ सिद्धी सअंता, खेत्तओ सिद्धी सअंता, कालओ सिद्धी अणंता, भावओ सिद्धी अणंता, जे वि य ते खंदया०! जाव किं अणंते सिद्धे तं चव० जाव दव्वओ णं एगे सिद्धे सअंते, खेत्तओ णं सिद्धे असंखेज्जपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे अत्थि पुण अंते, कालओ णं सिद्धे सादिए अपज्जवसिए, नत्थि पुण से अंते, जावओ णं सिद्धे, अणंता णाणपज्जवा, अणंता दंसणपज्जवा, अणंता अगुरुवहुयपज्जवा, नत्थि पुण से अंते सेत्तं दव्वओ सिद्धे सअंते, खेत्तओ सिद्धे सअंते, काळओ सिद्धे अणंते, जावओ सिद्धे अणंते, जे वि य ते खंदया ! इमेयारुवे अब्भत्थिए चित्तिए० जाव समुपज्जित्था । केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वहुइ वा, हायइ वा, तस्स वि य णं अयमट्ठे एवं खलु खंदया ! मए दुविहे मरणे पसुत्ते । तं जहा-वात्तमरणे य, पंडियमरणे य । से किं तं वलमरणे ? वात्तमरणे दुवात्तसविहे पसुत्ते । तं जहा-वलमरणे वसट्ठमरणे अंतोसद्धमरणे तज्जवमरणे गिरिपमरणे तरुपमरणे जलप्वेसे जलप्वेसे विसज्ज-
कखणे सत्थोवारुणे वेहाणसे गिच्छपिट्ठे, इच्चेणं खंदया ! दुवात्तसविहेणं वलमरणेणं मरमाणे जीवे अणंतेहि ने-
रइयजवगहणेहि अप्पाणं संजोएइ, तिरियमणुदेवअणाइयं च णं अणवदग्गं दीहच्चं चाउरंतमंसारकंतारं अणुपरि-
यट्ठइ, सेत्तं वलमरणेणं मरमाणे वरुइइ, वरुइइ, सेत्तं बाह-
मरणे । से किं तं पंडियमरणे ? पंडियमरणे दुविहे पएणत्ते । तं जहा-पाओवगमणे य, भत्तपच्चक्खाणे य । से किं तं पा-
ओवगमणे ? पाओवगमणे दुविहे पणत्ते । तं जहा-नीहारिमे य, अनीहारिमे य नियमा अपन्निकमे । सेत्तं पाओवगमणे । से किं तं जत्तपच्चक्खाणे ? जत्तपच्चक्खाणे दुविहे व-

सत्ते । तं जहा-नीहारिमे य, अनीहारिमे य, नियमा सपन्निक-
मे, सेत्तं जत्तपच्चक्खाणे । इच्चेतेणं खंदया ! दुविहेणं पंडियमरणेणं मरमाणे जीवे अणंतेहि नेरइयजवगहणेहि अप्पाणं वि संजोएइ०, जाव बीयीवयइ, सेत्तं मरमाणे हायइ, सेत्तं पंडियमरणे । इच्चेएणं खंदया ! दुविहेणं मरणेणं मरमाणे जीवे वहुइ वा, हायइ वा, एत्थ णं से खंदए कच्चायणसगोत्ते संबुच्चे समणं जगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, नमंसइत्ता एवं वयासी-इच्छामि णं भंते ! तुज्जं अंतिए केवद्विषन्नत्तं धम्मं निसामित्तए । अहासुइं देवाणुप्पिया ! मा पन्निबंधं, तए णं समणे जगवं महावीरे खंदयस्स कच्चा-
यणसगोत्तस्स तीसे य महइ महालियाए परिसाए धम्मं परिकहेइ, धम्मकहा जाणियव्वा, तए णं से खंदए कच्चाय-
णसगोत्ते समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठं जाव हयहियए उट्ठाए उट्ठेइ, उट्ठेत्ता स-
मणं भगवं महावीरं तिकखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ, करेइत्ता एवं वयासी-सद्धामि णं जंते ! निग्गंथं पावयणं, रोएमि णं भंते ! निग्गंथं पावयणं, पत्तियामि णं भंते ! नि-
ग्गंथं पावयणं, अब्भुट्ठेमि णं भंते ! निग्गंथं पावयणं, एवमेयं जंते ! तहमेयं भंते !, अवितहमेयं जंते !, असंदिच्छमेयं भंते !, इच्छियमेयं जंते !, पन्निच्छियमेयं जंते !, इच्छियपन्निच्छिय-
मेयं जंते !, से जहेयं तुज्जे वदह त्ति कट्ठु समणं भगवं महावीरं वंदइ, णमंसइ, वंदित्ता णमंसइत्ता उत्तरपुरच्छिमं दिसिजायं अवक्कमइ, अवक्कमइत्ता तित्ठं च कुंमियं च० जाव धाउरत्ताउ य एगंते एरेइ, एरेइत्ता जेणव समणे जगवं महावीरं तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता समणं भगवं महा-
वीरं तिकखुत्तो आदाहिणं पयाहिणं करेइ, करेइत्ता० जाव नमंसइत्ता एवं वयासी-आत्तिचे णं जंते ! द्योए, जराए मरणेण य, से जहानामए केइ गाहावई आगारं सिज्जिया-
यमाणंसि जे से तत्थ भंते भवइ, अप्पजारे मोद्धगुरुए तं गहाय आयाए एगंतमंतं अवक्कमइ, एस मे नित्थारिए समाणे पच्छा पुराए हियाए सुहाए खमाए निस्सेयसाए आणुगामियत्ताए जविस्सइ, एवमेव देवाणुप्पिया ! मज्ज वि आया एगे जंते इट्ठे वंते पिए मणुस्से णाणे थेज्जे विस्सासिए समए बहुमए अणुमए जंमकरंमसमाणे माणं सीयं माणं उएहं माणं खुहा माणं पिवासा माणं चोरा माणं वात्ता माणं दंसा माणं मसया माणं वाइयपित्तियसंजि-
यसस्सिवाइयविहिहा रोगायंका परीसहोवसग्गा फुसंतु त्ति कट्ठु, एस नित्थारिए समाणे परलोयस्स हियाए सुहाए खमाए नो सेसाए आणुगामियत्ताए भविस्सइ, तं इच्छा-
मि णं देवाणुप्पिया ! सयमेव पव्वावियं सयमेव सुंभुवियं सयमेव सेहावियं सयमेव तिवत्तावियं सयमेव आयासमे-

यरं विणयवेणयियचरणकरणजायामायावत्तियं धम्ममाइ-
 विखयं, तए णं समणे भगवं महावीरे खंदयं कच्चायणसगोत्तं
 सयमेवं पव्वावेइ० जाव धम्ममाइक्खइ, एवं देवाणुप्पिया !
 चिट्ठियव्वं गंतव्वं, एवं निसीइयव्वं, एवं तुयट्ठियव्वं, एवं
 जुज्जियव्वं, एवं जासियव्वं, एवं उट्ठाया उट्ठाया पाणेहिं जूएहिं
 जीवेहिं सत्तेहिं संजमेणं संजमियव्वं, अस्सि च एणं अट्ठे णो
 किंचि पमाइयव्वं, तए णं से खंदए कच्चायणसगोत्ते समण-
 स्स जगवओ महावीरस्स इमं एयारूवं धम्मियं उवएसं
 सम्मं संपन्निवज्जइ, तमाणए तह गच्छइ, तह चिट्ठइ, तह
 निसीयइ, तह तुयट्ठइ, तह जुज्जइ, तह जासइ, तह उट्ठा-
 एइ, उट्ठाएइ, तह पाणेहिं जूएहिं जीवेहिं सत्तेहिं संजमे-
 णं संजमेइ, अस्सि च एणं अट्ठे णो पमायइ । तए णं से खं-
 दए कच्चायणसगोत्ते अणगारे जाए इरियासमिए भासास-
 मिए एसणासमिए आयाणजंडमत्तनिकखेवणासमिए उचार-
 पासवणखेलसिंघाणजट्ठपारिड्ढावणियासमिए मणसमिए
 वयसमिए कायसमिये मणगुत्ते वयगुत्ते कायगुत्ते गुत्ते गुत्ति-
 दिए गुत्तवंचचारी वज्जु धन्ने खंतिक्खमे जिइदिए
 सोहिए अणियाणे अप्पुस्सुए अवहिद्वेस्से सुसमणए देते
 इणमेव निग्गंथं पाइयणं पुरओ काउं विहरइ, तए णं समणे
 भगवं महावीरे कयंगलाओ णयराओ उत्तपलासयाओ
 चेइयाओ पन्निक्खमइ, पन्निक्खमइत्ता वहिया जणव-
 यविहारं विहरइ, तए णं से खंदए अणगारे समणस्स भ-
 गवओ महावीरस्स तहारूवाणं थेराणं अंतिए मामाइ-
 यमाइयाइं एकारस अंगाइं अहिज्जइ, अहिज्जइत्ता जे-
 णेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छ-
 इत्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, नमंसइत्ता एवं
 वयासी-इच्छामि णं भंते ! तुज्जेहिं अब्भणुष्साए स-
 माणे मासियं जिक्खुपडिमं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए,
 अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पन्निवंधं । तए णं खंदए
 अणगारे समणेणं जगवया महावीरेणं अब्भणुष्साए समा-
 णे हट्ठतुट्ठ० जाव नमंसित्ता मासियं भिक्खुपडिमं उवसप-
 ज्जित्ता णं विहरइ । तए णं से खंदए अणगारे मासियं जि-
 व्खुपडिमं अहासुत्तं अहाकप्पं अहामगं अहातच्चं
 अहासमं सम्मं काएण फासेइ, पालेइ, सोभेइ, तीरेइ, पूरेइ,
 किदेइ, अणुपालेइ, आणाए आराहेइ, सम्मं काएण फासि-
 त्ता० जाव आराहेत्ता, जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव
 उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता समणं भगवं० जाव नमंसित्ता
 एवं वयासी-इच्छामि णं भंते ! तुज्जेहिं अब्भणुष्साए स-
 माणे दोमासियं जिक्खुपडिमं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए,
 अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पन्निवंधं । तं चेव एवं दोमासियं

तिमासियं चाउम्मासियं पंच ठ सत्त, पढमं सत्तराइं-
 दियं, दोच्चं सत्तराइंयं, तच्चं सत्तराइंदियं, अहारा-
 इंदियं, एगराइंदियं । तए णं से खंदए अणगारे एगराइं
 भिक्खुपडिमं अहासुत्तं० जाव आराहेत्ता जेणेव समणे भ-
 गवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता समणं ज-
 गवं महावीरं० जाव नमंसित्ता एवं वयासी-इच्छामि णं
 भंते ! तुज्जेहिं अब्भणुष्साए समाणे गुणरयणं संवच्छरं
 तवोकम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए, अहासुहं देवाणुप्पि-
 या ! मा पन्निवंधं । तए णं से खंदए अणगारे समणेणं भग-
 वया महावीरेणं अब्भणुष्साए समाणे० जाव नमंसित्ता गु-
 णरयणं संवच्छरं तवोकम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरइ, तं
 जहा-पढमं मासं चउत्थं चउत्थेणं अनिक्खित्तेणं तवोकम्मे-
 णं दिया ठाणुक्कुणुए सूरभिमुहे आयावणजूमिए आया-
 वेमाणे, रत्तिं वीरासणेणं अवाउमेण य दोच्चं मासं ठट्ठं ठ-
 ट्ठेणं अनिक्खित्तेणं दिया ठाणुक्कुणुए सूरभिमुहे आयाव-
 णजूमिए आयावेमाणे, रत्तिं वीरासणेणं अवाउमेण य, एवं
 तच्चं मासं अट्ठमं अट्ठमेणं चउत्थं मासं दसमं दसमेणं पंचमं
 मासं वारसमं वारसमेणं ठट्ठं मासं चोदसमं चोदसमेणं स-
 त्तमं मासं सोदसमं सोदसमेणं अट्ठमं मासं अट्ठारसमं
 अट्ठारसमेणं नवमं मासं वीसइमं वीसइमेणं दसमं मासं बा-
 वीसइमं बावीसइमेणं एकारसमं मासं चउवीसइमं चउवी-
 सइमेणं वारसमं मासं छवीसइमं छवीसइमेणं तेरसमं मासं
 अट्ठावीसइमं अट्ठावीसइमेणं चोदसमं मासं तीसइमं तीस-
 इमेणं पन्नरसमं मासं वत्तीसइमं वत्तीसइमेणं सोदसमं
 मासं चउत्तीसइमं चउत्तीसइमेणं अनिक्खित्तेणं तवोक-
 म्मेणं दिया ठाणुक्कुणुए सूरभिमुहे आयावणजूमिए आ-
 यावेमाणे रत्तिं वीरासणेणं अवाउमेणं तए णं से खंदए
 अणगारे गुणरयणं संवच्छरं तवोकम्मं अहासुत्तं अहाक-
 प्पं० जाव आराहेत्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव
 उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता समणं जगवं महावीरं वंदइ, न-
 मंसइ, वहुहिं चउत्थठट्ठमदसमदुवाउमेहिं मासदमास-
 खमणेहिं विचित्तेहिं तवोकम्मोहिं अप्पाणं भावेमाणे विह-
 रइ । तए णं से खंदए अणगारे तेणं उरालेणं दिउद्वेणं
 पयत्तेणं पग्गहिणं कट्ठाणेणं सिवेणं धन्नेणं मंगलेणं
 सस्सिरीएणं उदग्गेणं उदत्तेणं उत्तमेणं उदारेणं महाणु-
 भागेणं तवोकम्मेणं सुके लुक्खे निम्पंसे अट्ठिचम्मावणदे
 किडिकिभियज्जूए किसे धम्मणिसंतए जाए यावि होत्था,
 जीवं जीवेणं गच्छइ, जीवं जीवेणं चिट्ठइ, जासं जासित्ता
 वि गित्ताइ, भासं जासमाणे गित्ताइ, भासं जासिस्सामीति
 गित्ताइ, से जहानामए कट्सगनियाइ वा, पत्तसगनियाइ
 वा, पत्तनिज्जंरुगसगनियाइ वा, एरंडकट्सगनियाइ वा

इंगान्नसगमियाइ वा उएहे दिएणा सुक्का समाणी समदं गच्छइ, ससदं चिट्ठइ, एवामेव खंदए अणगारे ससदं गच्छइ, ससदं चिट्ठइ, उवचित्ते तवेणं अवचिए मंससोणिएणं हुयासणे विव भासरासिपमिच्छमे तवेणं तएणं तवतेयसिरीए अतीव उवसोजेमाणे उवसोभेमाणं चिट्ठइ । तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नयरे समोसरणं० जाव परिसा पमिगया । तएणं तस्स खंदयस्स अणगारस्स अएणया कयाइ पुव्वरत्तावरत्तकान्नसमयंसि धम्मजागरियं जागरमाणस्स इमेयारूवे अञ्जत्थिए चित्तिए० जाव समुप्पज्जेत्था । एवं खलु अहं इमेणं एयारूवेणं उराल्लेणं० जाव किसे धमणिसंतए० जाव जीवं जीवेणं गच्छामि, जीवं जीवेणं चिट्ठामि०, जाव गिद्धामि,० जाव एवामेव अहं पि ससदं गच्छामि, ससदं चिट्ठामि, तं अत्थि तामे उट्ठाणे कम्मे बद्धे वीरिए पुरिसकारपरकमे तं० जाव तामे अत्थि उट्ठाणे कम्मे बद्धे वीरिए पुरिसकारपरकमे० जाव थ मे धम्मायारिए धम्मोवदेसए समणे भगवं महावीरे जिणे सुहत्थी विहरइ, ताव तामे सेयं कद्धं पाउप्पभायाए रयणीए फुल्लुप्पलकमन्नकोमलुम्मिद्वियम्मि अहंपदुरे पजाए रत्तासोगप्पकासे किंसुयसुयमुहगुंजप्परागसरिसे कमन्नागरसंभवोहए उट्ठियम्मि सूरै सहस्सरस्सिमि दिणयरे तेयसा जंजते समणं जगवं महावीरं वंदित्ता नमंसित्ता० जाव पज्जुवासेत्ता समेणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुएणाए समाणे सयमेव पंचमहव्वयाणि आराहेत्ता समणा य समणीओ य खामेत्ता तहारूवेहिं थेरेहिं कडाईहिं सद्धिं विपुलं पव्वयं सणियं सणियं दुरूहिन्ता मेहघणसन्निगासं देवसन्निवायं पुढविसिन्नावट्टयं पढिलेहेत्ता दब्भसंथारयं संथरित्ता दब्भसंथारोवगयस्स संत्तेहणाभूसणाभूसियस्स भत्तपाणपमियाइक्खियस्स पाओवगयस्स काद्धं अणवकंखमाणस्स विहरित्तए त्ति कट्ठु एवं संपेहेइ, एवं संपेहेइत्ता कल्लं पाउप्पजायाए रयणीए० जाव जंजते जेणेव समणे जगवं महावीरे० जाव पज्जुवासइ खंदयादि, समणे भगवं महावीरे खंदयं अणगारं एवं वयासी—से णूणं तव खंदया पुव्वारत्तावरत्तं० जाव जागरमाणस्स इमेयारूवे अञ्जत्थिए० जाव समुप्पज्जित्था, एवं खलु अहं इमेणं एयारूवेणं उराल्लेणं विउल्लेणं तं चेव० जाव काद्धं अणवकंखमाणस्स विहरित्तए त्ति कट्ठु एवं संपेहेइ, संपेहेइत्ता कल्लं पाउप्पभायाए० जाव जंजते जेणेव मम अंतिए तेणेव हव्वमागए, से णूणं खंदया ! अट्ठे समट्ठे । हुंता आत्थि, अट्ठासुहं देवाणुप्पिया ! मा पमिवंधं, तए णं से खंदए अणगारे समणेणं जगवया महावीरेणं अब्भणुएणाए समाणे इट्ठुट्ठु० जाव इयहियए उट्ठाए उट्ठेइ, उट्ठेइत्ता समणं जगवं महावीरं तिकखुत्तो आयाहिणं

पयाहिणं करेइ० जाव नमंसित्ता सयमेव पंच महव्वयाइं आरूहेइ, आरूहेइत्ता समणा य समणीओ य खामेइ, खामेइत्ता, तहारूवेहिं थेरेहिं कडाईहिं सद्धिं विपुलं पव्वयं सणियं सणियं दुरूहेइ, दुरूहेइत्ता मेहघणसन्निगासं देवसन्निवायं पुढविसिन्नावट्टयं पढिलेहेइ, पढिलेहेइत्ता उच्चारपासवणचूमि पढिलेहेइ, पढिलेहेइत्ता दब्भसंथारयं संथरइ, संथरइत्ता पुरत्थाजिमुहे संपलियं कनिसन्ने करयत्तपरिग्गहियं दसनहं मिरसावत्तं मत्तए अंजलिं कट्ठु एवं वयासी—नमोऽत्थु णं अरहंताणं भगवंताणं० जाव संपत्ताणं, नमोऽत्थु णं समणस्स जगवओ महावीरस्स० जाव संपाविउकामस्स वंदाभि णं जगवं तं तत्त गतं इह गओ पासज, मे से जयवं तत्त गए इह गयं ति त्ति कट्ठु वंदइ, एमंसइ, वंदित्ता एमंसित्ता एवं वयासी—पुव्वि पि मए समणस्स जगवओ महावीरस्स अंतिए सव्वे पाणाइवाए पच्चक्खाए जावज्जीवाए० जाव मिच्छादंसणसद्धे पच्चक्खाए जावज्जीवाए, इयाणं पि य णं समणस्स जगवओ महावीरस्स अंतिए सव्वं पाणाइवायं पच्चक्खामि जावज्जीवाए० जाव मिच्छादंसणसद्धं पच्चक्खामि जावज्जीवाए, सव्वं असणपाणखाइमसाइमं चउत्विहं पि आहारं पच्चक्खामि जावज्जीवाए, जं पि य इमं सरीरं इट्ठं कंतं पियं० जाव फुसंतु त्ति कट्ठु एयं पि णं चरिमेहिं उस्सासनीसासेहिं वोसिरामि त्ति कट्ठु संलेहणाऊमणाभूसिए जत्तपाणपमियाइक्खिए पाओवगए कालं अणवकंखमाणे विहरइ । तए णं से खंदए अणगारे समणस्स जगवओ महावीरस्स तहारूवाणं थेराणं अंतिए सामाइयमाइयाइं एकारस अंगाइं अहिज्झित्ता बहुपमिपुष्पाइं दुवालसवासाइं सामस्यपरियागं पाउणिच्चा मासियाए संलेहणाए अत्ताणं भूसित्ता सद्धिं जत्ताइं अणसणाए वेदित्ता आलोइयपमिकंते समाहिपत्ते आणुपुव्वीए कालगए, तए णं ते थेरा भगवंतो खंदयं अणगारं काद्धगयं जाणित्ता परिनिव्वावत्तियं काउस्समगं करेइ, पत्तचीवराणि गिएहंति, विपुत्ताओ पव्वयाओ सणियं सणियं पच्चोरुहंति, पच्चोरुहइत्ता जेणेव समणे जगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी—एवं खलु देवाणुप्पियाणं अंतैवासी खंदए णामं अणगारे पगइज्जइए पगइज्जसंते पगइयणुकोहमाणमायालोजे मिज्जमहव्वसंपसे अल्लीणे भइए विणीए से णं देवाणुप्पिएहिं अब्भणुएणाए समाणे सयमेव पंच महव्वयाणि आराहेत्ता समणा य समणीओ य खामेत्ता अम्हेहिं सद्धिं विपुलं पव्वयं तं चेव निरवसेसं० जाव आणुपुव्वीए कालगए इमे य से आयरजंरुए जंते त्ति जयवं गोयमे समणं जगवं महावीरं वंदइ,

णमंसइ, वंदित्ता णमंसित्ता एवं वयासी-एवं खलु देवाणु-
स्पियाणं अंतवासी खंदए णामं अणगारे कालमासे का-
लं किच्चा कहिं गए कहिं उववसे ? । गोयमादि, समणे
जगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी-एवं खलु गो-
यमा ! मम अंतवासी खंदए णामं अणगारे पगइजइए
जाव से णं मए अब्भणुसाए समाणे सयमेव पंच महव्वया-
इं आरुहेत्ता तं चेव सव्वं अवसेसयं नेयव्वं जाव आ-
लोइयपमिक्कंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा
अच्चुए कप्पे देवत्ताए उववएणे, तत्थ एं अत्थेगइयाणं
देवाणं वावीसं सागरावमाइं ठिई पएणत्ता, तत्थ णं खंद-
यस्स वि देवस्स वावीसं सागरावमाइं ठिई पएणत्ता, से णं
भंते ! खंदए देवत्ताओ देवज्ञोयाओ आउक्खएणं जव-
क्खएणं ठिइक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता कहिं गमिहिति
कहिं उववज्जिहिति ? । गोयमा ! महाविदेहे भिज्झिहिति,
बुज्झिहिति, मुच्चिहिति, परिनिव्वाहिति, सव्वदुक्खाण-
मंतं करिहिति । खंदओ सम्पत्तो ॥ ज० २ श० १ उ० । ज्ञा० ।

खंदगह-स्कन्दग्रह-पुं० । उन्मत्तताहेतौ स्कन्ददेवकृतोपद्रवे,
ज० २ वक्र० । उवरविशेषे, भ० ३ श० ६ उ० ।

खंदमह-स्कन्दमह-पुं० । स्कन्दः स्वामी कार्तिकेयस्तस्य महो
महिमा पूजा । आचा० २ भु० १ अ० २ उ० । कार्तिकेयोत्सवे,
भ० ६ श० ३३ उ० । विपा० ।

खंदसिरी-स्कन्दश्री-स्त्री० । शालाटव्यां चोरपटव्यां विजयस्य
सेनापतेभार्यायाम्, विपा० १ भु० ३ अ० । ('अभगसेण' शब्दे
प्र० भागे ७०१ पृष्ठे कथा)

खंदिन्न-स्कन्दिन्न-पुं० । खनामख्याते आचार्ये, तेन मथुरायां
संघमेलापकं कृत्वा शास्त्रवाचनाऽनुगमिता । ग० १ अधि० नं० ।

जेसि इमो अणुओगो, पयरइ अज्जावि अऊभरहम्मि ।

बहुनयरनिगयजसे, तं वंदे खंदिद्धायरिए ॥ ३७ ॥

(जेसिमित्यादि) येषामयं श्रवणप्रत्यक्षत उपलब्धमानोऽनु-
योगोऽद्यापि अर्द्धनरते वैताड्याद्याक् प्रचरति व्याप्रियते, तान्
स्कन्दिलाचार्यान्, सिंहवाचकसूरिशिष्यान् बहुषु नगरेषु निर्गतं
प्रसृतं यशो येषां ते बहुनगरनिर्गतयशसः, तान्, वन्द । अथ येषाम-
नुयोगोऽर्द्धभरते व्याप्रियमाणः, कथं तेषां स्कन्दिलानाम्नामा-
चार्याणां संबन्धी ? उच्यते-इह स्कन्दिलाचार्यप्रतिपत्तौ दुःपम-
सुपमप्रतिपत्तिन्यास्त कृतसकलशुभभावप्रसन्नैकसमारम्भायाः
दुःपमायाः सहायकमाधातुं परमसुहृदिव द्वादशवार्षिकं दुर्भि-
क्षम उदपादि; तत्र चैवैरूपे महति दुर्भिक्षे भिक्षात्रामस्यासंभ-
वात् अवसीदतां साधूनामपूर्वार्थप्रदणपूर्वार्थस्मरणश्रुतपरावर्त-
नानि मूढत एवापजमुः, श्रुतमपि चातिशायि प्रभूतमनेशत् । अ-
ङ्गोपाङ्गादिगतमपि भावतो विप्रनष्टं तत्परावर्तनादेरभावात्, ततो
द्वादशवर्षानन्तरमुत्पन्नं महति सुभिक्षे मथुरापुरि स्कन्दिलाचा-
र्यप्रमुखश्रवणसंघनैकत्र मिलित्वा यो यस्मरति स तत्कथयती-
त्येवं कालिकश्रुतपूर्वगतं च किञ्चिदनुसंधाय घटितं, ततश्चेतत्
मथुरापुरि संघटितम्, अत इयं वाचना माधुरीत्यभिधीयते । सा च
तत्कालयुगप्रधानानां स्कन्दिलाचार्याणामभिमतः, तैरेव चार्यतः

शिष्यबुद्धि प्रापिता इति तदनुयोगः तेषामाचार्याणां संबन्धीति
व्यपदिश्यते । अपरे पुनरेवमाहुः-न किमपि भुतं दुर्भिक्षवशा-
दनेशत्, किन्तु तावदेव तत्काले श्रुतमनुवर्तते स्म, केवलमन्ये
प्रधाना येऽनुयोगधराः ते सर्वेऽपि दुर्भिक्षकालकवलीकृताः,
एक एव स्कन्दिन्नसूरयो विद्यन्ते स्म, ततस्ते दुर्भिक्षापगमे मथुरा-
पुरि पुनरनुयोगः प्रवर्तित इति माधुरी वाचना व्यपदिश्यते, अनु-
योगश्च तेषामाचार्याणामिति । न० । येन (स्कन्दिलाचार्येण) च म-
थुरायां देवनिर्मितस्तूपे पक्षकपणेन देवतामाराध्य जिनजद्रक्-
माश्रमणैरुद्देहिकाभक्तिपुस्तकपत्रत्वेन धुटितं भग्नं महानिशीथं
सन्धितम् । ती० ६ कल्प । स्थूणागर्वाभेकस्यैवाचार्यस्य शिष्या-
णां पुष्पमित्रादीनामष्टानामन्यतम एवमेते त्रयः स्कन्दिलाचार्याः
संभाव्यन्ते, तत्त्वं पुनः पुरातत्त्वविद्भिः स्वयमूह्यम् । व्य० । स
च दशपूर्वी, युगप्रधानप्रवरश्च । कल्प० ८ कण ।

खंध-स्कन्ध-पुं० । स्कन्दन्ति शुष्यन्ति क्षीयन्ते च पुष्यन्ते पुन-
लानां चटनेन विचटनेन चेति स्कन्धाः पृष्ठादरादिस्वाद्रूपनिष्प-
त्तिः । प्रव० १ द्वार । "स्कन्धोर्नाम्नि" ८ । २ । ४ । इति स्कन्धाग-
स्य खः । प्रा० २ पाद । पुनश्चप्रचयरूपेषु, आ० चू० १ भ० ।
अणुसमुदायेषु, स्था० १ टा० १ उ० ।

निकेपः-

से किं तं खंधे ? । खंधे चउव्विहे पण्णत्ते । तं जहा-नाम-
खंधे, उव्वणाखंधे, दव्वखंधे, जाव्वखंधे, नामद्ववणाओ पुव्व-
जणिआणुकपेण जाणिअव्वाओ ।

अथ किं तत् स्कन्ध इत्युच्यते?, इति प्रश्ने निर्वचनमाह-"खंधे
चउव्विहे" इत्यादि । अत्र नामस्कन्धम् आवश्यकसूत्रं स्थाप-
नास्कन्धप्रतिपादकसूत्रं नामस्थापनावश्यकप्रतिपादकसूत्रव्या-
ख्याऽनुसारेण स्वयमेव भावनीयम् ।

(छव्यस्कन्धः)

से किं तं दव्वखंधे ? । दव्वखंधे दुव्विहे पण्णत्ते । तं जहा-
आगमतो अ, नोआगमतो अ । से किं तं आगमओ दव्वखंधे ? ।
आगमतो दव्वखंधे जस्स एं खंधेत्ति पयं भिक्खितं, सेसं
जहा दव्वावस्सए तहा जाणिव्वं, नवरं खंधाभिन्नाओ जाव ।
से किं तं जाणियसरीरजवियसरीरवइरित्ते दव्वखंधे ? ।
जाणियसरीरजवियसरीरवइरित्ते दव्वखंधे तिविधे पण्णत्ते ।
तं जहा-सचित्ते, अचित्ते, मीसए ।

द्रव्यस्कन्धसूत्रमपि जव्यशरीरद्रव्यस्कन्धसूत्रं यावद् द्रव्याव-
श्यकोक्तव्याख्याऽनुसारण्यैव ज्ञावनीयम् । प्रायस्तुल्यवक्तव्यत्वा-
दिति । "से किं तं जाणयसरीरजवियसरीरवइरित्ते दव्वखंधे" ?
इति प्रश्ने निर्वचनमाह-"जाणयसरीरभावियसरीरवइरित्ते
दव्वखंधे तिविहे पण्णत्ते" इत्यादि । शरीरभाव्यशरीरव्यतिरि-
क्तद्रव्यस्कन्धस्त्रिविधः प्रज्ञप्तः । तद्यथा-सचित्तोऽचित्तो मिश्रः ।

तत्राद्यभेदं जिज्ञासुः पृच्छति-

से किं तं सचित्ते दव्वखंधे ? । सचित्ते दव्वखंधे अणेगविहे
पण्णत्ते । तं जहा-हयखंधे गंधव्वखंधे उसजखंधे, सेत्तं
सचित्ते दव्वखंधे ।

"से किं तमित्यादि" । अत्रोत्तरम्-"सचित्तद्रव्यखंधे अणे-
गविहे पण्णत्ते" इत्यादि । चित्तं मनो जिज्ञानमिति पर्वणायाः । सह
चित्तं वर्तते इति सचित्तः, स चासौ द्रव्यस्कन्धश्चेति सचित्त-

द्रव्यस्कन्धः। अनेकविधोक्तिभेदतोऽनेकप्रकारः प्रकृतः। तद्यथा-
हयस्कन्ध इत्यादि। हयस्तुरगः, स एव विशिष्टपरिणामपरिणत-
त्वात् स्कन्धो हयस्कन्धः। एवं गजस्कन्धादिष्वपि समासः। नव-
रं किंनरकिं पुरुषमहोरगादिव्यन्तरविशेषाः। (उत्सन्न चि) वृषभः
कचिन्धर्वस्कन्धादीन्याधिकान्यप्युदाहरणानि दृश्यन्ते, सुगमा-
नि च, नवरं “पसुपसयविहगवानरं खंधे चि” कचिद् दृश्यते। तत्र
पशुः लृगसकः, पसयस्त्वाटविको द्विखुरः चतुष्पदविशेषः, वि-
हगः पक्षी, वानरः प्रतीतः, स्कन्धशब्दस्तु प्रत्येकं छह्यः। इह च
सचित्तस्कन्धाधिकाराज्जीवानामेव च परमार्थतः सचेतनत्वा-
त्कथञ्चिच्छरीरैः सह भेदे सत्यपि हयादीनां संबन्धिनो जीवा एव
विवक्षितान् तु तदधिष्ठितशरीराणीति संप्रदायः। न च जीवानां
स्कन्धत्वं नोपपद्यते, प्रत्येकमसंख्येयप्रदेशात्मकत्वेन तेषां
स्कन्धत्वस्य सुप्रतीतत्वादिति हयस्कन्धादीनामन्यतरेण केना-
प्युदाहरणेन सिद्धम्, किं प्रभूतोदाहरणाभिधानेति चेत्सत्यम्।
किं तु पृथग् जिज्ञास्वरूपं विजातीयं स्कन्धबहुत्वाभिधानेनात्मा-
द्यद्वैतवादं निरस्यति, तथाऽन्युपगमे मुकेतरादिव्यवहारोच्छेद-
प्रसङ्गात्। “सेत्तं” इत्यादि निगमनम्।

अथाचित्तद्रव्यस्कन्धानिरूपणार्थमाह-

से किं तं अचित्ते द्ववखंधे ? अचित्ते द्ववखंधे अणेगविहे
पसुत्ते । तं जहा-उपएसिए तिपएसिए० जाव दसपएसिए,
संखिजपएसिए असंखिजपएसिए अणंतपएसिए, सेत्तं अ-
चित्ते द्ववखंधे ।

“से किं तं” इत्यादि। अत्र निर्वचनम्-“अचित्तद्ववखंधे” इ-
त्यादि। अविद्यमानचित्तोऽचित्तः, स चासौ द्रव्यस्कन्धश्चेति स-
मासः। अयमनेकविधः प्रकृतः। तद्यथा-द्विप्रदेशस्कन्ध इत्यादि।
तत्र प्रकृतः पुद्गलास्तिकायदेशः प्रदेशः, परमाणुरित्यर्थः। द्वौ प्र-
देशौ यत्र स द्विप्रदेशिकः, स चासौ स्कन्धश्च द्विप्रदेशिकस्कन्धः।
एवमन्यत्रापि यथायोगं समासः। “सेत्तं” इत्यादि निगमनम्।
अनु० ।

अथ मिश्रद्रव्यस्कन्धानिरूपणायाऽऽह-

से किं तं मीसए द्ववखंधे ? मीसए द्ववखंधे अणेगविहे
पसुत्ते । तं जहा-सेणाए अणिमे खंधे, सेणाए मज्झि-
मे खंधे, सेणाए पच्छिमे खंधे । सेत्तं मीसए द्ववखंधे ।

अयमपरोऽचित्तमहाद्रव्यस्कन्धः । तद्व्याख्यानार्थमाह-

जइणसमुग्घायगइएँ, चउहिँ समएहिँ पूरणं कुणइँ ।

लोगस्स तेहिँ चेव य, संहरणं तस्स पडिलोमं ॥६४३॥

इह निर्युक्तिगाथायां “तहाऽचित्ति” न केवलं मिश्रः, तथा एक-
देशेन समुदायस्य गम्यमानत्वाच्चित्तमहास्कन्धश्च जवतीति
गम्यते। स चास्यां प्रस्तुतगाथायां योज्यते। कथमिति चेत्?, उ-
च्यते-अचित्तमहास्कन्धः स जवति, यः किमित्याह-जैनसमु-
दातगत्या “दणं प्रथमे समये, कपाटमथ चोत्तरेत्यादि” के-
वलिसमुदातन्यायेन विस्मसापरिणामवशाच्चतुर्भिः समयैः लो-
कस्य पूरणं करोति। संहरणमपि प्रतिबोमं पञ्चानुखं तस्या-
चित्तमहास्कन्धस्य तैरेव चतुर्भिः समयैर्द्रव्यम्। एवं च
सत्यष्टौ समयान् कालमानेनासौ भवतीति ॥ ६४३ ॥

आह-ननु पुद्गला इह विचारयितुमुपक्रान्तास्ततश्च पुद्गल-
महास्कन्धोऽचेतन एव भवति, किं तस्याचित्तत्वविशेष-

णेन, व्यवच्छेद्याजावादित्याशङ्क्याह-

जइणसमुग्घायसचि-त्तकम्मपोग्गलमयं महाखंधं ।

पइ तस्समाणुभावो, होइ अचित्तो महाखंधो ॥६४४॥

जैनसमुदाते यः सचेतनजीवाधिष्ठितत्वात्सचित्तः कर्मपुद्गलमयो
महास्कन्धस्तं प्रति तमाश्रित्य, तद्व्यवच्छेदायैत्यर्थः। किमित्याह-
प्रस्तुतः पुद्गलमहास्कन्धोऽचित्तमहास्कन्धः इति व्यपदेश्यो ज-
वति-अचित्तविशेषणेन विशेष्यो भवतीत्यर्थः। कुत इत्याह-
यतस्तत्समानभावः, उपलक्षणत्वात्तत्समन्त्रेण कालानुभावः-
तेन केवलिसमुदातवर्तिना कर्मपुद्गलमयमहास्कन्धेन स-
मास्तुल्याः क्षेत्रकालानुभावा यस्यासौ तत्समक्षेत्रकालानुजा-
वः तत्र क्षेत्रं सर्वलोकलक्षणं, कावोऽष्टसमयमानः, अनुभावो
वर्णगन्धादिगुणः। अयमत्र जावार्थः-अनन्तानन्तरपरमाणुपु-
द्गलोपचितस्कन्धे वक्तुं प्रस्तुते यदि महास्कन्ध इत्येतावन्मात्र-
मेवाच्यते, तदा केवलिसमुदातगतोऽनन्ताऽनन्तकर्मपुद्गलम-
यस्कन्धोऽपि लभ्येत, प्रस्तुतमहास्कन्धस्य केवलिसमुदातक-
र्मपुद्गलमयमहास्कन्धस्य च समानक्षेत्रकालानुभावत्वात्।
तथाहि-चतुर्थे समये द्वावपि लोकक्षेत्रं व्याप्नुतः, अष्टसानयि-
कं च कालं द्वावपि तिष्ठतः, वर्णपञ्चकगन्धद्वयरसपञ्चकस्पर्श-
चतुष्टयलक्षणगुणयुक्तौ द्वावपि भवतः। तदेवं महास्कन्ध इत्युक्ते-
ऽनन्तानन्तकर्मपुद्गलमयमहास्कन्धः केवलिसमुदातगतोऽपि
लभ्येत, तस्यापि प्रस्तुतमहास्कन्धे समानक्षेत्रकालानुभाव-
त्वात्। न च तेनेह प्रयोजनमतोऽचित्तविशेषणेन तद्व्यवच्छेदः
क्रियते, जीवाधिष्ठितत्वेन किल तस्य सचेतनत्वादिति ॥६४४॥

अथाऽत्र केषांचिन्मतमुपदर्श्य निराकुर्वन्माह-

सवुकोसपएसो, एसो केई न चायमेगंतो ।

लकोसपएसो जम-वगइविइओ चउट्ठाणो ॥६४५॥

अट्टप्फासो य जओ, भणिओ एसो य जं चउप्फासो ।

अस्से वि तओ पोग्गल-भेया संति ति सद्धेयं ॥६४६॥

एष प्रस्तुतोऽचित्तमहास्कन्धः सर्वोत्कृष्टप्रदेशनिर्वृत्तो, नान्यः।
अयं ह्यौदारिकादिवर्गणाः सर्वा अप्यभिधाय पर्यन्ते प्रोक्तोऽ-
तो ज्ञायतेऽयमेव सर्वोत्कृष्टपरमाणुसंख्याप्रचितो, न स्कन्धान्त-
राणि। निवर्तते ह्यत ऊर्ध्वं सर्वाऽपि पुद्गलविशेषाणां कथेति
भावः। इत्येवं केचित् व्याचक्रते। नञायमेकान्तो, नैतद्व्याख्यानं
सङ्गतमित्यर्थः, यद्यस्मादुत्कृष्टप्रदेशः स्कन्धः प्रतियोग्युत्कृष्ट-
प्रदेशस्कन्धान्तरापेक्षया प्रज्ञापनायामवगाहनास्थितिर्न्यां चतु-
स्थानपतित उक्तः। तथा च तत्सुत्रम्-“उक्कोसपएसिआणं भं-
ते ! खंधाणं केवइया पज्जवा पसुत्ता ? गोयमा ! अणंता । से
केणट्ठेणं जंते ! एवं बुच्चति ? गोयमा ! उक्कोसपएसिए खंधे,
उक्कोसपएसिअस्स खंधस्स द्ववछयाए तुल्ले” (एकैकद्रव्यत्वात्)
पसपछयाएतुल्ले, (उत्कृष्टप्रदेशिकस्यैव प्रस्तुतत्वात्) भोगाह-
णछियाए चउट्ठाणवडिए। तं जहा-असंखेज्जगणीणे वा संखेज्ज-
भागणीणे वा संखेज्जगुणणीणे वा असंखेज्जगुणणीणे वा असं-
खेज्जभागभहिए वा संखेज्जभागभहिए वा संखेज्जगुण-
भहिए वा असंखेज्जगुणभहिए वा । एवं ठिईए वि
चउट्ठाणवडिए वसुगंधरस०। अट्ठाहिँ फासेहिँ छुट्ठाणवडिए” ॥
अयं पुनरचित्तमहास्कन्धोऽचित्तमहास्कन्धान्तरेण सहावगा-
हनास्थितिर्न्यां तुल्य एव। अतो ज्ञायते-एतस्मादपर एव के-
चित्ते प्रज्ञापनोक्ता उत्कृष्टप्रदेशिकाः स्कन्धा इति। किं च-अ-

दृष्णासो य जभो, भणिओ” ‘उक्कोसपएसो’ इत्यनन्तर-
गाथागतं संबध्यते। ततश्चाष्टरूपस्य यतः “प्रज्ञापनायां” भणि-
त बत्कृष्टप्रदेशिकः स्कन्धः । एष पुनरचितमहास्कन्धो यस्मा
चतुःस्पर्श इष्यते । तस्मादन्येवाष्टकृष्टप्रदेशिकस्कन्धानां भेदसि-
द्ध्या पूर्वोक्तद्वर्गणमिष्टाचितमहास्कन्धस्योऽन्येऽपि केचिदसं-
गृहीताः पुद्गलविशेषा अद्यापि सन्तीति श्रद्धेयम्, न पुनरेतावता
सर्वोऽपि पुद्गलास्तिकायः संगृहीत इति भावः ॥ ६४५ ॥ ६४६ ॥
विशेषः । प्रज्ञा० । आ० म० ।

अहवा जाणयसरीरजवियसरीरवइरित्ते दव्वखंधे तिवि-
हे पणत्ते । तं जहा-कसिणखंधे, अकसिणखंधे, अणे-
गदव्वियखंधे ॥

“अहवा जाणेत्यादि” अथ वा अन्येन प्रकारेण शरीर-
रजव्यशरीरव्यतिरिक्तो छव्यस्कन्धस्त्रिविधः प्रज्ञाः तद्यथा-कृ-
त्स्नस्कन्धोऽकृत्स्नस्कन्धोऽनेकछव्यस्कन्धः ।

से किं तं कसिणखंधे ? कसिणखंधे सो चेव हयक्खंधे ग-
यक्खंधे जाव उसजखंधे । सेत्तं कसिणखंधे ॥

“से किं तमित्यादि” । अत्रोत्तरम्—“कसिणक्खन्धइ
त्यादि” । यस्मादन्यो बृहत्तरः स्कन्धो नास्ति कृत्स्नः परि-
पूर्णः स्कन्धः कृत्स्नस्कन्धः । कोऽयमित्याह—“सो चेत्यादि”
स एव “हयक्खन्ध” इत्यादिनोपन्यस्तो हयादिस्कन्धः कृत्स्न-
स्कन्धः । आह—यद्येवं प्रकारान्तरत्वमसिद्धं सचित्तस्कन्धस्यैव
संज्ञान्तरणोक्तत्वात् । नैतदेवम् । प्राग् सचित्तछव्यस्कन्धाधिका-
रात् तथाचाजिसन्नोऽपि बुद्ध्या निकृष्य जीवा एवाक्ताः, इह तु जी-
वाधिष्ठितः शरीरावयवलक्षणसमुदायः कृत्स्नस्कन्धत्वेन वि-
चलित इत्यतोऽभिधेयभेदात्सिद्धं प्रकारान्तरत्वम्; यद्येवं तर्हि
हयादिस्कन्धस्य कृत्स्नत्वं नोपपद्यते, तदपेक्षया गजादिस्कन्धस्य
बृहत्तरत्वात् । नैतदेवम् । यतोऽसंख्येयप्रदेशात्मको जीवस्तदधि-
ष्ठिताश्च शरीरावयवा इत्येवंलक्षणः समुदायो हयादिस्कन्ध-
त्वेन विचलितो जीवस्य वा संख्येयप्रदेशात्मकभयात्सर्वत्र तु-
ल्यत्वात् गजादिस्कन्धस्य बृहत्तरत्वमसिद्धम्, यदिह जीवप्रदे-
शपुद्गलसमुदायः सामस्येन वर्तते, तदा स्याज्जजादिस्कन्धस्य
बृहत्त्वं, तच्च नास्ति, समुदायवृद्ध्यभावात्, तस्मादितरेतरापेक्षया
जीवप्रदेशपुद्गलसमुदायस्य हीनाधिक्याज्जावात्सर्वेऽपि समुदा-
यादिस्कन्धाः परिपूर्णत्वात् कृत्स्नस्कन्धाः, अन्ये तु दूरं सचित्त
स्कन्धविचारे जीवाधिष्ठितशरीरावयवसमुदायः सचित्तस्कन्धो
ऽत्र तु शरीरात् बुद्ध्या पृथक्कृत्य जीव एव केवलः कृत्स्नस्कन्ध
इति व्यत्ययं व्याचक्षते । अत्र च व्याख्याने प्रेर्यमेव नास्ति, हय-
गजादिजीवानां प्रदेशतो हीनाधिक्याभावेन कृत्स्नस्कन्धत्वस्य
सर्वत्राविरोधादित्यलं प्रसङ्गेन । “सेत्तं” इत्यादिनिगमनम् ।

अथाकृत्स्नस्कन्धनिरूपणार्थमाह—

से किं तं अकसिणखंधे ? अकसिणखंधे सो चेव दुपएसि-
याइ खंधे जाव अणेतपएसिण खंधे । सेत्तं अकसिणखंधे ।

“से किं तं मित्यादि” । अत्रोत्तरम्—“अकसिणखंधे सोचे-
त्यादि” । न कृत्स्नोऽकृत्स्नः, स चासौ स्कन्धश्चाकृत्स्नस्कन्धो,
यस्मादन्योऽपि बृहत्तरस्कन्धोऽस्ति सोऽपरिपूर्णत्वादकृत्स्न-
स्कन्ध इत्यर्थः । कस्यायमित्याह—“सो चेवेत्यादि” । स एव “दुप-
वेसिपखंधे तिपपसिप खंधे” इत्यादिना पूर्वमुपन्यस्तो द्विप्रदेशका-

दिकृत्स्नस्कन्ध इत्यर्थः । द्विप्रदेशिकस्य त्रिप्रदेशिकापेक्षया कृ-
त्स्नत्वात् त्रिप्रदेशिकस्यापि चतुःप्रदेशिकापेक्षया कृत्स्नत्वा-
देवं तावद्वाच्यं यावत् कृत्स्नं नापद्यत इति पूर्वं द्विप्रशिकादिः
सर्वोक्तृष्टप्रदेशश्च स्कन्धः सामान्येनाचित्ततया प्राक्तः ॥ इह तु स-
र्वोक्तृष्टस्कन्धाधोवर्तिन एवात्तरापेक्षया पूर्वपूर्वतरा अकृत्स्न-
स्कन्धत्वेनोक्ता इति विशेषः । “सेत्तं” इत्यादिनिगमनम् ।

अथानेकछव्यस्कन्धनिरूपणार्थमाह—

से किं तं अणेगदव्वियखंधे ? अणेगदव्वियखंधे तस्स
चेव देसे अवचिए, तस्स चेव देसे उवचिये, सेत्तं अणेगद-
व्वियखंधे । सेत्तं जाणगसरीरभवियअमरीरवतिरित्ते दव्व-
खंधे । सेत्तं नोआगमतो दव्वखंधे ।

“से किं तमित्यादि” । अत्रोत्तरम्—“अणेगदव्वियखंधस्ये-
त्यादि” अनेकछव्यश्चासौ स्कन्धश्चेति समासः । तस्यैवेत्यनुव-
र्तमानं स्कन्धमात्रं संबध्यते, ततश्च तस्यैव यस्य कस्यचित्
स्कन्धस्य यो देशो नखदन्तकेशादिवक्त्रोऽपि चितो जीवप्रदे-
शैर्विरहितस्तस्यैव देशः पृष्ठोदरचरणादिरूपचितो, जीवप्रदेशो-
र्व्याप्त इत्यर्थः । तयोर्थयोक्तदेशयोर्विशिष्टैकपरिणामपरिणतयो-
यो देहाख्यः समुदायः सोऽनेकछव्यस्कन्ध इति विशेषः । सचे-
तनमचेतनानेकछव्यात्मकत्वादिति ज्ञायः । स चैवंभूतः साम-
र्थ्यात्तुरगादिस्कन्ध एव प्रतीयते । यद्येवं तर्हि कृत्स्नस्कन्धादस्य
को विशेष इति चेद्? उच्यते—स किञ्च यावानेव जीवप्रदेशानुगत-
स्तावानेव विवर्तितो, न तु जीवप्रदेशाव्याप्तनखाद्यपेक्षया, अयं
तु नखाद्यपेक्षयाऽपीति विशेषः । पूर्वोक्तमिष्टस्कन्धादस्य तर्हि को
विशेष इति चेद्? उच्यते—तत्र खट्वाद्यजीवानां हस्त्यादिजीवानां
च अपृथग्व्यवस्थितानां समूहकल्पनया मिश्रस्कन्धमुक्तम् ।
अत्र तु जीवप्रयोगतो विशिष्टैकपरिणामपरिणतानां सचेतनछ-
व्याणामनेकछव्यस्कन्धत्वमिति विशेष इत्यलं प्रसङ्गेन । “सेत्त-
मित्यादि” निगमनं, तदेवमुक्तं शरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो
छव्यस्कन्धः, तद्गुणेन च समर्थितो ‘नोआगमतो’ छव्यस्कन्धवि-
चारः, तत्समर्थने च समर्थितो छव्यस्कन्ध इति । अनु० । उत्त० ।
दश० । सूत्र० । आ० म० । आचा० ।

भावस्कन्धनिरूपणार्थमाह—

से किं तं भावखंधे ? भावखंधे दुविहे पणत्ते । तं जहा-आगमतो
अ, नोआगमतो अ । से किं तं आगमतो भावखंधे । जाणए
उववत्ते सेत्तं आगमतो जावखंधे । मे किं तं नोआगमतो
भावखंधे । एसि चेव सामाअममाइयाणं ढएहं अज्जय-
णाणं समुदयसमिइसमागमेणं आवस्सयं सुअखंधे जावखं-
धे त्ति ढव्वभइ । सेत्तं नो आगमतो जावखंधे । सेत्तं जावखंधे ॥

“से किं तमित्यादि” । अत्रोत्तरम्—“भावखंधे दुविहे” इत्यादि ।
जावश्चासौ स्कन्धश्च भावस्कन्धः, जावमाश्रित्य वा स्कन्धो
भावस्कन्धः । स च द्विविधः प्रज्ञाः तद्यथा—आगमतश्च, नोआ-
गमतश्च । तत्रागमतः स्कन्धपदार्थज्ञः, तत्र चोपयुक्तस्तु तदुपयो-
गित्वाद्भावस्कन्धः । नोआगमतस्तु एतेषामेव प्रस्तुतावश्यकजे-
दानां सामायिकादीनां पञ्चमध्ययनानां समुदायः । स चैतेषां वि-
शकलितानामपि तथाविधदेवदत्तादीनामिव स्यात् । अत उच्यते-
समुदयस्य समितिनैरन्तर्येण मीलना, सा च नैरन्तर्यायस्थापिता-
नां शब्दाकानामिव परस्परनिरपेक्षानामपि स्यात्, अत उच्यते—

तस्याः समुदयसमितेयः समागमः परस्परं संबन्धतया विशिष्टै-
कपरिणामसमुदायसमितिसमागमस्तेन निष्पन्नोऽयम् आवश्यक-
कथुतस्कन्धः स भावस्कन्ध इति द्रव्यते प्राप्यते भवति इति
हृदयम् । इदमुक्तं भवति-सामायिकादिषडध्ययनसंहितनिष्पन्न
आवश्यककथुतस्कन्धो मुखवस्त्रिकारजोहरणादिव्यापारलक्षण-
क्रियायुक्ततया विवक्षितो नो आगमतो भावस्कन्धः । नो शब्द-
स्य देश आगमनिषेधपरत्वात्, क्रियालक्षणस्य च देशस्यानाग-
मत्वादिति भावः । “ सेत्तमित्यादि ” तदेवं प्रतिपादितो द्विवि-
धोऽपि भावस्कन्ध इति । निगमयति-“ सेत्तं भावखंघे त्ति ” ।
अनु० । आ० चू० । विपा० ।

इदानीं त्वस्यैव एकार्थिकानभिधित्सुराह-

तस्स एं सेत्तं इमे एगट्टिया णाणा घोसा णाणा वंजणा
नामधेज्जा भवन्ति । तं जहा-“गणकाए अ निकाए, खंघे वग्गे
तहेव रासी अ । पुंजे पिंमे निगरे, संघाए आउलसमूहे” ॥१॥
सेत्तं खंघे । अनु० ।

द्विप्रदेशिका यावदन्तप्रदेशिकाः स्कन्धान्ताः । स्था० १ ठा०
१ उ० । (‘पञ्जाय’ शब्देऽस्य पर्याया छष्ट्याः) समुच्चयेषु, स्था०
१० ठा० । सर्वास्थिकायसंघाते, आ० म० द्वि० । सूत्र० । (‘पंच
खंघे वयंतेगे’ इत्यादि ‘खणिअवाइ’ शब्दे उपपादयिष्यते, निराक-
रिष्यते च) वनस्पतीनां स्थूमे, यतो मूलशाखाः प्रभवन्ति । जी०
३ प्रति० । स्था० । औ० । जं० । रा० । झा० । अंशदेशे, उत्त०
२ अ० । औ० । पृष्ठे स्कन्धप्रदेशप्रत्याशक्ते, पृष्ठमपि स्कन्ध इति
व्यपदिश्यते । झा० १ श्रु० १२ अ० । एकस्य स्तम्भस्योपरि आ-
श्रये, आचा० २ श्रु० २ अ० १ उ० । अर्धप्राकारे, नि० चू० १३
उ० । द्वीन्द्रियभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

खंघंतर-स्कन्धान्तर-न० । एकस्मात् स्कन्धादन्यस्मिन् स्कन्धे,
स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

खंघकरणी-स्कन्धकरणी-स्त्री० । साध्वीनामुपकरणविशेषे, सा
च “ खंघकरणी अ चउह-त्थवित्थडा वायविहूरकखछा । ”
स्कन्धकरणी च चतुर्हस्तविस्तरा समचतुरस्रा प्रावरणस्य
वातविधूतकर्णार्थं चतुष्पद्वा (चतुःपुटीकृत्य) स्कन्धे कृत्वा
प्रयित्यते । वृ० ३ उ० । प्रव० । ध० ।

खंघकुमार-स्कन्धकुमार-पुं० । स्वनामसंघाते कुमारे, “ जंतेहिं
पालिआ वि ” इत्यादि उपदेशमालागाथावृत्तौ स्कन्दकुमारः
पञ्चशतपरिकरो निष्क्रान्त इत्युक्तम् । ऋषिमण्डले तु “ एतूणे
पंचसया ” इत्युक्तम् । तत्कथमिति प्रश्ने, उपदेशमालावृत्तौ प्रव-
ज्याधिकारे पञ्चशतपरिकरितत्वमुक्तम्, ऋषिमण्डले तु नि-
र्वाणाधिकारे एकोनपञ्चशतत्वमिति न कश्चिद्विरोध इति ।
२४३ प्र० सेन० ३ उल्ला० ।

खंघचटियविहार-स्कन्धचटितविहार-पुं० । निजशिष्यसाध्वं-
सारूढाटने, जी० ।

एकविंशतितममधिकारमाह-

अन्ने उण्हम्माणी, निययाभिप्पायउज्जुयविहारी ।

नियसिस्सखंघचटिया, अरुन्ति बहुगामनगरेसु ॥१॥

अन्ये पुनरपरे अहंमानिनोऽहंकारिणो निजकाभिप्रायोद्युक्त-
विहारिणः सुमतसुविहिताः निजशिष्यस्कन्धचटिताः स्व-
१७६

साध्वंसारूढाः अटन्ति आमनगरेषु प्रनूतनिवासेष्वशेषकशा-
विहारिणो वयमिति शेष इति गार्थः ॥१॥

अत्रापि जीवोपदेशगर्जविरोधं दर्शयन् गाथाद्वयमाह-

तत्थ वि जावसु अहहा, अस्साणविलसियं एयं ।

जं जत्था वल्लहीणा-इविहरणं वारियं बहुहा ॥ २ ॥

ववहारपंचकप्पा-इएसु गंयेसु सुत्तकेवल्लिणा ।

अइवित्यरेण जणियं, पज्जेतं तत्थिमा गाहा ॥ ३ ॥

तत्रापि स्कन्धे चटितविहरणेऽपि हे जीव ! भावय चिन्तया अ-
हहा इत्याश्रये, अज्ञानविलसितं मूढताविकटिपतमेतत् विहरणं
यद् यस्माद्यया वल्लहीनादिविहरणम् । आदिशब्दाद् भ्रानादिपरि-
ग्रहः । वारितं निषिद्धं बहुधाऽनेकप्रकारं व्यवहारपञ्चकटपादिषु
प्रतीतेषु ग्रन्थेषु शास्त्रेषु सूत्रकेवल्लिना भद्रवाहुस्वामिना, कथ-
मित्याह-अतिविस्तरेण महाप्रपञ्चेन भणितमुक्तं पर्यन्ते तदधि-
कारव्युच्छिन्नौ तत्र तेषु ग्रन्थेषु, इयमत्र जणिष्यमाणा गाथा
छन्दोविशेषलक्षणा । इति गाथाद्वयार्थः ॥ २ ॥ ३ ॥

तामेवाह-

जा गाउयं समत्थो, मूगादारब्ध भिक्खवेलाओ ।

विहरउ एसो सप-रक्कमाउ नो विहरि तेण परं ॥४॥

सुबोधा । नवरं प्रहरद्वयेन गम्यतमेकं यावत् गन्तुं शक्नोति
चरणाभ्यां तावद्विहरतु, तदभावे स्थानस्थितेनैवासितव्यमिति
तात्पर्यार्थः ॥ ४ ॥

एवमवगत्य जीवोपदेशमाह-

ता जइ तुहऽत्थि सत्ती, विज्जेतं सोहणा जइ सहाया ।

जीव ! तुमं तो विहरसु, अय नो संस विहरंते ॥५॥

ततो यदि तव भवतोऽस्ति विद्यते शक्तिः सामर्थ्यं, विद्यन्ते
सन्ति शोभना भव्या यदि सहायाः गीतार्थादिसाध्वः, जीवा-
ऽऽत्मन् ! ततो विहर पर्यट, अथेति विकल्पार्थः । नो नैव, ततः
शंस श्लाघय विहरत आगमोक्तविधिना चरत इति गाथा-
र्थः ॥ ५ ॥ जीवा० २१ अधि० ।

खंघजिरा-स्कन्धशिरा-स्त्री० । अंसधमन्याम्, तं० ।

खंघणिवेस-स्कंधनिवेश-स्त्री० । सैन्यस्थापनपरिज्ञानात्मिकायां
सप्तचत्वारिंशकलायाम्, स० ७४ सम० ।

खंघदेस-स्कंधदेश-पुं० । स्कन्धानां स्कन्धत्वपरिणामपरिण-
तानां बुद्धिपरिकटिपतेषु ह्यादिप्रदेशात्मकेषु विभागेषु, ते च ध-
र्मास्तिकायादीनां भवन्ति । जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० । सूत्र० ।

खंघप्पएस-स्कन्धप्रदेश-पुं० । स्कन्धानां स्कन्धत्वपरिणामपरि-
णतानां बुद्धिपरिकटिपताः प्रकृष्टा देशाः निर्विभागभागाः ।
परमाणुषु, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० । सूत्र० ।

खंघप्पजव-स्कन्धप्रभव-पुं० । स्थूडोत्पादे, “मूलाओ खंघप्पभा-
वो डुमस्स ” दश० ए अ० १ उ० ।

खंघमत-स्कन्धवत्-त्रि० । स्कन्धोऽस्यास्तीति । अतिशयितस्यूमे,
वहुस्यूमे च । जी० ३ प्रति० । झा० । रा० ।

खंघवीय-स्कन्धवीज-पुं० । स्कन्धं स्थूडमिति प्रसिद्धम् । (स्था० ४
ठा० १ उ०) वीजं येषां ते स्कन्धवीजाः । सल्लक्यादिषु, स्था० ५

ठा० २ उ० । सूत्र० । विपा० । दश० । आ० म० । आचा० । इच्छु
वंशवेत्रादिषु, आचा० १ ध्रु० १ अ० ५ उ० । तृणवनस्पतिभेदे,
स्था० ४ ठा० १ उ० ।

खंधसालि-स्कंधसालिन्-पुं० । दशानां महोरगाणां पञ्चमे
व्यन्तरभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

खंधार-स्कन्धावार-पुं० । स्कन्ध० आ० वृ० घञ् । वाच० ।
“स्कन्धयोर्नाम्नि” ॥ ८ । १ । ४ । इति कभागस्य खः । प्रा० २ पाद ।
कटकौत्तरणनिवासे, उत्त० २७ अ० । ढाकटकनिवेशे, स्था० ए
ठा० । राजविम्बसहिते खचक्रे, परचक्रे च । वृ० ३ उ० । चक्र-
नर्त्यादिस्कन्धावारेषु आशालिक उत्पद्यते । प्रज्ञा० १ पद ।
राजधान्याम्, वाच० ।

खंधावार-स्कन्धावार-पुं० । ‘खंधार’ शब्दार्थे, वृ० ३ उ० ।

खंधावारमाण-स्कन्धावारमान-न० । सैन्यप्रमाणज्ञानलक्षणे
चतुश्चत्वारिंशे कलाभेदे, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । जं० । स० ।

खंज-स्तम्भ-पुं० । “स्तम्भे स्तो वा ऽ । २ । ८ । इति स्तस्य वा
खः । “खग्रथधनाम्” । ऽ । १ । १८७ । इति हः प्रातः । स्वरा-
दित्येव इति हो न । “अनादौ” । ऽ । २ । ८६ । इति न द्वित्वम् ।
प्रा० २ पाद । स्थूणायाम्, जावे घञ् । जमीभावे, पुं० । वाच० ।
प्रासादावष्टम्भहेतौ, जी० ४ प्रति० । प्रासादाधारे, ग० १
अधि० । खंभे वा कुड्ये वा अवष्टम्भ स्थानम्, इति कायो-
त्सर्गदोषे तृतीये, प्रव० ५ द्वार । आव० । औत्पत्तिकबुद्धौ स्त-
म्भोदाहरणम् । आ० क० ।

खंभतित्य-स्तम्भतीर्थ-न० । चतुरशीतितीर्थानामन्यतमे, यत्र
पातालगङ्गाजिन्ध्रः श्रीनेमिनाथः । ती० ४५ कल्प ।

खंजवाहा-स्तम्भवाहा-स्त्री० । स्तम्भपार्श्वे, जी० ३ प्रति० ।

खंभवुडंतर-स्तम्भपुटान्तर-न० । द्वौ स्तम्भौ स्तम्भपुटं, तस्या-
न्तरं स्तम्भपुटान्तरं, द्वयोः स्तम्भयोरन्तराले, जी० ३ प्रति० ।

खंजाइत-स्तम्भादित्य-न० । “खंभात” इति ख्याते गुर्जरदेशी-
यपत्तने, यत्र यशोभन्सूरिभिर्विक्रमात् ५०२ वर्षेष्वतिक्रान्तेषु
तत्रत्यानां प्रतिमानां ध्वजारोपमहः कृतः । ती० २३ कल्प ।

खंजागरिसग-स्तम्भाकर्षक-पुं० । मन्त्रबलेन स्तम्भानामुत्पाट-
के, प्रजावके द्रव्यसिद्धे, आ० म० प्र० । (‘मंतसिद्ध’ शब्देऽ-
स्य कथा वक्ष्यते)

खंभाद्वण-स्तम्भाद्वन-स्तम्भालग्न-न० । स्तम्भाद्वगने, प्रश्न०
३ आश्र० द्वार० ।

खंजुगय-स्तम्भोद्भूत-त्रि० । स्तम्भेषु उत्पन्नो निविष्टः । भ० ६३०
३३ उ० । स्तम्भोपरिवर्तिनि, “खंभुगयवहरवेष्टावरिगताजि-
रामा” स्तम्भोद्भूतवज्रवेदिकापरिगताजिरामाणि स्तम्भोद्भूतानि
स्तम्भोपरिवर्तिनीजिः वज्ररत्नमयीजिर्वेदिकाभिः परिगतानि
सन्ति यानि अजिरमणीयानि तानि । जी० ३ प्रति० । स्तम्भेषूद्भूता
निविष्टा या वज्रवेदिका तथा परिगता परिकरिता अत एवाभि-
रामा रम्या या सा । भ० ६३० ३३ उ० ।

खखर-खखर-पुं० । अश्वत्रासनाय चर्ममयवस्त्रविशेषे, स्फुटि
तवंशे च । विपा० १ भु० २ अ० ।

खखरग-खखरक-न० । अग्निशुक्ररोटके, (बाखरा) इति
ख्याते, ध० २ अधि० ।

खग-खगति-स्त्री० । प्रशस्ताप्रशस्तविहायोगतौ, कर्म० ५ कर्म० ।
खगइच्छुग-खगतिद्विक-न० । प्रशस्तविहायोग्यप्रशस्तविहायो-
गतिलक्षणे, कर्म० ५ कर्म० ।

खगमुह-खगमुख-न० । विहङ्गमतुल्ये तं० ।

खग्ग-खग्ग-पुं० । “क-ग-ट-ड-त-द-प-श-प-स-ः क २
पामूर्ध्वं लुक्” ॥ ८ । २ । ७७ ॥ इति म्लुक् । प्रा० २ पाद ।
“डो लः” ॥ ८ । १ । १०२ ॥ इत्यनेनासंयुक्तस्यैव लत्वम् ।
प्रा० १ पाद । “गुणाद्याः क्लीवे वा” ॥ ८ । १ । ३४ ॥ इति वा
नपुंसकत्वम् । ‘खग्गो, खग्गो’ । प्रा० १ पाद । उज्ज्वलविकोशीकृ-
तकरवाले, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । तच्च प्रथमं राजककुदम् !
श्री० । आटव्ये चतुष्पदविशेषे, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार । ज्ञा० ।
स्था० । यस्य गच्छतो द्वयोरपि पार्श्वयोः पक्षवच्चर्माणि द्वा-
भ्यन्ते शृङ्गं चैकं शिरसि प्रवति । प्रश्न० १ आश्र० द्वार । वृ० ।
स चाटव्यश्चतुष्पदे जनं मारयित्वा खादयति । नं० । नि० चू० ।
प्रज्ञा० । श्री० । चोरनामगन्धर्व्ये, वाच० ।

खग्गधेणुया-खग्गधेनुका-स्त्री० । बुरिकायाम्, “तत्रो गहिय-
खग्गधेणुया मप ” दर्श० ।

खग्गपुरा-खग्गपुरा-(री)-स्त्री० । सुवल्गुविजयक्षेत्रवार्त्ति-
नि पुरीयुगले, “दो खग्गपुराओ” । स्था० २ ठा० ३ उ० ।
नवयोजनविस्तारा द्वादशयोजनायाम् । स्था० ८ ठा० । “सु-
वल्गुविजयखग्गपुरा रायहार्णो गंजीरमालिणी अंतरणदी ”
जं० ४ वक्त्र० ।

खग्गी-खग्गी-स्त्री० । आवर्ताख्यविजयक्षेत्रयुगलवार्त्तिनि पु-
रीयुगले, “दो खग्गीओ” । स्था० २ ठा० ३ उ० । जं० ।

खग्गूढ-खग्गूढ-स्त्री० । स्निग्धमधुराद्याहारलम्पटे, वृ० १ उ० ।
स्वभावाद्वक्राचारे, व्य० ३ उ० । निष्कालौ, वृ० १ उ० ।

खज्ज-खाद्य-त्री० । क्रूरमोदकादौ, ज्ञा० १ ध्रु० १० अ० । “सु-
क्कं तु खज्जगं सुहयं” शष्कुलिकामोदकादिकं सर्वमपि खा-
द्यं सूचितम् । वृ० २ उ० ।

खज्जगवंजणविहि-खाद्यकव्यञ्जनविधि-पुं० । खाद्यकानि अ-
शोकवृत्तयो व्यञ्जनं तक्रादीनि शासनकानि वा तेषां ये वि-
धयः प्रकारास्ते खाद्यकव्यञ्जनविधयः । खाद्यव्यञ्जनलक्षणभो-
जनप्रकारेषु, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार ।

खज्जगविहि-खाद्यकविधि-पुं० । अशोकवृत्तिमोदकादिपरिप्र-
हे, पञ्चा० ५ विव० । खण्डखाद्यादिलक्षणभोजनप्रकारे, भ०
१५ श० १ उ० ।

खज्जगावण-खाद्यकापण-पुं० । कुखूरिकाहटे, विशेषे । कल्लुरि-
कापणे, आ० म० द्वि० ।

खज्जू-खज्जू-पुं० । स्त्री० । खज्जं उद् । कण्डूम्, स्था० १० ठा० ।
खज्जूरीवृत्ते, कीटभेदे, वाच० ।

खज्जूर-खज्जूर-पुं० । स्त्री० । खज्जं ऊरुच् । ‘खजूर’ इति ख्याते
वृक्षे, वाच० । स च संख्येयजीविकः । भ० ८ श० ३ उ० । प्रज्ञा० ।
जं० । पिरडखज्जुरे, उत्त० ३४ अ० । तस्य फलम् अण्, तस्य
मुक् । तत्फले, न० । रौप्ये, हरिताले, खले, तृणजातिभेदे,
स्त्री० । वाच० ।

खज्जूरमत्थय-खज्जूरमस्तक-खज्जूरमध्यवर्त्तिनि गर्जे, आचा० ।
खज्जूरसार-खज्जूरसार-पुं० । मूलदलखरसारनिष्पन्ने, आसव-
विशेषे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

खज्जुरीपत्तमुञ्ज-खज्जुरीपत्रमुञ्ज-पुं० । खज्जुरीपत्रमयप्रमार्ज-
न्यां मुञ्जमयबहुर्या वा । “ खज्जुरिपत्तमुञ्जेण, जो पमज्जे उव-
स्सयं । नो दया तस्स जीवेसु, समं जाणाहि गोयमा ! ” ॥
ग० १ अधि० ।

खज्जोय-खद्योत-पुं० । खे द्योतते द्युत् अच् । कीटजेदे, वाच० ।
“ जह देहपरिणामो रस्ति खज्जोअगस्स सा उवमा ” देहपरि-
णामः प्रतिविशिष्टा शरीरशक्तिः रात्राविति विशिष्टकालनिर्देशः ।
खद्योतक इति प्राणिविशेषपरिग्रहः । यथा तस्याऽसौ देहपरि-
णामो जीवप्रयोगनिर्वृतशक्तिराविश्वकास्ति, एवमङ्गारादीनाम-
पि । आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

खट्ट-खट्ट-त्रि० । अम्ने, प्रज्ञा० १ पद ।

खट्टंग-खट्टाङ्ग-न० । (खाटके पाया) खट्टापादे, पट्टिकायुतख-
ट्टाचरणरूपे अस्त्रे, चतुर्थव्यन्तराणां मुकुटे चिह्नं खट्टाङ्गम् । औ० ।
खट्टमेह-खट्टमेघ-पुं० । अम्लजले मेघे, उत्पातमेघे, ज० ७ श०
६ उ० ।

खट्टामह्व-खट्टामह्व-पुं० । प्रवलजराजर्जरितदेहतया यः खट्टा-
या उत्थातुं न शक्नोति तस्मिन्, वृ० १ उ० ।

खट्टिय-खट्टिक-त्रि० खट्टनमाचरणं खट्टः, स शिष्टपत्वेनास्त्य-
स्य वुन् । जालादिना पङ्क्तिमारके, वाच० । शौकरिके, सूत्र०
२ श्रु० २ अ० ।

खट्टोदग-खट्टोदक-न० । ईषदम्बपरिणते जले, जी० १
प्रति० । प्रज्ञा० ।

खट्टखट्टग-खट्टखट्टक-त्रि० । लघुष्वायतेषु च । जी० ३ प्रति० ।
खट्टग-खट्टक-पुं० । टक्करे, “ खट्टया मे चवेमा मे ” उक्त०
१ अ० ।

खट्टा-ख्री० गर्त्त-पुं० । रन्ध्राकारे निम्नमध्यभागे, उक्त० २ अ० ।
अध्वे, पञ्चा० ७ विव० ।

खट्टातन-गर्त्ततट-पुं० । अध्वतट्याम्, पञ्चा० ७ विष० ।

खट्टय-खट्टक-पुं० । न० । टक्करे, (टक्करा) व्य० १ उ० । अंगुली-
यकविशेषे, औ० । ज्ञा० । मुद्रारत्ने, आ० चू० १ अ० । आ० म० ।

खण-क्षण-पुं० । “ क्षण उत्सवे ” ८ । २ । १० । इति उत्स-
वार्थे छः, अन्यत्र तु न । प्रा० २ पाद । बहुतरोच्छ्वासरूपे, ज्ञा०
१ श्रु० ५ अ० । मुहूर्त्ते, स्था० ४ ग० ३ उ० । दशभिल्लेशैः परि-
मिते काले, तं० । परमनिकृष्टे काले, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।
लोचननिमेषमात्रे काले, आव० ३ अ० । संख्यातप्राणलक्षणे
काले, स्था० २ ग० ४ उ० ।

स्यात् क्षणक्रमसंबन्ध-संयमाद्यद्विवेकजम् ।

ज्ञानं जात्यादिभिस्तच्च, तुल्ययोः प्रतिपत्तिकृत् ॥ १० ॥

(स्यादिति) क्षणः सर्वान्यः कालावयवस्तस्य क्रमः पौ-
र्वापर्यं तत्संबन्धसंयमात्सूक्ष्मान्तरसाक्षात्करणसमर्थात् यद्वि-

वेकजं ज्ञानं स्यात् । यदाह-“क्षणक्रमयोः संबन्धसंयमाद्विवेक-
जं ज्ञानमिति” (३-५२) तच्च जात्यादिभिस्तुल्ययोः पदार्थयोः
प्रतिपत्तिकृत् विवेचकम् । तदुक्तम्-“ जातिलक्षणदेशैरन्य-
तानवच्छेदात् तुल्ययोस्ततः प्रतिपत्तिरिति ” (३-५३) पदा-
र्थानां भेदहेतवो हि जातिलक्षणदेशा भवन्ति, जातिः पदार्थजे-
त्री, यथा गौरयं महिषोऽयमिति । जात्या तुल्यबोर्ध्वक्षणं भेदकं
यथेयं कर्तुरा, इयं चारुणिति । उभाभ्यामभिन्नयोर्देशो जेदहेतुर्न-
था-तुल्यप्रमाणयोरामलकयोर्भिन्नदेशस्थितयोः । यत्र च त्रयमपि
न भेदकं, यथैकदेशस्थितयोः शुक्रयोः पार्थिवयोः परमाण्वोः, तत्र
संयमजनिताद्विवेकज्ञानादेव जवति भेदधीरिति ॥ १० ॥ द्वा०
२६ द्वा० । अवसरे, सूत्र० २ श्रु० ५ अ० ।

इणमेव खणं विद्याणिया, एणो सुवृत्तं वोहिं च आहितं ॥

एवं सहिएऽहिपासए, आहि जिणे इणमेव सेसगा ॥ ११ ॥

इदमः प्रत्यक्षासन्नवाचित्वात् इमं छव्यक्षेत्रकालज्ञावलक्षणं,
क्षणमवसरं, ज्ञात्वा तदुचितं विधेयम् । तथाहि-छव्यं जङ्गमत्वप-
ञ्चेन्द्रियत्वसुकुलोत्पत्तिमानुष्यलक्षणं, क्षेत्रमप्यार्यदेशार्थवर्द्धि-
तिजनपदलक्षणम् । कालोऽप्यवसरपिण्योचतुर्धाकारादिधर्म-
प्रतिपत्तियोग्यलक्षणः । भावश्च धर्मश्रवणतत्त्वज्ञानचारित्राच-
रणकर्मक्षयोपशमाहितविरतिप्रतिपत्त्युत्साहलक्षणः, तदेवंविधं
क्षणमवसरं परिज्ञाय, तथा वोधिं च सम्यग्दर्शनावसिलक्ष-
णां नो सुलभामित्येवमाख्यातामवगम्य, तदवाप्तौ तदनुरूपमे-
व कुर्यादिति शेषः । अकृतधर्माणां च पुनर्दुर्बला वोधिः । तथा
हि-“ वक्षेह्वियं च वोहिं, अकरोतो अणाययं च पत्थतो । अन्नं
दाइं वोहिं, लब्धिसि कयरेण मोल्लेण ” ॥ ? तदेवमुत्कृष्टतोऽपार्ध-
पुद्गलपरावर्त्तप्रमाणकालेन पुनः सुदुर्लभा वोधिरित्येवं स-
हितो ज्ञानादिभिरधिपश्येत् वोधिसुदुर्लभत्वं पर्यालोचयेत् ।
पाठान्तरं वा (अहियासए त्ति) परीषदानुदीरणान् सम्यगधि-
संहेत । एतच्चाह जिणो रागद्वेषजेता नाज्ञेयोष्टपदस्थान्सुतानुहि-
श्य । तथा अन्येऽपि इदमेव शेषका जिना अभिहितवन्त इति,
॥ ११ ॥ सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । पञ्चा० । विश्रामे, निर्व्या-
पारस्थितौ, परार्थानतायाम्, वाच० ।

खणजोइ-क्षणयोगिन्-त्रि० । परमनिकृष्टकालः क्षणः, क्षणेन
योगः संबन्धः क्षणयोगः । स विद्यते येषां ते क्षणयोगिनः । क्षण-
मात्रावस्थायिषु, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

खणट्टिइधम्मय-क्षणस्थितिधर्मक-त्रि० । क्षणज्ञावस्वज्ञावे,
विशे० ।

खणण-खनन-न० । भूमिविदारणे, नि० चू० १ उ० । (भूमिख-
ननस्य दोषा अपवादपदं च ‘ पडित्सेवना ’ शब्दे वक्ष्यते)
खणमित्तपियरोह-क्षणमित्रप्रियरोष-त्रि० । तदैव रुष्टे तदैव
अनवस्थितचित्ते, वृ० १ उ० ।

खणयन्नु-क्षणकरु-त्रि० । क्षण एव क्षणकोऽवसरो निष्कार्थ-
मुपसर्पणादिकस्तं जानाति । भिक्षाद्यवसरानिज्ञे, आचा० १ श्रु०
२ अ० ५ उ० ।

खणलवसमाहि-क्षणलवसमाधि-पुं० । क्षणलवग्रहणमशेषका-
लविशेषोपलक्षणम् । लवादिषु कालविशेषेषु निरन्तरं संवेगभा-
वतो ध्यानासेवना, तस्य समाधौ, प्रव० १० द्वार ।

खणलाभदीवणा-क्षणलाभदीवणा-स्त्री० । क्षणेनापि लाभस्य
प्रकाशनायाम्, पञ्चा० ।

आनुयपरिहाणीए, असमंजसचेट्टियाण व विवागे ।

खणलाभदीवणाए, धम्मगुणेषु च विविहेसु ॥४८॥

कणे कालविशेषे स्तोकाकालेऽपीत्यर्थः, लाभोऽशुभाध्यवसायेन महतोऽशुभकर्मणः शुभाध्यवसायेन च ग्रहत इतरस्यार्जनं तस्य दीपना प्रकाशना क्षणलाभदीपना । अथवा, क्षणोऽवसरो मोक्षसाधनस्य । स च हव्यादिभेदाच्चतुर्विधः-तत्र हव्यतो मानुषत्वं, क्षेत्रत आर्यक्षेत्रं, कालतो दुःखमसुपमादि कालविशेषो, भावतो बोधिरिति । तस्य कणस्य यो लाभो युगसमिलान्भायेन कष्टाप्रसिस्तस्य या दीपना सा तथा, तस्याम् ॥ पञ्चा०२ विव० । खणि-खनी-खी० । खन् इन् वा डीए । धातुरत्नादेरुत्पत्तिस्थाने, वाच० । आकरे, उत्त० १४ अ० । तं० ।

खणिअवाइ-कृणिकवादिन्-त्रि० । सर्वपदार्थानां कृणभङ्गत्वप्रतिपादके शौद्धोदनिशिष्ये वौक्के, ते च कृणिकवादिनः एका-न्तक्षणिकान् पञ्च स्कन्धान् वदन्ति । सूत्र० ।

- (१) स्कन्धपञ्चकप्ररूपणपुरस्सरं तन्निराकरणम् ।
- (२) कृणिकत्वप्ररूपणस्रण्डने ।
- (३) क्षणिकवादिनामैहिकामुष्मिकव्यवहारानुपपत्तिरविमृश्वकारित्वं च ।
- (४) वासनाप्ररूपणम् ।
- (५) सर्वथाविनाशभावप्ररूपणम् ।
- (६) कृणभङ्गवादे यत्रोपपद्यते तन्निरूपणम् ।
- (७) कृणभङ्गवादे दीक्षाया वैफल्यप्ररूपणम् ।
- (८) स्थविराणामश्वमित्रं प्रति शिक्षणम् ।
- (१) सांप्रतं वौक्कतं पूर्वपक्षान् निर्युक्तिकारोपन्यस्तमफलवादाधिकारमाविर्भावयन्नाह—

पंच खंधे वयंतेगे, वात्ताउ खणजोइणो ।

अण्णो अण्णो णेवाहु, हेतुयं च अहेउयं ॥ १७ ॥

एके केचन वादिनो वौद्धाः पञ्च स्कन्धान् वदन्ति । रूप-वेदना-विज्ञान-संज्ञा-संस्काराख्याः पञ्चैव स्कन्धा विद्यन्ते, नापरः कश्चिदात्माख्यः स्कन्धोऽस्तीत्येवं प्रतिपादयन्ति । तत्र रूपस्कन्धः-पृथिवीधात्वादयो, रूपाद्यश्च ॥ १ ॥ सुखा दुःखा अदुःखसुखा चेति वेदना वेदनास्कन्धः ॥ २ ॥ रूपविज्ञानं-रसविज्ञानमित्यादिविज्ञानं विज्ञानस्कन्धः ॥ ३ ॥ संज्ञास्कन्धः-संज्ञानिमित्तोऽवग्रहणात्मकः प्रत्ययः ॥ ४ ॥ संस्कारस्कन्धः-पुण्यापुण्यादिधर्मसमुदायः इति ॥ ५ ॥ न चैतेभ्यो व्यतिरिक्तः कश्चिदात्माख्यः पदार्थोऽध्यक्षेणोऽध्यवसीयते, तदव्यभिचारिभिर्ग्रहणाज्जावात् । नाप्यनुमानेन । न च प्रत्यक्षानुमानव्यतिरिक्तमर्थोऽविसंवादिप्रमाणान्तरमस्तीत्येवं बाला इव वाग्ना यथाऽवस्थितार्थापरिज्ञानात् वौद्धाः प्रतिपादयन्ति । तथा ते स्कन्धाः कृणयोगिनः परमनिरुद्धः कालः कृणः, कृणेन योगः संवन्धः क्षणयोगः, स विद्यते येषां ते क्षणयोगिनः, कृणमात्रावस्थायिन इत्यर्थः । तथा च तेऽभिदधति-स्वकारणेज्यः पदार्थ उत्पद्यमानः किं विनश्वरस्वभाव उत्पद्यतेऽविनश्वरस्वभावो वा ? यद्यविनश्वरः ततस्तद्व्यापिन्या क्रमयौगपद्याभ्यामर्थक्रियाया अभावात् पदार्थस्यापि व्याप्यस्याजावः प्रसज्जति । तथाहि—यदेवार्थ-क्रियाकारि तदेव परमार्थतः सदिति । स च नित्योऽर्थः क्रियायां प्रवर्त्तमानः क्रमेण वा प्रवर्त्तते, यौगद्येन वा ? न तावत्क्रमेण,

यतो ह्येकस्याऽर्थक्रियायाः काले तस्यापरार्थक्रियाकरणस्वभावो विद्यते वा, न वा ? यदि विद्यते किमिति क्रमकरणम् ? सहकार्यपेक्षयेति चेत् । तेन सहकारिणा तस्य कश्चिदतिशयः क्रियते, न वा ? यदि क्रियते किं पूर्वस्वभावपरित्यागेनापरित्यागेन वा ? यदि परित्यागेन, ततोऽतादवस्थापत्तेरनित्यत्वम् । अथ पूर्वस्वभावापरित्यागेन, ततोऽतिशयाभार्याहिक सहकार्यपेक्षया ? अथाकिञ्चित्करोऽपि विशिष्टकार्यार्थमपेक्षते । तदयुक्तम् । यतः “अपेक्षते परं कश्चि-यदि कुर्वीत किञ्चन । यदि किञ्चित्करं वस्तु, किं केनचिदपेक्ष्यते ?” ॥ १ ॥ अथ तस्यैकार्यक्रियाकरणकालेऽपरार्थक्रियाकरणस्वभावो न विद्यते । तथा च सति स्पष्टैव नित्यताहानिः । अथासौ नित्यो यौगपद्येनाऽर्थक्रियां कुर्यात्तथासति प्रथमकृण एवाऽशेषार्थक्रियाणां करणात् द्वितीयकृणेऽकर्तृत्वमायातम् । तथा च-सैवानित्यता । अथ तस्य तत्स्वभावत्वात्ता एवार्थक्रिया ज्ञेयो भूयो द्वितीयादिकृणेष्वपि कुर्यात् । तदसांप्रतम् । कृतस्य करणाभावाद्दिति । किं च-चित्तीयादिकृणसाध्या अप्यर्थाः प्रथमकृण एव प्राप्नुवन्ति, तस्य तत्स्वभावत्वात् । अतस्तत्स्वभावत्वे च तस्यनित्यत्वापत्तिरिति । तदेवं नित्यस्य क्रमयौगपद्याभ्यामर्थक्रियाविरहाज्ञ स्वकारणेज्यो नित्यस्योत्पाद इति । अथाऽनित्यस्वभावः समुत्पद्यते । तथा च सति विघ्नाभावादायातमस्मदुक्तक्रमशेषपदार्थजातस्य कृणिकत्वम् । तथा चोक्तम्—“जातिरेव हि भावानां, विनाशे हेतुरिष्यते । यो जातश्च न च ध्वस्तो, नश्येत्पश्चात्स केन च ?” ॥ १ ॥ ननु च सत्यप्यनित्यत्वे यस्य यदा विनाशहेतुसद्भावस्तस्य तदा विनाशः । तथा च स्वविनाशकारणापेक्षाणामनित्यानामपि पदार्थानां न कृणिकत्वमित्येतच्चानुपासितगुरोर्वचः । तथाहि-तेन मुद्रादिकेन विनाशहेतुना घटादेः किं क्रियते ? किमत्र प्रष्टव्यम् ? अजावः क्रियते । अत्र च प्रष्टव्यो देवानांप्रियः-अजाव इति किं पर्युदासप्रतिषेधोऽयम्, उत प्रसज्यप्रतिषेध इति ? तत्र यदि पर्युदासस्ततोऽयमर्थो भावादन्यो भावो भावान्तरं घटात्पटादिः सोऽभाव इति । तत्र जावान्तरं यदि मुद्रादिव्यापारो न तर्हि तेन किञ्चिद् घटस्य कृतमिति । अथ प्रसज्यप्रतिषेधस्तदा यथार्थो विनाशहेतुरभावं करोति । किमुक्तं भवति ?-जावं न करोतीति । ततश्च क्रियाप्रतिषेध एव कृतः स्यात् । न च घटादेः पदार्थस्य मुद्रादिना करणम् । तस्य स्वकारणैरेव कृतत्वात् । अयं भावाजावोऽभावस्तं करोतीति, तस्य तुच्छस्य नीरूपत्वात् । कुतस्तत्र कारणानां व्यापारोऽथ तत्रापि कारणव्यापारो जवेत्, खरवृक्षादावपि व्याप्रेयरन् कारणानीति । तदेवं विनाशहेतोरकिञ्चित्करत्वात् स्वहेतुत एवाऽनित्यताक्रोमीकृतानां पदार्थानामुत्पत्तिविग्रहेतोश्चाजावात् कृणिकत्वमवस्थितमिति । नुशब्दः पूर्वादिभ्योऽस्य व्यतिरेकप्रदर्शकः । तमेव श्लोकपञ्चाधेन दर्शयति-(अण्णो अण्णो इति) ते हि वौद्धा यथाऽत्मषष्ठवादिनः-सांख्यादयो भूतव्यतिरिक्तमात्मानमप्युपगतवन्तः । यथा चार्वाका भूनाऽव्यतिरिक्तं चैतन्याख्यमात्मानमिष्टवन्तस्तथा नैवाहुर्नैवोक्तवन्तः । तथा हेतुज्यो जातो हेतुकः, कायाकारपरिणतभूतनिष्पादित इति यावत् । तथाऽहेतुकोऽनाद्यपर्यवसितत्वान्नित्य इत्येवमात्मानं ते वौद्धा नाऽभ्युपगतवन्त इति ॥ १७ ॥ (सूत्र०) यदि पञ्चस्कन्धव्यतिरिक्तः कश्चिदात्माख्यः पदार्थो न विद्यते, ततस्तदभावात्सुखदुःखादिकं कोऽनुभवतीत्यादिगाथा प्राग्वद् व्याख्येयेति । तदेवमात्मानोऽभावाद्योऽयं स्वसंविदितः सुखदुःखानुभवः स कस्य भवत्विति चिन्त्यताम् ? ।

ज्ञानस्कन्धस्यायमनुभव इति चेत् । न । तस्यापि क्षणिकत्वात् । ज्ञान-
नक्षणस्य चातिसूक्ष्मत्वात्सुखदुःखानुभवाभावात् । क्रियाफलवतोश्च
क्षणयोरत्यन्तासङ्गतेः कृतनाशकृताभ्यागमाऽऽपत्तिरिति ज्ञानस-
न्तान एकोऽस्तीति । तस्यापि सन्तानिव्यतिरिक्तस्याभावात्
यत्किञ्चिदेतत् । पूर्वक्षण एव उत्तरक्षणे वासनामाधाय विनष्ट-
इतीति चेत् । तथाचोक्तम्—“ यस्मिन्नेव हि सन्ताने, आहिता
कर्मवासना । फलं तत्रैव संधत्ते, कार्पासे रक्तता यथा ” ॥१॥ अत्रा-
पीदं विकल्प्यते—सा वासना किं क्षणेभ्यो व्यतिरिक्ता, अव्यति-
रिक्ता वा ? यदि व्यतिरिक्ता, वासकत्वानुपपत्तिः । अथाव्यतिरि-
क्ता क्षणवत्क्षणकृत्यत्वं तस्याः । तदेवमात्माभावे सुखदुःखानुभ-
वाभावाः स्यादस्ति च सुखदुःखानुभवोऽतोऽस्त्यात्मेति । अ-
न्यथा पञ्चविषयानुभवोत्तरकालमिच्छियज्ञानानां स्वविषया-
दन्यत्राप्रवृत्तेः सङ्कलनप्रत्ययो न स्यात् । आलयविज्ञानाङ्ग-
विष्यतीति चेत् । आत्मैव तर्हि संज्ञाऽन्तरेणाभ्युपगत इति ।
तथा बौद्धागमोप्यात्मप्रतिपादकोऽस्ति । स चायम्—“ इत
एकनवतेः कल्पे, शक्त्या मे पुरुषो हतः । तेन कर्मविपाकेन,
पादे विद्धोऽस्मि भिन्नवः ” ॥ १ ॥ तथा—“ कृतानि कर्मा-
रण्यतिदारुणानि, तनुजवन्त्यात्मनिगर्हणेन । प्रकाशनात्संवर-
णाच्च तेषां मत्यन्तमूलोच्छरणं वदामि ” ॥१॥ इत्येवमादि । सुत्र०
१ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

(२) शौचोदनिशिष्यः समाचष्टे—

अहो ! कष्टः शिष्टैरुपक्रान्तोऽयमेकस्यानेककालावस्थितिवादः ।
यतः—प्रतिक्षणभङ्गुरभावावभासनायामेव हि प्रमाणमुद्रा सा-
क्षिणी । तथाहि—यत्सत्तत्क्षणिकं, सैश्च विवादाध्यासितः शब्दा-
दिः । सत्त्वं तावद्यत्किञ्चिदन्यत्रास्तु, प्रस्तुते तावदर्थक्रियाकारि-
त्वमेव मे संमतं, तच्च शब्दादौ धर्मिणि प्रत्यक्षप्रमाणप्रतीतमेव ।
विपक्षाच्च व्यापकानुपलब्ध्या व्यावृत्तम् । सत्त्वस्य हि क्षणिक-
त्ववत्क्रमाक्रमावपि व्यापकावेव । न हि क्रमाक्रमाभ्यामन्यः प्र-
कारः शङ्कितुमपि शक्यते, व्याघातस्योद्भूतत्वात्, न क्रम इ-
ति निषेधादेवाक्रमोपगमात्, नाक्रम इति निषेधादेव च क्रमो-
पगमात् । तौ च क्रमाक्रमौ स्थिराद्यावत्समानावर्थक्रियाम-
पि ततो व्यावर्त्तयतः । वर्त्तमानार्थक्रियाकरणकाले ह्यतीताना-
गतयोरप्यर्थक्रिययोः समर्थत्वे तयोरपि करणप्रसङ्गः । असम-
र्थत्वे पूर्वोपरकालयोरप्यकरणाऽऽपत्तिः । समर्थोऽप्यपेक्षणीया-
सन्निधेनं करोति, तत्सन्निधेस्तु करोतीति चेत् । ननु किमर्थं
सहकारिणामपेक्षा ? किं स्वरूपत्वाभार्थम्, उतोपकारार्थम्, अ-
थकार्यार्थम् । न प्रथमः, स्वरूपस्य करणाधीनस्य नित्यस्य वा
पूर्वसिद्धत्वात् । न द्वितीयः, स्वयं सामर्थ्येऽसामर्थ्ये वा तस्या-
नुपयोगात् । तथा च—“ जावः स्वतः समर्थश्चेत्-दुपकारः कि-
मर्थकः ? । जावः स्वतोऽसमर्थश्चेत्-दुपकारः किमर्थकः ? ” ॥१॥ अत
एव न तृतीयः । उपकारवत्सहकारिणामप्यनुपयोगात् । तथा
च—“ जावः स्वतः समर्थश्चेत्, पर्याप्तं सहकारिभिः । जावः
स्वतोऽसमर्थश्चेत्, पर्याप्तं सहकारिभिः ” ॥ १ ॥ अनेकाधीन-
स्वभावतया कार्यमेव तानपेक्षत इति चेत् । न । तस्यास्वतन्त्र-
त्वात्, स्वातन्त्र्ये वा कार्यत्वव्याघातात्, तच्च तत्साकल्येऽपि
स्वातन्त्र्यादेव न भवेदिति । एवं च यत्क्रमाक्रमाभ्यामर्थक्रियाकारि-
न जवति, तदसत्, यथा गगनेन्द्रीयं, तथा चाक्षुषिकान्निमतो जा-
व इति व्यापकानुपलब्धिरुत्पद्यते । तथा च—क्रमयौगपद्यो-
र्व्यापकयोर्व्यावृत्तेरक्षुषिकान् व्यावर्त्तमानार्थक्रिया क्षणिके वि-

श्राप्यतीति प्रतिबन्धसिद्धिः ॥ (उत्तरम्) अत्राचङ्कमहे-ननु क्षण-
भिदेलिमभावाज्जिघासिजिज्ञासा कारणग्राहिणः, कार्यग्राहिणः, तद्
द्वयग्राहिणो वा प्रत्यक्षादर्थक्रियाकारित्वप्रतीतिः प्रोच्येत, यत-
स्तच्च शब्दादौ धर्मिणि प्रत्यक्षप्रमाणप्रतीतमेवेत्युक्तं युक्तं
स्यात् । न तावत्पौरस्त्यात्, तस्य कारणमात्रमन्त्रणपराय-
णत्वेन कार्यकिंवदन्तीकुण्टत्वात् । नापि द्वितीयात्, तस्य
कार्यमन्त्रपरिच्छेदविदग्धत्वेन कारणावधारणवन्ध्यात् ।
तदुभयावभासे चेदमस्य कारणं, कार्यं चेत्यर्थक्रियाका-
रित्वावसायोत्पादात् । वस्तुस्वरूपमेव कारणत्वं, कार्यत्वं
चेति तदन्यतरपरिच्छेदेऽपि तद्व्युत्पत्तिरिति चेत्, एवं तर्हि
नालिकेरद्वीपवासिनोऽपि वह्निदर्शनादेव तत्र धूमजनकत्वनि-
श्चयस्य, धूमदर्शनादेव वह्निजन्यत्वनिश्चयस्य च प्रसङ्गः । नापि
तृतीयात्, कार्यकारणोभयीग्राहिणः प्रत्यक्षस्यासंभवात्, तस्य
क्षणमात्रजीवित्वात्, अन्यथाऽनेनैव हेतोर्व्यभिचारात् । तदुभय-
सामर्थ्यसमुद्भूतविकल्पप्रसादात् तदवसाय इति चेत्, तर्हि कथं
प्रत्यक्षेण तत्प्रतीतिः । प्रत्यक्षव्यापारपरामर्शित्वाद्विकल्पस्य तद्व्या-
रेण प्रत्यक्षमेव तद्वत्तकमिति चेत् । ननु न कार्यकारणग्राहिणोर-
न्यतरेणापि प्रत्यक्षेण प्राकार्यकारणजावो भासयामासे, तत्कथं
विकल्पेन तद्व्यापारः परामृश्येत् ? इति न क्षणिकवादिनः कापि
अर्थक्रियाप्रतीतिरस्तीति वाद्यसिद्धं सत्त्वम् । सन्निधानैकात्मिकं
च, क्षणिकाऽक्षुषिके क्षणिकैकान्तविपक्षे क्रमाक्रमव्यापकानुपल-
म्बस्यासिद्धत्वेन तद्व्यासार्थक्रियायास्ततो व्यावृत्त्यनिर्णयात् । य-
तः—किञ्चित्कृत्वाऽन्यस्य करणं हि क्रमः । अयं च कलशस्य क-
थञ्चिदेकरूपस्यैव क्रमवत् सहकारिकारणकलापोपदौकनवशे-
न क्रमेण घटचेटिकामस्तकोपरि पर्यटनान् तासां कलमं कुर्वतः
सुप्रतीत एव । अत्र हि जवानत्यन्ततार्किकमन्योऽप्येतदेव वक्तुं
शक्नोति, यस्माद्वैकल्पिकधर्मेणः समर्थस्वभावादकं कार्यमु-
दपादि, स एव चेत्यपूर्वमप्यस्ति, तदा तत्कालवत्तदैव तद्विद्वानः
कथं वार्यताम् ? । “ कार्याणि हि विलम्बन्ते, कारणासन्निधानतः ।
समर्थहेतुसद्भावे, क्लेशतेषां नु किं कृतः ? ” ॥१॥ इति । न चैतदव-
दातम् । एकान्तेनाक्षेपक्रियाधर्मत्वानभ्युपगमात् अव्ययपक्षक्य-
पेक्षया हि तत्समर्थमजिघीयते, पर्यायशक्यपेक्षया त्वसमर्थमि-
ति । यदेव हि कुशूलमूलावस्थाम्बि बीजद्रव्यम्, तदेवावनिघनपव-
नाऽऽतपसमर्पितातिशयविशेषस्वरूपपर्यायशक्तिसमन्वितमङ्कुरं
करोति । नन्वसौ पर्यायशक्तिः कुशूलमूलावस्थानावस्थायामवि-
द्यमाना, क्षेत्रकितिकेपक्षणे तु संपद्यमाना बीजद्रव्यादिभिन्ना वा
स्यात्, अभिन्ना वा, भिन्नाभिन्ना वा ? । यदा भिन्ना, तदा किमनया
काणेनेत्राज्जनरेखाप्रख्यया ? । विजिघाः सन्निधिभाजः संबन्धको-
टीमुपागताः सहकारिण एवासताम् । अथ सहकारिणः कमपि
बीजस्यातिशेषविशेषमपेक्षयन्तः कथं सहकारितामपि प्राप्नु-
युः ? इति चेत्, तर्हि अतिशयोऽप्यतिशयान्तरमनारचयन् कथं
तत्तां प्राप्नुयात् ? । अथायमारचयति तदन्तरं, तर्हि समुपस्थित-
मनवस्थादौ स्थिरं । अथाजिघाजावात् पर्यायशक्तिः, तर्हि तत्-
करणे स एव कृत इति कथं न क्षणिकत्वम् ? । भिन्नाजिघपर्याय-
शक्तिपक्षोऽप्यंशे क्षणिकत्वमनर्पयन् न कुशलीति । अत्र भूमः-
एषु चरम एव पक्षः कक्षीक्रियते । नचात्र कलङ्कः कश्चिद्, अ-
ध्यांशद्वारेणाक्षुषिके वस्तुनि पर्यायशब्दारेण क्षणिकत्वोपगमा-
त्, क्षणिकैकान्तस्यैव कुट्टयितुमुपक्रान्तत्वात् । क्षणिकपर्याये-
ज्योऽव्यतिरेकात् क्षणिकमेव ह्ययं प्राप्नोतीति चेत् । न ।
व्यतिरेकस्यापि संभवात् । न च व्यतिरेकाऽव्यतिरेकावेकस्य

विरुध्येते । न हि नम्रः प्रयोगाप्रयोगमात्रेण विरोधगतिः, अतिप्रसङ्गात् ।

“दहति हृदयं गाढोद्वेगं द्विधा न तु भिद्यते,
वहति विकलः कायो मोहं न मुञ्चति चेतनाम् ।
ज्वलयति तनून्मन्दार्द्रः करोति न भस्मसात्,
प्रहरति विधिमर्मच्छेदी न कृन्तति जीविनम्” ॥ १ ॥

इत्यादिष्वपि तत्प्राप्तेः । न च स्थिरभावस्यापि येनैव रूपेण व्यतिरेकं, तेनैवाव्यतिरेकं व्याकुर्महे । अव्यमेतत्, एते च पर्याया इतिरूपेण हि व्यतिरेकः, वस्त्वेतदितिरूपेण त्वव्यतिरेकः । एकमेव च विज्ञानकृणं सविकल्पाविकल्पकं, भ्रान्तान्नान्ते, कार्यं कारणं चायं स्वयमेव स्वीकरोति, भेदाभेदे तु विरोधप्रतिरोधमजिदध्यातीति महासाहसिकः, इति कृणिका-कृणिकेऽपि क्रमाक्रमान्तरमर्थक्रियायाः संज्ञवात् सिद्धं संदिग्धानैकान्तिकं सत्त्वम् । कृणिकैकान्ते ताभ्यामर्थक्रियाया अनुपपत्तेर्विरुद्धं वा । तथाहि-क्रमस्तावत् द्वेधा, देशक्रमः, कालक्रमश्च । तत्र देशक्रमो यथा-तरलतरलरूपपरम्परोत्तरणरमणीयश्रेणीभूतश्चतुश्चदमिधुनानाम् । कालक्रमस्त्वेकस्मिन्कलशे क्रमेण मधुमधूकवन्धूकशम्बूकादीनां धारणक्रियां कुर्वाणे । कृणिकैकान्ते तु द्वयोरप्येतयोरेवमेव । येन हि वस्तुना कचिद्देशे, काले वा किञ्चित्कार्यमजंयामासे, तत्तत्रैव, तदानीमेव च निरन्वयमनश्यत्, ततो देशान्तरकालान्तरानुसरणव्यसनशालिनः कस्याप्येकस्यासंभवात् क नाम कृणिकैकान्ते क्रमोऽस्तु ? नाप्यत्र यौगपद्यमनवद्यम् । यतः कृणिकानंशस्वरूपं रूपं युगपदेव स्वकार्याणि कार्याणि कुर्वाणं येनैव स्वभावेन स्तोपादेयं रूपमुत्पादयति तेनैव ज्ञानकृणमपि, यद्वा-येनैव ज्ञानकर्तृणां तेनैव रूपकृणमपि, स्वज्ञावातरेण वा ? प्राचिपक्षे, ज्ञानस्य रूपस्वरूपत्वापत्तिः । रूपोत्पादकैकस्वज्ञावाजिनिर्वर्त्यत्वात्, रूपस्वरूपवत् । द्वितीये, रूपस्य ज्ञानरूपतापत्तिः, ज्ञानोत्पादनैकस्वभावसंपाद्यत्वात्, ज्ञानस्वरूपवत् । तृतीये रूपकृणस्य कृणिकानंशस्वरूपस्यापत्तिः, स्वज्ञावजेदस्य जेदकस्य सद्भावात् । अथानंशैकस्वरूपमपि रूपं सामग्रीजेदाद्भिन्नकार्यकारि जविष्यति को दोष इति चेत्, तर्हि नित्यैकरूपोऽपि पदार्थस्तत्तत्सामग्रीभेदात्तत्तत्कार्यकर्त्ता भविष्यतीति कथं कृणिकैकान्तसिद्धिः स्यात् ? ततो न कृणिकैकान्ते क्रमयौगपद्याभ्यामर्थक्रियासंज्ञवतीति सिद्धं विरुद्धं सत्त्वमिति ॥ यदप्याचकृते भिक्वः कृणकृणैकान्तप्रसाधनाय प्रमाणम्-ये यद्वाव प्रत्यनपेक्षाः ते तद्भावनियताः, यथा अन्त्या कारणसामग्री स्वकार्यजनने, विनाशं प्रत्यनपेक्षाश्च भावा इति । तत्र विनाशं प्रत्यनपेक्षत्वमसिद्धतावष्टम्भमेव मोच्छसितुमपि शक्नोतीति कथं वस्तूनां विनाशनैत्यसिद्धौ सावधानतां दध्यात् ? तथाहि-तरस्विकरूपप्रेरितप्रवण्डमुन्नरसंपकात् कुम्भादयो ध्वंसमानाः समीदयन्ते । न त्वेतत्साधनसिद्धिवच्छकृणैवस्मासु सत्सु कथमसिद्धताऽभिज्ञातुं शक्या ? तथाहि-वेगवन्मुन्नादिनाशहेतुर्नश्वरं वा ज्ञावं नाशयति, अनश्वरं वा । तत्रानश्वरस्य नाशहेतुशतोपनिपातेऽपि नाशानुपपत्तिः, स्वभावस्य गीर्वाणप्रनुणाऽप्यन्यथाकर्तुमशक्यत्वात् । नश्वरस्य च नाशे तच्छेदनां वैयर्थ्यम् । न हि स्वहेतुभ्य एवावामस्वभावे भावे भावान्तरव्यापारः फलवान्, तदनुपरतिप्रसक्तेः । उक्तं च-“भावो हि नश्वरात्मा चेत्, कृतं प्रलयहेतुभिः । अथाप्यनश्वरात्माऽसौ, कृतं प्रलयहेतुभिः” ॥ १ ॥ अपि च

भावात् पृथग्भूतो नाशो नाशहेतुजः स्यात्, अपृथग्भूतो वा ? यद्यपृथग्भूतस्तदा भाव एव तच्छेदुभिः कृतः स्यात्, तस्य च स्वहेतोरवोत्पत्तेः कृतस्य करणायोगात् तदेव तच्छेदुवैयर्थ्यम् । अथ पृथग्भूतोऽसौ, तदा ज्ञावसमकालभावी, तदुत्तरकालभावी वा स्यात् ? तत्र समकालभावित्वे निर्भरप्रतिबन्धवन्धुरबान्धवयोरिव भावाज्ञावशः समकालमेवोपपन्नो भवेत् अविरोधात् । तदुत्तरकालभावित्वे तु घटादेः किमायातं ? येनासौ स्वोपपन्नं स्वार्थक्रियां च न कुर्यात् । न हि तन्वादेः समुत्पन्नं पटे घटः स्वोपपन्नं स्वार्थक्रियां च कुर्वन् केनचित्प्रतिषेधं शक्यः । ननु पटस्याविरोधित्वात् तदुत्पत्तौ तदभावः, अभावस्य तु तद्विपर्ययादसौ स्यात् । ननु किमिदमस्य विरोधित्वं नाम ? । नाशकत्वं, नाशस्वरूपत्वं वा । नाशकत्वं चेत्, तर्हि मुद्रादिवन्नाशोत्पादद्वारेणानेन घटादिरुन्मूलनीयः, तथा च तत्रापि नाशस्यमेव पर्यनुयोग इत्यनवस्था । नाशस्वरूपत्वं चेत्, नन्वेवमर्थान्तरत्वाविशेषात् कथं कूटस्थैवासौ स्याद् ? अन्यस्यापि कस्मान्नोच्यते ? तत्संबन्धित्वेन करणादिति चेत्, कः संबन्धः ? । कार्यकारणभावः, संयोगः, विशेषणीभावः, अविष्वग्भावो वा ? । न प्राच्यः पक्षः, मुद्रादिकार्यत्वेन तदभ्युपगमात् । न द्वितीयः, तस्याद्रव्यत्वात्, कुटादिसमकालतापत्तेश्च । न तृतीयः, भूतत्वादिविशेषणतया तत्कक्षीकारात् । तुरीये त्वविष्वग्भावः सर्वथा भेदः, कथञ्चिद् भेदो वा भवेत् । नाद्यः पक्षः, पृथग्भूतत्वेनास्य कक्षीकारात् । न द्वितीयः, विरोधावरोधात् । इति नाशहेतोरयोगतः सिद्धं वस्तूनां तं प्रत्यनपेक्षत्वमिति । तदेतदेतस्य समस्तमुत्पादेऽपि समानं पश्यतः प्रपञ्च एव पर्यनुयुजानस्य लुप्तैकलोचनतामाविष्करोति । तथाहि-उत्पादहेतुरपि सत्स्वभावस्य, असत्स्वभावस्य वा ज्ञावस्योत्पादकः स्यात् । न सत्स्वभावस्य, तस्य कृतोपस्थापिताप्रसङ्गात् । नाप्यसत्स्वभावस्य, स्वभावस्यान्यथाकर्तुमशक्तेः, अभ्युपगमविरोधाच्च । न ह्यसत्स्वभावजन्योत्पादकत्वमिष्यते त्वया । अथाऽनुत्पन्नस्यासत्त्वादुत्पन्नस्य सत्स्वभावत्वाद्वाच्यं विकल्पयुगलोपन्यासपरिभ्रम इति चेत् । नैवम् । नष्टेतरविकल्पापेक्षयाऽस्य नाशोऽपि तुल्यत्वात् । तथा च-“भावो जवत्स्वभावश्चेत्, कृतमुत्पादहेतुभिः । अथाजवत्स्वभावोऽसौ, कृतमुत्पादहेतुभिः” ॥ १ ॥ तथाऽयमुत्पद्यमानाद् व्यतिरिक्तः, अव्यतिरिक्तो वा । तत्र जन्याव्यतिरिक्तोत्पादजनकत्वेन जन्यस्योत्पादः, जन्याद् व्यतिरिक्तत्वेनोत्पादस्य कस्यचिदयोगात् । न हि कथञ्चित् भिन्नमुत्पादमन्तरेण तदवोत्पद्यत इत्यपि वक्तुं शक्यते, किं तु वस्त्विदमित्येव वक्तुं शक्यम् । न च तथा तदुत्पादः कथितः स्यात् । उत्पद्यमानाद् व्यतिरिक्तोत्पादजनकतायां न तस्योत्पादः, तद्वदन्यस्यापि वा कथमसौ न भवेत् ? तस्यैव संबन्धिनस्तस्य करणादिति चेत् । तदप्यवद्यम् । उत्पादेनापि साकं कार्यकारणभावादस्त्वन्मतेन संबन्धस्यासंभवात् । तस्मान्नयमीदृग्विकल्पपरिकल्पजल्पाकता परिशीलनीया । इदं पुनरिहैदं पर्यम् । यथा-दण्डचक्रवीरादिकारणकलापसहकृतात् मृत्स्नालकृणोपादानकारणात् कुम्भ उत्पद्यते, तथा वेगवद्-मुन्नरसहकृतात् तस्मादेव धिनश्यत्यपि । नचैकान्तेन विनाशः कलशाद्भिन्न एव, मृत्कृणैकद्वयतादात्म्यात् । विरोधित्वं चाऽस्य विनाशरूपत्वमेव । नचैवं घटवत् पटस्यापि तदापत्तिः, मृद्द्रव्यतादात्म्येनैवावस्थानादुत्पादवत् । न च सर्वथा तादात्म्यं, तदन्यतरस्यासत्त्वापत्तेः । न चैवमत्र विरोधावरोधः, चित्रैकज्ञानवदन्यथोत्पादेऽपि तदापत्तेः । इत्यसिद्धं विनाशं प्रत्यनपेक्षत्वम्-

धर्मानाम् । अतः कथं कृणजिदेतिमभावस्वभावसिद्धिः स्यात् ? । एवं च सिद्धं पूर्वापरपरिणामव्यापकमुद्धृतासामान्यस्वभावं समस्तं वस्त्विति ॥ ५ ॥ अथ विशेषस्य प्रकारो प्रकाशयन्ति-

विशेषोऽपि द्विरूपो, गुणः, पर्यायश्चेति ॥ ६ ॥

सर्वेषां विशेषणां वाचकोऽपि पर्यायशब्दो गुणशब्दस्य सह-
वर्तिविशेषवाचिनः सन्निधानेन क्रमवर्तिविशेषवाची गोवली-
वर्दन्त्यायादत्र गृह्यते ॥ ६ ॥

तत्र गुणं लक्षयन्ति-

गुणः सहभावी धर्मो यथाऽऽत्मानि विज्ञानव्यक्तिश-
क्त्यादिरिति ॥ ७ ॥

सद्व्यावृत्तमत्र लक्षणम् । यथेत्यादिकमुदाहरणम् । विज्ञान-
व्यक्तिर्यत्किञ्चिज्ज्ञानं तदानीं विद्यमानम् । विज्ञानशक्तिरुत्तरज्ञा-
नपरिणामयोग्यता । आदिशब्दात् सुखपरिस्पन्दयौवनादयो
गृह्यन्ते ।

पर्यायं प्रकथयन्ति-

पर्यायस्तु क्रमभावी, यथा तत्रैव सुखदुःखादिरिति ॥ ८ ॥

धर्म इत्यनुवर्तनीयम् । क्रमभावित्वमिह लक्षणम् । परिशिष्टं
तु निदर्शनम् । तत्रेत्यात्मनि । आदिशब्देन हर्षविषादादीनामुपा-
दानम् । अयमर्थः-ये सहभाविनः सुखज्ञानवीर्यपरिस्पन्दयौ-
वनादयः, ते गुणाः, ये तु क्रमवृत्तयः सुखदुःखदर्पविषादादयः,
ते पर्यायाः । नन्वेवं त एव गुणास्त एव पर्याया इति कथं तेषां
भेदः ? इति चेत् । मैवम् । कालाभेदविज्ञेदविवक्षया तद्भेदस्या-
नुच्यमानत्वात् । न चैवमेषां सर्वथा भेद इत्यपि मन्तव्यम्;
कथञ्चिद्भेदस्याप्यविरोधात् । न खल्वेषां स्तम्भकुम्भादिवद्भेदः,
नापि स्वरूपवद् भेदः, किं तु धर्म्यपेक्षयाऽभेदः, स्वरूपापेक्षया
तु भेदः इति ॥ अथैतदाकर्ण्य यौगाः शालूककण्टकाक्रान्तमर्माण
इवोत्पन्नन्ते-यदि धर्म्यपेक्षया धर्मिणो धर्मा अभिन्ना भवेयुस्तदा
तद्वत्त्वस्यापि भेदापत्तेः प्रत्यभिज्ञाप्रतिपन्नैकत्वव्याहतिरिति । त-
न्नावितथम् । कथञ्चित्भेदस्याभिष्टवात्, प्रत्यभिज्ञायाश्च कथ-
ञ्चिदेकत्वगोचरत्वेनावस्थानात्, नित्यैकान्तस्य प्रमाणभूमित्वा-
त् । तथाहि-यद्यसौ नित्यैकस्वरूपः पदार्थो वर्तमानार्थक्रियाक-
रणकालवत् पूर्वापरकाव्ययोरपि समर्थः स्यात्, तदा तदानीमपि
तत्क्रियाकरणप्रसङ्गः । अथासमर्थः पूर्वं पञ्चाङ्गाऽयं स्यात्, तदा
तदानीमिव वर्तमानकालेऽपि तत्करणं कथं स्यात् ? । अथ
समर्थोऽप्ययमपेक्षणीयासंनिधेर्न करोति, तत्संनिधौ तु करोती-
ति चेत् । ननु केयमपेक्षा नाम ? किं तैरुपकृतः करोतीत्युपकारभे-
दः ? किं वा तैः सह करोतीत्यन्वयपर्यवसायी स्वभावभेदः,
अथ तैर्विना न करोतीति व्यतिरेकनिष्ठं स्वरूपं, यच्चा-सहका-
रिषु सत्तु करोति, तद्विरहे तु न करोतीति तद्व्यावबन्धिवस्तु-
रूपम् । तत्र प्राच्यः प्रकारस्तावदसारः, अनवस्थाराक्षसीकटा-
क्षितत्वात् । तथाहि-उपकारोऽपि कर्तव्ये सहकार्यन्तरमपेक्षणी-
यम्, उपकरणीयं च तेनापीत्युपकारपरम्परा समापततीत्यनव-
स्था । तथाऽस्मी उपकारमारभमाणा भावस्वभावचूतम्, अतस्व-
जावं वाऽऽरभेरन् । स्वभावचूतोपकारारम्भभेदे भावस्याप्यु-
त्पत्तिरापतति । न ह्यनुत्पद्यमानस्योत्पद्यमानः स्वभावो भवति,
विरुद्धधर्माध्यासात् । द्वितीयपक्षे तु धर्मिणः किमायातम् ? । न
ह्यन्यस्मिन् जाते विनष्टे वाऽन्यस्य किञ्चिद्भवति, अतिप्रसङ्गात्,
अथ तेनाऽपि तस्य किञ्चिदुपकारान्तरमारभनीयमित्येषाऽपरा

अनवस्था । तैः सह करोतीत्यादिपक्षोऽपि नाकूणः, स्वभावस्य
तादवस्थयात् । न ह्यस्य सहकारिव्यावृत्तौ स्वजावव्यावृत्तिरिति
तैर्विनाऽपि कुर्यात् । ननु यत एव सहकारिव्यावृत्तावस्य स्वभावो
न व्यावर्तते, अत एव तैर्विनाऽपि न करोति । कुर्वाणो हि तैः
सदैव करोतीति स्वभावं जह्यात् । स तर्हि स्वजावभेदः सहका-
रिसाहित्ये सति कार्यकरणनियतः सहकारिणो न जह्यात्, प्रत्यु-
त पञ्चायमानानपि गले पादिकयोपस्थापयेद्, अन्यथा स्वभाव-
दानिप्रसङ्गात् । अत एव न तृतीयोऽपि कर्तृस्वभावापरावृत्तेः ।
अथ तद्विरहाकर्तृस्वभावः, तर्हि कालान्तरेऽपि स्वहेतुवशादुप-
सर्पतोऽपि सहकारिणः पराणुद्य न कुर्यात्, तद्विरहाकर्तृशी-
लः खल्वयमिति । तुरीयभेदे विरुद्धधर्माध्यासः, यः खलु स-
हकारिसहितः, स कथं तद्विरहितः स्यात्, तथा च भाव-
भेदो भवेत् । अथायं कालभेदेन सुपरिहर एव; अन्यदा हि स-
हकारिसाकल्यम्, अन्यदा च तद्वैकल्यमिति । तदसत् । ध-
र्मिणोऽनतिरेकात् । काव्यभेदेऽपि ह्येक एव धर्मी स्वीक्रे ।
तथा चास्य कथं तत्साकल्यवैकल्ये स्याताम् ? सत्त्वे वा सि-
द्धो धर्मभेदः । अथ सहकारिसाकल्यं, तद्वैकल्यं च धर्मः ।
न च धर्मभेदेऽपि धर्मिणः किञ्चित्, ततो जिज्ञत्वात्तेषामिति
चेत् । अस्तु तावदेकान्तजिज्ञधर्मधर्मिवादापवाद एव पृष्ठः
परीहारः । तत्त्वेऽपि न साकल्यमेव कार्यमर्जयति, किं तु सो-
ऽपि पदार्थः । तथा च तस्य जावस्य यादृशधर्ममङ्गणेऽङ्गे-
पक्रियाधर्मस्वभावः, तादृश एव चेत्प्रथममङ्गणेऽपि, तदा तदैवा-
सौ प्रसङ्ग कुर्वाणो गीर्वाणशपेनापि नापहस्तयितुं शक्यः ।
यथा हि विरुद्धधर्माध्यासेन जेदप्रङ्गपरिहाराय साकल्यवैक-
ल्यव्यवहारो धर्मी भिन्नस्वभावौ परिकल्पितौ तौ, तथा न सोऽ-
प्यङ्गेपक्रियाधर्मस्वभावो भावाद्भिन्ना एवाभिधातुं शक्यः, भा-
वस्याकर्तृत्वप्रसङ्गात् । ततः सिद्धा विरुद्धधर्माध्यासः । एवं च
यद्विरुद्धधर्माध्यस्तं, तद्विज्ञं, यथा शीतोष्णं, विरुद्धधर्माध्यस्त-
श्च विवादास्पदीचूतो भाव इति न नित्यैकान्तसिद्धिः । एवं
चोपस्थितमिदं नित्यानित्यात्मकं वस्तु, उत्पादव्ययध्रौव्यात्म-
कत्वान्यथाऽनुपपत्तेरिति । तथाहि-सर्वं वस्तु द्रव्यात्मना नो-
त्पद्यते वा, विपद्यते वा; परिस्फुटमन्वयदर्शनात् । लूनपुनर्जातन-
खादिष्वन्वयदर्शनेन व्यभिचार इति न वाच्यम्, प्रमाणेन वा-
ध्यमानस्यान्वयस्यापरिस्फुटत्वात् । न च प्रस्तुतोऽन्वयः प्रमाण-
विरुद्धः; सत्यप्रत्यभिज्ञानसिद्धत्वात् । ततो ह्यव्यात्मना स्थिति-
रेव सर्वस्य वस्तुनः । पर्यायात्मना तु सर्वं वस्तुत्पद्यते, विपद्यते
च । अस्खलितपर्यायानुजवसद्भावात् । न चैवं शृङ्गे शङ्खे पी-
तादिपर्यायानुभवेन वदभिचारः, तस्य स्थलद्रूपत्वात् । न खलु
सोऽस्खलद्रूपो येन पूर्वाकारविनाशाजह्वृत्तोत्तराकारोत्पादा-
विनाजावी भवेत् । न च जीवादौ वस्तुनि हर्षामर्षादीसिन्यादि-
पर्यायपरंपरानुभवः स्थलद्रूपः, कस्यचिद्वाधकस्याभावात् । ननु-
त्पादानयः परस्परं भिद्यन्ते, न वा ? यदि भिद्यन्ते, कथमेकं वस्तु
व्यात्मकम् ? न भिद्यन्ते चेत्, तथाऽपि कथमेकं वस्तु व्यात्मकम् ?
तथा च-“ यद्युत्पत्त्यादयो जिज्ञाः, कथमेकं त्रयात्मकम् ? । अ-
थात्पत्त्यादयोऽभिज्ञाः, कथमेकं त्रयात्मकम् ” ॥ ११ ॥ इति चेत् ।
तदयुक्तम् । कथञ्चिद्भिन्नलक्षणत्वेन तेषां कथञ्चिद्भेदाभ्युपग-
मात् । तथाहि-उत्पादविनाशध्रौव्याणि स्याद्भिन्नानि, जिज्ञलक्ष-
णत्वात्, रूपादिबन्त । न च भिन्नलक्षणत्वमसिद्धम् । असतः
आत्मलाभः, सतः सत्तावियोगः, ह्यव्यरूपतयाऽनुवर्तनं च
खलुत्पादादीनां परस्परमसंकीर्णानि लक्षणानि सकललो-

कसाक्षिकाएयेव । न चाऽमी जिघ्रलकृणा अपि परस्परान-
पेक्षाः, खपुष्पवदसत्त्वापत्तेः । तथाहि—उपादः केवलं ना-
स्ति, स्थितिविगमराहितत्वाकर्मरोमवत् । तथा—विनाशः
केवलं नास्ति, स्थित्युत्पत्तिरहितत्वात्, तद्वत् । एवं स्थितिः
केवला नास्ति, विनाशोत्पादशून्यत्वात्, तद्वदेव; इत्यन्योऽन्या-
पेक्षाणामुत्पादादीनां वस्तुनि सत्त्वं प्रतिपत्तव्यम् । तथा च कथं
नैकं श्यात्मकम् ? । किं च, अपरमज्यधीष्महि पञ्चाशति—

“प्रध्वस्ते कलशे शुशोच तनया मौलौ समुत्पादिते,

पुत्रः प्रीतिमुवाह कामपि नृपः शिश्राय मध्यस्थताम् ।

पूर्वाकारपरिक्रयस्तदपराकारोदयस्तद्व्या-
धारश्चैव इति स्थितं त्रयमयं तत्त्वं तथाप्रत्ययात्” ॥ १ ॥

तथा च स्थितं नित्यानित्यानेकान्तः कान्त एवेति । एवं सदसदनेका-
न्तोऽपि । नत्वत्र विरोधः । कथमेकमेव कुम्भादि वस्तु सच्च, अ-
सच्च जवति ? । सत्त्वं ह्यसत्त्वपरिहारेण व्यवस्थितम्, असत्त्व-
मपि सत्त्वपरिहारेण; अन्यथा तयोरविशेषः स्यात् । ततश्च त-
द्यदि सत्, कथमसत् ? , अथासत्, कथं सदिति ? । तदनवदा-
तम् । यतो यदि येनैव प्रकारेण सत्त्वं, तेनैवासत्त्वं; येनैव चासत्त्वं,
तेनैव सत्त्वमभ्युपेयते, तदा स्याद्विरोधः । यदा तु स्वरूपेण
घटादित्वेन, स्वरूपेण हिरण्यमादित्वेन, स्वरूपेण नागरादित्वे-
न, स्वकालत्वेन वासन्तिकदित्वेन सत्त्वं, पररूपादिना तु पटत्व-
तन्तुत्वप्राप्त्यत्वग्रेष्मिकत्वादिनाऽसत्त्वं, तदा क्व विरोधगन्धोऽपि ? ।
ये तु सौगताः परासत्त्वं नाभ्युपयन्ति, तेषां घटादेः सर्वात्मकत्व-
प्रसङ्गः । तथाहि—यथा घटस्य स्वरूपादिना सत्त्वं, तथा यदि पर-
रूपादिनाऽपि स्यात्, तथासति स्वरूपादित्ववत् पररूपादित्व-
प्रसक्तेः कथं न सर्वात्मकत्वं भवेत् ? । परासत्त्वेन तु प्रतिनिय-
तोऽसौ सिद्ध्यति । अथ न नाम नास्ति परासत्त्वं, किं तु स्वस-
त्वमेव तदिति चेद् । अहो ! नूतनः कोऽपि तर्कवितर्ककर्कशः समु-
ह्मापः । न खलु यदेव सत्त्वं, तदेवासत्त्वं भवितुमर्हति, विधिप्र-
तिषेधरूपतया विरुद्धार्थाध्यासेनानयोरैक्यायागात् । अथ पृ-
थक् तन्नाभ्युपगम्यते, न च नाभ्युपगम्यते एवेति किमिदमिन्द्र-
जालम् ? । ततश्चास्यानङ्गमसत्त्वमेवोक्तं भवति । एवं च यथा
स्वासत्त्वासत्त्वात्स्वसत्त्वं तस्य, तथा परासत्त्वासत्त्वात्परसत्त्वप्र-
सक्तिरनिवारितप्रसारा, विशेषाज्ञावात् । अथ नाभावनिवृत्त्या प-
दार्थो भावरूपः, प्रतिनियतो वा भवति, अपि तु स्वसामग्रीतः
स्वस्वभावनियत एवोपजायते इति किं परासत्त्वेनेति चेत् ? । न कि-
ञ्चित् । केवलं स्वसामग्रीतः स्वस्वभावनियतोत्पत्तिरेव परासत्त्वा-
त्मकत्वव्यतिरेकेण नोपपद्यते । पारमार्थिकस्वासत्त्वासत्त्वात्म-
कस्वसत्त्वेनैव परासत्त्वासत्त्वात्मकपरसत्त्वेनाप्युत्पत्तिप्रसङ्गात् ।
यौगास्तु प्रगल्भन्ते—सर्वथा पृथगुत्तपरस्परभावाभ्युपगम-
मात्रेण पदार्थप्रतिनियमप्रसिद्धेः पर्याप्तं तेषामसत्त्वात्मककल्प-
ना कदर्थेनेनेति । तदसुन्दरम् । यतो यदा पटाद्यभावरूपी घटो
न भवति, तदा घटः पटादिरेव स्यात् । यथा च-घटस्व घटा-
ज्ञावात् जिघ्रत्वात् घटरूपता, तथा पटादेरपि स्यात् । घटाज्ञा-
वाद्भिन्नत्वादेव । किं च-अमीषां भावानां स्वतो भिन्नानामभिन्ना-
नां वा भिन्नाभावेन भेदः क्रियते ? । नाद्यः पङ्कः, स्वहेतुज्य एव
जिज्ञानामेपापत्तेः । नापि द्वितीयः, स्वयमभिज्ञानामन्योऽन्या-
भावासंभवात् । भावाज्ञावयोश्च भेदः स्वत एव वा स्यात्, अ-
भावात्तरेण वा । प्राचि पक्षे, भावानामपि स्वरूपेणैवायमस्तु, कि-
मपरेणाज्ञावेन परिकल्पितेन ? । द्वितीये, पुनरनवस्थानापत्तिः, अज्ञा-
वान्तरेष्वप्यज्ञावान्तराणां भेदकानामवश्यस्वीकरणीयत्वात् ।

कथञ्चिदभिन्ने तु भावादभावे न कश्चिदमूढशकलङ्कावकाशः ।
धस्त्वेव हि तत्तथा; सदसदंशयोस्तथा परिणतिरेव हि घटः प-
टो वाभिधीयते, न केवलं सदंशः, ततः कथं घटादिः परेणा-
त्मानं मिश्रयेत् ? । इति सूक्तः सदसदनेकान्तवादः । एवमपरेऽपि
भेदाभेदानेकान्तादयः स्वयं चतुरैर्विवेचनीयाः ॥ रत्ना० ५ परि० ।

(३) अधुना कृणिकवादिन पेहिकाभूमिकव्यवहारानुपपन्नार्थ-
समर्थनमविमृश्यकारिताकारितं दर्शयन्नाह—

कृतप्रणाशाऽकृतकर्मभोग—

जवप्रमोक्षस्मृतिजङ्गदोषान् ।

उपेक्ष्य साक्षात्क्षणभङ्गमिच्छ—

अहो ! महासाहसिकः परस्ते ॥ १८ ॥

कृतप्रणाशदोषमकृतकर्मभोगदोषं भवभङ्गदोषं प्रमोक्षभङ्ग-
दोषं स्मृतिभङ्गदोषमित्येतान् साक्षादित्यनुजवसिद्धान् उ-
पेक्ष्यानादृत्य साक्षात्कुर्वन्नापि गजनिमीलिकामवलम्ब-
मानः सर्वभावानां क्षणभङ्गमुद्यानन्तरविनाशरूपक्षणक्षयि-
तामिच्छन् प्रतिपद्यमानस्ते तव परः प्रतिपक्षी वैनाशिकः
(सौगत इत्यर्थः) अहो ! महासाहसिकः । सहसाऽवि-
मर्शात्मकेन बलेन वर्तते साहसिकः । भाविनमनर्थमविभाव्य
यः प्रवर्तते स एवमुच्यते । महांश्रासौ साहसिकश्च महासाह-
कोऽत्यन्तमभिमृश्य प्रवृत्तिकारी । इति मुकुक्षितार्थः । विवृत्तार्थ-
स्त्वयम्—बौद्धा बुद्धिक्षणपरम्परामात्रमेवात्मानमामनन्ति, न पुन-
र्मौक्तिककणनिकरानुस्यूतकसूत्रवत् तद्व्ययिनमकम् । तन्मते
येन ज्ञानक्षणेन सदनुष्ठानमसदनुष्ठानं वा कृतं तस्य निरन्वय-
विनाशात् तत्फलोपभोगः । यस्य च फलोपभोगस्तेन तत्कर्म
न कृतम् । इति प्राच्यज्ञानक्षणस्य कृतप्रणाशः, स्वकृतस्य
कर्मणः फलानुपभोगात् । उत्तरज्ञानक्षणस्य चाकृतकर्मभोगः,
स्वयमकृतस्य परकृतस्य कर्मणः फलोपभोगादिति । अत्र च
कर्मशब्द उज्जयत्रापि योज्यः । तेन कृतप्रणाश इत्यस्य कृतकर्म-
प्रणाश इत्यर्थो दृश्यः । बन्धानुलोपस्याच्चेत्थमुपन्यासः । तथा
जवजङ्गदोषः । भव आर्जवीजावलक्षणः संसारस्तस्य भङ्गो विज्ञोपः
स एव दोषः कृणिकवादे प्रसज्यते । परलोकाज्ञावप्रसङ्ग इत्यर्थः ।
परलोकिनः कस्यचिदज्ञावात् । परलोको हि पूर्वजन्मकृतकर्मानु-
सारेण जवति । तच्च प्राचीनज्ञानक्षणानां निरन्वयं नाशात्केन नामो-
पज्यन्त्यतां जन्मान्तरे ? । यच्च मोक्षाकरगुप्तेन “याश्चित्तं तच्चि-
त्तान्तरं प्रतिसंघत्ते यथेदानीन्तनं चित्तं, चित्तं च मरणकाल-
ज्ञावि” इति भवपरंपरासिद्ध्ये प्रमाणमुक्तं, तद् व्यर्थम्; चित्तक्ष-
णान्तरं निरवशेषनाशिनां चित्तान्तरप्रतिसन्धानायागात् । द्वयो-
रवस्थितयोर्हि प्रतिसन्धानमुभयानुगामिना केनचित् क्रियते । य
ज्ञानयोः प्रतिसन्धाता स तेन नाभ्युपगम्यते । स ह्यात्मा-
ऽन्वयी । न च प्रतिसन्धते इत्यस्य जनयतीत्यर्थः; कार्यहेतु-
प्रसङ्गात् । तेन वादिनाऽस्य हेतोः स्वभावहेतुत्वेनोक्तत्वात् ।
स्वभावहेतुश्च तादात्म्ये सति भवति । जिघ्रकालभाविनोश्च
चित्तचित्तान्तरयोः कुतस्तादात्म्यम् ? , युगपद्भाविनोश्च प्रति-
सन्धेयप्रतिसन्धायकत्वाभावापत्तिः । युगपद्भावित्वेऽविशिष्टेऽपि
किमत्र नियामकं यदेकः प्रतिसन्धायकोऽपरश्च प्रतिसन्धेय इ-
ति ? , अस्तु वा प्रतिसन्धानस्य जननमर्थः । सोऽप्यनुपपन्नः, तु-
ल्यकालत्वे हेतुफलज्ञावस्याज्ञावात् । जिघ्रकालत्वे च पूर्वचित्त-
क्षणस्य विनष्टत्वात्, उत्तरचित्तक्षणः कथमुत्पादानमन्तरेणोत्प-
द्यताम् ? इति । यत्किञ्चिदेतत् । तथा प्रमोक्षभङ्गदोषः । प्रकर्ष-

णापुनर्भावेन कर्मबन्धनामुक्तिः प्रमोक्षस्तस्यापि भङ्गः प्राप्नोति । तन्मते तावदात्मैव नास्ति, कः प्रेत्य सुखी भवनाथं यतिष्यते ? । ज्ञानकृणोऽपि संसारी कथमपरिज्ञानक्षुखी जवनाय घटिष्यते ? न हि दुःखी देवदत्तो यत्तदत्तसुखाय चेष्टमानो दृष्टः । कृणस्य तु दुःखं स्वरसनाशित्वात्तेनैव सार्द्धं दध्वंसे । सन्तानस्तु न वास्तवः कश्चित् । वास्तवत्वे तु आत्माऽऽभ्युपगमप्रसङ्गः । अपि च बौद्धा निखिलवासनोच्छेदे विगतविषयाकारोपप्लवविशुद्धज्ञानोत्पादे मोक्ष इत्याहुः, तच्च न घटते; कारणभावादेव तदनुपपत्तेः । ज्ञावनाप्रचयो हि तस्य कारणमिष्यते । स च स्थिरैकाग्र्याभावादिशेषानाधायकः प्रतिक्षणमपूर्ववदुपजायमानो निरन्वयविनाशी गगनसङ्गनाज्यासवदनासादितप्रकर्षो न स्फुटाजिज्ञानजननाय प्रभवतीत्यनुपपत्तिरेव तस्य । समलचित्तक्षणानां स्वाभाविक्याः सदृशारम्भशकेशकेशसदृशारम्भं प्रत्यशक्तेश्चाकस्मादनुच्छेदात् । किं च-समलचित्तकृणाः पूर्वं स्वरसपरिनिर्वाणाः । अयमपूर्वो जातः । सन्तानश्चैको न विद्यते । बन्धमोक्षौ चैकाधिकरणौ; न विषयजेदेन वर्त्तते । तत् कस्येयं मुक्तिर्य एतदर्थं प्रयतते ? । अयं हि मोक्षशब्दो बन्धनविच्छेदपर्यायः । मोक्षश्च तस्यैव घटते यो बद्धः । कृणकृणवादे त्वन्यः कृणो बद्धः कृणान्तरस्य च मुक्तिरिति मोक्षाज्ञावः प्राप्नोति । तथा स्मृतिज-कृणोः । तथाहि-पूर्वबुद्ध्याऽनुभूतेऽर्थे नोत्तरबुद्धीनां स्मृतिः संजवति, ततोऽन्यत्वात्, सन्तानान्तरबुद्धिवत् । न ह्यन्यदृष्टोऽर्थोऽन्येन स्मर्यते । अन्यथा एकेन दृष्टोऽर्थः सर्वैः स्मर्येत । स्मरणाज्ञावे च कौतस्कुती प्रत्यजिज्ञाप्रसूतिः ? , तस्याः स्मरणानुजवोभयसंजवत्वात् ! पदार्थप्रेक्षणप्रबुद्धप्राक्तनसंस्कारस्य हि प्रमातुः स एवायमित्याकारेणैयमुत्पद्यते । अथ स्यादयं दोषो यद्यविशेषेणान्यदृष्टमन्यः स्मरतीत्युच्यते, किं त्वन्यत्वेऽपि कार्यकारणभावादेव च स्मृतिः । भिन्नसन्तानबुद्धीनां तु कार्यकारणभावो नास्ति; तेन सन्तानान्तराणां स्मृतिर्न भवति । न चैकसान्तानिकानामपि बुद्धीनां कार्यकारणभावो नास्ति, येन पूर्वबुद्ध्यानुभूतेऽर्थे तदुत्तरबुद्धीनां स्मृतिर्न स्यात् । तदप्यनवदातम् । एवमपि अन्यत्वस्य तदवस्थत्वात् । न हि कार्यकारणभावाजिधानेऽपि तदपगतं, कृणिकत्वेन सर्वासां भिन्नत्वात् । न हि कार्यकारणभावात् स्मृतिरित्यत्रोभयप्रसिद्धोऽस्ति दृष्टान्तः । अथ-“यस्मिन्नेव हि सन्ताने, आहिता कर्मवासना । फलं तत्रैव संघत्ते, कार्पासे रक्तता यथा” ॥१॥ इति कार्पासे रक्ततादृष्टान्तोऽस्तीति चेत्, तदसाधीयः, साधनदूषणयोरसंभवात् । तथाहि-अन्वयाद्यसंजवात्र साधनम् । न हि कार्यकारणभावो यत्र तत्र स्मृतिः, कार्पासे रक्ततावदित्यन्वयः संभवति । नापि यत्र न स्मृतिस्तत्र न कार्यकारणभाव इति व्यतिरेकोऽस्ति । असिद्धत्वाद्यनुद्धावनाच्च न दूषणम् । न हि ततोऽन्यत्वादित्यस्य हेतोः कार्पासे रक्ततावदित्यनेन कश्चिद्दोषः प्रतिपाद्यते । किं च-यद्यन्यत्वेऽपि कार्यकारणभावेन स्मृतेरुत्पत्तिरिष्यते, तदा शिष्याचार्यादिबुद्धीनामपि कार्यकारणभावसद्भावेन स्मृत्यादिः स्यात् । अथ नाऽयं प्रसङ्ग एकसन्तानत्वे सतीति विशेषणादिति चेत्, तदप्ययुक्तम् । भेदाभेदपक्षाज्यां तस्योपक्षीणत्वात् । क्षणपरंपरातस्तस्याऽभेदो हि क्षणपरंपरैव सा । तथा च सन्तान इति न किञ्चिदतिरिक्तमुक्तं स्यात् । जेदे त्वपारमार्थिकः, पारमार्थिको वाऽसौ स्यात् ? , अपारमार्थिकत्वेऽस्य तदेव दूषणम्, अकिञ्चित्करत्वात् । पारमार्थिकत्वे स्थितो वा स्यात्, कृणिको वा ? । कृणिकत्वे सन्तानिनिर्विशेष एवायमिति किमने-

न स्तेनजीतस्य स्तेनान्तरशरणस्वीकरणानुकारिणना । स्थिरश्चेदात्मैव संज्ञाभेदतिरोहितः प्रतिपन्नः । इति न स्मृतिर्घटते कृणकृणवादिनाम् । स्मृतेरभावे चानुमानस्यानुत्थानमित्युक्तं प्रागेव । अपि च-स्मृतेरज्ञावे निहितप्रत्युन्मार्गणप्रत्यर्पणादिव्यवहारा विशीर्येरन् । “इत एकनवतेः कल्पे, कस्या मे पुरुषो इतः । तेन कर्मविपाकेन, पादे विद्धोऽस्मि भिक्षुवः” ॥१॥ इति च-चनस्य च का गतिः ? । एवमुत्पत्तिरुत्पादयति, स्थितिः स्थापयति, जरा जर्जरयति, विनाशो नाशयति, इति चतुःकृणिकं वस्तु प्रतिजानाना अपि प्रतिक्षेप्याः । कृणचतुष्कान्तरमपि निहितप्रत्युन्मार्गणादिव्यवहारां दर्शनात् । तदेवमनेकदोषापातेऽपि यः कृणभङ्गमभिप्रेति तस्य महत्साहसम् ॥ १८ ॥

(४) अथ ताथागताः कृणक्षयपक्षे सर्वव्यवहारानुपपत्तिं परैरुद्धावितमाकर्ण्येत्थं प्रतिपादयिष्यन्ति, यत्पदार्थानां कृणिकत्वेऽपि वासनाबलबन्धजन्मना ऐक्याध्यवसायेन ऐहिकामुष्मिकव्यवहारप्रवृत्तेः कृतप्रणाशादिदोषा निरवकाशा एवेति । तदा-कृतं परिहर्तुकामस्तत्कल्पितवासनायाः क्षणपरंपरातो भेदाज्ज्ञेदानुभयवृत्तौ पक्षत्रयेऽपि अघटमानत्वं दर्शयन् स्वाभिप्रेतभेदाभेदस्याद्वादमकामयमानानपि तानङ्गीकारयितुमाह-

सा वासना सा कृणसन्ततिश्च,

नाभेदजेदाऽनुभयैर्घटेते ।

ततस्तदाऽदर्शिशकुन्तपोत-

न्यायाच्चदुक्तानि परे श्रयन्तु ॥ १९ ॥

सा शाक्यपरिकल्पिता श्रुतिमुक्तावलीकल्पानां परस्परविशकलितानां क्षणानामन्योऽन्यानुस्यूतप्रत्ययजनिका एकसूत्रस्थानीया सन्तानारपर्याया वासनाः वासनेति पूर्वज्ञानजनितामुत्तरज्ञाने शक्तिमाहुः । सा च क्षणसन्ततिस्तद्दर्शनप्रसिद्धा प्रदीपकलिकावन्नवनवोत्पद्यमाना परापरसदृशक्षणपरंपरा । एते द्वे अपि अभेदभेदानुजयैर्न घटेते । न तावदभेदेन तादात्म्येन ते घटेते । तयोर्हि अभेदो वासना वा स्यात्, कृणपरंपरा वा; न द्वयम् । यद्धि यस्मादजिन्नं न तत्ततः पृथगुपलभ्यते । यथा घटात् घटस्वरूपम् । केवलायां वासनायामन्वयिस्वीकारः । वास्याऽज्ञावे च किं तथा वासनीयमस्तु ? इति तस्या अपि न स्वरूपमवतिष्ठते । कृणपरंपरामात्राङ्गीकरणे च प्राञ्च एव दोषाः । न च भेदेन ते युज्येते । सा हि भिन्ना वासना कृणिका वा स्यादकृणिका वा ? । कृणिका चेत्तर्हि क्षणेभ्यस्तस्याः पृथक् कल्पनं व्यर्थम् । अकृणिका चेदन्वयिपदार्थाभ्युपगमेनाऽऽगमबाधः । तथा च-पदार्थान्तराणां कृणिकत्वकल्पनाप्रयासो व्यसनमात्रम् । अनुभयपक्षेणापि न घटते । स हि कदाचिदेवं भूयात्-नाऽहं वासनायाः कृणश्रेणितोऽभेदं प्रतिपद्ये, न च भेदः; किं त्वनुनयमिति तदप्यनुचितम्, जेदाभेदयोर्विधिनिषेधरूपयोरैकतरप्रतिषेधेऽन्यतरस्यावश्यं विधिभावात् । अन्यतरपक्षाभ्युपगमस्तत्र च प्रागुक्त एव दोषः । स्यात् १६ श्लोक ।

(५) अयमेवाशयः सामुच्छेदिकनिहवादेः प्रतिपादित इहोपयोगित्वाद्युच्यते-

नेउणमणुप्पवाए, अहिज्जओ वत्तुमासमित्तस्स ।

एगसमयाइवोच्छे-यमुत्तओ नासपडिवत्ती ॥ २३६१ ॥

उप्पायाणांतरओ, सव्वं चिय सव्वहा विणासि चि ।

गुरुवयणमेगनयमय-मेयं मिच्छं न सव्वमयं ॥ २३९२ ॥

अनुप्रवादपूर्वमध्यगतं नैपुणं वस्त्वधीयानस्याश्वभिन्नस्य पूर्वोक्तादेकसमयादिव्यवच्छेदसूत्रान्ताशप्रतिपत्तिरूपन्ता । कोऽर्थः ? इत्याह-“ उत्पादान्तरमेव सर्वं वस्तु सर्वथा विनश्वररूपम् ” इत्येवंचूतो बोधः समुत्पन्नः । अत्र प्रतिविधानार्थं गुरुवचनम्-‘ ननु प्रतिसमयविनाशित्वं वस्तूनाम् ’ इत्येतदेकस्यैव कृणक्यवादिन ऋजुसूत्रनयस्य मतं, न तु सर्वनयमतं, ततो मिथ्यात्वमेवेति ॥ २३९१ । २३९२ ॥

कुतः पुनरेतन्मिथ्यात्वम् ? इत्याह-

न हि सव्वहा विणासो, ऽच्चापज्जायमेत्तनासम्मि ।

स-परपज्जायाणंत-धम्मणो वत्थुणो जुत्तो ॥ २३९३ ॥

न हि सर्वथैव वस्तुनो विनाशो युक्तः । कः सति ? इत्याह-अद्यापर्यायमात्रनाशे । तत्रेहाका नारकादीनामुत्पत्तिप्रथमादिसमयः, स एव पर्यायमात्रं तस्य नाशोऽपगमस्तस्मिन्सति । कथंचूतस्य वस्तुनः ? इत्याह-स्वपरपर्यायानन्तधर्मकस्य । इदमुक्तं भवति-यस्मिन्नेव समये तन्नारकवस्तु प्रथमसमयनारकत्वेन समुच्छिद्यते, तस्मिन्नेव समये द्वितीयसमयनारकत्वेनोत्पद्यते, जीवद्वयतया त्ववतिष्ठते । अतो यदि नामाद्यापर्यायमात्रमुच्छिन्नं, ततः सर्वस्यापि वस्तुनः समुच्छेदे किमायातम्, अनन्तपर्यायात्मकस्य वस्तुनः एकपर्यायमात्रोच्छेदे सर्वोच्छेदस्य दूरविरुद्धत्वाद ? इति ॥ २३९३ ॥

अत्र पराभिप्रायमाशङ्क्य परिहरति-

अह सुत्ताउ चि मई, मुत्ते नणु सासयं पि निदिट्ठं ।

वत्थुं दव्वहाए, असासयं पज्जयहाए ॥ २३९४ ॥

अथ पूर्वोक्तालापकरूपात्सूत्रात्सूत्रप्रामाण्यात्प्रतिसमयं सर्वथा वस्तुच्छेदः प्रतिपाद्यत इति तत्र मतिः ; ननु यदि सूत्रं तत्र प्रमाणं, तर्हि सूत्रे द्वयार्थतया शाश्वतमपि वस्त्वन्यत्रोक्तमेव, पर्यायार्थतयैव चाशाश्वतम् । तथा च सूत्रम्-“ नेरइया णं भंते ! किं सासया, असासया ? गोयमा ! सिय सायया, सिय आसासया । से केण ऽप्पेणं ? गोयमा ! दव्वहाए सासया, जावट्टयाए असासया ” इति ॥ २३९४ ॥

अपि च-

एत्थं वि न सव्वनासो, समयाइविसेसणं जअोऽभिहिंयं ।

इहरा न सव्वनासे, समयाइविसेसणं जुत्तं ॥ २३९५ ॥

को पढमसमयनारग-नासे वितिसमयनारगो नाम ।

न सुरो धमो अजावो, व होइ जइ सव्वहा नासो ? ॥ २३९६ ॥

अत्रापि ‘ प्रथमसमयनारका व्यवच्छेदं यास्यन्ति ’ इति सूत्रे न सर्वनाशः सर्वात्मना नाशो गम्यते । कुतः ? इत्याह-यतो यस्मात्समयादिविशेषणमभिहितं, ततो न सर्वथा नाशोऽत्र गम्यते, किं तु प्रथमसमयनारका व्यवच्छेदस्यन्ति । कोऽर्थः ? प्रथमसमयनारकत्वेन विनश्यन्ति । एवं द्वितीयादिसमयनारका अपि द्वितीयादिसमयनारकत्वेनैव विनश्यन्ति । न तु सर्वथा, द्वयार्थतया शाश्वतत्वात् । इतरथा सर्वनाशे अजिप्रेते प्रथमसमयादिविशेषणं न युक्तं स्यादिति । कथमयुक्तम् ? इत्याह-“ को पढम ” इत्यादि । प्रथमसमयोत्पन्नानां हि नारकाणां सर्वथा विनाशे को नाम द्वितीयतृतीयादिसमयनारकः ? । अवास्थितस्यैव हि क-

स्यचित् प्रथमद्वितीयतृतीयादिसमयोत्पन्नविशेषणं युज्यते, यदि तु सर्वथा नाशः, तर्हि प्रथमसमयोत्पन्ननारकस्य निरन्वयनाशेन नष्टत्वात् द्वितीयसमयोत्पन्नो नारक इति व्यपदेष्टुं कथं युज्यते ? यन्नारकात्सर्वथा विलक्षणत्वादसौ सुरो घटोऽजावो वा नोच्यते ? । सुरादिव्यपदेशे च न द्वितीयादिसमयनारकाः । तस्मात्प्रथमद्वितीयतृतीयादिसमयोत्पन्ना इति विशेषणं कथञ्चिदवस्थितस्यैव नारकादेर्युज्यत इत्यस्मिन्नपि सूत्रे न नारकादेः सर्वोच्छेदः प्रतिपाद्यते । इति निर्मूल एव निजाशुभकर्मविपाकजनितस्तवैव व्यामोह इति ॥ २३९५-२३९६ ॥

अथ पराशङ्कापरिहारार्थमाह-

अह व समाणुप्पत्ती, समाणसंताणओ मई होज्जा ।

को सव्वहा विणासे, संताणो किं व सामन्नं ॥ २३९७ ॥

अथवैवंचूता मतिः परस्य भवेद्, यदुक्त-नारकादीनां प्रतिसमयमपरापरसमानकृणोत्पत्तिर्भवति । ततस्तया समानक्षणेनोत्पत्त्या यः समानकृणसन्ततिरूपः सन्तानस्तस्मात्सन्तानात्सन्तानमाश्रित्य नारकादेः कथञ्चिद् धौऽव्यमन्तरेणापि प्रथमद्वितीयादिसमयोत्पन्नविशेषणमुपपद्यत एव । अत्रोत्तरमाह-“ को सव्वहा ” इत्यादि । ननु सर्वथा विनाशे समुच्छेदेऽङ्गीक्रियमाणे कः कस्य सन्तानः, किं वा कस्य समानम् ? इति निर्निबन्धनमेवेदमुच्यते । न हि निरन्वयविनाशोऽवस्थिताः केचनापि नारकादिकृणाः सन्ति, यानाश्रित्येदमुच्यते-‘ अयमेषां सन्तानः, इदं चाऽस्य समानम् ’ इति ॥ २३९७ ॥

किञ्च-

संताणिणो न भिन्नो, जइ संताणो न नाम संताणो ।

अह भिन्नो न खणिओ, खणिओ वा जइ न संताणो ॥ २३९८ ॥

यदि सन्तानिज्यो न भिन्नः, किं त्वभिन्नः सन्तानः, तर्हि न नामाऽसौ सन्तानः, सन्तानिभ्योऽनर्थान्तरभूतत्वात्, तत्स्वरूपवत् । अथ सन्तानिज्यो जिन्नः सन्तानः, तर्हि कृणिकोऽसौ नेष्टव्यः, अवस्थितत्वाच्च्युपगमात् । अथ कृणिकोऽसाविश्यते, तर्हि नासौ सन्तानः, सन्तानिवत् । ततस्त एव सन्तानाभावपक्षोक्ता दोषा इति । तदेवं सर्वथोच्छेदेऽच्युपगम्यमाने सन्तान उत्पद्यत इति भावितम् ॥ २३९८ ॥

अथ यदुक्तम्-“ किं व सामन्नमिति ” (२३९७) तद्भावनार्थमाह-

पुव्वाणुगमे समया, हुज्ज न सा सव्वहा विणासम्मि ।

अह सा न सव्वनासे, तेण समं वा नणु खपुप्फं ॥ २३९९ ॥

यदि पूर्वकृणस्योत्तरक्षणे केनापि रूपेणानुगमोऽन्वयो जवेत्तदा तत्रानुगमे पूर्वोत्तरकृणयोः समता समानरूपता जवेत् । सर्वथा तु सर्वात्मना पूर्वक्षणस्य निरन्वयविनाशे न सा समता उत्तरकृणस्य युज्यते । अथ सा समता तयोरभ्युपगम्यते, तर्हि तद्रूपस्य कथञ्चिदवस्थितत्वाच्च पूर्वकृणस्य सर्वथा विनाशः । अथ सर्वथा विनाशोऽपि तस्य समताऽच्युपगम्यते, हन्त ! तर्हि तेन सर्वथाऽभावाभूतेन पूर्वक्षणेन समं तुल्यं युज्यते यदि, परं खपुप्फम्, सर्वथा जावरूपतया द्वयोरपि तुल्यत्वादिति ॥ २३९९ ॥

किञ्च-

अन्नविणासे अन्नं, जइ सरिसं होइ होउ तेलुक्कं ।

तदसंवद्धं व मई, सो वि कअो सव्वनासम्मि ॥ २४०० ॥

सर्वथा निरन्वयविनाशे घटात्पट इवोत्तरक्षणसर्वथाऽन्य-
एव पूर्वक्षणस्तस्माच्चान्य एवोत्तरक्षणः । ततः सर्वथाऽन्यस्य
पूर्वक्षणस्य विनाशे तस्मात्सर्वथा अन्यदुत्तरक्षणरूपं यदि स-
दृशं जवतीत्युच्यते, तर्हि भवतु त्रैलोक्यमपि ततस्तत्सदृ-
शम्, अनन्वयित्वे अन्यत्वस्य सर्वत्र तुल्यत्वात् । अथ तत् त्रैलो-
क्यं प्रस्तुतपूर्वक्षणेन सह देशादिव्यवहितत्वादसंबन्धमिति न
तत्सदृशम्, उत्तरक्षणस्तु तेन सह संबद्ध इति तत्सदृश इति
परस्य मतिः स्यात् । ननु सोऽपि पूर्वोत्तरक्षणयोः संबन्धः पूर्व-
स्य सर्वथा विनाशे कुतः? न कुतश्चिदित्यर्थः । तत्संबन्धाभ्युपग-
मेऽन्यसंबन्धायोगेनाव्याभ्युपगमप्रसङ्गादिति भावः ॥२४००॥

अपि च पर्यनुयुज्यते भवन्तम् । किम् ? इत्याह-

किं वा सर्वं खणियं, विष्णायं जइ मई सुयाउ चि ।
तदसंखसमयसुत्त-त्यगहणपरिणामओ जुत्तं ॥२४०१॥
न उ पइसमयविणासे, जेणिकिक्खवरं चिय पयस्स ।
संखाइयसामइयं, संखिज्जाइं पयं ताइं ॥ २४०२ ॥
संखिज्जपयं वक्कं, तदत्यगहणपरिणामओ हुज्जा ।
सर्वखणजंगनाणं, तदजुत्तं समयनइस्स ॥ २४०३ ॥

वा इत्यथवा, पर्यनुयुज्यते जवान् ननु 'सर्वं वस्तु कणिकम्' ।
इत्येतत्कथं भवता विज्ञातमिति वक्तव्यम् ? श्रुतादिति चेत् । ननु
तत् श्रुतार्थविज्ञानमसंख्येयसमयैर्निष्पन्नो यः सुत्रार्थग्रहणप-
रिणामस्तस्मादेव युक्तं, न तु प्रतिसमयविनाशे । इदमुक्तं भव-
ति-असंख्येयानेव समयान् यावाच्चित्तस्यावस्थाने 'सर्वं कणि-
कम्' इति विज्ञानोपयोगो युज्यते, न तु प्रतिसमयोच्छेदे । अत्र
कारणमाह-येन यस्मात्कारणापदस्य सावयवत्वात् तत्संब-
न्धैककमप्युत्तरं संख्याऽतीतसामयिकमसंख्यातैः समयैर्निष्पद्य-
त इत्यर्थः । तानि चाक्षराणि संख्यातानि समुदितानि पदं भव-
ति । संख्यातैश्च पदैर्वाक्यमिष्यते, तदर्थग्रहणपरिणामाच्च वा-
क्यार्थग्रहणपरिणामादित्यर्थः, सर्वक्षणजज्ञानं जवेत् । तच्चो-
त्पत्तिसमयानन्तरमेव नष्टस्य समुच्छिन्नस्य मनसोऽयुक्तमेवे-
ति ॥ २४०१ । २४०२ । २४०३ ॥

(६) अन्यदपि क्षणभङ्गवादे यत्रोपपद्यते तद्दर्शयति-

तित्ती समो किंलामो, सारिख-विवक्ख-पच्चयाईणि ।
अज्जयणं जाणं भावणा य का सव्वनासम्मि ॥२४०४॥

तृप्तिर्प्राणिः, मार्गगमनादिप्रवृत्तस्य खेदः श्रमः, क्रमो ग्लानिः,
सादृश्यं साधर्म्यं, विपक्षो वैधर्म्यं, प्रत्ययः प्रत्यगिज्ञानादिः, आ-
दिशब्दास्त्वनिहितप्रत्यनुमार्गणस्मरणादिपरिग्रहः । अध्ययनं
पुनः पुनर्ग्रन्थाध्यासः, ध्यानमेकालम्बने मनःस्थैर्यं, जावना पौ-
नः पुन्येनानित्यत्वादिप्रकारतो जयनैर्गुणपरिभावनरूपा । एता-
नि सर्वाण्यप्युत्पत्त्यनन्तरमेव वस्तुनः सर्वनाशोऽङ्गीक्रियमाणे
कथमुपपद्यन्ते ? इति ॥ २४०४ ॥

यथा च नोपपद्यन्ते तथा दर्शयन्नाह-

अन्नन्नो पइगासं, जुत्तां अंते न सो वि का तिच्ची ? ।

गंतादओ वि एवं, इय संववहारवोच्छित्ती ॥ २४०५ ॥

'प्रसु-भलसु' अदने । प्रसने प्रासः कवत्तप्रक्षेपः, प्रस्यत इति
वा प्रासः कवलः । ततश्च प्रतिप्रासं प्रतिकवलं भोक्ता देवदत्तः
क्षणिकत्वादन्यथाऽन्यथा जवति, भोजनक्रियायाश्चान्ते पर्यन्ते

सोऽपि भोक्ता सर्वथा न भवति, जुजिक्रियाविशेषणस्याजावे
तद्विशिष्टस्य देवदत्तस्यापि सर्वथोच्छेदात् । ततश्चैकस्मिन्-
न्यकवलप्रक्षेपे का तृप्तिः, भोक्तुश्चाभावात्कस्याऽसौ तृप्तिः । एव-
मुक्तानुसारेण गन्नादीनामपि श्रमाद्यभावः स्वबुद्ध्या जावनी-
य इति । एवं समस्तलोकव्यवहारोच्छेदप्रसक्तिरिति ॥२४०५॥

अत्र परः प्राह-

जेणं चिय पइगासं, जिन्ना तिच्ची अओ चिय विणासो ।

तिच्चीए तिच्त्तस्स य, एवं चिय सव्वसंसिच्ची ॥ २४०६ ॥

येनैव यत् एव प्रतिप्रासमन्योऽन्यश्च भोक्ता जवति, अपराऽपरा च
तृप्तिमात्रा भवति, अत एव तृप्तेः, तृप्तस्य च प्रतिक्षणं विनाशो-
ऽन्युपगम्यते अस्माभिः, विशेषणभेदे विशेष्यस्याप्यवश्यं भेदात्,
अन्यथा विशेषणभेदस्याप्ययोगात् । प्रतिक्षणविनाशित्वे तृप्त्या-
द्ययोगोऽजिहित एवेति चेत् । तदयुक्तम् । कुतः ? इत्याह-(एवं-
चिय सव्वसंसिच्ची चि) एवमेव प्रतिक्षणविनाशित्व एव सर्व-
स्यापि तृप्तिश्रमकृमादेर्लोकव्यवहारस्य संसिद्धिः । इदमुक्तं भव-
ति-तृप्त्यादिवासनावासितः पूर्वपूर्वक्षणादुत्तरोत्तरक्षणः समुत्प-
द्यते तावत्, यावत्पर्यन्ते उत्कर्षवन्तस्तृप्त्यादयो भवन्ति । एत-
च्च क्षणिकत्व एवोपपद्यते न नित्यत्वे । नित्यस्याप्रच्युतानुत्पन्न-
स्थिरैकस्वभावत्वेन सर्वदैव तृप्त्यादिसद्भावात्, सर्वदैव तद्भा-
वाद्वेति ॥ २४०६ ॥

अत्रोत्तरमाह-

पुब्बिहसव्वनासे, बुद्धी तिच्ची य किंनिमित्ता तो ? ।

अह सा वि तेऽणुवत्तइ, सव्वविणासो कइ जुत्तो ? ॥२४०७॥

(तो चि) यद्येवं ततः पूर्वक्षणस्य सर्वथा विनाश उत्तरोत्तरक्षणेषु
तृप्त्यादीनां या क्रमेण वृद्धिरुत्कर्षवती पर्यन्ते तृप्तिः श्रमादिसंचू-
तिश्च, सा किंनिमित्ता किंकारणा ? इति वक्तव्यम् । पूर्वपूर्वक्ष-
णेनोत्तरोत्तरक्षणस्य या तृप्त्यादिवासना जन्यते तन्निमित्तेति
चेत् । न । तस्यास्तदनर्थान्तरत्वे पूर्वपूर्वक्षणनाशे नाशात् । अथोत्त-
रोत्तरक्षणेपु साऽनुवर्तते एवेति ते तवाभिप्रायः, तर्हि पूर्वपूर्वक्ष-
णस्य सर्वविनाशः कथं युक्तो वक्तुम्, तदनर्थान्तरचतुस्तृप्त्यादि-
वासनायाः समनुवर्तनात् ? इति ॥ २४०७ ॥

(७) सर्वस्य क्षणिकत्वे दूषणान्तरमप्याह-

दिक्खा व सव्वनासे, किमत्थमहवा मई विमोक्खत्थं ।

सो जइ नासो सव्व-स्स तो तओ किं व दिक्खाए ? ॥२४०८॥

दीक्षा वा क्षणानां सर्वनाशे किमर्थमिति वाच्यम्-निरर्थकेय-
मिति भावः । अथ मोक्षार्थं दीक्षेति परस्य मतिः, तर्ह्यत्रापि
वक्तव्यम्-स मोक्षो नाशरूपो वाऽन्युपगम्यते, अनाशरूपो वा ? ।
तत्र (सो जइ नासो चि) स मोक्षो यदि नाशरूप इति पक्षः,
(सव्वस्स तो तओ चि) ततस्तर्हि तकोऽसौ मोक्षः सर्वस्यापि
वस्तुनः स्वरसतः प्रयत्नमन्तरेणापि त्वदभिप्रायेण सिद्ध एव,
किं दीक्षाप्रयत्नेन ? इति ॥ २४०८ ॥

अथानाशरूपो नित्यो मोक्षस्तत्राऽऽह-

अह निच्चो न कखणियं, तो सर्वं अह मई ससंताणो ।

अहउ चित्तओ दिक्खा, निस्संताणस्स मुक्खो चि ॥२४०९॥

अथ नित्यो मोक्षः (तो चि) ततस्तर्हि 'सर्वं वस्तु कणिकम्'
इत्येतन्न भवति, मोक्षेणैव व्यभिचरात् । अथ स्व आत्मीयो वि-

ज्ञान-वेदना-संज्ञा-संस्कार-रूपान्मकस्फन्धस्य क्षणपरंपरा-
पः सन्तानो नाद्यापि इतः, निःसन्तानस्यैव च मोक्षः, अतो निः-
सन्तानार्थं दीक्षा विधीयत इति ॥ २४०९ ॥

अत्रोत्तरमाह-

छिन्नेणाछिन्नेण व, किं संताणेण सव्वनद्वस्स ।

किं चानावीभूयस्स स-परसन्तानचिंताए ? ॥ २४१० ॥

सर्वनष्टस्य सर्वप्रकारैर्विनाशमापन्नस्य छिन्न, अच्छिन्नेन वा
सन्तानेन किं प्रयोजनं, येन सन्तानहननार्थं दीक्षां गृहीयात् ? ।
किं च-सर्वथाऽभावीभूतस्य क्षणजङ्गुरतया सर्वथा विनष्टस्य
किमनया चिन्तया-अयं स्वसन्तानः, अयं तु परसन्तानः, अयं
तु न हतः, येनोच्यते-“ स संताणो अहउ त्ति तन्नो दि-
क्ख्वा ” इति ॥ २४१० ॥

अथ कणिकत्वसाधकपराजितमतप्रमाणमुपन्यस्य दूषणमाह-
सव्वं परं व खणियं, पज्जंते नासदरिसणाउ त्ति ।

नणु इत्तो चिय न खणिय-मंते नासोवन्नप्पीओ ॥ २४११ ॥

सर्वं वस्तु कणिकं, पर्यन्ते नाशदर्शनात्, पयोवादिति । आह-
ननु यदि वस्तूनां पर्यन्ते नाशो दृश्यते, तर्हि प्रतिकृणविनाशि-
त्वे किमायातं, येन सर्वं कणिकमुच्यते ? । सत्यं, किं त्वयमिह
तदभिप्रायः-पर्यन्तेऽपि घटादीनां विनाशः तावन्निर्हेतुक एव
जवति, मुद्रादेर्विनाशहेतोरयोगात् । तथाहि-मुद्रादिना किं
घट एव क्रियते, कपालानि वा, तुच्छरूपोऽभावो वा ? इत्या-
दियुक्तितो विनाशस्य निर्हेतुकत्वं प्रागत्रैव दर्शितम् । ततो नि-
र्हेतुकोऽसौ जवन्नादित एव जवतु, अन्यथा पर्यन्तेऽपि तद-
भवनप्रसङ्गादिति पर्यन्ते नाशदर्शनादेतोः कणिकत्वासिद्धिः ।
अत्र सूरिराह-नन्वेतस्मादेव पर्यन्ते नाशदर्शनलक्षणकृतो-
रस्माभिरतच्छक्यते वक्तुम् । किम् ?, इत्याह-न कणिकं, न प्र-
तिकृणं वस्तु विनश्यतीत्यर्थः, पर्यन्त एव तन्नाशोपलब्धेः, घ-
टादिवत् । न च युक्तिबाधितत्वाद्भ्रान्तेयमुपलब्धिरिति शक्यते
वक्तुम्, सर्वेषां सर्वत्रेत्थमेव प्रवर्तनात्, युक्तीनामिवानया बाध-
नात्, शून्यवादिद्युक्तिवदिति ॥ २४११ ॥

यदि पुनरादित एव वस्तूनां विनाशः स्यात्, तदा किं जवे-
दु ?, इत्याह-

इहराउ चिय तन्नो, दीसज्जंते व्व कीम व समाणो ।

सव्वविणासे नासो, दीसइ अंते न सोऽन्नत्थ ? ॥ २४१२ ॥

इतरथा यदि प्रतिकृणं नाशो भवेत्तदा यथा पर्यन्ते सर्वेषां
ऽपि भवन्नसौ दृश्यते, तथा आदित एव आदिमध्येषु सर्वत्र
तकोऽसौ नाशो दृश्यते । अथ पर्यन्तेऽसौ दृश्यते नादि-मध्येषु
किं कुर्मः ? । तर्हि प्रष्टव्योऽस्ति । किम् ?, इत्याह-“ कीस व ”
इत्यादि । किमिति चाऽसौ नाशो वस्त्वज्ञावरूपतया सर्वत्र स-
मानो निरवशेषस्वरूपोऽपि सन् सर्वविनाशो मुद्रादिना वि-
हिते दृश्यते उपलब्ध्यते अन्ते पर्यन्ते न पुनरन्यत्राऽऽदि-मध्येषु
सर्वत्र भवताऽभ्युपगताऽप्यसौ भवन्नुपलब्ध्यते इत्यत्र कारणं
वाच्यम् ?, न पुनः पादप्रसारिका श्रेयस्करीति भावः ॥ २४१२ ॥

अपि च-पर्यन्ते नाशदर्शनरूपस्य हेतोः सिद्धत्वमभ्युपगम्य

दूषणमुक्तं यावता जैनानां हेतुरप्ययमसिद्धः, पर्यन्ते-

ऽपि घटादीनां सर्वथा नाशानभ्युपगमादिति

दर्शयन्नाह-

अंते व सव्वनासो, पक्खिन्नो केण जदुवन्नप्पीओ ।

कप्पेसि खणविणासं, नणु पज्जायंतरं तं पि ॥ २४१३ ॥

यदि वा, भोः क्षणजङ्गवादिन् ! अन्ते पर्यन्तेऽपि मुद्रादिसं-
निधाने घटादिवस्तुनः सर्वनाशः सर्वथा विनाशः केन प्रतिवा-
दिना जैनेनाभ्युपगता, यदुपलब्धेर्दृशनावष्टम्भेन त्वं क्षणभङ्ग-
रूपं प्रतिकृणविनाशं कल्पयसि घटादेः ? । यदि मुद्रादिसंनिधा-
ने सर्वविनाशस्तस्य जैनैर्नाभ्युपगम्यते, तर्हि तदवस्थायां घटो न
दृश्यते, कपालान्येव च दृश्यन्ते इत्येतत्किमिष्यते ? इत्याह-
“ नणु ” इत्यादि । नन्वहो ! मृदूपतया अवस्थितस्यैव घटदृश्य-
स्य भूतभविष्यदनन्तपर्यायापेक्षया तदपि पर्यायान्तरं, पर्याय-
विशेष एव कपालानि, न पुनस्तदानीं घटस्य सर्वथा विनाशः,
मृदूपतया अप्यभावप्रसङ्गात्, तथा च कपालानाममृदूपता-
पक्षेऽस्ति सिद्धिः पर्यन्ते सर्वनाशस्येति ॥ २४१३ ॥

जवतु वा तत्सिद्धिः, तथाऽपि नातः सर्वव्यापिनी कणिक-
त्वसिद्धिरिति दर्शयन्नाह-

जेसि व न पज्जंते, विणासदरिसणमिहंवरारिणं ।

तन्निच्चवज्जुवगमओ, सव्वखणविणासिमयहाणी ॥ २४१४ ॥

घटादीनां तावत्पर्यन्ते सर्वनाशदर्शनात्प्रसङ्गेनादित एव प्रति-
कृणेश्वरतां साधयति भवान्, ततो येषामम्बरादीनां व्योमकाष्ठ-
दिगादीनां पर्यन्ते विनाशदर्शनं कदाचिदपि नास्ति, तेष्वस्मात्प्र-
सङ्गसाधनात्प्रतिसमयनश्चरत्वं न सिध्यति । ततस्तेषां नित्यत्व-
मेवाभ्युपगन्तव्यम् । तन्नित्यत्वाभ्युपगमे च सर्वं ‘ कणिकम् ’
इति व्याप्तिपरं यन्मतं भवतस्तस्य दानिरघटमानतैव प्राप्नो-
तीति ॥ २४१४ ॥

(८) भङ्गचतरेणापि स्थिरा अभ्युपगमं शिक्तयन्ति । कथ-
म् ?, इत्याह-

पज्जायनयमयमिणं, जं सव्वं विगमसंभवसहावं ।

दव्वट्टियस्स निच्चं, एगयरमयं च मिच्छत्तं ॥ २४१५ ॥

पर्यायवादिन एव नयस्येदं मतं यत् त्वं श्रेय-सर्वमेव त्रिजुघ-
नान्तर्गतं वस्तु विगमसंभवस्वभावम्-प्रतिक्षणमुपच्यते, विन-
श्यति चेत्यर्थः । द्रव्यमेवायं यस्य न पर्यायः स द्रव्यार्थिकस्त-
स्य तु द्रव्यार्थिकनयस्य तदेव सर्वं वस्तु नित्यं मतम् । एवं च
स्थिते यद्वानेकतरस्यैव पर्यायनयस्य प्रतिकृणविनश्चरत्वल-
क्षणं मतमभ्युपगच्छति तन्मिथ्यात्वमेवेति मुञ्चदमिति ज्ञावः ।
॥ २४१५ ॥

किमित्येतन्मिथ्यात्वम् ?, इत्याह-

जमणंतपज्जयमयं, वत्तुं भुवणं व चित्तपरिणामं ।

त्रिज्विजवज्जंगरूपं, निच्चानिच्चाइ तोऽभिपयं ॥ २४१६ ॥

यद्यस्माद्वैकान्ततः पर्यायमयं, नाऽप्येकान्तेन द्रव्यरूपं, किं त्वनन्त-
पर्यायं स्थित्युत्पादविनाशरूपत्वाद् नृभवनविमानादीं पसमुज्जा-
दिरूपतया त्रिजुघनमिव समस्तमपि वस्तु नित्याऽनित्यादिरूप-
तया विचित्रपरिणाममनेकस्वरूपं भगवतामजितमतम् । अतो-
ऽस्यैकान्तविनश्चरलक्षणं कुर्यादभ्युपगमो मिथ्यात्वमेवेति ।

अपि च-

मुहदुक्खवंधमोक्खा, उज्जयनयमयाणुवट्टिणो जुत्ता ।

एगयरपरिच्चाए, सव्वव्वहारवोच्चिप्पी ॥ २४१७ ॥

भावितायैवेति ॥ २४१७ ॥

किमित्येकतरपरित्यागे सुखादिव्यवहारजावः ?
इत्याशङ्क्य प्रमाणयन्नाह-

न मुहाइ पज्जयमए, नासाओ सव्वहा मयस्सेव ।

न य दव्वट्टियपक्खे, निच्चत्तणओ नभस्सेव ॥२४१॥

एकस्मिन्नेव पर्यायनयमतेऽङ्गीक्रियमाणे न सुखादि, जगतो घटत इति प्रतिज्ञा, सुखदुःखबन्धमोक्षादयो न घटन्त इत्यर्थः । उत्पत्त्यनन्तरं सर्वथा नाशादिति हेतुः । मृतस्येवेति दृष्टान्तः । न च छव्यार्थिकनयपक्षे केवले समाश्रीयमाणे सुखादि घटते, एकात्मनित्यत्वेनाविचक्षितरूपत्वात् । नभस इवेति । तस्माद्व्य-पर्यायोजयपक्ष एव सर्वमिदमुपपद्यत इत्ययमेव ग्राह्यः, केवलै-कनयपक्षस्तु दोषलक्षकक्षीकृतत्वात् त्याज्य एवेति । २४१॥

पुनरप्यश्वमित्रमनुकम्पमानाः स्थविरास्तच्छिन्नामाहुः-

जइ जिणमयं पमाणं, तो मा दव्वट्टियं परिच्चयसु ।

सकस्स व होइ जओ, तन्नासे सव्वनासो त्ति ॥२४२॥

पूर्वदर्शितसूत्रालापकभावार्थमजानन्नपि विभ्रमितचित्ततया तत्प्रामाण्यं पूतकुर्वाणः किल जिनवचनप्रामाण्यावलम्बिनमात्मानं मन्यते भवान् । तद्यदि हन्त ! सत्यमेव जिनमतं भवतः प्रमाणं, ततः केवलपर्यायवादितया जिनमताभिमतमपि छव्य-स्तिकनयं मा परित्याजीः, छव्यास्तित्वं मा प्रतिषेधयत्यर्थः । यतो यस्माच्छाक्यस्य बौद्धस्येव तव तन्नाशे छव्यस्य सर्वथा विनाशे स्वीक्रियमाणे 'सर्वनाशोऽस्ति' सर्वस्यापि तृप्तिभ्रमादूर्बन्ध-मोक्षादेश्च व्यवहारस्य नाशो भवति, विलोपः प्राप्नोतीत्यर्थः । ॥ २४२॥

इत्यादियुक्तिप्रबन्धतः प्रज्ञाप्यमानोऽप्यसौ यावन्न किञ्चि-
त्प्रतिपद्यते, ततस्तत्र किं संजातम् ? इत्याह-

इय पणविओ वि जओ, न पवज्जइ सो कओ तओ वज्जो ।

विहरंतो रायगिहे, नाजं तो खंडरक्खेहि ॥ २४३॥

गहिओ सीसिहिं समं, एएऽहिमर त्ति जंपमाणेहि ।

संजयवेसच्छन्ना, सज्जं सव्वे समाणेह ॥ २४४॥

अम्हे सावय ! जयओ, कत्युपपन्ना कहिं च पव्वइया ।

अमुगत्य वेति सहा, ते वोच्छिन्ना तथा चेव ॥२४५॥

तुब्जे तव्वेसधरा, भणिए भयओ सकारणं च त्ति ।

पडिवन्ना गुरुमूलं, गंतूण तओ पम्किंता ॥ २४६॥

उक्तार्था एव, नवरं (भणिए भयओ सकारणं च त्ति) तैः खण्णरक्कश्रावकैरेवं पूर्वोक्ते भणिते सति जयतो भयात्सकारणं च सयुक्तिकं च समाकर्षणानुशास्तिरूपं तद्वचः प्रतिपन्नास्तेऽश्वमित्रप्रमुखा निहवसाधव इति ॥ २४२०-२४२१-२४२२-२४२३ ॥ (विस्तरस्तु प्रमाणग्रन्थेभ्यः सम्मत्यादिन्योऽवसेयः) विशेष । आचा० । न० । अनु० । अने० । नयो० ।

खणेत्तु-खनित्वा-अव्य० । खननं कृत्वेत्यर्थे, "खणेत्तु वा कहेत्तु वा" आचा० ।

खण्ण-खन्य-त्रि० । खननीये, खनिविधायाम्, वाच० । कल्प० ।

केनचिद्वृत्ते स्नाते, वृ० ३ उ० । (खण्णमिति) देशोपदम्, सर्वतमना लूषिते, व्य० १ उ० ।

खण्णु-स्थानु-पुं० । "सेवादौ वा" उ० । २।६६। इत्यन्यद्विवं १७९

वा । खण्ण, खण्णु, शिवे, शाखाशून्यवृत्ते च । वाच० । प्रा० २ पाद । खत्त-क्षत्र-पुं० । न० । शस्त्रेणानिहते करीषविशेषे, ओघ० । पि० । क्षतात् त्रायते । त्रै-क । ५ त । क्षत्रिये, वाच० । उत्त० । क्षत्रियजातौ, वर्णसङ्करोत्पन्ने च । उत्त० १२ अ० । मु-खद्वारे, संधौ, उत्त० ४ अ० । राष्ट्र, उदके, धने, देहे, तगरे च, न० । वाच० ।

खात-न० । उभयत्रापि समे गते, प्रज्ञा० २ पद । ज्ञा० ।

खत्तखाणय-क्षत्रखानक-पुं० । संधिदृष्टौरेषु, ये संधानवर्जित-भिक्तीः काणयन्ति । ज्ञा० १ श्रु० १८ अ० ।

खत्तमेह-क्षत्रमेघ-पुं० । करीषसमानरसतोपेतमेघे, भ० ७ श० ६ उ० ।

खत्तय-खातक-त्रि० । क्षेत्रस्य खानके, चौरे च । ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । राहुविमानस्य तृतीये कृष्णपुद्गले, सू० प्र० २० पाहु० । चं० प्र० । ज० ।

खत्ता-क्षत्ता-पुं० । स्त्री० । शूद्रपुरुषेण क्षत्रियस्त्रियां जाते, ऋ-कारान्तोऽयं शब्दः । आचा० १ श्रु० ४२६ पत्र ।

खत्तिखकारपविजत्ति-ख इति खकारप्रविभक्ति-न० । खका-राकृतिनर्तकमण्डलाभिनयात्मके नाट्यविधौ, रा० ।

खत्तिप-क्षत्रिय-पुं० । स्त्री० । कृतात्त्रायते इति क्षत्रियः । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । कृणनानि कृतानि, तेभ्यस्त्रायते इति क्षत्रियः । उत्त० ३ अ० । भ० । सूत्र० । आरत्तके, नि० चू० ५ उ० । क्षत्रस्यापत्यं क्षत्रियः, "क्षत्रादियः" । ६।१।६३। इति (द्वैम०) इयप्रत्ययः । रा० । सामान्यराजकुलीने, औ० । भ० । ज्ञा० । रा० । इत्वाकुवंश्यादिके, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । श्रीऋषभदेवसजातीय, कल्प० ५ कृष्ण । श्रीआदिनाथेन प्रजालोकतया स्थापिते, कल्प० २ कृष्ण । प्रधानप्रवृत्तौ, कल्प० ७ कृष्ण । आ० म० । (श्रीकृष्णदेवेन कृतस्य उग्र-जोग-राजन्य-क्षत्रिय-चतुष्कसंग्रहस्य मध्ये उग्राद्यस्त्रय आरक्क-कादय आसन्, शेषाः क्षत्रिया इति 'उसभ' शब्दे द्वि० भागे ११२४ पृष्ठे उक्तम्) राष्ट्रकूटादौ, आचा० २ श्रु० १ अ० २ उ० । श्रेष्ठयादौ, "माहणा अष्टव खत्तिया पुच्छंति" दश० ६ अ० । चक्रवर्त्तिबलदेववासुदेवप्रभृतिषु क्षत्रियेषु, आचा० २ श्रु० १ अ० ३ उ० । सामान्यतो राजोपजां विनि, वृ० १ उ० । नृपात् अपरिणीतायां क्षत्रियजातिस्त्रियां गूढोत्पन्ने पुत्रे च । तस्य पत्नी, ङीष् वा आनुक । क्षत्रियाणी क्षत्रिया, (आर्यक्षत्रियाभ्यां वा) इति स्वार्थे आनुक ङीष् च । पत्न्यां तु ङीषेवेत्युक्तं, जातौ तु योपधत्वात् ङीष्, किंतु टाप्, क्षत्रिया । वाच० ।

खत्तियकुंडगाम-क्षत्रियकुण्डग्राम-पुं० । मगधदेशे ब्राह्मणकुण्ड-ग्रामात्पश्चिमायां श्रीमहावीरजन्मग्रामे, कल्प० २ कृष्ण । "तस्स गं माहणकुंडगामस्स जयरस्स पच्छिमे गं पत्थ गं ख-त्तियकुंडगामे नामं जयरे हात्था, वसुओ तत्थ गं खत्तियकुंडगामे जयरे जमाली नामं खत्तियकुमारे परिवसइ ।" भ० ६ श० ३३ उ० ।

खत्तियकुंरुपुर-क्षत्रियकुण्डपुर-न० । ज्ञातानां क्षत्रियाणां आवाससन्निवेशे वीरजन्मपुरे, तच्च ब्राह्मणकुण्डग्रामात् उत्तरस्या-म् । "दाहिणमाहणकुंरुपुरसन्निवेशायां उत्तरखत्तियकुंरुपुर-

संश्लेषेसंति णायानं स्वत्तियाणं सिद्धत्थस्स स्वत्तियस्स का-
सवगोसस्स तिसलाए स्वत्तियाणीए पच्छिमायां ” यथोक्तं
पूर्वम् । आचा० ३ चू० ।

स्वत्तियकुल-क्षत्रियकुल-न० । श्रीआदिदेवेन प्रजालोकतया
स्थापितानां कुलेषु, कल्प० २ कृण ।

स्वत्तियपरिवापग-क्षत्रियपरित्राजक-पुं० । क्षत्रियो भूत्वा प-
त्रिवाजकतां गते, “ अट्ट स्वत्तियपरिवापयया हौति । तं जहा-
स्साल्हे ससिहारे णगई भग्गई तियविदेहे राया रामे चलेति
य । ” औ० ।

स्वत्तियपव्वड्य-क्षत्रियप्रव्रजित-पुं० । चातुर्वर्ण्ये द्वितीयवर्ण-
भूतेषु सत्सु दीक्षामाश्रितेषु, औ० ।

स्वत्तियविज्जा-क्षत्रियविद्या-क्षत्रियाणां धनुर्वेदादिकायां स-
गोत्रक्रमेण आयातायां च विद्यायाम्, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

खच्छ-खच्छ-त्रि० । बृहत्प्रमाणे, विशेषः । प्रचुरं, खरुशब्देन सै-
कान्तिकेन प्रचुरमभिधीयते । प्रव० १ द्वार । आघ० । दशा० ।
आचा० । प्रभूते, वृ० ४ उ० । “ खद्धं २ मायं २ सियं २ आ-
हारेत्ता भवइ आसायणा सेहस्स । ” स० ३३ सम० । “ खद्धं
२ ति चड्ढे चड्ढे लंघणे ” आव० ४ अ० । “ खद्धं २ ति ” शोधं २
द्विवचनमादरुपापनार्थम् । आचा० २ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

खद्धपजणण-खद्धप्रजनन-न० । बृहत्प्रमाणं मेहने, (शेफे)
स्था० ३ ठा० ४ उ० । आघ० ।

खद्धलोह-खद्धलोभ-पुं० । प्रभूते अन्नादौ लभ्यमाने लुब्धता-
याम्, पञ्चा० १७ विव० ।

खद्धाइयण-खद्धाद्यदन-न० । प्रचुरादिजकणे, प्रव० । खद्धाद्य-
दने इत्यत्र पदे खरुशब्देन बहु भण्यते, (अयणे स्ति) अदनमश-
नमित्यर्थः, ततः खद्धं बहु आदिर्यस्य तत् खद्धादि अदनं “ च-
ड्ढुचड्ढेहि लंघणेहि ” खादनमित्यर्थः । आदिशब्दाद् डाकादिप-
रिग्रहोऽत एवाह-“ आइसदा मागं होइ पुणो पत्तसागं तं, ”
प्रव० २ द्वार । आचा० ।

खद्धादणीयगिह-खद्धादनीयगृह-न० । खद्धम अदनीयं येषु
गृहेषु तानि खद्धादनीयगृहाणि । ईश्वरगृहेषु, नि०चू० ११ उ० ।

खपुसा-खपुसा-स्त्री० । उपानद्भेदे, “ खपुसा य खलुगमेत्तं ”
खल्लुको घुण्टकः, तन्मात्रं यावच्छाद्यन्ती खपुसा । वृ० ३
उ० । नि० चू० ।

खप्पर-कर्पर-पुं० । कृप् अरन् लत्वानावः । “ कुञ्जकर्परकोलके
कः खोऽपुप्पे ” । ८ । १ । १८२ । इति कस्य खः । प्रा० १ पाद ।
कपासे, घटावयवे, शीर्षोऽर्द्धस्थनि, शस्त्रभेदे, कटाहे च । उ-
पुम्बरे वृक्के, वाच० । आव० ।

खर्पर-पृषोदरादित्वात्कस्य खत्वम् । तस्करे, भित्तापात्रे, भि-
न्नमृःमयखण्डे, तुच्छाञ्जने, वाच० ।

खव्व-खर्व-(खर्व) पुं० । ‘ खर्व ’ गर्वे, अच् । कुन्नेरनिधिविशेषे,
कुञ्जकवृक्षे, अन्त्यस्थमध्यः । ‘ खर्व ’ गतौ, अच् । वर्गमध्यहस्वे,
वामने, पि० । गर्वसमूहपूरिततनौ, संख्यानेह, वाच० । अनु-
न्ते, स्था० ४ ठा० १ उ० । दशगुणितेऽञ्जे, कल्प० ७ कृण ।

खव्वड-ख (क) व (व) ट-न० । कुल्लुकप्राकारवेष्टिते, व्य० १
उ० । जी० । ज्या० । पर्वतेनाजितः परिवृते वा । सूत्र० २ श्रु० २
उ० । कुनगरे, नि० चू० १२ उ० । वृ० । ग० ।

खम-क्षम-त्रि० । क्रमते इति क्रमः । प्रअ० ५ सम्ब० द्वार ।
हृदे, वृ० ३ उ० । समर्थे, अष्ट० ६ अष्ट० । तारणसमर्थे, ध० ३
अधि० । सङ्गते, दशा० १० अ० । औ० । युक्ते, पा० । स्था० । आचा० ।
योग्ये, आव० ४ अ० “ न वंजयारिस्स खमो निवासो ” उक्त० ३२
अ० । कुशले, विशेषे । उचिते, स्था० ३ ठा० ४ उ० । क्रमत्वे,
सङ्गतत्वे, “ खमाए भविस्सइ, ” ज० ६ श० ३३ उ० । स्था० ।
खमग-क्षपक-पुं० । विरुद्धतपस्विनि, जीवा० १२ अधि० “ भिक्खु-
त्ति वा जमि ति वा खमग ति वा, ” नि० चू० १० उ० ।

खमण-क्षपण-न० । अभक्तार्थे, नि० चू० २० उ० । व्य० ।
उपवासे, वृ० १ उ० ।

क्षमण-पुं० । क्रमते इति क्षमणः । क्रान्ते, अनु० ।

खमणोवसंपया-क्षमणोपसंपत्-स्त्री० । चारित्र्यनिमित्तं गच्छान्त-
रे क्षपणार्थमुपसंपत्तौ, (अस्याः स्वरूपम् ‘वसंपया’ शब्दे द्वि०
प्रा० ९८५ पृष्ठे उक्तम्) नवरमिह स च क्षपको द्विधा-इत्थरो,
यान्तकाधिकश्च । यावत्काधिक उत्तरकालेऽनशनकर्त्ता । इत्थरस्तु
द्विविधः-विरुद्धक्षपकः, अविरुद्धक्षपकश्च । पञ्चा० १२ विव० ।
नि० चू० । आ० चू० । व्य० । आ० म० ।

खमया-क्षमता-स्त्री० । क्षाम्यतीति क्रमः, तद्भाषः क्रमता ।
अभिप्रेते, पञ्चा० १६ विव० ।

खमयाभिगह-क्षमताजिग्रह-पुं० । क्षान्तिमार्दवाजं बाहौ नि-
यमे, पं० सं० ५ द्वार ।

खमा-क्षमा-स्त्री० । ‘ कम्प ’ सद्ने, अच् । आव० ३ अ० ।
“ क्षमायां कौ ” । ८ । २ । १८ । इत्यनेन पृथिव्यां वाच्यायां क्षुः,
अन्यत्र तु खः । प्रा० २ पाद । आ० चू० । मर्वणे, स्था०
३ ठा० ३ उ० । क्रोधोपशमे, अष्ट० २९ अष्ट० । संथा० ।
कल्प० । आव० । क्रोधाभावेन तितिक्षायाम्, ज्ञा० १
श्रु० १ अ० । सत्येतरदोषभ्रवणेन कार्यतत्त्वमविचारान्त-
र्बहिश्च कोपोदयात् विक्रियामापद्यमानस्यात्मनो निरोधने,
यो० वि० । “ तत्थ खमा अक्कोसणतालणादी अहियासे
तस्स कम्मखमो भवति, अणहियासे न तस्स कम्मखमो
भवति, तस्मा कोधोदयनिरोहो कातव्वो । उदयप्पत्तस्स खावि-
फलीकरणं एसा खमस्ति वा ” । आव० १ अ० । खदिरे, वाच० ।

खमाधीसर-क्षमाधीश्वर-पुं० । विजयरत्नसूरिपट्टाकडाविजयक-
मासुरि इति ख्याते तपागच्छीये आचार्ये,
“ तत्पट्टोदयशैलसङ्गतरविर्मिथ्यातमस्त्रासने,
भग्याम्नोरुद्रजासने सुविपुलं ज्ञानास्त्रज्वरं वहन् ।
कुप्राहप्रहतारतारकमिलहोषाविलं पुष्करं,
शोभावद् विदधन् बज्रुव विजयाच्छा मत्क्षमाधीश्वरः ” ॥ १२ ॥
द्रव्या० १५ अ० ।

खमावणया-क्षमापनता-स्त्री० । परस्यासंतोषवतः क्षमात्पा-
दने, म० १७ श० ३ उ० ।

खमावणा-क्षमापना-स्त्री० । अपराधक्षमणे, उक्त० ।

तत्फलम्-

खमावणयाए णं भंते ! जीवे किं जणयह ! ! खमावण-

याए णं पट्हायणजावं जणयइ । पट्हायणजावमुवगए य स-
व्वपाणजूयर्जावसत्तेसु मित्तीजावं उप्पाएइ मित्तीभावमुवगए
यावि जीवे जावविमोहिं काऊण निजए जवइ ॥ १७ ॥

हे भदन्त ! कामण्या दुष्कृतानन्तरं कृतव्यमिदं मम अपराधं
पुनर्न करिष्यामि एतादृशम् इत्यादिरूपया जीवः किं जनय-
ति ? । गुरुराह—हे शिष्य ! कामण्या गुरुरग्रे स्वदुष्कृतानि-
न्दया प्रह्लादनभावं चित्तप्रसत्तिरूपं जनयति । प्रह्लादनजावमु-
पगतो जीवः सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वेषु प्राणाश्च चूताश्च जीवाश्च
सत्त्वाश्च प्राणभूतजीवसत्त्वाः, सर्वे च ते प्राणभूतजीवस-
त्त्वाश्च सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वास्तेषु मैत्रीभावमुत्पादयति ।
मैत्रीभावं गतस्तु जीवो भावविशोधिं कृत्वा रागद्वेषनिवारणं
विधाय इहलोकादिसप्तभयानि निवार्य निर्णयो भवति । उक्तं
२६ अ० ।

खमाविय-क्षामित-त्रि० । “ सुगावी कभावकर्मसु ” । ८ । ३ ।

१५२ । इति णेः स्थाने लुक् आवि इत्यादेशः । लुकि जाते वृद्ध-
जावः । क्षमां कारिते, प्रा० ४ पाद ।

खमासमण-क्षमाश्रमण-पुं० । “ कम्भू ” सहने इत्यस्यार्थत्वा-
दङि, अङ्तस्य वा क्षमा, सहनमित्यर्थः । आश्रयति संसारविष-
ये स्विन्नो जवति, तपस्यतीति वा नञादित्वात्कर्तर्येण श्रमणः ।
क्षमाप्रधानः श्रमणः क्षमाश्रमणः । ध० २ अधि० । आव० ।
आ० चू० । क्षमादिगुणप्रधानमहातपस्विनि, पा० । (“ इच्छा-
मि खमासमणो वंदिषु ” इत्यादि ‘ किङ्कम्भ ’ शब्दे अस्मिन्नेव
भागे ५२३ पृष्ठे व्याख्यातम्) देवान् वन्दित्वा जगवन्नित्यादि चत्वारि
क्षमाश्रमणानि क्रियासंबद्धान्यन्यथा वा ? , तथा पट्टिकप्रजोः
क्षमाश्रमणं पृथक् दातव्यं, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्—भगवन्नित्यादि
चत्वारि क्षमाश्रमणानि क्रियासंबद्धानि सन्ति । तत्र सर्वेऽपि
तीर्थकृतो वन्दिताः । अथ ये विशेषतो गुरुन् तथा पट्टिकप्रजं
वन्दते तदौचित्यसत्यापनार्थमिति । १४० प्र० सेन० ४ उल्ला० ।
खमिय-क्षामित-पुं० । क्षामिते, ज्ञेष्टोऽपि शैलं क्षामयति । कल्प०
६ कृण ।

खम्म-घर्म-पुं० । “ चूत्तिकपैशाचिके तृतीयतुर्ययोराद्यद्विती-
यौ ” । ८ । ४ । ३३५ । इति घस्य खः । आतपे, प्रा० ४ पाद ।

खम्मंत-खन्पमान-त्रि० । “ इन्खनोऽन्त्यस्य ” ८ । ४ । २४४ ।

इति अन्त्यस्य द्विरुक्तो मः । विदार्यमाणे, प्रा० ४ पाद ।

खय-कृत-त्रि० । कृतियुक्ते, भावे कः । विदारणे, न० । घर्षणे, श्र-
वस्तुपूयादौ घर्षणे, वाच० ।

क्षय-पुं० । ध्वंसे, उक्त० ५ अ० । विनाशे, आतु० । सूत्र० । सर्व-
विनाशे, भ० ११ श० १२ उ० । अवसाये, सूत्र० १ अ० २ अ०
३ उ० । राजयक्ष्मरोगे, स च क्षयः संनिपातजश्चतुर्ज्यः कारणे-
भ्यो भवतीति । उक्तं च—“ त्रिदोषे जायते यद्दमा, गदो हेतुचतु-
ष्टयात् । वेगरोधात् क्रयाच्चैव, कासाश्च विषमाशनात् ॥ ” आचा०
१ श्रु० ६ अ० १ उ० । लावकादिपिशिताशिनः किल क्षयव्या-
धेरुपशमः । आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । कर्मण उदयावस्था-
त्यन्ताभावे, कर्म० ४ कर्म० । स्या० । सूत्र० । प्रश्न० । पूर्णोकर-
णे, कल्प० १ क्षण । स्था० ।

खयनाणि-क्षयज्ञानिन्-पुं० । क्षयेण ज्ञानी क्षयज्ञानी । केव-
लानि, विपा० १ श्रु० ६ अ० ।

खयायार-कृताचार-पुं० । स्त्री० । आवश्यकादिषु अनुद्यमेऽव-
सन्ने, “ ओसन्ने खयायारो ” व्य० ३ उ० । कृताचारस्य निर्ग्र-
न्थस्य निर्ग्रन्थ्या वा तादृश्या उपस्थापनादि न कल्पते—

नो कल्पति निगंथाणं वा निगंथीणं वा णिगंथी अ-
क्षगणाओ आगइय खयायारं सवद्यायारं जिष्सायारं संकि-
ल्लिडायारं चरित्तस्स अणालोयावेत्ता अपट्टिकमावेत्ता
पायच्छित्तं अपभिवज्जावेत्ता उवट्टावित्तए वा संजुजि-
त्तए वा संवसित्तए वा तीसे इत्तरयं दिसं वा अणुदिसं
ओदिसित्तए वा धारित्तए वा ॥ ए ॥

न कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा निर्ग्रन्थी कृताचारां
सवद्याचारान् जिष्साचारान् संक्लिष्टाचारान्, कृतादीनां शब्दानामर्थः प्रा-
भवत् । तस्य स्थानस्य अनालोचयित्वा यस्मिन् सेवते सा कृताचारा
जवेत् तत्स्थानमनालोच्य तस्मात्स्थानादपरिक्राम्य तथा तस्य
स्थानस्य विषये प्रायश्चित्तमप्रतिपाद्य उपस्थापयितुं वा संभो-
क्तुं वा संवस्तुं वा तस्याम् इत्तरां दिशमनुदिशं वा उद्वेष्टुमनुज्ञा-
पयितुं वाऽपि तस्याः स्वयं धारयितुं कल्पते इत्येष सूत्राकार्यः ।
व्य० अ० ।

सम्प्रति भाष्यविस्तरः । तत्र परप्रश्नावकाशमाह—

जा होइ परिजवंती—ह निगया सीयइ कहं स त्ति ।

संवासमाइएहि, सवलज्जइ उज्जमंता वि ॥

या प्रमादिगणं परिभवन्ती धर्मश्रद्धया गृहवासादिह निगं-
ता, सा कथं सीदति, येन सा कृताचारादिजाता । अत्र सुरिराह-
संवासादिभिः सा उद्यच्छन्त्यपि उद्यमं कुर्वत्यपि शयलीक्रि-
यते । इयमत्र ज्ञावना—सा एकाकिन्वेन विहरन्ती गृहस्थाभिः
समं वसन्ती स्वशक्त्यनुसारेणोद्यमं कुर्वत्यपि बलनां प्राप्नोति ।
आदिशब्दात् गोचरचर्यायां विचारभूमौ वा यतः सत्येकाकि-
नी बलनामाप्नुयादिति ।

अथैकाकिनी सा कथं जातेत्यत आह—

अप्पाण निगयादी, कप्पट्ठिं संजरंति जा वितिया ।

आगमणदेसभंगे, चउत्थि पुण मगए सिक्खं ॥

अध्वनि अवमौर्दयेणाऽशिवेन वा निर्गता अध्वनिर्गता, आदि-
शब्दात् राजद्विष्टेन वा, सार्थेन वा, स्तेनैरभिहृते निर्गतेति परि-
गृह्यते, एषा प्रथमा । द्वितीया ‘ कप्पट्ठिं ’ दुदितरं संस्तरन्ती
एकाकिनी जाता । तृतीया परचक्रागमनेन देशभङ्गे एकाकिनी ।
चतुर्थी शिक्षां मृगयमाणा एकाकिनी जाता ।

तत्र “ अध्वनिर्गतादीनाम् ” व्याख्यानार्थमाह—

गोउम्मुगमादीया, नाया पुव्वमुदाहरा ।

ओमेऽसिवे रायणुडे, सत्थे वा तेणऽज्जिदुते ॥

अवमौर्दये संयत्यो न संस्तरन्ति । तत्र गोज्ञातं पूर्वमुदाहरतम्,
यथा—अल्पं गोब्राह्मणं न हन्ति, तत एतत् ज्ञातमवधार्य या यत्र
संस्तरति सा तत्र गच्छति । अशिवे समुपस्थिते उल्मूकज्ञातमुदा-
हृतं पूर्वं कल्पाध्ययने । यथा—उल्मूकानि बहूनि मिलितानि ज्व-
लन्ति एकं, द्वे वा न ज्वलतः । एवमशिवमपि बहुषु गाढमुपति-
ष्ठति नैकास्मिन् द्वयोर्वा । ततो वृन्दघाते एकाकिनी जाता । एता-
ज्यां प्रकाराज्यामध्वानं प्राप्ता । तथा—राजद्विष्टेन पूर्वभणितेनै-
काकिनी जायते । सार्थे वा स्तेनैरभिहृते एकाकिनी जायते । त-

तः सा आचार्योपाध्यायप्रवर्तिनीविरहिता निर्धर्मोन्मूढा पार्श्वस्थादिविहारं विहृत्य पुनरपि संवेगमापन्ना कश्चिदाचार्यमुपाध्यायं गणावच्छेदकं वा छुट्टुमुपस्थिता विरूपयति-यथाऽहं पार्श्वस्थादिविहारात्प्रतिक्रमामि, ततो मम संग्रहं कुरुत, यावदाचार्यमुपाध्यायं चाऽऽत्मीयं पश्यामि । एवमन्यगणादागतां तस्मात्स्थानाद्प्रतिक्रम्य न कल्पते उपस्थापयितुं, नापि षड्विधेन संभोगेन यथासंभवमार्यिकाणां संयतानां च संभोक्तुं, नापि यावदात्मीयमाचार्यादिकं न गच्छति तावदित्थं आचार्यः, एषा दिगित्युच्यते । इत्थं उपपाध्यायप्रवर्तिनी वा दीयते, एषा अनुदिक् । गतमध्वानं प्रतिपन्नादिति ।

अधुना “ कण्ठि संभरंति जा वितिया ” इति व्याख्यानार्थमाह—

अन्नस्य दिक्खिया थेरी, तीसे धूया य अन्नहिं ।
वारिज्जंती य सा एज्जा, धूयानेहेण तं गणं ॥

अन्यत्र गच्छे स्थविरा माता दीक्षिता । अन्यत्र गच्छन्तरे (तीसे) तस्या दुहिता । ततः सा माता दुहितुः स्नेहेनाऽऽत्मीयानाचार्योपाध्यायान्पृच्छति-ब्रूयामि तां दुहितरं छुट्टुम् । सा वार्यमाणोपाध्याचार्योपाध्यायैर्निर्गता, एवमेकाकिनी सा जाता । एकाकितया निर्धर्मोन्मूढा यत्र सा दुहिता दीक्षिताऽस्ति तं गणमागता, दृष्ट्वा दुहिता, संवेगमापन्ना, शेषं प्राग्वत् ।

इदानीम् “आगमनदेसभगे” इत्यादिव्याख्यानार्थमाह—

परचक्केण रट्ठम्मि, विहुते वोहिकाइणा ।
जहा सिग्घे पण्णासु, एय एगाऽसहायिका ॥

परचक्केण बोधिकादिना विहुते अजिहते राष्ट्रे तथा शीघ्रमार्यिकाः प्रनष्टाः, यथा तासु प्रनष्टासु मध्ये सा एका असहायिका जाता, एकाकितया धर्मरहिता बभूव । ततो गणान्तरं दृष्ट्वा पुनः संवेगमापन्ना, शेषमध्वानं प्रतिपन्ना इव वाच्यम् ।

अधुना “ चतुर्थो पुनर्मृगयते शिकामिति ” व्याख्यानार्थमाह—

सोऊण काइ धम्मं, उवसंता परिणया य पव्वज्जं ।
निकखंत मंदपुन्ना, सो चेव जहिं तु आरंभो ॥

श्रुत्वा काचन संविग्नानां पार्श्वे धर्मे उपशान्ता प्रव्रज्यां प्रति परिणता च, सा च निष्क्रान्ता पार्श्वस्थादीनां समीपे, ततः सा अचिन्तयत्-यस्मादारम्भात्संयमरूपात् भीताऽहं मन्दपुण्या स एव मे समापनित आरम्भो यस्मादत्राहं प्रव्रजिता वर्त्ते इति ।

एतदेवाह—

आजीरिं पण्वित्ताण, गया ते आययट्ठिया ।
अह तत्थेतरे पत्ता, निकखमंति तमुज्जयं ॥

आयतो मोक्षस्तत्र स्थिता आयतस्थिता उद्यतविहारिणः संविग्नानां इत्यर्थः । ते आजीरिं काचन प्रज्ञाप्यान्यत्र विहारक्रमेण गताः, अथानन्तरं तत्र प्राप्ते इतरे पार्श्वस्थादयः प्राप्तास्ते तामुद्यतां निष्क्रामयन्ति, सा चापूर्वप्रकारेणासंयमाद्भीता तत्र समाधिं न लभते ।

दइं वा सोउं वा, मग्गंती तु पमिच्छिया विहिणा ।
संविगगसिक्ख मग्गइ, पवित्तिणिमायरिय उवज्जं ॥

ततः सा मूलधर्मग्राहकानाचार्यान् मृगयन्ती छुट्टुं श्रोतुं वा स्नानादिसमवसरणादौ समागतान् संविग्नशिक्षां प्रदणशिकामासेवनाशिक्षां च मार्गयति । अन्यां च प्रवर्तिनीमन्यमाचार्यमन्यं चोपाध्यायं सा चैवं मार्गयन्ती विधिना तैः प्रतीक्षिता स्वीकृता कर्त्तव्या तत्र यत्र ते दृष्टाः श्रुता वा मूलधर्मग्राहका यथावत् तैर्विधिना प्रतीक्षणीया ।

तदेतदन्निधित्सुराह—

एहाणाइएमु मिलिया, पव्वावेति जणंति तेहिं से ।
होह व उज्जुयचरणा, इमं व वड्णि वयं नेमो ॥

स्नानादिसमवसरणं गतया तया ते मूलधर्मग्राहका आचार्या दृष्ट्वा जवेयुः, श्रुता वा, यथा अमुकग्रामनगरादौ वर्त्तन्ते, ततः स्नानादिसमवसरणे, अन्यत्र वा गत्वा तेषां मिलित्वा शिक्षां प्रवर्तिन्यादिकं च याचते, ततो विधिना तस्याः प्रतीक्षणं कुर्वन्ति । तमेव विधिमाह—ते मूलधर्मग्राहका आचार्यास्तस्याः प्रव्रजयतः प्रव्रजकान् आचार्यान् भणन्ति-यूयं वा भवत उद्यतचरणाः, अथवा इमां व्रतिनीं नयाम ।

जण्णति पवत्तिणी ते-सिमसति विसज्जेह वतिणिमेतं ति ।
विसज्जिए नयंती, अविसज्जंतीए मासव्वहुं ॥

तेषां प्रव्रजकानामाचार्योपाध्यायानामसति अभावे, प्रवर्तिनी भणयते । यथा-एतां व्रतिनीं विसर्जय । एवं भणिते यदि विसर्जयति ततो विसर्जिते विसर्जने कृते नयति, अथैवं जणितोऽपि सती सा प्रवर्तिनी न विसर्जयति, तर्हि तस्या अविसर्जयन्त्याः प्रायश्चित्तं मासव्वहु । अत्रायं विधिः-प्रथमतः सा प्रवर्तिनी संयत्या भणयते । यथा-विसर्जयेमां साध्वीमिति, एवमुक्ता यदि न विसर्जयति ततो मासलघु ।

वसजे य उवज्जाए, आयरिए कुलेण वावि थेरेण ।

गणथेरेण गणेण व, संघथेरेण संघेणं ॥

जणिया न विसज्जंती, वहुगादी सोहि जाव मूवं तु ।

तीए हरिऊण ततो, अस्सो से दिज्जते उ गणे ॥

यदा संयत्या भणितोऽपि सा प्रवर्तिनी न विसर्जयति तदा वृषभो गीतार्थः कोऽपि साधुर्गत्वा तामापृच्छति । तत्रापि यदि न विसर्जयति तदा प्रायश्चित्तं चतुर्व्वधु । ततो यः साधुरुपाध्यायस्थानं प्राप्तस्तेन सा आपृच्छयते, तत्राप्यविसर्जने चतुर्गुरु । ततो यः साधुराचार्यस्थानं प्राप्तः स तामापृच्छति, यदि न विसर्जयति तर्हि तस्याः प्रायश्चित्तं परलघु । ततः कुलेन कुलस्थविरेण सा जणनीया, तत्राविसर्जने परगुरु । ततो गणन गणस्थविरेण वा सा प्रज्ञापनीया । तथाप्यमुत्कलने प्रायश्चित्तं वेदः, तदनन्तरं सङ्केन सहस्रस्थविरेण वा सा भणनीया । तथाऽपि चेन्न विसर्जयति तर्हि प्रायश्चित्तं तस्या मूलम् । अन्यथा यदि सा सहस्रमपक्रामति ततस्तस्याः सकाशात् इत्वा (से) तस्या अन्यो गणो दीयते; अन्यस्याः प्रवर्तिन्याः सा समर्प्यते इत्यर्थः ।

एमेव उवज्जाए, अविमज्जंते इवंति लहुगा उ ।

भण्णते गुरुगादी, वसजादी जाव नवमं तु ।

एमेव य आयरिए, अविमज्जंते इवंति गुरुगा उ ।

वसभाइए हि जणिए, वहुहुगाइ उ जा चरमो ॥

संयत्या भणितया स्वयं प्रवर्त्तिन्यास्तस्यामविसर्जनायां यदि तस्यामुपाध्यायो न तां जणति-यथा विसर्जयैनां साध्वीमिति, तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । उपाध्यायातिक्रमेण यथाचार्यो न भणति-यथेमां विसर्जयेति, तदा तस्यापि प्रायश्चित्तं चतुर्विधम् । एवं तावत्प्रवर्त्तिन्यामविसर्जयन्त्यामुक्तम् । इदानीमाचार्यस्योपाध्यायस्य वा अविसर्जयतः प्रतिपाद्यते-एवमेव अनेनैव प्रकारेणोपाध्यायेऽप्यविसर्जयति प्रथमतो भवन्ति चत्वारो लघुकाः । ततो वृषभादिक्रमेण प्रायश्चित्तं वर्द्धमानं तावत् द्रष्टव्यं यावत्पर्यन्ते नवममनवस्थाप्यलक्षणं प्रायश्चित्तम् । आचार्यं प्रथमतो भण्यन्ते गुरुकाश्चत्वारः, ततस्तदधिकं वृषभादिक्रमेण प्रवर्द्धमानं तावदवस्थेयं यावत्पर्यन्ते चरमं पाराश्रितम्, इति ॥ इयमन्तरयोजना ॥ भावार्थस्त्वयम्-संयत्याः प्रेषणे प्रवर्त्तिन्याः विसर्जितायामविसर्जितायां वा यद्युपाध्यायो न विसर्जयति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । ततोऽन्येन साधुना गीतार्थेन स उपाध्यायो जणयते, तथाऽप्यमुक्तकलने चतुर्गुरु । ततो यः साधुरुपाध्यायस्थानं प्राप्तः स प्रज्ञाप्यते, तथाऽप्यविसर्जने षट् लघु । तदनन्तरमाचार्यस्थानं प्राप्तः साधुः प्रेष्यते तेनाप्यविसर्जने षट् गुरु । ततः कुलेन, कुलस्थविरेण वा ज्ञावनीयः, तथाऽप्यविसर्जने षट् गणन, गणस्थविरेण वा भणनेऽप्यविसर्जने मूलम् । सङ्केन, स्थविरेण वा प्रज्ञापनायामप्यमुक्तकलने अनवस्थाप्यम् । तथा संयत्या भणने प्रवर्त्तिन्या विसर्जितायां वा यथाचार्यो न विसर्जयति, तदा तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकम् । तदनन्तरं तस्य समीपे वृषभः प्रेष्यते, तथाऽप्यमुक्तकलने षट् लघु । तत उपाध्यायस्थानं प्राप्तेन साधुना भणनेऽप्यविसर्जने षट् गुरु । तदनन्तरमाचार्यस्थानं प्राप्तः साधुः प्रेषणीयस्तथाऽप्यमुक्तकलने षट् । कुलेन, कुलस्थविरेण वा जणितेऽप्यविसर्जने मूलम् । गणन, गणस्थविरेण वा अनवस्थाप्यम् । सङ्केन, सङ्कस्थविरेण वा पाराश्रितम् । सङ्कातिकमे तस्या गणादपहरणं सङ्केन ।

तथा चाह-

सयद्वह्यमुंभियं ग-च्छवासिणिं बंधवा विमगंती ।

अणस देहं संघो, एणचरणरक्खणा जत्थ ॥

पार्श्वस्थादिभिः स्वकहस्तमुण्डितां गच्छवासिनीं, पार्श्वस्थादि-गच्छवासिनीं वा बान्धवा उद्यतविहारिणो ये संसाराग्निस्तारयन्ति, तान्विमर्गयन्ती अन्वेपयन्ती, अन्यस्याचार्यस्योपाध्यायस्यान्यस्याश्च प्रवर्त्तिन्याः सङ्को ददाति, यत्र तस्या ज्ञानचरणरक्षणा भवति ।

किं ? इत्येवम् । अत आह-

नाण-चरणस्स पव्व-ज्जकारणं नाणचरणतो सिध्दी ।

जेहि नाणचरणवुद्धी, अज्जाणं तहिं वुत्तं ॥

प्रव्रज्याकारणं ज्ञानस्य, चरणस्य च, ज्ञानचरणानामेत्तं प्रव्रज्या प्रतिपद्यते इति भावः । यतो ज्ञानचरणवृद्धिस्तत्रार्थानामार्थिकानां स्थानमवस्थानमुक्तं तीर्थकरगणधरैः पार्श्वस्थादीनां सकाशे ज्ञानचरणे न, ततस्तेज्यस्तामपहत्य सङ्कोऽन्यस्य ददाति ।

मुत्तूण इत्य चरिमं, इत्तरितो होइ ऊ दिसाबंधो ।

ओसण्णदिव्वियाण, आवकहाण दिसाबंधो ॥

अत्र पतासु चतसृषु मध्ये, चरमां चतुर्थी "पुण मग्गए सिक्खं" १००

इत्येवंरूपां मुक्त्वा शेषाणां तिसृणामध्वनिर्गतादिकादीनां दिग्बन्ध इत्वरो भवति । चरमयोः पुनरवसन्नदीक्षिताया यावत्कथिको दिग्बन्धः ॥ व्य० ६ उ० ।

नो कप्पति निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा अण्णगणातो आगतं खयायारं सवलायारं संकिन्निट्ठायां चरित्तं तस्स णाणस्स आलोयावेत्ता पणिकमावेत्ता पायच्छित्तं पणिवज्जित्ता उवट्ठावित्तए वा संजुजित्तए वा संवसित्तए वा तीसेइ तिरियादिसि वा अण्णदिसि वा उदिसित्तए वा धारित्तए वा ति वेमि ॥ १० ॥ व्य० अ० ६ उ० ।

एसेव गमो नियमा, निग्गंथाणं पि होइ नायव्वो ।

नवरं पुण नाणत्तं, अणवट्ठप्पो य पारंवी ॥

एष एवानन्तरोदितो गमः प्रकारो निर्ग्रन्थानामप्यन्यगणादागच्छतां भवति । नियमाद् ज्ञातव्यः, नवरं पुनः प्रायश्चित्तं नानात्वम्, अनवस्थाप्यं, पाराश्रितं च । इयमत्र ज्ञावना-येन प्रवाजितः स जुलुका, भिक्षुर्वा, स चेत् संयते प्रेषिते न मुक्तलयति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्विधम् । ततो वृषभादिक्रमेण प्रायश्चित्तं पूर्वप्रकारेण वर्द्धमानं तावत् द्रष्टव्यं यावत्सङ्केन, सङ्कस्थविरेण वा भणनेऽप्यमुक्तकलने अनवस्थाप्यम् । तथा तस्य साधुना भणनेऽप्यमुक्तकलने यद्युपाध्यायस्तं प्रवाजकं न जणति-यथा विसर्जयैनमिति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्विधम् । आचार्यस्याभणने चतुर्गुरु । तथा उपाध्यायः साधुप्रेषणे यदि न मुक्तलयति तदा चतुर्विधम् । ततो वृषभादिक्रमेण पूर्ववत् वर्द्धमानं प्रायश्चित्तं तावत् द्रष्टव्यं, यावत्सङ्कातिकमेऽनवस्थाप्यम् । आचार्यस्य तु चतुर्गुरुकादारभ्य तावद्वक्तव्यं यावत्सङ्कातिकमे पाराश्रितम्, अत्रापि निर्ग्रन्था इव चत्वारो भेदाः ।

तथा चाह-

अच्छाण निग्गयादी, कप्पणं संजरंत तो विइतो ।

आगमणदेसभंगे, चतुत्थओ मग्गए सिक्खं ॥

प्रथमोऽध्वनिर्गतादिको, द्वितीयः कल्पस्थकं वालकं संस्मरन् । तृतीयः-परचक्रागमनेन देशभङ्गे, चतुर्थः-पार्श्वस्थादिदीक्षितः शिक्कां मार्गयति । अमीषां च व्याख्यानं सविस्तरं प्राग्वन्निखरोषं द्रष्टव्यम् । अत्रापि चरमं मुक्त्वा शेषाणां त्रयाणामित्वरो दिग्बन्धः, चतुर्थस्य तु यावत्कथिकः ॥ व्य० ६ उ० ।

सूत्रम्-जे निग्गंथा य निग्गंथीउ य संजोइया सियाणो कप्पति निग्गंथीणं निग्गंथे अणापुच्छित्ता णिग्गंथि अण्णगणाओ आगयं खयायारं सवलायारं संकिन्निट्ठायां चरित्तं तस्स णाणस्स अणालोयावित्ता अपणिकमावेत्ता० जाव पायच्छित्तं अप्पणिविष्ठा पुच्छित्तए वा वाइत्तए वा उवट्ठावित्तए वा संजुजित्तए वा संवसित्तए वा तीसे इत्तरियं दिसं अण्णदिसं वा उदिसित्तए वा धारित्तए वा ॥ १ ॥ व्य० अ० ७ उ० ।

अस्य सूत्रस्य संबन्धमाह-

णिग्गंथीणऽहिगारे, ओसन्नत्ते य समण्वत्तंते ।

सत्तमए आरंजो, नवरं पुण दो वि निग्गंथी ॥१॥

निग्रन्थीनामधिकारं श्रवसन्नवे पष्ठोद्देशके चरमसूत्रद्वया-
दनुवर्त्तमाने, सप्तमे उद्देशके सूत्रद्वयस्यारम्भो भवति । तत्र
यथा पष्ठोद्देशके चरमसूत्रद्वये एकस्मिन् सूत्रे निग्रन्थीद्विती-
यसूत्रे निग्रन्थ एवमिहापि न । यत आह-नवरं सूत्रद्वयेऽपि द्वे
अपि निग्रन्थौ, एवमेनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—ये
निग्रन्था निग्रन्थश्च सांभोगिकाः स्युस्तेषां मध्ये निग्रन्थीनां न
कल्पते निग्रन्थाननापृच्छयान्यस्मात् गणादागतां, क्षताचारां
संक्षिष्टाचाराममीयां शब्दानामर्थः प्राग्वत् । यस्मिन् स्थाने सी-
दति स तस्य स्थानस्य अनालोच्य अप्रतिक्रम्य प्रायश्चित्तमप्र-
तिपाद्य प्रष्टुं वा वाचयितुं वा उपस्थापयितुं वा पष्ठां संभोगा-
नामन्यतमेन संभोगेन संभोक्तुं वा तस्याम् इत्वरं दिशमाचार्य-
लक्षणांमुदिशं वा उपाध्यायप्रवर्त्तिनीलक्षणांमुपदेष्टुं वा अनु-
ज्ञातुं, नापि तस्याः स्वयं धारयितुमित्येव प्रथमसूत्राकारार्थः ।

सम्प्रति ज्ञापयिस्तरः-

सुत्तं धम्मकहनिमि-त्तमादि वेत्तूण निगमा गच्छा ।

पषवणवेइयाणं, पूयं काऊणं आगमणं ॥१॥

कस्याप्याचार्यस्य शिष्या, सा, सूत्रम, उपलक्षणमेतदर्थं च गृही-
त्वा, तथा धर्मकथाः पठित्वा, निमित्तं चातीतानागतादिकं गृ-
हीत्वा, आदिशब्दाद्विद्यामन्त्रचूर्णयोगांश्च ज्ञात्वा गच्छान्निगता ।
ततः संनिमित्तादिवलेन धर्मकथया च इत्यादीनामीप्सिता
जाता । ततः संस्तवेनानावृत्त्य चैत्यायतनप्रकापनाश्चैत्यायतनं
कारितवती, विपुलं तत्र सत्कारसमुद्यममनुभवति । अन्यदा सा
महत्तरिका तस्याः संवोधनार्थं विहारप्रत्ययं वा चैत्यम-
हमुद्दिश्य वा तत्र समागता, सा तस्याः शिष्या परितुष्टा, तत इ-
भ्यगृहेषु विविधान्यशनादीनि वस्त्राणि च महार्हाणि तस्या मह-
त्तराया महत्तरिकया साऽनुशिष्टा—किमद्याप्यार्थे ! पार्श्वस्थेन
तिष्ठसि, कुरु संयमे समुद्योगं, स्वयं वा सा उद्यतकामा, एवं त-
स्यामुपस्थितायां यदि चैत्यानामन्यः शुश्रूषकोऽस्ति ततस्त-
स्मात्स्थानात्प्रतिक्राम्यते । अथ नास्ति चैत्यानामन्यः शुश्रूषक-
स्ततो यदि तस्मात्स्थानात् प्रतिक्राम्यतां महत्तरिका नयति,
तदा चैत्यभक्तिनिमित्तं तस्याः प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकम् ॥१॥

एवं पूजां महत्तरिकायाः कृत्वा महत्तरिकया सह गुरुसन्नि-
धावागमनम्, एतदेवाजिधित्सुराह-

धम्मकहनिमित्तेहि य, विज्जामतेहि य चुम्माजोगेहि ।

इत्यादि जोसिया णं, संयवदाणे जिणाययणं ॥३॥

धर्मकथाजिनिमित्तैर्विद्यामन्त्रैश्चूर्णयोगैश्च इत्यादि जोषित्वा
प्रीणयित्वा संस्तवदाने परिचयकरणे तथाविधप्रकापनया
जिनायतनं कारितवती ॥३॥

संवोदणद्वयाए, विहारविची व जिणवरमहे वा ।

महयरिया तत्थ गया, निज्जरणं भत्तवत्थाणं ॥४॥

तस्याः संवोधनार्थं विहारकृत्या वा जिनवरमहे वा तस्या म-
हत्तरिका तत्र गता तत्र इभ्यगृहेषु तस्या विविधस्य प्रक-
स्य महार्हाणां वस्त्राणां निज्जरणं दानं तथा कारितम् ॥४॥

अणुसद्ध उज्जमंती, व विज्जए वेइयाण सारवण ।

पक्खिज्जंति अविज्जं-तए उ गुरुगा अभचीए ॥५॥

ततः सा महत्तरिकया संयमोद्योगकरणे समनुशिष्टा, स्वयं वा
उद्यच्छन्ती वर्तते । तत्र विद्यमाने चैत्यानां सारापके साराकारके

तां नेतुं प्रतिपद्यन्ते । अविद्यमाने तु चैत्यसाराकारके तस्या न-
यने अभक्तिनिमित्ताश्चत्वारो गुरुकास्तासां महत्तरिकाणां प्रा-
यश्चित्तम् ॥५॥

आगमणं सकारं, हिंसंति तहिं विरूवरूवेहि ।

द्वानेण सन्नियट्ठा, हिंसंती तो तहिं दिट्ठा ॥६॥

एवं सत्कारं संमानं च प्रतिगृह्य गुरुसमीपे आगमनं, ततो
द्वानेन वस्तुव्याजेनोपेताः सन्नियुक्ता विरूपरूपैरन्यदेशसत्कैस्तै-
र्वस्त्रैः प्रावृतास्तत्र भिक्षां हिण्डन्ते चैत्यवन्दनाय वा व्रजन्ति,
तत्र हिण्डमाना वृषमैट्ठण ॥६॥

एतदेव स्पष्टं ज्ञावयति—

सकारिया य आया, हिंसंति तहिं विरूवरूवेहि ।

वत्थेहि पाउया ते, दिट्ठा य तहिं तु वसभेहि ॥७॥

सत्कारिताश्च महत्तराः प्रवृत्तकार्या यत्र गुरवस्तिष्ठन्ति तत्रा-
यातास्तत्र च विरूपरूपैर्नानाप्रकारैर्महार्हैर्वस्त्रैः प्रावृता हिण्ड-
न्ति, ताश्च तत्र हिण्डमाना वृषमैट्ठणः ॥ ७ ॥

जिक्खा ओसरणम्मि व, अपुव्ववत्थाउ ताउ दछूणं ।

गुरुकहणं तामि पुच्छा, अम्हे दिन्ना न वादिट्ठा ॥८॥

भिक्षायामवसरणे वा अपूर्ववस्त्रास्ता दृष्ट्वा वृषभा गुरुकथनं
कृतवन्तो, वृषमैर्गुरोर्निवेदितम् । तत आचार्येण वृषभा भणितः—
पृच्छत ता आर्यिकाः, कुतो युष्माकं तानि वस्त्राणि ? ततो वृष-
मैस्तासां समीपं गत्वा पृच्छा कर्त्तव्या—यथा आर्याः । नास्मा-
भिरेतानि वस्त्राणि दत्तानि, नापि केनचिदीयमानानि अस्मा-
जिदृष्टानि ॥ ८ ॥

न निवेदियं च वसभे, आयरिणं दिट्ठ एत्थ किं जायं ।

तुम्हे अम्ह निवेयह, किं तुज्जमज्जियं नवर दोस्सि ॥९॥

लहुगो लहुगा गुरुगा, छम्मासा होंति लहुग गुरुगा य ।

वेदो मूत्तं च तहा, गणं च हाओ विगिंवेज्जा ॥१०॥

अत्र द्वयोर्गाथयोर्यथासंख्येन पदघटना । सा चैवम्-संयतानि-
यत्किमपि वस्त्रादिकं व्रज्यते तत्सर्वं गुरवे निवेदनीयम्, अनि-
वेदिते प्रायश्चित्तं लघुको मासः । (वसभे इति । वृषभे पृच्छ-
के वृषभेण पृच्छायां कृतायां यदि न निवेदयन्ति तदा चत्वारो
लघुकाः । आचार्येऽपि पृच्छके यदि न कथयन्ति तदा चत्वारो
गुरुकाः । यदि पुनराचार्यैरधिकृताः—यथा किं युष्माभिर्न निवेदि-
तानि, नदा यच्छ्यावृता तदा चतुर्लघुकम् । अथानावृताः सत्यो न
कथयन्ति तदा चतुर्गुरुकम् । अथ ता सुवते-यद् व्रजन्ति तद् दृष्टं
स्यात् तदा षण्मासा लघवः । अथाभिदधति—किमत्र जातं यदि
न निवेदितम् तदा षण्मासा गुरवः प्रायश्चित्तम् । अथवा भाष-
न्ते-यूयं किमस्माकं निवेदयत, अत्र प्रायश्चित्तं वेदः । किं युष्मा-
कमस्मदधिकं नवरमासां परस्परं द्वे भ्रातृभाएमे, एवं तासां
सुवतीनां प्रायश्चित्तं मूलम् । तस्याश्च प्रवर्त्तिन्या गणो हत्वा अ-
न्यस्या दीयते । अथ साऽपि नेच्छति ततोऽन्यस्या दातव्यः । अथ
साऽपि नेच्छति तर्ह्यन्यस्या दीयते ॥ ९ ॥ १० ॥

एतदेवाह—

अस्ससा दंति गणं, अह नेच्छति तो विगिंचते तं पि ।

पुणरवि दितन्नस्सा, एवं तु कमेण सत्वासि ॥११॥

अन्यस्या गणमाचार्या ददति गणं हत्वा तं पूर्वा प्रवर्त्तिनी

विगिञ्चयेत् परित्यजेत् । पुनरन्यस्या गणं ददति । एवं क्रमेण स-
सामपि पूर्वस्याः पूर्वस्या अनिच्छायां गणो दातव्यः । सर्वासा-
मनिच्छायां सर्वासां परित्यागः ॥ ११ ॥

अथ कस्मात् ता गणं दीयमानं नेच्छन्ति, तत आह-
पवत्तिणिमपत्तेण, गीयत्थातो गणं जई ।

धारइत्ता ण इच्छन्ति, सव्वासिं पि विगिञ्चणा ॥ १२ ॥

यदि गीतार्था अपि गणं धारयितुं प्रवर्तिनीममत्वेन नेच्छन्ति
तदा सर्वासां विगिञ्चना परित्यागः ॥ १२ ॥

चोयग गुरुको दंडो, पक्खेवग चरियसिद्धपुत्तीहिं ।

विसयहरणद्वया ते-णियं च एयं न नाहिंति ॥ १३ ॥

चोदकः प्राह-प्रवर्तिन्याः तुच्छे अपराधे गुरुको दण्डो दत्तः ।
आचार्यः प्राह-अपराधोऽपि तासां गरीयान्, यत् व्याहृताः स-
त्यो निष्ठुरं प्राप्नुते । अन्यच्च-ता एवमशिष्यमाणा अनापृच्छ्योर्पथि
गृह्णन्त्यश्चरिकासिद्धपुत्रीणां प्रक्षेपमुपचारं विषयनिमित्त-
हरणार्थतया न ज्ञास्यन्ति, नापि कयाचित्सिद्धपुत्रिकया स्तै-
न्यकरणाय प्रवर्जितया एतत् उत्कृष्टवस्त्रादिकं स्तेनितं न ज्ञास्य-
न्ति, तस्मादेतच्छिक्तापननिमित्तमेष गुरुको दण्डः ॥ १३ ॥

एतदेव सप्रपञ्चमाह-

अवराहो गुरु तासिं, सच्छंदेणोवहिं तु जा घेत्तुं ।

न कहंती भिन्ना वा, जं निष्ठुरमुत्तरं वेति ॥ १४ ॥

अपराधोऽपि तासां संयतीनां गुरुरेव । यतः स्वच्छन्दास्ता उप-
धि गृहीत्वा न कथयन्ति । भिन्ना वा ज्ञाता वा सत्यो यन्निष्ठुरमु-
त्तरं ब्रुवते । अन्यच्च अनापृच्छ्य गृह्णन्त्यो विषयहरणार्थतया
चरिकासिद्धपुत्रीभिः प्रक्षेपकं न ज्ञास्यन्ति ॥ १४ ॥

एतदेव भावयति-

अवियत्ता निक्खंता, निरोह लावन्नलंकियं दिस्सा ।

विरहालंजे चरिया, आराहणा दिक्खलक्खेण ॥ १५ ॥

काऽपि महेला कुटुम्बिनोऽवियत्ता अश्रुतिमती अहमिति प्रव-
जिता, नवरं संयतीत्वे निरोधेन कुतोऽपि कर्मकरणादीनामर्थाय
निर्गमनम्, ततः शरीरस्य लावण्यमुद्भूतं यातं, तां लावण्यलङ्कृतां
भिक्षामटर्ती स भर्त्ता दृष्ट्वा लोभं गतः, सा चात्मतृतीया भिक्षा-
मटतीति विरहो न विद्यते यत्र तामावपयति, ततः स चरिकां
दानसंमानाभ्यामाराधयति । ततश्चरिका ब्रूते-संदिश यन्मया
कर्तव्यम् । स प्राह-एतां सर्ती तथा कुरुत यथा प्रतिभज्यते, ततः
सा दीक्षावक्ष्येण दीक्षाव्याजेनाहं प्रवर्जिष्यमीत्येवंरूपेण तां सं-
यतीमुपागता ॥ १५ ॥

अहवा अस्सो कोई, रुक्खगुण्णमाइतो सुविहियाए ।

चरियाए पक्खेवं, करेज्ज ङिइ अविदंतो ॥ १६ ॥

अथ वा कोऽप्यन्योऽविरतः सुविहितायाः संयत्या रूपगुणेनो-
न्मादित उन्मादं प्रादितः, ङिइमविन्दन् अलभमानश्चरिकाया
दानसंमानाभ्यामाराधितया प्रक्षेपमुपचारं-कुर्यात् ॥ १६ ॥

सिद्धा वि कावि एवं, अहवा उक्कोसणंतगा जिन्ना ।

होहं वीसंजेउ य, गहियागहिए य लिंगम्मि ॥ १७ ॥

अथ वा चरिकाया अभवे चरिकाया प्रयोजनासिद्धौ, काऽपि
सिद्धाऽपि सिद्धपुत्रिकाऽपि एवं दानसंमानाभ्यां गृहीत्वा प्रयु-

ज्येत, ततोऽनापृच्छ्या ग्रहणे जानन्त्यस्तास्तमप्युपचारं गृही-
युः, तथा च सति महान् दापः । अथ वा सा सिद्धपुत्रिका ता-
सां संयतीनामुत्कृष्टान्यनन्तकानि वस्त्राणि दृष्ट्वा जिन्ना वस्त्रग्र-
हणलोभेन वित्तभक्तिमुपागता-प्रविष्याम्यहं प्रवर्जितेति विश्र-
ज्य गृहीते अगृहीते च द्विजे उत्कृष्टवस्त्राणां स्तेन्यं कुर्यात् ॥ १७ ॥

पर आह-

वीसज्जिय नासिहिती, दिइंतो तत्थ घंटलोहेण ।

तम्हा पवत्तिणीए, सारण जयणाएँ कायव्वा ॥ १८ ॥

चोदकः प्राह-नन्वेवं विसर्जितास्ता न दृश्यन्ति, तस्मान्मा क्रि-
यतामीदृशो गुरुको दण्डः । आचार्यः प्राह-दृष्टान्तस्तत्र घण्टा-
लोहेन । किमुक्तं भवति-यस्मिन्नेव दिने यत्र लोहे घण्टा कृता
तल्लोहं तस्मिन्नेव दिने विनष्टम् । एवं यत्र दिवसे ताः स्वच्छन्द-
तो वस्त्राणि गृहीतवत्यस्तस्मिन्नेव दिने ता विनष्टाः, यत एते दो-
षास्तस्मात् प्रवर्तिन्याः सारणा यतनया कर्त्तव्या ॥ १८ ॥

तामेवाह-

धम्मं जई काउ समुट्ठियासिं, अप्पेव दुगं तु कुमंसएहिं ।

तदाणि वच्चांमोँ गुरुण पासं, भव्वं अभव्वं च वदंति ते उ। १९ ॥

सा परिव्राजिका, सिद्धपुत्रिका वा यदि संयतानामुत्तिष्ठति,
ततः सा प्रवर्तिन्या वक्तव्या, यदि धर्म्मं कर्तुं समुत्थिताऽसि त-
र्हि संप्रति व्रजामो गुरुणां पार्श्वे यतो भव्यमभयं वा ते वि-
दन्ति वयं तु किं जानीमः ।

गुरवः कथं जानन्तीति चेत् आह-

जो जेण अजिप्पाए-ए एति तं भो गुरु वियाणंति ।

पारगमपारग ति य, लक्खणतो दिस्स जाणंति ॥ २० ॥

यो येनाभिप्रायेण समागच्छति तत् भोः ! गुरवो विजानन्ति ।
तथा प्रव्रज्याग्रहीतुकामं दृष्ट्वा लक्षणत एतत् जानन्ति, यथा-एष
प्रव्रज्यायाः पारगो भविष्यत्येषोऽपारग इति ॥ २० ॥

तथा-

पत्ता पोरिसिमादी, छाया मुक्खाय वत्थु साहंति ।

चोदेति पुव्वदोसे, रक्खंती नाउ से भावं ॥ २१ ॥

प्राप्ता पौरुषादिकं प्रथमपौरुषादिकं गुरवे निवेदनीया ।
तथा (गता) बुज्जिता, उक्ता परिश्रान्ता, तथा उषिता, एतदपि
संयत्यो गुरुणां कथयन्ति । गुरुश्च पूर्वदोषान् चोदयति । तथा
(से) तस्या दीक्षिताया भावमजिप्रायं द्रष्टुं ज्ञात्वा गुरवो
रक्षयन्ति ॥ २१ ॥

साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतः प्राप्तपौरुषादिकमिति
विवृणोति-

जा जीएँ होति पत्ता, नयंति ता तीएँ उ गुरुसमीवे ।

छाउक्खायनिमित्तं, वितिया तइयाएँ चरमाए ॥ २२ ॥

यस्यां पौरुष्यां संयतीनां पार्श्वे प्राप्ता भवति, तस्यां पौरुष्यां सं-
यत्यो गुरुसमीपं नयन्ति । अथ सा गता, उक्ता वा, तर्हि तन्नि-
मित्तं तेन कारणेन तस्यां तु द्वितीयस्यां, तृतीयस्यां, चरमायां
वा गुरुसमीपं नोयते, नीत्वा च गतादिकं सर्वं कथ्यते । एतेन
गताद्वातेति व्याख्यातम् ॥ २२ ॥

साम्प्रतम् "उषिता" इति जावयति-

चरमाएँ जाव दिउज्जइ, भत्तं विस्सामयंति णं जाव ।

ता होइ निसा दूरं, च अंतरं तेण वुच्छम्मि ॥२३॥

चरमायां पौरुष्यां समागता, सा च छाता, ततो यावत् तस्यां चरमायां पौरुष्यां भक्तं दीयते, भक्तानन्तरं च संयत्यस्तां वि-
श्रामयन्ति, तावन्निशा जवति दूरं वा गुरुणामुपाश्रयात्तेन सा तत्रैव संयतीनामुपाश्रये उपिता, प्रभाते च गुरुस्समीपे ने-
प्यते ॥ २३ ॥

नाहिंति समं ते ऊ, काई नासेज्ज अप्पसंकाए ।

जा उ न नासेज्ज तहिं, तं तु गयं वेति आयरिया ॥२४॥
प्रभाते हि गुरुस्समीपे नेप्यते, ते तु गुरवो मां ज्ञास्यन्ति,
इति विचिन्त्य काचिदात्मशङ्कया नश्येत् । या तु न नश्यति,
तां तत्र गुरुपाश्रये गतामाचार्याणां संयत्यः कथयन्ति, यथै-
षास्माकमुपाश्रयेऽनेन कारणेनोपिता । एतेन “ वुच्छ साहंती-
ति ” व्याख्यातम् ॥२४॥

एवं कथिते आचार्यास्तां ब्रुवते । किम् ?, इति आह-
नहु कप्पइ दूती वा, चोरी वा अम्ह काइ इति वुत्ते ।

गुरुणा नायामि अहं, पवज्ज नाहं ति वा ब्रूया ॥२५॥

(नहु) नैव कल्पते दूती चोरी चास्माकं काचित्तु दीक्षयि-
तुम् इति गुरुणोक्ते—ज्ञाताऽहमिति विचिन्त्य ब्रजेत्, यदि
वा ब्रूयान्नाहं तादृशीति । एतेन पूर्वदोषान् चोदयतीति व्या-
ख्यातम् ॥२५॥

संप्रति “ रक्खंति नाउ से जावमिति ” व्याख्येयम् । तत्र
कथं तस्या जावं लक्षयन्ति ?, इत्यत आह-

अतिसयरहिंया थेरा, भावं इत्थीण नाउ दुण्णेयं ।

वेति इमं जयणाए, रक्खह से लक्खडभिप्पायं ॥२६॥

अतिशयरहिता अपि स्थविराः स्त्रीणां दुर्विज्ञेयं भावमिह्निता-
कारकुशलतया ज्ञात्वा वदन्ति—एतामुत्पथपरां यत्नेन रक्त,
लक्षयत च (से) तस्या अभिप्रायम् ।

कथं लक्षयन्ति ?, इत्यत आह-

उच्चारं निक्खे अदुवा विहारे,

थेरीहि जुत्तं गणिणीउ पेसे ।

थेरीण असती तु अतव्वयाहि,

ठावांति एमेव उवस्सयम्मि ॥२७॥

यदा सा भूते—नाहं तादृशीति, तदा तस्या उपरिस्थितेन निह्ण-
मात्रं समर्पितम्, तत उच्चारभूम्यां भिक्षायामथवा विहारे ग-
णिनी प्रवर्तिनी, तां स्थविराजियुक्तां प्रेषयेत्, स्थविराणामभावे
अतद्वयाभिस्तस्याः सकाशात् या याः कुल्लुकरास्तरुण्यस्ताभिः
सममुच्चारचूम्यादिषु प्रेषयति; एवमेव प्रथमतः स्थविराजिः, ता-
सामजावे असदृशवयोभिरित्यर्थः, उपाश्रये स्थापयति ॥२७॥

कइयविद्या उ पविट्ठा, अत्थयि डिइं निझिच्छंती ।

विरहालंजे अहवा, जण्णइ इण्णो तहिं सा उ ॥२८॥

कैतविका कैतववती प्रविष्टा सती सा तत्र डिइं निरीकृमाणा
तिष्ठति । अथवा विरहालंजे तत्र सा इदं भणति ॥२८॥

किं तद्भणति ? इत्यत आह-

अविहासाहं अव्वो !, मा संपस्सेज्ज नीयवग्गो वा ।

तं दाणि चेइयाइं, वंदह रक्खामहं वसहिं ॥२९॥

पात्रिकादिषु आर्यिकाश्चैत्यवन्दनार्थं प्रस्थिता अवलोक्य सा

शैली भूते—‘अव्वो’ इति संबोधने, अहमाविघाटा अविकटा
वत्, यदि वा मा मां प्रवर्जितां निजवर्गः पश्येत्, ततः स व्रतात्
त्याजेयत्, तस्मादिदानीं यूयं चैत्यानि धन्द्वमहं वसति रक्ता-
मि, एवमुक्ते एकया तरुण्या सह प्रतिश्रयपात्रिका स्थापिता,
ततो गतास्वार्यिकासु सा शैला तरुणामार्यिकां भूते ॥२९॥

उव्वम्मो सो धणियं, तुज्झ धवो जो तयासि नित्तएहो ।

वज्जिचारिं उव्वएणो, इति नाते विगिचणा तीसे ॥३०॥

तव धवो जर्त्ता यस्तदा निस्पृष्ट आसीत्, स इदानीं ‘धणियं’
अत्यर्थं तव विषये ‘उव्वम्म’ उत्कण्ठितः । अथवा—अन्यः कोऽपि
व्यभिचारी पारदारिकः संयतीं प्रार्थयामास, तां प्रव्रज्याव्याज-
न व्यापारितवान् । तत एवं विरहं ज्ञात्वा ब्रूयात्—को वा तरुणो
रूपादिगुणोपेतस्तवानुगोऽनुरूपो वर्त्तते, स तव समागममिच्छ-
ति । एवं तस्या जावे ज्ञाते विगिञ्जना परित्यागः कर्त्तव्यः ॥३०॥

अथ वा काचित् सिद्धपुत्रिका वा, अन्या वा, संयतीनां वस्त्रा-
द्यपहर्तुकामा निष्कमणव्याजेन प्रविष्टा चैत्यवन्दनार्थं गता-
स्वार्यिकासु तरुणीकृच्छकाः प्रतीदं भूते-

पारावयादियाइं, दिट्ठा णं नासि यंउतगाणि मए ।

तुज्झं नत्थिहि तिरिहे, वुत्ता खुट्ठीउ दंसंति ॥३१॥

पारापतादिकानि, आदिशब्दात् पुण्ड्रवर्त्तनकादिपरिग्रहः, न
मयाऽनन्तकानि वस्त्राणि दृष्टानि । णमिति वाक्यालङ्कारे, तत्
किं युष्माकं महत्तरिकायाः पार्श्वे तानि न सन्ति, एवमुक्तास्ताः
कुल्लकाः तुच्छतयाऽस्माकं महत्तरिकायाः परिजवो भूयादिति
कृत्वा दर्शयन्ति ॥३१॥

कानि कानि ?, इत्यत आह-

कोट्टं तापल्लित्तिगं, सिंधवए कासिण जुंगिण चैव ।

बहुदेसिण य अन्ने, पेच्छसु अम्हं खमज्जाणं ॥३२॥

कोट्टम्बानि गौडदेशोद्भवानि, तामलित्तिकानि सैन्धवानि,
अन्यानि च बहुदेशिकानि कृत्स्नानि परिपूर्णानि जुङ्गितानि
खण्डिकातानि अस्माकं कुमार्याणां क्षमाप्रधानानामार्याणां, प्रव-
र्त्तिन्या इत्यर्थः, प्रेक्षस्व वस्त्राणीति ॥३२॥

उपसंहारमाह-

सच्छंदं गेएहमाणी, होंति दोसा जतो उ इच्चाती ।

इइ पुच्छिज्जं पडिच्छा, न तासिं सच्छंदया सेयं ॥३३॥

स्वच्छन्दत उपधि शिक्षां वा गृह्णीतां संयतीनां यत इत्यादि-
य एवमादयो दोषा भवन्ति, इत्यस्मात्कारणात् गुरुनापृच्छय
उपधेः शिष्याया वा प्रतीच्छा ग्रहणं, न तु स्वच्छन्दता तासां
श्रेयसी ॥ ३३ ॥ व्य० ७ उ० ।

जे णिगंथा णिगंथीओ य सज्जोइया सिया कप्पति णिगं-
थीणं णिगंथे आपुच्छित्ता णिगंथि अण्णगणाओ आगयं
खयायारं सब्बायारं भिण्णायारं संकिञ्चिट्ठायारं तस्स ठा-
णस्म आलोयावेत्ता पडिक्कमित्ता० जाव उवट्ठावित्तए वा
संभुज्जित्तए वा संवसित्तए वा तीसे इत्तरियं दिसं वा अ-
ण्णुदिसं वा उदिसित्तए वा धारित्तए वा ॥ २ ॥ जे निगंथा
य णिगंथीओ य सज्जोइया सिया कप्पति निगंथाणं
निगंथीओ य आपुच्छित्ता णिगंथि अण्णगणाओ आग-
यं खयायारं० जाव तस्स ठाणस्स आलोयावेत्ता पडिक्कमि-

त्ता० जाव उवट्ठावित्तए वा संजुजित्तए वा संवसित्तए वा तीसे इत्तरियं दिसं वा अणुदिसं वा उदिसित्तए वा धारित्तए वा तं च णिमंथीओ णो इच्छेज्जा, सेहिमेव णियं ठाणं ॥ ३ ॥ व्य० अ० ७ ७० ।

अस्य सूत्रस्य संबन्धमाह-

अत्थेण गंथतो वा, संवंधो सव्वहा अपडिसिद्धो ।

सुत्तं अत्थमपेक्खति, अत्थो वि न सुत्तमतियाति ॥३४॥

अर्थतो ग्रन्थतश्च संबन्धोऽप्रतिषिद्धः सर्वथा यतः सूत्रमर्थमपेकते । अर्थेऽपि च निर्ग्रन्थीनामधिकारे सूत्रमिदं प्रवृत्तमतः सूत्रतोऽर्थतश्च संबन्धोऽस्तीति न किञ्चिदनुपपन्नम् ॥३४॥

नदिसोयसरिसम्भो वा, अहिगारो एस होई दडवो ।

उट्ठाणंतरसुत्ता, समणीणमयं तु जा जोगो ॥३५॥

अथ वा षष्ठोद्देशके चरमानन्तरसूत्रद्वयादारभ्य एषोऽधिकारो नदीस्रोतःसदृशो दृष्टव्योऽयं तु योगस्तावद्यावत् श्रमणीनामधिकारः ॥ ३५ ॥ अनेन संबन्धनायातस्य व्याख्या । कल्पते निर्ग्रन्था निर्ग्रन्थीरापृच्छ्य अनापृच्छ्य वा निर्ग्रन्थीग्रन्थगणादागतां क्षताचार्यां संकिलष्टाचारचरित्रं तस्मात्स्थानात् आलोच्य प्रतिक्राम्य प्रायश्चित्तं प्रतिपाद्य प्रष्टुं वा वाचयितुं वा उपस्थापयितुं वा संजोक्तुं वा संवस्तुं वा तस्या इत्वरं दिशमाचार्यवत्क्षणमनुदिशमुपाध्यायवत्क्षणं च उद्देष्टुं वा धारयितुं वा तां च निर्ग्रन्थ्यः सांभोगिक्यो वा नेच्छेयुस्ताहिं (सेहिमेव नियं ठाणं) निजमात्मीयं स्थानं प्रतिगमयतामपि तां परित्यजतामपीति जावः । निर्दोषस्त्वां प्रति सिद्धिरेव न कश्चनापि दोष इति सूत्रसंकेतार्थः । (२-३)

सम्प्रति भाष्यविस्तरः-

संविग्गाणुवसंती, आजीरी दिक्खिया य इतरेहिं ।

तत्थाऽऽरं भं दहुं, विपरिणमति-तरे व दिट्ठा उ ॥३६॥

काचित् आभीरी संविग्नानां समीपे धर्मं श्रुत्वा उपशान्ता । ते च संविग्ना अन्यत्र विहृताः । इतरे असंविग्नाः समागताः । तैः सा आभीरी दीक्षिता । तेषां वा असंविग्नानामारम्भं रन्धनादिकं दृष्ट्वा सा विपरिणमति । विपरिणामे च तस्या अभिप्रायो जातस्तेषामेव संविग्नानां समीपमुपगच्छामि । एवं चिन्तयन्त्या यया ते इतरे संविग्नाः स्नानादिसमवसरणे दृष्टाः श्रुता वा । यथा अमुकस्थाने तिष्ठन्ति ॥३६॥

तह चेव अञ्जुवगया, जह उट्ठेस वसिया पुव्वं ।

अविसज्जताणं पि य, दंमो तह चेव पुव्वुत्तो ॥३७॥

सा तत्र गता यत्र ते संविग्नाः गत्वा श्रुत्वा च ग्रहणशिक्षामासेवनाशिक्षामन्यमाचार्यमन्यमुपाध्यायमन्यां च प्रवर्तिनीं यावत् एवमुक्ते यथैव षष्ठोद्देशे-चतुर्थी “मगए सिक्ख” मित्यर्थः पूर्वं वसिता, तथैव एषामविसंविग्नैरभ्युपगता । यथाविसर्जयतां प्रवर्तिन्युपाध्यायाचार्याणां पूर्वं च दुःप्रायश्चित्तदणस्तथैवात्रापि दृष्टव्यः ॥३७॥

तं पुणं संविग्गमणं, तत्थाऽऽणीयं तु जइ न इच्छेज्जा ।

नियगा तो संजईउ, भमकाराईहिं कज्जेहिं ॥ ३८ ॥

तां पुनः संविग्नमानसां तत्रातीनां यदि निजकाः संयत्यो भमकारादिभिः कार्यैर्नेच्छेयुः ॥३८॥

तान्येव ‘भमकारादीनि’ कारणान्याह-

पासत्थममत्तेणं, पगती विस्सा अचक्खुं कंता य ।

गुरुगणतस्सीयस्स व, नेच्छंती पाप्मिसिद्धीतो ॥ ३९ ॥

ओमाणं नो काहिति, सिंखलवद्धा व नतो सव्वतो ।

मा होहिइ सागरियं, सीयंति व उज्जुयं नेच्छे ॥४०॥

यस्याः सा शिष्या तथा सह तासां मैत्री ततो मा ते पार्श्वस्थाः अस्माकमुपरि मन्युं कार्षीरिति, पार्श्वस्थममत्वेन नेच्छन्ति । अथ वा सा कर्मानुभावतः प्राकृत्या प्रायः सर्वजनस्यापि द्वेष्या । यदि वा पूर्वभवानुभावत एकस्याः प्रवर्तिन्या अचक्षुःकान्ता । अथ वा सा प्रवर्तिनी आत्मीयस्याचार्यस्य विषये केनाऽपि कारणेन कुपिता वर्तते, यदि वा गणस्य गच्छस्योपरि, एतच्चाचार्यो न जानाति । यद्वा तस्याः संयत्या यो निजवर्गस्तस्य विषये प्रवर्तिन्याः प्रतिसिद्धिः प्रतिस्पृष्टता विद्यते ॥३९॥ अथ वा ताः सर्वा अपि संयत्यः शृङ्खलाबद्धाः परस्परं स्वजनाः ततो नोऽस्माकमपमानमेपा करिष्यति । तस्मान्मा सागारिकं भवतु । यदि वा ताः सीदन्ति तच्चाऽऽचार्या न जानन्ति । सा च धर्मश्रद्धया पार्श्वस्थाविग्रहायान्यत्र समागता साऽस्माकं सागारिकीतिकारणैस्तामुद्यतामपि नेच्छन्ति ॥ ४० ॥

अत्र प्रायश्चित्तविधिमाह-

भणिय वसभानिसेए, आयरिय कुले गणेण संघेण ।

लहुगादि जाव मूळं, अण्णेसि गणो य दायवो ॥४१॥

एवं पुव्वगमेणं, विगिचणं जाव होइ सव्वसिं ।

देवएण माणुसीणं, अमणुस चउएहमेगपरं ॥४२॥

वृषजैरानीतां यदि पूर्वकारणैस्तां नेच्छन्ति तदा गणं प्रायश्चित्तं चतुर्थेषु । अभिषेक उपाध्यायस्तेन ताः संयत्यो जणनाय प्रतीच्छते मा संयतीति तथापि चेन्नेच्छति चतुर्गुरु । एवमाचार्येणापि जणनेऽनिच्छायां षड् लघु । कुलेन षड् गुरु, गणेन वेदः सङ्केन मूलम् । तथाचाह-लघुकादि चतुर्वध्वादि प्रायश्चित्तं क्रमेण तावत् दृष्टव्यं यावन्मूलं सङ्घजणनेऽप्यनिच्छायां प्रवर्तिन्या गणोऽपह्रियते अन्यस्या गणो दातव्यः । अथ सा प्रवर्तिनी ममत्वेन गणं नेच्छति तर्ह्यन्यस्या दीयते ॥ ४१ ॥ एवं पूर्वगमेन (विगिचणं) परित्यजनं, तावत् द्रष्टव्यम् यावत् सर्वासामपि भवति । ततो यस्तस्याचार्यस्य द्वितीयो गच्छः तत्र नीयते । तत्राऽपि यदि तथैव ता नेच्छन्ति । ततोऽन्यगच्छसक्ताः साम्भोगिक्यः संयत्यस्तासां दीयते । ता अपि यदि नेच्छेयुस्ताहिं अन्यसाम्भोगिकानां दीयते । तथा चाह-अग्यासां मनो-ज्ञानामनोज्ञानां च सर्वसंख्यया चतसृणामेकतरं स्थानं ददाति । तत्र प्रथमं स्थानमात्मीयाः संयत्यः द्वितीयं गच्छवर्त्तिन्यः । तृतीयमन्याः साम्भोगिक्यः । चतुर्थमनोज्ञाः । अथ वा अन्यथा चतुर्णामेकतरमिति व्याख्यायते ॥ ४२ ॥

समणुसमणुसाणं, संजय तह संजतीण चउरो य ।

पासत्थममत्तादि व, अण्णाणादि व्व जे चउरो ॥४३॥

समनोज्ञानां संयतानां समुदाय एकं स्थानम् । समनोज्ञानां संयतीनां चतुर्थम् । एवमेतानि चत्वारि स्थानानि । एतेषामेकतरं समनोज्ञसंयतीनामात्मतृतीयानाम्, द्वितीयं गच्छवर्त्तिनीनामन्य गच्छवर्त्तिनीनां वा स्थानं दीयते । तदभावे अमनोज्ञसंयतीनामपि । अथ वा-पार्श्वस्थममत्वं, प्रकृत्या सर्वजनद्वेष्या प्रवर्तिन्या

वा, अचक्षुष्कान्तो, गुर्वादिप्रतिस्पर्द्धता, वा प्रवर्त्तिन्या पतानि या-
नि चत्वारि कारणानि एतेषामेकतरत्कारणमधिकृत्यान्यसांभो-
गिकीनामसांभोगिकीनां च दीयते । अथ वा अध्वनिर्गतादिका,
हुहितरं वा संस्मरन्ती, परचक्रागमनेन देशजङ्गे वा, शिक्कां वा
मृगयमाणा । एता याः चतस्रस्तासामेकतरामन्यसांभोगिकीनां
दातव्या ॥४४॥

यद्यन्यसांभोगिक्योऽपि नेच्छन्ति तदा किं
कर्त्तव्यम् ? इति आह-

‘सहि त्ति नियं ठाणं,’ एवं सुत्तंमि जं तु भणियमिणं ।
एवं कयप्पयत्ता, ताहे य ताउ ते सुप्पा ॥४४॥

एवमसांभोगिकीनामन्यनिच्छायां यत्सुत्रे भणितं (सहिमेव
नियं ठाणमिति) तत्कर्त्तव्यमस्यायमर्थ एवं कृतप्रयत्ना अपि यदा
संयत्यो नेच्छन्ति तदा ते तां मुञ्चन्तोऽपि शुद्धाः ॥४४॥ व्य० ६३० ।
खर-क्षर-न० । क्कुरति स्यन्दते मुञ्चति वा अच् । जले, मेघे, पुं० ।
चले, त्रि० । देहे, वाच० । आ० म० ।

खर-पुं० । खं मुखविश्रमतिशयेनास्ति अस्य खरः । गर्हमे, वाच० ।
व्य० । जी० । औ० । विष्टाभक्कगर्हणे, तं० । अश्वतरे, राक्षस-
जैदे, कण्टकवृत्ते, अजयकाके, अजयपालकङ्कविहगे, कुरुरप-
क्किणि, धर्मे, वाच० । दासे, वृ० २ उ० । स्तब्धतादिकारणे
दृषदादिगते चतुर्थे स्पर्शे, कर्म० १ कर्म० । निष्ठुरे, स्था० ४
ठा० ३ उ० । कठिने, आव० ५ अ० । पुरुषे, प्रश्न० १ आश्र०
द्वार । ज्ञा० । खरस्थानरूपे गेयदेशे, “ केसी गायइ खरं च
रुध्वं च ” स्था० ९ ठा० ।

खरं-खराएट-न० । खराएटयति द्वेषवन्तं करोतीति यत् तत्
खराएटम् । अशुच्यादौ, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

खरं-खराएट-न० । निर्मर्त्सने, व्य० १ उ० । प्रवचनोपदे-
शपूर्वकं पुरुषभणने, आ० घ० ।

खरं-समाण-खराएटमान-पुं० । अशुच्यादितुल्ये श्रमणोपास-
के, यो हि कुषोधापनयनप्रवृत्तं संसर्गमात्रादेव दूषणवन्तं करो-
ति । कुषोधाकुशीव्रता दुःप्रसिद्धिजनकत्वेनात्मूत्रप्ररूपकोऽयमि-
त्यसद्दूषणोद्भावकत्वेन चेति । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

खरकं-खरकएट-न० । खरा निरन्तरा निष्ठुरा वा कण्टका य-
स्मिंस्तत्खरकएटम् । वञ्चुवादिडावे, ‘ खरणमिति ’ लोके यदु-
च्यते । स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

खरकंसमाण-खरकएटसमान-पुं० । खरकएटं खरणं तस्य वि-
लग्नं चीवरं न केवलमभिविनाशितं न मुञ्चति अपि तु तन्निमोच-
कपुरुषादिहस्तादिषु कण्टकैर्विध्यति तत्समानः । श्रमणोपासक-
भेदे, यो हि प्रज्ञाप्यमानो न केवलं स्वाप्रज्ञां च त्रति । अपि तु
प्रज्ञापकं दुर्वचनकण्टकैर्विध्यति । स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

खरकम्-खरकाएम्-न० । खरं कठिनं काएम् । रत्नप्रभायाः
प्रथमे काएम्, जी० ।

तच्च षोडशविधम्-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए खरकंमे कतिविधे
पणत्ते ? गोयमा ! सोल्लसजोयणसहस्साइं
वाहल्लेणं पणत्ते ? गोयमा ! सोल्लसजोयणसहस्साइं
वाहल्लेणं पणत्ते । एवं जाव रिठे कंमे ॥

सोडंधिए, जोतिरसे, अंजणे, अंजणपुल्लए, रयते, जातरू-
वे, अंके, फरिहे, रिठे कंमे । इमीसे णं भंते ! रयणप्प-
जाए पुढवीए रयणकंमे कतिविधे पणत्ते ? गोयमा ! एगा-
गारे पणत्ते । एवं जाव रिठे कंमे ॥

“ इमीसे णं भंते ! ” इत्यादि । अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां
खरकाएडं कतिविधं प्रज्ञप्तम् ? भगवानाह-गौतम ! षोडशविधं
षोडशविज्ञाणं प्रज्ञप्तं तद्यथा-‘ रयणे ’ इति पदैकदेशे पदसमुदा-
योपचारात् रत्नकाएम् तच्च प्रथमं, द्वितीयं वज्रकाएडं, तृतीयं
वैरूर्यकाएडं, चतुर्थं लोहिताक्काएडं, पञ्चमं सारगल्लकाएडं,
षष्ठं हंसगव्वंकाएडं, सप्तमं पुलककाएडम्, अष्टमं सौगन्धिकका-
एडं, नवमं ज्योतीरसकाएडं, दशममञ्जनककाएडम्, एकादश-
म अज्जनपुलाककाएडं, द्वादशं रजतकाएडं, त्रयोदशं जात-
रूपकाएडं, चतुर्दशं अङ्गकाएडं, पञ्चदशं स्फटिककाएडं,
षोडशं रिष्टकाएडं, तत्र रत्नानि कर्कतनादीनि तत्प्रधानं काएडं
रत्नकाएडं वज्ररत्नप्रधानं काएडं वज्रकाएडम् एवं शेषाण्यपि
एकैकं च काएडं योजनसहस्रबाहुल्यम् । जी० ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए खरकंमे केव-
तियं वाहल्लेणं पणत्ते ? गोयमा ! सोल्लसजोयणसहस्साइं
वाहल्लेणं पणत्ते ।

“ इमीसे णं भंते ! ” इत्यादि । अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायाः
पृथिव्याः संवन्धि यत् प्रथमं खरं खराभिधानं काएडं तत्
कियत् वाहल्लेणं प्रज्ञप्तं भगवानाह-गौतम ? षोडशयोजन-
सहस्राणि ॥ जी० ।

रत्नादिकाएम्बाहुल्यम्-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए रत्नकंमे केवति
यं वाहल्लेणं पणत्ते ? गोयमा ! एकजोयणसहस्सवाहल्लेणं
पणत्ते । एवं जाव रिठे ।

“ इमीसे णं भंते ! ” इत्यादि । अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायाः
पृथिव्या रत्नं रत्नाभिधानं काएडं तत् कियत् वाहल्लेणं
प्रज्ञप्तं भगवानाह-गौतम ! एकं योजनसहस्रम् । शेषाण्यपि
काएडानि वक्तव्यानि यावत् रिष्टं रिष्टाभिधानं काएडम् ।
जी० ३ प्रति० । स० ।

(अत्र नरकावासा भुवनपत्नीनां भुवनानि च स्वस्थानेभ्योऽपि)
खरकम्-खरकर्मन्-न० । खरं कठोरं कर्म कोट्टपालनगुप्त
पालनादिरूपे कर्मोपादानेहौ भोगोपभोगव्रतस्यातिचारे,
व्य० २ अधि० ।

खरकंमिय-खरकर्मिक-त्रि० । आसन्नपरिकरे यथासंभवं गृहीता-
युधे, वृ० १ उ० । कूरकर्मणि, सा च “ गोखरकंमिओ अहाजइ-
गो वा ” आ० म० द्वि० ।

खरकर-खरकर-पुं० । खरास्तीव्राः करा यस्य । सूर्ये, वाच० ।
शृङ्गणपापाणभृतचर्मकोशकविशेषे, स्फुटितवंशे च । प्रश्न० ३
आश्र० द्वार ।

खरचावकर-खरचापकर-त्रि० । निष्ठुरकोदण्डहस्ते धानुष्के,
प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

खरण-खरण-न० । वञ्चुलादिमाले, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

खरतर-खरतर-पुं० । वैक्रमसंवत् १०८० श्रीपत्तने वादिनो जित्वा खरतरेत्याख्यं विरुद्धं प्राप्तेन जितेश्वरसूरिणा प्रवर्तिते गच्छे, आत्मप्रबोध १४१ “ आसीत् तत्पादपङ्कजैकमधुकृत श्रीवर्द्धमानाभिधः, सूरिस्तस्य जितेश्वराख्यगणभृज्जातो विने-यात्तमः । यः प्रापत् शिवसिद्धिपङ्क्ति (संव० १०८०) शरदि श्री-पत्तने वादिनो, जित्वा सद्विरुद्धं कृती खरतरेत्याख्यां नृपादेमु-खात् ” अष्ट० ३२ अष्ट० ।

खरतिखनखकंडूयविकृतानु-खरतीक्ष्णनखकण्डूयितविकृ-ततनु-त्रि० । खरतीक्ष्णनखानां कण्डूयितेन विकृता कृतव्रणा तनुः शरीरं येषां ते । खर्जादिविकृतशरीरेषु, भ० ७ श० ६ उ० ।

खरपद्म-खरपद्म-न० । खराणि पद्मानि दशा यस्य तत् ख-रपद्म । तीक्ष्णखरदशाके रजोहरणे, नि० चू० ५ उ० ।

खरफरुस-खरपरुष-त्रि० । खरमतिशयेन परुषं खरपरुषम् । जी० ३ प्रति० । अतिकर्कशे, प्रश्न० । अतिकर्कशे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । “ खरफरुसज्जामवशा ” खरपरुषास्पर्शतोऽतीवकठो-रा ध्यामवर्णा अनुज्ज्वलवर्णा ततः कर्मधारयः । भ० ७ श० ६ उ० । “ खरफरुसधूलिमीलता ” खरपरुषा अत्यन्तकठोरा धूल्या च मलिना ये वातास्ते तथा । भ० ७ श० ६ उ० ।

खरफरुसवयण-खरपरुषवचन-न० । अतिकर्कशमणिते, प्रश्न-३ आश्र० द्वार ।

खरफासणाम-खरस्पर्शनामन्-न० । नामकर्मभेदे, यदुदयाज-न्तुशरीरं खरं कर्कशं पाषाणदिवद्भवति । कर्म० १ कर्म० ।

खरबादरपुढविकाइय-खरबादरपृथिवीकायिक-पुं० । खरा नाम-पृथिवीसंघातविशेषं काठिन्यविशेषं चापन्ना तदात्मका जीवा अपि खराः ते च ते बादरपृथिवीकायिकाः अथवा खरा च सा बादरपृथ्वी सा कायः शरीरं येषां ते खरबादरपृथिवीकायास्त एव स्वार्थे कप्रत्ययः । बादरपृथिवीकायभेदेषु, प्रज्ञा० १ पाद (एतद्भेदाः ‘पुढवीकाइय’ शब्दे)

खरमज्झ-खरमध्य-त्रि० । कठिनान्तःकरणे, यो हि कठोर वचनजननमन्तरेण शिक्षां न प्रतिपद्यते । बृ० ६ उ० ।

खरमुह-खरमुख-पुं० । अनार्यक्षेत्रविशेषे, तद्भासिनि जने च । प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । सूत्र० ।

खरमुह-खरमुखी-स्त्री० । तोमहिकायां काहलायाम्, आचा० २ श्रु० २ चू० । ज्ञा० । जं० । रा० । प्र० । आ० म० । जी० । भ० । नि० चू० । कल्प० । औ० । नपुंसक्यां दास्यां च । व्य० ६ उ० ।

खरय-क्षरक-त्रि० । दुष्पक्त्वात् परित्स्त्राविणि, स्था० ४ ठा० ४ उ० । खरके, चन्द्रं सूर्यं वा गृह्णतो राहोऽथतुर्थे कृष्णपुङ्गवे, सु० प्र० २० पाहु० । चं० प्र० । तद्भेदाद्वाहौ, भ० १२ श० ६ उ० । दासे, बृ० ३ उ० । मध्यमग्रामवास्तव्यसिद्धार्थवणिङ्मित्रे स्वना-मख्याते वैद्ये, आ० म० द्वि० । येन महावीरस्वामिनः कर्षयोः कण्टशलाका निर्हारिता । आ० चू० १ अ० ।

खरयर-खरतर-‘खरतर’ शब्दार्थः ।

खरवाय-खरवात-पुं० । मन्दरस्यापि चालनासमर्थे, तीव्रवा-यौ, आ० म० द्वि० ।

खरसद्-खरशब्द-पुं० । खरः उग्रः शब्दोऽस्य । कुररखगे, गर्द-भशब्दे, वाच० । व्य० ७ उ० ।

खरस्सर-खरस्वर-पुं० । चतुर्दश परमाधार्मिके, यो वज्रक-ण्टकाकृत्रशालमलिवृक्षमारोप्य नारकं खरस्वरं कुर्वन्तं कुर्वन्वा-ऽऽकर्षत्यसौ खरस्वरः । भ० २ श० ६ उ० । प्र० । स० । आ० चू० ॥

कप्पेति करकरर्हि, तत्स्थिति परोप्परं सु एहि ति ।

भिवालितमारुहंती, खरस्सरा तत्थ ऐरइए ॥ ८३ ॥

“कप्पेति” इत्यादि खरस्वराख्यास्तु परमाधार्मिका नरकानेवं कर्तव्ययन्ति । तद्यथा-ककचपातैर्मध्यं मध्येन स्तम्भमिव तान् पातानुसारेण कल्पयन्ति पाटयन्ति । तथा परशुभिश्च तानेव नारकान् परस्परमन्योन्यं तल्लयन्ति सर्वशो देहावयवापनयनेन तनूनं कारयन्ति । तथा शालमर्त्री वज्रमयजीषणकण्टकाकुवां खरस्वरैरारटन्तो नारकानारोहयन्ति पुनरारुढानाकर्षयन्तीति ॥ ८३ ॥ सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

खरा-खरा-स्त्री० । भुजपरिसर्पिणीज्रेदे, जी० २ प्रति० ।

खरामरिस-खरामर्षी (षि)-पुं० । कर्कशस्पर्शे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

खरावट्ट-खरावर्त्त-पुं० । खरो निष्ठुरोऽतिवेगतया पातकः छे-दको वा आवर्त्तनमावर्त्तः समुद्रादेश्चक्रविशेषाणां च निष्ठुरे आवर्त्ते, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

खरिमुक-खरिशुक-पुं० । कन्दजेदे, ध० २ अधि० ।

खरिया-खरिका-स्त्री० । चूर्णाकृतिकस्तूरीभेदे, वाच० । दा-स्याम्, । बृ० ३ उ० । द्व्यक्षरिकायां कर्मकर्यां च । ओथ० ।

खरुट्टी-खरोट्टी-स्त्री० । ब्राह्म्याः लिपेश्चतुर्थे लेख्यविधाने, प्रज्ञा० १ पक्ष ।

खल-खल-पुं० । खल-अच् अर्द्धर्चादि० धान्यमेलनपवना-दि स्थण्डिले, जं० २० वत्त० । ज्ञा० । व्य० । धान्यतुषपृथक्करण-स्थाने, कल्प० ६ कृष्ण । खलनकृति, प्रति० । कुथितादिवि-शिष्टेऽपधान्यादौ, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । धूलिराशौ, तिल्लादिकल्के, ‘सरिसवखलो’ अत्र “खद्यधजाम्” । ८ । १ । १८७ । इति हत्वं न प्रायोग्रहणाद् । प्रा० १ पाद । ‘खल’ इत्यत्र तु आ-दिभूतत्वात् खस्य हः । नीचे, अधमे, दुर्जने, त्रि० । खे ली-यते लि-ङ-सूर्ये, खं तद्वर्णं द्याति द्या-क-तमालवृक्षे, पुं० । प्रस्तरमये औषधमर्दनपात्रे, वाच० ।

खल्ल-खल्लति-पुं० । खल्लन्ति केशा यस्मात् भीमा० अपा-दाने, पृषो० । इन्द्रबुध्नरोगे, तद्वति, त्रि० । खल्लवाटे, वाच० । नदीमुत्तरन् खल्लतिना शिरसा । स्था० ७ ठा० ।

खल्लत-खल्लत्-त्रि० । निपतति, “खल्लतविजलगई” खल-लन्ती विह्वला चार्दवितर्दी गतिर्येषां ते । भ० ७ श० ६ उ० ।

खल्लखल्ल-खल्लखल्ल-त्रि० । निर्जीवे, व्य० १ उ० ।

खल्लगय-खल्लगत-त्रि० । धान्यमलनस्थानाश्रिते, प्रश्न० ३ स-म्ब० द्वार ।

खल्लजनपीला-खल्लजनपीला-स्त्री० । दुर्जनदुःखोत्पादने, न० । “इको उण इह दोसो, जं जाइ खल्लजनस्स पीलत्ति । तद् वि पयट्ठो इत्थं, दट्ठुं सुयनाणमइत्तोसं” नयो० ।

खल्लण-खल्लन-न० । पुद्गलप्रतिघाते, स्था० ३ ठा० ४ उ० । निपतने, आचा० १ श्रु० ६ अ० ३ उ० ।

जे किर गुरुपडिणीया, सबद्धा असमाहिकारगा पावा ।
कलहकरणस्सजावा, जिणवयणे ते किर खलुंका ॥२८॥
पिमुणा परोवयावी, भिन्नरहस्सा परं परिजवन्ति ।
निव्वेयणिज्जा सद्धा, जिणवयणे ते किर खलुंका ॥२९॥

(दंसगमसगसमाण चि) दंशमशकैः समानास्तुल्या दंशम-
शकसमानास्ते हि जात्यादिभिः तद्वत् तुदन्तीति, तथा जलौ-
कावृश्चिकसमाश्च प्रस्तावाक्छिप्या ये जवन्ति दोषग्रहित-
या अप्रस्तुतपृच्छादिनोद्वेजकतया च पठन्ति । (जलुगविच्छु-
गसमा य चि) यथा वृश्चिकोऽवष्टब्धो विध्यति कण्टकैर्नैवं
ये शिष्यमाणा गुरुं वचनकरादिकैर्विध्यन्ति ते एवंविधाः किं
भवन्ति खलुंका भावत इति गम्यते । तीक्ष्णा असहिष्णवः, मृ-
दवोऽलसतया कार्यकरणं प्रत्यक्षाः, चण्डाः कोपनतया, मा-
र्दवेन चरन्ति मार्दविकाः शतकृत्वोऽपि गुरुप्रेरिता न सम्यगनु-
ष्ठानं प्रति प्रवर्तन्ते कित्वलसा एव अमीषां द्वन्द्वः ॥२७॥ अन्यच्च-
ये किल गुरुप्रत्यनीकाः आचार्यादिप्रतिकूलाः कुलवालकवत्,
सबद्धाः सबलचारित्र्ययोगात्, असमाधिकारका गुर्वादीनाम-
समाधानजनकाः, अत एव पापा अधिकरणकारकात्मानः, क-
लहकर्तृस्वभावाः सद्गुणानं प्रति प्रेर्यमाणा युद्धायैवोपति-
ष्ठन्ते । जिनवचने सर्वज्ञशासने ते किं खलुंका उच्यन्ते इति
शेषः ॥२८॥ तथा पिशुनाः सूचकाः, अत एव (परोवयावीति)
परोपतापिनः, भिन्नरहस्या विश्वस्तजनकथितरहस्यभेदिनः,
तथा परमन्यं परिभवन्ति येन केनचित्प्रकारेणाभिभवन्ति ।
(निव्वेयणिज्जा चि) निर्वेदनीया निर्वेदं प्राप्याः प्रक्रमाद्य-
तिकृतेन । पाठान्तरतो निर्गता वचनीयादुपदेशवाक्यात्मकाः ये
ते निर्वचनीयाः, चः समुच्चये, भिन्नक्रमश्च, ततः शठाश्च मा-
याविनः, पठ्यते च-“ निदयनिस्सीलसद्भुति ” सुगममेव जि-
नवचने सर्वज्ञशासने भणित्वा ये इति शेषः । ते प्रागभिहित-
स्वरूपाः किल खलुंका इति गाथात्रयार्थः ॥ २९ ॥

ततः किमित्याह-

तम्हा खलुंकावां-चङ्गणं पंरिएण पुरिसेण ।
कायव्वा होइ मई, उज्जुसहावम्मि भावेण ॥ ३० ॥

तस्मात् इत्यं दोषवन्तं खलुंकभावं त्यक्त्वा, परितुतेन बुद्धिम-
ता पुरुषेणोपलक्षणत्वात् रुषादिना च कर्त्तव्या भवति । मतिबु-
द्धिः क्व ऋजुस्वभावे आर्जवे भावे परमार्थे न तु बहिर्वृत्त्यै
वेति गाथार्थः ॥ ३० ॥ उक्तं २६ अ० ।

खलुंकदृष्टान्तेन विनीतशिष्यप्ररूपणा-

धेरे गणहरे गग्गे, मुणी आसि विसारए ।

आइन्ने गणिभावम्मि, समाहिं पसिंधए ॥ १ ॥

गार्ग्यो नाम गणधरो मुनिः स्थविरः आसीत् । गणस्य गच्छ-
स्य धारकत्वाज्जगधरः, धर्मे स्थिरीकरणत्वात् स्थविरः, गर्गगो-
त्रोत्पन्नत्वात् गार्ग्यो, मनुने सर्वसावद्यविरमणस्य प्रतिज्ञां कुरु-
ते इति मुनिः । कीदृशो गार्ग्यः-विशारदः सर्वशास्त्रनिपुणः । पुनः
कीदृशः सः-आकीर्णः आचार्यगुणैर्व्याप्तः । पुनः कीदृशः सः-
गणिभावे आचार्यत्वे स्थितः । पुनः स गार्ग्यो गणधरः समाधिं
धत्ते । कुशिल्यैः त्रोटितं ज्ञानदर्शनचारित्र्याणां समाधिं प्रति-
संध्यतीत्यर्थः ।

वहणे वहमाणस्स, कंतारं अइवत्तई ।

१८२

जोए । वहमाणस्स, संसारं अइवत्तई ॥ २ ॥

यथा यथा वहने शक्यादौ विनीतगुरुगृहभादीन् (वहमाणस्स
इति) उह्यमानस्य सारथादेः (कंतारम्) अरण्यमतिवर्त्तते स-
म्पूर्णं जवति । तथा योगे संयमव्यापारेषु शिष्यान् बाहयतः
आचार्यस्य संसारः अतिवर्त्तते शिष्याणां विनीतत्वं दृष्ट्वा
स्वयं समाधिमान् जायते । शिष्यास्तु विनीतत्वेन स्वयं संसार-
मुल्लङ्घयन्ते एव, एवं उभयोर्विनीतशिष्यसदाचार्ययोयोगः
सम्बन्धः संसारच्छेदकर इति भावः ॥ २ ॥

खलुंके जो उ जोएइ, विहम्माणो किदस्सई ।

असमाहिं च वेएइ, तोत्तओ य सँ जज्जई ॥ ३ ॥

यस्तु सारथिः, खलुंकान् गलिवृषभान् योजयति रथे स्थापयति ।
स सारथिः (विहम्माणो इति) विशेषेण तान् खलुंकान् धनं
प्राजनेकेन ताम्रयन् संकलित्यतः संकलेशं प्राप्नोति । अत एव
असमाधिम् असातां वेदयते प्राप्नोति च पुनस्तस्य खलुंकवृषभ-
योजयतुः, पुरुषस्य तोत्रकः प्राजनको भज्यते खलुंकानामतिकु-
ट्टनात् प्राजनको भज्यते इति प्रायः ॥ ३ ॥

एगं रुसइ पुच्छंमि, एगं विंधइ अज्जिक्खणं ।

एगो जंजइ समिलं, एगो उप्पहपडिओ ॥ ४ ॥

पुनः खलुंकवृषभस्वामी रथारोहको रुपः सन् तं खलुंकं पुच्छे
दन्तैर्दशति एकम् । स एव । एकं गलिवृषभम् अजीकृणं वारं २
विध्यति प्राजनकस्य आरथा व्यथयति । एको गलिवृषभः स-
मिलां युगकीलिकां भनक्ति । एकः पुनर्गलिवृषभः उत्पथमार्गे
प्रस्थितो भवति ॥ ४ ॥

एगो परइ पामेणं, निवेसइ निवज्जई ।

उकुदइ उप्फिमई, सद्धे वालगवीवए ॥ ५ ॥

एको गलिस्ताडितः सन् पाश्वेन वामदक्षिणभागेन पतति । अ-
न्यः कश्चित्पुनरुपमौ निवसने नीचैस्तिष्ठति । एकः कश्चिन्निपद्यते
स्वपिति प्रवृत्त्यो चूत्वा शेते । एक उत्कृद्दति उच्छलति ददुरवत्
चतुःपादो भवति । अन्यः शगो भवति धूर्तत्वमाचरति । अन्यः
कश्चित् गलिर्धर्मावदो वाद्यगर्वा लघिष्ठां धेनुं दृष्ट्वा तामनुव-
जति ॥ ५ ॥

माई मुच्छेण परइ, कुच्छे गच्छइ पडिपहं ।

मयलक्खेण चिट्ठइ, वेगेण य पहावई ॥ ६ ॥

एको मार्या मायावान् चूत्वा मस्तकं भूमौ निक्षिप्य पतति ।
एकः कश्चित् कुच्छः सन् प्रतिपथं प्रतिकूलः पन्थाः प्रतिपथस्ते
प्रतिपथम् अग्रतनमार्गे त्यक्त्वा पश्चान्मार्गे गच्छति । एकः क-
श्चित् मृतलक्ष्येण तिष्ठति मृतस्य लक्षणं कृत्वा तिष्ठति निश्चयो
भूत्वा पततीत्यर्थः । यदा च पुनः कथञ्चित् सज्जीकृत्य उत्थापि-
तस्तदा वेगेन प्रधावति, अनया रीत्या धावति यथा पश्चात्सा-
मी ग्रहीतुं न शक्नोति ॥ ६ ॥

जिन्नाझे च्छिदई सद्धिं, दुदन्ते भज्जई जुगं ।

से वि य सुस्सुया इत्ता, उज्जुहित्ता पलायई ॥ ७ ॥

एकश्छन्नादो दुष्टजातीयः कश्चित् (सद्धि इति) रस्मि वन्धनर-
ज्जुं विनक्ति बलात् त्रोटयति । अन्यो दुर्दान्तो दमितुमशक्यो
युगं जूसरं भनक्ति । (से वि य इति) स च दुष्टो वशीवर्दः सुतरा-
म् अतिशयेन पूकृत्य अत्यन्तपूकारं कृत्वा तत्प्रावत्येन (जूहि-

चा इति) स्वस्वामिनं शक्यम् उन्मागे वात्वा कुत्रचिच्छिमप्रदेशे जङ्गत्वा स्वयं पलायते ॥ ७ ॥

खलुका जारिसा जोज्जा, दुस्सीमा वि हु तारिसा ।

जोड्या धम्मजाणंमि, जज्जंती थिइदुव्वत्ता ॥ ८ ॥

गायनामा आचार्य एवं वदति-भो मुनयो! यथा लोके खलुकाः अत्र उक्तलक्षणाः गलिवृषजाः योज्याः रथस्याग्रे धुरि यो तृताः सन्तो यादृशा भवन्ति । रथारोहकस्य असमाधिकशेकरा भवन्ति । 'हु' इति निश्चयेन, आचार्यस्यापि दुःशिष्या दुष्टाः शिष्याः विनयरहिताः कुशिष्यास्तादृशा भवन्ति । धर्मयाने मुक्तिनगरप्रापकत्वेन संयमरथे योजिताः व्यापारिताः भज्यन्ते संयमक्रियानुष्ठानात् खलन्ते । सम्यग् न प्रवर्तन्ते इत्यर्थः । कादृशास्ते धृतिदुर्बलाः निबलचित्ताः धर्मे दुस्थिरा इत्यर्थः ॥ ८ ॥

इङ्गिगारवण एगे, एगेत्य रसगारवे ।

सायागारविण एगे, एगे सुचिरकोदणे ॥ ९ ॥

जिक्खालसिए एगे, एगे ओमाणभीरुए ।

एगं च अणुसासम्मी, हेउहिं कारणेहि य ॥ १० ॥

एकः कश्चित् ऋद्धिगौरविकः ऋद्ध्या गौरवमस्यास्तीति ऋद्धिगौरविको मम श्रद्धा श्रद्ध्याः, मम श्रद्धाः वज्याः, मम उपकरणं वस्त्रपात्रादिसमीचीनम् इत्यादि आत्मानं बहुमानरूपं मनुने स ऋद्धिगौरविक उच्यते एतादृशो गुवादेशे न प्रवर्तते । एकः कश्चित् पुनश्च रसगौरविकः आहारादिषु रसलोभुषः एतादृशो हि ग्लानाद्याहारदानतपसे न प्रवर्तते । एकः कश्चित् कुशिष्यः सातागौरविको जवति साताया गौरवे जवः सातागौरविकः एतादृशो हि विहारं कर्तुं न शक्नोति । एकः कश्चित् कुशिष्यः सुचिरकोधनः चिरं कोधकरणशीलः एतादृशो हि तपःक्रियानुष्ठानकरणे योग्यो न भवति ॥ ९ ॥ एकः कश्चित् भिक्षालसिकः भिक्षायामावस्ययुक्तः एतादृशो हि गोचरीपरीपहसहनयोग्यो न भवति । एकः कश्चिदपमानभीरुर्भवति अपमानात् भीरुः अपमानभीरुः एतादृशो हि कस्यचिद् गृहे न प्रविशति । एकः कश्चित् स्तब्धोऽदृक्कारी भवति एतादृशो निजकुग्रहात् विनयं कर्तुं न शक्नोति । च पुनः एकं कुशिष्यं प्रतिशिक्षादानं आचार्यः एवं विचारयति-हेतुजिः कारणैः अहमेनं कुशिष्यमनुशास्मि कथम् । इति अध्याहारः कथं शिक्षयिष्यामि आचार्य इति चिन्तापरो भवति इति ज्ञावः ॥ १० ॥ युग्मम् ।

सो वि अंतरजासिद्धो, दोसमेव पकुव्वई ।

आयरियाणं ते वयणं, पक्किज्जेइ अभिक्खणं ॥ ११ ॥

सांऽपि कुशिष्यः आचार्येण शिक्षितः सन् अन्तरभाषावान् पुनर्दोषमेव अपराधमेव प्रकरोति आचार्यस्य शिक्षायां दोषमेव प्रकाशयति अपगुणप्राही जवतीत्यर्थः । पुनः स कुशिष्यः आचार्याणां यद्वचनं तद्वचनं वारं वारं प्रतिकूलयति संमुखं जल्पति । यदा आचार्याः किञ्चित् शिक्षावचनं वदन्ति तदा अभोदृष्टं मुहुरेव वदति-किं मां यूयं वदत यूयमेव किं न कुरुत इत्यर्थः ॥ ११ ॥

न मा ममं वियाणाइ, न वि मा मज्झ दाहिई ।

निग्गया होहि सा मन्ने, साहु अन्नोत्य वच्चओ ॥ १२ ॥

तदा आचार्यः किञ्चित् कुशिष्यं प्रति वदति-भो ! शिष्य ! अमुकस्य गृहस्थस्य गृहात् मह्यमाहाराद्यानीयं देहि । तदा स

कुशिष्यो वदति-सा श्राद्ध ! (ममं इति) मां न विजानीते मां न उपलक्षयति सा श्राद्धी मह्यमाहारादिकं न दास्यति । अथवा स गुरुं प्रति एवं वदति-हेगुरो ! अहमेवं मन्ये सा श्राद्धी निर्गता भविष्यति स्वगृहादपरत्र इदानीं गता भविष्यति । अथवा-अन्यः साधुः अस्मिन् कार्ये ब्रजतु, अहं न वजामि इत्यर्थः ॥ १२ ॥

पेसिया पलिओविंति, ने पलियान्ति समंतओ ।

रायवेदिं व मन्नंता, करिंति भिउकिं मुहे ॥ १३ ॥

पुनस्ते कुशिष्याः आचार्येण कुत्रचित् गृहस्थगृहे आहाराद्यर्थं गृहस्थस्य आकारणाय वा प्रेषिताः सन्तः (पलिओविंति) अपह्रवन्ति । धनं भवद्भिः कुत्र मुक्ता अस्माकं न स्मरसि । अथ वा मिष्टाहारादिकं गोपयन्ति । अथवा उक्तं कार्यं न निष्पादयन्ति । अनुत्पादितमपि उत्पादितमिति वदन्ति । उत्पादितं च अनुत्पादितं वदन्ति । अथवा यत्र भवद्भिर्वयं प्रेषिताः स गृही न कश्चित् दृष्टः इति पृष्टाः सन्तः अपलपन्ति । पुनस्ते कुशिष्याः समन्ततः सर्वान् दिक्षु परियन्ति पर्यटन्ति । गुरुष्वर्थं कदाचिन्न आयायन्ति न उपविशन्ति कदाचिद्वयं गुरुणां पार्श्वे स्थास्यामस्तदाऽस्माकं किञ्चित् कार्यं कथयिष्यन्ति इति मत्वा अन्यत्र भ्रमन्ति इति ज्ञावः । कदाचित्कस्मिन् कार्ये गुरुभिः प्रेषितास्तदा राजवेष्टिम् इव मन्यमानास्तत्कार्यं कुर्वन्ति, नृपस्य वेष्टिः (राजभृतिः) पतिता इति जानतो मुखं भृकुटीं नृभङ्गरचनां कुर्वन्ति । अन्यामपि ईर्ष्याशुचिकां चेष्टां कुर्वन्तीति भावः ॥ १३ ॥

वाड्या संगहिया चेव, भत्तपाणेण पेसिया ।

जायपक्खा जहा हंसा, पक्कमंति दिमो दिमिं ॥ १४ ॥

पुनस्ते कुशिष्याः गुरुजिवांचिताः सुत्रं ग्राहिताः शास्त्राज्यासं कारयित्वा पण्डिताः कृताः, पुनः संगृहीताः सम्यक् स्वनिश्चयां रक्षिताः, पुनर्भक्तपानैः पोषिताः पुष्टिं नीताः, चकारात् दीक्षिताः स्वयमेव उपस्थापिताः, पश्चात् ते कार्ये सुते दिशो दिशि प्रक्रमन्ति यथेच्छं विहरन्ति, ते कुशिष्याः के ? यथा-जातपक्काः हंसाः यथा जाताः पक्कास्तनूकृदाणि येषां ते जातपक्काः हंसा इव यथा उत्पन्नपक्का हंसाः स्वजननीं जनकं च त्यक्त्वा दशसु दिक्षु व्रजन्ति । तथा ते कुशिष्याः अपि इति ज्ञावः ॥ १४ ॥

अह सारही विचिन्तेइ, खलुंकेहिं ममं गओ ।

किं ? मज्झ दुट्टसीसेहिं, अप्पा मे अवसीयई ॥ १५ ॥

अथाऽनन्तरं सारथिर्गर्गाचार्यो धर्मयानस्य प्रेरकः चेतांसि चिन्तयति । खलुंकेगलिवृषभसदृशैः कुशिष्यैः समं गतः सहितः किञ्चित्चिन्तयति-पभिरुष्टुशिष्यैः प्रेरितैः सद्भिः (किं मज्झ इति) किम् ऐहिकामुष्मिकफलं वा मम प्रयोजनं सिद्ध्यति । दुष्टशिष्यैः प्रेरितैः केवलं मे मम आत्मा एव अवसीदति । तेषां प्रेरणात् स्वकृत्यहानिरेव भविष्यति नान्यत्किमपि फलं तत् एतेषां कुशिष्याणां त्यागेन मया उद्यतविहारिणा एव भाव्यमिति चिन्तयति ॥ १५ ॥

जारिसा मम मीसा उ, तारिसा गलिगदिहा ।

गलिगदिहे चड्त्ता णं, दढं पणिगएई तवं ॥ १६ ॥

पुनः स आचार्यश्चिन्तयति-यादृशाः मम शिष्याः सन्ति तादृशा गलिगर्दभा भवन्ति । अत्र गलिगर्दभदृष्टान्तेन शिष्यास्यामत्यन्तनिन्दा सूचिता । ततः गर्गाचार्यो गलिगर्दभसदृशान्

कुशिष्यान् त्यक्त्वा दृढं यया स्यात्तथा तपो बाह्यमाज्यन्तरं च प्रगृह्णाति प्रकर्षणाङ्गीकरोति । तुशब्दः पादपूरणे यदा एतान् कुशिष्यान् अहं न त्यज्यामि तदा मदीयः कालः क्लेशेन एव प्रयास्यतीति आचार्यो विचारयति ॥ १६ ॥

मिउमद्वसंपन्ने, गम्भीरे सुसमाहि ए ।

विहरइ महिं महप्पा, सील्लनूएण अप्पणोत्ति वेमि ॥ १७ ॥

स गार्ग्य आचार्यस्तदा ईदृशः सन् महीं पृथिवीं ग्रामानुग्रामं विहरति, कीदृशः सः? । मृदुर्बाहिर्वृत्या विनयवान्, पुनः कीदृशः? । माद्वसंपन्नः अन्तःकरणेऽपि कोमलतायुक्तः, पुनः कीदृशः? । गम्भीरः अत्रध्वमध्यः । पुनः कीदृशः? सुसमाहितः सुतरामतिशयेन समाधिसहितः । पुनः कीदृशः? शीलभूतेन आत्मना उपलक्षितः, शीलं चारित्र्यं भूतः प्राप्तो यः स शीलभूतः तेन शीलभूतेन शीलयुक्तेनाऽऽत्मना सहितः यतो हि खलुं कत्वं कुशिष्यत्वं तत्तु अविनीतत्वं तच्च स्वस्य गुरोश्च दोषहेतुरस्ति । अतः अविनीतत्वं त्यक्त्वा विनीतत्वमङ्गीकर्तव्यमिति भावः ॥ १७ ॥ इति अहं वधीमि इति श्रीसुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनं प्राह ।

खलुं किज्ज-खलुं कीय-नं । सत्तविशे उत्तराध्ययने, स० ३६ सम० । (निर्युक्तिरनुपदमेव 'खलुं' शब्दे उक्ता)

खलुं खित्त-खलुं कुत्र-नं । यत्र किमपि प्रायोग्यं लज्यते-तस्मिन्, व्य० ८ उ० ।

खलुं य-खलुं क-पुं० । पादमणिवन्धे, । विपा० १ श्रु० ३ अ० ।

खल्लग-खल्लक-पुं० । पादत्राणे चर्मणि, तानि च विचर्चिकावा तं स्फुटितपादैः धार्याणि । ध० ३ अधि० ।

खल्लार-खल्लार-पुं० । खल किप् तं वटते वेष्टयते । अण् उप० स० वाच० । "ईस्त्यानखल्लारटे" ८ । १ । ७४ इति आत ई-त्वम् । प्रा० १ पाद । आर्षे तु कचिदात्वम् । न० । इन्द्रगुप्तरोगे, तद्रोगयति, त्रि० । वाच० । "सो य खल्लारो तस्स उरहे तड-ज्जइ" आ० म० द्वि० । "एको खल्लारो तं वोलियवाणियओ प-रिणविकेति" । नि० चू २० उ० । "तसुदइवेणियमुंमिअउजसु खल्लिहडडं सीसु" इत्यपभ्रंशः । प्रा० ४ पाद ।

खल्ली-खल्ली-खी० । खलति रोगवत्यां शिरस्तट्याम, खल्लार-स्ततः तस्योपरिष्ठादुष्णेन दह्यते खल्ली । विशेष० । आ० चू० ।

खल्लीर-खल्लार-पुं० । खल्लारशब्दाद्यै,

खल्लड-खल्लट-पुं० । कन्दभेदे, प्रव० ४ द्वार । ध० । प्रज्ञा० ।

खल्लत्ता-कूपयित्वा-अव्य० । अतिवाह्येत्यर्थे, "तिष्ठि कम्मसे अणुपुव्वेण खल्लत्ता" भ० १५ श० १ उ० ।

खवग-कूपक-पुं० । पापं कूपयति, द्वा० २७ द्वा० । प्रवचनप्रभावके, दश० २ अ० । अविरतसम्यग्गृष्टौ, कल्प० ३ कृण । कूपक-श्रेण्यन्तर्गते अपूर्वकरणादिक्षीणमोहपर्यन्ते, पञ्चा० ५ विव० । कूपकाः कूपकश्रेण्यन्तर्गताः अपूर्वकरणानि वृत्तिबादरसूत्रमसंपरायाः । पञ्चा० ५ विव० । कूपकश्रेण्यारूढो निवृत्तिबादरसूत्रमसंपरायश्च निगद्यते-कप० ५ कर्म० कूपकश्रेणौ, कल्प० ८ कृण । तस्य तिर्यगानुपूर्वीनामकूपणप्रतिपादनेनोक्तार्थत्वात् । आव० । तत्कूपयति । सर्वमिदमन्तर्मुहूर्त्तमात्रेणैति । आव० १ अ० ।

खवगसेदि-क्षपकश्रेणि-खी० । कूपणक्रमे, भ० ए श० ३१ उ०

सा चेत्यम्-

अण-मिच्च-मीस-संमं, अट्ट नपुंसि स्थिवये ङ्कं च ।

पुममेयं च खवेई, कोहार्ई ए संजलणे ॥ १३१३ ॥

इह-('उपशमश्रेणिन्यायेन' आव० १ अ०) कूपकश्रेणि-(प्रस्थापकः सोऽवश्यं मनुष्यो वर्षाष्टकाब्दोपरि वर्त्तमानः । आ० म० प्र०)-अविरतदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तसंयतानामन्यतम उत्तमसंहननः प्रशस्तध्यानोपगतमानसः प्रतिपद्यते, यदुक्तं क्षपकश्रेणिप्रक्रमे-(एकस्मिन्नप्यन्तर्मुहूर्त्ते लघुतराणामसंख्येयानामन्तर्मुहूर्त्तानां भावात् । आ० म० प्र० ।) विशेषावश्यक-("पक्वित्रतीए अविरय-देसपमत्तापमत्तविरयाणं । अन्नयो परमिवज्जइ, सुखज्जाणो-वगयचित्तो ॥ १३१४ ॥" तत्र पूर्वविदप्रमत्तः शुक्लध्यानोपगतोऽपि एतां प्रतिपद्यते । शेषास्तु अविरतादयो धर्मध्यानोपगता एवेति ।

क्षपणक्रमश्चायम्-

प्रथममन्तर्मुहूर्त्तेनानन्तानुबन्धिनः क्रोधादीन् चतुरो युगपत् क्षपयति । तदनन्तरागं तु मिथ्यात्वे प्राक्षिप्य तेन समिध्यात्वं कूपयति । तस्याप्यनन्तरागं सम्यग्मिथ्यात्वे प्राक्षिप्य तदपि सावशेषं कूपयति । आह-किं पुनः कारणं सावशेषं कूपयति? इति । उच्यते-यथा खलु अतिसंभृतो दावानलः अर्द्धदग्धेन्धन एव इन्धनान्तरमासाद्य उभयमपि दहति । एवमसावपि कूपकस्तीव्रशुभपरिणामत्वात् प्राक्तने कर्मण्यल्पशेषित एवापरं कूपयितुमारभते, एवं सम्यग्मिथ्यात्वस्यावशेषं सम्यक्त्वे प्राक्षिप्य तेन सम्यक्त्वं निरवशेषमेव कूपयति । तदाह चूर्णिकृत्- "जंसेसं तं संमत्ते छुजित्ता निरवसेसं खवेई चि" एतच्च बद्धायुष्कापेक्षं संभाव्यते । आवश्यकादौ तमेवाधिकृत्य सम्यक्त्वनिरवशेषकूपणस्योक्तत्वात्, इह च यदि बद्धायुः प्रतिपद्यते अनन्तानुबन्धिकये च (मरणसंभवतो, आ० म० प्र० । आव० ।) व्युपरमति । ततो मिथ्यादर्शनोदयतस्तान् पुनरप्यनुचिनोति मिथ्यात्वे तद्वीजसंभवात् क्षीणमिथ्यात्वस्तु नोपचिनोति । मूढाभावात् । तदवस्थश्च मृतोऽवश्यमेव त्रिदशरूपपद्यते, क्षीणदर्शनसप्तकोऽप्यप्रतिपतितपरिणामो म्रियमाणः सुरगतावेवोपपद्यते । प्रतिपतितपरिणामस्तु नानामतित्वात् सर्वगतिभाभवति । तथा चोक्तं (विशेषावश्यके)-

"बद्धाक पडिवन्नो, पढमकसायक्खए जइ मरिज्जा ।

तो मिच्छत्तोदयन्नो, विणिज्जं जुज्जो न खीणमि ॥ १३१६ ॥

तम्मि मन्नो जाइ दिवं, तप्परिणामो य सत्तए खीणे ।

उवरयपरिणामो पुण, पच्छा नाणामईगइओ" ॥ १३१७ ॥

स च यदि बद्धायुः प्रतिपद्यते-(स च सम्यग्दर्शनमशेषमेव कूपयति । आव० १ अ० ।) ततो नियमादर्शनसप्तके क्षीणे सति उपरमति । अबद्धायुस्कः पुनरनुपरत एव समस्तां श्रेणिं समापयति । स च खलपसम्यग्दर्शनावशेष एवाऽप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणकषायाष्टकं कूपयितुं युगपदारभते । एतेषां च अर्द्धक्षपितेषु, आ० म० प्र० । संख्येयतमं जागं कूपयन्नेताः षोडश(सप्तदश आव० १ अ०) कर्म प्रकृतीः कूपयति । तद्यथा-नैरायिकगतिनाम, तिर्यग्गतिनाम, एकेन्द्रियजातिनाम, द्वीन्द्रियजातिनाम, त्रिन्द्रियजातिनाम, चतुरिन्द्रियजातिनाम, नरकानुपूर्वीनाम तिर्यगानुपूर्वीनामेति, अप्रशस्तविहायोगतिनाम, स्थावरनाम, सूक्ष्मनाम, अपर्याप्तनाम, साधारणनाम, निजानिद्रां, प्रचक्ष्णाप्रचक्षां, स्त्यानर्द्धिनामेति । अधिकम्-आतपनाम, उद्योतनाम, ततोऽष्टानां कषायाणामविशेषं क्षपयति । ततो नपुंसकवेदं, ततः स्त्रीवेदं, ततो हास्यादिपट्टं, ततः पुरुषवेदं त्रिधा कृत्वा खण्डद्वयं युगपत् क्षपयति, तृतीयं तु खण्डं ज्वलनक्रोधे प्रक्षिपति पुरुषे प्रतिपत्त्ययं क्रमः । स्त्रीनपुंसकयोः प्रतिपत्तो-

रूपशमश्रेणिन्यायो वक्तव्यः । क्रोधादींश्च संज्वलनान् प्रत्येकमन्त
मुद्धर्तनानेनैव खरुमत्रयरचनान्यायेन कृपयति । धृणिपरिसमाप्ति
कालोऽप्यन्तमुद्धर्तप्रमाण एव दृष्टव्यः । केवलं बृहत्तरमत्रान्तमुद्ध-
र्तम् । अन्तमुद्धर्तानामसंख्येयजेदात् द्वोजनचरमखरुम् तु संख्येयानि
खण्डानि कृत्वा पृथग्पृथक् कावेजेदेन कृपयति । चरमसंख्ये-
यखरुम् पुनरसंख्येयानि खण्डानि करोति । तान्यपि समये समये
एकैकं क्षपयति । इह च क्रीणदर्शनसप्तको निवृत्तिवादरसंपरायः
(उच्यते-आव०) तत ऊर्द्धमनिवृत्तिवादरसंपरायो, यावत् संज्व-
वनलोभस्य द्विचरमं संख्येयखरुम् चरमसंख्येयं खरुमस्य पुन-
रसंख्येयानि खण्डानि क्षपयन् सूक्ष्मसंपराय उच्यते । तत ऊर्द्धं
क्रीणमोहद्वयस्ववीतरागो यथाख्यातचारित्री भवति । ततो यथा
कश्चिन्महापुरुषो बाहुभ्यामपारां गम्भीरां महानदीं तीर्त्वा ती-
रमासाद्य कणमेकम् (अनाभोगनिवर्त्ततेन करणेन आ० म० प्र०)
विश्राममादत्ते एवमयमपि दुस्तरं मोहसागरं तीर्त्वा संजातप-
रिथमो विश्राम्यतीति । ततश्चद्वयस्ववीतरागसंद्वयान्नि
समयद्वयेऽविशेष्यमाणे (यदाह-चूर्णिकृत्- “ पदमे निहं
पयलं ” ॥ ४६ ॥ आव० १ अ०) ततः प्रथमे समये
निद्रां १, प्रचक्षां २, देवगतिं ३, देवानुपूर्वीं ४, वैक्रियश-
रीरनामकर्म ५, वज्रमृगभनाराचसंहननं मुक्त्वा शेषाणि संह-
ननानि पक्षां संस्थानानां मध्ये यस्मिन् व्यवस्थितस्तदेकं
मुक्त्वा शेषाणि संस्थानानि १५ । आहारकशरीरनाम १६ ।
यद्यतीर्थकरः प्रतिपत्ता ततस्तीर्थकरनामकर्मापीति १ वाच्यं
१७ एवं सप्तदश प्रकृतीः कृपयति । ततो द्वितीयसमये पञ्चप्रका-
रं ज्ञानवरणम् । चतुर्विधं दर्शनावरणम् । पञ्चविधमन्तरायं च
(युगपत् आ० म० प्र०) क्षपयित्वा विमलकेवलश्रियमवा-
प्नोतीति । वृ० १ उ० । आ० म० प्र० । आ० चू० । भ० । कर्म० ।
स्थापना चयम्-

अधोभागाद् वाचनक्रमेणाऽयमुपशमश्रेणिक्रमः ।

०	संज्वलनलोभम्	१
० ०	अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणलोभौ	२
०	संज्वलमायाम्	१
० ०	अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणमये	२
०	संज्वलनमानम्	१
० ०	अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणौ मानौ	२
०	संज्वलक्रोधम्	१
० ०	अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणौ क्रोधौ	२
०	स्त्रीवेदम्	१
००० ०००	कषायप्लूम्	१
०	पुरुषवेदम्	१
०	नपुंसकवेदम्	१
०००	मिथ्यात्वमिश्रसम्यक्त्वम्	३
०० ००	क्रोध-मान-माया-लोभाः-	४

स्त्रीनपुंसकयोर्मध्ये-यदि स्त्री प्रारम्भिका तदा उपशमश्रेणि-
न्यायेनायं कृपकश्रेणिक्रमः ।

अथ नपुंसकः प्रारम्भकः तदा-प्रथमं क्रोध-मान-माया-द्वो-
भान्-ततः स्त्रीवेदम्-ततः पुरुषवेदम्-ततः पद्मादि-संज्वलना-
न्तम् । कृपयति उपशमश्रेणिन्यायचक्राद्धारः ‘ उवसमसेदि ’
शब्दे द्वितीयभागे १०४६ पृष्ठे १९ पङ्क्तौ गतो द्रष्टव्यः ।

अधोभागाद्वाचनक्रमेणायं कृपकश्रेणिक्रमः-

०	पुरुषवेदम्	१
००००००	हास्यादिषट्कम्	६
०	स्त्रीवेदम्	१
०	नपुंसकवेदम्	१
०	उद्योतनाम	१
०	आतपनाम	१
०	स्त्यानर्द्धिनाम	१
०	प्रचलाप्रचक्षां	१
०	निद्रानिद्रां	१
०	साधारणनाम	१
०	अपर्याप्तनाम	१
०	सूक्ष्मनाम	१
०	स्थावरनाम	१
०	अप्रशस्तविहायोगतिनाम	१
०	तिर्यगानुपूर्वी	१
०	नरकानुपूर्वी	१
०	चतुरिन्द्रियजातिनाम	१
०	त्रीन्द्रियजातिनाम	१
०	द्वीन्द्रियजातिनाम	१
०	एकेन्द्रियजातिनाम	१
०	तिर्यग्गतिनाम	१
०	नैरयिकगतिनाम	१
००००००००	कषायाष्टकम्	८
०	सम्यक्त्वम्	१
०	मिश्रम्	१
०	मिथ्यात्वम्	१
००००	क्रोध-मान-माया-लोभाः	४

पुरुषेप्रतिपत्त्ययं कृपकश्रेणिक्रमः ।

तथा चाह निर्युक्तिरुन्-

संज्ञिन्नं पासतो, दोगमन्नोगं च सव्वतो सव्वं ।

तं नत्थि जं न पासइ, जूयं भव्वं जविस्सं च ॥ १३४९ ॥

सम्-एकीभावेन जिन्नं संभिन्नं-यथा बहिस्तथा मध्येऽपीत्यर्थः ।
अथ वा, द्रव्य क्षेत्रकालजावद्वक्षणं सर्वमपि ज्ञेयं विषयत्वेन
दर्शनीयम् । तत्र संभिन्नमिति स्वयं विशेष्यं सूचितं, कावज्ञा-

चौ तद्विशेषकौ । कालत्राचौ हि द्रव्यस्य पर्यायौ । ततस्तादृशं समन्ताद्भिन्नं द्रव्यमिति, संभिन्नप्रहणेन त्रितयमपि सूचितम् । तत् पश्यन् उपलज्जमानो लोकं धर्माद्याधारभूतं क्षेत्रम्, अलोकं च तद्विपरीतं क्षेत्रम् अनेन क्षेत्रं प्रतिपादितम् । एतावदेव चतुर्विधं ज्ञेयम् । नान्यदिति । किमेकया दिशा पश्यन् नेत्याह-सर्वतः सर्वासु दिक्षु तास्वपि किं कियदापि छव्यादि उत नेत्याह-सर्वं निरवशेषम् । अमुमेवार्थं स्पष्टयन्नाह—तत्रास्ति किमपि ज्ञेयं ज्ञतमतीतम्, ज्ञवतीति भव्यं वर्त्तमानम्, भविष्यच्च यत्न पश्यति केवलीति । आ० म० प्र० । कर्म० ।

पढमकसायचउकं, एत्तो मिच्छत्तमीससंमत्तं ।

अविरयदेसे विरण, पमत्ति अपमत्ति खीयंति ॥ ६६ ॥

इह यः कृपकश्रेणिमारजते सोऽवश्यं मनुष्यो वर्षाष्टकाच्चोपरि वर्त्तमानः, स च प्रथमतः प्रथमकषायचतुष्कमनन्तानुबन्धिसंज्ञं विसंयोजयति । तद्विसंयोजना च प्रागेवोक्ता । तत इतः प्रथमकषायचतुष्कक्षयादनन्तरं मिथ्यात्वमिश्रसम्यक्त्वानि कृपयति । सूत्रे चैकवचनं समाहारविवक्षणात् । समाहारविवक्षा चामीषां त्रयाणामपि युगपत् कृपणाय यतते इति ज्ञापनार्था । मिथ्यात्वादीनि च कृपयन् यथा प्रवृत्तादीनि त्रीणि करणान्यारजते । करणानि च प्रागिव वक्तव्यानि । नवरम् अपूर्वकरणस्य प्रथमसमयेऽनुदितयोर्मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोर्द्विकं, गुणसंक्रमेण सम्यक्त्वे प्रक्षिपति । उद्बलनासंक्रममपि तयोरेवमारभते, तद्यथा—प्रथमस्थितिखण्डं दृष्टरमुद्बलयति, ततो द्वितीयं, विशेषहीनं, ततोऽपि तृतीयं विशेषहीनम्, एवं तावद्वाच्यं यावदपूर्वकरणचरमसमयः । अपूर्वकरणे प्रथमसमये च यत् स्थितिकर्मासीत्तत्तस्यैव चरमसमये संख्येयगुणहीनं जातम् । ततोऽनिवृत्तिकरणे प्रविशति । तत्रापि स्थितिघातादीन् सर्वानपि तथैव करोति । अनिवृत्तिकरणप्रथमसमये च दर्शनविकस्यापि देशोपशमनानि धत्ते, निकाचना व्यवच्छिद्यन्ते । दर्शनमोहनीयविकस्य च स्थितिसत्कर्मनिवृत्तिकरणप्रथमसमयादारभ्य स्थितिघातादिभिर्घात्यमानम् । घात्यमानं स्थितिखण्डसहस्रेषु गतेष्वसंक्षिपञ्चेन्द्रियस्थितिसत्कर्मसमानं भवति । ततः स्थितिखण्डसहस्रपृथक्त्वे गते सति चतुरिन्द्रियस्थितिसत्कर्मसमानं भवति । ततोऽपि तावन्मात्रेषु खण्डेषु गतेषु त्रीन्द्रियस्थितिसत्कर्मसमानम् । ततोऽपि तावन्मात्रेषु गतेषु द्वीन्द्रियस्थितिसत्कर्मसमानम् । ततोऽपि तावन्मात्रेषु खण्डेषु गतेष्वेकेन्द्रियस्थितिसत्कर्मसमानम् । ततोऽपि तावन्मात्रेषु खण्डेषु गतेषु पल्योपमासंख्येयज्ञागप्रमाणं भवति । तत्संख्याणामपि प्रत्येकमेकैकं संख्येयभागं मुक्त्वा शेषं सर्वमपि घातयति । ततस्तस्यापि प्राग्मुक्तस्य संख्येयज्ञागस्यैकं संख्येयतमं भागं मुक्त्वा शेषं सर्वं विनाशयति । एवं स्थितिघाताः सद्व्यशो व्रजन्ति । तदनन्तरं च मिथ्यात्वस्या संख्येयान् भागान् खण्डयति । सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोस्तु संख्येयान् । तत एवं स्थितिखण्डेषु प्रचूतेषु गतेषु सत्सु मिथ्यात्वस्य दक्षिकमावक्षिकामात्रं संजातम् । सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयास्तु पल्योपमासंख्येयभागमात्रम् । अमूनि च स्थितिखण्डानि खण्डयमानानि मिथ्यात्वसत्कानि सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः प्रक्षिपति । सम्यग्मिथ्यात्वसत्कानि सम्यक्त्वे । सम्यक्त्वसत्कानि तु अधस्तात् स्वस्थाने इति । तदपि च मिथ्यात्वदलिकमावक्षिकामात्रं स्तिबुकसंक्रमेण सम्यक्त्वे प्रक्षिपति । त-

दनन्तं सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोरसंख्येयान् जागान् खण्डयति, एकोऽवशिष्यते । ततस्तस्याप्यसंख्येयान् जागान् खण्डयति, एकं मुञ्चति । एवं कतिपयेषु स्थितिखण्डेषु गतेषु सम्यग्मिथ्यात्वमावक्षिकामात्रं जातम् । तदानीं सम्यक्त्वस्य स्थितिसत्कर्मवर्षाष्टकप्रमाणं भवति । तस्मिन्नेव च काले सकलप्रत्युहापगमतो निश्चयमतेन दर्शनमोहनीयक्षपक उच्यते । तत ऊर्ध्वं सम्यक्त्वस्य स्थितिखण्डमन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणमुत्क्ररति । तदलिकं तूद्यसमयादारभ्य प्रक्षिपति । केवलमुद्यसमये सर्वस्तोकम् । ततो द्वितीयसमये असंख्येयगुणम् । ततोऽपि तृतीयसमयेऽसंख्येयगुणम् । एवं तावद्भक्तव्यं यावद् गुणध्रेणीशिरः । तत ऊर्ध्वं तु विशेषहीनं यावच्चरमा स्थितिः । एवमान्तर्मुहूर्त्तिकान्यनेकानि खण्डान्युत्क्ररति, निक्षपति च, तानि च तावत् यावत् द्विचरमं स्थितिखण्डम् । द्विचरमास्तु स्थितिखण्डाच्चरमखण्डमसंख्येयगुणम् । चरमे च स्थितिखण्डे उत्कीर्णे सति असौ कृपकः कृतकरण इत्युच्यते । अस्यां च कृतकरणाद्धायां वर्त्तमानः कश्चि कालमपि कृत्वा चतसृणां गतीनामन्यतमस्यां गतावुत्पद्यते । लेख्यायामपि च पूर्वं शुक्लवेष्यायामासीत्, संप्रति त्वन्यतमायां गच्छति । तदेवं प्रस्थापको मनुष्यो निष्ठापकश्चतसृष्वपि गतिषु प्राप्यते । उक्तं च—“पटवगो उ मणुस्सो, निष्ठवगो चउसु वि गईसु” इह यदि बद्धायुः कृपकश्रेणिमारभते, अनन्तानुबन्धनां च क्षयादनन्तरं मरणसंज्ञवतो व्युपरमते । ततः कदाचित् मिथ्यात्वोदयाद्भूयोऽप्यनन्तानुबन्धिन उपचिनोति, तदीजस्य मिथ्यात्वस्याविनाशात् । क्षीणामिथ्यात्वदर्शनस्तु नोपचिनोति, बीजाभावात् । क्षीणसप्तकस्तु प्रतिपतितपरिणामोऽवश्यं त्रिदशेषूत्पद्यते । प्रतिपतितपरिणामस्तु नानापरिणामसंभवाद्यथा परिणाममन्यतमायां गतावुत्पद्यते । उक्तं च (विशेषावश्यकं)—

“वच्छाज पमिवशो, पढमकसायकखण्ड जइ मरेज्जा ॥

तो मिच्छत्तोदयओ, चिणज्ज भूयो न खीणस्मि ॥ १३१६ ॥

तस्मि मओ जाइ दिवं, तत्परिणामो य सत्तए खीणे ।

उवरयपरिणामो पुण, पच्छा नाणामइगईओ ॥ १३१७ ॥”

वच्छायुष्कोऽपि यदि तदानीं कालं न करोति, तथापि सप्तके क्षीणे नियमादवतिष्ठते, न तु चारित्रमोहत्तपणाय यत्नमारजते, यत आह—(विशेषावश्यककारः)—“वच्छाज पमिवशो, नियमा खीणस्मि सत्तए गइ । इयोऽणुवरओच्चय, सयलं सेदिं समाणइ” ॥१३२५॥ अयाच्यते-क्षीणसप्तको गत्यन्तरं संक्रामन् कतिमतं भवे मोक्षमुपयाति ? उच्यते-तृतीये चतुर्थे वा भवे, तथाहि-यदि देवगतिं भरकगतिं वा संक्रामति ततो देवजवान्तरितो नरकजवान्तरितो वा तृतीयभवे मोक्षमुपयाति । अथ तिर्यक् मनुष्येषु वा समुत्पद्यते, तर्हि सोऽवश्यमसंख्येयवर्षायुष्केषु मध्ये गच्छति, न संख्येयवर्षायुष्केषु । ततस्तद्भयानन्तरं देवजने, तस्माच्च देवभवाच्चयुत्त्वा मनुष्यजने, ततो मोक्षं यातीति चतुर्थे भवे मोक्षगमनम् । उक्तं च पञ्चसंग्रहे—“तद्यचतुर्थे तस्मि व, भवस्मि सिज्झंति दंसणे खीणे । जं देवनिरयसंखाज चरिमदेहेसु ते हँति ॥१॥” एतानि च सप्त कर्माणि कृपयति, अविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरतिः प्रमत्तः अप्रमत्तो वा । तत एतेषु चतुर्थेपि सप्तकक्षयः प्राप्यते । तथा चाह सूत्रकृत् (अविरत इत्यादि) अविरते देशे देशविरते प्रमत्तेऽप्रमत्ते च प्रथमकषायचतुष्कादीनि सप्त कर्माणि क्षीयन्ते क्षयमुपयान्ति, यदि पुनरवच्छायाः कृपक-

श्रेणिमारभते, ततः सप्तके क्रीणे नियमादनुपरतपरिणाम एव चारित्रमोहनीयक्षपणाय यत्नमारभते । यत आह-त्राप्यकृत-
 “इयरो अणुवरश्रोक्षिय, सयलं सेदि समानेई” चारित्रमोह-
 नीयं च क्षपयितुं यतमानो यथा प्रवृत्तादीनि त्रीणि करणा-
 नि करोति, तद्यथा-यथा प्रवृत्तकरणमपूर्वकरणमनिवृत्तिकरणं
 च । एतेषां च स्वरूपं पूर्ववदेवावगन्तव्यम् नवरमिह यथा
 प्रवृत्तकरणमप्रमत्तगुणस्थानके दृष्टव्यम्, अपूर्वकरणमपूर्व-
 गुणस्थानके । अनिवृत्तिकरणमनिवृत्तिवादादसंप्रगयगुणस्थान-
 के । तत्रापूर्वकरणस्थितिघातादिनिरप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावर-
 णकयाष्टकं तथा क्षपयति स्म, यथा अनिवृत्तिकरणाद्याः
 प्रथमसमये तत्पल्योपमासंख्येयभागमात्रस्थितिकं जातम् । अ-
 निवृत्तिकरणाद्याश्च संख्येयेषु भागेषु गतेषु सप्तु सत्यानर्दि-
 त्रिकनरकगतिरित्येवगतिनरकानुपूर्वीरित्येगानुपूर्वैकदित्रिचतु-
 र्विन्ध्यजातिस्थावरातपोद्योतसूक्ष्मसाधारणरूपाणां षोडश
 प्रकृतीनामुद्वलनासंक्रमणोद्वल्यमानानां पल्योपमासंख्येयजागमा
 त्रा स्थितिर्जाता । ततो बध्यमानासु प्रकृतिषु तानि षोडश
 कर्माणि गुणसंक्रमेण प्रतिसमयं प्रक्षिप्यमाणानि प्रक्षिप्यमा-
 णानि निःशेषतः क्रीणानि भवन्ति । इहाप्रत्याख्यानप्रत्या-
 ख्यानावरणकयाष्टकं पूर्वमेव क्षपयितुमारब्धं, परं तत्राद्यापि
 क्रीणं, केवलमपांतराल एव पूर्वोक्तप्रकृतिषोडशकं क्षपितम् ।
 ततः पश्चात्तदपि कपायाष्टकमन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण क्षपयति । त-
 था चाह-

“अनियद्वित्रायरं थी-णगिद्धितिगनिरयतिरियनामा उ ।

संखेज इमे सेसे, तप्पाउग्गा य खीयंति ।

एत्तो हणइ कसाय-छगं पि पच्छा नपुंसगं इर्थी ।

सो नो कसायउक्कं बुज्जइ संजलणकोहमि ” ॥ २ ॥

अनिवृत्तिवादादगुणस्थानके संख्येयतमे भागे शेषे सत्यानर्दि-
 त्रिकं निरयगतिरित्येवगतिनाम्नी तदप्रायोग्याश्च निरयगतिरित्ये-
 गतिप्रायोग्याश्च एकैकविन्ध्यीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियजातिनि-
 रयानुपूर्वीरित्येगानुपूर्वीस्थावरातपोद्योतसूक्ष्मसाधारणरूपाः स-
 र्वसंख्येया पोरुश प्रकृतयः क्रीयन्ते । तत इतः प्रकृतिषोडशक-
 क्षयादनन्तरं निःशेषतः कपायाष्टकं हन्ति । अन्ये पुनराहुः-
 बोरुश कर्माण्येव पूर्व क्षपयितुमारभते, केवलमपांतरालेऽष्टौ क-
 पायान् क्षपयति, पश्चात् षोडश कर्माणि । ततोऽन्तर्मुहूर्त्तमा-
 त्रेण नवानां नोकपायाणां चतुर्णां संज्वलनानामन्तरकरणं क-
 रोति । तच्च कृत्वा नपुंसकवेददलिकमुपरितनस्थितिगतमुद्वलन-
 विधिना क्षपयितुमारभते । तच्चान्तर्मुहूर्त्तमात्रेण पल्योपमासंख्ये-
 यभागमात्रं जातम् । ततः प्रभृति बध्यमानासु प्रकृतिषु गुणसंक्रमेण
 दलिकं प्रक्षिपति । तच्चैवं प्रक्षिप्यमाणमन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण निःशेषं
 क्रीणम्, अपस्तनदलिकञ्च यदि नपुंसकवेदेन क्षपकश्रेणिमारूढः
 ततोऽनुभवतः क्षपयति, अन्यथा त्वावलिकामात्रं, तच्च वेद्य-
 मानासु प्रकृतिषु स्तिबुकसंक्रमेण संक्रमयति । तदेवं क्षपितो नपुं-
 सकवेदः । ततोऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण स्त्रीवेदोऽप्यनेनैव क्रमेण क्षिप्यते ।
 ततः षट् नोकपायान् युगपत् क्षपयितुमारभते । ततः प्रभृति च
 तेषामुपरितनस्थितिगतं दलिकं न पुरुषवेदे संक्रमयति, किं
 तु संज्वलनक्रोधे । तथा चाह सूत्रकृत-“ पच्छा नपुंसगं इर्थी
 नोकपायउक्कं बुज्जइ संजलणकोहमि ” कपायाष्टकक्षयान-
 न्तरं पश्चात् (नपुंसगं) नपुंसकवेदं क्षपयति । ततः (इर्थी)
 स्त्रीवेदम् । ततः षट् नोकपायान् क्षपयन् । तेषामुपरितनस्थि-

तिगतं दलिकं संज्वलनक्रोधे (बुज्जइ ति) क्षिपति, न पुरुष-
 वेदे । एतेऽपि च षट् नोकपायाः संज्वलनक्रोधे पूर्वोक्तविधिना
 क्षिप्यमाणा अन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण निःशेषाः क्रीणाः । तत्समयमेव
 च पुरुषवेदस्य बन्धादयोदीरणव्यवच्छेदः समयोनावलिका-
 दिकवद्धं मुक्त्वा शेषदलिकस्य क्षयश्च, ततोऽसाविदानीमवे-
 दको जातः । एवं पुरुषवेदेन क्षपकश्रेणिं प्रतिपन्नस्य दृष्टव्यम् । यदा
 तु नपुंसकवेदेन क्षपकश्रेणिं प्रतिपद्यते तदा प्रथमं स्त्रीवेदनपुं-
 सकवेदौ युगपत् क्षपयति । स्त्रीवेदनपुंसकवेदक्षयसमकालमे-
 व पुरुषवेदस्य बन्धो व्यवच्छिद्यते । तदनन्तरं चावेदकः सन्
 पुरुषवेदहास्यादिषट्के युगपत् क्षपयति । यदा तु स्त्रीवेदेन
 प्रतिपद्यते तदा प्रथमतो नपुंसकवेदं, ततः स्त्रीवेदं, स्त्रीवे-
 दक्षयसमकालमेव च पुरुषवेदस्य बन्धव्यवच्छेदः । ततोऽ-
 वेदकः पुरुषवेदहास्यादिषट्के युगपत् क्षपयति । संप्रति पुरुषवे-
 देन क्षपकश्रेणिं प्रतिपन्नमधिकृत्य प्रस्तुतमभिधीयते-क्रोधं वेद
 यमानस्य सतस्तस्याः क्रोधाद्यास्त्रयो विभागा भवन्ति, तद्य-
 था-अश्वकर्णकरणाद्या, किट्टिकरणाद्या, किट्टिवेदनाद्या च । त-
 त्राऽऽश्वकर्णकरणाद्यां वर्त्तमानः प्रतिसमयमनन्तानि अपूर्वस्प-
 र्दकानि चतुर्णामपि संज्वलनानामन्तरकरणादुपरितनस्थितौ
 करोति । अस्यां च अश्वकर्णकरणाद्यां वर्त्तमानः पुरुषवेद-
 दमपि समयोनावलिकादिकेन कालेन क्रोधे गुणसंक्रमेण
 संक्रमयन् चरमसमये सर्वसंक्रमेण संक्रमयति । तदेवं क्रीणः
 पुरुषवेदः । अश्वकर्णकरणाद्यां च समाप्तायां किट्टिकरणा-
 द्यां प्रविशति । तत्र च प्रविष्टः सन् चतुर्णामपि संज्वलना-
 नामुपरितनस्थितिगतस्य दलिकस्य किट्टीः करोति । ताश्च कि-
 ट्टयः परमार्थतोऽनन्ता अपि स्थूराजातभेदापेक्षया द्वादश कल्प्य-
 न्ते । एकैकस्य च कपायस्य तिस्रस्तिस्रः, तद्यथा-प्रथमा, द्वि-
 तीया, तृतीया च । एवं क्रोधेन क्षपकश्रेणिं प्रतिपन्नस्य दृष्टव्यम् ।
 यदा तु मानेन प्रतिपद्यते, तदा उद्वलनविधिना क्रोधे क्षपिते स-
 ति त्रयाणां पूर्वक्रमेण नव किट्टीः करोति । मायया चेत्प्रतिपन्न-
 स्तर्हि क्रोधमानयोरुद्वलनविधिना क्षपितयोः सतोः शेष-
 दिकस्य पूर्वक्रमेण षट् किट्टीः करोति । यदि पुनर्लोभेन प्र-
 तिपद्यते तत उद्वलनविधिना क्रोधादित्रिकं क्षपिते सति
 लोभस्य किट्टिचिकं करोति । एष किट्टीकरणविधिः । किट्टीक-
 रणाद्यां निष्ठितायां क्रोधेन प्रतिपन्नः सन् क्रोधस्य प्रथ-
 मकिट्टिदलिकं द्वितीयस्थितिगतम् आकृष्य प्रथमस्थितिं करो-
 ति वेदयते च तावद्यावत्समयाधिकावलिकामात्रं शेषः । ततो
 ऽनन्तरसमये द्वितीयकिट्टिदलिकं द्वितीयस्थितिगतमाकृष्य प्र-
 थमस्थितिं करोति वेदयते च तावद्यावत्समयाधिकावलिका-
 मात्रं शेषः । ततोऽनन्तरसमये तृतीयकिट्टिदलिकं द्वितीयस्थिति-
 गतमाकृष्य प्रथमस्थितिं करोति वेदयते च तावद् यावत्सम-
 याधिकावलिकामात्रं शेषः । तिसृष्वपि चामूषु किट्टिवेदनाद्या-
 मुपरितनस्थितिगतं दलिकं गुणसंक्रमेणापि प्रतिसमयमसंख्ये-
 यगुणवृद्धिलक्षणं संज्वलनमाने प्रक्षिपति । तृतीयकिट्टिवेद-
 नाद्याश्च चरमसमये संज्वलनक्रोधस्य बन्धादयोदीरणानां
 युगपद् व्यवच्छेदः सत्कर्मापि च तस्य समयोनावलिकादिकव-
 र्द्धं मुक्त्वाऽप्यस्त्रास्ति, सर्वस्यापि माने प्रक्षिप्तत्वात् । ततोऽन-
 न्तरसमये मानस्य प्रथमकिट्टिदलिकं द्वितीयस्थितिगतमाकृ-
 ष्य प्रथमस्थितिं करोति वेदयते च तावद्यावदन्तर्मुहूर्त्तम् ।
 क्रोधस्यापि च बन्धादौ व्यवच्छिन्नं सति तस्य संबन्धि द-
 लिकं समयोनावलिकादिकमात्रेण कालेन गुणसंक्रमेण संक्र-

मयन् चरमसमये सर्वसंक्रमेण संक्रमयति । मानस्याऽपि च प्रथमकिट्टिदलिकं प्रथमस्थितीकृतं वेद्यमानं समयाधिकावलिकाशेषं जातम् । ततोऽनन्तरसमये मानस्य द्वितीयकिट्टिदलिकं द्वितीयस्थितिगतमाकृष्य प्रथमस्थितिं करोति वेद्यते च तावद्यावत्समयाधिकावलिकामात्रं शेषः । ततोऽनन्तरसमये तृतीयकिट्टिदलिकं द्वितीयस्थितिगतमाकृष्य प्रथमस्थितिं करोति वेद्यते च तावत् यावत् समयाधिकावलिकामात्रं शेषः । तस्मिन्नेव च समये मानस्य बन्धादयोदीरणानां युगपद्व्यवच्छेदः, सत्कर्मापि च तस्य समयोनावलिकाद्विकवज्रमेव, शेषस्य मायायां प्रक्षिप्तत्वात् । ततो मायायाः प्रथमकिट्टिदलिकं द्वितीयस्थितिगतमाकृष्य प्रथमस्थितिं करोति वेद्यते च तावद्यावदन्तर्मुहूर्तम् । मानस्यापि च बन्धादौ व्यवच्छिन्ने सति तस्य संबन्धदलिकं समयोनावलिकाद्विकमात्रेण कालेन गुणसंक्रमेण मायायां प्रक्षिपति । मायाया अपि च प्रथमकिट्टिदलिकं द्वितीयस्थितिगतं प्रथमस्थितीकृतं वेद्यमानं समयाधिकावलिकाशेषं जातम् । ततोऽनन्तरसमये मायायाः द्वितीयकिट्टिदलिकं द्वितीयस्थितिगतमाकृष्य प्रथमस्थितिं करोति वेद्यते च तावत् यावत् यावत्समयाधिकावलिकामात्रं शेषः । तस्मिन्नेवसमये मायायाः बन्धादयोदीरणानां युगपद्व्यवच्छेदः, सत्कर्मापि च तस्याः समयोनावलिकाद्विकवज्रमात्रमेव, शेषस्य गुणसंक्रमेण लोभे प्रक्षिप्तत्वात् । ततोऽनन्तरसमये लोभस्य प्रथमकिट्टिदलिकं द्वितीयस्थितिगतमाकृष्य प्रथमस्थितिं करोति वेद्यते च तावद् यावदन्तर्मुहूर्तम् । संज्वलनमायायाश्च बन्धादौ व्यवच्छिन्ने तस्याः संबन्धदलिकं समयोनावलिकाद्विकमात्रेण कालेन गुणसंक्रमेण लोभे सर्वं संक्रमयति । लोभस्य च प्रथमकिट्टिदलिकं प्रथमस्थितीकृतं वेद्यमानं समयाधिकावलिकामात्रं शेषं जातम् । ततोऽनन्तरसमये लोभस्य द्वितीयकिट्टिदलिकं द्वितीयस्थितिगतमाकृष्य प्रथमस्थितिं करोति वेद्यते च । तां च वेद्यमानस्तृतीयकिट्टिदलिकं गृहीत्वा सूक्ष्मकिट्टीः करोति, तावद् यावद् द्वितीयकिट्टिदलिकस्य प्रथमस्थितिगतस्य समयाधिकावलिकामात्रं शेषः । तस्मिन्नेव च समये संज्वलनलोभस्य बन्धव्यवच्छेदो वादरकषायोदयोदीरणा व्यवच्छेदोऽनिवृत्तिबादरसंपरायगुणस्थानकव्यवच्छेदश्च युगपजायते । ततोऽनन्तरसमये सूक्ष्मकिट्टिदलिकं द्वितीयस्थितिगतमाकृष्य प्रथमस्थितिं करोति वेद्यते च । तदानीमसौ सूक्ष्मसंपराय उच्यते । पूर्वोक्ताश्चावलिकास्तृतीयकिट्टिगताः शशीचूताः सर्वा अपि वेद्यमानास्तु परप्रकृतिषु स्तिबुकसंक्रमेण संक्रमयति । प्रथमद्वितीयकिट्टिगताश्च यथासं द्वितीयतृतीयकिट्टिघन्तर्गता वेद्यन्ते । सूक्ष्मसंपरायश्च लोभस्य सूक्ष्मकिट्टीर्वेद्यमानः सूक्ष्मकिट्टिदलिकं समयोनावलिकाद्विकवज्रं च प्रतिसमर्थं स्थितिघातादिभिस्तावत् कृपयति यावत्सूक्ष्मसंपरायाद्धायाः संख्येया ज्ञागा गता भवन्ति, एकोऽवशिष्यते । ततस्तस्मिन् संख्येयभागे संज्वलनलोभं सर्वापवर्त्तनयाऽपवर्त्य सूक्ष्मसंपरायाद्धासमं करोति । सा च सूक्ष्मसंपरायाद्धा अद्याप्यन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणा, ततः प्रभृति च स्थितिघातादयो निवृत्ताः शेषकर्मणां तु प्रवर्तन्ते एव । तां च लोभस्यापवर्त्तितां स्थितिमुदयोदीरणाभ्यां वेद्यमानस्तावन्नतो यावत्समयाधिका

वलिकामात्रं शेषः । ततोऽनन्तरसमये उदीरणा स्थिता । तत उदयेनैव केवलेन तां वेद्यते यावच्चरमसमयः । तस्मिन्चरमसमये ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणचतुष्कयशःकीर्त्युच्चैर्गोत्रान्तरायपञ्चकरूपाणां षोडश कर्मणां बन्धव्यवच्छेदः मोहनीयस्योदयसत्ताव्यवच्छेदश्च ॥ ६६ ॥

अमुमेवार्थं संकलय्य सूत्रकृतप्रतिपादयति-

पुरिसं कोहे कोहं, माणे माणं च ब्रुह्मा मायाए ।

मायं च ब्रुह्मा कोहे, कोहं ब्रुह्मं पि तो हणई ॥ ६७ ॥

पुरुषं पुरुषवेदं बन्धादौ व्यवच्छिन्ने सति गुणसंक्रमेण क्रोधे संज्वलनक्रोधे (ब्रुह्मा स्ति) संक्रमयति । क्रोधस्यापि च बन्धादौ व्यवच्छिन्ने तं क्रोधं माने संज्वलनमाने संक्रमयति । संज्वलनमानस्यापि बन्धादौ व्यवच्छिन्ने तं संज्वलनमानं गुणसंक्रमेण मायायां संज्वलनमायायां प्रक्षिपति । संज्वलनमायाया अपि बन्धादौ व्यवच्छिन्ने तां संज्वलनमायां लोभे संज्वलनलोभे गुणसंक्रमेण संक्रमयति । संज्वलनलोभस्यापि च बन्धादौ व्यवच्छिन्ने तं संज्वलनलोभं सूक्ष्ममपि, अपिशब्दाच्चेष्टमपि हन्ति स्थितिघातादिभिर्विनाशयति । लोभे च साकल्येन विनाशिते सत्यनन्तरसमये क्षीणकषायो जायते । तस्य च क्षीणकषायस्य मोहनीयवज्रानां शेषकर्मणां स्थितिघातादयः पूर्ववत् प्रवर्तन्ते तावद् यावत् क्षीणकषायाद्धायाः संख्येया भागा गता भवन्ति, एकः संख्येयो भागोऽवशिष्यते तस्मिन् ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयान्तरायपञ्चकनिष्काद्विकरूपाणां षोडशकर्मणां स्थितिसत्कर्म सर्वापवर्त्तनयाऽपवर्त्य क्षीणकषायाद्धासमं करोति । केवलं हि निष्काद्विकस्य स्वरूपापेक्षया समयन्यूनं, कर्मस्वरूपापेक्षया तु तुल्यम् । सा च क्षीणकषायाद्धा अद्याप्यन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणा, ततः प्रभृति च तेषां स्थितिघातादयः स्थिताः, शेषाणां तु भवन्त्येव । तानि च षोडशकर्माणि निष्काद्विकहीनानि उदयोदीरणान्यां वेद्यमानस्तावन्नतो यावत्समयाधिकावलिकामात्रं शेषः । ततोऽनन्तरसमये उदीरणा निवृत्ता, तत आवलिकामात्रं कालं यावदुदयेनैव केवलेन वेद्यते यावत् क्षीणकषायाद्धाया द्विचरमसमयः तस्मिन्च द्विचरमसमये निष्काद्विकं स्वरूपसत्तापेक्षया क्षीणं चतुर्दशानां च शेषप्रकृतीनां चरमसमये क्षयः तथा चाह सूत्रकृत-“ क्षीणकषायादुचरिमे, निहापयता य हणई उउमत्थो । आवरणमंतराप, उउमत्थे चरिमसमयस्मि ॥ ११ ॥ ” व्याख्यातार्था । ततोऽनन्तरसमये सयोगिकेवली भवति । स च लोकमज्ञोक्तं वा सर्वं सर्वात्मना परिपूर्णं पश्यति । न हि तदस्ति भूतं भवद्भविष्यद्वा यद् भगवान् न पश्यति उक्तं च-विशेषावश्यके-“ संजिज्ञं पासंतो, लोगमज्ञोक्तं च सव्वओ सव्वं । तं नत्थि जं न पासइ, भूयं जव्वं भविस्सं च ॥ १३४२ ॥ ” इत्थंचूतश्च सयोगिकेवली जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तम्, उत्कर्षतो देशोनां पूर्वकोटिं विहृत्य कश्चित्कर्मणां समीकरणार्थं समुदात्तं करोति । यस्य वेदनीयादिकमायुषः सकाशात् अधिकतरं भवति । अन्यस्तु न करोत्येव । तथा चोक्तं प्रज्ञापनायम्-“ सव्वो वि णं भंते ! केव्वंविस्समुग्घायं गच्छति ? । गोयमा ! नो इण्णे समंते, जस्साऽऽउएण तुल्लोहं वेधणेहिं विंसे य भवोवग्गहकम्माइं स न समुग्घायं गच्छइ “अगंतूणं समुग्घाय-मणंता केवली जिण्णा । जरमरणविप्पमुक्का, सिद्धिं वरणइं गया ॥ १॥ ” अत्र (वेधणेहिं ति) बन्धन्त इति बन्धनाः कर्मपरमाणवः । कृतं “बहुलम्” ॥ १५१॥ ३॥

इति (हैम) वचनात् कर्मण्यनन्तरं प्रत्ययः । तैः । शेषं सुगमम् । गत्वा ऽगत्वा च समुद्रात् जवोपग्राहिकर्मकृपणाय वेदयतीति तन्मयन्ता प्रकल्पं परमनिर्जराकारं ध्यानं प्रतिपित्सुयोगिनोप्रायोपक्रमत एव । तत्र पूर्वं बादरकाययोगेन बादरमनोयोगं निरुणद्धि, ततो वा-
ग्योगम् । ततः सूक्ष्मकाययोगेन बादरकाययोगम् । ततस्तेनैव सूक्ष्म काययोगेन सूक्ष्ममनोयोगं, ततः सूक्ष्मवाग्योगं निरुन्धानः सूक्ष्म क्रियाऽप्रतिपातिध्यानमारोहति । तत्सामर्थ्याच्च वदनोद्रादिवि वरपूरणेन संकुचितदेहत्रिभागवर्तिप्रदेशो भवति । तस्मिंश्च ध्याने वर्तमानः स्थितिघातादिजिरायुर्वर्जानि सर्वाण्यपि भवो-
पग्राहिकर्माणि तावदपवर्तयति यावत्सयोग्यवस्थाचरमसमयः । तस्मिंश्च चरमसमये सर्वाण्यपि कर्माणि अयोग्यवस्थासमस्थि-
तिकानि जातानि । नवरं येषां कर्मणामयोग्यवस्थायामुदयाज्वा-
स्तेषां स्थितिं स्वरूपं प्रतीत्य समयानां विधत्ते । कर्मत्वमात्ररू-
पतां त्वाश्रित्यायोग्यवस्थासमानामेव स्थितिं करोति । तस्मिंश्च सयोग्यवस्थाचरमसमये अन्यतरद्वेदनीयमौदारिकतैजसका-
र्मणशरीरसंबन्धे बन्धनसङ्घातनसंस्थानपट्टप्रथमसंहननौदारि-
काङ्गोपाङ्गवर्णादिचतुष्टया गुरुलघूपघातपराघातोच्चासुभा-
शुभविहायोगतिप्रत्येकस्थिराऽस्थिराश्च भाशुजसुस्वरदुःस्वर-
निर्माणनाम्नामुदयोदीरणव्यवच्छेदः । ततोऽनन्तरसमये अ-
योगिकेवली भवति । अयोगिकेवली च भवस्थो जघन्योक्त-
र्षमन्तर्मुहूर्तं कालं भवति । स च तस्याभवस्थायां वर्तमानो
भवोपग्राहिकर्मकृपणाय व्युपरतक्रियमप्रतिपातिध्यानमारोह-
ति । एवमसावयोगिकेवली स्थितिघातादिरहितो यान्युदयव-
न्ति कर्माणि तानि स्थितिक्लेशेणानुभवन् क्षपयति । यानि पु-
नरुदयवन्ति तदानीं न सन्ति तानि वेद्यमानास्तु प्रकृतिषु स्ति-
बुकसंक्रमेण संक्रमयन् वेद्यमानप्रकृतिरूपतया च वेद्यमान-
स्तावद्याति यावदयोग्यवस्थाद्विचरमसमयः ॥ ६७ ॥

देवगइसहगयाउ, दुचरमसमयभवसिद्धियर्मि खीयंति ।

सविवागेयरनामा, नीया गोयं पि तत्थेव ॥ ६८ ॥

देवगत्या सह गताः स्थिताः देवगतिसहगताः देवगत्या सह
एकान्तेनेह बन्धो यासां ताः देवगतिसहगता इत्यर्थः । कास्ता
इति चेत् ? उच्यते-वैक्रियाहारकशरीरे, वैक्रियाहारकबन्धने,
वैक्रियाहारकसङ्घाते, वैक्रियाहारकाङ्गोपाङ्गं, देवगतिदेवानुपूर्वी-
च एता देवगतिसहगताः । द्विचरमसमयभवसिद्धिके इति । द्वौ
चरमौ समयौ यस्य जवसिद्धिकस्य स द्विचरमसमयः, स
चासौ जवसिद्धिकश्च तस्मिन् द्विचरमसमयजवसिद्धिके क्षी-
यन्ते क्यमुपगच्छन्ति । तथा तत्रैव द्विचरमसमयभवसिद्धिके
सविपाकेतरनामानि विपाक उदयः, सह विपाकेन यानि व-
र्तन्ते तानि सविपाकानि, तेषामितराणि प्रतिपक्षभूतानि यानि
नामानि तानि सविपाकेतरनामानि, अनुदयवत्यो नाम प्रकृतय इ-
त्यर्थः । ताभ्येमाः-औदारिकतैजसकर्मणशरीरम, औदारिकतैज-
सकर्मणबन्धनसङ्घातानि, संस्थानपट्टम, संहननपट्टम, औदारि-
काङ्गोपाङ्गं, वर्णगन्धरसस्पर्शा, मनुजानुपूर्वी, पराघातम, उप-
घातम, अगुरु, लघु, प्रशस्ताप्रशस्तविहायोगती, प्रत्येकमपर्या-
सकमुच्छ्वासनाम, स्थिरास्थिरे, शुभाशुभे, सुस्वरदुःस्वरे, दुर्भ-
गम, अनादेयम यशः कीर्त्तिनिर्माणमिति, तथा नीचैर्गोत्रम्, अ-
पिशब्दादन्यतरदनुदितं वेदनीयं सर्वसंख्यया सप्तचत्वारिंशत्
प्रकृतयः क्यमुपयान्ति ॥ ६८ ॥

अन्नयरवेयणिज्जं, मणुयाउयउच्चगोयनवनामा ।

वेण्ड अजोगिजिणो, उकोसो जहन्नकारं ॥ ६९ ॥

अन्यतरद्वेदनीयं सातमसातं वा द्विचरमसमयकीणादितरद म-
नुष्यायुरुच्चैर्गोत्रं नव नामानि नव नामप्रकृतीः, सर्वसंख्यया द्वा-
दश प्रकृतीर्वेदयते । अयोगिजिनोऽयोगिकेवली जघन्येन एका-
दश, ताश्च ता एव द्वादश, तीर्थकरवर्जा रूष्टव्याः ॥ ६९ ॥

नवनाम इत्युक्तं ततस्ता एव नवनामप्रकृतीर्दर्शयति-

मणुयगइजाइतस-वायरं च पज्जत्तमुजगमाइज्जं ।

जसकित्ती तित्ययरं, नामस्स हवंति नव एया ॥ ७० ॥ गतार्था ।

अत्रैव मतान्तरं दर्शयति-

तच्चाणुपुन्वीसहिंया, तेरस जवसिद्धियस्स चरिमम्मि ।

संतं सगमुक्कोसं, जहन्नयं बारस हवंति ॥ ७१ ॥

तृतीयानुपूर्वी मनुष्यानुपूर्वी तथा सहितास्ता एव द्वादश प्र-
प्रकृतबन्धयोदश सत्यो जवसिद्धिकस्य तद्भवमोक्षगामिनः (सं-
तं सगति) सत्कर्म उत्कृष्टं भवति । जघन्यं पुनर्द्वादश प्रकृतयो
भवन्ति ताश्च द्वादश प्रकृतयस्ता एव त्रयोदशतीर्थकरनामस-
हिता वेदितव्याः ॥ ७१ ॥

अथ कस्मात्ते एवमिच्छन्ति ? इति । आह-

मणुयगइसहगया उ, जवसिद्धिविवागजीवविवागि ति ।

वेयणियन्नयरुच्चं, व चरिमभवियस्स खीयम्मि ॥ ७२ ॥

मनुजगत्या सह गताः स्थिताः मनुजगतिसहगताः, मनुष्य-
गत्या सह यासामुदयस्ता मनुजगतिसहगता इत्यर्थः । किं
विशिष्टास्ता इत्याह- (भवस्तिविवागजीवविवागि ति) भव-
विपाकाः क्षेत्रविपाका जीवविपाकाश्च । तत्र भवविपाका मनु-
ष्यायुः, क्षेत्रविपाका मनुष्यानुपूर्वी, शेषा नवं जीवविपाकाः ।
तथाऽन्यतरद्वेदनीयमुच्चैर्गोत्रं च, सर्वसंख्यया त्रयोदश प्रकृतयो
जवसिद्धिकस्य भवसिद्धिकस्य चरमे समये क्षीयन्ते, न द्विचरमसम-
ये । ततश्चरमसमये जवसिद्धिकस्योत्कृष्टं सत्कर्म त्रयोदशप्रकृ-
तयो जघन्यतो द्वादश जवन्तीति । अन्ये पुनराहुः-मनुष्यानुपूर्वी
द्विचरमसमय एव व्यवच्छेदः उदयाभावात् । उदयवतीनां हि
स्तिबुकसंक्रमाभावात् स्वस्वरूपेण चरमसमये दलिकं दृश्यत
एवेति युक्तस्तासां चरमसमये सत्ताव्यवच्छेदः । आनुपूर्वीनाम्नां
तु चतुर्णामपि क्षेत्रविपाकितया भवापान्तरालगतावेवोदयः,
तेन न भवस्थस्य तदुदयसंभवः, तदसंभवाच्चायोग्यवस्थाद्वि-
चरमसमय एव मनुष्यानुपूर्वीः सत्ताव्यवच्छेद इति । एतदेव-
मतमधिकृत्य प्राक् द्विचरमसमये सप्तचत्वारिंशत्प्रकृतीनां स-
त्ताव्यवच्छेदो दर्शितः । चरमसमये तु कर्मतो द्वादशानां जघ-
न्यत एकादशानामिति । ततोऽनन्तरसमये कोशबन्धमोक्ष-
लक्षणसहकारिसमुत्पत्त्यज्जावविशेषाद् परण्डफलमिव भगवा-
नपि कर्मसंख्यमाकलक्षणसहकारिसमुत्पत्त्यज्जावविशेषाद् दूर्द्ध
लोकान्ते गच्छति । सचोर्द्ध गच्छन् ऋजुश्रेण्या यावत्स्वाकाश-
प्रदेशोविहावगाढस्तावतः प्रदेशानूर्द्धमप्यवगाहमानो विवक्ति-
तसमयाच्चान्यत्समयान्तरमस्पृशन् गच्छति । उक्तं चावश्यक-
चूर्णै-“ जत्तिप जीवो अवगाढो तावदयाए आगाहणाए
उहुं उज्जुगं गच्छं नवकं बीयं च समयं न फुसइ ति ” ॥ इत्थं
चानेके जगवन्तः कर्मकृत्यं कृत्वा तत्र गताः सन्तः सिद्धि-
सुखं शाश्वतं काव्रमनुभवन्तोऽवतिष्ठन्ते । कर्म० ६ कर्म० ।
प० सं० । आचा० ।

खवणा-कूपण-न० । प्रकृत्यन्तरसंक्रमितस्य कर्मणः प्रदेशोदयेन निर्जरणे, विशेषे । अप्रत्याख्यानादिप्रक्रमेण कूपकश्रेण्यां मोहाद्यभावापादने, आचा० १ श्रु० ए अ० १ उ० ।

* कर्माशकूपणकालो देवानाम्-

अत्थि एं जंते ! देवा अणंते कम्मसे जहसेणं एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं पंचहिं वाससएहिं खवयंति ? हंता अत्थि । अत्थि एं भंते ! देवा जे अणंते कम्मसे जहसेणं एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं पंचहिं वाससहस्सेहिं खवयंति ? हंता अत्थि । अत्थि एं भंते ! देवा जे अणंते कम्मसे जहसेणं एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं पंचहिं वाससयसहस्सेहिं खवयंति ? हंता अत्थि । कयरे जंते ! देवा जे अणंते कम्मसे जहसेणं एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा० जाव पंचहिं वाससएहिं खवयंति । कयरे एं भंते ! देवा० जाव पंचहिं वाससहस्सेहिं खवयंति । कयरे एं जंते ! देवा० जाव पंचहिं वाससयसहस्सेहिं खवयंति ? । गोयमा ! वाणमंतरा अणंते कम्मसे एगेण वाससएणं खवयंति । असुरिंदवज्जियाणं जवणवासी देवा अणंते कम्मसे दोहिं वाससएहिं खवयंति । असुरकुमारा देवा अणंते कम्मसे तिहिं वाससएहिं खवयंति । गहगणणखचत्तारारूवा जोइसिया देवा अणंते कम्मसे चउवास० जाव खवयंति । चंदिमसूरिया जोइसिदा जोइसरायाणो अणंते कम्मसे पंचहिं वाससएहिं खवयंति । सोहम्मीमाणगा देवा अणंते कम्मसे एगेण वाससहस्सेणं जाव खवयंति । सणकुमारमाहिंदगा देवा अणंते कम्मसे दोहिं वाससहस्सेहिं खवयंति । एवं एणं अजिज्ञावेणं वंजलोगंतगा देवा अणंते कम्मसे तिहिं वाससहस्सेहिं खवयंति । महासुकसहस्सारगा देवा अणंते कम्मसे चउहिं वाससहस्सेहिं खवयंति । आणयपाणयआरणअच्चुयगा देवा अणंते कम्मसे पंचहिं वाससहस्सेहिं खवयंति । हेट्टिमगेवेज्जगा देवा अणंते कम्मसे एगेण वाससयसहस्सेणं खवयंति । मज्जिमगेवेज्जगा देवा दोहिं वमसयसहस्सेहिं खवयंति । उवरिमगेवेज्जगा देवा अणंते कम्मसे तिहिं वाससयसहस्सेहिं खवयंति । विजयवेजयंतजयंतअपराजियगा देवा अणंते कम्मसे चउहिं वामसयसहस्सेहिं खवयंति । सव्वच्छमिप्पगा देवा अणंते कम्मसे पंचहिं वाससयसहस्सेहिं खवयंति । एणं गोयमा ! ते देवा जे अणंते कम्मसे जहसेणं एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसे एं पंचहिं वाससएहिं खवयंति । एणं गोयमा ! ते देवा० जाव पंचहिं वाससहस्सेहिं खवयंति । एणं गोयमा ! ते देवा० जाव पंचहिं वामसयसहस्सेहिं खवयंति, सेवं जंते ! जंते त्ति । ज० १८ श० ७ उ० ।

संस्तारस्थितसाधुः कर्मलघु कूपयति-

जो संख्येज्जभवट्ठिं, सव्वं पि खवेइ सो तहिं कम्मं ।
अणुसमयं साहुपर्यं, साहु वुत्तो तहिं समए ॥ ४६ ॥

यः साधुः (संखिज्जभवट्ठिं नि) संख्याता संख्यायुर्वक्त्रणा भवे एकस्मिन् जवे एकजन्मस्थितिकः असंख्यातवर्षायुषो हि चारित्रप्रतीतिरपि न भवतीति संख्यातवर्षस्थितिकत्वमुक्तम् (सव्वं पि खवेइ सो तहिं कम्मं ति) सर्वमपि कूपयति निर्जरयति स साधुस्तत्र तस्मिन्संस्तारके व्यवस्थितः प्रथमसंहननवत्प्रकृष्टाराधनः कूपयति अष्टप्रकारमपि कम्मं । अयं प्रतिसमयं स साधुः साधुपदं प्रतिपन्नः सन् तस्मिन्नेव भवे प्रायः कम्मं कूपयति । अनुसमयं तस्मिन्सुपर्यन्ताराधनासमयैर्व्युक्तो विशेषोक्तः तस्यामवस्थायां विशेषतः कूपणात् लाभप्रश्रय गुरुणा निर्वचनं दत्तम् ॥ ४६ ॥ संथा० ॥ ' जं अज्जाणी कम्मं खवेइ ' इत्यादि ज्ञानमये उपवासे, । " चउरं छुट्ठं अट्ठमं दसमं उवा-लसमं अरुमासखमणं मासदुमासतिमासचउमासपंचमास-छुम्मासा सव्वं पि इत्तरं आवकहियं वा " ॥ नि० चू० १ उ० । (ये ये कूपणाः शोभ्याः तान् एकत्रीकृत्य गाथाद्वयेन ' उगम ' शब्दे द्वि० भागे ६९६ पृष्ठे)

कालद्वाराण्डिए, निव्विगड खमणमेव परिजोगे (४९) ॥

विकथादिप्रमादेन विस्मृत्य भक्तादौ कालाध्वातीतस्य परिभागे कृते सति (निव्विगड खमणमेव ति) एवशब्दः पुनरर्थे स च परिजोगशब्दादग्रे प्रोच्यते । ततश्च कालाध्वातीतस्य परिभोगे पुनः कूपणम् ॥ जीत० ॥

(जीएणेगासणयं,) सेसगमाया तु खमणं तु ॥ ५६ ॥

पूर्वोक्तमायातोऽन्याः यथा--

" सिया पययओ लखुं, विविहं पाणभोयणं ।

भद्दं भद्दं जुच्चा, विवन्नं विरसमाहरे ॥ १ ॥ "

जाणं तु ता इमे समणा, आययट्ठो । (मोक्षार्थी) अयं मुणी ।

संतुत्तो सेवए पंतं लूहविच्चोसु तोसओ ॥ २ ॥ "

इत्यादिकासु यशोऽर्थ कृतासु मायासु पुनः कूपणम् । जीत० ।

त्रैकालिकचैत्यवन्दनस्यैकवारमकरणे कूपणम् । महा० ७ अ० । कूपयति कर्माणि इति कूपणः पुं० कूपकपौ, पि० । " खवेति जं च आणं " कूपयति यद्यस्मात् ऋणं कर्म तस्मात् कूपणः । दश० ७ अ० । जुते, आ० म० प्र० ।

खवणा-कूपणा-स्त्री० । कूपणमपचयो निर्जरा पापकर्मकूपण-हेतुत्वात् कूपणा । भावाध्ययने सामायिकादिश्रुतविशेषे, अनु० । आ० म० । अस्या ' भवणा ' इत्यपि रूपं भवति ।

अस्य निक्षेपः ।

से किं तं ? ऊवणा । ऊवणा चउव्विहा पणत्ता । तं जहा-नामज्जवणा, ठवणज्जवणा, दव्वज्जवणा, जावज्जवणा, नामठवणज्जवणा उ पुवं भणिआओ । से किं तं दव्वज्जवणा । दव्वज्जवणा दुविहा पणत्ता । तं जहा-आगमओ अ, नोआगमओ अ । से किं तं आगमओ, दव्वज्जवणा ? १ जस्स एं ऊवणे त्ति पदं सिक्खिअं ठिअं जिअं मिअं परिजिअं जाव सेत्तं आगमओ दव्वज्जवणा । से किं तं नोआगमओ दव्वज्जवणा ? । नो आगम-

ओ दव्वज्जवणा तिविहा पणत्ता । तं जहा-जाणगसरी-
रदव्वज्जवणा, भविअसरीरदव्वज्जवणा, जाणगसरीर-
भविअसरीरवइरित्ता दव्वज्जवणा । से किं तं जाणगम-
रीदव्वज्जवणा ? पयत्थाहिगारजाणयस्स जं सरीरयं वव-
गयचुअचाविअचत्तदेहं सेमं जहा दव्वज्जयणे जाव सेत्तं
जाणगसरीरदव्वज्जवणा । से किं तं जविअसरीरदव्वज्जव-
णा ? भविअसरीरदव्वज्जवणाए जे जीवे जोणी जम्मण णि-
क्खंते सेमं जहा दव्वज्जयणे जाव सेत्तं भविअसरीरदव्वज्ज-
वणा । से किं तं जाणगसरीरजविअसरीरवइरित्ता दव्वज्जव-
णा ? २ जहा जाणगसरीरजविअसरीरवइरित्ते दव्वाए तहा
जाणियव्वा जाव सेत्तं मोसिआ । सेत्तं लोगुत्तरिआ । सेत्तं
जाणगसरीरभविअसरीरवइरित्ता दव्वज्जवणा । सेत्तं
नोआगमओ दव्वज्जवणा । सेत्तं दव्वज्जवणा । से
किं तं जावज्जवणा ? जावज्जवणा छविहा पणत्ता । तं
जहा-आगमओ अ, णोआगमओ अ । से किं तं आग-
मओ भावज्जवणा ? भावज्जवणा जाणए उवउत्ते सेत्तं
आगमओ जावज्जवणा । से किं तं णोआगमओ जाव-
ज्जवणा ? णोआगमओ जावज्जवणा दुविहा पणत्ता । तं
जहा-पसत्था य, अपसत्था य । से किं तं पसत्था ? पस-
त्था तिविहा पणत्ता । तं जहा-जाणज्जवणा, दंमणज्ज-
वणा, चरित्तज्जवणा । सेत्तं पसत्था । से किं तं अपस-
त्था ? अपसत्था चउव्विहा पणत्ता । तं जहा-कोहज्ज-
वणा, माणज्जवणा, मायज्जवणा, लोभज्जवणा । सेत्तं अपस-
त्था । सेत्तं नोआगमओ भावज्जवणा । सेत्तं जावज्ज-
वणा । सेत्तं नोआगमओ जावज्जवणा । सेत्तं ओहनिप-
पे ॥ अनु० ॥

क्षपणा द्विधा । द्रव्यतो, भावतश्च । द्रव्यतः सकषायस्यैहिकापा-
यभीरोः भावतः संवेगमापन्नस्य सम्यग्दृष्टेरिति ॥ आब० ३
अ० । दश० ।

खवद्धमच्छ-खवद्धमत्स्य-पुं० । मत्स्यजेदे, विपा० १ श्रु० ८
अ० । जी० ।

खवा-रूपा-स्त्री० । रात्रौ, हरिद्रायां च । वाच० । वृ० ।

खवाजल-क्षपाजल-न० । अवश्याये, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

खम-ख (श) स-पुं० । अनार्यैकत्रभेदे, म्लेच्छजातौ च ।
सूत्र० २ श्रु० २ अ० । प्रव० । प्रश्न० । सू० प्र० । मुरानामगन्ध-
ध्वे, वाच० । (खस) इति ख्याते वृक्के, वाच० ।

खमखस-खमखस-पुं० । खसप्रकारः द्वित्वं पृथो० । खसतिले
(पोस्ता) वृक्कभेदे, धान्यजेदे, वाच० । ध० ।

खसदुम-खशदुम-पुं० । चित्रितगृगाले, वृ० १ उ० । (तत्कथा
' कप्प ' शब्दे अस्मिन्नेव भागे २२२ पृष्ठे उक्ता)

खसिअ-खचित-न० । " खचितपिशाचयोश्च स-हौ वा " । ८।

१।१६३ । इति चस्य सः । मण्डूके, प्रा० १ पाद ।

कसित-त्रि० । आर्पत्वात्कस्य सः । कासरोगे, प्रा० १ पाद ।

खह-खह-न० । खनने भुवो हाने च त्यागे यद्भवति तत् खह-
मिति निर्युक्तिवशाद् । आकाशे, भ० २० श० २ उ० ।

खहचर-खचर-पुं० खे आकाशे चरन्तीति खचराः प्राकृतत्वाद्
दीर्घत्वाच्च खहचरा इति सूत्रे पाठः । प्रज्ञा० १ पद ।

तद्भेदाः खचरप्रतिपादनार्थमाह-"से किं तमित्यादि" अथ केते
संमूर्च्छिमखचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः? सुरिराह-संमूर्च्छिमख-
चरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चतुर्विधाः प्रज्ञास्तद्यथा-" जेदो
जहा पणवणाए " इति भेदो यथा प्रज्ञापनायां तथा वक्तव्यः
सचैव " चम्मपक्खी लोमपक्खी समुग्गपक्खी विततपक्खी "
(चरमपक्कादीनां जेदाः स्वस्वशब्दे) (अवगाहनादिरस्य अवगाह-
नादि शब्देषु) वैताक्यवास्तिनि विद्याधरे, जं० २ वक्त० (' आहा-
र ' शब्दे द्वि० भागे ४६७ पृष्ठे पणमाहारः)

खहयरमंस-खचरमाम-पुं० । लावकचटकादीनां खचराणां स-
वन्धिनि मांसे, प्रव० ४ द्वार ।

खहयरी-खचरी-स्त्री० । खचरस्त्रियाम्, स्था० ३ ठा० १ उ० ।

खाअ-खात-न० । खन-भावे क्तः " द्वितीयतुर्ययोरुपपरिपूर्वः "
८।२।१० । इति द्वित्वाभावान्न प्रवर्त्तने । प्रा० २ पाद । खनने,
खादित-त्रि० । खाद-क्त । " खादधावेलुक् " । ८।४।२२८ ।

इत्यन्त्यस्य लुक् । भक्ति, प्रा० ४ पाद ।

खाइ-ख्याति-स्त्री० । ख्या किन् प्रशंसायाम् । कथने, वाच० ।
गुणवन्तो विशिष्टाः साधवः इत्यादिप्रवादरूपायाम्, स्था० ५
ठा० ३ उ० । यशःपराक्रमकृतायां प्रसिद्धौ, स्था० ३ ठा० ४
उ० । ज्ञाने चतस्रः ख्यातयः । अख्यातिः, अन्यथाख्यातिः,
आत्मख्यातिः, असत्ख्यातिश्च । तत्राख्यातिर्नाम विवेकाख्या-
तिः, अन्यथाख्यातिर्विपरीताख्यातिः । वाच० ।

ख्यातयो लिख्यन्ते-तत्र प्रभाकरमतानुसारिणो विवेकाख्यातिं
मन्यन्ते विपर्यस्तज्ञाने । तथाहि-इदं रजतमिति ज्ञाने अन्योऽ-
न्यविभिन्नं ज्ञानद्वयं प्रत्यक्षस्मरणरूपं विजिघ्रकारणप्रज्ञवत्त्वात्
विजिघ्रविषयत्वाच्च सिध्यत्येव । इन्द्रियं हीदमंशोद्धेखिनः
प्रत्यक्षस्य कारणं संस्कारश्च स्मरणस्येति सिद्धमत्र भिन्न-
कारणप्रभवत्वं, ययोश्च भिन्नकारणप्रभवत्वं तयोरन्योऽन्यं जेदो
यथा प्रत्यक्षानुमानयोः विजिघ्रकारणप्रभवत्वं चात्र विभिन्न-
विषयत्वं चात्र सुप्रसिद्धम् । इदमिति ज्ञानस्य पुरोवर्तिशुक्ति-
शक्यत्वात्प्रभवत्वात् । रजतमिति ज्ञानस्य च व्यवहितरजतविष-
यत्वात् । यत्र विजिघ्रविषयत्वं तत्रान्योऽन्यं जेदो यथा रूपरसा
ऽऽदिज्ञाने अस्ति चात्र विजिघ्रविषयत्वमिति इत्थं प्रत्यक्षात्
स्मृतिर्विभिन्नापि प्रसृष्टेति न विवेकेन प्रतिभासत इत्यविवेक-
ख्यातिः । न त्वेकमेवेदं ज्ञानम् । तथात्वेन तदुत्पत्तौ कारणान्नावा-
त् । तत्र हि कारणमिन्द्रियमन्यद्वा ? न तावदन्यदुपरतेन्द्रिय-
व्यापारस्यापि तदुत्पत्तिप्रसङ्गात् । नापीन्द्रियं । तद्धि रजतसदृशे
शुक्तिशक्रे संप्रयुक्तं सत्तत्र निर्विकल्पकमुपजनयेत् सविकल्प-
कमपि तत्रैव, न रजते, तस्येन्द्रियेणासंबन्धात् अवर्त्तमानत्वा-
च्च । नचासंबद्धमवर्त्तमानं चेन्द्रियग्राह्यम् । संबद्धं वर्त्तमानं च
गृह्यते चकुरादिना इत्यभिधानात् । अन्यथा विप्रकृष्टशेषा-
र्थानामपि ग्राह्यत्वप्रसङ्गतोऽनुपाये सिद्धमंशेषस्यांशेषत्वं स्या-
त् । न च दोषाणामयं महिमेत्याभिधातव्यम् यतः कोऽयं तन्माहि-
मा नाम इन्द्रियशक्तेः प्रतिबन्धः, प्रध्वंसो वा, विपरीतज्ञानाविर्भा-

वो वा । तत्राद्यविकल्पद्वयमयुक्तम् । कार्यानुत्पादप्रज्ञात् । न हि मणिमन्त्रादिना दहनशक्तेः प्रतिबन्धे प्रध्वंसे वा स्फोटादिका-
यौत्पत्तिर्दृष्टा । तृतीयविकल्पोऽप्यनुपपन्नः न खलु दुष्टावयवाः
विपरीतं कार्यमाविर्भावयन्तः प्रतीयन्ते । अतो ज्ञानद्वयमेतदिद-
मिति हि प्रत्यक् पुरो व्यवस्थितार्थग्राहि, रजतमिति चानुभूत-
रजतस्सरणमिति, रजताकारा हि प्रतीती रजतविषयैव, न शुक्ति-
विषया, अन्याकारायाः प्रतीतेरन्यविषयत्वायोगात्, तद्योगे वा,
सर्वज्ञानं सर्वविषयं स्यादिति, सर्वस्य सर्वदर्शित्वापत्तिः । प्रयोगे
यद् यदाकारं ज्ञानं तत्तद्विषयमेव । यथा घटाकारं घटविषयमेव,
रजताकारं चेदमिति । यदि वाऽन्याकारापि प्रतीतिरन्यविषया
स्यात्तदा स्वार्थव्यभिचारतः सर्वत्राप्यनाश्वासः स्यात् ततो र-
जताकारं रजतविषयमेव ज्ञानमप्युपगन्तव्यम् । न च रजतमग्रतः
संनिहितमतोऽतीतमेव तत्तदा स्मर्यते इति, न तज्ज्ञानं प्रत्य-
क्षमिन्द्रियार्थसंप्रयोगजत्वाभावात् । ननु यद्यतीतं रजतं स्मर्य-
ते तदाऽतीतस्यातीततयैव प्रतिज्ञासः स्यात्, न तु वर्तमानरजत-
तुल्यतयेत्यपेशलम् । अतीतस्यापि रजतस्य दोषतोऽतीतत्वेनाप्र-
तिभासनात् । वर्तमानस्य च शुक्तिलक्षणार्थस्य ग्राहकं ज्ञानं
शुक्तिरेयमिति तल्लक्षणमर्थं स्वरूपेण प्रतिपत्तुमसमर्थं शुक्ति-
त्वलक्षणविशेषणस्य रजतात् शुक्तभेदकस्याग्रहणात् साधार-
णात्मभावो रजतान्वयिना स्थितं वस्तुप्रतिपद्यमानं रजतस्मृ-
तिज्ञानस्य स्मरामीत्याकारशून्यस्य कारणतां प्रतिपद्यते । स्मरा-
मीत्याकारशून्यत्वमेव चास्याः प्रमोष इति । न च स्मृतिप्रमोषाऽ-
प्युपगमे रजतज्ञानस्य सत्यत्वाद् उत्तरज्ञानेन बाध्यतानुपप-
त्तिरित्यभिधातव्यम् । शुक्तिरेयमिति जेदबुद्धौ जेदानध्यवसा-
यानिवारणेन पूर्वप्रत्ययप्रसञ्जितरजतोचितप्रवृत्त्यादिव्यवहार-
निवारणतस्तस्या उपपत्तेः । ये तु स्मृतिप्रमोषमनिच्छन्तस्तत्र वि-
परीतख्यातिं प्रतिपद्यन्ते तेषां बाह्यार्थसिद्धिर्न प्राप्नोति । तद्दृष्टा-
न्तेनाशेषप्रत्ययानां निरालम्बनत्वप्रसङ्गात् । यथैव हि-रजतप्र-
त्ययो रजताज्ञावऽपि रजतमवज्ञासयति तथा-सर्वे बाह्यार्थप्र-
त्ययास्तदभावेऽपि तदवज्ञासिनः इत्यद्वैतवादिमतसिद्धिः स्यात् ।
तामनिच्छता स्मृतिप्रमोष एवाऽप्युपगन्तव्यः इति विवेकाख्या-
तिः ॥१॥ अपरे अख्यातिं मन्यन्ते-तथाहि-इदं प्रतिज्ञासमानं
वस्तुस्वरूपं ज्ञानधर्मः, अर्थधर्मो वा स्यात् न तावज्ज्ञानधर्मोऽन-
द्वङ्कारास्पदत्वात् । बहिर्दिशतया प्रतिज्ञासमानत्वाच्च । नाप्यर्थ-
धर्मः । तत्साध्यार्थक्रियाकारित्वाभावात् । बाधकप्रत्ययेन
तद्धर्मतयाऽस्य बाध्यमानत्वाच्च । असदेव तत्तत्र प्रतिभासते ।
इत्यस्तख्यातिः ॥ ३ ॥ अन्ये तु प्रसिद्धार्थख्यातिं प्रतिपन्नाः
तथा हि-प्रतीतिसिद्ध एवार्थो विपर्ययज्ञाने प्रतिभाति । न चास्य
विचार्यमाणस्यासत्त्वं वाच्यं, प्रतीतिव्यतिरेकेणापरस्य विचार-
स्यैवासंभवात्, प्रतीतिबाधितत्वाच्च । न च तत्प्रसिद्धेऽर्थे
विचारो युक्तः । कर्तृत्वगतमलकादेरपि हि प्रतिभासबलैरेव
सत्त्वम् । स च प्रतिभासोऽन्यत्राऽप्यविशिष्टः । अथ मरीचिका-
चक्रादौ जलास्थस्य प्रतिभा, तस्य तद्देशोपसर्पणे सत्युत्तरका-
ले प्रतिभासाज्ञावादसत्त्वम् । तदयुक्तम् । यतो यद्यप्युत्तरकाले

सोऽर्थो न प्रतिभाति, तथापि यदा प्रतिभाति, तदा तावद-
स्येव । अन्यथा विद्युदादेरपि स्वप्रतिभासकात्वे सत्त्वसिद्धिर्न
स्यात्सस्मात्प्रसिद्धार्थख्यातिरेवेयमिति ॥ ४ ॥ अन्ये त्वात्म-
ख्यातिं मन्यन्ते । तथाहि-शुक्तिकायामिदं रजतमिति रजतं
प्रतिज्ञासते, तस्य च बाह्यस्य बाधकप्रत्ययात्प्रतिज्ञासो नोप-
पद्यते । न खलु यथैव प्रतिज्ञासते तथैवार्थ इत्यप्युपगन्तुं
युक्तम् । भ्रान्तत्वाभावप्रसङ्गात् । अतो ज्ञानस्यैवायमाकारो
ऽनाद्यविद्यावासनासामर्थ्याद्बहिर्बिब प्रतिज्ञासत इत्यात्मख्या-
तिः ॥५॥ केचिदनिर्वचनीयख्यातिं मन्यन्ते । तथाहि-शुक्तिकायां
रजताकारः सन्, असन्, उन्नयरूपो वा ? । न तावत् सन्, उत्त-
रकाले बाधकानुत्पत्तिप्रसङ्गतस्तर्हि तद्वज्रतत्त्वप्रसक्तेः । नाप्य-
सन्-आकाशकुशेशयवत् प्रतिज्ञासाभावप्रसङ्गात् । नाप्यभय-
रूपः, उभयदोषानुपज्ञात् । सदसतोरैकात्म्यविरोधाच्च । तस्माद-
यं बुद्धिर्दर्शितोऽर्थः सत्त्वेनासत्त्वेनोभयधर्मेण वा निर्वक्तुं न श-
क्यत, इत्यनिर्वचनीयार्थख्यातिः । ६ इति ख्यातिग्रन्थपाठः । अत्र-
विवेकाख्यातिवादी वदति-विवादास्पदमिदं रजतमिति प्रत्ययो,
न वैपरीत्येन स्वीकर्तव्यः, तथा विचार्यमाणस्य तस्यानुपपद्य-
मानत्वाद्, यद्यथा विचार्यमाणं नोपपद्यते, न तत्तथा स्वीकर्त्त-
व्यम्, यथा-स्तम्भः कुम्भरूपतयेति । न चेदं साधनम् सिद्धिमधा-
रयत्, तथाहि-किमिदं प्रत्ययस्य वैपरीत्यं स्याद् ?-अर्थक्रियाका-
रिपदार्थाप्रत्यायकत्वम्, अन्यथा प्रथनं वा ? । आद्ये भेदे, विवा-
दास्पदप्रत्ययप्रत्यायिते पदार्थे किमर्थक्रियामात्रमपि नास्ति, त-
द्विशेषसाध्या वा सा न विद्यते ? । नाद्यः पक्षः, शुक्तिसाध्यायास्त-
स्या भावात् । द्वितीये तु, ज्ञानकाले सा नास्ति, कालान्तरेऽपि
वा ? । ज्ञानकाले तावत्तथ्यकलधौतवोधेऽपि क्वापि सा नास्त्ये-
व । कालान्तरे तु प्रचुरतरसमीरसमीरणाशुव्यपायिपयोबुद्ध-
वोधेऽपि सा न विद्यत एव । तन्नार्थक्रियेत्यादिपक्षः क्लेमकारः ।
तत्पुरस्सरपक्षे तु, तथाविधवैपरीत्यं तस्य स्वेनैव, पूर्वज्ञानेन,
उत्तरज्ञानेन वा अवसीयेत ? । न स्वेनैव, तेन स्वस्य वैपरीत्याव-
साये प्रमातुः प्रवृत्त्यभावप्रसङ्गात् । अथ पूर्वज्ञानेन, किं स्वकाल-
स्थेन, तत्कालस्थेन वा ? । नाद्येन, तत्काले वैपरीत्यास्पदसंवे-
दनस्यासत्त्वात् । नाऽपि द्वितीयेन, ज्ञानयोर्गोपयासंभवात् ।
अथोत्तरज्ञानेन, तर्हि विजातीयं, सजातीयं वा स्यात् ? । विजा-
तीयमप्येकसन्तानं, भिन्नसन्तानं वा ? । जेदद्वयेऽपि घटज्ञानं पट-
ज्ञानस्य वैपरीत्याऽवसायि भवेत् । सजातीयमप्येकविषयं, भि-
न्नविषयं वा ? । एकविषयमप्येकसन्तानं, भिन्नसन्तानं वा ? ।
द्वयमपीदं संवादत्तहस्तावलम्बं कथं वैपरीत्यावबोधधुराधौ
रेयतां दधीत ? । भिन्नविषयमप्येकसन्तानं, भिन्नसन्तानं वा ? ।
उभयत्राऽपि पटज्ञानं पटान्तरज्ञानस्य तथा ज्ञेयत् । अथ न
सर्वमेवोत्तरज्ञानं प्राक्तनस्यान्यथात्वावबोधबद्धकक्षं, किं तु यदे-
व बाधकत्वेनोत्तसति । ननु किमिदं तस्य तद्बाधकत्वं ?-तदन्य-
त्वं, तदुपमर्दकत्वं, तस्य स्वविषये प्रवर्तमानस्य प्रतिहनृत्वं,
प्रवृत्तस्यापि फलोत्पादप्रतिबन्धकत्वं वा ? । प्राचि पक्षे, मिथ्या-
ज्ञानमपि तस्य बाधकं स्याद् अन्यत्वस्योन्नयनविशेषात् । द्वितीये
घटज्ञानं पटज्ञानस्य बाधकं स्यात्, तस्यापि तदुपमर्दनोत्पादात् ।
तृतीये, न प्रवृत्तिः तस्य तेन प्रतिहर्तुं शक्या, यत्र क्वचन गोच-
रे प्रागेव प्रवृत्तत्वात् । तृतीयेऽपि, न फलोत्पत्तिस्तस्य तेन प्रति-
बद्धं पार्यते, उपादानादिसंविदोऽपि प्रथममेव समुत्पन्नत्वात् ।
किंच-विपरीतप्रत्यये रजतम्, असत् चकास्ति, सद् वा ? । अस-
त्त्वेत् । असत्ख्यातिरेवेयं स्यात् । सत्त्वेत् । तत्रैव, अन्यत्र वा ? । यदि

तत्रैव, तदा तथ्यपदार्थव्यातिरेवेयं भवेत् । अन्यत्र तु सतः कथं तत्र प्रतीतिः ? , पुरस्सरगोचर एव चक्षुरादेर्व्यापारात् । दोष-मादात्म्यादिति चेत् । न, दोषाणामिन्द्रियसामर्थ्यकदर्शनमात्रचरितार्थत्वेन विपरीतकार्योत्पत्तिं प्रत्यक्षिञ्चित्करत्वात् । त-तस्तथा विचार्यमाणस्य तस्यानुपपद्यमानत्वमसिध्यदेव । 'ना-पि व्यभिचारि, विपक्षादत्यन्तं व्यावृत्तेः, अत एव न विरुद्धम-पि । ततः सत्यमेवैतत् संवेदनद्वयम्-इदमिति प्रत्यक्षं, रजत-मिति तु स्मरणं, करणोद्भवदोषवशाच्छुक्तिरजतयोः प्रत्यक्षस्मरणयोश्च जेदाप्रतिज्ञासाद्भेदाख्यातिरियमुच्यते इति । अत्राऽभिद-ध्महे-ये तावत्साधनासिद्धिविध्वंसनाय व्यभायिषत विकल्पाः, तत्र शुक्त्यादिरूपतयाऽन्यथास्थितार्थस्यान्यथा रजताद्यर्थप्र-कारेण यःप्रथमं तत्स्वरूपं वैपरीत्यं नेदं रजतमित्येवं तदु-पमर्दतः पश्चादुज्जृम्भमाणेन बाधकेनावधार्यते इति सूत्रम् । त-था चान्यथा प्रथमोत्तरज्ञानतदुपमर्दकत्वविकल्पाज्यां शेषं तु विकल्पनिकुरम्यं तुण्डताण्मरुवाम्बरविडम्बनामात्रफलमेव । अथ विजातीयं सजातीयं वा तदिव्यादिप्रकारेषु किमुत्तरं ते स्यात् ? । ननु वितोर्णमेव । अस्तु यत्किञ्चित्, तदुप-मर्देन चेदुत्पद्यते, तदा तद्विषयं बाधकं सत्तस्य तथात्वमा-विष्करोतीति । उपमर्दश्च न प्रध्वंसः, यतः पटज्ञानप्रध्वंसेनोत्प-द्यमानस्य घटज्ञानस्य बाधकत्वं स्यात्, किं तु तत्प्रतिभातवस्त्व-सत्त्वव्यापनम्-यन्मदीयवेदने रजतमिति प्रत्यज्ञात्, तद्वृत्तं न भवत्येवेति । अपि च, भेदाख्यातावपि प्रत्यक्षस्मरणयोर्भेदाख्या-नं किं स्वेनैव वेद्यते ? इत्यादिसकलविकल्पपेटकमाटीकत एव, इति स्ववधाय कृतोत्पापनेमेतद्भवतः । अथ प्रकृतज्ञाने रजतप्रति-ज्ञाने कथं तेन शुक्तिकापेक्ष्यते ? । तत्र, संवृतस्वाकारायाः समुपा-त्तरजताकारायाः शुक्तिकाया एवात्र प्रतिज्ञानाद् । वस्तुस्थित्या हि शुक्तिरेव सा, त्रिकोणत्वादिविशेषग्रहणाभावात् संवृतस्वा-कारा, चाकचिक्यादिसाधारणधर्मदर्शनोपजनितरूप्यस्मरणा-ऽऽरोपितरजताकारत्वाच्च समुपात्तरजताकारा, इत्यभिधीयते । यत्खलु यत्र कर्मतया चकास्ति तत्तत्रालम्बनम्, एतच्च शूद्रग्रा-हिकया निर्दिश्यमानायां शुक्तौ समस्त्येव । सैव हि दोषवशात्त-था प्रतिभाति । दृष्टं च दोषवशाद्विपरीतकार्योत्पादकत्वं, यथा क्षिप्रमन्दाकलदमीकायाः कुलपद्मलाद्यास्तत्तद्विरुद्धीकरण-भाषणादि । त्वयाऽपि चैतदङ्गीकृतमेव, प्रकृतरजतस्मरणस्या-नुभूतरजतदेशानुसारिप्रवृत्तिजनकत्वौत्सर्गिककार्यपरिहारेण पु-रोदेश एव प्रवृत्तिजनकत्वस्वीकारात् । भेदाऽग्रहणं सहकारि-णमपेक्ष्य प्रकृतरजतस्मरणस्य तद्विषयमिति चेत् । दोषान् सहकारिणोऽपेक्ष्य ह्यीकस्यापि तत्तथास्तु । किंच, प्रत्यभिज्ञानेन रजतसंविद्धेः शुक्तिगोचरत्वमवस्थाप्यते-यदेव मम रजतत्वेन पू-र्वमचकात् तदेवेदं शुक्तिशक्यम्, इत्येवं तस्योत्पादात् । अनु-मानेन च विवादपदं रजतज्ञानं शुक्तिगोचरं, तत्रैव प्रवर्तकत्वा-त्, यदेवं तदेवं यथा सत्यरजतज्ञानं रजतगोचरम्, इति विचारेण वैपरीत्यस्यापेक्षरसिद्धिदुर्गन्धमेव त्वत्साधनमिति स्थि-तम् । यच्चोक्तम्-शुक्तिरजतयोः प्रत्यक्षस्मरणयोश्च भेदाप्रतिभासा-दिति, तत्र जेदाप्रतिभासस्तुच्छः कश्चिदुच्येत, अर्भेदप्रतिभासो वा ? । नाद्यः, प्राभाकरैरभावानज्युपगमात् । नापि द्वितीयः, विपरीतख्यातिप्रसक्तेः, भिन्नयोरभेदेन प्रतिभासात् । अथ जेदो व्यावर्तकधर्मयोगः, तस्य चाप्रतिभासः । साधारणधर्मप्रति-ज्ञास इति चेत् । न, शुक्तिज्ञाने सत्येऽपि तस्य भावाद् दीप्रतादे-स्तत्राऽपि प्रतिभासात् । अथ न तत्र तस्यैव प्रतिज्ञासः, त्रिको-

णतादिव्यावर्तकधर्माणामपि प्रतिभासादिति चेत् । तर्हि साव-धारणः साधारणधर्मप्रतिभासः प्रकृतरजतवोधेऽपि नास्त्येव, रजतगतस्य रजतत्वस्यैव शुक्तिगतस्य त्वनियतदेशकालस्मर्य-माणरजतासंज्ञविनियतदेशकालत्वस्य व्यावर्तकधर्मस्य प्रति-ज्ञानादिति । ग्रहणस्मरणसंविद्धौ अपि स्वसंविद्धिते प्राभा-कराणाम् । ते च यदि स्वरूपेण प्रतिज्ञातः, तदा न रजतार्थिनस्तथा प्रवृत्तिः स्यात् । अथ ग्रहणं स्मरणरूपतया प्रतिभाति, तदा वि-परीतख्यातेरस्पष्टतया प्रतिभानम्, अनुभूतरजतदेशे प्रवृत्तिश्च स्यात् । अथ स्मरणं ग्रहणरूपतया, तदाऽपि विपरीतख्यातिरेव । प्रवृत्तं चात्र वक्तव्यं, तच्चोक्तमेव बृहदृत्तौ वितत्य श्रीपूज्यैः ॥ १० ॥ रत्ना० १ परि० । (विस्तरस्तु संमतितर्कादवसेयः)

खाइ-अव्य० । " घटमादयोऽनर्थकाः " ८ । ४ । ४२४ । इति अ-पञ्चशे 'खाइमिति' निपातः । प्रा० ४ पाद । पुनरर्थे, 'किं खाइ-णं भंते' भ० ५ श० ४ उ० । देशभाषया वाक्यालङ्कारे, औ० ।

खाइम-खादिम-न० । 'खाइ' भक्षणे । खादेन खादो भावे घञ् । खादेन निर्वृत्तं खादिमम् "तेन निर्वृत्तम्" ४ । २ । ६८ । (पाणि०) अस्याधिकार इमप्रत्ययः । प्रव० ४ द्वार । स्था० । खमित्याकाशं तच्च मुखविवरमेव तस्मिन् मातीति खादिमम् । पृथोदरादित्वा-त्सिद्धिः । प्रव० ४ द्वार । आव० । आ० चू० । खादः प्रयोजनमस्येति खादिमं स्था० ४ ग० २ उ० । खाद्यते इति खादिमम् । दश० १ अ० । आव० । भक्तौपधस्पर्जूरफलादिकं आहारभेदे, प्रव० ।

संप्रति खादिममाह—

जत्तोसं दंताई, खजूरगनाझिकेरदक्खाई ।

ककभिअंनगफणसाइ, बहुविहं खाइमं नेयं ॥ १३ ॥

भक्तं च तद्भोजनमोयं च दाह्यं भक्तौपं रुद्धितः परिभ्रष्टचणक गोधूमादि, दन्त्यादि दन्तेभ्यो हितं दन्त्यं गुमादि, आदिशब्दाभ्या-रुक्तुलिकाखण्डेनुशर्करादिपरिग्रहः । यद्वा दन्तादि देशविशेषप्र-सिद्धं गुडसंस्कृतदन्तपवननादिः । तथा खजूरकनालिकेरदा-त्तादि आदिशब्दादङ्कोटदामिमादिपरिग्रहः । तथा कर्कटिका-न्नपनसादि आदिशब्दात्कदल्यादिफलपटलपरिग्रहः बहुविधं खादिमं ज्ञेयम् । प्रव० ४ द्वार । ध० पं० सं० । दर्श० । प्रव० ।

भत्तोसं दंताई, टोप्परखारिकदक्खजूरं ।

अंनगफणसं चव्वी, चारुन्निया पत्तणगं च ॥ १४ ॥

भट्टं धन्नं सव्वं, वदामअक्खोउच्छुगंमुलिया ।

फलपक्कं सव्वं, बहुविहं खाइमं नेयं ॥ १४ ॥ ४० प्र० उत्त० ।

खाइय-खाजिक-पुं० । खेर्द्धदेशे प्राजः क्लेपः तत्र साधुः ठन्-लाजेयु, तस्य खाजिकस्य प्रजनपत्रात् ऊर्द्धदेशे स्फोटनेन तथात्वम् । वाच० । 'खाइय' शब्दार्थे,

खाइया-खातिका-स्त्री० । उपरिविस्तीर्णाधःसंकटखातरूपे, भ० ५ श० ७ उ० । खातबन्धे, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार ।

खाओदग-खातोदक-त्रि० । कृतप्रणातिरूपजलमार्गे गृहादौ, कल्प० ६ कृण ।

खाओवसमिअ-झायोपशमिक- 'खओवसमिअ' शब्दार्थे ।

खाओसिय-खातोत्सृत-न० । भूमिगृहस्योपरिप्रासादे वास्तु-भेदे, आव० ६ अ० । नि० चू० ।

खाडखर-खाडखड-पुं० । पङ्कप्रजायाः षष्ठे अपक्रान्ते महान-
रके, स्था० ६ टा० ।

खारहिना-खारहिना-स्त्री० । शुक्लरुष्णपटाकाररोमाङ्कित-
शरीरायां शुन्यदेवकुलादिवासिन्यां (टाली) (टीली)
(गिलहरी) इतिलोके प्रसिद्धाः । चतुष्पादविशेषजातौ, प्रश्न० १
आश्र० द्वार । नं० ।

खाण-ख्यान-न० । कथने, स्था० ४ टा० १ उ० ।

खाणि-खानि-स्त्री० । स्वर्णाद्युत्पत्तिस्थाने, आकरे, वा डीप्
तत्रार्थे, वाच० । आच० ।

खाणु-स्थाणु पुं० । स्था-नु-पृषोदरादित्वात् णत्वं “ स्था-
णावहरे ” ण । २ । ७ इति स्थाणौ संयुक्तस्य खो भवति हर
अथ वाच्यो न भवति । प्रा० २ पाद । ऊर्ध्वकाष्ठे । जं० २ वक्र० ।
दश० । स्थूलकीलकेषु, ये छिन्नावशिष्टवनस्पतीनां शुष्का
अवयवाः (वृक्षा) इति लोके प्रसिद्धाः । जं० १ वक्र० ।
“ खाणु व्व उच्छकाये ” स्थाणुरिवोच्छकायः । कायोत्सर्गकाले,
प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार ।

खाणुबहुल-स्थाणुबहुल-त्रि० । स्थाणवो बहुला यत्र तत् तथा
स्थाणुप्रचुरे, स्थाणुभिर्व्याप्ते, जं० १ वक्र० ।

खाणुसमाण-स्थाणुसमान-पुं० । स्थाणुतुल्ये भ्रमणोपासके, यो
हि कुतोऽपि कदाग्रहात् न गीतार्थप्रदेशनया चाख्यते सोऽनमन
स्वभावो बोधकेनाऽप्रज्ञापनीयः स्थाणुसमान इति । स्था० ४
टा० ३ उ० ।

खात-खात-न० । उपरि विस्तीर्णऽधः संकुचिते, रा० । झा० ।
अधः उपरि च समे, स० । जी० । कृपादौ, अनु० । भूमिगृहादौ
वास्तुनेदे, नि० चू० १ उ० । आ० चू० ।
ख्यात-त्रि० । प्रसिक्ते, ध० १ अधि० ।

खामण-क्षामण-न० । पाक्षिकचानुर्मासिकसांवत्सरिकक्षाम-
णकानि तत्तपांसि च कियद्दिनानि यावत्कृतानि शुद्धयन्तीति
प्रश्ने-उत्तरम् । तत्क्षामणकानि च यथाक्रमं द्वितीयां, पञ्चमीं,
दशमीं च । यावत्कृतानि परम्परया शुद्धयन्तीति । किं च पाक्षि-
काद्यर्वांगपि तद्दिनसंख्यया यथासंभवं तत्तपांसि च प्रापणी-
यानि इति श्रद्धेयम् । ४४ प्र० सेन० ३ उल्ला० ।

खामणगपन्तिकमाण-क्षामणकप्रतिक्रमण-न० । दन्तधावनं क-
ल्पवर्तं च विधाय क्षामणकप्रतिक्रमणादि कर्तुं शुद्ध्यति न वेति
प्रश्ने-उत्तरम् कारणे वेलांमध्ये क्षामणकप्रतिक्रमणादि कर्तुं
शुद्ध्यतीति । ३६२ प्र० सेन० ३ उल्ला० ।

खामणा-क्षामणा-स्त्री० । कृतापराधत्वेनान्यस्य क्षमोत्पादने,
सा च द्वेषा द्रव्यतो, ज्ञावतश्च । द्रव्यतः सकलुषाशयस्यैहिका-
पायभीरोः । ज्ञावतः संवेगापन्नस्य सम्यग्दृष्टेः । आव० ३ अ० ।
खमावेमि अहं सव्वे, सव्वे जीवा खमंतु मे ।

मिप्ती मे सव्वज्जणमु, वेरं मज्जेण केण वि ॥ ६१ ॥

खमामिऽहं पि सव्वेसिं, सव्वजावेण सव्वहा ।

भवजवेसु वि जंतूणं, वाया मणसा य कम्मुणा ॥ ६२ ॥

एवं घोमेतु वंदिज्जा, चेइय साहू विही जओ ।

गुरुस्ताऽवि विही पुव्वं, खामणपरिसामणं करे ॥ ६३ ॥

खमावेतु गुरुं सम्मं, नाणमहिंसससित्तु ।

काऊणं वंदिऊणं च, विहिपुव्वेण पुणो वि य । ६४ । महा० १ अ० ।

क्षमयामि सर्वजीवानन्तर्भवेष्वाप्यज्ञानमोहाभ्यामावृतेन मया
तेषां पीडा कृता याज्यामज्ञानमोहाभ्यामावृतेन मया पीडा कृता
तयोरपगमान्मर्षयामि । सर्वे जीवाः क्षाम्यन्तु मे दुःखोद्धतम् ।
अत्र हेतुमाह-मैत्री मे सर्वभूतेषु वैरं मम न केनचित् । कोऽर्थः
मोक्षलाभहेतुर्निस्तान् सर्वान् स्वशक्त्या न लम्भयामि न च केषां-
चिद्विघ्नकृतमपि विघाते वर्तेऽहमिति, वैरं हि भूरिभवपरम्परा-
ऽनुयायिकरुमरुचृत्यादीनामिवेति ॥ ६१ ॥ ध० २ अधि० । (अधि-
करणे उत्पन्ने क्षामणा ‘अधिगमण’ शब्दे प्र० भागे ५०५ पृष्ठे
उक्ता) (क्षामणां कृत्वा जिनकटपादि प्रतिपद्यते इति जिनक-
ल्पिकादिशब्देषु) केवलस्थापनाचार्यनिकटे प्रतिक्रमणं कुर्वन्तः
श्रद्धावतः क्षामणावसरे कतिवारं क्षामयन्तीति प्रश्ने-उत्तरम्
केवलस्थापनाचार्यामे प्रतिक्रमणे आरूपा एकां क्षामणां कुर्व-
न्तीति । ३६५ प्र० सेन ३ उल्ला० ।

खामिय-क्षामित-त्रि० । क्षम-णिच्-क्त-प्राकृते णिलोपः “अदे-
ष्टुक्पादेरत आः” । ८ । ३ । १५३ । इति आदेरकारस्याऽऽका-
रः । प्रा० ३ पाद । अपगमितरोषे, रोसावगमे खमा तं च खामि-
यं जस्यति । नि० चू० ४ उ० ।

खाय-खाद-पुं० । खादने जस्यते, स्था० ३ टा० २ उ० ।

खायणिष्मण-खातनिर्धमन-न० । सज्जनस्वात्वेष्टुहे, कल्प०
ए क्षण ।

खायदेसायारपवाहण-ख्यातदेशाचारप्रपादन-न० । ख्यातस्य
प्रसिद्धस्य तथाविधापरशिष्टसमतया दूररूढिमागतस्य दे-
शाचारस्य सकलस्य प्रपालनमनुवर्त्तनम् । देशाचाराऽनुवर्त्त-
नरूपे गृहिधर्मे, तदाचाराऽतिवृत्तौ तद्देशवासिजनतया सह
विरोधसंज्ञवेनाऽकल्याणत्वाभः स्यादिति । पठन्ति चात्र लौकि-
काः । “यद्यपि सकृन्नां योगी, छिद्रां पश्यति मेदिनीम् । तथापि
लौकिकाचारं, मनसापि न लक्ष्येदिति ” ध० १ अधि० ।

खायमाण-खादत्-त्रि० । भक्षयति, जी० ३ प्रति० ।

खार-क्षार-पुं० । क्षरणं क्षारः । संचलने, स्था० ८ टा० । करीपादि-
प्रभवे, दश० ४ अ० । सद्यो जस्मनि, झा० १ ध्रु० १२ अ० ।
मृत्खटीचर्णिकादौ, ध० २ अधि० । यवतिलक्षारादौ, पि० ।
प्रश्न० । बब्रुवादिक्, नि० चू० १ उ० । भर्जिकादौ, सूत्र० १
ध्रु० ४ अ० २ उ० । व्रवणे, वृ० ४ उ० । “ खारस्स लोणस्स
अणासएणं ” क्षारस्य पञ्चप्रकारस्यापि लवणस्याऽनशनेनाऽ-
परिभोगेन मोक्षो नास्ति । सूत्र० १ ध्रु० ७ अ० । भक्तादौ,
शस्त्रभेदे, वाच० ।

खार-पुं० । खमवकाशमाधिक्येन ऋच्छति, ऋ अण् उपसंखारी
परिमाणे, वाच० । क्षुजपरिसर्पनेदे, च प्रज्ञा० १ पद ।

खारकरीर-क्षारकरीर-न० । वस्तुविशेषे, क्षारकरीरादिक-
मातपे दत्त्वा पश्चात्तैलादिदाने सन्धानकं भवति न वेति ।
प्रश्ने-उत्तरम् क्षारकरीरादिकं दिनत्रयमातपे दत्त्वा पश्चात्तै-
लादिदापनेन सन्धानकं जायते इत्थं श्रीपरमगुरुपाश्र्वे भुतं
नास्ति एवंविधान्यक्षाराण्यपि दृष्टानि न सन्ति प्रत्युत क्षारक-
रीरादिकमध्यस्थितं पानीयं दिनत्रयोपरि यदि न शुष्यति
तदा सन्धानकं जायत इति । ११२ प्र० सेन० ३ उल्ला० ।

खारखत्त-क्षारक्षत्त-त्रि० । द्रवणशस्त्राभिहने, ओघ० ।

खारगालण-क्षारगालन-न० । सर्जिकादेर्गालनके गृहस्थोपकरणेषु, खल्वणं च खारगालणं च । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

खारताउसी-क्षारत्रपुषी-स्त्री० । क्षारशब्दः कटुकवाची तथागमे-
ऽनेकधा प्रसिद्धेस्ततः कटुकायां त्रपुष्याम्, प्रज्ञा० १० पद ।

खारतंत-क्षारतन्त्र-न० । करणं क्षारः शुक्रस्य तद्विषयं तन्त्रं यत्
तत्तथा । वाजिकरणतन्त्रे, तद्विषयं अल्पकीर्णविशुद्धकरेतसामाप्या-
यनप्रसादोपजनननिमित्तं प्रदर्शजननार्थं च कृतम् । सप्तम आयु-
र्वेदः । स्था० ८ उ० ।

खारतिल्ल-क्षारतैल-न० । करणशूत्रनिवारके, निर्वोमतासा-
धने च क्षारपक्वतैले, वाच० । “ लक्ष्मणारसखारतिल्लकलक-
लतत्रो ” प्रश्न० ५ संब० द्वार ।

खारपक्षियंग-क्षारप्रदिग्धाङ्ग-त्रि० । क्षारेण प्रदिग्धाङ्गेषु “प-
ञ्चोदया खारपक्षियंगा ” सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ५ उ० ।

खारमेह-क्षारमेघ-पुं० । सर्जादिक्षारसमानरसजलोपेतमेघे,
भ० ७ श० ६ उ० ।

खारवत्तिय-क्षारपात्रित-त्रि० । क्षारपात्रकृता क्षारपात्रिता क्षा-
रपात्रजोजिते, क्षारपात्रस्याधारतां नीते, औ० ।

क्षारवर्तित-त्रि० । क्षारेण क्षारे वा तीक्ष्णकतरुनिर्मितमहाक्षारे
घर्षितो वृत्ति कारितः । क्षारवर्तिते, औ० । शस्त्रेण कृत्वा क्षण-
क्षारादिभिः सिच्यमाने दण्डविशेषं प्राप्नुवति, दशा० ६ अ० ।

खारवावी-क्षारवापी-स्त्री० । क्षारव्यजृतवाप्याम्, प्रश्न० १
आश्र० द्वार ।

खारसाविद्या-स्त्री० । ब्राह्मीविधिभेदे, अस्याः सम्यग् अवबो-
धो नास्ति स० १८ सम० ।

खारसिचण-क्षारसिञ्चन-न० । क्षारोदकसेचने, पारदारिकाः
वास्यादिना तक्षयित्वा क्षारोदकसेचनानि प्राप्यन्ते । सूत्र० १
श्रु० ४ अ० १ उ० ।

खारायण-क्षारायण-पुं० । माण्डवगोप्रान्तर्गतक्षारपुरुषापत्ये-
षु, स्था० ७ उ० ।

खारिखारी-खारिखारी-स्त्री० । एकत्र समुदितेषु षोडशद्रोणे-
षु ज्यो० १ पाहु० । रत्ना० ।

खारिय-क्षारित-त्रि० । क्षर-णिच्-क्त । अजिशस्ते, प्राप्तदोषे,
श्राविते, “ द्रवणखरणिङ्गते शावनकादिके ” व्य० ६ उ० ।

खारुणायण-क्षारुणायक-पुं० । म्लेच्छदेशभेदे, अनायें, तज्जे
मनुष्ये च । ज० १२ श० २ उ० ।

खारोदय-क्षारोदक-न० । ईषस्त्रवणपरिणामे जले, जी० १
प्रति० प्रज्ञा० अम्लोदके, अन्तःक्षारजले च । कूपादौ, त्रि० पि० ।

खारोदा-क्षारोदा-स्त्री० । क्षारोदापरनामिकायां सुपक्वविजये
महानद्याम्, स्था० २ उ० ३ उ० । जं० ।

खाल-क्षाल-न० । नगरादेर्निर्धमने स्था० २ उ० ३ उ० ।

खानणा-क्षानणा-स्त्री० । प्रकथने, विशेष० ।

खावियंत-खाद्यमान-त्रि० । भक्ष्यमाणे, “ काकणिमंसाहं खावि-
यंतं ” विपा० १० श्रु० २ अ० ।

खास-कास-पुं० । आघंत्वात्कस्य खः । प्रा० १ पाद । खासिकाया-
म्, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । द्वितीये रोगातङ्के, “ सोलस रो-
गाहंका, पाउञ्ज्या तं जहा-सासे १ खासे २ जरे ३ इत्यादि ।
विपा० १ श्रु० १ अ० ।

खासिय-कासित-न० । कासने, (खाँसना) इति लोकप्रसिद्धे,
ल० । आ० म० । आव० । “ खासिएणं जीएणं ” आ० चू० ५
अ० । अनङ्करभुतभेदे, नं० । विशेष० । अनार्यदेशभेदे, तत्र जाते
मनुष्येऽपि । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । प्रश्न० । प्रब० ।

खिड-क्षिति-स्त्री० । धर्माद्यासु ईषत् प्राग्जारावसानासु अष्टसु
भूमिषु, आव० ४ अ० । दर्श० ।

खिडपङ्क्ति-अ-क्षितिप्रतिष्ठित-त्रि० । जूम्यां प्रतिष्ठायुक्ते नगरा-
दौ, आ० म० द्वि० । “ क्षितिप्रतिष्ठचणक, पुरर्यभपुराभिधम् । कुशा-
प्रपुरसङ्गं च, कमाङ्गाजगृहाह्वयम् ॥ १४ ॥ ” इति राजगृहनगरमेव
पूर्वं क्षितिप्रतिष्ठितं नामाऽऽसीत् । ती० १० कल्प । आव० ।
आ० चू० ।

खिखिणिया-किङ्किणिका-स्त्री० । क्षुद्रघण्टिकायाम्, औ० ।

खिखिणिसर किङ्किणिस्वर-पुं० । क्षुद्रघण्टिकाध्वनौ, स्था० ६ उ० ।

खिखिणी-किङ्किणी-स्त्री० । क्षुद्रघण्टिकायाम्, स्था० १०
उ० । जं० । रा० । औ० । प्रश्न० ।

खिखिणीजाल-किङ्किणीजाल-न० । क्षुद्रघण्टिकासमूहे, जी०
५ प्रति० । रा० ।

खिसण-खिसन-न० । निन्दावचने, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार ।

प्रब० । स० । अत्यन्तनिन्दायाम्, औ० । लोकसमक्षमेव जात्या-
द्युद्घाटने, न० । ज्ञा० १ श्रु० ३ अ० । स्था० । अन्त० । परस्या-
प्रतः तदोपकीर्तने, न० । ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । धिक्कृमुपेत्यादि-
वाक्यरूपे गर्हणे, रा० ।

आचार्यखिसनम्-

व्रितियपदमण्यप्पञ्जे, अप्पञ्जे वा वएज्ज खिसंतो ।

उवलंभं वा य तथा, सीतंते वा वदेज्जाहि ॥ २२ ॥

अण्यप्पञ्जो वा साहु जणेज्ज । अण्यप्पञ्जो वा भदंतो जणेज्ज ।
अप्पञ्जो वा भणेज्ज । खिसणपरं भदंतं, सो आयरिओ बहुस्सु-
ओ जातीदीणो सीसपमिच्छप अभिक्खं जातिमादीहि । खिस-
ति । सो सुत्तथे उवजीवितं ण सक्कति । ताहे तस्स जातिसारेण
एप्प खिसं उवालंभं वा करेज्ज । जो आयरिओ जाइदीणो,
अहं ण जाणामि सि ।

अष्ठा साहु जातिमादिपहिं खिसंति । तस्स अष्ठावदेसेण

इमा खिसा-

जातिकुलस्स सरिमयं, करेहि ए हु कोदवो भवे साली ।

आसलल्लितं वराओ, वाएति ए गहनो काउं ॥ २३ ॥

तुज्ज वि जं कुलं जाती वा तं अग्गेहिं परिणायं, तो अप्पणो
चेव जातिकुलं सरिसं करेहि । मा कोदवसमाणो होतं अप्पणं
सालिसरिसं मण्णतु । ण वा गहनोहिं होतं । जती अस्सल्लितं
काउं सक्कति ॥ २३ ॥

विरुवरूपेण खिसमाणो इमं जण्णति-

रुवस्सेव सरिसयं, करे हि ए हु कोदवो भवे साली ।

अस्सत्तन्नितं वराओ, वाएति ए मइओ काउं ॥ २४ ॥ कंग।
वायगो, गणी, आयरिओ वा । जेण कओ तस्स इमा खिसा-
अह वायगो ति भसति, एम किर गणी अयं व आयरिओ ।
सो वि मणे एरिसओ, जेण कओ एस्स आयरिओ ॥ २५ ॥

इमो उवालंजो खिसंते सीतंते वा-

जातिकुलस्स सरिमयं, करहि मा अप्पवेरिओ होहि ।
होज्ज हु परिवादो वि, गिहि पक्खे साहुपक्खे य ॥ २६ ॥
परिवयणं परिवदो अयसो गुणक्खिणं वा इत्यर्थः ।

अह वा इमो उवालंजो-

जुत्तं णाम तुमे वाय-एण गणिणा च परिमकातुं ।
आयरिएण व होउ, काऊणं किं व काहामो ॥ २७ ॥

(जुत्तमिति) युज्यते योग्यं वा णामशब्दः पादपूर्णे इदमेति
निर्देशवाचको वा । आयरियस्स वा होउं किं एरिसं काऊण
जुज्जति अह तुमे चेव । मज्जायं रक्ख । तो अरहे किं कहामो ।
सीदंते वा इमो उवालंजो-

अह वा ए मज्ज जुत्तं, जदंत एयरिमाणि वोत्तुं जो ।
गुरुजत्ति वोदित्तमणा, भणामि वज्जं पयहिऊणं ॥ २८ ॥ कंग
किंचान्यत्-

वरतरं मरसि जणितो, नया वि अस्सेण पच्छुवावप्पो ।
व्वप्पे मम वेणप्पं, जणेज्ज अण्णो पगासंतो ॥ २९ ॥

अह पच्छप्पे दोसा पच्छायणं करंतो भणामि । अस्सा पुण दोस-
क्खिणं करंतो बहुजणमज्जे भणेज्ज तेण वरतरं मरसि भणितो
संतो जातेति रुसेज्ज तो ।

इमं जप्पति-

तुम्हे मम आयरिया, हितोवएसि ति तेण सीसो हं ।
एवं वियाणमाणा, ए हु जुज्जह रुसितुं भंतो ॥ ३० ॥

जेण मे हितोपदेसं देहा तेण तुम्हे मम आयरिया हिओवद-
सणो ति काउं । अहं पि सीसत्तणं ते पडिक्खो । किं च जो
जेण जंमि ठाणंमि ठावितो दंसणे चरणे च । सो तं तओ बुत्तं-
तम्मि चेव काउं जावणिरिओ एवं वियाणमाणा तुज्जे किं रुसह ।
एमेव सेसएसु वि, तस्सेव हितइयावदागादं ।

रागं कुसुजओ सु य, इण विहु अ विकोइओ संजो ॥ ३१ ॥
एतं पायसो खिसंतं सीदंते जणितं (सेसेसु वि) अणप्पज्जादि-
एसु । तस्सेव गुरुस्स हियइतावदे आगादं अहवा एयं आगादं
वयणं च भदंतं भणियं सेसेसु वि उवज्जायादिएसु हियइ ताव-
दे आगादं ॥ चोदगाऽऽह-जाणंतं हि गुरु कहं आगादं
जप्पति । उच्यते-कुसुभो अ वि को वि रागं जहा ण मुंचति
तहा गुरुवि एगंते जाव पुडोवदेसेण ए विकोवितो ताव
अणायारसेवणं ण मुंचति ।

किंचान्यत्-

वच्छुं वि जाणिऊणं, एवं खिसे उवालंजेज्ज वा ।
खिसा तु णिप्पवासा, सपिवासा होउवालंजो ॥ ३२ ॥

आयरिय उवज्जायादीया खरमओ य सज्जावारोयमादि-
इट्ठिंम वा एते वच्छुं जाणिऊणं खिसा उवालंजो वा पयुजिय-
वो । णिहुरं णिहेइवयणं खिसाउयं । स्णेहवयणं उवालंजो ।

खिसा खहु ओमंमी, खरमज्जे वा वि सीयमाणंमि ।
राइणिओवालंजो, पुवं गुरु महिहिमाणीए ॥ ३३ ॥

ओमे, खरमज्जे वा खिसा पवंजते । रातिणिओ, आयरिओ,
जेट्ठो वा पुवं गुरु आसी सो य कम्मभारिय यापपासन्धीदाना
तो णिक्खंत वायारायादि महिद्धियं पि जो मणीए तेसु उवा-
लंजो पयुजति । नि० चु० १० उ० आव० । अशातनायाम्, आव० ।
४ अ० । ('आगाद' शब्दे णि० भागे ६० पृष्ठे उत्सर्गसूत्रमुक्त-
म् अत्र तु अपवादत्वम्)

खिसणा-खिसना-खी० । लोकसमकं कुत्सने, औ० ।

खिसा-खिसा-खी० । लोकसमकं निदायाम्, आव० २ अ० ।
खरपटनायाम्, व्य० १ उ० । शासननिन्दायाम्, पञ्चा० १७ विव० ।
"खिसिज्ज" खिस्यते निन्द्यते । वृ० १ उ० ।

खिसिज्जमाण-खिस्यमान-त्रि० । परोक्षकुत्सनेन निन्द्यमाने,
ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । आव० ।

खिसिय-खिसित-त्रि० । जन्मकर्माद्युद्घाटनतो निन्दिते, स्था० ६
ठा० । प्रव० ।

खिसियवयण-खिसितवचन-न० । जन्मकर्माद्युद्घाटनतो निन्दा-
वचने, स्था० ६ ठा० ।

तच्च न वाच्यम्-

अतितिणे अचवले, अप्पभासी मियासणे ।
हविज्ज उअरे दंतं, थोवं द्वाणुं न खिसए ॥ ३६ ॥

अतितिणो जवेत् अतित्तिणो नामात्ताभेऽपि नेषट् यत्किंच-
नभाषी । तथा अचपलो जवेत् सर्वत्र स्थिर इत्यर्थः । तथा अप्प-
भाषी कारणे परिमितवक्ता । तथा मिताशनो मितभोक्ता भवे-
दित्येवं जूतो भवेत् । तथा उदरे दातारो येन वा तेन वा वृत्ति-
शीलः । तथा स्तोत्रं लब्ध्वा न खिसयेत् । देयं दातारं वा न
हीलयेत् इति सूत्रार्थः ॥ ३९ ॥ दश० ८ अ० ।

अथ खिसितवचनमाह-

गहियं च जहाघोसं, तहियं परिपिडियाण संलावो ।
अमुणं सुत्तथो, सो वि य उक्कीवितुं दुक्खो ॥

एकेन साधुना यथाघोषं यथा गुरुभिरजितापा जणिताः तथा श्रुतं
गृहीतं मयैव गृहीतः सूत्रार्थः । प्रतीच्छकादीन् वाचयति । यदा
च प्रतीच्छक उपतिष्ठते तदा तस्य जातिकुलादीनि पृष्ठा पश्चा-
त्तरेव खिसां करोति । इतश्चान्यत्र साधूनां परिपिडितानां स्वा-
ध्यायमग्नस्तथा उच्छिन्नानां संज्ञायां वर्तते । कुत्र सूत्रार्थो प-
रिशुद्धौ प्राप्येते । तत्रैकस्तं यथा घोषश्रुतप्राहकं साधु व्यपदि-
शति । तथाऽमुकेन सूत्रार्थो शुद्धौ गृहीतौ परं स उपजीवितुं
(दुक्खो) दुष्करः ।

कथम् ? इति । आह-

जह को वि अमयरुक्खो, विसकंठगवद्धिवेदितो संतो ।
ए वज्जइ अझीतुं, एवं सो खिसमाणो उ ॥

यथा क्रोध्यमृतवृद्धो विषकण्टकवल्लीभिर्वेष्टितः सन् आली-
तुमाश्रयितुं न शक्यते । एवमसावपि साधुः प्रतीच्छकान् खि-
सन् न श्रयितुं शक्यः ।

तथाहि—

ते खिसणा परप्ता, जातीकुलदेसकमपुच्छादि ।

आसाऽऽगता णिरासा, वचंति विरागसंजुता ॥

यस्तस्योपसंपदं यतिनं पूर्वमेव पृच्छति—का तव जातिः?, किं नामिका माता?, को वा पिता?, कस्मिन् वा देशे संजातः?, किंच कृष्यादिकं कर्म पूर्वं कृतवान्?, एवं पृष्ट्वा पश्चात् तान् पठतो हीनाधिकारद्वाराद्युच्चारणादेः कुतोऽपि कारणात् कुपितस्तेरेव जात्यादिभिः खिसति । ततस्ते प्रतीच्छका जातिकुलदेशकर्मपृच्छाभिः पूर्वं पृष्ट्वा ततः खिसनया प्रारब्धात्याजिताः सन्तः सूत्रार्थं प्रहीष्याम इत्याशया आगता निराशाः क्षीणमनोरथा विरगसंयुक्ताः “ चिच्छसि कसेरुमई, अणुभूवासि कसेरुमई ? । पीतं ते पाणिययं, चरित्तु हता मनदंसणयं ” इति भणित्वा स्वगच्छं व्रजन्ति ।

सुत्तत्याणं गहणं, अहं कां ततो परीनियतो ॥

जातिकुलदेसकम्मं, पुच्छंति खल्लारुधन्नागं ॥

एवं तदीयवृत्तान्तमाकर्ण्य कोऽपि साधुर्भणति—अहं तस्य सकाशे गत्वा सूत्रार्थयोर्ग्रहणं करिष्ये, तं वाच्यं खिसनादोषाश्रित्येति ध्यामि । एवमुक्त्वा येषामाचार्याणां स शिष्वस्तेषामन्तिके गत्वा पृच्छति—योऽसौ युष्माकं शिष्यः स कुत्र युष्माभिः प्राप्तः? आचार्याः प्राहुः—वैदसनामकस्य नगरस्यासन्ने गोचरग्रामे । ततोऽसौ साधुस्ततः प्रतिनिवृत्तो गोचरग्रामं गत्वा पृच्छति—अमुकनामा युष्मदीये ग्रामे पूर्वं किम् आसीत्?, ग्रामेयकैरुक्तम् आसीत् । ततः का तस्य माता?, को वा पिता?, किं वा कर्म?, तैरुक्तम् (खल्लाडधन्नागं ति) नापितस्य धन्निका नाम दासी सा खल्लाडकौक्षिकेन सममुपितवती । तस्याः संबन्धी पुत्रोऽसौ एवं श्रुत्वा तस्य साधोः सकाशं गत्वा भणति—अहं तवोपसंपदं प्रतिपद्ये । ततस्तेन प्रतीच्छस्य पृष्टः । कुत्र त्वं जातः, का वा ते मातेत्यादि । एवं पृष्टोऽसौ न किमपि व्रथीति । तत इतरश्चिन्तयति—जानाम्येषोऽपि हीनजातीयः ।

ततो निर्बन्धे कृते स साधुः प्राह—

ठाणम्मि पुच्छियम्मि, हणुदाणि कहेमि ओहिता सुणध ।

सोहस्सप्पे कस्स व, इमाई तिकखाई डुक्खाई ॥

स्थाने भवद्भिः पृष्ठे सति (हणुदाणि ति) तत इदानीं कथयामि अवहिताः गृणुत यूयं कस्यान्यस्येमानि ईदृशानि तीदृशानि दुःखानि कथयिष्यामि ।

वड्ढिसगोचरगामे, खल्लारुधुत्तकोत्तिओ धेरो ।

नावियधक्षियदासी, तेसिम्मि सुतो कुलह गुज्जं ॥

वैदिसनगरासन्ने गोचरग्रामे धूर्तः कोक्षिकः कश्चित् खल्लाडस्थविरः, तस्य नापितदासी धन्निका नाम प्रार्थ्या, तयोः सुतोऽस्म्यहम् एतत् गुह्यं कुरुत मा कस्यापि प्रकाशयतेत्यर्थः ।

जेट्ठो मइ जाया ग—वज्जये किर ममम्मि पव्वइतो ।

तमहं लरुसुतीओ, अणुपव्वइतो ऽणुरागेणं ॥

मम ज्येष्ठो भ्राता गर्जस्थे किल मयि प्रव्रजित इति मया श्रुतम् । ततोऽहमेवं लब्धश्रुतिको भ्रातुरनुरागेण तमनु तस्य पञ्चात्प्रव्रजितः ।

एवं श्रुत्वा स खिसनकारी साधुः किं कृतवान्? इति । आह—

आगारविसंवइयं, तं नाउं सेसविधसंविदियं ।

णिउणो वा पच्छद्वितो, आउंण दाणमुजयस्स ॥

न मदीयस्य भ्रातुरेवंविध आकारो भवतीत्याकारविसंवदिनं तं ज्ञात्वा शेषैश्च जात्यादिजिञ्छितैः संविदितं ज्ञात्वा चिन्तयति अहो अमुना निपुणं पापेन गलितोऽहं यदेवमन्यव्यपदेशेन मम जात्यादिकं प्रकटितम्, तत आवर्त्तनं मिथ्यादुष्कृतं दानपूर्वम्, ततो दोषादुपरमणं, ततस्तस्मै सूत्रार्थरूपस्यांभबस्य नदानमिति गतं खिसितवचनम् वृ० ६ उ० । (अत्र शोधिश्रुतगुरुकादिका जिज्ञासासान्ता इत्यादि ‘अवयण’ शब्दे प्र० भागे ७६६ पृष्ठे ज्ञापितम्)

खिज्जणिया—खेदनिका—खी० । “ खिदां ज्ञः ” ८ । ४ । १२४॥

इति खिंदरन्त्यस्य द्विरुक्तो ज्ञः । प्रा० ४ पाद । खेदक्रियायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० ।

खिम्प—खिम्प—त्रि० । दैन्ययुक्ते, निर्विषे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

अलसे, खेदयुक्ते च । घाच० । वज्जणाब्धौ कच्छपादिजलचरे, जी० ३ प्रति० ।

खितिपइट्टिय—क्षितिप्रतिष्ठित—त्रि० । ‘खिइपइट्टिअ’ शब्दार्थे ।

खित्त—क्षिप्त—त्रि० । न्यस्तं, कर्म० ३ कर्म० । रागजयापमानैर्नष्टचित्तदौ, स्या० ५ टा० २ उ० । प्रेरिते, विकीर्णे, अवज्ञाने, वाच० ।

क्षेत्र—न० । कृषिकर्मादिविषयजूतायाम्, अनु० । धान्यवपनभूमौ, प्रदन० २ आश्र० द्वार । (‘खित्त’ शब्दे सर्वेऽर्था इयाः)

खित्तचित्त—क्षिप्तचित्त—त्रि० । क्षिप्तं नष्टं रागभयापमानैश्चित्तं यस्य सः । स्या० ५ टा० २ उ० । चित्तभ्रमिणि, ध० ३ अधि० । यस्य पुत्रशोकादिना (स्या० ५ टा० १ उ०) छविणाद्यपहारेण वा चित्तभ्रमो जातः । ओघ० ।

क्षिप्तचित्तस्य वैयावृत्तिः—

सूत्रम्—खित्तचित्ते भिक्खु गिद्वायमाणं नो कप्पइ तस्स

गणाऽवच्छेइयस्स निज्जुहित्ते अगिद्वाय तस्स करणिज्जं

वेयावडियं० जाव रोगायंकाओ विप्पमुक्के तओ पच्छा

तस्स अहाद्वहुयस्सए नामं ववहारे पट्टवेसिया ॥ १० ॥

व्य० अ० १ उ० ।

अथास्य सूत्रस्य कः संबन्धः? उच्यते—

घोरम्मि तवे दिप्पे, भएण सहसा भवेज्ज खित्तो उ ।

गेद्वन्नं वा पगयं, अगिद्वायं करणं व संबन्धो ॥

घोरे रौद्धे परिहारादिरूपे तपसि दत्ते प्रयेन सहसा प्रवेत्त

क्षिप्तः क्षिप्तचित्तः अपहतचित्त इत्यर्थः । अथ वा ग्लान्यं प्रकृतं

क्षिप्तचित्तोऽपि च ग्लानकल्पः तस्याऽपि (अगिलया) अग्लान्या

यथोक्तस्वरूपया कतंव्यमिति ।

संप्रति क्षिप्तचित्तप्ररूपणार्थमाह—

लोइय द्वाउत्तरिओ, डुविहो खित्तो समासतो होइ ।

कह पुण हवेज्ज खित्तो, इमेहिं सुण कारणेहिं तु ॥

समासतः संक्षेपतो द्विविधो द्विप्रकारः क्षित्तो भवति । तद्य-

था—लौकिको, लोकोत्तरिकश्च । तत्र लोके जवो लौकिकः । अ-

ध्यात्मादित्वाद् इकण् । एवं लोकोत्तरे ज्ञो लोकोत्तरिकः । अथ कथं केन प्रकारेण पुनः क्लिप्तः क्लिप्तचित्तो ज्ञवेत् ? । सुरिराह-
शृणु एभिर्वद्भ्यमाणैः कारणैर्ज्ञवति ।

तान्येव कारणान्याह-

रागेण वा जण्ण व, अहं वा अवमानितो नरिंदेण ।

एणहिं खित्तचित्तो, वणियाइप्खुवणा लोए ॥

रागेण, यदि वा भयेन । अथ वा नरेन्द्रेण प्रजापतिना । उपलक्षणमेतत्-सामान्येन वा प्रभुणा अपमानितोऽपमानं प्रादितः । एतैः खलु कारणैः क्लिप्तचित्तो भवति । ते च लोके उदाहरणत्वेन प्ररूपिता वर्णगादयः । अत्र रागे क्लिप्तचित्तो यथा-वणि-
ग्नार्या । तथाहि-काचिद्वणिग्नार्या । ज्ञोत्तरं मृतं श्रुत्वा क्लिप्त-
चित्तो जाता ।

ज्ञयेनापमानेन च क्लिप्तचित्तत्वे उदाहरणान्याह-

जयतो सोमिन्नवुओ, सहसोत्थरितो व संजुयादीसु ।

घणहरणेण व पहुणा, विमानितो लोइया खित्ते ॥

जयतो भयेन क्लिप्तचित्तः । यथा-गजसुकुमालमारको जनार्दन-
भयेन । सोमिलनामा वटुको ब्राह्मणः । अथ वा संयुगादिषु सं-
युगं संग्रामस्तत्र, आदिशब्दात्परवत्प्राचीसमापतनादिपरिग्र-
हः तैः गाथायां सप्तमी तृतीयार्थे । सहसा अतर्कितः समन्ततः
परिगृहीतो भयेन क्लिप्तचित्तो भवति । स च प्रतीत एव । भये-
नोदाहरणमुक्तम् । संग्रामपमानत आह-प्रभुणा वा नरेन्द्रेण
धनहरणेन समस्तद्रव्यापहरणतो विमानितोऽपमानितः क्लिप्तो
भवति । एवमादिकानि लौकिकान्युदाहरणानि क्लिप्ते क्लिप्तचि-
त्तविषयाणि ।

संप्रति लोकोत्तरिकान्यभिहितसुराह-

रागम्मि रायखुडो, जड्हादितिरिक्खचरियवायम्मि ।

रागेण जहा खित्तो, तमहं बुच्छं समासेणं ॥

रागे सप्तमी तृतीयार्थे, रागेण क्लिप्तचित्तो यथा राजकुल्लकः-
शाकपार्थिवादिदर्शनादिह मध्यमपदलोपी समासः । उभयेन
यथा जड्हादीन् हस्तिप्रभृतीन् तिरश्चो दृष्ट्वा । अपमानेन यथा-
चरकेण सह वादे पराजितः । तत्र रागेण यः राजकुल्लकः
क्लिप्तचित्तोऽज्ञवत्समहं तथा समासेन वदये ।

यथाप्रतिज्ञातं करोति-

जियसत्तुनरवइस्सा, पव्वज्जा त्तिक्खणा विदेसम्मि ।

काऊण पोयणम्मी, तव्वादे निव्वुतो जयवं ॥

एको य तस्स जाया, रज्जसिरे पयहिऊण पव्वतो ।

भाउगअणुरागेणं, खित्तो जातो इमो उ विही ॥

जितशत्रूनां नरपतिस्तस्य प्रवज्याऽभवत्, धर्मं तथावि-
धानां स्थविराणामनिके श्रुत्वा प्रवज्यां स प्रतिपन्नवानित्य-
र्थः । प्रवज्यानन्तरं च तस्य शिक्षा ग्रहणशिक्षा, आसवना
शिक्षा च प्रवृत्ता । कालान्तरे च पोतनपुरे विदेशरूपे पर-
तीर्थिभिः सह वाद उपस्थितः । ततस्तैः सह शोभनो वाद-
स्तान् जित्वा महतीं जिनशासने प्रभावनां कृत्वा स जगदान्
निवृत्तो मुक्तिपदवीमधिरूढः । (एको य इत्यादि) एकश्च
तस्य जितशत्रोः राज्ञः प्रवजितस्यानुरागेण राज्यश्रियं
प्रहाय परित्यज्य जितशत्रुप्रवज्याप्रतिपत्त्यनन्तरं कियता का-
१८६

लेन प्रवजितः प्रवज्यां प्रतिपन्नः । स च तं ज्येष्ठभ्रातरं विदे-
शे पोतनपुरे कालगतं श्रुत्वा भ्रात्रनुरागेणापहतचित्तो जातः ।
तत्र चायं वक्ष्यमाणस्तत्प्रगुणीकरणाय विधिः ।

तमेवाह-

तेहोक्केद्वमहिया, तित्थयरा नीरया गया सिच्छि ।

थेरा वि गया केई, चरणगुणपहावगा धीरा ॥

तस्य भ्रात्रादिमरणं श्रुत्वा क्लिप्तचित्तोऽनृतस्याऽऽवासनार्थमि-
यं देशना कर्त्तव्या । यथा-मरणपर्यवसानो जीवलोकोः । तथा-
हि-ये तीर्थकरा जगवन्तस्त्रैलोक्यदेवैस्त्रिचुवननिवासिभिर्भ-
वनपत्यादिभिर्देवैर्महितास्तेऽपि नीरजसो विरतसमस्तकर्म,
परिमाणवः सन्तो गताः सिद्धिम् । तथा-स्थविरा अपि केचिन्म-
हीयांसो गौतमस्यामिप्रभृतयश्चरणप्रभावका धीरा महासत्त्वाः
देवदानवैरप्यज्ञोभ्याः सिद्धिं गताः । तद्यदि जगवतामपि तीर्थ-
कृतां महतामपि महर्षीणामीदृशी गतिस्तत्र का कथा शेषजन्तूनां
तस्मादेतादृशीं संसारस्थितिमनुचिन्त्य न शोकः कर्त्तव्य इति ।

अन्यच्च-

न हु होइ सोइयव्वो, जो काळगतो ददो चरित्तम्मि ।

सो होइ सोइयव्वो, जो मंजमदुव्वलो विहरे ॥

न 'हु' निश्चितं स शोचयितव्यो ज्ञवति, यश्चात्रिंशे दृढः सन्
कालगतः । स खलु ज्ञवति शोचयितव्यो यः संयमे दुर्बलः
सन् विहृतवान् ।

स कस्माच्छोचयितव्यः ? इत्यत आह-

जो जह व तह व छप्पं, भुंजइ अहारउवहिमाईयं ।

समणगुणमुक्कजोगी, संसारपव्वुगो जणियाओ ॥

यो नाम यथा वा तथा वा दोषदुष्टं, स दोषतया इत्यर्थः । बन्ध-
मादारोपध्यादिकं भुङ्क्ते उपभोगविषयीकरोति । श्रमणानां गु-
णाः मूलोत्तरगुणरूपाः श्रमणगुणास्तेर्मुक्ताः परित्यक्तास्तद्वहि-
ता ये योगा मनोवाक्कायव्यापारास्ते श्रमणगुणमुक्तयोगास्तं
यस्य सन्ति स श्रमणगुणमुक्तयोगी संसारप्रवर्त्तकां भणितस्ती-
र्थकरणधरैः । ततो यः संयमदुर्बलो विहृतवान् स शोच्य
एव । भवदीयस्तु ज्ञाता यदि काळगतो दृढश्चात्रिंशे ततः स
परलोकेऽपि सुगतिभाषितः । न करणीयः शोकः ।

संप्रति 'जड्हादितिरिक्ख' इत्यंशस्य व्याख्यानार्थमाह-

जड्हाई तेरिच्छे, सत्थं अगणी य मेहविज्जू य ।

ओमे पन्निभीसणया, चरणं पुवं पव्ववेह ॥

जडो हस्ती आदिशब्दात् सिंहादिपरिग्रहः तान् । तिर-
श्चो दृष्ट्वा । किमुक्तं ज्ञवति-गजं वा मदन्यत्तं, सिंहं वा
गर्जन्तं, व्याघ्रं वा, तीक्ष्णस्तरनखगविकरालमुखं दृष्ट्वा कोऽपि
भयतः क्लिप्तचित्तो भवति । कोऽपि पुनः शस्त्राणि खड्गादीन्या-
युधानि दृष्ट्वा । इयमन्नजावना-केनापि परिहासनांघ्रीणं खड्गं
वा कुन्तं वा लुरिकादिकं वा दृष्ट्वा कोऽपि हा मारयति मामप्य-
इति सहसा क्लिप्तचित्त उपजायते । तथा अग्नौ प्रदीपनके
लग्ने कोऽपि जयतः क्लिप्तो ज्ञवति । कोऽपि स्तनितं मेघगर्ज-
तमाकर्ण्य । कोऽपि विद्युतं दृष्ट्वा । एवं क्लिप्तचित्ततां यातस्य
(ओमे पन्निभीसणया इति) अवमो बहुतरस्तेन प्रतिज्ञी-
षणं हस्त्यादेः कर्त्तव्यं येन क्लिप्तचित्तताऽपगच्छति । यदि
पुनश्चरकेण वादे पराजितः इति क्लिप्तचित्तो भवेत् ततश्चरकं

पूर्वं प्रकृत्य नदनन्तरं तेन स्वमुखोच्चारितेन वचसा तस्य कि-
सचित्तता-तारयितव्या ।

संप्रत्यपमानतः क्षिप्तचित्ततां प्राचयति-
अवहीरितो व गणिणा, अह व मगणेण कम्हिइ पमाण य ।

वायंमि वि चरगाई, पराडतो तत्थिमा जयणा ॥

गणिना आचार्येण सोऽवधीरितः स्याद् अथ वा (णमिति) वा-
क्यालङ्कारे स्वगणेन स्वगच्छेन गणावच्छेद्यादिना कस्मिँश्चिप्र-
मादे वर्त्तमानः सन् गाढं शिक्षितो ज्ञेयः । ततोऽपमानेन क्षिप्त-
चित्तो जायते । यदि वा चरकादिना परतीर्थिकेन वादे परा-
जित इत्यपमानतः क्षिप्तचित्तः स्यात् । तत्र तस्मिन् क्षिप्तचित्ते
इयं वक्ष्यमाणा यतना ।

तत्र प्रथमतो ज्ञयेन क्षिप्तचित्तेन यतनामाह-

कन्धम्मि एस सीहो. गह्तिनो अह धम्मि तो य सो हत्थी ।

खुडुगतरेण उ तुमे, ते वि य गमिया पुरा पाला ॥

इह पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् पाला इत्युक्ते हस्तिपात्राः,
सिंहपात्रा द्रष्टव्याः । तेऽपि पुरा पूर्वं गमिताः प्रतियोधिताः
कर्तव्याः, यथाऽस्माकं कुल्लको गुप्पदीयं सिंहं हस्तिनं वा दृष्ट्वा
क्वोभमुपागतः, ततः स यथा क्वोभं मुञ्चति तथा कर्तव्यम् । एवं
तेषु प्रतियोधितेषु, स क्षिप्तचित्तीभूतस्तेषामन्तिके नीयते, नो-
त्वा च तेषां मध्ये यः कुल्लकादपि वधुतरः तेन सिंहः कर्णे
धार्यते, हस्ती वा तेन धाट्यते । ततः स क्षिप्तचित्तः प्रोच्यते-
त्वत्तोऽपि यः कुल्लकतरोऽतिशयेन वधुः तेन एष सिंहः कर्णे
गृहीतः । अथ वा स हस्ती अनेन धाटितः । त्वंतु विज्ञेय, किं
त्वमेतस्मादपि जीरुजातः ? ततो धार्ष्ट्यमवलम्ब्यतामिति ।

सत्यऽग्निं धंभेउं, पणोद्वणं तस्स एस सो हत्थी ।

धेरो चम्मविकट्टण, अन्नायचक्रं च दोसुं च ॥

यदि शस्त्रं, यदि वाऽग्निं दृष्ट्वा क्षिप्तोऽभवत्, ततः शस्त्रमग्निं च
विद्यया स्तम्भित्वा तस्य पादाभ्यां प्रणोदनं कर्तव्यं, भणितव्यं
च तं प्रति-एपोऽस्माभिरग्निः शस्त्रं च पादाभ्यां प्रणोद्यते, त्वं
पुनरेताभ्यां विभेदीति । यदि वा पानीयेनाऽऽर्द्धीकृत्य हस्तादि-
भिः सोऽग्निः स्पृश्यते, भण्यते-एतस्मादपि तव किं जयम् ? ।
तथा यतो हस्तिनः तस्य भयमच्युत् स हस्ती स्वयं पराङ्मुखो
गच्छन् दर्शयते, यथा-यतस्त्वं विज्ञेयि स हस्ती नश्यति नश्यन्
वर्जते, ततः कथं त्वमेवं भीरोरपि भीरुजातः । तथा यो गर्जितं
श्रुत्वा भयमग्रहीत्, तं प्रत्युच्यते-स्थविरो नभसि शुष्कं चर्म
विकर्षति आकर्षति, एवं चोक्त्वा शुष्कचर्मण आकर्षणशब्दः
श्राव्यते, ततो जयं जरयति । तथा यद्यग्नेः स्तम्भनं न ज्ञायते,
तदा द्वयोः अग्नौ च विद्युति च जयं प्रतिपन्नः सन् अन्नातचक्रं
पुनरकस्मात्तस्य दर्शयते, यावदुभयोरपि भयं जीर्णं भवति ।

सम्प्रति वादे पराजयापमानतः क्षिप्तचित्तीभूतस्य

यतनामाह-

एएण जितोऽमि अहं, ते पुण सहसा न लक्खिय जणेण ।

धिकयकइयवलज्जा. लित्तो पउणो ततो खुडो ॥

इह येन चरकेण वादे पराजितः स च ज्ञाप्यते यथोक्तं प्राक् ।
ततः स आगत्य वदति-एतेनाहं वादे पराजितोऽस्मि । तत्पुनः
स्वयं जनेन सहसा न लक्षितम् । ततो मे लोकतो जयप्रवादाऽ-
भवत् । एवमुक्ते स चरको धिक्कृतो धिक्कारेण लज्जाप्यते वज्जां
प्राह्यते वज्जां च ग्राहितः सन् सोऽपसार्यते । ततः स क्षिप्तो

भण्यते-किमपि त्वमपत्यानं गृहीतवान् वादे हि ननु स त्वया
पराजितः । तथा च त्वत्समक्रमेणैव धिक्कारं ग्राहित इति, एवं
यतनायां कियमाणायां यदि स कुल्लकः प्रगुणीभवति ततः
सुन्दरम् ।

तह वि य अनियट्टमाणे, संरक्खमरक्खणे य चउ गुरुगा ।

आणाणो य दोमा, जं सेवति जं य पाविहितं ॥

तथाऽपि च एवं यतनायां कियमाणायामपि तिष्ठति अनिव-
र्त्तमाने क्षिप्तचित्तत्वे, संरक्षणं वक्ष्यमाणयतना कर्त्तव्या अरक्क-
णे प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका गुरुमासाः । तथा आशादय आ-
शाऽ-नवस्था-मिथ्यात्व-विराधना दोषाः । तथा असंरक्ष्य-
माणो यत्संयते प्रकृतिविकायविग्राधनादिकं यच्च प्राप्नोऽय-
नर्थं तन्निमित्तं च प्रायश्चित्तम् ।

अथ किं सेवते ?, किं वा प्राप्स्यति ?, इति । तन्निरूपणार्थमाह-

उक्कायाण विराहण, जामणतेणा निवायणं चेव ।

अवमे विममे य पम्मि, तम्हा रक्खन्ति जयणाए ॥

पक्षां कायानां पृथिवीकायिकादीनां विराधना क्रियेत । ध्यापनं
प्रदीपनकं तद्वा कुर्यात् । यदि वा स्तैन्यम् । अथ वा निपातनमात्मनः
परस्य वा विधीयते, अवटे कूपे, अथ वाऽन्यत्र विषमे पतितो
भवेत्, तदेवमसंरक्षणे इमे दोषास्तस्मात् रक्षन्ति यतनया व-
क्ष्यमाणया ।

साम्प्रतमेनामेव गाथां व्याचिख्यासुगाह-

सस्सगिहादीणि रुहे, तेणे अह सो सयं वाही ।

रज्जा मारणपिट्ठण-मुजये तदोस जं च सेसाणं ॥

सस्यं धान्यं तद् गृह्णातीति तद्गृहं, तद्गृहं सस्यगृहं तदादीनि
आदिशब्दात् शेषगृहापणादिपरग्रहः दहेत् स क्षिप्तचित्ततया
अग्निप्रदानेन भस्मसात्कुर्यात् एतेन ध्यापनमिति व्याख्यातम् ।
यदि वा स्तेनयेत् । अथ वा स स्वयं किमपि जिघेत् एतेन स्तैन्यं
व्याख्यातम् । मारणं पिष्टनमुजयस्मिः स्यात् किमुक्तं जवति-स क्षिप्त
चित्तत्वेन परवश इव स्वयमात्मानं मारयेत् पिष्टयेत् यद्वा-
परं मारयन् पिष्टयित्वा स परमारणेण पिष्टयेत् वा इति (त-
होसा जं च सेसाणमिति) तस्य क्षिप्तचित्तस्य दोषात् यच्च
शेषाणां साधूनां मारणं पिष्टनं वा तथा हि स क्षिप्तचित्तः प-
रान् यदा व्यापादयति तदा परे स्वरूपमजानानाः शेषसा-
धूनामपि घातप्रहारादिकं कुयुस्तन्निमित्तं मारणे रुष्ट्यं शेषाणि
तु स्थानानि सुगमानीति व्याख्यानयति यदुक्तम्-तस्माद्वृत्ति
यतनयेति ।

तत्र यतनामाह-

महिहीए उट्टनिवेसणा य, आहारविगिंचणा वि उस्सगो ।

रक्खताण य फिमि, अगवेसणे हांति चउ गुरुगा ॥

महिहीको नाम ग्रामस्य नगरस्य वा रक्षाकारी तस्य कथनी-
यम्, यथा- (उट्टनिवेसणा इति) मृदुवधैस्तथा संयमनीयो यथा
स्वयमुत्थानं निवेशनं च कर्तुमीशो भवति तथा । यदि वाता-
दिना धातुक्षोभोऽस्याभूदिति ज्ञायत तदाऽपस्थ्याहारपरिहा-
रेण स्निग्धमधुरादिरूप आहारः प्रदातव्यः (विगिंचणं स्ति)
उच्चारदेस्तस्य परिष्ठापनं कर्त्तव्यम् । यदि पुनर्देवताकृत एष
उपद्रव इति ज्ञायते तदा प्रासुर्कषणा क्रिया यत्नेन कार्या । तथा
(वि उस्सगो इति) किमयं वातादिना क्षोभः, उत देवताकृत-

उपद्रव इति परिज्ञानाय देवताराधनार्थं कायोत्सर्गः करणीयः। ततस्तथा आकीर्णतया कथिते सति तदनुक्तो यत्नो यथोक्त-
स्वरूपः करणीयः एवं रक्तामपि यदि स कथञ्चित् स्फिटितः
स्यात् ततस्तस्य गवेषणं कर्त्तव्यम् । अन्यथाऽगवेषणे प्रायश्चित्तं
चत्वारो गुरुकाः । एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतो महर्षिकद्वारं विवृणोति-
अमहं एस पिशाओ, रक्खंताणं पि फिन्नि कयाइ ।

सो परिक्खेयव्वो, महिद्धिण चेव कहणा उ ॥

रक्ता अस्यास्तीति रक्ताको, रक्तायां नियुक्तो राक्षसो वा प्रा-
मस्य नगरस्य वा रक्षको कारणिके महर्षिके कथना कर्त्तव्या
तस्मै कथयितव्यमिति ज्ञायः । यथा अत्र तस्मिन्नुपाश्रये अ-
स्माकं रक्तामपि पपपिशाचो ग्रथिलः कदाचित्स्फिटति अप-
गच्छति । स 'हु' निश्चितं परिरक्षितव्यः प्रतिपन्नवत्सलत्वाद् ।
इति । व्याख्यातं महर्षिकद्वारम् ।

अधुना 'उत्तनिवेशणाय' इति व्याख्यानयति—

मिउबंधेहिं तहा णं, जमेति जह सो सयम्मि उट्टेइ ।

अपवरग मत्थरहिते, वाहि कुदंमे असुणं च ॥

मृदुबन्धैस्तथा (एमिति) तं क्षित्तचित्तं यमयन्ति बध्नन्ति । यथा
स स्वयमुत्तिष्ठति, तुशब्दस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात्निविशते च,
तथा स तस्मिन्नपवरके स्थाप्यते । यत्र न किमपि शस्त्रं भवति ।
अन्यथा स क्षित्तचित्ततया युक्तमयुक्तं चाऽजानानः शस्त्रं दृष्ट्वा
तेनात्मानं व्यापादयेत्, तस्य वाऽपवरकस्य द्वारं बहिः कुद-
एडेन वा विशङ्कटादिना बध्यते येन न निर्गत्याऽपगच्छति । तथा
अशून्यं यथा भवति एवंप्रकारेण प्रतिजाग्रियते, । अन्यथा
शून्यमात्मानमुपवश्य बहुतरं क्षित्तो विक्रियेत ॥

उत्तरयस्स य असती, पुव्वखया सती य खंमए अगगो ।

तस्सोवरिं च चक्कं, न फिन्नि जह उप्पिन्तो वि ॥

अपवरकस्य असति अतावे, पूर्वखनितकूपे निर्जले स प्रक्षि-
प्यते, तस्याप्यजावे अवटो नवः खन्यते, खनित्वा तत्र स क्षि-
प्यते, प्रक्षिप्य च तस्यावटकस्योपरि चक्रं रथाङ्गं स्थापनाय
दीयते, यथा स उत्स्फिटन्नपि उद्धुपमानोऽपि न स्फिटति न
बहिर्गच्छति ।

साम्प्रतम् 'आहारविगिचनेत्यादि' व्याख्यानयति—

निष्महुरं च जत्तं, करीसमेज्जा उ नो जहा वाज्ज ।

दव्विय धातुक्खोजे, नाजं उस्सग्ग तो किरिया ॥

यदि वातादिना धातुकोभोऽस्य संजात इति ज्ञायते, तदा
भक्तमपथ्यपरिहारेण स्निग्धं मधुरं च तस्मै दातव्यम्, शय्या च
करीषमयी कर्त्तव्या, सा हि सांष्टा भवति, उष्णे च वातश्ले-
ष्मापहारः । तथा किमयं दैविको दैवेन भूतादिना कृत उपद्रवः ।
धातुकोभज इति ज्ञाते देवताऽऽराधनाय उत्सर्गः क्रियते । तस्मि
अ क्रियमाणे यदा किञ्चित्तया देवतया कथितं तदनुसारेण
ततः क्रिया कर्त्तव्या यदि दैविक इति ।

संप्रति 'रक्खंताणं पि फिन्नि' इत्यादि व्याख्यानयति—

अगमे पझाय मगण, अन्नगणा वा वि जेण सारक्खो ।

गुरुगा य जं च जुत्तो, तेसिं च निवेयणाकरणं ॥

'अगमे' इति सप्तमी पञ्चम्यर्थे, ततोऽयमर्थः—अवटान् कू-
पात् उपलक्षणेनैतत्, अपवरकाङ्कः, यदि पश्यायेत, कथमपि

ततस्तस्य मार्गमन्वेषणं कर्त्तव्यम् । तथा ये तत्रान्यत्र वा
आसन्ने, दूरे वा अन्यगणा विद्यन्ते तेषां च निवेदनाकरणं, तेषां
मपि निवेदनं कर्त्तव्यमिति भावः । यथाऽस्मदीय एकः साधुः
क्षित्तचित्तो नष्टो वर्त्तते । ततस्तैरपि गवेषणीयः दृष्टे च स सं-
ग्रहणीयः । यदि पुनर्न गवेषयन्ति स्वगणवर्त्तिनोऽन्यगणवर्त्ति-
नो वा, तदा तेषां प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुमासाः । यच्च करि-
ष्यति पट्जीवनिकायविराधनादिकं तन्निमित्तं च तेषां प्रायश्चि-
त्तमिति ॥

उम्मासे पक्कियरिउं, अणिच्छमाणेसु जुज्जतरगो वि ।

कुल्लगणसंघसमाए, पुव्वगमेणं निवेएज्जा ॥

पूर्वोक्तेन प्रकारेण तावत्स प्रतिधरणीयो यावत्परमासा ज्वन्ति ।
ततो यदि प्रगुणो जायते, तर्हि सुन्दरम् । अथ न प्रगुणीभूत-
स्ततो भूयस्तरकमपि तस्य प्रतिचरणं विधेयम् । अथ ते सा
धवः परिश्रान्ता भूयस्तरकं प्रतिचरणं नेच्छन्ति, ततस्तेष्वनि-
च्छत्सु कुल्लगणसङ्घसमवायं कृत्वा पूर्वगमेन कल्पोक्तप्रकारेण
तस्मै निवेदनीयम्, निवेद्य च तदाङ्क्या वर्त्तितव्यमिति ।

अथ स साधुः कदाचिद् राजादीनां स्वजनः स्यात्, तत इयं
यतना विधेया—

रखो निवेइयम्मी, तेसिं वयणे गवेसणा हुंति ।

ओसहवेज्जा संवे-धुवस्सए तीसु वी जयणा ॥

यदि राज्ञोऽन्येषां वा स पुत्रादिको भवेत्, ततो राज्ञः, उपल-
क्षणमेतत् । अन्येषां वा स्वजनानां निवेदनं क्रियते । यथा—युष्म-
दीय एष पुत्रादिकः क्षित्तचित्तो जात इति । एवं निवेदिते यदि
राजादयो ब्रुवते मम पुत्रादीनां क्रिया स्वयमेव क्रियमाणा वर्त-
ते । तत इहैव तमप्यानयतेति । ततः स तेषां वचनेन तत्र नी-
यते । नीतस्य तत्र गवेषणादि भवति । अयमत्र भावार्थः—साधवो
ऽपि तत्र गत्वा औषधं भेषजानि प्रयच्छन्ति प्रतिदिवसं च श-
रीरस्योदन्तं वहन्ति । यदि पुनः संबन्धिनः स्वजना वदेयुर्वय-
मौषधानि वैद्यं वा संप्रयच्छामः । परमस्माकमासन्ने प्रदेशे
स्थित्वा यूयं प्रतिचरथ, तत्र यदि शोभनो भावस्तदैव क्रियते ।
अथ गृहस्थीकरणाय तेषां भावः । तदा न तत्र नयनम् । किन्तु-
स्वोपाश्रय एव ध्रियते । तत्र च त्रिष्वपि आहारोपधिशय्यासु
यतना कर्त्तव्या । एष द्वारगाथा संक्षेपार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतो 'रखो निवेइयम्मी'

इत्येतद् व्याख्यानयति—

पुत्तादीणं किरियं, सयमेव घरम्मि को वि कारेज्जा ॥

अणुजाणंते य तर्हि, इमे व गंतुं पक्कियरंति ॥

यदि कोऽपि राजा, अन्यो वा तस्य क्षित्तचित्तस्थ साधोः स्व-
जनो गृहे स्वयमेव साधुनिवेदनात् प्राक् आत्मनैव पुत्रादीनां
क्रियां चिकित्सां कारयति, तदा तस्मै निवेदिते युष्मदीयः
क्षित्तचित्तो जात इति कथिते यदि अनुजानीते यथा तमत्र स-
माजयतेति, ततः स तत्र नीयते नीतं बसन्तमिमेऽपि गच्छन्
सिनः साधवो गत्वा प्रतिचरन्ति ।

ओसहवेज्जे देपो, पक्कियगह णं तर्हि ठियं चेव ।

तेसिं च नाय भावं, न दैति मा णं गिही कुज्जा ॥

कदाचित्स्वजना शूयुः । यथा—औषधानि वैद्यं च वयं दृष्टः कै-
वलमिह अस्मिन्नस्माकमासन्ने प्रदेशे स्थितं एमित्येवं प्रतिजा-
यत, तदा यदि तेषां साधो विरूपो गृहस्थीकरणमकस्ततस्ते-

षां तथारूपं भावमिङ्गिताकारं कुशलो ज्ञात्वा न ददाति न प्रयच्छति । न तेषामासन्नप्रदेशे नयतीति ज्ञावः । कुतः? इति आह—
मा पतं गृहस्थीकुर्युरिति हेतोः ।

सम्प्रति ' तौसु वि जयणा ' इत्येतद्भाष्यानयति—

आहारउवहिसेज्जा—उग्गमउप्पायणादिसु जयंता ।

वायादी खोजम्मि वि, जयंति पत्तेय मिसा वा ॥

आहारे उपधौ शय्यायां च विषये उक्तमोत्पादनादिषु, आदि-
शब्दादेशणादिदोषपरिग्रहः । यतन्ते प्रयत्नपरा भवन्ति । उक्त-
मोत्पादनादिदोषनिशुद्धाहाराद्युत्पादनेन प्रतिचरन्तीति भावः ।
एषा यतना दैविके क्लिप्तचित्तत्वे द्रष्टव्या । एवं वातादिना
धातुकोभेऽपि प्रत्येकं साम्प्रोजगिका मिश्रा वा असाम्प्रोजगिकैः
संमिश्रा वा पूर्वोक्तप्रकारेण यतन्ते ।

पुण्वं दिट्ठो उ विही, इह वि करेत्ताण होतितह चेव ।

तेगिच्छंमि कयम्मी, आदेसा तिन्नि सुच्छो वा ॥

यः पूर्वं कल्पाभ्ययने ग्लानस्तत्र उद्दिष्टः प्रतिपादितो विधिः,
स एव इहापि क्लिप्तचित्तसूत्रेऽपि वैयावृत्यं कुर्वता तथैव
ज्वति ज्ञातव्यः । चैकित्स्ये च चिकित्सायाः कर्मणि च कृते
प्रगुणीकृते च तस्मिन् प्रयः आदेशाः । एके भ्रुवते-गुरुको
व्यवहारः प्रस्थापयितव्यः । अपरे भ्रुवते-लघुकः । अन्य आच-
कृते-लघुस्वकः । तत्र तृतीयः आदेशः प्रमाणं, सूत्रोपदिष्टत्वात् ।
अथवा स शुद्धो न प्रायश्चित्तज्ञात् ।

परवशतया रागद्वेषाभावेन प्रतिसेवनादेव विभावयिषु-

रिदमाह-

चउरो य हुंति जंगा, तेसिं वयणाभिं होंति पणवणा ।

परिसाए मज्झम्मी, पट्टवणा होइ पच्छित्ते ॥

इह चारित्रविषये बृह्निहान्यादिगताभ्रत्वारो भवन्ति भङ्गाः ।
ते चाग्रे वक्ष्यन्ते—येषां च भङ्गानां वचनेन, गाथायां
सप्तमी तृतीयार्थे, भवन्ति पर्यदो मध्ये प्रकापना प्ररूपणा
तदनन्तरं यदि भवति शुद्धिमात्रनिमित्तं प्रायश्चित्तं दातव्यम् ।
ततस्तस्य प्रायश्चित्तस्य लघुकस्वरूपस्य, गाथायां सप्तमी
पष्ठधर्था, ज्वति प्रस्थापनादानमिति ।

सम्प्रति चतुरो भङ्गान् कथयन् प्रायश्चित्तदानाज्ञावं भावयति—

वहृति हायति उभयं, अवहृतिं च चरणं भवे चउट्ठा ।

खइयं तहोवसमियं, मीस अह खायखित्तं च ॥

कस्यापि चारित्रं वर्धते, कस्यापि हीयते, कस्यापि वर्धते
हीयते च, कस्याप्यवस्थितं वर्धते । एते चत्वारो भङ्गाश्चा-
रित्रस्य । साम्प्रतममीषामेव चतुर्णां भङ्गानां यथाशक्येन
विषयान्प्रदर्शयति— (खइयमित्यादि) कृपकभ्रेणि प्रतिपन्ने
क्षायिकं चरणं वर्धते । उपशमभ्रेणीतः प्रतिपत्ते औपशमिकं
चरणदानमुपगच्छति । क्षायोपशमिकं तद्भागद्वेषोत्कर्षापकर्षव-
शतः क्रीयते परिवर्धते च यथा क्लिप्तं च 'पदैकदेशे पद-
समुदायोपचारात्' क्लिप्तचित्तचारित्रं चावस्थितं ज्ञातचारित्रे
सर्वथा रागद्वेषोदयाभावात्, क्लिप्तचित्तचारित्रे परवशतया
प्रवृत्तेः ततो रागद्वेषाभावात्तीव्रे तदेवं यतः क्लिप्तचित्ते
चारित्र्यमवस्थितमसौ प्रायश्चित्तभागिति । पर आह—ननु स
क्लिप्तचित्त आश्रवद्वारेषु चिरकालं प्रवर्तितः बहुविधं वाऽसम-
ञ्जसं तेन प्रवर्तितं लोकलोकोत्तरविरुद्धं च । समाचरितम् ।

ततः कथमयमप्रायश्चित्तभाक् ? । अत्र सूरिराह—

कामं आसवदारे—सु वदितो पलविं बहुविहं च ।

लोगविरुद्धा य पया, लोगोत्तरिया य आइस्सा ॥

काममित्यनुमतौ, अनुमतमेतत् । यथा स आश्रवद्वारेषु चि-
रकालं प्रवर्तितो बहुविधं च तेन प्रवर्तितं लोकविरुद्धानि लो-
कोत्तरिकाणि च, लोकोत्तरविरुद्धानि च पदानि आचीर्णानि
प्रतिसेवितानि ।

न य बंधहेउविगल—तणेण कम्मस्स उवचमो होइ ।

लोगो वि एत्थ सक्खी, जह एस परव्वसो कासी ॥

तथाऽपि च नैव तस्य च क्लिप्तचित्तस्य बन्धहेतुविकल-
त्वेन बन्धहेतवो रागद्वेषास्तद्विकलत्वेन तद्विहितत्वेन कर्मण
उपचयो ज्वति । कर्मोपचयस्य रागद्वेषाधीनत्वात् । तस्य च रा-
गद्वेषविकलत्वात् । न च तद्वागद्वेषविकलत्वं वचनमात्रसिद्धम्,
यतो लोकोऽप्यत्रास्मिन्विषये साक्षी, यथा एष सर्वं परवशोऽ-
कार्षादिति । ततो रागद्वेषाभावात् कर्मोपचयः । तस्य तदनुग-
त्वात् ।

तथा चाह—

रागदोसाणुगया, जीवा कम्मस्स वंधगा हुंति ।

रागादिविसेसेण वि, बंधविसेसो वि अविगीतो ॥

रागद्वेषाभ्यामनुगताः सन्तो जीवाः कर्मणो बन्धका भव-
न्ति । ततो रागद्वेषतारतम्येन बन्धविशेषो बन्धतरतमभावोऽ-
विगीतो विप्रतिपन्नः । ततः क्लिप्तचित्तस्य रागद्वेषाज्ञावतः कर्मो-
पचयाभावः ।

अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन द्रढयति—

कुणमाणी वि य चिट्ठा, परतंता णट्टिया बहुविहा उ ।

किरियाफट्ठेण जुज्जइ, न जहा एमेव एयं पि ॥

यथा नर्त्तकी यन्त्रकाष्ठमयी परतन्त्रा परायत्ता परप्रयोगत-
त्यर्थः । बहुविधा बहुप्रकारा अपि तुशब्दोऽपिशब्दार्थः । चेष्टाः
कुर्वाणा क्रियाफलेन कर्मणा न युज्यते । एवमेव अनेनैव प्रका-
रेण अयमपि क्लिप्तचित्तोऽप्यनेका अपि विरुद्धाः क्रियाः कुर्वा-
णो न कर्मोपचयं प्राप्नोति ।

अत्र परस्परमतमाशङ्कमानमाह—

जइ इच्छसि सा सेरी, अचेयणा तणे से विओ नत्थि ।

जीवपरिगहिया पुण, वोंदी असमंजसं समया ॥

यदि त्वमेतदिच्छसि अनुमन्यते । यथा (सेरीति) देशीव-
चनमेतत् । यन्त्रमयी नर्त्तकी अचेतना तेन कारणेन [से] तस्या-
श्च कर्मोपचयो नास्ति । वान्दिस्तनुः पुनर्जीवपरिगृहीता
जीवेनाधिष्ठिता जीवपरिगृहीतत्वाच्चावश्यं तद्विरुद्धचेष्टातः
कर्मोपचयसंभवस्ततो या 'सेरी' दृष्टान्तेन संमता आपादिता,
सा असमञ्जसमयुज्यमाना अचेतना, उचेतनत्वे दृष्टान्ते च दृष्टा-
न्तदार्ष्टान्तिकयोर्वैषम्यात् ।

अत्राचार्य आह—

चेयणमचेयणं वा, परतंतत्तेण दो वि तुझांइ ।

न तथा विसेसियं ए—त्य किं वी जण्णी सुण विसेसं ।

चेतनं वा स्याद्, अचेतनं वा चेतनत्वाच्चेतनत्वविशेषस्यात्राऽ-
प्रयोजकत्वात् । कथमप्रयोजकत्वम् ? । अत आह—परतन्त्रत्वेन प-

रायत्ततया यतो द्वे अपि तुल्ये ततो न किञ्चिद्वैषम्यम् । पर आह-
न त्वया अत्र कर्मोपचयचिन्तायां किञ्चिदपि मनागपि विशे-
षितं येन जीवपरिगृहीतत्वेऽप्येकत्र कर्मोपचयो भवेत्येकत्र नेति ।
प्रतिपाद्यमाह-आचार्यो ज्ञपति श्रूते भण्यमानविशेषम् ।

तमेवाह-

नणु सो चेव विसेसो, जं एगमचेयणं सचित्तेयं ।

जह चेयणे विसेसो, तह भणमु इमं निसामेह ॥

ननु स एव च यन्त्रनर्त्तकी स्वाभाविकनर्त्तकदृष्टान्ततस्ततो
विशेष एवं शरीरं जीवपरिगृहीतमपि परायत्ततया चेष्टमान-
मचेतनमेकं स्वायत्ततया प्रवृत्तः सचित्तं सचेतनमिति । पर
आह-यथैव चेतने विशेषो निस्सन्दिग्धप्रतिपत्तिविषयो भव-
ति । तथा ज्ञपतः प्रतिपादयतः । आचार्य आह-तत इदं वक्ष्य-
माणं निशमय आकर्णय ।

तदेवाह-

जो पद्धितो परेणं, हेजु वसहस्स होइ कायाणं ।

तत्थ न दोसं इच्छसि, जोगेण समं तहा तं च ॥

यः परेण प्रेरितः स च कायादीनां पृथिव्यादीनां व्यसनस्य सङ्-
घनपरितापनादिरूपस्य हेतुः कारणं भवति । तत्र तस्मिन् परेण
प्रेरिततया कायव्यसनहेतोर्न त्वं दोषमिच्छसि । अनात्मवशा-
त् प्रवृत्तेः । कथं पुनर्दोषं नेच्छसि ? इत्यत आह-लोकेन समं
लोके तथादर्शन मित्यर्थः । तथाहि-लोको यो यत्राऽनात्मव-
शतया प्रवर्तते तं तत्र निर्दोषमजिमन्यते । ततो लोके तथाद-
र्शनतस्तत्रापि कायव्यसनहेतुं निर्दोषमजिमन्यताम् । यथा च
तं निर्दोषमिच्छसि । तथा तमपि च क्षिप्तचित्तं निर्दोषं पश्य
तस्यापि परायत्ततया तथारूपसु चेष्टासु प्रवृत्तेः ।

एतदेव सविशेषं ज्ञापयति-

पासंतो वि य काए, अपचलो अप्पगं वि धारेजं ।

जह पेद्धितो अदोसो, एमेवमिमं पि पासामो ॥

यथा परेण प्रेरितः आत्मानं विधारयितुं संस्थापयितुमप्रत्यक्षो
ऽसमर्थः सन् पश्यन्नपि कायान् पृथिवीकायिकादीन् विराध-
यन् । अन्निकापुत्राचार्य इव, अदोषो निर्दोषः । एवमेव अनेनैव
प्रकारेण परायत्ततया प्रवृत्तिवृत्तनेन इममपि क्षिप्तचित्तमदोषं
पश्यामः ।

इह पूर्वं प्रगुणीचतस्य प्रायश्चित्तदानविषये त्रय आदेशा

गुरुकादय उक्तास्ततस्तानेव गुरुकादीन् प्ररूपयति-

गुरुगो गुरुगतरागो, अहागुरुगो य होइ ववहारो ।

बहुओ बहुयतरागो, अहाबहुगो य होइ ववहारो ॥

बहुसो लहुसतरागो, अहाबहुसो य होइ ववहारो ।

एएसिं पच्छित्तं, वुच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥

व्यवहारस्त्रिविधः । यथा-गुरुकः, गुरुतरकः, यथागुरुकश्च ।

लघुकः, लघुतरकः, यथालघुकश्च । लघुस्वः, लघुस्वतरकः,
यथालघुस्वश्च । एतेषां व्यवहाराणां यथानुपूर्व्या यथोक्तपरि-
पाठ्या प्रायश्चित्तं वक्ष्यामि । किमुक्तं भवति ?-एतेषु व्यवहा-
रेषु समुपस्थितेषु यथापरिपाठ्या प्रायश्चित्तपरिमाणमभिधास्ये ।

गुरुकादिव्यवहारप्रायश्चित्तमाह-

गुरुगो य होइ मा रो, गुरुगतरागो य होइ चउमासो ।

अहगुरुगो उम्मासो, गुरुगपक्खम्मि पडिवत्ती ॥

गुरुको नाम व्यवहारो मासः मासपरिमाणः, गुरुके व्यवहारे
समापतिते एकः मासः प्रायश्चित्तं दातव्यमिति ज्ञावः । एवं
गुरुतरको भवति चतुर्मासपरिमाणः । यथागुरुकः षण्मासः,
षण्मासपरिमाणः । एषा गुरुकपक्के, गुरुके व्यवहारे त्रिविधेऽपि
यथाक्रमं प्रायश्चित्तप्रतिपत्तिः ।

अथ लघुकादिव्यवहारप्रायश्चित्तमाह-

तीसा य पप्पवीसा य, बीसा पप्पारसे व य ।

दस पंच य दिवसाइं, बहुसगपक्खम्मि पडिवत्ती ॥

लघुको व्यवहारः त्रिंशद्विवसपरिमाणः । एवं लघुतरकः पञ्च-
विंशतिदिनमानः । यथालघुको विंशतिदिनमानः । एषा लघु-
कव्यहारे त्रिविधे यथाक्रमं प्रतिपत्तिः । लघुस्वकः पञ्चदशदि-
वसप्रायश्चित्तपरिमाणः । एवं लघुस्वतरकः दशदिवसमानः ।
यथालघुस्वकः पञ्चदिवसप्रायश्चित्तपरिमाणः एषा लघुस्व-
कव्यवहारपक्के प्रायश्चित्तप्रतिपत्तिः ।

अथ कं व्यवहारं केन तपसा परिपूरयति ? इति

प्रतिपादनार्थमाह-

गुरुगं चअट्ठमं खलु, गुरुगतरागं व होइ दसमं तु ।

अहगुरुगउवालसमं, गुरुगपक्खम्मि पडिवत्ती ॥

गुरुकं व्यवहारं मासपरिमाणम्, अष्टमं कुर्वन् पूरयति गुरु-
कं व्यवहारं मासपरिमाणमष्टमेन वहति । यथा-गुरुतरकं चतु-
र्मासप्रमाणं व्यवहारं दशमं कुर्वन् पूरयति दशमेन वहतीत्यर्थः ।
यथागुरुकं कुर्वन् द्वादशे (शमे) नेत्यर्थः । एषा गुरुकपक्के गुरु-
कव्यवहारपूरणविषये प्रतिपत्तिः ।

छट्ठं च चउत्थं वा, आयंविन्नएगठाणपुरिमिच्छं ।

निव्वायं दायव्वं, अहबहुसस्सम्मि सुच्छो वा ॥

लघुकं व्यवहारं त्रिंशद्विवसपरिमाणं षष्ठं कुर्वन् पूरयति । ल-
घुतरकं पञ्चविंशतिदिवसपरिमाणव्यवहारं चतुर्थं कुर्वन् ।
यथालघुकव्यवहारं त्रिंशतिदिनमानम् आचाम्हे कुर्वन् । एषा
लघुकत्रिविधव्यवहारपूरणे तपःप्रतिपत्तिः । तथा-लघुस्वकं
व्यवहारं पञ्चदशदिवसपरिमाणम्, एकस्थानकं कुर्वन् पूरय-
ति । लघुस्वकतरकव्यवहारं दशदिवसपरिमाणं पूर्वाद्धकं कु-
र्वन् । यथालघुस्वकव्यवहारं पञ्चदिनपरिमाणं निर्विकृतिकं
कुर्वन्पूरयति । तत एतेषु गुरुकादिषु व्यवहारेषु अनेनैव क्रमेण
तपो दातव्यम् । यदि वा लघुस्वके व्यवहारे प्रस्थापयितव्ये
सप्रतिपन्नव्यवहारतपःप्रायश्चित्तम् एवमेवालोचनाप्रदानमात्र-
तः बुद्धः क्रियते । व्य० २ ७० ।

सूत्रम्-खित्तिचित्तं निर्मायि निर्गन्धे गिएहमाणे वा अवलं-
वमाणे वा नाइकमइ ।

अस्य सूत्रस्य संबन्धमाह-

उदुज्जंती व भया, संफासा रागतो व खिप्पेज्जा ॥

संबंधविहिष्ठा ते, वदंति संबंधमेयं तु ।

पानीयेनापोह्यमाना वा जयात किप्येत क्षिप्तचित्ता भवेदित्यर्थः ।
यद्वा संस्पर्शतो यो राग उत्पद्यते तस्माद्वा । तत्र सांध्यौ अन्य-
त्र गते सति क्षिप्तचित्ता जवेत् । अथ क्षिप्तचित्तासूत्रमारभ्यते-
एवं संबन्धार्थं विधिज्ञाः सुरयोऽत्र सूत्रे एनं संबन्धं वदन्ति-

अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या (खित्तचित्तं ति) क्लिप्तं नष्टं रागजयापमानैः चित्तं यस्याः सा क्लिप्तचित्ता तं निर्ग्रन्थी निर्ग्रन्थो गृह्णाति वा अवलम्ब्यमानो वा नातिक्रामति आज्ञामिति सूत्रार्थः । वृ० ६ उ० । (क्लिप्तचित्ताया निर्ग्रन्थाः प्ररूपणा क्लिप्ताचित्तस्य निर्ग्रन्थस्यैव भावनीया नवरं पुरुषाभिलाषे क्लृप्ताभिलाषः कर्तव्यः)

खिप्प-क्षिप्प-न० । शीघ्रे, उत्त० ४ अ० । विशेष० । सूत्र० । रा० । संथा० । आ० म० । अचिरे, पो० ३ विव० । “खिप्पमेव गिहहइ” क्षिप्पमेव गृह्णाति तृत्यादिस्पर्शं कथोपशमपटुत्वदचिरैणैवेति । स्था० ६ ठा० । “खिप्पामेव दुवावसजोयणाइ” ज० ३ वक्र० १ । क्रियाविशेषणत्वे क्लृप्तावतः । तद्वति, त्रि० वाच० । “खिप्पं हवइ सुचोइए” क्षिप्पं भवति शीघ्रं कार्यकृद्भवति । उत्त० १ उ० ।

खिप्पगइ-क्षिप्पगति-पुं० । दिक्कुमारेन्द्रयोः अमितगत्यमितवाह नयोः लोकपात्रयुगले, भ० ३ श० ८ उ० । स्था० ।

खिप्पचारि-क्षिप्पचारिन्-त्रि० । शीघ्रसंचरणशीले, विशेष० ।

खिर-क्षिर-सिञ्चनं, च्वा० पर० अक० सेट् । “क्षिरः खिर-ऊर-पञ्जर-पञ्जर-णिच्छल-णिट्टुआः” ८ । ४ । १७३ इति खिरादेशः ‘खिरइ’ कर्तति । प्रा० ४ पाद ॥

खिलनृपि-खिलनृपि-खी० । हलैरकृष्टायां नृमौ, प्रश्न० २ आथ० द्वार ।

खिल-खिल-पुं० । खिल इति जनोक्तिप्रसिद्धे, तं० ।

खिलहल-खिलहल-पुं० । खनाम्ना लोकप्रसिद्धे कन्दे, ध० २ अधि० । प्रव० ।

खिव-क्षिप्-पेरणे, धा० । तुदा० उभ० सक० । “क्षिपेर्गल-था-ऽडुक्ख-सोल्ल-पेल्ल-णोल्ल-लुह-हुल-परी-वत्ताः” ८ । ४ । १४३ । इत्यादिशो वा । पक्के ‘खिवइ’ क्षिपति । प्रा० ४ पाद ॥

खीण-क्षीण-त्रि० । क्षि-क्त “क्षः खः कचित्तु लु-भौ” ८ । १ । ३ । इति कस्य खः । प्रा० २ पाद । अपगते, । अनु० । (न-जीर्णे, विशेष० ।

खीणअसुभणाम-क्षीणाशुभनामन्-पुं० । क्षीणमपगतं नरकगत्यशुनउभंगदुःस्वरानादेयायशःकीर्त्यादिकमशुभं नाम यस्य सः । अशुभनामविप्रमुक्ते, अनु० ।

खीणकसाय-क्षीणकपाय-पुं० । क्षीणा अभावमापन्ना कपाया यस्य स क्षीणकपायः । कृपकश्रेणिद्वारा प्रतिहतकपाये, प्रव० । २६ द्वार ।

खीणकसायवीयरगउमत्य-क्षीणकपायवीतरागउग्रस्थ-पुं० । क्षीणा अभावमापन्ताः कपाया यस्य स क्षीणकपायः तस्माऽन्येष्वपि गुणस्थानकेषु कृपकश्रेणिद्वारोक्तयुक्त्या क्वापि कियतामपि कपायाणां क्षीणत्वसंभवात् क्षीणकपायव्यपदेशः संभवति । ततस्तद्व्यवच्छेदार्थं वीतरागग्रहणं, क्षीणकपायवीतरागत्वं च केवलमोऽप्यस्तीति तद्व्यवच्छेदार्थं उग्रस्थग्रहणम् । यच्चा उग्रस्थस्य रागोऽपि जयतीति तदपनोदार्थं वीतरागग्रहणं वीतरागश्चासौ लुप्तस्थश्च वीतरागलुप्तस्थः स चोपशान्तकपायोऽप्यस्तीति तद्व्यवच्छेदार्थं क्षीणकपायग्रहणं क्षीणकपायश्चासौ वीतरागलुप्तस्थश्च । चादशे गुणस्थाने वर्त्तमाने जीवे, प्रव० २२४ द्वार । पञ्चा० । दर्श० । कल्प० ।

खीणकसायवीयरगउमत्यगुणद्वार-क्षीणकपायवीतराग-उग्रस्थगुणस्थान-न० । चादशे गुणस्थाने, पञ्चा० १ द्वार । (इदं च यथा चाप्यते, तथा मूलत एव भावितं ‘खवगसेटि’ शब्दे अस्मिन्नेव भागे ७२८ पृष्ठे)

खीणकोह-क्षीणक्रोध-त्रि० । क्षीणक्रोधमोहनीयकर्मणि, औ० ।

खीणपायासुनकम्म-क्षीणपायाऽशुभकर्मन्-पुं० । क्षीणपायाणि बाहुल्येन क्षीणानि अशुभकर्माणि चारित्रप्रतिबन्धकानि यस्य स तथा । क्षीणक्लृप्तकर्मणि, ध० ३ अधि० ।

खीणजोगि-क्षीणजोगिन्-त्रि० । भोगो जीवस्य यत्रास्ति तद्भोगि शरीरं तत्र क्षीणं तपरोरागदिभिर्धस्य स क्षीणभोगी । क्षीणतनौ दुर्वले, ज० २ श० ५ उ० ।

खीणमोह-क्षीणमोह-पुं० । क्षीणो निःसत्ताकीचूतो मोहो यस्य स तथा । कृयवीतरागे द्वादशगुणस्थाने वर्त्तमाने जीवे, स० १४ सम० । सूक्ष्मसंपरायावस्थायां संज्वलनलोभमपि निःशेषं कृपयित्वा सर्वथा मोहनीयकर्मान्नावं प्रतिपन्ने निर्ग्रन्थभेदे, प्रव० ६३ द्वार ।

खीणमोहसप्त णं अरइओ तओ कम्मसा जुगवं खिज्जंति तं णाणावरणिज्जं दंसणावरणिज्जं अंतरायं ॥

क्षीणमोहस्य क्षीणमोहनीयकर्मणोऽर्हतो जिनस्य त्रयः कर्माणाः कर्मप्रकृतय इति उक्तञ्च-“चरमे नाणावरणं, पंचविहं दंस णं चउविगपं । पंचविहमंतरायं, खवत्ता केवली होइ” ति ॥ ३॥ स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

खीणराग-क्षीणराग-पुं० । वीतरागे, ग० १ अधि० ।

खीणरागदोममोह-क्षीणरागद्वेषमोह-पुं० । क्षीणा रागद्वेषमोहा यस्य सः । वीतान्निष्वक्काप्राप्त्यज्ञाने, प० सू० ४ सू० ।

खीणवित्ति-क्षीणवृत्ति-त्रि० । क्षीणा वृत्तिः परा जीविका यस्य सः जीविकारहिते, अष्ट० ३० अष्ट० । क्षीणमले, “मणेखिवाजिजातस्य, क्षीणवृत्तेरसंशयम्” द्वा० २० द्वा० ।

खीर-क्षीर-न० । किं कन् दीर्घश्च । जत्रे, सरलद्रव्ये, वाच० । स्तन्ये, वृ० १ उ० । पि० प्रज्ञा० प्रश्न० । विशेष० । उत्त० । सूत्र० । पञ्च क्षीराणि गोमहिष्यजोष्ट्रैलकसंबन्धिभेदात् विवृतयः । ध० २ अधि० । आ० चू० । नि० चू० । आव० । पञ्चा० । प्रव० । स्था० । “ एगंतेण अपेयं, खीरं पुरजाइयं तहिं देसे । संसेइमं तत्थ जिया, गंमुलया सण्णमंमुका” ॥ १५ ॥ संस० नि० क्षीरवरद्वीपस्य अधिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ॥

खीरइय-क्षीरकित-त्रि० । संजातक्षीरके, द्वा० १ शु० ७ अ० ।

खीरकाउली-क्षीरकाकोली-खी० । क्षीरविदारिनामके साधारणशरीरबादरवनस्पतौ, प्रज्ञा० १ पद । वाच० । आचा० ।

खीरजल-क्षीरजल-पुं० । क्षीरसमुद्धे, क्षी० ।

खीरल-क्षीरल-न० । परमान्ने, अष्ट० २६ अष्ट० ।

खीरदुग्ध-क्षीरदुग्ध-पुं० । घटोदुग्धरपिप्पलादौ, क्षीरप्रधाने वृक्षे, णि० चू० १ उ० । पि० । आव० । ‘द्वे खीरदुग्मादि’ न्यग्रोधादि । पञ्चा० १५ विव० ।

खीरधाई—क्षीरधात्री—स्त्री० । स्तनदायिन्यां धात्र्याम्, ङा० १
श्रु० १ अ० । ति० चू० । (धात्रीपिण्डे स्वरूपमस्या ङेयम्)
खीरपूरसम्पन्न—क्षीरपूरसमपन्न—त्रि० । दुग्धपूरसदृशवर्णे, उत्त०
३४ अ० ।

खीरपूष—क्षीरपूष—पुं० । क्षीरवरद्वीपाधिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ।
खीरमधुसपिण्यासव—क्षीरमधुसर्पिराश्रव—पुं० । क्षीराश्रवादि-
द्विधिविके, ।

खीरमधुसपिण्यासव—माणवयणा तथाऽऽसवा हुंति । ५१६।
क्षीरं दुग्धं, मधु मधुरद्रव्यं, सर्पिर्घृतम्, एतत्स्वादूपमानव-
चना वैरस्यादिवत् तदाश्रवाः क्षीरमधुसर्पिराश्रवा भवन्ति ।
इयमत्र भावना । पुण्ड्रेक्षुचारिणीनां गवां लक्षस्य क्षीरम् अर्चार्ध-
क्रमेण दीयते यावत् एवमेकस्याः पीतगोक्षीरायाः क्षीरं तत्किञ्च
चातुरिक्यामित्यागमे गीयते । तद्यथोपभुज्यमानमतीव मनःश-
रीरप्रह्लादहेतुरुपजायते । तथा यद्वचनमाकर्ण्यमानं मनःशरी-
रसुखोत्पादनाय प्रभवति, ते क्षीराश्रवाः क्षीरमिव वचनम्
आसमन्तात् श्रवन्तीति व्युत्पत्तेः । एवं मधु किमप्यतिशायि
शर्करादि मधुरद्रव्यममृतमपि पुण्ड्रेक्षुचारिणोक्षीरं मन्दाग्नि-
कथितमपि विशिष्टवर्णाद्युपेतं मध्विव वचनमाश्रवन्तीति म-
ध्वाश्रवाः घृतमिव वचनमाश्रवन्तीति घृताश्रवाः । उपलक्ष-
णत्वाच्चामृतश्रविणः इक्षुरसाश्रविण इत्यादयोऽप्यवसेयाः ।
अथ वा येषां पात्रे पतितं कदम्बमपि क्षीरमधुसर्पिरादिरस-
वीर्यविपाकं जायते क्रमेण क्षीराश्रविणो मध्वाश्रविणः सर्पि-
राश्रविण इत्यादि ॥ प्रव० २ ७० द्वार । ग० । विपा० ।

खीरमेह—क्षीरमेघ—पुं० । भरतैरवतयोर्जुम्या वर्णगन्धरसस्पर्शज-
नके दुःखमदुःखमान्ते वृष्टिकारके द्वितीये महामेघे, ति० । जं० ।
(' सपिणी ' शब्दे वर्णकोऽस्य)

खीरवती—क्षीरवती—स्त्री० । क्षीरं विद्यते यस्याः सा । भूमिन्,
मनुष्यं प्रत्ययः । बहुक्षीरायाम्, " दुग्धासे खीरवती गावी "
वृ० ३ उ० ।

खीरवर—क्षीरवर—पुं० । चतुर्थे द्वीपे, स्था० ३ ठा० ४ उ० । अनु० ।
वारुणोद णं समुद्रं खीरवरे णामं दीवे वट्टे० जाव चि-
ह्वति सव्वं । संखेज्जगं विकखंभे परिकखेवो य० जाव अ-
ट्टो वट्टु खुड्वावीउ० जाव सरपंतियासु खीरोदगपहिह-
त्थाउ पासादीयाउ तासु णं खुड्दियासु० जाव विद्वपंतियासु
वट्टे उप्पायपव्वयगा सव्वरयतामया० जाव पडिरूवा
पंरुगपुप्फदंता इत्थ दो देवा महिह्विया० जाव परिवसं-
ति । से तेणट्टेणं० जावणिच्चे जोतिसं सव्वं संखेज्जं ॥

(वरुणोद णमित्यादि) वरुणोदं णमिति पूर्ववत् समुद्रं क्षी-
रवरनामद्वीपो वृत्तो बलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः स-
मन्तात् संपरिक्षिप्य तिष्ठति । एवं यैव वरुणवरद्वीपस्य वक्तव्य-
ता सैवेहापि द्रष्टव्या यावज्जीवोपपातसुखम् । संप्रति नामान्वर्थ-
मभिधित्तुराह—“ से केणट्टेणमित्यादि ” अथ केनार्थेन
जदंत एवमुच्यते ? क्षीरवरो द्वीपः क्षीरवरो द्वीपः, प्रनूतजनो-
क्तिसंग्रहार्थं वीप्सायां द्विवचनं भगवानाह—गौतम-क्षीरवरे
द्वीपे तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र प्रदेशे बहवः (खुड्-

वावीउ इत्यादि) वरुणवरद्वीपवत्सर्व वक्तव्यं यावत् “ वा-
णमन्तरा देवा देवी उपआसयन्ति सयन्ति० जाव विहरन्ति ” नव-
रमत्र वाण्यादयः क्षीरोदकपरिपूर्णा वक्तव्याः पर्वतापर्वतकेषु
आसनानि गृहकाणि गृहकेष्वासनानि मण्डपकेषु पृथिवीशि-
लापट्टकाः सर्वरत्नमया वाच्याः शेषं तथैव । पुण्डरीकपुष्पदंतौ
चात्र क्षीरवरे द्वीपे ययाक्रमं पूर्वाह्णापरार्द्धाधिपती द्वौ देवौ
महर्द्धिकौ यावत् पट्योपमस्थितिकौ परिवसतस्ततो यस्मात्तत्र
वाण्यादिपूदकं क्षीरतुल्यं क्षीरक्षीरप्रभौ तदधिपतिदेवाविति स
द्वीपः क्षीरवरः तथा चाह—(स एषणट्टेणमित्यादि) उपसंहारवा-
क्यं चन्द्रादिसूत्रं प्राग्वत् ॥ जी० ३ प्रति० । चं० प्र० । सू० प्र० ।

खीरसागर—क्षीरसागर—पुं० । दुग्धसमुद्रं, कल्प० २ त्तण ।
खीरादिद्विधियुक्त—क्षीरादिलब्धियुक्त—पुं० । क्षीरादिकञ्च-
द्विधिसम्पन्ने आदिशब्दाद्विध्यामन्त्रयोगवशीकरणादिकुशले,
व्य० १ उ० ।

खीरादिविधिततणु—क्षीरादिविहिततनु—त्रि० । प्रचुरद-
ध्याद्युपचितशरीरे, वृ० ४ उ० ।

खीरामल्लय—क्षीरामल्लक—न० । अचक्षास्थिके फले, क्षीरवन्मधु-
रे, आमलके, “ फलपरिमाणं करेइ तत्थ एगेणं क्षीरामल्लणं ”
उत्त० १ अ० ।

खीरामव—क्षीराश्रव—पुं० । यद्वचनमाकर्ण्यमानं मनःशरीरसु-
खोत्पादनाय प्रभवति स द्विधिविशेषसंपन्नः तस्मिन्, क्षीरमिव
वचनमासमन्तात् श्रवतीति व्युत्पत्तेः । प्रव० २७० द्वार० ।
आ० चू० । पा० ।

खीरासवन्नद्धि—क्षीराश्रवलब्धि—पुं० । क्षीरमिवाश्रवति कथयन्
यस्या लब्धेः सा क्षीराश्रवा सा द्विधिर्यस्यासौ क्षीराश्रवल-
ब्धिः । क्षीराश्रवलब्धियुक्ते, व्य० ३ उ० ।

खीरिज्जमाण—क्षीर्यमाण—त्रि० । छुद्यमाने, “ खीरिणीओ गा-
वीओ खीरिमाणाओ वेहाप ” आचा० २ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

खीरोद—क्षीरोद—पुं० । क्षीरवदुदकं यस्य । संथा० । क्षीरवर-
द्वीपस्य परितः समुद्रभेदे, जी० ।

तद्वक्तव्यता—

खीरवरे णं दीवं खीरोदे णामं समुद्रे, वलयागारसंठाण-
संठिते० जाव परिकखित्ताणं चिट्ठति समचक्कवालसंठिते,
नो विसमचक्कवालसंठिते, संखेज्जाइं जोयणसयाइं विकखं-
जपरिकखेवो तहेव सव्वं० जाव अट्टो । गोयमा ! खीरोय-
स्स णं समुद्रे उदगे से जहानाम तेसु उ महामारुपद्धअन्न-
णतणसरसपत्तकोमन्नअच्छिण्णतणगपौरुगवरुथुवारिणीणं
द्ववंगपत्तपुप्फपद्धकंकोलगसफलरुक्खा बहुगुच्छगुम्भक-
न्निते द्दडिमहुपपरिप्पलीफलितवद्विवरविवरचारिणीणं
अप्पोदगपीतसइरसमज्झमिजागणिज्जयसुद्वे सीताणं सुपो-
सितसुधाताणं रोगपरिवज्जिताणं निरुवहतसरीराणं काल-
प्पसंठाणं वितियसमप्पसूताणं अजणवरगवल्लवलयजल्लथर-
जव्वं जणरिद्धजमरपरहुतसमप्पभाणं गावीणं खुड्दोहाणाणं
वक्कत्थी पवुत्ताणं रूढाणं मधुमासकाले संगहिते द्दोज्ज,

चातुरकेव होज्ज, तासि खीरे मधुररसविवगत्यवहुद्वसं-
पयुत्ते पयत्तमंदगिसुकृति । आउत्तदगुरुमचंडितोववेत-
रसो । चाउरंतचक्कवडिस्स उवठवित्ते आसादाणिजे वी-
सादाणिजे धीणणिजे० जाव सव्विदियगातपल्हायणि-
जे वषेणं उववेते० जाव फासेणं जवे तारूवे सिया । नो
तिण्ठे सम्भे । खीरोदस्स एं से उदए एत्तो इट्ठराये चेव
आसायेणं पणत्ते विमलप्पजाय इत्थ दो देवा महिद्धिया०
जाव परिवसंति । से तेण्णेणं संवेज्जा चंदा० जाव तारा ।

(खीरवरेणमित्यादि) कीरवरे णमिति पूर्ववत् द्वीपं कीरोदो
नाम समुद्रो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः समन्तात् संप-
रिक्षिप्य तिष्ठति शेषा वक्तव्यता कीरवरद्वीपस्यैव वक्तव्या याव
उज्जीवोपपातसूत्रम् । संप्रति नामनिमित्तमभिधित्सुराह- (से के-
णमित्यादि) अथ केनार्थेन भदन्त ! एष मुच्यते ? कीरोदः स-
मुद्रः कीरोदसमुद्र इति भगवानाह-गौतम ! कीरोदस्य समु-
द्रस्योदकं यथा राज्ञश्चक्रवर्त्तिनश्चातुरक्यं चतुःस्थानपरिणामप-
र्यन्तगोकीरं चतुःस्थानपरिणामपर्यन्तता च प्रागेव व्याख्याता ।
खण्डगुरुमत्स्यण्डिकोपनीतं खण्डगुडमत्स्यण्डिकाभिरतिश-
येन प्रापितरसं प्रयत्नेन मन्दाग्निना कथितम् । अत्यग्निपरितपे
वैरस्यापत्तेः । अत एवाह-वर्णेनोपपेतं गन्धेनोपपेतं रसेनोपपेतम्
स्पर्शेनोपपेतम् आस्वादनीयं विस्वादनीयं दीपनीयं दर्पणीयं
मदनीयं वृंहणीयं सर्वेन्द्रियगात्रप्रल्हादनीयमिति पूर्ववत् । ए-
वमुक्ते । गौतम आह-“भवे एयारूवे सिया” भवेत् क्षीरसमुद्र-
स्योदकमेतद्रूपम् । भगवानाह-गौतम ! नायमर्थः समर्थः । कीरो-
दस्य यस्मात्समुद्रस्योदकमिदं यथोक्तरूपात् क्षीरादिष्टतरमेव
यावन्मनआप्यायनतरमेवास्वादेन प्रज्ञप्तं विमल-विमलप्रभौ च
यथाक्रमं पूर्वाद्धापरार्द्धाधिपती द्वौ देवौ महर्षिकौ यावत्पटयो-
पमस्थितिकौ परिवसतः ततः क्षीरमिवोदकं यस्य क्षीरवन्निर्म-
लस्वभावयोः सुरयोः संवन्धि उदकं यत्रेति वा कीरोदः तथा
चाह-“से एण्णेणमित्यादि” गतार्थम् । जी० ३ प्रति० । सू० प्र० ।
अनु० । च० प्र० । स्था० । (चतुर्दशमहास्वप्नप्रमथगतोऽयं वर्णकः)

खीरोदगा-क्षीरोदका-खी० । क्षीरमिव (मेव) उदकं यासां
ताः । उन्धजलासु वापीषु । जी० ३ प्रति० ।

खीरोदा-क्षीरोदा-खी० । सुप्रहमाविजये अन्तर्नद्याम्, जं० ४
वक्त्र० । स्था० । “दो खीरोदाओ ” स्था० ग० ३ उ० ।

खील-कील-पुं० । “ कुञ्जकर्परकीले कः खोऽपुष्पे ” ८ ।
१ । १८२ । इति कस्य खः । प्रा० । शङ्खौ, प्रा० १ पाद ।

खीलगमग-कीलकमार्ग-पुं० । मार्गजदे, यत्र बालुकोत्कटे म-
रुकादिविषये कीलिकानिज्ञानेन गम्यते । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

खीलसंठिय-कीलसंस्थित-न० । कीलकाकृतिपात्रे, “ जं उ-
विज्जा तं णठाति तं खीलसंठियं ” नि० चू० १ उ० ।

खीक्षिया-कीलिका-खी० । ह्रस्वकीले, “ खीलियापओ ग-
निम्मातो गरुओ कतो ” आ० म० द्वि० ।

खु-खु-अव्य० । “ हु खु निश्चयवितर्कसंभावनविस्मये ” ८१२ ।
१६८ । इति । निश्चयादिषु, (खु) तत्र निश्चये तं खु सिरीए रहस्सं ।
ऊहे एअं खु इसइ । संशये जलहरो खु धूमवरुलो खु ।

संभावने-एयं खु इसइ । विस्मये-को खु एसो सहस्स-
सिरो । प्रा० २ पाद । अवधारणे, आव० ३ अ० । सूत्र० ।
दश० । दशा० । पञ्चा० । उत्त० । आचा० । निश्चये, तं० । ग० ।
वाक्यालङ्कारे, आचा० १ श्रु० ६ अ० ३ उ० । सूत्र० । हेतुप्रदर्शने,
उत्त० २ अ० ।

खुड-भुति-खी० । क्षवणं कुतिः । छीत्कारादौ शब्दविशेषे,
“ मम कथं वि सुइं वा खुइं वा पवित्तिं वा अन्नम्भ-
माणे ” श्रुतिं वार्त्तामात्रं, श्रुतिं तस्यैव सवन्धिनं शब्दं तच्चिह्नं
वा । ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । एषाऽप्यदृश्यमनुष्यादिगमिका
भवतीति गृहीता । भ० ३ श० १ उ० ।

खुज्ज-कुञ्ज-न० । “ कुञ्जकर्परकीले कः खोऽपुष्पे ” ८ । १ ।
१०१ ॥ इत्यनेन कस्य खः । चतुर्थे संस्थाने, यत्र शिरो ग्रीवं ह-
स्तपादादिकं च यथोक्तप्रमाणलक्षणोपेतम् उदरादिमण्डलं तसु
कुञ्जम् । जी० १ प्रति० । तं० । कल्प० । “ हिष्ठिल्लकायमरुइं ।
अधस्तनकायं मरुहम् ” । इहाधस्तनकायशब्देन पादपाणिशिरो-
ग्रीवमुच्यते, तद्यत्र शरीरलक्षणोक्तप्रमाणव्यञ्जिचारि यत्पुनः शेषं
तद्यथोक्तप्रमाणं तत्कुञ्जमिति । स्था० ६ ग० । वक्त्रशरीरे,
त्रि० वृ० १ उ० । वक्त्रे, आ० १ । एकपार्श्वहीने, प्रव० ११० द्वार ।
नि० चू० ।

खुज्जणाम-कुञ्जनामन्-न० । संस्थाननामकर्मभेदे, यदुदया-
ज्जीवानां कुञ्जसंस्थानं जवति । कल्प० १ कृष्ण ।

खुज्जत्त-कुञ्जत्व-न० । वामनलक्षणे संस्थाने, आचा० १ श्रु० २
अ० ३ उ० ।

खुज्जा-कुञ्जा-खी० । वक्त्रजङ्घायां शातवाहनदास्याम्, ज० १२
श० ३ उ० । (अस्या उदाहरणम् ‘ अण्णुओग ’ शब्दे प्र०
भागे २०५ पृष्ठे उक्तम्)

खुज्जिआ-कुञ्जिका-खी० । वक्त्रजङ्घायां दास्याम्, नि० १ व-
र्ग० । ज्ञा० । भ० ।

खुज्जि (ण्)-कुञ्जिन्-त्रि० । कुञ्जं पृष्ठादावस्यास्तीति कु-
ञ्जी । कुञ्जे, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

खुट्-तुरु-धा० । द्विधाकरणे, भ्वा० पर० सेट् “ तुमेः-तोड-
तुट्-खुट्-खुडोक्खुसोल्लुक्क-णिक्क-खुडो-ल्लूराः ” ॥ ८१४ ॥ १६॥
इति तुडः खुट्खुमावादेशौ भयतः । खुट्, खुड, तोडति ।
प्रा० ४ पाद० ।

खुडिय-खंभित-त्रि० । “ चण्डखण्डिते णा वा ” ॥ ८ । १ ।
४३ ॥ इति एकारेण सहितस्यादेरस्य उत्त्वम् । गिन्ने, खुडि-
ओ, खण्डिओ । प्रा० १ पाद ।

खुडुक्क-शलयाय-नामधातु । शल्यस्येवाचरणे, “ तद्धयादीनां
गोह्यादयः ” ॥ ८ । ४ । ३६५ ॥ इति शलयायस्य खुडुक्कादेशः
“ हियइ खुडुक्क गोरमी ” गौरो खी हृदये शलयायते ।
प्रा० दुं० ४ पाद ।

खुड्-भुज्-त्रि० । कुञ्जकर्मकारिणि, ज्ञा० १ श्रु० १० अ० दशा० ।
लघुनि, आचा० २ श्रु० २ अ० ३ उ० । नि० चू० । बाह्वे, उत्त० १
अ० । नि० चू० । अधमे, कूरे, अलोपे, दरिद्रे च । वाच० ।

खुड्ग-कुट् (द्व) क-पुं० । “ गोणादयः ” ॥ ८ । २ । १७४ ॥

इति लस्य डः । प्रा० २ पाद । महत्प्रतिपक्षे ह्यवभावबाले,
“खुडुगो सिस् बालो सि वुत्तं भवति” नि० चू० १ उ० ।

अत्र निक्षेपः ।

नामं उवणा दविण, खेचे कात्रे पहाणपज्ञावे ।

एएसि महंताणं, पमिवक्खे खुडुया होंति ॥ १८४ ॥

नामादिमहतीं प्रतिपक्षे कुल्लुकानि भवन्ति । अभिधेयवस्तिङ्गव-
चनानि भवन्तीति न्यायात् । यथार्थं कुल्लुकविङ्गवचनमिति ।
तत्र नामस्थापने कुल्लुके । ह्यवकुल्लुकः-परमाणुः ह्यव्यं चासौ कु-
ल्लुकश्चेति । क्षेत्रकुल्लुकः-आकाशप्रदेशः । कालकुल्लुकः-समयः ।
प्रधानकुल्लुकं त्रिविधम्-सचित्ता-उचित्त-मिश्रमेदात् । स-
चित्तं त्रिविधम्-द्विपदचतुष्पदापदत्रयेदात् । द्विपदेषु कुल्लुकाः
प्रधानाश्चानुत्तरसुराः । शरीरेषु कुल्लुकमाहारकम् । चतुष्प-
देषु प्रधानः कुल्लुकः सिंहः । अपदेषु जातीकुसुमानि । अचि-
त्तेषु-वज्रम् प्रधानं कुल्लुकं च । मिश्रपु-अनुत्तरसुरा एव शय-
नीयगता इति । दश० ३ अ० । प्रतिकुल्लुकमामलकाद्वदरं वद-
राचरणक इत्यादि । भावकुल्लुकम्-तार्थिको जावः । उक्तं हि
वृद्धैः-“सञ्जथो वा जीवा खाइयभावे वट्टति” सांसारिकत्वा-
पेक्षं चैतदन्यथैपशमिक एव सर्वस्तोकतया जावकुल्लुकं सं-
भवतीति । उच० ६ अ० । लघौ साधौ, सुत्र० १ श्रु० ३ अ० २
उ० । कुट्टकोदाहरणमौपपतिकबुद्धौ, आ० क० । न० ।
आ० म० । (भिक्षार्थं गतानां कुल्लुकानां ‘उवसग’ शब्दे
द्वि० जागे १०२० पृष्ठे कथा उक्ता) (भ्रष्टाचारनिग्रहे तादृ-
शकुल्लुकस्य कथा)

कुल्लुकविपरिणामसंभवे यतनामाह-

उज्जव्वेसे खुडे, करिंति उव्वट्टणाच्चोक्खे य ।

न य मुच्चं असहाए, चित्तिमण्णे ये आहारे ॥

कुल्लुकान् उज्जव्वेवपान् पाण्डुरचोलेपट्टधारिणः उव्वर्त्तनप्र-
कालनादिना च चोक्तान् शुचिशरीरान् कुर्वन्ति, न च, ते कुल्लु-
का असहाया एकाकिनो मुच्यन्ते । वृषनाश्र, तेषां मनोज्ञान् स्नि-
ग्धमधुरानाहारानानीय ददति । उरभ्रष्टान्तेन च प्रज्ञापयन्ति ।

तमेवाह-

आतुरचिष्साई एयाई, जाई चरइ नंदिओ !

मुक्त्तणेहि जावेहिं, एयं दीहाउल्लकवणं ॥

“जहा एगो ऊरणगो पाहुणनिमित्तं पोसिज्जइ, सो य पीणि
यसरीरो इलहाइकयंगराओ कयकन्नलओ सुहं सुहेणं अभिरम-
इ, कुमारगो वि य तं नाणाविहेहिं कीमाविसेसेहिं कीला-
विति, तं च एवं लालिज्जमाणं वट्टुण वट्टुगो माऊए नेहेण
गोवियं दाहणए य तहाऽणुकंपाए सुक्कमवि खीरं न पिबइ ।
रोसणं ताए पुच्छिओ, वच्छ ! किं न घावसि ? तेण भणियं
अम्मो ! एस नन्दियगो इट्टेहिं जाव सजोगासणेहिं अलं-
कारविसेसेहिं अलंकारिओ मुत्त इव परिपाडिज्जइ, अहं तु
मंदजग्गो सुक्काणि तणाणि कयाइ लभामि, ताणि विपज्जसगा-
णि, एवं पाणियं पि न य मं कोई लावइ । तार भन्नइ-पुत्त !
आउरचित्ताई एयाई जहा आउरो मरिउकामो जं मगइ पत्थं
वा अएत्थं वा तं दिज्जइ, एवमेसो वि नन्दियओ पोसिज्जइ,
जया मारिज्जहिं तथा पिच्छिहिंसि । अन्नया सो वट्टुगो तं
नन्दियगं पाहुणपसु वट्टिज्जमाणं दट्टंति सिओवि माउपच्छजं
१८८

नाजिज्जसइ । भए जन्नइ किं पुत्त ! संपत्तीओ सि नेहेण पदुयं पि
मं न पियसि । तेण जन्नइ । कत्तो मे वन्नाभिलासो, नणु स
वराओ नन्दियओ अज्ज पाहुणएहिं आगएहिं मम अगगओ
विनिययजीओ विलोडनपणो विस्सरं रसंतो मारिओ मिच्छा
ताए भरणइ, नणु पुत्तया तथा चेव ते कहियं आउरचित्ताई
एयाई ति । एस तेसिं विवागो अणुपत्तो ति ” । अथात्तरार्थः ।
आतुरश्चीकत्साया अविषयभूतो गोगो, तस्य यथा मर्तुकामस्य
पथ्यमपथ्यं वा दीयते, एवमयमपि नन्दिको यानि मनोज्ञाहार-
जातानि चरति तानि आतुरचीर्णानि, अतो वत्स ! शुभकृत्यै-
र्यापय स्वशरीरं निर्वाहय यत एतदीर्घायुषो लक्षणम् एवमेते-
ऽप्यसंविग्नकुल्लुका यन्मनोज्ञाहारादिभिरुपवाहयन्ते तद् नन्दि-
कपोपणवद्वृष्यम् । वृ० १ उ० । अङ्गुलीयकविशेषे, औ० । जं० ।

खुडुगकुमार-कुल्लुककुमार-पुं० । पुणरुकीकमारितकण्ठरीकस्य
जायायाः यशोजद्रायाः पुत्रे, आव० ४ अ० । आ० चू० ।
(‘ अलोभया ’ शब्दे प्र० जागे ७८५ पृष्ठे कथाऽस्य)

खुडुगगणि-कुल्लुकगणि-पुं० । कुल्लुके गणिनि, व्य० ३ अ० ।
(‘ पञ्चसिक्तुसत्त ’ शब्देऽस्य स्वरूपम्)

खुडुगपपर-कुल्लुकप्रतर-पुं० । सर्वलघुप्रदेशप्रतरे, ज० १३
श० ४ उ० । अथ किमिदं कुल्लुकप्रतर इति ? । उच्यते-इह लो-
काकाशप्रदेश उपरितनाश्रस्तनप्रदेशरहिततया विवक्षिता म-
एकलाऽऽकारतया व्यवस्थिताः प्रतरमित्युच्यते । तत्र तिर्यग्-
लोकस्य उर्द्धाऽधोऽपेक्षयाऽष्टादशयोजनशतप्रमाणस्य मध्य-
भागे द्वौ सर्वलघू कुल्लुकप्रतरौ तयोर्मध्यभागे जम्बूद्वीपे रत्न-
प्रजाया बहुसमे भूमिः भागे मेरुमध्येऽष्टप्रादेशिको रुचकस्तत्र
गोस्तनाकाराश्चत्वार उपरितनाः प्रदेशाश्चत्वारश्चाधस्तनाः । एष
एव च रुचकः सर्वासां दिशां विदिशां वा प्रवर्तकः । एतदेव
च सकलतिर्यग्लोकमध्यं तौ च द्वौ सर्वलघू प्रतरावद्बुलाऽसं-
ख्येयनागवाहल्याच्च लोकसंवर्तितौ रज्जुप्रमाणौ । तत एतयो
रुपर्यन्येऽन्ये प्रतराः । तिर्यग् अङ्गुलासंख्येयभागवृद्ध्या वर्द्धमा-
नास्तावद् छष्ट्या यावदूर्ध्वलोकमध्यं तत्र पञ्चरज्जुप्रमाणः
प्रतरः । ततः उपर्यन्येऽन्ये प्रतराः तिर्यक् अङ्गुलासंख्येयभाग-
हान्या हीयमानाः १ तावदेवाध्वसेयाः यावद्वोक्तान्ते रज्जुप्र-
माणः प्रतरः । इदोर्ध्व लोकमध्यवर्तिनं सर्वोत्कृष्टं पञ्चरज्जुप्रमाणं
प्रतरमवध्रीकृत्यान्ये उपरितना अश्रस्तनाश्च क्रमेण हीय-
मानाः सर्वेऽपि प्रतराः कुल्लुकप्रतरा इति व्यवह्रियन्ते, या-
बल्लोकान्ते तिर्यग्लोकं च रज्जुप्रमाणः प्रतर इति । तथा ति-
र्यग्लोकमध्यवर्त्ति सर्वलघुकुल्लुकप्रतरस्याधस्तिर्यगङ्गुलासंख्ये-
यभागवृद्ध्या वर्द्धमानाः २ प्रतरास्तावद्वक्तव्याः यावदधोलोका-
न्ते सर्वोत्कृष्टः सत्तरज्जुप्रमाणः प्रतरः । तं च सत्तरज्जुप्रमाणं प्र-
तरमपेक्ष्यान्ये उपरितनाः सर्वेऽपि क्रमेण हीयमानाः कुल्लुक-
प्रतरा अभिधीयन्ते, यावत्तिर्यग्लोकमध्यवर्त्ति सर्वलघुः कुल्लु-
कः प्रतरः । एषा कुल्लुकप्रतरप्रकरणं । तत्र तिर्यग्लोकमध्यव-
र्त्तिनः सर्वलघो रज्जुप्रमाणात् कुल्लुकप्रतरादारभ्य यावदधो
नवयोजनशतानि तावदस्यां रत्नप्रजायां पृथिव्यां ये प्रतराः ते
उपरितनकुल्लुकप्रतरा प्रत्यन्ते । तेषामपि चाधस्ताद् ये प्रतरा
यावदधोलौकिकप्रामेषु सर्वान्तिमः प्रतराः तेऽधस्तनकुल्लुकप्र-
तराः । न० ।

खुडुजंतु-कुल्लुकजंतु-पुं० । कुल्लुप्रमाणि, व्य० ४ उ० ।

खुडुपाण-कुडप्राण-पुं० । कुडा अधमा अनन्तरभवे सिद्ध-
जावान् प्राणा उच्यन्तादिमन्तः कुडप्राणाः एकद्वित्रिचतुरि-
न्द्रियसम्पृच्छिमेषु अल्पकायेषु वा सत्त्वेषु, सूत्र० २ श्रु० ५ अ० ।
चउविहा खुडुपाणा पपत्ता तं जहा-वेइंदिया तेइंदिया चउ-
रिंदिया समुच्चिमपंचिंदियतिरिक्खजोणिया। म्हा० ४८० ४८३० ।
अविहा खुडु पाणा पपत्ता । तं जहा-वेइंदिया तेइंदिया
चउरिंदिया समुच्चिमपंचिंदियतिरिक्खजोणिया तेउका-
इया वानुकाइया ।

(अविहेत्यादि) सुगमम् । परमिह भुद्रा अधमा यदाह-“अ-
ल्पमधमं पर्यर्त्तौ, कूरं सरघां नटीं च पट् लुद्रान् भुवत इति”
अधमत्वं च विकत्रेन्द्रियतेजोवायूनामनन्तरजवे सिद्धिगमना-
भावाद् । यत उक्तम्-“पुढवीआउवणस्सइ-गम्मे पज्जत्तसं-
खजीवीसु । सग्गुच्चुयाणवासां, सेसा पमिसेहिया ठाणं ”
इति ॥ १ ॥ सुद्धमवसास्तेजोवायव इति । तथा एतेषु देवानु-
त्पत्तेश्च । यत उक्तम्-“पुढवीआउवणस्सइ-गम्मे पज्जत्तसं-
खजीवीसु । सग्गुच्चुयाणवासां, सेसा पमिसेहिया ठाणं ”
इति ॥ १ ॥ समुच्चिमपञ्चेन्द्रियतिरिक्खां चाधमत्वं तेषु देवानु-
त्पत्तेः । तथा-पञ्चेन्द्रियत्वेऽप्यमनस्कतया विवेकाभावेन निर्गुण-
त्वादिति वाचनान्तरे तु सिद्धा व्याघ्रा वृका दीपिका ऋका
इति कुडा उक्ताः, क्रूरा इत्यर्थः । स्था० ६ ग० ।

खुडुपायालकलस-भुद्रपातालकलश-पुं० । लघुपातालकल-
शेषु, जी० ३ प्रति० । (ते च ‘लवणसमुद्र’ शब्दे व्याख्यास्यन्ते)
खुडुमडु-देशी-बहुशो व्याख्याने, “खुडुमडुत्ति वा बहुसोत्ति
वा छुजोत्ति वा पुणोपुणोत्ति वा एगठं ” ति० चू० २० उ० ।

खुडुमिग-कुडमृग-पुं० । किलष्टकर्मसत्त्वहरिणे, पञ्चा० ३ विव० ।
कुडा टव्यपशां हरिणजात्यादौ, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

खुडुमुह-भुडमुख-त्रि० । मधुरमुखे मधुरजापिणि, वृ० १ उ० ।

खुडुमत्त-कुडसत्त्व-पुं० । अधमप्राणिनि, अल्पाध्यवसानविशेषे
च । पञ्चा० १४ विव० ।

खुडु-कुडा-स्त्री० । कुद रक्त । वेइयायां, कएटकायां, सरघायां
मक्किकायां, चाङ्गेर्यां, हिंस्त्रायां गवेधुकायाम्, वाच० । अस्वात-
सरस्याम्, जं० १ वक्त्त० । दयां, दशा० ७ अ० ।

खुडुगजुम्भ-कुडकयुग्म-पुं० । महायुग्मापेक्षया अल्पेषु रा-
त्रिविशेषेषु, ज० ।

कइ णं भंते ! खुडुगजुम्मा पपत्ता ! गोयमा ! चत्तारि खुडुग-
जुम्मा पपत्ता । तं जहा-करुजुम्मे, तेओगे, दावरजुम्मे, कलि-
ओए । सेकेण्टेणं जंते ! एवं वुच्चइ, चत्तारि खुडुगजुम्मा पप-
त्ता । तं जहा-करुजुम्मे० जाव कलिओए ! गोयमा !
जेणं रामीचउक्कएणं अवहारेणं अवहारीमाणे चउपज्ज-
वमिणं, सेत्तं खुडुगकरुजुम्मे । जे णं रामीचउक्कएणं अ-
वहारेणं अवहारीमाणे तिपज्जवमिणं, मेत्तं खुडुगतेओगे ।
जेणं रासीचउक्कएणं आवहारेणं अवहारीमाणे दु-
पज्जवमिणं सेत्तं खुडुगदावरजुम्मे । जेणं रामीचउक्कएणं
अवहारेणं अवहारीमाणे एगपज्जवमिणं, सेत्तं खुडुगक-
लिओगे से तेण्टेणं जाव कलिओगे ॥

(खुडुगजुम्भ ति) युग्मानि वक्ष्यमाणा राशिविशेषास्ते च
महान्ताऽपि सन्त्यतः कुडकशब्देन विशेषिताः तत्र चत्वारोऽ-
ष्टौ द्वादशेत्यादिसंख्यावान् राशिः कुडककहनयुग्मोऽभिधीयते,
एवं त्रिसंस्तकादशदिको राशिः कुडकस्त्योजः । द्विषट्प्रभृति-
को राशिः कुडकद्वपरः । एकपञ्चप्रभृतिकस्तु कुडककल्याज
इति । भ० ३१ श० १ उ० । कुडकयुग्मविशेषणेन नैरयिकादी-
नामुपपातः ‘उववाय’ शब्दे द्वि० भागे ६६३ पृष्ठे उक्तः)

खुडुगणियंठ-भुडकनैर्ग्रन्थ-न० । उत्तराध्ययने पष्ठे, उक्त० ।
पूर्वस्मिन् अध्ययने अकामसकाममरणे उक्ते । तत्र सकाममरणं
निर्ग्रन्थस्य भवति ततो निर्ग्रन्थस्य आचारः पष्ठे अध्ययने
कथ्यते । अयं पञ्चमपद्याध्ययनयोः सम्बन्धः ।

जावन्तिऽविज्जा पुरिसा, सव्वे ते दुक्खसम्भवा ।

लुप्पन्ति बहुमो मूढा, संसारम्मि अनन्तगं ॥ १ ॥

यावन्तोऽविद्याः पुरुषाः ते सर्वेऽपि मूढाः, संसारे बहुशो चारं
वारं लुप्यन्ते आधिभ्याधिविद्योगादिभिः पीड्यन्ते । न विद्यते
विद्या सम्यक् ज्ञानं येषां ते अविद्या अत्र नञ् कृत्यार्थवाचकः
ये कुरित्तज्ञानसहिताः मिथ्यात्वोपहतचेतसो वर्तन्ते ते मूर्खाः
संसारे दुःखिनो जवन्ति । कीदृशो संसारः ? अनन्तके अपारे । की-
दृशास्ते ? अविद्याः दुःखसम्भवा दुःखस्य सम्भवा येषु ते दुःख-
सम्भवाः दुःखभाजनमित्यर्थः । यावन्तः अविद्या इत्यत्र प्राकृत-
तत्वात् अकारोऽदृश्यः ॥ १ ॥ अत्र अविद्यापुरुषोदाहरणं यथा-
कश्चिद् द्रमकोऽभाग्यात् कापि किञ्चिद् प्राप्नुवन् पुराददिरैक-
स्मिन् देवकुले राजावुपितः । तत्रैकं पुरुषं कामकुम्भप्रसादेन
यथेष्टनोगान् भुञ्जानं वीक्ष्य प्रकामं सेवितवान् । तुष्टेन तेनास्य
भणितम् । ज्ञे ! तुभ्यं कामकुम्भं ददामि । उत कामकुम्भविधायिकां
विद्यां ददामि ? तेन विद्यासाधनपुरश्चरणादिभीरुणा विद्याभिम-
न्त्रितं घटमेव मे देहीति भणितम् । विद्यापुरुषेण विद्याभिमतो
घट एव तस्मै दत्तः । सोऽपि तत्प्रसादात् सुखी जातः । अन्यदा-
पीतमद्योऽयं पुरुषस्तं कामकुम्भं मस्तके कृत्वा नृत्यन् पातित-
वान् । भग्नः कामकुम्भः । ततो नाऽसौ किञ्चिद्धर्ममवाप्नोति ।
शोचति चैवम्-यदि मया तदा विद्या गृहीताऽभावविषयत् तदा
ऽनिमग्न्य नवं कामकुम्भमकरिष्यं पूर्ववदेवं सुखी अजविष्यम्
एवं अविद्या नराः दुःखसम्भवाः किञ्चिद्व्यन्ते ॥ १ ॥

समिक्ख परिणए तम्हा, पासजाई पहे वड् ।

अप्पणा सच्चमेभिज्जा, मित्तिं भूएसु कप्पए ॥ २ ॥

तस्मादज्ञानिनां मिथ्यात्विनां संसारभ्रमणत्वात् परिहृतः
तत्त्वज्ञः आत्मना स्वयमेव परोपदेशं विनैव सत्यमेवयत् सद्भ्यो
हितं सत्यम् अर्थात् संयममजिलयेत् । पुनः परिहृतः ज्ञतेषु पृथि-
व्यादिषु पदार्थेषु मैत्रीं कल्पयेत् । किं कृत्वा ? वहुन् पाशजानिपथा-
न् समीक्ष्य, पाशाः पारवश्यहेतवः पुत्रकलत्रादिसंस्वन्धास्ते
एव मोहहेतुनया एकेन्द्रियादिजातीनां पन्थानः पाशजानिप-
थास्तान् पाशजानिपथान् दृष्ट्वा यदा हि पुत्रकलत्रादिषु मोहं
करोति तदा हि एकेन्द्रियत्वं जावो वध्नाति ॥ २ ॥

माया पिया एहुसा भाया, जज्जा पुत्ता य ओरमा ।

नालन्ते मम ताणाय, लुप्पंतस्स सकम्मुणा ॥ ३ ॥

परिणतः इति विचारयेदिति अध्याहारः कर्त्तव्यः । इतीति किं ?
एते मम त्राणाय मम रक्षायै न अलं समर्थाः । कथंचूतस्य मम

स्वकर्मणा पीड्यमानस्य । एते के माता, पिता, स्नुषा पुत्रवधूः, भ्राता सहोदरः, भार्या पत्नी, पुत्राः पुत्रत्वेन मानिताः, च पुनः औरसाः स्वयमुत्पादिता एते सर्वेऽपि स्वकर्मसमुद्भूतदुःखात् रक्षणाय न समर्था भवन्तीत्यर्थः ॥३॥

एयमष्टं सपेहाए, पासे सपियदंसणे ।

छिंदे गेहिं सियेहं च, न कंखे पुव्वसंथवं ॥ ४ ॥

शामतदर्शनः शमितं ध्वस्तं दर्शनं मिथ्यादर्शनं येन स शमित-दर्शनः । अथवा सम्यक् प्रकारेण इतं प्राप्तं दर्शनं सम्यक्त्वं येन स शमितदर्शनः एतादृशः संयमी एतदर्थं पूर्वोक्तमर्थं अश-रणादिकम् (सपेहाए) स्वप्रेक्षाया स्वबुद्ध्या (पासे इति) पश्येत् । इति अवधारयेत् च पुनः गेहिं गृहिं रसलाप्पठ्यं च पुनः छेदं पुत्रकन्यादिषु रागं गिन्यात् । पुनः पूर्वसंस्तवः पूर्वपरिचयः एकत्र आभादिवासस्तं न स्मरेत् ॥ ४ ॥

गवासं मणिकुण्डलं, पसवो दासपोरुसं ।

सव्वमेयं चइत्ताणं, कामरुवी जविस्ससि ॥ ५ ॥

पुनरपि परिमतः आत्मानमिति शिक्षयेत् । अथवा गुरुः शि-ष्यं प्रत्युपदिशति-हे आत्मन् ! अथवा हे शिष्य ! एतत् सर्वं त्य-क्त्वा कामरूपी स्वेच्छाचारी भविष्यसि । एतेषु ममत्वं त्यज-सि । तदा इह भवे तु वैक्रियलब्धिः अणिमामहिमागरिमाल-धिमाप्राप्तिप्राकाम्येशित्ववशित्वादिमान् भविष्यसि । परलोके च निरर्ताचारसंयमपालनात् देवभवे वैक्रियादिलब्धिमान् त्वं भविष्यसि । तर्हि ? तदाह-गवाइवं गावंश्च अइवाश्च गवाइवं पुनर्मणिकुण्डलं मणयश्चरुकांताद्याः कुण्डलप्रहणेन अन्येषा-मप्यलङ्काराणां ग्रहणं स्यात्, सर्वे मणयः सर्वाण्यलङ्काराणि च इत्यर्थः । पशवः अजैरुपपद्यन्त्याद्युत्पादकरोमधारककुक्कुरा-दयश्च, दासा गृहदासीन्यः समुत्पन्नाः, दासाश्च पौरुषाश्च दासपौरुषम् एते सर्वेऽपि मण्यन्तं त्रायन्ते इत्यर्थः । तस्मात् पूर्वम् एतत् त्यक्त्वा संयमं परिपालयेदित्यर्थः ।

थावरं जंगमं चैव, धणं धणं उवक्खरं ।

पच्चमाणस्स कम्मोहिं, नाहं दुक्खालो मोअणे ॥ ६ ॥

पुनरेतत्सर्वं वस्तु कर्मभिः पच्यमानस्य जीवस्य दुःखान्मोचने अहं समर्थं न भवति । एतत्किम् ? स्थावरं, गृहादिकं । पुनर्ज-ङ्गमं च पुत्रमित्रभृत्यादि । पुनर्धनं गवादि, धान्यं व्रीह्यादि । पुन-रुपस्करं गृहोपकरणम् ॥ ६ ॥

अज्जत्थं सव्वओ सव्वं, दिस्स पाणे पियाऽऽयए ।

न हणे पाणिणो पाणे, भयवेराउ उवरए ॥ ७ ॥

साधुः सर्वतः सर्वप्रकारेण सर्वमध्यात्मं सुखदुःखादिकं (दि-स्स इति) दृष्ट्वा सर्वप्रकारेण सर्वं सुखदुःखादिकमात्मनि स्थितं ज्ञात्वा सुखदुःखयोर्वेदकमात्मानं ज्ञात्वा । इष्टसंयोगादिहेतुभ्यः समुत्पन्नं सुखं सर्वस्यात्मनः प्रियं स्यात् । इष्टवियोगादिहेतुभ्यः समुत्पन्नं दुःखं सर्वस्यात्मनः अप्रियं ज्ञात्वा इत्यर्थः । च पुनः प्राणिनो जीवान् प्रियात्मनो दृष्ट्वा, प्रियः आत्मा येषां ते प्रिया-त्मानः "सर्वे जीवा वि इच्छन्ति जीविषं न मरिज्जिषं" इति दृष्ट्वा इति विचार्य प्राणिनो जीवस्य प्राणान् इन्द्रियो-च्छासतिः श्वासायुर्वलरूपान् न इत्यात् । भयात् वैरात् च उपरमेत् निवर्तेत । अथ वा कथंचनः साधुः भयात् वैराच्च उ-परतो निवर्तितः इति साधुविशेषणं कर्त्तव्यम् ॥ ७ ॥

आयाणं नरयं दिस्स, नायइज्जतणामवि ।

दोगुच्छी अप्पणो पाए, दिन्नं जुंजिज्ज भोयणं ॥ ८ ॥

साधुस्तृणमपि (नायइज्ज इति) न आददीत अदत्तं न गृहीत । किं कृत्वा आदानं नरकं दृष्ट्वा, आदीयते इत्यादानं धनधान्या-दिकपरिग्रहं नरकं नरकहेतुत्वात् नरकं ज्ञात्वा इत्यर्थः । पुनः साधुः (पाए दिन्ने) पात्रे दत्तं गृहस्थेन पात्रमध्ये प्रक्षिप्तं भोजनं शुक्लाहारम् (भुंजेज्ज इति) नुज्जीत । कथम्भूतः सन् (अप्प-णो दुगुच्छी) आत्मनो जुगुप्सी सन् । आहारसमये आत्मनिन्दकः सन् अहो धिक् मम आत्मानमयं ममात्मा देहो वा आहारं विना धर्मकरणे असमर्थः । किं करोमि धर्मनिर्वाहार्थमस्मै भाटकं दीयते इति चिन्तयन् आहारं कुर्यात् । न तु बलवीर्य-पुष्ट्याद्यर्थमाहारो विधीयते इति चिन्तयेत् । अत्रादत्तपरिग्रहा-श्रवणनिरोधात् अन्येषामप्याश्रवाणां निरोधोऽप्युक्त एव ॥ ८ ॥

इह एगे उ मन्नंति, अपचक्खायपावणं ।

आयरियं विदिता णं, सव्वदुक्खा विमुच्चई ॥ ९ ॥

इह अस्मिन् संसारे एके केचित् कापिलिकादयो ज्ञानवा-दिन इति मन्यन्ते । इतीति किं ? पापकं हिंसादिकमप्रत्या-ख्याय पापमनालोच्याऽपि मनुष्यः आचारिकं स्वकीयमतोद्भ-वानुष्ठानसमूहं विदित्वा ज्ञात्वा सर्वदुःखात् विमुच्यते । ए-तावता तत्त्वज्ञानात् मोक्षावाप्तिः इति वदन्ति । जैनानां तु ज्ञा-नक्रियाभ्यां मोक्षः ज्ञानवादिनां तु ज्ञानमेव मुक्त्यङ्गमिति ॥ ९ ॥

जणन्ता अकरेन्ता य, बन्धमोक्खपइभिणो ।

वायावीरियमेत्तेणं, समासासन्ति अप्पयं ॥ १० ॥

पुनस्ते एव ज्ञानवादिनो बन्धमोक्षप्रतिज्ञिनः वाचावीर्यमात्रे-ण केवलं वाक्शूरत्वेन आत्मानं समाश्वासयन्ति । बन्धश्च मोक्षश्च बन्धमोक्षौ, तयोः प्रतिज्ञा आद्यं ज्ञानं येषां ते बन्धमो-क्षप्रतिज्ञिनः, बन्धमोक्षज्ञा इत्यर्थः । "मन एव मनुष्याणां, का-रणं बन्धमोक्षयोः । यत्रैवालिङ्गिता कान्ता, तत्रैवालिङ्गिता सुता" इत्यादि प्रतिज्ञां कुर्वाणाः । ते किं कुर्वन्तः आत्मानम् आश्वासयन्ति भणन्तां ज्ञानमन्यस्यन्तः, च पुनः अकुर्वन्तः क्रियामनाचरन्तः, प्रत्याख्यानतपःपौषधव्रतादिकां क्रियां नि-न्दन्तः ज्ञानमेव मुक्त्यङ्गतयाऽङ्गीकुर्वन्त इत्यर्थः ॥ १० ॥

न चित्ता तायए जासा, कुओ विज्जाणुसासणं ।

विसन्ना पावकम्मोहिं, बाला पणिरुयमाणिणो ॥ ११ ॥

परिणतमानिनः आत्मानं परिणतं मन्यन्ते इति परिणतम्मन्याः, ज्ञा-नादङ्कारधारिण इति न जानन्तीत्यध्याहारः । इतीति किं ? चित्राः प्राकृतसंस्कृताद्याः षट् भाषाः । अथ वा अन्या अपि देशविशेषात् नानारूपा ज्ञाषा वा पापेभ्यो दुःखेभ्यो न त्रायन्ते न रक्षन्ति । तर्हि विद्यानां न्यायमीमांसादीनाम् अनुशासनमनुशिक्षणं विद्या-नुशासनं कुतः त्रायते, ? न त्रायते इत्यर्थः । अथ वा-विद्यानां विचित्रमन्त्रात्मिकानां रोहिणीप्रज्ञप्तिकागौरिगान्धार्यादिषोडश-विद्यादेव्यधिष्ठितानामनुशासनम् अनुशिक्षणम् आराधनं कुतो नरकात्त्रायते ? । कीदृशश्चास्ते ? बाला अतत्त्वज्ञाः । पुनः कीदृशश्चास्ते ?- पापकर्मभिर्विपन्नाः, विविधमनेकप्रकारं यथा स्यात्तथा सन्नाः, पापपङ्केषु कलिता इत्यर्थः ॥ ११ ॥

जे केई सरीरे सत्ता, बन्ने रुवे य सव्वसो ।

मणसा कायवक्केणं, सव्वे ते दुक्खसम्भवा ॥ १२ ॥

ये केचन ज्ञानवादिनः शरीरे शक्ताः सन्ति, शरीरे सुखान्वेषि-
णः सन्ति । तथा-पुनर्ये वषे शरीरस्य गौरादिके, च पुनस्तथा-
रूपे सुन्दरनयननासादिके, च शब्दात् शब्दे रसे गन्धे रूपेण
च । सर्वथा मनसा कायेन वाक्येन सक्ताः संलग्नाः सन्ति । ते
सर्वे दुःखसम्भवाः दुःखस्य संभवा दुःखभाजनं भवन्ति ।
मृगपतङ्गमनमधुपमातङ्गवत् । इहलोकं यथा मरणदुःखनाजः
मृताः, तथा परलोकंऽप्यार्तध्यानेन दुःखिनः स्युस्त्यर्थः ॥१२॥

आवन्ना दीहमच्छाणं, संसारमि अणन्तए ।

तम्हा सव्वदिसं पस्स, अप्पमत्तो परिव्वए ॥ १३ ॥

ते ज्ञानवादिनो विषयिणः अनन्तके अपारे संसारे दीर्घमध्वानं
दीर्घं मार्गभाषाः प्राप्ताः सन्ति । तस्मात्कारणात् सर्वा दिशं ज-
वन्नमणरूपाम् । अष्टादश जावदिशः दृष्ट्वा साधुरप्रमत्तः प्रमाद-
रहितः सन् परिव्रजेत् विचरेत् । अष्टादश भावदिशश्च इमाः-

“पुढवि १ जल २ जलण ३ बाऊ ४-

मुला ५ खंध ६ गा ७ पोरवीया य ८ ।

वि ६ ति १० चउ ११ पंचिदियतिरि-

१२ नारया १३ देवसंघाया १४ ॥ १ ॥

संमुच्छिम १५ कम्मा १६ क-

म्मगा य १७ मणुया १८ तहंतर्दीवा १८ ।

जावदिसा दिस्सज्जं, संसारी नियमेआहि” ॥ २ ॥ इति ।

संसारे प्रमादिनो जीवा इमास्तु अष्टादशजावदिशास्तु पुनः पु-
नर्भ्रमन्तीत्यर्थः ॥ १३ ॥

वहिया लुहमादाय, नावकंखे कयाइ वि ।

पुव्वकम्मकखयडाए, इमं देहं समुद्धरे ॥ १४ ॥

साधुः पूर्वकर्मकृत्यार्थमिमं देहं समुद्धरेत्, सम्यक् शुद्धादारेण
धारयेत् । पुनः कदापि च परीषहोपसर्गादिभिः पीडितोऽपि न
कस्यापि साहाय्यमवकाङ्क्षेत् अभिलषेत् । अथवा-कदापि विष-
यादिभ्यो न स्पृहेयेत् । किं कृत्वा ?-(वहिया) संसाराद्वहि-
स्तात् संसाराद्वहिर्भूतमूर्द्धं लोकप्रस्थानं मोक्षमादाय अभि-
लष्य ॥ १४ ॥

विगिंच कम्मुणो हेउं, काळकंखी परिव्वए ।

मायं पिरुस्स पाणस्स, कडं लच्छूण जकखए ॥ १५ ॥

कालकाङ्क्षी अवसरकः साधुः कर्मणां हेतुं कर्मणां कारणं
मिथ्यात्वाविरतिकपाययोगादिकम् (विगिंच) विविच्य आत्म-
नः सकाशाद् पृथक्कृत्य परित्यजेत्संयममार्गे सञ्चरेत् । काळं
स्वक्रियानुष्ठानस्य अवसरं काङ्क्षतीत्येवंशीलः कालकाङ्क्षी,
पुनः स साधुः पिण्डस्य आहारस्य तथा-पानस्य पानीयस्य
मात्रां परिमाणं लब्ध्वा भक्षयेत्; यावत्या मात्रया आत्मसंयम-
निर्वाहः स्यात्, तावत्परिमाणम् आहारं पानीयं च गृहीत्वा,
आहारं पानीयं च कुर्यादित्यर्थः । कथंभूतमाहारम् ?-(कडं)
गृहस्थेन आत्मार्थं कृतं, प्राकृतत्वात् विजक्तव्यत्ययः ॥ १५ ॥

संनिहिं च न कुव्विज्जा, लेवमायाएँ संजए ।

पक्खी पत्तं समादाय, निरविकखो परिव्वए ॥ १६ ॥

च पुनः संयतः साधुर्वैपमात्रयापि संनिधिं न कुर्यात् लेपस्य
मात्रा लेपमात्रा तथा लेपमात्रया, सं सम्यक्प्रकारेण निधीयते
स्थाप्यते दुर्गतौ आत्मा येन स सन्निधिः, घृतगुमादिसञ्चयस्तं

न कुर्यात् यावता पात्रं लिप्यते तावन्मात्रमपि घृतादिकं न स-
ञ्चयेत् । भिक्षुराहारं कृत्वा (पत्तं) पात्रं समादाय गृहीत्वा निरपे-
क्षः सन् निःस्पृहः सन् परिव्रजेत्, साधुमार्गे प्रवर्तेत । क इव?,
(पक्खी इव) यथा-पक्की आहारं कृत्वा (पत्तं) पात्रं तनूरुहमात्रं
गृहीत्वा बद्धीयते तथा साधुरपि कुक्षिसंबलो भवेत् ॥१६॥

एसणासमिओ हज्जु, गामे अनिअओचरे ।

अप्पमत्तो पमत्तेहिं, पिरुवायं गवेसए ॥ १७ ॥

एषणासमितो निर्दोषाहारप्रादी ग्रामे नगरे वा, अनियतो नित्य-
वासरहितः सन् चरेत् संयममार्गे प्रवर्तेत । कीदृशः साधुः ?-
(लज्जु) लज्जालुः लज्जा संयमस्तेन सहितः । पुनः कीदृशः ?-
अप्रमत्तः प्रमादरहितः । पुनः साधुः ?-(पमत्तेहिं इति) प्रमत्ते-
ज्यो गृहस्थेभ्यः पिण्डपातं भिक्षां गवेषयेत् गृहीत । प्राकृतत्वा-
त्पञ्चमीस्थाने तृतीया ॥ १७ ॥

एवं से उदाहु, अणुत्तरनाणी अणुत्तरदंसी अणुत्तरना-
णदंसणधरे अरहा नायपुत्ते जयवं वेसालिए वियाहिए चि
वेमि ॥ १८ ॥

सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनं प्रत्याह-हेजम्बु ! (से इति) स
अर्हन् ज्ञातपुत्रो महावीर एवं (उदाहु) उदाहृतवान् । अहं
तवाग्रे इति ब्रवीमि । अर्हन् इन्द्रादिभिः पूज्यः ज्ञातः प्रसिद्धः
सिद्धार्थक्षत्रियः तस्य पुत्रो ज्ञातपुत्रः । कीदृशः महावीरः ?-भग-
वान् अष्ट महाप्रतिहायाद्यतिशयमाहत्म्ययुक्तः । पुनः कीदृशः ?-
विशाला विशाला तस्याः पुत्रो वैशालिकः । अथवा-विशालाः शि-
ष्य-तीर्थ-यशःप्रभृतयो गुणाः अस्येति वैशालिकः । पुनः की-
दृशो महावीरः-(वियाहिए इति) व्याख्यातविशेषेण आरव्याता
द्वादशसु परिपदासु समवसरणे धर्मोपदेशं व्याख्याता, धर्मो-
पदेशक इत्यर्थः । पुनः कीदृशो महावीरः ?-अनुत्तरज्ञानी सर्वो-
त्कृष्टज्ञानधारी । पुनः कीदृशः ?-अनुत्तरदर्शी अनुत्तरं सर्वोत्कृष्टं
पश्यतीत्येवंशीलोऽनुत्तरदर्शी । पुनः कीदृशः ?-अनुत्तरज्ञानदर्श-
नधरः ज्ञानं च दर्शनं च ज्ञानदर्शने, अनुत्तरे च ते ज्ञानदर्शने च
अनुत्तरज्ञानदर्शने, अनुत्तरज्ञानदर्शने धरतीति अनुत्तरज्ञानदर्-
शनधरः, केवलवरज्ञानदर्शधारी इत्यर्थः । अत्र पूर्वम् अनुत्तरज्ञा-
नी अनुत्तरदर्शी इति विशेषणद्वयं मुक्त्वा पुनरनुत्तरज्ञानदर्शन-
धर इति विशेषणमुक्तं, तेन केवलज्ञानकेवलदर्शनयोरेकस-
मयान्तरेण युगपदुत्पत्तिः सूचिता, अनयोः कथञ्चिद्भेदोऽभे-
दश्च सूचितः, पुनरुक्तिदापो न ज्ञेयः ॥ १८ ॥ इति कुल्लक-
निर्ग्रन्थित्वाध्ययनं संपूर्णम् अप्राध्ययने धुल्लकस्य साधोर्नि-
र्ग्रन्थित्वमुक्तमित्यर्थः । उक्तं ६ अ० ।

खुड्गानिगंगसुत्त-लुल्लकनिर्ग्रन्थसूत्र-न० । कुल्लकनिर्ग्रन्थ-
नामकसूत्रे षष्ठे उत्तराध्ययने, उक्तं ६ अ० ।

खुड्गागजव-कुल्लकभव-पुं० । कुल्लकः सर्वभवापेक्षया सघीयान् जघ-
तीति कुल्लकभवः । तस्मिन् धुल्लकजवग्रहणं च सर्वेषामप्यैदारि-
कशरीरिणां भवतीत्यवसेयम्, भगवत्यामेवमेवोक्तत्वात्; कर्मप्रकृ-
त्यादिषु औदारिकशरीरिणां तिर्यङ्मनुष्याणामायुषो जघन्यस्थि-
तिः कुल्लकभवग्रहणरूपायाः प्रतिपादनाच्च । यत्पुनरावश्यकटी-
कायां जुद्धकभवग्रहणं वनस्पतिष्वेव प्राप्यते इत्युक्तं तन्मतान्त-
रमित्यवसीयते इति । साम्प्रतमेकस्मिन् धुल्लकजवग्रहणे आध-
विकारद्वारेण कात्रमानं निरूपयितुकाभो यावन्त्यः आवलिका प-

कस्मिन् क्षुल्लकभवग्रहणे भवन्ति एतदेवाद- (आवलिमाणं दोसे येत्यादि) आवलिकानाम् “असंखिजाणं समयाणं समुदयसमिहं समागमेणं सा एगा आवलियं ति बुद्धि” इति । इत्यागमप्रतिपादितस्वरूपाणां द्वे शते पट्पञ्चाशदधिकं भवत एकक्षुल्लक-भवे एकक्षुल्लकभवग्रहणे इति । कर्म० ५ कर्म० ।

खुड्गागभवग्रहण-क्षुल्लकजवग्रहण-न० । क्षुल्लं लघु स्तोक-मित्येकार्थाः । कुलमेव क्षुल्लकम् एकायुष्कसंवेदनकावो भवः तस्य ग्रहणं संबन्धनं भवग्रहणं कुलजकं च तद्भवग्रहणं च कु-लजकजवग्रहणम् । कुलजकभवसंबन्धने, जी० १ प्रति० । (अ-स्य विस्तारो ‘भवग्रहण’ शब्दे)

खुड्गागसव्वओभद्वपणिमा-कुञ्जकसर्वतोभद्रप्रतिमा-स्त्री० । म-हत्पेक्षया क्षुद्रायां सर्वतोभद्रप्रतिमायाम्, अन्त० ।

तत्स्वरूपं चेत्थम्—

खुड्गायं सव्वतोभद्वं उवसंपाज्जित्ताणं विहरति तं चउत्थं करोति कचउत्थं करोतिता सव्वकामगुणेय पारति पारित्ता ठडं क० २ सव्व० २ । अड्डमं २ सव्व० २ । दसमं २ सव्व० २ । दुवालसमं २ सव्व० २ । अड्डमं २ सव्व० २ । दसमं २ सव्व० २ । दुवालसमं २ सव्व० २ । चउ-त्थं २ सव्व० २ । ठडं क० २ सव्व० २ । दुवालसमं २ सव्व० २ । ठडं क० २ सव्व० २ । अड्डमं २ सव्व० २ । दसमं २ सव्व० २ । ठडं क० २ । सव्व० २ । अड्डमं २ सव्व० २ । दसमं २ सव्व० २ । दुवालसमं २ सव्व० २ । चउत्थं क० २ । सव्व० २ । दसमं २ सव्व० २ । दुवा-लसमं २ सव्व० २ । चउत्थं २ सव्व० २ । ठडं क० २ । सव्व० २ । अड्डमं २ सव्व० २ । एवं खलु एयं खुड्गाग-सव्वतोभद्वस्स तवोकम्मस्स पढमं परिवामी, तिहिं मासे-हिं दसहिं दिवसेहिं अहासुत्तं जाव आराहेती । दोच्चा ते परिवामी ते चउत्थं करोति करोतिता विगतवज्जं पारेति पारेतिता जहा रयणावलीए तहा एत्थ वि ॥

(खुड्गायं सव्वओभद्वपणिमं) जिनुः प्रकामं महत्पेक्षया सर्वतः सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च जद्रा समसंख्येति सर्वतो भ-द्रा तथाहि-एकादीनां पञ्चकानामङ्कानां सर्वतो भावात् प-ञ्चदश पञ्चदश सर्वत्र तस्या जायन्त इति स्थापनोपायगा-था “ एगाई पंचउते व, विओ मज्जंतु आइमणुयंति । सेसे कमेण उविउं, जाण लहुं सव्वओज्जहं ॥ १ ॥ ” इति तपोदि-नानीह पञ्चससतिः । अन्त० ८ वर्ग ।

खुड्गागसिंहनिक्कीलिय-कुञ्जकसिंहनिक्कीलित-न० । महासिंह-निक्कीलितपेक्षया कुञ्जकसिंहनिक्कीलितनामके तपसि, औ० अन्त० । (तत्स्वरूपं ‘सीहनिक्कीलिय’ शब्दे घट्यते)

खुड्गिय-खण्डित-त्रि० । “ चएरुखण्डिते णा वा ” । ८ । १ । ५३ । इति णकारेण सहितस्यादेरत उत्तम । जिन्ने, खुड्गिओ-खंदिओ । प्रा० १ पाद

खुड्गिया-क्षुद्रिका-स्त्री० । लघ्यामखातसरस्याम्, जं० १ वक्ता । जलाशयविशेषे, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार । लघुनि, स्त्रीत्ववि-
१८६

शिष्टेऽर्थे, “ खुड्गियाओ खुड्गदुवारियाओ ” कुद्रिका लघ्यस्त-था कुद्रद्वाराः । आचा० २ शु० २ अ० ३ उ० । ग० । सूत्र० “ खुड्गिया चैव मोयपडिमा ” स्था० २ ग० ३ उ० । इयं च रु-व्यतः प्रथवणविषया क्षेत्रतो ग्रामोद्बहिः, कालतः शरदि, नि-दाघ वा प्रतिपद्यते । लुक्त्वा चेत् प्रतिपद्यते चतुर्दशभक्तेन स-माप्यते अभुक्त्वा तु षोडशभक्तेन भावनस्तु दिव्याद्युपसर्गस-दनमिति । स्था० २ ठा० ३ उ० । औ० । (विस्तरस्तु ‘मो-यपडिमा’ शब्दे अभिधास्यते) “ खुड्गियाविमाणपविभक्ति ” अल्पग्रन्थार्था विमानप्रविजक्तिः कालिकश्रुतविशेषः । पा० ।

खुड्गियाए णं विमाणपविभक्तीए पढमे वग्गे । सच्च तीसं उदेसणकाज्ञा पप्पत्ता ॥

कुद्रिकायां विमानप्रविजक्तौ काद्रिकश्रुतविशेषस्तत्र किञ्च ब-हवा वर्गा अध्ययनसमुदायात्मका जवन्ति । तत्र प्रथमे वर्गे प्रत्यध्ययनमुद्देशस्य ये काज्ञा इति स० ३ सम० ।

खुप्प-कुप्प-त्रि० । मर्दिते, नि० चू० १ उ० । मग्ने, संथा० । अ-न्यस्ते. विहते, चूर्णीकृते च । वाच० ।

खुप्पिय-कुप्पित-त्रि० । भूमीपतनात् प्रदेशान्तरेषु नमिते, भ० १ श० २ उ० ।

खुत्त-कुप्प-त्रि० । संसारसागरे बुद्धिते, “ जम्ममरणं च ते खुत्ता ” संथा० ।

खुद्-कुद्-त्रि० । अधमे, स्था० ६ ठा० । कुद्रजनाचरितत्वात् प्राणबधे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । क्षुद्रकर्मकारिणि, सूत्र० १ शु० ७ अ० । नीचे, उत्त० ३१ अ० । “ खुद्दा जणो नत्थि ” कुद्रो जना दुर्जनलोकः । वृ० १ उ० । रूपणे, द्वा० १० द्वा० । क्षौद्र-न० । क्षौद्राभिर्भ्रमरीभिः कृतः । मधुनि, वाच० ।

खुदकुद्-कुद्रकुप्प-न० । एकादशकुष्ठ्यादिषु एकादशकुष्ठभेदेषु, एकादश कुद्रकुष्ठानि तद्यथा-स्पृशारुक्महाकुष्ठचर्मदलपरिस-र्पविसर्पसिध्मविचर्चिकाकिटिभपामापशततारुक्संज्ञानीति । आचा० १ शु० ६ अ० १ उ० ।

खुदमुद्-कुद्रमुख-पुं० । मधुमुखे, मधुरजाषिणि, वृ० १ उ० ।

खुदाय-कुद्रात्मन्-त्रि० । क्रूरस्वजावे, “ खुदाए जासरसी ” कल्प० ६ कण ।

खुदिमा-कुद्रिमा-स्त्री० । गान्धारग्रामस्य द्वितीयमूर्च्छनायाम्, स्था० ७ ग० ।

खुधिय-कुधित-त्रि० । बुभुक्षिते, सूत्र० १ शु० ३ अ० १ उ० ।

खुप्प-मज्ज-था० । स्नाने, तुदा० पर० अक० अनि० ! वाच० !

“ मस्जेराउडु-णिउडु-बुडु-खुप्पाः ” ८ । १ । १०१ इति मस्जेः खुप्पादेशः । ‘खुप्पइ’ मज्जति । प्रा० ४ पाद ।

कुप-पुं० । लतासमुदाये, प्रा० ४ पाद ।

खुप्पिउं-प्रकुम्प-अव्य० । खुचयितुमित्यर्थे, “ पडुव्व खुप्पिउं जे ” तं० ।

खुज्जंत-कुभ्यत्-त्रि० । अधो निमज्जति, स्था० ७ ठा० ।

खुज्जण-क्षोजण-न० । बहुमोहने, ओघ० । संचलने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

खुन्निय-कुन्नित-त्रि० । भीते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । क्षोजे, न० ।

आंघ० । कलहे, वृ० ३ उ० । आलाडिते, व्याकुत्रे, वाच० । “सम-
नभो खुभियचक्रवाल ” भुजितानि चक्रवालानि जनमण्डलानि
यत्र गमने तत्तथा भयत्येवं निर्गच्छतीति संबन्धः । भ० ६
श० ३३ उ० ।

खुभियव-कुभितव्य-न० । क्रोमे कार्ये, प्रश्न० ३ सम्ब० द्वार ।

खुमा-कुमा-खी० । अतस्याम, शणे, नीलिकायाम्, वाच० ।
रोममुण्डनसाधने, उक्त० १९ अ० ।

खुर-कुर-पुं० । नापितोपकरणे, अनु० । सूत्र० । तीक्ष्णे शरीरा-
व्यवकर्त्तने, सूत्र० १ भु० ५ अ० १ उ० । झा० । जुरे, स्था० ४
ग० ४ उ० । “खुरे चैव एगधारति ” यथा कुर एकधार पवं
साधुस्तर्गलक्षणैकधारः । प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार । कौकिला-
के, गोखुरे, महापिण्डीतके वाणे च । वाच० ।

खुर-पुं० । शफे, झा० १ भु० ३ अ० । कोवदले, नखिनां ग-
न्धद्वये, खट्वापादे, वाच० ।

खुरधुत्ता-कुरद्विकोक्ता-खी० । चर्मकीटतायाम्, “एवं खुरदु-
गुत्ताप” चर्मकीटत्वेन जायन्ते तथा हि-जीवतामेव गोमहिष्या-
दीनां चर्मणोऽन्तः प्राणिनः समूहयन्ते, । सूत्र० २ भु० ३ अ० ।

खुरधार-कुरधार-त्रि० । कुरस्येव धारा यस्यातिच्छेदकत्वादसौ
धुरधारः । धुरवर्त्तीक्ष्णधारे, “असि खुरधारं गदाय” उपा० २
अ० । धुरो ह्यतितीक्ष्णधारो जवति । अन्यथा केशानाममुण्डना-
त् । इति कुरेणोपमा खड्गधारायाः । झा० १ भु० ५ अ० ।

खुरनिवद्ध-कुरनिवद्ध-पुं० । शफवक्रयोः रासभबलीवर्दयोः, पि० ।

खुरपत्त-कुरपत्र-न० । कुरः (कुरः) एव पत्रं कुरपत्रम् ।
स्था० ४ ठा० ४ उ० । कुरे, विपा० १ भु० ६ अ० । झा० ।

खुरप्प-कुरप्प-पुं० । प्रहरणविशेषे, दशा० ६ अ० । भोत्रेन्द्रियं
कुरप्रसंस्थानसंस्थितम् । स्था० ५ ग० ३ उ० । प्रज्ञा० ।
विश० । सूत्र० । घासच्छेदनशस्त्रे, (खुरपी) लोके तत्तुल्याप्रफ-
लके शरे, वाच० ।

खुरि-खुरिन्-पुं० । खी० । खुरोऽस्पास्तीति खुरी खुररूपावयव-
युक्ते, आव० ३ अ० ।

खुष्ट-कुष्ट-त्रि० । लघौ, प्रज्ञा० १ पद । द्वीन्द्रियभेदे, जी० १ प्रति० ।

खुल्लक-भुल्लक-त्रि० । ह्रस्वे, अन्त० ४ वर्ग । बाले, कुल्लकसम्बन्ध-
आयम्-वसन्तपुरे देवप्रियः श्रेष्ठी तस्य यौवने भार्या मृता पुत्रे-
णाष्टवर्षिकेण सह प्रव्रजितः । ततश्च स कुल्लकः परीषद्द्वैर्वाध्य-
मानो वक्ति-तात ! न शक्नोमि उपानहौ विना प्रव्रजितुम् । मोहेन
पिता ते अनुजानाति । पुनर्वक्ति-तात ! न शक्नोमि शीर्षे सांडु-
मातपम् । पिता शीर्षे छत्रमनुजानाति । पुनर्वक्ति-तात ! न शक्नोमि
भिक्काटनं कर्तुम् । ततः पिता आनीय दत्त । एवं भूमौ न संस्तार-
यितुं शक्नोमि । ततः पिता फलकमर्पयति । एवं द्वोचस्थाने कौरं
कारयति । प्रज्ञाव्यत्यङ्गं प्रासुकनीरेण । पुनर्वक्ति-तात ! न शक्नोमि
ब्रह्मव्रतं पात्रयितुम् । ततोऽयोग्योयमिति पित्रा निष्काशितः मृत्वा
महिषो जातः । पिता चारित्रमाराध्य देवो जातः । अवधिना सुतं
महिषं पश्यति । स सार्धवाहरूपं कृत्वा तं महिषं गुरुभारमवाह-
यत् । तात ! न शक्नोमि इत्यादि पूर्वभवोक्तं पुनः कथयन् स्मार-
यति । तस्य जातिस्मरणमुत्पन्नम् । गृहीताऽनशानो महिषो मृत्वा

वैमानिकदेवो जातः । इति कुल्लककथा । ग० २ अधि० (कुल्लक-
स्य धर्मपरित्यायां समस्यापादपूर्तिः ‘सम्मत’ शब्दे ज्ञेया ।
गच्छकुल्लकस्य पिपासापरिषदसहनं च ‘पिपासा’ शब्दे)

खुल्लगपायसमास-कुल्लकपादसमास-पुं० । द्विङ्गिनां परीक्षणाय
कृतायां सभायां जुल्लंकेन कृते गाथापादसंक्षेपे, आचा० १
भु० ४ अ० २ उ० ।

खुव-कुप-पुं० । ह्रस्वशास्त्रामूले वृक्ते । झा० १ भु० १ अ० ।

खुव्वय-खुव्वक-न० । पलाशादिपत्रमये दोषिके, १ व्य० २ उ० ।

खुहंजाण-कुह्यान-न० । जुधा जुत्परीषदोदयजन्मपीडावि-
शेषः । तथा यद्भ्यानं जुह्यानं राजगृहपाशगतद्वोकसदगतद्वम-
कस्येव कुधार्त्तस्थाने, आतु० ।

खुहपिवास-कुत्पिपास-न० । कुक्ष पिपासा च कुत्पिपासम् ।
बुजुक्ता तृष्णयोः । जी० ३ प्रति० ।

नैरयिकाणां कुत्पिपासे चिन्तयति-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पहाए ऐरतिया केरिसयं खु-
हपिवासं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति । गोयमा ! एगमेगस्स
णं रयणप्पजापुढविनेरतियस्स असज्जाव पत्थवणाए स-
व्वोदधी वा सव्वपोग्गळे वा आसयंभि पक्खिवेज्जा । एो
चेव णं से रयणप्पजाए पुढवीए नेरएए वितित्ते वा भित्ता
वितएहे वा सित्ता एरिसिया णं गोयमा ! रयणप्पभाए जे
ऐरइया-खुधं पिवासं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति । एवंजाव
अहे सत्तमाए ॥

(रयणेत्यादि) रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाः भदन्त ! कीदृशं
कुधं पिपासां प्रत्यनुभवन्तः प्रत्येकं वेदयमाना विहरन्त्य-
वतिष्ठन्ते भगवानाह-गौतम ! (एगमेगस्स णमित्यादि) ए-
कैकस्य रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकस्य असद्भावस्थापना अ-
सद्भावकल्पनया ये केचन पुत्रा उदधयश्चेति शेषाः तान्
आस्यके मुखे सर्वपुद्गलान् सर्वोदधीन् प्रक्षिपन्त तथाऽपि
(नो चेव णमित्यादि) नैव स रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकस्तु-
तो वा वितृष्णो वा स्यात् । लेशतोऽत्र प्रबलभस्मकव्याधुपेतः
पुरुषो दृष्टान्तः (एरिसिया णमित्यादि) ईदृशीं णमिति वा-
क्यालङ्कृतौ गौतम ! रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाः कुधं पिपासां
प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति । एवं प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्यं याव-
दधः सप्तमी । जी० ३ प्रति० । वाच० ।

देवानाम्-

सोधम्मीसाणे देवा केरिसयं खुहं पिवासं पच्चणुब्भवमा-
णा विहरंति । गोयमा ! णत्थि खुहं पिवासं पच्चणुब्भव-
माणा विहरंति० जावआणुत्तरो ॥

(सोधम्मीत्यादि) सौधर्मेशानयोर्भदन्त ! कस्योदेवाः की-
दृशं कुत्पिपासां कुक्ष पिपासा च कुत्पिपासां प्रत्यनुभवन्तो विहर-
न्ति-आसते ? । गौतम ! नास्त्येतत् यत्तत्कुत्पिपासां प्रत्यनुभवन्तो
विहरन्तीति । एवं यावदनुत्तरोपपातिकाः । जी० ४ प्रति० ।

खुहपिवासमहण-क्षुत्पिपासामथन-त्रि० । कुच्च पिपासा च
तयोर्मथनः क्षुत्पिपासामथनः क्षुत्तृन्नाशने प्रबद्धादारे, जी०
३ प्रति० ।

खुहा-कुध-स्त्री० । “ कुधो हा ” ७ । १ । १७ । इत्यन्तस्य
हाऽऽदेशः । प्रा० १ पाद । वृत्तुत्तायाम्, स्था० १० ग्रा० । तं० ।
आव० । कदप० । धुध इति कर्मण आख्यातम् ‘ भिनत्तीति ’
जिह्वः । नि० चू० २० उ० । व्य० ।

खुहापरिसह-कुत्परीषह-पुं० । कुदेवात्यन्तव्याकुलत्वहेतुरप्या-
संयमजीरुतया आहारपरिपाकादिवाञ्छानिवर्त्तनेन परीति सर्व-
प्रकारं सहाते इति कुत्परीषहः । उक्त० २ अ० । प्रथमपरीषहे,
कुद्वेदनामुदितामशेषवेदनातिशायिनीं सम्यग्विषहमाणस्य ज-
ठराग्नविदाहिनीमागमविहितेन भक्तेन शमयतोऽनेषणीयं च
परिहरतः कुत्परीषहविजयो भवति अनेषणीयग्रहणे तु न वि-
जितः स्यात् कुत्परीषहः । प्रव० ७ द्वार । आव० । “ कुधार्त्तः
शक्तिमान् साधु-रेषणां नातिग्रहयेत् । अदीनोऽविह्वलो वि-
ह्वान्, यात्रामात्रोद्यतश्चरेत् ” ॥१॥ ध० २ अधि० । भा० म० ।

एतदेव सूत्रकृद् विवृण्वन्नाह-

दिगिच्छापारिगण देहे, तवस्सी भिक्खु थामवं ।

एण च्छिंदे एण च्छिंदावण, न पण न पयावण ॥२॥ उक्त० ।

दिगिच्छोक्तरूपा तथा परितापः सर्वाङ्गीणसन्तापो दिगिच्छा
परितापस्तेन कुद्वेदक्रियापेक्षा हेतौ तृतीया । पाठान्तरम्-दि-
गिच्छापरिगते वृत्तुत्तायाम् तदेहे शरीरे सति तपोऽस्यास्तीति
अतिशायने विनिः, तपस्वी । विह्वलादितपोऽनुष्ठानवान् । स
च गृहस्थादिरपि स्यात् । अत आह-भिक्षुर्धृतिः । सोऽपि की-
दृग् ? स्थाम वत् । तदस्य संयमविषयमस्तीति स्थामवान् ।
“ भूमिं प्रशंसायां वा मतुप् ” अयं च किमिति ? । आह-न वि-
न्यात्र द्विधा विदध्यात्, स्वयमिति गम्यते । न वेदवेदोऽन्यैः
फलादिकमिति शेषः । तथा-न पवेत् स्वयं, न चान्यैः पाचयेत्,
उपवृत्तत्वाच्च नान्यं विन्दन्ते वा पचन्ते वाऽनुमन्येत तत
एव च न स्वयं क्रीणीयात्, नापि प्राययेत्, न च परं क्रीणन्त-
मनुमन्येत । वेदस्य हननोपलक्षणत्वात्कुत्परीक्षितोऽपि न नव-
कोटीशुद्धिबाधां विधत्ते इति गायार्थः ॥२॥

किं च-

कालीपर्वंगसंकासे, किमे धमणिसंतए ।

मायन्ने असणपाणसस, अदीणमणसो चरे ॥ ३ ॥

काली काकजङ्घा, तस्याः पर्वणि स्थूराणि मध्यानि च
तनुनि जवन्ति, ततः कालीपर्वणीव पर्वणि जानुकूर्परादी-
नि येषु तानि कात्रीपर्वणि उग्रमुखीवत् मध्यपदलोपासमासः ।
तथा-एवंविधैरङ्गैः शरीरावयवैः सम्यक् काशते तपःश्रिया
दीप्यत इति कात्रीपर्वङ्गसंकाशः । यद्वा-प्रकृते पूर्वापरनिपात-
स्यातन्त्रत्वाद् ग्रामो दग्ध इत्यादिवत् अवयवधर्मैणाप्यवय-
विनि व्यपदेशदर्शनाच्चाङ्गसन्धीनामपि कालीपर्वसदृशतायां
कात्रीपर्वजिः संकाशानि सदृशान्यङ्गानि यस्य स तथा । स हि
विह्वलतपोऽनुष्ठानतोऽपचितपिशितशोणित इत्यस्थिचर्मावशेष
एवंविध एव भवति अत एव-कृशः कृशशरीरः । धमनयः शि-
रास्ताभिः सन्ततो व्याप्तो धमनिसन्ततः । एवंविधावस्थोऽपि
मात्रां परिमाणरूपां जानातीति मात्राङ्गो, नातिलौघ्यतोऽतिमा-
त्रोपयोगी । कस्येति ? आह-अश्वत इत्यशनम् ओदनादि, पीयत
इति पानं सौवीरादि, अनयोः समाहारेऽशनपानं तस्य तथा (अ-
दीणमणसो च्छि) सूत्रत्वाद्दीनमनाः अदीनमानसो वा अनाकुल-
चित्तश्चेत् संयमाध्यानि यायात् । किमुक्तं भवति-अतिबाधितो-
ऽपि कुधा नवकोटीशुद्धमप्याहारमवाप्य न लौल्यतोऽतिमात्रोप-

योगी तदप्राप्तौ वा दैन्यवानित्येवं कुत्परीषह्यमाणा कुत्परीषहः
सोढव्यो भयतीति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ उक्त० ।

इदानीं निर्युक्तिकार एव “ न त्तेदे ” इत्यादिसूत्रावय-
वसूचितं कुमारकेत्यादिद्वारोपाक्षितं च-

कुत्परीषहोदाहरणमाह--

उज्जेणि हत्थिमित्तो, जोयडिपुरहत्थिज्जुइखुडो य ।

अटवीयेवयणीत्तो, पातोवगओ य सोदव्वं ॥ उक्त० नि० १ खण्ड

(उज्जेणि च्छि) उज्जयिनिहस्तिमित्रो भोगकटकपुरं हस्तिचू-
तकुल्लकश्चाटव्यां वेदनात्तः पादपोपगतश्च सादेव्यं देवसन्निधा-
नमिति गाथाकारार्थो वृद्धसंप्रदायादवसेयः । उक्त० । सचायम्-
उज्जयिन्यां हस्तिमित्रो श्रेष्ठी वर्तते । तस्य हस्तिचूतनामयालको-
ऽस्ति । अन्यदा हस्तिमित्रश्रेष्ठिनः प्रिया मृता दुःखगर्भैवराग्येन
हस्तिमित्रश्रेष्ठी हस्तिचूतदारकेण समं प्रव्रजितः । अन्यदा दुर्जिके
साधुजिः समं विहरन्नसौ हस्तिमित्रसाधुर्जौजकटकनगरमा-
र्गोऽटव्यां कण्टकेन विरूपादोऽग्रे विहर्तुमक्लमोऽटव्यामेव स्थि-
तः । तमक्षमं दृष्ट्वा साधुर्जिर्भणितं दारकेण त्वां मार्गे बहिष्यामो
मा विषादं कृथाः । तेन भणितम्-मदायुः स्तोकमेवास्ति, अतोऽह-
मत्रैव भक्तं प्रत्याख्यामि, यूयं यात, मदर्थमत्र स्थितस्यान्यस्य क-
स्यापि साधोर्मा भूद्विनाशः । इत्युक्तवन्तं तं क्षमयित्वा भक्तपान-
प्रत्याख्यानं कारयित्वा तत्रैवमुक्त्वा च अनिच्छन्तमपि कुल्लकं
गृहीत्वा ते साधवश्चेलुः । कुल्लकोऽर्द्धमार्गात्तान्विप्रतार्य पितृमो-
हात्तत्राऽऽयातः । तावत्तत्र गृहीताऽनशनः स मृतो देवोऽचूत ।
कुल्लको मौग्यात्तं मृतं न जानाति । सुप्तस्य तत्कक्षेवरस्य पार्श्वे
एव भ्रमति । कुधातोऽपि फलादिकं न गृह्णाति । स देवः कुल्लक-
मोहेन निजदेहमधिष्ठाय अवदत् । वत्स ! गच्छ जिज्ञायां कुल्लकेन
भणितं कुत्र व्रजामि । तेन भणितम् एषु ध्वनिकुञ्जेषु व्रज । तन्नि-
वासिनो जना भिक्षां दास्यन्ति । ततः तथेति ज्ञप्तिवा कुल्लकस्त-
त्र गतः धर्मलानुमुञ्चचार । स देवो नरनारीरूपं विधाय करं
प्रसार्य दिव्यशक्त्या तस्मै भक्तपानादि ददौ । तावद् यावद्
दुर्भिक्षे निवृत्ते भोजकटकनगरात् पश्चाद्वलिताः साधवस्ते-
नैव मार्गेण तत्राऽऽगताः । जीर्णं शवं दृष्ट्वा ज्ञातदिव्यप्रयोगास्तं
कुल्लकं गृहीत्वा विजहुः । यथा ताज्यां पितृपुत्राज्यां कुत्परीषहः
सोढः तथा साम्प्रतिकमुनिजिरपि सोढव्यः । उक्त० २ अ० ।
(‘ परिसह ’ शब्दे साधारणवक्तव्यता)

कुहापरिसहविजय-कुत्परीषहविजय-पुं० । साधोर्निरवयाहा-
रगवेविणः निरवयस्याहारस्यान्नाभे, ईषलाभे, वा अनपगतकु-
द्वेदनस्याकालजिज्ञासप्रतिनिवृत्तेच्छस्यावश्यकपरिहारार्थं मनाग-
प्यसहमानस्य स्वाध्यायध्यानभावनापरीतचेतसः उदीरणप्रब-
लकुद्वेदनस्यापि सतोऽनेषणीयपरिहारतोऽपरिदेवनेन कुद्वे-
दना-सदने, पञ्चा० १ विव० ।

कुहापरीसह-कुत्परीषह-पुं० । ‘ खुहापरिसह ’ शब्दार्थः ।

कुहियजल-कुजितजल-त्रि० । क्रोभयुक्तजले, लवणसमुद्रे,
“ खुहियजले ” कुभितजलः वेलावशात् वेला च महापाताल-
फलशगतवायुकोजात् । अ० ६ श० ८ उ० ।

खेज्जणा-खेदना-स्त्री० । खेदसंस्पर्शिकायां वाचि, ज्ञा० १ शु०
१७ अ० ।

खेम-खेट-न० । धूलिप्राकारपरिक्षिप्ते, नि० चू० १२ उ० । औ० ।
रा० । विपा० । ग० । कदप० । जी० । नि० चू० । प्रांशुप्राका-

रनिवहे, । न० । ज० । उ० । ज्ञा० । स्था० । वृ० ।
आचा० । प्रश्न० । कुल्लकप्राकारावेष्टिते, आचा० १ श्रु० ८
अ० ८ उ० । अ० । नद्यद्विवेष्टिते, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।
नगरविशेषे, विशेष० । जे अटति अद् अच् । खिद् अच् वा । सू-
र्यादिप्रदे, सुनिन्दके, अधमे, अस्त्रभेदे, स च यष्टिरूपः । चर्म-
णि, खिद् भावे कश्चे घञ् । मृगयायाम्, कर्त्तरि अच् । तृणे, न०
धनवृत्तिजीविनि, कफे, वाच० ।

खेरुअ-द्वेष्टक-पुं० । “ द्वेष्टकादौ ” । ८ । २ । ६ । इति सं-
युक्तस्य खः । विषे, प्रा० २ पाद ।

स्फेष्टक-त्रि० । “ द्वेष्टकादौ ” ८ । २ । ६ । इति स्फस्य खः ।

हिसके, अनादरकारके च । प्रा० २ पाद ।

खेरुग-खेष्टक-न० । फलके, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

खेरुठाण-खेष्टस्थान-न० । धूलिप्राकारावृत्तनगरविशेषे, विशेष०
आ० म० प्र० ।

खेडिअ-स्फेष्टक-पुं० । “ द्वेष्टकादौ ” ८ । २ । ६ । संयुक्त
स्य खः । प्रा० २ पाद ।

खेडु-खेड-पुं० । “ गोणादयः ” । ८ । २ । १७४ । इत्यन्तस्य डः ।
क्रीडायाम्, प्रा० २ पाद ।

खेड्डा-खेला-स्त्री० । खेला क्रीडा । शरिचतुरङ्गधृताद्यायामन्ताक्ष-
रिकाप्रहेलिकादानादिजनितायाम् इन्द्रजालकगोलकखेलना-
द्यायां वा क्रीडायाम्, ग० २ अधि० ।

खेत्त-क्षेत्र-न० । ‘क्षि’ निवासगत्योः इति क्रियन्ति निवसन्ति जी-
वा भजीवाश्च अत्र इति उणादिके वप्रत्यये क्षेत्रमिति । विशेष० । ‘क्षि’
निवासगत्योः अस्मादधिकरणे घृन् सूत्र० १ श्रु० १ अ० १
उ० । अवगाहदानलक्षणे आकाशे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १
उ० । सम्म० । स० । आ० चू० । स्था० । “ खित्तं खल्लु
आगासं ” इति वचनात् । आ० म० प्र० । नि० चू० । स्था० ।
पिरु० नि० । यत्रावगाहस्तत् क्षेत्रमुच्यते, यथा परमाणो-
रागमे यत्रैकस्मिन् प्रदेशे अवगाहस्तदेकं प्रदेशं क्षेत्रमभि-
हितम् । विशेष० । विपा० ।

खेत्तं मयमागासं, सव्वदव्वावगाहणा लिंगं ।

तं दव्वं चेव निवा-समेत्तपज्जायओ खेत्तं ॥ २०८८ ॥

तं च महासेणवणो-वत्तविस्सयं जत्थ निगगयं पुव्वं ।

सामाइयमत्तैसु य, परंपरविणिग्गमो तस्स ॥ २०८९ ॥

‘क्षि’ निवासगत्योः, क्रियन्ति-अवगाहन्ते निवसन्ति जीवा-
दयोऽस्मिन्निति क्षेत्रम् । तच्चाकाशं सर्वार्थवेदिनां मतम् । कथं-
भूतम् ?-सर्वेषामपि जीवादिद्रव्याणां यावगाहनावस्थानरूपा
सैव लिङ्गं चिह्नमुपयोगो यस्य तत्सर्वद्रव्यावगाहनलक्षणम् ।
तथापरपर्यायेषु द्रव्याणां गमनाद् द्रव्यमेव, केवलं निवासमा-
त्रपर्यायमाश्रित्य क्षेत्रमुच्यते । तच्चोपाधिभेदाद् बहुत्रेवम् । अत
इह महासेनवनोपपन्नमित्तमेव गृह्यते । विशेष० । धर्मादीनां द्रव्या-
णां वृत्तिर्भवति यत्र तत् क्षेत्रम् । ल० । आव० । क्षेत्रं यथा संख्ये-
यप्रदेशावगाहनोऽसौ स० । धान्यनिष्पात्तिस्थाने, कल्प० ६ कृष्ण ।
सस्योत्पत्तिभूमौ, पञ्चा० १ विव० ।

तच्च त्रिविधम्-

सेत्तं सेत्तं केत्तं, सेत्तं ऽरहद्वाइ केत्तं वरिसेणं ।

चूमि घरवत्तु सेत्तं, केत्तं पासायगिहमाई ॥

क्षेत्रं द्विधा-सेत्तुः केतुश्च, तत्र (सेत्तुऽरहद्वाइति) अरहद्वादिना सि-
च्यमानं यन्निष्पद्यते तत्सेत्तुः । अत्रादिशब्दात्तन्मागादिपरिग्रहः ।
यत्पुनर्वर्षेण मेघवृष्ट्या निष्पद्यते तत् केतुः । वृ० १ उ० । ध० ।
उ० । स्था० । आव० । आ० चू० । ग्रामादियोग्यस्थाने, ध० ३
अधि० । “ खेत्तं कावे जम्मे ” इत्यादि (२०२५) । क्षेत्रं जनपदग्रामन-
गरादि, यदुक्तम्-“ मगहागोव्वरगामे ” इत्यादि । विशेष० । संयमनि-
र्वाहार्थं क्षेत्रगुणा अन्वेषणीयाः, जघन्ये क्षेत्रे चत्वारो गुणाः । तच्च
क्षेत्रं त्रिविधम्-जघन्यम्, उत्कृष्टं, मध्यमं च । तत्र चतुर्गुणयु-
क्तं जघन्यम् ।

ते चामी-

सुलहा विहारचूमी, विआरचूमी य सुत्तहसज्जाओ ।

सुलहा जिक्खा य जहिं, जहन्नयं वासखेत्तं तु ॥ १ ॥

यत्र विहारभूमिः सुलजा, आसन्नो जिनप्रासाद इत्यर्थः । १ ।
यत्र स्थण्डिलं गुह्यं, निर्जीवमनालोकं च । २ । यत्र स्वाध्यायभू-
मिः सुलभा, अस्वाध्यायादिरहिता ३ । यत्र भिक्षा च सुलजा ४ ।
तज्जघन्यं वर्षायोग्यं क्षेत्रम् । कल्प० १ कृष्ण ।

उत्कृष्टं त्रयोदशगुणोपेतं तानेव गुणानाह-

चिक्खल्लपाण-यंहिल, वसही-गोरस-जनाउत्तो य वेज्जो य ।

ओसह-निचया-ऽहिं वती, पासंदा जिक्ख-सज्जाए ॥

यत्र (चिक्खल्लः) कर्दमो नृयान् भवति । प्राणाश्च द्वीन्द्रियाद-
यो नृयांसो न संमृच्छन्ति । यत्र भूयांसि स्थण्डिलानि, वसतय-
श्च द्विधादयो यत्र प्राप्यन्ते । गोरसं च प्रभूतं, प्रत्येकं भूयो जन
समाकुलः कुलवर्गः, वैद्यश्च यत्र विद्यते । औषधानि च सुप्रती-
तानि । यत्र धान्यमतिप्रभूतम् । यत्र अधिपतिः प्रजानामतीवसु-
रक्तको वर्तते । पाषण्माश्च स्तोका विद्यन्ते । भिक्षा च सुलजा ।
स्वाध्यायश्च निर्व्याघातः । एतदुत्कृष्टं वर्षासु योग्यं क्षेत्रम् ।

साम्प्रतमेतद्गुणाभावे वर्षासु वसतां प्रायश्चित्तमाह-

पाणा थंरिस्सवसही, अहिं वतिपासंरज्जिक्खसज्जाए ।

लहुया सेसे लहुओ, केसिंची सव्वहिं लहुगा ॥

यदि यत्र प्राणा अतिबहवो, यदि वा न विद्यन्ते । स्थण्डिला-
नि, वसतयो वा द्विधादिका न विद्यन्ते । अधिपतिर्वा नास्ति ।
पाषण्मा वा बहवः । भिक्षा वा न सुप्रापा । स्वाध्यायो वा न
निर्वहते । तत्र वर्षाकालं करोति । तद्वैतेषु दोषेषु प्रत्येकं प्राय-
श्चित्तं चत्वारो लघुकाः । शेषे (चिक्खल्लादिके) दोषे प्रत्येकं
लघुको मासः । केषांचिदाचार्याणां मतेन-पुनः सर्वत्र सर्वेष्वपि
दोषेषु प्रत्येकं चत्वारो लघुकाः ।

सम्प्रति (चिक्खल्ले) दोषानभिधित्सुराह-

नीसरण कुच्छणागा-रकंटा सिज्ज आयजेदो य ।

संजमतो पाणादी, अगाहनिमज्जणादीया ॥

निस्सरणं नाम फेल्हसणम्, कुत्सना अद्भुत्यन्तराणां कोथकाराः
कर्करकाः, कण्टका बव्वूलगूलादयः (सिज्ज त्ति) देशीपद-
मेतत् परिश्रम इत्यर्थः । एष आत्मभेदः, एते आत्मविराधनादयो
दोषा इत्यर्थः । संयमतः संयमे पुनरयं दोषः प्राणा द्वीन्द्रियादयः
आदिशब्दात् पृथिवीकायादिपरिग्रहः ते विद्यन्ते तथा यदि सु-
खेनात्र गच्छामीति विचिन्त्य सोदके कर्दमे गच्छति तथा कश्च-

दगाधे निमज्जति । आदिशब्दात्पादजङ्गादिकोभिताः सकर्म-
जलविप्रुष उत्थापयति । तानिश्च प्राणादिविघातः, संमुखं गच्छ-
न् पुरुषादिखरएटनं निजशरीरोपकरणखरएटनं चेति परिग्रहः ।

ध्रुवणे वि ह्येति दोसा, उष्णीलणादी य वा उसत्तं च ।

सेहादीणमवस्था, अधोवणे चीरनासो वा ॥

कर्ममाकुत्रे मार्गे गमनेन कर्म उपकरणे लगति । तथा चोप-
करणस्य धावनेऽपि आस्तामधावने इत्यपिशब्दार्थः । दोषाः के
ते? इति । आह-उत्पीरुनादय उत्पीरुनं प्राणादीनां धावनमादिश-
ब्दात् शरीरायासस्वाध्यायविघातादिपरिग्रहः । अपि च-वस्त्रा-
णि शरीरं च प्रकाशयतो वा कुशिकत्वमुपजायते । शरीरे,
उपकरणे च कुशीकरणात् । अथ न प्रकालयति तर्ह्यधावने शै-
ककादीनामवस्थासंभवः, चीरनाशश्च कर्ममेव शटनात् वा-
शब्दः समुच्चये ।

सम्प्रति प्राणसंज्ञवे दोषानाह-

मुङ्गविच्छुगादिषु, दो दोसा संज्ञमे य सेसेसु ।

नियमा दोसु दुर्गुणिय, अथंमिन्न-निसग-धरणे य ॥

‘मुङ्गा’ नाम पिपीलिका, पिपीलिकावृश्चिकादिषु शेषेषु च प्रा-
णेषु बाहुल्येन संभवत्सु द्वौ दोषौ । तद्यथा-संयमे चशब्दादा-
त्मनि च, आत्मविराधना संयमविराधना चेत्यर्थः । तत्र वृ-
श्चिकादिभिर्दिशादात्मविराधना, कीटकादिसत्त्वव्याघाताच्च सं-
यमविराधना । स्थण्डिलाभावे दोषानाह- (नियमेत्यादि) स्थ-
ण्डिलाभावे अस्थिरमन्त्रे, जुगुप्सिते वा स्थण्डिले, निसर्गे पुरी-
षप्रश्रवणोत्सर्गे नियमात् दोषाः संयमविराधनादयः, तत्रास्थ-
ण्डिले हरितकायादिव्यापादनात् संयमविराधना, पादादिलह-
सनादात्मविराधना, जुगुप्सिते स्थण्डिले प्रवचनविराधना, अ-
थैतदोषभयाच्च व्युत्पद्यते । किंतु-धारयति । तत आह-धारणे दो-
षा आत्मविघातादयः । तथा च-पुरीषादिधारणे जीवितनाशा-
दि “मुत्तिनिरोहे चक्षुः, वचनिरोहे य जीवियं चयति” इत्यादि-
वचनात् । ग्यानत्वे चिकित्साकरणतः संयमव्याघातः ॥

यत्र संकटा वसतिर्यत्र च द्वित्रादयो वसतयो न वक्ष्यन्ते

तत्र (वासे) दोषानाह-

वसहीँ संकडाए, विरद्ध अविरद्धणे जवे दोसा ।

वाघातेण व अण्णा, म तीँ दोसा ओवंच्चते ॥

वसतौ संकटायां सत्याम् उपशेः (विरल्ले त्ति) विस्तारणे वा
दोषा जवन्ति । के ते इति चेत् ? उच्यते-यदि उपधिस्तीमितो
विस्तार्यते, ततः संकटत्वादन्यमप्यतीमितमुपधि तीमयति ।
अथ न विस्तार्यते तर्हि स कोथमुपयाति, तत्संसर्गतः शरीरस्य
च मान्यमुपजायते । एकस्याश्च वसतेः कथमपि व्याघाते अन्य-
स्याश्च अभावे ग्रामान्तरं व्रजनीयम् । तत्र च व्रजति संयमात्म-
प्रवचनविराधना । तथाहि-मार्गे जवहरितकायादिव्यापादनात्सं-
यमविराधना । अगाधे सलिले प्रविशत आत्मविराधना । वस-
त्यलाभतो वर्षाकालेऽपि वर्षप्रपातेनाऽवरुध्यमानात् पथि गच्छ-
तस्तान् दृष्ट्वा लोकः प्रवचनं कुत्सयते ईदृशा एवैते वर्षास्वपि
नाश्रमं क्वचिदपि लज्जते इति प्रवचनविराधना ।

गोरसाऽभावे दोषानाह-

अतरंत-वाल-वुहा, अजाविता चेव गोरसस्स ऽमती ।

जं पावहिति दोसं, आहारमएसु पाणेषु ॥

अतरन्तो नाम असहाः (असमर्थाः) तथा-वाहाः, वृहाश्च तथा-ये
अजाविता येषां गोरसव्यतिरेकेण नान्यत्किमपि प्रतिभासते ।
ते गोरसस्य असति अभावे आहारमयेषु पाणेषु सत्सु यत्
आगाढाऽनागाढपरितापनादिकं दोषं प्राप्स्यन्ति । तन्निमित्तं सर्व-
मपि प्रायश्चित्तमाचार्योलप्स्यते तस्माद्यत्र तदभावस्तत्र न व-
स्तव्यम् ।

अत्र पर आह-

नणु जणितो रसचाओ, पणीयरसजोयणे य दोसा उ ।

किं गोरसेण ? भंते !, जणइ सुण चोयग ! इमं तु ॥

ननु सूत्रे रसानां क्षीरादीनां त्यागो भणितः । “अनशनम्, ऊनोदर-
तावृत्तिः, संक्षेपणं, रसत्यागः” इत्यादि बाह्यतपोव्याघर्षनात् प्रणी-
तरसभोजने दोषाः कामोद्भवादयः शरीरोपचयादिभावात् । ततः
किं जदंत ! गोरसेन कर्त्तव्यम् ? सूरिराह-भण्यते । शृणु चोदक !
इदं वक्ष्यमाणम् ।

तदेवाह-

कामं तु रसचाओ, चतुत्यमंगंतु वाहिरतवस्स ।

सो पुण सहू (हा)ण जुज्जति, असहू (हा)ण य सज्ज वावत्ति ॥

कामं तपस्तप्तुमेतत् रसत्यागश्चतुर्थमङ्गं वा चतुर्थो भेदो बाह्य-
तपसः । पञ्चेदात्मकस्य केवलं पुनः शब्दः केवलार्थः । स रसत्यागः
सहानां युज्यते संगच्छते । असहानामसमर्थानां रसाज्जावे सद्य-
स्तत्कालं व्यापत्तिः मृत्युः ।

अन्यच्च-

अगिह्वाएँ तवोकम्मं, परक्कमे संजतोत्ति इति वुत्तं ।

तम्हा उत्तरसव्वा, न नियमतो होति सव्वस्स ॥

संयतः तपःकर्म प्रति, अग्लान्या पराकमेत् इत्युक्तं जगवता ।
तस्मात् न नियमतः सर्वस्य रसत्यागो भवति ।

जस्स उ सर्रीरजवणा, रुते पणीयं न होइ साहुस्स ।

सो वि य हु भिषपिं, जुंजउ अहवा जह समाही ॥

यस्य साधोः शरीररूपना न प्रणीतं प्रणीतरसमृते भवति । सोऽपि
च अश्रुताम् पूर्वोक्ता असहा इत्यपिशब्दार्थः । ‘हु’ निश्चितं
भिन्नपिएडं घृतादिना मिश्रितं गन्धितपिएडं जुज्जति । अथवा-यथा-
समाधि क्षीरादि लुङ्के केवलं मा गृहिर्भूयादिति संपृष्ठपानका-
दिना मीलयित्वा क्षीरमापिवत् ।

सम्प्रति “जनाऽऽकुत्र” पदव्याख्यानार्थमाह-

चउ भंगो अजणाउल-कुत्राउले चेव ततिय जंगो उ ।

भोइयमादि जणाउल, कुत्राउल-मन्वमादीसु ॥

जनाऽऽकुत्रकुत्राऽऽकुत्रयोश्चतुर्नङ्गिका । जनाऽऽकुत्रमपि कुत्राऽऽकुल-
मपीति प्रथमो जङ्गः । जनाऽऽकुत्रं, न कुत्राऽऽकुत्रमपि द्वितीयः । न ज-
नाऽऽकुत्रं कुत्राऽऽकुत्रमिति तृतीयः । न जनाऽऽकुत्रं नाऽपि कुत्राऽऽकु-
लमिति चतुर्थः । प्रथमभङ्गे-बहूनि मानुषाणि, बहूनि च कुत्रानि । द्वि-
तीयभङ्गे-कुत्रानि स्तोकाणि, जनास्त्वतिबहवः, कुत्रे कुत्रे भोजका-
दिजनानां सहस्रसंख्याज्जावात् । तृतीयभङ्गे-बहूनि कुत्रानि, जनाः
स्तोकाः, गृहे गृहे एकस्य द्वयोर्वा मानुषयोर्भावात् । चतुर्थभङ्गे-
न बहूनि कुत्रानि, नापि बहवो जनाः, कतिपयकुत्रानां प्रतिकुत्रं
च स्तोकमानुषाणां भावात् । अत्र यौ भङ्गौ ग्राह्यौ तावाह-
अजनाऽऽकुलत्यादिना, न जनाऽऽकुत्रं, कुत्राऽऽकुलमिति तृतीयो
ग्राह्यः । एतदनुज्ञानात् प्रथमः सुतरामनुज्ञातो छुट्यः,

तस्योभयगुणोपेतत्वात् । आह च चूर्णिकृत—“ जइ ताव तइओ भंगो भगुण्णओ, प्रागेव पढमो भंगो अणु-
ष्मातो ” इति । शेषौ तु दौ जइ ताताऽनुज्ञातौ कुत्रानामल्प-
त्वात् । सम्प्रति जनाऽऽकुत्रतां कुलाऽऽकुत्रतां च व्याख्यानयति-
(भोइय) इत्यादि प्रथमभङ्गे च जनाऽऽकुत्रं भोजिकादिभिरिति प्र-
भृतैर्जनैराकीर्णत्वात् । कुलाऽऽकुत्रं मङ्गवादिषु स्थानेषु । तथा हि-
मङ्गमेव अष्टादश कुत्रसहस्राणि, आदिशब्दात् पत्तनादिपरिग्रहः
व्याख्यातं जनाऽऽकुलद्वारम् ।

अधुना वैद्यद्वारमौषधद्वारं च युगपदाह-

वेज्जस्स ओसहस्स च, असतीए गिलाणो उ जं पावे ।

वेज्जसगासं नेतो, आणेतो चेव जे दोसा ॥

यदि नाम कोऽपि ग्नानो जायते तदा, वैद्यस्य औषधस्य च
असति अभावे यत् ग्नानोऽनागादाऽऽगादपरितापनादि प्राप्नोति,
तन्निमित्तं सर्वं प्रायश्चित्तमाचार्यः प्राप्नोति । अन्यच्च-तादृशकृ-
त्रेऽवतिष्ठमानो वैद्योऽत्र नास्तीति ग्नानेऽन्यास्मिन् प्राप्ते वैद्य-
स्य सकाशं नीयमाने अनीयमाने वा दोषा अनागादमागादं
वा परितापनं, स्तेनैरुपकरणाद्यपहरणं व्याघ्रादिश्वापदैर्भक्षण-
मित्यादि तद्वैतकमपि प्राप्नोति । एवमौषधस्याऽप्यानयनाय
साधुषु प्रामात्यन्तरे प्रेषमाणेषु दोषा वाच्याः ॥

अधुना निचयद्वारमधिपतिद्वारं चाह-

नेचइया पुण धनं, ददात्ति असारअंचितादीसु ।

अद्विवम्पि होइ रक्खा, निरंक्खसेसुं वहु दोसा ॥

निचयनसंचयेन अर्थात् धन्यानां ये व्यवहरन्ति ते नैचयिकाः ।
ते? असारा दरिद्राः, अश्रिताः पूज्या राज्यमान्याः पितृपितृव्या-
दयो वा आदिशब्दादनश्रितादिपरिग्रहः तेषु, क्रयेणाऽन्यथा वा
धान्यं ददति । ततः सर्वत्र भिक्षा सुव्रजोपजायते । तथा अधिपे
ऽधिपतौ विद्यमाने रक्षा जवति । निरङ्कुशेषु लोकेषु मध्ये पुन-
र्वसतो बहवो दोषा उपकरणापहारापमानादित्यज्ञाः ।

पापएरुद्वारमाह-

पासंरुभाविणसुं, लजंति ओमाणमतिबहुसुं ।

अवि य विसेसुवलदी, हवंति कज्जेसु य सहाया ॥

यदि स्तोकाः पापएडास्ततोऽशनादीनि वस्त्राणि भेषजानि त-
दाऽतिसुलभानि भवन्ति । अतिबहुषु पुनः पापएडेषु सत्सु पाप-
एरुजावितेज्यो जनेज्यो गाथायां सप्तमी पञ्चम्यर्थे अपमानं
लभन्ते । अपीति संभावने, चः पुनरर्थे संज्ञायते पुनरियं विशेष-
योपसन्निधिरन्यपापएमेज्योऽतिशयोपलब्धिर्यथा यदन्यत् पाप-
एरुनां कल्पते । तत्साधूनां न कल्पते । तत् पत्रं लोको भावितः
मन् साधूनां कल्पिकं ददाति । तथा कार्येषु च बहुप्रकारेषु शृ-
ङ्गनादिताऽऽदिशङ्कणेषु वयमपि पापएडा, एतेऽपि च पापएडा ध-
र्मस्थिता इति कृत्वा सहाया भवन्ति ।

सम्प्रति भिक्षाद्वारमाह-

नाणतवाण विसिद्धा, गच्छस्स य संपया सुलभभिक्षवे ।

न य एसणाएँ घातो, नेव ठवणाए भंगो उ ॥

सुव्रजा भिक्षा यत्र तस्मिन् सुव्रजभिक्षे ग्रामादौ वसतां ज्ञा-
नस्य श्रुतज्ञानस्य, तपसश्चानशनादेर्बिशिष्टा वृत्तिर्भवत्याहारो-
पपृष्ठमतः, स्वाध्यायस्य तपसश्च कर्तुं शक्यत्वात् । तथा गच्छस्स
संपत् स्फीता अतिविशिष्टा जवति । शिष्याणां प्रातीच्छिकानां च

अनेकेषामागमात् । न च एषणाया घातः प्रेरणा, नापि स्थापना-
याः मासकल्पवर्षाकल्परूपायाः । अथवा-स्थापनाकुलानां भङ्गः
प्रेरणा ।

स्वाध्यायद्वारमाह-

वायंतस्स उ पणगं, पणगं पक्खित्तो भवे सुत्तं ।

एगमं बहुमाणो, किंती य गुणा य सज्जाय ॥

यत्र स्वाध्यायश्चतुःकाशं निर्वदति । तत्र वर्षावासः कर्त्त-
व्यः । यतः स्वाध्यायेऽमी गुणाः-सूत्रमाचारादिकं सूत्रतोऽर्थत-
स्तदुभयतश्च वाचयतः । पञ्चकं वक्ष्यमाणं संग्रहादिकं भव-
ति । यथा च-वाचयतः पञ्चकं, तथा प्रतीच्छतः श्रोतुरपि प-
ञ्चकं तस्यापि संग्रहादिनिमित्तं श्रुतश्रवणाय प्रवृत्तेः । तथा वाच-
यतः प्रतीच्छतश्चैकाग्र्यं श्रुतैकपरतोपजायते । सा च विस्मोत-
सिकाऽवारिता जवति । तथा बहुमानं जसिः श्रुतस्य ती-
र्थकरस्य च कृतं भवति । कीर्त्तिश्च अवदाता सकलधरामण्ड-
व्यापिनी । यथा-भगवतः आर्यवैरस्येति । व्य० ४ उ० ।

क्षेत्रगुणसंख्यामाह-

चउगुणोववेयं तु, खेत्तं होइ जहन्नं ।

तेरमगुणमुक्कोसं, दोएहं मज्झमि मज्झिमं ॥

चतुर्भिर्गुणैर्वैद्यमाणेरूपेण जवति क्षेत्रं जघन्यम् । त्रयोदशगु-
णमुत्कृष्टम् । द्वयोर्जघन्योत्कृष्टयोर्मध्ये मध्यमकम् ।

तत्र जघन्यं चतुर्गुणोपेतमाह-

महती विहारचूमी, विहारचूमी य सुव्रजविती य ।

सुव्रजा वगही य जहिं, जहम्मं वासखेत्तं तु ॥

यत्र महती विहारभूमिः भिक्षापरिभ्रमणभूमिः । महती च वि-
चारचूमी । तथा-यत्र वृत्तिर्भिक्षा सुलभा । वसतिश्च सुलभा ।
तत् जघन्यं वर्षक्षेत्रम् ॥ व्य० १० उ० । पूर्वोक्तचतुर्गुणादधिकं
पञ्चादिगुणं त्रयोदशगुणाच्च न्यूनं द्वादशगुणपर्यन्तं मध्यमं
क्षेत्रम् । एवं च उत्कृष्टे क्षेत्रे, तदप्राप्ती मध्यमे, तस्यापि अप्रा-
प्ती जघन्ये । कल्प० १ क्ष० ।

अथ क्षेत्रस्याभवनव्यवहारः । तत्र क्षेत्रे तावदाभवनं प्राह-

वासासु निग्गयाणं, अट्ठसु मासेसु पग्गणा खेत्ते ।

आयारिय कहण सेहेण, नयणे गुरुगा य सच्चित्ते ॥

अष्टसु ऋतुवर्षेषु मासेषु विहरतां धर्षासु विषये क्षेत्रे मा-
गणा जवति क्षेत्रमार्गणा । यच्च निर्गतानां साधूनां क्षेत्रं प्र-
त्युपेक्ष्य प्रत्यागतानामाचार्यस्य पुरतः क्षेत्रगुणकथनं तच्च गच्छा-
न्तरादागतप्राधूर्णकसाधुभिराकर्ण्य निजाऽऽचार्यसमीपं गत्वा
तस्य कथनम् । तत्र नयने प्रायश्चित्तं तत्र गतैः सच्चित्ते गृह्यमाणं
चत्वारो गुरुकाः ।

साम्प्रतमेनामेव गाथां विवृणोति-

उउवप्पे विहरंता, वासाजोगं तु पेहए खेत्तं ।

वत्थव्वा य गता वा, उवेच्च खिच्चा नियत्ता वा ॥

ऋतुवर्षे काले विहरन्त आचार्यप्राबोध्यं क्षेत्रं प्रत्युपेक्षन्ते । वा-
स्तव्या वा क्षेत्रप्रत्युपेक्षणाद्योपेत्य गताः । यदि वा-तस्मात् क्षे-
त्राभिवृत्ताः केचित् स्वगच्छसाधवः समागताः ।

आलोयंते सोउं, साहंते ते उ अप्पणो गुरुणो ।

कहणम्मि होइ मासो, गयाण तेसिं न तं खेत्तं ॥

ते वास्तव्या गताः क्षेत्रं प्रत्युपेक्ष्य समागताः । ततो वा क्षेत्राद्

निवृत्ता आचार्याणां पुरतः आलोचयन्ति क्षेत्रस्य गुणान् कथयन्ति । तत्र चान्येऽन्यस्मात्प्राधूर्णकाः समागतास्ते च तान् तथा आलोचयतः श्रुत्वा गत्वा आत्मानो गुरोराचार्यस्य (सा-
हंते) कथयन्ति । ततो ध्रुवं ते यावन्नत्र तिष्ठन्ति, तावद्वयं गच्छामः, एवं कथने तेषां प्रायश्चित्तं लघुको मासः । नच गतानां तेषां तत् क्षेत्रमाजवति ।

सामच्छण निज्जविण, पयजेदे चेव पंथ पत्ते य ।

पणवीसादी गुरुगा, गणिणो गाढेण वेज्जस्स ॥

तत् श्रुत्वा यद्याचार्याः (सामच्छणंति) संप्रधारयन्ति तत् क्षेत्रं गच्छाम इति, तदा तेषां प्रायश्चित्तं पञ्चविंशतिदिनानि । निर्यापितं नाम अवश्यं गन्तव्यमिति निर्णयनं तत्र लघुको मासः । पदजेदे क्रियमाणे गुरुको मासः । पथि व्रजतां चतुर्विधकम् । क्षेत्रं प्राप्तानां चतुर्गुरुकम् । एतत् प्रायश्चित्तं गणिन आचार्यस्य, यस्य वाऽऽग्रहेण ते आचार्या व्रजन्ति । तस्याप्येतदेव प्रायश्चित्तम् । न च तत् क्षेत्रं तेषाम् आजवति । तत्र गत्वा यदि सचित्तमाददति तदा प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । आदेशान्तरेण अनवस्थाप्यम्, अचित्ते उपाधनिष्पन्नं, तस्मादविधिरेव न कर्त्तव्यः ।

तथा चाह-

एसा अ विही जणिया, तम्हा एवं न तत्थ गंतव्वं ।

गंतव्वविहीए पमि-हेहे ऊणं य तं खेत्तं ॥

यस्मादोषोऽनन्तरोदितो विधिर्गाथायां स्मृतं प्राकृतत्वादेवं तत्र न गन्तव्यम् ।

खेत्तपडिलेहणविही, पदमुदेसम्मि वप्पिया कप्पे ।

सखेव इहोदेसे, खेत्तविहाणम्मि नाणत्तं ॥

क्षेत्रप्रत्युपेक्षणविधिः कल्पे कल्पाध्ययने प्रथमोद्देशे वर्णितः । स एवेह अस्मिन्नपि व्यवहारस्य दशमे उद्देशके दृष्टव्यः । नव-
रमत्र क्षेत्रभेदकथने नानात्वं इहाधिकं क्षेत्रभेदकथनमित्यर्थः ।

तदेव करोति-

खेत्तपडिलेहणविही, खेत्तगुणा चेव वप्पिया एए ।

पेहेयव्वं खेत्तं, वासाजोगं तु जं कात्तं ॥

क्षेत्रप्रत्युपेक्षणविधिः, क्षेत्रगुणाश्च एते अनन्तरोदिता वर्णि-
ताः । तत्र कस्मिन्काले वर्षायाग्यं क्षेत्रं प्रत्युपेक्षितव्यमनुक-
षितव्यम् ।

अत आह-

खेत्ताण अणुसवणा, जेठा मूलस्स सुच्छपाक्खिण्ण ।

अहिगरणोमाणो मा, मणसंतावो तद्दा हांति ॥

ज्येष्ठा, मूलस्य मासस्य शुद्धप्रतिपदि शुक्लपक्षे प्रतिपदि । क्षेत्रा-
णामनुज्ञापना भवति । किं कारणम् ? अत आह-“अहिगरणो” इ-
त्यादि । अन्येऽपि तत्राज्ञानतस्तिष्ठेयुस्तावद्विधिकरणं भवेत् । तथा-
स्वपक्षेभ्योऽपमानं ज्ञेयात् । तथा च सति-महान्मनःसंतापः
प्रेरिता वयं परिभूताः स्म इति । अथवा-कलहं प्रवृत्तं वा अयुक्त-
वचनैर्मनःसंतापः स्यात् । तस्मात् ज्येष्ठामूलशुद्धप्रतिपदि
कर्त्तव्या तथा ज्ञापना ।

एतदेवाह-

एणीहं कारणेहिं, अणगयं चेव होइ ऽणुसवणा ।

निगम-पवेसणम्मि य, पेहंताणं विहिं पुवं ॥

एतैरनन्तरोदितैः कारणैरनागतमेव प्रवर्तते क्षेत्रस्यानुज्ञापना ।
संप्रति तेषां क्षेत्रं प्रवेद्यमाणानां निर्गमे प्रवेशे च विधिं वक्ष्यामि ।

प्रतिज्ञातमेव करोति-

केई पुवं पच्छा, निगया पुवंमग्गया खेत्तं ।

सम सीमं पत्ताण य, तत्थ इमा मग्गणा होइ ॥

केचित् क्षेत्रप्रत्युपेक्षणाय पूर्वं निर्गताः, केचित्पश्चात्निर्गताः, तथा
प्रवेशे पूर्वमतिगताः प्राप्ताः क्षेत्रं, केचित्तत्र । समकालं सीमानं
प्राप्तानामियं वक्ष्यमाणा मार्गणा भवति-अनया गाथया पाद-
त्रयेऽत्र समकं किल चतुर्भङ्गी सूचिता ।

ततस्तामेव दर्शयति-

पुवं विणिगतो पुवं, पत्तो य पुवं निग्मतो ।

पुवं तु अतिगतो दो, ति पच्छा खेत्तमागओ ॥

जातावेकवचनम्, अतो बहुवचनं द्रष्टव्यम् । पूर्वं निर्गताः पूर्वमेव
समकं प्राप्ताः । १ । पूर्वनिर्गताः पश्चादेकतरे प्राप्ताः । २ । प-
श्चाद् विनिर्गताः पूर्वं प्राप्ताः । ३ । इतरे पश्चाद्विनिर्गताः प-
श्चादेव च तत् क्षेत्रमागताः । ४ ।

पदमगजंमे इणमो, ठ मग्गणो पुवंऽणुसवेज्जओ ।

तो तेसि होइ खेत्तं, अह पुण अच्छंति दप्पेण ॥

तत्र भङ्गचतुष्टयमध्ये, प्रथमके भङ्गे इयं मार्गणा भवति-यदि
पूर्वमेव समकं निर्गतैः, पूर्वमेव च समकं तत् क्षेत्रं प्राप्तैः, पूर्वमे-
व च समकमनुज्ञापयन्ति । तदा तेषां भवति साधारणं क्षेत्रम् ।
अथ पुनः समकं प्राप्ता अपि एकतरे दर्पेण तिष्ठन्ति । इयं नाम
निष्कारणं, तदा यैः पूर्वमनुज्ञापितं तेषां तत् क्षेत्रम् । नेतरेषाम् ।

एतदेव स्पष्टतरमाचष्टे-

खेत्तमतिगया मो ति, वासत्ता जइ अच्छद्दो ।

पच्छा गयऽणुणवण, तेसि खेत्तं विपाहियं ॥

क्षेत्रमतिगताः प्राप्ताः स्म इति यदि विश्वस्ता आसीद्व
न क्षेत्रानुज्ञापनाय प्रयतन्ते । तदा आसतां पूर्वं प्राप्ताः किं, प-
श्चाज्ज्ञता अपि ये तेभ्यः पूर्वमनुज्ञापयन्ति क्षेत्रं तेषाम् । तत् क्षेत्रं
पूर्वं समकं प्राप्तानामविसमकं पूर्वं वा न तु ज्ञापनमभूत्तदा
कारणस्थितशतेष्टमाभवति । तत् क्षेत्रमन्यस्य पूर्वप्राप्तस्य पूर्वा-
नुज्ञापकस्य वा ? । तथा कृपको निष्कारणे क्षेत्रप्रत्युपेक्षणाय न
पूर्वं वर्तयितव्यो निषेधात्तेन कारणेन तस्य कृपकस्य यत् क्षेत्रं
तेन कृपकेन यदनुज्ञापितं क्षेत्रमित्यर्थः । तत्तैर्न व्रभ्यते । किं वा
यैः पश्चादप्यागतैरनुज्ञापितं तेषां तत् क्षेत्रम् । अथ कारणे
क्षेत्रप्रत्युपेक्षणाय कृपकः प्रवर्त्तितस्तदा तेनानुज्ञापितं न व्र-
भन्ते क्षेत्रम् । तथा-कृपकस्य पारणके व्याकुला इति नाऽनुज्ञाप-
यन्ति । तदा न ते तत् क्षेत्रम् । किं तु यैरनुज्ञापितं तेषामिति । त-
देवं गतः प्रथमो जङ्गः ।

सम्प्रति द्वितीयं तृतीयं च भङ्गमधिकृत्य विवक्षुरिदमाह-

पुवंविणिग्गया पच्छा, पविट्ठ पच्छा य निग्गया पुवं ।

पविट्ठ कयरेसि खेत्तं, तत्थ इमा मग्गणा होइ ॥

पूर्वं विनिर्गताः पश्चादन्यापेक्षया क्षेत्रे प्रविष्टाः । अत्र परे-
पश्चाद्विनिर्गतापेक्षया पूर्वं प्रविष्टाः कतरेषां क्षेत्रं भवति ? । तत्रेयं
भवति मार्गणा ।

तामेवाह-

गेल्लगादिहिं कज्जे-हिं पच्छा (इं) ताण होति खेत्तं तु ।

निष्कारणविस्सामा, पच्छा ते ताउ न लभन्ति ।

पूर्वं विनिर्गताः सन्तो यदि ग्लानादिभिः कारणैः पश्चाद्-
गच्छन्ति तदा तेषां पश्चादनियतमागच्छतां भवति क्षेत्रम् । अथ
निष्कारणं यत्र तत्र वा स्थितास्तेन पश्चात् गतास्तदा ते प-
श्चादागच्छन्तो न लभन्ते क्षेत्रम्, गतो द्वितीयो जङ्गः ।

तृतीयमधिकृत्याह—

पच्छा विणिग्गओ वि हु, दूराऽऽसन्ना समा व अद्धानं ।

सिग्घर्ग उ सभावा, पुवं पत्तो लभति खेत्तं ॥

गाथायामेकत्रचनं स्पर्कस्वाम्यपेक्षया पश्चाद्विनिर्गतोऽपि
'हु' निश्चितं दूरात् आसन्नात् समाद्वा अध्वनः स्वजावात् शी-
घ्रगतिरिति कृत्वा पूर्वं प्राप्तस्तदा स लज्जते क्षेत्रम् ।

अह पुण्ण अमुच्छजावो, गतिभेदं काउ वच्ची पुरतो ।

मा एए गच्छंति य, पुरओगी ताहे न लभंति ॥

अथ पुनर्मा एते, अन्ये, पुरतो न गच्छन्तीति, यास्यन्तीति । एव-
मशुक्भावो गतिभेदं कृत्वा पुरतो याति । तदा स पुरोगाम्यऽपि
न लभते क्षेत्रम् । भावस्वाऽशुद्धत्वात् ।

समयं पि पत्तिषयाणं, सजावसिग्घगतिणो भवे खेत्तं ।

एमेव य आसन्ने, दूरप्पाणी य जो एति ॥

समकमपि विवक्तितानां प्रस्थितानां मध्ये यः स्वजावशीघ्रग-
तिः सन पुरतो याति तस्य तत् क्षेत्रम् । एवमासन्ने आसन्नाऽ-
ध्वनीनो दूराऽध्वनीनो वा यः पुरतः समागच्छति, अनुज्ञापयति
च स लभते क्षेत्रम् ।

अहवाऽऽसमऽरुं पत्ता, समयं चेव अणुजावितो दाहिं ।

साहारणं तु तेसिं, दोएह वि वग्गाण तं होइ ॥

अथवा-आसन्नात् दूरात् वा समध्वा अध्वनः समकमेव तत्
क्षेत्रं प्राप्ताः, समकमेव द्वाभ्यामपि वर्गाभ्यां तत् क्षेत्रमनु-
ज्ञापितं तदा तयोर्द्वयोरपि वर्गयोः साधारणं तत् क्षेत्रम् । गत-
स्त्वृतीयो जङ्गः । चतुर्थे तु जङ्गे-यदि पूर्वप्रविष्टैः सह समनुज्ञापितं
तदा साधारणम् । अथ पश्चात्प्राप्तैरपि पूर्वमनुज्ञापितं तदा ते-
षामिति । तदेषमुक्ता चतुर्जङ्गिका ।

सम्प्रति " समसीमं पत्ताण " इत्येतद्व्याख्यानमाह—

अहवा समयं दोषि वि, सीमं पत्ता उ तत्थ जे पुवं ।

अणुजाणा वो तेसिं, न जे उ दप्पेण अच्छंति ॥

(अथ वेति) प्रागुक्तापेक्षया प्रकारान्तरौ द्वावपि वर्गौ समकं
सीमानं प्राप्तौ तत्र ये पूर्वमनुज्ञापयन्ति तेषां तत् क्षेत्रं, न ये
द्वयेण निष्कारणमेव तिष्ठन्ति तेषामिति । सीमाग्रहणं द्वारगा-
थायामुद्यानादीनामुपलक्षणम् ।

तेन तद्विषयामपि मार्गणामाह—

उज्जाण-गापदारे, वसहिं पत्ताण मग्गाण एव ।

समयमण्णे साहर-णं, तु न लभंति जे पच्छा ॥

उद्यानं ग्रामद्वारं ग्रामग्रहणं नगरादीनामुपलक्षणम् । तथा वस-
ति समकं प्राप्तानामेवमुक्तप्रकारेण मार्गणा कर्त्तव्या । तामेव
दर्शयति-यदि समकमनुज्ञापयन्ति, ततः साधारणं, ये पुनः प-
श्चादनुज्ञापयन्ति ते न लज्जन्ते ।

ते पुण्ण दोणी वग्गा, गणि-आयरियाण होज्ज दोएहं तु ।

गणिणं व होज्ज दोएहं, आयरियाणं व दोएहं तु ॥

तौ पुनर्द्वौ वर्गौ द्वयोर्गणयाचार्ययोरर्जवेताम् । गणी नामात्र वृष-
भः । एको वर्गो वृषभस्य, अपर आचार्यस्य । अथवा-द्वयोर्ग-
णिनोः यदि वा द्वयोराचार्ययोर्द्वौ वर्गाविति ।

तत्रेयं मार्गणा-

अच्छंति संथरे सव्वे, गणी नीति असंथरे ।

जत्थ तुल्ला भवे दो उवी, तत्थिमा होति मग्गा ॥

यदि तत्र क्षेत्रं संस्तरणं तदा सर्वेऽपि तिष्ठन्ति । अथ सर्वेषाम-
संस्तरणं तदा असंस्तरणं गणी वृषभो निर्गच्छति । आचा-
र्यस्तिष्ठति । अथ द्वावपि वर्गौ तुल्यौ द्वावपि गणिनौ द्वाव-
प्याचार्यौ वा तदा तत्रेयं भवति मार्गणा ।

तामेवाह—

निष्फलतरुणसेहे, जुंगियपायच्छिनासकरकक्षा ।

एमेव संयतीणं, नवरं वृद्धा उ नाणत्तं ॥

एकस्य निष्पन्नः परिवारः, एकस्याऽनिष्पन्नः । यस्य निष्पन्नः स ग-
च्छतु । इतरस्तिष्ठतु । अथ द्वयोरपि परिवारो निष्पन्नः केवलमेक-
कस्य तरुणः, एकस्य वृद्धः वृद्धास्तिष्ठन्तु । इतरे गच्छन्तु । अथ द्वयो-
रपि तरुणा वृद्धा वा । नवरमेकस्य शैक्वा अपरस्य चिरप्रवृजिता-
स्ते गच्छन्तु । इतरे तिष्ठन्तु । अथ द्वयोरपि शैक्वाः चिरप्रवृजिता
वा केवलमेकस्य जुङ्गितपादाकिनासाकरकर्णाः, अपरस्याऽजु-
ङ्गितास्तत्र जुङ्गितास्तिष्ठन्तु । इतरे गच्छन्तु । अथ द्वयोरपि जु-
ङ्गितास्तत्र ये पादजुङ्गिताः ते तिष्ठन्तु, इतरे गच्छन्तु ।
सम्प्रति प्रवृत्तिन्या संयतीनां अभिषेकयोश्च मार्गणा कर्त्त-
व्या । ततस्तामाह—(एमेव) अनेनैव प्रकारेण संयतीनां मार्ग-
णा कर्त्तव्या । नवरं वृद्धास्तु नानात्वम् । तच्चेदम्-तरुणवृक्षानां
तरुण्यस्तिष्ठन्ति, वृद्धा गच्छन्ति । शेषं तथैव ।

सम्प्रति संयतानां संयतीनां च समुदायेन मार्गणां करोति-

समणाण संजतीण य, समणी अच्छंति नेति समणा उ ।

संजोगे वि य बहुसो, अप्पावहुयं असंथरणे ॥

भ्रमणानां, संयतीनां च एकस्थानेऽवस्थितानामसंस्तरणे भ्रम-
णस्तिष्ठन्ति । निर्गच्छन्ति भ्रमणाः । संयोगेषु च बहुशः प्रवृत्तमा-
नेष्वसंस्तरणे अल्पबहु परिभाष्य वक्तव्यम् । अथैवम्-यत्र संयता
जुङ्गिताः भ्रमण्यो वृद्धाः, तत्र जुङ्गितास्तिष्ठन्ति । वृद्धाः भ्रमण्यो
निर्गच्छन्ति । एवं गुरुत्वाघवं परिभवं स्वबुद्ध्या भाषनीयम् ।

सम्प्रति क्षेत्रिकाऽक्षेत्रिकाणां संस्तरणाऽसंस्तरणयोर्मा-
र्गणां करोति-

एमेव जत्तसंसट्ठा, तस्साऽञ्जमि अप्पचू निति ।

जुंगियमादीएसु य, वयंति खेत्तीण ते तेसिं ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण क्षेत्रिकाऽक्षेत्रिकाणामपि संस्तरणे, अ-
संस्तरणे च भावनीयम् । तथैवम्-यदि संस्तरणं तदा क्षेत्रिका
अपि नवरमक्षेत्रिका भक्तसंतुष्टास्तिष्ठन्तु । सचित्तमुपधि च न ल-
भन्ते । तस्मात्(तस्साऽञ्जमि ति) तस्य जङ्गस्य अज्ञाने असंस्तरणे
इत्यर्थः । अप्रजवोऽक्षेत्रिका निर्गच्छन्ति । अथ क्षेत्रिका जुङ्गिता,
आदिशब्दाद् अजुङ्गिता वा । तदा तेष्वक्षेत्रेषु जुङ्गितादिक्षेत्रिणो
व्रजन्ति । अजुङ्गितादयस्तिष्ठन्तु । येषां च संबन्धिनस्ते जुङ्गिता-
दयस्तिष्ठन्तु येषां चासंबन्धिनस्ते जुङ्गिता वृद्धा वा न तेषां तत्
क्षेत्रम् आजगति । उपलक्षणमेतत् तेनादेशिनां कुरुकादीनां च
न आभवति क्षेत्रम् ।

पत्ताण अणुन्नवणा, सारुविय-सिद्धपुत्त-सम्पीया ।
भोइय-महयर-णाविय-निवेयण दु-गाउयाइं वा ॥
तग्गाम सन्नि असती, पडिवसजे पडिण्ण व गंतूणं ।
अम्हं रुइयं खेत्तं, नाइयं खु करेह अओसिं ॥

क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाणां यत्र वर्षारात्रः कर्त्तव्यस्तत्र क्षेत्रं प्राप्ताना-
मनुज्ञापना भवत्यमीषां कर्त्तव्या । तानेवाह-सारूपिकसिद्धपुत्रौ
प्रागहिमितौ । संज्ञिनौ गृहीताऽनुव्रतदर्शनभावकाः । भोजिको प्रा-
मस्वामी । महत्तरा प्रामप्रधानाः पुरुषाः । नापिता नखशोधका वा-
रिका इत्यर्थः । एतेषामनुज्ञापना कर्त्तव्या । यथा-वयमत्र वर्षा-
रात्रं कर्तुकामास्तद्यन्ये क्वचित्साधव आगच्छेयुस्तदा ते-
षामेतत् यूयं कथयतेति (डुगाउयाइं वेत्यादि) तत्र ग्रामे संज्ञी
भावको न विद्यते । तदा द्वे गम्यती गत्वा प्रतिवृषमे अन्तरप-
ल्ल्यां वा गत्वा । यदि भावकोऽस्ति ततस्तस्य निवेदना कर्त्तव्या
यथाऽस्माकमिदं रुचितं क्षेत्रमेतत् ज्ञातव्यम् । नाऽन्येषां कुरुष्वेति ।

जयणाए समणाणं, अणुणए वि ता वसंति खेत्तवहिं ।
वासावासट्ठाणं, आसाढे सुद्धसमीए ॥

यतनया सारूपिकादिकं सन्तमनुज्ञाप्य क्षेत्रस्य बहिर्वसन्ति ।
वर्षावासस्थानं पुनराषाढशुद्धशम्याम् ।

सम्प्रति “ जयणाए ” इत्यस्य व्याख्यानमाह-

सारुवियादिजयणा, अओसिं वा वि साइए ।
वाहिं वा वि, ठिता वा सापायोगं ता वि गेएहए ॥

सारूपिकादीनामन्येषां वा यत्साधयति एषा यतना । इयं च
प्रागेवाक्ता । अथवा-पूर्वगाथाप्रथमार्द्धस्यैवं व्याख्या-सन्तं सारू-
पिकादिकमनुज्ञाप्य क्षेत्रस्य बहिर्यतनया वसन्ति । तत्र तामेव यत-
नामाह-बहिर्वाऽपि स्थितास्तत्र वर्षाप्रायोग्यमुपधि गृह्णन्ति । उ-
त्पादयन्ति । तं चैवं सङ्घाटकाः सर्वासु दिक्षु प्रत्यासन्नं प्रेतन्ते ।
एकैकश्च सङ्घाट आत्मनः परिपूर्णमुपधिमुत्पादयति । एकस्य च
जनस्याधिकस्येति ।

एतदेवाह-

दोएहं जतो एगस्सा, निप्पज्जइ तत्तियं वहिट्ठा उ ।
दुगुणस्साणुवासवहिं, संथरे पडि च वज्जंति ॥

द्वयोरुपधिर्यस्मादेकस्मादन्यस्य निष्पद्यते । उपधिरात्मनश्च स-
ङ्घाटस्य तदपेक्षया द्विगुणस्तावन्मात्रमुपधि वर्षायोग्यं सर्वासु
दिक्षु बहिः स्थिताउत्पादयन्ति । यदि पुनः संस्तरन्ति तदा बहिः
प्रति वृषभग्रामान् अन्तरपल्लीं च वर्जयन्ति । न तत्र गच्छन्ति ।

उच्चारमत्तगादी, छाराऽऽदी चेव वासपाउगं ।
संथारफन्नगसेज्जा, तत्थ वि ये चेव ऽणुसवणे ॥

तथा तत्र बहिः स्थिता एव उच्चारमात्रकादि आदिशब्दात्प्रश्रव-
णक्षेत्रमात्रकपरिग्रहः । तथा क्लारादि आदिशब्दात् रुग्णादिप-
रिग्रहः । वर्षाप्रायोग्यं तथा संस्तरकफलकशय्या अनुज्ञापयन्ति ।
अथ कस्मात्सर्वेषां सारूपिकादीनामनुज्ञापना क्रियते । उच्यते-
एकस्य कथिते कदाचित्सोऽसद्भूतः स्यात् ततोऽनुज्ञापित-
मेव जायते । सर्वेषां पुनः कथिते यदि केचिदसद्भूती-
भवन्ति तदा ये शेषाः सन्तस्ते अन्येषां साधूनामागतानां
१९१

कथयन्ति । चैवं बहिस्तिष्ठन्ति । प्रतिवृषजे अन्तरपल्ल्यां च
तत्र ये न ज्ञेयन्ते ।

तथा चाह-

पुन्नो य तेसिं तहि मासकप्पो,
आणं व दूरे खल्लु वामजोगं ।
ठायंति तो अंतरपड्डियाए,
जं एस्स कालेन य भुज्जिहत्ती ॥

पूर्णः खल्लु तेषां तत्र वर्षाप्रायोग्यतया संभाविते क्षेत्रे अथवा-
आषाढशुद्धदशमी अद्यापि दूरे । अन्यच्च-वर्षाकाश्याग्यं क्षेत्रं दूरे
ततः आषाढशुद्धदशमीप्रतीक्षणार्थं यामप्यत्कालेन भोइयन्ते
तस्यामनन्तरपल्ल्यामुपलक्षणमेतत् प्रतिवृषमे वा ग्रामे तिष्ठन्ति ।

अत्र आषाढशुद्धदशम्यां वर्षायोग्ये क्षेत्रे समागच्छति-

संविग्गवहुल्लकाहे, एसा मेरा पुरा य आसी य ।
इयरबहुल्ले उ संपइ, पविसंति अणागयं चेव ॥

एषा मर्यादा पुनरसंविग्वहुले काले आसीत् । संप्रति
इतरबहुले पार्श्वस्थादिबहुले अनागतमेव प्रविशन्ति ।

किं कारणम् ? अत आह-

पेहिण्ण न हु अन्नेहिं, पविसंता य पड्डिया ।
इयरे कावमासज्ज, पल्लेज्जा परिवज्जिया ॥

अन्यैः प्रेक्षिते क्षेत्रे ननु नैवायतार्थिनो मोक्षाऽर्थिनः प्रविशन्ति ।
इतरे तु पार्श्वस्थादयः कालमासाद्य परिवर्जिताः पूर्वप्रत्युपेक्षि-
तक्षेत्रानपि प्रेरयेयुस्ततोऽनागतमेव प्रविशन्ति ।

तत्रार्थे कटिपतमुदाहरणमाह-

रणं तगराहारे, वएहि कुसुमस्सुयं मुयंतेहिं ।
उज्जाणपक्खितीहिं, वव्व्लाहि वयंतिहिं ॥

तगराहारे आम्रकालैराग्राहानप्रतिपक्षैर्बव्वलैर्वृत्तिकरणायाव-
स्थाप्यमानैर्गाथायां स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात् वयमाच्छादिता इति
हेतोः कुसुमाश्रुभिर्मुच्यमानैरुदितम् । इयमत्र भावना-तगराहारे
पूर्वं बहव आम्रका आसीरन्, स्तोका वा बव्वलास्ततो लोकेन
बव्वलान् कृत्वा तैराग्राहानस्य वृत्तिः कृताऽत्र बव्वलफलपतन-
तो बव्वला जातास्तैः परिवर्त्तमानैः शालिं सस्यमेव तृणैः आ-
म्रा बिनाशिताः । तत् उत्प्रेक्षितमाग्राहानप्रतिपक्षैर्बव्वलैर्वृत्तिकर-
णाय स्थाप्यमानैः । वयमाच्छादिता नूनमेतैरिति कुसुमाऽश्रुभो-
क्षणेनाऽऽग्रेरुदितमिति ।

अत्रोपनयमाह-

एवं पासत्यमादीओ, कालेण परिवड्डिया ।
पेड्डेज्जा माइठाणेहिं, सोच्चादी ते इमे पुण ॥

एवमाश्रयानीयान् साधून् बव्वलस्थानीयाः पार्श्वस्थादयः का-
लेन परिवर्त्तिताः असंयतो मातृस्थानैः प्रेरयन्ति । किं विशिष्टास्ते
पार्श्वस्थादयः ? इति आह-श्रुत्वाद्यस्ते पुनरित्यमेव वक्ष्यमाणाः ।

तानेवाऽऽह-

सोच्चाऽऽट्ठी अणापुच्छा, मायापुच्छा जहड्डिते ।
अजयट्ठिण्णं जंरंते, ततिण्ण समणुणया दोएहं ॥

एके-श्रुत्वा उपेत्य, समागताः । अपरे-अनापुच्छाः, समाययुः । अ-
थवा-मायापुच्छाः । एते द्वेऽप्ययतस्थिताः । तृतीयाः यतस्थिताः ।
तस्माऽऽद्यानां द्वयानां भवमानानां कलहयतां गाथायां सप्तमी

पष्ठार्थे, बहुवचने एकवचनं प्राकृतत्वात् न किञ्चिदाभास्यम् ।
तृतीये यतस्थिते समानाङ्गता । साधारणं क्षेत्रम् । एष द्वारगा-
थासमासार्थः ।

सांप्रतमेनामेव धिवरीषुः प्रथमतः “ सोच्चा उट्टीति ” पदं
व्याख्यानयति-

गुरुणो सुंदरं खेत्तं, साहणं सोच पाहुणो ।

नएज्ज अप्पणो गच्छं, एस आउट्टिया उठितो ॥

गुरोराचार्यस्यात्मीयस्य क्षेत्रं प्रत्युपेक्ष्य, समागतैः सुन्दरं क्षेत्र-
मिति कथ्यमानं श्रुत्वा, प्राधूणकः आत्मनो गच्छं तत्र नयति ।
एष ‘श्रुत्वा उपेत्य स्थित’ उच्यते ।

सांप्रतमनापृच्छां मायापृच्छां च दर्शयति-

पेहितमपेहितं वा, ठायइ अएणो अपुच्छिया खेत्तं ।

गोवाव्रवच्चवाले, पुच्छइ अएणो उ दुप्पुच्छी ॥

प्रेक्षितमिदं क्षेत्रम् । अन्यैः अप्रेक्षितं च इति । अन्योऽनापृच्छ्य ति-
ष्ठति । अन्यः पुनः दुःपृच्छी यो न किमपि जानते । तान् गोपाव्रवत्स-
पालान् पृच्छति । अन्यैरिदं क्षेत्रं प्रत्युपेक्षितं किं वा न ? इति ।

अविहिट्टिया उ दो वे, ते तत्तिओ पुच्छियं विदीएँ ठितो ।

सारुवियमादि काउं, वेत्तसेहिं न पे हियं ॥

तं तु वीसरियं तेसि पउ-त्था वा वि ते जवे ।

खेत्तिओ य तहिं पत्तो, तत्तिमा होइ मग्गणा ॥

तावन्तरोदितौ द्वावपि । श्रुत्वापेत्य स्थितौ अनापृच्छया मायापृ-
च्छयाऽवस्थित इत्येवं लक्षणविधिस्थितौ । तृतीयः पुनः सा-
रूपिकमादि कृत्वा सूत्रोक्तेन विधिना पृष्ट्वा स्थितः यतस्तेषां
सारूपिकादीनां यत्पूर्वैरनुज्ञापितम् । तत् विस्मृतम् । अथ वा-ये
अनुज्ञापितास्ते प्रोषिता अजवन् । अन्ये च-स्वरूपं न जानते ।
ततस्ते कुर्वन्ते । अन्यैर्न प्रेक्षितमिदं क्षेत्रमिति येन पूर्वं सङ्घाटकं
प्रेषणेन क्षेत्रं प्रत्युपेक्षितं स क्षेत्रिकस्तत्र प्राप्तस्तत्रैव वक्ष्यमाणो
जवति मार्गणा ।

तामेवाह-

आउट्टिया उठितो जे उ, तस्स नामं पि नेळ्ळिमो ।

अगापुच्छिय-दुप्पुच्छी, जंमंते खेत्तकारणा ॥

तत्र य उपेत्य स्थितस्य नामाऽपि नेच्छामः सर्वथा सर्वज्ञाऽऽज्ञा-
प्रतिकूलतया दुर्गृहीतनामधेयत्वात् । यस्त्वनापृच्छी दुःपृच्छी
वा तौ द्वावपि क्षेत्रकारणेन जगडाते कलहं कुरुतः ।

अह्वा दो वि जंमंते, जयणापट्टिएण ते ।

खेत्तिओ दो वि जेऊण, जत्तं देइ न उगहं ॥

अथवा-द्वावपि तौ यतनाप्रस्थितेन सह जगमाते । ततः अवहा-
रे जाते क्षेत्रिकः सूत्रोक्तेन विधिना तौ जित्वा तयोर्नेकं ददाति ।
अनुजानाति तत्स्ववग्रहं सचित्तमुपधि वा नानुजानातीति ज्ञावः ।

तइयाणं सयं सोच्चा, सट्ठादीए व पुच्छियं ।

होइ साहारणं खेत्तं, दिट्ठं तो खमण उ ॥

तृतीयानां यतनां स्थितानां तच्चनतः क्षेत्रिकः स्वयं श्रुत्वा,
आद्धादीन्वा पृष्ट्वा, ज्ञातं स्वरूपम्, यथा पृष्ट्वा विधिनैतं स्थिताः ।
इयमत्र भावना- क्षेत्रिकेण यतनास्थिता अपि पृष्टाः । किं भवन्तो
ऽत्र स्थिताः ? तेऽवादिषुः-वयमत्र पृष्टाः स्थिताः । परं न केनापि

कथितं यथाऽयैरनुज्ञापितमिदं क्षेत्रमिति । ततस्तेन क्षेत्रिकेण आ-
द्धादयः पृष्टाः । तेऽप्युच्युः-यत् पुनर्गुष्माभिरनुज्ञापितं तदस्माकं वि-
स्मृतम् । यदि वा-वयं प्रोषिता अभूमययैरनुज्ञापितास्तैरप्यस्मा-
कं कथितं तथैतैर्वयमनुज्ञापिता इति एवं तेषां यथास्थिते स्वरूपे ज्ञाते
साधारणमुभयेषां भवति क्षेत्रम् । विधिना पृच्छातो यतनास्थिता-
नामपि शुद्धत्वात् । अत्र दृष्टान्तः कृपकेण पिएमनिर्गुक्तिप्रसिद्धन-
यथा स कृपको विधिना शुद्धं गवेययन् आधाकर्मण्यपि शुद्धः ।
तथा इमे यतना स्थिता अपि शुद्धाः ।

एतदेवाह-

सुद्धं गवेसमाणो, पायमखमतो जहा भवे सुच्छोः ।

तह पुच्छिय ठायता, सुच्छा उ जवे अमठभावा ॥

यथा पायसस्य क्षीरान्नस्य प्रतिग्राहकः शुद्धं गवेययेत् । आ-
धाकर्मण्यपि पयांसि गृह्यमाणो शुद्धः तथा विधिना पृष्टाः तिष्ठ-
न्तोऽशतज्जावाः शुद्धा जवन्ति ।

अत्रैव प्रकारान्तरमाह-

अनिसंथरणे तेसि, उपसंपन्ना उ खेत्ततो इयरे ।

अविहिट्टिया उ दो वी, अहव इमा मग्गणा अन्ना ॥

अतिसंस्तरणातिक्रमेण तेषां क्षेत्रिकाणामितरे यतनास्थापिनः
क्षेत्रत उपसंपन्ना द्वौ पुनः प्रागुक्तावविधिस्थितौ तेषाम् । अथ
वा इयमस्या मार्गणा ।

तामेवाह-

पेहेऊणं खेत्तं, एहाणादिगं तु ओसरणं ।

पुच्छंताण कहेँती, अमुगत्य वयं तु गच्छामो ॥

केचित्साधवो वर्षाप्रयोग्यं क्षेत्रं प्रत्युपेक्ष्याऽनुज्ञाप्य वेदं चिन्तय-
न्ति । यथा-अत्र प्रत्यासन्नेषु स्थानेषु समन्ततो बहवो गच्छाः क्षेत्रा-
णि च वर्षाप्रयोग्याणि । तत्र प्रचुराणि । न सन्ति समासन्तश्च
वर्षाकालः ततो माकेचिदज्ञानतोऽत्र तिष्ठेयुरिति । स्नानादिसम-
वसरणं सर्वेऽपि मिश्रिता भविष्यन्तीति, तत्र गत्वा सर्वेषां विदि-
तं कुर्मः । एवं चिन्तयित्वा तदनन्तरं स्नानादिसमवसरणं गत्वा ।
तेषां पृच्छातं कथयन्ति । अमुकत्र वयं वर्षाकरणाय गच्छाम इति ।

घोसणं सोच सन्नि-स्स पिच्छणा पुव्वमतिगए पुच्छा ।

पुव्वठिते परिणते, पच्छ जणंते न से इच्छा ॥

प्रागुक्तां घोषणां श्रुत्वा कोऽपि धर्मकथालब्धिसंपन्नः ‘धर्म-
धर्किकास्तत्र आवका भूयांसः तिष्ठन्तीति, परिभाष्य निर्म-
र्यादस्तत्र पूर्वतरं गतो गत्वा च संज्ञिनः संज्ञिवर्गस्य प्रेक्षणा
संस्तवधर्मकथादिनिरात्मीकरणम् । ततः पश्चादागताः क्षेत्रि-
कास्तैः स पृष्टो युष्माकमग्रे कथितं ततः कस्मादिह त्वमागतः ?
स तूष्णीक आसीत् । ततः क्षेत्रिकैरुक्तं गच्छत यूयं संप्रत्यपि
आवकवर्गश्च तस्मिन्पूर्वस्थिते परिणत आसीत् । ततः पश्चाद्
मूने-मा निर्गच्छन्तु, वयं ह्येयोरपि वर्तिष्यामहे । अत्र यत् क्षेत्रिका-
णामभवति (से) तस्य न निर्मर्यादा तस्य वा इच्छा जवति ।

साम्प्रतमिमामेव गाथां व्याचिख्यासुः प्रथमतो घोषणां

संभवायति-

बाहुद्धा संजयाणं तो, उवग्गेया वि पाउसो ।

जियामो अमुगे खेत्तं, घोसण ऽसोऽसमाहणं ॥

संयतानां समन्ततः प्रत्यासन्नेषु बाहुल्यात् उपाप्रश्नाऽतिप्रत्यास-
न्नश्च प्रावृत्कात्वे अपिशब्दादन्यानि च वर्षाप्रयोग्याणि क्षेत्राणि
प्रचुराणि न सन्ति ततो मा अन्ये प्रविशन्तिविति, स्नानादिसमव-

सरणे घोषादिकमन्योऽन्यकथनं कृतवन्तो वयं त्वमुक्तक्षेत्रे स्थिताः स्म इति ।

घोषणस्यैव प्रकारान्तरमाह-

विजिज्जंते व ते पत्ता, एहाणादीसु समागमो ।

पहुप्पत्ते य नो कालो, सद्धो घोषणयं ततो ॥

साधूनां स्नानादिषु समागमो यो यत आगतः स तत्र प्र-
स्थितस्ते च विवाहिताः क्षेत्रमनुज्ञाप्य, तत्र प्राप्तास्तत्र यदेकैक-
गच्छस्य समीपे गत्वा क्रमेण कथ्यते । तदा कालो न प्राप्यते ।
उत्सवस्य भवनात् । ततो ये संयममवाप्य चैत्याद्या संप्रस्थि-
तास्तान् आसन्नान् कृत्वा मेघापके मेलयित्वा महता शब्दं
घोषणकं कुर्वते । यथा शृणुत साधवः । अस्माभिरमुक्तं क्षेत्रं
वर्षानिमित्तमनुज्ञापितमिति ।

“ सोच्चा सन्निससे ” त्यादिव्याख्यानार्थमाह-

दाणादीमहकन्नियं, सोऊणं तत्थ कोइ गच्छेज्जा ।

रमणिज्जं खेत्तं ति य, धम्मकहालप्पिसंपन्नो ॥

तद्घोषणं श्रुत्वा कोऽपि धर्मकथालब्धिसंपन्नो दानादिप्र-
धानश्राद्धकलितं तत् रमणीयं क्षेत्रमिति कृत्वा तत्र गच्छेत् ।

संयवकहाहि आउ-ट्टिऊण अत्तीकोरेहि ते सच्छे ।

ते वि य तेसु परिणया, इयरे वि तहिं अणुप्पत्ती ॥

संस्तवेन धर्मकथाभिश्च तान् श्राद्धान् आवर्त्य आवर्ज्य आ-
त्मीकरोति । तेऽपि च श्राद्धास्तेषु परिणता इतरेऽपि च क्षेत्र-
कास्तत्राऽनु पश्चात्प्राप्ताः ।

नोह त्ति तेण जणिते, सद्धे पुच्छंति ते वि य जणंति ।

अच्छह जंते ! दोएह वि, न तेसि इच्छाए सच्चित्तं ॥

तैः क्षेत्रिकैर्निगच्छतेति भणिते, ते पूर्वगताः श्राद्धान् पृच्छन्ति ।
यामो वयम् । निष्काश्यमानास्तिष्ठामः । तेऽपि च श्राद्धाः क्षेत्रिकान्
समागत्य जणन्ति-आसीध्वं भदन्ताः ! यूयं द्वयेऽपि यतो द्वयो-
रपि वयं वर्तिष्यामहे । तत्र तेषां पूर्वगतानामिच्छया सच्चित्तमु-
पज्ञकणमेतदुपधिश्च न जवति । किं तु क्षेत्रिकाणामेवेति ।

असंथरे अनितणे, कुल्लगणसंघे य होइ ववहारो ।

केवइयं पुण खेत्तं, होइ पमाणेण बोधव्वं ॥

असंस्तरे अन्यत्र असंस्तरणे पुनरनिगच्छन्तं कुत्रे गणे सद्धे च
भवति । प्रमाणेन बोध्यम् ।

तत्राऽह-

एत्य सकोममकोसं, मूलानिवृष्णं गामममुयंताणं ।

सच्चित्ते अच्चित्ते, मीसे य विदिन्नकात्तामि ॥

अत्र क्षेत्रमार्गणायां यत् क्षेत्रं मासयोग्यं, वर्षाप्रयोग्यं वा । तत् स-
कोशम्, अकोशं च । तत्र यत् सकोशम्-तत्पूर्वासु दिक्षु प्रत्येकं स-
गभ्यूतमूर्ध्वमधश्चाऽर्द्धकोशम् अर्द्धयोजनेन च समन्ततो यस्य
ग्रामाः सन्ति । अकोशं नाम-यस्य मूलनिवन्धात्परतः पक्षां दिशा-
मन्यतरस्यामेकस्यां द्वयोस्तिसृषु वा दिक्षु अटवीजलश्वापदा-
स्तेन पर्वतनदाद्याघातेन गमनं भिक्षाचर्या च न संभवति तत्
मूलनिवृद्धमात्रमकोशम् । तं ग्रामममुञ्चतां किमुक्तं भवति-तस्मिन्
सकोशे अकोशे वा क्षेत्रे स्थितानामनुवृत्ते कावे निष्कारणमे-
कैका मासकल्पो वितीर्णोऽनुज्ञातः, कारणेन पुनर्नृयानपि का-
लां वर्षासु निष्कारणं चत्वारो मासाः कालो वितीर्षे । कारणे-
न पुनरपि प्रचृतोऽपि एवं वितीर्षे कावे सच्चित्ते अचित्ते मिश्रे च

विग्रहो भवति । नाऽवितीर्णे काले तेषामसंस्तरणे अनिगच्छतां
तत्साधारणं भवति क्षेत्रम् ।

तत्र चाऽऽयं क्षेत्रव्यवहारः-

अच्छिहु वसहग्गामा, कुदेसनगरोवमा सुहविहारा ।

बहुगच्छवग्गहकरा, सीमाछेएण वसियन्वं ॥

विवाहितस्य स्थानस्य समन्ततः सन्ति वृषभग्रामाः । किंविशिष्टा
? इति आह-कुदेशे नगरोपमा बहुगच्छोपग्रहकारिणस्तेषु स्त्री-
माच्छेदेन वस्तव्यम् । तत्र वृषभक्षेत्रं द्विविधम् । ऋतुवद्धे व-
र्षाकावे वा । एकैकं त्रिविधम् । तद्यथा-जघन्यं, मध्यमं,
उत्कृष्टं च ।

तत्र ऋतुवद्धे जघन्यमाह-

जहियं व तिन्नि गच्छा, पण्णरसुभया जणा परिवसन्ति ।

एयं वसजा खेत्तं, तविवरीयं जवे इयरं ॥

उभौ जनौ । आचार्यौ, गणाऽवच्छेदकश्च । तत्राऽऽचार्ये
आत्मद्वितीयः, गणाऽवच्छेदी आत्मतृतीयः । सर्वसंख्यया
पञ्च परिवसन्ति । एतत् जघन्यम्, ऋतुवद्धे काले वृषभक्षेत्रम् ।
तद्विपरीतं यत्र तादृशाः पञ्च जना न संस्तरन्ति तत्
भवति इतरत्, न वृषभक्षेत्रम् । यत्र द्वात्रिंशत् साधुसदस्या-
णि संस्तरन्ति । यथा-ऋषभस्वामिकाले ऋषभसेनगणधरस्य ।
जघन्योत्कृष्टयोर्मध्ये मध्यमं वर्षाकाले यत्राऽऽचार्यः आत्मतृतीयः ।
गणाऽवच्छेदी त्वात्मचतुर्थः । सर्वसंख्यया सप्त । एवंप्रमाणा यत्र
त्रयो गच्छाः संस्तरन्ति । एतत् जघन्यं वर्षाकालप्रायोग्यं वृष-
भक्षेत्रम् । उत्कृष्टं, मध्यमं च । यथा-ऋतुवद्धे कावे ईदृशेषु बहुग-
च्छोपग्रहकरेषु वृषभग्रामेषु सत्सु । यदि वा-एतेष्वेव साधारणेषु
क्षेत्रेषु न परस्परं जणनं कर्तव्यम् । सच्चित्ताऽऽदिनिमित्तं
किंतु-सीमाच्छेदेन वस्तव्यम् ।

तमेव सीमाच्छेदमाह-

तुज्झं तो मम वाहिं, तुज्झ सच्चित्तं ममेतरं वा वि ।

आगंतुग-वज्जवा, थी-पुरिस-कुलेसु व विरेगो ॥

परस्परं वर्गेऽन्तर्गो व्यवहार एवं कर्तव्यः । मूलग्रामस्याऽन्तर्मध्ये
यत् सच्चित्ताऽऽदि, तत् युष्माकम् । अस्माकं तु बहिः प्रतिवृषभाऽऽ-
दिषु । अथ वा-युष्माकमितरत्, अचित्तम् । यदि वा-युष्माकमाग-
न्तुकाः, अस्माकं वास्तव्याः । युष्माकं स्त्रियः, अस्माकं पुरुषाः । यदि
वा एतेषु कुक्षेषु यो दाजः स युष्माकम् । एतेषु तु कुक्षेष्वाकमिति ।

एवं सीमच्छेदं, करोति साहारणम्मि खेत्तामि ।

पुवं त्रितेसु जे पुण, पच्छा एज्जाहि अण्णे उ ॥

अन्ये तु एवमुक्तेन प्रकारेण साधारणे क्षेत्रे सीमाच्छेदं कुर्वन्ति ।
ये पुनरन्ये तत्र पूर्वस्थितेष्वन्येषां क्षेत्राणां न समागच्छन्ति ।

खेत्ते उवसंपन्ना, ते सव्वे नियमाउ बोद्धवा ।

आभव तथा तेभिं, सच्चित्ताऽऽदीण किं जवइ ॥

ते सर्वे नियमेन क्षेत्रतः उपसंपन्ना ज्ञातव्याः । अथ-तत्र क्षेत्रे
तेषां तथास्थितानां सच्चित्तादीनां मध्ये किमाभाव्यं जवति ? किं
वा नेति ? ।

तत्राऽह-

नाल पुर पच्छ संधुय, मित्ताइ व वंसया सच्चित्ते य ।

आहारमेत्तगतिगं, संथरग-वसहि-अच्चित्ते ॥

उगगहम्मि परे एयं, वभते उ अखेत्तितो ।

वत्थगादी वि दिन्नं तु, कारणम्मिव सो वज्जे ॥

नात्रवक्ताः पूर्वं संस्तुताः, पश्चान्संस्तुतानि मित्राणि, वयस्याश्च । एतत्सचिस्ते परे परकीये अवग्रहे अकैलिको लभते । अचिस्ते आहारम् अशनाऽऽदिकम्, अध्वणमात्रकं, वेखमात्रकं च संस्तरकं परिशादिरूपमावेऽपरिशादिरूपं वा वसतिं च वखाऽऽदिकं पुनर्दत्तं लज्जेते । कारणे अनिस्तरणाऽऽदिलक्षणे पुनरदत्तमपि लभते । तदेवं गतं ज्ञेयकारम् । व्य० १० उ० ।

एकक्षेत्रे उपसंपद्यमानानां कस्य क्षेत्रमाभवति सम्प्रति
“ साहरणपत्तने ” इत्यादि व्याख्यानयति-

दोमादि त्रिया साहर-णम्मि सुतत्थकारणा एके ।

जति तं उवमंपज्जे, पुव्वठिया यी य सेकंतं ॥

द्व्यादयो द्विप्रभृतयो गच्छाः समाप्तकल्पाः । समकमेकस्मिन् क्षेत्रे स्थितास्तेषां तत् क्षेत्रम् आज्ञव्यतया साधारणम् । तस्मिन् साधारणे क्षेत्रे स्थिताः सन्तो यदि तमेके गच्छमन्ये सूत्रार्थकारणादुपसंपद्यन्ते । अथवा-ये पूर्वं समाप्तकल्पतया स्थितास्तेषाम् आज्ञवति तत् क्षेत्रम् । न पश्चादागतानां समाप्तकल्पानामपि । परं ते पूर्वस्थिता अपि यदि पश्चादागतं गच्छं सूत्रार्थकारणादुपसंपद्यन्ते । तर्हि-यस्य समीपमुपसंपद्यन्ते तस्य तत्क्षेत्रं संक्रान्तं तस्य तदाज्ञवति । नान्येषामिति भावः । ते हि तस्य प्रतीच्छकीचुतास्तेन तेषां क्षेत्रमितरस्य संक्रामतीति । अथ नोपसंपद्यन्ते । किं तु सूत्रमर्थं वा पृच्छन्ति ।

तत्राऽऽह-

पुच्छाहि तीहि दिवसं, सच्चिहं पुच्छाहिं मासियं हरति ।

अक्खेतुवस्सए पु-च्छमाणे दूराऽऽवन्नियमासो ॥

तिसृभिः पृच्छाभिः कृताभिः पृच्छ्यमानः परिपूर्णं दिवसं यावत् तत्क्षेत्रगतं सचिन्तादि हरति गृह्णाति । त्रिपृच्छादानतस्तस्य क्षेत्रस्यैकं दिवसं यावत्तदाभवनात् । सप्तभिः पृच्छाभिर्मोसिकं हरति । किमुक्तं भवति-सप्तपृच्छासु कृतासु पृच्छ्यमानः परिपूर्णमासं यावत्तत्क्षेत्रगतं सचिन्तादि व्रजते मासं यावत्तस्य क्षेत्रस्य तदाज्ञवतीति । (अक्खेतुवस्सए इति) अक्षेत्रे स्थितानामुपाश्रये विशेषा भार्गणा कर्त्तव्या । सा चाऽऽग्रे करिष्यते । तथा-यदि पृच्छ्यमानः आत्मीयमुपाश्रयं दूरम्, उपलक्षणमेतत् आसन्नं वा । आवन्निकाप्रविष्टम् उपलक्षणमेतत् मण्डिकाप्रविष्टं वा, पुष्पाऽऽवकीर्णं वा कथयति । तदा तस्मिन् प्रायश्चित्तं मासो लघुकाः, तं च पृच्छन्तं लभन्ते । एष संक्षेपाऽर्थो व्यासाऽर्थोऽग्रे कथयिष्यते । अक्षेत्रे उपाश्रयस्य मार्गणा कर्त्तव्येयुक्तम् ।

तत्र तावदक्षेत्रमाह-

एहाण ऽणुजाणं अष्ठाण, सीसए कुलगणे चउके य ।

गामादिवाणमंतर-हेय उज्जाणमादीसुं ।

इंदकीलमणोगाहो, जत्थ राया जेहि व पंच इमे ।

अमच्चपुरोद्दिहियेइही-सेणावतिसत्थवाहा य ॥

स्नानमर्हन्तः प्रतिमानां तान्निमित्तमेकत्र मिश्रितानामनुयानं रथयात्रा तान्निमित्तं मिलितानाम् । अथवा-ऋद्धशीर्षकं यतः परं

समुदायेन सायने सह गन्तव्यं सम्यग् मार्गवहनात् । तत्र मिलितानां (कुलं चि) कुत्रसमवायमिश्रितानाम् (गणं चि) गणसमवायमिलितानां चतुष्कं सङ्घः तत्समवायमिश्रितानाम् (गां माह) इत्यादि । ग्राममहे वा, आदिशब्दाग्रगाराऽऽदिमहे वा, उद्यानमहे वा, आदिशब्दात्तमागाऽऽदिमहे वा । इन्द्रकालकमहे वा यत्र च सकलजनमनोग्राहो राजा यत्र वा इमे अमात्यपुत्रोहितश्रेष्ठिसेनापतिसार्थवाहाः पञ्च गता वर्त्तन्ते । तत्र कथमपि गताः समकं स्थिताः तर्हि साधारणा वसतिः । अथ विषमं स्थितास्तर्हि ये पूर्वं स्थितास्तेषां वसतिः आभवति । नेतरेषां पश्चादागतानाम् । तस्यां च वसतौ यः शिष्यतया उपतिष्ठति तं वसतिस्वामिनो व्रभन्ते नेतरे ।

“ पुच्छमाणे दूराऽऽवन्नियमासो ” इत्यस्य व्याख्यानार्थमाह—
पुष्पाऽवकिष्णमंक्षि-याऽऽवन्निय उवस्सया जवे तिविहा ।
जो अवभासे तस्स उ, दूरे कहंतो न वज्जे मासो ॥

कचित् ग्रामे नगरे वा साधवः पृथक् उपाश्रये स्थिताः । ते चोपाश्रयास्त्रिविधा भवेयुः । तद्यथा-पुष्पाऽवकीर्णकाः, मण्डिकावक्ताः, आवन्निकास्थिता वा । स्थापना-
एतेषामुपाश्रयाणां मध्ये कुतश्चिद-
कनरसादुपाश्रयाद्विचारादिनिमित्तं कोऽपि विनिर्गतस्तं दृष्ट्वा कोऽपि प्रविशतिपुः पृच्छेत् । यथा-कुत्र साधूनां वसतिरिति । स ब्रूने-किं कारणं त्वं पृच्छसि ? शिष्यः प्राह-प्रव्रजिष्यमीति । तत्र यदि स एवं पृष्टः सन् (दूरे कहंतो न लभे मासो इति) आत्मीयमुपाश्रयं दूरम्, आसन्नं वा कथयति । तर्हि तस्य प्रायश्चित्तं लघुकां मासः । न च तं शिष्यं व्रभन्ते । कस्य पुनः स आभवतीति चेत् ? तत्र आह-योऽन्यासे तस्य किमुक्तं जवति-तस्माद्वकाशात् यस्य प्रत्यासन्नतर उपाश्रयस्तस्य आज्ञवति ।

किह पुण सादेयवा, उद्दिहियवा जहकमं सव्वे ।

अह पुच्छइ संविग्गे, तत्थ व सव्वे व अष्ठा वा ॥

कथं पुनः कथयितव्या उपाश्रयाः ? । सूरिराह-उद्दिष्टव्याः यथा-क्रमं सर्वं । यथा-अमुकस्याऽमुकप्रदेशे । एवं कथिते यत्र व्रजति तस्य स आभवति । अथ पृच्छन्ति संविशान् बहुश्रुततरान् तपस्वितरांश्चेत्यर्थः । तत्र यथाभावमाख्यातव्यम् । वितथाऽऽख्यानं मासलघुः । न च स तं लज्जेते । किं-तु ये तपस्वितरा बहुश्रुततराश्च तेषां स आज्ञवति । अथ सर्वे अर्द्धा वा संविशान्तस्तथैवाऽऽख्यानं यत्र स व्रजति तस्य स आभवति । न शेषस्येति ।

एतदेव सविशेषमाह-

मुत्तूण असंविग्गे, जे जहियं ते य साहती सव्वे ।

सिद्धम्मि जेसि पासं, गच्छति तेसिं न अब्बेसिं ॥

इह ये पार्श्वस्थाऽऽदयोऽसंविग्नास्ते यदि पृच्छन्ते तदा ते न कथनीयास्तेन मुक्त्वा शेषेषु पृष्ठेषु ये यत्र विद्यन्ते तान् तत्र सर्वान् कथयति । शिष्टे च कथिते सति, येषां पार्श्वे गच्छति तेषामाभवति । नाऽन्येषाम् ।

नीयद्वाण व जया, हिरिवत्ति असंजमाऽहिगारे वा ।

एमेव देसरज्जे, गामेसु व पुव्वकहणं तु ॥

इह कोऽपि तस्मिन् ग्रामे नगरे देशे राज्ये वा न प्रव्रजति । किं-

कारणमिति चेत् ? उच्यते-निजकानां स्वज्ञातीयानां भयात् । मा निजका उग्रव्राजयेयुः प्रव्रजन्तं वा मा रुन्ध्युरिति । यदि वा-तेषां निजकानां समक्षं व्रजते । ततो हीनो वा । अथवा-असंयमाधि-कारः असंयमाधिकरणे तत् प्रामादि अण्कायादिप्रचुरत्वात् । ततोऽन्यत् प्रामादिकं गन्तुमनास्तथैव विचारादिगतं पृच्छेत् । यथा-कस्मिन् ग्रामे नगरे देशे राज्ये वा साधवः ? एवमन्यस्मिन् राज्ये ग्रामेषु वा पृच्छायामिव पूर्वोक्तेनैव प्रकारेण यथाज्ञातकथनं कर्त्तव्यम् । किमुक्तं भवति-यथा-त्रिविधपूपाश्रयेषु आसन्नदूरत-पस्विबहुश्रुतानां पृच्छायां व्याकरणमैनाभाव्य, आभाव्य च वर्णितम् तथाऽऽपि द्रष्टव्यम् । तद्यथा-यत् यथा कथनीयं वितथा-ऽऽख्याते तस्य प्रायश्चित्तं मासलघु । तत्र च गतस्तेषां समीप-मुगमञ्चति । स तेषामाभवति । नान्येषामिति ।

अहवा वि अक्षदेसं, संपट्टियगं तगं मुणेऊण ।

मायानियमिपहाणो, विपरिणामो इमेहिं तु ॥

अथवेति प्रकारान्तरे तच्च प्रकारान्तरं विपरिणामविषयं वक्ष्य-माणरीत्या छष्टव्यम् । विचाराऽऽदिविनिर्गतं साधुं दृष्ट्वा कोऽपि परेण आदरेण वन्दते । न च तथा वन्दमानं पृच्छति । कुतस्त्वं ? कुत्र वा संप्रस्थित इति ? स प्राऽऽह-अमुकं देशं संस्थितः तत्र गत्वा प्रव्रजिष्यामि । तत एवमन्यदेशं संप्रस्थितं तं ज्ञात्वा । मायी पर-वञ्चनाऽऽभिप्रायी निरुक्तिराकारवचनाऽऽच्छादनं यथाकूटाऽऽ-ख्यातृत्वेन नह्यते मायानिरुक्ती प्रधाने यस्य स तथा । एभिर्व-क्ष्यमाणैश्चैत्याऽऽदिभिर्विपरिणामयति ।

तान्येव विपरिणामिस्थानानि चैत्याऽऽदीनि दर्शयति-

चेइय साहू वसही, वेज्जा व न संति तम्मि देसम्मि ।

परिणीय-साप्पि-साणो, वियारखेत्ता अहिगमगो ॥

यत्र त्वया गन्तव्यं तस्मिन् देशे चैत्यानि, यदि वा-साधवः, अथ वा-संवसतयः, यद्वा-वैद्या न सन्ति । तथा-बहवस्तत्र प्रत्यनी-काः न च दानाऽऽदिप्रधानानि संज्ञिकुलानि । श्वानः प्रचूताः, न च तत्र विचारचूभिः, सर्वत्र पानीयाऽऽकुलत्वात् । नाऽपि तत्र विहारयोग्यानि क्षेत्राणि । अधिकश्च भूयान् मार्गः पन्था एतैः प्रकारैर्विपरिणामयति ।

तत्र प्रथमतश्चैत्यमधिकृत्याह-

वंदण पुच्छा कहणं, अमुगं देसं वयामि पव्वइत्तं ।

नत्थि तहिं चेइयाइं, दंसणमोही जतो होइ ॥

परया भक्त्या विचाराऽऽदिनिर्गतस्य साधोर्वन्दनम् । ततः पृच्छा कुत्र गन्तव्यम् ? तदनन्तरं तस्य कथनम्-अमुकं देशं व्र-जामि प्रव्रजितुमिति । एवमुक्ते स प्राऽऽह-न सन्ति तत्र चैत्यानि यतो येज्यो दर्शने शोधिः सम्यग्दर्शने निर्मलता जवति ।

कथं तेज्यो दर्शनशोधिः ? इति । अत आह-

पूयं तु दइं जगवंधवाणं,

साहू विचित्ता समुवेति तस्य ।

ऽऽजंगं च दइण उवासगाणं,

सेहस्स वी थीइ धम्मसच्चा ॥

जगद्वाधवानां पूजां छुटु तत्र तेषु चैत्येषु साधवो विचित्रा भव्या जव्यतराः समुपयन्ति मूर्तिं दृष्ट्वा देशानां वा समाकर्ण्य तथा उपासकानां श्रावकाणां स्नानविशेषनाऽऽदिषु अन्यङ्गं च

दृष्ट्वा आस्तामन्येषां शुभपरिणामोद्भासः सैकस्याऽपि धर्मभक्ता स्थिरति स्थिरीजवर्तात्यर्थः ।

चैत्यानि तु तत्र न विद्यन्ते । ततः किं तत्र गत्वा

त्वया कार्यम् ? इति द्वारमाह-

न संति साहू तहियं विचित्ता,

ओसण्णकिणो खलु सो उदेसे ।

संमग्गिहज्जम्मि इम्मि लोए,

सा जावणा तुन्न वि मा इ वेज्जा ॥

न सन्ति तत्र साधवो विचित्ता एकान्तसंविन्नाः । किं तु-अव-सन्नकीर्णोऽवसन्नव्याप्तः खलु स कुदेशः । अयं च लोकः संस-र्गिहार्यः संसर्गात् ह्रियते संसर्ग्यनुयायी जवति । तथास्वाजा-व्याप्ततः संसर्गिहार्येऽस्मिन् लोके वर्तमानस्य तथाऽपि सा अ-वसन्नभावना मा भूदिति तत्र न गन्तव्यम् ।

शय्याद्वारमाह-

सेज्जा न संती अहवेसण्णज्जा,

इत्थीपसुपंफगमादिकेण्णा ।

आउच्छमादीसु य तासु निच्चं,

ठायंतयाणं चरणं न सुच्छे ॥

तत्र शय्या न सन्ति । अथवा-पण्णीया न विद्यन्ते । यदि-परमात्मकताः स्युः । यदि वा-स्त्रीपशुपण्डकाऽऽद्याकीर्णाः सचि-त्तासु चाऽऽत्मोत्थाऽऽदिषु आत्मकताऽऽदिषु नित्यं सर्वकालं तिष्ठतां चरणं न शुद्ध्यति चारित्रशुद्धिर्न जायते ।

वैद्याऽऽदिद्वारचतुष्टयमाह-

वेज्जा तहिं नत्थि तहोसहाइं,

लोगो य पाएण सपच्चणीओ ॥

दाणाइ सप्पी य तहिं न संति,

सोणेहिं कियणो सहलूमएहिं ॥

तत्र वैद्याः, तथा श्रोत्रधानि च न सन्ति । लोकश्च प्रायेण तत्र सप्रत्यनीकः । दानादिप्रधानाश्च संज्ञिनः श्रावकास्तत्र न सन्ति । तथा इयभिः सहलूमकैश्चौरैः कीर्णो व्याप्तः ।

विहारक्षेत्रद्वारमाह-

अणुवदेसम्मि वियारचूमी,

विहारखेत्ताणि य तत्थ एत्थी ।

साहूसु आमण्णिएसु तुज्जं,

को दूरमगेण मरुप्फरो ते ॥

यत्र त्वया गन्तव्यं तस्मिन् अनूपदेशे जलमयदेशे विचारभूमि-र्नास्ति । नाऽपि तत्र सन्ति विहारयोग्यानि क्षेत्राणि । अन्यच्च-साधुष्ववसन्नस्थितेषु तव को दूरमार्गेण (मरुप्फरो) गमनो-त्साहः तदेवमृतुवर्षकालविषयं सूत्रं भावितम् ।

अधुना वर्षावासविषयं भावयन्ति-

वासासुं अमण्णुष्सा, असमत्ता जे वि या जवे वीसुं ।

तेसिं न होइ खेत्तं, अह पुण समण्णुय करेति ॥

तो तेसिं होति खेत्तं, को उ पचू सिं जो उ रायणिओ ।

लाओ पुण जो तत्या, सो सव्वेसिं तु सामएणो ॥

वर्षासु वर्षाकाले ये अमनोहाः परस्परपसंपद्धिकृत्वा असमा-

सा असमाप्तकल्पा विष्वक् पृथक् स्थिता भवेयुस्तेषां न भवति
क्षेत्रम् । आख्यामसमाप्तकल्पात् । अथ पुनः-सुखदुःखादिनि-
मित्तं समनोक्ततां परस्परपसंपदं कुर्वन्ति । ततो भवति तेषामा-
भाव्यं क्षेत्रम् । परस्परपसंपदा समाप्तकल्पोभूतत्वात् । अथ ते-
षां कः प्रभुः । उच्यते-यो रात्रिको रत्नाधिको यस्य पर्यायाधि-
कतया वन्दनादिनि क्रियन्ते (ति) तेषां प्रभुर्लाभः पुनर्यस्तत्र
भवति स सर्वेषां सामान्यः साधारणः सर्वेषामप्याचार्यत्वाद्-
पाध्यायत्वाद्वा ।

अहं व जइ वीसु वीसु, त्रिया उ सम्मत्तकप्पिया हुआ ।

असो समत्तकप्पी, एज्जाही तस्म तं खेत्तं ॥

अथवा-असमाप्तकल्पा यदि विष्वक्विष्वक्स्थिता भवेयु-
स्तस्य समाप्तकल्पः समाप्तकल्पोपेतः पश्चादागच्छेत् तस्य तत्
आभवति क्षेत्रम् । नेतरेषां पूर्वस्थितानामपि असमाप्तकल्पात् ।

अहं वा दोणि व तिणिण व, समं पत्ता समत्तकप्पीओ ।

मव्वेसिं वी तेसिं, तं खेत्तं होइ साहरणं ॥

अथवा-द्वौ वा, त्रयो वा, गच्छाः समाप्तकल्पिताः पृथक् पृथक्
कल्पोपेताः समकंप्राप्तास्ततस्तेषां सर्वेषामपि तत्क्षेत्रम् । आ-
भाव्यतया साधारणं भवति ।

अपुष्पकापो व दुवे तओ वा,

जं कालकुज्जा समणुण्णयं तु ।

तक्कादपत्तो य समत्तकप्पो,

साहारणं तं पि हु तेसिं खेत्तं ॥

अपूर्वकल्पा असमाप्तकल्पा द्वौ त्रयो वा गच्छाः स्थिता न च
परस्परमुपसंपदं गृहीता पश्चात् सूत्रार्थाऽऽदिनिमित्तमुपसंप-
दं गृहीतुमारब्धाः । ते च यत्कालं यस्मिन्काले समनोक्ततां
परस्परमुपसंपदं कुर्युः कुर्वन्ति । तत्कालप्राप्तस्तस्मिन्काले प्रा-
प्ताऽप्यः समाप्तकल्पस्तेषामपि तत् क्षेत्रम् जवति साधारणम् ।
परस्परपसंपदद्वन्द्ववलायामेव समाप्तकल्पस्यापि प्राप्तत्वात् ।

संप्रति परस्परपसंपन्नानां साधारणाऽवग्रहाऽवस्थितानां
सूत्रमर्थं वा अधिकृत्य य आभवनविशेषस्तमभिधित्सुराह-
माहारणद्वियाणं, जो भासति तस्म तं व हरति खेत्तं ।
आगतं दिष पोरिसि, मुहुत्त जासे उ जे ताहे ॥

साधारणस्थितानां साधारणाऽवग्रहाऽवस्थितानां मध्ये यः
सूत्रमर्थे वा भाषते । तस्य तद्भवति क्षेत्रम् । न शेषाणाम् । अथ ते
शरवारणं भाषन्ते । तत आह-यो यदा वारकेण दिनं, पौरुषीं
मुहुत्तं वा भाषते । तस्य तावन्तं कालमाभाव्यम् । न शेषकालम् । इ-
यमत्र ज्ञात्रा-यो (यति) द्वित्रसा भाषते तस्य (तति) द्वित्रसा
नाभाव्यम् । अथवा-प्रतिदिवसं यो (यति) पौरुषीभाषते तस्य
(तति) पौरुषीरवग्रहः । यदि वा-यो (यति) मुहुत्तान् भाषते
तस्य तावत्कालमवग्रहः । न शेषकालमपीति ।

आवलिया मंदलिया, घोरुगकंसूइ व जामेज्जा ।

मुत्तं जासतिमा-सा इयादि जा अट्टमीति तु ॥

इह सूत्रस्यार्थस्य वा ज्ञापणे त्रयः प्रकाराः । तद्यथा-आवन्निक-
या मण्डल्या घोटककणूयितेन च तथा विच्छिन्ना एकान्ते भ-
वति मण्डली सा आवन्निकायाः । पुनः स्वस्थान एव सा माण्डली
घोटककणूयितं नाम यद्वारं वारं परस्परं प्रच्छन्नं तस्योः प-

रस्परं कणूयितमिव घोटककणूयितं तत्र सूत्रमर्थं वा भाषते ।
आवलिकया मण्डलिकया घोटककणूयितेन वा तत्र सूत्रं भाष-
ते । सामायिकाऽऽदि तावत् यावत् दृष्टिवाद्यतान्यष्टाऽशीतिस्-
त्राणि । पूर्वेषु तु विशेषो वक्तव्य इति तदनुपादानम् । संप्रति यथो-
क्तप्रमाणं आवश्यकप्रतिप्रच्छकस्य समीपे दशवैकालिकमधीते
दशवैकालिकवाचनाऽऽचार्यस्य जवति क्षेत्रम् । तथा एकस्य पा-
श्वं दशवैकालिकमधीते दशवैकालिकवाचनाचार्यः । पुनर्दशवै-
कालिकप्रतिप्रच्छकस्य पार्श्वे उत्तराध्ययनार्थमधीते उत्तराध्यय-
नवाचनाऽऽचार्यस्य आज्ञाव्यं क्षेत्रम् । एवं यथोत्तरं तावद्भावनीयं
यावदष्टाऽशीतिस्त्राणि ।

मुत्ते जहुत्तरं खलु, विलिया जा होति दिट्ठि वातो ति ।

अत्ये वि होइ एवं, वेअमुअत्थं नवरिमुत्तुं ॥

यथा-सूत्रे यथोत्तरं वलिष्ठना एवमर्थेऽपि भावनीया । तद्यथा-
एक एकस्य पार्श्वे आवश्यकार्थवाचनाचार्यः । पुनरावश्यकार्थ-
प्रतिप्रच्छकस्य समीपे दशवैकालिकार्थवाचनाऽऽचार्यस्य आ-
भवति क्षेत्रम् । एवं तावद्वाच्यं यावदष्टाशीतिस्त्रार्थमुक्त्वा अथा
ऽऽचार्याणामुपरि वेदसूत्रार्थाऽऽचार्यो वक्तव्यः । तद्यथा-एकस्य
पार्श्वे दृष्टिवाद्यतानामष्टाशीतिः सूत्राणामर्थमधीते, अष्टाशीतिस्-
त्रार्थ-वाचनाचार्यः । पुनर्दशवैकालिकप्रतिप्रच्छकस्य समीपे वे-
दसूत्रार्थमधीते, वेदसूत्रार्थवाचनाचार्यस्य आभाव्यं तत् क्षेत्रम् ।

एमेव मीसगम्मि वि, मुत्तातो वल्लवगो पगासो उ ।

पुव्वगयं खलु वलियं, देडिद्वत्था किमु सुयातो ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण मिश्रकेऽपि सूत्रार्थरूपोभयस्मिन्नपि
वक्तव्यं सर्वत्र सूत्रात् बलवान् प्रकाशार्थस्य प्रकाशकः तद्यथा-
एक एकस्य पार्श्वे आवश्यकसूत्रमधीते । तस्य समीपे पुनः सूत्र-
वाचनाचार्य आवश्यकस्यार्थमधीते । आवश्यकार्थवाचनाचार्य-
स्य आभवति तत् क्षेत्रम् । एवं तावद्भावनीयं यावदष्टाशीतिस्त्रार्थ-
वाचनाऽऽचार्यः सर्वत्राऽवस्थितनास्त्रार्थार्थाद्वा पूर्वगतं वलीयः
तथा चाह-(पुव्वगयस्मित्यादि) यदि पूर्वगतं सूत्रं बलु अधस्त-
नादार्थाद्भवति बलीयः किमङ्ग ! सूत्रात् सुतरामधस्तनात् सूत्रा-
द्वितीय इत्यर्थः । तद्यथा-एक एकस्य पार्श्वे आवश्यकस्य सूत्र-
मर्थं तदुभयं वाऽधीते । तस्य समीपे पुनरावश्यकसूत्रार्थतदुभ-
यवाचनाचार्यः पूर्वगतं सूत्रमधीते । आवश्यकसूत्रादिप्रतीच्छ-
कस्य आजवति । एवं तावद्वाच्यं यावदष्टाशीतिः सूत्राणि पूर्वगत
सूत्राच्च पूर्वगताऽर्थो वलीयान् । तत एकस्य पार्श्वे पूर्वगतसूत्रम-
धीते तस्य समीपे पूर्वगतसूत्रवाचनाचार्यः पूर्वगतमर्थं पूर्वगत-
सूत्रमर्थं पूर्वगतसूत्रप्रतीच्छकस्य आभवति ।

अथ किं कारणं शेषाः सूत्रार्थाश्च पूर्वगतं सूत्रं वलीयः ? तत आह-

परिकम्मेहि य अत्था, मुत्तेहि य जेहि सूइया तेसिं ।

होइ विज्जामा उवरिं, पुव्वगयं तेण वलियं तु ॥

दृष्टिवादः पञ्चप्रस्थानः । तद्यथा-परिकर्मणि सूत्राणि पूर्वगतम-
नुयोगद्वयलिकाश्च । तत्र ये परिकर्मभिः सिद्धधनिकाप्रभृति-
भिः सूत्रैश्चाष्टाशीतिसङ्ख्याैरर्थाः सूचितास्तेषां सर्वेषामन्येषां च
उपरि पूर्णेषु विज्ञाया भवति । अनेकप्रकारात् तत्र ज्ञाप्यन्ते इ-
त्यर्थः तेन कारणेन पूर्वगतं सूत्रं बलिकम् ।

संप्रति येन कारणेन सूत्रार्थो वलिष्ठान् तदभिधित्सुराह-
तित्यगरत्था (द्वा) णं खलु, अत्थो मुत्तं तु गणहरत्था (द्वा) णं

अत्येण य वंजिज्जइ, सुत्तं तम्हा उ सो वल्लवं ।

अर्थः खलु तीर्थकरस्थानं तस्य तेनाऽग्निहितत्वात् । सूत्रं तु गणधरस्थानं तस्य तैर्दृष्टत्वात् । अर्थेन च यस्मात्सूत्रं व्यज्यते प्रकटीक्रियते तस्मात्सोऽर्थः सूत्राद् बलवान् ।

अथ कस्मात् ? शेषाऽर्थेऽप्यत्र वेदसूत्राऽर्थो वक्ष्यमानित्यत आह-

जम्हा उ होइ सोही, जेयसुयत्थेण खल्लियचरणस्स ।

तम्हा जेयसुअत्थो, बल्लवं मुत्तण पुव्वमयं ॥

यस्मात् स्तब्धितचरणस्य स्तब्धितचारित्रस्य वेदश्रुताऽर्थेन शोधिर्भवति । तस्मात्पूर्वगतमर्थं मुक्त्वा शेषात्सर्वस्मादप्यर्थात् जेदश्रुताऽर्थो बलवान् तदेवमावलिकामधिकृत्याक्तम् ।

अधुना मण्डलीमधिकृत्याह-

एमेव मंडलीए, पुव्वाहिय नट्ठममकइवादी ।

अहवा पण्डगमुए, अहिज्जमाणे बहुस्सुए वि ॥

यथा अभस्तादावन्निकायामुक्तम् एवमेव मण्डल्यामपि कृष्टव्यम् । सा मण्डली क भवति ? इति चेत् । उच्यते-पूर्वाधीते नष्टे उज्ज्वालयमाने धर्मकथार्या धर्मकथाशास्त्रेषु, वादे वादशास्त्रेषु उज्ज्वालयमानेष्वधीयमानेषु वा । अथवा-प्रकीर्णकश्रुते अधीयमाने बहुश्रुतेऽपि बहुश्रुतविषयेऽपि मण्डली भवति । तत्राप्याज्ञाव्यमावन्निकायामिव । अथ कथमावलिकायामिव मण्डल्यामपि द्रष्टव्यमिति चेत् ? उच्यते-एक एकस्य पार्श्वे पूर्वाधीतं नष्टमावश्यकमुज्ज्वालयति । आवश्यकवाचनाचार्यः पुनस्तस्य समीपे दशवैकालिकं दशवैकालिकवाचनाचार्यस्याजवति इत्यादिसर्वं तथैव । तथा-एक एकस्य पार्श्वे आवश्यकं नष्टमुज्ज्वालयति एषोऽप्यावश्यकवाचनाचार्योऽप्यस्य समीपे दशवैकालिकं, दशवैकालिकवाचनाचार्योऽप्यपरस्य समीपे उत्तराध्यनानि, उत्तराध्ययनवाचनाचार्योऽप्यन्यस्य समीपे आचाराङ्गम् । एवं यावत् विपाकश्रुतवाचनाचार्यः पूर्वाधीतं नष्टमन्यस्य पार्श्वे दृष्टिवादमुज्ज्वालयति । दृष्टिवादवाचनाचार्यस्य आजवति । न शेषाणामाभवनस्योक्तमसंक्रान्त्यान्तिमेऽवस्थानादेतन्मावलिकायामपि द्रष्टव्यम् । तथा-यस्य पार्श्वे धर्मकथाशास्त्राणि वोज्ज्वालयत्यधीयते वा संघाटस्य आभवति । न पाठ्यमानस्य । तथा बहुश्रुततरोऽपि यद्यन्यस्य समीपे प्रकीर्णकश्रुतमधीयते तदा तस्य प्रकीर्णकश्रुतवाचनाचार्यस्य आजवति । न बहुश्रुततरस्य । किं बहुना यो योस्य समीपे पठ्युज्ज्वालयति सा तस्य भक्तमाभ्यमितिरो वाचनाऽऽचार्यो इतीति ।

अथाऽऽवन्निकाया मण्डल्याश्च कः प्रतिविशेषः ? इति अत आह-

विष्ठाविष्ठाणविसेसो, आत्रलियाए उ अंतए गति ।

मंडलिए सघाणं, सच्चित्तादीसु संकमति ॥

आवन्निका-मण्डल्याः परस्परं छिन्नाऽभिन्नरूपो विशेषः । आवन्निका विष्ठा विविक्त एकान्तो जवति । मण्डलिका त्वाच्छा । “आवन्निया तत्थ विष्ठा, मण्डलिया होइ अच्चिन्ना उ” इति वाचनात् । एतदेव सुव्यक्तमाह-आवलिकायामुपाध्यायकोऽन्तर्मध्ये चिचिकं प्रदेशं तिष्ठति । मण्डल्या पुनः स्वस्थानमाभवनं च पार्थिवतरि संक्रामति सच्चित्ताऽऽदिषु तत्क्षेत्रगतसच्चित्ताऽऽदिविषयम् ।

अधुना घोटककण्डूयितमधिकृत्याह-

दोएहं तु संजयाणं, घोटककण्डूयं करेताणं ।

जो जाहे जं पुच्छइ, सो ताहे पडिच्छतो तस्स ॥

द्वयोः संयतयोर्घोटककण्डूयितमित्र (घोटककण्डूयं) परस्परं प्रच्छन्नमित्यर्थः । न कुर्वता यो यदा यं पृच्छति स तदा तस्य प्रतीच्छकः । इतरः प्रतीच्यः । तावत्तस्य आजवति । न शेषकाक्षमिति ।

उपसंहारमाह-

एवं ता असमत्ते, कप्पे जणितो विही उ जो एस ।

एत्तो समत्तकप्पे, वुच्छामि विहिं समामेणं ॥

एवं तावत् असमाप्ते कल्पे यो विधिर्भवति । स एष जणितः । ऽतः ऊर्ध्वं समासेन समाप्तकल्पे विधिं वक्ष्यामि ।

प्रतिक्रातमेव निर्वाहयति-

गणिआयरियाणंतो, खेत्तम्मि त्रियाण दोसु गामेसु ।

वासासु होति खेत्तं, निस्संचारेण बाहिरतो ।

गणोऽस्याऽस्तीति गणी गणाऽवच्छेदकः । आचार्यः प्रतीतः । तयोर्ग्रामयोः पृथक् पृथक् स्थितयोर्वर्षासु आजवति क्षेत्रम् । ग्रामद्वयलक्षणम् । अन्तः क्षेत्रं स्थितयोः क्षेत्रमध्यव्यवस्थितयोर्न पुनः परस्परं गमनाऽऽगमनतः । कुतः ? इति । आह-बहिर्निःसंचारेण स्वस्व-ग्रामाद्बहिः पानीयहरिताऽऽद्याकुलतया संचारौ भवतः ।

वासासु समत्ताणं, उगगहो एगदुमपिडियाणं पि ।

साधारणं तु सेहं, वोच्छं दुविहं च पच्छ कर्म ॥

वर्षासु बहूनामाचार्याणां परस्परपसंपदा समाप्तकल्पानां वर्षासु समाप्तजनाः समाप्तकल्पाः । असमाप्तकल्पा जनाः असमाप्तकल्पाः (एगदुमपिडियाणं पि) संप्राप्त्याऽन्येककाः सन्तः पिण्डिता एकपिण्डिताः । अथवा-द्विकेन वर्गद्वयेन एकः एकाकी, एकः पद्वर्गो । यदि वा-एको द्विवर्गः, एकः पञ्चवर्ग इत्यादिरूपेण पिण्डिताः द्विकपिण्डितास्तेषामेकद्विकपिण्डितानाम् अपिशब्दातिप्रकचतुष्कादिपिण्डितानां चावग्रह आजवति । न शेषाणामसमाप्तकल्पस्थितानाम् । तथा साधारणं द्वैकं वक्ष्ये साधारणः शैको यस्य भवति । तस्य तं वक्ष्ये । तथा द्विविधं च-गृहस्थसारूपिकभेदतो द्विप्रकारं च । पश्चात्कृतमुपरिगणावच्छेदकपृथक्त्वं सूत्रे वक्ष्यामि । व्य० ४ उ० । (क्षेत्रं प्राप्तस्य शिष्यस्य आभवनव्यवहारः ‘सीस’ शब्दे) (समकं क्षेत्रप्राप्तानामाभवनम् ‘उवसंपया’ शब्दे द्वि० भागे १००१ पृष्ठे उक्तम्) (संयतनिर्ग्रन्थपरिहारविशुद्ध्यादीनां स्वस्थाने क्षेत्रतो मार्गणाऽवसेया) (अविधिक्षेत्रम् ‘ओहि’ शब्दे अस्मिन्नेव जागे १५१ पृष्ठे उक्तम्) “ एताओ य काळातो खेत्तो सुहुमतारां जवति । कहं जेण अंगुलपमाणमेसे आगासे जावतिया आगासप-एसा ते बुकीए समए समए एगमेगं आगासपदेसं गहाय-अवहीरमाणा अवहीरमाणा असंखेज्जाहि ओसापिणीहि अव-हिता भवति अतो काळातो खेत्तं सुहुमतारां जवति ” आ० सू० १ अ० । (वर्षक्षेत्रस्थापना ‘पंजुसणा’ शब्दे) (सामायिकक्षेत्रद्वारम् ‘सामाह्य’ शब्दे) “ जम्हुदीवे दीवे दस खेत्ता पणत्ता । तं जहा—जरहे, एरवए, हेमवए, हेरमवए, हरिवस्से, रम्मगवस्से, पुव्वविदेहे, अवराविदेहे, देवकुरा, उत्तरकुरा ” ॥ देहे, अन्तःकरणे, कलत्रे, सिद्धिस्थाने क्षेत्राकारे, त्रिकोणचतुष्कोणादिकपदार्थे, वाच० । (‘खेत्तारिय’ शब्दे आर्यक्षेत्राणि) खेत्तओ-क्षेत्रतम्-अव्य० । क्षेत्रमाभित्येत्यर्थः । तत्र क्षेत्रं रू-व्याऽऽधारमाकाशमात्रं वा । भ० ७ श० ६ उ० । खेत्तकल्प-क्षेत्रकल्प-पुं० । देशविशेषाऽऽचारे, कृ० ६ उ० । क्षेत्रकल्पापाकल्पत्वे । पं० जा० ।

समासतः क्षेत्रकल्पप्रतिपादनायाह-

एतो समासतो हं, वोच्छामि खेत्तकप्पं तु ।
जं देवद्वोगसरिंसं, खेत्तं निष्पव्ववातिरं जं च ॥ १ ॥
एसो तु खेत्तकप्पो, देसा खलु अरुज्जवीसं । पं० जा०
जत्थ य गुणा इमे तू, खेमाईया मुण्येव्वा ।
खेमो सिवो मुच्चिकखो, अप्पपाणो उवस्सयमणुन्नो ॥ २ ॥
एसो तु खेत्तकप्पो, गामनगरपट्टणाइन्नो ।

(खेमो सिवादि) खेमो-रुमरविरहिओ । सिवो-रोगविरहिओ ।
मुच्चिकखो-पउरन्नपाणो । अप्पपाणो पि-वीतियाविराहिओ ।
उवस्सयमणुन्नो-इत्थिनपुंसकाइविराहिओ । समासेज्ज कयपवर-
विवज्जिओ, गामनगराकराणि बहुणि वासामासपाठग्गाणि
खेत्ताणि ॥ ६ ॥

व्यासतो गाथान्निरेव तद्विवरणमाह-

खेमो रुमरविरहितो, रोगाविरहितो य सिवो होति । १० ।
पउरन्न-पाणदोसा, होति मुच्चिकखो मुण्येव्वा ।
जधूगासंखण मुङ्ग-पिसुगमसगादिविरहितो जो तु ॥ ११ ॥
सो होति अप्पपाणो, अप्पअभावम्मि थोवे य ।
समजूमिरेणुवज्जिय, परितुक्खमोवस्सया मणुन्नाओ ॥ १२ ॥
गामणगरा वि य बहू, पाउग्गा मासकप्पस्स ।
सज्जनजणो य भदो, जहियं च मणुन्नाहाहुजोणीओ ॥ १३ ॥
तारिसए खेत्तम्मी, समणुन्नाओ विहारो तु ।
खेमो य सिवो य तहा, खेमसुच्चिकखो य एव संजोगा ॥ १४ ॥
ण्येव्वा उसु पदेसुं, सत्तसु वा आणुपुव्वीए ।
अहवोदयऽग्गिसावग-तकरवाज्जयवज्जिओ रंमो ॥ १५ ॥
..... ।
..... ॥ १६ ॥

णिरविकखा वि य जहियं, समणुणविदूय जत्थ जणो ।

(उदयस्ति) उदएण य पेलिज्जंति न वुज्जंतियः । अ-
गिगणा न रुज्जंति, घणकवारुहम्मियग्गाओ कोट्टिमताणाओ
य । अहाकडाओ वसहीओ सरीरोवहितेण सावगतकर-
परचक्कविरहिपसु देसेसु साहुविहारो अणुण्णाओ । तत्थ य
साहुणं कालपरिभोगी जणो सुतत्थपोरिसीं काठं तइयाए पो-
रिसीए भिक्खवेलाए ॥ १५ ॥ (गाहा) पुढवीपइ य सुरो विसेसो
जाणइ साहुणं जहा एए अहिरन्नसोवन्नियमंगलभूया सव्व-
संगवज्जिया समणुण्णा य जणो जाणइ आहाराइ ॥ १६ ॥

एताणि चेवमाई-याणि आरीय खेत्तसद्धिआणि ॥ १७ ॥

पुव्वभणियाणि जाणि उ, ताई खलु सत्त य इवंति ।

णाणस्स दंसणस्स य, जत्थ य नत्थी य उवघातो ॥ १८ ॥

एसो तु खेत्तकप्पो, जहियं च अणायणा नच्चि ।

उदगजयणुणादी, जह कुंकणसिंधुतामलितादी ॥ १९ ॥

(नाणस्स) नाणदंसणचरित्ताईणि जत्थ विही तवणियमसं-
जमजोगाण य परिवुद्धी अणायतण्णाणि य जत्थ लोइया । इत्थि-
पुरुसपुंसका वा, वाउरिया वा वाइलोइयचरगसकाइया वि-

वक्खभूया नत्थि लोउत्तरं च अणाययणं पासत्थोसन्नकुसीला-
इलिगमेत्तपडिच्छन्ना नत्थि एरिसे खेत्तं विहरियव्वं को इ पुणं
आलंघणाइं कारुणं ण विहरइ तत्थ ॥ १८ ॥ १९ ॥

एत्थि जहं अग्गिजयं, निरग्गिताइंमि य गिहा वा ।

जहियं च सावयजयं, सीहादीणं ए विज्जए देसे ॥ २० ॥

जहियं च एत्थि चोरा-देखवही पंथि मोसादी ।

वालाउ सप्पगोणस्स, मादीदावोहिगभयं च एत्थि जहिं २१
मणसो समाहिकारो, सो रंमो हांति णायव्वो ।

सुरो अणन्नगम्पो, जत्थ एरिंदो तहिं सुहविहारं ॥ २२ ॥

साहुगुणे य वियाण-ति कुणति य साहुण जो रक्खं ।

अहिरन्नसुवन्ने ते, छज्जिवनिकायसंजमे णिरता ॥ २३ ॥

जाणति जणो य एवं, जत्थ तु साहुण गुणनिसहं ।

सज्जाओ जहि सुज्जति, कुदिडिगिओ णयविओ हांति २४

एसण इत्थी सोही, य जत्थ तहियं निवासो तु ।

जहियं च अणायतना, ए संति केपुण अणायतणा ॥ २५ ॥

भणिय साहम्मि जिन्न-वित्ता मूहुत्तरदेसपडिसेवी ।

एतेहिं जो देसो, आइन्नो तहय अन्नतित्थीहिं ॥ २६ ॥

सत्थंधवाहगामा, पुडिददेसा अणायतणा ।

एतारिसम्मि खेत्ते, अप्पभिवच्छेण विहरियव्वं तु ॥ २७ ॥

आलंघणा विकित्तुं, तु इमातिकीतुं ए विहरंति ।

वसही संथारो ज-त्तपाणक्खे पणिग्गहे सेहा ॥ २८ ॥

सहा य पुव्वसंधुय, असइहं ते य पडिगंधो ।

(वसहि) संथारवसहि सीयकात्वे निवाया, उरहकात्वे सीयदा,
वाससु सीयविषज्जिया, अणोवरिसा संथारगा च । मरुक्ख-
माइ पाणयं च सीयलं वत्थाइतामन्नित्तकं सिंधवाइ लभं-
ति पणिग्गहा इत्थं पारंपरया लभंति । सेहा उ उप्पज्जंति
सहा य दुद्धदहिघयाइ देंति । पुव्वपच्छासंधुपसु नेहाणुरा-
यपडिवंधेण वा असइहंतस्स वा मासकप्पं पमिंधो होइ । किं
मासकप्पेण बहुतरीरियासु विराहणा नारगाईणं च परिहाणी,
को इ तित्थवोच्छेयो य यो इ जं च भणध णितियवासे संवा-
साइदोसा अतोमासं संवसमाणस्स तो वधसंवासाइ दोसा
हांति । एवं निष्पावसे दोसे असइहंतस्स आइ ॥ २८ ॥

फासुया एसरिज्जायं, णिवातापरितुक्खमा ॥ २९ ॥

एरिसा साहुयानुग, वसही दुद्धभं न हि ।

एमेव य संथारा, सुलजा जोगा य साहुणं ॥ ३० ॥

जत्तं सुलजमणुन्नं च, परिसंणत्थि अन्नहि ।

वत्था पडिग्गहा वि य, मुलजा सहाये एत्थ खेत्तम्मि ॥ ३१ ॥

अन्नत्थ दुद्धभा तु, तेण तु एत्थं बहुगुणं तु ।

सहा आहारादी, देंति जोगणिसंयुता चेव ॥ ३२ ॥

पुर पच्छ दट्ठभट्टा, य अन्नहिं एत्थि एरिसग्गा ।

उकुवद्धे मासकप्पे-ए विहारो तं ए सइह इमेहिं ॥ ३३ ॥

संजम आनविराहण, वधंते गामणुग्गामं ।

णाणादीण य हाणी, जोगं खेत्तं तु मग्गमाणेणं ॥ ३४ ॥

खेत्ताओ वि य खेत्तं, संकममाणे भुवमसायो ।
 जे पीवत्ते दोसा, मासंते परिवसेण ते चेव ॥३५॥
 एवं मासविहारे, मन्तंते बहुविहे य दोसे य ।
 एणो सदहति विहारं, एण तु विहरति तस्म आणादी ॥३६॥
 मासोवरिं च लहुओ, पीया वासे य जे दोसा ।
 ते सो पावति सव्वं, एते साद्ववणेहिं अत्थंते ॥३७॥
 किं एगंतेणेवं, एण विससो जन्नती मुणसु ।
 णिकारणम्मि एवं, पडिबंघे कारणम्मि णिदोसा ॥३८॥
 ते चेव अजयणाए, पुणो व सो पावती दोसो ।
 काणि पुण कारणणि, जेहिं चिद्धिज्ज एकठाणम्मि ॥३९॥
 भणंति पुव्वुदिट्ठा, जे खेमसिवादिया दारा ।
 तेसिंचिय पभिवक्खा, अक्खेमे असिव तह य दुभिकखं ॥४०॥
 बहुपाणवस्सओ वा, अमणुओ जो तु दयमादी ।
 एतेहिं एगट्ठा-णम्मि अ उ अत्थमाणाओ ॥४१॥
 जदि जयण ण कुव्वंती, तेच्चिय नीयादिया दोसा ।
 का पुण जयणा तहियं, जन्नति तहिं कारणेहिं तुडितस्स ॥
 अन्नउवस्सयजिक्खा-दिया तु जयणा मुणेयव्वा ।
 अक्खेममादिणसु वि, अक्खेत्तेसु तु कारणवसेणं ॥४२॥
 चिद्धंताणं तहियं, इमा तु जयणा मुणेयव्वा ।
 अक्खेमं विसंति पुरं, संवहुं वा वि आसयंतीओ ॥४४॥
 अक्खेमं व उन्नत्था, तहिं खेमं तो ण णिग्गच्छे ।
 जदि आसिचं तु पहिच्छा, ताहे अच्चंति ते तहिं चेव ॥४५॥
 दुभिकखे व ण णीति, अहवा सव्वत्थ दुभिकखं ।
 दुभिकखजयण तहियं, अच्चंते वा विजयण तह चेव ॥४६॥
 बहुपाणे आउत्ता, पचकमंते तु जयणा उ ।
 उवस्सए आउत्ता, कुडुमुहचूती तवाविद्वक्खंति ॥४७॥
 अन्नाए वसहीए, उंति य मज्जंति य अजिक्खं ।
 जा जत्थ जयण जुज्जति, अमणुओ उवस्सयम्मि तं कुव्वेउद
 कयवरसोहणमादी, दुग्गंधे गंधपकिरंती ।
 उदगजए थलगामे, थले व वसही तहिं तु गेएहंति ॥४८॥
 अग्गिजण माद्ववच्छे, हंमिततलगम्मि व वसंति ।
 रोगवहुले य वत्थाणि, वज्जए चोराकेहेण तु विहारे ॥४९॥
 सत्थेण वा वि गच्छे, वायं ति व जत्थ णिरवायं ।
 जाहियं सावयदोच्चा, तहियं एगाणितो ण गच्छेज्जा ॥५०॥
 गेएह वसहिं च गुत्तं, गामस्स तु मज्झयारम्मि ।
 विज्जामंतादीहिं, वाळे णीणंति ए तो ण विगच्छे ॥५१॥
 राया व पन्नवेती, साहुगुणमज्जाणमाणं तु ।
 जत्थ जणां न विजाणति, साहुगुणे तहिं कहिंति साहुगुणे ॥
 परिजोगे अक्कादम्पी, रत्तिं कुव्वंति सज्जायं ।
 दूरेण कुतित्थीए, वज्जेति एस एं व पन्नवए ॥५४॥

कुन्नटा इत्थीचरिया-दिया य वज्जेति चरणत्ता ।
 वज्जेज्ज अणायतणा, पाणादीण जत्थ उवधातो ॥५५॥
 एवं जहसंजवंतु, करेज्ज जयणं णिवसमाणो ।
 एसो तु खेत्तकप्पो, उवसग्गआयसंजुत्तो ॥५६॥ पं० ज्ञा०
 (निकारणम्मि गाहा—३८—) निकारणम्मि दोसा
 निकारणे एणसिं चेव वितियपयं ॥ कारणं जत्थ वाहिं विद-
 रंताणं अक्खेमं । तत्थ अत्थेज्ज वि तत्थ य अक्खेमं जयणा
 णगरं पविसइ । संवहुयं वा आसयंति ॥ अहवा-जत्थ अन्हे अच्चं
 ति तत्थ खेमं तेण न विहरइ । असिचं वा अन्नत्थ वट्टमाणे तत्थ
 सिचं ताहे अच्चंति । अन्नत्थ वा दुग्गिक्खं ताहे अच्चंति । दुग्गि-
 क्ख वा पणगपरिहाणाइ जयणा वहुपाण उवस्सए जरुमुहाइसु
 जयंति कीडियासंचारणसु कुंथुमाइपउरे वा अजिक्खं वा मज्ज-
 णाइ जयणा लुप्पइयपरं अन्हो परिभोगे अन्नासु वा वस-
 हीसु अविज्जमाणसु य मणुस्से उवस्सए गेव करंति । सुपम-
 ज्जियं च करंति । उदयभएण वलाणि दहंति । उच्च वसहिं गिएहं-
 ति । अग्गिभएण घणकवाडाइसु हम्मियतलेसु वा वसंति । रोगे
 असिवाइ वत्थाणि परिहरंति । लोणनेहाइ सावयभए एगाणि-
 याणि संचरंति । गाममज्जे वसहिं गेएहंति । सप्पेमंते हि नीणै-
 ति । तेण तक्करजएण सत्थेण संचरंति । अकालपरिभोगिसु रत्तिं
 सज्जायं करंति । अन्ने धम्मं कहिंति । सज्जायं च गाहंति । अहवा-
 वसहीए वि एकम्मि वसंतस्स मासाइयं वा वासाइ वा अन्नदेसे
 वा वसहीओ इत्थिनपुंसएसु दोसा कुलाउ सीयकाळे वा मंदोव-
 करणाणं निवाया, उएहकाले वा सीयलप्पवाया, वासासु वा नि-
 ग्गलनिच्चिक्खिक्खला घडकवारुदकुटुपिलवज्जियासु । अन्नेसु य
 खेत्तेसु एयग्गुणसमाउत्ता वसही नत्थि । संथारगा चम्मखक्खाइ
 अहाकुर्यामं कुणाइ । दोसवज्जिया ते य तेसु खेत्तेसु नत्थि जसं
 पाणं वा सबाहवुक्खा उद्वगच्छे पाउमं मणुस्सं सपक्खपरपक्खोमा-
 णविवज्जियं उग्गमाइसुद्धं पाणं च सीयलं असंससं पउरं तत्थ
 लब्धइ । अन्नेसु य खेत्तेसु तारिसयं नत्थि । वत्थाय वासत्ताणाइ
 अहाकडया गुरुमाइया उग्गाणि तत्थ लब्धंति ! पमिग्गहाय (अल-
 धिर) भिक्खुवधारणीया अहाकुर्या तत्थ लब्धंति । सेहाइ जा-
 इकुन्नरुवसंपत्ताइ तत्थ गामे नगरे मेहाविणो तित्थ वोच्चित्ति-
 करा । सहाय तत्थ गामे नगरे देसे वा सेणावइइभसेट्टिसत्थवा-
 हाइ सगह विवज्जिया वरगतिरुं डविज्जार्हिं विप्परिणामिज्ज-
 ति । पुव्वपच्छसंथुया वा तम्मि अच्चमाणे सम्महंसणं गेएहंति ।
 पव्वयंति वा । एयनिमित्तं अच्चमाणो निहासो निकारणे पच्छिं
 अच्चमाणस्स । जइ पुण कारणं अच्चमाणो अज्जयणाए अच्च-
 इ तत्थ दोसो । का पुण जयणा ? जइ सपरिक्खेवो सवाहिरिया
 तत्थ जइ अंतो मासकप्पो वा वासावासो वा कुओ वाहिरिगा
 य अपरिचूता तत्थ वाहिरियाए अन्नवसहिं गेएहंति । अन्नसण-
 संथारगा डगलयकुडमुहउच्चारपासवणमत्ताइ घाहिं चेव जि-
 क्खायरिया वाहिं चेव उच्चारपासवणभूमी । अहवा-वाहिरिया
 वि य चित्तच्छुत्ता वसही वा नत्थि पाउग्गा इत्थिनपुंसगणसु-
 विरहिया घणकुहुकवाडा ताहे तम्मि खेव वसही एत्तणसंथार-
 गकुडमुहउच्चारमत्तयाइ अन्ने गिएहंति । असइत्ते खेव परिजु-
 जंति । वाहिं वा अपरिभूते वाहिं भिक्खायरियं हिंडंति । पुव्वि
 पच्छा संथवाइ परिहरंता उग्गममाइसु जयंति । पं० खू० ।

। ।

आदी उक्कनियत्ती, तु वन्निता जम्मि जम्मि खेत्तम्मि । ? ।

एतेसि मस्सिकामे, साअंबो मुणी व से खेत्ते ॥
 छविहकप्पो आदी, तहि जारिसगाणि सेविया खेत्ता ॥ १॥
 अक्खेमअसिवामादी-णि कप्पती तारिसे वासे ॥
 खेमादि अन्नजंतो, परिकुट्टेहिं पि वसति जयणाए ॥ ३॥
 दुयगादी संजोगा, वक्खाणं सन्निकासस्स ॥
 अक्खेम असिवम्मि य, अभिवं वज्जे वमेज्ज अक्खेम ॥ ४॥
 तहियं उवहिविणामो, असिवे पुण जीवणासो तु ॥
 एवं ओमादीमुं. संजोगा तिगचउग्गमादीया ॥ ५॥
 वसियव्वं जेसु जहा, तमहं वोच्चं ममासेणं ॥
 कम्मिजोगिसणिकासे, बहुतरगं जत्थ अवगाहं ॥ ६॥
 जाणे थोवंतरियं, च हाणिं तच्छ एयरं दुविहकाले ॥
 एतेमामन्नतरे, आअंबणविरहियाओ वसे खेत्ते ॥ ७॥
 काअदुया अवराहे, संवहिय मो वराहाणं ॥
 संवहितावराहे, तवोवडेदो तहेव मूळं वा ॥ ८॥
 आयारपकप्पे जं-पमाणेमाण चरिमम्मि ॥
 एसो तु खेत्तकप्पो..... ॥ ९॥

(आई उक्कनियत्ती) आई खेत्तकप्पो उवहिकप्पे वन्निओ । खे-
 त्तकप्पविही-खेमो सिवाइ जइ पुण एगो अक्खेमो, एगो
 असियो हाज्जा । अक्खेमो नाम जत्थ उवहिविणासो, उव्यते-
 क्खेमो उवहि विणासो अत्थिज्जइ । असिये उ सव्वनासो चव,
 अह अक्खेमो य दुम्मिक्खं च दुम्मिक्खे य एगपरिहाणो ।
 जयणाए गुरुलायवं वा नाऊण एव एकगसंजोएण जावइया
 संजोगा उट्टेति तावइएसु अण्णाबहुयं नाऊणं जत्थ अप्पदासं त-
 त्थ वाइयव्वं सालवो नाणदरिसणाइ (आलंबणं गाढा) कडजो-
 गो वि ह करुजांगो वि सन्निगासं, सन्निगासो नाम अज्जासो वा
 अववाओ वा नाऊण अप्पदासतरे अचंज्जा जत्थ गुणा बहुत-
 रा नाणाइअप्पतरिया य हाणो दुविहा तत्थ काले वि उकु-
 वळे वासासु य वसमाणो सुद्धा एए सामन्नतरे खेत्ते आलंबण-
 विरहियाओ पडिकुटे खेत्ते वसइ तस्ससंवदितावराहे तवोव-
 डेदो वा । एस खेत्तकप्पो ॥ पं० चू० । गणिविद्याप्रकीर्णकेन च
 केषाणि कथितानि तानि कर्त्तुं प्रश्ने-सप्त केषाणि चेत्यादीनि
 प्रसिद्धानि । प्रतीष्टानीर्थायः लक्षणक्षेत्रद्वयप्रक्षेपेण च न व केषा-
 णि भवन्ति इति । ११७ प्र० सेन० ४ उल्ल० ।

खेत्तक्खा-क्षेत्राख्या-खी० । एकत्र पट्टादौ चतुर्विंशतिप्रतिमा-
 सु, ध० २ अधि० ।

खेत्तगय-क्षेत्रगत-त्रि० । कर्षणवृमिसंश्रिते, प्रश्न० ३ संव० द्वार ।

खेत्तहाणाउय-क्षेत्रस्थानाऽऽयुग्म-न० । क्षेत्रस्याऽऽकाशस्य स्थानं
 भेदः पुञ्जलाऽवगाहकृतः तस्याऽऽयुः स्थितिः । अथवा क्षेत्रे एक-
 प्रदशाऽऽदौ स्थानं यत्पुञ्जलानामवस्थानं तद्वपमायुः क्षेत्रस्था-
 नाऽऽयुः पुञ्जलानामाकाशावगाहस्थितौ, भ० ५ श० ७ उ० ।

खेत्तनाण-क्षेत्रज्ञान-न० । किमिदं मायाबहुलम् ? अन्यथा वा
 तथा साधुनिरभादितं भावितं वा नगराऽऽदीति विमर्षणरूपे
 प्रयोगमतिस्पर्द्धेदे, उत्त० १ अ० । स्था० ।

खेत्तपट्टा-क्षेत्रप्रतिष्ठा-खी० । क्षेत्रेषु जिनानां प्रतिष्ठायाः,
 पा० ७ विवि० । जीवा० । ('पट्टा' शब्दे विज्ञाकनीया)

खेत्तपमाण-क्षेत्रप्रमाण-न० । क्षेत्रविषयप्रमाणनेदे, अनु० ।

अथ क्षेत्रप्रमाणमभिधित्सुराह-

से किं तं खेत्तपमाणे ? खेत्तपमाणे दुविहे पएणत्ते । तं
 जहा-पएमणिप्पे अ विजागनिप्पे अ । से किं तं पए-
 सन्निप्पे ?-पएमनिप्पे एगपएसोगाडे, दुपएसोगाडे, तिपए-
 सोगाडे, संखिज्जपएसोगाडे, अमंखिज्जपएसोगाडे । सेत्तं पए-
 सणिप्पे । से किं तं विजागनिप्पे ?-विजागनिप्पे-"अं-
 गुलविहत्थीरयणी, कुत्थी धणुगाउअं च बोधव्वं । जो-
 यणसेढीपयरं, लांगमदोगे वि अ तहेव " ॥ १ ॥

(से किं तं खेत्तपमाणे ? इत्यादि) इदमपि द्विविधं, प्रदेशा
 इह क्षेत्रस्य निर्विभागात्तैर्निष्पन्नं प्रदेशनिष्पन्नम्, विजागः पू-
 र्वोक्तस्वरूपस्तेन निष्पन्नं विजागनिष्पन्नम् (से किं तं पएस-
 निष्पन्ने) तत्रैकप्रदेशावगाढाद्यसंख्येयप्रदेशाऽवगाढपर्यन्तं प्रदे-
 शनिष्पन्नम् । एकप्रदेशाऽऽवगाढतया एकाऽऽदिभिः क्षेत्र-
 प्रदेशैर्निष्पन्नत्वादत्राऽपि प्रदेशनिष्पन्नता भावनीया । प्रमा-
 णता त्वेकप्रदेशाऽवगाहित्वादिना स्वस्वरूपेणैव प्रतीयमान-
 त्वादिति विभागनिष्पन्नं त्वद्गुलाऽऽदि । तदेवाऽऽह-(अंगु-
 लविहत्थिगाहा) अंगुलादिस्वरूपं च स्वत एव शास्त्रकारो
 वदति । अनु० ।

खेत्तपलिओवम-क्षेत्रपल्योपम-न० । क्षेत्रमाकाशं तदुच्चारप्र-
 धानं पल्योपमं क्षेत्रपल्योपमम् । आकाशोच्चारकालविशेषे, अनु० ।
 कर्म० । ('पलिओवम' शब्दे स्वरूपतो ज्ञेयम्)

खेत्तपाल-क्षेत्रपाल-त्रि० । क्षेत्रं पालयति । पाल अण् । क्षेत्ररक्ष-
 के व्यन्तरविशेषे, जैरवे, पुं० । वाच० । मथुरायां क्षेत्रपालसार-
 मयवाहनः तार्थस्य रक्षां करोति । ती० ६ कल्प । द्विपुयः क्षेत्रपा-
 लभुजपट्टभास्वरसङ्घस्य विप्रौघमपोहति, । ती० ४४ कल्प ।

खेत्तपोग्गलपरियट्ट-क्षेत्रपुङ्गलपरावर्त्त-पुं० । क्षेत्रविषये पुङ्गल-
 परावर्त्तं, कल्प० ७ क्षण । (अस्य स्वरूपं 'पुङ्गलपरावट्ट' शब्दे
 ज्ञेयम्)

खेत्तय-क्षेत्रज-पुं० । क्षेत्रं भार्या तस्यां जातः क्षेत्रजः । स्वधर्मेण
 नियुक्तायां पत्न्यां पुरुषाऽन्तरेण जनिते पुत्रजेदे, यथा पाएओः
 पाएडवाः, लोकरुद्धा तद्भार्याकुत्स्या एव तेषां पुत्रत्वात् न तु
 पाएडोरादित्यादिभिर्जनितत्वादिति । स्था० १० ग० ।

खेत्तरांग-क्षेत्ररोग-पुं० । रोगाऽन्तराऽऽधारचूतं कुष्ठाऽऽदिरोगं,
 द्वा० १० द्वा० ।

खेत्तलोय-क्षेत्रलोक-पुं० । क्षेत्रमेव लोकः क्षेत्रलोकः लोकजदे,
 आ० म० द्वि० । (लोकशब्दे व्याख्यास्यते)

खेत्तवत्थुपमाणाङ्कम्-क्षेत्रव (वा) स्तुप्रमाणाऽतिक्रम-पुं० ।
 क्षेत्रमेव वस्तु क्षेत्रवस्तु ग्रन्थान्तरे तु क्षेत्रं च वास्तुगृहमिति
 ख्यायते । उत्त० १ अ० । तयोः क्षेत्रवास्तुनोः प्रमाणस्य याजनेन
 क्षेत्रान्तरादिमीलनेनाऽतिक्रमोऽतिचारः । ध० २० । क्षेत्रवस्तुनः
 प्रत्याख्यानकाले गृहीतप्रमाणोद्धृत्तने, एकक्षेत्रादिपरिमाणकतु-
 मदन्यक्षेत्रस्य वृत्तिप्रवृत्तिसीमाऽपनयनेन पूर्वक्षेत्रे योजनात्प्र-
 माणातिक्रमे च । एव च इच्छापरिमाणस्य द्वितीयोऽतिचारः ।
 उ० १ अ० । आव० ।

खेत्तवासि-क्षेत्रवर्षिन्-पुं० । धान्याद्युत्पत्तिस्थाने वर्षणशीले मेघे,
तद्वत्पात्रे दानश्रुतादीनां निकृष्टके पुरुषजाते, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।
खेत्तविवागा-क्षेत्रविपाका-स्त्री० । क्षेत्रमाकाशं तत्रैव विपाक
उदयां यासां ताः क्षेत्रविपाकाः कर्मप्रकृतिषु, कर्म० ५ कर्म०
पञ्चा० । (ताश्च ' कर्म ' शब्दे अस्मिन्नेव भागे २५८
पृष्ठे उक्ताः)

खेत्तवृद्धि-क्षेत्रवृद्धि-स्त्री० । दिग्भूतस्य चतुर्थेऽतिचारे, आव० १
अ० । क्षेत्रस्य पूर्वाऽऽदिदेशस्य दिग्भूतविषयस्य ह्रस्वस्य यतो
वृद्धिर्वर्धनं पश्चिमाऽऽदिदेशान्तरपरिमाणप्रक्षेपेण दीर्घाकरणं
क्षेत्रवृद्धिः । यथा किञ्च केनाऽपि पूर्वाऽपरदिशोः प्रत्येकं योजन-
शनं गमनपरिमाणं कृतम् । स चात्पन्नप्रयोजन एकस्यां दिशि न-
वतियोजनानि व्यवस्थाप्याऽन्यस्यां तु दशोत्तरं योजनशतं क-
रोति । उभाभ्यामपि प्रकाराभ्यां योजनशतद्वयरूपस्य परिमा-
णस्याऽऽयाहृतत्वादित्येवमेकत्र क्षेत्रं वर्धयतो व्रतसापेक्षत्वाद्-
तिचारः चतुर्थः ध० २ अधि० । पञ्चा० ।

खेत्ताङ्कित-क्षेत्राऽतिक्रान्त-न० । क्षेत्रं सूर्यसन्नितापक्षेत्रं दिनमि-
त्यर्थः । तदतिक्रान्तं येन तत् क्षेत्रातिक्रान्तम् । तस्मिन्, " जेणे निगं-
थे णिगंथी वा फालुपसण्णिजं असणं पाणं खाइमं खाइमं अणु-
गए सूरिय पडिगहिता उगए सूरिए आहारमाहारेइ एस णं
गोयमा ! खेत्ताङ्किते पाणभोयणे " भ० ७ श० १ उ० ।

खेत्ताभिगह-क्षेत्राऽभिग्रह-पुं० । स्वग्रामपरग्रामादिविषये क्षेत्रा-
श्रितभिक्षाऽजिग्रहे, औ० । ग० ।

खेत्तारिय-क्षेत्राऽऽर्य-पुं० । आर्यक्षेत्रजाते मनुष्ये, प्रज्ञा० १ पद ।
[आर्यक्षेत्राणि 'आयरिय' शब्दे द्वि० भागे ३३५ पृष्ठे उक्तानि]
[अनार्यक्षेत्राणि 'अणारिय' शब्दे प्र० भागे ३१६ पृष्ठे द्रष्टव्यानि]
खेत्तावड-क्षेत्रापत्-स्त्री० । प्रत्यासन्नग्रामनगरादिरहिताल्पक्षेत्रे,
जी० १ प्रति० ।

खेत्तोववायगड-क्षेत्रोपपातगति-स्त्री० । उपपातगतिभेदे, प्रज्ञा०
१६ पद । (' गहपवाय ' शब्दे वक्ष्यते)

खेम-क्षेम-पुं० । क्षि-मन् पुं० न० । चोरनामगन्धर्वाय, वाच० ।
शिवे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । स्था० । उक्त० । व्याधिरहिततया
शिवे, उक्त० २३ अ० । उपद्रवाऽजावे, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।
रा० । निरुपद्रव, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । स्वचक्रपरचक्राद्युपद्र-
वाऽभावे, वृ० १ उ० । राजविप्लवशून्ये, दश० ७ अ० । जी० ।
तत्तदुपद्रवाद्यभावापादने, रा० । शान्तौ, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।
बन्धस्य परिपालने, ज्ञा० १ श्रु० ५ अ० । प्राप्तज्ञानादिरक्षणे,
कल्प० १ कृण । अशिवाभावात् देशसौख्ये, उक्त० ३ अ० । ज्ञा० ।
औ० । मुक्तौ, न० । हैम० । पाटलीपुत्रनगरराजजितशत्रोरमात्ये
आ० चू० १ अ० । आव० । " दो खेमाओ " स्था० २ ठा० ४ उ० ।

खेमकर-क्षेमदुर-पुं० । केमं करोति " केमप्रियमङ्गलं च " ।
३ । २ । ४४ । इति (पाणि०) खच् मुमु च । वाच० । अनुपद्रव-
कारिणि रक्षके, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । स्था० । ज्ञा० । औ० । अष्टषष्टि-
तमे महाग्रहे, कल्प० ६ कृण । च० प्र० एकोनसप्ततिमे महाग्रहे
" दो खेमकरा " स्था० २ ठा० ४ उ० । भारते वर्षेऽवसर्पिण्यां
जाते पञ्चमे (ज० २ वक्र०) पेरवते वर्षे भविष्यति उत्स-
र्पिण्यां चतुर्थे (स०) भारते वर्षे उत्सर्पिण्यां भविष्यति
तृतीये च कुलकरे, स्था० १० ठा० । वसन्तपुरस्थनिबन्धश्रेष्ठिपुत्रे,
पि० । (' परावत्तिय ' शब्दे तस्य कथा)

खेमधर-क्षेमन्धर-पुं० । केमं धारयत्यन्यकृतमिति यः स तथा ।
स्था० ६ ठा० । अनुपद्रवताधारके राक्षि, ज्ञा० १ श्रु० १ उ० ।
औ० । भारते वर्षेऽवसर्पिण्यां जाते षष्ठे (ज० २ वक्र०) उ-
त्सर्पिण्यां जर्विष्यति चतुर्थे, (स्था० १० ठा० ।) पेरवते वर्षे उ-
त्सर्पिण्यां जर्विष्यति पञ्चमे च कुलकरे, स० ।
खेमकिञ्चि-क्षेमकीर्त्ति-पुं० । धीविजयेन्दुसुरीणां शिष्ये, येन
कल्पवृत्तिपूर्तिः कृता ।

" तार्तीयकस्तेषां, धिनेयपरमाणुरनणुशास्त्रेऽऽस्मिन् ।
श्रीक्षेमकीर्त्तिसूरि-विनिर्ममे विवृतिकल्पमिति ॥ २२ ॥
श्रीविभ्रमतः क्रामति, नयनामिगुणन्दुपरिमिते (१३८६) वर्षे ।
ज्येष्ठश्वेतदशम्यां, समर्थितेपा च हस्ताऽर्के ॥ २३ ॥
प्रथमादर्शे लिखिता, नयप्रभप्रभृतिरिति भरेषा ।
गुरुग्रन्थे गुरुभक्ति-भरोद्धनादिवाऽऽनतशिरोभिः ॥ २४ ॥
सुत्रादर्शेषु यतो, नूयस्या वाचना विद्वोष्यन्ते ।

विषमाश्च भाष्यगाथाः, प्रायः स्वल्पाश्च चूर्णिगिरः ॥ २५ ॥
सूत्रे वा भाष्ये वा, यन्मतिमोहान्मयाऽन्यथा किमपि ।
लिखितं वा विवृतं वा, तन्मिथ्या दुष्कृतं भूयात् । वृ० ६ उ० ।

खेमत-क्षेमत-पुं० । काकन्दिनगरीवासिनि स्वनामख्याते गृहप-
तौ, यो हि महावीरान्तिके प्रव्रज्य पौरुशवर्षपर्यायोऽनशनेन
केवलमुत्पाद्य विपुले पर्वते सिद्ध इति । अन्त० ६ वर्ग ५ अ० ।
खेमदेव-क्षेमदेव-पुं० । कौशाम्यां जाते स्वनामख्याते वणिजे,
यस्तृतीयभवे ब्रह्मसेनो नाम वणिग् जातः ध० २ अधि० । (' ब-
म्हसेन ' शब्देऽस्य कथा)

खेमपुरा-क्षेमपुरा-स्त्री० । पुरीजदे, ' दो खेमपुराओ ' । स्था० २
ठा० ३ उ० । ज० ।

खेमपुरी-क्षेमपुरी-स्त्री० । पुरीभेदे, या पूर्वं धन्यानामासीत् ।
दर्श० । (अस्याः कथा नैवेद्यपूजायाम्)

खेमराय-क्षेमराज-पुं० । विक्रमवत्सराणामष्टमशतके अणहिल-
पट्टननगरराज्यं कृतवति खापोत्कटवेश्ये नृपे, ती० ५६ कल्प० ।
खेमरूव-क्षेमरूप-त्रि० । आकारेण निरुपद्रवे, स्था० ४ ठा० २
उ० । सूत्र० ।

खेमलजिया-क्षेमिजिया-स्त्री० । वेशपाटिकगणस्य चतुर्थशा-
खायाम्, कल्प० ८ कृण ।

खेमलिजिया-क्षेमिजिया-स्त्री० । ' खेमलजिया ' शब्दार्थे,
खेय-खेद-पुं० । खेदयति मन्दीकरोति कर्म अनेनेति खेदः । सं-
यमे, उक्त० १५ अ० । खपरसमयतत्वाधिगमे, आव० ४ अ० ।
जन्तुदुःखे, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । परिश्रमे, अभ्यासे, ध० २
अधि० । आचा० । श्रमे, आ० म० द्वि० । विशेषे । क्रेशे, स्था०
७ ठा० । दैन्ये, ' दैन्ये ' इति वचनात्, औ० । शोके, रोगे, वाच० ।
प्रवृत्तिजे क्रमे, द्वा० १७ द्वा० । क्रियास्वप्रवृत्तिहेतौ श्रान्ततायाम्,
षो० १४ विव० ।

खेय-त्रि० । खन-कर्मणि यत् टेरेत् । खननीये, परिस्त्रायाम्,
न० । तोयप्रवर्तनाज्जाते सेनौ, वाच० ।

खेयस-खेदङ्ग-त्रि० । खेदोऽन्यासस्तेन जानातीति खेदङ्गः ।
खेदः श्रमः संसारपर्यटनजनितस्तं जानातीति । आचा० १ श्रु० २
अ० ५ उ० । निपुणे, आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । सूत्र० ।
आव० । जन्तुदुःखपरिवृत्तेरिति, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

खेदं संसारान्तर्गतानां प्राणिनां कर्मविपाकजं दुःखं जानातीति खेदज्ञो दुःखापनोदनसमर्थोपदेशदानात् सुखं १ भु० १ अ० । गीतार्थे, ओघ० । " खेयघ्नो " खेदः सम्यक् प्रायश्चित्तविधेः परिभ्रमोऽद्यासः इत्यर्थस्तं जानातीति खेदकः । तथाविधे आद्योचनाहं गुरोः, ध० २ अधि० । क्षेत्रज्ञ-त्रि० । संसर्गविरुद्धव्यपारिहायंकुलादिकेप्रस्वरूपपरिच्छेदके, आचा० १ भु० २ अ० ५ त० । " खेयघ्ने से कुसले महेसी " यदि वा क्षेत्रज्ञो यथाऽवस्थितात्मस्वरूपपरिज्ञानादात्मक इति । अपवा क्षेत्रमाकाशं तज्जानातीति क्षेत्रज्ञो लोकाद्योक्तस्वरूपपरिज्ञातेत्यर्थः । सूत्र० १ भु० ६ अ० ।

खेयाणुगय-खेदानुगत-त्रि० । खेदः संयमस्तेनानुगतः खेदानुगतः । सप्तदशविधसंयमरते, उक्त० १५ अ० ।

खेरि-खेरि-स्त्री० । परिशदौ, " घस्यखेरि वा " धान्यस्य खेरि परिशदि टट्टा पृच्छति । वृ० २ त० ।

खेल-खेल-न० । कण्ठमुखश्लेष्माणि, भ० २ श० १ उ० । तं० । आ० म० । प्रथ० । स्था० । आच० । विशे० । कफसंघाते, जं० २ वक्त्रं । निष्ठीवने, ज्ञा० १ भु० ८ अ० । स्था० । उक्त० । ध० । प्रश्न० । तं० । नि० चू० ।

खेलग-खेलक-पुं० । राक्षस्तांत्रपाठके, ज्ञा० १ भु० १ अ० ।

खेलण-खेदन-न० । खेल ल्युट् । क्रीडायाम्, आधारे ल्युट् । शारिकलके, करणे ल्युट् वाच० । क्रीडासाधने, आ० क० । खेलपदिय-खेलपतित-त्रि० । श्लेष्मपतिते, " खेलपदियमप्याणं न तरह मच्छिआ जहा विमोहे " ग० २ अधि० ।

खेदमद्वग-खेदमद्वक-न० । श्लेष्मपरिष्ठापनभाजने, आ० म० प्र० । खेलमद्वकाद् दीक्षां गृहित्वा स्वयमेव लोचः कृतः । विशेष० ।

खेलसंचाद-खेलसंचाद-पुं० । श्लेष्मसंचारे, ध० २ अधि० । त्व० ।

खेलासव-खेलाऽऽश्रव-त्रि० । खेलं निष्ठीवने तदाश्रवति स्मरतीति खेलाश्रवम् । श्लेष्मकरके, ज्ञा० १ भु० ८ अ० ।

खेदोसहि-खेदौषधि-पुं० । खेलः श्लेष्म औषधिर्यस्य स तथा । आ० म० प्र० । ग० । तृतीयलब्धियुक्ते, पा० । यत्प्रजावतः श्लेष्मा सर्वरोगापहारकः सुरभिश्च भवति । प्रथ० २७० द्वार० । आ० चू० ।

खेद-खेद-न० । ' खेल ' शब्दार्थे, ।

खेदवाणधाङ्-खेलापनधात्री-स्त्री० । कीदृशधात्र्याम्, आचा० ।

खेदवृद्ध-खेदवृद्ध-पुं० । अनन्तकायेऽस्यदे लोककृद्विगम्ये, ज० ७ श० २ त० ।

खेप-क्षेप-पुं० । क्षिप घञ् । निम्दायाम्, प्रेरणे, क्षेपने, देहायाम्, लङ्घने, करणे घञ् । गर्वे, विलम्बे, कर्मणि घञ् गुच्छे, वाच० । " केपोन्तरान्तरान्यत्र, चित्तन्यासोऽफलावहः " (१७) अन्तरान्तरा योगकरणकालस्यैवान्यत्राधिकृतान्यकर्मणि चित्तन्यासः क्षेपः । ज्ञा० १८ ज्ञा० । इत्युक्तलक्षणायां किञ्चित्ततायाम्, षो० १४ विव० ।

खेवण-क्षेपण-न० । प्रेरणे, ज्ञा० १ भु० २ अ० (नौकायाः क्षेपणं नौकाशब्दे) अपवादे, लङ्घने, भारणे, विक्रमे, यापने च । वाच० ।

खेकुम्भमाण-चोक्तुम्भमाण-त्रि० । नृणं कुम्भमाणे, औ० ।

अभिकुच्यति, भयभ्रान्ते, कल्प० ३ कृण । प्रश्न० । व्याकुलीक्रियमाणे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

खोर-क्षोट-पुं० । दस्तोपरिप्रस्फोटने, उक्त० १२ अ० ।

खोर-घञ् । आलाने, गजवन्धन्याम्, वा । खोटराजकुलदातव्यहिरण्यादिद्रव्ये, व्य० १ उ० । नि० चू० ।

खोर-त्रि० । खोर गतिप्रतिघाते । अच् । खञ्जे, वाच० । काष्ठ-भयप्राकारे, वृ० १ त० ।

खोरअ-क्षोटक-पुं० । " द्वेदकादौ " । ८ । २ । ६ इत्यनेन द्वयोः स्थाने खः । अङ्गुलीनस्त्राग्रेण चर्मस्त्राग्रेनिष्पीरने, प्रा० २ पाद । स्फोटक-पुं० । पूर्वसूत्रेण स्फोः अत्र खो । घणे, वाच० ।

खोरजंग-खोटभङ्ग-पुं० । खोटं नाम यत् राजकुले हिरण्याऽऽदिद्रव्यं दातव्यम् । तस्य भङ्गः । खोटजङ्गने " खोटजंगो स्ति वा अखोटजंगो स्ति वा उखोटजंगो स्ति वा एगच्छं " व्य० १ उ० । नि० चू० ।

खोदिय-खोटिक-पुं० । रैवतगिरेः क्षेत्रपाले, ती० २ कल्प० ।

खोद-क्षोद-पुं० । इक्षुरसे, रा० । मधुनि, भ० ७ श० ६ उ० । चूर्णने, पेयणे, (नायं क्षोदकमः) आ० म० द्वि० । कर्मणि घञ् रजसि, वाच० ।

खोदरस-क्षोदरस-पुं० । क्षोदोदसमुद्रे, द्वी० ।

खोदवर-खोदवर-पुं० । जम्बूद्वीपाऽपेक्षया सप्तमे द्वीपे, स्था० ३ ग० ४ त० । चं० प्र० । सु० प्र० ।

घतोदे एं समुद्रं खोदवरेणामं दीवे वृद्धलायागारे० जाव विचंति । तद्देव जाव० अघो खोदवरेणं दीवे तत्थ त-त्य देसे देसे तद्दिं खुडुवावीओ० जाव खोदोदगपटहत्यओ उप्पातपवतगा सव्वेरुत्थिया मगा० जाव परिवसंति । से तेण्ण्णं सव्वं जोडसं तद्देव० जाव तारा ॥

(से केण्णंमितीति) अथ केनाथेन भदन्त ! एवमुच्यते । क्षोदघरो द्वीपः । भगवानाह-गौतम ! क्षोदघरे द्वीपे तत्र तत्र देशे तस्य २ देशस्य तत्र २ प्रदेशे बहवः (खुडुवावीओ) इत्यादि पूर्ववत् तावद्वक्तव्यं- " यावत् घाणमंतरा देवा देवांउ आसयंति सयंनि० जाव विहरंति " नवरं वाप्यादयः क्षोदोदक-वरपरिपूर्णा इति वक्तव्यम् । तथा पर्वतकाः पर्वतेश्वासनानि गृहकाणि गृहकेष्वासनानि मण्डपका मण्डपकेषु पृथिवीशि-लापट्टकाः सर्वात्मना वैदूर्यमयाः प्रज्ञाः । सुप्रभमहाप्रभौ च यथाक्रमं पूर्वार्द्धापरार्द्धाधिपती द्वौ देवावत्र क्षोदघरे द्वीपे मद-त्तिकौ यावत्पल्लयोपमस्थितिकौ परिवसतः । तत्र क्षोदोदकया-प्यादियोगात् क्षोदवरः स द्वीपः । अत एवाह- (से एण्ण्ण्ण-णमित्यादि) चन्द्रादिसूत्रं प्राग्वत् (खोदवरेणं दीवमित्यादि) क्षोदवरं णमिति पूर्ववत् । द्वीपं क्षोदोदो नाम समुद्रो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्य तिष्ठति । चक्रवालविष्कम्भादिवत्तन्मया पूर्ववत् यावज्जी-वोपपातसूत्रम् । जी० ३ प्रति० ।

खोदोदय-क्षोदोदक-पुं० । क्षोद इक्षुरस इषोदकं यस्य स तथा सूत्र० १ भु० ६ अ० । लवणसमुद्रापेक्षया सप्तमे समुद्रे, स्था० ७ ग० ।

खोदवरं णं दीवं खोदोदे नाम समुद्रे वट्टे वलया० जाव
संखेज्जाइं जोयणसतपरिक्खेवणं० जाव अट्टे, गोयमा !
खोओदस्स णं समुदस्स उदये जहा से आसन्नमासलपसत्थे
वीसंतनिच्छसुकुमालचूमिभागेसु छिन्नेसु कट्टन्नट्टविसट्टनि
रुवहयवीपवावितेसु कासगपत्तमनिउणपरिकम्पअणुपा-
लियमुबुच्चिवुट्ठाणं मुजाताणं लवणतणदोसवज्जिताणं
णयायपरिवट्टियाणं निम्मातमुन्दराणं परिणयमउपी-
णपरिजंगुरमुजातमधुररसपुण्णविरियाणं उपदवविज्जिता-
णं सीयपरिफासियाणं अभिणवजग्गाणं अजिहत्ता-
णं तिभायाणिच्छेदियवरुगाणं अविणीतमूलाणं गं-
धपरिसोहिताणं कुसल्लनरकप्पियाणं उव्वुट्ठाणं जाव पंडुया-
णं चवन्नगणरजंतजुत्तपरिगाक्षितमेत्ताणं खोपरसे होज्ज
वत्यवपरिपूये चाउजातगमुवासिते अहियपसत्थलहुगोव-
सेणं उव्वेतो तदेव जवेयारूवे सिया, नो तिण्णे समट्टे
खोयरस्स णं समुदस्स उदये एत्तो इट्ठतराए चेव० जाव
आसाएणं पण्णत्ते पुण्णभट्टमाणिभट्टा इत्थं दुवे देवा०
जाव परिवसन्ति । सेसं तदेव जोतिसं संखेज्जं चंदाई ॥

अथ केनाऽर्थेन जदन्त ! एवमुच्यते क्रोदोदः समुद्रः क्रोदोद-
समुद्रः इति । जगवानाह-गौतम ! क्रोदोदस्य समुद्रस्य उदकं स
यथा नाम इक्षूणां जात्यानाम् । जात्यत्वमेवाह-वरपुच्छगाणां वि-
शिष्टानां पुन्द्रशोद्भवानां हरितानां शास्वतानां भेरण्डच्छूणां
वा भेरण्डशोद्भवानां वा इक्षूणां (कासपोराणं ति) कृष्णपर्व-
णाम् उपरितनपत्रसमूहापेक्षया हरितालवत् पिञ्जराणां अपनी-
तमूलानामपनीतमूलत्रिभागानां विभागनिर्वाटितवाटानामूर्ध्व-
भागादपि त्रिजगाहीनानामिति जावः, मध्यत्रिजगावशेषाणा-
मिति समुद्रायाऽर्थः । (गण्डिपरिसोहियाणं ति) ग्रन्थिः पर्वग्र-
न्थिः शोधितोऽपनीतो येभ्यस्ते तथा, तेषां मूलत्रिजग उपरितन-
त्रिभागे पर्वग्रन्थौ च नातिसमीचीनो रस इति तद्वर्जनं क्रोदरसो
जवेत् वस्त्रपरिपूतः श्लक्ष्णवस्त्रपरिपूतश्च चतुर्जातकेन सुष्ठु अ-
तिशयेन वासितश्चतुर्जातकं त्वगेन्द्राकसराख्यगन्धद्रव्यमरिचा-
त्मकम् । “ त्वगेन्द्राकसैस्तुल्यं, त्रिसुगन्धं त्रिजातकम् । मरिचेन
समायुक्तं, चतुर्जातकमुच्यते ॥१॥ अधिकमतिशयेन पथ्यं न रोग-
हेतुः वधुः परिणामवधुर्वर्णेन सामर्थ्यादतिशायिना उपपेतः । एवं
गन्धेन रसेन स्पर्शेनोपपेतः आस्वादनीयो विस्वादनीयो दर्प-
णीयो मदनीयो वृंहणीयः सर्वेन्द्रियो गात्रप्रह्लादनीयः । एवमुक्ते
गौतम आह- (जवेयारूवे) भवेद् भगवन् ! क्रोदोदकसमुद्र-
स्योदकमेतद्रूपम् । जगवानाह-नायमर्थः समर्थः, क्रोदोदकस्य य-
स्मात्समुद्रस्य उदकमस्मात् यथोक्तरूपात् क्रोदरसात् इष्टतर-

मेव यावन्मन आपतरमेव आस्वादेन प्रक्षप्तम् । इह प्रचिरत्नपुस्तके
अन्यथाऽपि पाठो दृश्यते, सोऽप्येतदनुसारेण व्याख्येयो बहुषु
पुस्तकेषु न दृष्ट इति न लिखितः । पूर्णापूर्णाप्रभौ च यथाक्रमं
पूर्वाद्धापरार्द्धाधिपती अत्र क्रोदोदे समुद्रे ङौ देवौ महर्द्धिकौ
यावन्पल्योपमस्थितिकौ परिवसतः । ततः क्रोद इव क्रोदरस इव
उदकं यस्य स क्रोदोदः । तथा चाह- (से एपेणमित्यादि)
गतार्थम् । चन्द्रादिसङ्ख्यामूवं प्राग्वत् । जी० ३ प्रति० सू० प्र० ।
चं० प्र० प्रज्ञा० । इक्षुरसवद् मिष्टोदकासु वापीषु, जी० ३ प्रति० ।
जं० । रा० । इक्षुसमुद्रसत्केक्षुरलोदके, प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

खोदाहार-क्षोदाहार-त्रि० । मधुभोजिनि, भ० ७ श० ६ उ० ।

खोभ-क्षोभ-पुं० । संभ्रमे, भाव० ५ अ० । आ० म० ।

खोभित्तए-क्षोभयितुम्-अव्य० । एतद् (विवक्षित) विषयं
क्षोभं कर्तुमित्यर्थे । उपा० २ अ० । संशयिनो विपरिणामयितु-
मित्यर्थे च, उपा० २ अ० । रा० ।

खोभिय-क्षोभित-त्रि० । स्वस्नानावालिते, रा० । जं० ।

खोभेत-क्षोभयत्-त्रि० । ईपद् भूमिमुत्कीर्य तत्र प्रवेशयति ।

ज्ञा० १ भु० ३ क० । सीदयति च । नि० चू० १७ उ० ।

खोम-क्षौम-न० । कार्पासिकेऽतसीमये वा वस्त्रे, भ० ११ श०
११ उ० । जं० । रा० । ज्ञा० । जी० । स्था० ।

खोमगपसिण-क्षौमकप्रश्न-न० । प्रश्नविधाद्येदे, यथा क्षौमके
(वस्त्रे) देवतावतारः क्रियते । पूर्वं प्रश्नव्याकरणानां
षष्ठमासीदिदानीं तु नोपलभ्यते । स्था० १० उ० ।

खोमजुयल्ल-क्षौमयुगल्ल-न० । कार्पासिकवस्त्रयुगले, उपा० १ अ० ।

खोमिय-क्षौमिक-न० । अतसीमये- (कल्प० २ कृण)-कार्पा-
सिके वा वस्त्रे, नि० चू० ५ अ० । सू० प्र० । आचा० स्था० ।

खोय-क्रोद-पुं० ' खोद ' शब्दार्थे ।

खोयाहार-क्रोदाहार-पुं० । भूक्रोदेनाहारो येषां ते भूमि विदार्य
मत्स्याद्याहारकेषु, दुःषमदुःषमामनुष्येषु, भ० १७ श० ६ उ० ।

खोरय-खोरक-न० । वृत्ताकारे भाजनविशेषे, व्य० १ उ० ।

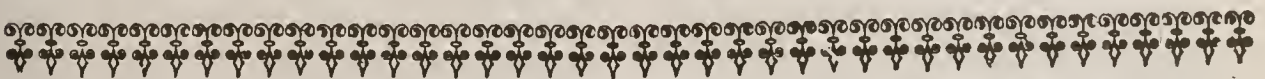
रूप्यमये महाप्रमाणज्जाजने, “ तुञ्ज पिया मह पिण्णो, धारेइ
अणुणगं सयसहस्सं । जइ सुयपुण्यं दिज्जउ, अह ण सुयं खोर
यं देहि ” नं० दश० । व्य० । आ० चू० । आ० म० । (' वेण-
इया ' शब्दे कथा)

खोल-खोल्ल-न० । मद्याधःकदम्बे, आचा० २ भु० १ अ० ७ उ० ।

मद्यकिट्टविशेषे, वृ० १ उ० । तच्च मध्येन विवृतिः । पं० व० ३
द्वार । गोरसभाविते वस्त्रोपेते, वृ० १ उ० । राजपुरुषे, पि० ।

खोल्ल-खोल-न० । कन्धायाम्, खोल्लं कान्धरम, नि० चू० ।

१५ उ० । कोरण्णे, वृ० ।

॥ इति श्रीमत्सौधर्मवृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकल्प-श्रीमद्भट्टारक-

जैनश्वेताम्बराचार्य श्री श्री १००० श्रीविजयराजेन्द्रसूरिविरचि-

ते अभिधानराजेन्द्रे खकारादिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ॥

गकार

गअ-गज-पुं० । “ क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रापो लुक् ”

८।१।७७ । इति जनुक्, हस्तिनि, प्रा० १ पाद ।

गत-पुं० । क-ग-च-ज० ८।१ । १७७ । इत्यादिना तलुक् प्रा० १ पाद । याते, अह आसगओ राया ” उत्त० १८ अ० ।

गआ-गदा-स्त्री० । “ क-ग-च-ज-त-द० ” ८।१ । १७७ । इत्यादिना दशुक् ‘ गभा ’ दण्डकीकृतित्रौहादिमयगोत्रकलत्तणेऽस्त्रभेदे, प्रा० १ पाद ।

गइ-गति-स्त्री० । गम भावादौ ययायथं किन् । गमने, औ० । सूत्र० । स्था० । दर्श० । चवने, मरु० । गतिः प्रवृत्तिः क्रम इति यावत् विशेषः । पादविहरणादिक्रियायाम्, दर्श० ।

देवगतिः-

उक्किहाए तुरियाए चवलाए चंदाए जयणाए उडूआए सिग्घाए दिव्वाए देवगई ॥

(उक्किहाए त्ति) उक्तृण्या अन्येषां गतिज्यो मनोहरया (तुरियाए त्ति) त्वरितया, चित्तौत्सुक्यवत्या (चवलाए त्ति) कायचापल्यवत्या (चंदाए त्ति) चण्डया तीव्रया (जयणाए त्ति) शेषगतिजयनशीलया (उडूआए त्ति) उडूतया प्रचण्डपवनोडूतधूमादेरिव (सिग्घाए त्ति) शीघ्रया ‘ छयाए ’ त्ति कुप्रचिताठः तत्र ठेकया विघ्नपरिहारदक्षया (दिव्वाए त्ति) देवयोग्यया ईदृश्या (देवगईए त्ति) देवगत्या । कल्प० २ कृण । भ० । सञ्चरणे, जं० ३ वक्त० । (ज्योतिष्काणां गतिः ‘ जा-इसिय ’ शब्दे वक्ष्यते) अण्वादीनां गमनपरिणामे, विशेष० । उत्पत्तिस्थानगमने, स्था० ६ ठा० । प्रज्ञापकस्थानापे-क्षया मृत्यान्त्यगमने, (सा चतसृषु दिक्ष्विति ’ दिसा ’ शब्दे वक्ष्यते) मरणानन्तरं मनुजन्वादेः सकाशात् नारकत्वादौ जीवस्य गमने, “ एगा गतो ” सा चैकस्यैकैव ऋज्वादिका नरक-गत्यादिकपुल्लस्य वा स्थितिवैलक्षण्यमात्रतया चैकतयैकस्वरूपा सर्वजीवपुद्गलानामिति । स्था० १ ठा० १ उ० । “ एगस्स जंतो गतिरागती य ” एकस्याऽसहायस्य जन्तोः शुभाशुभसहायस्य गतिर्गमनं परलोके भवति । तथा आगतिरागमनं जवान्तराडुपजायते, कर्मसहायस्यैवेति । उक्तं च-“ एकः प्रकुरुते कर्म, घृणक्त्येकश्च तत्फलम् । जायते घ्नियते चैक, एको याति भवान्तरम् ॥ १ ॥ ” इत्यादि । तदेवं संसारे परमार्थतो न कश्चिन्सहायो धर्ममेकं विहायेतद्विगणय्य मुनीनामयं मौनः संयमस्तेन तत्प्रधानं वा ब्रूयादिति । सूत्र० १ शु० १३ अ० । गतिर्द्विधा, स्पृशद्विधा, अस्पृशद्विधा, उपरिष्ठाद्विधा इत्यादयः । आ० म० द्वि० । “ गई कुविहा ” (१७३ गद्याङ्क)

गतिर्वा द्विविधेति । तत्र गमनं गच्छति वा अनयेति गतिः । द्वे विधे यस्याः सयं द्विविधा, द्वैविध्यं वक्ष्यमाणलक्षणमिति गाधार्यः । तथा चेदमेव द्वैविध्यमुपदर्शयन्नाह-द्विविधा गतिः, कन्दु-कगतिरिलिकागतिश्च । पं० सं० (अनयोः स्वरूपं स्वस्वस्थाने उक्तम्) गम्यते तथाविधकर्मसचिवैर्जीवैः प्राप्यते इति गतिः । कर्म० ६ कर्म० । प्रज्ञा० । गम्यते प्राप्यते स्वकर्म-रजसा समाकृष्टैर्जन्तुभिरिति गतिः । प्रव० १५ द्वार । गतिः नामकर्मोदयाश्रारकत्वतिर्यक्त्वमनुजत्वलक्षणपर्यायपरि-णतौ, कर्म० ४ कर्म० । पं० सं० । सा चतुर्धा नारक-गतिस्तिर्यग्गतिर्मनुष्यगतिर्देवगतिश्च । तद्विपाकवेद्यायां कर्मप्र-कृतौ च । साऽपि चतुर्धा । पं० सं० ३ द्वार । अत्राह-ननु सर्वेऽपि पर्याया जीवने गम्यन्ते प्राप्यन्ते इति सर्वेषामपि तेषां गतिर्वप्रसङ्गस्तथा च प्रागतिशब्दस्यैवमेव व्युत्पत्तिर्दर्शि-तेति ? नैवम् । यतो विशेषेण व्युत्पादिता अपि शब्दा रुढितो गोशब्दवत्प्रतिनियतमेवार्थं विपर्ययकुर्वन्तीत्यदोषः । कर्म० १ कर्म० । आचा० । स० । विशेष० । उत्त० । दर्श० । भ० । प्रव० ।

पञ्चधा-

पंच गईओ पष्ठाओ । तं जहा-निरयगई, तिरियगई, मणुयगई, देवगई, सिद्धिगई ॥

गमनं गतिर्गम्यत इति वा गतिः क्षेत्रविशेषो गम्यते वा अन-या कर्मपुल्लसंहत्येति गतिर्नामकर्मोत्तरप्रकृतिरूपा तत्कृता वा जीवावस्थितिः । तत्र निरये नरके १ गतिर्निरयश्चासौ गतिश्चेति वा २ निरयप्रापिका वा गतिः ३ निरयगतिः । एवं तिर्यक् १ तिरिक्तां २ तिर्यक्त्वप्रसाधिका वा गतिः ३ तिर्यग्गतिः । एवं म-नुष्यदेवगती सिद्धौ गतिः सिद्धिश्चासौ गतिश्चेति वा सिद्धि-गतिरिदं नामप्रकृतिर्वास्तीति । स्था० ५ ठा० ३ उ० । प्रव० ।

अष्टधा वा-

अष्ट गईओ पष्ठाओ । तं जहा-निरयगई, तिरियगई, ० जाव सिद्धिगई, गुरुगई पणोद्वणगई, पन्नारगई ॥ स्या० ॥

(अष्टगईओ इत्यादि) सुगमम् । नवरम् । गुरुगई त्ति भाव-प्रधानत्वात् निर्देशस्य गौरवेण ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्गमनस्वजावेन या परमाण्वादीनां स्वजावतो गतिः सा गुरुगतिरिति । या तु परंप्रेरणात्सा प्रणोदनगतिर्वादीनामिव । या तु द्रव्यान्तराका-न्तस्य सा प्राग्भारगतित्यथा नावादेरधोगतिरिति । स्या० ८ ठा० ।

यद्वा दशधा-

दसविहा गई पष्ठा । तं जहा-निरयगई, निरयविगहगई, तिरियगई, तिरियविगहगई, एवं० जाव सिद्धिगई, सिद्ध-विगहगई, ॥

(विशेषः निरयगत्यादिशब्देषु) (एकैन्द्रियादयो जीवा मृत्वा क गच्छन्ति इत्यत्र ‘ उववाय ’ शब्दे द्वि० जा० ११६ पृष्ठे गती-नामुपपातविरुद्धश्च तत्रैव ११५ पृष्ठे च) सर्वं सूत्रकदम्बकम-वतारणीयम् । प्रज्ञा० । नवरमिदं-प्रव० १११ द्वार । (गतिषु जीवस्थानगणस्थानचिन्तामार्गेणा ‘ ठाण ’ शब्दे करिष्यते) नारकादीनां शीघ्रा गतिः-

गेरइयाणं जंते ! कहं सीहा गई कहं सीहागइविसए प-ष्ठात्ते ? गोयमा ! से जहाणामए केइ पुरिसे तरुणे वलवं

जुगवं० जाव णिण्णसिण्णोवणए आउंटेज्जा वाहं पसारे-
ज्जा, पसारियं वाहं आउंटेज्जा, विकिण्णं वा मुट्ठिं साहरेज्जा,
साहारियं वा मुट्ठिं विक्खिरेज्जा, उम्मिसियं वा अच्चिं
णिम्मिसेज्जा, णिम्मिसियं वा अच्चिं उम्मिसेज्जा, भवे ए-
आरुवे णो इण्ण्टे समट्ठे णेरइयाणं एगसमएण वा दुसम-
एण वा तिसमएण वा विगगहेणं जववज्जंति णेरइयाणं तहा
सीहा गई तहा सीहे गइविसए पण्णत्ते एवं० जाव वेमा-
णियाणं । एवरं एगिदियाणं चउसमएण विगगहे जाणिय-
न्वे सेसं तं चेव ।

“ णेरइयाणं ” इत्यादि (कइं सीहा गइंति) कथं केन प्र-
कारेण कीदृशीत्यर्थः । शीघ्रा गतिर्नारकाणामुत्पद्यमानानां शी-
घ्रा गतिर्भवतीति प्रतीतम् । यादृशेन च शीघ्रत्वेन शीघ्राऽसावि-
ति च न प्रतीतमित्यतः प्रश्नः कृतः (कइं सीहे गइविसए
ति) कथमिति कीदृशः (सीहे ति) शीघ्रगतिहेतुत्वा-
च्छीघ्रः गतिविषयो गतिगोचरस्तत्केतुत्वात्काल इत्यर्थः ।
कीदृशी शीघ्रा गतिः कीदृशश्च तत्काल इति तात्पर्यम् (तरुणे
ति) प्रवर्द्धमानवयाः स च दुर्बलौऽपि स्यादत आह- (बलवंति)
शरीरप्राणवान्, बलं च कालविशेषाद्विशिष्टं भवतीत्यत आह-
(जुगवंति) युगं सुषमदुःषमादिः कालविशेषस्तत्प्रशस्तवि-
शिष्टबलहेतुभूतं तस्यास्त्यसौ युगवान् यावत्करणादिदं दृश्यम् ।
(जुवाणे) वयः प्राप्तः (अप्पायङ्के) अल्पशब्दस्याज्ञावार्थ-
त्वाद्नातङ्को नीरोगः (थिरग्गहत्थे) स्थिराग्रहस्तः सुलम्ब-
कवत् (दढपाणिपायपासविट्ठं तरोरपरिणए) दढं पाणिपादं
यस्य पार्श्वौ पृष्ठघन्तरे च ऊरू च परिणते परिनिष्ठिततां गते
यस्य स तथा उत्तमसंहनन इत्यर्थः । (तलजमज्जुयवपरिघ-
निभवाहु) तलौ तालवृक्षौ तयोर्मूलं समश्रेणीकं यद्युगल-
द्वयं परिघभागलं तन्निभौ तत्सदृशौ दीर्घसरत्नपीनत्वादिना
बाहु यस्य स तथा (चम्मेट्टुदूहणमुट्ठियसमाहयनिचियगाय-
काए) चम्मेट्टया दुघणेन मुष्टिकेन च समाहृतानि अभ्यासप्र-
वृत्तस्य निश्चितानि गात्राणि यत्र स तथाविधः कायो यस्य स
तथा । चम्मेट्टादयश्च लोकप्रतीताः (“ ओरसबलसमणागए ”)
आन्तरबलयुक्तः (लंघणपवणजइणवायामसमत्थे) जवनश-
ब्दः शीघ्रवचनः (छेए) प्रयोगङ्गः (दक्ख) शीघ्रकारी ।
(पत्तट्टे) अधिकृतकर्मणि निष्ठां गतः (कुसले) आलोचितका-
री (मेहावी) सकृच्छ्रुतदृष्टकर्मङ्गः [निउणेत्ति] उपायारम्भकः
एवंविधस्य हि पुरुषस्य शीघ्रं गत्यादिकं जवतीत्यतो बहुविशे-
षणोपादानमिति । (आउंटेयं ति) संकोचितम् (विकिण्णं ति)
विकिर्णो प्रसारिताम् । [साहरेज्जात्ति] संदरेत् । संकोचयेत् [वि-
क्खिरेज्जात्ति] विकिरेत् प्रसारयेत् (उम्मिसियं ति) उम्मिषितं
उन्मीलितम् । (निम्मिसेज्जात्ति) निमीलयेत् (जवे एआरुवे ति)
काका ध्वयं, काकुपावे चायमर्थः । स्याद्यजुत एवं मन्यसे त्वं
गौतम ! भवेत् तद्वत् जवेत्स स्वभावः शीघ्रताया नारकगतेस्त-
द्विषयस्य च यदुक्तविशेषणपुरुषबाहुप्रसारणादेरिति । एवं गौ-
तमप्रतमाशङ्क्य जगवानाह-नायमर्थः । अथ कस्मादेवम् ? इत्या-
ह- (णेरइयाणं इत्यादि) अयमभिप्रायः-नारकाणां गतिरेकद्वि-
त्रिसमया बाहुप्रसारणादिका असङ्ख्येयसमयेति । कथं तादृशी
गतिर्भवति नारकाणामिति तत्र च (एगसमएण व ति) एकेन
समयेन उपपद्यन्त इति योगः । ते च अजुगतावेव, वाशब्द-

विकल्पे । इह च विग्रहशब्दो न सम्बन्धितस्तस्यैकसामायिक-
स्याऽज्ञावात् । (दुसमयेण व ति) द्वौ समयौ यत्र स द्विसमयः
तेन विग्रहेणेति योगः । एवं त्रिसमयेन वा विग्रहेण वक्ष्ये, तत्र
द्विसमयो विग्रहः, एवं यदा भरतस्य पूर्वस्या दिशो नरके पञ्चमा-
यामुत्पद्यते तदैकेन समयेनाधो याति द्वितीयेन तु तिर्यगुत्पत्ति-
स्थानमिति । त्रिसमयविग्रहस्त्वेवम्-यदा भरतस्य पूर्वदक्षिणाया
दिशो नरकेऽपरोक्षरायां दिशि गत्वोत्पद्यते तदा एकेनाधः
समश्रेण्या याति, द्वितीयेन च तिर्यक्पञ्चमायां, तृतीयेन तु ति-
र्यगेव वायव्यां दिशुत्पत्तिस्थानमिति । तदनेन गतिकाल उ-
क्तः । एतदभिधानाच्च शीघ्रा गतिर्यादृशी तदुक्तमिति । अथ मि-
गमयन्नाह- (‘ णेरइयाणं ’ इत्यादि) (तहा सीहा गइंति) य-
थोक्तकृतः समयत्रये भवति । (तहा सीहे गइविसए ति)
तथैव (एगिदियाणं चउसमएण विगगहे ति) उक्तार्थतश्च-
तुःसमय एकेन्द्रियाणां विग्रहो वक्रगतिर्भवति । कथम् ? उ-
च्यते-प्रसनाज्या बहिस्तादधोलोके विदिशो दिशं यात्येकेन
जीवानामनुश्रेणिगमनात् । द्वितीयेन तु लोकमध्ये प्रविशति । तृ-
तीयेनोर्ध्वं याति । चतुर्थेन तु प्रसनाडीतो निर्गत्य दिग्मवस्थि
तमुत्पादस्थानं प्राप्नोतीति । एतच्च बाहुल्यमङ्गीकृत्योच्यते, अन्य-
था पञ्चसमयोऽपि विग्रहो भवेदेकेन्द्रियाणाम् । तथाहि-प्रसना-
ज्या बहिस्तादधोलोके विदिशो दिशं यात्येकेन, द्वितीयेन लो-
कमध्ये, तृतीयेनोर्ध्वलोके, चतुर्थेन ततस्तिर्यक्पूर्वादिदिशो नि-
र्गच्छति । ततः पञ्चमेन विदिग्मवस्थितमुत्पत्तिस्थानं यातीति ।
उक्तं च-“ विदिसा उ दिस्सि पढ्मे, बीए पइसरइ नाकि म-
ज्जमि । उरुदुत्तए तुरिए, दिसीइ विदिसिं तु पंचमए ”
॥ १ ॥ इति । (सेसं तं चेव ति) “ पुट्टविकाइयाणं भंते ! कइं सी-
हा गई ” इत्यादि सर्वे यथा नारकाणां तथा वाच्यमित्यर्थः ।
भ० १४ श० १ उ० । (निर्ग्रन्थानां गतिः ‘ णिग्गंय ’ शब्दे)
(सामायिकादिसंयतानाञ्च ‘ संजय ’ शब्दे) (सामाह-
यशब्दे च सामायिकवताम्) (गतिमाश्रित्याल्पबहुत्वादि
‘ अप्पाबहुय ’ शब्दे प्र० भागे० ६३० पृष्ठे विचिन्तितम्)
(अथ के कतिगतिका कत्यागतिका इति ‘ आगइ ’
शब्दे द्वि० भागे ४६ पृष्ठे विचिन्तितम्) भवान्तरस्थितौ, क-
ल्प० ६ क्षण । गम्यते सौस्थाय्य दुर्यैराश्रीयते इति गतिः ।
कल्प० २ कृण । दुर्यैतैः सुखार्थमभिगम्यमाने शरणे, औ० ।
सिद्धैर्गम्यते इति गतिः कर्मसाधनः । दश० १ अ० । सिद्धौ त-
स्याः सिद्धैर्गम्यमानत्वात् भ० १ श० १ उ० । विशेष० । रा० ।
सर्वे गत्यर्था ज्ञानार्था इति । सूत्र० १ श्रु० १५४० । अवबोधे, विशेष० ।
प्रमाणे, आधारे किन् । शरणे, पथिस्थाने च । गम्यते क-
र्मणि किन् स्वरूपे, विषये, करणे किन् अभ्युपाये, नास्तीत्ये,
पाणिन्युक्तेषु प्रादिषु शब्दविशेषेषु, “ उपसर्माः क्रियायोगे ” १।४।
५६ । “ गतिश्च ” १।४। ६० । वाच० ।

सम्प्रति किं सर्वा अपि प्रकृतयः सर्वासु गतिषु प्राप्यन्ते
किं वा न ? इति संशये सति तदपनोदार्थमाह-

तिथ्यगरदेवनिरियाजगं च तिसु तिसु गइसु बोधव्वं ।

अवसेसा पयडीओ हवन्ति, सव्वासु वि गइसु ॥ ६४ ॥

तीर्थकरनामदेवायुर्नरकायुश्च प्रत्येकं तिसृषु तिसृषु गतिषु
बोद्धव्यम् । तथाहि-तीर्थकरनाम नरकदेवमनुष्यगतिरूपासु ति-
सृषु गतिषु सत्प्राप्यते, न तिर्यग्गतावपि तीर्थकरसत्कर्मणस्ति
यंकृत्पादाभावात् । तत्र गतस्य च तीर्थकरनामबन्धासंज्ञासं-
धा जवस्वाभावात् । तथा तिर्यग्मनुष्यदेवगतिषु च देवायुर्न

नरकगतौ, नैरयिकाणां देवायुर्बन्धाऽभवात् । तिर्यङ्मनुष्य-
नरकगतिषु च नरकायुः, न देवगतौ देवानां नरकायुर्बन्धा-
भावात् । शेषाः प्रकृतयः सर्वास्वपि गतिषु सत्तामधिकृत्य प्रा-
प्यन्ते ॥ ६४ ॥ कर्म० ६ कर्म० ।

गङ्द-गजेन्द्र-पुं० । गजानामिन्द्रो गजेन्द्रः । शेषगजेन्द्रयोऽधि-
के, “ घीरो गङ्दमयगलसल्लवियगयविक्रमो भयवं ” गजे-
न्द्रमदकलसल्लवितगतविक्रमः । अत्रापि मदकलशब्दस्य विशे-
षणभूतस्य विशेष्यात्परनिपातः प्राकृतत्वात्, मदकलो मदम-
भिगृह्णानस्तरुणो, गजानामिन्द्रो गजेन्द्रः शेषगजेन्द्रयो गुणैर-
धिकत्वात्, मदकलश्चासौ गजेन्द्रश्च मदकलगजेन्द्रः तस्यैव
सललितो मनोहरीलया सहितो गतरूपो गमनरूपो विक्रमो
यस्य स तथा । चं० प्र० १ पाङ्ग० ।

गङ्दपय-गजेन्द्रपद-न० । गिरिनालपर्वताशिरस्ये जलतीर्थे,
ती० ३ कल्प० । (दशार्णकूटपर्वते तस्य गजेन्द्रपदता ‘ अणि-
स्सिओवहाण ’ शब्दे ३३७ पृष्ठे)

गङ्कल्लाण-गतिकल्याण-पुं० । गतिर्देवगतिलक्षण, कल्याणं
येषां ते गतिकल्याणाः । स० । स्था० । देवलोककल्याणं शोभ-
नगत्या वा कल्याणेषु, सूत्र० । २ शु० २ अ० । गतौ, आगा-
मिन्यां मनुष्यगतौ, कल्याणं मोक्षप्राप्तिरूपं येषां ते । अन-
न्तरागामिनि भवे मोक्ष्यमाणेषु, “ भणुत्तरोववाश्याणं गङ्-
कल्याणं विष्कल्याणं ” कल्प० ६ कृष्ण ।

गङ्काय-गतिकाय-पुं० । चतसृष्वपि गतिषु नारकादीनां देहा-
भिन्नत्वेन शरीरसमुच्चये, आव० ५ अ० । निरयगत्या—
दिषु, प्रत्येकं प्रत्येकं समापद्यमाने काये, आ० सू० ५ अ० ।
(गतिसमापन्नस्य कायः ‘ काय ’ शब्दे अस्मिन्नेव भागे ४४५
पृष्ठे उपापादि)

गङ्चंचल-गतिचञ्चल-त्रि० । चञ्चलशब्दवद्दयमाणार्थके च-
ञ्चलनेदे, वृ० १ उ० ।

गङ्चवत्त-गतिचपल-त्रि० । गतिश्चपला स्वरूपत एव यस्य त-
त्तचिचपलम् । चञ्चले, औ० ।

गङ्णाम-गतिनाम-न० । गतिर्नारकादिपर्यायपरिणतिः, तद्वि-
पाका कर्मप्रकृतिरपि गतिः सैव नाम गतिनाम । कर्म० १
कर्म० । नामकर्मभेदे, यदुदयात् नारकादित्वेन जीवो व्यपदि-
श्यते । स० ४२ सम० । प्रय० । आ० । पं० सं० ।

गङ्नामनिहत्ताउ-गतिनामनिधत्तायुष-न० । गतिर्नारकगत्या-
दि तल्लक्षणं नामकर्म तेन सह निधत्तं निषिक्तमायुर्गतिनाम-
निधत्तायुः । आयुर्बन्धनेदे । स० । भ० । प्रज्ञा० ।

गङ्परिणाम-गतिपरिणाम-पुं० । गतिर्देवादिका तां मित्यां येन
रथजावेनायुर्जीवं प्रापयति स आयुषो गतिपरिणामः । आयुः-
परिणामभेदे, स्था० १ ठा० ग० । देशान्तरप्राप्तिलक्षणे जीवपरि-
णामे, सूत्र० १ शु० १३१ उ० ।

अधुना द्विविधं गतिपरिणाममाह-

गतिपरिणामे णं जंते ! कतिविहे पण्त्ते ? गोयमा ! छुवि-
हे पण्त्ते, तं जहा-फुसमाणगतिपरिणामे य, अफुसमाणग-
तिपरिणामे य ।

(गतिपरिणामे णं जंते ! इत्यादि) द्विविधो गतिपरिणामः । तद्य-
था-स्पृशकतिपरिणामः, अस्पृशकतिपरिणामश्च । तत्र वस्तुवन्तरं
स्पृशतो यो गतिपरिणामः स स्पृशकतिपरिणामः, यथा-टिक्कि-
काया जलस्योपरि यत्नेन तिर्यक् प्रक्षिप्तायाः, सा हि तथा प्रक्षि-
प्ता सती अपान्तराले जलं स्पृशन्ती स्पृशन्ती गच्छति बालज-
नप्रसिद्धमेतत् । तथाऽस्पृशतो गतिपरिणामोऽस्पृशकतिपरिणामो
यद्वस्तु न केनापि सहाऽपान्तराले संस्पर्शनमनुभवति तस्या-
स्पृशकतिपरिणाम इति ज्ञावः । अन्ये तु व्याचक्षते-स्पृशकतिपरि-
णामो नाम येन प्रयत्नविशेषात् क्षेत्रप्रदेशात् स्पृशकच्छति ।
अस्पृशकतिपरिणामो येन क्षेत्रप्रदेशात् स्पृशक्षेत्रं गच्छति । तत्र
बुद्ध्यामहे, नभः सर्वव्यापितया तत्प्रदेशसंस्पर्शव्यतिरेकेण ग-
तेरसम्भवात् । बहुश्रुतेभ्यो वा परिज्ञावनीयम् ।

अत्रैव प्रकान्तरमाह-

अद्वया दीहगतिपरिणामे य हस्सगतिपरिणामे य इति ।

अथवेति प्रकारे अन्यथा वा गतिपरिणामो द्विविधः ।
तथा-दीर्घगतिपरिणामः, ऋद्वगतिपरिणामश्च । तत्र विप्र-
कृष्टदेशान्तरप्राप्तपरिणामो दीर्घगतिपरिणामः । तद्विपरीतो
ह्रस्वगतिपरिणामः । प्रज्ञा० १३ पद । गतिर्नैरयिकत्वादि-
पर्यायपरिणतिः, गतिरेव परिणामो गतिपरिणामः, जी-
वपरिणामभेदे, प्रज्ञा० १२ पद । स चतुर्धा “ गतिप-
रिणामे णं जंते ! कतिविहे पण्त्ते ? गोयमा ! चउ-
व्विहे पण्त्ते, तं जहा-नैरय्यगतिपरिणामे, तिरियगतिपरिणामे,
मणुयगतिपरिणामे, देवगतिपरिणामे । ” प्रज्ञा० १२ पद ।

गङ्परियाय-गतिपर्याय-पुं० । चलने, स्था० । (सा च त्रिभिः
पञ्चिर्वा दिग्भिः प्रवर्तते स्था० ६३० इति “ दिसा ” शब्दे) मृत्वा
वा गत्यन्तरे गमनक्षणे यच्च वैक्रियलब्धिमान् गर्तोभिर्गत्य प्र-
देशतो बहिः संग्रामयति स वा गतिपर्यायः । स्था० २ ठा० ३
उ० । (गतिपर्यायश्च द्वयोरेव गर्भस्थयोः मनुष्याणां पञ्चेन्द्रि-
यतिरश्चो च)

गङ्पुण्विदुग-गतिपूर्वीद्विक-न० । इह पूर्वीशब्देनाऽऽनुपूर्वी ज-
ण्यते । आनुशब्दलोपः “ ते मुग्धा ” सिद्ध० ३१२ । १०८ । इति सूत्रेण,
यथा देवदत्तः देवः दत्त इति । ततो नरकादिगतिनरकाद्यानुपूर्वी
स्वरूपे नरकादिविके, कर्म० १ कर्म० ।

गङ्पुण्वितिग-गतिपूर्वीत्रिक-न० । नरकाद्यायुःसमन्विते न-
रकादिविके, कर्म० १ कर्म० ।

गङ्पत्राय-गतिप्रपात-पुं० । गमनं गतिः प्राप्तिरित्यर्थः । प्राप्ति-
श्च देशान्तरविषया पर्यायान्तरविषया च, उभयत्रापि गतिश-
ब्दप्रयोगदर्शनात् । तथाहि-क गतो देवदत्तः ? पत्तनं गतः, तथा
वचनमात्रेणाप्यसौ गतः कोपमिति लोकांतरेऽप्युभयथा प्रयोगः ।
परमाणुरेकसमयेन एकस्माद्लोकान्तादपरं लोकान्तं गच्छति ।
तथा तानि तान्यव्यवसायान्तराणि गच्छतीति । गतेः प्रपातो
गतिप्रपातः । प्रज्ञा० १६ पद । गतिशब्दप्रवृत्तिरूपनियततायाम्,
प्रज्ञा० १६ पद ।

गतिप्रपातजेदाः-

कतिविहेणं जंते ! गङ्पत्राय पण्त्ते ? गोयमा ! पंचवि-
हे गङ्पत्राय पण्त्ते । तं जहा-पञ्चोगाति तत्तगति बन्धन-

च्छेदनगती उववायगती विहायगती । से किं तं पञ्चोगगती ? पञ्चोगगती पञ्चरसविहा पञ्चत्ता । तं जहा-सच्चमणपञ्चोगगती, एवं जहा पञ्चोगो भणिओ तहा एसा वि जाणियव्वा० जाव कम्मगसरीरकायपञ्चोगगती । जीवाणं भंते ! कञ्चिहा पञ्चोगगती पञ्चत्ता ? गोयमा ! पञ्चरसविहा पञ्चत्ता । तं जहा-सच्चमणपञ्चोगगती० जाव कम्मगसरीरकायपञ्चोगगती । नेरइयाणं जंते ! कतिविहा पञ्चोगगती पञ्चत्ता ? गोयमा ! एकारसविहा पञ्चत्ता । तं जहा-सच्चमणपञ्चोगगती, एवं उववज्जिउण जस्स जतिविहा तस्स ततिविहा भाणियव्वा० जाव वेमाणियाणं । जीवाणं जंते ! किं सच्चमणपञ्चोगगती० जाव कम्मगसरीरकायपञ्चोगगती ? गोयमा ! जीवा सव्वे वि ताव होज्जा सच्चमणपञ्चोगगती वि एवं ते चेव पुव्ववन्नियं भाणियव्वं जंगा, तहेव० जाव वेमाणियाणं । सत्तं पञ्चोगगती । से किं तं ततगती ? ततगती जेणं जं गामं वा० जाव सन्निवेसं वा संपट्टिए असंपत्ते अंतरापहे व वट्टं । सेत्तं ततगती । से किं तं बंधनछेदनगती ? बंधनछेदनगती जीवो वा सरीराओ सरीरं वा जीवाओ । सेत्तं बंधनछेदनगती । से किं तं उववायगती ? उववायगती तिविहा पञ्चत्ता । तं जहा-खित्तोववायगती भवोववायगती नोज-वोववायगती । से किं तं खित्तोववायगती ? खित्तोववायगती पंचविहा पञ्चत्ता । तं जहा-नेरइयखेतोववायगती तिरिखजोणियखेतोववायगती मणुस्सखेतोववायगती देवखेतोववायगती सिद्धखेतोववायगती । से किं तं नेरइयखेतोववायगती ? नेरइयखेतोववायगती सत्तविहा पञ्चत्ता । तं जहा-रयणपभापुढवीनेरइयखेतोववायगती० जाव अहे-सत्तमपुढवीनेरइयखेतोववायगती । सेत्तं नेरइयखेतोववायगती । से किं तं तिरिखजोणियखेतोववायगती ? तिरिखजोणियखेतोववायगती पंचविहा पञ्चत्ता । तं जहा-एगिंदियतिरिखजोणियखेतोववायगती० जाव पंचिंदियतिरिखजोणियखेतोववायगती । सेत्तं तिरिखजोणियखेतोववायगती । से किं तं मणुस्सखेतोववायगती ? मणुस्सखेतोववायगती दुविहा पञ्चत्ता । तं जहा-संमुच्छिममणुस्सगज्जकंतिमणुस्सखेतोववायगती । सेत्तं मणुस्सखेतोववायगती । से किं तं देवखेतोववायगती ? देवखेतोववायगती चउव्विहा पणत्ता । तं जहा-जवणवर्द्धं जाव वेमाणियखेतोववायगती । सेत्तं देवखेतोववायगती । से किं तं सिद्धखेतोववायगती ? सिद्धखेतोववायगती अणेगविहा पञ्चत्ता । तं जहा-जंबुदीवे दीवे भरहेरवयवासस्स सपक्खं सपकिदिसि सिद्धखेतोववायगती । जंबुदीवे दीवे चुद्धहिमवंतसिद्धरिवा-

सहरपव्वयसपक्खं सपकिदिसि सिद्धखेतोववायगती । जंबुदीवे दीवे हेमवयएरसवयवाससपक्खं सपकिदिसि सिद्धखेतोववायगती । जंबुदीवे दीवे सदावइवियट्ठावइवट्ठे-यहुमपक्खं सपकिदिसि सिद्धखेतोववायगती । जंबुदीवे दीवे महाहिमवंतरुप्पिवासहरपव्वयसपक्खं सपकिदिसि सिद्धखेतोववायगती । जंबुदीवे दीवे हरिवासरम्मगवास-सपक्खं सपकिदिसि सिद्धखेतोववायगती । जंबुदीवे दीवे गंधावइमाद्ववंतपरितायावट्ठेयहुमपक्खं सपकिदिसि सिद्धखेतोववायगती । जंबुदीवे दीवे णिसहनीद्ववंतवासह-रसपक्खं सपकिदिसि सिद्धखेतोववायगती । जंबुदीवे दीवे पुव्वविदेहावरविदेहसपक्खं सपकिदिसि सिद्धखेतोववायगती । जंबुदीवे दीवे देवकुरुत्तरकुरुमपक्खं सपकिदिसि सिद्धखेतोववायगती । जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वय-स्स सपक्खं सपकिदिसि सिद्धखेतोववायगती । द्वा-वणसमुद्दस्स सपक्खं सपकिदिसि सिद्धखेतोववायगती । धायइखंने दीवे पुरिमच्छपच्छिमच्छमंदरस्स पव्व-यस्स सपक्खं सपकिदिसि सिद्धखेतोववायगती । काद्वो-यसमुद्दे सपक्खं सपकिदिसि सिद्धखेतोववायगती । पुक्खरवरदीवट्ठे पुरिमद्धभरहेरवयवाससपक्खं सपकिदिसि सिद्धखेतोववायगती । एवं० जाव पुक्खरवरदीवट्ठे पच्छिमद्धपुरिमच्छमंदरपव्वयसपक्खं सपकिदिसि सिद्धखेतोववायगती । सेत्तं सिद्धखेतोववायगई । सेत्तं खेतोववायगई । से किं तं भवोववायगई ? जवोववायगई चउव्विहा पञ्चत्ता । तं जहा-नेरइय० जाव देवभवोववायगती । से किं तं नेरइयजवोववायगई ? नेरइयजवोववायगती सत्तविहा पणत्ता । एवं सिद्धज्जो जेदो भाणियव्वो जो चेव खेतोववायगतीए सो चेव जवोववायगतीए । सेत्तं भवोववायगती । से किं तं नोजवोववायगती ? । नोज-वोववायगई दुविहा पणत्ता । तं जहा-पुगलनोभवोव-वायगती य सिद्धनोभवोववायगती य । से किं तं पुगल-नोभवोववायगती ? पुगलनोजवोववायगती जन्नं पर-माणुपोगले द्वागस्स पुरच्छिमिल्लाओ चरिमंताओ पच्चि-मिद्धं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ । पच्चिमिद्धाओ चरिमंता-ओ उत्तरिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ । दाहिणिद्धाओ वा चरिमंताओ उत्तरिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छति । एवं उ-त्तरिद्धाओ दाहिणिद्धं० जाव हेडिद्धाओ उवरिल्लं । सेत्तं पोगलनोजवोववायगती । से किं तं सिद्धनोजवोववाय-गती ? सिद्धनोभवोववायगती दुविहा पणत्ता, तं जहा-अणंतरसिद्धनोभवोववायगती परंपरसिद्धनोभवोववायग-ती य । से किं तं अणंतरसिद्धनोजवोववायगती ? अ-

णंतरसिद्धनोजवोववायगई पन्नरसविहा पणत्ता, तं जहा-
तिथमिद्धअणंतरनोजवोववायगती य० जाव अणेगसि-
द्धनोभवोववायगती । से किं तं परंपरसिद्धनोभवोववाय-
गती ? परंपरसिद्धनोजवोववायगती अणेगविहा पणत्ता,
तं जहा-अपठमसमयसिद्धनोभवोववायगती, दुसमयसि-
द्धनोजवोववायगती० जाव अणंतसमयसिद्धनोभवोववायग-
ती । सेत्तं नोजवोववायगती । सेत्तं उववायगती । से किं
तं विहायगती ? विहायगती सत्तरसविहा पणत्ता । तं
जहा-फूसमाणगती अफूसमाणगती उवसंपज्जमाणगती
अणुवसंपज्जमाणगती पोग्गलगती मंरूयगती नावागती
नयगती ङायागती ङायाणुवातगती लेस्सागती द्वेस्साणु-
वातगती उद्दिस्सपविभत्तगती चउपुरिसपविज्जत्तगती वं-
कगती पंकगती बंधणविमोयणगती । से किं तं फूसमाण
गती ? फूसमाणगती जसं परमाणुपोग्गले दुपदेसेण०
जाव अणंतपदेसियाणं खंधाणं अन्नमन्नं फुसित्ताण गती
पवत्तइ । सेत्तं फूसमाणगती । से किं तं अफूसमाणगती ?
अफूसमाणगती जन्नं एतेसिं चेव अफुसित्ताण गती पवत्तइ ।
सेत्तं अफूसमाणगती । से किं तं उवसंपज्जमाणगती ? उवसंप-
ज्जमाणगती जसं जंरायं वा जुवरायं वा ईसरं वा तलवरं वा
मारुंविंयं वा कारुंविंयं वा इव्वं वा सेट्ठिं वा सेणावइं वा स-
त्थवाहं वा उवसंपज्जित्ताणं गच्छति । सेत्तं उवसंपज्ज-
माणगती । से किं तं अणुवसंपज्जमाणगती ? अणुवसं-
पज्जमाणगती जन्नं एतेसिं चेव अन्नमन्नं अणुवसंपज्जि-
त्ताणं गच्छति । सेत्तं अणुवसंपज्जमाणगती । से किं तं पो-
ग्गलगती ? पोग्गलगती जन्नं परमाणुपोग्गलाणं० जाव
अणंतपदेसियाणं खंधाण गती पवत्तइ । सेत्तं पोग्गलगती ।
से किं तं मंरूयगती ? मंरूयगती जन्नं मंरूए उप्पट्ठित्ता उप्पट्ठि-
त्ता गच्छति । सेत्तं मंरूयगती । से किं तं नावागती ? ना-
वागती जन्नं नावा पुव्ववेतालीओ दाहिणवेतालिं जल-
पहेणं गच्छति, दाहिणवेतालिं वा अवरवेतालिं जलपहे-
णं गच्छति । सेत्तं नावागती । से किं तं नयगती ? नय-
गती जन्नं नेगमसंगहववहारउज्जुसुयसइसमजिरूदएवंजू-
ताणं गयाणं जा गती, अहवा सव्वणया वि जं इच्छन्ति ।
सेत्तं नयगती । से किं तं ङायागती ? ङायागती जेणं ह
यच्छायं वा गयच्छायं वा नरच्छायं वा किन्नरच्छायं वा
महोरगच्छायं वा गंधव्वच्छायं वा रहच्छायं वा उत्तच्छायं
वा उवसंपज्जित्ताणं गच्छति । सेत्तं ङायागती । से किं तं
ङायाणुवायगती ? ङायाणुवायगती जं णं पुरिसच्छाया अ-
णुगच्छति, नो पुरिसे ङायं अणुगच्छति । सेत्तं ङायाणुवाय-
गती । से किं तं लेस्सागती ? लेस्सागती जन्नं कएह्वे-

स्सा नील्लेस्सा नील्लेस्सं पप्प तारुवत्ताए तारस-
त्ताए ताफासत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमति । एवं नील्लेस्सा
काउल्लेस्सं पप्प तारुवत्ताए जाव० फासत्ताए परिणमति । एवं
काउल्लेस्सा वि तेउल्लेस्सं, तेउल्लेस्सा वि पम्हलेस्सं, पम्हले-
स्सा वि सुकलेस्सं, पप्प तारुवत्ताए० जाव परिणमति ।
सेत्तं लेस्सागती । से किं तं लेस्साणुवायगती ? लेस्सा-
णुवायगती जं लेस्साइं दव्वाइं परित्ताइत्ता कालं करेइ तल्ल-
सेमु उववज्जइ । तं जहा-कएह्वेस्सेमु वा० जाव सुकिद्ध-
लेस्सेमु वा । सेत्तं लेस्साणुवायगती । से किं तं उद्दिस्सप-
विभत्तगती ? उद्दिस्सपविज्जत्तगती जेणं आयरित्तं वा
उवज्जायं वा थेरं वा पवत्तिं वा गणिं वा गणहरं वा ग-
णावच्छेदं वा उद्दिस्सिय उद्दिस्सिय गच्छति । सेत्तं उद्दि-
स्सपविज्जत्तगती । से किं तं चउपुरिसपविज्जत्तगती ?
चउपुरिसपविभत्तगती से जहा नामए चत्तारि पुरिसा
समगं पज्जवट्ठिया, समगं पट्ठित्ता विसमं पट्ठित्ता समगं
पज्जवट्ठिया विसमं पज्जवट्ठित्ता विसमं पज्जवट्ठिया ।
सेत्तं चउपुरिसपविभत्तगती । से किं तं वंकगती ? वंकगती
चउव्विहा पणत्ता । तं जहा-घट्ठता थंजणता ले-
सणता पवरुणया । सेत्तं वंकगती । से किं तं पंकगती ?
पंकगती से जहा नामए केइ पुरिसे सेइसिं वा पंकसिं वा
उदयंसिं वा कायं उव्विहित्ता गच्छति । सेत्तं पंकगती । से
किं तं बंधणविमोयणगती ? बंधणविमोयणगती जन्नं अं-
वाण वा अंवारुगाण वा माउलिगाण वा चिल्लाण वा क-
विट्ठाण वा जव्वाण वा फणसाण वा दाद्विमाण वा पारे-
वताण वा अक्खोद्वाण वा चाराण वा तंदुयाण वा पक्काणं
परियागत्ताणं बंधणाओ विप्पमुक्काणं वा णिव्वाघाएणं
अहेवीसाए गती पवत्तइ । सेत्तं बंधणविमोयणगती ।

सुगममापदपरिसमाप्तेः, नवरं (जन्तुहीवे दीवे भरहेरघयवास-
स्स सपक्कं सपकिदिसिं सिद्धेत्तेत्तववायगइत्ति) जम्बूद्वीपे
द्वीपे यद्धरतवर्षमैरवतवर्षं च तयोरुपरि सिद्धिक्केत्तोपपातगतिर्भ-
वति । कथमित्याह-सपक्कं सप्रतिदिक्, तत्र सह पक्काः पाश्व्याः
पूर्वापरदक्षिणोत्तररूपा यस्मिन् सिद्धक्केत्तोपपातगतिर्भवने
ततः सपक्कं, सह प्रतिदिशो विदिश आग्नेय्यादयो यस्मिन् तत्स-
प्रतिदिक्, क्रियाविशेषणमेतत् । एवोऽत्र भावार्थः-जम्बूद्वीपे द्वीपे
भरतैरावतवर्षयोरुपरि सर्वसु दिक्षु विदिक्षु च सर्वत्र सिद्धक्के-
त्तोपपातगतिर्भवतीति । एवं शेषभूतेष्वपि भावनीयम् । उप-
सम्पद्यमानगतिमुत्रे- (जसं जं राइयं वा) इत्यादि । राजा
पृथिवीपतिः, युवराजा राज्यचिन्ताकारी राजप्रतिशरीरं, ई-
श्वरः अणिमाद्यैश्वर्ययुक्तः, तद्वरः परतुष्टनरपतिप्रदसपट्टय्यवि-
भूषितो राजस्थानीयः, मारुम्बिकः किन्नमरुम्बाधिपः, कौ-
टुम्बिकः कतिपयकुटुम्बस्वामी, इभमईतीति इभ्यो धनवान्,
अष्टी अंदिवताध्यासितसौवर्णपट्टभूषितोत्तमाङ्गः, सेनापतिर्नृ-
पतिनिरुपितचतुरङ्गसैथ्यनायकः, सार्थवाहः सार्थनायकः, नौग-

निम्नेषु (जन्मं नावा पुण्यवेतालि) इत्यादि । वेतालिशब्दो देशीयचनत्वाद्धेतालातटवाची । प्रका० १६ पद । गतेर्वा प्रवृत्तेः क्रियायाः प्रपातः प्रपतनं सम्भवः प्रयोगादिष्वर्थेषु वर्तनं गतिप्रपातस्तत्प्रपातकर्मध्ययनं गतिप्रपातम् । भ० ८ श० ७ उ० । गतिप्रपातप्रतिपादकेऽन्ययुक्तिकान्प्रति स्थविरेः कथिते अध्ययने, भ० “ तएणं ते गेरा भगवंतो अस्सुउ-
त्थिए एवं पडिहणन्ति, एवं पडिहणन्ता गइप्पवायनामं अ-
ज्झयणं पस्सवइंसु । कइविडे णं भंते ! गइप्पवाए पस्सते ? गो-
यमा ! पंचविडे गइप्पवाए पस्सते । तं जहा-पभोगगई तवगई
बंधणच्छेयणगई उववायगई विहायगई एत्तो आरब्भ पओगपदं
निरवसेसं भाणियव्वं जाय सेत्तं विहायगई सेवं भंते ! जंते !
त्ति ” ॥ भ० ८ श० ७ उ० ।

गतिप्रवाद-न० । गतिः प्रोद्यते प्रकृत्यते यत्र तन्नति-
प्रवादम् । भ० ८ श० ७ उ० ।

गड्वन्धनपरिणाम-गतिवन्धनपरिणाम-पुं० । येनायुःस्वभा-
वेन प्रतिनियतगतिकर्मवन्धो भवति, यथा नारकायुःस्वभावे-
न मनुष्यतिथ्यगतिनामकर्म बध्नाति; तदेव नारकगतिनामक-
मेति स गतिवन्धनपरिणामः । आयुःपरिणामभेदे, स्था० ६ ठा० ।
गड्य-गदित-त्रि० । प्रतिपादिते, प्रति० ।

गडर्य-गदितरक्ति-त्रि० । गतौ रतिरासक्तिः प्रीतियेयां ते ग-
दितरक्तिकाः समयक्षेत्रवर्तिषु अनुपरतगतिकेषु देवेषु । स्था०
२ ठा० २ उ० ।

गङ्गागङ्गलक्षणा-गतिरागतिवृत्त-न० । वृत्तभेदे, विशेषेण
तत्स्वरूपं च विशेषेण ।

अथ “गङ्गागङ्गं त्ति” गत्यागतिलक्षणस्वरूपं प्रचिकटयिषुराह-
अवरोपपरं पर्याणं, विसेसण-विसेसणिज्जया जत्य ।

गङ्गागङ्गं य दाएहं, गङ्गागङ्गलक्षणां तं तु ॥ २१५६ ॥
परस्परं द्वयोर्द्वयोः पदयोर्वच विशेषणविशेष्यतया आनुकू-
ल्येन गमनं गतिः । ‘ यथा जीवो जदन्त ! देवः ’ इति, जीवम-
नूय देवत्वं पृच्छयते । अत्र जीवपदाद् देवपदे आनुकूल्येन य-
थास्त्यस्या गतिः । तथा प्रत्यावृत्त्या प्रातिकूल्येनागमनमागतिर्यथा
‘ देवो जीवः ’ इत्यत्र देवमनूय जीवत्वं पृच्छयत इतीह प्रत्यावृत्त्या
देवपदाज्जीवपदे आगतिः । गतिश्चागतिश्च गत्यागतौ ताभ्यां ते
वा वृत्तं तदेतद् गत्यागतिलक्षणम् । एतच्च चतुर्थं, तद्यथा-पूर्-
वपदव्याहृतम्, उत्तरपदव्याहृतम्, उभयपदव्याहृतम् उभयप-
दाव्याहृतं चेति । तत्र पूर्वपदं व्याहृतं व्याजिचारि यत्र तत्पूर्वपद-
व्याहृतं लक्षणं पूर्वपदव्याभिचारीत्यर्थः । एवमन्यत्रापि यथायोगं
समासः ।

एतानेव चतुरो भङ्गान् सोदाहरणानाह भाष्यकारः-

पुण्वावरोभएसु, वाह्यमव्वाहयं च तं तत्थ ।

जीवो देवो देवो, जीवो त्ति विगप्पनियमोऽयं ॥ २१५७ ॥

इह पूर्वपदव्याहृतम् अपरपदव्याहृतमुभयपदव्याहृतमुभयपदा-
व्याहृतं चेति चतुर्थं तद् गत्यागतिलक्षणमुक्तम् । तत्र ‘ जीवे जंते !
देवे देवे जीवे गोयमा ! जीवे सिय देवे सिय नो देवे देवे पुण
नियमा जीवे ’ इति ज्वनगुरुवचनाज्जीवो देव इति विशेषणवि-
शेष्यभूते पदद्वये जीव इति पूर्वपदं देवत्वं व्याजिचरत्यपि । जीव
स्य देवस्यादेवस्य च नारकादेर्दर्शनात् । ‘ देवः किं जीवः ? ’ इति
प्रत्यावृत्तौ देवो जीवत्वं न व्याभिचरत्येव, देवस्य नियमेन जी-

वत्त्वानस्मात्पूर्वपदव्याहृतो विकल्पनियमोऽयं भङ्गः । विकल्पो
व्याहृतिभोजना व्यभिचार इत्यर्थः । नियमो निश्चयोऽव्यभिचार
इत्यर्थः । ततश्च पूर्वपदविकल्पोपपन्नित उत्तरपदनियमो यत्रासौ
विकल्पनियमः प्रथमो भङ्ग इति ।

शेषं भङ्गत्रयं सोदाहरणं यथा-

जीवइ जीवो जीवो, जीवइ नियमो मओ विगप्पो य ।

देवो जव्वो भव्वो, देवो त्ति विगप्पमो दा वि ॥ २१५८ ॥

जीवो जीवो जीवो, जीवो त्ति दुगे वि गम्मए नियमो ।

जीवो जहोवओगो, तहोवओगो य जीवो त्ति ॥ २१५९ ॥

व्याख्या-(जीवइ जीवो जीवो जीवइत्ति) इत्यनेन द्वितीयभङ्ग-
प्रतिपादकं भगवतीसूत्रं सूचितम् । तच्चेदम्-“ जीवइ जंते ! जीवे
जीवे जीवइ गोयमा ! जीवइ ताव नियमा जीवे जीवे पुण सिय
जीवइ सिय नो जीवइ ” इति । इह ‘ जीवइ ’ शब्देन दशविधप्राण-
वृत्तं जीवनं जीवितव्यमुच्यते । तत्र जीवनं तावन्नियमाजीवे,
अजीवे तस्य सर्वथाऽसंभवात् । जीवः पुनः स्याज्जीवति स्यान्न
जीवति, सिद्धजीवस्य जीवनासंज्ञादत्त इहोत्तरपदं व्याहृतं व्य-
भिचारात् । पूर्वपदं त्वव्याहृतं, जीवनस्य जीवमन्तरेणाभावादत्त
एवाह-(नियमो मओ विगप्पो य त्ति) पूर्वपदेऽव्यभिचारान्निय-
मो मतः । उत्तरपदे तु विकल्पो भोजना व्याहृतिर्व्यभिचार इत्यर्थः ।
ततश्च नियमेनोपपन्नितो विकल्पो यत्रासौ नियमविकल्पनाम-
कोऽयमुत्तरपदव्याहृतो द्वितीयो भङ्गः । (देवो भव्वो भव्वो देवो
त्ति) अनेनापि तृतीयभङ्गप्रतिपादकं प्रकृतिषु सूचितम् । तद्यथा-
“ देवे णं जंते ! भवसिद्धिए भवसिद्धिए ? देवं गोयमा ! देवे सिय
भवसिद्धिए सिय अभवसिद्धिए भवसिद्धिए वि सिय देवे
सिय नो देवे त्ति ” अत्र पूर्वपदवर्ती देवो भव्यत्वं व्याजिचरति
अभव्यस्यापि तस्य संज्ञात्, उत्तरपदवर्त्यपि जव्वो देवत्वं
व्याजिचरत्येवस्यापि तस्य नारकादौ संज्ञादत्त उभयपदव्याहृत-
मिदमत एवाह-(विगप्पमो दा वि त्ति) इह प्राकृतशैल्या द्वयोर-
पि पदयोर्विकल्पो व्याभिचार इत्यर्थः । ततश्च विकल्पयुक्तो विक-
ल्पो यत्रासौ विकल्पविकल्पनामकोऽयमुभयपदव्याहृतस्तृतीयो
भङ्ग इति । (जीवो जीवो जीवो जीवो त्ति) इहापि व्याख्या प्रङ्ग-
तिसूत्रमेतद्वृत्तं, तद्यथा-“ जीवे भंते ! जीवे जीवे जीवे ? गोय-
मा ! जीवे ताव नियमा जीवे, जीवे वि नियमा जीवे त्ति ” इहैक-
स्य जीवशब्दस्यापयोगो वाच्यस्ततश्चापयोगो नियमाजीवः,
जीवोऽपि नियमापयोगोऽत उभयपदव्याहृतमिदमत एवाह-
“ दुगे वि गम्मए नियमो ” इत्यादि । पदद्वयेऽप्यत्र नियमो
गम्यते । ततश्च नियमान्वितो नियमो यत्रासौ नियमनियमाजि-
धान उभयपदाऽव्याहृतश्चतुर्थो भङ्ग इति ।

अथ लोकेऽपि चतुर्विधमिदं गत्यागतिलक्षणं

प्रसिद्धमिति दर्शयन्नाह-

रूवी घडो त्ति चूओ, दुम्पो त्ति नीलुप्पलं च लोयम्मि ।

जीवो सचेयणो त्ति य, विगप्पनियमादओ सिद्धा ॥ २१६० ॥

पूर्वपदव्याहृतं यथा-‘ रूपी घटः ’ इति । अत्र रूपिणो घटस्य प-
टादेश भावात्पूर्वपदव्याहृतिः, उत्तरपदं तु न व्याहृतं; घटस्य
रूपिण एव भावादिति विकल्पनियमः प्रथमो भङ्गः । उत्तरप-
दव्याहृतं ‘ चूतो द्रुमः ’ इति । इह चूतो द्रुम एव जयतीति न
व्याहृतिः, द्रुमस्तु चूतोऽचूतश्च स्यादित्युत्तरपदव्याहृतिरिति नि-
यमविकल्पो द्वितीयो भङ्गः । उभयपदव्याहृतं यथा-नीलोत्पल-
मिति । नीलमुत्पलं मरकतादि च भवति, उत्पलमपि नीलं शु-

कलादिरूपं च जयतीत्युजयपदव्यभिचाराद् विकल्पविकल्पस्तु-
तीयो नङ्गः । उभयपदाव्याहृतं यथा- 'जीवः सचेतनः' इति ।
जीवः सचेतन एव जयति चेतनापि जीवस्यैवेत्युभयपदा-
व्यभिचाराद् नियमनियमश्चतुर्थो भङ्ग इति । इत्येवं विकल्प-
नियमाद्यश्चत्वारो भङ्गा लोकेऽपि सिद्धा इति । तदेवमभि-
हितं गत्यागतित्वन्नणम् । विशेषः । आ० म० द्वि० ।

गङ्गविसय-गतिविषय-पुं० । गतिगोचरविषये क्षेत्रे, । प्रति० ।

“असुरकुमारानं देवानं अहे गङ्गविसये सिन्धे” इह यद्य-
पि गतिगोचरभूतं क्षेत्रं गतिविषयशब्देनोच्यते तथापि गति-
रेव गृह्यते शीघ्रादिविशेषणानां क्षेत्रे युज्यमानत्वादिति ।
ज० ३ श० १ उ० ।

गङ्गमावन्न-गतिसमापन्न-पुं० । गतिगमनं तां समापन्नाः प्राप्ता-
स्तद्वन्तो गतिसमापन्नाः गतिमत्सु पृथ्वीकायिकादपु। स्था० ।

दुविहा द्वा पञ्चत्ता तं जहा-गङ्गमावन्नगा चेव अग-
ङ्गमावन्नगा चेव ॥

गतिगमनं तां समापन्नाः प्राप्तास्तद्वन्तो गतिसमापन्नाः । ये हि
पृथ्वीकायिकाद्यागुष्कोदयात् पृथ्वीकायिकादिव्यपदेशवन्तो
विग्रहगत्या उत्पत्तिस्थानं व्रजन्ति, अगतिसमापन्नास्तु स्थिति-
मन्तः । स्था० । १ ग० १ उ० । सू० प्र० ।

गङ्गमावन्नग-गतिसमापन्नक-पुं० । गतिगमनं समिति संतत-
मापन्नकाः प्राप्ताः गतिसमापन्नकाः अनुपरतगतिकेषु देवेषु,
स्था० १ ग० २ उ० । ('अगङ्गमावण' शब्दे प्र० भाग
१५३ पृष्ठे दृश्यते उक्तः)

गङ्गा-पुं०-गो-पुं० । गच्छत्यनेन गमः करणे गो । “ ग-
ध्यङ्ग्राः ” ८ । १ । १५८ । गोशब्दे ओतः अङ्ग्राश्च इत्या-
देशो भवतः । गङ्गा गङ्गा गाओ प्रा० १ पाद ।
स्वनामख्याते पञ्चनेदे, वृषभस्य यानसाधनत्वात् । वाच० ।

गङ्गा-गो-स्त्री० । स्त्रियां “स्वस्त्रादेर्ना” ८ । ३ । ३५ । इति
डा प्रत्ययः “गङ्गा” प्रा० ३ पाद ।

गङ्गा-गौर-पुं० । “डोलः” ८ । १ । १०२ । इत्यस्य क्वाचि-
त्कत्वान्न रुस्य लः । प्रा० १ पाद । देशभेदे, तद्देशस्थे जने, ष०
व० ब्राह्मणभेदे, गुडविकारे मदिराभेदे, स्त्री० । वाच० ।

गङ्गा-गौर-स्त्री० । “स्वराणां स्वराः प्रायोऽपभ्रंशे” ८ ।
४ । ३२६ । इति प्रायिके स्वरादेशे । गङ्गा गौरि प्रा० ४ पाद ।
गौरवर्णायां स्त्रियाम्, “कपोलभित्तिरिव लोधगौरीः” वाच० ।

गङ्गा-गङ्गा-पुं० । द्वैकियनिहवानां धर्माचार्यं (तद्वक्तव्यता च
'दोकिरिय' शब्दे) आ० म० द्वि० । विशेषः । स्था० ।
उत्त० । नि० ।

गङ्गादत्त-गङ्गादत्त-पुं० । पूर्वभवे नवमे वासुदेवे, (स च गङ्गादत्त-
नामा मल्लः पितृभ्यां त्यक्तः चारित्रं गृहीत्वा क्रमेण वासुदेवो
जात इति 'वसण' शब्दे कथा) आ० क० । आ० म० द्वि० ।
आ० चू० । स० । ति० । पृष्ठत्रयदेववासुदेवयोः पूर्वजविके ध-
र्माचार्यं, स० । हस्तिनापुरजाते मुनिसुव्रतशिष्ये श्रेष्ठिनि, स
च प्रव्रज्य कात्रं कृत्वा सम्यग्दृष्टिदेवो जात इति । भ० ।

तेणं काक्षेणं तेणं समणं उल्लुयातीरेणाम् एणरे हो-
स्था वण्णो एणजंणुण चेए, वण्णो । तेणं काक्षेणं तेणं

समणं सामी समोसहे० जाव पज्जुवासइ । तेणं काक्षे-
णं तेणं समणं सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणी एवं ज-
हेव वितिए उदेसए तहेव दिव्वेण जाणविमाणेणं आगओ
जाव जेणव समणे भगवं महावीरे तेणवं उवागच्छइ । उ-
वागच्छइत्ता० जाव एणमंभित्ता एवं वयासी-देवे णं जंते !
महिहिणं जाव महेसक्खे वाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता
पज्जु आगमित्तए ? एण इणट्ठे समट्ठे । देवे णं जंते ! महिहि-
णं जाव महेसक्खे वाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पज्जु
आगमित्तए ? हंता पज्जु ? । देवे णं जंते ! महिहिणं एवं
एणं अजिल्लवेणं गमित्तए २, एवं जामित्तए वा वि-
यागरित्तए वा ३, उमिसावेत्तए वा निम्मिसावेत्तए वा ४,
आउंटावेत्तए वा पसारित्तए वा ५, ठाणं वा सेज्जं वा
णिमीहियं वा वेत्तित्तए वा ६, एवं विउव्वित्तए वा ७,
एवं परियाएत्तए वा ८, जाव हंता पज्जु इमाइं अट्ठउ-
क्खित्तपसिणवागरणाइं पुच्छइ संजंति य वंदणएणं वंदइ ।
वंदेइत्ता तमेव दिव्वं जाणविमाणं दुरूहइ, दुरूहइत्ता जा-
मेव दिसिं पाउव्वणू तामेव दिसिं पणिगए । भंते ! त्ति
भगवं !, गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ णमंसइ । वंदित्ता
एणमंसित्ता एवं वयासी-असुदा णं जंते ! सक्के देविंदे दे-
वराया देवाणुप्पियं वंदइ णमंसइ० जाव पज्जुवासइ ।
किणं जंते ! सक्के देविंदे देवराया देवाणुप्पियं अट्ठ उक्खि-
त्तपसिणवागरणाइं पुच्छइ, पुच्छइत्ता संजंति य वंदइ, वंद-
इत्ता० जाव पणिगए । गोयमादि !, समणे भगवं महावीरे
जगवं गोयमं एवं वयासी-एवं खलु गोयमा ! तेणं काक्षेणं
तेणं समणं महासुक्के कप्पे महासामाणियविमाणे दो देवा
महिहिणं जाव महेसक्खा एगविमाणंसि देवत्ताए उ-
ववत्ता । तं जहा-मायीमिच्छदिट्ठी उववत्तए य, अमायी
सम्मदिट्ठी उववत्तए य । तए णं से मायीमिच्छदिट्ठी-
उववत्तए देवे तं अमायीसम्मदिट्ठीउववत्तए देवं एवं
वयासी-परिणममाणा पोग्गला, एण परिणया; अपरिणया,
'परिणमंतीति पोग्गला' एण परिणया, अपरिणया । तए णं
से अमायीसम्मदिट्ठीउववत्तए देवे तं मायीमिच्छदिट्ठी-
उववत्तए देवं एवं वयासी-परिणममाणा पोग्गला परि-
णया, एण अपरिणया, 'परिणमंतीति पोग्गला' परिणया, एण
अपरिणया । तं मायीमिच्छदिट्ठीउववत्तए देवं एवं पणि-
हणइ । एवं पडिइत्ता ओहिं पजंजइ, ओहिं पजंजइत्ता ममे
ओहिणा आजोएइ । आजोएइत्ता अयमयारुवे० जाव
समुप्पज्जित्ता । एवं खलु समणे जगवं महावीरे जंणुदीवे
दीवे जारहे वासे जेणव उल्लुयातीरे णयरे जेणव
एणजंणुण चेए अहापणिरुवं० जाव विहरइ, तं सेयं

खलु समणं भगवं महावीरं वंदित्ता० जाव पज्जुवासित्ता इमं
 एयासूवं वागरणं चित्तं एत्ति कट्ठु एवं संपेहेइ। संपेहेइ-
 त्ता चउट्ठिं सामाणियसाइस्सीहिं परियारो जहा सूरिया-
 भस्स० जाव णिग्घोसणादितरवेणं जेणव जंबुद्वीवे दीवे
 भारहे वासे जेणव उट्ठुयातीरे एयरे जेणव एगजंबूए
 चेइए जेणव ममं अंतिए तेणव पहारेत्थगमणाए ।
 तएणं से सक्के देविंदे देवराया तस्म देवस्स तं दिव्वं देवि-
 हिं दिव्वं देवज्जुतिं दिव्वं देवाणुजावं दिव्वतेयलेस्मं अ-
 सहमाणे अट्टउक्खित्तपणिग्घागरणाइं पुच्छइ, पुच्छइत्ता
 संभंतिय० जाव पणिगए, जावं च एणं समणे जगवं म-
 हावीरे भगवओ गोयमस्स एयमट्ठे परिकहेइ, तावं च एणं
 से देवे तं देसं हव्वमागए । तएणं से देवे समण भगवं म-
 हावीरं तिकखुत्तो वंदइ एमंसइ, वंदइत्ता एमंसइत्ता एव व-
 यामी-एवं खलु जंते ! महासुक्के कप्पे महासामाणे त्रिमा-
 णे एगे मायी उववणए देव ममं एवं वयासी-परिणममा-
 णा पोग्गला, एणो परिणया; अपरिणया, 'परिणमंतीति पो-
 ग्गला' एणो परिणया, अपरिणया । तएणं अहं तं मायी-
 मिच्छदिट्ठीउववणं देवं एवं वयासी-परिणममाणा पो-
 ग्गला परिणया, एणो अपरिणया, 'परिणमंतीति' पोग्गला
 परिणया, एणो अपरिणया । से कामेयं भंते ! एवं गंगदत्ता-
 दि ! समणे भगवं महावीरं गंगदत्तं देवं एवं वयासी-अहं पि
 एणं गंगदत्ता ! एवमाइक्खामि ४, परिणममाणा पोग्गला०
 जाव एणो अपरिणया, सच्चपेसे अट्ठे । तएणं से गंगदत्ते दे-
 वे समणस्स जगवओ महावीरस्स अंतियं एयमट्ठे सोच्चा
 णिसम्म हट्टतुट्ट समणं भगवं महावीरं वंदइ एमंसइ, वंदि-
 त्ता एमंसित्ता एच्चा सप्पे० जाव पज्जुवासइ । तएणं से
 गंगदत्ते देवे समणस्स जगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं
 सोच्चा णिसम्म हट्टतुट्टे उट्ठाए उट्ठेइ । उट्ठेइत्ता समणं भग-
 वं महावीरं वंदइ एमंसइ, वंदइत्ता एमंसइत्ता एवं वयासी-
 अहं एणं जंते ! गंगदत्ते देवे किं भवसिद्धिए अभवसिद्धिए
 एवं जहा सूरियाभो० जाव वत्तीसविहं उवदंसेइ । उवदंसेइ-
 त्ता० जाव तामेव दिसिं पणिगए ? भंते ! त्ति भगवं गोयमे
 समणं भगवं० जाव एवं वयासी-गंगदत्तस्स एणं जंते ! दे-
 वस्स सा दिव्वा देविही दिव्वा देवज्जुती० जाव अणुप्प-
 विट्ठा ? गोयमा ! सरीरं गया सरीरं अणुप्पविट्ठा कूमा-
 गारसालादिट्ठतो० जाव सरीरं अणुप्पविट्ठा । अट्ठो एणं भं-
 ते ! गंगदत्ते देवे महिद्धि० जाव महसक्खे गंगदत्तेणं भं-
 ते ! देवेणं सा दिव्वा देविही दिव्वा देवज्जुती किणो
 दप्प्या० जाव जेणं गंगदत्तेणं देवेणं सा दिव्वा देविह्वा०
 जाव अजिसमप्पगया ? गोयमादि ! समणे भगवं महावीरे
 भगवं गोयमं एवं वयासी-एवं खलु गोयमा ! तेणं का-

द्वेणं तेणं समणं इहेव जंबुद्वीवे दीवे जारहे वासे हत्थि-
 णापुरे एणं एयरे होत्था वण्णओ, सहसंववणे उज्जाणे
 वण्णओ । तत्थ एणं हत्थिणापुरे एयरे गंगदत्ते णामं गाहा-
 वई परिवसइ, अट्ठे जाव अपरिजूर । तेणं कालेणं तेण स-
 मणं मुणिसुव्वए अरहा आदिगरे० जाव सव्वसू सव्व-
 दरिसी आगासगएणं चक्केणं० जाव पकाइज्जमाणेणं प-
 काइज्जमाणेणं सीसगणसंपरिवुडे पुव्वाणुपुव्वि चरमाणे
 गामाणुगामं० जाव जेणव सहसंववणे उज्जाणे० जाव विह-
 रइ । परिसा णिग्घा० जाव पज्जुवासइ । तएणं से
 गंगदत्त गाहावई ईमीसे कहाए द्दच्छे समणे हट्टतुट्ट०
 जाव कयवन्निसरीरे साओ गिहाओ पणिक्खमइ । प-
 ढिणिक्खमइत्ता पादविहारचारेणं हत्थिणाउरं एयरं मज्जं
 मज्जेणं णिग्गच्छइ । णिग्गच्छइत्ता जेणव सहसंववणे उ-
 ज्जाणे जेणव मुणिसुव्वए अरहा तेणव उवागच्छइ । उवाग-
 च्छइत्ता मुणिसुव्वयं अरहं तिकखुत्तो आयाहिणप्पयाहिणं०
 जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासइ । तएणं मुणि-
 सुव्वए अरहा गंगदत्तस्स गाहावइस्म तीसे य महति०
 जाव परिसा पणिग्घा, तएणं से गंगदत्ते गाहावई मुणि-
 सुव्वयस्स अरहओ अंतियं धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्ट-
 तुट्ट उट्ठाए उट्ठेइ । उट्ठेइत्ता मुणिसुव्वयं अरहं वंदइ एमंसइ ।
 वंदइत्ता एमंसइत्ता एवं वयासी-सइहामि एणं जंते ! णिग्ग-
 थ पावयणं जाव से जहेयं तुव्वे वदह । जं एववं देवाणु-
 प्पिया ! जेट्ठपुत्त कुमुवे ठावेमि । तएणं अहं देवाणुप्पि-
 याणं अंतियं मुंडे० जाव पव्वयामि । अहासुहं देवाणुप्पि-
 या ! मा पडिवंधं । तएणं से गंगदत्ते गाहावई मुणिसुव्वएणं
 अरहा एवं वुत्ते समाणे हट्टतुट्टे मुणिसुव्वयं अरहं वंदइ ए-
 मंसइ । वंदइत्ता एमंसइत्ता मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतियाओ
 सहसंववणाओ उज्जाणाओ पणिक्खमइ । पणिक्खम-
 इत्ता जेणव हत्थिणापुरे एयरे जेणव सए गिहे तेणव उवाग-
 च्छइ । उवागच्छइत्ता विपुलं असणं पाणं० जाव उवक्ख-
 मावेइ, उवक्खवावेइत्ता मित्थणाइणियग० जाव आमं-
 तेइ । आमंतेइत्ता तओ पच्चा एहाए जहा पूरणे० जाव जे-
 ट्ठपुत्तं कुडुवे ठावेइ । तं मित्थणाइ० जाव जेट्ठपुत्तं च आपु-
 च्छइ । आपुच्छइत्ता पुरिससहस्सवाहिणिं सीयं दुरूहइ । दु-
 रूहइत्ता मित्थणाइणियग० जाव परिजणेणं जेट्ठपुत्तेण य
 समणुग्गममाणमग्गे सव्विहीए जाव० एादितरवेणं हत्थि-
 णापुरं एयरं मज्जं मज्जेणं णिग्गच्छइ । णिग्गच्छइत्ता जेणव
 सहसंववणे उज्जाणे तेणव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता द्दत्ता-
 इच्छते तित्थगरादि पासइ । एवं जहा-उदायणे० जाव
 सयमेव आजरणे उम्मुयइ । उम्मुयइत्ता सयमेव पंचमुट्ठियं द्योयं
 करेइ । करेइत्ता जेणव मुणिसुव्वए अरहा एवं जहा उदायणे

तदेव पव्वइए, तदेव एकारस अंगाई अहिज्जइ० जाव मासि-
याए संलेहणाए सडिं जत्ताई अणसणाए० जाव च्छेदेइ।
छेदेइत्ता आओइयपमिकंते समाहिपत्ते कात्तमासे, कात्तं कि-
च्चा महासुके कपे मट्टासामाणे विमाणे उववायसभाए दे-
वसयणिज्जंसि० जाव गंगदत्तदेवत्ताए उववसे । तए एं से गं-
गदत्ते देवे अहुणाववस्सेत्तए समाणे पंचविहाए पज्जत्तीए
पज्जत्तिजावं गच्छइ । तं जहा-आहारपज्जत्तीए० जाव भा
समणपज्जत्तीए । एवं खलु गोयमा ! गंगदत्तेणं देवेणं सा दि
व्वा देविही० जाव अभिसमसागया । गंगदत्तस्म णं भंते !
देवस्स केवइयं कात्तं ठिई पणत्ता ! गोयमा ! सत्तसागरोवमा-
ई ठिई पणत्ता । गंगदत्ते एं जंते ! देवे ताओ देवलोगाओ आ-
लुक्खएणं० जाव महाविदेहे वासे सिज्जिहिइ० जाव अंतं
काहिति ॥ सेवं जंते ! जंते सि ।

(तेणं) इत्यादि । इह सर्वोऽपि संसारी बाह्यान् पुद्गलाननुपादा-
य न काञ्चित् क्रियां करोतीति सिद्धमेव, किन्तु देवः किल मह-
र्षिको, महर्षिकत्वादेव च गमनादिक्रियां मा कदाचित्करिष्यति
इति सम्भावनया शकः प्रश्नं चकार- (देवे एं भंते !) इत्यादि ।
(भासित्तए वा वागरित्तए व त्ति) भाषितुं वक्तुं व्याकर्तुमुत्तरं
दानुमित्यनयोर्विशेषः । प्रश्नश्चायं तृतीय, उन्मेषादिश्चतुर्थः, आ-
कुण्टनादिः पञ्चमः, स्थानादिः षष्ठः, विकुर्वयितुमिति सप्तमः,
परिचारयितुमित्यष्टमः । (उक्खित्तपसिणवागरणाई ति) उ-
त्थित्तानीवोत्तिष्ठानि अविस्तारितस्वरूपाणि, प्रच्छन्तीयत्वात्प्रश्नाः,
व्याक्रियमाणत्वाच्च व्याकरणानि यानि तानि तथा । (संजंतिय-
यंदणएणं ति) संश्रान्तिः सम्भ्रमः आत्सुक्यं तथा निर्वृत्तं सां-
श्रान्तिकं यद्वन्दनं तत्तथा तेन । (परिणममाणा पोमला णो परि-
णय त्ति) वर्तमानातीतकावयोर्विरोधादत एवाह- (अपरिण-
य त्ति) इहैवोपपत्तिमाह-परिणमन्तीति कृत्वा नो परिणतास्ते
व्यपदिश्यन्त इति मिथ्यादृष्टिवचनम् । सम्यग्दृष्टिः पुनराह- (परि-
णममाणा पोमला परिणया नो अपरिणय त्ति) कुत इत्याह-
परिणमन्तीति कृत्वा पुद्गलाः परिणता नोऽपरिणताः, परिणम-
न्तीति हि यदुच्यते तत्परिणामसद्भावे, अन्यथाचान्यथाऽतिप्रस-
ङ्गात् । परिणामसद्भावे तु परिणमन्तीति व्यपदेशे परिणतत्वम-
वश्यं भावि । यदि हि परिणामे सत्यपि परिणतत्वेन स्यात्तदा
सर्वदा तदभावप्रसङ्ग इति । (परिवारो जहा सूरियाभस्स त्ति)
अनेनदं सूचितम्- “ तिहिं परिसादिं सत्तिहिं अणियादिं सत्तिहिं
अणियाहिंवईहिं सोलसदिं आयरक्खदेवसादस्सीहिं अण्णेदि
य वहुहिं महासामाणविमाणवासीहिं वेमाणियादिं देवेहिं सडिं
संपरिवुडे ” इत्यादि । (दिव्वं तेयलेस्स असहमाणे त्ति) इह
किल शकः पूर्वमेव कार्तिकाग्निधानोऽभिनवश्रेष्ठी बभूव । गङ्गा-
दत्तस्तु जीर्णश्रेष्ठीति । तयोश्च प्रायो मत्सरो भवतीत्यसावसह-
नकारणं सम्भाव्यत इति । एवं (जहा सूरियाजो त्ति) अनेनदं
सूचितं “ सम्मादिट्ठी मिच्छादिट्ठी परित्तसंसारिए अणंतसं-
सारिए सुलहवोहिए उल्लहवोहिए आराहए विराहए चरिमे
अचरिमे इत्यादि ” इति । ज० १६ श० ५ व० । ती० ।
नि० । विजयपुरस्थे मगधायाम् जतरि, गृहपती च । ध०
२० । सागरदत्तस्य भार्यायां उडुम्बरदत्तस्य मातरि, स्त्री० ।
विपा० ७ अ० ।

गंगप्पवायइह-गङ्गाप्रपातइह-पुं० । हिमवद्वर्षधरपर्वतोपरि-
वर्तिपद्महृदस्य पूर्वतोरणेन निर्गत्य क्रमेण यत्र प्रपतति त-
स्मिन् हृदविशेषे, स्था० २ ठा० ३ उ० । (' गंगा ' शब्दोऽस्य
स्वरूपं दर्शयिष्यामि) “ दो गंगप्पवायइहा ” स्था० २
ठा० ३ उ० ।

गंगा-गङ्गा-स्त्री० । पद्महृदाभिर्गतायां लवणसमुद्रे सङ्गतायां
महानद्याम् । स्था० ३ ठा० ४ व० ।

अथ गङ्गामहानदीस्वरूपमाह-

तस्म णं पउमदहस्स पुरच्छिमिद्वेणं तोरणेणं गंगा महा-
णई पव्वुढा समाणी पुरच्छाजिमुही पंचजोअणसयाइं
पव्वएणं गंता । गंगावत्तणकूमे आवत्ता समाणी पंचतेवीसं
जोअणए तिप्पिआ एगुणवीसइंजाए जोअणस्स दा-
हिणाजिमुही पव्वएणं गंता महया घरमुहपत्तिएणं मु-
त्तावलिहारसंतिएणं साइरंगं जोअणसएणं पवाएणं पवरइ ।
गंगामहाणई जओ पवरइ इत्य एं महं एगा जिब्जिआ
पणत्ता । सा एं जिब्जिआ अण्जोअणं आयामेणं छस-
कोसाइं जोअणाइं विक्खंजेणं अण्णकोसं वाहद्वेणं मगरमुह-
विउट्ठं संठाणसंठिआ सव्वइरामई अच्चा सण्हा । गंगा
महाणई जत्थ पवडइ एत्थ एं महं एगे गंगप्पवायकुंमे णामं
कुंमे पणत्ते सडिजोअणाइं आयामविक्खंजेणं एउअं जो-
अणसयं किंचि विसेसाहिअं परिक्खेवेणं दस जोअणाइं
उव्वेहेणं अणे सण्हे रययामयकूडे समतीरे वडरामयपासाणे
वडरत्ते सुवण्णमुभरययामयवाटुआए वेरुल्लिअमणिफ-
ल्लिअपरुत्तपवोअमे सुहोआरमुहोत्तारे णाणामणितित्थमु-
व्वो वट्टे अण्णुपुव्वमुजायवपणंभीरसीअद्वजले संठणप-
त्तजिसमुणाद्वे बहुउप्पन्नकुमुअणद्विणमुभगसोगंधिअपोंर-
रीअमहापोंररीअसयपत्तसइस्सपत्तसयसइस्सपत्तए फुल्लके-
सरोवचिए णप्पयपरिभुजमाणकमद्वे अच्छविमद्वपत्तसद्विल-
पुप्पपमिहत्थभमंतपच्चकच्चअणं सउणगणमिहुणपविअप-
रिए सट्ठभइअमहुरसरणाइए पासाइए ४ । से एं एगाए पउ-
मवरवेइआए एगेण य वणमंरुणं सव्वओ समंता संपरि-
विखते वेइआ वणमंरुगाणं पमाणं वण्णओ अ जाणियव्वो ।
तस्स एं गंगप्पवायकुंरस्स तिदिसिं तओ तिसोवाणपमिरु-
वगा पणत्ता । तं जहा-पुरच्छिमेणं दाहिणेणं पव्वच्छिमेणं
तेमिणं तिमोवाणपमिरुवगाणं । अयमेआरुवे वणावासे प-
णत्ते । तं जहा-वडरामया ए मारिट्टामया पड्डाणा वेरुलि-
आमया खंजा सुवण्णरूपमया फलया लोहिकखमईओ मुई-
ओ वडरामया संथा णाणामणिमया आलंवणा बाहाओ ।
तेसिणं तिसोवाणपमिरुवगाणं पुरओ पत्तेअं पत्तेअं तो-
रणा पणत्ता । ते णं तोरणा णाणामणिमया णाणाम-
णिमएसु खंजेसु उवणिविट्ठसंणिविट्ठा विविहमुत्तंतरोव-

इत्रा विविहतारारुवोवचिआ ईहामिअसहृतरगणरमगरवि-
हगवाहगकिस्सररुसरजचमरकुंजरवणवपउमवभक्तिचि-
त्ता खंजुगयवइरेइअपरिगयाजिरामा विज्जाहरजमव-
जुअन्नजंतजुत्ता विवअनीसहस्समावणिया रुवगसहस्स-
कडिआ निसमाणा भिबिसमाणा चक्खुव्हाअणत्तेसा सु-
हफासा सस्सिराअरूवा घंटावाहचिअमहुरमणहरसरा
पासादीआ ४ । तेसिणं तोरणणं उवरिं बहवे अट्टमंगल-
गा पव्वत्ता । तं सोच्छियसिरिवच्चं जाव पडिरूवा । तेसि-
णं तोरणणं उवरिं बहवे किएहचामरभयां जाव सुक्किन्न-
चामरभया अच्चा सएहा रूपपट्टा वइरामयदंका जलया-
मवगंधिआ सुरम्मा पासाईआ ४ । तेसिणं तोरणणं उ-
रिपि बहवे उत्ताइच्चत्ता पडागाइपडागा घंटाजुअला चामर-
जुअलउपपन्नहत्थगा पउमहत्थगा० जाव सयसहस्सपत्त-
हत्थगा सव्वरयणामया अत्था० जाव पडिरूवा । तस्स एं गं-
गाप्पवायकुंडस्स बहुमज्जदेसभाए । एत्थ णं महं एगे गंगा-
दीवे णामं दीवे पव्वत्ते अट्टजोअणाई आयामविकखंभेणं
साइरेगाई पणवीसं जोअणाई परिकखंभेणं दोकोसउसिए
जइताओ सव्ववइरामए अच्चे सएहे । से एं एगाए पउमवर-
वेइआए एगेण य वणसंडेण सव्वओ समंता संपरिकिखत्ते
वणओ भाणिअव्वो । गंगादीवस्स णं दीवस्स उरिपि बहु-
समरमणिज्जे जूमिभागे पव्वत्ते । तस्स एं बहुमज्जदेसभाए
एत्थ एं महं गंगाए देवीए एगे जवणे पव्वत्ते । कोसं
आयमेणं अरुकोसं विकखंभेणं देसूणंगकोसं उरुं
उच्चत्तेणं अणेगखंभसयसणिनिवट्टे० जाव मज्जदेस-
जाए मणिपेडिआए सयणिज्जे से केणट्टेणं० जाव
सासए णामधेज्जे पव्वत्ते । तस्स एं गंगप्पवायकुंडस्स
दक्खिणिद्वेणं तोरणेणं गंगामहाणई पव्वुदा समाणी
उत्तरकुंजरहवासए जेमाणी जेमाणी सत्तहिं सल्लिआ-
सहस्सेहिं आउरेमाणी अउरेमाणी अहे खंरुप्पवाय-
गुहाए वेअट्टपव्वयं दाहइत्ता दाहिणहूरहवासए जेमा-
णी जेमाणी दाहिणहूरहवासस्स बहुमज्जदेसजागं गंता
पुरच्चाभिमुही आवत्ता समाणी चोइसहिं सल्लिआसह-
स्सेहिं समाणा अहेज्ज गइं दालइत्ता पुरच्चिमेणं लवण-
समुदं समुप्पेइ गंगा णाम महाणई पव्वेच्चस्स कोसाई जो-
अणाई विकखंभेणं अरुकोसं उव्वेट्टेणं, तयणंतरं च णं
मायाए मायाए परिवट्टमाणं परिवट्टमाणं मुहे वा सट्ठिं जो-
अणाई अरुजोअणं च विकखंभेणं सकोसं जोअणं उव्वे-
हेणं उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइआहिं दोहिं वणसं-
डेहिं संपरिकत्ता वेइया वणसंडवणओ जाणियव्वो ।
(तस्स एं) इत्यादि । तस्य पञ्चदशस्य पौरुषेण तोरणेन गङ्गा-
नाम्नी महानदी स्वपरिवारभूतचतुर्दशसहस्रनदीसंपदुपेतत्वेन

स्वतन्त्रतया समुद्रगामित्वेन च प्रकृष्टा नदी, एवं सिन्ध्वादिष्वपि
ज्ञेयम् । प्रव्यूहा निर्गता सती पूर्वान्निमुखी पञ्चयोजनशतानि पर्व-
तेन पर्वतोपरीत्यर्थः । अथवा णं इति प्राग्वत्, पर्वते गत्वा गङ्गाव-
र्तेनान्नि कूटे, अत्र सामीप्ये सप्तमी । 'वटे गावः सुशरते' इत्या-
दिष्वत् । गङ्गावर्त्तनकूटस्याधस्तादावृत्ता सती प्रत्यावृत्त्येत्यर्थः ।
पञ्चयोजनशतानि त्रयोविंशत्यधिकानि त्रींशैकोनविंशतिभागान्
योजनस्य दक्षिणाग्निमुखी पर्वतेन गत्वा महान् यो घटस्तम्भ-
खादिव प्रवृत्तिर्निर्गमो यस्य स तथा तेन । अयमर्थः—यथा घट-
मुखाज्जलौघो निर्यन् 'खुभिखुभीति' शब्दायमानो बलीयांश्च
निर्याति तथाऽयमपीति । मुक्तावलीनां मुक्तासरीणां यो दारस्त-
त्संस्थितेन तत्संस्थानेनेत्यर्थः, सातिरेकं योजनशतं क्षुद्रहिम-
वच्छिखरतडादारज्य दशयोजनोद्धेधप्रपातकुणं यावद्दारापा-
तो मानं यस्येति सातिरेकयोजनशतिकस्तेन । तथा प्रपातेन
प्रपातजलौघेन, अत्र करणे तृतीया, प्रपातति प्रपातकुणं प्राप्नो-
तीत्यर्थः । प्रदक्षिणाभिमुखगमनपञ्चयोजनशतादिसंख्यात्वे च
हिमवज्जिरिव्यासात् योजन १०५२ कदा १२ रूपात् पङ्गाप्रवाह-
व्यासे योजन ६ क्रोश १ प्रमिते शोधिते, शेष १०४६ क्रोशे तु पादो-
नं कत्वापञ्चकं, तत्कत्वाद्वादशकात् शोधयं, ततः शेषाः सप्त सपादाः
कलाः । गङ्गाप्रवाहः पर्वतस्य मध्यभागेन पञ्चदहाद्विनिर्याति, तेना-
स्या दक्षिणाभिमुखगङ्गाप्रवाहो न गिरिव्यासार्यस्य, गन्तव्यत्वेन
गङ्गाव्यासो न गिरिव्यासः योजन १०४६ कत्वा सपादसप्त ७ रूपो-
ऽर्द्धीक्रियते । जातं यथोक्तं योजन ४२३ कदा ३ । यद्यप्यत्र कत्वा-
त्रिकं किञ्चित् समधिकार्द्धयुक्तमायाति तथाप्यल्पत्वाच्च विवक्ति-
तमिति । अथ जिहिकाया अवसरः (गङ्गा महानदी जओ पवरुइ इ-
त्थ एं) इत्यादि । गङ्गा महानदी यतः स्थानात् प्रपतति, अत्रान्तरे
महती एका जिहिका प्रणालापरपर्याया प्रकृता । (सा णं) इत्यादि ।
सा जिहिका अर्द्धयोजनमायामन षट्सकोशानि योजनानि विक्क-
स्सेन गङ्गामूत्रव्यासस्य मातव्यत्वात् अर्द्धक्रोशं बाह्व्येन पिएने-
न विवृतं प्रसारितं यन्मकरमुखं जवचरविशेषमुखं तत्संस्थान-
संस्थिता, विशेषणस्य परनिपातः प्राग्वत् । सर्वात्मना वज्रमया
इत्यादिकत्वम् । अथ प्रपातकुणरूपरूपमाह—(गंगा महानदी) इत्या-
दि । गङ्गा महानदी यत्र प्रपतति, अत्रान्तरे महदेकं गंगाप्रपातकुणं
नाम यथार्थनामकं प्रकृतं कुण्डं षष्टियोजनान्यायामविकम्भा-
ज्याम् । अत्र करणविभाघनायामूत्रे "पणासं जोअणवित्थारो ५०
उवरि सट्टा ६०" इति विशेषोऽस्ति । श्रीउमास्वातिवाचककृतज
म्बूदीपसमाससूत्रादावपि तथैव । इत्थं च कुण्डस्य यथार्थनाम-
तोपपत्तिरपि ज्ञवति । एवमन्येष्वपि यथायोगं ज्ञेयमिति । तथा
नवति नवत्यधिकं योजनशतं किञ्चिद्विशेषाधिकं परिक्रमेण श्री-
जिनजद्राणिस्तमाश्रमणपादाः स्वोपज्ञकेप्रविचारसूत्रे "आयामो
विकखंभो, सट्ठिं कुंरस्स जोअणा हुति । नउअसयं किञ्चूणं, परि-
ही दसजोअणोगाहो" ॥१॥ इत्युच्यते । तद्वृत्तावपि श्रीमन्नयगिरि-
पादास्तथैव कणरीत्यापि तथैवागच्छन्ति, तेन प्रस्तुतसूत्रं गम्भी-
रार्थं बहुश्रुतैर्विचार्य, नाऽस्मादृशां मन्दमेधसां मतिप्रवेश इति ।
यद्वा प्रस्तुतसूत्रं पञ्चवरवेदिकासहितकुण्डपरिधिचिचिक्रया प्रवृ-
त्तमिति संभाव्यते, तेन न दोषस्तत्त्वं तु कथञ्चिगम्यमिति । दशयो-
जनान्युद्धेधेन उच्चत्वेन अच्युत्स्फाटिकबच्चादीर्निर्मलप्रदेशं रुद्रण-
रुद्रणपुत्रजनिष्पादितबहिःप्रदेशं रजतमयं रूपमयं कृत्वा यस्य
तत्तथा । समं न गर्तासद्भावतो विषमं तीरवर्तिजत्वापूरितं स्थानं
यस्मिन् तत्तथा । वज्रमयाः पाषाणाः जित्तिबन्धनाय यस्य तत् ।
तथा वज्रमयं तलं यस्य तत्तथा । सुचर्यं पीतहेम, शुक्ररूपविशेषः

रजतं प्रतीतं, तन्मयी चालुका यस्मिन् तत्तथा । वैर्यमणि-
मयानि स्फटिकरत्नसंघनिधपटलमयानि प्रत्यवतटानि तटस-
मीपवर्त्यभ्युन्नतप्रदेशा यस्य तत् तथा । सुखेनावतारो जलमध्ये
प्रवेशनं यस्मिन् तत्तथा । सुखेनोत्तारो जलमध्याद् बहिर्विनि-
र्गमनं यस्मिन् तत्तथा । ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः । तथा
नानामणिभिः सुवर्णं तीर्थं यत्र तत्तथा । अत्र बहुवीहावपि
कान्तस्य परिनिपातो, नार्यादिदर्शनात्, प्राकृतशैलीवशाद्वा ।
तथा वृत्तं वर्तुलम् आनुपूर्व्येण क्रमेण नीचैर्नीचैस्तरभावरूपे-
ण सुष्ठु अतिशयेन यो जातो वपः केदाराजलस्थानं तत्र ग-
म्भीरमलव्यस्ताघं जलं यस्मिन् तत् तथा । संज्ञानि जलेना-
न्तरितानि पत्रविसमृणालानि यस्मिन् तत्तथा । अत्र विसमृणा-
साहचर्यात् पत्राणि पद्मिनीपत्राणि द्रष्टव्यानि । विसानि कन्दाः, मृ-
णालानि पद्मनाजानि । बहूनामुपवृक्षमुदनालिनसुजगसौगन्धिक-
पुष्करिकमहापुष्करिकशतपत्रसदृशपत्रशतसदृशपत्राणां प्रफु-
ल्लानां विकस्त्राणां कैरः किञ्चैकैरुपशोभितं भूतं, विशेषणस्य व्य-
स्ततया निपातः, प्राकृतत्वात् । पदपदैर्भूमरैः परिच्युज्यमानानि क-
मलानि उपलक्षणमेतत् कुमुदादीनि यस्मिन् तत्तथा । अच्छेन स्व-
रूपतः स्फटिकवत् शुद्धं विमलेनागन्तुकमलरहितेन पथ्येना-
रोभ्यकारणेन सन्निवृत्ते पूर्णम् । तथा (पडिहत्या) अतिप्रभृता, देशी-
शब्दोऽयं; भ्रमन्तो मत्स्यकच्छपा यत्र तत्तथा । अनेकशकुनिमिथुन-
कानां प्रविचरितमितस्ततो गमनं यत्र तत्तथा । ततः पूर्वपदेन
विशेषणसमासः । तथा शब्दोन्नतिकं उन्नतशब्दकं, सागसादिज-
लचररुतापेक्षया, मधुरस्वरं च हंसभ्रमरादिकूजितापेक्षया, एवंविधं
मादितं पवितं यत्र तत्तथा । अत्र च यत् कानिचिद्विशेषणानि
प्रस्तुतसूत्रदृश्यमानादर्शापेक्षया व्यस्ततया विखितानि सन्ति
तज्जीवाग्निगमवाप्यादिवर्णकसूत्रस्य बहुसमानगमनकतया तद-
नुसारेणेति बोध्यम्, एवमन्यत्रापि । (पासाईप त्ति) अनेन
“ पासाईप दरिसणिज्जे भजिरुवे पभिरुवे ” इति पदचतुष्टयं
प्राप्तं, तच्च प्राग्वत् । अथवा पञ्चवरवेदिकादिवर्णनायाद्- (स णं)
इत्यादि व्यक्तम् । अत्र मुख्यावतारोत्तारौ कथं जवतः? इत्याह- (तस्स
णं) इत्यादि । तस्य गङ्गाप्रतापकुण्डस्य त्रिदिशि दिक्त्रये व-
क्ष्यमाणवृक्षणे त्रीणि सोपानप्रतिरूपकाणि प्रहस्रानि, एतद्व्याख्या
प्राग्वत्, शेषं व्यक्तम् । (तेसिणं) इत्यादि । व्यक्तं, जगतीवर्णकतुल्य
त्वात् । नवरम्- (आलंबणा) अवतारोत्तारयोरात्मनहेतुभूताः
अवलम्बनबाहावयवाः, अवलम्बनबाह्या नाम छयोः पार्श्वयोरव-
लम्बनाश्रयभूता भित्तयः । (तेसिणं) इत्यादि । तेषां विसोपानप्रति-
रूपकाणां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं तोरणानि प्रहस्रानि । तानि तोर-
णानि नानामणिमयानि नानामणिमयेषु स्तम्भेषु उपनिविष्टानि
सामीप्येन स्थितानि तानि च कदाचिच्चलानि स्थानभ्रष्टानित्यर्थः ।
अथवा पदप्रतीतानि भवेयुरिति सन्निविष्टानि सम्यग् निश्चल-
तया अपदपरिहारेण च निविष्टानि, ततो विशेषणसमासः । विवि-
धा नाना विच्छिन्नकक्षितामुकाफलानि, अन्तराशब्दोऽणुहीत-
बीप्सोऽपि सामर्थ्याद्बीप्सां गमयति । (अन्तरांतरोवश्चा)
आरोपिता यत्र तानि । तथा विविधैस्तारारूपैस्तारिकारूपैरु-
पचितानि, तोरणेषु हि शोभायै तारिकाणि बध्यन्ते इति प्रतीतं
लोकैऽपि । ईहामृगाः वृकाः, भ्रूजना वृषभाः, व्याह्रा जुजङ्गाः, रु-
वो मृगविशेषाः, शरजा अष्टापदाः, चमराः आटव्या गावः, व-
नलता अशोकादिलताः प्रतीताः, पद्मलताः पद्मिन्यः, शेषं प्रती-
तम् ; एतासां त्रकयो विच्छिन्ना याभिस्ताभिश्चित्राणि । स्तम्भोन्नत-
या स्तम्भोपरिवर्तिन्या वज्रवेदिकया परिगतानि परिकरितानि

सन्ति यानि अत्रिरामाणि अभिरमणीयानि तानि तथा । वि-
द्याधरयोर्विशिष्टशक्तिमत्पुरुषविशेषयोर्यमलं समश्रेणिकं युगलं
द्वन्द्वं तेनैव यन्त्रेण संचरिष्णुपुरुषप्रतिमाद्वयरूपेण युक्तानि, आ-
र्षत्वाच्चैवंविधः समासः । अथवा प्राकृतत्वेन तृतीयालोपात् ।
विद्याधरयमलयुगलेन वेति, शेषं पूर्ववत् । अश्विषां मणिरत्नप्र-
भाणां सहस्रैर्मालनीयानि परिवारणीयानि रूपकसहस्रकलि-
तानीति स्पष्टम् । भृशमत्यर्थं मानं प्रमाणं येषां तानि तथा । (त्रि-
विमसमाणत्ति) “ भासेभिंसः ” ७ । ४ । २० ३ । इत्यनेन त्रि-
सादेशे प्रकृष्टार्थप्रत्यये रूपसिद्धिः । अत्यर्थं देदीप्पमानानि लो-
कने सति चक्षुषो लेशः श्रेयो यत्र तानि, त्रिपदा बहुवीहिः प-
दविपर्यासः प्राकृतत्वात्, शेषं सुबोधम् । नवरं घण्टाचक्षेत्रावश-
न चक्षिताया मधुरो मनोहरश्च स्वरो येषु तानि तथा । (तेसिणं)
इत्यादि । अस्य व्याख्या प्राग्वत् । (तेसिणं) इत्यादि । तेषां
तोरणानामुपरि बहवः कृष्णचामरध्वजाः, एवं नीलचामरध्वजा-
दयोऽपि वाच्याः, ते च सर्वेऽपि कथंभूताः? इत्याह- अच्छा आ-
काशस्फटिकवदतिनिर्मलाः, शृङ्गाः शृङ्गपुष्पलस्कन्धनिर्मा-
पिताः, रूप्यमया वज्रमयस्य दण्डभ्योरि पादा येषां ते तथा ।
वज्रमया दण्डो रूप्यपट्टमध्यवर्त्ती येषां ते तथा । जलजाना-
मिव जलजकुसुमानां पद्मादीनामिवाऽमृता, न तु कुल्यगन्धस-
न्निभो यो गन्धः स विद्यते येषां ते जलजामलगन्धिकाः । “ अ-
तोऽनेकस्वरात् ” ७ । २ । ६ । इति (हैम०) इकप्रत्ययः ।
अत एव सुरम्याः (पासाईआ) इत्यादि प्राग्वत् । (तेसिणं)
इत्यादि । अस्य व्याख्या प्राग्वत् । अथ गङ्गाद्वीपवक्तव्यतामाह-
(तस्स गंगप्पवाय) इत्यादि । तस्य गङ्गाप्रपातकुण्डरूप बहुमध्य-
देशभागेऽत्र महानेको गङ्गादेव्या वासभूतो द्वीपो ‘ गङ्गाद्वीप ’ इति
नाम्ना द्वीपः प्रहृतः, मध्यलोपिसमासात् साधुः । अष्टौ योजना-
न्यायामविष्कम्भेण सातिरेकाणि पञ्चविंशतिं योजनानि परि-
क्लेपेण द्वौ कौशौ यावदुच्छिन्नौ जलं तावत् जलपर्यन्तात् सर्वतो-
र्वर्तिजलस्य जलेनावृतस्य क्षेत्रस्य द्वौ पव्यवहारात् । शेषं व्यक्तम् ।
(से णं) इत्यादि । स गङ्गाद्वीप एकया पञ्चवरवेदिकया एकेन
वनखण्डेन सर्वतः समन्तात् संपरित्तितः, वर्णकश्च जणितव्या
जगतीपञ्चवरवेदिकावदिति । अथ तत्र यद्यदस्ति तदाह- (गं-
गादीवस्स णं) इत्यादि । गङ्गाद्वीपस्योपरि बहुसमरमणीयां
भूमिजागः प्रहृतः । तस्य बहुमध्यदेशभागे अत्रान्तरे गं-
ङ्गाया देव्या महदेकं जवनं प्रहृतम् । आयामादिविजागादिकं
शय्यावर्णकपर्यन्तं सूत्रं सध्यास्यानं श्रीभवनानुसारेण ज्ञेय-
म् । अथ तामग्वर्थं पृच्छति (से केण्ठेणं) इत्यादि । व्यक्त-
म् । अथ गङ्गा यथा यत्र समुपसर्पति तथाह- (तस्स णं)
इत्यादि । तस्य गङ्गाप्रपातकुण्डस्य दाक्षिणात्येन तोरणेन प्रव्यू-
ढा निर्गता सती गङ्गा महानदी उत्तरार्द्धे भरतवर्षे इयती इयती ।
गच्छन्ती गच्छन्ती सप्तभिः सलिलानां नदीनां सहस्रैरापूर्यमाणा
आपूर्यमाणा भ्रियमाणा भ्रियमाणा अथः खण्डप्रपातगुहाया वृता-
क्ष्यपर्वतं दारयित्वा भिरवा दक्षिणार्द्धे भरतं वर्षं इयती इयती द-
क्षिणार्द्धं भरतवर्षस्य बहुमध्यदेशज्ञानं गत्वा पूर्वाग्निमुखा आवृत्ता
सती चतुर्दशभिः सलिलासहस्रैः समग्रा सम्पूर्णा आपूर्यमाणा
इत्यर्थः । अधोजागे जगती जम्बूद्वीपप्रकारं दारयित्वा पूर्वेण
लवणसमुद्रं समुपसर्पति अवतरतीत्यर्थः । अथास्या एव प्र-
वाहमुखयोः पृथुत्वोद्बोधो दर्शयति (गंगा णं) इत्यादि । गंगा
महानदी प्रवह यतः स्थानात् उद्बोद्धुं प्रवर्त्तते स प्रवाहः । पद्म
हतोत्तराग्निरगम इत्यर्थः । तत्र पद सकाशानि योजनानि

विष्कम्भेण तथा क्रोशार्चमुद्वेधेन महानदीनां सर्वत्रोद्वेधस्य स्वध्यासपञ्चाशत्तमभागरूपत्वात्, अस्तीति शेषः । तदनन्तरमिति पञ्चदहतोरणीयव्यासादनन्तरम्, एतेन यावत्क्षेत्रं स व्यासोऽनुवृत्तस्तावत् क्षेत्रादनन्तरं गङ्गाप्रपातकुण्डनिर्गममादनन्तरमित्यर्थः । एतेन च योऽन्यत्र प्रवहशब्दे मकरमुखप्रणावनिर्गमः प्रपातकुण्डनिर्गमो वाऽभिहितः स नेति श्रीअनयदेवसूरिपादैः समवायाङ्गवृत्तौ, श्रीमद्वयगिरिपादैश्च बृहत्कोवसमासवृत्तौ; पञ्चदहतोरणनिर्गमपरत्वेनैव व्याख्यानात् । एवमुद्वेधेऽपि ज्ञेयम् । मात्रया मात्रया क्रमेण क्रमेण प्रतियोजनं समुदितयोरुभयोः पार्श्वयोर्धनुर्दशकवृद्ध्या प्रतिपार्श्वधनुः पञ्चकवृद्धेत्यर्थः । परिवर्धमाना परिवर्धमाना मुखे समुद्रप्रवेशे द्वापट्टि योजनानि अर्धयोजनं च विष्कम्भेण प्रवहान्मुखमानस्य दशगुणात्वात् सक्रोशं योजनमुद्वेधेन सार्धद्वापट्टियोजनप्रमाणमुखव्यासस्य, पञ्चाशत्तमभागे एतावत् एव जातान् । उच्यतेः पार्श्वयोर्द्वाभ्यां पञ्चवरवेदिकाचर्या वनखण्डाभ्यां सपरिक्रिप्ता गङ्गेत्यर्थः । प्रतियोजनं धनुर्दशकवृद्धिस्त्वेवम्-मुखव्यासात् प्रवहव्यासेऽपनीतेऽवशिष्टे धनूरूपे कृते सूरिवदायामेन जक्ते वधमिष्टप्रदेशगतयेः जनसंख्याया गुण्यते यावत् स्यात्तावत्युभयपार्श्वयोर्वृद्धिर्वाच्या । तथाहि-गङ्गायाः प्रवहव्यासः योजन ६ क्रोशमुखे तु योजन ६२ क्रोशः । तत्र मुखव्यासात् प्रवहव्यासेऽपनीते जातं योजन ५६ क्रोशः १, योजनानां च क्रोशकरणाय चतुर्भिर्गुणेन उपरितैकक्रोशप्रक्षेपे च जाताः २२५ । क्रोशे च धनुषां सहस्रद्वयमिति सहस्रद्वयेन गुण्यन्ते, जातानि धनूषि ४५०००० । ततः पञ्चचत्वारिंशता सहस्रैर्भज्यन्ते, लब्धानि १० धनूषि । एकेन गुण्यन्ते, जातानि १० । एकेन गुणितं नदेव जवति इति न्यायात् । एतावती च समुदितयोरुभयोः पार्श्वयोः प्रवहादेकस्मिन् योजने गते जलवृद्धिः । अथ मूलाद् योजनद्वयान्ते यदा वृद्धिर्जातुमिष्यते तदा दश धनूषि द्विकेन गुण्यन्ते, जातानि २० । एतावती प्रवहादुभयपार्श्वयोर्योजनद्विकान्ते वृद्धिः स्यात् । अस्याश्चार्धे १०, एतावत्येकपार्श्वे वृद्धिः । एवं सर्वत्र भाव्यम् । जं ४ वक्रं ।

गंगासिंधूओ एं महाणदीओ पणवीसं गाउयाणि पोहत्तेणं घटमुहपविच्छिणं मुत्तावलिहारमंठिणं पवातेण पडन्ति ।

(गंगा) इत्यादि । पञ्चविंशतिगव्यूतानि पृथुत्वेन यः प्रपातस्तेनेति शेषः । (घटओ सि) द्वयोर्दिशोः पूर्वतो गङ्गा, अपरतः सिन्धुरित्यर्थः । पञ्चदहाद् विनिर्गते पञ्च पञ्च योजनशतानि पर्वतोपरि गत्वा दक्षिणाभिमुखं प्रवृत्ते (घटमुहपविच्छिणं ति) घटमुखादिच पञ्चविंशतिक्रोशे पृथुलजिह्वाकाद् मकरमुखप्रणावत् प्रवृत्तेन मुक्तावली नाम मुक्ताशरीराणां या हारस्तत्संस्थितेन प्रपतज्जलसन्तानेन योजनशतोच्छ्रितस्य हिमवतोऽधोवसिनोः स्वकीययोः प्रपातकुण्डयोः प्रपततः । स० २५ सम० ।

गंगासिंधूओ एं महाणदीओ पवाहे सातिरेगेणं चउवीसं कोसे वित्तारेणं पणत्ता ॥ स० २५ सम० ।

जंबुद्वीपे दीवे मंदरस्य दक्षिणेणं गंगामहाणदि पंच महाणदीओ समप्येति । तं जहा-जउणा, सरऊ, आदी, कोसी, मही । स्या० १ ग० ३ उ० ।

गङ्गाऽवतारः-

अन्यदा जहकुमारेण कथञ्चित्सगरः सन्तोषितः । स उवाच-

जहकुमार ! यत्तव रोचते तन्मार्गय । जहुरुवाच-तत ! ममास्थयमभिजलायः यत्तातानुज्ञानोऽहं चतुर्दशरत्नसहितोऽखिलभ्राष्ट्रपरिवृतः पृथ्वीं परिभ्रमामि । सगरचक्रिणा तत् प्रतिपन्नम् । प्रशस्तमुद्वेष्टं सगरचक्रिणः समापात् स निर्गतः सर्वव्याहनः । अनेकजनपदेषु ज्ञमन् प्राप्तोऽष्टापदपर्वते । सैन्यमधस्तान्निवेश्य स्वयमष्टापदपर्वतमारुहः । दृष्ट्वास्तत्र भरतनरेन्द्रकारितं मणिकनकमयं चतुर्विंशतिजिनप्रतिमाधिष्ठितं स्तूपशतसङ्गतं जिनायतनम् । तत्र जिनप्रतिमा अजिबन्ध जहकुमारेण मन्त्रेण पृष्टम्-केन शुकुतत्रता इदमतीव रमणीयं जिनभवनं कारितम् ? मन्त्रिणा कथितम्-नवतृपर्वजन श्रीभरतचक्रिणेति श्रुत्वा जहकुमारोऽवदत्-अन्यः कश्चिदष्टापदसदृशः पर्वतोऽस्ति यत्रेदृशमन्यच्चैत्यं कारयामः । चतसृषु दिक्षु पुरुषास्तद्वग्वेषणाय प्रेषितास्तं सर्वत्र परिभ्रम्य समायाता ऊचुः-स्वामिन् ! ईदृशः पर्वतः क्वापि नास्ति । जहना ज्ञितम्-यद्येवं वयं कुर्म एतस्यैव रक्षां, यतोऽत्र क्षेत्रे काव्यक्रमेण लुब्धाः सर्वे नरा भविष्यन्ति; अजिनवकारणात् । पूर्वकृतपरिपालनं श्रेयः, तच्च दण्डरत्नं गृहीत्वा समन्ततोऽष्टापदपार्श्वेषु जहपमुखाः सर्वेऽपि कुमाराः खातुं लग्नाः । तच्च दण्डरत्नं योजनसदृशं भित्त्वा प्राप्तं नागवनेषु । तेन तानि (योजनानि) भित्तानि दृष्ट्वा नागकुमाराः शरणं गवेषयन्तो गता नागराजज्वलनप्रभसमीपे । कथितः स्वभवनविदारणवृत्तान्तः । सोऽपि संभ्रान्त उन्धितोऽवधिना ज्ञात्वा क्रोधोद्धरः समागतः सगरसुतसमीपम् । भणित-वांश्च-भो भोः ! किं भवद्भिर्देण्डरत्नेन पृथ्वीं विदार्य अस्मद्भवनोपद्रवः कृतः ! अविचार्य भवद्भिरेतत्कृतम् । यत उक्तम्-“अप्यवहाप नृणं, होइ बडं उत्तणाय भुवणमिम । णियपक्खुबलेणं चिय, पडेइ पयंगो पइवमिम” ॥ १ ॥ ततो नागराजोपशमननिमित्तं जहना भणितम्-भो नागराज ! कुरु प्रसादम्, उपसंहर क्रोधसम्भरं, क्रमस्वात्मदपराधमेकं, न ह्यस्माज्निभयतामुपपन्ननिमित्तमेतत्कृतम्; किन्तु अष्टापदचैत्यरक्षाथंमेवा परिखा कृता, न पुनरेवं करिष्यामः । तत उपशान्तकोपो ज्वलनप्रभः स्वस्थानं गतः । जहकुमारेण भ्रातृणां पुर एवं ज्ञितम्-एषा परिखा दुर्बुद्ध्यापि जलविरहिता न शोभते, तत इमां नीरेण पूरयामः । दण्डरत्नेन गङ्गां निश्वा जहना जलमानीतं, जृता परिखा । तज्जलं नागभवनेषु प्राप्तम् । जज्ञप्रवाहसन्त्रस्तं नागनागिनीप्रकरमितस्ततः प्रणश्यन्तं प्रेक्ष्य प्रदत्तावधिज्ञानोपयोगः कोपानलज्वालाभालाकुलो ज्वलनप्रप्यमचिन्तयत्-अहो ! एतेषां जहकुमारादीनां महापापानां मया एकवारमपराधः क्षान्तः । पुनरधिकतरमुपपन्नः कृतः । ततो दर्शयाम्येषामभिनयफलम् । इति ध्यात्वा ज्वलनप्रभेण तद्व्यार्थं नयनविषा महाफणिनः प्रेषितास्तैः परिखाजलान्तर्निर्गत्य नयनैस्ते कुमाराः प्रलोकिता जस्मराशीभूताः सर्वेऽपि सगरसुताः । तथाभूतास्तां वीक्ष्य सैन्ये हांहारवो जातः । मन्त्रिणा उक्तम्-एते तु तीर्थरक्षां कुर्वन्तोऽवश्यंभावितया इमामवस्थां प्राप्ताः सकृतायेव भविष्यन्तीति किं शोच्यते ? अतस्त्वरितमितः प्रयाणः कथ्यते । गम्यते महाराजचक्रिसमीपम् । सर्वसैन्येन मन्त्रिचचनमङ्गीकृतम् । ततस्त्वरितप्रयाणकरणेन क्रमात् प्राप्तं स्वपुरसमीपे । ततः सामन्तामात्यादिभिर्यं विचारितम्-समस्तपुत्रवधोदन्तः कथं चक्रिणां वक्तुं पार्यते ? ते सर्वे दग्धा, वयं चाऽङ्गनाङ्गाः समायाता एतदपि प्रकामं वपाकरं, ततः सर्वेऽपि वयं प्रविशामोऽग्नौ । एवं विचारयतां तेषां पुरः समायात एको द्विजः । तेनैवमुक्तम्-“भो वीराः ! किमवमाकुलीभूताः ? सुश्रुतविशदं, यतः संसारे न किञ्चिन्नुत्तुं दुःखमत्यन्तमदुःखतम-

स्ति । भणितं च—“काव्यमि अणार्हप, जीवाणं विविहकम्मव-
सगाणं । तं नत्थि संविहाणं, जं संसारे न संभवइ” ॥ १ ॥ अहं
सगरचक्रिणः पुत्रवधव्यतिकरं कथयिष्यामि । सामन्तादिभि-
स्तद्वचः प्रतिपन्नम् । ततः स द्विजो मृतं बालकं करे कृत्वा ‘दृष्टो-
ऽसि’ इति वदन् सगरचक्रिगृहद्वारे गतः । चक्रिणा तस्य विज्ञाप-
गधः श्रुतः । चक्रिणा स द्विज आकारितः केन दृष्टोऽसि ? इति
चक्रिणा पृष्टः, स प्राह—देव ! एक एव मे सुतः सर्पेण दृष्टो मृतः,
एतद्दुःखेनाहं विज्ञापामीति । करुणासागर ! त्वमेतं जीवय । अ-
स्मिन्नवसरे तत्र मन्त्रिसामन्ताः प्रापिताः, प्राप्ताः, चक्रिणं प्रणम्य
उपविष्टाः । तदानीं चक्रिणा राजवैद्यमाकार्यं उक्तम्—एनं निर्विषं
कुरु । वैद्येन तु चक्रिसुतमारणं श्रुतवता उक्तम्—राजन् ! यस्मिन्
कुले कोऽपि न मृतः तत्कुलाद्भस्म यद्यानयसि तदैवमहं जीव-
यामि । द्विजेन गृहे गृहे प्रश्रुपूर्वकं भस्म मार्गितं, गृहमनुष्याः
स्वमातृपितृभ्रातृदुहितृप्रमुखकुटुम्बमरणान्याचक्षुः । द्विजश्चक्रि-
समीपे समागत्य उवाच—नास्ति वैद्योपदिष्टादृशभस्मोपज्ञाद्यः,
सर्वगृहे कुटुम्बमनुष्यमरणसद्भावात् । यद्येवं तत् किं स्वपुत्रं
शोचसि ? सर्वसाधारणमिदं मरणम् । उक्तं च—“ किं अत्थि
कोइ भुवणे, जस्स जायाइज्जव पायाइ । नियकम्मपरिणईए, ज-
स्मणमरणाइ संसार ” ॥ १ ॥ ततो ब्राह्मण ! मा रुद. शोकं मुञ्च;
आत्माहेतं कार्यं चिन्तय यावत् त्वमपि एवं मृत्युसिंहेन न कव-
लीक्रियसे । विप्रेण भणितम्—देव ! अहमपि जानाम्येवं, परं पु-
त्रमन्तरेण सम्प्रति मे कुत्रत्यः । तेनाऽहमतीव दुःखितः । त्वं तु दुः-
खिताऽनाथवत्सलोऽप्रतिहतप्रतापश्चासि, ततो मे देहि पुत्रजीवि-
तदानेन मनुष्यभिक्षाम् । चक्रिणा जणितम्—नद्र ! इदमशक्यप्रती-
कारम् । उक्तञ्च—“सीयन्ति सर्वसत्ताइ, एत्थ न कम्मन्तिमन्ति तं
ताइ । अदिट्ठपहरगम्भी, विहिम किं पौरसं कुणइ ” ॥ १ ॥ ततः
परित्यज्य शोकं कुरु परलोकाहितम् । मूर्ख एव हते नष्टे मृते करो-
ति शोकम् । विप्रेण भणितम्—महाराज ! सत्यमेतत्, न कार्योऽत्र
जनकेन शोकः । ततस्त्वमपि मा कुर्याः शोकम्, असम्भावनीयं
जयतः शोककारणं जातम् । संभ्रान्तेन चक्रिणा पृष्टम्—जो विप्र ! की-
दृशं मम शोककारणं जातम् ? विप्रेण भणितम्—देव ! तव पणिस-
हस्राः पुत्राः काव्यं गताः । इदं श्रुत्वा चक्री वज्रप्रहाराहत इव नष्टचे-
तनः सिंहासनाभिपतितो मूर्च्छितः सेवकैरुपचरितश्च । मूर्च्छाऽव-
साने च शोकातुरमना मुक्तकण्ठेन रुरोद । एवं विज्ञापार्श्वकार-
हा पुत्राः ! हा हृदयदयिताः ! हा बन्धुवल्गवाः ! हा शुनस्वजावाः ! हा
विनाताः ! हा सकलपुणनिधयः ! कथं मामनायं मुक्त्वा यूयं गताः ?
युष्मद्विरहार्तस्य मम दारुणं ददतः हा निर्दय पापविधे ! एक-
पदे चैव सर्वान् बालकान् संहरतस्त्व किं पूर्णं जातं ? हा निष्ठु-
रहृदय ! त्वमसहसुतमरणदुःखसन्तप्तं किं न शतखण्डं जव-
सि ? । एवं विलपञ्चक्री तेन विप्रेण भणितः—महाराज ! त्वं मम
साम्प्रत्येवम् उपदिष्टवान्, स्वयं च कथं शोकं गच्छसि ? इति । उक्त-
ञ्च—“ परवसणमि सुदेणं, संसारासायरं कइ लोओ । णिय-
वन्धुजणविणासो, सव्वस्स वि चलइ धीरत्तं ” ॥ १ ॥ एकपुत्रस्या-
पि मरणं दुःसहं, किं पुनः षष्टिसहस्रपुत्राणां ? तथापि सन्पुरुषा
व्यसन्तं सहन्ति, पृथिव्येव वज्रनिपातं सहति नापर इति । अवज्र-
भ्य सुधीरत्वमद्यत्र विलपितेन । गत उक्तम्—“ सोयं ताणं
पि ना ताणं, कम्मबन्धो उ केवलो । तां पंडिया न सीयन्ति,
ज्जाणतां जवखुवयं ” ॥ १ ॥ एवमादिवचनविन्यासैर्विप्रेण स्व-
स्वीकृतो राजा । भणिताश्च तैव सामन्तमन्त्रिणः—वदन्तु यथा-
वृत्तं षष्टिसहस्रपुत्रमरणव्यतिकरम् । तैरुक्तः सकललोऽपि तद्वति-

करः । प्रधानपुरुषैः सर्वैरपि राजा धीरतां नीत उचितकृत्यं
कृतवान् । अत्रान्तरेऽष्टापदासन्नधासिनो जनाः प्रणतशिरस्काञ्च-
क्रिणे एवं कथयन्ति यथा—देव ! यो युष्मदीयसुनैरष्टापदरक्षणा-
र्थं गङ्गाप्रवाह आनीतः स आसन्नप्राप्तनगरायुपुच्छवान् प्रसर-
तीति तं जवान् निवारयतु । देव ! अन्यस्य कस्यापि तन्निवारण-
शक्तिर्नास्तीति । चक्रिणा स्वपौत्रो भगीरथर्भणितः—वत्स ! नाग-
राजमनुज्ञाप्य दण्डरत्नेन गङ्गाप्रवाहं नय समुद्रम् । ततो भगीरथि-
रष्टापदसमीपं गतः । अष्टमजकेन नागराज आराधितः समागतो
जणति—किं ते सम्पादयामि ?, प्रणामपूर्वं भगीरथिना जणितम्—तव
प्रसादेनामुं गङ्गाप्रवाहम् उदार्थि नयामि । अष्टापदासन्नलोकानां
महानुपप्लवोऽस्तीति । नागराजेन जणितम्—“ विगतजयस्त्वं कु-
रुष्य समीहितं, निवारयिष्याम्यहं जरतनिवासिनो नागान् ” इति
जणित्वा नागराजः स्वस्थानं गतः । भगीरथिनापि कृता नागानां
बलिकुसुमादिभिः पूजा । ततः प्रभृति लोको नागबलिं करोति ।
भगीरथिर्दण्डेन गङ्गाप्रवाहमाकर्षन् भञ्जंश्च बहून् स्थलशै-
लप्रवाहान्, प्राप्तः पूर्वसमुद्रं तत्रावतारिता गङ्गा । तत्र नागानां
बलिपूजा विहिता । यत्र गङ्गा सागरे प्रवाहिता तत्र ‘गङ्गासागर’ ती-
र्थं जातम् । गङ्गा जहुना नीतेति ‘जाह्नवी’ भगीरथिनीतेति ‘भगी-
रथी’ । भगीरथिस्तदा मिलितैर्नागैः पूजितो गतोऽयोध्यां, पूजित-
श्चक्रिणा तुष्टेन स्थापितः स्वराज्ये । उक्तं १८ अ० । अ० म० ।
गङ्गासंख्या—एका भारते, अष्ट मन्दरस्य पूर्वं शीताया महानद्या
उत्तरे, अष्ट च मन्दरस्य पश्चिमे शीतादाया महानद्या दक्षिणः, इत्येवं
सप्तदश । स्था० ८ ठा० । तदधिष्ठातृदेव्यां च । “ ततो भरहो
गंगो य वेइ, पच्छा सेणावती उत्तरिहं गंगानिक्खुडंओ य वेइ ।
भरहो गंगोए सकिं वाससहस्सं जोगे भुंजइ ” आ० म० प्र० । गो-
शालकमतेन काव्यप्रमाणभेदे । (‘गोसाव्य’ शब्दे व्याख्या) ज० ।
जी० ॥ “ गंगापुलिनवाली कीया अवदाओ विदवन्नं ” पादादित्या-
सेऽधोगमनमिति भावस्तेन (सालिसं) इति सदृशकं गङ्गा-
पुलिनवालीकावदालसदृशम् । जी० ३ प्रति० । ज० ।

गङ्गाकुण्ड—गङ्गाकुण्ड—न० । गङ्गाप्रपातहृदे, ज० ४ वक्क० । तानि
च सप्तदश गङ्गावद्भावनयानि । नवरं गङ्गाकुण्डानि नील-
वर्द्धपथरपर्वतदक्षिणनितम्बस्थितानि षष्टियोजनायामविष्क-
म्भाणि मध्यवात्तगङ्गादेवीसम्भवनद्वीपानि त्रिदिक्स्तोरण-
द्वाराणि येष्वः । प्रत्येकं दक्षिणतोरणेन गङ्गा विनिर्गत्य विज-
यानि विभजत्यो भरतगङ्गावच्छातामनुप्रविशतीति । स्था० ८
ठा० । (एतच्च सूत्रतः ‘कच्छ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १८१
पृष्ठे दर्शितम्)

गङ्गाकूट—गङ्गाकूट—न० । क्षुद्रहिमवतः पश्चिमे कूटे, स्था० २
ठा० ३ व० । ज० । (‘कूट’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६१७ पृष्ठे
तत्स्वरूपं दर्शितम्)

गङ्गाक्षण—गङ्गाक्षानन—न० । जाह्नवीमज्जने, ब्राह्म महारिसि
एउ, जणइ जइ सुइमत्थु पमाणु । मायहं चवण नवंताहं, दिवि
दिवि गंगाणहाणु ” पा० ४ पादे ।

गङ्गादीव—गङ्गादीप—पुं० । गङ्गाप्रपातमध्यस्थे गङ्गादेवीसम्भवन-
शांभिते द्वीपे । स्था० २ ठा० ३ उ० । (तद्वर्णको ‘गंगा’ शब्दे उक्तः)
“ गंगासिधुरत्तारत्तवईदेवीणं दीवा अट्ठुजोयणाइ आयामे-
विकसंभेणं पण्णाता ” स्था० ८ ठा० ।

गङ्गावत्—गङ्गावर्त्त—पुं० । आवर्त्तविशेषे, कल्प० ३ कण ।

जी०। "गंगावत्त इव पयाहिणावत्ततरंगजगुरविकिरणतरुणबोहि
यआकांसायतपञ्चमगंभीरवियडनाभा" गंगावत्तक इव प्रदक्षिणा-
वर्ततरङ्गेरिव तरङ्गैस्तिष्ठतिस्त्वभिर्विजिर्जङ्गुराः तरङ्गभङ्गुराः । रवि-
किरणैः सूर्यकिरणैस्तुरुणमभिनवंतप्रथमतया तत्कालमित्यर्थः,
यद्वोधितं उन्निष्ठीकृतम्, अत एवाकोशायात इत्याकोशायमानं
विकचीभवदित्यर्थः, पञ्चं तरङ्गगंभीरा च विकटा च नाभिर्ये-
षां ते गङ्गावर्तकप्रदक्षिणावर्ततरङ्गभङ्गुरविकिरणतरुणबोधिता-
कोशायायमानपञ्चगंभीरविकटनाभाः । जी० ३ प्रति० । औ० ।

गंगासय-गङ्गाशत-न० । गोशालकमतेन महाकल्पान्तर्गतका-
लपरिमाणभेदे । भ० १५ श० १ उ० । ('गोसल्य' शब्दे वक्तव्यता)

गंगासागर-गङ्गामागर-पुं० । यत्र गङ्गा सागरे प्रवहिता तस्मि-
न् तीर्थविशेषे, उक्तं १८ अ० ।

गंगेय-गाङ्गेय-पुं० । भीष्मपितामहे, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । आर्य-
महागिरिशिष्यधनगुप्तशिष्ये, द्वैक्रियनिह्वानां धर्माचार्ये, आ०
चू० १ अ० । स्वनामख्याते पार्श्वपत्ययेऽनगारे,

तद्वक्तव्यता चैवम्-

तेणं कालेणं तेणं समणं वाणियगामे णामं णयरे हो-
त्था वस्सओ दूडपलासे चेइए सामी समोसहे, परिमा
णिगया, धम्मो कहिओ, परिमा पडिगया । तेणं कालेणं
तेणं समणं पासावच्चिजा गंगेयं णामं अणगारे जेणेव
समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता
समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते डिच्चा समणं
भगवं महावीरं एवं वयासी । भ० ए श० ३२ उ० ।

(स्वतोऽस्वतो वा नैरयिकादय उत्पद्यन्ते इत्याद्युत्पादोद्धर्त-
नाविषयाणि प्रश्नोत्तरसूत्राणि "उववाय" शब्दे द्वि० भागे
६६५ पृष्ठे उक्तानि)

(प्रवेशनकवक्तव्यता च 'पवेसणय' शब्दे वक्ष्यते)

तत्पभिइं च णं से गंगेये अणगारे समणं भगवं महावीरं
पच्चभिजाणइ सव्वम्मू सव्वदरिसी, तएणं से गंगेये अण-
गारे समणं भगवं महावीरं तिकुत्तो आयाहिणपयाहिणं
करेइ वंदेइ णमंमइ । वंदित्ता णमंसित्ता एवं वयासी-इच्छामि
णं भंते ! तुव्भे आतिए चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमह-
व्वयं एवं जहा कालासवेसियपुत्ते अणगारे तहेव जाणि-
यव्वं जाव सव्वजुक्खप्पहीणे मेवं भंते ! जंते ! त्ति ॥

(तत्पजिइं च त्ति) यस्मिन् समयेऽनन्तरोक्तं वस्तु जगयता
प्रतिपादितं स एव समयः प्रभृतिरादिर्यस्य प्रत्यभिज्ञानस्य
नत्तथा । च शब्दः पुनरर्थे समुच्चये वा । (से त्ति) असौ
(पच्चजिजाणइ त्ति) प्रत्यभिजानाति स्म । किं कृत्वा ?
इत्याह-सर्वं सर्वदर्शिनं जातप्रत्ययत्वादिति । ज० ए श०
३२ उ० ।

गंगेयभंग-गाङ्गेयजङ्ग-पुं० । गाङ्गेयभङ्गानां गतिचतुष्टयमाश्रित्य
सर्वाग्रसंख्याऽनया रीत्या, तेषामयं लक्ष्यतमो जेद इति च प्र-
साद्यमिति प्रश्नः । अत्रांतरम्-नरकगतौ सर्वप्रवेशनकेष्वसंयो-

गिकान् सप्तसप्तजङ्गान् रक्षप्रभादिगतद्विकादिसंयोगसत्कभङ्गै-
र्द्विप्रवेशनरकादिगतद्विकादिसंयोगाश्च गणयित्वा यथा जीतभ-
ङ्गानेकीकृत्य जङ्गसर्वाग्रमानयपरं प्रति प्रवेशनकं भिन्नं भिन्नं स-
र्वाग्रमायाति । प्रवेशनकजङ्गसंबन्धस्तु न संज्ञवतीति संभाव्य-
ते । एवं गतित्रयमाश्रित्यापि यथासंभवं ज्ञेयम् । किञ्चैतद्विषये
भगवतीसुत्रवृत्तौ करणं दर्शितं नास्ति तेन द्रष्टतमो भागो व्य-
क्त्या न विस्मृतुं शक्यत इति । ७७ प्र० सेन० १ उद्धा० ।

गंज-गञ्ज-पुं० । गजि-घञ्-श्रवज्ञायाम्, आधारे घञ् गोष्ठागारे,
भाणगागारे, खनौ, पामरगृहे, हट्टस्थाने, मद्यभाणमे, मदिरागृहे,
स्त्री० टाण० वाच० । भोज्यविशेषे च, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार ।
गंजसाला-गञ्जशाला-स्त्री० । वृणधनादिस्थाने, " जत्थं-
धणं दज्जिज्जति सा गंजसाला " नि० चू० ६ उ० ।

गंठ-ग्रन्थ-धा० सन्दर्भे, वा चु० पक्के व्रथा० प० सक० सेद् ।
वाच० । ग्रन्थो गंठः । ८ । ४ । १२० । इति ग्रन्थो गंठादेशः ।
'गंठेइ' ग्रन्थयति० । प्रा० ४ पाद ।

ग्रन्थ-पुं० । " ग्रन्थो गंठः " इति गंठः । मिथ्यात्वादौ आन्तरे
बाह्ये च । धनादौ तस्य धर्मोपकरणवर्जनात्तत्तात्त्विकम् । स्था०
५ टा० ३ उ० । आचा० ।

गंठि-ग्रन्थि-पुं० । 'ग्रन्थ सन्दर्भे' इति । कार्यापणादिपोटलि-
कायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० । पर्वणि, जङ्गस्थाने च,
आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । प्रव० । प्रज्ञा० । ग्रन्थिरिव ग्रन्थिः ।
जीवेन कर्मनिर्जरयताऽनतिक्रान्तपूर्वकमस्थितिविशेषे, पञ्चा० ।
घंसणघोत्रणजेगा, जीवेण जया हवञ्ज कम्मघट्ठि ।
खविया सव्वा सागरकोकीकोमीप मोत्तूणं ॥ १ ॥
तीयवियघेवमेत्ते, खवियं एत्थनरंमि जावस्स ।
दवति हु अज्जिणपुग्घो, गंठी एवं जिणा वैत्ति ॥ २ ॥
गंठि त्ति सुदुग्घेओ, कक्खरुघणरुदगूदगंठि व्व ।
जीवस्स कम्मजणिओ, घणरागदोसपरिणामो ॥ ३ ॥
ता इति तावद् ग्रन्थिभेदप्रदेशं यावदित्यर्थः । पञ्चा० ३ विव० ।
ग्रन्थिः किमुच्यते ? इत्याह-

गंठि त्ति सुदुग्घेओ, कक्खरुघणरुदगूदगंठि व्व ।

जीवस्स कम्मजणिओ, घणरागदोसपरिणामो ॥ १ १ १ ॥

ग्रन्थिरिति भण्यते, वाः ? इत्याह-घनोऽतिनिविमो रागद्वेषोदय-
परिणामः कस्य? जीवस्य, कथं जूतः? कर्मजनितः कर्मविशेषप्रत्य-
यः । अयं च दुर्भेदो दुर्मोचो दुःकषणीयो भवति । क इव ? वट्का-
देर्दारुविशेषस्य संवन्धी, कर्कशघनगूढरूढग्रन्थिरिव । कर्कशो-
ऽतिपक्वः, घनः सर्वतो निविमः, स आर्द्रोऽपि स्यादित्याह रुढः
शुष्कः, गूढः कथमप्युद्वेष्टयितुमशक्योऽतिप्रचयमापन्नः, यथै-
वं जूतो हव्यग्रन्थिर्जुनदा भवत्येवं रागद्वेषोदयपरिणामोऽप्यसौ
दुर्भेदो भवत्यतो ग्रन्थिरिव ग्रन्थिर्व्यपदिश्यत इति । विशेषः ।

गंठिजेय-गन्थिजेद्-पुं० । अतितोवरागद्वेषपरिणामविदारणे,
द्रा० १५ द्वा० । इह गम्भीराऽपारसंसारसागरमध्यमध्या-
सीनो जन्तुर्मिथ्यात्वप्रत्ययमनन्तान् पुद्गलपरावर्ताननन्तदुः-
खत्रकाण्यनुभूय कथमपि तथाभव्यत्वपरिपाकवशतो गि-
रिसारिदुपलघात्रनाकल्पे नानाभोगनिर्वर्तितयथाप्रवृत्तिकरणे-
न 'करणं परिणामोऽवेति' वचनादध्यवसायविशेषरूपेणा-
युर्वर्जानि ज्ञानावरणीयादिकर्माणि सर्वाण्यपि पत्योपमासं-

ख्येयभागन्यूनैकसागरोपमकोटाकोटीस्थितिकानि करोति ।
अत्र चान्तरं जीवस्य कर्मजनितो घनरागद्वेषपरिणामरूपः क-
र्कशनिबिडचिरप्ररूढगुणिलवक्रप्रस्थिवद् दुर्भेदोऽभिन्नपूर्वो प्र-
स्थिर्भवति । तदुक्तम्—

“ तीए वि थोवमिसे, खविए इत्थंतरंमि जीवस्स ।
हवइ ह् अभिन्नपुंवा, गंठ्ठी एवं जिणा विंति ॥ १ ॥
गंठिं चित्ति सुदुर्भेदो, कक्खरुधणरूढगूढगंठिं व्य ।

जीवस्स कम्मजणिओ, घनरागदोसपरिणामो ॥ २ ॥ इति ।
इमं च ग्रन्थि यावदभयं अपि यथाप्रवृत्तिकरणेन कर्म कृपयित्वा
अनन्तरं समागच्छति । उक्तं च आर्यकटीकायाम्—अभय-
स्यापि कस्यचिद्यथाप्रवृत्तिकरणतो ग्रन्थिमासाद्य अर्हदा-
दिविभूतिदर्शनतः प्रयोजनान्तरतो वा प्रवर्तमानस्य धृतसा-
माधिकलाभो भवति न शेषलाभ इति । एतदनन्तरं कश्चिदेव म-
हात्मा समासन्नपरमनिवृत्तिसुखः समुल्लसितप्रचुरदुर्निवार-
वार्थप्रसरो निशितकुठारधारयेव परमविशुद्धा यथातत्स्वरूप-
स्य ग्रन्थेर्देवं विधाय मिथ्यात्वस्थितेरन्तर्मुहूर्त्तमुद्दयकृणादुप-
र्यतिक्रम्यापूर्वकरणानिवृत्तिकरणलक्षणविशुद्धिजनितसामर्थ्य-
ऽन्तर्मुहूर्त्तकालप्रमाणं तत्प्रदेशवेद्यदलिकाभावरूपमन्तरकरणं
करोति । अत्र यथाप्रवृत्तिकरणाऽपूर्वकरणाऽनिवृत्तिकरणा-
नामयं क्रमः—

“ जा गंठी ता पढमं, गंठिं समइच्छओ भवे बीयं ।
अणियट्ठीकरणं पुण, संमत्तपुरक्खमे जीवे ” ॥ ६ ॥

(गंठिं समइच्छओ चित्ति) ग्रन्थि समतिक्रामतो जिन्दानस्येति ।
(संमत्तपुरक्खमे चित्ति) सम्यक्त्वं पुरस्कृतं येन तस्मिन्नासन्न-
सम्यक्त्वे जीवे अनिवृत्तिकरणं जवतीत्यर्थः । एतस्मिन्प्रान्त-
करणे कृते सति तस्य मिथ्यात्वकर्मणः स्थितिद्वयं भवति ।
अन्तरकरणादधस्तनी प्रथमा स्थितिरन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणा । तस्मादेवा-
न्तरकरणादुपरितनी शेषा द्वितीया स्थितिः स्थापना । तत्र प्र-
थमस्थितौ मिथ्यात्वदलिकवेदनादसौ मिथ्यादृष्टिरेव । अन्तर्मुह-
र्त्तेन पुनस्तस्यामपगतायामन्तरकरणप्रथमसमय एवौपशमि-
कसम्यक्त्वमवाप्नोति, मिथ्यादलिकवेदनाभावात् । यथा हि
वनदावानलः पूर्वदग्धेन्धनमूपरं वा देशमवाप्य विधायति
तथा मिथ्यात्ववेदनवनद्वोऽप्यन्तरकरणमवाप्य विधायति ।
तथा च सति तस्यौपशमिकसम्यक्त्वज्ञानं यदाहुः श्रीपूज्यपा-
दाः—“ ऊत्तरदेसं दह्मिह्वयं च विग्भाइ वणद्वो पप्प । इअ मि-
च्छस्स अणुदए, उवसमसम्मं लहइ जीवो ” ॥ १ ॥ इति व्याव-
र्णितं ग्रन्थिभेदसंभवमौपशमिकसम्यक्त्वम् । कर्म० ४ कर्म० ।
ततः किमत्याह—

जिन्नामि तम्मि ह्वाभो, सम्पत्ताईण मोक्खहेऊणं ।

सो यदुल्लभो परिस्सम—चित्तविधायान्विग्येहि ॥ १ ॥ ६६ ॥

तस्मिन् ग्रन्थौ भिन्नं कृपयित्वा समतिक्रान्ते मोक्षहेतुनूतानां
सम्यक्त्वादीनां लाभो भवति । स च ग्रन्थिनेदो मनोविघात-
परिश्रमादिविघ्नैरातिदुर्लभो अतिशयेन दुष्करः, तस्य हि जी-
वस्य ग्रन्थिनेदं चिकीर्षाविद्यासाधकस्येव विभीषिकादिन्यो
मनोविघातो मनःक्षोभो भवति, प्रचुरदुर्जयकर्मशत्रुसंघातजया-
महासमरगतसुनदस्येव परिश्रमश्चातिशयेन संजायत इति ।

एतदेवाह—

सो तत्थ परिस्सम्पइ, धोरमहासमरनिग्गयाइ व्य ।

विज्जा य सिद्धिकाले, जह बहुविग्घा तहा सो वि ॥ १ ॥ ६७ ॥

स जीवस्तत्र ग्रन्थिभेदे प्रवृत्तो धोरमहासमरशिरसि जुञ्ज-
यापाकृताऽनेकशत्रुगणसुभट इव, आदिशब्दाद् महासमुद्रादि-
तारकवत् परिभ्राम्यति । यथा च सिद्धिकाले विद्या बहुवि-
घ्ना संपद्यते साधकस्योपसर्गमनःक्षोभं जनयति, तथा सोऽ-
पि ग्रन्थिभेद इति ।

अथ प्ररकः प्राह—

कम्मट्ठिं सुदीहा, खविया जइ निग्गुणेण सेसं पि ।

स खवेउ निग्गुणो चिय, किं पुणो देसणाईहि ॥ १ ॥ ६८ ॥

यदि ग्रन्थिभेदात् पूर्वं सम्यक्त्वाद्विगुणधिकत्वेनैवानेन जन्तुना
सुदीर्घा छाधीयसी कर्मस्थितिः कृपिता, तर्हि शेषमपि कर्मा-
सौ सम्यक्त्वाद्विगुणशून्य एव कृपयतु, ततो माकृमप्येव-
मेवासादयतु; किं पुनः सम्यग्दर्शनाद्विगुणैस्तकेतुभिर्विक-
ल्पितैः ? इति ।

अत्रोत्तरमाह—

पाएण पुव्वसेवा, परिमउई साहाणम्मि गुरुतरिया ।

दोइ महाविज्जाए, किरिया पायं सविग्घा य ॥ १ ॥ ६९ ॥

तह कम्मट्ठिखवणे, परिमउई मोक्खसाहाणे गुरुई ।

इह देसणाइकिरिया, छल्लहा पायं सविग्घा य ॥ १ ॥ ७० ॥

महाविद्यासाधनवदेतद् उच्यते । यथा महाविद्यायाः सिसा-
धविषितायाः प्रायः पूर्वसेवा नातिगुर्वी, किन्तु परिमृद्धा भव-
ति, तत्साधनकाले तु या क्रिया सा गुरुतरा अतिगरीयसी
जवति, सविघ्ना च प्रायः संजायते ॥ विशेषे ॥ ग्रन्थिजेदेनात्य-
न्तसंक्लेश इति । इह ग्रन्थिरिव ग्रन्थिर्हृदो रागद्वेषपरिणामः,
तस्य ग्रन्थेर्देवं अपूर्वकरणवज्रमुच्य विदारणे सति लब्धशु-
द्धतत्त्वश्चान्सामर्थ्यान्नात्यन्तं न प्राग्वतिनिविद्यतया संक्ल-
ेशो रागद्वेषपरिणामः प्रवर्तते । नहि लब्धवेधपरिणामो माणः
कथञ्चिन्मलापूरितरन्ध्रोऽपि प्रागवस्थां प्रतिपद्यत इति । एत-
दपि कुतः ? इत्याह—न भूयस्तद्वन्धनमिति । यतो न भूयः पुनरपि
तस्य ग्रन्थेर्वन्धनं निष्पादनं जेदे सति संपद्यत इति । किमुक्तं
भवति ? यावत् । ग्रन्थिभेदकाले सर्वकर्मणामायुर्वर्जानां स्थि-
तिरन्तःसागरोपमकोटाकोटिलक्षणाऽवशिष्यते तावत्प्रमाणमे-
वासौ सम्यगुपलब्धसम्यग्दर्शना जीवः कथञ्चित् सम्यक्त्वा-
पगमात्तन्मायामपि तथाविधसंक्लेशप्राप्तौ बध्नाति, न पु-
नस्तं बन्धेनातिक्रामतीति ॥ ध० १ अधि० । ग्रन्थिच्छेदे, र० ।
अथ ग्रन्थिभेदस्वरूपम्—तत्र पञ्चेन्द्रियव्यसंज्ञित्वपर्याप्त्यरू-
पाभिस्तिसृभिः द्वाविधभिर्युक्तः । अथवा उपशमलब्धिः उप-
देशश्रवणलब्धिकरणत्रयहेतुप्रकृष्टयोगद्विधविक्रयुक्तः । करण-
कालात् पूर्वमपि अन्तर्मुहूर्त्तकालं यावत् प्रति समयमनन्तगुण-
वृद्ध्या विशुद्ध्या विशुध्यमानोऽवदायमानचित्रसन्ततिः । अ-
न्यिकसत्त्वानामभयसिद्धिकानां या विशोधिस्तामातिक्रम्य वर्त-
मानः । ततोऽनन्तगुणविशुद्धः । अन्यतरस्मिन् मतिश्रुतविभक्ता-
न्यतमस्मिन् साकारोपयोगे चान्यतमस्मिन् वर्तमानस्ति-
सृणां विशुद्धानां लेख्यानामन्यतमस्थां लेख्यायां वर्तमानः, ज-
घन्यतस्तेजोवैश्यायां मध्यमपरिणामेन पञ्चलेश्यायामुत्कृष्टप-
रिणामेन शुक्लवैश्यायाम् । तथाऽऽयुर्वर्जानां सप्तानां कर्मणां
स्थितिमन्तःसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणां कृत्वा अशुभानां क-

मरणमनुभागचतुःस्थानकं सन्तं द्विस्थानकं करोति । शुभानां च कर्मणां द्विस्थानकं सन्तं चतुःस्थानकं करोति । तथा ध्रुवप्रकृतिसप्तचत्वारिंशःसङ्ख्या बध्नन् परावर्तमानाः स्वस्व-
 प्रावप्रायोग्याः प्रकृतीः शुभा एव बध्नाति । ता अप्यायुर्वर्जाः, अतिविशुद्धपरिणामो हि बन्धमारभते । यदुत तिर्यग् मनुष्यो वा प्रथमसम्यक्त्वमुत्पादयन् देवगतिप्रायोग्याः शुभाः प्रकृती-
 र्वध्नाति । देवो नैरायिको वा प्रथमसम्यक्त्वमुत्पादयन् मनुज-
 गतिप्रायोग्याः शुभाः प्रकृतीर्वध्नाति । सप्तमनरकनारकः ति-
 येद्विकं नीचैर्गोत्रं बध्नाति, भवप्रायोग्यात् । बध्यमानस्थिति-
 मन्तःसागरकोटाकोटिं बध्नाति, नाधिकां, योगवशात् । प्र-
 देशाप्रमुक्तपृष्ठजघनमध्यगं च बध्नाति । स्थितिवन्धे पूर्णं स-
 त्यन्यस्थितिवन्धं प्राक्तनस्थितिवन्धाऽपेक्षया पल्योपमासंख्येय-
 भागन्यूनं करोति । ततः अन्यं पल्योपमासङ्ख्येयभागन्यूनं क-
 रोति । अतोऽन्यं स्थितिवन्धं पूर्वपूर्वापेक्षया पल्योपमाऽसंख्येय-
 भागन्यूनं करोति । अशुभानां च प्रकृतीनां बध्यमाना-
 नामनुभागे द्विस्थानकं बध्नाति । तमपि प्रतिसमयमन-
 न्तगुणहीनं, शुभानां च चतुःस्थानकं प्रतिसमयमनन्तगु-
 णवृद्धं कुर्वन् करणं यथाप्रवृत्तं करोति, अपूर्वकरणं ततः अ-
 निवृत्तिकरणमिति । करणं परिणामविशेषः । एतानि च त्रीण्य-
 पि करणानि प्रत्येकमान्तमुद्भूतकानि । ततः उपशान्ताद्धां
 लभते, सापि चाऽऽन्तमुद्भूतकी यथाप्रवृत्तकरणं च ।
 “अणुसमये वदन्तो, अप्ववसाणन्तगुणणाए । परणा-
 ममहाणां, दोसु वि लोगा असंखिज्जा ” ॥ १ ॥
 इति कर्मप्रकृतौ । प्रतिसमयमध्यवसानानामनन्तगुणतया विशु-
 द्धा वर्धमानानां करणसमाप्तिं यावत् वर्धते । ते कियन्ति अध्यव-
 सानानि भवन्ति । द्वयोरपि यथाप्रवृत्त्यपूर्वकरणयोः परिणाम-
 स्थानानामनुसमये लोकाऽसंख्येया भवन्ति । यथाप्रवृत्तकरणे
 अपूर्वकरणे च प्रतिसमयेऽसङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमा-
 णान् अध्यवसायस्थानानि भवन्ति । तथाहि-यथाप्रवृत्तकरणे
 प्रथमसमये विशोधिस्थानानि नानाजीवापेक्षया असङ्ख्येय-
 लोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि, द्वितीयसमये विशेषाधिकानि,
 ततोऽपि तृतीयसमये विशेषाधिकानि, एवं यावच्चरमसमयः ।
 एवमपूर्वकरणेऽपि दृष्टव्यम् । अमूनि चाध्यवसायस्था-
 नानि यथाप्रवृत्ताऽपूर्वकरणयोः संबन्धीनि स्थाप्यमानानि
 विषमचतुरस्रं क्षेत्रमावरणन्ति । तयोरुपरि चाऽऽनिवृत्तिकर-
 णाध्यवसायानि मुकावलीसंस्थानि उपर्युपरि अमूनि अनु-
 चिन्त्यमानानि प्रतिसमयमनन्तगुणवृद्ध्याः प्रवर्तमानान्यवगन्त-
 व्यानि तिर्यक्पटस्थानपतितानि । इह कल्पनया द्वौ पुरुषौ युगपत्
 करणप्रतिपन्नौ विवक्ष्येते । तत्रैकः सर्वजघन्यया ध्रेण्या प्रतिपन्नः,
 अपरः सर्वोत्कृष्टया विशोध्या । प्रथमजीवस्य प्रथमसमय मन्दा,
 द्वितीयसमये अनन्तगुणा, तृतीयेऽनन्तगुणा, एवं यावत् यथा-
 प्रवृत्तकरणस्याऽसंख्येयभागो गतो भवति । ततः प्रथमसमये
 द्वितीयस्य जीवस्य उत्कृष्टं विशोधिस्थानमनन्तगुणं वक्तव्यम् ।
 ततोऽपि द्वितीये उत्कृष्टा विशोधिर्नन्तगुणा, तन उपरि जघन्य-
 विशोधिर्नन्तगुणा, एवमुपर्यधश्च एकैकं विशोधिस्थानमन-
 न्तगुणं द्वयोर्जीवयोस्तावज्ज्ञेयं यावच्चरमसमये जघन्या विशो-
 धिः । तत आचरमात् चरममभिव्याप्य यानि अमुक्तानि शेषाणि
 उत्कृष्टानि स्थानानि तानि क्रमेण निरन्तरमनन्तगुणानि वक्तव्या-
 नि । तदेवं समाप्तं यथाप्रवृत्तकरणम् । अस्य च यथाप्रवृत्तक-
 रणस्य पूर्वप्रवृत्तं चितीर्थं नाम शेषकरणाभ्यां पूर्वं प्रथमं प्रवृत्तं

पूर्वप्रवृत्तमिति । अस्मिन् यथाप्रवृत्तकरणे स्थितिघातरसघातौ
 गुणश्रेणिर्वा न प्रवर्तन्ते, केवलमुत्तरुपा विशोधिरेवानन्तगुणा ।
 यानि वा प्रशस्तानि कर्माण्यत्र स्थितौ बध्नाति तेषामनुज्ञां
 द्विस्थानकं बध्नाति । यानि च शुभानि तेषां चतुःस्थानकं स्थि-
 तिवन्धेऽपि च पूर्णं पूर्णं सत्यन्यं स्थितिवन्धं प्रत्योपमासंख्येयभा-
 गन्यूनं च बध्नाति । संप्रत्यपूर्वकरणमभिधीयते-“बोयस्स बो-
 यसमये, सहस्रहमविश्रणन्तरुक्कस्सा” इत्यादि वचनात् । द्विती-
 यस्याऽपूर्वकरणस्य यो चितीयः समयः कुतजघन्यमपि, विशोधि-
 स्थानाद् अनन्तगुणं वक्तव्यम् । एतदुक्तं भवति, नेह यथाप्रवृत्तक-
 रणवत् प्रथमतो निरन्तरं विशोधिस्थानमनन्तगुणं वक्तव्यं,
 किन्तु प्रथमसमये प्रथमतो जघन्या विशोधिः सर्वस्तोका, सापि
 च यथाप्रवृत्तकरणचरमसमयवत् तावद् उत्कृष्टाद् विशो-
 धिस्थानात् अनन्तगुणा । ततः प्रथमसमये एवात्कृष्टा विशोधि-
 रनन्तगुणा, ततोऽपि द्वितीयसमये जघन्या विशोधिर्न-
 न्तगुणा, ततोऽपि तस्मिन्नैव द्वितीयसमये उत्कृष्टा विशोधि-
 रनन्तगुणा, एवं प्रतिसमये तावद् वाच्यं यावच्चरमसमये
 उत्कृष्टा विशोधिः । अपूर्वाणि करणानि स्थितिघातरसघातगु-
 णश्रेणस्थितिवन्धादीनि वर्त्तनानि यस्मिन् तत् अपूर्वकरणम् ।
 तथाहि-अपूर्वकरणे प्रविशन् प्रथमसमयमेव स्थितिघातं रस-
 घातं गुणश्रेणिस्थितिवन्धं चान्यं युगपदारभते । तत्र स्थिति-
 घातः स्थितिरुत्कर्म्मणोऽग्रिमजागादुत्कर्षत उदधिपृथक्त्वप्रमाणं,
 जघन्येन पुनः पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रं स्थितिकण्ठमुत्किर-
 ति । उत्कीर्य च या स्थितिः अधो न खण्डयिष्यति तत्र तद्विकं
 प्रक्षिपति अन्तर्मुद्भूतेन कावेन, तत् स्थितिकण्ठमुत्कीर्यते । एवं
 द्वितीयम्, एवं तृतीयम्, एवं प्रवृत्तानि स्थितिखण्डसहस्राणि व्य-
 तिक्रामन्ति । तथा च सति यद् अपूर्वकरणस्य प्रथमसमये सत्क-
 र्माऽऽसीत् तत् तस्यैव चरमसमये सङ्ख्येयगुणहीनं जातम् । रस-
 घातं तु अशुभानां प्रकृतीनां यद् अनुभागसत्कर्म तस्यानन्ततमं
 भागं मुक्त्वा शेषाननन्तानुज्ञागजागान् अन्तिमवृत्तेन विनाश-
 यति । ततः पुनरपि तस्य प्रागुक्तस्यानन्ततमं ज्ञागं शेषाद् विना-
 शयति । एवमनेकानि अनुभागखण्डसहस्राणि एकास्मिन् स्थि-
 तिखण्डे व्यतिक्रामन्ति । तेषां च स्थितिकण्ठानां सहस्रे द्विती-
 यमपूर्वकरणं परिसमाप्यते । स्थितिवन्धाद्वा तु अपूर्वकरणस्य
 प्रथमसमये अन्य एव अपूर्वपल्योपमासङ्ख्येयभागहीनस्थितिवन्ध
 आरभ्यते । जीर्णस्थितिघातस्थितिवन्धौ तु युगपदेवारभ्येते,
 युगपदेव निष्ठां यातः । गुणश्रेणिस्तु “गुणसेढो निक्खेवो, समये
 असंखगुणणाए । अक्खादुगा इरित्तो, सेसे सेसे य निक्खेवो” ॥ १ ॥
 भाविताच्च घातिस्थितिखण्डमध्याह्निकं गृहीत्वा उदयसमयात्
 प्रतिसमयमसंख्येयगुणतया निक्षिपति । प्रथमसमये स्तोकां,
 द्वितीयसमये असङ्ख्येयगुणं, तृतीयसमये असंख्येयगुणम्, एवं
 यावच्चरमसमयः । एष प्रथमसमयगृहीतदलिकनिकेप-
 विधिः, एवं द्वितीयादिसमयगृहीतानामपि । इत्यनेन प्रथ-
 मसमय स्तोकाः, द्वितीयसमये असङ्ख्येयगुणः, तृती-
 यसमये असंख्येयगुणश्रेणिदलिकनिकेपो भवति । इति अ-
 पूर्वकरणस्वरूपम् । अनिवृत्तकरणे एतदुक्तं भवति, अनिवृत्त-
 करणस्य प्रथमसमयेऽपि ये वर्त्तन्ते ये च वृत्ता ये च वर्तिष्यन्ते
 तेषां सर्वेषामपि समाना एकरूपा विशोधिः । द्वितीयसमयेऽपि
 ये वर्त्तन्ते, ये च वृत्ता, ये च वर्तिष्यन्ते तेषां समाना विशो-
 धिः । एवं सर्वेष्वपि समयेषु । नवर पृवताः उपरान्तऽनन्तगुणा-
 ऽधिका विशोधिः चरमसमये यावदास्मिन् करणे प्रविष्टानां तु-

द्यकालानामनुमतां परस्परमध्यवसानानां या निवृत्तिर्व्यावृ-
त्तिः सा न विद्यते । इत्यनिवृत्तिकरणम् । अनिवृत्तिकरणे यावन्तः
समयास्नावन्ति अथवसायस्थानानि पूर्वस्मात् पूर्वस्माद् अ-
नन्तगुणवृद्धानि भवन्ति । अनिवृत्तिकरणाद्याः सङ्ख्येयेषु भा-
गेषु गतेषु सत्सु एकस्मिन् भागे सङ्ख्येयेतमे शेषे निष्ठति । अन्त-
र्मुहूर्त्तमात्रमधो मुक्त्वा मिथ्यात्वस्यान्तरकरणं करोति । अन्तर-
करणकालश्चातर्मुहूर्त्तप्रमाणः । अन्तरकरणे च क्रियमाणे गुणश्रे-
णेः सङ्ख्येयतमं ज्ञागमुत्तिरति । उत्कीर्यमाणं च दलिकं प्रथ-
मस्थितौ द्वितीयस्थितौ च प्रकृतिपति । एवमुदीरणा आगाल-
यत्नेन मिथ्यात्वोदयं निवार्य उपशमिकं सम्यक्त्वं लभते । उक्तं
च—“मिच्छद्भुदये जीष्मन्नहइ सम्मत्तमोचसमीयं सो । वंजेण ज-
स्स लज्जइ, आयहिंयं अल्लुपुवज्जं” ॥१॥ मिथ्यात्वस्योदये क्री-
णे सति स जीव उक्तेन प्रकारेण उपशमिकं सम्यक्त्वं ज्ञानेन ।
यस्य सम्यक्त्वस्य लाभेन यदात्महितमलव्यपूर्वमहदादितस्व-
प्रतिपत्त्यादि तल्लभ्यते । तथाहि—सम्यक्त्वलाभे सति जात्यन्ध-
स्य पुंसश्चक्षुर्ग्रामे सति, एवं जनोर्यथावस्थितवस्तुतत्त्वावज्ञो-
को जवति । महावाध्यातिज्ञनस्य बाध्यापगमे इव महोश्च प्रमो-
दः । अत्राऽनिवृत्तिकरणे क्रियमाणे यदि पुञ्जत्रयं करोति तदा
प्रथमं कृपोपशमसम्यक्त्वं लभते । अकृतत्रिपुञ्जः प्रथम-
मुपशमसम्यक्त्वं लभते इति सिद्धान्ताशयः । कर्मग्रथमते तु
प्रथममुपशममेव लभते । अयं च त्रिपुञ्जकरणं उपशमे करोति
इति ग्रन्थनिज्ज्ञानं तत्त्वापयोगलक्षणं तस्य अन्यविकल्पैः ।
किम् ? ॥ ६ ॥ अष्ट० ५ अष्ट० । (अत्र विशेषः ‘सम्मदं सण’
शब्दे वीदयः)

गंठिनेयकाज्ञ—ग्रन्थिजेदकाज्ञ—पुं० । यस्मिन् कालेऽपूर्वकरणेऽ-
निवृत्तिकरणाख्यां ग्रन्थिभिन्नो भवति तस्मिन्, ध० १ अधि० ।

गंठिभेयग—ग्रन्थिजेदक—पुं० । न्यासाऽन्यथाकारिणि, ज्ञा० १ श्रु०
१८ अ० । चौरविशेषे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । घुघुरादिना ग्रन्थि-
च्छेदके, विपा० १ श्रु० ३ अ० ।

गंठिम—ग्रन्थिम—न० । ग्रन्थं प्रत्यस्तेन निर्वृत्तं ग्रन्थिमम् । भा-
वादिमप्रत्ययः । रा० । जी० । सूत्रसन्दर्भे, स्था० ४ उ०
४ उ० । सूत्रग्रन्थे माल्यादौ, ज० ९ श० ३३ उ० । ज्ञा० ।
नि० चू० । दश० । कौशलातिशयाद् ग्रन्थिसमुदायनिष्पादिते
रूपके, अनु० । ग० । ग्रन्थिपुष्पादिनिर्वृत्तितस्वस्तिकादौ, आ-
चा० २ श्रु० १२ अ० । गुल्मभेद, प्रज्ञा० १ पद ।

गंठिय—ग्रन्थित—त्रि० । सूत्रीकृते, विशेषः । जं० ।

ग्रन्थिक—पुं० । कर्मात्मको ग्रन्थो विद्यते येषां ते ग्रन्थिकाः । क-
र्मग्रन्थोऽपि तेषु प्राणिषु ग्रन्थिकसत्त्वेषु ग्रन्थिभेदं कर्तुमसम-
र्थेषु, सूत्र० २ श्रु० ५ अ० । वाच० ।

गंठिल्ल—ग्रन्थिमत्—त्रि० । ग्रन्थियुक्ते, भ० १ श० १० उ० ।

गंठिसहियपञ्चखाण—ग्रन्थिसहितप्रत्यारूपान—न० । ग्र-
न्थिभेदरूपे प्रत्याख्याने । तत्स्वरूपम्—ग्रन्थिसहितं च नि-
त्यमप्रमत्ततानिमित्ततया महाफलम् । उक्तं च—

“जे निच्चमपमत्ता, गंठि वंथन्ति गंठिसहिअस्स ।

सग्गापवग्गसुखं, तेहिं निवर्त्तं संगटंमि ॥ १ ॥

भणिऊण नमुकारं, निच्चं विस्सरणवज्जिआ धत्ता ।

गेडन्ति गंठिसहियं, गंठिं सह कम्मगंठीहिं ॥ २ ॥

इह कुणइ अन्मासं, अच्चासं सिवपुरस्स जइ महसि ।

अणसणसरिस्सं पुणं, वयंति एयस्स समयएणू ॥ ३ ॥
रात्रिचतुर्विधाहारपारिहारस्थानापवेशनपुर्वकताम्बूलादिव्यापा-
रणमुखशुद्धिकरणादिविधिना ग्रन्थिसहितप्रत्याख्यानपालने
एकवारभोजिनः प्रतिमासमेकोनविंशद्, द्विवारभोजिनस्त्वष्टार्थि-
शनिर्निजला उपवासाः स्युरिति वृद्धाः । ज्ञाजनताम्बूलजल-
व्यापारणादौ हि प्रत्यहं घटीद्वयं संज्ञे मासे एकोनविंशद्,
घटीचतुष्टयं ४ संज्ञे त्वष्टाविंशतिः । यदुक्तं पञ्चचरित्रे—

“ भुंजइ अणंतरेणं, दुन्नित्त वेलाउ जो निश्रेगेणं ।

सो पावइ उववासं, अट्ठावीसं तु मासेणं ॥ १ ॥

इकं पि अइ मुहुत्तं, परिवज्जइ जा चउव्विहाहारं ।

मासेण तस्स जायइ, उववासफत्तं तु परलोए ॥ २ ॥

दसवरिसमहस्साउं, भुंजइ जो अण्णदेवयाभत्तो ।

पत्तिओवमकोडं, पुण, होइ ठिई जिणवरतवेणं ॥ ३ ॥

एवं मुहुत्तबुद्धी, उववासे उट्ठअट्ठमाईणं ।

जो कुणइ जहापामं, तस्स फत्तं तारिस्सं भणिअं ॥ ४ ॥

एवं युक्त्वा ग्रन्थिसहितप्रत्याख्यानफलमप्यनन्तरोदितं भा-
व्यम् । ध० २ अधि० ।

गंरु—गएरु—पुं० । न० । ‘गंरि’ वदनैकदेशे, अच् । कपोले, जी० ३
प्रति० । ज्ञा० । जं० । प्रज्ञा० । इस्तिक्पोले, गएरुके, पुं० ।
स्त्री० । प्रव० २६ द्वार । वीथ्यङ्गे, पिट्ठे, चिद्धे, वीरे ह्यभूय-
णे, बुद्ध्युदे च । वाच० । गच्छतीति गएरुम् । गएरुमालायाम्,
‘जं च अणं सुपादगं तं गएरुं’ नि० चू० ३ उ० । रुधिरप्रकोपोद्भू-
तम्फोटके, उक्त० १० अ० । आचा० । अपहृष्यं, उदकफने,
सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । गएरुसाधर्म्यात् कुवे, उक्त० ८ अ० ।
वने, दाण्डपाशिके, लघुमृगे, नापिते च । दे० ना० १ वर्ग ।
गंरुया—गएरुकिा—स्त्री० । वैशालीवणिग्रामयोरन्तराक्षे
वदति नदीभेदं, यामुत्तरन् वीरस्वामी नाविकैर्मैल्यं याचितः ।
आ० म० द्वि० । आ० चू० ।

गंरुग—गएरुग—पुं० । एकगृहे पशुभेदे, ग्रन्थौ, वाच० । ना-
पिते, यो हि ग्रामे उद्धेययति । आचा० २ श्रु० १ अ० २ उ० ।
चतुर्वेदसमवायसमयज्ञापनाय ब्राह्मणैः स्थाप्यमाने पुरुषे,
व्य० ७ उ० । आघ० ।

गंडयल्ल—गएडतल्ल—न० । कपोलतटे, “अंगदकुंरुलमट्टगंरुतल्ल”
उक्त० २ अ० । स्था० ।

गंडमाणिया—गएरुमाणिका—स्त्री० । गण्डयुक्ता माणिका गएरु-
माणिका । देशविशेषप्रसिद्धे धान्यमानभेदे, रा० ।

गंडलेहा—गंरु (ले) खा—स्त्री० । कपोलपालयाम्, जं० १
वक्र० । कपोलविरचितमृगमदादिश्रेष्ठायाम्, नि० १ वर्ग० ।
रा० । ज्ञा० ।

गंरुवच्चा—गएरुवक्षस्—स्त्री० । गण्डं इह चोपचितापिशितपिण्ड-
रूपतया गलत्पूतिरुधिरार्द्रतासम्भवाच्च तदुपमितत्वाद्गण्डे
कुचावुक्तौ, ते च वक्रसि यासां तास्तथा । मांसपिण्डोपमस्तन-
युक्तोरस्कासु स्त्रीषु, “नो रक्खसीसु गिज्झिजा, गंरुवच्चासु
णगञ्जितासु” उक्त० ८ अ० ।

गंरुवाणिया—गएरुपाणिका—स्त्री० । वंशमयभाजनविशेषे,
ज० ७ श० ७ उ० ।

गंदि—गएरु—पुं० । गच्छति प्रेरितः प्रतिपथादिना गीयते च
कूर्दमानो विद्यायोगमनेनेति गएरुः । गण्डव्यधे, उक्त० १ अ० ।

गंमि [ए] गणिकन्-त्रि० । चतुर्धा गणनं, तदस्यास्तीति गणनी । गणमालावति, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० १ नि० चू० । उच्चनगुल्फपादे, “ गंडीगंमीति वा णेवप ” आचा० २ श्रु० ४ अ० १ उ० १ ।

गंडिया-गणिकन्-स्त्री० । सुवर्णकारादीनामधिकारिण्याम्, स्था० ४ डा० ४ उ० १ दशा० खण्डे, झा० १ श्रु० १ अ० १ । आचा० १ इत्वादीनां पूर्वापरपरिच्छिन्ने मध्यभागे । गणिकेव गणिकन् । एकार्थाधिकारायां ग्रन्थपद्धतौ, नं० ।

गंडियाणुश्रोग-गणिकानुयोग-पुं० । इहैकवक्तव्यतार्थाधिका-राऽनुगता वाक्यपद्धतयो गणिकन् उच्यन्ते । तासामनुयोगोऽर्थ-कथनविधिर्गणिकानुयोगः, स० । जरतनरपतिवंशजातानां निर्वाणगमनानुत्तरविमानवक्तव्यताऽऽख्यानग्रन्थे, स्था० १० डा० १ ।

से किं तं गंडियाणुश्रोगे ?, गंडियाणुश्रोगे-कुलगरगंमि-याउ, तित्ययरगंमियाउ चक्रवर्टीगंमियाउ दसारगंमियाउ बलोद्वगंमियाउ वासुदेवगंमियाउ गणधरगंमियाउ जहवा-हुगंडियाउ तत्रोक्त्तगंमियाउ हरिवंसगंमियाउ उमपणि-गंमियाउ अवस्तिपणिगंडियाउ चिंतंरगंमियाउ अमर-नरतिरियनिरगगमणविविहपरियट्टणाणुश्रोगेसु एवमा-याउ गंमियाउ आयविज्जंति पणविज्जंति । सेतं गंडिया-णुश्रोगे । सेतं अणुश्रोगे ॥

(से किं तमित्यादि) अथ कोऽयं गणिकानुयोगः ?, सू-रिराह-गणिकानुयोगेन, अथवा गणिकानुयोगे सप्तमी, ‘ण’ इति वाक्यशङ्काः, कुलकरगणिकन् । इह सर्वत्राप्यन्तराल-वर्तिन्यो बह्वयः प्रतिनियतैकार्थाधिकाररूपा गणिकन् । कु-लकरगणिकन् । ततो बहुवचनं, कुलकराणां गणिकन् । कुल-करगणिकन्, यासु कुलकराणां विमलवाहनादीनां पूर्वभवज-न्मनामादीनि सप्रपञ्चमुपवर्णयन्ते । एवं तीर्थकरगणिकन्कादि-धर्मिधानवस्तुतो ज्ञावनीयं यावत् (चिंतंरगंमियाउ त्ति) चित्रा अनेकार्था अन्तरे ऋषभाऽजिततीर्थकरापान्तराले ग-णिकन्चित्रान्तरगणिकन् । एतदुक्तं भवति, ऋषभाजिततीर्थ-करान्तरे ऋषभवशंसमुद्भूतभूपतीनां शेषगतिगमनश्रुदासेन शिवगतिगमनानुत्तरपपातप्राप्तिप्रतिपादिका गणिकन् । चित्रा-न्तरगणिकन् । तासां च प्ररूपणा पूर्वाचार्यैरेवमकारि-इह सुबु-द्धिनामा सगरचक्रवर्तिनो महाऽमात्योऽष्टापदपर्वते सगरचक्रव-र्तिसुनेत्य आदित्ययशःप्रभृतीनां भगवद्वंशजानां नरपती नामेवं सङ्ख्यामाख्यातुमुपक्रमने स्म । आह च-“आश्चजसा-ईणं, उसजस्स पउप्पप नरवईणं । सगरसुयाण सुबुद्धी, इणमो सेखं परिकहेइ” ॥ ११ ॥ आदित्ययशःप्रभृतयो भगवन्नाभेयवंशजाः त्रिखण्डभरतार्कमनुपालय पश्यन्ते पारमेस्वरीं दीक्षांमतिगृह्य त-त्प्रभावतः सकलकर्मकृत्यं कृत्वा चतुर्दशलक्षा निरन्तरं सिद्धि-गमन् । तत एकः सर्वार्थसिद्धे, ततो भूयोऽपि चतुर्दशलक्षा नि-रन्तरं निर्वाणे । ततोऽपि एकः सर्वार्थसिद्धमहाविमाने । एवं च-तुर्दशलक्षा निरन्तरं निर्वाणे, ततो द्वौ सर्वार्थसिद्धे । ततः पुनरपि चतुर्दशलक्षा निरन्तरं निर्वाणे, ततो त्रयोऽपि द्वौ सर्वार्थसिद्धे । एवं चतुर्दशलक्षा निरन्तरं निर्वाणे, ततो चतुर्दशलक्षान्तरितौ द्वौ द्वौ सर्वार्थसिद्धे तावद्वक्तव्यौ

यावत्तेऽपि द्विकद्विकसङ्ख्या असङ्ख्येया जवन्ति । एवं त्रिकत्रिक-सङ्ख्यादयोऽपि प्रत्येकमसङ्ख्येयास्तावद् वक्तव्या यावन्निरन्तरं चतुर्दशलक्षा निर्वाणे । ततः पञ्चाशत्सर्वार्थसिद्धे, ततो भूयोऽपि चतुर्दशलक्षा निर्वाणे । ततः पुनरपि पञ्चाशत् सर्वार्थसिद्धे । एवं पञ्चाशत्पञ्चाशत्सङ्ख्याका अपि चतुर्दशलक्षा निरन्तरं रितास्तावद्वक्तव्या यावत्तेऽपि असङ्ख्येया भवन्ति । उक्तं च-

“चतुर्दस लक्ष्मा निवई, सिद्धा पक्को य होइ सव्वट्टे ।

एवेकैकट्टाणे, पुरिसजुगा होन्तऽसंखेज्जा ॥ १ ॥

पुनरपि चोद्दसलक्ष्मा, सिद्धा निवईण दो वि सव्वट्टे ।

दुगट्टाणे वि असंखा, पुरिसजुगा होन्ति नायव्वा ॥ २ ॥

जाव य लक्ष्मा चोद्दस, सिद्धा पन्नास होन्ति सव्वट्टे ।

पन्नासट्टाणे वि उ, पुरिसजुगा होन्तऽसंखेज्जा ॥ ३ ॥

एगुत्तराउ ट्टाणा, सव्वट्टे चैव जाव पन्नासा ।

एकैकंतरट्टाणे, पुरिसजुगा होन्तऽसंखेज्जा ॥ ४ ॥

स्थापना-

१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	सिद्धि
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	सर्वो

ततोऽनन्तरं चतुर्दशलक्षा नरपतीनां निरन्तरं सर्वार्थसिद्धे, एकः सिद्धौ । त्रयोचतुर्दशलक्षाः सर्वार्थसिद्धे, एकः सिद्धौ । एवं चतुर्दशलक्षा निरन्तरं रिता पक्कैः सिद्धौ तावद्वक्तव्यौ यावत्तेऽप्येकैकका असङ्ख्येया भवन्ति । ततो त्रयोऽपि चतुर्द-शलक्षा निरन्तरं नरपतीनां सर्वार्थसिद्धे, ततो द्वौ निर्वाणे । ततः पुनरपि चतुर्दशलक्षाः सर्वार्थसिद्धे, ततो त्रयोऽपि द्वौ निर्वाणे । एवं चतुर्दशलक्षा निरन्तरं रिता द्वौ निर्वाणे ताव-द्वक्तव्यौ यावत्तेऽपि द्विकद्विकसङ्ख्या असङ्ख्येया भवन्ति । एवं त्रिकत्रिकसङ्ख्यादयोऽपि, यावत्पञ्चाशत्पञ्चाशत्सङ्ख्याः चतुर्दशल-क्षान्तरिताः सिद्धौ प्रत्येकमसङ्ख्येया वक्तव्याः । उक्तं च-विवरीयं सव्वट्टे, चोद्दसलक्ष्मा उ निव्वुओ एगो । सव्वे वयपरिवामी, पन्नासा जाव सिद्धीए ।

स्थापना चैयम-

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	१०	सिद्धि
१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	सर्वो

ततः परं द्वे द्वे नरपतीनां निरन्तरं निर्वाणे, ततो द्वे द्वे द्वे निरन्तरं सर्वार्थसिद्धे । ततस्तिष्ठो लक्षा निर्वाणे, ततः पु-नरपि तिस्रो लक्षाः सर्वार्थसिद्धे । ततश्चतस्रो लक्षा नि-र्वाणे, ततः पुनरपि चतस्रो लक्षाः सर्वार्थसिद्धे । एवं पञ्च पञ्च षट् षट् यावदुभयत्राप्यसङ्ख्येया असङ्ख्येया लक्षा वक्तव्याः । आह च-

तेण परदुव्वल्लार्ह, दो दो टाणा य समगवञ्चन्ति ।

सिवगइसव्वट्टेहि, इणमो तेसि विही होइ ॥ १ ॥

दो लक्ष्मा सिद्धीए, दो लक्ष्मा नरवईण सव्वट्टे ।

एवं तिलक्ष्मचउपंच, जाव लक्ष्मा असंखेज्जा ॥ २ ॥

स्थापना चैयम-

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	मोको गताः
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	सर्वोर्थसिद्धिगताः

ततः परं चतस्रः चित्रान्तरितगणिकन्कास्तद्यथा-प्रथमा एका-दिका एकोत्तरा, द्वितीया एकादिका द्व्युत्तरा, तृतीया एका-दिका त्र्युत्तरा, चतुर्थी ज्यादिका ज्यादिविषमोत्तरा । आह च-“सिवगइसव्वट्टेहि, चिंतंरगंडिया उ श्रो चण्ये ।

एगा एगोत्तरिया, एगाइबिउत्तरा विद्या ॥ १ ॥
एगाइतिउत्तरगा, तिगादिविसमुत्तरा चउत्थाओ ।
तत्र प्रथमा भाव्यते-प्रथममेकः सिद्धौ, ततो द्वौ सर्वार्थसिद्धे ।
ततः त्रयः सिद्धौ, ततश्चत्वारः सिद्धयः । ततः पञ्च सिद्धौ, ततः
षट् सर्वार्थे । एवमेकोत्तरया वृद्ध्या शिवगतौ सर्वार्थे च ताव-
द्वक्तव्यं यावदुभयत्राऽप्यसंख्येया भवन्ति । उक्तं च-
"पदमाप सिद्धेको, दोगिओ सव्वट्टुसिद्धम्मि ।
तत्तो तिन्नि नरिदा, सिद्धा चत्तारि होन्ति सव्वट्टे ॥१॥
इय जाव असंखेज्जा, सिवगतिसव्वट्टुसिद्धेहि" ॥

१ स्थापना चेत्यम्-

१	३	५	७	९	११	१३	१५	१७	१९	२१	२३	२५	२७	२९	३१	मोत्ते
२	४	६	८	१०	१२	१४	१६	१८	२०	२२	२४	२६	२८	३०	३२	सर्वो

सम्प्रति द्वितीया जाव्यते-तत ऊर्ध्वमेकः सिद्धौ, त्रयः सर्वार्थे ।
ततः पञ्च सिद्धौ, सप्त सर्वार्थे । ततो नव सिद्धौ, एकादश सर्वा-
र्थे । ततस्त्रयोदश सिद्धौ, पञ्चदश सर्वार्थे । एवं चतुत्तरया वृद्ध्या
शिवगतौ सर्वार्थे च तावद्वक्तव्यं यावदुभयत्राऽप्यसंख्येया भव-
न्ति । उक्तं च-"ताहे धिउत्तराप, सिद्धेका तिन्नि होन्ति सव्वट्टे ।
एवं पंच उ सत्त व, जाव असंखेज्जा दो वि ति" ॥ १ ॥

२ स्थापना चेत्यम्-

१	५	९	१३	१७	२१	२५	मोत्ते
३	७	११	१५	१९	२३	२७	सर्वार्थसिद्धौ

सम्प्रति तृतीया भाव्यते-ततः परमेकः सिद्धौ, चत्वारः सर्वार्थे ।
ततः सप्त सिद्धौ, दश सर्वार्थे । ततस्त्रयोदश सिद्धौ, पौनः सर्वार्थे ।
एवं षुत्तरया वृद्ध्या शिवगतौ सर्वार्थे च क्रमेण ताव-
दवसेयं यावदुभयत्रापि असंख्येया गता भवन्ति । उक्तं च-
"एगचउत्तदसगं, जाव असंखेज्जा होन्ति ते दो वि । सिवग-
तिसव्वट्टेहि, तिउत्तराप उ नायव्वा ॥ १ ॥

३ स्थापना चेत्यम्-

१	७	१३	१९	२५	३१	३७	४३	४९	५५	मो
४	१०	१६	२२	२८	३४	४०	४६	५२	५८	सर्वो

सम्प्रति-चतुर्थी भाव्यते । सा च विचित्रा, ततस्तस्याः परि-
ज्ञानार्थमयमुपायः पूर्वाचार्यैर्दर्शितः-इह एकोनविंशत्सं-
ख्यात्रिका ऊर्ध्वाधः परिपाठ्या पट्टिकादौ स्थाप्यन्ते ।
तत्र प्रथमे त्रिकं न किञ्चिदपि प्रक्षिप्यते । द्वितीये द्वौ प्रक्षि-
प्यते । तृतीये पञ्च, चतुर्थे नव, पञ्चमे त्रयोदश, षष्ठे सप्तदश,
सप्तमे द्वाविंशतिः, अष्टमे षट्, नवमे षष्टौ, दशमे द्वादश, एकादशे
चतुर्दश, द्वादशेऽष्टाविंशतिः, त्रयोदशे पञ्चविंशतिः, चतुर्दशे पञ्च-
विंशतिः, पञ्चदशे एकादश, पौनः त्रयोविंशतिः, सप्तदशे सप्तच-
त्वारिंशत्, अष्टादशे सप्ततिः, एकोनविंशे सप्तसप्ततिः, विंशे एकः,
एकविंशे द्वौ, द्वाविंशे सप्तांशतिः, त्रयोविंशे एकसप्ततिः, चतुर्विं-
शे द्विषष्टिः, पञ्चविंशे एकोनसप्ततिः, षड्विंशे चतुर्विंशतिः, सप्तविं-
शे षट्चत्वारिंशत्, अष्टाविंशे शतम्, एकोनविंशे षड्विंशतिः ।

उक्तञ्च-

"ताहे तियमाइविसमु-जराप अउणतीसं तु तियगट्टा ।
वेत्तं पदमे नारिथ, उक्खेयो सेसेसु इमा जये कम्भवा ॥ १ ॥
हुगपणगं नव तेरस, सत्तस्स दुवीस छ अठेव ।
बारस चोदस नह, अठवीस उव्वीस पणवीसा ॥ २ ॥
एकारसु तेवीसा, सीयात्ता सयरिसंत्तदेत्तरिया ।

इगदुगसत्तासीती, एगत्तरिमेव गवघी ॥ ३ ॥
अउणत्तरिचउव्वीसा, छुयालसयं तहेव उव्वीसा ।
एए रासिक्खेवा, तिगअंतं ता जहा कमसो ॥ ४ ॥

एतेषु च राशिषु प्रक्षिप्तेषु यद्भवति तावन्तस्तावन्तः क्रमेण
सिद्धौ सर्वार्थे चेत्येवंरूपेण वेदितव्याः । तद्यथा-त्रयः सिद्धौ, पञ्च
सर्वार्थे । ततः सिद्धावष्टौ, द्वादश सर्वार्थे । ततः पौनः सिद्धौ, स-
र्वार्थे विंशतिः । ततः पञ्चविंशतिः सिद्धौ, नव सर्वार्थे । तत ए-
कादश सिद्धौ, पञ्चदश सर्वार्थे । ततः सप्तदश सिद्धौ, एकविंशत्
सर्वार्थे । तत एकोनविंशत् सिद्धौ, अष्टाविंशतिः सर्वार्थे । ततश्चतुर्दश
सिद्धौ, षड्विंशतिः सर्वार्थे । ततः पञ्चाशत् सिद्धौ, त्रिसप्ततिः सर्वार्थे ।
ततोऽर्थातिः सिद्धौ, चत्वारः सर्वार्थे । ततः पञ्च सिद्धौ, नवतिः
सर्वार्थे । ततश्चतुःसप्ततिर्मुक्तौ, पञ्चषष्टिः सर्वार्थे । ततो द्विसप्ततिः
सिद्धौ, सप्ताविंशतिः सर्वार्थे । एकोनपञ्चाशत्मुक्तौ, षुत्तरं शतं
सर्वार्थे । तत एकोनविंशत् सिद्धौ । उक्तञ्च-"सिवगइसव्वट्टेहि,
दो दो छाणा विसमुत्तरा नेया । जावोणतीसट्टाणे, गुणतीसं
पुण उव्वीसाए ॥ १ ॥ अत्र "जावेत्यादि" यावदेकोनविंश-
त्तमे स्थाने विकल्पे षड्विंशतौ प्रक्षिप्तायामेकोनविंशद् भवति ।

४ स्थापना-

३।	७।	१३।	१९।	२५।	३१।	३७।	४३।	४९।	५५।	६१।	६७।	७३।	७९।	८५।	९१।	९७।	१०३।	१०९।	११५।	१२१।	१२७।	१३३।	१३९।	१४५।	१५१।	१५७।	१६३।	१६९।	१७५।	१८१।	१८७।	१९३।	१९९।	२०५।	२११।	२१७।	२२३।	२२९।	२३५।	२४१।	२४७।	२५३।	२५९।	२६५।	२७१।	२७७।	२८३।	२८९।	२९५।	३०१।	३०७।	३१३।	३१९।	३२५।	३३१।	३३७।	३४३।	३४९।	३५५।	३६१।	३६७।	३७३।	३७९।	३८५।	३९१।	३९७।	४०३।	४०९।	४१५।	४२१।	४२७।	४३३।	४३९।	४४५।	४५१।	४५७।	४६३।	४६९।	४७५।	४८१।	४८७।	४९३।	४९९।	५०५।	५११।	५१७।	५२३।	५२९।	५३५।	५४१।	५४७।	५५३।	५५९।	५६५।	५७१।	५७७।	५८३।	५८९।	५९५।	६०१।	६०७।	६१३।	६१९।	६२५।	६३१।	६३७।	६४३।	६४९।	६५५।	६६१।	६६७।	६७३।	६७९।	६८५।	६९१।	६९७।	७०३।	७०९।	७१५।	७२१।	७२७।	७३३।	७३९।	७४५।	७५१।	७५७।	७६३।	७६९।	७७५।	७८१।	७८७।	७९३।	७९९।	८०५।	८११।	८१७।	८२३।	८२९।	८३५।	८४१।	८४७।	८५३।	८५९।	८६५।	८७१।	८७७।	८८३।	८८९।	८९५।	९०१।	९०७।	९१३।	९१९।	९२५।	९३१।	९३७।	९४३।	९४९।	९५५।	९६१।	९६७।	९७३।	९७९।	९८५।	९९१।	९९७।	१००३।	१००९।	१०१५।	१०२१।	१०२७।	१०३३।	१०३९।	१०४५।	१०५१।	१०५७।	१०६३।	१०६९।	१०७५।	१०८१।	१०८७।	१०९३।	१०९९।	११०५।	११११।	१११७।	११२३।	११२९।	११३५।	११४१।	११४७।	११५३।	११५९।	११६५।	११७१।	११७७।	११८३।	११८९।	११९५।	१२०१।	१२०७।	१२१३।	१२१९।	१२२५।	१२३१।	१२३७।	१२४३।	१२४९।	१२५५।	१२६१।	१२६७।	१२७३।	१२७९।	१२८५।	१२९१।	१२९७।	१३०३।	१३०९।	१३१५।	१३२१।	१३२७।	१३३३।	१३३९।	१३४५।	१३५१।	१३५७।	१३६३।	१३६९।	१३७५।	१३८१।	१३८७।	१३९३।	१३९९।	१४०५।	१४११।	१४१७।	१४२३।	१४२९।	१४३५।	१४४१।	१४४७।	१४५३।	१४५९।	१४६५।	१४७१।	१४७७।	१४८३।	१४८९।	१४९५।	१५०१।	१५०७।	१५१३।	१५१९।	१५२५।	१५३१।	१५३७।	१५४३।	१५४९।	१५५५।	१५६१।	१५६७।	१५७३।	१५७९।	१५८५।	१५९१।	१५९७।	१६०३।	१६०९।	१६१५।	१६२१।	१६२७।	१६३३।	१६३९।	१६४५।	१६५१।	१६५७।	१६६३।	१६६९।	१६७५।	१६८१।	१६८७।	१६९३।	१६९९।	१७०५।	१७११।	१७१७।	१७२३।	१७२९।	१७३५।	१७४१।	१७४७।	१७५३।	१७५९।	१७६५।	१७७१।	१७७७।	१७८३।	१७८९।	१७९५।	१८०१।	१८०७।	१८१३।	१८१९।	१८२५।	१८३१।	१८३७।	१८४३।	१८४९।	१८५५।	१८६१।	१८६७।	१८७३।	१८७९।	१८८५।	१८९१।	१८९७।	१९०३।	१९०९।	१९१५।	१९२१।	१९२७।	१९३३।	१९३९।	१९४५।	१९५१।	१९५७।	१९६३।	१९६९।	१९७५।	१९८१।	१९८७।	१९९३।	१९९९।	२००५।	२०११।	२०१७।	२०२३।	२०२९।	२०३५।	२०४१।	२०४७।	२०५३।	२०५९।	२०६५।	२०७१।	२०७७।	२०८३।	२०८९।	२०९५।	२१०१।	२१०७।	२११३।	२११९।	२१२५।	२१३१।	२१३७।	२१४३।	२१४९।	२१५५।	२१६१।	२१६७।	२१७३।	२१७९।	२१८५।	२१९१।	२१९७।	२२०३।	२२०९।	२२१५।	२२२१।	२२२७।	२२३३।	२२३९।	२२४५।	२२५१।	२२५७।	२२६३।	२२६९।	२२७५।	२२८१।	२२८७।	२२९३।	२२९९।	२३०५।	२३११।	२३१७।	२३२३।	२३२९।	२३३५।	२३४१।	२३४७।	२३५३।	२३५९।	२३६५।	२३७१।	२३७७।	२३८३।	२३८९।	२३९५।	२४०१।	२४०७।	२४१३।	२४१९।	२४२५।	२४३१।	२४३७।	२४४३।	२४४९।	२४५५।	२४६१।	२४६७।	२४७३।	२४७९।	२४८५।	२४९१।	२४९७।	२५०३।	२५०९।	२५१५।	२५२१।	२५२७।	२५३३।	२५३९।	२५४५।	२५५१।	२५५७।	२५६३।	२५६९।	२५७५।	२५८१।	२५८७।	२५९३।	२५९९।	२६०५।	२६११।	२६१७।	२६२३।	२६२९।	२६३५।	२६४१।	२६४७।	२६५३।	२६५९।	२६६५।	२६७१।	२६७७।	२६८३।	२६८९।	२६९५।	२७०१।	२७०७।	२७१३।	२७१९।	२७२५।	२७३१।	२७३७।	२७४३।	२७४९।	२७५५।	२७६१।	२७६७।	२७७३।	२७७९।	२७८५।	२७९१।	२७९७।	२८०३।	२८०९।	२८१५।	२८२१।	२८२७।	२८३३।	२८३९।	२८४५।	२८५१।	२८५७।	२८६३।	२८६९।	२८७५।	२८८१।	२८८७।	२८९३।	२८९९।	२९०५।	२९११।	२९१७।	२९२३।	२९२९।	२९३५।	२९४१।	२९४७।	२९५३।	२९५९।	२९६५।	२९७१।	२९७७।	२९८३।	२९८९।	२९९५।	३००१।	३००७।	३०१३।	३०१९।	३०२५।	३०३१।	३०३७।	३०४३।	३०४९।	३०५५।	३०६१।	३०६७।	३०७३।	३०७९।	३०८५।	३०९१।	३०९७।	३१०३।	३१०९।	३११५।	३१२१।	३१२७।	३१३३।	३१३९।	३१४५।	३१५१।	३१५७।	३१६३।	३१६९।	३१७५।	३१८१।	३१८७।	३१९३।	३१९९।	३२०५।	३२११।	३२१७।	३२२३।	३२२९।	३२३५।	३२४१।	३२४७।	३२५३।	३२५९।	३२६५।	३२७१।	३२७७।	३२८३।	३२८९।	३२९५।	३३०१।	३३०७।	३३१३।	३३१९।	३३२५।	३३३१।	३३३७।	३३४३।	३३४९।	३३५५।	३३६१।	३३६७।	३३७३।	३३७९।	३३८५।	३३९१।	३३९७।	३४०३।	३४०९।	३४१५।	३४२१।	३४२७।	३४३३।	३४३९।	३४४५।	३४५१।	३४५७।	३४६३।	३४६९।	३४७५।	३४८१।	३४८७।	३४९३।	३४९९।	३५०५।	३५११।	३५१७।	३५२३।	३५२९।	३५३५।	३५४१।	३५४७।	३५५३।	३५५९।	३५६५।	३५७१।	३५७७।	३५८३।	३५८९।	३५९५।	३६०१।	३६०७।	३६१३।	३६१९।	३६२५।	३६३१।	३६३७।	३६४३।	३६४९।	३६५५।	३६६१।	३६६७।	३६७३।	३६७९।	३६८५।	३६९१।	३६९७।	३७०३।	३७०९।	३७१५।	३७२१।	३७२७।	३७३३।	३७३९।	३७४५।	३७५१।	३७५७।	३७६३।	३७६९।	३७७५।	३७८१।	३७८७।	३७९३।	३७९९।	३८०५।	३८११।	३८१७।	३८२३।	३८२९।	३८३५।	३८४१।	३८४७।	३८५३।	३८५९।	३८६५।	३८७१।	३८७७।	३८८३।	३८८९।	३८९५।	३९०१।	३९०७।	३९१३।	३९१९।	३९२५।	३९३१।	३९३७।	३९४३।	३९४९।	३९५५।	३९६१।	३९६७।	३९७३।	३९७९।	३९८५।	३९९१।	३९९७।	४००३।	४००९।	४०१५।	४०२१।	४०२७।	४०३३।	४०३९।	४०४५।	४०५१।	४०५७।	४०६३।	४०६९।	४०७५।	४०८१।	४०८७।	४०९३।	४०९९।	४१०५।	४१११।	४११७।	४१२३।	४१२९।	४१३५।	४१४१।	४१४७।	४१५३।	४१५९।	४१६५।	४१७१।	४१७७।	४१८३।	४१८९।	४१९५।	४२०१।	४२०७।	४२१३।	४२१९।	४२२५।	४२३१।	४२३७।	४२४३।	४२४९।	४२५५।	४२६१।	४२६७।	४२७३।	४२७९।	४२८५।	४२९१।	४२९७।	४३०३।	४३०९।	४३१५।	४३२१।	४३२७।	४३३३।	४३३९।	४३४५।	४३५१।	४३५७।	४३६३।	४३६९।	४३७५।	४३८१।	४३८७।	४३९३।	४३९९।	४४०५।	४४११।	४४१७।	४४२३।	४४२९।	४४३५।	४४४१।	४४४७।	४४५३।	४४५९।	४४६५।	४४७१।	४४७७।	४४८३।	४४८९।	४४९५।	४५०१।	४५०७।	४५१३।	४५१९।	४५२५।	४५३१।	४५३७।	४५४३।	४५४९।	४५५५।	४५६१।	४५६७।	४५७३।	४५७९।	४५८५।	४५९१।	४५९७।	४६०३।	४६०९।	४६१५।	४६२१।	४६२७।	४६३३।	४६३९।	४६४५।	४६५१।	४६५७।	४६६३।	४६६९।	४६७५।	४६८१।	४६८७।	४६९३।	४६९९।	४७०५।	४७११।	४७१७।	४७२३।	४७२९।	४७३५।	४७४१।	४७४७।	४७५३।	४७५९।	४७६५।	४७७१।	४७७७।	४७८३।	४७८९।	४७९५।	४८०१।	४८०७।	४८१३।	४८१९।	४८२५।	४८३१।	४८३७।	४८४३।	४८४९।	४८५५।	४८६१।	४८६७।	४८७३।	४८७९।	४८८५।	४८९१।	४८९७।	४९०३।	४९०९।	४९१५।	४९२१।	४९२७।	४९३३।	४९३९।	४९४५।	४९५१।	४९५७।	४९६३।	४९६९।	४९७५।	४९८१।	४९८७।	४९९३।	४९९९।	५००५।	५०११।	५०१७।	५०२३।	५०२९।	५०३५।	५०४१।	५०४७।	५०५३।	५०५९।	५०६५।	५०७१।	५०७७।	५०८३।	५०८९।	५०९५।	५१०१।	५१०७।	५११३।	५११९।	५१२५।	५१३१।	५१३७।	५१४३।	५१४९।	५१५५।	५१६१।	५१६७।	५१७३।	५१७९।	५१८५।	५१९१।	५१९७।	५२०३।	५२०९।	५२१५।	५२२१।	५२२७।	५२३३।	५२३९।	५२४५।	५२५१।	५२५७।	५२६३।	५२६९।	५२७५।	५२८१।	५२८७।	५२९३।	५२९९।	५३०५।	५३११।	५३१७।	५३२३।	५३२९।	५३३५।	५३४१।	५३४७।	५३५३।	५३५९।	५३६५।	५३७१।	५३७७।	५३८३।	५३८९।	५३९५।	५४०१।	५४०७।	५४१३।	५४१९।	५४२५।	५४३१।	५४३७।	५४४३।	५४४९।	५४५५।	५४६
----	----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-----

स्थानम् । ततः पञ्चाशत् एकोनविंशद्वारान् स्थाप्यते । ततः प्रथमेऽङ्के नास्ति प्रक्षेपो, द्वितीयादिषु चाङ्केषु क्रमेण द्विक-पञ्चनवकत्रयोदशादयः पूर्वोक्तराशयः क्रमेण प्रक्षेपणीयाः प्र-क्षिप्यन्ते । इह चादिममङ्कस्थानं सिद्धौ, ततस्तेषु प्रक्षेपणीयेषु राशिषु प्रक्षिप्तेषु सत्सु यद्युत्क्रमेण भवति तावन्तस्तावन्तः प्रथ-मादङ्कादारभ्य सिद्धौ सर्वार्थे इत्येवं क्रमेण वेदितव्याः । एवम-न्यासपि गणितकामसूक्तप्रकारेण भावनीयम् । उक्तं च-

“विसमुत्तरा य पदमा, एवमसंख्यविसमुत्तरा नेया ।

संवत्थ वि अंतिल्लं, अत्राप एइमं ठाणं ॥ १ ॥

अत्रण्तीसं वारा, ठावेउं नत्थि पदमपक्खेवो ।

सेसे अडवीसाए, संवत्थ दुगाइओ क्खेवो ॥ २ ॥

सिवगइपदमादीए, बीयाए तह य होइ संवत्ते ।

इय एगंतरियाइ, सिवगइसंवत्तुठाणाइ ॥ ३ ॥

एवमसंखेजाओ, चित्तं तरगंडिया मुणेयव्वा ।

जाव जिअसत्तुराया, अजियजिणपिया समुप्पन्नो ” ॥ ४ ॥

तथा अमरत्यादिविविधेषु परिवर्त्तेषु भवन्नमणेषु, जन्तूना-मिति गम्यते । अमरनरतिर्यग्निरयगतिगमनमेवमादिका ग-णितका बहव आख्यायन्ते । (सत्तं गंडियाणुश्रोगे) सोऽयं ग-णितकानुयोगः । नं० । स० ।

गंभी-गामी-स्त्री० । सुवर्णकारादीनामधिकरण्यांगण्डिकायाम्, स्था० ४ ग्रा० ४ उ० । कमलमध्यस्थकर्णिकायाम्, उत्त० ३६ अ० ।

गंभीतिदुग-गामीतिन्दुक-पुं० । वाराणस्यां तिन्दुकोद्याने स्व-नामख्याते यस्ते, ती० ३८ कटप ।

गंभीपय-गामीपद-पुं० । गामी च सुवर्णकाराधिकरणस्थान-मिव पदं येषां ते गामीपदाः । हस्त्यादिषु चतुर्णदेषु, प्रज्ञा० १ पद । स्था० । जीवा० । भ० । सूत्र० ।

गंभीपोत्थय-गामीपुस्तक-न० । पुस्तकभेदे, “बाहल्लपुहुत्तेहिं गंभीपोत्थयो तुल्लगो दीहो ” वृ० ३ उ० । बाहल्यं पिण्डः, पृथुत्वम् विस्तारस्ताड्यां तुल्यः समानश्चतुरस्रो दीर्घश्च गामी-पुस्तको ज्ञातव्यः, स्था० ४ ग्रा० २ उ० । नि० चू० । प्रव० । आव० । ध० । दश० । जीत० ।

गंभीरी-इकुखण्डं, दे० ना० २ वर्ग ।

गंभीव-धनुषि, दे० ना० २ वर्ग । अजुंनस्यधनुषि, धनुर्मात्रे, वाच० ।

गंभीपय-गामीपद-पुं० । स्त्री० । गामीः ग्रन्थयस्तद्युतानि पदानि यस्य । किञ्चुलुके, वाच० । अहिदृष्टिककर्कटकादौ च, आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

गंभीस-गामीप-पुं० । गमि ऊपन् । मुखपूरणे, मुखान्तर्जलादौ च । वाच० । गामीषोऽपि अभावे दन्तकाष्ठस्य मुखशुद्धवि-धिः पुनः कार्यो, द्वादशगण्डूषैर्जिह्वोल्लेखस्तु सर्वदेति विधि-ना कार्यः । ध० २ अधि० । सूत्र० ।

गंभीपहान-गामीपधान-न० । गल्लमसूरिकायाम्, वृ० ३ उ० ।

गंतव्व-गन्तव्य-त्रि० । यातव्ये “तम्हा ण उ वीसंभो गन्तव्वो” सूत्र० ३ श्रु० ४ अ० १ उ० । गंतव्वमवसस्स मे, उत्त० १२ अ० ।

गंता-गत्वा-अव्य० । गम्-क्वाप्रत्ययः । ‘प्राप्य’ इत्यर्थे, स्था० ३ ग्रा० २ उ० ।

गंतिय-गन्तुक-न० । तृणजेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

गंतुं-गत्वा-अव्य० । गमनं कृत्वेत्यर्थे, “गंतुं ताया! पुणो ग-च्छे” तात पुत्र! गत्वा गृहम् । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

गंतुकाम-गन्तुकाम-त्रि० । गन्तुमनस्के, गन्तुकामो नाम सो-ऽभिधीयते यः सदैव गन्तुमना व्यवतिष्ठते, वक्ति च कोऽस्य गुरोः संनिधानेऽवतिष्ठते?, समर्थतामेतत् श्रुतस्कन्धादि, ततो यास्यामीति । तदेवंभूतः शिष्यो न योग्यः श्रवणस्य । आ० म० प्र० । गंतुपचागइया-गत्वाप्रत्यागतिक्रा-स्त्री० । गत्वा प्रत्यागतं य-स्यामिति । गोचरभूमिभेदे, उपाध्यायान्निरगतः सन् एकस्यां गृ-हपङ्क्तौ जित्तमाणः क्षेत्रपर्यन्तं गत्वा प्रत्यागमन् पुनर्द्विती-यायां गृहपङ्क्तौ यस्यां भिक्षते । स्था० ६ ग्रा० । पञ्चा० । पं० व० । ध० । ग० । वृ० ।

गंतूण-गत्वा-अव्य० । गम्-क्वा “क्वस्तूनः” । ८ । ४ । ३१२ । इति पैशाच्यां क्त्वाप्रत्ययस्य तूनादेशः । प्राकृते तु तूणादेशः । यात्वैत्यर्थे, प्रा० ४ पाद । “गंतूण जणस्स” गत्वा जनस्य सां-यात्रिकलोकस्य । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । “क्वथ गंतूण सिज्झइ” क्व गत्वा सिज्झइ स्ति । औ० ।

गंथ-ग्रन्थ-पुं० । ग्रन्थतेऽनेन अस्मादस्मिन्निति वा अर्थ इति ग्रन्थः । ग्रन्थ्यते इति वा ग्रन्थः । श्रुते शास्त्रे, आ० म० प्र० । शब्दसंदर्भे, आ० म० प्र० । रा० । “गंथिज्झइ तेण तओ, तम्मि व तो तं मयं गंथो” (१३७३) ग्रन्थतेऽनेनास्मादस्मिन्वाऽर्थ इति तदेव ग्रन्थ उच्यते । अथवा तदेव ग्रन्थ्यते विरच्यते इति ग्रन्थः । विशेषः ।

ग्रन्थनिकेपः-

सचिच्चाई गंथो, दव्वे जावे इमं चेव ।

ग्रन्थद्वारमाह-द्रव्यतो नोआगमतो व्यतिरिक्तो ग्रन्थस्त्रिविधः । सचिच्चादि, सचिच्चाऽचिच्चा मिश्रश्च । एष त्रिविधोऽप्युपरि प्रथमसूत्रे । वक्ष्यते भावे ग्रन्थः, इदमेव कल्पाध्ययनम् ॥ वृ० १ उ० । अनु० । आ० चू० । स्था० । विशेषः । आचा० । ग्र-न्थ्यते बध्यते कषायवशगेनात्मनोति ग्रन्थः । अथवा गन्ताति बध्नाति आत्मानं कर्मणेति ग्रन्थः । उत्त० ६ अ० । बन्धहे-तौ हिरण्यादौ, मिथ्यात्वादौ च, स्था० १ ग्रा० १ उ० । सूत्र० । परिग्रहे, विशेषः । स्था० । सूत्र० ।

अथ ग्रन्थपदं, तस्य च नामादिभेदाच्चतुर्धा निकेपः । तत्र नामस्थापने गतार्थे । द्रव्यग्रन्थस्त्रिधा, सचिच्चाऽचिच्चा मिश्रजे-दात् । सचिच्चाश्चम्पकमालेत्यादि । अचित्त एकावलिहारादिकः । मिश्रः शुष्कपत्रमिश्रिता प्रशस्तमाला । भावग्रन्थस्तु स उच्यते येन क्षेत्रवस्त्वादिना कंघादिना वाऽमी जन्तवः कर्मणा सहा-त्मानं ग्रन्थयन्ति । तं च ज्ञाप्यकार एव सविस्तरं व्याख्यानयति-

सो वि य गंथो दुविहो, बज्झो अग्निंतरो अ बोधव्वो ।

अंतो अ चोइसविहो, दसहा पुण बाहिरो गंथो ॥ १ ॥

सोऽपि च भावग्रन्थो द्विविधस्तद्यथा-बाह्योऽन्वन्तरश्च बोध-व्यः । तत्राज्यन्तरो ग्रन्थश्चतुर्दशविधो वक्ष्यमाणः, बाह्यः पुनर्ग्र-न्थो दशधा दशप्रकारो वक्ष्यमाण एव ।

यदि नामैषं त्रिविधो ग्रन्थस्ततो निर्ग्रन्थ इति किमुक्तं
जवति?, इत्याह-

सहिरन्नगो संगथो चि, तेण निगंथ अहव निक्खेवो ।

करिसे अवचियगंधो, पतणुगंधो च निगंधो ॥

महिरण्यक इत्येकग्रहणे तज्ज्ञानीयग्रहणमिति न्यायाद् हिर-
ण्यसुवर्मादिबाह्यग्रन्थसाहित उपलक्षणत्वादान्तरग्रन्थ उच्यते ।
नास्ति न विद्यते यस्य तथाविधो द्विविधोऽपि ग्रन्थः स नि-
ग्रन्थः । अथवा निग्रन्थ इत्यत्र यो निग्रन्थः सोऽपकर्षोऽपच-
ये वर्तते, ततश्चापचितः प्रतनुकृतो ग्रन्थो बाह्य आच्यन्तरश्च
येन स निग्रन्थ उच्यते ॥

अथ यदुक्तं बाह्यो ग्रन्थो दशधेति तद्विवरीपुराह-

खेतं? कथं? धनं ३ धनं ४-संचयो ५ मित्तणाऽमंजोगो ६ ।

जाण ७ समयणा सणाणि य ८, दासीदासं च ९ कुवियं च १० ॥

क्षेत्रं धान्यनिष्पत्तिस्थानम् १, वस्तु दृमिगृहादि २, धनं सुव-
र्णादि ३, धान्यं बीजजातिः ४, संचयस्तृणकाष्ठादिसंग्रहः ५, मि-
त्राणि सुहृदया, ज्ञातयः स्वजनाः, संयोगः श्वशुरकुलसंबन्ध इ-
ति त्रिभिरेष्येक एव ग्रन्थः ६ । यानानि वाहनानि ७, शयनासना-
नि च पट्यङ्कपीठकादीनि ८, दास्यश्च दासाश्च दासीदासं ९, कु-
प्यं खोपस्करूपं १०, इत्येव दशविधो ग्रन्थः ॥ वृ० १ उ० ॥

सम्प्रति चतुर्दशविधमन्यन्तरग्रन्थमाह-

कोहे १ माणे २ माया ३ ,

लोने ४ पेजं ५ तहेव दोसो अ ६ ।

मिच्छतं ७ चेव ८ अरई ए,

रई १० हास ११ सोगो १२ जय १३ कुगुंठा १४ ॥

कोधो मानो माया लोभश्चेति चत्वारः प्रतीताः ४ । प्रेमशब्देना-
भिधेयलक्षणो रागोऽभिधीयते ५ । दोषशब्देन तु अप्रीतिकल-
कृणो द्वेयः ६ । मिथ्यात्वमर्हत्प्रणीतत्वविपरीताऽवबोधरूपम्, त-
च्च द्विविधं वा, विपश्चिकित्तत्रयभेदं वा, अपरिमितभेदं वा ।
तत्राऽनाभिग्रहिकं आभिग्रहिकं चेति द्विविधम्, अनाभिग्रहिकं
पृथिव्यादीनाम् ।

आभिग्रहिकं तु पट्टिधम्-

नतिय न तित्यो न कुणइ, कयं भवे एइ नतिय निव्वाणं ।

नतिय य मोक्खो वाओ, उव्विहमिच्छत्तज्जिगाहिय ॥

पट्टिधमिकशतत्रयविधं पुनरिदम्-

अमियसयं किरियाणं, अकिरियवाएण होइ चुन्नसीई ।

अस्माणी मत्तडी, वेणइयाणं च वत्तीसा ॥

अपरिमितभेदं तु-

जावइया नयवाया, तावइया चेव होंति परसमया ।

जावइया परसमया, तावइया चेव मिच्छता ॥

एवमनेककल्पमपि सामान्यतो मिथ्यात्वशब्देन गृह्यते, इति स-
प्तमो भेदः ७ । वेदस्त्रिविधः, पुंस्त्रिपुंसकत्रेधात् । तत्र यत् स्त्रियाः
पित्तोदये मधुराभिलाष इव पुंस्त्रिपुंसयो जायते स स्त्रीवेदः ।
यत्पुनः पुंसः श्लेष्मोदयादम्लामित्रापवत् स्त्रियाममित्राया भव-
ति स पुंवेदः । यत्पुनः पण्डकस्य रिक्तश्लेष्मोदये मज्जिकाभिलाषव-
दुत्तयोरपि स्त्रीपुंस्त्रयोरभिलाषः समुदेति स नपुंसकवेदः ।
इति त्रयोऽप्येक एव भेदः ८ । तथा यदमनोक्षेपु शब्दादिविषयेषु सं-
यमे वा जीवस्य चित्तोद्वेगः सा अरतिः ९ । यत्पुनस्तेष्वेव मनो-
क्षेपु असंयमे वा रमणं सा रतिः १० । यत्पुनः सनिमित्तमनिमित्तं

वा इसति तद् हास्यम् ११ । प्रियविप्रयोगाद्विद्वज्ज्ञचेतोर्वासुराक-
न्दनादिका यत् करोति स शोकः १२ । सनिमित्तमनिमित्तं वा
यद्विभ्रंति तद्भयम् १३ । यत्पुनरस्नानदन्तपावनमण्मली-
जोजनादिकमपरं मृतकत्रेवरविष्णादिकं जुगुप्सते सा जु-
गुप्सा ॥ १४ ॥ एष चतुर्दशविधोऽप्याभ्यन्तरग्रन्थ उच्यते ।
वृ० १ उ० । उक्तं । “ गंधेहि विचित्तेहि, आउकालस्स
पारप ” (११) । ग्रन्थैः सवाह्याभ्यन्तरैः शरीररगादि-
भिर्विविक्तैस्त्यक्तैः सद्भिर्ग्रन्थैर्वाऽङ्गानङ्गप्रविष्टैः । आचा० १ श्रु० ८
अ० ८ उ० । ग्रन्थत्वं हि कर्मयन्त्रहेतुत्वेन व्याप्तम्, ग्रन्थानि
संबन्धानि जीवः कर्ममलानिति ग्रन्थ इति व्युत्पत्तः । आ० म०
द्वि० । यत्र वस्तु-देहा-ऽऽहार-कनकादौ मूर्तां संपद्यते तन्निश्चयतः
परमार्थतो ग्रन्थः । (वस्त्रपरिभोगेऽपरैः सह ‘कप्प’ शब्देऽस्मि-
न्नेव भागे २३१ पृष्ठे विचारितम्) “ सच्चं गंधं कलहं च विष्णज-
हे भिक्खू ” भिक्षुः साधुः तथाविधं पूर्वोक्तं कर्मयन्त्रहेतुं सर्वग्रन्थं
वाह्याभ्यन्तरभेदेन द्विविधं परिग्रहं विशेषेण परिजह्यात् परि-
त्यजेत् । उक्तं ८ अ० । “ गंधं परिष्साय इहज्ज धीरे ” ग्रन्थं
वाह्यान्तभेदभिन्नं इपरिज्ञया परिज्ञाय इहाद्यैव कालानति-
पातेन धीरः सन् प्रत्याख्यातपरिज्ञया परित्यजेत् । आचा० १
श्रु० ३ अ० २ उ० । शालकादिसंबन्धेषु, तज्जयाऽहुदिवा-
दिषु, प्रश्न० ४ सम्ब० द्वार । चतुर्दशे सूत्रकृताङ्गस्याऽध्ययने,
स० २३ सम० । सूत्र० । आ० चू० । प्रश्न० १ (‘ विणय ’
शब्दे समस्तमध्ययनं वक्ष्यते)

गंधदिष्ट-ग्रन्थदृष्ट-त्रि० प्रतिष्ठाकल्पादौ ग्रन्थे दृष्टे, ध० २ अधि० ।

गंधातीत-ग्रन्थातीत-पुं० । निग्रन्थे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

गन्धिम-ग्रन्थिम-न० । ‘ गन्धिम ’ शब्दार्थे ।

गन्दीणी-चक्षुःस्थगनक्रीडायाम्, दे० ना० २ वर्ग ।

गन्ध-गन्ध-पुं० । ‘ गन्ध ’ अदर्शने । गन्धयते आघ्रायते इति
गन्धः । कर्म० ६ कर्म० । पं० सं० । विशेष० । जी० । आ० म० ।
उक्तं । अनु० । गन्धो घ्राणग्राह्ये पृथिवीवृत्तौ, सम्म० ३ का-
ए० । वाच० । दुर्गन्धसुगन्धात्मके गुणे, उक्तं २८ अ० । जी० ।
आ० । गन्धो द्वेधा, सुरभिश्च दुरभिश्च, तत्र सौमुख्यकृत्सु-
रभिः, वैमुख्यकृद् दुरभिः । साधारणपरिणामोऽस्येष्टो दुर्ग्रह
इति संसर्गजत्वादेव नोक्तः । (स्था०) “ एगे गंधे ” घ्रायते सिध्य-
ते इति गन्धो घ्राणविषयः । स्था० १ भा० १ उ० । विशेष० । आ०
म० । प्रज्ञा० । प्रव० । “ दुविहा गंधा पणत्ता । तं जहा-अत्ता
चेव अणत्ता चेव, मणामा चेव अमणामा चेव ” । स्था० २ भा०
३ उ० । प्राणानिपातादीनां वर्णगन्धादयो ‘ वण्ण ’ आदिशब्दे वक्ष्य-
न्ते । (सौधर्मेयानयोगे गन्धोऽन्यत्र) । गन्धेष्विति, गुणगुणिनो-
रभेदाद् मतुल्लोपाद्वा गन्धवत्सु, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । को-
ष्टपुष्पाकादौ, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । आ० म० ।
दशा० । ज० । नि० चू० । पट्टासादिरूपे, व्य० २ उ० ।
कर्पूरसम्बन्धितः, प्रज्ञा० २३ पद । चूर्णविशेषः, प्रश्न० १
आश्र० द्वार । रा० ।

सुरभिगन्धवर्णकः । तत्र सुरजिगन्धस्वरूपप्रतिपादयन्नाह-

तेसिं एं भेते ! तणाण य मणीण य केरिसये गंधे पणत्ते ? !

से जहा नामण कोट्टपुमाण वा पत्तपुमाण वा चोयपुमाण
वा तगरपुमाण वा एलापुमाण वा हिरमेवपुमाण वा चंद-

णपुमाण वा कुंकुमपुमाण वा उसीरपुमाण वा चंवयपुमाण वा मरुगपुमाण वा दमणपुमाण वा जातिपुमाण वा जूहियपुमाण वा मह्वियपुमाण वा एहणमह्वियपुमाण वा वासंतियपुमाण वा केतियपुमाण वा कप्पूरपुमाण वा पारुलिपुमाण वा अणुवायंति उज्जिज्जमाणाण वा निज्जिज्जमाणाण वा कोट्टिज्जमाणाण वा उविज्जमाणाण वा उक्खिरिज्जमाणाण वा विकिरिज्जमाणाण वा परिनुज्जमाणाण वा भंजाउ वा जंमं साहरिज्जमाणाणं उराव्वा मणुष्सा धाणमणोनिवुत्तिकरा सव्वतो समंता गंधा अज्जिणिस्मवंति । जवे एयारूवे सिया नो तिण्ठे समंठे तेसिं एं ताणां मणीण य एत्तो इट्ठतराए चेव० जाव गंधणं पणुत्ते ॥

सम्प्रति गन्धस्वरूपप्रतिपादनार्थमाह—(तेसिं णं मणीणं तणाण येत्यादि) तेषां मणीनां तृणानां च कीदृशो गन्धः प्रकृतः? भगवानाह—(से जहा नामए इत्यादि) प्राकृतत्वात् 'से' इति बहुवचनार्थः । ते यथा नाम गंधाः अभिनिःस्रवन्तीति संबन्धः । कोष्टं गन्धद्रव्यं, तस्य पुटाः कोष्ठपुटाः, तेषां 'वा' शब्दः सर्वत्रापि समुच्चये, इह एकस्य पुटस्य न तादृशो गन्ध आयाति, द्रव्यस्वदपत्वात्, ततो बहुवचनम् । तगरमपि गन्धद्रव्यम्, एताः प्रतीताः । चोयकं गन्धद्रव्यम् । चम्पकदमनककुङ्कुमचन्दनोशीरमरुकजातियूथिकामल्लिकाम्लानामल्लिकाकेतकीपाटलीनवमा—विकावासकर्पूराणि प्रतीतानि । नवरमुशीरं वीरणमूलं, स्नानमल्लिका स्नानयोग्या मल्लिकाविशेषः । एतेषामनुकूलवाते आघ्रायकविवर्कितपुरुषाणामनुकूलवाते वाति, उज्जिज्जमानानामुद्धात्यमानानां, वाशब्दः सर्वत्रापि समुच्चये, निर्भिद्यमानानां नितरामतिशयेन जिघ्रमानानाम् । (कोट्टिज्जमाणाण वा इति) इह पुटैः परिमितानि यानि कोष्ठादिगन्धद्रव्याणि तान्यपि परिमेये परिमाणोपचारात् कोष्ठपुटादीनीत्युच्यन्ते, तेषां कुट्ट्यमानानां उदूखत्वे कुट्ट्यमानानाम् । (उविज्जमाणाण वा इति) शृङ्गखरमीक्रियमाणानाम्, एतच्च विशेषणं चोयकं कोष्ठादिद्रव्याणामवसेयम् । तेषामेव प्रायः कुट्टतः शृङ्गखरणीकरणसंभवात्, न तु यूथिकानाम् । (उक्खिरिज्जमाणाण वा इति) धुरिकादिजिः कोष्ठादिपुटानां कोष्ठादिद्रव्याणां वा उत्कीर्यमाणानाम् । (विकिरिज्जमाणाण वा इति) विकीर्यमाणानामितस्ततो विकीर्यमाणानाम् । (परिनुज्जमाणाण वा) परिभोगाय उपभुज्यमानानाम् । कच्चित् पाठे "परिजाज्जमाणाण वा" इति । तत्र परिजाज्यमानानां पार्श्ववर्तिज्यो मनाग् मनाग् दीयमानानाम् । (जंजाउ जंमं साहरिज्जमाणाण वा इति) भारडात् स्थानाद् एकस्माद् अन्यद् भाण्डं भाजनान्तरं संहियमाणानाम् । उदाराः स्फारास्ते वा मनोज्ञा अपि स्थुरत आह—मनोज्ञा मनोऽनुकूलस्तच्च मनोज्ञत्वं कुत इत्याह—मनोहरा मनोहरन्ति आत्मवशं नयन्तीति मनोहरा यतस्ततो मनोज्ञाः । तदपि मनोहरत्वं कुत इत्याह—घ्राणमनोनिवृत्तिकरा एवंभूताः सर्वतः सर्वान् दिक्षु समन्ततः सामस्येन गंधा अज्जिनिःस्रवन्ति, जिघ्रतामभिमुखं निस्सरन्ति । एवमुक्ते शिष्यः पृच्छति—(भवे एयारूवे) इत्यादि प्राग्वत् । जी० ३ प्रति० ।

दुरभिगन्धवर्णकः—

घाणिदिण्ण अग्गाइय गंधाणी अमणुष्पावकाइं, किं ते?

अहिमरुआसमरुहत्थिमरुगोमरुविगसुण्णसियालमणुयम—ज्जारसीहदीवियमयकुहियविण्णट्ठकिमिणवहुडुरजिगंधे—सु अण्णेषु य एवमाइएसु अमणुष्पावएसु न तेसु समणे—ण रुसियव्वं ।

अहिमृतादीन्येकादश प्रतीतानि । नवरं वृक ईहामृगः, द्वीपी चित्रकः, एषां चाहिमृतकादीनां द्वन्द्वः । द्वितीयाबहुवचनं दृश्यम् । तत आघ्रायेति क्रिया योजनीया । ततस्तेष्विति योगात्तेषु किं विधेष्वित्याह—मृतानि जीवधिमृक्तानि, कुथितानि कांथमुपगतानि, विनष्टानि पूर्वाकारविनाशन (किमिण त्ति) कृमिवन्ति, बहुडुरजिगन्धानि चात्यन्तामनोज्ञगन्धानि यानि तानि तथा । तेषु अन्येषु जैवमादिकेषु गन्धेषु अमनोज्ञपापकेषु न श्रमणेन रोषितव्यमिति । प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार । ज्ञा० । आचा० ।

सचित्तगन्धग्रहणे दोषाः—

जे जिकवू सचित्तं पइट्ठियं गंधं जिघइ, जिघंतं वा सा—इज्जइ ॥ १० ॥

जे जिकवू पूर्ववत् सचित्ते द्रव्ये जो गंधो सो सचित्तपतिट्ठितो, सो य अइमुत्तगपुष्पातिथं जो जिघति तस्स मासगुरुं आणादिणो य दोसा ।

इदानीं शिञ्जुत्ती—

जो गंधो जीवजुए, द्रव्यंमि सो तु होति सचित्तो ।

संवच्छमसंवद्धा व, जिघणा तस्स दुविधा तु ॥ ११ ॥

जीवजुत्तं द्रव्यं सवेयणं, तंमि जो गंधो सो सचित्तपतिट्ठितो भवति । तं पुणो द्रव्यं पुष्पफलानि, तस्स जिघणा दुविधा, नासाग्रे संवद्धा वा, नासाग्रेऽसंस्पृष्टा, असंस्पृष्टा दूरे कृत्वा जिघ्रतीत्यर्थः ।

जिघ्रंतस्स इमे दोसा—

जो ते संवच्छं वा, अथवाऽसंवच्छं जिघते जिकवू ।

सो आणाअणवत्थं, मिच्छत्ताविराधणं पावे ॥ १२ ॥

जो साहूतं गंधं नासाए संवच्छं वा असंवच्छं वा जिघति सो आणाभंगे अणवत्थाए य वट्ठति, अण्णेषि च मिच्छत्तं जणयति, आयसंजमविराहणाए य वट्ठति ।

इमा संजमविराहणा—

णासामुहणिस्सासा, पुष्पजीवधो तदस्सिताणं च ।

आयाए विसपुष्फं, तव्जावियमच्चदिट्ठितो ॥ १३ ॥

णीससंतस्स णासामुहेसु जो वायू तेण पुष्पजीवस्स संघट्टणादी भवति । (तदस्सिताणं ति) तस्मि पुष्पे ये आश्रिता अत्रिकादयः तेषां च संघट्टणादि संभवति । इमा आयविराहणा, आयाए पच्छद्वं आयविराहणाकयाइ विसपुष्फं भवति तेण मरति । (तव्जावियं ति) तेण विसेण जावितं तज्जावितं प्रत्यनीकादिना अमच्चो वा णक्को तडुवत्ताक्खित्तो दिट्ठितो जहा तेण वा णक्केण जोगविसजाविता गंधा कता सुबुद्धिमंविबहाय इदमावश्यके गतार्थम् ।

इदानीं अववातो—

वितियपदमणप्पज्जे, अप्पज्जे वा पयागरादीसु ।

बाधा हवेज्ज कोयी, विज्जुविदेसा ततो कप्पे ॥ १२० ॥

अणपज्जो जिघेखा, अणपज्जो अजाणमाणो जिघति अणप-
ज्जो वा जाणमाणो पयागरादिषु स्ति रातो जग्गियव्वं । तत्थ
किंचि परिसं पुप्फफलं जेण जिघिण्ण णिहाणए स्ति । आदिस-
दानो निज्झाभावे वा निमिसं जिघति । वाहीवाकोतिजि-
घिण्ण उवसमति तं विज्जुवदेसा जिघति ।

इमेण विहिणा-

अचित्तमसंबद्धं, पुव्वं जिघे ततो य संबद्धं ।

अचित्तमसंबद्धं, सचित्तं वेर संबद्धं ॥ १२१ ॥

अचित्ते दव्वे गंधं असंबद्धं नासिकाग्रे (पुव्वं ति) पढमं जि-
घति । ततो तं चेव अचित्तं संबद्धं । ततो सचित्तं संबद्धं जिघ-
ति ॥ नि० सू० १ उ० ।

जे भिक्खू अचित्तपतिट्ठियं गंधं जिघति, जिघंतं वा
साइज्जइ ॥ ॥ ॥

जे भिक्खू अचित्तं गंधं जिघतीत्यादि णिज्जीवे चंदणादिके
गंधं जिघति मासवुद्धं ॥

जो गंधो जीवदट्ठे, दव्वमीसो य होति अचित्तो ।

संबद्धासंबद्धा य, सिंघणा तस्स एताच्चा ॥ ३४ ॥

सो तं संयत्ता वा त्तितीयपदसचित्तमसंबद्धम् । एता उ जिघा
पढमुहेसो ॥ नि० सू० २ उ० ।

अह जंते ! कोट्टपुमाण वा केतईपुमाण वा अणुवायंसि
लब्धिज्जमाणेण वा० जाव ठाणाओट्टाणं संकामिज्जमाणेणं
किं कोट्टे वाइ० जाव केतई वाति ? । गोयमा ! एो कोट्टे
वाति० जाव एो केतईवाइ, घाणसहगया पोग्गद्धा वाइ ॥

(अहेत्यादि) (कोट्टपुमाण व स्ति) कोट्टे यः पंच्यते
वाससमुदायः स कोट्ट एव, तस्य पुटाः पुटिकाः कोट्टपुटास्तेषां,
यावत्करणादिदं दृश्यम्-“पत्तपुडाण वा चोयपुमाण वा तगरपु-
पुडाण वेत्यादि ” तत्र पत्राणि तमात्रपत्राणि । (चोय स्ति)
त्वक्, तगरं च गन्धद्रव्यविशेषः । (अणुवायंसि स्ति) अनुकूलो
बातो यत्र देशे सोऽनुवातोऽतस्तत्र, यस्माद्देशाद् वायुरागच्छति
तत्रेत्यर्थः । (उब्भिज्जमाणेण व स्ति) प्राबल्येनोर्ध्वं वा दार्य-
माणानाम् । इह यावत्करणादिदं दृश्यम्-“निब्भिज्जमाणेण वा”
प्राबल्याजावेनाधो वा दार्यमाणानाम् । “ उक्करिज्जमाणेण वा
विकिरिज्जमाणेण वा ” इत्यादि । प्रतीतार्थाश्चैते शब्दाः । (किं
कोट्टे वा इति) कोट्टो वाससमुदायो, (वाति) दूरादागच्छत्यागत्य
प्राणप्राहो भवतीति भावः । (घाणसहगय स्ति) घ्रायत इति घ्राणो
गन्धो, गन्धोपसम्पन्नक्रिया वा, तेन सह गताः प्रवृत्ता ये पुद्गलास्ते
घ्राणसहगताः, गन्धगुणोपेता इत्यर्थः । इति । भ० १६ श० ६ उ० ।
गन्धस्य घ्राणेन्द्रियग्राह्यत्वाऽऽसक्तिः “ इंदिय ” शब्दे द्वि०
भागे ५५६ पृष्ठे उक्ता ।

गंधं-गन्धाङ्ग-न० । वातकप्रियदुपत्रकदमनकत्वक्कंदनोशीर-
देवदावादिषु गन्धकारणेषु, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

कई एं जंते ! गंधंगा पन्नत्ता ? , कई एं भंते ! गंधसया य ? ।
गोयमा ! सत्त गंधंगा, सत्तगंधसया पन्नत्ता ।

(कई णमित्यादि) कति जदन्त ! गन्धाङ्गानि, क्वचित् गन्धा
इति पाठः, तत्र पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् ‘गन्धाङ्ग’ इति
गन्धाङ्गानीति द्रष्टव्यं, प्रकृतानि ? । तथा कति गन्धाङ्गशतानि प्रक-
ृतानि ? । जगवानाह-गौतम ! सप्त गन्धाङ्गानि सप्त गन्धाङ्गशता-
नि प्रकृतानि । इह सप्त गन्धाङ्गानि परिस्थूयजातिभेदादमूनि-
तद्यथा, मूत्रं त्वक् काष्ठं निर्यासः पत्रं पुष्पं फलं च । तत्र मूत्रं
मुस्तावालकोशीरादि, त्वक् सुवर्णवल्लीत्वचाप्रभृति, काष्ठं
चन्दनागरप्रभृति, निर्यासः कर्पूरादि, पत्रं जातिपत्रतमालपत्रादि,
पुष्पं प्रियङ्गुनागरपुष्पादि, फलं जातिफलककुड्मकैलाखवक्त्रप्र-
भृति, एते च वर्णमधिकृत्य प्रत्येकं कृणादिभेदात् पञ्च पञ्च
भेदा इति वर्णपञ्चकेन गुण्यन्ते, जाताः पञ्चत्रिंशत् । गन्धचि-
न्तायामेते सुरभिगन्धयः एवेत्येकेन गुणिताः, पञ्चत्रिंशद्
जाताः । पञ्चत्रिंशदेव एकेन गुणिताः, तदेव भवतीति न्यायात्
तत्राप्येकैकस्मिन् वर्णत्रये रसपञ्चकं द्रव्यत्रयेन विविकं
प्राप्यते, इति सा पञ्चत्रिंशद् रसपञ्चकेन गुण्यते, जाते पञ्च-
सप्ततं शतम् । स्पर्शाश्च यद्यप्यष्टौ भवन्ति तथापि गन्धाङ्गेषु
यथोक्तरूपेषु प्रशस्या व्यवहारतश्चत्वार एव मृदुलघुशीतोष्ण-
रूपास्ततः पञ्चसप्ततं शतम् । स्पर्शचतुष्टयेन गुण्यते, जातानि
सप्तशतानि । उक्तं च-मूत्रतयकचनिज्जास-पत्तपुष्पफलमो य
गंधंगा । वक्कादुत्तरजेया, गंधंगसया मुण्येयवा ” ॥ १ ॥

अस्या व्याख्यानरूपं गाथाद्यम्-

“ मुच्छा सुवर्णवल्ली, अगस्वाद्यो तमात्रपत्रं च ।

तह य पियं (जाईफलं च) जाईए गंधंगा गुणणाए ।

सत्तसया पंचहिं, वरणेहिं सुरभिगंधेण ।

रसपणणेणं तह फा-सेई यवउहिं मेत्तेहि ” ॥

“अत्र (जाईए गंधंगा इति) जात्यजात्यत्रेदेनामूनि गन्धाङ्गानि ।
शेषं भावितम् । (कई णमित्यादि) कति जदन्त ! पुष्पजातिकुल-
कोटियोनिप्रमुखशतसदृक्षाणि प्रकृतानि ? । भगवानाह-गौतम !
योरुश पुष्पजातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसदृक्षाणि प्रकृतानि ।
तद्यथा-चत्वारि जलजानां पद्मानां जातित्रेदेन, तथा चत्वारि
स्थलजानां कौरिण्टकादीनां जातिभेदेन, चत्वारि महागुल्मिका-
दीनां जात्यादीनां, चत्वारि महावृक्षाणां मधुकादीनामिति ।
जी० ३ प्रति० ।

गंधकासाइया-गन्धकाषायिका-स्त्री० । गन्धप्रधानेन कषायेण
रक्ता शाटिका गन्धकाषायिका । उपा० १ अ० । गन्धप्रधाना-
यां कषायरक्तायां शाटिकायाम्, भ० ६ श० ३३ उ० । कल्प० ।
गंधघ्राणि-गन्धघ्राणि-स्त्री० । घ्राणेन्द्रियस्य पूर्णवृत्तिकरे ग-
न्धद्रव्ये, यायद्भिर्गन्धपुद्गैर्गन्धविषये घ्राणिरुपजायते तावती-
गन्धपुद्गलसंहतिरुपचाराद् गन्धघ्राणिरित्युच्यते । रा० । जी० ।
गंधद्वय-गन्धाष्टक-न० । गन्धद्रव्यद्वौदे, “ गन्धद्वयं उच्येहि-
सा ” स्था० ३ रा० १ उ० ।

गंधह-गन्धाह-त्रि० । सन्नगुणसमूहः, पञ्चा० २ वि० ।
कर्पूरकस्तूरिकादिगन्धैः पूर्णं, वाच० ।

गंधणाम-गन्धनामन्-न० । गन्धत आघ्रायत इति गन्धस्तद्धे-
तुत्वानामकर्म गन्धनाम । कर्म० १ कर्म० । नामकर्मभेदे, ।

अथ गन्धनाम द्विधाऽऽह-

सुरादिपुरही रसा पण, तित्तकुकसायअंविद्धा पदुरा ।

फासा गुरुदुमिउखर-सीउएहसिणिद्धरुखडा ॥४०॥

इह गन्धशब्दः प्रकमाकम्यते । ततः सुरभिगन्धो दुरभिगन्धश्च द्वेधा गन्धः । तत्र सौमुख्यकृतसुरभिगन्धः, यदुदयाज्जन्तुशरीरं कर्पूरादिवत् सुरभिगन्धे जयति, तत्सुरभिगन्धनाम । वैमुख्यकृतदुरभिगन्धः, यदुदयाज्जन्तुशरीरं लशुनादिवत् दुरभिगन्धं भवति तद् दुरभिगन्धनाम । अत्राप्युभयसंयोगजाः पृथग् नोक्ताः, एतत्संसर्गजत्वादेव भेदाऽविवक्षणात् । उक्तं द्विधा गन्धनाम ॥ कर्म० १ कर्म । स० । आ० । पं० सं० । गन्धरूपे अर्थे, से किं तं गंधनामे ? गंधनामे दुविहे पण्यते, तं जहा-सुरभिगंधनामे दुरभिगंधनामे । सेत्तं गंधनामे । अनु० ।

गंधद्वय-गन्धद्रव्य-न० । गन्धप्रधाने श्रीखण्डादौ, उक्तं १ अ० । आ० म० । नागकेसरे, वाच० ।

गंधदेवी-गन्धदेवी-स्त्री० । सौधर्मे कल्पे देवोजेदे, सा च पूर्वभवे पार्श्वस्वाम्यन्तिके प्रव्रज्य कालं कृत्वा सौधर्मे कल्पे गन्धाधिमाने देवात्वेनोपपन्नेति । नि० ४ वर्ग ।

गंधपरिणय-गन्धपरिणत-त्रि० । गन्धतः परिणतः । गन्धभाजि, प्रज्ञा० १ पद ।

गंधपरिणाम-गन्धपरिणाम-पुं० । अजीवपरिणामभेदे, “गंधपरिणामे णं भंते ! कतिविहे पण्यते ? गोयमा ! दुविहे पण्यते । तं जहा-सुब्भिगंधपरिणामे दुब्भिगंधपरिणामे य ” ॥ प्रज्ञा० १३ पद ।

गंधपिप्सात्र-देशी-गान्धिके, दे० ना० २ वर्ग ।

गंधपिपय-गन्धप्रिय-पुं० । पद्मखण्डनगरराजज्येष्ठपुत्रे ग० २ अधि० । आ० म० । आचा० । (स चाऽपरमात्रा गन्धेन मारित इति ‘घाणेदिय’ शब्दे द्रष्टव्यम्)

गंधमंत-गन्धवत्-त्रि० । प्रशंसायामतिशायने वा मनुः । प्रशस्तगन्धयुक्ते, अतिशयितगन्धयुक्ते च । स्था० ४ ठा० ४ उ० । आचा० । सूत्र० ।

गंधमायण-गन्धमादन-पुं० । गजदन्तकगिरिविशेषे, प्रज्ञ० २ संव० द्वार ।

गन्धमादनवक्त्रस्कारगिरिप्रश्नमाह-

कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे गंधमायणे णामं वक्खारपव्वए पण्यते ? गोयमा ! नीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं, मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरपच्चिमेणं, गंधिन्नावस्स विजयस्म पुरच्छिमेणं, उत्तरकुराए पच्चिमेणं; एत्थ णं महाविदेहे वासे गंधमायणे णामं वक्खारपव्वए पण्यते । उत्तरदाहिणायए पाईणपनीणवित्थिसे तीसं जोअणसहस्साइं दुष्णिअ णवुत्तरे जोअणसए उच्च य एगूणवीसइजाए जोअणस्स आयामेणं णीलवंतवासहरपव्वयं । तेणं चत्तारि जोयणसयाइं उट्ठं उच्चत्तेणं, चत्तारी गाउअसयाइं उव्वेहेणं, पंचजोअणसयाइं विक्खंजेणं, तयाणंतरं च णं मायाए मायाए उस्सेउव्वेहपरिवुट्ठमाणे परिवुट्ठमाणे विक्खं-जपरिहाणीए परिहायमाणे परिहायमाणे मंदरपव्वयं-तेणं पंचजोअणसयाइं उट्ठं उच्चत्तेणं, पंचगाउअसयाइं उव्वेहेणं, अंगुलस्स असंखिज्जइजागं विक्खंभेणं

पण्यते । गयदंतमंठाणमंठिए सव्वयणामए अच्चे । उजओ पासिं देहिं पउमवरत्तेइआहिं देहिं अ वणमंकेहिं सव्वओ समंता संपरिविखत्ते गंधमायणस्स णं वक्खारपव्वयस्स उट्ठिं बहुममरमणिज्जे दूमिजागे० जाव आसयं तिसयं ति ॥

(कहि णमित्यादि) भदन्त ! महाविदेहे वर्षे गन्धमादनो नाम वक्त्रसि मध्ये गोप्यं क्षेत्रं द्वौ संचय कुर्वन्तीति वक्त्रस्काराः, तज्जातीयोऽयमिति वक्त्रस्कारपर्यंतो गजदन्ताऽपरपर्यायः प्रज्ञप्तः ? । गौतम ! नीलवज्राम्बो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणजगतेन, मन्दरपर्वतस्य मेरोरुत्तरपश्चिमायां च, अन्तरालवर्तिना दिग्विजगतेन वायव्यकोणेनेत्यर्थः । गन्धिन्नावत्याः शीतोद्वात्तरकूटवर्तिनोऽष्टमविजयस्य पूर्वेण, उत्तरकुरूणां सर्वोत्कृष्टभागभूमिक्षेत्रस्य पश्चिमेन, अत्रान्तरे महाविदेहे वर्षे गन्धमादनो नाम वक्त्रस्कारपर्वतः प्रज्ञप्तः । उत्तरदक्षिणयोरायतप्राचीनप्रतीचीनयोः पूर्वपश्चिमयोर्दिशोर्विस्तीर्णः त्रिशयोजनसहस्राणि द्वे च नवोत्तरे योजनशते षट् एकोनविंशतिभागान् योजनस्यायामेन । अत्र यद्यपि वर्षधराद्रिसम्बन्धमूलानां वक्त्रस्कारगिरीणां साधिकैकाऽष्टशतद्वित्रित्वारिंशद्योजनप्रमाणकुरुक्षेत्रान्तर्वर्तिनामेतावानायामो न संपद्यते, तथाऽप्येषां चक्रजावपरिणतत्वेन बहुतरत्तेनाऽवगाहित्वात् संभवतीति । नीलवज्रधरसमीपे चत्वारि योजनशतानि ऊर्ध्वोच्चत्वेन, चत्वारि गयदन्तशतानि उद्वेधेन, पञ्चयोजनशतानि विष्कम्भेण, तदनन्तरं मात्रया मात्रया क्रमेण क्रमेणोत्सेधोद्वेधयोरुच्चत्वोच्चत्वपरिवृद्ध्या परिवर्धमानः परिवर्धमानो विष्कम्भपरिहीयमाणः परिहीयमाणो मन्दरपर्वतस्य मेरोरन्ते समीपे पञ्चयोजनशतान्यूर्ध्वोच्चत्वेन, पञ्चगव्यतिशतान्युद्वेधेन, अद्भुतस्यासंख्यजागविष्कम्भेण प्रज्ञप्तः । गजदन्तस्य यत् संस्थानं प्रारम्भे नोच्चत्वमन्ते उच्चत्वमित्येवं, तेन संस्थितः सर्वात्मना रत्नमयः श्रीउमास्वातिवाचककृतजम्बुद्वीपसमासप्रकरणे तु कनकमय इति, शेषं प्राग्दत् । अथास्य चूमिसौजाग्यम्भवेदयति-(गंधमायणस्स इत्यादि)गन्धमादनस्य वक्त्रस्कारपर्वतस्यापरि बहुसमरमणीयो भूमिजागः प्रज्ञप्तः । अत्र यावत्पदाद्वैताख्याद्रिशिखरतलवर्णकगतं सर्वं बोध्यम् । ज० ४ वक्त्र० । (कूटान्यस्य ‘कूड’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६२५ पृष्ठे उक्तानि)

से केणट्टेणं जंते ! एवं वुच्चइ गंधमायणे वक्खारपव्वए गंधमायणे वक्खारपव्वए ? गोयमा ! गंधमायणस्स णं वक्खारपव्वयस्स गंधे से जहा णामए कोट्टपुमाण वा० जाव पिसिज्जमाणए वा उकिरिज्जमाणए वा विकिरिज्जमाणए वा परिभुज्जमाणए वा० जाव उरात्ता मणुष्सा० जाव गंधा अभिणस्सवंति । जवे एआरूवे ? , एणो इणट्टे समट्टे, गंधमायणस्स णं इत्तो इट्ठतराए चेव० जाव गंधे पण्यते, से एणट्टेणं गोअमा ! एवं वुच्चइ गंधमायणवक्खारपव्वए गंधमायणवक्खारपव्वए । गंधमायणे अ इत्थ देवे महिहूणीए परिवसइ, अउत्तरं च णं सासए णामधिज्जे ॥

सम्प्रति नामार्थं पिपृच्छिपुराह—(से केणट्टेणमित्यादि) प्रश्नसूत्रं सुगमम् । उत्तरसूत्रे गन्धमादनस्य वक्त्रस्कारपर्वतस्य गन्धः स यथा नाम कोट्टपुटानां यावत् पदात् तगरपुटादीनां

संग्रहः । पिप्यमाणानां वा संचूर्ण्यमाणानां, उत्कीर्यमाणानां वा, विकीर्यमाणानां वा, परिचुष्यमाणानां वा, यावत् पदाद् भा-
णडाद् भाण्डान्तरं वा संह्रियमाणानामिति । उदारान् मनोज्ञान्,
यावत्पदाद् गन्धा इति कर्तृपदम्, अभिनिःस्रवन्ति । एवमुक्ते
शिष्यः पृच्छति-भवेत् तद्वतो गन्ध इति ? जगवानाह-नायम-
र्थः समर्थः । गन्धमादनस्य इतो भवदुक्ताङ्गनादिष्टतरक एव ।
यावत् करणात् कान्ततरक एवेत्यादि पदग्रहो निगमनवाक्ये, ते
नार्थेन गौतम ! एवमुच्यते-गन्धेन स्वयं माधर्तव्यं मदयति वा
तन्निवासिदेवदेवीनां मनांसीति गन्धमादनः । “बहुलम्” । ५ ।
१ । १ । इति वचनात् कर्त्तर्यनद् कृप्रत्ययः “ घञ्युपसर्गस्य
बहुलम् । ३ । २ । ७६ । इत्यत्र बहुलाधिकांशदिशायनादिव-
द् मकाराकारस्य दीर्घत्वमिति । गन्धमादननामा चात्र देवो
महर्षिकः परिवसति, तेन तद्योगादिनिनाम । अन्यत् सर्वं
प्राग्वत् । जं० ४ वक्त० । ‘दो गंधमायणा’ स्था० २ ठा० ३
उ० । स० ।

गंधमायणकूरु-गन्धमादनकूट-न० । गन्धमादनस्य तृतीये कूटे,
जं० ४ वक्त० ।

गंधज्ञया-देशी-नासायाम्, दे० ना० २ वगं ।

गन्धर्व-गन्धवती-स्त्री० । भूतानन्दावासस्थाने, “ धरणस्त ना-
गरां, सुहवतिपरियाप दक्षिणे पासे । गन्धर्वपरियाभो,
भूयाणदस्त उत्तरा ” ॥ २१६ ॥ द्वी० ।

गन्धवट्ट-गन्धवर्त्तक-न० । गन्धयुक्तोदत्तनचूर्णे, यस्मि, “ गन्ध-
द्रव्याणामुपलकांष्टादीनां यद्वर्त्तचूर्णे गोधूमचूर्णे वा गन्धयुक्तं
तत् ” । उपा० १ अ० ।

गन्धवट्टि-गन्धवर्त्ति-स्त्री० । गन्धद्रव्याणां गन्धयुक्तशास्त्रोद्देशेन
निर्वर्त्तितगुटिकायाम्, स० । कस्तूरिकागुटिकायाम्, ज्ञा० १
श्रु० १ अ० ।

गन्धवट्टिचूय-गन्धवर्त्तिचूय-त्रि० । गन्धवर्त्तिभूतं सौरज्याऽतिश-
यात् । गन्धद्रव्यगुटिकाकले, रा० । जी० । प्रज्ञा० । औ० । स० ।
भ० । ज्ञा० । कल्प० ।

गन्धार-गन्धवर-पुं० । न० । प्रधानचूर्णे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
गन्धप्रधाने चूर्णे, पञ्चा० ४ विव० ।

गन्धवाङ्कूरु-गन्धपातकूट-न० । अष्टमे शिखरिर्वधरपर्वतस्य
कूटं, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

गन्धवाय-गन्धवाद-पुं० । द्वांसमतिकलाजेदे, कल्प० ७ कण ।

गन्धवास-गन्धवर्ष-पुं० । गन्धद्रव्यवृष्टौ, “ एगं महं अमयवासं
च गंधवासं ” आत्रा० ३ चू० ।

गन्धविहि-गन्धविधि-पुं० । कोष्ठपुटपाकादीनां गन्धानां प्रकारे,
वृ० १ उ० ।

गन्धव-गन्धर्व-पुं० । देवगायने, उत्त० १ अ० । व्यन्तराष्ट्रमेजेदे,
औ० । स्था० । भ० । उत्त० । मूत्र० । स० । गन्धर्वा द्वादशविधा-
स्तद्यथा-हाहा १-हृह २-तुम्बुरवः ३ नारदाः ४ ऋषिवादिकाः ५
भूतवादिनाः ६ कादम्बाः ७ महाकादम्बाः ८ रेवताः ९ विश्वा-
वसवः १० गीतरतयः ११ गीतयशसः १२ । प्रज्ञा० १ पद ।
(‘दं’ आदिशब्देभ्योपामिन्द्रादयः) मनुष्यगायने राज्ञां श्रेणि-

भेदे, जं० ३ वक्त० । एकविंशतितमे अहोरात्रमुहूर्त्ते, ज्यो० २ पाहु० ।
च० प्र० । कल्प० । स० । कुन्धुयन्ते, श्रीकुन्धोर्गन्धर्वयुक्ताः इयामवर्णाः
सिंहवाहनश्चतुर्भुजो वरदपाशकान्वितदक्षिणपाणिद्वयो मातु-
विक्षाऽऽकुशाधिष्ठितवामकरद्वयश्च । प्रव० २६ द्वार० । मृगभेदे
कस्तूरीमृगे, घोटके, अन्तराजवसस्वे च । वाच० ।

गान्धर्व-न० । गन्धर्वैः कृतं गान्धर्वम् । नाट्यादिके, रागगीत्यादिकं
गीतं, पदस्वरतात्राऽवधानात्मकं गान्धर्वमिति भरतादिशास्त्र-
वचनात् । जं० १ वक्त० । आव० । नृत्तयुक्तगीते, विपा० १ श्रु०
२ अ० । कल्प० । ध० । “गन्धर्वेण विवाहेण, सयमेव विवाहि-
या ” आ० म० प्र० । स्था० ।

गन्धर्वकंठ-गन्धर्वकण्ठ-न० । गन्धर्वकण्ठप्रमाणे रत्नविशेषे, रा० ।

गन्धर्वगण-गन्धर्वगण-पुं० । गन्धर्वसमुदाये, जी० ३ प्रति० ।

गन्धर्वधरग-गन्धर्वगृहक-न० । गीतनृत्याज्यासयोग्येषु गृहकेषु,
जं० १ वक्त० । रा० । जी० ।

गन्धर्वणागदत्त-गान्धर्वनागदत्त-पुं० । गान्धर्वप्रिये नागदत्त-
कुमारे, आव० ४ अ० । (“पमिकम्” शब्देऽस्य कया छप्यया)

गन्धर्वणिकाय-गन्धर्वनिकाय-पुं० । गन्धर्वाणां व्यन्तराष्ट्र-
मभेदचूतानां निकायो वगो येषां ते गन्धर्वनिकायाः । गन्ध-
र्वेषु, औ० ।

गन्धर्वनगर-गन्धर्वनगर-न० । सुरसम्प्रासादोपशोभितनगरा-
ऽऽकारतया दृश्यमानेऽर्थे, अनु० । गन्धर्वनगरं नाम यच्चक्रव-
र्त्यादिनगरस्योत्पातसूचनाय सन्ध्यासमये तस्य नगरस्योपरि
द्वितीयं नगरं प्राकाराट्टालादिसंस्थितं दृश्यते । प्रव० १६८
द्वार० । व्य० ।

“ कपित्थं सस्यघाताय, माञ्जिष्टं हरणं गवाम् ।

अव्यक्तवर्णं कुरुते, बलक्रोभं न संशयः ॥ १ ॥

गन्धर्वनगरं स्निग्धं, सप्राकारं सतोरणम् ।

सौम्यां दिशं समाश्रित्य, राजस्तद्विजयंकरम् ॥ २ ॥

स्था० ७ ठा० ॥

गन्धर्वमण्डलपवित्रजि-गन्धर्वमाण्डलपवित्रजि-न० । गन्ध-
र्वमण्डलाऽऽकृत्यभिनयात्मके नाट्यभेदे, रा० ।

गन्धर्वसंघार-गन्धर्वमण्डाट-पुं० । गन्धर्वयुग्मे, जं० १ वक्त० ।

गन्धर्वसाक्षा-गन्धर्वशाक्षा-स्त्री० । गानशास्त्रायाम्, व्य० १० उ० ।

गन्धर्वाणीय-गन्धर्वानीक-न० । गायनसमूहे, स्था० ७ ठा० ।
नाट्यानीके, रा० ।

गन्धर्विव-गान्धर्विक-त्रि० । गन्धर्वे कुशलः, उक् । सङ्गीत-
कुशले, वाच० । प्रत्युपपन्नविनाशिज्ञाततायां गान्धर्विकाऽऽ-
ख्यानं तत्रैव । स्था० ४ ठा० ३ उ० । दश० ।

गन्धर्मिद्ध-गन्धर्मृद्ध-न० । गन्धिलावतीविजये गन्धारज-
नपदप्रधाननगरे, आ० म० प्र० । आ० चू० ।

गन्धसालि-गन्धशालि-पुं० । गन्धप्रधानः शालिः । आमोदव-
ति धान्यभेदे, वासमनोप्रसिद्धे सुगन्धके शालौ, वाच० ।
“ तेहि गन्धसालिं अचहरई ” आ० म० द्वि० ।

गन्धहृत्वि [ग्]-गन्धहृस्तिन्-पुं० । मदगलहस्तिनि, “ त-
देव पवित्ररितो सेयणतो गंधहृत्थी ” । आ० म० द्वि० । स्व-

नामख्याते आचार्यजेदे, आह च गन्धहस्ती-निष्ठादयः समधि-
गताया एव दर्शनलब्धेरुपपाते वर्तन्ते । कर्म० ६ कर्म० । स
महानाचार्यः, आचाराङ्गादिषु पूर्वं तस्य वृत्तय आसन्, ततः
शीलाङ्गाचार्येण वृत्तिः कृता । तवा च आचाराङ्गव्याख्यापक्रमं
शीलाङ्गाचार्य एव-“ शस्त्रपरिष्कारविवरण-मतिगहनं च गन्धह-
स्तिकृतम् । तस्मात् सुखवोधार्थं, गङ्गाभ्यहमञ्जसा सार-
म् ” ॥१॥ आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

गंधहारग-गन्धहारक-पुं० । म्लेच्छजातीयजेदे, तेषां देशे च ।
प्रश्न० १ आश्र० द्वार । प्रज्ञा० ।

गंधार-गान्धार-पुं० । “ वायुः समुत्थितो नाजः, कण्ठशीर्ष-
समाहतः । नानागन्धावहः पुण्यो, गान्धारस्तेन हेतुना ॥१॥ ” इति ।
तृतीये स्वरे, स्था० ७ ठा० । अनु० । अपरविदेहे गन्धिला-
वतीगन्धमादनवक्त्रस्कारगिरिवरासन्नवैताल्यपर्वते, स्वनाम-
ख्याते जनपदे, आ० चू० १ अ० । आ० म० । ‘ खन्धार ’ इति-
ख्याते जरतंक्षत्रीये जनपदभेदे, “ इतो य गंधारविसर्प सुपु-
रिसपुरं नयरं, तस्य नगर्ह राया ” आचू० ४ अ० । आव० ।
उत्त० । वैताल्ये पर्वते दक्षिणविद्याधरध्रेण्यां स्वनामख्याते नि-
काये, कल्प० ७ कृष्ण । श्रीवीरप्रतिमाचर्चनाऽऽगते नीरोगीभूते स्व-
नामख्याते श्रावके, कल्प० ६ क्षण । आ० म० । संघा० ।

गंधारराय-गन्धारराज-पुं० । गन्धारजनपदराजे नग्नजिति, जो
चूअरुक्खं तु मणाभिरामं, सो मंजरीपल्लवपुष्पचित्तं । रिद्धि अ-
रिद्धि समुपेहिषाणं, गंधारराया वि समिक्ख धम्मं ॥ १८ ॥
आव० ४ अ० । नि० चू० । आ० क० ।

गंधारी-गान्धारी-स्त्री० । सा चाऽरिष्टनेमेरन्तिके प्रव्रज्यां गृहीत्वा
सिद्धा, इत्यन्तकृद्दशासु पञ्चमे वर्गे तृतीयेऽध्ययने सूचितम् ।
अन्त० ५ वर्ग । गन्धारदेशोत्पन्नायां कृष्णाग्रमहिष्याम्, अन्त०
५ वर्ग । स्था० । आ० क० । श्रीनेमिजिनस्य शासनदेव्याम्,
श्रीनेमिजिनस्य गान्धारी देवो श्वेतवर्णा हंसवाहना चतुर्भुजा
वरदखद्गयुतदक्षिणकरद्वया बीजपूरककुन्तकक्षितवामकरद्वया
च । प्रव० २७ चार । महाविद्याभेदे, आ० चू० । कल्प० ।

गंधावद्-गन्धापातिन्-पुं० । हरिवर्षे वृत्तवैताल्यपर्वते, स्था० ४
ठा० २ उ० । “ गंधावद्वासी अरुणा देवी ” स्था० २ ठा० ३
उ० । (रम्यग्वर्षेऽस्य वृत्तवैताल्यपर्वते ‘रम्मग’ शब्दे व्याख्या)
गंधावद्वासि [ए]-गन्धावतीवासिन्-पुं० । गन्धावतीवासिनि
देवे, ‘ दो गंधावद्वासी अरुणादेवा ’ स्था० २ ठा० ३ उ० ।

गंधियसाज्ञा-गन्धिकशाज्ञा-स्त्री० । गन्धप्रधानशालायाम्, ग-
न्धिकशाला शौरिकशाला अन्याऽपि च एवमादिका गन्ध-
प्रधाना सा गन्धिकशालेत्युच्यते । व्य० ६ उ० ।

गंधिन्न-गन्धिन्न-पुं० । मन्दरस्य पश्चिमे शीतोदया उत्तरे चक्र-
वर्तिविजयक्षेत्रगुह्ये, “ दो गंधिन्ना ” स्था० २ ठा० ३ उ० ।
“ गंधिले विजये अवज्जा रायहाणी देवे वक्खारपव्वए ” ।
गन्धिले विजयेऽवध्या राजधानी देवो वक्त्रस्कारः । जं०
४ वक्त्र० ।

गंधिलावद्-गन्धिजावती-स्त्री० । मन्दरस्य पश्चिमेन शीतोदा-
या महानद्या उत्तरेऽष्टानामन्तिमे चक्रवर्तिविजये, स्था० ८ ठा० ।
“ गन्धिलावद्विजय अवज्जा रायहाणी ” गन्धिजावतीविज-
येऽयोध्या राजधानी । जं० ४ वक्त्र० । ‘ दो गंधिलावद् ’ ।
स्था० २ ठा० ३ उ० ।

गंधिजावद्-गन्धिजावतीकूट-पुं० । गन्धमादनवक्त्रस्कारप-
र्वतस्य तृतीये कूटे, जं० ४ वक्त्र० । स्था० । गन्धिलावतीदीर्घ-
वैताल्यपर्वतस्याऽष्टमे कूटे च । स्था० ६ ठा० ।

गंधोदय-गन्धोदक-न० । श्रीखण्डादिरसमिश्रे जले, औ० ।
कल्प० । ज्ञा० । सुगन्धधारिणि, कल्प० ३ क्षण ।

गंधोदगदाण-गन्धोदकदान-न० । सुरजिजलवर्षणे, पञ्चा० २
विव० ।

गंधोदगदाणा-गन्धोदकदानादि-त्रि० । सकृन्धल्लव्योन्मिश्रज-
लप्रभृतौ, पञ्चा० ८ विव० ।

गंधोदगपुष्पवृद्धि-गन्धोदकपुष्पवृष्टि-स्त्री० । तीर्थकरदानसमये
जायमाने चतुर्थे दिव्ये, कल्प० ७ क्षण० ।

गंप्पि-गत्वा-अव्य० । गम्-कत्वा । “ एण्येप्पि एवेव्येविणवः ”
। ८ । ४ । ४४० । इति अपञ्चशे कत्वाप्रत्ययस्य एप्पिरादेशः ।
ततो “ गमेरेप्पि एवेव्योरेव्वेगवा ” । ८ । ४ । ४४२ । इति एप्पि-
प्रत्ययस्यैकारस्य लोपः । गमनं कृत्वेत्यर्थे, “ गंप्पिणु वाणार-
सिंहि, नर अह उज्जेणिहिं गंप्पि । मुआ परावहिं परम-पउ
दिव्वं तरिहं म जम्पि ” ॥ प्रा० ४ पाद ।

गंप्पिणु-गत्वा-अव्य० । ‘ गंप्पि ’ शब्दार्थे, ।

गंभीर-गम्भीर-न० । अलक्ष्यस्ताघे, जी० ३ प्रति० । औ० ।

गम्भीरं नाम भग्नत्वादिदोषवर्जितं शेषजनेन च प्रायेणाऽवृत्त-
णीयमध्यमभागं स्थानं, गम्भीरमस्ताघमिति वचनात् । व्य० १
उ० । ज्ञा० । रोपतोषाद्यवस्थायामप्यलक्ष्यमध्ये, ध० ३ अधि० ।
रा० । जितेन्द्रिये, दर्श० । रा० । अतुच्छस्वभावे, प्रव० ६४-
द्वार । ग० । व्य० । स्था० । सूक्ष्ममतिविषयभावान्निधायिनि,
घो० ६ विव० । दैन्यादिवस्त्वेऽपि कारणवशात् संवृताऽऽकारतया
महति, स्था० ४ ठा० ४ उ० । ज्ञा० । रा० । प्रति० । गम्भीरो
नाम संयतीनां पुरुषाद्याचरणं दृष्ट्वाऽपि विपरिणामं न
याति । वृ० १ उ० । अलक्ष्यमाणहर्षदेन्यादिभावे, पञ्चा० ११
विव० । अदर्शितरोपतोषशोकादिविकारे, स० । विपुत्रचित्ते, पं०
घ० १ द्वार । खेदसहे, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । अप्रकाशे, दश०
५ अ० १ उ० । मेघशब्दवद् अतुच्छे स्वरे, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० ।
गम्भीरो नाम यतः प्रतिशब्द उत्तिष्ठते । वृ० १ उ० । एकत्रिंश-
त्तमे ऋषजदेवनन्दने, कल्प० ७ क्षण । जम्बीरे, पद्मे च । वाच० ।

गंजीरतर-गम्भीरतर-त्रि० । गन्तुमत्यन्तमलक्ष्यमध्ये, जीवा० १
अधि० । गम्भीरतरो मधुरः शब्दो यस्याः सा तथा । आ० म० प्र० ।

गंजीरदरिसिण्ज-गम्भीरदर्शनीय-त्रि० । अलक्ष्यमाणाऽन्तर्वृ-
त्तित्वेन दृश्यमानेषु, स० ।

गंभीरदेशना-गम्भीरदेशना-स्त्री० । सूक्ष्मदेशनायाम्, परिण-
ते गम्भीरायाः पूर्वदेशनापेक्षयाऽत्यन्तसूक्ष्मया आत्मास्ति-
त्वं तद्वन्धमोक्षादिकाया देशनाया योगो व्यापारः कार्यः ।
इदमुक्तं जयति-यः पूर्वं साधारणगुणप्रशंसादिरनेकधोपदेशः
प्रोक्त आस्ते स यदा तदाचारककर्महासातिशयाद्वाङ्गीभा-
वलक्षणं परिणाममुपगतो जयति, तदा जीर्णं भोजनमिव ग-
म्भीरदेशनाग्रामसौ देशनाहंऽवतार्यत इति । ध० १ अधि० ।

गंभीरपयत्यभणियमग-गम्भीरपदार्थजणितमार्ग-पुं० । ब-
न्धमोक्षस्वतत्त्वलक्षणे वचनपथे, पं० व० ४ द्वार ।

गंजीरपयत्यविरड्य-गम्भीरपदार्थविगचित-त्रि० । गम्भीरैर-
तुच्छैः पदार्थानां शब्दानामर्थैरजिघ्रैर्विरचितानि ह्यध्यानि
गम्भीरपदार्थविरचितानि । महार्थेषु, “साग पुण थुई थोत्ता,
गंभीरपयत्यविरड्या जे व, ” पञ्चा० ७ वि० ।

गंभीरपोयपट्टण-गम्भीरपोतपट्टण-न० । समुद्रतटस्थे पोताव-
लग्नस्थाने ग्रामे, “ जेणेव गम्भीरपोयपट्टणे तेणेव उवाग-
च्छति ” ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० ।

गंजीरमज्झ-गम्भीरमध्य-त्रि० । गम्भीरं मध्यं यस्य स गम्भी-
रमध्यः । अप्राप्तमध्ये भवार्णवे, अष्ट० २२ अष्ट० ।

गंजीरमाझिणी-गम्भीरमाझिनी-स्त्री० । गम्भीरं जलं मलने
धारयतीति गम्भीरमाझिनी । महाविदेहे सुवल्गुविजयेऽन्त-
र्नदाभेदे, जं० ४ वक्र० । स्था० । ‘ दो गम्भीरमाझिणीउ ’
स्था० २ गा० ३ उ० ।

गंजीररोमहरिस-गम्भीररोमहर्ष-त्रि० । गम्भीरोऽतीवोत्कटो
रोमोद्धर्षो जयवशाद् येज्यस्ते गम्भीररोमहर्षाः । दृष्टिभयान-
केषु, यद्दर्शनमात्रे जन्तूनां जयसम्पादनेन मात्रागलरोमहर्ष-
मुत्पादयन्तीति । जी० ३ प्रति० ।

गंभीररोमहरिसजण-गम्भीररोमहर्षजनन-त्रि० । गम्भी-
रश्चासौ जीपणत्वाद्गोमहर्षजननश्चेति गम्भीररोमहर्षजननः ।
जीपणे रोमहर्षजनने, भ० ६ श० ५ उ० ।

गंभीरविजय-गम्भीरविजय-पुं० । गम्भीरमप्रकाशं विजय
आश्रयः । अप्रकाशाश्रये, “गंभीरविजया एव, पाणा दुष्परिक्षे-
हणा ” (५६) दन० ६ अ० ।

गंभीरसदत्त-गम्भीरशब्दत्व-न० । मेघस्येव शब्दनत्वे चतु-
र्थे सत्यवचनाऽतिशये, औ० ।

गंभीरा-गम्भीरा-स्त्री० । ग्लानसाधुं प्रति जागरणयोग्यायां सा-
ध्याम्, “ काउं न उत्तणेइ ” गम्भीरा या वैयावृथं कृत्वा न
उत्तणेइ, गर्वबुद्ध्या न प्रकाशयति सा । व्य० ५ उ० । चतुरिन्द्रि-
यनेदे, प्रज्ञा० १ पद० । जी० ।

गंजीराहरण-गम्भीरोदाहरण-न० । महापुरुषगतेऽतुच्छज्ञाने,
पञ्चा० ६ वि० ।

गंभीरिम-गम्भीरार्थ-न० । परैरव्ययमध्यो गम्भीरस्तद्भावो गा-
म्भीरार्थम् । पो० ४ वि० । अल्पशेषमुप्याऽज्ञातमध्यत्वे, जीवा०
३ अधि० ।

गगण-गगन-न० । अम्बरे, चं० प्र० १८ पाहु० । आकाशे,
उत्त० २६ अ० । रा० । “ गगणमिव निरालंबो ”
स्था० ९ ठा० ।

गगणतल-गगनतल-न० । अम्बरतले, रा० । चं० प्र० । जी० ।
कल० । स० । “ गगणतलविमलविपुत्रगमनगश्चवत्रचत्रियम-
णप्यवणजइणसिग्धवेगा ” गगनतले विमले विपुले च यद्ग-
मनं तस्य सम्बन्धो शीघ्रवेग इति सम्बन्धः । गतिश्चपला स्व-
रूपत एव यस्य तद्रतिचपलं, तच्च तच्चक्षितं च गन्तुं प्र-
वृत्तं तद्विधं यन्मनः पवनश्च तयोर्जयनशीलोऽत एव शीघ्रो
वेगा येषां ते तथा । औ० । आकाशतले, ज० ६ श० ३३ उ० ।
कल० । गगनतलमम्बरमनुस्त्रिणन्ति अजिज्ञह्वयन्ति शिखरा-

णि येषां ते गगनतलानुस्त्रिणन्ति शिखराः । जी० ३ प्रति । रा० ।
स० । सू० प्र० ।

गगणवद्बह-गगनवद्बह-न० । वैताल्ये नगे उत्तरश्रेण्यां न-
मिबिनमिभ्यां निवासिने नगरभेदे, कल० ७ क्षण० ।

गग-गर्ग-पुं० । गौतमगोत्रविशेषभूतपुरुषे, स्था० ७ ठा० । स
च ऋद्धाजगोत्र इति स्मृतिः । तस्य गोत्रापत्यं गर्ग-यत्-गा-
र्यः । तन्नोत्रापत्ये, पुं० । स्त्री० । वाच० । स्वनामख्याते मुनी,
“ धरे गणहरे गगे मुणी आसी ” गार्ग्यो नाम गर्गगोत्रा-
त्पन्नत्वाद् गार्ग्यः । उत्त० २६ अ० । (तस्य कुशिष्यत्यागः
‘ खलुं क ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ७२५ पृष्ठे द्रष्टव्यः)
प्रश्नः-गर्गाचार्यत्यक्तपञ्चशतसाधूनां साधुत्वं सम्प्राप्यते न वा ?
स्वेच्छाचारित्वात् । उत्तरम्-गर्गाचार्यत्यक्तशिष्याणां व्यव-
हारतः साधुत्वेऽपि परमार्थतः साधुत्वाऽभाव एव संभा-
व्यते । ही० २ प्रका० । पाशककेवलिकर्मविपां कनाम्नाग्रं-
न्धयोः कर्त्तरि स्वनामख्याते आचार्ये, स च विक्रमसंवत्
६६२ वर्षे आसीत् । जै० ६० । यूयपत्ये फक्-गार्ग्यायणः ।
यूनि तन्नोत्रापत्ये, पुं० । स्त्री० । बहुषु यजो लुग् आस्त्रियाम् ।
कुणिरोगाक्रान्ते मुनिनेदे, वाच० ।

गगर्-गर्ग-न० । “ संख्यागर्गदे रः ” । उ० । १ । २१६ ॥ इति
दस्य रः । “ गगर् ” प्रा० १ पाद० ॥

गर्ग-पुं० । स्त्री० । गर्गेति शब्दं राति । रा-क । गृ-वा गरन् ।
तरुणपशौ, दधिमन्थनप्राण्डे च । व्रीच० ।

गगरी-गर्गरी-स्त्री० । गर्गर-अद्वैतार्थे डीप् । स्वल्पघटे, वाच० ।
यावता वृष्टेनाकाशविन्दुजिर्महती गर्गरी भूयते । विशेष । अनु० ।

गच्छ-गच्छ-पुं० । समुदाये, आ० म० प्र० । अनु० । एकाचार्यपरि-
वारे, औ० । जीवा० । एकाचार्यप्रणयसाधुसमुदाये, पञ्चा० १८
वि० । ध० । गच्छमानम्-तिगमादया गच्छा, सहस्सवर्त्तासई उ-
सभेण । त्रिकादयस्त्रिचतुःप्रवृत्तिपुरुषपरिमाणा गच्छा जनेयुः ।
किमुक्तं जवति ?, एकस्मिन् गच्छे जघन्यतस्त्रयो जना भव-
न्ति, गच्छस्य साधुसमुदायरूपत्वात्तस्य च त्रयाणामध्यस्ता-
दभावादिति । तत ऊर्ध्वं ये चतुःपञ्चप्रवृत्तिपुरुषसंख्याका गच्छा-
स्ते मध्यमपरिमाणतः प्रतिपत्तव्यास्तावद्यावदुत्कृष्टं परिमाणं
न प्राप्नोति । किं पुनस्तद् ?, इति चेदत आह-(सहस्स वत्तीस-
ई वसत्रेण स्ति) द्वित्रिशतसहस्राण्येकस्मिन् गच्छे उत्कृष्टं सा-
धूनां परिमाणं, यथा श्रीऋषजस्वामिप्रथमगणधरस्य जगवत
ऋषजसेनस्येति । वृ० १ उ० । व्य० ।

अथ गच्छाचारोक्तगच्छविधिरभिधीयते-

नमिऊण महावीरं, तिअसिदनमांसिअं महाजागं ।

गच्छायारं किंची, उप्परिमो सुयसमुदाओ ॥१॥ ग० ।

इह हि साधुना इहपरलोकहितार्थं सदाचारगच्छसंवासे
विधेयोऽसदाचारगच्छसंवासाश्च परिहार्यः, क्रमेण परमशु-
भाशुभफलत्वात् । तत्रापि अपरिक्लृप्तप्रदेशं चित्रकरणमिव,
सच्छिद्रप्रवहणं समुद्रतरणमिव, अपरिवर्जिताऽपश्यं तथ्यौ-
पधकरणमिव, अव्याकरणाध्ययनमन्यशास्त्राध्ययनमिव, अप-
रिवद्धपीठं भित्तिचयनमिव, सधूलीकं लिम्पनमिव, अनम्भःसङ्गं
कमलरोपणमिव, अज्ञोचनं मुखमग्ननमिव, अन्तर्गृहं च अप-
रित्यक्तोन्मार्गगामिगच्छसङ्गं सदाचारगच्छसंवासनमित्युन्मार्ग-

गामिगच्छसङ्गतिं परित्यज्यैव सन्मार्गगामिनि गच्छे संवसनी-
यमितिक्षापनार्थं प्रथममुन्मार्गगामिगच्छसंवासे परमाऽपाय-
फलं दर्शयति-

अत्येगे गोयमा ! पाणी, जे उम्मगपड्डिए ।

गच्छम्मि संवसित्ता एं, भमई जवपरंपरं ॥ २ ॥

हे गौतम ! सन्त्येके केचन प्राणिनः सत्त्वा ये उन्मार्गप्रतिष्ठिते
उन्मार्गगामिनि गच्छे संवस्य संवासे कृत्वा, 'णं' इति वाक्या-
लङ्कारे, भवपरम्परां संसारपरिपार्टीं भ्रमन्ति । अत्र वचनव्य-
त्ययो दीर्घत्वं च प्राकृतत्वात् । एवमग्रेऽपि तत्र तत्र वचनादिव्य-
त्ययह्रस्वत्वदर्धत्वविभक्तिलोपादि प्राकृतत्वादिनिबन्धनमनुक्त-
मपि स्वयमभ्यूह्यम् । असत्सङ्को हि सतोऽपि शीलस्य विलये-
न पातहेतुरेव । उच्यते चान्यत्रापि-“यदि सत्सङ्गनिरतो, जविष्य-
सि जविष्यसि । अथाऽसज्जनगोष्ठीषु, पतिष्यसि पतिष्यसि” ॥१॥
इह च “अत्येगे गोयमा ! पाणी” इत्यादि सगौतमामन्त्रणार्थमन्म-
हावीरनिर्वचनवाक्योपलम्भाद् हे भदन्त ! किं सति केचन प्रा-
णिनः, ये उन्मार्गगामिनि गच्छे संवस्य भवपरम्परां भ्रमन्तीत्या-
दिरूपं यथासंभवि सज्जगदामन्त्रणार्थगौतमप्रश्नवाक्यमनुक्त-
मपि ज्ञेयम्; प्रश्नमन्तरेण निर्वचनस्य प्रायोऽसंभवात् । एवमुत्तर-
त्रापि तत्र तत्र प्रश्नवाक्यं यथासंभवि स्वयमेव वाच्यमिति । (ग०)

सदाचारलक्षणो गच्छः ।

अथ गाथात्रयेण सदाचारगच्छसंवासगुणानाह-

जामच्छ-जाम-दिण पक्खं, मासं संवच्छरं पि वा ।

सम्मगपड्डिए गच्छे, संवसमाणस्स गोयमा ॥ ३ ॥

लीळाअन्नसमाणस्स, निरुच्छाहस्स वीमाणं ।

पिक्खविक्खइ अण्णसिं, महाणुजागाण साहुणं ॥ ४ ॥

उज्जपं सव्वथामेसु, धोरवीरतवाइयं ।

द्वज्जं संकं अइक्कम्म, तस्म विरियं समुच्छेजे ॥ ५ ॥

यामार्चं चतुर्घटिकं, यामं प्रहरं, दिनमहोरात्रम्; अत्र पदत्रये-
ऽपि विज्रक्तिलोपः प्राकृतत्वात् । समाहारद्वन्द्वो वा चतुर्णां प-
दानाम् । पक्षं पञ्चदशदिनात्मकं, मासं पक्षद्वयात्मकं, संवत्सरं
द्वादशमासात्मकम्, अपिशब्दाद्वर्षद्वयादिकं यावत् । वाशब्दो
विकल्पाधः । सन्मार्गप्रस्थिते आसक्तमार्गप्रवृत्ते, गच्छे गणे
संवसतो निवासं कुर्वाणस्य, जन्तोरिति शेषः, हे गौतम ! क-
यंभूतस्य?, लीलया अलसायमानस्य, अनलसोऽलसो भवतीति
अलसायते; अलसायते इति अलसायमानः, तस्य । अत्र “डाच्
दोहिताज्यः पितृ” ॥३४॥३०॥ इति (हेम०) सूत्रेण दोहितादेराकृति-
गणत्वात् ज्यर्थे क्यङ् प्रत्ययः । निरुत्साहस्य निरुद्यमस्य (वी-
मणंति) पच्छयर्थे द्वितीया, विमनस्कस्य शून्यचित्तस्य, (पिक्खवि-
क्खइति) पश्यतः, अन्येषां महानुजागानां महाप्रभावाणां साधूना-
म्, उद्यममनात्रस्य, सर्वस्थामसु सर्वक्रियासु, कथंचतमुद्यमम्?,
(धोरवीरतवाइयंति) धीरं दारुणम्, अल्पसत्त्वे दुरनुचरत्वात् ।
(वीरंति) वीरे भवं वैरं, वीरैः साध्यमानत्वात्, एवंविधं तप
आदियत्र तम् । आदिशब्दाद्वैद्यावृत्त्यादिकम् । लज्जां वीडां, शङ्कां
जिनोके संशयरूपाम्, अतिक्रम्य परित्यज्य, स्थितस्थेति शेषः ।
तस्य सुखशान्तत्वादिदोषयुक्तस्यापि, वीर्यं प्रधानधर्मानुष्ठान-
करणोत्साहरूपं, समुच्छेलेत् प्रादुर्भवेत् । सोऽपि जिनोक्तमा-
कर्मार्गक्रियां कुर्यादित्यर्थः, पट्टाङ्गोक्तशैलकाचार्यवादिति । त्री-
ण्यपि विषमाक्षराणीति गाथाच्छब्दांसि । ग० १ अधि० ।

गच्छस्याऽगच्छत्वं यथा स्यात्तथाऽऽह-

पज्जति जत्थ धगधग-धगस्स गुरुणा वि चोइए सीसा ।

रागदोसेण विअणु-सएण तं गोयम ! न गच्छं ॥ ६० ॥

प्रज्वलन्ति अग्निवद् यत्र गच्छे (धगधगधगस्स स्ति) अनुकर-
णशब्दोऽयं धगधगिति, धगधगायमानं यथा स्यात्तथेत्यर्थः ।
प्राकृतत्वाच्चैवं प्रयोगः । गुरुणाऽऽचार्येण, अपिशब्दा-
दुपाध्यायादिनाऽपि (चोइए स्ति) जवाहशामयुक्तमेत-
दित्यादिना प्रकारेण नोदिते सति । के ? शिष्या अन्तेवासिनः,
केन प्रज्वलन्ति ? रागद्वेषेण, अत्र समाहारद्वन्द्वदेकवचनम् ।
तथाऽनुशयेनापि 'हा ! कथं निरन्तरातिदुःसहदुःखसन्तापव्या-
कुलीकृतान्तःकरणा प्रवर्ज्योदरीकृता मया ' इत्यादिपश्चात्ताप-
करणेन चेत्यर्थः । अपिशब्दः चशब्दार्थः । यद्वा रागद्वेषेण, किं-
भूतेन ?, (विअणुसएण स्ति) विगतोऽनुशयः पश्चात्तापो यत्र
तद् व्यनुशयं, तेन, पश्चात्तापरहितेनेत्यर्थः । हे गौतम ! स
गच्छो न भवतीति । ग० १ अधि० ।

उम्मगपड्डियं गच्छं, जे वासे द्विगजीवा एं ॥

से णं निव्विग्घमकिलिडं, सामन्नं संजमं तवं ।

एण द्वाभेज्जा ते सिया भावे, मोक्खे दूरयरंतिए ॥ (महा०)

(अत्येगे गोयमेत्यादिगाथास्तु गच्छाचारपाठेन मतार्थाः)

वीरिएणं तु जीवस्स, समुच्छन्निएण गोयमा ! ॥

जम्मंतरकए पावे, पाणी मुहुत्तेण निदहे ।

तम्हा निउणं निजाजेउं, गच्छं संमगपड्डियं !

निवसेज्ज तत्थ आजम्मं, गोयमा ! संजए मुणी ।

से जयवं ! कयरेणं से गच्छे जेणं वासेज्जा ? । एवं तु गच्छ-
स्स पुच्छा० जावं णं वयासी । गोयमा ! जत्थ णं समसत्तुमि-
त्तपरैके अचंतसुनिम्मन्नविमुञ्चतकरणे आसायणाजीरू
सपरोवयारमब्जुज्जइ अचंतं उज्जीवनिकायवच्छेदे स-
व्वाह्वणविप्पमुक्के अचंतमप्पमादी सविसेसवितियसपय-
सज्जावे रोदऽट्टज्जाणविप्पमुक्के सव्वत्थ अणिगूहियवन्नवी-
रियपुरिसकारपरकमे एगंतेणं संजई कप्पपरिजोगविरए
एगंतेणं धम्मंतरायजीरू एगंतेणं तत्तर्हइ एगंतेणं इति कहा
भक्तकहा तेणकहा रायकहा जणवयकहा परिज्जपायार-
कहा एवं तिभि तिय अट्टारस वत्तीसं विचित्तसप्पभेय-
संव्वविगहाविप्पमुक्के एगंतेणं जटामत्तीए अट्टारसएहं
सीदंगसहस्साणं आराहगे सयलमहन्निसाणुसमयमग्निगाए
जहोवड्यमगपक्खए बहुगुणकट्टिए मग्गड्डिए अक्खवियसी-
दंगमहासत्ते महाणुजागे नाणदंसणचरणगुणोववेण गाणी ।
महा० ५७० ।

गच्छं वसतां बह्वी निज्जरा स्यादित्याह-

गच्छे महाणुभायो, तत्थ वसंताण निज्जरा विउवा ।

सारणवारणचोयए-माईहिं न दोसपक्खिन्ती ॥ ५१ ॥

गच्छः सुविहितमुनिवृन्दरूपः, महानुजायः प्रजायो यस्याऽसौ

महानुजावः । (तत्तु चित्ति) तत्र गच्छे, वसतां वासं कुर्वतां, निजरा कर्मक्षयरूपा, भवतीति शेषः । किं भूता? विपुला महती । कुतः? इत्याह-यतस्तत्र वसतां सारणावारणाचोदनादिभिः, मोऽलाक्कणिकः, न दोषप्रतिपत्तिर्न दोषावाप्तिर्भवति । तत्र विस्मृते कश्चित् कर्तव्यं ज्ञवतेदं न कृतमिति सारणा, अकर्तव्यानां निषेधो वारणा, संयमयोगेषु स्वयन्तस्याऽयुक्तमेतद्वाद्दशां विधातुमित्यादिखरमधुरवचनैः प्रेरणं चोदना । आदिशब्दात्तैव पुनः पुनः प्रेरणरूपा प्रतिचोदनेति । ग० २ अधि० ।

अथ शिष्यस्वरूपप्रतिपादनद्वारेण गच्छस्वरूपमेव प्रतिपादयन्नाह-

गुरुणो कज्जमकज्जं, खरककसप्पुट्टनिट्टुरगिराए ।

जणिणं तह चित्ति सीसा, भणंति तं गोयमा ! गच्छं ॥५६॥

गुरुणाऽऽचार्येण कार्यं चाकार्यं च कार्याकार्यं, तस्मिन्, मकारोऽलाक्कणिकः । खरककसप्पुट्टनिट्टुरगिरा अत्यन्तनिट्टुरतरवा-एया भणिते प्रवृत्तिनिवृत्त्यर्थं कथितं सति (तह चित्ति) तथेति यद्यथा ययं वदय तत्तथैवेति यत्र गच्छे शिष्या विनेया ज्ञणन्ति, प्रतिपाद्यन्ते इत्यर्थः, तं गच्छं हे गौतम ! घण्टालालान्यायेन ज्ञणन्तीति क्रियाया अत्रापि संबन्धात्, भणन्ति प्रतिपादयन्ति, तीर्थकरणधरादय इति शेषः । ग० २ अधि० ।

आर्थिकाभिः सह न संवदन्ति-

जत्थ य अज्जाहिं समं, थेरा वि न उल्लवंति गयदसणा ।

न य जायंति त्थीणं, अंगोवंगाइ तं गच्छं ॥ ६२ ॥

यत्र च गच्छे आर्याभिः साध्वीभिः समं सार्धं स्थविरा अपि साधवः, किं पुनस्तुरुणाः, 'न उल्लवंति' नाऽऽलापादि कुर्वन्ति । किं भूता? गता नष्टा दशना दन्ता येषां ते गतदशनाः, न च ध्यायन्ति स्त्रीणां नारीणामङ्गोपाङ्गानि । तत्राऽङ्गान्यष्टौ-बाहुद्वयम्, ऊरुद्वयं, पृष्ठः, शिरः, हृदयम्, उदरं च । उपाङ्गानि-कर्ण-नेत्र-नासिकादीनि । तं गच्छं वदन्तीति शेषः । ग० २ अधि० । (व्याख्या ६३ गाथा च 'अज्जासंसर्गी' शब्दे प्र० जा० २२४ पृष्ठे दृष्ट्या)

पद्काययतनावान् गच्छः ।

अथ पृथिव्यादिषूजीवयतनामाश्रित्य प्रस्तुतमेवाह-

पुढविदगग्रणिमारुअ-वाउवणस्सइतसाण विविहाणं ।

मरणंते वि न पीणा, कीरइ मणसा तयं गच्छं ॥ ७५ ॥

पृथिवी च पृथिवी च पृथिवीकायः, उदकं च उदकं च, अग्निश्च वह्निश्च, मारुतश्च वायुश्च; म्रियन्ते कुञ्जन्तवोऽन्तेति मरुत्, मरुदेव मारुतः, स चासौ वायुश्च मारुतवायुः, अतिचञ्चलत्वेन कुञ्जस्त्वोपद्रवकारी समीरणः वनस्पतिश्च प्रत्येकसाधारणरूपः, प्रसाश्च द्वित्रिचतुःपञ्चोऽन्धिररूपास्ते तथा, तेषां विविधानामनेकप्रकाराणां, पीडा बाधा, मरणान्तेऽपि यत्र गच्छे मनसा, उपलक्षणत्वाद्भवनकायाभ्यां च न कियते मुनिभिः, हे गौतम ! स गच्छः स्यादिति । गाथाच्छन्दः । कचिद् 'वाउ चित्ति' पदं न दृश्यते, तत्र व्याख्यानं सुकरमेव, छन्दस्तुपगीतिः । तल्लक्षणं चेदम्-"आर्या द्वितीयकेऽद्धे, यद् गदितं लक्षणं तस्मात् ॥ गद्यमर्थारपि दलयो-रुपगीतिं तां मुनिवृत्ते ॥ ११ ॥ इति ॥

खज्जूरिपत्तमुजेण, जो पमज्जे उवस्सयं ।

नो दया तस्म जीवेसु, सम्मं जाणाहि गोयमा ! ॥७६॥

(खज्जूरिपत्तमुजेण चित्ति) खज्जुरीपत्रमयप्रमाज्ज्या मुञ्जमय-बहुकर्या वा यः साधुरूपाश्रयं वसति प्रमाज्जयति तस्य मुनेर्जीवेषु दया घृणा नास्ति, हे गौतम ! त्वं सम्यग् जानीहीति । अनुष्टुप् छन्दः ।

जत्थ य वाहिरपाणिअ-विट्ठमिच्चं पि गिम्हमाईसु ।

तिण्हासोसियपाणा, मरणे वि मुणी न गिण्हंति ॥७७॥

(अस्या व्याख्या 'आउकाय' शब्दे द्वि० भागं २४ पृष्ठे दृष्ट्या) ग० २ अधि० ।

अथ स्त्रीकरस्पर्शादिकमिदमवसेयमित्यधिकृत्य प्रस्तुतमेवाहवायति-

जत्थित्थीकरफरिसं, अंतरियं कारणे वि उप्पन्ने ।

दिट्ठीविस-दिच्चगगी-वीसं व विवज्जणं गच्छे ॥ ८३ ॥

यत्र गणे स्त्रीकरस्य स्पर्शः, अथवा स्त्रियाः करेण स्पर्शः स्त्रीकरस्पर्शस्तम्, उपलक्षणत्वात् स्त्रीपादादिस्पर्शं च, कथंभूतम्?, (अंतरियं) अपिशब्दस्येहाऽपि संबन्धाद् अन्तरितमपि वस्त्रादिना जातान्तरमपि किं पुनरनन्तरितम्, कारणेऽपि कण्टकरो गोमन्तत्वादिके उत्पन्ने संजाते सति, किं पुनरकारणे; दृष्टिविषयश्च सर्पविशेषः, दीप्ताग्निश्च ज्वलितवह्निः, विषं च हावाहलदीनि, समाहारशब्दः, तद्विवर्जयेद्, उत्सर्गमार्गेण दूरतः त्यजेन्मुनिसमुदायः (गच्छ चित्ति) स गच्छः स्यादिति शेषः ॥ ८३ ॥

वाझाए बुझाए, नत्तूअ पुहिआएँ अहव जङ्गीए ।

न य कीरइ तणुफरिसं, गोयम ! गच्छं तयं भणियं ॥८४॥

इहापवर्गस्य सर्वत्र संबन्धाद् वाझाया अपि अप्राप्तयौवनाया अपि, किं पुनः प्राप्तयौवनाया; वृद्धाया अपि अतिक्रान्तयौवनाया अपि, किं पुनरनतिक्रान्तयौवनाया; एवंविधायाः कस्याः?, इत्याह-नत्तूका पौत्री, तस्या अपि, पुहिता पुत्री, तस्या अपि, अथवा भगिनी स्वसा, तस्या अपि, नालवद्धोपलक्षणत्वादस्य दाहित्री-भ्रातृजा-जामेयी-पितृष्वसु-मातृष्वसु-जननी-माता-मही-पितामहीग्रहः । कोऽर्थः?, नत्तूकादीनामेकादशानां नात्रबद्धानामपि स्त्रीणां, किं पुनरनात्रबद्धानां तनुस्पर्शः, उपलक्षणत्वात् सविज्ञासशब्दश्रवणादि च यत्र गच्छे न च नैव कियते हे गौतम ! स गच्छो भणित इति । इह हि संबन्धिन्या अपि स्त्रिया अङ्गस्पर्शादिवर्जनं, स्त्रीस्पर्शस्योत्कटमोहोदयहेतुत्वात् । ग० २ अधि० ।

कथयिक्रयकारी गच्छो न जवति-

जत्थ य मुणिणो कथवि-कयाँ कुव्वंति संजमम्भट्टा ।

तं गच्छं गुणसायर !, विसं व दूरं परिहरिज्जा ॥१०३॥

यत्र गणे मुनयो द्रव्यसाधवः क्रयं मूल्येन वस्त्रपात्रौषधशिष्यादिग्रहणं, विक्रयं च मूल्येनान्येषां वस्त्रपात्रादिकार्षणं कुर्वन्ति । चशब्दादर्थैः कारयन्ति, अनुमोदयन्ति वा, किंभूता मुनयः?, संयमभ्रष्टा दूरीकृतचारित्र्यगुणाः, गुणसागरेति गौतमामन्त्रणम्, तं गच्छं विषमिव हालाहलमिव दूरतः परिहरेत् सम्मुनिः । अत्र विषयोपमा देशसाम्येन, यतो विषादेकं मरणं भवति, संयमभ्रष्टगच्छास्वनन्तानि जन्ममरणानि ज्ञवन्तीति । ग० २ अधि० ।

सुगच्छे वसेत् ।

एवं शुभाऽशुभगच्छस्वरूपेऽवगते सति मुनिः किं
कुर्यात् ? इत्याह-

तम्हा सम्मं निहायेउं, गच्छं सम्मगपट्टिअं ।

वसिज्जा पक्ख मागं वा, जावजीवं तु गोयमा ! ॥१०५॥

यस्मात् सञ्चक्षुः संसारोच्छेदकारी, असञ्चक्षुश्च संसारव-
र्द्धकः ; तस्मात् सम्यग् निजालय सम्यग् विलोक्य, गच्छं गणं
सन्मार्गप्रस्थितं, तत्र पक्कं वा मासं वा, उपपन्नकणत्वाद् मासद्व-
यादिकं वा, यावज्जीवम्, वातुरपि विकल्पार्थं एव, वसन्मुनिः,
हे गौतम ! इति । ग० ३ अधि० । (तस्मिन्निरूपणमधिकृत्यैका-
किन्या कुल्लिकादिकया व्रतिन्यापाश्रयरक्षणे दोषो, रात्रौ वस-
तेर्वाहिर्गमने निर्मर्यादत्वादि च भागेऽस्मिन्नेव ३२ पृष्ठे
'पगाइ' शब्दे गच्छान्तरापठे द्रष्टव्यम्) (आर्यया गृहिसमकं
दुष्टभाषणे दोषस्तु 'अज्जा' शब्दे प्र० भागे २२० पृष्ठे द्रष्टव्यः)

गच्छमर्यादा-

मे जयवं ! केवइयं कालं० जाव गच्छस्स एं मेरा प-
णविया ? , केवइयं कालं० जाव एं गच्छस्स मेरा एण्णकमे-
यव्वा ? । गोयमा ! जाव एं महायसे महासत्ते महाणु-
भागे दुप्पमहे अणगारे ताव एं गच्छमेरा पणविया, जाव
एं महायसे महासत्ते महाणुजागे दुप्पमहे अणगारे ताव
एं गच्छमेरा नाइकमेयव्वा । महा० ॥

जत्थ य गोयम ! पंच-एह कह वि सूणाण एकमवि होज्जा ।

तं गच्छं तिविहेणं, वोसिरिय वड्ज्ज अत्तत्थं ॥

सूणारंभपवित्तं, गच्छं वेसुज्जं वण वसेज्जा ।

जं चारित्तगुणेहिं, तु उज्जं तं निवामेज्जा । महा० १५अ० ।

गच्छे आचार्यादीनामज्ञावे न वसेत् । यत्र गच्छे पञ्चानामा-
चार्योपाध्यायगणावच्छेदिप्रवर्तिस्थविरूपाणामसद्भावो, यदि वा
यत्र पञ्चानामन्यतमोऽप्येको न विद्यते तत्र न वस्तव्यम्, अनेक-
दोषसंज्ञवात्, तानेव दोषानाह-

एवं असुजगिज्जाणे, परिणकुन्नकज्जमादिवग्गो उ ।

अस्सुस ससद्वज्जसा, जावियघाते चरणघातो ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण एकादिहीने गच्छे, एकोऽशुभकार्ये मृतक-
स्थापनादौ, अपरो ग्लानप्रयोजनेषु, अन्यः परिज्ञार्या कृतजक्तप्र-
त्याख्यानस्य देशनादौ, अपरः कुलकार्यादौ व्यग्र इति; अन्य-
स्य पञ्चमस्याप्यन्यावस्थाप्राप्तस्य आलोचनाया असंभवेन स-
शक्यस्य सतो जीवनाशे चरणव्याघातश्चरणगात्रभ्रंशः, चरणभ्रं-
शे च शुभगतिविनाशः ।

अत्र पर आह-

एवं होइ विरोहो, आओयणपरिणतो उ सुच्छो उ ।

एगंतेण पमाणं, परिणामो वी न खज्जु अम्हं ॥

नन्वेवं सति परस्परविरोधः । तथाहि-भवाद्भिदिदानीमेवमुच्य-
ते-सशल्यस्य सतो जीवितनाशे चरणजंशः, प्राक्तवेवमु-
क्तम-अदत्ताओचनेऽप्याओचनापरिणामपरिणतः शुच इति, ततो

भवति परस्परविरोधः । अत्र सूरिगाह-(एगंतेणेत्यादि) न
खल्वस्माकं स्वशक्तिनिगूहनं यथाशक्तिप्रवृत्तिवर्धनः
केवलपरिणाम एकान्तेन प्रमाणं, तस्य परिणामाऽऽभा-
सत्वात् ; किन्तु सूत्रं प्रमाणीकुर्वतो यथाशक्तिप्रवृत्तिस-
मन्वितः, न चैकाग्रभावे गच्छे वसन् सूत्रमनुवर्तते, ततस्तस्य
तार्त्विकपरिणाम एव नेति सशल्यस्य जीवितनाशे चरणनाशः ।

पुनरपि वक्तव्यान्तरं विवक्षुः प्रश्नमुत्थापयति-

चोगं किं वा कारणं, पंचएहऽसती तहिं न वसियव्वं ।

दिट्ठतो वाणियए, पिणियअथे वसिउकामे ॥

चोदक आह-यत्र पञ्चानां परिपूर्णानामसद्भावस्तत्र न वस्त-
व्यमित्यत्र किं वा कारणम् ? को नाम दोषः ? सूरिगाह-अत्र अधि-
कृतार्थे वणिजा पिणिकृतार्थेन वस्तुकामेन दृष्टान्त उपमा, गाथा-
यां सप्तमी तृतीयाऽर्थे । इयमत्र भावना-कोऽपि वणिक, तेन प्रभु-
तोऽर्थः पिण्डितः, ततः सोऽचिन्तयत्-कुत्र मया वस्तव्यम् ? ,
यत्रैनमर्थं परिबुद्धेऽहमिति ।

ततस्तेन परिचिन्त्येदं निश्चिक्व्ये-

तत्थ न कप्पइ वासो, आहारो जत्थ नत्थि पंच इमे ।

राया वेज्जो धणिमं, नेवइया रुवज्जव्वा य ॥

तत्र न कल्पते वासो यत्रेव वक्ष्यमाणाः पञ्च नाधाराः । के ते ? ,
इत्याह-राजा नृपतिः, वैद्यो भिषग्, अन्ये च धनवन्तो,
नैतिकिका नीतिकारिणो, रूपयक्षा धर्मपाठकाः ।

कस्मादिति चेदत आह-

दविणस्स जीवियस्स व, वाघातो होज्ज जत्थ नत्थे ते ।

वाघाए चेगतर-स्स दव्वसंघाडणा अफट्ठा ॥

यत्र न सन्त्येते राजादयः परिपूर्णाः पञ्च, नियमतो द्रविणस्य
धनस्य, जीवितस्य वा व्याघातो जवेत् । वैद्येन विना जीवितस्य,
राजादिभिर्विना धनस्य, व्याघाते चैकस्य धनस्य जीवितस्य
वा द्रव्यसंघाटना द्रव्यापार्जना विफट्ठा, परिभोगस्यासंभवात् ।

अथवा-

रम्हा जुवरणा वा, महतरय अमच्च तह कुमारेहिं ।

एएहि परिगहियं, वसेज्ज रज्जं गुणविसालं ॥

राज्ञा युवराजेन महत्तरकेणामात्येन तथा कुमारैः, एतैः पञ्चजिः
परिगृहीतं राज्यं गुणविशालं जवति, गुणविशालत्वाच्च तद्वसेत् ।
व्य० १ उ० । (राजादीनां लक्षणानि स्वस्थाने द्रष्टव्यानि)

गच्छो जिनकल्पश्च द्वावप्येतौ महर्षिकौ ।

अथ शिष्यः प्रश्नयति-

गच्छे जिनकल्पमि वि, दोएह वि कयरो जवे महिहीओ ? ।

निष्फण्णगनिष्फणा, दोन्नि वि होती महिहीया ॥

गच्छजिनकल्पयोर्मध्ये कतरो महर्षिकः प्रधानतरो भवेत् ? ।
गुरुराह-निष्पादकनिष्पन्नाविति कृत्वा द्वार्षापि महर्षिकौ जव-
तः । तत्र गच्छः सूत्रार्थग्रहणादिना जिनकल्पिकस्य निष्पादकः,
अतोऽसौ महर्षिकः ; जिनकल्पिकस्तु निष्पन्नो ज्ञानदर्शनचरि-
त्रेषु परिनिष्ठित इत्यसौ महर्षिकः ।

इदमेव भाषयति-

दंमण्णाणचरित्ते, जम्हा गच्छम्मि होइ परिवुट्ठी ।

एएण कारणेणं, गच्छो उ भवे महिद्धीओ ॥

दर्शनज्ञानचारित्र्याणां यस्माच्छब्दे परिवृष्टिर्भवति, एतेन कारणेन गच्छो महर्द्धिको भवति ।

पुरतो व मग्गतो वा, जम्हा कत्तो वि नत्थि पन्निवंधो ।

एएण कारणेणं, जिनकल्पीओ महिद्धीओ ॥

पुरतो वा विहरिष्यमाणक्षेत्रे, मार्गतो वा पृष्ठतः पूर्वविद्वतक्षेत्रे यस्मात्कुतोऽपि उच्यते, कावतो भावतो वा प्रतिबन्धस्तस्य जगवतो न विद्यते एतेन कारणेन जिनकल्पिको महर्द्धिकः ।

अथ द्वयोरपि महर्द्धिकत्वं दृष्टान्तेन दर्शयति—

दीवा अन्नो दीयो, पडप्पई सो य दिप्पई नहेव ।

मीमो चिय सिकखंते, आयरिओ ह्तेऽ नन्नत्तो ॥

दीपादन्यो द्वितीयो दीपो दीप्यते, स च मूलो दीपस्तथैव दीप्यते, एवं जिनकल्पिकदीपोऽपि गच्छदीपादेव प्रादुर्भवति, स च गच्छदीपस्तथैव ज्ञानदर्शनचारित्र्यैः स्वयं प्रदीप्यते । यद्वा-यथा शिष्य एव शिष्यमाणः सन् क्रमेणाचार्यो भवति, नान्यतो नान्येन प्रकारेण, एवं स्थविरकल्पिक एव तपःप्रभृतिभिर्भावनाजिज्ञास्मानं ज्ञायन् क्रमेण जिनकल्पिको भवति, नान्यथा । अतो द्वावपि महर्द्धिकौ ।

अस्यैवार्थस्य समर्थनायाऽपरं दृष्टान्तत्रयं दर्शयितुं

निर्युक्तिगथायामाह—

दिट्ठं गुहामीहे, दोन्नि य महिला पया य अपया य ।

गवीण दोन्नि वग्गा, सावेक्खो चेव निरवेक्खो ॥

दृष्टान्तोऽत्र गुहासिंहविषयः प्रथमः । द्वितीयो द्वे महिले, एका प्रजा अपत्यवती, द्वितीया अप्रजा अपत्यविकृता । तृतीयो गवां द्वौ वर्गौ, एकः सापेक्षोऽपरो निरपेक्ष इति ।

तत्र गुहासिंहदृष्टान्तं भावयति—

मीहं पालेइ गुहा, अविहाइं तेण सा महिद्धीया ।

तस्म पुण जोव्वणम्मी, पओअणं किं गिरिगुहाए ? ॥

“अविहाइं” इति देशीजापया घालकं सिंहं गुहा पालयति च नमदिष्यग्रादिभ्यो रङ्गति, तन्निर्गतस्य तेज्यः प्रत्यपायसंज्ञात् । तेन कारणेन गुहा महर्द्धिका । यदा तु सिंहो यौवने प्राप्नोति तदा तस्य किं प्रयोजनं गिरिगुहाय ? , न किञ्चिदित्यर्थः । स्वयमेव वनमदिष्याद्युपद्रवादात्मानं पालयितुं प्रत्यलीप्तत्वादित्थं सिंहो महर्द्धिकः ।

अथाऽर्थोपनयमाह—

दव्वावड्माईणुं, कुमीलमंगिअन्नउत्थीहिं ।

रक्खइ गणी पुरोगो, गच्छो अ वि कोवियं धम्मं ॥

गणी आचार्यः, स पुरोगः पुरःसरो नायको यस्य स तथाधिधो गच्छो गुहास्थानीयः । सिंहशायकस्थानीयसाधुधर्मे श्रुतचारित्रात्मकोविदमध्याप्य प्रबुद्धं उच्यते, आदिशब्दात् क्षेत्रकालभावापस्तु, तथा कुशीत्राः पाथ्वेस्थादयस्तेन्यतीर्थिकैर्वा सार्द्धं यः संलग्नस्तत्र च रङ्गति । विप्रोत्तमिकाप्रमादमिथ्यात्वाद्युपद्रवात् पालयति, अतो गच्छो महर्द्धिकः । यदा त्वसौ द्विविधोऽपि धर्मे व्युत्पन्नमतिः कृतपारिकर्मा जिनकल्पं प्रतिपन्नस्तदा स्वयमेवाऽऽत्मानं द्रव्यापदादिष्वपि विप्रोत्तमिकादिविरोधितः सम्यक् पालयति, अतो जिनकल्पिको महर्द्धिकः ।

अथ महिलाद्वयदृष्टान्तमाह—

आणाइस्मरियसुहं, एगा अणु भवति जइ वि बहुपुत्ती ।

देहस्म य मंउप्पं, भोगसुहं चेव कालम्मि ॥

परिवारविमुक्ता, सरीरमकारणत्परा निचं ।

मंडणए वक्खित्ता, भत्तं पि न चेयई अपया ॥

द्वयोर्महिलयोर्मध्ये एका सप्रसवा यद्यपि बहुतरापत्यस्तपनादिवहुव्यापारव्यापृता तथापि सा गृहस्वामिनीत्वादाहैश्वर्यसुखमनुभवति, कात्रे च प्रस्तात्रे देहस्य संस्थाप्यं संस्थापनां भोगसुखमपि च प्राप्नोति । या चाऽप्रजा अप्रसवा सा परव्यापारविमुक्ता अपत्यादिचिन्तावर्जिता नित्यं सदा शरीरस्य संस्कारमुखभावनादौ तत्परा मण्डनके विलेपनाभरणादौ व्याप्तिमा सती भक्तमपि भोजनमपि न चेतयति न संस्मरति ।

अर्थोपनयमाह—

वेयावचे चोयण-वारणवावाणसु य बह्मु ।

एमादी वक्खेवो, सययं काणं न गच्छम्मि ॥

यथा सप्रसवायाः स्त्रियो बहुव्यापारव्यग्रतां जवति तथा गच्छोऽपि, यथाऽऽचार्योपाध्यायादिव्यावृत्त्यम् । यावच्चक्रवालसामाचार्यो हापयतो नोदनां चाकृत्य प्रतिसेवनां कुर्वतो, वारणीयाश्च बहवो, वस्त्रपात्राद्युत्पादनविषया व्यापारणाः, तदेवमादिषु यो व्याक्रिपो व्याकुलत्वं तस्माद्धतोर्गच्छे सततं निरन्तरं ध्यानमेकाग्रशुभाऽध्यवसायात्मकमात्मनो मरणकल्पं न जवति । जिनकल्पिकस्य तु वैद्यावृत्त्यादिव्याक्रिपारहितस्य निरपत्यस्त्रिया आत्मनो मरणमिव नितरमेव तथा तदुपजायते, यथा भोक्तुमपि स्पृहा न भवति ।

अथ गोवर्गद्वयदृष्टान्तमाह—

सह्लपाइयाओ, नस्मंतीओ वि णेव धेनूओ ।

मात्तूण वणगाई, हवन्ति मपक्कमाओ वि ।

न वि वच्छएसु सज्जे-ति वाहिओ नेव वच्छमाजसु ।

सबडमगृहंतीओ, नस्मंति भएण वग्गस्स ॥

धेनवोऽभिनवप्रसूता गावः, ताः शार्दूलेन व्याघ्रेण पातितास्त्रासिताः सत्यो नश्यत्योऽपि वर्णकानि वत्सरूपाणि मुक्त्वा सपरक्रमा अपि समर्था अपि नैव प्रधावन्ति न शीघ्रं पलायन्ते, अपत्यसापेक्षत्वात् । यास्तु ‘वाहिओ’ वष्कयण्यः, ता नापि वत्सकेषु सज्जयन्ति ममत्वं कुर्वन्ति, नापि वत्समातृषु धेनुषु, किन्तु स्ववत्समगृहमाना व्याघ्रस्य जयेन नश्यन्ति, निरपेक्षत्वात् । एष दृष्टान्तः ।

अथार्थोपनयमाह—

आयमरीरे आयरि-यवालवुह्मेसु अवि य मावेक्खा ।

कुलगणसंघेसु नहा, चेइयकज्जाइणुं च ॥

यथा धेनवस्तथा गच्छवासिनोऽप्यात्मशरीरे आचार्ययाज्ञवृद्धेऽपि च कुलगणसङ्घकार्येषु चैत्यादिकार्येषु च सापेक्षाः, अतः संसारव्याघ्रभयेन नश्यतोऽपि संहननादिविप्रोपेता अपि न शीघ्रं पलायन्ते । जिनकल्पिकास्तु भगवन्त आत्मशरीरादिनिरपेक्षा अधेनुगाव इव स्ववीर्यमगृहमानाः संसारव्याघ्रान्निप्रसृष्टं पलायन्ते ।

यद्येवं तर्हि जिनकल्पो महाद्विकतर इत्यापन्नम, नैवम, यत आह-
रयणायर इव गच्छो, निष्पादश्च नाणदंमणचरित्ते ।
एएण कारणेणं, गच्छो उ भवे महिद्धीओ ॥

रत्नाकर इव जिनकल्पिकादिरत्नानामुत्पत्तिस्थानं यतो
गच्छो वर्त्तते, निष्पादश्च ज्ञानदर्शनचारित्र्येषु, तेन कारणेन
गच्छो महाद्विकः ।

इदमेव भावयति-

रयणसु बहुविहेसु, नीणिज्जंतेसु नेव नीरयणो ।
अतरो तीरइ काउं, उप्पत्ती सो य रयणाणं ॥
इय रयणसरिच्छेसुं, त्रिणिग्गणसुं पि नेव नीरयणो ।
जायइ गच्छो कुणइ य, रयणवृत्ते बहु अन्ने ॥

न तरीतुं शक्यते इति अतरो रत्नाकरः, स यथा बहुविधेषु रत्नेषु
निष्कास्यमानेष्वपि नैव नीरत्नो रत्नविरहितः कर्तुं शक्यते ।
कुतः?, इत्याह-यत उत्पत्तिराकरोऽसौ रत्नानाम् । 'इय' एवं गच्छ-
रत्नाकरोऽपि रत्नसदृशेषु जिनकल्पिकादिषु विनिर्गतेष्वपि नैव
नीरत्नो जायते, आचार्यादिरत्नानां सर्वदैव तत्र सद्भावात् । क-
रोति च पश्चादपि बहूनन्यान् साधून् रत्नभूतानिति गच्छो
जिनकल्पिकश्च उजावपि महाद्विकः । वृ० १ व० ।

प्रश्नः--तन्मध्यस्थः (कृपणकादिदशमध्यस्थः) कश्चि-
द्व ज्ञान-दर्शन-चारित्र-तपःप्रभृति शुभं कुर्वतां सङ्गस्थानां
सान्निध्यम्, तदन्यस्तु वैपरीत्यं करोति, तयोः साम्यं न
वेति ? ॥ ७ ॥

उत्तरम्-यथा प्रासादादिरकृणविधाने शुभमेव फलं, तद्विप-
रीतविधाने त्वशुभमेव, एवं ज्ञानादिशुभं समाचरतां सङ्ग-
स्थानां सान्निध्याऽसान्निध्ययोरपि (शुभाऽशुभफले) ॥ ७ ॥

प्रश्नः-वर्णादिजिर्भेदे जात्या शुनामिव दशानां परस्परमतभेदेऽ-
पि आज्ञाविराधकत्वेन साम्यम्, किं वा विशेष इति ? ॥ ८ ॥

उत्तरम्-दशानां वर्णादिविचित्रत्वे साम्यप्रतिपादकं वचस्तु
नात्मीयं, किन्तु परकीयमेव ॥ ८ ॥

प्रश्नः-चैत्यादिधर्मकार्यं कुर्वतामेवां तपागणसम्बन्धी शक्तिमान्
श्रावः सान्निध्यं माध्यस्थ्यं विकारं वा भजते तदा लाभो न
वेति ? ॥ ९ ॥

उत्तरम्-चैत्यादिधर्मकार्यं कुर्वतां तेषां श्रीपरमगुरुपादैरादेय-
तयाऽऽदिष्टचैत्यादिधर्मकार्ये सान्निध्यकरणमायाति सुन्दरम्,
तदितरकार्ये तु माध्यस्थ्यमेव, न तु क्वापि वैपरीत्यकरणेन
विरोधात्पादनं श्रयसे ॥ ९ ॥

प्रश्नः-नवानां लुम्पाकव्यतिरिक्तानां प्रतिमापूजा-स्तुती अशुचि-
विज्ञेयनगालीप्रदानरूपे?, अथवा-पूजास्तुतिरूपे? इति ॥ १० ॥

उत्तरम्-नवानां पूजास्तुती अशुचिर्विलपनगालीप्रदानरूपे
इत्यादिवचनं तु सतामुच्चारार्हमेव न भवतीति किं प्रतिव-
चनेन ? ॥ १० ॥

प्रश्नः-केपाश्चित्सङ्गभक्तिं च कुर्वतां भूतार्त्तमद्यपवत् साम्यम्,
उत भक्तिजनितशुभप्रकृतिफलादयो वा जन्मान्तरे ? ॥ ११ ॥

उत्तरम्-सङ्गभक्तिमज्जतिं च कुर्वतां भूतार्त्तमद्यपवत् साम्य-
मित्यादिवाक्यं पूर्ववदेव प्रत्युत्तरितं बोध्यम् ॥ ११ ॥

प्रश्नः-एतेषां नमस्कारपाठ-बन्दिमोचन-ब्रह्मपालनादिकं कि-
ञ्चित् केपाश्चित्समार्गानुयायि, किं वा सर्वेषां शौनिक-लुब्धक-
धीवराध्यवसायवत्पापहेतुः ? ॥ १२ ॥

उत्तरम्-एतेषां नमस्कारपाठ-बन्दिमोचन-ब्रह्मपालनादिकं कि-
ञ्चित्केपाश्चित्समार्गानुयायि किं वा सर्वेषां शौनिक-लुब्धक-धी-
वराध्यवसायवत्पापहेतुरिति वचः सतां वक्तुमेवानुचितमिति
किं प्रतिवचसा ? ॥ १२ ॥

प्रश्नः-परपात्रिकसंपादितस्नोत्रादिकं मानङ्ग-तुरुष्कादिसं-
पादितरसवतीवदनाम्बुयमेव, कश्चिद्विशेषो वा ? ॥ १३ ॥

उत्तरम्-परपात्रिकसंपादितस्नोत्रादीनां मानङ्ग-तुरुष्कादिसं-
पादितरसवत्युपमानं सतां वक्तुमेवानुचितमिति किं प्रतिव-
चनेन ? ॥ १३ ॥

प्रश्नः-तपागणसम्बन्धि श्रावः स्वकीय-स्वकीयेतरचैत्येषु च-
न्दनादिकं मुञ्चति, तत्र स्वकीयचैत्ये ज्ञानहेतुरन्यत्र पापहेतुः,
किं बोधयत्र साम्यम् ? ॥ १४ ॥

उत्तरम्-तपापक्तीयः श्रावः स्वकीयेषु परकीयेषु वा चैत्येषु च-
न्दनादि मुञ्चति, तत्र स्वकीयेषु यथा लाभस्तथा श्रीपरमगुरु-
पादैरादेयतयाऽऽदिष्टेषु परकीयेष्वपि लाभ एव ज्ञातोऽस्ति न
तु पापम् ॥ १४ ॥

प्रश्नः-द्वितीयादिपञ्चपर्वी श्रावविध्यादिस्वीयग्रन्थातिरिक्तग्रन्थे
क्वास्ति ? ॥ १५ ॥

उत्तरम्-द्वितीयादिपञ्चपर्वी उपादेयत्वं संविग्नगीतार्थाऽऽर्चा-
र्णतया संज्ञायते, अक्षराणि तु श्रावविधेरन्यत्र दृष्टानि न स्म-
रन्ति ॥ १५ ॥

गच्छइह-गामिन-त्रि० । गमनशीले, प्रा० ४ पाद ।

गच्छंत-गच्छत्-त्रि० । पथि वहति, आचा० २ ध्रु० १ अ० ३ उ० ।

गच्छगय-गच्छगत-त्रि० । गच्छमध्यवर्तिनि, ग० १ अधि० ।

गच्छणिगय-गच्छनिर्गत-त्रि० । अशिवेत्यादिजिः कारणैरे-
काकीभूते, ग० १ अधि० । परित्यक्तगच्छे, आध० ।

गच्छपडिवच्छ-गच्छप्रतिवच्छ-त्रि० । गच्छवशवर्तिनि अयधेष्ट-
चेष्टया धर्मचारिणि, दर्श० । गच्छपरिपालनप्रवृत्ते, द्य० ४ उ० ।

गच्छमाण-गच्छत्-त्रि० । स्वभावचारेण चरति, भ० १२ श० ६ उ० ।

गच्छवर-गच्छवर-पु० । सकलगच्छप्रतिवच्छ, ग० ३ अधि० ।

गच्छवास-गच्छवास-पु० । गच्छो गुरुपरिवारस्तस्मिन् वासां

वसनम् । गुरुकुलवासे, (तत्रैव धियं दर्शयिष्यामः) गच्छ-
वासे हि केपाश्चित्सत्त्वोऽधिकानां विनयकरणं भवति, अन्येषां
च शैलकादीनां विनयस्य कारणं भवति, तथा विध्यादिकमु-
ल्लङ्घ्य प्रवर्तमानेषु केषुचित्सारणं क्रियते, तथाविधे च स-
स्मिन् केचित्कुर्वन्ति, एवं द्विरूपं वारणादि द्रष्टव्यम् । एवं च
परस्पराऽपेक्षया विनयादियोगे प्रवर्तमानस्य गच्छवासिनो-
ऽवश्यं मुक्तिसाधकत्वमिति गच्छवासाऽपि मुख्यो धर्मः ।
यतः पञ्चवस्तुके-

“ गुरुपरिवारो गच्छो, तस्य वसंताण णिज्जरा विवला ।

विणयाओ तह सारण-माईहि ण दोसपक्खित्ती ॥ १ ॥

अत्रोत्राधिकखाए, जोगम्मि तर्हि तर्हि पयट्ठेता ।

णियमेण गच्छवासी, असंगपदसाहगो णेओ” ॥ २ ॥ इति ।

गच्छे सारणादिगुणयोगादेव तं त्यक्त्वा स्वेच्छया विचरतां
ज्ञानादिहानिरुक्ता । तथा चौघ्ननिर्युक्तिः-

“ जह सागग्गिमीणा, संखोहं सागरस्स असहंता ।

णिंति तत्रो सुहकामी, णिग्गयमिन्ता विणस्सन्ति ॥ १ ॥

एवं गच्छसमुदे, सारणमाईदि चोइआ संता ।

णिंति तत्रो सुहकामी, मीणा व जहाविणस्सन्ति ॥ २ ॥

सारणादिविद्युक्तस्तु गच्छस्त्याज्य एव, परमार्थतोऽगच्छ-
त्वास्य । धर्म० ३ अधि० । आध० । पञ्चा० ।

गच्छे पुन वसंतस्स इमे गुणा-

जत्तो वासो रती धम्मे, अणायतणवज्जणं ।

णिग्गहो य कसायाणं, एयं धीराण मासणं ॥ ३६१ ॥

‘भत्तो वासो त्ति’ अस्य व्याख्या-

आयरियादीण जया, पच्छित्तभया ए मेवति अकज्जं ।

वेयावच्चऽज्जयणे-सु सज्जते तदुपयोगेण ॥ ३६२ ॥

पुत्रवत् कंटं । ‘रती धम्मे’ अस्य व्याख्या वेयावच्चपच्छदं;
आयरियादीणं वेयावच्चं करोति, ‘अज्जयणं त्ति’ सज्जयं करोति ।
‘तदुपयोगेण’ सुत्तथोपयोगेण वेयावच्चज्जयणेसु रज्जति
रतिं करोति त्ति वृत्तं जवति । अहवा तदुपयोगो अप्पणा आय-
रियादीहि य जप्पमाणो वेयावच्चज्जयणादिषु रज्जति ।

‘अणाययणवज्जण त्ति’ अस्य व्याख्या-

एगो इत्थीगम्भो, तेणादिजया य अद्वियतगारे ।

कोहादी व उदिप्पे, परिणिच्चावेन्ति से अणे ॥ ३६३ ॥

पुत्रवत् कंटं । “कसायणिग्गहो” अस्य व्याख्या कोहादीपच्छदं;
गच्छवासे वसंतस्स अण्ये य आयरियादी परिणिच्चावेन्ति स-
कसाए गच्छवासे वसंतं एयं वीरसासणं, वीरसासणे वा
जं भणियं तं आराहियं भवति ।

इमे य अण्ये गच्छवासे वसंतस्स गुणा-

णणस्स होइ भागी, थिरयरओ देसणे चरित्ते य ।

धप्सा आवकहाए, गुरुकुलवासं न मुंचंति ॥ ३६४ ॥

कंठा । जम्हा गच्छवासे वसंतस्स एवमादी गुणा तम्हा णिक्का-
रणे संविग्गे अवि अज्जगणसंकमो ण कायवो । नि० चू० १६ उ० ।
गच्छवामि (ए)-गच्छवासिन्-त्रि० । गच्छप्रतिवक्षेपु साधुपु,
वृ० १ उ० । (तेषां प्रवज्यादिद्वारैर्मासकल्पप्ररूपणा ‘थवि-
रकण्य’ शब्दे वक्ष्यते)

गच्छविहार-गच्छविहार-पुं० । गच्छसामाचार्याम्, व्य० १ च० ।

गच्छसङ्घा-गच्छशतिका-स्त्री० । शतसङ्ख्यपुरुषपरिमाणेषु
गच्छेषु, वृ० १ उ० ।

गच्छसारणा-गच्छमारणा-स्त्री० । गच्छपरिपालने, वृ० ।

अगीतार्थस्तदयोग्यः । (प्रलम्बग्रहणे प्रायश्चित्तमुपदर्श्याह)
अथ ‘कस्स अगीयत्थेति’ पदं व्याचिख्यासुराह-

कस्सेयं पच्छित्तं ?, गणिणो गच्छं अमारवितस्स ।

अहवा वि अगीयत्थ-स्म जिक्खुसो त्रिसयलोलस्म ॥

शिष्यः प्रश्नयति-यदेतद्व्यग्रहणादावनेकधा प्रायश्चित्तमु-
क्तं तत्कस्य जवति ? । सूरिराह-गणिन आचार्यस्य गच्छम-
सारयतः सतः, असारणा नाम अगंवषणा-कः कुत्र गतः ?, को
वा मामापृच्छ्य गतः ?, को वाऽनापृच्छ्या ?, यद्वा-प्रलम्बं गृहीत्वा
भागत्याऽऽज्ञोचिते अन्येन वा निवेदिते यत्प्रायश्चित्तं न ददाति,

दत्त्वा नानाकार्ययति, न वा नोदनादिना खरएयति, एषा सर्वा-
प्यसारणाऽजिधीयते ।

आह-किं कारणमाचार्यस्य पट्कायानविराधयतोऽपि प्राय-
श्चित्तम् ?, उच्यते-स्वसाधूनुत्पथे प्रवर्तमानानसारयन्तसौ ग-
च्छस्य विराधनायां वसंत । तथा चोक्तमिदमेव सदेतुकं
बृहद्भाष्ये-

“ किं कारणं तु गणिणो, असारवितस्स होइ पच्छित्तं ? ।

चिट्ठति यो ए गणहरो, विराडणाए सगच्छस्स ॥

भणति खलु स जह गणी, विराहओ होति गच्छस्स ।

जह सरणमुवगयाणं, जीवियववरोवणं नरो कुणति ।

एवं सारणियाणं, आयरिओ असारओ गच्छे ।

किह सरणमुवगया पुण, पक्खे पक्खमि जं उवट्ठति ।

इच्छामि खमासमणा, कनकिनकम्मे उ जं अम्हे ” ॥

अत आचार्यस्य सर्वमेतत् प्रायश्चित्तम् ।

अथवा यो भिक्षुरमीतार्थः, अपिशब्दाद् गीतार्थोऽपि, विषय-
लोलः सुखादुरसास्वादलम्पटो भूत्वा प्रलम्बानि गृह्णाति तस्यै-
व प्रायश्चित्तम् ।

अत्र आचार्यविषया अष्टौ भङ्गाः-अगीतार्थ आचार्यो गच्छं
न सारयति विषयलोलश्च । अगीतार्थ आचार्यो गच्छं न सार-
यति विषयनिःस्पृहश्च, इत्यादि । अत्र चान्तिमो भङ्गः शुद्धः,
शेषाः सप्त परित्यक्तव्याः ।

देसो व सोवमगो, वसणी व जहा अजाणगनरिंदो ।

रज्जे विवृत्तसारं, जह तह गच्छो वि निस्सारो ॥

भङ्गसप्तकवर्ती आचार्यो देश इव सोपमगो, व्यसनी वा, यथा
अज्ञायकनरेन्द्रो परित्यज्यते तथा परित्याज्यः । यथा च
राज्ञा अचिन्त्यमानं राज्यं विलुप्तसारं जवति, तथा गच्छोऽप्या-
चार्येणासायर्मणो निस्सारो भवतीति परिहरणीय इति संग्रह
गाथाऽङ्कारार्थः ।

अथैनामेव विवरीपुः प्रथमतो “देसो व सोवमगो”

इति पदं व्याचष्टे-

ऊणोदरिया य जहिं, असिवं च न तत्थ होइ गंतव्वं ।

तत्थ जवे न हि वासो, एमेव गणी अमारणिओ ॥

यत्र देशे अवमौदरिका, अशिवं च, उपलक्षणत्वादपरोऽप्युप-
द्रवो जवति, तत्र गन्तव्यं न भवति । अथ यत्र देशे वसतामेव-
मौदर्यादिकमुत्पन्नं तत्र उत्पन्ने सति न वस्तव्यम् । एवमेव
गणी आचार्यो असारणिको गच्छसारणाविकलो नाऽ-
नुगन्तव्यः ।

अथ “वसणी व जहा अजाणगनरिंदो त्ति” व्याख्याति-

सत्तएहं वसणाणं, अन्नयरजुतो न जाणई रज्जे ।

अंतेउरे व अत्थइ, कज्जाई सयं न सीझेइ ॥

यथा सप्तानां व्यसनानामन्यतरेण व्यसनेन युतो राजा राज्यं
पालयितुं न जानाति । यो वा शेषव्यसनैरनभिज्ञतोऽपि विष-
यलोलुपतया नित्यमन्तःपुरे आस्ते, सोऽपि कार्याणि व्यवहा-
रादीनि स्वयमात्मना न शीलयति, जावलोक इत्युक्तं भवति ।
ततश्च यथेच्छमुच्यते खलाः प्रजाः संजायन्ते । एवमाचार्योऽप्य-
गीतार्थो गीतार्थो वा सातगौरवादिव्यसनोपहततया यदि स्व-

गच्छं न सारयति तदा गच्छः सर्वोऽपि निरङ्कुशः संजायते । यत-
श्चैवमनो असारणिक आचार्यो दूरं दूरेण परिहर्तव्यः ॥
वृ० १ उ० । (व्यसनसप्तकं 'वसन' शब्दे द्रष्टव्यम्)

अथ प्रकारान्तरेण भङ्गानाद-

अहवा वि अगीयत्यो, गच्छ न सारेऽ इत्य चउभंगो ।

विइए अगीयदोसो, तइअ न सारे-तर्रो सुछो ॥

अथवा अगीतार्थो गच्छं न सारयतीत्यत्र चतुर्भङ्गी । गाथायां
पुंस्त्वं प्राकृतत्वात् । सा चेत्यम्-अगीतार्थो न गच्छं न सार-
यति १ । अगीतार्थो गच्छं न सारयति २ । गीतार्थो गच्छं न
सारयति ३ । गीतार्थो गच्छं सारयति ४ । अत्र प्रथमस्य
द्वौ दोषौ, अगीतार्थत्वदोषः, असारणादोषश्च । द्वितीयस्य
पुनरेक एव गीतार्थत्वदोषः । तृतीयस्तु यत्र सारयति स
एकस्तस्यासारणादोषः । इतरश्रुतयो भङ्गः शुद्धः ।

आद्यानां त्रयाणां जङ्गानां भावनामाह-

देमो व सोवसगो, पढमो तइओ तु होइ वसणी व ।

विइओ अजाणतुल्लो, सारो दुविहो दुहेकेको ॥

प्रथमः प्रथमनङ्गवर्ती आचार्यः सोपसर्गदेश इव परित्यक्तव्यः ।
तृतीयो गीतार्थोऽप्यसारणिकत्वाद्वाप्यसनीव राजा परित्यक्तव्यः ।
द्वितीयः सारणिकोऽप्यगीतार्थत्वादङ्गनेरन्ध्रतुल्य इति कृत्वा
परिहार्य इति चार्थभिप्रायः । अथ निशीथचूर्णभिप्रायेण व्या-
ख्यायते-प्रथमः सोपसर्गदेश इव परिहार्य इति । द्वितीयः
पुनरगीतार्थः परं सारणिकः, स च व्यसनीव ज्ञातव्यः ।
किमुक्तं जवति ? सोऽगीतार्थः सन् यत्किमपि स्वशिष्यान् नो-
दयति सा नोदता तस्य व्यसनमिव द्रष्टव्या । अतो व्यसनाभि-
भूतभूपतिवदसौ परिहार्यः । तृतीयः पुनरसारणिकत्वाङ्गीता-
र्थोऽप्यङ्गनृपतुल्य इति कृत्वा परित्याज्यः । अस्मिंश्च व्याख्याने
“ देसो व सोवसगो, पढमो विइओ उ होइ वसणी व ।

तइओ अजाणतुल्लो, ति” पाठो द्रष्टव्यः । पुस्तकेष्वपि बहुष्व-
यमेव दृश्यते इति । यदुक्तम्-“ रज्जं विलुप्तसारं, जह तह ग-
च्छो वि निस्सारो ति” तदेतद्भावयति-“ सारो दुविहो दुहे-
केको ” सारो द्विविधः-लौकिको लौकोत्तरिकश्च । पुनरेकैको
द्विधा, बाह्य आच्यन्तरश्च ।

एतदेव व्याचष्टे-

गोमंरुत्तधन्नाई, वज्जो कणगाई अंतं लोगम्पि ।

लोगुत्तरिओ सारो, अंतो वहि नाण-वत्थाई ॥

गोशब्देन गावो बलीवर्धश्चोच्यन्ते, उपलक्षणत्वाद् हस्त्यश्वा-
दीनामपि परिग्रहः । मण्डलमिति देशखण्डम्; यथा पञ्चवति-
मण्डलानि सुराप्रादेशः । अथवा गोमण्डलं नाम गोवर्गः, उप-
लक्षणत्वान्महिष्यादिवर्गोऽपि । धान्यानि शास्त्रिप्रवृत्तानि । आ-
दिशब्दाद् वास्तुकुट्यादिपरिग्रहः । एष लौकिको बाह्यसारः क-
नकं सुवर्णम् । आदिग्रहणेन रूप्यरत्नादीनि, एष अन्तरित्वाभ्य-
न्तरः सारो लोके लोकविषये मन्तव्यः । एतेन द्विप्रकारे-
णापि सारेण राज्यं पार्थिवेनाऽचिन्त्यमानं निस्सारम् । लौकोत्त-
रिकः सारो द्विधा, अन्तर्बहिश्च । तत्रान्तःसारो ज्ञानम्, आ-
दिशब्दाद्दर्शनचरित्रे च । बहिःसारो वस्त्रादिकः । आदिग्रहणेन
शय्यापात्रादीनि गृह्यन्ते । अनेन च द्विविधेनापि लौकोत्तरिक-
सारणाचार्येणासार्यमाणो गच्छो निस्सारो जवतीति प्रकृतं,
तस्माज्जपिनो गच्छमसारयत एतत्प्रायश्चित्तम् । अथवा यो

भिभुरगीतार्थो गुरुणामनुपदेशेन प्रलम्बानि गृह्णाति तस्य स-
र्वमेतत्प्रायश्चित्तम् ।

गीतार्थोऽपि यदि देशमन्तरेण चाऽगीतार्थस्य स्वयमेव
कार्येषु प्रवर्त्तमानः, तस्यायं दोषो भवति-

सुहसाहगं पि कज्जं, करणविहूणमणुवायसंजुत्तं ।

अन्नायदेसकाळे, विवत्तिमुवजाति सेहस्स ॥

सुखेन साधः साधनं यस्य तत् सुखसाधकम् “ शेषाद्वा ”
७ । ३ । १७५ । इति कञ्प्रत्ययः, सुखसाध्यमित्यर्थः । तदपि
कार्यं, करणमारम्भस्तद्विहीनं, तथा यस्य कार्यस्य यः साध-
नोपायस्तद्विपरीतेनानुपायेन संयुक्तम् । (अन्नाय ति)
यद्यस्य कार्यमज्ञानं तत्तेनारज्यमाणम् अदेशकाले चाऽनवसरे
विधीयमानं शैलस्याज्ञस्य विपत्तिमुपयाति, विपत्तिशब्देन का-
र्यस्यासिद्धिरत्राजिघीयते । तदुक्तम्-“ संपत्तिश्च विपत्तिश्च,
कार्याणां द्विविधा स्मृता । संपत्तिः सिद्धिरर्थेषु, विपत्तिश्च वि-
पर्ययः ” ॥ १ ॥ ततो न निष्पद्यत इत्युक्तं भवति ।

तत्रैव निदर्शनमाह-

नक्खेणावि हु जिज्जइ, पासाए अजिनवुद्धितो खस्वो ।

दुच्छेज्जो वहुंतो, सोच्चिय वत्थुस्स जेदाय ॥

जो य अणुवायच्चिन्नो, तस्स इ मूलाई वत्थुजेदाय ।

अहिनव उवायच्चिन्नो, वत्थुस्स न होइ जेदाय ॥

प्रासादे वटपिप्पलादिवृत्तोऽभिनवोत्थितोऽधुनोद्भूतः सञ्ज-
खेनापि, हुनिश्चितं, निश्चितं हेतुं शक्यते, इत्यनेन कार्यस्य सुख-
साध्यतोक्ता । स एव वृत्तो वर्त्तमानः शाखाप्रशाखाभिः प्रसरन्
दुश्चेद्यो जवति, कुठारेणापि हेतुं न शक्यत इति भावः । अप-
रं च वास्तुनः प्रासादस्य भेदाय जायते । यश्चानुपायेन मूला-
च्छरणवृक्षणोपायमन्तरेण छिन्नः तस्यापि मूलान्यनुद्भूतानि
वास्तुभेदाय जायन्ते । एतेन चाऽनारम्भे, अदेशकालारम्भे, अ-
नुपायारम्भे च सुखसाध्यस्यापि कार्यस्य विपत्तिः, क्लेशसाध्य-
ता चोक्ता । अथ देशकाले उपायेन विधीयमानस्य यथा निष्प-
त्तिर्भवति तथा निदर्शयति-“ अहिनव ” इत्यादि उत्तरार्द्धम् ।
यस्तु वृत्तोऽभिनव उद्भूतमात्र उपायेन प्रयत्नपूर्वकं छिन्नः, मू-
लान्यपि तस्योद्भूतस्य करीपाग्निना दग्धानि, स वास्तुनो भेदाय
न प्रवति । एष दृष्टान्तः ।

अयमस्यैवोपनयः-

पडिसिच्छ ति तिगिच्छा, जो उ न करेइ अजिनवे रोगे ।

किरियं सो उ न मुच्चइ, पच्छा जत्तेण वि करेत्तो ॥

सहसुप्पइअम्मि जरे, अट्टम काऊण जो वि पारेइ ।

सीयलअंबदवाणी, न हु पउणइ सो वि अणुवाया ॥

यस्य साधोर्ज्वरादिको रोग उत्पन्नः स यदि, “ तेगिच्छं ना-
भिनं देज्जा, संविक्खुत्तगवेसए । एवं खु तस्स सामन्नं, जं न
कुज्जा न कारवे ” ॥ १ ॥ इति सूत्रमनुश्रित्य प्रतिपिच्छा चिकित्सेति-
कृत्वा अभिनवे रोगे क्रियां चिकित्सां न कारयति, स पश्चात्त-
स्मिन् रोगे प्रवृत्तिं गते सति यत्नेनापि महताऽप्यादरेण क्रियां
कुर्वाणो न मुच्यते रोगात् । यदि पुनरधुनोत्थित एव रोगे
क्रियामकारयिष्यत् ततो नीरुग्गर्भावश्यत् । यो वा अनुपायेन
क्रियां करोति सोऽपि न प्रगुणीजवति, यथा सहसोत्पन्ने

ज्वरेऽन्यस्मिन् वा अजीर्णप्रभवे रोगे सह समुत्पन्नं रोगम्
“अष्टमेण निवारण” इति वचनादष्टमं कृत्वा योऽपि न केवलं
क्रियाया अकारक इत्यपिशब्दार्थः । (सीयलश्रवदवाणि स्ति)
शीतलकुराप्रव्यादीनि पारयति, मा पेया कारणीया भववि-
तिकृत्वा सोऽपि न प्रगुणीभवति, अनुपायात् उपायाज्ञावात् ।
प्रत्युत तेन शीतलकुरादिना सरोगस्तस्य गाढतरं प्रकुप्यति ।
यदि पुनस्तेन पेयादिनाऽपारयिष्यत् ततः पटुरभविष्यत् । य-
च्चानेपणीयपारणकसमुत्थं पापं तत्पश्चात्प्रायश्चित्तेनाऽशोधयि-
ष्यत् इत्युपायानुपायरूपमगीतार्थो न जानाति, ततश्चाज्ञा-
तमदेशकाले वा कार्यं कुर्यतस्तस्य शैकस्य विपत्तिमुपयाती-
ति प्रकृतम् ।

अत्रैव तात्पर्यमाह—

संपत्ती य विपत्ती, य होज्ज कज्जेसु कारणं पप्प ।

अणुवायतो विपत्ती, संपत्ती काज्जुवाएहि ॥

संपत्तिश्च विपत्तिश्च कार्येषु कारणं कर्तारं प्राप्य भवति,
यद्यन्नः कर्ता ततस्तेनादेशकाले अनुपायत आरब्धस्य कार्यस्य
विपत्तिर्भवति । अथासौ हस्ततस्तेन कालोपायाज्यां देशका-
ले उपायेन चारब्धस्य कार्यस्य संपत्तिः सिद्धिर्भवति ।

उपसंहरन्नाह—

इय दोमाउ अगीय—त्यि उ गीयम्मि कालहीणकारिम्मि ।

गीयत्थस्स गुणा पुण, होति इमे कालकारिस्स ॥

‘इय’ एवमगीतार्थं कार्यकर्तारं दोषा भवन्ति । गीतार्थेऽपि का-
लहीणकारिणि हीने वाऽधिके वा काले कार्यकारिणि एत एव
दोषाः । यः पुनः गीतार्थं उपायेनाऽतिरिक्ते काले कार्यं करोति,
तस्य गीतार्थस्य कालकारिण इमे गुणा भवन्ति ।

तानेवाह—

आयं कारण गाढं, वत्थुं जुत्तं ससत्ति जयणं च ।

म्वं च सपटिवक्खं, फलं च विधिवं विद्याणाई ॥

‘आयं’ लाभं ‘कारणं’ आलम्बनं गाढमागाढं ग्वानत्वं च, वस्तु
द्रव्यं, दलिकमित्यनर्थान्तरम्, युक्तं योभ्यं, सशक्तिकं समर्थं, यतनां
त्रिःपरिभ्रमणादिलक्षणम्; एतदायादिकं सर्वमपि सप्रतिपक्षं
गीतार्थो विजानाति । आयस्य प्रतिपक्षाऽनायः, कारणस्याका-
रणम्, अगाढस्यानागाढं, वस्तुनोऽवस्तु, युक्तस्यायुक्तं, सशक्ति-
कस्याशक्तिकां, यतनाया अयतनेति यथाक्रमं प्रतिपक्षाः । तथा
फलं चेहिकादिकं विधिमान् गीतार्थो विजानातीति निर्युक्ति-
गाथासमासार्थः ।

अथ प्रतिपदं विस्तरार्थमाह—

मुंकादीपरिसुक्के, सइ लाभे कुणइ वाणिओ चिट्ठं ।

एमेव य गीयत्थो, आयं ददुं समायरइ ॥

शुल्कं राजदेयं द्रव्यम्, आदिशब्दाद्भावकर्मकरवृत्त्यादिपरि-
ग्रहः । यथा शुल्कादिजिर्द्रव्योपकरणहेतुभिः परिशुद्धो निर्वर्तितो
यदि कोऽपि ब्राह्म उच्छिष्टे, तत एव शुल्कादिपरिशुद्धे लाभे
स्त्विति वाणिजो देशान्तरं गत्वा वाणिज्यचेष्टां करोति आरभते ।
अथ लाभमुच्छिष्टमानं न पश्यति ततो नारजते । एवमेव च गी-
तार्थोऽपि ज्ञानादिकमायं लाभं दद्व्या प्रव्रज्याद्यकलां प्रतिसेवां
समाचरति, नान्यथा ।

इदमेव स्पष्टयन्नाह—

अमिवाइसु सुकत्था—णिण्णु किंचि, खल्लियस्स तो पच्छा ।
वायणवेयावच्चे, द्वाभे तवमंजमऽज्जयणे ॥

स हि गीतार्थः प्रलम्बादिकं प्रतिसेवमान एव चिन्तयति-
अशिवादिषु शुल्कस्थानीयेषु अकल्पप्रतिसेवया कल्पोऽपि
संयमस्थानेभ्यः स्वलितस्यापि मम ततः पश्चादशिवादिषु
व्यतीतेषु वाचनानां ददत् आचार्यादीनां वैयावुरये तपःसंयमाध्य-
यनेषु उद्यमे कुर्वाणस्य ज्ञयानायो ब्राह्मो भविष्यति । अक-
ल्प्यं प्रति सेवाजनितं चातीचारं प्रायश्चित्तेन शोधयिष्यामीति
बहुतरं ब्राह्मणवपतरं व्ययं परिजाव्य गीतार्थः समाचरति ।
अगीतार्थः पुनरेव तदाप्यायव्ययरूपं न जानातीति । गत-
मायद्वारम् ।

अथ कारणगाढद्वारद्वयमाह—

नाणाइतिगस्सट्ठा, कारणं निकारणं तु तव्वज्जं ।

अहिंरुक्कविसविसूइय—सज्जकखयमूत्तमागाढं ॥

गीतार्थः कारणे एव प्रतिसेवते, नाकारणे । आह—किमिदं का-
रणं ? किं वा अकारणमिति ? आह—ज्ञानादित्रयस्य ज्ञानदर्शन-
चारित्ररूपस्याऽर्थाय यत्प्रतिसेवते तत्कारणं, तद्वर्जं सेवमानस्य
निष्कारणमुच्यते । तथाऽगीतार्थो यदेशमागाढे प्रतिसेव्यं तादृ-
शमागाढ एव, यादृशं पुनरनागाढे तादृशमागाढ एव प्रतिसे-
वते । अथ किमिदमागाढम् ? किं वाऽनागाढम् ? उच्यते—अहिना
सर्पेण दष्टः कश्चित्साधुः, विपं वा केनचिद्भक्तादिमिश्रे दत्तं, वि-
सूचिका वा कस्यापि जाता, सद्यः क्षयकारि वा कस्यापि शू-
लमुत्पन्नम्, एवमादिकमाशुघाति सर्वमप्यागाढम्, एतद्विपरीतं
तु चिरघाति कुष्ठादिरोगात्मकमनागाढम् ।

अथ वस्तुयुक्तद्वारे व्याचष्टे—

आयरियाई वत्थुं, तेमिं चिय जुत्त होइ जं जोगं ।

गीय परिणामगा वा, वत्थुं इयरे पुण अवत्थुं ॥

आचार्यादिः प्रधानपुरुषो, यद्वा गीतार्थः सामान्यतो वस्तु भ-
एयते, परिणामका वा साधवो वस्तु, एतादृशमात्मानं परं वा व-
स्तुभूतं ज्ञात्वा प्रतिसेवते, प्रतिसेवाऽऽप्यते वा । इतरे प्रतिप-
क्षभूताः पुनरनाचार्यादिरगीतार्थो वा अपरिणामका अपरिणा-
मका वा सर्वेऽप्यवस्तु भएयन्ते, एतेषामेवाऽऽचार्यादीनां यद्योग्यं
जकपानौषधादिकं तद् युक्तं, तद्विपरीतं पुनरयुक्तम् । एतत् यु-
क्तायुक्तस्वरूपं गीतार्थो जानाति, नेतर इति ।

अथ सशक्तिकयतनाद्वारद्वयमाह—

थिई सरीरो सत्ती, आयपरगता उ तं न हावेति ।

जयणा खज्जु तिपरिया, अल्लजे पच्छा पणगहाणी ॥

शक्तिर्देहा, धृति—संहनभेदात् । तत्र धृतिरूपां, शरीरां च सं-
हननरूपमात्मगतां परगतां च शक्तिं ज्ञात्वाऽऽचार्योऽन्यो वा
गीतार्थस्तां न हापयतीत्यत्र चतुर्भङ्गी सूचिता । सा चेत्यम—आ-
त्मगता शक्तिर्विद्यते न परगता १, परगता नाऽऽत्मगता २, आ-
त्मगताऽपि परगताऽपि ३, नाऽऽत्मगता न परगता ४ । तत्र प्र-
थमभङ्गे आचार्य आत्मनः शक्तिं न हापयति, परस्य पुनरशक्ति-
त्वाद्यथायोगं प्रतिसेवनामनुजानीते । द्वितीयभङ्गे अशक्तत्वादा-
त्मना प्रतिसेवते, परस्य तु समर्थत्वात्तदनुजानाति । तृतीयभङ्गे
उभयोरपि शक्तिसद्भावादात्मनाऽपि न प्रतिसेवते, परस्यापि

न विनयति । चतुर्थभङ्गे पुनरुभयोरप्यशक्तत्वादात्मनाऽपि प्रति-
सेवते, परंणापि प्रतिसेवापर्यति । तथा यनना खलु त्रिपरिरया
छट्ठ्या । 'रीज्' गतौ, परि समन्तात् रयणं परिरयः;
परिभ्रमणमित्यर्थः । त्रयः परिरया यस्यां सा त्रिपरिरया ।
किमुक्तं भवति ?-एषणायाहारान्वेषणार्थं स्वग्रामादौ तिस्रो
चाराः सर्वतः पर्यश्य यद्येषणीयं न लभते ततः पश्चादलाम्भे
अग्रामौ पञ्चकपरिहागया यतते ।

अथ फलद्वारम-गीतार्थः प्रथममेव कार्यं प्रारम्भमाणः परि-
त्रावयति । एवमनुत्तिष्ठतो ममाऽन्यस्य वा फलं भविष्यति, न
वा । तत्तु फलं द्विविधम् । तदेवाह-

इह परलोके य फलं, इह आहाराद् एकमेकस्म ।

सिद्धी सगं सुकुलता, फलं तु परलोक्ष्यं एयं ॥

इहलोकफलं, परलोकफलं चेति फलं द्विधा । तत्रहलोकफ-
लमाहारादि, आदिशब्दाद्विषयादि । तथा सिद्धिगमनं, स्वर्ग-
गमनं, सुकुलोत्पत्तिश्च, एतत्पारलौकिकं फलम् । एतद् द्वय-
मप्येकैकस्याऽऽत्मनः परस्य च परस्पोषकारेण यथा भवति
तथा गीतार्थः समाचरति । यश्च गीतार्थोऽस्तद्विष्टः प्रतिसेवते,
तत्र नियमादप्रायश्चित्तं जवति ।

आह-कन पुनः कारणेन प्रायश्चित्ती ? । उच्यते-

खेत्तोऽयं कालोऽयं, करणमिणं साहजो उवाओऽयं ।

कत्तं चि य जोगि चि य, इय कडजोगी विद्याणाहि ॥

यो न रागे न द्वेरे किन्तु तुलादण्डवद् द्वयोरपि मध्ये प्रव-
र्त्तते स ओजा जयते । क्षेत्रेऽध्वादौ ओजाः क्षेत्रौजाः । काले
अनमौर्द्यादौ ओजाः कात्रौजाः, क्षेत्रे कात्रे च प्रतिसेवमानो न
रागद्वेषाभ्यां दूष्यते इत्यर्थः । कथम् ? इत्याह-यतः स गीतार्थः
करणमिदं सम्यक् क्रियम्, एवं क्रियमाणे महती कर्मनिजरा
जवतीति विमुशति । तथा ज्ञानदर्शनचारित्र्याणि साधनीयानि,
तेषां च साधकोऽयमुपायो यदसंस्तरणे यतनया प्रलभ्यसेवनम् ।
तथा कृतयोगी गीतार्थः स कर्तेति च योगीति भाष्यते । 'इय'
एवं विजातोहि, इति निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

अथैनामेव विवृणोति-

ओयव्नूतो खित्ते, काले जात्र य जं समायरः ।

कत्ता उ सो अकोणो, जोगी व जहा महावेजो ॥

य ओजानूतो रागद्वेषविरहितो गीतार्थः क्षेत्रेऽध्वादौ, काले
छुतिहादौ, भावे च रत्नान्वादौ, प्रभ्रम्वादिप्रतिसेवारूपं यत्कि-
मपि समाचरति, स सम्यक् क्रियं साधकोऽयमुपाय इत्याहोच्य
कारी कर्ता, अकोणोऽकोपनीयः, अदूषणीय इत्युक्तं जवति ।
क इत्येताह-योगीव यथा महावैद्य इति । यथेतिदृष्टान्तोपन्यासे,
स योगी धन्वन्तरिः, तेन च विभङ्गज्ञानवलेनाऽऽगामिनि काले
प्राचुर्येण रागसंभवं दृष्ट्वा अष्टाङ्गायुर्वेदरूपं वैद्यकशास्त्रं चक्रे,
तच्च यथाऽऽस्त्राय येनाधोतं स महावैद्य उच्यते । स चायुर्वे-
दग्रामाण्येन क्रियां कुर्वणो योगीव धन्वन्तरिरिव न दूषणभाग
भवति । यथोक्तक्रियाकारिणश्च तस्य तच्चिकित्साकर्म सिध्यति ।
एवमवापि योगी तीर्थकरस्तदुपदेशानुसारेणोत्सर्गाऽपवाद-
भ्यां यथोक्तां क्रियां कुर्वन् गीतार्थोऽपि न वाच्यतामर्हति ।

अथ "कत्तं चि य जोगि चि य" पदद्वयमेव प्रकारान्त-
रेण व्याख्याति-

अहवण कत्ता सत्या, न तेग कोविज्जती कयं किंचि ।

कत्ता इव मो कत्ता, एवं जोगी वि नायव्वो ॥

'अहवणं चि' अखण्डमव्ययम् अथवाऽर्थे, कर्त्ता शास्ता
तीर्थकर उच्यते; यथा तेन तीर्थकरेण कृतं कार्यं किञ्चिदपि न
कोप्यते, एवमसावपि गीतार्थो विधिना क्रियां कुर्वन् कर्त्ता इव
तीर्थकर इवाऽकोपनीयत्वात्कर्त्ता छट्ठ्यः । एवं योग्यपि
ज्ञानव्यः । किमुक्तं जवति ? यथा तीर्थकरः प्रशस्तमनोवाक्काय-
योगं प्रयुज्जानो योगो भव्यते, एवं गीतार्थोऽप्युत्सर्गापवादवल-
वेत्ता अपवादक्रियां कुर्वणोऽपि प्रशस्तमनोवाक्काययोगं प्रयु-
ज्जानो योगीवज्ञातव्यः ।

एवमाचार्योक्ते शिष्यः प्राह-

किं गीयत्यो केवलं, चतुर्विधे जाणणे य गहणे य ।

तुह्वे रागदोमे, अणंतकायस्म वज्जणया ॥

किं गीतार्थः केवली येन तीर्थकृत इव तस्य वचनं करणं वा
कोपनीयम् । सूरिराह-ओमिति वृमः । तथाहि-छव्यादिभेदा-
च्चतुर्विधं ज्ञानं, तद्यथा केवलिनस्तथा गीतार्थस्यापि,
तथा यत्प्रलम्बानामेकानेकग्रहणविषयं विषमप्रायश्चित्तप्रदानं,
यश्च तत्र तुल्येऽपि जीवत्वे रागद्वेषाभावो, या वाऽनन्तकायस्य
वर्जना, एतानि यथा केवली प्ररूपयति तथा गीतार्थोऽपीति
द्वारगाथासमासार्थः ।

विस्तरार्थं प्रतिपदं विभणिपुराह-

सव्वं जेयं चउहा, तं वेइ जिणो जहा तहा गीतो ।

चित्तमचित्तं मीसं, पणित्तणंतं च लक्खणतो ॥

सर्वमपि जगत्त्रयगतं जेयं चतुर्था । तद्यथा-छव्यतः, क्षेत्रतः,
कालतो, भावतश्च । तच्चतुर्विधमपि यथा जिनः केवली ब्रूते तथा
गीतार्थोऽपि । यद्वा-(तं वेइ चि) तच्चतुर्विधं जेयं यथा जिनो
वेत्ति जानाति तथा गीतार्थोऽपि श्रुतज्ञानी जानात्येव । तथाहि-
यथा केवली सचित्तमचित्तं मिश्रं परीक्षमन्तं च लक्खणतो
जानाति प्रज्ञापयानं वा, तथा श्रुतधरोऽपि श्रुतानुसारेणैव स-
चित्तवृत्तकेण सचित्तम् । एवमचित्तमिश्रपरीक्षाऽनन्तान्यपि स्वस्व-
लक्षणवैपरीत्येन जानाति, प्ररूपयति चेति केवलीव द्रष्टव्यः ।
आह-केवली समस्तवस्तुस्तोमवेदी, श्रुतकेवली पुनः केवल-
ज्ञानानन्ततमभागमात्रज्ञानवान्, ततः कथमिव केवली तुल्यो
भधितुमर्हति ? इत्याह-

कामं खणु मव्वसू, नाणेणऽहिओ दुवालसंगीतो ।

पन्नत्ताइ उ तुह्वो, केवलनाणं जओ मूयं ॥

काममनुगतं खल्वस्माकं सर्वज्ञः केवली द्वादशाङ्गिनः श्रुतके-
वलिनः सकाशाद् ज्ञानेनाऽधिकः, परं प्रज्ञप्त्या प्रज्ञापनया श्रुतके-
वलिनः केवली तुल्यः । कुतः ? इत्याह-यतः केवलज्ञानं सूक्ष्म
असुखम् । किमुक्तं जवति ?-यावतः पदार्थान् श्रुतकेवली भाषते
तावत् एव केवलपि । ये तु श्रुतज्ञानस्यऽविषयभूता भावाः केव-
लिनाऽवगम्यन्ते तेषामप्रज्ञापनयतया केवलिनाऽपि वक्तुमशक्य-
त्वात् । (वृ०) इतोऽपि 'णाण' शब्दे मतिश्रुतभेदप्रस्तावादवग-
न्तव्यः । श्रुतं द्वादशाङ्गवृत्तणे सूत्ररचनया निबद्धोऽनन्तस्या-
नन्तभेदभिन्नत्वादित्यभिप्रायः ।

आह-कथमेतत्प्रतीयते, यथा प्रज्ञापनायामनन्तभागः श्रुते
निबद्धः ? । उच्यते-

जं चउदनउव्वथरा, उछाणगया परोप्परं ह्येति ।

तेण उ अणंतजागो, पन्नवणिज्जाणं जं मुत्तं ॥

यद् यस्माच्चतुर्दशपूर्वधराः पदस्थानगता अनन्तजागादिस्थान-
वर्तिनः परस्परं भवन्ति । कथमिति चेत्, उच्यते-इह चतुर्दशपूर्वी
चतुर्दशपूर्विणः किं तुल्यः, किं वा हीनः, किं वा अभ्यधिकचिन्तायां
निर्वचनम्-तुल्यो वा, हीनो वा, अभ्यधिको वा ? यदि तुल्यस्तर्हि
नास्ति विशेषः । अथ हीनस्ततो यदपेक्षया हीनस्तमुद्दिष्टान-
न्तभागहीनो वा, असंख्येयजागहीनो वा, संख्येयभागहीनो वा,
संख्येयगुणहीनो वा, असंख्येयगुणहीनो वा, अनन्तगुणहीनो वा ?
अथाज्यधिकस्ततो यदपेक्षया अभ्यधिकस्तं प्रतोत्याऽनन्तभागा-
भ्यधिको वा, असंख्येयजागाज्यधिको वा, संख्येयभागाभ्य-
धिको वा, संख्येयगुणाभ्यधिको वा, असंख्येयगुणाभ्यधिको वा,
अनन्तगुणाभ्यधिको वा ? अनहप्राने सर्वेषामप्यङ्गरत्नाभे प-
दस्थानपतितत्वं कथं जायतेति ? उच्यते-एकस्मात् सूत्रा-
दन्त्याऽसंख्येयसंख्येयगम्यार्थगोचरा ये मतिविशेषाः श्रुतज्ञाना-
भ्यन्तरवर्तिनस्तैः पदस्थानपतितत्वं न विरुध्यते । तदुक्तम्-“अ-
क्खरद्वंभणं समा, ऊणं ऽहं आहुंति मज्झविसेसं हि । ते पुण मज्झ-
विसेसे, सुयनाणं भवतरे जाणं ॥” एवंविधं च पदस्थानपतितत्वं
प्रज्ञापनीयानामनन्तभागमात्र एव श्रुतनिवृत्ते घटमानकं
भवति । यदिह सर्वे एव प्रज्ञापनीया ज्ञावाः श्रुते निवृत्ता भवे-
युस्तर्हि चतुर्दशपूर्विणोऽपि परस्परं तुल्ये एव भवेयुर्न पदस्था-
नपतिता इति । अत एवाह-तेन कारणेन यत्किमपि श्रुतं चतु-
र्दशपूर्वरूपं तत् प्रज्ञापनीयानामनन्तभागो वर्तते इति ।

अथ यदुक्तं प्रज्ञापनायां ढावपि तुल्यौ, तद्भावनामाह-

केवलविज्ञेयस्सत्थे, सुयनाणेणं जिणो पगामेइ ।

सुयनाणकेवलीं विहु, तेणैवस्सत्थे पगामेइ ॥

केवलं विज्ञेया ये अर्थास्तान् यावन् श्रुतज्ञानेन जिनः केवलीं
प्रकाशयति । इह च केवलिनः संबन्धी चाग्योग एव, श्रोतृणां
भावश्रुतकारणत्वात्, कारणे कार्योपचारात् श्रुतज्ञानमुच्यते, न
पुनस्तस्य जगवनः किमप्यपरं केवलज्ञानव्यतिरिक्तं श्रुतज्ञानं वि-
द्यते । “नटुमि उ ग्गामस्सिथे नाणं” इति वचनात् । श्रुतज्ञानके-
वल्यपि तानेव भावतस्तेनैव श्रुतज्ञानेनार्थान् जीवादीन् प्रकाश-
यति । अतः श्रुतकेवलिकेवलिनौ ढावपि प्रज्ञापनया तुल्यवि-
ति स्थितम् । तदेवं यथा केवली अव्यक्तेवकालभावैर्वस्तु जाना-
ति तथा गीतार्थोऽपि जानीते । ७० १ ७० । नि० ७० ।

गच्छसारणायोग्यो गुरुः, तथाभूतेन गुरुणा स्वाध्यायः कार्यः-
से जयवं ! कैरिमगुणमुत्तमं एं गुरुणो गच्छनिकखेवं काय-
वं ? गोयमा ! जे एं सुव्वए, जे एं सुसीझे, जे एं ददचारित्ते,
जे एं अण्णिदियंगे, जे एं अरहे, जे एं गयरामे, जे एं गयदोसे,
जे एं निज्जियमोहमिच्छत्तमत्तकत्तंके, जे एं उवसंते, जे एं सुवि-
ष्णायजगट्ठिती, जे एं सुमहावेरगमगमल्लीए, जे एं इत्थिक-
हापदिणीए, जे एं जत्तकहापकिणीए, जे एं तेणगकहाप-
किणीए, जे एं रायकहापकिणीए, जे एं जणवयकहापकि-
णीए, जे एं अचंनमण्णकंपमीले, जे एं परजोगपच्चवायभीरू,
जे एं कुमीलपकिणीए, जे एं विन्नायसमयसवभावे, जे एं ग-
हियसमवपेयान्ते, जे एं अहन्निमाणसमयद्विए अहिंसाल-
क्खणे दसविहे समणधम्मं, जे एं उज्जते अहन्निमाणसमयं

डुवालसविहे तवाकम्मे, जे एं सुव्वउत्ते सययं च समिद्धिं,
जे एं सुगुत्ते सययं तिसु गुत्तीसु, जे एं आराहगे ममत्तीए अ-
ट्टारमण्हं मीलंगसहस्साणं, जे एं अविराहगे, एगंतेणं मसत्तीए
सत्तरमविहस्स एं संजमस्स उस्सगर्हं, जे एं तत्तर्हं, जे एं
समसत्तुमित्तपक्खो, जे एं मत्तभयट्टाणविप्पमुक्के, जे एं अट्टम-
यट्टाणविप्पजडे, जे एं नवण्हं वंचचेग्गुत्तीणं विराहणाभी-
रू, जे एं बहुमुए, जे एं आयरियकुलुपन्ने, जे एं अदीणे, जे
एं अकिविणे, जे एं अणालसिए, जे एं संजउवग्गस्स पक्कि-
पक्खे, जे एं सययं धम्मोवणमदायगे, जे एं सययं ओहसा-
मायारीपक्खगे, जे एं मेरावट्टिए, जे एं अमामायारीजीरू, जे एं
आलोयणारिहपायच्छित्तदाणपयच्छणक्खमे, जे एं वंदण-
मंरुलिविराहणजाणगे, जे एं पडिक्कमणमंडलिविराहणजाण-
गे जे एं उदेसमंरुलिविन्नाणजाणगे, जे एं भाणमंरुलिवि-
राहणजाणगे, जे एं वक्खाणमंरुलिविराहणजाणगे, जे एं
आलोयणमंरुलिविराहणजाणगे, जे एं समुद्देसमंरुलिवि-
राहणजाणगे, जे एं पव्वजाविराहणजाणगे, जे एं उवट्टा-
वणाविराहणजाणगे, जे एं उदेससमुद्देसाणविराहणजाण-
गे, जे एं दव्वखेत्तकालभावंतरायवियाणगे, जे एं दव्वखेत्त-
कालजावालंवणाविप्पमुक्के, जे एं सव्वाज्जवुट्ठगिलाणसेहसि-
क्खगसाहम्मिगहजावट्टावणकुसुजे, जे एं परूवगे नाणदंसण-
चारित्तवोगुणाणं, जे एं वरणधरए पत्तावगे नाणदंसणचा-
रित्तवोगुणाणं, जे एं ददसंमत्ते, जे एं सययं अपरिमार्इ, जे एं
धीइमा, जे एं गंभीरे, जे एं सुमोमोमे, जे एं
दिलयरमिय अणभिजवणीए तवतेएणं, जे एं सरीरो-
वरमे वि ठक्कायसमारंजविवज्जा, जे एं तवमीलदाणप-
त्तावणायचउव्विहधम्मंतरायजीरू, जे एं सव्वासायणा-
भीरू, जे एं इट्ठिरममायागारवगंइट्ठिक्काणविप्पमुक्के, जे एं
सव्वावस्सगमुज्जुत्ते, जे एं सविसेसत्तच्छिज्जुत्ते, जे एं आव-
मियपिड्डियामंतिओ वीणायरेज्जा अयज्जं, जे एं नो बहुनिदं,
जे एं नो बहुभोइ, जे एं सव्वावस्सगवज्जायज्जाणपक्किमा-
भिगहं घोरपरीसदोवमगे सुजियपरीसहे, जे एं सुपत्तमं-
गहमीले, जे एं अपत्तपरिट्ठवणविहिन्नु, जे एं अणहयवोदी,
जे एं परसमयसमयवियाणगे, जे एं कोहमाणमायालोभमम-
कारदितिहासखेरुक्कंदप्पणाढवायविप्पमुक्के धम्मकट्ठासंसार-
वासविसयाभिज्ञामादीणं वेरगुष्पायगे पडिबोडगे भव्वसत्ता-
णं, से एं गच्छनिकखेवणाजोगे, से एं गणी, से एं गणह-
रे, से एं तित्थे, से एं तित्थयरे, से एं अरट्टा, से एं केवली,
से एं जिणे, से एं तित्थुज्जासगे, से एं वंदे, से एं पुज्जे, से
एं नमंमणिज्जे, से एं दट्ठवे, से एं परमपवित्ते, से एं पर-
मकट्ठाणे, से एं परमंगत्ते, से एं सिच्ची, से एं मुत्ती, से
एं सिवे, से एं मोक्खे, से एं वाया, से एं संमगे, से एं म-

ती, से एं रन्ने, से एं मिच्छे, से एं मुत्ते, से एं पारगए, से एं देवे, से एं देवदेवे, एयस्म गोयमा ! गणणिकखेवं कुज्जा, एयस्स एं गणणिकखेवं कारवेज्जा, एयस्स एं गच्छनि-
कखेवं समणुजाणेज्जा । अन्नहा एं गोयमा ! आणाजंगे ।
महा० ५ अ० ।

पार्श्वस्थदीक्षितात्साधोर्गणचलतीति कुत्रोक्तमस्ति ?। अत्र
संविश्र आचार्यादिः संविग्नगीतार्थोद्यत्वावे संविग्नभक्तपार्श्व-
स्थादिपार्श्वे यदा प्रायश्चित्तमङ्गीकरोति तदा पुनर्वतारोपरूपं
प्रायश्चित्तं कश्चिप्रतिपद्यते, एवं वेदत्रैथोक्तानुसारेण समाधा-
नमवसंयम् । इति श्रीहारीविजयसूरिणं प्रति परिश्रुतकेवलपिंग-
णिकृतः प्रश्नः । ही० ३ प्रका० ।

गच्छाणुकंपण्ड-गच्छानुकम्पनार्थ-पुं० । सवालवृक्षस्य गच्छ-
स्यानुकम्पनहेतौ, नि० चू० १ उ० । पं० भा० । पं० चू० ।

गच्छायार—गच्छाचार—पुं० । गच्छस्य सुविहितमुनिसमु-
दायस्याचारः । शिष्टजनसमाचरितक्रियाकलापप्रकीर्णकविशे-
षाजिधेये, तादृशे प्रकीर्णके च । ग० ।

“ उद्धोधो विदधेऽज्जाना-मिव भव्यशरीरिणाम् ।

गवां विलासैर्येनासौ, जीयाद्वीररविश्चिरम् ॥ १ ॥

पदपद्मं स्वगुरुणां, सदा सदाचारचरणचुञ्चूनाम् ।

नत्वा विदधे विवृतिं, गच्छाचाराख्यसूत्रस्य ” ॥ २ ॥

इह तावच्छास्त्रादौ मङ्गलसम्बन्धाजिधेयप्रयोजनान्यजिघातव्यानि ।
तत्र विघ्नविनायकोपशान्तये शिष्यजनप्रवर्त्तनाय शिष्टसमयप-
रिपादनार्थं चेष्टदेवतानमस्काररूपं भावमङ्गलमुपादेयम् । तथा
श्रोतृजनप्रवृत्त्यर्थं शिष्टसमयपरिपालनार्थं च संबन्धादित्रयं
घाच्यम् । तथाहि—इह श्रेयोचूते वस्तुनि प्रवर्त्तमानानां
प्रायो विघ्नः संभवति, श्रेयोभूतत्वादेव; श्रेयोचूतं चेदम्,
स्वर्गोपवर्गहेतुत्वात् । विघ्नोपहतशकेश्च शास्त्रकर्तृश्रिकोयि-
नशास्त्राऽसंसिद्धाऽभिप्रेतपुरुषार्थस्याऽनिष्पत्तिर्मा भूदिति वि-
घ्नविनायकोपशमनाय मङ्गलमुपादेयम् । आह च—“ बहुवि-
ग्धाः स्याद्, तेषां कयमंगलोवयारेहि । सत्थे पयद्विषयं, वि-
ज्जाए महानिहीणं एव ॥ ” ननु मानसादिनमस्कारतपश्चरणा-
दिना मङ्गलान्तरेणैव विघ्नोपघातसद्भावादिप्रसिद्धिर्न विष्यतीति
किमनेन ग्रन्थगौरवकारिणा वाचनिकनमस्कारेणेति ?। सत्यम्,
किन्तु श्रोतृप्रवृत्त्यर्थमिदं भविष्यति । तथाहि—यद्यप्युक्त-
न्यायेन कर्तुराविघ्नेप्रसिद्धिः स्यात्तथापि प्रमादयतः शिष्यस्ये-
ष्टदेवतानमस्काररूपमङ्गलं विना प्रक्रान्तग्रन्थाध्ययनश्रवणा-
दिषु प्रवर्त्तमानस्य विघ्नसंज्ञादप्रवृत्तिः स्यात् । मङ्गलवाक्यो-
पन्यासे तु मङ्गलवचनानिधानपूर्वकं प्रवर्त्तमानस्य मङ्गलव-
चनापादितदेवताविषयश्रुतज्ञाव्यपेक्षितविघ्नत्वेन शास्त्रे प्रवृ-
त्तिरप्रतिहनतरा स्यात् । तथा देवताविशेषनमस्कारोपादाने सति
देवताविशेषगदिनागमानुसारीदं शास्त्रमत उपादेयमित्येवंविध-
बुद्धिनियन्धनत्वेन शिष्यप्रवृत्त्यर्थमिदं भवतीति । आह च—
“ मंगलपुण्यपवतो, पमत्तसीसो वि पारमिह जाइ । सत्थे वि-
सासणाओ, गोरवादिह पयद्वेज्जा ” ॥ १ ॥ ननु मङ्गलविक्राना-
मपि बहुमतशास्त्राणां दृश्यते संसिद्धिः, श्रोतृजनप्रवृत्तिश्चेति,
ततः किमनेनानैकान्तिकेन शास्त्रगौरवकारिणा च मङ्गलेनाभि-
हितेन ?। सत्यम्, किं तु शिष्टसमयपरिपादनार्थमिदं भविष्यति ।

तथाहि—शिष्टाः कचिदिष्टे वस्तुनि, प्रवर्त्तमाना इष्टदेवतानमस्का-
रपूर्वकं प्रायः प्रवर्त्तन्ते । शिष्टश्चायमप्याचार्य इति शिष्टसमाचारः
परिपालितो भवत्विति मङ्गलमजिधेयम् । आह च—“ शिष्टाः शि-
ष्टत्वमायान्ति, शिष्टमार्गानुपादनात् । तद्वद्वनादशिष्टत्वं, तेषां
समनुपद्यते ” ॥ १ ॥ तथा सम्बन्धादीनि श्रोतृजनप्रवृत्त्यर्थमभि-
धेयानि । तथाहि—यदसंबद्धं तत्र न प्रवर्त्तन्ते प्रेक्षावन्तो दशदा-
मिमादिवाक्ये इव, एवं निरभिधेयेऽपि काकदन्तपरीक्षायामिव,
एवं निष्प्रमार्जनेऽपि कण्टकशाखामर्दनं इवेति । अतः संबन्धा-
दिप्रतिपादनं श्रोतृणां शास्त्रे प्रवृत्त्यङ्गम् । अथासर्वज्ञाऽवीतरागव-
चनानां व्यभिचारित्वसंज्ञेन सम्बन्धादिसद्भावनिश्चयान्नावा-
न्तः प्रेक्षावतां प्रवृत्तिरत्र भविष्यति । या पुनः संशयात्प्रवृत्ति-
स्तां संबन्धादिवचनं विनैव भवन्तीं को निवारयितुं पारयतीति
न श्रोतृप्रवृत्त्यङ्गं संबन्धादिवचनम् । सत्यं, किं तु शिष्टसमयपरि-
पालनार्थं भविष्यति, शास्त्रकारा ह्येवं प्रवर्त्तमानाः प्रायः प्रेक्ष्य-
न्ते इति ।

ग्रन्थकृद् गच्छाचाराऽभिधप्रकीर्णकं चिकीर्षुर्मङ्गल-संबन्धा-
जिधेय-प्रयोजनानिधायिकामिमां गाथामाह—

नमिक्कण महावीरं, तिम्रिदिनमंसिअं महाजागं ।

गच्छायारं किंवी, उच्छरिमो सुयममुहाओ ॥ १ ॥

नत्वा प्रणम्य, कमित्याह-महावीरं, विशेषेण ईरयति किंपति
कर्माणोति वीरः । “ विदारयति कर्माणि, तपसा च विराजते ।
तपोवीर्येण युक्तश्च, नस्माद्वीर इति स्मृतः ” । इति वृक्षणाश्रि-
काद्वीरः, महाश्चासौ इतरवीरापेक्षया वीरश्च महावीरः, तम् ।
जन्ममहोत्सवसमये तनुशरीरोऽयं कथं जलप्राग्भारं सोढा?, इति
शक्रशङ्काशङ्कसमुद्धारणाय जगयता वामचरणाङ्गुलिनिपीमितसुमे-
रुशिखरप्रकम्पमानमहीतलोत्तुसितसारिपतिकोत्रशङ्कितग्रहाण्कु-
भाण्कोदरदर्शनप्रयुक्तावभिज्ञानज्ञातप्रज्ञावातिशयविस्मितेन वा-
स्तोष्पतिना व्यवस्थापितेवंविधनामकं चरमतीर्थाधिपतिं,
शेषजिनत्यागेन च महावीरग्रहणं प्रवर्त्तमानतीर्थाधिपत्वेन पर-
मोपकारित्वात् । किंभूतम्?, विदेशेन्दनमस्थितं, विदेशाः सुमनस-
स्तेषामिन्द्रास्त्रिदशेन्द्रास्तेनमस्थितस्तम् । तथा महाभागं, म-
हान् भागः “ भागो रूपाक्षेने ज्ञायैकदेशयोः ” इति हेम-
वचनाज्ञायं परमैश्वर्यादिप्राप्तिहेतु तीर्थरुक्षामकर्मोदयरूपं य-
स्यासौ महाभागस्तम् । ततः किमित्याह-गच्छस्य सुविहि-
तमुनिसमुदायस्याचारः शिष्टजनसमाचरितः क्रियाकलापो
गच्छाचारस्तमुद्धारामः प्रकीर्णकरूपत्वेन पृथक्कुम्भो, वयमिति
शेषः । अनेन चास्याभिधेयमुक्तम् । ननु भद्रबाहुस्वाम्यादिभि-
रेव गच्छाचारस्योद्भूतत्वात् किं नु ननुद्धरणेनेत्याशङ्क्याह-
किञ्चित् संक्षिप्तमेव, पूर्वाचार्यैर्हि प्रपञ्चतः स उद्भूतो, वयं तु
मन्दमतिस्त्वानुग्रहार्थं संक्षेपेण तमुद्धाराम इत्यर्थः । अनेन च
प्रकीर्णककरणविषयायाः स्वप्रवृत्तेः प्रयोजनमुक्तम् । यतः “ प्रयो-
जनमनुद्दिश्य मन्दोऽपि न प्रवर्त्तते ” । तथा संक्षिप्तप्रकीर्णक-
स्य सुखाध्येयत्वादिना विस्तरवद्ग्रन्थत्यागेन श्रोतारोऽत्र प्रव-
र्त्तिता भवन्ति, ननु श्रोतृजनप्रवर्त्तकविशेषणकदम्बकोऽयमपीदं
प्रकीर्णकमसर्वज्ञावीतरागेण च भवतोद्भूतमात्रमविसंवादा-
र्यानां न प्रवृत्तिविषयो जविष्यत्यसर्वज्ञवचने विसंवादाशङ्का-
निवृत्तिरित्याशङ्कमान आह-श्रुतसमुद्भात्, श्रुतं कल्पव्यवहारादि-
रूपं तदेव गम्भीरत्वादिगुणैः समुद्भूतः श्रुतसमुद्भूतस्तस्मात् । यदि हि
स्वरचित्तादमयोद्भूयेत तदा व्यभिचारशङ्क्या नेदं प्रवृत्तिवि-

षयः स्यात् । तदेवमस्या गाथायाः पूर्वाद्धेन मङ्गलमभिहितम् । उत्तराद्धेन तु सर्विंशपणमभिधेयं मुख्यवृत्त्याऽभिहितं, तदभिधाने च गौणवृत्त्या प्रयोजनं, संबन्धश्चाक्तः । तथाहि-अस्य द्विविधं प्रयोजनम्-अनन्तरं, परम्परं च । पुनरेकैकं कर्तृश्रोत्रपेक्षया द्विधा, तत्र कर्तुरनन्तरप्रयोजनं संक्षेपतो विनेयानां गच्छाचाराधिगमकरणं, परम्परं तूपकारद्वारेण कर्मकृत्यान्निर्वाणम् । श्रोतॄणां पुनरनन्तरं प्रकीर्णकस्य संक्षिप्तत्वादल्पायासेन गच्छाचाराधिगमः, परम्परं निर्वाणमेवेति । इदं च प्रयोजनमभिधेयाभिधानेन सामर्थ्यादभिहितम् । न हि पुरुषार्थाऽनुपयोगिवस्तुनोऽभिधानाय सन्तः प्रवर्त्तन्ते, न च दानिप्रसङ्गात् । तथाऽस्य प्रकीर्णकस्येदं प्रयोजनमिति दर्शयता दर्शित एवास्योपायभाववृत्तः संबन्धस्तर्कानुसारिणः प्रति । तथाहीदं प्रकीर्णकमुपायो वर्त्तते, उपायान्तरेण विवक्षिताधिगमकरणादीनामसिद्धेः, अत एवेदमेवाधिगमादिकरणमस्योपेयमिति आह च-“संबन्धः प्रोक्त एव स्यादेतस्यैतत्प्रयोजनम् । इत्युक्ते तेन नो वाच्यो, भेदेनासौ प्रयोजनात्” ॥ १ ॥ इति । तथा श्रुतसमुद्गादित्यनेन श्रद्धानुसारिणः प्रति गुरुपर्वकमवृत्तौऽपि संबन्धोऽभिहितः । तथाहि-प्रथमतो जगत्ता परमार्थमहिम्ना विराजमानेन वर्द्धमानस्वामिना गच्छाचारः प्रतिपादितः, ततः सुधर्मस्वामिना द्वादशस्कन्धे सूत्रतया निबद्धः, ततोऽप्यार्यमद्रवाहुस्वाम्यादिभिः कल्पादिषु समुद्भूतः, तेभ्योऽपि मन्दमेधसामवबोधाय संक्षिप्याऽस्मिन् प्रकीर्णके समुद्भिष्यते । अत एव परम्परया सर्वज्ञमूलमिदं प्रकीर्णकमित्यवश्यमवदातधियामुपादेयमिति गाथाशब्दः (ग०) नन्विदं प्रकीर्णकं केन विरचितमिति ? उच्यते-“महानिर्सीहकपात्रो, वधहाराश्रो तदेव य । साहुसाहुणिश्रृणु, गच्छायारं समुच्छ्रिञ्च” ॥ १ ॥ इतीहैव वक्ष्यमाणवचनादेवेदमवसीयते-यदुतदं प्रकीर्णकं श्रीमद्रवाहुस्वामिपादविरचितम्-न्यादिष्य उद्धृतत्वेन तदर्थान्ताविना पूर्वान्तर्गतसूत्रार्थधारणेण केनाप्याचार्येण विरचितमिति प्रायो ज्योतिष्करणाकप्रकीर्णकं चात्रच्यवाचनानुगतेन पूर्वगतसूत्रार्थधारिणा केनाप्याचार्येण विरचितम् । उक्तं च श्रीमलयगिरिसूर्यादेस्तत्प्रथमगाथावृत्तौ-अयमत्र पूर्वाचार्योपदर्शित उपोद्घातः-कोऽपि शिष्योऽल्पश्रुतः कश्चिदाचार्यं पूर्वगते सूत्रार्थधारकं चाऽब्रवीत् श्रुतसागरपारगतं शिरसा प्रणम्य विज्ञपयति स्म । यथा-भगवन् ! इच्छामि युष्माकं धुननिधीनामन्ते यथावस्थितं कालविभागं ज्ञातुमिति । तत एवमुक्ते सति आचार्य आह-शृणु चत्स ! तावदित्यादि । तथा तद्वितीयप्राभृतवृत्तावपि संख्यास्थानके सहशत्वमाश्रित्योक्तम् । यथा-इह स्कन्दिनाचार्यप्रवृत्तो दुःषमानुनावतो दुर्भिक्षप्रवृत्त्या साधूनां पवनगुणनादिकं सर्वमप्यनेनात् । ततो दुर्भिक्षातिक्रमे सुभिक्षप्रवृत्तौ द्वयोः संघयोर्मैत्रापकोऽभवत् । तद्यथा-एको वज्रज्यामेको मधुरायाम् । तत्र च सूत्रार्थसंघटने परस्परवाचनाभेदो जातः । विस्मृतयोर्हि सूत्रार्थयोः स्मृत्या संघटने प्रत्यवश्यं वाचनाभेदो न काचिदनुपपत्तिः । तत्रानुयोगद्वारादिकमिदानीं वर्तमानं माधुरवाचनाऽनुगतं ज्योतिष्करणाकसूत्रकर्ता चाचार्यो वाब्रवीत्, तत इहेदं संख्यास्थानप्रतिपादनं वाब्रवीत्वाचनाऽनुगतमिति नास्यानुयोगद्वारप्रतिपादितसंख्यास्थानैः सह विसहशत्वमुपगम्य विचिकित्सितव्यमिति । यथा वा नन्धध्ययनं देववाचकेन, उक्तं च श्रीमन्नयगिरिसूरिपादैरेव नष्टौ । यथा-तदेवमर्भेष्टदेवनास्तवादिस्पष्टादितसकृत्सौविहित्यो भग-

वान् दूषणपिपादोपसवी पूर्वान्तर्गतसूत्रार्थधारको देववाचको योग्यविनेयपरीक्षां कृत्वा संप्रत्यधिकृताऽध्ययनविषयस्य ज्ञानस्य प्ररूपणां विदधाति-“ नाणं पंचविहं पणसं ” इत्यादीति । ननु यद्येवं तर्ह्यत्र गौतमप्रश्ने श्रीमन्महावीरनिर्घचनरूपं सूत्रमतो भगवान् गच्छाचारप्रकीर्णककर्ताऽपीत्यमेव सूत्रं रचयति स्मेति । ग० १ अधि० ।

श्रीगच्छाचारप्रकीर्णकटीकातः—

“ प्रायः स्वकीयोदितमप्यतादृशं,

सर्वाङ्गभाजां जगतीह रोचते ।

इयं मदुक्तिस्तु ममैव नो तथा,

कथं परेषां रुचये भविष्यति ? ॥ १ ॥

न चाभूदुद्धातवृत्ति-रस्यादर्शास्तु चूरिशः ।

तथाऽप्यस्ति गुरुपास्तिः, समस्तस्वस्तिदाऽन्तः ॥ २ ॥

यदत्र मातवैगुण्यात्, ग्रन्थानन्यासतस्तथा ।

भ्रमाद्वा विवृतं सर्वो-गमेनापि विरोधमाह ॥ ३ ॥

विभक्त्यादिविरुद्धं च, मिथ्यादुष्कृतमस्तु तत् ।

शोधयन्तु च तत्त्वज्ञाः, कृत्वा तत्र घृणां मयि ॥ ४ ॥ (युग्मम्)

विचारोपनिषद्दे-समुच्चयचिकीर्षया ।

गच्छाचाराभिधग्रन्थ-वृत्ति निर्मितवानहम् ॥ ५ ॥ (ग०)

“ तेषां श्रीसुगुरुणां, प्रसादमासाद्य संश्रुतानन्दः ।

वेदाग्निरसेन्दु १६३४ मिते, विक्रमज्जुपात्रतो वर्षे ॥ ७३ ॥

शिष्यो नूरिगुणानां, युगोत्तमानन्दविमलसूरीणाम् ।

निर्मितवान् वृत्तिमिमा-मुपकारकृते विजयविमलः ॥ ७४ ॥

कोविदविद्याविमला, विवेकविमलाभिधाश्च विद्वांसः ।

आनन्दविजयगणयो, विचिन्तयन्तो गुरौ ज्ञिकम् ॥ ७५ ॥

शोधनश्रितनादिविधा-वस्या वृत्तेर्व्यधुः समुद्योगम् ।

स्युर्वाहमादरपराः, उतह कृत्यं कृतज्ञा वा ॥ ७६ ॥ ग० ४ अधि० ।

गच्छिद्य-गच्छिदूण-गत्वा-अव्य० । “ह-गमो उरुश्चः” । ८ ।

४ । २७२ । इत्यस्य वैकल्पिकत्वात् पक्षे “ क्व इय-दूणौ ”

८ । ४ । २७१ । शौरसेन्यां क्त्वाप्रत्यस्य इय दूण इत्यादेशौ भ-

वतः । गमनं कृतेत्यर्थे, प्रा० ४ पाद ।

गच्छिन्न-गच्छवत्-त्रि० । गच्छयास्ति, वृ० १ उ० ।

गच्छुवज्जाय-गच्छोपाध्याय-पुं० । गच्छनावके, व्य० २ उ० ।

गज्ज-गर्ज-धा० । ऊर्जाहेतुकशब्दे, भ्या० प० अक० सेट् । “ग-

र्जैर्बुक्कः” । ८ । ४ । ६८ । इत्यस्य पाङ्क्तित्वात् ‘ गज्जइ ’

गज्जति, प्रा० ४ पाद ।

गद्य-न० । ब्रह्मचर्याध्ययनवत, (मृत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ०)

शत्रुपरिज्ञाध्ययनवद् वाऽऽन्देनिबद्धे (स्था० ४ ठा० ४ उ०)

प्रथमेऽष्टविधगेयभेदं, यत्र स्वरसंचारण गद्यं गायते । जं० १

वक्त्र० । जी० । पं० भा० ।

गद्यलक्षणमाह-

महुरं हेतुनिजुत्तं, गदियमपायं विरामसेजुत्तं ।

अपरिमितं चऽवसात्ते, क्वं गजं ति नायव्यं ॥ ७७ ॥

मधुरं सूत्रार्थान्नयैः श्राव्यम्, हेतुनियुक्तं सांप्रतिक्तम्, ग्रन्थेन

बद्धमानुपूर्व्या, अत्रादं विशिष्टचन्द्रोदरचनाऽयोगात्पादवर्जितम्,

विरामोऽवसानं तत्संयुक्तमर्थतो न तु पाठत इत्येकं । यथा-“जि-

णवरपादादविदसंदाणि उरुणम्मद्वस्सहस्स” एवमादि “अस-

माण्डं न चिच्छति" यतिविशेषसंयुक्तमन्ये, अपरिमितं चाव-
साने बृहद्भवतीत्येकं । अन्यं तु अपरिमितमेव प्रवर्तते, बृहदि-
त्यर्थः; अवसाने मृदु च पठ्यते इति शेषः । काव्यं गद्यम्, इति
एवंप्रकारं, ज्ञातव्यमिति गाथाऽर्थः ॥ ७७ ॥ दश० २ अ० ।

गज्जंत—गर्जन्तु—त्रि० । घनध्वनिं मुञ्चति, उत्त० २ अ० ।

गज्जग—गर्जनक—न० । पुरभेदे, यत्र मासकल्पविहारे स्थि-
तैर्विजयसेनसुरभिरङ्गारदाहकः परीक्षितः । पञ्चा० ६ वि० ।
'गजनी' (अफगानिस्तान) इति ख्याते म्लेच्छराजनगरे, यदधी-
श्वरेण हम्मीरनाम्ना म्लेच्छराजेन वल्लभीपुरेश्वरः शिखादि-
त्यो मारितः । लो० १७ कल्प ।

गज्जलसह—दर्शी—मृगवारणध्वनौ, दे० ना० २ वर्ग ।

गज्जल—गर्जन—पुं० । अपरोक्षरस्यां शुद्धविधिभावे, आ०
म० द्वि० ।

गज्जरग—गर्जरक—न० । 'गाजर' इति प्रसिद्धे कन्दजेदे, प्रव०
४ द्वार । ध० ।

गज्जल—गर्जल—न० । गर्जितसमानशब्दं कुर्वति वल्लविशेषे,
नि० चू० ७ उ० । आचा० ।

गज्जह—गर्जन्—पुं० । 'गज्ज' शब्दोत्पत्त्यै, आ० म० द्वि० ।

गज्जान—गद्याण—पुं० । वल्लपोडशके, " गुञ्जात्रयेण वल्लः
स्याद्, गद्याणं ते च षोडशः " । कल्प० १ कृण ।

गज्जिता—गर्जिता—त्रि० । गर्जितकृति, स्था० ४ ठा० ।

गज्जिय—गर्जित—न० । मेघध्वनौ, प्रह० ३ आश्र० द्वार ।
प्रव० । ज्ञा० । स्था० । जी० ।

गज्जियसह—गर्जितशब्द—पुं० । गर्जितशब्दो जलसमुत्थो, वा-
युसमुत्थो वाऽन्यद्वा किमपीति प्रश्ने, उत्तरम्—स्थानाङ्गवृत्तौ
स्थाने स्थाने स्तनितानि शब्दानां व्याख्यानं मेघगर्जितमित्यर्थ-
करणमेघस्य च जलमयत्वाद् गर्जितशब्दो जलसमुद्भवः
संज्ञायते । वायुसमुत्थः शब्दो गर्जितमित्यङ्गाराणि तु शास्त्रे
नोपलभ्यन्ते इति । ५ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

गज्जवक्—ग्राह्यावक्—त्रि० । नायके, आचा० १ भु० २ अ० १ उ० ।

गट्टण—गट्टन—पुं० । धरणस्य नागकुमारेन्द्रस्य नाट्याऽनीकाधि-
पतौ, स्था० ७ ठा० ।

गट्टिय—ग्रथित—न० । शास्त्रेषूपनिबद्धे, स्था० २ ठा० १ उ० ।

गट्टुअ—गट्टा—अव्य० । "रुग्मो रुग्मः" । ८/४/२१२ । इति क्त्वा-
प्रत्ययस्य रुग्मादेशः । गमनं कृत्वेत्यर्थे, प्रा० ४ पाद ।

गट्टुल—गट्टुल—न० । तन्दुलधावनार्दं, पानीये, ध० २ अधि० स्था० ।

गट्टु—गर्त्त—पुं० । "गर्त्त उः" । ८ । २ । ३५ । गर्त्तशब्दे संयुक्तस्य
रुः । प्रा० २ पाद । श्वश्रे, भ० ७ श० ६ उ० । निम्ने भूजागे,
अधोलोकग्रामादौ च । भ० ६ श० ३१ उ० ।

गट्टुरिया—गट्टुरिका—स्त्री० । पूतनायाम्, 'भैरु' इति ख्याते चतु-
ष्पदजीवे, सूत्र० १ भु० ३ अ० ४ उ० ।

गट्टुरियाप्रवाह—गट्टुरिकाप्रवाह—पुं० । ६ त० । पट्टकानामेकस्या
अनुमागेण सर्वासां सञ्चरणे, ध० २० ।

अधुना गट्टुरिकाप्रवाह इति त्वमं भेदमाह—

गट्टुरिगप्रवाहेण, गयाणुगइयं जणं वियाणंतो ।

परिहरइ लोगसन्नं, सुपरिक्खियकारओ धीरो ॥६८॥

गट्टुरिका एरुका, तासां प्रवाहः संचरणम् । एकस्या अनुमा-
गेण सर्वासां गमने गट्टुरिकाप्रवाहः । द्वारगाथायामादिशब्दः
काटिकामकोटकादिप्रवाहसंस्मृत्तार्थः, तेन कृत्वा गतानुगति-
कमविचारितकारिणं, जन्मं लोकं, विज्ञानप्रवृत्त्युपमानः परिहर-
ति, शोकसंज्ञामविचारितरमणीयां शोकहेरिं, कुरुचन्द्रनरेन्द्रचत्
कथंभूतः सन्नित्याह—सुपरीक्षितकारकः सुपर्यालोचितविधायी,
धीरो मतिमानिति । ध० २० । (कुरुचन्द्रनरेन्द्रकथा तु 'कुरुचंद'
शब्देऽत्रैव जागे ५६० पृष्ठे छप्यते)

गट्टुह—गर्दज—पुं० । "गर्दभे वा" । ८ । २ । ३७ । गर्दभे रस्य डो
वा भवति, इति रस्य डः । प्रा० २ पाद । खरे, " गट्टुहे व्व गवं
मज्जे, विस्सरं नयइ नयं " स० ३० सम० ।

गट्टा—गर्त्ता—स्त्री० । महत्यां खडायाम्, जी० ३ प्रति० ।
आचा० । ज० ।

गट्ट—घट्ट—धा० । चेष्टायाम्, च्वा० आत्म० अक० सेट् । घटेर्गट्टः"
८ । ४ । ११२ । घटेर्गट्ट इत्यादेशो वा भवति इति गटादेशः ।
'गट्ट', घटते । प्रा० ४ पाद ।

गट्टित्ण—ग्रययितुम्—अव्य० । दृढबन्धनबन्धीकर्तुमित्यर्थे, जी०
४ प्रति० ।

गट्टिय—गट्ट—त्रि० । अध्युपपन्ने, आचा० २ भु० २ अ० २ उ० । दशा० ।
अवबद्धे, सूत्र० २ भु० १ अ० । आचा० । प्रथित इव प्र-
थितः । आहारविषयस्नेहरज्जुभिः संदर्भितं, भ० १४ श० ७ उ० ।
ज्ञा० । विपा० । सूत्र० । पदपाठबन्धेन वा श्लोकबन्धेन वा
बद्धे, वृ० ३ उ० । शास्त्रेषूपनिबद्धे, स्था० २ ठा० १ उ० ।

गट्टियगिच्छ—ग्रथितगट्ट—त्रि० । अत्यन्तं गृद्धिमति, प्रह० २
आश्र० द्वार ।

गण—गण—पुं० । मल्लादीनां समूहे, उत्त० १५ अ० । स्था० ।
आ० चू० । एकवाचनाऽऽचाराक्रियास्थानां (आ० म० प्र० ।
स्था० । कल्प०) परस्परसापेक्षानामनेककुलानां साधूनां
समुदाये, पं० व० १ द्वार । स्था० । प्रति० । च० प्र० । ज० ।
गच्छे, न० । प्रव० । व्य० । आ० चू० । प्रश्न० । ग० ।

सम्प्रति गणस्य निकेपमभिधित्सुराह—

नामादिगणो चनहा, दव्वगणो खलु पुणो जने तिविहो ।
लोअय कुप्पवयणिओ, लोउत्तरियं य बोधव्वो ।

नामादिरूपो गणश्चतुर्धा चतुष्प्रकारः । तद्यथा—नामगणः, स्था-
पनागणो, दव्वगणो, ज्ञावगणश्च । तत्र यस्य गण इति नाम स ना-
मगणः । गणस्य स्थापनाऽङ्गवराटकादिषु स्थापनागणः । दव्व-
गणो द्विधा—आगमनो, नांआगमतश्च । तत्राऽऽगमतो गणशब्दार्थ-
ज्ञाता, तत्र चानुपयुक्तः । नांआगमतश्च—ज्ञशरीरजव्यशरीरत-
त्वातिरिक्तमेदात् । तत्र ज्ञशरीरजव्यशरीरे प्राग्वत्, तद्व्यातिरि-
कस्त्रिधा । तद्यथा—लौकिकः कुप्रावचनिको, लौकात्तरिकश्च ।

एतेषां त्रयाणामपि प्रतिपादनार्थमाह—

सच्चित्तादिसमूहो, लोगम्मि गणो उ मद्दपूरादी ।

कुप्पावयणम्मि लो—उत्तरओमन्नगीयाणं ॥

सच्चित्तादिसमूहः-सच्चित्तसमूहः, अचित्तसमूहो, मिथसमूह-
श्च छव्यगणः । तत्र सच्चित्तसमूहो यथा-मन्त्रगणः, तथा पुरे
भवः पौरस्तस्य गणः । अचित्तसमूहो यथा-वसुगणः । मिथसमू-
हो यथा-सुवर्णालङ्कारभूषितो मन्त्रगणः, पौरगणो वा । कुप्रावचने
छव्यगणो यथा चरकादिगणः । चरकः परिव्राजकः, आदिशब्दा-
ज्यां दुरङ्गादिपरिग्रहः । लौकोत्तरिको छव्यगणः-अवसन्नामी-
तार्थानां समूहः । किमुक्तं भवति?-पार्श्वस्थादिगणैर्यदि वा प्रव-
सन्निविष्टम्बककुमतप्ररूपकगणोऽथवाऽगोतार्थगणो लौकोत्त-
रिको छव्यगण इति । भावगणो द्विधा-आगमतो, नोआग-
मतश्च । तत्रागमतो ज्ञाता तत्र चोपयुक्तो नोआगमतः ।

आह-

उत्पत्यञ्जुयाणं, गीयपुरोगामिणं अगीयाणं ।

एसो खलु जावगणो, नाणादितिगं व जत्यऽस्य ॥

गीतार्थानामुक्तानां शक्यनुपगूढेन संयमे प्रवर्तमानानाम्
अथवा अगतिनामपि, अपिशब्दो लुप्तोऽत्र छव्यः, गीत-
पुरोगामिनां तथा मिथानां समूहो भावगणः । एष अनन्तरो-
दितो भावगणो नोआगमतो जावगणः । अथवा किं बहुनोक्तं
न ?, यत्र ज्ञानादित्रिकमुक्ति स नोआगमतो भावगणः ।

जावगणेणऽहिगारो, सो उ अपवाविए न संभवति ।

इच्छातियगहणं पुण, नियमणहेउं तओ कुणइ ॥

भावगणेन नोआगमतो भावगणेनाधिकारः प्रयोजनम्, स च
भावगणो यथोक्तरूपः स्वयमप्रवाजिते नास्ति तस्मात्स्वयं
साधवः प्रवाजनीयास्ते परिवारतया कर्त्तव्याः । अथवा प्रमा-
द्यत्याचार्ये यः परिवारः सको नियुक्तिकारद्वारगाथाया-
मिच्छात्रिकग्रहणं नियमहेतुं करोतीति । व्य- ३ उ० । (नोर्थकृतां
गणसंख्या 'तिथ्यर' शब्दे वक्ष्यते) मन्त्रादिगणवद्गणः । स्कन्धे,
अनु० । विशेषः । परिवारे, आ० म० प्र० । चोरनामगन्धद्रव्ये, ग-
णेशे, स्वपथे, वाच० । पार्श्वस्थादिदीक्षितसाधोगणां जवनि, न
वेति प्रश्नः । उत्तरम्--पार्श्वस्थादिदीक्षितमुनेर्गणो भवति ।
यदुक्तं महानिशीथतृतीयाध्ययनप्रान्तप्रस्ताव-“ सत्तच्छुसु-
रंपरकुसोले इगधितिगुरुपरंपरकुसीले ” इत्यस्यार्थोऽत्र विक-
ल्पद्वयभणनादेवमवसीयते-यदेकद्वित्रिगुरुपरम्परां यावत्कु-
शीलत्वेऽपि तत्र साधुसामाचारी सर्वथाच्छिन्ना न जवति । तेन
यदि कश्चित्क्रियोद्धारं करोति तदाऽन्यसांभोगिकादिभ्यश्चारि-
त्रोपसंपदं गृहीत्वैव क्रियोद्धारं करोति, नान्यथेति । किञ्च-कश्चि-
न्निह्ववपार्श्वे प्रवाजितस्तान् विहाय साधुसमीपे आगतस्तस्य
तदेव प्रायश्चित्तं यदसौ सम्यग् मार्गं प्रतिपद्यते, स एव च
तस्य व्रतपर्यायो, न भूय उपस्थापना कर्त्तव्येति बृहत्कल्पतृ-
तीयखण्डेऽपीति । २ प्र० सेन० ३ उल्ला० ।

गणओ-गणतस्-अव्य० । गणश इत्यर्थे, गणशो बहुशोऽने-
कश इति यावत् । सूत्र० २ भु० ६ अ० ।

गणत-गणयत्-त्रि० । पर्यालोचयति, सूत्र० १ भु० ४ अ० १
उ० । “ भावओ गणतेण ” भावतः परमार्थतो गणयताऽऽ-
त्मनोऽन्विच्छता सता । पञ्चा० ४ विब० ।

गणग-गणक-पुं० । ज्यातिषिके, औ० । कल्प० । भ० । गणितज्ञे,
भाण्डागारिके इति वृद्धाः । ज्ञा० १ भु० १ अ० । ‘चर्मकारस्य द्वौ
पुत्रौ, गणको वाद्यपूरकः’ तस्मिन् संकीर्णजातौ च । वाच० ।

गणहकर-गणार्थकर-त्रि० । गणस्य साधुसमुदायस्यार्थान्
प्रयोजनानि करोतीति गणार्थकरः । गच्छस्य आहारादिजिरूप-
ष्टम्बके, स्था० ४ गा० ३ उ० ।

गणण-गणन-न० । परिसङ्ख्याने, स्था० १ गा० १ उ० ।

गणणग-गणनाग्र-न० । गणनायाः परस्तात्प्रवर्त्तने, नि०
चू० १ उ० । आचा० । (विस्तरस्तु ‘अग’ शब्दे प्रथमभागे
१६४ पृष्ठे छव्यः) ।

गणणछाण-गणनस्थान-न० । गणने संख्यायां स्थाने, व्य०
१ उ० ।

गणणा-गणना-स्त्री० । गणनाविषये एकद्वयादिशीर्षप्रहेलिका-
पर्यन्ते स्थानभेदे, स्था० १ गा० १ उ० । आचा० । संख्याने, स्था०
५ गा० ३ उ० । संख्यायाम्, सूत्र० २ भु० २ अ० ।

गणणाइया-देशी-चण्णयाम्, दे० ना० २ वर्ग ।

गणणाणतय-गणनानन्तक-न० । संख्यामानस्यपेक्षे अनन्तके,
स्था० १ गा० १ उ० । (‘अणंतग’ शब्दे प्र० भागे १६० पृष्ठे
व्याख्योक्ता) ।

गणणातिकंत-गणनातिक्रान्त-त्रि० । असंख्येये, “ गणणमति-
कंतत्ति वा असंखेज्जत्ति वा एगट्ठा ” आ० चू० १ अ० ।

गणणापग-गणनायक-पुं० । प्रकृतिमहत्तरे, रा० । ज० । औ० ।
ज्ञा० । स्था० । अनु० ।

गणणाम-गणनामन्-न० । मन्त्रविशेषाभिधायके शब्दे, अनु० ।

से किं तं गणनामे ? । गणनामे मन्त्रे मन्त्रदिने मल्लयम्मे मन्त्र-
सम्मे मन्त्रदेवे मन्त्रदासे मन्त्रसेणे मन्त्ररक्षिण् । सेत्तं गणनामे ।

“ से किं तं गणनामे ” इत्यादि । इह मन्त्रादयो गणास्तत्र य-
स्मिन्नाग्नि वर्तते तस्य तन्नाम गणस्थापनानामोच्यते ‘मल्ले
मन्त्रदिने’ इत्यादि । अनु० ।

गणणासंखा-गणनासङ्ख्या-स्त्री० । एकादिकायां संख्याया-
म्, अनु० ।

से किं तं गणणासंखा ? । गणणासंखा एगो गणणं न उवेइ
दुप्पनिइसंखातं संखेज्जए असंखेज्जए अणंतए ।

“से किं तं गणणासंखा” इत्यादि । एतावन्त एते इति संख्या-
तं गणनासंख्या । तत्र (एगो गणणं न उवेइ) एकस्तावन्ननं
संख्यां नोपैति, यत एकस्मिन् घटादौ दृष्टे घटादिचस्त्विदं तिष्ठ-
तीत्येवमेव प्रायः प्रतीतिरुत्पद्यते, नैकसंख्याविषयत्वेन । अथवा
आदानसमर्पणादिव्यवहारकाक्षे एकं वस्तु प्रायो न कश्चिद्रूपय-
त्यतोऽसंख्यवहार्यत्वादल्पत्वाद्वा नैको गणनासंख्यामवतरति;
तस्माद् द्विप्रभृतिरेव गणनासंख्या । सा च संख्येयकादिनेदभिन्ना ।
तद्यथा-संख्येयकमसंख्येयकमनन्तकम् । अनु० ।

गणणिकखेव-गणनिकेप-पुं० । यो यत्राध्यायादिस्थाने स्थि-
तस्तेन इत्वरं नत्पद्मात्मसमस्याऽन्यस्य साधोर्निकेपे, ध० ४
अधि० । (‘उद्देशणा’ शब्दे द्वितीयभागे ८१६ पृष्ठे गणणवच्छेदक-
स्य निकेप उक्तः । स च जिनकल्पिकस्य ‘जिणकप्पिय’ शब्दे
छव्यः) ।

गणतच्चि-गणतप्ति-स्त्री० । गणचिन्तायाम्, प्रति० ।

गणधरे-गणस्यविर-पुं० । बौकिकस्य लौकोत्तरिकस्य च व्यवस्थाकारिणि, तद्गङ्गकुञ्च निग्राहके स्थविरभेदे, स्था० १० ठा० । “ सो होति गणधरो गणधरगुणेहि उववेतो ” पं० ज्ञा० । “ गणधरेण कर्म गणो न वोक्कामह ” पं० चू० ।

गणधर्म-गणधर्म-पुं० । मल्लादिगणव्यवस्थायाम्, यथा सम-पादपातेन विषमग्रह इत्यादि । दश० १ अ० । जैतानां वा कुल-समुदायो गणः कोटिकादिस्तद्धर्मः, तत्सामाचारी । गणसामाचार्यम्, स्था० १० ठा० । गणः समुदायो, निजज्ञातिरिति यावत् । तस्य धर्मः । स्वस्वप्रवर्तित विवाहादिकं व्यवहारं, जं० २ वक्त्र० ।

गणधर-गणधर-पुं० । अनुत्तरज्ञानदर्शनादिधर्मगणं धरतीति गणधरः । अनुत्तरज्ञानदर्शनादिधर्मगणधरे, “ सेज्जंभवं गणहरं, जिणपडिमादंसणेण पमिबद्धं । ” आ० म० प्र० । पं० चू० । सूत्रकर्तरि, आ० म० प्र० । तीर्थकृच्छिष्ये, कटप० ६ कृण । गणनायके, कटप० ७ कृण । गौतमस्वाम्यादौ, विशे० । स्था० ।

वन्दनमुखेन गणधरस्वरूपम्-

एकारस वि गणहरे, पवायण पवयणस्स वंदाभि ।

सव्वं गणहरवंसं, वायगवंसं पवयणं च ॥ १०६२ ॥

अनुत्तरज्ञानदर्शनादिगुणानां गणं धारयन्तीति गणधरास्ताने-कादशाऽपि गौतमादीन् वन्दे । कथञ्ज्ञतान् ? इत्याह-प्रकर्षेण प्रधाना आदौ वा वाचकाः प्रवाचकाः प्रवचनस्यागमस्य । एवं तावद् मूलगणधरवन्दनं कृतम् । तथा सर्वं निरवशेषम्, गणधरा जम्बूप्रभवशयम्भवादयः शेषा आचार्याः, तेषां परम्परया प्रवा-हो वंशस्तम् । तथा वाचका उपाध्यायास्तेषां वंशस्तम् । तथा प्रवचनं चागमं वन्दे, इति निर्युक्तिगाथार्थः ॥ १०६१ ॥

अथ भाष्यम्-

पुज्जा जहत्यवत्ता, सुयवत्तारो तहा गणहरा वि ।

पुज्जा पवायगा पव-यणस्स ते वारसंगस्स ॥ १०६३ ॥

जह वा रायाणत्तं, रायनिउत्तपणओ सुहं लहइ ।

तह जिणवरिंदविहियं, गणहरपणओ सुहं लहइ १०६४

जह मूलसुयप्पजवा, पुज्जा जिणगणहरा तहा जेहिं ।

तडुभयमाणीयमिदं, तेसिं वंसो किह न पुज्जो ? १०६५

जिणगणहरुगयस्स वि, सुयस्स को गहणधरणदाणाइं ।

कुणमाणो जइ गणहर-वायगवंसो न होज्जाहि ? १०६६ ॥

सीसहिंया वत्तारो, गणाहिंया गणहरा तयत्यस्स ।

सुत्तस्सोवज्झाया, वंसो तेसिं परंपरओ ॥ १०६७ ॥

पगयं पहाणवयणं, पवयणं वारसंगमिह तस्म ।

जइ वत्तारो पुज्जा, तं पि विसेण तो पुज्जं ॥ १०६८ ॥

पडपि सुगमार्थाः, नवरं यथार्थस्य वक्ता तीर्थकरः पूज्यः, तथा गणधरा अपि गौतमादयः पूज्याः, यतस्तेऽपि प्रवचनस्य द्वादशाङ्गस्य सूत्रतः प्रवाचका एव इति तेषामपि नमस्कारः कृतः । अथवा यथा राजा पृथ्वीपतिना आज्ञातं तदाज्ञापितमर्थदिकं राजनियुक्तानाममात्यादीनां प्रणतः सुखेनैव लभते, तथा प्रणतिप्रसन्नैर्जिनवरैर्द्वैविहितं विस्तीर्णं मङ्गलादिकं गणधरप्रणतः सुखेनैव लभत इति तेषामपि नमस्कारः । अथ सामान्येन शेषाचार्योपाध्यायनमस्कृतौ हेतुमाह-(जहेत्यादि)

यथा सूत्रश्रुतस्य द्वादशाङ्गीसम्बन्धिनोऽर्थस्य सूत्रस्य च प्रज-वा हेतवो यथासंख्यं जिना गणधराश्च पूज्याः, तथा यैरिदं त-योर्द्वादशाङ्गीसंबन्धिसूत्रार्थोद्भवमिष्यतीं कालकक्षां या-वदानांतं, तेषां शेषाचार्यरूपगणधरोपाध्यायानां वंशः कथं न पूज्यः ? अपि तु पूज्य एवेति । किञ्च “ जिणेत्यादि ” अथ बि-शेषतो गणधराणाम्, उपाध्यायानां च नमस्कृतौ हेतुमाह- (सीसेत्यादि) यथा गणाधिपा गौतमादयः, गणधरास्तु ज-म्बूस्वाम्यादयः शेषाचार्याः, तदर्थस्य द्वादशाङ्गार्थस्य वक्तारो व्याख्यातारः सन्तः शिष्यवर्गस्य हिताः, तद्वितत्वाच्च नमस्क्रिय-न्ते; तथा तत्सूत्रस्य वक्तारः पाठयितारः सन्त उपाध्याया अपि शिष्यहिता एव । वंशश्च तेषामेवोपाध्यायानां परम्परकः पार-म्पर्यव्यवस्थितः समूहः, अतः शिष्यहितत्वात्सोऽपि नमस्क्रिय-ते । शेषं सुबोधमिति । विशे० । आ० म० । आ० चू० ।

अथ कस्य तीर्थकृतः कियन्तो गणधरा इति दर्शयते-

“ एवं नवसु वि खेत्ते-सुपुरिमपच्छिग्गममज्झिमज्झिणानं च ।

वाच्छं गणहरसंखं, जिणानं नामं च पढमस्स ॥ ४७ ॥

उसमज्झिणे चुवसीती, गणहर उसज्जसेण आदी य ।

अजियाज्जणिंदे नउमि-त्तु सीहसेणो जवे आदी ॥ ४८ ॥

चारुय संभवज्झिणे, पंचाणउती य गणहरा तस्स ।

पढमो य वज्जनाभो, अभिनंदण तियधिकसयं तु ४९ ॥

सोलसयं सुमइ सओ-वमराविय पढमगणहरो तस्स ।

सुज्जो सुणमज्झिणो, सयमेकोऽरगणहराणं ॥ ५० ॥

होइ सुपासवियज्जो, पंचाणउतीय गणहरा भवे तस्स ।

नंदो य सीयवज्झिणे, एकासीति मुण्येव्वा ॥ ५१ ॥

सिज्जसे ऽसत्तरी, पढमो सिस्सो य गोच्छुभो होइ ।

ठावट्ठी य सुभूमो, बोधवा वासपुज्जस्स ५२ ॥

विमज्झिणे छुप्पत्ता, गणहरपढमो य मंदरो होइ ।

पष्ठासाऽणंतज्झिणे, पढमो सिस्सो जसो नाम ॥ ५३ ॥

धम्मस्स होइऽरिट्ठो, तेयावीसं च गणहरा तस्स ।

चक्की उच्छेय पढमो, उत्तालीसा य संतिज्झिणे ॥ ५४ ॥

कुंथुस्स भवे संघो, सत्त सीसं च गणहरा तस्स ।

कुंभो य अरजिणिंदे, तेत्तीसं च गणहरा तस्स ॥ ५५ ॥

भिसंसिगो मल्लिज्झिणे, अठावीसं च गणहरा होंति ।

मुणिसुव्वयस्स मल्ला, अठारस गणहरा तस्स ॥ ५६ ॥

सुभो नमिज्झिवसभे, एकारस गणहरा चरिमदेहा ।

नेमिस्स वि अठारस, गणहर पढमो वेरदत्तो ॥ ५७ ॥

पासस्स अज्झिणो, पढमो अठेव गणहरा ज्ञाणिया ।

जिणवीरे एकारस, पढमो से इंदजूई उ ॥ ५८ ॥

गणहरसंखो भणिया, जं नामो पढमगणहरो तस्स ” । ति० ।

जगवत आदितीर्थकरस्य चतुरशीतिर्गणधराः, अजितस्वा-मिनः पञ्चनवतिः, संजवनाथस्य द्वायुत्तरं शतम्, अभिनन्दनस्य षोडशोत्तरं शतं, सुमतिनाथस्य परिपूर्णं शतं, पद्मप्रजस्य स-प्ताधिकं शतं, सुपार्श्वस्य पञ्चनवतिः, चन्द्रप्रभस्य त्रिनवतिः, सुविधिस्वामिनोऽष्टाशीतिः, शीतलस्य एकाशीतिः, श्रेयांसस्य पद्मसप्ततिः, वासुपूज्यस्य पद्मष्टिः, विमलस्य सप्तपञ्चाशत् अनन्तजिनस्य पञ्चाशत्, धर्मस्य त्रिचत्वारिंशत्, शान्तिना-थस्य पद्मत्रिंशत्, कुन्थुनाथस्य पञ्चत्रिंशत्, अरजिनस्य त्रय-विंशत्, मल्लिस्वामिनो अष्टाविंशतिः, मुनिसुव्रतस्य अष्टादश, नमिनाथस्य सप्तदश, अरिष्टनेमरेकादश, पार्श्वनाथस्य दश, वर्धमानस्वामिश्च एकादशैवेति । एतद् ऋषभादीनां चतुर्विंश-

तेस्तीर्थकृतां यथाक्रमं गणधराणां मूलसूत्रकर्तृणां प्रमाणम् ।
प्रब० १५ द्वार । आ० म० । (' तिथ्यर ' शब्देऽपि वक्ष्यते)

पासस्स एं अरिहा पुरिसादाणीअस्स अट्ठ गणा अट्ठ
गणहरा होत्था । तं जहा—“ सुजे य सुभयोसे य, वसि-
ष्ठे, बंधयारिय । सोमे सिरीधरे चैव, वीरजदे जसेइ य” । १ ।

पार्श्वस्यार्हतस्त्रयोविंशतितमतीर्थकरस्य (पुरिसादाणीअस्स
त्ति) पुरुषाणां मध्ये आदानीय आदेशः पुरुषादानीयः, तस्याष्टौ
गणाः समानवाचनाक्रियाः साधुसमुदायाः, अष्टौ गणधरास्त-
त्रायकाः सूरयः । इदं चैतत्प्रमाणं स्थानाङ्गे, पर्युपणकल्पे च
श्रूयते । केवलमावश्यकं इत्यथा । तत्र ह्युक्तम्—“ दसनवगं ग-
णाण माणं जिणिंदाणं” ति । का० अर्थः?, पार्श्वस्य दश गणाः, गण-
धराश्च । तदिह द्वयोरल्पायुष्कत्वादिना कारणेनाविवक्षाऽनुमन्त-
व्येति । स० ८ सम० ।

वीरस्य—

समणस्स एं भगवओ महावीरस्स एकारस गणा एका-
रस गणहरा होत्था । तं जहा—इंदजूई अग्गिजूई वाउजूई
विअत्ते सोहम्मे मंरिप मोरपुत्ते अकंपिप अयलजाए मेअज्जे
पभासे । स० ११ सम० । कट्ठप० ।

अथैषां सर्वेषां वक्तव्यता—

उप्पन्नस्मि अणंते, नट्ठस्मि य ठाउमत्थिए नाणे ।

राईए संपत्तो, महसेणवणस्मि उज्जाणे ॥

उत्पन्नं प्रादुर्भूतं अनन्तस्य विषये केवलज्ञाने, नष्टे च ग्राह्यस्थि-
के मत्यादिरूपे ज्ञाने, देशज्ञानव्यवच्छेदेन केवलज्ञानसद्भावात् ।
प्रावितं चैतत् प्रथमपीठिकायाम् । रात्रौ संप्राप्तो महसेनवने
उद्याने, किमिति चेत्?, उच्यते—भगवतो ज्ञानरत्नोत्पत्तिसमन-
न्तरमेव देवाश्चतुर्विधा अप्रयागता आसन् अत्यद्भुतां च प्रहर्ष-
वन्तो ज्ञानोत्पादमहिमां चक्रुः । तत्र जगवानवबुध्यते, नात्र
कश्चित् प्रवज्याप्रतिपत्ता विद्यते । तत एतद्विज्ञाय न विशिष्ट-
धर्मकथनाय प्रवृत्तवान्, केवलं कल्प एव यत्र ज्ञानमुत्पद्यते,
तत्र जघन्यताऽपि मुहूर्त्तमात्रमवस्थातव्यम्, देवकृता च पूजा
प्रतीच्छनीया, धर्मदेशना च कर्त्तव्येति संक्षेपतो धर्मदेशनां
कृत्वा दशसु योजनेषु मध्यमा नाम नगरी, तत्र सोमिलार्यो
नाम ब्राह्मणः, स यज्ञं यष्टुमुद्यतः, तत्र चैकादशोपाध्यायाः स-
दवागताः, ते च चरमशरारा भवान्तरापाजितगणधरद्वयश्च,
तान् विज्ञायासंख्येयाभिर्देवकांठिभिः परिवृतो देवाद्वयोतेन
दिवस इवाशेषं पन्थानमुद्द्योतयन् देवपरिकल्पितेषु सहस्रपत्रेषु
नवनीतस्पर्शेषु पद्मेषु चरणन्यासं विदधानो मध्यमनगर्यां
महसेनवनोद्यातं संप्राप्तः ।

अमरनररायमहिंतो, पत्तो वरधम्मचक्रवट्ठित्तं ।

बीयस्मि समोसरणे, पावाए मज्झिमाए उ ॥

अमरा देवाः, नरा मनुष्याः, तेषां राजनः तैर्महितः पूजितः, प्राप्तो
धर्मवरचक्रवर्तिनं धर्मवरप्रज्ञस्त्वमा द्वितीयं पुनः समवसरण-
म्, अपिशब्दः पुनरर्थः, पापायां मध्यमायां प्राप्त इत्यनुवर्त्तते,
ज्ञानोत्पत्तिस्थानकृतपूजापेक्षया चास्याभ्यधिकता ॥

तत्थ किर सोमिलज्जो, त्ति माहणां तस्स दिक्खकालम्भि।

पण्ण जणजाणवया, समागया जन्नवारुम्मी ॥

तत्र पापायां मध्यमायां, किलशब्दः पूर्ववन्, सोमिलार्य इति

ब्राह्मणः, तस्य दीक्षाकावे योगकाले पौरा विशिष्टनगरनिवासि-
लोकाः, जनाः सामान्यलोकाः, जानपदा नानाजनपदभवा लोकाः
समागता यज्ञपाटे । अत्रान्तरे—

एगंते य विवित्ते, उत्तरपासम्मि जन्नवारुम्स ।

तो देवदानविंदा, करंति महिंमं जिणिंदस्स ॥

एकान्ते विवित्ते यज्ञपाटस्योत्तरपार्श्वे ततो देवदानवेन्द्रा
जिनेन्द्रस्य महिमां कुर्वन्ति । पाठान्तरे वा “कासी महिंमं जि-
णिंदस्स ” कृतवन्त इत्यर्थः ।

अमुमेवार्थं सविशेषं भाष्यकार आह—

भवनवई वाणमंतर, जोइसवासी विमाणवासी य ।

सव्विहूँए सपरिसा, कासी नाणुप्पयामहिंमं ॥

भवनपतिव्यन्तरज्योतिर्वासिनो विमानवासिनश्च सपर्यदः
सर्वैर्ह्यज्ञानोत्पत्तिमहिमामर्कापुः कृतवन्तः ॥ आ० म० द्वि० ।
तत्र जगवतः समवसरणे निष्पन्नं सति अत्रान्तरे देवकृतजय-
शब्दसंमिश्रद्वन्द्वद्विभवात् । कर्णेनोत्फुल्लयनगगनावलोक-
नोपलब्धस्वर्गवधूममेतसुखवृन्दानां यज्ञपाटकसमन्यागतज-
नानां परिघोषोऽनघत्—अहो! स्विष्टं यद्विग्रहवन्तः स्वत्वागता
देवा इति । तथा चाह—

तं दिव्यदेवघोसं, सोळ्णं माणुसा तहिं तुट्ठा ।

अहो जस्मिण्ण इट्ठं, देवा किर आगया इहइ ॥

तं दिव्यदेवघोषं श्रुत्वा मनुष्यास्तत्र यज्ञपाटके तुष्टाः, अहो
विस्मये, यज्ञेन जयति लोकानिति याजिकः, तेन इष्टं यतो देवाः
किल आगता अत्रति । किलशब्दोऽसंशये एव, तेषामप्य-
आगमनात् तत्र यज्ञपाटके वेदार्थविद् एकादशापि गणधरा
ऋत्विजः समन्वागताः । तथा चाह—

एकारस वि गणहरा, सव्वे उन्नयविसालकुलवंसा ।

पावाए मज्झिमाए, समोसठा जन्नवारुम्मी ॥

एकादशापि गणधराः समवसृता यज्ञपाटे इति दोगः । किंभू-
ताः?, इत्याह—सर्वे निरवशेषा उन्नताः प्रधानजातित्वात् विशा-
लाः पितामहपितृपितृव्याद्यनेकजनसमाकुलाः । कुलान्येव वं-
शा अन्वया येषां तं तथाविधाः, पापायां मध्यमायां समवसृता
एकीभूता यज्ञपाटे ।

आह—किमास्याः किनामानो वा ते गणधरा इति?, उच्यते—

पढेमेऽत्थ इंदजूई, वीए पुण होइ अग्गिजूई त्ति ।

तइए य वाउजूई, ततो वियत्ते सुहम्मे य ॥

मंरियमोरियपुत्ते, अकंपिप चैव अयलजाया य ।

भेयज्जे य पजासे, गणधरा होति वीरस्स ॥

प्रथमोऽत्र गणधरमध्ये इन्द्रभूतिर्द्वितीयः पुनर्जयति अग्निज-
तिस्तृतीयो वायुभूतिः, चतुर्थो व्यक्तः, पञ्चमः सुधर्मा स्वामी,
षष्ठो मणिडकपुत्रः, सप्तमो मौयपुत्रः, पुत्रशब्दः प्रत्येकमभि-
संबध्यते, अष्टमोऽकम्पिकः, नवमोऽचलज्जाता, दशमो मेता-
र्यः, एकादशः प्रभासः । एते गणधरा भवन्ति वारस्य ॥

जं कारणनिकमणं, वोच्छं एएसि आणुपुव्वीए ।

तित्थं व सुहम्मातो, निरपच्चा गणहरा सेसा ॥

यत्कारणं यन्निमित्तं निष्कर्मणं, यत्तदोर्नित्याजिसंवन्धात् तद्,
एतेषां गणधराणामानुष्यां परिपाठ्या वक्ष्ये, तथा तीर्थं सुधर्मा-
त् पञ्चमाद् गणधराद् जातं, यतो निरपत्याः शिष्यरहिताः
शेषा इन्द्रजत्यादयो गणधराः ।

तत्र जीवादि संशयापनोदनिमित्तं गणधरनिष्कर्मणमिति-
कृत्वा, यो यस्य संशयस्तदुपदर्शनार्थमाह-

जीवे कस्मै तज्जी-व ज्ञूय तारिसय वंथ मुक्खे य ।

देवा नेरइया वा, पुत्ते परलोय निव्वाणे ॥

आद्यस्य गणधृतो जीवे संशयः-किमस्ति?, नास्तीति । द्विती-
यस्य कर्मणि । यथा-ज्ञानावरणायादिलक्षणं कर्मस्ति?, किं वा
नास्तीति । तृतीयस्य (तज्जीवेति) किं तदेव शरीरं, स एव
जीवः?, किं वाऽन्य इति, न पुनर्जीवसत्तायां तस्य संशयः चतुर्थ-
स्य चूतेषु संशयः-किं पृथिव्यादीनि जूतानि सन्ति?, किं वा ने-
ति । पञ्चमस्य (तारिसयस्ति) किं यो यादृश इह भवे सोऽन्य-
स्मिन्नपि तावत्तादृश एव?, उतान्यथाऽपीति संशयः । षष्ठस्य
बन्धो मोक्षश्च तस्मिन् संशयः । यथा-बन्धमोक्षौ स्तः, किं वा
नेति? आह-कर्मसंशयादस्य को विशेषः? उच्यते-स कर्मस-
त्तागोचरः, अयं तु तदस्तिव सत्यपि जीवकर्मसंयोगविभाग-
गोचर इति । सप्तमस्य किं देवाः सन्ति?, किं वा न सन्तीति सं-
शयः । अष्टमस्य नारकाः संशयगोचराः-किं ते सन्ति?, न सन्ती-
ति । नवमस्य पुण्यसंशयः-कर्मणि सत्यपि किं पुण्यमेव प्रक-
र्षप्राप्तं प्रकृष्टसुखहेतुस्तदेव चाऽपक्षीयमानमत्यन्तस्वल्पावस्थं
दुःखस्य, उत तदतिरिक्तं पापमस्ति?, आहोस्वदेकमेवोभयरूपम्,
उत स्वतन्त्रमुभयमिति । दशमस्य परलोके संशयः, सत्यप्याऽऽ-
त्मनि परलोको भवान्तरवृत्तः किमस्ति?, किं वा नास्तीति? ।
एकादशस्य निर्वाणे संशयः-निर्वाणं किमस्ति, किं वा नेति? ।
आह-बन्धमोक्षसंशयादस्य को विशेषः? उच्यते-स हि उभ-
यगोचरः, अयं तु केवलविभागविषय एव । तथा किं संसारा-
ज्जावमात्र एव मोक्षः?, किं वा अन्यः?, इत्यादि ।

साम्प्रतं गणधरपरिवारप्रदर्शनार्थमाह-

पंचण्हं पंचसया, अण्णुडसया य होंति दोएह गणा ॥

दोएहं तु जुयलगाणं, तिसयो तिसयो हवइ गच्छो ॥

पञ्चानामाद्यानां गणधराणां प्रत्येकं प्रत्येकं परिवारः पञ्चशतानि,
तथा अर्द्धं चतुर्थस्य येषु तानि अर्द्धचतुर्थानि अर्द्धचतुर्थानि श-
तानि मानं ययास्तौ अर्द्धचतुर्थशतौ जवतो द्वयोः प्रत्येकं गणौ ।
इह गणः समुदाय एवाच्यते, न पुनरागमिकः । तथा द्वयोर्गणध-
रयुगलकयोः प्रत्येकं त्रिशतस्त्रिशतो गच्छः । किमुक्तं भवति? -
उपरितनानां चतुर्णां गणभूतां प्रत्येकं त्रिशतमानः परिवारः ।
आ० म० द्वि० । आव० । कल्प० । (गणधरसंशयाऽपनयनवक्त-
व्यता तत्तत्संशयविषयवाचकशब्देषु द्रष्टव्या)

केत्रादिद्वाराणि-

साम्प्रतमेतेषामेव वक्तव्यताऽशेषप्रतिपादनार्थं
द्वारगाथामाह-

खेत्ते काळे जम्मे, गोत्तमगारउमत्थपरियाए ।

केवलं य आउ आगम, परिनिव्वाणे त्वे चेव ॥२०१५॥

अत्र एकारान्ताः शब्दाः प्राकृतत्वात् प्रथमाद्वितीयान्ता द्रष्टव्याः ।
ततोऽयमर्थः-गणधरानधिष्ठित्य केत्रं जनपदग्रामनगरादि वक्त-
व्यं, जन्मभूमिर्वाच्येत्यर्थः । तथा कालो न कत्रचन्द्रयोगोपवृत्ति-

तो वाच्यः । तथा जन्म वक्तव्यं, जन्म च मातापित्रायत्त-
मित्यतो मातापितरौ वाच्यौ । तथा गोत्रं यद् यस्य तद्वाच्यम् ।
“अगारउमत्थपरियाए” इति । पर्यायशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्य-
ते, अगारपर्यायो गृहस्थपर्यायो वाच्यः, तथा छुट्ठस्थपर्यायश्चे-
ति । तथा केवलपर्यायो वाच्यः, आयुः सर्वायुष्कं वाच्यं, तथा
आगमो वाच्यः-कस्य क आगम आसीदिति । तथा परिनिर्वा-
णं वाच्यम्, कस्य भगवति जीवति परिनिर्वाणमासीत्, कस्य
वा भगवति परिनिर्वृते इति । तथा तपो वक्तव्यम्-यथा किं के-
नापवर्गं गच्छता तप आचरितमिति । चशब्दात्संहननादि च
वक्तव्यमिति गाथासमुदायार्थः ।

इदानीमवयवार्थः प्रतिपाद्यते, तत्राद्यद्वारावयवार्थाभिधि-
तस्या प्राह-

मगहा गोवरगामे, जाया तिन्नेव गोयमसगोत्ता ।

कोट्ठागमन्निवेसे, जाओ वियतो सुहम्मो य ॥६६॥

मगधेषु जनपदेषु गोर्वरग्रामे जातास्त्रय एवाद्या गणधराः ।
कथमेते त्रयोऽपीत्यत आह-गौतमसगोत्राः, समानं गोत्रं येषां
‘सगोत्राः, गौतमेन गोत्रेण सगोत्राः गौतमसगोत्राः, गौत-
मभिधगोत्रयुक्ता इत्यर्थः । तथा कोट्ठाकसन्निवेसे जातो व्यक्तः
सुधर्मस्तु ।

मोरीयसन्निवेसे, दो भायरो मंमिमोरिया जाया ।

अयन्नो य कोसलाए, मिहिल्लो अकंपितो जातो ॥६७॥

मौर्यसन्निवेशे द्वौ भ्रातरौ मण्डिकमौर्यौ जातौ, अचलश्च
कोशलायां, मिथिलायामकम्पितो जात इति ।

तुंगीयसन्निवेसे, मेयज्जो वच्छजूमिए जातो ।

भयत्रं पि च प्पजासे, रायगिहे गणहरो जाओ ॥६८॥

तुङ्गिकसन्निवेशे वत्सजूमौ, कौशाभीविषये इत्यर्थः; मेतार्यौ
जातः । जगवानपि च प्रभासे राजगृहे गणधरो जातः ।

सम्प्रति कालद्वाराऽवयवार्थप्रतिपाद्यः । कालश्च नक्षत्रचन्द्रयो-
गोपवृत्ति इति यद् यस्य गणधृतो नक्षत्रं तदभिधित्सुराह-

जेट्ठा कत्तिय सार्इ, सवणो हत्थुत्तरा मघाओ य ।

रोहिणि उत्तरसाढा, मिगसिर तह अस्सिणी पुस्सो ॥६९॥

इन्द्रभूतेर्जन्मनक्षत्रं ज्येष्ठा, अग्निरूतः कृत्तिका, वायुजूतः
स्वातिः, व्यक्तस्य श्रवणः, सुधर्मस्य हस्त उत्तरो यासां ता
हस्तोत्तराः, उत्तरफल्गुन्य इत्यर्थः । मण्डिकस्य मघा, मौर्यस्य
रोहिणी, अकम्पितस्य उत्तराषाढाः, अचलभ्रातुर्मृगशिराः, मे-
तार्यस्य अश्विनी, प्रभासस्य पुष्यः ।

अधुना जन्मद्वारं प्रतिपाद्यं, जन्म च मातापित्रायत्तमिति
गणभूतां मातापितरावेव प्रतिपादयति-

वसुज्जूं धणमित्ते, धम्मिन्न धणदेव मोरिए चेव ।

देवे य वसू दत्ते, वत्से य पियरो गणहराणं ॥ ७० ॥

आद्यानां त्रयाणां गणभूतां पिता वसुजुतिः, व्यक्तस्य धनमि-
त्रः, सुधर्मस्य धम्मिन्नः, मण्डिकस्य धनदेवः, मौर्यस्य मौर्यः,
अकम्पितस्य देवः, अचलभ्रातुर्वसुः, मेतार्यस्य दत्तः, प्रभासस्य
वलः, एवं पितरो गणधराणां ज्वान्ति ।

पुढवि वारुणि जदिज्ञा, य विजयदेवा तहा जयंती य ।

नंदा य वरुणदेवा, अद्भुदा मायरो चेव ॥ ७१ ॥

आद्यानां त्रयाणां गणभृतां माता पृथिवी, व्यक्तस्य वारुणी, सुधर्मस्य जहिला, मणिरुक्मौर्यपुत्राणां विजयदेवा पितृभेदेन, धनदेवे हि पञ्चत्वमुपगते मणिरुक्पुत्रसहिता मौर्येण धृता, ततो मौर्यो जातः। अवियोधश्च तस्मिन् देशे इत्यदुपगम्। जय-
न्तीनामा अकम्पितस्य, नन्दा अचलभ्रातुः, वरुणदेवा मेलार्थ-
स्य, अतिभद्रा प्रभासस्य ।

संप्रति गोत्रद्वाराभिधानार्थमाह-

तिन्नि य गोयमगोत्ता, जारहाअग्गिवेसवासिडा ।

कामवगोयमहारिय, कोमिन्न दुगं च गोत्ताइ ॥ ७२ ॥

त्रय आद्या गणभृता गौतमगोत्राः, भारद्वाजो व्यक्तः, अग्नि-
वैश्यायनः सुधर्मः, वासिष्ठो मणिरुक्, काश्यपो मौर्यिकः,
गौतमोऽकम्पितः, हारीतो अचलभ्राता, कौण्डिन्यो मेलार्थः
प्रभासश्च ।

अधुना अगारपर्यायद्वारप्रतिपादनार्थमाह-

पन्ना छायाझीमा, वायाझा होंति पन्नपन्ना य ।

पणसड्डी वावन्ना, अरुयाझीसा य आयाझा ॥ ७३ ॥

द्वर्त्तीमा सोलसगं, आगारवामो जवे गणहराणं ।

उउमत्थपरीयागं, अहकमं कित्तइस्सामि ॥ ७४ ॥

इन्द्रभूतेरगारपर्यायः पञ्चाशद्वर्षाणि, अग्निभूतेः पञ्चत्वारिंश-
त्, वायुभूतेर्द्वादशत्वारिंशत्, व्यक्तस्य पञ्चाशत्, सुधर्मणः
पञ्चाशत्, मणिरुक्स्य पञ्चपष्टिः, मौर्यस्य द्विपञ्चाशत्, अक-
म्पितस्याऽष्टाचत्वारिंशत्, अचलभ्रातुः पञ्चत्वारिंशत्, मेलार्थ-
स्य पञ्चविंशत्, प्रजासस्य षोडश ॥ अत उर्द्ध्वं उग्रस्थपर्यायं
यथाक्रमं कीर्तयिष्यामि ।

प्रतिज्ञातमेवाह-

तीसा वारस दसगं, वारस वायाझ चोदमदुगं च ।

नवगं वारस दस अ-ह्दगं च उउमत्थपरियाओ ॥ ७५ ॥

इन्द्रभूतेऽग्रस्थपर्यायस्त्रिंशद्वर्षाणि, अग्निभूतेर्द्वादश, वायुभू-
तेर्वर्षदशकं, व्यक्तस्य द्वादश, सुधर्मणो द्वादशत्वारिंशत्, मणिरु-
क्स्य चतुर्दश, अकम्पितस्य वर्षनवकं, अचलभ्रातुर्द्वादश वर्षा-
णि, मेलार्थस्य दश, प्रजासस्य वर्षाष्टकम्, एषामेव यथाक्रमं
उग्रस्थपर्यायः ।

केवलपर्यायपरिज्ञानोपायमाह-

उउमत्थपरीयागं, अगारवासं च वुक्कसित्ताणं ।

सव्वाउयस्स मेमं, जिणपरियागं वियाणाहि ॥ ७६ ॥

उग्रस्थपर्यायमगारवासं च व्यवकलय्य यत् सर्वायुष्कस्य शेषं
तच्च जिनपर्यायं विजानीहि ।

स चार्थं जिनपर्यायः-

वारस सोलम अह्दा-रसेव अह्दरसेव अट्टेव ।

सोलम सोलम तह ए-गवीस चोदस सोलम य ॥ ७७ ॥

इन्द्रभूतेः केवलपर्यायो द्वादशवर्षाणि, अग्निभूतेः षोडश,
वायुभूतेर्द्वादश, व्यक्तस्याष्टादश, सुधर्मणोऽष्टौ, मणिरुक्स्य
षोडश, मौर्यपुत्रस्य षोडश, अकम्पितस्य एकविंशतिः, अचल-
भ्रातुश्चतुर्दश, मेलार्थस्य षोडश, प्रजासस्य षोडश ।

सम्प्रति सर्वायुष्कमाह-

वाणउई चउहत्तरि, मत्तरि तत्तो जवे असीई अ ।

एगं च मयं तत्तो, पणनउई चेव तेसीई ॥ ७८ ॥

अट्टत्तरि च वासा, तत्तो वावत्तरि च वासाइ ।

वावट्ठी चत्ता खनु, सव्वगणहराउयं पयं ॥ ७९ ॥

इन्द्रभूतेः सर्वायुर्द्दिनवतिवर्षाणि, अग्निभूतेश्चतुःसप्ततिः, वा-
युभूतेः सप्ततिः, व्यक्तस्य अशीतिः, सुधर्मस्य एकं वर्षशतं,
मणिरुक्स्य पञ्चनवतिवर्षाणि, मौर्यपुत्रस्याशीतिः । अकम्पित-
स्याष्टासप्ततिः, अचलभ्रातुर्द्वादशसप्ततिः, मेलार्थस्य द्वापष्टिः, प्रजा-
सस्य चत्वारिंशत् । एवं क्रमेण गणधराणां सर्वायुष्कमिति ।
आ० म० द्वि० । आव० ।

थेरेणं इंद्रभूती वाणउइवासाइं मव्वाउयं पालइत्ता सि-
च्छे वुक्खे ॥

स्थविर इन्द्रभूतिर्महावीरस्य प्रथमगणनायकः । स च गृह-
स्थपर्यायं पञ्चाशतं वर्षाणि, त्रिंशत् उग्रस्थपर्यायं, द्वादशं च
केवलित्वं पालयित्वा सिद्ध इति सर्वाणि दिनवतिरिति । स०
ए२ सम० ।

थेरेणं अग्निभूतं गणहरे चोवत्तरि वासाइं मव्वाउयं पाल-
इत्ता सिच्छे जाव प्पहीणे ॥

तत्राग्निभूतिरिति महावीरस्य द्वितीयो गणधरः गणनाय-
कः, तस्येह चतुःसप्ततिवर्षाण्ययुः । अत्र चार्थं विभागः-पञ्च-
त्वारिंशद्वर्षाणि गृहस्थपर्यायः, द्वादश उग्रस्थपर्यायः, षोडश
केवलपर्याय इति । स० ७४ सम० ।

थेरेणं अकम्पिए अट्टहत्तरि वासाइं सव्वाउयं पालइत्ता
सिच्छे जाव प्पहीणे ॥

अकम्पितः स्थविरो महावीरस्याऽष्टमो गणधरः, तस्य चाष्टस-
प्ततिवर्षाणि सर्वायुः । कथम् ? गृहस्थपर्यायं अष्टचत्वारिंश-
त्, उग्रस्थपर्यायं नव, केवलपर्यायं चैकविंशतिरिति । स०
७८ सम० ।

आगमद्वारप्रतिपादनार्थमाह-

सव्वे य माहणा जच्चा, सव्वे अज्झावया विज ।

सव्वे दुवात्तसंगी य, सव्वे चोदमपुव्विणो ॥ ७९ ॥

सर्वे ब्राह्मणा जाताः प्रशस्तजातिकुलोत्पन्नाः । तथा सर्वे
अध्यापका उपाध्यायाः, विदन्तीति विदो विद्वांसः, चतुर्दशविद्या-
स्थानपारगमनात् । तानि चतुर्दशविद्यास्थानान्यमूनि-“अङ्गानि
वेदाश्चत्वारो, मीमांसा न्यायविस्तरः । धर्मशास्त्रं पुराणं च,
विद्या होताश्चतुर्दश” ॥१॥ तत्राङ्गानि पट् । तद्यथा-शिक्षा, क-
ल्पो, व्याकरणं, निरुक्तं, छन्दः, ज्योतिषं चेति । एतेन गृहस्थागम
उक्तः । लोकोत्तरागमप्रतिपादनार्थमाह-सर्वे द्वादशाङ्गिनः, तत्र
स्वदेवपि द्वादशाङ्गाध्ययने द्वादशाङ्गिनोऽभिधीयन्ते । ततः सं-
पूर्णद्वादशाङ्गापनार्थमाह-सर्वे चतुर्दशपूर्विणः ।

परिनिर्वाणद्वारमाह-

परिनिव्वुया गणहरा, जीवंते नायए नव जणाओ ।

इंद्रभूइ सुहम्पो य, रायगिहे निव्वुए वीरे ॥ ८० ॥

जीवति ज्ञातके ज्ञातकुलोत्पन्ने, वीरे भगवति, नव जनाः, इन्द्रभू-

निः, सुधर्मश्च स्वामिनि वीरे निर्वृते परिनिर्वृतः। तत्रापि प्रथम-
मिन्द्रतूतिः, पश्चात् सुधर्मस्वामी । यश्च यश्च काष्ठं करोति
स सुधर्मस्वामिनो गणं ददाति, तेषां तथाविधसन्तानप्रवृत्ति-
हेतुभूताचार्यासंज्ञवात् । सुधर्मस्वामी तु काष्ठं कुर्वन्नजिज्ञासा-
य जम्बूस्वामिने गणं समर्पितवान् ।

अधुना तपोद्वारमाह-

मासं पात्रोवगया, सवे वि य सवल्लिप्तसंपन्ना ।

वज्जरिसहसंघयणा, समचउरंसा य संठाणे ॥

सर्व एव गणधरा मासं यावत् पादपोषगमनगताः। द्वारगाथो-
पन्यस्तचशब्दार्थमाह-सर्वेऽपि सर्वलब्धिसंपन्नाः, आमर्षोप-
ध्याद्यशेषलब्धिसंपन्नाः। तथा वज्जर्षभसंहननाः समचतुरस्त्राश्च
संहननाः । समचतुरस्त्राश्च संस्थाने संस्थानविषये । आ० म०
द्वि० । विशे० । एवं चतुश्चत्वारिंशच्छ्रुतानि द्विजाः प्रव्रजिताः ।
तत्र मुख्यानां विपदीग्रहणपूर्वकमेकादशाङ्गचतुर्दशपूर्वचन ग-
णधरपदप्रतिष्ठा च । तत्र द्वादशाङ्गीरचनाऽनन्तरं जगर्वांस्तेषां
तदनुज्ञां करोति, शक्रश्च दिव्यं वज्रमयस्थालं दिव्यचूर्णानां भूत्वा
त्रिचुवनस्वामिनः सन्निहितो जवति । ततः स्वामी रत्नमयसिं-
हासनाहुत्वाय संपूर्णं चूर्णमुष्टिं गृह्णाति, ततो गौतमप्रमुखा ए-
कादशापि गणधरा ईषदवनता अनुक्रमेण तिष्ठन्ति । देवास्तूर्य-
ध्वनिगीतादिनिरोधं विधाय तूष्णीकाः गृह्णन्ति । ततो भगवान्
पूर्वं भणति-“ गौतमस्य द्रव्यगुणपर्यायस्तीर्थमनुजानामीति,”
चूर्णाश्च तन्मस्तके क्षिपति । ततो देवा अपि चूर्णपुष्पगन्धवृष्टिं
तदुपरि कुर्वन्ति, गणं च भगवान् सुधर्मस्वामिनं धुरि व्यवस्था-
प्यानुजानाति । इति ॥१२॥ कल्प० ६ कृण । ती० । “अथं जास-
इ अरहा, सुत्तं गंयंति गणधरा णिवणं ” (१११६) इति । (ग-
णधारिणां सूत्रकरणं ‘सुय’ शब्दे चतुर्थभागे व्याख्यास्यते)
विशे० । सूत्र० । अत्यन्ताप्तगोचरश्रद्धास्थैर्यवतोऽनुष्ठानात्तीर्थ-
कृत्वं, मध्यमश्रद्धासमन्विताऽणधरत्वम् । यो० वि० । गणस्य
गच्छस्य धारकत्वाऽणधरः । उक्त० २६ अ० । गणनायके आचा-
र्ये, स्था० ८ गा० । संथा० । गणधरश्च यैर्गुणैर्युक्तस्य नरस्य
गणधरणाहंत्वं जवति तद्युक्त एवेति । स्था० ८ ठा० । यस्त्वा-
चार्यदेशीयो गुर्वदेशात्साधुगणं गृहीत्वा पृथग् विहरति स
गणधरः । आचा० २ श्रु० १ अ० १० उ० । “चिन्तयत्येवमेवैतत्,
स्वजनादिगतं तु यः । तथाऽनुष्ठानतः सोऽपि, धीमान् गणधरो
जवेत्” ॥ १ ॥ द्वा० १५ द्वा० । पं० सं० । (अथ कीदृशः कथं वा
आचार्यपदे स्थाप्यते इति ‘आयरिय’ शब्दे द्वि० भागे ३०३
पृष्ठे उक्तम्)

नवरमिह भिक्षोर्गणधारणसूत्रम्-

निकखु य इच्छेज्जा गणं धारित्तए नो कप्पइ से थेरे अणा-
पुच्छित्ता गणं धारित्तए । कप्पइ से थेरे आपुच्छित्ता गणं
धारित्तए थविरा य से विरयेज्जा । एवं से कप्पइ गणं धारित्त-
ए थेरा य से एगे विरयेज्जा । एवं से एगे कप्पइ गणं धारि-
त्तए, जसं थेरेहिं अविदिन्नं गणं धारेति से संतराए णेए
वा परिहारे वा जे ते साहम्मिया उट्ठाए विहरति । एत्थि
ए तंति केइ ठेदे वा परिहारे वा ॥ २ ॥

अथास्य सूत्रस्य कः संबन्धः ? तत आह-

उहतो वि पत्तिच्छन्ने, अप्पमिसेहो च्छतिप्पसंगाओ ।

धारेच्च अणापुच्छा, गणमेसां सुत्तमंबंधो ॥

द्विधातोऽपि द्रव्यतो भावतश्च, परिच्छन्ने परिच्छदोपेत आ-
चार्यस्त्रयमपि च द्विधातः परिच्छन्ने गणधारणस्य न प्रतिषेध
इति कृत्वा किमनुज्ञया स्थविराणां कार्यमिति बुद्ध्या माऽतिप्रसं-
गतः स्थविराणामनापृच्छया गणं धारयेदतस्तत्प्रतिषेधार्थमिदं
सूत्रमारभ्यते । एषोऽधिकृतसूत्रस्य संबन्धः । अनेन संबन्धेनायात-
स्याऽस्य व्याख्या-भिक्षुरिच्छेद् गणं धारयितुम् । तत्र (से) तस्य
न कल्पते स्थविरान् गच्छगतान् पुरुषान् अनापृच्छ्य गणं
धारयितुम् । कल्पते (से) तस्य स्थविरान् आपृच्छ्य गणं धारयि-
तुम्, स्थविराश्च (से) तस्य वितरेयुरनुजानीयुर्गणधारणम्, पू-
र्वोक्तैः कारणैर्गृह्यत्वात्, तत एवं सति (से) तस्य कल्पते गणं धा-
रयितुम् । स्थविराश्च (से) तस्य न वितरेयुः, गणधारणानर्हत्वात्,
एवं सति न कल्पते गणं धारयितुम् । यः पुनः स्थविरैरवितोर्णम-
ननुज्ञातः गणं धारयेत् ततः (से) तस्य कृतादनन्तरादपन्याया-
त्प्रायश्चित्तं वेदो वा परिहारो वा, वाशब्दादन्यद्वा तपः । एष सु-
वाक्यार्थः ।

जावार्थं जाष्यकृदाह-

काउं देसदरिसणं, आगतऽपट्ठाविणं उवरया थेरा ।

असिवादिकारणेहिं, न उावितो साहगस्सऽमती ॥

सो काजगतस्मी उव-गतो विदेसं व तत्थ व अपुच्छा ।

थेरे धारेय गणं, जावनसिद्धं अणुग्याया ॥

देशदर्शननिमित्तं गतेन ये प्रवाजितास्तान् यदि आत्मनो याव-
त्काधिकान् शिष्यतया बध्नाति, ततस्तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुक-
म् । तथा देशदर्शनं कृत्वा तस्मिन्नागते अप्रस्थापिते च तस्मि-
न्नाचार्यपदे स्थविरा यस्याचार्या उपरताः कालगताः, यदि वा
स प्रत्यागतोऽप्यशिवदिभिः कारणैः, यद्वा साधकस्य (अस-
ति त्ति) अजावेनाचार्यपदेऽस्थापितोऽन्नान्तरे चाचार्यः तत-
स्तस्मिन् कालगते, यदि वा गतो विदेशं तत्रैव विदेशे गणं धार-
यितुमिच्छेत, एतेषु सर्वेष्वपि कारणेषु समुत्पन्नेषु यदि स्थ-
विरान् गच्छमहतोऽपुष्टा, यद्यपि तस्याचार्येण भावतो गणो
निसृष्टोऽनुज्ञातस्तथापि स्थविरा आपृच्छनीयाः । तत आह-भा-
वनिसृष्टमपि गणं धारयति तर्हि तस्य स्थविरानापृच्छाप्रत्ययं
प्रायश्चित्तम् । अनुद्धाता गुरुकाश्चत्वारो आमाः । उपलक्षणमेतद्
अज्ञानावस्थामिथ्यात्वविराधनारूपाश्च तस्य दोषाः ।

सयमेव दिमाबंधं, अणणुष्ठाते करे अणापुच्छा ।

थेरेहिं पमिसिच्छो, सुच्छा लग्गा उवेहंता ॥

यो नाम स्वयमेव आत्मच्छन्दसा को मम निजमाचार्यमुक्त्वा-
ऽन्य आपृच्छनीयः समस्ति?, इत्यध्यवसायतः पूर्वाचार्येणाननुज्ञा-
त आचार्यपदे तस्यास्थापनात् । स्थविरान् गच्छमहत्तररूपान् अ-
नापृच्छ्य दिग्बन्धं करोति, स्थविरैः प्रतिषेधनीयः यथा निवर्त्त-
ते-“आर्य ! तत्र तीर्थकराणामाज्ञां लोपयितुं न युक्तम्” । एवं
प्रतिबोद्धितोऽपि यदि न प्रतिनिवर्त्तते तर्हि स्थविराः शुद्धाः,
स तु चतुर्गुरुके प्रायश्चित्ते लग्नः । अथ स्थविरा उपेक्षते तर्हि ते
उपेक्षाप्रत्ययं चतुर्गुरुके लग्नाः, यत एवमुपेक्षायामनापृच्छायां च

तीर्थकराजिहितं प्रायश्चित्तमाज्ञादयश्च दोषास्तस्मात् स्थवि-
रैरुपेक्षा न कर्तव्या, तेन च स्थविरा आपृच्छनीयाः ।

सगणे थेराणऽमती, तिगथेरे वा तिगं तुवट्ठाति ।

से वा सति इत्तरियं, धारेइ न मेदितो जाव ॥

अथ स्वगच्छे स्थविरा न सन्ति तर्हि गणे स्वकीये गच्छे
स्थविराणामसति अभावे, ये त्रिककुत्रगणसंघरूपे स्थविरास्तान्
त्रिकस्थविरान्, त्रिकं वा समस्तं कुत्रं वा गणं वा सङ्घं
वा इत्यर्थः, उपतिष्ठेत् । यथा-यूयमनुजानीत महीं दिशमिति ।
अथ अशिवादिभिः कारणैर्न पश्येत्कुलस्थविरादीनामसत्यभा-
वे इत्तरिकां दिशं गणस्य धारयति, यावत्कुलादिभिः सह
गणो न मिलितो भवति ।

जे उ अहाकपेणं, च अणुसायमि तत्थ साहम्मी ।

विहरंति य वच्चाए, न तेसि ठेओ न परिहारो ॥

ये तु साधर्मिकाः स्वगच्छवर्तिनः परगच्छवर्तिनो वा यथा-
कल्पेन श्रुतोपदेशेन तेषां सूत्रार्थं तत्रोपस्थापनाविषये त-
दर्थाय सूत्राणामर्थाय, आसेवनाशित्तयै वेत्यर्थः, अनु-
ज्ञाते गणधरेण तत्र गच्छे विहरन्ति, ऋतुवके कावे मास-
कल्पे न वर्षासु वर्षाकल्पे न तेषां तत्प्रत्ययो यदेषोऽनुज्ञातो गणं
धारयतीति तन्निमित्तमित्यर्थः । प्रायश्चित्तच्छेदो न परिहार
उपलक्षणमेतन्नात्यद्वा तपः श्रुतोपदेशेन तेषां सूत्रार्थं तपोप-
स्थानात् । विषयलोभता हि तस्याः समीपमुपतिष्ठमानानां दोषः, न
सूत्रार्थमिति । (अस्य विशेषविस्तरस्तु 'आयरिय' शब्दे द्वि०
जागं ३३५ पृष्ठे द्रष्टव्यः) व्य० ३ उ० । इदानीन्तनानामपि यो-
ग्यानां गणधरपदं युज्यते । अपवादपदमपुष्टमवब्रम्य नैवेदं युगी-
नसाधूनामपि युज्यते कावोचितानुपूर्वीमपहाय गणधरपदाचारो-
पणम् । मा प्रापन्महापुरुषगौतमादीनामाशातनाप्रसङ्गः । तेषामा-
शातना स्वल्पीयस्यपि प्रकृष्टपुस्तसंसारोपनिपातकारिणी ।
यत उक्तम्—“वृद्धो गणहरसद्वो, गोयममाईहि धीरपुरिसेहि । जो
तं ठवइ अपत्ते, जाणंतो सो महापावो ” ॥ १ ॥ तत एतत्परि-
भाष्य संसारभीरुणा कथञ्चिद्विनयादिना समर्जितेनापि स्व-
शिष्ये गुणवति कावोचितवयःपर्यायानुपूर्वीसंपन्ने गणधर-
पदाधारोपः कर्त्तव्यो न यत्र कुत्रचिदिति स्थितम् । न० । अ-
न्यथा प्रायश्चित्तम् ॥

ततः शिष्यः प्रश्नयति—कीदृशस्य गच्छो दीयते ? अयो-
ग्यस्य वा गच्छं प्रयच्छन्नयोग्यो वा गच्छं धारयन् कीदृशं
प्रायश्चित्तं प्राप्नोति ? उच्यते—

अवहुस्सुए ऽगीयत्थे, निसिसरए वा वि धारए व गणं ।

तदेवसियं तस्सा, मासा चत्तारि भारीया ॥

अवहुश्रुतो नाम येनाचारप्रकल्पाध्ययनं नाधीतम्, अर्थात् वा परं
विस्मारितम्, अगीतार्थो येन वेदश्रुतार्थो न गृहीतो, गृहीतो वा
परं विस्मारितः, तस्मिन् बहुश्रुतेऽगीतार्थे यो गणं गच्छं निसृजति
निकृतिपति, तस्य चत्वारो जारिका मासाः । यो वा अवहुश्रुतोऽ-
गीतार्थो वा गणं निसृष्टं धारयति तस्यापि चत्वारो मासा गुरुकाः ।
एतच्च दिवसनिष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । द्वितीयादिषु तु दिवसेषु य-
त्प्रायश्चित्तमापद्यते तदुपरिष्टाद्वक्ष्यते ।

अथैनमेव निर्युक्तिगाथां जावयति—

अवहुस्सुअस्स देइ व, जो वा अवहुस्सुओ गणं धरए ।

भंगतिगम्मि वि गुरुगा, चरिमे भंगे अणुत्ताओ ॥

अवहुश्रुतस्य गीतार्थस्य गणं ददति चत्वारो गुरवः ।
अस्य च प्रमादादिना निशीथसूत्रं विस्मृतमर्थं पुनः स्मरती-
त्यवहुश्रुतस्य गीतार्थत्वम् । यद्वा—आज्ञाधारणादिमात्रव्यवहा-
रेण बहुश्रुतस्यापि गीतार्थत्वमिति । बहुश्रुतस्यागीतार्थस्य द-
दति चत्वारो गुरवः । अनेन चाचारप्रकल्पाध्ययनं सूत्रतोऽ-
धीतं, न पुनरर्थतः श्रुत्वा सम्यगधिगतमिति बहुश्रुतस्यागीतार्थ-
त्वम् । बहुश्रुतस्य गीतार्थस्य ददतीत्यत्र चतुर्थे भङ्गे शुद्धः । यो
वा अवहुश्रुतो गणं धारयतीत्यत्रापि चतुर्भङ्गाः, तत्रापि बहुश्रुतो-
ऽगीतार्थस्य सन् निसृष्टं गणं धारयति, अवहुश्रुतो गीतार्थो
धारयति, बहुश्रुतोऽगीतार्थो धारयति । त्रिष्वपि चतुर्गु-
रुकाः, बहुश्रुतो गीतार्थो धारयतीत्यत्र शुद्धः । अत एवाह-
भङ्गत्रिकेऽपि त्रिष्वप्याद्यभङ्गेषु गणदायकधारकयोरुजयोरपि
गुरुकाश्चतुर्गुरवः । चरमे चतुर्थे भङ्गे शुद्धत्वादायको धारको
वाऽनुज्ञातो न तत्र कश्चिद्दोषः ॥ वृ० १ उ० । आर्थिकार्पित-
जागरकं साधुविशेषे, स्था० ४ ता० ३ उ० । “पियधम्मे ददध-
म्मे, संविग्गे वज्जओ य तेयस्सी । संगवहुग्गहकुसले, सुत्तथ-
विक गणाहिवई ” ॥ १ ॥ वृ० १ उ० । नि० चू० । पं० व० ।
तीर्थकरगणनृतां मिथो भिन्नवाचनत्वेऽपि सांभोगिकत्वं ज्ञवति,
न वा?, तथा सामाचार्यादिकृतो जेदो भवति न वेति प्रश्ने, उत्त-
रम्—गणभृतां परस्परं वाचनाभेदेन सामाचार्या अपि कियान्
जेदः संज्ञाव्यते । तज्जेदं च कथञ्चिदसांभोगिकत्वमपि संज्ञाव्यत
इति । ८१ प्र० । सेन० २ उल्ला० । गणधरो ज्येष्ठोऽन्यो वा तीर्थस्थाप-
नादिने एव तीर्थकरस्य व्याख्यानानन्तरं व्याख्यानं करोति, उत
सर्वदा भगवद्वाख्यानाऽनन्तरं मुहूर्त्तमेकं व्याख्यानं करोतीति
प्रश्ने, उत्तरम्—ज्येष्ठोऽन्यो वा गणधरः सर्वदा द्वितीयपौरुष्यां व्या-
ख्यानं करोतीत्यङ्गारव्यावश्यकवृत्त्यादौ सन्ति, न तु तीर्थ-
स्थापनादिने एव मुहूर्त्तमेकं करोतीति । १७५ प्र० । सेन०
३ उल्ला० । तथा “संखाइए उ जवे, साहइ जं वा परो उ
पुच्छिज्जा । नयणं अणाइसेवी, वियाणजइए स उउमत्थो ” ॥ १ ॥
इयं गाथा गणधरानाश्रित्योक्ता, सामान्यतश्चतुर्दशपूर्विणा वेति?,
तथा तत्रावधिज्ञानी संख्येयानसंख्येयांश्च भवान् पश्यति १, एवं
मनःपर्यायज्ञान्यपि २, केवलज्ञानी तु नियमतोऽनन्तान् ३,
जातिस्मरणं तु नियमतः संख्येयानित्याचाराङ्गवृत्तौ प्रोक्तम्—
स्ति । अथ चतुर्दशपूर्वी कति भवान् जानातीति, चतुर्दशपूर्व-
विदोऽसंख्यातान् भवान् जानन्तीति प्रघोषः सत्योऽसत्यो वेति
प्रश्नः । उत्तरम्—“संखाइए उ भवे” इयं गाथा गणधरानाश्रित्यैवा-
वश्यकं प्रोक्ताऽस्तीति तथैतदनुसारेणान्येऽपि संपूर्णचतुर्दशपूर्व-
विदः संख्यातीतान् भवान् जानन्तीति प्रघोषोऽपि सत्यस्संभा-
तव्य इति । ६ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

गणधरगंमिया—गणधरगरुका—स्त्री० । यत्र गणधराणां पू-
र्वजन्माजिधीयते तादृश्यां वाक्यपद्धतौ, स० ।

गणधरपाजग्ग—गणधरप्रायोग्य—पुं० । गणधरपदस्य प्रायोग्ये,
व्य० २ उ० ।

गणधरलच्छि—गणधरलब्धि—स्त्री० । त्रयोदश्यां लब्धौ, यद्युक्तो
गणधरो ज्ञवति । पा० । प्रव० ।

गणधरवंस—गणधरवंश—पुं० । गणधरस्य तत्प्रवाहस्य प्रतिपाद-
कत्वाङ्गधरवंशः । समवायाङ्के, स० ।

गणधारि(ए)-गणधारिन्-पुं० । गणधरे, आ० म० द्वि० । (सम-
वसरणे गणधारी व्याख्यानयति इति 'समोसरण' शब्दे चतु-
र्थभागे व्याख्यास्यते) "जगदेकतिघ्नकभूताः, जयन्ति गणधा-
रिणः सर्वे।" चं० प्र० १ पादु० ।

गणजन्त-गणभक्त-न० । समवायभोजने, नि० चू० ८ उ० ।

गणराय-गणराज-पुं० । समुपने प्रयोजने ये गणं कुर्वन्ति ते
गणप्रधाना राजानो गणराजाः । सामन्ते, भ० ७ श० ६ उ०
आचा० । " ततो भगवं वेसांति नगरि संपत्ते, तत्थ
संखा नाम गणराया " आ० म० द्वि० । सेनापती च । आवा० ३
अ० । "जं रयणि च णं समणे जगवं महावीरे कालगप० जाव
सव्वडुक्खप्पहोणे तं रयणिं च णं नव मल्लई नव लेच्छई
कासी कोसलगा अछारस वि गणरायाणो " कल्प० ६ कृण ।

गणवड्-गणपति-पुं० । उज्जयन्तशैलेशिखरे चिक्कल्लनगरे
वज्ररसकुण्डस्योपरि वर्त्तमानगणपतिमूर्ति, ती० ४ कल्प ।

गणवड्देव-गणपतिदेव-पुं० । काकन्दीयराजनेदे, ती० ५० कल्प ।

गणविउत्सग-गणव्युत्सर्ग-पुं० । गणत्यागरूपे द्रव्यव्युत्सर्ग-
नेदे, औ० ।

गणवैयावच्च-गणवैयावृत्य-पुं० । कुञ्जसमुदायस्य सेवालक-
णे नवमे वैयावृत्यनेदे, औ० ।

गणसंकम-गणसंक्रम-पुं० । वसुराजगणादवसुराजगणं संक्र-
मति, नि० चू० ।

सूत्रम-

जे भिक्खू बुमराइयाओ गणाओ अबुसराइयं गणं
संकमइ, गणं संक्रमंतं वा साइज्जइ ॥१५॥

बुसिरातियागणातो, जे जिक्खू संक्रमे अबुसिरातिं ।

पढमवितियचउत्थे, सो पावति आणमादीणि ॥३५॥

(बुसि त्ति) तो बुसिराति ए चउभंगो कायव्वो, चउत्थजंगो
अयत्थुं, ततियजंगे किं पडिसेहो ? आचार्य आइ-तत्थ ण
पडिसेहो, कारणे पुण पढमभंगे उवसंपदं करोति, सा य उवसं-
पया कालं पडुच्च तिविहा । इमा गाहा-

छम्मासे उवसंपद, जहण्ण वारससमा उ मज्झमिया ।

आवकहा उक्कोसो, पमिच्छु सीसे तु जा जीव ॥३५६॥

उवसंपदा तिविहा-जहण्ण, मज्झिमा, उक्कोसा । जहण्ण छम्मा-
से, मज्झिमा वारसवरिसे, उक्कोसा जावजीवं, एवं पडिच्छग-
स्स सिस्से पमविहा चेव, जावजीवं आयरिओ ण मोत्तव्वो ।

छम्मासेऽपूरेत्ता, गुरुगा वारससमासु चउलहुगा ।

तेण परमासियत्तं, जणितं पुण आरते कज्जे ॥ ३६० ॥

जेण पडिच्छगेण छम्मासिता उवसंपया कता, सो जति छम्मा-
से अपूरेत्ता जाति तस्स चउगुरुगा, जेण वारसवरिसा कता,
ते अपूरेत्ता जाइ चउलहुं, जेण जावजीवं उवसंपदा कता
तस्स मासलहुं, छम्मासाणं परेण णिक्कारणे गच्छंतस्स मास-
लहु, जेण वारससमा उवसंपदा कता तस्स वि छम्मासे
अपूरैतस्स चउगुरुआ चेव, वारसमासातो परेण मासलहुं
चेव, जेण जावजीवं संपया कया तस्स छम्मासे अपूरैतस्स
२०६

चउ गुरुगा चेव, तस्सेव वारससमाओ अपूरैतस्स चउलहुगा ।
एस सांही गच्छतो णितस्स भण्णिता । नि० चू० ६ उ० ।
('अबुसराइय' शब्दे प्र० जागे ८१३ पृष्ठे 'उवसंपया' शब्दे
द्वि० जागे च विस्तरो छप्यः)

गणसंग्रहकर-गणसंग्रहकर-पुं० । गणस्याहारादिना ज्ञानादिना
च संग्रहकारके, स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

गणसंग्रहकृदाचार्य उपाध्यायो वा कतिभिर्भवेः सिध्यति?-

आयरियउवज्जाए णं भंते ! सविसयंसि गणं अगिलाए
संगिएहमाणे अगिलाए उवगिएहमाणे कइहिं भवगइणे-
हिं सिज्जइ० जाव अंतं करोइ ? । गोयमा ! अत्येगइए
तेणेव जवगहणेणं सिज्जइ, अत्येगइए दोचेणं भवगइ-
णेणं भिज्जइ, तच्च पुण जवगहणं नाइकमइ ।

(आयरियउवज्जाए णं ति) आचार्येण सहोपाध्याय आचा-
र्योपाध्यायः । (सविसयंसि त्ति) स्वविषये अर्थदानसूचदानल-
क्षणे (गणं ति) शिष्यवर्गम् (अगिलाए त्ति) अखेदेन संगृह-
न् स्वीकुर्वन्, उपगृह्णन् उपगृह्णयन्, द्वितीयस्तृतीयश्च भवो
मनुष्यभवो देवभवान्तरितो दृश्यः चारित्र्यवतोऽनन्तरो देवभ-
वो जवति । न च तत्र सिद्धिरस्तीति परानुग्रहस्यानन्तरं फल-
मुक्तम् । भ० ५ श० ६ उ० ।

गणसंमिति-गणसंस्यिति-स्त्री० । गणस्य मर्यादायाम्, यथा
अशिष्येऽद्योग्यशिष्ये महाकल्पश्रुतं न दातव्यम् । व्य० १ उ० ।

गणसंम (म्) य-गणसंमत-पुं० । महत्तरादौ प्रवचनप्रभा-
वके, व्य० १ उ० ।

गणसम-देशी-गोष्ठीरते, दे० ना० २ वर्ग ।

गणसामायारी-गणसामाचारी-स्त्री० । गणसामाचारी गणं
विषीदन्तं चोदयति । कथम् ? इत्याह-

पमिन्नेहणपप्फोहण, बालगित्ताणाइवेयवच्चेया ।

सीदंतं गांहेई, सयं च उज्जत्त एएसु ॥

प्रत्युपेक्षणं चक्षुषा निरीक्षणं, प्रस्फोटनमाखोटादिकम्, एतयो-
र्बालगणानादिवैयावृत्ये च सीदन्तं प्रत्युपेक्षणादि प्रादयति-कार-
यति, स्वयं च एतेषु स्थानेषु सततमुद्युक्तः । उक्ता गणसामाचारी ।
व्य० १० उ० । प्रत्युपेक्षणा बाह्यवृद्धादिवैयावृत्यादिकार्येषु स्वय-
मुद्यताऽग्न्या गणं प्रेरयति गणसामाचारी । आचारविनय-
भेदे, प्रव० ६४ द्वार ।

गणसोजाकर-गणशोभाकर-पुं० । गणस्यानवद्यसाधुसामा-
चारीप्रवर्तनेन वादिधर्मकर्मनैमित्तिकविद्यासिद्धत्वादिना वा
शोभाकरणशीले पुरुषे, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

गणसोजायर-गणशोभाकर-पुं० । 'गणसोजाकर' शब्दार्थे,
स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

गणसोभि (ए)-गणशोभिन्-पुं० । गणं वादप्रदानतः शो-
भयतीत्येवंशीलो गणशोभी । गणशोभाकरे पुरुषजाते, व्य०
१० उ० ।

गणहर-गणधर-पुं० । 'गणधर' शब्दार्थे, आ० म० प्र० ।

गणहरगंडिया-गणधरगणिका-स्त्री० । 'गणधरगंडिया'
शब्दार्थे, स० ।

मणहरपाउग-गणधरपायोग्य-त्रि० 'गणधरपाउग' शब्दार्थे,
६५० २ उ० ।

गणहरवृद्धि-गणधरवृद्धि-स्त्री० । 'गणधरवृद्धि' शब्दार्थे,
पा० । प्रव० ।

गणहरवंस-गणधरवंस-पुं० । 'गणधरवंस' शब्दार्थे, सं० ।

गणहारिण-गणधारिन्-पुं० । 'गणधारि' शब्दार्थे, आ० म० द्वि० ।

गणाजीव-गणाजीव-पुं० । मत्वादिगणीयमात्मानं सूत्रादिनोप-
दर्श्य भक्तादिप्राहके आजीवनेदे, स्था० ५ टा० १ उ० ।

गणाधिव-गणाधिप-पुं० । गौतमादिषु प्रधानगणधरेषु, विशेष० ।

गणाभिओग-गणाभियोग-पुं० । गणः स्वजनादिसमुदायस्त-
स्याजियोगो गणाभियोगः । ध० २ अधि० । गणवश्यतायाम्,
उपा० १ अ० ।

गणावक्रमण-गणापक्रमण-न० । गणाकृच्छादपक्रमणं निर्गमो
गणापक्रमणम् । गच्छाग्निरगमे, स्था० ।

सत्तविहे गणावक्रमणे पणुत्ते । तं जहा-सव्वधम्मा रोएमि,
एगइया रोएमि, एगइया नो रोएमि, सव्वधम्मा वित्तिगिच्छा-
मि एगइया वित्तिगिच्छामि, एगइया नो वित्तिगिच्छामि, स-
व्वधम्मा जुहुणामि, एगइया जुहुणामि, एगइया नो जुहुणा-
मि, इच्छामि एं भंते ! एगद्वविहारपमिं उवसंपज्जित्ता
एं विहरित्तए ।

सत्तविधं सत्कारं प्रयोजननेदेन भेदाकृणादृच्छादपक्रमणं नि-
र्गमो गणापक्रमणं प्रकृतं तार्थङ्करादिभिः । तद्यथा-सर्वान् धर्मान्
न निर्जराहेतून् श्रुतभेदान् सूत्रार्थोभयविषयान् अपूर्वग्रहणवि-
स्मृतसंभ्रानपूर्वाधीतपरावर्त्तनरूपान् चारित्रनेदोश्च कृपणवै-
यावृत्त्यरूपान् रोचयामि रुचिविषयीकरोमि चिकीर्षामि । ते
चामुत्र परगणे संपद्यन्ते, नेह स्वगणे, बहुश्रुतादिसामर्थ्यभावात् ।
अतस्तदर्थं स्वगणादपक्रमामि भदन्त ! इत्येवं गुरुपृच्छाद्वारेणैकं
गणापक्रमणमुक्तम् । अथ सर्वधर्मान् रोचयामीत्युक्ते कथं पृच्छा-
र्थोऽवगम्यत इत्युच्यते-“इच्छामि एं भंते ! एगद्वविहारपमि-
मं” इत्यादि पृच्छावचनसाधर्म्यादिति । रुचेस्तु करणचार्थता
“पत्तियामि रोएमि” इत्यत्र व्याख्यातैवेति । क्वचित्तु “सव्वध-
म्मं जाणामि एवमंगे अवक्कमे” इत्येवं पाठः, तत्र ज्ञानी अहमि-
ति किं गणेनेति सदादपक्रामति । तथा (एगइय त्ति) एकका-
न् काँश्चन श्रुतधर्मान् चारित्रधर्मान् वा रोचयामि चिकीर्षामि,
एककाँश्च श्रुतधर्मान् चारित्रधर्मान् वा नो रोचयामि न चिकी-
र्षामि, इत्यतश्चिकीर्षितधर्माणां स्वगणे करणसामर्थ्यभावादप-
क्रमामि भदन्त ! इति द्वितीयम् २ । तथा सर्वधर्मानुत्कलकृणान्
विचिकित्सामि संशयविषयीकरोमि, इत्यतः संशयापनोदार्थं स्व-
गणादपक्रमामीति तृतीयम् ३ । एवमेककांस्विकित्सामि, एकका-
न् नो विचिकित्सामीति चतुर्थम् ४ । तथा (जुहुणामि त्ति) जुहोमि
अन्येभ्यो ददामि, न च स्वगणे पात्रमस्त्यतोऽपक्रमामीति पञ्चमम्
५ । एवं षष्ठमपि ६ । तथा इच्छामि एं जदंत ! धर्माचार्य एकाकिनो
गच्छग्निरगत्याजिनकल्पिकादितया यो विहारो विचरणं तस्य या
प्रतिमा प्रतिपत्तिः प्रतिज्ञा, सा एकाकिविहारप्रतिमा, तामुपसंपद्या-
ङ्गीकृत्य विहर्तुमिति सप्तममिति ७ । अथवा सर्वधर्मान् रो-
चयामि श्रद्धेऽहमिति तेषां स्थिरीकरणार्थमुपक्रमामि, तथा ए-
ककान् रोचयामि श्रद्धे, एककाँश्च नो रोचयामीत्यश्रद्धितानां अ-

ज्ञानार्थमपक्रमामीत्यनेन पदद्वयेन सर्वविषयाय, देशविषयाय
च सम्यग्दर्शनाय गणापक्रमणमुक्तम् । एवं सर्वदेशविषयसंशय-
विनोदसूचकेन “सव्वधम्मा वित्तिगिच्छामि” इत्यादिपदद्वयेन
ज्ञानार्थमपक्रमणमुक्तम् । तथा सर्वधर्मान् जुहोमीति जुहोतेरदना-
र्थत्वाद्भक्षणार्थस्य च सेवावृत्तिदर्शनादाचराम्यनुतिष्ठामीति
यावत्, तथा एककान् नो सेवामीति सर्वेषामासेव्यमानानां विशेष-
पार्थम्यनासेवितानां च कृपणवैयावृत्त्यादीनां चारित्रधर्माणामासे-
वार्थमपक्रमामीत्यनेन पदद्वयेन तथैव चारित्रार्थमपक्रमणमुक्त-
मिति । उक्तञ्च-“नाणदु दंसणदु, चरणेण एवमाइसंकमणं । सं-
मोगदु व पुणे, आयरियेण व पायव्वं” ॥ १ ॥ इति ।
तत्र ज्ञानार्थं “सुत्तस्स व, अत्यस्स व उन्नयस्स व कारणा उ
संकमणं । वीसज्जियस्स गमणं, जीओ य नियतए कोए” ॥ १ ॥
त्ति । दर्शनप्रज्ञावकशास्त्रार्थं दर्शनार्थं चारित्रार्थं यथा “चरित्तं
देसे दुविहा” देशे द्विविधा दोषा इत्यर्थः । “एसणदोसा य इत्थि-
दोसा य” ततो गणापक्रमणं जवति “गच्छंमि य सीयंते, आय-
समुत्थेहि दोसेहि” ॥ १ ॥ ति । संभोगार्थं नाम यत्रोपसंपन्नस्तना-
ऽपि विसंभोगकारणे सदनलक्षणे सत्यपक्रामतीति आचार्यार्थं
नामाचार्यस्य महाकल्पश्रुतादि श्रुतं नास्त्यऽतस्तदध्यापनाय
शिष्यस्य गणान्तरसंक्रमो जवतीति । इह च स्वगुरुं पृष्ट्वैव वि-
सर्जितेनापक्रमितव्यमिति सर्वत्र पृच्छार्थो व्याख्येयः । उक्तकार-
णवशात्तु पक्षादिकालात्परतोऽपि विसर्जितोऽपि गच्छेदिति निष्का-
रणगणापक्रमणं त्वविधेयं, यतः “आयरियाईण जया, पच्छित्त-
जया न सेवइ अकिच्चं । वेयावच्चऽज्जयणे, सुसज्जए तदुवओगंणं”
॥ १ ॥ सूत्रार्थोपयोगेनेत्यर्थः । तथा “एगो इत्थीगम्मो, तेणादिज-
या य अल्लिययगारे” (गृहस्थान्) “कांहादी च उदिसे, परि-
निव्वावंति से अण्णे त्ति” ॥ १ ॥ स्था० ७ टा० ।

पंचहिं ठाणेहिं आयरियउवज्झायस्म गणावक्रमणे
पणुत्ते । तं जहा-आयरियउवज्झाए गणंसि आणं वा
धारणं वा नो सम्मं पणंजित्ता भवइ । आयरियउवज्झाए
गणंसि अहारायणियाए किङ्कम्मं वेणइयं नो सम्मं पणंजि-
त्ता जवइ । आयरियउवज्झाए गणंसि जे सुयपज्जवजाए
धारिति ते काळे णो सम्मणपवादेत्ता जवइ । आयरियउव-
ज्झाए गणंसि सगणियाए वा परगणियाए वा निगंथीए
वहिंसे भवइ; मित्ते णाइगणे वा से गणाओ अवक्कमे-
ज्जा तेसि संगहोवगहइयाए गणावक्रमणे पणुत्ते ॥

आचार्योपाध्यायस्य आचार्योपाध्याययोर्वा गणाद गच्छाद्
अपक्रमणं विनिर्गमो गणापक्रमणम् । आचार्योपाध्याय-
योगेण गच्छविषये आज्ञां वा योगेषु प्रवर्त्तनवृत्तानां धारणां
वा विधेयेषु निवर्त्तनवृत्तानां नो नैव सम्यग्प्रयोजनं प्र-
योक्ता तयोः प्रवर्त्तनशीलो भवति । इदमुक्तं भवति-दुर्विनी-
त्वाकृणस्य तं प्रयोक्तुमशक्नुवन् गणादपक्रामति काक्षिकाचा-
र्यवदित्येकम् । तथा गणविषये यथारत्नाधिकतया यथाऽपेष्टं
कृतिकर्म, तथा वैतयिकं वितयं नो नैव सम्यक् प्रयोक्ता
भवत्याऽचार्यसंपदा, सामिमानत्वात् । यत आचार्येणापि प्र-
तिक्रमणकामणादिपूचितानामुचितविनयः कर्त्तव्य एवेति द्वि-
तीयः । तथा असौ यानि श्रुतपर्यवज्जातानि यान् श्रुतपर्यायप्रका-
रान् उद्देशकाभ्ययनादीन् धारयति, इत्यविस्मरणात्तानि काले
काले यथावसरं नो सम्यगनुप्रवाचयिता तेषां पाठयिता भवति ।
'गणे त्ति' इह संबध्यते, तेन गणे गणविषये, गणमित्यर्थः । तस्मा-

विनीतत्वात्स्वस्य वा सुखवृत्तत्वाद् मन्दप्रज्ञत्वाद्धिति गणादप-
क्रामतीति तृतीयम् । तथाऽसौ गणे वर्तमानः (सगणियाएत्ति)
स्वगणसंबन्धिन्यां (परगणियाएत्ति) परगणसत्कार्यां निग्रेन्त्यां
तथाविधाशुभकर्मवशवर्त्तितया सकलकल्याणाश्रयसंयमसौ-
धमध्याद् बहिल्लेश्यान्तःकरणं यस्यासौ बहिल्लेश्य आसक्तो
भवतीत्यर्थः । एवं गणादपक्रामतीति न चेदमधिकगुणत्वे-
नास्याऽसंभाव्यम् । यतः पठ्यते—“ कस्माद् तूणिघणचि-क-
णाद् गहयाद् वज्रसाराद् । नाणद्धियं पि पुरिसं, पंथाओ
उत्पहं नैति ” ॥ १ ॥ इति चतुर्थम् । तथा मित्रज्ञातिगणो वा
सुहृत् स्वजनवर्गो वा (से) तस्याचार्यादेः कुतोऽपि कार-
णाद्गणादपक्रामेदतस्तेषां सुहृत्स्वजनानां संग्रहाद्यर्थं गणाद-
पक्रमणं प्रज्ञप्तम् । तत्र संग्रहस्तेषां स्वीकार उपग्रहो वस्त्रादि-
भिरुपष्टम्भ इति पञ्चमम् । स्था० ५ ठा० २ उ० । (गणादपक्रम्य
किञ्चिदकृत्यं कृत्वा पुनः स्वगणमुपसम्पद्येत् तत्र विधिः ‘ उ-
वसंपया ’ शब्दे द्वि० भागे १००८ पृष्ठे छष्टयः)

गणावच्छेदय-गणावच्छेदक-त्रि० । गणस्यावच्छेदो विभागो-
ऽशोऽस्यास्तीति । स्था० ३ ठा० ४ उ० । गणकार्यचिन्तके,
आचा० २ श्रु० १ अ० १० उ० । यो हि तं गृहीत्वा गच्छेत्पष्टम्भा-
यैवोपधिमार्गणादिनिमित्तं विहरति । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

अधुना गीतार्थस्य स्वरूपमाह-

उच्चावणा पहावण-खेत्तोवहिमगणानु अविषादी ।

सुत्तत्थतदुभयविज्ज, गीयत्थाए वि साहुं ति ॥

उत्प्रावत्येन धावनमुच्चावनं, प्राकृतत्वाच्च स्त्रीत्वनिर्देशः, कि-
मुक्तं भवति?—तथाविधे गच्छप्रयोजने समुत्पन्ने आचार्येण सदि-
ष्टोऽसंदिष्टो वा आचार्ये विज्ञेय यथैतत्कार्यमहं करिष्यामीति ।
तस्य कार्यस्यात्मानुग्रहबुद्ध्या करणं उच्चावनम्, शीघ्रं तस्य
कार्यस्य निष्पादनं प्रधावनम्, क्षेत्रमार्गणा क्षेत्रप्रत्युपेक्षा, उप-
धिरुत्पादनम्, एतासु येऽविपादिनो विपादं न गच्छन्ति, तथा सू-
त्रार्थतदुभयविदः, अन्यथा हेयोपादेयपरिज्ञानायोगात्, ते एता-
दृशा एवंविधा गीतार्थाः, गणावच्छेदिन इत्यर्थः । व्य० १ उ० ।
आव० । ध० ।

अथ गणावच्छेदकयोभ्यगुणानाह—

प्रजावनोच्चावनयोः, क्षेत्रोपधेयणसु च ।

अविषादी गणावच्छेदकः सूत्रार्थविन्मतः ॥ ७४ ॥

प्रजावना जिनशासनस्योत्सर्पणाकरणम्, उच्चावना उत्प्रावत्ये-
न धावना, गच्छेत्प्रार्थार्थं दूरक्षेत्रादौ गमनमित्यर्थः । तयोश्च पुनः
क्षेत्रं ग्रामादियोग्यस्थानम्, उपधिः कल्यादिः, तयोरेषणा मार्ग-
णा, गवेषणेति यावत् । आसु अविषादी खेदरहितः । तथा सू-
त्रार्थवित् उचितसूत्रार्थज्ञाता, ईदृशो गणावच्छेदकस्तत्संज्ञो
मतः प्रज्ञतो जिनैरिति शेषः, न पुनर्गुणरहित इति ज्ञावः ।
ध० ३ अधि० (कियत्पर्यायस्य गणावच्छेदकत्वं कल्पते इति
‘ आयरिय ’ शब्दे द्वि० भागे ३३१ पृष्ठे उक्तम्)

गणावच्छेदय-गणावच्छेदक-पुं० । ‘ गणावच्छेदय ’ शब्दार्थे,
स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

गणि-गणिन्-त्रि० । गणः साधुसमुदायो यस्यास्ति स्वस्वामि-
सम्बन्धेनासौ गणी । स्था० ३ ठा० ३ उ० । चं० प्र० । गणः साधुस-
मुदायो चूयानतिशयवान् वा गणानां साधूनां वा यस्यास्ति स
गणी । स्था० ८ ठा० गुणगणो वाऽस्यास्तीति । नं० प्रव० आचा० ।

गणाचार्ये, उत्त० ३ अ० । अनु० । स० । गच्छाधिपतौ, व्य० १
ठ० । आचा० । सूत्र० । अस्य पार्श्वे आचार्याः सूत्राद्यम-
व्यस्यन्ति । कल्प० ६ कण ।

एकं पि जो दुहत्तं, सत्तं पमिबोहिउं उवे मणे ।

ससुरासुरम्मि वि जगे, तेण हँ घोसियँ आणाघोसं ॥

जूप अत्थि जविस्सं, ति केइ जगवंदणीयकमजुयये ।

जेसिं परिहिपकरणे-कवच्छदक्खाणवोसिहीकालं ॥

जूप अणागएँ काळे, ए केइ इह हँति गोयमा ! सूरी ।

णामगहणेण वि जे-सि होज्ज नियमेण पच्छित्तं ॥

एयं गच्छववत्तं, दुप्पसहाणंतरं तु जो खंने ।

तं गोयम ! जाण गणिं, निच्छयओऽणतसंसारी ॥

जसयदजीवजगमं-गलेककद्धाणपरमकल्लाणं ।

सिद्धिए वोच्छिन्ने, पच्छित्तं होइ तं गणिणो ॥

तम्हा गणिणं समस-सुमित्तपक्खेण परहियरणं ।

कल्लाणकंखुणा अ-प्पणो वि आणा ए झंघेया ॥

एवं मेरा ण लंघेयव्वं चि ॥

एयं गच्छववत्तं ढांघित्तु नगरवेहि पमिबध्दे ।

संखाईए गणिणो, अज्ज वि बोहिं न पावंति ॥

ए झजंति हि य अन्ने, अणंतहुत्तो वि परिजमंतित्तं ।

चउगइभवसंसारे, चेद्विज्ज चिरं सुदुक्खत्ते ॥ महा० १ अ० ।

“ सुत्तत्थे निम्माऊ, पियइददधम्मोऽणुवत्तणाकुसली ।

जाईकुलसंपन्नो, गंभीरो बद्धिमंतो य ॥ १ ॥

संगहुधगहनिरओ, कयकरणो पवयणाणुरागी य ।

एवंविहो य भणिओ गणसामी जिणवरिंदेहि ” ॥ २ ॥

स्था० ६ ठा० ।

गणी आबद्धयके प्रमाद्येत तदा प्रायश्चित्तम्-

से जयवं जे एणं गणी किंचि आवस्सगं पमाएजा ? गोयमा !

जे एणं गणा अकारणिगे किंचि खणमेगमवि पमाए, से णं

आवस्सगं उवइसेजा जभो एणं तु सुमहाकारणिगे वि संते ग-

णी खणमेगमवी ण किंचि णिययावस्सगं पमाए से एणं वंदे

पूए दड्ढवे जाव एणं सिध्दे बुद्धे पारगए खीणकम्ममज्जे

नीरए उवइसेजा; सेसं तु महयाए वंधेणं सत्थाणे चेव

जाणिहिइ । एवं पच्छित्ते विहिं सो उ णाणुद्वती अदीणम-

णो जं जइ य जहाथापं जे से आराहगे भणिए ॥

महा० ७ अ० । गणावच्छेदके, व्य० ४ उ० ।

गणिगुणसत्ताधिय-गणिगुणस्वन्नधियक-पुं० । गणिनो गुणा

यस्य स्वा च स्वकीया च लब्धिर्गस्य स गणिगुणस्वलब्धि-

कः । प्रवाजितुमुपग्रहीतुं च शक्ते, पश्चा० १८ बिब० ।

गणिहि-गणिद्धि-स्त्री० । ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूपसम्पदि, स्था० ।

गणिही तिविहा पसत्ता । तं जहा-णाणिही दंसणिही

चरित्तिही । अहवा गणिही तिविहा पसत्ता । तं जहा-स-

चित्ता अचित्ता पीसिया ॥

ନିଉନାଥ	ନିଉନାଥ	ନିଉନାଥ	ନିଉନାଥ	ନିଉନାଥ
--------	--------	--------	--------	--------

एतेषु परस्परताडनेन सप्तशतानि विंशत्युत्तराणि गणितमुच्यते, तस्मिन् गणितेऽन्योऽत्र षट्कः, तेन भागे हते विंशत्युत्तरं शतं लभ्यते, तच्च षष्ठां पङ्क्तिनामन्यपङ्क्तौ षट्कानां न्यस्यते, तदधः पञ्चकानां विंशत्युत्तरमेव शतम् । एवमधोऽधश्चतुष्क-त्रिकद्विकैकानां प्रत्येकं विंशत्युत्तरशतं न्यस्यमेवमन्यपङ्क्तौ सप्तशतानि विंशत्युत्तराणि भवन्ति, एषा च गणितप्रक्रियाया आदिरुच्यते, तथा यत्विंशत्युत्तरं शतं लब्धं तस्य च पुनः शेषेण पञ्चकेन जागेनापहृते द्विधा चतुर्विंशतिस्तावन्तस्तावन्तश्च पञ्चकचतुष्कत्रिकद्विकैकाः प्रत्येकं पञ्चमपङ्क्तौ न्यस्या यावद्विंशत्युत्तरं शतमिति । तदधोऽग्रतो न्यस्तमङ्कं मुक्त्वा येऽन्ये तेषां यो यो महत्संख्यः स सोऽन्यस्ताच्चतुर्विंशतिसंख्य एव तावद् न्यस्यो यावत्सप्तशतानि विंशत्युत्तराणि पञ्चमपङ्कावपि पूर्णानि भवन्ति, एषा च गणितप्रक्रियेत्यभिधीयते । एवमनया प्रक्रियाया चतुर्विंशतेः शेषचतुष्ककेण जागे हते षट् लभ्यन्ते, तावन्तश्चतुःपङ्क्तौ चतुष्ककाः स्थाप्याः, तदधः षट् त्रिकाः पुनर्द्विकाः, न्यू एककाः, पुनः पूर्वन्यायेन पङ्क्तिः पूर्णया, पुनः षट्कस्य शेषत्रिकेण भागे हते द्वौ लभ्यते, तावन्मात्रौ त्रिकौ तृतीयपङ्क्तौ शेषं पूर्ववत् । शेषपङ्क्तिद्वये शेषमङ्कद्वयं क्रमोत्क्रमाज्यां व्यवस्थाप्यमिति ॥ सूत्र० १ शु० १ अ० १ उ० ।

गणियालित्रि-गणितद्विपि-स्त्री० । ब्राह्म्या लिपेर्विधाने, प्रज्ञा० १ पद ।

गणियसुहृम-गणितसूक्ष्म-न० । गणितं कोटिकासंकलनादि, तदेव सूक्ष्मं सूक्ष्मबुद्धिगम्यत्वात् । सूक्ष्मज्ञेदे, स्था० १० उ० ।

गणिया-गणिका-स्त्री० । विद्यासिन्याम्, ज्ञा० १ शु० १ अ० । आ० म० ।

अहीण० जाव सुरूवा बावत्तरिकलापंभिया चउसट्टि-गणियागुणोववेया एकूणतीमे वि सेसे रममाणी एकता-सरइगुणप्पहाणा बत्तीसपुरिसोवयारकुसला एवंगमुत्तप-भिवोहिया अट्टारसदेसीजासाविसारया सिंगारागारचारवे-सा गीयरइगंधवणट्टकुसला संगयगयभणियविहियविद्या-सललियसंज्ञावनिजणजुचोवयारकुसला सुंदरथणा जह-णवयणकरचरणलावणविद्यासकलिया ऊसियधया स-हस्सज्जा विदिस्सउत्तचामरवालववयणिकया कक्षीरहप्पया-या होत्था बहूणं गणियासहसाणं आदेवच्चं पोरेवच्चं समित्तं भट्ठित्तं महत्तरगतं आणाईसरसेणावच्चं करेमाणी पालेमाणी विहरइ ॥

(अहीणं चि) अहीना पूर्णपञ्चेन्द्रियशरीरेत्यर्थः । यावत्करणात्-“ लक्ष्मणवंजणगुणोववेया मागुम्माणपमाणपडिपुअसु-जायसव्वंगसुंदरंगी” इत्यादि छेद्यम् । तत्र लक्षणानि स्वस्तिक-लक्षणादीनि, व्यञ्जनानि मर्षातिलकादीनि, गुणाः सौजाव्यादयः, मानं जलछोणमानता, उन्मानमर्धजारप्रमाणता, प्रमाणताऽष्टोत्तरशताह्मज्ञाच्छ्रुयतेति (बावत्तरिकलापंभियं चि) हेखाद्याः श-कुनरुतपर्यन्ता गणितप्रधानाः कक्षाः प्रायः पुरुषाणामेवाभ्यास-योग्याः, स्त्रीणां तु विज्ञेया एव प्राय इति । (अउसट्टिगणिया- २०७

गुणोववेया) गीतनृत्यादीनि विशेषतः परयस्त्रीजनोचितानि चतुःषष्टिविज्ञानानि ते गणिकागुणाः । अथवा वात्स्यायनोक्ता-नि आलिङ्गनादीन्यष्टौ वस्तूनि, तानि च प्रत्येकमष्टभेदत्वाच्चतुःषष्टिर्भवन्तीति । चतुःषष्ट्या गणिकागुणैरुपेता या सा, तथा एकोनविंशद्विशेषा एकविंशती रतिगुणाः, द्वाविंशच्च पुरुषोपचाराः कामशास्त्रप्रसिद्धाः । (नवंगसुत्तपरिबोदियं चि) द्वे भोत्रे, छे चक्रुषी, छे घ्राणे, एका जिह्वा, एका त्वक्, एकं च मन इत्येतानि नवाङ्गानि सुप्तानि इव सुप्तानि यौवनेन प्रनिबोधितानि स्वाध्यायमपठुतां प्रापितानि यस्याः सा तथा “अट्टारसदेसी-भासाविसारयं चि” कूटिगम्यम् । (सिंगारागारचारवेसं चि) शृङ्गारस्य रसविशेषस्यागारमिव चारुवेषो यस्याः सा तथा (गीयरइगंधवणट्टकुसलं चि) गीतरतिआसौ गन्धर्वनाट्य-कुशला चेति समासः । गन्धर्वं नृत्तयुक्तगीतं, नाट्यं तु नृत्तमेवेति (संगयगयभणियविहियविद्यासललियसंज्ञावनिजणजुचो-वयारकुसलं चि) दृश्यम्, सङ्गतानि गतादीनि यस्याः सा तथा, सललिताः सुप्रसन्नतोपेता ये संतापास्तेषु निपुणा या सा तथा, युक्ताः सङ्गता ये उपचाराव्यवहारास्तेषु कुशला या सा तथा, ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः । (सुंदरथणं चि) एतेनेदं दृश्यम्-“सु-दरथणजघणवयणकरचरणणयणलावणविद्यासकलियं चि” व्यक्तम्, नवरं जघनं पूर्वः कटीभागस्य, लावण्यमाकारस्य स्पृ-हणीयता, विलासः स्त्रीणां चेष्टाविशेषः (ऊसियज्जयं चि) ऊ-र्ध्वोक्तजयपताका “सहस्सज्जाभेति” व्यक्तम् (विदिस्सउत्तचाम-रवालवीयणियं चि) वितोर्णं राज्ञा प्रसादतो दत्तं उत्रचाम-रूपा बाह्व्यजनिका यस्यै सा तथा, (कक्षीरहप्पयाया वि-होत्थं चि) कर्णोरथः प्रवहणं तेन प्रयातं गमनं यस्याः सा तथा, वाऽपीति समुच्चये (होत्थं चि) अभवदिति । (आदेवच्चं चि) आधिपत्यं आधिपतिकर्म । इह यावत्करणादिदं दृश्यम्- (पोरेवच्चं) पुरोवर्तित्वम्, अग्रेसरत्वमित्यर्थः । (भट्ठित्तं) भर्तृत्वं, पोषकत्वं, (सामित्तं) स्वस्वामिसंबन्धमात्रम्, (महत्तर-गतं) शेषवेश्याजनापेक्षया महत्तरत्वम्, (आणाईसरसेणावच्चं) आङ्गेश्वर आङ्गाप्रधानो यः सेनापतिः सैन्यनायकस्तस्य जाघः कर्म वा आङ्गेश्वरसेनापत्यमिव आङ्गेश्वरसेनापत्यम्, (करे-माणी) कारयन्ती परैः, (पालेमाणी) पालयन्ती स्वयमिति । विपा० २ अ० । “गणियायारकरेणुकोत्थहत्थीणं” (गणियायार-चि) गणिकाकाराः सकामायाः करेणवस्तासां (कोत्थं चि) उदरदेशस्तत्र हस्तो यस्य कामक्रीडापरायणत्वात्स तथा, इह चेत्समासान्तो छेद्यः । ज्ञा० १ शु० १ अ० ।

गणियागुण-गणिकागुण-पुं० । आलिङ्गनादिके विद्यासिनीगु-णे, ज्ञा० १ शु० ३ अ० ।

गणियागुआंग-गणितानुयोग-पुं० । सूर्यप्रहणयादौ अनुयोग-भेदे, आत्मा० १ शु० १ अ० १ उ० ।

गणियावर-गणिकावर-न० । विद्यासिनीप्रधाने, ज्ञा० १ शु० १ अ० । जं० । विपा० । “गणियावरनाडइज्जकलियं” गणिकाव-रैर्वेश्याप्रधानैर्नाटकयैर्नाटकसम्बन्धिनीजिमांभैः कविता या सा तथा ताम् । भ० ११ श० ११ उ० ।

गणिविज्ञा-गणिविद्या-स्त्री० । उत्कालिकश्रुतविशेषे, गं० । सप्तलघुको गच्छो गणः, सोऽस्यास्तीति गर्भा आचार्यः, तस्य

विद्या ज्ञानं गणिविद्या, सा चेह ज्योतिष्कनिमित्तादिपरिज्ञानरूपा वेदितव्या, ज्योतिष्कनिमित्तादिकं हि सम्यक् परिज्ञाय प्रवाजनसामायिकारोपणोपस्थापनश्रुतोद्देशानुज्ञागणारोपणदिशानुज्ञाविहारकमादिषु प्रयोजनेषूपस्थितेषु प्रशस्ते तिथिकरणमुहूर्त्तनक्षत्रयोगे यद्यत्र कर्त्तव्यं भवति तत्तत्र सूरिणा कर्त्तव्यं, तथा चेन्न करोति तर्हि महान् दोषः । उक्तं च—“जोइसनिमित्तानां, गणिणो पञ्चावणाइकजेसु । तवजुजइ तिहिकरणा-इ जाणणछ-इत्रहा दोसो” ॥२॥ ततो यानि सामायिकादीनि प्रयोजनानि यत्र तिथिकरणादौ कर्त्तव्यानि भवन्ति तानि तत्र यस्यां ग्रन्थपङ्क्तौ व्यावर्त्यन्ते सा गणिविद्या । नं० । पा० ।

गणिवचन-गणिवचन-पुं० । स्वनामख्याते कस्यचिद् धर्मज्ञातरि, “सीसो सज्जिद्धओ वा, गणिवचनओ वा न सायइ” (७०१ गाथा) पं० व० ३ द्वार ।

गणिसंपदा-गणिसंपद-स्त्री० । गणानां साधूनां वा गणः समुदायो भूयानतिशयवान् वा यस्यास्तीति गणी आचार्यस्तस्य सम्पत् समृद्धिर्जावरूपा गणिसंपत् । प्रव० ६४ द्वार । आचारश्रुतशराखचनादिकायामाचार्यगुणद्वौ, स्था० ।

अष्टविहा गणिसंपदा पष्ठत्ता । तं जहा-आयारसंपदा सुयसंपदा सरीरसंपदा वयणसंपदा वायणासंपदा मङ्संपदा पयोगसंपदा संगहपरिष्ठा णाम अष्टमा ॥

गणः समुदायो भूयानतिशयवान् वा गणानां साधूनां वा यस्यास्ति स गणी आचार्यस्तस्य सम्पत् समृद्धिर्भावरूपा गणिसंपत्, तत्राचरन्माचारोऽनुष्ठानं स एव संपद्धिभूतिस्तस्य वा सम्पत् सम्पत्तिः प्राप्तिराचारसम्पत् । सा च चतुर्धा, संयमधुवयोगयुक्ता चरणे नित्यं समाधुपयुक्ततेत्यर्थः । असम्प्रग्रह आत्मनो जात्याद्युत्सेकरूपप्रादवर्जनमिति ज्ञावः २ । अनियतवृत्तिरनियतविहार इत्यर्थः ३ । वृक्षशीलता वपुर्मेनसोर्निर्विकारतेनियान्त ४ । एवं धृतसम्पत् साऽपि चतुर्धा । तद्यथा-बहुश्रुतता युगप्रधानागमतेत्यर्थः १ । परिचितसूत्रता २, विचित्रसूत्रता स्वसमयादिभेदान् ३, घोषविशुद्धिकरता च उदात्तादिविज्ञानादिति । शरीरसम्पच्चतुर्धा, आरोहपरिणादयुक्ता उचितदैव्यविस्तारता इत्यर्थः, अनवत्राप्यता, अलजनीयाऽङ्गतेत्यर्थः २, परिपूर्णोद्भियता ३, स्थिरसंहननता चेति ४, वचनसम्पच्चतुर्धा । तद्यथा-आद्यवचनता १, मधुरवचनता २, अनिश्रितवचनता, मध्यस्थवचनतेत्यर्थः ३, असंदिग्धवचनता चेति ४ । वाचनासंपच्चतुर्धा । तद्यथा-विदित्वोद्देशनं विदित्वा समुद्देशनं परिणामिकादिकं शिष्यं ज्ञात्वैत्यर्थः २, परिनिर्वाप्य वाचना पूर्वदत्तालापकानधिगम्य शिष्यं पुनः सूत्रदानमित्यर्थः ३, अर्थनिर्यापणा-अर्थस्य पूर्वापरसाङ्गत्येन गमनिकेत्यर्थः ४ । मतिसंपच्चतुर्धा-अवग्रहेहापायधारणाभेदादिति ४ । प्रयोगसम्पच्चतुर्धा, इह च प्रयोगा वाद्विषयसूत्रान्तपरिज्ञानं वादादिसामर्थ्यविषये पुरुषपरिज्ञानं, किं नयोऽयं वाद्यादिः २, क्षेत्रपरिज्ञानं ३, वस्तुपरिज्ञानम, वस्तिवहवाद्काले राजामात्यादि ४ । संग्रहः स्वीकरणं, तत्र परिक्षा ज्ञानं नामाभिधानमष्टमो सम्पत् । सा च चतुर्विधा । तद्यथा-वात्तादयोग्यक्षेत्रविषया १, पीठफलकादिविषया २, यथासमयं स्वाध्यायनिष्ठादिविषया ३, यथोचितविनयविषया चेति ४ । स्था० ८ उ० । प्रश्न० । दर्श० । ध० २० ।

सुखं मे आउसंतेणं जगवया एवमक्खायं-इह खलु धेरेहि

भगवतेहि अष्टविधा गणिसंपदा पष्ठत्ता, कयरा खलु धेरेहि जगवतेहि अष्ट गणिसंपदा पष्ठत्ता । इमा खलु धेरेहि जगवतेहि अष्टविहा गणिसंपदा पष्ठत्ता । तं जहा-आयारसंपदा १ सुतसंपदा २ सरीरसंपदा ३ वयणसंपदा ४ वायणासंपदा ५ मतिसंपदा ६ संयोगसंपदा ७ संगहपरिष्ठा णाम अष्टमा । से किं तं आयारसंपदा । आयारसंपदा च-उविहा पणत्ता । तं जहा-संजमधुवजोगजुत्ते यावि जवति १ असंगहियप्पा २ अणियतावित्ती ३ बुद्धसाले यावि जवति ४ । सेत्तं आयारसंपदा । से किं तं सुतसंपदा । सुतसंपदा चउविहा पष्ठत्ता । तं जहा-बहुसुते यावि जवति १, परिचित सुते यावि भवति २ विचित्तसुते यावि जवति ३, घोसविमुद्धिकारण यावि जवति ४ । सेत्तं सुतसंपदा । से किं तं सरीरसंपदा । सरीरसंपदा चउविहा पष्ठत्ता । तं जहा-आरोहपरिणाहसंपन्ने यावि भवइ १, अणोत्प-सरीरे २, थिरसंग्रयणे ३, बहुपमिपुष्पिदि ए यावि जवति ४ । सेत्तं सरीरसंपदा । से किं तं वयणसंपदा । वयणसंपदा चउविहा पष्ठत्ता । तं जहा-आदिज्जवयणे यावि जवति १, महरवयणे यावि भवति २, अणिसिसयवयणे यावि भवति ३, फुरुवयणे यावि भवइ ४ । सेत्तं वयणसंपदा । से किं तं वायणासंपदा । वायणासंपदा चउविहा पष्ठत्ता । तं जहा-विश्यं उदिसति विश्यं वाएति परिणिज्जाविंयं वा-एइ अत्यणिज्जवए यावि भवति । सेत्तं वायणासंपदा । से किं तं मतिसंपदा । मतिसंपदा चउविहा पष्ठत्ता । तं जहा-उग्गहमतिसंपदा १, ईहामती २, अवायमती ३, धारणामती । से किं तं उग्गहमती । उग्गहमती उविहा पष्ठत्ता । तं जहा-खिप्पं उगिएहति, बहु उगिहति, बहुविहं उगिएहति, धुवं उगिएहति, अणिस्मियं उगिएहति, असंदिद्धं उगिएहति । सेत्तं उग्गहमती । एवं ईहामती वि । एवं अवायमती । से किं तं धारणामती । धारणामती उविहा पष्ठत्ता । तं जहा-बहुं धरेति, बहुविधं धरेति, पोराणं धरेति, दुद्धरं धरेति, अणिस्मियं धरेति, असंदिद्धं धरेति । सेत्तं धारणामती । सेत्तं मतिसंपदा । से किं तं पत्रोगसंपदा । पत्रोगसंपदा चउविहा पष्ठत्ता । तं जहा-आतंविदाय वायं पउंजित्ता जवति, परिसंविदाय वादं पउंजित्ता जवति । सेत्तं विदाय वादं पउंजित्ता भवति, वत्थुं विदाय वायं पउंजित्ता भवति । सेत्तं पत्रोगमतिसंपदा । से किं तं संगहपरिष्ठा नाम संपदा । संगहपरिष्ठा नाम संपदा च-उविहा पष्ठत्ता । तं जहा-बहुजणपाउग्गताए वासावासे-सु खेत्तं पढिलेहत्ता जवति, बहुजणपाउग्गताए पाणिहारियं पीढफलमसेज्जासंथारयं उगिएहत्ता जवति, काले णं

कालं समाण्डत्ता जवति, अहागुरुसंपूज्ता जवति । सेत्तं संगहपरिष्ठा ।

“सुयमे आउसतेण” इत्यादिव्याख्या प्राग्वत् । अष्टौ विधाः प्रकारा यासां ता अष्टविधाः । (गणिसंपदं च) गणोऽस्यास्तीति गणिराचार्यस्तस्य संपद इव संपदो गणिसंपदः प्रकृताः प्ररूपिताः । तद्यथा-आचारसंपत् १, श्रुतसंपत् २, शरीरसंपत् ३, वचनसंपत् ४, वाचनासंपत् ५, मतिसंपत् ६, संयोगसंपत् ७, संग्रहपरिष्ठा नाम संपत् ८ । अत्र च प्रत्येकमष्टौ प्रकारा गणिसंपदो वर्णयिष्यन्ति, तदेवमुपन्यस्याः प्रकाराः । साम्प्रतं तद्वत् सूत्रं वक्तव्यं, तत्र प्रथमं संपदमिदमादिशुत्रम्—(से किं तं गणिसंपया इति) अथास्य सूत्रस्य कः प्रस्तावः ? उच्यते-प्रश्नसूत्रमिदम्, एतच्चादावुपन्यस्तमिदं ज्ञापयति-पृच्छतो मध्यस्थस्य बुद्धिमतोऽर्थिनो भगवद्बहुपदिष्टतत्त्वप्ररूपणा कार्या, न शेषस्य । तथा चोक्तम्—“मध्यस्थो बुद्धिमान्यायी, श्रोता पात्रमिति स्मृतः” इति । पात्रं योग्योऽधिकारी चोच्यते । सर्वजगज्जन्तुनिबहहितायाऽभ्युत्थिता आचार्यास्तद्गुणविशेषणविशिष्टस्यैवावपाऽङ्कमसंदिग्धं पारावारस्येवास्तितरां गूढाज्ञायं भवाभ्युत्थितारणप्रवरपोतसमानमहार्थरूपं श्रीजिनागमं संप्रदर्शयन्ति । स एव सम्यग् रक्षति, तद्विपरीतस्तु नाशयति । यत उक्तं च—“आमे घमे इत्यादि” ततोऽयोग्यस्यागमार्थो न देयोऽनुपधानादनुष्ठानस्य च । यत उक्तं स्थानाङ्गे—“चत्वारि अवायणिज्जा पन्नत्ता । तं जहा-अविणीए, विगइपडिबळे, अविउसियपाहुडो, मायं” तत्र “विगइपडिबळे” इत्यस्यार्थ उपधानकारी इति, न तु उपधानमिति । कोऽर्थः ? उच्यते-उपपृच्छते श्रुतमनेनाऽऽचाम्लादितपोविशेषरूपेण च, योगविधिनेति यावत् । उपप्रीयते तदुपधानं, ततश्च य एवंविधानुष्ठानयुक्तो भवति तस्यैवार्थसूत्रज्ञेदाच्छ्रुतं देयमिति ज्ञापितं भवति, इति कृतं प्रसङ्गेन । प्रकृतमनुसरामः-तत्र ‘से’ शब्दो मगधदेशप्रसिद्धो निपातस्तत्रशब्दार्थे, अथशब्दार्थे वा छप्यः । स च वाक्योपन्यासार्थः । किमिति परिप्रश्ने (तं ति) तावदिति द्रष्टव्यम् । तच्च क्रमोदद्योतने । तत एव समुदायार्थः-तिष्ठन्तु श्रुतसंपदादीनि प्रष्टव्यानि तावद्, आचारसंपदानन्तरं च तेषामुपन्यस्तत्वात् । तत्रैतावदेव तावत् पृच्छामि-किमाचारसंपदिति ? अथवा प्राकृतशैल्या अभिधेयवद् विज्ञवचनानि योजनीयानीति न्यायादेवं द्रष्टव्यम्, तत्र का तावदाचारसंपदिति ? एवं सामान्येन केनचित्प्रश्ने कृते सति जगवान् गुरुः शिष्यवचनानुरोधेनानुच्चार्य किञ्चिच्छिष्योक्तं प्रत्युच्चार्य आह—“चउविहवा पन्नत्ता” इति । अनेन चागृहीतशिष्याभिधानेन निर्वचनसूत्रेणैतदाचष्टे, न सर्वमेव सूत्रं गणधरप्रश्नार्थं करनिर्वचनरूपं किन्तु किञ्चित्पथा, किञ्चिदन्यथापि, बाहुल्येन तु तथारूपम् । यत उक्तम्—“अथं भासइ भरहा, सुत्तं गंथति गणहरा णिउणं । मासणस्स णियछाप, तत्तो सुत्तं पवत्तइ” ॥१॥ इत्यादि । तत्राचारसंपत्तुर्था प्रकृता प्ररूपिता, यदा तीर्थकरा एव निर्वृत्तारस्तदा अयमर्थो अवसेयोऽप्येव ता-र्थकरैर्यदा पुनरन्यः कश्चिदाचार्यस्तन्मतानुसारी तदा तीर्थकरगणधरैरिति । चातुर्विधमिवापदर्शयति—(तं जहा) तद्यथेति वक्ष्यमाणभेदकथनप्रकाशनार्थम् । ननु पूर्वमेव ‘कयरा खलु अट्टविहा गणिसंपदा’ इत्यनेन स्पष्टमेवेति किमर्थं पुनः “से किं तं” इत्यादिना पृच्छति, पुनरुक्तत्वात् । उच्यते-सामान्यतः

संपद्विषयः पूर्वप्रश्नः, द्वितीयस्तु तद्विषयभेदान्तरज्ञापनविषय इति समुच्चयविशेषविवक्षायां न विरोध इत्यलं प्रसङ्गेन । प्रस्तुतमुपस्तूयते-यः संयमध्रुवयोगयुक्तश्चापि भवति १ असंप्रतिगृहीतात्मा २ अनियतवृत्तिः ३ वृद्धशीलश्चापि भवति । तत्राचारो नाम प्रथममङ्गं, तस्मिन् अधीते दशविधश्रमणधर्मो ज्ञातो भवति, तस्मादाचाराङ्गं यो भणति सूत्रतोऽर्थतः संपद्युक्तो भवति यः स आचारसंपत् । (संजमत्यादि) संयमो नाम चरणं, तस्य ये ध्रुवा अवश्यं कर्तव्यत्वाद् योगाः प्रतिवेत्तनास्वाध्यायादयः तैर्युक्तो जवति । अथवा संयमः सप्तदशप्रकारः पञ्चाश्रवाद्विरमणमित्यादिकः, तस्मिन् ध्रुवो नित्यो योगो व्यापारो यस्य स संयमध्रुवयोगयुक्तः । अथवा संयमे ध्रुवो नित्यो योगो यस्य स संयमध्रुवयोगयुक्तः । चशब्दाद् ज्ञानादिष्वपि नित्योपयोगः । अपिशब्दग्रहणात् असंयमेऽपि योजयति इत्येका १ । असंप्रगृहीतः अनुत्सेकवानात्मा यस्य सोऽसंप्रगृहीतात्मा, निरजिमान इत्यर्थः । यथा अहमाचार्यो बहुश्रुतस्तपस्वी सामाचारिकुशलो जात्यादिमान् वा इत्यादि मदरहितः २ । अनियता अनिश्चिता वृत्तिर्व्यवहरणं विदारो वा यस्य सोऽनियतवृत्तिर्यथा ‘गामे पगराई नगरे पंचराई’ इत्यादिका । अथवा निकेतं नाम गृहं, तत्र वृत्तिर्वर्तते यस्य स निकेतवृत्तिः, न निकेतवृत्तिरनिकेतवृत्तिः । अथवा चतुर्थादितपोविशेषैरेषणासमितियोगेन च निकेतवृत्तिः परिचितगृहं भवन्ता इति ३ । वृद्धशीलो निभुतशीलः, अवचनशील इति यावत् । अर्थग्रहणात् वृक्षेषु म्लानादिषु सम्यग्वैवावृत्त्यादिकरणकारापणयोर्युक्तो भवति, एवंविधः । अथवा वृद्धशीलता तावद् दुःखितमनसि च निवृत्तस्वभावता, निर्विकारतेति यावत् ४ । (सेत्तमित्यादि) तेषां आचारसंपत् चतुर्विधा । एवंविधाचारविशिष्टस्य श्रुतं भवति, दीयमानं च यथोक्तं गृह्णाति, सा श्रुतसंपत् । तां पिपृच्छिषुरिदमाह—(से किं तमित्यादि) अथ का सा श्रुतसंपत् ? सूरिराह-श्रुतसंपत् चतुर्विधा प्रकृता । तद्यथा-बहुश्रुतश्चापि भवति १, परिचितसूत्रः २, विचित्रसूत्रः ३, घोषविशुद्धिकारकः ४ । तत्र बहुश्रुतो युगे युगे प्रधानः श्रुतेन, एतावता यस्मिन् काले यावानागमो जवति तस्मिन् काले तावन्तं संपूर्णं हेतुवैयुक्त्यादिभिर्जानाति, युगप्रधानागम इति ज्ञावः । चशब्दाद् बहुवारिजः । अपिशब्दाद् बहुपर्यायः, स चैवं जघन्यतः पञ्चावार्धिकः, उत्कर्षत एकोनविंशतिवर्षपर्यायः १ । परिचितसूत्रः-उत्क्रमक्रमवाचनादिभिः स्थिरसूत्रोऽस्खलितागमः २ । विचित्रः-स्वपरसमयादिपर्यायैर्जानाति, अथवाऽर्थेन विचित्रं बह्वर्थविचारणायुक्तं जानाति । अथवा उत्सर्गापवादौ सामान्यविशेषैर्वा विचित्रं जानाति स विचित्रसूत्रः ३ । घोषविशुद्धिकारकः-घोषा उदात्तादयः, तेषां शुद्धिर्घोषशुद्धिः, विशेषेण शुद्धिर्विशुद्धिस्तां करोतीति घोषविशुद्धिकारकः । यतः स्वयं घोषविशुद्धिमान् अन्यानपि तथैव स्वरशुद्धिकारकः । घोषा उदात्तादयः, तेषां शुद्धिर्घोषशुद्धिः ४ । (सेत्तं) पूर्ववत् । साम्प्रतं शरीरबलवद् एव श्रुतं चतुर्विधं जवति, अतः शरीरं संपदमेव पिपृच्छिषुरिदमाह—(से किं तमित्यादि) प्रश्नसूत्रं व्यक्तम् । सूरिराह-शरीरसंपत्तुर्विधा प्रकृता । तद्यथा-आरोहपरिणाहसंपूर्णश्चापि भवति १, एवमनवत्राप्यशरीरः २, स्थिरसंजननः ३, बहुप्रतिपूज्यः ४ । इह च आराहो देव्यं, परिणाहो विस्तारः, नाभ्यां संपूर्णः । चापिशब्दादव्याजसुन्दरत्वव्यापकाविति । येन उच्यते दौर्तिकैरपि यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति । अतवत्राप्यम्-नावत्राप्यम् वज्जनं यस्य सोऽयमनवत्राप्यः ।

अथवा अपत्रापयितुं लज्जयितुमर्हः शक्यो वाऽवत्राप्यो लज्जनीयः, न तथाऽनवत्राप्यः यतो हीनशरीरस्तु लज्जोत्पादको भवति २। स्थिरसंहननो बलवत्तरशरीरः, एवंविधश्च तपःप्रवृत्तिषु शक्तिमान् भवति ३। बहुपरिपूर्णांनीन्द्रियाण्यस्य स बहुपरिपूर्णैर्न्द्रियोऽनुपहतचक्षुरादिकरणः, एवंविधश्च सर्वार्थसाधनपरो जवति ४। सेत्तमित्यादिपूर्ववत् । शरीरश्रुतसम्पद्युक्तस्यैव प्रायो वचनसंपद भवति अतस्तां पिपृच्छिपुरिदमाह— (से किं तं) इत्यादि व्यक्तम् । सूरिराह—वचनसंपच्चतुर्विधा प्रज्ञा। तद्यथा—आदेयवचनश्चापि भवति १, एवं मधुरवचनः २, अनिश्रितवचनः ३, असन्दिग्धवचनः ४। तत्रादेयवचनः सकलजनप्राप्तवाक्यः, श्रोतारः श्रुत्वा यद्वाक्यं प्रमाणं कुर्वन्ति । चाऽपिशब्दावदेशान्तरदानेऽपि न कोऽपि तद्वाक्यमन्यथा करोतीति द्योतकः १, मधुरं रसवद्यदर्थतो विशिष्टार्थवत्तया अर्थावगादत्वेन शब्देन आव्यपरुषत्वमौख्यगाम्भीर्यादिगुणापेक्षत्वेन श्रोतुराह्वामपजनयति तदेवंविधं वचनं यस्य स तथा २। अनिश्रितवचनो रागादिना वाक्यकाबुध्यवर्जितः ३। असन्दिग्धवचनः परिस्पुष्टवाक्यः, यद् ब्रूते तत्सर्वैरपि संदेहरहितं बुध्यते। एवंविधस्य वाक्यश्रवणात् संशयेदिति ४। सेत्तमित्यादि प्राग्वत् । अधुना एवंविध एव शिष्याणां वाचनां दातुं समर्थो जवतीति वाचनासंपदं प्रजनयितुमाह— (से किं तं) इत्यादि कण्ठ्यम् । गुरुराह— (वायणेत्यादि) वाचनासंपच्चतुर्था प्रज्ञा। विदित्वोद्दिशति १, विदित्वा समुद्दिशति २, परिनिर्वाप्य वाचयति ३, अर्थनिर्यापकश्चापि भवति ४। तत्र विदित्वोद्दिशति यथा योगविधिक्रमेण सम्यग्योगेनाधीनैवमुद्दिशति, समुद्दिशति वा यथायोगसामाचार्यैव स्थिरपरिचितुं कुर्विदमिति वदतीति, अन्यथा अपरिणामिकादावपक्वघटनिहितजलोदाहरणेन दोषसंज्ञात् । अथवा आमजाजने वा निक्षिप्तं क्षीरं विनिश्यति, एवमयोगे दत्तं सूत्रं विनिश्यतीति २। (परीति) सर्वप्रकारं निःर्वापयतो निरो निःसंदिग्धादिभृशार्थदर्शनाद् भृशं गमयते पूर्वदत्तालापकादिसर्वात्मना स्वात्मनि परिणमयतः शिष्यस्य सूत्रगताऽशेषविशेषग्रहणकालं प्रतीक्ष्य शक्त्यनुरूपप्रदानेन प्रयोजकत्वमनुभूय परिनिर्वाप्य वाचयति सूत्रं प्रददाति ३। अर्थः सूत्राऽग्निधयं वस्तु, तस्य निरिति जृशं यापना निर्वाहणा, पूर्वापरसाङ्गत्येन स्वयं ज्ञानतोऽन्येषां च कथनतो निर्गमयति निर्यापयति इति निर्यापकः । चाऽपिशब्दौ विश्वारादिद्योतकौ ४। सेत्तमित्यादि सुगमम् । सांप्रतं जात्यमेवोपदिष्ट उत्पन्नप्रतिभो भवति । जातिग्रहणाद् विशिष्टजातिमत एव विशिष्टशुद्धिसंभव इति दर्शितं भवति, अन्यथा हि परतोऽधिकैराकिसस्तत्प्रत्युत्तराऽसमर्थश्चेत्तदा तादृशं तं दृष्ट्वा विप्रतिपत्तिं गच्छेयुरजिनवध्रालवोऽपि चेतिमतिसंपदं प्रयितुमिदमाह— (से किं तं) इत्यादि प्रश्नसूत्रं व्यक्तम् । भगवानाह—मतिसंपच्चतुर्विधा प्रज्ञा, तद्यथा—अवप्रदमतिसंपदेव १। ईहा २ अपायः ३ धारणा ४। तत्र सामान्यार्थस्य अशेषविशेषनिरपेक्षाऽनिर्देश्यरूपादेवप्रदणमवग्रहः, सा चासौ मतिसंपच्चावग्रहमतिसंपत्, एवमन्या अपि १। नवरं ईहा तदर्थविशेषालोचनम् २। प्रकृतार्थविशेषनिश्चयोऽप्यायः ३, अवगतार्थस्याऽवित्युतिस्मृतिवासना धारणा ४। सांप्रतमवग्रहमतिसंपद्देवान् जिज्ञासुरिदं प्रहनयति— (से किं तं) इत्यादि व्यक्तम् । सूरिराह—षड्विधा पदप्रकारा प्रज्ञा। तद्यथा—किप्रमवगृह्णाति १, बहुकमवगृह्णाति २, बहुविधमवगृह्णाति ३, ध्रुवमव-

गृह्णाति ४, अनिश्रितमवगृह्णाति ५, असन्दिग्धमवगृह्णाति ६। तत्र किप्रमतिशीघ्रमुच्चारितमात्रमवपृच्छद्भिः शिष्यैरवगृह्णाति । अथवा परवादिभिः पृच्छद्भिरेवोच्चारितमात्रमवगृह्णाति, यथा प्रतिज्ञानामनिग्रहस्थानादिदोषा न संभवन्ति उक्ताऽननुवादेन च वादे पराजितत्वं भवति १, बहुमिति एकवारमुक्तानि पञ्च परं ग्रन्थशतानि धारयति २, बहुविधमिति लिखति, धारयति, मनसि संख्यां गणयति, स्वमुखेनाऽन्यदाऽऽख्यानमप्यन्तराले कथयति, अनेकैश्चोच्चारितमवगृह्णाति, एवं च यथा लोकोक्त्या अष्टावधानिनो दशावधानिनश्चोच्यन्ते तथा करोतीति ३। ध्रुवमिति न कदापि विस्मरयति सकृत्पठितमपि यथाश्रुतमवगृह्णाति, एवं च प्रज्ञावान् लोकं प्रशस्यते, प्रत्युत्तरादिविधाने च समर्थो जवतीति ४। अनिश्रितं नाम पुस्तकादिनिरपेक्षमेव पठति, अवगृह्णाति च । अथवा एकवारं श्रुतं पुनर्यदा कश्चिदनुवृत्तं वदति तदैव वक्तुं समर्थो भवति नान्यथैवंविधाने भवति किं तु स्मरणनिरपेक्ष एव भवतीति ५। असन्दिग्धं नाम सन्देहवर्जितमवगृह्णाति, न तु यत्र तत्र साशङ्क एवंविधश्च स्वयं निःसंदेहत्वात् अन्यानपि निःसन्देहतया प्रज्ञापयिता भवति इति एवमित्थमीहामतिसंपत् त्तिप्रमवगृह्णीत्यादिपदप्रकारा ज्ञेया २। एवमित्यमुनैव क्रमेण षट्प्रकारा अपायमतिसंपद अपि वर्णनीया ३। अधुना धारणामतिसंपदं जिज्ञासुः परिपृच्छति— (से किं तं) इत्यादि सुकरं प्रश्नसूत्रम् । गुरुराह— (गृह्णीहेत्यादि) व्यक्तम् । तद्यथा—बहु धारयति १, बहुविधं धारयति २, पुराणं धारयति ३, दुर्द्धरं धारयति ४, अनिश्रितं धारयति ५, असन्दिग्धं धारयति ६, इति षडपि पदानि व्यक्तानि । नवरं (पुराणं ति) पुराणं जीर्णं, प्रभूतकालपठितं तदपि यथाश्रुतं धारयति यदा पृच्छति तदा धारणासमर्थत्वात् सर्वं वदति (दुर्द्धरं ति) दुर्द्धरं दुःखेन धर्तुं शक्यं नयगमजङ्गुपिलं धारयति । सेत्तमित्यादि निगमनवाक्यं व्यक्तमिति । इदानीं मतिसंपत्समन्वित एव प्रयोगसंपद्योग्यो भवति इति प्रयोगमतिसंपदं जिज्ञासुरिदं पृच्छति— (से किं तं) इत्यादि प्रश्नसूत्रं कण्ठ्यम् । गुरुराह—प्रयोगमतिसंपच्चतुर्विधा प्रज्ञा। तद्यथा—आत्मानं विदाय वादप्रयोक्ता भवति २, ज्ञेयं विदाय वादप्रयोक्ता जवति ३, वस्तु विदाय वादप्रयोक्ता भवति ४। तत्र आत्मानं वादादिव्यापारकाले किममुं प्रतिवादिनं जेतुं मनःशक्तिरस्ति न वेति (विदाय स्ति) विदुः ज्ञानी जानीते, ततो (वादं इति) धर्मं कथयितुं वादं वा कर्तुं प्रयोक्ता इति आत्मानं वादं प्रयोजयिता जवति १। एवं पर्यंतं यथा किमियं पर्यंतं सौगता, सांख्या, अग्न्या वा, तथा प्रतिज्ञादिवती, तदितरा वेति। अथवा “ जाणिया अजाणिया दुश्चिन्ता वा ” क्वचित् (पुरिसं घेत्ति) तत्र पुरुष एवैतादृशो वाक्यः २। (क्लेशं विदायेति) किमिदं क्लेशाय बहुबलम् ऋजु परिणतं वा तथा साधुजिज्ञासुत्वं जावितं नगरादीति ज्ञात्वा वादप्रयोक्ता जवति, अन्यथा हि तत्स्वरूपाऽपरिज्ञाने सहसा वादकरणे पराजयप्रसङ्गात् ३। ‘ वस्तु विदायेति ’ किमिदं राजामात्यादिसभासदि विवादवस्तु दारुणं वा भयकमभद्रकं वेति परवादिप्रभृति बह्वागममत्प्रागमं वा । अथवा वस्तुशब्दादुपलक्षिता द्रव्यं १, क्षेत्रज्ञात् २, स्वस्वादयः ४, तान् विदाय वाद इति उपलक्षणत्वात् सामाचारीप्रभृतिप्रयोक्ता भवति। तत्र अव्यय इदमनुष्ठानादि कर्तुं स किं बाह्यज्ञानादिकं निर्वाहयितुं वा समर्थो भविष्यति, नवेति क्षेत्रमिदं किं मासकल्पचतुर्मासकल्पादिकरणयो-

यं भवति, न वेति कालं विदाय किमयं कालस्तथाविधोऽप्रतप-
करणाय युक्तो भवति, न वेति । अथवा इदमिदानीं कर्त्तव्यमि-
त्येवं वस्तु बालग्लानदुर्बलकूपकाचार्यापाध्यायराजविश्व-
भगीतार्थादि विदाय तथाविधाऽऽदेशदानाहारोपधिशय्यादि
यथोचितप्रयोक्ता भवति, एवंविधज्ञानयुक्तो यथोचितकार्येषु
प्रवर्तमानो न गणस्य द्वेष्यो भवतीति ४ । 'सेत्त' इत्यादि
पूर्ववत् । अधुना प्रयोगमतिसेत्तसमन्वितस्यैव संप्रहपरिज्ञाकौ-
शल्यं भवति, अतस्तान्येव प्रहनयितुमाह- (से कितं) इत्यादि
व्याख्यातार्थम् । सूरिराह-संप्रहपरिज्ञा चतुर्विधा प्रज्ञा । तद्यथा-
बहुजनप्रायोग्यतया वर्षावासेषु क्षेत्रं प्रतिलेखयिता भवति १ ।
बहुजनप्रायोग्यतया प्रातिहारदार्वादेरवगृहीता ज्ञवति २ । काले
कालं संमानयिता भवति ३ । यथागुरु संपूजायिता भवति ४ ।
तत्र बहुवां जना बहुजनाः प्रस्तावात् साधवः, अथवा बहुसं-
ख्याको जना ज्ञातावेकवचनम्, तत्रापि स एवार्थः, तस्य प्रायोग्यं
योग्यमिति, तस्य भावो बहुजनप्रायोग्यता, तया करणभूतये-
ति । (वासावासासु चित्ति) वर्षासु वर्षासु वर्षाकावे वर्षा वृष्टि-
वर्षा वर्षासु वा आवासोऽवस्थानं वर्षावासस्तस्मिन्, स्त्रित्वं
प्राकृतत्वात् । क्षेत्रं बालवृद्धदुर्बलग्लानकूपकाचार्यादीनां तथा-
योगवाहिनामितरेषां वाऽऽहारादिगुणोपेतं बृहत्कल्पानुसारतो
ज्ञेयम्, तत्प्रतिलेखयिता शेषकावे गवेषयिता ज्ञवति, तदप्रति-
लेखने स्थितानां पीठाहारादिसंकीर्णतादिदोषप्रसङ्गात् । ननु
वर्षाग्रहणमिति किमर्थम् ? शेषकालेऽपि तत्प्रतिलिख्यते
एवेति चेत् । उच्यते-अन्यस्मिन् कावे अन्यत्रापि गम्यते, परं
वर्षासु न तथेति तदग्रहणम् १ । तथा बहुजनप्रायोग्यतया (पडि-
हारिचि) प्रतिहारः प्रत्यर्पणं प्रयाजनमस्येति प्रातिहा-
रिकं पीठमासनं पट्टकादिफलकमवष्टम्भनफलकं कोष्ठवि-
शेषः, शयनं वा, यत्र प्रसारितपादैः सुष्यते संस्तारको लघु-
तरशयनमेव, एतेषामवगृहीता भवति । इदमपि वर्षावासे एव,
यतश्चतुर्मासकमध्ये एवं वृद्धसामाचारी दृश्यते, न्यूनोदरता-
दितपःकरणं पर्युषणाकल्पकर्मणं विदुतेः परित्यागो विशेष-
कारणमन्तरा पीठफत्रकादिसंस्तारकादानम् उच्चारदिमात्रक-
संग्रहणं लोचकरणं शैक्षणप्रवाजने प्राग्वृहीतभस्मरुगलादिपरि-
त्यजनमेतेषां तु ग्रहणं द्विगुणवर्षोपग्रहोपकरणं धरणमि-
त्यादि अग्रे "कल्पाध्ययने" स्वयमेव वक्ष्यते सूत्रकारः, इति कृतं
प्रसङ्गेनेति २ । काले यथोचितप्रस्तावे एव स्वाध्यायोपधिस-
मुत्पादनप्रत्युपेक्षाध्यापनजिज्ञादिकरणात्मकम्, अनुष्ठानं, सं-
मानयिता स्वस्थाने आदरकरणेन प्रतिपात्तकर्त्ता ज्ञवति ३ ।
तथा गुरुमिति येन गुरुणा प्रवाजितो यस्य पार्श्वे वा प-
ठितः तं गुरुं संपूजयिता इति स्वयमाचार्यत्वे प्राप्तेऽपि मा
एतेषां, विनयहानिर्भवतिवति कृत्वा अभ्युत्थानवन्दनकाहा-
रोपधिपथिविश्रामणचरणसंवाहनाशुश्रूषादिजिर्विनयहेतुभिः स-
म्यग् यथा भवति तथा पूजयिता ज्ञवति, न पुनः प्राप्तप्र-
तिष्ठस्तथा भवतीति ४ । सेत्तमित्यादि निगमनवाक्यं व्य-
क्तार्थम् । दशा० ४ अ० । गणिसंपद् यत्राभिधीयते तदध्ययनमपि
तथैवोच्यते इति । आचारदशानां चतुर्थेऽध्ययने, स्था० १० ठा० ।

गणेशिया-गणेशिका-स्त्री० । रुद्राकृतते कलापिकाजरणवि-
शेषे, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । औ० । भ० ।

गणेश-गणेश-पुं० । द्विपास्ये लम्बोदरदेवे, वाच० । गणधरे च ।
जीत० । " निष्पत्युहं-प्रणिदधे, भवानीतनयानहम् । सर्वानपि
२०७

गणाध्यक्षा-नक्रामोदरसङ्गतान्" ॥१॥ इत्यत्र भवानीतनयानुमा-
सुतान् संसारे आनीतशास्त्रान् वा गणाध्यक्षान् गणपतिदेवान्
गणधरांश्च अक्रामोदरसङ्गतान् लम्बोदरान् आत्मानन्दरसं
प्राप्तान् वेति श्रिष्टार्थप्रतीतिः । जीत० ।

गतकिलेस-गतकेश-घि० । गतसमस्तरागादिकेशो, चं० प्र०
१ पाहु० ।

गति-गति-स्त्री० । चूलिकापैशाचिके गस्य कः प्राप्तः " नादि-
युज्यारन्येषाम्" । ८ । ४ । ३२७ । इति न ज्ञवति । प्रा० ४ पाद ।
गमनं, प्रश्न० ४ संव० द्वार । नामकर्मोदयसंपाद्ये जीवपर्याये,
प्रश्न० ५ आश्र० द्वार ।

गत्त-गर्त-पुं० । श्वघ्ने, भ० १५ श० १ व० । ईषायाम्, पङ्के च ।
दे० ना० २ वर्ग ।

गात्र-न० । अङ्गे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । शरीरे, उत्त० १६
अ० । जीवा० । औ० । " गत्ततालुक्खण इव" प्रज्ञा० १७ पद ।

गत्तिगकारपविजति-गतिगकारप्रविभक्ति-न० । गकाराकृत्य-
जिनयात्मके नाट्यत्रेदे, रा० ।

गदतोय-गर्दतोय-पुं० । अभ्यन्तरपश्चिमायाः कृष्णराजेरग्रे च-
न्द्राभे लोकातिकविमाने परिवसति लोकातिकदेवभेदे, स्था०
७ ठा० । प्रव० । आ० म० । ज्ञा० । " गदतोयतुसियाणं देवाणं
सत्त देवा सत्त देवसहस्रा पम्पत्ता" । स्था० ७ ठा० । " गदतो-
यतुसियाणं देवाणं सत्तदत्तरि देवसहस्रपरिवारप पम्पत्ते" तत्र
गर्दतोयानां तुषितानां च देवानामुभयपरिवारसंख्यामालेखनं
समसप्ततिदेवसहस्राणि परिवारः प्रज्ञप्तानीति । स० ७७ सम० ।

गदभ-गर्दभ-पुं० । स्त्री० । रासभे, ' गधा ' इतिख्याते, स्त्रियां
जातित्वात् ङीप् । आ० क० । युवराजसचिवदीर्घपृष्ठपुत्रे,
वृ० १ व० । (' युवराज ' शब्दे वक्ष्यते)

गदभय-गर्दभय-पुं० । ' गदभ्या ' इतिख्याते प्राणिनि,
आचा० २ श्रु० ३ अ० १ उ० । आ० म० । उत्पलनामके गन्ध-
ध्वजे, श्वेतकुमुदे, विरुङ्गे च । न० । वाच० ।

गदजाल-गर्दजाल-पुं० । वक्ष्यमाण " गदभालि " शब्दार्थे,
भ० २ श० २ व० ।

गदजालि-गर्दजालि-पुं० । स्वनामख्याते परिव्राजके, दक्षिण्यः
स्कन्दक आसीत् । भ० २ श० २ उ० । स्वनामख्यातेऽनगारप्र-
वरे, यदन्तिके काम्पिल्येश्वरः संजयो नामाऽनगारः प्रववाज ।
ती० २५ कल्प । उत्त० ।

गदजिह्व-गर्दजिह्व-पुं० । स्वनामख्याते उज्जयिनीनृपे, यो हि
साध्वीव्रतभञ्जकत्वेन कावकाचार्येणोन्मूलितः । नि० चू० १०
व० । पञ्चा० । ती० । (गर्दजिह्वकथा तु " अग्निगरण " शब्दे
प्र० भागे ५८२ पृष्ठे कावकाचार्यप्रस्तावे निरूपिता)

गदजी-गर्दजी-स्त्री० । गर्द-अभच् । गौरा-ङीष् । अग्निप्रकृ-
तिके कीटभेदे, स्वार्थे कः । गर्दभिका । रागे, संज्ञायां कन् । अ-
पराजितायाम्, श्वेतकण्टकार्याम्, कटज्यां च । गर्दजजाति-
स्त्रियाम्, वाच० । गर्दभोरूपधारिण्यां गर्दजिल्लराजरक्षिकायां
विद्यायाम्, नि० चू० १० उ० ।

गदह-गर्दह-पुं० । ' गदह ' शब्दार्थे, आ० क० ।

गदही-गर्दजी-स्त्री० । 'गदही' शब्दार्थे, नि० चू० १० उ० ।

गच्छ-गार्ध-न० । तात्पर्ये, आचा० १ शु० ३ अ० ३ उ० ।

गच्छपिठ-गृच्छस्पृष्ट-न० । मरणभेदे, गृच्छादिभक्षणं गृच्छम् । उक्त० १ अ० । गृच्छाः प्रतीताः ते आदित्येपां शुक्रनिका-शिवादीनां, तैर्भक्षणं गम्यमानत्वादात्मनस्तदनिवारणादिना तद्भक्ष्यकरि-करभादिशरीरानुप्रवेशेन च गृच्छादिभक्षणम् । तत्किमुच्यते इ-त्याह-(गच्छपिठं त्ति) गृच्छैः स्पृष्टं स्पर्शनं यस्मिंस्तद् गृच्छस्पृष्टं, यदि वा गृच्छानां भक्ष्यं स्पृष्टमुपलक्षणत्वाद्गुदरादि च मर्त्ये-स्मिंस्तद् गृच्छस्पृष्टम्, स ह्यवक्तव्यपूणितापुटप्रदानेनाप्यात्मानं गृच्छादिभिः स्पृष्टादि भक्ष्यतीति । उक्त० ५ अ० । गृच्छस्पृष्टा-भिधानमनाथपातितगोकलेवरादिवदध्वनि निपतनरूपम् । तं० ।

गन-गण-पुं० "णो नः" । ८ । ४ । ३०६ । इति पैशाच्यां णस्य नः । समुदाये, प्रा० ४ पाद ।

गन्ज-गर्ज-पुं० । जननीकुक्षौ, तं० । " गम्भं वक्ते " गर्जे कुक्षौ व्युत्क्रान्त उत्पन्नः । स्था० ५ ग्रा० १ उ० । गर्भाशये, स्था० २ ग्रा० ३ उ० । सजीवपुत्रवृत्तिरुक्ते, भ० ५ श० ४ उ० । उदर-सत्त्वे, स्था० १० ग्रा० । प्राणिनां जन्मविशेषे, स्था० ४ ग्रा० ४ उ० ।

अथ गर्भाधिकारः-

सुणह गणिए दस दसा, वाससयाउसस जह विजजंति ।

संकलिण वांगनिण, जं चाउं मेसयं होइ ॥ १ ॥

जत्तियमेत्ते दिवसे, जत्तियरसि सु होइ उस्सासे ।

गब्जस्मि वसइ जीवो, आहारविहिं च वुच्चासि ॥ ३ ॥

(सुणह० जत्तिय०) अत्र पदानां संवन्धोऽयम्-वर्षशतायुषो जन्तोर्नृपया दश दशा अवस्था विजजन्तीति पृथग् भवन्ति तथा यूयं गृणुत, क सति ? गणिते-एकद्वयादिक्रियमाणं सति, तथा दश दशाः संकलिते एकत्र मीक्षिते, तथा व्युत्कर्षिते निष्काशिते सति 'वाससयं परमाउं इतो पन्नासं हरइ' इत्यादिना यच्चायुःशेषकं जवति तदपि यूयं गृणुत । २। यावन्मात्रान् दिवसान् यावद्वात्रीः यावन्मुहूर्तान् यावदुच्छ्वासान् जीवो गर्भे वसति तान् वक्ष्ये, गर्जादिकं आहारविधिं, चशब्दाच्चररीरोमादिस्वरूपं च वक्ष्ये भणिष्यामीति ॥३॥

तत्र गर्भे अहोरात्राणां प्रमाणमाह-

दुन्नि अहोरत्तमए, संपुण्णे सत्तसत्तर्हि चव ।

गब्जस्मि वसइ जीवो, अच्छमहोरत्तमएणं च ॥ ४ ॥

एण उ अहोरत्ता, नियमा जीवस्स गब्जवासस्मि ।

हीणाहियाउ इत्तो, उवयायवमेण जायंति ॥ ५ ॥

' दुन्नि ' द्वे अहोरात्रशते २०० संपूर्णे सप्तसप्तत्यधिके ७७ अन्यदधर्महोरात्रं च जीवो गर्भे वसति निष्ठति, एतावता नवमासान् सार्द्धमस्तद्विना न जीवो गर्भे तिष्ठतीत्यर्थः ॥४॥ (एण उ) एते उक्तरूपा अहोरात्रा निश्चयेन जीवस्य गर्भवासे ज-वन्ति । (इत्तो त्ति) अस्मादुक्तादहोरात्रप्रमाणात् उपघातवशेन चानपिष्ठादपोषेण हीनाधिका अपि (जायंति त्ति) धातूनाम-नेकार्थत्वाद् भवन्तीत्यर्थः । तुशब्दोऽप्यर्थः, स च याजित इति ॥ ५ ॥

अथ गर्भे मुहूर्तानां प्रमाणमाह-

अट्ट सहस्सा तिन्नि उ, सया मुहुत्ताण पन्नीसा य ।

गब्जगओ वमइ जिओ, नियमा हीणाहिया इत्तो ॥६॥

(अट्टस०) अष्टौ सहस्राणि त्रीणि शतानि पञ्चविंशत्यधि-कानि मुहूर्तानि ८३२५ निश्चयेन जायं गर्भे वसति । तानि च कथं भवन्ति ?-उक्तलक्षणाः सप्तसप्तत्यधिकद्विशताहोरात्राः २७७ विंशता गुणिता ८३१० एतावन्तो भवन्ति, अर्द्धाहोरात्र-स्य च पञ्चदश मुहूर्तानि क्लिप्यन्ते, जानानि ८३२५ इति । इत उ-क्तरूपात् ८३२५ वातदोषादिविकारेण हीनाधिकाप्यपि मुहूर्-तानि वसति गर्भे जीव इति ॥ ६ ॥

अथ गाथाद्वयेन गर्भे निःश्वासेच्छ्वासप्रमाणमाह-

तिन्नेव य कोमओ, चउदससय हवंति सयमहस्साइ ।

दस चव सहस्साइ, दुन्नि सया पण्णवीसा य ॥ ७ ॥

उस्सासा निस्सासा, इत्तियमिच्चा हवंति संकलिया ।

जीवस्स गब्जवासे नियमा, हीणाहिया इत्तो ॥ ८ ॥

(तिन्नेव य उस्सासा) तिन्निः कोटयः चतुर्दश शतसहस्राणि, च-तुर्दश लक्षणाण्यर्थः, दश सहस्राणि, द्वे शते, पञ्चविंशत्यधिक इति ३१४१०२२५ । (इत्तियमित्तं त्ति) एतावन्मात्राः सङ्ख्याता एकी-कृता जीवस्य गर्भवासे निश्चयेन निःश्वासेच्छ्वासा भवन्ति । कथमेकस्मिन्तन्मुहूर्ते सप्तविंशच्छ्रुतानि त्रिसप्तत्यधिकानि ३ ७७३ निःश्वासेच्छ्वासा भवन्ति, एतैश्च यदैतानि ८३२५ उ-क्तरूपाणि मुहूर्तानि गुण्यन्ते तदा यथोक्तम् ३१४१०२२५ एतद्भवतीति । इत उक्तरूपाद् दोषादिकारणेन हीनाधिका निःश्वा-सेच्छ्वासा भवन्तीति ॥ ८ ॥

अथाहाराधिकारे किञ्चिद् गर्भादिस्वरूपमाह-

(आउसो !) इत्थीणं नाजिहिट्टा, सिरादुगं पुप्फनाहियागारं ।

तस्स य हिट्टा जोणी, अहोमुहा संठिया कोसा ॥६॥

(आउसो इत्थी०) हे आगुष्मन् ! हे गौतम ! स्त्रिया नार्या ना-भेरधोभागे पुष्पनालिकाकारं सुमनोवृत्तसदृशं शिराद्विकं ध-मनियुग्मं वर्तते, च पुनस्तस्य शिराद्विकस्याधो योनिः स्मरकूपि-का संस्थिताऽस्ति । किंभूता ?, अधोमुखा । पुनः किंभूता ?, (कोस त्ति) कोशा, खड्गपिधानकाऽऽकोरत्यर्थः ॥६॥

तस्म य हिट्टा चूय-स्स मंजरी तारिसा उ मंसस्स ।

ते रिउकात्ते फुनिया, सोणियलवया विमोयंति ॥ १० ॥

(तस्म य) तस्याश्च योनेरधोऽधोभागे चूतस्याऽऽम्रस्य या-दृश्यो मञ्जर्यो वल्लर्यो भवन्ति तादृश्यो मांसस्य पत्रवस्य म-ञ्जर्यो भवन्ति, ता मञ्जर्यो मांसान्ते स्त्रीणां यदजन्मसं दिनत्रयं स्रवति तदनुकालः स्त्रीधर्मप्रस्तावः, तस्मिन् स्फुटताः प्रफुल्लाः सत्यः शोणितलवकान् रुधिरविन्दून् विमुञ्चन्ति श्रवन्ति ॥१०॥ तं० । " सप्ताहं कललं विन्द्यात्, ततः सप्ताहमवुदम् । अवुदा-ज्जायते पेसी, पेसीतोऽपि घनं जवेत् " ॥ १ ॥ वाच० ।

कोसायारिं जोणिं, संपत्ता सुक्कमीमिया जइया ।

तइया जीवुववाए, जुग्गा भणिया जिणिदेहिं ॥११॥

(कोसा) ते रुधिरविन्दवः कोशाकारां योनिं संप्राप्ताः सन्तः शुक्रमिश्रिताः ऋतुदिनत्रयान्ते पुरुषसंयोगेनाऽसंयोगेन

वा पुरुषवीर्येण यदा मिलिताः (तदयं स्ति) तदा जीवोत्पादे गर्भ-
संभूतिलक्षणं योग्या भणिताः कथिता जिनन्दैः सर्वज्ञैरिति ॥११॥
ननु कथं पुरुषसंयोगे पुरुषसंभव इति ? यत्कृतं स्थानाङ्गे-
“पंचहिं णाणं हि इत्थं पुरिसेण सद्धिं असंवसमाणी वि गम्भं ध-
रेज्जातं जह-इत्थं पुवियमा पुविसत्ता सुकपोगले अधिद्विजा
१, सुकपोगलसंसंठे वा से वत्थे अतो जाणिण अणुपवेसेज्जा
२, सयं वा से ३, परो वा से सुकपोगले अणुपवेसेज्जा ४, सी-
ओदगवियडेण वा से आयममाणीण सुकपोगले अणुपवेसेज्जा
५, इच्छेतेहि पंचहिं णाणं हि जाव धरेज्जा” (स्था० ५ वा० १३०)

परिधानवर्जितेत्यर्थः । दुर्निपण्यान् पुरुषशुक्रपुङ्गवान् कथञ्चि-
त्पुरुषनिष्पृष्टानासनस्थानधितिष्ठेद् योन्याकषणंन संगृहीयात्
१, तथा शुक्रपुङ्गवसंस्पृष्टं ‘से’ तस्याः स्त्रिया वस्त्रमन्तर्मध्ये
योनावनुप्रविशेद्, इह च वस्त्रमित्युपलक्षणं तथाविधमन्यदपि
अनुप्रविशेदिति २, स्वयानि पुत्रार्थिनीत्वाच्छीलरक्तकत्वाच्च
[सेति] सा शुक्रपुङ्गवान् योनावनुप्रवेशयेत् ३, (परो वे स्ति)
श्वश्रुप्रवृत्तिकः पुत्रार्थमेव (से) तस्या योनाविति ४, शीतोदक-
लक्षणं यद्विकटं पद्मलादिगतामित्यर्थः, तेन वा [से] तस्या
आचामत्याः पूर्वपतिता उदकमध्यवर्तिनः शुक्रपुङ्गवा अनुप्रवि-
शेयुरिति ।

अथाध्वस्तयोनिकालमानं जीवसंख्यापरिमाणं चाह-

वारम चेव मुहुत्ता, उवरिं विप्पंसं गच्छई सा उ ।

जीवाणं परिसंखा, लक्खपुहुत्तं च उक्कोसं ॥१२॥

(वारस०) सा पुरुषवीर्यसंयुक्ता योनिर्द्वादशैव मुहूर्तान् याव-
दध्वस्ता जवति । तथा [उवरिं ति] द्वादशमुहूर्तानन्तरं सा यो-
निर्विध्वंसं गच्छति, प्राप्नोतीत्यर्थः । अयमाशयः-ऋत्वन्ते स्त्रीणां
नरोपजोगेन द्वादशमुहूर्तमध्य एव गर्भभावः, तदनन्तरं वीर्य-
विनाशत्वाद् गर्भाभाव इति । तथा मनुष्यगर्जे जीवानां गर्जज-
न्तूनां परिसंख्या, संख्या-मानं, लक्षपृथक्त्वमुत्कृष्टतो जवति ।
सिद्धान्तभाषया द्विप्रवृत्तिरानवश्यः संख्या कथ्यत इति ॥१२॥

अथ कियद्द्वयो वर्षेभ्यः पुनरूर्ध्वं गर्भं स्त्रियो न
धारयन्ति, पुमांश्चावीर्यो जवति इति प्रसङ्गतो
निरूपयितुमाह-

पणपन्ना य परेणं, जोणि पमिलाय ए महिलियाणं ।

पणसत्तगीइ परओ, पाण पुमं भवे वीओ ॥ १३ ॥

(पणप०) महिलानां स्त्रीणां प्रायः प्रवाहेण (पणपन्ना य स्ति)
पञ्चपञ्चाशद्वर्षेभ्यः (परेणं ति) ऊर्ध्वं योनिः प्रवृत्तायति, गर्जधा-
रणाऽसमर्था भवतीत्यर्थः । भावार्थोऽयं निशीथोक्तो यथा-
“इत्थं जाव पणपन्नावासा न पूरति ताव अमिलया जोणी”
आर्तवं स्याद्, गर्भं च गृह्णातीत्यर्थः । “पणपन्नावासाण पुण
कस्स वि अत्तवं भवति, न पुण गम्भं गेहइ, पणपन्नाए परओ
न अत्तवं नो गम्भं गेहइ स्ति” । तथा चोक्तं स्थानाङ्गटीकायाम्-
“मासि मासि रजः स्त्रीणा-मजस्रं स्रवति ज्यहम् ।

वत्सराद् द्वादशादूर्ध्वं, याति पञ्चाशतः कृयम् ॥ १ ॥

पूर्णपोरुशवर्षा स्त्री, पूर्णविशेन सङ्गता ।

शुद्धे गर्ताशये १ मासे २, रक्ते ३ शुके ४ ऽनिले ५, हृदि ६ ॥२॥

वीर्यवन्तं सुते मृते, ततो न्यूनाद् द्वयोः पुनः ।

रोग्यरूपायुरध्वन्यो वा, गर्भो जवति नैव वा” ॥ ३ ॥ इति ।

शुक्ले निर्दोषे गर्भाशयादिपट्टे इत्यर्थः । तथा च-

“ऋतुस्तु द्वादश निशाः, पूर्वास्तिस्त्रोऽत्र निन्दिताः ।

एकादशी च, युग्मासु, स्यात्पुत्रोऽन्यासु कथ्यका ॥ ४ ॥

पद्मं संकोचमायानि, दिनेऽतीने यथा तथा ।

ऋतावतोने योनिः सा, शुक्रं नैव प्रतीच्छति ॥ ५ ॥

मासेनोपचितं रक्तं, धमनीन्यामृतौ पुनः ।

ईषत्कृष्णं विगम्भं च, वायुर्योनिमुखादुदेत्” ६ (स्था० ५ वा० १३०)

तथा चाविध्वस्ता योनिरविध्वस्तं बीजम् १, अविध्वस्ता यो-
निः विध्वस्तं बीजम् २, विध्वस्ता योनिरविध्वस्तं बीजम् ३,
विध्वस्ता योनिर्विध्वस्तं बीजम् ४, चतुर्षु भङ्गेषु आद्यभङ्गे एव
उत्पत्तेरवकाशो न शेषेषु विध्विति । तत्र पञ्चपञ्चाशिका नारी
विध्वस्तयोनिः । सप्तसप्ततिकः पुमानिति द्वादशमुहूर्तान् यावद्
बीजमविध्वस्तं स्यात्, तत ऊर्ध्वं विध्वस्तमिति द्वितीयाङ्गवृत्ता-
विति । तथा पुमान् पुरुषः प्रायः पञ्चसप्ततिवर्षेभ्यः परत ऊर्ध्व-
मबीजो भवेत्, गर्भाधानयोग्यबीजविवर्जित इत्यर्थः ।

कियत्प्रमाणायुषामेतन्मानं द्रष्टव्यम् ?, इत्याह-

वाससयाउयमेयं, परेण जा होइ पुव्वकोमीओ ।

तस्सऽच्चे अमिलया, सव्वाउयवीसत्तागो य ॥ १४ ॥

वर्षशतायुषामेदं युगीनानामेतद् गर्भधारणादिकालमानमुक्तम् ।
परेण तर्हि का वार्ता ?, इत्याह-(परेण स्ति) वर्षशतात्परतो वर्ष-
द्वयं त्रयं चतुष्टयं चेत्यादि यावन्महाविदेहमनुष्याणां या पूर्वको-
टिः सर्वायुषि स्यात् तस्य सर्वायुषोरर्द्धं तदूर्ध्वं यावदम्भानां गर्भ-
धारणयोग्या स्त्रीणां योनिर्द्रष्टव्या । ततोऽपि परतः सकृत्प्रसवध-
र्माणोऽम्भानयोनयोऽवस्थितयौवनत्वात् पुंसां मनः सर्व-
स्यापि पूर्वकोटिपर्यन्तस्यायुषोऽन्यो विंशतितमो भागो बीज
इति ॥ १४ ॥ तं० । प्रव० ।

अथ कियन्तः पुनर्जीवा एकस्याः स्त्रियो गर्भं एकहेलथैवो-
त्पद्यन्ते, कियतां च पितृणामेकः पुत्रो जवति ?, इत्याह-

रत्तुकडाओ इत्थी, लक्खपुहुत्तं च वारस मुहुत्ता ।

पित्रसंखसयपुहुत्तं, वारसवासा उ गवत्तस्स ॥ १५ ॥

अत्रान्यत्राप्यार्षत्वाद्विभक्तीनां वैचित्र्यं ज्ञातव्यमिति । मासान्ते
त्रीणि दिनानि यावत्स्त्रीणां यन्निरन्तरमस्रं स्रवति तद्भ्र रक्त-
मुच्यते, तेन रक्तेन रुधिरं उत्कटायाः पुरुषवीर्ययुक्तयोऽन्या
एकस्याः स्त्रिया गर्भे जघन्यत एको द्वौ वा त्रयो वोत्कृष्टस्तु
(लक्खपुहुत्तं ति) लक्षपृथक्त्वं नववत्कृद्गर्भजजीवा उत्पद्यन्ते
इत्यर्थः । निष्पत्तिं च प्राय एको द्वौ वा गच्छन्तः, शेषास्त्वल्प-
जीविताश्चतस्रैव प्रियन्ते । एको द्वौ वा इत्युक्तं व्यवहारोपक्रया,
निश्चयापेक्षया तु ततोऽधिकं न्यूनं वा जवतीति द्रष्टव्यमिति ।
चशब्दात् स्त्रियाः संसृतायां योनौ द्वीन्द्रिया जीवा जघन्यत
एको द्वौ वा त्रयो वोत्कृष्टतो नववत्कृद्प्रमाणा उत्पद्यन्ते । तस्मात्-
शब्दाकान्यायेन पुरुषसंयोगे तेषां जीवानां विनाशो भवति । स्त्रीपु-
रुषमैथुने मिथ्यादृष्टयः अन्तमुहूर्तायुषः अपर्याप्तावस्थाकाल-
कारिणः अष्टौ प्राणधारकाः नास्त्येवयुगलाश्रियायुवर्जितश-
पजीवस्थानागमनस्वभावा मुहूर्तपृथक्त्वकायस्थितिकाः अ-
संख्येयाः संसृज्जिममनुष्या उत्पद्यन्ते चेति । तथा (वारसमु-
हुत्तं स्ति) पुरुषवीर्यस्य कालमानं द्वादश मुहूर्तानि, यथावत्काल-
मेव शुक्रशोणितेऽविध्वस्तयोनिकं भवति इति । (पित्र स्ति) पि-

तृणां संख्या पितृसंख्या, तस्याः शतपृथक्त्वं भवति । अयमाशयः-उत्कृष्टतो नवानां पितृशतानामेकः पुत्रो जायते, एतदुक्तं भवति-कस्याश्चिद् दृढसंहननायाः कामातुरायाश्च योषितो यदा द्वादशमुहूर्तमध्ये उत्कर्षतो नवभिः पुरुषशतैः सह संगमो भवति तदा तद्बीजे यः पुत्रो भवति स नवानां पितृशतानां पुत्रो भवति । उपलक्षणत्वात्तिरश्चां च बीजं द्वादशमुहूर्तान् यावद्योनिभूतं भवति, ततश्च गवादीनां शतपृथक्त्वस्यापि बीजं गवादियोनिप्रविष्टं बीजमेव । तत्र च बीजसमुदाये एको जीव उत्पद्यमानस्तेषां बीजस्वामिनामुत्कर्षतः पुत्रो भवति । मत्स्यादीनामेकसंयोगेऽपि शतसहस्रपृथक्त्वं गर्भे उत्पद्यते, निष्पद्यते चैकस्मिन्नपि गर्भे लक्षपृथक्त्वं पुत्राणां स्यादिति । ननु देवानां शुक्रपुङ्गवाः किं सन्ति, उत न ? उच्यते-सन्त्येव परं ते वैक्रियशरीरान्तर्गता इति न गर्भाधानहेतवः तं । (इति 'पुत्र' शब्दे स्पष्टयिष्यामि)

अथ कियन्तं काष्ठं भवस्थित्या जीवो गर्भे वसति ? इत्याह- (चारुसं०) गर्भस्य स्थितिर्द्वादशवर्षमुहूर्तप्रमाणा भवति । एतदुक्तं भवति-कोऽपि पापकारी वातपित्तादिदूषिते देवादिस्तम्भिते वा गर्भे द्वादश संवत्सराणि निरन्तरं तिष्ठति उत्कृष्टतः, जघन्यस्त्वन्तर्मुहूर्तमेव तिष्ठति, भवस्थित्या गर्भाऽधिकारात् । “ उदगगर्भेण भंते ! कालश्चो केव चिरं होइ ? गोयमा ! जडसेण इकं समयं, उकोसेण उमासा ” उदगगर्भे कालान्तरे वृष्टिहेतुः पुङ्गलपरिणामः, तस्य समयानन्तरं पणमासानन्तरं वर्षणात् । अयं च मार्गशीर्षादिषु वैशाखान्तेषु सन्ध्यारागादिलङ्घो भवतीति । तुल्यद्वान्मुष्यतिरश्चां कायस्थितिश्चतुर्विंशतिवर्षाण्युत्कृष्टवर्षप्रमाणाऽवगन्तव्या, यथा कोऽपि स्त्रीकाये द्वादश वर्षाणि जीवित्वा तदन्ते च मृत्वा तथा विधकर्मवशात् तत्रैव गर्भस्थिते कलेवरे समुत्पद्य पुनर्द्वादश वर्षाणि जीवतीत्येवं चतुर्विंशतिवर्षाण्युत्कर्षतो गर्भे जन्तुरवतिष्ठते । केचिदाहुः-द्वादशवर्षाणि स्थित्वा पुनस्तत्रैवान्यजीवस्तच्छरीर उत्पद्यते तावत्स्थितिरिति ॥ १५ ॥

अथ कुक्षौ पुरुषादयः कुत्र परिवसन्तीत्याह-

दाहिणकुक्षौ पुरिस-स्स होइ वामाए इत्यियाओ य ।

उभयन्तरं नपुंसे, तिरिए अट्टेव वरिसाई ॥ १६ ॥

(दाहिण०) पुरुषस्य दक्षिणकुक्षिः स्यात्, दक्षिणकुक्षौ वसन् जीवः पुरुषः स्यादिति भावः १ । स्त्रिया वामकुक्षिः स्यात्, वामकुक्षौ वसन् जीवः स्त्री भवतीति भावः २ । नपुंसके उज्जयान्तरं स्यात्, कुक्षिमध्यभागे वसन् जीवो नपुंसको जायते इति ज्ञावः ३ ॥

स्त्रीपुरुषनपुंसकलक्षणानि यथा-

“ योनेर्मृदुत्यमस्यैर्य, मुग्धचञ्चलता स्तने ।
पुंस्कामितेति विह्वानि, सप्त स्त्रीत्वं प्रचक्षते ॥ १ ॥
महने खरता दीर्घे, शोण्णीरं श्मश्रुधृष्टता ।
स्त्रीकामितेति लिह्वानि, सप्त पुंस्त्वं प्रचक्षते ॥ २ ॥
स्तनादिश्मश्रुकेशादि-ज्ञावाभावसमन्वितम् ।
नपुंसके बुधाः प्राहु-मोहाऽनलसुदीपितम् ” ॥ ३ ॥

अथ तिरश्चां गर्भे जवस्थितिमाह- (तिरिए०) तिरश्चां गर्भे भवस्थितिरुत्कृष्टतोऽष्टौ वर्षाणि, ततः परं विपत्तिः, प्रसवो वेति । जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणा भवस्थितिरिति ॥ १६ ॥ तं ।

जीवः किं सेन्द्रियः सशरीरो व्युत्क्रामति ?-

जीवेणं जंते ! गर्भं वक्कममाणे किं सइदिए वक्कमइ, अणिदिए वक्कमइ ? गोयमा ! सिय सइदिए वक्कमइ, सिय अणिदिए वक्कमइ । से केणट्टेणं ? गोयमा ! दव्विदियाइं पडुच्च अणिदिए वक्कमइ, जाविंदियाइं पुरुच्च सइदिए वक्कमइ, से तेणट्टेणं । जीवेणं जंते ! गर्भं वक्कममाणे किं सरीरी वक्कमइ, असरीरी वक्कमइ ? गोयमा ! सिय सरीरी वक्कमइ, सिय असरीरी वक्कमइ । से केणट्टेणं ? गोयमा ! ओरालियवेणव्वियआहारयाइं पुरुच्च असरीरी वक्कमइ, तेयाकम्माइं पुरुच्च ससरीरी वक्कमइ, से तेणट्टेणं गोयमा ! जीवेणं जंते ! गर्भं वक्कममाणे तप्पढमयाए कमाहारमाहारेइ ? गोयमा ! माउओयं पिउसुक्कं तं तट्टुजयसंसिट्ठं कलुसं किव्विसं तप्पढमयाए आहारमाहारेइ । भ० ? ३० ७ ३० ।

अथ जीवो गर्भे व्युत्पद्यमानः किमाहारमाहारयति, ततश्च किं स्वरूपो भवति ? इत्याह-

इमा खलु जीवो अम्मापिउसंजोगे माउओयं पिउसुक्कं तं तट्टुभयसंसट्ठं कलुसं किव्विसं तप्पढमयाए आहारं आहारित्ता गर्जनत्ताए वक्कमइ ।

सत्ताहं कल्लं होइ, सत्ताहं होइ अव्वुयं ।

अव्वुया जायए पेसी, पेसीओ य घणं भवे ॥ १७ ॥

“ इमा खलु त्ति ” यावत् “ वक्कमइ त्ति ” मुक्कलम् । अयं जीवः खलु निश्चितं (दाहिणकुक्षीए) पित्रोः संजोगे (माउओयं ति) मातुरोजो जनन्या आर्तवं, शोणितमित्यर्थः (पिउसुक्कं ति) पितुः शुक्रम, इह यदिति शेषः (तं ति) तदाहारं तस्य गर्भव्युत्क्रमणस्य (पढमयाए) तत्पथमतया (आहारित्ति ति) तैजसकार्मणशरीराभ्यां मुक्त्वा गर्भतया गर्भत्वेन (वक्कमइ त्ति) व्युत्क्रामति, उत्पद्यते इत्यर्थः । किंभूतमाहारम ? तदुजयसंस्पृष्टं कलुपं मलिनम् (किव्विसं ति) कलुरिति । ततः केन क्रमेण शरीरं निष्पद्यते ? इत्याह-सत्ताहमित्यादि यावद्भवे त्ति पथम् । सत्ताहोरात्राणि यावत् शुक्रशोणितसमुदायमात्रं कल्लं भवति १ । ततः सप्ताहोरात्राणि अर्बुदो भवति, तत एव शुक्रशोणितं किञ्चित् स्यानीभूतत्वं प्रतिपाद्यते इति २ । ततोऽपि चार्बुदात्पेसी मांसखण्डरूपा भवति ३ । ततश्चानन्तरं सा घनं समचतुरस्रं मांसखण्डं भवति ४ ॥ १७ ॥

तो पढमे मासे करिसूणं पडं जायइ ? बोए मासे पेसी संजायए घणा २ । तइए मासे माउए डोहलं जणइ ३ । चउत्थे मासे माऊण अंगाइं पीणेइ ४ । पंचमे मासे पंच पिन्दियाओ पाणि ५ पायं ५ सिंरं ५ चेव निव्वत्तइ ५ । छंढे मासे पित्तसोणियं उवचिणेइ ६ । सत्तमे मासे सत्तसिरासयाइं ७०० पंचपेसीसयाइ ५०० नवधमणीओ ६ नवनउइं च रोमकूवसयमहस्साइं निवत्तेइ ६००००००, विणा केसमंसुणा, सह केसमंसुणा अरुद्धाओ रोमकूवकोमीओ निव्वत्तेइ ३५०००००० । ७ । अट्टमे मासे वित्तीकप्पो इवइ । ८ ।

(नो पदमे०) तत इह च तच्चक्रशोणितमुत्तरोत्तरपरिणाममासादयत् प्रथमे मासे कर्षो न पलं जायते । “पञ्चगुञ्जाभिर्माषः, धोरुशभिर्माषैः कर्षः, चतुर्भिः कर्षैः पलम्” इति वचनात् । त्रयः कर्षाः स्युरिति भावः १, द्वितीये तु मासे पेसी घनस्वरूपा भवति, समचतुरस्रं मांसखण्डं जायत इत्यर्थः २, तृतीये मासे तु मातुदाहदं जनयतीत्यर्थः ३, चतुर्थे मासे मातुरङ्गानि प्रीणयति, पुष्टानि करोतीत्यर्थः ४, जीवः पञ्चमे मासे पाणिद्वय-पादद्वय-मस्तकरूपाः पञ्च पिण्डिकाः पञ्चाङ्कुरान् निर्वर्तयति, निष्पादयतीत्यर्थः ५, षष्ठे मासे पीयते जलमनेनेति पित्तं, पित्तं च शोणितं तद् उपचिनोति, पुष्टं करोतीत्यर्थः ६, सप्तमे मासे सप्त शिराशतानि ७०० पञ्च पेसीशतानि ५०० नव धमन्यो नवनाड्यो नवनवतिरोमकूपशतसहस्राणि निर्वर्तयति । रोम्णां तनूरुहाणां कूपा इव कूपा रोमकूपाः । रोमरन्ध्राणीत्यर्थः, तेषां नवनवतिलक्षा इति केशश्मश्रुणी विना, तत्र केशाः शिरोजाः, श्मश्रूणि कूर्चकेशाः ६६००००, केशश्मश्रुभिः सह (अद्भुष्टा उत्ति) सार्द्धास्तिष्ठो रोमकूपकोटीः निर्वर्तयतीति ३५०००००० ॥७॥ अष्टमे मासे तु शरीरमाश्रित्य (विच्छीकृष्यो स्ति) निष्पन्नप्रायो जीवो भवतीति ॥८॥

अत्राधिकारे इन्द्रचूतिः जनोपकाराय त्रैशङ्गेयं सर्वज्ञं सर्वभूतदैकरसं प्रश्नयति-

जीवस्स एं जंते ! गब्जगयस्स समाणस्स अत्थि उच्चारं इ वा पासवणे इ वा खेजे इ वा सिघाणे इ वा वेते इ वा पिचं इ वा सुके इ वा सोणिणं इ वा ? । नो इण्ठे समट्ठे । से केण्ठेणं जंते ! एवं वुच्चइ-जीवस्स एं गब्जगयस्स समाणस्स नत्थि उच्चारं इ वा० जाव सोणिणं इ वा ? । गोयमा ! जीवेणं गब्भगए समाणे जं आहारमाहारे इ तं चिणाइ सोइंदियत्ताए १ चक्खिंदियत्ताए २ घाणिंदियत्ताए ३ जिह्मिंदियत्ताए ४ फासिंदियत्ताए ५ अट्ठिअट्ठिभिज्जेसमंभुरोमनहत्ताए मे एएणं अट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-जीवस्स एं गब्जगयस्स समाणस्स नत्थि उच्चारं इ वा० जाव सोणिणं इ वा ॥

(जीवस्स एं जंते ! इत्यादि) हे भदन्त ! जीवस्य जन्तोः ‘ए’ वाक्यालङ्कारे, गर्भगतस्य गर्भजं प्राप्तस्य (समाणस्स स्ति) सतः, अस्ति विद्यते, वर्तते इत्यर्थः । उच्चारो विष्टा, ‘इ’ इति रूपप्रदर्शनं, अवलङ्कारे, पुराणे वा, वेति विकल्पाय । प्रस्त्रवणं सूत्रम्, खलो निष्ठीवनं, (सिघाणे स्ति) नासिकाः श्लेष्मा, (वंते) घमनं, पित्तं मायुः, शुक्रं वीर्यं, शोणितं रुधिरं “सुके इ वा सोणिणं इ वा” इति पदद्वयं भगवत्यादि सूत्रे न दृश्यते, आगमवैविचार्यमिति । (नो इण्ठे०) नो नैव (इण्ठे स्ति) अयमनन्तरोक्तत्वेन प्रत्यक्तोऽर्थो भावः समर्थो वज्रवान्, वज्र्यमाणदूषणमुद्रप्रहारजर्जरितत्वात् । गौतमस्वामी प्राह-(से केण्ठेणं ति) अथ केन कारणेनेत्यर्थः । हे जदन्त ! एवं प्रोच्यते-जीवस्य गर्भगतस्य सतो नास्ति उच्चारो यावच्छोणितमिति ? । जगवान् प्राह-हे गौतम ! जीवः ‘ण’ वाक्यालङ्कारे, गर्भगतः सन् यदाहारमाहारयति तदाहारं श्रोत्रेन्द्रियतया १ चक्षुरिन्द्रियतया २ घ्राणेन्द्रियतया ३ जिह्वेन्द्रियतया ४ स्पर्शेन्द्रियतया ५ चिनोति, पुष्टीभावं नयतीत्यर्थः । इन्द्रियाणि द्वैयानि-पुद्गलरूपाणि द्रव्येन्द्रियाणि १, लभ्युपयोगरूपाणि तु भावेन्द्रियाणि २ । पुनर्निवृत्त्युपकरणलक्ष-

णभेदाद् द्वैयानि द्रव्येन्द्रियाणि । तत्र निवृत्तिर्द्विधा-अन्तो बहिः इव २, तत्रान्तः श्रोत्रेन्द्रियस्यान्तर्मध्ये नेत्रगोचरातीता केवलदृष्टा अतिमुक्तककुसुमाकारा देहावयवरूपा काचिन्निवृत्तिरस्ति, या शब्दग्रहणोपकारे वर्तते १ । चक्षुरिन्द्रियस्यान्तर्मध्ये केवलदृष्ट्या अतिमुक्तककुसुमाकारा देहावयवरूपा काचिन्निवृत्तिरस्ति, या रूपग्रहणोपकारे वर्तते २ । घ्राणेन्द्रियस्यान्तर्मध्ये केवलदृष्ट्या अतिमुक्तककुसुमाकारा देहावयवरूपा काचिन्निवृत्तिरस्ति, या गन्धग्रहणोपकारे वर्तते ३ । रसनेन्द्रियस्यान्तर्मध्ये जिनगन्ध्या कुरप्रहरणाकारा देहावयवरूपा काचिन्निवृत्तिरस्ति, या रसग्रहणोपकारे वर्तते ४ । स्पर्शेन्द्रियस्यान्तः केवलदृष्ट्या देहाकारा काचिन्निवृत्तिरस्ति, या स्पर्शग्रहणोपकारे वर्तते ५ । बहिर्निवृत्तिस्तु या सर्वेषामपि श्रोत्रादीनां कर्णशङ्कुलिकादिका दृश्यते, सैव मन्तव्या । उपकरणेन्द्रियं तु तेषामेव कदम्बगोत्रकाकारादीनां खड्गस्य वेदनशक्तिरिव ज्वलनस्य दहनशक्तिरिव वा या स्वकीयस्वकीयविषयग्रहणशक्तिस्तत्स्वरूपं द्रष्टव्यम् २ । तथा ज्ञानावरणकर्मकृत्योपशमाद् जीवस्य शब्दादिग्रहणशक्तिरूपं बन्धिभावेन्द्रियम् १ । यत्तु शब्दादीनामेव ग्रहणपरिणामवृत्तयस्तदुपयोगभावेन्द्रियमिति २ । तत्र यानि द्रव्येन्द्रियाणि तानि जीवानां पर्याप्तौ सत्यां भवन्ति, यानि च भावेन्द्रियाणि तानि संसारिणां सर्वावस्थानाधीनीति । तथा नयनस्य विषयोऽप्रकाशकवस्तुपर्वताद्याश्रित्यात्माहुलेन सातिरेकं योजनवृत्तं स्यात् । प्रकाशके त्वादित्यचन्द्राद्यवाधकमपि विषयपरिमाणं स्यात् । नात्र विषये नियमः कोऽपि निर्दिष्टोऽस्ति सिद्धान्ते, यतः पुष्करवल्लीपादिमानुषोत्तरपर्वतसमीपे कर्कसकान्तौ मनुष्याः प्रमाणाहुलजैवः सातिरेकैरेकविंशतियोजनलङ्घ्यवस्थितं रविपश्यन्तः प्रोच्यन्ते शास्त्रान्तरे इति । जघन्यतस्त्वया सधरजोमलादेरग्रहणादहुलसंख्येयभागात्परतः स्थितं वस्तु चक्षुषो विषयः १ । श्रोत्रस्य द्वादश योजनान्युत्कृष्टविषयो मेघगर्जितादौ २ । घ्राणरसनस्पर्शनानां तूत्कृष्टं नव योजनानि, जघन्यतस्तु चतुर्णामप्यहुलमसंख्येयभागादागतं गन्धादिकं विषयः । मनस्तु केवलज्ञानस्येव समस्तमूर्ताऽमूर्तवस्तुविषयत्वेन क्षेत्रतो नास्ति विषयपरिमाणं, मनसोऽप्राप्यकारित्वादिति । विषयपरिमाणं चाश्रोत्रेन्द्रियविचारे आत्माहुलेनैव ज्ञेयमिति । तथा [अट्ठिअट्ठिभिज्जे] अस्थ्यस्थिमिज्जकेशश्मश्रुरोमनखतया चिनोतीति । तत्रास्थि हड्ढुम्, अस्थिमिज्जा अस्थिमध्यावयवः, केशाः शिरोजाः, श्मश्रूणि कूर्चकेशाः, रोमाणि कक्षादिकेशा इति । ‘से’ अथानेनार्थेन अनेन कारणेन हे गौतम ! हे इन्द्रचूते ! एवं पूर्वोक्तं प्रोच्यते प्रकरणेन प्रतिपाद्यते, जीवस्य गर्भगतस्य सतो नास्ति उच्चारो यावच्छोणितमिति ।

पुनर्गौतमो ज्ञातनन्दनं प्रश्नयति-

जीवे एं जंते ! गब्भगए समाणे पडू मुहेणं कावालीयं आहारं आहारित्तए ? । गोयमा ! नो इण्ठे समट्ठे । से केण्ठेणं जंते ! एवं वुच्चइ ? । गोयमा ! जीवे णं गब्भगए समाणे सव्वओ आहारेइ, सव्वओ परिणामेइ, सव्वओ ऊससेइ, सव्वओ नीससेइ, अभिक्खणं १ आहारेइ, अभिक्खणं २ परिणामेइ, अजिक्खणं ३ ऊससेइ, अजिक्खणं ४ नीससेइ, आहव आहारेइ, आहव परिणामेइ, आहव ऊससेइ, आहव नीससेइ, पाउजीवरसहरणी पुत्तजीवरसहरणी, पाउजीवपदिवद्धा

पुत्तजीवफुला तम्हा आहारेइ तम्हा परिणामेइ अवरा वि य णं पुत्तजीवपन्निव्हा माउजीवफुला तम्हा चिणाइ, तम्हा उवचिणाइ, से एएणं अहेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जीवे णं गन्धगए समाणे नो पढुमुहेणं कावलिंयं आहारं आहारित्तए । जीवे णं गन्धगए समाणे किमाहारं आहारेइ ! गोयमा ! जं से माया नाणाविहाओ रसविगईओ तित्तकनुयकसायं विलमहुराइं दव्वाइं आहारेइ । तओ एग-देसेणं ओयमाहारेइ । “तस्स फलविटसरिसा, उप्पन्नानाओ-वमा इवइ नाजी ॥ रसहरणी जणणीए, सयाऽऽ नाजीए प-न्निव्हा” ॥१॥ नाजीए तीए गन्धो ओयं आईयइ अएह-यंतीए ओयाए तीए गन्धो विवहेइ० जाव जाउ त्ति ।

(जीवेणं) हे जदन्त ! हे भवान्त ! हे दयैकरस ! कृतवाग्वृष्ट्याऽऽद्रा-यितभयवृद्धयवसुन्धर ! जीवो गर्भगतः सन् प्रभुः समर्थः मुखेन वक्त्रेण कवत्रैर्जवं कावत्रिकम् आहारमशनादिकम् (आहारित्तए त्ति) आहर्तुमदनं कर्तुमिति । आह जगदीश्वरः-हे गौतम ! नाऽय-मर्थः समर्थः । श्रीगौतमः प्राह-(से) अथ केनार्थेन एवं प्रोच्यते ? विश्वैकवत्सत्त्वो वीरः प्राह-हे गौतम ! जीवो गर्भगतः सन् (स-व्यउ त्ति) सर्वात्मना सर्वप्रकारेण आहारयति, आहारतया गृह्णातीत्यर्थः । सर्वतः सर्वात्मना परिणामयति, शरीरादितया गृह्णा-तीत्यर्थः । सर्वतः सर्वात्मना उच्युसिति, सर्वप्रकारेण ऊर्ध्वश्वासं गृह्णातीत्यर्थः । सर्वतः सर्वात्मना निःश्वसिति, श्वासमोक्षणं करो-तीत्यर्थः । अभीक्ष्णं पुनः पुनराहारयति, अभीक्ष्णं परिणामयति, अभीक्ष्णमुच्युसिति, अभीक्ष्णं निःश्वसिति । (आहव त्ति) कदा-चिदाहारयति कदाचिन्नाहारयति, तथास्वजावत्वात् । कदा-चित् परिणामयति, कदाचिन्न परिणामयति, कदाचिदुच्युसिति, कदाचिन्नोच्युसिति, कदाचिन्निःश्वसिति, कदाचिन्न निःश्वसि-ति । अथ कथं सर्वत आहारयतीत्याह-(माउजीव०) रसो हि-यते आदीयते यथा सा रसहरणी, नाभिनालमित्यर्थः । मातृजीवस्य रसहरणी मातृजीवरसहरणी । किमि-त्याह—पुत्रजीवरसहरणी पुत्रस्य रसोपादाने कारणत्वात् । कथमेवमित्याह—मातृजीवप्रतिबद्धा सती सा यतः (पुत्तजीव फुला त्ति) पुत्रजीवं स्पृष्टवती । इह च प्रतिबद्धता गा-दसंबन्धः, तदंशत्वात् । स्पृष्टता च संबन्धमात्रं, तदंशत्वात् । अथवा मातृजीवरसहरणी १ पुत्रजीवरसहरणी २ चेति द्वे नाक्यौ स्तः, तयोश्चाद्या मातृजीवप्रतिबद्धा पुत्रजीवस्पृष्टेति । (तम्हा त्ति) यस्मादेवं तस्मात्मातृजीवप्रतिबद्धया रसहरण्या पुत्रजीवस्पर्शनात् आहारयति, तस्मात्परिणामयति । (अव-रा वि य त्ति) पुत्रजीवरसहरण्यपि च पुत्रजीवप्रतिबद्धा सती मातृजीवं स्पृष्टवती यस्मादेवं तस्माच्चिनोति शरीरम् । उक्तं च तन्त्रान्तरे—“पुत्रस्य नाभौ मातुश्च, हृदि नास्ती निबध्यते । यथाऽसौ पुष्टिमाप्नोति, केदार इव कुल्यया” ॥१॥ इति । (से) अथानेनार्थेन हे गौतम ! एवं प्रोच्यते—जीवो गर्भगतः सन् न प्रभुः समर्थः मुखेन कावत्रिकमाहारमाहर्तुमिति । पुनर्गौतमो वीरं प्रश्नयति-जीवो गर्भगतः सन् किमाहारमाहारयति ? गौतम ! [जं से त्ति माया] स तस्य गर्भसंवस्य माता गर्भधारिणी (नाणा) नाणाविधा विविधप्रकारा रसरूपा, रसप्रधाना विकृतीर्दु-ग्धाद्या रसविकारास्ता आहारयति । तथा यानि तित्तकदु-

ककयायाभ्लमधुराणि द्रव्याणि चाहारयति । तत्र तित्तकानि निम्बचर्मेटादीनि १, कदुकानि आर्द्रकतीमनादीनि २, कपाया-णि वल्लादीनि ३, अम्भानि आरनालकादीनि ४, मधुराणि की-रदध्यादीनि ५, [तओ एगदेसेणं त्ति] तासां रसविकृत्यादीनाम-कदेशस्तेन सह [ओयं त्ति] ओजसं शुक्रशोणितसमुदायरूपमा-हारयति । यद्वा-त्वगेकदेशेन मातुराहारमोजसा मिश्रणलोम-भिर्वेति दोषमाहारयति । कथमित्याह—“तस्स फले इत्यादि या-वज्जीउ त्ति” तस्य गर्भस्थजोवस्य [जणणीए त्ति] जनन्या मातुः नाभिरसहरणी नाभिनालमस्ति । किञ्चूता ? फलवृत्तसदृशी, उत्पलनाद्योपमा च । पुनः किञ्चूता ? [पन्निव्हा] गाढलम्भा, क-नाभौ, कथं ? सदा ‘आइ’ वाक्यावङ्कारे । [तीए त्ति] तथा (नाभीए त्ति) जननीनाभिप्रतिबद्धया रसहरण्या [गन्धो ओयं त्ति] गर्भ उदरस्थजन्तुः, ओजसं मातुराहारमिश्रं शुक्रशोणितरूपम् [आईयइ त्ति] आददाति गृह्णातीति । [अएहयंतीए ओयाए तीए त्ति] तस्यां तथा वा प्राञ्जनं कुर्वत्यां सत्यां भोजनं कु-र्वत्या वा ओजसा मातुराहारमिश्रेण शुक्रशोणितरूपेण गर्भो विवर्धते वृद्धिं याति यावज्जात इति । “भुजो भुञ्ज-जिम-जेम-कम्माऽएह-समाण-चमद-चट्ठाः” । ८ । ४ । ११० । इति प्राकृत-सूत्रेण लुजधातोः ‘अएह’ इत्यादेशः ।

पुनर्गौतमो वीरदेवं प्रश्नयति-

कइ णं भंते ! माउअंगा पएणत्ता ? गोयमा ! तओ मा-उअंगा पएणत्ता । तं जहा-मंमे सोणिए मत्थुलिगे । कइ णं भंते ! पिउअंगा पएणत्ता ? गोयमा ! तओ पिउअंगा पएणत्ता । तं जहा-अट्ठिअट्ठिभिजाकेसमंमुरोमनहा ।

(कइ णं जंते !) हे भदन्त ! णमिति वाक्यालङ्कारे, कति मा-तुरङ्गानि आर्तववहुलानीत्यर्थः, प्रश्नानि ? जगदीश्वरो जगत्त्वा-ता जगद्भावविज्ञाता वीर आह-हे गणधरगौतम ! श्रीणि मा-तुरङ्गानि प्रश्नानि मयाऽन्यैश्च जगदीश्वरैः । तद्यथा-मांसं पल-लम् १ शोणितं रुधिरम् २ (मत्थुलिगेति) मस्तकं भेजकम् । अन्ये त्वाहमेदःपिप्पिक्सादि मस्तुविद्धमिति । तं० भ० ।

गर्नादपि किं केचिज्जीवा नरकं देवलोकं वा गच्छन्ति ? इति गौतमो वीरं प्रश्नयति-

जीवेणं जंते ! गन्धगए समाणे नरएमु उववज्जिजा ? गो-यमा ! अत्येगइए उववज्जिजा, अत्येगइए णो उववज्जि-ज्जा । से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ जीवे णं गन्धगए समाणे नरएमु अत्येगइए उववज्जिजा, अत्येगइए नो उववज्जिजा ? गोयमा ! जे णं जीवेणं गन्धगए समाणे सक्की पंचिदिए सव्वाहिं पज्जत्तीहिं पज्जत्तए वीरियन्नप्पीए विभंगनाणन्नप्पी-ए विउव्वियन्नप्पित्ते पराणीयं आगयं मुच्चा निसम्प पएसे निच्चुहइ, वेउव्वियममुग्याएणं समोहणइ, समोहणित्ता चउरंगिणिमिन्नं मन्नाहइ, मन्नाहइत्ता पराणीएण सच्चि संगामं संगमेइ, मे णं जीवे अत्थकामए ? रज्जकामए १ जोगकामए ३ कामकामए ४, अत्यकंखिए ? रज्जकंखिए २ जोगकंखिए ३ कामकंखिए ४, अत्यपिवासिए ? जोगपिवासिए २ रज्ज-पिवासिए ३ कामपिवासिए ४, तच्चित्ते ? तम्मणे २ तद्धेस्से

३ तदङ्गवसि ४ तत्तिव्वङ्गवसाणे ५ तदङ्गोवउत्ते ६ तदप्पियकरणे ७ तञ्जावणाजावि ८। एयंसि च एं अंतरं-
सि काळं करिज्जा नेरइएमु उववज्जिज्जा । से एएणं अट्ठेणं
एवं वुच्चइ गोयमा ! जीवे एं गज्जगए समाणे एरइए अ-
त्येगए उववज्जिज्जा, अत्येगए नो उववज्जिज्जा ॥

(जीवे णं गज्ज०) हे भदन्त ! जीवो गर्भगतः सन्, मृत्वेति-
शेषः । नरकेषुत्पद्यते ? । हे गौतम ! अस्ति विद्यते (एगइ सि)
एककः कश्चित् स गतः राजादिगर्भरूप उत्पद्यते, अस्ति
अयं पक्कः-यदुत एककः कश्चिन्नोत्पद्यते, हे गौतम ! अस्ति वि-
द्यते (एगइ सि) एककः कश्चित् । (से) अथ केनाथेन हे भ-
दन्त ! एवं प्रोच्यते-जीवो गर्भगतः सन् नरकेषु अस्त्येकक
उत्पद्यते, अस्त्येकको नोत्पद्यते ? । हे गौतम ! (जे ण सि) यो जीवः
णमितिवाक्यालङ्कारे, गर्भगतः सन्, आहारादिका संज्ञा वि-
द्यते यस्य स संज्ञी । पञ्च इन्द्रियाणि भ्रवण १ घ्राण २ रसन ३
चक्षुः ४ स्पर्शन ५ लक्षणानि विद्यन्ते यस्य स पञ्चेन्द्रियः, सर्वा-
न्निराहारशरीरेन्द्रियोच्छ्वासजायमानोद्वक्त्राभिः परूजिः पर्या-
सिभिः पर्यासा, मासद्वयोपरिवर्तित्यनुक्तमपि ज्ञेयम् । यतो मास-
द्वयमध्यवर्ती मनुष्यो गर्भस्थो नरकं देवलोकंऽपि न यातीत्युक्तं
भगवत्पाम इति । पूर्वभविकवीर्यवृद्ध्या पूर्वजविकविज्ञानवृ-
द्ध्या पूर्वभविकवैक्रियवृद्ध्या वैक्रियलब्धिं प्राप्तः सन्, यद्वा-
वीर्यलब्धिकः विभङ्गज्ञानलब्धिकः वैक्रियलब्धिकः, वैक्रियलब्धिं
प्राप्तः सन् परानीकं शत्रुसैन्यम् आगतं प्राप्तं (सुचचे सि) श्रुत्वा
(निसम्म सि) निशम्य-मनसा अवधार्य (पपसे निच्छुनइ सि)
स्वप्रदेशान् अनन्तानन्तकर्मस्कन्धानुविष्टाद् गर्भवासद्वहिः कि-
पति निष्काशयति, निष्काश्य विष्कम्भबाहल्याज्यां शरीरप्रमा-
णम्, आयामतः संख्येययोजनप्रमाणजीवप्रदेशदण्डं निसृजति,
वैक्रियसमुद्धातेन (समोहणइ सि) समवहन्ति समवहतो भव-
ति । तथाविधपुल्लग्रहणार्थं समवहत्य चत्वारि गजाश्वरथपदा-
तिवृक्कणानि अङ्गानि विद्यन्ते यस्याः यस्यां वा सा चतुरङ्गिणी
(सिन्नं ति) सेनां, कटकमित्यर्थः । (सन्नाहेइ सि) सज्जां करो-
तीत्यर्थः । सज्जां कृत्वा परानीकेन सार्वं संग्रामं संग्रामयति,
युद्धं करोत्यर्थः । (से णं जीवे सि) णमितिवाक्यालङ्कारे, स यु-
द्धकर्ता जीवः (अथकामए सि) अर्थे छव्ये कामो वाङ्मामात्रं
यस्यासावर्थकामः १, एवमन्यान्यपि विशेषणानि । नवरं राज्यं
नृपत्वं २, भोगा गन्धरसस्पर्शाः ३, कामौ शब्दरूपे ४ । (अथ-
कंखिए सि) काङ्क्षा गृहिरासक्तिरित्यर्थः, अर्थे छव्ये काङ्क्षा सं-
जाता अस्येति अर्थकाङ्क्षितः, एवमन्यानि १ राज्यकाङ्क्षितः २
भोगकाङ्क्षितः ३ कामकाङ्क्षितः ४ । (अथपिवासिए सि)
पिपासेव पिपासा प्राप्तेऽप्यर्थे अतृप्तिः, अर्थेऽर्थस्य वा
पिपासा संजाताऽस्येति अर्थपिपासितः, एवमन्यानि १ ।
राज्यपिपासितः २ भोगपिपासितः ३ कामपिपासितः ४ ।
(तच्चित्ते सि) तथाऽर्थराज्यभोगकामे चित्तं सामान्यो-
पयोगरूपं यस्यासौ तच्चित्तः १ । (तम्मणे सि) तत्रैवार्थादौ
मनो वेशेपोपयोगरूपं यस्य स तम्मनाः २ (तद्धेस्से सि) तत्रैवार्-
थादौ लेख्या आत्मपरिणामविशेषो यस्यासौ तद्धेइयः ३, (तद-
ङ्गवसिए सि) इहाध्यवसायाध्यवसितः ४ (तत्तिव्वङ्गवसा-
णे सि) तस्मिन्नेवार्थादौ तौवमारज्जकात्रादारज्यं प्रकर्षयापि
अध्यवसानं प्रयत्नविशेषणलक्षणं यस्य स तत्तौवध्यवसानः ५ ।

(तदङ्गोवउत्ते सि) तदर्थमर्थानिमित्तम् उपयुक्तोऽवहितस्त-
दर्थोपयुक्तः ५ । (तदप्पियकरणे सि) तस्मिन्नेवार्थादौ अप्रितानि
आहितानि इन्द्रियाणि कृतकारितानुमतिरूपाणि वा येन स
तदार्पितकरणः ७ । (तञ्जावणाजावि सि) असकृदनादौ संसारे
तद्भावनया त्यक्त्वा अर्थादिसंस्कारेण जावितो यः स तद्भाव-
नाभावितः ८ । (एयंसि सि) एतस्मिन्, णमितिवाक्यालङ्कारे ।
चेद्यदि (अंतरंसि सि) संग्रामकरणावसरे काष्ठं मरणं कुर्यात्तदा
नरकेषु गाढदुःखाकुलेषु उत्पद्यते, नरभवं त्यक्त्वा महारज्जभी
मिथ्यादृष्टिर्नरके यातीत्यर्थः । ' से ' अथैतेनाथेनैव प्रोच्यते हे
गौतम ! जीवो गर्भगतः सन् नरकेषु एककः कश्चिदुत्पद्यते, अ-
स्ति एककः कश्चिन्नोत्पद्यते इति ।

पुनर्गौतमो वीरं प्रश्नयतीत्याह-

जीवे णं जंते ! गज्जगए समाणे देवलोएमु उववज्जिज्जा ? ।
गोयमा ! अत्येगए उववज्जिज्जा, अत्येगए नो उववज्जि-
ज्जा । से केणट्ठेणं जंते ! एवं वुच्चइ अत्येगए उववज्जिज्जा,
अत्येगए नो उववज्जिज्जा ? । गोयमा ! जे णं जीवे गज्जगए
समाणे सन्नी पंचिदिए सन्वाहिं पज्जत्तीहिं पज्जत्तए वेउ-
व्विए य द्वाप्पीए ओहिनाणद्वप्पीए तद्धारुवस्स समणस्स
वा माहणस्स वा अंतिए एगमवि आयरियं धम्मियं
सुवणयं सुच्चा निसम्म तओ से जवइ तिक्कसंवेगसं-
जायसक्के तिक्कधम्माणुरायरत्ते से णं जीवे धम्मकामए ?
पुण्णकामए २ सग्गकामए ३ मुक्खकामए ४, धम्मकं-
खिए ? पुण्णकंखिए २ सग्गकंखिए ३ मुक्खकंखिए ४,
धम्मपिवासिए ? पुण्णपिवासिए २ सग्गपिवासिए ३ मु-
क्खपिवासिए ४, तच्चित्ते ? तम्मणे २ तद्धेस्से ३ त-
दङ्गवसिए ४, तत्तिव्वङ्गवसाणे ५ तदप्पियकरणे ६ तय-
ङ्गोवउत्ते ७ तञ्जावणाजावि ८। एयंसि एं अंतरं कालं
करिज्जा देवलोएमु उववज्जिज्जा । से एएणं अट्ठेणं
गोयमा ! एवं वुच्चइ अत्येगए उववज्जिज्जा, अत्येगए
नो उववज्जिज्जा ॥

(जीवे णं) जीवो हे भदन्त ! गर्भगतः सन् देवलोकेषु
उत्पद्यते ? । हे गौतम ! अस्ति एककः कश्चिदुत्पद्यते, अ-
स्ति एककः कश्चिन्नोत्पद्यते । ' से ' अथ केनाथेन हे भदन्त !
एवं प्रोच्यते-कश्चिदुत्पद्यते ? । हे गौतम ! यो जीवो गर्भगतः स-
न् संज्ञी पञ्चेन्द्रियः सर्वाजिः पर्यासिभिः पर्यासाः मासद्वयोपरिव-
र्तित्यवधार्य, मासद्वयमध्यवर्ती तु स्वर्गे न यातीति पूर्वभविकवै-
क्रियलब्धिकः पूर्वभविकावधिज्ञानलब्धिकः, तथारूपस्य तथा-
विधस्य, उचितस्येत्यर्थः । भ्रमणस्य साधोः, वाशब्दो देवलोक-
त्पादेहेतुत्वं प्रतिभ्रमणमाह, न वचनयोस्तुल्यत्वप्रकाशनार्थः ।
(माहणस्स सि) मा हन मा हन इत्येवमादिशति स्वयं स्थूल-
प्राणातिपातादिनिवृत्तत्वादयः स माहनः, यद्वा-ब्राह्मणो ब्रह्मच-
र्यस्य देशतः सद्भावाद् ब्राह्मणो देशविरतः, तस्य वा, यद्वा-भ्रम-
णः साधुस्तस्य माहनः परमगौतार्थः, तस्य वा (अंतिए ति) स-
मीपे एकमप्यास्तामनेकम् आर्यम् आराद् यातं पापकर्मज्य इ-
त्यर्थः, अत एव धार्मिकमिति । सुवचनं शोभनवाक्यं श्रुत्वा आ-

(जीवे णं भंते !) जीवो हे भदन्त ! गर्भगतः सन् [उत्तारण वेति] उत्तानको वा सुतोऽनुमुखो वेत्यर्थः । [पासिद्विष वेति] पार्श्वेऽर्था वा (अम्यरकुञ्ज वेति) आत्मफलवत् कुञ्ज इति (अस्थिज्ज वेति) आसीनः सामान्यतः । एतदेव विशेषत उच्यते- (विट्ठिज्ज वेति) उर्ध्वस्थानेन (निसीइज्ज वेति) निषदनस्थानेन (तुयट्ठिज्ज वेति) शयीत निद्रयेति [आस-इज्ज वेति] आश्रयति गर्भमध्यप्रदेशं [सइज्ज वेति] शेते निद्रां विना मात्रा मातरि वा [सुयमाणीए स्ति] शयनं कुर्वत्या कुर्वत्या वा (सुयइ स्ति) स्वपिति निद्रां करोतीत्यर्थः (जागरमाणीए स्ति) जागरणं कुर्वत्या कुर्वत्या वा, जागति निजानाशं कुरुत इत्यर्थः । सुखितया सुखितो जवति, दुः-खितया दुःखितो भवति (हंता गोयमा स्ति) हन्त इति काम-लामन्त्रणार्थः दीर्घत्वं च मागधदेशीप्रज्ञवमुभयत्रापि । (जीवे णं गब्भगए समाणे इत्यादि) प्रत्युच्चारणं तु स्यानुमतत्वप्रदर्श-नार्थम् । वृद्धाः पुनराहुः-‘हंता गोयमा !’ इत्यत्र हन्त इति एवमेत-दिति अन्युपगमवचनं यदनुमतं तत्प्रदर्शनार्थम् । ‘ जीवे णं गब्भगए ’ इत्यादि प्रत्युच्चारितमिति । हे गौतम ! जीवो गर्भ-गतः सन् उत्तानको वा यावद् दुःखितो जवति इति । अथ पूर्वोक्तं पठेन गाथाचतुष्टयेन दर्शयति इत्याह- [थिरजायं०] स्थिरेण निर्विघ्नेन जात उत्पन्नो गर्भस्थिरजातस्ते [रक्खइ स्ति] रक्षति सामान्येन पालयति । ततः सा जननी तं सम्यग् यत्नादिकरणेन रक्षति । [संवाहइ स्ति] संवहति गमनाऽऽ-गमनादिप्रकारेण [तुयट्ठइ स्ति] त्वर्ग्वर्तयति, रक्षति आहारा-दिना पालयति आत्मानं, गर्भं च इति । [अणु०] अनुस्वापिति शेते । [सुयंतीए स्ति] स्वपत्यां सत्यां स्वपत्या सत्या वा जाग-रत्यां जागरत्या वा जागति, गर्भः उदरस्थजन्तुः । जनन्याः सुखितया सुखितो जवति, दुःखितया दुःखितो भवति २ । उच्चारो विष्टा, प्रसवणं मूत्रं, खलो निष्ठीवनं, सिंघाणं ना-सिकाश्लेष्मापि [से] तस्य गर्भस्थत्वस्य गर्भस्थस्य नास्ती-ति जननीजठरस्थो जीव आहारत्वेन तु यद् गृह्णाति तद-स्थस्थिभिज्जनखकेशश्मश्रुतोभेषु पूर्वव्याख्यातेषु [परिणामो स्ति] परिणमतीत्यर्थः ३ [एवं] एवमुक्तप्रकारेण [वुं-दिमस्ति] शरीरमतिगतः प्राप्तः सन् गर्भे जननीकुक्षौ सं-वसति संतिष्ठते चारकगृहे चौरवत् । [दुक्खिओ जीवां स्ति] अग्निवर्णाभिः सूचीभिः त्रिष्टमानस्य जन्तोः यादृशं दुःखं जायते ततोऽप्यष्टगुणं यद् दुःखं जवति तेन सदृशेन दुःखेन दुःखितो भवति जीवो गर्भे, किंभूतं गर्भे ? तमसा अन्धकारो यत्र तत् तमसन्धकारं, परमं च तत्तमसन्धकारं, महान्धकार-मित्यर्थः । तस्मिन् अमेध्यभृते विष्टापूर्णे प्रदेशे जीववसनस्थानके ४ इति, [आउसो ! तओ इत्यादि] हे आयुष्मन् ! हे इन्द्रजित् ! ततोऽष्टममासानन्तरं नवमे मासे अतीते वा अतिक्रान्ते वा, प्र-त्युत्पन्ने वा वर्तमाने वा अनागते वा अप्राप्ते चतुर्णां स्त्र्यादिरू-पाणां वक्ष्यमाणानां माता जननी अन्यतरं चतुर्णां मध्ये एकतरं [पयायइ स्ति] प्रसूते, प्रसवं करोतीत्यर्थः । (तं जह स्ति) तत्पूर्वोक्तं यथा स्त्रियं वा स्त्रीरूपेण स्त्र्याकारेण प्रसूते १, पुरुषं वा पुरुषरू-पेण पुरुषाकारेण २, नपुंसकं वा नपुंसकरूपेण नपुंसकाकारेण ३, बिम्बं वा बिम्बरूपेण बिम्बाकारेण ४ बिम्बमिति गर्भप्रतिबिम्ब-

स्वं गर्भाकृतिरार्तवपरिणामो, न तु गर्भ एव । एते कथं जायन्त इति आह- (अप्प०) अल्पशुक्रम [बहुय ति] बहुकं प्रजृतं [ओय ति] ऋतुरार्तव, स्त्री तत्र गर्भाशये जायते उत्पद्यते १, अल्पमार्तवं बहुशुक्र, पुरुषस्तत्र जायते २, द्वयोरपि रक्तशुक्रयो-रुधिरवीर्ययोः तुल्यभावे समवे सति नपुंसको जायते ३, (इति ति) स्त्रिया नार्याः [ओय ति] ओजसा (समाश्राने ति) समायोगो वातवशेन तत्स्थितीभवनलक्षणं स्थोजःसमा-योगस्तस्मिन् सति, विस्वं तत्र गर्भाशये प्रजायते ४ । तं० ।

कथं स्वपिति-

अह णं पमवणकालमयंसि सीसेण वा पाएहिं वा आ-गच्छइ, सममागच्छइ, तिरियमागच्छइ, विणघायमावज्जइ ।

“कोइ पुण पावकारी, वारस संवच्छराइ उकोसं ।

अत्थइ उगुञ्जवासे, असुप्पजवे असुइयम्मि” ॥ १ ॥

(अह णं इत्यादि) अथानन्तरं ‘णं’ वाक्यालंकारे, प्रसवकालस-मये जन्मकालावसरे शीर्षेण वा मस्तकेन वा पादाभ्यां चरणा-भ्यां वा आगच्छति, सममागच्छति इति सममधिपममागच्छति । “सम्म आगच्छइ ति” पात्रे सम्यग् अनुपघातहेतुत्वादाय-च्छति, मातुरुद्राद् योन्या निष्कामति (तिरियमागच्छइ ति) तिरश्चीनो भूत्वा जतराग्निगन्तुं प्रवर्तते यदि तदा विनिघातं मरण-मापद्यते, निर्गमाभावादिति । (कोइ पुण०) कोऽपि पुनः पापका-र। ग्रामघातरामाजउरविदारणजिनमुनिमहाशतनाविधायी, वा-तपित्तादिदूषितो, देवादिस्तस्मिन्तो वेति शेषः ॥ द्वादश संवत्स-राणि उत्कृष्टतः (अत्थइ ति) निष्ठति । तुशद्वाद् गर्भोक्तं प्रवलं दुःखं सहमानोऽवतिष्ठते गर्भवासे गर्भगृहे, किंभूते ? अशुचि-प्रभवे अशुचिके अशुच्यात्मके इति । तं० । स्था० ।

गर्भान्निर्गतस्य च यत्स्यात्तदाह-

वणवज्जाणि य से कम्माइं वद्धां पुट्ठां णिहिता-इं कडां पट्टविद्यां अभिनिविट्ठां अजिसमसागयाइं उदिस्साइं णो उवसंताइं भवंति, तओ जवइं दुखे दुव्वसे दुग्गंथे दुरसे दुप्फासे अण्डे अकंते अप्पि अमुभे अम-णुस्से अमणामे हीणस्सरे दीणस्सरे अण्डस्सरे अकंत-स्सरं अप्पियस्सरे असुजस्सरे अमणुस्सरे अमणामस्सरे अणाएज्जवयणं पच्चायाए वि जवइं, वणवज्जाणि य से कम्माइं नो वद्धां पमत्थं नेयव्वं जाव आदेज्जवयणं पच्चायाए वि जवइं सेवं जंते जंते ।

(वणवज्जाणि य ति) वर्णः इवाद्या, वधो हन्तव्यो येषां तानि वर्णवध्यानि, अथवा वर्णाद्वाह्यानि वर्णबाह्या-नि, अशुजानीत्यर्थः । चशब्दो वाक्यान्तरत्वद्योतनार्थः । (से ति) तस्य गर्भनिर्गतस्य (वद्धां ति) सामान्यतो वद्धानि (पुट्ठां ति) पोषितानि गाढतरवन्धतो निधत्तानि उद्धर्तनाऽप-वर्तनकरणवर्जशेषकरणयोग्यत्वेन व्यवस्थापितानीत्यर्थः । अथ-वा वद्धानि, कथं, यतः पूर्वं स्पृष्टानीति (कडां ति) निकाशि-तानि, सर्वकरणयोग्यत्वेन व्यवस्थापितानीत्यर्थः । (पट्टविद्यां ति) मनुष्यगतिपञ्चेन्द्रियजातिवसादिनामकर्मादिना सहोद-यत्वेन व्यवस्थापितानीत्यर्थः २ । (अभिनिविट्ठां ति) तीव्रा-नुभावतया निविष्टानि (अजिसमसागयाइं ति) उद्याभि-

मुखीभूतानि, ततश्च (उदिस्साइं ति) उदीर्णानि स्वत उदीर-णाकरणेन बोधितानि । व्यतिरेकमाह- (णो उवसंताइं ति) अ-निष्टादीनि व्याख्यातान्येवैकार्थानि वा (हीणस्सरे ति) अ-ल्पस्वरः (दीणस्सरे ति) दीनस्येव दुःस्थितस्येव स्वरो यस्य स दीनस्वरः (अणादेयवयणपच्चायाए वि ति) इहैवमकरघ-टना प्रत्याजातश्चापि समुत्पन्नोऽपि चाऽनादेयवचनो भवति । भ० १ श० ७ उ० ।

ननु नवमासमाश्रान्तरितमपि प्राक्तनं भवं सामान्यजीवः किं न स्मरतीत्याह-

जायमाणस्स जं दुक्खं, मरमाणस्स वा पुणो ।

तेण दुक्खेण समूढो, जाइमगं न अप्पणो ॥ २ ॥

वीसरसरं रसंतो, सो जोणिमुहाउ निप्फिणइ जीवो ।

माऊए अप्पणो वि य, वेयणमज्झं जणमाणो ॥ ३ ॥

जायमानस्य गर्भाक्षिःसरमाणस्य उत्पद्यमानस्य वा दुःखं ज्ञ-वति, वा अथवा पुनर्द्रीयमाणस्य पञ्चत्वं कुर्वाणस्य च दुःखं भवति, तेन दारुणदुःखेन समूढो महामोहभावं प्राप्नोति जातिप्रा-क्तनजयमात्मीयं स्वकीयं मूढात्मा प्राणो न स्मरति-कोऽहं पूर्वभवे देवादिकोऽभवमिति न जानातीति ॥ २ ॥ (वीसरसि) परमकरुणामयं (सरं ति) स्वरं ध्वनिं (रसंतो ति) भृशं कुर्वन् स गर्भस्थो जीवो योनिमुखात् [निप्फिणइ ति] निष्कामति मातुरात्मनोऽपि च वेदनामतुलां जनयन् उत्पादयन् ॥ ३ ॥ तं० । महा० ।

गवभयरयम्मि जीवो, कुंजीपागम्मि नरयसंकासे ।

वुत्थो अमिज्जमज्जे, असुप्पजवे असुइयम्मि ॥ ४ ॥

पित्तस्स य सिंभस्स य, मुक्कस्स य सोणियस्स वि य मज्जे ।

मुत्तस्स पुरीसस्स य, जायइ जह वच्चकिमिउ व्व ॥ ५ ॥

[गज्जघ०] गर्भगृहे जीवः कुम्भापाके कोष्ठिकाकृतितप्तलो-हभाजनसदृशे नरकसदृशे नारकोत्पत्तिस्थानतुल्ये [वुत्थो ति] उपस्थितः स्थितः, अग्नेयं शूथं, मध्ये यस्य गर्भस्य स अग्नेयम-ध्यः, तस्मिन् अशुचिप्रभवे जम्बालाद्युद्धवे अशुचिके अपवित्र-स्वरूपे ॥ ४ ॥ [पित्त०] पित्तस्य ‘सिंभस्य’ श्लेष्मणः शुक्रस्य शोणितस्य मूत्रस्य पुरीषस्य विष्टाया मध्ये मध्यभागे जायते उत्पद्यते । क इव ? [वच्चकिमिउ व्व ति] वचस्कृमिकवत् विष्टानिलङ्घवत् । यथा कृमिर्द्वीन्द्रियजन्तुविशेष उदरमध्यस्थ-विष्टायामुत्पद्यते तथा जीवोऽपीति ॥ ५ ॥ तं० । संथा० ।

शौचादि गर्भगतस्य-

तं दाणि सोयकरणं, केरिसयं होइ तस्म जीवस्स ? ।

सुक्करुहिरागराओ, जस्सुप्पत्ती सरीरस्स ॥ ६ ॥

एयारिसं सरीरे, कल्लमलजरिए अमिज्जमज्जए ।

निययं वि गणिज्जंतं, सोयमयं केरिसं तस्स ? ॥ ७ ॥

(तं दा०) तत् (दाणि ति) इदानीं सांप्रतं शौचकरणं शरीरसं-स्कारकरणं कीदृशं भवति तस्य गर्भनिर्गतस्य जीवस्य ? यस्य जङ्घरशरीरस्योत्पत्तिः प्रादुर्भावः शुक्लधिराकरात् वीर्यखनेः वर्तते इति ॥ ६ ॥ [एया०] एतादृशे शरीरे कलमल-जृते उदरादिजलावटकर्मादिपूर्णे, अग्नेयसंभूते विष्टासंभवे ‘निययं विगणिज्जंतं’ इति पदद्वये ‘सप्तम्या द्वितीया’

तए णं सा तिसला खत्तियाणी एहाया कयवलिकम्मा
कयकोउयमंगलपायाच्छित्ता सव्वालंकारविज्जुमिया तं गवभं
नाइसीएहिं नाइठएहेहिं नाइत्तिचेहिं नाइकरुएहिं नाइ-
कसाइएहिं नाइअंबिलेहिं नाइमहुरेहिं नाइनिच्छेहिं नाइ-
हुक्खेहिं नाइउद्धेहिं नाइमुक्केहिं सव्वत्तुभअमाणुहेहिं
जोयणाच्छायणगंधमद्धेहिं ववगरोगसोगमोहभयपरिस्स-
मा, जंतस्स गवजस्स द्वियं मियं पत्थं गवजपोसणं तं देसे अ-
काले अ आहारमाहारमाणी विवित्तमउएहिं मयणास-
णेहिं पइरिक्कमुहाए मणाणुकूआए विहारजूमए पसत्थदो-
हला संपुन्रदोहला सम्माणियदोहला अविमाणियदो-
हला बुच्छिन्नदोहला ववणीयदोहला सुहं सुहेणं आसड,
सयइ, चिड्डइ, निंसीअइ, तुयट्टइ, विहरइ, सुहं मुइएणं तं गवभं
परिवहइ ॥

‘तए णं सा’ इत्यादितः ‘परिवहे’ इति यावत् । तत्र ततः सा त्रिशला कृत्रियाणी (एहाया कयबलिकम्मा) स्नाता, कृतं वक्षि-
कर्म पूजा यया (कयकोउयमंगलपायच्छित्ता) कृतानि कौतुक-
मङ्गलान्येव प्रायश्चित्तानि यया सा, तथा सर्वालङ्कारैर्भूषिता
मनी, तं गर्भं नातिशीतैर्नात्युष्णैः नातिनिकैर्नातिकटुकैः ना-
तिकषायैर्नात्यम्लैर्नातिमधुरैः नातिस्निग्धैर्नातिरूक्षैः (नाइउ-
ल्लेहि ति) नात्यार्द्रैः, नातिशुष्कैः, सर्वतुषु ऋतौ ऋतौ भ-
ज्यमाना सेव्यमाना यं सुखहेतवा गुणकारिणः, तैः । तदुक्तम्-
“वर्षासु ववणममृतं, शराद् जलं गोपयथ हेमन्ते । शिशिरे चा-
मलकरसो, घृतं वसन्ते गुरुश्चान्ते” ॥१॥ एवंविधैर्भोजनाच्छाद-
नगन्धमाल्यैः, तत्र भोजनं प्रतीतम्, आच्छादनं वस्त्रं, गन्धः
पटवासादयः, मादयानि पुष्पमालाः, तैर्गर्भं पोषयतीति शेषः ।
तत्र नातिशीतलादय एव आहारादयो गर्भस्य हिताः, न तु
अतिशीतलादयः, ते हि केचिद्वातिकाः, केचित् पैतिकाः, के-
चित् श्लेष्मकराश्च, ते च अहिताः । यदुक्तं वाग्भट्टे-

“वातलैश्च ज्वेद् गर्भः, कुञ्जान्धज्ज्वामनः ।

पित्तत्रैः स्खलतिः पित्तः, श्वित्री पाण्डुः कफात्मजः” ॥ १ ॥

तथा—

“अतिलवणं नेत्रहर-मतिशीतं मारुतं प्रकोपयति ।

अत्युष्णं हरति वज्रं, अतिकामं जीवितं हरति” ॥ १ ॥

अन्यच्च—मैथुन-यान-वाहन-मार्गगमन-प्रस्वप्न-प्रपातन-प्र-
पीरुन-प्रधावना-उभिघात-विषमशयन-विषमासनो-पवास-वेग-
विघाताऽतिरूक्षाऽतितिका-ऽतिकटुका-ऽतिजोषना-ऽतिरोगा-
ऽतिशोका-ऽतिकार-सेवा-ऽतीसार-वमन-धिरचन-प्रेहोवना-
ऽजीर्णप्रभृतिभिर्गर्भो बन्धनान्मुच्यते, ततो नातिशीतलाद्यैरा-
हाराद्यैस्तं गर्भं सा पोषयतीति युक्तम् । अथ सा त्रिशला कथं-
भूता ? (वयगयरोगसोगमोहभयपरिस्सम स्ति) रोगा ज्वरा-
द्याः, शोक इष्टवियोगादिजनितः, मोहो मूर्च्छा, भयं भीतिः, प-
रिश्रमो व्यायामः, एते व्यपगता यस्याः सा तथा, रोगादिर-
हिता इति ज्ञावः । यत एते गर्भस्य अहितकारिणस्तदुक्तं सुश्रुते-
“दिवा स्वपत्याः स्त्रियाः स्वापशीलो गर्जे, अजनादन्धः, रोदना-
विकृतदृष्टिः, स्नानानुव्रेपनाद् दुःशीघ्रः, तैलाभ्यङ्गात् कुप्री, नखापक-
र्तनात् कुनखी, प्रधानाच्चञ्चलः, हसनात् इयामदन्तौघ्रनालु-
जिह्वः, अतिकथनाच्च प्रलापी, अतिशब्दश्रवणाद् बधिरः, अ-
वल्लेखनात् स्खलतिः, व्यञ्जनक्रेपणादिमारुतायाससेवनादु-
न्मतः स्यात्” ।

तथा च कुवृद्धाः स्त्रियस्त्रिशलां शिक्षयन्ति-

“मन्दं संचर मन्दमेव निगद व्यामुञ्च कोपकमं,

पथ्यं जुह्वय वधान नीविमनघां मा माऽदृहासं कथाः ।

आकाशं भव मा सुशेष्व शयने नीचैर्वदितं गच्छ मा,

देवी गर्भजरात्रसा निजसखीवर्गेण सा शिक्षयते” ॥ १ ॥

अथ सा त्रिशला पुनः किं कुर्वती ? , [जं तस्स ग-
म्भस्सेत्यादि] यत्तस्य गर्भस्य हितं तदपि मितं न तु
न्यूनम्, अधिकं वा, पथ्यं आरोग्यकारणम्, अत एव गर्भ-
पोषकं, तदपि देशे उचितस्थाने न तु आकाशादौ, तदपि काले
भोजनसमये न तु अकाले आहारम् आहारयन्ती, [विचि-
त्तमउपदिं सयणासणेहि ति] विचिकानि दोषरहितानि मृदु-
कानि कामलानि यानि शयनासनानि, तैः, तथा [पदरिक्कसु-
हाप मणाणु कूलाप विहारभूमीपत्ति] प्रतिरिक्ता अन्यजनानेक्या

निर्जना अत एव सुखा सुखकारिणी तथा, मनोऽनुकूल्या मनःप्र-
मोदादायिन्या एवंविधया विहारचूम्या चङ्क्रमणासनादिभूम्या
कृत्वा । अथ सा त्रिशला किंविशिष्टा सती तं गर्भं परिवहति ? ,
प्रशस्ता दोहदा गर्भप्रभावोद्भूता मनोरथा यस्याः सा तथा ।

ते चैवम्—

“जानात्यमारिपट्टं पटु घोषयामि,

दानं ददामि सुगुरुं परिपूजयामि ।

तिथेश्वरार्चनमहं रचयामि सङ्घे,

वात्सल्यमुत्सवभूतं बहुधा करोमि ॥ १ ॥

सिंहासने समुपविश्य वरातपत्रा,

संवीज्यमानसविधा सितचामराभ्याम् ।

आङ्गश्वरत्वमुदिताऽनुभवामि सम्यग्,

जूपान्नमौलिमणिप्राप्तितपादपीठा ॥ २ ॥

आरुह्य कुञ्जरशिरः प्रचलत्पताका,

वादित्रनादपरिपूरितदिग्भिभागा ।

लोकैः स्तुता जयजयेति रवैः प्रमोदा—

दुद्यानकेल्लिमनघां कलयामि जाने” ॥ ३ ॥ इत्यादि ।

पुनः सा किंविशिष्टा ? , संपूर्णदोहदा सिद्धार्थराजेन सर्व-
मनोरथपूरणात्, अत एव संमानितदोहदा पूर्णोक्त्य तेषां
निर्वर्तितत्वात्, तत एव अविमानितदोहदा, कस्यापि दोह-
दस्य अवगणनाऽज्ञात्वात् । पुनः किंविशिष्टा ? , द्युच्छिन्न-
दोहदा पूर्णवाञ्छितत्वात्, अत एव व्यपनीतदोहदा, सर्वथा
असदोहदा (सुहं सुहेण स्ति) सुखं सुखेन गर्जनाबाध-
या (आसइ स्ति) आश्रयति आश्रयणीयं स्तम्भादिकमच-
लम्बते (सयइ स्ति) शेते निष्ठां करोति (चिट्ठइ स्ति) ऊर्ध्वं
तिष्ठति (निसीयइ स्ति) निर्गच्छति आसने उपविशति [तु-
यट्टइ स्ति] न्यग् वर्तयति निष्ठां विना शय्यायां शेते इत्यर्थः ।
[विहरइ स्ति] विहरति कुट्टिमतवे विचरति, अनेन प्रकारेण
च सुखं सुखेन तं गर्भं परिवहतीति ॥९५॥ कल्प०४ कृण । ज० ।
“गर्भं वातप्रकोपेण, दौर्हदे चावमानिते । ज्वेत्कुञ्जः कुणिः
पङ्क्तुः, सूको मिन्मिन एव वा” ॥१॥ आचा०१ श्रु०६ अ०१ उ० ।
(‘कायट्टिइ’ शब्देऽस्मिन्नेव जागे ४६१ पृष्ठे उदकगर्जादीनां
कायस्थितिर्निरूपिता) कुक्कौ, नाटकसन्धिजेदे, पनसकण्टके,
अपवरके, “ज्राड्कृष्णचतुर्दश्यां, यावदाप्लवते जलम् । तावद् गर्जे
विजानीयात्” उक्ते ज्राड्कृष्णचतुर्दश्यां गङ्गाजलप्लावनस्थाने,
अन्ने, अग्नौ, पुत्रे च । वाच० ।

गञ्जकरा-गर्जकरी-स्त्री० । गर्भाधानविधायिन्यां विद्यायाम्,
सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

गञ्जगरा-गर्जकरी-‘गम्भकरा’ शब्दार्थार्थे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

गञ्जघरक-गर्जगृहक-न० । गर्भगृहाकारे, रा० । ज० जी० ।

मोहनगृहस्य रतिगृहस्य मोहजनकगृहस्य वाऽन्तर्भवने, ज्ञा०
१ श्रु० ८ अ० ।

गम्भघरग-गर्भगृहक-‘गञ्जघरक’ शब्दार्थार्थे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

गम्भट्टिइ-गर्जस्यति-स्त्री० । गर्जस्थितिविचारं ‘दुचउत्तात्ति’
गाथाधिकारे सप्तमजिनस्याष्टमासा एकानविंशतिदिनानि च,
तत्कथं घटते ? , ‘दुचउत्त’ गाथायां षष्ठां जिनानामष्टमासादि
कथितमस्त्येवं तु सप्त ज्ञायत इति प्रश्ने, उत्तरम्-‘दुचउत्त’ गा-

यायाः सप्तमस्थाने शेषजिनग्रहणं कृतमस्ति, तेन ' मासा
अरु नव ' इत्यत्र षष्ठमष्टौ मासाः, शेषजिनानां च नव मासा
उक्ताः सन्ति, तेन सप्तमजिनस्य नव मासा एकोनविंशतिदिना-
नि गर्भस्थितिरिति बोध्यम् ११४ प्र०। सेनप्र० २ उल्ला०। (तिथ्यर-
शब्दे विस्तराऽस्य छष्ट्यः) मत्स्यकच्छपवृष्टमहिपशुकसारसादि-
जलचरस्थलचरखचरतिरश्चामायुषो गर्जे स्थितिश्च कियती
परमिति रिति प्रश्ने, उत्तरम-जलचरस्थलचरखचरतिरश्चामा-
युर्मानं 'गवन्नुअजलयरोजय' इत्यासंग्रहणं। गाथायां "मणुआऊ
समगयाइ हयाइ चउरंसजाउअटुस्स ॥ गोमहिसुटुस्सराइ, पणस
साणाइदस मंस" ॥१॥ इति "वीरं जय सेहरपय, इति क्वेवविचार-
गाथातश्चावसेयम् । तेषां गर्भस्थितिमानं तु जयत्यतोऽन्तमु-
हूर्त्तमुत्कर्षतश्चाष्टौ वर्षाणीति भगवत्यादौ प्रतिपादितमस्तीति ।
४१० प्र० सेनप्र० ३ उल्ला० ।

गवन्तय-गर्जत्य-पुं० । मनुष्ये, तिर्यग्योनिके च गर्ज्युत्क्रान्ति-
के, स्था० २ टा० २ उ० ।

दोएहं गवन्त्थाणं आहारे पन्नत्ते । तं जहा-मणुस्साणं
चेव, पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं चेव । दोएहं गवन्-
त्थाणं वुट्ठी पणत्ता । तं जहा-मणुस्साणं चेव, पंचे-
दियतिरिक्खजोणियाणं चेव । एवं निवुट्ठी विगुवणा गप्प-
रियाए समुग्घाइ कालसंयोगे आयाइ मरणे ।

द्वयोरेव गर्भस्थयोराहारोऽन्येषां गर्भस्थैवाभावादिति, वृद्धिः
शरीरोपचयः निवृत्तिस्तत्त्वानिर्वातपिप्तादिभिः, निःशब्दस्या-
भावार्थत्वात्, निरुद्धा कस्येत्यादिवत् । वैक्रियलब्धिमतां
विकुर्वणा । गतिपर्यायश्चलनं, मृत्वा वा गत्यन्तरे गमनलक्षणो
यश्च वैक्रियलब्धिमान् गर्भाभिर्गत्य प्रदेशतो बहिः संग्रामयति
स वा गतिपर्यायः उक्तश्च भगवत्याम्-“जीवे णं भंते! गवभंगं
समाणे नेरइएसु उववउज्जेजा ?। गोयमा ! अत्थेगइए उववउज्जे-
जा अत्थेगइए नो उववउज्जेजा । से केणहेणं । गोयमा !
से णं सच्चिपंचिदिए सव्वाहिं पज्जत्तीहिं पज्जत्तए वीरि-
यलद्धिए वेउव्वियलद्धिए पराणीयमागयं सोआ निसम्म
पपसे निच्छुनइ, निच्छुभइत्ता वेउव्वियममुग्घापणं समो-
हणव, चाउरंणिणिं सिन्नं चिउव्वइ, चिउव्वइत्ता चाउरं-
णिणीए सेणए पराणीएणं सद्धिं संगामं संगामेइ ” इत्यादि
समुद्धातो मारणान्तिकादिः । कालसंयोगः कावकृतावस्था,
आयातिगर्भाभिर्क्रमः । मरणं प्राणत्यागः । स्था० २ टा०
३ उ० ।

गर्भार्थ-पुं० । हृदयगतार्थे भावार्थे, पो० १६ चि० ।

गवभदंसि(ण्)-गर्जदंशिन्-त्रि०। गर्भच्छरि गर्भवासिनि, आचा० ।

जे मोहदंसी से गवभदंसी, (जे गवन्तदंसी से जम्भदंसी)।

यो हि मोहं रूपतो वेत्यर्थपरित्यागरूपत्वात् ज्ञानस्य परिहरति
वेति, यदि वा यो मोहं पश्यत्याचरति स गर्भमपि पश्यति, गर्भे
वसतीत्यर्थः । आचा० १ ध्रु० ३ अ० ४ उ० ।

गवभपोसण-गर्जपोपण-न० । गर्जपोपके, ज० ११ श० ११ उ० ।

गवन्मास-गर्जमास-पुं० । कार्तिकादौ यावद् माघमासे, यत्

उदकगर्जा भवन्ति । व्य० ७ उ० । गर्भस्य तदारभ्य मास-
स्तत्सहितो मासः । गर्भारम्भमासे, गर्भसहिते मासे च । वाच० ।

गवभर-गह्वर-त्रि० । गह्वरे, आच० ४ अ० । दम्भे, वने, निकुञ्जे,
पुं० । रोदने, विषमस्थाने, अनेकार्थसङ्केते च । न० । गुहायाम्,
न० स्त्री० । वाच० ।

गवभय-गर्भज-त्रि० । स्त्रीगर्जोत्पन्ने गर्भव्युत्क्रान्तिके, अनु० ।

गवन्वकंति-गर्जव्युत्क्रान्ति-स्त्री० । गर्भाशये उत्पत्तौ, स्था० ।

दोएहं गवन्वकंती पणत्ता । तं जहा-मणुस्साणं चेव,
पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं चेव ।

तेषां गर्जे गर्भाशये व्युत्क्रान्तिरुत्पत्तिर्गर्भव्युत्क्रान्तिः, मनोरपत्यानि
मनुष्यास्तेषां, तिरोऽश्नन्ति गच्छन्तीति तिर्यग्भूतानां संवन्धिनी
यानिरुत्पत्तिस्थानं येषां ते तिर्यग्योनिकाः, ते चैकेन्द्रियादयोऽ-
पि जयन्ति इति विशिष्यन्ते, पञ्चोन्द्रियाश्च तिर्यग्योनिकाश्चेति प-
ञ्चैन्द्रियतिर्यग्योनिकास्तेषाम् । स्था० २ टा० ३ उ० ।

गवन्वकंति-गर्भव्युत्क्रान्तिक-पुं० । गर्भे व्युत्क्रान्तिरुत्पत्ति-
येषां, व्युत्क्रान्तिशब्दाऽत्रोत्पत्तिवाची, तथा पूर्वाचार्यप्रसिद्धेः ।
यदि वा गर्भाद् गर्भावस्ताद् व्युत्क्रान्तिर्निष्क्रमणं येषां
ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाः 'शेषाद्वा' ७।३।१७५। इति कच्च समासान्तः ।
प्रज्ञा० १ पद । न० । जी० । गर्भजे मनुष्ये, तिरश्च च । अनु० ।
स्था० । गर्भव्युत्क्रान्तिकमानुष्यास्त्रिधा-कर्मभूमिजा अकर्मभू-
मिजा अन्तर्होपजाश्चेति । स० । प्रज्ञा० ।

गवभवासवसहि-गर्भवासवसति-स्त्री० । गर्जाश्रयनिवासे, औ० ।

गवभसाहरण-गर्जसंहरण-न० । गर्भस्य उदरसंस्वस्य संहरण-
मुदगन्तरसंक्रामणं गर्जसंहरणम् । जगवतो महावीरस्य पुरन्दरा-
दिप्रेते हरितैर्गर्भेऽपि देवेन देवानन्दाभिधानब्राह्मणयुद्धात् त्रि-
शशभिधानाया राजपत्न्या उदरान्तरे संक्रामणे, स्था० १०
टा० (' वीर ' शब्दे चैतत्पृष्टं जविष्यति) गर्जान्तरसं-
क्रमणमात्रे च । भ० ।

अत्र प्रश्नोत्तरे-

हरी णं जेत ! हरिणेगमेसी सकदूए इत्थीगवभं साहरमाणे
किं गवभाओ गवभं साहरइ, ? गवन्ताओ जोणिं साहरइ २,
जोणीओ गवभं साहरइ ३, जोणीओ जोणिं साहरइ ४ ?। गो-
यमा ! नो गवभाओ गवभं साहरइ ?, नो गवन्ताओ जोणिं
साहरइ २, नो जोणीओ जोणिं परामुसिय परामुसिय अ
व्वावाहेणं अव्वावाहे जोणीओ गवभं साहरइ । पच्ची ! णं भंते !
हरिणेगमेसी सकस्स णं दूए इत्थीए गवभं नहसिरंमि वा
रोमकूवंमि वा साहरित्ते वा नीहरित्ते वा ?। हंता । पच्ची !
नो चेव णं तस्म गवभस्म किंचि आवाहे वा विवाहे वा
उप्पाएज्जा छविच्छेदं पुण करेज्जा ए सुहुमं च णं साह-
रिज्ज वा नीहरिज्ज वा ॥

इह च यद्यपि महावीरसंविधानाभिधायकं पदं न दृश्यते,
तथापि हरितैर्गर्भेऽपि वचनात् तद्वानुमीयते, हरितैर्गर्भेऽपि
भगवतो गर्जान्तरे नयनात् । यदि पुनः सामान्यतो गर्भहरण-
विचक्षाऽनविष्यत्त्वा 'देवे णं जेत !' इत्यवश्यमिति । तत्र हरि-

रिन्द्रः, तत्संबन्धित्वाद् हरितैर्गमेवेषांति नाम । (सकृदृष्टि) शक्रदूतः, शक्रादेशकारी पदात्यनीकाधिपतिः, येन शक्रादेशाद्गन्धर्वाभ्यामहावीरो देवान्दागर्भात् त्रिशशागर्जे संहत इति । (दृष्टीगन्धर्वाः) स्त्रियाः संबन्धो गर्भः सजीवपुद्गलपिरुक्कः स्त्री-गर्भस्तं (साहरमाणे स्ति) अन्यत्र नयन् । इदं चतुर्जाङ्गका-तत्र गर्जाद् गर्भाशयादवधेर्गर्भं गर्भाशयान्तरं सहरति प्रवेशयति गर्भं सजीवपुद्गलपिरुक्कलक्षणमिति प्रकृतमित्येका १ । तथा गर्जादवधेर्गर्भं गर्भनिर्गमद्वारं सहरति, योन्यादरान्तरं प्रवेशयतीत्यर्थः २ । तथा योनिता योनिद्वारेण गर्भं सहरति, गर्भाशयं प्रवेशयतीत्यर्थः ३ । तथा योनिता योनेः सकाशाद् योनिं सहरति नयति, योन्यादरान्निष्काश्य योनिद्वारेणैवादरान्तरं प्रवेशयतीत्यर्थः ४ । एतेषु शेषनिषेधेन तृतीयमनुजानन्नाह- (परामुसियेत्यादि) परामुश्य परामुश्य तथाविधकरणव्यापारेण संस्पृश्य संस्पृश्य स्त्रीगर्भमव्याबाधमव्याबाधेन सुखं सुखेनेत्यर्थः, योनिता योनिद्वारेण निष्काश्य गर्भं गर्जाशयं सहरति । गर्जमिति प्रकृतं, यच्चेद् योनिता निर्गमनं स्त्रीगर्जस्योक्तं तद्व्याख्यायवहारानुवर्तनात् । तथाहि-निष्पन्नोऽनिष्पन्नो वा गर्भः स्वभावाद् योन्यैव निर्गच्छतीति । अयं च तस्य गर्भस्य सहरणे आचार उक्तः । अथ तत्सामर्थ्यं दर्शयन्नाह-‘पभूणं’ इत्यादि । (नदसिरंसि स्ति) नखाग्रे (सादरित्तप स्ति) संहर्तुं प्रवेशयितुं (नौदरित्तप स्ति) विभक्तिपरिणामेन नखशिरसो रोमकूपाद्वा निहर्तुं निष्काशयितुं (आवाहंति) ईषद्वाधां (विवाहंति) विशिष्टवाधां (गविच्छेदंति) शरीरच्छेदं पुनः कुर्यात्, गर्भस्य हि गविच्छेदमकृत्वा नखाप्रादौ प्रवेशयितुमशक्यत्वात् । (प सु-द्रुमं चणंति) इति सूक्ष्ममित्येवं लघ्विति । भ० ५ श० ४ उ० ।

गन्दाशदिण-गर्जादिदिन-न० । गर्भनिष्क्रमणज्ञाननिर्वाणदिवसेषु, पञ्चा० ६ विव० ।

गन्धिज-गर्जेय-त्रि० । गर्भे भवा गर्जेयाः । नौमध्ये उच्चावचकर्मकारिषु, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

गन्धिज-गर्जित-त्रि० । “गर्जितातिमुक्ते णः” । उ० १ । २०८ । इति तस्य णः । जातगर्जे, प्रा० १ पाद ।

गन्धिज-गर्भित-त्रि० । अनिर्गतशीर्षके, दश० ७ अ० । जातगर्भे, डोरुक्ते, वृक्षादौ, ज्ञा० १ श्रु० ७ अ० । आचा० ।

गभेज-गर्जेय-त्रि० । ‘गन्धिज’ शब्दार्थे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

गम-गम-पुं० । वस्तुव्यवच्छेदे, अनु० । सूत्र० बोधे, विशेषेण अत्रिधानाभिधेयवशतोऽर्पपरिच्छेदे, न० । स्थाने स० । व्याख्याने, विशेषेण । गणितादिविशेषे, विशेषेण । आ० म० । सदृशपाठे, विशेषेण । भा० म० । चतुर्विंशतिदशरुकादौ, आच० ५ अ० । वाचनाविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । पथिनि, स्थाने ७ ठा० । जिगीषोर्यात्रायाम्, घृतभेदे, वाच० । गमने च । आचा० ।

गमग-गमक-त्रि० । गमयति गम्-णिच्-एतुब् । गमयितरि, बोधके, वाच० । प्रापके, विशेषेण ।

गमण-गमन-न० । गम-ल्युट् । गतौ, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । आचा० । अनियतदिग्देशैः संयोगविभागकारणे नैयायिसम्मततर्कनेदे, तत्समं २ काण्ड । हंसगत्या चङ्क्रमणे, ज्ञा० १ श्रु० ९ अ० । अन्यतोऽन्यत्र (दश० ४ अ०) परिभ्रमणे, स० । (‘विहार’ शब्दे गमनविधिं साधूनां ख्यायाम्) गमननकाणि-“पुस्तकसिन्धु”

मिगसिर वे-इदि य हत्थो तहेव चित्ता य । अणुराह जिदु मूला, नव नक्खत्ता गमणसिद्धा” ॥११॥ द० प० ८ प० । “गतं न गम्यते ताव-दगतं नैव गम्यते । गतागतविनिर्मुक्तं, गम्यमानं तु गम्यते” ॥१॥ विशेषेण सूत्र० । स्वाध्यायादिनिमित्तं वसतेर्निष्क्रमणे, “गमणागमणे पाणकमणे वीरकमणे” आच० ४ अ० । निःशेषः प्रयागे, वाच० । ध० । व्याख्याने, विशेषेण वेदने, न० । आ० म० । प्राप्तौ च । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

गमणगुण-गमनगुण-पुं० । गमनं गतिः, तद्गुणो गतिपरिणामपरिणतानां जीवपुद्गलानां सदकारिकारणभावतः कार्यमत्स्यानां जलस्येव यस्यासौ गमनगुणः । गमने वा गुण उपकारो जीवादीनां यस्मादसौ गमनगुण इति । स्थाने ८ ठा० । मत्स्यानां जल इव जीवपुद्गलानां गत्युपपृष्टदेतौ गुणतः पुद्गलास्तिकावे, भ० २ श० १० उ० ।

गमणमंरुल-गमनमण्डल-न० । सूर्यस्य गमनयोग्ये मण्डले, ज्यो० ४ पादु० ।

गमण्या-गमनता-स्त्री० । स्वार्थिकस्तुमर्थे ताप्रत्ययः । “गमणे लोगतं गमण्याप” गमनतायै, गमनाय, गन्तुमित्यर्थः । गमनतायै गन्तुमिति गान्दसत्वेन तुमर्थे युट् प्रत्ययः । स्थाने ८ ठा० ३ उ० ।

गमणसज्ज-गमनसज्ज-त्रि० । गमनप्रवणे, रा० ।

गमणागमण-गमनागमन-न० । प्रज्ञापकं प्रतीत्याऽन्यस्थानाद् गमनमागमनं गन्तुं प्रत्यागतस्य, गमनं चागमनं च गमनागमनम् । नि० चू० ११ उ० । दस्तशताद् बहिर्गमनादौ, जीतेण “गमणागमणाप पम्किम इ स्ति” ईर्यापथिकीं प्रतिक्रामतीत्यर्थः । भ० १२ श० १ उ० ।

गमणागमणविहार-गमनागमनविहार-न० । गमनं च प्रकाशार्थमाश्रयान्निर्गमः, आगमनं च प्रत्यावृत्तिविहारश्च ग्रामान्तर्गमनं स्वाध्यायादिनिमित्तं वसत्यन्तर्गमः । समाहारद्वन्द्वः । गमनादित्रिके ईर्यापथिकीप्रतिक्रमणविषये, पञ्चा० १७ विव० । गमण्या-गमनिका-स्त्री० । संक्षिप्तव्याख्याने, स्थाने १० ठा० । गमणी-गमनी-स्त्री० । गमनप्रकर्षसाधिकायां विद्याधरविद्यायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० ।

गमय-गमक-पुं० । ‘गमग’ शब्दार्थार्थे, विशेषेण ।

गमिय-गमिक-न० । गम-अस्त्यर्थे इक्प्रत्ययः । जङ्गयुक्ते, भूतविशेषे, आ० चू० १ अ० ।

जंग-गणियागमियं, जं सरिसगमं च कारणवसेण ।

गाहाइ अगमियं खलु, काशियमुय दिष्टिवाए वा ॥१४॥

गमाः जङ्गकाः गणितादिविशेषाश्च तद्गुणं तत्संकुलं गमिकम् । अथवा-गमाः सदृशपाठास्ते च कारणवशेन यत्र बहवो भवन्ति तन्मिकं, तच्चैवंविधं प्रायो दृष्टिवाद इत्येवंपर्यन्ते । दृष्टिवादपदमत्र संबध्यते । यत्र प्रायो गाथाश्लोकवेष्टकाद्यसदृशपाठात्मकं तद्गमिकम् । तच्चैवंविधं प्रायः कालिकश्रुतमिति गाथाश्लोकाः ॥ ५४६ ॥ विशेषेण । आ० म० । जू० ।

गमित-त्रि० । प्रदर्शिते, उपनीते, अप्रिते, आ० चू० १ अ० ।

गमेपिण-गत्वा-अव्य० । अपभ्रंशे यावत्वेत्यर्थः, “गमेरेपिणवेप्योरे-

लुम्बा” ॥ ८ । ४ । ४४२ ॥ अपभ्रंशे गमेधातोः परयोरेपिण्य-पणि
इत्यादेशयोरेकारस्य लुग् वा जवति । इति लोपाज्जावपत्ते “गंग
गमेषिण्य जो मुअइ, जो सिवतिथ गमेषि । ” प्रा० ४ पाद ।
गमेस-गवेष-धा० । अन्वेषणे, अच्-चुरा० आत्म० सेद् । “गवेषे-
हुँदुल्ल-दंडोल-गमेस-घत्ताः ॥ ८४ ॥ १८६ ॥ इति गवेषेर्गमेसाऽऽदेशः ॥
“ गमेसङ्-गवेषयते ” प्रा० ४ पाद ।

गम्प्रथम-गम्यधर्म-पुं० । लौकिकधर्मभेदे, स च यथा दक्षिणा-
पथे मातुलकन्या गम्या, उत्तरापथे पुनरगम्या । दश० १ अ० ।
ग्राम्यधर्म-पुं० । ग्राम्यस्य प्राकृतस्य हालिकाधर्मः । व्यचाये,
मैथुने, वाच० ।

गम्प्रमाण-गम्यमान-त्रि० । गम्-कर्मणि यक्, शानच् । “ग-
मादीनां द्वित्वम्” ॥ ८ । ४ २४६ ॥ इति कर्मणि अन्त्यस्य द्वि-
त्वम् । प्राप्यमाणे, प्रा० ४ पाद ।

गम्प्रागम्यविभाग-गम्यागम्यविभाग-पुं० । गम्यागम्ये लो-
कप्रतीते । तयोर्विभागः आसेवनपरिहाररूपः । विषयनियमने,
“गम्यागम्यविभागं, त्यक्त्वा सर्वत्र वर्तते जन्तुः” । षो० ४ विव० ।

गय-गज-पुं० । स्त्री० । गजभेदे, अच् । हस्तिनि, तं० । दश० ।
पिं० । प्रव० । औ० । “ गेसायं सत्तमं गग्रो ” । अनु० । गज-
सुकुमात्रे, अन्त० ३ वर्ग ।

गत-त्रि० । व्यवस्थिते, स्था० १० टा० औ० । स्थिते, मनोगतं
मनसि स्थितमिति । उक्त० १ अ० । क्ता० । आ० म० । प्राप्ते,
उक्त० १६ अ० । सूत्र० । आतु० । प्रवृत्ते, सूत्र० १ भु० १
अ० १ उ० । प्रविष्टे, स्था० ४ टा० १ उ० । अतीते, समाप्ते,
पतिते, वाच० । जावे कः । गमने, आचा० १ भु० ३ अ० । चं०
प्र० । रा० । सविलाससंक्रमणे, चं० प्र० २० पादु० । जी० ।

गद-पुं० । अच् । रोगे, मेघध्वनौ, कुष्ठे, विषभेदे, न० । वाच० ।

गयंक-गजाङ्क-पुं० । दिक्कुमारेषु, औ० ।

गयकण-गजकर्ण-पुं० । आभाषिकक्षीपस्य परतोऽन्तर्द्वीपे, त-
द्वास्तव्ये मनुष्ये च । जी० ३ प्रति० । प्रव० । उक्त० । स्था० ।
न० । कर्म० । प्रज्ञा० । (‘ अन्तरदीव ’ शब्दे प्र० भागे ८६ पृष्ठे
प्रदर्शितं चेतत्) अनार्यदेशभेदे, तज्जे मनुष्ये च । सूत्र० २ भु०
१ अ० । प्रव० ।

गयकरेणु-गजकरेणु-गजकन्नभिकायाम्, तं० ।

गयकन्नज-गजकन्नज-पुं० । हस्तिशावके, रा० ।

गयगय-गजगत-त्रि० । हस्त्यारूढे, औ० ।

गयगपय-गजाग्रपद-न० । स्वाभिधेयतां प्राप्ते दर्शार्णकृते, आ-
चा० २ भु० ३ चू० ।

“ गजाग्रपदतोत्पत्तिः, शैलस्यैवमजन्मुनेः ।

गवं दशार्णत्रयस्य, हर्तुं शक्तेः समागतः ॥ १८ ॥

गजेन्द्रारूढ एवाथ, त्रिः प्रादक्षिण्यप्रचलम् ।

ततो दशार्णकृतस्ये, तत्पदान्युत्थितान्यगे ॥ १९ ॥

देवानुभावात् श्यातोऽथ, गजेन्द्रपद इत्यसौ ।

तस्मिन्नहामुनिर्भक्तं, प्रत्याख्याय दिवं ययौ” ॥ २० ॥ आ० क० ।

आ० चू० । आ० ३० । आ० म० ।

गयचरणमल्लण-गजचरणमल्लण-न० । हस्तिपादैः पीडयित्वा
प्राणनाशने, स० । “ अक्षे य गयचक्षणमल्लणस्मिद्धिवा की-
रन्ति ” प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

गयजुहियट्टाण-गजजुहिकस्थान-न० । गजजुहं यत्र तिष्ठ-
ति तादृशे स्थाने, आचा० २ भु० ११ उ० ।

गयजोव्वण-गतयौवन-त्रि० । अतिक्रान्तद्वितीयवयसि, वृद्ध-
प्राय इत्यर्थः । पं० व० १ द्वार ।

गयणगइ-गगनगति-पुं० । बहुत्सवनगरपतिगगनमण्डलनृप-
पुत्रे, दर्श० ।

गयणमणरुस-गगनमणरुल-पुं० । ‘स्वर्नामस्याते बहुत्सवन-
गरराजे, दर्श० ।

गयदंत-गजदन्त-पुं० । करिदन्ते, रा० । ज्येष्ठार्था गजदन्तसंस्था-
नम् । जं० १ वक्त० ।

गयदंतसमाण-गजदन्तसमान-त्रि० । गजदन्ताकारे, रा० ।

गयपंति-गजपदिक-स्त्री० । क्रमव्यवस्थितहस्तिसमूहे, भ० १६
श० ६ उ० ।

गयपतिया-गतपतिका-स्त्री० । विधवायाम्, औ० ।

गयपुर-गजपुर-न० । कुरुदेशप्रधाननगरे हस्तिनापुरे, प्रज्ञा० १ पद ।
प्रव० । आव० । कुरुजनपदप्रधाने नगरे, यत्र बाहुबलिपुत्रसो-
मप्रजसुतः भेयानासीत् । आ० म० प्र० । प्रज्ञा० । “ गजपुरं च
कुरु” सूत्र० १ भु० ५ म० १ उ० ।

“आकरः सर्ववस्तूनां, देशोऽस्ति कुरुनामकः ।

समुद्र इव रत्नानां, गुणानामिव सज्जनः ॥ १ ॥

पुरं गजपुरं तत्र, करप्रजमदोर्मिभिः ।

तदैव नमोदा जङ्गे, नूनं या इश्यतेऽधुना ॥ २ ॥

तत्र बाहुबलेः पुत्रः, सौम्यः सोमप्रभो नृपः ।

चित्रं पद्माहितानन्दः, शूरस्तीवः प्रतापवान् ॥ ३ ॥

भेयांसस्तनयस्तस्य, यौवराज्यपदाऽऽस्पदम् ।

कौरव्यघापि विभ्रंशः-क्रोडान्तर्यघशः शिशुः” ॥ ४ ॥

आ० क० । (‘ हस्तिणागर ’ शब्दे तत्कल्पो वक्ष्यते)

गयमाइ-गजादि-त्रि० । हस्तिप्रभृतौ, उक्त० ३६ अ० ।

गयमारिणी-गजमारिणी-स्त्री० । गुच्छभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

गयमुद्-गजमुख-पुं० । शङ्कुलीकर्णस्य परतोऽन्तर्द्वीपे, उक्त०
३६ अ० । (‘ अन्तरदीव ’ शब्दे प्र० भागे ८६ पृष्ठे निरूपितः)
अनार्यदेशभेदे, तद्वासिनि मनुष्ये च । प्रव० १४८ द्वार ।

गयलखण-गजलक्षण-न० । हस्तिलक्षणपरिज्ञानात्मिकायां
पञ्चविंशत्कलायाम्, जं० २ वक्त० । सूत्र० । क्ता० । कल्प० । स० ।
गयवर-गजवर-पुं० । गजेन्द्रे, “ गयवरकरसरिसपीबरोरु ”

कल्प० २ कण ।

गयवरपत्थंत-गजवरप्रार्थयमान-त्रि० । मतङ्गजान् प्रार्थयमा-
ने, हन्तुमारोदुं वाऽभिलषमाणे, तत्र शक्ते, तच्छीले वा । प्रश्न०
३ आश्र० द्वार ।

गयविक्रम-गजविक्रम-पुं० । मत्तगजक्रीडायाम्, पूर्वापादायाः
गजविक्रमः स्थानम् । जं० १ वक्त० ।

गयत्रीही-गजत्रीयी-स्त्री० । गजसंज्ञके त्रिभिर्नक्षत्रैरुपलक्षिते शुक्रादिमहाग्रहचारकक्षेत्रभागे, स्था० ए० ठा० ।

गयसंघाड-गजसङ्घाट-पुं० । हस्तिगुप्ते, जं० १ षक्० ।

गयससण-गजश्वसन-पुं० । हस्तिगुण्डादपने, "गयससणसुजा-
वसन्निभोक्तु" गजश्वसनस्य हस्तिनासिकायाः सुजातस्य सुनि-
ष्पन्नस्य सन्निभे सदृशे ऊरु जङ्घे यस्य स तथा । "समुग्गाणिम-
गगूढजाणू" समुद्रः समुद्रकास्यभाजनविशेषस्य, तत्पिधान-
स्य च सन्धिः, तद्वन्निभमगूढे अत्यन्तनिगूढे मांसलत्वाद्गुह्यते
जानुनी अष्टौवती यस्य स तथा । औ० ।

गयसात्र-गजशाल-न० । हस्तिशाखायाम्, नि० चू० ८ उ० ।

गयसिरीय-गतश्रीक-त्रि० । निःशोभे, न० १ श० ३३ ङ० ।

गयसीहवाड (ण्)-गजसिहवादिन्-पुं० । इच्छुतिना सह बी-
रप्रभोरान्तिकं गते वादिति, कट्प० ६ क्षण ।

गयमुकुमाल-गजमुकुमार-पुं० । विष्णोर्बन्धुभ्रातरि, स हि भग-
वतोऽरिष्टनेमिजिननाथस्यान्तिके प्रव्रज्यां प्रतिपद्य श्मशाने कृ-
तकायोत्सर्गवृत्तमहातपाः शिरोनिहितजाड्वल्यमानाङ्गार-
जनितात्यन्तवेदनोऽल्पेनैव पर्यायेण सिक्किमाप्तवानिति । स्था० ४
ठा० १ उ० ।

तद्वक्तव्यता चैवम्-

नति उक्त्वो अट्टमस्स २ एवं खलु जंबू ! तेणं का-
क्षेणं तेणं समएणं वारवतीए णयरीए जहा पढमे० जाव
अरहा अरिष्टनेमी समोसडे । तेणं काक्षेणं तेणं समएणं अ-
रहा अरिष्टनेमिस्स अंतेवासी छ अणगारे भायरो सहोद-
रा होत्था, सरिसया सरितया सरिवया नीलुप्पन्नगवलगु-
लियअयसीकुसुमपपासा सिरिवच्चंक्रियवच्चा कुसुमकुं-
लजडलया नलकूरसमाणा, तंते एं से ढ अणगारा जं
चेव दिवसं मुंडा जवित्ता अगारातो अणगारिया पव्वइया तं
चेव दिवसं अरहं अरिष्टनेमिं वंदंति, नमंसंति, नमंसित्ता एवं
वयासी-इच्छामो एं जंते ! तुज्जेहिं अब्भणुष्साया समाना
जावजीवाए ढडं छडेणं अणिक्रितेणं तवोकम्पेणं
संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरित्तए । अहासुहं दे-
वाणुप्पिया ! मा पडि० तते एं ते ढ अणगारा अरहा अरिष्ट-
नेमिणा अब्भणुष्साया समाणा जावजीवाए ढडं छडेणं अण-
िक्रितेणं तवोकम्पेणं जाव विहरंति, तते एं ते ढ अणगारा
अप्पया कयाती ढडक्खमणस्स पारणयंसि पढमाए पोरसीए
सज्जायं करंति । जहा गोयमो० जाव इच्छामो एं ढडक्खम-
णस्स पारणए तुज्जेहिं अब्भणुष्साया समाणा तहिं संघाडए-
हिं वारवतीए णयरीए० जाव अरुत्तए अहासुहं, तते एं ते
ढ अणगारा अरहतो अरिष्टनेमिणा अब्भणुष्साया समाणा
अरहं अरिष्टनेमिं वंदंति, नमंसंति, अरहतो अरिष्टनेमिस्स
अंतियाओ सहस्संववणाओ पडिनिक्खमंति, परिनिक्खमिता
तिहिं संघारुएहिं अतुरिता० जाव अडंति, तत्थ एं एगे संघा-

डए वारवतीए णयरीए उच्चनीचमज्जिमाइं कुलाइं घरसमु-
हाणस्स भिक्खायरियाए अरुमाणे वसुदेवस्स रसो देवती-
ए देवीए गिहिं अणुपविट्ठे, तते एं सा देवी एते अणगारे एज्ज-
माणे पासति, पासित्ता दट्ठ० जाव हियया आसणाओ अब्भुट्ठे-
ति, अब्भुट्ठेत्ता सत्तऽट्ठपयातिं तिकखुत्तो आयाहिणपयाहिणं
करेति, करोतेत्ता वंदति, एमंसति, वंदित्ता नमंसित्ता जेणेव
भत्तयेरे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छतित्ता सीहकेसराणं मो-
यमाण थालं भरेति, थालं जरेतित्ता ते अणगारे पणिलान्तेति,
पणिलान्तेतित्ता वंदति, एमंसति, वंदित्ता एमंसित्ता पडिविस-
ज्जेति, तदा एतंरं च एं दोच्चं संघाडए वारवतीए णयरी-
ए उच्च० जाव विसज्जेति, विसज्जेतित्ता तदा एतंरं च एं तच्चे
संघाडए वारवतीए णयरीए उच्चनीच० एवं वयासी-किं
एं देवाणुप्पिया ! कएहस्स वसुदेवस्स इमीसे वा-
रवतीए णयरीए एव जोयणओ० जाव पच्चक्खदेवलो-
यजूया य समणां निगंथा उच्चनीच० जाव अरुमा-
णा भत्तपाणं एो लभंति, तेण ताइं चेव कुलाइं जत्तपा-
णाए नूओ २ अणुप्पविसंति, तते एं ते अणगारे देवतिं
देविं एवं वयासी-एो खलु देवा० ! कएहस्स वसुदेवस्स इमी-
से वारवतीए णयरीए० जाव देवज्ञोयजूयाणं समणा णिगंथा
उच्चनीच० जाव अरुमाणा जत्तपाणं एो लजंति, एो चेव
एं ताइं चेव कुलाइं दोच्चं पि तच्चं पि जत्तपाणाए अणु-
प्पविसंति । एवं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हे जडलपुरे एगरे
णागस्स गाहावतिस्स पुत्ता सुलसाए जारियाए अत्तयाए ढ
जायरो सहोदरा सरिसया० जाव नलकूरसमाणा अरहो
अरिष्टनेमिस्स अंतिए थम्मं सोच्चा संसारजउव्विग्गा भीया ज-
म्मणमरणं मुंढा० जाव पव्वइया, तते एं अम्हे जं चेव दि-
वसं पव्वत्तिता तं चेव दिवसं अरहं अरिष्टनेमिं वंदामो, ए-
मंसामो, इमं एतारूवं अजिगहओ गेहामो, इच्छामो, तुज्जे
अब्भणुष्साया समाणा० जाव अहासुहं, तते एं अम्हे अरहो
अरिष्टनेमिस्स अब्भणुष्साया समाणा जावजीवए ढडं छडे-
णं० जाव विहरामो, तं अम्हे अज्ज छडक्खमणपारणयंसि
पढमाए पोरसीए स० जाव अरुमाणे तव गेहं अणुप्प-
विट्ठा, ते एो खलु देवाणुप्पिया ! तच्चेव एं अम्हे अम्हेणं
अन्ने एवं निंदेति, एवं वदंति, वदंतिता जामेव दिसं पाउ-
ञ्जूया तामेव दिसं पडिगया, तते एं से देवतीए देवीए अय-
मेयारूवे अन्नत्थीए समुप्पळे, एवं खलु अहं पालासपुरे
एगरे अतिमुत्तेणं कुमारसमणेणं बालत्तणे वागरिया
अम्हं देवाणुप्पिया ! अट्ठपुत्ते पयाइस्स सिरीसए० जाव णल-
कूरसमाणे एो चेव एं जारहे वासे अणाउअं मयाओ
तारिसए पुत्तेयाइ पोस्संति, तं एं मिच्चा इमेणं पच्चक्खमे-
व दिस्सती जारहे वासे अणाउविअं मयाओ खलु सरिसए०

जाव पुत्ते पयायाओ, तं गच्छामि णं अरहं अरिद्धनेमिं वंदामि,
 णमंसांमि, इमं च एं पयायूवं वागरेणं पुच्छिस्सामि चि-
 कट्टु एवं संपेहेति, संपेहेतित्ता कोहुं वियपुरिसे सदावेति, सदा-
 वेतित्ता एवं वयासी—लहुकरणजाणपवरं० जाव उवट्टवेति,
 जहा देवाणंदाए० जाव पज्जुवासति, तं अरहा अरिद्धनेमी
 देवइं देविं एवं वयासी—से एणं तव देवइं इमे ऽ अणगारे
 पासंति, अयं अब्जत्थिअं ४। एवं खलु अहं पात्तासपुरे
 णयरे अतिमुत्तेणं तं चेव० जाव णिग्गच्छित्ता जेणेव ममे
 अंतिए तेणेव हव्वमागया, से एणं देवइं अत्ये समत्ये। इंता
 अत्थि। एवं खलु देवाणुप्पिए! तेणं कालेणं तेणं समएणं
 भदलपुरे णगरे णागे णामं गाहावती परिवसइ, अट्टे तस्स
 एं णागस्स गाहावती सुलसा णामं भारिया होत्था। तं सा
 सुलसा गाहावती वालत्तेण चेव निमित्तिएणं वागरिया,
 एस एं दारियाणि दुजविस्सति, तते एं सा सुलसा वाद-
 प्पज्जिति चेव हरिणेगमेसिं देवभत्ती यावि होत्था, हरिणेग-
 मेसिस्स देवस्स पणामं करेति, करेतित्ता कट्ठाकट्ठि
 एहाया० जाव पायच्छित्ता उद्वगपकसाडया महरिहं पुप्फ-
 णं करेति, जाणुपायपकिया पणामं करेति, करेतित्ता ततो
 पच्छा आहारं ति वा णीहारं ति वा करेइ, करेतित्ता तेणं
 तीसे सुलसाए गाहावइणीए जत्तिबहुमाणसुस्सूसाए हरिणे-
 गमेसी देवे आराहिए यावि होत्था। तते एं से हरिणेगमे-
 सी देवे सुलसाए गाहावतिणीए अणुकंपणट्टाए सुलसं गाहा-
 वइणी तुमं च एं दोषि वि सममेव सगञ्जयाओ करेति, तते
 एं तुज्जे दो वि सममेव गन्धे गिएहेइ, गिह्हेइत्ता सममेव
 गन्धे परिवहइ, सममेव दारए पयाया, तते एं सा सुलसा
 गाहावइणी विणिहायमावधे दारए पयाविति, तते एं से हरि-
 णेगमेसी देवे सुलसाए गाहावइणीए अणुकंपणट्टाए विणि-
 हायमाणे दारए करयलसंपुडं गेहइइ, गेहइत्ता तव अंतियं
 साहरए, साहरएत्ता तं समयं च एं तुमं पि णवइहं मासाणं
 सुकुमालदारए पसवसि, जे वि अ णं देवाणुप्पियाए! तव पुत्ता
 ते वि य तव अंतियातो करयलपुकेणं गेहइंति, गेहइत्ता
 सुलसाए गाहावइणीए अंतिए साहरइ, तव चेव एं देवतीए
 ते पुत्ता नो सुलसाए गाहावइणीए पुत्ता, तते एं सा देवइं
 देविं अरहाओ अरिद्धनेमिस्स अंतिए एवमट्टं सोच्चा निस-
 म्म इट्टुट्ट० जाव हियया अरहं अरिद्धनेमिं वंदति, नमं-
 सति, नमंसइत्ता जेणेव ते ऽ अणगारा तेणेव उवागच्छति,
 उवागच्छइत्ता ते छप्पि य अणगाराणं वंदति, नमंसति, नमं-
 सइत्ता आगयपह्येया पप्फुद्धलोयणा कंचुयपकिवित्तिया
 दरितवन्नियवाहा धाराहतकलंवपुप्फणं पि व समुसियरोमकूवा
 ते छप्पि य अणगारा अणमिसाए दिट्ठीए पेहमाणा, पेहमा-

णित्ता सुचिरं निरिक्खति, निरिक्खइत्ता वंदति, नमंसति, न-
 मंसइत्ता जेणेव अरहा अरिद्धनेमिस्स तेणेव उवागच्छति, उ-
 वागच्छित्ता अरहं अरिद्धनेमिं तिकखुत्तो आयाहिणपयाहिणं
 करेति, करेतित्ता वंदति, नमंसति, तमेव धम्मियजाणपवरं ओ-
 रुहति, ओरुहतित्ता जेणेव वारवती एगरी तेणेव उवागच्छ-
 ति, उवागच्छइत्ता वारवति एयारि अणुप्पविसति, अणुप्पवि-
 सतित्ता जेणेव सए गिह्हे जेणेव वा हरिया उवट्टाणसाला
 तेणेव उवागता, धम्मियाओ जाणपवराओ पचोरुहति,
 पचोरुहतित्ता जेणेव सए वासघरए जेणेव सयणिज्जे तेणेव
 उवागच्छति, उवागच्छित्ता सयंसि सयणिज्जंसि नीसियं-
 ति, तीसे णं तते देवतीए देवीए अयं अब्जत्थिते ४ समुप्प-
 ष्ठे एवं खलु अहं सारिसए० जाव णल्लकूवरसमाणे सत्तपुत्ते
 पयाया, नो चेव एं मए एगस्स वि वालत्तणए समुञ्जए,
 एस वि य एं कएहे वासुदेवे छएहं २ मासाणं मम अतीयं पायं
 वंदति, हव्वमागच्छति, ते धम्माओ एं ताओ अम्मो० ४ जी-
 से मध्से णियगकुच्छिसंजूयाइ थणउच्छुच्छयाइं महरस-
 मुद्धावयाइ मम्मयणजंपियाइ थणमूलकवत्तदेसजागं अ-
 निसरमाणाइ मुच्छं याति, पुणो य कोमलकमलोवमेहिं हत्ये-
 हिं गिह्हेतीओ एं उच्छंगनिवेसियाइं दंति, समुद्धावते सुमहुरे
 पुणो पुणो मंजुलपपजाणिते, अह एं अथप्पा अपुष्पा अक-
 यपुष्पा एत्तो एकतरमवि न य ता उवइय० जाव जियायति, इमं
 च एं कएहे वासुदेवे एहाते० जाव विज्जासिते देवतीए देवीए
 पायं वंदति, हव्वमागच्छति, तते एं से कएहे वासुदेवे देवतिं
 देविं पासति, उवहत० जाव पासित्ता देवतीए देवीए पायगहणं
 करेति, करेतित्ता देवतिं देविं एवं वयासी—अप्पया णं अम्मो!
 तुम्हे ममं पासित्ता इट्ट० जाव भवइ, किं एं अम्मो! अज्ज तुम्हे
 ओहय० जाव ज्जियायइ! तते एं सा देवती देवी कएहं वासु-
 देवं एवं वयासी—एवं खलु अहं पुत्ता! सारिसए० जाव नल्लकू-
 वरसमाणा सत्तपुत्ते पयाया, नो चेव एं मए एगमवि वाल-
 त्तणे अणुज्जते, तुमं पि य एं पुत्ता ममं गएहं २ मासाणं
 अंतियं पायं वंदए, हव्वमागच्छसि, तं धम्माओ णं ताओ अम्म-
 याओ० जाव जियामि, तं से कएहे वासुदेवे देवतिं देविं एवं
 वयासी—मा एं तुम्हे अम्मो! ओहय० जाव जियायइ, अह एं त-
 हा वत्तिस्सामि जहा एं ममं सहोदरं कणीयसे भाउए जवि-
 स्सति चि कट्टु देवतिं देविं ताहिं इट्ठाहिं वग्गेहिं समासा-
 सेति, समासासित्ता तओ पडिनिक्खमति, पडिनिक्खमतित्ता
 जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छति, उवागच्छित्ता जहा
 अभओ। णवरं हरिणेगमेसियस्स अट्टमभत्तं पगिहइति० जाव
 अंजलि कट्टु एवं वयासी—इच्छामि एं देवाणुप्पिया! सहो-
 दरं कणीयसं जाउयं विदिषं, तते एं हरिणेगमेसी वासु-

देवं कएहं एवं वयासी-होहिति एं देवाणु० तव देवज्ञोयचुए
सहोदरे कणीयसे भाउए से एं उम्मुक० जाव अणुपत्तो
अरहो अरिहनेमिस्म अंतियं मुंटे० जाव पव्वइस्सति, कएहं
वासुदेवं दोचं पि तच्चं पि एवं वयासी-जामेव दिसं पाउञ्चए
तामेव दिसं पडिगए, तते एं से कएहे वासुदेवे पोसहसा-
लातो पडिनिग्गता जेणैव देवती देवी तेणैव उवागच्छति,
उवागच्छतित्ता देवतीए देवीए पायग्गहणं करति, करेतित्ता
एवं वयासी-होहिति एं अम्मो ! मम सहोदरे कणीयसे भाउ
त्ति कट्ठु देवतिं देविं ताहिं इड्ढाहिं० जाव आसासेति, आ-
सासेतित्ता जामेव दिसं पाउञ्चते तामेव दिसं पडिगते ॥

(जइ उक्खेवो त्ति) “ जइ णं भंते ! अंतगडदसाणं तच्चस्स
जगस सत्तमस्स अज्जयणस्स अयमट्ठे पणत्ते ” (अट्ठमस्स त्ति)
“ अट्ठमस्स णं भंते ! के अट्ठे पणत्ते । अट्ठमस्स णं अयमट्ठे पणत्ते ”
इत्युपक्रमः । तत “ एवं खलु ” इत्यादिनिर्वचनम् (सरित्तय त्ति) स-
दृशाः समानाः [सरित्तय त्ति] सहयुवः । [सरित्तय त्ति] स-
दृश्वयसः, नीलोत्पलगवलगुलिकाऽतसीकुसुमप्रकाशाः, ग-
वक्षं माहिषं शृङ्गम्, अतसी धान्यविशेषः, श्रोत्रसाङ्कित-
वक्त्रसः (कुसुमकुंडलय त्ति) कुसुमकुंडलं हृत्पूरकपुष्पसमा-
नाकृतिकर्णाजरणं, तेन भद्रकाः शोभना ये ते तथा,
बालावस्थाश्रयं विशेषणं न पुनरनगारावस्थाश्रयमिदमित्येके ।
अन्ये पुनराहुः-दर्भकुसुमवद्भद्राः सुकुमाकारा इत्यर्थः । तत्त्वं
तु बहुश्रुतगम्यम् । नलकूवरसमाना वैश्रवणपुत्रतुल्याः, इदं च
लोककूट्या व्याख्यातं, यतो देवानां पुत्रा न सन्ति । (जं चेव दिव-
सं) यत्रैव दिवसे मुण्णे भूत्वा अगाराद् अनगारितां प्रव-
जिताः (तं चेव दिवसं त्ति) तत्रैव दिवसे (कुलाहं त्ति) गृहा-
णि (भुज्जो २ त्ति) भूयो भूयः, पुनः पुनरित्यर्थः (लघुकर-
णेत्ति) लघुकरणेत्यादिवर्णकयुक्तं यानप्रवरमुपस्थापयन्ति ।
(जहा देवाणं दाएत्ति) जगवत्यभिहिता यथा देवान्दा जगवन्-
महावीरप्रथममाता गता तथेयमपि भणनीया (निंदु त्ति) मृत-
प्रसविना, ते यत्र पडप्यनगराः तत्रोपागच्छति, तांश्च सा वन्दत
(आगयणएहय त्ति) आगतप्रस्रवा पुत्रस्नेहेन स्तनागतस्तन्या
(पण्णुल्ललोयण त्ति) प्रफुल्ले आनन्दजलेन लोचने यस्याः सा
तथा (कंचुकपरिक्खितय त्ति) परिक्खितो विक्रिप्तो, विस्तारित
इत्यर्थः । कञ्चुको वारवाणः हर्षातिरेकस्थूलीभूतशरीरतया यया
सा तथा । (दरियवत्तयवादि त्ति) दीर्घवत्तयौ हर्षरोमाश्चस्थूलत्वा-
त् स्फुटितकटकौ बाहु च्छुजौ यस्याः सा प्राकृतत्वेन “ दरियवत्तय-
वाहा ” (धाराहयकक्षेत्रपुष्पं पि व समुसरियरोमकूवा) धाराजि-
मैघजलधाराभिराहतम यत् कदम्बपुष्पं तदिव समुच्छ्रितानि
रोमाणि कूपकेषु यस्याः सा तथा (अयमम्मत्थिए त्ति) इहैवं
इयम् (अयमयारूवे अम्मत्थिए चितिते पत्थिते मणोगए
संकप्पं समुपपज्जिया) तत्रायमेतत्वरूप अच्यर्थितः चि-
न्तिनः स्मरणरूपः प्रार्थितोऽभिज्ञापकृषी मनोगतो मनोविकार-
रूपः संकल्पो विकल्पः समुत्पन्नः “ धन्नाओ णं ताओ ” इत्यादि ।
धन्या धनमर्हन्ते लप्स्यन्ते वा यास्ता धन्याः ता इति यासा-
मित्यपेक्षया अम्बाः स्त्रियः पुण्या पवित्राः कृतपुण्याः कृतसुकृताः
कृतार्थाः कृतप्रयोजनाः कृतलक्षणाः सफलकृतलक्षणाः (जासि

ति) यासां मन्ये इति वितर्काथो निपातः, निजकुलसिंभूतानि
मिम्भरूपाणीत्यर्थः । स्तनदुग्धे लुब्धानि यानि तानि तथा, मधुराः
समुल्लापाः येषां तानि तथा, मग्गनमग्न्यक्तमीषत् संवलितं
प्रजल्पितं येषां तानि तथा, स्तनमूलात् कक्षादेशजागमनिस-
रगित, मुग्धकान्यव्यक्तविज्ञानानि जवन्तीति गम्यते । पुनश्च को-
मलकमलोपमाज्यां हस्ताज्यां गृहीत्वा उत्सङ्गनिवेशितानि स-
न्ति ददति समुल्लापकान् सुमधुरान् पुनः पुनः मग्गुलप्रभणि-
तान् मग्गुलं मधुरं प्रभणितं भणितिः येषु ते तथा तान्, इह
सुमधुरानित्यभिधाय यन्मग्गुलप्रजणितानीत्युक्तं तत् पुन-
रुक्तमपि न दुष्टं, सम्भ्रमभणितत्वादस्येति । (एत्तो त्ति) विभक्ति-
परिणामादेवामुक्तविशेषणवतां मिम्भानां मध्यात् एकतरमपि
अन्यतरविशेषणमपि डिम्भं न प्राप्ता इत्युपहतमनःसङ्कल्पा
भूमिगतदृष्टिका करतलपर्यस्तितमुखी ध्यायति (तहा वत्तिस्सा-
मि त्ति) वर्तिष्ये (कणियसे त्ति) कनीयान् कनिष्ठो, लघुरित्यर्थः ।
(जहा अज्जओ त्ति) यथा प्रथमे कृते अजयकुमारोऽष्टमं
कृतवानेवमयमपीति, नवरं केवलमयं विशेषः—अयं हरिण-
गमेषिण आराधनाय अष्टमं कृतवान्, स तु पूर्वसम्मतिकस्य
देवस्येति । (वित्तिष्णं त्ति) विस्तीर्णं दत्तं, युष्माभिरिति गम्यते ।
अन्तः ४ वर्गः ।

तं सा देवई देवी अस्सया कयाई तांसि तारिस-
गंसि० जाव सीहं, सुमिणे पासित्ता एं पडिबुद्धा०
जाव हट्ठुहट्ठियया गव्जं परिवहति । तते एं सा देवती दे-
वी एवएहं मासाणं० जाव सुमणरत्तबंधुजीवियलक्खारस-
सरसपारिजातकतरुणदिवाकरसम्पज्जं सव्वणयणकंतं मुकु-
माळं० जाव सरूवं गयताल्लुयसमाणं दारयं पयाया, जमणं
जहा मेहडुमारो० जाव, जम्हाण अम्हं इमे दारए गयताल्लु-
यसयाणे तं होळ्ळणं अम्हं एयस्म दारगस्स नामधेज्जे ग-
यसुकुमाळे, तते एं ते सदारगस्स अम्मापिअरो नामं कयं ग-
यसुकुमालो त्ति, सेसं जहा मेहो जाव अलं भोगमपत्थे जा-
ते याचि होत्था । तते एं वारवतीए णयरीए सोमले नामं मा-
हणे परिवसति, अम्हे गिउव्वेय० जाव सुपारिनिट्ठिते याचि हो-
त्था, तस्स सोमिलस्स माहणस्स सोमसिरी णामं माहणी
होत्था, सुकुमाळं० तस्स एं सोमिलस्स धूया सोमसिरीए मा-
हणीए अत्तया सोमा नामं दारिया होत्था, सुकुमाल० जाव
सुरूवा, रूवेण य जोवणेण य० जाव लावळेण य उक्किडा उ-
क्किट्ठसरीरे याचि होत्था, तते एं सा सोमा दारिया अस्सया
कयाइ एहाया० जाव विन्नुसिया बहुहिं खुज्जाहिं० जाव प-
क्खित्ता सयाओ गिहातो पडिनिक्खमति, पडिनिक्खमति-
त्ता जेणेव रायमग्गे तेणैव उवागच्छति, उवागच्छतित्ता रा-
यमग्गंसि कणएण उसएणं कील्लमाणी २ चिट्ठति, तेषां
काळेणं अरहा अरिहनेमी समोसदे, परिसा निग्गया, तते एं
से कएहे वासुदेवे इमीसे कहाए लच्छेदे सभाणे एहाए० जा

विचूषिते गयसुकुमाद्रेणं कुमारेणं मद्धि हत्यिकंधवरगते
सकोरंमद्वदामेणं वृत्तेणं धरिज्जमाणेणं सेयवरचाम-
राहिं उद्धव्वमाणीहिं वारवतीए णयरीए मज्जं मज्जेण अ-
रहो अरिट्ठनेमिस्स पायवेदए, निग्गच्छमाणे सोमं दारियं
पासति, पासतित्ता सोमाए दारियाए रुवेण य जोवणेण य
लावणेण य० जाव विम्भिए, तए णं कएहे वासुदेवे काभुं-
वियपुरिसे महावेति, महावेतित्ता एवं वयासी-गच्छह एं
तुज्जे देवाणुप्पिया ! सोमितं माहणं जाचित्ता सोमदारिया
गिएहह, तं कसंउतेउरंमि पक्खिववह, तते एं से एमा गय-
सुकुमालस्स कुमारस्स चारिया जविस्सति, ते कोमुंविय० जाव
पक्खिवंति, तए एं से कएहे वासुदेवे वारवतीए नयरीए मज्जं
मज्जेणं निग्गच्छति, निग्गच्छतित्ता जेणव सहसंववणे०
जाव पज्जुवासति, तते एं अरहा अरिट्ठनेमी कएहस्स
वासुदेवस्स गयसुकुमालस्स कुमारस्स तीमे य धम्मकहा
कस्ये पमिगते, तते एं मे गयसुकुमाले अरहा अरिट्ठनेमिस्स
अंतियं धम्मं सोचा० जाव णवरं देवाणुप्पिया ! अम्मापियरं
आपुच्छति जहा मेहो महोद्वियावत्तं० जाव वाट्टियकुल,
तते एं से कएहे वासुदेवे इमीसे कहाए वद्धेह समाणे
जेणव गयसुकुमाद्रे कुमारे तेणव उवागच्छति, उवागच्छतित्ता
गयसुकुमालं आद्विगति, उच्छंगं निवेसति, उच्छंगं निवेसति-
त्ता एवं वयासी-तुस्से एं ममं महोदरे कणीयसे भाया तंमा-
ण तुमं देवाणुप्पिया ! इयाणि अरहओ मुंडे० जाव पव्वया-
हि, अहे एं तुमे वारवतीए णयरीए महया २ राथाभिसेएणं
अज्जिसिचिस्सामि, तते एं से गयसुकुमाद्रेणं कएहेणं वासु-
देवेणं एवं वुत्ते समाणेतुसिणीए संचिट्ठति, तं से गयसुकु-
माले कएहे वासुदेवे अम्मापियरो य दोच्चं तच्चं पि एवं वयासी-
एवं खल्लु देवाणुप्पिए ! माणुसयाकामा खेत्तासवा पीतासवा०
० जाव विप्पजहिणव्वा भविस्संति, तं इच्छामि णं देवाणु-
प्पिया ! तुज्जेहिं अब्जणुष्साए समाणे अरहओ अरिट्ठनेमि-
स्स अंतिए० जाव पव्वइत्तए, तते एं ते गयसुकुमाले कएहे
वासुदेवस्स अम्मापिअरो य जाहे नो संचाएति, वहूयाहिं
अणुत्तोमाहिं० जाव आघवित्तए वा पणवित्तए वा सन्न-
वित्तए वा ताहे अकामाइं चैव एवं वयासी-तं इच्छामो ए
जाया ! एगदिवसमवि रज्जमिंरिं पासित्ता ते निक्खमणं जहा
महावन्नस्स० जाव तमाणते तहा० जाव संजमति । तते एं से
गयसुकुमाद्रे कुमारे अणगारे जाते इरियासमिइए० जाव
गुत्तवंभचारी, तते एं से गयसुकुमाद्रे जं चैव दिवसं पव्वतिए
तस्सेव दिवसस्स पचावरएहं कालसमयंसि जेणव अरहा अ-
रिट्ठनेमी तेणव उवागच्छति, उवागच्छतित्ता अरहं अरि-
ट्ठनेमिं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं वंदति, एमंस-
ति, इच्छामि णं भंते ! तुज्जेहिं अब्जणुष्साते समाणे

महाकादंसि सुसाणंसि एगराइयं महापमिं उवने-
पज्जित्ता णं विहरति, ते अट्ठासुहं देवाणुप्पिए ! तते
एं गय० अणगारे अरहा अरिट्ठनेमिस्स अब्भणुष्साया
समाणे अरहं अरिट्ठनेमिं वंदति, नमंसति, नमंसतित्ता
अरहतो अरिट्ठनेमिस्स अंतियाओ सहसंववणाओ उज्जा-
णातो पमिनिक्खमति, पमिनिक्खमतित्ता जेणव महाकाद्रे
सुमाणे तेणव उवागच्छति, उवागच्छतित्ता धंमिद्वं पमिद्वे-
हेति, उच्चारपासवणज्जुमिं पमिद्वेहेति, इंसि पव्वारग-
तेणं० जाव दो वि पाए साहट्टु एगराइयं महाप-
णिमं उवसंपज्जित्ता णं विहरति, इमं च णं सोमिते मा-
हणे मामिधेयस्स अट्ठाए वारवतीओ नगरीओ वहिया पु-
व्वं निग्गते ममिहाओ य दव्वे य कुमे य पत्तामोसं च गेएहति,
गेएहतित्ता तओ पमिनियत्तइ, पमिनियत्तइत्ता महाकाद्रे-
स्स सुसाणस्स अदूरसामंते एं बीयीवयमाणे २ संजाकाल-
समयंसि पविरलमाणस्संसि गयसुकुमाद्रे अणगारं पासति, पा-
सतित्ता तं वयरं सरति, सरतित्ता आसुराते एवं वयासी-एस ए-
जो गयसुकुमाद्रे कुमार ! अपरित्थिए० जाव परिवज्जिते जेण म-
धुअं सोमभिरीए चारियाए अत्तए सोमं दारियं अदि-
ट्ठोसपतितं कडावत्तिणिं विप्पजहित्ता मुएमे० जा-
पव्वाए तं सयं खल्लु ममं गयसुकुमालस्स कुमारस्स व-
रणिज्जा तणं करेते एवं संपेहति, संपेहतित्ता दिसापमिद्वेहणं
करेति, करेतित्ता सरसं मट्ठियं गिएहति, जेणव गयसुकुमाले
अणगारे तेणव उवागच्छति, गयसुकुमाद्रेस्स अणगारस्स
मत्थए मट्ठियापालिं वहति, वहतित्ता जल्लंती नो चिय गाऊ
फुद्वियकिंसुयसमाणे खयरंगारे कभट्ठेणं गेएहति, गेएहतित्ता
गयसुकुमालस्स अणगारस्स मत्थए पक्खिवति, पक्खिवतित्ता
जीते ४ ततो विप्पमेव अवक्कमति, अवक्कमतित्ता जामेव दि-
सं पाउव्वते तामेव दिसं पमिगए. तते एं मे गयसुकुमाद्रे-
स्स अणगारस्स सरीरांसि वेयणा पाउव्वूया उज्जला० जाव
दुराहियासा तं से गये अणगारे सोमिद्वस्स माहणस्स म-
णसा वि अप्पदुस्समाणे तं उज्जलं० जाव दुरुआहियासे-
ति, तते एं से गयसुकुमाद्रे अणगारं तं उज्जलं० जाव अ-
हियामेति, सुभेणं परिणामेणं पमत्थअज्जवसाणेणं तयाव-
रणिज्जाए कम्माणं कम्परयविकिरणकरं अपुव्वकरणं अणु-
प्पविट्ठस्स अस्सते अणुत्तरे० जाव केवद्ववरणाणदंसणं समु-
प्पन्ने, तओ पच्छा सिद्धे० जाव सव्वदुक्खपटीणे तत्थ एं अ-
ट्ठासन्नित्ते तेहिं देवेहिं समं आराहित ति कट्टु दिव्वे सुराभिगं-
धोदए वट्ठे दसव्वणे कुसुमे निवाहिते चेलुक्खे वंक्ते दिव्वे
गीयं गंधव्वानिनाए यावि होत्था । तते एं से कएहे वासुदेवे
कद्वं पाउप्पभायाए० जाव जलंते एहाए० जाव विभूंसिते ह-

रियखंधवरगते सकोरंटमल्लदामेणं वृत्तेणं धरिज्जमाणे सेयव-
रचमाराहिं उद्धुवमाणीहिं २ महया भरुचरुगपहकरचदप-
रिक्खित्ते वारवति नगरिं मज्झं मज्जेणं जेणेव अरहा अ-
रिट्टनेमी तेणेव पहारथगमणाए, तते णं से कएहे वासुदेवे
वारवतीए नगरीए मज्झं मज्जेणं निजेणं निगगच्छमाणे
एणं पुरिसं पासति जुलं जराजज्जरियदेहं० जाव किञ्चित्तं
महम्महात्तयाओ इट्टगारासीओ एगमेणं इट्टगं गहाय वहि-
या रत्थापहातो अंतोगिहं अणुपविसेमाणं पासति, पास-
तित्ता तं से कएहे वासुदेवे तस्स पुरिसस्स अणुकंपणट्टाए
हत्थियखंधवरगते चेव एणं इट्टगं गेएहति, गेएहतित्ता वहिया
रत्थपहातो अंतोगिहं अणुपविसति, तते णं कएहेण वा-
सुदेवेण एगाए इट्टगाए गहियाए समाणीए अण्णेहिं पु-
रिसएहिं से महात्तते इट्टगारिं वहिया रत्थपहातो अंतोगारिं
अणुपविसि, ततेणं से कएहे वासुदेवे वारवतीए नयरीए
मज्झं मज्जेणं निगगच्छति, निगगच्छतित्ता जेणेव अरहा
अरिट्टनेमी तेणेव उवागच्छति, उवागच्छतित्ता० जाव वंदति,
नमंसति, नमंसतित्ता गयसुकुमालं अणगारं अल्लेसमाणे अर-
हं अरिट्टनेमि वंदति, नमंसति, एवं वयासी-कहि णं जंतं ! से
ममं महोदरे कणीयसे भाया गजसुकुमाले अणगारे, जं णं
अहं वंदामि, नमंसामि, तते णं अरहा अरिट्टनेमी कएहं वासु-
देवं एवं वयासी-साहिते णं कएहा ! गयसुकुमालेणं अणगा-
रेणं अप्पणो अट्टो, तते णं से कएहे वासुदेवे अरहं अरिट्टने-
मि एवं वयासी-कह णं भते ! गयसुकुमाले अणगारेणं
साहितो अप्पणो अट्टो ! तते णं से अरहा अरिट्टनेमी कएहं
वासुदेवं० एवं खलु कएहा ! गयसुकुमालेणं अणगारेणं मम क-
द्धं पच्चावरएहकालसमयंसि वंदति, नमंसति, नमंसतित्ता एवं
वयासी-इच्छा० जाव उवसंपज्जित्ता णं विहरति, तते णं तं
गयसुकुमालं अणगारं एगे पुरिसे पासति, पासतित्ता आसुरु-
त्ते० जाव सिच्छे; तं एवं खलु कएहा ! गयसुकुमालेणं अणगारे-
णं साहितो अप्पणो अट्टो; तते णं से कएहे वासुदेवे अरहं अ-
रिट्टनेमि एवं वयासी-से केणं भंते ! से पुरिसे अप्पत्थिय०
जाव परिवज्जेते, जेणं ममं सहोदरं कणीयसे जायं गयसुकुमालं
अणगारं अकाले चेव जीवियाओ ववरोविति, तते णं
अरहा अरिट्टनेमी कएहं वासुदेवं एवं वयासी-मा णं कएहा !
तुमं तस्स पुरिसस्स पदोसमापज्जाहि, एवं खलु कएहा !
तेणं पुरिसेणं गयसुकुमालस्स अणगारस्स साहिज्जे दिष्टे ।
कहं णं जंतं ! तेणं पुरिसेणं गयसुकुमालस्स साहिज्जे दिष्टे ! तं
अरहा अरिट्टनेमी कएहं वासुदेवं एवं वयासी-से एणं
कएहा ! तुमं ममं पायं वंदितं हवमागच्छमाणे वारवतीए नय-
रीए एणं पुरिसं पासति० जाव अणुपविसति, जहा णं क-
एहा ! तुमं तस्स पुरिसस्स साहज्जे दिष्टे, एवमेव कएहा ! तेणं

पुरिसेणं गयसुकुमालस्स अणगारस्स अणगभवसयसहस्स
सांचियं कम्मं उदीरमाणे बहुकम्मणिज्जरत्थं साहज्जे दिष्टे ।
तते णं से कएहे वासुदेवे अरहं अरिट्टनेमि एवं वयासी-
से णं जंतं ! पुरिसे मए कहं जाणियव्वे ? तए णं अरहा
अरिट्टनेमी सकएहं वासुदेवं एवं वयासी-जया णं कएहा !
तुमं वारवतीए नयरीए अणुपविसमाणे पासित्ता ठितए
चेव ठितिभेएणं कालं करिस्सइ, तं जे तुमं जाणेज्जासि, एस
णं पुरिसे । तते णं से कएहे वासुदेवे अरहं अरिट्टनेमि वं-
दति, नमंसति, जेणेव आजिसेयं इत्थियरणं तेणेव उवागते,
हत्थिय आरुहति, आरुहतित्ता जेणेव वारवती नयरी जे-
णेव सए गिहे तेणेव पहारत्थगमणाते तं तस्स सोमलस्स
माहणस्स कद्धं० जाव जहंते अयमेयारूवे अज्जत्थिते ४
समुप्पत्ते । एवं खलु कएहे वासुदेवे अरहं अरिट्टनेमि पायं
वंदते निगगए, तं नायमेयं अरहा, विष्णायमेयं अरहा,
सुतमेयं अरहा, सिद्धमेयं अरहा जविस्सति, कएहस्स वासु-
देवस्स तं न नज्जति णं कएहे वासुदेवे ममं केण वि कुमा-
रेणं मारिस्सति ति कट्टु जीतो ४ सयातो गिहातो पम्पिनि-
क्खमति, पम्पिनिक्खमतित्ता कएहस्स वासुदेवस्स वारवति
नयरी अणुपविसमाणस्स पुरतो सियपक्खि सपम्पिदिसिं ह-
व्वमागते, तते णं से सोमले माहणे कएहं वासुदेवं सहसा
पासित्ता भीता ४ ठितिए चेव ठितिजेदेणं काहं करेति,
धरणिताहंसि सव्वंगेहिं धसति सन्निवडिते । तते णं से क-
एहे वासुदेवे सोमलं माहणं पासति, पासतित्ता एवं वया-
सी-एस णं जो देवाणुप्पिया ! सोमले माहणे अपत्थियप-
त्थिते० जाव परिवज्जिते, जेणं ममं सहोदरे कणीयसे भाया-
गयसुकुमाले अणगारे अकाले चेव जीविताओ ववरोविउ त्ति
कट्टु सोमिलं माहणं पाणेहिं कहावेति, तं भूमिपाणएणं
अब्भुक्खावेति, जेणेव सए गेहे तेणेव उवागच्छति, उवा-
गच्छतित्ता सयं गेहं अणुपविट्टे । एवं खलु जंबू ! तेणं का-
लेणं तेणं समएणं वारवतीए नगरीए जहा पढमए० जाव
विहरति ।

“तंसि तारिसयंसि” इत्यादौ यावत्करणात् शयनासिं हस्य वर्णकौ
साद्यन्तौ (सुमिणे पासित्ता णं पम्पिनुज्जा० जाव इति) इतो यावत्क-
रणात् दृष्टतुष्टा स्वप्नावग्रहं करोति, शयनीयात् पाठपीठाच्चावरो-
हति, रात्रिं निवेदयति । स तु पुत्रजन्म तत्फलमादिशति ‘पाठग-
त्ति’ स्वप्नपाठकशकुनिकानाकारयति, तेषु तद्देवाऽऽदिशन्ति, ततो
राज्ञी तदादिष्टमुपश्रुत्वा (परिवहइ त्ति) सुखं सुखेन गर्भे परि-
वहतीति द्रष्टव्यमिति । (जवसुमिणेत्यादि) जप वनस्पतिवि-
शेषः, तस्य सुमनसः पुष्पाणि, रक्तबन्धुजीवकं लोहितबन्धुकं,
तस्मिन्पञ्चवर्णमपि भवतीति रक्तग्रहणम्, लाङ्कारसो याचकरसः,
सरस्वतीरिजातकम्, अम्बानसुरद्रुमविशेषकुसुमं, तरुणदिवकर
उदयदिनकरः, एतैः समा एतत्प्रज्ञातुल्येत्यर्थः ; प्रभा कर्णो
यस्य स तथा, रक्त इत्यर्थः । तं सर्वस्य जनस्थ नयनानां कान्तः

कमनीयोऽजितपणीय इत्यर्थः । सर्वनयनकान्तस्तं (सुकुमालं) ति ।
 'सुकुमालपाणिपायमित्यादि' वर्णको दृश्यः यावत् सुरुपमिति ।
 (गयतालुयसमानं) कोमलत्वरक्तत्वाभ्यां (रिठव्ये इत्यादि)
 श्रृग्वेद-यजुर्वेद-सामवेदा-थर्वणवेदानां साङ्गोपाङ्गानां सा-
 रको धारकः, पारग इत्यादिवर्णको यावत्करणाद् दृश्यः । "व-
 इहि" इत्यत्र बह्विभिः कुञ्जिकाभिः, यावत्करणावद् वामनि-
 काभिः चेदिकाभिः परिक्रिस्ता इत्यादिवर्णको दृश्यः । (जहामेहो
 महोलियावच्छंति) यथा प्रथमे ज्ञाते मेघकुमारो मालां पिध-
 यत्युत्सवेवमयमपि, केवलं तत्र मात्रा तं प्रतीदमुक्तम्, एतास्तव
 भायाः सहगृह्यस्यः सहशराजकुक्षेयः तावदेताभिः सार्क
 विषयसुखमित्यादि तदिह न यक्तव्यम्, अपरिणीतत्वात् । त-
 स्य कियद् वक्तव्यं हि (जाव वद्विक्कुलंति) त्वं जातो
 उस्माकमिष्टः पुत्रो नेच्छामस्त्वया वियोगं सोढुं, ततोऽतुलान्
 वृद्धत्वं भोगान् यावद्वयं जीवाम इत्यत आरभ्य बाव-
 दस्मासु दिवं गतेषु परिणतवयाः वर्द्धिते कुलवंशे तं कुकार्ये
 निरपेक्षः सन् प्रवर्जिष्यतीति (खेलासवा) इह यावत्कर-
 णात् 'सुक्लासवा सोलियासवा' यावत् अवश्यं विप्रदातव्यः ।
 (आघविच्छंति) आख्यातुं, जणिनुमित्यर्थः । (निष्क्रमणं
 जहा महाबलस्संति) यथा भगवत्यां महाबलस्य निष्क्रमणं रा-
 ज्यानिपकशिबिकारोहणादिपूर्वकमुक्तमेवमस्यापि वाच्यम् । कि-
 मित्याह- [जाव तमाणाय तहा जाव संजमंति] तस्य प्रव-
 जितस्य किल भगवान् उपदिशति स्म- "एवं देवाणुपिया! चि-
 द्वियञ्चं निसीयञ्चं कुयद्वियञ्चं भुजियञ्चं भासियञ्चं एवं उहाए
 उहाए पाणेहिं भूएहिं जीवेहिं सचेहिं संजमेणं संजामियञ्चं
 अस्सि चणं अट्टे नो पमायेयञ्चं, तएणं से गयसुयमाले अणगारे
 भगवंतं अरहंतं अरिठनेमिस्स अंति ए इमं एयाकूवं धम्मियं उ-
 वएस्सं सम्मं पमिच्छए, पमिच्छमाणाय तह गच्छइ, तह चिट्ठइ, तह
 निसीयइ, तह कयट्ठइ, तह भुंजइ, तह भासइ, तह उहाए पाणेहिं
 ४ संजमेणं संजमंति जं चैव दिवसं पव्वइए" इत्यादि गजसुकु-
 मारमुनेः प्रतिमाप्रतिपत्तिरतिधीयते, तत्सर्वज्ञेनाऽरिष्टनेमिना
 उपदिष्टत्वादिविरुद्धम्, इतरथा प्रतिमाप्रतिपत्तावयं न्यायो
 यथा- "पडिवज्झइ एयाओ संघयणधिसुओ महासुत्तो पमि-
 माओ जाविअपासमं गुरुणा अणुप्पाओ गच्छे चिय निम्माओ ५
 जा पुव्वा दसभवे असंपुणो नवमस्स तइ वट्ठु होइ जहणं सुया-
 भिगमोति" (ईसि पभागरतेणंति) ईपद् वनसेन, यावत्तिक-
 रणात् एतत् द्रष्टव्यम्- "वघारियपाणी" प्रलम्बजुज इत्यर्थः ।
 "अणिमिस्सणयणे सुक्खपोगलनिवद्धदिष्ठी" (सामिधेयस्स ति)
 समित (सामेहाओ ति) इन्धनभूषाः काष्ठिकाः (दम्भे ति)
 समूलान् दर्भान् (कुसेति) दर्भाप्राणीति (पत्तामोरुयं च ति)
 शाखशाखादिशालामोटितपत्राणि, देवनाऽर्चनाऽर्धानां इत्यर्थः । (अ-
 दिठ्ठोसपव्वंति) दृष्टो द्वापः चौयादिः यस्याः सा तथा सा
 चासौ पतिता च जात्यादेर्बहिष्कृता इति दृष्टदोषपतिता, न तथे-
 त्यदृष्टदोषपतिता । अथ वा न दृष्टदोषे पतत्यदृष्टदोषपतिता (काव-
 वत्तिणिंति) काले जोगकावे यौवने वर्तत इति कालवर्तिनी
 (विष्णुजडिता) विप्रहाय (कुल्लियकिंसुयसमाणेति) विकसित-
 पलासकुसुमसमानान्, रक्तानित्यर्थः । खदिराङ्गारान् खदिरदा-
 रुविकारभूतानङ्गारान्, (कभल्लेणंति) 'कण्ठउज्जवा' इत्यत्र
 यावत्करणात् बहव एकार्याः, विपुलास्तीव्राः, चण्डा प्रगढाः ।
 'कदी' कर्कशा इत्येवं वक्राणां छट्टयाः । (अण्णदुस्समाणे ति)
 अप्रतिष्ठान्, प्रद्वेषमगच्छानित्यर्थः । (कमरयविकरणकरं)

कर्मरजोवियोजकम् (अपुव्वकरणं ति) अप्रमगुणस्थान-
 कम् [अणंते] इह यावत्करणादिदं दृश्यम्- "अणुत्तरे नि-
 व्वाघाए निरावरणे कसिणे पमिपुष्पे ति" सिद्धे इह यावत्
 करणात् "बुद्धे मुत्ते परिनिव्वुए ति" दृश्यम् । [गीतं गंधर्वनि-
 नाए ति] गीतं सामान्यं, गन्धर्वं तु मृदङ्गादिनादसंमिश्रमिति ।
 [जडचक्रगपहगरवन्दपरिक्लिष्टे] मटानां ये चटकरप्रकरा
 विस्तारवत्समूहास्तेषां यच्चुन्दं तेन परिक्रिस्तः [पहा रथगमणा-
 ए ति] गमनाय संप्रधारितवानित्यर्थः । (जुष्णं) इह यावत् क-
 रणात् (जराजज्जरियदेहं आउरं कुसियं) वृभुक्तिमित्यर्थः ।
 'पिवासियं पुव्वलंति' दृष्टव्यमिति । (महइमहाइयाउ ति)
 महन् महत् इष्टिकाराशेः सकाशात् (बहुकम्मनिज्जरत्थं सा-
 दिज्जे दिप्पे ति) प्रतीतम् [वित्तिनेएणंति] आयुःक्षयेण भया-
 दध्यवसानोपक्रमेणेत्यर्थः । [तत्रायमेयं अरइय ति] तदेवं ज्ञा-
 तं सामान्येन, एतद् गजसुकुमारमरणमर्हता जिनेन (सुयमेयं
 ति) स्मृतं पूर्वकाले ज्ञातं सत् कयनावसरे स्मृतं भविष्यति,
 विज्ञातं विशेषतः सोमिलेनैवमभिप्रायेण कृतमेतदित्येवमिति
 शिष्टं कृष्णवासुदेवाय प्रतिपादितं भविष्यतीति [सियपक्खि
 सपडिदिसंति] सितपक्कं समानपार्श्वे सममेवतरपार्श्वतया
 सप्रतिदिक् समानप्रतिदिक्तया अन्याधर्मभिमुख इत्यर्थः ।
 अभिमुखागमने हि परस्परं समावेव दक्षिणवामपार्श्वोः भवतः ।
 एवं विदिशावतीति । "एवं खलु जंबू! समणेणं जाव जगवया
 संपत्तेणं अठमस्स अंगस्स अंतगरुदसाणं तच्चस्स वयस्स
 अट्टमस्स अज्झयणस्स अयमट्टे पण्णत्ते ति वेमोति " निगम-
 मनम् । अन्त० ४ वर्ग । संथा० । आ० म० । आ० चू० । आ० क० ।
 गया-गदा-खी० । धातुपाषाणमयगोलकाप्रके लकुटविशेषे,
 स० । प्रश्न० । प्रहरणविशेषे, रा० । झा० । वासुदेवादीनां
 कौमोदकी नाम गदा । प्रव० २१३ द्वार । पाटलवृक्षे, वाच० ।
 गया-खी० । गयो गयाऽसुरो गयनृपो वा कारणत्वेनास्त्य-
 स्या अच् । पिण्डदानमुख्यतीर्थे, वाच० ।

गयाणीय-गजानीक-न० । कुञ्जरकटके, उक्त० १८ अ० ।

गयाणुगामि (ण)-गतानुगामिन्-त्रि० । गतमनुगच्छति, दर्श० ।

गयादिओमरण-गजाद्यपसरण-न० । प्रयत्नविशेषलक्षणे ग-
 जाश्वशिविकाप्रभृतिच्यो देवावग्रहगमनप्रवणेष्वोऽवरतरणे,
 पञ्चा० १२ विध० ।

गयारोहणसक्ता-गजारोहणशिक्षा-स्त्री० । हस्त्यारोहणा-
 ज्यासलक्षणे कलाभेदे, स० ।

गयावाय-गतापाय-त्रि० । अपायरहिते, निरपाये, यो० ११ विव० ।

गयाहर-गदाधर-पुं० । कौमोदक्या गदाया धारके वासुदेवे,
 उक्त० ११ अ० ।

गर-गर-पुं० । गरयत्याहारं स्तम्भयति कर्मणं वा गरः । ओघ० ।

कुड्यसंयोगजे विषविशेषे, यो० बि० । " अणेगाणं उववि-
 सद्वाणं णिगरो अकालघायगो गरो जणति " नि० चू० १
 उ० । अनुष्ठानभेदे, द्वा० ।

दिव्यजोगाऽनिलाषेण, गरः कालान्तरे क्षयात् ॥ १२ ॥

दिव्यजोगस्याजिज्ञापः ऐदिकभोगानिरपेक्षस्य सतः स्वर्गसु-

स्वाच्छालक्षणः, तेनानुष्ठानं गर उच्यते, कालान्तरे भवान्तर-
लक्षणे कयाङ्गात् पुण्यनाशेनाऽनर्थसंपादनात् । गरो हि कुद्र-
व्यसंयोगजो विषविशेषः, तस्य च कालान्तरे विषमविकारः प्रा-
दुर्भवतीति उभयापेक्षानितमतिरिच्यते नोत्रयापेक्षायामप्य-
धिकस्य बलवत्त्वादिति संज्ञावयामः । द्वा० १३ द्वा० । यो०
वि० । बवादिकरणानामन्यतमे, जं० ७ षक० । वृत्त० ।
विशे० । आ० म० । आ० चू० । सूत्र० । रोगे, दूष्ये, निगरणे
च । घाच० ।

गरह्निगावच्छ-गरलिकावच्छ-त्रि० । निक्षिप्ते, ति० चू० १ उ० ।

गरहंत-गर्हमाण-त्रि० । निन्दति, सूत्र० १ शु० १ अ० २ उ० ।

गरहण्या-गर्हणा-स्त्री० । परसमक्षमात्मदोषोद्भावेन, भ०
१७ श० ३ उ० । अपरलोकानां पुरतः स्वदोषप्रकाशने, उक्त० ।

गरहण्याए णं भंते ! जीवे किं जणयइ ? । गरहण्याए
अपुरेकारं जणयइ, अपुरेकारगए णं जीवे अप्सत्थेहिंतो जो-
गेहिंतो नियत्तेइ, पसत्थे य पमिवइज्जइ, पसत्थजोगपडिववे
य णं अणगारे अणंतघाइपज्जे खवेइ ॥ ७ ॥ सामायिएणं
भंते ! जीवे किं जणयइ ? । सामायिएणं सावज्जजोगविरइं
जणयइ ॥ ८ ॥ चउवीसत्थएणं भंते ! जीवे किं जणयइ ? ।
चउवीसत्थएणं दंसणविसोहिं जणयइ ॥ ९ ॥ वंदणएणं
जंते ! जीवे किं जणयइ ? । वंदणएणं नीयागोयं कम्मं
खवेइ, उच्चागोयं कम्मं निवंधइ, सोहमं च णं अपमिहयं
आणाफलं निवत्तेइ, दाहिणजावं च णं जणयइ ॥ १० ॥
पडिकमणेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ? । पडिकमणेणं
वयच्छिदाणि पिहेइ, पिहियच्छिदे पुण जीवे निरुप्पासवे
असवन्नचरित्ते अट्टसु पवयणमायासु उवउत्ते अपुहत्ते सुप्प-
णिहिए विहरइ ॥ ११ ॥ काउस्सगणेणं जंते ! जीवे किं जण-
यइ ? । काउस्सगणेणं तीयपकुप्पणपायच्छित्तं विसोहेइ,
विमुक्कपायच्छित्ते य जीवे निवुयहियए ओहरियजरो व्व
जारवहे पसत्थज्जाणोवगए सुहं सुहेणं विहरइ ॥ १२ ॥
पच्चक्खण्णेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ? । पच्चक्खण्णेणं
आसवदाराइं निरुज्जइ, पच्चक्खण्णेणं इच्छानिरोहं जणयइ,
इच्छानिरोहं गए य णं जीवे सव्वदव्वेसु विणीयतएहे
सीयत्तज्जए विहरइ ॥ १३ ॥

कश्चिदात्मनोऽत्यन्तदुष्टतां परिभावयन् न निन्दामात्रेण तिष्ठेत्
किन्तु गर्हामपि कुर्यादिति तामाह-(गरिहण्याए स्ति) गर्हणेन
परसमक्षमात्मनो दोषोद्भावेन (अपुरेकारं ति) पुरस्करणं
पुरस्कारः, गुणवानयमिति गौरवाध्यारोपः, न तथाऽपुरस्कारो-
ऽवज्ञाऽऽस्पदत्वं, तं जनयति, आत्मन इति गम्यते । तथा चापु-
रस्कारं गतः प्राप्तोऽपुरस्कारगतः सर्वथावज्ञाऽऽस्पदीभूतो जीवः
कदाचित् कदर्थवसायोत्पन्नावपि तदभीतित एवाप्रशस्तेभ्यः
कर्मबन्धहेतुभ्यो योगेभ्यो निवर्त्तते, न तान् प्रतिपद्यते, प्रशस्त-
योगास्तु प्रतिपद्यते इति गम्यते । (पसत्थजोगे पमिववे य
स्ति) प्रतिपन्नप्रशस्तयोगाऽनगारोऽनन्ताविषयतयाऽनन्ते ह्य-

नदर्शने हेतुं शीघ्रं येषां तेऽनन्तघातिनस्तान् पर्यवान् प्रस्ता-
वाद् ज्ञानावरणादिकर्मणः, तदघातित्वलक्षणान् परिणतिवि-
शेषान् कृपयति क्षयं नयति, पर्यवाभिधानं च तद्रूपतयैव
द्रव्यस्य विनाश इति ख्यापनार्थम् । उपलक्षणं चैतत् मुक्ति-
प्राप्तेः, तदर्थत्वात् सर्वप्रयासस्य, एवमुक्ताऽपि सर्वत्र मुक्ति-
प्राप्तिरेव फलत्वेन दृष्टव्या ॥ ७ ॥ आलोचनादीनि सामायि-
कवत् एव तस्यतो भवन्तीति उच्यते-सामायिकेनोक्तरूपेण
सदावद्येन वर्तते इति सावद्याः कर्मबन्धहेतुं योगा व्यापाराः,
तेज्यो विरतिरुपरमः सावद्ययोगविरतिः, ता जनयति, तद्विरत्या
सहिनस्यैव सामायिकसंभवात् । न चैवं तुल्यकालत्वेनानयोः
कार्यकारणभावासंज्ञव इति वाच्यम्, केषुचित् तुल्यकालेष्वपि
वृत्तच्छायाऽऽदिवत् कार्यकारणभावदर्शनात्, एवं सर्वत्र भाव-
नीयम् ॥ ८ ॥ सामायिकं च प्रतिपत्तुकामेन तत्प्रणेतारः स्तोतव्याः
ते च तत्त्वतस्तीर्थकृत एवेति तत्त्वतवमाह-चतुर्विंशतिस्तवे-
नैतदवसर्पिणीप्रजवतीर्थकृदुत्कीर्तनात्मकेन दर्शनं सम्यक्त्वं,
तस्य विशुद्धिस्तदुपघातिकर्मापगमतो निर्मलीभवनं दर्शनवि-
शुद्धिस्तां जनयति ॥ ९ ॥ स्तुत्वाऽपि तीर्थकरान् गुरुवन्दनकपूर्वि-
कैव तत्प्रतिपत्तिरिति तदाह-वन्दनकेनाचार्याद्युचितप्रतिपत्ति-
रूपेण नीचैर्गोत्रमधमकुलोत्पत्तिनिषेधनं कर्म कृपयति । उच्चैर्गो-
त्रं तद्विपरीतरूपं निबध्नाति । सौभाग्यं च सर्वजनस्पृहणीय-
तारूपमप्रतिहतं सर्वत्राऽप्रतिस्खलितमत एवाज्ञा यथादित-
वचनप्रतिरूपा फलं प्रयोजनमस्येत्याज्ञाफलं निर्वर्तयति । तद्वतो
हि प्राय आदेयकर्मणोऽप्युद्यसंभवादादेयवाक्यताऽपि संभव-
ति । दक्षिणजावं चानुकूलभावं च जनयति, लोकस्येति गम्यते ।
तन्माहात्म्यतोऽपि सर्वः सर्वावस्थास्वनुकूल एव भवति ॥ १० ॥
एतद् गुणस्थितेनापि मध्यमतीर्थकृतां तीर्थस्खलितसंज्ञवे
पूर्वपश्चिमयोस्तु तदज्ञावेऽपि प्रतिक्रमितव्यमिति । प्रतिक्रम-
णमाह-प्रतिक्रमणेनाऽपराधेभ्यः प्रतीपनिवर्तनात्मकेन व्र-
तानां प्राणातिपातनिवृत्त्यादीनां विज्ञाण्यतीचाररूपाणि विव-
राणि व्रतच्छिद्राणि पिदधति स्थगयति, अपनयतीति यावत् ।
तथाविश्वं कं गुणमवाप्नोतीति ? आह-पिहितच्छिद्रः पुनर्जीवो
निरुद्धाश्रवः, सर्वथा हिंसाद्याश्रवाणां निरुद्धत्वात् । अत एवा-
सवलं सवलस्थानैरकर्तुरीकृतं चरित्रं यस्य स तथाऽष्टसु प्रवच-
नमातृषूकरूपासु उपयुक्तोऽवधानवान्, तत एवाविद्यमानं
पृथक्त्वं प्रस्तावात् संयमयोगवान् अप्रमत्तो वा, पाठान्तरात्तथा सु-
प्रणिहितः सुष्ठु संयमे प्रणिधानवान्, पाठान्तरतो वा सुष्ठु
प्रणिहितान्यसन्मार्गात् प्रच्याव्य सन्मार्गे व्यवस्थापितानी-
न्द्रियायनेनेति सुप्रणिहितेन्द्रियो विहरति संयमाध्वनि या-
ति ॥ ११ ॥ अत्र चातीचारशुद्धिनिमित्तं कायोत्सर्गः कर्तव्य
इति तमाह-कायः शरीरं, तस्योत्सर्ग आगमोक्तनीत्या परि-
त्यागः कायोत्सर्गः, तेनातीतं चेह चिरकालभाविस्त्वेन प्रत्युत्प-
न्नमिव प्रत्युत्पन्ने चासन्नकालभाविताऽतीतप्रत्युत्पन्नं प्रायश्चि-
त्तमुपचारात् प्रायश्चित्ताहमतीचारं विशेषयति । तदुपाजि-
तपापाऽपनयतोपनयति, विशुद्धप्रायश्चित्तश्च जीवं निवृत्तं
स्वस्थीकृतं हृदयमन्तःकरणमस्येति निवृत्तहृदयः; क इव (आ-
हरिय स्ति) अपहृत्योपसारितो भर इति भारो यस्मात्स तथा
इवेति भिन्नक्रमः । ततो भारं वहतीति सूत्रविशुद्धादिराकृतिगण-
त्वात् कप्रत्यये भारवहो वाहीकादिः, स इव । जारप्राया हि अ-
तीचाराः, ततः तदपनयने अपहृतजरभारवह इव निवृत्तहृदयो

भवतीति भावार्थः । स च ध्यानं धर्माद्युपगतेः प्राप्तो धर्मध्यानो-
पगतः, पाठान्तरतः प्रशस्तध्यानध्यायी सुखं सुखेन सुखं परम्परा-
वाप्या विहरति इह परलोकयोरवतिष्ठते, इदेव जिवन्मुक्तावाप्ते-
रिति ज्ञावः ॥ १२ ॥ एवमप्यशुद्धमाने प्रत्याभ्यानं विधेयमिति
तदाह—(पञ्चकल्याणेणं ति) ॥ १३ ॥ उत्त० २ अ० ।

गरुडणिज्ज-गर्हणीय-त्रि० । निन्दनीये, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

गरहित-गर्हितुम्-अव्य० । गुरुसमक्रमतीचारात् जुगुप्सितु-
मित्यर्थे, स्या० २ ठा० ३ उ० ।

गरहिता-गर्हिता-अव्य० । समकं निन्दित्वेत्यर्थे, आचा० ३ चू० ।

गरहित-गर्हित-त्रि० । निन्दिते, दश० ६ अ० । सूत्र० । कुत्साऽऽ-
स्पदे, पं० सू० १ सूत्र । निन्दे गालीप्रदाने, पञ्चा० ६ विव० ।
जुगुप्सिते मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगे कर्मबन्धहेतौ, सूत्र०
१ श्रु० १३ अ० । लोकलाकांतरयोरनादरणीयतया निन्दनीये
मद्यमांससेवनपररामाजिगमनादिपापस्थाने, ध० १ आधि० ।
अवये, आ० चू० १ अ० ।

गरहितकुल-गर्हकुल-न० । दास्यादिकुले, आचा० २ श्रु० १
अ० २ उ० ।

गरहितमिच्छायार-गर्हितमिथ्याचार-त्रि० । गर्हिता निन्दिता
मिथ्याचारा अमोक्षमार्गसमाचारा मिथ्यात्वाविरतिकषायदुष्ट-
योगवृत्तणा अतीतकालासेविता ये ते तथा । आसेवितमिथ्या-
त्वाद्विदुष्टयोगे, पञ्चा० २ विव० ।

गरहितव्य-गर्हितव्य-त्रि० । परसमकं निन्दितव्ये, प्रश्न० १
सम्ब० चार ।

गरिमा-पुं० स्त्री०-गरिमन्-पुं० । गुरुत्वप्राप्तौ, द्वा० २६ द्वा० ।
गुरोर्भावं इमनिच्, गरादेशः । “ वेमाञ्जल्याद्याः स्त्रियाम् ”
। ८ । १ । ३५ । ‘ एस गारिमा ’ ‘ एस गारिमा ’ प्रा० १ पाद ।
वज्रवदुत्त्वप्राप्तौ योगे सिद्धिजेदे, द्वा० २६ द्वा० । सूत्र० ।
गुरुत्वगुणे च । वाच० ।

गरिहा-गर्हा-स्त्री० । ‘ गर्ह ’ ‘ गृह ’ कुत्सायाम् । ‘ गुरोश्च दम् ’ ३
३।१०३। (पाणि०) इत्यकारः । टाप् । आच० ४ अ० । “ हर्षोद्गीकृत्स्न-
क्रियादिष्टास्त्वित् ” । टा० २।१०४। इत्यन्यव्यञ्जनान्पूर्वं इकारः । प्रा०
१ पाद । प्राकाश्ये, आ० चू० ४ अ० । परसमकं दोषोद्घाटने,
आतु० । आ० चू० । दश० । गुरुसमक्रममात्मनो निन्दायाम्, स्या० ४
ठा० २ उ० । पा० । आ० म० । प्रति० । “ सचरितपञ्चाधो निंदा
गरिहा गुरुसमकम् ” पा० । स्या० । द्वा० । सा च नामादिजे-
दात् षोढा भवति । तथा चाह—“ नाम ठवणा द्विप, स्त्रिसे
काले य जावे य । एसो खलु गरिहाए, निक्खेवो उवि-
हो होइ ” ॥ तत्र नामस्यापने श्रुमे, अव्यगर्हा तापसादीनां
स्वगुर्वालोचनाद्यनुपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेः पयुक्तस्य वा निह्वस्ये-
त्यादि जावार्थो बक्तव्यो यावत् प्रशस्तयेहाधिकारः । आच० ४
अ० । पा० । सूत्र० ।

अव्यगर्हायां पतिगारिकादृष्टान्तः—

“ एकत्राऽप्यपको विप्र-स्तस्यासीत् तरुणी प्रिया ।
ऊचे भर्ता बलिं देहि, काकेभ्यः साऽप्यवाचत् ॥ १ ॥

विभेद्यहमिति च्छात्राः, उपाध्यायनिदेशतः ।

रक्तान्ति वारकेणैतां, तत्रैकोऽचित्तयः प्रधीः ॥ २ ॥

न मुग्धा किं त्वसत्येषा, स तस्मरितमीक्षते ।

नर्मदाऽपरकूले च, गोपेन सममस्ति सा ॥ ३ ॥

नर्मदां निशि कुम्भेनो-त्तरन्ती चःस्ति साऽन्यदा ।

सन्त्युत्तरन्तश्चोराश्च, तेष्वेको जलजन्तुना ॥ ४ ॥

आप्तो रट्स्नया प्रोचे, पिधेह्यस्याक्षि मुच्यसे ।

मुक्तस्तथाकृतेऽथोचे, कुतीर्थेऽवततार किम् ? ॥ ५ ॥

स तच्छ्रुत्वा निवृत्ताऽथ, द्वितीयेऽहनि खल्लम्कः ।

बलिं ददानां रट्स्नां, मन्दस्वरमवाचत् ॥ ६ ॥

दिवा विभेषि काकेभ्यो, रात्रौ तरासि नर्मदाम् ।

कुतीर्थानि च जानामि, जलजन्तुक्किरोधनम् ॥ ७ ॥

साऽवदत् किं करोम्यत्र, यन्नेच्छन्ति जवादशाः ।

उपाचसार तं साऽथ, स ऊचेऽप्यापकात् त्रपे ॥ ८ ॥

सा दध्यौ मारयाम्येनं, जताऽसौ स्याद् यथा मम ।

विनाश्य पिष्टके क्षिप्त्वा, गताऽट्ठ्यां नमुग्धितुम् ॥ ९ ॥

व्यन्तर्याऽस्तमि पिष्टकं, मूर्ध्ना साऽथ वनेऽभ्रमत् ।

गलत्युपरि मांसं त-द्वाप्यमानाऽथ सा भुधा ॥ १० ॥

उद्विग्ना स्वचरित्रेण, गर्हते स्वं गृहे गृहे ।

व्रतं साऽयाऽग्रहीदेवं, कार्या दुष्कृतगर्हणा ॥ ११ ॥ आ० क० ।

अव्यनिन्दायां चित्रकसुता उदाहरणम्—“ सा जहा रण्णा
परिणीया अप्पाणं निन्दियाइया तहा कदेयवा, हेछा कहाणगं
कहियं ति पुणो न भन्नइ ॥ ”

जावनिन्दायां सुबद्ध-युदाहरणानि योगसंग्रहे वक्ष्यन्ते । ल-
क्षणं पुनरिदम्—

“ हा दुट्टु कयं हा दु-ट्टु कारियं अणुमयं ह स्ति ।

अंतो अंतो रुज्जह, पच्छातावेण वेवंतो ॥

गरिहा वि तहा जाई-यमेव नवरं परप्पगासण्या ।

व्वाम्मि य मरुयाणं, जावेसु बह् उदाहरणा ” ॥

गर्हाऽपि तथाज्जतीयैव निन्दाज्जतीयैव, नवरमेतावान् विशेष-
णः, प्रकाशनया गर्हा जवति । किमुक्तं भवति ?—या गुरोः प्रत्य-
क्त्वं जुगुप्सा सा गर्हेतिवचनात् । साऽपि नामादिभेदाच्चतुर्विधा ।
तत्र नामस्थापने अनादृत्याद-अव्ये अव्यगर्हायां मरुकोदाह-
रणम् । तच्चेदम्—“ आणंदपुरे मरुओ एहुसाए समं संवासं काऊ-
ण उवज्जायस्स कहेइ । जदा-सुमिणए एहुसाए समं वासं गते
मि स्ति । ” भावगर्हायां साधुकोदाहरणम् । “ गंतूण गुरुसमीधं,
काऊण य अज्झि विणयमूवं । अहमण्णा तह परे, जाणावि श
एस गरिहाओ ” ॥ १ ॥ आ० म० द्वि० । पा० । विशेषः ।

द्वे गर्हे—

दुविहा गरिहा पणत्ता । तं जहा-मणसा वेगे गरिहइ,
वयसा वेगे गरिहइ । अट्ठवा गरिहा दुविहा पणत्ता । तं
जहा-दीहं एगे अट्ठं, हस्सं एगे अट्ठं ॥

विधानं विधा, द्वे विधे जेदौ यस्याः सा द्विविधा, गर्हणं गर्हा,
दुश्चरितं प्रति कुत्सा । सा च स्वपरविषयत्वेन द्विविधा । साऽपि
मिथ्यादृष्टेः अनुपयुक्ता, सम्यग्दृष्टेः अव्यगर्हा, अप्रधानगर्हेत्यर्थः ।
द्रव्यशब्दस्याप्रधानार्थत्वात् । उक्तं च—“ अप्पाहणे वि इह, कत्थइ
दिछो दु दव्सइ स्ति । अंगारभट्टो जह-व्वायारिओ सया भ-

ज्वां सि ॥ सम्यग्दृष्टेस्तूपयुक्तस्य भावगर्हेति चतुर्का, गर्हणीय-
भेदात् । बह्वप्रकारा वा, सा चेह करणापेक्षया त्रिविधोक्ता । तथा
चाह- (मणसा वेगे गरिहइ सि) मनसा चेतसा, वाशब्दो वि-
कल्पार्थोऽवधारणार्थो वा । ततो मनसैव, न वाचेत्यर्थः । का-
थोत्सर्गस्थो दुर्मुखसुखान्निधानपुरुषद्वयमिन्दितोऽनन्निष्ठतस्त-
द्वचनोपबन्धसामन्तपरिभूतस्वतनयराजवातो मनसा समारब्ध-
पुत्रपरिजवकारिसामन्तसंग्रामो वैकल्पिकप्रहरणक्षये स्वतीर्थकप्र-
हणार्थव्यापारितहस्तसंस्पृष्टलुण्ठितमस्तकस्ततः समुपजातपश्चा-
त्तापानवज्वालाकात्रापदन्द्वयमानसकक्रकमेधनो राजर्षिः प्रसन्न-
चन्द्र इव एकः कोऽपि साध्वादिर्गर्हते जुगुप्सते, गर्हामिति गं-
भ्यते । तथा वचसा वा वाचा, अथवा वचसैव न मनसा, भावतो
दुश्चरितादिरक्तत्वाज्जनरञ्जनार्थं गर्हाप्रवृत्ताङ्गारमर्दकादिप्रा-
यसाधुवत् एकोऽन्यो गर्हते इति । (अथवा मणसा वेगे गरिहइ
सि) इह अपि च संज्ञावने, तेन संज्ञाव्यते अयमर्थोऽपि-मनस्यै-
को गर्हते, अन्यो वचसेति । अथवा मनसाऽपि न केवलं वचसा
एको गर्हते, तथा वचसाऽपि न केवलं मनसा एक इति,
स एव गर्हते, उभयथाऽप्येक एव गर्हते इति भावः । अ-
न्यथा गर्हाद्वैविध्यमाह- (अहवेत्यादि) अथवेति पूर्वोक्तद्वैविध्य-
प्रकारापेक्षया द्विविधा गर्हा प्रकृतेति । प्रागिव अपिः संभावने ।
तेन अपि दीर्घो वृद्धो अर्द्धं कालं यावदेकः कोऽपि गर्हते ग-
र्हणीयम्, आजन्मपातित्यर्थः । अन्यथा वा दीर्घत्वं विवक्षया भाव-
नीयम्, आपेक्षितत्वात् दीर्घन्द्वयोरिति । एवमपि न हस्वामरुपां
यावदेकोऽन्य इति । अथ वा दीर्घमेव यावद्, हस्वामेव याव-
दिति व्याख्येयम्, अपरेखधारणत्वादिति । एक एव वा द्विधा
कालभेदेन गर्हते, भावभेदादिति । स्था० २ उ० १ उ० ।

तिस्त्रो गर्हाः—

तिविहा गरिहा पञ्चत्वा । तं जहा-मणसा वेगे गरहइ, व-
यसा वेगे गरहइ, कायसा वेगे गरहइ, पात्राणं कम्पाणं अ-
करणयाए । अहवा गरहा तिविहा पञ्चत्वा । तं जहा-दीर्ह
नगे अर्द्धं गरहइ, हस्वं वेगे अर्द्धं गरहइ, कायं वेगे
पडिसाहरइ, पात्राणं कम्पाणं अकरणयाए ॥

(दीर्हं वेगे अर्द्धं ति) दीर्घं कालं यावदित्यर्थः । तथा कायम-
प्येकः प्रतिसंहरति निरुणक्ति, कथा ?-पापानां कर्मणामकरणतया
हेतुभूतया, तदकरणेन तदकरणतया वा तेभ्यो गर्हते, कायं
वा प्रतिसंहरति तेभ्योऽकरणतया । स्था० ३ उ० १ उ० ।

ज्ञानदर्शनचारित्र्यगर्हा । अथ त्रिविधां गर्हीं व्याख्येयामुस्त-
त्वरूपं तावदाह-

सीसो कंपण गरिहा, हृत्यं विज्ञविद्य अहो य हंकारो ।
वेज्ञा कष्ठा य दिसा, अनत्तु एणं ए घेतव्वं ॥

गर्हा नाम शैक्लेण पृष्ठः सन् शीर्षोऽऽकम्पनं करोति, हस्तौ वा
धुनीते, विलम्बितानि वा करोति, हस्तावोष्टौ वा विलम्बयतीत्य-
र्थः । यद्वा-ब्रवीति-अहो प्रवक्ष्या, हाकारं वा करोति-हा हा कष्टं
यदेवं नष्टो लोकः (वेल सि) नामापि तस्य न वर्तते अस्य
बेलायां प्रहीतुमिति, कर्णौ वा तदीयनामग्रहणं स्थगयति, यस्यां
वा दिशि स तिष्ठति तस्यां न स्यातव्यमिति ब्रवीति । उपलक्ष-
णात्वादक्षिणो वा निमील्यति । यद्वा-नामापि तस्य निरवप्रपेनं
प्रहीतव्यम् । अतः आस्तामेतद्विषयं पृच्छादिकमिति ।

नाणें दंसणचरणें, सुत्ते अत्थें य तदुभयें चैव ।

अह हौंति तिहा गरिहा, कायो वाया मणो वा वि ॥

ज्ञाने दर्शने चारित्र्ये चेति त्रिविधा गर्हा भवति । तत्र ज्ञानगर्हा
नाम-ननु पठितेनैव किं तदीयेन ज्ञानेन । दर्शनगर्हा तु मिथ्यादृष्टि-
मस्ति कप्रायोऽसौ । चारित्र्यगर्हा-सातिचारं चारित्र्योऽचारित्र्यो-
वासौ । अथवा-सुत्रे अर्थे तदुभये चेति त्रिविधा गर्हा । तत्र सूत्रं
तस्य शङ्कितस्त्वक्षितमर्थं पुनरबुध्यते १ । यद्वा-अर्थे नाबुध्यते
सूत्रं पुनरागच्छति २ । अत्रयमपि वा तस्याविशुद्धं न जानाति वा
किमपीति ३ । अथ वा कायवाग्मनोभेदात् त्रिधा गर्हा । तत्र
कायगर्हा-तेषामाचार्याणां शरीरं हुण्डादिसंस्थानं, विरूपं वा ।
वाग्गर्हा-मनसं काह्वं वा ते जल्पन्ति । मनोगर्हा-न तेषां
तथाविधमूढापोदपाटवं तथा ग्रहणसामर्थ्यमिति । अथवा त्रि-
विधा गर्हा भवति ।

प्रकारान्तरेण गर्हामेवाह-

पव्वयसि आम कस्म, त्ति सकासे चाप्पुगस्स निविट्ठां ।

आयपराधिगसंसी, उवहणति परं इमेहिं तु ॥

कोऽपि शैक्लेणापि साधुना पृष्ठः-प्रव्रजसि त्वम् । स प्राह-
आमम् । कस्य सकासे इति पृष्ठः सन् भूयोऽप्याह-अमुकस्य
समीपे । एवं निर्दिष्टे उक्ते स साधुरात्मानं परस्मादधिकं
शंसितुमाख्यातुं शीलमस्य इत्यात्मपराधिकशंसी परमैभिः
वचनैरुपदिष्टः ।

तत्तयथा—

अवहुस्सुताऽवेसुद्धं, अहण्ढा तेसुवाधिसंसर्गिं ।

ओसस्सा संसर्गी, व तेसु एकेकए दुब्बि ॥

अहं बहुश्रुतः, सोऽबहुश्रुतः । अहं विशुद्धपाठकः, स पुनर-
विशुद्धपाठः । यद्वा-यथाच्छन्दास्ते आचार्यास्तैर्वा यथाच्छन्दैः
सह ते गाढतरं संसर्गिणः, गाथार्थी, तृतीयार्थं सप्तमी । अवसंज्ञा
वा तैः सार्धं संसर्गिणो वा, एवं पार्श्वस्थादावप्येकैकस्मिन्
जेदौ द्वौ द्वौ दोषावेवमेव वक्तव्यौ ।

अथ कायवाग्मनोगर्हामेव प्रकारान्तरेणाह-

सीसोकंपण हृत्ये, कष्ठा दिसा अच्चि काङ्गी गरिहा ।

वेला अहो य ह त्ति य, णामं ति य वायगी गरिहा ॥

शीर्षकम्पनं, हस्तविक्षम्बनं, कर्णमोटनम्, अन्यस्यां दिशि स्थान-
म्, अक्षिनिमीलनम् अनिमिषप्रोचनस्य धीक्षणमवस्थानम्, एषा
सर्वाऽपि कायिकी गर्हा । यत्तु यस्यां बेलायां नाम न प्रहीतव्यमे
अहो कष्टं हाहाकारंकरणं नाम चे तस्य कदापि न प्रहीतव्यमि-
त्यादिभाषणम्, सा वाचिकी गर्हा ।

अह मानसिगी गरिहा, सुइज्जति येत्तवत्तरागेहिं ।

धीरत्तणेयः य पुणो, अज्जिणंदइ खावि तं वयणं ॥

अथानन्तरं मानसिकी गर्हा-मनसि तमोचार्यं जुगुप्सते ।
कथमेतत् ज्ञायते ? इत्याह-नेत्रवक्त्रयोः संबन्धिनो ये रागा
मुकुलनविच्छाद्यीज्वनादयो विकारास्तैः सूच्यन्ते मानसिकी
गर्हा इति, भणिते साध्विदं कृत्यमेतन्नयानामित्यादिबन्धोभिर्न
तदीयं वचनमभिनन्दते, धीरतया वा तूष्णीकमास्ते, एवमन्यत-
रस्मिन् गर्हाप्रकारे कृते तस्य शक्ता भवति-अवश्यमकार्यकारी
स आचार्यादिः संभाव्यते, न चामी साधवाऽस्तीकं भाषन्ते,
अहमपि तत्र गत आत्मानं नाशयिष्यामीति ।

एताणि य अस्माणि य, विपरिणामणपदाणि सेहस्स ।
उवहिणियप्पहाणा, कुव्वन्ति अणिज्जुया केई ॥

एतानि चाऽनन्तरोक्तानि अन्यानि च स्वयं केषकालभावाः
शैलस्य विपरिणामनपदानि भवन्ति । तत्र द्रव्यतो-मनोहाहारादि
ददाति । केशतः-प्रवातनिवाते मनोऽनुकूलं प्रदेशं ते स्थापयति ।
कालतो-वेलायामेव भोजयति । भावतः-तस्याकर्पणार्थं हित-
मधुरमुपदेशं ददाति । एवं केचिदनुजुकाः शम्भो उपधिः परच-
ञ्जनाभिप्रायो, निकृतिः कैतवार्थं प्रयुक्तवचनाकाराच्चादनं, ते
प्रधाने येषां ते तथाविधा विपरिणामनपदानि कुर्वन्ति ।

वपसंहरन्नाह-

एएसामस्यरं, कपं जो अतिचरे अ होजेण ।

येरे कुलगणसंघे, चाउम्मासा भवे गुरुगा ॥

एतेषामव्याहतादिद्वारकलापप्रतिपादितानां कल्पानामन्यतर-
कल्पं विधाय आचार्यादिबोभदोपतोऽतिचरेत् अतिक्रामेत्, तं
सम्यग् ज्ञात्वा कुलगणस्थविरं कुलादिसमवायेन वा तस्य पा-
श्चात् तं शैकमाह्वय चत्वारो मासा गुरुकास्तस्य प्रायश्चित्तं
दातव्यम् । अथ स्थविरैः समवायेन वा भणितोऽपि तं शैकं न
समर्पयति ततः कुलगणसंघबाह्यः क्रियते । ४० ३ उ० । नि० चू० ।
(गर्हासंयमोऽगर्हासंयम इति 'कालासवेसिय' शब्देऽस्मिन्नेव ज्ञा-
गे ४६७ पृष्ठे उक्तः) । शल्योत्तरणे, "णिदा गरु विउट्टा, सल्लुद्धरणं
च पगट्टा" । ओघं । मृषावादनदे, गर्हा तु त्रिधा । एका साव-
यव्यापारप्रवर्तिनी । यथा-केशं रुषेत्यादि । द्वितीया अप्रिया-
काणं काणं वदतः । तृतीया आक्रोशरूपा । यथा-अरे बान्ध-
किनेय ! इत्यादि । धर्म० २ अधि० । दश० ।

गरुअ-गुरुक-पुं० । "गुरौ के वा" । ८ । १ । १०६ । गुरौ स्वा-
यं के सति आदेरुतोऽद् वा भवति । 'गरुओ । गुरुओ' प्रा० १
पाद । अधःपतनहेतावयोगोलकादिगते स्पर्शे, अनु० । वज्रा-
दिवद् गुरुकस्पर्शपरिणते, प्रज्ञा० १ पद । गरीयासि, पञ्चा० ६
विव० । महाशिलादिके, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । "गुरुयं जस्यति"
गुरुकं वादरं स्वस्य जिह्वाछेदनाधर्षकम् । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।
('अगरुहहय' शब्दे प्रथमभागे १६८ पृष्ठेऽस्य दण्डकः)

गरुअणिवड्य-गुरुकनिपतित-न० । विद्युदादिगुरुकद्रव्यनि-
पातजनितध्वनौ, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

गरुअत्त-गुरुकत्व-न० । अश्वस्ताक्रमनहेतुभूते भशुभकर्मोपचये,
भ० । "कहं णं भंते ! जीवा गरुयत्तं हव्वमाच्छति ? । गोय-
मा ! पाणाइवाणं मुसावाणं अदिख-मेहुण-परीसह-कोह-
माण-माया-लोइ-पेज्ज-दोस-कसह-भज्जक्खण-पेसुअ-रति-अ-
रति-परपरिवाय-माया-मोस-मिच्छादेसणसमुणं एवं अल्लु गो-
यमा ! जीवा गरुयत्तं हव्वमागच्छति" भ० १ श० ६ उ० । आ०
म० । (कथं गुरुकत्वं कथं वा लघुकत्वं जीवा गच्छन्तीति
'कम्म' शब्दे अस्मिन्नेव भागे २४४ पृष्ठे उक्तम्)

गरुआअ-गुरुकाय-धा० । अगुरुगुरुनवति, गुरु-कयह । अगुरोर्गु-
रोरिवाचरणे, "कयडो यलुक" । ७ । ३ । १३७ । कयकन्तस्य
यतोपः । 'गरुआह । गरुआअह' । प्रा० ३ पाद ।

गरुई-गुर्वी-स्त्री० । 'उतो मुकुटादिष्वत्' । ८ । १ । १०७ । इत्या-
देरुतोऽत्वम् । प्रा० १ पाद । ज्येष्ठायाम्, पञ्चा० ६ विव० । 'जा

जस्स वा गरुगीयते, जा इत्थी जस्स साहस्स । मावत्तुडिया-
दिया भव्वा सा गरुगी भस्यति । नि० चू० १ उ० ।

गरुय-गुरुक-पुं० । 'गरुअ' शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

गरुयणिवड्य-गुरुकनिपतित-न० । 'गरुअणिवड्य' शब्दार्थे,
प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

गरुयत्त-गुरुकत्व-न० । 'गरुअत्त' शब्दार्थे, भ० १ श० ६ उ० ।

गरुवी-गुर्वी-स्त्री० । "तन्वीतुल्येषु" ८ । २ । ११३ । इति
अन्यज्जनस्योकारः । प्रा० २ पाद । गुरुत्वविशिष्टायां, गर्भव-
त्याम्, वाच० ।

गरुड-गरुड-पुं० । "गो लः" । ७ । १ । २०२ । इति रुस्य लः । प्रा० १
पाद । वेणुदेवापरनामके गरुडमनि पक्रिराजे, "पक्खीसु वा गरुडे
वेणुदेवे" सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । पञ्चकूटशास्त्रमन्त्रेषु, पञ्च गरुडाः
वेणुदेवाः । स्था० १० ठा० । मानुषोत्तरपर्वतस्य "दक्षिणपुर्वे-
णं रयणकूडा गरुडस्स वेणुदेवस्स" ६ । १० । गरुडलाञ्छनत्वात्
सुपर्णकुमारे भवनपतिविशेषः, स० ५२ सम० । औ० । तं० । भ० ।
कल० । जं० । प्रश्न० । रा० । ज्ञा० । "गरुलायत-
ज्जुतुंगनासा" । गरुडसंवायता दीर्घा ऋज्वी अकुटिला तुक्ता
उभ्रता नासा नासिका येषां ते गरुडायतदीर्घतुङ्गनासाः ।
प्रज्ञा० २ पद । जी० । स्था० । 'महापउमरुक्खस्स' अरिष्टोत्त-
रदेवे, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

गरुडकेतु-गरुडकेतु-पुं० । गरुडध्वजे वासुदेवे, स० ।

गरुडगोविंदवाङ्(ण)-गरुडगोविन्दवादिन-पुं० । इन्द्रभूतिना
समं धीरान्तिकं गते वादिनेदे, कल्प० ६ कृष्ण ।

गरुडज्भय-गरुडध्वज-पुं० । गरुडाक्षेप्यरूपविहङ्गोपेतं ध्वजे,
"अहसयं गरुडज्जयाणं" रा० । वासुदेवे, आ० म० प्र० ।
सुपर्णकुमारे देवे, स० ।

गरुडव्यूह-गरुडव्यूह-न० । गरुडाकृतसैन्यरचनायाम्, जं० २
वक्त० । प्रश्न० ।

गरुडावास-गरुडावास-पुं० । देवकुरुषु गरुडजातीयस्य वेणु-
देवाऽभिधानस्याऽऽवासे, स० ८ सम० ।

गरुडासन-गरुडासन-न० । आसनभेदे, जी० ३ प्रति० । जं० ।
येषामासनानामधो गरुडा व्यवस्थिताः । रा० ।

गरुडोववाय-गरुडोपपात-पुं० । अङ्गबाह्यभुतविशेषे, पा० । यत्प-
रावर्तकस्य साधोर्गरुडो देव उपतिष्ठते । स्था० १० ठा० । व्य० ।

गल-गल-पुं० । कण्ठे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । ज्ञा० । सर्जरसे,
वाद्यनेदे, वाच० । वमिशे, न० । ज्ञा० १ श्रु० १० अ० । त्रिपा० ।

प्र० । दश० । "गलकालकलोहदंरुचरुदरवत्थिपधीपरिपी-
लिया" तथा गल इव वडिशमिव घातकत्वेन यः स

गलः, स चासौ कालकलोहदंरुश्च कालायसयष्टिः, तेन
उरसि वत्तासि उदरे च जठरे वस्तौ च गुह्यदेशे पृष्ठौ च पृष्ठे

परिपीडिता ये ते तथा । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । "गलगवला-
वलणमारणाणि" गलस्य कण्ठस्य गवलस्य शृङ्गास्या-

वलनं च मोटनम् । अथवा-गलस्य वल्लादावलनं मारणं चेति
तानि च । प्रश्न० १ आश्र० द्वार । नाशे, विस्ने च । आवा० १
श्रु० १ अ० १ उ० । विशेष० । आ० म० ।

गलई-गलकी-स्त्री० । अनन्तजीवननस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।
गलत्रणयण-गलत्रयन-न० । गलन्ती नयने यत्र तद् गलत्रय-
नम् । करत्रयने, तं० ।

गलग-गलक-पुं० । कण्ठे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । मत्स्ये, वाच० ।
गलगल्लुब्धवण-गलगल्लुब्धन-न० । ७ त० । कण्ठे हठात्
वृक्षशाखादालुब्धने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

गलगह-गलगह-पुं० । गलहस्तदायके, कल्प० ३ कण ।

गलत्य-क्षिप्-धा० । प्रेरणे, तुदा० सकृ-अनिट् । “क्षिपेर्गलत्थाङ्-
कख-सोन्न-पेन्न-णोन्न-बुह-हुव-परी-घत्ताः” । ८ । ४ । १४३ ।
इति क्षिपेर्गलत्थादेशः । ‘गलत्यङ्, विवङ्’ क्षिपति । प्रा० ४ पाद ।

गलत्यलिअ-देशी-क्षिप्ते, दे० ना० २ वर्ग ।

गलरव-गलरव-पुं० । गलेनाव्यक्तशब्दरटने, आच० ४ अ० ।

गलगगुक्खित्त-गलगगुत्तिस्स-त्रि० । गलं वमिशं तत्र लग्नः
कण्ठे विद्धत्वात्, उत्क्रिस्ते जलाद्रुद्धतः । ततः कर्मधारयः । व-
मिशेन विद्धं जलाद्रुद्धते, ज्ञा० १ श्रु० १० अ० ।

गल्लाय-गल्लाय-त्रि० । कण्ठेनात्ते, औ० । “गलं ललामं
गल्लायवरभूषणान्” औ० ।

गलि-गलि-त्रि० । गलत्येव केवलं न तु वहति गच्छति वेति
गलिः । उक्त० १ अ० । दुर्विनीते, उक्त० १ अ० । खलुङ्के, स्था०
१ ठा० १ उ० । आचा० ।

गलिअं-देशी-स्मृतौ, दे० ना० २ वर्ग ।

गलिगदह-गलिगदह-पुं० । अविनीते रासभे, “जारिस्सा म-
म सीसाओ, तारिस्सा गलिगदहा । गलिगदहे चइत्ता णं, दढं
पणिहए तव” ॥ उक्त० २७ अ० ।

गलिय-गलित-त्रि० । द्रवीच्युय करिते, कल्प० ४ कण । वाच० ।

गलियस्स-गलिताइ-पुं० । दुर्विनीततुरगे, उक्त० १ अ० ।

गलोई-गुड्डी-स्त्री० । “उतो मुकुलादिष्वत्” । ८ । १ । १०७ ।
इत्यादेशोऽत् । प्रा० १ पाद । “आत्कूष्माण्डी-तूणीर-कर्पूर-
स्थूल-ताम्रूल-गुड्डी-मूले” । ८ । १ । १२४ । इति ऊकारस्य
आकारः । प्रा० १ पाद । वल्लीविशेषे, प्रव० ४ द्वार । ध० ।

गल्लगद्दा-देशी-हस्तेन गलग्रहणे, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।

गल्लफोरु-देशी-रुमरुके, दे० ना० २ वर्ग ।

गल्लमसूरिया-गल्लमसूरिका-स्त्री० । लघुरूपे गल्लोपधाने, जीत० ।
गल्लोद्वपाणिय-न० । गमुकजले, “पुल्लिदो पुण उवयारवज्जिएणं
गल्लोद्वपाणिएणं राहवेति” । नि० चू० १ उ० ।

गव-गो-पुं० । स्त्री० । मुगादौ पशौ, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।
वाले, को० ।

गवक्ख-गवाक्ख-पुं० । वातायने, जी० ३ प्रति० । प्रश्न० । गोसु-
भ्यायाम्, इन्द्रवारुणायाम्, शाखांटे, अपराजितायाम्, ‘गवाक्की
शकवारुण्यां, गवाक्को जावके कपौ । है० । वाच० ।

गवक्खकरणाइ-गवाक्खकरणादि-न० । वातायनरचनाप्रभृति-
कं, पञ्चा० १३ विव० ।

गवक्खजाल-गवाक्खजाल-न० । गवाक्काकृतिरत्नविशेषदाम-
समूहः, जी० ३ प्रति० । जं० । रा० । जावकोपेतं गवाक्ख
अ । औ० ।

गवच्छ-गवच्छ-पुं० । आच्छादने, १।० ।

गवच्छिय-गवच्छित-त्रि० । गवच्छ आच्छादनम् । गवच्छाः सं-
जाता एष्विति गवच्छिताः । आच्छादितेषु, रा० । जं० । “कि-
एह सुत्तसिक्कगवच्छिया” । जी० ३ प्रति० ।

गवय-गवय-पुं० । गवाकृतौ, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । वृ० । नि०
चू० । वृत्तकण्ठे, अनु० । वनगवे, नं० । प्रश्न० । “गां हृष्ट्वा यम-
रायेऽन्यं, गवयं वीक्षते यदा । भूयोऽवयवसामान्य-भाजं व-
र्तुलकण्ठकम् ।” स्था० ४ ठा० ३ उ० । प्रज्ञा० ।

गवल-गवल-न० । माहिषे शृङ्गे, औ० । उपा० । जी० ।
आ० म० । प्रज्ञा० । जं० । रा० । प्रश्न० । अन्त० ज्ञा० । उक्त० ।

गवलगुलिया-गवलगुटिका-स्त्री० । माहिषशृङ्गस्य निविडित-
रसारानवर्तितायां गुटिकायाम्, जं० १ वृत्त० । जी० । रा० ।

गवालिय-गवालीक-न० । गोविषयेऽनुते, अल्पक्षीरां बहुक्षी-
रां बहुक्षीरां वा अल्पक्षीरमित्यादि वदति, ध० २ अधि० ।
प्रश्न० । आचा० । नि० चू० । उक्त० ।

गवास-गवाश्व-न० । गौश्च अश्वश्च “गवाश्चप्रवृत्तीनि च”
। २ । ४ । ११ । इत्येकवद्भावस्तथाकूपता च । गोघोटकपोः,
सम्म० ३ काण्ड ।

गविट्ठ-गवेषित-त्रि० । गवेषणयाऽऽप्ते, व्य० ४ उ० ।

गवधुआ-गवधुका-स्त्री० । चारणागणस्य चतुर्थशाखायाम्,
कल्प० ८ कण ।

गवेत्तग-गवेलक-पुं० । स्त्री० । गावश्चैलकाश्चोरणिका गवेलः
काः । गवोरभ्रेषु, ऊरणिकेषु च । स्था० ७ ठा० । ज्ञा० । अनु० ।

गवेत्त-गवेष-धा० । अन्वेषणे, चुरा० । गवेषेर्दुदुल्ल-ढंडोल-ग-
मेस-घत्ताः” । ८ । ४ । १८६ । गवेषेरेते चत्वार आदेशा वा
भवन्ति । दुदुल्लङ्, ढंडोलङ्, गमेसङ्, घत्तङ्, गवेसङ् ।
प्रा० ४ पाद ।

गवेसइत्ता-गवसयित्-त्रि० । अन्वेषणे, “सम्मं गवेसइत्ता भ-
वइ” स्था० ४ ठा० २ उ० ।

गवेसग-गवेषक-त्रि० । अन्वेषके, उक्त० १४ अ० । “अवि तुट्ठो
न विरुद्धो उक्तमट्ठगवेसओ” उक्तमार्थं गवेषकः मोक्षाजि-
लाषी । उक्त० २५ अ० ।

गवेसण-गवेषण-न० । गवेष्यते अनेनेति गवेषणम् । मार्गणा-
दुर्ध्वं सदभूतार्थविशेषाभिमुखे व्यतिरेकधर्मपरित्यागतोऽन्व-
यधर्माध्यासालोचने, नं० । ज्ञा० । पि० । आच० । यथा स्था-
णावेव निश्चेतव्ये इह शिरःकण्डूयनादयः पुरुषधर्मा न घ-
टन्ते । औ० ।

गवेसणया-गवेषणता-स्त्री० । गवेषणस्य ज्ञावो गवेषणता ।
ईहायाम्, नं० ।

गवेसणा-गवेषणा-स्त्री० । गवेषणं गवेषणा । पि० । अनुपपन्न-
मानस्य पदार्थस्य सर्वतः परिभाषने, पि० ।

संप्रति गवेषणाया नामादीन् भेदानाह-

नामं उवणा दविष, भावस्मि गवेषणा मुण्येयव्वा ।

द्ववस्मि कुरंग गया, उगम उपपायणा जाव ॥ ७ए ॥

(नामं ति) नामगवेषणा, स्थापनागवेषणा, पते च एषणे सप्र-
पञ्चं स्वयमेव जावनीये । छव्ये द्रव्यविषया, भावे भावविषया च ।
तत्र द्रव्यविषया आगम-नोआगमभेदात् द्विधा । तत्रागमतो ग-
वेषणा शब्दार्थज्ञाना, "तत्र चानुपयुक्तः अनुपयोगो द्रव्यम्" इति
वचनात् । नोआगमतस्मिन्ना- इशरीर-द्रव्यशरीर-तद्रव्यति-
रिक्तभेदात् । तत्र इशरीरभयशरीररूपे छव्यगवेषणे ए-
षणे इव भावनीये । इशरीरद्रव्यशरीरव्यतिरिक्तगवेषणा स-
च्चिदादिद्रव्यविषया । तत्र कुरङ्गगजा उदाहरणम् । तथा चाह-
(द्ववस्मि कुरंगगया) छव्ये- द्रव्यविषयायां गवेषणायां
कुरङ्गा मृगाः, गजा हस्तिना दृष्टान्ताः । भावे जावविषया
गवेषणा । (उगमउपायण स्ति) सूचनात्सुवमिति न्याया-
दुदगमोत्पादनादोपविमुक्ताऽऽहारविषया ।

यदुक्तं-'द्ववस्मि कुरंगगया' इति तत्र कुरङ्गदृष्टान्तं गाथा-
द्विकेनाभिधित्सुराह-

जियसत्तु-देवि-चिचस-जपविसणं कणगपिट्ट-पासण्या ।

दोहन्न दुवल पुच्छा, कहणं आणा य पुरिमाणं ॥८०॥

सीवन्निसरिसमोयग-करणं सीवन्निरुक्खहेट्ठेसु ।

आगमणं कुरंगाणं, पसत्थअपसत्थउवमाओ ॥८१॥

सुगमं, नवरं भावार्थः कथानकादवसेयः । तच्छेदम्-किति-
प्रतिष्ठितं नाम नगरं, तत्र राजा जिनशत्रुः, तस्य भार्या पट्ट-
महाराज्ञी नाम्ना सुदर्शना, तस्याः कदाचिदापन्नसत्त्वायाः राज्ञा
सह चित्रसभायां प्रविष्टायाश्चित्रलिखितान् कनकपृष्ठान् मृगान-
वलोक्य तन्मांसभक्षणं दोहदमजायत । दोहदं चासंपद्यमाने
नस्याः स्वेदवशतः शरीरस्य दौर्बल्यमभवत् । तच्च दृष्ट्वा नृप-
तिः सखेदं तां पृष्ठवान् । यथा-दा प्रिये ! किमतीव शरीरे तव
दौर्बल्यमजायत ? ततः सा दोहदमचकथत् । ततो राजा सत्वरं
कनकपृष्ठकुरङ्गानयनाय पुरुषान् प्रेषितवान् । तेऽपि च पुरुषाः
स्वचेतसि चिन्तयामासुः-इह यस्य यत् वल्लभं स तत्रासक्तस्सन्
प्रमादभावं भजमानः सुखेनैव बध्यते, कनकपृष्ठानां च कुरङ्गा-
णामिष्टानि श्रीपर्णीफलानि, तानि च संप्रति न विद्यन्ते, ततस्त-
च्छुदशान् मोदकान् कृत्वा श्रीपर्णीवृक्षतलेषु च सर्वतः पुञ्जक-
पुञ्जकाकारेण कृत्वा तेषां समोपे पाशान् स्थापयामः, इति
तथैव कृतम् । ते च कनकपृष्ठा हरयो निजेन यूथाधिपतिना सह
स्वेच्छया परिभ्रमन्तस्तत्रागताः । यूथाधिपतिश्च श्रीपर्णीफला-
कारान् पुञ्जकपुञ्जकाकारेण स्थितान् मोदकानवलोक्य मृगानु-
क्त्वान् । यथा-भो हरयः ! युष्माकं बन्धनार्थमिदं केनापि धूर्तेन
कृतं कूटं वर्तते, यतो न संप्रति श्रीपर्णीफलानि जयन्ति, न च
संजवन्त्यपि पुञ्जकाकारेण घटन्ते । अथ मन्येयास्तथाविधपरि-
भ्रमन्नातसंपर्कतः पुञ्जकपुञ्जकाकारेण घटन्ते, तदयुक्तम्, ननु
पुराऽपि वाता वाग्नि स्म, न तु तथा कदाचनाप्येवं पुञ्जकपु-
ञ्जकाकारेण जवन्ति स्म ।

तथा चैतदेव निर्युक्तिकारः पठति-

विडयमेयं कुरंगाणं, जया सीवान्नि सीयड ।

पुरा वि वाया वार्यता, न उणं पुंजकपुंजका ॥

विदितं प्रतीतमेतत् कुरङ्गाणां यदा यस्मात् श्रीपर्णी सीदति,
धातूनामनेकार्थत्वात् न फलति, तस्माद्वेदानां फलानि संभवन्ति,
संभवन्तु वा तथापि कथं पुञ्जकपुञ्जकाकारेण स्थितानि ? वा-
तवशाद्, ननु पुराऽपि वाता दान्ति स्म, न पुनरेवं पुञ्जकपुञ्जकाः
फलानामभवन् । तस्मात् कूटमिदमस्माकं बन्धनात् कृतं वर्त-
ते, इति मा यूयमेतेषामुपकरणमगमत् । एवमुक्ते यैस्तद्वचः प्र-
तिपन्नं ते दीर्घजीविना वनेषु स्वेच्छाविदारसुखभागिनश्चाऽजय-
न्त, यैस्त्वाहारलम्पटतया तद्वचनं न प्रतिपन्नं, ते पाशबन्धादिदुः-
खजागिनोऽभवन् । इह यद् यूथाधिपतेः श्रीपर्णीफलसदृशमोद-
कद्रव्यसदोपत्वनिर्दोषत्वपर्यालोचनं सा छव्यगवेषणा । इह नि-
र्युक्तिकारेण "पसत्थअपसत्थउवमाओ" इति प्रतिपादयता दा-
ष्टान्तिकोऽप्यर्थः सूचितो दृष्टव्यः । स चायम्-यूथाधिपतिस्था-
नीया आचार्याः, मृगयूथस्थानीयाश्च साधवः, तत्र ये गुरुनिषा-
गत आध्यात्मार्थोद्देशपदुष्टाहारपरिहारिणस्ते प्रशस्तकुरङ्गापमा
दृष्टव्याः, ये त्वाहारलाम्पट्येनो गुर्वान्नामपाकृत्याऽऽध्याकर्म-
दिपरिभोगिनो बचूवुः, ते अप्रशस्तकुरङ्गसदृशा वेदितव्याः । अ-
त्रार्थं च कथानकमिदम्-हरन्नो नाम सान्वेशः, तत्र यथाग-
मं विहरन्तः समिता नाम सूरयः समाययुः । तत्र च जिनदत्तो
नाम श्रावक आसीत् । स च जिनवचनात्साधुभक्तिपरीतचे-
ता दानशौण्डः कदाचित्साधुनिमित्तं भक्तमाध्याकर्म कारि-
तवान् । सूरयश्च सर्वमपि तं वृत्तान्तं कथञ्चित्परिज्ञातवन्तः ।
ततस्तैः साधवस्तत्र प्रविशन्तो निवारिताः । यथा-भोः साधवः !
तत्र साधुनिमित्त आहारः कुतो वर्तते इति मा तत्र यूयं
गच्छत । एवमुक्ते यैस्तद्वचः प्रतिपन्नम्, ते आध्याकर्मपरिज्ञो-
जनितापापकर्मणा न बद्धा गुर्वान्ना च परिपालिता, ततः शुद्ध-
शुद्धतरसंयमप्रवृत्तिभावना मुक्तिसुखभागिनोऽभवन् । ये त्वा-
ऽऽहारलाम्पट्येनो भावितं दापयन्वगणयन्त्याऽऽध्याकर्मणि भ्रष्टा
इव वरिशनिवेशिते मांसे प्रवृत्तास्ते कुगतिहेत्वाध्याकर्मप-
रिभोगिनो गुर्वान्नाजह्मतश्च दीर्घतरसंसारजागिनो जाताः ।

सांप्रतं गजदृष्टान्तमाह-

हरियगहणं गिम्हे, अरहट्टेहि भरणं व मरसीणं ।

अच्छुदणं नन्नवणा, आरूढा गयकुत्ताऽऽगमणं ॥

हस्तिग्रहणं प्रया कार्यमित्येवं राज्ञश्चिन्ता, ततस्तदग्रहणाय
ग्रीष्मकालेऽपि पुरुषप्रेषणा, तैश्च सरसीनामरघटैर्भरणं कृतं,
ततोऽप्युदकेन नलवनान्यतिशयनं प्ररूढानि, गजकुलस्याग-
मनमिति गाथाऽकुरार्थः । जावार्थस्तु कथानकादवसेयः । तच्छे-
दम्-आनन्दं नाम पुरं, तत्र रिपुमर्दनो नाम राजा, तस्य जार्वा
धारिणी, तस्य च पुरस्य प्रत्यासन्नं गजकुलशतसदृशसंकुलं
विन्ध्यमरगयम्, ततो राजा कदाचित् गजबलं महा-
वलमित्यवश्यं मया गजा प्रदीतव्या इति परिभाष्य गज-
ग्रहणाय सत्वरं पुरुषान् प्रेषयामास । ते च पुरुषाश्चिन्ति-
तवन्तो यथा-गजानां नलचारिरज्जीष्टा, सा च संप्रति ग्रीष्मकाले
न संभवति, किं तु वर्षासु । ततः इदानीमरघटैः सरसीर्विभ्रमो,
येन नलवनान्यतिप्ररूढानि भवन्ति । तथैव कृतम् । नलवनप्र-
त्यासन्नश्च सर्वतः पाशा मण्डिताः । इतश्च परिभ्रमन्तो यूथा-
धिपतिसहिता हस्तिनः समाजग्मुः, यूथाधिपतिश्च तानि व-
नानि परिज्ञाय गजान् प्रति उवाच-भोः स्तवेरमाः ! नाभूनि न-

लघ्वनानि स्वाभाविकानि, किं त्वस्माकं ग्रन्थनाय केनापि धूने-
न कृतानि कृतानि, यत एवं नलवनान्यतिप्ररूढानि सरस्यो
वाऽतावजलसंभृता वर्षासु संजयन्ति, नेदानीं ग्रीष्मकाले । अथ
शुश्रूषन्-प्रत्यासन्नविन्यपवतनिर्भरणप्रवाहन एवं सरस्यो भृता
नलवनानि चातिप्ररूढानि, ततो नामूनि कृतानि । तदयुक्तम् ।
अन्यदाऽपि हि खलु निर्जरणान्यासीरन्, नचैवं कदाचनाप्य-
तिजलभृताः सरस्योऽभवन् ।

तथा च तदर्थसंप्राप्तिकामेव निर्युक्तिकारो गाथां पठति-

विद्यमेयं गयकुलाणं, जयारोहंति नलवणा ।

अन्नया वि ऊरंति दहा, न पुण एवं बहूदगा ॥

विदितमेतत् गजकुलानां यदारोहन्ति अतिशयेन प्ररूढानि नलव-
न्ति नलवनानि तस्मान्नामूनि स्वाभाविकानि । अथ निर्भरणवशा-
देवं प्ररूढानि । तत आह-अन्यदाऽपि हृदा ऊरन्ति, न त्वेवं कदा-
चनापि बहूदगाः सरस्योऽभवन्, तस्माद् धूनेन केनाप्यमूनि
कृतानि कृतानि माऽत्र यूयं यासिष्ट । एवमुक्तं येस्तद्वचः प्र-
तिपन्नं ते दीर्घकालं वने स्वेच्छाविहारसुखभागिनो जाता, यैस्तु
न कृतं ते वन्धुबुलकादिदुःखभागिनः । इहापि गजयूथाधिपते-
र्नलवनसदोपनिर्दोषरूपतया परिभाविता उच्यगवेष्टा, दाष्टा-
न्तिकयोजना तु पूर्ववत् स्वयमेव भावनीया । तदेवमुक्ता उच्य-
गवेष्टा । सांप्रतं जावगवेष्टा कर्तव्या, सा चाक्रमोत्पादनाद्यु-
दाऽऽहारविषया । पि० । एवणागवेष्टाशब्दावेकार्थो । पञ्चा०
१३ वि० । आ० । पं० चू० । व्यतिरेकधर्मालोचने, औ० ।

गव-गर्व-पुं० । अनुशये, अनु० । माने, प्र० २१६ चार ।
शौर्मार्थे, ज० १५ श० १ उ० । आचा० । तदात्मके गौणमो-
हनीयकर्मणि, स० ५२ सम० ।

गविय-गर्वित-त्रि० । अभिमानिनि, कल्प० ३ कृण ।

अथगर्वितमाह-

पुरिसम्मिदुव्विणीए, विणयविहाणं न किंचि आइक्खे ।
न वि दिज्जइ आजरणं, पत्तिगत्तिक्कन्नहत्तस्स ॥

इह यः श्रुतमधीयानः तद्वलेपादेव च दुर्विनीतो भवन्तु-
पलभ्यते, तादृशे पुरुषे विनयविधानं कर्म विनयनोपाय आचा-
रादिश्रुतजातं, किञ्चिदपि स्तोत्रमपि नाऽऽचकीन, यतो नापि
नैव दीयते आभरणं कुरलकङ्कणादिकं परिकर्तितकणहस्त-
स्य पुरुषस्य । एवं श्रुताजरणमपि विनयविकलाङ्गस्य जिनव-
चनवेदिना न दातव्यम् ।

अथाऽस्यैव सविशेषमपात्रताख्यापनार्थमाह-

मह्वकरणं नाणं, तेण्व उ जे मदं समुवहंति ।

कण्णभायणसरिसा, अगदो वि विमायते तेसिं ॥

माद्वं माननिग्रहस्तत्करणं तत्कारकं ज्ञानं तेनैव ज्ञानेन ये
दुर्विदग्धा मदमहङ्कारं समुवहन्ति । कथं नृता कनकभाजनसदृशा
असंपूर्णमुदघटादिजाजनतुल्याः, यथा किल तत् जरुजरायते
तथैतेऽपि दुरधीतविद्याज्ञवतया निजदापिगुणगर्वाधमाता य-
दपि तदपि लपन्तस्तिष्ठन्ति । तेपामगदोऽपि विषापहारमप्यौषधं
विपायते विषरूपतया परिणमते । गतं गर्वितद्वारम् । वृ० १ उ० ।
मव्विर-गर्ववत्-त्रि० । "आस्विद्योद्धाल-वन्त-मन्ते-येर-मया

मतोः" । उ । २ । १५९ । इति मतोः स्थाने इरादेशः । गर्वयुक्ते,
प्रा० २ पाद ।

गस-ग्रस-धा० । अदने, "प्रसेधिसः" । उ । ४ । २०४ । प्रसेधिस
इत्यादेशो वा भवति । 'घिसइ, गसइ' प्रसति । प्रा० १ पाद ।

गह-ग्रह-पुं० । ग्रह अच् । अनुग्रहे, निर्वन्धे, आदाने, ग्रहणे, स्वी-
कारे, अने० । रणोद्यमे, मलबन्धे, वाच० । गीतस्य उत्केपा-
रम्भरसविशेषे, दश० २ अ० । गाध्वे, तात्पर्ये, आचा० १
श्रु० ३ अ० ३ उ० । "गहाणुमेशो सरीरमिति" स्था० १ ठा०
१ उ० । कर्मणा बन्धे, दश० ४ अ० । ज्योतिष्कभेदे राह्यादौ,
प्रश्न० २ आश्र० द्वार । स्था० । (ग्रहाणां सर्वोऽप्यधिकारो
'जोइसिय' शब्दे)(अङ्गारकादयो जावाः कर्तवन्ता अष्टाशीत्यन्ता
महाग्रहाः स्वस्थाने)

गहकहोल-राहौ, दे० ना० २ वर्ग ।

गहगजिय-ग्रहगर्जित-न० । ग्रहसंचालनादौ गर्जितानि स्त-
नितानि ग्रहगर्जितानि । भ० ३ श० ६ उ० । ग्रहचारदेतुकेषु
गर्जितेषु, जी० ३ प्रति० ।

गहगण-ग्रहगण-त्रि० । ग्रहसमूहे, "गहगयदिप्पंतरिकसता-
रागणण मज्जे" कल्प० ३ कृण ।

गहगणोरुणायग-ग्रहगणोरुनायक-पुं० । ग्रहगणस्य ग्रहस-
मूहस्योह महान् नायको यः स तथा । सूर्ये, कल्प० ३ कृण ।

गहचरिय-ग्रहचरित-न० । ज्योतिष्के ज्योतिःशास्त्रे, व्य० ४
उ० । तत्परिज्ञाने, स० ७३ सम० ।

गहजुष्ट-ग्रहजुष्ट-न० । अन्यस्य ग्रहस्य मध्येनैकस्य गमने,
जी० ३ प्रति० । ग्रहयोरकनक्षत्रे दक्षिणोत्तरेण समभ्रेणितया-
ऽवस्थाने, भ० ३ श० ६ उ० ।

गहण-गहन-न० । गह-ल्युट् । "कृच्छगहनयोः कषः" । उ । २ ।
२२ । इति (पाणि०) सूत्रनिर्देशात्, पृषो० वा ऋह्वः । 'गह'
गहने, ल्युट् वा । निर्जलप्रदेशे, अरण्यक्षेत्रे, आचा० २ श्रु० ३
अ० ३ उ० । धवादिवृक्षैः कटिसंस्थानीये, सूत्र० १ श्रु० ३
अ० ३ उ० । अतिशयेन गुपिते, न० । आव० । स्था० । व्य० ।
वृक्षगह्वरे, विपा० । प्रश्न० । आ० । वननिकुञ्जे, दश० ८
अ० । वृक्षल्लीलतावितानवीरुसमुदाये, ज० १ श० ६ उ० ।
सूत्र० । गहनमिव गहनम् । परव्यामोहनाय यचनजाले, भ०
१७ श० ५ उ० । तदात्मके गौणमोहनीयकर्मणि, स० ५२
सम० । गहनमिव गहनं दुर्लभ्यान्तस्तन्त्रत्वात् विशतितमे
गौणालोके, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

ग्रहण-न० । पुं० । गृह्यतेऽवगम्यते शब्दाद्विरुद्धोऽने-
नेति ग्रहणम् । दर्शने, स्था० २ ठा० १ उ० । गृह्यते इति
ग्रहणम् । कृत् "बहुलम्" । ५ । १ । २ । इति (हेम०) ध्वनात् क-
र्मण्यनट् । शब्दउच्यसमूहे, आ० म० प्र० । वाग्ध्वनिगुणम्बे,
विशे० । गृह्यते अनेनेति ग्रहणम् । आक्षेपके, गृह्यति इति ग्रहणम् ।
बहुलवचनात्कर्तरि ल्युट् । ग्राहके, गृह्यते इति ग्रहणम् । कर्मणि
ल्युट् । गृह्ये, उक्त० ३२ अ० । "कृत्स्नं चक्षू गदणं धरति" ।
विशिष्टेन हि रूपेण चक्षुराक्षिप्यते तद्वदन्यभिदधति ती-
र्थकृतः, अनेन रूपचक्षुषोर्ग्राह्यग्राहकजाव उक्तः । तथा च-न
ग्राहकत्वं विना ग्राह्यत्वम्, नापि ग्राह्यत्वं विना ग्राहकत्वम् ।
उक्त० ३ अ० । 'ग्रह' भावे ल्युट् । आलोचने, विशे० । आत्मनो-

उपधारणे, वत्त० १ अ०। स्वीकरणे, पञ्चा० १० विव० । उपादाने, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । आ० म० । नि० चू० । पञ्चा० ।

आदाणे गहणम्मि य, णिकखेवो होंति दोन्नि वि चउक्को ।
ग्रहणेऽपि नामादिकश्चतुर्धा निक्षेपो द्रष्टव्यः । भावार्थोऽप्या-
दानपदस्येव द्रष्टव्यः, तत्पर्यायत्वादस्येति । एतच्च ग्रहणं नैगम-
संग्रहव्यवहारस्तु सवार्थनयाभिप्रायेणाऽऽदानपदेन सहाबोध्य-
मानं शक्रेन्द्रादिवदेकार्थमभिप्रार्थ भवेत् । शब्दसमाजकृतेऽप्य-
वृतशब्दनयाभिप्रायेण नानार्थं ज्ञेयम् । सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।
शास्त्रार्थोपादाने, ध० १ अधि० । गुरुसमीपे इत्थं यावत्कालं
वा व्रतप्रतिपत्तिः । ध० २ अधि० । गुग्गुलूले श्रुतधर्मत्यादिविधिना
सम्यक्त्वमतोपादाने, ध० २ अधि० ।

गिएहः गुरुण मूत्रे, इत्तरमियरं व कात्तमह ताइ ॥

गृह्णाति प्रतिपद्यते, गुरुणामाचार्यादीनां मूले समीपे, आनन्दव-
त् । आह-म आचको देशविरतिपरिणामे सति व्रतानि प्रतिपद्यते,
असति वा ? किञ्चाऽतः ? । यथायः पक्षः-किं गुरुसमीपमननं?,
साध्यस्य सिद्धत्वात् । प्रतिपद्यापि व्रतानि देशविरतिपरिणा-
म एव साध्यः, स चास्य स्वत एव सिद्ध इति, गुरोरप्येवं प-
रिभ्रमयोगान्तरायदोषपरिहारः कृतः स्यादिति । द्वितीयश्चे-
त्तर्हि द्वयोरपि मृषावादप्रसङ्गात्परिणामाभावे पालनस्याप्यसं-
ज्वत् । तदेतत्सकलं परोपन्यस्तमचारः । उभयथाऽपि गुणोपल-
ब्धेः । तथाहि-सत्यपि देशविरतिपरिणामे गुरुसमीपप्रतिपत्तौ
तन्माहात्म्यान्मया सदृशस्य गुरोराज्ञाऽऽग्राधनीयेति । प्रतिज्ञानि-
ध्यायद् व्रतेषु दृढता जायते, िनाज्ञा चाराधिता ज्वतीति ।
इत्तं च-

"गुरुसक्खिओ हु धम्मो, संपन्नविही कयाहि य विसेसा ।

तिथयराणं आणा, साहुसमीपम्मि वोसिरओ" ॥

गुरुदेशनाश्रयणाद् व्रतकुशलतराध्यवसायात्कर्मणामधिकतरः
कूपोपशमः स्यात्तस्माच्छालं व्रतं प्रतिपत्तौसोरपि बहुममवतप्र-
तिपत्तिरुपजायते इत्यादयोऽनेके गुणा गुरोरन्तिके व्रतानि गृ-
ह्यतः संभवन्ति, तथाऽमत्रपि विरतिभावो गुरुपदेशश्रवणा-
भिष्यसारपालनातो वाऽवश्यंभावी सरलदृढस्येति, द्वयोरपि
गुरुशिष्ययोर्मृषावादाभाव एव गुणलाभात् । शशाय पुनर्न
देयान्येव गुरुणा व्रतानि, उच्यन्तेतया पुनरवक्रितशःशयस्य श-
ठम्यापि दाने गुरोः शुद्धपरिणामत्वादोष एव । न चैतत् स्व-
मनीषिकयोच्यते । यदुक्तं आचकप्रज्ञौ-

"संतम्मि थिपरिणामे, गुरुमूलपवज्जणम्मि एस गुणो ।

दढया आणाकरणं, कम्मखेवोपसममुहो य ॥१॥

इह अहिं प कलभावे, न होइ डभयपालिमंथदोसो वि ।

तय भावम्मि थि पुणह वि, न मुसावाओ वि गुणभावा ॥२॥

तमगहणओ थिय तओ, जायइ कालेण असदभावस्स ।

इपरस्स न देयं चिय, मुक्को कुलिओ वि जर असदो" ॥३॥

कृतं विस्मरेण । कथं गृह्णातीत्याह-इत्थं चतुर्मासादिप्र-
मितमितरद् वा यावत्कथिकं वा काष्ठं यावदर्थपरिहानानन्तरं,
तानीति प्रस्तुतव्रतानीति । ध० २० । एकैन्द्रियादीनामुपादा-
नम् । आवा० ४ अ० । (गुरीतानां च परिष्ठापनं 'परिष्ठाव-
ण' धर्म्यं, गृहीतस्य पुनः परिष्ठापनं तु 'परिष्ठावणिया' शब्दे)

अन्यानि ग्रहणानि-

विहिं च होइ गहणं, सच्चित्तचित्त मीसगं चेव ।

एएसिं नाणत्तं, वोच्छामि अहाणुपुर्वीए ॥

त्रिविधं च भवति ग्रहणम् । तद्यथा-सच्चित्तग्रहणम्, अचित्तग्रहणं,
मिश्रग्रहणं च । एतेषां त्रयाणामपि नानात्वं यथानुपूर्व्यां वक्ष्यामि ।

तत्र सच्चित्तग्रहणं तावदाह-

सच्चित्तं पुणं हुविहं, पुरिसाणं चेव तह य इत्थीणं ।

एकैकं पि य इत्तो, पंचविहं होइ नायव्वं ॥

सच्चित्तग्रहणं पुनर्द्विविधम्, तद्यथा-पुरुषाणां वाऽऽचार्यादी-
नां, स्त्रीणां प्रवर्तिनीप्रभृतीनाम्, एकैकमपि इतो सूत्रभेदापे-
क्षया पञ्चविधं वक्ष्यमाणनीत्या पञ्चप्रकारं भवति ज्ञातव्यम् ।
कुनः पुनः तेषां पुरुषाणां स्त्रीणां वा ग्रहणं कियते इत्याह-

उदगागणितेणोमे, अफ्हाण गिलाण सावय पडुडे ।

तित्थाणुसज्जणाए, अइसेसगमुद्धरे विहिणा ॥

उदकवाहकेनाचार्यादयो नेतुमारब्धाः (अग्रणस्ति) महा-
नगरप्रदीपनके वा दाहस्तेषां समुपस्थितः (तेण स्ति) शरीर-
स्तेना आचार्यादीन् व्यापादयितुमिच्छन्ति, अवमं दुर्भितं, तत्र
भक्तपानलाभाभावाज्जाणसंशयस्तेषामुपनस्थे, अध्वानमच्छि-
न्नापातं महदरण्यं, तं प्रपन्नानामपातरात्रे वृत्तुत्तापारश्रमादिनि-
रग्रतो गन्तुमशक्नुवतां जीवितं संशयतुलामधिकृढम्, (गिलाण
स्ति) सूत्रविषयशुचिकादिकमागाढग्लानदमुपपादितम् । आ-
पदाः सिद्ध्याप्रादयः, तैरुपद्रोतुमारब्धः, प्रद्विष्टः प्रद्वेषमापन्नो
राजा साधूनां प्राणापहारं कर्तुमभिलषति । एतेषु आगाढका-
रणेषु तीर्थानुपज्जनाय तीर्थस्याव्यवच्छेदेनानुवर्तनाय योऽति-
शायी विशिष्टपात्रव्रतः प्रवचनाधारः पुरुषस्तं विधिना वक्ष्या-
माणनीत्या समुद्धरेत् ।

अथ यदुक्तमैकैकं पञ्चविधं ग्रहणं भवति, तत्र पुरुष-
विषयं तावदाह-

आयरिए अभिसेगे, निक्खु खुडे तहेव थेरे य ।

गहणं तेसिं इणमो, संजोगमं तु वोच्छामि ॥

आचार्यो गच्छाधिपतिः, अभिषेकः सूत्रार्थतद्व्रतयोपेत आ-
चार्यपदस्थापनादः, निजुः प्रतीतः, जुल्लको बालः, स्थविरो
वृद्धः, एतेषां पञ्चानामपि ग्रहणमनन्तरमेव वक्ष्यमाणं संयोग-
मसंयोगतो गमः प्रकारः यस्य तत्तथा वक्ष्यामि ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति-

सव्वे वि तागणिज्जा, संदेहाओ परक्कमे संते ।

एकिकं अवणिज्जा, जाव गुरू तत्थिमो जेदो ॥

पराक्रमं शक्तौ सत्यां सर्वेऽप्याचार्यादयस्तादृशास्तु संवेदान्त-
द्याद्युदकनिमज्जनवृक्षाणात्तारणीयाः, एकैकोऽपि यावद् गुरुरप-
नेतव्यः, किन्तु तत्रायं भेदा भवति ।

तरुणो निष्पन्न परिवारे, सलादिए जो वि होति अन्नामे ।

अजिसेगम्मि य चउरो, सेसाणं पंच चेव गमा ॥

इह द्वावाचार्यौ, एकस्तरुणोऽपरः स्थविरो, यद्यस्ति शक्तिस्ततो
द्वावपि तारणीयौ, अथ नास्ति, ततस्तरुणो निस्तारणीयः ।
अथ द्वावपि तरुणौ, ततो यस्तयोर्निष्पन्नः सम्यक्सूत्रार्थकुश-
लः स तारयितव्यः । अथ द्वावपि निष्पन्नावनिष्पन्नौ वा, ततो
यः सपरिवारः स तारणीयः । अथ द्वावपि सपरिवारावपरिवा-
रौ वा, ततो यस्तत्र सत्तन्धिको लब्धिसंपन्नस्तं तारयत् । अथ

द्वाविपि सव्यविषयकावलाभिका वा, ततो याऽऽभ्यासे अस्ति स्थितः स निस्तारणियः। अत्रार्थे विशयसंप्रदायः-द्वयोरभ्यासे स्थित-योर्यस्तर तुमशक्तः स तारणियः। एवमेव आचार्यस्य पञ्च गमा आनिहिताः, अभिषेकस्तु नियमाभिषेकौ भवति, अन्यथा तत्स्वत आचार्यपदस्यापनयोभ्यत्थानुपपत्तः। ततस्तस्मिन्नभिषेके निष्प-आनिष्पन्नगमाभावात् शेषाश्चत्वारो गमा एवमेव वक्तव्याः। शेषाणां त्रिभुक्तलकस्थविराणां पञ्चापि गमा भवन्ति, ते चाचार्यवद्वक्तव्याः। न च बालस्य निष्पन्नता श्रीवज्रस्वामिन इव ज्ञा-चनीया, तरुणता तु प्रथमकृमात्वे वर्तमानस्य, शेषस्य तु वृद्धता मन्तव्या। त्रयाणामपि च त्रिभुप्रभृतीनां परिवारो गुरुप्रदत्तो मातापितृभ्रातृभगिनीप्रभृतिप्रवृत्तितस्वजनवर्गो वा दृष्टव्यः।

अथ स्त्राविषयं पञ्चविधग्रहणमुपदर्शयति-

पवित्रिणिऽजिमेगयत्ता, थेरो। तह भिक्खुणी य खुडी य।

गहणं तातिं इणमो, मंजोगगमं तु वोच्जामि ॥

प्रवर्तिनी सकलसाध्वीनां नायिका, अजिषेकं प्राप्ता प्रव-र्तिनीपदयोगेया, स्थविरा वृद्धा, त्रिभुणी प्रतीता, भुक्तिका वा-स्ता; एतासां पञ्चानामपि ग्रहणमिदमन्तरमेव संयोगगम-स्तं संयोगतोऽनेकप्रकारं वक्ष्यामि।

यथाप्रतिज्ञातमेवाह-

सन्वा वि तारणिज्जा, संदेहाओ परक्कमे संते।

एकेकं अवणिज्जा, जा गणिणी तत्थिमो जेदो ॥

तरुणी निष्पन्नपरिवारा, सन्नद्धिया जा य होइ अब्जासे।

अभिसेगाए चउरो, सेसाणं पंच चेव गमा ॥

इदं गाथाद्वयं साधुगतगाथाद्वयमिव व्याख्येयम्।

परः प्रेरयन्नाह-

वाज्ञा य वुट्ठा य अजंगमा य, लोगे वि एते अणुकंपणिज्जा।

सन्वाणुकंपाए समुज्जएहिं, विपज्जओऽयं कहमीहितो जे ॥

बाह्याश्च वृद्धाश्च अजङ्गमाश्चेति लोकेऽपि तावदन्ते अनुकम्प-नीया इत्यन्ते, अतः सर्वेषामपि निर्विशेषमनुकम्पयां समु-द्यतैः कथमयं 'जे' जवद्भिर्विपर्ययो वैपरीत्यमीहितमङ्गीकृतं य-देवं बाह्यस्थविरौ परित्यज्य आचार्यादीनिस्तायन्ति, वृद्धं वा-ऽजङ्गममाचार्यं विमुच्य तरुणस्तार्थ्यते।

पर एवं प्रत्युत्तरमाशङ्कां परिहरन्नाह-

जइ वुट्ठी चिरजीवी, तरुणो थेरो य अप्पसेसाऊ।

सोवक्कमम्मि देहे, एयं पि न जुज्जए वोत्तुं ॥

यदीत्यथशब्दार्थे, अथैवं भवतां बुद्धिः स्यात्-चिरजीवी प्रज्ञत-वर्षजीवितस्तरुणः, स्थविरः पुनरल्पशेषायुः स्तोकशेषायुष्कः, अतः स्थविरं विमुच्य तरुणं तारयामः। एतदप्यसमीचीनम्। कुत इ-त्याह-सोपक्रमे अथवसाननिमित्तादिभिर्गतायुष्कापक्रमका-रणैः सप्रत्यपाये देहे सति एतदपि चिरजीवितादिकं वक्तुं न युज्यते।

अवि य हु असदू थेरो, पयरत्तिथरो कदाइ संदेहं।

ओरालमिदं बलवं, जं घेप्पइ मुच्चई अवलो ॥

आपिचेत्यनुचक्षेपः, दुर्निश्चये, स्थविरौ वृद्धत्वादेवासहिष्णुर्न

तरीतुं शक्नोति, इतरस्तु तरुणः समर्थतया कदाचित् स्व-यमेव संदेहमुदकवाहकहरणरूपं प्राणसंदेहकारणं प्रतरेत्। अतोऽत्र उदारं स्थूरमिदं भवदीयं वचनं यद्वलवांस्तदणो गृह्य-ते, अवलस्तु स्थविरौ मुच्यते।

इत्थं परेणोक्ते स्मिराह-

आय परे उवगिएहइ, तरुणो थेरो य तत्थ जयणिज्जो।

अणुवक्कमे वि योरां, चिट्ठइ कालो उ थेरस्स ॥

तरुण आचार्यादिरपूर्वसूत्रार्थग्रहणतपःकर्मकरणादिना, वस्त्र-पात्रादिसंपादसुवार्थप्रदानादिना चाऽऽत्मानं पराश्रोपगृह्णाति, स्थविरस्तु तत्राऽऽत्मपरोपग्रहकरणे जज्ञनीयः कदाचित्सं कर्तुं समर्थः, कदाचित्सं नेति भावः। तथा अनुपक्रमेऽपि आयुष उपक्रममन्तरेणापि स्थविरस्य स्तोत्र एव कावोऽवशेषस्तिष्ठति, तरुणस्य तु सोपक्रमायुषोऽपि स्तोत्रो वा भवेद्, जाघीयान् वा, ततो "सोवक्कमम्मि देह" इत्यादि यदुक्तं तत्किं वदंत ?।

अथ यदुक्तं बालवृद्धादयो लोकेऽप्यनुकम्पनीया इति तत्प-रिहाराय लौकिकमयं दृष्टान्तमाह-

दुग्घासे खीरवती, गावी पुस्सइ कुडुंभरणट्ठा।

पोत्तु फलदं च रुक्खं, को मंदफला सत्तिन्न पोसे ॥

दुग्घासं दुर्निक्तं तत्र यथा क्षीरवती, भूक्षि मनुप्रत्ययविधानात् बहुक्षीरा, गौः कुटुम्बभरणार्थं पोष्यते-चारिप्रदानादिना पुष्टि नीयते, एवमस्माकमपि य आचार्यादिस्तरुणादिगुणोपेततया आत्मनः परेषां चोपग्रहं कर्तुं समर्थः स निस्तीर्यते, तस्य निस्तार-णे हि बहूनां बालवृद्धादीनामपि तदाश्रिता अनुकम्पा कृता, अ-थ तं परित्यज्य लुप्तकस्त्वचिरादिस्तस्य आपदं स्तार्थ्यते, ततो बहवो बालादयस्तदाश्रिताः परित्यक्ता भवन्ति। अपि च-फल-नादिना पुष्टिदायिनं वृक्षं मुक्त्वा को नाम मन्दफलान् वा वृक्षात् पुष्णीयात्-सरणिसलिलसेचनादिना पुष्टिं प्रापयेत् ?, न कोपी-त्यर्थः। उपनययोजना प्राग्वत् द्रष्टव्या। उक्तं सच्चित्तग्रहणम्।

अथ मिश्रग्रहणमाह-

एमेव मीसए वी, नेयवं होइ आणुपुव्वीए।

वोच्छेदे चउगुग्गा, तत्थ वि आणाइणो दोसा ॥

एवमेव मिश्रविषयमपि ग्रहणमानुपूर्वा आचार्यप्रवर्तिन्यादि-परिपाट्या ज्ञातव्यं भवति। अथ यथोक्तक्रममुल्लङ्घ्य विपर्यासेन पुरुषाणां स्त्रीणां चाग्रहणं करोति ततश्चतुर्गुक्काः। तत्रापि चाज्ञादयो दोषा भवन्ति।

अथ मिश्रग्रहणं कीदृशं प्रतिपत्तव्यमित्युच्यते-

मीसगगहणं तत्थ उ, विनिवाओ जो सजंरुपत्ताणं।

अहवा वि मीसयं खलु, उजओ पच्चक्खओ घोरो ॥

इह यः सभाण्डमात्राणां पात्रमात्रकाद्युपकरणसहितानां सा-ध्वीनां वा विनिपात उदकवाहके निमज्जनं तत्र तद्विषयं यद् ग्र-हणं तन्मिश्रग्रहणमुच्यते। अथ वा यदुभयोरपि साधुसाध्वी-लक्षणयोः पक्षयोः घोरो रौद्रो युगपदुदकवाहकनापहरण-लक्षणोऽत्ययः प्रत्यपायस्ततो यद् ग्रहणं तन्मिश्रग्रहणमिति मन्तव्यम्।

अथामुमेव द्वितीयव्याख्यानपक्रमङ्गीकृत्य तिर-
स्करणविधिमाह-

सन्वत्य वि आयरियो, नित्यीरइ तओ पवित्तिणी होइ ।
तो अभिसेग पत्तो, सेसेसु तु इत्थिआ पढं ॥

द्वयोरपि पत्तयोरुदकेन द्वियमाणयोर्व्यवस्थित शक्तिस्ततो गुण-
पन्नित्तराणं कार्यम् । अथ नास्ति युगपान्तराणसामर्थ्यं नतः
सर्वत्रापि प्रथममाचार्यो निस्तारणीयः । आचार्यानन्तरं प्रवर्तिनी
तारयितव्या भवति, ततः प्रवर्तिन्या अनन्तरमभिषेकपदं प्राप्तः,
ततः शेषेषु तु जितुप्रभृतिषु पदेषु प्रथमं स्त्री निस्तारयितव्या,
ततः पुरुषः । तदा हि भिक्षुजिह्वाणयोर्मध्ये प्रथमं भिक्षुणी, ततो
भिक्षुस्तारणीयः, श्रुतकश्रुतिकयामध्ये प्रथमं कुल्लिका, ततः
श्रुतकः । स्थविरयोः प्रथमं स्थविरा, ततः स्थविर इति ।

अथ किमर्थं तेषु प्रथमं स्त्री निस्तार्यते-

अन्नस्स वि मंदेहं, दट्ठुं कंपंति जा लयाओ व्व ।

अवलाओ पगइजया-लुगा तु रक्खा अतो इत्थी ॥

अन्यस्यापि पुरुषादेः संदेहमापदं दृष्ट्वा स्त्रियः पवनसंप-
र्कतो लता इव कम्पन्ते, याश्च अवलाः प्रकृत्या स्वभावेनैव
च भयालुका भयबहुला अतस्ताः स्त्रियः प्रथमं रक्षणीयाः ।

आह-साधुसाध्वीनां निस्तारणे किमेव एवाचार्यप्रव-
र्तिन्यादिके क्रम उतान्यथाऽप्यस्ति ? उच्यते-

अस्तीति ब्रूमः । तथा चाह-

जं पुण सञ्जावेमो, जाविणमहियममुकवत्थुओ ।

तत्थुक्कं पि कुणिमो, वेओदइए वणियजूया य ॥

पुनः कुल्लादिकमपि अमुकादाचार्यादेः वस्तुनः सकाशात्
प्रवचनप्रज्ञावनादिभिर्गुणैरधिकं सातिशयं भाविनं भविष्यन्तं
संभावयामः । तत्र वयमुक्तमपि यथोक्तक्रमोल्लङ्घनमपि कुर्महे,
कुल्लादिकमपि प्रथमं तारयाम इत्यर्थः । कथंभूता इत्याह-कु-
दश्च व्ययः, औदयिकश्च लाभः, वेदौदयिकम्; तत्र वणिग्जुताः
सन्तः । किमुक्तं जवति ?-यथा वणिग्देयं प्रजूलानामल्पव्ययं
वस्तु, तस्य ग्रहणं करोति । एवं वयमपि यत्र विशिष्टपात्रजुते
वस्तुनि गृहीते प्रवचनप्रज्ञावनातीर्थाव्यवच्छेदादिको ज्ञान
लाजः समुज्जृम्भते, स्वल्पश्चेतरपरित्यागलक्षणो व्ययः, तं कुल्ला-
कादिकमपि गृह्णीम इति । एवं तावदुदकविषयं ग्रहणमभिहितं,
तथैव एतेष्वपि सचित्तमिश्रभेदात् तद् द्विविधमपि वक्तव्यम् ।

अथाचित्तग्रहणमजिधिसुराह-

अचित्तस्स उ गहणं, अजिनवगहणं पुराणगहणं च ।

ओघउवणाएँ गहणं, तह य उवट्ठाविएँ गहणं ॥

अचित्तं वस्त्रपात्रादिकमुपकरणं, तस्य ग्रहणं द्विधा-अभिनव-
ग्रहणं, पुराणग्रहणं च । तत्राभिनवं प्रथममेव यद् वस्त्रादेर्ग्रहणं
तदभिनवग्रहणं, पुराणस्य प्राग्गृहीतस्य चालपट्टादिकं कूर्प-
रादिना ग्रहणं द्विधा-अग्रोपधिविषयम्, उपस्थापनायां ग्रहो-
पस्थितौ तद्ग्रहणम् । तत्रोपस्थापनायां हस्तिदन्ताश्रताका-
रहस्तादिजियंजोहरणादि गृह्यते तदुपस्थापनाग्रहणम् । उ-
पस्थापितस्य छेदोपस्थापनीयचारित्रं प्रापितस्य यदुपधेर्भा-
रणं, परिजोगो वा तदुपस्थापितग्रहणम् ।

एतामेव गाथां व्याख्यानयति-

ओहे उवगहम्मि य, अजिनवगहणं तु होइ अचित्तो ।
इयरस्सवि होइ दुट्ठा, गहणं तु पुराणउवहस्स ॥

अचित्तस्य वस्त्रपात्रादेरभिनवग्रहणं द्विधा-अग्रोपधिविषयम्,
औपग्रहिकोपधिविषयं च । इतरस्यापि पुराणोपधिविषयं द्विधा-
उपस्थापनः ग्रहणमुपस्थापितग्रहणं चेत्यर्थः ।

अथ वा अभिनवग्रहणमिदमनेकविधम्-

जायणनिमंतणुवस्सय-परियावन्नं परिट्ठविय नटं ।

पम्हुट्ठ पणिय गहियं, अभिनवगहणं अणेगविहं ॥

याश्चा अनिलपणं, निमन्त्रणा गृहस्थानामज्यर्थेना, तत्पुरस्सरं
यद्वस्त्रादेर्ग्रहणं, यच्चोपाश्रये पर्यापन्नस्य पथिकादिजिर्विस्मृत
परित्यक्तस्य वस्त्रादेर्ग्रहणं, यच्च परिष्ठापितस्य भूयः कारणं
ग्रहणम्, अथ नष्टं हारितं, 'पम्हुट्ठ' विस्मृतं, पतितं हस्तात् प-
रिष्ठाप्य गृहीतं प्रत्यनीकेन वलादाच्छिद्य स्वीकृतम्, एतेषां पुनर्ल-
ब्धानां यद् ग्रहणमेवमादिकमनेकविधमभिनवग्रहणं मन्तव्यम् ।

अथ याश्चानिमन्त्रणाग्रहणयोर्विधिर्मातृदिशग्राह-

जो चेव गमां देट्ठा, उस्सग्गाई वत्थगहणे तु ।

उविहोवहम्मि सो चिय, कासत्ति य किं ति कीसत्ति ॥

य एव गमः प्रकारोऽधस्तात् । पाठिकायां कार्यात्सर्गादिके
वस्त्रग्रहणविषयो वर्णितः, स एवात्र द्विविधोपधेर्गौघिकोपग्र-
हिकलक्षणस्य सत्कमेतद्वस्त्रपात्रादिकं पूर्वमासीद्, भविष्यति
वा, कस्माद्वा प्रयच्छसीत पृच्छात्रयशुको रुष्टव्यः । उपाश्रयप-
र्यापन्नवस्त्रादेर्ग्रहणविषयस्तु विधिरिहैवोद्देश्यके पुरस्ताद-
भिधायते । परिष्ठापितादेस्तु यथा कारणतो भूयो ग्रहणं क्रियते
तथा व्यवहाराख्येने भणियते । गतमभिनवग्रहणम् । अथ
पुराणग्रहणम् । तच्च द्विधा-उपस्थापनाग्रहणम्, उपस्थापि-
तग्रहणं च ।

तत्राऽऽयं तावदाह-

कोप्परपट्टगहणं, वामकरानामियाएँ मुहपोत्ति ।

रयहरण हत्थिदंतु-अएहि हत्थेहुवट्ठवणं ॥

कूर्पराभ्यां चालपट्टस्य ग्रहणं कृत्वा वामकरस्थया अना-
मिकया मुखपोतिकां गृहीत्वा राजोहरणं हस्तिदन्ताश्रताज्यां
हस्ताज्यामादाय उपस्थापनं कर्तव्यं शैकस्य व्रतस्थापनावि-
षये इत्यर्थः ।

अग्रोपस्थापितग्रहणमाह-

उवठावियस्स गहणं, अहजावे चेव तह य परिजोगे ।

एक्केकं पायादी, नेपव्वं आणुणुवीए ॥

उपस्थापितस्य यदुपकरणं तद् द्विधा-यथाभावः, परिभोग-
श्च । अनेन च द्विविधेनापि ग्रहणेन एकैकं पात्रादिकं आनुप-
र्व्या परिपाठ्या नेतव्यं ग्रहीतव्यम् ।

इदमेव ज्ञाययति-

पणिठावियं तु अत्थइ, पायाई एस होतऽहाभावो ।

सदव्व पाण जिकखा-निट्ठेवण पायपरिजोगो ॥

यत्पात्रादिकं प्रतिष्ठापितं विवक्षितसाधुलक्षणेन स्वामिना

प्रगृहीतं सत् आस्ते तदिदानीं परिभुज्यते, एष यथाभावो भव-
ति । तच्च परिग्रहो, धारणमित्यर्थः । परिजोगो नाम यत्पा-
त्रादि यस्यां वेलायां परिभुज्यते, तच्च सत् शांभनमाचार्यादि-
प्रायाग्यं यद् द्रव्यं यच्च पानकं भैक्षं वाऽऽत्मनो योग्यं तत्पात्रे
गृह्यते, निर्लेपनं च आचमनं, तेन विधीयते । एष पात्रस्य परि-
भागः । इह च पात्रशब्देन प्रतिगृहीतमात्रकं वा गृहीतं तथा-
पाणिदयत्यं संहर, पमज्ज चिलिमिलि निसिज्ज काञ्चगते ।
गेज्जन्न लज्ज असहू, ठेयण सागारिणं जोगो ॥

वर्षाकल्पादिके प्राणिदयाधर्मकायादिजीवरक्षाया निमित्तं प-
रिभोक्तव्यं कल्पत्रयं, शीतरक्षार्थं संस्तरकोत्तरपट्टकैः स्तरण-
मास्तृतं तदर्थम्, रजोहरणं च प्रमार्जनार्थं गृह्यते, चिलिमिलि-
का दवरिकादावुपयुज्यते रजोहरणस्य, निषद्याद्वयं निषदना-
र्थमादियते । (कालगण्यं) काञ्चगतस्याऽऽच्छादनार्थमनन्त-
कादिकं गृह्यते, ग्यानत्वं वा कस्यापि संजातम्-अप्रावृतः सुखे-
नाऽऽस्तामिति कृत्वा तस्याग्रे चिलिमिलिका दीयते । (वज्जं स्ति)
लज्जाव्यपगमनार्थं चोलपट्टकोपरि युज्यते । (असहू) राजादि-
प्रमज्जिता असहिष्णवस्ते कल्पादिकं प्रावृणीयुः । (ठेदणं स्ति)
नखहारीणकापिपलकादिना नखप्रलम्बादीनां ठेदनं क्रियते
(सागारिणं स्ति) शैलस्य संज्ञातकानां सागारिकं, ततः कल्पा-
दिकं प्रावार्यं प्रच्छन्ने स्थाप्यते । एवमादिकः सर्वोऽपि यथा-
योग्यमधिकस्योपग्रहिकस्य चोपधेः परिभागो मन्तव्यः । उक्तं
पुराणग्रहणम् । तदुक्तौ च समर्थितमचित्तग्रहणम् ।

एवं कृपकेण विविधे ग्रहणे प्ररूपिते सति इतरः प्राह-

उर्वरि काहसि हिट्ठा, ए याणसि वयणं न ढोइ एवं तु ।
चउरो गुरुगा पुच्छा, नासेहिसि तुं जहा वेज्जो ॥

यद्युपरि कथयितुं योग्यं तत्त्वमधस्तात् पूर्वं कथयसि । इयमत्र
जायना-यद्भवता प्रथमेव वाऽऽचार्यादिविषयं पुराणसचित्तग्रह-
णमभिहितं तदशैकलक्षणजिनवसचित्तग्रहणप्ररूपणादूर्ध्वं
प्ररूपयितुं योग्यमासीत्, अजिनवपुराणपर्याययोः पूर्वपश्चात्-
कालभावित्वेन भावात्, तस्य चाभिनवसचित्तग्रहणस्य भवता
प्ररूपणैव न कृता, अत एव न जानासि ग्रहणस्वरूपं यथा-
वद् वन्दिता विनयेन पृच्छ इत्येवमहंकारदूषितं वचनतयोक्त-
मेवमभिधीयमानं न भवति सतां पूजनयिमिति वाक्यशेषः ।
एवं कुर्वाणस्य भवतः चत्वारो गुरुकाः । कृपकः पृच्छति-किम-
त्र मम कूणमापतितं येनैवं प्रायाश्चत्तं प्राप्नोमि ? इतर आह-त्वं
पल्लवप्राहितया सम्यक् सिद्धान्ताऽभिप्रायमविज्ञाय जल्पसि ।
एवं च प्रज्ञापयन् त्यमात्मना नष्टोऽन्यानपि नाशयिष्यसि,
यथा स प्रथमोद्देशकमणितो वैद्यः-

“ पूर्वाह्णे वमनं दद्या-दपराह्णे विरेचनम् ।

वातिकेष्वपि रोगेषु, पथ्यमाहुर्विशेषणम् ” ॥ १ ॥

इतिश्लोकमात्रं गृहीत्वा चिकित्सां कुर्वन् विनष्टः, एवं प्रधान-
पीति चिरन्तनगाथासमासार्थः ।

अथैनामेव किञ्चिद् विवृणोति-

वयणं खलु नत्थि कत्यई, गवभरियं कुसलोहि पूजियं ।

अहवा न वि पक्खल्लसिमो, पगई एस अजाणुए जणे ॥

इतरः कृपकं कृते ईदृशं मां वन्दिता विनयेन पृच्छ इत्येवरूपं ग-
र्वभरितमहङ्कारभारगुरुकं वचनं कुशदैर्विद्वद्विर्न कुत्रापि पूजि-

तं श्लाघितम्, अतो नैव भवता वक्तुं युज्यते । अथवा नात्र वयं
रुच्यामो गर्वं कर्तुमर्हामः । कुत इत्याह-अहं मूलं जने प्रकृति-
रेषा, यस्तथाविद्यमानविकलोऽप्येव औक्त्यमुद्धति ॥

सपकः प्राह-

मूत्रेण विणा हु केलिते, तज्जु पवले य घणे य सोज्जइ ।

न य मूत्रविजिन्नए घडे, जज्जमादीणि धरेइ कत्थइ ॥

मूत्रेण विना तरुर्वृक्षः, वशब्दावपिशब्दाथौ, प्रवरोऽपि प्रधानो-
ऽपि, सङ्कारादिरपीत्यर्थः । घनोऽपि पत्रबहुलोऽपि, कीदृशः शो-
भते ? न कीदृशीति भावः । एवं विनयमूलविकलो धर्मोऽपि न
शोभां विभर्ति, तथा न च नैव मूले कुप्ते विजिन्ना घटो जलादी-
नि वस्तूनि क्वचिदपि धारयति । एवं धर्मघटोऽपि विनयमूलः
संजातमिच्छो न किमपि ज्ञानादिजलं धारयितुमोष्टे, अतोऽहं
विनयं कारयामीति प्रक्रमः ।

किं वा मए न नायं, उविहे गहणम्मि जं जहिं कपती ।

जन्नइ अभिनवगहणं, सच्चित्तं ते न नायव्वं ॥

सचित्ताऽचित्तभेदात् द्विविधेऽपि ग्रहणे यद् यत्राऽभिनवं
पुराणं वा क्रामति, तत् तत्र मया किं वा न ज्ञानं, येनैवं न जाना-
सि ग्रहणस्वरूपमित्याद्यभिधीयते, इतरः प्रतिब्रूते भण्यते अ-
त्रोत्तरम्-अजिनवग्रहणं त्वया न विज्ञातम् । तत्तद्वद्-

अछारस पुरिसेसुं, वीसं इत्थीसु दस नपुंससुं ।

पव्वावणा अणारिहा, अनलाए एत्तिया वुत्ता ॥

अडयाज्जसिं एते, वज्जित्ता सेसंगाण तिहं ति ।

अजिनवगहणं एयं, सच्चित्तं ते न विन्नायं ॥

पुरुषेषु पुरुषविषया “ बालवुद्धेनपुंसे य ” इत्यादिगाथाद्वयोक्त
अष्टादश भेदाः, स्त्रीषु त एव गुर्विणीबाहवत्सासहिता बि-
शतिभेदाः, नपुंसकेषु तु ‘ पंरूप वाइए कीवे ’ इत्यादयो दश जे-
दाः प्रजाजनाया अनर्हा अयोग्याः, अत एव एतावन्तो जेदा अ-
नन्ना इति निरीथाऽध्ययने उक्ताः । अली चूषणपर्यासिवारणेषु
इति धातुपाठादपर्यासाः, प्रमत्त्यापरिपालने असमर्था इत्यर्थः ।
एताद् सर्वसंख्यया अष्टाच्चत्वारिंशद्भेदान् वर्जयित्वा, शेषाणां
त्रयाणामपि पुरुषस्त्रीनपुंसकानां प्रजाजनं कर्तुं कल्पते । एतद्-
जिनवग्रहणं सच्चित्तं ते त्वया न विज्ञातम् । एवं तेनोक्ते सति
कृपकः सती नोदनेत्यभिधाय प्रवृत्तस्तथैव यथा रक्षाग्निको
वस्त्रप्रदानं कर्तुमर्हति । वृ० ३ उ० । निस्तारणे, वयं १ वृ० ।
(राजद्विष्टे सीदतां निस्तारणं ‘ रायहुट्टु ’ शब्दे)

निर्ग्रन्थीसमुद्धरणम्-

पंचहिं ताणेहिं समणे निगंथे निगंथिं गिएहमाणे वा
अवलंबमाणे वा णाइकमइ । तं जहा-निगंथिं चणं अन्नयरे
पसुजाइए वा पक्खिजाइए वा ओहाएज्जा, तत्थ निगंथे
निगंथिं गिएहमाणे वा अवलंबमाणे वा णाइकमइ ॥

(गिएहमाणे स्ति) बाह्यादावङ्गे गृहण् अवलम्बमानः पत-
न्ती बाह्यादौ गृहीत्वा धारयन्, अथ वा “ सर्वविषये तु गहणं,
करेण अवलंबणं तु देसम्मि स्ति ” नातिक्रामति स्वाचारमाज्ञां
वा गीतार्थः, स्थविरो वा, निर्ग्रन्थिकां यथा कथञ्चित् पशुजा-
तीयो वृत्तपचादिः, पक्षिजातीयो गृध्रादिः (ओहाएज्ज स्ति) व-

पहस्यात्, तत्रेति उपहनने गृहभ्रान्तिकामिति, कारणकत्वात् । निष्कारणत्वे तु दोषाः यदाह—“मिच्छन्तं उद्वाहो, विराहणा फास-
भावसंबन्धो । पडिगमणादौ दोषा, जुत्ताजुत्ते य नायन्वा” ॥१॥
स्यात् ५ टा० २ उ० ।

निगमंये निगमंयि दुग्मंसि वा विसमंसि वा पव्वयंसि वा
पक्खलमाणि वा पवडमाणि वा गिएहमाणे वा अवलंव-
माणे वा नाइक्कमइ । निगमंये निगमंयि सेयंसि वा पंकंसि वा
पणमंसि वा उकसमाणि वा उदुज्जमाणि वा गिएहमाणे
वा अलंवमाणे वा नाइक्कमइ ॥ निगमंये निगमंयि नावं आ-
रुजमाणि वा० नाइक्कमइ ।

अस्य सूत्रत्रयस्य संबन्धमाह—

सो पुण दुग्गे लग्गे—ज्ज कंटओ लोयणम्मि वा अणुगं ।
इति दुग्गमुत्तज्जोगो, यत्ता जज्जं चैयरे दुविहे ॥

यः पूर्वसूत्रे पादे प्रविष्टः कण्टको, लोचने वाऽणुकं प्रविष्टमुक्तं,
स कण्टकस्तच्छाणुकं दुग्गे गच्छतः प्रायो लगेत, अतो दुग्ग-
सूत्रमारभ्यते, इत्येष दुग्गसूत्रस्य योगः संबन्धः । दुग्गे च स्थलं,
ततः स्थलाज्जं जयतीति कृत्वा दुग्गसूत्रानन्तरमितरस्मिन् द्वि-
विधे पङ्क्तिष्वेयं नैविष्ये च सूत्रे आरम्भः क्रियते । अनेन संब-
न्धनायातस्यास्य व्याख्या—निर्ग्रन्थो निर्ग्रन्थो दुग्गे वा, विषमे वा,
पर्वते वा (पक्खलमाणि व त्ति) प्रकर्षेण स्खलनगत्या गच्छ-
न्ती भूमावसंप्राप्ता वा पतन्ती पतितुकामामित्यर्थः । (पवडमा-
णं व त्ति) प्रकर्षेण जूमौ सर्वैरपि गात्रैः पतन्ती (गिएहमाणे व
त्ति) बाह्यादावङ्गे गिहन् वा (अवलम्बमाणे व त्ति) अवलम्बमानो
ब्राह्मादौ गृहीत्वा धारयन्, अथ वा गृह्णन् सर्वाङ्गीणं धार-
यन् अवलम्बमानो देशतः करेण गृह्णन्, सादयन्नित्यर्थः । नाति-
कामति स्याचारमाङ्गा वा इति प्रथमं सूत्रम् । द्वितीयसूत्रमप्ये-
वमेव, नवरं पङ्क्तौ नाम पङ्क्ते पनके वा सजले यत्र निमज्जते,
यत्र वा पङ्क्तः कर्हमः, यत्र वा पनको नाम आगन्तुकप्रपतनहेतुभू-
तस्वरूपकहम एव, तत्र वा, उदकं प्रतीतं, तत्र वा (उकसमा-
णि व त्ति) अपकसन्ती पङ्क्तपनकयोः परिदूस्ती (उदुज्ज-
माणि व त्ति) अपोह्यमाना वा उदकेन वा नीयमाना गृह्णन्
अवलम्बमाना वा नातिकामति । तृतीयसूत्रे निर्ग्रन्थानामेव नाम
दूस्ती वा अवरोहन्ती वा गृह्णन् वा अवलम्बमाना वा नाति-
कामतीति सूत्रत्रयार्थः ।

सम्प्रति भाष्यकारो विषमपदानि व्याचष्टे—

तिविहं च होति दुग्गं, स्वखे सावय मणुस्सदुग्गं वा ।

णिकारणम्मि गुरुगा, तत्थ वि आणादिणो दोसा ॥

त्रिविधं च भवति दुग्गम् । तद्यथा—वृक्कदुग्गे, स्वापददुग्गे, मनु-
ष्यदुग्गे च । यदुत्तैरतीव गहनतया दुग्गमम्, यत्र वा पथि वृत्तः
पतितस्तद्वृक्कदुग्गम् । यत्र व्याघ्रसिंहादीनां भयं तत्र स्वापददुग्गम् ।
यत्र स्लेच्छबोधिकादीनां मनुष्याणां भयं तन्मनुष्यदुग्गम् । एतेषु
त्रिविधेषु दुग्गेषु यदि निष्कारणां निर्ग्रन्थी गृह्णाति, अवलम्बते
वा, चतुर्गुरु, आह्लादयश्च दोषाः ।

मिच्छते सत्तिकरणं, विराहणा फासजावसंबन्धो ।

पडिगमणादौ दोषा, जुत्ताजुत्ते य ऐयन्वा ॥

निर्ग्रन्थी गृह्णन्ती हृद्वा कोऽपि मिथ्यान्वं गच्छत—अहो! माया-
विनोऽमं । अन्यद्वदन्ति अन्यच्च कुर्वन्ति, स्मृतिकरणं वा भुक्तभो-
गिनो जयति । अशुक्तजोगिनस्तु कुतूहलं, ततश्च संयमविराधना,
स्पर्शनश्च जावसंबन्धो जयति । प्रतिगमनादयो दोषा जुक्ता-
नामभुक्तानां वा साधुमाध्वीनां ज्ञातव्याः ।

अथ विषमपदं व्याख्याति—

तिविहं च होति विषमं, जूमि सावय मणुस्सविषमं वा ।

तंसि वि सो चैव गमो, एावोदग ते य जतणाए ॥

त्रिविधं च भवति विषमम्—भूमिविषमं, स्वापदविषमं, मनुष्य-
विषमं च । जूमिविषमं नाम गत्तेपायाणाद्याकुलो जूभागः । स्वा-
पदमनुष्यविषमं तु स्वापदमनुष्यदुर्गवन्मन्तव्ये । अत्र जूमि-
विषमेणाधिकारः, पर्वतपदं तु प्रतीतत्वात् न व्याख्यातं,
तस्मिन्नपि विषमे पर्वते वा निर्ग्रन्थी गृह्णन्तुर्गुरुकप्रायश्चि-
त्तादिरूपः स एव गमो भवति, यां दुग्गे भणितः । तथा नावुदके
नौकादौ च वक्ष्यमाणस्वरूपे निर्ग्रन्थी गृह्णतो निष्कारणे त
एव दोषाः । (जयणाए त्ति) कारणे यतनया दुर्गादिषु गृह्णी-
यादवलम्बेन वा । यतना चाप्रतो वक्ष्यते ।

प्रस्खलनप्रपतनपदे व्याचष्टे—

जूमिं असेपत्तं, पत्तं वा इत्यजाणुगादीहिं ।

परिखलणं णायव्वं, पवरुण जूमीए मत्तेहिं ॥

जूमावसंप्राप्तं हस्तजानुकादिभिः प्राप्तं वा प्रस्खलनं ज्ञातव्यम्,
जूमौ प्राप्तं सर्वगात्रैश्च यत्पतनम् ।

अथवा वि दुग्ग विषमे, यद्धं जीतं व येरो तु ।

सिचयंतरेतरं वा, गिएहंतो हांति निदोसो ॥

अथवेति प्रकारान्तरद्योतकः, उक्तास्तावन्निरग्रन्थी गृह्णतो दोषाः,
परं द्वितीय एव दुग्गे विषमे वा तां स्तब्धां भीतां वा गीतार्थः
स्थविरः, सिचयेन वस्त्रेणान्तरितामितरां वा गृह्णन् निर्दोषो भ-
वति । व्याख्यातं प्रथमसूत्रम् ।

संप्रति चितीयसूत्रं व्याख्याति—

पंको खलु चिक्खिल्लो, आगंतूपयणुओ दुओ पणओ ।

सो पुण सज्जो सेओ, सीतिज्जति जत्थ दुविहे वी ॥

पङ्क्तः खलु ‘चिक्खिल्ल’ उच्यते, आगन्तुकप्रपतनको द्रुतश्च पनको
यत्र पुनर्द्विविधेऽपि पङ्क्ते पनके वा ‘सीज्जति’ निमज्जते, स
पुनः सजलः सेक उच्यते ।

पंकपणएसु नियमा, उगसण उदुज्जणं सिया सेए ।

थिमियम्मि णिमज्जण भा, सजले सेए सिया दा वि ॥

पङ्क्तपनकयोनियमादपकसनं दूसनं भवति, सेकं तु ‘उदुज्जणं’
अपोहनं पानीयेन हरणं स्यात्, स्तिमितं तु तत्र निमज्जनं जघे-
त् । सजले तु सेके द्वे अपोदननिमज्जने स्याताम् ।

अथ तृतीयं सूत्रं व्याख्याति—

ओयारण उत्तारण, अत्थरण च दुग्गहे य सत्तिकारो ।

ठेदो व दुवेगयरे, अतिपेज्जण जाव मिच्छत्तं ॥

कारणे निर्ग्रन्थीनामवतारयशरोपयेत्, उत्तारयेद् च, यश्चास्त-
रणं च दुर्ग्रहे वा करोति, तदा स्मृतिकारो शुक्तभोगिनो भूयो
भवति, छेदो वा नखादिनिर्द्वयोरेकतरस्य भवेत् । अतिश्रेण्या

च, ज्ञावो मैथुनाभिज्ञाया उत्पद्येत, मिथ्यात्वं वा तत् दृष्ट्वा क-
श्चिद्विच्छेत् । एते नाबुदके निर्ग्रन्थौ गृह्यतो दोषा उक्ताः ।

अथ नाबुदके लेपोपरि वा तारयतो दोषानाह-

अंतो जज्ञे वि एवं, गुज्जंगफास इच्छाणिच्छते ।

मुच्येज्ज व आपन्ना, जा होउ करेज्ज वा हावे ॥

अन्तर्जज्ञे अपि जज्ञाज्यन्तरेऽपि गच्छन्तीं गृह्यत एवमेव दोषाः
मन्तव्याः, तथा गुह्याङ्गस्पर्शो मोह उदियात् । उदिते च मोहे
यदीच्छति, नेच्छति वा तत् उज्जयथा दोषाः । यद्वा स उदी-
र्णमाहः तां जलमध्ये मुञ्चेत् । आपन्ना यस्माद्भवेद्, करोतु वा
हावान्मुखविकारानिति । कारणं तु नैबुदके लेपोपरि वा अव-
तारणम्, उत्तारणं वा कुर्वन् यतनया गृह्णीयादवलम्बेत ।

अथ ग्रहणालम्बनपदे व्याख्याति-

सर्वंगियं तु गहणं, करेति अवलम्बणगदेसम्भि ।

जह सुत्तं तासु कथं, तदेव वतिणो वि वतिणीए ॥

ग्रहणं नाम सर्वाङ्गीणं कराज्यां यद् गृह्यते, अवलम्बनं तु तदु-
च्यते-यदेकस्मिन् देशे बाह्यादौ ग्रहणं क्रियते । तदेवं यथा
तासु निर्ग्रन्थीषु सूत्रं सूत्रत्रयं कृतम् । किमुक्तं जवति? यथा निर्ग्र-
न्थो निर्ग्रन्थ्याः कारणे ग्रहणमवलम्बनं वा कुर्वन्नाज्ञामतिक्राम-
तीति सूत्रत्रयेऽपि भाणतं तथैवार्थत इदं द्रष्टव्यम्, व्रतिनोऽपि
साधारण्ये दुर्गादौ पङ्कादौ नाबुदकादौ वा प्रपतत्या व्रतिन्याः
कारणे ग्रहणमवलम्बनं वा कर्त्तव्यम् ।

कथा पुनर्यतनयेत्यत आह-

जुगलं गिलाणं वा, असहुं अण्णे वा वि अतरंतं ।

गोवालकंनुमादी, संरक्खण णालवच्चादी ॥

युगलं नाम-वालो वृक्षश्च, तद्वा, अपरं ग्लानम्, अत एवास-
हिष्णुं दुर्गादिषु गन्तुमशक्नुवन्तम्; अन्येन ग्लानत्ववर्जनका-
रणेन अतरेतमशक्तं, गोपालं कम्बुकादिपरिधानपुरस्सरं, ना-
लवच्चा, संयती, आदिग्रहणादनालवच्चाऽपि संरक्काति गृह्णाति,
अवलम्बते वा इत्यर्थः । वृ० ६ उ० । न० ।

निगंगे निगंगिं एव आरुहमाणे वा ओरुहमाणे वा
णाइकमइ । खेत्तुत्तं दित्तुत्तं जक्खाइइ उम्मायपत्तं उयस-
ग्गपत्तं साहिगरणं सपायच्चित्तं भत्तपाणपमियाइक्खित्तं
अट्टजायं निगंगे निगंगिं गिएहमाणे वा अवलम्बमाणे
वा णाइकमइ ।

(नावमारुहमाणे त्ति) आरोहयन् (ओरुहमाणे त्ति) अवरो-
हयन्नुत्तारयन्निग्रन्थौ नातिक्रामतीति । तथा क्लिप्तं नष्टं रागभ-
वापमानैश्चित्तं यस्याः सा । स्था० ५ ठा० २ उ० ।

(क्लित्तचित्तादीनां व्याख्या स्वस्वस्थाने) चन्द्रसूर्योपरान्ते,
इय० ४ उ० । आ० चू० ।

ता कहे ते राहुकम्मे आहिना ति वदेज्जा । तस्य खलु इमा-
ता दोषमिवत्तीतो पण्णातो । तत्थेगे एवमाहंसु-ता अत्थि
णं से राहुदेवे, जे णं चंदिमं सूरं च गेएहति ? । एगे पुण
एवमाहंसु-ता अत्थि णं से राहुदेवे, जे णं चंदं सूरं च गेएहति ।
तस्य जे ते एवमाहंसु-ता अत्थि णं से राहुदेवे जे णं चंदं सूरं

च गिएहति, ते एवमाहंसु-ता राहुणं देवे चंदं सूरं च गेएह-
माणे बुद्धंतेणं गिएहत्ता बुद्धंतेणं मुयति, बुद्धंतेणं
गिएहत्ता मुच्छंतेणं मुयइ, मुच्छंतेणं गिएहत्ता बु-
च्छंतेणं मुयइ, मुच्छंतेणं गिएहत्ता मुच्छंतेणं मुयति,
वामभुयंतेणं गेएहत्ता वामभुयंतेणं मुयति, वामभु-
यंतेणं गिएहत्ता दाहिणभुयंतेणं मुयति, दाहिणभुयंतेणं
गेएहत्ता वामभुयंतेणं मुयति, दाहिणभुयंतेणं गेएहत्ता
दाहिणभुयंतेणं मुयति । तस्य जे ते एवमाहंसु-ता अत्थि णं
से राहुदेवे जे णं चंदं सूरं च गेएहति ते णं एवमाहंसु-
तस्य णं खलु इमे पणरस कसिणा पोग्गद्वा पणत्ता । तं
जहा-सिघारुए ? जहिलए २ खतए ३ खरए ४ अंजणे ५
खंजणे ६ सीझए ७ हिमसीअझे ८ केळासे ९ अरुणप्प-
मे १० पणेज्जए ? ? तरपवरए ? २ कविलए ? ३ पिंगलं-
ए ? ४ राहुए ? ५ । ता जता णं एए पणरस कसिणा
पोग्गद्वा सया चंदस्स वा सूरस्स वा लेसाणुबंधचारिणो
जवंति, तथा णं मणुस्सलोगे मणुस्सा वयंति-एवं खलु राहु
चंदं वा सूरं वा गेएहति ।

कथं केन प्रकारेण भगवन् ! त्वया राहुकर्म राहुक्रिया आख्या-
ता इति वदेत् ? । एवमुक्ते भगवान् तद्विषये द्वे परतीर्थिकप्र-
तिपत्ती, ते उपदर्शयति- (तत्थेत्यादि) तत्र राहुकर्मविषये ख-
ल्विमे द्वे प्रतिपत्ती प्रकृते-“ तत्थेत्यादि ” तत्र तेषां द्वयानां
परतीर्थिकानां मध्ये एकं परतीर्थिका एवमाहुः-“ ता ’ इति पू-
र्ववत् । अस्ति, णमिति वाक्यालंकारे । स राहुनामा देवो, यः च-
न्द्रं सूर्यं वा गृह्णाति ॥१॥ अत्रोपसंहारः (एगे पुण एवमाहंसु) एकं
पुनरेवमाहुस्ता इति पूर्ववत् । नास्ति स राहुनामा देवो यश्चन्द्रं
सूर्यं वा गृह्णाति । तदेवं प्रतिपत्तिद्वयमुपदर्श्य संप्रत्येतद्भावनाथं-
माह- (तत्थेत्यादि) तत्र ये ते वादिन एवमाहुः-अस्ति स रा-
हुनामा देवो यश्चन्द्रं सूर्यं वा गृह्णातीति त एवमाहुः त एवं
स्वमतज्ञाविकां कुर्वन्ति- (ता राहु णमित्यादि) ता इति पूर्व-
वत् राहुदेवश्चन्द्रं सूर्यं वा गृह्णन् कदाचित् बुध्नान्तेन गृहीत्वा
बुध्नान्तेनैव मुञ्चति; अथोभागेन गृहीत्वा अथोभागेनैव
मुञ्चतीति ज्ञावः । कदाचित् बुध्नान्तेन गृहीत्वा मूर्द्धान्तेन मु-
ञ्चति, अथोभागेन गृहीत्वा उपरिभागेन मुञ्चतीत्यर्थः । अथ वा-
कदाचित् मूर्द्धान्तेन गृहीत्वा बुध्नान्तेन मुञ्चति । यदि वा-म-
ूर्द्धान्तेन गृहीत्वा मूर्द्धान्तेनैव मुञ्चति । ज्ञावार्थः प्राग्वत्
भावनीयः । अथ वा-कदाचित् वामभुजान्तेन गृहीत्वा
वामभुजान्तेन मुञ्चति । किमुक्तं भवति? -वामपार्श्वेन गृहीत्वा
वामपार्श्वेनैव मुञ्चति । यदि वा-वामभुजान्तेन गृहीत्वा द-
क्षिणभुजान्तेन मुञ्चति । अथ वा-कदाचित् दक्षिणभुजान्तेन
गृहीत्वा वामभुजान्तेन मुञ्चति, यद्वा-दक्षिणभुजान्तेन गृहीत्वा
दक्षिणभुजान्तेन मुञ्चति इति । भावार्थः सुगमः । (तत्थं जे ते इ-
त्यादि) तत्र तेषां द्वयानां परतीर्थिकानां मध्ये ये ते वादिन ए-
वमाहुः-यया नास्ति स राहुदेवो यः चन्द्रं सूर्यं वा गृह्णाति, ते
एवमाहुः-“ तत्थं णं ” इत्यादि । तत्र जगति णमिति वाक्या-
लंकारे, इमे वक्ष्यमाणस्वरूपाः पञ्चदश ज्ञेयाः कृत्वाः पुजलाः
प्रकृताभिनयथेत्यादिना तानिव दर्शयति-एते यथा संप्रदायधर्मा-

कथेन प्रतिपत्तव्याः—“ ता जना नं ” इत्यादि । ततस्तदा ग-
मिति वाक्यालङ्कारे, एते अनन्तरोदिताः पञ्चदश भेदाः कृत्वाः
समस्ताः पुङ्गवाः (सया इति) सदा सातत्येन इत्य-
र्थः । चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा त्रेड्यानुबन्धचारिणः चन्द्रसूर्य-
विम्बगतप्रभानुचारिणो भवन्ति । तदा मनुष्यलोके मनुष्या
वदन्ति यथा एवं खलु राहुश्चन्द्रं वा सूर्यं वा गृह्णातीति । चं
प्र० २० पादु० ।

रायगिहे० जाव एवं वयामी-बहुजणे नं जंते ! अष्टमस-
स एवमाङ्कवङ्० जाव एवं परूवेङ्-एवं खलु राहू चंदं
गेएहइ एवं ख० २, से कहमेयं भंते ! एवं ! गोयमा !
जखु से बहुजणे अष्टमसस० जाव मिच्छं ते एवमाहंसु ।
अहं पुण गोयमा ! एवमाङ्कवामि० जाव परूवेमि-एवं
खलु राहुदेवे मट्टिहीए० जाव महेसखे वरवत्यधरे वरमद्ध-
धरे वरगंधधरे वराभरणधारी, राहुस एं देवस्म एव ग-
मधेजा पसुत्ता । तं जहा-भिघाडए जमिन्नए खत्तए खरए
दददुरे मगरे मच्छे कच्छभे काहसप्पे । राहुस एं देव-
स्म पंच विमाणा पसुत्ता । तं जहा-कएहा नीला लां-
डिया हाडिहा सुकिद्धा । अत्थि कालए राहुविमाणे
खंजणवष्ठाभे पणत्ते, अत्थि नीलए राहुविमाणे द्वाउ-
यवष्ठाभे पसुत्ते, अत्थि एं द्रोहिए राहुविमाणं मंजि-
ट्टवण्णाभे पसुत्ते, अत्थि पीतए राहुविमाणे हाडिदवष्ठाभे
पसुत्ते, अत्थि सुकिद्धए राहुविमाणे जामराभिवष्ठाभे प-
सुत्ते । जदा एं राहू आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा
विउव्वमाणे वा परियारेमाणे वा चंदलेस्सं पुरच्छिमेणं
आवरेत्ता नं पच्चच्छिमेणं वीड्वयति, तदा नं पुरच्छि-
मेणं चंदे उवदंसेति, पच्चच्छिमे एं राहू, जदा नं राहू
आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउव्वमाणे वा परिया-
रेमाणे वा चंदलेस्सं पच्चच्छिमेणं आवरेत्ता नं पुरच्छि-
मेणं वीड्वयइ, तदा एं पच्चच्छिमेणं चंदे उवदंसेति,
पुरच्छिमेणं राहू । एवं जहा पुरच्छिमेणं पच्चच्छिमेण य
दो आलावगा भणिया तहा दाहिणेण य उत्तरेण य
दो आलावगा भाणियव्वा । एवं उत्तरपुरच्छिमेणं दाहिण-
पच्चच्छिमेण य दो आलावगा भाणियव्वा । एवं दाहि-
णपुरच्छिमेणं उत्तरपच्चच्छिमेण य दो आलावगा जा-
णियव्वा । एवं चेव० जाव तदा नं उत्तरपच्चच्छिमेणं चंदे
उवदंसेति, दाहिणपुरच्छिमेणं राहू, जदा एं राहू आग-
च्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउव्वमाणे वा परियारेमाणे
वा चंदलेस्सं आवरेमाणे २ चिट्ठइ, तदा एं मणुस्सलोए
मणुस्सा वदंति एवं खलु राहू चंदं गिएहइ । एवं जदा
एं राहू आगच्छमाणे वा० ४ चंदलेस्सं आवरेत्ता नं
पासेणं वीड्वयइ, तथा एं मणुस्सलोए मणुस्सा वदंति-
एवं खलु चंदेणं राहुस कुच्छी जिम्माए । एवं जदा एं

राहू आगच्छमाणे वा० ४ चंदलेस्सं आवरेत्ता नं पच्चो-
सकइ, तदा नं मणुस्सलोए मणुस्सा वदंति-एवं खलु
राहुस एं चंदे वंते, एवं जया एं राहू आगच्छमाण वा०
४ जाव पारयारमाण वा चंदलेस्स अहे सपक्खिं सप-
किदिमं आवरेत्ता नं चिट्ठइ, तथा एं मणुस्सलोए म-
णुस्सा वदंति-एवं खलु राहुणा चंदे घत्थे, एवं खलु राहुणा
चंदं घत्थे ।

(मिच्छं ते एवमाहंसु स्ति) इह तद्वचनमिध्यात्वम, अप्रामा-
णिकत्वात्कप्रवचनसंस्कारोपनीतत्वाच्च । प्रहणं हि राहुच-
न्द्रयोर्विमानापेक्षं, न च विमानयोर्ग्रासकप्रसनीयसंभवोऽस्ति,
आश्रयमाश्रयान्नरभावनामिव । अथेदं गृहमनेन प्रस्तमिति
वृष्टस्तद्वहाराः, सत्यं, स खल्वच्छायाच्छादकभावे सति,
नान्यथा, आच्छादनत्रावन च प्रासविवक्षायामिहापि न
विरोध इति । अथ यदत्र सम्यक् तदर्थयितुमाह—
(अहं पुण्य्यादि) (खंजणवष्ठाभे स्ति) खंजंनं दीपमल्लिका-
मलस्तस्य यो वर्णस्तद्वदाभा यस्य तत्तथा (द्वाउयवष्ठाभे स्ति)
(लाउयं ति) तुम्बकं, तच्चेहापकावस्थं ग्राह्यामिति । (जामरा-
भिवष्ठाभे स्ति) भस्मराशिवर्णाभं, ततश्च किमित्याह—(जदा-
णमित्यादि) (आगच्छमाणेव स्ति) गत्याऽतिचारेण ततः प्रति-
निवर्त्तमानः कृष्णवर्णादिना विमानेनेति शेषः । (गच्छमाणे व
स्ति) स्वनावचारेण चरन्, एतेन च पदद्वयेन स्वाज्ञाविकी
गतिरुक्ता । (विउव्वमाणे व स्ति) विकुर्वणां कुर्वन् (परिया-
रेमाणे व स्ति) परिचारयन् कामकीर्णं कुर्वन्, एतस्मिन् द्वये-
ऽतिवराया प्रवर्त्तमानो विसंस्थूलचेष्टया स्वविमानमलमजसं
चलयति, एतच्च द्वयमस्वाभाविकविमानगतिग्रहणायोक्तमिति ।
(चंदलेस्सं पुरच्छिमेणं आवरेत्ता नं ति) स्वविमानेन चन्द्रवि-
मानावरणे चन्द्रदीप्तेगवृत्तत्वाच्चन्द्रेड्यां पुरस्तादावृत्य (पच्च-
च्छिमेणं वीड्वयइ स्ति) चन्द्रापेक्षया परेण याति इत्यर्थः । (पुर-
च्छिमेणं चंदे उवदंसेति, पच्चच्छिमेणं राहू स्ति) राहूपेक्षया पूर्वस्यां
दिशि चन्द्र आत्मानमुपदर्शयति, चन्द्रापेक्षया च पश्चिमायां
राहुरात्मानमुपदर्शयतीत्यर्थः । एवंविधस्वभावतया च राहोश्च-
न्द्रस्य यद्भवति तदाह—(जया णमित्यादि) “ आवरेमाणे ” इत्यत्र
द्विवचनं तिष्ठतीति क्रियाविशेषणत्वात् । (चंदे ण राहुस्स कु-
च्छी भिस्सु स्ति) राहोरंशस्य मध्येन चन्द्रो गत इति वाच्यं चन्द्र-
ण राहोः कुक्षिभिन्ना इति व्यपदिशन्तीति । (पच्चोसकइ स्ति)
प्रत्यवसर्पति व्यावर्त्तते [वंते स्ति] वान्तः परित्यक्तः (सप-
क्खिं सपकिदिसं ति) सपक्वं समानदिक् यथा भवति, सप्र-
तिदिक् यथाभवतीत्येवं चन्द्रेड्यामावृत्यावष्टभ्य तिष्ठतीत्ये-
वं योगः । अत आवरणमात्रमेवेदं वैखलिकं चन्द्रस्य राहुणा
प्रसनम, न तु कामेणमिति ।

अथ राहोर्भेदमाह—

कतिविहे एं जंते ! राहू पसुत्ते ! गोयमा ! दुविहे राहू पसुत्ते ।
तं जहा-धुवराहू य, पव्वराहू य । तत्थ एं जे से धुवराहू, से नं
वहुलस्स पक्खस्स पाप्पिण्ण पप्परसतिजागे एं पप्परसभा-
गं चंदलेस्सं आवरेमाणे २ चिट्ठइ । तं जहा-पढमाए
पढमं भागं, वितियाए वितियं जागं० जाव पप्परसेसु पप्प-
रसमं जागं, चरमसमए चंदे रत्ते जवइ, अवसेसे समए चंदे

रत्ते वा विरत्ते वा जवः । तामेव सुकपकवस्स उवदंसे-
माणे २ चिद्धं । तं जहा-पदमाए पदमं भागं जाव
पणामेसु पणरसमं भागं चरमसमए चंदे रत्ते भवः,
अवसेने समए चंदे रत्ते वा विरत्ते वा जवः । तत्थ
यां जे से पव्वराहू से जहण्णेणं णएहं मासाणं उको-
सेणं वायालीसाए मासाणं चंदस्स, अरुयालीसाए
संवच्छराण सूरस्स ॥

[कश्चिदे णमित्यादि] यच्चन्द्रस्य सदैव सन्निहितः
सञ्चरति स ध्रुवराहुः । आह च—“ किण्हं राहुविमाणं,
निव्वं चंदेण होइ अविरहियं । चउरंगुलमपसं, देछा चंद-
स्स तं चरइ त्ति ” ॥ १ ॥ यस्तु पर्वणि पौर्णमास्यमावस्ययो-
श्चन्द्रादित्योरुपरानं करोति स पर्वराहुरिति ॥ [तत्थ एं जे-
से ध्रुवराहु इत्यादि] [पाण्डवए त्ति] प्रतिपद् आरभ्येति शेषः ।
पञ्चदशभागेन स्वकीयान् करणनूतन पञ्चदशभागम् [चंद-
स्स लेस्सं त्ति] विभक्तिव्यत्ययाच्चन्द्रस्य लेख्यायाश्चन्द्रविम्ब-
सम्बन्धिनमित्यर्थः । आवृण्वन् २ प्रत्यहं तिष्ठति ॥ [पदमाए
त्ति] प्रथमत्यौ [पणरसेसु त्ति] पञ्चदशसु दिनेषु अमाव-
स्यायामित्यर्थः । “पणरसमं भागं आवरित्ता णं चिद्धं त्ति” वा-
क्यशेषः । एवं च यद्भवति तदाह—[चरिमेत्यादि] चरमसमये प-
ञ्चदशनागोपेतस्य कृष्णपक्षस्यान्तिमे कात्रे कात्रविशेषे वा च-
न्द्रो रक्तो भवति, राहुणोपरक्तो भवति, सर्वथाऽप्याच्छादित
इत्यर्थः । अवशेषे समये प्रतिपदादिकाले चन्द्रो रक्तो वा,
विरक्तो वा भवति; अंशेन राहुणापरक्तोऽशान्तरेण चानुपरक्तः,
आच्छादितानाच्छादित इत्यर्थः [तमेव त्ति] तमेव चन्द्रे-
व्यापञ्चदशनागं शुक्लपक्षस्य, प्रतिपदादिष्विति गम्यते, उप-
दर्शयन् २ पञ्चदशनागेन स्वयमपसरणतः प्रकटयंस्तिष्ठति ।
(चरिमसमये त्ति) पौर्णमास्यां चन्द्रो विरक्तो भवति, सर्वथै-
व शुक्लीनवतीत्यर्थः; सर्वथाऽनाच्छादितत्वादिति । इह चायं
ज्ञावार्थः—षोडशभागीकृतस्य चन्द्रस्य षोडशां भागोऽवस्थित
एवास्ते । ये चाप्ये भागास्तत्र राहुः प्रतितिथ्यैकैकं भागं
कृष्णपक्षे आवृणोति, शुक्ले तु विमुञ्चतीति । उक्तञ्च ज्योति-
ष्कारणकै—“ सोलसनागे काऊण, उरुवई हाययेत्थ पणरस ।
तत्तियमेत्ते भागे, पुणं वि परिचहुई जाण्हं ” ति ॥ १ ॥ इह तु
षोडशनागकल्पना न कृता, व्यवहारिणां षोडशभागस्यावस्थि-
तस्यानुपलक्षणं इति संभावयाम इति । ननु चन्द्रविमानस्य
पञ्चैकषष्टिनागन्यूनयोजनप्रमाणत्वात् राहुविमानस्य च ग्रहवि-
मानत्वेनार्चयोजनप्रमाणत्वात्कथं पञ्चदशे दिने चन्द्रविमानस्य
महत्त्वेनेतरस्य च लघुत्वेन सर्वावरणं स्यात् ? इति । अत्रोच्यते-
यदिदं ग्रहविमानानामर्द्धयोजनमिति प्रमाणं तत्प्रायिकम्, ततश्च
राहोर्ग्रहस्योक्ताधिकप्रमाणमपि विमानं सम्भाव्यते । अन्ये पुन-
राहुः—अर्धयसोऽपि राहुविमानस्य महता तमिस्ररहिमजालेन
तदाव्रियत इति । ननु कतिपयान् दिवसान् यावद् ध्रुवराहु-
विमानं वृत्तमुपलभ्यते ग्रहण इव कतिपयांश्च न तथेति
किमत्र कारणम् ? । अत्रोच्यते—येषु दिवसेषु अत्यर्थं तमसाऽ-
जिभूयते शशी, तेषु तद्विमानं वृत्तमाभाति, येषु पुनर्नाजिभू-
यतेऽसौ विशुद्धमानत्वात्तेषु न वृत्तमाभाति । तथाचोक्तं वि-
शेषणवत्याम्—“ वट्टच्छेओ कश्चय—दिवसे ध्रुवराहुणो वि-
माणस्स । दीसइ परं न दीसइ, जह गहणे पव्वराहुस्स ” ॥१॥

आचार्य आह—“अन्वर्थं न हि तमसा-ऽजिभूयते जं ससी वि-
सुज्जंतो । तेण न वट्टच्छेओ, गहणे उ तमो तमोबहुलो च्च” ॥१॥
(तत्थ एं जे से पव्वेत्यादि । वायालीसाए मासाणं) सार्द्धस्य च-
र्षत्रयोऽस्योपरि चन्द्रस्य लेख्यामावृत्त्य तिष्ठतीति गम्यं, सूर्यस्या-
प्येवंमुक्कृतयाऽष्टचत्वारिंशता संवत्सराणामिति । ज० १३
श० ६ उ० । स० म० । “ससिणो वा रविणो वा, जइआ गहणं तु
होइ एगस्स । तइआ तं सव्वेसिं, ताणं नेयं मण्णुअलोए ” ॥७८॥
म० । निर्जज्ञस्थाने, दे० ना० २ वर्गे ।

गहणकल्प—ग्रहणकल्प—पुं० । सूत्रार्थोजयग्रहणप्रकारे, नि० चू० ।

इदं गहणकल्पो—

सुतऽत्यतदुभयाणं, जत्ती बहुमाण विणयमच्छेरं ।
उकुलुणिसेज्जअंजि, गहितागहिताणि य पणामो । ३८८ ।
“सुतं अत्थं उजयं वा गेएहंते भत्ती बहुमाणा अञ्जुट्टाणाति, वि-
णओ पंजियव्वो (अच्छेरं ति) आश्रयं मन्यते—अहो ! इमे-
सु सुतत्थपदेसु परिसा अविकत्ता जावा णज्जंति । अह वा—आ-
श्रयंभूतं विनयं करोति तिञ्जनावसंपणो अण्णसि पि संवेगं
जणंतो अत्थे णियमा संणिसिज्जं करोति, सुत्ते वि करोति । वाय-
णारियइच्छाए वा सुणेति । उकुलुज्जिता रयररणिसेज्जा-
ए वा कयंजती एवं पुच्छमाणे वि सुत्तं पुणं कयकच्छुभो
पदंति । जया पुण आलावयं मगंति तदा कयंजली कयपणामो
य । किं च—अंगं सुयखं अज्झयणं उदेसगा अच्चिहिकारा
सुत्तवक्के य गुरुणो दिसे समत्ते वा (गहिए त्ति) अवधारिण
अवधारिते वा सिस्सेण पणामो कायव्वो ” । नि० चू० १८ उ० ।

गहणगुण—ग्रहणगुण—पुं० । ग्रहणमौदारिकशरीरादितया ग्राह्य-
ता वा वर्णादिमत्वात् परस्परसम्बन्धवत्तत्त्वं वा तद्गुणो धर्मो
यस्य स तथा । गुणतः पुत्रज्ञास्तिकारे, “ गुणओ गहणगुणे ”
स्था० ५ टा० ३ उ० । म० ।

ग्रहणजाय—ग्रहणजात—न० । भोवेन्द्रियेण गृह्यमाणे भाषा-
व्ये, आचा० २ भु० ३ अ० ३ उ० । (‘जाय’ शब्देऽस्य व्याख्या)
ग्रहणद्वव—ग्रहणद्वय—न० । ग्रहणप्रायोग्यकर्मदलिके, क० प्र० ।
ग्रहणता—ग्रहणता—स्त्री० । शिक्तणे, स्था० ८ टा० ।

ग्रहणप्पगार—ग्रहणप्रकार—पुं० । परिच्छेदे, “ परिच्छेदं त्ति वा
ग्रहणप्पगारे त्ति वा एगछा ” आ० चू० १ अ० ।

ग्रहणवग्गणा—ग्रहणवर्गणा—स्त्री० । ग्रहणप्रायोग्यायां वर्गणा-
म्, पं० सं० ५ द्वार । (‘वग्गणा’ शब्देऽस्य व्याख्या)

ग्रहणविदुग्ग—ग्रहणविदुर्ग—पुं० । पर्वतैकदेशावस्थितवृक्ष-
क्षीसमुदाये, सूत्र० २ भु० २ अ० । म० । “ एगो पव्वतो बहुपदि
पव्वतेहि विदुग्गं ” नि० चू० १ उ० । आचा० ।

ग्रहणसिक्खा—ग्रहणशिक्षा—स्त्री० । “ विशुद्धमुपधानेन, प्राप्तं का-
लकमेण च । योग्याय गुरुणा सूत्रं, सम्यग्देयं महात्मना ” ॥ १ ॥
इत्युक्तलक्षणे, (‘सिक्खा’ शब्देऽस्य व्याख्या) ध० ३ अधि० ।

ग्रहणी—ग्रहणी—स्त्री० । गुदाशये, तं० । औ० । जी० । हठहत-
स्त्रियाम्, दे० ना० २ वर्गे ।

ग्रहणैषणा—ग्रहणैषणा—स्त्री० । आहारग्रहणरूपे पचणाभेदे,
नि० चू० १ उ० । पि० । ओघ० । पञ्चा० । (द्वारैर्ग्रहणैषणा
‘पचणा’ शब्दे अस्मिन्नेव जागे ५३ पृष्ठे दृष्ट्या)

गहणोगह-ग्रहणावग्रह-पुं० । अपरिग्रहस्य साधोः पिण्डवस-
तिवस्त्रपात्रग्रहणपरिणामे, आचा० २ श्रु० ७ अ० १ उ० ।

गहदंड-ग्रहदण्ड-पुं० । दण्डा इव दण्डास्तिर्यगायताः श्रेण्यः,
ग्रहाणां मङ्गलादीनां त्रिचतुरादीनां दण्डा ग्रहदण्डाः । भ० ३
श० ६ उ० । दण्डाः गहव्यवस्थितेषु ग्रहेषु, जी० ३ प्रति० ।

गहन-ग्रहण-न० । धारणे, पैशाद्यां णस्य नः । “ कथं तापसे
वसगहनं कतं ” । प्रा० ८ पाद ।

गहभिन्न-ग्रहभिन्न-न० । ग्रहविशारिते नक्षत्रे, विशेषे । आ०
म० । यन्मध्ये ग्रहो विनिच निर्गच्छति । जी० ० । “ गहभिन्नं च
वज्रये सप्त नक्षत्रे ” द० प० । ग्रहभिन्नं शोणितोच्चारः । व्य०
१ उ० । पं० व० ।

गहमुसल-ग्रहमुशल-न० । मुशलाकारव्यवस्थितेषु ग्रहेषु,
जी० ३ प्रति० । ग्रहाणामुध्वायतासु श्रेण्येषु च । भ० ३
श० ७ उ० ।

गहर-देशी-गृध्रे, दे० ना० २ वर्ग ।

गहवर्द्ध-गृध्रपति-पुं० । गृहस्वामिनि, वृ० १ उ० ।

गहवर्द्ध-देशी-ग्रामोणे, शशिनि च । दे० ना० २ वर्ग ।

गहविघाटन-ग्रहवृद्धाटक-न० । ग्रहाणां गृद्धाटकफलाकारेणा-
ऽवस्थानं, भ० ३ श० ७ उ० । ग्रहयुगे च । जी० ३ प्रति० ।

गहसम-ग्रहसम-न० । प्रथमतो वंशतन्व्यादिनिर्यः स्वरो गृही-
तस्तत्समं गीयमानं ग्रहसमम् । स्था० ७ उ० । स्वरसास्येन
गाने, स्था० ७ उ० ।

गहाय-गृहीत्वा-अव्य० । आदायेत्यर्थे, दशा० ७ अ० ।
रा० । सूत्र० ।

गहावसव्व-ग्रहाऽपसव्व-न० । ग्रहाणामपसव्वगमने, प्रतीपगमने,
भ० ११ श० १ उ० ।

गहिअ-देशी-वक्रिते, दे० ना० २ वर्ग ।

गहिआ-देशी-काम्यमानार्था स्त्रियाम्, दे० ना० २ वर्ग ।

गहिय-गृह्-त्रि० । अभ्युपपन्नं, “ आयाणसोयं गहिय वाले ”
आचा० १ श्रु० ४ अ० ४ उ० ।

गृहीत-त्रि० । ग्रह क ईद । “ पानीयादिवित् ” । ८ । १ ।
१०१ । इतीकारस्य षस्वः । प्रा० १ पाद । उपात्ते, आ० चू० १
अ० । आ० म० । अस्पर्शनत उपात्ते, भ० १३ श० ७ उ० । राज-
पुरुषेवंदं, प्रश्न० ३ आध० द्वार । स्वीकृते, औ० । सूत्र० ।
प्र० । ज्ञाते, वाच० । “ अवयारियंति वा अहीतंति वा आगमि-
यंति वा गहितंति वा एगछा ” उक्त० १ अ० ।

गहियट-गृहीतार्थ-त्रि० । गृहीतः स्वीकृतोऽर्थो मोक्षमार्गरूपो
येन स गृहीतार्थः । सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । पराजिप्रायग्रहणतः
(ज्ञा० १ श्रु० १ अ०) अर्थावधारणा (ज० ३ श० ५ उ० ।
दशा०) अवधारिततत्त्वे, दर्श० ।

गहियवक्-गृहीतवाक्य-त्रि० । सर्वत्रास्त्वितिऽऽह्ने, ग० १ अधि० ।
आचा० । उपादेयवचने, प्रवचनकथनयोग्ये, तस्य हि स्वल्प-
मपि वचनं महार्थमिव प्रतिभाति । प्रश्न० १ द्वार ।

गहिया-गृहीत्वा-अव्य० । उपादायेत्यर्थे, “ गहिया हु अनयप-
आवकूवालादिणो बहवे ” सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

गहियाजुहपहरण-गृहीतायुधप्रहरण-त्रि० । गृहीतानि आ-
युधानि शस्त्राणि प्रहरणाय परेषां प्रहारकरणाय येन स तथा ।
अथ वाऽऽयुधान्युक्त्यशस्त्राणि खड्गादीनि, प्रहरणानि तु क्ले-
प्यशस्त्राणि नागाद्यादीनि, ततो गृहीतानि आयुधानि प्रहरणा-
नि येन स तथा । सायुधप्रहरणे, भ० ७ श० ६ उ० ।

गहिर-गजीर-त्रि० । ‘ पानीयादिष्वित् ’ ८ । १०१ । इति षस्वः ।
प्रा० १ पाद । अलभ्यमध्ये, प्रज्ञा० २ पद । “ गहिरहसियगीय-
णश्चणरई ” गंभीरेषु हसितनर्तनेषु रतिर्येषांते । जी० ३ प्रति० ।

गहीरिय-गाम्नीर्य-न० । “ स्याद् भव्यचैत्यचौर्यसमेषु यात् ”
८ । २ । १०७ । इति संयुक्तस्य यात्पूर्वं इदं । अलभ्यस्ताघत्वे,
प्रा० २ पाद ।

गहेतुं-गृहीत्वा-अव्य० । उपादायेत्यर्थे, “ जंजंति ण पुञ्चमरी-
सरोमं, समुगरे तेषुपले गहेतुं ” सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

गा-गै-धा० । गने, “ ध्यागोर्जागौ ” ॥ ८ । ४ । ६ ॥ इति गाऽऽदेशः ।
‘ गाह-गाअह । गायनि ’ । प्रा० ४ पाद ।

गाइय-गीत-न० । कृते गाने, “ सुछु गाइयं सुछु वाइयं सुछु न-
च्चियं ” आव० ४ अ० ।

गाजुजोलण-गात्रोत्क्षोन्नन-न० । अङ्गधावने, स्था० ४
उ० ३ उ० ।

गाजुय-गव्यूत-न० । द्विधनुःसहस्रप्रमाणे क्षेत्रे, प्रज्ञा० १ पद ।
“ चउहत्थं पुण धनुहं, दुन्नि सहस्साइ गाउयं तोसि ” प्रव० २
५४ द्वार । जी० । भ० । अनु० । स्था० । क्रोशद्वये च, ओघ० ।

गागर-गागर-पुं० । स्त्री० । परिधानविशेषे, जं० ३ वक्र० ।
प्रश्न० । मत्स्यभेदे च । प्रज्ञा० १ पद ।

गागलि-गागलि-पुं० । पिटरस्य यशोमतीकुक्षिसम्भूते पुत्रे, यो
दि पृष्ठचम्पायां प्रवजद्भ्यां शालमहाशालाभ्यां राज्ये स्वा-
पितो गौतमान्तिकं प्रवजितः केवक्षी जूत्वा सिद्धः । उक्त० १०
अ० । आ० क० । आ० म० । आ० चू० । ती० । (इति ‘ अज्ज-
वहर ’ शब्दे प्र० भागे २१६ पृष्ठे उक्तम्)

गामेज-देशी-प्रयिते, दे० ना० २ वर्ग ।

गामेज्जा-देशी-नवपरिणीते, दे० ना० २ वर्ग ।

गाढ-गाढ-न० । गाह-कः । अतिशये, दृढे च । वाच० । अहि-
विषसूचिकादिषु, ग० २ अधि० । अत्यर्थे, प्रश्न० १ आध० द्वार ।
ओघ० । सूत्र० । अत्यर्थमुपनीते, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । निधिरं,
नं० । वादे, भ० १ श० २ उ० । अप्रीतिकरणे, व्य० २ उ० ।
बहुव्ययितिके, उक्त० १९ अ० । अत्यन्ते, कल्प० २ कृण ।

गाढगिलाण-गाढग्लान-त्रि० । सन्निपाताद्यभिज्ञतया तीव्रा-
तुरे, पञ्चा० ८ विव० ।

गाढतिस्रखगणह-गाढतीक्ष्णाग्रनख-त्रि० । गाढमत्यन्तं तीक्ष्णा-
नि अग्राणि येषामेवंविधा नखा यस्य स तथा । अतितीक्ष्णनखे,
कल्प० २ कृण ।

गाढदुक्खा-गाढदुःखा-स्त्री० । गाढदुःखरूपायां वेदनायाम्,
प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

गाढपेक्षग-गाढप्रेरण-न० । अत्यर्थप्रेरणे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

गाढरुद्ध-गाढरुष्ट-त्रि० । अत्यर्थकुद्धे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

गाढालंघनलग्न-गाढालम्बनलग्न-त्रि० । एकालम्बने स्थिरतया
व्यवस्थिते, आव० ५ अ० ।

गाढीकय-गाढीकृत-त्रि० । शणसूत्रगाढबद्धसूत्राकलापवत्
आत्मप्रदेशैः सह गाढबद्धे कर्मणि, भ० ६ श० १ उ० ।

गाढोवणीय-गाढोपनीत-त्रि० । गाढमत्यर्थमुपनीतं दौर्गतं दु-
ष्कृतकर्मकारिणां यत्स्थानं तत् । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।
“गाढोवणीयं अतिदुःखधर्मं” सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।
दौर्गत्यतत्तनिकाचिकावस्थैः कर्मजिदौर्गतं, सूत्र० १ श्रु० ५
अ० २ उ० ।

गाण-गान-भ० । गीते, जी० ३ प्रति० । “गीयं विततं घणं
हृसिणं अप्ये च उद्विहं गायन्ति” आ० चू० १ अ० ।

गाणंगणिय-गाणङ्गणिक-पुं० । गणाङ्गणं षण्मासाज्यन्तर एव
सङ्क्रामतीति गाणङ्गणिक इत्यागमिकी परिभाषा । उक्त० १७
अ० । षण्मासाज्यन्तर एव गणाङ्गणान्तरं सङ्क्रामति, उक्त०
१७ अ० ।

गाणङ्गणिकमत ऊर्द्धं वक्ष्ये, तमेवाह-

उम्मास अपूरिता, गुरुगा वारनसमाप्तु चललहुगा ।
तेण परं मासलहू, गाणंगणि कारणे भइतं ।

उपसंपन्नः साधुः कारणाभावे षण्मासानपूरयित्वा यद्ये-
कस्माद्गणादपरं गणं संक्रामति तदा तस्य चत्वारो गुरुकाः,
षण्मास्याः परतो यावत् द्वादश समा वर्षाणि, ता अपूरयित्वा
गच्छतश्चतुर्गुरुकाः, ततः परं द्वादशभ्यो वर्षेभ्य ऊर्द्धं निष्कारणं
गणाङ्गणं संक्रामतो मासलघु, “गाणंगणि ति” ज्ञावप्रधानो
निर्देशः, ततो गणं गणिकत्वं, कारणे ज्ञानदर्शनचारित्राणा-
मन्यतरस्मिन् पुष्टालम्बने समुपपन्ने ज्ञाउयं सेवनीयम् । किमुक्तं
भवति?-कारणे मध्ये द्वादशमन्तः षण्मासं वा गणाङ्गणं संक्राम-
अपि न प्रायश्चित्तभाग् भवतीति । गतं गाणङ्गणिकद्वारम् ।
वृ० १ उ० । नि० चू० ।

गाम-ग्राम-पुं० । गम्यो गमनीयोऽष्टादशानां शास्त्रे प्रसिद्धानां
कराणामिति व्युत्पत्त्या, प्रसते वा बुद्ध्यादीन् गुणानिति व्युत्पत्त्या
वा पृषोदरादित्वाभिरुक्तविधिना ग्रामः । वृ० १ उ० । रा० ।
व्य० । जी० । प्रश्न० । दशा० । नि० चू० । आचा० । अनु० ।
उक्त० । पा० । प्राचुर्येण ग्रामधर्मोपेतत्वात् कदादिगम्यो वा
ग्रामः । आचा० २ श्रु० १ अ० २ उ० । करवति, कल्प० ४ तृण ।
जनपदाध्यासिते, श्री० । जननिवासलक्षणं, अष्ट० १८ अष्ट० ।
सन्निवेशविशेषे, प्रश्न ३ आश्र० द्वार । भ० । ज्ञा० । कण्टकवा-
टकावृते जनानां निवासे, उक्त० २ अ० । सूत्र० ।

ग्रामपदनिक्षेपमाह-

नामं उवणा गामो, दव्वगामो अ जूतगामो य ।

अज्जिदियगामो, पिउगामो जावगामो य ॥

नामग्रामः, स्थापनाग्रामो, उद्यग्रामश्च, भूतग्रामश्च, आतोद्य-
ग्रामः, इन्द्रियग्रामः, पितृग्रामो, जावग्रामश्चेति गाथासमुद्धार्यः ।
अथावयवार्थमभिधितुर्नामस्थापने कुसुत्वादिनादृत्य उद्य-
ग्रामं व्याचष्टे-

जीवाजीवसमुदओ, गामो को वा नओ कहं इच्छे ।

आदिनयाऽगगविहो, तिविकप्पो अंतिम नओ उ ॥

जीवानां गोमहिषीमनुष्यादीनामऽजीवानां च गृहादीनां यः
समुदयः स उद्यग्राम उच्यते । इह च सर्वज्ञोपज्ञप्रवचने प्रायः
सर्वमपि सूत्रमर्थश्च नयैर्विचार्यते । यत उक्तम्-“नत्थि नपहि
विहूळं, रुत्तं अत्थो य जिणमए किंचि । आसज्ज उ सोयारं,
नएन य विसारओ वूया” ॥१॥ अत एवोऽपि उद्यग्रामो नयैर्वि-
चार्यते-कोनाम नयः कं उद्यग्रामं कथमिच्छतीति ? तत्र नयाः
सामान्यतः सप्त, नैगमसंग्रहयवहारश्चतुस्त्रयशब्दसमभिरूढैव-
भूतजंदात् । इह तु समभिरूढैवभूतयोः शब्दप्राधान्याभ्युपग-
मपरतया शब्दनये एवान्तर्भावो विवक्ष्यते, ततश्चादिनयो
नैगमः, सोऽविशुद्धविशुद्धविशुद्धतरादिभेदादनेकविधः, अ-
न्तिमनयस्तु शब्दः, स त्रिविधः, शब्दसमभिरूढैवभूतभेदात् ।

तत्रानेकविधनैगमानामन्यान्यप्यपि पक्षाणि यानि
वक्तव्यानि तानि नामग्राहं संगृह्णाम-

गावो तणाइ सीमा, आरामुदपाणचेरूवाणि ।

वाहं य वाणमंतर, उग्गह ततो य आहिपती ॥

गावः १ तृणानि २ उपलक्षणत्वात्तृणाहारकादयः । सीमा ३
आरामम् ४ उदपानं कूपः ५ चेरूवाणि ६ वाहिर्वृत्तिः ७ वाण-
मन्तरं देवकुलम् ८ अवग्रहः ९ ततश्चाधिपतिः १० इतिनिर्यु-
क्तिगाथाऽङ्कारार्थः । अथ ज्ञावार्थ उच्यते-प्रथमं नैगमः ग्राह-या-
वन्तं ज्ञाभागं गावश्चरितुं व्रजति तावान् सर्वोऽपि ग्राम इति
व्यपदेशं लभते । ततो विशुद्धनैगमः प्रतिजगति-

गावो वयंति दूरं, पि जं तु तणकट्टहारगादीया ।

सूरुद्धिते गताएं-ति अत्थ संते ततो गामो ॥

परिस्थूरमपि परग्राममपि चरितुं व्रजन्ति, ततः किमेवं सो-
ऽप्येक एव ग्रामो भवतु ? अपि च एवं भ्रुवतो भवतो ज्ञयसा-
मपि परस्परमतिद्वीयसां ग्रामाणामेकग्रामतैव प्रसज्जति, न
चैतदुपपन्नं, तस्मान्नैतावान् ग्रामः, किं तु यन् यावन्मात्रं क्षेत्रं
तृणाहारककाष्ठहारकादयः सूर्ये उत्थिते तृणाद्यर्थं गताः सन्तः
सूर्ये अस्तमयन्ति तृणादिभारकं बद्धाः पुनरायाति, एतावत्
क्षेत्रं ग्रामः ॥

परसीमं पि वयंति हु, सुद्धतरो भणति जा ससीमा तु ।

उज्जाण अवत्ता वा, उक्कीलंता उ सुद्धतरो ॥

सुद्धतरो नैगमो जगति-यद्यपि गवां गोचरक्षेत्रादासन्नतरं
ज्ञाभागं तृणाकाष्ठहारका व्रजन्ति, तथापि ते कदाचित्परसीमा-
नमपि व्रजन्ति, तस्मान्नैतावान् ग्राम उपपद्यते । अहं ब्रवीमि-या-
वत् स्वा आत्मीया सीमा एतावान् ग्रामः । ततोऽपि विशुद्धतरः
ग्राह-मेवम् । अतिप्रचुरं क्षेत्रं ग्राम इति घोषः, किं तु यावत्स-
त्यैव ग्रामस्य संबन्धी कूपः तावद् ग्राम इति । ततोऽपि विशु-

द्वतरो वृत्ते-उद्यानमारामस्तावद् ग्राम इति भएयते ।। वयुद्धतमः प्रतिनर्णति-एतदपि भूयस्तरं केवं न ग्रमसंज्ञां बध्नुमर्हति, अहं भणामि-यावदुद्धानं तस्यैव ग्रामस्य संबन्धो कूपः तावद्ग्राम इति । ततोऽपि विगुह्यतरां वन-इदमप्यतिप्रभूतं क्षेत्रम्, अतो यावत् क्षेत्रं अव्यक्तानि चैतरूपाणि रममाणानि गच्छन्ति तावद् ग्रामः । ततोऽपि विगुह्यतरः प्रतिवक्ति-एतदप्यतिरिक्ततया न समीचीनमाभाति, ततो यावन्तं भूभाग-मतिलघीयांसां वात्रका उत्कीर्यन्तो रिङ्गन्तः प्रयाति तावान् ग्राम इति ।

एव विमुञ्चनिगम-स्स वडपरिक्खेवपरिवुमा गामो ।

ववहारस्स वि एवं, संगह जहिं गामसमवाओ ॥

एवं विचित्राभिप्रायाणां पूर्ववैगमानां सर्वा अपि प्रतिपत्तोद्य-पोह्य सर्वविगुह्यनैगमनस्य यावान् वृत्तिपरिकेपपरिवृत्तो जूत्रा-गस्तावान् ग्राम उच्यते । अथ संग्रहे व्यतिक्रम्य लाघवार्थमत्रैव व्यवहारमतमितिदिशति-(ववहारस्स वि एवंति) यथा नैगम-स्यानेके प्रतिपत्तिप्रकाराः प्ररूपितास्तथा व्यवहारस्याप्येवमेव प्ररूपणीयाः, तस्य व्यवहाराभ्युपगमपरायणत्वात् । बालगोपा-लादिना च लोकेन सर्वेषामप्यनन्तरशेकभेदानां यथावसरं ग्राम-तया व्यवहरणीयत्वात् । संग्रहस्तु सामान्यग्राहित्वाद्यत्र ग्र-स्य ग्रामवास्तव्यलोकस्य समवाय एकत्र मास्त्रनं भवति तद् घाणमन्तरं देवकुतादिकं ग्राम इति वृत्ते ।

इदमेव प्रकारान्तरेणाऽऽह-

जं वा पढं काउं, संसगगामो निवसई स गामो ।

त देउलं सभा वा, गजिभूमोढा पत्ता वा ॥

इहा प्रथमं कृत्वा निवेष्ट्य, शेषः सर्वोऽपि ग्रामो निविशते, स संग्रहनयामिप्रायेण ग्रामः । तच्च देवकुलं वा भवेत्, सभा वा, ग्राममध्यमवर्ती वा गोष्ठः, प्रपा वा ।

अथाचग्रहपदं विवृण्वन् ऋजुसूत्रनयमतमाह-

उज्जुमुयस्स निओओ, पत्तयपर तु हाइ एकेकं ।

उट्टेति वमति व वसे-ण जस्म जइस्स सो गामो ॥

ऋजुसूत्रस्य स्वकीयार्थग्राहकत्वात् परकीयवसनाऽप्यनभ्युपग-मात् यस्य यत्प्रत्येकमात्मियाचग्रहरूपमेकैकं गृहं तत् नियोग इति प्रतिपत्तव्यम् । नियोग इति ग्राम इति चैकोऽर्थः । ग्राह च वि-शेषचूर्णिकृत्-"गामोति वा निओओति वा एगदुं ततो अ ग्रा-दिर्वह" इति व्याख्यानयन् शब्दनयमतमाह-"उट्टेति" इत्या-दिशब्दस्य शब्दार्थनयस्य कस्यापि वशेन ग्राम उत्तिष्ठन्-उ-ज्जशी भवति वा, वसति भूयोऽप्यवस्थानं करोति, स ग्रामस्याधि-पतिग्राम इति शब्दमुद्धेदुमर्हति, ये तु तत्र तदनुवर्तिनः शेषास्ते अशेषा अभ्युपगमजनीचतत्वात् ग्रामसंज्ञां लभन्त इति भावः । चिन्तितं नयमार्गण्या ग्रामरूपम् ।

अथ ग्रामस्यैव नयैः संस्थानचिन्तां चिकीर्षुमाह-

तस्सैव उ गामस्सा, को किं संठाणमिच्छति नओ उ ।

तस्य इमे संठाणा, हवंति खलु मत्तगादीया ॥

तस्यैव ग्रामस्य संस्थानं को नयः किमिच्छतीति चिन्त्यते, तत्र तावदिमानि मल्लकादीनि ग्रामस्य संस्थानानि भवन्ति । ताभ्येवाह-

उत्ताणग ओसंखिय, संपुरुए खंरुमल्लए तिविहे ।

निजो पमास वलभी, अक्खामग रुयग कासवए ॥

अस्ति ग्राम उत्तानकमल्लकाकारः, आस्व ग्रामोऽवाहमुखम-ल्लकाकारः, एवं संपुटकमल्लकाकारः, खल्लमल्लकमपि त्रिविधं वाच्यम् । तद्यथा-उत्तानकखल्लमल्लकसंस्थितः, अवाहमुखख-ल्लमल्लकसंस्थितः, संपुटकखल्लमल्लकसंस्थितश्च । तथा भित्ती-संस्थितः, पडालिकासंस्थितः, वलभीसंस्थितः, अक्षपाटकसं-स्थितः, रुचकसंस्थितः, काश्यपसंस्थितश्चेति ।

अथैषामेव संस्थानानां यथाक्रमं व्याख्यानमाह-

मज्झे गामस्सगडो, वुच्चिच्छेदा ततो उ रज्जुओ ।

निक्खम्म मत्तपादे, गिएहंतीओ वइ पत्ता ॥

इह यस्य ग्रामस्य मध्यभागे अग्रः कूपस्तस्य वृक्षा पूर्वादिषु दिक्षु च्छेदः परिकल्प्यते, ततश्च कूपस्याधस्तनतलाद् वुच्चिच्छेदेन रज्जवो दिक्षु विदिक्षु च निष्क्रम्य गृहाणां मूलपादानुपरिकृत्वा गृह्यत्यस्तिर्यक् तावद्विस्तार्यन्ते यावत्तद्ग्रामपथनवर्तिनां वृत्ति प्राप्ता भवान्त, तत उपर्यभिमुखीभूय तावन्नतया बहुकुल्येण ह-र्म्यतलानां सीमीभूतास्तत्र च पटहच्छेदेनोपरताः, एष ईदृश-उत्तानमल्लकसंस्थितो ग्राम उच्यते । ऊर्ध्वाभिमुखस्य शराव-स्यैवमेव वाच्यं, नवरं यस्य ग्रामस्य मध्यं देवकुलं वृक्षा वा उच्चै-स्तरस्तस्य देवकुलादेः शिखरात् रज्जवोऽवताप्य तिर्यग् ताव-श्रीयन्ते यावदूर्ति प्राप्ताः, ततो अधोमुखीभूय गृहाणां मूलपादा-न् गृहीत्वा पटहच्छेदेनोपरतः, एषोऽवाहमुखमल्लकसंस्थितो ग्रामः । तथा यस्य मध्यभागे कूपस्तस्य चोपर्युच्चतरां वृक्षस्ततः कूपस्याधस्तलात् रज्जवो विनिर्गत्य मूलपादानधोऽधस्तावद् गता यावद् वृत्ति प्राप्ता ग्रामस्य, तत ऊर्ध्वाभिमुखीभूय गम्वा हर्म्यतलानां समश्रेणीभूताः वृक्षा शिखरादप्यवतीर्य रज्जवस्त-थैव तिर्यक्वृत्तिं प्राप्नुवन्ति, ततोऽधोमुखीभूय कूपसंस्थिनीनां रज्जुनामग्रभागः समं संघटन्ते ।

अगैकसंपुटकमल्लकाकारो नाम ग्रामः-

जइ कूपाई पाम-म्मि होति तां खंडभट्टओ होई ।

पुव्वावररुक्खिहिं, गामो जेहिं भवे निजो ॥

यदि कूपादीनि कवृक्षाऽदुभयानि पार्श्वे एकस्यां दिशि भवन्ति, ततः खण्डमल्लकाकारास्त्रिविधोऽपि ग्रामो यथाक्रमं मन्तव्यः । तत्र यस्य ग्रामस्य वहिरेकस्यां दिशि कूपस्तामैकां दिशं मुक्त्वा शेषासु सप्तषु दिक्षु रज्जवो निर्गत्य तिर्यक् वृत्तिं प्राप्यो-परि हर्म्यतलान्यासाथ पटहच्छेदेनापरमन्ते, एष उत्तानकखल्लम-ल्लकाकारः । अवाहमुखखण्डमल्लकाकारोऽप्येवमेव, नवरं यस्यैकस्यां दिशि देवकुलमुच्चैस्तरां वा वृक्षाः । संपुटकखण्डम-ल्लकाकारस्तु यस्यैकस्यां दिशि कूपस्तदुपरिष्टाच्च वृक्षाः, शेषं प्राभवत् । 'पुव्वावर' इत्यादि । पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि समश्रे-णिव्यवस्थितैर्वृक्षाभिस्तसंस्थितो ग्रामो वा ज्ञेयः ।

पासटिण् पमाली, वलभी चउकोणेषु दीहा उ ।

चउकोणेषु जइ दुमा, हवंति अक्खामतो तम्हा ॥

पमात्रिकासीस्थितोऽप्येवमेव, नवरं एकस्मिन् पार्श्वे वृत्तयुगलं समश्रेण्या व्यवस्थितम् । तथा यस्य ग्रामस्य चतुर्ष्वपि कोणेषु इषदीयां वृक्षा व्यवस्थिताः स वलभीसंस्थितः । अथ वा यद् म-ल्लानां युष्माक्यासंस्थानम् । तद्यथा-समं चतुरस्रं भवति, एवं यदि ग्रामस्यापि चतुर्षु कोणेषु दुमा जवन्ति ततोऽसौ चतुर्दिग्वर्ति-भिर्वृक्षाः समचतुरस्रतया परिधिमानत्वाद्द्वयाटकसंस्थितः ।

वृद्धागारत्रिष्टि, रूपयो पुण वेदितो तत्त्वगेहि ।
तेकोणो कामवग्रो, छुरघरगं कामयं विती ॥

यद्यपि ग्रामः स्वयं न समस्तथापि यदि रुचकतया शैलवत्
वृत्ताकारव्यास्यते: वृत्तवैष्टनस्तदा रुचकसंस्थितः । यस्तु ग्राम
एव त्रिकोणतया निविष्टः, वृद्धा वा त्रयो यस्य बहिः उपस्थः
स्थिताः एकतो द्वौ अन्यतस्त्वेक इत्यर्थः । एष उन्नयथाऽपि काश्यप-
संस्थितः । काश्यपं पुनर्नापितस्य संवन्धि कृगुदं ध्रुवत । तद्यथा
उपस्थं भवत्येवमयमपि ग्रामः । इति भावितानि सर्वापर्याप
संस्थानानि ।

अथ को नयः किं संस्थानमिच्छति ? इति भाव्यते-
पठमं सपटहच्छेदं, आकामव समग कोट्टमं तद्विओ ।

नाणि आदिपति वा, सदनया तिन्नि इच्छति ॥

प्रथमोऽत्र नैगमनयः सपटहच्छेदलक्षणं संस्थानं प्रतिपद्यते ।
संग्रहोऽप्येवमेव मन्यत इत्यत्रवान्तर्भाव्यते । व्यवहारस्तु भित्ति-
संस्थानादारभ्य आकाश्यपसंस्थानं मन्यते । तृतीय ऋजु-
स्तत्र शकटानां तृणादिमयानां, कुट्टमानां वा पाषाणादिबद्ध-
भूमिकानां यत् संस्थानं तन्मन्यते । त्रयस्तु शब्दनया ज्ञानिन-
मधिपति वा ग्रामसंस्थानं स्वामित्वेनेच्छति ।

एतामव निर्युक्तिगाथां व्यक्तीकुर्वन्नाह-

संग्रहियमसंग्रहित्रां, तिविहं खलु मद्दयं नियमा ।

भित्तादि जा कामवो, अमंगहो वेति संठाणं ॥

नैगमा द्विधा-सांग्रहिको, असांग्रहिकश्च । संग्रहणं संग्रहः,
सामान्यमित्यर्थः । स प्रयोजनमन्यति सांग्रहिकः, सामान्याज्यु-
पगमपर इत्यर्थः । तद्विपरीतोऽसांग्रहिकः । तत्र यः सांग्रहिकः
स नियमात्रिविधमुत्तान्ताऽवाहमुखसंपुटकजेटभिन्नं संपूर्णं वा
खण्डं वा मल्लकम् । तस्य यत्पटहच्छेदवत्क्षणं संस्थानं तन्मन्यते ।
असांग्रहिकस्तु भित्ति-संस्थानमादौ कृत्वा यावत्काश्यपसं-
स्थानमेतानि सर्वापर्याप पूरे, प्रतिपद्यत इत्यर्थः । संग्रहव्यव-
हारौ तु सांग्रहिकयोरेव नैगमयार्थसाख्यमन्तर्भावनीयावि-
ति न पृथक् प्रपद्यते ।

निम्मा-घरवइ-शुभिण, तद्विओ दुहणा वि जाव पावंति ।

नाणिस्सा इपस्स व, जं मंठ.णं तु मद्दस्म ।

तृतीयसूत्रक्रमग्रामाण्येन ऋजुसूत्रः । स (निम्मास्ति) मूल-
पादानां (घरवइ स्ति) गृहाणां, वृत्तवो, स्तूपिकानां च, उपलक्ष-
णत्वात् कटकानां, कुट्टमानां वा यत्संस्थानं माले वा, भूमिका-
दार्ढ्यसंपादनायमवकुट्ट्यमाने दुघणा मुक्त्रा ऊर्ध्वमुत्तिष्ठ्यमाना
यावदाकाशतलं प्राप्नुवन्ति, तावन्मर्यादा कृत्य यत्संस्थानमेतत्स-
र्वमपि प्रत्येकं ऋजुसूत्रा मन्यत । तथा ज्ञानिनो ग्रामपदार्थज्ञस्य,
ग्रामाधिपतेवा यत्संस्थानं तदेव शब्दनयस्य ग्रामसंस्थानतया-
ऽजिघ्रंसति गतं ख्यग्रामद्वारम् ।

अथ जूनादग्रामभेदान् जाययति-

चउदसविहो पुण भवे, जूतगामो तिहा उ आतोज्जा ।

सोतादिदियगामो, तिविहा पुरिता पिउगामो ॥

जूताः प्राणिनस्तेषां ग्रामः समूहो जूतग्रामः स चतुर्दशविधः ।

तथाचाह-

एगिंदिय सुहुमियरा, सन्नियर पण्दिद्या सवि-ति-चउ ।

पज्जत्ताऽपज्जत्ता-नेएणं चउदस गामा ॥

एकैन्द्रिया द्विविधाः-सूक्ष्माः, बाह्याश्च । सूक्ष्मनामकर्मोदय-
यत्तिनः सूक्ष्माः, बह्वनामकर्मोदयवत्सिनो बाह्याः द्वैन्द्रियाः
कुक्ष्यादयः, त्रिन्द्रियाः-कुक्षुपिपीलिकादयः, चतुरिन्द्रियाः-
जृमगादयः पञ्चेन्द्रिया द्विविधाः-संज्ञिनः, असंज्ञिनश्च । संज्ञिनः-
गर्भजतिर्येहमनुष्याः, देवनारकाश्च । असंज्ञिनः-संमूर्द्धिमास्तिर्य-
ेहमनुष्याः एते च स्वयोग्यपर्याप्तिभिः पर्याप्ता वा स्मुरऽपर्याप्ता
वा पर्याप्तिर्नाम शक्तिः । सा चाहारशरीरेन्द्रियप्राणातिपातभाषा
मनःपर्याप्तिभेदात् षोढा । तत्र यथाशक्त्या करणज्ञतया भुक्त-
माहारं खलु रूपरसतया करोति सा आहारपर्याप्तिः । यया तु
रम्यज्ञतमाहारं धातुरूपतया परिणमयति सा शरीरपर्याप्तिः ।
यया धातुरूपतया परिणमितादाहाराद्वैन्द्रियप्रायागद्वयान्यु-
पादायैकद्विधाद्वैन्द्रियरूपतया परिणमय्य स्पर्शादिविषय-
परिज्ञानसमर्थो भवति सा इन्द्रियपर्याप्तिः । यया पुनरुक्त्या-
सभाषामनःप्रायाग्यानि दलिकान्यादाय यथाक्रममुक्त्यासरूप-
तया भाषात्वेन मनस्त्वेन वा परिणामय्याऽऽन्नस्य च मुञ्चति सा
क्रमेण प्राणातिपातपर्याप्तिः, भाषापर्याप्तिः, मनःपर्याप्तिः । एता-
श्च यथाक्रममेकैन्द्रियाणां चतस्रो, द्वैन्द्रियादीनां संमूर्द्धिमति-
र्येगमनुष्यान्नानां पञ्च, सांज्ञपञ्चान्द्रियाणां च षट् जवन्ति । एवं
पूर्वोक्ताः सप्तापि भेदाः पर्याप्तापर्याप्तभेदाद् द्विधा ज्ञियमानाश्च-
तुदशविधो जूतग्रामः ॥ आतोद्यग्रामस्तु त्रिधा-परुजग्रामो म-
ध्यमग्रामो, गान्धारग्रामश्च । एतेषां च स्वरूपमनुयोगद्वारशास्त्रा-
दवसंयमः । इन्द्रियग्रामः श्रोत्रादीनामिन्द्रियाणां समुदायः, स च
पञ्चेन्द्रियाणां संपूर्णः, चतुस्त्रिन्द्रियेन्द्रियाणां ययाक्रममेकद्वित्रि-
चतुःसंख्यैरान्द्रियैरन्यून इति ॥ पितृग्रामस्तु त्रिविधाः पुरुषाः ।
तद्यथा-निर्योगानिकपुरुषः मनुष्यपुरुषा देवपुरुषाश्चेति ॥

तिग्यामरनरइत्य, माउगामं पि तिविहमिच्छति ।

नाणाइतिगं जावे, जओ व तेसि समुपत्ती ॥

निर्युक्त्यानिकस्त्रियः, अमरा देवास्तेषां स्त्रियो, नरा मनुष्यास्ते-
षां च स्त्रिय इति मातृग्राममपि त्रिविधमिच्छन्ते पूर्वसूरयः ।
आह-किमनं त्वापुरुषाणां मातृपितृग्रामसंज्ञा विधीयते । उच्यते-
संज्ञासूत्रापयोगार्थम् । तथा च आचारकल्पाध्ययने षष्ठोऽंशके
सूत्रम्-" जं भिक्खु माउगामं मेहुणपडियाए विन्नवेइ " इत्या-
दि । तथा " जा भिक्खुणी पिउगामं विन्नवेइ " इत्यादि ।
भावग्रामतया ज्ञानव्याः । के पुनस्ते ? उच्यते-

तित्यगरा जिण चउदस, जिन्ने संविग तह असंविगो ।

सारुविष-वय-दंसण-पदिमाओ जावगामो उ ॥

तीर्थकर्ता अर्हन्तः सामान्यकेवलिनः अवधिमनःपर्यायजिना वा
चतुर्दशपूर्विणो दशपूर्विणश्च प्रतीताः (भिन्ने ति) असंपूर्णदशपू-
र्वधारिणः, संविग्ना उच्यन्तेविहारिणः, असंविग्नास्तद्विपरीताः,
सारूपिका नाम श्वेतवासःक्षुरमुण्डितशिरसो जिक्काटनोपजीवि-
नः पश्चात्कृतविशेषाः, (वय स्ति) प्रतिपन्नाणुमताः श्रावकाः,
(दंसण स्ति) दर्शनश्रावकाः, अविरतसम्यग्दृष्टय इत्यर्थः । प्रतिमा
अर्हद्विम्बानि, एष सर्वोऽपि भावग्रामः, एतेषां दर्शनादिना ज्ञा-
नादिप्रभृतिसंज्ञावात् । अत्र परः प्राह-ननु युक्तं तीर्थकरादीनां
ज्ञानादिरत्नत्रयसंपत्समन्वितानां भावग्रामत्वं, ये पुनरसंविग्नाद-
यस्तेषां कथमिव भावग्रामत्वमुपपद्यते ? नैष दोषः । तेषामपि
यथावस्थितप्ररूपणाकारिणां पार्श्वतो यथोक्तं धर्ममाकर्ण्य
सम्यग्दर्शनादिलाभ उद्यते, अतस्तेषामपि भावग्रामत्वमुप-
पद्यत एवेति कृतं प्रसङ्गेन ।

तीर्थकरा इति पदं विशेषतो ज्ञाययति-

चरणकरणसंपन्ना, परामहपरायणा महाजागा ।

नित्यगता जगवतो, भावेण उ एस गामविद्वां ॥

चरणकरणसंपन्नाः परीषदपराजैतरो महाजागास्ततीर्थकरा भगवन्तो दर्शनमात्रादेव भव्यानां सम्यग्दर्शनादिवोधिवांज-
प्रसूतिहृतवो भावग्रामेतया प्रतिपत्तव्याः । एवं जिनादिष्वपि-
ज्ञावनीयम् । एष सञ्ज्ञोऽपि भावग्रामवधिर्मन्तव्यः ।

प्रतिमा अधिकृत्य ज्ञानामाह-

जा सम्मज्जाविद्याओ, पडिमा इयरा ज्ञावगमो ।

भावो जइ नरिय तिदि नणु कारणकज्जाओवररो ॥

याः सम्यग्ज्ञाविताः सम्यग्दर्शपरिगृहीताः प्रतिमास्ताः ज्ञावग्राम उच्यते, नेतरा मिथ्यादृष्टिपरिगृहीताः आह-सम्यग्ज्ञाविता अपि प्रतिमास्तावद् ज्ञानादितावच्छून्यास्ततो यदि ज्ञानादिरूपा भाव-
स्तत्र नास्ति, ततस्ताः कथं ज्ञावग्रामो ज्ञावितुमर्हन्ति ? उच्यते-
ता अपि दृष्ट्वा भव्यजावस्याऽऽर्द्धकुमारादेरिव सम्यग्दर्शना-
द्युदीयमानमुपलभ्यते, ततः कारणे कार्योपचार इति कृत्वा ता
अपि भावग्रामो भण्यते ।

अत्र परः प्राह-

एवं खु ज्ञावगामो, णिएहवमाई वि जइ मयं तुब्बं ।

एममवच्चं को णु हु, अविव्वरीतो वदिज्जाहि ॥

यथा सम्यग्ज्ञावितप्रतिमानां कारणे कार्योपचारः ज्ञावग्रामत्वं
युष्माकं मनमभिप्रेतम्, एवमेव निहयाद्योऽपि भावग्राम एव
भवतां प्राप्नुवन्ति, तेषामपि दर्शनेन कस्यचित्सम्यग्दर्शनोत्पा-
दात् । सूरिराह-एतत्त्वदुक्तमवाच्यवचनं, भवन्तमप्यमज्जमप्रला-
पितं विना को नु अविपरीतः सम्यग्भवस्तुतत्त्ववेदो वदेत् ?
अपि तु नैवेत्यभिप्रायः ।

कुत इति ? आह-

जइ वि हु सम्मुप्पाओ, पामइ दइण निएहए होजा ।

मिच्छत्तहयसईया, तहा वि ते वज्जणिज्जाओ ॥

यद्यपि हि निहवानपि दृष्ट्वा कस्यचित् सम्यग्दर्शनोत्पादो
भवेत् तथाऽपि ते मिथ्यात्वमनस्ये तत्त्वाभिनिवेशः, तेन हता
स्मृतिः सर्वज्ञवचनसंस्कारलक्षणा दुर्वातेन शस्यवद्येषां ते
मिथ्यात्वहृतस्मृतिकाः, एवंविधाश्च बह्विभिरसद्भावोद्भावना-
भिरास्तां लोकचेतांसि विपरिणामयन्तः पूर्ववत्प्रथमपि बीज-
मात्मनोऽपरेषां चोपपन्नतो दूरं दूरेण वर्जिताया इति यतश्चैष-
मनो नैते भावग्रामेतया ज्ञावितुमर्हन्तीति प्रकृतम् ।

अथात्र कतेरेण ग्रामेणाधिकारः, उच्यते-

आहारउवहिसयणा-मणोवनोगेमु जो उ पाउगो ।

एवं वयंति गामं, जेणऽहिगारो इहं सुत्ते ॥

आहारापथो प्रतीतो, शयनं संस्कारकः, आसनं पीठादि, ए-
तेषामुपभोगेषु यः प्रायोग्यः । किमुक्तं भवति ?-एतानि यत्र क-
स्यानि प्राप्यन्ते तमेवं ग्रामं वदन्ति प्ररूपयन्ति सूरयो नात्र सू-
त्रेऽधिकारः प्रकृतमिति व्याख्यातं ग्रामपदम् । वृ० १ उ० । एवं
भगरादीनामपि निक्षेपपदानि व्याख्यातव्यानि । समूहे, आव० ४
अ० । औ० । जनसमूहे, अष्ट० ३ अष्ट० । दशकुलसाहस्रिके,

ह्रा० १ शु० १ अ० । इन्द्रियगणे च । उक्त० ३ अ० । “यथा कुटु-
म्बिनः सर्वेऽप्येकाभूता भवन्ति हि ॥ तथा स्वराणां सन्तोहो,
ग्राम इत्याजघ्नियते ॥ १ ॥” इत्युक्ते स्वरमध्यभेदे, वाच० ।
“एषाणि णं सत्तएहं सराणं नयो गामा पवुत्ता । तं जहा- स-
ज्जगामे, मज्जिमगामे, गंधारगामे । सत्त स्सरा तओ गामा, मुच्छणा
एगावैसती ” । स्था० ७ ठ० । जनपदे च । वाच० ।

गामउरु-देशी-ग्रामप्रधाने, दे० ना० २ वर्ग ।

गामऊरु-ग्रामकूट-पुं० । ग्राममहत्तरे, वृ० ३ उ० ।

ग्रामदे-देशी-उलेन ग्रामजोक्तवि, दे० ना० २ वर्ग ।

ग्रामंतिय-ग्रामान्तिक-पुं० । ग्रामादिकमुपजीवन्तो ग्रामस्यान्ते
समाप्ते चमन्तानि ग्रामान्तिकाः । दशा० १ अ० । ग्रामोपजो-
विनि तीर्थकाविशेष, सूत्र० २ शु० २ अ० । आचा० ।

गामकण्टक-ग्रामकण्टक-पुं० । ग्राम इन्द्रियग्रामस्तस्य कण्टका इव
ग्रामकण्टकाः । इन्द्रियवर्गप्रतिकूलशब्दादिषु, कण्टकत्वं चैषां
दुःखोत्पादकत्वेन मुक्तिमार्गे प्रति विघ्नहेतुतया च । उक्त० ३
अ० । दशा० । औ० । ह्रा० । नीचजनरूक्षाणां पेषु च । आचा० १
शु० ८ अ० ३ अ० ।

साधुः क्रूरसत्त्वैरभिदुतः संयमाद्भूयते, दुःसहत्वाद् ग्रामक-
ण्टकानाम् । तानधिकृत्याह-

अप्येगे पडिज्जासन्ति, पडिपंथियमागता ।

पडियारगता एतं, जे एते एव जीयिणो ॥ ए ॥

अप्येगे वइ जुंजंति, नगिणा पिंमोन्नगाऽहमा ।

मुंडा कंइविण्टंगा, उज्जल्ला असमाहिता ॥ १० ॥

एवं विपपिक्खेगे, अप्पणा उ अजायणा ।

तमओ ते तमं जंति, मंदा मोहेण पाउमा ॥ ११ ॥

(अप्येगे इत्यादि) अपिः संभावने । एके केचनाऽपुष्ट-
धर्माणः अगुण्यकर्माणः प्रतिभापन्ति भुवने-प्रतिपन्थाः
प्रतिकूलत्वं तेन चरन्ति प्रातिपन्थिकाः साधुविद्वेषिणः, तद्भा-
वमागताः, कथञ्चित् प्रतिपथे वा दृष्ट्वा अनार्या एतद् भुवने-
संभाव्यते एतद्वैविध्यानां तद्यथा प्रतीकारः पूर्वोचरितस्य
कर्मणोऽनुभवस्त्वमेकं गताः प्राप्ताः स्वकृतकर्मफलोभोगिनो य
एते यतय एवं जीयन्ति परगृहाणयन्तोऽन्तर्ग्रामन्तर्भोजिनो
दत्तादाना लुञ्जितशिरसः सर्वभागवञ्जिता दुःखितं जीवन्तीति ।
॥ ६ ॥ किञ्च—(अप्ये इत्यादि) अप्येकं केचन कुसृतिप्रसूता
अनार्या वाचं युञ्जन्ति भाषन्ते-तद्यथैते जिनकल्पिकादयो
नग्राः, तथा (पिंमोन्नगा इति) परापिण्यप्रार्थकाः, अधमाः मत्ता-
विलत्वात् जुगुप्सिताः, मुण्डा लुञ्जितशिरसः, तथा कचित्कण्ट-
कतज्जैः रेखाभिर्वा विनष्टाङ्गा विहृतशरीरा अप्रतिकर्मशरी-
रतया वा कचिद्भोगसंज्ञे सनत्कुमारवत् विनष्टाङ्गाः, तथोक्तो
जलः शुष्कप्रस्वेदो येषां ते उज्जल्लाः, तथा असमाहिता अशो-
जना बीभत्सा दृष्ट्वा वा प्राणिनामसर्माधमुत्पादयन्तीति ॥ १० ॥
संप्रतमेतदुभायकाणां विपाकदर्शनायाऽऽह—(एवमित्यादि)
एवमनन्तरोक्तरीत्या एकं अपुण्यकर्माणो विप्रतिपन्थाः साधुसं-
मार्गद्वेषिणः आत्मना व्ययमङ्गाः । तुशब्दादन्येषां च विवेकिनां
वचनमकुर्वाणाः सन्तस्ते तमसोऽज्ञानरूपादुत्कृष्टं तमो यान्ति
गच्छन्ति । यदि वा-अथस्तादृश्यस्तर्नी गतिं गच्छन्ति । यतो

मन्दा ज्ञानावरणीयनाऽवपृथ्वाः, तथा माहेन मिथ्यादर्शनरूपेण प्राचुता आच्छादिताः सन्तः पिङ्गप्रायाः साधुर्विद्वेषतया कुमांग-गा नवन्ति । तथा चोक्तम्—“एकं हि चक्षुर्मन्त्रं सहजो विवेक-स्तद्विद्विरेव सह संयसति द्वितीयम् । पतद् द्वयं भुवि न यस्य स तत्त्वतोऽन्य-स्तस्याऽपमार्गचलने खलु कोऽपराधः ? ” ॥१॥ ॥ ११ ॥ सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

गामकंटकोपसर्ग-ग्रामकण्टकोपसर्ग-पुं० । इन्द्रियग्रामप्रति-कूलोपसर्गे, भ० ए श० ३३ उ० ।

गामकुमारि-ग्रामकुमारि-स्त्री० । ग्रामे कुमारका ग्रामकुमारकास्ते-पामियं ग्रामकुमारिका । ग्रामवाङ्मयीडायाम्, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

गामगोह-देशी-ग्रामप्रधाने, दे० ना० २ वर्ग ।

गामघायग-ग्रामघातक-पुं० । ग्राममारके दुःपुरुषे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

गामहाण-ग्रामस्यान-न० । उरुसग्रामस्थाने, कल्प० ५ कृण ।

गामणिष्मण-ग्रामनिष्क्रमन-न० । ग्रामसम्बन्धिनि जलनिर्ग-मे ‘खाल’ इति लोके प्रसिद्धे, कल्प० ४ कृण ।

गामणिमंतिग-ग्रामनिमन्त्रिक-पुं० । परतीर्थिकविशेषे, सूत्र० २ यु० ७ अ० ।

गामण-ग्रामन-न० । भूमौ सर्पणे, भ० ११ श० ११ उ० ।

गामणि-ग्रामणी-पुं० । स्त्री० । ग्रामसमूहं नयति प्रेरयति स्वस्व-कार्येषु नी-विषप्-णत्वम् । वाच० “विषपः” ॥ ८।३।४३ ॥ इति ईदस्तस्य ऋसो वा । प्रा० ३ पाद । प्रधाने, ग्रामाध्यके, नापिते, पुं० । ग्रामे ग्रामधर्मे नयति भोगिके, ग्रामेण मैथुनव्यापारेण न-यति कालम् । बहुजनभोग्यायां स्त्रियाम्, वेश्यायां नीलिकायां च । स्त्री० । विष्णौ, वाच० । ग्रामप्रधाने, दे० ना० २ वर्ग ।

गामणी-ग्रामणी-पुं० । स्त्री० । ‘गमणि’ शब्दार्थे, प्रा० ३ पाद ।

गामणीमुत्र-देशी-ग्रामप्रधाने, दे० ना० २ वर्ग ।

गामधर्म-ग्रामधर्म-पुं० । ग्रामा इन्द्रियग्रामाः, तेषां धर्मः स्व-ज्ञावः । इन्द्रियाणां यथास्वं विषयेषु प्रवर्तने, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० । विषयोपज्ञोगगते व्यापारे, आचा० २ श्रु० १ अ० ३ उ० । ग्राम इन्द्रियग्रामो रुढेस्तद्धर्मः । विषयान्निवाषे, स्था० १० उ० । शब्दादिषु कामशुणेषु, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । मैथुने, “उत्तरमणुयाण आदिया गामधर्मा इह मे अणुस्तुर्यं” सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । आचा० । ग्रामा जनपदाश्रयास्तेषां तेषु वा धर्मः समाचारा व्यवस्थेति ग्रामधर्मः । लौकिकधर्मभेदे, स च प्रतिग्रामं भिन्न इति । स्था० १० उ० । दश० ।

गामद्ध-ग्रामार्द्ध-पुं० । ग्रामे उत्तरापथानां ग्रामस्य ग्रामार्द्ध इ-ति संज्ञा । आह चूर्णिकृत-“गामकंसु त्ति देसणनीलुन्नउं गामेसु त्ति जणियं होइ उत्तरावढाणं, एसा मणिइ त्ति ” वृ० १ उ० ।

गामपह-ग्रामपय-पुं० । ग्राममार्गे, नि० चू० १२ उ० ।

गामपिडोलग-ग्रामपिण्डोलक-पुं० । भिक्षयोदरभरणार्थं ग्राम-माश्रिते तुन्दपरिमृजे, आचा० १ श्रु० ८ अ० ४ उ० ।

गामवह-ग्रामवध-पुं० । ६ त० । ग्रामावघाते, नि० चू० १२ उ० ।

गाममारी-ग्राममारी-स्त्री० । ग्रामे युगपद् रोगविशेषादिना बहूनां कालधर्मप्राप्तौ, जी० ३ प्रति० ।

गामरक्त्वय-ग्रामरक्त-पुं० । त्रिकचन्वरादिव्यवस्थितेषु ग्रा-मरक्ताकारिषु, आचा० १ श्रु० ८ अ० २ उ० ।

गामरोग-ग्रामरोग-पुं० । ग्रामव्यापिनि रोगे, ज० २ वत्त० ।

गामनटिय-ग्रामनं स्थित-न० । ग्रामालम्बनत्वाद् ग्रामाकारे वि-जङ्गज्ञाने, भ० ८ श० २ उ० ।

गामनसरियग-ग्रामसार्थक-न० । ग्रामे संसारणीये कथनीये, आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।

गामहण-देशी-ग्रामस्ताने, दे० ना० २ वर्ग ।

गामाग-ग्रामाक-पुं० । स्वनामस्थाने सन्निवेशे, यत्र प्रतिमा-स्थितस्य वीरस्य बिम्बलको नाम यक्षः पूजां कृतवान् । आ० म० द्वि० । आ० चू० ।

गामागर-ग्रामाकर-पुं० । ग्रामाः करवन्तस्तेषु आकरा लोहाद्यु-त्पत्तिचूमयः । ग्रामस्थितलोहाद्युत्पत्तिभूमिषु, कल्प० ।

गामागर-नरग-खेड-कव्वरु-मर्मव-दोणमुह-पट्टणा-स-म-संवाह-सन्निवेशे ॥

(गामेत्यादि) ग्रामाः करवन्तः, आकराः लोहाद्युत्पत्तिभू-मयः, नगराणि कररहितानि, खेटानि धूलिप्रकारोपेतानि, कव्वटानि कुनगराणि, मडंबानि सर्वतोऽर्धयाजनात्परतो अव-स्थितग्रामाणि, द्रोणमुखानि यत्र जलस्थलपथाबुभादपि जवतः, पत्तनानि जलस्थग्रामार्गे वीरस्यतरेण मार्गेण युक्तानि, अश्रम-स्तोर्थस्थानानि, तापसस्थानानि वा, संवाहाः समग्रमौ कृषि कृत्वा कृषीबला यत्र धान्यरक्तार्थं स्थापयन्ति, सन्निवेशाः सार्थ-कटकादीनां उत्तरणस्थानानि; एतेषां द्वन्द्वः, तेषु तथा । कल्प० ४ कृण ।

गामाणुगाम-ग्रामानुग्राम-न० । एकस्माद् ग्रामाद्वधिभूताहुत्तर-ग्रामाणामनतिक्रमो ग्रामानुग्रामम् । ग्रामपरम्परायाम्, एकग्रामा-ल्लघुपश्चाद्वाच्यां ग्रामोऽनुग्रामः । ग्रामश्च अनुग्रामश्च ग्रामानु-ग्रामम् । स्था० ४ उ० ४ उ० । ग्रामादनन्तरे ग्रामे, ध० ३ अधि० । गच्छतोऽग्रेऽनुकूले ग्रामे च । नि० चू० ३ उ० । “ गामानुगामं दूङ्गजमाणे ” ग्रामानुग्रामं छवन् एकस्माद् ग्रामादनन्तरग्रा-ममनुलङ्घयन्नित्यर्थः । रा० । आचा० । औ० । ह्या० । उत्त० । नि० । ज० । नि० चू० । “गामाणुगामं रीबन्तं अणगारं अकि-चणं ” ॥ उत्त० ३ अ० ।

गामायार-ग्रामाचार-पुं० । विषये, अ० म० प्र० । “ गामायारा विसया ” आ० म० प्र० ।

गामारसुप्पयारणिरय-ग्रामारण्यप्रचारनिरत-त्रि० । ग्रामार-ण्ययोः प्रचारविषयनिरते, ज० ७ श० ६ उ० ।

गामाहिर्वई-ग्रामाधिपति-पुं० । जोगिके, वृ० ४ उ० ।

गामिय-ग्रामिक-त्रि० । ग्रामधर्माश्रिते, आचा० १ श्रु० ८ अ० २ उ० । ग्राममहत्तरे, नि० चू० २ उ० ।

गामिष्ठय-ग्रापीण-त्रि० । ग्रामे भवः । "रिक्त्रहुलौ भवे" ॥ ८ ।
२ । १६३ ॥ इति नाम्नः पर इल्लप्रत्ययः । प्रा० २ पाद । ग्रामभवे
मनुष्ये, " ते य गामिष्ठय ज्ञष्टः " अ० म० प्र० ।

गामेयग-ग्रामेयक-त्रि० । ग्रामजाते, ग्रामेयकास्तिर्यञ्चो द्विधा-
कुत्सिता जुगुप्सिताश्च । वृ० १ उ० । (ग्रामेयकांदाहरणम् 'अ-
णुओग' शब्दे प्र० भागे २२६ पृष्ठे निरूपितम्)

गाय-गात्र-न० । शरीरे, उक्त० २ अ० । शरीरावयवे, सूत्र० २
अ० २ अ० । ज्ञा० । औ० । " गायस्सुव्यवृणाणि य " गात्रस्य
कायस्योद्धर्तनमेवानाचरितानि उद्धर्तनानि पङ्कापनयनलक्षणा-
नि । दश० ३ अ० ।

गायगन्त्रिभेय-गात्रग्रन्थिभेद-पुं० । गात्रान्मनुष्यशरीरावयववि-
शेषात् कथ्यादेः सकाशात् ग्रन्थिं कार्यापणादिपोट्टिकां भिन्द-
स्याच्छिन्दतीति गात्रग्रन्थिभेदकाः । ग्रन्थिच्छेदकतस्करेषु,
औ० । ज्ञा० । शरीरविनाशकारिषु च । रा० ।

गायदाह-गात्रदाह-पुं० । नीरोगीकरणार्थं पशूनां गात्रदग्धता-
करणे, तत्स्थाने च । " जराश्रोगमरंताणं गोरुभाणं रोगप-
सत्रणयं जय गात्रा उज्जति तं गायदाहं भक्षति " । नि०
चू० ३ उ० ।

गायपञ्चणण-गात्रमन्त्रणन-न० । शरीरस्य चीरण, प्रश्न० ५
संब० द्वार ।

गाय०तंग-गात्राभ्यङ्ग-पुं० । तैलादिना गात्रस्याज्यञ्जने,
दश० ३ अ० ।

गाय०तंग-गात्राज्यञ्जन-न० । सहस्रपाकतैलादिभिः गात्र-
स्याज्यङ्गे, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ।

गायरी-देशी-गर्गार्याम, दे० ना० २ वर्ग ।

गायजट्टि-गाययष्टि-स्त्री० । तनुवतायाम्, सम्म० २ काण्ड ।

गार-गार-पुं० । पापाणशृङ्गिकायाम्, वृ० ४ उ० । कर्करके,
व्य० ४ उ० ।

अगार-न० । प्राकृतेऽकारलोपः । गृहे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

"गारभावसंतेहि" अगारं गृहं तदाद्यङ्गललोपाद् गारमित्युच्यते ।
अगारजावसद्भिः सेवमानैः । आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० ।

गारडल्ल-गौरववत्-त्रि० । गौरवाणि ऋद्धिरससातलक्षणानि
विद्यन्ते यस्य स गौरववान् । गौरवान्विते, कर्म० १ कर्म० ।

गारत्य-अगारस्थ-पुं० । गृहस्थे, नि० चू० १ उ० ।

गारतिय-अगारस्थित-पुं० । अगारं गेहं तद्वृत्तयोऽगारस्थि-
ताः । गृहिषु, स्था० ६ टा० । वृ० । मरुकादिभिक्काचरे, नि०
चू० २ उ० ।

गारतियवयग-अगारस्थितवचन-न० । अगारस्थिता गृ-
हिणस्तेषां वचनम् । वृ० १ उ० । मामकभागिनेयेत्यादिभणने,
स्था० ६ टा० ।

अथागारस्थितवचनमाह-

अरे! हरे! वंजन! पुता!, अन्वो! वप्पो! ति जाय! माम! ति ।
भदी! य सामि! जोगिय!, लहुओ लहुआ य गुरुआ य ॥
अरे! इति वा हरे! इति ब्राह्मण! इति वा पुत्र! इति वा वयामश्च-

णवचनं ब्रूते तदा मामवधु । 'अन्वो! वप्पो!' स्मृतः! मामक!,
उपलक्षणत्वादस्य । जागिनेय ! इत्यादीन्पि यदि वक्ति तदा
चतुर्लघु । अथ भदिन्! स्वामिन्! भोगन्! इत्यादीनि गौरव-
गर्जाणि वचांसि ब्रूते तदा चतुर्गुरुका आश्वादयश्च दोषाः ।

संयवमादी दोमा, हवंति धी मुरु ! को व तुह वंघू !।

मिच्छत्तं दिववयणे, ओजावणता य सामि ति ॥

स्मृतमामकादीनि वचनानि ब्रुवाणेन संस्तवः पूर्वसंस्तवादि-
पः कृतो भवति । ततश्च प्रतिबन्धादयो बहवो दोषा भवन्ति ।
अम्ब! तात ! इत्यादिब्रुवतः भुत्वा लोकाश्चिन्तयेत्-अहो ! एते-
षामपि मातापित्रादयः पूजनीयाः, अविरतिकाश्च मन्त्रयन्तो भू-
यस्तदा दोषाः । यद्वा-सद्गृहस्थस्तेनासद्भूतसंबन्धोद्घाटनेन
रुष्टे, ब्रूयात्-धिग्नुगड ! कस्तवाव बन्धुः स्वजनोऽस्ति ? यन्नैवं
प्रवृत्तसि ? उपलक्षणमिदम् अरे ! हरे ! इत्यादि ब्रुवतः परो
ब्रूयात्-त्वं तावन्मां न जानीषे कोऽहमस्मि, ततः किमवमरे इत्या-
दि जणसि ? एवमसंखडादयो दोषाः । द्विजवचने च ब्राह्मण !
इत्येवमभिधाने मिथ्यात्वं भवति । स्वामिन् ! इत्यादिभिधाने
च प्रवचनस्यापभ्रजता भवति । गतमगारस्थितवचनम् । गृह-
स्थवचनं देशाभाषामाश्रित्य भवेत् । वृ० ६ उ० । ('अवयण'
शब्दे प्रथमभागे ७६६ पृष्ठे चतुर्गुरुकाः प्रायश्चित्तमुक्तम्)

अथार्यागृहस्थनापाजापणे दोषमाह-

जत्थ य गिहत्यभासा-हि भासए अज्जिआ सुरुद्धा वि ।

तं गच्छं गुणसाथर!, समणगुणविवज्जिअं जाण ॥ १ ? १ ॥

यत्र चसुरुष्टाऽपि कथमपि कारणवशेन भृशं रोषं गताऽपि,
किं पुनरुष्टा, आर्या गृहस्थभाषाभिः 'तव गृहं उवलतु' 'तव
शवं कर्षयामि' 'तवाक्षिणी स्फुटिने' 'तव गादौ कुत्तौ स्तः' इत्या-
दि कठोरसावद्यरूपाभिर्भाषते, हे गुणसागर ! तं गच्छं श्रमण-
गुणविवर्जितं जानीहीति गाथाच्छन्दः । ग० १ अधि० ।

गारत्यी-अगारस्त्री-स्त्री० । अविरतिकायाम्, वृ० ३ उ० ।

गारव-गौरव-न० । गुरोर्भावः कर्म वेति गौरवम् । 'आश्च गौरवे'
। ८ । १ । १६३ । इत्यौत आत्वम् । प्रा० १ पाद । प्रतिबन्धे, अजि-
लापे च । आ० चू० ४ अ० । तत्र छव्यभावभेदभिन्नं गौ-
रवं वज्रदेः भावगौरवमजिमानलोभाभ्यामात्मनोऽशुभभाष-
गौरवं संसारचक्रवात्परिभ्रमणहेतुकर्मनिदानमिति भावार्थः ।
आव० ४ अ० ।

तत्रो गारवा पन्नत्ता । तं जहा-इद्धिगारवे, रसगारवे, सातागारवे ।

तत्र ऋद्ध्या नरेन्द्रादिपुञ्जाङ्गकणया, आचार्यत्वादिलक्षणया
वाऽजिमानादिद्वारेण गौरवं ऋद्धिगौरवम्, ऋद्धिप्राप्त्यऽजि-
मानप्राप्तिप्रार्थनाद्वारेणाऽऽत्मनोऽशुभो भावो जावगौरवमित्यर्थः ।
एवमन्यत्रापि, नवरं रसां रसनेन्द्रियार्थं मधुरादिः, सातं सु-
स्वमिति । अथ वा-ऋद्ध्यादिषु गौरवमादर इति स्था० ३ ज्ञा०
४ उ० ।

ऋद्ध्यादिगौरवे च दृष्टान्तः-

" मयुरामागमन्महगु-राचार्यः श्रुतपारगः ।

धर्मोपदेशवान् लब्ध्या, भविकप्रतिबोधकः ॥ १ ॥

समृद्धाः श्रावका भक्त्या, भोज्यानि सरसानि च ।

सुखेनावस्थितिस्तत्र, तस्याभूत्सर्वकालिकी ॥ २ ॥

ऋद्धिरमसानरूपं, ततोऽभूद्वैरवत्रयम् ।

नित्ययासो स तत्राम्निन्दतो बौल्याद्विशेषतः ॥ ३ ॥

आयुःकृये स मृत्वाऽभूद्, यज्ञो निर्धमने पुरः ।

ज्ञात्वा चाधः स्वं शिष्यान् स्वान्, संज्ञाभूमिमुपागतान् ॥ ४ ॥

दृष्ट्वा प्रासारयद्दीर्घां, जिह्वां बोधयितुं सुधीः ।

तेष्वेकः सात्विकः साधु-रूचं त्वं कांसि गुह्यकः ॥ ५ ॥

स ऊचे वो गुरुर्मृत्वा, लौल्यादीदृक् सुरोऽभवम् ।

नित्यवासं ततो यूयं, परित्यज्य कृतोद्यमाः ॥ ६ ॥

विदरध्वं क्रियानिष्ठाः, बभध्वं मा स्म दुर्गतिम् ।

भुत्वा गुरुवचो दृष्ट-प्रत्यया गौरवेषु ते ॥ ७ ॥

तदैवाऽऽवेद्य भव्यानां, व्यहर्षुस्त्यक्तगौरवाः ॥ ८ ॥

आ० क० आव० संथा० ध० । प्रश्न० । आतु० स० सूत्र० ।

परिवारगौरवे, व्य० ।

परिवारऽद्विधम्मक-हवादिखमगा तदेव नेमिती ।

विज्ञा रायाणैर्ग-रायो इति अट्टहा द्रोड ॥

परिवारगौरवम् १ ऋद्धिगौरवम् २ धर्मकथकोऽहमिति गौरवम्

३ वाद्यऽहमिति गौरवम् ४ कृपकोऽहमिति गौरवम् ५ नेमिति-

कोऽहमिति गौरवम् ६ विद्यागौरवम् ७ रत्नाधिकतागौरवम् ८

इत्येवममुना प्रकारेणाष्टाष्टप्रकारं गौरवं भवति । व्य० ३ उ० ।

आदरे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । गर्व, स्था० १० ठा० ।

गारवकारण-गौरवकारण-न० । गर्वनिबन्धने, वृ० १ उ० ।

गारवद्व-गौरवार्थ-त्रि० । गौरवनिमित्ते, "पयाणि गारवचा, कु-

णमाणे अग्निगौरव्यं बंधे" पं० व० ४ द्वार ।

गारवदान-गौरवदान-न० । गौरवेण गर्वेण यद्दीयते तद्गौरव-

दानम् । दानभेदे, "नटनर्तमुष्टिकेज्यो, दानं संबन्धिबन्धुभिन्ने-

ज्यः यद्दीयते यशोऽर्थं, गर्वेण तु तद्भवेद् दानम्" ॥ १॥ स्था० १० ठा० ।

गारववन्दन-गौरववन्दन-न० । चतुर्दशे वन्दनकदोषे, प्रव० ।

चतुर्दशदोषमाह-

"गारव सिक्खाविणीश्रोऽहं" (१६०) (गारव स्ति) गौरवनिमित्तं

वन्दनकमिति । कथं तदिति । आह-"सिक्खाविणीश्रोऽहं"ति शिक्का

वन्दनकप्रदानादिसामाचारीविषया, तस्यां विनीतः कुशलोऽहमि-

त्यवगच्छन्त्वमी सर्वेऽपि साधव इत्यभिप्रायवान् यथावदावर्त्ता-

चाराधयन् यत्र वन्दते तद्गौरववन्दनकमित्यर्थः । प्रव० २ द्वार ।

आव० । आ० चू० । वृ० । ध० ।

गारवविसेसजोग-गौरवविशेषयोग-पुं० । गुरुत्वस्य पूजनीय-

वत्वस्याऽधिकसम्बन्धे, प० १० विव० ।

गारविय-गौरवित-त्रि० । ऋद्ध्यादिगौरवं संजातमस्येति । ऋ-

द्धिरससातानामन्यतमेन गौरवेण गुरुतरे, सूत्र० १ श्रु० १

अ० १ उ० । चं० प्र० । ग० । ध० ॥

गारहितिया-गार्हस्थ्यी-स्त्री० । गृहस्थानामियं भाषा गार्हस्थ्यी,

पुत्र-मामक-भागिनेयेत्यादिः । तस्यां भाषायाम्, प्रव० २३५ द्वार ।

गारुड-गारुड-न० । मन्त्रशास्त्रभेदे, स्था० ६ ठा० ।

गारु-नश्-धा० । अदर्शने, णिच् । तस्य "नशेर्विउरु-नास-

व-हारव-विष्प-गारु-पलावाः" । ८ । ४ । ३१ । इति गारुदेशः ।

'गारुह' नाशयति । प्रा० ४ पाद ।

गालण-गालन-न० । घनमसृणबलाद्भान्तेन झुडिकरणे, किञ्च

सने च । नि० १ वर्ग । आचा० । गालवे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

तच्च न कार्यम्-

जे निक्खू वियदं गालेऽ गालावेऽ गालियमाहद्दु दिज्ज-

माणं पडिगाहेऽ पकिग्गहंनं वा साऽज्ज ॥ ७ ॥

परिपूणमादं हि गावेति, तस्स चउलहुं, आणादिया यदोसा ।

जे निक्खू वियदंतं, गालिज्जा तिविहकरणेगेणं ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं पावे ॥ २२ ॥

अपणो गालेऽ, अणेषु वा गालावेऽ, गालैतमणुमेदिति । प्लं

वितहकरणे इमे दोसा, सेसं कंठं ।

इदरद्द वि ताव गंधो, किमु गात्रितम्मि जं च उज्जिमिया ।

खोत्तेसु पकसम्मि य, पाणादिविराहणा एव ॥ २३ ॥

(इदरद्द स्ति) अगालिज्जंतस्स विगंधो, गालिज्जंते पुण सुहुतरं

गंधो, खालपकसेसुं उज्जिमिमाणेसु उज्जिमिना जयति । मज्झ-

स्स हेहाऽधो य गोमादाकाट्टसं खोलेसु राए किष्णमादि किट्ठि-

सं पकसं अणं च खोत्तपकसेसु उज्जिमिमाणेसु मक्खिगपिपी-

विगाविहारणा, मधुविदोवक्खण उभयप्राणिविहारणा ।

वितियपदं गेल्ले, वज्जुवसे तदेव सिक्खाए ।

एतेहि कारणेहिं, जयणा इमा तत्थ कातवा ॥ २४ ॥

कारणे इमाए जयणाए गेएहेज्ज-

पुव्वपरिगालियंत-स्स गवेमए पढमताए कायवा ।

पुव्वपरगालेय-स्सा तीतो अप्पणा गाले ॥ २५ ॥

रिज्जुरिति कएत्था ।

सव्वेवियरुसुत्ता जहा णिदोसा सदोसा भवंति तहा आह-

कारणगहणे जयणा, दत्ती दूतिज्ज गालणं चेव ।

कीयादी पुण दप्पे, कज्जो वा जोगमकरेतो ॥ २६ ॥

दत्तीसुत्तं, दूज्जणसुत्तं, गालणसुत्तं च । एते सुत्ता कारणिया ।

एतेसु कारणेसु वियदं छेपइ, गहणे णिदोसा जयणं करेतो,

जयणं अकरेतस्स दोसा जवंति । कीयगरुपामिच्चपरियाट्टिअज्जा-

दिया पुण सुत्ता दप्पतो पक्सिद्धा, दप्पतो गेएहंति, सदोसा

कज्जे अववादतो गेएहंतो जति तिणि वारा सुद्धं सगणं पवं-

जंति, पणगपरिहाणी पवंजंति, ता सदोसा । नि० चू० १६ उ० ।

गालणा-गालना-स्त्री० । गर्भपातनप्रकारे, येन गर्भो कवीभूय

करति । विपा० १ श्रु० १ अ० ।

गाली-गाली-स्त्री० । चकारमकारादिकायामसद्वाचि, प्रव०

३८ द्वार । स्था० । "ददतु ददतु गालीं गात्रिमन्तो भवन्तो,

ययमिह तदनावा-न्नैव दाने समर्थाः" ॥ उक्तं २ अ० ।

गालेमाण-गालयत्-त्रि० । अतिवाहयति, ज० ६ श्रु० ३३ उ० ।

गावाण-गावन्-पुं० । "पुंस्यन आणो राजवच्च" । ३३ । १६ । इत्य-

अन्तस्य आणादेशः । पाषाणे, प्रा० ३ पाद । गिरौ च । है० । वाच० ।

गावी-गो-स्त्री० । गव्याम्, रा० । आ० म० । (गोवृक्षान्तः

'अण्णुस्त्रोय'शब्दे प्रथमभागे १८५ पृष्ठे उक्तः) 'गावीयो हरि-

यात्रो " आ० म० द्वि० । " खीरीणि यात्रो गावीत्रो " आचा०
२ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

गाम-ग्राम-पुं० । प्रसु अदने । प्रसनं प्रासः । कवलप्रक्षेपे, प्रस्यत
इति च प्रासः । कवले, विशेषः ।

गासेसणा-प्रापेपणा-स्त्री० । " गासेसणाए संयमे निवतिष
पेहाए " प्रासार्थं क्वचिदसादौ निपतति, आचा० २ श्रु०
१ अ० ६ उ० ।

गाह-गाध-पुं० । उच्छेधे, स्था० १० ठा० । स्ताधे, स्था० ४
ठा० ४ उ० ।

ग्राह-पुं० । ग्राहो ग्रहणम् । गृहीतौ, नि० चू० १ उ० । आदाने,
हस्तव्यापारे, वाच० । सर्पग्राहके-गारुडिकादौ, वृ० १ उ० । त-
न्नुकजीवे जलजन्तुभेदे, उक्त० ३६ अ० । प्रह० । तथा सूत्रम्-
"सं किं तं गाहा ? । गाहा पञ्चविधा पञ्चत्ता । तं जहा-देली बढगा
मददुया पुलगा सामागाया । संत्तं गाहा । " प्रज्ञा० १ पद । ज० ।

ग्राहक-ग्राहक-पुं० । ग्रहणवृत् । इयेनपक्रिणि, विप्रवेद्ये च । ग्रही-
नरि, त्रि० । ज्ञापके, लिङ्गेन्द्रियादौ, वाच० । आचार्ये, ग्राहयती-
ति व्युत्पत्तेः । शिष्ये च, गृह्णातीति व्युत्पत्तेः । व्य० ३ उ० । शि-
ष्यनरि गुरौ, उक्त० १ अ० । अर्थपरिच्छेदकारिणि, वृ० १ उ० ।
कथयितरि, आ० म० द्वि० ।

ग्राहगमुद्ध-ग्राहकशुद्ध-न० । ग्राहकशुद्धा बुद्धेऽशनादिदाने,
यत्र ग्रहीता चारित्रगुणयुक्तः । विपा० २ श्रु० १ उ० ।

ग्राहगमिरा-ग्राहकगिर-स्त्री० । ग्राहयतीति ग्राहिका, सा चासौ
गोश्च ग्राहकणीः । आ० म० द्वि० । अर्थपरिच्छेदकारिण्यां भग-
वद्वाचि, वृ० १ उ० । आ० क० ।

गाहण-ग्राहण-न० । ग्राहयतीति ग्राहणम् । आहाने शिष्य ए-
तदिति बाहुलकार्कमप्यनद्, ग्राहणम् । आचारादिसूत्रे, व्य०
३ उ० । प्रतिपाद्यस्य विवक्षितार्थप्रतीतिजनके वचास, प्रह०
२ संव० द्वार । आदापने, पं० भा० ।

गाहणं तत्रचरितस्मा, गहणं चिय गाहणा होति ।

किं पुण चरितगहणं, होज्जहि जन्नति इमेहिं तु ॥

वेरगेणं अहवा, पिच्छत्तो होइ संमत्तं ।

संमत्ताउ चारितं, अहवा होज्जा इमेहिं गहणं तु ॥

सवणो णाणविणाने, एमादी गाहण चरिते य ।

अहवा वी उवणो, एगहं होति गाहणा य चि ।

तह उवदिसति जहत्तं, चारितं गेएहती सो तु ॥

अविराहणम्मि य गुणा, दोसा य विगाहणा चरितस्स ।

तह गहिज्जति जहत्तं, ओगाहो होति चारिते ॥

एाणे य चेव तह दं-मणे य जाति गहणेण संजूया ।

एयानि गाहंते, गाहणता वनिता एसा ॥ पं० भा० ।

चरित्रप्रतिपत्तिः ग्राहणा इति । चरित्रं प्रतिपात्तिविशुद्धं,
कथं वा चारित्रं भविष्यति ? । (वेरगेण) वैराग्यतया
शुद्धिर्भवति । एवमित्यवधारणे । एताः प्रतिपत्तयः । प्रतिपत्तिरिति
व्याकरण, प्रकाश वा । पं० श्रु० । सु० ।

गाहणाकुमल-ग्राहणाकुशल-पुं० । प्रतिपादनशक्तियुक्ते, ग०
१ अधि० । स हि बहो जियुक्तिभिः शिष्यान् बोधयति । आचा०
१ श्रु० १ अ० १ उ० ।

गाहा-गाथा-स्त्री० । गाय अ-टाप् । संस्कृतेतरजापानिवका-
यामार्यायाम्, जं० २ वक्त० । नल्लक्षणश्च-

"विपमाक्तरपादं वा, पादैरसमं दशधर्मवत् ।

तन्त्रेऽस्मिन्पदासिद्धं, गायंति तत्पण्डितैस्तेष्वयम्" ।

दशधर्मवदिति ।

"दश धर्मं न जानन्ति, धृतराष्ट्र ! निबोधन ॥

मत्तः प्रमत्त उन्मत्तः, श्रान्तः क्रुद्धो बुद्धिक्लितः ।

त्वरमाणश्च भीरुश्च, लुब्धः कामी च ते दश" ।

इति गृह्यते, उक्त० ३६ अ० । स्था० ।

"यच्छन्दो नात्तमत्र, गाथेति तःसूरिभिः प्रोक्तम्" इति च ।

ग० १ अधि० । भ० ।

"लक्ष्मैतत्सप्त गणा, गोपेना जवति नेह विप्रमे जः ।

पष्ठोऽयं न लघुर्वा, प्रथमेऽङ्गे नियतमार्यायाः ॥

पष्ठे द्वितीयस्यापरके न्ले, मुखलाच्च स यतिपट्टनियमः ।

चरमेऽङ्गे पञ्चमके, तस्मादिह जवति पष्ठो लः" ॥ २ ॥

अर्थैव संस्कृतेतरजापासु गाथासंज्ञेति ॥

निर्लेपः-

एणं ठवणा गाहा, दव्वगाहा य जावगाहा य ।

पोत्थग-पत्तग-विट्ठिया, सो होइ दव्वगाहाओ ॥ १३६ ॥

(एणं ठवणेत्यादि) तत्र गाथाया नामादिकश्चतुर्चा निर्लेपः ।

तत्रापि नामस्यापने कृष्णत्वादिनादृत्य छव्यगाथामाह- (सु० १

श्रु० १६ अ० ।) आगमतो, नां आगमतश्च । तत्र आगमतो ह्यता,

तत्र चानुपयुक्ताऽनुपयोगो छव्यमिति कृत्वा । नां आगमतस्तु

त्रिधा-कृशरीरद्वयगाथा, भव्यशरीरद्वयगाथा, ताज्यां वि-

निर्मुक्ता च । "सत्तच्छ गुरु विसंमा, मे हया ताण छच्छहज्जया ।

गाहाए पच्छे, भओ बट्ठो त्ति इक्कक्को" ॥ ११ ॥ इत्यादिलक्षण-
क्षिता पत्रपुस्तकादिभ्यस्तेति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । तत्र

कृशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्ता छव्यगाथा पत्रकपुस्तकादिभ्य-

स्ता । तद्यथा-"जयति णवणक्षिणकुवलय-थियसियसरवत्त-

पत्तदलच्छे । वीरो गयंदमयगल्ल-सुवन्नियगयविक्रमो भगवं"

॥ १ ॥ अथ चेयमव गाथा पोमशाध्ययनरुपा पत्रकपुस्तकव्यस्ता

छव्यगाथति ।

भावगायामधिकृत्याऽऽह-

होति पुण जावगाहा, सागारुवओगजावणिप्पन्ना ।

महुराजिधानजत्ता, तेण गाहा ति एं विति ॥ ४० ॥

(होति पुणेत्यादि) भावगाथा पुनरियं जवति । तद्यथा-योऽ-

सौ साकारोपयोगः क्वायोपशमिकजावनिष्पन्ना गाथां प्रति

व्यवस्थितः सा भावगाथेत्युच्यते, समस्तस्यऽपि च श्रुतस्य

क्वायोपशमिकभावे व्यवस्थितत्वात् । तत्र चानाकारोपयोगस्या-

संभवादेवमभिधीयते इति । पुनरपि तामेव विशिनष्टि-मधुरं

युतिपेशलमभिधानमुच्चारणं यस्याः सा मधुराभिधानयुक्ता,

गाथाऽन्वसोपनिषत्स्य प्राकृतस्य मधुरत्वादित्यभिप्रायः । गी-

यंते पृथ्वंते मधुराक्षरप्रवृत्त्या, गायति वा तामिति गाथा, यत

एवमनस्तेन कारणेन गाथामिति तां श्रुयते; णमित्तिवाक्या-

लङ्कारे, एतां वा गाथामिति ।

अन्यथा वा निरुक्तमधिकृत्याऽऽह-

गाहीकया व अत्या, अहवा सामुद्रण उदेण ।

एएण हौति गाहा, एमा अन्नो वि पज्जाओ ॥ ४१ ॥

(गाहीकया व इत्यादि)गाथीकृताः पिपरीकृता वित्तिताः सन्त एकत्र मीक्षिता अर्था यस्याः सा गाथेति । अथ वा सामुद्रण च्छन्दसा या निवद्धा सा गाथेत्युच्यते । तच्चेदम्-“उन्दीनिवर्त्तं च यल्लाके, गाथेति तत्पण्डितैः प्रोक्तम्” । एषोऽनन्तरोक्तो गाथाशब्दस्य पर्यायो निरुक्तस्तत्पर्यायोऽप्युच्यते । तद्यथा-गीयतेऽसौ, गायति वा तामिति, गाथीकृता वाऽर्थाः सामुद्रण वा च्छन्दसेति गाथेत्युच्यते । अन्यो वा स्वयमभ्यूह्य निरुक्तविधिना विधेय इति ।

पिण्डितार्थग्राहित्वमधिकृत्याऽऽह-

पम्परससु अज्जयणे, पिण्डितअत्येसु जो अवि तह सि ।

पिण्डियवयणेणऽत्थं, गेहे तम्हा ततो गाहा ॥ ४२ ॥

(पम्परससु इत्यादि) पञ्चदशस्वप्यध्ययनेषु अनन्तरकेषु पिण्डितार्थानि तेषु सर्वेष्वपि य एवं व्यवस्थितोऽर्थस्तमवितथं यथावस्थितपिण्डितार्थवचनेन यस्माद् ग्रन्थायेतदध्ययनं षोडशं ततः पिण्डितार्थग्रथनाज्ञाथेत्युच्यते इति । सूत्रं १ श्रु० १६ अ० । विचित्रा गाथा यथा-“समगं नक्खत्ता योगं, जोयंति समगं उऊ परिणमंति । णच्चुएह णादसीओ, बहूदओ होंइ नक्खत्तो” ॥१॥ अस्यां च गाथायां पञ्चमाष्टमावंशकौ पञ्चकलावित्तीयं विचित्रेति उन्दीविद्भिरुपदिश्यते, बहुला विचित्रेति गाथावृत्तणात् “एत्ति पंचकलो गण” इति । स्था० ५ ठा० ३ उ० । “कइं च एक्काएगाहाए” एकया च गाथया लाक्षित्यादिकाल्यधर्मोपेतया श्रुतया कवि जानीयात् । तद्वचनारूपे कलावेदे, स० । श्रौ० । झा० । प्राक्तनपञ्चदशध्ययनस्य गानाज्ञाथो गाथा वातत्प्रतिचूतत्वादिति । सूत्रकृत्ययमश्रुतस्कन्धस्य षोडशेऽध्ययने, स० १६ सम० । प्रतिष्ठायाम्, “सेसपयाण य गाहा” इह गाथा प्रतिष्ठोच्यते, निश्चितिरित्यर्थः । ‘गाधृ’ प्रतिष्ठालिप्सयोश्च इति धातुवचनात् । आव० ४ अ० । गृहे, “गाहा घर गिहमिति एगट्टा” व्य० ८ उ० ।

गाहाल-ग्राहाल-पुं० । त्रीन्द्रियजीवभेदे, जी० १ प्रति० ।

गाहानइ-गृहपति-पुं० । गृहस्य पतिः स्वामी गृहपतिः । सूत्र० २ श्रु० ४ अ० । वृ० । गृहस्थे, आचा० २ श्रु० १ अ० १ उ० । कोष्ठागारनियुक्ते, स्था० ७ ठा० । स० । ऋक्मन्त्रिशेषे, उत्त० १ अ० ।

गाथापति-पुं० । गृहस्थे, कल्प० ६ कृण । भ० । स्वधर्मं चरतो निश्वास्थानम् । जं० २ वक्ता । “नागे नामं गाहावई” । अन्त० ४ वर्ग । “मकाई नामं गाहावई” । अन्त० ७ वर्ग । आ० म० । शय्यादातरि च । स्था० ५ ठा० ३ उ० । कालोदाय्यादीनामन्यतमेऽन्ययूथिके, भ० ७ श० १० उ० । मन्दरस्य पूर्वेण शीतामहानद्या उत्तरेण अन्तर्नद्याम्, स्था० १० ठा० ।

गाहावइओगह-गृहपत्यवग्रह-पुं० । गृहपतिर्माणलिको राजा तस्याऽवग्रहः । प्रति० । गृहपतेर्ग्रामहत्तरादेर्ग्रामपाठकमवग्रहः । आचा० २ श्रु० ७ अ० १ उ० । तवग्रहभेदे, आचा० २ श्रु० ७ अ० ।

गाहावइकरंग-गृहपतिकरणक-न० । श्रीमत्कौटुम्बिककरणके, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

गाहावइकुल-गृहपतिकुल-न० । गृहपतिगृहस्थस्तस्य कुलं गृहम् । आचा० २ श्रु० १ अ० १ उ० । नि० चू० । गृहिगृहे, भ० ८ श० ६ उ० ।

गाथापतिकुल-न० । गृहस्थगृहे, कल्प० ६ कृण ।

गाहावइरयण-गृहपतिरयण-न० । चक्रवर्तिनः कोष्ठागारनियुक्तानामुक्तेषु पुरुषे, स्था० ७ ठा० । गृहपतिश्चक्रवर्तिगृहसमुचितेति कर्तव्यतापरः शाल्यादिसर्वधान्यानां समस्तन्वाहुसहकारादिफलानां सकलशाकविशेषाणां निष्पादकश्च । प्रव० २१२ द्वार ।

गाहावई-ग्राहावती-स्त्री० । मन्दरस्य पूर्वतः शीतोदाया महा-नद्या उत्तरे (स्था० ३ ठा० ४ उ०) सुकच्छुविजयेऽन्तर्नद्याम्, जं० ।

कहि एं जंते ! जंबुदीवे दीवे महाविदेहे वामे गाहावईकुंडे एमं कुंडे पणत्ते ? । गायमा ! सुकच्छस्स विजयस्स पुरच्छिमेणं महाकच्छस्स विजयस्स पच्चच्छिमेणं एणिवंतस्स वामहरपव्वयस्स दाहिणिल्लेणं ति, एत्थ एं जंबुदीवे दीवे महाविदेहे वामे गाहावईकुंडे एमं कुंडे पणत्ते । जहेव रोहिअंसाकुंडे तहेव जाव गाहावईदीवे भवणे, तस्स एं गाहावईकुंडस्स दाहिणिल्लेणं तोरणेणं गाहावई महाणई पव्वुढा समाणी सुकच्छमहाकच्छविजए दुहा वि भयमाणी छुहा वि भयमाणी अट्ठावीसाए सलिलासहस्सेहिं समग्गा दाहिणेणं सीआमहाणईं समुप्पेई । गाहावई एं महाणईं पवहे अ मुहे अ सव्वत्थ समा, पणवीसं जोअणसयं विक्खंभेण अट्ठाईं जोअणमयाईं उव्वेहेणं उज्जओ पासिं दोहिं पडमवरवेइआहिं दोहिं अ वणसेडेहिं जाव दुएह वि वण्णओ ॥

(कहि एं भंते ! इत्यादि) क भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे ग्राहावत्या अन्तर्नद्याः कुणं प्रभवस्थानं ग्राहावतीकुणं नाम कुणं प्रज्ञप्तम् । गौतम ! सुकच्छस्य विजयस्य पूर्वस्यां महाकच्छस्य विजयस्य पश्चिमायां नीलवती वर्षधरपर्वतस्य दाक्षिणात्ये नितम्बे; अत्र सामीप्यिकेऽधिकरणे सप्तमी; तेन नितम्बसमीपे इत्यर्थः । अत्र जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे ग्राहावतीकुणं नाम कुणं प्रज्ञप्तम् । यथैव रोहितांशाकुणं तथेदमपि विशर्तियोजनायामविष्कम्भमित्यादिरीत्या ज्ञेयम् । कियत्पर्यन्तमित्याह-यावद् ग्राहावतीद्वीपं जवनं चेति । उपलक्षणं चैतत्, तेनार्थसूत्रमपि भावनीयम् । तथाहि-“स केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ गावावईदीवे ? । गोअमा ! गाहावईदीवे एं बहुइ उप्पवाइं” जाव सदस्सपत्ताईं गाहावइदीवसमप्पजाइं समवण्णईं” इत्यादि । अथास्माद् या नदी प्रवहति तामाह-(तस्स णमित्यादि) तस्य ग्राहावतीकुण्डस्य दाक्षिणात्येन तोरणेन ग्राहावती महानदी प्रव्यूढा सती सुकच्छमहाकच्छविजयौ द्विधा विभजमाना विजजमाना अष्टाविशत्या नदीसहस्रैः समग्रा सहिता दक्षिणेन जागेन मेरोदक्षिणादिशि शीतां महानदीं समुपसर्पति । अथास्या विष्कम्भादि-कमाह-(गाहावई णमित्यादि) ग्राहावतीमहानदीप्रवहे ग्राहावतीकुण्डनिर्गमे मुखे शीताप्रवेशे च सर्वत्र सुखप्रवहयोरन्यत्रापि स्थाने समासविस्तारौ द्वेधा । एतदेव दर्शयति-पञ्चविंशत्यधिकं योजनशतं त्रिष्कम्भेण, अर्द्धतृतीयानि योजनशतान्युद्धे-

धेन सपादशतयोजनानां पञ्चाशद्भाग एतावत एव लाजात् ,
पृथुत्वं च प्राग्वत् । तथाहि-महाविदेहेषु कुरुमेरुमण्डशालवि-
जयवक्त्रस्कारमुखवनव्यतिरेकेणान्यत्र सर्ववान्तर्नयः । ताश्च
पूर्वापरविस्तृतास्तुल्यविस्तारप्रमाणास्तत् एतत् करणावकाशः ।
तत्र मेरुविष्कम्भपूर्वापरतद्विशालवनायामप्रमाणं चतुःपञ्चाश-
त्सहस्राणि, विजय १६ पृथुत्वं पञ्चविंशतिसहस्राणि चतुःशता-
नि पशुसराणि, वक्त्रस्कारपृथुत्वं चत्वारि सहस्राणि, मुखवन-
व्ययपृथुत्वं ५८४४, सर्वमीलने नवतिसहस्राणि द्वे शते पञ्चाश-
दधिके, एतच्चमूद्रापविष्कम्भवृत्तणाद्वेध्यते । शोधिते च जातं
सप्त शतानि पञ्चाशदग्राणि । एतच्च दक्षिणे उत्तरे वा भागे अन्त-
रनेयः पदं सन्तीति पद्भिर्विजज्यते, लब्धः प्रत्येकमन्तर्नदीना-
मुक्तो विष्कम्भ इति । आयामस्तु विजयाऽऽयामप्रमाणः, विजयव-
क्त्रस्कारान्तर्नदीमुखवनानां समाऽऽयामकत्वात् । ननु “ जाव-
इया सल्लिग्राओ, माणुसलोगमि सव्वमि २६ । पणयावीस
सदस्सा, आयामो दोइ सव्वसरिआणं ॥१॥ ” इति वचनात्
कथमिति संगच्छते ? उच्यते-इदं वचनं भरतगङ्गादिसाधा-
रणं, तेन यथा तत्र नदीक्षेत्रस्याल्पत्वेनानुपपत्तावत्यर्थकोट्याक-
रणमाश्रयणीयं, तथाऽत्रापि । अत्र श्रीमलयगिरिपादाः क्षेत्रस-
मासवृत्तौ जम्बूद्वीपाधिकारे “ एताश्च ग्राहावतीप्रमुखा नद्यः सर्वा
अपि सर्वत्र कुण्डाद्विनिर्गमे शीता शीतोदयाः प्रवेशे च तुल्यप्र-
माणविष्कम्भोद्देशाः ” इत्युक्त्वा यत्पुनर्धातकीखण्डपुष्करार्धाधि-
कारयोनदीनां द्वीपे २ द्विगुणविस्तारं व्याख्यानयन्तः प्रोचुः- “ यथा
जम्बूद्वीपे रोहितांशा-रोहिता-सुवर्णकूला-रुप्यकूलानां ग्राहा-
वत्यादीनां च द्वादशानामन्तर्नदीनां सर्वाण्येव योडशानां नदी-
नां प्रवहे विष्कम्भो द्वादश योजनानि सार्द्धानि, उद्देशः क्रोशमे-
कं, समुद्रप्रवेशे ग्राहावत्यादीनां च महानदीप्रवेशे विष्कम्भो यो-
जन १२५, उद्देशो योजन २ क्रोश २ इति । तत्र पूर्वापरविराज्यो ।
यतस्तथैव तैरत्र लघुवृत्तजिप्रायेण प्रवहप्रवेशयोर्विशेषोऽभिहित
इति कथनेन समाहितम्; एवमत्रापि लघुवृत्तजिगतस्तत्राभिप्रायो-
दर्शितो वर्तते । उतयत्रापि तत्त्वं तु सर्वविदो विदन्ति । किंच आसां
सर्वत्र समविष्कम्भकत्वे आगमव्युत्क्रियतुकूत्रा । तथाहि-आसां
विष्कम्भवैषम्ये उन्नयपार्श्ववर्त्तिनोर्विजययोरपि विष्कम्भवैषम्यं
स्यात्, इष्यते च समविष्कम्भकत्वमिति । शेषं व्यक्तमिति ।
जं ४ वक्त्रं । “ दो गाहावई ” स्था० २ ठा० ३ उ० ।

गाहावईकुम्भ-ग्राहावतीकुण्ड-न० । ग्राहावतीनिर्गमकुण्डे, जं०
४ वक्त्रं ।

गाहामुत्तधर-गाथामूत्रधर-पुं० । निशीथकल्पव्यवहारयोर्ये पीठे
ते एव गाथामूत्रे, तद्वर्त्ततेति । निशीथादिपीठिकायाः सूत्रतो
धारके, नि० चू० २ उ० ।

गाहासौत्रसग-गाथाषोडशक-पुं० । गाथाख्यं पौरुषमध्ययनं
यस्मिन् भुवस्कन्धे स तथा । सूत्रकृताङ्गस्य प्रथमे भुवस्कन्धे,
सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

मोत्रसयगाहा मोत्रसगा पञ्चत्ता । तं जहा-समए, वेयालिए,
उवसगपरिन्ना, इत्थीपरिन्ना, निरयाविजत्ती, महावीरशुई,
कुसीलपरिजासिए, वीरए, धम्मे, समाही, मग्गे, समोसरणे,
आहान्हिए, गंथे, जमए, गाहा । स० १६ सम० ।

सूत्रकृताङ्गस्य योडशेऽध्ययने, तत्रभेदपर्यायैर्व्याख्येति कृत्वा
सूत्रार्थमधिकृत्याऽऽह-

सोत्रसमे अज्झयणे, अणगारगुणाण वसुणा भणिया ।
गाहासोलस णामं, अज्झयणमिणं उवदिसंति ॥ ४३ ॥

(सोलसमे इत्यादि) पौरुषाध्ययनेऽनगराः साधवस्तेषां
गुणाः ज्ञान्यादयस्तेषामनगरगुणानां पञ्चदशस्वप्यध्ययनेष्व-
भिहितानामिहाध्ययने पिरिडतायं वचनेन यतो वर्णनाऽभिहिता-
ऽनो गाथाषोडशाभधानमध्ययनमिदं व्यपदिशन्ति प्रतिपादय-
न्ति ॥ सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । आ० चू० ।

गाहिय-ग्राहित-असंयमं प्रति वर्त्तिने, सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

गाहिया-ग्राहिका-स्त्री० । अक्लेशेनार्थबोधिकायां वाचिका-
याम्, औ० ।

गाहीकड-गाथीकृत-त्रि० । पिरमीकृते, “ गाहीकया व अत्था,
अदवा सामुदपण उंदेणं ” सूत्र० १ श्रु० १६ अ० ।

गंठि-गृष्टि-स्त्री० । “ श्लुकादौ ” ॥ २११२८ ॥ इति ऋत इवम् । प्रा०
१ पाद । “ वक्रादावन्तः ” ॥ २११२६ ॥ इति अनुस्वारागमः । सकृ-
त्प्रसूतायां गवि, प्रा० १ पाद ।

गिज्झ-गृध्र-धा० । त्रिप्सायाम्, दिवा० पर० सक० सेट्० वाच० ।
“ युध्वु वृध्वकुध्वसिधमुहां ज्झः ” ॥ १८४१२ ॥ इत्येत्यस्य ज्झः ।
“ गिज्झे ” गृध्यात् । प्रा० ४ पाद । स० । प्राप्तस्यासन्तोषेणाप्राप्तस्या-
काङ्क्षावन्तो भवन्तीति । स्था० ५ ठा० १ उ० । “ कांस वा एगे गि-
ज्झं ” एकः कथं गृह्ये तात्पर्यमासेवां वा विदितकर्मपरि-
णामो विदध्यात् युज्येत गार्ध्वं यदि तत् स्थानं प्राप्तपूर्वं नाभविष्य-
त्तच्छानेकशः प्रातिनस्तद्धाभावाभयोर्नोत्कर्षाऽवकर्षो विदध्यात् ।
आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

ग्राह्य-त्रि० । हस्तादिना आदेये, स्था० ३ ठा० २ उ० । उच० ।

गिज्झमाण-गृध्र-त्रि० । गार्ध्वं विदधति, आचा० ३ चू० ।
नि० चू० ।

गिड्डिया-गिड्डिका-स्त्री० । कन्दुकतेपिण्यां चक्रयष्टिकायाम्,
प्रव० ३९ द्वार ।

गिण्हमाण-गृह्य-त्रि० । बाह्यादावङ्गे आददाने, वृ० ६ उ० ।

गिण्हयव्व-गृहीतव्य-त्रि० । उपादेये, अनु० । आ० म० ।

गिद्ध-गृद्ध-त्रि० । “ गृध्रु ” अजिकाङ्क्षायाम् । कः, प्राप्तहारादौ आ-
सक्ते, अतृप्तत्वेन तदाकाङ्क्षवति । भ० १४ श० ७ उ० । आचा० ।
स्था० । ङा० । सूत्र० । ग्रथित, अध्युपपन्ने, दशा० ६ अ० । आचा० ।
सूत्र० । प्राक् शब्दादिविषयलवसमास्वादाद् (आचा० १ श्रु० १
अ० ५ उ०) लम्पटत्वं गते, तं । विशेष० ग० । “ विसपसु गिद्धा ”
विषयबोलुपाः । आ० चू० ३ अ० । मूर्च्छिते, सूत्र० २ श्रु० ६
अ० । उच० । दत्तावधाने रमणीरागमोदिते, सूत्र० १ श्रु० ५
अ० १ उ० । गृह्णमिति, प्रज्ञ० २ आश्र० द्वार । “ कम्म गि-
द्धो तुमं ” गृह्णस्त्वं मूढो मूर्खः । तं० ।

गृध्र-पुं० । (गीध) पक्षिविशेषे, भ० २ श० १ उ० । प्रज्ञ० ।

गिद्धपिट्ट-गृध्रस्पृष्ट-गृद्धस्पृष्ट-गृध्रपृष्ट-न० । गृध्रः पक्षिविशेषैर्गृध्रैर्वा
मांससुख्यैः शृगावादिभिः स्पृष्टस्य विदारितस्य करिकरभरा-
समादिशरीरान्तर्गतत्वेन यस्मरणं तद् गृध्रस्पृष्टं वा गृद्धस्पृष्टं

वा । गृध्रैर्वा भक्तिपृष्ठस्य यत्तद् गृध्रपृष्ठम् । ज० २ श० १ उ० । गृध्रपृष्ठं गृध्रैः स्पर्शनं कलेवराणां मध्ये निपत्य गृध्रैरात्मनो ज-
क्षणमित्यर्थः । ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । गृध्रैः स्पृष्टं स्पर्शनं यस्मिन्
तद् गृध्रस्पृष्टम् । यदि वा-गृध्राणां भक्ष्यं पृष्ठमुपलक्षणत्वाद्-
दरादि च, तद्भक्ष्यं करिकरभादिशरीरानुप्रवेशेन महासत्वस्य
मुमूर्षोर्यस्मिन् तद् गृध्रपृष्ठमिति । मरणभेदे, स्था० २ ठा० ४ उ० ।

गिरिभक्तवर्गं 'गिरि-पिठ' उव्वं धणाइ वेदासं ।

एए दांनि विमरणा, कारणजाए अणुमाया ॥ १०३० ॥

गृध्रैः स्पृष्टं स्पर्शनं यस्मिन् तद् गृध्रस्पृष्टं, यदि वा गृध्राणां
भक्ष्यं पृष्ठमुपलक्षणत्वाद्दरादि च मर्त्यतः तत् गृध्रपृष्ठम् ।
स ह्यलक्षणीकापुत्रप्रदानं यस्मिन् तद् गृध्रपृष्ठम् । यदि वा-
गृध्राणां भक्ष्यं पृष्ठमुपलक्षणत्वात् प्रथमतः प्रतिपादन-
मनन्तमहासत्त्विनिचयतया कर्मनिर्जरां प्रति प्राधान्य-
ख्यापनार्थम् । प्रव० १५७ द्वार । " गिरिहि पुष्टं, गृध्रै-
र्भक्तिव्यामत्यर्थः । तं गोमादकलेवरो अत्ताणं पक्खिवि-
त्ता गिरिहि अप्पाणं भक्खवेइ । अहवा-पेट्टेदरादिसु अलत्त-
पुडगे दाउं अप्पाणं गिरिहि भक्खवेइ" । नि० चू० १२ व० ।

गिरिपिठद्वारा-गृध्रपृष्ठस्यान-न० । गृध्रपृष्ठमरणस्थाने, यत्र
मुमूर्षयो गृध्रादिभक्षणार्थं रुधिरादिलिप्तदेहा निपत्य तिष्ठन्ति ।
आचा० १ श्रु० २ चू० ।

गिरि इव रिंखि-गृध्र इव रिङ्गिन्-पुं० । ज्ञार्यावशगत्वेन गृध्र
इव रिङ्गणकर्तृत्वेन स्वनाम्ना ख्याते पुरुषविशेषे, पिं० । तथा क-
चित् ग्रामे कोऽपि पुरुषो ज्ञार्याऽऽदेशविधायी, अन्यदा च सा
रसवत्यामासनमुपविष्टा वर्त्तते, सा च तेन भोजनमयाचि, तयो-
क्तम्-मम समीपे स्थालमादाय समागच्छ । सोऽपि यत्प्रिय-
तमा समादिशते तस्मै प्रमाणमिति वदन् तस्याः समीपे गतः ।
तथा परिवेषितं भोजनं, तत् उक्तम्-भोजनस्थाने गत्वा जुह्वत् ।
ततः स भोजनस्थानं गत्वा भोक्तुं प्रवृत्तः, ततः पुनरपि तेन ती-
मनं याचिनम् । सा च प्रत्युवाच-स्थालमादाय समागच्छ । ततः
स गृध्र इव उत्कोटिं रिङ्गन् स्थालेन गृह्णाति, ततो जुह्व, एवं
तत्रादिकमपि गृह्णाति । तत एतल्लोकेन ज्ञात्वा दासेन गृध्र इव
रिङ्गतीति नाम कृतमेष गृध्र इव रिङ्ग । पिं० ।

गिरि-गृध्रि-खी० । गृध्र-क्तिः "इत्थपादौ" ८ । १ । १२८ ।
गाथ्ये, तात्पर्ये, आसेवायाम्, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । विषयाभिका-
ङ्क्षायाम्, उत्त० ६ अ० । स्था० गाथ्ये, ममत्वे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।
स्था० । अविद्यमानपरिग्रहप्रतिबन्ध, ध० ३ अधि० । मूर्च्छा, गृ-
द्धिः, परीषह इत्यकार्याः । विशेषः ।

गिरि-ग्रीष्म-पुं० । प्राकृते षमजगस्य गृहः । ततः " गृहो
म्भो वा" । ८ । ४ । ४१२ । इति अपभ्रंसे गृहजगस्य मकाराका-
न्तो जकारः । उष्णे, प्रा० ४ पाद ।

गिरि-ग्रीष्म-पुं० । " पद्म-इम-ष्म-स्म-ह्लां म्दः " । ८ ।
२ । ७४ । इति षमस्य गृहः । प्रा० २ पाद । वैशाखज्येष्ठाम्तके, ज्ञा० १
श्रु० ६ अ० । ज्येष्ठाषाढाम्तके वा । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ व० ।
पृष्ठवृत्तरे, च० १२ पादु० । सू० प्र० । उष्णकावे, ज्ञा० १ श्रु० १
अ० । घर्ममूर्तौ, संथा० । ज० ।

गिरि-ग्रीष्म-पुं० । उष्णकावे, प्रश्न० ५ सम्ब०
द्वार । सू० प्र० ।

गिरि-ग्रीष्म-पुं० । उष्णकावे, प्रश्न० ५ सम्ब०
द्वार । सू० प्र० ।

गिरि-ग्रीष्म-पुं० । " सधोः संयोगे सोऽग्नीष्मे " ।
॥ ८ । ४ । २०॥ इति ग्रीष्मपर्युदासात् न सः । ग्रीष्मर्तुवासरेषु,
प्रा० ४ पाद ।

गिरि-गिरि-खी० । " रो रा " ॥ ८ । १ । १६ ॥ इत्यन्त्यस्य रा ।

प्रा० १ पाद । वाचि, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । कल्प० । ज्ञा० ।
" वक्त्रं वयणं च गिरा " दश० ७ अ० । " शक्रपूयं गिरामीशं, ती-
र्थेण स्मृतिमानये " गिरामीशं वाचस्पतिमिति नास्ति कम्-
तप्रवर्त्तयितुर्वृद्धस्पतेः सुचा । तथा-गिरां वाचामां लक्ष्मीं शोभां
इयति यस्तं, परमार्थतः पदार्थप्रतिपादनं हि वाचां शोभा, तां
च तासामपोहमात्रगोचरतामाचक्षाणस्ताथागतस्तनूकरोत्ये-
वेति विशेषणाऽऽवृत्त्या सुगतापेक्षः । रत्ना० १ परि० । आचा-
र्योपाध्यायदत्तां गिरं गृह्णाति । नि० चू० २० व० ।

गिरि-गिरि-पुं० । गृणन्ति शब्दायन्ते जननिवासभूतत्वेन (ज्ञा०
१ श्रु० १३ अ०) गोपात्र-गिरि-चित्रकूट-प्रभृतिषु (ज० ७
श० ६ उ०) पर्वतेषु, विशेषः । वाङ्मूर्धिकायाम्, खी० ।
वा डाप् । नेत्ररोगे, गिरिणा काणः । गेन्दुकं, पूज्ये, त्रि० ।
निगरणं, खी० । " अथान्धकारं गिरिगृहस्थम् " । " गिरिस्तम्-
त्वानिव तावदुच्चकैः " । मेघे, वाच० ।

गिरिकन्दर-गिरिकन्दर-पुं० । गिरिगुहायाम्, प्रश्न० २ आश्व० द्वार ।
व्य० । पर्वतगुहायाम्, कल्प० ४ कण ।

गिरिकन्दर-गिरिकन्दर-पुं० । पर्वतनितम्बे, ज्ञा० १ श्रु० १८ अ० ।

गिरिकक्षिप-गिरिकक्षिप-खी० । वल्लीविशेषे, ध० २ अधि० ।
प्रव० । प्रज्ञा० ।

गिरिकुहर-गिरिकुहर-न० । पर्वतकुञ्जे, औ० ।

गिरिगिरि-गिरिगिरि-न० । पर्वतोपरि गृहे, स्था० ४ ठा० १ व० ।
भ० । आचा० ।

गिरिगुहा-गिरिगुहा-खी० । कन्दरे, प्रश्न० ३ सम्ब० द्वार ।
नि० चू० ।

गिरिजम्-गिरियङ्ग-पुं० । कोङ्कणदेशेषु सायाहकालजा-
विनिप्रकरणविशेषे, आह चूर्णिकृत्-गिरियङ्गः कोङ्कणादिषु
भवति । विशेषचूर्णिकारः पुनराह-" गिरिजम्भो मत्तवावसंखडा
जम्भ, सामालविसए वरिसारत्ते जवइ त्ति " वृ० १ व० ।

गिरिजम्-गिरियात्रा खी० । गिरिगमने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

गिरिगिरि-गिरिगिरि-पर्वततटिन्याम्, तं० ।

गिरिगिरि-गिरिगिरि-न० । स्वनामख्याते नगरे, यत्राविधिना-
ऽग्निपूजको वणिगासीत् । विशेषः । आ० चू० ।

गिरिगिरि-गिरिगिरि-पुं० । उज्जयन्तशैले, ती० ३ कल्प ।
(' उज्जयन्त ' शब्दे द्वितीयभागे ७३६ पृष्ठे कल्प उक्तः)

गिरितडाग-गिरितडाग-पुं० । स्वनामख्याते संनिवेशविशेषे,
काम्पिल्यपुराचक्षत्रहृदयचक्षुः गतः । दत्त० १३ अ० ।

गिरिपर्वदण-गिरिपर्वकन्दन-न० । दूरतो धावित्वा गिरेः
प्रपतनेन मरणे, नि० चू० ११ उ० ।

गिरिपर्वदोलिय-गिरिपक्षान्दोलित-पुं० । गिरिपक्षे पर्वत-
पार्श्वे क्षिप्रकण्टकगिरावाऽऽत्मानमान्दोलयन्ति ये ते तथा ।
मरणविशेषणं समुपुषु, औ० ।

गिरिपर्वण-गिरिपर्वत-न० । यत्रारूढैरधः प्रपतनस्थानं दृ-
श्यते तस्मात्पर्वतादुपत्याधःपतनेन मरणे, स्था० २ ठा०
४ उ० । नि० चू० । भ० ।

गिरिपडियक-गिरिपतितक-पुं० । गिरेः पर्वतात्पतितः, गिरि-
र्वा महापाषाणः पतितो येषामुपरि ते तथा । गिरिपतनेन मरण-
धर्मकेषु, औ० ।

गिरिपडियग-गिरिपतितक-पुं० । 'गिरिपडियक' शब्दार्थे, औ० ।

गिरिपञ्जार-गिरिप्राञ्जार-न० । पर्वतनितम्बे, संथा० ।

गिरिमण्डा-गिरिमृत्तान्-स्त्री० । भूधरमृत्तिकायाम्, अष्ट० ४ अष्ट० ।

गिरिमह-गिरिमह-पुं० । गिर्युत्सवे, आचा० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

गिरिराय-गिरिराज-पुं० । सर्वेषामपि गिरीणामुच्चत्वेन तीर्थ-
करजन्माभिषेकाश्रयतया च राजा गिरिराजः । मेरौ, सू०
प्र० ५ पाद० । चं० प्र० ।

अथ मेरोः समयप्रसिद्धानि षोडश नामानि प्रश्नयितुमाह-

मंदरस्य एं जंते ! पञ्चयस्य कति एामधेज्जा पणत्ता ? ।
गोयमा ! सोलस नामधेज्जा पणत्ता । ते जहा-“मंदर ?
मेरु ५ पणोरम ३, मुदंसण ४ सयंपजे य ५ गिरिराया ६ ॥
रयणोच्च ७ सिल्लोच्च ८, मज्जे लोमस ६ एाभी अ १ ० १ ।
अत्ये ? १ य सूरियावत्ते ? २, सूरियावरणे ? ३ ति य ।
उत्तमे ? ४ अ दिसादी अ ? ५, वरुंसेति ? ६ अ सोलस” ॥ १२ ॥

(मंदरस्य एमित्यादि) मंदरस्य पर्वतस्य भगवान् कति
नामधेयानि नामानि प्रकृतानि ? । गौतम ! पोरुश नाम-
धेयानि प्रकृतानि । तद्यथा-“ मन्दरे ” इत्यादि गाथाद्वयम् । म-
न्दरदेवयोगात् मन्दरः, एवं मेरुदेवयोगान्मेरुरिति । नन्वेवं
मेरोः स्वामिद्वयमापद्येतेति चेदुच्यते-एकस्यापि देवस्य नामद्वयं
संनवतीति न काऽऽप्याशङ्का, निर्णीतिस्तु बहुश्रुतगम्येति ।
तथा मनांसि देवानामप्यतिसुरूपतया रमयतीति मनोरमः ।
तथा सुष्ठु शोभनं जाम्बूनदमयतया रत्नबहुलतया च मनोनिवृ-
त्तिकरं दर्शनं यस्यासौ सुदर्शनः, तथा रत्नबहुलतया स्वयमादि-
त्यादेरिव प्रज्ञा प्रकाशो यस्यासौ स्वयंप्रज्ञः । चः समु-
च्चये, तथा सर्वेषामपि गिरीणामुच्चत्वेन तीर्थकरजन्माभिषेका-
श्रयतया च राजा गिरिराज इत्यादि पोरुश । जं० ४ वक्त्र० ।
(विस्तरस्त्वस्य 'मंदर' शब्दे)

गिरिवर-गिरिवर-पुं० । पर्वभिर्मैत्रलाभिर्दृष्टपर्वतैर्वा दुर्गो
विषमः सामान्यजन्तूनां दुरारोहो गिरिवरः । पर्वतप्रधाने, सूत्र०
१ श्रु० ६ अ० । प्रधानपर्वते, भ० ६ श० ३३ उ० । औ० । पर्वत-
राजे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

गिरिविदारण-गिरिविदारण-पुं० । स्वनामक्याते कृष्णवासु-
देवसदृशे यादवे, ती० २ कल्प । (स च मृत्या रैवतगिरेः क्षेत्र-
पाक्ष उपपन्न इति 'रेवय' शब्दे वक्ष्यते)

गिरिविवरकुहर-गिरिविवरकुहर-न० । गिरीणां विवरकुह-
राणि । गुहासु, पर्वतान्तरेषु च । भ० ६ श० ३३ उ० । औ० ।

गिरिसरिज्वल-गिरिसरिज्वल-पुं० । पर्वतनदीपापाणे, विशेष० ।

गिरिसेण-गिरिसेन-पुं० । चन्द्रोदरराजपुत्रे, ध० २० ।

गिला-ग्लानि-स्त्री० । ग्लानौ, “ अगिलाए वेयावडियं ” व्य०
२ उ० । खेदे, स्था० ८ गा० ।

गिलाण-ग्लान-त्रि० । ग्लायतीति ग्लानः । नि० चू० १ उ० । ग्लै-
के-नः । “ वात् ” दा१।१०६। इति वात्पूर्वं इत् । प्रा० २ पाद । मन्दे,
आव० ४ अ० । क्लीणहर्षे, ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० । व्याध्यादिभि-
रशक्ते, स्था० ३ गा० ४ उ० । भ० । भिक्षाटनादि कर्तुमस-
मर्थे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । रोगिणि साधौ, सूत्र० १
श्रु० ३ अ० ३ उ० । ज्वरादिरोगाक्रान्ते, प्रब० ६६ द्वार । व्य० ।
ज्वरविप्रमुके, नि० चू० ।

(१) ग्लानं प्रति गवेषणम्-

जे भिक्खु गिलाणं सोच्चा एच्चा ए गवेसइ, ए गवे-
संतं वा साइज्जइ ॥ ४२ ॥

ज त्ति णिहेसे, जिक्खू पुञ्चवण्णिओ, ' ग्वे ' हर्षत्तये । इमस्स
रोगानंकेण वा सरीरखीणं, सरीरक्खए य हरिसक्खओ भव-
ति, तं गिलाणं अण्णसमीवाओ सोच्चा सयं वा णातूण जां ए
गवेसति तस्स चउगुहं । जं सो गिलाणो अगविट्ठो पाविहिंति,
परितावादि तण्णिण्णं पच्छित्तं पावति, तस्मा गवसियव्वा ।

सग्गामे सउवस्सए, सग्गामे परउवस्सए चेव ।
खेत्तंतो अण्णगामे, खेत्तवाहिं सगच्छपरगच्छे ॥
सोच्चा ए परममीवे, सयं व णाऊण जां गिलाणं तु ।
ए गवेसयती भिक्खू, सो पावति आणमादीणि ॥
असिवे ओमोयरिए, रायउट्ठे जए व गेलखे ।
अप्पाणरोहए वा, ण गवेसेज्जा वितियपदं ॥
नि० चू० १० उ० ।

(२) अथ ग्लानद्वारं विभावयिषुराह-

सग्गामे सउवस्सए, सग्गामे परउवस्सए चेव ।
खेत्तंतो अन्नगामं, खेत्तवाहिं सगच्छपरगच्छे ॥
सोऊण ऊ गिलाणं, उम्ममं गच्छपडिपहं वा वि ।
मग्गाओ अण्णमग्गं, संकमई आणमादीणि ॥

स्वग्रामे स्वेपाश्रये तिष्ठता श्रुतं, यथा-अमुकत्र ग्लान इति ।
स्वग्रामे वा परेषां साधूनामुपाश्रये कुतोऽपि प्रयोजनादाय-
तेन, यद्वा-क्षेत्रान्तः क्षेत्राभ्यन्तरे अन्यग्रामे भिक्षार्थं गतेन,
यदि वा-क्षेत्रबहिर्न्यग्रामेष्वपि वा वर्त्तमानेन, एतेषु स्थानेषु
स्वगच्छे वा परगच्छे वा ग्लानः श्रुतो भवेत्, श्रुत्वा च ग्लानं य
उन्मार्गमटवीगामिनं पन्थानं प्रतिपथं वा येन पथा आयातस्म-
मेव पन्थानं गच्छति मार्गाद्वा विवर्त्तितपथादन्यं मार्गं संक्रामति
स प्राप्नोति आज्ञादीनि दोषपदानि । आदिशब्दादनवस्थामि-
श्यात्वविराधनापरिग्रहः । एवं कुर्वाणस्य वा यस्यान्तं ग्लानोऽ-
प्रतिजागरितापनादिकं प्राप्नोति तन्निरपन्नं प्रायश्चित्तम् ।

अत एवाह-

सोऊण ऊ गिलाणं, पंथे गामे य भिक्खवेहाए ।
जइ तुरियं नागच्छइ, लग्गइ गुरुए स चउमासे ॥
भुत्वा ग्लानं पथि वा गच्छन प्राप्ते वा प्रविष्टो जिह्वां वा पर्य-
ट्ठन् यदि त्वरितं तत्क्षणदेव नागच्छति ततो लगति प्राप्नोति
स चतुरो मासान् गुरुकान् ।

यत प्रथमतः-

जह भमरमहुयरिगणा, निवर्तंती कुमुमियम्मि चूयवणे ।
इय होइ निवइअव्वं, गेह्मन्ने कइयज्जेण ॥
यथा भ्रमरमधुकरीगणाः कुसुमिमे मुकुरिते चूतवने सहकार-
बनखण्डे मकरन्दपानलोलुपतया निपतन्ति, इत्यमुनैव प्रकारे-
ण भगवदाज्ञामनुवर्तमानेन कर्मनिर्जराभक्तिप्लव्या ग्लाने
समुत्पन्ने कैतवज्जेन मायाविप्रमुक्तेन त्वरितं निपतितव्यमाग-
न्तव्यं ज्ञवति । एवं कुर्वता साधर्मिकत्वं वात्सल्यं कृतं भवति,
आत्मा च निर्जरादारे नियोजतो भवति ।

(३) तस्य ग्लानत्वस्य प्रतिबद्धामिमं द्वारगाथामाह-
सुद्धे सद्दी इच्छा-रं असत्त सुद्धिअ उमाण हप्पे य ।
अणुवत्तणा गिलाणे, चालन संकामणा तत्तो ॥
प्रथमतः शुद्ध इति द्वारं वक्तव्यम् । ततः श्रद्धा श्रद्धावानिति द्वा-
रम् । तत इच्छाकारद्वारम् । तदनन्तरमशक्तद्वारम् । ततः सुखि-
तद्वारम् । तदा तु अपमानद्वारम् । ततोऽपि बन्धद्वारम् । ततोऽनु-
वर्तना ग्लानस्य, उपपन्नकण्ठवादू वैद्यस्य च वक्तव्या, ततश्चालना,
संकमणा च ग्लानस्याभिधातव्येति द्वारगाथासमुदायार्थः ।

(४) अथावयवार्थं प्रतिद्वारं प्रचिकटयिषुः प्रथमतः
शुद्धद्वारं भावयति-
सोऊण ऊ गिलाणं, जो उवयारेण आगतो सुद्धो ।
जो उ उवेहं कुज्जा, लग्गइ गुरुए सवित्त्यारे ॥
भुत्वा ग्लानं यः साधुगुरुपचारेण वक्ष्यमाणेन ग्लानसमीपमा-
गतः, स शुद्धो, न प्रायश्चित्तभाक् । यस्तु उपेक्षां कुर्यात्, स ह्यगति
प्राप्नोति चतुरो गुरुकान् सधिस्रान् ग्लानारोपणासंयुक्तान् ।

उपचारपदं व्याचष्टे-

उवचरइ को एउतिन्नो, अहवा उवचारमित्तगं एइ ।
उवचरइ व कज्जत्थी, पच्छित्तं वा विमोहेइ ॥
यत्र ग्लानो वर्तते तत्र गत्वा पृच्छति-(को एउतिन्नो स्ति) द्वि-
तीयाथं प्रथमा । नुरिति प्रश्ने । युष्माकं मध्ये 'अतिन्नं' ग्लानं क
उपचरति?, कः प्रतिजागर्ति? यद्वा-धातूनामेकार्थत्वादुपचरति
को नु युष्माकं मध्ये 'अतिन्नो' ग्लानो येनाहं तं प्रतिजागर्मि ।
अथ वा-उपचारमात्रं लोकोपचारमेव केवलमनुवर्तयितुं ग्लान-
समीपमेति आगच्छति । यदि वा-कार्यार्थी सन्नुपचरति । किमुक्तं
भवति? कार्यं किमपि ज्ञानदर्शनादिकं तत्समीपादादीयमानः प्र-
तिजागर्ति, प्रायश्चित्तं वा मे भविष्यति यदि न गमिष्यामीति वि-
चिन्त्याऽऽगत्य च प्रायश्चित्तं विशेषयति । एव सर्वोप्युपचारो
द्रष्टव्यः । वृ० १ उ० । औ० ।

(५) तदकरणे प्रायश्चित्तम्-

जे भिक्खू गिलाणवेयावच्चे अब्भुट्ठियस्स गिलाणपाउ-
ग्गेण दव्वजाएणं अन्नजमाणे जो तं ए पणियाइक्खेइ, एणं
पणियाइक्खंतं वा साइज्जइ ॥ ४४ ॥ जे जिक्खू गिला-

एवेयावच्चे अब्भुट्ठियस्स सएण द्वाजेण असंथरमाणस्स
जो तं ए पणितप्पइ, एणं पणितप्पंतं वा साइज्जइ ॥ ४५ ॥
भिक्खू, गिलाणाय पुव्ववस्मिन्नां, जो साहू गिलाणस्स वेयाव-
च्चकरणे अब्भुट्ठिते जाय गिलाणस्स ओसहं पाउग्गं वा भत्तपाणं
वा उप्पापति, सरीरगकतिकम्मं वा करेति, ताव वेलातिक्रमो,
वेदातिक्रमे अरंतो णो पडियप्पति, एवं तस्स असंथरं अणो
जो ण पडियप्पति भत्तपाणादिणा, तस्स चउ गुरुगा, परिताव-
णादिणिप्पणं च, गिलाणाय सो परिचत्तो भवति, तस्मा तस्स
पडितप्पियव्वं ।

(६) सीसो पुच्छति-गिलाणवेयावच्चे केरिसे साहू
णिज्जति ? । आचार्य आह-

खंतिखमं मद्वियं, असदमलोलं च हृदिसंपषं ।
दक्खं सुभरमसुचिरं, द्विययग्गाहं अपरितत्तं ॥ ४६ ॥
कोहणिग्गहो खंती, अक्कममाणस्स विजस्स खमाकरणे साम-
त्थमत्थि सो खंतीए खमो भस्यति । अहवा-खंतोत्तमः, आधार इत्य-
र्थः । माण्णिग्गहकारी । मद्विओ । मायाणिग्गहकारी असदोऽद्वि-
यविसयणिग्गहकारी अलोलो, उक्कस्सं वा दट्ठं वा जो एसणं
ण पेह्वेति सो वा अलोलो, अलुद्ध इत्यर्थः । लक्षिसंपषो जहा घ-
यवत्थं पुरस्समित्ता गिलाणाऽऽवृत्तियं सिग्घं करेति । दक्खे अप्पे-
ण भंतपतेहि वा जाचेति स्ति । सुभरो कुव्वसेह इत्यर्थः । असुचिरो
अणिदाहू । गिलाणस्स जो वत्तिमणुयत्तति, अपत्थं ष ण करेति,
सो द्विययग्गाही, गिलाणस्स वा अणुप्पिओ जो, सुचिरं पि गि-
लाणस्स करेत्तो जो ण भज्जति सो अपरितत्तो ।

सुत्तयपढीवच्चे, णिज्जरपेही जियंदियं दंतं ।
कोउहलविप्पमुक्कं, अण्णाणुकित्तिं सउच्छाहं ॥ ४७ ॥
जो य सुत्तयं सु अपमियक्को, गृहीतसूत्रार्थ इत्यर्थः । णिज्जरापेही णो
कयपणिकित्तिप करेति, जिइंदितो जो इट्ठाणिट्ठहिं विसएहिं राग-
दोसे ण जाति, सुकरदुक्करेसु महप्पकारेणसु य जो अविकारण
जरं उव्वहति सो, जो इंदियणोइंदिसु वा दंतो ण डाति, कोउ-
ए सयं विप्पमुक्को, काउं जो थिरत्तण्णेण णो विकत्थयि-को अणो
एवं काउं समत्थो स्ति ? तुज्ज वा परिसं तारिसं मए कयं ति, जो
एवं ण कथयति सो अण्णाणुकित्ति । अणालस्सो सबच्छाहो ।
अहवा-अवधममाणो वि जो अविसणो मगति सो सउच्छाहो ।

आगादमणागादे, सदहगणिसेवगं च सट्ठाणे ।
आउरवेयावच्चे, एरिसयं तू निजंजिज्जा ॥ ४८ ॥
आगादं रोगायंके, अणागादे वा, आगादे खिप्पं करणं, अणागा-
दे कमकरणं जो करेति । अहवा-आगादजोगिणो अणागाद-
जोगिणो वा जहा किरिया कायव्वा जा वा जयणा, एवं सब्व
जो जाणति सो य उस्सग्गाववाए सदहति, ते य जो सट्ठाणे
णिसेवति, उस्सग्गे उस्सग्गं, अववाए अववायं, अहवा-अट्ठाणं
आयरियाति, तेसिं जं जत्थं जोग्गं तं तस्स उप्पापति, देति य,
परिसो गिलाणवेयावच्चे णिउज्जति ।

(७) विपरीतकरणे दोषमाह-

एयगुणविप्पहूणं, वेयावच्चम्मि जो उ ठावेज्जा ।
आयरिओ गिलाणस्सा, सो पावति आणमादीणि ॥ ४९ ॥
वस्मिन्गुणविधरीतं जो गिलाणवेयावच्चे उवेति सो आयरि-
ओ आणादी दोसे पावति ।

एतेषि पस्वणता, तप्पमिपक्खे य पेभ्वेतस्स ।

पच्छित्तविज्जामाणता, विराहणा चैव जा जस्स ॥४९२॥

एतेसि खंतिमानियाणं पयाणं यथार्थं प्ररूपणा कायव्या । तप्प-
मिपक्खे खंतियखमस्स कोटिणो, मद्दविअस्स माणणा, असद-
स्स माई एवमादिआण पच्छित्तविभासा कायव्या, व्याख्या
इत्यर्थः । अजागं हि य वेयावच्च णिउज्जेतं हि जा गित्ता-
णस्स विराहणा सा य वत्तव्या पमिपक्खदोसता ।

इमं पच्छित्तं-

गविण्णं कोहे विसए, दोसू ब्रह्मणा तु माइणो गुरुणो ।

लांभिदियाण रागे, गुरुणा सेसेसुलहु जयणा ॥ ४९३ ॥

माणस्स कोटिणो अजिइंदियस्स विसएसु दोसुकारिणो चउ-
ब्रह्मणा पच्छित्तं, मायाविणो मासगुरुं, लोनिस्स अजिइंदियस्स
य रागकारिणो चउगुरुणा, (सेसेसु त्ति) अलसिंपक्खो अद-
क्खो दुम्मरो सुविरो हिपयपमिक्खो पारित्तो सुत्तथापडिबुद्धो
अणिज्जरपेदो अइतो कोतूहली अप्पपमंसो अणुच्चाही आ-
गाढअणागाढेसु विवरीयकारी असदहणो परद्वण्णसेयी,
एतेसु लहुमासो भयणं ति । एते सव्वे पदा मासब्रह्म पच्छित्तं-
ण भयव्या, योजयितव्या इत्यर्थः । अहवा-भयणं ति आदेसं-
तरेण वा चउलहुगा । अहवा-भयणं ति अंतराहकम्मेदएण
अलद्धा भवति, सो य सुब्रह्मो, जइ पुण सलद्धा अप्पाणं अद-
द्धिमे ति दंसेति तो असमायारिणक्खं मासब्रह्म, एवं सेसे-
सु विउज्ज वत्तव्यं ।

एवं ता पच्छित्तं, तेसिं जो पुण उवेज्ज ते उ गणे ।

आयरिय गिलाणट्ठा, गुरुणा सेसाण तिविइं तु ॥४९४॥

एवं पच्छित्तं पमिपक्खे जे कसाइया दोसा ता तेसिं भणिया, जो
पुणो आयरियो एते गणे गिलाणादिपेयावच्चकरणे उवेति, त-
स्स चउगुरुणा, सेसा जइठायेंति, तेसिं इमं निविधं पच्छित्तं-उ-
वज्जकातां जइ उवेति, तो चउलहुं, वसमस्स मासगुरुं, भिक्खु-
स्स मासलहुं । अहवा-उवज्जायस्स चउलहुं, गीयथस्स । भ-
क्खुस्स मासगुरुं, अगीयथस्स मासब्रह्म, एवं वा तिविधं
अखंतिअमातिपसु कलमातिकरेंतेसु गिलाणस्स गाढादिपरि-
तावणादिपा दोसा ।

इमे य भवन्ति-

इल्लोइयाण परलो-इयाण लद्धीण फेभितो होति ।

जइ आउगपरिहीणा, देवा वलवत्तमा चैव ॥४९५॥

इल्लोइया आमोसहिंखेओसहिमादी, परवोइया सगमाक्खसा
तेसिं फेडितो जवति । जइ आउगे पद्वंते वलव-
त्तमा देवा जाना, एवं गिलाणो विसमादी असद्वज्जाणी अ-
णारोहणो भवति, तिरिआइकुगवीसु अ गज्जति, ण वा इहवोए
आमोसहिमादोआ लद्धीओ उप्पाएति । जइहा एते दोसा वे-
यावच्चकरो ण उवेयवो ? ।

एयगुणममगस्स तु, असतीए उवेज्ज अप्पदोमतरं ।

वेयालणा उ इयं, गुणदोनाणं बहुविगप्पा ॥ ४९६ ॥

अप्ययगुणसमगमाभावे अप्पदोमतरं उवेति, अदोसं पच्छित्ता-
ण्णोमओ जाणेज्जा, दोसविद्यावणेण य बहु विरूप्या उपाज्जं-
ति । जइ-कोहे माणो अत्थि, णत्थि वा । माणे पुण कोदोनि-

यमा अत्थि, तइहा कोहीओ माणी बहुदोमतरा, तइहा कोटिं
उवेज्जा, णो माणि । एवं सव्वपदेसु विद्यावणा कायव्या ।

इयाणि सुत्तथो-

जे भिक्खु गिलाणस्सा, वेयावचेण वावसं भिक्खू ।

लोनेण कुप्पएणं, असंयसंतं ए पमितप्प ॥ ४९७ ॥

वावडां व्यापृतः आक्रान्तः तस्य भिक्खुणो अस्मा भिक्खू
जो ण पमितप्पति, तस्स चउगुरुं, परितावणादिणिक्खं च ।

इमं च पावति-

सो आणा अणक्खं, भिच्छत्तविराधणं तइहा हविधं ।

पावति जइहा तेणं, तं पमितप्पे पयत्तेणं ॥ ४९८ ॥

तइहा तस्स पडितप्पियव्वं सपयत्तेण ।

कारणे ण पडितप्पेज्जा वि-

वितियपदं अणवडो, परिहारतवं तइव य वहेति ।

अत्तिट्ठय लोनी वा, सव्वहा वा अलज्जेते ॥ ४९९ ॥

अणवदुतवं जो वदति साहू, सो ण पमितप्पेज्जा, अणवत्थो वा
कारणे गित्तावेयावचेणं अद्विट्ठितो, (गिलाणं पात्रांगत्यादि)
भिक्खू गिलाणो य पयंचत् । अम्भुट्ठितो वैशवृत्त्यकरणोद्यतः,
पाउगं आसदं जत्तं पाणं वा, तस्मि अन्नज्जेते जति सो वेया-
वच्चकरो अस्सेसि साहूणं ण कहेति, आयरियस्स वा, तो चउगु-
रुणं, परितावणादिणिक्खं च ।

आउरपाउगम्मी, दव्वे अन्नज्जेते वावसो तत्थ ।

जो भिक्खू णातिक्खति, सो पावति आणमादीणि ॥ ५०० ॥

वावसो व्यापृतः नियुक्तः जति अस्सेसि ण कहेति तो आणा-
दिणो दोसा ।

(दव्वजाप त्ति) अस्य सुत्रस्य व्याख्या-

जायगहणे फासुं, रोगे वा जं तु पाउगं ।

तं पत्थं भोयणं वा, ओसदसंयारवत्त्यादी ॥ ५०१ ॥

कएवा ।

अलभमाणे अस्सेसि साधूणं कडिज्जेते इमे दोसा-

परितावणाहुक्खे, पुच्चापुच्चे य किच्छपाणे य ।

किच्छुस्सासे य तइहा, समोइते चैव काज्जगते ॥ ५०२ ॥

परितावणा हुविआ अणागाढगाहापासे छप्पया गाहा । एते
चैव गहित्ता एसु अइसु पदेसु जहासंखं इमं पच्छित्तं-

चतुरोब्रह्मणा गुरुणा, इम्मामा होति ब्रह्मण गुरुणा च ।

उदो मूअं च तइहा, अणवडप्पो य पारंची ॥ ५०३ ॥

जइहा एते दोसा-

तइहा आलोएज्जा, संभोइएँ असति अस्ससंजोए ।

जइऊण व ओमस्से, सव्वेव उन्नद्धिहाणिहरा ॥ ५०४ ॥

आलोअणं नाम अस्सेसि आख्यातं, तं च आख्यातं समत्थे, ते-
ससति अस्सगच्छे संभोतियाणं, तेससति अस्ससंभोतियाणं, ते-
ससति पणमपरिदाणीए जनिंतुं जाहे मासलहुं पत्तो ताइ
सक्खी ण कहेति, ज एवं ण करेति तो सव्वेव इल्लोयपरलो-
इयज्जिहाणो दोसो भवति । इहरेति, भनाख्यायंतस्येत्यर्थः ।
जवे कारणं, जेण अस्सेसि ण कहेज्जा वि वितियपदस ।

दो चैव अणगामे, उद्गादीहि व संजमेगतरे ।

तस्स व अपत्यद्वे, जायंते वा अकालम् ॥५०५॥

ते दो विचैव जणा पयां गिलाणां, एगो पयिरगो, सो पयिरगो अणगामे कस्स कहेंउ, अणगामे वा अण साहुणां, कस्स कहेंओ परिचरगो । उद्गागणिहन्थिसीदवाहिगादी, एतेसि संभममाण एगतरे वट्टमाणे, अप्पं परिभुत्तसु, दिसां दिसि फुडित्तसु कस्स साहुओ जं वा दव्वं लज्जति तं गिज्ञाणस्स अपत्यत्तेण अणसि ए कहेंति. गिलाणो वा अप्पत्थं इव्वं मग्गति, तेण वा णो कहेंति अणसि, अकाले वा जायते तेण ण साधयति, अदवा गरिद्वयविगिच्छितो मग्गति, ते य अण्णे अपरिणया ताहं ण साधयति मा विपरिणामस्संति, एवमादिहि कारणेहि असाहेतो सुद्धो ॥ नि० चू० १० उ० ।

इहान्यदपि-

असणं वा पाणं वा जेसज्जं वा गिलाणस्स अङ्गनाणञ्चयिं परिज्जे पारंचियं, गिलाणेणं अपमिजागरिणं भुंजे उवट्ठावणं, सव्वमविणयकतव्वं पारिविच्चा णं गिज्ञाणकतव्वं न करेज्जा. अवंदं गिलाणकतव्वं मा विज्ञाविकुण निययकतव्वं पमाज्जा, अवंदं गिलाणकणं ए उत्तारज्जा, अट्ठमं गिज्ञाणेणं सद्धिरे एगसद्धेण गंतुं जमाइसे तं न कुज्जा पारंचिए. नवरं जइ णं से गिज्ञाणे सद्धिते अट्ठाणं सन्निवायादीहि तुब्बा मियमाणं सेहविज्जा, तओ जमेव गिज्ञाणेण माइच्छं, तं न कायव्वं, ए करेज्जा संघवज्जो । मट्ठा० ७ अ० ।

(८) अथ श्रद्धावानिति द्वाग्माह-

सोऊण ऊ गिलाणं, तरमाणो आगओ दव्वदवस्स ।

संदिसइ किं करेमी, कम्मि व अट्ठे निवज्जामि ? ॥

परियरिहामि गिलाणं, गेहल्लो वावट्ठाण वा काहं ।

तित्थाणुसज्जणा खल्लु, भर्त्ता य कया हवइ एवं ॥

ग्लानं प्रति जाप्रदं मदतीं निर्जरासादाधियामीत्येवंविधया धर्मश्रद्धा युक्तः श्रद्धावानुच्यते । स च श्रुत्वा ग्लानं त्वरमाणः अवगन्तान्तरं शेषकार्याणि विहाय पन्थानं प्रतिपन्नः सन् 'दव्वदवस्स ति' कृतमागच्छन्कृति ग्लानसमीपमागतः, ततो ग्लानप्रतिचारकानाचार्यान् वा गत्वा भणति-संदिशत भगवन्तः ! किं करोम्यहम् ? कस्मिन् वा अर्थे ग्लानप्रयोजनं युष्माभिरहं नि. योज्यः, अहं तावदनेनाभिप्रायेणाऽऽयतो, यथा-प्रतिजागरिष्यामि ग्लानं, ग्लानवैयावृत्ये वा व्यापृताये साधवस्तेषां भक्तपानप्रदानविभ्रामणादिना वैयावृत्यं करिष्यामि । एवं कुर्वता तीर्थम्यानुसज्जनाऽनुवर्त्तना कृता भवति, जतिश्च तीर्थकृतां कृता जवति ; "जं गिज्ञाणं पडियरइ, से ममं नाणेणं दंसणेणं चरित्तणं पडिवज्जइ" इत्यादि भगवदाज्ञायाधनात् । इत्थं तेनोक्ते यदि स्वयमेव ग्लानवैयावृत्यं कुर्वन्ति कर्तुं प्रभवन्ति, ततो ब्रुवन्ते आचार्याः-मज्जतु यथास्थानं जवान्, वयं ग्लानस्य सकलमपि वैयावृत्यं कुर्वन्ताः स्म इति ।

अथ ते न प्रभवन्ति यदि वा स चैवंविधगुणोपेतो वर्त्तते-

संजोगदिट्ठपाठी, तेणुवल्लु व दव्वसंजोगा ।

सत्थं व तेणुधीयं, वेज्जो वा सो पुरा आसी ॥

संयोगा औषधद्वयमीक्षणप्रयोगास्तद्विषयो दृष्टः पाठश्चिकित्साशास्त्रावयवविशेषो येन स संयोगदृष्टपाठः । आर्यत्वाज्ञाध्यामिन्प्रत्ययः । यदि वा-तेन ह्यसंयोगाः कुतोऽपि सातिशयज्ञानविशेषादुपपन्नाः, शास्त्रं वा चरकसुश्रुतादिकं सर्वमपि तेनाधीतं, वैद्या वा स पुरा पूर्वं गृहाश्रमे आसीत्, ततो न विसर्जनीयः ।

अतिय यसे जोगवाही, गेहन्नतिगिच्छणाएँ सो कुसलो ।

सीसे वावोरत्ता. तेगिच्छं तेण कायव्वं ॥

यदि तस्याऽऽगन्तुकस्य गच्छे योगवाहिनः सन्ति, स च स्वयं ग्लानचिकित्सायां कुशलः, ततः शिष्यान् सूत्रार्थपौरुषी-प्रदानादौ व्यापार्य स्वयं तेन ग्लानस्य चिकित्सां चिकित्साकर्म कर्त्तव्यम् । उपलक्षणमिदम्-तेन कुलगणसङ्घप्रयोजनेषु गुरुकार्यप्रपणे वस्त्रपात्राद्युपादाने वा यो यत्र योग्यस्तं तत्र व्यापार्य सर्वप्रयत्नेन स्वयं ग्लानस्य चिकित्साकर्म कर्त्तव्यम् ।

(९) सूत्रार्थपौरुषीव्यापारणे विधिमाह-

दाऊणं वा गच्छइ, सीसेण च वाएँ अन्नहिं वाए ।

तत्तयऽन्नतय व काले, मोहिए समुदिसइ हिट्ठे ॥

सूत्रार्थपौरुषी दत्त्वा ग्लानस्य समीपं गच्छति, गत्वा च चिकित्सां करोति । अथ दूरे ग्लानस्य प्रतिश्रयः, ततः सूत्रपौरुषी दत्त्वा अर्थपौरुषी शिष्येण दापयति, अथ दूर्वायान् स प्रतिश्रयस्ततो द्वे अपि पौरुष्यौ शिष्येण दापयति, अथात्मीयः शिष्यो वाचनां दातुमशक्तस्ततो येषां वाचकानामाचार्याणां स ग्लानस्तैः सूत्रमर्थं वा स्वाशिष्यान् वाचयति, अथ तेषामपि नास्ति वाचनाप्रदाने शक्तिस्ततो यदि ते अनागादयोगवाहिनस्तदा तेषां योगो निष्क्रियते । अथ गाढयोगवाहिनस्ततोऽयं विधिः-(तत्तयऽन्नतय व इत्यादि) यत्र क्षेत्रे स ग्लानस्तत्र अन्यत्र वा क्षेत्रे स्थितास्ते अनागादयोगवाहिन आचार्येण वक्तव्याः यथा-आर्याः ! कालं शोधयत । तनस्तैर्यथावत् कालप्रदणं कृत्वा यावन्तो दिवसान् कालः शोधितस्तावन्तां दिवसानामुद्देशेन काशान् सर्वानप्याचार्यौ ग्लाने दृष्टे प्रगुणोभूते सत्येकदिवसेनैवादिशति, यावन्ति पुनर्दिनानि कालप्रदणे प्रमादः कुतो गृह्यमाणो वा कालेन शुरुः तेषामुद्देशेन काला न उद्दिश्यन्ते ।

(१०) तत्र क्षेत्रे संस्तरणाभावे अन्यत्र गच्छतां विधिमाह-

निगमणे चउभंगो, अट्ठा सव्वे वि निंति दोन्हं वि ।

जिक्खवसहीएँ असती, तस्साऽणुमएँ ठविज्जा उ ॥

ततः क्षेत्राभिर्गमने चतुर्भङ्गी भवति । गाथायां पुंस्यनिर्देशः प्राकृतत्वात् । वास्तव्याः संस्तरन्ति नागन्तुकाः, आगन्तुकाः संस्तरन्ति न वास्तव्याः, न वास्तव्या नचागन्तुकाः संस्तरन्ति, वास्तव्या अप्यागन्तुका अपि संस्तरन्ति । यत्र द्वेऽपि संस्तरन्ति तत्र विधिः प्राग्वोक्तः । यत्र तु न संस्तरन्ति तत्रार्थं विधिः-प्रथमभङ्ग आगन्तुकानां, द्वितीयभङ्ग वास्तव्यानामङ्गं वा यावन्तो वा न संस्तरन्ति तावन्तो निर्गच्छन्ति, तृतीयभङ्ग द्वयोरपि वर्गयोरङ्गाः सर्वे वा ग्लानं सप्रतिचरकं मुक्त्वा निर्गच्छन्ति । एवं भिक्षाया वसतेष्वसत्यभावे निर्गमने द्रष्टव्यम् । ये च तस्य ग्लानस्य अनुमता अभिप्रेतास्तान् प्रतिचरकान् ग्लानस्य समीपे स्थापयेन्न गन्तव्यम् । श्रद्धावान् इति द्वारम् ॥

(११) अथेच्छाकारद्वारमाह-

अजणित कोइ न इच्छइ, पचे थेरेहिं हो उवालोभो ।

दिष्टतो महिद्विष्ट, सन्तिरारागेवणं कुज्जा ॥

कोऽपि साधुवैयावृत्यकुशलः परम अन्येनाभणितः—“आर्य! एहि इच्छाकारेण ग्लानस्य वैयावृत्तिं कुरु” इत्युक्तः सन्नेच्छानि वैयावृत्यं कर्तुं, स च श्रुत्वाऽपि ग्लानं न तस्य समीपं गच्छति। कुत्रगणसङ्घ-स्थविराश्च ये कारणजृताः पुरुषाः, कुत्र सामाचार्यः संदिन्ति, कुत्र चोत्सर्पन्तीति प्रतिचरणाय गच्छान्तरेषु परिपृच्छन्ति, ते तत्र प्राप्ताः, तैश्च स पृष्ट आचार्यः, उत्सर्पन्ति ते ज्ञानदर्शनचारिणाणि, सन्ति वा कोचप्रत्यासन्नपरिसरे साधवः, ग्लानो वा कुत्रापि जयता श्रुत इति? स प्राह—इतः प्रत्यासन्नेष्वग्रमे मन्ति साधवः, तेषां चास्त्येको ग्लान इति । ततस्तैस्तस्योपावृत्तः प्रदत्तः—यदि तेषां ग्लानो वर्त्तते ततस्त्वं तस्य प्रतिचरणाय किं न गतः?।

स प्राह—

बहुसो पुच्छिज्जन्ता, इच्छाकारं न ते मम करिंति ।

पटिमुंरुणया दुक्खं, दुक्खं च सत्ताद्विजं अप्पा ॥

बहुशो ज्ञयो भूयः पृच्छमाना अपि ते साधवः कदाऽपि ममे-च्छाकारं न कुर्वन्ति। अन्यच्च—अहमज्यर्थितस्तत्र गतस्तैश्च प्रति-मुण्डितोऽपि निषिद्धः, यथा—पूर्णं जयता वैयावृत्यकरणेनेति । एवं प्रतिमुण्डनया महान्मानसं दुःखमुपपद्यते, यादृशं चाऽऽहं ग्लानस्य वैयावृत्यं करोमि ईदृशमन्यः कोऽपि न वेत्ति?, एवमात्मानं श्ला-घयितुं दुःखं दुष्करं भवति, अतः कथमनज्यर्थितस्तत्र गच्छा-मीति?। ततः स्थविरैस्तस्य पुरतो महर्षिको राजा तस्य दृष्टान्तः कृतः । यथा—“एगो राया कत्तियपुत्तिमाए मरुयाणं दाणं देइ, एगो मरुगो वारसविज्जाठाणपारगो भोइयाए जणिओ। तुमं सव्वमरुगाहिओ, वच्च रायासमीयं, वत्तमं ते दाणं दाहिइ ति। सो मरुओ जणाइ—एगं ताव रायकिच्चिसं गिएहामं, वि-इयं अणिमंतिओ गच्छामि। जइ से पितिपितामहस्स अणुगहेण पओअणं, तो मं आगंतुं तत्थ नेहिइ, इह चियस्स वा मे दाहिइ। मोयाए भणिओ—नस्स अत्थि बहु मरुगा तुज्ज सरिच्छा अणुग-हकारिणा, जइ अप्पणा तद्विणेण कज्जं तो गच्छ। जहा सो मरुओ अम्भत्थणं मग्गंता इहलोइयाणं कामभोगाणं अणा-भागी जाओ; एवं तुमं पि अम्भत्थणं मग्गंता निज्जालाहस्स अणाभागी भविस्ससि ॥” इत्यमुपालज्य चतुर्गुरुकारोपणां सविस्तरां परितापनादिप्रायश्चित्तविस्तरयुक्तां तस्य प्रयच्छन्ति । गतमिच्छाकारद्वारम् ॥

(१२) अथाऽशक्तद्वारमाह—

किं काहामि वराओ, अहं खु ओमाणकारओ होहं ।

एवं तत्थ भणंते, चाउम्मासा भवे गुरुगा ॥

कोऽपि साधुः कुत्रगणस्थविरैस्तथैव पृष्टः प्राह—क्षमाश्रमण ! लोके यः सर्वथा अशक्तः पक्षुप्रायः स वराक उच्यते । सोऽहं वराकस्वदेशं गतः किं कारिष्यामि?, नचरमहं तत्र प्राप्ताऽव-मानकारकां जविष्यामि । एवं तत्र स्थविराणां पुरतो जगतस्त-स्य चतुर्मासा गुरुयो जयन्ति ।

स च स्थविरैरित्यथमत्रिधातव्यः—

उच्यते खेज्ज संया—र जगणो पेस भाणधारणया ।

तस्स पणिजगणयाण य, पणिलेहेउं पि अस्सत्तो ॥

आर्य ! ग्लानस्योद्वर्त्तनमपि कर्तुं न शक्नोषि, एवं खेलमल्लक-स्य भस्मना भरणं, भस्मपरिष्ठापनं वा, संस्तरकस्य रचनं, जा-

गरणं रात्रौ प्रहरकप्रदानं, पेवणमौषधीनां चूर्णनं, भाणधारणं सपानजोजनानां धारणं, तस्य ग्लानस्य प्रतिजागरकाणां च साधुनामुपधिमपि प्रत्युपेक्षितमशक्तः?, येनैदं ब्रवीताप—किं क-रिष्यामि वराकोऽहमिति? ।

(१३) अय सुखितद्वारमाह—

मुहिया मो ति य भणती, अत्थह वीसत्थया मुहं सव्वे ।

एवं तत्थ जणंते, पायच्छित्तं भवे तिविहं ॥

एकत्र क्षेत्रे मासकदपस्थितैः साधुभिः श्रुतम—अमुकत्र ग्लान इति। तत्र कोऽपि साधवो जणन्ति—ग्लानं प्रति जागरका व्रजामो वयम्। इतरः कोऽपि भणति—सुखितानस्मान् मा दुःखितान् कुरु-त, यूयमपि सर्वे विश्वस्ता निरुद्धिनाः सुखं सुखेन तिष्ठत। तत्र गत्वा मुधैव दुःखस्यात्मानं प्रयच्छामः । किं दुष्माकमयं श्लाको न कर्णकोटरमुपागमत्? । यथा “सर्वस्य कार्यकारी, स्वार्थवि-घातो परस्य हितकारी। सर्वस्य च विश्वासी, मूर्खोऽयं नाम विज्ञेयः ॥ १ ॥” एवं तत्राप्रशस्यं भणतस्त्रिविधं प्राय-श्चित्तं भवति । तद्यथा—यद्याचार्य एवं ब्रवीति ततश्चतुर्गुरु, उपाध्यायो ब्रवीति चतुर्लघु, भिक्षुर्ब्रवीति मासगुरु ।

(१४) अथापमानद्वारमाह—

भत्तादिमंकिन्नेसो, अवस्स अम्हे वि तत्थ न तरामो ।

काहिंति केत्तियाणं, ते तेणेव तेसु अदत्ता ॥

अम्हेहिं तहिं गएहिं, ओमाणं उग्गमाइणो दोसा ।

एवं तत्थ जणंते, चाउम्मासा जवे गुरुगा ॥

तथैव ग्लानं श्रुत्वा केचिद् जणन्ति—व्रजामो ग्लानप्रतिजागर-णार्थम्। अपरे म्रुवने-तत्रान्येऽपि ग्लानं श्रुत्वा बहवः प्रति-चरकाः समायाता भविष्यन्ति, ततो महान् भक्तपानादि-संकलेशो भविता, अवश्यमसंदिग्धं वयमपि तत्र गता न तरामो न निर्वहामो ग्लानप्रतिचरणार्थमागतानां किं—यतां ते वास्तव्यविश्रामणादिप्राघूर्णककर्म करिष्यन्ति?, यत-स्ते तेनैव ग्लानेन तेषु कार्येषु अदत्ता आकुलीकृताः । तथा अस्माभिरपि तत्र गतैर्नियमादवमानम्, अवश्यमुद्गमदोषाश्चाधा-कर्ममिश्रजातप्रभृतयः । आदिशब्दादेपणादोषाश्च भविष्यन्ति । एवं तत्र तेषां भणतां चत्वारो मासा गुरुका भवेयुः ।

(१५) अथ लुब्धद्वारमाह—

अम्हे सो निज्जरट्ठी, अत्थह तुज्जे वयं से काहामो ।

अत्थिय य अभाविया णं, ते वि य णाहिंति काऊण ॥

मासकदपस्थितैः साधुभिः श्रुतम—यथाऽमुकत्र ग्रामे ग्लानः संजा-तोऽस्ति । तच्च क्षेत्रं वसतिपानकगोरसादिभिः सर्वैरपि शुणै-रुपेतं, ततस्ते द्वोभाभिभूतचेतसश्चित्तयन्ति—ग्लानमन्तरेण न शक्यते क्षेत्रमिदं प्रेरयितुम्। अथो गच्छामो वयमिति चिन्तयित्वा तत्र गत्वा भणन्ति—वयं निर्जरार्थिनो ग्लानवैयावृत्यकरणेन कर्मक्षयमभिव्यज्यमाणा इहायाताः स्म, अतो यूयं तिष्ठत, वयं ‘से’ तस्य ग्लानस्य वैयावृत्यं करिष्यामः। सन्ति च अस्माकमना-विताः शैक्षाः, तेऽपि चास्मान् वैयावृत्यं कुर्वता दृष्ट्वा हास्यन्ति ।

एवं गिलाणलक्षणे—ए संठिया पाहुणं चित्तकोसं ।

मग्गंता चमदंती, तेसिं चारोवणा चउहा ॥

एवं ग्लानसंवाधं यद्वदयं मिषं तेन तत्र संस्थिताः सन्तः प्राघूर्णका इति कृत्वा लोकादुद्धृष्टं स्निग्धमधुरद्वयं लभन्ते । अथ न स्वयं लोकः प्रयच्छति, ततो मार्गयन्तः प्राघूर्णका वयमिति मिषेण च संज्ञापमानास्तान् क्षेत्रं चमदयन्ति । चमदिते च क्षेत्रे ग्लानप्रायोग्यं न दृश्यते, ततस्तेपामयं चतुर्विधा आरोपणा कर्तव्या । तद्यथा-द्वयतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च ।

(१६) प्रायश्चित्तम् । तत्र द्रव्यतस्तावदाह-

फासुगमफासुगे वा, अचित्तचित्ते परित्तऽण्ते य ।

असिणेह सिणेहकए, अणहाराहार लहु गुरुगा ॥

क्षेत्रेऽद्वेजनादांषण ग्लानप्रायोग्यमवमाना यदि प्राशुकमवभाषन्ते, परिवासयन्त वा, ततश्चत्वारो लघुकाः, अप्राशुकमवभाषन्ते, परिवासयन्ति वा, ततश्चत्वारो गुरुकाः । इह च प्राशुकमेवणीयमप्राशुकमनेवणीयम् । आह च निशीथचूर्णिकृत-“इह फासुगं एसणिजं” । अचित्तं अवभाष्यमाणे, परिवास्यमाने वा चतुर्लघु, सचित्तं चतुर्गुरु, एवं परीते चतुर्लघु, अनन्तके चतुर्गुरु, अस्नेहं चतुर्लघु, सस्नेहं चतुर्गुरु, अनादारे चतुर्लघु, आहारे चतुर्गुरु । उक्तं द्रव्यनिष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ।

अथ क्षेत्रनिष्पन्नमाह-

लुप्पस्सऽन्नंतरतो, चात्तम्मासा हवति उग्घाता ।

वहिया य अणुग्याया, दव्वाहंने पसज्जणया ॥

उत्कृष्टद्रव्यलोभेन क्षेत्रमुद्वेजयतो लुब्धस्य क्षेत्राज्यन्तरतो ग्लानप्रायोग्ये अलज्यमाने चत्वारो मासा उद्धाताः । क्षेत्रस्य वहिरलभ्यमाने एवं चत्वारो मासा अनुद्धाता गुरुवः । अत्र च ग्लानप्रायोग्यस्य द्रव्यस्यादाभे प्रसज्जना प्रायश्चित्तस्य वृद्धिः प्राप्नोति ।

कथमित्याह-

खेत्तवहि अफ्फजाअण, वुद्धी दुगुणेण जाव बत्तीसा ।

चउगुरुगादी चरिमं, खित्ते ॥

क्षेत्राद्वहिरर्द्धयोजनं गत्वा ततो यदि ग्लानप्रायोग्यं द्रव्यमानयति तदा चतुर्गुरुवः । एवं योजनादानयति षट् लघवः । योजनादानयति षट् गुरुवः । योजनाचतुष्टयादानयति छेदः । योजनाएकादानयति तदा मूलम् । योजनाषोडशकादानयति अनवस्थाप्यम् । द्वात्रिंशद्योजनानि गत्वा ग्लानप्रायोग्यमानयति पाराश्रिकम् । अत एवाह-क्षेत्रवहिरर्द्धयोजनादारज्य द्विगुणेन परिमाणेन क्षेत्रस्य वृद्धिस्तावत् कर्त्तव्या यावद् द्वात्रिंशद्योजनानि । एषु च चतुर्गुरुकादिकं चरमं पाराश्रिकं यावत्प्रायश्चित्तम् । इत्थं क्षेत्रविषयं प्रायश्चित्तमुक्तम् ॥ वृ० १ उ० ।

(१७) सचित्ताऽचित्तचिकित्सा-

तिविहे तेगिच्छम्मी, उज्जुय वाउलणमाहणा चव ।

पसवणणीणच्छंते, दिहंतो जेडिपोण्हि ॥

त्रिविधे त्रिप्रकारे आचार्योपाध्यायाभक्तुलक्षणे विचिकित्स्ये चिकित्स्यमानं, गीतार्थे इति गम्यते । ऋजुकं स्फुटमेव, व्यापृतनसाधना व्यापृतक्रियाकथनम् । इयमत्र भावना-आचार्याणामुपाध्यायानां गीतार्थानां च भिक्षुणां चिकित्स्यमानानां यदि शुद्धं प्राशुकमेवणीयं न दृश्यते, तदा न तत्र विचारः । अथ प्राशुकमेवणीयं न दृश्यते, अथवा अवश्यं चिकित्सा कर्त्तव्या, तदा अशुद्धमप्यानीयते, तथाभूतं चानीय दीयमानं स्फुटमेव

कथनीयम्-इदमेवंभूतमिति गीतार्थेनोपरिणामदोषस्य चासंभवात् । अगीतार्थस्य पुनर्निर्णयः शुद्धालाभे चिकित्सामशुद्धेन कुर्वन्तो मुनिवृषभा यतनया कुर्वन्ति, न चाऽऽशुद्धं कथयन्ति । यदि पुनः कथयन्ति, अयतनया वा, तदा सोऽपरिणामित्वात् अनिच्छन् अनागाढादिपरितापनमनुभवति, तस्मिन् प्रायश्चित्तमापतति मुनिवृषभाणाम् । यद्वा-अतिपरिणामतया सोऽतिप्रसङ्गं कुर्यात् तस्मान्न कथनीयं, नाप्ययतनं कर्त्तव्यम् । अथ कथमपि तेनागीतार्थेन भिक्षुणा ज्ञातं जवति । यथा-भक्तुलिकमानीय मह्यं दीयते, तदा तास्मिन्नेच्छति अगीतार्थे जिह्वौ प्रज्ञापना क्रियते । यथा-ग्लानार्थं यदकालिकमपि यतनया सेव्यं, तत्र शुद्धो ग्लानो यतनया प्रवृत्तेरल्पीयान् दापोऽशुद्धप्रहणात् सोऽपि पश्चात्प्रायश्चित्तेन शोधयिष्यते । एवंरूपा च प्रज्ञापना क्रियते तरुणे दीर्घायुषि । यस्तु बृद्धस्तरुणो वाऽतिरोगग्रस्तो चिकित्सनीयः स भक्तप्रत्याख्याने प्रति प्रोत्साह्यते । यदि पुनः प्रोत्साह्यमानोऽपि न प्रतिपद्यते, तदा भण्डोपोताज्यां दृष्टान्तः कर्त्तव्यः ।

संप्रति भण्डोपोतावेव दृष्टान्तावाह-

जा एगदेसे अददो उ भंकी, सात्तिप्पए सा उ करेऽ कज्जं ।

जा दुव्वला संउविया विसंती, न तं तु सीलंति विसन्नदारुं ॥

जो एगदेसे अददो उ पोतो, सो लिप्पते सो उ करेऽ कज्जं ।

जो दुव्वलो सो ठवितो वि संतो, न तं तु सीलंति विसन्नदारुं ॥

वृत्तद्वयमपि कण्ठ्यम् ।

एमेव गमो नियमा, समणीणं दुगविज्जितो होइ ।

आयरियादीण जहा, पवित्तिणिमादीणि वि तहेव ॥

यो गमोऽनन्तरमूत्रसूत्रादारभ्य श्रमणानामभिहितः, एष एव गमो नियमात् संयतीनामपि वक्तव्यः । किमविशेषेण? नेत्याह-द्विकवजितः-पाराश्रितानवस्थाप्यवृत्तणद्विकवजितो भवति वक्तव्यः, तदापक्षावपि तासां तयोर्दानाभावात् । उपलक्षणमेतत्-परिहारनपः तासां न भवति । यथा च आचार्यादीनां त्रिविधो जेद उक्तस्तथा प्रवर्तिन्यादीनामपि त्रिविधो भेदोऽवसातव्यः । तद्यथा-प्रवर्तिनी, गणावच्छेदिनी, भिक्षुकी च । तत्राचार्यस्थानीया प्रवर्तिनी, उपाध्यायस्थानीया गणावच्छेदिनी, भिक्षुस्थानीया भिक्षुकी च । तदेवं मूलसूत्रादारभ्य यत् प्रकृतं तत् परिसमाप्तम् । वृ० १ उ० । नि० चू० ॥

..... काले इमं होइ ।

काले कालविषयमिदं वक्ष्यमाणं भवति ।

तत्र तावत्प्रकारान्तरेण क्षेत्रनिष्पन्नमेवाह-

अंतो वहिं न वण्भइ, ठवणफासुग महयमुच्छकिच्च कात्तगए ।

चत्तारे छच्च लहु गुरु, उदो मूलं तद दुगं च ॥

क्षेत्रस्यान्तर्वा वहिर्वा ग्लानप्रायोग्यं न लज्यते इति कृत्वा प्रासुकस्य स्थापनां परिवासनां करोति चतुर्लघु, तेन परिवासितेन ज्ञेयं ग्लानो यद्यनागाढं परिनाप्यत ततश्चतुर्गुरुकं, महतीं दुष्कासिकामाप्नोति षट्त्रय्यु, मूर्गीयां षट्गुरु, कृच्छ्राणं तदः, कृच्छ्रोच्छ्वासे मूर्गं, समवहते मारणात्तिकसमुद्घाते कुर्वाणं ग्लाने अनवस्थाप्यं, कालगतं पाराश्रिकम् ।

अथ कालनिष्पन्नं प्रायश्चित्तमाह-

एदमं राइ ठविते, गुरुगा विइयादिसत्तहिं चरिमं ।

परितावणाऽभावे, अप्पत्तियकूयणाऽया ।

प्रथमां रात्रिं परिवासयतश्चतुर्गुरुकाः, द्वितीयां रात्रिमादौ कृत्वा सप्तमी रात्रिनिश्चरमम । तथा-द्वितीयां रजनीं परिवासयति पद् वधवः, तृतीयस्यां पद् गुरवः, चतुर्थ्यां वेदः, पञ्चम्यां मूत्रं, षष्ठ्यामनवस्थाप्यम्, सप्तम्यां पाराश्रिकम् । अथ भावनिष्पन्नमाह-“परितावणा” इत्यादि पञ्चाक्षरम् । परितापनादिनावनिष्पन्नं मन्तव्यम् । तथा स परितापितः सन्नप्रोक्तिकं करोति चतुर्लघुं, कूजनं सशब्दाक्रन्दनम्, आदिग्रहणादनायाऽहं, न किमप्यमी मह्यं प्रयच्छन्तीत्येवमुदाहं कुर्यात् ततश्चतुर्गुरुकम् ।

अथ परितापनादिपदं व्याख्यानयति-

अंतो वहिं न लब्धे, परितावणपदयमुच्चकिच्छकालगए ।

चत्तारि छच्च लहु गुरु, वेदो मूत्रं तह दुगं च ॥

क्षेत्रस्यान्तर्बहिर्वा न लभ्यते इतिकृत्वा ग्लानस्यानागाढा परितापना भवति चतुर्विधु, आगाढपरितापनायां चतुर्गुरु, दुःखादुःखे पद् लघु, मूत्रमूत्रं पद् गुरु, कृच्छ्रपाणे वेदः, कृच्छ्राच्छ्रासे मूलं, समवहते अनवस्थाप्यं, कावगते पाराश्रिकम् । एवं तावदाहारविषयमुक्तम् ।

अथोपश्रियपयमभिधीयते-

अंतो वहिं न लब्धे, संयारगपदयमुच्चकिच्छकालगए ।

चत्तारि छच्च लहु गुरु, वेदो मूत्रं तह दुगं च ॥

अतिचमदिते क्षेत्रे अन्तर्वा बहिर्वा संस्कारको न लज्यते, ततो ग्लानस्यानागाढपरितापनादिषु चतुर्लघुकादिकं तथैव प्रायश्चित्तं द्रष्टव्यम् ।

अत्र परिष्ठापनापदं समुद्घातपदं च गाथायां साक्षात्कोकं

ततो मा चून्मुग्धविनेयवर्गस्य व्यामोह इतिकृत्वा

साक्षादभिधानार्थमिमां गाथामाह-

परितावमहादुक्खे, मुच्छामुच्छे य किच्छपाणगते ।

किच्छुस्सासे य तहा, समुय ए चेव कावगते ॥

गतार्था । उक्तं लुब्धकद्वारम् । वृ० १ उ० । नि० चू० ।

(१८) अथानुवर्त्तनाद्वारमाह-

अणुयत्तणा गिलाणे, दव्वड्डा खनु तहेव वेज्जट्टा ।

असती इ अन्नओ वा, आणेउं दोहि वी कुज्जा ॥

ग्लानप्रायोग्यं यत् प्रकृतानादि छ्यं, स एवार्थः प्रयोजनं छ्यार्थस्तमुत्पादयद्भिर्ग्लानस्यानुवर्त्तना कर्त्तव्या (तदेव वेज्जट्टं) तथैव वैद्यस्यार्थमुत्पादयद्भिर्ग्लानस्यानुवर्त्तना विधेया । यदि स्वग्रामे द्रव्यवैद्ययोरन्यस्ततोऽन्यग्रामादपि छ्यार्थं वैद्यावानीय द्वाज्यामन्यनुवर्त्तनां कुर्यात् ।

अथैनामेव गाथा व्याचिख्यासुराह-

जाचेत उ अपत्थं, भणंति जायाम तं न लब्धे ए ।

विणियट्टणा अकाले, जा वेज्ज न विंति उ न देमो ॥

ग्लानो यद्यप्यर्थं छ्यं याचने ततः साधवो भणन्ति-वयं याचामः, परं किं कुर्महे जयतामतिप्रेतं जूयो जूयः पर्यट्क्षिरपि न लज्यते ‘ण’ अस्माजिः, इत्थं जणद्विर्ग्लानोऽनुवर्त्तितो भवति । यद्वा ग्लानस्याग्रतः पात्रकाण्डुद्वारा प्रतिश्रयाभिर्ग्लान्यान्तरालपथाद्विनिवर्त्तनां प्रत्यागमनं कुर्वन्ति, तस्य पुरतश्चेत्थं ब्रुवते-वयं गता अभूम् परं न लब्धम्, अकाले वा गत्वा याचन्ते तेन न ल-

ज्यते, अकाञ्चे च याचमानं ग्लानं ब्रुवते-याचंहेत्ता जयति तावत्प्रतीकस्य, ततो वयमानीय दास्याम इति । न पुनर्ब्रुवते-न दद्या वयमिति ।

अथ क्षेत्रे ग्लानस्यानुवर्त्तनामाह-

तथैव अन्नगामे, दुच्छंतरऽसंथरंतं जयणाए ।

संथरणेसणमादि, च्छन्नं करुजोगि गीयत्ये ॥

प्रथमतस्तत्रैव ग्रामे प्रायोग्यमन्वेषणीयम्, तत्र यदि न लज्यते तदा अन्यग्रामेऽपि, अथासाव्यग्रामो दूरतरस्ततो (वुच्छंतरत्ति) अन्तराले अपान्तरालग्रामे उपविवा द्वितीये दिने आनयन्ति, अथैवमप्यसंस्तरणं भवति, ततः (संथरंतजयणाएत्ति) अकारप्रश्लेषादसंस्तरतो ग्लानस्यार्थाय यतनया पञ्चकपरिहाणया गृह्णन्ति । अथ ग्लानार्थं व्यापृतानां परिचरकाणां संस्तरणं तत (पसणमाइत्ति) पण्णादोषेषु, आदिशब्दादुद्गमादिदोषेषु च, पञ्चकपरिहाणया यतितव्यम् । अथ प्रतिदिवसं ग्लानप्रायोग्यं न लज्यते ततश्चक्षमप्रकटं कृतयोगी, गीतार्थो वा तत् प्रायोग्यं द्रव्यं परिवासयति । यथाकार्त्तितच्छेदश्रुतार्थः प्रत्युच्चारणासमर्थः कृतयोगी, यस्तु च्छेदश्रुतार्थं श्रुत्वा प्रत्युच्चारयितुमीशः स गीतार्थ उच्यते । एष द्वा-रगाथासमासायः ।

अथैनामेव विवरीपुराह-

परिलेह पोरनीओ, धि अ. काजं मगणा उ सगामे ।

खित्तंतो तद्विसे, अमइ विणासे व तत्य वसे ॥

अपिशब्दः संभावनायाम्, यदि सुलभं छ्यं ततः प्रत्युपेक्षणां, सूत्रार्थपौरुष्यौ च कृत्वा स्वग्रामे अनवजापितस्य मागेणा कर्त्तव्या, अथैवं न लज्यतेऽनोऽर्थपौरुष्यौ हापयित्वा, यद्येवमपि न लज्यते, ततः सूत्रपौरुष्यौ परिहाण्योत्पादनीयम् । अथ तथापि न लज्यते, दुर्लभं वा तत् छ्यं, ततः प्रत्युपेक्षणां, द्वे अपि च पौरुष्यौ अकृत्वा स्वग्रामे अनवजापितं मार्गयन्ति, स्वग्रामे अनवजापितं न लज्यते, ततः क्षेत्रान्तः सक्रोशयोजनक्षेत्राज्यन्तरे परग्रामे पौरुष्यद्वयमपि कृत्वा अनवजापितमुत्पादयन्ति; अत्राप्यर्थपौरुष्यादिहापना तथैव छेदव्या । अथ तत्राप्यनवजापितं न लज्यते, ततः स्वक्षेत्रस्वग्रामयोरनवजापितमुत्पाद्य तद्विष समानयन्ति, अथ स्वक्षेत्रे तद्विषं न प्राप्यते, ततः परक्षेत्रादपि तद्विषसमानेतव्यम् । अथ क्षेत्रबहिर्वर्त्तिनो यतो ग्रामादेशानीयते तत्र प्रत्यासन्नं, किं तु दूरतरं, न तद्विषं न प्राप्यते, ततः परक्षेत्रादपि तद्विषसमानेतव्यम् । अथ क्षेत्रबहिर्वर्त्तिं प्रत्याग्यातुं शक्यते, विनाशि वा तद् द्रव्यं दुग्धादिकं, ततः प्रत्यासन्नग्रामस्यासति, विनाशिनि वा छ्यं गृहीतव्ये अपराद्धे गत्वा तत्र रात्रौ वसेत्, उपित्वा च सूर्योदयेलायां गृहीत्वा द्वितीये दिने तत्रानयन्ति । अथ दवीयतरं तत् क्षेत्रम्, अविनाशि द्रव्यं च, ततोऽग्नान्तरालग्रामे रजन्यामुपिताः सूर्योदये तत्र गत्वा तद् द्रव्यं गृहीत्वा भूयः समागच्छन्ति ।

पतदेवाह-

खित्तवहिया व आणे, विमोहिकोमिं च तिन्निवो कादे ।

पइविममलज्जंते, कम्मं सपइच्छिओ ठवए ॥

क्षेत्रबहिर्वा गत्वा प्रथममनवजापितं ततोऽवजापितं पूर्वं तद्विषे अन्तरोक्त्या नीत्या यथायोगमानयेत् । एष विधिरेषणी-

यावद्यो भणितः । अथेवर्णायेन नासौ ग्लानः संस्तरति ततः सकोशयोजनक्षेत्रस्यान्तः स्वग्रामपरग्रामयोः पञ्चकपरिहाण्या तद्विषसं ग्लानप्रायोग्य-मुत्पादयन्ति । एवं यदा प्रायश्चित्तानुलोम्येन क्रीतकृताभ्यां ह-तादिकां विशोधिकोटिमतिक्रान्तो जयति, तदा (काढे चि) ग्लानप्रायोग्यमौषधादिकमन्येन स्वयं वा यतनया क्वाथयेत् । एवं प्रतिदिवसमलज्यमाने यदा आधाकर्मापि समतिक्रान्तः, तदपि तद्विषसं न प्राप्यत इत्यर्थः । ततो विशुद्धमविशुद्धं वा ग्लानप्रायोग्यं ह्रस्वमुत्पाद्य स्थापयेत् परिवासयेत्, ये तु ग्लानस्य प्रतिचरकास्ते यदि ग्लानकार्यव्यापृताः परक्षेत्रं वा व्रजन्तः स्वार्थमहिण्ममाना न संस्तरन्ति, तत एवणादिदोषेषु पञ्चक-परिहाणयतनया गृह्णन्ति ।

यत्तु ग्लानार्थं परिवास्यते तत् कीदृशे स्थाने स्थाप्यते इति ? । आह-

लव्वरगस उ असती, चिन्निमिलि उन्नयं च जह व नो पासे । तस्सऽसइ पुराणादिमु, उर्विति तद्विषसं पमिलेहा ॥

कुनयोगिना, गीतार्थेन वा तदन्यस्मिन् गृहापवरके स्थापनीयम् । अथ नास्ति पृथगपवरकः, ततो वसताधेव योऽपरिभो-ग्यक्षोणकस्तत्र चिन्निमिलिकया आवृत्य उभयं ग्लानागताथैव-क्लृणं यथा न पश्यति तथा स्थाप्यम्, यदि ग्लानस्तत्पश्यति तदा स यदा तदा तस्याभ्यवहारं कुर्यात् । अगीतार्थस्य तु तत् दृष्ट्वा विपरिणामप्रत्ययादयो दोषा भवेयुः । (तस्सऽसइ चि) तस्यापरिभोग्यस्थानस्याभावे पुराणः पश्चात्कृतः तस्य गृहे, आदिशब्दात् मातापितृसमानेषु स्थापयन्ति, तस्य च तद्वि-षसं प्रत्युरेक्षणा कर्तव्या ।

तद्विषसं नाम प्रतिदिनम् । यदुक्तं देश्याम्-“ तद्विषसं अणु-दिग्रहे इतिअर अखे उ दोहि वो कुज्जा । ” इत्यस्य व्या-ख्यानमाह-

फासुगमफासुगेण च, अचित्तेतर परित्तऽणंतेण ।

आहार तद्विणेत, सिण्हेइ इयरेण वा करणं ॥

प्राशुकेन, अप्राशुकेन वा, अचित्तेन, इतरेण वा सचित्तेन, अनन्तेन वा, आहारेण अनाहारेण वा तद्विषसिकेन, इतरेण वा परिवसितेन, सस्नेहेन, इतरेण वा अस्नेहेन, ग्लानस्य चिकि-त्सायाः करणमनुज्ञातम् । गता ग्लानानुवर्त्तना । वृ० १ उ० । कल्प० । ओघ० । पं० चू० ।

(१६) अथ वैद्यानुवर्त्तनामभिधित्सुः प्रस्तावनां रचयन्नाह-

विज्जं न चेव पुच्छह, जाणंता विंति तस्स उवादिट्ठं ।

पिलगाइएथु च तहा अजाणगा पुच्छए विज्जं ॥

ग्लानो ब्रूयात् ययं वैद्यं नैव पृच्छथ, आत्मच्छन्देनैव प्रति-चरणं कुरुथ । ततो यदि ते साधवो जानन्तः चिकित्सायां कुशलास्ततो ब्रूयन्ति-अस्मान्निर्वैद्यः प्रागेव पृष्टस्तस्यैवायमुप-देश इति । यद्वा-प्रतिश्रयान्निर्गत्य कियन्तमपि ज्ञानां गत्वा मुहूर्त्तमात्रं तत्र स्थित्वा समागत्य ब्रूयते अयं वैद्यनोपदेशो दत्त इति । पिलगं गण्डकः, आदिग्रहणेन शीतलिका, छुष्टवातो वे-त्यादिपरिग्रहः । एतेष्वपि यदि ज्ञास्ततः स्वयमेव कुर्वन्ति, अथाऽज्ञास्ततो ‘ विज्जं ’ वैद्यं पृच्छन्ति ।

अत्र शिष्यः पृच्छति-

किह उप्पन्नो गिलाणो, अट्टम उण्होदगाइया वुट्ठी ।

किंचि बहु भागमप्पे, आमे जुत्तं परिहरंते ॥

कथं केन हेतुना ग्लान उप्पन्न इति ? । सुरिराह-भूयांसः खलु रोगातङ्गा यद्वशाद् ग्लानत्वमुपजायते, “ तच्छुष्यत् त्रीणि शुष्य-न्ति, चक्षुर्गां उवरो वणः ” इति वचनात् । यदि उवरादिकां वि-शेषेण साध्योऽन्यरोगतः ततो जघन्येनाप्यष्टमं कारयितव्यः । यच्च यस्य रोगस्य पथ्यं तत्तस्य कार्यम् । यथा-वातरोगिणो घृतादि-पानं, पित्तरोगिणः शर्कराद्युपयोजनं, श्लेष्मरोगिणो नागरादिग्रह-णमिति । (उण्होदगाइया वुट्ठी चि) उपवासं कर्तुमसहिष्णु-र्यदि रोगेणामुकः परयति, तत एष क्रमः-उष्णोदकं प्रक्षिप्य कूरसिस्थानि अमिलितानि, ईषन्मिद्वितानि वा सप्त दिनानि, एकं वा दिनं दीयते, ततः किञ्चित् उष्णोदकेन मधुरोल्लवणं स्तोत्रं प्रक्षिप्य तेन सहोदनं द्वितीये द्वितीयसप्तके दिने वा दीयते, एवं तृतीये (बहु चि) बहुतरं मधुरोल्लवणं उष्णोदकं प्रक्षिप्य दीय-ते । (ज्ञाणि चि) चतुर्थे त्रिनागो मधुरोल्लवणस्य, द्वौ भागावुष्णो-दकस्य (अट्टे चि) पञ्चमे अर्द्धं मधुरोल्लवणस्य, अर्द्धमुष्णोदकस्य । षष्ठे (आमे) त्रिभाग उष्णोदकस्य, द्वौ भागौ मधुरोल्लवणस्य, स-प्तमे सप्तके दिने वा युक्तं किञ्चित्मात्रं उष्णोदकं, शेषं तु सर्वमपि मधुरोल्लवणमित्येवं दीयते । तदनन्तरं द्वितीयद्वैरपि सहापथ्या-भ्यवगाहिमादानि परिहरन् समुद्दिशति यावत्पुरातनमाहारं परिणमयितुं समर्थः संपन्नः, एषा उष्णोदकादिवृद्धिर्ऽप्युच्यते । इह च सर्वाऽप्येकं दिनं बृहद्भक्ष्याभिप्रायेण, दिनसप्तकं तु चूर्ण्यभिप्रायेणेति मन्तव्यम् ।

अथ ‘ अट्टम चि ’ पदं व्याख्यानयन्नाह-

जाव न मुके ता अण-सणं तु मुके वि ऊ अजत्तट्ठो ।

असहुस्स अट्ट उट्ठं, नाऊण रुं च जं जोगं ॥

यावत्सौ उवरचक्ररोगादिना रोगेण न मुक्तस्तावदनशनमभ-कार्थलक्षणं कर्त्तव्यं, मुकेनाऽपि चैकं दिवसमभकार्थो विधेयः । अथासावसहिष्णुस्ततोऽष्टमं वा षष्ठं करोति, ज्ञात्वा रुजं रोग-विशेषं यदेव योग्यं शोषणमशोषणं वा तत्र कार्यम्, यद्येवं कुर्वाणो नासौ रोग उपशाम्यति ततः सुन्दरम् ।

(१७) अथ नोपशाम्यति ततः को विधिरिति ? । आह-

एवं पि कीरमाणे, विज्जं पुच्छे अठायमाणम्मि ।

विज्जाण अट्ठं दो, अणिद्धि इट्ठीअणिट्ठियरे ॥

एवमपि क्रियमाणे यदि रोगो न तिष्ठति नोपशाम्यति ततस्त-स्मिन्नतिष्ठति वैद्यं पृच्छन्ति । अथ कियन्तो वैद्या जयन्तीति ? । आह-वैद्यानां एतच्चाष्टकं मन्तव्यं, तत्र द्वौ वैद्यौ नियमादनुद्धिकौ ऋक्षिरहितौ, इतरे षट् वैद्या ऋक्षिमन्तोऽनुद्धिमन्तो वा ।

तदेव वैद्याष्टकं दर्शयति-

संविगममंविगे, दिट्ठये लिं गि सावए सणी ।

अस्सप्पि इट्ठि गइरा-गई य कुमझेण तेगिच्छं ॥

संविग्न उद्यतविहारी १ असंविग्नस्तद्विपरीतः २, द्विज्जविशेष-मात्रः ३, आवकः प्रतिपन्नाणुवतः ४, संज्ञी अविरतसम्पद्यष्टिः ५, असंज्ञी मिथ्यादष्टिः ६ । स च त्रिधा-अन्येन गृहीतमि-

व्याहृष्टः ७, अनिग्रहीतमिथ्याहृष्टः ८, परतीर्थिकश्चेति १ ।
 (द्विष्ट्ये य स्ति) दृष्ट उपलब्धो अर्थः वेदश्रुताभिधे-
 यरूपो येन स दृष्टार्थो, गीतार्थ इत्यर्थः । एतत्पदं संप्रतिप-
 क्षमत्र सर्वत्र योजनीयम् । तद्यथा-यः संविग्नः स गीता-
 र्थो वा व्याहृतागोतार्थो वा । एवमसंविग्नोऽपि तद्वत्त्वमपि गीतार्थमगोतार्थं वा दृष्टव्यम्, तथा चूर्णिकृता व्याख्या-
 तत्वात् । अनिग्रहीतादयस्तु त्रयोऽपि नियमादगोतार्थाः ।
 (इष्टु स्ति) संविग्नानां विग्नौ नियमादनुद्धिः, शेषान्तु
 श्रुतिमन्तो वा अनुद्धिमन्तो वा भवेयुः । सर्वेऽपि चैते प्रत्येकं
 द्विधा-कुशला अकुशलाश्च, गत्यागनिर्विचारणिका, सा चामी-
 षां कर्त्तव्या । तद्यथा-प्रथमं संविग्नगीतार्थेन चिकित्साकर्म
 कारयितव्यम्, अथासौ न लक्ष्यते ततोऽसंविग्नगीतार्थेन,
 तदप्राप्तव्यसंविग्नगीतार्थेनाऽपि । एवं भिन्नव्यादिष्वपि सं-
 विग्नपर्यन्तेषु भावनीयम्, तेषां संप्राप्ता पूर्वमनभिग्रहीतमिथ्याह-
 र्तिना, ततोऽभिग्रहीतमिथ्यात्वेन, तदनन्तरं परतीर्थिकेनापि का-
 रयितव्यम् । एते च पूर्वमनुद्धिमन्तो गवेषणोपायः, न अनुद्धिमन्तः,
 तदीयगृहेषु प्रवेशनया बहुदोषसङ्गातात् । एवं ते च यदि चि-
 कित्साकुशला भवन्ति तत इत्थं क्रमः प्रतिपत्तव्यः-संविग्न-
 गीतार्थः सोऽकुशली, यस्त्वसंविग्नगीतार्थः स कुशलः, ततः
 संविग्नगीतार्थं परित्यज्यासंविग्नगीतार्थेन कारणीयः । एवं बहु-
 न्यव्यपान्तराद्ये परित्यज्य यः कुशलस्तेन चैकित्स्थं कारयितव्यम् ।
 एषा गत्यागतिः प्रतिपत्तव्या । यद्वा-(इष्टिगइरागइ स्ति) ऋद्धि-
 मति गत्यागती कुवांणे महदधिकरणं भवति, अतोऽनुद्धिना
 कारयितव्यम् । नचैतत् स्वमनीषिकाविजृम्भितम् । यत् आह
 विशेषचूर्णिकृत्-“अह वा गइरागइ स्ति, इष्टिमंताण इतजंता-
 षं अदिगरणदोसा, तम्हा अणिष्टिणा कारेयव्यं ति ” ॥

अमुमेवार्थमपराचार्यपरिपाट्या दर्शयति-

संविग्नोत्तरं लिङ्गी, वइअवइअणागाढआगाढे ।

परउत्तिय अट्टमए, इह्नी गइरागइ कुसले ॥

संविग्नः १, इतरश्चासंविग्नः २, इङ्गी चेति त्रयोऽपि प्राग्वत् ३,
 मती प्रतिपत्ताणुवनः ४, अत्रनी अथितसम्यग्दृष्टिः ५, अनागा-
 ढाऽनभिग्रहीतदर्शनविशेषः ६, आगाढोऽभिग्रहीतमिथ्यादर्श-
 नः ७, परयूथिकः शाक्यपरिव्राजकादिरष्टमः ८ ।

“इष्टिगइरागइ कुसले स्ति” व्याख्यानार्थमनन्तरोक्तक्रम-
 विपर्यासे प्रायश्चित्तमाह-

वोच्चत्ये चउ लहुगा, अगियत्ये चउरो मासऽणुग्याया ।

चउरो य अणुग्याया, एवमकुसलेण करणं तू ॥

संविग्नं गीतार्थं मुक्त्वा असंविग्नगीतार्थेन कारयति, एवमादि-
 विपर्यस्तकरणे चत्वारो लघवः; गीतार्थं मुक्त्वा अगीतार्थेन का-
 रयति चत्वारो मासा अनुद्धाताः, कुशले विहायाऽकुशलेन
 कारयति चत्वारोऽनुद्धाता मासाः, यत एवमतः कुशलेन
 चिकित्साकारणमनुज्ञातम् ।

(२१) अथ वैद्यसमीपं गच्छन्तां विधिमभिधित्सुराह-

चोयगपुच्छागमणे, पमाणउवगरणसउणवावारे ।

संगारो य गिहीणं, उवएसो चैव तुलणा य ॥

प्रथमतो नोदकपृच्छावक्तव्या, ततो गमनं वैद्यसमीपं साधूनां,
 तदस्तेषामेव प्रमाणं, तत् उपकरणं, ततः शकुनाः, तदन्तरं वैद्य-

स्य व्यापारः प्रशस्ताप्रशस्तग्रन्थः, ततः संगारः संकेतो गृहीणां प-
 श्चात्कृतादीनां यथा कर्त्तव्यः, ततो वैद्यनौपधादिविषय उपदे-
 शः, यथा दीयते, ततस्तमुपदेशं श्रुत्वा यथा स्वयं तुलना
 कर्त्तव्या । तदेतत्सर्वमपि वक्तव्यमिति द्वारगाथासमासार्थः ।

अथ विस्तरार्थः प्रतिपाद्यते, तत्र प्रथमं नोदकपृच्छाद्वारं
 शिष्यः पृच्छति-किं ग्लानो वैद्यसमीपं नीयताम् ?, अथ वैद्य
 पथं ग्लानसमीपं नीयताम् ? । अथ कश्चिदाचार्यदेशीयः
 प्रतिवचनमाह-

पाण्डिय त य एगो, नेयव्यो गिह्णाण एव विज्जयरं ।

एवं तस्य भणते, चाउम्मासा जये गुरुगा ।

एकः काश्चित्प्राह-वैद्यं ग्लानान्कमाननीयमाने प्राभृतिका च-
 द्यमाणलक्षणा भवति, अतो ग्लान एव वैद्यगृहं नतव्यः ।
 इत्थमाचार्यदेशीयनांके सुरिराह-एवं तत्र ग्लाननयनाविषये
 भणतो भवतश्चत्वारो मासा गुरुका भवन्ति ।

केयं पुनः प्राभृतिकेति ?, अत आह-

रुद्धित्थिजाणतुरए, अतुरंगाईहि इत्ति कायवहो ।

आसण मट्टिय उदए, कुरुक्य मघरे उ परजोगो ॥

रथहस्तिनौ प्रतीनौ, यानं शिबिकादि, तुरगः प्रसिद्धः, अतुर-
 ङ्गा गन्त्रा, एतैरादिशब्दादपरेण वा विच्छेदनायाति आगच्छति
 वैद्यं कायानां पृथिव्यादीनां वधो भवति । तथा समायातस्या-
 सनं दानार्थं, ग्लानस्य च शरीरे परामृष्टे व्रणादिपादने वा कृते
 कुरुकुवाकाराणे मृत्तिकाया उदकस्य च वधो भवति, स्वगृहे
 तु परयागेण सर्वमपि भवति, न साधूनां किमप्यधिकरणं
 नवतीत्यर्थः ।

एषा प्राभृतिका वैद्यं ग्लानसमीपमानीयमाने यतो भवति

अतः किमिति ?, आह-

द्विगत्यमाइयाणं, उएइ वेज्जाण गम्म उम्मूत्तं ।

संविग्नमसंविग्नं, उवस्सगं चैव आणेज्जा ॥

लिङ्गस्थादीनां षष्ठांमपि वैद्यानां गृहं ग्लानं गृहीत्वा गम्यताम्,
 नैने उपाश्रयमानेतव्याः, अधिकरणदोषजयात् । संविग्नोऽसंवि-
 ग्नश्च एतौ द्वावप्युपाश्रयमेवानयेत्, दांपाजावात् ।

एवं परेणोक्तं सुरिराह-

वातातवपरितावण, मयपुच्छा सुष्ण किमु मरणकुसी ।

स चैव य पाहुनिया, उवस्सए फासुया सा उ ॥

ग्लानो वैद्यगृहं नीयमानो वातनाऽऽनयेन च मर्त्तौ परितापना-
 मनुभवति (मयपुच्छा सित्वाकः तं तथा नीयमानं दृष्ट्वा पृच्छति-
 किमेष मृतो यदेवं नीयते ?, (सुष्णे स्ति) स ग्लानो नीयमानो-
 ऽपान्तराद्ये अपज्जाणः, ततो वैद्येन यावत् मुखमुद्धाटितं तावत्
 शून्यं जीवरहितं शवं तिष्ठतीति विज्ञाय व्रणात् किं मदीयं गृहं
 इमं शानकुटी यदेवं मृतमानयतीति ततः स वैद्यः शवस्य स्पृष्ट्वाऽह-
 मिति कृत्वा सचेतः स्नायात्, फलहकारान्तरे वा द्रव्य-
 पानोयं दापयेत्, ततो न तु सैव प्राभृतिका समधिकतरा ज-
 वेत्, उपाश्रयं पुनः प्राशुकपानकादिना सा क्रियते तेनो-
 का विराधना भवतीति । गतं नोदकपृच्छाद्वारम् ।

(२२) अथ गमनद्वारमाह-

उगहधारणकुसले, दक्खे परिणामए य पिपधम्मे ।

कालन् देसन्, तस्मात्तुम ए पेसिञ्जा ।।

वैद्येन दीयमानमुपदेशं ये जगित्येवावबुध्यन्ते, तत्रिदापि विस्म-
रयन्ति, ते अवग्रहधारणाकुशलाः, तान्, तथा दक्षान् शीघ्रकारि-
णः, परिणामकान्यथास्थानमपवादपदपरिणमनशीलान् प्रिय-
भर्मणो धर्मश्रद्धालून्, कावज्ञान्, वैद्यान्तिके प्रविशतो यः कालः
प्रस्तावस्तद्वेदिनो, देशज्ञान् यत्र प्रदेशे वैद्य उपविष्टस्तं प्रशस्त-
मप्रशस्तं वा ये जानते, तान्, तथा तस्य ग्लानस्य वैद्यस्य
वा ये अनुमता अभिप्रेतास्तान् वैद्यसकाशं प्रेषयेत् ।

अत्रैव व्यतिरेकप्रायश्चित्तमाह-

एअणुणविपमुक्के, पेसितस्स चउरो अणुणयाया ।

गायत्येहि य गमणं, गुरुगा य इमेहिं गाणंहिं ।।

एते अवग्रहधारणाकुशलत्वादयो ये गुणास्तैर्विमुक्तान् प्रे-
षयत आचार्यस्य चत्वारो अनुदघाताः प्रायश्चित्तम् । गीतार्थैश्च
तत्रगमनं कर्त्तव्यं, चतुर्गुरुकाश्च प्रायश्चित्तमेभिर्वक्ष्यमाणैर्म-
न्तव्यम् ।

(२३) तान्येवाभिधितुः प्रमाणोपकरणद्वयमाह-

एकग दुगं चउकं, दंरो दूया तहेव नीहारी ।

किएहे नीले मइले, चोन्न रय निसज्ज मुहपत्ती ।

यद्येकः साधुवैद्यसमीपे प्रेष्यते ततः स वैद्यो यमदण्डोऽयमाग-
त इति दुर्निमित्तं गृह्णीयात्, अथ द्वौ प्रेष्येते ततो यमदूतावियतौ
मन्येत, अथ चत्वारः प्रेष्यन्ते, ततो नीहारिणः शवस्य स्कन्धदा-
यिनो अमी इति मनुयात्, एतावतां च प्रेषणे चतुर्गुरुकम् । उपक-
रणद्वारे यदि कृष्णं नीलं मलिनं वा, उपकरणं चेह चोलपट्टको
रजोहरणं निषद्याद्योपेतं मुखवासिका, उपकरणत्वादौषिक-
सौत्रिकौ च कल्पाविति मन्तव्यम्, ततः शुरुं श्वेतं चापकरणं
गृहीतव्यम् ।

(२४) अथ शकुन्धारमाह-

मइल कुचेले अवनं-गीयल्ल एसण खुज्ज वरुने य ।

कासायवत्य उच्छू-लिया य कज्जं न सार्हेति ।।

नंदी तूरं पुष्प-स्स दंसणं संखपरुहसदो य ।

जिगारउत्तचामर, एमादीइं पसत्थाइं ।।

अनयोर्व्याख्या प्राग्वत् ।

आवरुणमाइणुं, चाउम्मासा हवंतऽणुणयाया ।।

एवं ता वच्चेते, पत्ते य इमे जवे दोसा ।।

आपतनं द्वारादौ शिरसो घट्टनम्, आदिशब्दात्प्रपतनं, प्रस्खलनं
वा संजातम् । अपरेण वा वस्त्रादौ गृहीत्वा पश्चान्मुख आकृष्टः,
कुत्र वा व्रजसीत्यादि भणितः, गच्छ तमेव वा केनापि कृतम् ।
एवमादिषु अपशकुनेषु संजातेषु यदि गच्छति तदा चत्वारो
मासा अनुदघाता भवन्ति, एवं तावद् व्रजतो मन्तव्यम् । अथ
वैद्यगृहं प्राप्तस्तत इमे दोषाः परिहर्तव्या भवन्ति ।

(२५) तानेव प्रतिपादयन् व्यापारद्वारमाह-

सारऽवज्जंग उवट्टण, दोय ठारुकुकें विदिभिंदंतो ।

मुहआसणरोगविहिं, उवएसो वा वि आगमणं ।।

एकशाटकपरिधानो यदा वैद्यो जवति तदा प्रष्टव्यः, एवं
तैलादिना अभ्यङ्गनं, कट्फलोद्भादिनोद्धर्तनं, लोचकर्म वा

कूर्चमुण्णनादि कारयेत्, द्वारस्य भस्मनः, उत्कुरुटकस्य क-
चयरपुञ्जकस्य, उपलक्ष्यत्वाद् बुसादीनां वा समीपे स्थितः,
स्फोटकादिना वा दूषितं कस्याप्यङ्गं छिन्दानो घटमलावुकं वा
भिन्दानः शिराया वा भेदं कुर्वाणो न प्रच्छनीयः । अथ ग्लान-
स्यापि किञ्चित् वेत्तव्यं, भेत्तव्यम्, ततः वेदनभेदनयोरपि प्रष्टव्यः ।
अथासौ गुणासने उपविष्टो रोगविधिं वैद्यशास्त्रपुस्तकं प्रसन्नमु-
खः प्रवोक्तव्यति, अथ वा रोगविधिः चिकित्सा, तां कस्यापि प्रयु-
ञ्जान आस्ते, ततः प्रष्टव्यः । स च वैद्यः पृष्टः सन्नुपदेशं वा
दद्यात्, ग्लानसमीपे वा आगमनं कुर्यात् ।

(२६) अथ सङ्गारश्च गृहिणामिति द्वारं व्याख्यानयति-

पच्छाकरे य सन्नी, दंसणहा भइ दाणसट्ठे य ।

मिच्छदिट्ठी संवं-धिण अ परतिरिप्पे चव ।।

पश्चात्कृतश्चारित्रं परित्यज्य गृहवातं प्रतिपन्नः, सङ्गी गृहीता-
ण्वनः, दर्शनसंपन्नो अविरतसम्यग्दृष्टिः, तथा जद्रकः सम्य-
क्त्वरहितः परं सर्वज्ञशासने, साधुषु च धुमानवान्, दानश्रद्धो
दानरुचिः, मिथ्यादृष्टिः शाक्यादिशासनस्थः, संबन्धी स्वजनः,
परतीर्थकः सरजस्कपरिव्राजकादिः, एतेषां संकेतः क्रियते । य-
था-वैद्यस्य पार्श्वे वयं गच्छामो जवन्तिस्तत्र संनिहितैर्जयितव्यम् ।
यदसौ ब्रूयात् तत्तु गुष्माभिः सर्वमपि प्रतिपत्तव्यम् ।

ये वैद्यसमीपे प्रस्थापितास्ते वैद्यस्येदं कथयन्ति-

वाहिं नियान विकारं, देसं कालं वयं च धातुं च ।

आहार अग्नि धिइवल, समुइं च कर्हिंति जा जस्त ।।

व्याधिं ज्वरादिरोगं, निदानं रोगोत्थानकारणं, विकारं प्रव-
र्द्धमानरोगविशेषं, देशं ग्लानत्वोत्पत्तिनिबन्धनप्रघातादिप्रवे-
शं, कालं रोगोत्थानसमयं पूर्याह्लादिकं, वयश्च तारुण्यादिकं,
धातुं च वातादीनां धातूनामन्यतमो य उत्कटस्तम्, आहा-
रमल्पभोजित्यादिलक्षणम्, अग्निबलं जातरो वह्निरस्य मन्दः
प्रबलो वा, इत्येवं धृतिबलं सात्विकः, कातरो वा इत्येवं,
तथा (समुइं चि) प्रकृतिः, सा च या यस्य जन्मतः प्रभृति, तां
च कथयन्ति ।

(२७) वैद्यस्य उपदेशद्वारम्-

कलमोदणो उ खीरं, ससकरं तूझियाइया दव्वे ।

जूमिघरेऽट्ठग खेत्ते, काळे अमुगीइ वेझाए ।।

इच्छाणुलोम जावे, न य तस्स हिया जहिं जवे विमया ।

अहव ण दित्तादीसुं, पमिन्नोमा जा जहिं किरिया ।।

अनन्तरोक्तव्याधिनिदानादि श्रुत्वा वैद्यः स्वगृहस्थित एव ह-
व्यादिभेदाद्यनुविधमुपदेशं दद्यात् । तथा-ह्वयतः कलमशा-
वेरोदनं, तथा खीरं च सशर्करमस्य दातव्यं, तथा तूलिकायां
शाययितव्यः, आदिशब्दात् गोशीर्षिचन्दनादिना विज्ञेयनीय इ-
त्यादि । क्षेत्रतो भूमिगृहे, पक्षेष्टकागृहे चाऽयं स्थापनीयः, का-
लतोऽमुकस्यां वेद्यायां प्रथमप्रहारादौ भोजनमयं कारणीयः;
भावतो यदस्य स्वकीयाया इच्छाया अनुलब्धमनुकूलं तदेव
कर्त्तव्यं, नास्याऽऽज्ञा कोपनीया । तथा यत्र तस्य ग्लानस्य वि-
षया अहिताः अनिष्टाः क्रान्दितविलपितादिरूपा गीतवादित्रगो-
चरा वा शब्दादयो न भवन्ति, तत्र स्थापनीय इति शेषः । (अह
व ण चि) अथ वा-हृतादिषु हस्तचित्तप्रभृतिषु प्रतिलोमा क्रि-
या कर्त्तव्या, तत्र हस्तचित्तस्यापमानना, यथा-अपमानादिनाऽ-

पहनचित्तस्य तस्य दर्पाव्यतिरेकज उन्मादः शाम्यति, संमान-
ना यक्षाविष्टस्य तु यथायोगमपमानना वा विधेया, उवरादौ वा
रोगविशेषणानि क्रिया या यत्र विद्यते सा च तत्र विनयेति ।

(१८) अथ तुलनाद्वयमाह-

अपमिहणंता सांउं, कयजोगाऽज्जानितस्म किं देमो ।

जहविभवा तेगिच्छा, जा लंजो ताव जूहांति ॥

वैद्येन दीयमानमुपदेशमप्रतिधनन्तस्तद्वचनमविकुट्टयन्तः श्रुत्वा
आत्मानं तोयन्ति-किमेव कत्रमशाख्यादि लप्स्यामहे, नवे-
ति ? यदि विज्ञायन-धुनं लप्स्यामहे ततो न किमपि जणन्ति ।
अथ न तस्य ध्रुवो ज्ञातः, ततो जणन्ति-यथा युष्मानिमुपदे-
शा दत्तास्तथा वयं योगं कारस्यामः, परं यदि कृतेऽपि योगे न
ज्ञानमहे, ततस्तस्य किं दद्याः ? अपि च-वैद्यकशास्त्रे यथाविज्ञ-
ना यथाऽनुकूला, चिकित्सा भणित्वा, यस्य यादृशं विवृतिस्तस्य
तदनुकूलैरप्येवैः पथैश्च चिकित्सा क्रियते इत्यर्थः । अतो यूय-
मपि जानाथ-यथाऽस्माकं सर्वमपि याचितं लज्यते, नाऽयचित्त-
तमः, अतो यदा कलमशाख्यादि याच्यमानमपि न प्राप्यते,
तदा किं दानमयमिति ? इत्येवं वैद्यापदेशमुपसर्पयन्तस्तावज्ज-
हन्ति आनयन्ति यावद्यस्य ह्यस्य कोऽवकूरादेः क्षीरशकरा-
देवा लाभो भवति ।

तुलनामेव प्रकारान्तरेणाह-

नियएहि ओमंहिं, को इ भणंज्जा करेमं किरियं ।

तस्सऽप्पणो य थायं, नाउं जावं च अणुमन्ना ॥

ग्लानस्य कोऽपि संज्ञातको वैद्यो जणन्ति-निजकैरौषधैर्हं
ग्लानस्य करोमि क्रियां, प्रेषयन् मदाये गृहे ग्लानमिति ।
ततो गुरुभिः पृष्टेन ग्लानेन तस्यात्मनश्च स्थाम धीर्यं तोलनी-
यम् । किमेव वैद्य औषधानि पूरयितुं समर्थो, न वा ? अहम-
पि किं धृत्या ब्रूयान् ? आहोस्विदब्रूयान् । भावो नाम किमेव
धर्महेतोश्चिकित्सां चिकीर्षुः स्वगृहे माभाकारयति, उताहो
निष्कामगतिप्रायेणेति । यद्यसौ गृहस्य ओषधपूरणे समर्थो,
बदि च स्वयं धृत्या ब्रूयान्, यदि च धर्महेतोः संज्ञातक-
स्तस्मात्कारयति, तत एव तस्यात्मनश्च धीर्यं जावं च ज्ञात्वा
गुरुगामनुज्ञां प्रहीत्वा तत्र गन्तव्यम् ।

अथ वैद्यो ब्रूयात्-

जारिसयं गेन्नं, जा य अवत्ता उ वट्टए तस्स ।

अहं न सका, वोत्तुं तं वच्चिमो तत्थ ॥

यादृशं युष्मानिज्ञानत्वमास्थानं, या च तादृशी तस्यावस्था
भवेत्, तदेतददृष्ट्वा न शक्यते किमप्यौषधादि वक्तुं, उपदेष्टुं च,
ततस्तत्रैव ग्लानसमीपे व्रजाम इति ।

(२६) एवं भणित्वा प्रतिश्रयमागतस्य यो विधिः कर्त्तव्यस्त-

मभिधित्तुर्द्वारागाममाह-

अब्भुट्ठाणे आसण, दंमण जहे जिती य आहारो ।

गिन्नाणस्म आहारे, नेयवो आणुपुव्वीए ॥

प्रथममभ्युत्थानविषयो विधिर्यक्तव्यः, तत आसनविषयः, ततो
ग्लानस्य दर्शना यथा क्रियते, ततो (भदे स्ति) प्रज्जको वैद्यो
यथा चिकित्सावेतनम्, आहारश्च तथा दातव्यः, ग्लानस्य च तथा
आहारे यतना कर्त्तव्या । एवं सर्वोऽपि विधिरानुपूर्व्यां प्रकृत्य-
माणो ज्ञातव्यः । इति समुदायार्थः ।

अवयवार्थं तु प्रतिपारमन्निधित्तुराह-

अब्भुट्ठाणे गुरुगा, तत्थ वि आणादिणो दोसा ।

मिच्छत्त राङ्ग्याणं, तस्स कुलस्म व विराहणया ॥

अभ्युत्थाने गुरुकाः, तत्राप्याह्लादयो दोषा भवेयुः, तथा मि-
थ्यात्वं राजादयो व्रजेयुः, आदिग्रहणेन राजामात्यादिपरिग्रहः ।
ते हि चारपुरुषादिमुखादाचार्यं वैद्यस्याभ्युत्थितं श्रुत्वा स्वयं
वा दृष्ट्वा चिन्तयेयुः-"अमो भ्रमणा अस्माकमभ्युत्थानं न कुर्व-
न्ति अस्मद्भृत्यस्य तु नीचतरस्येधमभ्युत्तिष्ठन्ते, अहो ! दुर्ह-
ृष्टमार्माणोऽमी" इति प्रतिविद्धिष्टा वा यत्तस्यैवाचार्यस्य, यदि वा
कुलस्य, सङ्घस्य वा विराधनां कुर्युः, तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ।

अब्भुट्ठाणे गुरुगा, तत्थ वि आणाणो जहे दोसा ।

मिच्छत्त मो व अन्नो, गिलाणमादी विराहणया ॥

अथैतदोषभयादाचार्यो नात्तिष्ठति, तत्रापि च गुरुकाः, तत्राप्या-
ह्लादयो दोषा भवेयुः, स च वैद्याऽन्यो वा दृष्ट्वा मिथ्यात्वं गच्छे-
त्, यथा-अहो ! तपस्विनोऽपि गर्धमद्वहन्ति, प्रद्विष्टो वा वैद्या ग्लान-
स्य क्रियां न कुर्यात्, अपप्रयोगं वा कुर्यात्, एवं ग्लानविराध-
नाम्, आदिशब्दादाचार्योर्देवा राजवल्लभतया विराधनां कुर्यात् ।
यद्वा-युष्माकं देहे अमुको व्याधिर्यत्तते तच्चिकित्साधर्ममुक्मौष-
धं दास्यत इति भणित्वा विरुद्धौषधप्रदानेनाचार्यं विराधयेत् ।

यत पते दोषा अतोऽयं विधिः कर्त्तव्यः-

गीतये आणयणं, पुवि उट्ठित्तु होइ अभिज्ञावो ।

गिन्नाणस्म दंमण धो-वणं च चुन्नादिं गंधे य ॥

गीतार्थवैद्यस्य प्रतिश्रये आनयनं कर्त्तव्यं, यदि ते पञ्च जना-
स्ततः संघाटकप्रथमत एवागच्छति । अथ त्रयस्तत एकस्त-
न्मध्याप्रथममागच्छति, आगत्य च गुरुणां कवयानि-वैद्य आग-
च्छतीति । ततो गुरुवो द्वे आसने तत्र साधुभिः स्थापयन्ति ।
स्वयं तु चक्रमणलक्षणेण पूर्वं वैद्यागमाज्ञावात् प्रागेवो-
त्थायोर्ध्वं स्थिता आसते, गीतार्थश्चाभिवेदायितव्यम्-एष वैद्य
इति । आचार्यैश्च पूर्वमनालपतोऽपि वैद्यस्यानिलापः कर्त्तव्यः ।
पुर्वन्व्यस्तेन चासनेनापनिमन्त्रणीयः । तत्र आचार्यो वैद्यश्च द्वा-
वप्यासने उपविशतः, ततो ग्लानस्य दर्शना कार्या । कथमिति ?
आह-ग्लानस्य यदुपकरणे शरीरे वा अशुचिनापलितं
तस्य धावनं प्रक्षालनं कर्त्तव्यं, चशब्दात् खेला कायिकी-
संज्ञामात्रकाण्येकान्ते स्थापनीयानि, भूमिकाय उपलेपनं सन्मा-
र्जनं च विधेयम् । तथापि यदि दुर्गन्धो भवति ततः पटकवासा-
दिचूर्णादि तत्र विकीर्यते, आदिशब्दात् कर्पूरादिभिः सुगन्धिद्र-
व्यैः अशुजो गन्धोऽपनीयते, ततः प्रावृतशुष्कवासाः शुचीचूतो
ग्लानो वैद्यस्य दर्श्यते । यदि तस्य किञ्चिदोणादकं पाटयितव्यं
तदा तस्मिन्पाटिते सति उष्णोदकादिप्राशुकं हस्ते दातव्यम् ।
अथोष्णोदकमसौ नेच्छति ततः पश्चात्कृतादयो मृत्तिकासुर्दकं
वा प्रयच्छति । गतमभ्युत्थानासनदर्शनाचारत्रयम् ।

(३०) अथ प्रज्जकद्वारमाह-

चउपादा य तिगिच्छा, को जेसज्जाइ दाहिई तुब्बं ।

तहियं च पुव्वपत्ता, जणंति पच्चाकमा अम्हे ॥

वैद्यो ब्रूयात्-चिकित्सा चतुष्पादा भवति । चत्वारः पादाभ्यु-
त्थानाश्रया यस्यां सा चतुष्पादा । तद्यथा-आतुरः, प्रतिचरकां,
वैद्यो, भेषजानि । अतः को नामास्य योग्यानि भेषजानि युष्माकं
प्रदास्यति ? ततस्तत्र दत्तसङ्केततया पूर्वप्राप्ताः पश्चात्कृतादयो

भणन्ति-वयं दास्याम इति । एवं तावद्भूतकां वैद्यः क्रियां करोति न चान्यत्किमपि स्पृहयति ।

(३१) यस्तु प्रान्तस्तमुद्दिश्य त्रुतिद्वारमादारद्वारं चाद-

कोई मज्जनगविहिं, सयणं आहार उवहि केवमिण् ।

गीयत्थेहि य जयणा, अजयण गुरुगाइ आणाई ॥

कश्चिद्वैद्यो ब्रूयात्-मज्जनं स्नानं तस्य विधिः प्रकारो मज्जन-विधिः, तैलाभ्यङ्गनादिप्रक्रियापुरस्सरं स्नानमित्यर्थः । शयनं प-र्यङ्गादि, आहारो भोजनम्, उपविष्यस्त्रादिरूपः (केवमियत्ति) रूपकाः । एतत्सर्वं मम को नाम दास्यतीति ? ततः पश्चात्कृतादि-भिरभ्युपगन्तव्यम् । यद्ययतनया अज्युपगच्छति, प्रेषयन्ति वा, ततश्चत्वारो गुरुकाः, आज्ञादयश्च दोषाः । एषा पुरातनी गाथा ।

अथैनमेव विभावयिपुराह-

एयस्स नाम दाहिह, को मज्जणगाइ दाहिई मज्झं ।

ते चेव णं भणंती, जं इच्छसि अम्हे तं सव्वं ॥

एतस्य ग्वानस्य, नामेति संज्ञावनायां, यद्यत्प्रायोभ्यं भेषजादि, तत्सर्वं दास्यथ, मे स पुनर्मज्जनकादि को दास्यान ? इत्युक्ते त एव पश्चात्कृतादयः (णमिति) तं वैद्यं भणन्ति यद्यदिच्छसि तत्सर्वं वयं दास्याम इति ।

जं एत्थ अम्हे सव्वं, पडिसेहे गुरुग आणादी ।

एएसि असईए, पमिसेहे गुरुग आणादी ॥

ये चेते पूर्वं पश्चात्कृतादयः प्रज्ञापितास्तैर्यदत्र ग्लानस्य युष्माकं चोपयुज्यते तत्सर्वं वयं दास्याम इत्युक्ते सति यः साधुस्नान-धिकरणभयाप्रतिषेधयति, तस्य चत्वारो गुरुकाः, आज्ञादयश्च दोषाः । अथ न सन्ति पश्चात्कृतादयस्तत एतेषां असत्यज्ञावे यो वैद्यं प्रतिषेधयति, न वयं भवतो मज्जनादि दास्याम इति, तस्याऽपि चतुर्गुरुकाः, आज्ञादयश्च दोषाः ।

पश्चात्प्रतिषेधमानेषु यद्वैद्यश्चिन्तयति तदाह-

जुत्तं सयं न दाउं, अन्निं देते वि ऊ निवारिंति ।

न करिज्ज तस्म करियं, अवप्पओगं व से दिज्जा ॥

युक्तममीषां स्वयमदातुम्, अवरिग्रहत्वात्, यच्च पुनरन्यान् ददतो निवारयन्ति, तत्र युज्यते, एवं प्रदिष्टः सन् तस्य ग्वानस्य क्रियां न कुर्यात्, अप्रयोगं वा विरुद्धौषधयोगं ' से ' तस्य दद्यात् प्रयुज्जीत; तस्मादन्यान् निवारयेदिति ।

दाहामो त्ति य गुरुगा, तत्थ वि आणाइणो भवे दोसा ।

संका व सयएहिं, हिणं न्हे तेणए वा वि ॥

पश्चात्कृतादीनामज्ञावे यदि साधवो भणन्ति-वयमवश्यं ते सर्वमपि दास्याम इति, तदा चत्वारो गुरुकाः, तत्राप्याज्ञादयो दोषा भवेयुः । तथा कस्यापि हिरण्यादौ केनचित् हृतेऽन्यथा वा नष्टे सति शङ्का जयति-अद्विरण्यसुवर्णा अप्यमी यद्दास्याम इति जणन्ति, तन्नूनमेतैरेव गृहीतमिति । यद्वा-सूचकैरारक्त-कादिनिस्तत् भुत्वा राजकुले गत्वा सूच्यते । यथा-स्तेनका पते भ्रमणा ये वैद्यस्य हिरण्यादिकं दातव्यतया प्रतिपद्यन्ते, ततो ग्रहणाकर्षणादयो दोषाः ।

पमिसेह अजयणाए, दोसा जयणा इमेहि ठाणेहिं ।

भिक्षण इच्छि विइयपद, रहिए जं जाणिहिसि जुत्तं ॥

पश्चात्कृतादीनामभावे यद्ययतनया प्रतिषेधयन्ति-न तव त्रुति-वा जकं वा दास्याम इति, ततश्चतुर्गुरुकाः, आज्ञादयश्च दोषाः । तस्माद्यतना एभिः स्थानैः कर्तव्या (भिक्षणं त्ति) जिह्वां कृत्वा वयं दास्यामः, (इच्छि त्ति) ऋक्षिमता वा निष्क्रामता यत् कापि निकृष्टं तद् गृहीत्वा दास्यामः, द्वितीयपदं वा काञ्चकार-णे जाते सति तदर्थं जातं गृहीतं तत इरितं दास्यामहे (रहिए त्ति) पश्चात्कृतादिरहिते एवं जणन्ति-(जं भाणहिसि जुत्तं ति) यत् त्वं भणिष्यसि तद्यथाशक्ति करिष्यामो, यद्वा अस्माकं युक्त-मुचितं तद्विधास्याम इति ।

अथासौ वैद्यो ब्रूयात्-

अरिहसुग त्य भगवं !, सक्खी ठावेह जे मयं देतिं ।

धत्तं पि दुच्छकंखी, ए द्धजइ दुद्धं अधेणुतो ॥

भगवन् ! अद्विरण्यकाः स्थ यूयमतः साक्षिणः स्थापयत, मे मम पश्चात्प्रयच्छन्ति । अमुमेवार्थं प्रतिवस्तुपमवा रुढयति-(धत्तं पि त्ति) देशीवचनत्वादतिशयेनापि दुग्धकाङ्क्षी न दधते दुग्धमयेनोः सकाशात् ।

एवं वैद्यो नोक्तेन किं कर्तव्यमिति ? । आह-

पच्छाकडाइजयणा, दावणकज्जेण जा जणिय पुत्तिं ।

सच्छाविनयविहूणे, ते विय इच्छंतगा सक्खी ॥

पश्चात्कृतादिनिषया मज्जनकादिदापनकार्येण या पूर्वं यतना भणिता सैव इह मन्तव्या, नवरं ये पश्चात्कृतादयः श्रद्धया, वि-जवेन च विहीनास्त एव इच्छन्तः सन्त इह साक्षिणः स्थाप्य-न्ते । यथा-वयं भिक्षाटनं कृत्वा यथाव्ययमेतस्य दास्याम इति । अथ ते साक्षीजयितुं नेच्छन्ति ततो यः ऋक्षिमः प्रवाजितः स इव ब्रूयात्-

पंचसयदाणगहणे, पलालखेलाण छट्ठं च जहा ।

सहसं व सयसहसंतं, कोडी रज्जं व अमुगं वा ॥

एवं ता गिहिवासे, आसी व इयाणि किं जणिहामो ।

जं तुब्ब मह य जुत्तं, तं उग्गाढम्मि काहामो ॥

यथा पलालखेलयोद्वर्द्धनं विधीयते तथा दीनानायादिच्यो वयं रूपकाणां पञ्चशतानि हेलयैव दानं दत्तवन्तः, उपार्जनाम-पि कुर्वाणाः पञ्चशतानां ग्रहणमेवमेव कृतवन्तः, एवं सहस्रं, शत-सहस्रं, कोटी राज्यम्, अमुकम् अनिर्दिष्टसंख्यास्थानं, लीलसै-व वयं दत्तवन्तः, स्वीकृतवन्तो वा, तदस्माकं गृहवासे विभू-तिरासीत्, इदानीं पुनरकिञ्चनाः भ्रमणाः सन्तः किं भणिष्या-मः, किं करिष्याम इति ज्ञावः, परं तथाऽपि ग्लाने उद्गाढे प्र-गुणीभूते सति यत्तवास्माकं च युक्तमनुरूपं तत्कारिष्याम इति । एवं तावत् स्वग्रामे वैद्यविषया यतना भणिता । अथ स्वग्रामे वैद्यो न प्राप्यते ततः परग्रामादप्यनितव्यः ।

तत्र विधिमाह-

पाहिज्जे नाणत्तं, वाहिं तु भईएँ एस चेव गमो ।

पच्छाकडाइएसुं, अरहिणं रहिए उ जो जणिओ ॥

पाथेयं नाम कण्टकगर्हनवेतनं यत्तस्य जक्तादि दीयते तत्र नानात्वं विशेषः, यास्तव्यवैद्यस्य स न संभवति, अस्य तु जवतीति भावः । तत्र च बहिर्ग्रामादागतस्य भृतौ मज्जनादौ वेतने एष एव

गमोः द्रष्टव्यः, पश्चात्कृतादिभिररहिते रहिते वा योऽनन्तरमेव भणितः ।

अथात्रैवं यतनाविशेषमाह-

मज्जनगादिच्छन्ते, वाहिं अग्निजतरं च अणुसट्ठी ।

धम्मकहविज्जमते, निमित्त तस्सट्ठ अणो वा ॥

मज्जनं ज्ञानम्, आदिशब्दादभ्यङ्गनोद्धर्तनादिकं, वहिर्ग्रामे आगा-
च्छन् अन्तरं प्राग् ग्लानसकाशे प्राप्ते यदीच्छति, ततः सर्वं
तस्य पश्चात्कृतादयः कुर्वन्ते । तेषामभावेऽनुशिष्टिः क्रियते । यथा-
यतीनां न कल्पते गृहीणः स्नपनादि कर्तुं, भवतश्च मुधा कुर्व-
तो बहु फलं भवति । अथ तथाऽपि नोपरमति, ततो धर्मकथाः
कर्तव्याः, तथाऽप्यप्रतिपद्यमाने विद्यामन्त्रनिमित्तानि तस्य वैद्यस्य
आवर्जनार्थं प्रयुज्यन्ते, अन्यो वा तानि प्रयुज्य वशीक्रियते,
ततस्तस्य वैद्यस्यासौ मज्जनादि कार्यते ।

अथ धर्मकथापदं भावयति-

तह धम्म कहिति जहा, होइ संजउ सन्नि दाणसट्ठो व ।

वाहिया उ अएहायंते, करिति खुडा इमं अंतो ॥

आक्षेपणीयप्रभृतिभिः तस्य तथा धर्मं कथयन्ति यथाऽसौ
संयतो भवति, संझी वा गृहीताणुव्रतो, अद्विरतस्मयगृहिर्वा,
दानश्रद्धो मुखैव साधूनामारोग्यदानशीलो भवति । अथ ध-
र्मकथालब्धिर्नास्ति ततो विद्यामन्त्रादयः प्रयुज्यन्ते, तेषामभावे
तस्यामन्त्रका दीयन्ते, भग्यते चासौ-बहिर्गत्वा स्नानं कुगत । अथ
बहिः स्नातुं नेच्छति ततो बहिरस्नाति तस्मिन् शुद्धका इदं
वक्ष्यमाणमन्तः प्रतिश्रयस्याभ्यन्तरे कुर्वन्ति ।

उसिणे संसट्ठे वा, जूमी फलगाइ भिक्ख वसुआइ ।

अणुसट्ठी धम्मकहा, विज्जनिमित्ते य वाहि अंतो ॥

उष्णोकेन प्रतीतेन, संसृष्टेन गोरसरसजावितेन अपरेण वा
प्राशुकेन, कुल्लकास्तं स्नपयन्ति, शयनमाश्रित्य भूमौ फलके,
आदिशब्दात्पट्यङ्कादिषु वा स शायते, भोजनं-प्रतीत्य भैकं
जिह्वा पर्यटनेन लब्धमानीय तस्य दानव्यम्, (वसुआइ स्ति) बहु-
क मष्टकमयं जाजनम्, आदिप्रहणत्कांभ्यग्रादिपरिग्रहः, एतेषु
भोजनमसौ कारयितव्यः, हिरण्यदिकं रुविणजातं याचमानस्य
अन्तरितं वास्तव्यवैद्यस्य, बहिरित्यागन्तुकं वैद्यस्योत्तयस्याप्यनु-
शिष्टिः, धर्मकथाविद्यानिमित्तानि, प्रयोक्तव्यानीति संप्रहगाथा-
समासार्थः ।

अथैनामेव भाषयन्माह-

तेसुवट्ठणएहावण, खुडासति वसज अभसिगेण ।

पट्टुगादी जूमी, अणिच्छि जा तूलिपट्ठंके ॥

कुल्लकास्तं वैद्यं तैत्रेनाभ्यङ्ग्य कङ्कनोद्धर्त्योष्णोदकादिना
प्राशुकेन एकान्ते स्नापयन्ति, अथ कुल्लका न सन्ति, स्न-
पयितुं वा न याचन्ते, ततो ये वृषभा गच्छस्य शुजाशुभका-
रणे प्रारोहहनसमर्थास्तेऽन्यत्रिङ्गेन गृहस्थादिसंभन्धिना स्ना-
नादिकं वैद्यस्य कुर्वन्ति, "पट्टुगा" इत्यादि । स वैद्यः शायितुकामः
प्रथमतो भूमौ संस्तारपट्टमुत्तरपट्टकं च प्रस्तार्थं शायते । अथ
नाऽसौ पट्टत्रये स्वप्नुमिच्छति, तत और्णिकसौत्रिकौ कटपौ प्र-
स्ताप्येते, तथापि यदि नेच्छति, ततः काष्ठफलके संस्तारोत्तर-

पट्टकावास्तीर्य शयनं कार्यते, तथाऽप्यनिच्छति उत्तरोत्तरं ता-
वन्नेतव्यं यावत् तूष्णीपट्यङ्कावप्यानीय शाययितव्य इति ।

अथ भैकपदं ज्ञाययति-

समुदाणि आदणो म-त्तओ वणिच्छंति वीसु तवणा वा ।

एव पि णिच्छमाणो, होइ अद्वंजे इमा जयणा ॥

समुदानं नामोष्णावचकुत्रेषु भिक्षाग्रहणं, तत्र तन्धः सामुदानिकः,
"अध्यात्मादिज्य इकण्" । १६।३।७६ इति (हैम०) इकण् प्रत्ययः ।
स चासावोदनश्च सामुदानिकोदनः, स प्रथमतो वैद्यस्य दा-
तव्यः, अथासौ तं भोक्तुं नेच्छति, ततो मात्रकं वर्त्तापनीयं, तत्र
प्रायोम्यं तदर्थं गृहीतमिति भावः । अथ तथाऽपि नेच्छति ततो
(वीसु स्ति) पृथगोदनं, व्यञ्जनमपि पृथग् ग्राह्यम्, अथ शीतल-
मिति कृत्वा तन्नेच्छति, तदा (तवण स्ति) तदेव यतनया ताप-
यितव्यम्, एवमप्यनिच्छति अलभ्यमाने वा इयं यतना भवति ।

तामेवाह-

तिगसंवच्छर तिगडुग-एगमणेमे य जोणिघाए य ।

संसट्ठमसंसट्ठे, फासुयमफासुए जयणा ॥

येषां शास्त्रिब्रीहिप्रभृतीनां संवत्सरत्रयादूर्द्ध्वमागमे विध्वस्त-
योनिकत्वमुक्तं तेषां ये त्रिवार्षिकास्तन्दुलास्ते (तिगडुगएग
स्ति) प्रथमतस्त्रिजुटिता गृहीतव्याः, तदभावे द्विजुटिताः, तेषा-
मलाने एकजुटिता अपि । अथ त्रिवार्षिका न प्राप्यन्ते ततो त्रि-
वार्षिकाः, तेषामलाने एकवार्षिका अपि व्युत्क्रान्तयोनिकाः स-
न्तस्त्रिजुटिताः क्रमेण ग्राह्याः । तदलाने (अणेरय स्ति) एषां
धाम्यानामनेकानि वर्षत्रयाद्वहुतराणि वर्षाणि स्थितिः प्रतिपा-
दिता । यथा-तिव्रमुक्तापादीनां पञ्च वर्षाणि, अतस्तीकहुकोर-
वप्रभृतीनां सप्तवर्षाणीत्यादि तेषामपि तन्दुलाः पञ्चवार्षिकाः त्रि-
जुटिताः क्रमेण ग्राह्याः । अत्रापि वर्षपरिहाणिव्युत्क्रान्तयोनि-
कत्वं च तथैव द्रष्टव्यम् । इह च येषां यावती स्थितिरुक्ता ते
तावती स्थितिं प्राप्ताः सन्तो नियमाद् व्युत्क्रान्तयोनिकाः, ये त्व-
द्यापि न परिणुतास्ते तु व्युत्क्रान्तयोनिका अव्युत्क्रान्तयोनिका वा
जवेयुः, इति (जोणिघाए स्ति) व्युत्क्रान्तयोनिकानामभावे अ-
व्युत्क्रान्तयोनिका अपि, ये योनिघातेन गृहिभिः साध्वर्थम-
चिन्तिततास्तेऽप्येवमेव गृह्यन्ते । तथा दध्यादिजाजनधावनं संसृ-
ष्टपानकम् ; उष्णोदकं, तन्दुलधावनादि वा असंसृष्टपानकम्,
उत्तयमपि प्रथमतः प्राशुकं, तदजावे अप्राशुकमपि यतनया यत्
असविरहितं तत्तदर्थं गृहीतव्यम् ।

अथैनामेव निर्युक्तिगाथां ज्ञाययति-

वक्तंजोणिगडा, दुएकळरणे वि होइ एस गमो ।

एमेव जोणिघाए, तिगाइ इतरेण रहिए वा ॥

त्रिवार्षिकादयो ये व्युत्क्रान्तयोनिकास्ते त्रिजुटिता ग्राह्याः, ते-
षामभावे द्वेजुटितानामप्येष एव गमो, यत्तेऽपि व्युत्क्रा-
न्तयोनिका गृह्यन्ते । एवमेव च योनिघाते साध्वर्थं कृते (ति-
गाइ स्ति) त्रिजुटिता गृहीतव्याः, तेषामभावे त्रिवार्षिका-
दयो यथाक्रमं करणपनीयाः । अथ नास्ति कोऽपि कण्डयिता, तत
इतरेणाव्यक्तलिङ्गेन रहिते वा सागारिकवर्जिते प्रदेशे स्वयं
करणयति । यद्वा—(रहिए स्ति) पश्चात्कृतादिभिर्गृहस्थैः
रहिते एषा यतना कर्त्तव्या ।

ते च तन्दुलाः कथमुपस्कृत्तव्या इति ? आह-

पुत्राउते अवचु-ल्ल चुल्लि सुक्खवणममुभिरअविच्छे ।

पुव्वकय अतइ दाणे, ठवणा जिगे य कल्लाणे ॥

पूर्वं प्रथमं गृहिभिः काष्ठप्रकोपणादायुक्तः पूर्वायुक्तः, तस्मिन् पूर्वायुक्ते, पूर्वतः अवचुल्लकं प्रथमं तन्दुलानुत्सरोति, तद्भावे पूर्वतस्तथा चुल्लयाम्, अथ चुल्लयपि पूर्वतस्तथा न प्राप्स्यते, तत ईदृशानि दारूणि प्रक्षिप्योपस्कृताति, तद्यथा-शुष्काणि नाद्राणि, घनानि वेशयन् रन्ध्रयुक्तानि, अग्रापरानि अस्फुटितानि, त्वचा रहितानि वा, अविच्छिन्नानि घुणैरुत्तच्छिन्नाणि, ईदृशानि दारूणि घट्टयमाणप्रमाणोपेतानि पूर्वकृतानि च ग्रहीतव्यानि । अथ पूर्वकृतानि न सन्ति ततः स्वयमपि तेषां प्रमाणोपेतत्वं कर्त्तव्यं, तथा वाचमानस्य वैद्यस्य (दाणेति) अर्थजातदानं कर्त्तव्यम् । कथमिति ? अत आह-(ठवणं च) शैलेण प्रवज्जता यन्निकुञ्जादिषु द्विचिण्णजातं स्थापितं तस्य दानं कर्त्तव्यम् । (लिङ्गं च) खल्लिङ्गन परलिङ्गेन गृहत्रिङ्गेन वा अर्थजातमुत्पादनीयम् । (कल्लाणे च) अगुणीभूतस्य ग्लानस्य तत्प्रतिचरकाणां च पञ्चकल्याणकं दातव्यम् ।

अथ प्ररूप्यमाणदारूणां प्रमाणादिकमाह-

हत्थप्पमत्त दारुग, निच्छद्विय अयुणिया अहाकडया ।

अमई इ मयंकरणं, अयट्टणोवक्खडपहाऊ ॥

हस्ताद्धं द्वादशाङ्गुलानि, तन्मात्राणि यावत्प्रमाणैर्ध्वोपेतानि, निच्छद्विकानि उल्लौरहितानि, अयुणितानि घुणैरविच्छिन्ना, दारूणि भवन्ति । ईदृशानि च यथाकृतानि गृहीतव्यानि । यथाकृतानामसत्यभावे स्वयंकरणं आत्मनैव हस्तार्धप्रमाणानि क्रियन्ते, उल्लिङ्गापनीयते इत्यर्थः । उपस्कृते च भक्ते उत्सुकानां घट्टना न कर्त्तव्या, किन्तु यथायुपमानुपाल्य स्वयमेव विधायते ।

अथ पानकयतनामाह-

कंजिणं चाउलउदए, उसिणे संसट्टमेतरे चेव ।

एहाणपियणाइ पाणग, पादासइ वोरं दहरए ॥

पानीयं याचनो वैद्यस्य काञ्जिकं दातव्यं, यदि तक्षेच्छति ततः (चाउलउदकं) तन्दुलप्राधानं, तदप्यनिच्छति उष्णोदकं संस्पृष्टं प्राशुकं वा (इतरं च) प्राशुकमनिच्छति अप्राशुकमपि, यावत्कपूरवासितम् । एवं स्नानपानादिषु कार्येषु पानस्य दातव्यं, तच्च प्रथमतः पात्रके स्थाप्यते । अथ नास्त्यतिरिक्तं पात्रकं, न चासौ तत्र स्थापयितुं तं ददाति ततो वारके स्थापयित्वा दर्दयति, मुखे घनेन चीवरेण बध्नाति, येन कीटिकादयः सत्त्वा नाभिपतन्ति, भावितं भैक्षपदम् ।

अथ 'वकुकादि चि' पदं भावयति-

बहुके सरावकंसिय-तंवकरयए सुवन्नमाणिसेत्ते ।

भोत्तुं सए व धोवइ, अणिच्छि किमि खुडुवसभा वा ॥

बहुकं कमठकं, तत्रासौ भोजनं कारयति । अथ तत्र नेच्छति ततः शरावे, तत्रानिच्छति कांस्यजाजने, तत्राप्यनिच्छति ताम्रजाजने, तत्राप्यनिच्छति रजतस्थाले सुवर्णस्थाले मणिशैलमये जाजने भोजयितव्यः । भुक्त्वा चाऽसौ स्वयमेव तद्भाजनं धावति । अथ नेच्छति धावितुं ततः 'किटी' स्थविरआविका सा प्रकालयति, तस्या अभावे कुट्टकाः, चुल्लकाणामजावे बुध्माः ।

शिष्यः पृच्छति-कथमसंयतस्य संस्पृष्टभाजनं संयतः प्रकालयति ? किं निमित्तं वा वैद्यस्य मज्जनादिकमियत्परिकर्म क्रियते ? उच्यते-

पूयाइणि वि मगाइ, जह विज्जो आउरस्स जोगट्ठी ।

तह विज्जे पारिकम्मं, करिंति वसभा वि मुक्खट्ठा ॥

यथा वैद्यो जोगार्थी आतुरस्य रोगिणः पूयं पक्वकृतं, तदादीनि, आदिशब्दात् शोणितप्रभृत्यन्येष्वुचिस्थानानि मार्जयति शोधयति, तथा वृषभा अपि मार्जार्य वैद्यस्य सर्वमापि प्रतिकर्म मज्जनादिकं कुर्वन्ति ।

यस्तु न कुर्यात्तस्य प्रायश्चित्तमाह-

तेइच्छियस्स इच्छा-णुत्तोमगं जो न कुज्ज सइ लाभे ।

अस्संजमस्स भीतो, अल्लस पमादी च गुरुगा से ॥

चिकित्सया चरति जीवति वा चैकित्सिको वैद्यः, तस्य या मज्जनादाविच्छा, तस्या अनुबोममनुकूलं प्रतिकर्म, सति लाभे लाभसंज्ञवे (अस्संजमस्स भीतो च) पञ्चम्यर्थे पट्ठी । असंयमादसंयतवैद्यावृत्यकरणलक्षणान्नीतोऽलसः प्रमादी च यो न कुर्यात्, तस्य चत्वारो गुरुकाः ।

अथ ग्लानवैद्ययोर्वैयावृत्यकरणान्युपदर्शयति-

लोगविरुद्धं दुपरि-अओ उ कयपहिंकिई जिणाऽऽणा य ।

अतरंतकारणा जे, तदट्ट ते चेव विज्जाम्मि ॥

ग्लानस्य यदि वैद्यावृत्यं न क्रियते, ततो लोकविरुद्धं जयति । लोको ब्रूयात्-धिगमीषां धर्म, यच्चैवं मान्यसंभवेऽपि ईदृशमनाधत्वमिति । तथा परस्परमेकवचनप्रतिपत्त्यादिना यः कोऽपि लोकोत्तरकः संबन्धः, स दुःपरित्यजो दुःपरिहर इति ग्लानस्य वैद्यावृत्यं कार्यम् । कृतप्रतिकृतश्चैवं जयति, ग्लानेन पूर्वं दृष्टेन सता यदात्मनि उपकृतं तस्य प्रत्युपकारः कृतो भवतीति भावः । जिन्नानां या आज्ञा-अग्नान्या ग्लानस्य वैद्यावृत्यं कुर्यादित्यादिलक्षणा सा कृता भवति । एतानि अनरो ग्लानस्तस्य वैद्यावृत्यकरणानि, तदर्थं ग्लानार्थं यच्चैद्यस्य वैद्यावृत्यकरणं, तत्राऽपि तान्येव लोकविरुद्धपरिहारादीनि कारणानि लुप्यन्ति ।

अथ ग्लानस्य मज्जनादिविधिमतिदिशमाह-

एमेव गिलाणम्मी, विगमो उ खलु होइ मज्जणाईओ ।

सविसेसो कायवो, लिंगविवेगेण परिहीणो ॥

एष एव ग्लानेऽपि मज्जनादिको गमः प्रकारो भवति, यथा वैद्यविषय उक्तः, नवरं सविशेषो जक्रिवहुमानादिविशेषलङ्घितो, लिङ्गविवेकेन परिहीणः सर्वोऽपि कर्त्तव्यः ।

अथ ग्लानवैद्ययोरनुवर्त्तनायां महार्थत्वं दर्शयन्माह-

को वोच्छइ गेलने, दुविहं अणुअत्तणं निरवमेसं ।

जह जायइ सो निरुओ, तह कुज्जा एम संखो ॥

ग्लाने सति द्विविधा अनुवर्त्तना-ग्लानविषया, वैद्यविषया च । तां निरवशेषां सम्पूर्णां को नाम शेषं वदयति ? बहुवक्तव्यत्वाच्च कोऽपरित्यजः । अतो यथाऽसौ ग्लानो निरुज्ज जायते तथा कुर्यादेव संक्षेपः संग्रहः, उपदेशसर्वस्वमिति यावत् ।

अथ वैद्यस्य दानं दातव्यं, तत्र विधिमाह-

आगन्तु पत्रे जायण, धर्मावणे तस्य कइयदिहंतो ।
पासादे कूवादी, वत्यकुरुने तदा आही ॥

ग्लाने प्रगुणे जाते सति आगन्तुकवैद्यो यदा दक्षिणां याचते तदा भण्यते-धर्मावणो धम्मव्यवहरणहट्टोऽयमस्माकमनो यदत्र संभवति तदेव प्रहीतव्यम् । कथिकदण्ठान्ध तत्राच्यते-यथा केन चित् कथिकेण गान्धिकावणे रूपकान् निक्षिप्य जणि-तम्-मपैतैः किञ्चिद्वाणज्जातं दद्यात्, ततः सोऽयदा तत्रापणं मयं मार्गयितुं व्रतः । वणिजा प्रोक्तः-ममावणे गन्धपण्यमेव व्यव-ह्रियते, नास्ति मद्यम्, अतस्त्वं गन्धपण्यं गृह्णाणति । एवमस्माक-मपि धर्मावणाद् धर्मं गृह्णातु भवान्, नास्ति छविणजातमित्युक्ते यदि नापरमनि, ततः शैलेण प्रमज्जना यन्निकुञ्जादिषु परिष्ठा-पितं तदानां दीयते, तस्याभावे यत्तुत्सन्नस्वामिकं कापि प्रा-सादे, जूरे वा, आदिशब्दात्रिकमनादिषु वा निधानं, तथा श-दितपतितं यद्वास्तुगृहं तदुत्कटसमिवनिकृत्वा वास्तुकुट-मुच्यते, तत्र वा यन्नियानं तदवधिज्ञानिनः, उपलक्षणत्वाद्वा-पूर्वप्रभृतीनां वा पार्श्वे पृष्ठा, ततः प्रासादादिस्थानादानीय वैद्यस्य दातव्यम् ।

वास्तव्यवैद्यस्य दानविधिमाह-

वत्यन्त्र पत्रे जायण, धर्मादाणं पुणो अणिच्छंते ।
सत्त्वा वि होइ जयणा, रहिए पासायमाइया ॥

प्रगुणीचूने ग्लाने वास्तव्यवैद्यो यदि याचनं कुरुने ततस्त-स्यापि धर्मं पवादानं द्रव्यं तदा दातव्यं (पुणो अणिच्छन्ते स्ति) पुनः चूयो भूयः प्रज्ञाप्यमानाऽपि यदि धर्मादानं नच्छति तदा पश्चात्तुनादिभिर्गृहस्यै रदिने सैव प्रासादादिका यतना कर्त्त-व्या याऽनन्तरगाथायामभिहिता ।

द्वयोऽप्यागन्तुकवास्तव्यवैद्ययोरुपधि याचतोर्विधिमाह-

सवदिम्मि पडग सारुग, मंवरणं वा वि अत्यरणं वा ।
दुगभेदादाहिंडण, ऽणुसट्टि परलिग हिंसाई ॥

उपधौ उपकरणे, पटशाटकः परिधानं, संवरणं प्रच्छदपटः, आ-स्तरणं संस्तरणं, तूत्रं वा, यद्येतानि मार्गयतः, ततस्तथैव धर्माव-णदण्ठान्तः क्रियते । अथ नोपरमति, ततो द्विकं साधुयुगं तल्लक्षणो यो जेदः प्रकारः, तेनादिशब्दाद्वन्द्वेन विहिण्डत्वा पटशाटका-दिकमुत्पाद्य वैद्यस्य प्रयच्छन्ति, अथ नावाप्यते ततोऽनुशि-र्द्धीतव्या, तथाऽप्यनुपरतस्य परलिङ्गं कृत्वा हिंसादिप्रयोगे-नोत्पाद्य प्रयच्छन्ति ।

द्वितीयपदे न दद्यादपि, यत आह-

विडयपदे कालगए, देमुछाणे व वोहिगाईहुं ।
असिवाई असई वा, ववहारऽपमाणअदसाई ॥

द्वितीयपदे वैद्ये ग्लाने वा कालगते सति, यद्वा-बोधिका म्लेच्छा-स्तेषाम्, आदिशब्दात्परचक्रेभ्यो वा भयेन देशस्थान्याने उच्छृं-ज्यते, अशिवे वा, आदिग्रहणाद् दुर्मिते राजद्रिष्टे वा संज्ञाते सति, असति वा सर्वथैव वस्त्राणामंत्राभे, व्यवहारः क्रियते, व्यव-हारेण च निर्जितस्य तस्य न प्रयच्छन्ति, व्यवहारेण वा कारावि-

कैर्दाप्यमाने प्रमाणानि नानि अदशाकानि वस्त्राणि दर्शयन्ति, अ-साकमादिशान्धेय स्वाधीनानि, अन्यानि न सन्ति ।

अथ छविणजातं मार्गयति वैद्ये विधिमाह-

कवरुगमादी तेवे, रूपे ते तह व केत केवरिए ।
हिंडणअणुसिट्टादी, पूंयडिगे विविहजेदां ॥

कपर्दादयो मार्गयित्वा तस्य दीयन्ते, ताम्रमयं वा नाणकं यद् व्यव-ह्रियत, तथा दक्षिणापथे काकिणीरूपं रूपमयं, तन्मयं वा नाणकं भवति । यथा जिल्लमात्रे 'द्रम्म'पीतं नाम सुवर्णं, तन्मयं वा नाणकं जयति । यथा पूर्वदेशे दीनारः कवाडिको नाम । यथा तत्रैव पूर्वदेशे केनरात्रिधो नाणकविशेषः । एतेषामप्युत्पादनं कुर्वता सक्काटक-न वृन्देन वा हिण्डनं तथैव कर्त्तव्यम्, अत्रगन्धे अनुशिष्टादीनि प्रयोक्तव्यानि । लिङ्गमितिपदं व्याख्यायते-पूजितमर्चितं यत्लिङ्गं तत्र विविधो भेदः कर्त्तव्यः । किमुक्तं भवति?-तस्मिन् देशे यत् त्रयाणां स्वयिङ्गुलालङ्गुलिङ्गानां मध्यात् पूजितं, तेन लिङ्गेन छविणजातमुत्पादयन्ति वैद्यं वा प्रज्ञापयन्ति ।

द्वितीयपदे छविणजातमपि न दद्यात्, कथमिति ?, आह-

विडयपदे कालगए, देमुछाणे च वोहियादीसु ।
अमिवादी अमई वा, ववहारऽहिरण्णगा समणा ॥

द्वितीयपदे वैद्ये ग्लाने वा कालगते, देशस्य वा बोधि-कादिजयेनेत्याने उद्भासने, अशिवादौ वा संज्ञाते, असत्तायां वा सर्वथैवाऽज्ञाने अर्थज्ञानं वैद्यस्य न दद्यात्, व्यवहारे च समुपस्थिते ब्रूते-अहिरण्यकाः श्रमणा भवन्तीति तावत् सर्वत्रापि सुमतिं, परं तथाप्येतेनारः वैद्यस्मान्निद्रविणजातं गयेष्यितुमारब्धं, ततो लोको ब्रवीति-न वर्त्तते शासनं यति-भ्यो हिरण्यदि दातुम् । यत उक्तम्-"गृहस्थस्याऽग्रदानेन, वानप्रस्थस्य गोरसात् ॥ यतीनां च हिरण्येन, दाता स्वर्गं न न गच्छति" ॥ १ ॥ एवं व्यवहारो लज्यते ।

अथ कल्याणकपदं व्याख्यानयति-

पउणम्मि य पच्छित्तं, दिज्जइ कल्लाणं दुवएहं पि ।
वूदे पायच्छित्ते, पयिसंतो मंडझि दो वि ॥

ग्लाने प्रगुणीभूते सति द्वयोरपि ग्लानप्रतिचरकवर्गयोः कल्याण-कं प्रायश्चित्तं दीयते, इहैवमविशेषणोक्ते, ग्लानस्य पञ्चकल्याणकं, प्रतिचरकाणां त्वेककल्याणकं दातव्यम् । आदेशान्तरेण वा द्वयोरपि पञ्चकल्याणकं मन्तव्यं, ततो व्यूढे प्रायश्चित्ते द्वावपि ग्लानप्रतिचरकवर्गौ भोजनादिमण्डलीं प्रविशतः ।

अथोपसंहरणमाह-

अणुयत्तणा उ एसा, दब्बे विज्जे य वणििया छुविहा ।
इत्तो चाण्णदारं, वुच्छं संकामणं चुचओ ॥

ग्लानप्रायोग्यद्वयविषया वैद्यविषया चैषा द्विविधाऽनुष-तना वर्णिता ॥

(३१) इत ऊर्द्धं चालनाद्वारं, संक्रामणाद्वारं च उभयतो
ग्लानवैद्यद्वयविषयं वक्ष्ये-

विज्जस्म व दब्बस्म व, अट्टा इच्छेतं होइ उक्खेवो ।
पंयो य पुण्वदिहो, आराक्खिउ पुण्वजणिओ व ॥

वैद्यस्य वा द्रव्यस्य वा भौषधादिकृष्णस्य असति यदि ग्लान इच्छति प्रामाण्यं गन्तुं तदा तस्योत्प्रेषणालना कर्त्तव्या, यदि रात्रौ भयं भवति तदा पन्थाः पूर्यन्ते दृष्टः कर्त्तव्यः, आगस्तिकस्य पूर्वमेव वयं रात्रौ ग्लानं गृहीत्वा गमिष्यामो भवता चौरादिशङ्कया न गृहीतव्या इति जगितिः कर्त्तव्या इति ।

अथास्या एव नियुक्तिगाथायाः पूर्वार्थं भावयति-

चउपाया हि तिगिच्छा, इह विज्जा न तित्य न वि य द्वाइं ।

अमुगत्य अतिय दोन्नि वि, जइ इच्छसि तत्तय वच्चांमो ॥

कापि क्षेत्रे वैद्य औषधानि वा न सन्ति, ततो ग्लानं प्रतिचरका महीरन्-चिकित्सा चतुष्पादा भवति, परमिदं वैद्या न सन्ति, नापि च द्रव्याणि औषधादीनि भव सन्ति, अमुकत्र ग्रामे नगरे वा द्वे अपि विद्येते, अतो यदि त्वमिच्छसि ततस्तत्र व्रजाम इति ग्लानः प्रतिभाषितः ॥

किं काहिइ पे विज्जो, जत्ताइअकारयं इहं मज्जं ।

तुम्हे वि किलसेमि य, अमुगत्यमहं हरह खिण्णं ॥

भार्य ! यदि नाम अत्र वैद्यो जवति ततः किं ममासौ करिष्यति, यतो जकादीनां न कारको ममेह विद्यते, तस्मिन्नाकारके युष्मानपि मुधैव परिक्रेश्यामि, ततो माममुकत्र ग्रामे नगरे वा किंप्रमपहरत नयत, येन मे तत्र भक्तादिकारकः स्यात्, एवं भ्रूवाणोऽसौ ग्रामान्तरं प्रति चालयितव्यः ।

चावनायामेव कारणांतरमाह-

साणुपगजिक्खट्ठा, खीणे दुष्काइयाग वा अट्ठा ।

अब्जितरंतरा पुण, गोरससिज्जुदयपित्तट्ठा ॥

नागरं ग्लानं, सानुप्रगे प्रत्यूषवेद्यायां लज्यते या भिक्षा सा सानुप्रगभिक्षा, तदर्थं ग्रामं नयन्ति, नगरं हि प्राय उत्सुरं जिक्का लज्यते, नावनीं च वेलां प्रतीकमानस्य ग्लानस्य काव्यातिक्रान्तभोजनत्वेन जठराग्निमाद्यमुपजायते । अतः सानुप्रगे स-वारमेव भिक्षा यद् ग्रामं लभ्यते तदर्थं ग्लानो ग्रामं नीयते । नगरे दुग्धादीनि दुर्लभद्रव्याणि क्षीणानि, अतस्तेषां समर्थाय आभ्य-स्तरा नगरवास्तव्यसाधयो ग्लानमभ्यत्र नयन्ति, इतरे पुनर्ग्रामी-णुग्लानप्रतिचरकाः ग्लानस्य गोरसनं, सिंजः श्लेष्मा, तस्यादयो ज्ञातः, पित्तं चाऽऽलुभितमिति पारिभाष्यं तदुपशमकद्रव्या-णामुत्पादनार्थं ग्लानं नगरं नयन्ति ।

अथ वा नागरग्लानचालनायामिदं कारणम्-

परिहीणं तं दव्वं, चमढिज्जंतं तु अन्नमभेहिं ।

कालाइकंते उय, वाहोपरिवहिओ तस्स ॥

अन्यान्यग्लानसङ्घाटकैः स्थापनाकुलेषु चमढमानं सत्परि-क्षीयं तद्वयं ग्लानप्रायोग्यम्, अथवा वैद्येन ग्लानस्योपदिष्टम्-स-वारमेव भवता प्रोक्तव्यं, तदानीं च नगरे न लभ्यते, इतस्तेन कालातिक्रान्तेऽतस्तस्य व्याधिः सुष्ठुतरं परिवर्धितः ।

एवमादीनि कारणानि विज्ञाय ते परस्परं भणन्ति-

उक्खिण्णपिक्कमिग्लानो, अन्नं गांमं च तं तु नेहामो ।

नेऊण अन्नगामं, सव्व पयत्तेण कायव्वं ॥

उत्क्रिष्यतां ग्लानो, यतस्तन्मन्यग्रामं नेष्याम इत्येकवाक्यतया निश्चित्य सवारमेव निर्गतव्यं, यतः प्रत्यूषसि शीतवायां वेला-यां नीयमानो ग्लानो न परितोष्यते । किञ्च-"प्रत्यूषसि हिता मा-

गां, परिहासहिताः स्त्रियः । सद्बीजं हि हितं कृत्रं, हिनं सैन्यं सनायकम्" ॥१॥ ततो नीत्वा ग्लानमन्यं ग्रामं सर्वं प्रयत्नेन प्र-तिचरणं कर्त्तव्यमिति । गतं चालनाद्वारम् ।

(३३) अथ संक्रमणाद्वारमाह-

सो निज्जइ गिलाणो, अंतरसंमेलणाएँ संछोभो ।

नेऊण अन्नगामं, सव्व पयत्तेण कायव्वं ॥

एवमुत्क्रिष्य यं ग्रामं स नागरग्लानो नीयते, ततो ग्रामादम्यो ग्लानो नगरमानांयमानोऽस्ति, तेषामुनयेषामपि साधूनामन्तरा अपान्तरात्रे संमिलना, ततः परस्परं चन्दनं कृत्वा निराधारं दृष्ट्वा ग्लानयोः 'संछोभं' संक्रामणं कुर्वन्ति-नागरा ग्रामीणग्लानं, ग्रामीणास्तु नागरग्लानमित्युक्तं भवति । नीत्वा चाप्यं ग्रामं नगरं वा सर्वं प्रयत्नेन प्रतिचरणमुभयैरपि कर्त्तव्यम् ।

किं पुनरभिधाय ते ग्लानसंक्रामणां कुर्वन्तीत्युच्यते-

जारिस दव्वं इच्छह, अम्हे मुत्तूण ता ण लब्धिहिह ।

इयरं वि जणत्तं, निवत्तिमो नेह अतरंतो ॥

नागरा ग्रामेयकान् ब्रुवते-यादृशानि तिककदुकादीनि खव्या-णि ग्लानार्थमिच्छन्ति, तानि तादृशानि अस्मान् मुक्त्वा विना न लप्स्यध्वे । इतरेऽपि ग्रामेयका नागरान् एवं भणन्ति-यूयमस्मा-जिर्विना दुग्धादीनि न लप्स्यध्वे । ततस्ते द्वये अपि परस्परमभि-दधति-यद्येवं ततो निवर्तामहे, यूयममुमतस्तं ग्लानं नयत, वयं युष्मदीयं नयाम इति ।

एवं संक्रामणां कृत्वा तत्र च ग्रामे नगरे वा नीत्वा सर्वप्रयत्नेन प्रतिचाराणां विधेया, न पुनर्निर्मेतयेत्थं चिन्तनीयं, भणनीयं वा-

देवा हु एँ संपन्ना, जं मुक्का तस्म एं कयंतस्स ।

सो हु अइतिक्खरामो, अहिगं वावारणासीओ ॥

तेणैव सीइया मो, एयस्स वि जीवियम्मि संदेहो ।

पण्णो वि न एसम्महं, तं वि करिज्जा न व करेज्जा ॥

दुरवधारणे, नूनं (ए) अस्माकं देवाः प्रसन्नाः, यद् मुक्ता वयं त-स्मात्कृणान्तात् । गाथायां पञ्चम्यर्थे पष्ठो । इह कृतान्तशब्देन कृतं-निष्पादितं बह्वि कार्यमन्तं नयतीति व्युत्पत्त्या कृतम् उच्यते । यद्वा-कृतान्तो यमः, तत्तुल्यत्वादसावपि कृतान्तः । अत एवाह-स हि अतितादृशरोषः पुनः पुनः रोषणशीलो, दीर्घरोषी चेत्य-र्थः । अधिकमत्यर्थं व्यापारणशीलः, कृताकृतेषु कार्येषु भूयो नियुक्ते । यद्वा-तेनैव ग्लानेन सीदिताः खेदं प्रापिता वयमतो अस्य कर्त्तुं न शक्नुमः । अथ वा-यतस्यापि जीवनं संदेहः, ततः किं निरर्थकमात्मानं परिक्रेश्यामः । प्रगुणीभूतोऽपि चैष ना-स्माकं जविष्यति, तदप्यन्यदीयस्य कुर्याद् वा न वा, अतो वयम-पि न कुर्महे । एवमादीनि भ्रूवाणानां तेषां निर्धर्माणामाचार्येण शिक्षा दातव्या, न तूपेक्षा विधेया ।

यत आह-

जो उ उवेहं कुज्जा, आयरिओ केणई पमादेणं ।

आरोवणा उ तस्सा, कायव्वा पुव्वनिहिट्ठा ॥

यस्तु यः पुनराचार्यः केनापि प्रमादं प्रमत्तः सन्नुपेक्षां कु-यात्, तस्यारोपणा निर्दिष्टा, कर्त्तव्याश्चत्वारो गुरुव इत्यर्थः ।

(३४) अथ चैयमारोपणा-

उवेहस्पीतियपरिता-वणमहयमुच्छकिच्छकालगए ।

नो न संस्तरत् प्रगुणी भवेत् । यद्वा-आचार्य एव स्वयमभ्यामि-
गणचिन्ताभिर्न संस्तरत्, ततः कुलस्य निवेदनं कुर्यात्, कुलस-
मवायं कृत्वा तस्य समर्पयेदित्यर्थः ।

ततः-

संवच्छराणि तिन्नि य, कुलं पि परियट्टई पयत्तेणं ।

जाहे न संथरिजा, गणस्स उ निवेदणं कुज्जा ॥

त्रान् संवत्सरान् कुञ्जमपि प्रायोग्यभक्तपानौषधादिभिः प्रयत्नेन
परिवर्त्तयति, ततस्त्रिषु न यदा स संस्तरत् तदा गणस्य निवेद-
नं कुर्यात् ।

ततः-

संवच्छरं गणो वा, गिलाण परियट्टई पयत्तेणं ।

जाहे न संथरिजा, गणस्स निवेदणं कुज्जा ॥

एकं संवत्सरं यावत् गणोऽपि ग्लानं महता प्रयत्नेन परिवर्त्त-
यति, ततो यदा न संस्तरत् ततः सङ्घस्य निवेदनं कुर्यात्, ततः
सङ्घो यावज्जीवं तं सर्वप्रयत्नेन परिवर्त्तयति ।

गाथावयोक्तमर्थमेकगाथायां संगृह्य प्रतिपादयति-

छम्मासे आयरिओ, कुलं तु संवच्छराई तिन्नि भवे ।

संवच्छरं गणा वा, जावज्जीवा य संघो उ ॥

व्याख्यातार्यो । एतच्च यो भक्तविवेकं कर्तुं न शक्नोति तमुद्दिश्य
द्रष्टव्यम् । यस्तु भक्तविवेकं कर्तुं शक्नोति तेनाष्टादश मासान्
यावत् प्रथमतश्चिकित्सा कारयितव्या, विरतिसहितस्य जी-
वितस्य पुनः संसारे डुरापत्वात् । ततः परं यदि न प्रगुणी भवति
ततो भक्तविवेकः कर्त्तव्य इति । आगाढे कारणजाते सति
वैयावृत्यं कुर्यादपि, परित्यजेद्वा ग्लानम् ।

(३५) किं पुनस्तत्कारणजातमिति ?, उच्यते-

अमिवे ओमोयरिण, राणहुडे भए व गेलन्ने ।

एएहि कारणोहिं, अट्ठा वा वि कुञ्जे गणे संघे ॥

अशिवे, अवमौदर्ये, राजद्विष्टे, भये वा शरीरस्तेन समुत्थे,
(गेलन्ने त्ति) सर्वा वा गच्छो ग्लानीभूतः कस्य कः प्रतिचरणं
करोतु? एतैः कारणैरथवा कुञ्जस्य गणस्य सङ्घस्य वा समर्पितं
ग्लानं स्वयं कुर्वन्नपि शुद्धः । परित्यजन् त्विर्यं यतना-अशिवे
समुत्पन्ने देशान्तरे कामन् ग्लानमन्येषां प्रतिबन्धस्थितानां
साधूनां समर्पयति । तेषामजावे शय्यातरादीनां समीपे, साधर्मि-
कस्थानेषु वा, देवकुत्रेषु वा निक्षिपति । एवमेवावमौदर्यभये च
द्रष्टव्यम् । राजद्विष्टे यद्येकस्य गच्छस्य प्रद्वेषमप्यत्रो राजा ततो-
ऽन्येषां साधूनां समर्पयति । अथ सर्वेषामपि प्रद्विष्टस्ततः श्राव-
कादिषु निक्षिप्य व्रजति ।

उत्सर्गतः पुनरुत्तरपि कारणैर्निक्षिपति । किं तु स्कन्धे न्यस्य
वहन्तीति ? आह च-

एएहि कारणोहिं, तह वि वहंती न चेव ठड्ढिति ।

असहिद्धा उ चयंती, उवगरणं नेव उ गिलाणं ॥

एतैः कारणैरथवा ग्लानो निक्षिप्तं कल्पते, तथापि वहन्ति, नैव
परित्यजन्ति । अथासहिष्णवो वा बोद्धुमसमर्थाः, तत उपकरणं
परित्यजन्ति, नैव ग्लानम् ।

अह वा वि सो जणेज्जा, ठुडेउ भमं तु गच्छहा तुम्भे ।

ठाउ त्ति भणिं गुरुगा, एणमन्ना आवई विइया ॥

अथ वा स ग्लानो भणत्-मां उर्वयित्वा यूयं गच्छत । एवमुक्ते यदि
कोऽपि साधुर्जवत्वेवमिति भणति तदा तस्य चत्वारो गुरुकाः ।
इयं प्रकारान्तरेणान्या द्वितीया आपदुच्यते ।

तामंघाड-

पञ्चतमिलिकदेसुं, बोहियतेणसु वा वि परिणसु ।

जणवयदेसविणामे, नगरविणामे य घोराम्मि ॥

बंधुजगविप्पओगे, अमाएँडुत्ते वि वट्टमाणम्मि ।

तह वि गिलाण सुविहिया, वच्चंति वहंतगा साह ॥

प्रत्यन्ताः प्रत्यन्तदेशवासिनो ये म्लेच्छास्तेषु, तथा बोधिकस्तेना
नाम ये मानुषाणि हरन्ति, तेषु सत्सु, यो जनपदस्य, देशस्य
वा तदेकदेशभूतस्य विनाशो विध्वंसस्तस्मिन्, तथा नगर-
विनाशो च, घोरे रौद्रे उपस्थिते, बन्धुजनानां स्वजातिलोकानां
मरणभयात्पलायमानानां यः परस्परं विप्रयोगस्तस्मिन्, कथं
भूत-अमातापुत्रे स्वस्वजीवितरक्षणार्थकतया यत्र माता पुत्रं
न स्मरति, पुत्रोऽपि मातरं न स्मरति, तस्मिन्नपि वर्तमाने, ये सु-
विहिताः शोभनविहितानुष्ठानास्ते, तथाऽपि ग्लानं वहन्तो म-
ज्जिन्ति, न पुनः परित्यजन्ति ।

ततोऽसौ ग्लानः प्राड-

तारेह ताव जंते !, अप्पाणं किं मएल्लयं वहह ।

एगालं वणदंते-ण मा हु सव्वे विणस्सिहिह ॥

तारयत तावद्भूत ! यूयमात्मानमस्मादपागादापत्पारावारात्,
किं मां मृतमिव मृतम् अद्यश्वीनमृत्युसंभवतया शवप्रायं वहत,
अपि वा मदीयमेव यदेकमालम्बनं तदेव बहुनां विनाशकारण-
तया दोषस्तेन मा यूयं सर्वे विनश्यथ ।

एवं च जणियमेत्ते, आयरिया नाणचरणसंपन्ना ।

अचवन्न मणन्निय हितयं, संताणकरिं वड्ढुदाही ॥

एवं च ग्लाने भणितमात्रे सति आचार्या ज्ञानचरणसम्पन्नाः,
सविघ्नगोतार्या इति ज्ञायः । अचपलामत्वरिणां, त्वराकारणस्य
मरणभायस्याऽज्ञावात्, अनलीकां सत्यां, ज्ञातसारत्वात्, हिताम-
नुकूलां, परिणामसुन्दरत्वात्, संवाणकरीम् आर्तजनपरित्राणका-
रिणीं, वाचं समुदाहृतवन्तः ।

कथमिति ?, आह-

सव्वजगज्जीवहियं, साहुं न जहामोँ एस धम्मो णे ।

जति य जहामो साहुं, जीवियमित्तेण किं अमं ? ॥

सर्वस्मिन् जगति ये जीवास्त्रसस्थावरभेदाभिज्ञास्तेषामभय-
दायकतया हितं सर्वजगज्जीवहितं साधुं न जहामो न परित्य-
जामः, एषोऽस्माकं धर्मः सामाचारी, यदि च साधुं प्रजहामस्ततः
किमस्माकं जीवितमात्रेण सदाचारजीवितविकलेन बहिः प्रा-
णधारणमात्रेण, प्रयोजनं, न किञ्चिदित्यर्थः ।

तं वयणं हियमधुरं, आमासंनुरममुब्बवं सयणो ।

समणवरगंधहत्थी, वेइ गिलाणं परिवहंतो ॥

तदेवंविधं वचनं हितं परिणामपथ्यं, मधुरं श्रोत्रमनसां प्रह्ला-
दकं, तथा आश्वास एवाङ्कुरः प्ररोहस्तस्य समुद्भव उत्पत्तिर्यस्यात्
तदाश्वासोऽङ्कुरसमुद्भवः, ग्लानस्याश्वासप्ररोहवर्जमिति भावः ।

स्वजन इव स्वजनः, स आचार्यः श्रमणवरगन्धहस्ती, यथा गज-
कलत्रानां यूथाधिपत्यपदमुद्धमानो गिरिकन्द्रादिविषमदुर्गे-
ष्वापि पतितो न परित्यागं करोति, एवमयमपि गणधरपदम-
नुपास्यन् विषमदशायामपि श्रमणवरान्न परित्यजतीति श्रम-
णवरगन्धहस्तीत्युच्यते, स ग्लानं परिवहन् परिवर्तयन्नेव-
मनन्तरोक्तं ब्रवीति ।

तत इत्थं तदीयवचनं श्रुत्वा समीपवर्तिनामगारिणामित्थं
स्थिरीकरणमुपजायते-

जइ मंजमो जइ तवो, ददमिचित्तं जहूत्तकारिचं ।

जइ वंभं जइ सोयं, एएसु परं न अत्रेसुं ॥

यदि संयमः पञ्चाश्रवविरमणादिरूपो, यदि तपोऽनशनादि-
रूपं, ददमैत्रीकत्वं निश्चलसौहृदं, यथोक्तकारित्वं भगवदाज्ञा-
राधकत्वं, यदि ब्रह्म अष्टादशभेदजिन्नं ब्रह्मचर्यं, यदि शौचं
निरुपलेपता-सद्भावसारता, एतानि यदि परमेतेष्वेव साधुषु
प्राप्यन्ते, नान्येषु शाक्यादिपरतीर्थिकेषु, तेषामेवंविधस्य ग्लान-
प्रतिचरणविधेरभावात् । इत्थं तावद्विषमयामपि दशायां ग्लानो
न परित्यक्त इत्युक्तम् ।

अथात्यन्तिके भये तमपरित्यजतां यदि सर्वेषामपि विनाश
उपदौकते, ततः को विधिरिति ?, आह-

अचागाढे व भिया, निक्खित्तो जइ वि होज्ज जयणाए ।

तइ वि उ दोह वि थम्मो, रिजुभावविचारिणा जेणं ॥

अत्यागाढे अत्यन्तलेज्जादिभये, वाशब्दः पातनायाम्, सा च
प्रागेव कृता, स्यात् कदाचित् यतनया निष्प्रयूहप्रायप्रदेशे यद्य-
प्यमौ ग्लानो निक्खित्तो भवेत् तथापि द्वयोरपि ग्लानप्रतिचरक-
वर्गयोर्धर्मो मन्तव्यः । कुत इत्याह-येन कारणेन द्वावपि तौ
ऋजुरकुटिलां मोक्षं प्रति प्रगुणो यो भावः परिणामस्तत्र विच-
रितुं शीलमनयोरिति ऋजुभावविचारिणौ ।

ततश्च-

पत्तो जसो य विनलो, मिच्छत्त विराहणा य परिहरिया ।

साहम्मियवच्छल्लं, उवसंते तं धि मगंति ॥

नैराचार्यैः साधुभिश्च तादृशेऽपि जये सहसैव ग्लानमपरित्यज-
द्वित्रिपुलं दिग्विदिक्प्रचारि यशः प्राप्तं, तथा मिथ्यात्वं परि-
त्यागसमुत्थमन्येषां तस्य वा मिथ्यादर्शनगमनं, तत्परिहृतं, वि-
राधना च ग्लानस्य सहायविरहितस्य संयमात्मविषया, सा
च परिहृता, साधर्मिकवात्सल्यं चाऽनुपालितं भवति । यदा त-
दत्यागाढं जयमुपशान्तं भवति तदा तं ग्लानं मार्गयन्ति, शोध-
यन्तीत्यर्थः । गते ग्लानद्वारम् । वृ० १ उ० । (निर्ग्रन्थ्या निर्ग्रन्थेन वा
ग्लानेऽपि कश्चिन्न परिध्वजनीय इति 'पलिस्सयण' शब्दे
वक्ष्यते । ग्लान्यं निर्ग्रन्थ्युपाश्रये निर्ग्रन्थस्य गमनं 'चिकित्सा
'वत्सई' शब्दे वक्ष्यते । अवधाधितस्याचार्यस्य चिकित्सा 'आ-
यरिय' शब्दे द्वितीयभाग ३१८ पृष्ठ उक्ता । ग्लानार्थेषु प्रत्य-
क्षप्रदणं 'पलं' शब्दे वक्ष्यते)

कुज्जा निक्खू गिलाणस्स, अगिलाए समाहिण् (२०)

मिन्नणाला निजुग्नस्यपटोरपरस्य निक्कावैयावृत्त्यादि-
कं कुर्यात् । कथं कुर्यादेतदेव विशिनष्टि-स्वतोऽप्यज्ञानतया
यथाशक्ति समाहितः समाधिं प्राप्त इति । इदमुक्तं भवति-
यथा यथाऽऽमनः समाधिरूपयने तथा पिरुपातादिकं वि-
धेयमिति । सूत्र० १ भु० ३ अ० ३ उ० ।

(३६) ग्लानार्थमवगण-

निकखागा णामेगे एवमाहंसु-समाणे वा वसमाणे वा
गामाणुगामं दूज्जमाणे वा मणुषं ज्ञायणजायं वज्जित्ता
से निक्खू गिज्ञाइ मे दंदह णं तस्माहरह, से य निक्खू
णो जुंजेज्जा, तुमं चेव णं जुंजेज्जाभि, से एगतितां जोक्खा-
मि चित्ठिदु पडिउंचिय पलिउंचिय आद्वाएज्जा । तं जहा-
इमे पिंके इमे लोए इमे तित्तण इमे करुए इमे कसाए इमे
अंविळे इमे महुरे णो खज्जु एतो किंचि गिलाणस्स सदाति
त्ति माइट्ठाणं संफासे, णो एवं करेज्जा, तदेव तं अद्वाएज्जा
जहा वि तं गिज्ञाणस्स सदाति तं तित्तियं तित्तए चि वा
कटुयं कटुयं कसायं कसायं अंविळं अंविज्जं महुरं महुरं ।
निकखागा णामेगे एवमाहंसु-समाणे वा वसमाणे वा गामा-
णुगामं दूज्जमाणे वा मणुषं भोयणजातं वज्जित्ता से य नि-
क्खू गिज्ञाइ मे दंदह णं तस्माहरह, से य निक्खू णो जुंजेज्जा
आहारंज्जाभि णं, णो खज्जु इमे अंतराए आहारंस्सामि
इवेयाइं आयतणाइं उवातिकम्म माइट्ठाणं परिहरिय गि-
ट्ठाणस्सदिज्जा, आहारंज्जा वा ।

“ निक्खखागा णामेगे ” इत्यादि । निक्कामटन्ति भि-
त्ताटाः, मिन्नणालाः साधव इत्यर्थः । नामशब्दः सं-
ज्ञावनायां, वक्ष्यमाणमेयां संज्ञायते । एके केचन एवमाहुः
साधुममोपमागत्य वक्ष्यमाणमुक्तवन्तः-तत्र साधवः समाना
वा सांभोगिका भवेयुः, वाशब्दादसांभोगिका वा । तेऽपि
वसन्तो वास्तव्याः अज्ञाता वा ग्रामादः समागता भवेयुः ।
तेषु च काश्चिन्साधुर्जायन्ति ग्लानमनुभवति, तत्कृते
तान् सांभोगिकादींस्ते भिक्षाटाः मनोहज्जो जनलाभे सत्यं-
वमाहुरिति संबन्धः । (स इति) एतन्मनोहज्जमाहारजातं
“ दंदह ” गृहीत यूयम् । ‘ णं ’ इति वाक्यालंकारे । तस्य
ग्लानस्याऽऽहरत, नयत, तस्मै प्रयच्छत इत्यर्थः । ग्लानश्चैव लुक्के
प्राहक एवाभिधीयते-त्वमेव भुङ्क्ष्वेति । स च भिक्षुर्भिक्षाहंस्ता-
त् ग्लानार्थं गृहीत्वाऽऽहारं तत्राध्युपगम्य सन्नेह एवाहं भोक्ष्य
इति कृत्वा तस्य ग्लानस्य (पलिउंचिय पलिउंचिय चित्ति) म-
नोहं २ गोपित्वा वातादिरोगमुद्दिश्य तस्यालोकयेत् दर्शयेत्, यथा
अपथ्योऽयं पिण्डमिति बुद्धिरुपपद्यते, तद्यथाऽप्रतो हौकित्वा
वदत्ययं पिण्डो भवदर्थं साधुना दत्तः, किं त्वयं (होए चित्ति)
रूक्षः, तथा निक्तः, कटुः, कषायोऽमो मधुरो चेत्यादिदोषदु-
ष्टवाग्नातः किञ्चित् ग्लानस्य सदातीति, उपकारं वर्त्तत इत्यर्थः ।
एवं च मातृस्थानं संस्पृशन् चैतत् कुर्यादिति । यथा च कुर्या-
त्तद्दर्शयति-तथाऽवास्थनमेव ग्लानस्यालोकयेद्यथाऽवास्थित-
मिति । एतदुक्तं भवति-मातृस्थानपरित्यागेन यथावस्थित-
मेव श्रूयादिति । शयं सुगमम् । तथा “ निक्खखागेत्यादि ” भिक्षाटाः
साधवा मनोहज्जमाहारं लब्ध्वा समनोहज्जं वास्तव्यान् प्राधू-
र्णकान् वा ग्लानमुद्दिश्यैव मूचुः-एतन्मनोहज्जमाहारजानं गृहीत
यूयं, ग्लानाय नयत, स चेत् न लुक्के, ततोऽस्मदन्तिकमेव
ग्लानार्थमाहरेदानयेत्, स चैवमुक्तः संपन्नं वदद्यथा अन्त-
रायमन्तरेणाऽऽहरित्यामीति प्रतिज्ञायाऽऽहारमादाय ग्लानान्ति-
कं गत्वा प्राक्तनान् भक्तादिदोषानुद्घाट्य ग्लानायाऽदत्त्वा
स्वत एव लौल्याद् मुक्त्वा ततस्तस्य साधोर्निवेदयति । यथा-

मम शूलं वैद्यवृत्त्यकालपर्याप्त्यादिकमन्तरायिकमभूदतोऽहं
तत् श्वानतक्तं गृहीत्वा नायात इत्यादि मातृस्थानं संस्पृशदेतद्-
शयात, इत्येतानि पूर्वोक्तान्यायतनानि कर्मोपादानस्थानानि
उपातिक्रम्य सम्यक् परिहृत्य मातृस्थानपरिहारेण ग्लानाय
वा दद्यात्, दातृसाधुसमीपं वाऽऽहरेदिति। आचा० २ श्रु० १
अ० ११ उ० ।

(निग्रन्थानां निग्रन्थानां च ग्लान्ये मिथो वैद्यवृत्त्यं 'वैयावच' शब्दे वक्ष्यते)

विषयसूची-

- (१) ग्लानं प्रति गवेषणम् ।
- (२) ग्लानद्वारे कुत्र कुत्र ग्लानान्वेषणं कर्तव्यमिति निरूपणम् ।
- (३) ग्लानत्वप्रतिबद्धद्वारसंग्रहः ।
- (४) शुद्धद्वारे ग्लानसमीपगमनोपचारादयः ।
- (५) ग्लानस्योपचाराकरणे प्रायश्चित्तम् ।
- (६) ग्लानवैयावृत्ये कीदृशस्य साधोर्निर्गोजनम् ।
- (७) विपरीतकरणे दोषाः ।
- (८) श्रद्धाद्वारे ग्लानं प्रति निर्जरार्थिनः साधोर्जटिति गत्वा वैद्यवृत्त्यकरणयतना ।
- (९) सूत्रार्थपौरुषीयापारणे विधिः ।
- (१०) क्षेत्रे संस्तरणाभावेऽन्यत्र गच्छतां विधिः ।
- (११) इच्छाकारद्वारे मदङ्गिकदृष्टान्तः ।
- (१२) अशक्तद्वारेऽशक्तवृत्त्यर्थं प्रति स्थविरोक्तिः ।
- (१३) सुखितद्वारे प्रमादनं ग्लानवैयावृत्याकरणे प्रायश्चित्त-प्ररूपणम् ।
- (१४) अपमानद्वारेऽपमानमिषेण ग्लानं प्रत्यगच्छतां प्रायश्चित्तम् ।
- (१५) बुध्यद्वारे वैद्यवृत्त्यमिषेण मनोहोभोजनाभिज्ञापु-
गमने क्षेत्रोद्धेजनरूपदोषप्रदर्शनम् ।
- (१६) तत्र अन्यैकत्रादिकमधिकृत्य प्रायश्चित्तम् ।
- (१७) ग्लानस्य सन्नित्ताचिन्तां चाकत्सायां जगन्नीपोतदृष्टान्तः ।
- (१८) अनुवर्तनाद्वारे ग्लानवैद्ययोरनुवर्तनाविस्तरः ।
- (१९) वैद्यानुवर्तनायां प्रस्तावना, कथं ग्लानो भवतीति-
प्रश्नश्च ।
- (२०) नोपशम्यति रोगे विधिर्वैद्याष्टकप्रदर्शनं च ।
- (२१) वैद्यसमीपं गच्छतां विधिः, प्राभृतिकाप्ररूपणं च ।
- (२२) गमनद्वारे कीदृशस्य पुरुषस्य वैद्यसमीपं प्रवेणं कर्त-
व्यमिति प्ररूपणम् ।
- (२३) येन प्रेषणीयास्तेषां निरूपणम् ।
- (२४) शकुनद्वारे वैद्यसमीपे गच्छतः शकुनाशकुनविचारः ।
- (२५) वैद्यसमीपं प्राप्तस्य शकुनाशकुनविचारः ।
- (२६) संगारद्वारे वैद्यसमीपं प्रस्थितस्य साधोर्येषां सान्नि-
धिरावश्यकी तेषां निरूपणम्, वैद्यसमीपे यत्कथनीयं
तन्निरूपणं च ।
- (२७) वैद्यस्य उपदेशद्वारे अन्यैकत्रकालभावरूपेण ग्लाना-
नुवर्तना ।
- (२८) वैद्योपदेशैः साधुभिस्तुलना कर्तव्या ।
- (२९) प्रतिश्रयमागतस्य वैद्यस्य यो विधिः कर्तव्यस्तत्र द्वा-
रसंग्रहः ।
- (३०) नञ्द्वारे वैद्यग्लानयोरनुवर्तनायां विस्तरः ।

(३१) भूतिद्वारऽऽहारद्वारयोः स्वीयान्यदीयग्रामस्थवैद्ये धर्म-
कथाऽऽदियतना ।

(३२) चालनाद्वारे ग्लानचालनायां कारणानि ।

(३३) संक्रामणाद्वारे नागरग्रामीणग्लानयोः संक्षोभः ।

(३४) ग्लानस्योपेक्षायां त्यागे च प्रायश्चित्तं, कियन्तं कालं
पुनः प्रतिचरणायो ग्लान इत्यादिनिरूपणम् ।

(३५) यैः कारणैर्ग्लानस्य त्यागस्तेषां निरूपणम् ।

(३६) ग्लानार्थमेवणावक्तव्यता ।

गिलाणभक्त-ग्लाननक्त-न० । ग्लानस्य नीरोगतार्थं त्रिकुक्का-
नाय यत् कृतं भक्तं तद् ग्लाननक्तम् । भ० ५ श० ६ उ० । ग्लानः
सन्नारोग्याय यद्दाति तत् । औ० ग्लानो रोगोपशान्तये यद्दा-
ति, ग्लानेभ्यो वा यद्दीयते । स्था० ६ ठा० । ग्लानस्य रोगोपशम-
नार्थमारोग्यशालायां ग्लानस्य वा दीयमाने नक्ते, नि० चू० ६ उ० ।

गिलाणवैयावच-ग्लानवैयावृत्य-न० । ग्लानस्य प्रकृपानादि-
निरूपणद्वारे, औ० । “कुञ्जा भिक्षू गिलाणस्स, अगिलाण
समाहिप” । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । ध० ।

गिलाणि-ग्लानि-खी० । क्रमे, विशे० । अबहुमाने, स्था० ५
ठा० १ उ० । सूत्र० ।

गिलायमाण-ग्लायत्-त्रि० । ‘ग्लै’ हर्षक्ये, इति शतृः । शरीरक-
येण हर्षक्यमनुजवति, वृ० ४ उ० । अशक्नुवति, अभिभूयमाने,
स्था० ३ ठा० ३ उ० । ग्लानिमुपपन्नं, व्य० ३ उ० । (परिहारकल्प-
स्थितस्य ग्लानस्य ‘परिहार’ शब्दे प्रतिपात्तः)

गिलासि (ए) ग्लासिन्-पुं० । जस्मके व्याधौ, स च वातपि-
त्तोक्तदृष्टया श्लेष्मन्मूत्रतया जायते । आचा० १ श्रु० ६ भ० १ उ० ।

गिल्लिय-गिल्लित-त्रि० । प्रक्षिप्तं, भक्षितं च । वाच० । आव० ।

गिल्लि-गिल्लि-खी० । मानुषं गिल्लतीव गिल्लिः । इस्तिन उपरि
कोष्ठरूपेऽर्थे, अनु० । ज्ञा० । भ० । जी० । रा० । पुरुषद्वयो-
त्तिस्त्रायां भोक्तृकायाम्, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । पुरुषद्वयोत्तिस्त्र-
दोक्तिकायां वा । दशा० ६ स० । जं० ।

गिवाण-गीवाण-पुं० । इन्द्रियमकुवेरादिषु देवेषु, आ० म० प्र० ।

गिह-गृह-न० । प्रासादे, ध० २ अधि० । गृहाणि प्रासादास्ते
त्रिविधाः-खाता उद्धता उजयरूपाश्च । दश० ६ अ० । सकुट्टिमं
गृहम्, अकुट्टिमा शाला । नि० चू० ११ उ० । आवसथे, सूत्र०
१ श्रु० १० अ० । अगारे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० । “गिहगहणेण वा
सत्त्वं चेद्य घरं घेप्पति” । नि० चू० ३ उ० । “गहं सि वा गिहं सि वा
एगहा” । नि० चू० ३ उ० । (कीदृग् गृहं स्थापयेद्वावक इति ‘धत्थु’
शब्दे वक्ष्यते) गृहस्यत्वे च, “गिहं दीवमपासता” गृहं गृहस्य दीपं
जावदीपं श्रुतज्ञानमपश्यन्त इति वृत्तिः । सूत्र० १ श्रु० ९ अ० ।
जवनभेदे, जी० ३ प्रति० ।

गिहंतर-गृहान्तर-न० । गृहस्य गृहयोर्वाऽन्तराले, दश० ३ अ० ।

गिहंतरणिसिज्जा-गृहान्तर्निषया-खी० । गृहस्यान्तर्मध्ये गृ-
हयोर्वा मध्ये निषया चाऽऽसनम् । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । गृ-
हस्य गृहयोर्वा अपान्तराले उपवेशने, दश० ३ अ० । “गोयरग्गप-
विट्ठस्स, णिसिज्जा जस्स कप्पह” । दश० ६ अ० ।

गिहगमण-गृहगमन-न० । निजवेद्गमनने, पञ्चा० २ विष० ।

गिहृत्य-गृहस्थ-पुं० । गृहमगारं तत्र तिष्ठतीति गृहस्थः । सूत्र० १
 भू० १ अ० । अगारिणि, पञ्चा० ७ विव० । “अगारिणो गृहस्थश्च
 वानप्रस्थो यतिस्तथा” । द्वितीयाश्रमिणि, नि० चू० १ उ० ।
 इत्त० । गृहीनाणुवने, नि० चू० १ उ० । अप्रत्याख्यातसर्वमाव-
 दव्यापारं, दर्श० । गृहस्थताव एव श्रेयाद् । पं० व० १ द्वार ।
 ध० । अवधायित्वा गृहस्थो जयेत् । व्य० १ उ० । (तत्र कर्तव्यम्
 ओहावण ' शब्दे तृतीयताने १३० पृष्ठे उक्तम्) गृहे
 गृहतिष्ठे तिष्ठतीति गृहस्थः । पञ्चात्कृतभेदे, व्य० ४ उ० ।
 “अलिहो सलिहो य गिहृत्यो, रयहरताया उ होइ सारुवी” ।
 व्य० ४ उ० । गृहस्थः पञ्चात्कृतो द्विविधाऽशिक्षः सशिक्ष-
 श्च, तत्र यः केशाद् धारयति ससशिक्षः । यस्तु मुण्डनेन
 तिष्ठति सोऽशिक्षो जयति, रजोहरणवर्जः । रजोहरणप्रदणं
 दण्डकपात्रादीनामुपत्रक्षणम्, ततोऽयमर्थः-यः शिरसो मुण्ड-
 नमात्रं कारयति, न च रजोहरणदण्डकपात्रादिकं धरते सो-
 ऽशिक्ष इति । व्य० ४ उ० ।

गिहृत्यणिकवेवग-गृहस्थनित्तेपक-पुं० । गृहस्थाभिक्रिपति,
 यथा अमुकोऽत्र नियुज्यताम् । नि० चू० १५ उ० ।

गिहृत्यभाव-गृहस्थभाव-पुं० । गृहस्थत्वे, पञ्चा० १० विव० ।

गिहृत्यज्ञासा-गृहस्थभाषा-स्त्री० । मर्मोद्धाटनशापप्रदानज-
 कारमकारादिवचने, ग० ३ अधि० । गृहस्थानां भाषाः “मग्मा
 आई वाप जाई” इत्यादिकायां भाषायाम्, गृहस्थैः सह साव-
 दजाषायां वा, “तं गच्छं गच्छयप, गिहृत्यज्ञासा उ नो जयथ”
 ग० ३ अधि० ।

गिहृत्यमुंड-गृहस्थमुण्ड-पुं० । क्षुरेण मुण्डे, व्य० ४ उ० ।

गिहृत्यसंष्ट-गृहसंसृष्ट-न० । गृहस्थस्य भक्तदायकस्य संब-
 न्धि संसृष्टं विकृत्यादिछयेणोपलितं यत्करोटिकादिभाजनं तद्
 गृहस्थसंसृष्टम् । गृहिणोपलिते भाजने, पञ्चा० ५ विव० । विकृ-
 त्यादिछयेणोपलितं भक्तदायकस्य संबन्धिकरोटिकादिभाजने,
 य० १ अधि० । ततोऽन्यत्र विकृतिः प्रत्याख्यायने विकृत्यादि-
 संसृष्टभाजनेन दीयमानं भक्तमकल्प्यद्वयावयवमिश्रं भवति न
 तद्भुञ्जानस्यापि भङ्ग इति भावः । पञ्चा० ५ विव० । गृह-
 स्थैरोदनादिभिर्दध्यादिना स्वप्रयोजनाय संश्लेषिते, प्रव० ४
 द्वार । आचा० । ध० ।

गिहृत्यसार-गृहस्थसार-पुं० । गृहिणां सार इव सारः, सर्व-
 स्वमीप्सितार्थसाधकत्वात् । भावयक्ते, पञ्चा० ८ विव० ।

गिहृत्यवार-गृहचार-न० । गृहद्वारे, नि० चू० ३ उ० ।

गिहृत्यधूम-गृहधूम-पुं० । गृहस्थे धूमे, नि० चू० ।

जे निक्खु गिहृत्यधूमं अन्नउत्थिएण वा गारत्थिएण वा
 परिसामवेइ, परिसाहंतं वा साइज्जइ ॥ ५६ ॥

(जे निक्खु घरधूममित्यादि) आणादि, मासगुरुं च से पच्छिच्छं ।
 कम्हा घरधूमं स घेप्पति-

घरधूमोमहकज्जे, दद्दि किडिजे य कच्छु अगतादी ।

घरधूममि णिवंधो, तज्जातिअसूयणहाए ॥ ५७ ॥

इद् प्रसिद्धं किमिभं जंघासु कालाभं रसियं वहति, कच्छुः पा-
 मा, अगतादिषु वा लुम्भति, घरधूमे सुत्तणिवंधो तज्जाइयस्-

यणहा कतो, तज्जातिगहणातां अणं वि रोगा सूतिता, तं सु जं सु
 सहाताणं अणुउत्थिएण गेगहावेनस्स एतदेव पच्छिच्छे. अचिस्सं
 तज्जाइयसूयणं वा अणुसु वि रोगेसु किरिया कायथा ।

तं अणुतिथिएणं, अह वा गारत्थिएण सारवे ।

सो आणा अणुवत्थं, मिच्छत्तविगधणं पावे ॥ ५८ ॥

इत्थेण अपावेतो, पंढादिफलं जिए सकायं वा ।

जंडविराधण कणुए, अहि उंदुर पच्छकम्मे वा ॥ ५९ ॥

पूर्ववत् गारत्थिअणुउत्थिएसु इमे दासा (इत्थेण गाहा) भूमि-
 छित्ता हत्थेहि अपावेतो पंढादिफलं ठयेतु तत्थारोदु गेगह-
 ति, तम्मि फलं पि वरंतो पिवांलयादिजिए विराहेज्जा, सका-
 ए वा हत्थादि विराहेज्जा, भंडगाणि वा विराहेज्जा, अचोसु
 कणयं पंडेज्जा, अहि उंदुरेण वा खउजेज्जा, गारत्थिअणुवत्थिएण
 पच्छाकम्मं करेज्जा तम्हा ण तेहि गेगहावे, अप्पणा चव ।

पुव्वपडिमासितस्सा, गवेसणा पट्टमतापे कातव्या ।

पुव्वपरिसामितामति, तो पच्छा अप्पणा सारवे ॥ ६० ॥

जति पुव्वपरिसाडियं ण लम्भति तेण पच्छा अप्पणा सांडे-
 ति, जयणाए, जहा पुव्वभणिया दासा ण भवंति ।

कारणे पुण तेहिसारावेति-

वितियपदे होज्जसहू, अहवा वि सहू परो व ण हजेज्जा ।

अथवा वि लब्भमाणे, होज्जा दोसुभवो कोई ॥ ६१ ॥

अपणा असहूयं वा परं वा ण ह्वनति, अगारी वा तत्थ
 पथिद्धं उवसग्गेते, अणो वा कोति हियणहादिपहि दासुभवो
 होज्ज, एवमादिकारणे उवक्खिस्सं ।

कप्पति ताहे गारत्थि-एण अथवा वि अणुतिथीणं ।

परिसारण काउं जे, धूपे जतणा य साहूस ॥ ६२ ॥

(कप्पति ताहे गाहा) गारत्थिअणुउत्थिएण घरधूमं सार-
 वेउं कप्पति ॥ नि० चू० १ उ० ।

गिहमेहि-गृहमेधिन्-पुं० । गृहस्थे, “ या गतिः क्लेशदग्धानां,
 गृहेषु गृहमेधिनाम् । विघ्नतां पुत्रदारांस्तु, तां गतिं व्रज पु-
 त्रक ! ” ॥ १ ॥ सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

गिहलिगी-गृहलिङ्गमिद्ध-पुं० । मरुद्वीप्रभृतिषु गृहलिङ्गे
 विद्यमान एव सिद्धेषु, व० । प्रज्ञा० । नं० ।

गिहलिगी-गृहलिङ्गिन्-पुं० । गृहमेव लिङ्गं येषां ते गृहलि-
 ङ्गिनः । राजामात्यप्रभृतिप्रभृतिषु, दर्श० ।

गिहवः-गृहपति-पुं० । माण्डलिके राजान, ज० १६ श० २ उ० ।

गिहवच्च-गृहवर्चस्-न० । गृहस्थ समन्ततः स्थाने, “ गिहवच्चं
 पेरंता, परोहडं वा वि जय्य वा वच्च ” । नि० चू० ३ उ० । ल० ।

गिहवच्छा-गृहवत्सल-त्रि० । तैस्तैश्चादुच्यन्ते रात्मानं गृहस्थ-
 स्थ रोचयति, वृ० १ उ० ।

गिहवत्त-गृहवत्-न० । गृहस्थपरिहिते वस्त्रे, नि० चू० १२ उ० । ल० ।

जे निक्खु गिहवत्थं परिहेइ, परिहंतं वा साइज्जइ ॥ १५ ॥

गिहिवच्चं पाडिहारियं भुज्जंतस्स चउवहुं, आणादिया य
 दोसा ।

गिहमिच्छे जो न गमो, नियमा सो चेव ह्येति गिहवत्ये ।
नायवो तु मतिमया, पुत्रे अवरमि य पदमि ॥ ७१ ॥
कटा ।

इमे विसेसदोसा-

कोटितं विषयग्रिष्टे, धयतिद्विष्टं अंकिते व अवियत्तं ।
दुग्धं जूय तावण, उष्णसण धोव धूयता ॥ ७२ ॥
मूत्रगेण कुट्टितं पमाणातिरिक्तं, लिङ्गे दासा, अस्त्रिष्टे स-
कजडाणी, धयतेह्यादिणा वा अक्रियं, पमाहि कारणेहि अ-
वियत्तं जवति, साधुणं अग्रहाण परिमलेण वा दुग्धं जुगु-
रन्ति, जूयति-उष्ण्या जवति, उहेति वा, तास्रो अगणिउरहे वा
तावेति, संजतेहि परिभुत्तं उष्णोसति, धावति वा, दुग्धं
वा धूयेति । नि० चू० १२ व० ।

गिहवास-गृहवास-पुं० । गृहस्थजावे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० १० २० ।

गिहवासं पानं पि व, मन्त्रतो वसइ दुक्खिओ तम्मि ।

चारित्तमोहजिज्ञं, निजिणिउ उज्जमं कुणइ ॥ ६५ ॥
गृहवासं गृहस्थतां पाशवन्धनविशेषमिव प्रत्यमानां ज्ञावयन् वस-
त्यवतिष्ठते दुःखितो दुःखवान् तस्मिन् गृहवासे, यथाहि किल पा-
शापतितो विहङ्गमो नापतितुं शक्नोति, कष्टं च तत्रावस्थानं क-
लयति, एवं संसारभीकरपि मातापित्रादिप्रतिबन्धनदीक्षां गृ-
हीतुमपारयन् शिवकुमार इव भावभावको गृहवासे दुःखे-
नावतिष्ठते । अत एव चारित्र्यमोहनीयं चरणावारकं कर्म
निर्जैतुमपनयतुं प्रयत्नं करोति, तपःसंयमादाविति शेषः ।

शिवकुमारकथा त्वेवम-

" अत्रियं विदेहे मेहे, इव सुवणे पुक्खलावर्धविजण ।
बहुवायसोयलोया, वरनयरी वीयसायं ति ॥ १ ॥
सन्नयमहुयरपउमो, पउमरहो नाम नरवई तत्थ ।
वरसीलदत्थिसाज्जा, वण्णमाला तस्स पाणपिया ॥ २ ॥
ताणं अईव इट्ठो, विसिच्चिट्ठो सया वि धम्मिणो ।
पुत्तो य सिवकुमारो, सिरीससुकुमारकरचरणो ॥ ३ ॥
तत्थ य कामसमिद्धो, सत्थाहो मासखमणपारणप ।
सागरचंदमुण्णिदं, पम्बिडाइ नाणतियकन्नियं ॥ ४ ॥
तस्स गिहे अइ फारा, वसुहारा सुरगणेहि परिमुक्का ।
वं निसमिय वुत्तंतं, सिवकुमारो हरिसिओ हियण ॥ ५ ॥
गंतुं तं मुणियसदं, वंदिय उवविसइ उच्चियणमि ।
तो सागरचंदगुरु, एवं से कयइ धम्मकहं ॥ ६ ॥
इह सयवाउ पवित्तां, सुहेसिणो पाणिणां कुणंति सया ।
तं च सिवमि तयं पुण, लब्भइ सुविसुद्धचरणेण ॥ ७ ॥
पाएण तयं सुद्धं, गिहवासठियस्स नेव संभवइ ।
तो तव चइत्तु जुत्तं, धितुं अइनिम्मवं चरणं ॥ ८ ॥
इइ सोउ सिवो पुच्छइ, भयवं ! किं पुव्वभवभयो नेहो ? ।
अं पिच्छंतस्स तुमं, वड्डइ अहियाहिओ हरिसो ॥ ९ ॥
तो ओहिणा मुण्डे, भणइ मुण्णिदो पुरा सुगाममि ।
अरहमि रत्तकूर-स्स नंदणा रेवईपमया ॥ १० ॥
अवदत्ताभिहजवदे-वनामया भाउणो दुवे आसि ।
काळण वयं सुइरं, पत्ता सोहम्मकणमि ॥ ११ ॥
भवदत्तजिओ अइयं, जवदवजिओ तुमसं संजाओ ।
तो पुव्वभयसिण्डो, अहं विसए दस तुह हरिसो ॥ १२ ॥
तो गिहवासाविरत्तो, सिवो पयंपइ मुण्णिदं ! तुह पासो ।

पुच्छिय अम्मापिण्णो, पव्वज्जं संपवाज्जिस्सं ॥ १३ ॥
इयं भणियं नमियं गुरुणो, सो गंतुं गिहंमि पुच्छए पिण्णो ।
निविट्ठपडिबंधंधुर-हियया ते विति हे वच्च ! ॥ १४ ॥
जइ भत्तो अम्हाणं, जइ अम्हे पुच्छिइ गहेसि वयं ।
दिक्खानिसेहपवणा, तो णे रसणा सया होहो ॥ १५ ॥
इयं अविसज्जंतेहिं, जणपहिं सिवो निसेहिं सव्वं ।
सावज्जं पविचज्जइ, ज्ञावज्जत्तं तहिं चेव ॥ १६ ॥
पिउव्वेयनिमित्तं, कयमाणो छुजए वि नेव इमो ।
हक्कारियं ददधम्मो, इव्वसुओ तो निवेण्णो ॥ १७ ॥
पुत्त ! सिवकुमारेणं पव्वज्जानिलासिएण अम्हेहिं अविसज्जिए-
णं मोहं पविन्नं, संपयं भुत्तं पि न इच्छइ, तं जहा ज्ञाणसि
तहा णं भोयावेहिं, एवं करंतेण अम्हं जीवियं दिनं ति मणे
ठवेऊण पत्तसुविदिन्नमिभागो सिवो असंक्रियं उवसंपज्जसु
त्ति । तस्रो सो न पणओ-सामि ! करिस्सं जं जुत्तं ति, उवगओ
सिवकुमारसमीवं, निस्सीहियं च काळण इरियाइ पम्बित्तो, वा-
रसावत्तं किइकम्मं काळण पमाउज्जणं अणुजाणमिति आसी-
णो । सिवकुमारेणं वितिय-एस इव्वपुत्तो अगारी साहुविणयं प-
उंजिऊण ठिओ, पुच्छामि ताव णं, तेण भणिओ, इव्वपुत्त ! जो
मया गुरुणो सागरदत्तस्स समीवं साहुहिं विणओ पज्जुज्जाणो
दिट्ठां सो तुमए एवत्तो, तो कंहंहिं कहं न विरुज्जइ ? । ददध-
म्मेण भणिय-कुमार ! आरहए पव्वयेण विणओ समणाणं सा-
वगाणं च सामन्नां, जिणवयणं सव्वं ति जा दिट्ठां सा वि साहार-
णां, समणा पुण महव्वयधरा, अणुवइणो सावगा, जीवा-
जीवाहिगमवंधमुक्खविहाणं आगमुत्ति, साहयो समत्तसुण-
सागरपारणा तवे दुवालसविहं केइ विसेसति ति ।

ता कुमार ! तुमं समजा-वजावओ वंदणारिहोसं धुवं ।

पुच्छामि किं तु पयं, किं चत्तं भोयणं पि तए ॥ १८ ॥

देहो य पुग्गलमओ, जं आहारण विरहिओ न भवे ।

तदभावे न य चरणं, चरणाजावे कओ सिद्धी ॥ १९ ॥

किं च-

निरवज्जं आहारं, देहाहारं मुणी वि गिहंति ।
ता कम्मनिज्जएही, तुमं पि तं कुमर ! गिहंसे ॥ २० ॥
आहारो निरवज्जो, संपज्जइ किहं ण मज्झं गिहवासे ? ।
तो वरमज्जोयं इ-व्वपुत्त ! एवं सिवो आह ॥ २१ ॥
इव्वो जणेइ तं अ-ज्जपज्जइ सुगुरु अहं च तुह सीसो ।
संपाइस्सं सव्वं, जं इच्छसि तमिह निरवज्जं ॥ २२ ॥
पज्जइ सिवो सिवर्थो, जइ एवं तो करित्तु उउत्तवं ।
आयं विलेण काहं, पारणयं असुहवारणयं ॥ २३ ॥
तो लम्मं ददधम्मो, अहं ददधम्मस्स सिवकुमारस्स ।
वेयावत्तं निरव-ज्जअसणमार्हेहि पकरेइ ॥ २४ ॥
पासं पि व गिहवासं, बंधुजणं बंधणं व मन्त्रतो ।
काउं बारस बरिसे, हरिसेण सिवो उदगगतं ॥ २५ ॥
जाओ य विज्जुमालि, ति तेयभरजासुरो सुरो बंधं ।
दससागरवमाऊ, तो चविउं रायमिहगयरं ॥ २६ ॥
इव्वस्स रिखइदत्त-स्स धारणापणइणीइ संजाओ ।
पुत्तो जंबू जंबुदीवाहिवज्जणियहरिसतरं ॥ २७ ॥
नवनवइ कणयकोली, अइयं सुरुवाउ अट्ट कन्नाओ ।
अम्मापिण्णो पज्जव-प्पसुहज्जं बोहिउं बहुयं ॥ २८ ॥
सिग्गिरीजिणिदएया-रविदभसलस्स सयवसुयनिदणो ।
पासे सुहज्जगुरुणो, स्स महएण गिहएण दिक्खं ॥ २९ ॥

होऊण जुगपढाणो, चिरकालं साम्भणं पभावेउं ।

इप्पाडियवरनाणो, जंजू सामी सिधेपत्तो ॥ ३० ॥

इति शिव इव गेहवासपाशे

य इह दध्तीत विरागसङ्गमङ्ग ! ।

स हि यदि चरणं लभेत नाश्र

धुवमसमं तदवाप्नुयादमुत्र ॥ ३१ ॥ घ० २० ॥

गिहावट्ट-गिहावर्त्त-पुं० । गृहमेव आवर्त्तो गृहावर्त्तः । गृहाश्रमे,
सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

गिहि-गृहिन्-पुं० । गृहस्थे, पञ्चा० ४ वि० । प्र० । “ गिहि-
णो वेदावर्त्तय ” दश० ३ अ० । सूत्र० । (गृहियतिनोभेदाऽ-
न्यत्र) यथाभक्तं, नि० चू० २ उ० ॥

गिहिकज्जचित्तं-गृहिकार्थचिन्तक-त्रि० । अगारिकृत्यकरणत-
त्परे, ग० ३ अधि० ।

गिहिनो-गृहिनो-न० । मूर्च्छया गृहस्थसम्बन्धे, द्वा० १ उ
द्वा० । दश० ।

गिहिणिसेज्जा-गृहिनिषया-स्त्री० । पर्यङ्कादौ गृह्यासने, नि० चू० ।

जे भिक्खू गिहिणिमेज्जं वाहेइ, वाहंतं वा साइज्जइ ॥ १६ ॥

गिहिणिसेज्जा पलियंकादी, तत्थ णिसीदंतस्स चतुवहुं, आ-
णादिया य दोसा ।

गोयरमागारयं वा, जे भिक्खू निमेवण गिहिणिमेज्जं ।

आयारकहादोसा, अववायस्ताववातो य ॥ १७ ॥

भिक्खायरिया गतो, आगतो वा धम्मं वत्तुकाभा आयारकहा,
तत्थ जे दोसा भणिया ते गिहिणिसेज्जं वाहेतस्स इह वत्त-
व्वा, अस्थाने अपवादापवादश्च कृतो भवति ।

किञ्चान्यत्—

बंजस्स होतऽगुत्ती, अणोणं पियवहो जवे अह वा ।

चरगादीपमिवातो, गिहीण अभियत्तसंकादी ॥ १४ ॥

खरण खरियामृ एहा-णुव्वट्ठण खुरे जवे मंका ।

रचणे अगणिक्काए, दार वती संकणा हरिते ॥ १५ ॥

गिहिणिसेज्जं वाहितस्स बंजचरअगुत्ती भवति, किमेसंजाता-
णि वट्ठा चिच्छति स्ति अभियत्तं मेहुणासंका भवति, चरगादिसु
य णेसु स संजतो संकिज्जति, खेत्ते वा खरण अगणिणा वा दहे
दारेण वा हरिते यती वा वेत्तुं हरिते साधू संकिज्जति, जम्हा
पते दोसा तम्हा णो गिहिणिसेज्जं वाहेइ ।

इमेसि पुण अणुणा-

उच्चुच्चमरीरे वा, पुव्वल तवसोमिओ व जो होज्जा ।

धेरे जुम मट्ठे, थोसंजणे वि स हतमंको ॥ १६ ॥

वातसत्तं अकरंता मत्तपंकियमरीरो जप्पति । रोगपीडितो
दुव्वलसरीरो, तवसोसियमरीरो वा जो धेर स्ति सट्ठियरिसे
विसेसणं जुमसरीरे, ‘मट्ठं ति’ मट्ठेसि बुद्धतरो संविग्गा-
वसधारी विसंभणे वि सो च व हतमंको, अहवा तत्थ णिसधो
संकिज्जति जो केणइ दोसण सो हतमंको ।

अहवा ओसहहेतुं, मंखे संपाडए व वासायु ।

वाप्पायम्म उ तत्था, जयणाए कप्पतो ठातुं ॥ १७ ॥

(अदवत्ति) अथवा कारणप्रदर्शने, ओसहहेतुं दातारं घरे अस्-
हीणं पडिच्छति, संखडीए वा वेत्तं पडिक्खति । भरियं भाषणं
जाव मुंचति ताव संधारओ पडिच्छति, वासे वा परंतं अत्थति,
धुरादिउव्वहणेण वरेच्छाए वाघातो, जहा पुव्वुत्ता दोसा ण
भवन्ति, तथा जयणाए अत्थिओ कप्पति ।

एएहि कारणोहिं, अणुणवेऊण विरहिते देसे ।

अत्यंतऽववातेणं, अववायावायता चेव ॥ १८ ॥

धीयसुपरमंगादिविरहिते देसे गिहिवत्तिं सामि अणुणवेउं
अत्यंतऽववाएण उव्वट्ठिया । अववाए पुण अववाओ अववा-
ओ भज्जति, तेण अववादेण णिसीदन्तीत्यर्थः । नि० चू०
१२ उ० ।

गिहितिगिच्छा-गृहचिकित्सा-स्त्री० । गृहस्थान्ययुयिके चिकि-
त्सायाम्, नि० चू० ।

जे भिक्खू गिहितिगिच्छं कोइ, करंतं वा साइज्जइ ॥ १९ ॥

इमे सुत्तफासे-

जे भिक्खू तेगिच्छं, कुज्जा गिहि अहव अणुणित्थीणं ।

सुहमतिगिच्छा मासो, मेमतिगिच्छाए लहु आणा ॥ २० ॥

विरए वा अविरए वा, विरताविरते व तिविह तेगिच्छं ।

जं जं जुज्जति जोगं, तट्ठाणयसंधणं कुणती ॥ २१ ॥

तिगिच्छा णाम रोगप्रतीकारां वमनविरेचनप्रभृद्व्यापनादि-
भिः । तं जो गिहीण अथवा अन्नतिथियाणं करोति, तस्स
सुहमतिगिच्छाए मासवहुं, वायर चउलहुं, आणादिया य
दोसा । सुहमतिगिच्छा णाम णाहं वेज्जा अछापदं दंति, अप्पणो
वा किरितं कहेति, चतुष्पादं वा तिगिच्छं करोति, गिवाणो आ-
णिज्जंतो णिज्जंतो जं विराधेति संखिप्पणं पावति, किरियकरणे
काले वा जं कंदमुद्रादि वहेति, पच्छा जोगणकरणे वा, अध वा
सो रोगविमुक्को किमिकरणादिकजं जं जोगं करोति, स तेण
तिगिच्छा तम्मि जोगट्ठाणे संधितो भवति, अथवा स रोगी जं
जोगकरी पुव्वं आसि से रोगकाले अववायो तम्मि अत्थति,
रोगविमुक्को पुण तट्ठाणसंधाणं करति, व्याघ्राय साएरुवत् साम-
र्थ्याद्वहुसत्वोपरोधी भवति, इत्यतो चिकित्सा न करणीया ।

वितियपदे कोइज्जा वा-

असिन्ने ओमोयरिए, रायहुट्टे जए व गेलसे ।

अप्पाणरोइए वा, जयणाए कप्पते कातुं ॥ २१ ॥

गच्छे असिवादि कारणसमुपपन्ने पत्रोयणा जयणाए करिता
सुद्धा ।

इमा जयणा-

पासत्थमादियाणं, पुव्वं देसे ततो अविग्गयं ।

सुहमातिविज्जमंतं, पुरिसेत्थि आचित्तसच्चित्ते ॥ २२ ॥

जाहे पणगपरिहाणीए चतुलहुं पत्तो ताहं पासत्थेसु पुव्वं
पुरिसेसु पच्छा इच्छियासु तओ गुपुंसेसु देसस्ति पच्छा दस-
विरतेसु एवं चेव, ततो अधिरते, अप्पवहुचित्ताए वा अत्था
उव्वउज्ज वत्तव्यो । नि० चू० १२ उ० । ध० ।

गिहधम्म-गृहधर्म-पुं० । गृहमस्यास्तीति गृही, तद्धर्मः नित्य-
नैमित्तिकानुष्ठानरूपे अगारधर्म, ‘सामान्यतो विशेषाच्च, गृहध-

मौऽप्यत्र द्विधा ॥ ” तत्र सामान्यतो नाम सर्वविशिष्टजन-
साधारणानुष्ठानरूपः, विशेषतः सम्यग्दर्शनाणुव्रतादिप्रतिप-
त्तिरूपः (ध०)

तत्रायं जेदं दशजिः श्लोकैर्दर्शयति-

तत्र सामान्यतो गृहि-धर्मो न्यायार्जितं धनम् ।
वैवाह्यमन्यगोत्रीयैः, कुलशीलसमैः समम् ॥ ५ ॥
शिष्टाचारप्रशंसारि-पटुर्गत्यजनं तथा ।
इन्द्रियाणां जय उप-सुप्तस्यानविर्वर्जितः ॥ ६ ॥
सुप्रतिवेशिमके स्थाने, नानिप्रकटगुप्तके ।
अनेकनिर्गमद्वारैः, गृहस्य विनिवेशनम् ॥ ७ ॥
पापभीरुकता रुपात-देशाचारप्रपालनम् ।
सर्वेष्वनपवादित्वं, नृरादिषु विशेषतः ॥ ८ ॥
आयोचितव्ययो वेपो, विजवाद्यनुसारतः ।
मातापित्रर्चनं मङ्गः, सदाचारैः कृतज्ञता ॥ ९ ॥
अर्जितेभोजनं काले, ज्ञातिः साम्यादश्रीद्वयतः ।
वृत्तस्यज्ञानवृत्तार्हा, गर्हितेष्वप्रवर्त्तनम् ॥ १० ॥
नर्त्तव्यजरणं दीर्घ-दृष्टिर्धर्मश्रुतिर्दया ।
अष्टबुद्धिगुणैर्योगः, पक्षपातो गुणेषु च ॥ ११ ॥
सदाऽनतिनिवेशश्च, विशेषज्ञानमन्वहम् ।
ययार्हमतिशौ साधौ, दीने च प्रतिपन्नता ॥ १२ ॥
अन्योन्यानुपयातेन, त्रिवर्गस्याऽपि साधनम् ।
अदेशाकालाऽचरणं, बलाऽबलविचारणम् ॥ १३ ॥
यथाहलोकयात्र च, परोपकृतिपाटवम् ।
हीः सौम्यता चेति जिनैः, प्रहृष्टो हितकारिजिः ॥ १४ ॥

दशजिः कुलकम् । तत्र तयोः सामान्यविशेषरूपयोः गृहस्थधर्म-
योर्वक्तुमुपक्रान्तयोर्मध्ये सामान्यतो गृहिधर्म इति अमुना
प्रकारेण हितकारिभिः परोपकरणशैलैर्जिनैरहङ्गिः प्रहृतः प्ररु-
पितः, इत्यनेन संबन्धः । (एषां व्याख्याऽन्यत्र) ध० १ अधि० ।
ननु तथापि धर्मसंग्रहिण्यां निश्चयनयमतेन शैलेशीचर-
मसमय एव धर्म उक्तः, तत्पूर्वसमयेषु तु तत्साधनस्यैव
संभवः-“ सो उ भवक्खयहेऊ, सेलेसोचरमसमयभावी जो ।
सेसो पुण निच्छयस्रो, तरसेव पसहगो जणिओ ॥ १ ॥ ” ति
वचनात् । अत्र तु निश्चयतो धर्मानुष्ठानसंज्ञवश्चाप्रमत्तसंयता-
नामेवेति कथं न विरोध इति चेत् ? न । धर्मसंग्रहिण्यां धर्मस्यैवा-
भिधित्सितत्वेन तत्र धर्मपदव्युत्पत्तिनिमित्तग्राहकैवभूतरूप-
निश्चयनयस्य शैलेशीचरमसमय एव प्रवृत्तिसंभवात्, अत्र
तु धर्मानुष्ठानपदव्युत्पत्तिनिमित्तग्राहकैवभूतरूपनिश्चयनयस्या-
ऽप्रमत्तसंयत एव प्रवृत्तिसंभवेन विरोधलेशस्याप्यनव-
काशात् । हन्तैर्धं निरुपचरितो भावाऽयासोऽप्रमत्तसंयतस्यैव
प्रमत्तसंयतदेशविरताविरतसम्यग्दर्शां त्वापत्तिकत्येनौपचारि-
क एव प्राप्त इत्यपुनर्वन्धस्यैवौपचारिक इति कथं युज्यत इति
चेत् ? यथा पर्यवनयंयुत्क्रान्तार्थग्राही द्रव्योपयोगः परमाणु-
षेवाऽप्यश्रमधिकल्पनिर्वचनः, तथा निश्चयनयंयुत्क्रान्तार्थग्राही
व्यवहारनयोऽप्यपुनर्वन्धक एव तथेत्यभिप्रायादिति गृहाण ।

अन एव—

अपुनर्वन्धकस्यायं, व्यवहारेण तात्त्विकः ।
अध्यात्मभावनारूपो, निश्चयनोत्तरस्य तु ॥ ३६८ ॥
इत्युक्तं योगविन्दैः । यत्रत्रापुनर्वन्धकस्याप्युपलक्षणत्वात्स-
म्यगृहस्थादीनामपि वृत्तौ ग्रहणं कृतं तदपेक्षयैवेति तत्त्वम् । तद-
यं परमार्थः-निश्चयेनामुपचरितं धर्मानुष्ठानमप्रमत्तसंयतानामेव,
प्रमत्तसंयतानीनामपि त्वपेक्षया निश्चयव्यवहाराभ्याम्, अपुनर्व-
न्धकस्य तु व्यवहारेणैव, तेन सामान्यतो गृहिधर्मो व्यवहारे-
णाऽपुनर्वन्धकापेक्षयैवेति स्थितिमिति ॥ १४ ॥

सप्रज्ञेदं सामान्यतो गृहिधर्ममभिधाय सांप्रतं तत्फलं
दर्शयन्नाह—

एतद्युतं सुगार्हस्थ्यं, यः करोति नरः सुधीः ।
लोकद्वयेऽप्यमौ जूरि-सुखमाप्नोत्यनिन्दितम् ॥ १५ ॥
एतेनानन्तरोदितेन सामान्यगृहिधर्मेण संयुतं सहितं सुगा-
हंस्थ्यं शोभनगृहस्थत्वात् यः काश्चित्पुण्यसंपन्नः सुधीः प्रशस्त-
बुद्धिर्नरः पुमान् करोति विदधाति, असौ सुगार्हस्थ्यकर्ता श्लो-
कद्वयेऽपि इदंलोकपरलोककूपे, किं पुनरिहलोक एवेत्यपिश-
ब्दार्थः, अनिन्दितं शुभानुबन्धितयाऽगर्हणीयं भूरि प्रचुरं सुखं
शर्म आप्नोति व्रभते । इति प्रतिपादितं सामान्यतो गृहिधर्मफलम् ।

अथ एतद्गुणयुक्तस्य पुंसः सदृष्टान्तमुत्तरोत्तरगुणवृ-
द्धियोग्यतां दर्शयति—

तस्मिन् प्रायः प्ररोहन्ति, धर्मबीजानि गेहनि ।
विधिनोत्तानि बीजानि, विगुह्यायां यथा जूवि ॥ १६ ॥
प्रायो बाहुल्येन धर्मबीजानि लोकोत्तरधर्मकारणानि ।
तानि चामूनि ‘ योगदृष्टिसमुच्चय ’ प्रतिपादितानि—
“ जिनेषु कुशलं चित्तं, तन्नमस्कार एव च ।
प्रणामादि च संयुद्धं, योगबीजमनुत्तमम् ॥ १ ॥
उपादेयधियाऽन्यन्तं, संज्ञाविष्कम्भणान्वितम् ।
फलाभिसन्धिर्हरितं, संयुद्धं ह्येतदीदृशम् ॥ २ ॥
आचार्यादिष्वपि ह्येत-द्विगुद्धं भावयोगिषु ।
वैयावृत्यं च विधिव-च्छुद्धाशयविशेषतः ॥ ३ ॥
जवोद्वेगश्च सदजो, द्रव्याभिग्रहपालनम् ।
तथा सिद्धान्तमाश्रित्य, विधिना लेखनादि च ॥ ४ ॥
लेखनापूजनाभ्यां च, श्रवणं वाचनोद्ग्रहः ।
प्रवाशनाऽथ स्वाध्याय-श्चतनो भावनेति च ॥ ५ ॥
दुःखितेषु दयाऽन्यन्त-मद्वेषो गुणवत्सु च ।
आश्रित्या सेवनं चैव, सर्वत्रैवाऽविशेषतः ॥ ६ ॥
इति तस्मिन् पूर्वोक्तगुणभाजने गेहनि गृहस्थे प्ररोहन्ति
प्रकर्षेण स्वफलावबन्धकारणत्वेन प्ररोहन्ति धर्मचिन्तादिलक्षणा-
ङ्कुरादिमन्ति जायन्ते । उक्तञ्च—

“ वपनं धर्मबीजस्य, सत्प्रशंसादि तत्फलम् ।
तच्चिन्ताद्यङ्कुरादि स्यात्, फलसिद्धिस्तु निर्वृतिः ॥ १ ॥
चिन्तासच्छुध्यनुष्ठान-देवमानुषसंपदः ।
क्रमेणाङ्कुरसत्काण्ड-नालपुष्पफला मताः ॥ २ ॥
कीदृशानि सन्ति प्ररोहन्तांत्याह-विधिना देशनाऽहंवालादिपु-
रुषौचित्यलक्षणेन उत्तानि निक्षिप्तानि, आतिक्रिसेषु हितेषु
कथमपि धर्मस्यानुदयात् । यत उपदेशपदे-“अकथ बीजकत्वे, य-
ज्ज्ञा सुवासे विन भवई सस्सो तद्द धम्मबीजविरहेन सुस्समाप

वि तस्सस्सं ॥ १ ॥ ” यथेति दृष्टान्तार्थः, बीजानि शाट्यादीनि विशुद्धायां अनुग्रहतायां भुवि पृथिव्यां विधिनोमानि सन्ति प्रायोग्रहणादकस्मादेव पक्वं तथा भक्ष्यं च क्वचिन्मरुदेव्यादावव्यथाग्रावेऽपि न विरोध इति ॥ १६ ॥ धर्म० १ अधि० सप्तकोत्रादिगृहिधर्मः ॥ अधि० १ अधि० पर्वकृत्ये, साम्प्रतं तेषामेव पर्वोदकृत्यानि व्यक्त्या निदर्शयन्नाह—“एवं पर्वसु सर्वेषु, चतुर्मास्यां च दायने । जन्मन्यपि यथाशक्ति, स्वस्वसत्कर्मणां कृतिः ॥ १६ ॥ ” धर्म० २ अधि० अथ जन्मादिकृत्यानि । यथा—“ चेइअ १ पडिम २ पडिडा ३, सुआइपवावणा य ४ पयठवणा ५ । पुच्छपलेहणवायण ६, पोसइसादाइ कारवणं ॥ १७ ॥ ” धर्म० २ अधि० आरुविधौ तु गृहनिर्माणणादीन्यपि कर्माणि जन्मकृत्येषु न्यस्तानि, परं तानि सामान्यगृहिधर्माधिकारीयाणीति तत्रैव लिखितानि, व्रतादीन्यपि पूर्वं व्याख्यातत्वात्तत्र लिखितानि, प्रतिमानुष्ठानं च विशेषत उपयोगित्वास्वतन्त्रमेव मूले वक्ष्यते, इति तात्पर्यमिति । धर्म० २ अधि० । गृहकृत्यकरणरूपं स्त्रीकलाभेदे, कल्प० ७ कृण । गृहस्थधर्म एव श्रयानित्यभिसन्धेर्देयानिधिदानादिरूपगृहस्थधर्मानुगते, तदनुसारिणां च वचः—“ गृहाश्रमसमो धर्मो, न भूतो न भविष्यति । तं पालयन्ति ये धीराः, कर्त्तव्याः पापण्णमाश्रिताः ” ॥ ११ ॥ अनु० ।

गिहिभायण—गृहिभाजन—न० । गृहस्थसम्बन्धिस्थाव्रतित्तकादिकांस्त्यजनादिके, दश० ६ अ० । जीत० । व्य० ।

तत्र भोजनं निषिद्धम्—

कंसेसु कंसपाएसु, कुंडमोएसु वा पुणो ।

जुंजंतोऽसणपाणाइं, आयारा परिभस्सई ॥ ५१ ॥

कंससु करोटकादिषु कंसपात्रेषु तित्रकादिषु कुण्डमोदेषु हस्तिपादाकारेषु मृन्मयादिषु जुञ्जानाऽशनपानादि तदन्यदोषरहितमपि आचारात् श्रमणसंबन्धिनः परिजृम्भयति अपैतीति स्वार्थः ॥ ५१ ॥

कथमिति ?, आह—

सीओदगसमारंभे, मत्तपोग्रणउट्ठणे ।

जाइं उन्नंति जूयाइं, दिट्ठो तच्च असजमो ॥ ५२ ॥

अनन्तरोदिष्टजाजनेषु श्रमणा ज्ञोदयन्ते लुक्तं चैभिरिति शीतोदकेन धावनं कुर्वन्ति, तदा शीतोदकसमारम्भे सचंबनोदकेन जाजनधावनारम्भे, तथा माषकधावनोदकेन कुण्डमोदादिषु कालनजलत्यागे, यानि क्रियन्ते हिंस्यन्ते भूतान्यपकायादीनि सोऽत्र गृहिजाजनभोजने दृष्ट उपलब्धः केवलज्ञाननास्वता असंयमस्तस्य भोक्तुरिति स्वार्थः ॥ ५२ ॥

किञ्च—

पच्छाकम्मं पुरं कम्मं, मिया तत्थ न कप्पइ ।

एयपट्ठं न जुंजंति, निगंथा गिहिभायणे ॥ ५३ ॥

पश्चात्कर्म पुरःकर्म स्यात्तत्र कदाचित् भवेत् गृहिभाजनभोजनं पश्चात्पुरःकर्मभावस्तुक्तवदित्येकं । अन्ये तु जुञ्जन्तु तावत्साधयो वयं पश्चाद्भाक्ष्याम इति पश्चात् कर्मव्यत्ययेन तु पुरःकर्म व्याचकृते । एतच्च न कल्पते धर्मचारिणां, यत एवमन एतदर्थं पश्चात्कर्मादिपरिहारार्थं न भुञ्जन्ते निर्ग्रन्थाः । क्वेति ? आह—गृहिजाजने अनन्तरोदिने इति सूत्रार्थः । उक्ता गृहिभाजनदोषाः । तदभिधानाच्चतुर्दशस्थानविधिः । दश० ६ अ० ।

गिहियत्त—गृहमत्र—न० । घटीकरकादिके, नि० चू० १२ उ० । गृहस्थजाजने दश० ३ अ० । कांस्यपात्रादौ सूत्र० १ शु० २ अ० २ उ० । अत्र प्रायश्चित्तम्—

जे भिक्खू गिहियत्ते जुंजइ, जुंजंतं वा माइज्जइ ॥ १४ ॥

गिहियत्तो घटिकरगादि, तत्थ जा असणादि जुंजति, तस्स चउलहुं ।

जे भिक्खू गिहियत्ते, तमथावरजीवदेहाणि ।

जुज्जेजा असणादी, सो पावति आणमादीणि ॥ ६७ ॥

सो गिहियत्तो दुविधा—यावरजीवदेहनिष्पन्नो वा, तसजीवदेह निष्पन्नो वा । ससं कंठं ।

ते य इमे—

सव्वे वि लोहपादं, तेसि केवलिय पक्कभोगे य ।

एते तसाप्पिप्पन्ना, दासुगमनुवाइया इतरं ॥ ६८ ॥

सुवन्न-रयत-तंच-कंसादीया सव्वे लोहपादा हथिदंतमया, महिसादिसिगे वा कयं केवलियादि वा पक्कभोगं, एतं सव्वं त-सणिप्फं (इतरं ति) यावरणिप्पणं तं दासुतंबघाडियं भन्नइ, मणिमयं वा, एतेहि जो जुंजति, तेसु चउलहुं, आणादिया इमे दासा ।

पुर्वि पच्छाकम्मे, उस्सुक्कणिमज्जणे य उक्काया ।

आणणयणपवाट्ठण, दरजुत्ते हरिणं वोच्छेदो ॥ ६९ ॥

जे भइया गिही, ते पुव्वं चय संजयाछा धोवतुं उपज्जा, पंतो पच्छाकम्मं करंति, जाव संजयाण भोजनवेला ता जुंजामो (ति) उस्सुक्कणसुत्तेसु संजएसु जुंजीहामो (ति), पुणो णिमज्जणा निमज्जणावट्ठणयमणसु उक्कायविराहणा आणिज्जंतं णिज्जंतं वा भिज्जेज्जा, अवहतं अन्नं पवहावेज्जा, साधूण वा दरजुत्तं मग्गति, तत्थ अद्वैतस्स श्रंतरायदासा, दैतस्स सकज्जहा-रणा, साधुहि वा आणीतं हीरेज्जा पच्छजातणफलएसु अवह-डेसु विराधणा वुत्ता सा इह गेहमत्ते भाणियव्वा, सकज्जहा-णी, एसु रुट्ठो भणेज्ज मा पुणो संजयाणं देह (ति) वाच्छेदो जग्गहा एव दासा तम्हा गिहियत्ते ण जुंजियव्वं ॥ नि० चू० १२ उ० ।

गिहिय-गृहिक-पुं० । गृहस्थीभूते, व्य० २ उ० ।

गिहियिग-गृहिलिङ्ग-न० । गृहस्थानां धेये, वृ० १ उ० ।

गिहियास-गृहियास-पुं० । अगारवासे, “गिहियासे पोक्खं प-रिआए ” । दश० १ चू० ।

गिहियासमज्ज-गृहियाशमध्य-न० । गृहिणां पाशकल्पानां पुत्र-कलवादीनां मध्ये, “उल्लहे खलु जोगी हीणधम्मं” दश० २ चू० । गिहिसंकिज्जिट-गृहिसंकिष्ट-त्रि० । गृहिसंबन्धिनो द्विपद-चतुष्पदधात्यादीनां वृत्तिकरणप्रवृत्ते, प्रब० २ द्वार ।

गिहुत्तप-गृहोत्तम-न० । गृहाणामुत्तमं गृहोत्तमम् । वरप्रासादे, स० । गिहेलुय-गृहैलुक-पुं० । उम्बरे, नि० चू० १३ उ० । आचा० । देह-ल्याम, वाच० ।

गीइ-गीति-स्त्री० । गै-क्तिन् । गाने, आख्यान्दोभेदे च, वाच० ।

“ततो गीतिमिमां जगौ” । आश० १ अ० ।

गीतिजुत्तिस-गीतियुक्तिङ्-प्रि० । गीतिमर्महे, “गंधारे गी-तिजुत्तस्य-वज्जवित्तिकलाहियं” । स्था० ७ उ० ।

गीतिया-गीतिका-स्त्री० । पूर्वाक्षसदशापरार्द्धलक्षणायामार्या-
याम्, जं० २ वक्त्र० । “ताहे इमो गीतियं पगिया-सुदु गाइयं सुदु
बाइयं” । आन० ४ अ० । औ० । कलाभेदं, झा० १
सु० १ अ० ।

गीय-गीत-न० । गै भावे कः । गाने, जं० २ वक्त्र० । प्रश्न० ।
जी० । उत्त० । झा० । कर्मणि कः । ध्रुवकादिगन्धोनिबद्धे, वृ० १
उ० । नाट्यवर्जिते, औ० । तात्त्वलिते, जीत० । गेये, प्रश्न० ५
सम्ब० द्वार । गीतं पदस्वरतालावधानात्मकं गान्धर्वमिति भर-
तादिशास्त्रवचनात् । जं० । तं० । त्रिविधं गीतम्-तथा गीतक-
ला, सा च निबन्धनमार्गश्चक्रिकमार्गभिन्नमार्गभेदात् त्रिधा ।
तत्र-“सप्त स्वरास्त्रयो ग्रामाः, मूर्च्छना एकविंशतिः । ताना
एकानपञ्चाशत्, समासं स्वरमप्यलम्” ॥ १ ॥ इत्येव वि-
शाखिलशास्त्रादवसेयेति । स० ७२ सम० ।

स्वरप्रपूर्णांतरम्-

रत्त सरा कओ वा, इवति गीयस्स का इवइ जोणी ।
कउ समया ओसासा, कउ वा गीयस्स आगारा ? ॥१६॥
सत्त सरा नाजीओ, इवति गीयं च रुइजोणीउ ।
पायसमा ऊमासा, तिषि य गीतस्स आगारा ॥ २० ॥
आईमउयारभंती, समुवहंता य मज्जयारम्मि ।

अवमाणे उज्जुत्ता, तिषि वि गीयस्स आगारा ॥ २१ ॥

इदानीं तु तद्विनिर्गन्धो भरतविशाखिवादिशास्त्रेभ्यो विज्ञे-
या इति । “सत्त सरा कओ गाहा” इह चत्वारः प्रश्नमूत्राः कुतः
इति कस्मात् स्थानात् सप्त स्वरा उत्पद्यन्ते, का यानिरिति का
जातिः, तथा कति समया येषु ते कनिसमया उच्छ्वासाः किंपरिमा-
णकाद्या इत्यर्थः । तथा आकाराः आकृतयः, स्वररूपाणीत्यर्थः । उ-
त्तरमाह-“सत्त सरा नाभीओ” इत्यादि गाथा स्पष्टा, नवरं रुदितं
योनिः समानरूपतया जातिर्यस्य तदा रुदितयोनिकम्, (पायस-
मा उच्छ्वासा) यावद्भिः समयैर्वृत्तस्य पादः समाप्यते तावत्सम-
या उच्छ्वासा गीतेर्भवन्तीत्यर्थः । आकारानाह-[आईगाहा] त्रयो
गीतस्याकाराः स्वररूपविशेषलक्षणा भवन्ति इति पर्यन्ते संबन्धः ।
किं कुर्वाणा इति? आह-(आरभंति) आरम्भमाणाः गीतामिति ग-
म्यते, कथं नूतमित्यादि [आइमउ त्ति] आदौ प्रथमतो मृदु कोम-
लम् आदिमृदु, तथा समुद्रहन्तश्च कथं नूतश्च महता, गीतध्वने-
रिति गम्यते । मध्याकारे मध्यभागे तथा अवसाने च कथयन्तां
गीतध्वनिं मन्दीकुर्वन्ते इत्यर्थः । आदौ मृदु मध्ये तारं पर्यन्ते
मन्दं गीतं कर्त्तव्यम्, अत एते मृदुतादयस्त्रयो गीतस्याकारा
भवन्तीति तात्पर्यम् ।

किन्तु-

इहोमे अट्टगुणे, तिषि अविच्छादोइ नणिईओ ।
जो नाही सो गाइहि, सुनिक्खिओ रंगमज्जम्मि ॥२२॥
जीअं दुअमुप्पित्तं, उत्ताअं च कमसो मुणेअव्वं ।
कागस्सरमणुणासं, इहोसा होति मेअस्स ॥२३॥

षट् दोषा वर्जनीयाः, तानाह-भीतमुत्प्रस्तमानसं यद् गीयते
इत्यको दोषः १ दुतं त्वरितम् २ अप्पित्तं श्वासयुक्तं, त्वरितं
च । पाठान्तरेण “रहस्स ति” ह्रस्वस्वरं, लघुशब्दमित्यर्थः । उ-
च्चात्युत्थावन्त्यर्थे, अतितालमवस्थानतालं चेत्यर्थः । ताललघु
२२६

कसिकादिशब्दविशेषः ४ काकस्वरमश्रुदणमश्राव्यस्वरम् ५,
अनुनासं नासाकृतस्वरम् ६, एते षट् दोषा गीतस्य भवन्ति ।

अष्टौ गुणानाह-

पुणं रत्तं च अलं-किअं च वत्तं च तहेवमविपुडं ।
महूरं समं मृदालिअं, अट्ट गुणा होति मेअस्स ॥२४॥
उरकंसिरविमुद्धं, च गीयते मउअरिभिअपदवप्पं ।
समताअपच्चुखेवं, सत्तस्सरसीजरं गेअं ॥२५॥
अक्खरसमं पदसमं, ताअसमअयसमगहसमं वावि ।
नीममिओससिअनमं, मंचारसमं मरा सत्त ॥२६॥

स्वरकलाभिः सर्वाङ्गिरपि युक्तं कुर्वतः पूर्णम् १, गेयरागेण
रक्तस्य भावितस्य रक्तम् २, अन्यान्यस्फुटशुभस्वरविशेषाणां
करणादलङ्कृतम् ३, अक्षरस्वरस्फुटकरणाद्व्यक्तम् ४, विका-
शनमिव यद्विस्वरं न भवति तदावघुष्टम् ५, मधुमत्तकोकि-
लाकृतवन् मधुरस्वरम् ६, तालव्यंशस्वरादिसमत्वगतं समम् ७,
स्वरघोलनाप्रकारेण शुद्धातिशयन लक्ष्मीव यत् सुकुमालं
तत् सुललितम् ८ । एते अष्टौ गुणा गीतस्य ज्ञवन्ति, एतद्विरहितं
तु विरम्बनमात्रमेव भवति । किञ्चोपलक्षणत्वाद्यन्त्येऽपि गीतगु-
णा भवन्ति, तानाह-चकारो गेयगुणान्तरसमुच्चयार्थः । उरःक-
ण्ठशिरोविशुद्धं च । अयमर्थः-यद्युरसि स्वरो विशादस्तर्ह्युरो-
विशुद्धं, कण्ठे यदि स्वरो वर्तितोऽतिस्फुटश्च तदा कण्ठविशुद्ध-
म्, शिरसि प्राप्तो यदि नाऽनुनासिकस्ततः शिरोविशुद्धम् । अथ
वा उरःकण्ठशिरस्सु श्रेष्ठमणाऽव्याकुलेषु विशुद्धेषु प्रशस्तेषु
यज्ञीयते तदुरःकण्ठशिरोविशुद्धं, गीयते, गेयमिति संबध्यते ।
किञ्चिशिष्टमित्याह-मृदुकं मृदुनाऽतिष्ठरणं स्वरेण यज्ञीयते
तन्मृदुकं, यत्राक्षरेषु घोलनया संचरन् स्वरो भवतीति घोलना-
बहुलं रिभितं, गेयपदैर्वर्द्धं विशिष्टविरचनया रचितं पदं च
द्वन्द्वः, ततश्च पदत्रयस्य कर्मधारयः । (समतालपच्चुखेवं
ति) तालशब्देन हस्ततालसमुत्थः, उपचाराच्छब्दो विवक्षितः,
मुरजकांसिकादिगीतापकारकाऽऽतोद्यानां ध्वनिः प्रत्युत्कृष्टः,
नर्त्तकीपदप्रज्ञेपलक्षणो वा प्रत्युत्कृष्टः, समौ गीतस्वरेण
तालप्रत्युत्कृष्टौ यत्र तत्समताअप्रत्युत्कृष्टम् । (सत्तसरसी-
भरंति) अक्षरादिभिः समं यत्र तत्सप्तस्वरसीजरं गीतमिति ।
ते चामि सप्त स्वराः-(अक्खरसमं गाहा) यत्र दीर्घेऽक्षरे
दीर्घो गीतस्वरः क्रियते, ह्रस्वे ह्रस्वः, स्तुते स्तुतः, सानुनासिके
तु सानुनासिकः तदक्षरसमं, यदातपदं यत्र स्वरे अनुपाति
भवति तत्रैव गीते गीयते तत्पदसमं, यत्परस्पराजिहतह-
स्ततालस्वरानुसारेण गीयते तत्तालसमं, शृङ्गदार्वाद्यन्तर-
वस्तुमेयनाहुलीकांशकेन समाहततन्त्रीस्वरप्रकारो लयः, त-
मनुसरता स्वरेण यज्ञीयते तल्लयसमं, प्रथमतो वंशतन्त्र्या-
दिजिह्वः स्वरो गृहीतस्तत्समानस्वरेण गीयमानं ब्रह्मसमं,
निःश्वसितोच्छ्वसितमानमननिकमतो यज्ञेयं तन्निःश्वसितो-
च्छ्वसितसमं, वंशतन्त्र्यादिध्ववाङ्गुत्रिसंचारसमं यज्ञीयते त-
त्संचारसमम् । एवंमेने स्वराः सप्त भवन्ति । इदमुक्तं ज्ञ-
वति-एकोऽपि गीतस्वरोऽक्षरपदादिभिः सप्तभिः स्थानैः सह
सामस्यं प्रतिपद्यमानः सप्तधात्वमनुनवतीत्येते सप्त स्वरा
अक्षरादिभिः समा दर्शिता भवन्तीति गीतचयः सूत्रबन्धः ।

सोऽष्टगुण एव कर्त्तव्य इत्याह-

निदोसं सारमंतं च, हेऊजुत्तमलं कियं ।

उवणीं मोवयारं च, मियं महुरमेव य ॥ २५ ॥

समं अस्समं चैव, सवत्य विममं च जं ।

तिभि वित्तपया होति, चउत्यं नेवउन्नद ॥ २६ ॥

सकया पायया चैर, भणिं होति दोषि वा ।

सरमंरुत्तमि गायंते, परत्या इतिनामिया ॥ २७ ॥

केमी गायइ महुरं, केमी गायइ खरं च रुक्खं च ।

केमी गायति चउरं, केमी अविउन्नितं दुतं केमी ? ॥ २८ ॥

गोरी गायति महुरं, साया गायति खरं च रुक्खं च ।

कात्री गायति चउरं, काणा अविउन्नितं दुतं अंधा ॥ २९ ॥

(निदोसमित्यादि) तत्र 'अलियमुवघायजणयमित्यादि' द्वाविंशत् सूत्रदोषरहितं निर्दोषम् १, विशिष्टाधेयुक्तं सारमन्तं २, गीत-निबन्धार्थगमकदेतुयुक्तनया दृष्टं देतुयुक्तम् ३, उपमाचक्रङ्कारयुक्तम-सङ्कृतम् ४, उवसंहारोपनययुक्तमुपनीतम् ५, अनिष्टुराविगुञ्जावज्ज-नीयार्थवाचकं सानुप्रासं वा सोपचारम् ६, अतिवचनविस्तराह-तं संक्षिप्ताहंरं मितं ७, मधुरं श्रव्यशब्दार्थं ८, गयं भवतीति श-षः । "तिष्ठिय य वित्ताइं ति (?) " यदुक्तं तत्राह- (सममित्यादि)

'यत्र वृत्ते चतुर्थेऽपि पादेषु संख्याया समान्यकराणि जवन्ति तत् समं, यत्र प्रथमतोययाद्वितीयचतुर्थयाश्च पादयोरकरसंख्या-समत्वं तदर्थसमं, यत्तु सर्वत्र सर्वपादेष्वक्षरसंख्यायैवम्योपेतं तद्विषयम् (जं ति) यस्माच्च स भवतीति शेषः । तस्मात् त्रय एव वृत्तप्रकारा जवन्ति, चतुर्थस्तु प्रकारा नोपलभ्यते, असंवादित्य-र्थः । एवमन्यथाऽप्यविरोधेन व्याख्येयमिदमिति । "दुष्णि यमणिओ

त्ति" (?) यदुक्तं तत्राह- (सकपत्यादि) भणितिर्भाषा, स्वरमणरुक्वे षरूजादिस्वरसमूहे, शेषं कण्ठम् । गीतविचारप्रस्तावादिदमपि पृच्छति-"केमी गायइ" इत्यादि प्रश्नगाया सुगमं, नवरं (केसत्ति) कीदृशी, स्त्री इत्यर्थः । (खरंति) खरस्थानं, रूक्खं प्रतीतं, चतुरं दक्षमभिव्यक्तं परिमन्यतं, दुतं शीघ्रमिति । "विस्सरं पुण केरिसि

त्ति" गाथाद्विकमिदम् (?) अत्र कमेणोत्तरमाह- (गोरी) गायइ महुरमित्यादि अत्रापि "विस्सरं पुण पिगवत्ति" गाथाद्विकमेव, (?) व्याख्या सुकरैव, नवरं पिङ्गला कपिला इत्यर्थः । समस्तस्वरम-ण्डलसंज्ञेयाभिधाने, अनु० । जं० । जी० । आ० म० । "अपे-

गइया चउविउं गीयं गायंति-स्विसं पयतं मंदं रोइयावसाणं" आ० चू० १ अ० । रा० । गीयं विलविणं (इति वदति स्वयंबुद्धः) गातं विलसितं (इति वदति महाबलः) आ० म० प्र० । तत्प-

रिज्ञानात्मके कलाजदे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । कल्प० । ध्वनिते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । शब्दिते, षो० १० विव० । कथिते, षो० १ विव० । प्रसिद्धे, संथा० । विज्ञातइत्याऽकृत्ययत्नार्थं, प्रव० १०२ द्वार । सूत्रार्थविहिते, वृ० १ उ० । गीतार्थं, व्य० १ उ० ।

गीयजत्त-गीतयज्ञम्-पुं० । गन्धर्वाणां द्वितीये इन्द्रे, स्था० २ ग्रा० ३ उ० । जं० । औ० । प्रज्ञा० । ('अगमहिमी' शब्दे प्रथम-

भागे १७१ पृष्ठे अत्य अग्रमहिष्य उक्ताः) । वले, गन्धर्वानो-काधिपतौ च । स्था० ७ ग्रा० । गीयत्य-गीतार्थ-पुं० । गीतो विज्ञातकृत्याकृत्यलक्षणोऽर्थो येन स गीतार्थः । बहुश्रुते, प्रव० १०२ द्वार । अधिगननिशीधादि-भृतमृत्रयै, ध० ३ अधि० । सूत्रार्थविदि, पञ्चा० १० विव० । द्वा० । प० व० । दर्श० । नि० चू० । आव० । विशेष० ।

अधुना गीतार्थस्य स्वरूपमाह-

उच्चावणापहावण-स्वतोवदिमगगासु अविसादी ।

मुत्तत्य तजुजयधिक, गीयत्या एरिसा हुंति ॥

उन्प्रावलेन धावनमुच्चावनं, प्राकृतत्वाच्च स्त्रीत्वनिर्देशः । किमुक्तं भवति ?-तथाविधं गच्छप्रयोजनं समुत्पन्नं आचार्येण संदिष्टो असंदिष्टो वा आचार्यान् विज्ञप्य यथैकार्यमहं करिष्यामीति तस्य कार्यस्यात्मानुग्रहबुद्ध्या करणं उच्चावनम्, शब्दं तस्य कार्यस्य निष्पादनं प्रधानं, केषामागणं क्षेत्रप्रत्युपेक्षणा, उ-पधिरुपादना, एतासु येऽविषादिनो विषादं न गच्छन्ति, तथा सूत्रार्थतदुभयविदः, अन्यथा हेयोपादयपरिज्ञानायोगात् । ते ए-तादृशा एवंविधाः, गीतार्थाः गणावच्छेदिन इत्यर्थः । व्य० १ उ० । "गीयत्यो य विहारो" । ग० १ अधि० ।

गीयं मुणितेगच्छं, विदियत्यं खलु वयंति गीयत्यं ।

गीएण य अत्येण य, गीयत्यो वा सुयं गीतं ॥

गीतं मुणितमिति चैकार्यम्, ततश्च विदितो मुणितः परि-ज्ञातोऽर्थः वेदसूत्रस्य येन तं विदितार्थं खलु वदन्ति गीतार्थम्, 'यद्वा-गीतेन च अर्थेन च यो युक्तः स गीतार्थो ज्ञेयते, गीतार्था-वस्य विद्येते इति अन्नादत्वादप्रत्ययः । अथ गीतं किमुच्यते ?-अत्र आह-श्रुतं सूत्रं गीतमित्याभिधीयते ।

एतदेव भावयति-

गीएण होइ गीई, अत्यी अत्येण होइ नायवो ।

गीएण य अत्येण य, गीयत्यं तं विजाणादि ॥

('विहार' शब्दे एतद् व्याख्यास्यते) ग० १ अधि० । पञ्चा० । वृ० । व्य० । ध० । प्रति० । प० व० । प्रव० । पूर्व चतुर्दशपूर्वी गीतार्था-ऽभवत्, इदानीं प्रकल्पधारी भवति । व्य० ३ उ० ।

अथ गीतार्थोपदेशः सर्वोऽपि सुखावहो भवतीत्याह-

गीअत्यस्स वयणेणं, विसं हाहाहलं पिवे ।

अविकप्पो अ भविलज्जा, तक्खणे जं समुद्वे ॥ ४४ ॥

परमत्यओ भिमं नो तं, अमपरसायणं खु तं ।

निव्विकप्पणसंमारं, मओ भि अमयस्समो ॥ ४५ ॥

गीतार्थस्य वचनेनोपदेशेन तद्विषयं गरलं, किंभूतं ?-हालाहलं स्थावरविषयभेदरूपं, निर्विकल्पो गतशङ्कः सद् सुधीः पिवेत्, भक्त्येष्ट, तत्र-ज्वररूपं पिवेत्, अद्रवं तु भक्षेत् । तत्किम् ?-यद्विषयं तत्तत्तणं भक्षणक्षणे एव समुच्चावयत, मार-येत् इत्यर्थः । विषयक्षणे हेतुमाह-परमार्थतस्तद् गीतार्थोपादष्टं विषयं न स्यात् 'खु' निश्चितं तद्विषयम् अमृतरसायनममृतमेष रसायनं जराव्याधिरहितौषधम्, अमृतरसायनं, हितकारी-त्यर्थः । यद्विषयं निर्विघ्नं करोति तद्विषयं न मारयति । यतः स मृ-तोऽपि मरणं प्राप्तोऽपि अमृतः, स जीवन्नेव जवतीत्यर्थः । गी-तार्थोपदेशेन विषयभक्षणस्याप्यायतौ शाश्वतसुखहेतुत्वादिति प्रसङ्गाङ्गीतार्थसंविग्नयोस्त्र चतुर्भङ्गी-"संविगण एव नो गीअत्था १, नो संविग्गा नाम एगे गीयत्या २, संविग्गानाम एगे गीयत्था ३, नो संविग्गा नाम एगे नो गीयत्था ४ । तस्य न ताव पढमं गित्ता धम्मायरिया, जमो नाम किं तेण संविगेणं जो गीयत्थत्तविरहिओ ।

"जओ सुयं पढमं तओ दया, एवं चिच्छइ सव्वसंजप ।

अज्जाणी किं काही, किं वा पाही जेयपावणं ? ॥ १ ॥

तदा-"जा हेउवायपक्कमि, हेउओ आगमे य आगमिओ ।

सो सममयपन्नवश्रो, सिद्धं न विगाहगो अत्रो ॥ १ ॥
उम्सगसुयं किंची, किंची अववाश्यं भवे सुत्तं ।
तदुत्तयसुत्तं किंची, सुत्तस्स गमा मुण्येय्या ॥ २ ॥
सायज्जनवज्जाणं, वयणाणं जो न जाणं विसेसं ।
सुत्तं पि तस्स न खमं, किमेगं पुण देसेणं कावं? ॥ ३ ॥

“ज आगमरदस्साविगला वि होऊण गच्छं परियट्ठंति बाहिं व-
हस्सुयाणुगो वं कुवता वि न ते जयंभक्काओ जीवाणं उत्ता-
रणाय अलं । किं बहुणा-उम्मासियाइडुक्करांकरियारओ वि
अगीयथो गुरु विसं व विसदरु व खलसंगु व कुत्रडासंबंधु
व भीमसाणं व दुस्सहियपिसाउ व डड्ढमाणमहारं व प-
रिहरिय व ति । एष प्रथममङ्कः ॥ १ ॥ तथा अश्वे गीयत्या
नो संविग्गा, तथ वि किं नाम तेण सुएण अथेण वा णाएण
न जम्हा संवेगो आयारो वा पयट्ठ, केवलं गलतालुसोसण-
फलं । जओ-“ जहा खरो चंदणमारवाही, भारस्स जागी न हु
चंदणस्स । एवं खु नाणी चरणेण हीनो, नाणस्स भागी न
हु समईए ” ॥१॥

तहा—

“ आउज्जनट्टकुसत्रा, वि नट्ठिया तं जणं न तोसेइ ।
जागं अजुजमाणी, निंदं खिसं च सा लहइ ॥ २ ॥
इय लिंगनाणलहिओ, काइयजोगं न जुजई जो उ ।
न लहइ स मुखलसुक्खं, लहइ य निंदं सपक्खाओ ॥ २ ॥
जाणंतां वि य तरिउं, काइयजोगं न जुजइ नईए ।
एसो वड्ढ सोए, एवं नाणी चरणहीओ ” ॥ ३ ॥

“जह साली महया परिस्समेण निष्फादइत्ता कुट्टागारे बुभि-
त्ता जह तेहि साओहिं खज्जपिउज्जाओ उवभोगो न कारइ,
तो सालिसंगहो अफलो हयइ, अइ तेहि उवभोगो कारइ, तो
सफलो भवइ, तो एवं नाणेण नाऊण हेयमुवादेयं च वत्थुं हेयं
दिद्या उवादेए पयट्ठिज्जाति, अहया इत्थं संविग्गपक्खवाई
सुद्धपरुवगो वंदइ, न य वंदावेइ, इच्छाइगुणगणसंगओ भवइ,
तओ आगामियत्ताए सुल्लज्जबोहियत्तेण आराहगो भवइ ।
एष द्वितीयो मङ्कः २ । जे ते संविग्गा गीयत्या, ते नाणसं-
यासंपउत्तयाए चरणगुणपहाणयाए आराहगत्तेण धम्मापरि-
यत्तं गुरु भणइ-सोम! सुणसु वट्टमाणे काले जं नाणं वट्टइ, तस्स
सुत्तथेहिं सुत्तथाओ गहियठा पत्तठा विनिच्छियठा गीयत्या
दूसमथे वट्टाईण मणुभावओ धीरियमगोवित्ता संविग्गा ” ॥

जओ सुयं—

“को वा तहा समथो, जह तेहि कयं तु धीरपुरिसेहिं ।
जहसत्ती पुण कीरइ, दढप्पइत्ता हवइ एवं ॥ १ ॥
काओचियजयणाए, मच्छररहियाण उज्जमेताण ।
जणजत्तारहियाणं, होइ जइत्तं जइण सया ” ॥ २ ॥
जं पुण जयंताणं वि पमायवहुलत्तयाए कह वि खलियं, न
तेण चारित्तविराहणा । जओ-“ कटयपहि वयं खलवणा, तुल्ला दुज्जा
पमायवहुलओ । जयणावओ वि मुणिणो, चारित्तं कण सा इणइ ”
॥ १ ॥ तथा-अववायपयालंबणे विसुक्कचरणे चेव जहा काउ-
स्सगो उस्सगओ उरुछाणेण कायवो, अववाएण अतरंतो
व निसओ कारिउजा, तह वि हु असह निसओ उस्साहुवस्सए वा
कारणे सह वि य निसओ ” इत्यादि श्रावप्रतिक्रमणचूर्णेणगमि-
ति । एष तृतीयो मङ्कः ३ । ये तु न संविग्गा न गीतार्थो ज्ञानादिभो-
भयविक्रमाः केवलं लिङ्गमात्रोपपन्नो भो धर्मस्यानाराधकत्वे-

न न ते धर्माचार्या इत्येष चतुर्थो मङ्कः ४ । अत्र तृतीयो न्याधि-
कारः ॥ इति अनुष्टुप्पविषमाकरति गाथाछन्दसी ॥ ४४ । ४५ ॥
ग० २ अधि० । महा० ।

गीतार्थसमाचरणं प्रमाणम्—

अवद्वंद्विकण कज्जं, जं किंचि समायरंति गीयत्या ।

थोवावराह बहुगुण, सवेसिं तं पमाणं तु ॥ ७९ ॥

अवद्वन्द्व्याऽऽश्रित्य कार्यं यत्किञ्चिदाचरन्ति सेवन्ति गीतार्थो
आगमविदः, स्तोकापराधं बहुगुणं मासकल्पाविहारवत् सर्वेषां
जिनमतानुसारिणां तत्प्रमाणमेव, उत्सर्गापवादरूपत्वादागम-
स्येति गाथार्थः ।

ण य किंचि अणुभायं, पडिसिद्धं वावि जिएवरिदेहिं ।

तित्थगराणं आणा, कज्जे सवेण होम्वं ॥ ८० ॥

नैव किञ्चिदनुज्ञातमेकान्तेन प्रतिषिद्धं वापि जिनवरेन्द्रैर्मग्न-
विः, किन्तु तौर्धकराणामाज्ञा इयं यदुत कार्यं सत्येन भवितव्यं,
न मातृस्थानतो यत्किञ्चिदवलम्बनीयमिति गाथार्थः ॥ ८० ॥

किमित्येतदेवमित्याह—

दोसा जेण निहंत्तं—ति जेण खिज्जंति पुव्वकम्माइं ।

सेसो मोक्खोवाओ, रोगावत्थासु समणं व ॥ ८१ ॥

दोषा रागादयो येन निरुध्यन्ते अनुष्ठानविशेषेण येन क्षीयन्ते
पूर्वकर्मणि, शेषाणि ज्ञानावरणादीनि, एषोऽनुष्ठानविशेषो,
मोक्षोपायः । दृष्टान्तमाह-रोगावस्थायामुपशमनमिव औषधानुष्ठान-
मिति । उक्तं च भिषग्वरशास्त्रे—“उत्पद्यत हि साऽवस्था, देशका-
लामयान् प्रति । यस्यामकार्यं कार्यं स्यात्, कर्म कार्यं च वञ्छयेत्”
॥१॥ इति गाथार्थः ॥८१॥ पं० घ० २ द्वार । घ० र० । (गीतार्थः
केवलितुल्य इति “ गच्छसारणा ” शब्देऽत्रैव भागे ८०६ पृष्ठे
प्ररूपितम्) । (गीतार्थस्यागीतार्थस्यैव प्रायश्चित्तं ‘पच्छित्तदा-
ण’ व्याख्यावसरे) सदनुष्ठायिनि, दर्श० । पूर्वसूरो, जी० १
प्रति० । संथा० । नगरस्थितवृद्धलघुगीतार्थैः शाखापुरे शय्यातर-
गृहं कृतं, तत्रस्थगीतार्थैस्तद्गृहे आहारादिकं ग्राह्यं, न वा ? ।
तथा-शाखापुरस्थगीतार्थैर्नगरमध्ये शय्यातरगृहं कृतं भवति
तदा तत्रस्थगीतार्थैस्तद्गृहे आहारादिकं ग्राह्यं, न वा ? । त-
था-क्रोशत्रयावधि वृद्धगीतार्थैः शय्यातरगृहं कृतं तत्पालनीयं
न वेति प्रश्ने, उत्तरम्—नगरस्थितगीतार्थैः शाखापुरे शय्या-
तरगृहं कृतं भवति तदा तद्गृहे नगरस्थगीतार्थैर्दिभिस्तत्र-
स्थगीतार्थैर्दिभिस्तत्रस्थसाधुभिश्चाहारादिकं न ग्राह्यं, तथा
शाखापुरस्थगीतार्थैर्नगरमध्ये शय्यातरगृहं कृतं भवति तदा
तद्गृहे तत्रस्थसाधुभिः शाखापुरस्थसाधुभिश्चाहारादिकं न
ग्राह्यं, परं परस्परं तद् गृहं ज्ञापनीयं, तथा—क्रोशत्रया-
वधि वृद्धकृतशय्यातरगृहं मुख्यवृत्त्या सर्वैरपि साधुभिः पा-
लितं युज्यते, परमधुना स विधिः सत्यापयितुं न शक्यते, त-
थापि यदा ज्ञायते तदा सत्याप्यते इति परस्परऽस्तीति । किं च-
यत्रोपितास्ततः स्थानात् यस्यां वेलायां निर्गता द्वितीयदिने ता-
वत्या वेलायाः परतोऽशय्यातरं जवतीत्यावश्यकदिपनके इति
ज्ञेयम् । ॥३॥ प्र० सेन० ३ उल्ला० ।

गीयत्यणिसिय—गीतार्थनिश्चित—वि० । गीतार्थसंयुक्ते बहुश्रु

तस्माद्विन्ते गीतार्थे, पञ्चा० ११ वि० । ३७० । प्र० । १० ।

गीत्यपरिग्रह-गीतार्थपरिग्रह-पुं० । गीतार्थपरिग्रहीते,
व्य० ४ उ० ।

गीयमाण-गीतमान-न० । सङ्गीतशास्त्रपरिज्ञानात्मके कलाभेदे,
कल्प० ७ कण ।

गीयरइ-गीतरति-स्त्री० । गीतेन क्रीडायाम्, औ० । गन्धर्वा-
णामिन्द्रे, भ० ३३०७ उ० ३४० । (गीतरतेरग्रमहिष्यः 'अग्रम-
हिसी' शब्दे प्रथमभागे १७१ पृष्ठे उक्ताः) । गन्धर्वानां काधिरपतौ,
स्था० ७ उ० । गीते रतिर्यस्य सः । गीतप्रिये, जी० ३ प्रति० । गी-
तेन या रती रमणं क्रीडा सा प्रिया येषां, गीतरतयो वा लोका येषां
तं तथा । औ० । "गीयरइ गन्धर्वनटकुसला" गीतरतिश्चासौ ग-
न्धर्वनाटपकुसला चेति समासः । गन्धर्वं नृत्तयुक्तं गीतं, नाट्यं
तु नृत्तमेवेति । वि० १० १ भु० २ अ० । गीतं गतियेषां ते गीतर-
तयः, गन्धर्वं नाट्यादि, तत्र हर्षितमनसो गन्धर्वहर्षितमनसः,
ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः, तेषाम् । जी० ४ प्रति० ।

गीयवाइय-गीतवादिता-न० । गेयवाचे, " उचियमिह गीयवाइ-
य-मुचियाण नयाइ परिहि जं रम्मं " । पञ्चा० ६ विष० ।

गीयविहि-गीतविधि-पुं० । गीतं गानं तद्विधयः । कोकिलारुता-
नुकारित्वादेषु, काकस्वरानुविधायित्वादेषु च । उक्त० १ अ० ।
गीयसइ-गीतशब्द-पुं० । पञ्चमरागादिहुङ्काररूपे गेये, उक्त०
१६ अ० ।

गीयाणाकरण-गीताङ्गाकरण-न० । आगमरूपचनऽऽसेवने,
पञ्च० ४ द्वार ।

गीवा-ग्रीवा-स्त्री० । कण्ठे, औ० । कन्धरायाम्, को० ।

गुंठ-गुच्छ-पुं० । 'वकादादन्तः' । ८ । १ । २६ । इत्यनुस्वाराग-
मः । स्तवके, प्रा० १ पाद ।

गुंठा-देशी-विन्दौ, अधमे, इमश्रुणि च । दे० ना० २ वर्ग ।

गुंज-हस-धा० ज्वा० । हासे, " हसेगुंजः " । ८ । ४ । १६६ ।
इति हसेगुंजादेशः । 'गुंजइ', 'हसइ', 'हसति' । प्रा० ४ पाद ।

गुंजइ-देशी-हास्यकर्तारि, दे० ना० २ वर्ग ।

गुंजंत-गुञ्जत-त्रि० । शब्दविशेषं विदधाने, जं० १ चक्र० ।
औ० । ज्ञा० । " गुंजंतवंसं कुरोवगुंठ " रा० ।

गुंजइ-गुञ्जार्द्ध-न० । गुञ्जाया अर्द्धं कृष्णभागादन्वजागम-
कृष्णम् । गुञ्जाया रक्तभागं, कल्प० ३ कण ।

गुंजइराग-गुञ्जार्द्धराग-पुं० । गुञ्जाया हि अर्द्धमतिरक्तं भव-
ति, अर्द्धमतिकृष्णं ततो गुञ्जार्द्धग्रहणम् । " गुंजइराग इति
वा " । जी० ३ प्रति० । रा० ।

गुंठा-गुञ्ठा-स्त्री० । गुञ्जते, रा० । " गुंठाचंकुहरोवगुंठ " ।
गुञ्जनं गुञ्ठा प्रधानानि यानि अशक्याणि शब्दमार्गाप्रतिक्-
लानि कुहराणि तेष्वगुंठं गुञ्ठाऽचक्रकुहरोवगुंठम् । किमु-
क्तं भवति ?-तेषां देवकुमाराणां देवकुमारिकाणां च तस्मिन्
प्रेक्षागृहमण्डपे गायतां गीतं तेषु प्रेक्षागृहमण्डपसत्केषु च
कुहरेषु स्वानिरूपाणि प्रतिशब्दसहस्राण्युत्थापयद्गते इति ।
रा० । जम्भावाम्, आचा० १ भु० १ अ० ७ उ० । खण्डिद्विषाख्ये,
अनु० । इत्कृष्णफलाविशेषे, ज्ञा० १ भु० १ अ० । प्रज्ञा० ।

अनु० । धान्यमापफलद्वयपरिच्छिन्ने, स्था० ७ उ० । प्रतिमाने,
स्था० ४ उ० । १ उ० । ज्यो० । " गुञ्जका तु यवैस्त्रिभिः " तं० ।
कन्नध्वनौ, चर्चयाम्, वाच० ।

गुंजालिया-गुञ्जालिका-स्त्री० । चक्रसारण्याम्, प्रश्न० ५ संब०
द्वार । जं० । जी० । प्रज्ञा० । भ० । औ० । अनु० । " पुक्स्वरिणो
वा मंडलिसंठयाश्च अन्नान्नकवाडसंजयाश्च गुंजालिश्च
जन्तानि " नि० चू० १२ उ० । गुञ्जालिका दीर्घा गम्भीराः
कुट्टिताः । आचा० २ भु० ३ अ० ३ उ० । चक्रनयाम्, प्रज्ञा०
११ पद । रा० ।

गुंजावाय-गुञ्जावात-पुं० । गुञ्जा मम्भा तच्छुञ्जन् यो घाति
स गुञ्जावातः । आचा० १ भु० १ अ० ७ उ० । शब्दं
कुर्वन् वाति । वायुकायभेदे, जी० १ प्रति० । भ० । प्रज्ञा० ।

गुंजिय-गुञ्जित-न० । गुञ्जावदुञ्जमाने महाध्वनौ, भाव० ४
अ० । नि० चू० । आ० चू० ।

गुंजेलिअ-देशी-पिण्डीकृतं, दे० ना० २ वर्ग ।

गुंजेल्ल-उद्-लस-धा० । उत्कर्षेण वसने उल्लसने, " उल्लेख-
सत्सुखं-णिल्लस-पुलआअ-गुंजेल्लारोआः । " ८ । ४ । २०२ ।
इति उल्लेखगुंजेल्लोद्देशः । 'गुंजेल्लइ' । इस्वत्वे तु 'गुंजेल्लइ',
उल्लसति । प्रा० ४ पाद । दे० ना० ।

गुंठ-गुण्ठ-त्रि० । मायाविनि, व्य० ३ उ० । नि० चू० ।

गुंठममाण-गुण्ठसमान-पुं० । उर्व्ववहारिभेदे, व्य० ।

मरहट्टारुपुच्छा, केरिसया लारुगुंठ माहिंसु ।

पावारंगटिछुनणं, दसिया गणणे पुणो दाणं ॥

गुंठाहि एवमादी-हि हरति मोहिचु तं तु ववहारं ।

एको लाटो गन्ध्या किमपि नगरं व्रजति, अपान्तराले च पथि
महाराष्ट्रका मिलितः, तेन लाटस्य पृच्छा कृता । कीदृशाः खलु
लाटाः गुण्ठा मायाविनो भवन्ति ? । स प्राह-पश्चात्साधयिष्या-
मि । मायं च वचनं शीतवन्नाऽपगता, ततो नष्टे शीते महाराष्ट्रि-
केण प्राचारो गन्ध्यां किमः, तस्य च प्राचारस्य दशका लाटन
गणिताः, ततो नगरप्राप्तौ महाराष्ट्रिकेण प्राचारो प्रहीतुमार-
ब्धः । लाटो ब्रूते-किं मदीयं प्राचारं गृह्णासि ? । एवं तयोः परस्परं
विवादो जातः । महाराष्ट्रिकेण लाटो राजकुले कथितः । विवादे
लाटोऽवादीत-पृच्छत महाराष्ट्रकं, यदि तव प्राचारस्तर्हि कथ-
य-कति दश अस्य सन्ति ? । महाराष्ट्रिकेण न कथिताः, तेन च
कथिता लाटन, इति महाराष्ट्रिको जितः । ततो राजकुलादपस्त्य
लाटः महाराष्ट्रकमाकार्यं प्राचारं च तस्मै दत्त्वा ब्रूते-वरमित्र !
यस्य पृष्ठम्-कीदृशा लाटा गुण्ठा भवन्तीति तत्रेदं लाटा
गुण्ठा भवन्तीति । एवमादिजिगुण्ठाभिर्मायाजिष्यो मेहयित्वा तं
प्रस्तुतं व्यवहारं हरति अपनयति स गुण्ठसमानः । व्य० ३ उ० ।

गुंजिय-गुण्ठित-त्रि० । प्रावृत्ते, आचा० १ भु० २ अ० १ उ० ।
व्याप्ते, " सउणी जह पसुगुंजिया " सूत्र० १ भु० २ अ० १ उ० ।
प्रेरिते, " वम्पटिचम्पुंजिता " । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । " सचि-
त्तयसा गुंजियं गेएहंति । " नि० चू० १ उ० ।

गुगुलु-गुगुलु-पुं० । ' गुगुलुभांर गहाय मरुयच्छं आगत्रो ' ।
भाव० ४ अ० । " गुगुलुचयाकरीरयविषपंचगमसगणे " । ल० प्र० ।

गुच्छ-गुच्छ (त्स)-पुं० । गु-धा० संप० क्तिप् । गुतं व्यति
स्थिति वा गो सो वा कः । वाच० । पञ्चवसमूहे, ज्ञा० १ श्रु० १
अ० । जं० । स्तवके, वत्त० । २ अ० । “निचं थवइया निचं गुच्छि-
या” यद्यपि स्तवकगुच्छयोरविशेषो नामकोशेऽधीतस्तथापीह
विशेषो ज्ञावनीयः । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । वृत्ताकीकार्पासीज-
पाआढकातुलसीकुस्तम्भरीपिप्पलीनील्यादिषु, आचा० १
श्रु० १ अ० ४ उ० । जी० । प्रज्ञा० । ज० । औ० । रा० । ज्ञा० ।
गुच्छपदार्थाये, हे० । सिंघारुगस्य गुच्छे, प्रज्ञा० ।

से किं तं गुच्छा ? । गुच्छा अणैगविहा पणत्ता । तं जहा-
“वइंगिणि सल्लइ पुणु-ई य तह कच्चुरी य जा सुमणा ।
रूवी आढइ णाली, तुलसी तह माडलिगी य ॥ १ ॥
कुत्तुंजर पिप्पन्निया, अतसी वल्ली य कायमाईया ।
लुषपडोला कंदलिया, बाओया वत्थुले वदरे ॥ २ ॥
पत्त उरसी य उरए, हवइ तह जवासए य बोधव्वे ।
णिगुंमि अक्क तूरि, आढई चेव तलओला ॥ ३ ॥
सण पाण कासमदग, अण्णारुग साम सिंदुवारे य ।
करमइ अट्ट रूसग, करीर एरावण महत्थे ॥ ४ ॥
जाउल तमाल परिली, गयमारि णिकुव्वकारिया भेंमी ।
जावइ केयइ तह गं-ज पारुला दासि अंकोले” ॥ ५ ॥
जे यावस्से तहप्पारा । सेत्तं गुच्छा । प्रज्ञा० १ पद ।

गुच्छिय-गुच्छित-त्रि० । संजातगुच्छे, गुच्छश्च पत्रसमूहः ।
जं० १ वक्त्र० । “निचं गुच्छिया” । रा० ।

गुज्जर-गुर्जर-पुं० । देशभेदे, कल्प० ७ त्तण । अनु० ।

गुज्ज-गुह्य-त्रि० । “साध्वस-ध्य-ह्याज्झः” । ८ । २ । २६ । इति
ह्यस्य उक्तः । प्रा० २ पाद । रहस्ये, अनु० । प्रश्न० । गुह्यमिव
गुह्यम् । लज्जनीयव्यवहारगोपनीये, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । भ० ।
बिज्ञे, ध० २ अधि० । मृगोपदे, नि० चू० ४ उ० । गोपनीयत्वा-
न्मथुने, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

गुज्जग-गुह्यक-पुं० । यके, को० । “अपस्समाणो पस्सामि, देवे
अक्खे य गुज्जगे” । स० ३० सम । “केलासभवणा एए, गु-
ज्जगा समुवठिया” स्या० ५ टा० ३ उ० ।

गुज्जणुचरिय-गुह्यानुचरित-न० । सुरसेविते, दश० ७ अ० ।

गुज्जदेस-गुह्यदेश-पुं० । बिज्ञे, “सुजायवरतुरगगुज्जदेसा” ।
प्रश्न०—द्वार ।

गुज्जनासण-गुह्यभाषण-न० । रहस्याज्याख्याने, मृषावादा-
तिचारे, ध० । गुह्यं गूहनीयं न सर्वस्मै यत्कथनीयं रा-
जादिकार्यसंबद्धं, तस्यानधिकृतैर्नैकाकारेणैवादिभिर्ज्ञात्वाऽन्य-
स्मै प्रकाशनं गुह्यभाषणं, यथा-एतेहीदमिदं च राजविरुद्धादिकं
मन्त्रयन्ते, अथ वा-गुह्यभाषणं पैशुन्यं, यथा द्वयोः प्रीतौ सत्या-
मेकस्याकारादिनोपलज्याभिप्रायमितरस्य तथा कथयति यथा
प्रीतिः प्रणश्यति । अस्याप्यतिचारत्वं रहस्याभ्याख्यानवत्त्वा-
स्यादिनैवेति तृतीयोऽतिचारः । ध० २ अधि० ।

गुज्जसाल-गुह्यशाल-न० । रहस्यशालायाम्, नि० चू० ८ उ० ।
२३७

गुज्जहर-देशी-रहस्यभेदिनि, दे० ना० २ वर्ग ।

गुज्जाणुचरिय-गुह्यानुचरित-न० । यत्कविचरणे, आचा० २
श्रु० ४ अ० १ उ० ।

गुज्जोकासिय-गुह्यावकाशिक-त्रि० । गुह्यचूता लज्जनीयत्वात्
स्थगनीया अवकाशा देशाः, अवयवा इत्यर्थः । रहस्येषु, प्रश्न०
४ सम्प्र० द्वार ।

गुट्टमज्झ-गोष्ठमध्य-न० । गोकुलान्तरशब्दार्थे, आव० ४ अ० ।

गुंउ-देशी-अधमहये, उच्छलयति च । दे० ना० २ वर्ग ।

गुंउ-देशी-नीरह्याम, दे० ना० २ वर्ग ।

गुड-गुरु-पुं० । इन्दुरसकाथे, ध० २ अधि० । द्रवगुडापिण्ड-
गुडादौ, स्या० ४ टा० १ उ० । गुडो द्विभेदो द्रवगुरुपि-
ण्डगुडभेदेन । प्रव० ४ द्वार । तनुत्राणविशेषे, प्रश्न० ३
आश्र० द्वार ।

गुरुदालिअ-देशी-पिएमीकृते, दे० ना० २ वर्ग ।

गुरुसत्थ-गुरुशास्त्र-न० । पुरजेदे, यत्र आर्य्यसंपुटैर्वदकरो य-
क्तः प्रतिबोधितः । आ० क० (‘ विज्ञासिद्ध ’ शब्दे वदकरयक्त-
वक्तव्यता)

गुडिय-गुरुित-त्रि० । गुडा मदत्तनुत्राणविशेषः, सा लज्जाता
येषां ते गुरुिताः । गुरुने सज्जितेषु, विपा० १ श्रु० ३ अ० ।

गुंउ-देशी-मुस्तोद्भवलचकाख्यतृणे, दे० ना० २ वर्ग ।

गुण-पुं० न०-गुण-पुं० । गु-भावे कर्त्तरि वा अच् । “गुणाद्याः
कलीवे वा” ॥ ८ । १ । ३४ ॥ इति वा क्लीबत्वम् । “ विदवेहि गुणाइ
मग्गति” प्रा० १ पाद । धनुषो मोर्ध्याम्, वाच० । सूत्रे, विपा० १
श्रु० २ अ० । गुणे, अध्याने, हैम० । धर्मे, स्या० ५ टा० ३ उ० ।
विशे० । प्रशस्ततायास, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । यथाऽऽत्मनः जीव-
स्य स्मृतिर्जिज्ञासाचिकीर्षाजिगमिषाशंसीत्यादिज्ञानविशेषः ।
विशे० । ज्ञानदर्शनचारित्ररूपा वा । उक्त० १६ अ० । आव० ।
आ० म० । कान्त्यादयः । अनु० । स० । आत्मा० । न० । चारित्र-
विशेषाः “ सत्तावीसं अणगारगुणा ” स० १ सम० । प्रश्न० ।
“ इक्कीसं सिद्धागुणा ” स० ३१ सम० । अष्ट० । गुणव्रतानि ।
स० । चारित्रवृद्ध्यादयः । प० व० ३ द्वार । मूलोत्तरगुणाः । सूत्र०
२ श्रु० ६ अ० । ज० । “ गुणपञ्चकस्त्वत्तणओ, गुणी वि जाओ धमोव्व
पञ्चक्खो” । स्या० १ टा० १ उ० । प्रश्न० । न० । अष्टादश शी-
वाङ्मसदस्त्राणि । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । गुणदानिश्च कुशीलसं-
सर्गात्सङ्कुरणामपर्युपासनात् प्रतिदिनं प्रमादपदासेवनात् त-
थाविधचारित्रावरणकर्मोदयाच्च ज्ञवतीति । गुणवृत्तिस्त्वेति-
पर्यायत् । ज्ञा० १ श्रु० १० अ० । महर्द्धिप्राप्त्यादयः । स० । सौत्रा-
भ्यादयः । भ० २ श० १ उ० । विपा० । मुदुत्तौदार्यादयः । नि०
३ वर्ग । विशिष्टिर्प्राप्तिकान्त्यादयः । विशे० । “ परो-
पकारैरकतिर्निरीहता, विनीतता सत्यमनुत्थचित्तता । विद्या-
विनोदोऽनुदिनं न दीनता, गुणा इमे सत्त्ववर्ता भवन्ति ॥ १ ॥ ”
ध० २० । “ नोदन्वानर्थितामेति, न चाम्मोभिर्न पूर्यते ।
आत्मा तु पात्रतां नेयः, पात्रमायान्ति सम्पदः ॥ १ ॥ ” न० ।
विभवसुखदयो वा । औ० । पुरुषस्य गुणाः सौन्दर्यादयः ।
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । कान्तिलक्षणाः पुरुषगुणाः । ज्ञा० १ श्रु०

१ अ० । शौर्यादिलक्षण वा । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । व्यायाम-
विक्रमधैर्यस्वत्वादिकाः । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

विषयसूची—

- (१) सतां गुणानां नाशदीपनौ ।
- (२) गुणस्य पञ्चदशधा निकेपः ।
- (३) आवर्तरूपा गुणाः ।
- (४) मूलस्थानरूपा गुणाः ।
- (५) द्रव्यपर्यायाधिकनयभेदेन गुणविचारः ।
- (६) गुणलक्षणम् ।
- (७) गुणपर्याययोर्भेदे विचारः ।
- (८) छव्येण सह गुणपर्याययोर्भेदे विचारः ।
- (९) व्याक्तिपर्यायगुणपर्याययोर्वर्णनम् ।
- (१०) आर्हतसंमतगुणाः ।
- (११) विशेषगुणानामाख्यानम् ।
- (१२) स्वमाना एव गुणाः ।

(१) सतां गुणानां नाशदीपनौ—

चउर्हि ठाणेर्हि संते गुणे णसेज्जा । तं जहा—कोहेणं, पकि-
निवेसेणं, अकयणुयाए, मिच्छत्ताहिणिवेमेणं । चउर्हि
ठाणेर्हि संते गुणे दीवेज्जा । तं जहा—अव्नासवत्तियं, परच्छंदा-
णुवत्तियं, कज्जहेउं, कयपरिकइए इति वा ।

अनन्तरं क्रिया उक्तास्तद्वांश्च सदसदचूतान् परगुणान्नाशयति,
प्रकाशयति चेत्येवमर्थं सूत्रद्वयं, तच्च सुगमम्, नवरं सतो विद्य-
मानान् गुणान्नाशयेदवनाशयेदपन्नपति । न मन्यते क्वाधनरोपेण,
तथा प्रतिनिवेशेनैव पूज्यते, अहं तु नेत्येवं परपूजाया असहन-
क्षत्तणेन, कृतमुपकारं परसंबन्धिनं न जानातीत्यकृतज्ञः, तद्भाव-
स्तत्ता, तथा, मिथ्यात्वाभिनिवेशेन बाधविपर्यासेनेति । उक्तं च—
“शेसेण पकिनिवेसे—ण तह य अकयणुमिच्छभावेणं । संतगुणे
नासित्ता, नासह अगुणे अलंते वा” १ । इति । असतो विद्यमानान्
(कचित्संतेति पाठः) तत्र च सतो विद्यमानान् गुणान् दी-
पयेत्, वदेदित्यर्थः । अज्यासो हेवाको वर्णनीयाऽऽसन्नता वा प्र-
त्ययो निमित्तं यत्र दीपने तदभ्यासप्रत्ययं, दृश्यते अज्यासा-
न्निर्विषयाऽपि निष्फलाऽपि च प्रवृत्तिः, संनिहितस्य च प्रायेण
गुणानामेव ग्रहणमिति, तथा परच्छन्दस्य पराजिप्रायस्या-
नुवृत्तिरनुवर्तना यत्र तत्परच्छन्दानुवृत्तिकं दीपनमेव, तथा
कार्यहेतोः, प्रयोजननिमित्तं चिकीर्षितकार्यं प्रत्यनुकूल्यकर-
णायेत्यर्थः । तथा कृते उपकृते प्रतिकृतं प्रत्युपकारः, तद्यस्यास्ति
स कृतप्रतिकृतक इति वा, कृतप्रत्युपकर्त्तृति हेतोरित्यर्थः ॥
अथ वा—कृतप्रतिकृतये इति एकैकैकस्योपकृतं गुणा वात्कीर्तितः,
स तस्यासतोऽपि गुणान् प्रत्युपकारार्थमुत्कीर्तयतीत्यर्थः । इती
रूपप्रदर्शने, वा विकल्पे, इदं च गुणनाशनादि शरीरेण क्रियत
इति । स्था० ४ ठा० ४ उ० । (आत्मनो गुणाविकृत्यनं दायाये-
ति ‘जिणकप्पिय’ शब्दे वदयते) ॥ उपकारे, स्था० ५ ठा० ३
उ० । गुणाः साधनमुपकारकमित्यनर्थान्तरम् । उक्तं १ अ० ।
“जो तु गुणो दोसकरो, ण सो गुणा दोस एव सो होति । अगुणो
वी होति गुणो, जो सुंदरिचिच्छा होति ॥७६॥” नि० चू० १६
७० । गुण्यतेऽभिधत्तेऽन्विष्यते छव्यमिति गुणः । शब्दरूपरसग-
न्धस्पर्शादिके, आचा० ।

(२) तत्र गुणस्य पञ्चदशधा निकेपः—

द्ववे खेचे काले, फल पज्जव गणण करण अव्नासे ।

गुणअगुणे याऽगुणगुणे, जवसीलगुणे य जावगुणो ॥७७॥

दव्वगुणो दव्वं चिय, गुणाण जं तम्मि संभवो होइ ॥

सच्चित्ते अच्चित्ते, मीसम्मि य होइ दव्वम्मि ॥ ७८ ॥

संकुच्चिय वियसियत्तं, एसो जीवस्स होइ जीवगुणो ।

पूरेइ हंदि लोमं, वहुपएसत्तणगुणेणं ॥ ७९ ॥

देवकुरु सुसमसुसमा, सिच्छी निजया दुगाइया चेव ।

कला जोयणुज्जुवके, जीवमजीवे य भावम्मि ॥ ८० ॥

“द्ववे खेचे गाढा” नामगुणः, स्थापनागुणः, छव्यगुणः, क्षेत्र-
गुणः, कावगुणः, फलगुणः, पर्यवगुणः, गणनागुणः, करणगुणः, अ-
भ्यासगुणः, गुणवगुणः, अगुणगुणः, भवगुणः, शीघ्रगुणः, भावगुण-
श्चेति गायामासार्थः । तदेवं सूत्रानुगमेन सूत्रे समुच्चरिते निकेप-
निर्युक्त्यनुगमेन तदवयवे निक्षिप्ते सत्युपांद्घातानिर्युक्तेरवसरः ।
सा च ‘उद्देशे’ इत्यादिना द्वारगाथाद्वयेनानुगन्तव्या ॥७७॥ साम्प्रतं
सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तेरवसरः, तत्रापि सुगमनामस्थापनाव्युदासेन
छव्यादिकमाह—(द्ववगुणो गाढा) तत्र छव्यगुणो नाम द्रव्यमेव,
किमिति, गुणानां यतो गुणिनि तादात्म्येन संभवात्, ननु च छव्य-
गुणयोर्लक्षणविधानज्ज्ञेदः । तथाहि—द्रव्यलक्षणम्—“गुणपर्या-
यवद्भ्यः” विधानमपि—‘धर्माधर्माकाशजीवपुञ्जादिकमिति’ गुण-
लक्षणम्—‘छव्याश्रयिणः सहवर्तिनो निर्गुणा गुणा इति’ । विधानम-
पि—‘ज्ञानेच्छाद्वेषरूपरसगन्धस्पर्शादयः स्वगतज्ज्ञेदभिन्ना इति’ नैष
दोषो, यत् छव्ये सच्चित्ताऽच्चित्तमिश्रभेदभिन्ने स गुणस्तादात्म्येन
स्थितः तत्राच्चित्तद्रव्यं द्विधा—अरूपि, रूपि च । तत्रारूपि द्रव्यं त्रिधा—
धर्माधर्माऽऽकाशभेदभिन्नम् । तच्च गतिस्थित्यवगाढदानलक्षणं,
गुणोऽप्यस्यामूर्त्तत्वागुरुलघुपर्यायलक्षणः, तत्रामूर्त्तत्वं त्रयस्यापि
स्वरूपं न ज्ञेदेन व्यवस्थितमगुरुलघुपर्यायोऽपि तत्पर्यायत्वादेव,
मृदो मृत्पिण्डस्थासकोशकुशूत्रपर्यायवत्, रूपिद्रव्यमपि स्कन्ध-
तद्देशप्रदेशपरमाणुज्ज्ञेदं, तस्य च रूपादयो गुणाः, अभेदेन व्यव-
स्थितज्ज्ञेदेनानुपलब्धेः संयोगविभागाभावात् स्वात्मवत्, तथा सचि-
त्तमप्युपयोगलक्षणलक्षितं जीवद्रव्यं, न च तस्माद्भिन्ना ज्ञानाद-
यो गुणाः, तज्ज्ञेदे जीवस्याऽचेतनत्वप्रसंगात् । तत्संबन्धाद्भावि-
तीति चेत्, अनुपासितगुरोरिदं वचः । यतो न हि स्वतोऽसती
शक्तिः कर्तुमन्येन पार्यते, नह्यन्धः प्रदीपशतसंबन्धेऽपि रूपा-
वलोकनायाऽलमित्यनयैव दिशा मिश्रद्रव्योपासकत्वसंयोजना
स्वबुद्ध्या कार्येति गार्थः । तदेवं छव्यगुणयोरैकान्ते-
नैकत्वे प्रतिपादिते सत्याह शिष्यः—तत्किमिदानीमभेदोऽस्तु, न
तदप्यस्ति, यतः सर्वथाऽभेदेऽप्युपगम्यमाने वनस्पत्येकैकैव-
न्द्रियेण गुणान्तरस्याप्युपलब्धेरपरन्द्रियवैफल्यं स्यात् । तथा-
हि—चूतफलरूपादौ चक्षुराद्युपलक्ष्यमाने रूपाद्यात्मभूतावयव-
छव्याव्यतिरिक्तथादेरप्युपलब्धिः स्याद्रूपादिस्वरूपवदेव ह्यभे-
दः स्यात्, यदि रूपादौ समुपलक्ष्यमानेऽप्येव समुपलब्धेरन् ।
अन्यथा विरुद्धधर्माध्यासाद्भिरन्, घटपटवदिति, तदेवं भेदाज्ज्ञे-
दोपपत्तिजिर्व्याकुलितमनिः शिष्यः पृच्छति—उभयथापि दोषा-
पत्तिदर्शनात्कथं गृह्णीमः ? । आचार्य आह—अत एव भेदोऽस्तु
तत्राज्ज्ञेदपक्षे, छव्यगुणज्ज्ञेदपक्षे तु भावो गुणः । इति । तथाहि—गुण-
गुणिनोः पर्यायपर्यायिणोः सामान्यविशेषयोरवयवव्यतिरिक्तो-
भेदाऽभेदव्यवस्था नो नैवात्मभावसद्भावात् ।

आह हि-

“द्ववं पञ्चविविधं, द्ववविउत्ता य पञ्चवा णऽत्थि ।

उपपायिच्छिजंगा, हिं दिवियवक्खणं एयं” ॥

“नयास्तव स्यात्पदलोभना इमे, रसोपविष्टा इव लोहधातवः ।
प्रवन्त्यजिप्रेतफला यतस्ततो, ज्वन्तमार्याः प्रणता हितैषिणः” ॥

इत्यादि स्वयुथैरवहु विजृम्भितमित्यलं विस्तरेण । एत-
देव निर्युक्तिकारः समस्तद्रव्यप्रधाने जीवद्रव्ये गुणमज्जनं
व्यवस्थितमाह- (संकुचियगादा) जीवो हि सयोगिवीर्यस-
द्द्रव्यतया प्रदेशसंहाराविसर्गाज्यां आधारवशात्प्रदोषवत् सं-
कुचति, विकसति च, एष जीवस्यात्मभूतो गुणो, जेदं विनाऽपि
तस्योपलब्धेः । तद्यथा-राहोः शिरः, शिलापुत्रस्य शरीरमिति ।
तद्वन्न एव वा सप्तसमुद्घातवशात् संकुचति, विकसति च ।
सम्यग् समस्तत उपावलयेन हननमितश्चेनश्चात्मप्रदेशानां प्र-
क्षेपणं समुद्घातः । स च कषाय-वेदना-मारणान्तिक-वैक्रिय-तै-
जसा-ऽऽहारक-केवलिसमुद्घात-जेदात्सप्तधा । तत्र कषायसमुद्घा-
तोऽनन्तानुबन्धो क्रोधाद्युपहतचेतस आत्मप्रदेशानामितश्चेतश्च
प्रक्षेपः, इत्येवं तीव्रनरवेदनोपहतस्याऽपि वेदनासमुद्घातः । मार-
णान्तिकसमुद्घातो हि मुमूर्षोरसुप्त आदिस्मितोत्पात्तिप्रदेश आ-
लोकांतादाऽऽत्मप्रदेशानां भूयो भूयः प्रक्षेपसंहाराविति । वैक्रि-
यसमुद्घातो वैक्रियव्यभिमतो वैक्रियोत्पादनाय बहिरात्मप्रदेश-
प्रक्षेपः, तैजससमुद्घातस्तैजसशरीरनिमित्तं तेजोलेश्यालब्धि-
मनो तेजोवेश्याप्रक्षेपावसरे इति । आहारकसमुद्घातश्चतुर्दशपू-
र्वविदः आहारकलब्धिमतः कचित्सन्देहाऽपगमनाय तीर्थकरा-
न्तिकगमनार्थमाहारकशरीरसमुपादातुं बहिरात्मप्रदेशप्रक्षेपः ।
केवलिसमुद्घातं तु समस्तलोकव्यापितयाऽन्तर्नातान्यसमु-
द्घातं निर्युक्तिकारः स्वत एवाचष्टे-पूरयति व्याप्नोति, ‘हन्द्’त्युपप्र-
दर्शने, किं, लोकं चतुर्दशरज्वात्मकमाकाशखण्डं, कुतो, बहुप्रदे-
शगुणत्वात् । तथा हि-उत्पन्नदिव्यज्ञान आयुषोऽष्टपत्न्यमवधार्य वे-
दनीयस्य च प्राचुर्यादहमादिक्रमेण लोकप्रमाणत्वादात्मप्रदेशानां
लोकमापूरयति । तदुक्तम्-‘दण्डकवाडे मथतरे य’ इति गाथायः ।
गतो ह्यव्यगुणः । कत्रादिकमाह- [देवकुरुगाहा] कत्रगुणः दे-
वकुर्वादि, कात्रगुणे सुपमसुपमादि, फत्रगुणे (सिद्धिः), पर्यवगुणे नि-
र्जना, गणनागुणे द्विकादि, करणगुणे कलाकौशल्यम, अभ्यासगु-
णे भोजनादि, गुणागुणे ऋजुता, अगुणगुणे वक्रता, भवगुणशील-
गुणयोर्भावगुणार्थमुपात्तेन जीवग्रहणेन गतार्थत्वात्प्राथायां पृथग-
नुपादानम् । जवगुणो जीवस्य नारकादिभवः, शीलगुणो जीव एव
सान्त्याद्युपेनो, भवगुणे जीवाजीवयोरिति । एवं संयोज्यैकैको
व्याख्यायते-तत्र देवकुरुवत्तरकुरुहिरिपरम्यकहैमवतैरवत-
पट्पञ्चाशदन्तरद्वीपकाऽकर्मभूमिनामयं गुणो-यदुत तत्रत्य-
मनुजा देवकुमारोपमाः सदाऽवस्थितयौवना निरुपक्रमायुषो
मनोज्ञशब्दादिविषयोपभोगिनः स्वभावमार्द्ध्याऽऽर्जवप्रकृतिभ-
द्रकगुणासन्नदेवलोकगतयश्च ज्वन्ति । कालगुणोऽपि जरतैरा-
वनयास्तिस्पर्धयेकात्सुपमादिषु समासु स एव सदाऽवस्थि-
तयौवनादिरिति, फत्रमेव गुणः फलगुणः, फलञ्च क्रियाया भ-
वति, तस्याश्च क्रियायाः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्ररहिताया पेदि-
कामुष्मिकार्थं प्रवृत्तयोरनात्यतिकोऽनैकान्तिको ज्वन् फलगु-
णोऽप्यगुण एव भवति, सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रक्रिया त्वैकान्ति-
कात्यन्तिकानावाधसुखाऽस्याः सिद्धिः फत्रगुणोऽवाप्यते । एतदुक्तं
प्रवति-सम्यग्दर्शनादिकैव क्रिया सिद्धिफत्रगुणेन फत्रवती, अपरा

तु सांसारिकसुखफलाभास एव फलाध्यारोपाश्लिष्यतेत्यर्थः । प-
र्यायगुणो नाम ह्यवस्थावस्थाविशेषः । पर्यायः स एव गुणः
पर्यायगुणः, गुणपर्याययोर्नयवादान्तेरेणाभेदाज्युपगमात्, स च
निर्भजनारूपो, निश्चिता भजना निर्भजना, निश्चितो जाग इत्यर्थः ।
तथा हि-स्कन्धद्रव्यं देशप्रदेशेन भिद्यमानं परमाएवन्तं भेदं ददा-
ति, परमाणुरप्येकगुणकृष्णद्विगुणकृष्णादिना अनन्तशोऽपि जेद्य-
मानो जेददायीति । गणनागुणो नाम द्विकादिकः, तेन च सुमहतोऽ-
पि राशेर्गणनागुणेनेयत्ताऽवधार्यते । करणगुणो नाम कलाकौशलं,
तथाहयुद्धकादौ करणपाठवार्थं गात्रोत्केपादिकां क्रियां कुर्वति ।
अभ्यासगुणो नाम भोजनादिविषयः । तद्यथा-तदहर्जातबाहकोऽपि
प्रवान्तराभ्यासात् स्तनादिकं मुख एव प्रक्षिपति, उपरतरुदितश्च
ज्वति । यदि वा अभ्यासवशात्संतमसेऽपि कवलादेमुखाश्विरे
प्रक्षेपाद्याकुञ्चितचेतसोऽपि च तुदकात्रकण्डूयनमिति । गुणागुणो
नाम-तत्र गुण एव कस्यचिद्गुणत्वेन विपरिणमते । यथा-जी-
वोपेतस्य ऋजुत्वाख्यो गुणो मायाविनः प्रत्यगुणो भवति ।

उक्तं च-

“शाठ्यं ह्रीमति गणयते व्रतरुचौ दम्भः श्रुतौ कैतवं,
शूरे निर्धृणता ऋजौ विमतिता दैन्यं प्रियाभाषिणि ।
तेजस्विन्यवलसता मुखरता वक्तृशक्तिः स्थिरे,
तत्को नाम गुणो ज्वेत् स विदुषां यो दुर्जनैर्नाङ्कितः” ॥१॥

अगुणगुणो नामाऽगुण एव कस्य चित् गुणत्वेन विपरिण-
मते, स वक्रविषयो, यथा-गौर्गलिरसंजातकिणस्कन्धो गोगण-
स्य मध्ये सुखेनैवाऽऽस्ते । तथा च-

“गुणानामेव दौर्जन्या-दुरि धुर्यो नियुज्यते ।

असंजातकिणस्कन्धः, सुखं जीवति गौर्गलिः” ॥ १ ॥

भवगुणो नाम भवत्युपपद्यते तेषु तेषु स्थानेष्विति नारकादि-
भवः, तत्र तस्य वा गुणो भवगुणः, स च जीवविषयः । तद्यथा-
नारकास्तीव्रतरवेदनासहिष्णुवस्ति लशश्चिन्नसन्धानिनो अव-
धिमन्तश्च भवगुणादेव भवन्ति, तिथ्यश्च सदसद्विवेकविकला
अपि सन्तो गगनगमनलब्धिमन्तो गवादीनां च तृणादि-
कम्प्यशनं शुजानुभावेनापद्यते, मनुजानां वा शेषकर्मकृत्यो,
देवानां च सर्वेषु भानुजावो भवगुणादेवेति । शीलगुणो नामाऽपरै-
राक्रुश्यमानोऽपि शीलगुणादेव न क्रोधवशो ज्वति । अथवा-
शब्दादिके शोभने अशोभने वा स्वभावान्तरं विदितवेश्यन्मा-
ध्यस्थमवलम्बते । जावगुणो नाम जावा औदयिकादयः, तेषां गुणो
नाम भावगुणः, स च जीवाजीवविषयः, स च जीवविषयः आद-
यिकादिः षोढा । तत्रौदयिकः प्रशस्तश्च, तीर्थकराऽऽहारकशरीरा-
दिप्रशस्तः, अप्रशस्तस्तु शब्दादिविषयोपभोगास्यरतीत्यादि,
औपशमिक उपशमश्रेण्यन्तर्गतायुष्कस्यानुत्तरविमानप्राप्तिल-
क्षणः, तथा सत्कर्मानुदयलक्षणश्चेति । ज्ञायिकजावगुणश्चतुर्को ।
तद्यथा-क्षीणसत्कस्य पुनर्मिथ्यात्वागमनं क्षीणमोहनीयस्या-
वर्षं भाविशेषघातिकर्मक्षयः क्षीणघातिकर्मणोऽनावरणज्ञान-
दर्शनाविर्भावोपगताशेषकर्मणोऽपुनर्भवस्तथाऽऽत्यन्तिकान्ति-
कानावाधपरमानन्दलक्षणः सुखावासिश्चेति ज्ञायोपशमिकदर्श-
नावासिरिति पारिणामिको भवत्वादिरिति साश्रिपातिकस्त्वौ-
दयकादिपञ्चभावसमकालनिष्पादितः । तथा-मनुष्यगत्यु-
दयादौदयिकः संपूर्णपञ्चैन्द्रियत्वावाप्तेः ज्ञायोपशमिकः, दर्शन-
सप्तकृपात् ज्ञायिकः, चारित्रमोहनीयोपशमादौपशमिकः,
भवत्वात्पारिणामिक इति । उक्तो जीवभावगुणः सांप्रतमजीव-

भावगुणः, स चौदयिकपरिणामिकयोरेव संभवति, नान्येषां, तत्रौदयिकस्तावत् उदये नव औदयिकः, स चाजीवाश्रयोऽनया विवक्षया यदुत काश्चित् प्रकृतयः पुष्कलविपाकिन्य एव भवन्ति । काः पुनस्ताः? उच्यन्ते-औदारिकादीनि शरीराणि पञ्चपद संस्थानानि त्रौण्यङ्गापाङ्गानि पदसंहननानि वर्णपञ्चकं गन्धद्वयं पञ्च रसा अष्टौ स्पर्शा अगुरुवधु नाम उपघातो नाम पराघातो नाम उद्योतो नाम आनपो नाम निर्ममाणं नाम प्रत्येकं नाम साधारणं नाम, स्थिरं नाम अस्थिरं नाम शुभं नाम अशुभं नाम । एताः सर्वा अपि पुष्कलविपाकिन्यः, सत्यपि जीवसंवाञ्छित्वे पुष्कलविपाकि-त्वादासामिति पारिणामिकः, जीवगुणस्तु द्वेधाऽनादिपारिणामिकः, सादिपारिणामिकश्चेति । तत्रानादिपारिणामिको धर्मा-धर्माकाशानां गतिस्थित्यवगाहलक्षणः, सादिपारिणामिक-स्वप्नेन्द्रधनुरादीनां परमाणूनां च वर्णादिगुणान्तरोत्पत्तिरिति गाथातात्पर्यार्थः । उक्ता गुणाः । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

(३) आवर्तैरूपा गुणाः—

जे गुणे मे आवट्टे जे आवट्टे मे गुणे उहुं अहं तिरियं पाईणं पासमाणे रुवाइं पासति सुणमाणे सदाइं सुणेति उहुं अहं पाईणं मुच्चमाणे रुपेसु मुच्चति सदेसु आवि ।

यो गुणः स आवर्तः, आवर्तन्ते परिभ्रमन्ति प्राणिनां नव स आवर्तः संसारः । एकवचनोपन्यासात् पुरुषोऽत्र संबध्यते, यः शब्दादिगुणे वर्तते स आवर्तं वर्तते, यश्चावर्तं वर्तते स गुणं वर्तते इति । अथ य एते गुणाः संसारावर्तकारणभूताः शब्दादयः ते किं नियतदेशभाजः उत सर्वदिशु इत्य-त आह—(उहुं अधमित्यादि) प्रज्ञापकदिगङ्गीकर-णाद्धर्मादिगुणवस्थितं रूपगुणं पश्यति, प्रासादतलहर्म्या-दिषु अधमित्यधस्तात् गिरिशिखरप्रासादादिरुढोऽधोव्यव-स्थितं रूपगुणं पश्यति, अथःशब्दार्थे (अवानित्यर्थः) वर्तते । गृहभित्त्यादिव्यवस्थितं रूपगुणं तिर्यक् पश्यति, तिर्यक्शब्देन चात्र दिशोऽनुदिशश्च परिगृह्यन्ते । ताश्चमाः-प्राचीनमिति पूर्वादि-कृ, एतच्चोपलक्षणम्-अन्या अप्येतदाद्यास्तिर्यग्दिशोऽप्युच्यते इति । एतासु दिशु पश्यन् चक्षुर्ज्ञानपरिणतो रूपादिद्वयाणि चक्षुर्ग्रा-ह्यतया परिणतानि पश्यत्युपलज्जत इत्यर्थः । तथा-तासु च गृ-हान् गृणाति शब्दानुपयुक्तः श्रोत्रेण, नान्यथेति । अत्रोपलब्धिमा-त्रं प्रतिपादितं, न चापलाब्धमात्रात्संसारप्रपातः, किंतु यदि मूर्च्छां रूपादिषु करोति ततोऽस्य बन्धः इति दर्शयितुमाह—(उहुं-मित्यादि) पुनरुद्धर्दिमूर्च्छासम्बन्धनार्थमुपादानम्, मूर्च्छांरूपेषु मूर्च्छति; रागपरिणामं यान् रज्यते रूपादिष्वित्यर्थः । एवं शब्दे-ष्वपि मूर्च्छति, अपिशब्दः सम्भावनायां, समुच्चये वा, रूपशब्द-विषयग्रहणाच्च शेषा अपि गन्धस्पर्शा गृहीता जवन्ति । एकप्र-हणात्संज्ञातीयानां ग्रहणात्, आद्यन्तग्रहणाद्वा तन्मध्यग्रहणमव-सेयमिति । आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

(४) मूलस्थानरूपा गुणाः—

जे गुणे से मूत्रट्टाणे जे मूलट्टाणे से गुणे इति से गुणट्टी महया परितावेणं वसे पमत्ते ।

'जे गुणे से मूलट्टाणे' । आदिसूत्रसम्बन्धस्तु—'सुयं मे आउसंतेणं जगवया एवमक्खायं' किं तत् श्रुतं भवता, यद्भगवता आयुष्मता-ऽख्यातमित्युच्यते ? । (जे गुणे से मूलट्टाणे) य इति सर्वनाम-

प्रथमान्तं मागधदेशीवचनत्वादेकारान्तं सामान्योद्देशार्थाभिधा-यीति । गुण्यते जियन्ते विशिष्यन्तेऽनेन द्रव्यमिति गुणः । स चेह शब्दरूपरसगन्धस्पर्शादिकः, स इति सर्वनामप्रथमान्तमु-द्दिष्टनिर्देशार्थाभिधीयते । मूलमिति निष्पन्नं कारणं प्रत्यय इति पर्यायाः, तिष्ठन्त्यस्मिन्निति स्थानं, मूलस्य स्थानं मूल-स्थानम्, " व्यवच्छेदफलत्वाद्वाक्यानामिति " न्यायात् । य एव शब्दादिकः कामगुणः स एव संसारस्य नारकतिर्य-ग्राऽमरसंस्थितिज्ञानस्य यन्मूत्रं कारणं कपायास्तेषां स्था-नमाश्रयो वर्तते, यस्मान्मनोऽज्ञेयशब्दाद्युपलब्धौ कपायोदय-स्ततोऽपि संसार इति । अथवा मूलमिति कारणं, तच्चाष्टप्रकारं कर्म, तस्य स्थानमाश्रयः कामगुण इति । अथवा-मूत्रं मोहनीयं तद्भेदो वा कामस्तस्य स्थानं शब्दादिको विषयगुणः । अथ वा-मूलं शब्दादिको विषयगुणस्तस्य स्थानमिष्टानिष्टविषय-गुण इति । अथ वा-मूत्रं मोहनीयं तद्भेदो वा कामस्तस्य स्थानं शब्दादिव्यवस्थितो गुणरूपः संसार एव आत्मा वा शब्दाद्युपयोगानन्त्यत्वाद् गुणः । अथ वा मूलं संसारस्त-स्य शब्दादयः स्थानं, कपाया वा, गुणोऽपि शब्दादिकः, कपा-यपरिणतो वाऽऽप्तेति । यदि वा-मूत्रं संसारस्य शब्दादिकप्राप-रिणतः सन्नात्मा, तस्य स्थानं शब्दादिकं, गुणोऽप्यसावेवेति । त-तश्च सर्वथा य एव गुणः स एव मूलस्थानं वर्तते । ननु च वर्त-नक्रियायाः सूत्रेऽप्यनुपादानात् कथं प्रक्षेप इति? उच्यते-यत्र हि काचिद्विशेषक्रिया नैवापादायि, तत्र सामान्यक्रिया-अस्ति, ज-वति, विद्यते, वर्तते इत्यादिकानुपादाय वाक्यं परिसमाप्यते । एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यमिति । अथ वा-मूलमित्याद्यं प्रधानं वा स्थानमिति कारणं, मूत्रं च तत्कारणं चेति विगृह्य कर्मधार-यः । ततश्च य एव शब्दादिको गुणः स एव मूलस्थानं सं-पाद्यं, प्रधानं वा कारणमिति; शेषं पूर्ववदिति । साम्प्रतमनयो-रेव गुणमूलस्थानयोनिर्यमनियामकजावं दर्शयन्तुपात्तानां विषयकपायादीनां बीजाङ्कुरन्यायेन परस्परतः कार्यकरणजावं सूत्रेणैव, ततश्च दर्शयति—(जे मूलट्टाणे से गुणे स्ति) यदेव संसारमूलानां वा कपायाणां स्थानमाश्रयः शब्दादिको गुणोऽप्य-सावेव । अथवा-कपायमूलानां शब्दादीनां यत् स्थानं कर्म सं-सारो वा तत् तत् स्वतावापत्तेर्गुणोऽप्यसावेवेति । अथवा-शब्दा-दिकपायपरिणाममूलस्य संसारस्य कर्मणो वा यत् स्थानं मोहनीयं कर्म शब्दादिकपायपरिणतो वाऽऽप्तेति तद्गुणावाप्त-गुणोऽप्यसावेव । यदि वा-संसारकपायमूत्रस्याऽऽप्तेनो यन्स्थानं विषयभिध्वङ्गाऽसावपि शब्दादिविषयत्वाद् गुणरूपं वेति । अत्र च विषयोपादानेन विषयिणोऽप्याक्षेपात् सूत्रनार्थत्वाच्च सूत्रस्येवमपि द्रष्टव्यम् । यो गुणेषु वा वर्तते स मूत्रस्थाने-मूलस्थानेषु वा वर्तते; यो मूलस्थानादौ वर्तते स एव गुणादौ वर्-तते इति । य एव जन्तुः शब्दादिके प्राग्व्यावर्णितस्वरूपे वर्तते स एव संसारमूलकपायादिस्थानादौ वर्तते । एतदेव द्वितीय-सूत्रापेक्षया व्यत्ययेन प्राग्व्यावर्णितस्वरूपे वर्तते सू-त्रस्येवमपि द्रष्टव्यम् । यो गुणस्स एव मूलं, स एव च स्थानं, य-न्मूत्रं तदेव गुणः, स्थानमपि तदेव, यत् स्थानं तदेव गुणो, मूल-मपि तदेवेति, यो गुणः शब्दादिकोऽसावेव संसारस्य क-पायकारणत्वान्मूत्रं, स्थानमप्यसावेत्येवमपि विकल्पेषु योज्यम् । विषयनिर्देशे च विषयव्याप्तिः, यो गुणे वर्तते स मूत्रे स्थाने चेत्येवं सर्वत्र द्रष्टव्यम् । इह च सर्वज्ञप्रणीतत्वादन-न्तार्थता सूत्रस्यावगन्तव्या । तथाहि-मूलमत्र कपायादिकमुप-

न्यस्तं, कपायाश्च क्रोधादयश्चत्वारः, क्रोधोऽप्यनन्तानुबन्धादि-
भेदेन चतुर्धा-अनन्तानुबन्धिनाऽप्यसंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्र-
माणानि बन्धाध्यवसायस्थानं, अनन्ताश्च तत्पर्यायाः, तेषां च
प्रत्येकं स्थानगुणनिरूपणमनन्तार्थता सूत्रस्य संपद्यते । सा च
ब्रह्मस्थेन सर्वायुषाऽप्यविषयत्वाच्चाऽशक्या दर्शयितुमर्हति । दर्शनं
तु कृतमेवाऽनोऽनया दिशा कुशाग्रयशेमुष्या गुणमूत्रस्था-
नानां परस्परतः कार्यकारणभावः, संयोजना च कार्याति । त-
देवं य एव गुणः स एव मूलस्थानं, यदेव मूलस्थानं स एव
गुण इत्युक्तम् । ततः किमिति ? , अत आह—(इति से
गुणो मद्या इत्यादि) इतिहेतोर्न्यस्माच्चब्दादिगुणपरीत
आत्मा कपायमूत्रस्थाने संवर्तते, सर्वोऽपि च प्राणी गुणार्थी
गुणप्रयोजनी गुणानुरागीत्यतस्तेषां गुणानामप्राप्तौ प्राप्तनशे
वाऽऽकाङ्क्षाशोकाभ्यां स प्राणी महताऽपरिमितेन परि सम-
न्ततो यः परितोपस्तेन शरीरमानसस्वभावेन दुःखेनाभिच्युतः
सन् पौनःपुन्येन तेषु तेषु स्थानेषु वसेत्तिष्ठेदुत्पद्येत । किंभूतः
सन्-प्रमत्तः, प्रमादश्च रागद्वेषात्मको, द्वेषश्च प्रायो न रागमृतः,
रागोऽप्युत्पत्तिरारभ्यानादिजन्नाद्यासात् । आचा० १ श्रु० २ अ०
१ व०। सूत्र०। वैशेषिकसम्मतगुणाः-गुणाश्चतुर्विधाः । तद्यथा-
“रूपरसगन्धस्पर्श-संस्थापरिमाणानि पृथक्त्वं संयोगविज्ञागौ
परत्वाऽपरत्वे बुद्धिः सुखदुःखे इच्छाद्वेषौ प्रयत्नश्च” इति सूत्रोक्ताः
सप्तदश । चशब्दसमुच्चिताश्च सप्त-छवत्वं गुरुत्वं संस्कारः स्त-
हो धर्माधर्मौ शब्दश्चेत्येवं चतुर्विंशतिगुणाः संस्कारस्य वेगभा-
वनस्थितिस्थापकजेटावैविध्येऽपि संस्कारत्वजात्यपेक्षया एक-
त्वाच्चतुर्विंशत्यादीनां चात्रैवान्तर्जावान्नाधिक्यम् । स्या० । आ०
म० । आव० । आ० चू० । द्रव्यगुणानां परस्परमनेदः । सम्म०
३ काण्ड । नित्यस्य चाकारणत्वाच्च चतुःसङ्ख्यं परमाण्वात्मकं
नित्यद्रव्यं सम्भवति (इत्यन्यत्र प्रत्यपादि) सम्म० ३ काण्ड ।
[५] न सन्ति गुणा इति द्रव्यार्थिकः-गुणाः खल्वौपचारिकत्वा-
दसन्त एव, द्रव्यव्यतिरेकेण तेषामनुपपन्नत्वात् । ततश्च न्यभूत-
गुणग्रामो जीव एव मुख्यवृत्त्या सामायिकं न तु पर्याया इति
द्रव्यार्थिकनयो मन्यते । आह-ननु रूपाद्यां गुणा यदि न
सन्ति, तर्हि कथं लोकस्य द्रव्यं तत्प्रतिपत्तिः ? । वच्यते-भ्रान्तव-
यम्, चित्रे निम्नोन्नतप्रतिपत्तिवदित्यस्य नयस्याऽजिप्रायः । स
एव सामायिकादिगुणः पर्यायार्थिकनयस्य परमार्थतोऽस्ति, न
तु जीवद्रव्यं, यस्माज्जीवस्यैव गुणो जीवगुण इति, तत्पुरुषो-
ऽयं, स चोत्तरपदप्रधानः । यथा-तैलस्य धारा तैलधारति,
न चात्र धाराऽतिरिक्तं किमपि तैलमस्ति । एवं ज्ञानादिगुणानि-
रिक्तं जीवद्रव्यमपि नास्तीति पर्यायार्थिकनयाऽभिप्रायः । इति
निर्युक्तिकाराशयः ।

अत्र ज्ञाप्यम्-

इच्छं जं द्रव्यनञ्चो, द्रव्यं तच्च मुवयारञ्चो य गुणे ।

सामय्यगुणविसिद्धो, तो जीवो तस्स सामय्यं ॥२६४४॥

पञ्चाञ्चो चिय वत्थुं, तत्थं द्रव्यं च तदुवयाराञ्चो ।

पञ्चवनयस्स जम्हा, सामय्य तेण पञ्चाञ्चो ॥२६४५॥

यद्यस्माद्द्रव्यार्थिकनयस्तथ्यं सत्यं द्रव्यमेवेच्छति, गुणांस्तू-
पचारत एव मन्यते, न तु सत्यान्, ततस्तस्मात्सामायिकगुण-
विशिष्ट उपसर्जनीभूतसामायिकादिगुणो मुख्यतया जीव एव,
तस्य द्रव्यार्थिकनयस्य सामायिकमिति । यस्मात्पर्यायार्थिकनय-
२२७

स्य मतेन पर्याय एव तथ्यं निरूपचरितं वस्तु, द्रव्यं पुनस्तत्प्रेव
पूर्वापरीभूतपर्यायेषूपचारतो व्यवहियते, न तु परमार्थतस्तद-
स्ति, तेषु पर्यायेषु उपचारस्तदुपचारस्तस्मादिति समासः । तेन
तस्मात्कारणतः पर्याय एवाऽस्य मुख्यतया सामायिकम्, न तु
जीवद्रव्यमिति ॥२६४५॥

इदमेव पर्यायार्थिकनयमतं युक्तिः समर्थयन्नाह-

पञ्चायनयमयमिणं, पञ्चायत्थं तं कञ्चो द्रव्यं ।

उवलंजव्वहारा-जावाञ्चो खरविषाणं व ॥२६४६॥

जह रुवाऽविमिद्धो, न घमो सव्वप्पमाणविरहाञ्चो ।

तह नाणाऽविमिद्धो, को जीवो नामऽणव्वेञ्चो ? ॥२६४७॥

पर्यायनयस्येदं मतम्-पर्यायेष्वेव पूर्वापरीभावतः सदैव सात-
त्येन प्रवृत्तेषु भ्रान्त्या द्रव्योपचारः क्रियते, न पुनः पर्याये-
भ्योऽर्थान्तरं निम्नं द्रव्यमस्ति । प्रयोगः-नास्ति परकल्पितं द्रव्यं,
पर्यायेभ्योऽर्थान्तरत्वात्, खरविषाणवदिति । अथ वा- नास्ति पर-
परिकल्पितं द्रव्यं, पर्यायेभ्यो भेदेनानुपपन्नभ्यमानत्वात्, व्यवहारे-
ऽनुपगुह्यमानत्वात् वा खरविषाणवदिति । यथा वा-रूपरसग-
न्धस्पर्शोऽन्यो विशिष्टो निम्नो घटो नास्ति, सर्वप्रमाणाविरहात्, स-
र्वप्रमाणः प्रहणाभावादित्यर्थः, खरविषाणवदिति । तथा तेनैव प्र-
कारेणाऽनाख्येयः पर्यायविरहेण सर्वोपाख्यारहितो ज्ञानादिभ्यो
विशिष्टो व्यतिरिक्तः क्रो नाम जीवः ? , पूर्वोक्तेभ्यः एव हेतुभ्यः-
स्तद्व्यतिरिक्तो नास्ति कश्चनाप्यसाधित भावः ॥२६४६॥ २६४७॥
अथेदमेव पर्यायार्थिकमतं निर्युक्तिकारोऽपि किञ्चित्समर्थयन्नाह-

उ पज्जंति विपंति य, परिणामंति य गुणा न द्रव्याऽ ।

द्रव्यप्पज्जवा य गुणा, न गुणप्पज्जवाऽ द्रव्याऽ ॥२६४८॥

उत्पद्यन्ते व्यसन्ते च, तथा-अनेनोत्पादव्ययरूपेण परिणमन्ति
गुणाः चशब्द एवकारार्थः । तस्य चैवं प्रयोगः-गुणा एवोत्पा-
दव्ययरूपेण परिणमन्ति, न तु द्रव्याणि, अतस्त एव सन्ति, उत्पा-
दव्ययपरिणामवत्त्वात्, पत्रनीडरक्तादिवत्, तद्व्यतिरिक्तस्तु गुणी
नास्त्येव, उत्पादव्ययपरिणामरहितत्वाद्ब्रह्मासुतादिवदिता । कि-
ञ्च (द्रव्यप्रभवाय गुणा न स्ति) द्रव्यात्प्रभवो येषां ते द्रव्यप्रजवा
गुणा न जवन्ति, चशब्दोऽप्यर्थः । तस्य चैवं संबन्धः-नापि गु-
णेभ्यः प्रभवो येषां तानि गुणप्रजवानि द्रव्याणि भवन्ति, न-
कारस्योभयत्राऽपि संबन्धात् । ततश्च न कारणत्वं नापि कार्यत्वं
द्रव्याणामतस्तेषामभावः सतः कार्यकारणरूपत्वादिति । अथ
वा अन्यथा व्याख्यायते-द्रव्यप्रभवाश्च गुणा न भवन्ति, गुणप्र-
भवानि तु द्रव्याणि जवन्ति, पूर्वापरीभावेन प्रतीय समुत्पाद-
समुत्पन्नगुणसमुदाये द्रव्योपचारप्रवृत्तेः । तस्माद् गुण एव
सामायिकमिति निर्युक्तिगार्थः ॥ २६४८ ॥ विशेषः ।

(६) गुणलक्षणम् -

गुणः सहभावी धर्मो, यथाऽऽत्मनि विज्ञानव्यक्तिश-
क्त्यादिरिति ॥ ७ ॥

सहभावित्वमत्र लक्षणं, यथेत्यादिकमुदाहरणं, विज्ञानव्यक्तिर्य-
त्किञ्चिद् ज्ञानं तदानीं विद्यमानं, विज्ञानशक्तिरुत्तरज्ञानपरि-
णामयोग्यता । आदिशब्दात् सुखपरिस्पन्दयौवनादयो गृ-
ह्यन्ते ॥७॥ रत्ना० ५ परि० ।

(७) गुणपर्याययोर्भेदे विचारः-ये सहजाविनः सुख-
ज्ञानवीर्यपरिस्पन्दयौवनादयस्ते गुणाः, ये तु क्रमवृत्तयः सु-
खदुःखहर्षविषादादयस्ते पर्यायाः । नन्वेवं त एव गुणास्त एव
पर्याया इति कथं तेषां भेद इति चेत् ? , मैवम्, कादाभेदवि-

भेदविवक्षया तद्भेदस्यानुभूयमानत्वात् । नचैवमेषां सर्वथा भेद इत्यपि मन्तव्यम्, कथाश्चिद्भेदस्याप्यविरोधात् । न खल्वेषां स्तम्भकुम्भादिवद्भेदो, नापि स्वरूपवदभेदः, किन्तु धर्म्यपेक्षया-ऽभेदः, स्वरूपापेक्षया तु भेद इति । रत्ना० ५ परि० । अनु० ।

सहभावी गुणो धर्मः, पर्यायः क्रमभाव्यथ ।

भिन्ना अभिन्नास्त्रिविधाः, त्रिलक्षणयुता इम ॥ २ ॥

(सहभावीति) द्रव्यस्य सहजावी यावद्द्रव्यभावी यो धर्मः स गुण उच्यते । यथा जीवद्रव्यस्योपर्यागाख्यो गुणः, पुञ्ज-लस्य ग्रहणं गुणः, धर्मास्तिकायस्य गतिहेतुत्वं गुणः, अधर्मा-स्तिकायस्य स्थितिहेतुत्वं गुणः, कायस्य वर्तनाहेतुत्वं गुणः, यदैव द्रव्यमुत्पद्यते तदैव समयेतास्तेन द्रव्येण गुणा उत्पद्यन्ते, पौर्वा-पर्यभाव एव नास्ति, गुणगुणिनाः समानसामग्रीकत्वात्, सव्य-तरविषाणवत् इति । अनादिनिधनानां द्रव्यगुणानाम्, उत्पात्त-दर्शनं व्यवहारतः कृष्णादिघटवत् । अथ क्रमभावी अया-वद्द्रव्यभावी पर्यायः । यथा-जीवस्य नरकादिपर्यायाः, पुद्गलस्य रूपरसस्पर्शादिपर्यायाः, धर्मस्य व्यञ्जनार्थपर्यायौ, अधर्मस्य व्यञ्जनार्थपर्यायौ, कालस्य व्यञ्जनार्थपर्यायौ, आकाशस्य व्यञ्जनार्थपर्यायौ । एवं द्रव्याणां संख्याकृता भेदः, वक्रणादिकृता-ऽभेदः । प्रदेशा विनागतः त्रिविधाः, उपचारेण सविविधाः, एकक-स्य विकस्य त्रैविध्यात् । तथा त्रिलक्षणाः-उत्पाद-द्रव्य-ध्रौव्य-युक्ताः । इत्थं परपि जैनप्रमाणप्राप्तानि द्रव्याणि, इति द्रव्यगुण-पर्यायाः प्रत्येकं परस्परं भिन्ना अभिन्नास्त्रिविधास्त्रिलक्षणयुताः सन्तीति व्याख्येयम् ॥ २ ॥

(७) अथ द्रव्येण सह गुणपर्याययोर्भेदं दर्शयन्नाह-

मुक्ताज्यः श्वेततादिभ्यो, मुक्तादाम यथा पृथक् ।

गुणपर्याययोर्व्यक्ते-द्रव्यशक्तिस्तथाऽऽश्रिता ॥ ३ ॥

ऊर्ध्वतादिकसामान्यं, पूर्वापरगुणोदयम् ।

पिण्डास्थानादिकमस्याना-ऽनुगेका मृद्यया स्थिता ॥ ४ ॥

(मुकेति) यथा मुक्ताज्यः मौक्तिकानां श्वेततादिभ्यश्च मौ-क्तिकमात्रा भिन्ना वर्तते, तथैव द्रव्यशक्तिर्गुणपर्यायव्यक्तिक्रियां भिन्नाऽस्ति । तथाऽत्र समाधिः-गुणपर्याययोर्व्यक्तेः सकाशात् पृ-थगपि द्रव्यशक्तिरेकप्रदेशसम्बन्धेनाश्रिता अभिन्ना, अपृथक् इत्यर्थः । श्वेततादयो मौक्तिकानां गुणस्थानिनः, मौक्तिकाः प-र्यायस्थानिनः । एतद् द्रव्यं जिज्ञास्य द्रव्यस्थानं मुक्तादाम्पि संगत-मजिज्ञासं सत् मुक्तादामेति व्यवहारो जायते । इति दृष्टान्तयोजना । अथ च-घटादिद्रव्यं प्रत्यक्षप्रमाणेन सामान्यविशेषरूपमनुभव-न् सामान्योपयोगेन मृत्तिकादिसामान्यं भासते, विशेषोपयो-गेन घटादिविशेषं च भासते, तत्र यत्सामान्यभातं तत् द्रव्यरूपं, यच्च विशेषः स गुणपर्यायरूपो ज्ञेयः ॥ ३ ॥ अथ सामान्यं द्विप्रका-रं दर्शयन्नाह-पूर्वः प्रथमोऽपरोऽप्रेतनो यो गुणो विशेषस्तयोर्द्वयं कारणं पूर्वापरगुणोदयं पूर्वापरपर्याययोरनुगतमेकं द्रव्यं, त्रिकाणा-नुयायी यो वस्तुशः तदूर्ध्वतासामान्यमित्यभिधीयते । निदर्शन-मुत्तानमेव । यथा-पिण्डाः मृत्पिण्डः-अग्निः कुमूल इत्यादयोऽनेके संस्थाना आकृतयः, तासु अनुगता पूर्वापरसाधारणपरिणामद्रव्य-रूपा मृत्तिका तथाऽकारा स्थिता, एतदूर्ध्वतासामान्यं कथ्यते । यदि च पिण्डकुमुनादिपर्यायेषु अनुगतमेकं मृद् द्रव्यं न कथ्य-ते तर्हि घटादिपर्यायेषु अनुगतं घटादिद्रव्यमपि न कथ्यते ।

तथा च-सर्वं विशेषरूपं भव त, क्षणिकवादिर्वैद्धमतमायाति । अथवा-सर्वद्रव्येषु एकमेव द्रव्यमागच्छति इति । ततः घटादिद्र-व्ये । अथ च नदन्तवर्ति सामान्यमृदादिद्रव्ये चाऽनुभवानुसारेण परापरोर्ध्वतासामान्यमवश्यमङ्गीकर्तव्यम् । घटादिद्रव्याणि स्तोकरपर्यायव्यापीनि, पुनर्मृदादिद्रव्याणि बहुपर्यायव्यापीनि सन्ति, इत्थं नरनारकादिद्रव्याणां विशेषो ज्ञातव्यः । एतत्सर्व-मपि नैगप्रनयमतम् । तथा शुद्धसंग्रहणयमते तु सदृष्टतवादेन एकमेव द्रव्यमापद्येतेति दिङ्मेयम् ॥ ४ ॥ द्रव्या० २ अध्या० । स० ।

(६) अथ च व्यक्ति-रूपौ गुणपर्यायौ वर्णयन्नाह-

स्वस्वजात्या हि ज्ञेयस्यो, गुणपर्यायव्यक्तयः ।

शक्तिरूपो गुणः केषां-चिन्मते तन्मृषाऽऽगमे ॥ १० ॥

(स्वेति) स्वस्वजात्या सहभाविक्रमजाविधिकल्पनाकृ-न्निजस्वभावेन वर्तमाना गुणपर्यायव्यक्तयो भूयस्यो बहुप्र-काराः सन्ति इति । अत्र कश्चिद्दिगम्बरानुसारी शक्तिरूपो गुण इति कथयन्नाह-यतो द्रव्यपर्यायकारणं द्रव्यम् । गुणपर्यायकारणं गु-णः, द्रव्यपर्याययोर्द्रव्यस्याऽन्यथाभावः । यथा-नरनारकादयो, यथा वा-द्यलोक्यणुकादयः । पुनर्गुणपर्याययोर्गुणस्यान्यथाभावो, यथा-मतिश्रुतादिविशेषः । अथ वा-जवस्थसिद्धादिविशेषः । एतौ द्र-व्यगुणौ स्वस्वजात्या शाश्वतौ, पर्यायेण चाशाश्वतौ, इत्थं संगि-रन्ते । परमार्थतस्तु आगमयुक्त्या एतत्सर्वं मृषा अस्तकल्पन-मित्यवधार्य, प्रमाणाभावात् ॥ १० ॥

अथ गुणपर्याययोरैक्यं प्रदर्शयन्नाह-

पर्यायान्न गुणो जिज्ञः, संमतिग्रन्थममतः ।

यस्य चेदो विवक्षातः, स कथं कथ्यते पृथक् ? ॥ ११ ॥

पर्यायात् गुणो भिन्नः पृथक् न, किं तु पर्याय एव गुण इ-त्यर्थः । कीदृशो गुणः-समातग्रन्थसमतः संमतिग्रन्थं श्रीमत्सि-रुसनेराचार्यैर्व्यक्तवाचा समुच्चारितः । तथा च तद्ग्रन्थः-

“ परिगमणं पञ्चाश्रो, अणेगकरणं गुणं चित्तुल्लङ्घा ॥

तह चि न गुणं चित्तु भण्ड, पञ्चवणयदेसणं जम्मा ॥ १०६ ॥

इति । तथा क्रमजावित्वं पर्यायभक्षणं, तथैवानेककरणमपि पर्या-यस्य लक्षणान्तरमेवास्ति । द्रव्यं तु एकमेवास्ते, ज्ञानदर्शना-दिभेदकार्यपि पर्याय एव, परं गुणो न कथ्यते । यस्मात् द्रव्यप-र्याययोर्भेदगतो देशना वर्तते, परं तु गुणपर्याययोर्देशना न वि-द्यते । अर्थं गाढार्थः ॥ १०६ ॥ एवं सति गुणः पर्यायाङ्गित्वो न, तर्हि-द्रव्यं १ गुणः २ पर्याय ३ श्रेति नामत्रयं पृथक् कथं संकीलितम् ? इत्थं केचन व्याचक्षते । तानाह-यस्य गुणस्य विवक्षाकृतो भेदः तस्य नामान्तरमपि स्यात् । विवक्षा हि नयस्य कल्पना, यथा-तैलस्य धारा, अत्र तैलात् धारा भिन्ना प्रदर्शिता, तथाऽपि भिन्ना नास्ति, तथैव सहभावी गुणः, क्रमभावी पर्यायः, इति जिज्ञत्वं विवक्षितं, परं परमार्थदृशा भिन्नत्वं नास्ति । तस्माद्यस्य भेद उपचरितो भवेत् स कथं भिन्नत्वेन व्यपदिश्यते ? यथा उपच-रितगुणे दृष्टान्तवत्त्वं गौर्दोग्धि इत्यथ गौर्न दोग्धि तद्वत्, उप-चरितगुणोऽपि शक्तित्वं न भवेत् इति ॥ ११ ॥ द्रव्या० २ अध्या० । आ० म० ।

अथ ये च गुणः पर्यायाङ्गिन् इति प्रमाणयन्ति तान् द्रव्य-यन्नाह-

गुणो द्रव्यं तृतीयं चेत्, तृतीयोऽपि नयस्तदा ।

सिद्धान्ते अव्यपरीया-यिकजेदान्नयद्वयम् ॥ १२ ॥

यदि गुणस्तृतीयः पदार्थो द्रव्यपर्यायात् भिन्नोऽन्यः पदार्थो भावो भवेत्, तर्हि तृतीयो न योऽपि लभ्यते । नृत्रे तु द्रव्यार्थिकपर्यायाधिक इति नयद्वयमेव कथितम् । नयान्तरं यदि अभविष्यत्तदाऽऽहृत्यत्, अतो नयद्वयादपरो नय एव न ।

उक्तं च संमतौ-

“ दो ऊ णया भगवया, द्वावद्वियपञ्जवट्टिया नियया ।
जइ पुण गुणो वि हुंनो, गुणाऽणयणयो वि जुज्जंतो ॥ १०७ ॥
जं च पुण भगवया ते-सु तेसु सुत्तेसु गोयमईणं ।
पञ्जवससणाणियया, वागरिया तेण पज्जाया ” ॥ १०८ ॥
रूपादीनां गुणसंज्ञा सूत्रे न भाविता परं तु “ वस्त्वप-
ञ्जवा गंधपञ्जवा ” इत्यादिपाठः पर्यायशब्देन पठितः,
तथाऽपि गुणो न कथ्यते । अन्यच्च-“ एगुणकालए ” इत्यादि-
स्थानेष्वपि गुणशब्दो यद्वच्च दृश्यते सोऽपि गणितशास्त्रसिद्ध-
पर्यायविशेषः संख्यावाचको ज्ञेयः, परं तु गुणाऽस्तिकनयविषय-
वाचको न । उक्तं च संमतिग्रन्थमध्ये-

“ जंपति अत्थिसमए, एगुणो दसगुणो अणंतगुणो ।
रूवाईपरिणामो, भन्नइ तम्हा गुणविससो ॥ ११० ॥
गुणसद्धमंतरेण वि, तं तु पञ्जवविसससंखाणं ।
सिउम्हइ एवरं संखा, ण सत्थयम्मो ण य गुणो ति ॥ १११ ॥
जह दससु दसगुणम्मि य, एगम्मि दसत्तणं समं चेव ।
अहियम्मि गुणसद्धे, तहं एयम्मि दहव्वं ” ॥ ११२ ॥
एवं गुणः पर्यायात् परमार्थदृष्ट्या भिन्नो नास्ति । तस्माद्द्रव्यमिव
शक्तिरूपता कथं स्यादित्यभिप्रायः ॥ १२ ॥

अथ केचन पर्यायस्य दत्तं गुण इति वदन्तो गुणं शक्तिरूपमेव
मन्वानाश्च विवदन्ते, तान् दूषयन्नाह-

पर्यायस्य दत्तं यर्हि, गुणो अव्येण किं तदा ।

गुणपर्याय एवेयं, गुणपरिणामकवपना ॥ १३ ॥

यर्हि गुणः पर्यायस्य दत्तम् उपादानकारणं भवति, तदा द्रव्येण
किमिति किं प्रयोजनं? द्रव्यप्रयोजनं गुणेनैव सिद्धमित्यर्थाद्गुण-
पर्यायावेव पदार्थो उपदिश्यतां तृतीयस्याऽसंज्ञवात् इति
नियमः । पुनरत्र कश्चित्कथयिष्यति-“ अव्यपरीयगुणपर्याय-
रूपे कार्ये भिन्ने स्तः । ततश्च अव्यगुणरूपकारणे अपि भिन्ने
स्तः । इति कल्पनया वादी असत्यः । कथम्-कार्ये कारणो-
पचारात् कार्यमध्ये कारणशब्दप्रवेशो जायते । तथा-कारणभेदे
कार्यभेदः सिद्ध्यति, अथ च कार्यभेदसिद्धौ कारणभेदसिद्धिरित्य-
मन्याश्रयनाम दूषणमुत्पद्यते । तस्मात् गुणपर्यायस्तु गुणप-
रिणामस्यैव पटान्तरभेदकल्पनारूपः; तत एव केवलं सं-
भावना, परं तु परमार्थतो न हि । अथ च अव्यदिनामत्रय-
मपि जेदोपचारेणैव ज्ञेयम् ॥ १३ ॥ अथा० २ अध्या० ।

(१०) आर्हतसंमतगुणाः-

श्रीनाभेयजिनं नत्वा, गुणदेष्टृगुरुं तथा ।

गुणभेदानहं वक्ष्ये, क्रमप्राप्तान् ययामति ॥ १ ॥

(श्रीनाभेयजिनमिति) नाभरपत्यं नाभेयः, श्रोयुतो नाभेयः
श्रीनाभेयः, स चासौ जिनश्च श्रीनाभेयजिनः, तं श्रीनाभेयजिनं
श्रीशुभ्रजनार्थं, नत्वा नमस्कृत्य, तथा नैवेद्य प्रकारेण, गुणदेष्टृगुरुं
गुणा वाणीगुणास्तानादिशतीति गुणदेष्टा, स चासौ गुरुश्च
गुणदेष्टृगुरुः, नत्वा नमस्कृत्येति निर्विघ्नसमाप्तिकामाय मङ्गल-
मिति । अहं गुणभेदान् क्रमप्राप्तान् द्रव्यवशावर्तनान्तरं प्रस्तुताम्

यथामति यथास्यास्तथा पूर्वप्रणेतृणां विस्तारदुर्बोधत्वेन स्वम-
तिविषयो यथा स्यास्तथा वक्ष्ये कीर्त्तयिष्यामि इति ॥ १ ॥

अथात्र गुणभेदान् समानतन्त्रप्रक्रियया प्रतिपादयन्नाह-

तत्रास्तित्वं परिज्ञेयं, सदचूतत्वगुणं पुनः ।

वस्तुत्वं च तथा जाति-व्यक्तिरूपत्वमुच्यते ॥ २ ॥

(तत्रेति) अस्तित्वं तत्र इदं परिज्ञेयं-सत्तातो यो गुणो जवति,
तस्मात्सदचूतताया व्यवहारो जायते, स चास्तित्वगुणः १, वस्तु-
त्वं च जातिव्यक्तिरूपत्वम् । जातिः सामान्यम् । यथा-घटे घटत्वम् ।
व्यक्तिविशेषः । यथा-घटः सौघर्षः, पाटलिपुत्रिका, वासन्तिकः,
कम्बुग्रीव इत्यादि । अत एव अवग्रहेण सर्वत्र सामान्यरूपं भासते,
अप्रायेण विशेषरूपस्याऽऽभासो जायते । पूर्णोपयोगेण संपूर्णव-
स्तुग्रहो जायते । इत्थं वस्तुत्वं द्वितीयो गुणः ॥ २ ॥

अव्यत्वं अव्यजावत्वं, पर्यायाधारतोन्नयः ।

प्रमाणेन परिच्छेद्यं, प्रमेयं प्रणिगद्यते ॥ ३ ॥

अगुरुलघुता सूक्ष्मा, वागोचरविजिता ।

प्रदेशत्वमविजानी, पुञ्जलः स्वाश्रयावधि ॥ ४ ॥

अथ अव्यत्वं जातिरूपम् । द्रवति तांस्तान्पर्यायान् गच्छ-
तीति द्रव्यं, तस्य जावस्तत्त्वम् । अव्यभावो हि पर्यायाधारताभि-
व्यङ्ग्या जातिविशेषः । अव्यत्वं जातिरूपत्वात् गुणो न भवति ।
ईदृक्नैदायिकादिवासनया आशङ्का न कर्त्तव्या, यतः-सह-
भाविनो गुणाः, क्रमभुवः पर्यायाः, ईदृग्भवे जैनशासने व्यवस्थाऽ-
स्तीति । द्रव्यत्वं चेद्गुणः स्याद्रूपादिवस्तुत्वापकर्षभागे स्या-
दिति तु कुत्रोद्यम, एकत्वादिसंख्यायाः परमतेऽपि व्यभिचारेण
तथा व्याप्यभावादेव निरसनीयम् ३ । प्रमाणेन प्रत्यक्षादिना
परिच्छेद्यं यद्रूपं प्रमाणविषयत्वं प्रमेयत्वं तदित्युच्यते । तदपि क-
थञ्चित् अनुगतसर्वसाधारणं गुणोऽस्ति, परम्परासंबन्धेन प्रमा-
त्वज्ञानेनापि प्रमेयव्यवहारो जायते । ततः प्रमेयत्वं गुणस्वरूपाद-
नुगतमस्तीति ४ । अगुरुलघुताः अगुरुलघुतां गुणः, सा कीदृशी?,
सूक्ष्मा, आज्ञाग्राह्यत्वात् । यतः-“सूक्ष्मं दिनोदितं तत्त्वं, हेतुभिर्नैव
हस्यते । आज्ञासिद्धं तु तद् ग्राह्यं, नाम्यथावादिनो जिनाः” ॥ १ ॥ पुनः
कीदृशी? वागोचरविजिता वचनद्वारा वक्तुमशक्या । यतः-
“अगुरुलघुपर्यायाः सूक्ष्मा अत्रागोचरा इति । अगुरुलघुनाम्ना
पञ्चमो गुणः, अगुरुलघुत्वमिति ध्येयम् । अथ (प्रदेशत्वमविजा-
नी, पुञ्जलः स्वाश्रयावधि इति) अविजानी पुञ्जल इति यावत् क्षेत्रं
तिष्ठतीति तावत् क्षेत्रव्यापिण्यत्वं प्रदेशत्वगुणः । यस्य विभागो
न जायते विज्रक्त्यवधारता न स्यात्, पुनर्यावत्क्षेत्रमास्थाय
तिष्ठति स्थितौ, तावत्क्षेत्रावगाहित्वं प्रदेशत्वम् । पुनः कीदृशम्?,
स्वाश्रयावधि-स्वशब्देन आत्मा पुञ्जलात्मकः, तस्य य आश्रयः,
स एवावधिर्मर्यादा यस्य तत् स्वाश्रयाऽवधि । एता-
वता तदेवार्थत्वं स्वेन यावत्क्षेत्रे स्थितं तावति क्षेत्रे आश्रयाव-
धित्वमप्यस्ति इति ज्ञेयमिति षष्ठो गुणः ॥ ४ ॥

चेतनत्वमनुवृत्ति-रचेतनमजीवता ।

रूपादिगुणमूर्तत्व-ममूर्तत्वं विपर्ययात् ॥ ५ ॥

सामान्येन समारख्याता, गुणा दर्शमस्तुचितः ।

परस्परपरीहृतात्, प्रत्येकमष्ट चाष्ट च ॥ ६ ॥

अथ चेतनत्वमात्मनोऽनुवृत्तिरिति अनुजवरूपगुणः कथ्यते, योऽहं

सुखदुःखादि चेतये-अहं सुखी अहं दुःखी, इति चेतनाध्य-
वहारः, ततो जातिवृद्धिजनकतत्संराहणादिजीवनधर्मा जव-
नीति चैतन्यं सप्तमो गुणः ७ । एतस्माद्विपरीतमचैतन्यम्
अजीयमात्रम् अजीयता, जन्तुवाचैतनायैकत्वमिति अचेतन-
त्वं गुणः ८ रूपादियुक् मूर्तत्वं मूर्तता गुणः, रूपादिसन्निवेशा-
भिव्यङ्ग्यपुद्गलद्रव्यमात्रवृत्तित्वम् ९ । अमूर्तत्वं गुणो मूर्त-
त्वाभावसमान्वितत्वमिति १० इति दशैव । अत्राचेतनत्वा-
मूर्तत्वयोश्चेतनत्वमूर्तत्वाभावरूपत्वाच्च गुणत्वमिति नाशङ्क-
नीयम्; अचेतनामूर्तद्रव्यवृत्तिकार्यजनकतावच्छेदकत्वेन व्य-
वहारविशेषनियामकत्वेन च तयोरपि पृथक्गुणत्वात्, नञः
पर्युदासार्थकत्वात्तत्र गर्भपदवाच्यतायाश्चानुष्णांशोत्तरस्पर्श इ-
त्यादौ व्यञ्जिचारेण परेषामप्यभावत्वानियामकत्वान्नावान्त-
रम् । अभावो हि कयाचितु व्यपेक्षया इति नयाश्रयणेन
दोषाभावाच्चेति ॥ ५ ॥ एते दश गुणाः सामान्यगुणाः समु-
च्चिताः सर्वेषां द्रव्याणां समुच्चयेन कथिताः । तत्र मूर्तत्वममू-
र्तत्वं, चेतनत्वमचेतनत्वं चेति चत्वारो गुणाः परस्परपरिहा-
रेण तिष्ठन्ति । तत एकैकस्मिन् द्रव्ये प्रत्येकं प्रत्येकमष्टौ प्राप्यन्ते ।
तत्कथम्? यत्र चेतनत्वं तत्राचेतनत्वं नास्ति, यत्र च मूर्तत्वं
तत्र च अमूर्तत्वं नास्ति, एवं द्वयोरपसरणात् शेषमष्टकमेव
तिष्ठति, तेन प्रतिद्रव्यमष्टैव गुणाः सामान्याः सन्तीति
ध्येयम् ॥ ६ ॥

(११) अथ विशेषगुणान् व्याख्यासुराह—

ज्ञानं दृष्टिः मुखं वीर्यं, स्पर्शगन्धौ रसेक्षणे ।
गतिस्थित्यवगाहत्व-वर्तनाहेतुतापराः ॥ ७ ॥
चैतन्यादिचतुर्भिस्तु, युक्ताः षोडशसंख्यया ।
विशेषेण गुणास्तत्रा-ऽऽप्यात्मनः पुद्गलस्य षट् ॥ ८ ॥
अन्येषां चैव द्रव्याणां, त्रीणि त्रीणि पृथक् पृथक् ।
स्वजात्या चेतनत्वाद्या-श्चत्वारोऽनुमता गुणाः ॥ ९ ॥
एत एव विशेषेण, गुणा अपि भिन्नेश्वरैः ।
परजातेरपेक्षाया, ग्रहणेन परस्परम् ॥ १० ॥
विशेषेण गुणाः सन्ति, बहुस्वभावकाश्रयाः ।
अर्थेन ते कथं गुण्याः, स्थूलव्यवहृतिस्त्वियम् ॥ ११ ॥
स्वजातगुणतो भिन्ना, धर्ममात्रविवक्षया ।
स्वस्वरूपस्य मुख्यत्वं, गृहीत्वा समुदाहृताः ॥ १२ ॥

(ज्ञानमिति) ज्ञानगुणः, दृष्टिर्दर्शनगुणः, सुखमिति सुखगुणः,
वीर्यमिति वीर्यगुणः, एते चत्वार आत्मनो विशेषगुणाः । पुनः
स्पर्शगन्धौ स्पर्शगुणः, गन्धगुणः, रसंक्षणे रसगुणः, ईक्षणं वर्ण-
गुणः, एते चत्वारः पुद्गलस्य विशेषगुणाः । शुद्धद्रव्ये अविकृतरू-
पा एते अविविशिष्टास्तिष्ठन्ति, ततः एते गुणाः कार्यताः, विकृ-
तस्वरूपास्ते पर्यायेषु मिश्रन्ति, इत्येवं विशेषोऽत्र विज्ञेयः । तथा
पुनः गत्यादयो गुणा हेतुतापराः, एतावता गतिहेतुता, स्थिति-
हेतुता, अवगाहहेतुता, वर्तनाहेतुता, एते चत्वारो गुणाः प्रत्ये-
कं धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकायाऽऽकाशास्तिकायकालद्र-
व्याणां क्रमेण सन्ति, विशेषगुणाश्चत्वारः ॥ ७ ॥ अथ एतेषां
द्वादशगुणानां चैतन्यादिचतुर्भिर्गुणैश्चतनत्वाऽचेतनत्वमूर्तत्वा-
मूर्तत्वादिभिश्चतुर्भिः सहिताः सन्तः षोडश गुणा भवन्ति । तेषु

गुणेषु पुद्गलद्रव्यस्य वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्श-मूर्तत्वा-ऽचेतनत्वा-
नि षट् सन्ति, आत्मद्रव्यस्य ज्ञानदर्शनसुखवीर्यामूर्तत्वचेतन-
त्वानि इति षट् गुणा भवन्ति । अधान्येषां द्रव्याणां समुदायेन
त्रय एव गुणा भवन्ति, एको निजगुणाः, अचेतनत्वम्, अमूर्त-
मित्यादि विमृश्य धार्यम् ॥ ८ ॥ (अन्येषामिति) अन्येषां द्रव्याणां
पृथक् पृथक् त्रयः त्रयः गुणाः । यथा-धर्मास्तिकायस्य गतिहेतुता
गुणः, अचेतनत्वं गुणः, अमूर्तत्वं गुणः । एवं त्रयोऽधर्मास्तिकाय-
स्य स्थितिहेतुत्वाऽचेतनत्वाऽमूर्तत्वादयः, आकाशास्तिकाय-
स्य अवगाहहेतुत्वाऽचेतनत्वाऽमूर्तत्वादयः, कालस्य वर्तना-
हेतुत्वाऽचेतनत्वाऽमूर्तत्वादयः, इत्यादि ज्ञेयम् । अथ चेतन-
त्वाद्याश्चत्वारः सामान्यगुणाः, चेतनत्वाचेतनत्वमूर्तत्वाऽमू-
र्तत्वानि सामान्यगुणेषु अपि सन्ति, विशेषगुणेषु च सन्ति,
तत्र किं कारणं चेतनत्वाद्याश्चत्वारः सामान्यगुणाः? स्वजा-
त्यपेक्षया अनुगतव्यवहारकर्तारः सन्ति, तस्मात्सामान्य-
गुणाः कथ्यन्ते ॥ ९ ॥ परजात्यपेक्षया चेतनत्वादयः अचे-
तनत्वादिकेचनः स्वाश्रयव्यावृत्तिकराः सन्ति, ततो विशेषगुणाः
परापरसामान्यवत्सामान्यविशेषगुणत्वमेषामिति भावः । एत
एव विशेषेणति स्पष्टम् ॥ १० ॥ (विशेषेणेति) ज्ञानदर्शन-
सुखवीर्या एते आत्मनो विशेषगुणाः, स्पर्शरसगन्धवर्णाः
एते पुद्गलस्य विशेषगुणाः, इत्येतद्यत् कार्यतं तदिदं स्थू-
लव्यवहृतिः स्थूलव्यवहारः, यतश्च अष्टौ सिद्धगुणाः, एक-
त्रिंशत्सिद्धगुणाः, एकगुणाः कालकादयः, पुद्गला अनन्ता
इत्यादि विचारणया विशेषगुणानामानन्त्योत्पत्तिः, सा च
ब्रह्मस्थज्ञानगोचरा नास्ति । अतोऽर्थेन ते कथं गुण्याः,
तस्माद्धर्मास्तिकायादीनां गतिस्थित्यवगाहनावर्तनाहेतुत्वोप-
योगग्रहणाख्याः परेष्वस्तित्वादयः । सामान्यगुणास्तु विवक्ष-
याऽपरिमिताः, इत्येवं न्याय्यम् । एषां लक्षणवतां लक्षणानि ष-
डेवेति हि को न श्रद्धधाति? ॥

" नाणं च दंसणं चैव, चरित्तं च तवो तथा ।

वीरियं उवआगो य, एवं जीवस्स लक्खणं ॥ १ ॥

सव्वंधकारउज्जोया, पभाया वा नहेव य ।

वन्नरसगंधफासा, पुगलाणं तु लक्खणं " ॥ २ ॥

इत्यादि तु स्वजातविभावलक्षणयोरन्योऽन्येनान्तरियकत्वप्रति-
पादनायेत्यादि पारितैर्विचारणीयम् ॥ ११ ॥ (स्वभावेति) स्वजा-
तगुणतो निजत्वव्यवहारेण धर्ममात्रविवक्षया अनुवृत्तिव्यावृ-
त्तिसंबन्धेन च एते त्रिन्नाः पृथक् पृथक् सन्ति, न कोऽपि काश्चिद्-
मिश्रोभवति; परं तु स्वस्वरूपस्य निजनिजरूपस्य मुख्यत्वं प्रा-
धान्यं गृहीत्वा अनुवृत्तिसंबन्धमात्रमनुसृत्य समुदाहृताः य-
त्स्वभावाः सन्ति त एव गुणीकृत्यदर्शिताः । तत इदमत्र
बोधयम्-धर्मापेक्षया अत्र एते गुणतमकाः पदार्थाः पृथक्स्वभा-
वगुणतो भिन्ना उक्तास्तु निजकीयनिजकीयरूपमुख्यतां गृ-
हीत्येव स्वभावगुणीकृत्य उपादिष्टा इत्यर्थः; तस्मादत्र गुणवि-
ज्ञानं कथयित्वा अग्रे प्रतिपाद्यमानपद्ये स्वजातविभागयोः कथ-
नमुदाहरिष्यतीति ध्येयम् ॥ १२ ॥

अस्तिस्वभाव एषोऽत्र, स्वरूपेणार्यरूपता ॥

स्वभावपरभावाज्या-मस्तिनास्तिवकीर्त्तनात् ॥ १३ ॥

न चेदित्थं तदा शून्यं, सर्वमेव जवेदिदम् ।

परजातेन सत्त्वे तु, सर्वमेकमयं भवेत् ॥ १४ ॥

(अस्तिस्वभाव इति) अत्रेति गुणप्रस्तावनायां प्रथममस्तिस्वभावस्तु एष स्वरूपेण निजकीयरूपेण अर्थरूपता द्रव्ययाथात्म्यं स्वद्रव्यस्वकेश्वरस्वभावस्वभावैश्च जावरूपता एव ज्ञेया, कस्मात् ? (स्वभावपरजावाभ्यामस्तिनास्तित्वकीर्तनात्) यथा स्वभावेन अस्तित्वं स्वभावोऽस्ति, तथैव परजावेन नास्तिस्वभावोऽप्यस्ति, ततोऽत्र अस्तिस्वभावः कारणी वर्त्तते, कथं तत् ? अस्तिस्वभावो हि तत्र निजरूपेण भावरूपताऽस्ति, यथा परस्वभावेन नास्तिस्वभावानुभवनं, तथा निजजावेन स्वभावानुभवनमपि जायते, अत उभयत्र कार्यरूपोऽस्तिस्वभाव इति ॥ १३ ॥ (न चेदिति) चेद्यदि अस्तिस्वभावो नाङ्गीक्रियते, परभावापेक्षया यथा नास्तिस्वत्वं, तथा स्वभावापेक्षयाऽपि नास्तिस्वत्वम्वने सति सर्वं जगदिदं प्रपञ्च्यमानव्यतिकरमपि शून्यं भवेत् । तस्मात् स्वद्रव्याऽपेक्षया अस्तिस्वभावः सर्वथैवाङ्गीकरणीयः, परभावेन परद्रव्यापेक्षयाऽपि नास्तिस्वभावोऽप्यवश्यमङ्गीकर्तव्य इत्यर्थः । तथा च परभावेनापि सतामस्तिस्वभावमङ्गीकुर्वतां सर्वस्वरूपेण अस्तित्वं जायमाने च जगदेकरूपं भवेत्; तच्च सकलशास्त्रव्यवहारविरुद्धमस्ति, तस्मात्परापेक्षया नास्तिस्वभाव एव समस्ति [द्रव्या ०] ।

(१२) स्वमाना एव गुणाः-

अनुपचरिताः स्वीय-जावास्ते तु गुणाः खनु ।

एकद्रव्याश्रिता गुणाः, पर्याया उज्याश्रिताः ॥ १४ ॥

एवं स्वभावोपगता गुणास्तु,

जेदेन सम्यक् कथिताश्च योग्याः ।

अर्हत्क्रमाम्भोजसमाश्रितानां,

जव्यात्मनां ज्ञानगुणार्थमत्र ॥ १८ ॥

(अनुपचरितेति) अत्र दिगम्बरप्रस्तावना वर्त्तते, कुत्रापि स्वसमयेऽपि उपस्कृता वर्त्तते, परंतु अत्र किमपि चिन्त्यं वर्त्तते, तेन तद् दूषणं निराचिकीर्षुराह-अनुपचरिता उपचारवर्जिता ये निजकीयस्वभावाः ते गुणाः, गुणानां हि सहप्रावित्वाऽप्युपचारो न विद्यते । निष्कर्षस्त्वयम-स्वभावो हि गुणपर्यायाभ्यां भिन्नो न स्यात्, तस्मात् योऽनुपचरितो जावः स एव गुण इति, अथ यश्च अनुपचरितः सपर्यायः कथ्यते । अत एव द्रव्याश्रिता गुणाः, उभयाश्रिताः पर्यायाः । तथोक्तमुत्तराध्ययने गाथाद्वारा-“गुणान्मासत्रो द्रव्यं, एगद्वस्विसया गुणा । त्वक्खणं पज्जवाणं तु, उभयो अस्सिसया जवे । ६ ।” (उक्तं २८ अ०) इति ॥ १९ ॥ यदि च स्वद्रव्यादिग्राहकेणास्तिस्वभावः, परद्रव्यादिग्राहकेण नास्तिस्वभावः, इत्यादिस्वभावोपगता गुणाः स्वभावसहिता इत्युपगम्यते । तदोजयोरपि द्रव्यार्थिकविषयत्वात् सप्तमङ्गयामाद्यद्वितीयोर्भेदयोः द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकाभयेण प्रक्रिया ज्ञेयतेत्याद्यत्र बहु विचारणीयम् । एवमनया रीत्या स्वभावाः स्वभावयुक्ता गुणाश्च जेदेन प्रकारकथनेन सम्यक् शास्त्रोक्तरीत्या कथिताः प्रकाशिताः, अमिद्धाचकमुख्ययशोविजयपाठकमतल्लिकारचितप्राकृतपाठदृष्टा सिखिता इत्यर्थः । किमर्थमत्र कस्मै कार्याय कथिताः, इति प्रयोजनपदं, ज्ञानगुणार्थं, केषाम् ? अर्हतां वीतरागाणां क्रमाश्चरणास्त एवाम्भोजानि कमलानि तत्र समाश्रितानां शरणं ज्ञानानां भव्यात्मनां जव्यलोकानां ज्ञानगुणार्थं मया कथिता इत्यर्थः ॥ १८ ॥ द्रव्या ० १३ अध्या ० । विविधार्थसम्बादरूपे प्रामाण्यहेतौ, स ० गुणयन्ते संख्यायन्ते इति गुणाः । पिण्डशुभ्यादिषु,

विशे ० । अंशे, अनु ० । गुणयन्ते संख्यायन्ते इति गुणः । अनु ० । “ गुणकारके स्ति गुणं एकारसं ” पा० । (मूलगुणा उत्तरगुणाश्च लेशतः कपिलेन चौरणामुपदेशे दीयमानं ‘कविल’ शब्दतृतीयभागे ३६० पृष्ठे दर्शिताः)

गुणत्रो-गुणतस्-अव्य० । कार्यत इत्यर्थे, भ० २ श १० उ० ।

गुणकर-गुणकर-त्रि० । कर्मनिर्जैरालक्षणोपकारकरणे, प-आ० ५ विष० ।

गुणकरण-गुणकरण-न० । योजनाकरणे, आ० चू० १ अ० । गुणानां प्राप्तां, आ० म० द्वि० ।

गुणकार-गुणकार-त्रि० । अज्यासराशौ, स० ८४ सम० ।

गुणकारय-गुणकारक-त्रि० । येन गुणकेन गुणयते तस्मिन्, विशे० । नि० चू० ।

गुणगणोद्य-गुणगणौद्य-पुं० । गुणनिकरप्रवाहे, षो० १५ विव० ।

गुणग्राहिय-गुणग्राहिक-त्रि० । गुणं गृह्णाति, गुण-ग्रह-णिनि-कप्रत्ययः । गुणग्रहणशीले, पा० । गुणानुरक्ते चा ध० ३ अधि० ।

गुणचंद-गुणचन्द्र-पुं० । साकेतेश्वरचन्द्रावतंसकराजस्य प्रियदर्शनायां जाते पुत्रे, आ० म० द्वि० । “ मुणिचंदो राया गुणचंदो युवराया ” आ० चू० १ अ० । स्वनामख्याते मुनौ, पि० । अन्योऽपि गुणचन्द्रनामा मणी बैक्रमीये ११३६ वर्षे वज्रशास्त्रायां चान्द्रकुले सुमतिवाचकस्य शिष्य आसीत्, तेन च मागध्यां महावीरचरित्रं रचितम् । जै० ६० । अतमुख-पुरे चन्द्रिकाभर्त्तरि श्रेष्ठिनि, सागरदत्तस्य श्रेष्ठिनः पुत्रे प्रियङ्गुलतिकापतौ, पि० ।

गुणजचित्त्व-गुणयत्नवत्-त्रि० । गुणेषु यतमाने, वृ० १ उ० ।

मुणजोग-गुणयोग-पुं० । क्रमादिगुणसंबन्धे, प्रभ १ सम्ब० द्वार ।

गुणट्टाण-गुणस्थान-न० । गुणा ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूपाः जीवस्वजावविशेषाः, तिष्ठन्ति गुणा अस्मिन्निति स्थानम् । गुणानामेव शुध्यशुद्धिप्रकर्षापर्यकृतः स्वरूपभेदे, प्रव० ६० पार । कर्म० । परमपदप्राप्तादशिखरादौघसोपानकल्पे, कर्म० ४ कर्म० । मिथ्यादृष्ट्यादिकेऽयोगिकेवलित्पर्यवसाने जीवानां स्वरूपभेदे, आ० चू० ४ अ० । दशे० । पं० सं० । कर्म० ।

विषयसूची—

- (१) गुणस्थाननिर्वचनम् ।
- (२) गुणस्थानानि चतुर्दश ।
- (३) गुणस्थानान्तरम् ।
- (४) कायस्थितिः, कालमानम् ।
- (५) गुणस्थानानां जीवस्थानानि ।
- (६) तेष्वेव जीवस्थानेषु गुणस्थानप्रकटनम् ।
- (७) गुणस्थानकेषु बन्धः ।
- (८) गुणस्थानकेषु बन्धहेतवः ।
- (९) उदीरणास्थानानि गुणस्थानेषु ।
- (१०) गुणस्थानकेषु भावाः ।
- (११) मार्गणास्थानेषु गुणस्थानानि ।
- (१२) गुणस्थानकेषु मार्गणास्थानानि ।
- (१३) उपयोगाः ।

(१४) हीरविजयसूरिं प्रति विमलहर्षगणिकृतप्रश्नः ।

(१) इहोत्तरोत्तरगुणारूढानां जन्तूनामसंख्येयगुणनिर्जरा-
भाक्त्वम्, उत्तरोत्तरगुणाश्च यथाक्रममविशुद्धपक्षपक्षविशुद्धिप्र-
कर्षरूपाः सन्तो गुणस्थानकान्युच्यन्ते । कर्म० ५ कर्म० ।

(२) तानि चतुर्दश-

कम्मविमोहिमगणं पशुव चउदस गुणट्याणा पणत्ता । तं-
जहा-भिच्छदिछी । । । यणसम्मदिछी सम्माभिच्छदिछी
अविरयसम्मदिछी देसविरए, पमत्तसंजए, अप्पमत्तसंजए,
नियट्टिअनियट्टिवायरे, सुहुमसंपराए, उरसंतोहे वा,
खोणमाह, सजोगीकेवली, अजोगीकेवली । स०
१४ सम० ।

मिच्छे सामण मीसे, अविरय देसे पमत्त अपमत्ते ।

नियट्टिअनियट्टि सुहुमु-वसम खोण सजोगि अजोगिगु गा ॥

(गुण ति) गुणस्थानानि, ततः "सूचनात्सूत्रमिति" न्यायात्
पदैकदेशेऽपि पदसमुदायोपचाराद्वा इहैवं गुणस्थानकनिर्देशो द्र-
ष्टव्यः । तद्यथा-मिथ्यादृष्टिगुणस्थानम् १ सास्वादनसम्यग्दृष्टिगुण-
स्थानम् २ सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थानम् ३ अविरतसम्यग्दृष्टिगुण-
स्थानम् ४ देशविरतगुणस्थानम् ५ प्रमत्तसंयतगुणस्थानम् ६ अप्र-
मत्तसंयतगुणस्थानम् ७ निवृत्तिवाद्दरसंपरायगुणस्थानम्, ८ अ-
निवृत्तिवाद्दरसंपरायगुणस्थानम्, ९ सुद्धसंपरायगुणस्थानम् १०
उपशान्तकपायवीतरागद्वेषगुणस्थानम् ११ क्षीणकपायवीत-
रागद्वेषगुणस्थानम् १२ सयोगिकेवलितगुणस्थानम् १३ अयो-
गिकेवलितगुणस्थानमिति १४ । तत्र गुणा ज्ञानदर्शनचरित्ररूपा
जीवस्वभावविशेषाः, स्थानं पुनरत्र तेषां शुद्धिविशुद्धिप्रकर्षा-
पकर्षकृतः स्वरूपनेदः, तिष्ठत्यस्मिन् गुणा इति कृत्वा । गुणानां
स्थानं गुणस्थानम् ॥२॥ कर्म० २ कर्म० । चतुर्दशगुणस्थानकेषु
समारोहन् जन्तुः किं क्रमेण, एकादिष्वध्यानेन वा चतुर्दशं
गुणस्थानं स्पृशतीति ? प्रश्ने, उत्तरम्-चतुर्दशगुणस्थानकेषु
समारोहन् जन्तुः किं क्रमेण, एकादिष्वध्यानेन वा चतुर्दशगु-
णस्थानं स्पृशतीति यत्पुष्टं, तत्र अनादिमिथ्यादृष्टिस्तच्चतुर्थं गुण-
स्थानकं याति, न तु द्वितीयतृतीये, तदनु यदि उपशमश्रेणिमा-
रभते तदैकादशं यावत्क्रमेण याति । यादृ च-कृपकस्तदैकादशं
विहाय चतुर्दशं यावत्क्रमेण विज्ञायते । विशेषस्तु विशेषाव-
बोधकशास्त्रगम्य इति । इति गुणविजयगणिकृतप्रश्नस्यात्त-
रम् । ही० ३ प्रका० ।

(३) अन्तरम्-इहोत्तरोत्तरगुणारूढानां जन्तूनामसंख्येयगुणनि-
र्जराभाक्त्वमुक्तमुत्तरोत्तरगुणाश्च यथाक्रममविशुद्धपक्षवि-
शुद्धिप्रकर्षरूपाः सन्तो गुणस्थानान्युच्यन्ते, अतस्तेषां गुण-
स्थानकानां जघन्यमुत्कृष्टं चान्तरालं प्रतिपादयन्नाह-

पलियासंखंसमुहु, सासण इयरगुण अंतरं हस्सं ।

गुरु मिच्छि वे छउट्टी, इयरगुणे पुगलच्छंतो ॥ ८४ ॥

इह 'भामा सत्यभामेति' न्यायात्, पल्यः पल्योपमा संख्यांशोऽ-
न्तर्मुहूर्तं च जघन्यमन्तरमिति योगः केषामिति ? आह-सास्वादना-
न्तरगुणाश्च अयशिष्टगुणस्थानकानि सास्वादान्तरगुणास्तेषाम् ।
प्राकृतत्वाद्ब्र विभक्तिकोषः । अन्तरं विवर्तितगुणस्थानावस्थिते-
प्रच्युतानां पुनस्तत्प्राप्त्यर्थवधानमन्तरालमिति यावत् । इदं ज-
घन्यसातत्र सास्वादनगुणस्थानकस्य जघन्यमन्तरं पल्योपमासंख्ये-

यभागः, इतरगुणस्थानकानां तु जघन्यमन्तर्मुहूर्तमित्युक्तार्थः ।
भावार्थः पुनरयम्-योऽनादिमिथ्यादृष्टिरूढालितसम्यक्त्वमिश्रपुञ्जो
वा मिथ्यादृष्टिः पण्डितसिक्तकर्मा सन्नन्तरकरणादिना प्रकारेणो-
पलब्धोपशमिकसम्यक्त्वोऽनन्तानुबन्धुदयात्सास्वादनभावमा-
साद्य मिथ्यात्वं गतः सन् यदि तदेव सास्वादनत्वं पुनर्लज्यते-
ऽन्तरकरणप्रकारेणैव, तदा जघन्यतोऽपि पल्योपमासंख्येयभागो-
र्ध्वं हभते, नार्थाक् । किं कारणमिति चेत् ? उच्यते-यतः सास्वादना-
न्मिथ्यात्वं गतस्य प्रथमसमये सम्यक्त्वमिश्रपुञ्जौ सत्तायाम-
वश्यं तिष्ठत पय । न च तयोः सत्तायां वर्तमानयोः पुनरौपशमि-
कसम्यक्त्वं हभते, तद्भावात्सास्वादनं दूरापास्तमेव । यदि
पुञ्जद्वयसङ्गावे औपशमिकसम्यक्त्वस्य न हानस्तर्हि पल्योपमासं-
ख्येयभागोऽप्यतिक्रान्ते कथं सास्वादनज्ञानः ? इति चेत्, उच्यते-इह
सम्यक्त्वमिश्रपुञ्जौ मिथ्यात्वं गतः प्रतिसमयमुद्धर्तयते, तद्वन्निकं
प्रतिसमयं मिथ्यात्वे प्रक्षिपतीत्यर्थः । अनेन च क्रमेणैतावुद्धर्त्य-
मानौ पल्योपमासंख्येयभागेन सर्वथाद्विर्लक्षितौ निःसत्ताकं नीतौ
भवतः, इत्थमेव कर्मप्रकृत्यादिष्वामिदित्वात् । ततः पल्योपमासं-
ख्येयतागममिश्रसम्यक्त्वपुञ्जयोरुद्धर्तितयोस्तदन्ते कश्चिज्जन्तुः
पुनरप्यौपशमिकसम्यक्त्वमासाद्य सास्वादनत्वं गच्छतीत्येवं सा-
स्वादनस्य पल्योपमासंख्येयभागोऽन्तरं जयतीति । नन्वक-
दोपशमश्रेणः प्रतिपतितः सास्वादनजायमनुभूय यदा पुनरप्य-
न्तर्मुहूर्तैतन्तामेवोपशमश्रेणिं प्रतिपद्य ततः प्रतिपतितः सास्वा-
दनजायं लज्जे, तदा जघन्यतोऽल्पमेवान्तरं लज्जते, तत्किमिति
पल्योपमासंख्येयभागो जघन्यमन्तरमित्युक्तम् ? सत्यम्-उपशमश्रे-
णेः प्रतिपतितो यः सास्वादनत्वं गच्छति, स केवलं मनुजगति-
भाविष्येनादपत्यान्नेह विद्यति इतीतरस्यैव प्रभृतस्य चतुर्ग-
तिवर्तित्वादनन्तरालचिन्तेति । इतरगुणस्थानकं भ्यश्च मिथ्यादृष्टि-
सम्यग्मिथ्यादृष्टिप्रविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तोप-
शमश्रेणिगतापूर्वकरणानिवृत्तिवाद्दरसूक्ष्मसंपरायोपशान्तमोह-
लक्षणभ्यः परिभ्रष्टः पुनर्जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तंऽतिक्रान्ते तान्येव
गुणस्थानकानि हभन्ते, इति तेषां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमेवान्त-
रालं भवति । तथाहि-कश्चिज्जीव उपशमश्रेण्यारूढः सन्तुपशा-
न्तत्वमपि संप्राप्य प्रतिपतितो मिथ्यादृष्टित्वं यावदवाप्नोति, ततो
भूयोऽप्यन्तर्मुहूर्तैतन्तामेवोपशान्तगुणस्थानान्तानि यदाऽऽरोहति,
तदा शेषाणां सास्वादनमिश्रगुणस्थानकवर्जितानां गुणस्थानका-
नां प्रत्येकं जघन्यत आन्तर्मुहूर्तैकमन्तरं जयति, एकस्मिन् जवे
धारद्वयमुपशमश्रेणिकरणं समनुज्ञातमेव । उक्तं च-"पशमभ्ये
दुक्खुनो, चरित्तमोहं उवसमिज्जा" । तत्र सास्वादनं प्रति जघ-
न्यान्तरस्थाकृत्यात् श्रेणिप्रतिपतितस्य च मिश्रगमनाभावात्तयो-
र्धर्जनमुक्तं, श्रेणिगमनात्वे तु मिश्रस्य सास्वादनवर्जशेषगुण-
स्थानकानां च मिथ्यादृष्ट्यादीनामप्रमत्तान्तानां परावृत्य परावृत्य
गमनत आन्तर्मुहूर्तैकमन्तरं प्राप्यते । कृपकक्षीणमोहसयोगिक-
वर्त्ययोगिकेवलितानां त्वन्तरचिन्ता नास्ति, तेषां प्रतिपातस्यैवा-
भावादिति । उक्तं जघन्यमन्तरं सर्वगुणस्थानकानाम् । इदा-
नीमुत्कृष्टमन्तरमाह-"गुरुमिच्छि वे छउट्टी" इत्यादि । गुरु उत्कृ-
ष्टमन्तरम् । (मिच्छि ति) मिथ्यात्वे मिथ्यादृष्टिगुणस्थानकस्य द्वे
षट्पट्टी षट्पट्टिद्वयम् । अयमत्र भावार्थः-यः कश्चिज्जन्तुविशुद्धि-
वशादमिथ्यादृष्टित्वं परित्यज्य सम्यक्त्वं प्रतिपन्नस्ततः सागरो-
पमपट्पट्टिप्रमाणमुत्कृष्टं सम्यक्त्वकावं प्रतिपालयान्तर्मु-
हूर्तमेकं सम्यग्मिथ्यात्वं गच्छति ; ततो भूयोऽपि स-
म्यक्त्वमासाद्य सागरोपमपट्पट्टिं यावच्चतुर्पादय तत ऊर्ध्वं

यो न लिङ्गति, सोऽवश्यं मिथ्यात्वं गच्छति । तत इत्थं साग-
रो मपद्विद्वय रूपं सामर्थ्यतो मिथ्यान्तर्मुहूर्त्तनरभवाधिकमु-
हूर्त्तं मिथ्यात्वस्यान्तरात्रं जयतीति । (इतरगुणति) इतरगुणस्थान-
कविषये कोऽर्थः ?—मिथ्यादृष्टिगुणस्थानकापक्ष्याऽन्यगुणस्थान-
केषु सास्वादानादिपुष्पशान्तमोहान्तेषु गुरु अन्तरमुहूर्त्तोऽन्त-
रालकालो भवति । कियदित्याह—(पुष्पलक्ष्मन्ति) सूचकत्वा-
त्सूत्रस्य पुष्पस्य पुद्गलपरावर्त्तस्यार्द्धं पुद्गलपरावर्त्तार्द्धं, तस्या-
न्तर्मध्यं पुद्गलपरावर्त्तार्द्धान्तः किञ्चिद्दूतं पुद्गलपरावर्त्तार्द्धमित्यर्थः ।
इदमत्र तात्पर्यम्—सास्वादानादय उपशमश्रेणिगतापूर्वकरणद्युप-
शान्तमोहान्ताश्च जीवा निजनिजगुणस्थानकावस्थितेयदा प-
रिप्रशस्तदोहपुनः किञ्चिद्दूतं पुद्गलपरावर्त्तार्द्धं यावदपारसंसा-
रपारावारमध्यमवगाह्य पुनः तानि गुणस्थानकानि लभन्ते, नाऽ-
र्वाक, तत ऊर्ध्वं च सम्यक्त्वहिगुणान् संप्राप्याऽवश्यं जीवाः
स्थित्यन्तीति । ततो देशानां पुद्गलपरावर्त्तमानमेपासुः कृष्टमन्तरं
भवति । क्षणकक्षानमोहादीनां चान्तरमेव नास्ति, प्रतिपाताभा-
वादिति । कर्म० ५ कर्म० । पं० सं० । (गुणस्थानकेष्वेव वर्त-
मानानां जन्तूनामल्पबहुत्वम्—'अप्यबहुय' शब्दे प्रथमभागे
६३ए पृष्ठे उक्तम्) [गुणस्थानकेषु वक्ष्यमाण 'उदीरणा' शब्दे
द्वितीयभागे ६६५ पृष्ठे उक्ता]

(४) कायस्थितिः । सम्प्रत्येकस्मिन् जीवे गुणस्थानेषु विभा-
गेन काव्यमानमाह—

होइ आणाइ अणतो, अणाइ संतो य साइमंतो य ।

देसूणपोगगज्जं, अंतमुहुत्तं, चरिमपेज्जं ॥३४॥

इह मिथ्यादृष्टिः कालतश्चिन्त्यमानस्त्रिधा प्राप्यते । तद्यथा—अना-
द्यन्तः, अनादिसान्तः, सादिसान्तश्च । तत्राभ्ययो ज्ञेयो वा कश्चि-
त्तथाविधोऽप्राप्त्यपरमपदोऽनाद्यन्तः, तस्याऽनादिकालादा-
रभ्याऽऽगातिनं सकलमपि काव्यं यावन्मिथ्यात्वापगमसंज्ञाया-
यात्, यस्तु भव्योऽनादिमिथ्यादृष्टिरवश्यमायत्यां सम्यक्त्वम-
वाप्स्यति स मिथ्यादृष्टिः काव्यमाश्रित्यानादिसान्तः, यस्तु तथा-
भव्यत्वापरिपाकशब्दाप्य सम्यक्त्वं, नतः केनापि कारणेन पुनः
सम्यक्त्वापरिप्रशो मिथ्यात्वमनुभवति, स भूयः काव्यान्तरे नि-
यमतः सम्यक्त्वमवाप्स्यति, ततः स मिथ्यादृष्टिः सादिसान्तः ।
तथाहि—सम्यक्त्वलाज्ञानन्तरं मिथ्यात्वमासादितमिति सादिः,
पुनरपि कालान्तरे नियमतो मिथ्यात्वमपगमिष्यतीति सान्तः ।
एष एव सादिसान्तो मिथ्यादृष्टिर्जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं कालं याव-
द्भवति, सम्यक्त्वप्रतिपाताऽन्तर्मुहूर्त्तं कालेन जूयोऽपि
सम्यक्त्वप्राप्तेः, उत्कर्षतो देशोर्न किञ्चित् न्यूनं पुद्गलपरावर्त्तार्द्धं
प्रतिपातितसम्यग्दृष्टेः, देशोर्न पुद्गलपरावर्त्तार्द्धपथेन नियमतः
सम्यक्त्वलाज्ञसंभवात्, अत एव साद्यन्तररूपो मिथ्यादृष्टिर्न भ-
वान्, सादितायां सत्यामुत्कर्षतः किञ्चिद्दूतपुद्गलपरावर्त्तार्द्धप-
थेन नियमतो मिथ्यात्वापगमसंभवात् ॥ पं० सं० १ द्वार ।
तदेवमुक्तमेव जीवस्य मिथ्यादृष्टिगुणस्थानकालमानम् । स-
म्प्रति सास्वादानमिश्रगुणस्थानकयोरौपशमिकसम्यक्त्वस्य,
क्वायिकसम्यक्त्वस्य च कालमानमाह—

आवलिपाणं उक्कं, समयदारब्भ सासणो होइ ।

मीसुवमम अंतमुहु, खाइयदिहो अणंतप्पा ॥ ४० ॥

एकस्मात्समयादारब्ध यावदावलिकानां पट्टं, तावत्सास्वा-
दानो भवति । इयमत्र भावना—एकः सास्वादानो जीवः पूर्वं गुण-

स्थानकविचारनिर्दिष्टन्यायेन प्राप्तसास्वादनभावः कश्चित्सम-
यकमवतिष्ठते, अन्यस्तु द्वौ समयौ, अपरस्तु त्रीन् समयान् ।
एवं यावत्कोऽपि षमावलिकाः, तत ऊर्ध्वमवश्यं मिथ्यात्वमुपग-
च्छति, तत एवमेकस्य जीवस्य सास्वादानगुणस्थानककालो
जघन्यतः समयः प्राप्यते, उत्कर्षतः षड्वाविकाः, तथा
मिश्रोपशमौ मिश्रगुणस्थानकौपशमिकसम्यक्त्वं जघन्यत उ-
त्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणम् । तथाहि—सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्था-
नकं जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणं सुप्रासद्धम्, “सम्मा-
मिच्छादिघो, अंतो मुहुत्तं इत्यादि” वचनप्रमाण्यात्, केवलं
जघन्यपदे तदन्तर्मुहूर्त्तं लघु रूपेण, उत्कृष्टपदे तु त-
देव बृहत्तरमिति, औपशमिकसम्यक्त्वमपि प्राथमिकमुपश-
मश्रेणिसंभवं वा जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणं, तत्र प्रा-
थमिकमन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणं प्रतीतम् । तथाहि—बहि तदानीं देशविर-
त्यादिकमपि स्पृशति, तथापि तस्याऽन्तर्मुहूर्त्तमेव कालं या-
वदवस्थानं, ततः परं क्वायोपशमिकसम्यक्त्वज्ञावात्, देशविर-
त्यादिप्रतिपत्त्यभावे तु कोऽपि सास्वादानतां गच्छति, कोऽ-
पि क्वायोपशमिकं सम्यक्त्वम्, उपसमश्रेणिसंज्ञमप्यौपशमिकं
सम्यक्त्वमान्तर्मुहूर्त्तं कनुपशमश्रेणरन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणत्वात् । त-
था क्वायिकदृष्टिः क्वायिकसम्यग्दृष्टिरन्त्यासा अनन्तकालं या-
वद्भवति, क्वायिकं हि सम्यक्त्वं प्रादुर्भूतं न कदाचिदप्यपैति,
जायस्य तथास्वभावत्वात् । ततस्तत्सम्यक्त्ववात्सल्यमपि प-
र्यवसितं कालं यावद्भवति ॥ ४० ॥

वेयग अविरयसम्मो, तेचीमयराइ साइरेगाइ ।

अंतमुहुत्ताओ पु-व्वकोदिदंसा उ देसूणा ॥ ४१ ॥

वेदकाऽविरतसम्यग्दृष्टिः क्वायोपशमिकाऽविरतसम्यग्दृष्टिः
जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं यावद्भवति, ततोऽन्तर्मुहूर्त्तादारभ्य तावदल-
भ्यन्ते यावदुत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि सानिरेकाणि
भवन्ति, कथं सानिरेकाणि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि यावद्भेद-
काऽविरतसम्यग्दृष्टिर्लभ्यते? इति चेत् । उच्यते—इह कश्चिदितः
स्थानाहुः कृष्टस्थितिष्वनुत्तरविमानेषूपपन्नः, तत्र चाऽविरतस-
म्यग्दृष्टिर्नेन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि स्थितिः, ततस्तस्मात्स्था-
नात् च्युत्वा अत्राप्यायातो यावदद्यापि सर्वविरत्यादिकं न प्रति-
पद्यते, तावदविरत एवेत्येकस्य वेदकाविरतसम्यग्दृष्टिर्मुन्यज-
वसंबद्ध इति कतिपयवर्षाधिकानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि
प्राप्यन्ते । तथा (पुव्वकोदीदंसा उ देसूणा) देशसंयतः पुनः,
तुवांक्वमेदे । उक्तं च—“तुः स्याज्जेदंऽवधारणं ।” जघन्यतोऽ-
न्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो देशोर्न पूर्वकोटी । तत्रान्तर्मुहूर्त्तभायना इयम्-
कोऽप्यविरतादिरन्तर्मुहूर्त्तमेकं देशविरतिं प्रतिपद्य पुनरप्यविरता-
दित्वमेव प्रतिपद्यते । देशोर्न पूर्वकोटीभावना त्वेया—इह किञ्च
कोऽपि पूर्वकोट्यायुष्को गर्भस्थो नवमासां सानिरेकान् गम-
यति, जातोऽप्यष्टौ वर्षाणि यावद्देशविरतिं सर्वविरतिं वा न प्रति-
पद्यते, वर्षाष्टकादधो वर्त्तमानस्य सर्वस्यापि तथास्वभावात्
देशतः सर्वतो वा विरतिप्रतिपत्तेरज्ञावात् । भगवद्ब्रह्मस्वामिना
व्यभिचार इति चेत् । तथाहि—भगवान्ब्रह्मस्वामी षाण्मासिकोऽपि
ज्ञावतः प्रतिपन्नसर्वसावद्यविरतिः श्रूयते । तथा च सूत्रम्—“उम्मा-
सियं ऋसु जयं, माऊण समन्नियं वेदं” इति सत्यमेतत् । किं त्वियं
शैशवेऽपि भगवद्ब्रह्मस्वामिनो भावतश्चरणप्रतिपत्तिराश्रयभूता
कादाचित्कीति न तथा व्यभिचारः । अथ कथमवसीयते ? येन

ब्रह्मस्वामिनः शैशवेऽपि चरणप्रतिपत्तिः सा कादाचित्कीति ।
इत्येते-पूर्वसूरिकृतव्याख्यानात् । तथा च-पञ्चवस्तुकं प्र-
मत्तप्रतिपत्तिकालनियमविचाराधिकारे गाथा-

“ तयहो परिदवलेत्तं, न चरणभावो वि पायमेपसि ।

आहच भावकहगं, सुत्तं पुण होर नायध्वं ” ॥

अस्या व्याख्या-तेषामष्टानां वर्षाणामधोवर्त्तमाना मनुष्याः
परिजवक्त्रेण जवन्ति, येन तेन वाऽपि शिशुत्वात्परिभूयन्ते, तथा
चरणभावोऽपि चरणपरिणामोऽपि प्राय एतेषां वर्षाष्टकादधो-
वर्त्तमानानां न भवति । यत्पुनः सूत्रम्-“ वृष्मासियं छुत्तु जयं,
माऊण समन्नियं वंदे ” इत्येवंकृतं तत् (आहचजावकहगं)
कादाचित्कभावकथकं, ततो वर्षाष्टकादधः परेभ्योऽत्रैवत्वाच्च-
रणपरिणामाभावाच्च न हीकृते इति ॥४१॥

सम्प्रति प्रमत्ताप्रमत्तसंयतगुणस्थानकबोरेकं जीवमाधिकृत्य
कालमानमाह—

समयाऊ अंतमुहू, पमत्तअमसयं जयंति मुहू ।

देमूणपुन्वकोटि, अमोन्नं चिट्टि जयंता ॥ ४२ ॥

समयादेकस्मादपरं भवतः प्रमत्ततामप्रमत्ततां वा तावद्भजति
यावदुत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, ततः परमवश्यं प्रमत्तस्वाप्रमत्ततादि-
भावात्, अममत्तस्य च प्रमत्तताऽऽदिभावात् । इवमत्र भावना-
प्रमत्तमुमयोऽप्रमत्तमुमयो वा अचक्षते एकं समयं जवन्ति,
तदनन्तरं मरणभावेनाविरतत्वभावात्, उत्कर्षतस्त्वन्तर्मुहूर्त्तं,
ततः परमवश्यं प्रमत्तभावो देशविरतत्वं वा, मरणं वा । अप्रम-
तस्याऽपि प्रमत्तताभेदादौ देशविरतत्वादिकं चेति । अथैतदेव
कथमवलितमन्तर्मुहूर्त्तावर्द्धं प्रमत्तस्वाप्रमत्तादिज्ञावोऽप्रमत्तस्य
वा प्रमत्तादिज्ञावो, बावता देशविरतादिष्वत् प्रभूतमपि
कालं कस्मादेतौ न भवतः ? । उच्यते—इह तेषु संकलेश-
स्थानेषु वर्त्तमानो मुनिः प्रमत्तो जवति, तेषु च विशेषस्थानेषु
वर्त्तमानोऽप्रमत्तस्थानी संकलेशस्थानानि, विशेषस्थानानि च
प्रत्येकमसंस्वेबद्धोकाकाशप्रवेशप्रमाणाणि भवन्ति । मुनिश्च
यथावच्छिन्नमुनिज्ञावो वर्त्तमानो यावदुपशमभेजि, कृष्कभेजि
वा नारोदति, तावदवश्यं तस्याज्ञान्वात्संस्वेबद्धस्थानेष्वन्तर्-
मुहूर्त्तं स्थित्वा विशेषस्थानेषु गच्छति, विशेषस्थानेष्वन्त-
र्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूयः संकलेशस्थानेषु गच्छति, एवं निरन्तरं
प्रमत्ताप्रमत्तयोः परावृत्तिः करोति, ततः प्रमत्ताप्रमत्तज्ञावु-
त्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तं कालं यावदुपभेते, न परतः । तथा चेत्कं
शतकवृद्धचूर्णौ—“ इत्थं संकलितस्सह विसुस्फुर वा विरमो
अंतमुहूर्त्तं जाव काव न परमो, तेषु संकलितस्सतो संकलित-
सट्टाणसु अंतमुहूर्त्तं कालं जाव पमत्तसंजयो होइ, विसुस्फ-
तो विसोद्विष्टाणसु अंतमुहूर्त्तं कालं जाव अप्रमत्तसंजयो
होइ इति ” । अत्र प्रमत्ताप्रमत्तज्ञावपरावृत्तिः किवन्तं कालं
यावन्निरन्तरं करोतीत्यत आह—(देखेत्वादि) देशानां पूर्व-
कोटि यावत् इमौ प्रमत्ताऽप्रमत्तभावव्योऽन्तं परस्परं जज-
न्तौ तिष्ठतः, प्रमत्तज्ञावोऽन्तर्मुहूर्त्तानन्तरमप्रमत्तज्ञावो भजन् अ-
प्रमत्तज्ञावोऽन्तर्मुहूर्त्तानन्तरं प्रमत्तभावं भजन् निरन्तरं ताव-
द्भवति यावदेशानां पूर्वकोटीमित्यर्थः । देशानता च पूर्वकोट्या
यावत्त्वज्ञाविषयाष्टकाष्टक्या कृष्टव्या ॥ ४२ ॥

सम्प्रति शेषगुणस्थानकानामेकं जीवमाधिकृत्य कालमानमाह—

समयाओ अंतमुहू, अपुव्वकरणाउ जाव उवसंतो ।

स्त्रीणाजोगीणंतो, देसस्सेव जोगिणो कालो ॥४३॥

अपूर्वकरणावारज्य यावदुपशान्तः, किमुक्तं जवति ?—अपूर्वक-
रणानि वृत्तिबादरसंप्रदायसंपरायांपशान्तमोहाः प्रत्येकं समयमादा-
भ्योत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्तं यावद्भवन्ति । तत्र समयमात्रभावना—क-
श्चिदुपशमभेयामपूर्वकरणत्वं समयमात्रमनुभूयाऽपरः कोऽपि
अनिवृत्तिबादरसंपरायत्वं प्राप्य तत्समयमात्रमनुभूय, तदन्यः
कोऽपि सूत्रसंपरायत्वं संप्राप्य, तदपि समयमात्रमनुभूय, परः
कोऽपि पुनरुपशान्तमोहत्वमवाप्य, तदपि समयमात्रमनुभूय, द्वि-
तीयं समयेऽनुत्तरसुरेपूत्यते । तत्र चोत्पन्नानां प्रथमसमय-
वाविरतत्वमित्यपूर्वकरणादीनां समयमात्रत्वम्, अन्तर्मुहूर्त्तज्ञाव-
ना तु सुगमाः अपूर्वकरणादीनामन्तर्मुहूर्त्तानन्तरमवश्यं गुणस्था-
नकान्तरसंक्रमान्मरणाद्या, कृष्कभेज्यां त्वपूर्वकरणादीनां प्रत्ये-
कमजघन्योत्कृष्टमन्तर्मुहूर्त्तमवश्यम् । कृष्कभेज्यामार्कटस्याऽ-
कृतसकलकर्मकृत्यस्य मरणासंज्ञायां । तथा (स्त्रीणाजोगी-
णंतो इति) क्लीणानां क्लीणकपायाणामयोगिनां भवस्थाऽयोगि-
केवलितानामजघन्योत्कृष्टमन्तर्मुहूर्त्तमवस्थानम् । तथाहि—क्लीणकपा-
याणां म मरणमन्तर्मुहूर्त्तानन्तरं च ज्ञानावरणादिघातिकममव-
यकवात्सयोगिकेवलितगुणस्थानकसंक्रमः । जवस्थायोगिकेवलि-
नां तु ह्रस्वपञ्चाक्षरोज्ज्वलमात्रकालावस्थायितया, परतः सिद्ध-
त्वप्राप्तिः, अतो द्रव्यान्नाप्यजघन्योत्कृष्टमन्तर्मुहूर्त्तमवस्थानम् ।
तथा (देसस्सेव जोगिणो कालो) देशस्वेव देशविरतस्येव यो-
गिनः सयोगिकेवलितः कालो वेदितव्यो, जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तम्,
उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी इत्यर्थः, अत्राऽन्तर्मुहूर्त्तमन्तर्मुहूर्त्त-
विज्ञेयम् । देशोना च पूर्वकोटिः सर्वोत्कृष्टा सप्तमासजात-
स्य वर्षाष्टकावर्द्धं चरणप्रतिपत्त्या शीघ्रमेवात्पादितकेवलज्ञा-
नस्य पूर्वकोट्यायुषो वेदितव्या । तदेवमुक्तं गुणस्थानकषु वि-
ज्ञांग कालमानम् । पं० सं० २ द्वार । प्रव० ॥

(५) सम्प्रति गुणस्थानकान्याह—

सुरनारणसु चत्ता—रि पंच तिरिणसु चोदस मण्णै ।

इगिविगळेसू जुयधं, सव्वाणि पणिदिमु इवंति ॥ २८ ॥

सुरेषु नारकेषु च प्रत्येकं मिथ्यादृष्टिस्वादनमिश्राविरतस-
म्यगृष्टलक्षणानि चत्वारि गुणस्थानकानि जवन्ति । ताव्येव दे-
शविरतिमदितानि पञ्च गुणस्थानकानि तिर्यक्तु भवन्ति, चतुर्द-
शाऽपि मनुष्ये, तत्र मिथ्यात्वाद्ययोगित्वपर्यन्तसर्वभावसंभवात् ।
तथा पक्षेत्रेषु विकल्पेषु विकल्पेन्द्रियेषु द्वित्रिचतुरिन्द्रियरूपेषु
मिथ्यादृष्टिस्वादनलक्षणं गुणस्थानकयुगलं भवति । सास्या-
दनत्वं लघ्विपर्याप्तानां करणापर्याप्तानां करणापर्याप्तावस्थाया-
मवसेव, तथा पक्षेत्रेषु पञ्चेन्द्रियद्वारे सर्वाणि चतुर्दशापि
गुणस्थानकानि भवन्ति, मनुष्येषु सर्वज्ञावसंज्ञावात् ॥ २८ ॥

सव्वेसु वि मिग्गो वा—उतेउमुहुमतिमं पमोत्तणं ।

सासायणो उ सम्मो, मविग्गुमे सेससच्चिम्म ॥ २९ ॥

सर्वेष्वपि वसेषु स्थावरेषु च मिथ्यादृष्टिलक्षणं गुणस्थानकमवि-
शेषलक्षणम्, तथाऽग्निवायुवृद्धमत्रिकं च सूक्ष्मवर्णपर्याप्तकसा-
धारणरूपं विमुक्त्य शेषेषु लघ्विपर्याप्तपुरुषेणाऽपर्याप्तेषु संज्ञि-
नि पर्याप्ते च सास्वादनः, सास्वादनसम्यगृष्टिगुणस्थानं जव-
ति, तुशब्दो लघ्विपर्याप्तेष्वत्यादिविशेषणसूचकः । तथा [सम्मो
त्ति] अविरतसम्यगृष्टिगुणस्थानं सांक्षि द्विके पर्याप्तापर्याप्तलक्षणे,

शेषाणि पुनः सम्यग्मिथ्यादृष्टिदेशविरतादीन्येकादश गुणस्थानकानि संज्ञिनि पर्यासे द्रष्टव्यानि ॥ २९ ॥

जा वायर ता वेए-सु-तिमु वि तह सव्वसंपराएसु ।

होचमि जाव सुहमे, छेत्ते जा जाव सम्मो चि ॥ ३० ॥

यावत् बादराऽनिवृत्तिबादरसंपरायत्वं तावज्जीवाः सर्वेऽपि त्रिषु वेदेषु स्त्रीपुंनपुंसकलक्षणेषु, तथा त्रिष्वपि च संपरायेषु क्राधमानमायारूपेषु द्रष्टव्याः किमुक्तं भवति ?-त्रिषु वेदेषु, त्रिषु च क्राधमानमायारूपेषु संपरायेषु मिथ्यादृष्ट्यादीन्यनिवृत्तिबादरसंपरायपर्यन्तानि नव गुणस्थानकानि भवन्ति । एषमन्यत्रापि भावना द्रष्टव्या । तथा लोभे यावत् सूक्ष्मः सूक्ष्मसंपरायस्तावत्सर्वेऽपि जीवा मिथ्यादृष्टिप्रभृतयो वेदितव्याः, तथा यावत् (सम्मो चि) अविरतसम्यग्दृष्टिस्तावत् षमपि लेख्या भवन्ति ॥ ३० ॥

अपुव्वाऽसु सुक्का, नत्थि अजोगिमि तिन्नि सेसाणं ।

मीसो एगो चउरो, असंजया संजया सेसा ॥ ३१ ॥

अपूर्वादिषु अपूर्वकरणादिषु गुणस्थानकेषु [सुक्का चि] एका शुक्ललेख्या भवति, न शेषा लेख्याः । तथा-अयोगिनि भयोगिकेवल्लिगुणस्थानके साऽपि शुक्ललेख्या नास्ति, अलेख्यत्वादयोगिकेवल्लिः, तथा शेषाणां देशविरतप्रमत्तसंयताप्रमत्तसंयतानां तिस्रस्तजःपक्षशुक्लरूपा लेख्या भवन्ति । सुवे तु ' तिन्नि चि ' नपुंसकनिर्देशः प्राकृतलक्षणात् । यदाह पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणे-“लिङ्गं व्यभिचार्यपि” । इदं च लेख्यात्रयं देशविरतादीनां देशविरत्वादिप्रतिपत्तिकावे द्रष्टव्यम् । अन्यथा षडपि लेख्याः उक्तं च-सम्यक्त्वदेशविरतिसर्वविरतीनां प्रतिपत्तिकावेषु शुभलेख्यात्रयमेव, तदुत्तरकालं तु सर्वा अपि लेख्याः परावर्तन्तेऽस्तीति । तथा योगे मनोवाक्यारूपेऽयोगिकेवल्लिर्जानि शेषाणि त्रयोदश गुणस्थानकानि मतिश्रुतावधिज्ञानेष्वविरतसम्यग्दृष्ट्यादीनि क्षीणमोहपर्यन्तानि नव गुणस्थानकानि, मनःपर्यायज्ञाने प्रमत्तसंयतादीनि क्षीणमोहान्तानि सप्त गुणस्थानकानि, केवलज्ञानकेवलदर्शनयोः सयोग्ययोगिकेवल्लिर्गुणस्थानकच्छिन्ने, मत्तज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गज्ञानेषु मिथ्यादृष्टिसास्वादनाभिभ्रलक्षणानि त्रीणि गुणस्थानकानि, चक्षुरचक्षुरवधिदर्शनेषु मिथ्यादृष्ट्यादीनि क्षीणमोहान्तानि द्वादश गुणस्थानकानि सुधिया ज्ञायनीयम् । तथा मिश्रो व्यामिश्रः संयमं प्रत्येको देशविरत इत्यर्थः, चत्वारो मिथ्यादृष्ट्यादयोऽसंयताः, शेषाश्च संपताः, तत्र प्रमत्ताऽप्रमत्तसामायिकच्छेदोपस्थापनपरिहारविगृह्यकसंयमसंज्ञविनः, अपूर्वकरणाऽनिवृत्तिबादरौ सामायिकच्छेदोपस्थापनसंयमसंभविनौ, सूक्ष्मसंपराये सूक्ष्मसंपरायसंयमः, उपशान्तमोहक्षीणमोहसयोग्ययोगिकेवल्लिर्नो यथाख्यातचारित्र्यः ॥ ३१ ॥

अब्भविण्णसु पढमं, सव्वाणियरेसु दो असन्नीसु ।

सप्पीसु वार केवलि, नो सप्पी नो असप्पी वि ॥ ३२ ॥

अजग्येषु प्रथमं मिथ्यादृष्टिद्वयं गुणस्थानकम्, इतरेषु च भग्येषु सर्वाणि मिथ्यादृष्ट्यादीन्ययोगिकेवल्लिपर्यन्तानि चतुर्दशाऽपि गुणस्थानकानि जवन्ति । तथाऽसंज्ञिषु संज्ञिवर्जितेषु द्वे मिथ्यादृष्टिसास्वादनलक्षणं गुणस्थानकं, तत्र सास्वादनसम्यग्दृष्टिगुणस्थानकं लब्धिपर्याप्तस्य करणापर्याप्ताऽवस्थायां वेदितव्यम् । तथा संज्ञिनि सयोग्ययोगिकेवल्लिर्जानि शेषाणि द्वादश गुण-

स्थानकानि, ये तु सयोग्ययोगिकेवल्लिगुणस्थानके ते तत्र न संभवतः, सयोग्ययोगिकेवल्लिनोः संज्ञित्वाऽयोगात्, तदयोगश्च मनोविज्ञानाज्जावात् । न चाप्येकान्तेन तयारसंज्ञित्वं द्रष्टव्यम्, द्रव्यमनोऽपेक्षया संज्ञित्वस्याऽपि व्यवहारात् । तथा चाह-केवल्लिनौ न संज्ञिनौ, मनोविज्ञानाज्जावात्, नाप्यसंज्ञिनौ, द्रव्यमनःसंबन्धापेक्षया संज्ञित्वव्यवहारात् । उक्तं च रुसतिकाचूर्णौ-“मणकरणं केवल्लिणो वि अन्थि, तेण सन्निणो बुध्वात, मणोविब्वान्ण पडुच्च, ते सन्निणो न हवन्ति चि” ॥ ३२ ॥

अपमत्तुवसम अजोगि, जाव सव्वे वि अवीर्याऽया ।

वेगजुवसमखाइय-दिट्ठी कमसो मुण्येयव्वा ॥ ३३ ॥

इह यथासंख्येन पदयोजना कर्तव्या । सा चैवम्-अविरतादयोऽप्रमत्तान्ताः वेदकसम्यग्दृष्टयः, अविरतादय उपशान्तमोहान्ता औपशमिकदृष्टयः, अविरतादयोऽयोगिपर्यन्ताः क्वायिकसम्यग्दृष्टयः, क्रमेण यथासंख्यरूपेणोक्तलक्षणेन मन्तव्याः किमुक्तं जवति ?-वेदकसम्यक्त्वेऽविरतसम्यग्दृष्ट्यादीन्यप्रमत्तपर्यन्तानि चत्वारि गुणस्थानकानि, औपशमिकसम्यक्त्वे त्वविरतादीन्युपशान्तमोहपर्यन्तानि अष्टौ गुणस्थानकानि, क्वायिकसम्यक्त्वे अविरतादीनि अयोगिपर्यन्तानि एकादश गुणस्थानकानि, मिथ्यादृष्टिसास्वादनमिश्रेषु पुनः स्वं स्वंमेव गुणस्थानम् । एतच्चानुक्तमपि सामर्थ्यादवसायते इति नोक्तम् ॥ ३३ ॥

आहारगेसु नेरस, पंचे अणाहारगेसु वि जवन्ति ।

जणिया जोगुवयोगा-ण मग्गणा वंशे जणिमो ॥ ३४ ॥

आहारकेष्वऽयोगिकेवल्लिर्जानि शेषाणि त्रयोदश गुणस्थानकानि, अनाहारकेषु मिथ्यादृष्टिसास्वादानाविरतासम्यग्दृष्टिसयोग्ययोगिकेवल्लिर्लक्षणानि पञ्च गुणस्थानकानि, तत्र सयोगिकेवल्लिगुणस्थानकमनाहारके समुद्घातावस्थायां, शेषाणि सुप्रतीतानि ॥ ३० सं० १ द्वार । प्रव० । कर्म० ।

(६) अथ जीवस्थानेषु गुणस्थानानि प्रचिकटयिषुराह-

वायरअसन्निविगले, अपज्ज पढमविय सन्निअपज्जे ।

अजयजुय सन्निपज्जे, सव्वगुणा मिच्छ सेसेसु ॥

ततो बादरश्च बादरैकेन्द्रियाः पृथिव्यम्बुवनस्पतिवल्गुणाः, असंज्ञी च विशिष्टस्मरणादिरूपमनोविज्ञानविकलः, विकलश्च विकलेन्द्रिया द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाः 'द्वन्द्वे' बादरासंज्ञिविकले, तस्मिन् बादरासंज्ञिविकले । किंविशिष्टं ? (अपज्ज चि) अपर्याप्ते, काऽर्थः ? अपर्याप्तबादरैकेन्द्रियेषु पृथिव्यम्बुवनस्पतिषु, तथाऽपर्याप्ते संज्ञिनि, तथा विकलेषु द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियेष्वपर्याप्तेषु, किमिति ? आह-(पढमविय चि) इह 'सव्वगुणा' इतिपदाद् गुणशब्दस्याकर्षणं, ततः प्रथमं मिथ्यादृष्टिगुणस्थानं, द्वितीयं सास्वादनगुणस्थानं भवति । अथ तेजोवायुवर्जनं किमर्थमिति चेत् ? उच्यते-तेजोवायूनां मध्ये सम्यक्त्वलेशवतामप्युत्पादाभावात्, सम्यक्त्वे चासादयनां सास्वादनमावाभ्युपगमात् । नन्वेकेन्द्रियाणामागमं सास्वादनजायो, नश्यते उजयाजावः, “पुढवाइएसु संमत्तलक्खीए” इति परममुनिप्रणीतवचनप्राप्त्यात् । अत एवागमं एकन्द्रिया अज्ञानिन एवाक्ताः, द्वीन्द्रियादयश्च केचिदपर्याप्तावस्थायां सास्वादनजावाभ्युपगमात् ज्ञानिन उक्ताः, केचिच्च तदभावादज्ञानिनः, यदि पुनरेकेन्द्रियाणामपि सास्वादनजावः स्यात्, तर्हि तेऽपि द्वीन्द्रि-

संक्रमणैव निष्पाद्यमानत्वाद्बन्धो न संभवतीति तयोर्द्वाविंश-
तिशतादपनीतयोः शेषेण विंशत्युत्तरशतेनाधिकार इति
प्रकृतिसमुत्कीर्तना कृता । प्रकृत्यर्थः स्वोपकर्मविपाकटा-
कायां विस्तरेण निरूपितस्तत एवावधार्य इत्यलंप्रसङ्गेन ।
प्रकृतं प्रस्तुमः-तत्र बन्धे सामान्येन विंशं शतं प्रवर्ततीति प्र-
कृतम्, तदेव च विंशं शतं तीर्थकराहारकद्विकवर्जं तीर्थकरा-
हारकद्विकरहितं सप्तदशोत्तरं शतं (मिच्छमि स्ति) भीमसेना
भीम इत्यादिवत्पदवाच्यस्यार्थस्य पदैकदशनाप्याभिधानद-
शनात् मिथ्यात्वे मिथ्यादृष्टिगुणस्थाने इत्यर्थः । एवमुत्तरे-
ष्वपि पदवाच्येषु पदैकदेशप्रयोगां द्रष्टव्यः । [सतरस्यंति]
सप्तदशाधिकं शतं सप्तदशशतं बन्धे भवतीति । अयमत्राभि-
प्रायः-तीर्थकरनाम तावत्सम्यक्त्वगुणनिमित्तमेव बध्यते ।
आहारकशरीराहारकाङ्क्षाप्राङ्गवृत्तणमाहारकद्विकं त्वप्रमत्तय-
तिसंबन्धिना संयममेव । यदुक्तं श्रीशिवशर्मसुरिपादैः शतकं-
“समत्तगुणनिमित्तं, तित्थयरं संजमेण आहारमिति” । मिथ्या-
दृष्टिगुणस्थाने एतत्प्रकृतित्रयवर्जने कृतं, शेषं पुनः सप्तदश-
शतं मिथ्यात्वादभिहितं भवत्यत इति मिथ्यादृष्टिगुणस्थाने
तद्वन्ध इति ॥ ३ ॥

नन्वेता मिथ्यादृष्टिप्रायोग्याः सप्तदशशतसंख्याः सर्वा अपि
प्रकृतय उत्तरगुणस्थानेषु गच्छन्त्युत काश्चिदेवेत्याशङ्क्याह—

नरगतिग जाइथार-चउ हुंमायवउवट्टनपुमिच्छं ।

सोद्वतो इगहियसय, सामणि तिरिथीणडुहगतिगं ॥४॥

नरकत्रिकम्-नरकगतिनरकानुपूर्व्या नरकायुल्लक्षणम्, (जा-
इथारचउ स्ति) चतुःशब्दस्य प्रत्येकमजिसंबन्धात् जाति-
चतुष्कं एकैन्द्रियजातिद्वौन्द्रियजातित्रौन्द्रियजातिचतुरिन्द्रि-
यजातिस्वरूपं, स्थावरचतुष्कं स्थावरसूक्ष्मापर्याप्तसाधार-
णलक्षणं, इगम्मा आतपं वेदपृष्ठं (नपु स्ति) नपुंसकवेदः
(मिच्छ स्ति) मिथ्यात्वमित्येतासाम् (सोलतो स्ति)
षोडशानां प्रकृतीनां मिथ्यादृष्टिगुणस्थाने ‘ तत्र भाव उ-
त्तरत्राभावः ’ इत्येवंवृत्तणोऽन्तो विनाशः कयो भेदो व्यवच्छे-
द उच्छेद इति पर्यायाः । इयमत्र भावना-एता हि षोडश प्र-
कृतयो मिथ्यादृष्टिगुणस्थान एव बन्धमायान्ति, मिथ्यात्वप्रत्यय-
त्वादेतासाम् । नोत्तरत्र सास्वादनादिषु, मिथ्यात्वाज्जावादेव ।
एत एताः प्रायेः नारकैकैन्द्रियविकलैन्द्रिययोभ्यत्वादत्यन्ताऽ-
शुभत्वाच्च मिथ्यादृष्टिरेव बध्नातीति सप्तदशशतात्पूर्वोक्ताद-
तदपनमे शेषमेकोत्तरं प्रकृतिशतमेवाविरत्यादिहेतुजिनः सा-
स्वादाने बन्धमायात्यत एवाद- (इगहियसयसासांण स्ति) एका-
धिकशतं सास्वादाने बध्यते । “ इगहियसय ” इत्यत्र विजक्तिलोपः
प्राकृतत्वात् । एवमन्यत्रापि विजक्तिलोपः प्राकृतलक्षणवशादवसे-
यः । (निरिथीणडुहगतिगंति) त्रिकशब्दः प्रत्येकं संबध्यते । त्रिय-
क् त्रिकं-तिर्यग्गतिः, तिर्यगानुपूर्वी, तिर्यगायुल्लक्षणं, स्थान-
द्वित्रिकं-निजानिजाप्रचलाप्रचलास्थानद्विस्वरूपं, दुर्भगत्रिकं
दुर्भगदुःखराणादयस्वरूपमिति ॥ ४ ॥

अणमज्जाऽऽगिइसंपय-एचउनिउज्जोयकुखगइत्थि स्ति ।

पणवीसंतो मीसे, चउसयरि दुआउय अवंधा ॥ ५ ॥

चतुःशब्दस्य प्रत्येकं योजनात् (अण स्ति) अनन्तानुबन्धिन-
नुष्कमन्तानुबन्धिकोऽधमानमायालो जायस्य । मध्या मध्याभा-
यन्तवर्जा माकृतयः संस्थानानि मध्याकृतयः, तासां चतुष्कं बन्ध-

प्रोधपरिमणरुद्रसंस्थानं सादिसंस्थानं वामनसंस्थानं कुब्जसं-
स्थानमिति तथा काकाकिगोलकन्यायान्मध्यशब्दस्यात्रापि यो-
गः, ततो मध्यानि मध्यमानि प्रथमानिमवर्जानि संहननानि अ-
स्थितिचयात्मकानि, तेषां चतुष्कं संहननचतुष्कम् । अणमनारा-
चसंहननं नाराचसंहननम् अर्द्धनाराचसंहननं कीदृकासंहनन-
मिति । [निउ स्ति] नीचैर्गोत्रम्, उद्योतम् । कखगतिः कुः कुतिसता-
ऽप्रशस्ता खगतिर्विहायोगतिः, अप्रशस्तविहायोगतिरित्यर्थः ।
[त्थि स्ति] खीवेदः, इत्येतासां पञ्चविंशतिप्रकृतीनां सास्वादाने
ऽन्तोऽत्र बध्यन्ते, नोत्तरत्रेत्यर्थः । यतोऽनन्तानुबन्धिप्रत्ययो
ह्यासां बन्धः, स चोत्तरत्र नास्तीति । ततश्चैकाधिकशतात्पञ्च-
विंशत्यगमे (मीसि स्ति) मिथ्ये सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थाने
षट्सप्ततिर्बन्धे भवति । ततोऽपि [दुआउयअवंध स्ति] द्वयोर्म-
नुष्यायुर्देवायुषोरबन्धो ह्यायुर्बन्धस्तस्मात् ह्यायुर्बन्धादिति-
हेतोश्चतुःसप्ततिर्भवति । इदमुक्तं भवति-इह नारकतिर्यगायुषी
यथासंख्यं मिथ्यादृष्टिसास्वादनगुणस्थानयोर्व्यवच्छिन्ने, शेषं तु
मनुष्यायुर्देवायुर्द्वयमवतिष्ठते, तदपि मिथ्रो न बध्नाति, मिथस्य
सर्वथा आयुर्बन्धप्रतिषेधात् । उक्तं च-“सम्मामिच्छादिठी,
आउयबंधं पि न करेइ स्ति ” । ततः षट्सप्ततेरायुर्देवाऽऽगमे
चतुःसप्ततिर्भवतीति ॥ ५ ॥

सम्मे सगमयरि जिणा-उवंधि वइरनरतिगवियकसाया ।

उरल्लुगंतो देसे, सत्तछी तिअकसायंतो ॥ ६ ॥ ॥

[संमि स्ति] अविरतसम्यग्दृष्टिगुणस्थाने [सगमयरि स्ति] स-
प्तसप्ततिप्रकृतीनां बन्धो भवति । कथमिति चेत् ? उच्यते-पूर्वोक्तैश्च
चतुःसप्ततिः [जिणाउवंधि स्ति] तीर्थकरनाममनुष्यायुर्देवायु-
र्द्वयबन्धे सति सप्तसप्ततिर्भवति । एतदुक्तं भवति-तीर्थकरनाम
तावत्सम्यक्त्वप्रत्ययादेवात्र बन्धमायाति, ये च तिर्यग्मनुष्या
अविरतसम्यग्दृष्टास्ते देवायुर्बन्धन्ति, ये तु नारकदेवास्ते मनुष्या-
युर्बन्धन्ति, ततोऽत्रेयं प्रकृतित्रयी समधिका लभ्यते, सा च पूर्वो-
क्तायां चतुःसप्ततौ क्षिप्यते, जाता सप्तसप्ततिरिति । [वइर स्ति]
वज्रपभनाराचसंहननम् [नरतिग स्ति] नरत्रिकम् नरगतिनरा-
नुपूर्वीमरायुल्लक्षणं, [वियकसाय स्ति] द्वितीयकषाया मप्रत्याख्य-
नावरणाः क्रोधमानमायालोभाः [उरल्लुग स्ति] औदारिकद्विक-
मौदारिकशरीरौदारिकाङ्क्षाप्राङ्गलक्षणमित्येतासां दशप्रकृतीना-
मविरतसम्यग्दृष्टावन्तो जवति, एता अत्र बध्यन्ते, नोत्तरत्रेत्यर्थः ।
अयमत्राभिप्रायः-द्वितीयकषायांस्तावदुदयाभावात् बध्नाति दे-
शविरतादिः । कषाया ह्यनन्तानुबन्धिवर्जो वध्यमाना एव बध्यन्ते
“ जे वणइ ते वंधइ ” इति वचनात् । अनन्तानुबन्धिनस्तु चतुर्विं-
शतिसत्कर्मानन्तवियोजको मिथ्यात्वं गतो बन्धावलिकामात्रं
कालमनुदिनान् बध्नाति । यदाहुः सप्ततिकाटीकायां मोहनीय-
चतुर्विंशतिकावसरे श्रीमलयगिरिपादाः-“ इह सम्यग्दृष्टिना
सता केनचित् प्रथमतोऽनन्तानुबन्धिना विसंयोजिताः ” एताध-
तैव स विश्रान्तो न मिथ्यात्वादित्याय स उद्युक्तवान्, तथावि-
धसाममध्यभावात् । ततः कालान्तरे मिथ्यात्वं गतः सन् मिथ्या-
त्वप्रत्ययतो भूयोऽप्यनन्तानुबन्धिना बध्नाति । ततो बन्धावलिका
यावन्नाद्याप्यतिक्रामति तावत्तेषामुदयं विना बन्ध इति । नरत्रिकं
पुनरेकान्तेन मनुष्यवेद्यम् । औदारिकद्विकं वज्रपभनाराचसं-
हननं च मनुष्यतिर्यग्गक्रान्तवेद्यम् । देशविरतादिषु देवगतिवे-
द्यमेव बध्नाति, नान्यत्तेनाऽऽसां दशप्रकृतीनामविरतसम्यग्दृष्टि-
गुणस्थानेऽन्तोऽत एतत्प्रकृतिदशकं पूर्वोक्तमसप्तसप्ततिर्विद्धं ।

ततो [देसें सत्तेट्टि ति] देशे देशविरतगुणस्थाने सप्तषष्टिर्बध्यते, [तियकसायं तु ति] तृतीयकषायाणां प्रत्याख्यानावरणकोधमानमायाद्योभानां देशविरतेऽन्तस्तदुत्तरेषु तेषामुदयाभावात् अनुदितानां चाबन्धात् “ जे वेयइ ते बंधइ ” इतिवचनादिति भावः । एतच्च प्रकृतिचतुष्कं पूर्वोक्तसप्तषष्टेरपनीयते ॥ ६ ॥

तेवट्टि पमत्ते सो-ग अरइ अथिरदुग अजस अस्सायं ।

बुच्चिज्ज छच्च सत्त व, नेइ सुराउं जया निट्ठं ॥ ७ ॥

(तेवट्टि पमत्ति ति) त्रिषष्टिः प्रमत्ते बध्यते । शोकः अरतिः, [अथिरदुग ति] अस्थिरद्विक्रमस्थिराशुजल्पम [अजस ति] अयशः कीर्तिनाम, असातमित्यन्ताः षट् प्रकृतयः प्रमत्ते [बुच्चिज्ज ति] प्राकृतत्वादादेशस्य, व्यवच्छिद्यन्ते क्रीयन्ते, बन्धमाश्रित्येति भावः । यद्वा-सप्त वा व्यवच्छिद्यन्ते । कथमिति ? आह-“नेइ सुराउं जया निट्ठं ति” यथा काश्चित्प्रमत्तः सन् सुरायुर्बन्धुमारभते, निष्ठां च नयति, सुरायुर्बन्धं समापयतीत्यर्थः । तदा पूर्वोक्ताः षट् सुरायुःसहिताः सप्त व्यवच्छिद्यन्ते इति ॥७॥

गुणसट्ठि अप्पमत्ते, सुराउ वंधंतु जइ इहागच्छे ।

अन्नह अट्ठावन्ना, जं आहारगदुगं वंधे ॥ ८ ॥

[गुणसट्ठि ति] एकोनषष्टिप्रमत्ते, बध्यते इति शेषः । कथमिति ? आह-सुरायुर्बन्धन् देवायुर्बन्धं कुर्वन्, यदि चेदिहाऽप्रमत्तगुणस्थाने आगच्छेत् । इयमत्र ज्ञावना-सुरायुर्बन्धं हि प्रमत्त एवारजने, नाऽप्रमत्तादिः, तस्यातिविशुद्धत्वात्, आयुष्कस्य तु घालनापरिणामेनैव बन्धनात्, परं सुरायुर्बन्धन् प्रमत्ते किञ्चित्सावशेषे सुरायुर्बन्धेऽप्रमत्तेऽप्यागच्छेत् । अत्र च सावशेषं सुरायुर्निष्ठां नयति । तत एकोनषष्टिप्रमत्ते जवती, “देवाउयंच इहं नायव्वं अप्पमत्ताम्म ति” वचनात् । [अन्नह अट्ठावन्न ति] अन्यथा यदि सुरायुर्बन्धः प्रमत्तेनारब्धः प्रमत्तेनैव निष्ठां नीतस्ततोऽष्टपञ्चाशदप्रमत्ते जवतीति । ननु यांद् पूर्वोक्तत्रिषष्टेः शोकाऽऽरत्यास्थिरद्विकाऽयशाऽसातलक्षणं प्रकृतिषट्कमपनीयते, तर्हि सा सप्तपञ्चाशद्भवति, अथ सुरायुःसहितं पूर्वोक्तप्रकृतिषट्कमपनीयते तर्हि षट्पञ्चाशत्, ततः कथमुक्तमेकोनषष्टिषट्पञ्चाशदाऽप्रमत्ते इत्याशङ्क्याह-“जं आहारगदुगं वंधे ति” यद्यस्मात् कारणादाहारकद्विकं बन्धे जवतीति शेषः । अयमत्राशयः-अप्रमत्तयतिसंबन्धना संयमविशेषणाहारकद्विकं बध्यते, तच्चेह लक्ष्यते इति पूर्वोक्तोत्तमप्यत्र क्षिप्यते । ततः षट्पञ्चाशदाहारकद्विकेण अष्टपञ्चाशद्भवति, सप्तपञ्चाशत्पुनराहारकद्विकेण एकोनषष्टिरिति ॥ ८ ॥

अट्ठवन्न अपुव्वाइ-म्मि निददुगंतो छपन्न पणभागे ।

सुरदुगपणिदिमुखगइ, तसनवउरद्विणुतणुवंगा ॥ ९ ॥

समचउरनिमिणाजिणव-न्नअगुरु लहुचउ उलंसि तंसो ।

चरमे उवीमबंधो, हासरईकुच्चजयजेओ ॥ १० ॥

[अट्ठवन्न अपुव्वाइस्मि ति] इह किंवापूर्वकरणकायाः सप्त भागाः क्रियन्ते । तत्रापूर्वस्याऽपूर्वकरणस्याऽऽदिमे प्रथमे सप्तभागे ऽष्टपञ्चाशत् पूर्वोक्ता भवन्ति । तत्र चाद्ये सप्तभागे निष्ठाद्विकस्य निष्ठाप्रचलाक्षत्तणस्याऽन्तो भवति, अत्र बध्यते, नोत्तरत्रापि, उत्तरत्र तद्वन्धाध्यवसायस्थानाभावात्, उत्तरेष्वयमेव हेतुः अनुसरणाय, ततः परं षट्पञ्चाशद्भवति । कथमिति ? आह-

(पणभागे ति) पञ्चानां भागानां समाहारः पञ्चभागं, तस्मिन् पञ्चभागे, पञ्चसु भागेष्वित्यर्थः । इदमुक्तं भवति-अपूर्वकरणकायाः सप्तसु जागेषु विचक्रितेषु प्रथमे सप्तजागे ऽष्टपञ्चाशत्, तत्र च व्यवच्छिद्यमानाप्रचलापनयने षट्पञ्चाशत्, सा च द्वितीये सप्तभागे तृतीये सप्तजागे चतुर्थे सप्तजागे पञ्चमे सप्तभागे षष्ठे सप्तभागे भवतीत्यर्थः । अत्र च षष्ठे सप्तभागे आसां त्रिशत्प्रकृतानामन्तो भवतीत्याह-“सुरदुगंत्यादि” सुरद्विकं सुरगीतसुरानुपूर्वीरूपम् । (पणिदि ति) पञ्चिन्द्रियजातिः, सुखगतिः प्रशस्तीविहायोगतिः, (तसनवत्ति) तसनवकं त्रसवादरपर्याप्तप्रत्येकस्थिराशुजसुभगसुस्वरादेयलक्षणम् [उरलाविणु ति] औदारिकशरीरं विना, औदारिकाङ्गापाङ्कं च विनेत्यर्थः, (तणु ति) तनवः शरीराणि, [उवंगति] उपाङ्गानि । इदमुक्तं भवति-वैक्रियशरीरमाहारकशरीरं तैजसशरीरं कामेनशरीरं वैक्रियाङ्गापाङ्कमाहारकाङ्गापाङ्कं चेति । (समचउरत्ति) समचतुरस्त्रसंस्थानं [निमिण ति] निर्माणं [जिणं ति] जितनाम, तीर्थकरनामेत्यर्थः [वन्नअगुरुलहुचउत्ति] चतुःशब्दस्य प्रत्येकमजिसंबन्धाद्वर्णचतुष्कं वर्णगन्धरसस्पर्शरूपम, अगुरुलघुचतुष्कम्-अगुरुलघूपघातपराघातोच्चासलक्षणमित्येतासां त्रिशत्प्रकृतीनां [उलंसि ति] षष्ठोऽंशो भागः परमंशः, “मयूरव्यंसकादित्वात्ममासः । यथा-तृतीयो भागस्त्रिभाग इति । अत्र रुकारस्य लकारः “डालः” । ८।१. २०२ । इति प्राकृतसूत्रेण । तस्मिन् परमंशे; ततः पूर्वोक्तषट्पञ्चाशत् इमास्त्रिशत्प्रकृतयोऽपनीयन्ते, शेषाः परमंशोऽतः प्रकृतयोऽपूर्वकरणस्य, [चरमि ति] चरमेऽन्तिमे सप्तमे सप्तभागे बन्धे, लभ्यन्ते इत्यर्थः । चरमे च सप्तभागे हास्यं च रतिश्च [कुच्च ति] कुत्सा च जुगुप्सा भयं च हास्यरतिकुत्साभयानि, तेषां भेदो व्यवच्छेदो हास्यरतिकुत्साभयभेदो भवतीति । एताभ्यस्तस्रः प्रकृतयः पूर्वोक्तषष्टिंशतेरपनीयन्ते, शेषा द्वाविंशतिः, सा चानिवृत्तिबाधप्रथमभागं भवतीति ॥ ६ ॥ १० ॥

एतद्वदाह-

अनियट्टिभागपणगे, इगेगट्टीणो उवीसविहबंधो ।

पुमसंजलण चउएहं, कमेण ठेओ सतरसुदुमे ॥ ११ ॥

अनिवृत्तिजागपञ्चके, अनिवृत्तिबादराकायाः पञ्चसु जागेष्वित्यर्थः । स पूर्वोक्तो द्वाविंशतिबन्ध एकेकहीनो वाच्यः, एकैकस्मिन् भागे एकैकस्याः प्रकृतेर्बन्धव्यवच्छेद इत्यर्थः । कथमिति ? आह-[पुमसंजलण चउएहं कमेण छेउत्ति] क्रमेणानुपूर्व्या प्रथमे भागे पुंवदस्य छेदः, तत एकविंशतेर्बन्धः, द्वितीये भागे संज्वलनक्रोधस्य छेदः, ततो विंशतेर्बन्धः, तृतीये भागे तु संज्वलनमानस्य छेदः, तत एकोनविंशतेर्बन्धः, चतुर्थे जागे संज्वलननायायाः छेदः, ततोऽष्टादशानां बन्धः, पञ्चमभागे संज्वलनलोभस्य छेदः, उत्तरत्र तद्वन्धाध्यवसायस्थानाऽभावः छेदहेतुः, संज्वलनलाजस्य तु बाधसंपरायप्रत्ययो बन्धः, स चोत्तरत्र नास्तोत्यतश्छेदः, ततः सूक्ष्मसंपराये सप्तदशप्रकृतानां बन्धो जवतीत्यन आह-[सत्तरसुदुमि ति] स्पष्टम् ॥ ११ ॥

चउदंसणुच्च जसना-णविग्यदसगं ति सोद्वसुओ ।

तिवु सायवन्न ठेओ, सजोगिवंधं तु एंतो अ ॥ १२ ॥

(चउदंसण ति) चतुर्णां दर्शनानां समाहारश्चतुर्दर्शनं, चतुर्दर्शनं ऽवबुद्धिदर्शनं ऽवधिदर्शनं केवलदर्शनं रूपम्, [उच्च ति] उच्च-

गौत्रम् [जस त्ति] यशः कीर्तिनाम्, [नाणविग्घदसगं त्ति] ज्ञाना-
वरणपञ्चकं विप्रपञ्चकमन्तरायपञ्चकम्, उभयमीलने ज्ञानाविप्र-
दशकमिति, एतासां षोडशप्रकृतीनां सूक्ष्मसंपराये बन्धस्थोच्छेदो
भवति, एतद्वन्धस्य साम्प्रदायिकत्वादुत्तरेषु च साम्प्रदायिकस्य
कषायोदयलक्षणस्याभावादिति । [तिस्सु सायवंधं त्ति] त्रिषु उप-
शान्तमोहक्षीणमोहसंयोगिकेवलिलक्षणस्थानेषु सातबन्धः, सात-
स्य केवलयोगप्रत्ययस्य द्विसामयिकस्य तृतीयसमयेऽवस्थाना-
भावादिति भावः, न साम्प्रदायिकस्य, तस्य कषायप्रत्ययत्वान् ।
आह च भाष्यसुधाम्मोनिधिः—“उयसंतस्सीणमोहा, केवलणिणो
एगविहवंधा ॥ ने पुण दुसमयविश्य-स्स बंधगा न उण संपराय-
स्स” ॥ इति । [त्रयो सजोगं त्ति] समरुक्रमणिन्यायात्सातबन्धश-
ब्दस्येह संबन्धः, ततः सयोगिकेवलिलक्षणस्थाने सातबन्धस्य जेदो
व्यवच्छेदः । इह सातबन्धोऽस्ति, योगसद्भावात् । नोत्तरत्रायोगि-
केवलिलक्षणस्थाने, योगाभावात् । ततोऽबन्धका अयोगिकेवलिल-
नः । उक्तं च—“सेशेसि पमिवन्ना अयंधगा हुंति नायव्या” [वंधत-
णंता यत्ति] बन्धस्यान्तोऽनन्तश्च बन्धशब्दस्याग्रे पण्णोपः, प्रा-
कृतत्वात् । तत इदमुक्तं भवति—यद्यपि गुणस्थाने यासां प्रकृतीनां
बन्धहेतुव्यवच्छेदस्तत्र तासां बन्धस्यान्तः । यथा—मिथ्यादृष्टिगुण-
स्थाने व्यवच्छिन्नबन्धानां षोडशानां प्रकृतीनां मिथ्यात्वाविरति-
कषाययोगा बन्धहेतवः, तेषु मिथ्यात्वं तत्रैव व्यवच्छिन्नं, ततश्च
मिथ्यादृष्टिगुणस्थाने तासां बन्धस्यान्तः, तत उत्तरेषु कारणवै-
कल्येन बन्धभावादितरासां बन्धस्यानन्तः । तत उत्तरेष्वपि तद-
व्यकारणसाकल्येन बन्धभावात् । इत्येवमन्येष्वपि गुणस्थानेषु
प्रकृतीनां स्वस्वबन्धहेतुव्यवच्छेदाऽव्यवच्छेदाज्यां साकल्यवैक-
ल्यवशाद्बन्धस्यान्तोऽनन्तश्च भावनीय इति । १२ । कर्म० २ कर्म० ।

[८] गुणस्थानकेषु बन्धहेतवः । अधुना बन्धस्य मूलहेतून्
गुणस्थानकेषु चिन्तयन्नाह—

इग चउ पण तिगुणेषुं, चउतिदुगपच्चओ बंधो (५२) ॥

[इग चउ पण तिगुणेषु इत्यादि] इहैवं पदघटना-एक-
स्मिन् मिथ्यादृष्टिलक्षणे गुणस्थानके चत्वारो मिथ्यात्वाविर-
तिकषाययोगलक्षणाः प्रत्यया हेतवो यस्य स चतुःप्रत्ययो बन्धो
जवति । अयमर्थः—मिथ्यात्वादिभिभ्रतुभिः प्रत्ययैर्मिथ्यादृष्टिगु-
णस्थानकवर्त्ता ज-तुर्ज्ञानावरणादि कर्म बध्नाति । तथा चतुर्षु
गुणस्थानकेषु सास्वादनमिथ्याविरतदेशविरतिलक्षणेभ्यो
मिथ्यात्ववर्जिता अविरतिकषाययोगलक्षणाः प्रत्यया यस्य स
त्रिप्रत्ययो बन्धो भवतीति । अयमर्थः—सास्वादानादयश्चत्वारो
मिथ्यात्वोदयानावाप्तद्वैतस्त्रिभिः प्रत्ययैः कर्म बध्नन्ति, देशवि-
रतगुणस्थानके यद्यपि देशतः स्थूलप्राणातिपातविषया विरति-
रस्ति, तथापि साऽप्येतावन्नेह विवक्षिता, विरतिशब्देनेह सर्व-
विरतरेव विवक्षितत्वादिति । तथा पञ्चसु गुणस्थानकेषु प्रमत्ताप्र-
मत्तापूर्वकरणानिवृत्तिबादरसूक्ष्मसंपरायलक्षणेषु द्वौ प्रत्ययौ क-
षाययोगाभिर्यौ यस्य स द्विप्रत्ययो बन्धो भवति । इदमुक्तं जव-
ति—मिथ्यात्वाविरतिप्रत्ययद्वयस्यैतेष्वभावाच्छेषेण कषाययोग-
प्रत्ययद्वयेनाऽमी प्रमत्तादयः कर्म बध्नन्तीति । तथा त्रिषु उप-
शान्तमोहक्षीणमोहसंयोगिकेवलिलक्षणेषु गुणस्थानकेषु एक
एव मिथ्यात्वाविरतिकषायाभावात् योगलक्षणः प्रत्ययो यस्य
स एकप्रत्ययो भवति । अयोगिकेवली भगवान् सर्वयाऽप्य-
बन्धक इति भाविता मूलबन्धहेतवो गुणस्थानकेषु ॥ १२ ॥

संप्रत्येतानेव मूलबन्धहेतून् विनियवगानुप्रहार्यमुत्तरप्रकृती-
राश्रित्य चिन्तयन्नाह—

चउ मिच्छमिच्छअविरद-पच्चइया सायमोदपणतीसा ।

जोगे धिणु तिपच्चइया-हारगजिणवज्ज सेसाओ ॥५३॥

प्रत्ययशब्दस्य प्रत्येकं संबन्धाच्चतुःप्रत्ययिका सातलक्षणा
प्रवृत्तिः । मिथ्यात्वप्रत्ययिकाः षोडश प्रकृतयः । मिथ्यात्वाविर-
तिप्रत्ययिकाः पञ्चविंशत्प्रकृतयः । योगं विना त्रिप्रत्ययिका
मिथ्यात्वाविरतिकषायप्रत्ययिकाऽऽहारकद्विकजिनवर्जाः शेषाः
प्रकृतय इति गाथाऽन्तरार्थः । भावार्थः पुनरयम-सातलक्षणा
प्रकृतिश्चत्वारः प्रत्यया मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगा यस्याः
सा चतुःप्रत्ययिका “अतोऽनेकस्वरात् ।” ७ । १ । ६ ।
इति (हैम०) एकप्रत्ययः मिथ्यात्वादिभिभ्रतुभिरेपि प्रत्य-
यैः सातं बध्यत इत्यर्थः । तथादि—सातं मिथ्यादृष्टौ ब-
ध्यत इति मिथ्यात्वप्रत्ययं शेषा अप्रविरत्यादयस्त्रयः प्र-
त्ययाः सन्ति, केवलं मिथ्यात्वस्यैवेह प्राधान्येन विवक्षित-
त्वात्, तेन तदन्तर्गतत्वेनैव विवक्षिताः, एवमुत्तरत्रापि ।
तदेव मिथ्यात्वाभावेऽप्यविरतिमत्सु सास्वादानादिषु बध्यत इति
अविरतिप्रत्ययम् । तदेव कषाययोगवत्सु प्रमत्तादिषु सूक्ष्मसंप-
रायावसानेषु बध्यत इति कषायप्रत्ययम् । योगप्रत्ययस्तु पूर्व-
वत्तदन्तर्गतो विवक्ष्यते । तदेवोपशान्तादिषु केवलयोगवत्सु मि-
थ्यात्वाविरतिकषायाभावेऽपि बध्यत इति योगप्रत्ययम् । इत्येवं
सातलक्षणा प्रकृतिश्चतुःप्रत्ययिका । तथा मिथ्यात्वप्रत्ययिकाः
षोडश प्रकृतयः । इह यासां कर्मस्तवे—“नरयतिग जाइथावर
चउ हुंडा य व ठेवठ, नपु मिच्छं सोलंतो ” इतिगाथावय-
वेन नारकशिकादिषोडशप्रकृतीनां मिथ्यादृष्टान्तः उक्तः, ता
मिथ्यात्वप्रत्यया जवन्तीत्यर्थः । तद्भावे बध्यन्ते, तदभावे तूत्तरत्र
सास्वादानादिषु न बध्यन्त इत्यन्वयव्यतिरेकाज्यां मिथ्या-
त्वमेवाऽऽसां प्रधानं कारणं, शेषप्रत्ययत्रयं तु गौणमिति ।
तथा—मिथ्यात्वाविरतिप्रत्ययिकाः पञ्चविंशत्प्रकृतयः, तथा हि—
“सासणि तिरि थीण दुहुग तिगं । अण मज्जागिइ संघयण
चउ भिउज्जोय कुखगइडि ” इति सूत्रावयवेन तिर्यक् त्रिक-
प्रभृतिपञ्चविंशतिप्रकृतीनां सास्वादाने बन्धव्यवच्छेद उक्तः ।
तथा “वइरनरतियवियकसाया उरइदुगंतो ” इति सूत्रा-
वयवेन वज्ररूपभनाराचादीनां दशानां प्रकृतीनां देशविरते
बन्धव्यवच्छेद उक्तः । एवं च पञ्चविंशतेर्दशानां च मीलने पञ्च-
विंशत्प्रकृतयो मिथ्यात्वाविरतिप्रत्ययिका एताः, शेषप्रत्ययद्वयं
तु गौणं, तद्भावेऽप्युत्तरत्र तद्वन्धाभावादिति भावः । भणितशेषा
आहारकद्विकतीर्थकरनामवर्जाः सर्वा अपि प्रकृतयो योगव-
र्जत्रिकप्रत्ययिका भवन्ति, मिथ्यादृष्टाविरतेषु सकषायेषु च
सर्वेषु सूक्ष्मसंपरायावसानेषु यथासंभवं बध्यन्त इति, मि-
थ्यात्वाविरतिकषायलक्षणप्रत्ययत्रयनिबन्धना भवन्तीत्यर्थः ।
उपशान्तमोहादिषु केवलयोगवत्सु योगसद्भावेऽप्येतासां बन्धो
नास्तीति योगप्रत्ययवर्जनमन्वयव्यतिरेकसमधिगम्यत्वात्कार्य-
कारणजावस्येति हृदयम् । आहारकशरीराहारकाङ्क्षापाङ्गलक-
णाहारकद्विकतीर्थकरनाम्नोस्तु प्रत्ययः, “संमत्तगुणानिमित्तं,
तित्थयरं संजमेण आहारं ” इति वचनात् संयमः सम्यक्त्वं
चादिभिहित इतीह तद्वर्जनमिति । उक्तं प्रासङ्गिकम् । कर्म० ४
कर्म० । पं० सं० ।

इदानीमुत्तरबन्धेदान् गुणस्थानकेषु चिन्तयन्नाह-

पणपन्न पन्नितियग्रहि-यच्च गुणचत्त छचतुदुगवीमा ।

मोलस दम नव नव स-त्त हेउणो न उ अजोगिमि ॥५४॥

मिथ्यादृष्टौ पञ्चपञ्चाशद्वन्धहेतवः । सास्वादने पञ्चाशद्वन्धहेतवः । चतुःशब्दस्य प्रत्येकं संवन्धात् व्याधिकचत्वारिंशदित्यर्थः । बन्धहेतवो मिश्रगुणस्थानके, परमधिकचत्वारिंशद्वन्धहेतवोऽविरतगुणस्थानके, एकोनचत्वारिंशद्वन्धहेतवो देशविरतगुणस्थानके, विंशतिशब्दस्य प्रत्येकं संवन्धात् परमविंशतिवन्धहेतवः प्रमत्तगुणस्थाने, चतुर्विंशतिवन्धहेतवोऽप्रमत्तगुणस्थानके, द्वाविंशतिवन्धहेतवोऽपूर्वकरणे, पोरुश बन्धहेतवोऽनिवृत्तिवादे, दशवन्धहेतवः सूक्ष्मसम्पराये, नववन्धहेतवः उपशान्तमोहे, नव बन्धहेतवः क्लीणमोहे, सप्त बन्धहेतवः सयोगिकेवलगुणस्थाने, न तु नैवायोगिन्येकोऽपि बन्धहेतुरस्ति, बन्धाज्ञावादेवेति ॥५४॥

अथाऽमूनेव बन्धहेतून् भावयन्नाह-

पणपन्न मिच्छि हारग-दुगुण सामाणि पन्न मिच्छविणा ।

मिस्सदुगकम्मअण विणु, तिचन मीसे अह छचना ॥५५॥

मिथ्यादृष्टावाहारकाहारकमिश्रलक्षणद्विकोताः पञ्चपञ्चाशद्वन्धहेतवो जवन्ति, आहारकद्विरुजने तु "संयमवतां तदुदयो नान्यस्येति" वचनात् । सास्वादने मिथ्यात्वपञ्चकेन विना पञ्चाशद्वन्धहेतवो भवन्ति, पूर्वोक्तायाः पञ्चपञ्चाशतो मिथ्यात्वपञ्चकेऽपनीते पञ्चाशद्वन्धहेतवः सास्वादने छष्ट्याः । मिश्रे त्रिचत्वारिंशद्वन्धहेतवो जवन्ति । कथमिति ? आह-मिश्रद्विकमौदारिकमिश्रैकियमिश्रलक्षणं, (कम्म ति) कामणशरीरम् (अण ति) अतन्तानुबन्धितसैविनः । इयमत्र भावना- 'न सम्मभिच्छो कुण्ड कालमिति' वचनात्सम्यग्मिथ्यादृष्टेः परलोकगमनानावात् औदारिकमिश्रैकियमिश्रद्विकं कामणं च न संभवति, अतन्तानुबन्धुदयस्य चास्य निषिद्धत्वादनन्तानुबन्धितचतुष्टयं च नास्ति, अत एतेषु सप्तसु पूर्वोक्तायाः पञ्चाशतोऽपनीतेषु शेषास्त्रिचत्वारिंशद्वन्धहेतवो मिश्र जवन्ति । अथानन्तरं परमचत्वारिंशद्वन्धहेतवो भवन्ति ॥ ५५ ॥

सत्तुमिस्सकम्म अजए, अविरइकम्मुरज्जमीसविकमाए ।

मुत्तु गुणचत्त देसे, उवीम साहारदु पेमत्ते ॥५६॥

क इति ? आह-अयत्ते अविरते, कथमिति ? आह-[सत्तुमिस्सकम्म ति] द्वयोर्मिश्रयोः समाहारो द्विमिश्रं, द्विमिश्रं च कामणं च द्विमिश्रकामणं, सह द्विमिश्रकामणेन वसते या त्रिचत्वारिंशत् । इयमत्र भावना-अविरतसम्यग्दृष्टेः परलोकगमनसंभवात्पूर्वापनीतमौदारिकमिश्रैकियमिश्रलक्षणं द्विकं कामणं च पूर्वोक्तायां त्रिचत्वारिंशति पुनः प्रक्षिप्यते, ततोऽविरते परमचत्वारिंशद्वन्धहेतवो जवन्ति । तथा-देशे देशविरते एकोनचत्वारिंशद्वन्धहेतवो भवन्ति । कथमिति ? आह-अविरतस्त्रिमाससंयमरूपा कामणम्, औदारिकमिश्रं, द्वितीयरूपायानप्रत्याख्यानावरणान् मुक्त्वा शेषा एकोनचत्वारिंशदिति । अत्रायमाशयः-विग्रहगतावपर्याप्तकावस्थायां च देशविरतेरभावात्कामणौदारिकमिश्रद्वयं न संभवति, त्रसाऽसंयमाद्विरतत्वात्त्रसाविरतिर्न जायतेति । ननु त्रसासंयमात्संकल्पजादेवासौ विरतो, न त्वारम्भजा-दपि, नत्कथमसौ त्रसाविरतिः सर्वाऽप्यनीयते ? सत्यम् । किं तु गृहिणामशक्यपरिहासत्वेन सत्यप्यारम्भजा त्रसाविरतिर्न विव-

क्षितेत्यदोषः । एतच्च बृहच्छतकबृहच्चूर्णमनुश्रित्य लिखितमिति न स्वमनीषिकया परिज्ञावनीया । तथाऽप्रत्याख्यानावरणोदयस्यास्य निषिद्धत्वादित्यप्रत्याख्यानावरणचतुष्टयं न घटां प्राञ्चति, तत एते सप्त पूर्वोक्तायाः परमचत्वारिंशतोऽपनीयन्ते, तत्र एकोनचत्वारिंशद्वन्धहेतवः शेषा देशविरते भवन्ति । तथा परमविंशतिवन्धहेतवः प्रमत्ते भवन्ति । [साहारदु ति] सहाहारकद्विकेनाऽऽहारकाहारकमिश्रलक्षणेन वसते इति साहारकद्विका ।

अविरइ इगार तिकसा-यवज्ज अपमत्ति मीसदुगरहिया ।

चउवीस अपुवे पुण, उवीस अविउच्चियाहार ॥५७॥

प्रसाविरतेदेशविरतेऽपनयनाच्छेषा एकादशाऽविरतय इह गृह्यन्ते । तृतीयाः कषायास्त्रिकषायाः प्रत्याख्यानावरणाः, तद्वर्जास्तद्विरहिताः साहारकद्विका च सैव एकोनचत्वारिंशत्यद्विंशतिर्भवति । इदमत्र हृदयम्-प्रमत्तगुणस्थाने एकादशधाऽविरतिः प्रत्याख्यानावरणचतुष्टयं च न संभवति, आहारकद्विकं च संभवति, ततः पूर्वोक्ताया एकोनचत्वारिंशतः पञ्चदशकेऽपनीते, द्विके च तत्र प्रक्षिप्ते पञ्चविंशतिवन्धहेतवः प्रमत्ते भवन्तीति । तथा-अप्रमत्तस्य लब्धेऽनुपजीवनेनाहारकमिश्रैकियमिश्रलक्षणमिश्रद्विकरहिता सैव परमविंशतिश्चतुर्विंशतिवन्धहेतवोऽप्रमत्ते भवन्ति । अपूर्वे अपूर्वकरणे पुनः सैव चतुर्विंशतिर्वैक्रियाहारकरहिता द्वाविंशतिवन्धहेतवो जदन्तीति ॥ ५७ ॥

अग्रहाम सोज वायरि, सुहमे दस वेयसंजलणति विणा ।

खीणुवसंति अलोजा, सजोगिपुव्वत्तसगजांगा ॥ ५८ ॥

एते च पूर्वोक्ता द्वाविंशतिवन्धहेतवोऽच्छहासाहास्यरत्यरतिशोकत्रयजुगुप्सालक्षणहास्यपदूरहिताः पोरुश बन्धहेतवः [वायरि ति] अनिवृत्तिवादेऽसम्परायगुणस्थानके जवन्ति, हास्यादिपदूरस्यापूर्वकरणगुणस्थानक एव व्यवच्छिन्नत्वादिनि जायः । तथा त एव पोरुश त्रिकशब्दस्य प्रत्येकं संवन्धाद्वेदधिकं स्त्री-पुनपुंसकलक्षणं, संज्वलनत्रिकं संज्वलनक्रोधमानमःपारुषं, तेन विना दश बन्धहेतवः सूक्ष्मसम्पराये जवन्ति । वेदत्रयस्य संज्वलनक्रोधमानमायात्रिकस्य चाऽनिवृत्तिवादेऽसम्परायगुणस्थानक एव व्यवच्छिन्नत्वात् । त एव दश अलोभा लोभरहिताः सन्तो नव बन्धहेतवः क्लीणमोहे उपशान्तमोहे च भवन्ति, मनोयोगचतुष्काभ्योगचतुष्कौदारिककाययोगश्रृङ्गा नव बन्धहेतवः उपशान्तमोहे क्लीणमोहे च प्राप्यन्ते, न तु लोभः, तस्य सूक्ष्मसम्पराय एव व्यवच्छिन्नत्वात् । सयोगिकेवलनि पूर्वोक्ताः सप्त योगाः । तथाहि-औदारिकमौदारिकमिश्रं कामणं प्रथमान्तिमौ मनोयोगौ, प्रथमान्तिमौ वाभ्योगौ चेति । तत्रौदारिकं सयोग्यवस्थायामौदारिकमिश्रकामणकाययोगौ समुद्धानाऽवस्थायामेव वेदितव्यौ । "मिश्रौदारिकयोक्ता, सप्तमपष्टद्वितीयेषु ॥ कामणशरीरयोगौ, चतुर्थं पञ्चमे तृतीये च ॥१॥" इति; प्रथमान्तिमनोयोगौ भगवतोऽनुत्तरसुरादिभिर्मनसा पृष्ठस्य मनसैव देशनात्; प्रथमान्तिमवाभ्योगौ तु देशनादिकाले । अयोगिकेवलनि न कश्चिद्वन्धहेतुयोगस्यापि व्यवच्छिन्नत्वात् । उक्ता गुणस्थानकेषु बन्धहेतवः ॥ ५८ ॥

सम्प्रति गुणस्थानकेष्वेव बन्धं निरूपयन्नाह-

अपमत्तंता सत्त-द्व मीसद्वपुव्ववायरा सत्त ।

बन्ध इत्सुहोमा ए-गमुवरिमावंधगाऽजोगी ॥ ५९ ॥

मिथ्यादृष्टिप्रभृतयोऽप्रमत्तान्ताः सप्ताष्टौ वा कर्माणि बन्धन्ति, आयुर्बन्धकालऽष्टौ, शेषकाले तु सप्त । (मीसप्रपुञ्जबायरा इति) मिथ्यापूर्वकरणानिवृत्तिवादाः सप्तैव बन्धन्ति, तेषामायुर्बन्धाज्जा-
बात्, तत्र मिथ्यस्य तथास्वाभाव्यात्, इतरयोः पुनरतिविशु-
कत्वात्, आयुर्बन्धस्य च घातनापरिणामनिबन्धनत्वात् । (सुह-
मु ति) सूक्ष्मसंपराया मोहनीयायुर्वर्जानि षट् कर्माणि बन्धन्ति,
मोहनीयबन्धस्य बाधकपायोदयनिमित्तत्वात्, तस्य च तदजा-
बात्, आयुर्बन्धाभावस्त्वानिविशुक्त्वादवसंयः । (एगमुवरिमि-
ति) एकं सातवेदनीयं कर्मोपरितनाः सूक्ष्मसंपरायादुपरिष्ठा-
द्वन्तिन उपशान्तमोहक्षीणमोहसयोगिकेवञ्चिनो बन्धन्ति, न शे-
षकर्माणि, तद्वन्धहेतुत्वाज्जाबात् । अबन्धकः सर्वकर्मप्रबन्धर-
हितोऽयोगी चरमगुणस्थानकवर्ती, सर्वबन्धहेत्वभावादिति,
उक्ता गुणस्थानकेषु बन्धस्थानयोजना ॥ ५९ ॥

साम्प्रतं गुणस्थानकेष्वेवोदयसत्तास्थानयोजनां निरूपयन्नाह-

आसुहमं संतुदए, अउ विमोह विणु सत्त खीणम्मि ।

चउ चरिमदुगे अट्ट उ, संते उवसंति सत्तुदए ॥ ६० ॥

सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानकमज्जिग्याप्य सत्तायाऽमुदये चाष्टावपि
कर्मप्रकृतयो भवन्ति । अयमर्थः-मिथ्यादृष्टिगुणस्थानकमारभ्य
सूक्ष्मसंपरायं यावत्सत्तायामुदये चाष्टावपि कर्माणि प्राप्यन्ते;
मोहं विना मोहनीयं वर्जयित्वा सप्त कर्मप्रकृतयो भवन्ति, क्षी-
णे क्षीणमोहगुणस्थानके सत्तायामुदये च, मोहनीयस्य क्षाण-
त्वात् । (चउचरिमदुगे ति) चरमद्विके सयोग्ययोगिकेवल्लिगु-
णस्थानद्वये सत्तायामुदये च चतस्रो घातिकर्मप्रकृतयो जवन्ति,
घातिकर्मचतुष्टयस्य क्षीणत्वात् । [अउ उ संते उवसंति सत्तुदए
ति] तुशब्दस्य व्यवहितसंयन्धादुपशान्तमोहगुणस्थानके पु-
नरष्टावपि कर्मप्रकृतयः सत्तायां प्राप्यन्ते, सत्तोदये मोहनीयो-
दयाज्जावादिति भावः । उक्ता सत्तोदयस्थानयोजना ॥ ६० ॥

(६) साम्प्रतमुदीरणास्थानानि गुणस्थानकेषु निरूपयितुमाह-

उडरंति पमत्तंता, सगऽट्ट मीसऽट्ट वेय आउ विणा ।

उग अपमत्ताड तओ, उ पंच सुहोमा पणुवसंतो ॥ ६१ ॥

मिथ्यादृष्टिप्रभृतयः प्रमत्तान्ता यावदद्याप्यनुभूयमानभवायु-
रावन्निकाशे न भवति, तावत् सर्वेऽप्यमो निरन्तरमष्टावपि
कर्माण्युदीरयन्ति । आवलिकाऽवशेषे पुनरनुभूयमाने जवा-
युपि सप्तय, आवलिकाऽवशेषस्य कर्मण उदीरणाया अभा-
वात्, तथास्वाभाव्यात् । (मीसऽट्ट ति) सम्यग्मिथ्यादृष्टिः
पुनरष्टावैव कर्माण्युदीरयति, न तु कदाचनाऽपि सप्त, सम्य-
ग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थानके वर्तमानस्य सत आयुष आवलिका-
वशेषत्वाभावात् । स ह्यन्तर्मुहूर्तावशेषायुष्क एव तद्भावं
परित्यज्य सम्यक्त्वं मिथ्यात्वं वा नियमाप्रतिपद्यत इति ।
अप्रमत्तादयस्त्रयोऽप्रमत्तापूर्वकरणानिवृत्तिबाधरत्नकणा वेद्या-
युविना वेदनीयायुषो अन्तरेण षट् कर्माणि उदीरयन्ति, ते-
षामतिविशुक्तया वेदनीयायुषोऽदीरणायोग्याध्यवसायस्था-
नाभावात् । (उ पंच सुहोमा ति) तत्र षट् अन्तरोक्तानि तानि च
तावदुदीरयन्ति, यावन्मोहनीयमावलिकाऽवशेषं न जयति ।
आवलिकाऽवशेषे च मोहनीये तस्याप्युदीरणाया अभावात् ।
शेषाणि पञ्च कर्माण्युदीरयति सूक्ष्मः । (पणुवसंतु ति)

उपशान्तमोहः पञ्च कर्माण्युदीरयति, न वेदनीयायुषोऽदीरणीय-
कर्माणि, तत्र वेदनीयायुषोः कारणं प्रागेवाक्तं, मोहनीयं तूदया-
भावाज्जादीयते, “वेद्यमानमवेदीयते” इतिवचनादिति ॥ ६१ ॥

पण दो खीण दु जोगी,

अणुदीरगऽजोगि थोब उवमंता । [६२]

क्षीणमोहोऽनन्तरोक्तानि पञ्च कर्माण्युदीरयति । तानि च
तावदुदीरयति यावज्ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायायवालि-
काप्रविष्टानि न जवन्ति, आवलिकाप्रावष्टेषु नेषु तेषामप्युदीर-
णाया अभावात् । द्वे एव नामगोत्रलक्षणे कर्मणी उदीरयति ।
(दु जोगि ति) द्वे कर्मणी नामगोत्राभ्ये, योगा नाम मनोवा-
क्कायरूपा विद्यन्ते यस्य स योगी, सयोगिकेवल्ल्युदीरयति, न
शेषाणि । घातिकर्मचतुष्टयं तु मूत्रत एव क्षाणमिति । न तस्यो-
दीरणासंज्ञः, वेदनीयायुषोस्तुदीरणा पूर्वोक्तकारणादेव न
भवति । (अणुदीरगऽजोगि ति) अयोगिकेवल्लो न कस्याऽपि
कर्मण उदीरकः, योगसव्यपेक्षत्वादुदीरणायाः, तस्य च योगा-
भावादिति । उक्ता गुणस्थानकेषु उदीरणास्थानयोजना ।

(१०) गुणस्थानेषु भावाः । संप्रति जीवगुणनूतेषु गुणस्थान-
केषु भावान् निरूपयिषुराह-

सम्माच्चउसु तिग चउ, भावा चउ पणुवसामगुवसंते ॥

चउ खीणापुवि तिनि, सेसगुणट्टाणगेगजिए ॥ ७० ॥

[सम्माइ ति] सम्यग्दृष्ट्यादिष्वविरतसम्यग्दृष्टिप्रभृतिषु चतु-
र्षु चतुःसंख्येष्वविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरतप्रमत्ताऽप्रमत्तलक्षणे-
षु गुणस्थानकेष्विति वक्ष्यमाणपदस्यात्रापि संबन्धः कार्यः [तिग
चउ भाव ति] त्रयश्चत्वारो वा भावाः, प्राप्यन्ते इति भावः । तत्र
क्वायोपशमिकसम्यग्दृष्टेश्चतुर्थेऽपि गुणस्थानकेष्विमे प्रयोऽपि
भावा वृज्यन्ते । तद्यथा-यथासंभवमौदयिकी गतिः, क्वायोपश-
मिकमिन्द्रियादिसम्यक्त्वादि पारिणामिकं जीवत्वमिति । क्षायि-
कसम्यग्दृष्टेरौपशमिकसम्यग्दृष्टेश्चत्वारो भावा लभ्यन्ते, त्रय-
स्तावत्पूर्वोक्ता एव, चतुर्थस्तु क्षायिकसम्यग्दृष्टेः क्षायिकस-
म्यक्त्वलक्षणः, औपशमिकसम्यग्दृष्टेः पुनरौपशमिकसम्यक्त्व-
भाव इति । [चउ पणुवसामगुवसंते ति] चत्वारः पञ्च वा
भावा द्वयोर्पणुपशमकापशान्तयोर्भवन्ति । किमुक्तं भवति? अनि-
वृत्तिबाधरसूक्ष्मसंपरायगुणस्थानकद्वयवर्ती जन्तुरुपशमक उ-
च्यते, तस्य चत्वारः पञ्च वा जावा जयन्ति । कथमिति चेत्?,
उच्यते-त्रयस्तावत्पूर्ववदेव, चतुर्थस्तु क्षीणदर्शनत्रिकस्य श्रे-
णिमारोहतः क्षायिकसम्यक्त्वत्रिकणाऽन्यस्य पुनरौपशमिक-
स्वभाव इति । अमोपामेव चतुर्णां मध्येऽनिवृत्तिबाधरसूक्ष्म-
संपरायगुणस्थानकद्वयवर्तिनोऽप्यौपशमिकचारित्रस्य शास्त्रा-
न्तरेषु प्रतिपादनादौपशमिकचारित्रप्रक्षेपे पञ्चम इति, उपशान्त
उपशान्तमोहगुणस्थानकवर्ती, तस्यापि चत्वारः पञ्च वा भावाः
प्राप्यन्ते, ते चानन्तरोपशमकपदप्रदर्शिता एव [चउ खीणा-
पुवि ति] चत्वारो जावाः क्षीणापूर्वयोः क्षीणमोहगुणस्थान-
कऽपूर्वकरणगुणस्थानके चेत्यर्थः । तत्र क्षीणमोहे त्रयः पूर्व-
वत्, चतुर्थः क्षायिकसम्यक्त्वचारित्रलक्षणः, अपूर्वकरणे तु
त्रयः पूर्ववत्, चतुर्थः पुनः क्षायिकसम्यक्त्वस्वभाव औपश-
मिकसम्यक्त्वस्वभावो वेति [तिनि सेसगुणट्टाणगेगजिए ति] त्रयः
त्रिसंख्या भावा भवन्ति, केष्वित्याह-विभक्तिज्ञापान्छेषगुणस्था-
नकेषु मिथ्यादृष्टिसास्वादनसम्यग्मिथ्यादृष्टिसयोगिकेवल्ल-

बोगिकेवलिनस्तु ॥ तत्र मिथ्यादृष्ट्यादीनां त्रयाणामौद-
यिकी गतिः, कायोपशमिकानीन्द्रियाणि, पारिणामिकं जी-
वत्वमित्येते त्रयो भावाः प्रतीता एव । सयोगिकेवल्ययो-
गिकेवलिनोः पुनरौदयिकी मनुजगतिः, क्वायिकं केवलज्ञाना-
दि, पारिणामिकं जीवत्वमित्येतरूपास्त्य इति । आह-किममी-
त्रिप्रभृतयो भावा गुणस्थानकेषु चिन्त्यमानाः सर्वजावाधारत-
या चिन्त्यन्ते ? आहोस्विदेकजीवाधारतया ? इति, आह-
(एगजिप त्ति) एकजीवाधारतयेतथभावविज्ञागो मन्तव्यो,
मानाजावापेक्षया तु संज्ञाचिनः सर्वेऽपि भावा भवन्तीति ॥ अ-
धुनेतेषु गुणस्थानकेषु प्रत्येकं यस्य जावस्य संबन्धिनो यावन्त-
उत्तरभेदा यस्मिन् गुणस्थानके प्राप्यन्ते इत्येतत्सोपयोगित्वाद्-
स्माभिरभिधीयते । तद्यथा-कायोपशमिकभावभेदा मिथ्यादृष्ट-
सास्वादनयोरन्तरायकर्मकयोपशमजदानादिलब्धपञ्चकाज्ञान-
व्यवचनुदर्शनाऽचक्षुदर्शनलक्षणा दश भवन्ति, सम्यग्मिथ्यादृ-
ष्टी दानादिलब्धपञ्चकज्ञानव्यवचनुदर्शनत्रयमिश्ररूपसम्यक्त्वल-
क्षणा द्वादश भेदा जयन्ति, अविरतसम्यग्दृष्टौ मिथ्यागोनेन स-
म्यक्त्वप्रकृते त एव द्वादश, विरतौ च द्वादशसु मध्ये देशविर-
तिप्रकृते त्रयोदश, प्रमत्ताऽप्रमत्तयोश्च देशविरतिविरहितेषु
पूर्वप्रदर्शितेषु द्वादशस्त्वेव सर्वविरतिमनःपर्यायज्ञानप्रकृते च-
तुर्दश, अपूर्वकरणानिवृत्तिबादरसूक्ष्मसम्परायेषु चतुर्दशज्यः
सम्यक्त्वापसारणे प्रत्येकं त्रयोदश, उपशान्तमोहक्रीणमोहयो-
श्चयोदशभ्यश्चारित्रापसारणे द्वादश कायोदशमिकजावजन्दाः
प्राप्यन्ते ॥ अधुनौदयिकजावजन्दा जाव्यन्ते-मिथ्यादृष्टावज्ञाना-
सिद्धत्वादय एकविंशतिरपि भेदा भवन्ति, सास्वादाने एकविंश-
तेर्मिथ्यात्वापसारणे विंशतिः, मिथ्याविरतयोर्विशतैरज्ञानापगमे
एकोनविंशतिः, देशविरते च देवनारकगत्यजावे सप्तदश,
प्रमत्ते च तिर्यग्गत्यसंयमाऽभावे पञ्चदश, अप्रमत्ते च पञ्चद-
शज्य आयालेदयाविकाभावे द्वादश, अपूर्वकरणेऽनिवृत्तिबादरे
च द्वादशचपस्तेजःपञ्चलेदयोरभावे दश, सूक्ष्मसम्प-
रोषसंज्वलनलोभमनुजगतिशुक्लक्षेत्रयाऽसिद्धत्वलक्षणाभ्रत्वार
मौदयिका भावः, उपशान्तक्रीणमोहसयोगिकेवल्लेषु चतु-
र्दशः संज्वलनलोभाभावे त्रयः, अयोगिकेवल्लिनस्तु मनुजग-
त्यसिद्धत्वरूपमौदयिकभावभेदद्वयं प्राप्यते । औपशमिकभाव-
जन्दा उच्यन्ते-अविरतादारज्योपशान्तं यावदौपशमिकसम्य-
क्त्वरूप औपशमिकजावभेदः प्राप्यते, औपशमिकचारि-
त्रलक्षणस्त्वनिवृत्तरेतराभ्योपशान्तं यावत् प्राप्यते । क्वायिकभा-
वभेदश्च क्वायिकसम्यक्त्वरूपोऽविरतादारज्योपशान्तं याव-
त्प्राप्यते, लीणमोहे क्वायिकं सम्यक्त्वं चारित्रं च प्राप्यते, स-
योगिकेवल्लययोगिकेवल्लिनोस्तु नवाऽपि क्वायिकभावाः प्राप्यन्ते ।
पारिणामिकभावभेदा मिथ्यादृष्टौ त्रयोऽपि, सास्वादानादारज्य
च लीणमोहं यावदज्ञत्ववज्जीं द्वौ भवतः, सयोगिकेवल्लय-
योगिकेवल्लिनोस्तु जीवत्वमेवेति, भव्यत्वस्य च प्रत्यासन्न-
सिद्धावस्थायामनावाधुनाऽपि तदपगनप्रायत्वादिना केन-
चित्कारणेन शास्त्रान्तरेषु नोक्तमिति नास्मान्निरप्यत्रोच्यते ।
वस्य भावस्य भेदा यस्मिन् गुणस्थानके यावन्त उक्तास्तेषां
संभवितावभेदानामेकत्र मीलने सति तावद्भेदनिष्पन्नः षष्ठः
सांनिपातिकभावभेदस्तस्मिन् गुणस्थानके भवति । यथा-
मिथ्यादृष्टावौदयिकभावभेदा एकविंशतिः, कायोपशमिकभा-
वभेदा दश, पारिणामिकभावभेदास्त्यः, सर्वे भेदाश्चतु-

स्त्रिंशत् । एवं सास्वादानादिष्वपि संज्ञविज्ञावभेदमीदृशे
तावद्भेदनिष्पन्नः षष्ठः सांनिपातिकभावभेदा वाच्यः ।

एतदर्थसंप्राहियञ्चैता गाथा यथा-

“ पण अंतराय अज्ञा-ण तिन्नि अचक्खुचक्खु दस एए ।

मिच्छे सासाणे य, इवंति मीसए अंतराय पण ॥ १ ॥

नाणतिगदंसणतिगं, मीसग सम्मं च बारस इयंति ।

एयं च अविरयम्मि वि, नवरि तदि दंसणं सुदं ॥ २ ॥

देसं य देसविरिदं, तेरसमा तह पमत्त अपमत्तं ।

मणपज्जवपक्खेवा, चउदस अप्पुञ्चकरणं उ ॥ ३ ॥

धेयगसम्मेण विणा, तेरस जा सुहुमसंपराओ त्ति ।

ते थिय उवसमखीणे, चरित्तविरहेण बारस उ ॥ ४ ॥

आओवसमिगजावा-ण कित्तणं गुणपए पमुञ्च कया ।

उदइयभावे इहिह, ते चेव पडुञ्च दसेमि ॥ ५ ॥

चउगइयाई इगवी-स मिच्छु साणेय हुंति वीसं च ।

मिच्छेण विणा मीसे, इगुणीसमनाणविरहेण ॥ ६ ॥

पमेव अविरयम्मी, सुरनारयगइ विओगओ देसे ।

सत्तरस हुंति ते थिय, तिरिगइ अस्संजमाभावा ॥ ७ ॥

पअरस पमत्तम्मी, अपमत्ते आइलेसतिगविरदे ।

ते थिय बारस सुके-गलेसभो दस भपुवम्मि ॥ ८ ॥

एवं अनियद्धिमि वि, सुहुमे संजलणलोभमणुयगई ।

अंतिमलेस अस्सि-त्तजावओ जाण चउभावा ॥ ९ ॥

संजलणलोभविरहा, उवसंतखीणकेवलीण तिगं ।

लेसाभावा जाणसु, अजोगिणो भावदगमेव ॥ १० ॥

अविरयसम्मा उवसं-तु जाव उवसमगआइगा सम्मं ।

अनियद्धीओ उवसं-तु जाव उवसामियं चरणं ॥ ११ ॥

खीणाम्म खइयसम्मं, चरणं च दुगं पि जाण समकालं ।

नव नव आइगभावा, जाण सजोगे अजोगे य ॥ १२ ॥

जीवत्तमजवत्तं, जवत्तं पि हु मुणेषु मिच्छम्मि ।

साणाई खीणते, दोन्नि अजवत्तवज्जाऊ ॥ १३ ॥

सजोगिमि अजोगिमि य, जीवत्तं चेव मिच्छुमाइणं ।

समभावमीसणाओ, भावं मुण सन्निवायं तु ॥ १४ ॥ ”

व्याख्यातप्राया एवैताः, नवरमेकादश्यां गाथायां (उवसमग-
आइगा सम्म त्ति) अनेनौपशमिकक्वायिकसम्यक्त्वरूपमौपशमि-
कक्वायिकभावभेदद्वयं युगपल्लाघवार्थं निरूपितम् । ततश्चाविर-
तादारज्योपशान्तमोहं यावत्कस्यचिदौपशमिकसम्यक्त्वरूपौ-
पशमिकभावभेदः प्राप्यते, कस्यचित्पुनः क्वायिकसम्यक्त्वरूपः
क्वायिकजावभेदश्चेति ॥ ७० ॥ कर्म० ४ कर्म० ।

(११) मार्गणास्थानकेषु गुणस्थानकानि । अथ यथा

प्रतिज्ञातमेव निर्वाइयणाह-

पण तिरि चउ सुरनरए, नरसन्निपण्णिदिभवतासि सव्वे ।

इग विगलज्जूदगवणे, हु हु एगं गइतसअजव्वे ॥ १५ ॥

पञ्च गुणस्थानकानि मिथ्यादृष्टिसास्वादनमिश्राविरतसम्यग्-
दृष्टेशचिरतिलक्षणानि (तिरि त्ति) तिर्यग्गतौ भवन्ति । चतु-
शब्दस्य प्रत्येकं योगात्सुरे सुरगतौ चत्वारि प्रथमगुणस्थानका-
नि, नरके नरकगतौ चत्वारि प्रथमगुणस्थानानि भवन्ति, न दे-
शविरतादीनि, तेषु अवस्थभावतो देशतोऽपि विरतेरभावादि

नरे नरगनौ, संज्ञिनि विशिष्टमनोविज्ञानज्ञाजि, पञ्चेन्द्रिये, ज्ञव्ये, त्रसत्रसकाये च, सर्वाण्यपि चतुर्दशपि गुणस्थानकानि ज्ञवन्ति, एतेषु मिथ्यादृष्ट्यादीनामयोगिकैवल्यवसानानां सर्वज्ञावानामपि संभवात् । (इग ति) एकैन्द्रियेषु सामान्यतः, (विगल ति) विकलैन्द्रियेषु द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियेषु, भुवि पृथ्वीकाये, उदके अप्काये, वने वनस्पतिकाये (दु दु ति) द्वे द्वे आद्ये मिथ्यात्वसास्वादनलक्षणं भवतः । तत्र मिथ्यात्वमविशेषण सर्वेषु रूपव्यं, सास्वादनं तु तेजोवायुवर्जबादरैकेन्द्रियद्वित्रिचतुरिन्द्रियपृथिव्यम्बुवनस्पतिषु लब्धा पर्याप्तकेषु, करणेन त्वपर्याप्तकेषु, न सर्वेष्विति । तथा एकं मिथ्यात्वलक्षणं गुणस्थानकं भवति-केषु इति ? आह-गत्या गमने, प्रसाः, न तु नामकर्मोदयात् गतिप्रसास्तेषु सास्वादनभावोपगतस्य तेषु मध्ये उत्पादाभावात् अभव्येषु चेति ॥ १६ ॥

वेय तिकसाय नव दस, दोजे चउ अजय दु ति अत्राणतिगे ।

वारस अचक्खुचक्खुसु, पदमा अह खाइ चरम चऊ ॥२०॥

वेदे वेदत्रये, त्रयाणां कषायणां समाहारस्त्रिकषायं क्रोधमानमायालक्षणं, तस्मिंस्त्रिकषाये [पदमि ति] प्रथमानोति पदं रुमरुक्रमणिन्यायेन सर्वत्र योज्यम्, ततो वेदे स्त्रीपुंनपुंसकलक्षणे कषायत्रये च प्रथमानि मिथ्यादृष्ट्यादीनि अनिवृत्तिबादरपर्यन्तानि नव गुणस्थानकानि भवन्ति, न शेषाणि, अनिवृत्तिबादरगुणस्थान एव वेदत्रिकस्य कषायत्रिकस्य चोपशान्तत्वेन क्रीणत्वेन वा शेषेषु गुणस्थानेषु तदसंज्ञात् । दोमे लोभकषाये दश गुणस्थानानि, तत्र नव पूर्वोक्तानि, दशमं तु सूक्ष्मसंपरायलक्षणं, तत्र किट्टीकृतसूक्ष्मलोभकषायदलिकस्य वेद्यमानत्वात् । चत्वारि प्रथमानि अयते, विरतिहीन इत्यर्थः, कोऽर्थः?-विरतिहीने मिथ्यात्वसास्वादनमिश्राविरतिसम्यग्दृष्टिलक्षणानि चत्वारि गुणस्थानानि ज्ञवन्तीति । [दु ति अत्राणतिगे ति] अज्ञानत्रिके मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गज्ञानलक्षणे, प्रथमे द्वे गुणस्थानके मिथ्यादृष्टिसास्वादनरूपे ज्ञवतः, न मिश्रमपि । यतो यद्यपि मिश्रगुणस्थानके यथास्थितवस्तुतत्त्वनिर्णयो नास्ति, तथापि न तान्यज्ञानान्येव सम्यग्ज्ञानवैश्यामिश्रत्वात्, अत एव न मिश्रगुणस्थानकमजिधीयते । उक्तं च-“ मिथ्यात्वाधिकस्य मिश्रादृष्टेरज्ञानबाहुद्वयं, सम्यक्त्वाधिकस्य पुनः सम्यग् ज्ञानबाहुद्वयमिति । ” ज्ञानवैश्यामिश्रत्वावतो न मिश्रगुणस्थानकमज्ञानत्रिके लभ्यते इत्येके प्रतिपादयन्ति, तन्मतमधिकृत्यास्माभिरपि ‘द्वे’ इत्युक्तम् । अन्ये पुनराहुः-अज्ञानत्रिके त्रीणि गुणस्थानानि, तद्यथा-मिथ्यात्वं, सास्वादनं, सम्यग्दृष्टिश्च । यद्यपि “ मिस्सम्मी वामिस्सा ” इति वचनात् ज्ञानव्यामिश्राण्यज्ञानानि प्राप्यन्ते, न शुक्लाज्ञानानि, तथापि तान्यज्ञानान्येव, शुक्लसम्यक्त्वमूलत्वेनात्र ज्ञानस्य प्रसिद्धत्वात् । अन्यथा हि-यद्यशुक्लसम्यक्त्वस्यापि ज्ञानमज्युपगम्यते तदा सास्वादनस्याऽपि ज्ञानाज्युपगमः स्यात्, न चैतदस्ति, तस्याऽज्ञानत्वेनान्तरमेवेह प्रतिपादितत्वात्, तस्मादज्ञानत्रिके प्रथमं गुणस्थानकत्रयमवाप्यते इति । तन्मतमश्रित्यास्माभिरपि ‘त्रिकम्’ इत्युक्तं, तत्त्वं तु केवलिनो, विशिष्टश्रुतविदो वा विदन्तीति । द्वादश प्रथमानि गुणस्थानकानि । अचक्षुर्दर्शने चक्षुर्दर्शने च ज्ञवन्ति, यतो मिथ्यादृष्टिप्रभृतिक्लीणमोहपर्यन्तेषु गुणस्थानेष्वचक्षुर्दर्शनचक्षुर्दर्शनसंभवात् । यथाख्याते चारित्रे चरमाण्यनिर्माणं चत्वारि उपशान्तमोहक्लीणमोहसंयोगिकैवल्ययोगिकैवलिलक्षणानि चत्वारि गुणस्थानानि भवन्ति, एषु कषायाप्रावादिति ॥ २० ॥

मणनाणि सगजयाई, सामइयेय चउ दुन्नि परिहारे ।
केवलिलुगि दो चरमा-जयाइ नव मइसु ओहिदुगे ॥२१॥

मनोज्ञाने मनःपर्यवज्ञाने [सग ति] सप्तगुणस्थानकानि ज्ञवन्ति, कानीति ? आह-यताऽऽदीनि, तत्र ‘यम्’ उपरमे, यमनं यतः, सम्यक्सावद्याहुपरमणमित्यर्थः, यतं विद्यते यस्य स यतः प्रमत्तयतिः, यत आदौ येषां तानि यताऽऽदीनि प्रमत्ताऽप्रमत्ताऽपूर्वकरणाऽनिवृत्तिबादरसूक्ष्मसंपरायोपशान्तमोहक्लीणमोहलक्षणा-नीति । सामागिके वेदोपस्थापने च चत्वारि यताऽऽदीनि गुणस्थानानि, प्रमत्ताऽप्रमत्तनिवृत्तिबादराणीत्यर्थः । द्वे गुणस्थानके प्रमत्ताऽप्रमत्तरूपे, परिहारविशुद्धिचरित्रे इत्यर्थः । नात्तराणि, तस्मिन् चरित्रे वर्तमानस्य श्रयारोहणप्रतिषेधात् । केवलद्विके केवलज्ञानकेवलदर्शनरूपे द्वे गुणस्थाने भवतः, के इति ? आह-चरमेऽन्तिमे संयोगिकैवलिलगुणस्थानकाऽयोगिकैवलिलगुणस्थानके इति (अजयाइ नव मइसु ओहिदुगे ति) अयतो विरतः स आदौ येषां तान्ययतादीन्यविरतसम्यग्दृष्ट्यादीनि क्लीणमोहपर्यवसानानि नव गुणस्थानकानि भवन्ति । मतौ मतिज्ञाने, श्रुते श्रुतज्ञाने, अवधिद्विके अवधिज्ञानाऽवधिदर्शनलक्षणे, न शेषाणि । तथा हि-न मतिज्ञानश्रुतज्ञानावधिज्ञानानि मिथ्यादृष्टिसास्वादनमिश्रेषु भवन्ति, तद्भावे ज्ञानत्वस्यैवाऽयोगात् । यत् अवधिदर्शनं तत्कुतश्चिदज्ञिप्रायाद्विशिष्टश्रुतविदो मिथ्यादृष्ट्यादीनां नेच्छन्ति, तन्मतमश्रित्यास्माभिरपि तत्तेषां न भणितम् । अथ च सूत्रे मिथ्यादृष्ट्यादीनामप्यवधिदर्शनं प्रतिपाद्यते, यदाह रभसवशाविनम्रसुरासुरनराकिन्नरविद्याधरपरिहृदमाश्रित्यमुकुटकोटीविटङ्कनिघृष्टचरणारविन्दयुगलः श्रीसुधर्मस्वामी पञ्चमाङ्गे-“ओहिदंसणअणगारोवउत्ताणं भंते ! किं नाणी, अत्राणी ? गोयमा ! नाणी वि । अत्राणी वि, जइ नाणी ते अत्यंगइयातिनाणी, अथेगइया चउनाणी, जे तिनाणी ते आभिणिवोइयनाणी सुयनाणी ओहिनाणी, जे चउनाणी ते अत्राणिबोइयनाणी सुयनाणी ओहिनाणी मणपज्जवनाणी, जे अत्राणी ते नियमा मइअत्राणी सुयअत्राणी विभंगनाणी इति । ” अत्र हि ये अज्ञानिनस्ते मिथ्यादृष्टय एवेति मिथ्यादृष्ट्यादीनामप्यवधिदर्शनं साक्षादत्र सूत्रं प्रतिपादितं, स एव विभङ्गज्ञानी यदा सास्वादनभावे मिश्रभावे वा वर्तते तत्राऽपि तदानीमवधिदर्शनं प्राप्यत इति । यत्पुनः संयोगमयोगिकैवलिलगुणस्थानकद्विकं, तत्र मतिज्ञानादि न संभवत्येव, तद्व्यवच्छेदेनैव केवलज्ञानस्य प्राप्ताभावात्, “ नछमि उ छाउमत्थिण नाणे ” इति वचनप्रामाण्यादिति ॥ २१ ॥

अरु उवममि चउ वेयगि, खइगे इक्कार मिच्छ तिगि देसे ।

सुहुमे य सगडाणं, तेरस जोगे अहार सुकाए ॥ २२ ॥

काकाक्किगोलकन्यायादिहायतादीनि इति पदं सर्वत्र योज्यते, ततोऽयतादीन्युपशान्तमोहान्तानि अष्टौ गुणस्थानान्योपशमिकसम्यक्त्वं ज्ञवन्ति । अयतादीन्यप्रमत्तान्तानि चत्वारि वेदके क्षायोपशमिकापरपर्याये गुणस्थानकानि ज्ञवन्ति । क्षायिकसम्यक्त्वे अयतादीन्ययोगिकैवलिलपर्यवसानान्येकादश गुणस्थानकानि भवन्ति । तथा मिथ्यात्वत्रिके मिथ्यादृष्टिसास्वादनमिश्रलक्षणे, देशे देशविरते, सूक्ष्मे सूक्ष्मसंपराये, चः समुच्चये, स्वस्थानं निजस्थानम् । इदमुक्तं भवति-मिथ्यात्वमार्गणास्थाने मिथ्यादृष्टिगुणस्थानं, सास्वादनमार्गणास्थाने सास्वादनं गुणस्थानं, मिश्रमार्गणास्थाने मिश्रं गुणस्थानं, देशसंयममा-

गणास्थानं देशविरतगुणस्थानं, सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणा-
स्थानं सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानम् । तथा-योगे मनावाकायल-
क्षणं अयोगिकेवलिवर्जितानि शेषाणि त्रयोदश गुणस्थानानि
भवन्ति, सर्वेष्वप्येतेषु यथायोगं योगत्रयमपि सम्भवात् । तथा-
आहारकेषु आद्यानि त्रयोदश गुणस्थानानि जवन्ति, सर्वे-
ष्वप्येतेषु आजालान्नप्रकृपाहाराणामन्यतमस्याहारस्य यथायोगं
सम्भवात् । तथा (सुक्राणंति) शुक्रवेद्यायां प्रथमानि
त्रयोदश गुणस्थानानि जवन्ति, न त्वयोगिकेवलियुगस्थानं, त-
स्य वेद्याऽनीतत्वादिति ॥ १२ ॥

अस्मान्निषु पदमदुगं, पदमतिशेषासु उच्यते मत्त ।

पदमतिम दुग अजया, अणहारे मगणासु गुणा ॥१३॥

अस्मांङ्गिषु संक्षिप्यतिरिक्तेषु प्रथमं मिथ्यादृष्टिसास्वादनलक्षणं
गुणस्थानकद्वयं भवति, तत्र मिथ्यात्वमविशेषेण सर्वत्र द्र-
ष्टव्यम्, सास्वादनं तु लब्धिपर्याप्तकानां करणपर्याप्तावस्था-
यामिति । प्रथमासु तिसृषु वेद्यासु मिथ्यात्वादीनि प्रमत्ता-
न्तानि पदं गुणस्थानानि जवन्ति । 'चः' समुच्चयं, कृष्णनील-
कापोतलेद्यानां हि प्रत्येकमसंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणा-
न्यध्ववसायस्थानानि, ततो मन्दसंक्षेपेषु तदध्ववसायस्था-
नेषु तथाविधसम्यक्चक्षुर्विश्रुतिसर्वविरतीनामपि सद्भावा न
विरुध्यते । उक्तं च-“सम्यक्चक्षुर्विश्रुतिसर्वविरतीनां प्रति-
पत्तिकाले शुभवेद्यात्रयमेव भवति, उत्तरकालं तु सर्वा अपि
वेद्याः परावर्तन्तेऽप्यति” । श्रीमदाराधयपादा अप्याहुः-“संम-
त्तसुखं सत्त्वा-सु लहइ सुखासु तीसु य चरितं । पुत्रपमिवअ-
ओ पुण, अन्नयाए व वेजाए” ॥१॥ श्रीभगवत्यामप्युक्तम्-“सा-
माश्यसंज्ञं यं भवेत् । कइलेसासु हुजा ? । गोयमा ! उसु वेसासु
होज्जा, एवं वेवेवाचावणियसंज्ञं वीत्यादा” ॥ तथा द्वयास्तेजोहे-
श्यापञ्चलेद्ययोः सप्त गुणस्थानानि भवन्ति, तत्र पदपूर्वोक्तान्ये-
ष, सप्तमं त्वप्रमत्तगुणस्थानकम्, अप्रमत्तसंयताध्ववसायस्थाना-
पेक्षया मिथ्यादृष्ट्यादीनां प्रमत्तान्तानां तेजोवेद्यापञ्चलेद्या-
तारतम्येन जघन्याऽत्यन्ताधिगुह्यिके रूपेण । तथा-अनाहार-
के पञ्चगुणस्थानानि भवन्ति । कानीति ? आह-प्रथमानिमद्वि-
कायनानीति । द्विकशब्दस्य प्रत्येकं योगात् प्रथमद्विकं मिथ्या-
दृष्टिसास्वादनलक्षणम्, अन्तिमद्विकं सयोगिकेवल्ययोगिकेव-
लिलक्षणम् । अयत्न इति, अविरतसम्यग्दृष्टिश्चेति । तत्र
मिथ्यात्वसास्वादनविरतसम्यग्दृष्टिलक्षणं गुणस्थानकत्रयमना-
हारके विग्रहगतौ प्राप्यते, सयोगिकेवलियुगस्थानकं त्वनाहा-
रके समुदात्तावस्थायां तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयषु द्रष्टव्यम् ।
यद्वादि-“चतुर्थतृतीयपञ्चमेष्वनाहारक इति” । अयोगिकेव-
ल्यवस्थायां तु योगरहितत्वेनौदारिकादिशरीरपोषकपुष्पल-
प्रदणाभावाद्नाहारकत्वम्, “औदारिकवैक्रियाहारकशरीरपो-
षकपुष्पजोपादानमाहारः” इति प्रवचनोपनिषद्वेदिनः । एवं मा-
र्गणास्थानेषु गत्यादिषु (गुणंति) गुणस्थानकानि अभिहि-
तानि ॥ २३ ॥

(१२) गुणस्थानकेषु मार्गणास्थानानि । सम्प्रति गुणस्थान-
केष्वेव योगान् व्याख्यानयन्नाह-

मिच्छदुग अजइ जोगा-हारदुगुणा अपुव्वपणगे उ ।

माणवइउरलं सविउ-व मीसि सविउव्व दुग देसे ॥१४॥

मिथ्यादृष्टिद्विकं मिथ्यादृष्टिसास्वादनलक्षणम्, तत्र अयत्ने, अ-

विरतसम्यग्दृष्टौ चेत्येवं गुणस्थानकत्रये संक्षिप्यद्विगुणोऽपि
लक्ष्यते, तस्य च यथोक्ताऽऽहारकद्विकेऽनाहारककाययोगाऽऽहा-
रकमिश्रकाययोगः गृह्यमाणेना रहितास्त्रयोदश योगाः संभवन्ति ।
यत्पुनराहारकद्विकं तच्चतुर्देशपूर्विण एव । यदभ्यधायि-“आहा-
रदुगं जायइ चउदसपुव्वस्सत्त” । न च मिथ्यादृष्टिसास्वादना-
यनानां चतुर्दशपूर्वाधिगमसंभव इति । तथाऽपूर्वपञ्चकेऽपूर्व-
करणनिर्वाहत्वाद्सूक्ष्मसम्परायोपशान्तमोहकीणमोहलक्षणं
नव योगा भवन्ति । तद्यथा-चतुर्विधो मनायोगः, चतुर्विधो
वाग्योगः, औदारिककाययोग इति, न शेषाः, अन्यन्तविशुद्धत-
या तेषां वैक्रियाहारकद्विकारम्भासंभवात्, तत्र स्थितानां च स्व-
भावत एव श्रेयारोहाज्ञावात् । औदारिकमिश्रमपर्याप्तावस्थायां
कामर्णे त्वपान्तरालगतौ । यद्वेजे अपि केवलिसमुद्घातावस्थायां
ततस्ते अप्यत्र गुणस्थानकपञ्चके न संभवत इति । तथा-त एव
पूर्वोक्ता नव योगाः सवैक्रियाः सन्तो दश योगा मिश्रे सम्यग्मि-
थ्यादृष्टिगुणस्थानके भवन्ति । तथाहि-चतुर्विधमनोयोगचतुर्वि-
धवाग्योगौदारिकवैक्रियलक्षणा दश योगा मिश्रे भवन्ति, न
शेषाः । तद्यथा-आहारकद्विकस्यासंभवः पूर्वाधिगमसंभवादेव,
कामर्णशरीरत्वपान्तरालगतौ संभवति, अस्य च मरणासंभवे-
नापातरालगत्यसंभवस्ततस्तस्याप्यसंभवः । अत एवौदारि-
कवैक्रियमिश्रे अपि न संभवतः, तयोरपर्याप्तावस्थाभावेत्वात् ।
ननु मा जूदेवनारकसंबन्धिष्वैक्रियमिश्रं, यत्पुनर्मनुष्यतिरश्चां स-
म्यग्मिथ्यादृशां वैक्रियलक्षितमतां वैक्रियकरणसंज्ञेन तदारम्भ-
काले वैक्रियमिश्रं भवति, तत्कस्मान्नाज्युपगम्यते ? उच्यते-तेषां
वैक्रियकरणासंभवादन्त्यतो वा यतः कुतश्चित्कारणापूर्वाचार्यै-
र्नाज्युपगम्यते, तत्र सम्यगवगच्छामः, तथाविधसंप्रदायाज्ञावात्,
एतच्च प्रागेवोक्तमिति । तथा त एव पूर्वोक्ता नव योगाः सवै-
क्रियद्विका वैक्रियवैक्रियमिश्रसहिताः सन्त एकादश देशे देश-
विरते जवन्ति, अम्यदस्येव वैक्रियलक्षितमता देशविरतस्य वै-
क्रियारम्भसंभवादिति ॥ ४६ ॥

साहारदुग पमत्ते, ते वि उ वाहार मीस विणु डयेर ।

कम्पुव्वदुगंताइम-माणवणसजोगि न अजोगी ॥१५॥

पूर्वोक्ता पवैकादश योगाश्चतुर्विधमनोयोगचतुर्विधवाग्योगौ-
दारिकवैक्रियद्विकलक्षणाः साहारकद्विका आहारकाहारकमि-
श्रसहिताः सन्तस्त्रयोदश योगाः प्रमत्ते भवन्ति, औदारिकमि-
श्रकामर्णकाययोगाभावस्तु पूर्वोक्तयुक्तेरवावसेय इति । त एव
पूर्वोक्तास्त्रयोदश योगा वैक्रियमिश्राहारकमिश्रं विना एकादश
योगा अप्रमत्ते । यत्तु वैक्रियमिश्रमाहारकमिश्रं च, तत्र संभव-
ति, तद्वैक्रियस्याहारकस्य च प्रारम्भकाले जवति, तदानीं
च लक्ष्यपुर्जावितानि नैव सुखभावतः प्रमादभावः संभवतीति ।
तथौदारिकमिश्रमपर्याप्तावस्थायां, कामर्णे त्वपान्तरालगतौ,
यद्वा-वेजे अपि केवलिसमुद्घातावस्थायां, ततस्ते अप्यत्र
गुणस्थानके न संभवत इति । तथा-कामर्णमौदारिकद्विकमौदा-
रिकौदारिकमिश्रलक्षणमन्यादिममनसा सत्याऽसत्यामृषरूपौ
मनोयोगौ, अन्त्यादिमवचनं सत्याऽसत्यामृषरूपौ वाग्योगौ चेति
सप्त योगाः सयोगिकेवलिनो भवन्ति, कामर्णौदारिकमिश्रे तु स-
मुदात्तावस्थायामिति । न नैव पञ्चदशयोगमध्यादेकेनापि योगेन
युक्तोऽयोगो अयोगिकेवली भवति, योगाभावनिबन्धनत्वादयो-
गित्वावस्थाया इति । उक्ता गुणस्थानकेषु योगाः ॥ ४७ ॥

[१३] अधुनैतद्वैवेचनयोगानभिधातुकाम आह-

तिअनाण दुदंसाइम, दुगे अजइ देसि नाणइसतिगं ।

ते मांभि मीसा समणा, जयाइ केवद्धिदुगंतदुगे ॥ ४८ ॥

आदिमद्विके मिथ्यादृष्टिस्वादनलक्षणे प्रथमद्वितीयगुणस्थानकद्वये इत्यर्थः । [त्रियनाण दुदंसत्ति] त्रयाणामज्ञानानां समाहाररूपज्ञानं मत्तज्ञानश्रुताज्ञानचिन्तज्ञानरूपं, दर्शनं दशो, द्वयोर्दर्शयोः समाहारो द्विदर्शं चतुर्दर्शनाऽचतुर्दर्शनरूपमित्येते पञ्चोपयोगा मिथ्यादृष्टिस्वादनयान्नवन्ति । त्रिकशब्दस्य प्रत्येकप्रभिन्येवधात् ज्ञानात्रिकं मतिज्ञानश्रुतज्ञानावधिज्ञानरूपम्, दर्शित्रिकं चतुर्दर्शनाऽचतुर्दर्शनावधिदर्शनलक्षणमिति, न शेषाः, सर्वोपरत्यभावात् । ते पूर्वोक्ता ज्ञानत्रिकदर्शनत्रिकरूपाः पञ्चोपयोगा मिश्रे सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थानके मिश्रा अज्ञानसहिता कृष्टव्याः, तस्योजयदृष्टिप्राप्तिवत्, केवलं कदाचित्सम्यक्त्वबाहुल्यतो ज्ञानबाहुल्यं, कदाचित् मिथ्यात्वबाहुल्यतोऽज्ञानबाहुल्यं, समकक्षतायां तूभयांशुत्तमेति । अस्मिन् गुणस्थानके यदवधिदर्शनमुक्तं तत्सैदान्तिकमतापेक्षया द्रष्टव्यमित्युक्तं प्राक् । [समणा जयाइत्ति] 'यम्' उपरमे, यमनं यतं, सर्वसावध-विरतं, तद् विद्यते यस्य स यतः, "अन्नादिज्यः" ७ । २ । ४६ । इति (हेम०) अप्रत्ययः । प्रमत्तगुणस्थानकवर्ती साधुः, यत् आदिष्वेषां गुणस्थानकानां तानि यतादीनि, "प्रमत्ताऽप्रमत्ताऽपूर्वकरणानि नवृत्तिबादस्त्वसम्परायोपशान्तमोहकीर्णमोह-लक्षणानि सप्त गुणस्थानकानि, तेषु पूर्वोक्ता ज्ञानत्रिकदर्शनत्रिकाख्याः षडुपयोगाः [समणत्ति] मनःपर्यायज्ञानसहिताः सप्त भवन्तीति, न शेषाः, मिथ्यात्वघातिकर्मकृत्याज्जावात् । केवल-द्विकं केवलज्ञानकेवलदर्शनत्रिकणोपयोगद्वयरूपमन्तद्विके सयो-गिकेवल्ययोगिकेवलिलक्षणचरमगुणस्थानकद्वये भवति, न शेषा दश ज्ञानदर्शनलक्षणाः, तदुच्छेदेनैव केवलज्ञानकेवलदर्शनोत्पत्तेः "नट्टम्मि ज्ञाउमत्थिप नाणे" इतिवचनात् । तदेवम-भिहिता गुणस्थानकेषूपयोगाः ॥ ४८ ॥

साम्प्रतं यदिह प्रकरणे सूत्राऽज्जिमतमपि कर्मग्रन्थिकाभि-प्रायानुसरणतो नाधिकृतं तद्विशयग्राह—

सासणभावे नाणं, विउवगाहारण उरल्लमिस्सं ।

नेगिदिमु सासाणो, नेहाद्विगयं सुयमयं पि ॥ ४९ ॥

सास्वादनजावे सास्वादनसम्यग्दृष्टिरे सति ज्ञानं भवति, नाऽज्ञानमिति, श्रुतमतमपि सिद्धान्तसंमतमपि । तथाहि—"बेइ-दिया खं जेतें ! नाणा, अन्नाणी ! गोयमा ! नाणो वि, अन्नाणी वि, जे नाणं । ते नियमा दुनाणा । आभिणिबोहियनाणी, सुयनाणी । जे अन्नाणी ते वि नियमा दुअस्सी । नं जहा-मइअन्नाणी, सुयअन्नाणी ।" इत्यादिसूत्रे इन्द्रियादीनां ज्ञानित्वमभिहितम्; तच्च सास्वादानपे-क्षैव, न शेषसम्यक्पेक्षया, असंभवात् । उक्तं च प्रज्ञापना-टीकायाम्—"वइदियस्स दो नाणा कहं लभन्ति ? । भणइ-सा-सायणं पकुच्च तस्सापज्जत्तयस्स दो नाणा लभन्ति" । ततः सासादनभावेऽपि ज्ञानं सूत्रसंमतमेव । तच्चैवं सूत्रसंमतमपि नेह प्रकरणेऽधिकृतं, किं त्वज्ञानमेव, कर्मग्रन्थाभिप्रायस्यानुसरणात् । तद्विप्रयश्चायम्-सास्वादनस्य मिथ्यात्वान्निमुखनया तत्सम्य-क्त्वस्य मत्रीममत्वेन तन्निवन्धनस्य ज्ञानस्यापि मत्रीमसत्त्वादज्ञा-नरूपेति । तथा-सूत्रे वैक्रिये आहारके चारम्यमाणे तेन प्रार-भ्यमाणेन सहोदारिकस्यापि मिश्रीभवनादौदारिकमिश्रमुक्त-मिति । तथा चाह प्रज्ञापनाटीकाकारः—"यदा पुनरौदारिकशरीरी वैक्रियलब्धिसंपन्नो मनुष्यः, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्यानि को वा पर्याप्त-

वादरवायुकायिको वा वैक्रियं करोति तदैदारिकशरीरयोग एव वर्तमानः प्रदेशाद् विक्रियं वैक्रियशरीरयोग्यान पुद्गलानादाय यावद्वैक्रियशरीरपर्याप्त्या पर्याप्तिं न गच्छति तावद्वैक्रियेण मि-श्रता, व्यपदेशश्च औदारिकस्य प्रधानत्वात् । एवमाहारकेणापि स-ह मिश्रता द्रष्टव्या । आहारयति चेतनेत्येति तस्यैव व्यपदेशः" इति । परित्यागकावे वैक्रियस्याहारकस्य च यथाक्रमं वैक्रियमिश्र-माहारकमिश्रं च । उक्तं च श्रीप्रज्ञापनाटीकायाम्—"आहारकशरी-री भूत्वा कृतकार्यः पुनरप्यौदारिकं गृह्णाति, तदाहारकस्य प्रधा-नत्वादौदारिकप्रदेशं प्रति व्यापारान्नावाप्तं परित्यजति । यावत्स-व्येवाहारकं तावदौदारिकेण मिश्रतेति आहारकमिश्रशरीरका-ययोग" इति । तच्चैवम-वैक्रियादारकारम्भकावे औदारिकमिश्रं सूत्रेऽभिहितमपि नेह प्रकरणेऽधिकृतं, कर्मग्रन्थिकैर्गुणविशेष-प्रत्ययसमुत्थलब्धिविशेषकारणतया प्रारम्भकावे परित्यागकावे च वैक्रियस्याहारकस्य च प्राधान्यविवक्षणेन वैक्रियमिश्रस्याहा-रकमिश्रस्य चैवाभिधानात्, तदज्जिप्रयस्य चेहानुसरणात् । तथा नैकेन्द्रियेषु [सासाणोत्ति] ज्ञावप्रधानोऽयं निर्देशः, सास्वादन-ज्ञावः सूत्रे मतः, अन्यथा द्वेन्द्रियादीनामिवैकेन्द्रियाणामपि ज्ञानित्वमुच्येत, न चोच्यते, किन्तु विशेषतः प्रतिषिध्यते । तथाहि-
"एगिदिया णं भंतं ! किं नाणी, अन्नाणी ? गोयमा ! नाणी, निय-मा अन्नाणी" इति । स चैवं सासादनभावप्रतिषेधः सूत्रे मतो-ऽपि केनचित्कारणेन कर्मग्रन्थिकैर्नाभ्युपगम्यते, इतीहापि प्रक-रणे नाधिक्रियते, तदभिप्रायस्यैवेह प्रायोऽनुसरणादिति [नेहा-द्विगयं सुयमयं पि] इत्येतद्विज्ञातिपरिणामेन प्रतिपदं संबन्धनीयं, तथैव संबन्धितमिति ॥ ४९ ॥

अधुना गुणस्थानकेष्वेव वेइया अभिधिसुराह-

उसु सव्वा तेउतिगं, इगिउसु सुक्का अजागि अल्लेसा ।

बंधम्म मिच्छ अविरइ, कसाय जोगत्ति चउ हेउ ॥ ५० ॥

पदसु मिथ्यादृष्टिस्वादनमिश्राऽविरतदेशविरतप्रमत्तलक्ष-णेण गुणस्थानकेषु सर्वाः षडपि कृष्णलीलाकारांततेजःपद्मशु-क्लेइया भवन्ति । (तेउतिगं इगिस्ति) एकस्मिन्प्रमत्तगुणस्थान-के तेजस्त्रिकं तेजःपद्मशुक्लेइयात्रयं भवति, न पुनरायं वेइयात्र-यमित्यर्थान्त्वन्म । पदस्वपूर्वकरणानिवृत्तिबादस्त्वसम्परा-योपशान्तमोहकीर्णमोहसयोगिकेवलिलक्षणेषु गुणस्थानकेषु शु-क्लवेइया जवति, न शेषाः पञ्च । अयोगिनाऽयोगिकेवलिनो वे-इयाः अपगतलेश्याः । इह लेश्यानां प्रत्येकमसंबन्धेयानि लोका-काशपदेशप्रमाणान्यध्यवसायस्थानानि, ततो मन्दाध्यवसायस्था-नापेक्षया शुक्लवेइयादीनामपि मिथ्यादृष्ट्यादौ कृष्णलेश्यादीना-मपि प्रमत्तगुणस्थानकेऽपि संभवो न विरुध्यत इति । तदेवमुक्ताः गुणस्थानकेषु वेइयाः । कर्म० ४ कर्म० । (गुणस्थानकेषु बन्धो-दयसत्तास्थानानां स्वामित्वं 'कम्म' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३१२ पृष्ठे उक्तम् । बन्धोदयसत्तास्थानानां संबन्धोऽपि अस्मिन्नेव भागे 'कम्म' शब्दे ३०६ पृष्ठे दर्शितः)

[१४] श्रीहोरात्रिजयसूरि प्रति विमलवर्णगणिकृतप्रश्नः । यथा-पञ्चविंशतिभङ्गाश्रितानाम् "एअरिसेत्ति" गाथां कल्लणोपेतानां च साधूनां षष्ठसप्तमगुणस्थानवर्तित्वम् ? उत मनान्नेकेण मु-हूर्ताद्वहुकालस्थाधिषष्ठगुणस्थानकवर्तित्वमिति प्रश्ने, उत्तरम्—"उभयमपि भवतु, अध्यवसायानां वैचित्र्यात्तथाविधव्य-क्ताकरानुपपत्तिभावाच्च ॥ ३ ॥ ही० १ प्रका० । गुणास्पदे, पञ्चा० ८ विष० ।

गुणद्वाराविभागकाल-गुणस्थानविभागकाल-पुं० । गुणस्था-
नेषु पार्थक्येन तद्भावापरित्यागार्थविषये कावे, पं० सं० १ द्वार ।
गुणद्वाराभिच्छ्रजण-गुणस्थानभिच्छ्रजनक-त्रि० । प्रमत्ता-
ऽऽदिगुणविशेषनिर्मलताधायके, पञ्चा० १५ विव० ।

गुण-गुण-न० । परावर्तने, अत्र्यासे, विशेष० । स्था० । आ०
म० । व्य० । दश० । गुणनिकाऽप्यत्र । स्था० ४ भा० ३ उ० ।

गुणनाम-गुणनाम-न० । गुणरूपे अर्थे, "ले किं तं गुणनामे?,
गुणनामे पंचविदे पश्यते । तं जहा-वसुनामे, गंधनामे, रसना-
मे, फरसनामे, संगणनामे, सेत्तं गुणनामे " अनु० ।

गुणनिष्पन्न-गुणनिष्पन्न-न० । गुणप्रधाने, विपा० १ श्रु० २ अ० ।

गुणनिष्पन्नसमाप्ता-गुणनिष्पन्नस्वनामा-स्त्री० । गुणैः कृत्वा
निष्पन्नं स्वं स्वकीयं नाम यासां ताः गुणनिष्पन्नस्वनाम्यः ।
गौणनामिकासु, तथाहि-एकैकपरमाणवः परमाणुवर्गणाद्वयोः
परमाणुवर्गणा द्विपरमाणुवर्गणा इत्येवं नाम्नां वर्गणा "गाणं
गुणनिष्पन्नं नामधिज्जं करोति " क० प्र० ।

गुणनिधि-गुणनिधि-पुं० । संयमानुगता ये गुणास्तेषां निधि-
रिव तैः परिपूर्णो गुणनिधिः । ज्ञानादिगुणरत्ननिधाने, व्य० ३
उ० । पञ्चा० ।

गुणत्रयी-गुणत्रयी-स्त्री० । ज्ञानदर्शनचारित्र्यगुणत्रये, अष्ट०
८ अष्ट० ।

गुणस्तुति-गुणस्तुति-स्त्री० । ज्ञानादिगुणश्लाघायाम्, जी० ।
अष्टत्रिंशमाह-

रे जीव ! किं व जेसि, तए सुयं इय मयं बहु पयारं ।

तेसिं पि गुणे सलहसु, जइ मज्झत्यं मणे धरसु ॥१॥

रे जीव ! भो आत्मन् ! किं वा परं, येषामनिर्दिष्टनाम्नां त्वया
प्रवृत्ता धुनमाकर्णितमितीत्यर्थं मतमभिप्रायो, बहुप्रकारं नानाभेदं,
तेषामपि, न केवलमन्येषामित्यपिशब्दार्थः । गुणान् ज्ञान्यादीन्,
श्लाघय प्रशंसय, यदि माध्यस्थ्यं रागाद्यज्जवो, मनसि चित्ते,
चारयसि धत्से; अन्यथा तन्मतदूषणेन मत्सर एव स्फुटः
स्यादिति गाथार्थः ॥ १ ॥

तद्गुणश्लाघामेवाह-

धन्ना मुणीण किरियं, कुणंति धारिंति मल्लिणवत्ये उ ।

परिवज्जिअदव्वज्जण-ववहारा वारियारंजा ॥ २ ॥

धन्याः पुण्यजाजः एते प्रत्यक्षाः साधवो, वर्तन्त इति क्रिया-
व्याहारः । ये किमित्याह-मुनीनां साधूनां क्रियामारम्भं प्रत्यु-
पेक्षणादिकां कुर्वन्ति चेष्टन्ते, धारयन्ति पुनर्निदधति मलिनव-
स्त्रान्, तुः पुनरर्थं योजित एव । परीति सामस्येन वज्जितस्यक्तो
हव्याजंताय हविणार्थं व्यवहारो वाणिज्यादिको यैस्ते, तथा वा-
रितारम्भा निषिद्धहकरणादिपापक्रिया इति गाथार्थः ॥ २ ॥

सुत्रकृतसंबद्धां गाथामाह-

अन्नेसिं पि पमंससु, विमलगुणा जेण जीव ! तुह होइ !

फलियं वुज्जलतरयं, पमोपकरणाउ सम्मत्तं ॥३॥

अन्येषामपि पूर्वव्यतिरिक्तानां प्रशंसय श्लाघय विमलगुणान् अ-
तिशयान् यन् जीव ! प्राणिन् ! तव भवतो भवति जायते स्फोटिक

इव रत्नविशेष इव, मकारः पूर्ववत्. उज्ज्वलतरकमतिशयनिर्म-
लं प्रमोदकरणाद्गुणवत्प्रीतेः सम्यक्त्वं दर्शनमिति गाथार्थः ॥३॥

विमलगुणप्रशंसामेव गाथानवकेनाह-

जीवतु चिरं परो पा-वयणां पराहिक्ककयचित्ता ।

जेहि एगाहिं व आगम-सरस्स गाहत्तणं पत्तं ॥४॥

एसो सो धम्मकही, अणेषाणिमल्लद्वियं महुरवयणरसं ।

जस्स वयणारविदे, भमर व्व पियंति जव्वजणा ॥५॥

एसो परवाइगइ-दकुंजनिद्वज्जणकेसरिकिसोरो ।

सलहिज्जइ मूरी दं-सणस्स तिलत्तो महाभागो ॥६॥

विप्फुरइ जस्स वयण-म्मि भारइ नट्टिय व्व कव्वम्मि ।

लल्लियपयसारसिंगा-रसुंदरा भक्ति सो धन्ना ॥७॥

एगंतरोववासा-इगुरुयतवतवियतणुयदेहस्स ।

एयस्स चेन जम्मो, कम्ममहाधंतसूरस्स ॥ ८ ॥

परममयविहारुणत-कगंथपरमत्थकहयसोदीरो ।

स कयत्थो जस्स मई, वन्निजइ विउसलोएहिं ॥ ९ ॥

एसो समत्थदंसण-पजावणागुणमईहं संजुत्तो ।

रयणायरो व्व रेहइ, सययं अक्खलियमाहप्पो ॥१०॥

कप्पहुम व्व वियरति, जे उ संघस्स कप्पियच्छेअं ।

अणवरयं ते धन्ना, सुसावया दंसणुप्परणा ॥११॥

किं बहुणा संवेसिं, जियाण सलहेसु गुणगणं जीव !

तुज्जुवएसो एसो, जइ मज्झत्यं पियं तुज्ज ॥ १२ ॥

प्रकटार्थाः । नवरं प्रथमगाथया आगमधरगुणो वर्णितो, द्वि-
तायया धर्मकथकस्य, तृतीयया वादिनः, चतुर्थ्यां कवेः, पञ्च-
म्या तपस्विनः, षष्ठ्या तर्कग्रन्थव्याख्यातुः, सप्तम्या समस्तगुण-
वताम्, अष्टम्या श्रावकाणां, नवम्या समस्तजीवानां, नैमित्ति-
कविद्यासिद्धाः साम्प्रतं प्रायो न सन्तीति तद्गुणगाथा न कृताः ।
जीवा० ३८ अधि० ।

गुणदोषविज्ञावण-गुणदोषविज्ञावन-न० । अर्थानर्थान्नोचने,
पञ्चा० ६ विव० ।

गुणदि-गुणदि-स्त्री० । गुणधियाम्, पञ्चा० ७ विव० ।

गुणक्षिजोग-गुणक्षिजोग-पुं० । गुणश्रीयुक्तत्वे, पञ्चा० ७ विव० ।

गुणधारि-गुणधारि-त्रि० । अष्टादशशीलाङ्गसहस्रधारिणि,
सूत्र० १ श्रु० ११ म० । (अष्टादशशीलाङ्गसहस्रस्वरूपम् 'गुरु-
कुलवास' शब्दे द्रष्टव्यम्)

गुणपक्खवाय-गुणपक्षपात-पुं० । सौजन्यादिषु बहुमाने, गुण
पक्षपातः-गुणेषु सौजन्यौदार्यधैर्यदाक्षिण्यस्थैर्याप्रियप्रथमाभि-
भाषणादिषु स्वपरयोरुपकारकारणेष्वत्मधर्मेषु पक्षपातो बहु-
मानं तत्प्रशंसास्मादायदानादिनाऽनुकूला प्रवृत्तिः । गुणपक्ष-
पातिनो हि जीवा अर्बुपुण्यबीजनिषेकेणामुत्र च गुणग्राम-
संपदमारोहन्ति । ध० १ अधि० ।

गुणपगरिस-गुणप्रकर्ष-पुं० । गुणातिशये, पञ्चा० ८ विव० ।

गुणपडिवत्ति-गुणप्रतिपत्ति-स्त्री० । गुणाभ्युपपत्तौ, पञ्चा० ९
विव० ।

गुणपडिवल्ल-गुणप्रतिपन्न-त्रि० । गुणाः मूलोत्तररूपास्तान्प्रति-
पन्नः, गुणैः प्रतिपन्नः पात्रमिति कृत्वा गुणैराश्रितो गुणप्रतिपन्नः ।
मूलोत्तरगुणसम्पन्ने, न० ।

गुणपुरिस-गुणपुरुष-पुं० । व्यायामविक्रमधैर्यसत्त्वादिप्रधाने
पुरुषे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ।

गुणपेहि (ए)-गुणमेक्षिन्-पुं० । गुणान् अप्रमादादीन्प्रेक्षते त-
च्छीवश्च यः । अप्रमत्तादौ, दश० ५ अ० २ उ० । यो यस्य या-
वन्तं गुणं पश्यति तस्य तमेव प्रेक्षते पुरस्करोति, दोषेषु सत्-
स्वप्नुदास्ते । तस्मिन्, कर्म० २ कर्म० ।

गुणवद्वभ-गुणवद्वभ-पुं० । प्राकृतभाषानिबन्धनेमिनाथचरित्र-
काव्यकृत्याचार्ये, जै० ६० ।

गुणमंत-गुणवत् -त्रि० । पिण्डविशुद्धाद्युत्तरगुणोपेते, आचा०
२ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

गुणमहंत-गुणमहत्-त्रि० । गुणैर्महति, आव० २ अ० ।

गुणरयण-गुणरत्न-त्रि० । गुणा एव रत्नानि यस्याऽसौ गुणर-
त्नः । रत्नस्वरूपगुणभृते, आ० म० प्र० । सोमतिलकसूरेस्तृतीये
शिष्ये, पुं० । म० ४ अधि० । तपागच्छीयदेवसुन्दरसुरिशिष्ये, स च
विक्रमसंवत् १४५६ मिते विद्यमान आसीत्, पद्मदर्शनसमुच्चय-
टीकां क्रियारत्नसमुच्चयनामानं च ग्रन्थं व्यरीरचत् । जै० ६० ।

गुणरयणिहि-गुणरत्ननिधि-पुं० । ज्ञानादिमाणिक्यनिधाने,
पञ्चा० ७ विव० ।

गुणरयणवियरण-गुणरत्नवितरण-न० । सम्यक्त्वबीजसम्य-
ग्दर्शनादिलक्षणगुणमाणिक्यविश्राणने, पञ्चा० ७ विव० ।

गुणरयणसंवच्छर-गुणरत्नसंवत्सर-न० । तपोजेदे, म० ।

इच्छामि एं भंते ! तुज्जेहिं अब्भणुस्सए समाणे गुणरयणं
संवच्छरं तवोकम्मं उवसंपज्जित्ता एं विहरित्तए । अहासुहं
देवाणुप्पिया ! मा पमिवंधं करेह । तए णं से खंदए अण-
गारे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुस्सए समाणे०
जाव नमंसित्ता गुणरयणं संवच्छरं तवोकम्मं उवसंपज्जि-
त्ता णं विहरइ । तं जहा-पढमं मासं चउत्थं चउत्थेणं अ-
निक्खित्तेणं तवोकम्मेणं दिया ठाणुकुरुए सूराभिमुहे आ-
यावणज्जमीए आयावेमाणे रत्ति वीरासणेणं अवाउमेण
य, दोच्चं मासं छट्ठं षट्ठेणं अनिक्खित्तेणं दिया ठाणुकु-
रुए सूराभिमुहे आयावणज्जमीए आयावेमाणे रत्ति वीरा-
सणेणं अवाउमेण य, एवं तच्चं मासं अट्ठमं अट्ठमेणं, चउत्थं
मासं दसमं दसमेणं, पंचमं मासं वारसमं वारसमेणं, छट्ठं मासं
चोदसमं चोदसमेणं, सत्तमं मासं सोलसमं सोलसमेणं,
अठ्ठमं मासं अट्ठारसमं अट्ठारसमेणं, नवमं मासं वीसइमं
वीसइमेणं, दसमं मासं बावीसइमं बावीसइमेणं, एक्कारसमं
मासं चउवीसइमं चउवीसइमेणं, वारसमं मासं ठव्वीसइमं
ठव्वीसइमेणं, तेरसमं मासं अट्ठावीसइमं अट्ठावीसइमेणं,
चोदसमं मासं तीसइमं तीसइमेणं, पन्नरसमं मासं बत्ती-

सइमं बत्तीसइमेणं, सोलसमं मासं चउत्तीसइमं चउत्तीस-
इमेणं अनिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं दिया ठाणुकुरुए सू-
राभिमुहे आयावणज्जमीए आयावेमाणे रत्ति वीरासणेणं
अवाउमेणं ।

गुणानां निर्जराविशेषाणां रचनं करणं संवत्सरेण सत्रिजाग-
वर्षेण यस्मिंस्तपसि तद्गुणरचनसंवत्सरम् । गुणा एव वा रत्ना-
नि यत्र स तथा गुणरत्नः संवत्सरो यत्र तत् गुणरत्नसंवत्सरं
तपः, इह च त्रयोदश मासाः सप्तदशदिनाधिकास्तपःकालः,
त्रिसप्ततिश्च दिनानि पारणककाल इति । एवं चायम्-

“ पम्परस वीस चउवी- स चेव चउवीस पम्परवीसा य ।

चउवीस एकवीसा, चउवीसा सत्तवीसा य ॥ १ ॥

तीसा तेत्तीसा वि य, चउवीस ठवीस अठवीसा य ।

तीसा वत्तीसा वि य, सोलसमासेसु तवद्विसा ॥ २ ॥

पम्परस दसऽऽठ पं-च चउर पंचसु य तिष्णि तिष्णि ति ।

पंचसु दो दो य तहा, सोलस मासेसु पारणगा ” ॥ ३ ॥

इह च यत्र मासे अष्टमादितपसो यावन्ति दिनानि न पुर्यन्ते,
तावन्त्यप्रेतनमासादाकृष्य पूरणीयानि अधिकानि चाप्रेतनमासे
क्षेप्तव्यानि । (चउत्थं चउत्थेणं ति) चतुर्थं भक्तं यावद्भक्तं त्य-
ज्यते यत्र तच्चतुर्थम्, इत्यञ्जोपवासस्य संज्ञा, एवं पञ्चादिकमुपवा-
सद्वयादिरिति । (अणिक्वित्तेणं ति) अविश्रांतेन (दिय ति)
दिवा, दिवस इत्यर्थः । (ठाणुकुरुए ति) स्थानमासनमुत्कु-
टुकमाधारे पुतालगनरूपं यस्याऽसौ स्थानोत्कुटुकः । (वीरा-
सणेणं ति) सिंहासनोपविष्टस्य भूयस्तपादस्यापनीतसिंहा-
सनस्येव यदवस्थानं तद्वीरासनं, तेन । (अवाउडेण य ति)
प्रावरणाभावेन च । म० २ श० १ उ० । ज्ञा० ।

गुणरयणसायर-गुणरत्नसागर-पुं० । गुणा महाव्रतादयस्त एव
रत्नानि विशिष्टफलहेतुत्वात् सर्ववस्तुसारत्वाच्च गुणरत्नानि,
तान्येव बहुत्वात् सागर इव सागरः समुद्रो गुणरत्नसागरः ।
पा० । रत्नकल्पप्रभृतगुणे, “ जे अ इमं गुणरयणसायरमवि-
राहिकण तिष्णि संसारा ” मूलगुणात्मनि, नि० चू० १ उ० ।
मूलगुणादिसंपन्ने च । प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

गुणरहिय-गुणरहित-त्रि० । गुणविकले सदोषे, दर्श० ।

गुणराग-गुणराग-पुं० । वन्दनीयार्हदादिगताईत्वभगवत्वादि-
गुणबहुमाने, पञ्चा० ६ विव० ।

गुणरागि-गुणरागिन-पुं० । गुणेषु गाम्भीर्यस्यैर्ग्यप्रमुखेषु र-
ज्यतीत्येवं शीलो गुणरागी । प्रव० ३३८ द्वार । गुणपक्षपातकृति
दशगुणविशिष्टे श्रावके, स हि गुणपक्षपातित्वादेव सगुणान्
बहु मन्यते निर्गुणांश्चोपेक्षते । ध० १ अधि० । पञ्चा० ।

इदानीं गुणरागिगुणमाह-

गुणरागी गुणवंते, बहु मन्नइ निगुणे उवेहेइ ।

गुणसंगहे पवत्तइ, संपत्तगुणं न मइलेइ ॥ १६ ॥

गुणेषु धार्मिकलोकभाविषु रज्यतीत्येवं शीलो गुणरागी, गुण-
भाजो यतिश्रावकादीन् बहु मन्यते मनःप्रीतिभाजनं करोति;
यथा-अहो ! धन्या एते, सुलब्धमेतेषां मनुष्यजन्मेत्यादि । तर्हि नि-
र्गुणाश्चिन्दीत्यापन्नम्, यथा-देवदत्तो दक्षिणेन चक्षुषा पश्यती-

त्युक्ते वामेन न पश्यतीत्यवसीयते । तथा चाहुरेकं-“ शत्रोरपि गुणा प्राह्याः, दोषा वाच्या गुरोरपीति । ” न चैतदेवं धार्मिकोचितमित्याह-निर्गुणानुपेक्षते असंक्रिष्टचित्ततया तेषामपि निन्दां न करोति । यतः स एवमात्रोच्यते-

“ सन्तोऽप्यसन्तोऽपि परस्य दोषाः,

नोक्ताः श्रुता वा गुणमावहन्ति ।

वैराणि वक्तुः परिवर्ज्यन्ति,

श्रान्तुश्च तन्वन्ति परां कुबुद्धिम् ” ॥ १ ॥

तथा-

“ कावस्मि अणार्हप, अणाद्दोसेहि वास्मि जीवे ।

जं पावियइ गुणो वि हु, तं मज्झ भो महच्छरियं ॥ २ ॥

भूरिगुणो विरलं श्रिय, एकगुणो वि हु जणो न संवत्थ ।

निदासाण वि जहं, पसंसिम्मो धोवदोसे वि ” ॥ ३ ॥

इत्यादिसंसारस्वरूपमालोचयन्नसौ निर्गुणानपि न निन्दति, किं तूपेक्षते, मध्यस्थभावेनास्त इत्यर्थः । तथा गुणानां संग्रहे समुपादाने प्रवर्तते यतः, संप्राप्तमङ्गीकृतं सम्यग्दर्शनविरत्यादिकं न मन्त्रिनयति सातिचारं करोति, पुरन्दरराजवत् । ध० २० ॥

गुणवर्ज-गुणवती-स्त्री० । जम्बूद्वीपे पूर्वविदेहे पुष्कलावतीविजये पुरुरीकिणीनगरे वज्रसेनचक्रिणो राश्याम, आ० म० प्र० । आ० चू० ।

गुणवंत-गुणवत्-पुं० । पञ्चभिर्गुणैर्विशिष्टे श्रावके, ध० २० ।

अधुना तृतीयभावश्रावकलक्षणं गुणवत्स्वरूपं निरूपयिषुः

संवन्धगाथामाह-

जइ वि गुणा बहुरूपा, तहा वि पंचहि गुणोहं गुणवंतो ।

इह मुणिवरेहिं भणिया, सख्वमेसिं निमामेहि ॥ ४१ ॥

यद्यपीत्यभ्युपगमे, अभ्युपगममिदमस्माभिर्षेदुत-गुणा बहुरूपा बहु-प्रकारा औदार्यवैर्यगास्त्रीर्यप्रियंवदत्वादयः, तथापि पञ्चभिर्गुणैर्गुणवानिह भावश्रावकविचारे मुनिवैर्यगार्थसूरिभिर्मणित उक्तः, स्वरूपं स्वतत्त्वमेवां गुणानां निशामयाऽऽकर्णयति शिष्यप्रोत्साहनाय क्रियापदम्, प्रमादी शिष्यः प्रोत्साह्य श्रावणीय इति ज्ञापनार्थमिति ॥ ४२ ॥

स्वरूपमेवाऽऽह-

सज्जाए करणम्मि य, विणयम्मि य निचम्व उज्जुत्तो ॥

सव्वत्थ एऽज्जिनिवेमो, वहइ रुं सुद्धु जिणवयणे ॥ ४३ ॥

शोभनमध्ययने स्वेनाऽऽत्मना वाऽध्यायः, स्वध्यायः, स्वाध्यायो वा, तस्मिन्नित्यमुच्यते इति यांगः (१) तथा करणेऽनुष्ठाने (२) विनये गुर्वीयभ्युत्थानादिरूपे नित्यं सदैवोद्युक्तः प्रयत्नवान् भवतानि प्रत्येकमभिसंवेद्यादिति गुणत्रयम् (३) तथा सर्वत्र सर्वप्रयोजनपैहिकानुष्मिकेषु न विद्यतेऽभिनिवेशः कदाग्रहो यस्य सोऽनजिनिवेशः प्रज्ञापनायो भवतीति चतुर्थो गुणः, तथा वह-ति धारयति रुचिमिच्छां, श्रद्धानमित्यर्थः । सुष्ठु वादं जिनवचने पारगतगदित आगमे इति । ध० २० ।

गुणवंतपारतंत-गुणवत्पारतन्त्र्य-न० । विद्यमानसम्यग्ज्ञान-क्रियागुणानामधीनत्वे, हा० २२ अष्ट० ।

गुणवर्गियद्-गुणवर्जित-त्रि० । “ जघयां यः ” । ८ । ४ । २६२ ।

इति मागध्यां जस्य यः । गुणरहिते, प्रा० ४ पाद ।

गुणविजय-गुणविजय-पुं० । स्वनामख्यातं जयसोमसूरिशिष्ये,

येन खण्डप्रशस्तिदमयन्तीकथारघुवंशटीका वैराग्यशतकटीका-सिंहासनद्वार्त्रिशिकादयो ग्रन्थाः कृताः, अयमाचार्यः विक्रमसंवत् १५६० मित आसीत् । जै० ६० ।

गुणविसेसाय-गुणविशेषाश्रय-पुं० । उच्यते गुणकर्मसमुदायः, “ व्यक्तिसंश्लेषाश्रयो मूर्तिरिति ” । अस्यायौ वास्तविककारमतेन विशिष्यत इति विशेषः, गुणेश्वर्यो विशेषो गुणविशेषः, कर्माभिधीयते । द्वितीयश्चात्र गुणविशेषशब्द एकशेषं कृत्वा निर्दिष्टः, तेन गुणपदार्थो गृह्यते । गुणाश्च ते विशेषाश्च गुणविशेषाः, विशेषग्रहणमाकृतिनिरासार्थं, तथा ह्याकृतिः संयोगविशेषस्वभावा, संयोगश्च गुणपदार्थान्तर्गतः । ततश्चासति विशेषग्रहणे आकृतेरपि ग्रहणं स्यात् । न च तस्या व्यक्तावन्तर्भाव इष्यते, पृथक्स्वशब्देन तस्या उपादानात् । आश्रयशब्देन उच्यते अभिधीयते । तेषां गुणविशेषाणामाश्रयस्तदाश्रयो, द्रव्यमित्यर्थः । सूत्रे तच्छब्दोपात्तत्वा निर्देशः कृतः । एवं च विग्रहः कर्तव्यः-गुणविशेषाश्च गुणविशेषाश्चेति गुणविशेषाः, तदाश्रयश्चेति गुणविशेषाश्रयः, समाहारश्च तदाश्रयम् । “ लोकाश्रयत्वात् विज्ञस्येति ” नपुंसकविज्ञान-देशः । तेनायमयो जवति-योऽयं गुणविशेषाश्रयः सा व्यक्तिश्चोच्यते, मूर्तिश्चेति । तत्र यदा द्रव्यं मूर्तिशब्दस्तदाऽधिकरणसाधनो द्रव्यः-मूर्च्छन्त्यस्मिन्नवयवा इति मूर्तिः । यदा तु रूपादिषु तदा कर्तृसाधनः-मूर्च्छन्ति उच्ये समवयवन्तीति रूपादयो मूर्तिः । व्यक्तिशब्दस्तु उच्ये कर्मसाधनो, रूपादिषु करणसाधनः । ज्ञाप्यकारमतेन तु यथाश्रुति सूत्रार्थः । गुणविशेषाणामाश्रयो उच्यमेव व्यक्तिसंश्लेषाश्चेति तस्येष्टम् । यथोक्तम्-“ गुणविशेषाणां रूपरसगन्धस्पर्शानां मुख्य-उच्यते-घनत्व-संस्काराणामव्यापिनश्च परिमाणविशेषस्याऽऽश्रयो यथासंज्ञं तद्वत्त्वं मूर्तिर्मूर्च्छतावयत्वादिति ” । आकृतिशब्देन प्राण्यऽवयवानां पाण्यादीनां, तदवयवानां चाहुल्यादीनां संयोगोऽभिधीयते । सम० १ कापर ।

गुणवृद्धि-गुणवृद्धि-स्त्री० । कर्मनिर्जरायाम्, व्य० १० उ० । अनुपमानन्दरसदानदकेकुयष्टिपुष्टिप्राये स्वगतज्ञानादिगुणवर्द्धने, पञ्चा० १८ विव० ॥

गुणवैतएह-गुणवैतृण्य-न० । विषयवैराग्ये, यदाहुर्व्योगाचार्याः-तत्परं पुरुषव्यातेर्गुणवैतृण्यम् । ध० ४ अधि० ।

गुणव्यय-गुणव्रत-न० । अणुव्रतानां गुणयोपकाराय व्रतानि । ध० २० । श्रावकधर्मतरोरुपचयलक्षणगुणनिबन्धनत्वेनात्मसत्ताविप्रतिपित्तुश्रावकव्रतेषु, पञ्चा० १ विव० । अणुव्रतानां परिपालनाय भावनानुष्ठानानि गुणव्रतान्याभिधीयन्ते-तानि पुनस्त्रीणि भवन्ति । तद्यथा-दिक्परिमाणं, भोगोपभोगव्रतम्, अनर्थदण्डविरमणमिति । २७६ । आ० । पञ्चा० । भ० । आ० । आ० चू० । ध० । [एषां त्रयाणां व्याख्या स्वस्वस्थाने] [अणुव्रतस्वरूपम् ‘अणुव्यय’ शब्दे ४१६ पृष्ठे गतम्]

गुणसंकम-गुणसङ्क्रम-पुं० । सङ्क्रमभेदे, पं० सं० ५ द्वार ।

इदानीं गुणसंक्रमस्य लक्षणमाह-

गुणसंकमो इवज्जं-तऽमुभयपार्श्वेऽपुनश्चरणात् ॥ १७१ ॥

अपूर्वकरणादयोऽपूर्वकरणप्रभृतयो अवध्यमानानामनुभूतकृतानां संबन्धि कर्मदलिकं प्रतिसमयमसंख्येयगुणतया बध्यमानासु प्रकृतिषु यत् प्राप्तिपन्ति स गुणसंक्रमः । गुणेन प्रतिसमयमसंख्येयलक्षणेन गुणकारेण संक्रमो गुणसंक्रमः ।

तथाहि-मिथ्यात्वात्पनारकायुर्वर्जानां मिथ्यादृष्टियोग्यानां त्र-
यादशानामनन्तानुबन्धिनिर्यागयुक्त्योत्तवर्जानां च सास्वाद-
न-योग्यानामेकानविंशतिप्रकृतीनां यतो मिथ्यात्वमनन्तानुबन्धि-
नश्चापूर्वकरणादावन एवाविरतसम्यग्गृह्ययादयश्च क्षपयन्ति,
आनपोदयोने च शुभं अशुभप्रकृतीनां च गुणसंकमः, आ-
सृपां च परप्रकृती न संक्रमः, ततो मिथ्यात्वादिप्रकृतीनामिह
वर्जनं, तथा अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानवरणकपायाष्टकास्थिरा-
शुजाशुभयशःकालिंशोकारत्यसातवेदनीयानां सर्वसंख्यया
पदचत्वारिंशत्प्रकृतीनाम्, अशुजानां दध्यमानानामपूर्वक-
रणादारभ्य गुणसंकमो भवति, निद्राद्विकोपघाताशुभवर्णाद-
नवकहास्यरातजुगुप्सानां त्वपूर्वकरणं स्वस्ववन्धव्यवच्छे-
दादारभ्य गुणसंकमो वेदितव्यः । अपरोऽर्थः-अपूर्वकरणाद-
योऽपूर्वकरणसंज्ञाकरणवर्तिप्रभृतयोऽशुजप्रकृतीनां मध्यमा-
नां दलिकमसंख्येयगुणतया श्रेण्या दध्यमानासु प्रकृतिषु यत्
प्राक्क्षिप्यन्ते स गुणसंकमः । तेन कृपणकालेऽनन्तानुबन्धिमिथ्या-
त्वं सम्यग्मिथ्यात्वानामप्यपूर्वकरणादारभ्य गुणसंकमः प्रव-
र्त्तते । तदेवमुक्तं गुणसंकमस्य लक्षणम् । क० प्र० ।

गुणसंपिण्ड-गुणसंपिण्ड-त्रि० । गुणसंहिते, उत्त० १८ अ० ।

गुणसंपिण्ड-गुणसंपिण्ड-त्रि० । गुणपरिवृत्ते, प्रश्न० ४ संब०
द्वार ।

गुणसमिद्ध-गुणसमृद्ध-त्रि० । ज्ञानादिगुणकिंमत्याचार्यादौ,
पञ्चा० २ विव० ।

गुणसमिध-गुणसमित-त्रि० । गुणयुक्ते अप्रमत्तयतौ, आचा० १
श्रु० ५ अ० ४ उ० ।

गुणसमुदाय-गुणसमुदाय-पुं० । अनेकप्राणिस्थज्ञानादिगुणस-
मूहे, पञ्चा० ८ विव० ।

गुणसयकलिय-गुणशतकलित-त्रि० । औदार्यस्यैर्याचनेक-
गुणोपेते, ग० १ अधि० । आचा० ।

गुणसयसहस्रकलिय-गुणशतसहस्रकलित-त्रि० । अष्टादश-
शीलाङ्गसहस्रे अष्टादशशीलाङ्गसहस्रयुक्ते, “गुणसयसहस्रक-
लियं, गुणुत्तरं च सा अद्वित्वस्ताणं ।” “गुणाणं सयं गुणसयं,
गुणसयाणं सहस्रा, त्रंदात्रंगनया सकारस्स हस्सता । ते य अ-
ट्ठारससीलंगसहस्रा, तेहिं कलियं जुत्तं, संखियं वा, किं तं ?,
चागिस्सं, ” नि० चू० ६ उ० ।

गुणसागर-गुणशताकर-पुं० । गुणशतानामनेकेषां गुणनामा-
करो निधानं गुणशताकरः । प्रनूनगुणाद्वये संघे, द्य० २ उ० । वृ० ।

गुणसागर-गुणसागर-पुं० । गुणसमुद्रे, “गुरुणा गुणसाग-
राणं मेहावी ” दश० ९ अ० ३ उ० । गजपुरनगरवासिरत्नस-
ञ्चिनश्चाष्टपुत्रे, स च नवपरिणता एव वधूविहाय धर्मध्यानं
ध्यायन् केवलमवाप, पञ्चात्ता अपि असेधिषुः । ध० २० ।
सागरचन्द्रशिष्यं सिद्धसेनदिवाकरकृतकल्याणमन्दिरस्तोत्रो-
परि टीकाकारके मुनौ, जै० ६० ॥

गुणसागरमुणी-गुणसागरमुनि-पुं० । स्वनामख्याते मुनौ, यो हि
पुरोहितपुत्रेण दत्तेन पृष्टः-तवैतस्य चैत्यागमने दाया न वेति ।
ती० १४ कल्प० ।

गुणसागर-गुणसागर-पुं० । ‘गुणसागर’ शब्दार्थे, दश० ७
अ० ३ उ० ।

गुणसिद्धि-गुणसिद्धि-स्त्री० । शब्दस्य यौगिकार्थप्रदर्शने,
दश० १ अ० ।

गुणमिलय-गुणशिलक-न० । राजगृहनगरचैत्ये, अन्त० ७ वर्ग ।
“ते णं काले णं ते णं समए णं रायसिंहे णामं णयरं होत्था । व-
स्यो-तस्स णं रायसिंहस्स रायरस्स वट्ठिया उत्तरपुरच्छिमे
दिसी जाए गुणसिद्धए णामं चेए होत्था । ” म० १ श० १ उ० ।
नि० चू० । विशेष० । आ० चू० । अनु० । उत्त० ।

गुणसुन्दर-गुणसुन्दर-पुं० । सुहस्तिश्यामार्यान्तराले जाते द-
शपूर्विणि स्थविरे, कल्प० १ कण ।

गुणसुदृग्-गुणसुस्थितात्मन्-त्रि० । संग्रहोपग्रहादिषु सुष्ठु
भावसारं स्थित आत्मा येषां ते तथा । सङ्ग्रहोपग्रहकुशलेषु,
दश० ६ अ० १ उ० ।

गुणसेढि-गुणश्रेणि-स्त्री० । उपरितनस्थितेर्विशुद्धिशापव-
र्तनाकरणेऽवतारितस्य दलिकस्यान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणमुदयवृत्त-
णादुपरि क्षिप्रतरकृपणाय प्रतिक्षणमसंख्येयगुणवृद्ध्या विरचने,
कर्म० २ कर्म० । दर्श० । पं० सं० । स्थापना-

अधुना श्रेणिगुणस्वरूपमाह-

गुणमेढीनिक्खेवा, समये समये असंखगुणणाए ।

अच्छादुगाइरित्तो, सेमे सेमे य निक्खेवा ॥ ३३० ॥

यत् स्थितिसंख्यकं घातयन्ति तन्मध्यात् दलिकं गृहीत्वा उदय-
समयादारभ्य प्रतिसमयमसंख्येयगुणतया परिक्षिपति । तद्यथा-
उदयसमये स्तोत्रं, द्वितीयसमये असंख्येयगुणं, ततोऽपि तृतीय-
समये “असंखगुणणाए अच्छादुगाइरित्तो ” एवं तावद्वाच्यं
यावदन्तर्मुहूर्त्तचरमसमयं, तच्चान्तर्मुहूर्त्तं पूर्वकरणानिवृत्ति-
करणकालात् मनागपि रिक्तं वेदितव्यम् । अक्षर्योजना
त्वियम्-गुणश्रेण्यां निक्केपः समये समये असंख्येयगुण-
तया पूर्वमपूर्वसमयापेक्षया उत्तरोत्तरसमये वृद्ध्यात्मकः ।
तोऽपि च निक्केपोऽब्जाद्विकातिरिक्तः-अपूर्वकरणानिवृत्तिकरण-
कालाज्यामज्यधिकः । एव प्रथमसमये गृहीतदलिकनिक्केप-
विधिः । एवं द्वितीयादिसमयगृहीतानामपि दलिकानां निक्के-
पविधिर्दृष्टव्या । अन्यच्च-गुणश्रेणिरचनाप्रथमसमयदलिकं यत्र
गृह्यते तत्र स्तोत्रं, द्वितीयसमये असंख्येयगुणं, ततोऽपि तृ-
तीयसमये असंख्येयगुणम् । एवं तावद्वाच्यं यावद् गुणश्रेणि-
लिकनिक्केपः शेषे शेषे प्रवर्तते; उपरि च न वर्द्धते ॥ ३३० ॥

गुणमेण-गुणसेन-पुं० । येनाग्रिशर्माणमुपहसता नवमभवानु-
वद्भि वैरं वर्द्धितमिति समरादित्यचरित्रादवसेयम् । प्राक्तनीये
नवमभवे समरादित्यजीवे, आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।
गुणालयनगरस्थसागरदत्तश्रेष्ठिनो द्वितीये पुत्रे, पि० ।

गुणमेन्नक-गुणशैन्नक-न० । राजगृहसन्कचैत्ये, आ० क० ।

गुणसेहर-गुणशेखर-पुं० । सागरदत्तश्रेष्ठिपुत्रे, पि० । चन्द्रसू-
रिशिष्ये सोमतिलकदेवेन्द्रसूरिणोर्गुरौ, अयमाचार्यः विक्रम-
संवत् १४२० वर्षे विद्यमान आसीत् । जै० ६० ।

गुणसोभगगणि-गुणसौजाग्यगणिन्-पुं० । स्वनामख्याते ग-
णिनि, यतः प्राप्तनन्दुलवैचारिकज्ञानांशेन धनमालाख्येन तन्त्र-
लवैचारिकप्रकीर्णकावचूरिः सम्पूर्णा । तं० ।

गुणागर-गुणाकर-पुं० । गुणसमुद्रे, स्वनामख्याते आचार्ये, अ-
यमाचार्यः विक्रमसंवत् ११६० मित आसीत्, येन नेमिचन्द्रसूरि-

ताऽऽख्यानमणिकोशोपरि टीकाकरणे आभ्रदेवमूरिणे सा-
हाय्यं दत्तम् । द्वितीयोऽप्येतन्नामा विक्रमसंवत् ११९६ मित
विद्यमान आसीत् । जै० १० ।

गुणाणुराइटण-गुणानुरागित्व-न० । गुणवत्प्रीतौ, “गुणाणुरा-
गित्त्वं धरसु” जी० ६ अधि० ।

गुणाणुराग-गुणानुराग-पुं० । गुणाविषयकरागे जावश्चावकक्षिङ्गे,
ध० २० ।

पष्ठं गुणानुरागमाह—

जायइ गुणेमु रागो, सुचुचरित्तस्म नियमओ पवरो ।

परिहरइ तओ दोसे, गुणगणमालिन्नसंजणए ॥ १२० ॥

जायते संपद्यते गुणेषु—

“ वय समण धम्म संजम, वेयावच्चं च वंभ गुत्तीओ ।

नाणाइतियं तव का-हनिग्गहाइ य चरणमेयं ॥ १ ॥

पिंडविसाही समिई, जावण पडिमा उ इंदियनिगेहो ।

पडिबेहण गुत्तीओ, अभिग्गहा नेव करणं तु ” ॥ २ ॥

इत्यागमप्रकृतिषु मूलगुणोत्तरगुणसंज्ञितेषु रागः प्रतिबन्धः
शुचचारित्र्यस्य निष्कलङ्कसंयमस्य नियमतोऽवश्यभावेन प्रवरः
प्रधानो, न मिथ्या इति जावः । परिहरति वर्जयति, ततस्तस्माद्गुणा-
नुरागादोषान् दुष्ट्यापारान्, किंविशिष्टान्?, गुणगणमाक्षिप्य-
संजनकान् ज्ञानादीनामशुद्धित्वं भावसाधुरिति ॥ १२० ॥

गुणानुरागस्यैव लिङ्गमाह—

गुणद्वेसं पि पसंसइ, गुरुगुणवुच्चीइ परगयं एसो ।

दोसद्वेण वि निययं, गुणनिवहं निगुणं गणइ ॥ १२१ ॥

गुणव्रेशमपि, आस्तां महीयांसं गुणमित्यपेरर्थः । प्रशंसति श्लाघते
परगतमन्यसत्कमेय भावसाधुः, उत्तमप्रकृतित्वान्महतोऽपि
दोषानुसृज्य स्वल्पमपि परगतं गुणं पश्यति । कुथितकृष्ण-
सारमेयशरीरे सितवन्तर्पाङ्क्तिं पुरुषोत्तमवत् । [गुणानुरागविषये
पुरुषोत्तमचरित्रम् ‘ पुरिसात्तम् ’ शब्दे उदाहरिष्यते] तथा-
दोषलवेनाप्यल्पप्रमादस्खलितेनापि निजकमात्मीयं गुणनिवहं
गुणकलापं निर्गुणमसारं गणयति कल्पयति-धिष्णां प्रमादशील-
मिति भावनया प्रकृतो जावयति, कर्णस्थापितविस्मृतवृण्ठी-
स्मरुपाश्चमदशपूर्वधरश्रीवज्रस्वामिर्वादिति । [श्रीवज्रस्वामि-
चरित्रं सुप्रतीतत्वात् नेह प्रतन्यते] ध० २० ।

गुणानुरागस्यैव लिङ्गान्तरमाह—

पालइ संपत्तगुणं, गुणकृमगे पमोयमुव्वहइ ।

उज्जमइ जावसारं, गुरुतरगुणरणत्ताभत्थी ॥ १२२ ॥

पालयति रक्षति वर्धयति च जननीव प्रियपुत्रं संप्राप्तं सम्य-
क्कर्मकथापशमोपलब्धं गुणं ज्ञानदर्शनचारित्रादिरूपं, तथा गुण-
राक्ष्यानां सङ्के मीलके. चिरप्रेषितस्निग्धबन्धुसंप्रयोग इव प्र-
मोदमानन्दमुत्प्राबल्येन वहति प्राप्नोति । तद्यथा—

“ असतां सङ्गपङ्केन, यन्मनो मलिनोऽकृतम् ।

तन्मेऽद्य निर्मलाभूतं, साधुसंबन्धवारिणा ॥ १ ॥

पूर्वपुण्यतरोरद्य, फलं प्राप्तं मयाऽनघम् ।

सङ्केनासङ्गचित्तानां, साधूनां गुणधारिणाम् ” ॥ २ ॥

तथा गुणानुरागादेवोद्यच्छति प्रयतते जावसारं सङ्गावसुन्दरं य-
था जवाति ध्यानाध्ययनतपःप्रभृतिकृत्येष्विति गम्यते । किमिति?,

अत आह—गुरुतराणि क्रायिकजावजावित्वाद् यानि गुणरक्षा-
नि क्रायिकज्ञानदर्शनचारित्राणि, तेषां यो लाभस्तदर्थं तद्वृत्ति-
लापवान् । तथाहि—भवन्त्येवोद्यमवतामपूर्वकरणकृपकश्चक्रि-
मण केवलज्ञानादिसंप्राप्तिः—सुप्रतीतमेतदिति ॥ १२२ ॥

गुणानुरागस्यैव प्रकारान्तरेण वृत्तणमाह—

सयणु चित्त व सीस चित्त व, उवगारि चित्त व गणिव्वउ व्व चित्त ॥

पडिबंस्स न हेऊ, नियमा एयस्स गुणहीणो ॥ १२३ ॥

स्वकीयो जनः स्वजनः इति शब्दस्तद्देससूचको, वाशब्दः समु-
च्चयः, हस्वत्वं तु प्राकृतशैल्या । शिष्या विनयः, ‘इति-वा’ शब्दौ
पूर्ववत् । उपकारी जक्तपानदानादीना पूर्वमुपकृतवान्, ‘इतिवा’
शब्दौ प्राग्वन् । (गणिव्वउ व्व चित्त) एकगच्छवासी, ‘इतिवा’ शब्दौ
पूर्ववदेव, एतेषामेकैकेऽपि—प्रायः प्रतिबन्धकारणं भवन्त्येतस्य
पुनर्गुणानुरागिणो नियमान्निश्चयेन, न नैव, हेतुनिमित्तमेकोऽपि
भवत्येतेषाम् । किंविशिष्टः सन्निति?, आह—गुणहानो निर्गुणः ।
“सोसो सज्जिन्नओ वा, गणिव्वओ वा न सोमगं नेह । जे तत्थ
नाणदंसण-चरणा ते सोमगं जाओ ” ॥ १ ॥ [इति कृत्वा] ॥

अथ चारित्रिणां तेषां स्वजनादीनां किं विधेयमिति आह—

करुणावणेण नवरं, अणुसासइ तं पि सुद्धमग्गम्मि ।

अच्चंताजोगं पुण, अरत्तदुट्ठा उवेहेइ ॥ १२४ ॥

करुणा परदुःखनिवारणबुद्धिः । उक्तं च—“परहितचिन्ता मैत्री,
परदुःखनिवारिणी । तथा करुणा ॥ परसुखतुष्टिर्मुदिता, परदो-
षोपेक्षणमुपेक्षा ” ॥ १ ॥ तद्वशेन तज्जासकतया, नवरं केवलं,
रागदोषपरिहारेणानुशास्ति शिक्षयति, तमपि स्वजनादिकम्,
अपिशब्दात्तदितरमपि, केति?, आह—शुद्धमार्गे यथाव-
स्थितमोक्षाध्वविषये । तद्यथा—

“ किं नारकतिर्यङ्मर-विबुधगतिविचित्रयोनिभेदेषु ॥

वत संसरन्न सततं, निर्वैको दुःखानरयेषु ॥ १ ॥

येन प्रमादमुद्धत-माश्रित्य महाधिहेतुमस्खलितम् ।

संत्यज्य धर्मचित्तं, रतस्त्वमार्गंतराचरणे ? ॥ २ ॥

यन्न प्रयान्ति जीवाः, स्वर्गे यच्च प्रयान्ति विनिपातम् ।

तन्न निमित्तमनार्यः, प्रमाद इति निश्चितमिदं मे ॥ ३ ॥

(कञ्च—

केवलं रिपुरनादिमानयं, सर्वदैव सहचारितामितः ।

यः प्रमाद इति विश्रुतः परा-मंस्य वित्तशत्रुतामकुण्ठिताम् ॥ ४ ॥

यत्करोति विकथाः प्रथावती-यत् खल्लेषु विषयेषु दृश्यति ।

सुप्तमत्त इव यद्विचेष्टते, यन्न वेत्ति गुणदोषयोजिदाम् ॥ ५ ॥

क्रुध्यति स्वहितदेशनेऽपि यत्, यच्च सोदति हितं विदन्नपि ।

लोक एष निखिलं दुरात्मन-स्तत्प्रमादकुरिपोर्विजृम्भितम् ॥ ६ ॥

इत्येवंत्य परिपोष्य पौरुषं, दुर्जयोऽपि रिपुरेव जीयताम् ।

यत्सुखाय न भवन्त्युपेक्षिताः, व्याधयश्च रिपवश्च जातुचित् ” ७ ॥

इत्यादिविविधवाच्यायुक्तिमिरुपादानसंवेगं तं शुद्धधर्मे प्र-
वर्तयति । प्रज्ञापनीयश्चदसौ स्यात् । अत्यन्तायोग्यं बाह्यमप्रा-
पनीयम्, पुनस्तमरक्तद्विष्टो रागद्वेषरहित उपेक्षते अवधारय-
ति, “ उपेक्षा निर्गुणोऽप्यति ” वाक्यमनुसृत्येति गार्थः ॥ १२४ ॥

गुणानुरागस्यैव फलमाह—

उत्तमगुणाणुराया, कालादोसओ अपत्ता वि ।

गुणसंपया परत्थ वि, न दुट्ठहा होइ भव्वाणं ॥ १२५ ॥

उत्तमा उत्कृष्टा गुणा ज्ञानादयः, तेष्वनुरागः प्रीतिप्रकपः, तस्मा-

हेतोः कावो दुःषमारूपः, आदिशब्दात् संहननादिपरिग्रहः, त एव दोषा दूषणानि, विस्तकारित्वात्, ततोऽप्राप्ताऽप्यास्तां तावत्प्राप्तेत्येपरथः । गुणसंपत्परिपूर्णधर्मसामग्री, वर्तमानजन्मनीति गम्यते । परत्र भाविनवे, अपिः संज्ञायेन, संभवति एतन्नैव दुर्द्धमा दुरापा भवति, भव्यानां मुक्तिगमनयोग्यानामिति । उक्तं गुणानुरागरूपं षष्ठं ज्ञावसाधोर्विज्ञम् । ध० २० ।

गुणामाय-गुणाम्वाद-पुं० । गुणेष्वाम्वादो येषां ते गुणास्वादाः । विषयास्वादोलुपेषु, आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० ।

गुणाहिय-गुणाधिक-त्रि० । गुणैः स्वस्मिन् स्थितैर्विनयज्ञानादिभिरधिकं, “गुणाहिष वंदण, उभयत्यगुणा गुणो अयाण-त्तो ।” उक्त० ३२ अ० ।

गुणि (ए)-गुणिन्-त्रि० । गुणवति, द्वा० १२ द्वा० । “शूरे त्यागेनि विदुषि च, वसति जनः स च जनाहुणी भवति ॥ गुणवति धनं धनाच्छ्रीः, श्रीमत्या जायते राज्यम् ” ॥ १ ॥ आ० म० द्वि० । आ० चू० ।

गुणिय-गुणित-न० । बहुशः परावर्तिते, व्य० ३ उ० ।

गुणुत्तर-गुणोत्तर-न० । गुणश्चास्वावुत्तरं च गुणोत्तरम्, अथवाऽप्येपि गुणाः शान्तिक्रमादयः, तेषामुत्तरं गुणोत्तरम् । सरागचारित्रे, नि० चू० १६ उ० ।

गुणुप्पायण-गुणोत्पादन-न० । रसविशेषोत्पादने, भ० ७ श० १ उ० ।

गुणोववेय-गुणोपपेत-त्रि० । गुणा रम्यतादयः, नैरुपपेतं युक्तं यन् तथा । आ० । रम्यतादिगुणोपपेते, रा० । विपा० । प्रशस्तत्वेनोपपेते, दत्तत्वप्रियंवदत्वादिनिरुपपेते च । रा० ।

गुण-उद्-भूत-धा० । रक्तादिना वेष्टनप्रकारे, “उद्भूलेगुणः” । ७ । ४ । २६ । उद्भूलेत्येतस्य गुण इत्यादेशः । ‘गुणः’ प-के—‘उद्भूतः’ उद्भूतयति । प्रा० ४ पाद ।

गुत्त-गुप्त-त्रि० । “कगटमुतदपयशपस ८ क ८ पामूर्ध्वं लुक्” । ८ । २ । ७७ । इति पलुक् । प्रा० २ पाद । मनोवाक्यकर्मभिः—(आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ०) असंयमस्थानेऽप्यो रक्षिते, उक्त० १५ अ० । सूत्र० । गुप्तित्रयं स्थिते, उक्त० १५ अ० । ध० । गुप्तयोऽतव्यप्रतीचाराप्रतीचाररूपाः । प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार । वृत्तिकरणादभिः (कल्प० ६ कृण) गुप्ता वदिः प्राकारावृताः । ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० । प्रज्ञा० । पराऽप्रवेश्ये, जा० ३ प्रति० । स्वामिभेदकारिण, रा० ।

गुत्तकुमार-गुप्तकुमार-पुं० । गौतमगोत्रकाञ्चकानन्तरजाते गौतम-गोत्राये स्थविरे, कल्प० ७ कृण ।

गुत्तद्वार-गुप्तद्वार-त्रि० । कपाटद्वयोपेतद्वारेषु, वृ० १ उ० । भ० । केषाञ्चद् द्वाराणां स्थगितत्वात् (रा०) अन्तर्गुप्ते, ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० । स्था० ।

गुत्तपाण-देश-पितृज्यो जलाञ्जलिदाने, दे० ना० २ वर्ग ।

गुत्तपालिय-गुप्तपालिक-पुं० । गुप्ता प्रावेश्या पालिः संतुल्येषां ते गुत्तपालिकाः । जी० ३ प्रति० । पुगप्रवेश्यवन्वावृत्ते, रा० ।

गुत्तंभयारि- [ए]-गुत्तब्रह्मचारिन्-पुं० । स्त्री० । गुत्तं नवभि-ब्रह्मचर्यगुप्तिमी रक्षितं, ब्रह्म भैयुतधिरमणं चरतीति विग्रहः ।

स्था० ९ उ० । गुत्तं सत्याऽऽदिनवगुप्तिविराजितम्, एवंविधं ब्रह्मचर्यं चरतीति । कल्प० ६ कृण । ज्ञा० । ब्रह्मगुप्तियुक्ते ब्रह्मचरणशीले, भ० २ श० १ उ० ।

गुत्तमूरि-गुप्तमूरि-पुं० । त्रैराशिकनिहवमतप्रवर्त्तकरोहगुप्तगुरौ आचार्ये, आ० क० ।

गुत्तायरिय-गुप्ताचार्य-पुं० । श्रीगुप्तसूरौ, यच्छिष्येण रोहगुप्तेन त्रैराशिकदृष्टिः समुत्पादिता । कल्प० ७ कृण ।

गुत्ति-गुप्ति-स्त्री० । गोपनं गुप्तिः, स्त्रियां क्तिप्रत्ययः । आगन्तुक-कचवरानरोधे, आ० म० प्र० । संवरे, विशेषे । आत्मसंरक्षणे मुमुक्षोरशुभयोगनिग्रहे, ध० ३ अधि० । ज्ञा० । कल्प० । उक्त० । संथा० । रा० ।

त्रिस्रो गुप्तयः-

तथो गुत्तीओ पणत्ताओ । तं जहा-मणगुत्ती वयगुत्ती कायगुत्ती । संजयमणुस्साणं तथो गुत्तीओ पणत्ताओ । तं जहा-मण-वय-काए ।

गोपनं गुप्तिर्मनःप्रवृत्तीनां कुशत्राणां प्रवर्त्तनमकुशलानां च निवर्त्तनमिति । आह च-“मणगुत्तिकाइयाओ, गुत्तीओ तिन्नि समयकेओहि, पविंयारेयरूवा, निदिठाओ जओ भणियं” ॥ १ ॥ स्था० ३ उ० । तिन्नि गुप्तयः प्रतीचाराप्रतीचाररूपाः । व्य० १ उ० । नि० चू० । “समिओ नियमा गुत्तो, गुत्तो समइत्त-णम्मि भइयव्वो । कुमन्नवयमुईरंनो, संवयगुत्तो विसमिओ वि-त्ति” ॥ २ ॥ एताश्चतुर्विंशतिदण्डके चित्त्यमाना मनुष्याणामेव, तत्रापि संयतानां, न तु नारकादीनामित्यत आह-“संजयम-णुस्साणं” इत्यादि कथ्यम् । उक्ता गुप्तयः । स्था० ३ उ० । स० । आ० म० । प्रव० । ओघ० । सूत्र० । आव० । [मनोगुप्त्यादि-पूदाहरणानि स्वस्वस्थाने] संलीनतायाम्, पा० । “गुत्ति-द्विओ पमायं रुंभइ” यदा किञ्च गुप्तिषु मनोगुप्त्यादिषु स्थिता भवति तदा यो गुप्तिप्रत्ययः प्रमादस्तं निरुणाद्धि, तन्निरोधाच्च तत्प्रत्ययं कर्मापि न वज्ज्नाति । वृ० ३ उ० । गुप्तिप्रमादे मि-थ्याचारप्रतिक्रमणम् । जी० । ध० । त्रयश्चात्वारिंशगौणाहि-सायाम्, प्रश्न० १ संव० द्वार । आत्यन्तिक्यां रक्षायाम्, वृ० १ उ० । ज्ञा० । रक्षाप्राकारं, स्था० ६ उ० ।

गुत्तिदिय गुप्तेन्द्रिय-त्रि० । नवब्रह्मचर्यगुप्त्युपेतब्रह्मचारिणि, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । स्वविषयेषु रागादिर्निन्द्रियाणामप्रवृत्ते, स्था० ६ उ० । उक्त० ।

गुत्तिकर-गुप्तिकर-गुप्तिकरणशीलो गुत्तिकरः । “हेतुतच्छीला-नुकूलेऽशब्दश्लोककलहगाथावैरचादुत्तमन्त्रपदात्” ॥ ५ । १ । १०३ ॥ इति (हेम०) टप्रत्ययः । गुप्तिकारकं, आ० म० प्र० । संयमोऽप्यपूर्वकर्मकचवरागमननिरोधनापेक्षते, तत्स्व-भावत्वात्, गृहशाधने पवनप्रेरितकचवरागमननिरोधाय वाता-यनादिस्थगनवत् । आ० म० प्र० ॥ रक्ताकारकं, नि० चू० २ उ० ।

गुत्तिगुत्त-गुप्तिगुप्त-त्रि० । ब्रह्मचर्यगुप्तियुक्ते, गुप्तिभर्मनोगु-प्त्यादिभेदस्यादिभिर्वा नवभिर्ब्रह्मचर्यगुप्तिजैर्मुक्तं वा यत्त-था । प्रश्न० ४ संव० द्वार ।

गुत्तिज्ञेय-गुप्तिज्ञेद-त्रि० । गुप्तेवचनगुप्तेन्दो भङ्गो यस्मात्तद् गुप्तिभेदम् । आर्यानामक्रोद्धाटके वचने, ग० ३ अधि० ।

सवासप्रक्रमे स एव द्रष्टव्यो ज्ञातव्यः, मूलगुणविद्युक्तो म-
हावतरहितः, सम्यग्ज्ञानक्रियाविरहितो वा । यो न तु न
पुनर्गुणमात्रविहीनो मूलगुणव्यतिरिक्तप्रतिरूपताविशिष्टोपशमा-
दिगुणविकलः । इति हेतोः गुरुगणरहितो द्रष्टव्य इति प्रक-
मः । उपप्रदर्शनार्थो वा इतिशब्दः । उक्तं चेहार्थे-“ कालपरिहा-
णदोसा, एतो इकाइगुणविहीणेण । अमेण वि पव्वजा, दायव्वा
सांख्येतेण” ॥१॥ अत्रार्थे किं ज्ञापकमिति ? आह-चण्डरुद्धाश्चण्ड-
रुद्राभिधानाचार्य उदाहरणं ज्ञापकम् । तत्प्रयोगश्चैवम-गुणमात्र-
विहीनोऽपि गुरुरेव, मूलगुणयुक्तत्वात्, चण्डरुद्राचार्यवत् ।
तथाह्यसौ प्रकृतिरोपणोऽपि बहूनां संविग्नगीतार्थशिष्याणा-
ममाचनीयः विष्टिवहुमानविषयश्चाचूत् ।

तत् कथानकं चैवम-

चण्डरुद्राभिधानोऽभू-दाचार्योऽतिबहुश्रुतः ।
ज्ञानादिपञ्चधाचार-रत्नरत्नाकरोपमः ॥ १ ॥
असमाचारसंज्ञोक्त-संज्वलत्कापवाडवः ।
संकलेशपरिहाराय, गच्छुपाश्वे स्म तिष्ठति ॥ २ ॥
विहरश्च समायातः, उज्जयिन्यां कदाऽप्यसौ ।
विविक्तोद्यानदेशे च, तस्थौ गच्छस्य सन्निधौ ॥ ३ ॥
अथ श्रीमत्सुतः कोऽपि, सुरुपो नवयौवनः ।
प्रधानवस्त्रमाढ्यादि-भूषणतो मित्रवेष्टितः ॥ ४ ॥
विवाहानन्तरं क्लृप्त-स्नायनः साधुसन्निधौ ।
तन्मित्रैः केलिना प्रोक्ता-स्तं पुरस्कृत्य साधवः ॥ ५ ॥
अस्मत्सखममुं यूयं, हे भदन्ताः ! विरागिणम् ।
निर्विषं जयकान्तारात्, प्रवाजयत सत्वरम् ॥ ६ ॥
साधवस्तु तक्रान् ज्ञात्वा, चसूरीकरणोद्यतान् ।
श्रौषधं सूरिरेवैषा-मित्यालोच्य वभाषिरे ॥ ७ ॥
भा जज्ञाः ! गुरवोऽस्माकं, कुर्वते कार्यमिदंशम् ।
वयं तु ना ततो यात, गुरुणाम्तिकं लघु ॥ ८ ॥
केलिनैव ततो गत्वा, गुरुमुचुस्तथैव ते ।
सूरिणा भणितं तर्हि, भस्माऽऽनयत सत्वरम् ॥ ९ ॥
येनास्य लुञ्चनं कुर्मो, वयस्यैस्तु ततो लघु ।
तदानीतं ततः सूरिः, पञ्चमङ्गलपूर्वकम् ॥ १० ॥
लुञ्चनं कर्तुमारजे, तद्वयस्यास्तु लज्जिताः ।
चिन्तितं चैत्यपुत्रेण, कथं यास्याम्यहं गृहे ? ॥ ११ ॥
स्वयमाश्रितसाधुत्वः, स लुञ्चितशिरोमुखः ।
ततो विसृज्य मित्राणि, गुरुमेवमुवाच सः ॥ १२ ॥
भदन्त ! पारहासाऽपि, सद्भावोऽजनि मेऽधुना ।
रङ्गेवेनापि तुष्टस्य, सौराज्यं मे समागतम् ॥ १३ ॥
ततः स्वजनराजाद्याः, यावन्नायन्ति मत्कृते ।
तावदन्यत्र गच्छामो, नोचेद्वाधा जघिष्यति ॥ १४ ॥
गुरुर्वभाषे यद्येवं, ततो मार्गे निरूपय ।
तथैव कृतवानेप, वृत्तौ गन्तुं ततस्तत्रौ ॥ १५ ॥
आचार्यः पृष्ठतो याति, पुरतो याति शिष्यकः ।
रात्रौ वृक्षत्वतोऽपश्यन्, मार्गे प्रखलितो गुरुः ॥ १६ ॥
रे दुष्ट ! शङ्क ! कादृक्को, मार्गेः संवीक्षितस्त्वया ।
इति ब्रुवाणो दशमेन, शीर्षे तं हेतवान् क्रुधा ॥ १७ ॥
एवं स चण्डरोषत्वा-चचलितः स्वाक्षितः पथि ।
शिरस्यास्फोटयन् याति, तं शिष्यं क्षमिणां वरम् ॥ १८ ॥
शिष्यस्तु ज्ञावयामास, मन्दभाग्योऽस्म्यहं यतः ।
महात्रागो महात्माऽयं, महाकष्टं निवोजितः ॥ १९ ॥

जगवानेप सौख्येन, स्वगच्छे निवसन्मया ।
अदो दशां महाकष्टां, प्रापितः पापिना मुधा ॥ २० ॥
एवं भावयतस्तस्य, प्रशस्तध्यानवह्निना ।
दग्धकर्मन्धनत्वेन, केवलज्ञानमुकृतम् ॥ २१ ॥
ततस्तं तद्वत्तेनाऽसौ, सम्यङ् नेतुं प्रवृत्तवान् ।
प्रभाते च स तं दृष्ट्वा, क्लृप्तोहितमस्तकम् ॥ २२ ॥
आत्मानं निन्दति स्मैव-मधन्याऽहमपुण्यवान् ।
यस्य मे सति रोपाग्नि-शममेघे बहुश्रुतः ॥ २३ ॥
परोपदेशदक्षत्वे, बहुकात्रे च संयमे ।
न जातो गुणरत्नानां, प्रधानः क्लान्तिसदृशः ॥ २४ ॥
अयं तु शिष्यो धन्योऽत्र, गुणवानेप सत्तमः ।
यस्याद्य दीक्षितस्याऽपि, कोऽप्यपूर्वः क्षमागुणः ॥ २५ ॥
एवं सद्भावनायोगात्, वीर्योल्लासादपूर्वतः ।
आचार्यश्चण्डरुद्रोऽपि, संप्राप्तः केवलश्रियम् ॥ २६ ॥
इति गाथार्थः ॥ ३५ ॥

गुरुगुणरहित्रो उ गुरु, न गुरु विहिन्वायमो उ तस्मिन्तो
अष्टत्य संक्रमेण, ए उ एगागित्तेणं ति ॥ ३४ ॥

गुरुगुणाः सज्ज्ञानसदनुष्ठानविशेषाः, ते रहितो हीनो गुरु-
गुणरहितः । तुशब्दः पुनरर्थः । गुरुधर्माचार्यो, न गुरुर्न धर्मा-
चार्यो भवति, सुवर्णगुणविक्रमं सुवर्णमिव । ततश्च (विहिन्वाय-
मो उ त्ति) इह मकारोऽज्ञात्तणकः । ततश्च विधित्याग एवाऽऽगमि-
कन्यायेन परिहार एव । तस्य गुरोरिष्टोऽज्जिमतो जिनानाम् । स
च न यथा कथञ्चिदत एवाह-अन्यत्र गुरुकुलान्तरे, संक्रमेण
प्रवेशेन, न पुनरेकाकित्वेन एकाकिविहारितयति । गुरुकुल-
न्तरसङ्क्रमणविधिश्च-“ संदिष्टो संदिष्ट-स्स चैव संपज्जइ
उ एमाई । चउभंगो पत्थं पुण, पढमो भंगो हवइ सुद्धो” ॥१॥ इत्या-
दिरागमप्रसिद्ध इति । सर्वथा गुरुरहितेन न भाव्यमिति भा-
वः । यदाह-“ एस्सणमण्णसणं वा, कह ते नाहिति जिणवरमयं
वा । कुरिणम्मि व पायात्ता, जे मुक्का पव्वइयमेत्ता” ॥१॥ इतिशब्दः
प्राग्वदिति गाथार्थः ॥ २४ ॥

ननु यदि गुरुकुल एव वस्तव्यं, तदा कथमुक्तं दशवैकादिके ?
यथा-“ ए या लभेज्जा निउणं सहायं, गुणाहियं वा गुणओ
समं वा । एक्को पि पावाई विवज्जयंतो, विहरिज्ज कामेसु अ-
सज्जमाणो ॥१०॥ ” (दश० २ चू०) इत्येतदाशङ्क्याह-

जं पिय ए वा लभेज्जा, एक्को वीच्चादिज्जासियं सुत्ते ।
एयं विसेसविसयं, एणव्वं बुद्धिमंतोहि ॥ २५ ॥

यदपि च यच्च न वा लभेतैकोऽपीत्यादि इत्येतत्पदद्वयं
प्रागुक्तमेवापलक्षणम् । भाषितमुक्तं, सूत्रं दशवैकादिकाख्ये, एत-
दिदं सूत्रम्, विशेषविषयं विशिष्टपुरुषगोचरं, न पुरुषमात्रविषय-
म्, ज्ञातव्यमवलम्, बुद्धिमद्भिः प्रवचनगर्भाथेवेदिभिः, यतो
“ व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिरिति ” गाथार्थः ॥ २५ ॥ पञ्चा०
११ वि० १ पं० व० । (‘अणुश्रवण’ शब्दे प्रथमभागे ३५५ पृष्ठे
तदहो गुरुकृतः)

पद्विधे उपक्रमे गुरुचित्तोपक्रमः । अत्र परः प्राह-

को वक्खाणाऽत्रसरे, गुरुचित्तोवक्कमादिगारोऽयं ?

भण्णइ वक्खाणां, गुरुचित्तोवक्कमो पदमं ॥ २६ ॥

तन्वावश्यकस्तानुयोगो व्याख्यानमिह प्रकान्तं, ततस्तदवसरे

प्रस्तुते, कोऽयमप्रस्तुतेन गुरुचित्तोपक्रमेणाऽधिकारः ? । अत्रो-
त्तरमाह—(भर्गुइत्यादि) ज्ञेयतेऽत्र प्रतिविधानमन्यद्व्याख्यानमि-
ह प्रस्तुतं जवता गीयते, तद्गुरुचित्तायत्तमेव । ततश्च गुरु-
चित्तोपक्रमः प्रथममेव व्याख्यानस्याङ्गं कारणम्, कारणमन्तरेण
च कार्यस्याज्ञात्वात्, तस्मिन् प्रकृते तत्कारणस्याधिकारा-
भिधानं न किञ्चिदप्रस्तुतमिति ॥६३०॥

न केवलं गुरुचित्तोपक्रमः प्रथमं व्याख्यानङ्गं, किन्तु यानि
कानिचित्सामान्येन शास्त्राद्युपक्रमपुस्तकोपाश्रयाद्व्याख्यानपत्र-
सहायादीनि व्याख्यानान्नाति तानि सर्वाण्यपि गुरुचित्ताय-
त्तानि नियमनो वृत्तान्ते, तस्माद्यथा गुरुचित्तं सुप्रसन्नं भवति
तथा कार्यमिति दर्शयन्माह—

गुरुचित्तायत्ताई, वक्खाणंगाई जेण मव्वाई ।

तो जेण सुप्रसन्नं, होइ तयं ते तहा कज्जे ॥६३१॥

गतार्थेन, नवरं गुरुचित्तं च तदा सुप्रसन्नं भवति यदा इक्षि-
ताकाराद्यनिरुद्धः शिष्यस्तदुपक्रमानुकूल्येन प्रवर्तते । अतो न
गुरुचित्तोपक्रमोऽत्राऽप्रस्तुत इति भावः ॥ ६३१ ॥

गुरुचित्तप्रसादनोपायानेवाह—

जो जेण पगरेणं, तुस्सड करणविणयाणुवत्तीहिं ।

आराहणाएँमनो, सो चिचय अव्वाहओ तस्न ॥६३२॥

आगारिगियकुमलं, जइ मेयं वायसं वए पुज्जा ।

तह वि य मि न विकूरे, विरहमि य कारणं पुच्छे ॥६३३॥

निवपुच्छियेण गुरुणा, भणिओ गंगा कओमुदी बहइ ।

संपाडयवं सीसो, जह तह मव्वत्तय कायवं ॥६३४॥

निस्त्रोऽपि सुगमाः, नवरं प्रथमगाथायां 'करणेत्यादि'करणं गुर्वा-
दिपुस्त्य मग्नादन्, वितयोऽनिमुखगमनाऽऽत्मनप्रदानपर्युपास्य-
ञ्जलिवहाऽनुग्रजनादिलक्षणः, अनुवृत्तिस्त्रिज्जितादिना गुरुचित्तं
विक्षाय तदाऽऽनुकूल्यं प्रवृत्तिः, तानिः । द्वितीयगाथायामाकारे-
ङ्गितकुञ्ज शिष्यं प्रति यदि श्वेतं वायसं पूज्या गुरुवो वदेयुस्त-
थापि [मिं त] तेषां संवन्धि वचो न विकुट्टयेन्न प्रतिहन्यात् ।
विरहे च तद्विषयं कारणं पृच्छेदिति । नृपपृष्ठतगुरुणा जणितो
'गङ्गा केन मुखतं बहति ?' ततो यथा सर्वमाप गुरुभणितं
शिष्यः संपादितवास्तथा सर्वत्र सर्वप्रयोजनेषु कार्यम् । इति
तृतीयगाथात्तरार्थः । भावार्थस्तु कथानकाद्वसेयः । विशो [तच्च
'अइसेस' शब्दे प्रथमज्ञानं १६ पृष्ठे गुरुवैयावृत्त्यप्रस्तावे उक्तम्]

तदेवं गुरुभावोपक्रमे युक्तनया अत्र व्यवस्थापिते

सति परः प्राह—

जुतं गुरुमयगहनं, को सेमोवक्कपोवओऽस्त्य ? ।

गुरुचित्तपसापत्त्यं, ते वि जहाजोगमाओज्जा ॥ ६३५ ॥

ननु कथयितेन युक्तं तर्हि गुरुमनग्रहणं गुरुभावोपक्रमणं, शेषा-
णां तु नामस्थापनाऽऽध्यायुपक्रमणां क इहोपयोगः ? येन तेऽ-
प्युपन्यस्ताः ? । अत्रोत्तरमाह—ननु गुरुचित्तप्रसादनार्थं तेऽपि
शेषोपक्रमा यथायागं यथाप्रस्तावमायाज्याः सप्रयोजनत्वेना-
भ्यूया इति ॥६३५॥

तदेवं अध्यायुपक्रमणां गुरुचित्तप्रसादनोप-

योगिचमाह—

परिकल्पनानां आओ, देसे काजे य जा जहा जोगा ।

ताओ दव्वाइणं, कज्जाऽऽहाराऽकज्जेसु ॥६३६॥

उवहियजोगदव्वो, देसे काले परेण विणयेणं ।

चित्ताणू अणुकूलो, सीमो सम्पं सुयं ब्रह्म ॥६३७॥

याः काश्चिद्देशं मरुमगरुलादौ, काञ्चे ग्राम्यादौ, येन केनचित्
प्रकारेण, योग्या उचित्ताः पारकर्मनाशनाः परिकर्मविनाशा
भवन्ति, ता इव्यक्तेत्रकालानां गुरोराहारादिकार्येषु शिष्येण
तच्चित्तप्रसादनार्थं कर्त्तव्याः । तत्र इव्यस्य दधित्तोऽनीरादेगु-
डगुणवृक्षीरमुस्तादिकेपण परिकर्म भावनीयम्, क्षेत्रस्या-
पाश्रयादेरुपलेपनादिना, कावस्य मुहूर्तादेः शिक्कदीक्षादौ
घटिकादिनेति । विनाशेऽपि इव्यादीनां इव्यान्तरसंयोगादि-
ना भावनीय इति । तत इत्थं गुरुचित्तं प्रसादयन् शिष्यः
किमाप्नोति ? इत्याह—[उवहियेत्यादि] उपहितानि गुरोरा-
हाराद्यर्थं दैकिनानि कृतपरिकर्माणि योग्यासनपानवस्त्र-
पात्रौपधादीनि इव्याणि येन, अमौ उपहितयोग्यद्रव्यः शि-
ष्यः । शेषं सुगमम् ॥ ६३६ ॥ ६३७ ॥

समाधानान्तरमाह—

अहवोवक्कमाम—सुओ मया पगयनिरुवओगा वि ।

अस्त्य सोवओगा, एवं चिय मव्वनिकखेवो ॥६३८॥

यदि वा प्रकृते प्रस्तुते निरुपयोगाः प्रकृतनिरुपयोगाः, एवं
भूता अपि सन्तो नामस्थापनाऽऽध्यायुपक्रमाः उपक्रमसामान्य-
तोऽत्र मता उपन्यस्ताः । कुतः ? इत्याह—अन्यत्र स्थानान्तरे
सोपयोगा इति कृत्वा, न केवलमत्रैवासौ न्यायः, किन्त्वन्यत्र
शास्त्रे, अन्येषु वा शास्त्रेषु ये केचन बहुप्रकारा नामादिनिकेपा-
स्तेषां सर्वेषामप्यपरसमाधानाऽभावे इदमेव समाधानं वाच्य-
मिति । तदेवं नामादिभेदेर्दक्षितमुपक्रमस्य पक्षित्वम् ॥६३८॥

यदि वा अन्यथैवायमुपक्रमः पक्षिध इति दिदेश-

यिपुः प्रस्तावनामाह—

गुरुभावोपक्रमणं, कयमज्जयणस्स उव्विहभिथारिणि [६३९]

तदेवं नामादिभेदेः पक्षिधे उपक्रमे विचार्यमाणे कृतं गुरुभावो-
पक्रमणम्, तत्करणे च दर्शितमेकेन प्रकारेणोपक्रमस्य पक्षिध-
त्वम् । विशेषः । गृणाति प्रवचनार्थतत्त्वमितं गुरुः । प्रवचनार्थप्र-
तिपादकतया पूज्यं, नञ् । स्था० । तीर्थकरणभरादी, विश० ।
सूत्र० । वाचनाऽऽचार्यं, आ० विद्यादार्थानि, व्य० १ उ० । यो०
आ० म० । पितामह, आ० ३ अ० । मातापितृप्रभृतौ पूज्ये,
“माता पिता कलाचार्यः, एतेषां ज्ञानयस्तथा । वृद्धा धर्मोप-
देष्टारो, गुरुवर्गः सतां मनः” ॥१॥ अ० २ अधि० स्था० । अनु०
कल्याणमित्रं, पं० सू० ४ सू० । “गुरुवो यत्र पूज्यन्ते, यत्र
धान्यं सुसंस्कृतम् ॥ अदन्तकलहो यत्र, तत्र शक ! वसाम्यह-
म्” ॥१॥ सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । वृद्धानि, व्य० १ उ० । महानि,
पञ्चा० १० वि० ० । यदुर्ध्वं तिर्यग्वा प्रक्षिप्तमपि पुनर्निर्गमा-
दधो निपतति तस्मिन् गुरुद्रव्ये, यथा—लेट्टादि । विश० ।
आ० म० । अधोगमनहेतौ अयागालकादगते स्पर्शभेदे,
स्था० १ उ० १ उ० । कर्म० । (किं इत्थं गुरु, किं वा लघु ?
इति 'अगुरुलघु' शब्दे प्र० भागे १५७ पृष्ठे उक्तम्) गृह-
स्वपौ देवाचार्ये, प्रभाकराख्ये मीमांसकभेदे, कपिकञ्चूकुके,
“मातुस्वरो विस्मर्त्तान्, दीर्घो युक्तरश्च यः । वा पदान्ते
त्वसां,” उक्ते दीर्घवर्णादौ, वाच० ।

गुरुआएस-गुर्वादेश-पुं० । गुरोः संविज्ञापने, ध० ३ अधि० ।
गुरुअगुणा-गुर्वनुज्ञा-स्त्री० । पित्रादिकुलपुरुषानुज्ञायाम्, षो०
५ विव० ।

गुरुअबुद्धाण-गुर्वनुत्थान-न० । गुरोरनुत्थानाहंस्वाऽऽचा-
र्यस्य, प्राधूर्णकस्य वा आगमनं प्रतीत्याऽऽसनत्यजने, ध०
१ अधि० ।

गुरुआणा-गुर्वाज्ञा-स्त्री० । रत्नाधिकाऽऽदेशे, पञ्चा० १२ विव० ।
रत्नाधिकाऽऽज्ञायाम्, पञ्चा० ५ विव० ।

गुरुआणापरिमुञ्च-गुर्वाज्ञापरिमुञ्च-त्रि० । गुर्वाज्ञया परिमुञ्चो
निर्दोषस्तत्सम्पादनाय गुर्वाज्ञापरिमुञ्चः । गुर्वाज्ञया निर्दोषे,
पञ्चा० १८ विव० ।

गुरुआणानग-गुर्वाज्ञाभङ्ग-पुं० । धर्माचार्याऽऽदेशविराध-
नायाम्, पञ्चा० ५ विव० ।

गुरुआणाराहण-गुर्वाज्ञाराधन-न० । भावसाधोः सप्तमे लिङ्गे,
ध० २० ।

सम्प्रति गुर्वाज्ञाराधनरूपं सप्तमलिङ्गमाह-

गुरुपसेवानिरत्रो, गुरुआणाराहणमि तद्वित्तो ।

चरणचरधरणसत्तो, होड जई नवहा नियमा ॥ १२६ ॥

अत्र कश्चिदाह-पूर्वाचार्यैश्चारित्रिणो लिङ्गपदमवोक्तम् ।
यद्वाचि-“मगालुमारि १ सङ्को २, पन्नवणिजो ३ क्रियावरो
चेव ४ ॥ गणरागो ५ सक्कारं-भसंगओ ६ तह य चारिर्त्तो ॥ १॥”
तत्कुत्रेदं सप्तमं गुर्वाज्ञाराधनरूपं भावसाधोर्विङ्गं भणितम् ? ।
उच्यते-चतुर्दशशतप्रकरणप्रासादसूत्रधारकल्पप्रभुश्रीहरिभङ्ग-
सूरिजिरोदेशपदशास्त्रे भणितमेवेदमपि लिङ्गम् । तथा चैतत्
सूत्रम्-“परं च अत्थि लक्ष्ण-मिमस्स नोससमेव धनस्स ।
तह गुरुआणासंपा-रणं च गमगं इहं लिगं ” ॥ १॥ ध० २० ।

गुर्वाज्ञाकारिणो विशेषतः प्रशंसामाह-

ता धनो गुरुआणं, न मुयइ नाणाऽगुणमणिनिहाणं ।

सुपसन्नमणो सययं, कयन्तुयं मणसि जावतो ॥ १२७ ॥

यस्माद् गुर्वाज्ञा गरीयसे गुणाय तस्मादेतौर्धन्यो गुर्वाज्ञां न
मुञ्चति, सुवृत्तिशयेन प्रसन्नमना निर्मलमानसो निष्ठुरमपि शि-
क्रितो न कुप्यति कहुं पयति न चान्तर्करणं, न वहति प्रद्वेषं स्मरन्
कुन्तवदवीजातमाकेववम्-“जं मे बुद्धाऽणुमासंति, सीएण फरुसे-
ण वा । मम बाबुत्ति पेहाए, पयत्रो तं पमिस्सुणे” ॥ १॥ कथम्?, स-
ततमनवरतं कृतज्ञतामुपकाराविस्मृतिरूपां मनसि हृदये भावयन्
व्यवस्थापयन् । तद्यथा-“टोबु व्व दुव्वदुल्लतो, अहयं विज्जानानाण-
विज्जएण । देउ व्व वंदणिज्जो, कउ म्हि गुरुसुत्तहारेण ॥ १॥” इत्थं
जून एव धन्यो भवति, धर्मधनार्हत्वादिति । ध० २० ।

गुरुआणादिओग-गुर्वाज्ञाभियोग-पुं० । परिहारप्रधाने आ-
त्तापदेशे, पञ्चा० १२ विव० ।

गुरुआयर-गुर्वादर-पुं० । गुरुबुद्धौ, “भावेह कुणह गुरुआयरं च
गुणपत्तेसु” कुरुत विदधीत गुर्वादरं गुरुबुद्धिं गुणवत्प्राप्तेषु क-
लिकाङ्गोचितयतनावस्तिवति ॥ दर्श० ।

गुरुई-गुर्वी-स्त्री० । लघुशरीरायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

गुरुगुहोअद्याण-गुर्वप्रहावस्यान-न० । प्रत्युपेक्षितोपधे-
निकेपे, षो० व० २ द्वार ।

गुरुकर्म-गुरुकर्मन्-त्रि० । पापोपहर्ताचत्तवृत्तौ, दर्श० ।

गुरुकुल-गुरुकुल-न० । गुरोः सान्निध्ये, “न हि जवति निर्वि-
गोपक-मनुपासितं गुरुकुलस्य विज्ञानम् । दर्शितपञ्चाङ्गाचं, पश्यत
नृत्यं मयूराणाम्” ॥ १॥ ध० २ अधि० ।

गुरुकुलवास-गुरुकुलवाम-पुं० । धर्माचार्यान्ते निवसने, पं-
ञ्चा० ११ विव० । गुरुगृहनिवासे, पञ्चा० ११ विव० । आचा० ।

गुरुकुलवासे गुणाः, विपरीते च दोषाः-

अणो पमिवंधेणं, गुरुकुलवासं ण चेव आवसती ।

तेणं ए हिज्जती ऊ, के पुण पमिवंधिमे सुणसु ॥

सा गामो सावइओ, तं जइं जइओ जणो जत्थ ।

एताई संजरता, गुरुकुलवासं न रोएति ॥

सक्कारां सम्माणो, पूयइ मोहो इओ तहिं गामे ।

आयरिओ महतरओ, एरिमआ जे तहिं सहा ॥

सच्छंददुट्टाणिव-ज्जणस्स सच्छंदगदितजिक्खस्स ।

सच्छंदजं पियस्स य, मा मा सत्तू वि एगामी ॥

एतेहिं ऊ अजागी, सीताइ ए न देति तुउरं तु ।

तो ता हिज्जति सो ऊ, गुरुकुलवासं असेवंतो ॥

एतेहिं न पमिवज्जे, अणुसट्ठिं तारिसं परिसमत्तं ।

का पुण सामायारी, जिणकप्पे होति-मा सा तु ॥

खेत्ते कालं चरित्ते, तित्थे परियागे आगमे वेदे ।

कप्पे लिंगे लेस्सा, गणणा जाणे यऽजिग्गाहे ॥

पच्चावण मुंकावण, मणसा वण्णे वि से अणुग्याता ।

कारणनिप्पक्किममे, जत्तं पप्पो जतति ताए ॥

एसा जिणकप्पो खलु, समासतो वणिओ सविजवेणं ॥

पं० भा० ।

अथ गुरुकुलवासमोचने दोषोपदर्शनेन तदाज्ञाया एव

प्रकृष्टत्वसमर्थनायाऽऽह-

एयमि परिच्छेत्ते, आणा खलु जगवतो परिच्छेत्ता ॥

तीए य परिच्चागे, दोणह वि लोगाण चाउ त्ति ॥ १४॥

एतस्मिन् गुरुकुले, परित्यक्ते विमुक्ते, आज्ञोपदेशः, खलुरवधा-
रणार्थः । प्रयोगश्चास्य दर्शयिष्यते । जगवतो जिनस्य, परित्यक्तैव
विमुक्तैव, तदत्यागरूपत्वात्तस्याः । ततः किमित्याह-तस्याश्च भगव-
दाज्ञायाः पुनः परित्यागे विमोचने सति, द्वयोरप्युजयोरप्यास्ता-
मेकस्य, लोकयोर्नैवयोरित्यर्थः । त्यागो भ्रंशो जवति, विशिष्टनि-
यामकाज्ञावेनां जयलोकविरुद्धप्रवृत्तेः । इति शब्दो वाक्यार्थसमा-
प्तविति गार्थार्थः ॥ १४ ॥

यस्मादेवं-

ता न चरणपरिणामे, एयं असमंजसं इहं होति ।

आसत्तासिद्धियाणं, जीवाण तहा य भणियमिणं ॥ १५॥

तत्तस्मादेतौर्नैव, चरणपरिणामे चारित्र्यावसाये सति, एत-
द् गुरुकुलमोचनादिकम्, असमञ्जसमाधुक्कर्म, इह साधुधर्माधि-
कारि, भवति जायते । किं सर्वेषां न भवतीत्याशङ्क्याह-आसत्तासि-
द्धिकानामदूरवर्त्तिनिवृत्तीनां, जीवानां जन्तूनाम्, उक्तार्थसंवाद्या-

ऽऽगमवचनप्रस्तावनाऽर्थमाह-तथा चेत्युपप्रदर्शनाथो, भणित-
मुक्तमागमे, इदं वक्ष्यमाणगाथासूत्रमिति गाथार्थः ॥ १५ ॥

यदुक्तं तदेवाह-

णाणस्स होइ भागी, थिरयरओ दंमणे चरित्ते य ।

धन्ना आनकहाए, गुरुकुलवासं ण मुंचेति ॥ १६ ॥

ज्ञानस्य श्रुतज्ञानादः, जवति स्याद्, ज्ञागी गज्जनं, गुरुकुले वसन्ति-
ति प्रकृतं, प्रत्यहं वाचनादिज्ञावात् । तथा स्थिरतरकः पूर्वप्र-
तिपन्नदर्शनेऽपि सन्नातशयस्थिरा भवति, दर्शने सम्यक्त्वे, अ-
न्वहं स्वसमयपरसमयतत्त्वश्रवणात् । तथा-चरित्रं चरणे स्थिरतरो
भवति, अनुवेद्यं वारणादिज्ञावात् । चशब्दः समुच्चये । यत एवं
ततो धन्या धर्मधनं लब्ध्वाः, यावत्कथं यावज्जीवं, गुरुकुल-
वासं गुरुगृहनिवसनं, न मुञ्चति न त्यजन्तीति गाथाऽर्थः । त-
देवं चरणपारणामे सति गुरुकुलमोचनरूपमसमञ्जसं न भव-
तीति स्थापितम् ॥ १६ ॥

अथ गुरुकुले तिष्ठतो यद्भवति तदाह-

तत्थ पुण संठिताणं, आणाआराहणा समत्तीए ।

अविगलमेयं जायति, वज्जाजावे वि जावेणं ॥ १७ ॥

तत्र गुरुकुले, पुनःशब्दो विशेषणार्थः । तद्भावना चैवम-चरणे
सति गुरुकुलत्यागो न भवति, गुरुकुले पुनः संस्थितानां तिष्ठताम् ।
पाशान्तरेण-वसताम्, आहाराधनादातोपदेशपात्रनात्, स्वशक्त्या
निजसामर्थ्येन, यथाशक्तीत्यर्थः । अविगलं परिपूर्णम्, एतच्चरणं,
जायते संपद्यते, प्रागुक्तन्यायेन ज्ञानादिवृद्धिसम्भवात् । ननु
गुरुकुले वसतोऽपि कदाचित् तदविकलं न दृश्यत इत्याशङ्क्याह-
बाह्याभावेऽपि प्रत्युपकृणादिवाह्यसदनुष्ठानाऽसम्भवेऽपि स्वा-
नाद्यवस्थासु, अपिशब्दः परमताज्यनुष्ठानार्थः । कथमित्याह-
भावेन परिणामेन, सद्गुरुपदेशश्रवणसंजनितसंवेगेनैत्यर्थः ।
इति गाथार्थः ॥ १७ ॥

गुरुकुलवासमेव पुरस्कृष्ट्वन्नाह-

कुलवहुणायादीया, एत्तो चिय एत्थ दंसिया वहुगा ।

एत्थेव मंठियाणं, खंतादीणं पिसिद्धिं ॥ १८ ॥

कुलवधूजातादयः कुलीनाङ्गनोदाहरणप्रभृतयः, शिष्यं प्रत्यु-
पदेशा इति गम्यते । (एत्तो चियं चि) यतो गुरुकुले वसतां नि-
र्वाणनगरगमनयानोपमानमधिकृतं चरणमुपजायते, इत एवास्मा-
देव कारणात्, अत्र गुरुकुलामोचनं विषये, दर्शिता उक्ता आगमे,
बहुका बहवः । तत्र कुलवधूजातमेवम-"ता कुलवधुनाएणं, कजे
निम्भंतिपहिं वि कहिं चि ॥ एयस्स पायमूलं, आमरणं न
मोत्तव्वं" ॥ १ ॥ आदिशब्दात्कन्याज्ञानादिग्रहः । तथाहि-"जे माणि-
या सययं माणयंति, जत्तेण कन्नं वनिवसयंति ॥ ते माणए माणरि-
हे तवस्सी, जिहं देए सवयरए स पुजो" ॥ १५ ॥ ननु साधुधर्मं प्रकान्ते
कृमादीनामेवोत्कर्षणं युक्तं, तद्रूपत्वात्तस्य, किं गुरुकुलवासोत्कर्-
षणेनाऽऽश्रयमात्रत्वात्तस्येत्याशङ्क्याह-अत्रैव गुरुकुले, नान्यत्र,
संस्थितानां सम्यग्विनीतनया स्थितानां, सतां यतीनां, क्लान्त्या-
दीनामपि कृमाप्रभृतीनामपि, साधुधर्मनया सम्मतानां गुणानां,
न केवलमैदलौकिकानामर्थानामित्यपिशब्दार्थः । सिद्धिनिष्प-
त्तिः, प्रकर्षवृत्तिर्वा भवति, इतिशब्दः प्राग्वदिति गाथार्थः ॥ १८ ॥

क्लान्त्यादीनामेवोपदेशनायाऽऽह-

खंती य महवऽज्जव, मुत्ती तव संजमे य वोधव्वे ।

सच्चं सोयं आकिं-चणं च वंतं च जतिधम्मो ॥ १९ ॥

क्लान्तिः क्लान्तिग्रहो, यतिधर्मो जयतीति योगः । चशब्द उत्तर-
पदापेक्षया समुच्चयार्थः । मार्दवं मृदुता, मानविवेक इत्यर्थः ।
आर्जवमृदुता, मायाविवेक इत्यर्थः । मुक्तिर्लोनाविवेकः,
तपोऽनशनादिकं, संयमः पृथिव्यादिसंरक्षणलक्षणः, एता-
नि च मार्दवादिपदानि सुप्रथमेकवचनानि, समाहार-
द्वन्द्वसमासवन्ति वा रूपव्यानि । बोधव्यो ज्ञेयः । तथा-सत्यं प्र-
तापं, शौचं जावतो निरुपलेपता, अचौर्यमित्यन्ये । आर्कश्चयं
च कतकादिगहितता, ब्रह्म च ब्रह्मचर्यं, चशब्दाः समुच्चयार्थाः ।
यतिधर्मः साधुधर्मो बोद्धव्य इति गाथाऽर्थः ॥ १९ ॥

गुरुकुले वसतां क्लान्त्यादिसिद्धिर्भवति, तद्विपर्यये पुनर्यद्भ-
वति तदर्शयन्नाह-

गुरुकुलवासच्चाए, पेयाणं हंदि सुपरिसुद्धिं चि ।

सम्मं णिरुत्थियव्वं, एयं सति णिउणयुद्धिए ॥ २० ॥

गुरुकुलवासत्यागे गुरुगृहनिवासत्यजने सति, न नैव, एतेषां
क्लान्त्यादीनां श्रमणधर्मतया मतानां, हन्दीत्युपप्रदर्शने, सुपरिशु-
द्धिः सुपु विशुद्धिर्भवति, इतिः प्राग्वत् । सम्यगविषयस्तथा बुद्ध्या,
न पुनगुरुकुले वसतामितरेतरस्नेहरोषविषादादीनां ज्ञावादेश-
णायाश्च प्रायो वाध्यासंभवादपरिशुद्धिरव कृमादीनामित्येवं
विपर्यस्तनयाः विपर्यस्तत्वं चाऽस्या एकाकित्वं बहुतरङ्गोक्तं ।
यदाह-" एगस्स कओ धम्मो" इत्यादि । निरूपयितव्यमालोच-
नीयम् । एतत् कृमादीनामपरिशुद्धत्वं, सहासदा, निपुणबुद्ध्या
सूक्ष्मधिया इति गाथार्थः ॥ २० ॥

न केवलं गुरुकुलवासत्यागिनः कृमादीनामपरिशुद्धिः, तदभा-
वोऽपि स्यादिति दर्शयन्नाह-

खंतादभावउ च्चिय, णियमेणं तस्म होति चाउ चि ।

बंधं ण गुत्तिविगमा, सेमाणि वि एव जांज्जा ॥ २१ ॥

क्लान्त्याद्यभावत एव कृमाप्रभृतीनासाधुधर्मविशेषाभावादव,
कषायोदयादेवेति भावः । नियमेन सवधेव, यस्तु कृमादिगु-
णयुक्तस्यापि पुष्टावश्यमेव गुरुकुलत्यागो भवत्यसौ कथञ्चि-
दत्याग एवेत्येतदर्थख्यापनार्थं नियमग्रहणम् । तस्य गुरुकुलस्य,
जवति जायते, त्यागस्यजनं, स्मरणाद्यसदनात् । आह च-

" जह सागरम्मि माणा, संखोनें सागरस्स असहंता ।

निति तओ सुहकामी, निग्गयमेत्ता विणस्संति ॥ १ ॥

एवं गच्छसमुदं, सारणवीईहि, चोइया संता ।

निति तओ सुहकामी, माणा व जहा विणस्संति ॥ २ ॥ "

इतिशब्दो वाक्यार्थसमामौ । अनेन च गुरुकुलत्यागात्प्रा-
क्केपाच्चित् कृमादीनामभाव उक्तः । अथान्येषां तदनन्तरं त-
माह-ब्रह्म ब्रह्मचर्यं न भवति, नस्यागं गुप्तिविगमात् ब्रह्मगु-
ण्यज्ञावान्, यतिजनसहायता हि ब्रह्मचर्यगुप्तिर्वर्तते । यदाह-
" काउ मणा वि अकज्जं, न तरउ काऊण बहु मज्जे । " शेषेषु
का वान्त्याह-शेषाण्यपि ब्रह्मचर्यनिरिकान्याप, तपःसंयमादी-
नि, एवमनेनैव न्यायेन गुप्तिविगमलक्षणेन न संतवन्तीत्येवम्,
योजयेत् संवन्धयेत्, असहायतायाः सामान्येन समस्त-
जनभङ्गहेतुत्वादिति गाथार्थः ॥ २१ ॥

गुरुकुले वसतां गुणान्तरोपदर्शनायाऽऽह-

गुरुवेयाववेणं, मदणुट्ठाणमहकारिजावाओ ।

विउंणं फल्लमिउ तस्म व, विंमोवोणावि ववहारं ॥ २२ ॥

गुरुवेयावृत्त्येन भावार्थविषयेण भक्तादिदानग्लानताप्रतिच-

रणदिग्गणेन हेतुना, सदनुष्ठाने गुरुगते जिनप्रवचनार्थप्रकाशनगच्छपालनादौ, सहकारिभावो यः सहायकरणं, स तथा, तस्मात्सदनुष्ठानसहकारिभावतः किम्?, इत्याह-विपुत्रं महत्, फलं कर्मकृपयवृत्तं, गुरुकुलवासिनो भवति । कस्मिन्निवेत्याह-इभ्यस्येव सुवर्णवृत्तादिमानमहाधनपतेरिव, सत्केन, विशेषकेनाऽपि तदीयद्रव्यविशतितमभागेनाऽपि, आस्तां सर्वेण व्यवहारं वाणिज्ये क्रियमाणे सति । तथाहि-लक्ष्मणसिखेन्द्रिना वृक्षविशतिभागेनाऽपि, आस्तां सर्वेण सदस्रपञ्चकलकृणेन व्यवहारतो वणिक्पुत्रस्य महान् लाभो भवति, एवं गुरोर्वैयावृत्तमात्रमपि कुर्वन् महत्फलमासादयति, गुरुविषयवैयावृत्तमात्रस्यापि महत्त्वादिति । अन्ये त्वादुः-इभ्यस्य गृहागतस्य विशेषकेनापि व्यवहारे सत्कारं वणिक्पुत्रो महत्फलमासादयति । इति गाथार्थः ॥ २२ ॥

गुरुकुलवासऽभावं च यत्स्यात्तदाह-

इह रा सदंतराया, दोसोऽविहिणा य विविहजेगेनुं ।

हंदि पयदृतस्सा, तदम्पदिक्खानसाणेसुं ॥ २३ ॥

इतरथा गुरुकुलवासत्यागे, सदा सर्वदा, अन्तरायात् वैयावृत्यतपोज्ञानचरणविशुद्ध्यादीनां गुरुसंसर्गसाध्यगुणानां व्याघातदिप्राप्तेः, सतां वा शोभनानां वा गुणानामन्तरायः सद्गन्तरायस्तस्मात्, दोषो दूषणं भवति । तस्य गुरुकुलवासिनः तथा अविधिना यो यत्र प्रव्रज्यादाने विशिस्तदभावन, गुरोरनुपासनतः सर्वसंविग्नसामाचारीप्रावीण्याभावादभ्यास्येनेत्यर्थः । चशब्दः समुच्चयार्थः, विविधयोगेषु बहुविधव्यापारेषु, 'हंदि' इत्युपप्रदर्शने, प्रवर्त्तमानस्य व्याप्रियमाणस्य, गुरुकुलत्यागिनः किमूनेषु यांगिष्विति?, आह-तस्मात् गुरुकुलत्यागिनोऽप्ये-ऽपरे तदन्ये, तेषां या द्वाप्ता प्रव्रजन्तः, साऽवसाने येषां सूत्रार्थ-प्रहणप्रत्यपेक्षणादिसामाचार्यनुपालनादीनां ते तथा, तेषु तदन्यदाज्ञाऽवसानेषु । ज्ञानक्रियागुणेषु हि पूर्वं स्वयं निष्पद्य-ने, नतः पश्चाद्दीक्षादाने प्रवर्त्तते इति कृत्वाकम्-तदन्यदीक्षा-ऽवसानेष्विति । दोषश्चात्रैहिकपारलौकिकानर्थवाप्तिः, इत्यतः स्थितमेतत्-"एसा य पराआणा, पयमा जं गुरुकुलं न मोक्खवं" इति गाथार्थः ॥ २३ ॥ पञ्चा० ११ विव० ।

अथ यत्कृतं गुरुकुलं न मोक्खव्यमित्यत्र विषय-

विज्ञागं दर्शयन्नाह-

गुरुकुलामोचकानं व पुरस्कुर्वन्नाह-

जे इह होंति सुपुरिसा, कयण्णया ए खलु ते ऽवमन्ति ।

कल्लाणभायणत्ते-ए गुरुजणं उच्चयन्नोगहिं ॥ २६ ॥

ये केचन, इह मनुजलोके, ज्वान्ति स्युः, सुपुरुषा उत्तमनराः, पुरुषप्रहणं च नारीणामुपलक्षणम् । कृतज्ञकाः गुरुविहितोपकारज्ञाः, न खलु नैव, ते उक्तस्वरूपाः, अवमन्यन्ते अवज्ञयन्ति । केन हेतुनेत्याह-कल्याणजाजनत्वेन ऐहिकाद्यभ्युदयपात्रत्वेन । किंविधमित्याह-गुरुजने धर्माचार्यम्, उभयत्रोक्तहितं लोकद्वयेऽप्युपकारकमिति । उक्तं च-"निर्नाग्योऽपि जमोऽप्यनाकृतिरपि प्राज्ञोपहास्योऽपि हि, मूकोऽप्यप्रतिमोऽप्यसन्नपि जनानादेशवाक्योऽपि हि ॥ पादास्पृश्यतमोऽपि सज्जनजनैर्नम्यः शिरोज्जिर्भवेत्, यत्पादद्वितयप्रसादनविधेस्तेज्यो गुरुभ्यो नमः " ॥ १ ॥ इति गाथार्थः ॥ २६ ॥

अथ गुरुकुलमोचकान्निन्दयन्नाह-

जे उ त्थं विवज्जत्था, मम्मं गुरुज्जायवं अया गुंता ।

सग्गाहा किरियरया, पवयण्णिसावहा खुदा ॥ २७ ॥

पायं अहण्णगंती-तमाउ तह दुकरं पि कुव्वंता ।

वज्जा व ण ते साहू, धंवाहरणेण विस्सया ॥ २८ ॥

ये तु ये पुनः, तथा तस्मादुक्तप्रकारात्, विपर्यस्ता विपरिताः कुपुरुषाः अकृतज्ञाः अकल्याणजाजनत्वेन गुरुजनमवमन्यन्त इत्यर्थः; तेन साधव इति योगः । कथं विपर्यस्ता इत्याह-सम्यक् यथावत्, गुरुवाधवं सारासारताविभागं, गुरुकुलवासैकार्काविहारयोरिति गम्यम् । अजानन्तोऽनवबुद्ध्यमानाः । अयमभिप्रायः-यद्यपि ते गुरुकुलमेकसाधुसंकीर्णतया संभवदनेषणापरस्परस्नेह-रोषादिदांपतया बहुदोषम्, एकाकित्वं चैतद्वाषाभावादल्पदोषं कल्पयन्ति, तथाऽप्यतन्न तेषां सम्यग्ज्ञानम्, आगमवाधितत्वादस्य, आगमवाधा च प्रागुपदर्शितेति । तथा स्वप्राहात् स्वकीयाभिनिवेशात्, आगमापारतन्त्र्यादित्यर्थः । क्रियारता भिक्षाशुद्ध्यप्रतिकर्मान्प्रान्तोपधितातापनामासकृपणायनुष्ठाननिरताः, तथा-प्रवचनखिसावहाः शासनाऽपम्राजनाहेतवः, अनागमिकत्वेनैकाकित्वेन च प्रवचनगुप्तिरक्त्यायामसमर्थत्वात् । तथा-कुडास्तु-च्छा, आत्मनि बद्धमानात्, गुरुषु चावज्ञापरत्वात् । कृपणा वा, तथाविधजनवर्जनपरत्वात् । कूरा वा, शेषसाधुषु पूजाविच्छेदाभिप्रायत्वादिति ॥ २७ ॥ तथा-प्रायो बाहुल्येन, अभिन्नग्रन्थयः सकृदप्यनवाप्तसम्यग्दर्शनाः । अयमभिप्रायः-मिथ्यादृष्टयोऽपि भिन्नग्रन्थयः, तेनैवंविधाऽसमीक्षितकारिणो जघन्तीति । कथं तर्हि ते दुष्करतराणि तपांसि सेवन्त इत्याह-तमसोऽज्ञानात्, तथा तत्प्रकारं मासन्नपणादि, दुष्करमपि प्रकृष्टमपि, आस्तामदुष्करम्, कुर्वन्तो विदधानाः, बाह्या इव कुतार्थिका इव, न नैव, ते गुर्वाज्ञाकारिणः, साधवः संयताः, विज्ञेया ज्ञातव्याः, जिनाज्ञोत्तीर्णत्वात् । इहैवार्थे दृष्टान्तमाह-ध्वाङ्गोदाहरणेन काकज्ञातेन । प्रयोगश्चास्यैवम्-ये निर्गुणं वस्तु समाश्रिताः, न ते स्वार्थज्ञाजो दृष्टाः, यथा मृगतृष्णासमः श्रियणः काकाः, आश्रिताश्च निर्गुणं गच्छन्बहिर्जागं गच्छत्यागिन इति ।

काकज्ञातं चैवम्-

" सुम्वादु शीतवं स्वच्छं, पद्मरेणुसुगन्धि च ।

धारयन्ती जत्रं वापी, काचिदासीद् मनोहरा ॥ १ ॥

तस्यास्तटेऽभवन् काका-स्तेषु चाल्पे पिपासिताः ।

अन्विच्छन्तोऽपि पानीयं, नाश्रयन्ति स्म ते च ताम् ॥ २ ॥

ततो दृष्ट्वा पुरोवर्ति-मृगतृष्णासंरासि ते ।

तानि प्रतिप्रयान्ति स्म, वापीं हित्वा जलाऽर्थिनः ॥ ३ ॥

कश्चित्तु तानुवाचैव-मेवा भो मृगतृष्णाका ।

यदि वाऽस्ति जलार्थित्वं, तदाऽऽश्रयत वापिकाम् ॥ ४ ॥

ततः केचित्तदाकर्ण्य, वापीमेव समाश्रिताः ।

भूयांसस्त्ववधीर्यैत-मृगतृष्णां ययुः प्रति ॥ ५ ॥

ततो जलमनासाद्य, ते विनाशमुपागताः ।

वापीं समाश्रिता ये तु, बभूवुस्ते कृतार्थकाः ॥ ६ ॥

वापीतुल्योऽव विज्ञेयो, गुरुगच्छो गुणावयः ।

धर्मार्थिनस्तु काकाभा-श्चारित्रं जलसन्निभम् ॥ ७ ॥

मृगतृष्णासरस्तुल्या, गुरुगच्छाद् बहिः स्थितिः ।

तच्छिक्वादायको ज्ञेयो, गीतार्थस्तत्कृपापरः ॥ ८ ॥

चारित्र्यापात्रतां प्राप्ताः, काकवत् केऽपि कुप्रहात् ।

गुरुगच्छबहिर्वासं, संश्रिता ये तपस्विनः ॥ ९ ॥

अल्पास्तु केऽपि सद्बोधा-च्छारित्रं पात्रतां गताः ।

काका इवैव ये धन्याः गुरुगच्छमुपाश्रिताः ” ॥ १० ॥
इति गाथार्थः ॥ ३८ ॥

अथ गुरुकुलत्यागिन एव कष्टविहारकारित्वेन ये बहु मन्यन्ते
तान् शिक्कयितुमाह-

तेमिं बहुमाणेणं, उम्पगगणुमोयणा अणिट्टफला ।

तम्हा तित्थगराणा-उिएसु जुत्तोऽत्थ बहुमाणो । ३९ ॥

तेषां गुरुकुलत्यागिनाम्, बहुमानेन पक्षपातेन करणचूतेन,
उम्पागानुमादना अनागमिकाचाराणुमतिः, किंफला ?, इति
आह-अनिष्टफला अनजितमतफला. दुर्गतिप्रयोजनेत्यर्थः । आह
च-“आणाएँ अवट्टुत्तं, जो उववूहेह मोहदोसेण । सो आणा
अणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं पावे ” ॥ १ ॥ (तम्हा स्ति) यस्मा-
देवं तस्मात्तीर्थकराज्ञास्थितेषु गुरुकुलवासादिजिनादेशाधि-
तेषु साधुषु, युक्तः सङ्गतः, अत्र विचारे, बहुमानः पक्षपातो,
नेतरेषु इति गाथार्थः ॥ ३९ ॥ पञ्चा० ११ वि० ।

कुत्रवधूटशान्तेन गुरुकुलासेवनम्-

तुव्वेहिं पि न एमो, संसारानुविमहाकडिद्वम्मि ।

सिद्धिपुरसत्थवाहो, जत्तेण खणं पि मोतव्वो ॥ ४० ॥

युष्माभिरपि नैव गुरुः संसारानुवीमहाकडिद्वे गहने सि-
द्धिपुरसार्थवाहः, तत्रानपायेन नयनात्, यत्नेन क्लमपि मो-
क्तव्यं नेति गाथाऽर्थः ॥ ४० ॥

ण य पम्बिलेअव्वं, वयणं एअस्स नाणरासिस्स ।

एवं गिहवासचाओ, जं सफलो होइ तुम्हाणं ॥ ४१ ॥

न च प्रतिकूलयितव्यमशक्यता वचनमेवस्य ज्ञानराशेः गुरो-
रेवं गृहवासत्यागः प्रवर्ज्यया यत् सफलो जयति युष्माकमा-
ज्ञाराधनेनेति गाथार्थः ॥ ४१ ॥

इहारा परमगुरुणं, आणाजंगो निसेविओ होइ ।

विहत्ता य होति तम्पी, निअमा इहोअपरवोआ ॥ ४२ ॥

इतरथा तद्वचनप्रतिकूलनेन परमगुरुणा तीर्थकृतामाज्ञाभङ्गो
नियेधितो जयति । निष्फलो च भवतस्तस्मिन्नाज्ञानङ्गे सति
नियमादिहलाकपरवोकाविनि गाथार्थः ॥ ४२ ॥

ता कुलवहुणाएणं, कज्जे निव्वत्थिएहिं वि कहिंवि ।

एअस्स पायमूलं, आपरणंतं न मोत्तव्वं ॥ ४३ ॥

तत् कुत्रवधूत्तातेनादाहरणेन, कार्ये निर्भर्त्सितैरपि सद्भिः क-
थञ्चिदेतस्य गुरोः पादमूलं समीपमामरणान्तं न मोक्तव्यं स-
र्वकालमिति गाथार्थः ॥ ४३ ॥

गुणमाह-

णाणस्म होइ जार्गी, थिरयरओ दंमणे चरित्ते अ ।

धम्मा आववहाए, गुरुकुलवासं ण मुंचति ॥ ४४ ॥

ज्ञानस्य जयति जार्गी गुरुकुले वसन्, स्थिरतरा दर्शने, चरित्रे
चाऽऽज्ञाराधनदर्शनादीनाम्, अतो धन्या यावत्कथं सर्वकालं
गुरुकुलवासं न मुञ्चतीति गाथार्थः ॥ ४४ ॥ पं० व० ४ द्वार ।

“लज्जा दया संजम वंभचेर-कल्लाण भागिस्स विसोहिवाणं । जे
मे गुरु सययं अणुसासयंति, ते हं गुरु सययं पूययामि ” ॥ १ ॥
इत्यादि । तथा गुर्वाज्ञाराधने गुर्वादेशसंपादने तद्विस्तृतेभेवा-
देशं लब्धुमिच्छुर्गुरोरादेशं प्रतीकमाणः समीपवर्त्यैव स्यात् ।
इत्थंभूतश्चरणभरधरणे चरित्रजरोहने शक्तः समर्थो भवति
सुविहितो, नान्यथा जणितविपरीतो, नियमान्निश्चयेनेति । कथं पु-
नरेप निश्चयोऽवसीयत इति ?, आह-

सव्वगुणमूलजुओ, जणिओ आयापढममुत्ते जं ।

गुरुकुलवासोऽवस्सं, वसिज्ज तो तत्थ चरणत्थी ॥ १२७ ॥

सर्वे गुणा अष्टादशशीलाङ्गसहस्ररूपाः, तदानयनोपायश्चैवम्-
“जाए १ करणे २ सन्ना, ३ इंदिय ४ जामाए ५ समणधम्मये ६ ।
सीलंगसहस्साणं, अट्टारसगस्स निष्फत्ती ” ॥ १ ॥

स्थापना शीलाङ्गरथस्येयम्-

ये न कुर्व- न्ति ६०००	ये न कार- यन्ति ६०००	ये नाऽनुम- न्यन्ते ६०००		
मनसा २०००	वचसा २०००	कायेन २०००		
निर्जिताहा- रसंज्ञी ५००	निर्जितजय- संज्ञी ५००	निर्जितसैयु- नसंज्ञी ५००	निर्जितपरि- ग्रहसंज्ञी ५००	
श्रोत्रेन्द्रिय १००	चक्षुरिन्द्रिय १००	घ्राणेन्द्रिय १००	रसनेन्द्रिय १००	स्पर्शेन्द्रिय १००
पृथिवीका- यारम्भ १०	अकाया- रम्भ १०	तेजस्काया- रम्भ १०	वायुकाया- रम्भ १०	वनस्पति- कायारम्भ १०
तान्त्रियुतान् मुनीन् वन्दे १	समार्दवान् मुनीन् वन्दे २	सार्जवान् मुनीन् वन्दे ३	मुक्तियुतान् मुनीन् वन्दे ४	तपोयुतान् मुनीन् वन्दे ५
संयमयुतान् मुनीन् वन्दे ६	सत्ययुतान् मुनीन् वन्दे ७	शौचयुतान् मुनीन् वन्दे ८	अकिञ्चनान् मुनीन् वन्दे ९	ब्रह्मयुतान् मुनीन् वन्दे १०

तेषां मूलभूतः प्रथमकारणं, भणित उक्तः, आचारः प्रथम-
मङ्गलस्य प्रथमसूत्रे "सुयं मे आउसंतेणं भगवया एव-
मस्वायं" इति वचनरचनाप्रकारे, यद्यस्माद्गुरुकुलवासो गुरु-
पादपञ्चायासेवनम् । अयमत्र भावार्थः- श्रीसुधर्मस्वामी ज-
म्बूस्वामिनं कथयन्त स्म- 'श्रुतं मया वसता जगवतः समीपे
तिष्ठता वक्ष्यमाणमर्थपदमिति' । कः पुनरस्य भावार्थः?, सर्वेण
धर्माधिना गुरुमेवा विधेयेति । यस्मादेवं तस्माद्वसेत्तिष्ठत्तत्र
गुरुकुले चरणार्थी चारित्रिकामी ।

तथा च गच्छे वसतो गुणः-

"गुरुपरिवारो गच्छे, तत्थ वसंताण निजरा विजला ।
विणयाठ तदा सारण-माईहि न दोसपमिवत्ती ॥ १ ॥
जइ वि हु निगयभावो, तदा वि रक्खिज्जई स अजेदि ।
वंसकडिं विजो, वि वेणुओ पावण न महि" ॥ २ ॥

नन्वागमे यतेराहारशुद्धिरेव मुख्यधारित्रशुद्धिहेतुरुद्घुष्यते;
यदुक्तम्-

"पिं असेहयंतो, अचरिती इत्थ संसओ नऽत्थि ।
चारिचमि असंते, सव्वा दिक्खा निरत्थीया" ॥ १ ॥

तथा-

"जिणसासणस्स मूलं, भिक्खायरिया जिणेहि पन्नत्ता ।
इत्थ परितप्पमाणं, तं जाणसु मंदसद्धीयं" ॥ २ ॥

पिणमविशुद्धिश्च बहूनां मध्ये वसतां दुष्करैव प्रतिभासते; इत्ये-
काकिनाऽपि नृत्वा सैव विधेया, किं ज्ञानादिलाभेन कायं? मूल-
भूतं चारित्रमेव पालनीयं, मूले सत्येव लाभचिन्ता ज्यायसी-
ति, मैवं वोचः । यतो हन्त! गुरुपारतन्त्र्यावर्जितत्वात् द्वितीयसा-
ध्वपेक्षाऽभावाद्भस्यातिदुर्जयतरत्वात् कृणे कृणे परिवर्त्तमान-
परिणामेनैकाकिना पिणमविशुद्धिरेव न पालयितुं शक्यते । तथा
चाक्तम्-" एगागियस्स दोसा, इत्थी साणे तदेव पणिणीप ।
जिक्खविसोहिमहव्वय, तम्हा सविइज्जए गमणं" ॥ १ ॥ तथा-"पि-
ज्जिज्जेसणमिक्को" इत्यादि । ततस्तदभावे कथं मूलभूतं चारित्र-
मेव पालनीयमित्याहुक्तम्? अथ कश्चिद् गाढदार्ढ्याशयः शुद्धो-
द्भादिनाऽपि निर्वाहयेदात्मानं सोऽपि "सव्वजिणपडिक्कुट्टं,
अणवत्थाथेरक्कपभेओ य ॥ एगो य सुयाउत्तो, विहणइ तवसं-
जमं अइरा" ॥ १ ॥ इति वचनात् त्रिभुवनजगुराङ्गाविराधकत्वाच्च
सुन्दरतामास्कन्दति ॥ १२७ ॥

तथा चाह सूत्रकारः-

एयस्स परिच्चाया, सुच्छुंजाइ वि न सुंदरं भणियं ।

कम्माइ वि परिसुच्छं, गुरुआणावत्तिणो विंति ॥ १२८ ॥

एतस्य गुरुकुलवासस्य, परित्यागात्सर्वतो मोचनेन, शुद्धोद्भादि-
शुद्धजैकप्रमुखम्, आदिशब्दात् शुद्धोपाश्रयवस्त्रपात्रादिपरिग्रहः ।
न सुन्दरं शाभनं, भणितं निगदितमागमकैर्युपस्कारः ।

तथाच-जीवानुशासने तदुक्तिः-

"सुच्छुंजाइसु जत्तो, गुरुकुत्रचागाइणेह विजेओ ।

सवरस्स सरक्खापच्छ-त्थ घायपायाज्जिवणतुल्लो" ॥ १२९ ॥
ध० र० ।

एवं गुरुवृमाणो, कयन्नुया सयलगच्छगुणधुही ॥

अणवत्थापरिहारो, हुंति गुणा एवमाईया ॥ १३१ ॥

एवं मूलगुणसमन्वितं गुरुमुञ्चता, सन्मार्गोद्यमं च कारयता,
गुरुबहुमानः कृतो जयति, कृतकृता चाराधिता जयति, सकल-
२३६

गच्छगुणवृद्धिः, अनवस्था (मर्यादा) परिहारः कृतो भवति ।
एवमादयो गुणा भवन्ति । ध० र० ।

अत्रानुशासनम्-

गच्छं गुरुवयणं चिय, चइउं केई चरंति धम्मत्थी ।

तं पि न संगयमेयं, जम्हा सुत्ते इमं भणियं ॥ १३० ॥

गच्छमाचार्यादिसमुदायं, गुरुवचश्च सुरिभणितं, 'चिय' शब्दः
समुच्चयार्थः । त्यक्त्वा परिहृत्य, केऽपि कंचन, चरन्ति पर्यट-
न्ति, धर्माधिनधारित्रप्रयोजनाः, तदपि गच्छत्यागादिकं, न के-
वलं पूर्वोक्तमित्यपिशब्दार्थः । न नैव, संगतं युक्तमेतद् गच्छत्या-
गादि यस्मात्सुत्रं उपदेशपदाख्यं, इदं पुरोवर्त्ति, भणितं
उक्तमिति गाथार्थः ॥ १३१ ॥

सुच्छुंजाइसु जत्तो, गुरुकुत्रचागाइणेह विज्जेओ ।

सवरस्स सरक्खापच्छ-त्थ घायपायाज्जिवणतुल्लो ॥ १३० ॥

शुद्धोद्भादिषु यत्न उद्यमः, तत्र गुरुमाध्याकर्माद्यदूषितम्, उच्छेत्तुं
जिक्काऽऽदि, आदिग्रहणाच्छेषानुष्ठानप्रदः, गुरुकुलत्यागादिना गुरु-
कुलं गच्छः, तदुद्दिष्टापरिहारेण, इह प्रवचने, विज्ञेया वाञ्छव्यः ।
किंविशिष्टः ? , शवरनपेण सरजस्कास्तापसविशेषाः, तेषां
पिच्छानि मयूराङ्गरुहानि, तदर्थं घातो विनाशः, तत्र पादानां
चरणानां 'जिवणं ति' देशीजापया स्पर्शनं, तदप्रावः, तेन
तुल्यः सदृश इति गाथार्थः ॥ १३० ॥ भावार्थस्तु कथान-
कादवसेयः । तच्छेदम्-किलैकस्य नरपतेरश्वाः प्रदीपनके
मनाक् दग्धाः, कृतानि च तेषां जातानि, ततो नरपतिना
वैद्यः पृष्ठः-कथमेते भव्या भविष्यन्ति ? । तेनाक्तम्-यदि मायूर-
पिच्छानिर्मापिततैलेन म्रदयन्ते, इत्युक्ते नराधिपेन समादिष्टास्त-
दानयनार्थं निजपुरुषाः, यावत् परिभ्रम्य समगताः, राज्ञः
समीपे कथितं च तैः-देव ! न कुत्रापि मयूराङ्गरुहानि सन्ति
मुक्त्वा युष्माकं गुरुन्, ते हि तानि सर्वाङ्गेषु धारयन्ति, न च
जीवन्तो मुञ्चन्ति, इदमेव तेषां व्रतम् । राज्ञोक्तम्-यद्येवं ततो
घातयित्वा तान् समानयत पिच्छान्, परं प्राङ्गिस्तेषां निजचरणां
न जगनीयाः, यतोऽस्माकं ते गुरुवः । तत्र ये जीवितव्यतुल्यान् मू-
लगुणान् नाशयन्ति, पादास्पर्शनसदृशोत्तरगुणरक्ताथं गच्छान्नि-
र्गत्य ते पर्यटन्ति, तस्मादुत्तरगुणसङ्केऽपि शुद्धभक्ताभ्यवहारस-
क्षणे गच्छ एवाऽऽसितव्यमिति ।

इदानीं गुरुवचनाऽकरणे सिद्धान्तगाथामाह-

उड्डट्टमदसमनुवा-लसेहिं मासच्छमामखमणाहिं ।

अकरितो गुरुवयणं, अणंतसंसारिओ भणिओ ॥ १३१ ॥

उत्तानार्थो ॥ १३१ ॥

यदि पुनर्गच्छे गुरुश्च सर्वथा निजगुणविकलो भवति,
तत आगमोक्तविधिना त्यजनीयः, परं कालापेक्षया यो-
ऽन्यो विशिष्टतरः, तस्योपसंपद् ग्राह्या, न पुनः स्वतन्त्रैः
स्थातव्यमिति हृदयम् । यत एवमनो जीवानुशिष्टमाह-

हेत्ताए विहारियदो-सपंजरे गच्छवासगुरुवयणे ।

जीव ! तुम धिरचित्तं, करेसु ता सिहरिसिहरं व ॥ १३२ ॥

हेलया लीलया "विहारियंति" देशीभाषया विनाशितं, दोषा
रागादयः, त एव जीवशकुनिनिरोधकत्वात्पञ्जरं, तेन तस्मिन्
गच्छवासगुरुवचने उक्तलक्षणे, जीव ! आत्मन् ! त्वं भवान्,
स्थिरं निश्चलम्, अनुस्वारोऽत्र प्राकृतत्वात् लुप्तः, चित्तं मानसं,
कुरु विधेहि, तस्मात्, किमिव ? , शिखरिशिखरमिव पर्वतगृह-
२३६

मिवांत गाथार्थः ॥ १०२ ॥ जीवा० १७--१८ अधि० ।

अत्र दृष्टान्तमाह-

जहा दियापोतमपत्तजातं,
सावानगा पवित्रं मन्त्रमाणं ।
तमचाइयं तरुणमपत्तजातं,
ढंकाइ अव्वत्तगमं हरेज्जा ॥ २ ॥

यथेति दृष्टान्तोपप्रदर्शनार्थः, यथा येन प्रकारेण, द्विजपोतः प-
क्षिशिशुरव्यक्तः । तमेव विशिनष्टि-यतन्ति गच्छन्ति येनेति प-
त्रं पक्षुदं, न विद्यते पत्रजातं पक्षोद्भवो यस्यामावपत्रजातः ।
तत्र स्वकीयादायासकात् स्वनीमात् प्लवितुमुत्पातितुं, मन्यमानं
नत्र तत्र पतन्तमुपलभ्य, तं द्विजपोतं (अचाइयं ति) पक्षाभा-
वात्तुमसमर्थम्, अपत्रजातमिति कृत्वा मांसपक्षीकल्पं, ढंकाइ-
दयः भुद्रस्त्वाः पिशिताशिनोऽव्यक्तगमं गमनाभावे नष्टमस-
मर्थं, हरंयुश्चञ्चवादिनोत्क्रिष्य नयेयुर्व्यापादयेयुरिति ॥ २ ॥

एवं दृष्टान्तं प्रदर्श्य दार्ष्टान्तिकं प्रदर्शयितुमाह-

एवं तु सेहं पि अपुट्ठभम्मं,
निस्सारियं वुत्तिमं मन्त्रमाणा ॥
दियस्स ठावं व अपत्तजायं,
हरिसु णं पावधम्मा अणेगे ॥ ३ ॥

“ एवं तु सेहं ” इत्यादि । एवमित्युक्तप्रकारेण, तुशब्दः पूर्व-
स्माद्विशेषं दर्शयति-पूर्वं ह्यमजानपन्नत्वादव्यक्तता प्रतिपा-
दिता, इह त्वपुष्टभर्मेत्येति । अयं विशेषः-यथा द्विजपोतम-
संजातपक्षं स्वनीमान्निर्गतं भुद्रस्त्वा विनाशयन्ति, एवं शिष्यक-
मभिनवप्रव्रजितं सूत्रार्थनिष्पन्नमगीतार्थमपुष्टधर्माणं सम्यगप-
रिणतधर्मपरमार्थं सन्तमनेकपापधर्माणः पापविड्काः प्रतारयन्ति,
प्रतार्य च गच्छन्ममुद्रास्त्रिःसारयन्ति, निःसारितं च सन्तं वि-
षयोन्मुखतामापादितमपगतपरलोकभयमस्माकं वश्यमित्येवं
मन्यमानाः । यदि वा (वुत्ति ति) चारित्र्यं सदसदनुष्ठानतो नि-
सारं मन्यमानाः, अजानपक्षं द्विजशावकमपि पक्षिपोतमिव ढं-
कादयः पापधर्माणो मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपापयकुषितान्त-
रात्मानः कुतार्थिकाः स्वजना राजादयो वाऽनेके बहवो हतव-
न्तो, हरन्ति, हरिष्यन्ति चेति काव्रयोपलक्षणार्थं भूतनिर्देश इति ।
तथाहि-पापणिकका एवमगीतार्थं प्रतारयन्ति । तद्यथा-युष्मद्-
शनेनाग्निप्रज्वालनविपापहारशिखाच्छेदादिकाः प्रत्यया दृश्य-
न्ते, तथाऽणिमाद्यग्रमुष्मैश्वर्यं च नास्ति, तथा न राजादिभिर्बहु-
मिराश्रितम्, याऽप्यहिंसोच्यते त्रवदागमे, साऽपि जीवाकुत्र-
त्वाद्भोक्तव्यं दुःसाध्या, नापि भवतां स्नानादिकं शौचमस्ती-
त्यादिकाभिः शठोक्तिभिरिन्द्रजालकलवामिर्मुग्धजनं प्रतारयन्ति ।
स्वजनाद्यश्चैवं विप्रव्रजयन्ति । तद्यथा न त्रवन्तमन्तरेणास्मा-
कं कश्चिदस्ति पोषकः, पोष्यो वा, त्वमेवास्माकं सर्वस्वं, त्वया
विना शून्यमामाति, तथा शब्दादिविषयोपजोगामन्त्रणेन सञ्च-
र्याच्छपावयन्ति । एवं राजादयोऽपि द्रष्टव्याः । तदेवमपुष्टधर्मा-
णमेकाकिनं बहुजिः प्रकारैः प्रतार्यापहरेयुरिति ॥ ३ ॥

तदेवमेकाकिनः साधोर्पतो बहवो दोषाः प्रादुर्भवन्त्यतः

सदा गुरुपादमूले स्थातव्यमित्येतददर्शयितुमाह-

ओसाणमिच्छे मणुए समाहिं,

अणोसिए एतकरिं ति णच्चा ।

ओजासमाणे दवियस्स वित्तं,

ए णिकसे वट्टिया आसुपन्नो ॥ ४ ॥

“ओसाणमिच्छे” इत्यादि । अवसानं गुरोरन्तिके स्थानं, तथा-
वज्जीवं समाधिं सम्मार्गानुष्ठानरूपमिच्छेदन्निवर्त्तयेन्मनुजो मनु-
ष्यः, साधुरित्यर्थः । स एव परमार्थतो मनुष्यो यो यथाप्रतिज्ञा-
तं निर्वहति । तच्च सदा गुरोरन्तिके व्यवस्थितेन सद्गुण-
नरूपं समाधिमनुपालयता निर्वहते, नान्यथेत्येतद्दर्शयति-
गुरोरन्तिकेऽनुपितोऽव्यवस्थितः स्वच्छन्दविधायी समाधिः
सद्गुणनरूपस्य कर्मणो यथाप्रतिज्ञातस्य वा नान्तरो जवनी-
ति ज्ञात्वा सदा गुरुकुलवासोऽनुसर्त्तव्यः, तदहितस्य विज्ञानमु-
पहास्यप्रायं भवतीति । उक्तञ्च-“ न हि भवति निर्दिशोपक-
मनुपालितगुरुकुलस्य विज्ञानम् । प्रकटितपञ्चाङ्गागं, पश्यत मृ-
त्यं मयूरस्य ” ॥ १ ॥ तथा जाङ्गलविज्ञमवावुकां पार्ष्णिप्रहा-
रेण प्रगुणां दृष्ट्वाऽपरोऽनुपासितगुरुज्ञो राज्ञीं संजातगलगाण्णां
पार्ष्णिप्रहारेण व्यापादितवानित्यादयोऽनुपासितगुरोर्बहवो
दोषाः संसारवर्धनाद्या भवन्तीत्यवगम्यनया मर्यादया गुरो-
रन्तिके स्थातव्यमिति दर्शयति-अवभासयन्नुद्भासयन् सम्य-
गनुतिष्ठन् द्रव्यस्य मुक्तिगमनयोग्यस्य सत्साध्याः रागद्वेषरहि-
तस्य सर्वज्ञस्य व्यावृत्तमनुष्ठानं तत्सद्गुणनतोऽवभासयेद्धर्म-
कथिकः कथनतो बोद्भासयति । तदेवम्-यतो गुरुकुलवासो
बहूनां गुणानामाधारो भवत्यतो न निष्कसेत्र निर्गच्छेत् गच्छाद्-
वन्तिकाद्वा बहिः स्वच्छन्दाचारी न भवेत्, आशुप्रज्ञ इति क्षिप्रज्ञः,
तदन्तिके निवसन् विषयकपायाभ्यामात्मानं ह्रियमाणं ज्ञात्वा
क्षिप्रमेवाचार्योपदेशास्त्वत एव वा निवर्तयति सत्समाधौ व्य-
वस्थापयतीति ॥ ४ ॥ सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

गुरुकुलवासि (ए)-गुरुकुलवासिन्-पुं० । गुरुकुलाभिर्गमने-
न गुरुप्रतिबद्धे, पं० सू० ४ सू० ।

गुरुकुलवासचाय-गुरुकुलवासत्याग-पुं० । गुरुगृहनिवासत्य-
जने, पञ्चा० ११ विव० ।

गुरुग-गुरुक-पुं० । अष्टमादौ मासपरिमाणान्ते प्रायश्चित्ते, वृ० १
उ० । गुरुकं व्यवहारं मासपरिमाणेनाष्टमेन वहति, वृ० ५ उ० ।

त्रककरणतापूर्णाये, (‘सुत्त’ शब्दे प्रसंगोपात्तमस्य स्वरूपम्)
“ गुरुगो य होइ मासो ” गुरुको नाम व्यवहारो मासो मासप-
रिमाणः गुरुके व्यवहारो समाप्यते मास एकः प्रायश्चित्तं
दातव्यः । व्य० २ उ० ।

गुरुग-गुरुगति-स्त्री० । भावप्रधानत्वान्निर्देशस्य गौग्वेण ऊर्ध्वाध-
स्तिर्यगमनस्वभावतो गतिः सा गुरुगतिः । गतिर्नन्दे, स्था० ८ टा० ।

गुरुगच्छवृत्तिशील-गुरुगच्छवृत्तिशील-त्रि० । आचार्यतच्छि-
ष्यसमुदायोपचयकारणस्वभावे, जी० १ प्रति० ।

गुरुगतर-गुरुकतर-पुं० । चतुर्मासात्मकं प्रायश्चित्ते, “ गुरुगतर-
गो चउम्मासो ” गुरुकतरको भवति चतुर्मासपरिकर्मा सपरिमा-
णः । व्य० २ उ० ।

गुरुगति-स्त्री० । ‘गुरुग’ शब्दार्थे, स्था० ८ टा० ।

गुरुगदरिसण-गुरुकदर्शन-न० । गुरुकाणि च प्रौढानि पयोधर-
नितम्बादीनि स्यूत्रोच्चत्वात् सुन्दराणि च यानि दर्शनानि
च आकृत्यस्तेषु, तं० ।

गुरुगय-गुरुगत-त्रि० । भगवततापसशाक्याद्याश्रिते मिथ्यात्वे, दर्श० ।

गुरुगुणरहित-गुरुगुणरहित-त्रि० । मूलगुणविद्युक्ते “गुरुगुणर-
हित्रो अहित्रं, दृष्ट्वां मूलगुणविउत्तो जो ” । ध० ३
अधि० । पञ्चा० ।

गुरुगुरु-गुरुगुरु-पु० । पितामहस्थानीये गुरोः सम्बन्धिनि,
वृ० ४ उ० ।

गुरुजन-गुरुजन-पुं० । गुणस्थसाधुवर्गे, आव० ३ अ० ।

गुरुजनपूया-गुरुजनपूजा-स्त्री० । गुरुजनस्य उचितप्रतिपत्तौ,
ध० २ अधि० । गुरुवश्र यद्यपि धर्माचार्या एवोच्यन्ते, तथाऽ-
पीह मानापि त्रादयोऽपि गृह्यन्ते । यत्कृतम्-“माता पिता कत्वा-
चार्यः, एतेषां ज्ञातयस्तथा ॥ वृद्धा धर्मोपदेशरो, गुरुवर्गः सतां
मतः” ॥ १॥ ध० २ अधि० । (विशेषस्त्वत्र ‘गुरुपूया’ शब्दे वक्ष्यते)

गुरुणिओग-गुरुनियोग-त्रि० । गुरवो धर्माचार्यास्तेषां
नियोगो व्यापारणं गुरुनियोगः । उक्त० ४ अ० । पञ्चा० ।

गुरुणिओगावणयरहित-गुरुनियोगविनयरहित-त्रि० । माता-
पित्रादिषु नियोगे अवश्यतया कर्त्तव्येन विनयेन रहिते, भ०
७ श० ६ व० ।

गुरुणिगह-गुरुनिग्रह-पुं० । मातापितृपारवश्ये गुरुणां चैत्यसा-
धूनां प्रत्यनीककृतोपद्रवे, उक्त० २ अ० ।

अथ गुरुनिग्रहे कथा-

“भिक्षुपासकसुरेकः, आरुपुत्रीमयाचत ।

न दत्ते श्रावकः सोऽथ, साधून् शास्त्रेन सेवते ॥ १ ॥

जावश्राकः क्रमाज्ञात-स्ततः सद्भावमूचिवान् ।

अतः श्राक्ते पुत्री स्वा, दत्ता तां परिणीतवान् ॥ २ ॥

स्थितः पृथग्गृहं कृत्वा, कुरुते धर्ममार्हतम् ।

पितरौ तस्य भिक्षूणां, चक्रतुर्जक्तमन्यदा ॥ ३ ॥

ऊचे ताभ्यामेकशोऽथ, वत्सेहि सौगतान्तिके ।

स ययौ भिक्षुणा तस्या-निमन्त्रितफलं ददे ॥ ४ ॥

व्यन्तर्यधिष्ठितः सोऽथ, गृहायातोऽवदप्रियाम् ।

नक्तं विधाद निक्षूणां, सा नैच्छत्प्रातिवेशिकैः ॥ ५ ॥

साऽथ कारितवान् सर्थ, सा गुरुणामर्चकथम् ।

आर्पयद् गुरुवस्तस्या-स्तद्विद्याल्लेदनापथम् ॥ ६ ॥

अथ सा पयसा सार्द्धं, तदपीप्यत्तदेव च ।

नष्टा तद्यन्तरी दुष्टा, जातः स्वाभाविकोऽथ सः ॥ ७ ॥

किमेतदिति तत्पृष्ट, कथितं प्रिययाऽखिवे ।

तथासुकात्रपानादि, साधुन्यां दत्तवान् सुधीः” ॥ ८ ॥

आह-तद्दाने को दोषः ? । उच्यते-तेषां तद्भक्तानां च मिथ्या-
त्वस्थिरीकरणं, धर्मवृत्त्या तद्दाने सम्यक्त्वलाङ्गनम्, आ-
रभ्यदोषश्च । अनुकम्पया दद्यादपि । उक्तं च-“सर्वेहि
पि जिणेहि, दुज्जयजिप्ररागदोसमोहेहि । सत्ताणुकंपण्डा,
दाणं न कहिचि पणिसिक्कं” ॥ १ ॥ स्वयमपि च भगवन्तः
सांवत्सरिकदानमनुकम्पया ददुः । “संमत्तस्स समणो-
वासापणं इमे पंच अइयारा जाणिअवा, न समायरि-
अवा । तं जहा-संका, कंखा, विजिगिच्छा, परपासंरुप-
संसा, परपासंडसंथवो । आ० क०” । (शुद्धादिपूडाहर-
णानि स्वस्वस्थाने)

गुरुणिवेयण-गुरुनिवेदन-न० । सर्वात्मना गुरोः प्रवाजकस्या-
ऽऽत्मसमर्पणे, ध० ३ अधि० ।

गुरुत्त-गुरुत्व-न० । सर्वत्र गौरवलाभे, यो० वि० ।

गुरुद्व-गुरुद्वय-न० । गुरुयतिसत्केषु मुखवर्त्तिकासनादिषु,
ध० २ अधि० ।

गुरुदार-गुरुदार-पुं० । व० व० । पितृव्यकलाप्राहकोपाध्यायादी-
नां पूज्यानां स्त्रियाम्, अनु० ।

गुरुदेववेयावच-गुरुदेववेयावृत्त्य-न० । धर्मोपदेशकानामर्हतां च
प्रतिपत्तिविश्रामणाज्यधेनादौ नियमे, ध० १ अधि० ।

गुरुदेवाइपूयण-गुरुदेवादिपूजन-न० । गुरुदेवादिपूजाविषये व-
ह्माने, यो० वि० ।

गुरुदेवोगहजूमि-गुरुदेवाग्रहजूमि-स्त्री० । आचार्यदेवाश्रयचु-
वि, “गुरुदेवोगहजूमि-ए जत्तओ चैव होति परिभोगो ।” पञ्चा०
१२ विव० ।

गुरुदोस-गुरुदोष-पुं० । गुरुर्महान् दोषोऽगुभक्तमन्त्रादिरूपो य-
स्मिन्नसौ गुरुदोषः । पापकृति, “वयभंगो गुरुदोसो, थोवस्स वि
पालणा गुणकरी उ ।” पञ्चा० ५ विव० ।

गुरुदोसारंजिता-गुरुदोषारम्जिता-स्त्री० । गुरुदोषान् प्रवच-
नापघातकारिण आरब्धुं शीलमस्येति गुरुदोषारम्भी, तद्भाव-
स्तत्ता । गुरुदोषकरणे, यो० १ विव० ।

गुरुपामिणीय-गुरुप्रत्यनीक-त्रि० । गुरुं प्रति ज्ञानाद्यवर्णवादभा-
षणादिना प्रतिकूले, आनु० ।

गुरुपामिवत्ति-गुरुप्रतिपत्ति-स्त्री० । मातापितृधर्माचार्यदेवतात्त-
कणानां गुरुणामुचितपूजायाम्, ध० ।

सा चेत्थं योगशास्त्रे-

“अज्युत्थानं तदालोके-ऽभियानं च तदाऽऽगमे ।

शिरस्यञ्जलिसंस्मरणः, स्वयमासनदौकनम् ॥ १ ॥

आसनाभग्रहो भक्त्या, वन्दना पर्युपासनम् ।

तद्यानेऽनुगमश्चेति, प्रतिपत्तिरियं गुरोः” ॥ २ ॥

दिनकृत्येऽपि-

“आसणेण निमन्तेत्ता, तओ परिअणसंजुओ ।

वंदए मुणिणो ताहे, खंताइगुणसंजुए” ॥ ध० २ अधि० पञ्चा० ।

गुरुपयमेवा-गुरुपदसेवा-स्त्री० । पदत्रिशद्गुणसमन्विता गुरुव-
स्तेषां पदानि चरणास्तेषां सेवा । गुरुचरणानां सम्यगारा-
धने, ध० २० ।

गुरुपरंपरागम-गुरुपरम्परागम-पुं० । तीर्थकृद्गुणधराचार्यादि-
क्रमेण प्रवचनार्थागमे, अङ्ग० ।

गुरुपरम्परागमवक्तव्यनेत्यम्-

तेषां अज्जमुहम्मसामिणा एवंवुत्ते समाणे हट्ठतुट्ठाचित्त-
माणंदिए जंवू एवं वयासी-कहं णं भंते ! गुरुपरंपरागमे
जणइ ? । जंवू ! समणेणं जगवया महावरणं तओ आगमा
पणत्ता । तं जहा-अंतागमे, अणंतरागमे, परंपरागमे ।
अत्यओ अरहंताणं भगवंताणं अंतागमे । मुत्तओ गण-
हराणं अंतागमे । गणहरसंसाणं अणंतरागमे । तओ परं
सर्वेसि परंपरागमे । अङ्ग० ।

गुरुपरतंत-गुरुपरतन्त्र-त्रि० । ज्ञाननिधायति, द्वा० २७ द्वा० ।

गुरुपरिवार-गुरुपरिवार-पुं० । साधुवर्गे, “गुरुपरिवारो गच्छो,
तस्य वसंताण णिज्जरा बहुला ।” पं० व० ३ द्वार ।

गुरुपरतंत-गुरुपरतन्त्र-न० । ज्ञानाधिकाचार्याऽऽयतत्वे,
पञ्चा० ११ विव० । पं० । “तस्य गुरुपरतंतं, विष्णुं स-
ञ्जायसारणा चैव ।” पञ्चा० १८ विव० ।

गुरुपुच्छा-गुरुपृच्छा-स्त्री० । रत्नाधिकप्रश्ने, “गुरुपुच्छाए णि-
आंगकरणं” पञ्चा० १२ विव० ।

गुरुपूयण-गुरुपूजन-न० । भक्तपानवस्त्रप्रणामादिजिरभ्यर्चने,
हा० २४ अष्ट० ।

गुरुपूया-गुरुपूजा-स्त्री० । वाचनाऽऽचार्यपूजायाम्, श्रा० ।

आह गुरु पूयाए, कायवदो होइ जइ वि हु जिणाणं ।

तह वि तई कायव्वा, परिणामविमुच्छिहेऊओ ॥३४६॥

आह गुरुरित्युक्तवानाचार्यः-पूजायां क्रियमाणायां कायव-
धः पृथग्यगुपमदो यद्यपि भवत्येव जिनानां रागादिजेतूनामि-
त्यनेन तस्याः सम्यग्विषयमाह-तथाऽप्यसौ पूजा कर्त्तव्येव ।
कुतः ? परिणामविमुच्छिहेतुत्वादिति ॥३४६॥ श्रा० । गुरुपूजा-
सत्कं सुवर्णादि द्रव्यं गुरुद्रव्यमुच्यते, नत्रा ? ॥ १० ॥ प्रागेवं पू-
जाविधानमस्ति, न वा ? ॥ ११ ॥ कुत्र चैतदुपयोगांति प्रसा-
द्यम ? ॥ १२ ॥ इति प्रश्नवये उत्तरम्-गुरुपूजासत्कं सुवर्णा-
दि गुरुद्रव्यं न भवति, स्वनिश्रयायामकृतत्वात् । स्वनिश्रयाकृतं
च रजाहरणाढ्यं गुरुद्रव्यमुच्यते इति ज्ञायते ॥१०॥ हेमाचार्या-
णां कुमारपालराजेन सुवर्णकमलैः पूजा कृताऽस्ति, एतदक्षरा-
णि कुमारपालप्रबन्धे सन्ति ॥११॥ “धर्मलाभ इति प्रोक्ते, दूरादु-
च्छिन्नतपाण्ये । सूरये सिद्धसेनाय, ददौ कोटिं नराधिपः” ॥ १ ॥
हा० ३ प्रका० ।

गुरुपूयाकरणरई-गुरुपूजाकरणरति-त्रि० । गुरवः पूज्या लौ-
किका लोकोत्तराश्च । तत्र लौकिकाः पित्रादयो वृक्षाश्च, लोको-
त्तरा धर्माचार्यादयः, तेषां पूजाकरणे रतिर्यस्य । गुरुणां यथा-
चित्तविनयादिविधौ शक्तिमति, दर्श० ।

गुरुपूवेस-गुरुपूवेश-पुं० । गुरुणामुपदेशदानाय ग्रामादिप्रवेशे,
ध० । तत्र गुरुपूवेशोत्सवः सर्वाङ्गाण्यौढाऽऽरुवरचतुर्विधश्री-
सङ्घसंमुखगमनश्रावणांसिद्धसत्कारादाना यथाशक्ति कार्यः ।
यतः-“अभिगमणवन्दनमंसणेण” इत्यादि । ध० २ आधि० ।

गुरुफासणाम-गुरुपर्शनामन्-न० । स्पर्शनामभेदे, यच्चदयाज्ज-
न्तुशरीरं यज्जादिवद् गुरु भवति । कर्म० १ कर्म० ।

गुरुनत्त-गुरुनक्त-त्रि० । गुरवः पूज्याः, तेषु भक्तो गुरुभक्तः ।
गुरुबहुमानिनि, पं० १२ विव० ।

गुरुनत्ति-गुरुभक्ति-स्त्री० । गृणाति, शास्त्रार्थमिति गुरुः । आह स्व-
“धर्मज्ञो धर्मकर्त्ता च, सदा धर्मपरायणः । सर्वेभ्यो धर्मशा-
स्त्रार्थ-देशको गुरुकथं” ॥१॥ तस्य भक्तिः । गुरुबहुमाने, हा० ३
अष्ट० । गुरवो मातापितृधर्माचार्यादयः, तेषां भक्तिः । मातापित्रा-
दीनामासनादिप्रतिपत्तौ, कर्म० १ कर्म० । धर्माचार्यबहुमाने-
पञ्चा० २ विव० ।

गुरुजाव-गुरुजाव-पुं० । गुरुरयं गुणः कथादित्येव रूपेऽध्यव-
साये, गुरुत्वे गौरवार्हत्वे च । स० ।

गुरुमहत्तर-गुरुमहत्तर-पुं० । गुर्वोर्मातापित्रोर्महत्तराः पूज्याः,
अथवा-गौरवार्हत्वेन गुरवो महत्तराश्च वयसा वृक्षत्वाद् ये ते
गुरुमहत्तराः । गुर्वोर्गौरवार्हत्वेन वा महत्तरेषु, गुरुषु महत्तरेषु
च । स्था० १० ग० ।

गुरुमुट्ट-गुरुमुख-न० । सुरिवन्दने, “जत्ताविहाणमेयं, णाऊ-
यं गुरुमुहाउ धीरेहि ।” पञ्चा० ११ विव० ।

गुरुमूला-गुरुमूल-न० । गुरोराचार्यस्य मूलमतिक्रम । ध० २ अ-
धि० । पञ्चा० । कथाचार्यादेः समोपे, श्रा० म० प्र० । “गुरु-
मूले निवसंता, अणुकूला जे न हुंति उ गुरुणं ॥ एपसि तु प-
याणं, दूरं दूरेण ते हुंति” ॥५२॥ आच० ४ अ० ।

गुरुर्य-गुरुक-न० । अर्धां गमनस्वजावे, यज्जादेरिव स्पर्शजदे,
विशे० । स्था० । “इहिरससायगुरुए-णं भोगासंसिद्धिणं ।”
स्था० २ टा० २ उ० । गुरुकर्माण, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

गुरुर्यण-गुरुजन-पुं० । धर्माचार्ये, पञ्चा० ११ विव० ।

गुरुर्यणपूया-गुरुजनपूजा-स्त्री० । मातापितृधर्माचार्यादिपूजने,
पञ्चा० ५ विव० ।

गुरुर्यज्ञहृय-गुरुकलघुक-न० । तिर्यग्गामिवागुज्योतिष्कविमाना-
दिके, गुरुलघूभयस्वभावे ऊच्ये, विशेष० श्रा० म० भ० । स्था० ।
(‘अगुरुलघूय’ शब्दे प्रथमभागं १,५७ पृष्ठे वक्तव्यता)

गुरुर्यतिरिमोहरायआणापरवस-गुरुकश्र।मोहराजाज्ञापरवश-
त्रि० । महाज्ञाननृपतिशासनाऽऽयत्ते, जी० १ प्रति० ।

गुरुलाघय-गुरुलाघव-न० । गुरु च सारं, द्रष्टु चासारं, तयोर्जा-
वो गुरुलाघयम् । प्रव० ४ द्वार । सारेतरताविभागे, पञ्चा०
११ विव० ।

गुरुलाघवचिन्ता-गुरुलाघवचिन्ता-स्त्री० । सारेतराहोचने,
पञ्चा० १८ विव० ।

गुरुह्राव-गुरुह्राप-पुं० । “ह्रस्वः संयोगे दीर्घस्य” ॥ ८ । १ । ८४ ॥
इति मध्योकारस्य ह्रस्वः । गुरुसंवन्धिगुह्रापे, प्रा० १ पाद ।

गुरुवर्ग-गुरुवर्ग-पुं० । गौरववर्द्धोक्तसमुदाये, “माना पिता क-
लाचार्यः, एतेषां ज्ञातयस्तथा । वृद्धा धर्मोपदेष्टारो, गुरुवर्गः
सतां मतः” ॥१॥ द्वा० १२ द्वा० । पं० । ध० ।

गुरुवय-गुरुवचस्-न० । सुरिभणितं, जी० १ प्रति० ।

गुरुवयण-गुरुवचन-न० । रत्नाधिकाज्ञायाम्, पञ्चा० ।

गुरुआएसेणं वा, जोगंतरगं पि तददिगं तमिह ।

गुरुआणाजंगमि, सवेऽणत्या जअो भणितं ॥ ४९ ॥

गुर्वादेशेन रत्नाधिकाऽऽज्ञया । ‘वा’ शब्दो विकल्पार्थः । योगा-
न्तरमपि स्वभूमिकासदृशयोगादर्थकथनादेरन्यो योगो व्यापा-
रो भ्रान्तप्रतिज्ञारणादि योगान्तरम्, तदेव योगान्तरकम्, तदपि,
आस्तां स्वभूमिकासदृशयोगम् । यः करोति तस्यानुबन्धताव-
विधिरिति प्रक्रमः । कस्मादेवमिति ? अत आह-तस्मात्स्वभू-
मिकासदृशयोगादर्थकथनादेर्गर्भकं प्रधानतरं तदधिकम्, पुष्पा-
लम्बनवादिभिर्गुरुभिरुपदिष्टत्वात् । तदिति योगान्तरं ग्लानप्र-
तिचरणादिः । इह प्रक्रमः । अथ स्वभूमिकाचित एव योगावि-

धेयः, किं गुर्वादेशात्तेन कृतेनेति ?। अत्राह-गुर्वाज्ञानङ्गे धर्माचार्यादेशविराधने, सर्वे समस्ताः, अनर्था अपाया भवन्ति । एतदेव कुत इति ?, आह-यतो यस्मात्कारणात्, भणितमुक्तमागमे, गुर्वाज्ञाभङ्गेऽनर्थप्रतिपादनपरं वचनम् । इति गाथार्थः ॥ ४५ ॥

तदेव वचनं दर्शयन्नाह-

उच्छृमदसमनुवा-स्रसेहिं मासष्टमासखमणेहिं ।

अकरिंतो गुरुवयणं, अणंतसंसारिओ होति ॥४६॥

षष्ठः प्रमदशमद्वादशैः क्रमेणोपवासद्वयादिस्वरूपैः । तथा-मासार्चमासकृपणैः प्रसिद्धैः । इह व्यक्त्यपेक्षं बहुवचनम् । इह च युक्तोऽपीति शेषो दृश्यः । अकुर्वन्नाचरन्, गुरुवचनं रत्नाधिकाङ्गम्, अनन्तसंसारिकोऽनन्तभवभ्रमणयुक्तो, भवति जायते । यतः-संविनगीतार्था गुरवो ज्ञान्ति, ते चाऽऽप्तोपदिष्टमेवादृशन्ति, आभिनिर्वाशकं च तदकरणं मिथ्यात्वोदयादेव, तदुदयाच्चानन्तसंसारिकत्वं, यदुत्कृष्टतपश्चरणवतोऽपि भवति तन्नाश्रुतम् । इति गाथार्थः ॥४६॥ पञ्चा० ५ विव० । जी० ।

गुरुवयणाणुसार-गुरुवचनानुसार-गुरवो जिनादयः, तेषामुपपदेश आज्ञा, तस्यानुसार आनुरूप्यं गुरुपदेशानुसारः । आज्ञा-कल्पे, पञ्चा० १३ विव० ।

गुरुवयणोवगय-गुरुवचनोपगत-त्रि० । गुरोः सकाशाद् वचनमुपयाते, विश० । अनु० । गुरुप्रदत्तया वाचनया प्राप्ते, ग० २ अधि० ।

गुरुविणय-गुरुविनत-त्रि० । संसारोत्तरणोपायोपदेशकेषु प्रणते, पञ्चा० १७ विव० ।

गुरुविनय-पुं० । गुरोर्बहुमानादौ, षो० ।

गुरुविनयस्वरूपमाह-

औचित्याद् गुरुवृत्ति-बहुमानस्तत्कृतज्ञताचित्तम् ॥

आज्ञायोगस्तत्स-त्यकरणता चेति गुरुविनयः ॥४७॥

औचित्यादौचित्येन पुरुषभूमिकापेक्षया गुरुवृत्तिगुरुषु वचनं वैद्यावृत्त्यद्वारेण बहुमान आन्तरः प्रीतिविशेषो ज्ञावप्रतिबन्धः सद्गन्तःकरणलक्षणो न मोहो, मोहो हि ससङ्गप्रतिपत्तिरूपः शास्त्रे निवार्यते, गुरुषु गौतमस्नेहप्रतिबन्धन्यायेन तस्य मोक्षं प्रत्यनुपकारकत्वात् । मोक्षानुकूलस्य तु भावप्रतिबन्धस्यानिषेधात्ततः सकलकल्याणसिद्धेः यो हि गुरुकृतमुपकारमात्मविषयं विशिष्टविवेकसंपन्नतया जानाति । यथाऽस्मास्वनुग्रहप्रवृत्तैः स्वकीयकक्षेत्रानिरपेक्षतया रात्रिन्दिवं महान् प्रयासः शास्त्राध्ययनपरिज्ञानविषयः प्रभूतं कांक्षं यावत् कृत इति स कृतञ्च उच्यते । अथवा-अल्पमप्युपकारं भूयासं मन्यते । अथवा-कृताकृतयोर्लोकप्रसिद्धयोर्विभागं कृतस्य मतिपाट्वाद्दिशेषविषयं स्वरूपं परिच्छिनत्ति, न पुनर्जन्मतया कृतमपि साक्षात्प्रणालिकया वा न वेत्ति, ततस्तद्भावः कृतज्ञता, तेषु गुरुषु कृतज्ञतासहितं चित्तं तत्कृतज्ञताचित्तम् । आज्ञायोगः आज्ञानियोगः शासनम् । यथा राजाऽऽज्ञा राजशासनं, तस्या योग उत्साहस्तथा वा आज्ञया योगः संबन्धः । आज्ञां दत्तां न विफलीकर्तुमिच्छन्ति । तत्सत्यकरणता चेति तेषां गुरुणां सत्यकरणता यत् तैरुक्तं तत्तथैव तेषु विद्यमानेषु स्वभूयमाणेषु वा संपादयत्येवं तद्वचः २३७

सत्यं कृतं भवति । इति गुरुविनयः । एवमेते सर्वेऽपि प्रकारा औचित्यात् गुरुवृत्त्यादयो गुरुविनयो भवति प्रागुक्तः । षो० १३ विव० ।

गुरुविनयस्य किं मूलम् इति ?, आह-

सिद्धान्तकया सत्सङ्ग-गमश्च मृत्युपरिजावनं चैव ।

दुष्कृतमुकृतविपाका-लोचनमथ मूलमस्याऽपि ॥ १५ ॥

“सिद्धान्तेत्यादि” सिद्धान्तकथा स्वसमयकथा सत्सङ्गमश्च सत्पुरुषसंपर्कश्च, मृत्युपरिभावनं चैवावश्यंभावी मृत्युरिति । यथोक्तम्-“नरेन्द्रचन्द्रन्दिव्यकरेषु, तिर्यहमनुष्यामरनारकेषु । मुनीन्द्रविद्याधराकिन्नरेषु, स्वच्छन्दस्त्रीवाचरतो हि मृत्युः” ॥१॥ इति । दुष्कृतानां पापानां, सुकृतानां च पुण्यानां, विपाकाऽनुभावाः, तदालोचनं तद्विचारणं हेतुफलज्ञावद्वारेण, अथाऽनन्तरं मूलं कारणमस्यापि गुरुविनयस्य सर्वमेतत्समुदितम् ॥ १५ ॥

अधुना गुरुविनयसहितस्य प्रतिपादितमूलस्याऽऽदेयतामुपद-

र्शयन्निदमाह-

एतस्मिन् खलु यत्नो, विदुषा सम्यक् सदैव कर्तव्यः ।

आमूलमिदं परमं, सर्वस्य हि योगमार्गस्य ॥ १६ ॥

“एतस्मिन्त्यादि” एतस्मिन् खलु एतस्मिन्नेव प्रागुक्ते सिद्धान्तकथादौ, यत्न आदरो, विदुषा विचक्षणैः, सम्यक् संगतः सदैव सर्वकालमेव कर्तव्यो विधेयः । आमूलमज्जिवाप्त्या कारणमिदं सिद्धान्तकथादि, परमं प्रधानं, सर्वस्य हि योगमार्गस्य सकलस्य योगवर्त्मनो यतो वर्तते ॥ १६ ॥ षो० १३ विव० ।

गुरुविनयफलं प्रतिपादयन् गुरुविनयमाह-

जो गिएहइ गुरुवयणं, जन्नंतं ज्ञावओ पसन्नमणो ।

ओसहमिव पिज्जंतं, तं तस्स सुहावहं होइ ॥

पुन्नेहिं चोइया पुर-कणहि सिरिजायणं भवियसत्ता ।

गुरुमागमेसि जहा, देवयमिव पज्जुवासंति ॥

बहुसोक्खसयसहसा-ण दायगा मोयगा दुइसयाणं ।

महा० ५ अ० ।

गुरुवी-गुर्वी-स्त्री० । “तन्वीतुल्येषु” ॥८॥ २ । ११३॥ इत्यन्त्यव्यञ्जनस्योकारः । गुरुत्वविशिष्टे स्त्रीत्वाविशिष्टेऽर्थे, गर्जवत्याम, प्रा० १. पाद ।

गुरुवेगकम्-गुरुवेगकृत-त्रि० । मातापितृचित्तसन्तापकारिणि, हा० १५ अष्ट० ।

गुरुमइ-गुरुस्मृति-स्त्री० । धन्यास्ते ग्रामनगरजनपदादयो येषु मदीया धर्माचार्या विहरन्तीति । गुरुस्मरणे, ध० २ अधि० ।

गुरुसक्खिय-गुरुसाक्षिक-न० । गुरुं साक्षिणं कृत्वा कृते, ध० ।

त्रिविधं हि प्रत्याख्यानकरणस-आत्मसात्तिकम् १, गुरुसात्तिकम् २, देवसाक्षिकम् ३ चेति । गुरोः पार्श्वे प्रत्याख्यानं कार्यमेव । उक्तं च-“प्रत्याख्यानं यदासीत्-त्करोति गुरुसाक्षिकम् । विशेषणार्थं गृह्णाति, धर्मोऽसौ गुरुसाक्षिकश्च” ॥१॥ गुरुसाक्षिकत्वे हि दृढता ज्ञाति प्रत्याख्यानपरिणामस्य । “गुरुसक्खियो दुधम्मो” धर्म २ अधि० ।

गुरुसज्जिह्वग-गुरुमहाध्यायिक-पुं० । गुरुणां सहाध्यायिनि पितृव्यस्थानीये, वृ० ४ उ० ।

गुरुसाहस्रमयसुस्मृत्या-गुरुसाधर्मिकशुश्रूषणता-स्त्री० । त-
त्त्वोपदेष्टुः समानधर्मकर्तृश्च सेवायाम्, उक्त० २९ अ० ।
दाक्षाद्याचार्याणां साधर्मिकाणां च सामान्यसाधूनां शुश्रूषण-
तायाम्, ज० १ श० ९ व० ।

गुरुशुश्रूषणताफलं प्रष्टुकामः शिष्य आह-

गुरुसाहस्रमयसुस्मृत्याए एं भंते ! जीवे किं जनय-
इ ? । गुरुसाहस्रमयसुस्मृत्याए एं विणयपक्विवत्ति
जणयइ । विणयपक्विवत्ते य एं जीवे अणच्चासायणसीद्धे
नेरइयतिगिखजोणियमणुस्संदेवकुगईओ निरुम्भइ, वन्न-
संजलणजत्तिवहुमाणयाए मणुस्संदेवकुगईओ निवन्धइ,
सिद्धिसुगई च विसोहेइ, पमत्याइ च एं विणयमूलाइं
सव्वकजाइं साहेइ, अन्ने य बह्वे जीवे विणयइता ज-
वइ ॥ ४ ॥

हे जगवन् ! गुरुणामाचार्याणां साधर्मिकाणां एकधर्मवतां
शुश्रूषया सेवनया जीवः किं जनयति ? । तदा गुरुराह-
गुरुसाधर्मिकशुश्रूषया विनयप्रतिपत्तिं विनयधर्मस्याराधनां
विनयाङ्गीकारत्वं जनयति । विनयं प्रतिपन्नः प्रतिप्रश्नविनयोऽङ्गी-
कृतविनयो जीवः अनन्याशातनाशीलः सन् आचार्यादीनाम् अभि-
क्तिनिन्दाहीनाऽवर्णवादाद्याशातनानिवारकः सन् नरकतिर्यक्-
योतिं, तथा मनुष्यदेवयोः कुगतिं च रुणद्धि निषेधयति, आचार्या-
णामन्याशातनानिवारको नरो नरकयोनौ नाप्स्यते, तिर्यग्योनौ
च नाप्स्यते, मनुष्येषु कुयोनौ स्लेच्छादौ, देवेषु कुयोनौ कित्तिवपि-
कादौ नाप्स्यते । तथा पुनर्वर्णसंज्ञवन्नभक्तिबहुमानतया मानवेषु
उच्चैः कुत्रेषु सर्वसुखभाक् मनुष्यः स्यात्, वर्णः श्लाघा, तेन वर्णेन
संज्ञवलनं गुणप्रकटीकरणं वर्णसंज्ञवलनं, भक्तिरभ्युत्थानादिका,
बहुमानोऽभ्यन्तरप्रीतिविशेषः । वर्णसंज्ञवलनं च भक्तिश्च बहुमा-
नश्च वर्णसंज्ञवन्नबहुमानाः, तेषां भावो वर्णसंज्ञवलनबहुमानता,
तथा वर्णसंज्ञवलनबहुमानतया पुमान् भवेत्, यस्य गुणश्ला-
घाभक्तिप्रीतयः सर्वैः कियन्ते, तादृगुत्तमकुलप्रसूतो नरः स्या-
दित्यर्थः । देवोऽपि च महाद्वैकः स्यात्, च पुनः स सिद्धिं सन्नतिं
च मोक्षरूपां समीचीनगतिं च विशेषेण शोधयति, प्रशस्तानि
च विनयमूत्रानि श्रुतज्ञानादीनि सर्वाणि धर्मकार्याणि शोधय-
ति । स च स्वयं विनयमूलं सर्वकार्यशोधकः सन् अन्यान् अपि
बहून् जीवान् विनेता विनयप्राहयिता भवति । उक्त० २६ अ० ।
गुरुणां शुश्रूषणं पर्युपासनेन, तेन विनयप्रतिपत्तिमुचितकर्तव्यकर-
णाङ्गीकाररूपां जनयति, “विनयपक्विवत्ते” इति प्राग्वन् । प्रति-
पन्नोऽङ्गीकृतो विनयो येन स तथा । चः पुनरर्थः, जीवः (अणच्चा-
सायणामीद्धे स्ति) अतीवायं सम्यक्वादिलाभं शानयति वि-
नाशयतीत्याशातना, तस्याः शीलं तत्करणस्वभावात्मकस्ये-
त्याशातनामाज्ञानं तथाऽनन्याशातनाशीलः । कोऽर्थः ? गुरुपरि-
धादादिपरिहाररुद्वेगविधश्च नैरयिकतिर्यग्गोचरमनुष्यदेवदु-
र्गतिरिति, नैरयिकाश्च तिर्यञ्च नैरयिकतिर्यञ्चः, तेषां योनिः,
स्वार्थिके कनि नैरयिकः । तिर्यग्योनिनैरयिके प्रतीते, मनुष्यदेव-
दुर्गती च म्भेच्छाकित्तिवपिक्वादिद्विक्रमे, निरुणद्धि निषेधयति,
तत्तेनोत्खाशातनया अभवेन तत्रागमनात् । तथा वर्णं श्लाघा,
तेन संज्ञवलनं गुणोद्भासनं वर्णसंज्ञवलनं, भक्तिरज्जलिप्रप्रदादि-
का, बहुमानः आन्तरः प्रीतिविशेषः, एषां द्वन्द्वे भावप्रत्ययं च

वर्णसंज्ञवलनभक्तिबहुमानता, तथा प्रकामाद् गुरुणां विनयप्रति-
पत्तिरूपया (माणुस्संदेवसुगई स्ति) मानुष्यदेवसुगती विशि-
ष्टकुलैर्बर्णेन्द्रव्याशुपलक्षिते निबध्नाति, तत्राप्रयोगवकर्मनिब-
धनेनेति भावः । (सिद्धिसुगई च स्ति) सिद्धिसुगतिं च विशां-
धयति । तन्मार्गजूनसम्यग्दर्शनादिवशोधनेन प्रशस्तानि च
प्रशंसाऽऽस्पदानि विनयमूलानि विनयहेतुकानि सर्वकार्याणीदं
श्रुतज्ञानादीनि परत्र च मुक्तिं साधयति निष्पादयति । तत् कि-
मेवं स्वायंसाधक एवासावित्याह-अन्याश्च बहून् जीवान् विनेता
विनयं प्राहयिता, स्वयं सुस्थितस्योपादेयवचनत्वात् । तदु-
क्तम्-“दिष्टिओ छावए परं ति” । तथा च विनयमूलत्वादशेष-
धेयसां तत्रापण्णेन परार्थसाधकोऽप्यसौ भवत्येवेति भावः ॥
उक्त० २६ अ० । (पार्श्वटीका)

गुरुमुस्मृमग-गुरुशुश्रूषक-पुं० । आराध्यवर्गस्य शुश्रूषां कुर्वति,

साम्प्रतं गुरुशुश्रूषक इति पञ्चमं भावभावाकमाह-

सेवाऽकारणेण य, संपायेण जावओ गुरुजणस्स ।

सुस्मृमणं कुणंतो, गुरुमुस्मसो हवइ चउटा ॥ ४ए ॥

सेवया पर्युपासनेन १, कारणेन अन्यजनप्रवर्त्तनेन २, संपा-
दने गुरोरौषध्यादीनां प्रदानेन ३, ज्ञावधेताबहुमानः ४, तावाभि-
त्य संपादनज्ञावतः गुरुजनस्याराध्यवर्गस्य, शुश्रूषां कुर्वन् गुरुशु-
षको जवतीति । (ध० २०) इह यद्यपि गुरवो मातापित्रादयोऽपि
भग्यन्ते, तथाऽप्यत्र धर्मप्रस्तावादिह धर्माचार्यादय एव प्रस्तुता
इति । ध० २० ।

सेवइ कालस्मि गुरुं, अकुणंतो जाणजोगवाधायं ॥ ५० ॥

सेवते पर्युपास्ते, कालेऽवसरे, गुरुं पूर्वोक्तस्वरूपं, कथमकुर्वन्
ध्यानं धर्मभ्यानादि, योगाः प्रत्युपेक्षणवश्यकादयः, तेषां व्या-
घातमन्तरायं, जीर्णभेषुवत् । ध० २० (तत्कथा-‘जिष्णुसेठि’
शब्दे वक्ष्यते)

गुरुमुस्मृमण-गुरुशुश्रूषण-न० । मातापितृपरिचरणे, “प्रारम्भ-
मङ्गलं ह्यस्या गुरुशुश्रूषणं परम् ।” हा० २५ अष्ट० ।

गुरुमुस्मृमा-गुरुशुश्रूषा-स्त्री० । गुरुपरिचर्यायाम्, दर्श० ।

गुरुशुश्रूषा पुनस्त्रिविधा-

“गुरुसुस्मृसा तिविहा, सेवासंपारुणेण नायक्वा ।

इदलोयगुरु पियरो, ताणं सुखुमणं कुणइ ॥

आहारवत्थपत्ता-इएसु उल्लमइ इच्छियारेसु ।

भावै उ ताणमवकु-लमवसरे जयइ किंसेसु ॥

अहवा वि गुरु सम्म-त्तराहगा तेण दोइ तिविहा वि ।

नवरं काव्वाणया, तिविहा वि सुहाणुबंघफत्ता ॥

काव्वा सुणेइ पुच्छइ, पढइ य विस्सामणाइ पक्खेइ ।

वाहाविवज्जणट्ठा, साहूणं सव्वकालस्मि ॥

आहारवत्थपत्ता-इयाइ सइ एसणीए निच्चं पि ।

दोएइ मण दु चित्ता, विसेमओ पत्तकावस्मि ॥

इंताणं संमुहं जाइ, गच्छंताणमणुव्वए ।

गुरुणं पायमूलस्मि, चिट्ठइ कयपंजली ॥” दर्श० ।

गुप्त-गुरु-पुं० । इचुरसकाथे, आव० ६ अ० । प्रज्ञा० । गुप्तो
द्विधा, स्व-पिण्डभेदात् । स्था० ६ हा० । औ० । “खंरगुल
मच्छंदिमईणं” अनु० । “वपांसु जवणममृतं, शरदि जलं

गोपयश्च हेमन्ते ॥ शिशिरे चामन्नकरसो, घृतं वसन्ते गुरुश्चान्ते”
॥ १ ॥ सूत्र० १ श्रु० ८ अ० १ व० । स्नुहीवृत्तं, स्त्री० । टाप् ।
वाच० ।

गुहकय-गुरुकृत-त्रि० । गुरुसंस्कृते, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार ।

गुहगुह-उद्-नमि-धा० । ऊर्ध्वं नयनं, “उन्नमेरुयङ्गोलालगुह-
गुह्योपेक्षाः” ॥ ८ । ४ । ३६ ॥ इति एयन्नस्योन्नमेगुहगुह्याऽऽ-
दशः । ‘गुहगुह्य’ उन्नमयति । प्रा० ४ पाद ।

गुहगुहाइय-गुहगुहायित-न० । गुहगुलेतिशब्दानुकरणम् ।
ततः प्रत्ययः । हस्तिशब्दे, जं० ५ वक्र० । अनु० ।

गुहपाणिय-गुरुपाणिय-न० । गुहाधारस्थे जले, स० १ सम० ।
“गुहो जीए कवड्गाए कट्टिजनि, तथ जं पाणीयं कयं तत्तम-
तत्तं वा, तं गुहपाणियं भवति” नि० चू० २ उ० । तच्च गु-
हनिर्विकृतिकम् । ध० २ अधि० ।

गुहन्न-कृ-धा० । चाटुकरणे, “चाटौ गुहन्नः” ॥ ८ । ४ । ७३ ॥
चाटुविषयस्य कृगो गुहन्न इत्यादेशः । गुहलक्ष । चाटुकरो-
तीत्यर्थः । प्रा० ४ पाद ।

गुहलावनिया-गुहलापनिका-स्त्री० । लोकप्रसिद्धायां (गुह-
लापना) गुहपरिपटिकायां, गुहप्रान्तं वा । सू० प्र० २० पादु० ।
स्था० । भ० ।

गुहलक्ष-देशी-चाटुकरोति, दे० ना० २ वर्ग ।

गुह-देशी-चुम्बने, दे० ना० २ वर्ग ।

गुहलिया-गुहिका-स्त्री० । वटिकायाम्, उक्त० ३ अ० । स्था० ।
आ० म० । अनु० । वर्णद्रव्यविशेषे, भौ० । ज्ञा० । इयमयोग-
निष्पादितगोत्रिकायाम्, ज्ञा० १ ध्रु० १३ अ० । रा० । मुखप्रक्षेप-
कस्य रूपपरावर्तादिकारिकायां गुहिकायाम्, पि० । उक्त० ।

गुहलिका-गुहिका-स्त्री० । तुम्बरवृत्तचूर्णगुहिकायाम्, वृ० १ व० ।
नात्रिकायाम्, औ० । पात्रिकायाम्, जा० ३ प्रांत० ।

गुहल्य-गुहलित-त्रि० । सज्जातगुहमके, गुहमकं च लतासम्-
हः । जं० १ वक्र० । गुहमवति, भौ० । ज्ञा० । गुहगुह्येत्यनुकर-
णशब्दः, ततः प्रत्ययः । हस्तिशब्दे, रा० । जं० ।

गुहगुह्यि-देशी-वृत्त्यन्तरिते, दे० ना० २ वर्ग ।

गुहगुह्य-देशी-भ्रमिते, दे० ना० २ वर्ग ।

गुहवत-गुहवत्-त्रि० । व्याकुलीनवति, ‘गुह’ व्याकुले इति बच-
नात् । भ० १५ श० १ उ० ।

गुहलय-कुवलय-न० । नदीोपप्ले, “मुहियगुहलयनिहाणुं” नं० ।

गुहिय-गुह-त्रि० । व्याकुलीभूते लुब्धे, स्था० ३ टा० ४ उ० ।

गुहिल-गुहिल-त्रि० । गहने, नि० चू० २ उ० । गम्भीरे, वृ० ३
उ० । आ० म० ।

गुहिरण-गुहिरणी-स्त्री० । सगर्भायाम्, ध० ३ अधि० । आपन्नस-
त्वायाम्, पि० । गर्भवत्याम्, दश० ५ अ० । “तस्स भद्रा भारि-
या गुहिरणी” आ० म० द्वि० ।

गुहंधयारात्रोय-गुहान्धकारात्रोय-पुं० । तमोप्रस्थितेदा-
नन्दे, ल० ।

गुहा-गुहा-स्त्री० । पर्वतकन्दरायाम्, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । जं० ।

स्था० । गुहास्तमिस्रगुहादयः । नं० । सुरङ्गायाम्, दश० ७ अ० ।
सिंहपुच्छालतायाम्, शास्त्रपर्यायम्, अकृत्रिमे देवस्त्राते, हृदये,
बुद्धौ, गुह-जावे भिदा अह् । संवरणे, स्त्री० । वाच० ।

गूढ-गूढ-त्रि० । प्रच्छन्ने. स० ३० सम० । गुप्ते, अनुपलब्धे,
नि० चू० १० उ० । औ० । विशेष० । प्रकटवृत्त्याऽज्ञायमाने, प्रव०
४ द्वार । कथमप्युद्घेष्टयितुमशक्येति प्रचयमापन्ने, विश० ।
“प्रकाशयश्च लोकं मे, गूढगर्नाऽभवत् प्रिया” आ० क० । “सु-
सिद्धिष्ठगूढगोपा” गूढो मांसवत्वाद अनुपलब्ध्याद्बुद्धौ गुह्यौ
घुण्टकौ येषां ते तथा । प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

गूढचार-गूढचार-पुं० । प्रच्छन्नचौरः, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

गूढत्य-गूढार्थ-त्रि० । गूढो गुप्तोऽनवगम्यमानोऽर्थो यस्य तद्
गूढार्थम् । अप्रकाशपात्रे, विशेष० ।

गूढदंत-गूढदन्त-पुं० । विद्युन्मुखस्य परतोऽन्तर्द्वीपे, प्रज्ञा० १
पद । नं० । प्रव० । उक्त० । स्था० । भरतवर्षे भविष्यति द्विती-
यचक्रिणि, ती० २१ कल्प । श्रेणिकस्य धारिण्यां जाते पुत्रे, स
च वीरजितान्तिके प्रवर्जितः मृत्वा वैजयन्ते वपन्नः, इत्यनु-
त्तरोपपत्तिकदशानां द्वितीयवर्गे चतुर्थोऽयमेव सूचितम् । अनु० ।
(‘अंतरदीव’ शब्दे प्रथमभागे ८६ पृष्ठस्य वक्तव्यतोक्ता)

गूढमुत्तोलि-गूढमूत्रावलि-स्त्री० । अपवित्रे रामाभगे, पुंश्चि-
ह्वे च । तं० ।

गूढभिराग-गूढशिराक-त्रि० । अलक्ष्यमाणशिराविशेषः, प्रव०
४ द्वार । प्रज्ञा० ।

गूढहिय-गूढहृदय-त्रि० । अलक्ष्यभिप्राये, कर्म० । यो हि
उदायितृपमारकादिवस्तथाऽऽत्माभिप्रायं सर्वथैव निगूहति
यथा नाऽपरः कश्चिद्वेत्ति । कर्म० १ कर्म० ।

गूढायार-गूढाचार-त्रि० । गूढो मायाप्रस्थिगुहिल आचारः
प्रवृत्तिर्यस्य स गूढाचारः, गूढ आचारो येषां ते गूढाचाराः । ग-
लकलकप्रस्थिच्छेदादिषु, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

गूढयारि(ण्)-गूढाचारिन्-त्रि० । प्रच्छन्नाऽऽचारयति, स०
३० सम० । “गूढायारी निगूहज्जा” सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

गूढवत्त-गूढवर्त्त-पुं० । गूढश्चासावावर्त्तश्च गूढवर्त्तः । गेन्दुकद-
वरकस्य दारुप्रन्थादेर्वा आवर्त्तने, स्था० ४ टा० ४ उ० ।

गूह-गूथ-न० । पुं० । गूथ-कः । अर्द्धर्चा० । विद्यायाम्, तं० ।

गूहण-गूहन-न० । स्वरूपस्य गोपायने मायाविशेषे, भ० १२
श० ५ उ० । तदात्मके मोहनायकर्मणि, स० ५२ सम० ।

गूहमाण-गूहमान-त्रि० । गोपायति, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।

गूह-गूह-धा० । उपादाने, “प्रहेर्गूहः” ॥ ८ । ४ । ३९४ ॥ इ-
त्यपञ्चशे प्रहेर्धानोर्गूह इत्यादेशः । “पठ गूहहाप्पुप्रतु” प्रा०
४ पाद ।

गै-गै-पुं० । शब्दे, गीते च । गैः उमान् शब्दगीतयोः । एका० ।

गैदुअ-कन्दुक-न० । “पञ्चयद्यादौ” ॥ ८ । १ । ५७ ॥ इति
“आदेरस्थैत्वम् (प्रा०) “मरकतमदकले गः कन्दुके त्वादेः”
॥ ८११८२३ इति कस्य गः । वस्त्रादिनिर्मिते गोलके “गैद” इति
ख्याते, प्रा० १ पाद ।

गेज्ज-ग्राह्य-त्रि० । “ एद् ग्राह्ये ” ॥८१॥७८॥ ग्राह्यशब्दे आदे-
रात एद् भवति । ‘गेज्ज’ आदेये, प्रा० १ पाद ।

गेह-गृह-धा० । “ग्रहो बल-गेह-हर-पङ्क-निरुवारादिपञ्चु-
आः” ॥७४॥२०॥ इति ग्रहेर्गेहादेशः । ‘गेह’ गृहाति ।
प्रा० ४ पाद ।

गेहिहअ-गृहीत्वा-अव्य० । “क्त्वा-तुम-तव्येषु घेत” ॥८॥ ४ ।
२१०॥ इति घेदादेशाभावे तथारूपम् । आदायेत्यर्थे, प्रा० १ पाद ।
गेय-गेय-न० । गानयोग्ये, स्था० ४ ठा० ४ उ० । स्वरसंचा-
रेण गीतिप्रायं निबद्धम् । तद्यथा-कापिलीयमध्ययनम् “ अ-
धुवे असासयम्मि, संसारमि दुक्खपउराए” इत्यादि । सूत्र०
१ श्रु० १ अ० १ उ० । ‘सरकरणं, संर संचारो वा गेयं’ । नि०
चू० १७ उ० ।

अधुना गेयमाह-

तंतिसमं तालसमं, वन्नसमं गहसमं लयसमं च ।

कवं तु होइ गेयं, पंचविहं गीयसन्नाए ॥ १७६ ॥

तन्त्रीसमं तालसमं वर्णसमं ग्रहसमं लयसमं च काव्यं तु जय-
ति । तुशब्दोऽवधारणार्थ एव । गीयत इति गेयं पञ्चविधमुक्तैवि-
धिभिर्गीतसंज्ञायां गेयाख्यायाम् । तत्र तन्त्रीसमं वीणादितन्त्रीश-
ब्देन तुल्यं, मिलितं च । एवं तालादिष्वपि योजनीयम् । मवरं ताला
हस्तगमाः, वर्णा निपादपञ्चमाऽऽदयः, ग्रहा उत्तेपाः, प्रारम्भ-
रभसविशेषा इत्यन्ये, लयास्तन्त्रीस्वनविशेषाः, “तत्थ किल को-
णएणं तंती छिप्पति, तत्रो णहेहि अणुमज्जिज्जति, तत्थ अन्नारि-
सो सरो उठेति, सो लयोत्ति” ग.थार्थः ॥ १७६ ॥ दश० नि० २
अ० । “अप्येगइथा देवा चउाव्वहं गेयं गायंति । तं जहा-उक्खि-
त्ताय पायत्ताय मंदा रोइयावसाणं ।” रा० । “चउव्विहे गेये
पण्णत्ते । तं जहा-उक्खित्तए पत्तए मंदए रोविंदए” स्था० ४ ठा० ४
उ० । (अष्टौ गुणा ‘गीय’ शब्दे अस्मिन्नेव भागे ६०१ पृष्ठे उक्ताः)

गेरिय-गैरिक-न० । गिरौ भवम्-ठञ् । वाच० । आती, द-
शा० ५ अ० १ उ० । पृथ्वीकायभेदे, आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।
मणिभेदे, सूत्र० २ श्रु० ३ अ० । प्रज्ञा० । धातुरक्तवस्त्रे विदारुति
परिवाजकं, प्रव० ६४ द्वार । गैरिकरज्जितवाससि श्रमणभेदे,
पि० । श्रमणभेदे, स्था० ५ ठा० ३ उ० । आचा० । न० । कापिले,
पि० । अचलस्य प्रजापतिपुत्रस्य प्रतिपत्ते, ति० ।

गेरुय-गैरिक-न० । ‘गेरिय’ शब्दार्थे, आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

गेहल-गृहान्य-न० । ग्लानत्ये ग्लानभावे, आचा० ४ अ० । “गेहलं
रोगो वा ज्वे, आतंको वा” । नि० चू० १५ उ० । (आगा-
दाऽनामादौ द्वौ भेदौ इति ‘गिलाण’ शब्दे अस्मिन्नेव भागे
८७७ पृष्ठे उक्तौ)

गेविज्जग-ग्रैवेयक-न० । ग्रीवायां घट्टमलङ्करणम् “कुलकुकि-
ग्रीवाज्यः इवास्यलङ्कारेषु” ॥४॥ २१६॥ इति (पाणि०) ठकञ् ।
वाच० । ग्रीवाऽऽभरणे, औ० । रा० । जं० । प्रश्न० । ग्रीवा-
बन्धनं, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । ग्रीवेव ग्रीवा लोकपुरुषस्य त्रयो-
दशरज्जुपरिवर्त्तिप्रदेशः, तन्निविष्टतयाऽनिज्जाजिण्णुतया च त-
दानरणभूतादौ ग्रैवेयका देशवासाः, तन्निवासिनो देवा अपि ग्रैवे-
यकाः । उक्त० ३६ अ० । विशेष० । अनु० । आ० म० । कटपा-
तीतिमानेषु तदावाप्तिषु कटपातीतैर्मानिकद्वन्द्वेषु, स० ३५

सम० । (‘गान’ शब्दे चैषां स्थानानि वक्ष्यन्ते) उच्चत्वम्-
“गेविज्जगाणं देवाणं दोरयणीओ उहुं उच्चत्तेणं पन्नत्ता”
स्था० २ ठा० ३ उ० ।

गेविज्जअंगुलिज्ज-ग्रैवेयकाहुद्गीयक-न० । कण्ठकाख्योर्मि-
काख्येषु, तं० ।

गेविज्जविमाणपत्थक-ग्रैवेयकविमानप्रस्तट-पुं० । लोकपुरुष-
स्य ग्रीवाभवानि ग्रैवेयकानि, तानि च तानि विमानानि च, तेषां
प्रस्तटाः । ग्रैवेयकविमानानां रचनाविशेषवत्सु समूहेषु, स्था० ।

तत्रो गेविज्जविमाणपत्थडा पण्णत्ता । तं जहा-हिट्ठिमगे-
विज्जविमाणपत्थडे मज्झिमगेविज्जविमाणपत्थके उव-
रिमगेविज्जविमाणपत्थके । हिट्ठिमगेविज्जविमाणपत्थ-
के तिविहे पण्णत्ते । तं जहा-हिट्ठिमहिट्ठिमगेवि-
ज्जविमाणपत्थके हिट्ठिममज्झिमगेविज्जविमाणपत्थडे हि-
ट्ठिमउवरिमगेविज्जविमाणपत्थके । मज्झिमगेविज्जवि-
माणपत्थडे तिविहे पण्णत्ते । तं जहा-मज्झिमहिट्ठिमगेवि-
ज्जविमाणपत्थके मज्झिममज्झिमगेविज्जविमाणपत्थके म-
ज्झिमउवरिमगेविज्जविमाणपत्थके । उवरिमगेविज्जवि-
माणपत्थके तिविहे पण्णत्ते । तं जहा-उवरिमहिट्ठि-
मगेविज्जविमाणपत्थके उवरिममज्झिमगेविज्जविमाणप-
त्थके उवरिमउवरिमगेविज्जविमाणपत्थके । (स्था० ३ ठा०
४ उ०) नव गेविज्जविमाणपत्थका पण्णत्ता । तं जहा-
हिट्ठिमगेविज्जविमाणपत्थके हिट्ठिममज्झिमगेविज्जवि-
माणपत्थके हिट्ठिमउवरिमगेविज्जविमाणपत्थडे मज्झि-
महिट्ठिमगेविज्जविमाणपत्थडे मज्झिममज्झिमगेविज्जविमा-
णपत्थके मज्झिमउवरिमगेविज्जविमाणपत्थके उवरिमहि-
ट्ठिमगेविज्जविमाणपत्थके उवरिममज्झिमगेविज्जविमा-
णपत्थके उवरिमउवरिमगेविज्जविमाणपत्थडे । एएसि णं
नवएहं गेविज्जगाणं विमाणपत्थकाणं नव नामधेज्जा
पण्णत्ता । तं जहा-भदे सुजहे सुजाए सोमणभे पियदंसणे
सुदंसणे अमोहे य मुप्पवुद्धे जसोहरे । स्था० ७ ठा० ।

गेवेय-ग्रैवेय-न० । ग्रीवाऽऽभरणे, “अरुहारे चाउरत्थं वा गेवेयं
वा मकुमं वा” ॥ आचा० १ श्रु० २ चू० ।

गेह-गेह-न० । वास्तुविद्याप्रसिद्धगृहे, सू० प्र० ४ पाहु० । चं०
प्र० । गृह, स्था० ३ ठा० ४ उ० । “गहं ति वा गिहं ति वा एगहं”
नि० चू० २ उ० ।

गेहाकारखखकयणिलय-गेहाकारवृक्षकृतनिलय-पुं० । गेहा-
कारेषु गृहसदृशेषु वृक्षेषु कल्पद्रुमेषु कृतो निष्पादितो निल-
य आवासो यैस्ते गेहाकारवृक्षकृतनिलयाः । युगलिकमनु-
ष्येषु, जं० २ वक्र० । (“नीसे णं समाए तत्थ तत्थ वडवे गेहा-
गारा णामं दुमगणा पण्णत्ता” इत्यादि नवमकल्पवृक्षस्वरूप-
प्रतिपादकं सर्वे सूत्रकदम्बकम् ‘ओसण्णिणी’ शब्देऽस्मिन्नेव
भागे १०७ पृष्ठे द्रष्टव्यम्)

गेहागार-गेहाकार-पुं० । गेहं गृहं तद्वदाकारं येषां ते गेहा-
काराः । भवनत्वेनोपकारिषु, सुषमसुषमायां नवमेषु कल्पवृक्षेषु,
स्था० १० ठा० । स० । गेहस्यैवाऽऽकारो यस्य स गेहाकारः ।
गृहसंस्थानसंस्थिते, त्रि० । चं० प्र० । जं० । जी० । तं० (वर्णक-
स्त्वस्य 'आसपिणी' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १०७ पृष्ठे उक्तः)

गेहायार-गेहाचार-पुं० । गृहकृत्याचरणरूपे कलाभेदे, कल्प०
७ कण ।

गेहावण-गेहापण-पुं० । गृहयुक्ते आपणे, चं० प्र० ४ पाहु० ।

गेहि-गृहि-स्त्री० । गाह्यै, अजिवापे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।
प्राप्तार्थेऽस्वास्तौ, भ० ११ श० ५ उ० । ग्रामे, ग्राम्यसुखे, नि०
चू० १ उ० । अभिष्वङ्गे, आव० ४ अ० । अजिकाङ्गायाम्, उक्त०
७ अ० । " सव्वं गेहिं परिष्साय, एस पणत्ते महामुणी "
सर्वा गृहिं जोगकाङ्क्षां दुःखरूपतया परिज्ञाय प्रत्या-
ख्यानपरिहृया परित्यजेत् । परित्यगने गुणमाह- ' एस ' इत्या-
दि । एष इति कामपिपासापरित्यागी, प्रकर्षेण नतः प्रह्वी, सं-
यमे, कर्मधूननायां वा महामुनिर्भवति नापर इति । आचा० १
श्रु० ६ अ० २ उ० । " पुढोवमे धुणेइविगयगेहि " सूत्र० १ श्रु०
६ अ० । गौणमोहनीयकर्मणि, स० ५२ सम० ।

गेहिअ-गेहिक-पुं० । भर्तरि, " गेहिओ हरिओ सरणा-
गअ " उक्त० १ अ० ।

गेहिङ्भाण-गृहिध्यान-न० । गेहिर्गृहिराहाराद्यत्यन्तमाका-
ङ्क्षा, तस्या ध्यानं गृहिध्यानं, मथुरामङ्गोरिव कण्डराजस्य
मुक्तव्रतस्येव वा दुर्ध्यानं, आतु० ।

गेहिधम्म-गेहिधर्मा-पुं० । गृहस्थधर्म एव श्रेयानिति अभिसंधा-
य तथोक्तकारिणि, ज्ञा० १ श्रु० १४ अ० ।

गेहिहयव्व-गृहीतव्य-त्रि० । गृह्यते उपादीयते कार्यार्थिजिरी-
ति गृहीतव्यः । कार्यसाधके, उक्त० १ अ० । उपादेये, आव०
६ अ० ।

गो-गो-पुं० । गच्छतीति गौः । विशेष० । आ० म० । गोशब्दाद्
गोधूमस्तवशक्तवश्च । जै० गा० । खुरककुदविषाणसास्नालाङ्गु-
लाद्यवयवसंपन्ने पशौ, जै० गा० । बन्नीवर्दे, स्था० २ ठा० १ उ० ।
रा० । " गोशब्दः पशुचूम्यप्सु, वाग्दिगर्थप्रयोगवान् । मन्दप्र-
योगे दृष्टयवु-वज्रस्वर्गाजिधायकः ॥१॥ " इति । अनु० । स्था० ।
वाचि, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । दश० । आ० म० । रश्मौ, वज्रं,
स्वर्गं, चन्द्रे, सूर्ये, ऋषभनामौषधे, करणे-डो-नेत्रे, कर्तारि-डो-
वाणे, वाचि, स्त्री० । दिशि, शुवि, जले, मातरि, पुलस्त्यभा-
र्यायाम्, स्त्री० । इन्द्रिये, पशुमात्रे, वृषराशौ, नवमसंख्यायाम्,
वाच० । आदितीर्थकृद्वाञ्छने, हैम० ।

गोअमज्जिया-गौतमार्यिका-स्त्री० । ऋषिगुप्ताभिर्गतस्य माण-
वगणस्य द्वितीयशाखायाम्, कल्प० ८ कण ।

गोआरफली-गोआरफली-स्त्री० । गोआरफली चणकादिद्विदल-
स्य अजिका च द्विदलं स्यान्न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-द्विदलं
भवतीति । १६१ प्र० सेन० २ उल्ला० ।

गोआवरी-गोदावरी-स्त्री० । नदीभेदे, गोदावरि ! सरस्वति !
इति जले तीर्थावाहनमन्त्रः । वाच० । प्रा० ।

गोउर-गोपुर-न० । गोभिः पूर्यते इति गोपुरम् । पुरद्वारे, जी० ३
प्रति० । नगरप्रतोल्याम्, ज० ५ श० ७ उ० । प्रतोलीद्वाराणां
परस्परतोऽन्तरे, अनु० । प्राकारद्वारे, जी० ३ प्रति० । " दो वद्या-
णगा पागारपणिणिवद्धा ताण अंतरं गोपुरं " नि० चू० ८ उ० ।
श्रेष्ठद्वारे, कैवर्तीमुस्तके, वाच० ।

गोउल-गोकुल-न० । व्रजे, गवां समूहे, गोष्ठे, आव० ३ अ० ।
" सामी गोउलगतो " आ० म० प्र० । " आउट्टो गोउलाणि
विउड्वित्ता " आव० ३ अ० ।

गोकस-गोकर्ष-पुं० । गौर्नैत्रं कर्णो यस्य । सपै, गौरिव कर्णाव-
स्य । अश्वतरे, मृगभेदे, वाच० । द्विखुरचतुष्पदविशेषे, प्रश्न० १
आश्र० द्वार । गोकर्णद्वीपवासिमनुष्ये च । स्था० ४ ठा० २ उ० ।
प्रव० । प्रज्ञा० । उक्त० । गोकर्णमनुष्याणां गोकर्णद्वीपो नामा
द्वीपः । जी० ३ प्रति० ।

गोकसदीव-गोकर्णद्वीप-पुं० । वैषाणिकस्य परतोऽन्तर्द्वीपे, न० ।

गोकलिज-गोकलिज-न० । गोचरणार्थं महावंशमयभाजन-
विशेषे, मल्लायाम्, भ० ७ श० ८ उ० । गोकलिजं नाम यत्र
गोभक्तं प्रक्षिप्यते । रा० ।

गोकुलिणी-गोकुलिनी-स्त्री० । गोपालिकायाम्, " तदानीं जिन-
दास्याश्च, गोकुलिन्याश्च चेतसा ॥ उपप्रयागं मेढोऽभूद्, गङ्गाज-
मुनयोरिव ॥ १ ॥ " आ० क० ।

गोखीर-गोक्षीर-न० । धेनुदुग्धे, कल्प० ३ कण । ज्ञा० । औ० ।
गोक्षीरपाण्डुरं मांसशोणितमिति तृतीयोऽतिशयस्तीर्थकृताम ।
स० ३४ सम० ।

गोखीराभ-गोक्षीराभ-त्रि० । गोक्षीरपाण्डुरे, " रुहिरं गोखीरा-
जं निव्विसं पांडुरं मंसं " औ० ।

गोघयमंरुण-गोघृतमंरुण-पुं० । गोघृतसारे, " गोघयमण्डणं "
उपा० १ अ० ।

गोघायय-गोघातक-पुं० । गोघ्ने, गोघातके, पापजीविनि, ' कसाई '
इतिप्रसिद्धे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

गोचोर-गोचोर-त्रि० । चोरविशेषे, यो हि धेनुं चोरयति ।
प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

गोच्छय-गोच्छक-पुं० । पात्रवस्त्रप्रमार्जनहेतुकम्बलशकलरूपे,
प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार । पात्रोपकरणे, तस्य प्रमाणम्-एका वित-
स्तिश्चत्वार्यङ्गुलानि चतुरस्रम् । " होइ य मज्झणहेऊ, गोच्छको
भाणवत्थाण । " एतदुक्तं जवति-गोच्छकेन पटलानि प्रमृज्यन्ते ।
औ० । कम्बलमयपात्रकोपरि दीयते । वृ० ३ उ० । पं० व० ।

गोच्छय-गुच्छित-त्रि० । गुच्छवति, रा० । संजातगुच्छं, गुच्छश्च
पत्रसमूहः । भ० १ श० १ उ० । ज्ञा० । औ० ।

गोजलोया-गोजलौका-स्त्री० । जलौकजन्तुविशेषे द्विन्द्रियभे-
दे, प्रज्ञा० १५ पद । जी० ॥

गोजूह-गोयूय-पुं० । गोसमूहे, पूर्वं नन्दगोपादीनां गवां यूथाः
कोटीबद्धा आसीरन्, इदानीं ते तथाभूता न सन्ति, किन्तु प-
ञ्चदशसंख्याकाः । व्य० १० उ० ।

गोज्ज-गोज्ज-पुं० । गायके, “ जाव गोञ्जो आढवेइ ” । नि०
चू० १ उ० । “ पगम्मि पपसे गोञ्जो रम्मिओ ” दश० १ अ० ।

गोज्जग-गुह्यक-पुं० । देवविशेष, “ कलासभवाणाए पगो गु-
ज्जगो समुवठिओ ” पिं० ।

गोष्ठगण-गोष्ठगण-पुं० । गोष्ठमध्ये, आव० ४ अ० ।

गोष्ठमाहिज-गोष्ठमाहिल-पुं० । आर्यरक्षितसूरीणां मातुले,

तद्वक्तृयता किञ्चिदथ-

एवं विद्विषपुहत्ते-हिं रक्खियज्जेहिं पूसमिन्नाम्मि ।

उविण् गणम्मि किर गो-ठ्ठमाहितो पठिनिवेसेणं ॥ १२६६ ॥

सो मिच्छन्तोदयओ, सत्तमओ निन्दवो समुप्पणो ॥ १२६७ ॥

एवमुक्तप्रकरणे विहितानुयोगवृत्त्यैरार्यरक्षितसूरिनिर्विच-
रितभिरुत्तमैस्तैलवृत्तघटादिप्ररूपणां सकलगच्छसमकं विधाय
दुर्वाभकापुष्पमित्रं गच्छिन्वाचार्यं स्थापिते यो मयुरानगर्यामन्य-
नीर्थिकेन सह वचस्वीतिकृत्वा वाददानार्थं सूरिभिर्निजमातुल्यको
गोष्ठमाहिजः प्रेषित आसीत्, स यशःशेषेषु सूरिषु प्रतिवादिनं
जित्वा समागतः सन् ‘मामेवंभूतं वचस्विनं परित्यज्य अन्योऽय-
मृषिर्मुक्तकल्पः सूरिभिराचार्यं उपवेशितः, तत्पश्य कीदृशं तैः कृ-
तम्, ” इत्यादिप्रायतः, तथा तां च घृतपटादिप्ररूपणां श्रुत्वा प्रतिनि-
वेशेन गाढानुशयेन यो मिथ्यावाद्यो जातः, ततः तस्मात्स गोष्ठ-
माहिजः सप्तमो निहवः समुत्पन्नः ॥ १२६६ ॥ १२६७ ॥ विशेषः ॥ आ० म० ।

“ पंच सया चुत्रसीया, तदया मिद्धि गयरस वीरस्स ।

आवच्छियआण दिट्ठी, दमउभत्तयेर समुप्पणा ॥ १ ॥

दसउरनगरुच्छुधरे, अज्जरक्खियपूसमिन्निगयं च ।

गोठ्ठमाहिलनवम-ठ्ठमेसु पुच्छा य विक्कस्स ” ॥ २ ॥

नयरं विन्ध्योऽष्टमं कर्मप्रवादपूर्वं कर्म प्ररूपयति । यथा-जीवः प्र-
देशैर्बन्धमात्रं कर्म तदेव विघटने, शुष्ककुड्यापातितचूर्णमुष्टिवत् ।
किञ्चित्स्पृष्टं कालान्तरेण विघटने, आर्द्धलेखकुड्यं सस्नेहचूर्ण-
वत् । किञ्चिद्वृष्टं तिकाचितं बहुशयःपिण्डन्यायेन जीवेन
सदैकीभूतं चिरेणाऽपि वेद्यते । तत् श्रुत्वा गोष्ठमाहिल आह-
नैवं शास्त्रकृतसंमतम् । आह-

पुठो जहा अवद्धो, कंचुणो कंचुअं समझेइ ।

एवं पुष्टमवच्छं, जीवं कम्मं समझेइ ॥ १ ॥

यथा अवच्छः कञ्चुकिनं समन्वेति एवं स्पृष्टमवच्छं कर्म जीवं
समन्वेति, जीवेन सहाविज्ञागवच्छं कर्म न वियुज्यते । विन्ध्येनो-
क्तम्-ममैवं गुरुभिराख्यातम् । स ऊचं-त्यद्गुरुः किं विजाना-
ति ? तेन शङ्किनेन गुरुः पृष्टः-किमिदं मया न सम्यक् श्रुतम् ?
गुरुराह-सम्यक् श्रुतम् । इदमित्थमेव नास्त्यथा । तेन गोष्ठमा-
हिलोक्तं कथितम् । गुरुराह-एतन्मिथ्या, यथा-अयःपिण्डं व-
ह्निः सर्वात्मना संबध्यते, वियुज्यते च; एवं कर्माऽपि । इत्येतद्
गुरोर्ज्ञात्वा विन्ध्येन स भणितः-इत्थमाचार्या भणन्ति । ततः
स तूष्णीं स्थितः । अन्यदा नवमे पूर्वं साधूनां प्रत्याख्यानं व-
र्णयते । यथा-“ पाणाद्यायं पञ्चकखामि जावजीवाए ”
इत्यादि । गोष्ठमाहिलो वक्ति-नैवं, तर्हि कथमित्याह-

पञ्चखाणं मेअं, अपपरिमाणइ होइ कायव्वं ।

जेमि तु परीमाणं, ते दुट्ठं आमसा होइ ॥ १ ॥

प्रत्याख्यानम् अपरिमाणकृतं श्रेयः, कृतपरिमाणं दुष्टं, पूर्णं

अवधौ प्रत्याख्यातवस्तुन आशंसासंभवात् । आशंसाशब्दे सूत्रे
प्राकृतत्वादनुस्वारलोपः ।

एवं वदन् गोष्ठमाहिलो विन्ध्येन निषिद्धः । तदा च नयमपु-
र्वस्य यदवशेषमचूतत्समाप्तम् । तथाऽभिनिवेशाद् दुर्वाभकापु-
ष्पाचार्येण सह गोष्ठमाहिलो वादार्थं हुट्टौके । तत्र स्वपक्षं
स्थापयन् आचार्येणात्रे-अहो आर्य ! न हि साधूनां कालावधि-
प्रत्याख्यानं मृताः सेविष्याम इत्याशंसार्थं, किं तु देवभवे मा
नूडनजङ्ग इत्यर्थः । एतच्चाश्रदधाने तस्मिन् सर्वसङ्गेन मिश्रित्वा
कायोत्सर्गेण देवता आकृष्टा, सा आगता उवाच-आदिशतु
सङ्गः । उक्ता सङ्गेन-गत्वा तीर्थङ्करं पृच्छ-यद् दुर्वाभिकापुष्पमि-
त्र-आचार्यप्रमुखः सङ्गे वक्ति तत् सत्यम् ? उत गोष्ठमाहिलोक्तम् ?
तस्मादाख्याय च सङ्गः कायोत्सर्गेण स्थितः । सा तीर्थङ्करं
पृष्ट्वा आगता उवाच-सङ्गः सम्यग्वादी, इतरो मिथ्यावादी
निहवः । स तदपि न श्रद्धं, मिथ्यावादिन्येषा, न तत्र गता ।
ततः सङ्गेन बाह्यः कृतः, अनालोचिताप्रतिक्रान्तश्च काष्ठं गतः ।
आ० क० । आ० चू० । (गोष्ठमाहिजवाक्किकानामुत्पत्तिः, तन्मते
च ‘कम्म’ शब्दे अस्मिन्नेव भागे २५६ पृष्ठे उक्तम्) गोष्ठमाहिजाः
स्वविराः स्पृष्टमवच्छमेव प्ररूपयन्ति स्म । उक्त० ३ अ० ।
आ० म० ।

गोट्टिदामी-गोट्टिदासी-स्त्री० । जनसमुदायदासिकायाम्,
“सिंहो विज्जुभतीए गोठिदासीए” । आ० म० प्र० ॥

गोट्टिधम्म-गोट्टिधर्म-पुं० । गोष्ठिव्यवस्थायाम्, इह च समव-
यसां समुदायो गोष्ठी, तद्व्यवस्था पुनर्वसन्तादाविदं कर्तव्य-
मित्यादिलक्षणा । दश० १ अ० ।

गोट्टिह-गोट्टिवत्-त्रि० । गोष्ठीपतौ, अन्त० ७ वर्ग । विपा० ।
द्वाविंशतिगोष्ठीवत्पुरुषेषु, वंग० ।

“जत्तिज्जनमिरिसुरनर-भिरिसेहरकिरणरइयसस्मिरियं ।

नमिउं भिरिवीरपयं, वुच्छं सुयहील्लगुप्पत्तिं ॥ १ ॥

वीराउ वीसमे वरि-से तिरिसुहम्मस्सामिनिव्वाणं ।

तत्तो चूयालेसे, सिच्छो जंबू चरमनाणी ॥ २ ॥

तउ इकारमवरिसे, पभवस्सूरी गओ तियसभवणं ।

तेवीसाए सिज्जं-जवो य तत्तो गओ सगं ॥ ३ ॥

जसत्तइगुरू तत्तो, मीसो सिज्जंभवस्स समयन्नू ।

विहरंतोऽयं पत्ता, सावत्थीकुट्टगुजाणं ॥ ४ ॥

मिरिभद्वाहुसंज-इविजयमीसा दुवालसंगधरा ।

पासडिया य निव्वं, कुणंति सुस्समणं गुरुणो ॥ ५ ॥

अठ जइवाहुसीसो, महिन्नाए अगिगदत्तनामेणं ।

लच्छिगो उज्जाणे, सो पन्निमाडडिओ तयं चरइ ॥ ६ ॥

इत्तो दुव्रीसपूरिसा, गोठिल्ला मज्जमंसपरवसगा ।

कामन्नयाए रत्ता, थियरंति सया तदुज्जाणे ॥ ७ ॥

पासंती ते साहुं, मइथा निविग्गा अडपावा ।

अइत्तिक्खसत्यहत्ता, धावंति वट्ठाय समकालं ॥ ८ ॥

पन्निा य अंधकूवे, मव्वे णट्ठण मच्चुणा गहिया ।

अनुन्नसत्यपठिया, चित्तेऽ मुणी सकरुणाए ॥ ए ॥
 हा हा अकालसमए, वरायया जीवियाउ बुच्छिन्ना ।
 जिणधम्मकरहिया ते, कत्यवि पत्ता मुणइ नाणी ॥१०॥
 इय चित्तिता साहू, पारित्ता काउसग तउ चलिओ ।
 जत्थेव य गुरुगुरुणो, इरियाए समागओ तत्थ ॥११॥
 काऊण य किडकम्मं, तस्स य गुरुणस्स भद्वाहुस्स ।
 संभूईविजयस्स वि, तह पुरो कयंजनी पुच्छे ” ॥१२॥
 इत्थं पुच्छा-भयवं ! ते दुवीसगा गोटिह्या पुरिसा अह-
 म्मिआ अकाअं कालधम्मेण पत्ता कहिं उववन्ना ? । कत्यइ वा
 जोणिमंडले कम्मणा परिब्बमिस्संति ? । ते दुवीसगा किं
 सुलहवोद्विचिणो, उयाहु दुद्वहवोद्विचिणो, चि पासिय
 म्म संसयं विहासें ? । तए एं से जसजइगुरु तुंगियाय-
 णसगुत्ते तिस्सवग्गोवगए दिट्ठिवायंतभावियंतकरणे सुउवओ-
 गं पउंजमाणे तेसिं दुवीसगोटिह्याणं पुरिसाणं गईओ उव-
 वायं कम्मणा जोणिमंडलपरिब्बमणं वोद्विद्वहं नाऊण तं
 अग्निदत्तसीसं एवं वयासी-अग्निदत्ता ! ते गोटिह्या पु-
 रिसा तुम वहुयइयाए पढावेमाणे मज्जपरवसगा अंधकूवम्मि
 पमिया समाणा परुप्परतिक्खसत्येहिं ठिअंगुवंगा अट्टदु-
 हट्टवसा पुणो पुणो कामलया गणियं कंखमाणा अंतमुहुत्ताए
 तदज्जवसाणं, तीसे एं कामलयाए गणियाए तेहिं गो-
 टिह्यपुरुसेहिं किमिजोणियत्ताए संकमाहिं अउला छुरहि-
 यासा घणवेयणा पाउब्बूया । तीसे एं वेयणाए कामलया
 गणिया पीडिया समाणी अणेगाणं विज्जाणं विगिच्छगा-
 णं थणं उवदंमेमाणी बहुमतंतओसधजेसज्जेण पमियारं
 करेमाणी संचिद्धति । तथा एं अग्निदत्ता ! एगए एं विज्जे
 सत्यकम्मेणं लच्छोववाए उरो य वियारणए ते दुवीस-
 किमिकीढगा वेदंदिआ अट्ठियमंसमाणियवच्चा सादरिय
 जलजरियभायणे पमुत्ता णं कामलयाए उवदंसइ, पुणो वि-
 थणमंसचम्मं संधिमुत्तेण मालेइ, संरोहणोसहेण समाहिज्ज-
 इ । तए एं अग्निदत्ता ! सा कामलया तेहिं दुवीसकीरुगेहिं
 यणमज्जकहिंएहिं उप्पन्नसमाहिया जयणी तं विज्जं विउ-
 णेण असणपाणखाडमसाडमवत्थमद्वाअंकारेण य जीविया-
 रिहपीइदाणेण य तोसइत्ता विमज्जेइ । तए एं सा का-
 मलया गणिया तेसु किमिकीरुगेसु पुव्वंधाणुमया सकरुणं
 चित्तेइ-मा इमेसिं ववरोवणं मम इत्थाओ भविस्सइ चि
 गढाय महिआए पुरीए खाइयमज्जवडिपट्टगंधसुकुसोणिय-
 कोट्टगंसि उम्मइ । तत्थ वि ते दुवीसकिमिकीरुगा आयव-
 वुहातएहिं अभिचूया समाणा अंतमुहुत्तपट्टत्तेहिं कालं गया ।
 तओ णं अग्निदत्ता ! साहारणवणसु मुत्त्याकंदएसु एगि-
 दियत्ताए उववज्जिस्संति । तीओ काअहिं खणिज्जमाणे
 कट्टिजमाणे ते दुवीसकिमिअत्ता पुढवीदगागणिववणव-

णस्सइएसु पंचसु एगिदियेसु जहन्नमज्जिमगट्टिइं पूरिस्संति ।
 ततो वि य अग्निदत्ता ! ताणं दुवीसकिमिजीवाणं तीसे एं
 कामलयाए उयरंसि गंभोलयत्ताए उप्पत्ती भविस्सति । त-
 ओ चिगिच्छएणं दित्तं विरेयणं, तेसिं दुवीसगंभोलगाणं
 अहिट्ठाणदारेणं पुरीसलित्तंगाणं पामियाणं अंतमुहुत्ता वि-
 वन्नाणं तत्थेव पुरीसे तेइंदियत्ताए उप्पत्ती जविस्सति । ततो
 वि अंतमुहुत्ताउएणं ते दुवीसा तेइंदिया विवन्ना समाणा तमेव
 पुरीसे चोरिंदिया होहिंति । एवं च एं तीसे कामलयाए
 उच्चारपासवणखेलजल्लमिधाणवतापित्तसु सत्तवारं विगलिदि-
 यत्तणं जहाकमं पाविहिंति । इत्थेमगूणतीसजववत्तवया ।
 तओ पुणो अग्निदत्ता ! ते दुवीसगोटिह्यपुरिसा तीमइमे
 भवे तीमे गणियाए गेहे सोयगढणानिच्छमणे मंशुका स-
 मुप्पिस्संति । ततो दिणपुहुत्तेणं आउमइकम्म इगती-
 सिमे जवे मूसया गब्भुज्जवा तीसे कामलयाए गणिया-
 ए गेहे होहिंति । तओ य मासपहुत्ता आउक्खएणं पुती-
 सइमे भवे तीसे एं कामलयाए गणियाए गिहे सवहारदे-
 सम्मि गता सूअरत्तं अणुहवइस्संति । तत्थ ते दुवी-
 सगा सूयरा रुदा पयंका पीणखंधा कामगिच्छा दाढावि-
 द्वांवियवयणा कइमचिद्धाविज्जित्तगत्ता तेणं चेवाहारेणं
 विज्जि कप्पेमाणा परुप्परं रोइस्सरेणं गुंजमाणा वहुणं
 पाणीणं विमदणट्टाए अप्पाणं सदरिसं मन्नमाणा वा-
 सपहुत्तट्टिइखएणं कालं किच्चा सेलसरीरगावया तेत्तीसइमे
 भवे अवंतीजणवएसु सांवागकुलेसु उव्वज्जिस्संति । तत्थ
 णं ते दुवीसगा सोवागा बुद्धि पत्ता हुंडसंठाणे दीहंदता लं-
 वोयरा नीलीयरा विसिन्ननासिका अदंसणिज्जा जणाणं
 दुग्गंउमुप्पायमाणा सकम्मकुसला अवि होहिंति । तए णं ते
 दुवीसकम्मकुसलत्तणेणं विणणाणगुणेण य उवाएण कम्म-
 पायणेण बहुअतरदविणजायं एगओ मेइइस्संति । तद्व-
 जीवियट्टाए उवत्तुंजेमाणा विहरंति । इत्थंतरम्मि अग्नि-
 दत्ता ! सा कामलया गणिया बुद्धि पत्ता समाणी वहुणं अ-
 त्थणाण य मग्गणाण य भिक्खायरियाण य अत्थयमाणी
 परियरमाणी निययसयणजणं आपुच्छित्ता परिव्वायगधम्मो
 परिवंधाणुरागा महिद्वानयरीओ निगच्छति । निगच्छित्ता
 कासीजणवयमज्जइयसुरसरिउवकंठियाणं परिव्वाय-
 गाणं अंतिए आगआ सासणमूलं परिव्वायगधम्मं उ-
 वसंपाजित्ता णं चिट्ठइ ; तए एं सा कामलया य-
 णिया सुच्छपरिव्वाइया भविस्सइ । अस्सयाइ सा का-
 मलया परिव्वाइया कासीजणकयाओ वहिया म-
 व्वतित्थाइनमंसणट्टयाए नियगुरं आपुच्छित्ता वहिया
 जणवयविहारं विहरमाणी तित्थाइनमंसमाणी अवंतिदेस-
 ट्ठिमतिप्पासरंतिहेसु अणेगाहिं परिव्वाइगाहिं सच्छि संपरिउ-

हा धाउरत्तवत्यपरिहिया तं दंडिकुट्टियं अकुसवरमालप-
वित्तिथदत्ता समाणा आगमिस्मइ । तए एं सा कामलया
परिवाइया सिप्पासरीतकेसु समागयं जाणित्ता अणेगे
अवंतिजणवयमज्झिह्वा सेट्टिसेणावडंतिणो वहवे उत्तमा
य मज्झिमा य पुरिसा इत्थिआ य जत्ताए हव्वमागमिस्मं-
ति । तत्य णं ते दुवीससोवागा तीसे णं जत्ताए आगमिस्मंति ।
तीसे णं कामलया परिवाइया तेसिं सिट्ठी० जाव इत्थीणं
पुरओ सोयमूलं परिवायगधम्मं परूवेइ । एवं खल्लु अम्हे
सोयमूले धम्मं पन्नत्ते । से वि य सोए दुविहे पन्नत्ते । तं जहा-
दव्वमोए ? जावसोए अ २ । दव्वओ उदयमट्टियाए य,
भावओ दसेहि य मंतेहि य । जं एं अम्हं किमिहि अ-
सुई जवइ, स य मट्टियाहिं लिपिज्जइ, तओ सुद्धादणं
पक्खालिज्जइ, तते एं सा असुई सुई इवइ, एवं खल्लु
सत्ता जलाभिसेए सते परं पयं गच्छंति । तया एं ते दुवी-
ससोवागा कामलयापरिवाइयावृतं सोयं धम्मं सोच्चा
हट्टुत्ता धम्मं अभिसद्वहमाणा रोहमाला कामलयापरि-
वाइयाए अंतिए तियपयाहिणापुवं सोयमूलं धम्मं
पडिवज्जिहंति, पुणो वि कयपणामा सएसु गिहेसु
परिगमिस्संति, परिवायगधम्मपरमजत्ता होहंति । अह
ते दुवीससोवागा मिच्छादंसणधारिणो अएणधम्मप-
णिणीया हुंता सेसाणं पंचदरिसणाणं, विसेसओ
जिणमगपवन्नाणं संजयसह्वाणं जिणवयणाणं अवएणवाइ-
णो पडिणीया निदणीया होहंति । तओ ते दुवीससोवागा
परिवायगधम्माणुरत्ता जिणधम्मस्म अवसवायं उच्चार-
माणा अस्सया कयाइं आमंतणे अणेगाहिं गिहियं दाणं
आहारमाणे मरणमणवकंखमाणे पंचवासं परिवायगधम्मं
परमभावपरियागं पाउणित्ता आउक्खयम्मि तत्थेव अवंतिदेसे
चउतीमइगे भवे भंडमकुलेसु उववज्जिहंति । तओ एं ते दु-
वीसजंडिया कमेण वुह्मि पत्ता दुट्ठा रुद्धा साहस्सिया विया-
लचारिणो अणेगसेट्टिसेणावडअमच्चनरवडणो भंरुचिट्ठे
विहरमाणा विहरिस्मंति । अस्सया कुमत्थन्नयरम्मि वंचदी-
वरायापुरओ अस्सुसवेसविमंविं अस्सुसदासपरिकीलियं
दुट्ठचिडं उवदंसमाणा एगं साहुजुगलं अट्टमपारणंसि
गोयरच्चगियाए विहरमाणं पानिस्मंति । एयम्मि समए
एगेणं तत्य दुट्ठपुरोहिणं कयमन्ना ते दुवीसभंडगा कल्लक-
द्वारवं करेमाणा पहाविस्संति, तं साहुजुगलं संयट्ठस्मंति,
परियावइस्संति, किलामइस्संति, हीलइस्संति, खिमिस्संति,
निदिस्संति, पुरोहियपमुखाणं हामं जणइस्संति, तह वि
हु तं साहुजुगलं मोणावलंविं दट्ठण संता तत्ता समाणा
सयमेव संसट्ठचिछाइंति मदवजावं पविन्ना तं साहुणं

जुयलं वुहियं ति कट्टु विसज्जिहंति । तए एं अग्गिदत्ता !
ते दुवीसजंरुगा अकम्मा अकावविज्जुपाएण पज्जलियंगा
भविस्संति । तीए एं पणतीसइमे जवे मज्जे विसएसु पुहो पुहो
कुलेसु चउदसविज्जापारया दिया समुप्पज्जइस्संति । तते
एं ते दुवीसदिया धाराउरे जन्नदत्तदियामंतणेणं जखवारु-
म्मि ठिया पिहियदुवारा दव्वेहिं घएहिं इवणं करेमाणा
वज्झग्गिणा उट्टिएण दट्ठा हुंता अट्टज्जाणोवगया पि-
वासासोसियकंठा सिप्पाएइए दहम्मि मच्छा होहंति ।
एवं सत्तभववत्तव्वयाओ जलपराणं मज्जे, तओ एं नव-
जववत्तव्वया खयरजोणीसु, तओ य एकारसभववत्त-
व्वया थलपराणं मज्जे । एवं च एं अग्गिदत्ता ! दुस-
ट्टिभवग्गहणं खेयवं । तेसिं इत्थंतरम्मि दुसट्टिमे भवे ते
गोडिद्वपुरिसजीवा मिया उप्पज्जिस्संति । तए एं ते दु-
वीसमिया वुह्मि पत्ता अपरिकम्मवणदवग्गिदट्ठा सेलपरि-
गावया तेसट्टिमे जवे मज्जे विसएसु सावयवाणियकु-
लेसु पुहो पुहो समुप्पज्जिस्संति । तए एं ते दुवीसवाणि-
यगा उम्मुक्कवावत्त्या विष्ठापपरिणयमिप्ता दुट्ठा धिट्ठा
कुसीला परवंचणा खंयुंका पुव्वजवमिच्छत्तभावाओ जि-
णमगपणिणीया देवगुरुणिंदणया तहारूवाणं समणाणं
माहणाणं पक्किट्टकारिणो जिणपसत्तं तत्तं अमन्नमाणा
अत्तपसंसिणं वट्ठणं नरनारीणं सहस्साणं पुरओ नियक-
प्पियं कुमगं आनेएमाणा पन्नवेमाणा परूवेमाणा जिण-
पणिमाणं भंजणया एं हीलंता खिमंता निदंता गरिहं-
ता परिहवंता चेइयतित्थाणि साहुसाहुणी य उट्ठावइस्सं-
ति । तया एं अग्गिदत्ता ! सा कामलया परिवाइया अ-
दुट्ठत्तरिवासाइं गिहवासं किच्चा दुतेरसवामाइं परिवायग-
धम्ममणुरत्ता चउरुत्तरं वामसयं सव्वाउयं पाउणित्ता
सत्तअहोरत्तनिरसणट्टिया कावं किच्चा वाणवितरस्म
सुवत्थस्स दाहिणे दिसि देसूणपट्टिप्पाउया सुवत्था नामं
देवी उप्पज्जिस्सति । सा सुवत्था वाणवितरी ओहिणा
पुव्ववहुजवसंवंधिणो ते दुवीसवाणियगे पासित्ता हट्ट-
तुट्ठा ताणं दुवीमवाणियगाणं दुट्ठाणं० जाव परि-
हवंताणं पुव्वभवपत्तओ सहियाणं परमपिंए सा-
हाएज्जं करिस्सति । तया एं अग्गिदत्ता ! ते दु-
वीमवाणियगा दुट्ठा० जाव परिहवंता तीसे णं सुव-
त्थावाणवंतरीए साहज्जेणं धणेणं धन्नेणं पुत्तकालित्ति-
आएणं पीईसकारसमुदाएणं वट्टिस्संति । तया एं ते दुवीस-
वाणियगा दुट्ठा० जाव परिहवंता धनेणं धन्नेणं० जाव समु-
दाएणं वट्टिया समाणा वाट्ठाहिं अप्पाणं अपोडिस्संति वि

वगिस्मंति, वहूणं नरनारीसहस्राणं पुरा एवं परुवइस्सं-
ति-जओ णं अम्हाणं एम धम्मं सव्वे अट्ठे परमट्ठे, सेसे
अण्णो, हंजो माणुस्सा ! पामह-अम्हाणं किच्चफलं इह-
लोए वि पयसं, किमंग ! पुण फलकट्ठणं तितुम्हे वि अम्ह
धम्मालुट्ठाणपरा होह त्ति कट्ठ आहियं नियगमइविगप्पियं
सच्छंदवुद्धिमगं आइक्खइस्संति । एवं च णं अगिदत्ता !
ते दुवमिवाणियगा पण्डितमावयधम्मगा छएहं दरिसेणं
मज्जे एगमवि दरिसेणममदहंता सकप्पियं पढं पहावेमाणा
असंखकालं जाव दुल्लहवोदियत्ताए कम्मं पकरिस्संति, सा-
मिपरुवियस्स सुयस्स हीलणेणं जविस्सइ । तथा णं सुयही-
लण्याए समणाणं निगंयाणं नो उदए पूआ सक्कारे संमा-
णे जविस्सइ, अइदुक्करं धम्मपालणं भविस्सइ । तए णं अ-
गिदत्ता ! दुवमिवाणियगा पुट्ठां जाव परिहवता पन्नर-
सवासाइं अहिकंच अण्णपुव्वीए चउरंत नवनवइवासप-
रियागं पाउणिता सोलसरोमार्यंकाहिं परिज्जया समाणा
अट्ठक्काणोवगया कालं किच्चा धम्माइपुट्ठीए पढमपयरमि
दमवाससहस्मट्ठिइए नेरइयत्ताए उववज्जिहिंति । तओ य
लगिस्मइ धूमकेउगहो, तस्स छिई तिन्नि सया तेत्तीसा
एगराभिवरिसाणं, तम्मि य मीणपइट्ठो उ मिच्छजावं प-
डिवज्जणाउ णाणाविहजोणीसु कम्मणा तेसिं परियट्ठणं
हविस्सइ । एवं णं अगिदत्ता ! जीवा सावथत्तणमवि
लद्धूण सुयहीलण्याए उल्लहवोहिणो हविस्संति ।

“अह अगिदत्तसाहू, पुणो वि पुव्वं गुरुकयणामा ।
अज्ज! कया होही सुय-हीला अवि कया उदओ ॥१॥
जणइ जसजइसूरी, सुउवओगेण अगिदत्तमुणिं ।
सुणसु महाजाग! जहा, सुयहीलणमह जहा उदओ ॥२॥
माक्खान वीरपट्ठणो, दुसएहिं य एगनवइअहिएहिं ।
वरिसाइ संपइनिवो, जिणपणिमात्रावगो होही ॥ ३ ॥
तत्तो सोलसएहिं, नवनवइ पुणो जुएहि वरिसेहिं ।
ते दुट्ठा वाणियगा, अवन्नइस्संति सुयमेयं ॥ ४ ॥
तम्मि समएँ अगिदत्ता !, संघसुयजम्मरासिनक्खत्ते ।
अरुत्तीसइमे दुट्ठो, लगइस्सइ धूमकेउगहो ॥ ५ ॥
तस्स छिई तिन्नि सया, तेत्तीसा एगराभिवरिसाणं ॥
तम्मि य मीणपइट्ठो, संघस्स सुयस्स उदयत्थी ॥ ६ ॥
इय जसभदगुरुणं, वयणं सोच्चा मुणी सुवेरगो ॥
पायाहिणं कुणंतो, पुणो पुणो वंदणं कुणइ ॥ ७ ॥
आपुच्छिज्जण सूरि, सुगुरुं तह भदवाहुसंजुइं ।
संवेहणं पवन्नो, गओअगिदत्तो पढमकप्पे ॥८॥
इय सुयहीलणपायण-फज्जाफज्जं जाणिऊण अन्ने वि ।

जसजदे जिणवयणे, दढचित्तां राह पइदिवहं ” ॥९॥

॥ इय वंगचूडियाए सुयहीलुप्पत्ती अज्जयण संमत्तं ॥

गोट्टी-गोट्टी-खो० गावाऽनेका वाचस्तिष्ठन्ति अत्र । स्था-घञयै कः ।
“अम्बाम्बगोभूमिसव्यापद्धिचिकुशेकुशहकहुमज्जिपुज्जिपरमे बहि-
द्विच्यश्चिच्यः स्थः” ॥८॥३॥६७॥ इति (पाणि०) षत्वम् । गौरा०
ङीप् । वाच० । “ कगट्ठतदपशपस २ क २ पामूर्ध्वं लुक् ” ।
॥८॥ २ । ७७ ॥ इति पल्लुक् । प्रा० २ पाद । महत्तरादिपुरुषप-
ञ्चकपरिगृहीते, वृ० २ उ० । जनसमुदायविशेषे, ज्ञा० १
श्रु० १६ अ० । परस्पराऽऽलापे, पोष्यवर्गे च । वाच० ।

गौड-गौड-पुं० । देशभेदे, कल्प० ७ कृण । स च देशो वज्र-
देशाद्वकिणस्यां समुद्रान्तिके । (प्रश्न० १ आश्र० द्वार) अनार्य-
क्षेत्रध्वनन्तर्भवति । तद्वासिनि म्लेच्छजातीये मनुष्ये च । प्रव०
२७४ द्वार । सु० प्र० ।

गौरवागरण-गौरव्याकरण-न० । विशतिव्याकरणानां षोड-
श, कल्प० १ कृण !

गौडी-गौडी-खी० । गुडनिष्पन्नायां मदिरायाम्, वृ० २ उ० ।
“ ओजःप्रकाशकैर्वर्णै-बंध आडम्बरः पुनः ॥ समासबहुला
गौडी, ” इत्युक्तलक्षणे काव्यरीतिभेदे, वाच० ।

गौडु-गौडु-न० । गौड्यरसोपेते मधुररसोपेते, भ० १८
श० ६ उ० ।

गोण-गो-पुं० । “ गोणादयः ” । ८ । २ । १७४ ॥ इति गोशब्दस्य
स्थाने निपातः । प्रा० २ पाद । बत्तीवर्दे, दश० ५ अ० १ उ० । आचा० ।
उक्त० ! ओ० । स्था० । प्रश्न० । जं० । प्रज्ञा० । “ गोणं वियातं ” ।
आचा० २ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

गौण-न० । गुणैर्निवृत्तं गौणम् । उक्त० २९ अ० । गौणानि
गौणनिष्पन्नानि । प्रश्न० १ आश्र० द्वार । गुणेभ्य आगतं गौणम् ।
कल्प० ४ कृण । स्था० । “ अव्यभिचारी मुख्यो-ऽविकलोऽसा-
धारणोऽन्तरङ्गश्च, विपरीतोऽर्थो गौणः ” । स्या० ६ श्लोक । नि०
चू० । “ गोणं गुणनिष्पन्नं नामधेयं करिंति । ” किमुक्तं
भवति?, इत्याह-गौणशब्दोऽप्रधानेऽपि वर्तते इत्यत उक्तं गुण-
निष्पन्नम् । औ० । सूत्र० । आचा० । ज्ञा० । विशेष० । गुणप्रधाने,
विपा० १ श्रु० २ अ० । नामनि, पि० । (‘ नाम ’ शब्दे व्याख्या) ।

से किं तं गोणे ? गोणे खमइ त्ति खमणो, तपइ त्ति तप-
णो, जइइ त्ति जइणो, पवइ त्ति पवणो । सेत्तं गोणे ।

“ से किं तं गोणे ” इत्यादि, गुणैर्निष्पन्नं गौणं, यथार्थमित्यर्थः ।
तच्चानेकप्रकारं, तत्र क्रमत इति क्रमण इत्येतत् क्रमालक्षणे-
न गुणेन निष्पन्नं, तथा तपतीति तपन इत्येतत्तपनलक्षणेन शु-
णेन निवृत्तम्, एवं ज्वलतीति ज्वलन इतीदं ज्वलनगुणेन संभूत-
म् । इत्येवमन्यदपि भावनीयम् । अनु० ।

गोणगुल-गोडाङ्गूल-पुं० । लङ्गूरे वानरे, भ० १२ श० ८ उ० ।

गोणगुलवसभ-गोडाङ्गुलवृषभ-पुं० । गोलाङ्गुलानां वानराणां
मध्ये महान् स एव वा विदग्धः, विदग्धपर्यायत्वात् वृषभ-
शब्दस्य । विशिष्टवृषभे, ज० १२ श० ८ उ० ।

गोणणाम-गौणनाम-न० । गुणैर्निष्पन्नं गौणं, तच्च नाम च
गौणनाम । यौगिकनाम्नि, आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

गोणपोत्तय-गोत्रक-पुं० । गोवत्से, उत्त० ५ अ० ।
 गोणगोत्र-गोणगोत्र-वि० । बलीवर्दकले, वृ० २ उ० ।
 गोणवक्रवण-गोत्रकण-न० । सास्ताविलरूढयो मूषिकन-
 यनाश्च न शुभदा गाव इत्यादिके गोत्रातीत्यवक्रणे, जं० २
 वक्र० । द्वाविंशत्कलाभेदे, स० । द्वा० ।
 गोणस-गोनश(स)-पुं० । निःकणाहिविशेषे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
 जी० । प्रज्ञा० । सरीसृपभेदे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।
 गोणसखायाइ-गोनसखादितादि-पुं० । स्त्री० । “गोणसखइ-
 याइ रणुप वा वि” । (७) आ० ५ अ० । गोनससरीसृपनन्ति-
 प्रभृतौ, आदिशब्दात् गोधेरकादिपरिग्रहः । पञ्चा० १६ वि० ।
 गोणागिति-गवाकृति-पुं० । गवये, नि० चू० १ उ० ।
 गोणिय-गाविक-त्रि० । गोकयविक्रयकारिषु, व्य० ६ उ० ।
 गोणियाण-गोपान-न० । गवां यत्र पानं तस्मिन्, वृ० ३ उ० ।
 गोणिवच्छ-गोवत्स-पुं० । धेनुवत्से, पि० ।
 गोणिसजा-गोनिषया-स्त्री० । गोरीवोपवेशने, स्था० ५
 ता० १ उ० ।
 गोणी-गो-स्त्री० । गवि, “गोणीणं संगेहं” गवां स्त्रीगवानां ‘सं-
 गेहं’ समुदायः । व्य० ४ उ० । आ० चू० । विशेष० आ० म० ।
 (आचार्यशिष्ययोग्यायोग्यत्वे गोदृष्टान्तोऽन्यत्र)
 गोतिर्य-गोतीर्थ-न० । ६ त० । गवां तडागादाववतारमार्गे,
 गोतीर्थमिव गोतीर्थम् । ववणसमुद्रादेरवतारवत्त्वां भूमौ, स्था०
 १० ता० । क्रमेण नीचतरे प्रवेशमार्गे, जी० ३ प्रति० । (लवणस-
 मुद्राशब्देऽस्य व्याख्या)
 गोतिर्यविरहिय-गोतीर्थविरहित-पुं० । समजूमौ, द्वी० । “गो-
 तिर्थहिं विरहियं, खेत्तं नलिणोदगसमुद्दे” ॥ १६ ॥ द्वी० ।
 विपमेऽवतारचूमिर्भवति । स्था० १० ता० ।
 गोतिहाणी-गोत्रिहायनी-स्त्री० । त्रिवर्षजातायां गोवत्सि-
 कायाम्, तं० ।
 गोत्त-गोत्र-न० । ‘गृह’ शब्दे, गूयते संशब्दघटे उच्चायचैः श-
 ब्दैर्यत् तद् गोत्रम् । उच्चनीचकुलोत्पत्तिलक्षणे पर्यायविशेषे,
 पं० सं० ३ द्वार । तथाविधैकपुरुषप्रभवे वंशे, ध० १ अधि० ।
 यथार्थकुले, विपा० १ श्रु० १ अ० ।

मत्त मूलगोत्ता पठात्ता । तं जहा-कासवा, गोयमा, वत्या,
 कोत्या, कोभिया, मंरवा, वसिष्ठा ।

‘सत्त मूलगोत्ता’ इत्यादिना ग्रन्थेन गोत्रविज्ञागमाह । सुगमश्चा-
 यम्, तद्वरं गोत्राणि तथाविधैकैकपुरुषप्रजया मनुष्यसन्ताना उ-
 च्चरगात्रापेक्षया मूलभूतानि आदिचूतानि गोत्राणि मूलगोत्राणि,
 काशे जवः काश्यो रसस्ते पीतवानिति काश्यपः, तदपत्यानि का-
 श्यपाः, यथा-मुनिसुव्रतनेमिवर्जा जिनाश्चक्रवर्त्यादयश्च क्षत्रियाः
 सप्तमणधरादयो द्विजा जम्बूस्वाभ्यादयो गृहपतयश्चेति । इह
 च गोत्रस्य गोत्रवद्भ्यां भेदादेवं निर्देशः, अन्यथा काश्यपमिति
 वाक्यं स्यात् । एवं सर्वत्र । तथा गोतमस्याऽपत्यानि गातमाः क-
 त्रियादयः । यथा-सुव्रतनेमिजिनौ नारायणपद्मवर्जवासुदेनल-
 देवा इन्द्रजित्वादिगणनाथवयं वैरस्वामी च । तथा वत्सस्यापत्या-
 नि वत्साः-शुद्रयम्भवादयः । एवं कुत्साः-शिवचूत्यादयः, “को-
 च्छं सिवचूडमपि य” इति वचनात् । एवं कौशिकाः पडुडकादयः ।

मण्डोरपत्यानि मण्डवाः । वसिष्ठस्यापत्यानि वासिष्ठाः-पृष्ठग-
 णधरार्यसुहस्यादयः । तथा ये काश्यपास्ते सप्तविधाः । एके
 काश्यपशब्दव्यपदेश्यत्वेन काश्यपा एव । अन्ये तु काश्यपगोत्र-
 विशेषज्ञतापरिमित्यादिपुरुषापत्यरूपाः शापरित्यादयोऽवगन्त-
 व्याः । स्था० ७ ता० । एते च प्रत्येकं सप्तसप्तति स-
 र्वसंकनया एकोनपञ्चशत् । स० । ज्ञा० । भ० । स्था० ।
 न० । नि० । तद्विपाकवेद्ये कर्मणि च । कारणे कार्यो-
 पचारात् कर्मण उपादानविधत्तया गूयते शब्दघटे उच्चा-
 यचैः शब्दैरात्मा यस्मात् कर्मण उदयप्राप्तात्तत्रात्रम् ।
 पं० सं० ३ द्वार । कर्म० । दशा० । प्रव० । पूज्योऽपूज्योऽयमि-
 त्यादिव्यपदेश्यरूपां गां वाचं प्रायते इति गोत्रम् । स्था० २
 ता० ४ उ० । सप्तमे कर्मणि, उत्त० ३३ अ० । तच्च
 द्विधा-“गांते कस्मे दुविदे पश्यते । तं जहा-उच्चागोः प चेव,
 गीयागो प चेव” । स्वरूपं चास्येदम्-“जह कुम्भारो भगमा-ई
 कुणइ पुज्जेयराइ लोयस्स ॥ इय गोयं कुणइ जियं, एण पुज्जेय-
 रा वत्थुं” ॥ १ ॥ उच्चैर्गोत्रं पूज्यत्वनिबन्धनम्, इतरद्विपरीत-
 म् । स्था० २ ता० ४ उ० । प्रज्ञा० ।

सम्प्रति द्विजदगोत्रकर्माभिधिसुराह-

गोयं दुहुचनीयं, कुलाल इव सुधरुचुंभलाईयं । (५१)

गोत्रं प्राग्वर्णितशब्दार्थं द्विधा द्विभेदम् । कथमित्याह-“उच्चनीचं”
 उच्चं च नीचं च उच्चनीचम्, उच्चैर्गोत्रं, नीचैर्गोत्रमित्यर्थः । एतच्च
 कुलाल इव कुम्भकारतुल्यं शोचनो घटः सुघटः पूर्णकलशः, “भुम्भ-
 लं” मध्यस्थानं सुघटभुम्भले आदीयस्य तत्कृतोपकरणस्य तत्सु-
 घटभुम्भलादि, करोतीति शेषः । अयमत्र भावः-यथा हि कुलालः
 पृथिव्यास्तादृशं पूर्णकलशादिरूपं करोति यादृशं वाकात् कुसु-
 मचन्दनात्ततादिभिः पूजां लभते, स एव भुम्भलादि तादृशं
 विदधाति यादृशमप्रकृतिसममपि लोकाभिन्दां लजते । कर्म० १
 कर्म० ॥ पं० सं० । कल्प० । आचा० । श्रा० । (अनुभागादयोऽस्य
 प्रथमभागे अनुज्ञागादिशब्देषु तृतीयभागे २८८ पृष्ठे ‘कम्म’
 शब्दे च संबन्ध उक्तः) गां वाचं प्रायतेऽर्थाविसंवा-
 दनतः पालयतीति गोत्रम् । समस्तागमाधारभूते, सूत्र० १
 श्रु० १० अ० । पर्वते, संभावनीयबोधे, कानने, क्षेत्रे, मार्गे,
 छत्रे, मङ्के, वृक्षौ, विस्ते, धने, वाच० । (मंत्राणां भेदाः स्व-
 स्थशब्दे)

गोत्तजोगि (ण)-गोत्रयोगिन्-पुं० । गोत्रवन्तो योगिनो गोत्रयो-
 गिनः । पं० १३ वि० । गोत्रमात्रेण योगिषु, द्वा० १६ द्वा० ।

गोत्तफुस्मिया-गोत्रस्पर्शिका-स्त्री० । बल्लीभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

गोत्तमय-गोत्रमद-पुं० । उच्चैर्गोत्रे इक्ष्वाकुवंशहरिचंशादिके सं-
 जातोऽइमित्येवमात्मके भेदे, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

गोत्तागार-गोत्राकार-पुं० । द्वं० स० । नामाकृतिषु, चं० प्र० १० पाहु० ।

गोत्रागार-न० । कुलगृहे, चं० प्र० १० पाहु० । स्था० ।

गोत्तावगय-गोत्रापगत-त्रि० । गोत्रादेरपगते, सूत्र० १ श्रु०
 १३ अ० ।

गोत्तास-गोत्रास-पुं० । ग्रीमस्य कूटप्रादस्य पुत्रे, स्था० ।
 गास्त्रासितवानिति गोत्रासः । अयं हि हस्तिनागपुरे भीमा-
 जिधानकूटमाहस्योत्पत्ताभिधानाया भार्यायाः पुत्रोऽचूत्, प्रस-

षकात्वे चानेन महापापसत्त्वेनाराज्या गावस्त्रासिताः, यौवनं चायं गोमांसान्येन कथा भक्तिवतः, ततो नारको जातः, ततो वारिण-
ज्जप्राप्तनगरे विजयसार्धवाहभद्राभार्ययोरुज्जितकाभिधानः पुत्रो
जातः, स च कामध्वजगणिकार्थे राज्ञा तिलशो मांसच्छेदेनेन त-
त्स्वादनेन च चतुष्पथे विरुद्ध्य व्यापादितो नरकं जगामेति ।
स्था० १० ठा० । विपा० । (गोत्रासवक्तव्यताप्रतिबन्धं द्वितीयम-
ध्ययनं सर्वे छष्ट्यम् । कर्मविपाकदशानां द्वितीयाध्ययन-
सूत्रम् "उज्जिभयय" शब्दे द्वितीयभागे ७४६ पृष्ठे उक्तम्) ।

गोथुज-कौस्तुभ-पुं० । मणिविशेषे, स० ।

गोस्तूप-पुं० । प्राच्यां लवणसमुद्रमध्यवर्तिनि प्रथमवेल्लन्धर-
नागराजनिवासज्ञानपर्वते, स० ५२ स० । स्था० । प्रथमवेल्लन्ध-
रनागराजे, जी० ३ प्रति० । स० । एकदशजिनस्य प्रथमशिष्ये,
अस्य द्वितीयं नाम कृतार्थ इति । स० । ति० । मानुष्यात्तरप-
र्वतस्य स्वनामख्याते कूटे उत्तरदिक्स्थे, द्वी० ।

गोथुज-कौस्तुज-पुं० । 'गोथुभ' शब्दार्थे, स० ।

गोथूभा-गोस्तूपा-स्त्री० । पाश्चात्यस्याज्जनपर्वतस्य पाश्चात्या-
यां वाप्याम्, स्था० ३६ ठा० ३ उ० । पूर्वदिग्भावाज्जनपर्वतस्यापरस्यां
नन्दापुष्करिण्याम्, जी० ३ प्रति० । ती० । दक्षिणपाश्चात्यरतिक-
रपर्वतस्य पश्चिमायां दिशि नवमिकानाम्स्या शक्राग्रमहिष्या
राजधान्याम्, स्था० ४ ठा० २ उ० । ति० ।

गोदास-गोदाम-पुं० । भद्रबाहोः प्रथमशिष्ये, कल्प० ८ कृण ।
तस्मान्निर्गते गणे च । कल्प० ८ क्षण । वीरजिनेन्द्रस्य नवानां
गणानां प्रथमे, स्था० ६ ठा० ।

गोदेव-गोदेव-त्रि० । गोशब्देन खुरककुदविषाणसास्नालाङ्ग-
लाद्ययवसंपन्नः पशुरुच्यते, तत्र विधेयता लक्ष्यते । ततो गौरिव
विधेयानि देवानां न्द्रियाणि यस्य स तथा । जितेन्द्रिये, गोभिर्भू-
तार्थगर्भाभिर्वाग्भिर्द्वयति स्तौतीति । गोदेवप्रशंसकैः, जी० गा० ।

गोदोहिया-गोदोहिका-स्त्री० । गोदोहनं गोदोहिका, तद्वद् याऽ-
सौ गोदोहिका । दशा० ७ अ० । स्था० । गोदोहनप्रवृत्तस्येवा-
प्रपादतलाज्यामवस्थानक्रियायाम्, पञ्चा० १८ धिव० ।

गोदोहिकासनमाऽऽर्यिकाणां न कल्पते-

वीरासनगोदोहं, मुचुं सवे वि ताण कप्पंति ।

ते पुण पमुच्च चेदं, मुत्ताज अभिगाहं पप्प ॥

अनन्तरोत्तासनानां मध्याद् वीरासनं, गोदोहिकासनं च मु-
क्त्वा शेषाण्यूर्ध्वस्थानादीनि सर्वाण्यपि तासां कल्पन्ते । आह-
सूत्रे तान्यपि प्रतिषिद्धानि तत्कथमनुज्ञायन्ते इत्याह-तानि पुनः
शेषाणि स्थानानि चेष्टां प्रतीत्य कल्पन्ते, न पुनरभिग्रहविशेष-
यम् । सूत्राणि पुनरभिग्रहं प्राप्य प्रतीत्य प्रवृत्तानि, तत इवमुक्तं
भवति-अभिग्रहविशेषादूर्ध्वस्थानानि संयतीनां न कल्पन्ते,
सामान्यतः पुनरवश्यकादिवेद्यायां यानि क्रियन्ते तानि कल्पन्त
एव । वृ० ५ उ० ।

गोध-गोध-पुं० । म्नेच्छदेशभेदे, तद्वसिनि जने च । प्रज्ञा० ४ पद ।

गोपुच्छसंज्ञानं त्रिय-गोपुच्छमस्यानसंस्थित-त्रि० । ऊर्ध्व-
कृतगोपुच्छसंस्थानसंस्थिते, जी० ३ प्रति० । गोपुच्छो ह्यादौ
स्थूलोऽन्ते सूक्ष्मस्तद्वत् । स्था० ५ ठा० २ उ० । रा० ।

गोपुट्टय-गोपृष्ठक-न० । गोपृष्ठत्पतिते पानके, भ० १५ श० १ उ० ।

गोपुर-गोपुर-न० । गोभिः पूर्यते इति गोपुरम् । प्रतोलीद्वारे,

उत्त० ६ अ० । प्रतोलीकपाटमित्यन्ये । प्रह्न० १ आश्र० द्वार ।
प्राकारद्वारे, रा० । ज्ञा० । पुरद्वारे, च० प्र० ४ पादु० । "पानारं
कारद्वारा एं, गोपुरद्वाराणि य" । (१८) उत्त० ६ अ० ।

गोप्पय-गोपपद-न० । गोपदमिते क्षेत्रे, "जहा समुद्रो तहा गो-
प्पयं" अनु० ।

गोप्पलेहिया-गोप्पलेह्या-स्त्री० । अल्पशालां सक्कारां वा यां
भूमिं गावः प्रलिहन्ति तस्याम्, आचा० २ चू० ।

गोप्फणा-गोफणा-स्त्री० । चर्मद्वारिकामयेऽर्थे 'गोफण' इति
प्रसिद्धे, स० ।

गोवहुल-गोबहुल-पुं० । शरवणसन्निवेशवासिनि स्वनामख्याते
ब्राह्मणे, यस्य शालायां महलिपुत्रो गोशालो जातः । भ० १५ श०
१ उ० । स्था० । आ० म० ।

गोभत्तालंदय-गोभत्तालन्दक-पुं० । गोभक्तयुक्तोऽलन्दको गो-
भक्तालन्दकः । "गोभत्तालंदो विभ्र, बहुरूपनो व्य एन्नगो चेव"
यथा-अलिन्दगोभक्तं कुक्कुसा आदननिस्सयमवश्वावुमित्या-
दि सर्वमेकत्र मिलितं भवति । व्य० १ उ० ।

गोभद्-गोभद्-पुं० । शालिभद्रस्य पितरि राजगृहवासिभे-
ष्टिनि, स्था० १० ठा० ।

गोचूमि-गोचूमि-स्त्री० । गोचरणभूमौ, आ० चू० १ अ० ।

"ततो विहरंता सामी गोचूमि वचंति, तच्च अडवीवणे सय-
गावीभा चरंति" आ० म० द्वि० । ततः स्वामी गोचूमि गतः ततो
राजगृहे अष्टमं वर्षावासम् । कल्प० ६ कृण ।

गोमंस-गोमांस-पुं० । गवां मांसे, गोमांसाऽनक्षणात्केचिद् मोक्षं
वदन्ति । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

गोमरु-गोमृत-पुं० । गौश्चासौ मृतश्च । गोशवे, जी० ३ प्रति० ।
विपा० ।

गोमददेव-गोमउदेव-पुं० । ऋषभदेवस्य बाहुबद्धे प्रतिमा-
भेदे, उत्तरापथे कलिङ्गदेशे गोमउः श्रीऋषभः, दक्षिणपथे
गोमउदेवः श्रीबाहुबद्धिः । ती० ४५ कल्प ।

गोमय-गोमय-पुं० । न० । गोः पुरीषम्-मयट्, अर्धर्चादिः । गोपु-
रीषे, वाच० । छगणे, भ० ५ श० २ उ० । गोकरीषे, ति० चू० ।

गोमयप्रतिग्रहणे दोषाः-

जे जिकखू दिया गोमयं पणिगाहेत्ता दिया गोमयं कायं-

सि वणं आलिपेज्ज वा विलिपेज्ज वा आक्षिपंतं वा

विलिपंतं वा साइज्जइ ॥ ३९ ॥ जे भिक्खू दिया

गोमयं पणिगाहेत्ता रत्तिं कायंसि वणं आलिपेज्ज

वा विलिपेज्ज वा आक्षिपंतं वा विलिपंतं वा साइ-

ज्जइ ॥ ४० ॥ जे भिक्खू रत्तिं गोमयं पणिगाहेत्ता

दिया कायंसि वणं आलिपेज्ज वा विलिपेज्ज वा आक्षिपं-

तं वा विलिपंतं वा साइज्जइ ॥ ४१ ॥ जे जिकखू रत्तिं

गोमयं पणिगाहेत्ता रत्तिं कायंसि वणं आलिपेज्ज वा

विलिपेज्ज वा आक्षिपंतं वा विलिपंतं वा साइज्जइ ॥ ४२ ॥

चउक्कभंगसुत्तं उच्चारयेवं, कायः शरीरं, छणः कृतं, तेण गोमयेन,

आक्षिपइ सकुत्तं, विलिपइ अनेकशः, अपरिच्छासिते मासलहुं, प-

रिवासिते चउजंगे चउलहुं तवकावविनिहो, आणादिया वाचा ॥

दिय रातो गोमएणं, चउकभयणा तु जा वणे वुत्ता ।

एत्तो एगतेरेणं, मक्खेताऽऽणादिणो दोसा ॥ २१६ ॥

चउकभयणा चउजंगो, ततियउदेसए जा वणे वुत्ता इहं
पि सञ्चेव ।

तच्चुप्पतितं कुक्खं, अन्नित्तो वेयणाए तिव्वाए ।

अदाणो अचहितो, तं कुक्खहियासते सम्मं ॥ २१७ ॥

अव्वोच्छिन्धिणिमित्तं, जीयट्ठाए समाहिहेत्तं वा ।

एतेहिं कारणेहिं, जगणा आधिपणं कुज्जा ॥ २१८ ॥

पूर्ववत् । गोमयगहणे इमा विही-

अग्निणव्वोसत्ताऽसति, इतरे उदयोंगकाउ गहणं तु ।

माहिस असती गव्वं, अणातवत्तं व विसयातो ॥ २१९ ॥

बोसिरियेत्तं घेत्तव्वं, तं बहुगुणं, तस्सासति इयरं चिरकाल-
बोसिरियं, तं पि उव्वओगं करेतुं गहणं, दिणसंसत्तं पि माहिसं घ-
त्तव्वं, माहिसाऽसति गव्वं, तं पि अणातवत्तं, ज्ञायामित्यर्थः ।
तं असुसिरं विसयातो जवति, आतवत्तं पुण सुसिरं, स ण
गुणकारी । नि० चू० १२ उ० ।

गोमयकीरुय-गोमयकीरु-पुं० । चतुरिन्द्रियजीवविशेषे, जी०
१ प्रति० ।

गोमयणिस्सिय-गोमयनिश्चित-पुं० । कुन्धुपनकादिषु जीवेषु,
आचा० १ ध्रु० १ अ० ४ उ० ।

गोमाणसिया-गोमानसिका-स्त्री० । शय्यारूपे स्थानविशेषे,
जी० ३ प्रति० । " गोमाणसिया च तत्तिया " तावन्मात्रा एको-
नपञ्चाशत् । जी० ३ प्रति० । रा० ।

गोमाणसी-गोमा (पा) नसी-स्त्री० । शय्यारूपे स्थानविशेषे,
जी० ३ प्रति० । जं० ।

गोमिअ-गौलिमक-पुं० । गुल्मेन चरन्तीति गौलिमकाः । स्थान-
रत्नपालेषु, वृ० ३ उ० । बद्धस्थानेषु, वृ० १ उ० । गुप्तिपालेषु,
प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । ये राक्षः पुरुषाः स्थानकं बध्वा रक्षयन्ति ।
वृ० १ उ० ।

गोमिकभंमोवगरण-गौलिमकभाणोपकरण-न० । गौलिमकप-
रिच्छदविशेषे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

गोमिअ-गोमत्-त्रि० । गावोऽस्य सन्तीति गोमान् । गोस्वामि-
नि, " गोहिं गोमिए " अनु० । " गोमिया सुकिलिया कसिणवत्थ-
मित्तं तेहिं घेत्तंति " नि० चू० २ उ० ।

गोमुत्तिया-गोमूत्रिका-स्त्री० । गोवलीवईस्य मूत्रणं गोमूत्रिका ।
गोप्रश्रवणोत्सर्गं, तदाकारा गोचरजूमिरपि गोमूत्रिका । ग०
२ अधि० । उक्त० । वक्रायां कुट्टियायां गृहपङ्क्तौ, दशा० ७
अ० । पञ्चा० । वृ० । स्था० । अष्टानां गोचरजूर्मीनामन्यतमस्यां
जूर्मी, " आहो सन्नियट्ठं गोमुत्तिया वंको " पं० व० २ चार ।
गोमूत्रिका च परस्परामिमुखगृहपङ्क्त्योर्वागमपङ्क्त्येकगृहं गत्वा
दक्षिणपङ्क्त्येकगृहे यातीत्येवं क्रमेण ध्रेणिद्वयसमातिकरणे
जवति । ध० २ अधि० ।

गोमुह-गोमुख-पुं० । आदिनाथस्य यत्ने, स च सुवर्णो गजवा-
हनश्चतुर्भुजो वरदाक्षमात्रिकायुक्तदक्षिणपाणिद्वयो मातुलिङ्ग-
पाशकान्वितवामपाणिद्वयश्च । प्रव० २३ द्वार । आ० क० । गोमु-

खट्वापवासिनि मनुष्ये च । स्था० ४ ग० २ उ० । प्रज्ञा० ।
श्रीशृङ्गभस्य अयोध्यास्थसङ्करके यत्ने, ती० १३ कल्प० ।

गोमुहदीव-गोमुखदीप-पुं० । शङ्कुलिकरणस्य परतोऽन्तर्द्वीपे,
स्था० ४ ग० २ उ० । (' अन्तरदीव ' शब्दे प्रथमभागे ए६ पृष्ठे-
ऽस्य वक्तव्यतोक्ता)

गोमुही-गोमुखी-स्त्री० । वाद्यभेदे, " सज्जं स्वइ मुअंगो गोमुही "
अनु० । सा गोमुखी लोकतोऽवसेया । रा० । आ० चू० ।

गोमेज्ज-गोमेद-पुं० । मणिभेदे, सूत्र० २ ध्रु० ३ अ० । " गोमेज्ज-
रायरूप " उक्त० २ अ० । रा० । प्रज्ञा० । " गोमेज्जमया इंदकीला "
गोमेदकरत्नमयी इन्द्रकीला । रा० ।

गोमेह-गोमेध-पुं० । श्रीनेमिजिनस्य यत्ने, स च त्रिमुखः इयाम-
कान्तिः पुरुषवाहनः परभुजो मातुलिङ्गपरशुचक्रान्वितदक्षिणक-
रत्रयो नकुलशृङ्गशक्तियुक्तो वामपाणित्रयश्च । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

गोम्मिय-गौलिमक-पुं० । ' गोमिअ ' शब्दार्थे, वृ० ३ उ० ।

गोम्ही-गोम्ही-स्त्री० । कर्णगृगालाख्ये, ध्य० ७ उ० । प्रज्ञा० ।
श्रीन्द्रियजीवभेदे, जी० १ प्रति० । अनु० । नि० चू० । वृ० ।

गोय-गोद-पुं० । उद्धुम्बरादिफले, आव० ६ अ० । प्रज्ञा० ।

गोत्र-न० । उच्चनीचकुत्रोत्पत्तिवृत्तणे पर्यायविशेषे, पं० सं० ३ द्वार ।

गोयम-गोतम-पुं० । गोभिस्तमो ध्वस्तं यस्य । पृषो० । मुनिभेदे,
वाच० । ह्रस्वे वलीवर्दे च । औ० । गोतमस्य ऋषेरपत्यं गौत-
मः । " ऋष्यन्धकवृष्णिगुरुज्यश्च " । ४ । १ । ११४ । (पाणि०)
इत्यणप्रत्ययः । नं० । गौतमर्षेः सन्ताने, ते च कृत्रियादयो यथा-
सुवतनेमोजिनौ नारायणपद्मवर्जवासुदेवयज्ञदेवा इन्द्रभृत्या-
दिगुणनाथत्रयम् । स्था० " ज गोयमा ते सत्तविहा पणत्ता । तं
जहा-ते गोयमा ते गग्गा ते जारहाया ते अंगिरसा ते सकराजा ते
जक्खराभा ते उदत्ताजा । " स्था० ७ ग० । आ० चू० । आ० म० ।
" गोयमो य गोत्तेण " गौतमो गोत्रेण, गोतमाह्वयवंशजात
इत्यर्थः । जं० १ वृत्त० ।

गौतमस्वामिवर्णकः-

ते एणं काले णं ते एणं समए णं समएस्म जगवओ महावीरस्म
जेट्ठे अंतेवासी इंदजूती णांम अणगारे गोयमगोत्ते णं
सत्तस्सेहे समचउरंसंसाणसंठिए वज्जरिसट्ठणारायसंघय-
णे कणगपुद्गणणिघसपम्हगोरे उगगतवे दित्ततवे तत्ततवे
महातवे उराले घोरे घोरगुणे घोरतवस्सी घोरवभचरवा-
सी उच्छूढसरीरे संखित्तविउल्लनेउल्लेस्से चउदमपुव्वी
चउणाणोवगए सव्वक्खरसप्पिवार्ती समणस्स भगवओ
महावीरस्स अदूरसामंते उहुजाण् अहोमिरे जाणकोटोवग-
ए संजमेणं तवसा अप्पाणं जावेमाणे विहरइ ॥

(तेणमित्यादि) तेन कालेन तेन समयेन श्रमणस्य भगवतो
महावीरस्य (जेट्ठे त्ति) प्रथमः [अंतेवासि त्ति] शिष्यः ।
अनेन पदद्वयेन तस्य सकलसङ्गनायकत्वमाह । [इंदभूइ त्ति]
इन्द्रभूतिरिति मातृपितृकृतं नामधेयम् [नामं ति] विभक्तिविपरि-
णामात् नाम्नेत्यर्थः । अन्तेवासी किल विवक्षया श्रावकोऽपि
स्यादित्यत आह- [अणगारे त्ति] नास्यागारं विशत इत्यन-

नगरः। अयं चावर्गीतगोत्रोऽपि स्यादित्यत आह—(गोयमगोत्रे णं
 ति) गौतमसगोत्र इत्यर्थः । अयञ्च तत्कालोचितदेहमानापे-
 क्षया न्यूनाधिकदेहोऽपि स्यादित्यत आह—(सत्तुस्सेहे ति)
 समहस्तोच्छ्रयः । अयं च वृक्षणहीनोऽपि स्यादित्यत आह—
 [समचतुरस्रसंज्ञासंज्ञेति] समं नाजस्वरि अथश्च सकल-
 पुरुषलक्षणोपेतावयवतया तुल्यं, तच्च तच्चतुरस्रं च प्रधानं
 समचतुरस्रम् । अथवा-समाः शरीरलक्षणोक्तप्रमाणाविवेकादि-
 न्यश्चतस्रोऽस्त्रयो यस्य तत्समचतुरस्रम् । अस्त्रयस्त्वह चतुर्दिग्ना-
 गोपलक्षिताः शरीरावयवा इति । अन्ये त्वाहुः—समा अयू-
 नाधिकाश्चतस्रोऽप्यश्रयो यत्र तत्समचतुरस्रम् । अश्रयश्च पथे-
 क्कासनोपविष्टस्य जानुनोरन्तरम्, आसनस्य ललाटोपरिभा-
 गस्य चान्तरं, दक्षिणस्कन्धस्य वामजानुन अन्तरं, वामस्कन्ध-
 स्य दक्षिणजानुनश्चान्तरमिति । अन्ये त्वाहुः—विस्तारोत्संध्योः
 समत्वात् समचतुरस्रं, तच्च तत् संस्थानश्चाकारः समचतुरस्र-
 संस्थानं, तेन संस्थितो व्यवस्थितो यः स तथा । अयञ्च हीन-
 संहननोऽपि स्यादित्यत आह—(वज्जरिसहणारायसंघयणे ति)
 इह संहननम् अस्थिसंचयविशेषः । वज्रादीनां लक्षणमिदम् “रि-
 सभो य होइ पट्टो, वज्रं पुण कीलयं वियाणाहि । उभश्चो म-
 क्कडबंधो, णारायं तं वियाणाहि” ॥ १ ॥ तत्र वज्रं च तत्कीलि-
 काकीलितकाष्ठसम्पुटोपमसामर्थ्ययुक्तत्वात्, ऋषभश्च लाहा-
 दिमयपट्टवद्धकाष्ठसम्पुटोपमसामर्थ्यान्वितत्वाद्ब्रजर्षजः । स चासौ
 नाराचश्च उभयतो मर्कटबन्धनिवद्धकाष्ठसम्पुटोपमसामर्थ्यो-
 पेत्तत्वात् वज्रर्षजनाराचः, स चासौ संहननमस्थिसंचयविशेषोऽ-
 नुत्तमसामर्थ्ययोगाद्यस्यासौ वज्रर्षभनाराचसंहननः । अन्ये तु-
 कीलिकादिमत्त्वमश्वामेव वर्णयन्ति । अयञ्च निन्द्यवर्णोऽपि
 स्यादित्यत आह—(कणगपुलगनिघसपम्हगोरे) कनकस्य सु-
 वर्णस्य (पुलग ति) यः पुलको लवस्तस्य यो निकपः कपपट्ट-
 के रेखालक्षणः, तथा । (पम्ह ति) पद्मपद्माणि केसराणि तद्व-
 ज्ञौरो यः स तथा । वृद्धव्याख्या तु-कनकस्य न होहोदेयः पुल-
 कः सारो वर्णातिशयस्तत्प्रधानो यो निकपो रेखा तस्य यत्प-
 द्म बहलत्वं तद्वज्रौरो यः स तथा । अथवा-कनकस्य यः पुलको-
 ऽद्भुतत्वे सति विन्दुस्तस्य निकपो वर्णतः सदृशो यः स तथा ।
 (पम्ह ति) पद्मं, तस्य चेह प्रस्तावाकेसराणि गृह्यन्ते, ततः
 पद्मवज्रौरो यः स तथा । ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः । अयञ्च
 विशिष्टचरणरहितोऽपि स्यादित्यत आह—(उगतवे ति) उग्रमप्रभृ-
 तपुंसा न शक्यते चिन्तयितुमपि तद्विधेन तपसा युक्त इत्यर्थः ।
 (दित्तवे ति) । दीप्तं जाज्वल्यमानदहन इव कर्मवन्गहनद-
 हनसमर्थतया ज्वलितं तपो धर्मध्यानादि यस्य स तथा । (त-
 च्तवे ति) । तप्तं तपो येनासौ तप्ततपाः । एवं हि तेन तत्तपस्त-
 तं येन कर्माणि सन्ताप्यन्ते न तपसा स्वात्माऽपि तपोरूपः
 सन्तापितो यतोऽन्यस्यास्पृश्यमिव जातमिति (महातवे ति)
 आशंसादोपरहितत्वात् प्रशस्ततपाः । (उराले ति) भीम उग्र-
 दिविशेषणविशिष्टतपःकरणात्पार्श्वस्थानामल्पसत्त्वानां भयान-
 क इत्यर्थः । अन्ये त्वाहुः—[उराले ति] उदारः प्रधानः [घोरे
 ति] घोरो निर्धृणः, परीषहेन्द्रियादिरिपुगणविनाशमाश्रित्य
 निर्दय इत्यर्थः । अन्ये त्वात्मनिरपेक्षं घोरमाहुः—(घोरगुणे ति)
 घोरा अन्यैर्दुर्नुचरा गुणा मूलगुणादयो यस्य स तथा (घोर-
 तवस्सि ति) घोरैस्तपोजिस्तपस्वीत्यर्थः । (घोरबन्धचरवासि
 ति) घोरं दारुणमल्पसत्त्वैर्दुर्नुचरत्वाद्यद्ब्रह्मचर्यं तत्र वस्तुं

शीलं यस्य स तथा । (उच्छ्रुदसरीरे ति) उच्छ्रुदम् उज्जित-
 मिवाज्झितं शरीरं येन तत्संस्कारत्यागात्स तथा । (संखिच-
 वचतेउत्सेसे ति) संक्षिप्ता शरीरान्तर्निहितत्वेन ह्रस्वतां गता वि-
 पुवा विस्तीर्णा अनेकयोजनप्रमाणक्षेत्राश्रितवस्तुदहनसमर्थ-
 त्वाच्चेजोवैश्या विशिष्टतपोजन्यलब्धिविशेषप्रज्वा तेजोज्वाला
 यस्य स तथा । मूलटीकाकृता तु—“ उच्छ्रुदसरीरसंखिचवि-
 पुलतेयलेसे ति ” कर्मधारयं कृत्वा व्याख्यातमिति । (चवइस-
 पुवि ति) चतुर्दशपूर्वाणि विद्यन्ते यस्य तेनैव तेषां रचितत्वा-
 दसौ चतुर्दशपूर्वा । अनेन तस्य श्रुतकेवद्वितामाह । स चावधिज्ञा-
 नादिविकलोऽपि स्यादत आह—(चउनाणोवगए ति) केवल-
 ज्ञानवर्जज्ञानचतुष्कसमन्वित इत्यर्थः । उक्तविशेषणद्वययुक्तो-
 ऽपि कश्चिन्न समग्रश्रुतविषयव्यापिज्ञानो भवति । चतुर्दशपूर्व-
 विदां पदस्थानकपतितत्वेन श्रवणादित्यत आह—(सव्वक्खरसं-
 निवाइ ति) सर्वे च ते अक्षरसन्निपाताश्च तत्संयोगाः सर्वेषां
 चाक्षराणां निसन्निपाताः सर्वाक्षरसन्निपातास्ते यस्य ज्ञेयत-
 या सन्ति ससर्वाक्षरसन्निपाती, श्रव्याणि वा श्रवणसुखका-
 रोणि अक्षराणि साङ्गत्येन नितरां वदितुं शीलमस्येति श्र-
 व्याक्षरसन्निवादी, स च एवंगुणविशिष्टो भगवान् विनयरा-
 शिरिव साक्षादितिकृत्वा शिष्याचारत्वाच्च (समणस्स भग-
 वश्चो महावीरस्स अदूरसामंते) विहरति इति योगः । तत्र
 दूरं च विप्रकृष्टं सामन्तं च सन्निकृष्टं, तन्निषेधाददूरसा-
 मन्तं, तत्र नातिदूरे, नातिनिकट इत्यर्थः । किंविधः संस्तत्र
 विहरतीत्यत आह—(उहुं जाणु ति) ऊर्ध्वं जानुनी यस्या-
 सावूर्ध्वजानुः, शुरुपृथिव्यासनवर्जनादौपग्रहिकनिषद्याया अ-
 भवाच्चोत्कुटुकासन इत्यर्थः । (अहोसिरे ति) अधोमुखो नोर्ध्वं
 तिर्थंवा विक्रिसदृष्टिः, किन्तु नियतभूभागनियमितदृष्टिरिति
 भावः । (जाणकोटोवगए ति) ध्यानं धर्म्यं शुक्लं वा तदेव
 कोष्ठः कुसुलो ध्यानकोष्ठः, तमुपगतस्तत्र प्रविष्टो ध्यानकोष्ठो-
 पगतः । यथाहि कोष्ठके धान्यं प्रक्षिप्तमविप्रसृतं भवत्येवं स
 जगवान् ध्यानतोऽविप्रकीर्णैन्द्रियान्तःकरणवृत्तिरिति (संज-
 मेणं ति) संवरेण [तवस ति] अनशनादिना, चशब्दः समु-
 च्चयार्थो लुप्तोऽत्र छप्रत्ययः । संयमतपोग्रहणं चानयोः प्रधान-
 मोक्षाङ्गत्वव्यापनार्थम् । प्रधानत्वञ्च संयमस्य नवकर्मानुपा-
 दानहेतुत्वेन, तपसश्च पुराणकर्मनिर्जरणहेतुत्वेन भवति चाभि-
 नवकर्मानुपादानात् पुराणकर्मत्तपणाच्च सकलकर्मकृत्यलक्ष-
 णो मोक्ष इति (अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ति) आत्मानं
 वासयंस्तिष्ठतीत्यर्थः ॥

तए णं से भगवं गोयमे जायसहे जायसंसये संजायको-
 उहहे उप्पससहे उप्पससंसए उप्पसकोउहहे संजाय-
 सहे संजायसंसए संजायकोउहहे उट्टाए उट्टेति । उट्टाए
 उट्टेत्ता जेणव समणे जगवं महावीरे तेणव उवागच्छइ ।
 उवागच्छत्ता समणे जगवं महावीरं तिकखुत्तो आयाहि-
 णपयाहिणं करइ । करइत्ता वंदइ, णमंसइ, वंदित्ता णमंसित्ता
 णच्चासखे णातिदूरे सुस्सुसमाणे णमंसमाणे अजिसुहे वि-
 णएणं पंजखिउडे पज्जुवासमाणे एवं वयासी— ॥

(तए णं से ति) ततो ध्यानकोष्ठोपगतविहरणानन्तरं, एभि-
 तिवाक्यालङ्कारार्थः ‘ से ’ इति प्रस्तुतपरामर्शार्थः । तस्य तु
 सामान्योक्तस्य विशेषावधारणार्थमाह—(भगवं गोयमे ति) कि-

मित्याह-(जायसहे इत्यादि) जातश्रद्धादिविशेषणः सन्नुत्तप्र-
तीति योगः । तत्र जाता प्रवृत्ता श्रद्धा इच्छा वक्ष्यमाणार्थतत्त्वज्ञानं
प्रति यस्यासौ जातश्रद्धा तथा जातः संशयो यस्य स जातसं-
शयः । संशयस्त्वनवधारितार्थज्ञानम् । स चैवम-तस्य जगवतो
जातो भगवता हि महावीरेण “चलमाणे चलिष” इत्यादौ सूत्रे च-
लन्नर्थश्चलितो निर्दिष्टः, तत्र च य एव चलन् स एव चलिष इत्युक्तः,
ततश्चैकार्थविषयावेतौ निर्देशौ; चलन्निति वर्तमानकालविषयः,
चलिष इति चातीतकालविषयः; अतोऽत्र संशयः-कथं नाम
यएवार्थो वर्तमानः स एवातीतो भवतीति ? , विरुद्धत्वादनयोः
काव्योरिति । तथा [जायकोऊहले चि] जातं कुतू-
हलं यस्य स जातकुतूहलो, जातौस्तुक्य इत्यर्थः । कथ-
मेतान् पदार्थान् जगवान् प्रज्ञापयिष्यतीति ? । तथा-(उपपन्न-
सहे चि) उत्पन्ना प्रागनुता सती नूता श्रद्धा यस्य स उत्पन्न-
श्रद्धा; अथ जातश्रद्ध इत्येतावदेवास्तु किमर्थमुत्पन्नश्रद्ध इत्यग्नि-
धीयते, प्रवृत्तश्रद्धत्वेनैवोत्पन्नश्रद्धत्वस्य लब्धत्वात्, न ह्यनुत्पन्ना
श्रद्धा प्रवर्तते इति ? । अत्रोच्यते-हेतुत्वप्रदर्शनार्थम् । तथाहि-कथं
प्रवृत्तश्रद्धः, उच्यते-यत उत्पन्नश्रद्ध इति हेतुत्वप्रदर्शनञ्चोचितमे-
व, वाक्पालङ्कारत्वात् तस्यायदाहुः-“प्रवृत्तदीपामप्रवृत्तभास्करां,
प्रकाशचन्द्रां वुधे विभावरीम् ।” इह यद्यपि प्रवृत्तदीपत्वाद्-
वाप्रवृत्तभास्करत्वमवगतं तथापि अप्रवृत्तभास्करत्वं प्रवृत्तदी-
पत्वादेहेतुत्वोपपन्नमिति । “उत्पण्णसंसप उत्पण्णकोऊहले
चि” प्राग्वत् । तथा “संजायसहे” इत्यादि पदपदकं प्राग्वत्,
नवरमिह समशब्दः प्रकर्षादिवचनः । यथा-“संजातकामो
बलजिद्विभूत्यां, मानात् प्रजाग्निः प्रतिमाननाच्च ।” ऐन्द्रैश्वर्ये
प्रकर्षेण जातेच्छुः कार्त्तवार्थ इति । अन्ये तु-“जायसहे”
इत्यादि विशेषणद्वादशकमेव व्याख्यान्त-जाता श्रद्धा यस्य प्रपुं-
स जातश्रद्धः । किमिति जातश्रद्ध इत्यत आह-यस्माज्जातसंशयः
इदं वस्त्वेवं स्यादेवं वेति ? । अथ जातसंशयोऽपि कथमित्यत
आह-यस्माज्जातकुतूहलः कथं नामास्यार्थमवभोत्स्ये इत्यभिप्रा-
यवानिति एतच्च विशेषणत्रयमवग्रहापेक्षया द्रष्टव्यम् । एवमुत्पन्न-
संजातसमुत्पन्नश्रद्धत्वादय ईहापायधारणाभेदेन वाच्याः । अन्ये
त्वाहुः-जातश्रद्धत्वाद्यपेक्षयोत्पन्नश्रद्धत्वादयः समानार्थाविवक्ति-
तार्थस्य प्रकर्षप्रवृत्तिप्रतिपादनाय स्तुतिमुखेन ग्रन्थकृतोक्ताः, न
चैवं पुनरुक्तदोषाय । यदाह-“वक्ता दर्शभयादिभि-राक्षितमनाः
स्तुवंस्तथा निन्दन् । यत्पदमसहृद् भूते, तत्पुनरुक्तं न दापाय”
॥ १ ॥ इति (उच्चाप उठेति) उत्थानमुत्था, ऊर्द्धे वर्तनं, तथा
उत्थया उत्तिष्ठति ऊर्द्धो जवति । “उठ्ठे” इत्युक्ते क्रियाऽऽरम्भ-
मात्रमपि प्रतीयते, यथा वक्तुमुत्तिष्ठत इति । ततस्तद्व्यवच्छे-
दायोक्तमुत्थायेति । (उच्चाप उठ्ठे चि) उपागच्छतात्युत्त-
रक्रियापेक्षया उत्थानक्रियायाः पूर्वकालताजिधानाय उत्था-
योत्थायेति क्त्वाप्रत्ययेन निर्दिशतीति । (जेणेवेत्यादि) इह
प्राकृतप्रयोगादव्ययत्वाच्चा येनेति यस्मिन्नेव दिग्भागे श्र-
मणो जगवान् महावीरो वर्तते (तेणेव चि) तस्मिन्नेव दि-
ग्भागे उपागच्छति, तत्कालापेक्षया वर्तमानत्वादागमनक्रियाया
वर्तमानविभक्त्या निर्देशः कृतः, उपगतवानित्यर्थः । उपागम्य
च श्रमणं भगवन्तं महावीरं कर्मतापन्नं (तिकखुत्तां चि)
श्रीन् वारान् त्रिःकृत्यः (आयाहिणपयाहिणं करेइ चि) आ-
दक्षिणादक्षिणहस्तादारभ्य प्रदक्षिणः परितो भ्राम्यतो दक्षिण
एव आदक्षिणप्रदक्षिणोऽतस्तं करोतीति । (वंदइ चि)

वन्दते वाचा स्तौति । (नमंसइ चि) नमस्यति, का-
येन प्रणमति [नचासन्ने चि] न नैव अत्यासन्नाऽति-
निकटः, अवग्रहपरिहारान्नात्यासन्ने वा स्थाने, वर्तमान इति
गम्यम् । [नाइदुरे चि] न नैवातिदूरोऽतिविप्रकृष्टोऽनौचि-
त्यपरिहारात् नातिदूरे वा स्थाने [सुस्सुसमाणे चि] जगवद्व-
चनानि श्रोतुमिच्छन् [अज्जिमुहे चि] अज्जि भगवन्तं वक्तीकृत्य
मुखमस्येत्यभिमुखः । तथा [विणपणं ति] विनयेन हेतुना
[पंजलिउमे चि] प्रकृष्टः प्रधानो वज्राटतटघटितत्वेन अञ्जलि-
हस्तन्यासविशेषः कृतो विहितो येन सोऽभ्याहितादिदर्शनाप्रा-
ञ्जलिकृतः [पञ्जुवासमाणे चि] पर्युपासीनः सेवमानोऽनेन च
विशेषणकदम्बकेन श्रवणविधिरुपदाशितः । आह च-“णिहावि-
गहापरिवज्जिणदि गुत्तेहिं पंजलिउमेहि । भत्तिवहुमाणपुव्वं, उ-
वउत्तेहिं मुणेयव्वं” ॥ १ ॥ इति [एवं वयासि चि] एवं वक्ष्यमाण-
प्रकारं वस्तु अवादीकुत्वात् । भ० १ श० १ उ० । विपा० । (य-
दवादीत् तत् ‘कज्जकारणभाव’ शब्देऽत्रैव भागे १६७ पृष्ठे नि-
रूपितम्) श्रीवीरजिनेन्द्रस्येन्द्रजुतिर्वायुजुतिरग्निजुतिश्चेति त्रय
आद्याः शिष्याः, तेषु इन्द्रभूतिरेवातिप्रसिद्धाः, तत्प्रश्नप्रतिवच-
नरूपत्वादागमस्य । यदाह जगवान् वीरः-“चिरसंथुओसि
गोयमा !” पं० सं० २ द्वार । जं० । उपा० । विशे० ।

गौतमेत्यत्र भगवताऽऽत्मनस्तुत्यताऽऽर्शि यथा-

रायगिहे० जाव परिसा पडिगया गोयमादि० । समणे भगवं
महावीरे जगवं गोयमं आपतेत्ता एवं वयासी-चिरसंसि-
टोसि मे गोयमा !, चिरसंथुतोसि मे गोयमा !, चिरपरि-
चितोसि मे गोयमा !, चिरजुसिओसि मे गोयमा !, चिरा-
णुगओसि मे गोयमा !, चिराणुवत्तीसि मे गोयमा !, अणंतरं
देवलोए अणंतरं माणुम्मए जवे किं परं मरणकायस्स
भेदा, इतो चुता दो वि तुट्ठा एगट्ठा अविसेसमणाणत्ता भ-
विस्साम । ज० १४ श० ७ उ० ।

(“तुल्ल” शब्दे व्याख्यास्यते) (गौतमस्वामिनः तुल्लिकापुर्या
गोचरचर्यायै गमनं ‘उववाय’ शब्दे द्वितीयभागे १७६ पृष्ठे छष्ट-
थ्यम्) पञ्चदशशततापसानां गौतमस्वामिना परमान्नेन पारणा
कारिता, तत्र लब्धिपरमान्नमदत्तमिति साधूनां कथं कष्टपते
इति प्रश्ने, उत्तरम्-अत्रैकोऽपि परमान्नपतद्गृहोऽक्षीणमहा-
नसन्नब्धिप्रज्ञावेणैव सर्वेषां प्राप्त इत्यत्रादत्तं किमपि ज्ञातं ना-
स्ताति बोध्यमिति ॥ २ ॥ ह्री० ३ प्रका० । निर्वाणगमनं चेत्यम्-
स्वकीयनिर्वाणसमये देवशर्मणः प्रतिबोधनाय क्वापि ग्रामे स्वा-
मिना प्रेषितः, श्रीगौतमः तं प्रतिबोध्य पश्चादागच्छन् श्रीवीर-
निर्वाणं श्रुत्वा वज्राहत इव शून्यः कणं तस्यौ । यत्राण च-

“प्रसरति मिथ्यात्वतमो, गर्जन्ति कुतीर्यैकौशिका अथ ।

दुर्भिकरुमरघैरा-दिराक्षसाः प्रसरमेभ्यन्ति ॥ १ ॥

राहुप्रस्तनिशाकर-मिव गगनं द्वापहीनमिव जवनम् ।

प्ररतमिद् गतशोजं, त्वया विनाऽद्य प्रजो ! जह्ने ॥ २ ॥

कस्यां हि पीठे प्रणतः पदार्थान्,

पुनः पुनः प्रश्नपदीकरोमि ।

कं वा जदन्तंति वदामि को वा,

मां गौतमेत्यासगिराऽथ वक्ता ? ॥ ३ ॥

हा हा हा वीर ! किं कृतं यदीदृशेऽवसरेऽहं दूरीकृतः, किं

माएरुं मएरुयित्वा वालवत्तवाञ्चलेऽलगिष्यम्, किं केवलज्जा-
गममार्गिष्यम्, किं मुक्तौ संकीर्णमनविष्यत्, किं वा तव भा-
रोऽनविष्यत् यदेवं मां विमुच्य गतः ? । एवं च वीर ! वीर !
इति कुर्वतो वी वी इति सुखे लग्नं गौतमस्य । तथा हुं ज्ञातं वी-
तरागा निःस्नेहा भवन्ति, ममैवायमपराधो यन्मया तदा श्रु-
तोपयोगो न दत्तः, धिग् इमम् एकपात्रिकं स्नेहम्, अलं स्नेहेन,
रुन्नेऽस्मिन्नास्ति कश्चन मम, एवं सम्यक् साम्यं भावयतस्त-
स्य केवलमुत्पेदे—“ मुक्खमग्गपवन्नाणं, सिणेहो वज्जसिखत्ता ।
वीरे जीवन्तए जाओ, गोयमं जं न केवली ” ॥१॥ प्रातःकाले इ-
च्छाद्यैर्महिमा कृतः । अत्र कविः—“अहंकारोऽपि बोधाय, रागोऽपि
गुरुनक्तये । विषादः केवलायाचूत, चित्रं श्रीगौतमप्रभोः, ” ॥१॥ स
च द्वादशवर्षाणि केवलिपर्यायं परिपालय दीर्घायुरितिकृत्वा
सुधर्मस्वामिने गणं समर्थं मोक्षं ययौ । सुधर्मस्वामिनोऽपि पश्चा-
त्केवलोत्पत्तिः । सोऽप्यष्टौ वर्षाणि विद्वत्य जम्बूस्वामिने गणं
समर्थं सिद्धिं गतः । १२७। कल्प० ६ कृण । “कुन्दोऽज्ज्वलकीर्ति-
जरः, सुरभीकृतसकलविष्टप्राज्ञः । शतमखशतविनतपदः, श्री-
गौतमगणधरः पातु” ॥१॥ कर्म० १ कर्म० । (सत्रैव गौतमगण-
धरवक्तव्यता ‘ इदं जूहू’ शब्दे प्रथमभागे ५४० पृष्ठे अन्यत्र च
निरूपिता । मगधेषु नन्दिग्रामे कणवृत्तिकगौतमस्य ‘एसणास-
मिर्दे’ शब्देऽत्रैव भागे ७३ पृष्ठे कथा)अन्धकवृष्णेः पुत्रे, अन्त० ।

तस्स एणं अंधगवण्डिहस्स रण्णो धारणी नामं देवी होत्या ।
वण्णो-तए णं सा धारणी देवी अण्णया कयाई तंसि तारि-
संगंसि सयणिज्जंसि एवं जहा महवद्वो सुमिणं दंसणं क-
इणा जंमं वाञ्छत्तणं कत्ताउ य जोव्वणं पाणिग्गहणं कष्ठा
पासादज्जोगा य णवरं गोयमकुमारे णामं अट्टएहं राय-
वरकम्माणं एगदिवसेणं पाणिं गेएहवैति अट्टउ दाउ, ते
एणं काले णं तस्स गोतमस्स कुमारस्स जहा मेहे तथा णि-
ग्गते धम्मं सोच्चा ४ जं एवरं देवाणुप्पिया ! अम्मापि-
यरो आपुच्छामि देवाणुप्पियाणं एवं जहा मेहे कुमारं जाव
अण्णगारे जाए ईरियासमिते जाव इण्णमेव णिग्गयं पावयणं
पुरतो काउं विहरति । तते णं से गोतमे अण्णया कयाती अर-
हओ अरिद्धनेपिस्स तहारूवाणं घेराणं अंतिए सामा-
तियमादीयाई एकारस अंगाई अहिज्जति, अहि-
ज्जित्ता बहुहिं चउत्थं जाव भावेमाणे विहरति ।
तं अरहा अरिद्धनेमी अण्णया कयाती वारवतीतो णगरीतो
णंदणवणातो पणिणिकखमइ, पडिनिक्खमइत्ता बहता
जणवयविहारं विहरति, तते णं से गोतमअण्णगारे अण्णया क-
ताई जेणेव अरहा अरिद्धनेमी तेणेव उवागच्छति, उवागजित्ता
अरिहं अरिद्धनेमिं तिव्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं वंदति, नमं-
सति, एवं वयासी-इच्छामि एणं जंते ! तुज्जेहिं अब्भणुस्सते स-
माणे मासियभिक्षुपडिमं उवसंपज्जित्ता एणं विहरित्तए, एवं
जहा खंदओ तहा वारस जिकुपडिमाओ फासेति, गुणरयणं

पि तवोकम्पं तदेव फासेति णिरवसेसं, एवं जहा खंदओ तहा
चित्तेति, तहा आपुच्छति, तहा घेरेहिं सच्छिं सेत्तुजए पव्वए
दुरुहति, मासियाए संलेहणाए वारस वरिसाई परियाओ
जाव सिच्छे । अन्त० १ वर्ग । स्था० ।

गौतमो ह्रस्वो बलीवर्दः, तेन गृहीतपादपतनादिविचित्रशिक्षे-
ण जनचित्तात्तेपदकेण भिक्षामदति यः स गौतमः । औ० ।
ग० । वधुतराक्रमालाचित्रितविचित्रपादपतनादिशिक्षाकषायव-
त्प्रतिवृत्तकोपात्तकणजिक्राग्राहिणि, ज्ञा० १ श्रु० १४ अ० ।
गोवतिके, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । अनु० । आचा० । पञ्चदशशत-
तापसानां गौतमेन लब्धिपरमाश्रमे पारणा कारिता, तत्परमाणं
वैकियमन्यचेति प्रश्ने, उत्तरम्—न तद्वैकियं किं त्वक्कीणमदान-
सीलब्धैव तत्परमाणं तावज्जातमिति । १० प्र० सेन० ३
उल्ला० । गौतमपतद्ग्रहतपासि पतद्ग्रहे प्रथमं यन्नाणकं मुच्यते त-
न्नाणकं ज्ञानस्यार्थं समायाति, अन्यथा वा तत्तपःकरणं कुत्र ग्रन्थ-
मध्ये प्रोक्तमस्तीति प्रश्ने, उत्तरम्—गौतमपतद्ग्रहतप आ-
चारदिनकरग्रन्थे प्रोक्तमस्ति, परं तत्र नाणकमोचनमुक्तं नास्ति,
यदि कापि प्रसिद्धं नाणकमोचनं तदा तद् ज्ञानद्वयं न भव-
ति, तेन यथायोगं ज्ञानार्थं यतीनां वैद्याद्यर्थं वा व्यापारणी-
यमिति । ११० प्र० सेन० ४ उल्ला० ।

गोयमकेसिञ्ज—गौतमकेशीय—न० । प्रयोविंशे उत्तराध्ययने, स०
३५ सम० ।

जिणे पासि त्ति नामेणं, अरहा लोगपूए ।

संबुच्छप्पा य सव्वन्नू, धम्मतिथ्यपरे जिणे ॥ १ ॥

पार्श्व इति नाम अर्हन् अचूत तीर्थकरोऽचूत कीदृशः स जिनः
परीषदोपसर्गजेता, रागद्वेषजेता वा, पुनः कीदृशः स पार्श्वजि-
नः, लोकपूजितः लोकेन विज्रगता अर्चितः, पुनः कथम्नूतः सः, [संबुच्छप्पा] संबुद्धात्मा तत्त्वावबोधयुक्तात्मा, पुनः कीदृशः
स पार्श्वः, सर्वज्ञः, पुनः कीदृशः पार्श्वः, धर्मतीर्थकरः धर्म एव
भवाम्बुधितरणहेतुत्वात्तीर्थं धर्मतीर्थं करोतीति धर्मतीर्थकरः,
पुनः कीदृशः ? जयति स्स सर्वकर्माणीति जिनः, द्वितीयजिनवि-
शेषणे श्रीपार्श्वस्य मुक्तिगमनं सूचितं, तदा हि श्रीमहावीरः
प्रत्यक् तीर्थकरो विहरति, श्रीपार्श्वनाथस्तु मुक्तिं जगामेति ज्ञा-
यः ॥ १ ॥

तस्स लोगपूएवस्स, आसी सीसे महायसे ।

केसीकुमारसमाणे, विज्जाचरणपारमे ॥ २ ॥

तस्य लोकप्रदीपस्य श्रीपार्श्वनाथतीर्थकरस्य केशिकुमारः
शिष्य आसीत्, कुमारो हि अपरिणीततया कुमारत्वेन एव भ्रम-
णः संगृहीतचारित्रः कुमारभ्रमणः केशिकुमारभ्रमणः । कथम्नू-
तः सः, महायशः महाकीर्तिः, पुनः कीदृशः, विद्याचरणपारगः
ज्ञानचारित्रयोः पारगामी ॥ २ ॥

ओहिनाणसुए बुद्धे, सीससंघसमाउले ।

गामाणुगामं रीयंते, सावत्थियं नगरिमाणए ॥ ३ ॥

स केशिकुमारभ्रमणः श्रावस्त्यां नगर्याम् आगतः, किं कुर्वन् ?,
ग्रामानुग्रामं रीयन्ते इति ग्रामानुग्रामं विचरन्, कीदृशः, [आ-
हिनाणसुए बुद्धे इति] अवधिज्ञानश्रुताभ्यां बुद्धोऽवगततत्त्वः

मतिश्रुतावधिज्ञानसहितः, पुनः कीदृशः ?, शिष्यसङ्घसमाकुलः
शिष्यवर्गसहितः ॥ ३ ॥

तिष्ठन् नाम उज्जाणं, तम्मी नगरमंरुले ।

फासुए सिज्जसंथारे, तत्थ वासमुवागए ॥ ४ ॥

स केशिकुमारश्रमणस्तत्र श्रावस्त्यां नगर्यां तस्याः श्रावस्त्याः
नगरमंरुले पुरपरिसरे तिष्ठकं नाम उद्यानं वर्तते, तत्रोद्याने
प्रायुके प्रदेशे जीवरहिते शय्यासंस्तारे वासस् उपागतः, श-
य्या वसतिः, तस्यां संस्तारः शय्यासंस्तारः, तस्मिन् समवस्यत
इत्यर्थः ॥ ४ ॥

अह तेणेव कालेणं, धम्मतिथ्यरे जिए ।

जगवं वच्चाणे त्ति, सव्वलोगम्मि विस्सुए ॥ ५ ॥

अथशब्दो वक्तव्यान्तरोपन्यासे, तस्मिन् एव काले धर्मतीर्थक-
रो जिनो भगवान् श्रीवर्द्धमान इति सर्वलोके विश्रुतोऽनूत् ॥ ५ ॥

तस्स दोगपईवस्स, आसि सीसे महायसे ।

जयवं गोयमे नामं, विज्जाचरणपारगे ॥ ६ ॥

तस्य श्रीवर्द्धमानस्वामिनो लोकप्रदीपस्य तीर्थकरस्य गौतम-
नामा शिष्योऽनूत्, कथम्भूतो गौतमः ?, महायशः महाकीर्तिः,
पुनः कीदृशो गौतमः ?, विद्याचरणपारगः ज्ञानचारित्रधारी,
पुनः कीदृशो गौतमः ?, भगवान् चतुर्ज्ञानी मतिश्रुत्यवधिमतः-
पर्यायज्ञानयुक् ॥ ६ ॥

बारसंगविज्ज बुच्चे, सीससंघसमाउले ।

गामाण्णगामं रीअंते, सो वि सावत्थिमागए ॥ ७ ॥

स गौतमोऽपि ग्रामानुग्रामं विहरन् श्रावस्त्यां नगर्यामागतः,
कीदृशो गौतमः ?, द्वादशाङ्गवित् एकादशाङ्गानि दृष्टिवादसहिता-
नि येन गौतमेन सम्पूर्णानि, ज्ञातान्तीत्यर्थः । पुनः कीदृशो गौ-
तमः ?, बुद्धो ज्ञाततत्त्वः, पुनः कीदृशः ?, शिष्यसङ्घसमाकुलः ॥ ७ ॥

कोट्ठं नाम उज्जाणं, तम्मी नगरमंरुले ।

फासुए सिज्जसंथारे, तत्थ वासमुवागए ॥ ८ ॥

तस्याः श्रावस्त्या नगर्यां मण्डले परिसरे क्रोष्टुकं नाम उद्या-
नं वर्तते तत्र प्रायुके 'सिज्जासंथारे' वासम् अवस्थानम् उ-
पागतः प्राप्तः ॥ ८ ॥

केसीकुमारसमणे, गोयमो य महायसे ॥

उभओ वि तत्थ विहरिंसु, अट्ठीणा सुसमाहिया ॥ ९ ॥

केशिकुमारश्रमणश्च पुनर्गौतमः, एतौ उभौ अपि व्यवहार्याम्
आगाताम्, कीदृशौ तौ उभौ ?, महायशसौ, पुनः कीदृशौ ?,
अट्ठीनौ मनोवाङ्मयगुणस्त्रिष्वश्रितौ, पुनः कीदृशौ ?, सुसमाहितौ
सम्यक् समाधियुक्तौ ॥ ९ ॥

उज्जओ सीससंघाणं, संजयाणं तवस्मिणं ।

तत्थ चिंता समुप्पन्ना, गुणवंताण ताडणं ॥ १० ॥

तत्र तस्यां श्रावस्त्यामुजयोः केशिगौतमयोः शिष्यसङ्घानां
संयतानां तपस्विनां साधूनां गुणवतां ज्ञानदर्शनचारित्र्यवतां
आयिणां पञ्जीवरत्नाकारिणां परस्परवद्वेकनात् चिन्ता स-
मुत्पन्ना विचारः समुत्पन्नः ॥ १० ॥

केरिसो वा इमो धम्मो, इमो धम्मो व केरिसो ? ।

आयारधम्मपणिही, इमा वा सा व केरिसी ? ॥ ११ ॥

अयम् अस्मत्संबन्धी धर्मः, कीदृशः, वा इति विकल्पे, वाशब्दो-
ऽथवार्थे वा, अथवा-अयं धर्मो दृश्यमानगणभूताशिष्यसम्ब-
न्धी कीदृशः पुनरयम् ?, आचारधर्मप्रणधिरस्माकं कीदृशः,
पुनरेतेषां वा आचारधर्मप्रणिधिः कीदृशः, प्राकृतत्वात् लिङ्ग-
व्यत्ययः, आचारो वेपधारणादिको बाह्यः क्रियाकलापः, स एव
धर्मः, तस्य प्रणधिर्यत्रस्थापतम् आचारधर्ममणिः, पृथक्
२ कथं सर्वज्ञोक्तस्य धर्मः, तत्साधनानां च जेदमनुज्ञातुनि-
च्छाम इति भावः ॥ ११ ॥

चाउज्जामो य जो धम्मो, जो इमो पंचसक्खिओ ।

देसिओ वच्चाणेणं, पासेण य महामुणी ॥ १२ ॥

अचेद्वगो य जो धम्मो, जो इमो संतरुत्तरो ।

एककज्जपवन्नाणं, विसेसे किंनु कारणं ॥ १३ ॥ [युग्मम्]

यश्चायं चातुर्यामो धर्मः पाद्वेन महामुनिना तीर्थकरेण
दर्शितः, चत्वारश्च यमाश्च चतुर्यमाः, तत्र यश्चातुर्यामः चा-
तुर्वातिको-अहिंसा-सत्य-चौर्यत्याग-परिग्रहत्याग-लक्ष्णो
धर्मः प्रकाशितः । यश्च पुनरयं धर्मो वर्द्धमानेन पञ्चशि-
क्षिकः, पञ्चशिक्षितो वा, पञ्चनिर्महाव्रतैः शिक्षितः पञ्चशि-
क्षितः प्रकाशितः, पञ्चसु शिक्षासु भवः पञ्चशिक्षितः, पञ्चमहा-
व्रतात्मः अहिंसासत्यचौर्यत्यागमैथुनपरिहारपरिग्रहत्यागलक्ष-
णो धर्मः प्रकाशितः ॥ ११ ॥ पुनर्वर्द्धमानेन अचेलको धर्मः प्रका-
शितः, अचेलं मानोपेतं धवलं जीर्णप्रायम् अटपमूढ्यं वस्त्रं धा-
रणीयमिति वर्द्धमानस्वामिना प्रोक्तम्, असत् इव चेलं यत्र स-
अचेलः, अचेल एव अचेद्वकः, यत् वस्त्रं सदपि असत् इव
तत् धारयित्यर्थः । पुनर्यो धर्मः पाद्वेन स्वामिना सान्तरोत्तरः
सह अन्तरेण उत्तरेण प्रधानबहुमूल्येन नानावर्णेन प्रलम्बेन
वस्त्रेण च वर्तते यः स सान्तरोत्तरः-सचेलको धर्मः प्रकाशितः,
एककार्ये मुक्तिरूपे कार्ये प्रवृत्तयोः श्रीवीरपाद्वेयोर्विशेषे किं नु
कारणं को हेतुः, कारणभेदे हि कार्यभेदसम्भवः, कार्यं तु उभ-
योरेकमेव, कारणं च पृथक् २ कथमिति भावः ? किमिति प्रश्ने,
नुरिति वितर्कं ॥ १३ ॥

अह ते तत्थ सीसाणं, विन्नाय पवियकियं ।

समागमे कयमई, उज्जओ केसिगोयमा ॥ १४ ॥

अथानन्तरं तयोर्बभूवोस्तत्र श्रावस्त्याम् आगमनानन्तरं के-
शिगौतमौ तौ उज्जौ समागमे कृतमती अभूताम् । किं कृत्वा ?,
शिष्याणां च जुलुकानां प्रवितर्कितं विज्ञाय विकल्पे ज्ञात्वा ॥ १४ ॥

गोयमो पक्खिस्सन्नु, सिस्ससंघसमाउले ।

जेट्ठं कुल्लमविकखंतो, तिठ्ठुअं वणमागओ ॥ १५ ॥

गौतमस्तिष्ठकं वनम् आगतः केशिकुमाराऽधिष्ठिते वने आगतः,
कीदृशो गौतमः ?, प्रतिरूपज्ञः प्रतिरूपो यथोचितचिन्तयः तं
जानातीति प्रतिरूपज्ञः, पुनः कीदृशः ?, शिष्यसङ्घसमाकुलः
शिष्यवृन्दसहितः, गौतमः किं कुर्वानः ?, ज्येष्ठं कुलम् अपे-
क्ष्यमाणः ज्येष्ठं वृक्षं प्रथमभचनात्पार्श्वनाथस्य, कुलं सन्तानं वि-
चारयत इत्यर्थः ॥ १५ ॥

केसीकुमारसमणे, गोयमं दिस्समागयं ।

पक्खिस्सं पक्खिस्सं, सम्मं च पडिद्वज्जइ ॥ १६ ॥

केशिकुमारश्रमणो गौतमस्य आगतं दृष्ट्वा सम्यक् प्रतिरूपाय
आगतानां योग्यां, प्रतिपत्तिं सेवां, प्रतिपद्यते सम्यक्
करोतीत्यर्थः ॥ १६ ॥

पलालं फामुयं तत्थ, पंचमं कुसतणाणि य ।

गोयमस्स निसिज्जाए, खिप्पयं संपणामए ॥ १७ ॥

तत्र तिन्दुकोद्याने एव केशिकुमारश्रमणो गौतमस्य निषद्यायै
गौतस्य उपवेशनार्थं प्राप्तुं निर्वीजं चतुर्विधं पलातं, पञ्चमानि
कुशतृणानि, चकारात् अन्यान्यपि साधुयोग्यानि तृणानि (सं-
पणामए) समर्पयति । पञ्चमत्वं हि कुशतृणानां पलालभेदेन ।
चतुर्विधं पलातं यथा—“ तणपणगं पन्नत्तं, जिण्हि कम्मट्ट-
गट्टमहण्हि । साली १ वीही २ कोडव ३, रालग ४ रत्ने तथा
५ पञ्च ॥ १ ॥ ” इति वचनात् चत्वारि पलालानि साधुप्रस्त-
रणयोग्यानि, पञ्चमं हि दर्जादिप्राप्तुं तृणं वर्त्तते, तत् केशि-
कुमारश्रमणेन गौतमस्य प्रस्तारणार्थं प्रदत्तमिति ज्ञातव्यः ॥ १७ ॥

केसिकुमारसमणो, गोयमे य महायसे ।

उज्जओ निसन्ना सोहंति, चंदसरसमपपत्ता ॥ १८ ॥

तदा केशिकुमारश्रमणश्च पुनर्गौतमो महायशाः, पतौ उजौ
तत्र तिन्दुकोद्याने निषण्णौ उपविष्टौ, शोभते विराजते, कथम्भू-
तौ तौ ? चन्द्रादित्यसमप्रभौ ॥ १८ ॥

समागया बहू तत्थ, पासएना कोडगा भिया ।

गिह्हेत्थाणं अणेगाओ, साहस्सीओ समागया ॥ १९ ॥

तत्र तस्मिन् तिन्दुकोद्याने, बहवः पाखरणा अन्यदर्शिनः परि-
व्राजकादयः समागताः, कीदृशास्ते पाखरणाः, कैतुकात् मृगाः
आश्चर्याद् मृगा इव अज्ञानिनः, तु पुनः अनेकलोकानां सहस्रं
समागतम्—अनेका प्रचुरा लोकानां सहस्रयपि आर्षत्वात्, स-
मागता तत्र संप्राप्ता ॥ १९ ॥

देवदाणवगंधवा, जक्खरक्खसकिन्नरा ।

अदिस्साणं च जूयाणं, आसी तत्थ समागमो ॥ २० ॥

तत्र तस्मिन् प्रदेशे देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसकिन्नराः,
समागता इति शेषः । च पुनस्तत्र अदृश्यानां भूतानां केलीकिल-
ब्यन्तराणां समागमः सङ्गम आसीत् ॥ २० ॥

पुच्छामि ते महाभाग !, केसी गोयममव्ववी ।

तओ केसि वुवंतं तु, गोयमो इणमव्ववी ॥ २१ ॥

तयोर्जल्पमाह—तदा केशी गौतममब्रवीत् । किमब्रवीदित्याह—हे
महाभाग ! ते त्वाम् अहं पृच्छामि । यदा केशिकुमारेण इत्युक्तं
तदा केशिकुमारश्रमणं ब्रुवन्तं गौतम इदम् अब्रवीत् ॥ २१ ॥

पुच्छ भंने ! जहिच्छं ते, केसि गोयममव्ववी ।

तओ केसी अणुन्नाए, गोयमं इणमव्ववी ॥ २२ ॥

गौतमो वदति—हे भदन्त ! हे पूज्य ! ते तव यथेच्छं यत् तव चे-
त्तसि अवभासते तत् त्वं पृच्छ-मम प्रश्नं कुरु, इति केशिकुमा-
रं प्रति गौतमोऽब्रवीत् ‘गौतमस्य’ इति प्राकृतत्वात् प्रथमास्था-
ने द्वितीया । ततो गौतमवाक्यादनन्तरं केशिकुमारो गौतमेन अ-
नुज्ञातः सन् गौतमेन दत्ताहः सन् गौतमं प्रति इदं वक्ष्यमाणं
वचनमब्रवीत् ॥ २२ ॥

चाउज्जामो य जो धम्मो, जो इमो पंचसिक्खिओ ।

१ टीकाकारोक्तरीत्या “ लोकाणां तु अणेगाओ ” इति पाठो-
ऽनुमीयते ।

देसिओ वप्पमाणेणं, पासेण य महासुणी ॥ २३ ॥

एककज्जपवन्नाणं, विसेसे किं तु कारणं ।

धम्मो छुविहे मेहावी !, कहं विप्पव्वओ न ते ? ॥ २४ ॥

हे गौतम ! पाश्चैतन् मुनिना तीर्थकरेण यश्चातुर्यामश्चातुर्वृत्ति-
कोऽयम् अस्माकं धर्मो बहिष्टः, पुनर्योऽयं धर्मो वर्द्धमानेन प-
ञ्चशिक्षिकः पञ्चव्रतात्मको दिष्टः कथितः ॥ २३ ॥ एककार्यं मोक्ष-
साधनरूपे कार्यं प्रपन्नयोः श्रीपाश्वर्महावीरयोर्विशेषे भेदे किं
कारणम् ? हे मेधाविन् ! द्विविधे धर्मे तव कथं विप्रत्ययो न जव-
ति ? । यतो ह्यौ अपि तीर्थकरौ द्वावपि मोक्षकार्यसाधने प्रवृत्तौ
कथमनयोर्भेद इति हेतोस्तव मनसि कथं विप्रत्ययो न जवति
सन्देहो न भवति ? ॥ २४ ॥

तओ केसि वुवंतं तु, गोयमो इणमव्ववी ।

पष्ठा समिक्खए धम्म-तत्तं तत्तविणिच्चयं ॥ २५ ॥

ततोऽनन्तरं केशिकुमारश्रमणं ब्रुवन्तं कथयन्तं गौतम इदम्
अब्रवीत्—हे केशिकुमारश्रमण ! प्रज्ञा बुद्धिर्धर्मतत्त्वं धर्मस्य पर-
मार्थं पश्यति, धर्मतत्त्वं बुद्ध्या एव विलोक्यते, “ सुद्धं धर्मे
सुधीर्वेत्ति ” इति वचनात् । कीदृशं धर्मतत्त्वं ? तत्त्वविनिश्चयं
तत्त्वानां जीवादीनां विशेषेण निश्चयो यस्मिन् तत् तत्त्वविनि-
श्चयम्, केवलं धर्मतत्त्वस्य श्रवणमात्रेण निश्चयो न जवति, किन्तु
प्रज्ञावशादेव धर्मतत्त्वस्य विनिश्चयः स्यादिति भावः ॥ २५ ॥

पुरिमा उज्जुज्जुओ, वक्कज्जुओ य पच्छिमा ।

मज्झिमा उज्जुपन्नाओ, तेण धम्मो दुहा कओ ॥ २६ ॥

केशिकुमारश्रमण ! पुरिमाः पूर्वं प्रथमतीर्थकृत्साधवः आदीश्व-
रस्य मुनयश्च उज्जुज्जुमाः ऋजवश्च ते जडाश्च ऋजुजडाः, बजु-
वुरिति शेषः । शिक्षाग्रहणतत्पराः ऋजवः, दुष्प्रतिपाद्यतया
जमा मूर्खाः । तुलाद्यो यस्मादर्थे । पश्चिमाः पश्चिमतीर्थकृत्साधवो
महावीरस्य मुनयो वक्कजडाः—वक्काश्च ते जडाश्च वक्कजडाः,
वक्काः प्रतिबोधसमये वक्कजानाः, जमाः कदाग्रहपराः, तादृशा
बभूवुः, तु पुनर्मध्यमाः मध्यमतीर्थकृत्साधवो मुनयो द्वाविंशतिती-
र्थकृत्साधवः ऋजुप्राज्ञाः बभूवुः, ऋजवश्च प्राज्ञाश्च ऋजुप्राज्ञाः,
ऋजवः शिक्षाग्रहणतत्पराः, पुनः प्राज्ञाः प्रकृष्टबुद्धयः, तेन
कारणेन हे मुने ! धर्मो द्विधा कृतः ॥ २६ ॥

पुरिमाणं दुव्विसोज्जो, चरिमाणं दुरणपालओ चैव ।

कप्पो मज्झिमाणां तु, सुविसाज्जो सुपालओ ॥ २७ ॥

[पुरिमाणं इति] प्रथमतीर्थकृत्साधूनां कल्पः साध्याचारो
दुर्विशोध्यः, दुःखेन निर्मलीकरणीयः, ऋजुजमाः कल्पनीयाः
कल्पनीयज्ञानविकलाः, पुनश्चरमाणं चरयतीर्थकृत्साधूनां दु-
रनुपालकः—दुःखेन अनुपाल्यते इति दुरनुपालकः, महावी-
रस्य साधवो वक्कजमाः वक्कत्वाद्विकल्पबहुलत्वात् साध्या-
चारं जानन्तोऽपि कर्तुमशक्ताः, तु पुनर्मध्यमगानां द्वाविंशति-
तीर्थकृत्साधूनाम्—अजितनाथादारभ्य पार्श्वनाथपर्यन्ततीर्थक-
रमुनीनां कल्पः साध्याचारः सुविशोध्यः, सुपालकश्च, साध्या-
चारसुखेन निर्मलीकर्त्तव्यः, पुनः सुखेन पाल्यः, द्वाविंशतिती-
र्थकृत्साधवो हि ऋजुप्राज्ञाः—स्तेकेनोक्तेन बहुज्ञाः तस्मात्चातु-
र्वृत्तिको धर्मो बहिष्टः । मैथुनं हि परिग्रहे एव गणयते, आदीश्व-
रस्य साधूनां यदि पञ्च महाव्रतानि आख्यातिपातविरतिमृषावा-
दविरतिमैथुनविरतिपरिग्रहविरतिरूपानि पृथक् २ कथ्यन्ते

तदा ते ऋजुजडाः पञ्चमहाव्रतानि पालयन्ति, नो चेत्ते व्रतभङ्गं कुर्वन्ति, ते तु यावन्मात्रमाचारं शृण्वन्ति तावन्मात्रमेव कुर्वन्ति, अधिकं स्वबुद्ध्या किमपि न विदन्ति । महावीरस्य साधवोऽपि चेत्पञ्चमहाव्रतानि शृण्वन्ति तदैव पालयन्ति, तेऽपि वक्रा जमाश्च, चेत् चत्वारि महाव्रतानि शृण्वन्ति तदा चत्वार्येव पालयन्ति, न तु पञ्चमं पालयन्ति । वक्रजमादिकदाग्रदग्रस्ताः अतीव दृढधारिणः, द्वाविंशतितीर्थकृत्साधवः ऋजवः प्राज्ञाश्चत्वारि श्रुत्वा सुबुद्धित्वात् पञ्चापि व्रतानि पालयन्ति । तस्माच्चत्वारि व्रतानि प्राक्तानि, तस्मात् धर्मो द्विविधा कृतः चानुवर्तिकः, पञ्चव्रतात्मकश्च । स्वस्वारकपुरुषाणाम् अभिप्रायं विज्ञाय तीर्थकरैर्धर्मं उपदिष्ट इति ज्ञावः ॥ २७ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, त्तिन्नो मे संसओ इमो ।

अन्नो वि संसओ मज्जं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥ २८ ॥

इति श्रुत्वा केशिकुमारः श्रमणो वदति-हे गौतम ! ते तव साधु प्रज्ञाऽस्ति सम्यक् बुद्धिरस्ति, मे मम अयं शंसयस्त्वया त्तिन्नो दूरीकृतः । अन्योऽपि मम शंसयोऽस्ति, तमिति तस्योत्तरं हे गौतम ! त्वं कथयस्व । इदं वचनं हि शिष्यापेक्षं, न तु तस्य केशिमुनेर्ज्ञानत्रयवत् एवंविधः शंसयसम्भवः ॥ २८ ॥

अचेल्लो य जो धम्मो, जो इमो संतरुत्तरो ।

देसिओ वच्छमाणेण, पासेण य महायसा ॥ २९ ॥

एककज्जपवन्नाणं, विसेसे किं नु कारणं ।

लिंगे दुबिहे मेहावी !, कहं विप्पचओ न ते ? ॥ ३० ॥

वर्द्धमानेन चतुर्विंशतितमतीर्थकरेण यो धर्मोऽचेष्टकः-प्रमाणो-पेतजीर्णप्रायो ध्वजवस्त्रधारणात्मकः साध्वाचारो दिष्टः, च पुनः पार्श्वेन महायशसा त्रयोविंशतितमतीर्थकरेण योऽयं धर्मः सा-न्तरुत्तरः पञ्चवर्णबहुमूल्यप्रमाणरहितवस्त्रधारणात्मकः साध्वा-चारः प्रदर्शितः, हे मेधाविन् ! एककार्यप्रतिपन्नयोः श्रीवीरपा-र्ययोर्विशेष भेदः किं कारणं को हेतुः, हे गौतम ! द्विविधे लिङ्गे द्विप्रकारके साधुवेषभेदं तव कथं विप्रत्ययो न उत्पद्यते कथं सन्देहो न जायते ? । उभौ अपि तीर्थकरौ मोक्षकार्यसाधकौ कथं ताभ्यां वेषभेदः प्रकाशितः, इति कथं तव अयं संशयो न भवति ? ॥ ३० ॥

केसि एवं बुवंताणं, गोयमो इणमव्ववी ।

विन्नाणेण समागमम, धम्मसाहणमिच्छियं ॥ ३१ ॥

गौतम एवं वृथाणं केशिकुमारं मुनिम् इदम् अववोत्-हे केशिमुने ! तीर्थकरैर्विज्ञानेन विशिष्टज्ञानेन केवलज्ञानेन स-मागम्य यन् यत् यस्य उचितं तत्तथैव ज्ञात्वा धर्मसाधनं धर्मोपकरणं वर्षाकल्पादि इदम् ऋजुप्राज्ञयोग्यम्, इदं वक्रजम-योग्यम् इति ईप्सितम् अनुमतम् इष्टं कथितमिति यावत्, यतो हि शिष्याणां रक्वर्णादिवस्त्रानुष्ठाने वक्रजमत्वेन रज्जनादिषु प्रवृत्तिर्दुर्निवारा एव स्यात्, पार्श्वनाथशिष्यास्तु ऋजुप्राज्ञत्वेन शरीराच्छादनमात्रेण प्रयोजनं जानन्ति, न च ते किञ्चित्कदाग्रहं कुर्वन्ति ॥ ३१ ॥

पच्चयत्यं च लोणस्म, नाणाविद्विगप्पणं ।

जत्तयं गहणत्यं च, लोणे विगप्पओयणं ॥ ३२ ॥

हे केशिमुने ! नानाविधं विकल्पनं नानाप्रकारोपकरणपरि-कल्पनम् अनेकप्रकारोपकरणचतुर्दशोपकरणधारणं वर्षाकल्पा-

दिकं च यत् पुनर्बोकेलिङ्गस्य प्रयोजनं साधुवेषस्य प्रवर्तनं यत्तीर्थकरैरुक्तं तत् लोकस्य प्रत्ययार्थं लोकस्य गृहस्थस्य प्रत्ययाय, यतो हि साधुवेषं वृञ्चनाद्याचारं च दृष्ट्वा अमी व्रति-न इति प्रतीतिरुत्पद्यते । अन्यथा विडम्बकाः पाष्पिण्डोऽपि पूजायर्थं वयं व्रतिन इति ववीरन्, ततश्च व्रतिषु अप्रतीतिः स्यात्, अतो नानाविधविकल्पनं, लिङ्गप्रयोजनं च पुनर्यात्रार्थं संयमनिर्वाहार्थं, यतो हि वर्षाकल्पादिकं विना वृष्ट्यादिना सं-यमनिर्वाहो न स्यात्, तेन वर्षाकल्पादिकं वर्षानुयोग्यः आचार उपकरणधारणं च दर्शितम्, पुनर्ग्रहणं ज्ञानं तद्धर्म इति प्र-हणार्थं, ज्ञानाय इत्यर्थः । यदि कदाचित् चित्तविप्लवोत्पत्तिः स्यात्, परीषहोत्पत्तौ संयमे अतिरूप्यते, तदा साधुवेषधारी मनसि एतादृशं ज्ञानं कुर्यात्-यतोऽहं साधुवेषधारी अस्मि, य-तो “धम्मं रक्खइ वेसो ” इत्युक्तत्वात् इत्यादिहेतोर्लिङ्गधारणं ज्ञेयम् ॥ ३२ ॥

अद् भवे पद्मनाओ, मोक्खसब्बज्यूसाहणे ।

नाणं च दण्णं चैव, चरित्तं चैव निच्छे ॥ ३३ ॥

पुनर्गौतमो वदति-हे केशिकुमारश्रमण ! निश्चयेन येन ये मोक्ष-सङ्गतसाधनानि ज्ञानदर्शनचारित्राणि सत्यानि साधनानि नि-श्चयनये वर्तन्ते, अथ प्रतिज्ञा ज्ञेयं श्रीपार्श्वनाथमहावीरयोः इयम् एका एव प्रतिज्ञा ज्ञेयं, श्रीपार्श्वनाथस्यापि मोक्षस्य साधनानि ज्ञानदर्शनचारित्राण्येव, श्रीवीरस्यापि मोक्षस्य सा-धनानि ज्ञानदर्शनचारित्राण्येव; श्रीपार्श्ववीरयोरेषा प्रतिज्ञा जि-न्ना नास्ति इत्यर्थः । वेषस्य अन्तरम् ऋजुजडवक्रजमाद्यर्थः, मोक्षस्य साधने वेषो व्यवहारनये ज्ञेयः, न तु निश्चयनये वेषः । निश्चये तु ज्ञानदर्शनचारित्राण्येव, नत्र ज्ञानं मतिज्ञानादिकम्, दर्शनं तत्त्वबुद्धिः, चारित्रं सर्वसावद्यविरतिरूपं, तस्मात् निश्चयव्य-वहारनयो ज्ञातव्यौ इत्यर्थः ॥ ३३ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, त्तिन्नो मे संसओ इमो ।

अन्नो वि संसओ मज्जं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥ ३४ ॥

अस्या अर्थस्तु पूर्ववत्, नवरं प्रसङ्गतः शिष्याणां व्युत्पत्त्यर्थं जानन्नपि अपरमपि वस्तुतत्त्वं गौतमस्य स्तुतिद्वारेण पृच्छन्न-न्योऽपि संशयोत्पादी आह ॥ ३४ ॥

अगेगाणं सहस्साणं, मज्जे चिट्ठसि गोयमा ! ।

ते य ते अजिगच्छन्ति, कहं ते निज्जिया तुमे ? ॥ ३५ ॥

केशी वदति-हे गौतम ! अनेकेषां शत्रुसम्बन्धिनां सहस्राणां मध्ये त्वं तिष्ठसि, ते च अनेकसहस्रसंख्याः शत्रवस्ते इति त्वाम् अभिलक्ष्य गच्छन्ति संमुखं धावन्ति, ते शत्रवस्त्वया कथं निर्जिताः ? ॥ ३५ ॥

अथ गौतम उत्तरं वदति-

पणे जिणं जिया पंच, पंचे जिये जिया दम ।

दसहा उ जिणित्ता णं, सव्वसत्तू जिणामि हं ॥ ३६ ॥

हे केशिमुने ! एकस्मिन् शत्रौ जिने पञ्च शत्रवो जिताः, पञ्च-सु जिनेषु दश शत्रवो जिताः, दशैव वैरिणो वशीकृताः, दशप्रका-रान् शत्रून् जित्वा सर्वशत्रून् जयाम्यहम् । यद्यपि चतुर्णां कपा-याणाम् अवान्तरनेदेन षोडश संख्या जयति, नोकपायाणां नवानां मीढनात् पञ्चविंशतिभेदा भवन्ति, तथापि सहस्रसंख्या न भवति, परं तु तेषां दुर्जयत्वात् सहस्रसंख्या प्रोक्ता ॥ ३६ ॥

अथ केशी पृच्छति-

सत्तु य इइ के वुत्ते, केमी गोयममव्ववी ।

तओ केसि वुवंतं तु, गोयमो ण्णमव्ववी ॥ ३७ ॥

हे गौतम ! शत्रवः के उक्ताः ? केशिकुमारो मुनिर्गौतमम् इदम् अवब्रवीत्, ततोऽनन्तरं केशिमुनिम् एवं ब्रुवन्तं गौतम इदम् अवब्रवीत् ॥ ३७ ॥

एण्णपा अजिए सत्तु, कसाया इंदियाणि य ।

ते जिणित्तु जहानायं, विहरामि अहं मुणी ! ॥ ३८ ॥

हे मुने ! एक आत्मा चित्तं, तस्य अभेदापचारात् आत्ममनसोरे-
कीभावे मनसः प्रवृत्तिः स्यात्, तस्मात् एक आत्मा अजितः श-
शुर्भुज्यो रिपुः, अनेकदुःखहेतुत्वात् । एवं सर्वेऽप्येते उत्तरोत्त-
रभेदात् एकस्मिन् आत्मानि जिते चत्वारः कषायास्तेषां मील-
नात् पञ्चपञ्चसु आत्मकषायेषु जितेषु इन्द्रियाणि पञ्च जि-
तानि, तदा दश शत्रवो जिताः । आत्मा, कषायाश्चत्वारः, एवं
पञ्च, पुनः पञ्चेन्द्रियाणि, एवं दशैव आत्मकषायाः, नोकषाया
इन्द्रियाणि । एते सर्वे शत्रवोऽजिताः सन्ति, तान् सर्वान् शत्रून्
यथान्यायं वीतरागोक्तवचसा जित्वा अहं विहरामि, तेषां मध्ये
तिष्ठन्नपि अप्रतिबन्धविहारेण विचरामि । अत्र पूर्वं हि प्रश्नकाले
अनेकेषां सहस्राणां अरीणां मध्ये तिष्ठसि इत्युक्तम्, उत्तरसमये
तु कषायाणाम् अवान्तरभेदेन षोडशसंख्या भवति, नोकषा-
याणां नवानां मीलनाच्च पञ्चविंशतिभेदा भवन्ति, तथा आ-
त्मेन्द्रियाणामपि सहस्रं संख्या न ज्ञवति, परं तु एतेषां दुर्जय-
त्वात् सहस्रसंख्या उक्तेति भावः ॥ ३८ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो ।

अन्नो वि संसओ मज्जं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥ ३९ ॥

अस्यार्थस्तु पूर्ववत् ॥ ३९ ॥

दीसंति बहवे लोए, पासवद्धा सररिणो ।

मुक्कपासो लहुचूओ, कहं तं विहरसी मुणी ! ॥ ४० ॥

पुनः केशी वदति-हे गौतम मुने ! लोके संसारे बहवः शरीरिणः
पाशबद्धाः दृश्यन्ते, त्वं मुक्कपाशः सन् लघुभूतः सन् कथं वि-
चरसि हे मुने ! ॥ ४० ॥

ते पासे सव्वसो छित्ता, निहंतूण उवायओ ।

मुक्कपासो लहुचूओ, विहरामि अहं मुणी ! ॥ ४१ ॥

तान् पाशान् सर्वान् छित्त्वा पुनः उपायेन बुद्ध्या निहत्य मु-
क्कपाशो लघुभूतोऽहं विहरामि ॥ ४१ ॥

पासा य इइ के वुत्ते, केमी गोयममव्ववी ।

तओ केसि वुवंतं तु, गोयमो ण्णमव्ववी ॥ ४२ ॥

इति गौतमवाक्यादनन्तरं केशिश्रमणो गौतममवब्रवीत्-हे गौ-
तम ! पाशाः के उक्ता बन्धनानि कानि उक्तानि ? तत इति पृच्छ-
न्तं केशिकुमारमुनिं गौतम इदमुत्तरम् अवब्रवीत् ॥ ४२ ॥

रागदोमादओ तिन्वा, नेहपासा जयंकरा ।

ते जिंदित्तु जहानायं, विहरामि जहकमं ॥ ४३ ॥

हे केशिमुने ! जीवानां रागद्वेषादयस्तीव्राः कठोराः वेत्तुम-
शक्याः स्नेहपाशा मोहपाशा उक्ताः । कीदृशास्ते स्नेहपाशाः ?जयंकराः जयं कुर्वन्तीति भयङ्कराः, रागद्वेषौ आदौ येषां ते
रागद्वेषादयः रागद्वेषमोहा एव जीवानां जयदाः, तान् स्नेहपाशा-
न् यथान्यायं वीतरागोक्तोपदेशेन छित्त्वा, यथाक्रमं साध्याचारा-
नुक्रमेण, अहं विहरामि साधुमार्गे विचरामि ॥ ४३ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो ।

अन्नो वि संसओ मज्जं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥ ४४ ॥

अस्यार्थस्तु पूर्ववत् ॥ ४४ ॥

अंतोद्वियसंजूया, हया चिट्ठइ गोयमा ! ।

फट्ठेइ विसज्जखीणं, सा उ उच्छरिया कहं ? ॥ ४५ ॥

हे गौतम ! सा ह्यता सा वल्ली त्वया कथं केन प्रकारेण उद्धृता
उत्पादिता ? सा का ? या ह्यता अन्तर्हृदयसम्भूता सती तिष्ठति,
अन्तर्हृदयं मन उच्यते, एतावता मनसि उद्धृता पुनर्या वल्ली
विषज्जयाणि फलानि फटति-विषवद्भक्ष्याणि विषभक्ष्याणि
विषफलानि उत्पादयति, पर्यन्तदारुणतया विषोपमानि फलानि
यस्या लताया जवन्ति ॥ ४५ ॥

तं लयं सव्वसो छित्ता, उच्छरिया समूलियं ।

विहरामि जहानायं, मुक्को मि विसभक्खणा ॥ ४६ ॥

गौतमो वदति-हे मुने ! तां लतां सर्वतः सर्वप्रकारेण छि-
त्त्वा खण्डीकृत्य, पुनः समूलिकां मूलसहिताम् उद्धृत्य उत्पा-
द्य, यथान्यायं साधुमार्गे विहरामि, ततोऽहं विषभक्षणात्
विषोपमफलाहारात् मुक्तोऽस्मि ॥ ४६ ॥

हया य इइ का वुत्ता, केसी गोयममव्ववी ! ।

तओ केसि वुवंतं तु, गोयमो ण्णमव्ववी ॥ ४७ ॥

हे गौतम ! लता इति का उक्ता ? इति पृष्टे सति इति ब्रुवन्तं
केशिमुनिं गौतम इदम् अवब्रवीत् ॥ ४७ ॥

भवतएहा लया वुत्ता, भीमा भीमफलोदया ।

तमुच्छित्तु जहानायं, विहरामि महामुणी ! ॥ ४८ ॥

हे केशिमुने ! भवे संसारे तृष्णा द्वोभप्रकृतिर्ब्रता वल्ली उक्ता,
कीदृशी सा ? जीमा भयदायिनी, पुनः कीदृशी ? भीमफलोदया
भीमो दुःखकारणानां फलानां दुष्टकर्मणाम् उदयो विपाको
यस्याः सा भीमफलोदया दुःखदायककर्मफलहेतुभूता, “ लो-
जमूलानि पापानि ” इत्युक्तत्वात् । तां तृष्णावर्द्धीं यथान्यायम्
उद्धृत्य अहं विहारं करोमि ॥ ४८ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो ।

अन्नो वि संसओ मज्जं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥ ४९ ॥

अर्थस्तु पूर्ववत् ॥ ४९ ॥

संपज्जद्विया घोरा, अग्गी चिट्ठइ गोयमा ! ।

जे रुहंति सरीरत्था, कहं विज्झाविया तुमे ? ॥ ५० ॥

हे गौतम ! संपज्जद्विता जाज्वल्यमाना घोरा भीषणा अग्नयः
संसारे तिष्ठन्ति, ये अग्नयः शरीरस्थान् अर्थात् प्राणिनो जीवान्
दहन्ति उवाहयन्ति, तेऽग्नयस्त्वया कथं विध्यापिताः ? कथं श-
मिता इत्यर्थः ? ॥ ५० ॥

महामेहप्पसूयाओ, गिज्ज वारि जत्तुत्तमं ।

सिंचामि सययं ते उ, सिंचा नेव रुहंति मे ॥ ५१ ॥

हे केशिमुने ! महामेघप्रसृतात् महामेघसमुत्पन्नात् अर्थाद् महानदीप्रवाहात् वारि पानीयं गृहीत्वा तान् अग्नीन् सततं निरन्तरं सिञ्चामि, ते अग्नयो जलेन सिक्ताः सन्तो मां नैव ददन्ति, कथम्भूतं तत् वारि ? , “ जमुत्तमं ” जलेषु उत्तमं सर्वेषु जलेषु मेघोदकस्यैव उत्तमत्वात् ॥ ५१ ॥

अग्नी य इह के वृत्ते, केसी गोयममव्ववी ।

तओ केसिं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्ववी ॥ ५२ ॥

तदा केशिभ्रमणो गौतमम् इदम् अव्ववीत्-हे गौतम ! ते अग्नय इति के उक्ताः ? , इति उक्तवन्तं केशिकुमारं मुनिं गौतम इदम् अव्ववीत् ॥ ५२ ॥

कसाया अग्निणो वुत्ता, सुयसीलतवो जलं ।

सुयधाराजिहया संता, जिन्ना हु न रुहंति मे ॥ ५३ ॥

हे केशिमुने ! कसाया अग्नय उक्ताः, भुतं शीघ्रं तपश्च जलं वर्तते, तत्र भुतं च भुतमभ्योपदेशः महामेघस्तीर्थकरः, महाभ्रात-भ्रागमः, ते कसायाभ्यः भुतधाराजिहताः भुतस्य आगमवाक्यस्य, उपलक्षणत्वात् शीलतपसोऽपि, धारा इव धारास्ताजिराभिहता विध्यापिताः भुतधाराभिहताः सन्तो, जिन्नाः विध्यापिताः । ‘हु’ निश्चयेन, ‘मे’ इति मां न ददन्ति मां न ज्वलयन्ति ॥ ५३ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो ।

अन्नो वि संसओ मज्जं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥ ५४ ॥

अर्थस्तु पूर्ववत् ॥ ५४ ॥

अइसाहसिओ जीमो, वुड्डसो परिधावई ।

जंसि गोयम ! मारुदो, कहं तेण न हीरसी ? ॥ ५५ ॥

हे गौतम ! अतिसाहसिको दुष्टाश्वः परिधावति, यस्मिन् दुष्टाश्वे हे गौतम ! त्वम् मारुदोऽसि, तेन दुष्टाश्वेन कथं न हियसे कथम् उन्मार्गे न नीयसे ? , सहसा अविचार्य प्रवर्तते इति साहसिकः अविचारिताश्वगामी, पुनः कीदृशो दुष्टाश्वः ? , भीमो भयानकः ॥ ५५ ॥

पहावंतं निगिण्हामि, सुयरस्सीसमाहियं ।

न मे गच्छइ उम्मगं, मगं च पडिवज्जई ॥ ५६ ॥

अथ गौतमो वदति-हे केशिमुने ! तं दुष्टाश्वं प्रधावन्तम् उन्मार्गे व्रजन्तम् अहं निगृह्णामि वशीकरोमि, कीदृशं तं दुष्टाश्वं ? , भुतरश्मिसमाहितं सिद्धान्तवल्गया बद्धं, ततः स मे मम दुष्टाश्वः उन्मार्गे न गच्छति, स दुष्टाश्वो मार्गे च प्रतिपद्यते अङ्गीकरोति ॥ ५६ ॥

अस्से य इह के वुत्ते, केसी गोयममव्ववी ? ।

तओ केसिं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्ववी ॥ ५७ ॥

केशी पृच्छति-हे गौतम ! अश्व इति क उक्तः ? , तत इति भुवन्तं केशिमुनिं गौतम इदमव्ववीत् ॥ ५७ ॥

मणो साहसिओ जीमो, वुड्डसो परिधावई ।

तं च सम्मं निगिण्हामि, धम्मसिक्खण्णं कथंगं ॥ ५८ ॥

हे केशिमुने ! मनो दुष्टाश्वः साहसिकः परिधावति इतस्ततः परिज्रमति, तं मनोदुष्टाश्वं धर्माभ्यासनिमित्तं कथकमिव जात्याहवमिव, निगृह्णामि वशीकरोमि, यथा जात्याहवो वशीक्रियते, तथा तं मनोदुष्टाश्वं वशीकरोमि ॥ ५८ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो ।

अन्नो वि संसओ मज्जं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥ ५९ ॥

अर्थस्तु पूर्ववत् ॥ ५९ ॥

कुप्पहा वदवो लोए, जेहि नासंति जंतवो ।

अच्छाणे कह वटंतो, तं न नासिसि गोयमा ! ? ॥ ६० ॥

हे गौतम ! लोके बहवः कुपथाः कुमार्गाः सन्ति, यैः कुमार्गैर्जन्तवो नश्यन्ति दुर्गतिवने व्रजन्तो विहीयन्ते, ते मार्गात् च्यवन्ते इत्यर्थः । हे गौतम ! त्वम् अश्वानि वत्समानः सन् कथं न नश्यसि नाशं न प्राप्नोषि सत्पथात् त्वं न च्यवसे ? ॥ ६० ॥

जे य मग्गेण गच्छंति, जे य उम्मगगपट्टिया ।

ते सव्वे वेइया मज्जं, तो एण एस्सामि हं मुणी ! ॥ ६१ ॥

हे केशिमुने ! ये प्रव्यज्जना मार्गेण वीतरागोपदेशेन गच्छन्ति, च पुनर्येऽभ्य्याः उन्मार्गप्रस्थिताः भगवदुपदेशाद्विपरीतं प्रचलितास्ते सर्वे मया विदिताः, प्रव्याभ्ययोः सन्मार्गोऽसन्मार्गयोर्ज्ञानं मम ज्ञातम् इति भावः । ‘तो’ इति, तस्मात्कारणात् अहं न नश्यामि अपथपरिज्ञानात् नाशं न प्राप्नोमि ॥ ६१ ॥

मग्गे य इह के वुत्ते, केसी गोयममव्ववी ।

तओ केसिं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्ववी ? ॥ ६२ ॥

अस्यार्थः पूर्ववत् ॥ ६२ ॥

कुप्पवयणपासंकी, सव्वे उम्मगगपट्टिया ।

सम्मगं तु जिणक्खायं, एस मग्गेहि उत्तमे ॥ ६३ ॥

हे केशिमुने ! कुत्सितानि प्रवचनानि कुप्रवचनानि कुदर्शनानि, तेषु पास्सण्डिनः कुप्रवचनपास्सण्डिनः एकान्तवादिनः, ते सर्वे उन्मार्गप्रस्थिता उन्मार्गगामिनः सन्ति, सन्मार्गे तु पुनर्जिनाभ्यासं विद्यते, एष जिनोक्तः सर्वमार्गेषु उत्तमः सर्वमार्गेभ्यः प्रधानो, दयाविनयमूलत्वात् इत्यर्थः ॥ ६३ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो ।

अन्नो वि संसओ मज्जं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥ ६४ ॥

अर्थस्तु पूर्ववत् ॥ ६४ ॥

महाउदगवेगेणं, वुड्डमाणेण पाणिणं ।

सरणं गई पइडा य, दीवं कं मअसी मुणी ! ? ॥ ६५ ॥

केशी गौतमं प्रति पृच्छति-हे गौतम मुने ! महोदकवेगेन महाजलप्रवाहेण बहामानानां प्रवतां प्राणिनां त्वं द्वीपं कं मन्यसे ? इति प्रश्नः; कीदृशं द्वीपम् ? , शरणं रक्षणकर्मम्, पुनः कीदृशम् ? , गतिम् आभारभूमिम्, पुनः कीदृशं प्रतिष्ठां स्थिरावस्थानहेतुम् । द्वीपं निवासस्थानं जलमध्यवर्ति ॥ ६५ ॥

अत्थि एगो महादीवो, वारिमज्जे महालओ ।

महाउदगवेगस्स, गई तत्थ न विज्जइ ॥ ६६ ॥

हे केशिमुने ! वारिमध्ये पानीयान्तरे महाज्ञयो विस्तीर्णः एको द्वीपोऽस्ति, द्विगता आपो यस्मिन् स द्वीपः, तत्र तस्मिन् द्वीपे महोदकवेगस्य गतिर्न विद्यते पातालकलशवातैः क्षुभितस्य जलवेगस्य गमनं नास्ति । अपरत्र द्वीपे प्रलयकाले समुद्रजलस्य गतिरस्ति, परं द्वीपे सति तत्र नास्ति ॥ ६६ ॥

दीवे य इह के वुत्ते, केसी गोयममव्ववी ।

तओ केसिं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्ववी ? ॥ ६७ ॥

केशी गौतमं पृच्छति-हे गौतम ! द्वीपम् इति किमुक्तम् ? , इत्युक्तवन्तं केशिभ्रमणं प्रति गौतम इदम् अव्ववीत् ॥ ६७ ॥

जरामरणवेगेण, वुड्डमाणे पाणिणं ।

धम्मो दीवो पट्टा य, गई सरणमुत्तमं ॥६८॥

हे केशिमुने ! जरामरणजलप्रवाहेण मुडतां च वहतां प्राणिनां संसारसमुद्धे श्रुतधर्मचारित्रधर्मरूपं द्वीपं वर्त्तते मुक्तिसुखहेतुधर्मोऽस्तीति भावः । कीदृशः स धर्मः?, प्रतिष्ठा नि-
श्चयं स्थानम्, पुनः कीदृशो धर्मः?, गतिर्विवेकिनाम् आश्रयणीयः
स धर्म उच्चमं प्रधानं स्थानं शरणमस्ति इति ज्ञावः ॥६८॥

साहु गोयम ! पत्ता ते, छिन्नो मे संसओ इमो ।

अन्नो वि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥६९॥

अर्थस्तु पूर्ववत् ॥ ६९ ॥

अन्नं वास महोहंसि, नावा वि परिधावई ।

जंसि गोयम ! मारुढा, कहं पारं गमिस्ससि ? ॥७०॥

हे गौतम ! महौघे अर्णवे महाप्रवाहे समुद्धे [नावा इति]
नौ परिधावति इतस्ततः परिभ्रमति, यस्यां नौकायां त्वम्
मारुढः सन् कथं पारं गमिष्यसि कथं पारं प्राप्स्यसि ? ॥७०॥

जा उ अस्साविणी नावा, न सा पारस्स गामिणी ।

जा य निस्साविणी नावा, सा उ पारस्स गामिणी ॥७१॥

हे केशिमुने ! या नौः आश्रविणी विवृत्ताऽस्ति, आश्रव-
यति आगच्छति पानीयं यस्यां सा आश्रविणी, सा नौः पारस्य
गामिनी नास्ति, या निश्रविणी निश्चिञ्छा नौः, सा तु
पारस्य गामिनी ॥ ७१ ॥

अथ केशी पृच्छति-

नावा य इइ का वुत्ता, केसी गोयममव्ववी ? ।

तओ केसिं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्ववी ॥ ७२ ॥

सररिमाहु नावि ति, जीवो वुच्चइ नाविओ ।

संसारो अन्नवो वुत्तो, जं तरंति महेसिणो ॥ ७३ ॥

नौ इति का उक्ता ?, केशी गौतमम् अवब्रवीत् । ततः केशि वुवन्तं
गौतम इदम् अवब्रवीत् ॥ ७२ ॥ हे केशिमुने ! शरीरं नौवर्त्तते,
जीवो नाविकः नौखटक उच्यते । संसारोऽणवः समुद्ध उ-
क्तः । यं संसारं समुद्धं महर्षयस्तरन्ति, एतावता महर्षयः स्व-
जीवं तपोऽनुष्ठानक्रियावन्तं नौवाहकं नाविकं कृत्वा चतुर्गतिभ्रम-
णरूपे भवाणिवे स्वशरीरं धर्माधारकत्वेन नावं कृत्वा पारं प्रा-
प्नुवन्ति, मोक्षं व्रजन्तीति ज्ञावः ॥७३॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो ।

अन्नो वि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥ ७४ ॥

अर्थस्तु प्राग्वत् ॥ ७४ ॥

अंधकारे तमे घोरे, विद्धंति पाणिणो बहु ।

को करिस्सइ उज्जोयं, सव्वलोगम्मि पाणिणं ? ॥७५॥

अथ पुनः केशिभ्रमणो गौतमं पृच्छति-हे गौतम ! अन्धकारे तमसि
प्रकाशाभावे बहवः प्राणिनस्तिष्ठन्ति, अन्धकारतमः शब्दोऽर्थ-
प्येक एव अर्थस्तथाऽप्यत्र अन्धकारशब्दस्तमसो विशेषणत्वेन
प्रतिपादितम् । कीदृशे तमसि?, अन्धकारे अन्धं करोति लोकमि-
त्यन्धकारं तस्मिन् अन्धकारे, पुनः कीदृशे तमसि ?, घोरे रौद्रे
भयोत्पादके, हे गौतम ! एतादृशे सर्वस्मिन् लोके सर्वेषां प्राणि-
नां सर्वजीवानां कः पदार्थ उद्घोतं करिष्यते प्रकाशं करि-
ष्यति ? ॥ ७५ ॥

उगओ विमओ भाणु, सव्वलोगप्पजं करो ।

सो करिस्सइ उज्जोयं, सव्वलोगम्मि पाणिणं ॥ ७६ ॥

गौतमः प्राह-हे केशिमुने ! सर्वलोकप्रज्ञाकरो विमओ भानुरुक्तः,
स जानुः सर्वस्मिन् लोके सर्वेषां प्राणिनामुद्घोतं करिष्यति, स-
र्वस्मिन् लोके प्रज्ञां करोतीति सर्वलोकप्रज्ञाकरः, सर्वलोकाद्यो-
कप्रकाशको निर्मओ वार्दलादिना अनाच्छादितजानुरेव सर्वेषां
प्राणिनां सर्वत्रोद्घोतं करोति, नान्यः कोऽपि तेजस्वी पदार्थ इति
ज्ञावः ॥ ७६ ॥

जाणू य इइ के वुत्ते, केसी गोयममव्ववी ? ।

तओ केसिं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्ववी ॥ ७७ ॥

तदा केशिमुनिर्गौतमं पृच्छति-हे गौतम ! भानुरिति क उक्तः?,
केशिमुनिर्गौतमम् इत्यब्रवीत्, ततः केशिमुनिमिति वुवन्तं गौतम
इदम् अब्रवीत् ॥ ७७ ॥

उगओ खीणसंसारो, सव्वन्नू जिणजक्खरो ।

सो करिस्सइ उज्जोयं, सव्वलोगम्मि पाणिणं ॥ ७८ ॥

हे केशिमुने ! कीणः संसारो भवभ्रमणं यस्य स कीणसंसारः
कथीकृतसंसारः, सर्वज्ञः सर्वपदार्थवेत्ता, जिनो रागद्वेषयोर्वि-
जेता, स ज्ञास्करः सूर्यः, सर्वस्मिन् लोके चतुर्दशरज्ज्वात्मकलो-
के सर्वेषां प्राणिनामुद्घोतं करिष्यति प्रकाशं करिष्यति ॥७८॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो ।

अन्नो वि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥ ७९ ॥

अर्थस्तु प्राग्वत् ॥ ७९ ॥

सारीरमाणसे दुक्खे, वज्झमाणे पाणिणं ।

खेमं सिवं अणावाहं, ठाणं किं मन्नसी मुणी ! ॥८०॥

अथ पुनः केशिभ्रमणो गौतमं पृच्छति-हे गौतम मुने ! शारि-
रिकैः शरीरात् उत्पन्नैः, तथा मानसैः मनस उत्पन्नैर्दुःखैर्बाध्य-
मानानां पीड्यमानानां प्राणिनां त्वं खेमं व्याध्यादिरहितं, शिवं
जरोपपन्नवरहितम्, अनाद्यधं शशुजनाभावात् स्वभावेन पीडार-
हितम्, एतादृशं स्थानं किम् मन्यसे ?, मां वदेति शेषः ॥ ८० ॥

अत्थि एगं धुवट्ठाणं, लोगगम्मि दुरारुहं ।

जत्थ नत्थि जरामच्चू, वाहिणो वेयणा तहा ॥ ८१ ॥

हे केशिमुने ! लोकाग्रे लोकस्य चतुर्दशरज्ज्वात्मकस्य अग्रं द्यो-
काग्रं तस्मिन् लोकाग्रे, एकं ध्रुवं निश्चलं स्थानम् अस्ति, कथं-
म्भूतं तत्स्थानम्?, "दुरारुहं" दुःखेन आरुह्यते यस्मिन् तत् दुरा-
रोहं, दुष्प्राप्यमित्यर्थः । पुनर्यत्र यस्मिन् स्थाने जरामृत्यू न स्तः
जरामरणे न विद्येते, पुनर्यस्मिन् व्याधयः, तथा वेदना वा, वातपि-
त्तकफलेष्मादयो न विद्यन्ते ॥८१॥

ठाणे य इइ के वुत्ते, केसी गोयममव्ववी ? ।

तओ केसिं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्ववी ॥ ८२ ॥

ततः केशिभ्रमणो गौतमम् इदम् अवब्रवीत्, हे गौतम ! स्थानम्
इति किमुक्तम् ?, ततः केशिकुमारमिति वुवन्तं गौतम इदम्
अब्रवीत् ॥ ८२ ॥

निव्वाणं ति अवाहं ति, सिद्धिं लोगगमेव य ।

खेमं सिवमणावाहं, जं चरंति महेसिणो ॥ ८३ ॥

तं उाणं सासयं वासं, लोगगमि पुरारुहं ।

जं संपत्ता ण सोयंति, जत्रोहंतकरा मुणी ! ॥८४॥ (युग्मम्)

हे केशिमुने ! तं शाश्वतं सदातनं वासं स्थानं लोकाग्रै वर्तते, यत्स्थानं सम्प्राप्ताः सन्तो भवौघान्तकराः संसारप्रवाहविनाशका मुनयो न शोचन्ते शोकं न कुर्वन्ति । कीदृशं तत्स्थानम् ?, दुरारोहं दुःखेन तपःसंयमयोगेन आरुह्यते आसाद्यते इति दुरारोहं दुष्प्राप्यम् । इति द्वितीयगाथया संबन्धः । अथ प्रथमगाथार्थः—पुनः कीदृशं तत्स्थानम् ?, यत् स्थानम् एभिर्नामजिह्वयते-कानि तानि नामानि ?, निर्वाणम् इति, अथायम् इति, सिद्धिरिति, लोकाग्रम् एव च, पुनः क्षेमं, शिवम् इति नामानि । एतादृशैः सार्धैर्कैरभिधानैर्यत् स्थानम् उच्यते । तेषां नामानामर्थो यथा-निर्वाणं संतापस्य अभावात् शीतभावन्ति जीवा यस्मिन् इति निर्वाणम् । न विद्यते बाधा यस्मिन् तत् अबाधं निर्भयम् । सिध्यन्ति समस्तकार्याणि भ्रमणाज्जावात् यस्याम् इति सिद्धिः । लोकस्य अप्रमं अग्रभूमिलोकाग्रम् । एवं क्षेमं क्षेमस्य शाश्वतसुखस्य कारकत्वात् क्षेमम्, शिवमुपद्रवाज्जावात् । पुनर्यत् स्थानं प्रति महर्षयोऽनाबाधं यथा स्यात्तथा चरन्ति व्रजन्ति सुखेन मुनयः प्राप्नुवन्ति, मुनयो हि चक्रवर्त्यधिकसुखभाजः सन्तो मोक्षं लभन्ते इति ज्ञावः ॥ ८४ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे मंसत्रो इमो ।

नमो ते संसयातीत !, सर्वसुत्तमहोदही ॥ ८५ ॥

अथ केशिकुमारो मुनिगौतमं स्तौति—हे गौतम ! ते तव प्रज्ञा साध्वी वर्तते, मे मम अयं संशयश्चिह्नः सन्देहो दूरीकृतः, हे संशयातीत ! हे सर्वसूत्रमहोदधे ! सकलसिद्धान्तसमुद्र ! तुज्यं नमो नमस्कारोऽस्तु ॥ ८५ ॥

एवं तु संसए छिन्ने, केसी घोरपरक्कमे ।

अजिबंदित्ता सिरसा, गोयमं तु महायसं ॥ ८६ ॥

पंचमहव्वयं धम्मं, पमिवज्जइ ज्ञावओ ।

पुरिमस्स पच्छिमम्मि, मग्गे तत्थ सुहावहे ॥८७॥ (युग्मम्)

केशिकुमारश्रमणो भावतः अद्वातः (पुरिमस्स इति) प्रथम-तीर्थकृतो मार्गे पश्चिमतीर्थकरस्य मार्गे अर्थात् आदीश्वरमहा-धीरयोर्मार्गे तत्र तिष्ठके उद्याने पञ्चमहाव्रतरूपं धर्मं प्रतिपद्यते अङ्गीकरोति । किं कृत्वा ?, गौतमं शिरसा मस्तकेन अभिवन्द्य नमस्कृत्य, क सति, एवम् अमुना प्रकारेण गौतमेन संशये छिन्ने सति, कीदृशं गौतमम् ?, महायशसम्, कीदृशः केशी मुनिः ?, घोरपराक्रमः रौद्रपुरुषाकारयुक्तः, पूर्वं केशिकुमारश्रमणेन चत्वारि व्रतानि गृहीतान्यासन् तदा गौतमवाक्यात्पञ्च महाव्रतान्यङ्गीकृतानीति भावः ॥ ८७ ॥

केसीगोयमओ निच्चं, तम्मि आसि समागमो ।

सुयसीलसमुक्करिसो, महत्तत्थविणिच्चओ ॥ ८८ ॥

तत्र तस्यां नगर्यां केशिगौतमयोनित्यं समागम आसीत् । तयोः पुनः श्रुतशीलसमुत्कर्षः श्रुतज्ञानचारित्रयोः समुत्कर्षोऽतिशयोऽभूत्, पुनस्तयोर्दभयोर्महान् अर्थविनिश्चयोऽभूत् शिक्षा-मततत्त्वादीनां निर्णयोऽभूत् ॥ ८८ ॥

तोमिया परिता सव्वा, सम्पगं समुवाट्टिया ।

संधुया ते पसीयंतु, जगवं ! केसि ! गोयमा ! ॥८९॥ इति वेमि ।

तदा सर्वा परिपत् तोषिता प्रीणिता, सम्यक् मार्गे सर्वा परिपत् समुपस्थिता सावधाना जाता, तौ भगवन्तौ ज्ञानवन्तौ केशिगौतमौ परिषदा संस्तुतौ प्रसीदतां प्रसन्नौ भवतां, सतामिति शेषः, इत्यहं ब्रवीमि । इति सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनं प्राद ॥ ८९ ॥ इति केशिगौतमाऽध्ययनं संपूर्णम् । उत्त० २३ अ० ।

गोयमगोत्त-गौतमगोत्र-त्रि० । गौतमाह्वयगोत्रसमन्विते, चं० प्र० १ पाहु० । सू० प्र० ।

गोयमदीव-गौतमदीप-पुं० । लवणसमुद्रपश्चिमायां दिशि द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्य द्वादशसहस्रमाने सुस्थिताभिधानस्य लवणसमुद्राधिपतेर्जयनेनालङ्कृतौ स्वनामख्याते दीपभेदे, स० ६६ सम० । प्रज्ञा० । जी० ।

गोयमसगुत्त-गौतमसगोत्र-त्रि० । समानं गोत्रं येषां ते सगोत्राः, गौतमेन गोत्रेण सगोत्रा गौतमसगोत्राः । गौतमाभिधानगोत्रकुक्षेषु, आ० म० द्वि० ।

गोयर-गोचर-पुं० । गोखि चरणं गोचरः । यथाऽसौ परिचित-विशेषमपहायैव प्रवर्तते, तथा साधुरपि जिज्ञार्थम् । उत्त० ३ अ० । पञ्चा० । आव० । गोखि चरति यस्मिन्स गोचरः । उत्त० २ अ० । उत्तमाधममध्यमकुलेषु अरक्तद्विष्टस्य भिक्षाटने, दश० ५ अ० १ उ० । भिक्षाग्रहणविधौ, स० । म० । उत्त० । न० । गोचरः सामयिकत्वाद् गोखि चरणं गोचरः, अन्यथा गोचरः । तदर्थ-सूचकत्वाच्च द्रुममुष्पिकाऽध्ययनविशेषो गोचरः । दशवैकाग्रिकस्य प्रथमेऽध्ययने, यथा गौश्चरत्येवमविशेषतः साधुनाऽप्यटितव्यं, न विज्ञवमङ्गलकृत्योत्तमाऽधममध्यमेषु कुक्षेष्विति वणिग्वत्सकदृष्टान्तेनेति । दश० १ अ० । अधिकरणे अच् । गवां चारिस्थाने, वृ० ३ उ० । चरणक्षेत्रे, ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० । विषये, आ० म० द्वि० । स्थाने । यो० वि० । आ० चू० आचा० । आव० । विषयः प्राप्तिर्गोचर एकार्थाः । आ० चू० १ अ० ।

गोयरकाल-गोचरकाल-पुं० । गोचरचयांवेद्यायाम्, कल्प० ६ कृण ।

गोयरग-न०-अग्रगोचर-पुं० । प्राकृतत्वाद् अग्रगोचरस्य परिनिपातसाध्यं 'गोयरग चि' । प्रधाने गोचरे, "अट्टविहं गोयरमं तु" । उत्त० ३० अ० ।

गोचराग्र-न० । गोचरस्याग्रं प्रधानं यतोऽसावेषणायुक्तो गृह्णाति, न पुनर्गोखि यथाकथञ्चित् । उत्त० १ अ० । अज्याहृताधाकमादिपरित्यागेन (दश० ५ अ० १ उ०) प्रधानपिण्डग्रहणे, उत्त० २४ अ० ।

गोयरगगय-गोचराग्रगत-त्रि० । ग्रामान्तरं भिक्षार्थं प्रविष्टे, दश० ५ अ० १ उ० ।

गोयरगपविट्ट-गोचराग्रप्रविट्ट-त्रि० । गोचराग्रं प्रधानपिण्डग्रहणं तन्निमित्तं प्रविष्टो गृहे प्रस्थितः । उत्त० २४ अ० । ग्रामान्तरं भिक्षाप्रविष्टे, दश० ५ अ० १ उ० । "गोयरगपविट्टस्स, णिसिञ्जा जस्स कप्पइ" । दश० ६ अ० ।

गोयरचरिया-गोचरचर्या-स्त्री० । गोक्षरणं गोचरः, चरणं चर्या, गोचर इव चर्या गोचरचर्या । भिक्षाचर्यायाम्, आ० चू० ४ अ० । व्य० ।

विषयसूची—

- (१) कथं गोचरचर्या कर्तव्या ।
- (२) गोचरचर्यानिरूपणम् ।
- (३) भिक्षाचारम् ।
- (४) भिक्षाऽटनविधिः ।
- (५) वर्षासु दिशमापृच्छ्य गन्तव्यम् ।
- (६) गच्छतो धार्याधार्याणि कार्याकार्याणि तत्रावश्यकद्वारम् ।
- (७) उपकरणद्वारम् ।
- (८) कार्यात्सर्गद्वारम् ।
- (९) कस्मिन् कावे प्रविशेदिति कालद्वारम् ।
- (१०) नित्यज्रक्तिकादेः प्ररूपणम् ।
- (११) कात्वातिक्रान्तक्रेत्रातिक्रान्तपानभोजने वक्तव्यता ।
- (१२) रात्रौ भिक्षा न ग्रहीतव्या ।
- (१३) कतिवारान् गच्छेदिति प्रमाणद्वारम् ।
- (१४) मात्रकं गृहीत्वा गन्तव्यमिति मात्रकद्वारम् ।
- (१५) यस्य च योगद्वारम् ।
- (१६) संघाटकं कृत्वा गन्तव्यम् ।
- (१७) उच्चावचकुक्षेषु चरेत् सामुदानिकः ।
- (१८) मार्गे यथा गच्छति तथा निरूपणम् ।
- (१९) स्थाणुकएटकादिवक्तव्यता, गृहपतिद्वारे स्थाणुक-
एटकादिवक्तव्यता च ।
- (२०) षट्काययतना ।
- (२१) वृष्टिकाये निपतति यत्कर्तव्यं तन्निरूपणम् ।
- (२२) प्रवेशवक्तव्यता ।
- (२३) काकादीन् संनिपतितान् प्रेक्ष्य न गच्छेत् ।
- (२४) गां दुह्यमानां प्रेक्ष्य न गच्छेत् ।
- (२५) गृहावयवानालम्ब्य न तिष्ठेत्, न वाऽङ्गुल्यादि दर्शयेत् ।
- (२६) अगार्या सह न तिष्ठेत् ।
- (२७) ब्राह्मणादिकं प्रविष्टं दृष्ट्वा प्रवेशविचारः ।
- (२८) ग्रामपिण्डमोलकादि प्रविष्टं दृष्ट्वा प्रवेशविचारः ।
- (२९) परग्रामे द्विण्डनविधिः ।
- (३०) आहारे जुषे गोचराटनम् ।
- (३१) ग्रहणविधिः ।
- (३२) याच्यं वस्तु दृष्ट्वा याचेत्, नान्यथा याचेत् ।
- (३३) वन्दमानं न याचेत् ।
- (३४) भुञ्जानाद् याचनम् ।
- (३५) ग्राह्यवस्तूनामप्युष्णग्रहणे विधिः ।
- (३६) आधाकर्म्मिकादिविचारः ।
- (३७) आकरस्त्रयादौ विचारः ।
- (३८) आरण्यकादीनाम् विचारः ।
- (३९) उत्सवेषु अर्द्धमासिकादिषु विचारः ।
- (४०) इक्ष्वादिखण्डादिवक्तव्यता ।
- (४१) श्रौषधविषयो विधिः ।
- (४२) क्रीतप्रायमित्यादिविचारः ।
- (४३) नौकागतम् ।
- (४४) तण्डुलप्रवम्बादिवक्तव्यता ।
- (४५) पर्यायताहारो न ग्राह्यः ।
- (४६) बर्दिर्निर्हृतम् ।

- (४७) जिलिङ्गसूपो न ग्राह्यः ।
- (४८) लवणग्रहणम् ।
- (४९) वनस्पतिप्रतिष्ठितम् ।
- (५०) बहुन्नग्रहणे तत्परिष्ठापनम् ।
- (५१) सुरजि गृह्णाति असुरभि परिष्ठापयति ।
- (५२) अन्नगन्धः ।
- (५३) आचार्याद्यर्थे विधिः ।
- (५४) ग्लानार्थं गृहीत्वा स्वयं नाश्नीयात् ।
- (५५) गोचरे भोजनम् ।
- (५६) गोचरादागमनम् ।
- (५७) गोचरातिचारालोचनम् ।
- (५८) गोचरातिचारे प्रायश्चित्तम् ।
- (५९) निर्ग्रन्थीनां भिक्षाविधिः ।
- (६०) सर्वसंपत्कर्त्यादिभिक्षानिरूपणम् ।
- (६१) त्रमरदृष्टान्तेन भिक्षार्या निर्दोषत्वसिद्धिः ।

(१) कथं गोचरचर्या कर्तव्या—

“जहा कवतो य कपिजलो य, गावो चरंती इव पागदाभो ।
एवं मुणी गोचरियं चरेज्जा, नो हीलप नो वि य संधवेज्जा” ॥
“लाभालाभे सुहृदुक्खे सोभणासोज्जे भस्से वा पाणे वा
समणो तुण्डिक्को चरति” । आ० चू० ४ अ० ।

(२) गोचरचर्यानिरूपणम्—

“जथा वा सो वच्छओ दिवसनिसाए छुदाए य परिताडितो
बित्तीए अविरतियाए पंचविद्विसयसंपउत्ते एतेणं पाणिप
दिज्जमाणे तस्मि इच्छियस्मि न तुच्छं गच्छति, न वाऽन्नेसु चित्तं देति,
किं तु चारियाणि एव पगगमणो सो आलोपति; एवं साधू
वि पंचविहेसु विसएसु असज्जंतो भिक्षावरियाए उवउत्तो
चरति, तेण गोचरातीते य गोचरचरियातीए गोचरचरियाए
य भिक्षादिया जिक्खेसणा” ॥ आ० चू० ४ अ० । स्था० ।
(‘ भिक्षाग ’ शब्दे घुणदृष्टान्तेन भिक्षाप्ररूपणा)

(३) अथ भिक्षाद्वारमभिधित्सुराह—

तत्र गोचरचर्यायाः सर्वोऽधिकारोऽत्रैव प्रदर्श्यते, नवरमेष-
षणोत्पादोद्गमदोषाणां स्वस्वस्थाने व्याख्या, इह तु जिनक-
ल्पिकानां स्थविरकल्पिकानां निर्ग्रन्थीनां च भिक्षाविधिरूप-
दर्श्यते—

जिनकल्पिअऽजिगहिए—सणार्हे पंचाहमन्नतरियाए ।

गच्छे पुण सव्वार्हि, सावेक्खो जेण गच्छो उ ॥

जिनकल्पिकाः—अजिगृहीतया पञ्चानामुद्धृतादीनामन्यतरया ए-
षणया ज्ञकम् एकधा पानकं गृह्णाति, गच्छे गच्छवासिनः पुनः
सर्वाजिरप्यसंस्पृष्टादिभिरेषणाभिर्मेक्तपानं गृह्णाति, कुत इत्याह—

सापेक्को बालवृद्धापेक्कायुक्को येन कारणेन गच्छ इति ।
आह—किमिति गच्छवासिनः सर्वाभिरप्येषणाभिर्गृह्णाति, किं
तेषां निजरया न कार्यम् ?, उच्यते—

बाद्धे बुद्धे तेहे, अगियत्थे नाणदंसणप्पेदी ।

दुव्वत्तापयणम्मि उ, गच्छि पइसेसणा जणिआ ॥

षष्ठ्यासम्प्योरर्थं प्रत्यजेदाद् बाह्यस्य वृक्षस्य शैकस्य अगोतार्थ-
स्य ज्ञानदर्शनप्रेक्षिणो ज्ञानार्थिना, दर्शनप्रभावकशास्त्रार्थिनश्चे-
त्यर्थः । बुद्धेर्लभेदनस्य वा समर्थशरीरस्यानुग्रहार्थं गच्छे प्र-
कीर्णा अप्रतिनियता एषणा भविता भगवद्भिषिति ।

अथैतान्येव पदानि गाथाद्वयेन भावयति-

तिक्खवुहाओ पीमा, उड्डाहं निवारणम्मि निक्खिवया ।
इय जुयन्नसिक्खगेसुं, पओस भेओ य एकतरो ॥

सुचिरेण विगीयत्थो, न होहिई नवि सुयस्स आजागी ।
पग्गहिएसणचारी, किमहीउ धरेउ वा अब्बो ? ॥

अभिगृहीतयैवैषणया जक्तपानग्रहणे प्रतिज्ञाते तथा वा लब्धे स्तोके वा लब्धे सति बालवृद्धशैकृकाणां तीक्ष्णया दुरधिसहया कुधा, उपलक्षणत्वात् तृषा च महती पीडा भवति, उड्डाहो वा भवेत् स हि बालादिरित्थं लोकपुरतो ब्रूयात्-एते साधवो मां कुधा तृषा वा मारयन्तीति । तथा निवारणे विवर्जितामेकामेषणां विमुच्यन्त्यानां प्रतिषेधे विधीयमाने सति बालादयश्चित्तयेयुः-अहो ! निक्षिपत्यमीषां, ततः प्रद्वेषं गच्छेयुः, जेदो वा एकतरः जीवस्य चारित्रस्य वा विनाशोऽमीषां भवेत्, इति बालवृद्धयुगले शैक्वके वा नियन्त्र्यमाणे दोषा मन्तव्याः । तथा अगीतार्थः सुचिरेणापि कालेन गीतार्थो न जविष्यति, नापि श्रुतस्याचारादेः, उपलक्षणत्वाद्दर्शनप्रभावकशास्त्राणां वा, अजागी, कीदृश इत्याह-प्रगृहीतैषणाचारी प्रग्रहीता अभिग्रहवती या एषणा तच्चारी तत्पथेनशीलधरो वा, अब्बो दुर्बलसंज्ञनः संप्रणीताहाराद्युप-ष्टम्भाभावे किं सूत्रमर्थं वा अधीता, धारयिता वा, अत एतेषामनुग्रहाय गच्छे प्रकीर्णा एषणा दृष्टा ॥ वृ० १ उ० ।

गोचरचर्यायां विधिः-

संपत्ते जिक्खकालम्पी, असंजंतो अमुच्छिओ ।

इमेण कमजोगेण, भत्तपाणं गवेसए ॥ १ ॥

(संपत्ते इति) संप्राप्ते शोभनेन प्रकारेण स्वाध्यायकरणादिना प्राप्ते, भिक्षाकावे जिक्कासमये, अनेनासंप्राप्ते भक्तपानैषणाप्रतिषेधमाह, अलाभाज्ञास्वरुनाच्यां दृष्टादृष्टविरोधादिति । असंजान्तोऽनाकुलो यथावदुपयोगादि कृत्वा, नान्यथेत्यर्थः । अमुच्छितः पिण्डे शब्दादिषु वा अगृह्यो विदितानुष्ठानमिति कृत्वा, न तु पिण्डादेवावसाक्त इति । अनेन वक्ष्यमाणलक्षणेन क्रमयोगेन परिपाटीव्यापारेण, भक्तपानं यतियोग्यमोदनाऽऽरनालादि, गवेषयेत् अन्वेषयेदिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ दश० ५ अ० १ उ० ।

अथास्या एव विधिमभिधिसुच्चारगाथामाह-

पमाण काले आव-स्सए य संघाडगे अ उवगरणे ।

मत्तग काउस्सगो, जस्स य जोगो सपन्निक्खो ॥

प्रमाणं नाम कतिवारान् पिण्डपातार्थं गृहपतिकुलेषु प्रवेष्टव्यमिति । (कावे स्ति) कस्यां वेलायां जिक्कार्थं निर्गन्तव्यम् । (आवस्सग स्ति) आवश्यकं संज्ञाकायिकीलक्षणं, तस्य शोधनं कृत्वा निर्गन्तव्यम्, (संघाडगे स्ति) संघाटकेन साधुयुगेन निर्गन्तव्यं नैकाकिना, (उवगरणि स्ति) सर्वोपकरणमादाय जिक्काथामवतरणीयम्, (मत्तग स्ति) मात्रकं गृहीतव्यम् (काव-स्सगि स्ति) उपयोगनिमित्तं कायोऽसर्गः कर्त्तव्यः (जस्स य जोगो स्ति) यस्य च सचित्तस्य वा योगः संबन्धो भविष्यति, लाभ इत्यर्थः; तदप्यहं गृहीष्यामीति जणित्वा निर्गन्तव्यम् । (सपन्निक्खो स्ति) एष प्रमाणदिको द्वारकलापः सप्रतिपक्षस्यापवादो वक्तव्य इति द्वारगाथासमासार्थः ॥ वृ० १ उ० ।

(४.) सम्प्रति भिक्षाटनविधिप्रदर्शनार्थमाह ।

तत्र यथा गवेषयेत्तदाह-

से गामे वा नगरे वा, गोयरगगओ मुखी ।

चरे मंदमणुव्विग्गो, अव्वक्खिक्खेण चेषसा ॥ २ ॥

(से इति) असंजान्तोऽमुच्छितो ग्रामे वा नगरे वा, उपलक्षणत्वादस्य, कर्त्तव्यो वा, गोचराग्रगत इति । गोचरे चरणं गोचर उत्तमाधममध्यमकुलेश्वरकृत्तद्विष्टस्य जिक्काटनम्, अग्रः प्रधानोऽभ्याहृताधार्कमादिपरित्यागेन तद्गतस्तद्वर्त्ता, मुनिर्भावसाधुश्चरेत् गच्छेत्, मन्दं शनैः, न दुर्गमिष्यथः । अनुद्विग्नः प्रशान्तः परीषदादिभ्योऽविभ्यत् अव्याक्तिन चेतसा वत्सवणिग्जायादृष्टान्तात् शब्दादिष्वगतेन चेतसा अन्तःकरणेन एषणापयुक्तनेति सूत्रार्थः ॥ २ ॥

यथा चरेत् तथैवाह-

पुरओ जुगमायाए, पेडमाणो महि चरे ।

वज्जंतो वीयहरियाई, पाणे य दग्गमट्ठियं ॥ ३ ॥

पुरतोऽग्रतो युगमात्रया शरीरप्रमाणया शकटोर्द्धसंस्थितया, दृष्टेति वाक्यशेषः । प्रेक्षमाणः प्रकर्षेण पश्यन्, मर्दो भुवं चरेत् यायात्, केचिन्नेति योजयन्ति, न शेषदिगुपयोगेनेति गम्यते, न प्रेक्षमाण एव, अपि तु वर्जयन् परिहरन् बीजहरितानि, अनेनानेकभेदस्य वनस्पतेः परिहारमाह । तथा प्राणिनो द्वीन्ध्रियादीन्, तथोदकम् अप्कायं, मृत्तिकां च पृथ्वीकायं, चशब्दात् तेजोवायुपरिश्रद्धः । दृष्टिमानं त्वत्र लघुतरयोपलब्धावपि प्रवृत्तितो रक्षणायोगात्, महत्तरया तु देशविप्रकर्षेणानुपलब्धेरिति सूत्रार्थः । उक्तः समयविग्राधनापरिहारः ॥ ३ ॥

अधुनाऽऽत्मसंयमविराधनापरिहारमाह-

ओवायं विसमं खाणुं, विज्जन्नं परिवज्जए ।

संकमेण न गच्छेज्जा, विज्जमाणे परक्कमे ॥ ४ ॥

अवपाते गतादिरूपं, विषमं निम्नोन्नतं, स्थाणुमूर्द्धकाष्टं, विजलं विगतजलं कर्दमं परिव्रजेयत्, एतत्सर्वं परिदरेत् । तथा संक्रमेण जलगर्त्तपरिहाराय पाषाणकाष्ठराचितेन न गच्छेत्, आत्मसंयमविराधनासंभवात् । अपवादमाह-विद्यमाने पराक्रमे, अन्यमार्ग इत्यर्थः । असति तु तस्मिन् प्रयोजनमाश्रित्य यतनया गच्छेदिति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥

अवपातादौ दोषमाह-

पव्वंते व से तत्थ, पक्खलंते व संजए ।

हिंसेज्ज पाणजूयाई, तसे अणुव यावरे ॥ ५ ॥

प्रपतन् वा असौ तत्रावपातादौ गर्तादौ प्रस्खलन् वा संयतः साधुर्हिस्थात् व्यापादयेत् प्राणिभूतानि, प्राणिनो द्वीन्द्रियादयः, जूनान्येकेन्द्रियाः । एतदेवाह-ब्रसानथवा स्थावरान् प्रपातेनात्मानं चेत्येवमुभयविराधनेति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥

तम्हा तेण न गच्छेज्जा, संजए सुसमाट्ठिण ।

सइ अन्नेण मग्गेण, जयमेव परक्कमे ॥ ६ ॥

तस्मात्तत्रावपातादिमार्गेण न गच्छेत् संयतः सुसमाहितो भगवद्वाक्तावर्तीत्यर्थः । न गच्छेत् न यायात्, सत्यन्येनेत्यन्यस्मिन् समादौ मार्गेणेति मार्गे, गान्दसत्वात् सत्सम्यथं तृतीया, असति त्वन्यस्मिन् मार्गे तेनैवावपातादिना यतमेव पराक्रमेत्, यतमिति क्रियाविशेषणं, यतमात्मसंयमविराधनापरिहारं यायादिति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ दश० ५ अ० १ उ० ।

क्षेत्रयतनामाह-

तद्देवुच्चावया पाणा, जत्तटाण समागया ।

नं उज्जुयं न गच्छिज्जा, जयमेव परक्कमे ॥ ७ ॥

तथैवाच्चावचाः शोभनाऽशोभनजेदेन नानाप्रकाराः, प्राणिनो जक्रार्थे समागताः बलिप्राप्तिकादिष्वागता भवन्ति, तद्भुक्तं तेषामभिमुखं न गच्छेत्, तत्संज्ञासेनांतरायाधिकरणादिदोषात् । किन्तु यतमेव पराक्रमेत् तद्दुष्टगमनुत्पादयन्निति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥

किञ्च-

गोयरगपविट्ठो य, न निसीइज्ज कत्थइ ।

कहं च न पवंधिज्जा, चिट्ठिता ए व संजए ॥ ८ ॥

गोचराग्रप्रविष्टस्तु भिक्षार्थं प्रविष्ट इत्यर्थः । न निपीदेत् नोप-
विशेत्; कचिद् गृहदेवकुलादौ, संयमोपघातादिप्रसङ्गात् ।
कयां च धर्मकथादिरूपां न प्रब्रवीयात् प्रब्रूयन् न कुर्यात्,
अनेनैकव्याकरणैकज्ञातानुज्ञामाह । अत एवाह-स्थित्वा काल-
परिग्रहेण संयत इत्यनेषणाद्वेषादिदोषप्रसङ्गादिति सूत्रार्थः ।
उक्ता क्षेत्रयतना । दश० ५ अ० २ उ० ।

जिक्खू मुयच्चे कयदिट्ठप्पमे,

गामं च एगरं च अणुप्पविस्सा ।

से एसणं जाणमणेसणं च,

अन्नस्स पाणस्स अण्णाणुगिच्छे ॥ ९ ॥

स एवं मदस्थानरहितो भिक्षणशीलो भिक्षुः । तं विशिन-
ष्टि-सृते च स्नानविलेपनादिसंस्काराज्जादार्चा तनुः शरीरं
वस्य स मृतात्वं । यदि वा-मोदनं मुत्त, तद्भूता शोजनाऽर्चा
पद्मादिका वेश्या यस्य स भवति मुदचः, प्रशस्तदर्शनेश्वरः ।
तथा दृष्टोऽवगतो यथावस्थितो धर्मः श्रुतधर्मचारित्राख्यो ये-
न स तथा चैवंभूतः कचिद्वसरे ग्रामं नगरमन्यद्वा भटादिक-
मनुप्रविश्य भिक्षार्थमसावुत्तमधृतिसंहननोपपन्नः सन्नेषणां
गवेषणग्रहणैषणादिकां जानन् सम्यगवगच्छन्ननेषणां चोन्नम-
दोषादिकां तत्परिहारं विपाकं च सम्यगवगच्छन्नन्नस्य पानस्य
वा, अनागृहोऽनध्युपपन्नः सम्यग् विहरेत् । तथाहि-स्थविरक-
ल्पिका द्विचत्वारिंशद्वेपरहितां भिक्षां गृहीयुर्जिनकल्पिकानां
तु पञ्चस्वभिग्रहः । ताश्चेमाः-“ संसृष्टमसंसृष्टा, उच्छि-
तह हौति अप्पलेवा य । जग्गदिया पग्गदिया, च-
जिह्वयधम्मा य सत्तमिया ” ॥ १ ॥ अथवा-यो यस्या-
भिग्रहः स तस्यैषणा, अपरा त्वनेषणेत्येवमेषणाऽनेषणा-
भिहः क्वचित्प्रविष्टः सन्नाहागदावमूर्च्छितः सम्यक् शुद्धां
भिक्षां गृह्णीयादिति ॥ १७ ॥ सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । (आ-
चार्याज्ञा ‘पज्जु (ज्ञो) सवणाकप्प’ शब्दे बह्यते)

(५) वर्षासु दिशमापृच्छ्य गन्तव्यम्-

वासावासं पज्जोवसियाणं निगंथाण वा निगंथीण वा
कप्पइ, अन्नयारिं दिसिं वा अणुदिसिं वा अवगिज्झय भ-
त्तं वा पाणं वा गवेषित्तए, से किमाहु जंते ! । उस्सन्नं समणा
जगवंतो वासासु तवसंपज्जता जवंति, तवस्सी पुव्वले कि-
लंते मुच्छिज्ज वा पवकिज्ज वा, तमेव दिसिं वा अणुदि-
सिं वा समणा भगवंतो पडिजागरंति ॥ ६१ ॥

“ वासेत्यादितः पडिजागरंति चि ” यावत् । तत्र ‘ अन्नयरे ’
इत्यादि । अन्यतरां दिशं पूर्वादिकाम्, अनुदिशम् आग्नेय्यादिकां
विदिशम् (अवगिज्झय चि) अवगृह्य वदिश्य, ग्रहमेनां दिशम्
आग्नेय्यां वा यास्यामीत्यन्यसाधुच्यः कथयित्वा भक्तपानं गवेष-
यितुं कल्पते । “ से किमित्यादि ” तत्कुत इति शिष्यप्रश्ने, गुरुराह-
(ओसन्नं चि) प्रायः भ्रमणा जगवन्तो वर्षासु तपःसंप्रयुक्ताः
प्रायश्चित्तवदनार्थं संयमार्थं स्निग्धकाले मोहजयार्थं वा ब-
ध्नादितपश्चारिणो भवन्ति । ते च तपस्विनो दुर्बलास्तपसैव कृशा-
ङ्गाश्च, अत एव क्लान्ताः सन्तः कदाचिन्मूर्च्छयुः, पतयुर्वा, ततः
भ्रमणास्तान् तत्रैव दिगादौ प्रतिजाग्रति गवेषयन्ति, अथाकथयि-
त्वा गतास्तु कुत्र गवेषयन्ति ? ॥ ६१ ॥

[६] गच्छतो धार्याधार्याणि कार्याकार्याणि च । अथावश्यकद्वारम्-
यदाऽऽवश्यकमशोध्य निर्गच्छति तदा मासलघु, झाडादयो
दोषाश्च, विराधना च प्रवचनादीनाम् । तद्यथा-भिक्षामदतः सं-
ज्ञा समागच्छेत्, ततो यद्युद्ग्राहितपात्रकः पानकं वा विना
व्युत्सृजति तदा प्रवचनविराधना-“ अहो ! अशुचयोऽमी ” ।
अथैतद्विषयजयात् न व्युत्सृजति तत आत्मविराधना । अथ प्र-
तिश्रयमागत्य पानकं गृहीत्वा संज्ञाभूमौ व्रजति ततो देश-
काले स्फिटिते सति जिज्ञामन्नभमान एषणां प्रेरयेत्,
ततः संयमविराधना, यत एवमत आवश्यकं शोधयित्वा
निर्गन्तव्यम् । गतमावश्यकद्वारम् । वृ० १ उ० । अनाभो-
गतो ग्लानादिषु कार्येषु व्यापृतः सन्नावश्यकमप्यशोध्य नि-
र्गच्छेत्, निर्गच्छतश्च संज्ञया बाध्यमानो यदि प्रतिश्रयः प्रत्या-
सन्नस्ततो निवर्तते, अथ दूरे, ततो यदि काष्ठो न पूर्यते, तदा
तयोरकः पात्रकाणि धारयति, इतरः संज्ञां व्युत्सृजति ।
अथ सागारिकास्तत्र पश्यन्ति, ततः समनोद्धानां प्रतिश्रयं
गत्वा व्युत्सृजति, तदभावे अमनोद्धानां संविधानां, तेषाम-
लाभे पार्श्वस्थादीनां, तेषामप्यभावे सारूपिकाणां, तदभावे
सिरूपप्रकाणां, तेषामप्राप्तौ आशकाणां वैद्यस्य वा गृहे, पते-
वामभावे राजमार्गे, गृहद्वयमध्यभागे वा, गृहस्थसत्के वा अव-
ग्रहे कायिकीवर्जं व्युत्सृजति । ततो यद्यसौ गृहपतिस्तां संज्ञां
त्याजयति तदा राजकुले व्यवहारो लज्यते । यथा-“ त्रयः श-
ल्या महाराज !, अस्मिन् देहे प्रतिष्ठिताः । चायुर्मूत्रपुरीषाणां,
प्राप्तं वेगं न धारयेत् ” ॥ १ ॥ वृ० १ उ० ।

(७) अथोपकरणद्वारम्-सर्वमप्युपकरणमादाय भिक्षाया-
मटितव्यम्, यदि सर्वोपकरणं न गृह्णाति तदा मासलघु,
उपधितिपन्नं वा, तथा तेषां भिक्षामटितुं गतानां स प्रति-
श्रयस्थापित उपधिरभिकायेन दह्येत, दह्यन्कृत्वा वा जवेत्,
स्तेनकृत्वा वा तेषां भिक्षामदतां सहसा समापतित इति कृत्वा
तत एव ते पलायिताः, ततो यदुपधि विना कृणग्रहणादि कुर्युः,
तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तमिति । गतमुपकरणद्वारम् । वृ० १ उ० ।

से भिक्खू वा जिक्खुणी वा गाहावतिकुलं पविसिउकामे
सव्वं भंरुगमायाए गाहावतिकुलं पिंढवायपभियाए पवि-
सेज्ज वा णिक्खमेज्ज वा । से भिक्खू वा जिक्खुणी वा
वहिया विहारजूमिं वा वियारजूमिं वा णिक्खममाणे वा
पविसमाणे वा सव्वं भंरुगमायाए वहिया विहारजूमिं वा
वियारजूमिं वा णिक्खमेज्ज वा पविसेज्ज वा । से निक्खू वा

भिक्षुणी वा गामाणुगामं दूज्जेमाणे सत्वं भेदगमायाए
गामाणुगामं दूज्जेजा ।

स त्रिचुर्गच्छनिर्गते जिनकल्पिकादिः गृहपतिकुलं प्रवेष्टुकामः
सर्वं निरवशेषं भक्षकं धर्मोपकरणमादाय गृहीत्वा गृहपति-
कुलं पिप्परुपातप्रतिज्ञया प्रविशेद्वा ततो निष्क्रामेद्वा, तस्य चोप-
करणमनेकं भवति । तद्यथा-तत्र जिनकल्पिको द्विविधः । छि-
पाणिरच्छिद्रपाणिश्च । तत्राच्छिद्रपाणेः शक्यनुकूपाभिप्रादविशे-
बाद् द्विविधमुपकरणम् । तद्यथा-रजोहरणं, मुखवस्त्रिका च । कस्य
चित् त्वक्त्राणार्थं कौमण्डपरिग्रहात् विधिप्रप, अपरस्योदकधि-
न्दुपरितापादिरक्षणार्थमौणिकपटपरिग्रहाच्चतुर्था । तथा सहि-
ष्णुतरस्य च्छितीयकौमण्डपरिग्रहाद् पञ्चासति छिद्रपाणेस्तु जि-
नकल्पिकस्य सप्तविधपात्रनियोगसमन्वितस्य रजोहरणमुखव-
स्त्रिकादिप्रदणक्रमेण यथायोगं नवविधो दशविध एकादश द्वा-
दशविधश्चोपधिर्भवति । पात्रनियोगश्च-“ पचं पचावंधो, पाय-
चवणं च पायकेसरिया । परलाहं रयताणं, च गच्छओ पाय-
णिज्जो गो ” ॥ १ ॥ अन्यत्रापि गच्छता सर्वमुपकरणं गृहीत्वा
गन्तव्यमित्याह-“ से भिक्षू ” इत्यादि । स भिक्षुप्रामादेर्बहि-
र्विहारभूमिं वा स्वाध्यायभूमिं, तथा विचारभूमिं वा विष्टो-
त्सर्गभूमिं सर्वमुपकरणमादाय प्रविशेन्निष्क्रमेद्वेति द्वितीयम् ।
एवं प्रामान्तरेऽपि तृतीयं सूत्रम् ।

साम्प्रतं गमनाभावे निमित्तमाह-

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा अह पुण एवं जाणेजा
तिव्वदेसियं वा वासं वासमाणे पेहाए तिव्वदेसियं वा
महियं सखियमाणे पेहाए महावाएण वा रयं समुच्चयं
पेहाए तिरिच्छसंपातिमा वा तमा पाणा संथमा सखिय-
माणा पेहाए से एवं एव्वा एो सव्वजंरुगमायाए गाहाव-
इकुलं पिंरवायपडियाए पविसेज्ज वा, एणिकखमेज्ज वा, व-
हिया विहारभूमिं वा वियारभूमिं वा पविसेज्ज वा एणिकख-
मेज्ज वा गामाणुगामं दूज्जेजा ॥

(से भिक्षू इत्यादि) स भिक्षुरथ पुनरेवं विजानीया-
त् । तद्यथा-तीर्थं बृहत्तरोपेतं देशिकं बृहत्क्षेत्रस्यापि,
तीर्थं च तद्देशिकं चेति समासः । बृहत्तरोपेतं महति क्षेत्रे व-
र्णितं प्रेक्ष्य, तथा तीर्थदेशिकां महति देशे अन्धकारोपेतां
महिकां वा धूमिकां संनिपतन्तीं प्रेक्ष्योपसृज्य, तथा महावा-
तेन वा समुद्रतः रजः प्रेक्ष्य, तिरिच्छीनं च संनिपततो गच्छतः
प्राणिनः पतङ्गादीन् संस्कृतान् घनान् प्रेक्ष्य, स त्रिचुरेवं ज्ञा-
त्वा गृहपतिकुलादौ उद्दिष्टं सर्वमादाय न गच्छन्नापि निष्क्रा-
मेद्वेति । इदमुक्तं भवति-सामाचारी एषा-यथा गच्छता साधु-
ना गच्छनिर्गतेन तदन्तर्गतेन वा उपयोगो दातव्यः । तत्र यदि
वर्षं महिकादिकं जानीयात्ततो जिनकल्पिको न गच्छत्येव, यत-
स्तस्य शक्तिरेषा-यथा परमासं यावत् पुरीषोत्सर्गनिषेधं विद-
ध्यात् । इतरस्तु सति कारणे यदि गच्छेत्तदा सर्वमुपकरणं गृही-
त्वा गच्छेदिति तात्पर्यार्थः । आचा० २ श्रु० १ अ० ३ उ० । द्विती-
यपदम्-यत्र श्वानगवादयो जुष्टा भवन्ति, तद् गृहं यचनाजगतः
प्रविष्टः, ततः कुट्यकनिष्ठं याति, दारुकेन वा तान् वारयति, य-
दि काचिद्विरतिका तमुपसर्गयेत्, ततो धर्मकथा कर्त्तव्या, त-

या यद्युपस्थायति, ततः सुन्दरं, नो चेदभिधातव्यम्-पतानि व्र-
तानि गुरुसमीपे स्थापयित्वा समागच्छामीति, यदि प्रत्यनीक-
गृहमनाभोमतः प्रविष्टस्ततो मदता शब्देन तथा बोलं करोति,
यथा भूयान् लोको मिश्रति, त्रयाणां गृहाणां वा मध्यस्थितः
सन्नुपयोगं कृत्वा भिक्षां गृह्णीयम् । पञ्चानामपि महाव्रतानाम-
तिक्रमं महता प्रयत्नेन परिहरेत्, सर्वोपकरणमपि स्तेनप्रत्यनी-
काद्युपस्रवभयाद् वृद्धत्वादधुनोत्थितग्लानत्वाद्वा न गृह्णीयात् ।
इत्युत्पन्नवश्यमव प्रदीतव्यम्-पात्रप्रागर्कं, चोलपट्टको, रजोहर-
णं, मुखवस्त्रिका चेति । श्रु० १ उ० । (स्थविरः किमुपकरण-
मादाय गोचरस्वर्थायै गच्छतीति “ अश्नुतय ” शब्देऽपि प्रथम
प्रागे ७ पृष्ठं द्रष्टव्यम्) “ ककल्पपट्टिमाह-रयहरणमायाए ”
कक्ष्यायां प्रतिग्राहकं रजोहरणं चादावेत्यर्थः । प्र० ५ श० ४ उ० ।

(८) कायोत्सर्गद्वारम्-

कायोत्सर्गमकृत्वा व्रजति माससद्यु । दोषश्चात्र-कश्चित् योग-
प्रतिपक्षः, तस्य तद्विषयमाचाम्लं, स चोप्योमकायोत्सर्गमकृ-
त्वा गतो, दक्षः करम्बं गृहीत्वा समायातः, कश्चादपरैः साधु-
भिस्तस्याचाम्लं स्मारितं, ततः स यदि तं समुद्दिशति
तदा योगाग्निराधना । ततः कायोत्सर्गं कृत्वा निर्गच्छेत् ।
तत्र च कायोत्सर्गं चिन्तयेत् । यथा-अद्य किं मे आचाम्लम्,
उत निर्विकृतिकम्, उताहो अभक्ताधर्म, भादोद्विदेकासनक
इति इत्थमुपयोगं गत्वा प्रत्याभ्यानानुगुणमेवाऽऽहम् गृह्णाति ।
श्रु० १ उ० । द्वितीयपदम् । कायोत्सर्गादीन्यपि ग्लानादिकार्येषु
त्वरमाणो न कुर्यात् । श्रु० १ उ० ।

(९) अथ कालद्वारम्-

कस्मिन् काले भिक्षार्थं निर्गन्तव्यम् । उच्यते-यः कृपको
बालो बृद्धो वा पर्युषितेन प्रथमालिकां कर्षुकामः स सूत्र-
पौरुष्यं कृत्वा निर्गच्छति, अथ तावतीं ग्लानां नः प्रतिपास-
यितुं क्षमः, ततोऽर्क्षपौरुष्यां निर्गच्छति, यद्यतिप्रभाते पर्य-
टति तदा मासलघु, भद्रकप्रान्तकृताश्च दोषा भवन्ति । त-
त्र साधुरतिप्रभात एष कस्यापि गृहं गत्वा भिक्षां याचित्वा-
न्, स च गृहपतिर्भद्रकः सुसामधिरतिकामुत्पापयेत्, ततस्त-
स्यामुत्पितायामधिकरणं जवेत्, यस्तु प्रान्तो भवति, स शू-
यात्-“ किमुन्मत्तो वर्तसे, यदेधमतिप्रभाते पर्यटसि, सुखैरा-
त्रिकं वा प्रष्टुं समायासीरिति ” ? यद्वा-कोऽपि प्रामान्तरं प्रस्थि-
तः प्रथममेव तं साधुं दृष्ट्वाऽपशकुनं मन्यमानः प्रद्वेषं यायात्, प्र-
च्छिद्वादननादि कुर्यात् । अथैतदोषभयादतिक्रान्तायां वेलाया-
मटति तदाऽपि मासलघु । “ अकासे चरसी भिक्षू ” (दश० ५ अ०)
इत्यादि गाथोक्ताश्च दोषाः । एवमुष्णस्यापि जलस्याप्राप्तेऽतिका-
न्ते वा एत एव दोषा मन्तव्याः । श्रु० १ उ० ।

कालेण निखमे भिक्षु, कालेण य पडिकमे ।

अकालं च विवज्जित्ता, काले कालं समायरे ॥ ४ ॥

(कालेनेति) यो यस्मिन् प्रामादौ उचितो भिक्षाकाशः, तेन
करणभूतेन निष्क्रामेद्भिषुः वसतेभिक्षायै काशेन चोचितं नैव या-
वता स्वाध्यायादि निष्पद्यते तावता प्रतिक्रामेत् निवर्तते । भणि-
तं च-“ खत्तं, कालो, जायणं, तिभि वि ण्हृत्पति हिंरुत्ति अ-
ट्टमेगा । ” अकालं च वर्जयित्वा, येन स्वाध्यायादि न संभाव्यते स-
ख्यकालः, तमपास्य, काले काशं समाचरेदिति सर्वयोगोपसं-
प्रदाय निगमनम् । भिक्षावेसायां भिक्षां समाचरेत्, स्वाध्यायादि-

वेद्यायां स्वाध्यायादीनीति । उक्तं च-“ जोगो जोगो जिणसा-
सणम्मि ” इत्यादि । इति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥

अकालचरणे दोषमाह-

अकात्रे चरसी भिक्षू, कालं न पक्खिहेहिसि ।

अप्पाणं च किलामेसि, संनिवेसं च गरिहसि ॥ ५ ॥

अकालचारी कश्चित् साधुरलब्धभैक्षः, केनचित् साधुना प्राप्त
भिक्षा न वेत्यजिहितः सन्नेवं श्रूयात्-कुतोऽत्र स्यादभक्षसंनिवेसे
भिक्षा ? स तेनोच्यते-अकाले चरसि जिक्का ! प्रमादात्स्वाध्या-
यद्योभाद्वा कालं न प्रत्युपेक्षसे-किमयं भिक्षाकाशो, न वेति ? अ-
कात्रचरणेनाऽऽत्मानं च ग्लपयसि, दीर्घाटन-न्यूनोदरभावेन सं-
निवेशं च निन्दास गहासि, जगवदाङ्गालापतो दैव्यं प्रतिपद्येति
सूत्रार्थः ॥ ५ ॥

यस्मादयं दोषः संभाव्यते तस्मादकालाटनं न कुर्यादित्याह-

सइ काले चरे जिक्खू, कुज्जा पुरित्तकारिअं ।

अलाजु त्ति न सोएज्जा, तवु त्ति अहिासए ॥ ६ ॥

सति विद्यमाने काले भिक्षासमये चरेद्भिक्षुः । अन्ये तु व्याच-
कृते-स्मृतिकाल एव भिक्षाकाशोऽभिधीयते । स्मर्यन्ते यत्र
जिञ्जुकाः स स्मृतिकालस्तस्मिन् चरेद्भिक्षुः जिक्कार्थं यायात्,
कुर्यात् पुरुषकारं सति जङ्घाबले वीर्याचारं न लङ्घयेत् । तत्र
आलाभेऽपि भिक्षाया अलाभ इति न शोचयेत्, वीर्याचारारा-
धनस्य निष्पन्नत्वात् । तदर्थं च जिक्काटनं, नाहारार्थमेवातो न शो-
चेत्, अपि तु तप इत्यधिसहेत्, अनशनं न्यूनोदरतालक्षणं
तपो प्रविष्यतीति सम्यग्विचिन्तयेदिति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ उक्ता
काव्यतना । दश० ५ अ० २ उ० ।

(१०) नित्यभक्तिकादेः-

वासावासं पज्जोसवियाणं निच्चभत्तियस्स जिक्खुस्स
कप्पति एग गोअरकालं गाहावकुलं भत्ताए वा पाणाए
वा निक्खमित्तए वा पविसित्तए वा, णसुत्थायरियवेयाव-
चेणं वा, एवं उवज्झायवेयावचेणं तवस्सिवेयावचेणं गिला-
णवेयावचेणं खड्डुएण वा ण्डियाए वा अवज्जणजःएण
वा ॥ २० ॥ वासावासं पज्जोसवियाणं चउत्थजत्तिअस्स
जिक्खुस्स अयं एवइए विसेमे-जं मे पाओ निक्खम्म पु-
व्दामेव विद्यडगं जुच्चा पिच्चा पणिगहग संलिहिय संपमज्जि-
य से य संथरिज्जा, कप्पइ से तदिवसं तेणेव जत्तहणं
पज्जोसवित्तए-से य नो संथरिज्जा, एवं से कप्पइ ढच्चं
पि गाहावइकुलं भत्ताए वा पाणाए वा निक्खमित्तए वा
पविसित्तए वा ॥ २१ ॥ वासावासं पज्जोसवियाणं अट्टज-
त्तियस्स भिक्खुस्स कप्पति दो गोयरकाला गाहावइकुलं
भत्ताए वा पाणाए वा निक्खमित्तए वा पविसित्तए वा
॥ २२ ॥ वासावासं पज्जोसवियाणं अट्टमभत्तियस्स जि-
क्खुस्स कप्पति तओ गोयरकाला गाहावइकुलं भत्ताए वा
पाणाए वा निक्खमित्तए वा पविसित्तए वा ॥ २३ ॥ वासा-
वासं पज्जोसवियाणं विगिअभत्तियस्स जिक्खुस्स कप्पति

सवे वि गोयरकाला गाहावइकुलं भत्ताए वा पाणाए वा
निक्खमित्तए वा पविसित्तए वा ॥ २४ ॥

वासावासमित्यादितः ‘अवज्जणजाएण वेति’ यावत् । तत्र (निच्च-
भत्तियस्से नि) नित्यभेकाशनिनः साधोः (एगं गोअरकालं ति)
एकस्मिन् गोचरचर्याकालं (गाहावइकुलमिति) गाथापति-
गृहस्थस्तस्य कुलं गृहम् (भत्ताए त्ति) जन्तार्थम् [पाणाए
त्ति] पानार्थं निष्कमितुं प्रवेष्टुं कल्पते, न तु द्वितीयं वारम्,
परं [“णसुत्थेत्यादि”] णकारो वाक्यादौ अवङ्कारार्थः । अन्यत्र
आचार्यादिवैयावृत्यकरेभ्यः, तान् वज्जयित्वेत्यर्थः । ते तु यदि
एकं वारं भुक्ते च वैयावृत्यं कर्तुं न शक्नुवन्ति, तदा द्विरपि जु-
ञ्जते, “तपसो हि वैयावृत्यं गरीयः” इति । [अवज्जणजाएण व-
त्ति] यावत् व्यञ्जनानि वस्तिकूर्चककादिरोमाणि न जातानि
तावत् क्षुल्लकक्षुल्लिकयोरपि द्विजुञ्जानयोर्न दोषः । यदा वैयावृ-
त्यमस्यास्तीति वैयावृत्यो, वैयावृत्यकर इत्यर्थः । आचार्यश्च वैया-
वृत्यश्च आचार्यवैयावृत्यौ, एवं च उपाध्यायादिष्वपि, ततश्च
आचार्योपाध्यायतपस्विग्लानकुल्लकानां तद्वैयावृत्यकराणां च द्वि-
जुञ्जनेऽपि न दोष इत्यर्थो जातः ॥ २० ॥ “वासावासं” इत्यादि-
तः “पविसित्तए त्ति” यावत् । [चउत्थभत्तियस्स त्ति] एकान्त-
रोपवासिनः साधोः, अयमेतावान् विशेषः- [जं से पाओ निक्ख-
मे त्ति] यत् स प्रातर्निष्कस्य गोचरचर्यार्थम् [पुव्वामं व त्ति]
प्रथममेव [विद्यडगं ति] विकटं प्रासुकाहारं भुक्त्वा [पिच्चा
इति] तक्रादिकं पीत्वा [पडिग्गहं त्ति] पात्रम् [संलिहिय
त्ति] संलिख्य निर्वेपीकृत्य, [संपमज्जिय त्ति] संप्रमुज्य प्रज्ञा-
त्य [से अ संथरिज्ज त्ति] स यदि संस्तरेत् निर्वहेत् तर्हि
तेनैव भोजनेन तस्मिन् दिने परिचसेत् । अथ यदि न संस्तरेत्
स्तोकत्वात्, तदा द्वितीयवारमपि भिक्षेतेत्यर्थः ॥ २१ ॥ “वासा-
वासमित्यादि” सूत्रत्रयी सुगमा । नवरं, चतुर्मासकं स्थितस्य
पष्ठभक्तिकस्य पष्ठभक्तिकारिणः भिक्षोः द्वौ गोचरकालौ, गृह-
स्थगृहे भक्तार्थं वा पानार्थं वा निष्कमितुं वा प्रवेष्टुं वा [२२]
अष्टमभक्तिकस्य चतुःपञ्चाशुपवासकारिणः सर्वोऽपि गोचरका-
लः, यदा इच्छा भवति तदा भिक्षेते न तु प्रातर्गृहीतमेव
धारयेत्, संचयजीवसंसक्तिसर्वाघ्राणादिदोषसंभवात् । कल्प०
६ क्षण ।

(११) कात्वातिक्रान्तक्षेत्रातिक्रान्तपानभोजने-

नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा असणं वा
पाण वा खाइमं वा साइमं वा पढमाए पोरिसीए पडिग्गा-
हिच्चा पच्छिमं पोरिसि उवाइणावित्तए नेव आहच्च उवा-
इणेविए सिया, तं णो अप्पणा भुंजिज्जा, नो अन्नेसि
अणुपएज्जा, एगते बहुफामुए थंडिले प्रलिलेहिच्चा पम-
ज्जित्ता परिउवेयवे सिया, तं अप्पणा जुंजमाणे अन्नेमि
वा दलमाणे आवज्जइ चाउम्मासियं परिहारट्ठाणं उग्गाइयं ॥
नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा असणं वा पाणं
वा खाइमं वा साइमं वा परं अण्णोयणमेराए उवाय-
णावित्तए नेव आहच्च उवाइणाविए सिया, तं णो अ-
प्पणा जुंजेज्जाण जाव आवज्जइ, चाउम्मासियं परि-
हारट्ठाणं उग्गाइयं ॥

अस्य सूत्रद्वयस्य संबन्धमाह—

भावस्त उ अतियारो, मा होज्ज इती तु पत्युते सुते ।
कालस्त य खेत्तस्त य, दुवे उ सुत्ता अतीयारो ॥

ज्ञावस्य ब्रह्मवतस्य परिणामस्यातिचारः अतिक्रमो मा भू-
दित्यनन्तरप्रस्तुते सूत्रे प्रतिपादिते । अथ कालस्य च क्षेत्रस्य
चातिचारोऽतिक्रमो मा जृदिति द्वे सूत्रे प्रारभ्येते । अनेन सं-
बन्धेनाऽऽयातस्यास्य सूत्रद्वयस्य व्याख्या-नो कल्पते निर्ग-
न्धानां वा निर्ग्रन्थीनां वा अशनं वा पानं वा खादिमं स्वादिमं
वा प्रथमायां पौरुष्यां प्रतिगृह्य पश्चिमां पौरुषीं (उवाङ्णा-
वित्त ए स्ति) उपानाययितुं संप्रापयितुमिति [नेव आहश्च] क-
दाचिदुपानाययितुं स्यात्, ततस्तदशनादिकं स्वयं नो जुञ्जीत,
न वा अन्येषां साधूनामनुप्रदद्यात् ; किं पुनस्तर्हि विधेयमित्याह-
एकान्तं बहुप्राप्त्युक्ते स्थण्डिले प्रत्यवेक्ष्य चक्षुषा प्रमृज्य रजोह-
रणेन परिष्ठापयितव्यं स्यात्, तदाऽऽत्मना जुञ्जानोऽन्येषां वा द-
दान आपद्यते चातुर्मासिकं परिहारस्थानमुद्धातिकम् । एवं क्ले-
शातिक्रान्तसूत्रमपि वक्तव्यं, नवरमर्द्धयोजनवृक्षणाया मर्यादाया
अतिक्रामयितुमशनादिकं न कल्पते स्यात्तदुपानायितं ज्वञ्चते
यः स्वयं तदुद्धुक्ते अन्येषां वा ददाति, तस्य चतुर्लघुकमिति
सूत्रद्वयार्थः ॥

अथ निर्युक्तिविस्तरः—

वित्तियाउ पढम पुर्वि, उवातिणे चउगुरुं च आणादी ।
दोसा संचएँ भंस-त्त दीह साणो य गोणी य ॥१॥
अगणिगिलाणुत्तारे, अब्भुट्टाणे य पाहुणाणिरोधे ।
सज्झायविण्यकाइ य, पयलंतपलोट्टणे पाणा ॥२॥

आस्तां तावत् पश्चिमा चतुर्थी पौरुषी, किन्तु द्वितीययाः पौरु-
ष्याः प्रथमाऽपि पूर्वा ज्ञेयते । प्रथमायाश्च द्वितीया पाश्चा-
त्या, एवं तृतीयाया द्वितीया पूर्वा, द्वितीयायाः पाश्चात्या चतुर्थ्या-
स्तृतीया पूर्वा, तृतीयस्याः चतुर्थी पश्चिमा । ततः प्रथमायाः
पौरुष्या द्वितीयायामशनादिकमतिक्रामयतश्चतुर्गुरुकाः, आह्ना-
दयश्च दोषाः, तथा संचयो भवति, चिरं वाऽवतिष्ठमानं
तदशनादिकं प्राणिभिः संसक्तं भवति, दीर्घजातीयो वा
इवा वा समागच्छेत्, ततः स ह्यवजाजनव्यग्रहस्त उत्था-
तुमशक्नुवन् ताभ्यां खाद्येत, गौवंशीवर्द्धस्तेन वा आह्वयेत्, अ-
त्राऽऽभिविराधनानिष्पन्नं चतुर्गुरु, तज्ज्ञेयं वा इतस्ततः स्पन्दमा-
नो भाजनं भिन्त्यात्, तत्र चतुर्ग्रन्थेन विनयपरिहाण्यस्तन्निष्प-
न्नम्, अथैतेषां भयाग्निनिष्पत्तिं ततश्चतुर्लघु, (अगिणि स्ति)
अग्नावुत्थिते भारव्यापृतत्वेनाऽनिर्गच्छन् दह्येत, तत्प्रतिबन्धेन
वा उपधेर्दाहो भवेत्, तत उपधिनिरूपनं प्रार्थश्चत्तं, ग्लानस्य
धैयावृत्यमुद्धर्त्तनादिकं भारव्यापृतो न करोति, अक्रियमाणे प-
रितापनादिकं स प्राप्नुयात्, तन्निष्पन्नं चतुर्लघुकादि पाराञ्चिका-
न्तम्, प्रार्थं निक्षिप्य करोति ततो मासलघु, तेन गृहीतेन तावु-
त्सृजति प्रब्रह्मयमानस्य वा भोजनं जुञ्जीत तस्य च प्रबोदने
पानकादिना ग्लाव्यमानाः प्राणिनो विपद्यन्ते ।

अथामूनेव संचयादिदोषान् व्याचष्टे—

निसंचया उ समणा, संचयितु गिही व होति थारंता ।
संसत्तेऽणुवजोगो, पुक्खं च विगिंचिउं होति ॥
निसञ्जयाः श्रमणा उच्यन्ते, ततो यदि तेऽपि प्रदीत्वा धार-

न्ति तदा गृहिण इव संचयिनो भवन्ति, चिरं वाऽवतिष्ठमानं
तद्वक्तृपानं संसज्जेत, संसक्तं च साधूनामुपभोक्तुं न कल्पते, वि-
वेक्तुं च परिष्ठापयितुं तद् दुःखं भवति, यतस्तत्र परिष्ठाप्यमाने
धैः प्राणिभिः संसक्तान् विनाशमाप्यते ।

एमेव सेसएमु वि, एगतरविराहणा उभयतो वि ।

अममाहि विणयहाणी, तप्पच्चयणिज्जराए य ॥

एवमेव शेषेष्वपि दीर्घादिषु द्वारेषु ज्ञावना कर्त्तव्या, सा च
प्रागेव कृता, न वा एकतरस्य साधोर्भाजनस्य वा विराधना दी-
र्घजातीयादिषु भवति, उभयमात्मा संयमश्चेति द्वयम् । तस्य विरा-
धना उजयविराधना । [असमाहि स्ति] अग्निना दह्यमानस्या-
समाधिमरणं, भारेणाक्रान्तस्य वा असमाधिदुःखेनावस्थानं भ-
वेत्, गुरुप्रभृतीनां च विनयहानिं कुर्वतस्तत्प्रत्ययनिर्जराया अपि
हानिर्भवति ॥

पच्छित्तपरुवणता, एतेसि उवेंतए य जे दोसा ।

गहितकरणे य दोसा, दोसा य परिट्ठवेंतस्स ॥

एतेषां संचयादीनां सर्वेषामपि प्रायश्चित्तप्ररूपणा कर्त्तव्या ।
सा च प्रागेव लेशतः कृता, स्थापयतो निक्षिपतश्च ये दोषाः, ये
च गृहीतेन कार्याणि कुर्वन्तो भाजनभेदप्रभृतयो दोषाः, ये च परि-
ष्ठापयतो दोषास्तेऽपि च वक्तव्या इति ।

यत एतावन्तो दोषाः—

तम्हाउ जहिं गहिंते, तहिं भुंजाण वज्जिया भवे दोसा ।

एवं सोधिण वज्जति, गहणे वि य पावती वित्ति यं ॥

तस्माद्यस्यामेव पौरुष्यां ग्रहीतं तस्यामेव भोक्तव्यम्, एवं कु-
र्वन्तो दोषाः पूर्वोक्ता वज्जिता जवन्ति । परः प्राह-नत्वेवं शोधिनं
विद्यते यतो [गहणे वि य स्ति] यावज्जितां गृह्णाति तावदेव द्विती-
यां पौरुषीं प्राप्नोति ।

सूरिराह—

एवं ता जिणकप्पे, गच्छम्मि व उज्जियाइ जे दोसा ।

इतरासि किं ए होती, दव्वे सेसे पि जतणाए ॥

एवं तावज्जिनकल्पिकानामुक्तं तच्चयस्यामेव गृहीतं तस्यामेव
भोक्तव्यम्, गच्छवासिनस्तु प्रथमायां गृहीत्वा यदि तदुद्धरित-
मतिक्रामयन्ति, तदा ये संचयादयो दोषा उक्तास्तान्प्राप्नुव-
न्ति, द्वयोरपि परः प्रेरयति-इतरयोर्द्वितीयतृतीययोः पौरुष्योर-
शनादि ह्यव्यं धारयतां किमेते दोषा न भवन्ति ?। गुरुराह-भव-
न्ति, परं ह्येव भुक्तशेषे कारणे यतनया धार्यमाणा दोषा न
जवन्ति ।

कथं पुनस्तदुद्धरितं जवति ?, इत्याह—

पडिद्वाभणा बहुविहा, पढमाए विणासिमविणासी ।

तत्थ विणासि जुंजे-अज्झिणपरिन्ने य इतरं पि ॥

अभिगतश्राद्धेन दानश्राद्धेन वा कचित् कारणैः प्रथमपौरुष्यां
बहुविधाः प्रतिष्ठाभनाः, ततो बहुभिर्भक्ष्यजोष्यद्रव्यैरित्यर्थः । तच्च
ह्यव्यं द्विधा-विनाशि, अविनाशि च । क्षीरादिकं विनाशि, अव-
गाहनादिकमविनाशि । तत्र यद्विनाशि ह्यव्यं तन्नमस्कारपौरुषी-
प्रत्याख्यानं कुर्वतो जुञ्जते, शेषसाधूनां यद्यर्जणं, यदि वा तैः
परिज्ञानं, तस्या विकृतेः प्रत्याख्यानं कृतम् । अन्नकार्यो वा प्र-

त्याख्यातः, आत्मार्थिका वा ते, तत इतरद्विनाशि ह्यं
शुज्जते ।

अमुमेवार्थं व्याचष्टे-

जइ पोरसिं पवन्ना, गमेति तो सेसगोण ए विसज्जे ।

अगमेताऽजिण्णे वा, धरेति ते मत्तगादीसुं ॥

यदि पौरुषीप्रत्याख्यानवस्तस्तद् ह्यं सर्वमपि गमयन्ति नि-
र्वाहयितुं शक्नुवन्ति, ततः शेषाणां पूर्वार्द्धप्रत्याख्यानानां न
विसर्जयन्तुर्न दद्युः । अथ ते सर्वमपि न गमयन्ति, ततः पूर्वार्द्ध-
प्रत्याख्यानानामपि दीयते । अथ तेषामप्यजीर्णं, ततो मात्रका-
दिके धारयन्ति ।

अथवा अमुना कारणेन धारयेत्-

तं काउ कोइ न तरइ, गिलाणमाईण दाउमच्चुएहे ।

नाउं व वहुं वियरइ, जहासमाहिं चरिमवज्जं ॥

तदशनादिकं कृत्वा लुक्त्वा कश्चित् ग्लानादीनां प्रायोग्यमादाय
दातुमत्युष्णे अतीवाऽऽतपे चटिते न शक्नोति, एतेन कारणेन
धारयेत् । यद्वा-बहु प्रभूतं भैक्षं ततो न परिष्ठापयितव्यं
भवेदिति ज्ञात्वा गुरवोऽशनादेर्धारणं वितरन्ति, अनुज्ञानन्तीत्य-
र्थः । (जहासमाहिं ति) प्रथमपौरुष्यां लब्धं परमथाप्यजीर्णं, ततो
यावज्जीर्यते तावत् धारयेदपि, एवं यथा यथा समाधिर्भवति
तथा तथा शुज्जति, परं चरमवर्जं चतुर्थी पौरुषी नातिक्रमयेदि-
ति ज्ञातः ।

तत्रावधार्यमाणा इयं यतना-

संसज्जिमेसु बुज्जइ, गुत्ताइ लेवांमे इयेरे लोणाइं ।

जं च गमिस्सन्ति पुणो, एमेव य भुत्तसेसे वि ॥

(संसज्जिमेसु) संसक्तियोंग्येषु द्वेपकृतेषु गोरसादिद्रव्येषु
गुडादिकं प्रक्षिप्यते येन न संसज्यते, इतरत्रामत्रे द्वेपकृतं, त-
द्यदि संसक्तियोंग्यं, तदा लवणादिकं प्रक्षिपेत्, न गुरुं, यच्च प्रथ-
मपौरुष्यां द्वितीयपौरुष्यां वा लुक्त्वा पुनर्गमिष्यन्ति, कियतीम-
पि वेलां प्रतिद्वयं जूयो भोद्यन्त इत्यर्थः । तत्रापि भुक्तशेषे धार्य-
माणे एष एव गुडादिप्रक्षेपणरूपो विधिर्भवति ।

चोएइ धरिज्जंते, जइ दोसा गिएहमाणि किं न जवे ? ।

उस्सग वीसमंते, उज्जामादी उदिकखंते ॥

नोदयति प्रेरयति-प्रागेव यद्येवं ज्ञत्तपाने धार्यमाणे दोषाः, ततो
भक्तादौ गृह्यमाणे किमिति श्वानगवाद्यो दोषा न जवन्ति ?, भ-
वन्त्येव । तथा कायोत्सर्गं कुर्वतोऽपि त एव बहुपरितापनादयश्च
दोषाः एवं विश्राम्यतोऽपि त एव दोषाः उज्जामकमिक्काचर्या ये
गतास्तदादीनपि [उदिकखंते त्ति] प्रतीकमाणस्य त एव दोषाः ? ।

पर एवं प्राह-

एवं अवातदंसी, धूले वि कहं ण पासइ अवाए ? ।

इंदी पिरंतरोऽयं, भरितो लोगो अवायाणं ॥

यद्येवं यूयमपायदर्शिनः सूदमानपायानपि प्रेक्षध्वे, ततः स्थूला-
नपि भिक्षाचर्यादिविषयानपायान् कथं न पश्यथ ? , 'हेदि'
इत्युपदर्शने, पश्यन्तु भवन्तः-यदेवं निरन्तरोऽप्ययं लोकोऽ-
पायानां भृतः । कथमिति चेत् ?, उच्यते-

भिक्षादिवियारगते, दोसा पणिणीयमाणमादीया ।

उप्पज्जंते जम्हा, ए हु लब्जा हिंदितुं तम्हा ॥

भिक्षाविचारादौ गतानां प्रत्यनीकश्वानगवाद्यो बहवो दोषा
यस्मादुत्पद्यन्ते तस्मान्न हि नैव साधुना हिण्डितुं लभ्यम् ।

अहवा आहारादी, णेव णिययं हवंति घेत्तवा ।

एवाऽऽहारेयंवा, तो दोसा वज्जिया होंति ॥

अथवा-आहाराद्यो नियतं सर्वदा न गृहीतव्या भवन्ति, कि-
न्तु चतुर्थपष्टादिकं कृत्वा सर्वथैवाऽऽशक्तेनाऽऽहारो ग्राह्यः । यद्वा-
नैव कदाचिदप्याहारयितव्यम्, एवं दोषा अपायाः सर्वेऽपि
वर्जिता जवन्ति ।

एवं परेणोक्ते सूरिराह-

भणति सज्जमसज्जं, कज्जं सज्जं तु साहए मतिमं ।

अविसज्जं साधेतो, केलिस्सति ए तं च साधेति ॥

जयते अत्र प्रतिवचनम्-कार्यं द्विविधम्-साध्यमसाध्यं च,
तत्र मतिमान् साध्यमेव कार्यं साधयति, नासाध्यं, तु शब्द
एवकारार्थः । यस्तु युष्मादशोऽविसाध्यं साधयति, स केवलं
क्लिश्यति; न च तत्कार्यं साधयति । यथा मृत्पिण्डेन पटादि-
साधनाय प्रवर्तमानः पुरुष इति, असाध्यं चात्र जिक्काचर्या-
दावपर्यटनम् ।

कुत इति चेत् ?, उच्यते-

जति एयविप्पहूणा, न च णियमगुणा भवे निरवसेसा ।

आहारमादियाणं, को नाम कहं पि कुवेज्जा ? ॥

यद्येतैराहारादिर्निर्विविधं प्रकर्षेण हीना रहितास्तपोनियमगु-
णा निरवशेषा भवेयुः, तत आहारादीनां को नाम कथामपि
कुर्यात् ?, अत आहारग्रहणार्थं जिक्कामटनीयमिति प्रक्रमः, एतेन
"अहवा आहारादी" इत्याद्यपि प्रत्युक्तं द्रष्टव्यम् ।

इदमेव सविशेषमाह-

मोक्खंपसाहणहेऊ, एणाता ती तप्पसाहणो देहो ।

देहं आहारो, तेण तु कालो अणुष्मातो ।

इह मोक्षप्रसाधनहेतवो ज्ञानादीनि ज्ञानदर्शनचारित्राणि, तेषां
च प्रसाधनो देहो भवति, अतो देहार्थमाहार इष्यते, स च
काले गृह्यमाणो धार्यमाणश्चारित्रस्यानुपघातको भवति, तेन
कारणेन कालोऽनुज्ञातः ।

कथमित्याह-

कात्ते अ अणुणणाए, जति वि हु जगजे तेहि दोसेहि ।

सुप्पो उवादिणंतो, जगते उ विवज्जए परेणं ॥

आद्यप्रहरत्रयलक्षणो द्वितीयादिपौरुषीत्रयात्मको वा कावो
भक्तपानादेर्धारिण अनुज्ञातः, एवंविधे अनुज्ञाते काले यद्यपि तैः
पूर्वोक्तैर्दोषैर्लभ्येत स्पृशेत्, तथापि शुद्धः । अनुज्ञातकालात्परे-
णातिक्रामयन् विपर्ययः, अविद्यमानेष्वपि दोषेषु स प्रायश्चित्तो
मन्तव्यः ।

पहमाए घेत्तूणं, पच्छिमपोरिसि उवादिणति जो तु ।

ते चेव तत्थ दोसा, वितियाए जे जणिणं पुण्वि ॥

प्रथमायां पौरुष्यां गृहीत्वा पश्चिमां पौरुषीं योऽतिक्रामयति,
तत्र ते दोषाः, ये पूर्वं प्रथमायां गृहीत्वा द्वितीयामतिक्रामय-
तो जिनकल्पिकस्य भणिताः ।

अमूनि तानि वक्ष्यमाणकारणानि-

सज्जायलेवसीवण-जायणपरिकम्पसट्टरादीहिं ।

सहस अण्णाजोगेण व, उवादिं होज्ज जा चरिमा ॥

स्वाध्याये अतीवोपयोगाद्विस्मृतम्, एवं द्वेपपरिकर्मणं कुर्वतो, वस्त्रं वा सीवतो, भाजनं वा परिकर्मयतो, देशकयादिकं वा स-
ट्टरमालजालं कुर्वतः, आदिशब्दः सट्टरस्यानेकजनेदसूचकः । ए-
तेषु यदन्त्यं तद्व्यग्रत्वं सहसाकारः, अनाभोगोऽत्यन्तविस्मृ-
तिः । एवं सहसाकारेणानाभोगेन वा चरमां चतुर्थीं यावदतिक्र-
मितं भवति ।

आहचुवाण्णाविय, विगिचण परिष्णसंथरंतम्मि ।

अनस्स गेहणं जुं-जणं च असतीएँ तस्संव ॥

एतैः कारणैराहत्य कदाचिदतिक्रामितं जवेत्ततो विगिञ्च्य परि-
त्यज्य परिष्णा दिवसचरमं प्रत्याख्यानं कर्तव्यम् । अथ न सं-
स्तरति, ततः काले पूर्यमाणे अन्नस्याशानादेर्ग्रहणं जोजनं च
कर्तव्यम् । अथ कालो न पूर्यते, न वा तदानीं पर्याप्तं ल-
भ्यते, ततो यतनया, यथा-अगीतार्थाः तदेवेदमशनादिकमिति
न जानन्ति, तथा तस्यैव परिजोगः कर्तव्यः ।

विइयपण्ण गिज्ञाण-स्स कारणा अधव वातिणे ओमे ।

अच्छाण पविसमाणो, मज्जे अहवा वि उत्तिष्से ॥

द्वितीयपदे ग्नानस्य कारणात्प्रायोग्यं भक्तादिकमतिरिक्तमपि
कालं धारयेत्, ग्लानकृत्ये वा तावद् व्यापृतः यावच्चरमपौरुषी,
अथवा अवमे पर्यटन् एव चतुर्थी संजाता, अध्वनि वा प्रवि-
शन् सार्धवशगोऽतिक्रमयेत् । एवमध्वनो मध्ये वर्तमानः, ततो
वा उत्तीर्णोऽसंस्तरन्नातिक्रमयेत् शुज्जोत वा, न कश्चिद्दोषः ।
व्याख्यातं कालातिक्रान्तसूत्रम् ।

अथ क्त्वातिक्रान्तसूत्रं व्याख्यानयति-

परमज्जोयणाओ, उज्जाणपरेण चउ गुरु होंति ।

आणादिणो य दोसा, विराहणा संजमाताए ॥

अर्थयोजनं द्विगम्युतं, ततः परमशनादिकमतिक्रमयतश्चतुर्गुरुकाः
स्युः । अग्राद्यानादपि परेणातिक्रमयतश्चतुर्गुरुकाः, आह्ना-
दयश्च दोषाः, संयमात्मनश्च विराधना ।

तमेवाह-

भारेण वेदणाए, ए पेहती खाणुमादि अभिघाओ ।

इरिया पगलिय तेणग, भायणभेदो य उक्काया ॥

जारेणाऽऽक्रान्तो वेदनाऽभिज्ञतः स्थाणुकण्टकादीनि न प्रेक्षते तैः
कीलकादिभिर्वा अनिहन्त्यते । अथवा-(अभिघाओत्ति) वटशखा-
दिना शिरसि घट्यते, ईर्या वा न शोधयति, दूरनयनेन च भ-
क्तपाने पतितं पृथिव्यादिविराधना, स्तेनैर्वा स समुद्देशो ह्रियेत,
क्षुधापिपासाऽऽर्तस्य वा क्षीणपलस्य नाजनभेदो भवेत् । तत्र
षट्कायविराधना, आत्मनः परस्य च, तेन विना परिहाणिः ।

परः प्राह-

उज्जाणआरणं, तहिं किं ते ए जायते दोसा ? ।

परिहरिया ते होज्जा, जंति वि तहिं खेत्तमावज्जे ॥

उद्यानादारतो ग्रामादेरानीयमाने भक्तपाने किं ते दोषा न
जायन्ते, यदेवमुद्यानात्परत इत्यभिधीयते ? सुरिराह-ते दोषा-

स्तीर्थकरवचनप्रामाण्येन परिहृता भवन्ति, तथाऽप्यननुज्ञात-
क्षेत्रं तान् दोषानापद्यन्ते ।

पुनरपि परः प्रेरयति-

एवं सुत्तं अफलं, सुत्तनिवातो इमो तु जिणकप्पो ।

गच्छम्मि अज्जोयण, केसिं ची कारणे तं पि ॥

ननु यद्युद्यानात् परतो नातिक्रामयितव्यं, ततो यत् " परम-
ज्जोयणे मेराउ त्ति " सूत्रं भणितं, तदफलं प्राप्नोति । आ-
चार्यः प्राह-यद्यग्राद्यानात्परतो नातिक्रामयितव्यमित्युच्यते स
एष सूत्रार्थनिपातो जिनकल्पिकविषयो मन्तव्यः । यत्पुनरर्द्धयोज-
नात् परत इत्यादि सूत्रं, तद्वच्चवासि विषयम् । केषाञ्चिदाचार्याणां
मयमजिप्रायः-यथा गच्छवासिभिरन्युत्सर्गतं उद्यानात्परतो ना-
तिक्रामणीयम्, कारणान्तु नदप्यर्द्धयोजनं नेतव्यम् । एवमापन्ना-
दिकं सूत्रम्-यथा "केसिंचि कारणे तं पि त्ति" । अन्यथा व्याख्या-
यते-केषाञ्चिदाचार्यबालवृद्धादीनां कारणे तदप्यर्द्धयोजनं
गम्यते ।

इदमेव भावयति-

सखेत्ते जह ण लब्भति, भत्तो दूरे वि कारणे जतति ।

गिहिणो वि चित्तमाणा-ऽऽगतम्मि गच्छे किमंग ! पुण ! ॥

स्वक्षेत्रे स्वग्रामे यदा न लभते तदा दूरेऽप्याचार्यादीनां कार-
णे भक्तपानग्रहणार्थं यतते, अर्द्धयोजनमपि गच्छतीति ज्ञाचः । अ-
पि च-यद्यपि स्वग्रामे प्राचुर्येण लभ्यते, तथाऽप्युत्सर्गतस्तत्र न
हिरण्मयीयम् । कुतः ? इत्याह-यदि तावद् गृहिणोऽपि क्रयविक्रय-
सम्प्रयुक्ता अनागतं प्राचूर्णकाद्यर्थं घृतगुडलवणतन्दुलादीनां
चिन्तां कुर्वन्ति, किमङ्ग ! पुनर्गच्छे सबालवृद्धे, येषां क्रयविक्रयः,
संचयश्च नास्ति, तैः प्राचूर्णकाद्यर्थमनागतं न चिन्तनीयम् ? ।

ततः-

संघारगे ठवणा-कुलेसु सेसेसु बालवुद्धादी ॥

तरुणा बाहिरगामे, पुच्छा दिट्ठंतगारीए ॥

स्वग्रामे यानि दानश्रद्धादीनि स्थापनाकुलानि, तेषु गुरुणां
संघाटक एकः प्रविशति, यानि स्वग्रामे शेषाणि कुलानि, तेषु
बाह्यवृक्षासहिष्णुप्रभृतयो हिरण्मन्ते, ये तु तरुणास्ते बहिर्ग्रामे
पर्यटन्ति । शिष्यः पृच्छति-किमादरेण क्षेत्रं प्रत्यपेक्षा रक्षते ? ।
गुरुराह-अगार्या दृष्टान्तोऽत्र क्रियते-

परिमियजत्तपदाने, पेहादवहरति थोव थोवं तु ।

पाहुण वियाल आगत, विसस आसासणा दाणं ॥

"पगो किविणवणिओ, अगारीए अविस्ससंतो तंदुलघतद्वय-
णकचभंकादियं दिवसपरिच्चायपरिमितं देति, आवणतो घरे ण
किंचि तंदुला धारोति । अगारीए चिन्ता-जदि एयस्स अज्जरहि-
तो, मित्तो वा, अन्नो वा पदोसादिअवेव्वाए आगामिस्सति, तो किं
दाहं ? । तन्नो अप्पणो बुद्धिपुव्वगेण वणियस्स अजाणंतो ऐह-
तंदुलादियाणं थोवथोवं फेमिति । कालेण बहु संपणं ।
अन्नया तस्स मित्तो पदोसकाले आगतो, आवणं आरक्खियभ-
या गंतुं न सक्कति, वणियस्स चिन्ता जाया, विससो, कहमेतस्स
भसं दाहामीति ? । अगारी वणियस्स मणोगतं भावं जाणिन्ता
भणाति-मा विसादं करोहि, सव्वं से करोमि । तीए अज्जेगा-
दिणा एहावेउं विमिच्चमाहारं भुंजाविओ, तुट्ठो मित्तो पज्जाप
पुणो जेमउ गतो । वणिओ थि तुट्ठो जारियं भणइ-अहं ते प-
रिमियं देमि, कतं ति ? । तीए सव्वं कहियं । तुट्ठेण वाणिपण सा

घरचितिय त्ति सव्वो घरसारो समप्पिओ ” अथाकार्थः—परिमितजक्तप्रदाने सात स्नेहादेर्मध्यादगारी स्तोक्तस्तोक्तमपहरति, प्राघूर्णकस्य च विकाशे आगमनं, ततो गृहपतिर्विपक्षः, तथा तस्याऽऽश्वासना कृता, ततः प्राघूर्णकस्य भक्तपानदानमकारि ॥

एवं पीडिवुद्धी, विवरीयऽस्मिण होइ दिठ्तो ।

लोगुत्तरे विभेमो, असंचया जेण समणाओ ॥

एवं क्रियमाणे तयोः सुहृदोः परस्परं प्रीतिवृद्धिरुपजायते, विपरीतश्चान्येन प्रकारेण दृष्टान्तो भवति । तत्र यदि परमितभक्तमध्यादगारी स्तोक्तस्तोक्तं नापहरति ततः सुहृदादौ प्राघूर्णकस्य स्नेहच्छृङ्खला जयति, एवं यदि गृहस्था आगमनं चिन्तयन्ति, ततः कुत्तिशम्बलैः साधुभिः सुतरामनागतं चिन्तनीयम् । अपि च—लोकोत्तरे येन असंचयाः श्रमणास्तेन कारणेन विशेषतः क्षेत्रं रक्षणीयम् ॥

जणत्तावो परगामे, हिंडमाणेंति वसहि इह गामे ।

देज्जह वात्तादीणं, कारणजाते य सुलजं तु ॥

जनस्याऽऽत्मीयगृहेषु ग्राममध्ये वा मिलितस्याऽऽलापः प्रवादो भवति—अमी साधवः परग्रामे हिंरुत्वा जित्तामिहानयन्ति, ततः केवलं वसतिरेवेह ग्रामे अमीपाम् । एवं श्रुत्वा गृहपतयः स्वस्वमहेला आदिशन्ति—ये बालादयोऽत्र हिंरुन्ते, तेषामादरेण सविशेषं । प्रयच्छत एवविधायां चिन्तायां, प्राघूर्णकादिकारणजाने च सुखं तु, यदि देशकाशे अदेशकाशे वा हिंरुन्ते तदा सुखं भवति ॥

पाहुणविभेसदाणे, णिज्जर किच्ची य इहर विवरीयं ।

पुर्वि चमढणसिग्गा, न देंति संतं पि कज्जेसु ॥

प्राघूर्णकस्य विशेषेणाऽऽदरेण जक्तपाने दीयमाने परलोके निर्जरा, इहलोके च कीर्तिर्भवति । चशब्दात्प्रीतिवृद्धिः, परस्परोपकारिता च भवति । इतरथा प्राघूर्णकस्याक्रियमाणे एतदेव विपरीतं जयति, निर्जरादिकं न भवतीत्यर्थः । कथं पुनस्तद्दानं न जयतीत्याह—पूर्वं चमढतया दिने २ प्रविशद्भिः साधुभिः ‘सिग्रानि’ परिश्रान्तानि स्थापनाकुलानि सदपि गृहे विद्यमानमपि घृतादिकं हव्यं प्राघूर्णकादिकार्येषु उत्पन्नेषु न प्रयच्छन्ति । एवं गुणदोषान् विज्ञाय क्षेत्रं प्रयत्नेन रक्षणीयमित्ति प्रक्रमः ।

अयं चापरस्तदुणो भवति—

वोरी इह दिठ्तो, गच्छे वायामो व्हिं च पतिरिक्कं ।

केइ पुण तत्थ जुंजण, आणेमाणे जणिय दोसा ॥

बहिर्ग्रामे जिक्काटने क्रियमाणे प्रावृत्तं दुग्धदध्यादिकं प्रायोग्यं प्राप्यते । तथा चात्र वदरीदृष्टान्तो भवति । अपि च—गच्छे एवैव सामाचारी गणधरजणिता—यद्बहिर्ग्रामे तरुणभिक्षाया—मटनीयं, व्यायामश्च मोहचिकित्सानिमित्तं तैः कृतो जयति । तत्र बहिर्ग्रामे, चशब्दादिह वा परग्रामे ‘पडरिक्कं’ एकान्तं भवति मुक्तत्वमित्यर्थः । यद्वा [पतिरिक्कं ति] प्रचुरं जक्तपानं तत्रावाप्यते । केचित्पुनराचार्यदेशीयावृत्ते—तत्रैव बहिर्ग्रामे भोजनं कर्त्तव्यं, यतो ये पूर्वमानयतो भारवेदनाऽऽदयो दोषा भणितान्ते एव परिहृता जयन्ति । (एतत्परमतमुचरत्र निराकरिष्ये)

अथ वदरीदृष्टान्तमाह—

गामभासे वदरी, नीसंद करुफला य कुज्जा य ।

पक्कामालमचेना, खायंतियरे गता दूरं ॥

सिग्घयरं ते आगा, तेसिऽएहेसिं च दिंति सयमेव ।

खायंति एव इह इ, आयपरसुहावहा तरुणा ॥

कस्यापि ग्रामस्याच्यासे प्रत्यासत्तौ वदरी, सा ग्रामनिस्यन्दपानीयेन संवर्द्धिता, ततः कटुकफला संवृत्ता । अन्यच्च—सा स्वजायत एव कुज्जा, तेन सुखारोहा, तस्यां च कानिचित् फलानि पक्कानि, कानिचित् कटुकानि । अथवा (पक्कमेति) मन्दपक्कानि, तत्र ये अन्नसाश्चेटका बालकाः, ते तां वदरीं सुखारोहामारुह्य कटुका—न्यपि वदराणि भक्षयन्ति, तान्यपि स्वल्पतया न पर्याप्तानि भवन्ति, इतरे नाम अन्नलसा उत्साहवन्तश्चेटका बालकाः, ते दूरमटवीं गताः, तत्र महावदरीवनेषु परिपक्वानि वदराणि यथेच्छं खादन्ति । ततो यावत्ते अन्नसास्तस्यां कटुकवदर्यां क्रिश्यमाना आसते, तावत्ते दूरगामिनो बालका आत्मनः पर्याप्तं कृत्वा वदरीपोट्टकजाराऽऽक्रान्ताः शीघ्रतरमागताः, तेषामन्नसानामन्येषां च गृहे स्थितानां स्वजनानां वदराणि पर्याप्त्या ददति, स्वयमेव च भक्षयन्ति । एवमिहापि गच्छवासे तरुणा जिक्कवो वीर्यसंपन्ना उत्साहवन्तो बहिर्ग्रामे हिंरुदमाना आत्मनः परेषां च बालवृद्धादीनां सुखावहा भवन्ति ।

कथम् ?, इति चेत्, उच्यते—

खीरदहिमादियाण य, लम्जो सिग्घतर पढम पडरिक्के ।

उग्गमदोसा विजडा, भवंति अणुक्कंपिया वितरे ॥

यथा ते अन्नसाश्चेटकास्तथा बालवृद्धादयोऽपि कटुवदरीकल्पे तस्मिन् मूत्रग्रामे प्रत्यहमुच्छ्रयमानतया चिरमपि हिंरुदमानाः कोडवकूरादिकमेव लभन्ते, तदपि न पर्याप्तं, ये तु तरुणा बहिर्ग्रामे गच्छन्ति, ते अन्नलसचेटककल्पाः, ततः खीरदध्यादीनां प्रायोग्यद्रव्याणां लाजस्तेषां बहिर्ग्रामे जयति, शीघ्रतरं च ते स्वग्रामे आगच्छन्ति, (पढम ति) प्रथमावृत्तिकां च स्वयं कुर्वन्ति, बालादिभ्यः प्रथमतः वा समागच्छन्ति (पडरिक्कं ति) प्रचुरजक्तपानमुत्पादयन्ति, उद्गमदोषाश्च ‘विजडा’ परित्यक्ता भवन्ति, इतरे च बालाऽऽदयो अनुकम्पिता जयन्ति ।

अमुमेवार्थं सविशेषमाह—

एवं उग्गमदोसा, विजड पडरिक्कया अणोमाणं ।

मोहतिगिच्छा य कता, विरियायारो य अणुचिस्सो ॥

एवं बहिर्ग्रामं गच्छद्भिस्तेरुद्गमदोषा आध्याकर्मादयः परित्यक्ता भवन्ति, (पडरिक्कय ति) प्रचुरस्य जक्तपानस्य लाभो भवति, अन्नपमानत्वं पक्कापमानेन भवति । मोहचिकित्सा च परिश्रमाऽऽतपोवैद्यावृत्त्यादिभिर्मोहस्य निग्रहात्कृतो जयति । वीर्यान्धारश्चानुचीर्णोऽनुष्ठितो भवति ।

अथ परः प्राह—

उग्गायतो परेणं, उवातिणं तम्मि पुव्व जे जणिता ।

जारादीया दोसा, तवेव इहं तु सविसेसा ॥

ननु शोभनमिदं यदध्वेयोजनं गम्यते, किन्तु तेषां भरितजाराणामाचार्यसकाशमागच्छतां ये पूर्वमुद्धातात्परेणातिक्रामयति जारादयो दोषा भणितास्त एवेह सविशेषा भवन्ति ।

ततः किं कर्तव्यमित्याह-

तम्हा च ण गंतव्वं, तहिं भोत्तव्वं ण वा वि भोत्तव्वं ।
इतरा भे ते दोसा, इति उदिने चोदगं भणति ॥

तस्मादाचार्यसमीपे भक्तपानेन गृहीतेन न गन्तव्यं, किन्तु तत्रैव बहिर्ग्रामे भोक्तव्यम्, एवं ज्ञाराऽऽद्यो दोषाः परिहृता भवन्ति । (न वा वि भोत्तव्वं नि) वाशब्दः पक्षान्तरद्योतकः । अथ भवतो भणिष्यन्ति-नैव बहिर्ग्रामे भोक्तव्यं तत एवम् । इतरथा (भे) भवतां त एव भारादयो दोषाः परिहृताः । एवमुदिने भणिते स-
ति सूरिनोदकं जणनि-यदि तत्र समुद्दिशन्ति ततो मासलघु,
जवतोऽप्येवं भणितो मासलघु, तैश्च तत्र प्रायोग्यं समुद्दिशद्भि-
राचार्यादयः परित्यक्ताः, तेषां प्रायोग्यमन्तरेण परितापनादि-
संभवात् ।

आह-किमित्याचार्यमन्तरेण न सिद्ध्यति यदेवं तदर्थं
प्रायोग्यमानीयते ?, इत्याह-

जइ एयविप्पहूणा, तवनियमगुणा जवे निरवमेमा ।

आहारमाइयाणं, को नाम कहं पि कुव्वेजा ? ॥

यद्येतेनाऽऽचार्येण विप्रहीणाः, एनमन्तरेणेत्यर्थः । तपोनियम-
गुणा निरवशेषा भवेयुः, तत आचार्यप्रायोग्यानामाहारादीनाम-
न्वेषणे को नाम कथामपि कुर्यात् ?, न काश्चित् । इदमत्र
हृदयम-सर्वोऽपि तपोनियमादिकः प्रयासोऽस्माकं संसारनि-
स्तरणार्थं, ते च तपःप्रभृतयो गुणा गुरुपदेशमन्तरेण न सम्यग्
गम्यन्ते, न वा निरवशेषा अपि यथावदनुगन्तुं शक्यन्ते, अतः
संसारनिस्तरणार्थमाचार्याणां प्रायोग्यनयनादि कर्त्तव्यमेव वै-
यावृत्त्यमिति ।

अपि च-

जति ताव लोइयगुरु, से लहुय सागारिय पुढविमादी ।

आणयणे परिहरिया, पढमा आपुच्छ जतणाए ॥

यदि तावल्लौकिकोऽपि यो गुरुः पिता ज्येष्ठवन्धुर्वा कुटुम्बं
धारयति तस्मिन्नुक्ते न भुञ्जते, यद्योऽप्युक्तं शाल्योदनादिकं तत्त-
स्य प्रयच्छन्ति, ततः किं पुनर्यस्य प्रज्ञावेन संसारो निस्तीर्यते
तस्य प्रायोग्यमदस्या एवमेव भुज्येत । यस्तु भुङ्क्ते, तस्य मासल-
घु । वसन्तेरभावात् तत्र भुञ्जानान् सागारिको यदि पश्यति
तदा चतुर्ध्रु, आज्ञादयश्च दोषाः अस्थणिरुक्ते च समुद्दिशतां
पृथिव्यादिविराधना, आनयने तु सर्वेऽप्येते दोषाः परिहृता
भवन्ति, अतो गुरुसमीपमानेतव्याः । द्वितीयपदे प्रथमालिकां
कुर्वन्तो गुरुमापृच्छय गच्छन्ति । यतनया च यथा संसृष्टं न जव-
ति तथा प्रथमालिका कर्त्तव्या ॥

चोदगवयणं अप्पा-ऽणुकंपिओ ते य भे य परिचत्ता ।

आयरिए अणुकंपा, परओए इह पमंसणया ॥

नोदकवचने नाम-परः प्रेरयति-यावत्से ततो ग्रामाप्रत्यागच्छन्ति
तावत् तृपाकुप्राक्कलान्ता अतीव परिताप्यन्ते, एवं प्रस्थापय-
द्भिर्भवद्भिर्वास्मा अनुकम्पितः, ते च साधवः परित्यक्ता जवन्ति ।
गुरुराह-ननु मुग्ध ! त एवानुकम्पिताः । कथमित्याह-(आयरिए
इत्यादि) ते यदाचार्यवैयावृत्त्यनियुक्ताः, एषा पारलौकिकी तेषा-
मनुकम्पा, इहलोकेऽपि ते अनुकम्पिताः, यतो बहुभ्यः साधुसा-
ध्वीजनेभ्यः प्रशंसामासादयति ।

परः प्राह-

एवं पि परिचत्ता, काले खमए असहुपुरिसे य ।

काले गिम्हे उ जवे, खमओ वा पढमवितिएहिं ॥

यतस्ते बुभुक्षिततृपिता ज्ञाराक्रान्ताः शीतलवातातपैरजिहताः
पन्थानं वहन्ति यूयं तु शीतलच्छायायां तिष्ठत, एवमपि ते
परित्यक्ताः । सूरिराह-तेषामपि काशं कृपकमसाहिष्णुपुरुषं च
प्रतीत्य प्रथमाविकारणमनुज्ञातम्, तत्र काशो ग्राप्मवृक्कणस्त-
स्मिन् प्रथमालिकां कृत्वा पानकं पिबन्ति, क्षपको वा प्रथम-
द्वितीयपरोपहाभ्यामतीव बाधितः प्रथमालिकां कुर्यात् ।

अत्र परः प्राह-

जइ एवं संसट्ठं, अप्पत्ते दोसियाइणं गहणं ।

दंवण भिक्खा पुविढा, जइसमुक्कोस तिय पणए ॥

यद्येवमसौ बहिरैव प्रथमालिकां करोति ततो जक्तः संसृष्टो
भवति, संसृष्टे च गुवादीनां दीयमानेऽभक्तिः कृता जवति ? ।
गुरुराह-अप्राप्ते देशकाले दोषात्तादृशं कृत्वा येषु वा कुक्षेषु
प्रभाते चालाजे पर्यटन्तः प्रथमालिकां कुर्वन्ति, भोजनस्य च कल्पं
कुर्वन्ति । प्रथमालिकाप्रमाणं च द्विधा-लम्बनतो, भिक्कातश्च ।
तत्र जघन्येन त्रयो लम्बनाः कवलाः, तिस्रश्च भिक्काः, उत्कर्षितः
पञ्च लम्बनाः पञ्च वा भिक्काः । शेषं सर्वमपि मध्यमप्रमाणम् ।

अथ तैः कुत्र किं ग्रहीतव्यमिति निरूपयति-

एगत्थ होइ भत्तं, वितियम्मि पडिगह्ते दवं ह्वाति ।

गुरुमादी पाउगं, जत्तं विइए उ संसत्तं ॥

साधुद्वयस्य द्वौ प्रतिग्रहौ, द्वौ च मात्रकौ भवतः, तत्रैकस्मिन्
प्रतिग्रहे भक्तं प्रतिग्रहीतव्यं, द्वितीये छत्रं पानकं भवति । तथैक-
स्मिन् मात्रकं आचार्यादीनां प्रायोग्यं गृह्यते, द्वितीये तु संस-
क्तं भक्तं वा पानकं वा प्रत्यपेक्षतो यदि गुरुः ततः प्रतिग्रहे
प्रक्षिप्यते ।

जति रिको तो दवम-त्तगम्मि पढमालियाए गहणं तु ।

संसत्तगहणं दवत्तु-द्वभे य तत्थेव जं पंता ॥

यदि रिकोऽसौ छत्रमात्रकः, ततः तत्र प्रथमालिकाया ग्रहणं
वक्तव्यम्, एवं संसृष्टं न जवति । अथवा-तस्मिन् छत्रमात्रके
संसक्तं छत्रं गृहीतं, छत्रं वा तत्र क्षेत्रं दुर्लभं, ततस्तत्रैव जक्त-
प्रतिग्रहे यत्प्राप्तं, तदेकेन हस्तेनाकृष्याप्यस्मिन् हस्ते कृत्वा
समुद्दिशति, एवं संसृष्टं न भवति ।

विइयपयं तत्थेव, सेसं अहवा वि होज्ज सव्वं पि ।

तम्हा तं गंतव्वं, संसट्ठं जति वि तहवि मुद्धो ॥

द्वितीयपदमत्रोच्यते-अतीव बुभुक्षितास्तत्रैवात्मनः सविभागं
पुञ्जने, शेषं सर्वमप्यानयन्ति । अथवा-तत्रैव सर्वमात्मपरमं ज्ञातं
भुञ्जते, यत एष एवंविधो विधिस्तस्माद्विधिना गन्तव्यम्, वि-
धिना आनेतव्यं, विधिना वा तत्रैव ज्ञातव्यम् । एवं सर्वत्र विधिं
कुर्वन् यद्यपि दोषैः स्फुष्टो जवति तथाऽपि शूद्रः ।

कथं पुनः सर्वं वा भिक्काचार्यानेन भोक्तव्यमित्याह-

अंतरपद्धीगहितं, पढमागहियं य भुंजए सव्वं ।

संखरिधुव्वंभे वा, जं गहियं दोसिणं वा वि ।

यदन्तरपद्धिकायां गृहीतं, प्रथमपौरुषागृहीतं वा, तत्सर्वमपि

भुङ्क्ते, यत्र वा जानन्ति संखड्यां भुवो लाजो भविता तत्र यत्पूर्वं गृहीतं तत्सर्वमपि भोक्तव्यम्, यद्वा दोषात्तं गृहीतं तदशेषमपि भोक्तव्यम्।

दरहिणिए व भाणं, भरियं जुत्तुं पुणो वि हिंमिजा।

काजो वाऽतिक्रमई, जंजेजा अंतरा सव्वं॥

अथवा-दरहिणिएत अर्द्धपर्यटिते एव भाजनं भूतं, ततोऽल्प-सागारिके तत्पर्याप्तं जुक्त्वा पुनरपि हिण्डेत। अथवा-याव-दाचार्यान्तिके आगच्छत तावत्काजोऽतिक्रामति-चतुर्थपौरुषी लगति, सूर्यो वाऽस्तमेतित्यर्थः। ततः सर्वमप्यन्तरा तत्रैव जुञ्जीत।

परमज्जोयणातो, उज्जाणपरेण जे भणियदोसा।

आहृच्चवातिणाविण्, ते चेवोस्सग्गअववातो॥

अथार्द्धयोजनात्परेणातिक्रामयति तदा ये उद्यानात्परेतोऽति-क्रामणे दोषाः पूर्व भणितास्त एव छष्टव्याः। अथवा-आहत्य कदाचिदनःशोभादिना अतिक्रामति तनस्तावेवात्सर्गापवादौ। उत्सर्गतस्तत्र भोक्तव्यम्, अपवादतः पुनरसंस्तरणे भोक्तव्य-मिति ज्ञावः। वृ० ४ उ०।

जे जिकखू पढमाए पोरिसीए असणं वा पाणं वा खा-इमं वा साइमं वा पडिग्गहेत्ता पच्छिमं पोरिसिं उवाइणावेइ, उवाइणावंतं वा साइज्जइ ॥ ३७ ॥ नि० चू० १२ उ०।

वितियाउ पढमुण्वि, उवातिणे चउगुरूय आणादी। वृ० ४ उ०।

“ दिवसस्स पढमपोरिसीए जत्तं पाणं घेतुं चरिमति-चउत्थपोरिसी, तं जो संपावेति, तस्स चतुलहुं, आणा-दिया य दोसा ”। नि० चू० १२ उ०।

जे जिकखू परं अज्जोयणमेराओ परेण असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा उवाइणावेइ, उवाइणावंतं वा सा-इज्जइ ॥ ३८ ॥

परमज्जोयणाओ, असणादी जे उवातिणे भिक्खू।

सो आणा अणवत्थं, मिच्चत्तविराहणं पावे ॥ ३७ ॥

दुगाउयं अज्जोयणं, जो तओ खेत्तपमाणओ परेण अस-णाइ संकामेइ, तस्स चतुलहुं, आणादिया य दोसा। नि० चू० १२ उ०।

अहं जंते ! खेत्ताइकंतस्स कालाइकंतस्स मग्गाइकंत-स्स पमाणाइकंतस्स पाणभायणस्स के अट्टे पणत्ते ?। गोयमा ! जे णं निग्गंथे वा फासुएसणिज्जं असणं पाणं खा मं साइमं अणुग्गए सूरिए पडिग्गहिच्चा उग्गए सूरिए आहारमाहारेइ, एस णं गोयमा ! खेत्ताइकंते पाणभाय-णे । जे णं निग्गंथे वा० जाव साइमं पढमाए पोरिसीए पडिग्गहेत्ता पच्छिमं पोरिसिं उवायणाविच्चा आहारमा-हारेइ एस णं गोयमा ! काज्जाइकंते पाणजोयणे । जे णं निग्गंथे० जाव साइमं परिग्गहिच्चा परं अज्जोयणमेराए वीइक्कमावइच्चा आहारमाहारेइ, एस णं गोयमा ! मग्गा-इकंते पाणजोयणे । जे णं निग्गंथे वा फासुएसणिजे-

णं० जाव साइमं पडिग्गहिच्चा परं वत्तीसाए कुक्कुडिअंड-गप्पमाणमेत्ताणं कवहाणं आहारमाहारेइ एस णं गो-यमा ! पमाणाइकंते पाणभायणे । अट्टकुक्कुमिअंरुगप्पमाण-मेत्ते कवले आहारमाहारेमाणे अप्पाहारे । दुवाइस कुक्कु-डिअंरुगप्पमाणमेत्ते कवले आहारमाहारेमाणे । अवप्पो-मोयरिया ! सोलसक्कुमिअंरुगप्पमाणमेत्ते कवले आहा-रमाहारेमाणे पुज्जागपत्तं । चउव्वीसं कुक्कुमिअंरुगप्प-माणं० जाव आहारमाणे ओमोदरिया । वत्तीसं कुक्कु-मिअंरुगप्पमाणमेत्ते कवले आहारमाहारेमाणे पमाण-पत्तं । एको एकेण विघासेण ऊणं आहारमाहारेमा-णे समण निग्गंथे नो पकामरसभोइ चि वत्तव्वं सिया, एस णं गोयमा ! खेत्ताइकंतस्स काज्जाइकंतस्स मग्गाइकं-तस्स पमाणाइकंतस्स पाणजोयणस्स अट्टे पणत्ते । ज० ७ श० १ उ०। (मूलपाठस्य सुगमत्वात् टीका नात्र गृहीता)

अत्रैव दृष्टान्तमभिधित्सुराह-

दिट्ठतोऽमच्चेणं, पासादे णं तु रायसंदिडे ।

दव्वे खेत्ते काले, भावेण य संकिज्जेसेइ ॥

गाथाक्षरयोजना सुगमा । भावार्थस्त्वयम्-केनापि राज्ञा अमात्य आइतः-शीघ्रं प्रासादाः कारयिष्याः । स चामात्यो ज्ञ्ये बुध्यस्तान् कर्मकरान् द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भाव-तश्च संक्षेपेति ।

कथमित्याह-

अज्जोयणसकयं सुखं, नो पगामं च दव्वतो ।

खिच्चे अणुचियं उएहे, काले उस्सूरजोयणं ॥

भावे न देति विस्सामं, निट्ठुरेहिं च खिसइ ।

जियं जित्तिं च नो देइ, नट्ठा अकए दंरुणा ॥

ज्ञ्यतोऽलवणसंस्कृतं विशिष्टसंस्काररहितं, शुष्कं वातादिना शोषं नीतं, वल्लचणकादि, तदपि न प्रकामं न परिपूर्णं ददाति । क्षेत्रतो-यत्तस्मिन् क्षेत्रे अनुचितं भक्तं पानं वा तद् ददा-ति, तथा उष्णे कर्म कारयति, काले उत्सूरे भोजनं दापयति । भावतो-न ददाति विश्रामं, निट्ठुरैश्च वचनैः खिसयति । जित-मपि च कर्मकरणतो लज्जमपि भूतिं मूढ्यं न ददाति । एवं च सति ते कर्मकराः प्रासादमकृत्वाऽपि नष्टाः पलायि-ताः, स्थितः प्रासादोऽकृतः । राज्ञा चैतत् ज्ञातं, ततोऽमात्यस्य दण्डना कृता । अमात्यपदाच्छयावयित्वा तस्य सर्वस्वापहरणं कृतमिति । एष दृष्टान्तः ।

साम्प्रतमुपनयमाह-

अकरणे पासायस्स उ, जह सोऽमच्चो उ दंमितो रन्ना ।

एमेव य आयरिए, उवणयणं होति कायव्वं ॥

यथा प्रासादस्याकरणेऽमात्यो राज्ञा दण्डितः, एवमेवाचार्ये उपनयनं प्रवृत्तिं कर्त्तव्यम् । तथैव राजस्थानीयेन तीर्थकरेण अमात्यस्थानीयस्याऽऽचार्यस्य सिद्धिप्रासादसाधनार्थमादेशो द-त्तः, स च कर्मकरस्थानीयानां साधूनां ज्ञ्यादिषु तत् करोति यथा ते सर्वे पालयन्ति ।

तथा चाह-

कज्जम्मि वि नो विगितिं, जत्तं पंतं न तं च पज्जत्तं ।
खेत्तं खलुखेत्तादी, कुवसहि उब्भापणे चेव ॥
तइयाएँ देति काले, ओमे वुस्सग्गवादितो निच्चं ।
सगह-उवग्गहे वि य, न कुणइ भाये पयंडो य ॥

द्रव्यतः-कार्येऽपि समापयिते विकृतिं घृतादिकां न ददाति, भक्तमपि प्रान्तं दापयति, तदपि च न पर्याप्तम् । क्षेत्रतः-खलु-
क्षेत्रादीन् प्रेषयति, खलुक्षेत्रे नाम-यत्र तु किमपि न प्रायोग्यं लभ्यते,
आदिशब्दात् यत्र स्वपक्षतः परपक्षतो वाऽप्यज्ञाना, तदादि-
परिग्रहः । कुवसत्तौ वा स्थापयति, उब्झामके वा ग्रामे यदा तदा
वा प्रेषयति । कालतः-सदैव तृतीयायां ज्ञानं ददाति । अव-
मेऽपि दुर्भिक्षेऽप्युत्तर्गवादिको नित्यम्, भावतः-संप्रदं ज्ञानादि-
भिः, उपग्रहं वस्त्रपात्रादिभिर्न करोति । प्रचारस्य प्रकोपनशीलः ।

लोए लोउत्तरे चेव, दो वि एए असाहगा ।

विवरीयवित्तिणां सिद्धी, अन्ने दो वि य साहगा ॥

लोके लोकोत्तरेऽपि च एतावन्तर्गतौ द्वावप्यमाधकौ द्रव्य-
तो भावतश्च प्रासादस्य विपरीतवर्तिनः पुनरुभयथापि सिद्धिरि-
ति कृत्वा अन्यौ द्वावपि द्रव्यतो भावतश्च प्रासादस्य साधकौ ।

सिद्धीपासायवर्ति-सगस्म करणं चउव्विहं होइ ।

द्वे खेत्तं काले, जावे य न नंकिसेइ ॥

सिद्धिप्रासादावन्तस्करणं चतुर्विधं भवति । तद्यथा-द्रव्यतः,
क्षेत्रतः, कालतो, भावतश्च । ततो गीतार्थो द्रव्यादिषु साधून्
न सङ्क्षेपयति ।

एवं तु निम्पवन्ती, ते विय अचिरेण सिद्धिपासायं ।

तेसि पि इमो उ विही. आहारयव्वए होति ॥

एवं द्रव्यादिषु संकलेशाकरणास्ते साधवोऽचिरेण स्तोकेन
कालेन सिद्धिप्रासादं निर्मापयन्ति, तेषामपि सिद्धिप्रासाद-
निर्मापकाणामाहारयितव्येऽयं वक्ष्यमाणो विधिः ।

तमेवाह-

अद्धममणस्म सव्वं, जणम्म कुज्जा दवस्स दो भागं ।

वायपवियारण्ठा, लुब्भागं ऊणयं कुज्जा ॥

अद्धमुदरस्य दधितकनीमनादिमहितस्याशनस्य योग्यं कुर्यात्,
द्वौ भागौ द्रवस्य पानीयस्य योग्यौ, पष्ठं तु भागं वातप्रविचरणा-
र्थमूनकं कुर्यात् । इयमत्र ज्ञाना-उदरस्य च भागाः कल्पन्ते,
तत्र त्रयो भागा अशनस्य सव्यजनस्य, द्वौ भागौ पानीयस्य,
पष्ठो वातप्रविचरणाय । एतच्च साधारणे, प्रावृत्कात्रे चत्वारो
भागाः सव्यजनस्याशनस्य, पञ्चमः पानीयस्य, पष्ठो वातप्र-
विचाराय, उष्णकात्रे द्वौ भागावशनस्य सव्यजनस्य, त्रयः
पानीयस्य पष्ठो वातप्रविचरणार्थेति ।

एसो आहारविही, जह जणिता सव्वजावदमीहिं ।

धम्मावस्सगजोगा, जेण न हायंति तं कुज्जा ॥

एष आहारविधिर्यथा सर्वभावदर्शिभिः सर्वज्ञैर्मणिता, येन
च प्रकारेण धर्मनिमित्ता अवश्यकर्तव्या योगा न हायन्ते,
ते कुर्यान्नान्यदिति ॥ ३७० ८ ३० । सूत्र० : औ० । दश० ।

“ जे णं पढमाए पोरिसीए अणइकंताए तइयाए पोरिसीए अ-
इकंताए भत्तं वा पाणं वा पमिगाहेज वा, परिभुंजेज वा, तस्स
णं पुरिमट्ठं । ” महा० ७ अ० ।

(१२) रात्रौ भिक्षा न ग्रहीतव्या-

नो कण्डू निगमथाण वा निगमंथीण वा राए वा वियात्रे वा
असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पडिग्गाहितए ।

अस्य संबन्धं प्रत्यक्षाह-

वयआहिगारे पणए, राइवयभत्तपालणे इणमो ।

सुत्तं उदाहु थेरा, मा पीला होज्ज सव्वेसिं ॥

पूर्वसूत्रे द्वितीयावग्रहोऽनुज्ञामन्तरेण वस्त्रं न परिभोक्तव्यमि-
ति तृतीयव्रतस्याधिकारः प्रकृतः, तस्मिंश्च प्रकृते रात्रिभक्त-
व्रतपालनार्थमिदं सूत्रं स्थविराः श्रीभद्रबाहुस्वामिन उदाह-
तवन्तः । कुत इत्याह-मा तस्मिन् पष्ठव्रते भग्ने सर्वेषामपि
महाव्रतानां पीमा विराधना भवेत् इति कृत्वा ।

प्रकारान्तरेण संबन्धमाह-

अठवा पिमो भणिओ, न य जणिओ गहणकालं तु ।

तस्स गहणं खवाए, वारेइ अणंतरे सुत्ते ।

अथवा-“ निगमंथं च णं गाहाइकुलं पिडवायपमियाए ”
इत्यादिषु सूत्रेषु पिण्डो जणितः, न च तस्य पिण्डस्य ग्रहण-
कालो जणितः, कदा गृह्यते, कदा नेति । अतः पूर्वसूत्रेभ्यो य-
दपान्तगालमिदमेव सूत्रं, तत्र तस्य पिण्डस्य ग्रहणं कृपायां
रात्रौ निवारयतीत्यनेन संबन्धेनायातस्यान्य व्याख्या-नो कल्प-
ते निग्रन्थानां निग्रन्थीनां वा रात्रौ वा विकाले वा अशनं वा
ओदनादि, पानं वा अद्यादि, खादिमं वा फलादि, स्वादिमं वा
शुण्ड्यादि प्रतिग्रहीतुम् इति सूत्राकार्यः ।

अथ भाष्यविस्तरः-

राते व वियाले वा संभा राई ओकिसिइ विकालो ।

चउरो य अणुग्वाया, चोदगपमियाएँ आणादी ॥

रात्रौ वा विकाले वेति यदुक्तं सूत्रे, तत्र 'सन्ध्या रात्रिरुच्यते'
इतिनिरुक्तिवशात् शेषा सर्वाऽपि रजनी, विगतः सन्ध्याका-
लोऽवेति विकाल उच्यते । केपाश्चिदाचार्याणां दिवसवृत्तण-
कात्रविगमात् सन्ध्या विकालः, शेषा तु रात्रिः, उच्यन्ति स्तेन-
पारदारिकादयो अत्रेति कृत्वा । एतयोः रात्रिविकालयोः सूत्रोक्तं
चतुर्विधमाहारं गृह्यतो भुञ्जानस्य च चत्वारो अनुद्धाता मा-
साः प्रायश्चित्तम् । वृ० १ उ० ॥

(१३) कतिवारान् गच्छेत्-

अथ विस्तरार्थमभिहितुः प्रमाणद्वारं भावयति-

देप्ति अणुन्नाया ऊ, तइया आवज्ज ममियं लहुयं ।

गुरुगो उ चउत्थीए, चाउम्मानो पुरेकम्मे ॥

चतुर्थभक्तिकस्य द्वौ वारौ गोचरचर्यामदितुमनुज्ञातौ, अथ तृती-
यं वारमदति, तत आपद्यते मासिकं वृक्षकम्, अथ चतुर्थं वारं
पर्यदति, तदा गुरुको मासः । स्त्रीभ्यः सर्वेव प्राकृतव्यान् । अथ तृ-
तीयादीन् वारान् भिक्षार्थं प्रविशति, ततो गृहिणः पुरः कर्म कुर्व-
न्ति, तत्र चत्वारो मासा लघव इति । एषा निर्युक्तिगाथा ।

अथैतामेव भाष्यकृद्विष्णोति-

सडेमेव उ निगमणं, चतुत्यजत्तिस्म दोत्रि वि अलच्छे ।

सव्वे गोयरकाज्ञा, विगिठ कूचछमे वि तिहिं ॥

सकृदेव एकवारमेव नित्यजक्तिकस्य भक्ताय वा पानाय वा निर्गमनं कल्पते, चतुर्थभक्तिकस्याभ्युत्सर्गतः सकृदेव भिक्तामटितुं कल्पते । अथ तदानीं पर्यटताऽपि तेन परिपूर्णो भक्तार्थो न लब्धः, ततोऽलब्धे सति तस्य द्वावपि गोचरकालावनुज्ञातौ, यस्य विकृष्टजक्तिको दशमद्वादशमादित्तपकः, तस्य सर्वेऽपि गोचरकालाः कल्पन्ते । (गृह्ये विविदिंति) पञ्चभक्तिकस्य द्वयोर्गोचरकालयोः, अष्टमजक्तिकस्य तु त्रिषु गोचरकालेषु भिक्तामटितुं कल्पते ।

स्यान्मतिः किप्रथं षष्ठादिभक्तिकानां द्वादिगोचरकालानामनुज्ञाः, उच्यते-

संखुन्ना जेणन्ता, पुगाइ छडादिणं ततो कावो ।

जुत्तऽणुजुत्ते अ वलं, जायइ न य सीतलं होइ ॥

संश्रुष्टानि संकुचितानि येन कारणेन षष्ठादितपसा अन्त्राणि प्रतीतानि । ततः षष्ठादिभक्तिकानां द्विकादिको गोचरद्वयादिकः कालोऽनुज्ञातः । अपि च-प्रथममेकवारं भुक्तस्ततो द्वितीयादिकं वारमनुजुक्तस्तस्य भुक्तानुजुक्तस्य, द्वादीन् वारान् जुक्तवत इत्यर्थः । बलं भूयोऽपि षष्ठादिकरणे सामर्थ्यमुपजायते, न चेत्थं तद्वक्तं शीतलं भवति, सद्यो गृहीतत्वात् । यदि ह्येकमेकवारं पर्यटता यद् गृहीतं तन्मध्यात् किञ्चित् समुद्दिश्य द्वितीयादिवारं समुद्देशनार्थं शेषं स्थापयेत्, तदा तद् भवत्येव शीतलं, तच्च तस्य तपःकामदेहस्य कारकमिति कृत्वा द्वाद्यो गोचरकाला अनुज्ञाता इति ।

अत्र परः प्राह-यद्यसौ षष्ठादिभक्तिको यावन्ति भक्तानि विनस्ति तावन्त्येकेनैव दिवसेन पूरयति, ततः को नाम शुणस्तस्य प्रकच्छेदनेन?, उच्यते-

बहुदेवसिया जत्ता, एकदिणेणं तु जइ वि जुंजेजा ।

तइ वि य चागतिविखा-एगगपजावणईया ॥

बहुदेवसिकानि भक्तानि यद्यप्यसावेकदिनेनैव षष्ठादिभक्तिको जुञ्जीत, तथापि प्रकच्छेदने त्यागतिक्तैकाग्रप्रभावनाद्यो गुणा जयन्ति । त्यागो नाम-द्व्यादीन् दिवसान् सर्वथैव भक्तार्थ-परिहारः, तितिका कुधापरीषहस्याधिसहनम्, ऐकाग्र्यं तु सु-प्रार्थनपरावर्त्तनादौ चित्तस्यानन्योपयुक्तता, प्रभावना नाम-अहो! अमीमां शासनं विजयते यत्तादृशस्तपस्विन इति । आदिशब्दाद्व्येषामपि तपःकर्मणि श्रद्धाजननं, गृहिणां वा तद्दर्शनात्प्रमत्त्याप्रतिपत्तिरित्यतः षष्ठादिजक्तिकस्य द्वादिगोचरकालानुज्ञानम् । नित्यभक्तिकस्तु यदि द्वितीयं वारं त्रिकार्थमवतरति मासलघु, तृतीयवारं मासगुरु, चतुर्थं वारं चतुर्लघु, पञ्चमं चतुर्गुरु, षष्ठं षट्लघु, सप्तमं षट्गुरु, अष्टमं छेदः, नवमं मूलं, दशममनवस्थाप्यम्, एकादशं वारं पाराञ्चिकम् ।

चतुर्थजक्तिकादीनामतिदेशमाह-

जह एस एत्य वुह्णी, ओअरमाणस दसहि सपदं च ।

सेसेसु वि जं जुज्जइ, तस्य विवुह्णी उ सोहीए ॥

यथा द्वितीयादिवारं त्रिकामवतरति एषा लघुमासादारभ्य प्रायश्चित्तस्य वृद्धिर्ज्ञेयता, दशान्त्रिंशं दशसंख्याकैः स्थानैः स्वपदं पाराञ्चिकं नित्यभक्तिकस्याक्तम् । तथा शेषेष्वपि चतुर्थभक्तिकादिषु यत् तृतीयवारादिकं प्रायश्चित्तस्थानं युज्यते, तत्र तदारभ्य शोधः प्रायश्चित्तस्य विवृक्तिः कर्तव्या । तद्यथा-चतुर्थजक्तिकस्तृतीयं वारं त्रिकामवतरति मासलघु, चतुर्थं मासगुरु,

पञ्चमं चतुर्लघु, षष्ठं चतुर्गुरु, सप्तमं षट्लघु, अष्टमं षट्गुरु, नवमं छेदः, दशमं मूलम्, एकादशमनवस्थाप्यम्, द्वादशं वारं पर्यटतः पाराञ्चिकम् । एवं षष्ठभक्तिकस्यापि द्वादशं वारमवतरतः पाराञ्चिकम् । यदाह चूर्षिकृत-“ छट्भक्तियस्स वि वारसहि पायइ पारं चियं ति” । अष्टमभक्तिकस्य तु चतुर्थवारादारभ्य त्रयोदशं वारं यावत्पर्यटतो लघुमासादिकं पाराञ्चिकान्तमिति । गतं प्रमाणद्वारम् । ७० १ ७० ।

द्वितीयवारं प्रविशति-

जे भिक्खू गाहावतिकुलं पिंरुवायपनियाए पविट्ठे पडि-याइक्खित्ते समाणे दोच्चं पि तमेव कुलं अणुप्पविमइ, अणुप्पविसंतं वा साइज्जइ ॥ १२ ॥

“जे भिक्खू गाहावतिकुलं पिंरुवातपडियाए” इत्यादि । (प-नियाइक्खिएत्ति) प्रत्याख्यातः, अतिव्यावृत्तिरिति भाष्यं भवति, दोच्चं पुनरपि तमेव प्रविशति, तस्स मासलहुं, आणाइणा य दोसा ।

णिज्जुत्तिगाहा-

जे भिक्खू गाहावति-कुलमतिगएँ पिंरुवातपनियाए ।

पच्चक्खित्ते समाणे, तं चेव कुलं पुणो पविसे ॥ १३ ॥

जे च्छि णिहेसे, भिक्खू पूर्ववत्, गिहस्स पत्ती गिहपत्ती, तस्स कुलं, गृहमित्यर्थः । अतिगतः प्रविष्टः, पिंरुवातपनियाए पच्चक्खातो प्रतिषिद्धः प्रत्याख्यानम्, (समाणे च्छि) समः प्रत्याख्यानेत्यर्थः । अहवा-‘ समाणे च्छि ’ पच्चक्खात् च्छि होउं तमेव पुनः प्रविशेत् ।

गाहा-

सो आणा अणवत्थं, मिच्चत्तविराधणं तथा दुविधं ।

पावति जम्हा तेणं, पच्चक्खाते तु ए पविसे ॥ १४ ॥

दुविधा विराहणा-आयाए, संजमे य । जम्हा एते दोसा पावति, तम्हा ण तं पुणो कुञ्चं पविसे ।

अथ पविसति तो इमे दोसा-

दुपदचनुप्पणासे, हरणोद्विणे य रुहण खणणे य ।

वारियकामी दोच्चा-दिण्णु संका भवे तस्य ॥ १५ ॥

तस्मिन् कुले दुपदं दुअक्खरियादि, चउप्पदं अस्सादि, णट्टे, हरिते वा सा संकिञ्जति, एवं उद्विणे, घरादिदाहे, क्खत्ते य क्खत्तिते भण्डिकामी उअमगो एह सादिआण ताण्ण वा दूइ-त्तणं करेइ, एवं संकिंते णिस्संकिंते वा जं तमावजे, साह्वहिं घरं भरियं ति, रायकुञ्जे कहेज्ज, एवं गेएहणादयो दोसा ।

कारणे तु पुण दोच्चं पि पविसति-

वितियपदमणानोगे, अचितं गेलम्ह पगत पाहुणए ।

रायण्ट्ठे रोधेणं, अद्धाणे वा वितिविकप्पं ॥ १६ ॥

अणानोगेण दाच्चं पि पविसे, तमणीओ खंघियाओ जत्थ तं अचियं दाउं संघियादी, दुर्भिकं वा, गिलाणकारणेण वा भुज्जो पविसति, एवं पाहुणगातिणसु धि, अच्चाणे वा वितिविकप्पेति आदी मज्जे अवसाणे य, अहवा गेलसादिणसु कज्जेसु एस-णिजे अलभमणे ति परियल्लविकप्पे पुणो तेसु चेव गहेसु दाच्चं वारं पविसति ।

गाहा-

एतं तं चेव घरं, अपुव्वघरसंक्रमेण वा मूढो ।

पुच्छा पुण सेवेसुं, कहेति कज्जं अपुच्छं वा ॥ ३१ ॥

अणान्नोगपविष्टो गिहीण सुणैताणं भणति-एयं तं चेव वरं ति । अदवा-अपुव्वघरसंक्रमेण वा पविष्ठो जणति-एयं तं चेव वरं ति । (लेसेसु च्ति) मिश्राणादिसु कारणेसु गिहीसु पु-च्छितो अपुच्छितो वा 'गिह्याणछा दोच्चं पि आगत' च्ति कज्जं कहति ।

गाहा-

जावितकुत्राणि पविसति, अदेसकावे वि जेसु से आसिं ।

सुणे पुणरागतेसुं, भदमसुं च जं आसि ॥ ३२ ॥

अदवा-जे साहसाहुणार्हि पविसंतेहिं भाविता कुला, तेसि ए संकातिदोसा जवन्ति, तेसु दोच्चं पि कारणे पविसति । अदेस-काले वि जेसु कुत्रेसु आसी, तेसु पुणा वेसकालेसु पविसति, जं भिक्षाकाल सुं अस्सिंवेसु पुणो पविसति, भदकुलं वा असु-खं जं आसि, तत्थ केण कारणेण भिक्षा ए दत्ता, तं पुणो पविसति । नि० चू० ३ उ० ।

(१४) मात्रकं गृहीत्वा गन्तव्यम् । मात्रकद्वारम्-

अथ मात्रकद्वारं व्याख्यायते-मात्रकमगृहीत्वा निर्गच्छति मास-लघु, आचार्यादीनां प्रायोग्यं मात्रकं विना कुत्र गृह्णाति?, यदि न गृह्णाति तदा, यदा ते अनागादमागादं वा परिताप्यन्ते, तन्नि-ष्पन्नम् । अथ ते आन्तर्प्रान्तं समुद्दिशेयुः, ततो ग्लान्यादयो दोषाः । दुर्लभज्यस्य वा घृतादेस्तद्विषयं लाभो जातः, यदि मात्रकं नास्तीति कृत्वा तच्च न गृह्णाति तदा मासलघु, संसक्तभक्तपानं वा मात्रकं विना क शोध्यते?, यदि मात्रकमभविष्यत् ततस्तत्र शोधयित्वा परिष्ठापयेत्, प्रतिग्रहे परिक्षिपेद्वा, यत एवमतः क-र्त्तव्यं मात्रकप्रहणम् । गतं मात्रकद्वारम् । वृ० १ उ० । द्वितीयपदे मात्रकमप्यनाभोगादिना न गृह्णीयात् । वृ० १ उ० । ध० । औ० ।

(१५) यस्य च योगद्वारम्-

यस्य वस्त्रपात्रशैकादेर्योगः संवन्धो जविष्यति तदपि गृही-ष्यामीति यदि न जणति, तदाऽपि मासलघु, वस्त्रपात्रादिकं च ग्रहीतुं न कल्पते । वृ० १ उ० ।

(१६) संघाटकं कृत्वा गन्तव्यम् । अथ संघाटकद्वारं

ज्ञाप्यकृदेव व्याख्यानयति--

एगागियस्म दोसा, साणे इत्थी तहेव पडिणीए ।

जिक्खविमोहि महव्वय, तम्हा सविज्जए गमणं ॥

यद्येकाकी पर्यटति तदा मासलघु, एते च दोषाः-स एकाकी य-दि भिक्षां शोधयति, तदा पृष्ठतः श्वानः समागत्य तं दशेत् । अथ श्वानमवशोक्ते, तत एषणां न रक्षति, तमेकाकिनं दृष्ट्वा काचि-त्प्रेषितभर्तृका, विधवा वा स्त्री, वहिः प्रचाशमन्नजमाना द्वारं पि-धाय तं गृह्णीयात्, प्रत्यनीको वा तमेकाकिनं दृष्ट्वा प्रतापनादि कुर्यात्, भिक्षाविशेषिरिति एकाकी यदि त्रिषु गृहेषु जिह्वां दीयमानां गृह्णाति, तत एषणाया अजुर्द्धिभवति । अथैकत्रैव गृहे गृह्णाति, तत इतरयोर्दायकयोः प्रद्वयो जयेत् । द्वयोस्तु निर्ग-तयोरेक एकत्र भिक्षामाददान एवोपयोगं ददाति । च्छितीयस्तु शेषगृहद्वयादानीयमानं भिक्षाद्वयमपि सम्यगुपयुक्ते, महाव्रता-नि वा एकाकी विराधयेत् । तथाहि-एकाकी निःशङ्कत्वात्काय-मप्यापिवेत् १, कुण्टलवेष्टलादि वा प्रयुज्जीत २, हिरण्यादिकं वा वित्तं मुखकर्मतया स्तेनयेत् ३, अविरतिकां वा रूपवर्ती

दृष्ट्वा समुदीर्घमोहतया प्रतिसंवेत् ४, भैक्षुण वा समं पतितं सुवर्णादि गृह्णीयादिति । यत एते दोषास्तस्मात् सद्धितीयन गमनं कर्तव्यम्, संघाटकेनेत्यर्थः ।

स पुनरेकाकी कैः कारणैः संघाटिकं न गृह्णाती-
त्युच्यते-

गारविण् काहीए, माङ्ग्ले अलन लुच्छ निच्छम्मे ।

सुद्धह अत्ताहिट्ठिय, अमणुन्ने वा असंवाडो ॥

गौरविको नाम लब्धिसंपन्नोऽहमित्येवंविधगर्वोपेतः । अत्र चैयं भावना-संघाटके यो रत्नाधिकः सोऽल्लब्धिमानः, अवमर-त्नाधिकस्तु लब्धिसंपन्नः, ततोऽसावग्रणी नृय भिक्षामुत्पादय-ति, प्रतिश्रयमागतयोश्च तयोः रत्नाधिको मणमलीस्थविरण जणयते उयेष्टाय-मुञ्च प्रतिगृहं; ततोऽवमरत्नाधिकः स्वन्न-धिगर्वितश्चिन्तयेत्-मया स्वन्नधिसामर्थ्येनैदं भक्तपानमुत्पादि-तम्, इदानीमस्य रत्नाधिकः प्रभुरनुत्, येनास्य पार्श्वे प्रति-ग्रहो याच्यते, इति कपायितः सन्नेकाकित्वं प्रतिपद्येत् । (काही-ए च्ति) कथानिश्चरतीति काथिकः कथाकथनैकानिष्ठः, स गो-चरं प्रविष्टः कथाः कथयन् द्वितीयेन साधुना गुर्वादिनिर्वा वार्यमाणोऽपि नोपरमते, तत एकाकी भवति । मायावान् भद्रकं २ मुक्ता शेषमानयन्नेकाकी जायते । अलसश्चिन्तोऽपि चरचर्यभ्रम-णभग्नः सन्नेकाकी पर्यटति । लुब्धस्तु दधिदुग्धादिका वि-कृतीः खलु ज्ञायमानः पृथग्वय पर्यटति । निर्कर्मा पुनरनेषणां यं जिवृकुरेकत्वं प्रतिपद्येत् । (सुद्धं ति) दुर्लभमैतकाले एकत्व-मुपसंपद्यते (अत्ताहिट्ठिय च्ति) आत्मार्थिक आत्मलाब्धिकः, स स्वन्नधिसामर्थ्येनैवोत्पादितमहं गृह्णामीत्येकाकी जयति । अमनोश्चो नाम-सर्वेषामप्यनिष्ठः, कलहकारकत्वात्, असावप्ये-काकी पर्यटतीत्येतैः कारणैरसंघाटः, संघाटको न भवति ।

अथैतेषामेकाकित्वप्रत्ययं प्रायश्चित्तमाह-

लघुया य दोसु गुरुओ, अह तए चउ गुरु यपंचमए ।

सेसाण मासलघुओ, जं वा आवज्जई जत्थ ॥

द्वयोर्गौरविकाधिकयोश्चत्वारो लघवः, तृतीयकस्य माया-वतो गुरुको मासः, पञ्चमस्य लुब्धस्य चत्वारो गुरवः, शेषाणा-मन्नसन्निर्द्धमादीनां मासलघु । यद्वा-संयमविराधनादि यत्राऽऽ-पद्यते तन्निष्पन्नं तत्र प्रायश्चित्तम् । गतं संघाटकद्वारम् । वृ० १ उ० । तथा संघाटकं विनाऽपि निर्गच्छेत् । कथमिति चत्?, उच्यते-यदि दुर्ज्ञिते चिरमप्यटित्वा पर्याप्तं लज्यते ततो द्वावेव प-र्यटतो, न पुनरेकाकी । अथ द्वयोरप्येकैव जिज्ञा लभ्यते, न च कात्रः पूर्यते, तत एकोऽपि पर्यटत् । यदि सर्वेऽपि स्वगू-ढत्वादात्मलब्धिका भवन्ति, तदा प्रतिषेधितव्यः, अथ को-ऽपि प्रियधर्मा मातृस्थानविरहित आत्मलब्धिकत्वं प्रतिप-द्यते, ततः सोऽनुज्ञातव्यः । यः पुनरमनोऽहः स अन्यायैः साधु-भिः समं संयोज्य प्रेष्यते । यदि सर्वेऽपि नेच्छन्ति, ततः परित्यज्यनीयोऽसौ, अथ स एवैकः कलहकरणस्तस्य दोषः, अपरे निर्लोभत्वादयो बहवो गुणाः, एषणासुखो वाऽतीव द-ष्टः, ततो न परित्यक्तव्य इति । वृ० १ उ० ।

(१७) उच्चावचकुलेषु चरेत् सामुदानिकः-

समुआणं चरे जिक्खु, कुलं उच्चावयं सया ।

नीयं कुलमङ्कम्, ऊमदं नाजिधारण ॥ २५ ॥

समुदानं जावजैकमाश्रित्य चरेद्भिः । केत्याह-कुलमुद्यावचं सदा, अग्रहितत्वे सति विजवापक्या प्रधानमप्रधानं च । यथा-परिपाठ्येव चरेत्सदा सर्वकालम्, नीचं कुलमतिक्रम्य विजवापक्या प्रभूततरत्वाभार्थमुच्छ्रितम् ऋक्मिम्बुलं, नाभिधारयेन्न यायात्; अनिष्वङ्गलोकलाघवादिप्रसङ्गादिति सूत्रार्थः ॥२५॥

किं च-

अदीनो वित्तिमेभिज्जा, न विसीएज्ज पंमिए ।

अमुच्छिआ ज्ञायणम्मि, माइन्ने एणणारए ॥ २६ ॥

अदीनो ऋण्यदैन्यमङ्गाकृत्य न म्लानवदनः, वृत्तिर्वर्तनम्, एष-येत् गवेपयत्, न विषादेत् भलाभे सति विषादं न कुर्यात्, प-रिडतः साधुः, अमूर्च्छितः-अगृहो भोजने, लाभे सति मात्राङ्गः आहारमात्रं प्रति, एणणारतः उज्जमोत्पादनैपणापक्वपातोति सू-त्रार्थः ॥ २६ ॥

एवं च भावयेत्-

वहुं परधरे अतिय, विविहं खाइमसाइमं ।

न तत्थ पंमिआ कुप्पे, इच्छा दिज्ज परो न वा ॥ २७ ॥

बहु प्रमाणतः प्रभूतं, परगृहे असंयतदिगृहे अस्ति, विविधमने-कप्रकारं, खाद्यं स्वाद्यम्, एतच्चाशनाद्युपलक्षणम् । न तत्र परि-तः कुप्येत् सदपि न ददातीति न रोपं कुर्यात्, किं तु इच्छा चेद्वात् परो न वेति, इच्छा परस्य, न तत्रान्यत्किञ्चिदपि चिन्त-येदिति, सामायिकवाधनादिति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥

एतदेव विशेषेणाह-

सयणासणवत्थं वा, जत्तं पाणं व संजए ।

अदित्स न कुप्पेज्जा, पच्चक्खे वि य दित्सओ ॥ २८ ॥

शयनाशनवस्त्रं चेत्येकवद्भावः, भक्तं पानं वा संयतः, अद-तो न कुप्येत् तत्स्वामिनः, प्रत्यक्तेऽपि च दृश्यमाने, शयना-सनादाविति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ दश० ५ अ० २ व० ।

(१८) मार्गे यथा गच्छति-

से भिक्खू वा जिक्खुणी वा० जाव समाणे अंतरा से वप्पाणि वा फड्ढिहाणि वा पागाराणि वा तोरणणि वा अगलाणि वा अगलपासगाणि वा सति परक्रमे संजयामेव परक्रमेज्जा, एणो उज्जुयं गच्छेज्जा, केवली वू-या-आयाणमेयं से तत्थ परक्रमेमाणे पयलेज्ज वा, पव-डेज्ज वा, से तत्थ पयझमाणे वा पवरमाणे वा तत्थ से काए उच्चारेण वा पासवणेण वा खेवेण वा सिंघाणेण वा वंतेण वा पिच्छेण वा पूएण वा सुकेण वा सोणिण वा उवलित्ते सिया तहप्पगारं कायं एणो अणंतराहियाए पुढवीए एणो ससाणिच्छाए पुढवीए एणो ससरक्खाए पुढवीए एणो चित्तमंताए सिलाए एणो चित्तमंताए डेलूए कोलावासं-सि वां दारुण जीवपतिट्टिए जंमे सपाणे० जाव समंताएण एणो आमजेज्ज वा, एणो पमजेज्ज वा, संखिहेज्ज वा, णिद्धिहेज्ज वा, लव्वलेज्ज वा, आउहेज्ज वा, आयावेज्ज वा, पयावेज्ज वा । से पुव्वामेव अप्पं ससरक्खं तणं वा पत्तं वा कट्ठं वा स-करं वा जाएज्जा, जाइत्ता से तमायाए एगंतमवक्रमेज्जा २

अहे ज्जामठंभिलंसि वा० जाव अस्सयंसि वा तहप्पगारंसि वा पडिन्नेहियं पमज्जियं तओ संजयामेव आमजेज्ज वा० जाव पयावेज्ज वा । से भिक्खू वा जिक्खुणी वा० जाव पविट्ठे स-साणे सेज्जं पुण जाणेज्जा, गोणं वियाज्जं पमिपहे पेहाए, महिसं वियालं पडिपहे पेहाए, एवं मणुस्सं आसं हत्थि सीहं वग्गं वगं दीवियं अच्छं तरच्छं परासरं सीयालं विराज्जं सुणयं कोलमुणयं कोकंतिं चेत्याविहं डयं वियाज्जं पडि-पहे पेहाए, सति परक्रमे संजयामेव परक्रमेज्जा, एणो उज्जु-यं गच्छेज्जा ॥

(से भिक्खू वेत्यादि) स त्रिकुर्भित्तार्थं गृहपतिकुलं पाटकं रथ्यां ग्रामादिकं वा प्रविष्टः सन्मार्गे प्रत्युपपन्नः । तत्र यद्यन्त-राऽन्तराले 'से' तस्य त्रिकोर्गच्छत एतानि स्युः । तद्यथा-वप्राः समुन्नता भूजागाः, ग्रामान्तरं वा कंदाराः, तथा परिखा वा, प्राकारा वा गृहस्य पत्तनस्य वा, तथा तोरणानि वा, तथा उर्गला वा, पाशका यत्रागलाग्राणि निक्षिपन्ते, एतानि चान्तरात्रे ज्ञात्वा, प्रक्रम्यते अनेनेति प्रक्रमो मार्गस्तस्मिन्नयस्मिन् सति संयत एव तेन प्रक्रमेण गच्छेन् नैवर्जुना गच्छेत् । किमिति ? यतः-केवली सर्वज्ञो ब्रूयात्-आदानं कर्मादानम्, एतत् संयमात्मविराधना, अतस्तामेव दर्शयति-स भिक्षुस्तत्र तस्मिन् वप्रादियुक्ते मार्गे पराक्रममाणो गच्छन् विषमत्वान्मार्गस्य कदाचित्प्रचल्लेकम्पेत, प्रस्खलेद्वा, तथा प्रपतेद्वा, स तत्र प्रस्खलन् प्रपतन् वा वृषां कायानामन्यतमं वि-राधयेत् । तथा तत्र 'से' तस्य काय उच्चारेण वा प्रश्रवणेन वा श्ले-ष्मणा वा सिङ्गाणकेन वा वान्तेन वा पित्तेन वा पुथेन वा शुक्लेण वा शोणितेन वा उपलिप्तः स्यादित्यत एवंचूतेन पथा न गन्तव्य-म् । अथ मार्गान्तराभावात् तेनैव गतः प्रस्खलितः सन् कर्दमा-द्युपक्षिप्तकायो नैवं कुर्यादिति दर्शयति-स यदि तथाप्रकारमशु-चिकर्दमाद्युपलितकायमनन्तर्हितयाऽव्यवहितया पृथिव्या, तथा सस्निग्धयाऽऽर्ध्या, एवं सरजस्कया वा, तथा चित्तवता, डेलुना पृथिवीशकलेन, एवं कोला घुणास्तदावासज्जते दारुणि, जीवप्र-तिष्ठिते जाण्डे सप्राणिनि, यावत्ससन्तानके, नो नैव सकृदामृ-ज्याद्, नाऽपि पुनः पुनः प्रमृज्यात्, कर्दमादि शोधयेदित्यर्थः । तथा तत्रस्य एव 'न संलिहेज्जा' न संलिखेत्, नोद्धर्तनादिनोद्धलेत्, नापि तदेवपच्छुष्कमुद्धर्तयेत्, नाऽपि तत्रस्य एव सकृदातापयेत्, पुनः पुनर्वा प्रतापयेत् । यत् कुर्यात् तदाह-स त्रिकुः पूर्वमेव त-दनन्तरमेव अल्पं सरजस्कं तृणादि याचेत्, तेन चैकान्तस्थरिड-ले स्थितः सन् गात्रं प्रमृज्याच्छोषयेत्, शेषं सुगममिति । किं च-"से भिक्खू" इत्यादि । स भिक्षुः भिक्षुर्थं प्रविष्टः सन् पथ्युपयोगं कुर्यात्, तत्र च यदि पुनरंवं जानीयात्, यथाऽत्र किञ्चिद्वादिकमास्ते इति तन्मार्गे रुन्धानं गां वञ्चीवर्दे व्याजं हंसं दुष्टमित्यर्थः, पन्थाः प्रतिपथः, तस्मिन् स्थितं प्रत्युपपद्य, शेषं सुगमं, यावत् सति पराक्रमे मार्गान्तरे ऋजुना पथा आत्म-विराधनासंभवात् न गच्छेत्, नवरं (वगं चि) वृकं, द्वीपिनं चित्रकम् (अच्छं ति) ऋकं (परासरं चि) सरभं (कोल-मुणयं) महाशूकरं (कोकंतिं चि) सुगाढाकृतिः लोमटको रात्रौ कोको इत्येवं रास्टीति, (चेत्ताविहं डयं ति) आरण्यो जी-वविशेषः, तस्मिन् । आचा० २ शु० १ अ० ५ उ० ।

(१९) मार्गे स्थाणुकण्टकादि-

से भिक्खू वा जिक्खुणी वा० जाव समाणे अंतरा से ओवाओ

वा खाणुं वा कंटए वा घसी वा भिलुगा वा विसमे वा
विज्जन्ने वा परियावज्जेज्जा सति परक्कमे संजयामेव पर-
क्कमेज्जा, णो उज्जुयं गच्छेज्जा ॥

“से भिक्खू वेत्यादि” । स भिक्कुभिक्कार्थं प्रविष्टः सन्मागोप-
योगं दद्यात्तत्रान्तराख्ये यद्येतत्पर्योपयेत् स्यात् । तद्यथा-अवपातो
गर्तः, स्थाणुर्वा, कण्टको वा, ‘घसी’ नाम स्थलादधस्तादवतरणम्,
(भिलुगं ति) स्फुटितकृष्णभूराजिः, विषम उन्नतं ‘विज्जन्ने’ क-
र्मम्, तत्राऽऽत्मसंयमविराधनासंभवात् । पराक्रमे मार्गान्तरे
सति ऋजुना पथा न गच्छेदिति । आचा० २ भु० १ अ० ५
७० । पं० भा० । पं० चू० ।

गृहपतिद्वारे कण्टकादि-

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा गाहावतिकुलस्स दुवारवाहं
कंटगोदियाए पडिणिहितं पेहाए तेसिं पुव्वामेव उवग्गहं
अणुणुवितं अपमिलेहियए अपमज्जिय णो अवगुणेज्ज
वा, पविसेज्ज वा, णिक्खमेज्ज वा, तेसिं पुव्वमेव उवग्गहं
अणुणुविय २ पमिलेहिय २ पमज्जिय २ तत्रो संजयामेव
अवगुणेज्ज वा, पविसेज्ज वा, णिक्खमेज्ज वा ॥

“से भिक्खू वेत्यादि” । स भिक्कुभिक्कार्थं प्रविष्टः सन् गृहपति-
कुलस्य (दुवारवाहं ति) द्वारजागः, तं कण्टकशास्त्रया पि-
हितं प्रेक्ष्य येषां तद् गृहं तेषामवग्रहं पूर्वमेवानुज्ञाप्यायाचित्वा,
तथा प्रत्युपेक्ष्य चकुवा अपमृज्य च रजोहरणादिना (णो-
अवगुणेज्ज ति) नैवोद्घाटयेद्, उद्धाट्य च न प्रविशेत्, नापि
निष्क्रामेत्, दोषदर्शनात् । तथाहि-गृहपतिः प्रवेष्टुं गच्छेत्, नष्टे च
बस्तुनि साधुविषयाशङ्कोत्पद्येत, उद्घाटद्वारे चान्यत्र इवादि प्र-
विशेदित्येवं च संयमात्मविराधने । सति कारणे अपवादमाह-
स भिक्खुयेषां तद् गृहं तेषां संबन्धिनमवग्रहमनुज्ञाप्य याचि-
त्वा प्रत्युपेक्ष्य प्रमृज्य च गृहोद्घाटनादि कुर्यादिति । एतच्छक्तं
नवति-स्वतो द्वारमुद्घाट्य न प्रवेष्टव्यमेव, यदि पुनर्गलनाचा-
र्यादिप्रायोग्यं तत्र लभ्यते, वैद्यो वा तत्रास्ते, दुर्लभं वा द्रव्यं तत्र
जविष्यति, अवमौदर्यं सति एजिः कारणैरुपस्थितः स्थगित-
द्वारि व्यवस्थितः सन् शब्दं कुर्यात्, स्वयं वा यथाविष्युद्-
घाट्य प्रवेष्टव्यमिति । आचा० २ भु० १ अ० ५ उ० ।

तत्र प्रविष्टस्य विधिं दर्शयितुमाह-

(२०) षट्काययतना । अत्रैव विशेषतः पृथिवीकाय-
यतनामाह-

इंगालद्धारिए रासिं, तुसरारसिं च गोमयं ।
ससरक्खोहं पाएहिं, संजओ तं नऽइक्कमे ॥ ७ ॥

अङ्गाराणामयमाङ्गारः, तमाङ्गारं राशिम् । एवं तारराशिं,
तुसरारसिं, गोयमराशिं च । राशिशब्दः प्रत्येकमभिसंभध्यते ।
सरजष्काज्यां पट्ट्यां सचित्तपृथिवीरजोगुणैरुताज्यां पादा-
भ्यां, संयतः साधुः, तन्मन्तरोदितं राशिः, नातिकमेव मा चूत्पृ-
थिवीरजोविराधनेति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥

अत्रैवाष्कायादियतनामाह-

न चरेज्ज वामे वासंते, महियाए पढंतिए ।
महावाए व वायंते, तिरिच्छसंपाडेसु वा ॥ ८ ॥

न चरेद्वर्षे वर्षति भिक्कार्थं प्रविष्टो, वर्षणे तु प्रच्छन्ने तिष्ठेत् ।
तथा मिहिकायां वा पनन्त्यां, सा च प्रायो गर्जमासेषु पतति ।
महावाते वा वाति सति, तदुत्स्नातरजोविराधनादोषात् । तिर्यक्
संपतन्तीति तिर्यक्संपाताः पतङ्गादयः, तेषु वा सन्सु कचिद-
शनिरूपेण न चरेदितिसूत्रार्थः ॥ ८ ॥ उक्ता प्रथमव्रतयतना ।

साम्प्रतं चतुर्थव्रतयतनोच्यते-

न चरेज्ज वेससामंते, वंजचेरवमाणुए ।

वंजयारिस्स दंतस्स, हुज्जा तत्थ विमुत्तिया ॥ ९ ॥

न चरेद्वेश्यासामन्ते न गच्छेन्नृणामगृहसमीपे, किंविशिष्टे
इति?, आह-ब्रह्मचर्यवशानयने । ब्रह्मचर्यं मैथुनाविरतिरूपं, वश-
मानयत्याऽऽमायसं करोति दर्शनाक्लेशादिभेति ब्रह्मचर्यवशा-
नयनं तस्मिन् । दोषमाह-ब्रह्मचारिणः साधोर्दान्तस्य इन्द्रिय-
नोऽइन्द्रियदमाज्यां भवेत्तत्र वेद्यासामन्ते विश्रोतसिका-तद्रूप-
संदर्शनस्मरणापध्यानकचवरनिरोधतः ज्ञानश्रद्धाजलोत्पन्नेन
संयमस्य शोषफला चित्तविक्रियेति सूत्रार्थः । एष सकृच्चरण-
दोषो वेद्यासामन्तसङ्गत उक्तः ॥ ९ ॥

साम्प्रतमिहान्यत्र वाऽसकृच्चरणदोषमाह-

अणायणे चरंतस्स, संसर्गाए अभिक्खणं ।

हुज्जा वयाणं पीत्ता ऊ, सामन्नम्मि य संसओ ॥ १० ॥

अनायतने अस्थाने वेद्यासामन्तादौ चरतो गच्छतः संस-
रणेण संबन्धेन अभीक्ष्णं पुनः २, किमिति ? आह-भवेद्व्रतानां
प्राणातिपातविरत्यादीनां पीत्ता तदाक्लेशचेतसो भावविराध-
ना, आमरणे श्रमणजाधे च द्रव्यतो रजोहरणादिसंधारण-
रूपे भूयो जावद्वतप्रधानहेतौ संशयः, कदाचिदतिष्कामत्ये-
वेत्यर्थः । तथा च वृक्ष्याख्या-“वेसादिगयजावस्स मेहुणं पी-
त्तिहं, अणुवआगेणं एसणाकरणे हिंसा, पुत्तपायणे अन्नपुच्छ-
णअवलंवणाऽसत्त्ववयणं, अणुणुमा य वेसाद्वंसणे अदत्तादाणं,
ममत्तकरणे परिगदो, एवं संबवयपीत्ता, दव्वसामन्ने पुण
संसयो वडिक्खमणेण ति” सूत्रार्थः ॥ १० ॥

निगमयन्माह-

तम्हा एयं विपाणिता, दोसं दुग्गइववृणं ।

वज्जए वेससामंतं, मुणी एगंतमस्सिए ॥ ११ ॥

यसादेवं तस्मादेतत् विज्ञाय दोषमन्तरोदितं दुर्गतिवर्द्धनं वर्ज-
येद्वेश्यासामन्तं मुनिरेकान्तं मोक्षमार्गमाश्रित इति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥
आह-प्रथमव्रतविराधनाऽनन्तरं चतुर्थव्रतविराधनोपन्यासः
किमर्थम्?, उच्यते-प्राधान्यव्यापनार्थम्, अन्यव्रतविराधनादे-
तुत्वेन प्राधान्यं, तच्च लेशतो दार्ष्टिकमेवेति । अत्रैव विशेषमाह-

साणं च सूज्यं गाविं, दित्तं गोणं इयं गयं ।

संमिज्जं कन्नहं जुळ्ळं, दूरओ परिवज्जए ॥ १२ ॥

श्वानं श्लोकप्रतीतं, सुतां गासु, अभिनवप्रसूतामित्यर्थः । इत्थं च
दर्पितम्, किमिति ?, आह-“गोणं इयं गजं ” गोणो बली-
वर्द्धः, हयोऽश्वो, गजो हस्ती । तथा किमिति ?, आह-(संमिज्जं,
बाह्वक्रीडास्थानं, कलहं वाक्प्रतिबन्धं, जुळ्ळं खड्गादिभिः, एतद्दूरो
दूरेण परिवर्जयेत्, आत्मसंयमविराधनासंभवात् । इवसुतगो-
प्रभृतिभ्य आत्मविराधना, मिम्भस्थाने बन्धनाद्यागमनपतन-

भएरुनप्रलुत्तनादिना संयमविराधना, सर्वत्र चाऽऽत्मपात्रभेदा-
दिनां जयविराधनेति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥

अत्रैव विधिमाह-

अणुन्नए नावणए, अप्पट्टिडे अणाउत्ते ।

इंदियाइं जहाभागं, दमइत्ता मुणी चरे ॥ १३ ॥

अनुन्नतो-छव्यतो जावतश्च । द्रव्यतो-नाकाशदर्शी, भा-
वतो-न जात्याद्यभिमानवान् । नावनतो द्रव्यभावाभ्यामेव,
छव्यानवनतोऽनीचकायः, भावानवनतः-अवस्थादिना अदी-
नः । अप्रवृष्टः अहसन्, अनाकुलः क्रोधादिरहितः, इन्द्रिया-
णि स्पर्शनादीनि, यथाभागं यथाविषयं, दमयित्वा इष्टानिष्टेषु
स्पर्शादिषु रागद्वेषरहितो मुनिः साधुश्चरेच्छेत्, विपर्यये
प्रभूतदोषप्रसङ्गात् । तथाहि-छव्योन्नतो लोकहास्यः, भावोन्न-
त इर्यो न रक्ताति । द्रव्यावनतः चक्र इति संभाव्यते, जावावनतः
कुच्छसत्त्व इति, प्रवृष्टो योऽपिद्वर्तनाच्छत इति वक्ष्यते, अदान्तः
प्रव्रज्याऽनर्ह इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥

किं च-

दवदवस्स न गच्छेज्जा, जासमाणो य गोयरे ।

हंसतो नाजिगच्छेज्जा, कुलं उच्चावयं सया ॥ १४ ॥

द्रुतं द्रुतं, त्वरितमित्यर्थः । भावमाणो वा गोचरे न ग-
च्छेत् । तथा हसन्नाभिगच्छेत्, कुलमुच्चावचं सदा । उच्चं छव्य-
भावभेदाद् द्विधा-छव्योच्चं धवलगृहवासि, भावोच्चं जात्या-
दियुक्तम् । एवमवचमपि छव्यतः कुटीरकवासि, भावतो जा-
त्यादिदीनमिति । दोषा उभयविराधनालोकोपघातादय इति
सूत्रार्थः ॥ १४ ॥

अत्रैव विधिमाह-

आलोअं थिगगं दारं, संधिं दगभवणाणि य ।

चरंतो न विनिज्जाए, संकछाणं विवज्जए ॥ १५ ॥

अवलोकं निर्यूहकादिरूपं, 'थिगलं' चित्तं द्वारादि, सन्धिश्चित्तं
क्षेत्रम्, दकजवनानि पानीयगृहाणि, चरन् भिक्षार्थेण, न वि-
निध्यायेत् न विशेषेण पश्येत्, शङ्कास्थानमेतदवलोक्यादि,
अतो विवर्जयेत्, तथा च नष्टादौ तत्राशङ्कोपजायत इति
सूत्रार्थः ॥ १५ ॥

रन्नो गिहवईणं च, रहस्साऽऽरक्खियाण य ।

संकिलेसकरं ठाणं, दूरओ परिवज्जए ॥ १६ ॥

राक्षश्चक्रवर्त्यादेः, गृहपतीनां श्रेष्ठिप्रभृतीनां, "रहसा ठाणं"
इति योगः । आरक्षकाणां च दएरुनायकादीनां, रहःस्थानं
गृह्यापवरकमन्त्रगृहादि संकेशकरमसदिच्छाप्रवृत्त्या मन्त्रभेदे
वाऽऽकर्षणादिनेति दूरतः परिवर्जयेदिति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥
दश० ५ अ० १ उ० ।

(२१) वृष्टिकाये निपतति-

वासावासं पज्जोसवियस्स नो कप्पइ पाणिपग्गिहिय-
स्स जिक्खुस्स कणगफुसियमित्तमवि वुट्टिकायांसि निवय-
माणंसि० जाव गाहावइकुलं पविसित्तए वा, निक्खमित्तए वा
॥ २८ ॥

"वासावासं" इत्यादितः "पविसित्तए" पर्यन्तम् । तत्र (पा-
णिपडिग्गाहिअस्स च) पाणिपात्रस्य जिनकल्पिकादेः भिक्षोः,

(कणगफुसिअमित्तमवि) फुसारमात्रम्, एतावन्पि वृष्टिका-
ये निपतति सति गोचरचर्यायां गन्तुं न कल्पते ॥ २८ ॥

वासावासं पज्जोसवियस्स पाणिपग्गिहियस्स जिक्खुस्स
नो कप्पइ अगिहिसि पिक्खायं पग्गिहाहिता पज्जोसवित्तए,
पज्जोसवेमाणस्स सहसा वुट्टिकाए निवइज्जा देसं जुवा
देसमादाय से पाणिणा पाणिं परिपिहिता उरंसि वा ए
निज्जिज्जिज्जा, कक्खंसि वा ए समाहमिज्जा, अहाअन्नाणि
लेणाणि वा उवागच्छिज्जा, रुक्खमत्ताणि वा उवाग-
च्छिज्जा जहा से तत्त पाणिंसि दए वा दगरए वा दगफु-
सिया वा एो परियावज्जइ ॥ २९ ॥

"वासावासं" इत्यादितः "परियावज्जइ" यावत् । तत्र जि-
नकल्पिकादेः पाणिपात्रस्य साधोः, (पिडवायं ति) पिण्डपातं
भिक्षां प्रतिगृह्य (अगिहिसि च) अनाच्छादिते आकाशे (प-
ज्जोसवित्तए च) पर्युषितुं आहारयितुं न कल्पते (पज्जोसवे-
माणस्स च) कदाचित् आकाशे जुञ्जानस्य देशं यदि सहसा
अर्द्धभुक्तेऽपि वृष्टिपातः स्यात्तदा पिण्डपातस्य जुक्त्वा देशं
चादाय पाणिमाहारैकदेशसहितं हस्तं पाणिना द्वितीयहस्तेन
परिपिधाय आच्छाद्य उरसि निलीयेत निक्षिपेद् वा । तं सा-
हारं पाणिं कक्षायां वा समाहरेत् अन्तर्हितं कुर्यात्, एवं च
कृत्वा यथावन्नानि गृहिभिः स्वनिमित्तमाच्छादितानि व्रतनानि
गृहाणि उपागच्छेत् । वृत्तमूत्रानि वा यथा (से) तस्य पाणौ
दकादीनि न पर्यापद्यन्ते, न विराध्यन्ते, न पतन्ति वा । तत्र
दकं बहवो विन्दवो, दकरजो विन्दुमात्रम् (दगफुसिआ)
फुसारम्, अवश्याय इत्यर्थः । यद्यपि जिनकल्पिकादेर्देशो न दश-
पूर्वधरत्वेन प्रागेव वर्णोपयोगो भवति, तथा चार्द्धभुक्ते गमनं न
संभवति, तथाऽपि अस्थत्वात् कदाचिदनुपयोगोऽपि जव-
ति ॥ २९ ॥

उक्तमेवार्थं निगमयन्माह-

वासावासं पज्जोसवियस्स पाणिपग्गिहस्स भिक्खुस्स
जं किंचि कणगफुसियमित्तं पि निवडेति, नो से कप्पइ
गाहावइकुलं जत्ताए वा पाणाए वा निक्खमित्तए वा, प-
विसित्तए वा ॥ ३० ॥

"वासावासं पज्जोसवियाणं" इत्यादितः "पविसित्तए" ति
यावत् । तत्र (कणगफुसियमित्तं पि च) कणो द्वेषः, तन्मात्रकं
पानीयं कणकं, तस्य " फुसिआ " फुसारमात्रम्, तास्मन्नपि
निपतति जिनकल्पिकादेर्भिक्षायै गन्तुं न कल्पते ॥ ३० ॥ उक्तः
पाणिपात्रविधिः ।

अथ पात्रधारिणो विधिमाह-

वासावासं पज्जोसवियस्स पग्गिहधारिस्स भिक्खुस्स
नो कप्पइ वग्गारिअवुट्टिकायांसि गाहावइकुलं जत्ताए वा
पाणाए वा निक्खमित्तए वा, पविसित्तए वा, कप्पइ से
अप्पवुट्टिकायांसि संतरुत्तरंसि गाहावइकुलं भत्ताए वा
पाणाए वा निक्खमित्तए वा, पविसित्तए वा ॥ ३१ ॥

"वासावासं" इत्यादितः "पविसित्तए" ति यावत् । तत्र

(पद्मिगहधारिस्स ति) पात्रधारिणः स्वधिरकटिपकादेः (व-
गधारिवुष्टिकायंसि ति) अविच्छिन्नधारा दृष्टिः, यस्यां वर्षाक-
ल्पो त्रीं वा श्रवति, कल्पं वा भित्त्वाऽन्तःकायं आद्रियति यावृ-
ष्टिस्तत्र विहर्तुं न कल्पते । अपवादं तु तत्रापि तपस्विनः श्रुदस-
हाश्र भित्तार्थं पूर्वपूर्वाभावे और्णिकेन औष्ट्रिकेण तार्णेन सौ-
त्रेण वा कल्पेन, तथा नालपत्रेण पात्राशच्छत्रेण वा प्रावृता
विहरन्त्यपि । (संतरुत्तरंसि ति) अन्तरः सौत्रकल्पः, उत्तर औ-
र्णिकः, ताज्यां प्रावृतस्यादपवृष्टौ गन्तुं कल्पते ॥ ३१ ॥

वासावासं पज्जोसवियस्स निगंयस्स निगंयीए वा गाहा-
वडकुलं पिंस्वायपमियाए अणुपविट्ठस्स निगिज्जिय निगि-
ज्झिय वुट्टिकाए निवड्ज्जा, कप्पइ से अहे आरामंसि
वा अहे उवस्सयंसि वा अहे वियडगिहंसि वा अहे रुक्ख-
मूलंसि वा उवागच्छित्तए ॥ ३२ ॥

“वासावासं” इत्यादितः “उवागच्छित्तए ति” यावत् । तत्र “पिं-
स्वायपमियाए ति” यावत् । तत्र (पिंस्वायपडिआए ति)
पिण्डपातो भिक्षाग्राभः, तत्प्रतिज्ञया अवाहं लप्स्यं इति धि-
या अनुप्रविष्टस्य गोचरचर्यायां गतस्य साधोः [निगिज्जिय २
ति] स्थित्वा २, वर्षति घनः तदा (अहे आरामंसि ति)
आरामस्य अश्रः (अहे उवस्सयंसि व ति) साम्भोगिका-
माम् इतरेषां वा उपाश्रयस्याश्रः, तद्भावे [अहे वियडगिहंसि
ति] विकटगृहं मण्डपिका, यत्र ग्राम्यपर्वण्डुपविशति, तस्याश्रः
[अहे रुक्खमूलंसि व ति] वृक्षमूत्रं वा निर्गन्धकरादिमूत्रं
तस्य वा अश्रः (उवागच्छित्तए ति) तत्रोपागन्तुं कल्पते ॥ ३२ ॥
कल्प० ६ कृण ।

वासावासं पज्जोसवियस्स निगंयस्स निगंयीए वा
गाहावडकुलं पिंस्वायपमियाए अणुपविट्ठस्स निगि-
ज्झिय २ वुट्टिकाए निवड्ज्जा, कप्पइ से अहे आरामं-
सि वा० जाव रुक्खमूलंसि वा उवागच्छित्तए, नो से
कप्पइ पुव्वगाहिणं जत्तपाणेणं वेलं उवायणावित्त-
ए, कप्पइ से पुव्वामेव वियडगं भुच्चा पद्मिगहगं संलि-
हिय २ संपमज्जिय २ एगओ जंरुगं कट्टु सावसेसे सुरि-
ए जेणेव उवस्सए तेणेव उवागच्छित्तए, नो से कप्पइ तं
रयणि उवायणावित्तए ॥ ३६ ॥

“वासावासं” इत्यादितः “उवायणावित्तए ति” पर्यन्तम् ।
तत्र (वेलं उवायणावित्तए ति) वेलामतिक्रमयितुं न कल्पते ।
तर्हि किं कुर्यादिति ? आह-आरामादिस्थितस्य साधोः यदि
वर्षं नोपरमति तदा विकटम् । उक्तादिशुक्रमशनादि नुक्त्वा
पीत्वा च (एगओ भंरुगं कट्टु ति) एकत्रायतं सुषुद्धं जागरुकं
पात्रायुपकरणं कृत्वा वपुषा सह प्रावृत्त्य वर्षत्यपि मेघे (साव-
सेसे सुरि ति) सावशेषे अतस्तमिते सूर्ये (जेणेव उवस्सए ति)
यत्रोपाश्रयस्तत्रागन्तुं कल्पते, परं न कल्पते तां रात्रिं वसतेर्बहिः
(उवायणावित्तए) एकाकिनो हि बहिर्वसतः साधोः स्वपर-
समुत्था बहवो दोषाः संजवेयुः, साधवो वा वसतिस्था अधृ-
तिं कुर्युर्शिति ॥ ३६ ॥

वासावासं पज्जोसवियस्स निगंयस्स निगंयीए वा

गाहावडकुलं पिंस्वायपमियाए अणुपविट्ठस्स निगिज्जिय २
वुट्टिकाए निवड्ज्जा, कप्पइ से अहे आरामंसि वा० जाव उवा-
गच्छित्तए ॥ ३७ ॥

(वासावासं पज्जोसवियस्स) चतुर्मासिकं स्थितस्य
(निगंयस्स) साधोः (निगंयीए) साध्याश्र (गाहावडकुलं)
गृहस्थगृहे (पिंस्वायपडिआए) भिक्षाग्रहणार्थम् (अणुपवि-
ट्ठस्स) अनुप्रविष्टस्य (निगिज्झिय-निगिज्झिय) स्थित्वा स्थि-
त्वा (वुट्टिकाए) वृष्टिकायः (निवड्ज्जा) निपतेत, तदा (कप्पइ)
कल्पते (से) तस्य (आरामंसि वा) आरामस्याधो वा (जाव
उवागच्छित्तए) यावत् उपागन्तुम् ॥ ३७ ॥

तस्य नो से कप्पइ एगस्स निगंयस्स एगाए निगंयीए
एगओ चिट्ठित्तए १, तस्य नो कप्पइ एगस्स निगंयस्स
दुएहं निगंयीणं एगओ चिट्ठित्तए २, तस्य नो कप्पइ दुएहं
निगंयीणं एगाए निगंयीए एगओ चिट्ठित्तए ३, तस्य
नो कप्पइ दुएहं निगंयीणं दुएहं निगंयीणं एगओ चि-
ट्ठित्तए ४, अत्थि य इत्य केई पंचमे खुड्डए वा खुड्डिआ
वा अन्नेसिं वा संलोए सपमिडुवारे एवं एहं कप्पइ एग-
ओ चिट्ठित्तए ॥ ३८ ॥

अथ स्थित्वा २ वर्षे पतति यदि आगमादौ साधुस्तिष्ठति
तदा केन विधिनेन ? आह-“तस्य नो से कप्पइ” इत्यादितः
“एगओ चिट्ठित्तए ति” यावत् । शब्दार्थः सुगमः । जावार्थस्तु-न
कल्पते एवम् एकस्य साधोर्द्वाज्यां साध्वीभ्यां सह, द्वयोः सा-
ध्वोरेकया साध्या सह, द्वयोः साध्वोर्द्वाज्यां साध्वीज्यां सह
स्थातुं न कल्पते । यदि चात्र पञ्चमः कोऽपि कृत्तकः जुल्लिका
वा साक्षी स्यात्तदा कल्पते । अथवा-अन्येषां ध्रुवकर्मि-
लोहकारादीनां वर्षत्यप्यमुक्तस्य कर्मणां संलोके तत्रापि (सप-
मिडुवारे ति) सप्रतिद्वारे सर्वतो द्वारे सर्वगृहाणां वा द्वारे
[एवं एहं ति] अत्र ‘एहमिति’ वाक्यालंकारे, तत एवं पञ्चमं
विनाऽपि स्थातुं कल्पते ॥ ३८ ॥

वासावासं पज्जोसवियस्स निगंयस्स गाहावडकुलं पिं-
स्वायपमियाए० जाव उवागच्छित्तए, तस्य नो कप्पइ ए-
गस्स निगंयस्स एगाए अगारीए एगओ चिट्ठित्तए,
एवं चउभंगी, अत्थि एणं इत्य केई पंचमे थेरे वा
थेरिया वा अन्नेसिं वा संलोए सपमिडुवारे एवं कप्पइ
एगयओ चिट्ठित्तए-एवं चैव निगंयीए अगारस्स य
भाणियव्वं ॥ ३९ ॥

चतुर्मासिकं स्थितस्य साधोः गृहस्थगृहे भिक्षाग्रहणार्थं या-
वत् उपागन्तुम्, तत्र नो कल्पते एकस्य साधोः एकस्याः आ-
धिकाया एकत्र स्थातुम्, एवं चत्वारो जज्ञाः । यदि स्यात् अत्र
कोऽपि पञ्चमः स्थविरः स्थविरा वा साक्षी भवति, तदा स्थातुं
कल्पते, अन्येषां वा दृष्टिविषयः बहुद्वारसंहितं वा स्थानम्, एवं
कल्पते एकत्र स्थातुम्, एवमेव साध्याः गृहस्थस्य च चतुर्भङ्गी
वाच्या । तथा एकाकित्वं च साधोः साङ्घाटिके उपोषितेऽसु-
खिते वा कारणाद्भवति, अन्यथा हि उत्सर्गस्तु साधुरात्मना
द्वितीयः, साध्यस्तु ज्यादयो विदरन्ति ॥ ३९ ॥ कल्प० ६ कृण ।

सुते जहा निवंधो, वग्धारिणं भत्तपाणमगहणं ।

नाणट्टि तवस्सी अण-हियासि वग्धारिणं गहणं ॥५८४॥

“शो कप्पति णिग्मंथाणं वा णिग्मंथाणं वा वग्धारियवुट्टिकायांसि गाहावातकुत्रं वा भत्ताए वा पाणाए वा णिक्खमित्तएवा, पवि-
सित्तएवा॥” वग्धारियं णाम तिष्ठि-वासं परुति, जत्थ वा णिच्चं
वासकप्पो वा गलति, जत्थ वा वासकप्पं जेतूणं अंतो काउयं
उल्लेति, एयं वग्धारियवासं वरिसं ण कप्पति भत्तपाणं घेत्तुं, सुते
जहा णिवंधो, तथा न कल्पतीत्यर्थः । अवग्धारिणं पुण कप्पति
जत्तपाणमगहणं काउं, “कप्पति से अप्पवुट्टिकायांसि संतरुत्तरं-
सि” संतरमिति अंतरकप्पो, उत्तरमिति वासाकप्पकं वली, इमेहिं
कारणेहिं वितियपदे वग्धारियवुट्टिकाए वि जत्तपाणमगहणं
कज्जति-(णाण्ठी पच्छं) ‘णाणिचि त्ति,’ जहा कापि साहु
अज्जयणं, सुत्तं, खंयं, अंगं वा अहिज्जाति, वग्धारियवासं पडति,
ताहे सो वग्धारिणं वि हिंरुति । अहवा-बुहावु अणहियासो व-
ग्धारिं हिंडइ, एते तिष्ठि वग्धारिते संतरुत्तरा हिंरुति, संतरुत्त-
रस्य व्याख्या पूर्ववत् । अहवा-इह संतरं जहासत्तीए चउत्थ-
मादी करेति, उत्तरमिति बालसुत्तादिणं अरुति च ।

संजमखेत्तुयाणं, नाणट्टि तवस्सि अणहियासी य ।

आसज्ज भिक्खकात्रं, उमूरकरणे जतियव्वं ॥ नि० ५०१०७०

(२२) प्रवेशः-

अइज्जमिं न गच्छेज्जा, गोयरग्गओ मुणी ।

कुलस्स जूमिं जाणित्ता, मियं जूमिं परक्कमे ॥ २४ ॥

अतिजूमिं न गच्छेत् अननुज्ञातां गृहस्थैः, यत्र अन्ये जिह्वाचरा
न यान्तीत्यर्थः । गोचराग्रगता मुनिः । अनेनान्यदा तन्मनासं-
ज्वमाह-किं तर्हि ? कुत्रस्य जूमिमुत्तमादिरूपामवस्थां ज्ञात्वा
मितां जूमिं तैरनुज्ञातां पराक्रमेत्, यत्रैवामप्रीतिर्नोपजायत इति
सूत्रार्थः ॥ २४ ॥

विधिशेषमाह-

तत्थेव पडिझेहिज्जा, जूमिजागं वियक्खणो ।

सिणाणस्स य वच्चस्स, संलोगं परिवज्जे ॥ २५ ॥

तत्रैव तस्यामेव मितयां भूमौ प्रत्युपेक्षेत सूत्रोक्तेन विधिना
भूमिजागमुचितं भूमिदेशं विचक्षणो विद्वान् ; अनेन केवला-
गीतार्थस्य भिक्काटनप्रतिषेधमाह-तत्र च तिष्ठन् स्नानस्य,
तथा वचसः विष्टायाः संलोकं परिवर्जयेत् । एतदुक्तं ज्वति-
स्नानभूमिकागिकादिभूमिसंदर्शने परिहरेत्; प्रवचनवाघवप्रस-
ङ्गात्, अप्रावृत्तस्त्रीदर्शनाच्च रागादिभावादिति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥

किञ्च-

दग्गमट्टियआयाणं, वीयाणि हरियाणि य ।

परिवज्जंतो चिट्ठेज्जा, सव्विदिअसमाहिण ॥ २६ ॥

उदकमृत्तिकादानम्, आदीयतेऽनेनेत्यादानो मार्गः । उदकमृ-
त्तिकानयनमार्गमित्यर्थः । वीजानि शाक्यादीनि च हरितानि दूर्वा-
दीनि, चशब्दादन्यानि च सचेतनानि, परिवर्जयंस्तिष्ठेदन्तरो-
दिते देशे सर्वेन्द्रियसमाहितः शब्दादिभिरनाकितचित्त इति
सूत्रार्थः ! दश० ५ अ० १ उ० ।

(२३) काकादीन् संनिपतितान् प्रेक्ष्य न गच्छेत्-

से निक्खू वा निक्खुणी वा० जाव समाणे सेज्जं पुण

जाणेज्जा, रमेणिणो बहवे पाणा गांसेमिणाए संथरं संणिव-
तिए पेहाए । तं जहा-कुक्कुटजातियं वा सूर्यरजातियं वा अ-
ग्गपिंरुति वा वायसा संथरं संखिवाडिया पेहाए सइ
परक्कमे संजयामेव परिक्रमेज्जा, णो उज्जुयं गच्छेज्जा ॥

स भिक्षुर्निज्ञार्थं प्रविष्टः सन् यदि पुनरेवं विजानीयात् । त-
द्यथा-बहवः प्राणाः प्राणिनो रस्यत आस्वाद्यत इति रसः, तमेष्टुं
शीघ्रमेवां ते रसैर्पिणः, रसान्वेपिण इत्यर्थः । ते तदर्थिनः सन्तः
पश्चात् त्रासार्थं कचिच्छसादौ संनिपतिताः, तांश्चाहारार्थं संस्कृ-
तान् घनान् प्रेक्ष्य ततस्तदभिमुखं न गच्छेदिति संबन्धः, तांश्च
प्राणिनः स्वनामग्राहमाह-कुक्कुटजातिकं वेत्यनेन च पक्षिजाति-
रुद्दिष्टा, शूकरजातिकमित्यनेन चतुष्पदजातिरिति । अप्रपिरुडे
वा काकपिण्ड्यां वा बहिःक्षितायां वायनाः संनिपतिता भवे-
युः, तांश्च दृष्ट्वाऽग्रतस्ततः सति पराक्रमेऽन्यस्मिन्मार्गान्तरे संयतः
सम्यगुपयुक्तः, संयतामन्त्रणं वा, ऋजु तदभिमुखं न गच्छेत् ।
यतः तत्र गच्छतोऽन्तरायं भवति, तेषां चान्यत्र संनिपतितानां
वधोऽपि स्यादिति । आचा० २ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

(२४) साम्प्रतं गृहपतिकुलं प्रविष्टस्य साधोर्विधिमाह-

गां दुह्यमानां दृष्ट्वा न गच्छेत्-

से निक्खू वा निक्खुणी वा गाहावइ० जाव पविसित्तु-
कामे सेज्जं पुण जाणेज्जा-खीरिणीआओ गावीओ
खीरिज्जमाणीओ पेहाए असणं वा पाणं वा खाइमं वा
साइमं वा उवखडिज्जमाणं पेहाए पुरा अप्पज्जुहिणं सेवं
एव्वा णो गाहावइकुलं पिमवायपमियाए णिक्खमेज्ज वा,
पविसेज्ज वा ।

स भिक्षुर्गृहपतिकुलं प्रवेष्टुकामः सन्तथ पुनरेवं विजानीयात् ।
यथा-क्षीरिण्यो गावोऽत्र दुह्यन्ते, तथा दुह्यमानाः प्रेक्ष्य, तथाऽ-
शनादिकं चतुर्विधमप्यहारमुपसंस्क्रियमाणं प्रेक्ष्य, तथा (अ-
प्पज्जुहिणं ति) सिद्धेऽप्योदनादिके पुरा पूर्वमन्येषामदत्ते स-
ति प्रवर्त्तनाधिकरणपेक्षी पूर्वत्र च प्रकृतिभद्रकादिः कश्चिद्य-
तिं दृष्ट्वा श्रद्धावान् बहुतरं दुग्धं ददातीति वत्सकपीमां कुर्यात्,
त्रसंयुयां दुह्यमाना गावः, तत्र संयमात्मविराधना, अद्वेषकौदने
पाकार्थं त्वरयाऽधिकं यत्नं कुर्यात्, ततः संयमविराधना इति,
तदेवं ज्ञात्वा स निजुर्गृहपतिकुलं पिएरुपातप्रतिज्ञया न प्रवि-
शेन्नापि निष्क्रामेदिति ।

यच्च कुर्यात्तदंशयितुमाह-

से तमायाए एगंतमवक्कमित्ताअ अणावायमसंलोए चिट्ठेज्जा ।
अह पुण एवं जाणेज्जा-खीरिणीओ गावीओ खीरि-
याओ पेहाए अत्तणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा
उवखडियं पेहाए पराए जूहिते, स एवं एव्वा तओ सं-
जतामेव गाहावातिकुलं पिमवायपमियाए पविसेज्ज वा,
निक्खमेज्ज वा, निक्खागाणामेगे एवमाहंसु समाणे वा व-
समाणे वा गामाणुणामं दूज्जमाणे-खुड्ढाए खलु अयं गा-
ये सण्णिरुद्धाए णो महालए, से हुता ! जयंतारो वादिरगा-
णि गामाणि निक्खायरियाए वयह, सति तत्थेगतियस्स
भिक्खुस्स पुरे संथुया वा पच्छा संथुया वा परिवसंति, तं

जहा-गाहावती वा गाहावर्णाश्री वा गाहावतिपुता वा
गाहावड्ध्याश्री वा गाहावड्धुएहाश्री वा धाईतो वा
दासा वा दासीओ वा कम्मकरा वा कम्मकरीओ वा तह-
पगाराई कुलाई एरे संशुयाणि वा पच्छा संशुयाणि वा
पुव्वमेव जिकखायरियाए अणुपविस्सामि, अवि य इत्थ
लभिस्सामि पिमं वा लोयं वा खीरं वा दधिं वा नवणी-
यं वा वयं वा गुलं वा तेह्लं वा महु वा मज्जे वा ममं वा
मंकुलिं वा फाणियं वा पूयं वा सिंहरिणि वा, त पुव्वा-
मेव जुच्चा पेवा पमिग्गदं संझिहिय संपपज्जिय तओ पच्छा
भिकखूहिं सक्कि गाहावड्कुलं पिंरुपायपडियाए पविसि-
स्सामि वा, निक्खमिस्सामि वा, माइट्ठाणं संपास, ना एव करे-
ज्जा, से तत्थ भिकखूहिं सक्कि कात्तेण अणुपविसित्ता
तत्थितरेयरेहिं कुलेहिं समुदाणियं एसियं वेसियं पिंरुपायं
पमिग्गाहेत्ता आहारं आहारज्जा, एयं खलु तस्स भिक्खुंस्स
वा जिकखुणीए वा सामगियं ॥

[से तमादायेत्यादि] स भिक्षुस्तमर्थं गोदोहनादिकमादाय
गृहीत्वाऽवगमयेत्यर्थः । तत एकान्तमपक्रम्य च गृहस्थानामना-
पाते असंबोके च तिष्ठेत्, तत्र तिष्ठन्नथ पुनरेवं जानीयाद् । यथा-
कीरिण्यो गावो दुग्ध इत्यादि पृथक्च दध्यत्येनाद्यापका नेया
बावन्निष्क्रामेत्प्रविशेद्वेति । पिण्डाधिकार एवेदमाह-“भिक्षुगो-
त्यादि” । भिक्षुणशीला भिक्षुका तामैके साधवः केचन एवमुक्तव-
न्तः किंभूतास्ते इति ? ग्राह-समाना इति जङ्गाचलक्षीणतयैक-
स्मिन्नेव क्षेत्रे तिष्ठन्तः, तथा वसमाना मासकलाविहारिणः, त
एवंभूताः प्राचूर्णकान् समायातान् ग्रामानुग्रामं दूयमानान् गच्छ-
त एवमुक्तुः । यथा-कुल्लकोऽयं ग्रामोऽल्पगृहभिक्षादौ वा, तथा
संनिरुद्धः सूतकादिना, नो महान्मति पुनर्यचनमादरस्यापनार्थ-
म, अतिशयेन कुल्लक इत्यर्थः । ततो “हन्ता !” इत्यामन्त्रणं यूयं
जवन्तः पुण्याः वहिर्ग्रामेषु निक्काचर्याथं व्रजतेत्येवं कुर्यात् । यदि
वा तत्रैतस्य वास्तव्यस्य भिक्षोः पुरः संस्तुताः ज्ञातृव्यादयः
पश्चात् संस्तुताः श्वशुरकुलसंबन्धाः परिवसन्ति, तान् स्वनाम-
ग्राहमाह । तद्यथा-गृहपतिर्येत्यादि सुगमम्, यावत्तथाप्रकाराणि
कुत्रानि पुरः पश्चात्संस्तुतानि पूर्वमेव निक्काकात्तादहं तेषु निक्काथं
प्रवेद्यामि, अपि चेत्तेषु स्वजनादि कुत्रेचानिप्रेतं लाभं लप्स्वे, तदेव
दर्शयति-पिण्डं शाल्योदनादिकं, (लोयमिति) इन्द्रियानुकूलं र-
साद्युपेतमुच्यते, तथा कीरं वेत्यादि सुगमं, यावत् “सिंहरिणी
चेति” नवरं मद्यमांसं ह्येदं सुग्राभिप्रायेण व्याख्येये । अथवा-क-
श्चिदतिप्रमादावपुत्रोत्पन्नगृधुतया मधुमांसाद्यप्यश्रायादतस्त-
दुपादानम् । (फाणियं च) उदकेन द्रवीकृतो गुरुः, कथितो वा,
शिखरिणी मज्जिता, तद्वर्धं पूर्वमेव भुक्त्वा, पेयं च पीत्वा
एतद्रूपं संझिह्य निरवयवं कृत्वा, संशुज्य च वस्त्रादिनाऽऽर्जता-
मपनीय, ततः पश्चादुपागते भिक्षाकाले विकृतवदनः प्राचूर्ण-
कजिक्रुभिः सार्द्धं गृहपतिकुलं पिण्डपातप्रतिज्ञया प्रवेद्यामि,
निष्क्रमिष्यामि वेत्याभिसन्धिना मातृस्थानं संस्पृशेदसावि-
त्यतः प्रतिविध्यते, नैवं कुर्यादिति । कथं च कुर्यादित्याह-
(से गत्येत्यादि) स भिक्षुस्तत्र ग्रामादौ प्राचूर्णकजिभ्युभिः सार्द्धं
कालेन भिक्षाऽवसरेण प्राप्तं गृहपतिकुलमनुपविश्य तत्रतरे-

ज्य उच्चावचभ्यः सामुदानिकं भिक्षापिण्डमेपनीयमुग्रमा-
दिदोपरहितं वैपिकं केवलवेपावासं धार्वाकृतनिमित्तादाप-
एदोपरहितं पिण्डपातं जैलं प्रतिगृह्य प्राचूर्णकादिभिः सह
ग्रामेपणादिदोपरहितमाहारमाहारयेत्, तत्तस्य भिक्षोः सामग्र्यं
संपूर्णं जिक्रुनाय इति आचा० २ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

[२५] गृहावयवानावगम्य न तिष्ठेत्, नवाऽहुत्यादि
दर्शयेत्-

से भिक्षु वा भिक्षुणी वा० जाव पविष्टे समाणे णो
गाहावतिकुलस्स दुवारसाहं अवलंबिय अवलंबिय चिट्ठे-
ज्जा, णो गाहावतिकुलस्स दगउड्डुणमत्तए चिट्ठेज्जा, णो
गाहावतिकुलस्स वंदणिउदयं पविष्टेज्जा, णो गाहावतिकु-
लस्स सिण्णणस्स वा वच्चस्स वा संलोए सपरिदुवारे चिट्ठे-
ज्जा, णो गाहावतिकुलस्स आलोयं वा थिग्गलं वा संधिं
वा दगभवणं वाहाउ पगज्जिय पगज्जिय अंगुलियाए वा
उदिसिय उदिसिय उल्लमिय उल्लमिय एिज्झाएज्जा, णो
गाहावतिं अंगुलियाए उदिसिय उदिसिय जाएज्जा, णो
गाहावतिं अंगुलियाए चात्थिय चालिय जाएज्जा, णो गाहा-
वतिं अंगुलियाए तज्जिए तज्जिए जाएज्जा, णो गाहावतिं
अंगुलियाए उल्लुंपिय उल्लुंपिय जाएज्जा, णो गाहावड्
वंदिय वंदिय जाएज्जा, णो वयणं फरुसं वदेज्जा ॥

“से भिक्षु वेत्यादि” । स भिक्षुर्निक्काथं गृहपतिकुलं प्रविष्टः
सन्नैतत् कुर्यात् । तद्यथा-नो गृहपतिकुलस्य द्वारशास्त्रमवल-
म्ब्याऽवलम्ब्य पौनःपुन्येन नृशं वा अवलम्ब्य च तिष्ठेत् । यतः सा
जीर्णत्वात्पतेत्, दुष्प्रतिष्ठितत्वाद्वा चहेत्, ततश्च संयमात्मविश्राध-
नेति । तथोदकप्रतिष्ठापनमात्रकं उपकरणधावनोदकप्रक्षेपस्था-
ने प्रवचनजुगुप्साजयान्न तिष्ठेत् । तथा (वंदणिउदयं ति) आच-
मनोदकप्रवाहचूमौ न तिष्ठेत् । दोषः पूर्वोक्त एव । तथा स्नानव-
र्धः संबोके, तत्प्रतिद्वारं वा, न तिष्ठेत् । एतदुक्तं भवति-यत्र स्थितैः
स्नानवर्धः क्रिये कुर्वन् गृहस्थः समवबोधयते, तत्र न तिष्ठेदिति ।
दोषश्चात्र दर्शनाऽऽशङ्क्या निःशङ्कतत्क्रियाया अज्ञावेन निराधप्रवे-
पसंभव इति । तथा नैव गृहपतिकुलस्याऽऽलोकस्थानं गवाक्षा-
दिकम् (थिग्गलं ति) प्रदेशपतितसंस्कृतम्, तथा (संधिं चि)
चौरखानं जित्तिसन्धिं वा, तथोदकभवनमुदकगृहं, सर्वाण्यप्ये-
तानि जुजं परिगृह्य पौनःपुन्येन प्रसार्य, तथा अहुल्योद्दिश्य, तथा
कायमवनम्योन्नम्य च, न निध्यापयेन्न प्रलोकयेत्, नाप्यन्यस्मै प्रद-
शयेत् । सर्वत्र द्विवचनमादरस्यापनार्थम् । तथाहि-तत्र हि हृत-
नष्टादौ शङ्कोत्पद्यतेति । अपि च-“नो गाहावड् इत्यादि” । स
जिक्रुर्गृहपतिकुलं प्रविष्टः सन्नैव गृहपतिमहुल्याऽन्याथमुद्दिश्य
तथा चालयित्वा, तथा तर्जयित्वा जयमुपदर्श्य, तथा कण्ठयनं
कृत्वा, तथा गृहपतिं वन्दित्वा वाग्भिः स्तुत्वा प्रशंस्य, नो याचे-
त । अदत्ते च नैव तद्गृहपतिं परुषं वदेत् । यथा-यत्कस्त्वं परगृहं
रक्षसि, कुतस्ते दानवार्तेव ? । नद्रका जयतो न पुनरगुष्टानम्, अपि च
अङ्गरह्यमेतस्मिन् नास्ति नास्ति यदुच्यते, तदिदं देहि देहीति
विपरीतं भविष्यति । आचा० २ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

अन्यच्च—

अग्नं फलिहं दारं, कवार्णं वा वि संजए ।

अवज्ञाविद्या न चिद्विज्ञा, गोयरगगत्रो मुणी ॥ ९ ॥

अर्गत्र गोपाटादिसंबन्धिनं, परिघं नगरद्वारादिसंबन्धिनं, द्वारं शाखामयम्, कपाटं प्यारयन्त्रं वाऽपि संयतः, अवलम्ब्य न तिष्ठेत्, लाघवविराधनादोपात् । गोचराग्रगतो जिज्ञाप्रविष्टः मुनिः संयत इति पर्यायौ, तदुपदेशाधिकाराददृष्टावेवेति सूत्रार्थः । उक्ता द्रव्ययतना ॥ ६ ॥

भावयतनामाह-

समणं माहणं वा वि, किविणं वा वणीमणं ।

उवसंकमंतं भत्तहा, पाण्डा एव संजए ॥ १० ॥

अमणं निग्रन्थादिरूपं, ब्राह्मणं धिग्दर्शनं वाऽपि, कृपणं वा पि-
एकोलकं, वनीपकं, पञ्चानामप्यन्यतमम् उपसंकामन्तं सामीप्ये-
न गच्छन्तं गतं वा भक्तार्थं पानार्थं वा संयतः साधुरिति
सूत्रार्थः ॥ १० ॥

तमइकमित्तु न पविसे, न विचिटे चक्खुगोअरे ।

एगंतमवक्कमित्ता, तत्थ चिद्विज्ज संजए ॥ ११ ॥

तं श्रमणादिमतिकम्योल्लङ्घ्य न प्रविशेत्, दीयमाने च समुदाने
तेभ्यो न तिष्ठेच्चकुर्गोचरे । कस्तत्र विधिरिति ?, आह-
एकान्तमवक्कम्य तत्र तिष्ठेत् संयत इति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥

अन्यथैते दोषा इत्याह-

वणीमणस्स वा तस्स, दायगम्मुजयस्स वा ।

अप्पत्तिंयं निया होज्जा, लहुत्तं पवयएस्स वा ॥ १२ ॥

वनीपकस्येत्येनच्छ्रमणाद्युपलक्षणं, दातुवा, उभयोर्वा, अतीतिः
कदाचित्स्यात्-अहो! अत्रोक्तं तैत्तिरीयमिति । लघुत्वं प्रवचनस्य
वाऽन्तरायदोषश्चेति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥

तस्मात्त्रैवं कुर्यात्, किं तु-

परिसेहिणं दिन्नेवा, तत्रो तम्मि नियत्तिण ।

उवसंकमिज्ज जत्तहा, पाण्डा एव संजए ॥ १३ ॥

प्रतिषिद्धे वा दत्ते वा ततः स्थानात्तस्मिन्वनापकादौ निव-
र्त्तिते सति उपसंकामेद्भक्तार्थं पानार्थं वाऽपि संयत इति
सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ दश० ५ अ० २ उ० ।

(२६) अगार्या सह न तिष्ठेत्-

वासावासं पज्जोसन्नियाणं निर्गन्धस्स गाहावइकुलं पिंरु-
वायपमिआए० जाव उवागच्छित्तए, तत्थ नो कप्पइ ए-
गस्स निर्गन्धस्स एगाए अगारीए एगत्रो चिद्वित्तए, एवं
चउज्जमी, अत्थि एं इत्थं केइ पंचमे थेरे वा थेरिया वा
अन्नेसि वा संजोए सपन्निउवारे, एवं से कप्पइ एगयत्रो
चिद्वित्तए, एवं चेव निर्गन्धोए अगारस्स य भाणि-
यव्वं ॥ ३९ ॥

चतुर्मासकं स्थितस्य साधोः गृहस्थगृहे जिज्ञाग्रहणार्थं यावत्
उपागन्तुं, तत्र नो कल्पते एकस्य साधोः एकस्याः आविकाया
एकत्र स्थातुम्, एवं चत्वारो भङ्गाः, यदि स्यात् अत्र कोऽपि
पञ्चमः स्थविरः स्थविरा वा साङ्गीभवति, तदा स्थातुं क-
ल्पते, अन्येषां वा दृष्टिविषयः, बहुद्वारसहितं वा स्थानम्, एवं
कल्पते एकत्र स्थातुम्, एवमेव साध्याः गृहस्थस्य च चतुर्नङ्गी
वाच्या, तथा एकाकित्वं च साधोः साङ्गाटिके उपोषिते असु-

स्थिते वा कारणाद्भवति, अन्यथा हि वत्सर्गतस्तु साधुरात्मना
द्वितीयः, साक्ष्यस्तु व्यादयो विहरन्ति ॥ ३६ ॥ कल्प० ९
कण । (एलुको देहली, तस्मात्परतो न प्रवेष्टव्यमिति 'एलुग'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे ४ पृष्ठे उक्तम्)

(२७) माहनादिकं प्रविष्टं दृष्ट्वा तत्र न प्रविशेत्-

से निक्खू वा भिक्खुणी वा० जाव समाणे सेज्जं पुण
जाणेज्जा-समणं वा माहणं वा गामपिंकोलगं वा अतिथिं
वा पुव्वपविट्ठं पेहाए णो तेसिं संजोए सपन्निउवारे चिद्वे-
ज्जा, केवली वूया-आयाणमेतं पुरा पेहाए तस्स डाए परो
असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा आहट्टु दलए-
ज्जा, अह निक्खू एं पुव्वोवादिट्टाए सपत्तिष्ठाए सहेउए
सकारणं एसो जं णो तेसिं संलोए सपन्निउवारे चिद्वेज्जा,
से तमाताए एगंतमवक्कमेज्जा, अवक्कम्म अणावायमसंलोए
चिद्वेज्जा २, से परो अणावायमसंलोए चिद्वेमाणस्स असणं
वा० ४ आहट्टु दलएज्जा, सेवं वदेज्जा-आउसंतो ! सम-
णा ! इमे भे असणं वा० ४ सव्वजणाए णिसट्ठे, तं जुंजह
च एं, परिजाएह च एं, तथेमातिउ पन्निगाहेत्ता तुनि-
णात्रो उवेज्जा, अविवाइं एयं ममेव सिया, एवं माइडा-
ए संफासे, णो एवं करेज्जा, से तमाताए तत्थ गच्छेज्जा,
से पुव्वामेव आलोएज्जा, आउसंतो समणा ! इमे जे
असणे वा० ४ सव्वजणाए णिसट्ठा, तं जुंजह च एं, परि-
जाएह च एं, सेवं वदंतं परो वदेज्जा-आउसंतो ! समणा !
तुमं चेव णं परिजाएहि, से तत्थ परिजाएमाणे णो अ-
प्पणो खच्चं २ माअं २ ओमढं २ रसियं २ मणुषं २
णिच्चं २ तुक्खं २, से तत्थ अमुच्छिणं अगिच्छे अ-
गहिणं अणुज्जोववस्से बहु सममेव परिजाएज्जा, से एं
परिजाएमाणं परो वदेज्जा-आउसंतो ! समणा ! मा एं तुमं
परिजाएहि, रुव्वे वेगतिया जोक्खामो वा, पेहामो वा,
से तत्थ जुंजमाणो णो अप्पणो खच्चं खच्चं० जाव
तुक्खं, से तत्थ अमुच्छिणं ४ बहु सममेव जुंजज्ज वा,
पाएज्ज वा ॥

[से निक्खू वेत्यादि] स भिक्षुर्गामादौ भिक्षार्थं प्रविशेत् यदि पु-
नरेवं विजानायात्-यथाऽत्र गृहे श्रमणादिः कश्चिन्प्रविष्टः, तं च
पूर्वप्रविष्टं प्रेक्ष्यादात्प्रतिग्राहिकासमाधानान्तरायभयान्न तदा
लोके तिष्ठेत्, नापि तन्निर्गमद्वारं प्रतिदात्प्रतिग्राहिकासमाधाना-
न्तरायभयात्, किन्तु स जिज्ञुस्तं श्रमणादिकं भिक्षार्थमुपसंस्थि-
तमादायावगम्यैकान्तमपक्रामेत्, अपक्रम्य चान्येषां चानापाते
विजने असंलोके च संतिष्ठेत् । तत्र च तिष्ठतः स गृहस्थः (से)
तस्य जिज्ञोश्चतुर्विधमप्याहारमाहृत्य दद्यात्, प्रयच्छेत्तत् वूया-
त् । यथा-यूयं बहवो जिज्ञार्थमुपस्थिताः, अहं च व्याकुलत्वान्ना-
हारं विभजयितुमशक्नोम, अतो हे आयुष्मन् ! श्रमणाय आहारश्च-
तुर्विधोऽपि ते युष्मभ्यं सर्वजनार्थं मया निरुद्यते दत्तः, तस्मा-
त्प्रतं स्वरुच्या तमाहारमेकत्र वा भुञ्जध्वं, परिजजध्वं वा, वि-

प्रज्य वा गृहीतेत्यर्थः । तदेवंविध आहार उन्मार्गनो न ग्राह्यो, दुर्निक्षे या अध्वाननिर्गतादौ वा द्वितीयपदे कारणे सति गृहीयात्, गृहीत्वा च नैवं कुर्यात् । तद्यथा-तमहारं गृहीत्वा तृष्णीका गच्छन्मैत्रमुपेक्षत । यथा-ममैवायमेकस्य दत्तः, अपि चाऽयमल्पतान्ममैकस्य स्यात् । एवं च मातृस्थानं संस्पृशदतो नैवं कुर्यादिति । यथा च कुर्यात्तथा दर्शयति-स त्रिजुस्तमाहारं गृहीत्वा तत्र श्रमणादन्तिके गच्छेत् । गत्वा च स पूर्वमेवादावेव तेषामाहारमात्मेकयेदर्शयेत् । इदं च ब्रूयात् । यथा-भो आयुष्मन्तः श्रमणादयः ! अयमशनादिक आहारो युष्मभ्यं सर्वजनाधर्मविभक्त एव गृहस्थेभ्य निस्पृष्टो दत्तः । तत् यूयमेकत्र लुब्धं वा, विनजध्वं वा, 'से' अर्थेन साधुमेवं ब्रुवाणं कश्चिच्छ्रमणादरेवं ब्रूयात्-यथा भो आयुष्मन् ! श्रमण ! त्वमेवास्माकं परिज्ञाजय, नैवं तावत् कुर्यात् । अथ सति कारणे कुर्यात्, तत्रानेन विधिनेति दर्शयति-स त्रिजुर्विभाजयन् आत्मनः खड्गं खड्गं प्रचुरं प्रचुरं (डायंति) शाकम् (ऊसदंति) उत्सृतं वर्णादिगुणोपेतम् । शेषं सुगमम् । यावदुक्तमिति न गृहीयादिति । अपि च-भिक्षुस्तत्राहारे अमूर्च्छितोऽगृह्योऽनादृतोऽनध्युपपन्न इत्येतान्यादरख्यापनार्थमेकार्थिकान्युपात्तानि कथञ्चिद्देवाद्व्याख्यातव्यानीति ! (बहुसममिति) सर्वमत्र समं किञ्चित्सिन्ध्यादिना यद्यधिकं भवेदिति, तदेवं प्रभूतसमं परिज्ञाजयेत् । तं च साधुं परिभाजयन्तं कश्चिदेवं ब्रूयात् । यथा-आयुष्मन् ! श्रमण ! मा त्वं परिज्ञाजय, किं तु सर्व एव चैकत्र वयं भोक्तव्यामहे, पास्यामो वा, तत्र परतीर्थकः सार्द्धं न भोक्तव्यम्, स्वयूथैश्च पार्श्वस्थादिभिः सह सांभोगिकैः सहोपावोचनां दत्त्वा शुभ्रजानानामयं विधिः । तद्यथा-नो आत्मन इत्यादि सुगममिति । [२८] इहानन्तरसूत्रे बहिरालोकस्थानं निषिद्धं, सांप्रतं तत् प्रवेशप्रतिषेधार्थमाह-ग्रामपरिषदोक्तकादि प्रविष्टं दृष्ट्वा-

से भिक्षु वा भिक्षुणी वा ऽपञ्चाव समाणे सेज्जं पुण जाणे-ज्जा-समणं वा माहणं वा गामपिसेल्लगं वा अतिहिं वा पुव्व-पविट्ठे पेह्णाए णो तेओ वातिकम् पविसेज्ज वा, भासेज्ज वा, से तमायाए एतंमवक्केज्जा, अण्णावायमंओए चिट्ठेज्जा, अह पुण एवं जाणेज्जा-परिसेहिं वा दिन्ने वा ततो तम्मि णियट्ठिते संजतामेव पविसेज्ज वा, अयभासेज्ज वा, एवं खट्ठु तस्स भिक्षुस्स वा भिक्षुणीए वा सामगियं ॥

[स भिक्षु वेत्यादि] स भिक्षुभित्तार्थं ग्रामादौ प्रविष्टः सन् यदा पुनरेवं विजानीयात् । तद्यथा-अत्र गृहपतिकुले श्रमणादिकः प्रविष्टः, तं च पूर्वं प्रविष्टं श्रमणादिकं प्रक्ष्य, ततो न तान् श्रमणादीन् पूर्वप्रविष्टानतिप्रक्ष्य प्रविशेत् नापि तत्स्थ एवावजायेत दातारं याचेत् । अपि च-स तमादायावगम्यैकान्तमपका-मेत्, अनापातासंशोके च तिष्ठत्तावद्यावत् श्रमणादिके प्रतिषिद्धे पिण्डे वा तस्मै दत्तं, ततस्तस्मिन्निवृत्ते गृहान्निर्गते सति ततः संयत एव प्रविशेत्, अयभायेत वेति, एवं च तस्य त्रिंशः सामग्र्यं संपूर्णं भिक्षुभाष इति । आचा० २ श्रु० १ अ० ५ उ० । [संस्मरिगमननिषेधः 'संस्मरि' शब्दे वक्ष्यते]

[२९] इदानीं परग्रामे हिगुरुनविधिः-

पुरओ जुगमायाए, गंतूणं अन्नगामे वाट्ठिओ ।

तरुणे मज्जेमे थेरे, एव पुच्छाओ जहा हिट्ठा ॥ ६९ ॥

पुरतो युगमात्रं निरीक्ष्यमाणो गत्वा अन्यग्रामं संप्राप्य बहि-

र्व्यवस्थितः पृच्छति-विद्यते किं त्रिकावेलाऽत्र ग्रामे, उत न ? । कान् पृच्छति ? अत आह-तरुणं मध्यमं स्थविरम् । एकैकस्य त्रैविद्याच्च पृच्छाः कर्त्तव्याः, यथा अथस्तात् प्रतिपादिताः तथैवात्रापि न्यायः । अत्र तरुणं स्त्रीपुंनपुंसकम्, मध्यमं स्त्री-पुंनपुंसकं, स्थविरं स्त्रीपुंनपुंसकमिति ॥ ६८ ॥

एवं पृष्ट्वा यदि तत्र भिक्षावेला तत्क्षणमेव, ततः को विधिरिति ? अत आह-

पायपमज्जण पमिते-इणा य भाणदुग देसकालम्पि ।

अपत्ते चिय पाए, पमज्ज पत्ते य पायजुगं ॥ ६९ ॥

तत्र हि ग्रामात्ते उपविश्य पादप्रमार्जनं करोति, किं कारणम् ? तत्पादरजः कदाचित्संचिनं कदाचिन्मिश्रं लग्नं जवेत्, ग्रामे च नियमादचित् रजः, अतः प्रमार्जयति, पुनश्च प्रत्युपेक्षणं करोति, पात्रद्वितयस्य-पतद्ग्रहस्य, मात्रकस्य च; एवं देशकावे भिक्षावेलायां प्राप्तायां करोति । अथाद्यापि न भवति त्रिकाकालः, ततः तस्मिन्नप्राप्ते त्रिकाकावे पादौ प्रमार्जयन् तावदास्ते, यावत् भिक्षाकात्रः प्राप्तः, ततस्तस्मिन् प्राप्ते सति तस्यां वेलायां पात्रद्वितयं प्रत्युपेक्षते । एवमसौ पात्रद्वितयं प्रत्युपेक्ष्य ग्रामे प्रविशन् कदाचित् श्रमणादीन् पश्यति, ततस्तान् पृच्छति ।

एतदेवाह-

समणं समणि सावय, साविय गिहि अन्नतिःत्थि वहि पुच्छे ।

अत्थिह समण सुविट्ठिया, सिट्ठे ते सालयं गच्छे ॥ ६९ ॥

श्रमणं श्रमणीं श्रावकं श्राविकां गृहस्थम् अग्र्यतीर्थिकं वा बहिर्दृष्ट्वा पृच्छति, एतानन्तरोक्तान् सर्वान् दृष्ट्वाऽऽपृच्छ्य यत्र सन्ति श्रमणाः, किं विशिष्टाः ? शोभनं विहितमेषामिति शोभनानुष्ठानाः, ततश्च एतेषामन्यतमेन कथिते सति ततस्तेषामेव श्रवणादीनामालयमावासं गच्छेत् ।

ततस्तेषामालयं प्राप्य किं करोति ? इत्यत आह-

समणुण्णेषु पवेओ, वाट्ठि उवेज्जण ओत्ते किङ्कम्मं ।

खगूढो संतेमुं, उवणा उच्छोन्न वेदणयं ॥ ६९ ॥

यदि हि तत्र समनोज्ञा एकसामाचारीप्रतिषद्धाः, ततस्तेषां मध्ये प्रविशति । अथान्ये अमनोज्ञा भवन्ति, ततो बाह्यत उपकरणं स्थापयित्वा प्रविश्य कृतिकर्म द्वादशावर्तं वन्दनां ददाति । अथ तेऽसंविश्रपाक्षिका अवमग्ना जवन्ति, ततो बहिर्व्यवस्थित एव वन्दनां कृत्वा अवाधां पृच्छति । अथ ते संविश्रपाक्षिका अवमग्ना जवन्ति, अथ ते अवमग्नाः खगूढप्रायाः *, ततो बहिरेवोपकरणं संस्थाप्य पुनश्च प्रविश्य तेषाम उच्छोन्नं वन्दनं करोति ॥ ६९ ॥

गेहणणाइअवाहं, पुच्छिय मयकारणं च दीवंतो ।

जयणाए उवणकुले, पुच्छइ दोसा अजयणाए ॥ ६९ ॥

एवं सर्वेष्वेतेषु अनन्तरोदितेषु समनोज्ञादिषु प्रविश्य ग्लानाद्यवाधां पृष्ट्वा स्वकीयमागमने कारणं दापयित्वा निवेद्य तनया मधुरवाक्यलक्षणया स्थापनाकुलानि पृच्छति, अय-तनया पृच्छति दोषो वक्ष्यमाणो यतोऽनो यतनया पृच्छति ।

एतानि तानि स्थापनाकुलानि-

दाणे अजिगमसट्ठे, सम्पत्ते खट्ठु तदेव मिच्छत्ते ।

मामाए अवियत्ते, कुलाइं जयणाए दाएत्ति ॥ ६९ ॥

* खगूढप्रायाः स्निग्धमधुराद्याहारस्पर्शाः, स्वजावाद् वका-चारा निष्कालवो वा ।

दानश्राद्धकः, अभिगमनश्राद्धकः, यस्मिन् कारणे आपन्ने प्रवि-
शन्ति तत्कुलम्, सम्यक्त्वधरकुत्रं, मिथ्यात्वकुत्रं. मामकः—“मा
मम समणा घरे आयंतु ” तत्कुलं (अविद्यत्) अदानकुलम-
शीलकुत्रम् । एतानि कुलानि, ते वास्तव्याः, साधोस्तस्य यत-
नया दर्शयन्ति ॥ ६७ ॥

तथा चैतानि कुलानि दर्शयन्ति—

सागारि वणिम सृणु, गोणे पुष्पे दुर्गन्धियकुत्राङ् ।

हिंसागं मामागं, सव्वपयत्तेण वज्जेज्जा ॥ ६८ ॥

सागारिकः शय्यातरः, तद्गृहं दर्शयन्ति, तथा “ वणिमओ ”
दरिद्रः, तस्य गृहं च दर्शयन्ति, तत्र हि एतदर्थं न गृह्यते-
स हि दरिद्रः असति ज्ञेके लज्जां करोति, यद्वा-यत्किञ्चि-
दस्ति तद्वा पुनरात्मार्थं रन्धनं करोति, तथा-श्वा यत्र दुष्टो
गृहे तच्च, गौर्वा यत्र दुष्टः तच्च, (पुष्पे स्ति) पुष्पार्थं यत्र बहु
रन्धयित्वा श्रमणादीनां दीयते । अथवा-पूर्णयन् गृहस्थैर्बहुभि-
स्तच्च प्रदर्शयन्ति, जुगुप्सितं च लिम्पकादि, तच्च, हिंसाकं सौ-
करिकादिगृहं, तच्च, ‘मामगं’ चोक्तम् । एतानि प्रदर्शितानि सर्व-
प्रयत्नेन परिहर्तव्यानि ॥ ६८ ॥ ओघ० । आचा० । सार्द्धचतु-
र्मासकमध्ये सार्द्धगव्यून् द्वयप्रमाणां नदीमुत्तीर्य भिक्षा गृह्यते ।
ही० ४ प्रका० । (परचेकणोपरोधे भिक्षा ‘उपरोध’ शब्दे
द्वितीयभागे ६०७ पृष्ठे दृष्टव्या । समवसरणे भिक्षाहारं च
तत्रैव ९१० पृष्ठे निरूपितम् । क्षेत्रमतिलेखकानां मार्गे
भिक्षाटनं ‘मासकप्पविहार’ वक्तव्यतायाम् । आचार्यो हि-
रिस्तुं न याति इति ‘अइसेल’ शब्दे प्रथमभागे १८ पृष्ठे
उक्तम्) तीर्थकृत उत्पन्नकेवलज्ञानदर्शना भिक्षार्थं न पर्य-
टन्ति, यतस्तस्यामवस्थायां भिक्षाटनेन प्रवचनलाघवसंभ-
वात् । उक्तं च—“देविद चक्रवट्टी, मंरुविया ईसरा तन्नवरा य ।
अदिगच्छंति जिणिंदे, गोयरचरियं न सो अरुइ” ॥ १ ॥ आ०
म० द्वि० ।

(३०) आहारे कुक्षे गोचराटनम्—

सेज्जा निसीहियाए, समावन्नो अ गोयरे ।

अजावगट्टा भोच्चा एं, जइ तेणं न संथरे ॥ २ ॥

शय्यायां वसतौ, नैषेधिक्यां स्वाध्यायभूमौ, शय्यैव वाऽसम-
जसनिषेधान्नैषेधिकी, तस्यां समापन्नो वा गोचरे कृपकादि-
च्छात्रमठादौ, अयावदर्थं लुक्त्वा, न यावदर्थम्, अपरिसमाप्त-
मित्यर्थः । ‘एं’ इति वाक्यालङ्कारे, यदि तेन भुक्तेन न संस्तरेत्
न यापयितुं समर्थः, कृपको विषमवेलापत्तनस्थो ग्लानो
वेति सूत्रार्थः ॥ २ ॥

तत्रो कारणमुपपन्ने, जत्तपाणं गवेसए ।

विहिणा पुव्वउत्तेणं, इमेणं उत्तरंण य ॥ ३ ॥

ततः कारणे वेदनादावुपपन्ने पुष्टालम्बनः सन् भक्तपानं गवे-
षयेत् अन्विष्येत् । अन्यथा सकृदुक्तमेव यतीनामिति, विधिना
पूर्वोक्तं संप्राप्ते भिक्षाकाले इत्यादिना अनेन च वक्ष्यमाणलक्ष-
णेनात्तरेण चेति गाथार्थः ॥ ३ ॥ दश० ५ अ० २ उ० ।

(३१) अथ ग्रहणविधिमाह—

तत्थ से चिट्ठमाणसस, आहरे पाणभोयणं ।

अकप्पियं न मेरिहज्जा, पम्माहेज्ज कप्पियं ॥ २७ ॥

तत्र कुलोचितभूमौ, (से) तस्य साधोस्तिष्ठतः सत आहरे-
२४८

दानयेत्पानजोजनं, गृहीति गम्यते । तत्रार्थं विधिः—अकल्पिकमने-
पणीयं न गृहीयात्, प्रतिगृहीयात् कल्पिकमपणीयम्, एतच्चार्था-
पक्षमपि कल्पिकग्रहणं द्रव्यतः शोजनमशोभनमप्येतद्विशे-
षेण ग्राह्यमिति दर्शनार्थं साक्षादुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥

आहरंती सिया तत्थ, परिसाम्मिज्ज भोयणं ।

दितियं पम्माइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ २८ ॥

आहरन्ती आनयन्ती भिक्षाम्, अगारीति गम्यते, स्यात् कदाचि-
त्तत्र देशे परिशाटयेत् इतश्चेतश्च विक्रिपेत् जोजनं वा पानं वा ।
ततः किमित्याह—ददतीं प्रत्याचक्षीत प्रतिपेथ्येत्तामगारीम् ।
स्येव प्रायो भिक्षां ददातीति स्वीग्रहणम् । कथं प्रत्याचक्षीत?, इत्यत
आह—न मम कल्पते तादृशं परिशाटनावत्, समयोक्तृदोषप्रसङ्गात् ।
दापांश्च भावं च ज्ञात्वा कथयेत् मधुबिन्दूदाहरणादिनेति
सूत्रार्थः ॥ २८ ॥

किञ्च—

संमद्दमाणी पाणाणि, वीयाणि हरियाणि य ।

असंजपकरिं नच्चा, तारिसिं परिवज्जए ॥ २९ ॥

संमदयन्ती पदभ्यां समाक्रामन्ती, कानित्याह—प्राणिनो द्वी-
न्द्रियादीन्, बीजानि शाल्यादीनि, हरितानि दूर्वादीनि, असंय-
मकरीं साधुनिमित्तमसंयमकरणशीलां, ज्ञात्वा तादृशीं परिव-
र्जयेत् ददतीं प्रत्याचक्षीतेति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥

तथा—

साहडु निक्खिवित्ता एं, सच्चिं घट्टियाणि य ।

तहेव सप्पण्डाए, उदगं सप्पण्डिया ॥ ३० ॥

संहृत्यान्यस्मिन् भाजने ददाति, “ तं फासुगमवि वज्जए, तत्थ
फासुए फासुयं साहरइ, फासुए अफासुअं साहरइ, अफासुए
फासुअं साहरइ, अफासुए अफासुअं साहरइ, तत्थ जं
फासुअं फासुए साहरइ, तत्थ वि थेवे थेवं साहरइ, थेवे
चहुयं साहरइ, बहुए थेवं साहरइ, बहुए बहुअं साहरइ, ”
एवमादि यथा पिण्डनिर्गुणौ तथा निक्खिप्य भाजनगतमदं
षट्सु जीवनिकायेषु ददाति, सच्चित्तमलातपुष्पादि घट्टयित्वा
संचाल्य च ददाति, तथैव श्रमणार्थं प्रव्रजितनिमित्तम्, उदकं
संप्रणुद्य भाजनस्थं प्रेष्य ददाति । इति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥

आगहइत्ता चलइत्ता, आहारे पाणजोयणं ।

दितियं पम्माइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ३१ ॥

तथा चावगाह्य उदकमेवात्माभिमुखमाकृष्य ददाति, वर्षासु
गृहाङ्गणादिनिहितं जलं स्वाभिमुखं कृत्वा दत्ते । तथा चालयित्वा
उदकमेव ददाति । उदके नियमादनन्तवनस्पतिरिति प्राधान्य-
ख्यापनार्थं ‘सच्चित्तं घट्टयित्वेत्युक्तेऽपि’ भेदेनोपदानम् । अस्ति
चायं न्यायो यदुत “सामान्यग्रहणेऽपि प्राधान्यख्यापनार्थं जेदे-
नोपादानम्” यथा—ब्राह्मण आयातः, वसिष्ठोऽप्यायात इति । तत-
श्चोदकं चालयित्वा आहरेदानीय दद्यादित्यर्थः । किं तदित्याह—
पानभोजनमोदनारनालादि । तदित्यंजुतां ददतीं प्रत्याचक्षीत नि-
राकुर्यात्, न मम कल्पते तादृशमिति पूर्ववदेवेति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥
दश० ५ अ० १ उ० । पं० व० ।

(३२) याच्यं वस्तु दृष्ट्वा याचेत, नाऽन्यथा—

वासावासं पज्जोसवियाणं अत्थेगइयाणं एवं वुत्तपुव्वं

जवइ-अट्रो जंते ! गिलाणस्स !। से अ वएज्जा-अट्रो । से अ पुच्छिन्वे-केवइए णं अट्रो !। ते वएज्जा-एवइए णं अट्रो गिलाणस्स, जं से पमाणं वयइ, से य पमाणओ धित्तव्वे, से अ विन्नेज्जा । से अ विन्नेवमाणे लभेज्जा, से अ पमाणपत्ते होउ अलाहि इय वत्तव्वं सिया । से किमाहु जंते !। एवइएणं अट्रो गिलाणस्स । सिया णं एवं वयंतं परो वइज्जा-पणिगाहेहि अज्जो !, पच्छा तुमं भक्खसि वा, पाहिसि वा, एवं से कप्पइ पणिगाहित्तए, नो से कप्पइ गिलाणनीसाए पणिगाहित्तए ॥ १८ ॥ वासावासं पज्जोसवियाणं अत्थि णं थेराणं तहप्पगाराइं कुलाइं कडाइं, पत्तियाइं, थिज्जाइं, वेसासियाइं, संपयाइं, बहुमयाइं, अणुमयाइं जवन्ति, तत्थ से नो कप्पइ अदक्खु वइत्तए-“अत्थि ते आजसो ! इमं वा” । से किमाहु जंते !, सट्ठी गिहं गिएहइ वा, तेणियं पि कुज्जा ॥ १९ ॥

“ वासावासं ” इत्यादिताः “ कुज्जे त्ति ” यावत् । तत्र (अत्थि त्ति) अस्त्येतत् ‘ णमिति ’ प्राग्वत् (थेराणं ति) स्थविराणाम् (तहप्पगाराइं ति) तथाप्रकाराणि अनुगुप्पितानि, कुलानि गृहाणि । किंविशिष्टानि ? (कमाइं ति) तैरन्यैर्वा श्रावकीकृतानि (पत्तियाइं ति) प्रीतिकराणि (थिज्जाइं ति) प्रीतौ दाने वा स्थैर्यवन्ति (वेसासियाइं ति) निश्चितमत्र लक्ष्येऽहमिति विश्वासो येषु तानि वैश्वासिकानि, (सम्मयाइं ति) येषां यतिप्रवेशः संमतो जवति तानि सम्मतानि (बहुमयाइं ति) बहुवोऽपि साधवः संमता येषाम्, अथवा बहूनां गृहमनुष्याणां साधवः संमता येषां तानि बहुमतानि । (अणुमयाइं ति) अनुमतानि दातुमज्ञातानि, अथवा अणुरपि क्षुल्लकोऽपि मतो येषु सर्वसाधुसाधारणत्वात्, न तु मुखं दृष्ट्वा तिलकं कुर्वन्तीति अनुमतानि अणुमतानि वा जवन्ति । “ तत्थ से इत्यादि ” तत्र तेषु गृहेषु (से) तस्य साधोः (अदक्खु-त्ति) याच्यं वस्तु अदृष्ट्वा इति वक्तुं न कल्पते । यथा-हे आयुष्मन् ! इदं २ वा वस्तु अस्ति, इत्यदृष्टं वस्तु प्रष्टुं न कल्पते इत्यर्थः । (से किमाहु भंते त्ति) तत् कुतो भगवन् ! इति शिष्य-प्रश्ने, गुरुराह-यत्तयस्तथाविधाः । (सट्ठी त्ति) श्रद्धावान् गृही मूल्येन गृहीत, यदि च मूल्येनापि न प्राप्नोति तदा स श्रद्धाति-शयेन (तेणियं पि त्ति) चौर्यमपि कुर्यात् । कृपणगृहे तु अदृष्ट्वा पि याचने न दोषः ॥ १९ ॥ कल्प० ६ कृण ।

(३३) वन्दमानं न याचेत-

इत्थियं पुरिसं वा वि, डहरं वा महद्धगं ।

वन्दमाणं न जाइज्जा, नो अ णं फरुसं वए ॥ २० ॥

स्त्रियं वा पुरुषं वाऽपि, अपिशब्दात्तथाविधं नपुंसकं वा, ‘ डहरं ’ तरुणं, महल्लकं वा वृद्धं वा, वाशब्दान्मध्यमं वा, वन्दमानं सन्तं भद्रकोऽयमिति न याचेत, विपरिणामदोषात् । अन्नाद्यज्रावेन याचित्तादाने न चैनं परुषं मृयात्-वृथा ते वन्दनमित्यादि । पाठान्तरं वा-वन्दमानो न याचेत, लज्जिव्याकरणेन, शेषं पूर्ववदिति सूत्रार्थः ॥ २० ॥

तथा ।

जे न वंदे न से कुप्पे, बंदिओ न समुक्कसे ।

एवमन्नेसमाणस्स, सामन्नमणुचिट्ठइ ॥ ३० ॥

यो न वन्दते कश्चिद् गृहस्थादिः न तस्मै कुप्येत्, तथा वन्दितः केनचित् नृपादिना न समुक्तेत् । एवमुक्तेन प्रकारेणावेषमाणस्य भगवदाज्ञामनुपालयतः श्रामण्यमनुतिष्ठत्यखण्डमिति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥

स्वपक्षस्तेयप्रतिषेधमाह-

सिया एगइओ लुहुं, लोत्तेण विणिगूहइ ।

मा मेयं दाइयं संतं, दहूणं सयमायए ॥ ३१ ॥

स्यात्कदाचिदेकः कश्चिदत्यन्तजघन्यो लब्धोत्कृष्टमाहारं लोभेनाभिष्वङ्गणं विनिगूहते, ‘ अहमेव भोक्ष्ये ’ इत्यन्तप्रान्तादिना ह्लादयति । किमित्यत आह-मा ममेदं भोजनजातं दर्शितं सत् दृष्ट्वा आचार्यादिः स्वयमादयादात्मनैव गृहीयादिति सूत्रार्थः ३१ ॥

अस्य दोषमाह-

अत्तडगुरुओ लुद्धो, वहुं पावं पकुवइ ।

सुत्तोसओ अ से होइ, निव्वाणं च न गच्छइ ॥ ३२ ॥

आत्मार्थे एव जघन्यो गुरुः पापप्रधानो यस्य स आत्मार्थ-गुरुः सुब्धः सन् क्रुद्रभोजने बहु प्रभूतं पापं करोति, मायया दारिद्र्यं कर्मेत्यर्थः । अयं परलोकदोषः । इहलोकदोषमाह-सुत्तोसओ जवति, येन केनचिदाहारेणास्य क्रुद्रसत्त्वस्य तुष्टिः कर्तुं न शक्यते, अत एव निर्वाणं च न गच्छति, इहलोक एव धृति न द्रवते । अनन्तसंसारिकत्वाद्वा मोक्षं न गच्छतीति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ दश० ५ अ० २ उ० ।

(३४) जुञ्जानाद् याचनम्-

अह तत्थ कंचि जुंजमाणं पेहाए । तं जहा-गाहावइयं वा० जाव कम्मकरिं वा, से पुव्वामेव आओएज्जा । आजसो ! त्ति वा भइणि ! त्ति वा दाहिसि मे एतो अस्सयरं भोयणजा-यं, से सेवं वंदतस्स परो हत्थं वा मत्तं वा दव्विं वा भायणं वा सीतोदगवियडेण वा उसिणोदगवियडेण वा उच्चोद्वेज्ज वा, पथोएज्ज वा, से पुव्वामेव आओएज्जा । आजसो ! त्ति वा जगिणि ! त्ति वा मा एतं तुमं हत्थं वा दव्विं वा भायणं वा सीतोदगवियडेण वा उसिणोदगवियडेण वा उच्चोद्वेहि वा, पथोएहि वा, अभिकंखसि मे दातुं, एमेव दइयाहि, से सेवं वंदतस्स परो हत्थं वा० ४ सीओदगवियडेण वा उसिणो-दगवियडेण वा उच्चोद्वेत्ता पथोइत्ता आहइ दइएज्जा, तहप्पगारेणं पुरे कम्मकरेणं हत्थेण वा० ४ असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा अफामुयं अणेसणिज्जं० जाव णो पडिगाहेज्जा ॥

(अह तत्थेत्यादि) अथ भिक्षुस्तत्र गृहपतिकुत्रे प्रविष्टः सन् कञ्चन गृहपत्यादिकं जुञ्जानं प्रेक्ष्य भिक्षुः पूर्वमेवालाचयेत्-यथाऽयं गृहपतिः तद्भार्या वा, यावत्कर्मकरी वा भुङ्के । पर्यालोच्य च सनामग्राहमाह । तद्यथा-(आजसो त्ति) अमुक इति गृहपतेर्भगिनीत्यामन्य ‘ दास्यसि मे अस्मादाहारजातादन्य-तरङ्गोजनजातम् ’ इत्येवं याचेत, तच्च न वर्त्तते, एवं कर्तुं कारणे वा सत्येवं वदेत्-अथ (से) तस्य भिक्षोरेवं वदतो

याचमानस्य परो गृहस्थः कदाचिच्छस्तेन मात्रं दर्वीभाजनं वा शीतोदकविकटेन अप्रकायेन उष्णोदकविकटेनोष्णोदकेनाप्रासुकेन त्रिदण्डाद्धृतेन पश्चाद्वा सचिस्तीभूतेन (उच्छेलेज्जत्ति) सकृदुदकेन प्रकालनं कुर्यात् [पहीपज्जत्ति] प्रकर्षेण वा हस्तादर्धावने कुर्यात्, स भिक्षुर्हस्तादिकं पूर्वमेव प्रकाल्यमानमालोचयेत्, दत्तावधानो भवेदित्यर्थः । तच्च प्रकाल्यमानमालोच्य 'अमुक' इत्येवं स्वनामग्राहं निवारयेत्, यथा-मैवं कथास्त्वमिति । यदि पुनरसौ गृहस्थः हस्तादिकं सचिस्तीदकेन प्रकाल्य दद्यात्, तदप्रासुकमिति ज्ञात्वा न प्रतिगृह्णीयादिति । आचा० २ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

किञ्च—

दोएहं तु जुंजमाणानं, एगो तत्थ निमंतए ।

दिज्जमाणं न इच्छेज्जा, उंदं से पडिलेहए ॥ ३७ ॥

द्वयोर्जुज्जतोः पात्रानां कुर्वतोरेकस्य वस्तुनः स्वामिनोरित्यर्थः । एकस्तत्र निमन्त्रयेत् तद्दानं प्रत्यामन्त्रयेत्, तदीयमानं नेच्छेत्तुत्सर्गतः, अपि तु छन्दमभिप्रायम् (से) तस्य द्वितीयस्य, प्रत्युपेक्षेत नेववक्त्रादिविकारैः, किमस्येदमिष्टं दीयमानं, नवेति?, इष्टं चेद्, गृह्णीयात्, न चेन्नैवेति । एवं भुञ्जानयोरभ्यवहारोद्येनयोरपि योजनीयम्, यतो 'जुज्जिः' पालनेऽभ्यवहारे च वर्तते इति सूत्रार्थः ॥ ३७ ॥

ततः—

दोएहं तु जुंजमाणानं, दो वि तत्थ निमंतए ।

दिज्जमाणं पडिच्छेज्जा, जं तत्थेसणियं जवे ॥ ३८ ॥

द्वयोस्तु पूर्ववत् जुज्जतोः जुञ्जानयोर्वा, द्वावपि तथातिप्रसादेन निमन्त्रयेयाताम् । तत्रायं विधिः—दीयमानं प्रतीच्छेत् गृह्णीयात्, यत्तत्रैषणियं भवेत्तदन्यदोपरहितमिति सूत्रार्थः ॥ ३८ ॥ इश० ५ अ० १ उ० ।

(३५) ग्राह्यवस्तुनामयुष्णग्रहणे विधिः—

से जिकखु वा जिकखुणी वा० जाव पविट्ठे समणे से जं पुण जाणेज्जा—असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा अच्चुसिणं वा अस्संजए भिक्षुपणियाए सुवेण वाविहुवणेण वा तालियंटेण वा पत्तेण वा साहाए वा साहाभंगेण वा पेहुणेण वा पेहुणहत्थेण वा चेद्धेण वा चेलकप्पेण वा हत्थेण वा सुहेण वा फूमेज्ज वा, वीएज्ज वा, से पुव्वामेव आलोएज्जा—आउसो ! त्ति वा जगिणि ! त्ति वा मा एतं तुमं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा अच्चुसिणं सुपेण वा० जाव फूमाहि वा, वीयाहि वा, अभिकंखासि मे दातुं, एमेव दल्लयाहि, मे सेवं वदंतस्स परो सुपेण वा० जाव वीयित्ता आहहु दलएज्जा, तहप्पगारं असणं वा० ४ अफामुयं जाव एो पणिगाहेज्जा ॥ स जित्तुगृहपतिकुलं प्रविष्टः सन् यदि पुनरेवं विजानीयात् । यथा—अयुष्णमोदनादिकम् असंयतो जित्तुपतिक्रिया शीतीकरणार्थं सुपेण वा, बीजनेन वा, तालवृत्तेन वा, मयूरपिच्छकृतव्यजनेनेत्यर्थः । तथा—पत्रेण वा, शाखया, शाखाजङ्गेन, पल्लवेनेत्यर्थः । तथा वह्नेण, वह्कलापेन वा, तथा वस्त्रेण वा वस्त्रकर्णेन वा मुखेन वा तथाप्रकारेणान्येन वा केनचित् (फूमेज्ज वेति) मुखवायुना शीतीकुर्यात्, हस्तादिभिर्वा बीजयेत्, स जित्तुः पूर्वमेवालोकयेत् दत्तोपयोगो

जवेत्, तथाकुर्वाणं च दृष्ट्वैतद्वेदत । तद्यथा—अमुक इति वा जगितीति वेत्यामन्य मैवं कथा यद्यभिकाङ्क्षसि मे दातुम्, तत् एवं स्थितमेव ददस्व, अथ पुनः स परो गृहस्थः (से) तस्य भिक्षोरेवं वदतोऽपि सुपेण च यावन्मुखेन वा बीजित्वा आहृत्य तथाप्रकारमशनादिकं दद्यात्, स च साधुरनेषणीयमिति मत्वा न परिगृह्णीयादिति । आचा० २ श्रु० १ अ० ७ उ० । नि० चु० ।

[३६] आधाकर्मिकादिविचारः—

इह खलु पाईणं वा पहीणं वा दाहिणं वा उदीणं वा संतेगतिया सहा भवंति गाहावती वा० जाव कम्मकरी वा, तेसिं च एणं एवं वुत्तपुव्वं जवति—जे इमे भवंति समणा जगवंतो सीलमंता वयमंता गुणमंता संजया संबुद्धा बंजचारिणो उवरया मेहुणाओ धम्माओ, एो खलु एतेमि कप्पति आधाकम्मिए असणं वा० ४ भोत्तए वा, पायत्तए वा, सेज्जं पुण इमं अमहं अप्पणो सअट्ठाए णिट्ठितं । तं जहा—असणं वा० ४ सव्वमेयं समणाणं णिसिरामो, अविद्याइं वयं पच्छा वि अप्पणो सअट्ठाए असणं वा० ४ वेतस्सामो, ए—यप्पगारं णिग्घोसं सोच्चा णिस्सम्म तहप्पगारं असणं वा० ४ अफामुयं अणेमणिज्जं जाव द्वाभे संते एो पणिगाहेज्जा ॥

[इहेत्यादि] इहेति वाक्योपन्यासे, प्रज्ञापककृत्रे वा । खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे, प्रज्ञापकाद्यपेक्षया प्राच्यादौ दिशि सन्ति विद्यन्ते पुरुषाः, तेषु च केचन श्रद्धालवो भवेयुः, ते च श्रावकाः प्रकृतिजद्रका वा, ते चामी गृहपतिर्यावत्कम्मकरी वेति, तेषां चेदमुक्तपूर्वं भवेत्—एमिति वाक्यालङ्कारे, य इमे श्रमणाः साधवो जगवन्तः शीलवन्तोऽष्टादशशीलाङ्गसहस्रधारिणो व्रतवन्तो रात्रिभोजनविरमणपष्टपञ्चमहाव्रतधारिणो गुणवन्तः पिण्डविशुद्धाद्युत्तरगुणोपेताः संयता इन्द्रियनोऽन्द्रियसंयमवन्तः संव्रता पिडिताश्रवद्वारा ब्रह्मचारिणो नवविधब्रह्मगुप्तिगुप्ताः उपरता मैथुनधर्मात् अष्टादशविकल्पब्रह्मोपेताः, एतेषां च न कल्पते आधाकर्मिकमशनादि भोक्तं, पातुं वा, अतो यदात्मार्थमस्माकं निष्ठितं सिद्धमशनादि० ४, तत्सर्वमेतेज्यः श्रमणेभ्यो [णिसिरामो त्ति] प्रयच्छाम । अपि च—वयं पश्चादात्मार्थमशनाद्यन्यत् वेतयिष्यामः संकल्पयिष्यामो निवर्त्तयिष्याम इति यावत्, तदेवं साधुरेवं निर्घोषं ध्वनिं स्वत एव श्रुत्वाऽन्यतो वा कुतश्चिन्नश्य ज्ञात्वा तथाप्रकारमशनादि पश्चात्कर्ममयादप्रासुकमनेषणायं मत्वा लाभे सति न प्रतिगृह्णीयादिति । आचा० २ श्रु० १ अ० ८ उ० ।

(३७) आकरस्त्रन्यादौ—

जे जिकखू णवगनिवेसे अयआगरंसि वा तंवागरंसि वा तनुआगरंसि वा सीमागरंसि वा रयणागरंसि वा वइरागरंसि वा अणुप्पविसित्ता असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पणिगाहेइ, पणिगाहंतं वा साइज्जइ ॥ ३७ ॥

अयं लोहं, तं जत्थ उप्पज्जति, सो अयागारो, तवं, सीसगं, हिरणं रुपयं सुवस्सं, वइरं रत्नविशेषः पाषाणकं, तत्थ जो गेहति, तस्स मासलहु, आणादिया य दोसा ।

अयमाऽआगरा खलु, जत्तियमित्ता य आहिया सुत्ते ।
तेसू असणादीणि, गिएहंताऽणाऽणो दोसा ॥ ११० ॥
मंगले अमंगले वा, पवत्तणणिवत्तणे य थिरमथिरे ।
दोसा णिव्विसमाणे, इमे य दोसा णिव्विडम्मि ॥ १११ ॥
पुढवि ससरक्ख हरिते, सच्चित्ते मीसए हिए संका ।
सयमेव कोइ गिएहति, तल्लीसाए अहव अणो ॥ ११२ ॥

णवगणिवेसे असत्थोवहता सच्चित्ता पुढवी, अहवा धाउ-
मट्टिताखतिनाए हत्था खरंठित्ता ससरक्खेण वा हत्थेण दे-
ज्ज, णवगणिवेसे वा हारियसंजयो सच्चित्तमीसस्स, तत्थऽ-
षेण सुवष्णातिते हरिते साइ संकिज्जति । अहवा कोइ संजतो
लुछो तप्पिक्खमिउकामो सयमेव गेहति । अहवा-साहुणि-
स्सनाते अणो कोइ गेहति, तत्थ आसंकाए गेहणकहुणा-
तिया दोसा, जम्हा एते दोसा तम्हा णवगणिवेसेसु णो
गेहज्ज ।

कारणे गेहज्जा वि-

असिन्ने ओमोयरिए, रायहुट्टे जए व गेलम्मे ।
अद्धाणरोहए वा, जतणा गहणं तु गीयत्थे ॥ ११३ ॥
पूर्ववत् ॥ नि० चु० ५ उ० ।

(३८) आरण्यकादीनाम्-

जे भिक्खू आरणयाणं वणट्टयाणं अरुवीजत्ताए पट्टि-
याणं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पमि-
गाहेइ, पमिगाहंतं वा साइज्ज ॥ ११४ ॥

“ जे आरणयाणं वणट्टयाणं अरुविजत्ताए पयट्ठिणं इ-
स्यादि ” अरण्यं गच्छंतीति आरण्यगा, वणं ठावंतीति वण-
ट्टा, आरण्या वनार्थाय धावन्तीत्यर्थः । तेसि जत्तापट्टियाणंजो
असणाती गेहति, जत्तापमिणियत्ताणं असणादिसंसं, खउरादि
वा, जो गेहति, तस्स आणादी दोसा, चउलहुं च पच्छित्तं ।

तणकट्टाऽऽहारगादी, आरण्यं वणं च काउ विषेया ।

अरुवि पविसंताणं, णियत्तमाणाण ततो य ॥ ११५ ॥

आदिसहातो पुप्फफलमूलकंदादीणि, तेसि वणछाणं अडवि
विसंताणं जं संबलं कतं, तन्नो णियत्ताणं जं किंचि चु-
एणादी, सेसं कंठं ।

तणकट्टपुप्फफलमू-लकंदपत्तादिहारका चेव ।

पत्थयणं वच्चंता, करेति पविसंतं सेसं च ॥ ११६ ॥

तणादिहारका अरुवि पविसंता अप्पणो पत्थयणं करेति,
सेसं उव्वरियं ।

अडवि पविसंताणं, अहवा पत्ते य पमिणियत्ताणं ।

जे भिक्खू असणादी, पमिच्छते आणमादीणि ॥ ११७ ॥

इमो सो-

पच्चाकम्ममतीते, णियट्टमाणे य बंध वा तेसि ।

अत्थिज्जा ए तदा सा, तद्वे अण्डव्वे य ॥ ११८ ॥

अरुवि पविसंतेणं जं संबलं कयं, तं साधूणं दातुं पच्चा अ-
प्पणो भरणं करेति, स णियट्टणे वि ण घेत्तवं, तेसि बंध वा,

तद्वे अण्डव्वे वा कया, सा अत्थेज्जा, तद्वं जं चेव घरातो
णीतं, अण्डव्वं-जं अडवीए कंदचुएणादि उप्पज्जति ।

पत्थयणं दाउं इमं करेति-

कम्मं कीतं पामि-च्चियं च अच्छेअगहणे विगिच्छं ।

कंदादीण व घातं, करेति पंचिदियाणं च ॥ ११९ ॥

अप्पणो कम्मं ति अणं करेति, अप्पणो वा क्रीणाति, पामिच्चं ति
उच्छिहं गेहंति, अणं सि वा अच्छिदंति, अह ण गेहंति प-
त्थयणं, तो विगिच्छंति लुहाए, जं अणागाढादि परिताविज्ज-
ति । अहवा-भुक्खितो कंदादि गेहति, तत्थ परित्तानंतणिप्फणं,
अहवा-भुक्खितो जं ज्ञायगतित्तिरादि घातिस्सति, परितावणा-
दिणिप्फणं, तिसु चरिमं । आरणातो णिगच्छेमाणाए जो गेहति
तस्स इमे दोसा-

गाढा-

चुएण खउरादि दाउं, कप्पट्टग देह कोव जह गोणे ।

वट्टण अष्ठाणयणे, खउरादि वऽसंखडे भोई ॥ १२० ॥

चुएणो वदरादियाण, गोरखदिरमादियाण खउरो, जत्तसेसं
वा साधूणं दाउं कप्पट्टिपहि पुत्तणत्तुभत्तिजगादिपहि
अणोहि य तदासाए अत्थमाणोहि जातिज्जमाणो जे वणे
कंदे मूले चुएणखउरभत्तसेसं वा । ते भणंति-दिष्ठा
मेहि साधूणं, एवं भणंते ते पण्णा रुणं करेताणि, ताणि
दट्टणं पदांसं गच्छेज्ज, जहा गावो पिरुणिज्जुत्ताए, तेसु वा
वट्टेसु अरुवीओ अणं वा आणेति, खउरादिजोहंति भारि-
यातिए सह असंखडं जवति, अंतरायदोसा य, जम्हा एव-
मादि दोसा, तम्हा वणं पविसंताणं णेताण वा ण घेत्तवं भवे ।

कारणे तु-

असिन्ने ओमोयरिए, रायहुट्टे जए व गेलम्मे ।

अद्धाणरोहए वा, जयणा गहणं तु गीयत्थे ॥ १२१ ॥

(जयणं त्ति) पण्यपरिहाणीए जाए चउलहुं पत्तो ताहे साव-
सेसं गेहति । नि० चु० १६ उ० ।

[३९] उत्सवेषु अर्चमासिकादिषु-

जे भिक्खू वा भिक्खुणी वा गाहावड्कुलं पिरुवायपडि-
याए अणुपविट्टे समाणे से जं पुण जाणेज्जा-असणं वा
पाणं वा खाइमं वा साइमं वा अचमिपोसहिएसु वा अ-
रुमासिएसु वा मासिएसु वा दोमासिएसु वा तेमासिएसु वा
चाउम्मासिएसु वा पंचमासिएसु वा उम्मासिएसु वा उज्जु
वा उज्जुसंथीसु वा उज्जुपरियट्टेसु वा वहेव समणमाहणअ-
तिहिक्खिणवणीमगे एगातो उक्खातो परिपसिज्जमाणे
पेहाए दोहि उक्खाहि परिपसिज्जमाणे पेहाए तिहि
उक्खाहि परिपसिज्जमाणे पेहाए चउहि उक्खाहि प-
रिपसिज्जमाणे पेहाए कुंभीमुहातो वा कट्ठावातितो वा
सप्पिहिसप्पिचयाओ वा परिपसिज्जमाणे पेहाए तहप्पगारं
असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा अपुरिसंतरककं
० जाव अणासेवितं अफामुयं अणेसणिज्जं जाव णो प-
मिगाहेज्जा, अह पुण एवं जाणेज्जा-पुरिसंतरककं जाव
आसेवितं फामुयं जाव पमिगाहेज्जा ॥

स जावभिक्षुयत्पुनरशनादिकमाहारमेवञ्चृतं जानीयात् । त-
पथा—अष्टम्यां पौषध उपवासादिकः अष्टमीपौषधः । स विद्यते
येषां ते अष्टमीपौषधिका उत्सवाः । तथा अर्द्धमासिकादयश्च,
ऋतुसंधिः ऋतोः पर्यवसानम्, ऋतुपरिचयः ऋत्वन्तरमित्या-
दिषु बहून् श्रमणब्राह्मणातिथिकृपणवनीपकानेकस्मात्पिठरगाद्
गृहीत्वा कुरादिकं (परिदसिज्जमाणे स्ति) तदीयमानाहा-
रेण जोज्यमानान् प्रेक्ष्य दृष्ट्वा, एवं द्विकादिकादपि पिठरकाद्
गृहीत्वेत्यायोजनीयमिति । पिठरक एव संकटमुखः कुम्भी (क-
ल्लोवातितो) पञ्चपिठकं वा तस्माद्धि, कस्मादिति, (संति) संनि-
धिगौरसदिः सन्निवयः, तस्मादिति (परिणसिज्जमाणं पेहाए
ति) एवंञ्चृतं पिणं दीयमानं दृष्ट्वा अपुरुषान्तरकृतादिविशं-
षणमप्रासुकमनेषणीयमिति मन्यमानो ब्राह्मे सति न प्रतिगृही-
यादिति । एतदेव सविशेषणं ग्राह्यमाह—“अहेत्यादि” अयं पुनः
स भिक्षुरेवंभूतं जानीयात्ततो गृहीयादिति संबन्धः । तद्यथा-
पुरुषान्तरकृतमित्यादि ।

साम्प्रतं येषु कुलेषु भिक्षार्थं प्रवेष्टव्यं, तान्यधिहृत्याह—

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा गाहावडकुलं पिंडवायपदि-
याए अणुपविट्टे समाणे से जं पुण जाणेज्जा—असणं वा
पाणं वा खाइमं वा साइमं वा समवाएसु वा पिंडणियरेसु
वा इंदमहेसु वा खंदमहेसु वा रुदमहेसु वा मुगुंदमहेसु वा
चूतमहेसु वा जक्खमहेसु वा एणमहेसु वा थूभ-
महेसु वा चेइयमहेसु वा रुक्खमहेसु वा गिरिमहेसु वा
दरिमहेसु वा अगडमहेसु वा तमागमहेसु वा दहम-
हेसु वा णदीमहेसु वा सरमहेसु वा सागरमहेसु वा
आगरमहेसु वा अस्सतरेसु वा तहप्पगारेसु विरूवरू-
वेसु महामहेसु वट्टमाणेसु वट्टे समणमाहणअतिथिकि-
णवणीमएसु एगातो उक्खातो परिणसिज्जमाणे पेहाए
दाहिं० जाव सप्पिहिसप्पिचयातो वा परिणसिज्जमाणे पे-
हाए तहप्पगारं असणं वा० ४ अपुरिसंतरकरुं वा० जाव
णो पडिगाहेज्जा, अह पुण एवं जाणेज्जा—दिस्सं जं तेसिं दा-
यव्वं, अह तस्य भुंजमाणं पेहाए गाहावतिभारियं वा गाहा-
वतिजगिणिं वा गाहावतिपुत्तं वा गाहावतिधूयं वा सुहं वा
धात्तिं वा दासं वा दासिं वा कम्मकरं वा कम्मकरिं वा से पु-
व्वापेव आलोएज्जा—आउसे चि वा जगिणि चि वा दाहि-
सि मे एत्तो अणायरं भोगणजायं, सेवं वदंतस्स परो असणं
वा० ४ आहट्टु दलएज्जा, तहप्पगारं असणं वा० ४ सयं वा णं
जाएज्जा, परो वा से देज्जा, फासुयं० जाव पणिगाहेज्जा ॥

तथा “से भिक्षू” इत्यादि । स भिक्षुयत्पुनरेवंभूतमाहारादि-
कं जानीयात् तदपुरुषान्तरकृतादिविशेषणम् । अप्रासुकमनेष-
णीयमिति मन्यमानो न गृहीयादिति संबन्धः । तत्र समवायो
मेवकः संखच्छेदधेय्यादेः पिणमनिकरः पितृपिणं मृतकमक-
मित्यर्थः । इच्छात्सवः प्रतीतः, स्कन्दः स्वामिकार्तिक्यस्तस्य
महिमा पूजा विशिष्टे काले क्रियते । रुद्रादयः प्रतीताः, नवरं
मुकुन्दो बलदेवः, तदेवंभूतेषु नाताप्रकारेषु प्रकरणेषु सत्सु तेषु
२४६

य यदि यः कश्चित् श्रमणब्राह्मणातिथिकृपणवनीपकादिपत-
ति, तस्मै सर्वस्मै दीयत इति मन्यमानो पुरुषान्तर इति कृता-
दिविशेषणविशिष्टमाहारादिकं न गृहीयात् । अथापि सर्वस्मै न
दीयते, तथापि जनाकीर्णमिति मन्यमान एवभूते संखकिविशेषे
न प्रविशति । एतदेव सविशेषणं ग्राह्यमाह—“अहेत्यादि”
अथ पुनरेवंभूतमाहारादिकं जानीयात् । तद्यथा—दत्तं यत्तेज्यः
श्रमणादिभ्यो दातव्यमथानन्तरं तत्र स्वत एव तान् गृहस्थान्
श्रुजानान् प्रेक्ष्य दृष्ट्वा आहारार्थं तत्र यायात् तान् गृहस्थान्, स्त्र-
नामग्राह्यमाह । तद्यथा—गृहपतिभार्यादिकं श्रुजानं पूर्वमेवाऽऽशोक-
येत् पश्येत् प्रभुं प्रभुसादष्टं वा ब्रूयात् । तद्यथा—आयुष्मति ! भगि-
नीयादि दास्यसि मह्यमन्यतरद्वाजनजातमित्येवं वदते साधवे
परो गृहस्थ आहृत्याऽऽशनादिकं दद्यात् । अत्र च जनसंकुत्रत्वात् सति
वाऽन्यस्मिन् कारणे स्वत एव साधुर्याचेत, अयाचितो वा गृह-
स्थो दद्यात्, तत्प्रासुकमनेषणीयमिति मन्यमानो गृहीयादिति ।
आचा० १ भु० १ अ० १ उ० ।

जे भिक्षू वा भिक्षुणी वा० जाव पविट्टे समाणे
से जाइं पुण कुलाइं जाणेज्जा । तं जहा—उगकुलाणि
वा भोगकुलाणि वा राइसकुलाणि वा खत्तियकुलाणि वा
इक्खागकुलाणि वा हरिवंसकुलाणि वा पत्तियकुलाणि
वा वेसियकुलाणि वा गंगागकुलाणि वा कोट्टागकुलाणि
वा गामरक्खकुलाणि वा वोक्कसालियकुलाणि वा अ-
स्यरेसु वा तहप्पगारेषु कुलेषु अट्टगुणिएसु वा अग्ररहितेसु
वा असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा फासुयं एस-
णिज्जं० जाव पणिगाहेज्जा ।

“से भिक्षू” इत्यादि । स भिक्षुर्भिक्षार्थं प्रवेष्टुकामो यानि
पुनरेवंभूतानि जानीयात्, तेषु प्रविशति संबन्धः । तद्यथा—
उग्रा आरक्षिका भोगा राज्ञः पूज्यस्थानीया राजन्याः सखि-
स्थानीयाः क्षत्रिया राष्ट्रकूटादय इत्याकाशे ऋषभस्वामिर्ब-
शिकाः हरिवंश्या हरिवंशजा अरिष्टनेमिवंशस्थानीयाः (प-
त्तिय स्ति) गोष्ठाः वैश्या वणिजः गण्डकाः नापिताः, ये हि
ग्रामे उद्धोषयन्ति, कोट्टागाः काष्ठतृककाः, वरूकिन इत्यर्थः ।
वोक्कशास्त्रियाः तनुवायाः, कियन्तो वा वच्यन्ते ?, इत्युपसंहर-
ति—अन्यतरेषु वा तथाप्रकारेष्वनुगुप्सितेषु कुलेषु नानादेश-
विनेयसुखप्रतिपत्त्यर्थं पर्यायान्तरेण दर्शयत्यगहोषु, यदि वा-
नुगुप्सितानि चर्मकारकुत्रादीनि, गह्वाणि दास्यादिकुत्राणि, वि-
पर्यभूतेषु कुत्रेषु लज्यमानमाहारादिकं प्रासुकमनेषणीयमिति
मन्यमानो गृहीयादिति । आचा० १ भु० १ अ० २ उ० ।

(४०) इच्छादिखण्डादि—

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा से जं पुण जाणेज्जा—अंतरुचुयं
वा उचुचुगमियं वा उचुचुचोयगं वा उचुचुमेरुगं वा उचुचुसालगं
वा उचुचुमादगं वा संवत्तिं वा संवत्तिथयालगं वा अस्सि
खत्तु पणिगाहियंसि अप्पे सिया भोगणजाए बहु उज्जि-
यधम्मिए तहणगारं अंतरुचुयं वा० जाव संवत्तिथयालगं
वा अफासुयं० जाव णो पणिगाहेज्जा ।

“से” इत्यादि । स भिक्षुयत्पुनरेवंभूतमाहारादिकं जा-

नीयात् । तद्यथा- (अंतरुच्छ्रयं व स्ति) इकुपर्वमध्यम् । (उच्छ्र-
गंरियं स्ति) सपर्वेणुसकलम् (चायगं) पीलितेकुच्छ्रादिकं
[मेरुगं ति] अग्रम् [सालगं ति] दीर्घशाखा [मातृगं ति]
शाखैकदेशः [संवलि स्ति] मुन्नादीनां विध्वस्तफलः [सं-
वलिधालगं ति] वल्लादिफलीनां पाकः । अत्रैवंभूते परिशृ-
हीतेऽप्यन्तरिद्धादिकल्पमशनीयं बहु परित्यजनधर्मकमि-
ति मत्वा न गृहीयादिति । आचा० २ शु० १ अ० १० उ० ।

परपीडादिप्रतिषेधाधिकारादिदमाह-

उत्पलं पउमं वा वि, कुमुयं वा मगदंतियं ।

अन्नं वा पुष्प सच्चित्तं, तं च संलुंचिया दए ॥ १४ ॥

उत्पलं नीलोत्पलादि, पद्ममखिदं वाऽपि, कुमुदं वा गर्दभ-
कं वा, मगदन्तिकां मेत्तिकां, मल्लिकामित्यन्ये, तथा-अन्यद्वा
पुष्पं सच्चित्तं शास्त्रमलीपुष्पादि, तच्च संलुंच्यापनीय छित्वा,
दद्यादिति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥

तं भवे भत्त पाणं तु, संजयाणं अकप्पियं ।

दितियं पमिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ १५ ॥

उत्पलं पउमं वावि, कुमुयं वा मगदंतियं ।

अन्नं वा पुष्प सच्चित्तं, तं च संमदिया दए ॥ १६ ॥

तं भवे जत्त पाणं तु, संजयाणं अकप्पियं ।

दितियं पडिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ १७ ॥

तादृशं भक्तपानं तु संयतानामकल्पिकं, यतश्चैवमतो ददर्शी
प्रत्याचक्षीत-न मम कल्पते तादृशमिति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ एवं
तच्च संमृद्य दद्यात् । संमर्दनं नाम-पूर्वच्छिन्नानामेवापरिण-
तानां मर्दनम् । शेषं सूत्रद्वयेऽपि तुल्यम् । आह-पतत्पूर्वमप्युक्त-
मेव-" संमर्दमाणी पाणाणि, वीयाणि हरियाणि य ।" इत्यत्र ।
उच्यते-सामान्येन विशेषाभिधानाददोषः ॥ १७ ॥

तथा-

साखुयं वा विरालियं, कुमुयं उत्पलनालियं ।

मुणालियं सासवनात्रियं, उच्छुखं अनिवुत्तं ॥ १८ ॥

सालुकं वा उत्पलकन्दं, विरालिकां पलासकन्दरूपां, पर्ववल्ली-
प्रतिपर्ववल्लीप्रतिपर्वकन्दमित्यन्ये, कुमुदोत्पलनालौ प्रतीतौ,
तथा मृणालिकां पद्मनीकन्दोत्थां, सर्पपनालिकां सिद्धार्थकम-
लरीं, तथा इक्षुखरुम्, अनिवृत्तं सच्चित्तम् । पतञ्जनिवृत्तग्रहणं
संवन्नाभिसंबध्यत इति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥

किं च-

तरुणं वा पवात्तं, रुक्खस्स तणगस्स वा ।

अन्नस्स वा वि हरियस्स, आमगं परिवज्जए ॥ १९ ॥

तरुणं वा प्रवालं पल्लवं वृक्षस्य चिञ्चिकादेः, तणस्य वा
मधुरतृणादेः, अन्यस्य वाऽपि हरितस्याऽऽर्द्धकादेः आमम् अपरि-
णतं परिवर्जयेदिति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥

तथा-

तरुणियं वा छिवारिं, आमियं जज्जियं सइ ।

दितियं पमिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ २० ॥

तरुणां वा असंजातां (छिवारिमिति) मुन्नादिफलम्, आमा-

मसिद्धां सचेतनां, तथा भजिनां सद्देकवारं ददर्शी प्रत्या-
चक्षीत, न मम कल्पते तादृशं भोजनार्थमिति सूत्रार्थः ॥ २० ॥

तद्वा कोलमणुस्मिन्नं, वेणुयं कासवनालियं ।

तिलपप्पुणं नीमं, आमगं परिवज्जए ॥ २१ ॥

तथा कोलं बदरम् अस्मिन्नं बहुपुद्गकयोगेनाऽनापादितविकारा-
न्तरं, वेणुकं वंसकारिणं, कासवनालिकं श्रीपर्णीफलम्, अस्मि-
मिति सर्वत्र योज्यम् । तिलपपटं पिष्टतिलमयम्, नीमं नीमफल-
म्, आमं परिवर्जयेदिति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥

तदेव चाउलं पिष्टं, वियडं वा तत्तनिव्वुत्तं ।

तिलपिष्टं पूष्णिनागं, आमगं परिवज्जए ॥ २२ ॥

तथैव ताण्डुलं पिष्टं, होट्टमित्यर्थः । विकटं वा शुद्धोदकं, तप्त-
निवृत्तं कथितं सत् शीतीचूतं, तप्तनिवृत्तम् वा अप्रवृत्तत्रिदणं,
तिलपिष्टं तिललोष्टं, पूतिपिष्टाकं सर्पपखलम्, आमं परिवर्जये-
दिति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥

कविट्टं माउलिंगं च, मूलगं मूत्रवत्तियं ।

आमं असत्यपरिणयं, मणसा वि न पत्यए ॥ २३ ॥

कपित्थं कपित्थफलं, मातुलिङ्गं च वीजपूरकं, मूलकं सपत्र-
जालकं, मूलवर्तिकां मूलकन्दचक्राक्षिम्, आमामपक्वाम्, अशस्त्रप-
रिणतां स्वकायशाखादिनाऽविध्वस्ताम्, अनन्तकायत्वात् गुरु-
त्वव्यापनार्थमुज्यम् । मनसाऽपि न प्रायेयेदिति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥

तदेव फलमंथूणि, वीयमंथूणि जाणिय ।

विहेलगं पियालं च, आमगं परिवज्जए ॥ २४ ॥

तथैव फलमंथून् बदरचूर्णान्, वीजमंथून् यवादिचूर्णान्, ज्ञात्वा
प्रवचनतो विभीतकं विभीतकफलं, प्रियालं वा प्रियालफलं च,
आममपरिणतं परिवर्जयेदिति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥ दश० ५ अ० २ उ० ।

उन्मिश्रम्-

असणं पाणगं वा वि, खाइमं साइमं तद्वा ।

पुष्पेसु होज्ज उम्पीसं, वीएसु हरिणसु वा ॥ २५ ॥

अशनं पानकं वाऽपि खाद्यं स्वाद्यं तथा पुष्पैर्जातिपाटलादि-
भिर्भवेदुन्मिश्रं वीजैर्हरितैर्वैति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥

तं जवे भत्तपाणं तु, संजयाणं अकप्पियं ।

दितियं पमियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ २६ ॥

तादृशं भक्तपानं तु संयतानामकल्पिकं, यतश्चैवमतो ददर्शी
प्रत्याचक्षीत, न मम कल्पते तादृशमिति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ दश० ५
अ० १ उ० । (उक्तमोपादानादोषाः स्वस्थस्थाने निरूपिताः)

(४१) साम्प्रतमौषधिविषयं विधिमाह-

से भिक्खू वा भिक्खूणी वा गाहावड्कुलं पिण्वायपमि-
याए अणुपविट्ठे समाणं से जाओ पुण ओसहिओ जाणैज्जा-
कसिणाओ सामियाओ अविदलकमाओ अतिरिच्छच्छि-
ष्ठातो अवाच्छिष्ठाओ तरुणियं वा त्रिवारिं अणचिकं-
ताभज्जितं पेहाए अफासुयं अणैसणिज्जं ति पण्णमाणे बाजे
संते णो पमिगाहेज्जा ॥

"से निक्खू वेत्थादि ।" स जावभिक्खुगृहपतिकुलं प्रविष्टः सन्याः पुनरौषधीः शालिबीजादिका एवंभूता जानीयात् । तद्यथा—(क-सिणाश्रोत्ति) कृत्स्नाः संपूर्णा अनुग्रहताः । अत्र च द्रव्यभावाभ्यां चतुर्भङ्गिका-तत्र द्रव्यकृत्स्ना अशस्त्रोपहताः, भावकृत्स्नाः सचित्ताः, तत्र कृत्स्ना इत्यनेन चतुर्भङ्गकेषु आद्यं जङ्गवयमुपात्तम् । (सासियाश्रोत्ति) जीवस्य स्व आत्मीय उत्पत्तिप्रत्ययो वासु ता स्वाश्रयाः, अधिनष्टोपेयनय इत्यर्थः । आगमे च कासांचिदौषधीनामविनष्टोपेयनिकालः पठ्यते । तदुक्तम्—“पतेसि णं भंते ! सालीणं केवइयं कालं जोणी संचिच्छे ?” इत्याद्यालापकाः । (अविदलकडाश्रोत्ति) न द्विदलकृता अद्विदलकृता अनूर्द्धपादिता इत्यर्थः । (अतिरिच्छच्छिषाश्रोत्ति) तिरश्चीनं जिघ्राः कन्दकीकृताः, तत्प्रतिपेयादतिरश्चीनचिन्नाः । एताश्च द्रव्यतः कृत्स्नाः, जावतो जाज्याः (अवोचिन्नाश्रोत्ति) व्यवचिन्नजीवरहिताः, न व्यवचिन्ना अव्यवचिन्नाः, भावतः कृत्स्ना इत्यर्थः । तथा [तरुणियं वा ङिवारि ति] तरुणीमपरिपक्वम् [ङिवारि ति] मुक्तादेः फलिम् । तामेव विशिनष्टि—[अणजिकंताज्जियं ति] न अजिकान्ता जीवितादनजिकान्ता, सचेतनेत्यर्थः । इति अभजिततामभन्ताममर्दितामविराभितामित्यर्थः । इति प्रेक्ष्य दृष्ट्वा तदेवंचूनमाहारजातमप्रासुकमनेपणीयं वा मन्यमानः लाभे सति न प्रतिगृह्णीयात् ।

साम्प्रतमेतदेव सूत्रं विपर्ययेणाऽऽह—

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा० जाव पावेद्वे समणे से जाओ पुण ओसहीओ जाणेज्जा—अरुणिणाओ असासियाओ विदलकडाओ तिरिच्छच्छिषाओ अवोचिन्नाओ तरुणियं वा ङिवारि अजिकंतज्जियं पेहाए फामुयं एस—णिज्जं ति मसमाणे लाभे संते णो पडिगाहेज्जा ॥

“से भिक्खू वा” इत्यादि । स एव भावभिक्खुर्याः पुनरौषधीरेवं जानीयात् । तद्यथा—अकृत्स्ना असंपूर्णा द्रव्यतो भावतश्च पूर्ववत्, मखाश्रयो विनष्टोपेयनयः, द्विदलकृता ऊर्द्धपादिताः, तिरश्चीनचिन्नाः कन्दकीकृताः, तथा तरुणिकां वा फलीं, जीवितादपक्वाभ्यां जगनां चेति, तदेवंभूतमाहारजातं प्रासुकमनेपणीयं च मन्यमानो लाभे सति कारणे गृह्णीयादिति ।

ग्राह्याग्राह्याधिकार एवाऽऽहारविशेषमधिकृत्याऽऽह—

से निक्खू वा भिक्खुणी वा० जाव पविसमाणे से जाओ पुण जाणेज्जा—पिहुयं वा बहुरयं वा जज्जियं वा मंथुं वा चाउलं वा चाउलपल्लवं वा सइं संज्जियं अफामुयं अणेस—णिज्जं मसमाणे लाभे संते णो पडिगाहेज्जा ॥

“से भिक्खू वा” इत्यादि । स जावभिक्खुगृहपतिकुलं प्रविष्टः स न इत्यादि पूर्ववद्यावत् (पिहुयं व ति) पृथुकं, जातावेकवचनम् । नवस्य शालिबीजादेरग्नित्वा ये लाजाः क्रियन्ते त इति, बहुरजस्तुपादिकं यस्मिन्तद् बहुरजः । (भज्जियं ति) अभ्यर्द्धपक्वं गोधूमादेः शीयकम्, अन्यद्वा तिलगोधूमादि, तथा गोधूमादेर्भन्थुं चूर्णं, तथा चाउलास्तएमुखाः शालिबीजादेः, त एव चूर्णीकृतास्तत्कणिका वा (चाउलपल्लवं ति) तदेवंभूतं पृथुकाद्याहारजातं सकृदेकवारम् (संभज्जियं ति) आमर्दितां किञ्चिदग्निना किञ्चिदपरशस्त्रेणाप्रासुकमनेपणीयं मन्यमानो लाभे सति न प्रतिगृह्णीयात् ।

एतद्विपरीतं ग्राह्यामित्याह—

से निक्खू वा निक्खुणी वा० जाव समाणे से जं पुण जाणेज्जा—पिहुयं वा० जाव चाउलपल्लवं वा असइं भज्जियं दुक्खुत्तो वा जज्जियं तिक्खुत्तो वा भज्जियं फामुयं एसणिज्जं० जाव लाजे संते पडिगाहेज्जा ॥

“से भिक्खू वा” इत्यादि पूर्ववत्, नवरं यदसकृदनेकशोऽभ्यादिना पक्वमामर्दितादुरभिपक्वादिदोषरहितं प्रासुकं मन्यमानो लाजे सति गृह्णीयादिति । आचा० २ भु० १ अ० १ उ० ।

(४२) क्रीतप्रायादि—

से भिक्खू वा निक्खुणी वा० जाव पविद्वे समणे से जं पुण जाणेज्जा—असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा अस्सपमियाए एगं साहम्मियं समुद्दिस्स पाणाइं चूताइं जीवाइं सत्ताइं समारंनं समुद्दिस्स कीयं पामिच्चं अच्चेज्जं अणिसट्ठं अभिहं आहहु वेइए ति तं तदुपगारं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पुरिसंतरकडं वा अपुरिसंतरकडं वा वहिया नोहडं वा अणीहमं वा अत्तट्ठियं वा अणत्तट्ठियं वा परिजुत्तं वा अपरिजुत्तं वा आसेवियं वा अणासेवियं वा अफामुयं वा० जाव णो पडिगाहेज्जा, एवं वहवे साहम्मिया एगं साहम्मिणि वहवे साहम्मिणीओ समुद्दिस्स चत्तारि आल्लानगा जाणियव्वा ॥

“से भिक्खू” इत्यादि । स जिभुर्यावत् गृहपतिकुलं प्रविष्टः संनवंभूतमाहारजातं नो प्रतिगृह्णीयादिति सम्बन्धः । (अस्सपडियाए ति) न विद्यते स्वं द्रव्यमस्य सोऽयमस्वः, निग्रथ इत्यर्थः । तत्प्रतिज्ञया कश्चिद् गृहस्थः प्रकृतिभक्षक एकं साधर्मिकं साधुं समुद्दिश्य निस्वोऽयमित्यभिसंधाय प्राणिनो ज्ञानानि जीवाः सत्याश्चेतेषां किञ्चिद्देवात् जेदः, तान् समारभ्येत्यनेन मध्यप्रहणास्तेजसमारम्भा गृहीताः, एतेषां च स्वरूपमिदम्—“ संकणो संरंभो, परियावकरो जवे समारंभो । आरंभो, उद्वओ, सुखणयाणं तु सव्वेसि ॥ ” इत्येवं समारम्भादि समुद्दिश्याधिकृत्य कर्म कुर्यादित्यनेन सर्वा विशुद्धिकोटिगृहीता । तथा क्रीतं मूल्यगृहीतं, (पामिच्चं) उच्छिन्नकम्, आच्छेद्यं परस्माद्व्यादाच्छिन्नम्, (अणिसट्ठं ति) अनिसट्ठं तत् स्वामिना अनुत्पन्नकलितं, चोलकादि अभ्याहृतं गृहस्थेनाऽऽनीतं, तदेवं ज्ञानं क्रीताद्याहृत्य (वेइए ति) ददात्यनेनापि समस्ता विशुद्धिकोटिगृहीता, तदाहारजातं चतुर्विधमपि तथाप्रकारमाधाकर्मोदिदोषघट्टं यो ददाति तस्मात् पुरुषादपरः पुरुषः पुरुषान्तरं, तत्कृतं वा, अपुरुषान्तरकृतं वा, तेनैव दात्रा कृतं, तथा—गृहाभिर्गतमनिगतं वा, तथा—तेनैव दात्रा स्वीकृतमस्वीकृतं वा, तेनैव दात्रा तस्माद्वहु परिशुक्तमपरिशुक्तं वा, तथा स्तोकरवादि-तमनास्वादिनं वा, तदेवमप्रासुकमनेपणीयं च मन्यमानो लाभे सति न प्रतिगृह्णीयादित्येतत् प्रथमचरमतीर्थकृतारकल्पनीयम्, मध्यतीर्थकराणां चान्यस्य कल्पत इति, एवं बहून् साधर्मिकान् समुद्दिश्य प्राग्वद् वाच्यम् । तथा साध्वीसूत्रमप्येकत्वबहुत्वाच्यां योजनीयमिति । आचा० २ भु० १ अ० १ उ० ।

(४३) नौकागतम्—

जे भिक्खू णावाउ णावागयस्स असणं वा पाणं वा

खाइमं वा साइमं वा पमिगाहेइ, पमिगाहंतं वा साइज्जइ ॥१९॥
 जे निक्खू णावाउ जलगयस्स असणं वा० ४ पमिगाहेइ,
 पमिगाहंतं वा साइज्जइ ॥ २० ॥ जे निक्खू णावाउ
 पंकगयस्स असणं वा० ४ पमिगाहेइ, पमिगाहंतं वा
 साइज्जइ ॥२१॥ जे निक्खू णावाउ थलगयस्स असणं
 वा० ४ पमिगाहेइ, पमिगाहंतं वा साइज्जइ ॥२२॥ जे नि-
 क्खू जलगओ णावागयस्स असणं वा० ४ पमिगाहेइ, पमि-
 गाहंतं वा साइज्जइ ॥२३॥ जे भिक्खू जलगओ जलगयस्स
 असणं वा० ४ पमिगाहेइ, पमिगाहंतं वा साइज्जइ ॥२४॥
 जे निक्खू जलगओ पंकगयस्स असणं वा० ४ पमिगाहेइ,
 पमिगाहंतं वा साइज्जइ ॥ २५ ॥ जे निक्खू जलगओ
 थलगयस्स असणं वा० ४ पमिगाहेइ, पमिगाहंतं वा साइ-
 ज्जइ ॥२६॥ जे निक्खू पंकगओ णावागयस्स असणं वा०
 ४ पमिगाहेइ, पमिगाहंतं वा साइज्जइ ॥२७॥ जे भिक्खू
 पंकगओ पंकगयस्स असणं वा० ४ पमिगाहेइ, पमिगाहंतं वा
 साइज्जइ ॥ २८ ॥ जे निक्खू पंकगओ जलगयस्स असणं
 वा० ४ पमिगाहेइ, पमिगाहंतं वा साइज्जइ ॥२९॥ जे भिक्खू
 पंकगओ थलगयस्स असणं वा० ४ पमिगाहेइ, पमिगाहंतं वा
 साइज्जइ ॥ ३० ॥ जे निक्खू थलगओ णावागयस्स अ-
 सणं वा० ४ पमिगाहेइ, पमिगाहंतं वा साइज्जइ ॥३१॥
 जे भिक्खू थलगओ जलगयस्स असणं वा० ४ पमिगाहेइ,
 पमिगाहंतं वा साइज्जइ ॥ ३२ ॥ जे भिक्खू थलगओ पं-
 कगयस्स असणं वा० ४ पमिगाहेइ, पमिगाहंतं वा साइज्जइ
 ॥ ३३ ॥ जे निक्खू थलगओ थलगयस्स असणं वा० ४
 पमिगाहेइ, पमिगाहंतं वा साइज्जइ ॥ ३४ ॥

गाहा-

णावे जले पंके थवे, संजोगा तत्थ होति णायव्वा ।

तत्थ गणं एको, गमणाऽऽगमणेण वितिओ उ ॥३८॥

णावागतो भिक्खू णावागयस्सेव दायगस्स हत्थातो अ-
 सणादीदि पमिगाहेति, तस्स चउलहुं । अपणेसु (तसु भंगेसु
 निक्खू णावागतो चैव, दायगा जलपंकथलगता, एतेसु चउ-
 रो भंगा । अस्सेसु चउभंगेसु निक्खू जलगतो, दायगा णावाज-
 पंकथलगता । अस्सेसु चउसु निक्खू पंकगओ, दायगा णा-
 वाजपंकथलगता । अस्सेसु चउसु भिक्खू थलगतो, दायगा
 णावाजपंकथलगता । एते सध्वे सोलससु धि पसेयं चउ-
 लहुं, णावगते दायगे पमिसेहो । एतेसु णावजलपंकथलप-
 हेसु ठितो भिक्खू दायगस्स सचाणपरट्ठाणसंजोगेण ठियस्स
 हत्थाओ गेहहतस्स दुगसंजोगाऽजिज्ञावं भमुंचतेण सोलस
 प्रंगा कायव्वा, पूर्ववत् । तत्थ कमं दरिसेह- (तत्थ गणं
 एको ति) णावारुढो णावागयस्स हत्थातो गेहति, एस
 पदमभंगा, णावागतो जलगयस्स हत्थातो गेहति, एवं पंकथवेसु
 धि गमणागमणेण ततियचउत्थभंगा । एवं सेसभंगा वि-
 बारस वववज्ज भाणियव्वा ।

गाहा-

एत्तो एगतरेणं, संजोगेणं तु जो उ पमिगाहे ।

सो आणा अणवत्थं, भिञ्जत्तविराहणं पावे ॥३९॥

कएउवा । सोलसमभंगा-थलगओ थलगयस्स समुदस्स अं-
 तरदाधे संभवति । सा पुढवी सचित्ता, मांसा वा, ससणि-
 का वा, तेण पमिसिज्जति ।

इमं वितियपदं-

अतिवे ओमोयारिण, रायहुठे भए व गेलभे ।

अद्धाणरोहए वा, जयणा गहणं तु गीयत्था ॥ ३० ॥

जयणा पणगपरिहाणी, मांसपरपरिहादि वा जयणा, भा-
 णियव्वा । नि० चू० १० उ० ।

[४४] तण्डुलप्रलम्बादि-

से निक्खू वा निक्खुणी वा से जं पुण जाणेज्जा-पिहूयं वा
 बहुरयं वा० जाव चाउलपलंवं वा असंजए निक्खुपमियाए
 चित्तमंताए सिलाए० जाव मकमसंताणाए कोट्टेसु वा, को-
 ट्टेति वा, कोट्टेसंति वा, उप्पिणिंसु वा, उप्पिणिति वा, उ-
 णिणिंसंति वा, तहप्पगारं पिहुं वा० जाव चाउलपलंवं वा
 अफामुयं० जाव णो पडिगाहेज्जा ।

“ से भिक्खू वा ” इत्यादि । स भिक्षुर्निष्कार्यं गृहपति-
 कुलं प्रविष्टः सन् यदि पुनरेतं विजानीयात् । तद्यथा-पृथुकं
 शाल्यादिलाजान् (बहुरयं ति) बहुकम् (चाउलपलंवं ति)
 अर्द्धपक्वशाल्यादिकणादिकमित्येवमादिकमसंयतो गृहस्थोजि-
 कुप्रतिज्ञया भिक्षुमुद्दिश्य चित्तमत्यां शिलायां तथा सबीजायां
 सहरितायां साण्णयां यावन्मर्कटसन्तानोपेतानामकुट्टिषुः कु-
 ट्टित्वन्तः, तथा कुट्टिति, कुट्टिष्यन्ति वा । एकवचनाधिकारेऽपि
 च्छान्दसत्वात् तद्व्यत्ययेन बहुवचनं छल्यम् । पुर्वत्र वा जातवि-
 क्वचनम्, तत्र पृथुकादिकं सचित्तं वाऽचित्तमत्यां शिलायां कु-
 ट्टयित्वा (उप्पिणिंसु ति) साध्वर्थे वा तावद्वत्त्वन्तो, ददति,
 दास्यन्ति वा, तदेवं तथाप्रकारं पृथुकादि ज्ञात्वा लाभे सति नो
 प्रतिगृहीयादिति । आचा० २ श्रु० १ श्रु० ६ उ० ।

से भिक्खू वा निक्खुणी वा० जाव समाणे से जं पुण
 जाणेज्जा-असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा अग-
 णिणिक्खित्तं तहप्पगारं असणं वा पाणं वा खाइमं वा सा-
 इमं वा अफामुयं० जाव लाभे संते णो पडिगाहेज्जा, केव-
 ली वूया-आयाणमेतं असंजए भिक्खुपमियाए उस्सि-
 चमाणे वा निस्सिचमाणे वा आमज्जमाणे वा पमज्जमाणे
 वा उत्तरेमाणे वा उप्पणमाणे वा अगणिजीवेहिसेज्जा वा,
 अह निक्खूणं पुव्वावदिट्ठा एम पडण्णा एस हेतू एस
 कारणं एमुवएसो जं तहप्पगारं असणं वा पाणं वा खाइमं
 वा साइमं वा अगणिणिक्खित्तं अफामुयं अणसणिज्जं
 हाजे संते णो पडिगाहेज्जा ।

“ से भिक्खू वेत्त्यादि । ” स भिक्षुर्गृहपतिकुलं प्रविष्टश्चतुर्विध-
 मप्याहारमन्वावुपरि निक्षिप्तं तथाप्रकारं ज्वालासंबन्धं लाभे

“ वोच्छिन्नमममं ” पदं व्याख्याति-

वुच्छिन्नममि ममंवे, सहसरुग्पायवसमनिमित्तं ।
दिदृत्तार्थं तं चिय, गिएहंतं । तिविह जेसज्जं ॥

व्यवच्छिन्ने मममे वर्त्तमानानां सहसा शूत्रविशूचिकादिका
रुग्पथेयत, तस्योपशमनिमित्तं दृष्टार्थं गीतार्थः, आदिशब्दात् सं-
विग्नादिगुणयुक्तास्ते अनागतमेव तदेव छव्यं गृह्णन्ति, येनोप-
शमो भवति, तच्च भेषजं छव्यं त्रिविधं-वातपित्तश्लेष्मभेषजभे-
दात् त्रिप्रकारं हेयम् । वृ० ५ उ० ।

जे भिक्खू पारियासिया पिप्पल्लिं वा पिप्पल्लिचुत्तं वा सिं-
गवेरचुत्तं वा० जाव पारियासियं विद्धं वा द्वाणं, उब्बिजयं
वा द्वाणं आहारिदं, आहारंतं वा साइज्जं ॥ १९८ ॥

पारियासियं णाम-रातो पज्जुसियं, अभिष्ठा पिप्पली, सा एव
सुहुमा भेदकता चुत्ता, एवं मिरीयसिगवेराणं पि, सिगवेरं सुं-
गो, जत्य विसए लोणं एत्थि, तत्थ उ सो उपच्चति, तं विललोणं
भन्नति, उब्बियं पुण सयंरुहं, जहा-सामुदं सिध्वं वा, एव-
मादि परिवासितं आहारंतस्स आणादो दोसा, चउगुरुं च ।
नि० चु० ११ उ० ।

(४६) बहिर्निहंतम्-

से निक्खू वा निक्खुणी वा से जं पुण जाणेज्जा-असणं
वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा परं समुद्दिस्स व-
हिया णीहडंतं परेहिं असमणुष्सायं अणिसिटं अफा-
सुयं० जाव णो पणिगाहेज्जा, तं परेहिं समणुष्सायं स-
मणिसिटं फासुयं लाजे संते० जाव पणिगाहेज्जा, एवं खलु
तस्स निक्खुस्स वा निक्खुणीए वा सामगियं ॥

स पुनर्यदेवंभूतमाहारजातं जानीयात् । तद्यथा-परं चारजटादि-
कमुद्दिश्य गृहान्तिष्कान्तं यच्च परैर्यदि भवान् कस्मैचिद्ददाति
तदा ददातिवत्येवमननुज्ञातं, न तु दातुर्वा स्वामित्वेनानिस्सृष्टं वा,
तद्वहुदोषदुष्टत्वादप्रासुकमनेष्णीयमिति मत्वा न प्रतिगृह्णीयात्,
विपरीतं तु प्रतिगृह्णीयादित्येतत्तस्य भिक्षोः सामग्र्यमिति ।
आचा० २ श्रु० १ अ० ६ अ० ।

(४७) भिक्षुसूपो न ग्राह्यः-

तस्य से पुव्वागमणेणं पुव्वाउत्ते चाउल्लोदणे पच्छाउत्ते
भिक्षिगसूवे कप्पइ, मे चाउल्लोदणे पणिगाहित्तए, नो से कप्पइ
भिक्षिगसूवे पणिगाहित्तए ॥ ३३ ॥ तस्य से पुव्वागमणेणं
पुव्वाउत्ते भिक्षिगसूवे पच्छाउत्ते चाउल्लोदणे, कप्पइ से
भिक्षिगसूवे पणिगाहित्तए, नो कप्पइ चाउल्लोदणे पणिगा-
हित्तए ॥ ३४ ॥ तस्य से पुव्वागमणेणं दो वि पच्छाउत्ताइं,
एवं नो से कप्पति दो वि पणिगाहित्तए, जे से तस्य पु-
व्वागमणेणं पुव्वाउत्ते से कप्पइ पणिगाहित्तए, जे से तस्य
पुव्वागमणेणं पच्छाउत्ते से नो कप्पइ पणिगाहित्तए ॥ ३५ ॥

“तत्थ” इत्यादितः “पणिगाहित्तएत्ति” यावत् सूत्रत्रयं सुगममा-
नवरम् (तत्थे चि) तत्र विकटगृहे वृक्षमूलादौ स्थितस्य सा-

धोः (पुव्वागमणेणं ति) आगमनात्पूर्वकालं पूर्वयुक्तस्तन्दुलौ-
दनः कल्पते, पश्चादायुक्तः (भिक्षिगसूवे चि) भिक्षुसूपो मसूर-
दालिर्माषदालिः, सस्नेहसूपो वा न कल्पते । अयमर्थः-तत्र यः
पूर्वायुक्तः साध्यागमनात्पूर्वमेव स्वार्थं गृहस्थैः पक्तुमारब्धः, स
कल्पते, दोषाजावात् । साध्यागमनानन्तरं च यः पक्तुमारब्धः स
पश्चादायुक्तः सन् न कल्पते, उक्तमादिदोषसंज्ञयात् । एवं शेषाद्या-
पकद्वयमपि भाव्यम् : ३३ । (३४) । (३५) कल्प० ६ क्षण ।
(पानकवक्तव्यता ‘पानक’ शब्दे । मांसशब्दं मांसविचारः)

(४८) लवणग्रहणम्-

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा० जाव समाणे से जं पुण
जाणेज्जा-विद्धं वा द्वाणं उब्बियं वा लोणं अस्मंजए भि-
क्खुपाडियाए चित्तमंताए सिलाए० जाव संताणाए भिदिं-
सु वा, भिदंति वा, जिदिस्संति वा, रुच्चिसु वा, रुच्चिति वा,
रुच्चिस्संति वा, वल्लिसु वा द्वाणं उब्बियं वा लोणं अफा-
सुयं० जाव णो पणिगाहेज्जा ।

“से भिक्खू वेत्यादि ।” स भिक्षुर्यदि पुनर्येवं विजानीयात् । तत्
यथा-(विलं इति) खनिविशेषोत्पन्नं लवणम्, अस्य चोपलक्षणार्थ-
त्वात् सैन्धवसौवर्चलादिकमपि छप्यम् । तथोद्भिज्जामिति-
समुद्रोपकण्टारोदकसंपर्कात् यदुद्भिज्यते लवणम्, अस्याप्यु-
पलक्षणार्थत्वात् कारोदकसेकात् यद् भवति रुमकादिकं त-
दपि ग्राह्यम्, तदेवं ज्ञातं लवणं पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टार्थं शिष्टा-
यामनैस्तुः कणिकाकारं कुर्युः, तथा साध्वर्थमेव जिन्दन्ति, भेत्स्य-
न्ति वा, तथा श्लक्ष्णतरार्थं (रुच्चिसु च चि) पिष्टवन्तः, पिष-
न्ति, पेक्ष्यन्ति वा, तदपि लवणमेवं प्रकारं ज्ञात्वा नो गृह्णी-
यात् । आचा० २ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा० जाव समाणे सिया से परो अ-
जिहट्टु अंतो पणिगाहंते विद्धं वा लोणं उब्बियं वा लोणं प-
रिभाएत्ताए णीहट्टु दल्लएज्जा, तदप्पगारं पडिग्गहं परदत्थं-
सि वा परपायंमि वा अफासुयं० पडिग्गहज्जा, से आहच्च
पडिगाहित्ते सिया, तं च णातिदूरगए जाणेज्जा, से तमायाए
तस्य गच्छेज्जा २, पुव्वामेव आलोएज्जा-आउसो ! चि वा
जइणीति वा इमं ते किं जाणता दिस्सं, उदाहु अजाणया१ । से
य भणेज्जा-णो खलु मे जाणया दिस्सं, अजाणया
कामं खलु । आउसो ! इदाणि णिभिरामि, तं जहा-भुंजह
च णं, परिजाएह च णं । तं परेहिं समणुष्सायं समणुसट्ठं
ततो संजयामेव जुंजेज्ज वा, पीएज्ज वा, जं च णो संचाए-
ति, जोत्तए वा पायए वा साहम्मिया, तस्य वसंति संजोइया
समणुएणा अपरिहारिया अदूरगया, तेसि अणुप्पदायव्वं
सिया, णो जत्य साहम्मिया जहेव बहुपरियावसे कीरति, तहेव
कायव्वं सिया, एवं खलु तस्स भिक्खुस्स वा निक्खुणीए वा
सामगियं ॥

“ से ” इत्यादि । स निक्षुग्गृहादौ प्रविष्टः, तस्य च स्यात्कवा-

चित्परो गृहस्थः (अभिदृष्टुं अतो इति) अन्तः प्रविश्य, पतद्-
ब्रहे काष्ठपट्टकादौ ग्लानाद्यर्थं खण्डादि याचमाने सति विरुं वा
लवणं खनिविशेषोत्पन्नमुद्भिजं वा लवणमाकराद्युत्पन्नं (परिभा-
षत्तु) दातव्यं विज्ञातव्यं, दातव्यद्रव्यात् कश्चिदंशं गृहीत्वेत्य-
र्थः । ततो निःसृत्य दद्यात्तथाप्रकारं परहस्तादिगतमेव प्रतिपेध-
येत्, तच्च (आहच्चेति) सहसा प्रतिगृहीतं जवेत्, तं च दातारम-
दूरगतं ज्ञात्वा स भिक्षुस्तल्लवणादिकमादाय तत्समीपं गच्छेद्,
गत्वा च पूर्वमेव तल्लवणादिकमालोकयेद्दर्शयेत्, एतच्च द्रव्यात्-अ-
मुक्तः इति वा, जगिति । इति वा, एतच्च तल्लवणादिकं त्वया जानता
दत्तमुताऽजानताः । एवमुक्तः सन् पर एवं वदेत् । यथा-पूर्वमया
अजानता दत्तं, साम्प्रतं तु यदि भवता तेन प्रयोजनं, ततो
दत्तमेतत्, परिभोगं कुरुष्व, तदेवं परैः समनुज्ञातं समनुसृष्टं
सत्प्राप्तुं, कारणवशात् अप्राप्तुं वा भुञ्जीत, पिबेद्वा ।
यच्च न शक्नोति भोक्तुं, पातुं वा, तत् साधर्मिकादिभ्यो दद्यात्,
तदज्ञाते बहुपर्यापन्नविधिं प्राक्तनवत् विदध्यात्, एतस्य भिक्षोः
सामग्र्यमिति । आचा० २ श्रु० १ अ० १० उ० । दश० ।

(४६) वनस्पतिप्रतिष्ठितम्-

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा० जाव समाणे से जं पुण
जाण्हेज्जा—असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा
वणस्सइकायपतिट्ठियं तहप्पगारं असणं वा० ४ वणस्स-
इकायपतिट्ठियं अफासुयं अण्णसण्णज्जं लाजे संते णो पणि-
गाहेज्जा, एवं तसकाए वि ॥

‘से भिक्षू वा’ इत्यादि । स भिक्षुर्गृहपतिकुत्रं प्रविष्टः सन्
यत्पुनरेवं जानीयाद्वनस्पतिकायप्रतिष्ठितं तं चतुर्विधमप्याहारं
गृहीत्यादिति । एवं वनस्पतिकायसूत्रमपि नेयमिति । अत्र च
वनस्पतिकायप्रतिष्ठितमित्यादिना निस्तिस्राद्य एषणादोषोऽभि-
हितः, एवमन्येऽप्येषणादोषा यथासंभवं सूत्रेष्वेवायोज्याः ।
आचा० २ श्रु० १ अ० ७ उ० । (वनीपकापिण्डोऽपि स्वस्थाने)

(५०) बह्वन्नग्रहणे तत्परिष्ठापनम्-

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा बहुपरियावणं ज्ञायणजायं
पणिगाहेत्ता नहवे साहम्मिया तत्थ वसंति संजोइया सम-
ण्णसा अपरिहारिया अदूरगया, तेसि अणालोइया अणा-
मंतिया परिच्छेवेति, माइछाणं संपासे, णो एवं करेज्जा, मे
तमादाय तत्थ गच्छेज्जा, से पुव्वामेव आलोएज्जा—आउ-
संतो ! समणा ! इमे मे असणे वा पाणे वा खाइमे वा साइमे
वा बहुपरियावणं, तं जुज्जह च णं, से सेवं वदंतं परो वदेज्जा-
आउसंतो ! समणा ! आहारमेयं असणं वा पाणं वा खाइमं
वा साइमं वा जावतियं २ परिभड्डं, तावतियं २ भोक्खामो
वा, पेहामो वा, सव्वमेयं परिसड्डं, सव्वमेयं भोक्खामो
वा, पेहामो वा ॥

‘से’ इत्यादि । स भिक्षुर्बह्वन्नादिपर्यापन्नं तन्त्रं परिगृह्य बहु-
मिवा प्रकारैराचार्यग्लानप्राचुर्यकार्यं दुर्लभद्रव्यादिभिः पर्या-
पन्नमाहारजातं परिगृह्य तद्वहुत्वाज्जोक्तुमसमर्थः । तत्र च साध-
र्मिकाः सांभोगिकाः समनोक्ता अपरिहारिका एकार्थ्याश्चादापकाः ।

इत्येतेषु सत्सु अदूरगतेषु वा ताननापृच्छय प्रमादितया परिष्ठाप-
येत् परित्यजेत्, एवं च मातृस्थानं संस्पृशेत्, तैवं कुर्यात्, यच्च कुर्या-
त्तद्दर्शयति-स भिक्षुस्तदधिकमाहारजातं परिगृह्य तत्समीपं ग-
च्छेद्, गत्वा च पूर्वमेवालोकायदर्शयेदेवं द्रव्यात्-आयुष्मन् ! श्रमण !
ममैतदशनादि बहु पर्यापन्नं, ताहं ज्जोक्तुमन्नमतो यूयं किं भुङ्क्ष्वम् ?
तस्य चैवं वदतः स परो द्रव्यात्-यावन्मात्रं ज्जोक्तुं शक्नुमस्ता-
वन्मात्रं भोक्ष्यामहे, पास्यामो वा, सर्वं वा परिशदत्तुं युज्यते तत्स-
र्वं ज्जोक्ष्यामहे पास्याम इति । आचा० २ श्रु० १ अ० ६ उ० ।
(‘संथव’ शब्दे संस्तववक्तव्यता । संसक्तव्याख्या ‘संसत्त’ शब्दे)

(५१) सुरभिं गृह्णाति, असुरभिं परिष्ठापयति-

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा० जाव समाणे अण्णयरं भो-
यणजायं पणिगाहेत्ता सुब्धिं सुब्धिं ज्ञोच्चा दुब्धिं दुब्धिं
परिट्ठेवेति, माइछाणं संपासे, णो एवं करेज्जा, सुब्धिं वा
दुब्धिं वा सव्वं भुंजे, ण छुड्डएज्जा । से भिक्षू वा भिक्षु-
णी वा० जाव समाणे अण्णयरं वा पाणगजायं पणिगाहेत्ता
पुप्फं आविइत्ता कसायं परिट्ठेवेति, माइछाणं संपासे, णो
एवं करेज्जा, पुप्फं पुप्फेति वा कसायं कसायेति वा सव्व-
मेयं भुंजेज्जा, णो किंचि वि परिट्ठेवेज्जा ॥

‘से’ इत्यादि । स भिक्षुरन्यतरजोजनजानं परिगृह्य सुरभिं २ भ-
क्षयेत्, दुर्गन्धं दुर्गन्धं वा परित्यजेद् । वीप्सायां द्विवचनम् । मा-
तृस्थानं चैवं संस्पृशेत्, तच्च न कुर्यात् । यथा च कुर्यात्तद्दर्शयति-
सुरभिं वा दुर्गन्धं वा सर्वं जुञ्जीत, न परित्यजेदिति ॥ एवं पान-
कसूत्रमपि, नवरं वर्षगन्धोपेतं पुष्पं, तद्विपरीतं कषायं, वीप्सायां
द्विवचनम् । दोषश्चानन्तरसूत्रयोरारणाख्यात् सूत्रार्थहानिः,
कर्मबन्धश्चेति । आचा० २ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

जे भिक्षू अण्णयरं पाणगजायं पणिगाहिता पुप्फं २
आइयंति, कसायं २ परिछावड्डं, परिछावंतं वा साइज्ज ४३ ॥

अन्यतरग्रहणात् अनेके पानकाः प्रदर्शिता भवन्ति । खण्डक-
पानगुल्लसक्करादालिममुद्दिनाचिन्नादिपाने, जातग्रहणात् प्रा-
प्तुं, पडोऽप्युपसर्गे, ग्रह आदाने, विधिपूर्वकं गृहीत्वा, पुप्फं ग्राम-
अच्छं वण्णं चरसफासेहि पधानं, कसायं स्पर्शादिप्रतिलोम-
मप्रधानं, कषायं बहुलं कलुषमिन्त्यर्थः । स्वसमयसंज्ञाप्रतिबद्ध-
मिदं सूत्रम् । एवं करेतस्स मासलहुं । एस सुत्तथो ।

अहुणा णिज्जत्तिगाहा-

जे गंधरमोवेतं, अच्छं व दवं तु तं जवे पुप्फं ।

जे दुब्धिगंधमरसं, कलुषं वा तं च वे कलुसं ॥ ३१५ ॥ कंठा ।

गाहा-

घित्तूण दोष्णि वि दवे, पत्तेयं अहव एकतो चैव ।

जे पुप्फमादिइत्ता, कुज्ज कसाए विगिंचणयं ॥ ३१६ ॥

दोष्णि वि-पुप्फं, कसायं च, एगम्मि वा भायखे, पत्तेगेसु वा
जायणेषु पुप्फमाइत्ता, कसाए परिट्ठवणं करेज्ज, तस्स मासलहुं,
इमे य दोसे पावेज्ज ।

गाहा-

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराधणं तहा दुविधं ।

पावति जम्हा तेणं, पुव्व कसाए-तरं पच्छा ॥ ३१६ ॥

आयसंजमविराहणा पुष्पं कसायं पिबे, इतरं पुष्पं पच्छा ।
जो पुष्पं पुष्पं पिबे, कसायं परिचवेति, तस्मिन्
दोसा । गाहा-

तस्मिन् य गिच्छो अस्मि, ऐच्छे अलजंतो एमणं पेढे ।
परिग्राविते य कूने, तसाण संगामादिदंतो ॥ ३१७ ॥

अच्छुदवे गिच्छो अस्मि कसायं ऐच्छति पातुं, तं कसायं परि-
चवेत्तुं पुष्पं वि हिंसतस्स सुत्तादिपलिमंथो, अच्छं अलमंतो वा
एसणं पेढेज्ज, आयविराहणादिया य बहु दोसाः कलुसे य परि-
चविप कूदासा । जहा-कूदे पाणिणो वज्जति, तहा तत्थ वि म-
च्छियादो पडिज्जति । अस्मि य तत्थ बहवे पर्यगा णिपतंति,
पिबोद्विगादि य संसज्जति, एवं बहुतसघातो दीसति । एत्थ सं-
गामादिदंतो-तत्थ कलुसे परिचविप मच्छियाओ वग्गति, तस्मि
घरकोइत्ता धावति, ताए वि मज्जारी. मज्जरीए सुणगो, सुणगस्स
वि अस्मो सुणगो. सुणहणिमित्तं सुणइसामिणो कलहेति, एवं
पक्खापक्खाए संगामा जवति । जम्हा एते दोसा तम्हा णो पुष्पं
आदिप कसायं परिचवेति । इमा सामायारी-वसहिपाओ अत्थ-
तो मिक्खागयमाहुआगमणं णाउं गच्छमानज्ज एक्कं दो तिष्णि
वा भायणे उग्गाहेति, तां जो जहा साधुसंघारुगो आगच्छति,
तस्स तहा पाणभोयणाओ अच्छंतेसु नायणेसु परिग्गात्रेति, एवं
अच्छं पुढो कज्जति, कलुसे पि पुढो कज्जति, तं कसायं पुच्छा
वा अपुच्छा वा पुष्पं पिबंति, तस्मि णिद्धितं पुच्छा पुष्पं पिबंति ।
पुच्छस्स इमे कारणा । गाहा-

आयरिणं अभाविणं पा-एगट्ठता पादपोमधुवण्डा ।

होति य सुहं विवेगो, सुह आयमणं व सागरी पच्छा ॥ ३१८ ॥

आयरियस्स पाणाए आयमणाए, एवं अभाविणं सेहस्स वि उ-
त्तरकात्रं पाणत्ता, पायपोसं अयाणदारं, एतेति धुरण्ठा, उच्चा-
रियस्स य सुहं विवेगो कज्जति, ण कूडातिदासा जवति ।
सागारिए य आयमणादि सुहं कज्जति ।

गाहा-

भाणस्स कप्पकरणं, ददूणं वहिआयमंतो वा ।

ओभावणमग्गहणं, कुज्जा दुविधं च वोच्छेदं ॥ ३१९ ॥

अच्छं नायणकप्पकरणं भवति, वहले पुण इमे अहम्मत-
रा, असुचितरत्तात् अग्गहणं वा करेज्ज, सर्वलोकापएक-
धर्मातोता होत अग्गाह्याः, अग्गाह्रा वा अग्गहणं, दुविधं वो-
च्छेदं करेज्ज, तद्दुग्गान्यद्रव्याः, तद्दुग्गं पानकम्, अन्यद्रव्यं
भक्तवस्त्रादि, अह वा तस्स साधो अन्नस्स वा साधो अव-
घाएणं पुण परिचवेतो वि सुखो ।

जतो । गाहा-

वित्थियपदे दोएहि वि बहु, मीसे व विगिचणारिहं होइ ।

अविगिचणारिहं वा, जवणिजे गिलाणमायरिए ॥ ३२० ॥

हो वि बहु-पुष्पं, कसायं च ऐज्जति, जहा अवस्सं कायं परिदु-
विज्जति, जह वि तं पिज्जं ति ताहे तं न पिबंति, पुष्पं पिबंति,
एस पत्तेयगहियाणं विहा, अह मासं गहियं, तत्थ गालिए पुष्पं
बहुयं, कसायं थोवं, ताहे तं परिदुविज्जति, पुष्पं पिबंति, अह-
या-कसायं विगिचणारिहं होइज्ज, अणसण्णज्जं ति, ताहे परि-
दुविज्जति, अहवा-अविगिचणारिहं पि जं आयरियातीणं जाव-
णिज्जं ष जवति, एवं परिदुवेतो सुखो ।

विगिचणारिहस्स वक्खाणं इमं । गाहा-

जं होति अप्पयं जं च-एणसियं तं विगिचणारिहं तु ॥
विमकत मंतकत वा, दव्वविरुद्धं कतं वा वि ॥ ३२१ ॥

अपेयं मज्जमांसरसादि, अणसणीयं तु उग्गमादिदांसजुत्तं,
अहवा अपेयं इमं पच्छद्वेण-विससंजुत्त, वसांकरणादिमंतेष
वा अभिमंतियं, दव्वविरुद्धं जहा-खारंयिलाणं ।

जे जिक्खू अमयरं भोयणजायं पणिगादित्ता सुब्धि
सुब्धि भुंजइ, सुब्धि दुब्धि परिद्वेइ, परिद्वतं वा साइ-
ज्जइ ॥ ३२२ ॥

सुजे सुब्धी, असुभं दुब्धी, शेपं पूर्ववत् ।

गाहा-

वणेण य मंथेण य, रसेण फामेण जं तु उव्वेता ।

तं जोयणं तु सुब्धि, तव्ववरीतं भवे दुब्धि ॥ ३२३ ॥

जं जोयणं वण्णं धरसफासेहिं सुभेहिं उव्वतं, तं सुब्धिं भ-
वति, इतरं दुब्धिं ।

अहवा गाहा-

रसान्नमवि दुग्गंथि, जोयणं तु न पूतियं ।

सुग्गंथि मरत्तालं पि, पूयं तेण सुब्धि तु ॥ ३२४ ॥

रसेण उव्वेयं पि भोयणं दुब्धि मंथं ए पूजितं, दुब्धि मंत्यर्थः ।
अरत्तालं पि भोयणं सुग्गंथि ज्जुत्तं, पूजित मंत्यर्थः ।

गाहा-

घेत्तूण जोयणदुग्गं, पत्तेयं अहव एकतो चेव ।

जे सुब्धिं भुंजित्ता, दुब्धिं तु विगिचणं कुज्जा ॥ ३२५ ॥

सुब्धिं दुब्धिं च भोयणं एकतो पत्तेयं घेत्तुं जो साहु सुब्धिं
भोच्चा दुब्धिं परिद्वेति, तस्म मासन्नहु, इमं य दोसा-

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराधणं तथा दुविधं ।

पावति जम्हा तेणं, दुब्धिं पुव्वेतरं पच्छा ॥ ३२६ ॥ कंठा ॥

इमे य दोसा-

रमगेहि अधिकवाए, अविधि मयं गात्रपक्कं मायी ।

लोभे एसण वाया-तो दिदंतो अज्जमंगुहिं ॥ ३२७ ॥

रसेसु गद्दी जवति, अणसाहहिंनो अहिगं खायति, जोयणमा-
णातो अहिगं खायति, एगओ गहियस्स उरुरित्तु सुभं खायति,
इतरं बडुति, कागसियालखइयकारगगेही, एवं अविही
जवति, इंगालदांसो य जवति, रसांगं गच्छे अ धिति अल-
मंतो गच्छाओ पक्कमति, अपक्कमंतो मय्यर्थः । मायी-मंरलीए रसा-
लं अलमंतो जिक्खागयो रसालं भोत्तुमागच्छति, भदकं जहकं
जोच्चा विवस्सं विरसमाहारतीत्यादिरसभोयणे लुद्धा एसणं पि
पेढेति, एत्थ दिदंतो अज्जमंगू । जहा-"अज्जमंगू आयरिया बहु-
स्सुया बहुपरियारा मधुरं आगता, तत्थ सद्धेहिं धरिज्जति, ता
कात्रं नरेण ओससा जाता, कालं काऊणं भवणवासो उव्ववसो,
साहुपडिवाहणं आगओ सरीरमहिमाए अद्धकत्ताए जीहं
णिह्वावति । पुच्छिओ-को भवं? जहाति-अज्जमंगू हं । साधू सद्दा-
य भणुसाद्धिजं गतो, एते दोसा । पडिपक्कं अज्जसमुदा, तं रस

गदाभीता एकतो सर्वं मेवेउं भुंजति, तं च अरसं विरसं वा वि सर्वं भुंजे, न उउण, सुत्राभिहितं च कृतं भवति ।

“रसमेदि ति” अस्य व्याख्या-

सुवृज्जीदृग्गजीहो, ऐच्छति छातो वि भुंजितुं इतरं ।

आवस्सए परिहारणं, गोयरे दीहो इ उज्जिणिया ॥३७२॥

इतरं दुग्भि ति लभंते वि सुवृज्जसणिमिस्सं दीहं भिक्खाय-
रियं अइति, सु पथमादिप सुत्तभावस्सएसु, परिहारणं भवति,
दुग्भियस्स उज्जिणिया परिहारणिया ।

“अधिकखाए ति” अस्य व्याख्या-

मणुस्सं नोयणज्जायं, भुंजताण तु एकतो ।

भुंजओ साहुजी सच्चि, अधिकखाए य वुव्वती ॥३७०॥

मनसो रुचितं मनोहं भोअणं, जातमाति प्रकारवाधकः,
साधुभिः सार्द्धं भुज्जतः जो अधिकतरं खाए सो अधिकखाओ
भक्षए । जम्हा एते दोसा-

तम्हा विधीए भुंजे, दिक्खमि गुरुण सेस रातिणिते ।

भुयति करंवे ऊणं, एवं समता तु सव्वेसि ॥ ३७१ ॥

का पुण विही, जाए आयरियगिलाणवावुव्वुआदिसमादिया-
ण उक्कटियं, पत्तेयगहियं वा दिक्खं, ससं मं वि रातिणिओ सु-
वृज्जिदृग्गवाविरोहेण, करंवे तु मंरुलाए भुंजति, एवं सव्वे-
सि समता भवति, एवं पुव्वुत्ता दोसा परिहारिया जवंति ।

कारणओ परिद्वेज्जा-

वितियपंदे दोष्णि वि वहु, मांसे व विगिंचणारिहं होज्जा ।

अविगिंचणारिदे वा, जवणिज्ज गिज्ञाणमायरिए ॥३७०॥

पूर्ववत् कंठ ।

जं होज्ज अभोज्जं जं, चउगैसियं तं विगिंचणारिहं तु ।

विसकय मंतकयं वा, दव्वविरुक्कं कंतं वा वि ॥ ३७१ ॥

पूर्ववत् ॥ ३३१ ॥ नि० चू० २ उ० ॥

(५२) अन्नगन्धः-

सेजिक्खु वा भिक्खुणी वा० जाव पविसमाणे से आगं-
तारेसु वा आरामगारेसु वा गाहावतिकुलेसु वा परि-
यावसहेसु वा अण्णंघाणि वा पाणंघाणि वा सुर-
भिगंधाणि वा अग्गाय से तत्थ आसायवन्नियाए मुच्चिए
गिण्ठं गदिह अज्जोववण्णे अहो गंधो अहो गंधो एो गं-
घमाघाएज्जा ॥

“से भिक्खु वा” इत्यादि । (आगंतारेसु वेति) पत्तनाद् बहिर्यु-
हेषु तेषु ह्यागत्यागत्य पथिकादयस्तद्वृत्ताति, तथाऽऽरामगृह-
ेषु वा, पर्यावसथेष्विति भिक्षुकादिमठेषु चेत्येवमादिष्वन्नपान-
गन्धान् सुरभीनाम्नाय स जिक्खुस्तेष्वारुवादनप्रतिज्ञया मूर्च्छि-
तोऽभ्युपपन्नः सन्नहो गन्धः, अहो गन्ध इत्येवमादरवान्न ग-
न्धं जिघृक्षेदिति । आचा० १ श्रु० १ अ० ८ उ० ।

[५३] आचार्याद्यर्थं तु-

आयरिए य गिलाणे, पाहुणए दुव्वलहे सहसदाणे ।

एवं होइ अजाया, इमा उ गहणे विही होइ ॥ ११३ ॥

कदाचित् कस्मिंश्चित् क्षेत्रे आचार्यप्रायोग्यं दुर्लभं भवति,
ततश्च सर्व एव सङ्घाटकाश्चाचार्यप्रायोग्यस्य ग्रहणं कुर्वन्ति ।
ततश्च तत् घृतादि कदाचित् सर्व एव लज्जन्ते, ततश्च तदुद्धरति,
अन्येषां च साधूनां पर्याप्तम्, एवमाचार्यार्थं गृहीतस्य शुक्ल-
स्यापि परिष्ठापना जवतीति । तथा ग्लानार्थमप्येवं गृहीतं
यदुद्धरति, प्राघूर्णकानामप्येवमेव, तथा दुर्लभलाभे सति स-
र्वैरयं सङ्घाटकैर्गृहीतमुद्धरतीति । तथा च- (सहसदाणे) अप्रत-
र्कितदाने सति प्रचुरमुद्धरति, ततश्चैवं भवति, अज्ञानाऽपरिष्ठा-
पनिका, तत्र वाऽऽचार्यादीनां ग्रहणेभ्यं विधिवद्भ्यमाद्यो
भवतीति ॥ ११३ ॥

कश्चात्साविति ? अत आह-

जइ तरुणो निरुव्वओ, भुंजइ सो मंरुज्जीए आयरिओ ।

असहुस्स वीसगहण, एमेव य होइ पाहुणए ॥ ११४ ॥

केचन एवं भणन्ति-यद्यसावाचार्यः तरुणो, निरुपहतपञ्चिन्द्रिय-
श्च, ततः स्वल्पशां मणुह्यमेव भुङ्क्ते सामान्यम् । अथ ‘असहू’
अममर्थः, ततस्तस्य विषयकं ग्रहणं प्रायोग्यस्य कर्त्तव्यम् ।
एवमेव प्राघूर्णकेऽपि विधिर्द्रष्टव्यः । यदि प्राघूर्णकः समर्थः, ततो
नैव तत् प्रायोग्यस्य ग्रहणं कर्त्तव्यम्, अथासमर्थः, ततः क्रियते इति ।
केचित्पुनरेवं भणन्ति । यदुत-समर्थस्याप्याचार्यस्य प्रायो-
ग्यग्रहणं कर्त्तव्यम् ॥ ११४ ॥

यदुत एते गुणा भवन्ति-

सुत्तयथिरीकरणं, विणओ गुरुपूणं वहुमाणे ।

भवइ य सहावुव्वी, वुव्वी बलवच्छणं चेव ॥ ११५ ॥

आचार्यस्य प्रायोग्यग्रहणेन सूत्रार्थयोः स्थिरीकरणं भवति, यतो
मनोज्ञाहारेण सूत्रार्थयोः सुखेनैव चिन्तयति, वाचाऽसक्तस्य अत
आचार्यस्य प्रायोग्यग्रहणं कर्त्तव्यम् । तथा विनयश्चानेन प्रकारेण
प्रदर्शितो भवति, गुरुपूजा कृता भवति, सेहस्य च आचार्य-
कृते बहुमानः प्रदर्शितो भवतीति; अन्यथाऽसौ सेह इदं चिन्तय-
ति-यदुत न कश्चिदत्र गुरुर्नाऽपि वृष्टुरिति, अतो विपरिणा-
मो भवति । तथा प्रायोग्यदानतश्च श्रद्धावृद्धिर्भवति, तथा
बुद्धेर्बलस्य च वर्द्धने कृतं भवति, तत्र महती निर्जरा भवती-
ति ॥ ११५ ॥

एएहिं कारणेहिं उ, केइ महस्स वि वयंति अणुकंपा ।

गुरुअणुकंपाए पुण, गच्छे नित्थे य अणुकंपा ॥ ११६ ॥

यभिः पूर्वोक्तकारणैः कश्चित्समर्थस्यापि आचार्यस्यानुकम्पा
कर्त्तव्या इत्येवं वदन्ति । यतः गुरोरनुकम्पया गच्छे तीर्थे चानु-
कम्पा कृता भवति; यतश्चैवमतः प्रायोग्यग्रहणं गुरोः कर्त्तव्य-
मिति ॥ ११६ ॥

कीदृशं पुनराचार्यप्रायोग्यं ग्राह्यमिति ? अत आह-

सइ लाभे पुण दव्वे, खेत्ते कात्ते य भावओ चेव ।

गहणं तिसु उक्कोसं, भावे जं जस्स अणुकूडं ॥ ११७ ॥

सति विद्यमाने लाभे द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो जावतश्च उत्कृष्टं
ग्राह्यम् । इदानीं नियुक्तिंकारो व्याख्यानयन्नाह- (गहणं तिसु
उक्कोसं) ग्रहणं त्रिषु उच्यते क्षेत्रकालेषु उत्कृष्टं कर्त्तव्यम्, भावे य-
द्वस्तु यस्यानुकूलं तत् गृह्यते ।

इदानीं भाष्यकृद्वाख्यानयति-तत्र द्रव्योत्कृष्टतां
प्रदर्शयन्नाह-

कलमोयणे तु पयसा, उक्कोसो हाणि कोद्ववुसो तु ।

तत्थ वि मिउ तुप्पयरं, जत्थ व जं अबियं दोसु ॥ ११८ ॥

कलमशाहयोदनं पयसा सङ्घृत्य उत्कृष्टं ग्राह्यं तद्वाने हान्या
तावत् गृह्यते यावत् कोष्ठवसुसम् । ' कोद्वं चाउन्नयं ' । तत्रा-
प्ययं विशेषः क्रियते-यदुत तदेव चाउन्नयं मृदु गृह्यते, तथा (तु-
प्ययरंति) स्निग्धतरं तदेव चाउन्नयं गृह्यते, उक्तं द्रव्योत्कृष्टम् ।

इदानीं क्षेत्रकालोत्कृष्टप्रतिपादनायाऽऽह-

(जत्थ व जं अचियं दांसु) द्वयाः क्षेत्रकात्रयोः यद्वस्तु यत्
पूजितं तत् तत्र गृह्यते । एतदुक्तं भवति-यद्यत्र क्षेत्रे बहुमतं क्षेत्रं
तत् तत्र तस्मिन् क्षेत्रोत्कृष्टमुच्यते, तच्च ग्राह्यं, तथा यद्वस्तु य-
स्मिन् कात्रे कालोत्कृष्टमुच्यते । भावोत्कृष्टं पुनः निर्युक्तिकारणैव
व्याख्यातम् । उक्तं प्रसंगागतम् ॥११८॥

इदानीं यत्तुक्ताचार्यादीनां गृहीतं सद् यथोद्वरति,

तथा प्रतिपादयन्नाह-

लाजे सङ् संवाको, गिएहङ् एगं उ इयरहा सव्वे ।

तस्मिन्पणो य पज्ज-त्तगेहणे होइ अइयं ॥ ११९ ॥
यदि तस्मिन् क्षेत्रे घृतादीनां स्वभावैर्नैव द्वाभोऽस्ति, ततस्तस्मि-
न्कात्रे सति आचार्यार्थमेक एव संघाटकः प्रायोग्यं गृह्णाति (इ-
यरहा स्ति) यदा तस्मिन् क्षेत्रे प्रायोग्यस्या प्रायोग्यस्य लाभः, तदा
सर्व एव संघाटकाः तस्याचार्यस्य आत्मनश्चार्थे, पर्याप्तग्रहणे
सति अतिरिक्तं भवति, ततश्च तत् परिष्ठाप्यते इति ॥१२१॥

इदानीं " गिलाण स्ति " व्याख्यानयन्नाह-

गेलन्नगहणनियमं, नाणत्तोहानियं पि तत्थ जवे ।

ओहासियमुव्वरियं, त्रिगिचए सेसगं भुंजे ॥१२०॥

ग्लानस्य यन्नियमेन प्रायोग्यग्रहणं, यदि परं नानात्वं " ओजा-
सितं पि " प्रार्थितमपि तत् ग्लाने भवति, ग्लानार्थे प्रायोग्यस्य
प्रार्थनमपि क्रियते, ततश्च " ओमासितं " प्रार्थितं यत् ग्लानार्थं, पुन-
श्च यदुद्वरति, ततस्तद् त्रिगिच्यते परित्यज्यते, (सेसगं भुंजे स्ति)
शेषं यदन्वभासितम् अप्रार्थितम् उच्चरितं, तं नृज्जात कश्चि-
त्साधुविति, प्रादूर्गकोऽपि आचार्यवद्वाख्यातो छष्ट्यः ॥१२०॥

इदानीं " दुल्लमे स्ति " व्याख्यानयन्नाह-

दुल्लहदव्वं व मिया. घयाइ घेतूण सेसमुस्मांति ।

थोवं देमि व गेएहा-मि वेति सहसा जते अयरिं ॥१२१॥

दुर्लभद्रव्यं वा स्याद्भवेत् घृतादि, तद् गृहीत्वोपजुष्य च य-
च्छेयं तदुत्सृजति, एवं वा परिष्ठापनिका भवति । (' सहसदाण-
स्ति ' व्याख्या ' परिचवणा ' शब्दे वक्ष्यते) ओष० ।

(५४) ग्लानार्थं गृहीत्वा स्वयं नाश्नोयात्-

से एगतिओ साहारणं वा पिंडवायं पमिगाहेज्जा, ते
साहम्मिए अणापुच्छिता जस्स जस्स इच्छइ, तस्स तस्म
खच्छं खच्छं दलयति, माइट्ठाणं सफासे, णो एवं करेज्जा, से
तमायाए तत्थ गच्छेज्जा, पुव्वामेव आलोइज्जा-आउसंतो !
समणा ! संति मम पुरे संघुया वा, तं जहा-आयरिए वा
उव्वज्झाए वा पवत्ती वा थेरे वा गणी वा गणहरे वा ग-
णावच्छेइया वा, अविद्याइ एतेसि खच्छं खच्छं दाहामि, से-
णेंवं वयंतं परो वइज्जा-कामं खज्जु आउसो ! अहापज्जत्तं णि-
सरादि, जावइयं जावइयं परो वयइ, तावइयं तावइयं णिसिरे-
ज्जा, सव्वमेयं परो वयति, सव्वमेयं णिनिरेज्जा । से एगति-
ओ मणुषं जोयणजायं पमिगाहेत्ता पत्तेणं जोयणें पलि-

च्छादेति, मा मतं दातियं तं ददुणं सयमातिए एवं आ-
यिए वा जाव गणावच्छेइ वा णो खज्जुमेकस्स पि किंचि
वि दायव्वं मिया, माइट्ठाणं सफासे, णा एवं करेज्जा । से त-
मायाए तत्थ गच्छेज्जा २ पुव्वामेव उत्ताएण हट्ठे पमि-
गाइं वदु इमं खज्जुत्ति २ आलोएज्जा, णो किंचि वि णि-
गूहेज्जा, से एगतिओ अमयरं भोयणजायं पमिगाहेज्जा,
जदयं २ भोच्चा विवणं विरसमाहाति, माइट्ठाणं सफासे,
णो एवं करेज्जा ।

" से " इत्यादि । स भिक्षुकतरः कश्चित्साधारणं बहुनां सा-
मायेन दत्तं, वाशब्दः पूर्वोत्तरापेक्षया पक्वान्तरद्योतकः । पिरुड-
पातं परिगृह्य तत्साधर्मिकाननापृच्छ्य यस्मै रोचते तस्मै तस्मै
स्वमनोपिकया [खद्वं खद्वं ति] प्रतनं प्रनूतं प्रयच्छति, एवं-
च मातृस्थानं संस्पृशेत्, तस्मान्नेवं कुर्यादिति । असाधारणापि-
एवावासावपि यद्विधेयं तद्विशयति- " सं इत्यादि । " स भिक्षु-
स्त्वमेपणीयं केवलं यथायासं पिरुमादाय तत्राचार्याद्यन्तिकं ग-
च्छेत् । गत्वा चैवं वदत्-यथा आयुष्मन् ! भ्रमण ! सन्ति विद्यन्ते
मम पुरः संस्तुता यदन्तिकं प्रव्रजितास्त्वसंबन्धिनः, पश्चात्
संस्तुता वा यदन्तिकं अर्पितं श्रुतं वा, तत्संबन्धिनो वा
अन्यत्रावासितास्तांश्च स्वनामग्राहम् । तद्यथा-आचार्याऽनुयो-
गधरः, उपाध्यायोऽध्यापकः, प्रवृत्तिरथायांमं वैयावृत्त्यादीं सा-
धूनां प्रवर्तकः, संयमादौ सीदतां साधूनां स्थिरीकरणाय स्थिरः,
गच्छाधियो गणो, यस्त्वाचार्यदेशीयो गुर्यादेशात् साधुगणं गृ-
हीत्वा पृथग्विहरति स गणधरः । गणावच्छेदकस्तु गच्छकार्य-
चिन्तकः (अधियाइति) एवमादीनि दृश्येतेतद्वदेत् । यथा-अहमे-
तेभ्यां युष्मदनुज्ञया (खद्वं खद्वं ति) प्रभूतं प्रनूतं दास्यामि । त-
देवं विज्ञप्तः सन् पर आचार्यादिर्यावन्मात्रमनुजानीते ताव-
न्मात्रमेव निस्सृजेद्द्यात्, सर्वानुज्ञया सर्वं वा दद्यादिति । किञ्च-
" से " इत्यादि सुगमम्, यावन्नेवं कुर्यात् । यच्च कुर्यात्तद्विशयति-स
निश्चुस्तं पिरुमादाय तत्राचार्याद्यन्तिकं गच्छेद्, गत्वा च सर्वं
यथावस्थितमेव दर्शयेत्, न किञ्चिद्वगूहेत् प्रच्छादयेदिति । सा-
म्प्रतमटतो मातृस्थानप्रतिषेधमाह- " सं इत्यादि । " स भिक्षुकतरः
कश्चिदन्यतरद्वर्णाद्युपेतं ज्ञाजनजातं परिगृह्यादन्नेव रसगृधु-
तया भक्षकं भक्षकं भुक्त्वा यद्विषणमन्प्रान्तादिकं तत्प्रतिश्रयं
समाहरत्यानयति, एवं च मातृस्थानं संस्पृशेत्, न चैवं कुर्या-
दिति ॥ आचा० २ श्रु० १ श्रु० १० उ० ।

णिगंयं च णं गाहावडकुलं पिंडवायपमियाए अणुप्पवि-
विट्ठं केइ दोहिं पिंडोहिं उवनिमंतेज्जा-एगं आउसो ! अप्प-
णा भुंजाहि, एगं थेराणं दइयाहि, से य तं पमिगाहेज्जा,
थेरा य से अणुगवेसियव्वा सिया, जत्थेव अणुवगेसमाणे
थेरे पासेज्जा, तत्थेव अणुपदायव्वे सिया, नो चेव णं अ-
णुगवेसमाणे थेरे पासेज्जा, तं नो अप्पणा भुंजेज्जा, नो
अप्पमिं दावए, एगंतं अणावाए अचिन्ते बहुफामुए थंमि-
ल्ले पमिन्नेहिता परिमज्जिता परिद्विधियव्वे सिया । निगं-
यं च णं गाहावडकुलं पिंडवायपडियाए अणुप्पविट्ठं केइ
तिहिं पिंमहिं उवनिमंतेज्जा-एगं आउसो ! अप्पणा भुंजाहि,
दो थेराणं दलयहि, से य ते पमिगाहेज्जा, थेरा य अणुग-

वेत्तमाणे मेमं तं चेव० जाव परिद्वियव्वे भिया । एवं० जाव
दमहिं पिमेहिं उवनिमेत्तेज्जा, एवर् एगं आउमो ! अप्पणा
जुंजाहिं, नव थेराणं दल्लयाहिं, मेमं तं चेव० जाव परिद्विय-
व्वे भिया । निगंथं च एं गाहावडकुलं० जाव केहं दोहिं
पडिगाहं उवनिमेत्तेज्जा-एगं आउमो ! अप्पणा पमिजुंजा-
हिं, एगं थेराणं दल्लयाहिं, सेय संपमिगाहं ज्जा तदेव० जाव
तं नो अप्पणा परिजुंजेज्जा, नो अमोसिं दावण, मेसं तं चेव
० जाव परिद्वियव्वे भिया, एवं० जाव दसहिं पडिगाहं, एवं
जहा पमिगहवत्तव्वया जणिआ, एवं गोच्छगरयहरणचो-
लपट्टगं वल्लदीमंथारगदत्तव्वया जणिदव्वा० जाव दस-
हिं संयारएहिं उवनिमेत्तेज्जा० जाव परिद्वियव्वे भिया ।

निर्ग्रन्थः पुनर्गृहपतिकुलं गृहिगृहम् [पिमवायपभियाए त्ति]
पिगस्य पातो भोजनस्य पात्रं गृहस्थादिपतनं, तत्र प्रतिज्ञा
ज्ञानं बुद्धिः, पिगुपातप्रतिज्ञा, तथा, पिगस्य पातो मम पा-
त्रे भवत्यति बुद्ध्येत्यर्थः । [उवनिमेत्तेज्जा त्ति] जिज्ञो ! गृहा-
णेदं पिगस्यमिष्यमिदध्यादित्यर्थः । तत्र च "एगमित्यादि ।"
[से य त्ति] स पुनर्निर्ग्रन्थः । [तं नि] स्वविरपिण्डम् [थे-
रा य से त्ति] । स्वविराः पुनस्तस्य निर्ग्रन्थस्य [सिद्य त्ति]
स्युर्नवन्तीत्यर्थः । [दावण त्ति] दद्यादाप्यद्वा, अद-
त्तादानप्रसङ्गाद् गृहपतिना हि पिगोऽनौ विवक्षितस्थ-
विरेभ्य एव दत्तो नात्यस्मै इति (एगेने त्ति) जना-
लाकवर्जिते (अणावाण त्ति) जनसम्पातवर्जिते
(अचित्ते नि) अचेतनाऽचेतनमात्र पथेत्यत आह- (बहुफासुए
त्ति) बहुधा प्राप्तुं बहुप्राप्तुं, तत्रानेन चाऽचिरकालकृते वि-
स्तारो दुर्गावगाढं वसप्राणवर्जिते चेति संगृहीतं द्रष्टव्यमि-
ति । (से य ते त्ति) स च निर्ग्रन्थस्तौ स्वविरपिण्डौ (पडि-
गाहं ज्जा त्ति) प्रतिगृहीत्यादिति । निर्ग्रन्थप्रस्तावदिदमाह- " नि-
गंथं चणं " इत्यादि । भ० ८ श० ६ उ० । (रत्नानं प्रति विशेषः
' गिलाण ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ८६४ पृष्ठे गतः) (गोचर-
चर्यायामकृत्यं प्रतिसंख्याऽऽलोचना ' आलोचना ' शब्दे द्वि-
तीयभागे ४२२ पृष्ठे, स आराधको विराधको वेति ' आरा-
हण ' शब्दे द्वितीयभागे ३७७ पृष्ठे, आराधना च ' आरा-
हणा ' शब्दे द्वितीयभागे ३८६ पृष्ठे द्रष्टव्या)

(५५) गोचरे भोजनविधिमाह-

सिया य गोग्गमओ, इच्छेज्जा परिजोत्तुअं ।

कोट्टमं भित्तिमूलं वा, पडिगेहिचाण फासुयं ॥ ८२ ॥

स्यात्कदाचिच्चराग्रगतो ग्रामान्तरं जिज्ञां प्रविष्ट इच्छेत्पति-
भोक्तुं पानादिपानानाद्यभिभूतः सन्, तत्र साधुवसत्यभावे
कोष्ठं शयनकुट्टमादि, भित्तिमूलं वा कुड्यैकदेशादि, प्रत्युपदेश
चक्षुषा, प्रसूय च रजोहरणेन, प्राप्तुं योजादिरहितं चेति
सूत्रार्थः ॥ ८२ ॥

तत्र-

अणुज्वित्तु मेधावी, पडिच्छन्नमि भंयुत्तं ।

हृत्पयं भेषपज्जित्ता, तस्य जुंजिज्ज संजए ॥ ८३ ॥

अणुजाप्य सामारिकपरिहारतो विथमणय्याजेन तत्त्वामिन-

मवग्रहं, मेधावी साधुः, प्रतिच्छेत्ते तत्र कोष्ठकादौ, संवृत उपयु-
क्तः सम्माधुः, ईर्याप्रतिक्रमणं कृत्वा, तदनु हस्तकं मुखवस्त्रिका-
रूपम्, आदायति वाक्यशेषः । संप्रसूय विधिना तेन कायं,
तत्र जुञ्जीत संयतः, रागद्वेषावपाकृत्येति सूत्रार्थः ॥ ८३ ॥

तस्य से जुंजमाणस्म, अडियं वंटाओ सिया ।

तणकडनकरं चावि, अन्नं वा वि तहाविहं ॥ ८४ ॥

तत्र कोष्ठकादौ ' से ' तस्य साधोर्भुजानस्य अस्थि, कण्टको
वा स्यात्, कथाश्च व गृहिणां प्रमादोपात्, कारणगृहीते पुकल
पथेयव्ये, तृणकाष्ठशकरादि चापि स्यात्, उचितभोजनं अन्य-
द्वाऽपि तथाविधं चदरककटकादीति सूत्रार्थः ॥ ८४ ॥

तं उक्खित्तु न निखिरे, आमएण न छुडुए ।

हृत्पेण य गहेऊणं, तं एगंतमवक्कमे ॥ ८५ ॥

तदस्थ्यादि उत्तुङ्गिष्य हस्तेन यत्र कचिन्न निक्षिपेत्, तथाऽऽ-
स्पेन मुञ्चत नोऽभेत्, अपि तु हस्तेन गृहीत्वा तदस्थ्यादि
एकान्तमवकामेदिति सूत्रार्थः ॥ ८५ ॥

एगंतमवक्कमित्ता, अचित्तं पडिलेहिया ।

जयं परिच्छेज्जा, परिट्ठप पडिकमे ॥ ८६ ॥

एकान्तमवक्कम्य, अचित्तं प्रत्युपदेशयतं प्रतिष्ठापयेत्, प्रतिष्ठा-
प्य प्रतिकामेदिति, भावार्थः पूर्ववेदेवेति सूत्रार्थः ॥ ८६ ॥

(५६) गोचरादागमनम् । वसतिमधिकृत्य भोजन-

विधिमाह-

निया य भिक्खु इच्छेज्जा, भिज्जमागमम जुत्तुयं ।

सपिडपायमगमम, उंयुयं से पडिगेहिआ ॥ ८७ ॥

स्यात्कदाचित्तदन्त्यकारणाभावे सति भिक्षुमिच्छेत् शय्यां वस-
तिमागम्य परिभोक्तुम् । तत्राऽयं विधिः-सह पिगुपातेन विशु-
द्धसुदानेनाऽऽगम्य, वसतिमिति गम्यते, तत्र वहिरेवोदुकं स्थानं
प्रत्युपदेश्य, विधिना तत्रस्य पिगुपातं शोधयेदिति सूत्रार्थः ॥ ८७ ॥

तत उद्धम-

विणएणं पविसित्ता, सगासे गुरुणो मुणी ।

इरियावहियमायाय, आगओ य पडिकमे ॥ ८८ ॥

विशोध्य पिण्डं वहिर्दिनयेन नैवेयिका ' नमः क्षमाश्रमणोभ्यः '
अञ्जलिकरणप्रकरणेन, प्रविश्य, वसतिमिति गम्यते । सकाशे
गुरोर्भुजानः, गुरुसमीपे इत्यर्थः । ईर्यापथिकीमादाय " इच्छामि
पडिकमिडं इरियावहियाए " इत्यादि पठित्वा सूत्रम् । आ-
गत्य गुरुसमीपं प्रतिकामेत्, कायोत्सर्गं कुर्यादिति सूत्रार्थः ।

(५७) गोचरतिचाराज्ञोचनम्-

आनोड्याण निस्सेरं, अट्ठारं जहक्कमे ।

गमणागमणे चेव, जत्ते पाणे च संजए ॥ ८९ ॥

तत्र कायोत्सर्गं आसोभयित्वा ज्ञात्वा निःशेषमतिचारं य-
थाक्रमं परिवाह्या, कथाह-गदनागमनयोश्चैव, गमने गच्छतः,
आगतने आगच्छतो योऽतिचारः, तथा भक्तपानयोश्च, जत्ते
पाणे च योऽतिचारः, तं संयतः साधुः कायोत्सर्गस्थो हृदयं
स्थापयेदिति सूत्रार्थः ॥ ८९ ॥ दश० ५ अ० १ उ० (अत्र कीदृक्
स्थापयेद् जुञ्जीत वेति बहुविचारः ' परिच्छवणा ' शब्दे वक्ष्यते)
वातायानं पञ्जोसधियाणं नो कपडं निगंथाणं वा निगं-

धीण वा अपारिन्नणं अपरिन्नयस्न अट्टाए असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा० जाव परिगाहत्तए ॥४०॥ से किमाहु भंते !? इच्छा परो अपरिन्नणं भुंजिज्जा, इच्छा परो न भुंजिज्जा ॥ ४१ ॥

“वासावासं” इत्यादितः “न भुंजिज्जे” ति “यावत्सूत्रद्वयम् । तत्र “अपरिच्छणं” इत्यादि । “त्वं मम योग्यमशनम् आनयेः” इति अपरिच्छतेन अज्ञापितेन साधुना ‘अहं तव योग्यम् अशनादि आनेष्ये’ इत्यपरिच्छस्य अज्ञापितस्य साधोः (अट्टाए ति) अर्थाय कृते अशनादि परिग्रहीतुं न कर्तव्ये ॥ ४० ॥ अत्र शिष्यः पृच्छति- (से किमाहु भंते ति) तत्कुतो भदन् !? । गुरुवाह- “इच्छेत्यादि । ” इच्छा चेदस्ति तदा परो यदर्थमानीते स भु- र्जीत, इच्छा न चेत्तदा न भुर्जीत, प्रत्युतैवं वदन्-केनात्तमा- सीत् यस्वया आनीतम् ? । किं च-अनिच्छया दातिष्यतश्चेद् दृष्टं तदा अजीर्णादिना बाधा स्यात्, परिष्ठापने च वर्षासु स्थितिरुल्लेख्याहोयः स्यात्, तस्मात्पृच्छा आनेयम् ॥ ४१ ॥ कल० ६ क्षण ।

लग्गम उपायणए-सणाए वायाल होंति अवराहा ।

सोहेउं समुदाणं, पक्खिणे वच्चमू वसहिं ॥ ७६९ ॥

एवं साधारणमोत्पादनैषणाभिर्द्वित्रवारिंशदपराधा भव- स्ति । तैः समुदानं भिक्षां शोधयित्वा विविच्य ते ततः ‘पडि- वरणे’ लब्धं सति भक्तादौ वसति प्रयति ॥ ७६९ ॥

इदानीं तद्भक्तं गृहीतं सत् शोधयित्वा वसति प्रवि- शति, केषु स्थानेष्वत आह-

अन्नपर देउले वा, असइ य ओवस्सगस्सवादारे ।

संसक्तं कटगाइं, सोहेउमुवस्सगं पवित्रे ॥ ७६६ ॥

गृहीत्वा भक्तमुपाश्रयाभिमुखो व्रजस्तदन्यगृहे तत् नक्तं प्रत्युपेक्ष्य ततो वसति प्रविशति, तदभावे देवकुले वा, तदसति-यदि गृहा- दीनामज्ञावस्तदोपाश्रयद्वारे संसक्तं वसति, कण्टकैर्वा यद् व्याप्तं, तत् शोधयित्वा प्रोक्ष्य संसक्तादिनक्तं, तत उपाश्रयं प्रविश- ति ॥ ७६६ ॥

एवं तस्य प्रत्युपेक्षतः कदाचित् संसक्तं भवति, तत्र किं करोतीत्यत आह-

संसक्तं ततो च्चिय, परिट्टवित्ता पुणो दगं गेएहे ।

कारणे मत्तगगहिंयं, उग्गाहिंए उड्ड पविसणया ॥ ७६७ ॥

यदि तत्र संसक्तं पानकं जवेत्, ततो ऽस्मादेव स्थानात् प्रतिष्ठाप्य पुनरन्यद् उन्नं गृह्णाति, तथा ग्लानादिकारणेन च मात्रकं यद् गृहीतमासीत्तत् पतद्ग्रहे प्रक्षिप्य प्रविशति । ततस्तस्य साधु- निराध्यातम्-यदुत ग्लानस्यान्यद् हविर्मतो निष्कारणं मात्रकोपयोगं परिहर, निष्कारणमात्रकोपयोगे च प्रमादा भवति, एवमसौ परिशुद्धे सति भक्ते प्रविशति उपाश्र- यम् ॥ ७६७ ॥

अथाशुक्तं भवति, ततः परिष्ठाप्य किं करोति?, इत्यत आह-

गामे य काले जाणे, पट्टप्पमाणे इवंति भंगडा ।

काले अ पट्टप्पति त-त्य वाट्टिए सेसए जयणा ॥ ७६८ ॥

यदा ग्रामं पर्याप्यते, कालश्च पर्याप्यते, जाजनं च पर्याप्यते, एवमास्मैख्यं पर्याप्यमाणे सति, पट्टयतिष्पन्ना अष्टौ भङ्गका

जवाति । तेषां च भङ्गकानां मध्ये यस्मिन् भङ्गकं कालो न प- र्याप्यते, तस्मिन् वर्तित एव शेषेषु चतुर्भङ्गकेषु भजनां विक- ल्पनां करोति ॥ ७६८ ॥

इदानीं भजनां दर्शयन्नाह-

अन्नं व वए गामं, अल्लं भाणं च गेएह मइ कात्रे ।

पढे विइए छप्पं-चए य भए तेमए नियत्ते ॥ ७६९ ॥

अन्यं ग्रामं वा व्रजति कालं पर्याप्यमाणे, अन्यच्च भाजनं गृह्णाति पर्याप्यमाणे काले सति, एवं प्रथमभङ्गकं, द्वितीये च, पष्ठे पञ्चमे भङ्गकं च भजनां सेवनां करोति काले सति, येषु भङ्गकेषु कालो न पर्याप्यते तेषु निवर्त्येत, तेषु न गन्तव्यं जि- क्काया इत्यर्थः । स च पर्याप्यमाणकालो द्विविधः-जघन्यः, उत्कृष्टश्च ॥ ७६९ ॥

तत्र जघन्यप्रतिपादनायाऽऽह-

वोसिच्च मागयाणं, वसु धाविंए मत्तए च जूमितिए ।

पारिलेह अणत्थमिए, सेसऽत्थमिए जहन्तो उा ॥ ७७० ॥

संज्ञां व्युत्पद्य आगतानां, मात्रकं च, यस्मिंस्तोयं गृहीत्वा गत आसीन्नक्षपनार्थं, तस्मिन् उष्णपित्तशोषिते सति, भूमित्रिके च-कार्यकजूमौ द्वादश स्थानरुत्तान, संज्ञाजूमौ द्वादश स्थ- ण्डलानि, काञ्चजूमौ त्राणि स्थानरुत्तानि, एवमस्मिन् जूमित्रि- तये प्रत्युपेक्षिते सति, यदाऽनस्तमनं भवति अस्मिन् प्रदेशे, (से- सऽत्थमिति ति) शेषोपधिम् अस्तमिते आद्ये प्रत्युपेक्षिते, यदा अयमित्थं नूनः काल इति स जघन्य इति ॥ ७७० ॥

इदानीं मुत्कृष्टकालप्रतिपादनायाऽऽह-

जुत्ते वियारजूमि, गयाऽऽगयाणं तु जहय उग्गाहे ।

चरिमाए पोरिसीए, उक्कासो सेमे मज्झिमओ ॥ ७७१ ॥

भुक्ते सति विचारजूमि संज्ञाभूमिं गत्वा आगतानां यथा उद्ग्र- हे आगच्छति चरमपौरुषी चतुर्थप्रहरः, अथ वा-चरमपौरुषी पादोनचतुर्थप्रहरो यथा आगच्छति, यस्यां वेलायाम्, अयमु- त्कृष्टः कालः, शेषस्त्वन्यो मध्यमकाल इति ॥ ७७१ ॥

तेन च भिक्षामातिव्या विनिवृत्त्य प्रविशता किं कर्त्तव्यमत आह-

पायपमज्जण निस्मी-हीया तित्ति उ करे पवेमम्मि ।

अंजान्ने ठाणविसोही, दंरुग उवाहस्स निवखेवो ॥ ७७२ ॥

बहिरेव वसनेः पादौ प्रमाजयति, निषेधिकात्रितयं करोति प्रविशन्, पुनश्च गुरोः पुरस्तादञ्जलिना नमस्कारं करोति “ नमो खमासमणांमति ” तथा प्रविष्टश्च स्थानं विशोधयति, तत्र दण्डकस्योपधेश्च निक्षेपं करोति ॥ ७७२ ॥

इदानीमनामेव गाथां भाष्यकारो व्याख्यानयन्नाह-

एवं पच्छुप्पण्णे, पविसउ तित्ति य निमीहिया होंति ।

अग्गहारं मज्जे, पवेसे पाए असागरिए ॥ ७७३ ॥

एवं प्रत्युत्पन्ने हव्ये सति भक्ते प्रविशानस्मिन्नो निषेधिका- भवति । क?, अग्रद्वारे प्रथमा, तथा द्वितीया मध्यमदेशं वसतः, प्रवेशे च मूलद्वारस्य तृतीयां निषेधिकां करोति, पादौ च प्रमाजयति, यदि कश्चित्सागारिको न भवति । अथ तत्र सागा- रिको भवति, ततः वरण्डकाभ्यन्तरे प्रमाजनं करोति । अथ मध्यमेऽपि जयति-द्वितीयनिषेधिकास्थानेऽपि जयति सागा- रिकः, ततः मध्ये प्रविश्य प्रमाजयति पादौ, अनेन कारणेन प-

श्चाद्भाष्यकारेण पादप्रमाजने व्याख्यातम्, येन तदनियतं वर्तते, निषेधिकास्वकृतास्वपि कारणवशात् संज्ञवतीति ॥ ७७३ ॥

इदानीमञ्जल्यवयवं व्याख्यानयन्ताह-

हृद्युस्सेहो सीस-प्पणामणं वाइओ नमोकारो ।

गुरुजायणे य माए, वायाए णमो न उस्सेहो ॥७७४॥

हस्तोच्छ्रयं नमस्कारार्थं करोति, शर्पिप्रणमनं करोति, वाचा च “नमो खमासम्पणं” इत्येवं नमस्कारं करोति । अथ तदुरु भिक्षाभाजने भवति, मात्रकं च गुरु गृहीतमहुन्नीभिः, ततश्चैवं गुरुणि भाजने सति शिरसा प्रणामं करोति, वाचा नमो इत्येवं ब्रूते, हस्तोच्छ्रयं न करोति, यतोऽसौ गुरोर्मात्रकस्याधो हस्तो दत्तः संधारणार्थं ततश्च नोच्छ्रयं करोति ॥७७४॥ ओघं (गुरवे निवेदेयत् भुञ्जात चेति ‘भोग्य’ शब्दे वक्ष्यते)

(५८) गोचरातिचारं प्रायश्चित्तम्-

गोयमा ! जेणं भिक्खू पिंसणाभिहिणं विहिणा अदीणमणसा वज्जंतो वायहरियाई, पाणे य दग्गम- द्वियं ओवायं विसमं खाणुं रत्तो गिहवईणं व संकडाणं वि वज्जंतो पंचसमियतिगुत्तो गोयरचरियाण पाहुमियं न पन्धियरिया, तस्म ए चउत्थं पायच्छित्तं उवइ- मेज्जा । जइ णं नो अजत्तही उवणकुलेसु पविसे, खवणं सहसा पन्धिवुत्थं पन्धिगादियंतं तक्खणा ण पारिट्ठेवं, नि- रुवइवे यंडिले खवणं अकप्पं पन्धिगाहेज्जा, चउत्थाइ जहा- जोगं कप्पं वा पन्धेहेइ उवडावणं, गोयरपविट्ठो कहं वा विकहं वा उजयकहं वा पत्यावेज्ज वा, उदीरेज्ज वा, कहेज्ज वा, निसामेज्ज वा, कहं गोयरमागओ य, जत्तं वा पाणं वा ने- सज्जं वा, मे जेणं चितियं, जं जहा य चित्ते, जं जहा य पन्धिग- हियं, तं तहा सव्वं आओएज्जा पुरिमहं, इरियाए अपहि- कंताए जत्तपाणाइयं आलोएज्जा पुरिमहं । महा ० ७ अ ० ॥

(गोचरातिचारप्रतिक्रमणं ‘पडिक्कमण’ शब्दे एष स्थ- विरकल्पिकस्य भिक्षणविधिरुक्तः । जितकल्पिकस्य तु ‘जि- णकल्पिय’ शब्दे)

(५९) निर्ग्रन्थीनां तु भिक्षाविधिरेवम्-

अथ भिक्षानिर्गमद्वारमभिधिरसुराह-

दो थेरि तरुणि थेरो, दोन्नि उ तरुणीउ एकिया तरुणी ।

चउरो अ अणुग्वाया, तत्थ वि आणाइणो दोसा ॥

अत्र गुरुनियोगतः चूर्णिरिव लिख्यते-“जति दोन्नि थेरीओ नि- ग्गच्छति जिक्खस्स वा, तरुणा थेरी य जति वा, दो तरुणी उ निग्गच्छति वा, एगा थेरी जति निग्गच्छति वा, एकिया तरुणी जति निग्गच्छति वा ।” तत्राऽप्याह द्यो दोषाः ।

कुत इत्याह-

चउकणं नोज्जरहं, संका दोसा य थेरियाणं पि ।

कुट्टिणिसहिता वीए, ति धुत्त तक्कण चउत्थीसु ॥

दोएहं थेरीणं दोसो-दुवे अभिन्नरहस्सीउ होज्जा, संका, य, किं, मन्ने-केणइ पुत्तिकिच्चेण निउत्तिया उ असंकणिज्जाउ त्ति काउं, तरुणी थेरी य, लोगो भणेज्जा-कुट्टिणिसहिता हिमति वितिण, तिपगारे निग्गमस्स-दो तरुणीओ धुत्तीओ संजावि- २५२

ज्जति, एगा वि धेगी धुत्ती संभाविज्जति, एगा तरुणी तक्कणिज्जा” ॥ यस्मादेते दोषाः तस्मादयं विधिः-

पुरतो य मग्गतो वा, थेरीऊ मजे होंति तरुणीउ ।

अइगमणे निग्गमणे, एस विट्ठी होइ कायच्चा ॥

पुरतो मार्गतश्च स्थविरा जवन्ति, मध्यजागे तरुण्यः, एवं बह्वी- नां संभूय पर्यटन्तीनामुक्तम्, जघन्येन तु तिस्रः सहैव पर्यटन्ति, तत्रैका स्थविरा पुरतो, द्वितीया स्थावरैव पृष्ठतः, तृतीया तरु- णी तयोर्द्वयोरपि मध्ये, एवमनिग्गमने गृहपांतगृहप्रवेशे, निर्गम- ने च, तत एव निर्गम एष विधिः कर्त्तव्यो जवति ।

कुत इति चेदुच्यते-

तिग्गमादऽसंकणिज्जा, अतक्कणिज्जा य साण-तरुणाणं ।

अन्नोन्नरक्खणेसण, वीसत्थ पवेसकिरियाए ॥

त्रिकादयः पर्यटन्त्योऽशङ्कनीया जवेयुः, श्वानतरुणानां च अतर्क- णीया अनभिलषणीया भवन्ति । उपलब्धत्वेऽपि च इवानगवादिषु अन्याऽन्यं सुखं नैव रक्षणं कुर्वन्ति, एषाणां च सम्यक् शोधयन्ति, विश्वस्ताश्च सत्यो गृहस्थकुत्रेण प्रवेशनिर्गमादिक्रियाः कुर्वन्ति ।

यत्र कोष्ठको भवेत्तत्रायं विधिः-

थेरी कोठगदारे, तरुणी पुण होइ तीए णो दूरे ।

विइय किट्ठी वारवहिं, पच्चत्थियरक्खणट्टाए ॥

एका स्थविरा कोष्ठवास्यापवरकस्य द्वारे, तरुणी पुनस्तस्याः स्थविराया नातिदूरे प्रवेशे, या तु द्वितीया ‘किट्ठी’ स्थविरा, सा द्वारस्य बहिस्तिष्ठति । किमर्थमित्याह-प्रत्यनीकः, तस्य रक्षणा- र्थं, यदि कोऽप्युपसर्गं कुर्यात्, तदा सुखं नैव वोढुं कृत्वा स नि- चार्यते ।

जाणंति तव्विहकुट्ठां, संवुद्धीए चरिज्ज अन्नोन्नं ।

ओरात्त निच्च द्योयं, खुज्ज तवो आउले सहाया ॥

तद्विधानि तादृशानि संभावनीयोपद्रवाणि कुलानि सम्यग् जानन्ति, ज्ञात्वाऽथ प्रथमत एव परिहरन्ति । अन्याऽन्यं परस्परं संवुद्ध्या संमत्या चरेयुर्जिज्ञाचर्या पर्यट्टेयुः, मा जूवन्नसंमत्यां प- र्यटन परस्परमसंखडादयो दोषाः । या च उदारा रूपातिशययु- क्ता संयती, सा नित्यमेव बोधमात्मना करोति (खुज्ज सि) तस्याः पृष्ठपदश्च कुञ्जकरणी स्यापयितव्या, तपश्चतुर्थादि सा कारापनीया, आकुत्रे जनाकीर्णे बह्वीभिश्च सहायाभिः सहिता सा भिक्षादौ हिण्डापनीया ।

अथ तासां वृन्देन जिज्ञादने कारणान्तरमाह-

तिप्पभिइ अरुत्ताओ, गिएतऽन्नन्नहिं चिमे तिप्पि ।

संजमदव्वविरुद्धं, देहविरुद्धं च जं दव्वं ॥

विप्रभृतिवृन्दे जिज्ञामदन्त्योऽन्यान्यस्मिन् पृथक् पृथक् भाजने, चशब्दः प्रागुक्तकारणापेक्षया कारणान्तरद्योतनार्थः । अमूनि त्रीणि द्रव्याणि सुखं नैव गृह्णन्ति । तद्यथा-संयमज्वल्यविरुद्धौ, देहविरुद्धं च यत् ज्वल्यम् ।

एतान्येव प्रतिपादयति-

पालं कलहसागा, मुग्गकयं चामगारसुम्मीसं ।

संसज्जती उ अचिरा, तं पिय नियमा दुदोसाय ॥

पालङ्कशाकं मदाराप्रादौ प्रसिद्धं, लब्धशाकं कौसुमशासनकम् ।

एते अन्वयोऽप्यं मिलिते सूत्रमजन्तुभिः संसृज्यते, यच्च मुकुत-
म, उपलक्षणव्याप्त्यदपि द्विदलं, तदप्यामगारमोन्मिश्रं सदचि-
रादेव सूत्रमजन्तुभिः संसृज्यते, संसृक्तं च नियमान्, “एकं ह्यं
दापौ समाहृतौ द्विदोषम्” तस्मै, द्विदोषाय भवति, संयमोपघा-
ताऽमोपघातरूपं दोषद्वयं करोतीत्यर्थः ।

दहि तिल्लार्ह उभयं, पय मोधीरा य हुंति य विरुद्धा ।

देहस्म विरुद्धं पुण, मीजएहाणं समाओगो ।

दधितेव, आदिशब्दादन्यदप्युक्तं मिलितं सद्यस्परस्परविरुद्धं,
ये च पयःसौधीरे दुग्धकाञ्जिकं परस्परं विरुद्धं, एतत् उच्य-
विरुद्धं मन्तव्यम्, देहस्य पुनर्विरुद्धं यः शीतोष्णयोर्द्वययोः पर-
स्परं समायोगः । एतानि पृथक् पृथक् भाजनेषु गृह्यमाणानि
न संयमाद्युपघाताय जायन्ते ।

अपि च-

नस्ति य मामगाहं, पाउग्गामो य तामिपवजामे ।

मीजएहाणिएहाणए, मारक्खणपेक्केक्कस्म ।

न सन्ति तासां मामकानि कुलानि-न हि कोऽपि स्त्रीजनं
गृहे प्रविशन्तमोष्यया निषेधयतीति भावः । मातृग्रामश्च
नाम-समयपरिभाषया स्त्रीवर्गः, चशब्द एवकारार्थः । तत् कि-
मुक्तं भवति? स्त्रीवर्ग एव प्रायेण भिक्षादायकः, स च तासां
सयनीनामन्यासं स्त्रीव्यसंवन्धमधिकृत्य यश्चात्यासन्नो वर्तते,
अतस्त्रिप्रवृत्तीनामपि पर्यटन्तीनां सुखेनैव भक्तपानं पर्याप्तं
भवति । शीतोष्णग्रहणेन च संरक्षणमेकैकस्याः परस्परं कृतं
भवति ।

कथं पुनरिति ? अत आह-

एगत्य सोयमुमिणं, च एगहिं पाणुगं च एगत्य ।

दोसऽन्नस्म अगहणे, चिराडणं होज्जिमे दोसा ॥

एकत्र प्रतिगृहे स्त्रीनं पर्युषितं गृह्णन्ति, एकस्मिन्पुणम्, एकत्र
च पानकमाएतच्च निरुणामटन्तीनां भवति । अथ द्वे पर्यटतस्तत
एकत्र प्रतिग्रहे उष्णं, क्षीरं तु पानकं, परं दोषात्तं कुत्र गृह्णन्तु ?
स्वार्थं परितोक्तं न कल्पते । अथोष्णमध्ये दोषाऽन्नं गृह्णन्ति, तदा
देहविरुद्धं भवति । अथ दोषात्तं न गृह्णन्ति, ततो दोषात्तस्या-
ग्रहणे चिराटन्तु, चिरं पर्यटन्तीनां तरुणादिभूता मागं स्त्रीवि-
द उद्दीपेत ।

तथा चामुमेवार्थं दर्शयितुं वेदस्वरूपमाह-

थी पुरिमो अ नपुंसो, वेदो तस्स उग्गमो पगारा उ ।

कुंफुम दवगिमगिमो, पुग्गदाहममो जवे तद्दो ॥

वेदस्त्रिधा-स्त्रीवेदः, पुरुषवेदो, नपुंसकवेदश्चात्म्य तु त्रिधाऽ-
पि यथाक्रमं-त्रिविधस्यापि यथाक्रममर्मा प्रकाराः-स्त्रीवेदः कुंफु-
मग्निमदशः करीषाग्नितुल्यः । यथा-करीषाग्निरन्तर्यमध्वनन्ना-
स्त, न परिस्फुटं प्रज्वलति, न वा विध्याययति, चाग्निस्तु
तत्क्षणद्विवेदीयते, एवं स्त्रीवेदोऽपि । पुरुषवेदस्तु दवाग्निसदृ-
शः । यथा-दवाग्निरिध्वनयोगतः सहसैव प्रज्वलति विध्याययति,
एवं पुरुषवेदोऽपि । तृतीयो नपुंसकवेदः, स पुग्गदाहममः । यथा-
हि महानगरवाहे बहिः प्रज्वलितः सन्नाटं वा शुष्कं वा सर्वत्र
दीप्यते, एवमेव नपुंसकवेदोऽपि स्त्रियां पुरुषे वा सर्वत्र दीप्यते,
न चोपशम्यति, इत्थं वेदत्रयस्वरूपं दृश्यम् ।

प्रस्तुतयोजनामाह--

जह फूमा हसई मड, घटिया एवमेव थीवेदो ।

दिप्पड अतिकिठियाण वि, आत्तिगन-छेदणादीहिं ॥

यथा कुंफुकाग्निर्घटितः सन् (हसई चित्ति) देदीप्यते, एवमेव स्त्री-
वेदोऽप्यालिङ्गनच्छेदनादिभिरुदीरितः स्थविराणामपि दीप्यते,
किं पुनस्तत्क्षणानामन्यपिशब्दार्थः ।

आह-स्थविराणां कथं वेदादीपनं भवतीत्युच्यते-

न वओ इत्थ पमाणं, न तवस्सिचं सुयं न परियाओ ।

अवि कवीणम्मि वेदे, थीलिंगं मव्वहा रक्खं ॥

न वयो वाङ्मकादिकमत्र विचारे प्रमाणं, न वा तपस्विमनसना-
दिनपःकर्मकारिता, न वा श्रुतमाचारादिकं सुबह्यवगाहितं,
न वा पर्यायो ज्ञात्रीय-प्रवृत्त्याकाललक्षणः । एतेषु सम्भवति
वेदादयो भवेदित्यर्थः । अपि च-क्षीणेषु वेदे स्त्रीभिः स्त्रीलिङ्गं
सर्वथा रक्ष्यम् । अत एव स्त्री केवलपथोक्तामार्यिकोपकरणप्राव-
रणादियतनां करोतीति भावः ।

आह-यदि ताः स्नानादिपरिकर्मरहिताः, ततः किं-
कोऽपि तासु रागं व्रजति, येनेत्थं यतना क्रियते ?,
उच्यते--

कामं तवस्सिणीओ, एहाणुवट्टणविकारविरयाओ ।

तह वि य सुपाउआणं, अपसणाणं चिमं होइ ॥

काममनुमत्तं यथा तपस्विन्यः स्नानोद्धर्तनविकारविरताः, तथापि
सुप्रावृत्तानां नित्यमेव बहुभिरुपकरणैराच्छादितानाम्, अल्पेष्णा-
नां वाह्यापारणाम्, इदमन्तरमेव वक्ष्यमाणं शरीरसौन्दर्यं
भवति ।

तदेवाह-

स्ववं वन्नो सुकुमा-रया य निद्धच्छवी य अंगणं ।

होति किर सन्निरोहे, अज्जाण तवं चरंतीणं ॥

रूपमाकृतिः, वर्णो गौरववादिः, सुकुमारता कोमलरूपशोभा, स्नि-
ग्धता च कान्तिमयी त्रविस्त्वक, अङ्गानां शरीरावयवानामिति ।
नीरुपादीनि आर्यिकाणां सन्निरोधे बहुप्रकारेण प्रावरणादिध्रिय-
माणानां भवति । ततो नियुक्तयुक्ता पूर्वोक्तानां सा यतन्ते ।
वृ० १. उ० ।

(६०) सर्वसंपत्कर्यादिभिक्षानिरूपणम्-

त्रिधा चिक्षाऽपि तत्राऽऽद्या, सर्वसंपत्करी मता ।

द्वितीया पौरुषपत्री स्यात्, वृत्तिचिक्षा तथाऽन्तिमा ॥ ए ॥

त्रिधेत्यादि व्यक्तः ॥ ए ॥

सदाऽनारम्भहेतुर्या, सा भिक्षा प्रथमा स्मृता ।

एकवाञ्छे उच्यमुनौ, मदाऽनारम्भिता पुनः ॥ १० ॥

(संदि) सदा अनारम्भस्य हेतुर्या भिक्षा, सा प्रथमा, सर्वसं-
पत्करी स्मृता । तद्धेतुत्वं च सदाऽऽरम्भपरिहारेण, सदाऽऽनारम्भ-
गुणानुकीर्तनाभिध्वङ्गपरिणामविशेषादित्यतनया वा । सदाऽ-
नारम्भिता तु-एकवाञ्छे उच्यमुनौ संविश्रपात्तिकरूपे न संभवति ।
इदमुपलक्षणम्-एकादर्शां प्रतिमां प्रतिपन्नस्य श्रमणोपासकस्यापि
प्रतिमाकालावधिकत्वादुत्तरारम्भकत्वस्य न तत्संभवः, न च त-
द्भिक्षायाः सर्वसंपत्करीकल्पवोक्त्यैव निस्तारः । इत्थं हि-
यथाकर्थाश्च सर्वसंपत्करीयमिति व्यवहारोपपादनेऽपि न

पौरुषघ्नीत्यादि, व्यवहारानुपपादनात् । तथा च—“ यतिर्धना-
दियुक्तो यो, गुर्वाज्ञायां व्यवस्थितः । सदाऽनारम्भिणस्तस्य, स-
वेसंपत्करी मता ” ॥ १ ॥ इत्याचार्याणामभिधानं संभवान्निप्र-
येणैव, जिनकल्पिकादौ गुर्वाज्ञाव्यवस्थितत्वादेरिव सदाऽना-
रम्भित्वस्य फलत एव ग्रहणात् । अन्यथा-वृक्षाननुगमापत्ते-
र्द्रव्यसर्वसंपत्करीमुपेक्ष्य भावसर्वसंपत्करीवृक्षणमेव वा कृ-
तमिदमिति यथातन्त्रं भावनीयम् ॥ १० ॥

दीक्षाविरोधिनी जिज्ञा, पौरुषघ्नी प्रकीर्तिता ।

धर्मलाघवमेव स्यात्, तथा पीनस्य जीवनः ॥ ११ ॥

(दीक्षेति) दीक्षाया विरोधिनी दीक्षावरणकर्मवन्धकारिणी
भिज्ञा पौरुषघ्नी प्रकीर्तिता, तथा, जीवनः पीनस्य पुष्टाङ्गस्य ध-
र्मलाघवमेव स्यात् । तथाहि-गृहीतव्रतः पृथिव्याद्युपमर्दनेन
सुद्धोद्भूतजीविगुणनिन्दया च भिक्षां गृह्णन् स्वस्य परेषां च धर्म-
स्य लघुतामेवापादयति । तथा गृहस्थोऽपि यः सदाऽनारम्भ-
विहितायां भिक्षायां तदुचितमात्मानमाकलयन् मोहमाश्रयति,
सोऽप्यनुचितकारिणोऽमी खल्वार्हता इति शासनावर्णवादेन
धर्मलघुतामेवाऽऽपादयतीति । तदिदमुक्तम्—

“ प्रव्रज्यां प्रतिपन्नो य-स्तद्विरोधेन वर्तते ।

असदारम्भिणस्तस्य, पौरुषघ्नीति कीर्तिता ॥ १ ॥

धर्मलाघवकृमूढो, भिक्षुयोदरपूरणम् ।

करोति दैन्यात्पीनाङ्गः, पौरुषं हन्ति केवलम् ॥ २ ॥ ”

अत्र प्रतिमाप्रतिपन्नभिज्ञायां दीक्षाविरोधित्वाभावादेव नाति-
व्याप्तिरिति ध्येयम् ॥ ११ ॥

क्रियान्तरासमर्थत्व-प्रयुक्ता वृत्तिसंज्ञिका ।

दीनान्धादिष्वियं सिद्ध-पुत्रादिष्वपि केषुचित् ॥ १२ ॥

(क्रियान्तरेति) क्रियान्तरासमर्थत्वेन प्रयुक्ता, न तु मोदेन,
चारित्रशुद्धीच्छया वा, वृत्तिसंज्ञिका भिक्षा नवति; इयं च दी-
नान्धादिषु संज्ञयति । यदाह—

“ निःस्वान्धपङ्क्तयो ये तु, न शक्ता वै क्रियान्तरे ।

जिज्ञामयन्ति वृत्त्यर्थं, वृत्तिभिक्षेयमुच्यते ॥ १ ॥

नातिदुष्टाऽपि चामीषा-मेवा स्यान्न ह्यमी तथा ।

अनुकम्पानिमित्तत्वाद्, धर्मलाघवकारिणः ॥ २ ॥ ”

तथा सिद्धपुत्रादिष्वपि केषुचिद्वृत्तिभिज्ञा संभवति । आदि-
ना सारूपिकप्रदः, दीनादिपदाव्यपदेशत्वाच्चैषां पृथगुक्तिः । श्रू-
यन्ते चोत्प्रव्रजिता अमी जिनागमे जिक्नुकाः । यतो व्यवहार-
चूणार्थमुक्तम्—“ जो अणुसासिओ ण पडिनियत्तो सो सारुवि-
अत्तणेण वा सिद्धपुत्तत्तणेण वा अच्छुअ कंचि कात्वं ।
सारुविओ णाम—तिरमुओ अरजोहरणे अत्ताउयाहिं भि-
क्खं हिंइइ वा, ण वा, वरारुपहिं वैट्ठिअं करंइ, वट्ठि वा
धरेति त्ति । ” केषुचिदित्यनेन ये उत्प्रव्रजितत्वेन क्रियान्तरास-
मर्थास्ते गृह्यन्ते । येषां पुनरत्यन्तावद्यभारुणां संवेगातिशयेन
प्रव्रज्यां प्रति प्रतिवच्छेदमेव मानसं, तेषामाद्यैव भिक्षा । एतद्वति-
रिक्तानामसदारम्भाणां च पौरुषघ्नेयं “ तस्वं पुनरिह केवलिनो
विदन्ति ” इत्येकवृत्तिकृद्वचनं च तेषां नियतभावापरिज्ञानस-
चकमित्यवश्यम् ॥ १२ ॥

अन्यावाधेन सामग्र्यं, मुख्यया निक्षयाऽश्लिषत् ।

गृह्णतः पिएरुमकृत-मकारितमकल्पितम् ॥ १३ ॥

[अन्येति] अन्येषां स्वव्यतिरिक्तानां दायकानामवाधेनाऽपी-
रुनेन मुख्यया सर्वसम्पत्करी भिक्षया, अलिखद्भ्रमरवत्, अकृत-
मकारितमकल्पितं च पिएरुं गृह्णतः । सामग्र्यं चारित्रसमृद्ध्या
पूर्णत्वं भवति । अलिखदित्यनेनाऽऽनयनप्रतिषेधः, तथा सत्यभ्या-
हृतदोषप्रसङ्गात् । साधुवन्दनार्थमागच्छन्निर्गृहस्थैः पिएरुान-
यनेनायं त्रिविषयति, तदागमनस्य वन्दनार्थत्वेन साध्यर्थपि-
रुडानयनस्य प्रासङ्गिकत्वादिति चेत्, नैवमपि मालापट्टताद्यनि-
वारणादिति वदन्ति ॥ १३ ॥

नन्वेवं सद्गृहस्थानां, गृहे निक्षान न युज्यते ।

अनात्मम्भरयो यत्र, स्वपरार्थं हि कुर्वते ॥ १४ ॥

(नन्वेवमिति) ननु एवं संकल्पितपिएरुस्याऽप्यग्राह्यत्वे सद्गृ-
हस्थानां शोचनब्राह्मणाद्यगारिणां गृहे भिक्षा न युज्यते यतः, हि
यतोऽनात्मम्भरयोऽनुदरम्भरयो यत्र पाकादिविषयं स्वपरार्थं
कुर्वते । जिज्ञाचरदानासंकल्पेन स्वार्थमेव पाकप्रयत्ने सद्गृह-
त्वस्थभङ्गप्रसङ्गात्, देवतापित्रितिथिभक्त्युपपणशेषजो जनस्य
गृहस्थधर्मत्वश्रवणात् । न च दानकात्वात्पूर्वं देयत्वबुद्ध्या असं-
कल्पितं दातुं शक्यत इत्यपि छुप्रथमम् ॥ १४ ॥

संकल्पभेदविरहो, विषयो यावदर्थिकम् ।

पुण्यार्थिकं च वदता, छुप्रमत्र हि दुर्वचः ॥ १५ ॥

(संकल्पेति) अत्र हि “ असंकल्पितः पिएरुो यतोग्राहः ” इति
वचने हि संकल्पभेदस्य यतिसंप्रदानकत्वप्रकारदानेच्छात्मक-
स्य विरहो दुर्वचः । केनेति ? आह—यावदर्थिकं यावदर्थिनिमि-
त्तनिष्पादितम्, पुण्यार्थिकं पुण्यनिमित्तनिष्पादितं च, पिएरुं दुष्टं
वदता अन्यथोक्तासंकल्पितत्वस्य यावदर्थिकपुण्यार्थिकयोः
सत्त्वेन तयोर्ग्राह्यत्वाऽऽपत्तेः ।

तदाह—

“ संकल्पनं विशेषेण, यत्रासौ दुष्ट इत्यपि ।

परिहारो न सम्यक् स्याद्, यावदर्थिकत्वादितः ॥ १ ॥

विषयो वाऽस्य वक्तव्यः, पुण्यार्थं प्रकृतस्य च ।

असंज्ञवान्निधानात् स्या-दासस्यानासताऽन्यथा ” ॥ २ ॥

इति ॥ १५ ॥

उच्यते विषयोऽत्रायं, जिज्ञे देये स्वज्ञेयतः ।

संकल्पनं क्रियाकात्रे, छुष्टं पुष्टमियत्तया ॥ १६ ॥

(उच्यते इति) अत्रायं विषय उच्यते, यदुत क्रियाकात्रे पा-
कनियननसमये, स्वज्ञेयत्वादात्म्यज्ञेयग्राहत्वात् ओदनादेर्जिज्ञे-
ऽतिरिक्ते देये ओदनादौ, इत्यत्तया “ एतावदिह कुटुम्बाय एताव-
च्चार्यभ्यः पुण्यार्थं चेति ” विषयतया, पुष्टं संवदितम्, संकल्प-
नं दुष्टम्, तदाह—“ विभिन्नं देयमाश्रित्य, स्वज्ञेयाद्यव वस्तुति ।
संकल्पनं क्रियाकात्रे, तदुष्टं विषयोऽनयोः ” ॥ १६ ॥ द्वाब्दद्वयोः ।

अकृतोऽकारितश्चान्यै-रसंकल्पित एव च ।

यतेः पिएरुः समाख्यातो, विशुद्धः शुद्धिकारकः ॥ १७ ॥

अकृतः क्रयणहननपचनैर्भोज्यतया स्वयमनिर्धनितः, एवमेवाका-
रितश्चाविधापितः । चकारः समुच्चयः, अन्यैः कर्मकरादिजिरसंक-
ल्पित एव च क्रयणादिप्रकारैः साधये इदं दास्यामीत्यनजिसं-
धितः, अन्यैरेव एवकारेणान्यथाविधपिएरुस्य साधोराह्यतामा-
ह । आह च—“ पिने असोदयंतो, अचरितो एष संस्रो नैति ।
चारित्तमि असंते, सव्वा दिक्खा निरत्थीया ॥ ” चकार उ-

कसमुच्चये, अकृतादिपदैश्च कथणकापणतदनुज्ञानहननघात-
नतदनुज्ञानपचनपाचनतदनुज्ञानवृत्तणकोटीनयकशुद्धता पि-
एरुस्योक्तं, यतेः पृथिव्यादिसंरक्षणप्रयत्नतः पिएरु भोदना-
दिः, उपलक्षणत्वादस्य शय्योपकरणे च समाख्यातो विगत-
रागादिपक्षकपदार्थमायस्यभावभावमासनसहसंवेदनेन नि-
र्वाणनगरगमनासमानमार्गायमाणचरणकरणविशुद्धिहेतुनयो-
पलभ्यसम्यग्गमिहितस्तीर्थकरैरिति नान्तरायदोषः तेषाम्,
पुनः किंविधः पिएड इत्याह-विशुद्धः सकलदोषवियुक्तः,
तथा विशुद्धत्वादेव शुद्धिकारकः कर्ममलकलङ्कविक्रयता-
कारीति । अयवा-कसादकृतादिगुणः पिएमो यतेः समाख्यात
इत्याह-विशुद्धो विशुद्ध एव कृतादिदोषरहित एव शुद्धिकार-
को भवति नान्यो, विशुद्ध्यर्थो च यतिर्भवप्रपञ्चापचितकदमप-
मलपटलस्येति ॥ १ ॥

असंकल्पित एव चेत्कुम्भ, तस्य च परमतेनासंज्ञवमुपदर्श-
यन्नाह-

यो न संकल्पितः पूर्वं, देयबुद्ध्या कथं नु तम् ? ।
ददाति कश्चिदेवं च, सविशुद्धो वृथोदितम् ॥ २ ॥

यः पिएडो न नैव संकल्पितोऽभिसन्धितः पूर्वं दानकालात्
देयबुद्ध्या दातव्योऽयं मया भित्तुभ्य इत्येवंरूपया धिया, कथ-
मिति केषे, 'नु' इति वितके, केन प्रकारेण, कथञ्चिदिति यावत्,
तं पिएरं ददाति त्रिकुम्भः प्रयच्छति कश्चित्कोऽपि दायकः प्रा-
णी, न कोपीत्यर्थः । दानार्थमसंकल्पितस्य असत्त्वेन दातुमश-
क्यत्वादिति भावः । एवं च अमुना प्रकारेणासंकल्पितस्य देय-
स्यासंभवे सति सोऽसंकल्पितपिएमो विशुद्धो निरवद्य इति
यदुक्तं प्राक्, तदृथा व्यर्थम्, असंज्ञवादुदितं भणितमिति ॥ २ ॥
असंकल्पित एव पिएमो ग्राह्यो यतेरित्यतस्तत्रैवाच्युपगमे
दूषणान्तरमाह-

न चैवं सदगृहस्थानां, भिक्षा ग्राह्या गृहेषु यत् ।
स्वपरार्थं तु ते यत्नं, कुर्वन्ति नान्यथा क्वचित् ॥ ३ ॥

न केवलमसंकल्पितपिएमासंज्ञेन व्यर्थं तत् प्रतिपादनं, जि-
ज्ञा च न ग्राह्या सदगृहेषु भवतीति वाक्यार्थः । पदार्थस्वेवम्-
नेति प्रतिषेधे, चशब्दो दूषणान्तरसमुच्चये एवमिति, असंकल्पि-
तपिएमाभ्युपगमे सति, सदगृहस्थानां ग्राह्यादिशोभनाऽगारि-
णां, गृहेषु वेशमसु, भिक्षासमुदानं, ग्राह्या आदातव्याः । कुत एवमे-
तदित्यत आह-यत् यस्मात्कारणात्, स्वपरार्थं तु आत्मभिक्षा-
चरनिमित्तमेव, ते सदगृहस्थाः यत्नं पाकनिवर्तनप्रयासं, कुर्वन्ते
विदधति, नान्यथा जिज्ञाचरदानासंकल्पेन, स्वार्थमेव क्वचित्
कदाचनपि स्वनिमित्तमेव पाकप्रयत्नं सदगृहस्थत्वायोगादिति ।
यस्मात् स्वकर्माजीवनकुल्यैः समानश्रुतिर्नैवाश्रयः, श्रुतुगा-
मित्वं, देशतापित्रतिथिभर्तव्यपोषणं, शेषभोजनं चेति गृहस्थध-
र्मः । अतिथिश्च यतिरपि जवति, भोजनकालोपस्थायित्वात्त-
स्यापीत्यर्थः ॥ ३ ॥

पर एवाचार्यमतमाशङ्क्यमानमाह-

संकल्पं च विशेषेण, यत्राऽसौ छुष्ट इत्यपि ।
परिहारो न सम्यक् स्याद्, यावदर्थिकवादिनः ॥ ४ ॥

संकल्पनमभिसंधानं, विशेषेणामुष्मै साधवे मयेदं दातव्य-
मित्येवमसामान्यतः, यत्र पिएमे, असौ स एव पिएमो, छुष्टो दो-

षवान्नायः, इत्यपि अयमनन्तरोदितोऽपि, न केवलमसंकल्पित-
पिएडाच्युपगमो न सम्यगित्यपि शब्दार्थः, परिहारः पूर्वपक्क-
वाच्युक्तदूषणपरिहरणम्, 'न' नैव, सम्यक् संगतः, स्याद्भवेत् ।
कस्येत्याह-यावदर्थिकवादिनस्तव, तत्र यावन्तो यत् परिमाणा-
स्ते च तेऽर्थिनश्च भिक्षुकादयो यावदर्थिनः, ते प्रयोजनं यस्य
निष्पादने स यावदर्थिकः पिएरुः, तमपि परिहार्यतया यो वद-
तात्येवंशीलः स तथा, तस्य यावदर्थिकवादिनः, यावदर्थिनिमि-
त्तनिष्पादितपिएरुपरिहारवादिताद्भवत इति भावः ।

यतोऽजिहितम्-

" यावन्ति य मुद्देसं, पासंरणीं जवे समुद्देसं ।
समणाणं आपत्तं, निग्गंथाणं समापत्तं ॥ १ ॥ " इति ।

तथा-

" असणं पाणं वा वि, खाइमं साइमं तहा ।
जं जाणिज्ज सुणेज्जा वा, दाणट्ठा पगमं इमं ॥ २ ॥
तं भवे जत्तपाणं तु, संजयाण अकप्पियं ।
दितियं पमियाइक्खं, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ३ ॥ " ॥ ४ ॥

पूर्वपक्के वाच्यमाह-

विषयो वाऽस्य वक्तव्यः, पुण्यार्थं प्रकृतस्य च ।
असंज्ञवाभिधानात्स्या-दाप्तस्याऽनाप्तताऽन्यथा ॥ ५ ॥

यावदर्थिकपिएरुपरिहारवादिना भवता पूर्वोक्तपरिहारासम्य-
क्त्वमच्युपगन्तव्यं, नो चेद्विषयो वा गोचरो वा, वाशब्दो धिक्-
ल्यार्थः अस्य यावदर्थिकपिएरुस्य वक्तव्यो वाच्यः, अमुमर्थिविश-
षमाश्रित्य निवर्तिनोऽयं परिहार्य इत्येवं गोचरान्तरपरिकल्पनयै-
वायं शक्यः परिहर्तुं, नान्यथा इति भावः । तथा न केवलं याव-
दर्थिकपिएडस्य विषयो वक्तव्यः । पुण्यार्थं पुण्यनिमित्तं, प्रकृ-
तस्य च निष्पादितस्यापि स वक्तव्यः, यतः पुण्यार्थं प्रकृतस्या-
पि पिएरुस्य परिहारोऽभ्युपगम्यते जवद्भिः । यदाह-" असणं
पाणं वा वि, खाइमं साइमं तहा ॥ जं जाणिज्ज सुणज्जा वा,
पुणट्ठा पगमं इमं " इत्यादि । अशक्यपरिहारश्चायमपीति, तस्या-
पि विषयविशेषो वाच्य इति ज्ञातः । अथ किंविषयान्तराभिधाने-
नेत्याचार्यमतमाशङ्क्याह-अन्यथा यावदर्थिकपुण्यार्थप्रकृत-
पिएरुयोर्विषयविशेषाप्रतिपादने, आसस्य क्लीणरागद्वेषमोहदो-
षतयाऽऽव्यसकवचनत्वेनैकान्तहितस्य शास्त्रप्रणेतुरनामना अ-
क्लीणदोषत्वेनाहितत्वं स्याद्भवेत्, कुत इत्याह-असंभवाभिधाना-
त्, अविद्यमानः संभयो यस्य यावदर्थिकादिपिएरुपरिहारस्य सो-
ऽसंभवः, तस्याभिधानं. तस्मात्, असंज्ञवत् तस्य स्वपरार्थं तु
ते यत्नं कुर्वन्ते, नान्यथेत्यनेन दर्शित एवेति पूर्वपक्कः ॥ ५ ॥

अत्रोत्तरमाह-

विभिन्नं देयमाश्रित्य, स्वजोग्याद्यत्र वस्तुनि ।
संकल्पनं क्रियाकाले, तदुष्टं विषयोऽनयोः ॥ ६ ॥

विभिन्नमतिरिक्तं, देयं दातव्यमोदनादि, आश्रित्याङ्गीकृत्य, कु-
तो विजिज्ञमित्याह-स्वजोग्यात् विवाकित्वात्मीयादनादिभोगार्हा-
त्, यत्र यस्मिन्, वस्तुनि आदनादिपदार्थे, संकल्पनमेतावदि-
ह कुटुम्बायैतावच्छार्थिभ्यः पुण्यार्थं चेत्यजिसंधानं, क्रियाकाले
पाकानवर्तनसमये, तदिति यदंतस्तद्वर्तनं तदुष्टं दोषवच्छिप-
यो गोचरोऽनयोः यावदर्थिकपुण्यार्थं प्रकृतयोरपि, एवंविधसं-
कल्पनवन्तावतौ पिएडविशेषौ परिहार्यावति भाव इति ॥ ६ ॥

सङ्कल्पनानन्तरं तु न दुष्टमित्येतदाह-

स्वोचितं तु यदारम्भे, तथा संकल्पनं क्वचित् ।

न दुष्टं शुभभावत्वात्, तच्छुद्धापरयोगवत् ॥ ७ ॥

स्वस्य शरीरकुटुम्बादेः, उचितो योग्यः स्वोचितः, तस्मिन्, तु-
ष्टः पुनः शब्दार्थः, यदिति संकल्पनम्, आरम्भे पाकादिरूपे सति,
तथा तेन प्रकारेण स्वयोग्यातिरिक्तपाकशून्यतया, संकल्पनमिदं
स्वार्थमुपकल्पितमन्त्रमतो मुनीनामुचितदानेनाऽऽप्तमानमथ पू-
तपापमाध्यास्यामीति चिन्तनं, क्वचित् कस्मिंश्चिद्वारम्भे, न तु
साध्वनुचितप्रत्यपाकरूपे, नदित्यस्येह दर्शनात् तत्संकल्पनं, न दु-
ष्टम् न दोषवत्, न तत् पिएरुदूषणकारणम्, कुत इत्याह-शुभभाव-
त्वात् चित्तविशुद्धिमात्रत्वात्, न हि तत् संकल्पनं साध्याद्यर्थ-
पृथिव्यादिजावोपमर्दनिमित्तम्, अपि तु दायकस्य शुभभावमा-
त्रं तदिति ज्ञावः । किंवदित्याह-शुद्धापरयोगवत्, यः शुद्धः प्र-
शस्तोऽपरयोगः संकल्पनव्यतिरिक्तव्यापारो मुनिवन्दनादिः, न-
द्वत् । यथाहि मुनिविषयो नमनस्तत्त्वनादिरेव व्यापारो न
पिएरुदूषणकारणमेवमेवंविधसंकल्पनमपीति भावयन्ति ॥ ७ ॥
यदुक्तमसंभविनाऽसंकल्पितस्याभिधानादाऽऽप्तस्यानाप्ततेति,
तत् परिहरन्नाह-

दृष्टोऽसंकल्पितस्यापि, लाभ एवमसंभवः ।

नोक्त इत्याप्ततासिद्धिः, यतिधर्मोऽतिदुष्करः ॥ ८ ॥

दृष्ट उपलब्धोऽसंकल्पितस्यापि यत्याद्यर्थमसंजावितस्यापि, न
केवलं संकल्पितस्यैव लाभो भवतीत्यदृष्ट इत्यपिशब्दार्थः ।
लाभः प्राप्तिः, पिएरुस्येति गम्यते । यतो गृहस्था आदिस्तवोऽ-
पि स्वगृहकान्तारादिषु, तथा जित्छानामनावेऽपि, तथा रात्र्या-
दौ भिक्षाऽनवसरंऽपि पाकं कुर्वन्ति, तथा कथञ्चिद्वदत्यपीति
दृश्यते । आह च-"संभव इ य एसां वि हु, केसिंचि य सुयगाइ-
भावे वि । अवि सेसुवलंभाओ, तत्थ वि नल्लानसिचीओ॥१॥" एवं
च यदुक्तम्-"यो न संकल्पित" इत्यादि, तथा-"न चैवं सद्गृह-
स्यानाम्" इत्यादि च । तत् परिहृतम् । गाथा चेह-"सद्गृहविय
केइ इहं, विसेसओ धम्मसत्थकुसलमई । इय न कुण्ठेति
वियरण-मेवं जिकखाइए च इमे ॥ १ ॥" यद्यसंकल्पितस्या-
पि पिएरुस्य लाभो दृष्टस्ततः किमिति ? आह-एव-
मिति-अनेनासंकल्पितप्रकारेण पिएरुलाभदर्शने सति, असं-
भवः-असंभावना, अप्राप्तिरसंकल्पितपिएरुस्य, नोक्तो नाभिहि-
तः, आप्तेन । ततः किमिति ? आह-इतिशब्दो हेत्वर्थः । तेन अ-
संभविपिएरुस्यानभिधानाकृतो, संज्ञविन एवाभिधानादित्यर्थः ।
आप्तताया असंभविपिएरुजाधानसंज्ञावितानाप्तताव्यतिरेक-
भूतायाः, सिद्धिः प्रतिष्ठा, आप्ततासिद्धिः, शास्तुरिति गम्यते ।
अथवा-भगवत्संकल्पितपिएरुस्य संभवः, तथापि तद्वृत्तेर्दुष्कर-
त्वात् न तत्प्रणतुरनाप्तैवेत्याह-यतिधर्मो मूत्रगुणोत्तरगुणसमुदाय-
रूपः, अनिदुष्करोऽनीव दुष्परिपाद्य इति प्रसिद्धमेव, नानेनाऽऽप्त-
स्यानाप्तता ज्ञयति । अनन्यापायत्वान्मोक्षस्येति । आह च-"दुष्करं
अह एयं, जइधर्मा दुक्खो चिय पसिच्छोकिं पुण एस पयत्तो, मोक्ख
फलत्तेण एयस्स" ॥१॥ इति । ततो हे कुतोर्थिकाः ! यदि यूयमा-
त्मनो यतिवेन सर्वसंपत्करिं जिक्कां मन्यध्वे, तदा अकृतादिगुणो-
पेतपिएरुपरिग्रहः कार्य इति प्रकरणगर्तार्थ इति ॥ ८ ॥ हा० ६
अष्ट० । पञ्चा० ।

पिएरुग्रहोऽनेन दोषः-

"पिं असोहयंतो, अचरिन्ती इत्थ संसओ नत्थि ।

चारित्तमि असंते, सव्वा दिक्खा निरर्थीया ॥ १ ॥

सिज्जं असोहयंतो, अचरिन्ती इत्थ संसओ नत्थि ।

चारित्तमि असंते, सव्वा दिक्खा निरर्थीया ॥ २ ॥

यत्थं असोहयंतो, अचरिन्ती इत्थ संसओ नत्थि ।

चारित्तमि असंते, सव्वा दिक्खा निरर्थीया ॥ ३ ॥

पत्तं असोहयंतो अचरिन्ती इत्थ संसओ नत्थि ।

चारित्तमि असंते, सव्वा दिक्खा निरर्थीया ॥ ४ ॥

इदं चोत्सर्गतः सति संस्तरणे ज्ञेयम्, असंस्तरणे तु अशुद्ध-
ग्रहणेऽप्यदोषः । यदुक्तम्-"संस्तरणमि असुद्धं" इत्यादि ।
ध० ३ अधि० ।

[६१] भ्रमरदृष्टान्तेन भिक्षायां निर्दोषत्वसिद्धिः-

जहा दुमस्स पुप्फेसु, जमरो आवियइ रसं ।

न य पुप्फं किज्जामंइ, सो य पीणइ अप्पयं ॥ २ ॥

अत्राह-अथ कस्मादशाययवनिरूपणायां प्रतिज्ञादीन्विहाय
सूत्रकृता दृष्टान्त एवोक्त इति ? उच्यते-"दृष्टान्तादेव हेतुप्रतिज्ञे
अच्यूहो" इति न्यायप्रदर्शनार्थम् । कृतं प्रसङ्गेन, प्रकृतं प्रस्तुतम्-
तत्र-यथा येन प्रकारेण, द्रुमस्य प्राग्निरूपितशब्दार्थस्य, पुष्पेषु
प्राग्निरूपितशब्दार्थेष्वेव, असमस्तपदाभिधानमनुमेयं गृहिदुमा-
खामाहारादिषु पुष्पाण्यधिकृत्य विशिष्टसंबन्धप्रतिपादना-
र्थमिति । तथा चान्यायोपाजितचित्तदानेऽपि ग्रहणं प्रतिषिद्ध-
मेव । भ्रमरश्चतुर्भुजविशेषः । किम् ? आपिबति मर्यादया
पिबत्यापिबति । कम् ? , रस्यत इति रसस्तः, निर्यासः,
मकरन्दमित्यर्थः । एष दृष्टान्तः । अयं च तद्देशोदाहरणमधिकृत्य
वेदितव्य इति । एतच्च सूत्रस्पर्शकनियुक्तौ दर्शयिष्यते । उक्तं च
सूत्रस्पर्शं न्वियमन्येति । अधुना दृष्टान्तविशुद्धिमाह-न च नैव
पुष्पं प्राग्निरूपितस्वरूपं, क्लामयति पीडयति, स च जमरः,
प्रीणाति तर्पयत्यात्मानमिति सूत्रसमुदायार्थः । अवयवार्थं तु
निर्युक्तिकारो महता प्रपञ्चेन व्याख्यास्यति ।

तथा चाह-

जह भमरो चि य एत्थं, दिट्ठंतो होइ आहरणदेसे ।

चंदमुहिदारिगेयं, सोमत्तऽवहारणं ण सेसं ॥१००॥ नि० ।

यथा भ्रमर इति चात्र प्रमाणे दृष्टान्तो जवःपुदाहरणदेशमधि-
कृत्य, यथा-चन्द्रमुखी दारिकेयमित्यत्र सौम्यत्वावधारणं गृह्य-
ते, न शेषं कलङ्काङ्कितत्वाऽनवस्थितत्वादीति गाथार्थः ॥१००॥

एवं जमराहरणे, अणियतवित्तित्तणं न सेसारं ।

गहणं दिट्ठंतविमुक्खि सुत्तं जणियाइमा चऽन्ना ॥१०१॥ नि० ।

एवं भ्रमरोदाहरणे अनियतवृत्तित्वं, गृह्यत इति शेषः । न
शेषाणामविरत्यादीनां भ्रमरधर्माणां, ग्रहणं दृष्टान्त इति ।
एषा दृष्टान्तविशुद्धिः सूत्रे जणिता, इयं चान्या सूत्रस्पर्शनिर्गु-
क्ताविति गाथार्थः ॥ १०१ ॥ दश० १ अ० । पं० व० । (वि-
शेषस्तत्र "धम्म" शब्दे । विहङ्गमदृष्टान्तः "विहंगम" शब्दे)
(स्थापनाकुलव्याख्या "ठावणाकुल" शब्दे) यतिः आरुगृहे
गत्योपविश्य जक्कादिकं गृह्णाति, न वेति प्रश्ने, यतिः आरुगृहे कारणं
धिनोपविश्य भक्तादिकं न गृह्णाति, कारणे तु गृह्णाति "तिन्हमणय-
रागस्स, निसिज्जा जस्स कप्पइ । जरारं अजिभूयस्स, गिज्जाणस्स
तवस्सिणा" ॥६०॥ इति दशवैकालिकपट्टाध्ययने प्रतिपादितत्वा-
दिति । १२४ प्र० । सेन० ३ वृत्ता० ।

गोयरणिमिज्जा-गोचरनिपद्या-खी० । गोचरगतस्य निपदने,
व्य० १० उ० ।

गोयरपवेस-गोचरप्रवेश-पुं० । गोचरार्थं प्रवेशे, दश० ५ अ० ।

गोयरन्तुमि-गोचरन्तुमि-खी० । भिक्षाचर्यावीध्याम्, भिक्षाच-
र्याविषये मार्गविशेषे, थ० २ अधि० । ताश्च परस्मै वा—“उ-
विहा गोयरचरिया पम्पत्ता । तं जहा- १ पेडा २ अद्दपेसा
३ गोमुत्तिया ४ पतंगवीहिगा ५ संवुक्कावट्टा ६ गंतुं पच्चागया” ।
स्था० ६ ग० । पं० व० ।

अष्ट चेमाः—

“उज्जुग गंतुं पच्चा-गई य गोमुत्तिआ पयंगविही ।

पेसा य अद्दपेसा, अर्द्धतर वहि संवुक्का ॥ १ ॥”

ऋजुगी १ गत्या प्रत्यागतिः २ गोमूत्रिका ३ पतङ्ग-
वीधिः ४ पेडा ५ अद्दपेडा ६ आभ्यन्तरशम्बूका ७ वहिः-
शम्बूका ८ चेति । तत्र ऋजुगी-स्वयसतेः ऋजुमार्गेण समश्रे-
णिद्वयस्थितगृहपङ्क्तौ निकाग्रहणेन पङ्क्तिममापने, ततो द्वितीय-
पङ्क्तौ पर्योत्तरेऽपि निकाग्रहणेन ऋजुगत्यैव निवर्तने च भवति
१ ; गत्या प्रत्यागतिस्तु-एकपङ्क्तौ गच्छतो द्वितीयपङ्क्तौ च
प्रत्यावर्तमानस्य भिक्षणे २ ; गोमूत्रिका च-परस्परान्निमुख-
गृहपङ्क्त्योर्धामपङ्क्त्येकगृहे गत्या दक्षिणपङ्क्त्येकगृहे याता-
स्येवंक्रमेण श्रेणिद्वयसमाप्तिकरणे जवति ३ ; पतङ्गवद्बीधिश्र-
अनियतक्रमा ४ ; पेडा च-पेडाकारं चतुरस्रं क्षेत्रं विभज्य
मध्यवर्तीनि गृहाणि मुक्त्वा चतसृष्वपि दिक्षु समश्रेण्या भिक्ष-
णे भवति ५ ; अद्दपेडा च-प्रगवत् क्षेत्रं विभज्य दिग्द्वयसं-
जगृहश्रेण्योर्निकाग्रहणे ६ ; अन्तःशम्बूका च-मध्यभागात् श-
ङ्खावर्तगत्या भिन्नभागस्य वहिर्निस्सरणे जवति ७, वहिः
शम्बूका तु-वह्निनागात्तथैव भिक्षामटतो मध्यभागमगमने भ-
वतीति ८ ॥ थ० ३ अधि० । वृ० । पं० व० । नि० चू० ।

गोयरि-गोचरि-खी० । चतुर्मासकमध्ये “सक्कोमं जोअणं
निकखायरियाए गंतुं पमिनिअत्तए” इत्युक्तं श्रीकल्पमृत्रे, पत-
दनुसारं चैत्यगुर्वादिबन्धनाद्यर्थं गन्तुं कल्पने, न वेति प्रश्ने,
उत्तरम्—“भिक्षावरियाए” इत्येतत्पदं चैत्यगुरुबन्धनाद्यर्थ-
गमनस्योपब्रजणपरमवर्सायने, आवश्यकहारितद्वयां द्वि-
क्रियनिद्वयस्य शरत्काले ननुत्तरणपुरस्सरं गुरुबन्धनादिप्रवृत्ति-
नास्तीति ॥ ५६ प्र० । सन० २ उ० ।

गोययग-गोत्रयग-पुं० । गोत्रप्रकृतिसमुदाये, कर्म० २ कर्म० ।

गोयभुह-गोत्रशुत-न० । उच्चैर्गोत्रे, दश० १ अ० ।

गोयावरी-गोदावरी-खी० । नासिकपुरमविधानिगते पूर्वसमु-
द्रसंगते नदीभेदे, “सच्च भण गोयावरी !, पुत्रसमुद्देण साह-
या संतो ।” व्य० २ उ० ।

गोयावाड-गोत्रवादिन-पुं० । ममोच्चैर्गोत्रं सर्वलोकमाननीयं ना-
परस्थेत्येवं वादिनि, “एगे गोयावादी माणावादी” आचा० १
श्रु० २ अ० ३ उ० ।

गोयावाय-गोत्रवाड-पुं० । गोत्रोद्धाटनेन वादे, यथा-काश्यपस-
गोत्रो वसिष्ठसगोत्रो वेति । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

गौर-गौरि-त्रि० । अवदाते, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । गौरवर्णयुक्ते
वर्णभेदे, पुं० । वाच० । “खारं लवणं १ दहणं, हिमं च २ अ-
ङ्गोराविभङ्गो रोगी ३ । परवसगुणो अ चुम्बो, केवलगौरत्तणं-
वगुणा” ॥१॥ कल्प० ७ कृण । गोधूम, वृ० १ उ० । नि० चू० ।

गौरखर-गौरखर-पुं० । गौरवर्णगर्दभे, स च जात्यन्तरमेव, कच्छा-
रण्यादाबुध्यमानो ‘गौरखलेति’ ज्ञायाप्रसिद्धः । प्रक्षा० १ पद ।
गौरगिरि-गौरगिरि-पुं० । श्वेतपर्वते, “गौरगिरि नाम पर्वतो,
तस्स णिज्जरे सिंघो, तं च एगे वंमणो, पुत्तिदो य अच्चति” ।
नि० चू० १ उ० ।

गौरभिग-गौरमृग-न० । गौरमृगचर्मनिधने वस्त्रे, आचा० २
श्रु० ५ अ० १ उ० ।

गौरव-गौरव-न० । महासामन्तादिकृताभ्युत्थानादिप्रतिपत्तौ,
जं० ३ वक्ता० गमने च । गौरवशब्दो गमनपर्यायः । स्था० ६ ग० ।

गौरस-गौरम-पुं० । गवां रसो गौरसः, व्युत्पत्तिरेवम्, प्रवृत्ति-
स्त्वेवम्-गोमहीष्यादीनां दुग्धादिरूपे रसे, स्था० ४ ग० १ उ० ।
तत्रे, वृ० १ उ० । स च शालनकेऽन्तर्भवति । प्रश्न० ५ संब०
द्वार । सू० प्र० । व्य० । स्था० । “ग्रामगौरससंपृक्तद्विदलम्” इत्यत्र
गौरसशब्देन किं व्याख्यातमस्तीति प्रश्नः उत्तरम्-गौरसशब्देन दु-
ग्धं, दधि, तक्रं च त्रयमपि परस्परार्थाभिधीयमानमस्ति, योगशास्त्र-
वृत्तौ गौरसशब्दार्थो व्याख्यातो नास्ति ३२० प्र० सन० ३ उ० ।
गौरसविग-गौरसविकृति-खी० । गौरसे विकृतयः, शरीरमनसोः
प्रायो विकारहेतुत्वात् । गौरसरूपासु विकृतिषु, “चत्तारि
गौरसविगइओ पम्पत्ताओ । तं जहा-खीरं दहि सपिणव-
णोअं” । स्था० ४ ग० १ उ० ।

गौरद्वग-गौरद्वक-पुं० । कल्होडके, वृ० १ उ० । आचा० । त्रि-
वर्षबलीवर्दे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । दश० ।

गौरा-देशी-लाङ्गलपक्तौ, चुचुपि, ग्रीवायां च । दे० ना० २ वर्ग ।

गौरि-गौरी-खी० । “स्वराणां स्वराः” ॥ ८ । ४ । २३८ ॥ प्रा-
योऽपभ्रंश इत्यन्त्यह्रस्वत्वम् । गौरवर्णायां स्त्रियाम्, प्रा० ४
पाद ।

गौरिहर-गौरीहर-न० । स० द्वन्द्वः । “दीर्घह्रस्वौ मिथो वृत्तौ”
॥ ८ । १ । ४ । इति दीर्घस्य ह्रस्वः । उमामहेश्वरं, प्रा० १ पाद ।

गौरी-गौरी-खी० । गौर-डाप् । प्रा० । गौरवर्णस्त्रियाम्,
“गौरी गायइ महुरं” प्रा० ३ पादा स्था० अनु० ज्ञा० । पार्वत्या-
म्, शिवपत्न्याम्, प्रा० । कां० । बलमानरि, बलकोट्टनार्यायाम्,
उत्त० १२ अ० । कृष्णवासुदेवस्याष्टानामग्रमहिषीणां द्विती-
यायाम्, सा चारिष्टनेमरन्तिके प्रव्रज्य मिक्षेति । अन्त० ५
वर्ग । स्था० । कल्प० । महाविद्याभेदे, “गौरी मणुत्रा म-
णुत्रपुत्रगा ।” आ० चू० १ अ० । कल्प० । बहुवचने
“इतः मेश्चाऽऽद्या” ॥ ८ । ३ । २८ ॥ इति जडशसोराकारः ।
‘गौरोश्चा’ प्रा० ३ पादा ।

गौरेय-गौरेय-पुं० । वैताक्यपर्वतदक्षिणविद्याधरश्रेणिव्यव-
स्थिते निकायभेदे, कल्प० ७ कृण ।

गौरेयणा-गौरोचना-खी० । गोत्र्यो जाता रोचना हरिद्रा ।
स्वनामरूपाने गन्धद्रव्ये, वाच० । गोपितजातायाम्, पञ्चा० ४
वित्र० ।

गौरफ़ीली-देशी-गोधायाम्, दे० ना० २ वर्ग ।

गोत्र-गोत्र-पुं० । वृत्तपादके, (पुरुषदृष्टान्तेन गोलप्ररूपणा ‘पुरि-

सजाय' शब्दे वक्ष्यते) " जह अयगोदो धंता" प्रज्ञा० १ पद ।
गोलो जतुगोलः । मूचकत्वात्तस्य जतुगोलाध्यातापमया भिक्षा-
ग्रहणप्रतिपादके द्रुमपुष्पिकाऽध्ययने, दश० ।

" जह जउगोदो अगणि-स्स णातिदूरे ण यावि आसन्नं ।

सकइ काऊण तहा, संजमगोलो गिहत्थाणं ॥

दूरे अणेसणाइ, इयरस्मी तेण संकाइ ।

सम्हा मियचूमीए, चिच्छिज्जा गोयरभागओ ॥" दश० १ अ० ।

कन्दुके, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ च० क्षेत्रभेदे, मण्डले, मदनकवृके,
वाच० । "होत्र गोल वसुधिति, पुरिसं नेवमाववे" दश० ७ अ० ।

आचा० । 'गोलति' देशविशेषापेक्षया कुत्सागर्भे पुरुषामन्त्रणम् ।

ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । दश० । देशीप्रसिद्धौ नैष्ठुर्यवाचकः । दश०

७ अ० । काश्यपगोत्रविशेषभूते पुरुषापत्यरूपे शाण्डिन्यादौ,
स्था० ७ टा० । साक्षिण, दे० ना० २ वर्ग ।

गोद्वक्त्रण-गोलकण-न० । ६ त० । गोः शुभाशुभसूचके चिह्न-
भेदे, वाच० । तत्प्रतिपादकशास्त्रे च । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

गोलग-गोलक-पुं० । वसुले पाषाणादमये, अनु० । पिण्डे,

सूत्र० २ श्रु० २ अ० । औत्पत्तिकयामुदाहरणम् । आ० म० द्वि० ।

मणिके, आलिङ्गिके, गुम्बे च, गन्धरसे, कलाय, विधवायाः
जारजे पुत्रे, वाच० ।

गोलगोलच्छाया-गोद्वोत्रच्छाया-स्त्री० । गोद्वैर्बहुभिर्मिलित्वा
निष्पादित एको गोलः, स गोलगोलः, तस्य छाया गोलगोल-
च्छाया, गोलैर्बहुभिर्मिलित्वा निष्पादितस्यैकस्य गोलस्य
छायायाम्, चं० प्र० ६ पाहु० ।

गोलच्छाया-गोलच्छाया-गोलमात्रस्य छायायाम्, चं० प्र० ६
पाहु० । सू० प्र० ।

गोलुज-गोलपुञ्ज-पुं० । ६ त० । गोद्वोत्करे, सू० प्र० ६ पाहु० ।
चं० प्र० ।

गोलपुञ्जच्छाया-गोलुञ्जच्छाया-स्त्री० । लोकोत्करच्छायाया-
म, सू० प्र० ६ पाहु० । चं० प्र० ।

गोलवृट्-गोलवृत्त-त्रि० । गोलवृत्ते, रा० ।

गोद्ववृट्समुगय-गोलवृत्तसमुदगक-पुं० । गोद्वकाऽऽकारे वृत्त-
समुदगके, अ० १० श० ८ व० ।

गोला-गोदावरी-स्त्री० । "गोलादयः" ॥ ८ ॥ १५४ ॥ इति नि-
पातनाज्ञोद्देशः । नदीविशेष, प्रा० १ पाद । गवि, गोदावर्याम्,
सामान्येन नद्याम्, संख्यायां च । दे० ना० २ वर्ग ।

गोलावलिच्छाया-गोलावलिच्छाया-स्त्री० । गोला नाम वलिगो-
लावलिः, तस्य छाया गोलावलिच्छाया । गोलपङ्क्तिच्छाया-
याम्, सू० प्र० ६ पाहु० । चं० प्र० ।

गोद्विय-गोलिक-पुं० । गुरुकरके, व्य० ए उ० ।

गामिक-त्रि० । मथितविक्रयके, वृ० १ उ० ।

गोलिया-गुटिका-स्त्री० । वटिकायाम्, रा० । अनु० ।

गोद्विका-स्त्री० । वृत्ताऽऽकृतौ बालक्रीडनोपकरणे, प्रव० ३८
चार । " तीए दासीए घनो गोलियाए भिन्नो, तं च अघिति
करिति ददूण पुणरावत्ती जाया " दश० २ अ० ।

गोद्वियायण-गोलिकायन-पुं० । कौशिकगोत्रविशेषभूते पुरुषे,
तदपत्येषु च । स्था० ५ टा० १ व० ।

गोद्वियालिग-गोलिकालिङ्ग-न० । अग्रराभयविशेषे, जी०
३ प्रति० ।

गाली-गौरी-स्त्री० । " रस्य हो वा " ॥ ८ ॥ ४ । ३२६ ॥ इति
चूलिकपैशाचिके रस्य स्थाने वा लः । पार्वत्याम्, " पनमथ
पनय-पकुप्पित-गोलीचलनभ-लमा-पति-बिंभं ।" प्रा० ४ पाद ।
मथिन्याम्, दे० ना० २ वर्ग ।

गोद्वेहणिया-गोलेहनिका-स्त्री० । गोभिर्देहमानाया मूष-
मा, नि० चू० ३ उ० ।

गोद्वोम-गोलोम-पुं० । द्विन्द्व्यजेदे, जी० १ प्रति० ।

गोलोमप्पमाण-गोलोमप्रमाण-त्रि० । प्रमाणविशेष, गोलोमप्र-
माणा अपि केशा न स्थापनीयाः । कल्प० ए कण ।

गोद्व-गोल्ल-पुं० । देशभेदे, यत्र चाणकग्रामे चाणक्यो ब्राह्मणो
जातः । आ० म० द्वि० । आ० चू० । बिम्बाफले, ज्ञा० १ श्रु०
८ अ० ।

गोद्वस-गोल्लस-पुं० । देशभेदे, यत्र चाणक्यो जातः ।
आ० क० ।

गोद्वहा-गोह्वा-स्त्री० । बिम्बाफले, आ० म० प्र० । बिम्ब्यास्,
दे० ना० २ वर्ग ।

गोत्र-गोप-पुं० स्त्री० । गां जुमि वा पाति रक्षति । पा-कः जाति-
भेदे, स्त्रियां ङीप् । ग्रामाधिकृते, भूरक्षके च । पुं० । गोष्ठाध्यक्षे
च । वाच० । गोरक्षके, उपा० ७ अ० । आ० म० । आ०
चू० । गोपायति, गुप्-अच् । रक्षके, स्त्रियां गौरा० ङीष् ।
" शालिगोद्वो जगुर्यशः " उपकारके, त्रि० । वाच० ।

गोवद्-गोपति-पुं० । ६ त० । " गो वः " ॥ ८ ॥ १२३१ ॥ इति पस्यः वः ।
प्रा० १ पाद । गोत्रेन्द्रे, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । गवां पशूनां पत्यौ शिवे,
वृषे, जूमिपतौ, नृपे, श्रीकृष्णे, किरणपतौ सूर्ये, स्वर्गपतौ
शके, ऋषजनामौषधे, वाच० ।

गोवग्-गोवर्ग-त्रि० । गवां समूहे, " पंगं च णं मइं सेयं गोवग्गं
पासित्ता णं पडिबुद्धं ॥ ५ ॥ " स्था० १० टा० । आ० क० ।

गोवत्तिअ-गोवत्तिक-गोवत्तं येषामस्ति ते गोवत्तिकाः । औ० ।
गोचर्यानुकारिणि तपस्विनि, अनु० । ते हि वयमपि किल
तिर्यक्तु वसाम इति ज्ञावनां भावयन्तो गोत्रिर्निर्गच्छन्तीनिः
सह निर्गच्छन्ति, स्थिताभिस्तिष्ठन्त्यासीनाभिरुपाविशन्ति,
सृज्जनाजिस्तद्वदेव तृणपत्रपुष्पफलादि सृज्जन्ति । ततः—
" तह ते गावोहि समं, निग्गमपवेसणाइ पकरंति । सुंजंति जहा
गावी, तिरक्खवासं विजावंता ॥ १ ॥ " अनु० । औ० । ग० ।

गोवय-गोवपद-न० । गोः पदम्, गावः पद्यन्ते यस्मिन् देशे वा ।
गाः पदजाते गर्ते, गोपदप्रमाणे च । गोत्रिः सेवितदेशे, तद-
सेविते वनादौ च । प्रजासक्रेत्रस्थे तीर्थभेदे, वाच० । स्था० ।

गोपद-न० । गोपदप्रमाणे गर्ते, स्था० ४ टा० ४ व० ।

गोवर्-देशी-करीवे, दे० ना० २ वर्ग ।

गोवरगाम-गोवरग्राम-पुं० । मागधीये स्वनामख्याते ग्रामे, य-
त्रेन्द्रभृत्यादयो गणधरा उत्पन्नाः । गोवरग्राम इत्यपि । आ०
क० । आ० चू० ।

गोवलायण-गोवलायन-पुं० । गोवलस्य गोत्रापत्यं, सू० प्र० १० पाहु० । चं० प्र० । जं० ।

गोवद्ध-गोवल्ल-पुं० । गोवल्लस्य गोत्रापत्ये, पदैकदेशे पदस-मुदायोपचारात् । “ गोवलायते ” जं० ७ वक्० ।

गोवलायण-गोवलायन-पुं० । “ गोवलायणे ” शब्दाद्यं, सू० प्र० १० पाहु० ।

गोवारु-गोवाट-न० । गोशालायाम्, गोष्ठे, वाच० । स्था० । ति० ।

गोवाल-गोपाल-पुं० । । गां भूमिं पशुनेदं वा पात्रयति । पालि-अण्, उप० सण् नृपे, गोरकके, उत्त० २२ अ० । स्थवि-रसुस्थितप्रतिबुद्धे शिष्ये, कल्प० ८ कण् । आ० म० नृपप्रद्योतन-पुत्रपालके, आ० चू० ४ अ० । “ कत्रियाचूडकन्यायां, समुत्प-न्नस्तु यः सुतः । स गोपाल इति ज्ञेयां, भोज्यां विप्रैरे संशयः ॥ १ ॥ ” इति पराशरंके सङ्कीर्णजातिभेदे, वाच० ।

गोवालगिरि-गोपालगिरि-पुं० । गोवर्द्धनगिरौ, ती० ९ कल्प० ।

गोवाल्य-गोपालक-पुं० । गोपालयति-पात्रि-एवम् । ६ त० । गोरकके, भूमिरकके च । वाच० । सूत्र० ।

गोवर्ला-गोपार्त्वा-स्त्री० । लताभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

गोविन्द-गोपेन्द्र-पुं० । योगशास्त्रकृति, यो० वि० । स्वनामख्याते वाचकेन्द्रे, यो० वि० । ल० । पं० व० । “ गोविंदाणं पि नमो, अणुश्रीगविजलधारणिदाणं । निच्यं खंतिद्याणं, परुवणे दु-ष्टभिदाणं ॥ १ ॥ ” न० ।

गोविन्द-पुं० । छन्दया प्रव्रज्यया प्रव्रजिते स्वनामख्याते शाक्य-भक्ते प्रासवंधे, स्था० १० ठा० व्य० । तत् कथा चैवम-कश्चिद् गोविन्द-नामा शाक्यमतभक्तो जिनागमरहस्यग्रहणार्थं कपटेन यतीभूय आचार्याणां पार्श्वे सिद्धान्ताध्ययनं कुर्वाणस्तेनैवाध्यायमानसूत्रेण परिणामविशुद्धिप्राप्तुर्जावासस्यकत्वं प्राप्य साधुभूत्वा सूरि-पदं प्राप्त इति तं० व्य० । पं० भा० । कर्मस्तवटीकाकारकं देवनागसूरिशिष्ये च । जै० ६० । सूर्यशिवपुत्र्याः सूर्य-धिया भर्त्तरि स्वनामख्याते ब्राह्मणे, महा० १ चू० । विष्णौ च । को० । स्या० । (‘ सुरुढ ’ शब्देऽस्य कथा)

गोविन्दगिज्जुत्ति-गोविन्दनिर्युक्ति-स्त्री० । दर्शनप्रज्ञावके स्वना-मख्याते प्रमाणग्रन्थे, नि० चू० ११ उ० । वृ० । आ० चू० । तत्कृतिश्चैवम-गोविन्दो नाम बौद्धजिज्जुः, स पकेन जैनाचार्येण अष्टादश वारान् वादे पराजितः विनित्तवान्-यावदेषां सिद्धान्त-स्वरूपं जानामि तावन्न शक्नोमि जेतुमिति तस्यैवाचार्यस्या-न्तिके सामायिकादिपठनच्छेदेन सर्वं श्रुतं जग्राह, ततस्तत्प्रज्ञा-वाङ्मनोवावरणापगमे सम्यक्परिणतात्मा व्रतमाददं, पश्चाद् गोविन्दनिर्युक्तिनामकं दार्शनिकग्रन्थं चक्रे । नि० चू० ११ उ० ।

गोविन्ददत्त-गोपेन्द्रदत्त-पुं० । स्कन्दनाचार्यस्य सतीर्थे, व्य० २ उ० ।

गोविय-गोपित-त्रि० । रक्षिते, नि० ३ वर्ग । सूत्र० । ऐरवतवर्षे जाते कुलकरे, ति० ।

गोवी-देशी-बाह्यायाम्, दे० ना० २ वर्ग ।

गोवीय-देशी-अजल्पाके, दे० ना० २ वर्ग ।

गोवीही-गोवीथी-स्त्री० । गोसंज्ञके चतुर्जिनैस्त्रैरुपलक्षिते शुकादिमहाऋचारकेवनागे, स्था० ६ ठा० ।

गोस-गोस-पुं० । प्रत्यूपसि, पं० व० २ द्वार । आव० । नि० चू० । प्रातःशब्दार्थे, व्य० ६ उ० । आ० । वोले, उष्णकाले, वाच० । प्रजाते, दे० ना० २ वर्ग ।

गोनराण-देशी-मुखे, दे० ना० २ वर्ग ।

गोसखी-गोसङ्खी-पुं० । मागधीयगोवरप्रागवास्तव्ये आभी-राधिपतौ, भा० म० प्र० । आ० क० । आ० चू० । प्रव० ।

गोसंधिय-गोसन्धित-पुं० । गोपाले, आव० ६ अ० ।

गोसालग-गोशात्रक-पुं० । मङ्गलिसुभद्राभ्यां गोबहुलब्राह्मण-गोशात्रायां जातत्वाद् गोशात्रकः । कल्प० २ कण् । स्वनामख्याते मङ्गलिपुत्रे श्रीचरिशिष्ये, (स च प्राग्भवे ईश्वरमुनिरासीदिति “इस्सर” शब्दे द्वितीयभागे ६४५ पृष्ठे आवेदितम्)

तेणं कालेणं तेणं समएणं सावत्थीणामं णयरी होत्था । वणओ-तीमे णं सवत्थीए णयरीए उत्तरपुराच्चिमं दिसि-भाए, तत्थ णं कोट्टए णामं चेइए होत्था । वणओ-तत्थ णं सावत्थीए णयरीए हाहाहला णामं कुंजकारी आजी-वियउवाभिया परिवसइ, अट्ठा० जाव अपरिज्जया, आजी-वियसमयंमि लद्धट्ठा गहियट्ठा पुच्छियट्ठा विणिच्छियट्ठा अट्ठमिजपेमाणुरागरत्ता अयमाउसो ! आजीवियसमए अट्ठे, अयमट्ठे परमट्ठे, सेसे अणट्ठे त्ति आजीवियसमएणं अप्पा-णं जावमाणी विहरइ । तेणं कालेणं तेणं समएणं गोसात्ते मंखलिपुत्ते चउवीसवासपरियाए हाहाहलाए कुंज-कारीए कुंजकारावणंमि आजीवियसंघंमपरिवुडं आजीवि-यसमएणं अप्पाणं जावमाणे विहरइ ॥

“तेणं” इत्यादि । (मंखलिपुत्ते त्ति) महखल्यभिधानमङ्गल-पुत्रः । (चउवीसवासपरियाए ति) । चतुर्विंशतिवर्षप्रमाणप्र-व्रज्यापर्यायः ।

तए णं तस्स गोमादस्स मंखलिपुत्तस्स अणया कयाइ इमे उ दिसाचरा अंतियं पाउञ्जवित्थातं जहासाणे, कणंदे, कणि-यारे अच्छिंदे, अग्गिवेमायणे, अज्जुणे, गोमायुपुत्ते। तए णं ते उदिसाचरा अट्ठविहं पुव्वमं मग्गदसमं मएहिं मइंदसणेहिं नि-ज्जुहंति। मएहिं मइंदसणेहिं निज्जुहंति। त्ति गोसालं मंखलि-पुत्तं उवट्ठाइंमि । तए णं से गोसात्ते मंखलिपुत्ते तेणं अट्ठंगस्स महानिमित्तस्स केणइ उट्ठोयमेत्तेणं सव्वेसिं पाणाणं सव्वेसिं चूयाणं सव्वेसिं जीवाणं सव्वेसिं मत्ताणं इमाइं उ अण-इक्कमाणज्जाइं वागरणाइं वागरइ । तं जहा-लानं, अलानं, सुहं, दुक्खं, जीवियं, मरणं। तए णं से गोसात्ते मंखलिपुत्ते ते-णं अट्ठंगस्स महाणिमित्तस्स केणइ उट्ठोयमेत्तेणं सावत्थी-ए णयरीए अजिणे जिणप्पन्नावी अणरहा अरहप्पलावी अकेवली केवल्लिप्पन्नावी असव्वण्णं सव्वण्णप्पन्नावी अजि-णे जिणसइं पगासमाणे विहरइ । तए णं सावत्थीए णय-रीए सिंवारुगं जाव पंहुसु वहुजणे अणमणस्स एवमाइ-इक्खइं जाव एवं परुवेइ-एवं खल्लु देवाण्णपिया ! गोसात्ते

मंखलिपुत्ते जिणे जिणप्पलावी० जाव पगासमाणे विहरइ । से कहमेयं मणे एवं ? । तेणं काझेणं तेणं समएणं सामी समोसहे० जाव परिमा पणिगया । तेणं काझेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेहे अंतेवासी इंदुजुई णामं अणगारे गोयमगोत्तेणं० जाव छुटं छुट्टेणं एवं जहा विइयसए णियंहुइएणं जाव अरुमाणे बहुजणसदं णिमा- मेइ । बहुजणो अस्समणस्स एवमाइक्खइ० ४-“ एवं खलु देवाणुप्पिया ! गोमाले मंखलिपुत्ते जिणे जि- णप्पलावी० जाव पगाममाणे विहरइ, से कहमेयं मणे एवं ” ? । तए णं जगवं गोयमे बहुजणस्स अंतियं एय- मणं सोच्चा णिस्समणं जाव जायसहे० जाव भत्तपाणं पणिदंसेइ,० जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी-एवं खलु अ- हं जंते ! उटं ते चव० जाव जिणसदं पगाममाणे विह- रइ, से कहमेयं भंते ! एवं ? इच्छामि णं भंते ! गोसाल- स्स मंखलिपुत्तस्स उट्टाणपरियाणियं परिकहिंयं ? । गोय- मादि समणे जगवं महावारे भगवं गोयमं ! एवं वयासी- जं णं गोयमा ! से बहुजणे अस्समणस्स एवमाइक्खइ० ४- “एवं खलु गोसाळे मंखलिपुत्ते जिणे जिणप्पलावी० जाव पगाममाणे विहरइ,” तं णं भिच्छा । अहं पुण गो- यमा ! एवमाइक्खामि० जाव परुवेमि-एवं खलु एयस्स गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स मंखलि णामं मंखे पिता हो- त्या । तस्स णं मंखलिमंखस्स जहा णामं भारिया होत्था, सुकुमाल० जाव पडिस्सवा । तए णं सा जहा भारिया अ- षया कयाइं गुविणी यावि होत्था । तेणं काझेणं ते- णं समएणं सरवणे णामं सखिवेसे होत्था, रिद्धत्यमि- य० जाव साएणजप्पगासे पासादीए । तत्थ णं सरवणे स- एणवेसे गोवहुले णामं माहणे परिवसइ, अहे० जाव अपरि- जूए रिउवेय० जाव सुपरिणिट्टिए यावि होत्था । तस्स णं गोवहुलस्स माहणस्स गोसाळा यावि होत्था । तए णं से मंख- लिमंखणामं अषया कयाइं जहाए भारियाए गुविणीए सद्धिं चित्तफलगत्यगए मंखत्तेणं अप्पाणं जावेमाणे पुव्वाणुपुविं चरमाणे गामाणुगामं दूज्जमाणे जेणेव सरवणे सखिवेसे जेणेव गोवहुलस्स माहणस्स गोसाले, तेणेव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता गोवहुलस्स माहणस्स गोसाला- ए एगदेसंति भंरुणिकेवं करेइ । करेइत्ता सरवणे सखिवे- से उच्चणीयमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खा- यरियाए अहमाणे वसही सव्वओ समंता मग्गणगवेस- णं करेइ । वसहीए सव्वओ समंता मग्गणगवेस- णं करेमा- णे अस्सत्य वसहिं अन्नजमाणे तस्सेव गोवहुलस्स माहण- स्स गोसालाए एगदेसंति वासावासं उवागए । तए णं सा

जहा जारिया एवएहं मासाणं बहुपडिपुणाणं अद्धडमा- णराइंदियाणं वीइकंताणं सुकुमाल० जाव पारिस्सुवं दार- गं पयाता । तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो एकारस- मे दिवसे वीइकंते० जाव वारसाहे दिवसे अयमेयारुवं गो- णं गुणणिप्पणं णामधेज्जं करेति-जम्हा णं अम्हं इमे दारए गोवहुलस्स माहणस्स गोसाळाए जाते, तं होज- णं अम्हं इमस्स दारगस्स णामधेज्जं गोसाळे ति । तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो णामधेज्जं करेति-गोसाळे ति । तए णं से गोसाळे दारए उम्मुक्कवाजभावे विष्ठा- यपरिणयमेत्ते जुव्वणगमणुप्पत्ते सयमेव पारिणिकं चित्तफ- लं गणेइ । करेइत्ता चित्तफलगत्यगए मंखत्तेणं अप्पाणं जावेमाणे विहरइ । तेणं काझेणं तेणं समएणं अहं गोय- मा ! तीसं वामाइं अगागवामज्जे वसित्ता अम्मापिउ- हिं देवत्तं गएहिं एवं जहा जावणाए० जाव एगं देवदूममा- दाय मुंने भवित्ता अगागवामज्जे अणगारियं पव्वइत्तए ॥

(दिसाचर नि) दिशां चरन्ति यागन्ति मन्यन्ते भगवतो वयं शिष्या इति दिक्चराः, देशाटा वा दिक्चराः, भगवच्चि- ष्याः पार्श्वस्थीभूता इति टीकाकारः । “ पासावच्चिज्ज ति ” चूर्णिकारः । (अंतियं पाउज्जवित्थ ति) समीपमागताः । (अ- द्दुविहं पुव्वगयं मग्गदसमं ति) अष्टविधमष्टप्रचारं, निमित्त- मिति शेषः । तच्चेदम्-दिव्यम्, उत्पातम्, आन्तरिकं, भौमम्, आहं, स्वरं, लक्षणं, व्यञ्जनं चेति । पूर्वगतं पूर्वाभिधानश्रुतविशेषमध्य- गतं, तथा मार्गौ गीतमार्गनृत्यमार्गलक्षणौ संभाव्येते । (दसम- ति) अत्र नवमशब्दस्य तुल्यस्य दर्शनाद्यवमदशमाविति दृश्यम् । ततश्च मार्गौ नवमदशमौ यत्र तत्तथा । (सएहिं ति) स्वकैः स्व- कीर्तैः (मइदंसेणेहि ति) मतेयुंरुर्मत्या वा, दर्शनानि प्रमेयस्य परिच्छेदनानि मतिदर्शनानि, तैः । (निज्जुहिंति ति) निर्युथय- न्ति—पूर्वज्ञानश्रुतपर्याययूथान्निर्धारयन्ति, उद्धरन्तीत्यर्थः । (उवचाइंसु ति) उपस्थितवन्तः, आश्रितवन्त इत्यर्थः । (अहं- गस्स ति) अष्टमेदस्य (केणइ ति) केनचित् तथाविधजना- विदितस्वरूपेण (उल्लोयमेत्तेणं ति) उद्देशमात्रेण (इमाइं छ- अणइक्कमणिज्जाइं ति) इमानि षट् अनतिक्रमणीयानि व्यञ्जि- चारयितुमशक्यानि (वागरणाइं ति) पुष्टेन सता यानि व्या- क्रियन्ते अजिधीयन्ते तानि व्याकरणानि, पुरुषार्थोपयोगित्वाच्चै- तानि षट् उक्तानि, अन्यथा नष्टमुष्टिचिन्तालूकाप्रभृतीन्यन्यान्यपि बहूनि निमित्तगोचराभवन्तीति । (अजिणे जिणप्पलावि ति) अजिनोऽधीतरागः सन् जिनमात्मानं प्रकर्षेण लपतीत्येवं शी- लां जिनप्रलापी । एवमन्यान्यपि पदानि वाक्यानि । नवरमहंनू पूजाइः केवली परिपूर्णज्ञानादिः । किमुक्तं भवति ?—“अजिणं” इत्यादि । (एवं जहा विइयसए नियंहुइए ति) द्वितीयशतस्य पञ्चमोद्देशके (उट्टाणपरियाणियं ति) पारियानं विविधव्य- तिकरपरिगमनं, तदेव पारियानिकं चरितम् । उतथानाज्जमन आरज्य पारियानिकम् उतथानपारियानिकम्, तत्परिकथितं, ज- गवज्जिगिति गम्यते । (मंखे ति) मङ्गः—चित्रफलकव्यग्रकरो भि- क्कुविशेषः । “ सुकुमाल० ” इह यावत्करणानिदं दृश्यम्—“सु- कुमालपाणिपाया लक्खणवज्जणगुणोववेया० ” इत्यादि । “ रि-

इत्थमिथं०" इह यावत्करणदेवं दृश्यम्-“ रिक्तमियसमिद्धे
पमुइयजणजाणवणं०” इत्यादि । व्याख्या तु पूर्ववत् । (चित्तफ-
लगत्यगत्ति) चित्रफलकं हस्ति गतं यस्य स तथा । (पानि-
कं ति) एकमात्मानं प्रति प्रत्येकं, पितुः फलकाद्भिन्नमित्यर्थः ।
(अगारवासमज्जं वल्लिस्सत्ति) अगारवासं गृहवासमध्युप्याऽऽसे-
व्य । (एवं जहा जावणत्ति) आचारद्वितीयश्रुतस्कन्धस्य पञ्च-
दशे अध्ययने । अनेन चर्दं सूचितम्-“ समत्तपइस्सेनाहं समणो
होहं अम्मपियरम्मि जीवंते स्ति ” समाप्ताजिग्रह इत्यर्थः ।
“चिच्चा हिरस्सं चिच्चा सुवस्सं चिच्चा बवमित्यादीति ॥ ” (भ०)

तए एं अहं गोयमा ! पढं वामं अप्पमासं अप्पमासेणं
खममाणे अट्ठियगामं णिस्साए पढं अंतरावासं वासावा-
सं उवागए । दोच्चं वामं मासं मासेणं खममाणे पुव्वाणुपु-
व्वि चरमाणे गामाणुग्गामं दूज्जमाणे जेणेव रायगिहे
णयरे जेणेव नालिंदा वाहिरिया जेणेव तंतुवायसाला, तेणेव
उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता अहापनिरूवं उग्गहं उग्गिएदामि
अहापनिरूवं उग्गहं उग्गिएदत्ता तंतुवायसालाए एगदेसंसि
वासावासं उवागए । तए एं अहं गोयमा ! पढं मासकख-
मणं उवमंपज्जित्ता एं विहरामि । तए एं से गोसात्रे मंख-
लिपुत्ते चित्तफलगत्यगत्तं मंखत्तणेणं अप्पाणं भावेमाणे
पुव्वाणुपुव्वि चरमाणे० जाव दूज्जमाणे जेणेव रायगिहे
णयरे जेणेव णालिंदा वाहिरिया जेणेव तंतुवायसाला,
तेणेव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता तंतुवायसालाए एगदेसंसि
भंरुणिकखेवं करेति । करेतिता रायगिहे णयरे उच्चणीयं जाव
असत्थ कत्थ वि वसहिं अन्नभमाणे तीसे य तंतुवायसालाए
एगदेसंसि वासावासमुवागए, जत्थेव णं अहं गोयमा ! । तए
एं अहं गोयमा ! पढममामकखमणपारणगंसि तंतुवायसालाए
पडिणिकखामि । तंतुवायसालाए पडिणिकखमिच्चा नालिंदा वा-
हिरियं मज्जं मज्जेणं जेणेव रायगिहे णयरे उच्चणीयं जाव अ-
रुमाणे विजयस्स गाहावइस्स गिहं अणुप्पविट्ठे । तए णं से विज-
ए गाहावई ममं एज्जमाणं पासइ । पासइत्ता हट्ठतुट्ठं खिप्पामेव
आसणाओ अणुट्ठेइ । अणुट्ठेइत्ता पादपीठाओ पच्चोरुज-
तिपच्चोरुजतित्ता पाययाओ उम्मुयइ । उम्मुयइत्ता एगसाभियं
उत्तरासंगं करेइ । करेइत्ता अज्झिमज्झियहत्थे ममं सत्तट्ठपयाइं
अणुगच्छइ । अणुगच्छइत्ता ममं तिकखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं
करेइ । करेइत्ता ममं वंदइ, एमंसइ, एमंसइत्ता ममं विउलेणं
असणपाणखाइमसाइमेणं पडिआभिस्सामि । तट्ठे, पडिआ-
जेमाणे वि तट्ठे, पडिआजिते वि तट्ठे । तए एं तस्स विजय-
स्स गाहावइस्स तेणं दव्वमुच्छेणं दायगमुच्छेणं पडिग्गह-
मुच्छेणं ति विहेणं तिकरणमुद्धेणं दागेणं मए पडिआभिए
समाणे देवाउयं णिवद्धं, संसारए रिक्तीकए, गिहंसि य से इमाइं
पंच दिव्वाइं पाउब्ज्याइं । तं जहा-वसुधारा वुट्ठा ? दसप्पव-
धे कुसुमे णिवातिते २ चेलुकखेवे कए ३ आहयाओ दे-

वट्ठुज्जीओ ४ अंतरा वि य णं आगामे अहो दाणे २ ति
घुट्ठे ५ । तए एं रायगिहे णयरे सिंघारुगं जाव पडेसु व-
हुजणो असमस्सस्म एवमाइकखइ० जाव एवं पख्वइ-धसे
एं देवाणुप्पिए ! विजए गाहावई, कयत्थे णं देवाणुप्पिए !
विजए गाहावई, कयपुसे णं देवाणुप्पिया ! विजए गाहावई,
कयलकखणे देवाणुप्पिया ! विजए गाहावई, कया एं हो-
या देवाणुप्पिया ! विजयस्स गाहावइस्स, सुवच्छे एं देवा-
णुप्पिए ! माणुस्सए जम्मजीवियफले विजयस्स गाहावइस्स,
जस्स णं गिहंसि तट्ठारूवे साधुसाधुरूवे पडिआभिए समाणे
इमाइं पंच दिव्वाइं पाउब्ज्याइं । तं जहा-वसुधारा वुट्ठा० जाव
अहो दाणे २ घुट्ठे, धणे एं कयत्थे कयपुणे कयत्थे-
कखणे कया एं होया सुलद्धे माणुस्सए जम्मजीवियफले
विजयस्स गाहावइस्स जस्स० । तए णं से गोसात्रे मंख-
लिपुत्ते बहुजणस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिस्सम्म समुप्प-
ससंए समुप्पसको उहत्थे जेणेव विजयस्स गाहावइस्स गिहे,
तेणेव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता विजयस्स गाहावइस्स
गिहंसि वसुधारांसि वुट्ठिं दसप्पवधं कुसुमं णिवमियं, ममं
च णं विजयस्स गाहावइस्स गिहाओ पडिणिकखम-
माणं पासइ । पासइत्ता हट्ठतुट्ठे जेणेव ममं अंतिए,
तेणेव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता ममं तिकखुत्तो आ-
याहिणं पयाहिणं करेइ । करेइत्ता ममं वंदइ, एमं-
सइ, एमंसइत्ता ममं एवं वयासी-तुब्जे एं भंते ! ममं
धम्मायरिया, अहं एं तुब्भं धम्मं नेवामी । तए णं अहं गो-
यमा ! गोसात्रस्स मंखलिपुत्तस्स एयमट्ठं णो आढामि,
णो परिजाणामि, तुभिणीए संविट्ठामि । तए एं अहं गोयमा !
रायगिहाओ णयराओ पडिणिकखमामि, पडिणिकखमामि-
त्ता णालिंदं वाहिरियं मज्जं मज्जेणं जेणेव तंतुवायसाला,
तेणेव उवागच्छामि । उवागच्छामित्ता दोच्चं मासकखमणं
उवमंपज्जित्ता एं विहरामि । तए एं अहं मासकखमणपा-
रणगंसि तंतुवायसालाओ पडिणिकखमामि । पडिणिकख-
मामित्ता णालिंदं वाहिरियं मज्जं मज्जेणं जेणेव राय-
गिहे णयरे० जाव अरुमाणे आणंदस्स गाहावइस्स
गिहं अणुप्पविट्ठे । तए णं से आणंदे गाहावई ममं
एज्जमाणं पासइ । पासइत्ता एवं अहं विजयस्स, एवरं
ममं विउल्लाए खज्जगविहीए पडिल्लजिस्सामीति तट्ठे, सेसं
तं चैव,० जाव तच्चं मासकखमणं उवमंपज्जित्ता एं विहरामि
तए एं अहं गोयमा ! तच्चं मासकखमणं पारणगंसि तंतुवाय-
सालाओ पडिणिकखमामि । पडिणिकखमामित्ता तहेव० जाव
अडमाणे सुदंसणस्स गाहावइस्स गिहं अणुप्पविट्ठे । तए णं
से सुदंसणे गाहावई एवरं ममं सव्वकामगुणिएणं
चोयणेणं पडिल्लजेदि । सेसं तं चैव,० जाव चउत्थं मासकख-

मणं उवसंपज्जित्ता एं विहरामि । तीसे एं णाहिंदा वाहि-
रियाए अदूरसामंते एत्थ एं कोट्ठाए णामं सप्पिवेसे होत्था ।
सप्पिवेसवत्तुओ-तत्थ एं कोट्ठाए सप्पिवेसे बहुत्ते णामं माह-
णे परिवसइ अट्ठे० जाव अपरिज्जूए रिउव्वेय० जाव सुपरि-
णिट्ठिए यावि होत्था । तए णं से बहुत्ते माहणे कत्तियचाउ-
म्मासियपाक्खियंसि विउत्तेणं महुयसंजुत्तेणं परमप्पेणं
माहणे आयामेत्था । तए णं अहं गोयमा ! चउत्थमासक्ख-
मणपारणगंसि तंतुवायसालाओ पक्खिक्खमामि । पक्खि-
क्खमामित्ता णालिंदा बाहिरियं मज्झं मज्जेणं णिग्ग-
च्छामि । णिग्गच्छामित्ता जेणेव कोट्ठाए सप्पिवेसे उच्चणी-
य० जाव अरुमाणे बहुलस्स माहणस्स गिहं अणुप्पविट्ठे ।
तए एं से बहुत्ते माहणे ममं एज्जमाणं तहेव० जाव ममं
विउत्तेणं महुयसंजुत्तेणं परमप्पेणं पक्खिलाजिस्सामीति तुट्ठे,
सेसं जहा विजयस्स० जाव बहुले माहणे बहु० । तए णं से
गोसाले मंखलिपुत्ते ममं तंतुवायसालाए अपासमाणे
रायगिहं एयरं सव्विजंतरवाहिरिए ममं सव्वओ समंता
मगगणवेसणं करेइ । ममं कत्थ वि मुइं वा खुइं वा पउ-
त्ति वा अलजमाणे जेणेव तंतुवायसाला, तेणेव उवाग-
च्छइ । उवागच्छइत्ता साक्खियाओ य पाक्खियाओ य कुंमि-
याओ य वाणहाओ य चित्तफलं च माहणे आयामइ ।
आयामेइत्ता सउत्तराट्ठं भुइं करेइ । करेइत्ता तंतुवायसाला-
ओ पडिक्खिक्खमइ । पक्खिक्खमइत्ता णाहिंदं वाहि-
रियं मज्झं मज्जेणं णिग्गच्छइ । णिग्गच्छइत्ता जेणेव
कोट्ठागसप्पिवेसे तेणेव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता
तए णं तस्स कोट्ठागस्स सप्पिवेसस्स बहिया बहुजणो
अप्पमप्पस्स एवमाइक्खइ० जाव परूवेइ-“धस्से एं देवाणु-
प्पिया ! बहुले माहणे, तं चेव० जाव जीवियफले बहुल-
स्स माणस्स बहु०” तए णं तस्स गोसालस्स मंखलिपुत्त-
स्स बहुजणस्स अंतियं एयमट्ठं सोच्चा णिस्सम्प अयमेयारूवे
अव्वभत्तियए० जाव समुप्पज्जित्ता ! जारिसियाणं मम धम्मा-
यरियस्स धम्मावएसगस्स समणस्स जगवओ महावीरस्स
इह्मी जुत्ती जसे वले वीरिए पुरिसक्कारपरक्कमे लब्धे पत्ते अ-
ज्जिसमप्पागए णो खल्लु अत्थि तारित्तियाणं अप्पस्स कस्स
वि तट्ठारूढस्स समणस्स वा माहणस्स वा इह्मी जुत्ती० जाव प-
रक्कमे लब्धे पत्ते अज्जिसमप्पागए । तं णिस्संदिच्छं एं एत्थं
धम्मायरिए धम्मावएसए समणे जगवं महावीरे भविसव-
तीति कट्ठु कोट्ठागसप्पिवेसे सव्विजंतरवाहिरिए ममं सव्व-
ओ समंता मगगणवेसणं करेइ । ममं सव्वओ० जाव करे-
माणे कोट्ठागसप्पिवेसस्स बहिया पणियज्जूमीए मए सप्पि
अज्जिसमप्पागए । तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते हट्ठुट्ठे ममं
तिक्खुत्तो आयाहिणं ययाहिणं० जाव णमंसित्ता एवं व-

यासी-तुब्बे णं भंते ! ममं धम्मायरिया, अहं णं तुब्बं भंते-
वासी । तए णं अहं गोयमा ! गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स एयम-
ट्ठं पक्खिमुणेमि । तए णं अहं गोयमा ! गोसालेणं मंखलिपुत्ते-
णं सप्पि पणियज्जूमीए छव्वासाइं द्वाजं अत्ताभं सुइं दुक्खं
सक्कारमसक्कारं पच्चणुजवमाणे अणिच्चजागगियं विह-
रित्था । तए णं अहं गोयमा ! अप्पया कयाइं पढमसरय-
कालसमयंसि अप्पवुट्ठिकायंसि गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं
सप्पि सिद्धत्यगामाओ णयरओ कुम्भगामं एयरं संपडििए
विहाराए । तस्स णं सिद्धत्यगामस्स एयरस्स कुम्भगाम-
स्स य एयरस्स य अंतरा एत्थ णं मइं एगे तिलथंजए
पत्तिए पुप्फिए हरियगरेरिज्जमाणे सिरीए अईव २ उ-
वसोभेमाणे २ चिट्ठइ । तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते तं
तिलथंभं पासइ । पासइत्ता ममं वंदइ, एमंसइ, वंदित्ता एमं-
सित्ता एवं वयासी-एस णं भंते ! तिलथंजए किं णिप्प-
ज्जिस्सइ, एणो णिप्पज्जिस्सइ?, एय सत्त तिलपुप्फजीवा उ-
दाइत्ता उदाइत्ता कहिं गच्छिहिंति, कहिं उव्वज्जिहिंति । तए
णं अहं गोयमा ! गोसालं मंखलिपुत्तं एवं वयासी-गो-
साला ! एस णं तिलथंजए णिप्पज्जिस्सइ, णो एणो णि-
प्पज्जिस्सइ, एय सत्त तिलपुप्फजीवा उदाइत्ता उदाइत्ता
एयस्स चेव तिलथंभगस्स एगाए तिलसंगलियाए सत्त
तिलापच्चायातिस्संति । तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते ममं
एवं आइक्खमाणस्स एयमट्ठं णो सदहति, णो पत्तियति, णो
रोएइ, एयमट्ठं असदहमाणे अपत्तियमाणे अरोएमाणे ममं
पणिहाय अयं एं मिच्छावादी जवउ त्ति कट्ठु ममं
अंतियाओ सणियं सणियं पच्चोसकइ । पच्चोसकइत्ता
जेणेव से तिलथंभए तेणेव उवागच्छइ । उवागच्छ-
इत्ता तं तिलथंभगं सत्तेहुयायं चेव उप्पादेइ । उप्पा-
देइत्ता एगंते एकेइ । एकेइत्ता तक्खणमेत्तं च गोयमा !
दिव्वे अब्बवइत्तए पाउब्बूए । तए णं से दिव्वे अब्भवइ-
लए खिप्पामेव पतणतणाए, खिप्पामेव विज्जुयाइ, खिप्पा-
मेव एच्चोमगं णातिमट्ठियं पविरलपप्फुसियं रयरं विणासणं
दिव्वसलिलोदगं वासं वासइ । जेणं से तिलथंजए आसत्थ-
वीसत्थए पच्चायाए बरूमूले तत्थेव पतिट्ठिए । ते य सत्त
तिलपुप्फजीवा उदाइत्ता २ तस्सेव तिलथंजगस्स एगाए
तिलसंगलियाए सत्त तिला पच्चायाया ।

(पढमं वासं ति) विभाकिपरिणामात्प्रव्रज्याप्रतिपत्तेः प्रथमे
वर्षे (निस्साप त्ति) निश्चाय निश्चो कृत्वा (पढमं अंतरावासं
ति) विजाकिपरिणामादेव प्रथमे अन्तरमवसरो वर्षस्य वृष्टे-
र्यज्ञासावन्तरवर्षे । अथवाऽन्तरेऽपि जिगमिषितक्रेत्रमप्राप्यापि
यत्र सति साधुनिरञ्जयमावासां विधीयते सोऽन्तरावासां
वर्षाक्रावः, तत्र (वासं ति) वर्षासु वासञ्चानुमांसिकमयस्थानं
वर्षावासः, तमुपागत उपाश्रितः (दोच्चं वासं ति) द्वितीये

षष्ठे (तनुवायसाल ति) कुविन्दशाला (अञ्जलिमञ्जलियहन्ति
ति) अञ्जलिना मुकुलितौ मुकुलाकारौ कृतौ हस्तौ येन स
तथा । (द्वयसुद्धेण ति) द्वयमादनादिकं, शुद्धमुक्तादिदोपर-
हितं यत्र दाने तत्तथा, तेन, (दायगसुद्धेण ति) दायकः शुद्धो
यत्राऽऽशसादोपरहितत्वात् तत्तथा, तेन, एवमितरदपि
(तिविद्धेण ति) वक्तुकृणेन त्रिविधेन, अथवा त्रिविधेन
कृतकारेतानुमतिभेदेन, विकरणशुद्धेन मनोवाक्यशुद्धेन ।
(वसुहारा वृद्ध ति) वसुधारा स्वरूपा धारा वृष्टाः
(अहो दाणे ति) 'अहो' शब्दो हिस्मये, (कयन्थ
णोति) कृतार्थः कृतस्वप्रयोजनः । (कयलक्खणे ति)
कृतफलवत्क्षण इत्यर्थः । (कया णं लोय ति) कृतौ कृतशुभफ-
लौ, अवयवे समुदायोपचायल्लोकौ इहलोकपरलोकौ । (जम्म-
जीवियफले ति) जन्मतो जीवितव्यस्य च यत्फलं तत्तथा
(तहारुवे साहुसाहुवे ति) तथारूपे तथाविधे, अविज्ञातवन-
विशेष इत्यर्थः । साधौ श्रमणे साधुरूपे साधवाकारे (धम्मन्ते-
वासि ति) शिल्पादिग्रहणार्थमपि शिष्या जन्मतोऽत्यत उच्य-
ते-धर्मात्तेवासि । (खण्डजगविहो ति) खण्डखाद्यादिवृत्त-
भोजनप्रकारेण (सम्भकामगुणिणं ति) सर्वे कामगुणा अभि-
लाषाश्रियचूना रसादयः संजाता यत्र तत्सर्वकामगुणितं,
तेन (परमेषुणं ति) परमाद्येन क्षैरेध्या (आयामन्थ ति)
आचामितवान्, तद्भोजनदानद्वारेणोच्छिष्टतासम्पादनेन तच्छु-
ध्यमाचमनं कारितवान्, भोजितवानिति तात्पर्यम् । (सर्वितर-
वाहिरि ति) सहाज्यन्तरेण विभागेन बाह्येन च यत्तत्तथा, तत्र
(मगणगवेसणं ति) अन्यतो मार्गेण, व्यतिरेकतो गवेसणं,
ततश्च समाहारद्वन्द्वः (सुद्धे व ति) श्रूयत इति श्रुतिः शब्दः, तां
चक्षुषां किलादृश्यमानोऽर्थः शब्देन निश्चीयत इति श्रुतिग्रहणम् ।
(सुद्धे व ति) कृयणं क्षुतिः, क्षौद्रकृतं, ताम् । एषाऽप्यदृश्यमनु-
स्थादिगमिका भवतीति गृहीता (पडसि व ति) प्रवृत्तिं वा-
ताम् (साडियाओ ति) परिधानवस्त्राणि (पाडियाओ ति) उप्प-
रीयवस्त्राणि । कच्चिद् "जेरियाओ ति" दृश्यते । तत्र भगिण्का
रुन्धनादिभाजनानि (माहणे आयामेह ति) शाटकादीन-
र्यान् ब्राह्मणान् लम्भयति, शाटकादीनर्यान् ब्राह्मणेभ्यो ददा-
तीत्यर्थः । (सउत्तरगेट्टे ति) सह उत्तरांष्ट्रेन सौत्तरांष्ट्रं सस्मश्रुकं
यथाभवतीत्येवं (मुंरं ति) मुण्डनं कारयति नापितेन (पणिय-
भूमि ति) पणितभूमौ भाणरुविश्रामस्थाने, प्रणीतभूमौ वा
मनोऽभूमौ (अभिसमणाय ति) मिलितः । (एयमठं पडि-
णमि ति) अश्रुपगच्छामि, यच्चैतस्याऽयोऽयस्याप्यश्रुपगमनं
भगवत्तद्दृक्कीणरागतया परिचयेनेपस्त्रेहगर्भानुकम्पासद्भवा-
त्, लुप्तस्थनया वाऽनागतदोषानवगमाद्वश्यं भावित्वाच्चैतस्या-
र्थस्येति ज्ञायनीयमिति । (पणियभूमि ति) पणितभूमौ
रभ्य, प्रणीतभूमौ वा मनोऽभूमौ, विद्वन्वानिति योगः । (अणि-
कजगारियं ति) अनित्यचित्तां, कुर्वन्निति वाक्यशेषः । (पड-
मसरयकालसमयसि ति) समयभाषया मार्गशीर्षपौषौ शरद-
भिधीयते । तत्र प्रथमशरदकालसमये मार्गशीर्षे (अप्पवुट्टि-
कायसि ति) अक्षयशब्दस्यानावयचनत्वाद्विश्रमानवर्षे इत्य-
र्थः । अन्ये तु "अश्वपुक्कातिं कौ शरत्" इत्याहुः । अक्षय-
ष्टिकायत्वाच्च तत्राऽपि विहरतां न दूषणमिति; एतच्चासङ्ग-
मित्र, जगत्तोऽप्यवश्यं पर्युपणाकस्त्रत्वेन पर्युपणाकलपेऽभि-
हितत्वादिति । (हरियगरेरजमाणं ति) हरितक इति कृत्वा
(रेरिजमाणं ति) अतिशयेन राजमान इत्यर्थः । (तएवं अहं

गोयमा ! गोसालं मंखलिपुत्तं एवं वयासि ति) इह यद्गवतः
पूर्वकाश्रप्रतिपन्नमौनानिग्रहस्यापि प्रत्युत्तरकाश्रं तदेकादकं
वचनमुत्कर्त्तव्यमभ्यग्रहणस्य सम्भाव्यमानत्वं न वि-
रुद्धमिति । (तिलसंगेलयाए ति) तिलफट्टिकायाम् । (ममं
पणिया ति) मां प्रणिधाय मामाश्रित्यायं मिथ्यावादां नवति-
ति विकल्पं कृत्वा । (अश्ववद्वए ति) अश्वरूपं वागे जगत्स्य
द्वलकं कारणमभवाद्द्वलकम् । (पतणतणाए ति) प्रकर्षेण तण-
तणायते गर्जनीत्यर्थः । (नच्चोदगं ति) नात्युदकं यथा
भवति । (नातिमद्विं ति) नातिकर्दमं यथा भवतीत्यर्थः ।
(पविरलपण्णुसियं ति) पविरलाः प्रस्पृशिका विप्रणे यत्र
तत्तथा । (रयरेणुविण्णसणं ति) रजो वातोत्पाटितं व्योमव-
र्त्तिरेणवश्च जूमिस्थितपांशवस्तदुपशमिकम् । (सलिलोदग-
वासं ति) सलिलाः शोतादिमहानद्यस्तासामिव यदुदकं
रसादिगुणसाधर्म्यात् तस्य यः सलिलोदकवर्षोऽतस्तमम् ।
[वद्धमूले ति] वद्धमूलः सन् । [तत्थेव पतिष्ठि ए ति] यत्र
पतितस्तत्रैव प्रतिष्ठितः । [म०]

तएवं अहं गोयमा ! गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं सक्कि जेणेव
नुम्पगामेणयं तेणेव उवागच्छामि । तएवं तस्स कुम्पगाम-
स्स एयरस्स बाहिया वेसियायणे णामं बालतवस्स । उट्ठं उट्ठे-
णं अणिकिखत्तेणं तवोक्कमेणं उट्ठं बाहाओ पणिंज्जय १
सूराभिण्णं आयवण्णमीए आयवेमाणे विहरइ । आइच्छते-
यतवियाओ से उप्पदीओ सव्वओ समंता अणिणिससवे-
ति पाणनूयजीवसत्तदयद्वयाए, एयं णं पनियाओ २ त-
त्येव जुज्जो जुज्जो पच्चोसकइ । तएवं मे गोसाले मंख-
लिपुत्ते वेसियायणं बालतवस्सिं पासइ । पासइत्ता ममं अंति-
याओ सणियं २ पच्चोसकइ । पच्चोसकइत्ता जेणेव वेसियाय-
णे बालतवस्सी तेणेव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता वेसियाय-
णं बालतवस्सिं एवं वयासी-किं जवं मुणी मुणिए, उदाहु
जूयमेज्जायरणं ? । तएवं मे वेसियायणे बालतवस्सी
गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स एयमट्ठं णो आहाइ, णो परिजा-
णइ, तुसिणीए संचिद्धइ । तएवं मे गोसाले मंखलि-
पुत्ते वेसियायणं बालतवस्सिं दोवं पि एवं वयासी-किं भ-
वं मुणी मुणिए० जाव सेज्जायरणं ? । तएवं मे वेनिया-
यणे बालतवस्सी गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं दोवं पि तच्चं पि एवं
वुत्ते समाणे आयुस्सुत्तं जाव मिमिमिसेमाणे आयवण्ण-
मीओ पच्चोसकइ । पच्चोसकइत्ता तेयासमुग्घाएणं समोहणइ ।
समोहणइत्ता सत्तट्ठपयाइ पच्चोसकइ । पच्चोसकइत्ता गो-
सालस्स मंखलिपुत्तस्स बहाए सरीरं तेयं णिसिरइ । तएवं
अहं गोयमा ! गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स अणुक्कं पणद्वयाए
वेसियायणस्स बालतवस्सिस्स मा उसिणतेयद्वेस्सा तेयपडि-
साहरणद्वयाए, एत्यं णं अंतरा अहं सीयलियं तेयद्वेस्सं
णिसिरामि, जीए सा ममं सीयलियाए तेयद्वेस्साए वेसि-
यायणस्स बालतवस्सिस्स मा उसिणतेयद्वेस्सा पण्हिया ।

तए णं से वेसियायणे बालतवस्सी ममं सीयद्वियाए तेयजे-
स्माए सा उमिणं तेयजेस्सं पढिहयं जाणिता गोसादस्स
मंखलिपुत्तस्स सरीरस्स किंचि आवाहं वा वावाहं वा छवि-
च्छेदं वा अकीरमाणं पासित्ता सा उमिणं तेयजेस्सं पढि-
साहरइ । पढिसाहरइत्ता ममं एवं वयासी-मे गयमेयं जगवं ।
गयगयमेयं भगवं । तए णं से गोसाद्वे मंखलिपुत्ते ममं एवं
वयासी-किं णं भंते ! एस जूयासिज्जातरए तुम्हे एवं व-
यासी-“से गयमेयं जगवं । गयगयमेयं भगवं ।” । तए णं
अहं गोयमा ! गोसाद्वे मंखलिपुत्तं एवं वयासी-तुमं णं गो-
साला ! वेसियायणं बालतवस्सिं पासइ । पासइत्ता ममं अं-
तियाओ सणियं २ पच्चोःकइ । पच्चोसकइत्ता जेणेव वेनियायणे
बालतवस्सिं एवं वयासी-“किं जवं मुणी मुणिए, उदाह
जूयासेज्जायरए ?” । तए णं से वेसियायणे बालतवस्सी तव
एयमट्ठं णो आडाइ, णो परिजाणइ, तुमिणीए संचिच्छइ ।
तए णं तुमं गोसाद्वे ! वेसियायणं बालतवस्सिं दोच्चं पि
तच्चं पि एवं वयासी-“किं जवं मुणी० जाव जूयासेज्जायरए
?” । तए णं से वेसियायणे बालतवस्सी तुमं दोच्चं पि
तच्चं पि एवं वुत्ते समाणे आसुरुत्ते० जाव पच्चोसकइ ।
पच्चोःकइत्ता तव बहाए सरीरगं तेयजेस्सं णिसिरइ । तए
णं अहं गोसाद्वे ! तव अणुकेणइयाए वेसियायणस्स
बालतवस्सिस्स सा य तेयपडिमाहरणइयाए एत्थ णं
अंतरा सीयलियं तेयलेस्सं णिसिरामि० जाव पढिहयं
जाणिता तव सरीरगस्स किंचि आवाहं वा वावाहं वा छ-
विच्छेदं वा अकीरमाणं पासित्ता सा उमिणं तेयलेस्सं
पढिसाहरति । पढिसाहरतिता ममं एवं वयासी-“से गय-
मेयं जगवं ! गयगयमेयं जगवं !” । तए णं गोसाले मंखलि-
पुत्ते ममं अंतियाओ एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म भीए० जाव
संजायजए ममं एवं वयासी-कहि णं भंते ! संखित्तिविउ-
द्वतेयलेस्से जवइ ? । तए णं अहं गोयमा ! गोसालं मं-
खलिपुत्तं एवं वयासी-जे णं गोमाला ! एगाए सणहाए
कुम्मामपिंडियाए एगेण य वियकासएणं उट्ठं उट्ठेणं अ-
णिकखेत्तेणं तवोक्कमेणं उट्ठं वाहाओ पगिज्जिय पगि-
ज्जिय० जाव विहरइ ; से णं अंतो उएहं मामाणं संखित्तिवि-
उद्वतेयलेस्से जवइ । तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते ममं एय-
मट्ठं सम्मं विणएणं पढिमुण्णेइ । तए णं अहं गोयमा ! असया
कयाइ गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं सच्चि कुम्मगामाओ णयरा-
ओ सिच्छत्यगामं णयरं संपडिए विहाराए, जाहे य मो तं
देसं हव्वमागया, जत्य णं से तिल्लयंजए । तए णं मे गोसा-
ले मंखलिपुत्ते ममं एवं वयासी-तुम्हे णं भंते ! तदा ममं एवं

आइक्खइ,० जाव एवं परूवेह-“गोसाद्वे ! एस णं तिल्लयं-
भए णिप्पज्जिस्सइ, णो णिप्पज्जिस्सइ, ” तं चेव पच्चायाइ-
स्संति, तं णं भिच्छा, इमं च णं पच्चक्खमेव दोमइ । एस णं
तिल्लयंजए णो णिप्पसे अणिप्पसेमेव, ते य सत्त तिल्लपु-
प्फजीवा उदाइत्ता उदाइत्ता णो एयस्स चेव तिल्लयंजगस्स
एगाए तिल्लसंगद्वियाए सत्त तिला पच्चायाता । तए णं
अहं गोयमा ! गोसाद्वे मंखलिपुत्तं एवं वयासी-तुमं णं
गोसाद्वे ! तदा ममं एवं आइक्खमाणस्स० जाव एवं प-
रूवेमाणस्स एयमट्ठं णो सदहसि, णो पत्तिरसि, णो रो-
यसि, एयमट्ठं असदहमाणे अपत्तिरमाणे अरोएमाणे ममं
पण्हियाय अयं णं भिच्छावादी भवउ त्ति कट्टु ममं अंति-
याओ सणियं सणियं पच्चोःकइ । पच्चोःकइत्ता जेणेव से
तिल्लयंभए तेणेव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता० जाव एगंत-
मंते एडंसि, तक्खणमेत्तं गोसाद्वे ! दिव्वे अन्नवद्वए पा-
डन्नूए । तए णं से दिव्वे अन्नवद्वए खिप्पामेव तं चेव०
जाव तिल्लयंभगस्स एगाए तिल्लसंगलियाए सत्त तिल्ला
पच्चायाता । तं एस णं गोसाद्वे ! से तिल्लयंजए णिप्पसे,
णो अणिप्पसेमेव । ते य सत्त तिल्लपुप्फजीवा उदाइत्ता उदा-
इत्ता एयस्स चेव तिल्लयंजगस्स एगाए तिल्लसंगद्वियाए
सत्त तिल्ला पच्चायाता । एवं खल्लु गोमाला ! वणस्सइकाइ-
याओ पउट्टपरिहारं पारहरंति । तए णं से गोसाद्वे मंखलि-
पुत्ते ममं एवमाइक्खमाणस्स० जाव परूवेमाणस्स एयमट्ठं
णो सदहति । णो सदहतित्ता एयमट्ठं असदहमाणे० जाव
अरोएमाणे जेणेव से तिल्लयंजए तेणेव उवागच्छइ । उ-
वागच्छइत्ता ताओ तिल्लयंजयाओ तं तिल्लसंगद्वियं खुड्ढति ।
खुड्ढित्ता करयद्वंसि सत्त तिल्ले पप्फोमेइ । तए णं तस्स
गोसाद्वस्स ते सत्त तिल्ले गणमाणस्स अयमेयारूवे अम्भ-
तियए० जाव समुप्पज्जित्था-एवं खल्लु सव्वजीवा वि प-
उट्टपरिहारं परिहरंति । एस णं गोयमा ! गोसाद्वस्स मंख-
लिपुत्तस्स पउट्टे । एस णं गोयमा ! गोसाद्वस्स मंखलिपुत्त-
स्स ममं अंतियाओ आयाए अवक्कमेणं पण्त्ते । तए णं
से गोसाद्वे मंखलिपुत्ते एगाए सणहाए कुम्मामपिंडियाए
एगेण य वियकासएणं उट्ठं उट्ठेणं उट्ठं वाहाओ पगि-
ज्जिय २ ० जाव विहरइ । तए णं से गोसाले मंखलि-
पुत्ते अंतो उएहं मामाणं संखित्तिविउद्वतेयलेस्से जाए ॥

(पाणभूयजीवसत्तदयछयाए त्ति) प्राणादिषु सामान्येन या
दया सैवार्थः प्राणादिदयार्थः, तद्भावस्तत्ता, तथा, अथवा-
पदपदिका एव प्राणानामुच्छ्वासादीनां भावात्प्राणाः, जवनधर्म-
कत्वाद्भूताः, उपयोगवत्तत्वाज्जीवाः, सत्त्वोपपत्तत्वात्सत्त्वाः, ततः
कर्मधारयः, तदर्थतायै, चशब्दः पुनरर्थः । (तथैव त्ति) शिरः-
प्रवृत्तिकं (किं भवं मुणी मुणिए त्ति) किं भवान् मुनिस्तपस्वी

जातः । (मुणिए स्ति) ज्ञाते तस्ये सति, ज्ञात्वा वा तत्त्वम् । अथवा-जवान् मुनी तपस्विनी (?) (मुणिए स्ति) मुनिकस्तपस्वीति, अथवा-भवान् मुनिर्यतिः, उत मुणिको ग्रहगृहीतः (उदाहृ स्ति) 'उतःहो' इति विकल्पाथो निपातः । (जूयासेउजायरए स्ति) यूकानां स्थानदातेति । (नत्तट्टपयाइ पञ्चोसकइ स्ति) प्रयत्नविशेषार्थः, मुरभ्र इव प्रहारदानार्थमिति । (सा उसिणं तेयलेस्सं ति) स्वां स्वीयामुष्णां तेजोवैश्याम् । (से गयमेयं जगवं गयगयमेयं भगवं ति) अथ गतगतमेतन्मया हे जगद्वन् । यथा जगद्वतः प्रसादादयं न दग्धः सम्भ्रमार्थत्वाच्च गतशब्दस्य पुनः पुनरुच्चारणम् । इह च यज्ञोशालकस्य संरक्षणं जगद्यता कृतं तत्सरागत्वेन, दयैकरसत्वाद्भवतः । यच्च सुनत्तवसर्वात्तुचुतिमुनिपुङ्गवयोर्न करिष्यति, तद्वीतरागत्वेन, त्वस्थसुपक्वोवकत्वादवश्यभाविभावत्वाद्देव्यवसेयमिति । (संखित्तविज्जतेयलेस्सं स्ति) सङ्क्षिप्ता अप्रयोगकाले अविपुला, प्रयोगकाले तेजोलेश्या लब्धि विशो यस्य स तथा (सणहाए स्ति) सनखया यस्यां पिण्णिकायां वध्यमानायामद्भुतीनखा अद्भुष्टस्याधो गलन्ति सा सनखेत्युच्यते । (कुम्मासपिंडियाए स्ति) कुलमाया अर्द्धखिन्ना मुक्तादयः, माया इत्यर्थः (वियडासएणं ति) विकटं जलं, तस्याशयः आश्रयो वा स्थानं विकटाशयो विकटाश्रयः । तेन अमुं च प्रस्तावाच्चलुकमाहुर्वृद्धाः (जाहे य मो स्ति) यदा च सो भवामो वयम् । (अनिप्पसुमेव स्ति) मकारस्याऽऽगमिकत्वादनित्यप्येव (वणस्सइकाइयाओ पउट्टपरिहारं परिहरंति स्ति) परिवृत्य २ मृत्वा यस्तस्यैव वनस्पतिशरीरस्य परिहारः परिवर्तः, परिवर्तवाद इत्यर्थः । (आयाए अवक्कमेण स्ति) आत्मना आदावेवोपदेशमपक्रमणमपसरणम् । (भ०)

तए एं तस्म गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स अणया कयाइं इमे ढ दिसाचरा अंतियं पाउब्भवित्था । तं जहा-साणे तं चेव सव्वं जाव अजिणे जिणसदं पगासमाणे विहरइ । तं णो खलु गोयमा ! गोसाले मंखलिपुत्ते जिणे जिणप्पलावीं जाव जिणसदं पगासमाणे विहरइ ; गोसाले एं मंखलिपुत्ते अजिणे जिणप्पलावीं जाव पगासमाणे विहरइ । तए एं सा महइ महालिया महव्वपरि-सा जहा भिवे० जाव पग्गिया । तए एं सावत्थीए णयरिए सिघारुगं जाव बहुजणो अणमसस्स० जाव परूवेइ-जे एं देवाणुप्पिया ! गोसाले मंखलिपुत्ते जिणे जिणप्पलावीं विहरइ, तं भिच्छा । समणे जगवं महावीरे एवमाइक्खइ,० जाव परूवेइ । एवं खलु तस्म गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स मंखली णामं मंखे पिता होत्था । तए एं तस्स मंखस्स एवं तं चेव सव्वं भाणियव्वं जाव अजिणे जिणप्पलावीं जिणसदं पगासमाणे विहरइ । तं णो खलु गोसाले मंखलिपुत्ते जिणे जिणप्पलावीं जाव विहरइ ; गोसाले एं मंखलिपुत्ते अजिणे जिणप्पलावीं विहरइ । समणे जगवं महावीरे जिणे जिणप्पलावीं जाव जिणसदं पगासमाणे विहरइ । तए एं गोसाले मंखलिपुत्ते बहुजणस्म अंतिए एयमड्डं सोच्चा णिसम्म आसुरुत्तं जाव मिसिमिसेमाणे आयावणचूमीओ पञ्चोसकइ ।

पञ्चोरुजइत्ता सावत्थिय णयरिं मज्झं मज्जेणं जेणेव हाला-हलाए कुंजकारीए कुंजकारावणे, तेणेव उवागच्छइ । उवा-गच्छइत्ता हाहाहलाए कुंजकारीए कुंभकारावणं सि आ-जीवियसंघनंपरिवुमे मट्ठया अमरिसं वहमाणे एवं चावि विहरइ । तेणं कालेणं तेणं समएणं समएस्स भगवओ महावीरस्स अंतवासी आणंदे णामं थेरे पगइजइए० जाव विणीए छट्टं छट्टेणं अण्णित्तेणं तवोक्कमेणं संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ । तए णं से आणंदे थेरे उक्कखमणपारणगंसि पढमाए पोरिसीए एवं जहा गोयम-सामी तहेव आपुच्छइ । तहेव० जाव उच्चणीयमज्जिप० जाव अरुमाणे हाहाहलाए कुंभकारीए कुंजकारावणस्स अदूसांमे वेईवयइ । तए एं से गोसाले मंखलिपुत्ते आ-णंदे थेरं हाहाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणस्स अदू-रसांमे वेईवयमाणं पासइ । पासइत्ता एवं वयासी-एहि ताव आणंदा ! इओ एगं महं उवमियं णिसामेइ । तए णं से आणं-दे थेरे गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं एवं वुत्ते समाणे जेणेव हालाहलाए कुंजकारीए कुंजकारावणे जेणेव गोसाले मंखलिपुत्ते, तेणेव उवागच्छइ । तए एं से गोसाले मंख-लिपुत्ते आणंदं थेरं एवं वयासी-एवं खलु आणंदा ! इतो चिरातीताए अद्दाए केइ उच्चावया वणिया अत्यत्थी अत्य-लुद्धा अत्यगवेसी अत्यकंखिया अत्यपिवासिया अत्यगवेस-णयाए णाणाविहविज्जवणियजंढमायाय संगढीसागमे-णं सुवहुं भत्तपाणपत्थयणं गहाय एगं महं अगामियं अणोहियं छिप्पावायं दीहमच्छं अरुविं अणुप्पविट्ठा । तए एं तेसि वणियाणं तीसे अगामियाए अणोहियाए छिप्पावायाए दीहमच्छाए अढवीए किंचिदेसं अणुप्पत्ता णं समाणं से पुव्वगहिए उदए अणुपुव्वेणं परिजुजमाणे २ खीणे । तए एं से वणिया खीणोदगा समाणा तएहाए परिज्जवमाणा अणमसस्स सदावैति । सदावैत्तिता एवं वयासी-एवं खलु दे-वाणुप्पिया ! अहं इमीमे अगामियाए० जाव अरुवीए किंचि देसं अणुप्पत्ताणं समाणाणं से पुव्वगहिए उदए अणुपु-व्वेणं परिजुजमाणे परिजुजमाणे खीणे, तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अहं इमी से अगामियाए० जाव अरुवी-ए उदगस्स सव्वओ समंता मगणगवेसणं करेत्तए स्ति क-ट्टु अणमसस्स अंतिए एयमड्डं पग्गिसुणंति । पग्गिसुणंति-त्ता तीसे अगामियाए० जाव अरुवीए उदगस्स सव्वओ समंता मगणगवेसणं करेत्ति । उदगस्स सव्वओ समंता म-गणगवेसणं करेमाणे एगं महं वणखंमं आसादंति । कि-एहं किएहोजासं० जाव णिकुखंचूयं पासादीयं० जाव पग्गिखंमं ; तस्स एं वणखंमस्स एं बहुमज्झदेसभाए एत्थ एं महं नम्मीयं आमादंति । तस्स एं वम्मियस्स चचा-

रि वपुत्रो अब्भुगयात्रो अनिणिसडात्रो तिरियं सुसं-
पगदियात्रो अहे पणगच्छरुवात्रो पणगच्छसंठाणसंठि-
यात्रो पासादीयाओ० जाव पम्बिरुवाओ । तए णं से व-
णिया हट्टुट्टा अस्समणं जाव सदावेति । सदावेतित्ता
एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हे इमस्स वम्मीयस्स अ-
गामियाए० जाव सव्वत्रो समंता मगगणगेवसणं करेमाणे-
हि इमे वणखंडे आसादिए, किएहे किएहेजासे । इमस्स
णं वणखंडस्स बहुमज्झदेमभाए इमे वम्माए आसादीए ।
इमस्स णं वम्मीयस्स चत्तारि वपुत्रो अब्भुगयात्रो०
जाव पम्बिरुवाओ तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हे इमस्स
वम्मीयस्स पढमं वप्पि भिदित्तए, अविद्याइ उराळं उदगर-
यणं अस्सादिस्सामो । तए णं ते वणिया अस्समणस्स अंतियं
एयमट्ठं पम्बिरुवेति । पम्बिरुवेतित्ता तस्स वम्मीयस्स पढमं
वप्पि जिंदेति । तेणं तत्थ अच्चं पत्थं जच्चं तणुयं फात्ति-
यवणाजं उराळं उदगरयणं आसादेति । तए णं ते वणिया
हट्टुट्टा पाणियं पिवंति । पिवंतित्ता वाहणाइं पज्जेति । पज्जे-
तित्ता भायणाइं जरेति । भरेतित्ता दोच्चं पि अस्समणं एवं व-
यासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हेहि इमस्स वम्मीयस्स
पढमाए वप्पाए जिप्पाए उराळे उदगरयणे अस्सादिए,
तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हे इमस्स वम्मीयस्स दो-
च्चं पि वप्पं भिदित्तए, एत्थ उराळं सुवणरयणं अस्सादेस्सा-
मो । तए णं ते वणिया अस्समणस्स अंतियं एयमट्ठं प-
म्बिरुवेति । पम्बिरुवेतित्ता तस्स वम्मीयस्स दोच्चं पि वप्पं भि-
देति । तत्थ अच्चं जच्चं तावणिज्जं महत्थं महत्थं महत्थं
उराळं सुवणरयणं अस्सादेति । तए णं ते वणिया हट्टुट्टा
जायणाइं भरेति । जरेतित्ता पवहणाइं जरेति । जरेतित्ता
तच्चं पि अरणमणं एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया !
अम्हे इमस्स वम्मीयस्स पढमाए वप्पाए जिप्पाए उराळे उदग-
रयणे अस्सादिए, दोच्चाए वप्पाए भिप्पाए उराळे सुवणर-
यणे अस्सादिए । तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! तच्चं पि वप्पं
भिदित्तए, अविद्याइ इत्य उराळं मणिरयणं अस्सादेस्सामो ।
तए णं ते वणिया अस्समणस्स अंतियं एयमट्ठं पम्बिरुवेति ।
पम्बिरुवेतित्ता तस्स वम्मीयस्स तच्चं पि वप्पं जिंदेति । तेणं
तत्थ विमलं णिममलं णित्तलं णिककं महत्थं महत्थं मह-
रिहं उराळं मणिरयणं अस्सादिति । तए णं ते वणिया
हट्टुट्टा जायणाइं जरेति । जरेतित्ता पवहणाइं भरेति ।
जरेतित्ता चउत्थं पि अस्समणं एवं वयासी-एवं खलु दे-
वाणुप्पिया ! अम्हे इमस्स वम्मीयस्स पढमाए वप्पाए जि-
एणाए उराळे उदगरयणे अस्सादिए । दोच्चाए वप्पाए
भिएणाए उराळे सुवणरयणे अस्सादिए । तच्चाए वप्पाए

भिएणाए उराळे मणिरयणे अस्सादिए । तं सेयं खलु देवा-
णुप्पिया ! अम्हे इमस्स वम्मीयस्स चउत्थं पि वप्पं जिदि-
त्तए, अविद्याइ इत्य उच्चं महत्थं महत्थं महत्थं उराळं
वडरयणं अस्सादेस्सामो । तए णं तेसिं वणियाणं एगे
वणिए हियकामए सुहकामए पत्थकामए आणुकंपिए णि-
स्सेयसिए हियसुहणिसनेसकामए ते वणिए एवं वयासी-
एवं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हे इमस्स वम्मीयस्स पढमाए
वप्पाए भिएणाए उराळे उदगरयणे० जाव तच्चाए वप्पाए
जिएणाए उराळे मणिरयणे अस्सादिए । नं होउ अन्नाहि
पज्जत्तं णे, एसा चउत्थी वप्पा मा जिज्जउ, चउत्थी णं
वप्पा सउवसग्गा यावि होज्जा । तए णं ते वणिया तस्स
वणियस्स हियकामगस्स सुहकामगस्स० जाव हियसुहणिसने-
सकामगस्स एवमाइक्खमाणस्स० जाव पव्वेमाणस्स एयम-
ट्ठं णो सदहंति० जाव णो रोयंति । एयमट्ठं असदहमाणो०
जाव अरोएमाणा तस्स वम्मीयस्स चउत्थं पि वप्पं भिंदेति ।
तेणं तत्थ उग्गविसं चंरुविसं धोरविसं महाविसं अतिकायम-
हाकायं मसिमूसाकाद्वगं नयणविसरोसपुणं अंजणपुंजणिग-
रप्पगासं रत्तच्छं जमज्जुयलांचंचलचलंतजीहं धरणित्तवेणि-
चूयं उक्कुरुफुरुकुम्भिज्जुक्कवक्खवक्कडफडाभोवकरणदच्छं
लोहागरधम्ममाणधमधमेतयोसं । अणगलियचंडतिव्वरोसं
समुहं तुरियं चवन्नं धमेतं दिट्ठिविसं सप्पं संयट्ठेति । तए
णं से दिट्ठिविससप्पे तेहिं वणिएहिं संघाट्टिए समाणे
आसुरुत्ते० जाव मिमिमिसेमाणे सणियं सणियं उट्ठेइ ।
उट्ठेइत्ता सरसरसरस्स वम्मीयस्स सिहरतलं दुरूहइ ।
दुरूहइत्ता आदिच्चं निब्बाइ । निब्बाइत्ता ते वणिए
अणिमिसाए दिट्ठीए सव्वत्रो समंता समभिन्नोपंति । तए
णं ते वणिया दिट्ठिविसेणं सप्पेणं अणमिसाए दिट्ठीए सव्व-
त्रो समंता समभिन्नोया समाणा खिप्पामेय सभंरुपत्तोवगर-
णमायाए एगाइच्चं कूडाइच्चं भासिरासीकया यावि होत्था ॥

[जहा सिवे त्ति] शिवराजर्षिचरिते [महया अमरिसं
ति] महान्तममर्षम [एवं चावि त्ति] पवञ्चेति प्रज्ञापको-
पदर्शमानकोपचिह्नम्, अपीति समुच्चये [महं उवमियं ति]
मम संबन्धि, महद्वा विशिष्टमौपम्यमुपमादृष्टान्तमित्यर्थः । (चि-
रातीताए अद्धाए त्ति] चिरमतीते काले [उच्चावय त्ति]
उच्चावचा उत्तमानुत्तमाः । [अत्थत्थि त्ति] ऊव्यप्रयोजनाः ।
कुत एवमित्याह- [अत्थदुद्ध त्ति] ऊव्यदालसाः, अत एव [अत्थ
गवेसि त्ति] अर्धगवेपिणोऽपि । कुत इत्याह- [अत्थकंखिय त्ति]
प्राप्तेऽप्यर्थेऽविच्छिन्नेऽङ्गाः । (अत्थपिवासिय त्ति) । अप्राप्तार्थ-
विषयसंज्ञातत्पणाः । यत एवमत एवाह- "अत्थगवेसणयाए" इ-
त्यादि । (पणियमंडे त्ति) पणितं व्यवहारः, तदर्थं भारम्, पणितं
वा कयाणकं, तद्रूपं भारणं, न तु भाजनमिति पणित्तनाएकम् । (स-
गडीसागडेणति) शकटयो गन्धिकाः, शकटानो यन्त्रीविशेषाणां

समूहः शाकटं, ततः समाहारद्वन्द्वोऽनस्तेन । [जस्तपाणपथ-
यणं ति] भक्तपानरूपं यत्पथ्योदनं शम्बलं तत्तथा (भगामिंति ति)
अग्रामिकाम्, अकामिकां या अनभिज्ञाविषयज्ञताम् (अणो-
हियं ति) अविद्यमानजज्ञौधिकामतिगहनत्वेनाविद्यमानोहां वा ।
[छिष्ठावायं ति] व्यवच्छिन्नसार्थघायाघापातां (दीहमकं ति)
दीर्घमार्गां दीर्घकालां वा । “ किएहं किएहोभासं ” इदं
वाचकरणादिदं दृश्यम्-“ नीलं नीलोजासं हारयं हारओभासं ”
० इत्यादि ” । व्याख्या चास्य प्राग्वत् [महेंगं वम्मीयं ति] महा-
स्तेमेकं वल्मीकं [धुपुओ ति] वपुषि शरीराणि, शिखराणीत्यर्थः ।
[अम्भुगयाओ ति] अम्बुद्रुतानि, अम्भोक्रुतानि बोधानांतिर्यथः ।
[अभिनिसमाओ ति] अभिविधिना निर्गताः सटास्तदवयव-
रूपाः केसरिस्कन्धसटावद्येषां तानि अभिनिसटानि, इदं च
तेषामूर्द्धगतं स्वरूपम् । अथ तिर्यगाह- [तिरियं सुसंपगाहयाओ
ति] सुसंप्रगृहीतानि सुसंवृतानि तानि, विस्तीर्णानांतिर्यथः ।
मध्यः किञ्चुनानीत्याह- [अहे पणगदरुवाओ ति] सर्पाच्छरूपाणि
पादशं पन्नगस्योदरच्छिन्नस्य पुच्छत ऊर्द्धाकृतमूर्द्धमधोविस्तीर्ण-
मुपयुपरि चानिश्चुणं भवतीत्येवरूपं येषां तानि तथा । पन्नगा-
च्छरूपाणि च वर्णादिनाऽपि जवन्तीत्याह- (पणगदसंज्ञणसंज्ञिया-
ओ ति) भावितमेव (उरायं उदगरयणं आसाइस्सामो ति) अ-
स्यायमभिप्रायः- एवंविधजन्मिगत्ते किञ्चिदकं भवति, वल्मीके वा-
इयं ताविनो गत्ताः, अतः शिरभेदे गत्तः प्रकटो जयिष्यति, तत्र च
जज्ञं भविष्यतीति । (अचं ति) निर्मज्ञं [पथं ति] पथ्यं रांगोप-
शमहेतुः [जचं ति] जात्यं संस्कारगदितम् [नणुयं ति] तनुकं,
सुजरमित्यर्थः । [फालियवण्णं ति] स्फटिकवर्णवदाभा यस्य
तत्तथा । अत एव (उरालं ति) प्रधानम् [उदगरयणं ति] उदक-
मेव रत्नं उदकगतम्, उदकजातौ तस्योरुष्टत्वात् [वाहणां
पज्जेति ति] वलीवर्दादिवानि पाययन्ति [अचं ति] नि-
र्मलं [जचं ति] अक्रुत्रिमम् [तावणज्जं ति] तापनीयं ताप-
सहम् । [महत्थं ति] महाप्रयोजनं । [महत्थं ति] महामूल्यं
मदनां योग्यं [विमलं ति] विगतागन्तुकमज्ञं [निम्मलं ति]
स्वाभाविकमलरहितम् [निस्तलं ति] निस्तलम् आनवृत्तमि-
त्यर्थः । [निकलं ति] निष्कलं आसादिरत्नदोषरहितं [वहर-
यणं ति] वज्राभिधानरत्नं [हितकामए ति] इह हित-
मपायाजावः [सुहकामए ति] सुखमानन्दरूपः [पथ-
कामए ति] पथमिव पथम् आनन्दकारणं वस्तु [अणुकंपि-
ए ति] । अनुकम्पया चरतीत्यानुकम्पिकः [निस्सेयसिप
ति] निःश्रेयसं विप्रोक्तामिच्छतीति नैश्रेयसिकः । अधि-
कृतवाणिजस्योक्तैरेव गुणैः कश्चिद्युगपद्योगमाह [हियेत्यादि]
(तं होउ अलाहि पज्जत्तं णे ति) तत्तस्माद्भवत्वं पर्याप्तमित्येते
शब्दाः प्रतिषेधवाचकत्वेनैकार्थाः आपास्तिकप्रतिषेधप्रतिपाद-
नार्थमुक्ताः (णे) अस्माकम् (सवयसग्गा यावि ति) इदं वापो-
ति सम्भावनार्थः । (उग्गाविसं ति) दुर्जैरविषम् । (चंरविसं ति)
दृष्टकनरकायस्य ऊर्गति व्यापकविषं (घोरविसं ति) परम्पर-
या पुरुषसहस्रस्यापि हननसमर्थविषम् (महाविसं ति) जम्बू-
द्वीपप्रमाणस्याविशेषस्य व्यापनसमर्थविषम् [अइकायमहाकायं
ति] कायान् शेषादीनामातिक्रान्ताऽतिकायोऽत एव महाकायः-त-
तः कर्मधारयोऽथवाऽतिकायानां मध्यं महाकायोऽतिकायमहा-
कायोऽतस्तम् (मसिमुसाकालगं ति) मयी कज्जलं, मूषा च सुव-
र्णादितापनजाजनविशेषः, ते इव कालको यः स तथा तं (नय-
णविसरांसपुष्पं ति) नयनविषेण दृष्टिविषेण रोपेण च पूर्णो यः

स तथा तम् । (अंजनपुंजनिगरप्पगासं ति) अंजनपुञ्जानां निक-
रस्येव प्रकाशो दीप्तिरित्यस्य स तथा तं, पूर्वं कालवर्णत्वमुक्तमिह तु
दीप्तिरिति न पुनरुक्ततेति (रत्तच्छं ति) रक्ताङ्गम् । जमलजुय-
लचंचलचलंतजीहं ति) जमलं सहवर्ति युगलं द्वयं चञ्चलं यथा
भवत्येवं चलत्योरिति चपलयोजिह्वोर्यस्य स तथा तं, प्राकृत-
त्वाच्चैवं समासः (धरणिंतलवेणिभूयं ति) धरणींतलस्य वेणी-
चूतो यन्तिनाशिरसः केशवन्धविशेष इव यः कृष्णत्वदीर्घत्व-
श्लक्ष्णपश्चाद्भागत्वादिसाधर्म्यात् स तथा तम् । [उक्कमफुमकु-
डिलजकुञ्जकखमधियमफडाटोवकरणदच्छं ति] उक्कटां बलव-
तायेवाध्वंसनीयत्वात्, स्फुटो व्यक्तप्रयत्नविहितत्वात्, कुटिलां
चक्रः तत्स्वरूपत्वात्, जाटिलः स्कन्धदेशं केसरिणामिवाहीनां
केसरसद्भावात्, कंकशो निष्ठुरो बलवत्त्वात्, विकटो विस्ती-
र्णो यः स्फटाटोपः फणासंरम्भः तत्करणे दृक्को यः स तथा, तम् ।
[होहागरधम्ममाणधमधमेतघासं ति] होहस्येवाकरे ध्यायमा-
नस्याग्निना ताप्यमानस्य धमधमायमानां धमधमेति धर्ण्यक्ति-
भिवोत्पादयन् घोषः शब्दो यस्य स तथा तं [अणागलियचं-
डितवरोसं ति] अनिर्गलितोऽनिवारितोऽनाकलितो वा अप्रमे-
यश्चण्डः ताव इत्यर्थः, तावो रोषो यस्य स तथा तम् [समुदं
तुरियं चववं धमंतं ति] शुनो मुखः श्वमुखं, तस्य वा चरणं
श्वमुखिकाकौलेयकस्येव भयणतः त्वरितचपलमतिचतुर्गतया
धमन्तं शब्दायन्तं कुर्वन्तमित्यर्थः । [सरसरसरस्स ति]
सर्पगतेरनुकरणम् [आइच्चं निम्माइ ति] आदित्यं पश्यति दृष्टि-
लक्षणविषयस्य तीक्ष्णतार्थं [सभंरुमत्तोवगरणमायाए ति] सद-
भाएरुमात्रया पणितपरिच्छदेन उपकरणमात्रया च ये ते तथा
[एगाहच्चं ति] एकैव आहृत्या आहननं प्रहारां यत्र जस्मीकरणे
तदेकादृश्यं, तत् यथा भवत्येवम् । कथमिवेत्याह- [कूमाहच्चं ति]
कूटस्येव पाषाणमयमारणमहायन्त्रस्येवाहृत्या आहननं यत्र तत्
कूटाहृत्यम्, तद्यथा भवतीत्येवम् । भ० ।

तत्थ एं जे से वणिए तेसिं वणिगाणं हियकामए० जाव
हियमुदणिससेसकामए, से णं अणुकंपियाए देवताए सज्जेरु-
मत्तोवगरणमायाए णियगं णयरं साहिए । एवांमव आणंदा !
तव विधम्मायरिएणं धम्मोवएसएणं समणेणं णायपुत्तेणं
उराले परियाए अस्मादिए । उराला किञ्चिद्वसदसिद्धोगा
सदेवमुत्थासुरलोए पुवंति, गुवंति, धुवंति, इति खलु समणे
जगवं महावीरे इति १ । तं जदि मे से अज्ज किञ्चिददति,
तं णं तवेणं तेएणं एगाहच्चं कूमाहच्चं भामरासिं करेमि । जहा
या वालणं ते वणिगा । तुमं च एं आणंदा ! सारक्खामि,
संगोवामि, जहा वा से वणिए तेसिं वणिगाणं हियकामए
० जाव णिस्सेसकामए अणुकंपियाए देवताए सज्जेरु ० जाव
साहिए । तं गच्छह एं तुमं आणंदा ! धम्मायरियस्स
धम्मोवएसगस्स समणस्स णायपुत्तस्स एयमदं परिकहेहि ।
तए णं से आणंदे थेरे गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं एवं वुत्ते
समाणे भीए ० जाव संजायजए गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स
अंति प्राओ हावाहलाए कुंभकारीए कुंजकारावणाओ प-
दिणिकखमइ । पणिणिकखमइत्ता सिग्गं तुरियं सावत्थिं णय-
रिं मज्झं मज्जेणं णिग्गच्छइ । णिग्गच्छइत्ता जेणेव कोट्टए

चेष्टे जेणेव समणे जगवं महावीरे, तेणेव उवागच्छइ ।
उवागच्छइत्ता समणं जगवं महावीरं तिक्रुत्तो आयाहिणं
पयाहिणं करेइ । करेइत्ता वंदइ, एमंसइ, णमंसइत्ता एवं
वयासी-एवं खड्डु अहं जंते ! उट्टकमणपारणगंसि
तुब्बेहिं अन्नणुष्णाए समाणे सावत्थीए णयरीए उच्चणीय
० जाव अरुमाणे हालाहलाए कुंभकारीए ० जाव वीरेवयापम
तए णं से गोसाळे मंखलिपुत्ते ममं हालाहलाए ० जाव पा-
सित्ता एवं वयासी-एहि ताव आणंदा ! इओ एगं महं
चवभियं णिसामेहि । तए णं अहं से गोसाळेणं मंखलिपुत्ते-
णं एवं वुत्ते समाणे जेणेव हालाहलाए कुंभकारीए कुंभका-
रावणे जेणेव गोसाले मंखलिपुत्ते, तेणेव उवागच्छामि । तए
णं से गोसाले मंखलिपुत्ते ममं एवं वयासी-एवं खड्डु
आणंदा ! इओ चिराइयाए अद्धाए केइ उच्चावया
बणिया, 'एवं तं चेव सव्वं णिस्वसेसं भाणियव्वं ० जाव
णियगं णयरं साहिए' । तं गच्छइ णं तुमं आणंदा !
धम्मयारियस्स धम्मोवएसगस्म ० जाव परिकहेहि । तं पभूणं
जंते ! गोसाळे मंखलिपुत्ते तवेणं तेणं एगाइच्चं कूढाइच्चं
जासिरासिं करेत्तए । विसए णं जंते ! गोसाळेस्स मंखलि-
पुत्तस्स ० जाव करेत्तए । समत्ये णं जंते ! गोसाले मंखलिपुत्ते
तवेणं ० जाव करेत्तए ? पचूणं आणंदा ! गोसाळे मंखलिपुत्ते
तवेणं ० जाव करेत्तए, विसए णं आणंदा ! गोसाले ० जाव
करेत्तए, समत्ये णं आणंदा ! गोसाळे ० जाव करे-
त्तए । णो चेव णं अरहंते जगवंते परियावणियं
पुण करेज्जा, जावइएणं आणंदा ! गोसाळेस्स मंखलिपु-
त्तस्स तवतेए एत्तो अणंतगुणविसिद्धयाए चेव तवतेए अण-
गाराणं जगवंतो खंतिखमा पुण अणगारा जगवंतो । जाव-
इए णं आणंदा ! अणगाराणं भगवंताणं तवतेए एत्तो
अणंतगुणविसिद्धतराए चेव तवतेए थेराणं जगवंताणं
खंतिखमा पुण थेरा जगवंतो । जावइए णं आणंदा !
थेराणं जगवंताणं तवतेए एत्तो अणंतगुणविसिद्धतराए
चेव तवतेए अरहंताणं जगवंताणं खंतिखमा पुण अरहंता
जगवंतो । तं पचूणं आणंदा ! गोसाळे मंखलिपुत्ते तवेणं ते-
एणं ० जाव करेत्तए, विसए णं आणंदा ! ० जाव करेत्तए,
समत्ये णं आणंदा ! ० जाव करेत्तए, णो चेव णं अरहंते
भगवंते परियावणियं पुण करेज्जा । तं गच्छइ णं तुमं आ-
णंदा ! गोयमादीणं समणानं णिगंथाणं एयमच्चं परिकहे-
हि, मा णं अज्जो ! तुब्बं केइ गोसालं मंखलिपुत्तं धम्मियाए
पमिचोयणाए पमिचोइओ, धम्मियाए पमिसारणाए पमि-
सारेओ, धम्मिएणं पकोयारेणं पकोयारेओ, गोसालेणं मंख-
लिपुत्तं समणेहिं णिगंथेहिं मिच्छं विप्पडिक्खे । तए णं
से आणंदे थेरे समणेणं जगवया महावीरेणं एवं वुत्ते समा-

णं समणं जगवं महावीरं वंदइ, एमंसइ, जेणेव गोयमादि !
समणा णिगंथा तेणेव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता गोयमा-
दि ! समणे णिगंथे आमंतेइ । आमंतेइत्ता एवं वयासी-एवं
खड्डु अज्जो ! उट्टकमणपारणगंसि समणेणं भगवया महा-
वीरेणं अन्नणुष्णाए समाणे सावत्थीए णयरीए उच्चणीयं
तं चेव सव्वं ० जाव णागपुत्तस्स एयमच्चं परिकहेहि । तं मा णं
अज्जो ! तुब्बं केइ गोसालं मंखलिपुत्तं धम्मियाए पमिचोय-
णाए पमिचोइओ ० जाव मिच्छं विप्पडिक्खे, जावं च णं आ-
णंदे थेरे गोयमादीणं समणानं णिगंथाणं एयमच्चं परिक-
हेहि, तावं च णं से गोसाळे मंखलिपुत्ते हालाहलाए कुंभका-
रीए कुंभकारावणाओ पमिणिक्वमइ ! पमिणिक्वमइत्ता
आजीवियसंघसंपरिवुत्ते महया अमरिसं बहमाणे सिग्घं
तुरियं ० जाव सावत्थिं णयरिं मज्जं मज्जेणं णिगच्छइ ।
णिगच्छइत्ता जेणेव कोट्टए चेष्टे जेणेव समणे जगवं
महावीरे तेणेव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता समणस्स भगव-
ओ महावीरस्स अदूरसामंते ठिच्चा समणं जगवं महावीरं
एवं वयासी-सुट्ठुणं आउसो ! कासवा ! ममं एवं वयासी ;
साहु णं आउमो ! कासवा ! ममं एवं वयासी-गोसाले
मंखलिपुत्ते ममं धम्मंतेवासी, गोसाळे, २० । जे णं गोसाळे
मंखलिपुत्ते तव धम्मंतेवासी, से णं सुक्कं सुक्काजिइए जविच्चा
कालमासे कालं किच्चा अमयरं सु देवलोएसु देवचाए उव-
वसे । अहं णं उदाई णामं कुंडियायणीए अज्जुणस्स गो-
यमपुत्तस्स सरीरगं विप्पजहामि । विप्पजहामित्ता गोसाळेस्स
मंखलिपुत्तस्स सरीरगं अणुप्पविसामि । अणुप्पविसामित्ता
इमं सत्तमं पउट्टपरिहारं परिहरामि । जे वि याइं आउसो !
कासवा ! अहं समयंसि केइ तिज्जिंसु वा, सिज्जिंमति वा,
सिज्जिंमसंति वा, सव्वे ते चउरासीइमहाकप्पसयसइस्साइं
सत्त दिव्वे सत्त संजुहे सत्त सखिगव्वे सत्त पउट्टपरिहारे
पंच कम्मणि सयसइस्साइं सच्चिं सइस्साइं उच्च सए तिखिय
कम्मंने अणुपुव्वेणं खवइत्ता तओ पच्छा सिज्जंति, वुज्जंति,
मुच्चंति, परिणिव्वाइंति, सव्वत्तुखाणमंतं करिंसु वा,
करिंति वा, करिस्संति वा ॥

[परियाए त्ति] पर्यायोऽवस्था [किञ्चित्पक्षसद्विज्ञानं त्ति]
इह वृक्षद्वयाख्या-सर्वद्विग्यापी साधुवादः कीर्त्तिः, एकद्विग्यापी
वर्णः, अर्द्धद्विग्यापी शब्दः, तस्स्थान एव श्लोकः, श्लोकेति यावत्
[सदेवप्रणुयासुरलोए त्ति] सह दैवैः मनुजैरसुरैश्च यो श्लोको
जीवलोकः स तथा तत्र [पुवंति त्ति] उन्नयते गच्छन्ति, "पुं" गतावि-
ति वचनात् [पुवंति त्ति] गुप्यन्ति व्याकुलीभवन्ति, "गुप" व्या-
कुल्यन्ते इति वचनात् [पुवंति त्ति] कश्चित्तत्र स्तूयन्ते अजिन-
न्यन्ते, कश्चित् परिज्जमन्तीति दृश्यते, व्यक्तं चैतदिति । एतदेव
दर्शयति- "इति खल्वित्यादि" इतिशब्दः प्रख्यातगुणानुवा-
दायः । [तं त्ति] तस्मादिति निगमनम् । [तवेणं तेणं त्ति]
तपोजन्यं तेजस्तप एव, तेन तेजसा तेजोलेहयया । [जहा

वा वालेणं ति] यथैव व्याज्जेन जुज्जंगन [सारक्खामि स्ति]
 संरक्खामि दाहभयात् । [संगोवामि स्ति] संगोपयामि कैम-
 स्थानप्रापणेन [पचु स्ति] प्रजविष्णुगोशालको जम्मराशिं
 कर्तुमित्येकः प्रश्नः । प्रचुत्तं च द्वि-या-विषयमात्रापेक्षया, तत्कर-
 णतश्चेति । पुनः पृच्छति-“विसरणं” इत्यादि । अनेन च प्रथमो
 विकल्पः पृष्टः । “समत्थेण” इत्यादिना तु द्वितीय इति [पारियाव-
 णियं ति] पारितापनिर्णी क्रियां पुनः कुर्यादिति । [अणगा-
 राणं ति] सामान्यसाधूनाम् [खंतिखमस्ति] कान्त्या कान्तिप्र-
 हेण क्कमन्त इति कान्तिक्रमाः [धेराणं ति] आचार्यादीनां
 बयःश्रुतपर्यायस्थविराणाम् । [पडिचोयणाएस्ति] तन्मनप्रतिकू-
 ला चोदना कर्त्तव्यप्रोत्साहना प्रतिचोदना, तथा । [पमिसरणाए
 स्ति] तन्मतप्रतिकूलतया विस्मृतार्थस्मारणा प्रतिस्मारणा, तथा ।
 किमुक्तं भवति-“धम्मिण्ण” इत्यादि । [पडोयारेणं ति] प्रत्युपचा-
 रेण प्रत्युपकारेण वा । [पडोयारेणं ति] प्रत्युपचारयितुमप्रत्युपचा-
 रकरोतु एवं प्रत्युपकारयतुं वा [मिच्छं विप्पडिक्खं स्ति] मिथ्या-
 स्वं श्लेच्छं वाऽनार्यत्वं विशेषतः प्रतिपन्न इत्यर्थः । [सुट्ठु णं ति]
 बपालम्भवचनम् [आउसो स्ति] हे आयुष्मन् ! चिरप्रशस्त-
 जीविन ! [कासय स्ति] काश्यपगोत्र ! [सत्तमं पउट्टपरिहारं परि-
 हरामि स्ति] सत्तमं शरारान्तःप्रवेशं करोमीत्यर्थः । [जे वियाइं
 ति] येऽपि च । ‘आइं ति’ निपातः । “चउरासीमहाकप्पस-
 यसहस्साइं” इत्यादि । गोशालकमित्यन्तार्थः स्थाप्या, वृद्धे-
 र्व्याख्यातत्वात् । आह च चूर्णिकारः- “संदिद्धत्ताओ
 तस्सिद्धंतस्स न विस्सिज्जइ स्ति ।” तथापि शब्दानुसारेण
 किञ्चिदुच्यते-चतुरश्राणि महाकल्पशतसहस्राणि कूपयित्वेति
 योगः । तत्र कल्पाः कालविशेषाः, ते च लोकप्रसिद्धा अपि जव-
 न्तीति तद्वचनेदार्थमुक्तम् । महाकल्पा वक्ष्यमाणस्वरूपाः, तेप्यं
 यानि शतसहस्राणि लक्षाणि तानि तथा [सत्त दिव्वे स्ति]
 सत्त दिव्यान् देवतवान् [सत्त संजुइ स्ति] सत्त संयूथानि
 निकायविशेषान् [सत्त सन्निगम्भे स्ति] सन्निगर्भान् मनुष्य-
 गर्भवत्सनीः । एते च तन्मतेन मोक्षगामिनां सत्त सान्तरा भवन्ति ।
 वक्ष्यति चैवमेवैतान् स्वयमेवेति । [सत्त पउट्टपरिहारे स्ति] सत्त
 शरीरान्तरप्रवेशान् । एते च सत्तमसन्निगर्भान्तरं क्रमेणावसेयाः
 तथा पञ्चेत्यादाविदं सम्भाव्यते- [पंच कम्मणि सयमहस्साइं
 स्ति] कर्मणि कर्मविषये, कर्मणामित्यर्थः । पञ्च शतसहस्राणि
 लक्षाणि [तिस्सि य कम्मसे स्ति] त्रींश्च कर्मभेदान् [खवइत्त
 स्ति] कूपयित्वा अतिवाह्य । [भ०] ।

से जहा वा गंगा महाणदी जओ पवूठा, जहिं वा पज्जु-
 बत्तिया, एस णं अच्चा पंच जोअणसयाइं आयाभेणं,
 अच्चाजोअणं विक्खंभेणं, पंचथण्हसयाइं उव्वेहेणं, एएणं
 गंगापमाणेणं सत्त गंगाओ एगा महागंगा, सत्त महागंगाओ
 सा एगा सादीणगंगा, सत्त सादीणगंगाओ सा एगा
 मच्चुगंगा, सत्त मच्चुगंगाओ सा एगा लोहियगंगा,
 सत्त लोहियगंगाओ सा एगा अवन्तीगंगा, सत्त अ-
 वन्तीगंगाओ सा एगा परमावती । एवामेव सपुष्पावरेणं
 एणं गंगासयमहस्सं सत्तरसयमहस्सा छच्च गुणपत्तं गं-
 गासया भवन्तीति मक्खाया । तासिं छुहिंहे उच्चारपण्णत्ते ।
 वं जहा-सुहुमवोदिकस्त्रेवरे चैव, वादरवोदिकस्त्रेवरे चैव ।

तत्त एणं जे से सुहुमवोदिकस्त्रेवरे से टप्प, तत्त एणं जे से
 वादरवोदिकस्त्रेवरे तओ णं वाससए गदे एगमेणं गंगावाज्जुयं
 अवढाय जावइएणं काट्टेणं से कोट्टे खीणे णोरए
 णिट्टेवे णिट्टिए जवइ. से तं सेरे, एएणं सरप्पमाणेणं
 तिस्सि सरसयसाहस्सीओ से महाकप्पे, चउरासीति-
 महाकप्पसयसहस्साइं से एगे महामाणसे, अणंताओ सं-
 जुडाओ जीवे चयं चइत्ता उवरिद्वे माणसे संजुहे देवे उव-
 वज्जिहिति । से णं तत्त दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे वि-
 हरित्ता ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं जवक्खएणं
 ठिक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता पढमे सप्पिगम्भे जीवे
 पच्चायाति । से णं तओहिंतो अणंतरं उव्वट्ठित्ता मज्झिक्खे
 माणसे संजुहे देवे उव्वज्जइ । से णं तत्त दिव्वाइं भोगजोगाइं
 जाव विहरित्ता ताओ देवलोगाओ आउ० १ जाव चइत्ता
 दोच्चे सप्पिगम्भे जीवे पच्चायाति, से णं तओहिंतो अणंतरं
 उव्वट्ठित्ता हेडिद्वे माणसे संजुहे देवे उव्वज्जइ । से णं तत्त
 दिव्वाइं० जाव चइत्ता तच्चे सप्पिगम्भे जीवे पच्चायाति । से
 णं तओहिंतो० जाव उव्वट्ठित्ता उवरिद्वे माणमुत्तरे संजुहे
 देवे उव्वज्जइ । से णं तत्त दिव्वाइं भागं चइत्ता चउत्थे
 सप्पिगम्भे जीवे पच्चायाति । से णं तओहिंतो अणंतरं उव्व-
 ट्ठित्ता मज्झिक्खे माणमुत्तरे संजुहे देवे उव्वज्जइ । से णं
 तत्त दिव्वाइं जोग० जाव चइत्ता, पंचमे सप्पिगम्भे जीवे
 पच्चायाति । से णं तओहिंतो अणंतरं उव्वट्ठित्ता हिडिद्वे
 माणमुत्तरे संजुहे देवे उव्वज्जति । से णं तत्त दिव्वाइं
 भोग० जाव चइत्ता, उट्टेणं सप्पिगम्भे जीवे पच्चायाति, से णं
 तओहिंतो अणंतरं उव्वट्ठित्ता वंभलोगे णामं से कप्पे पप्प-
 स्ते । पाईणपडिणायए उदीणदाहिणविच्छिस्से, जहा ठाण-
 पदे० जाव पंच वक्केसगा पप्पत्ता । तं जहा-अमोगवक्केसए०
 जाव पमिस्सवा, से णं तत्त देवे उव्वज्जइ, से णं तत्त
 दसभागरोवमाइं दिव्वाइं जोग० जाव चइत्ता, सत्तमे सप्पि-
 गम्भे जीवे पच्चायाति, से णं तत्त णयएहं मासाणं बहु-
 पमिपुष्पाणं अद्धठमाणं० जाव वीइक्कंताणं सुकुमालगज-
 हलए मिउकुउत्तकुंचियकेसए मट्टगंडतलकण्णपीठए देवकु-
 मारसमप्पजए दारए पयाते । से णं अहं कामया ! तए णं
 अहं आउसो ! कामया ! कोमारियाए पव्वज्जाए कोमा-
 रिएणं वंभचेरवासेणं अविच्छकएणए चैव संखाणं पमि-
 ल्लभामि, सं० २ इमे सत्तमे पउट्टपरिहारं परिहरामि । तं जहा-
 एस्सेज्जस्स मट्ठरामस्स मंभियस्स रोहस्स चारदाइस्स अज्जुण-
 गस्स गोयमपुत्तस्स गोमालस्स मंखलिपुत्तस्स; तत्त एणं जे से
 पढमे पउट्टपरिहारे, से णं रायगिहस्स णयरस्स वट्ठिया मं-
 मिक्कुत्तिस्सि चेइंयसि उदायणस्स कंभियायणस्स सरीरं वि-
 प्पजहामि । विप्पजहामित्ता एस्सेज्जगस्स सरीरं अणुणवि-

सामि । अणुपविमामित्ता वावांसं वासाइं पढं पउट्परिहारं परिहरामि । तत्थ एं जे से दोच्चे पउट्परिहारे, से एं उदंमपुरस्स णयरस्स वहिया चंदेयरएंसि चेइयंसि एणे-
ज्जगस्स सरीरगं विप्पजहामि । विप्पजहामित्ता मत्तारामस्स सरीरगं अणुपविसामि । अणुपविसामित्ता एगवीमं वासाइं दोच्चे पउट्परिहारं परिहरामि । तत्थ एं जे से तच्चे पउट्परिहारे, से एं चंपाए णयरीए वहिया अंगमंदिरम्मि चेइयंसि मत्तारामस्स सरीरं विप्पजहामि । विप्पजहामित्ता मं-
नियस्स सरीरगं अणुपविसामि । अणुपविसामित्ता वावं वासाइं तच्चे पउट्परिहारं परिहरामि । तत्थ एं जे से चउत्थे पउट्परिहारे, से एं वाणारसीए णयरीए वहिया काममहा-
वणंसि चेइयंसि मंनियस्स सरीरं विप्पजहामि । विप्पजहामित्ता रोहसस सरीरं अणुपविसामि । रोहगस्स सरीरं अणुपविसामित्ता एगूणवीमं वासाइं चउत्थं पउट्परिहारं परिहरामि । तत्थ एं जे से पंचमे पउट्परिहारे, से एं आलंभियाए णयरीए वहिया पत्तकालगंसि चेइयंसि रोहसस सरीरं विप्पजहामि । विप्पजहामित्ता भारद्वाइस्स सरीरं अणुपविसामि । अणुपविसामित्ता अट्टारस वासाइं पंचमं पउट्परिहारं परिहरामि । तत्थ एं जे से उट्ठे पउट्परिहारे, से एं वेसालीए णयरीए वहिया कंभियायणंसि चेइयंसि चारद्वाइस्स सरीरं विप्पजहामि । विप्पजहामित्ता अज्जुण-
स्स गोयमपुत्तस्स सरीरं अणुपविसामि । अणुपविसामित्ता सत्तरस वासाइं उट्ठं पउट्परिहारं परिहरामि । तत्थ एं जे से सत्तमे पउट्परिहारे, से एं इहेव सावत्थीए णयरीए हालाहन्नाए कुंभकारीए कुंभकारावणंसि अज्जुणस्स गोयमपुत्तस्स सरीरं विप्पजहामि । विप्पजहामित्ता गो-
सात्रस्स मंखलिपुत्तस्स सरीरं अट्ठं थिरं धुवं धारणिज्जं सीयसहं उएहसहं खुहामहं विविहदंसमसगपरीसहोवस-
गसहं थिरसंप्रयणं ति कडु तं अणुपविसामि । अणुपविसामित्ता तं सोलन वासाइं इमं सत्तमं पउट्परिहारं परिहरामि । एवामेव आउसो ! कामवा ! एगेणं तेत्तीमेणं वासमणं सत्त पउट्परिहारा परिहरिया भवंतीति मक्खा-
या । तं मुहुणं आउसो ! कामवा ! ममं एवं वयासी ।

“से जहा” इत्यादिना महाकल्पप्रमाणमाह-तत्र-(से जहा व-
त्ति) महाकल्पप्रमाणवाक्योपन्यासार्थः । (जहिं वा पज्जुवत्थिय-
त्ति) यत्र गत्वा परि सामस्येतोपस्थिता उपरता, समासेत्यर्थः ।
(एस एं अट्ठत्ति) एष गङ्गाया मार्गः । [एणं गंगाप्रमाणं
ति] गङ्गायास्तन्मार्गस्य आभेदात् गङ्गाप्रमाणेन्युक्तम् । [एवा-
मेवत्ति] उक्तं नैव क्रमेण [सपुट्वावरेणं ति] सह पुत्रेण ग-
ङ्गादिना यदपरं महागङ्गादि तत्सपूर्वापरं, तेन, भावप्रत्यक्षलोप-
दर्शनतत्पूर्वापरितयेत्यर्थः । “तासिं कुविदे” इत्यादि । तासिं

गङ्गादिगन्तवालुकाकणादीनामित्यर्थः । द्विविधः उद्धारः, उद्धार-
णीयद्विविध्यात् । (सुहमवोदिकत्वेवरे चेवत्ति) सुहमवोन्दी-
नि सुहमाकाराणि कलवराण्यसङ्ख्यातखण्डाकृतवालुकाक-
णरूपाणि यत्रोद्दारे स तथा [वायरवोदिकत्वेवरे चेव-
त्ति] वादरवोन्दीनि वादराकाराणि कलवराणि धालुका-
कणरूपाणि यत्र स तथा (उत्पत्ति) न व्याख्येयः, इतरस्तु व्या-
ख्येय इत्यर्थः । (अवहायत्ति) अपहाय त्यक्त्वा [से कोट्टेत्ति] स
कोट्टो गङ्गासमुदायात्मकः (खोणेत्ति) क्वाणः, स चाविशेषस-
द्भावेऽप्युच्यते, यथा क्षीणधान्यं कोष्ठागारमत उच्यते । (णीरप-
त्ति) नीरजाः, स च तदून्मिगतं रजसामप्यभावे उच्यते इत्यादि
(निह्वेत्ति) निर्लेपः जूमिप्रत्यादिसंश्लेषकतालंपाभावात् ।
किमुक्तं भवति?—निष्ठितो निरवयवोद्भूत इति । (से तं सरेत्ति)
अथ तत्तावत्कालखण्डं सरःसंज्ञं प्रवति, मानससंज्ञं सर इत्य-
र्थः (सरपमाणेत्ति) सर एवोक्तलक्षणं प्रमाणं वक्ष्यमाणम-
हाकल्पादेर्मानं सरःप्रमाणम् (महाप्रमाणं सत्ति) मानसोत्त-
रं यदुक्तं चतुरश्रोतिर्महाकल्पशतसहस्राणां ति तत्प्रकृतम् ।
अथ सप्तानां दिव्यादीनां प्रकृपायाह—(अणताओ संजुहा-
ओत्ति) अनन्तजायसमुदायरूपप्रकायान् (चयं चइत्ति) चयं
चयं चयुत्वा चयनं कृत्वा चयं वा देहम् “चइत्ति” त्यक्त्वा
[उवरिल्लत्ति] उपरितनमध्यमाधस्तनानां मानसानां सङ्ख्या-
त्तदन्यव्यवच्छेदाय उपरितनं इत्युक्तम् । (माणसेत्ति) गङ्गादि-
प्रकृपणतः प्रागुक्तस्वरूपे सरसि, सरःप्रमाणायुष्कयुक्ते इत्य-
र्थः । (संजुहेत्ति) निकायविशेषे (देवे उववज्जइत्ति) प्रथ-
मां दिव्यभवः सङ्निगर्तमङ्ग्यासूत्राकेव । एवं त्रिषु मानसेषु सं-
यूगेषु आद्यसंयूथसाहितेषु चत्वारि संयूथानि, त्रयश्च देवभवाः
तथा । (मानसात्तेत्ति) महामानसे पूर्वोक्तमहाकल्पप्रतिमा-
युष्कवति; यच्च प्रागुक्तं चतुरश्रोतिर्महाकल्पशतसहस्राणि
कृपयित्वेति तत् प्रथममहामानसपेक्षयंति छष्टव्यम् । अन्यथा
त्रिषु महामानसेषु बहुराणां तानि स्युरिति । एतेषु चो-
परिमादिभेदात्रिषु मानसात्तेषु त्रीण्येव संयूथानि, त्र-
यश्च देवभवाः । आदिनस्तु सप्त संयूथानि, षट् च देवभवाः ।
सप्तमदेवभवस्तु ब्रह्मलोके, स च संयूथं न भवति, सूत्रे
संयूथत्वनानिहितत्वादिति । (पाईणपरिणायए उदी-
णदाहिणविच्छेत्तेत्ति) इहायामविष्कम्भयोः स्थापनामात्रत्वं
मन्तव्यम् । तस्य प्रतिपूर्वचन्द्रसंस्थानसंस्थितत्वेन तयोस्तु व्य-
त्वादिति । [जहा ठाणपदेत्ति] ब्रह्मलोकस्वरूपं तथा वाच्यं
यथा स्थानपदे प्रज्ञापनाद्वितीयप्रकरणं । तच्चैवम्—“परिपुष्प-
दसंठाणसंविपे अच्चिमालीभासरासिप्पभे” इत्यादि । “असो-
गवनेसए” इत्यत्र यावत्करणात्—“सत्तिवणवडैसए चूय-
वनेसए मज्जेय बंनडोयवनेसए” इत्यादि दृश्यम् । [सुकुमा-
लगमदलएत्ति] सुकुमारकश्चासौ भद्रश्च भद्रमूर्तिरिति स-
मासे ककारलकारौ स्वार्थिकाविति । [मिउकुडलकुं चियकेसए
त्ति] मृदवः कुण्डलमिव दर्भादि कुण्डलकामय कुण्डलाश्च के-
शा यस्य स तथा [मघगंमत्तवकषपीठएत्ति] मृष्टगणके
कर्णपीठके कर्णाभरणविशेषो यस्य स तथा । देवकुमारवत्सप्रभः
देवकुमारसमानप्रभावो यः स तथा, कश्चिदः स्वार्थिक इति ।
[कामारियाए पववज्जाएत्ति] कुमारस्येयं कौमारी, सैव शौ-
मारिकी, तस्यां प्रमज्जायां विषयभूतायां सहजानं बुद्धिं प्रति-
क्षेप इति योगः । [अविद्धकषपेवत्ति] कुशुतिशलाकया अ-
विद्धकर्णो व्युत्पन्नमतिरित्यर्थः । [पक्खेत्तस्सेत्यादि] इहैणका-

इयः पञ्च नामतोऽजिहिताः, द्वौ पुनरन्यौ पितृनामसहितावि-
ति । [अलं धिरं ति] अत्यर्थं स्थिरं, विवक्षितकालं यावदव-
श्यं स्थायित्वात् । [ध्रुवं ति] ध्रुवं तद्गुणानां ध्रुवत्वादत एव
[धारयिञ्चं ति] धारयितुं योग्यम् । एतदेव भावायतुमाह- [सी-
येत्यादि] एवंभूतं च, तत्कुत इत्याह- [धिरसंघयणं ति]
अविघट्यमानसं दननमित्यर्थः । [ति कट्टु च्च] इति कृत्वा इति
हेतोस्तदनुप्रविशामाति । (भ०)

साधु एं आउसो ! कासवा ! ममं एवं वयासी-गोसाद्वे
मंखलिपुत्ते ममं धम्मंतेवासी, गोसाद्वे मंखलिपुत्ते ममं धम्मं-
तेवासी । तए एं समणे भगवं महावीरे गोसाद्वं मंखलिपुत्तं
एवं वयासी-गोसाद्वे ! ते जहाणामए तेणए सिया गामेद्व-
एहिं परिज्जवमाणे २ कत्थइ गत्तं वा दरिं वा दुग्गं वा णिखं वा
पव्वयं वा विसमं वा अणस्सादेमाणे एगेणं महं उष्खालोमेण
वा सण्णोमेण वा कप्पासपम्हेण वा तणसूएण वा अत्ताणं
आवरेत्ता एं चिठेज्जा । से एं अणावरिए आवरियामिति
अप्पाणं मण्ड, अपच्छस्से य पच्छस्समिति अप्पाणं मण्ड,
अण्हुक्के लुक्कमिति अप्पाणं मण्ड, अपट्ठायए पलाय-
मिति अप्पाणं मण्ड, एवामेव तुम्हं पि गोसाला ! अण्णे
संते अण्णमिति उपत्तंजसि, तं मा एवं गोसाला !, एण्हिसि
गोसाला !, सच्चेव ते सा च्छाया, णो अण्णा । तए एं से
गोसाले मंखलिपुत्ते समणेणं भगवया महावीरेणं एवं वुत्ते
समाणे आसुरुत्ते समणं भगवं महावीरं उच्चावयाहिं
आउसणाहिं आउसइ । आउसइत्ता उच्चावयाहिं उद्धंसणा-
हिं उद्धंसइ । उद्धंसइत्ता उच्चावयाहिं णिब्भत्तयाहिं णि-
ब्भत्थेइ । णिब्भत्तयेइत्ता उच्चावयाहिं णिच्छोरुणाहिं णि-
च्छोमेइ । णिच्छोमेइत्ता एवं वयासी-एण्डेसि कदाइ, विण-
डेसि कदाइ, जडेसि कदाइ, णट्ठविणट्ठजडेसि कदाइ, अज्ज
ण जवसि, एण्हिते ममाहिंतां सुट्ठमत्थि । तेणं कालेणं तेणं
समणं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी पाईण-
माणयए सव्वाणुज्जूं णामं अणगारे पगइजइए० जाव विणी-
ए, धम्मायरियाणुरागेणं एयमट्ठं असइहमाणे उट्ठाए उट्ठेइ ।
उट्ठेइत्ता जेणेव गोसाले मंखलिपुत्ते तेणेव उवागच्छइ ।
उवागच्छइत्ता गोसाद्वं मंखलिपुत्तं एवं वयासी-जे वि ताव
गोसाला ! तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतियं
एयमवि आरियं धम्मियं सुवयणं णिसामेइ, से वि ताव तं
वंदइ, णमंसइ०, जाव कट्ठाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासइ ।
किमंग ! पुण तुमं गोसाला !-जगवया चेव पव्वाविए, जग-
वया चेव मुंनाविए, भगवया चेव सेहाविए, जगवया चेव
सिक्खाविए, जगवया चेव बहुस्सुईकए, भगवओ चेव मिच्छं
विप्पन्निवस्से, तं मा एवं गोसाला !, एण्हिसि गोसाला !,
सच्चेव ते सा च्छाया, णो अण्णा । तए एं से गोसाद्वे मं-

खलिपुत्ते सव्वाणुज्जूं णामं अणगारे एवं वुत्ते समणे आ-
सुरुत्ते सव्वाणुज्जूं अणगारे तवेणं तेणं एगाहच्चं कूडा-
इच्चं भामिराणिं करेइ । तए एं से गोसाद्वे मंखलिपुत्ते स-
व्वाणुज्जूं तवेणं तेणं एगाहच्चं कूडाहच्चं भासराणिं
करेत्ता दोच्चं पि समणं भगवं महावीरं उच्चावयाहिं
आउसणाहिं आउसइ०, जाव सुट्ठं एत्थि । तेणं का-
द्वेणं तेणं समणं समणस्स भगवओ महावीरस्स अं-
तेवासी कोसलजाणवए सुणक्खत्ते णामं अणगारे पगइ-
भइए० जाव विणीए धम्मायरियाणुरागेणं जइ । सव्वाणु-
ज्जूं तहेव० जाव सच्चेव ते सा च्छाया, णो अण्णा । तए एं
से गोसाले मंखलिपुत्ते सुणक्खत्तेणं अणगारेणं एवं वुत्ते
समाणे आसुरुत्ते सुणक्खत्तं अणगारं तवेणं तेणं परिता-
वेइ । तए एं से सुणक्खत्ते अणगारे गोसाद्वं मंखलिपुत्तेणं
तवेणं तेणं परिताविए ममाणे जेणेव समणे जगवं महावीरे,
तेणेव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता समणं भगवं महावीरं ति-
क्खुत्ता वंदइ, णमंसइ । णमंसइत्ता सयेव पंच महव्वयाइ
आरुहेइ । आरुहेइत्ता ममणा य समणीओ य खामेइ ।
खामेइत्ता आत्ताइयपक्किते समाहिपत्ते आणुपुव्वीए का-
द्वगए । तए एं से गोसाले मंखलिपुत्ते सुणक्खत्तं अणगारं
तवेणं तेणं परितावेत्ता तच्चं पि समणं भगवं महावीरं
उच्चावयाहिं आउसणाहिं आउसइ, सव्वं तं चेव० जाव
सुट्ठं एत्थि । तए एं समणे भगवं महावीरं गोसालं मंखलि-
पुत्तं एवं वयासी-जे वि ताव गोसाला ! तहारूवस्स समण-
स्स वा माहणस्स वा तं चेव० जाव पज्जुवासति, किमंग !
पुण गोसाला !, तुम्हं मए चेव पव्वाविए० जाव मए चेव बहु-
स्सुईकए, ममं चेव मिच्छं विप्पन्निवएण, तं मा एवं गोसाला !,
० जाव णो अण्णा । तए एं से गोसाद्वे मंखलिपुत्ते समणेणं
जगवया महावीरेणं एवं वुत्ते समणे आसुरुत्ते तेयासमुग्घाएणं
समोहणइ । समोहणइत्ता सत्तट्ठपयाइ पच्चोसकइ । पच्चोसकइत्ता
समणस्स जगवओ महावीरस्स बहाए सरीरगंसि तेयं
गिस्सरइ । से जहाणामए वाउक्कलियाइ वा वायमंरुद्धि-
याइ वा सेलंसि वा कुरुयंसि वा थंजंसि वा थूभंसि वा
आवरिज्जमाणा वा एिवारिज्जमाणा वा, सा एं तत्थ
णोकमइ, णोपकमइ, एवामेव गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स
तवतेए समणस्स जगवओ महावीरस्स बहाए सरीरगं
णिसिठ्ठे समाणे, से एं तत्थ णोकमइ, णोपकमइ, अंचियं-
चियं करेइ । करेइत्ता आयाहिणं पयाहिणं करेइ । करेइत्ता
उरुं वेहामं उप्पइ । ते से एं तओपन्निहए पन्निणियत्तण-
माणे तस्सेव गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स सरीरगं अणुर-
हमाणे अणुरहमाणे अंतो २ अणुप्पविठ्ठे । तए एं से

गोसात्रे मंखलिपुत्ते सएणं तेएणं अष्ठाइष्टे समाणे समणं जगवं महावीरं एवं वयासी-तुमं एं आउसो ! कासवा ! ममं तवेणं तेएणं अष्ठाइष्टे समाणे अंतो ढएहं मासाणं पित्तज्जरपरिगयसरीरे दाहवकांति ए उमत्थे चैव कालं करिस्सइ । तए एं समणे जगवं महावीरे गोसात्रं मंखलिपुत्तं एवं वयासी-एणो खलु अहं गोसाला ! तव तवेणं तेएणं अष्ठाइष्टे समाणे अंतो ढएहं मासाणं० जाव कालं करिस्सामि । अहं एं अष्ठाइं सोलस वासाइं जिणे मृह-त्थी विहरिस्सामि । तुमं एं गोसात्रा ! अप्पणा चैव सएणं तवेणं तेएणं अष्ठाइष्टे समाणे अंतो सत्तरत्तस्स पित्तज्जरपरिगयसरीरे० जाव उमत्थे चैव कालं करिस्सासे । तए एं सावत्थीए णयरीए सिंघारुग० जाव पडेसु बहुजणो अष्ममस्स एवमाइक्खइ० जाव एवं परूवेइ-एवं खलु देवाणुप्पिया ! सावत्थीए णयरीए वहिया कोट्टए चेइए दुवे जिणा संव्वंति । एगे एवं वयासी-तुमं पुंवि कालं करिस्ससि । एगे एवं वंदंति-तुमं पुंवि कालं करिस्ससि । तत्थ एं के सम्मावादी, के मिच्छावादी ? । तत्थ एं जे से अहप्पहाणे जणे, से वंदंति-समणे भगवं महावीरे सम्मावादी; गोसाले मंखलिपुत्ते मिच्छावादी, अज्जो त्ति ! समणे जगवं महावीरे समणे णिगंथे आमंतेत्ता एवं वयासी-अज्जो ! से जहाणामए तणरासीति वा कडरासीति वा पत्तरासीति वा तयारासीति वा तुसरासीति वा चुसरासीति वा गोमयरासीति वा अवकररासीति वा अगणिज्जामिए अगणिज्जूसिए अगणिपरिणामिए हयतेए गयतेए णट्ठेए जट्ठेए लुत्ततेए विणट्ठेए० जाव एवमेव गोसात्रे मंखलिपुत्ते ममं वहाए सरीरगंसि तेयं णिसिरित्ता हयतेए गयतेए० जाव विणट्ठेए, तं उंदेणं अज्जो ! तुब्बं गोसालं मंखलिपुत्तं धम्मियाए पन्निचोयणाए पडिचोएह, धम्मि० २ धम्मिए पन्निसारणाए पन्निसारंइ, ध० २ धम्मिए पडोयारेणं पडोयारेह, ध० २ अट्ठेहि य हेऊहि य पसिणेहि य वागरणेहि य कारणेहि य णिप्पट्ठपसिणवागरणं करंइ । तए एं से समणा णिगंथा समणेणं भगवया महावीरेणं एवं वुत्ता समाणा समणं जगवं महावीरं वंदइ, एमंसइ । वंदित्ता एमंसित्ता जेणेव गोसाले मंखलिपुत्ते, तेणेव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता गोसालं मंखलिपुत्तं धम्मियाए पन्निचोयणाए पन्निचोएंति, ध० २ धम्मियाए पन्निसारणाए पन्निसारंति, ध० २ धम्मिए पन्निसारणं पन्निसारंति, ध० २ अट्ठेहि य हेऊहि य कारणेहि य० जाव वागरणं करंति । तए एं से गोसात्रे मंखलिपुत्ते समणेहि णिगंथेहि धम्मियाए पडिचोयणाए पन्निचोइज्जमाणे० जाव णिप्पट्ठपसिणवागरणे

कीरमाणे आसुरुत्ते० जाव मिसिमिसेमाणे एणो संचाएइ । समणाणं णिगंथाणं सरीरगस्स किंचि आवाहं वा वावाहं वा उप्पएत्तए उविच्छेदं वा करेत्तए । तए एं ते आजीविया थेरा गोसालं मंखलिपुत्तं समणेहि णिगंथेहि धम्मियाए पडिचोयणाए पन्निचोइज्जमाणं धम्मियाए पन्निसारणाए पन्निसारिज्जमाणं धम्मिएणं पन्निसारणं पन्निसारिज्जमाणं अट्ठेहि य हेऊहि य० जाव कीरमाणं आसुरुत्ते० जाव मिसिमिसेमाणे समणाणं णिगंथाणं सरीरगस्स किंचि आवाहं वा वावाहं वा उविच्छेदं वा अकरेमाणे पासइ । पासइत्ता गोसात्रस्स मंखलिपुत्तस्स अंतियाओ आताए अवक्कमंति । अवक्कमंतिता जेणेव समणे जगवं महावीरे, तेणेव उवागच्छंति । उवागच्छंतिता समणं भगवं महावीरं तिकखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं कट्ठु वंदंति, एमंसंति । वंदित्ता एमंसित्ता समणं जगवं महावीरं उवसंपज्जित्ताणं विहरंति । अत्येगइया आजीवियेथेरा गोसात्रं चैव मंखलिपुत्तं उवसंपज्जित्ता एं विहरंति । तए एं से गोसाले मंखलिपुत्ते जस्सट्ठाए हव्वमागए, तमट्ठमसाहेमाणे रुंदाइं पलोएमाणे दीहुएहाइं नीससमाणे दादियाइं लोमाइं लुं-चमाणे अवट्ठं कंइयमाणे पुयडि पण्फोडेमाणे हत्थे विणि-धुणमाणे दोहिं वि पाएहिं चूमिं कोट्टेमाणे हा हा अट्ठो हतोऽहमस्सीति कट्ठु समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ कोट्टयाओ चेइयाओ पन्निक्खमइ । पन्निक्खमइत्ता जेणेव सावत्थी णयरी जेणेव हालाहलाए कुंजकारीए कुंजकारावणे, तेणेव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता हालाहलाहिं कुंजकाराहिं कुंजकारावणंसि अंबकूणगहत्थगए मज्जपाणं पियमाणे अज्जिक्खणं गायमाणे अज्जिक्खणं एवमाणे अज्जिक्खणं हालाहलाए कुंभकारीए अज्जिक्कम्मं करेमाणे सीतवणं मट्ठियापाणं आयंचणिउदएणं गाताइं परिसिचमाणे विहरइ । अज्जो त्ति ! समणे भगवं महावीरे समणे णिगंथे आमंतेत्ता एवं वयासी-जावइएणं अज्जो ! गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं ममं वहाए सरीरगंसि तेयं णिसइ, से एं अट्ठाहि पज्जत्ते सोवसएहं जणवयाणं । तं जहा-अंगाणं वंगाणं मगाणं मल्लयाणं मालवगाणं अच्चाणं वच्चाणं कोच्चाणं पाढाणं द्वाढाणं वज्जीणं माज्जीणं कासीणं कोसलगाणं अवाहाणं संभुत्तराणं घाताए वहाए उच्छादणइयाए जासीकरणयाए जं पि य अज्ज ! गोसाले मंखलिपुत्ते हालाहलाए कुंभकारीए कुंजकारावणंसि अंबकूणगहत्थगए मज्जपाणं पियमाणे अज्जि० जाव अज्जिक्कम्मं करेमाणे विहरइ ।

(गच्छंति च ति) गच्छंति स्वप्नम्, (दंति ति) शृगालादिकृतचू-
विशेषम्, (दुग्गंति ति) दुःखगम्यं, वनगहनं दिति । (निष्

ति) निम्नं शुष्कसरः प्रभृति (पञ्चयं व त्ति) प्रतीतम् . (वि-
समं ति) गर्तपाषाणादिव्याकुलम् , (एगेणं महं ति) एकेन
महता (तणुपणं च त्ति) तृणसूकेन तृणाग्रेण (अणावरिण
त्ति) अनावृतोऽसावावरस्याहपत्वात् (उपग्रंमसि त्ति) उप-
लम्भयसि, दर्शयसीत्यर्थः । (तं या एवं गोसाल त्ति) इह कु-
र्विति शेषः । (नारिहसि गोसाल त्ति) इह चैवं कर्तुमिति
शेषः । (सञ्चव ते सा च्छाय त्ति) सैव ते छायाऽन्यथा दर्शयि-
तुमिष्टा, छाया प्रकृतिः [उच्चावयाहिं त्ति] असमञ्जसाग्निः [आ-
उसणाहिं त्ति] मृतोऽसि त्वमित्यादिभिर्ध्वजैराक्रोशति शपति
[उद्धंसणाहिं त्ति] दुष्कृतीनेत्यादिभिः कुलाद्यभिमानपातना-
र्थैर्वचनैः [उद्धंसं त्ति] कुलाद्यभिमानादधःपातयतीव [नि-
भ्रमथणाहिं त्ति] न त्वया मम प्रयोजनमित्यादिभिः परुषवच-
नैः [निभ्रमथे त्ति] नितरां दुष्टमभिधत्ते [निच्छाण्डणाहिं
त्ति] त्यजामदीयांस्तीर्थकरालङ्कारानित्यादिभिः [निच्छाण्डं
त्ति] प्राप्तमर्थं त्याजयतीति [नष्टेसि कयाइ त्ति] नष्टः स्वाचा-
रनाशादसि जवसि त्वम् । [कयाइ त्ति] कदाचिदिति वित-
र्कायः । अहम् एवं मन्ये यदुत नष्टस्त्वमसीति [विण्णसि त्ति]
मृतोऽसि [भण्णसि त्ति] भ्रष्टोऽसि सम्पदा व्यपेतोऽसि त्वं,
धर्मव्रत्यस्य यौगपद्येन योगान्नष्टविनष्टभ्रष्टोऽसीति [नाहिं त्ति]
नैव ते [पार्श्वजाणवणं त्ति] प्राचीनजानपदः, प्राच्य इत्यर्थः ।
[पञ्चाविणं त्ति] शिष्यत्वेनाच्युपगतः “ अञ्चुवगमो पञ्चज
त्ति ” वचनात् । [मुंराविणं त्ति] मुणिरुतस्य तस्य शिष्यत्वे-
नानुमननात् । [सेहाविणं त्ति] व्रतित्वेन सेवितः, व्रतिसमा-
चारसेवायां तस्य भगवतो हेतुभूतत्वात् । [लिक्खाविणं त्ति]
शिक्षितः तेजोवैश्याद्युपदेशानतः [बहुस्सुईकणं त्ति] नियति-
वादादिप्रतिपत्तिहेतुभूतत्वात् । [कोसज्जजाणवणं त्ति] अयोध्या-
देशोत्पन्नः । [वाउक्कलियाइ व त्ति] वातोत्कलिका, स्थित्वा स्थि-
त्वा यो वातो वाति सा वातोत्कलिका [वायमंरुक्षियाइ व त्ति]
मण्डलिकाभिर्यो वाति । “ सेलंसि वा ” इत्यादौ तृतीयार्थे सप्तमी ।
[आवरिज्जमाणे त्ति] खल्यमाना [निवारिज्जमाणि त्ति]
निवर्त्यमाना [नोक्कमइ त्ति] न क्रमते न प्रभवति । [नो पक्कमइ त्ति]
प्रकर्षेण न क्रमते [अचिअचि त्ति] अश्विने सकृन्ते, अश्विनेन सकृ-
न्तेन वा देशेनाश्विः पुनर्गमनमश्विनाश्वि । अथवा-अञ्छा गमने-
न सह आश्विरागमनमञ्छयाश्विः, गमागम इत्यर्थः । तां करोति ।
[अञ्चाइ त्ति] अन्वाविष्टोऽभिव्याप्तः [सुहत्थि त्ति] सुह-
स्तीव सुहस्ती [अदप्पहाणे जणे त्ति] यथाप्रधानो जनो, यो
यः प्रधान इत्यर्थः । [अगणिज्जामिणं त्ति] अग्निना ध्यातो द-
ग्धो, ध्यामितो वा ईपद्गधः (अगणिज्ज्भूसिणं त्ति) अग्निना
सेवितः, कृपितो वा [अगणिपरिणामिणं त्ति] अग्निना परिण-
मितः पूर्वस्वभावत्याजनेनाऽऽत्मजावं नीतः । ततश्च हनतेजो-
घृष्ट्यादिना गततेजाः । क्वचित् स्वत एव नष्टतेजाः, क्वचिदव्य-
क्तीनूततेजाः, भ्रष्टतेजाः, ध्यामतेजा इत्यर्थः । लुप्ततेजाः, क्वचिद-
धीभूततेजाः, ‘ लुप ’ वेदने, “ गिदिर् षेधीभावे ” इति वचनात् ।
किमुक्तं भवति ?-विनष्टतेजाः निःसत्ताकीनूततेजा एकार्थो-
क्षेते शब्दाः । (उदेंणं ति) स्वाभिप्रायेण यथेष्टमित्यर्थः ।
(निष्पट्टपासिणवागरणं ति) निर्गतानि स्पृष्टानि प्रश्रव्याक-
रणानि यस्य स तथा तम् । [रंदाइ पत्रोणमाणे त्ति] दीर्घा
दृष्टिं दिक्षु प्रक्षिपन्त्यर्थः । मानधनानां हतमानानां लक्षणमि-
दम् । [दीहुएहाइ नीससमाणे त्ति] निःस्वासान्तीति गम्यते ।
[दादियाइ बोमाइ ति] उत्तरौष्ठस्येव रोमाणि । [अवटुं ति]

कृकाटिकायाम् [पुयविं पप्फाडेमाणे त्ति] पुतट्टी पुतप्रदेशं
प्रस्फोटयन् । [विणिट्टणमाणे त्ति] विनिधुन्वन् । [हा हा अहो
हओऽहमस्सी ति कट्टु त्ति] हा हा अहो हतोऽहमस्मीति
कृत्वा, इति भणित्वेत्यर्थः । [अंबकूणगहत्थगणं त्ति] आम्रफलह-
स्तगतः स्वकीयतपस्तेजोजनितदाहोपशमनार्थमाग्रास्थिकं चू-
षन्निति भावः । गानाद्यस्तु मद्यपानकृता विकाराः समवसेयाः
[मट्टियापाणणं ति] मृत्तिकामिश्रजलेन, मृत्तिकाजलं सामा-
न्यमप्यस्त्यत आह- [आयंचणिउदणं ति] इह टीका
व्याख्या-आतन्यनिकोदकं कुम्भकारम्य यद्भाजने स्थितं तेम-
नाय मृमिश्रं जलं तेन [अलाहि पज्जत्ते त्ति] अलमत्यर्थं प-
याप्तः शक्तो, घातायेति यागः (घाताए त्ति) हननाय तदाश्रितव-
सापेक्षया [वहाए त्ति] वधायै, तच्च तदाश्रितस्थावरापेक्षया
[उच्छादणट्टयाए त्ति] उच्छादनतायै सचेतनाचेतनतद्गतवस्तु-
च्छादनायेति, एतच्च प्रकारान्तरेणापि जवतीत्यग्निपरिणामो-
पदेशनायाह- [जालीकरणयाए त्ति] (भ०)

तस्स वि णं वज्जस्स पच्छादणट्टयाए इमाइ अट्ट चरमाइ
पण्वेइ । तं जहा-चरिमे पाणे, चरिमे गेए, चरिमे णट्टं, चरिमे
अंजलिकम्भे, चरिमे पोक्खलस्स संवट्टए महामेहे, चरिमे से-
यणए गंधहत्थी, चरिमे महासिलार्कटए भंगामे । अहं च णं
इमंसे ओसप्पिणीए चउवीसाए तित्थंकराणं चरिमे तित्थं-
करं सिज्झिस्सइ, ० जाव अंतं करेस्मं । जं पि य अज्जो ! गो-
सात्रे मेखलिपुत्ते सीयलणं मट्टियापाणणं आयंचणिउ-
दणं गायइ परिसिंचमाणं विहरइ, तस्स वि णं वज्जस्स प-
च्छादणट्टयाए इमाइ चत्तारि पाणगाइ चत्तारि अपाणगाइ
पण्वेइ । से किं तं पाणए ? पाणए चउव्विहे पण्वेइ । तं
जहा-गोपुट्टए हत्थमदियए आतवत्तए मिलापंभट्टत्तए, से
तं पाणए । से किं तं अपाणए ? अपाणए चउव्विहे पण्वेइ ।
तं जहा-थालपाणए तथापाणए सिंचलिपाणए सुच्छापा-
णए । से किं तं थालपालए ? थालपाणए जे णं द, थालगं
वा दावारगं वा दाकुंजगं वा दाकन्नमं वा सीयलगं वा उट्ठा-
गहत्थं हि परामुसइ, नय पाणियं पिबइ, से तं थालपाणए । से
किं तं तथापाणए ? जे णं अंभं वा अंभारगं वा जहा पओग-
पदे ० जाव वोरं वा तिट्ठयं वा तरुणं वा आपगं वा आसिगंसि
आविसल्लेइ वा, पवालेइ वा, ए य पाणियं पिबइ, मे तं त-
थापाणए । से किं तं संवलिपाणए ? संवलिपाणए जे णं
कलमंगलियं वा मुगसंगलियं वा माससंगलियं वा सिंच-
लिसंगलियं वा तरुणियं आमियं आमिगंसि आविसल्लेइ
वा, पवालेइ वा, ए य पाणियं पिबइ, से तं संवलिपा-
णए । से किं तं सुच्छापाणए ? सुच्छापाणए जे णं उम्मासे
सुच्छावाइमं खाइ, दोमासे पुढविंसंयारोवगए दोमानं कट्टसं-
यारोवगए दोमासे दग्धसंयारोवगए, तस्स णं बहुपडिपुष्पाणं
छाहं मासाणं अंतिमराइए इमे दो देवा महिहिया ० जाव
महंसक्खा अंतियं पाउत्तवंति । तं जहा-पुप्फज्जे य, माणि-

जदे य । तए णं से देवा सीयल्लिएहिं उद्धएहिं हत्येहिं
गायाइं परामुसंति । जे णं ते देवा साइज्जइ, से णं आली-
विसत्ताए कम्मं पकरेइ । जे णं ते देवे गो साइज्जइ, तस्स
णं संसि सरीरगंसि अगणिकायं संभवति, से णं सएणं
तेएणं सरीरगं जामेइ । जामेइत्ता तओ पच्छा निज्जंति, ०
जाव अंतं करेति, से तं सुच्छापाणए । तत्थ णं सावत्थीए
णयरीए अयंपुले णामं आजीवियउवासए परिवसइ, अट्ठे
जहा हाहाहहा, आजीवियसमएणं अप्पाणं भावेमाणे
विहरइ । तए णं तस्स अयंपुलस्स आजीवियउवासगस्स
अएणया कयाइ पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि कुडुंवाग-
रियं जागरमाणे अयमेयारूवे अज्जत्थिए० जाव समुप्पज्जि-
त्था—किं संठिया हद्वा पणत्ता ? । तए णं तस्स य अयंपुलस्स
आजीवियउवासगस्स दोच्चं पि अयमेयारूवे अज्जत्थिए०
जाव समुप्पज्जित्था । एवं खलु मम धम्मायरिए धम्मोवए-
सए गोसाले मंखल्लिपुत्ते उप्पसण्णाणदंसणधरे० जाव
सव्वसू सव्वदरिसी इहेव सावत्थीए णयरीए हालाहलाए
कुंभकारीए कुंभकारावणंसि आजीवियसंघसंपरिवुके आ-
जीवियसमएणं अप्पाणं जावेमाणे विहरइ । तं सेयं खलु
मे कद्धं० जाव जइते गोसालं मंखल्लिपुत्तं वंदित्ता० जाव पज्जु
वानित्ता इमं एयाणुरूवं वागरणं वागरित्तए ति कट्ठु एवं सं-
पेहेइ । संपेहित्ता कद्धं० जाव जलंते एहाए कय० जाव अप्पमह-
ग्घाजरणालं कियसरीरे साओ गिहाओ पमिभिकखमइ । पडि-
णिकखमइत्ता पादविहारचारेणं सावत्थियं नयारि मज्जं मज्जेणं
जेणेव हाहाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणे, तेणेव उवा-
गच्छइ । उवागच्छइत्ता पासइ । पासइत्ता गोसालं मंखल्लि-
पुत्तं हालाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणंसि अंबकूणग-
हत्यगयं० जाव अंजलि कम्मं करमाणे सीयल्लियाए मट्ठिया
० जाव गायाइं परिसिचमाणं पासइ । पासइत्ता लज्जिए विलि-
त्तए विट्ठुसणियं ९ पच्चोमक्कइ । तए णं ते आजीवियथेरा
अयंपुले आजीवियउवासगं लज्जियं० जाव पच्चोसक्कमाणं
पासइ । पासइत्ता एवं वयासी—एहि ताव अयंपुत्ता ! इतो ।
तए णं से अयंपुले आजीवियउवासए आजीविय-
थेरेहिं एवं वुत्ते समाणे जेणेव आजीवियथेरा,
तेणेव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता आजीवियथेरे वंदइ, णमं-
सइ । वंदित्ता णमंसित्ता एव्वासणे० जाव पज्जुवासति । अ-
यंपुत्ताइ ! आजीवियथेरा अयंपुलं आजीवियउवासगं एवं
वयासी—मे णूणं जे अयंपुत्ता ! पुव्वरत्तावरत्तकालसम-
यंसि० जाव णं संठिया हद्वा पणत्ता । तए णं तव अयं-
पुत्ता ! दोच्चं पि अयमेया तं चेव सव्वं भाणियव्वं० जाव
सावत्थिय णयारि मज्जं मज्जेणं जेणेव हालाहलाए कुंभ-
कारीए कुंभकारावणे जेणेव इहं, तेणेव हव्वमागए । से णू-

णं जे अयंपुत्ता ! अट्ठे समट्ठे, हंता अत्थि । जं पि य अ-
यंपुत्ता ! तव धम्मायरिए धम्मोवएसए गोसाले मंखल्लिपु-
त्ते हाहाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणंसि अंबकूणगह-
त्यगए० जाव अंजलि करमाणे विहरइ । तत्थ वि णं जगवं
इमाइं अट्ठ चरिमाइं पएणवेइ । तं जहा—चरिमे पाणे० जाव
अंतं करेसइ । जं वि य अयंपुत्ता ! तव धम्मायरिए धम्मो-
वएसए गोसाले मंखल्लिपुत्ते संयत्तयाएणं मट्ठिया० जाव
विहरंति, तत्थ वि णं भगवं इमाइं चत्तारि पाणगाइं, चत्ता-
रि अपाणगाइं पएणवेइ; से किं तं पाणए ? । पाणए० जाव
तओ पच्छा सिज्जंति० जाव अंतं करेति । तं गच्छह
णं तुमं अयंपुत्ता ! एवं चेव तव धम्मायरिए धम्मोवएसए
गोसाले मंखल्लिपुत्ते इमं एयारूवं वागरणं वागरेहि । तए
णं से अयंपुत्ते आजीवियउवासए आजीवियसएहिं थेरेहिं
एवं वुत्ते समाणे हट्ठुत्त० उट्ठाए उट्ठेइ । उट्ठेइत्ता जेणेव गो-
साले मंखल्लिपुत्ते तेणेव पट्ठारत्थगमणाए । तए णं ते आ-
जीवियथेरा गोसालस्स मंखल्लिपुत्तस्स अंबकूणगए नाव-
वणट्ठयाए एगंतमंते संगारं कुवंति । तए णं से गोसाले मं-
खल्लिपुत्ते आजीवियाणं थेराणं संगारं पडिच्छइ । पडि-
च्छइत्ता अंबकूणगं एगंतमंते एकेइ । तए णं से अयंपुत्ते आ-
जीवियउवासए जेणेव गोसाक्षे मंखल्लिपुत्ते, तेणेव उवाग-
च्छइ । उवागच्छइत्ता गोसाक्षं मंखल्लिपुत्तं तिकखुत्ता० जाव
पज्जुवासइ । अयंपुत्ताइ ! गोसाक्षे मंखल्लिपुत्ते आजी-
वियउवासगं एवं वयासी—से णूणं अयंपुत्ता ! पुव्वरत्तावर-
त्तकालसमयंसि० जाव जेणेव मम अंतियं, तेणेव हव्वमागए ।
से णूणं अयंपुत्ता ! अट्ठे समट्ठे, हंता अत्थि । तं णो ख-
लु एस अंबकूणए अंबचोयएणं एस । किं संठिया हद्वा
पणत्ता ? । तं जहा—वंसीमूलसंठिया हद्वा पणत्ता, वीणं वा-
पट्ठिरिवीरगा, वी० २ । तए णं से अयंपुत्ते आजीवियउवा-
सए गोसालेणं मंखल्लिपुत्तेणं इमं एयारूवं वागरणं वागरिए
समाणे हट्ठुत्त० जाव हियए गोसाक्षं मंखल्लिपुत्तं वंदइ, णमं-
सइ । वंदइत्ता णमंसइत्ता पसिणाइं पुच्छइ । पुच्छइत्ता अट्ठाइं
परियादियइ । परियादियइत्ता उट्ठाए उट्ठेइ । उट्ठेइत्ता गोसाक्षं
मंखल्लिपुत्तं वंदइ, णमंसइ । वंदइत्ता नमंसइत्ता० जाव पडि-
गए । तए णं से गोसाले मंखल्लिपुत्ते अप्पणो मरणं आ-
भोएइ । आभोएइत्ता आजीवियथेरे सदावेइ । सदावेइत्ता
एवं वयासी—तुब्जे णं देवाणुप्पिया ! मम कालगयं जाणित्ता
सुरजिणा गंधोदएणं एहाहेह । सुरभिणा गंधोदएणं एहाहे-
हइत्ता पम्हलसुकुमादए गंधकासाइए गायाइं बूहेह । गा-
याइं बूहेहइत्ता सरसेणं गोसीसेणं गायाइं अणुलिपह ।
अणुलिपहइत्ता महारिहं हंसलक्खणं पन्नासकं नियंसइ ।
नियंसइत्ता सव्वाक्षंकारविहंसियं करेह । करेत्ता पुरिस-

सहस्रवाहिणी मीयं दुरुहेहं । दुरुहेहं सावत्यीए णयरीए
सिंघारुगं जाव पहेसु महया सदेणं उग्योमेमाणा २ एवं
वदह-एवं खलु देवाणुप्पिया ! गोसाले मंखलिपुत्ते जिणे
जिणप्पलावी० जाव जिणसदं पगासमाणे विहरित्ता । इमी से
ओसप्पिणीए चउवीसाए तित्यगराणं चरिमे तित्यगे
सिच्छे० जाव सव्वदुक्खप्पहीणे, इहीसकारसमुदणं ममं
सरीरगस्स णीहरणं करेह । तए णं ते आजीविया थेरा
गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स एयमहं विणएणं पडिमुणेंति ।
तए णं तस्स गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स सत्तरत्तंसि परिण-
ममाणंसि पफिल्लस्सम्मत्तस्स अयपेयारूवे अब्भत्थिए०
जाव समुप्पज्जित्या-णो खलु अहं जिणे जिणप्पलावी०
जाव जिणसदं पगासमाणे विहरइ । अहं गोसाले मंखलि-
पुत्ते समणघायए समणमारए समणपफिणीए आयरियज-
वज्झायाणं अयसकारए अवणकारए अकित्तिकारए वहु-
हिं असव्वजावणाहिं भिच्छत्ताभिनिवेसेहि य अप्पाणं वा
परं वा तट्ठभयं वा बुग्गाहेमाणे पुप्पाएसमाणे विहरित्ता,
सएणं तेएणं अण्णइहे ममाणे अंतो सत्तरत्तस्स पित्तज्ज-
रपरिगयसरीरे दाहवक्कंतीए ह्ळउमत्थे चेव काळं करेस्सं ।
समणे भगवं महावीरे जिणे जिणप्पलावी० जाव जिणसदं
पगासमाणे विहरइ, एवं संपेहेइ । संपेहेइत्ता आजीवियथेरे स-
हावेइ । सहावेइत्ता उच्चावयं सव्वहससावि पकरेइ । पकरेइत्ता एवं
वयासी-णो खलु अहं जिणे जिणप्पलावी० जाव पगासमाणे
विहरइ, अहं णं गोसाले मंखलिपुत्ते समणघायए० जाव
उउमत्थे चेव काळं करेस्सं । समणे जगवं महावीरे जिणे
जिणप्पलावी० जाव जिणसदं पगासमाणे विहरइ । तं तुब्भेणं
देवाणुप्पिया ! ममं कालगयं जाणित्ता वामपाए सुंवेणं बं-
धह । बंधित्ता तिकखुत्तो मुहे उडुनहति । उडुनहत्ता
सावत्यीए णयरीए सिंघारुगं जाव पहेसु आकह्विक-
हिं करेमाणे महया महया सदेणं उग्योमेमाणा २ एवं व-
दह-णो खलु देवाणुप्पिया ! गोसाले मंखलिपुत्ते जिणे
जिणप्पलावी० जाव विहरइ । एस णं गोसाले चेव मंखलि-
पुत्ते समणघायए० जाव उउमत्थे चेव कालगए । समणे जग-
वं महावीरे जिणे जिणप्पलावी० जाव विहरइ । अणिही
असकारसमुदणं ममं सरीरगस्स नीहरणं करेज्जह । एवं
वदित्ता काळगए ।

(वज्जस्स ति) अवयस्य, वज्जस्य वा, मद्यपानादिपापस्येत्यर्थः ।
(चरमे ति) न पुनरिदं भविष्यतीतिकृत्या चरमम् । तत्र पान-
कादीनि चत्वारि स्वगतानि, चरमता चैषां स्वस्य निर्वाणगम-
नेन पुनरकरणात् । एतानि च किल निर्वाणकाले जिनस्यावश्यं
भावीन्तीति नास्त्येतेषु दोष इत्यस्य, तथा नाहमेतानि दाहोप-
शमायोपसेवामीत्यस्य चार्थस्य, प्रकाशनार्थत्वादवयवप्रच्छाद-

नार्थानि जवन्ति । पुष्कलसंवरकादीनि तु त्रीणि बाह्यानि प्रकृ-
तानुपयोगेऽपि चरमसामान्याज्जनचित्तरञ्जनाय चरमायुक्ता-
नि, जनेन हि तेषां सातिशयत्वाच्चरमता श्रुच्यते, ततस्तैः
सहोक्तानामाप्रकृणकपानकादीनामपि सा सुश्रुकेया जवन्तिविति
दुद्धेति । (पाणगाइं ति) जलविशेषा वतियोग्याः (अपाणगाइं
ति) पानकसदृशानि शीतलत्वेन दाहोपशमहेतवः । (गोपुडए
त्ति) गोपुष्टाद्युत्पत्तितम् । (हत्थमहियए त्ति) हस्तेन मर्दितं,
मलितमित्यर्थः । यथैतदेव आतन्यनिकादकम् । (थावपाणए
त्ति) स्थालं वट्टं तत्पानकमिव दाहोपशमहेतुत्वात्स्थालपानक-
म् । उपलक्षणत्वादस्य भाजनान्तरग्रहोऽपि दृश्यः । एवमन्यान्य-
पि, नवरं त्वक्कल्लीशम्वलीकलापादिफलिका । (सुद्धापाण-
ए त्ति) देवहस्तस्पर्श इति (दाथावयं ति) उदकाईं स्थाव-
कम् । (दाधारगं ति) उदकवारकम् (दाकुभग ति) इह
कुम्भो महान् । (दाकवसं ति) कलशस्तु लघुतरः (जहाप-
आंगपए त्ति) पोरुशपदे, तत्र चेदमेवमधीयते-“ भव्वं वा फ-
णसं वा दालिमं वा ” इत्यादि । (तरुणं ति) अभिनवम् ।
[आमगं ति] अपकम् [आसगंसि त्ति] मुखे आपीमयेदीपत्र-
पीर्येत प्रकंपत इह यदिति शेषः । [कल ति] कलायो
धान्यविशेषः । (सिंवालि त्ति) वृत्तिविशेषः । “ पुढविस्था-
रोवगए ” इत्यत्र, वर्तते इति शेषो दृश्यः । (जे णं ते देवे
साइजइ त्ति) यस्तौ देवौ स्वदत्तेऽनुमन्यते (संसि त्ति)
स्वके, स्वकीये इत्यर्थः । [हल्ल ति] गोपालिकातृणसमानाकारः
कीटकविशेषः “ जाव सव्वणू ” इह यावत्करणादिदं दृश्यम्-
“ जिणे अरहा केवत्ताति ” “ वागरणं ति ” प्रश्नः [वागरित्तए त्ति]
प्रष्टुम् [विलिए त्ति] व्यलीकितः सज्जातव्यलीकः [वेने त्ति] ब्रीडा
अस्यास्तीति ब्रीडः, लज्जाप्रकर्षवानित्यर्थः । जूमार्थे अस्त्यर्थ
प्रत्ययोपादानात् विजने जूविनागे यावदयंपुलो गोशालकान्ति-
केनागच्छतीत्यर्थः । [संगारं ति] सङ्केतम् अयंपुलो भवत्समीपे
आगमिष्यति, ततो भवानाप्रकृणकं परित्यजतु, संवृतश्च भवत्येवं
रूपमिति । [तं नो खलु एस अयकूणए त्ति] तदिदं किलाप्रास्थिकं
न भवति यद् वतिनामकलपं यद्भवताऽप्रास्थिकतया विकल्पितं,
किं त्विदं यद्भवता दृष्टं तदाप्रवक् । एतदेवाह- [अयचोयएणं एस
त्ति] इयं च निर्वाणगमनकाले आश्रयणीयैव, त्वकूपानकत्वाद-
स्येति । तथा हल्ला संस्थाने यत्पृष्ठमासोत्तर्हृष्यग्राह- [वंसीमूत्रसं-
ट्टिय त्ति] इदं च वंशीमूलसंस्थितत्वं तृणगांवालिक्काया
लोकप्रतीतमेवेति । एतावत्युक्ते मदिरामदविह्वलितमनोवृत्तिर-
सावकस्मादाह- [वीणं वा पहिरिवारंगा] एतदेव द्विरावत्तयति;
एतच्चान्मादवचनं तस्योपासकस्य शृण्वतोऽपि न व्यलीकका-
रणं जातं, यो हि सिद्धिं गच्छति, स चरमं गेयादि करोतीत्यादि-
वचनैर्धिर्मोहितमतिव्यादिति । (हंसलक्खणं ति) हंसस्वरूपम्,
शुक्लमित्यर्थः; इंसचिहं वेति । [इहीसकारसमुदणं ति]
श्रुत्वा ये सत्काराः पूजाविशेषास्तेषां यः समुदायः स तथा,
तेन । अथवा-श्रुद्विसत्कारसमुदायैरित्यर्थः । समुदायश्च
जनानां सङ्घः । (समणघायए त्ति) श्रमणयोस्तेजोलेइयाक्किपल्लत्त-
णघातदानात् घातदो घातका वा, अत एव श्रमणमारक
इति । (दाहवक्कंतीए त्ति) दाहोत्पत्त्या [सुंवेणं ति] वल्क-
रज्ज्या [उडुभइ त्ति] अवष्टाव्यते तिष्ठान्यते, कचित् “ उच्छु-
जत्ति ” इत्यते, तत्र चापसदं किञ्चित् क्षिपेत्यर्थः । [आक-
ह्विकहिं ति] आकर्षविकर्षिकाम् । (न०)

तए णं ते आजीविया थेरा गोसालं मंखलिपुत्तं कालगयं

जाणिता हाहाहलाए कुंजकारीण कुंजकारावणस्स पुवा-
राइं पिहंति । पिहंतिता हाहाहलाए कुंजकारीण कुंजकारा-
वणस्स बहुमज्जदेसजाए सावत्थि एयरिं आदिहंति । आ-
लिहंतिता गोसात्रस्स मंखलिपुत्तस्स सरीरगं वामे पादे
सुंवेणं बंधंति । बंधंतिता तिकखुत्तो मुहे उडुजहंति । उडुजहं-
तिता सावत्थीए एयरिंए मिथाम्ग जाव० पहेसु आक-
ट्टविकहिं करेमाणे णीयं महेणं उग्घोसेमाण्ण उग्घोसेमाण्ण
एवं वयासी-णो खलु देवाणुप्पिया ! गोसात्रे मंखलिपुत्ते
अजिणे जिणप्पझावी० जाव विहरि । एस एं गोसात्रे चैव
मंखलिपुत्ते समणायए० जाव उउमत्थे चैव कालगए,
समणे जगवं महावीरे जिणे जिणप्पझावी० जाव विहरइ ।
सवहपदिमोक्खमणं करंति । करंतिता दोच्चं पि पूयास-
कारथिरीकरणट्टयाए गोनालस्स मंखलिपुत्तस्स वामाओ
पादाओ सुंवेयंति । सुंवेयंतिता हाहाहलाए कुंजकारीण
कुंजकारावणस्स पुवारवयणाइं अवगुणंति । अवगुणंतिता
गोसात्रस्स मंखलिपुत्तस्स सरीरगं सुरजिणा गंधोदएणं
एहाणेंति । तं चैव० जाव महया महया इहीसकारसमुदएणं
गोसात्रस्स मंखलिपुत्तस्स सरीरगस्स णीहरणं करंति ।
तए णं समणे जगवं महावीरे अस्सया कयाइं सावत्थीओ
एयरिओ कोट्टयाओ चेइयाओ पडिणिक्खमइ । पडिणि-
क्खमइत्ता बहिया जणवयविहारं विहरइ । तणं कज्जेणं
तेणं समणं मिडियगामे णामं एयरि होत्था । वस्सओ-तस्स
एणं मिडियगामस्स एयरस्स बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसि-
भाए एत्थ एं सात्रकोट्टए नामं चेइए होत्था । वस्सओ-पुढ-
वीभिन्नापट्टओ, तस्स णं सात्रकोट्टगस्स चेइयस्स अदूरसा-
मंते एत्थ एं महेगे मालुयाकच्छे यावि होत्था । किएहं कि-
एहोत्ताभे० जाव निकुंखजूए पत्तिए पुप्फिए फडिए हरि-
यगरेरिज्जमाणे सिरीए अइव अइव उवसोभेमाणे उवसो-
भेमाणे चिड्डइ । तत्थ णं मेडियगामे एयरि रेवती णामं गा-
हावइणी परिवसइ, अट्ठा० जाव अपरिज्जूया । तए णं समणे
भगवं महावीरे अस्सया कयाइं पुव्वाणुपुत्तिं चरमाणे० जाव
जेणैव मिडियगामे एयरि जेणैव सात्रकोट्टए चेइए चैव० जाव
परिसा पम्पिया । तए णं समणस्स भगवओ महावीरस्स
सरीरगंसि विउले रोगायंके पाउञ्चूए उज्जले० जाव दुरहि-
यासे पित्तज्जरपरिगयसरीरे दाहवकंतीए यावि विहरइ । अवि-
याइं लोहियवच्चाइं पि करेइ, चाउवणं वागरेइ । एवं खलु समणे
जगवं महावीरे गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स तवेणं तेणं अ-
णाइहे समाणे अंतो छएहं मासाणं पित्तज्जरपरिगयसरीरे
दाहवकंतीए छउमत्थे चैव कात्तं करेस्संति । तेणं कात्तेणं तेणं
समणं समणस्स जगवओ महावीरस्स अंतवासी सीहे
णामं अणगारे पगइजइए० जाव विणीए मालुयाकच्छगस्स

अदूरसामंते छट्ठं उट्टेणं अणिविखत्तेणं २ उट्ठं वाहाओ०
जाव विहरइ । तए एं तस्म सीहस्स अणगारस्स भाणं-
तरियाए वट्टमाणस्स अयमेयारूवे० जाव समुप्पज्जित्था-एवं
खलु मम धम्मायरियस्स धम्पोवएसगस्स समणस्स ज-
गवओ महावीरस्स सरीरगंसि विउले रोगायंके पाउञ्चूए
उज्जले० जाव उउमत्थे चैव कात्तं करेस्सइ, वदिस्संति य
एणं अस्मउत्तिया-उउत्थे चैव कालगए । इमेणं एयारूवेणं
महया मणोमाणसिएणं पुक्खेणं अजिज्जूए समाणे आ-
यावणज्जूमीओ पच्चोरुजइ । पच्चोरुभइत्ता जेणैव मालुयाक-
च्छए, तेणैव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता मालुयाकच्छयं अं-
तो २ अणुप्पविसइ । अणुप्पविसइत्ता महया महया सहे-
णं कुहुकुहुस्म परुप्पे अज्जोत्ति ! समणे जगवं महावीरे स-
मणे णिगंगे अमंतेत्ता एवं वयासी-एवं खलु अज्जो !
मंतेवानी सीहे णामं अणगारे पगइजइए तं चैव सव्वं
भाणियव्वं० जाव परुप्पे, तं गच्छइ एणं अज्जो ! तुब्जे सीहं
अणगारं सइइ । तए एं ते समणा णिगंगया समणेणं भ-
गवया महावीरेणं एवं वुत्ता समणा समणं भगवं महावीरं
वंदंति, एमंसंति । वंदित्ता एमंसित्ता समणस्स भगवओ म-
हावीरस्स अंतियाओ सालकोट्टयाओ चेइयाओ पम्पिणि-
क्खमंति । पम्पिणिक्खमंतिता जेणैव मालुयाकच्छए जेणैव
सीहे अणगारे, तेणैव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता सीहं
अणगारं एवं वयानी-सीहा ! तव धम्मायरिया सदावेइ ।
तए एं सीहे अणगारे समणेहिं णिगंगेहिं सद्धि मालुयाक-
च्छयाओ पम्पिणिक्खमइ । पम्पिणिक्खमइत्ता जेणैव समणे
जगवं महावीरे तेणैव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता समणं भ-
गवं महावीरं तिकखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं० जाव पज्जुवा-
सइ । सीहादि ! समणे जगवं महावीरं सीहं अणगारं एवं
वयासी-से एणं सीहा जाणंतगियाए वट्टमाणस्स अयमे-
यारूवे० जाव परुप्पे, से एणं ते सीहा ! अछे समहे इत्ता
अत्थि । तं एो खलु सीहा ! गोसात्रस्स मंखलिपुत्तस्स त-
वेणं तेणं अणाइहे समाणे अंतो छएहं मासाणं० जाव का-
लं करेस्सं । अहं एणं अष्ठाइं सोलस वासाइं जिणे सुहत्थी
विहरिस्सामि । तं गच्छइ एणं तुमं सीहा ! मिडियगामं एयरिं
रेवतीए गाहावइणीए गिहे । तत्थ एणं रेवतीए गाहावइए मम
अट्टाप दुवे कत्रोयसरीरा उवक्खमिया, तेहिं एो अट्टो अत्थि ।
से अत्थे पारियासिए मज्जारकरुए कुक्कुरमंसए तमाहराहि,
तेणं अट्टो । तए एं सीहे अणगारे समणेणं जगवया महा-
वीरेणं एवं वुत्ते समाणे हट्टतुट्ट० जाव हियए समणं भगवं
महावीरं वंदइ, एमंसइ । वंदइत्ता एमंसइत्ता अतुरियमच-
वत्तमसंभंतं मुहपात्तिं पम्पिलेइ । पम्पिलेइत्ता जहा गोप-
मसामी० जाव जेणैव समणे भगवं महावीरे, तेणैव उवागच्छइ ।

उवागच्छत्ता समणं जगवं महावीरं वंदइ, णमंसइ । वंदित्ता
णमंसित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ सा-
लकोट्टयाओ चेइयाओ पक्खिक्खमइ । पक्खिक्खमइत्ता
अतुरियं जाव जेणव मिडियगामे णयरं, तेणव उवा-
गच्छइ । उवागच्छत्ता मिडियगामं णयरं मज्झं मज्झेणं
जेणव रेवईए गाहावइणीए गिहे, तेणव उवागच्छइ ।
उवागच्छत्ता रेवईए गाहावइणीए गिहे अणुप्पविट्ठे । तए
णं सा रेवई गाहावइणी सीहं अणगारं एज्जमाणं पासइ ।
पासइत्ता हट्टटुटुं खिप्पामेव आसणाओ अब्बुट्ठेइ । अब्बु-
ट्ठेइत्ता सीहं अणगारं सत्तट्टपयाइं अणुगच्छइ । अणुग-
च्छत्ता तिकखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं वंदइ, णमंसइ । वंद-
इत्ता णमंसइत्ता एवं वयासी-संदिमंतु एं देवाणुप्पिया !
किमागमणय्यओयणं ? तए एं से सीहे अणगारे रेवतिं
गाहावइणि एवं वयासी-एवं खलु तुम्हे देवाणुप्पिए ! सम-
णस्स भगवओ महावीरस्स अट्ठाए दुवे कवोयसरीरा
उवक्खमिया, तेहिं णो अट्ठो, अरिय ते अस्से पारियासिए
मज्जारकए कुक्कमंसए तमाहराहि, तेणं अट्ठो । तए एं
सा रेवती गाहावइणी सीहं अणगारं एवं वयासी-केसं थं
सीहा ! सेणाणी वा तवस्सी वा, जणं तव एस अट्ठे, मम
ताव रहस्सकए हव्वमक्खाए ? जओ एं तुमं जाणसि ?
एवं जहा खंदए० जाव जओ एं अहं जाणामि । तए एं
सा रेवती गाहावइणी सीहस्स अणगारस्स अंतियं एय-
मट्ठं सोच्चा णिसम्म हट्टटुट्टा जेणव भत्तधरे, तेणव उवाग-
च्छइ । उवागच्छत्ता पत्तगं मोएइ । जेणव सीहे अणगारे
तेणव उवागच्छइ । उवागच्छत्ता सीहस्स अणगारस्स पक्खि-
ग्गहंसि तं सव्वं सम्मं णिसिरइ । तए एं रेवतीए गाहा-
वइणीए तेणं दव्वमुच्छं० जाव दाणेणं सीहे अणगारे
पक्खिग्गभिए समाणे देवाउए निवप्पं, जहा विजयस्स० जाव
जम्मजीवियफत्ते रेवईए गाहावइणीए रेव० १ । तए एं सीहे
अणगारे रेवतीए गाहावइणीए गिहाओ पक्खिक्खमइ ।
पक्खिक्खमइत्ता मिडियगामं णयरं मज्झं मज्झेणं णि-
गच्छइ । णिगच्छत्ता जहा गोयमसापी० जाव भत्तपाणं
पक्खिदेवेइ । पक्खिदेवेइत्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स पा-
णिसि तं सव्वं णिसिरइ । तए एं समणे भगवं महावीरं
अमुच्छिए० जाव अणज्जोववसे विज्जमिव पण्णज्जएणं अ-
प्पाणेणं तमाहारं सरीरकोट्ठंसि पक्खिवइ । तए एं सम-
णस्स जगवओ महावीरस्स तमाहारं आहारियस्स समा-
णस्स विपुले रोगायंके खिप्पामेव उवसंते, हट्ठे जाए
अरोगो वज्जियसरीरे तुट्टा समणा, तुट्ठीओ समणीओ, तुट्टा
सावया, तुट्ठीओ सावियाओ, तुट्टा देवा, तुट्ठीओ देवीओ,
सदेवमणुयासुरे लोए हट्ठे जाए, समणे भगवं महावीरं

हट्ठे २ भंते त्ति ! । भगवं गोयमे समणं जगवं महा-
वीरं वंदइ, णमंसइ । वंदइत्ता णमंसइत्ता एवं वयासी-
एवं खलु देवाणुप्पियाणं अंतियामी पाईणजाणवए
सव्वाणुज्जूई णामे अणगारे पगइज्जए० जाव विणीए, से
णं जंते ! तदा गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं तवेणं तेएणं
जासरासीकए समाणे कहिं गए, कहिं उववसे ? । एवं
खलु गोयमा ! ममं अंतियामी पाईणजाणवए सव्वाणु-
ज्जूई णामं अणगारे पगइज्जए० जाव विणीए, से एं
तदा गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं जासरासीकरपाणे उहं चंदि-
ममूरिए० जाव वंजजंतगमहामुक्के कप्पे वीईवइत्ता सहस्सारे
कप्पे देवत्ताए उववसे । तत्थ णं अत्येगइयाणं देवाणं अ-
ट्ठारससागरोवमाइं ठिई पणत्ता । तत्थ णं सव्वाणुज्जूइस्स वि-
देवस्स अट्ठारस सागरोवमाइं ठिई पणत्ता । से एं सव्वाणु-
ज्जूईदेवं ताओ देवजोगाओ आउक्खएणं ठिइक्खएणं० जाव
महाविदेहे वासे भिज्जिहिति,० जाव अंतं करेहिति । एवं
खलु देवाणुप्पियाणं अंतियामी कोसलजाणवए सुणक्खत्ते
णामं अणगारे पगइज्जए० जाव विणीए, से एं भंते ! तदा
गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं तवेणं तेएणं परिताविए समाणे
कालमासे कालं किच्चा कहिं गए, कहिं उववसे ? । एवं
खलु गोयमा ! ममं अंतियामी सुणक्खत्ते णामं अणगारे
पगइज्जए० जाव विणीए, से एं तदा गोसालेणं मंखलिपु-
त्तेणं तवेणं तेएणं परिताविए समाणे जेणव ममं अंतिए,
तेणव उवागच्छइ । उवागच्छत्ता वंदइ, णमंसइ । वंदइत्ता
णमंसइत्ता सयमेव पंच महव्वयाइं आरुहइ । आरुहइत्ता
समणाओ समणीओ य खामेइ । आलोइयपक्कित्ते समा-
हिपत्ते कात्तमासे कात्तं किच्चा उहं चंदिममूरिए० जाव
आणयपाणयारणकप्पे वीईवइत्ता अच्चुए कप्पे देवत्ताए
उववसे । तत्थ णं अत्येगइयाणं देवाणं वावीसं सागरो-
वमाइं ठिई पणत्ता । तत्थ णं सुणक्खत्तस्स वि देवस्स
वावीसं सागरोवमाइं, सेसं जहा सव्वाणुज्जूइस्स० जाव अंतं
काहिति । एवं खलु देवाणुप्पियाणं अंतियामी कुसिस्से गो-
साले णामं मंखलिपुत्ते, से एं जंते ! गोसाले मंखलिपुत्ते
कालमासे कात्तं किच्चा कहिं गए, कहिं उववसे ? । एवं
खलु गोयमा ! ममं अंतियामी कुसिस्से गोसाले णामं मंख-
लिपुत्ते समणवायए० जाव उउमत्थे चैव कालं किच्चा उहं
चंदिममूरिए० जाव अच्चुए कप्पे देवत्ताए उववसे । तत्थ णं
अत्येगइयाणं देवाणं वावीसं सागरोवमाइं ठिई पणत्ता ।
तत्थ णं गोसालस्स वि देवस्स वावीसं सागरोवमाइं ठिई
पणत्ता ॥

[पूजासंस्कारधरोकरणद्वयाए त्ति] पूजासंस्कारयोः पूर्वप्राप्तयोः
स्थिरताहेतोः । यदि तु ते गोशालकशरीरस्य विशिष्टपूजां न

कुर्वन्ति, तदा लोको जानाति नायं जिनो बभूव, न चैत जिन-
शिष्या इत्येवमस्थिरौ पूजास्तकारौ स्यातामिति तयोः स्थिरी-
करणार्थं (अवगुणंति स्ति) अपावृण्वन्ति [सालकोट्टप नाम
चेष्टा होता वाष्पश्चो स्ति] तद्वर्णको वाच्यः । स च “विराड्”
इत्यादि० “ जाव पृथिविशिलापट्टव स्ति ” पृथिवीशिलापट्ट-
कवर्णकं यावत् । स च “ तस्स णं असोणवरपायवस्स हेट्ठा
ईसि खंथी समद्वीणे ” इत्यादि [मातुयाकच्छुप्ति स्ति] मातु-
का नाम एकास्थिका वृक्षविशेषाः, तेषां यत्ककं गहनं तत्तथा ।
[विउले स्ति] शरीरव्यापकत्वात् । [रोगायंके स्ति] रोगः
पीडाकारी, स चासावातङ्गश्च व्याधिरिति रोगातङ्गः ।
[उज्जवे स्ति] उज्ज्वलः पीडाऽपोहलक्षणविपक्वशेता-
प्यकवृद्धितः । यावत्करणादिदं दृश्यम्- “ तिउले ” चीन्
मनोवाक्कायलक्षणानर्थस्तुल्यति जयतीति त्रितुलः “पगाढे”
प्रकर्षवान् “ ककुसे ” कर्कशद्रव्यमिवानिष्ट इत्यर्थः ।
“ककुप्” तथैव “चंडे” रौद्रः “तिउं” सामान्यस्य भृगिति
मरणहेतुः “डुखे स्ति” दुःखो दुःखहेतुत्वात् “डुगे स्ति”
दुर्गमिव अनभिभवनीयत्वात् । किमुक्तं जवति?-(दुरहियासे
स्ति) दुरविसहः सोढुमशकर इति । (दाहवर्कंतीप् स्ति) दाहो
व्युत्क्रान्त उत्पन्नो यस्य स स्वार्थिकप्रत्यये दाहव्युत्क्रान्तिकः ।
(अविद्यां स्ति) अपि चेति अज्युषये, ‘आ’ इति वाक्याल-
ङ्कारे । (लोहियवच्चाप् स्ति) लोहितवर्णीस्यपि रुधिरात्मक-
पुरीषाण्यपि करोति, किमन्येन पीडावर्णनेनेति भावः । तानि हि
किलात्यन्तवेदनात्पादके रोगे सति भवन्ति । (चाउवणं स्ति)
चातुर्वर्ण्यं ब्राह्मणादिलोकः । (भाणंतरियाप् स्ति) एकस्य
ध्यानस्य समाप्तिरन्यस्यानारम्भ इत्येषा ध्यानान्तरिका, तस्या-
म् । (मणोमाणसिएणं स्ति) मनस्येव न बहिर्वचनादिभिरप्र-
काशितत्वात् यन्मानसिकं दुःखं तन्मनोमानसिकं, तेन “ डुवे
फचोया ” इत्यादेः श्रूयमाणमेवार्थम् केचिन्मन्यन्ते, अन्ये
त्वाहुः-कपोतकः पक्षिविशेषस्तद्वद् द्वे फले वर्णसाधर्म्यात्, ते क-
पोते कूष्माण्डे, ह्रस्वे कपोते कपोतके, ते च ते शरीरे च वनस्प-
तिजीवदेहत्वात्कपोतकशरीरे । अथवा-कपोतकशरीरे इव धूस-
रवर्णसाधर्म्यादेव कपोतकशरीरे कूष्माण्डफले एव ते उपस्कृते
संस्कृते (तेहिं नो अछो स्ति) बहुपापत्वात् । (पारियासिए
स्ति) परिवासितं ह्यस्तनमित्यर्थः । “ मजारकडप् ” इत्या-
देरपि केचिच्छ्रूयमाणमेवार्थं मन्यन्ते ! अन्ये त्वाहुः-मार्जारो वा-
युविशेषस्तदुपशमनाय कृतं संस्कृतं मार्जारकृतम् । अपरे त्वाहुः-
मार्जारो विरालिकाऽभिधानो वनस्पतिविशेषः, तेन कृतं भावितं
यत्तत्तथा । किं तदित्याह- कुक्कुटमासकं बीजपूरककटाहम् ।
(आहराहि स्ति) निरवद्यत्वादिति । (पत्तगं मोएप् स्ति) पात्र-
कं पिठरिकाविशेषं मुञ्चति, सिकके उपरि कृतं सत्तस्मादवतार-
यतीत्यर्थः । (जहा विजयस्स स्ति) यथैव शते विजयस्य
वसुधाराधुकमेवमेतस्या अपि वाच्यमित्यर्थः । “ विलभिवेत्या-
दि । ” विज्ञे इव रन्ध्रे इव पन्नगभूतेन सर्पकल्पेनाऽऽत्मना कर-
णभूतेन तं तं सिंहातगारोपनीतमाहारं शरीरं होष्ठके प्रक्षिपती-
ति । (हठे स्ति) हृष्टो निर्व्याधिः (आरोगो स्ति) निष्पारुः ।
(तुष्टे हठे जाप् स्ति) तुष्टस्तोषवान्, हृष्टो विस्मितः, किमस्मादेव-
मित्याह-“समणे” इत्यादि (हठे स्ति) नारोगो जात इति । (भ०)

से णं जेतं ! गोसायने देवे ताओ देवन्नोगाओ आउकखण-
णं जाव कहिं उवयज्जिहिति ? गोयमा ! इहेव जंबुद्वीवे

द्वीवे भारहे वासे विंभगिरिपायमूले पुंसेसु जणवणसु सद-
द्वारे णयरे सुमइस्स रसो जहाए भारियाए कुच्छिसि
पुत्तत्ताए पचायाहिति । से णं तत्थ णवएहं मासाणं बहुप-
प्पिप्पुणाणं जाव विङ्कंताणं जाव सुरूवे दारए
पचायाहिति । जं रयणिं च णं से दारए पयाहिति, तं
रयणिं च णं सयदुवारे णयरे सव्विजतरवाहिरए जार-
गसां य कुंजगसो य पउमवासे य रयणवासे य वामे वा-
मिहिति । तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो एकारसमे
दिवसे वीङ्कंते जाव संपत्ते वारसाहदिवसे अयमेयारुवं
गोणं गुणनिष्पणं णामधेज्जं काहिति । जम्हा णं अम्हं इमं-
सि दारगंसि जायंसि समाणंसि सतदुवारे णयरे सव्विजतर-
वाहिरए जाव रयणवासे य वासे वुट्ठे, तं होऊणं अम्हं इम-
स्स दारगस्स णामधेज्जं महापउमे महा० २। तए णं तस्स दार-
गस्स अम्मापियरो णामधेज्जं करेहिंति-महापउमे, महा० २।
तए णं महापउमं दारगं अम्मापियरो सातिरेगट्ठवासजायगं
जाणिता सोभणंसि तिहिकरणदिवसणकखत्तमुहुत्तंसि
महया महया रायाजिसेगेणं अभिसिचेहिंति । से णं तत्थ
राया भविस्सइ, महया हिमवंतवण्णो जाव विहरिस्सइ ।
तए णं तस्स महापउमस्स रसो अण्णया कयाइं दो देवा महि-
हिया० जाव महेसक्खा सेणाकम्मं काहिति । तं जहा-पुण्णभदे
य, माणिजदे य । तए णं सतदुवारे णयरे ववहे राईसरतद्ध-
वर० जाव सत्यवाहणपज्जितीओ अण्णमणं सदावेहिंति । सदा-
वेहितित्ता एवं वदेहिंति-जम्हा णं देवाणुप्पिया ! अम्हं
महापउमस्स रसो दो देवा महिहिया० जाव सेणाकम्मं करे-
ति । तं जहा-पुण्णभदे य, माणिभदे य, तं होऊणं देवाणु-
प्पिया ! अम्हं महापउमस्स रसो दोवे वि णामधेजे
देवसेणेति ॥ तए णं तस्स महापउमस्स रसो दोवे वि
णामधेजे भविस्सइ देवसेणेति । तए णं तस्स देवसेणस्स
रसो अण्णया कयाइं से ते संखतव्रविमलसखिगासे चउदंते
हत्थिरयणे समुप्पज्जिस्सइ । तए णं से देवसेणे राया सेयं
संखतलविमलसखिगासं चउदंतेहत्थिरयणं दुरूढे समाणे
सतदुवारं णयरं मज्झं मज्जेणं अभिक्खणं अजिक्खणं
अभिजाहिंति य, णिज्जाहिंति य । तए णं सतदुवारे णयरे व-
हवे राईसर० जाव पभितोओ अण्णमणं सदावेहिंति-जम्हा
णं देवाणुप्पिया ! अम्हं देवसेणस्स रसो से ते संखतल-
सखिगासे चउदंते हत्थिरयणे समुप्पण्णे, तं होऊणं देवा-
णुप्पिया ! अम्हं देवसेणस्स रसो तच्चे वि णामधेजे वि-
मलवाहणेति, विमलवाहणे । तए णं तस्स देवसेणस्स रणो
तच्चे वि णामधेजे विमलवाहणेति । तए णं से विमलवाहणे
राया अण्णया कयाइं समणेहिं णिगंथेहिं भिच्छं विप्पडिव-
ज्जेहिंति, अप्पेगइए आउसिहिति, अप्पेगइए उवहसिहिति,

अप्येगइए णिच्छोडेहेति, अप्येगइए णिच्छेहेति, अप्येग-
इए बंधेहेति, अप्येगइए णिच्छेहेति, अप्येगइयाणं उवि-
च्छेदं करेहेति, अप्येगइए पम्मारेहेति, अप्येगइयाणं उदवे-
हिति, अप्येगइयाणं वत्थपस्सिगहकंवत्तपायपुच्छणं आच्छिं-
दिहिति, विच्छिंदिहिति, जिदिहिति, अप्येगइयाणं जत्तपा-
णं वोच्छिंदिहिति, अप्येगइए णिष्णारे करेहेति, अप्येगइए
णिव्विसए करेहेति । तए णं सतदुवारे णयर वहवे राई-
सरं जाव वदिहिति-एवं खलु देवाणुप्पिया ! विमलवाह-
णे राया समणेहि णिग्गंयेहि मिच्छं विप्पस्सिक्खे अप्येगइए
आउससिं जाव णिव्विसए कारेति, तं णो खलु देवा-
णुप्पिया ! एयं अम्हं सेयं, णो खलु एयं विमलवाहणस्स
रखो सेयं, णो खलु एयं रज्जस्स वा रट्ठस्स वा वलस्स
वा वाहणस्स वा पुरस्स वा अंतैउरस्स वा जणवयस्स वा
सेयं, जेणं विमलवाहणे राया समणेहि णिग्गंयेहि मिच्छं
विप्पडिप्पे, तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं विमल-
वाहणं रायं एयमट्ठं विप्पस्सिक्खे त्ति कट्ठु अल्लमासु
अंतियं एयमट्ठं पस्सिणुंति । पस्सिणुंतिता जेणेव वि-
मलवाहणे राया, तेणेव उवागच्छं । उवागच्छत्ता
करयलपरिगहियं विमलवाहणं रायं जएणं विजएणं
वच्चावेंति । वच्चावेंतिता एवं वदिस्सहिंति-एवं खलु
देवाणुप्पिया ! समणेहि णिग्गंयेहि मिच्छं विप्पस्सिक्खे
अप्येगइए आउससं, जाव अप्येगइए निव्विसए कारे-
ति, तं णो खलु एयं जं णं देवाणुप्पियाणं सेयं, णो
खलु एयं अम्हं सेयं, णो खलु एयं रज्जस्स वा
जाव जणवयस्स वा सेयं, जं णं देवाणुप्पिया ! समणेहि
णिग्गंयेहि मिच्छं विप्पस्सिक्खे, तं विरमंतु णं देवाणुप्पिया !
एयमट्ठस्स अकरणयाए । तए णं से विमलवाहणे राया
तेहिं बहूहिं राईसरं जाव सत्थवाहपजिईहिं एयमट्ठं वि-
प्पस्सिक्खे समाणे णो धम्मो त्ति णो तवोत्ति मिच्छाविणएणं ए-
यमट्ठं पस्सिणुंति, तस्स णं सयउवारस्स णयरस्स बहिया
उत्तरपुराच्छे दिविभाए, एत्थ णं सुभूमिजागे उज्जाणे
जविस्सइ; सव्वोत्तुयवत्थो ।

(भारगसो य त्ति) भारपरिमाणतः, भारश्च भारकः पुरुषोद्ध-
नोयो, विशतिपलशतप्रमाणो वेति । (कुभगसो य त्ति) कुम्भो
जघन्य आढकानां पट्टया, मध्यमस्त्वशीत्या, उक्तुः पुनः शतेनेति
(पउमवासे य रयणवासे य वासे वासिहिति त्ति) वर्षो वृष्टि-
र्धर्मिष्यति भविष्यति । किंविध इत्याह-पञ्चवर्षः पञ्चवर्षरूप एवं
रत्नवर्ष इति [सेए त्ति] श्वेतः । कथंभूतः [संखतलविमलसन्नि-
गासे त्ति] संखस्य यदलं खलं तलं वा रूपं विमलं
तत्सन्निकासः सदृशो यः स तथा, प्राकृतत्वाच्चैवं समासः ।
(आउसिहिं त्ति) आक्रोशान् दास्यति (निच्छेदेहिं त्ति)
पुरुषान्तरसम्बन्धितहस्ताद्यवयवाकारणतो ये श्रमणास्तांस्ततो

वियोजयिष्यति [निम्नत्येहिं त्ति] आक्रोशव्यतिरिक्तदुर्वच-
नानि दास्यति [पम्मारेहिं त्ति] प्रमार् मरणक्रियाप्रारम्भं
करिष्यति प्रमार्थयिष्यति [उदवेहिं त्ति] अपद्रवायिष्यति, मार-
यिष्यति । (उवदवेहिं त्ति) पञ्चान् करिष्यति [आच्छिंदिहिं
त्ति] ईषच्छेत्स्यति [विच्छिंदिहिं त्ति] विशेषेण विवि-
धतया वा वेत्स्यति । [जिदिहिं त्ति] स्फोटयिष्यति पात्रापे-
क्ष्यमेतत् अपहसिष्यत्युदालयिष्यति । [निचारे करेहेति त्ति]
निर्भगरान् नगरनिष्क्रान्तान् करिष्यति (रज्जस्स व त्ति)
राज्यस्य वा, राज्यं च राजादिपदार्थसमुदायः । आह च-“स्वाम्य-
मात्याश्वराष्ट्रं, कोशा दुर्गवलं सुहृत् । सत्ताङ्गमुच्यते राज्यं, बुद्धि-
सर्वसमाश्रयम् ” ॥ १ ॥ राष्ट्रादयस्तु तद्विशेषाः, किन्तु राष्ट्रं
जनपदैकदेशः । [विरमंतु णं देवाणुप्पिया ! एयस्स अट्ठस्स
अकरणयाए त्ति] विरमणं किञ्च वचनाद्यपेक्षयाऽपि स्यादत
उच्यते, अकरणतया करणनिषेधरूपतया । ज० ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं विमलस्स अरहओ पउप्पए सु-
मंगले णामं अणगारे जाइसंप्पे जहा धम्मवोसस्स वत्थओ
जाव संखत्तविउत्तयेलेस्से ति एणाणोवगए सुज्जमिजाग-
स्स उज्जाणस्स अदूरसांते वट्ठं उट्ठेणं अणिकखत्तेणं
जाव आयावेमाणे विहरिस्सइ । तए णं से विमलवाहणे रा-
या अणया कयायि रट्ठचरिउं काउं णिज्जाहिति । तए णं
से विमलवाहणे राया सुज्जमिभागस्स उज्जाणस्स अदूरसा-
मंते रट्ठचरियं करेमाणं सुमंगलं अणगारं वट्ठं उट्ठेणं जाव
आयावेमाणे पाणिहिति । पासहिंतिता आसुरुत्ते जाव मि-
सिमिसेमाणे सुमंगलं अणगारं रट्ठसिरेणं णोद्धावेहिति । त-
ए णं से सुमंगले अणगारे विमलवाहणेणं रट्ठा रट्ठसिरेणं
णोल्लाविए ममाणे सणियं सणियं उट्ठेहिति । उट्ठेहितिता
दोच्चं पि उट्ठं वाहाओ पणिज्झिय पणिज्झियं जाव आया-
वेमाणे विहरिस्सइ । तए णं से विमलवाहणे राया सुमं-
गलं अणगारं दोच्चं पि रट्ठसिरेणं णोल्लावेहिति । तए णं
से सुमंगलं अणगारं विमलवाहणेणं रट्ठा दोच्चं पि रट्ठसिरेणं
णोल्लाविए ममाणे सणियं सणियं उट्ठेहिति । उट्ठेहितिता
ओहिं पउंजेहिति । ओहिं पउंजेहितिता विमलवाहणस्स
रणो तीयच्चा आओएहिंति । ती० २ विमलवाहणं रायं
एवं वदिहिति-णो खलु तुमं विमलवाहणे राया, णो खलु
तुमं देवसेणे राया, णो खलु तुमं महापउमे राया, तुमं णं
इओ तच्चे भवग्गहणे गोसाले णामं पंखलिपुत्ते होत्था
समएधायए जाव उउमत्थे चैव काजगए, तं जति ते तदा
सव्वानुज्जुणा अणगारेणं पज्जूणा वि होऊणं सम्मं सहि-
यं खमियं तित्तिक्खियं अट्ठियासियं, जइ ते तदा सुण-
क्खत्तेणं अणगारेणं पज्जूणा वि होऊणं सम्मं सहियं ख-
मियं जाव अट्ठियासियं, जइ ते तदा समएणं जगवया म-
हावीरेणं पज्जूणा वि जाव अट्ठियासियं, तं णो खलु अहं
तदा सम्मं सहिस्सं जाव अट्ठियासिस्सं; अहं ते णवरं स-

हयं सरहं ससारहियं तवेणं तेएणं एगाहचं कूमाहचं जा-
सरासिं करेज्जामि । तएणं से विमलवाहणे राया सुमंगलेणं
अणगारेणं एवं वुत्ते समाणे आसुरुत्ते० जाव मिसिमिमे-
माणे सुमंगलं अणगारं तच्चं पि रहसिरेणं णोल्लाव्हिति ।
तएणं से सुमंगले अणगारे विमलवाहणेणं एण्णा तच्चं पि
रहसिरेणं णोल्लाव्हिए समाणे आसुरुत्ते० जाव मिसिमिसे-
माणे आयावणं नूमाओ पचोरुभइ । पचोरुभइत्ता तेयासमु-
ग्घाएणं समोहणहिति । समोहणहितिच्चा सत्तट्ठपयाइं प-
च्चोमकिहिति । पच्चोसकिहितिच्चा विमलवाहणं रायं
सहयं सरहं ससारहियं तवेणं तेएणं० जाव भासरासिं क-
रेहिति । सुमंगले णं भंते ! अणगारे विमलवाहणं रायं सह-
यं० जाव जासरासिं करेत्ता कहिं गच्छिहिति, कहिं उवव-
ज्जिहिति ? गोयमा ! सुमंगले णं अणगारे णं विमलवाहणं
रायं सहयं० जाव भासरासिं करेत्ता बहूहिं उट्ठमदसमउवा-
लस० जाव विचित्तेहिं तयोक्कमेहिं अप्पाणं भावमाणं व-
हूहिं वासाइं सामणपरियागं पाउणिहिति । बहूहिं वासाइं
सामणपरियागं पाउणिहितिच्चा मासियाए मंलेहणाए
सहिं भत्ताइं अणसणाइं० जाव छंदेत्ता आशोइयपकिंते
समाहिपत्ते उठ्ठं चंदिमसुरिएणं जाव भेवेज्जगविमाणे सगयं
वीईवइत्ता सव्वट्ठसिप्पे महाविमाणे देवत्ताए उवव-
ज्जिहिति । तत्थ एणं देवाणं अजहणमणुक्कोसेणं तेत्तीसं
सागरोवमाइं ठिई पएणत्ता । तत्थ एणं सुमंगलस्स वि
देवस्स अजहणमणुक्कोसेणं तेत्तीसं सागरावमाइं ठिई
पएणत्ता । से णं भंते ! सुमंगले देवे ताओ देवलो-
गाओ० जाव महाविदेहे वासे सिज्झिहिति०, जाव
अंतं काहिति । विमलवाहणे णं भंते ! राया सुमंगलेणं अ-
णगारेणं सहयं० जाव भासरासीकए समाणे कहिं गच्छि-
हिति, कहिं उववज्जिहिति ? गोयमा ! विमलवाहणे राया
सुमंगलेणं अणगारेणं सहयं० जाव भासरासीकए समाणे
अहे सत्तमाए पुढवीए उक्कोमं कालडितियंसि एरयंसि णे-
रइयत्ताए उववज्जिहिति; से णं तओ अणंतरं उववट्ठित्ता
मच्छेसु उववज्जिहिति । तत्थ वि णं सत्यवज्जे दाहवक्कंतीए
काळमासे काळं किच्चा दोच्चं पि अहे सत्तमाए उक्को-
सकाळडितियंसि एरयंसि एरइयत्ताए उववज्जिहिति । से
णं तओ अणंतरं उववट्ठित्ता दोच्चं पि मच्छेसु उववज्जिहिति,
सत्य वि णं सत्यवज्जे० जाव किच्चा १, उट्ठीए तमाए पुढवीए
उक्कोसकालडितियंसि एरयंसि एरइयत्ताए उववज्जिहिति । से
णं तओ अणंतो० जाव उववट्ठित्ता इतिययासु उववज्जिहिति ।
तत्थ वि णं सत्यवज्जे दाह० जाव दोच्चं पि उट्ठीए तमाए
पुढवीए उक्कोसकाल० जाव उववट्ठित्ता दोच्चं पि इतिययासु
उववज्जिहिति २। तत्थ वि णं सत्यवज्जे० जाव किच्चा पं-

चमाए धूमप्पभाए पुढवीए उक्कोसकाल० जाव उववट्ठित्ता
उरएसु उववज्जिहिति । तत्थ वि णं सत्यवज्जे दोच्चं पि
पंचमाए० जाव उववट्ठित्ता दोच्चं पि उरएसु उववज्जिहिति,
० जाव किच्चा चउत्थीए पंचप्पभाए पुढवीए उक्कोसका-
लडितियंसि० जाव उववट्ठित्ता सीट्टेसु उववज्जिहिति । तत्थ
वि णं सत्यवज्जे तहेव कालं किच्चा दोच्चं पि चउत्थीए
पंचप्पभाए० जाव उववट्ठित्ता दोच्चं पि सीट्टेसु उववज्जिहिति
० जाव किच्चा तच्चाए वालुयप्पभाए पुढवीए उक्कोसकाल०
जाव उववट्ठित्ता पक्खीसु उववज्जिहिति । तत्थ वि
णं सत्यवज्जे० जाव किच्चा दोच्चं पि वालुयप्पभाए०
जाव उववट्ठित्ता दोच्चं पि पक्खीसु उववज्जिहिति०
जाव किच्चा दोच्चाए सक्खप्पभाए० जाव उववट्ठित्ता
सरोसवेसु उववज्जिहिति । तत्थ वि णं सत्यवज्जे०
जाव किच्चा दोच्चं पि दोच्चाए सक्ख० (६) जाव उव-
ट्ठित्ता दोच्चं पि सरोसवेसु उववज्जिहिति० जाव किच्चा
इपीसे रयणप्पभाए पुढवीए उक्कोसकालडितियंसि एरयंसि
णेरइयत्ताए उववज्जिहिति०, जाव उववट्ठित्ता सप्पीसु उवव-
ज्जिहिति । तत्थ वि णं सत्यवज्जे० जाव किच्चा असप्पीसु
उववज्जिहिति । तत्थ वि णं सत्यवज्जे० जाव किच्चा दो-
च्चं पि इपीसे रयणप्पभाए पुढवीए पडिओवमस्स असंखे-
ज्जिनागडितियंसि एरयंसि एरइयत्ताए उववज्जिहिति । से
णं तओ० जाव उववट्ठित्ता जाइं इमाइं खहचरविहा-
णाइं भवंति । तं जहा-चम्मपक्खीणं दोमपक्खीणं समु-
ग्गपक्खीणं वियतपक्खीणं, तेसु अणंगसयसहससक्खुत्तो
उदाइत्ता उदाइत्ता तत्थेव भुज्जो २ पच्चायाति । सव्वत्थ
वि णं सत्यवज्जे दाहवक्कंतीए कालमासे काळं किच्चा
जाइं इमाइं जुयपरिसप्पविहाणाइं जवंति । तं जहा-
गोहाणं एउत्ताणं जहा पणवणापदे० जाव जाहगाणं
चउप्पइयाणं तेसु अणंगसयसहससक्खुत्तो सेसं जहा-
खहचराणं० जाव किच्चा जाइं इमाइं उरपरिसप्पविहाणाइं
भवंति । तं जहा-एगखुराणं दुखुराणं गंभीपदाणं सणहप-
दाणं तेसु अणंगसयसहसस० जाव किच्चा, जाइं इमाइं ज-
द्वचरविहाणाइं जवंति । तं जहा-मच्छाणं कच्छभाणं० जाव
सुसुमाराणं तेसु अणंगसयसहसस० जाव किच्चा जाइं इमाइं
चउरिंदियविहाणाइं भवंति । तं जहा-अंधियाणं पोत्तियाणं
जहा पणवणापदे० जाव गोमयकीराणं, तेसु अणंगसय०
जाव किच्चा जाइं इमाइं तेइंदियविहाणाइं भवंति । तं जहा-
ओवचियाणं० जाव हत्थिसोराणं तेसु अणंग० जाव कि-
च्चा जाइं इमाइं वेइंदियविहाणाइं भवंति । तं जहा-पुत्ता-
किमियाणं० जाव समुदलिकखाणं तेसु अणंगसय० जाव-
किच्चा जाइं इमाइं वणस्तइविहाणाइं जवंति । तं जहा-

रुक्खाणं गुच्छाणं जाव कुहुणाणं तेषु अणेगं जाव पचायाइस्सइ । उस्ससं च एं कडुयख्वेसु कमुयवद्धी-
सु सव्वत्थ वि एं सत्यवज्जेण जाव किच्चा जाइं इमाइं
वाउक्काइयविहाणाइं जवंति । तं जहा-पाईणवाताणं जाव
सुद्धवाताणं तेषु अणेगसयसहस्सं जाव किच्चा, जाइं इमाइं
तेउक्काइयविहाणाइं जवंति । तं जहा-इंगालाणं जाव
सूरियकंतपणिएसिसयाणं तेषु अणेगसयसहस्सं जाव
किच्चा, जाइं इमाइं आउक्काइयविहाणाइं जवंति । तं जहा-
ओसाणं जाव खातोदगाणं तेषु अणेगं जाव पचायाति-
स्सइ । उस्ससं च एं खारोदएसु खातोदएसु सव्वत्थ वि
एं सत्यवज्जेण जाव किच्चा इमाइं पुढविकाइयविहाणाइं
भवन्ति । तं जहा-पुढवीणं सकराणं जाव सूरिकंताणं, तेषु
अणेगसयं जाव पचायाहिति । उस्ससं च एं खरवादर-
पुढविकाइएसु सव्वत्थ वि एं सत्यवज्जेण जाव किच्चा,
रायगिंदे णयरे वाहिं खरियत्ताए उववज्जिहिति । तत्थ वि एं
सत्यवज्जेण जाव किच्चा दोच्चं पि रायगिंदे णयरे अंतो-
खरियत्ताए उववज्जिहिति । तत्थ वि एं सत्यवज्जेण जाव
किच्चा इहेव जंबुदीवे दीवे जारहे वासे विंजगिरिपाय-
मूले विभेद्वे सभिवेसे माहणकुत्रंसि दारियत्ताए पच्चाया-
हिति । तए एं तं दारियं अम्मापियरो उम्मुक्कवालजावं
जोव्वणगमणुप्पत्तं पमिरुविएणं मुक्केणं पमिरुविएणं विण-
एणं पमिरुवियस्स जत्तारस्स जारियत्ताए दवइस्सइ ।
सा एं तस्स जारिया जविसस्सइ, इट्ठा कंतां जाव अणुमया
जंरुकरंरुगममाणा तेह्वकेला इव सुसंगोविया चेलपेला इव
सुसंपरिग्गहिया रयणकरंरुगउं विव सुमारक्खिया सुसंगो-
विया माणं सीयं माणं उएहं जाव परिस्सहोवसगं फुसंतु ।
तए एं सा दारिया अण्णया कयाइ गुव्विणी सुसुरकुला-
ओ कुत्रघरं णिज्जमाणं । अंतरा दवग्गिजालाभिदया कात्त-
मासे कात्तं किच्चा दाहिणिद्वेसु अग्गिकुमारेसु देवेषु दे-
वत्ताए उववज्जिहिति । से एं तओहिंतो अणंतरं उव्व-
ट्ठित्ता माणुस्सं विग्गहं वज्जिहिति । वज्जिहितित्ता केव-
लं वोहिं वुज्जिहिति । वोहिं वुज्जिहितित्ता केवलं मुंडे
जवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइहिति । तत्थ वि एं
विराहियसामणे कात्तमासे कात्तं किच्चा दाहिणिद्वेसु असु-
रकुमारेसु देवेषु देवत्ताए उववज्जिहिति । से एं तओहिं-
तो जाव उव्वट्ठित्ता माणुस्सं विग्गहं तं चेव जाव विरा-
हियसामणे कालं जाव किच्चा दाहिणिद्वेसु णागकुमा-
रेसु देवत्ताए उववज्जिहिति । से एं तओहिंतो अणंतरं
उव्वट्ठित्ता एवं एएणं अजित्तावेणं दाहिणिद्वेसु विज्जु-
कुमारेसु एवं अग्गिकुमारेसु वज्जं जाव दाहिणिद्वेसु थणि-
क्कुमारेसु से एं तओ जाव उव्वट्ठित्ता माणुस्सं विग्गहं

वज्जिहिति जाव विराहियसामणे जोइसिएसु देवेषु
उववज्जिहिति । से एं तओ अणंतरं चयं चइत्ता माणुस्सं
विग्गहं लभिहिति, जाव अविराहियसामणे कालमासे
कालं किच्चा सोहम्मे कप्पे देवत्ताए उववज्जिहिति । से एं
तओहिंतो अणंतरं चयं चइत्ता माणुस्सं विग्गहं वज्जि-
हिति, केवलं वोहिं वुज्जिहिति । तत्थ वि एं अविराहि-
यसामणे कालमासे कालं किच्चा सणकुमारेणं कप्पे देव-
त्ताए उववज्जिहिति । से एं तओहिंतो एवं जहा सण-
कुमारे तहा बंभओए महासुके आणए आरणे, से एं तओ
जाव अविराहियसामणे कात्तमासे कालं किच्चा सव्वट्ठ-
सिद्धे महाविमाणे देवत्ताए उववज्जिहिति । से एं तओ-
हिंतो अणंतरं चइत्ता महाविदेहे वासे जाइं इमाइं कुलाइं भ-
वंति अह्माइं जाव अपरिज्ज्याइं तहप्पगारेसु कुलेसु पुत्तत्ताए
पच्चायाहिति । एवं जहा उववाइए दहपइएणवत्तव्वया, सा
चेव वत्तव्वया णिरव्वेसा जाणियव्वा जाव केवलवरणा-
णदंसणे समुप्पज्जिहिति । तए एं दहपइए केवली अप्पणो
तीतच्छं आजोएइ । आजोएइत्ता समणे णिग्गंये सदाविहि-
ति । सदाविहितित्ता एवं वदिहिति-एवं खयु अहं अज्जो !
इओ चिरानीयाए अद्दाए गोसाले मंखलिपुत्ते हात्त्या,
समणघायए जाव उउमत्थे चेव कात्तगए, तं मूलगं च एं
अहं अज्जो ! अणादीयं अणवदग्गं दीहमच्छं चाउरंतसंसार-
कंतरं अणुपरियट्ठइ । तं मा एं अज्जो ! तुज्जं पि केइ भवतु
आयरियपमिणीए उवज्जयापडिणीए आयरियउवज्जया-
णं अयसकारए अवएणकारए अकित्तिकारए, माणंसे वि-
एवं चेव अणादीयं अणवदग्गं जाव संसारकंतरं अणु-
परियट्ठिहिति, जहा एं अहं । तए एं ते समणा णिग्गंया
दहपइएणस्स केवलस्स अंतियं एयमहं सोच्चा णिसम्म
भीया तत्था तमिया संसारभयुव्विग्गा दहपइएणं केवलं
वदिहिति, एमंसिहिति; तस्स ठाणस्स आलोइएहिति,
निदिहिति, जाव पमिवज्जेहिति । तए एं दहपइएणं केवली
वहूइं वासाइं केवलयरियाणं पाउणिहिति । पाउणिहितित्ता
अप्पाणं आउसेसं जाणित्ता भत्तं पच्चक्खाहिति, एवं जहा
उववाइए जाव सव्वट्ठुक्खाणमंतं काहिति । सेवं जंते !
जंते ! चिण जाव विहरइ । तेयाणिसग्गो सम्पत्तो अद्वेणं ।

[विमलस्स त्ति] । विमलजिनः किन्नोत्सर्पिण्यामेकविंशतित-
मः समवाये दृश्यते, स चावसर्पिणीचतुर्थजिनस्थाने प्राप्नो-
ति । तस्माच्छार्वाचीनाजिनान्तरेषु बह्व्यः सागरोपमकोट्या-
ऽतिक्रान्ता लभ्यन्ते, अथश्च महापद्मो द्वाविंशतेः सागरोपमा-
णामन्ते भविष्यतीति दुरवगममिदम् । अथवा यो द्वाविंशतेः
सागरोपमाणामन्ते तीर्थकुटुत्सर्पिण्यां भविष्यति, तस्यापि
विमल इति नाम संभाव्यते, अनेकाभिधानाभिधेयत्वाद् महापुरुषा-

णामिति । (पञ्चपत्ति) शिष्यसन्ताने, (जहा धम्मघोसस्स व-
सुओ त्ति) । यथा धम्मघोषस्यैकादशशतैकादशोद्देशकाजिह-
तस्य वर्णकस्तथाऽस्य वाच्यः । स च “कुलसंपणं वलसंपणं”
इत्यादिरिति । (रहचरियं ति) । रथचर्याम् (नोद्धावेहिइ त्ति)
नोदयिष्यति प्रेरयिष्यति, सहितमित्याद्य एकार्थाः [सत्थव-
ज्जे ति) शस्त्रवध्यः सन् (दाहवक्कंतीए त्ति) दाहोत्पत्त्या
कावं कृतेति योगः, दाहव्युत्क्रान्तिको वा भूत्वेति शेषः । इदं च
यथोक्तक्रमेणैवासांझिप्रभृतयो रत्नप्रभादिषु यत् उत्पद्यते इ-
त्यसौ तथैवोत्पादितः । आह च-“अस्सखी खलु पढमां, दांथां च
सरीसिवा तइए पक्खी । सीहा जंति चउत्थी, उरगा पुण पं-
खमीं पुढाविं ॥१॥ झुठि च इत्थियाओ, मच्छा मउया य सत्त-
मीं पुढाविं ॥” इति । [खहचराविहाणाइं ति] इह विधानानि जेदाः
(चम्मपक्खीणं ति) वटगुलीप्रभृतीनां [लोमपक्खीणं ति]
हंसादीनाम् (समुगपक्खीणं ति) समुद्रकाकारपक्वतां मनु-
ष्यत्तत्रबहिर्वर्त्तिनाम् [विययपक्खीणं ति] विस्तारितपक्वतां
समयत्तत्रबहिर्वर्त्तिनामेवेति “अणेगसयसहस्सखुत्तो” इत्यादि
तु यदुक्तम्, तस्मान्तरमवसेयम्, निरन्तरस्यापञ्चेन्द्रियत्वला-
प्रस्योत्कर्षतोऽप्युत्तमप्रमाणस्यैव भावात् । यदाह-“पंचेदिय-
तिरियनरा, सत्तछनवा जवग्गहणे” इति [जहा पक्खणाए त्ति]
प्रज्ञापनायाः प्रथमपदे । तत्र चैवमिदम्-“सरडाणं सल्लानं” इ-
त्यादि (पगखुराणं ति) अश्वादीनाम् (दुखुराणं ति) गवादीनाम्
(गंभीपयाणं ति) इत्यादीनां [सणहपयाणं ति] सनखपदानां सिं-
हादिनखराणां कव्वाणाम् । इह यावत्करणादिदं दृश्यम्-“गा-
दाणं मगराणं ति” । “पोत्तियाणं” इत्यत्र [जहा पक्खणाए त्ति]
अनेन यत्सूचितं तदिदम्-“मच्छियाणं गमसियाणमित्यादि”
“उववियाणं” इह यावत्करणादिदं दृश्यम्-“रोहियाणं कुं-
पूणं पियोत्रियाणमित्यादि” । “पुलाकिमियाणं” इत्यत्र याव-
त्करणादिदं दृश्यम्-“कुच्छिकिमियाणं गंरूपलगाणं गोलोमाण-
मित्यादि” [रुक्खाणं ति] वृक्षाणामेकास्थिकबहुजीवकभेदेन
द्विविधानां, तत्रेकास्थिका निम्बाम्नादयः, बहुबीजाः अस्थिक-
तिन्दुकादयः । (गुच्छाणं ति) वृन्ताकीप्रभृतीनां, यावत्करणादि-
दं दृश्यम्-“गुम्माणं लयाणं वल्लीणं पक्खणाणं तणाणं वलयाणं
हरियाणं ओसहीणं जलरुहाणं ति” । तत्र गुल्मानां नवमासिका-
प्रभृतीनां लतानां पल्लवतादीनां वल्लीनां पुष्पफलप्रभृतीनां पर्व-
काणाम् इत्युत्पत्तीनां लूणानां दर्जेकुशादीनां वलयाणां तालत-
माशादीनां हरितानाम् अध्यारोहकतन्दुलीयकादीनाम् औषधी-
नां शालिगोधूमप्रभृतीनां जव्ररुहाणां कुमुदादीनां [कुहुणाणं ति]
कुहुणानाम् आयकायप्रभृतिभूमिस्फोटानाम् [उस्सन्नं वा त्ति]
बाहुल्येन पुनः । (पाईणवायाणं ति) पूर्ववातानाम् । यावत्कर-
णादिदं दृश्यम्-“पमीणवायाणं दाहिणवायाणमित्यादि” (सु-
द्धवायाणं ति) मन्दस्तिमितवायूनाम् । इज्झाणाणामिह यावत्कर-
णादिदं दृश्यम्-“जालाणं मुम्मुराणं अचीणमित्यादि” तत्र च
ज्वालानामनलसंबन्धस्वरूपाणां मुम्मुराणां फुम्फुकादौ मच्छा-
ग्निरूपाणाम् । अचिषामनलाप्रतिबद्धज्वालानामिति । (ओसाणं
ति) रात्रिज्ज्ञानाम् । इह यावत्करणात्-“हिमाणं महियाणं ति”
(खाओदयाणं ति) खातायां भूमौ यान्युदकानि तानि खातो-
दकानि, तेषाम् । (पुढवीणं ति) मृत्तिकानाम् । (सक्कराणं
ति) घघरट्टानाम् । यावत्करणादिदं दृश्यम्-“बालुयाणं उव-
साणं ति” (सूरिकंताणं ति) मणिविशेषाणाम् (बाहिं खरिय-
चाए त्ति) नगरबहिर्वर्त्तिवैश्यात्वेन, प्रान्तजवैश्यात्वेनेत्यन्ये ।

(अंतोखरियत्ताए त्ति) नगराभ्यन्तरवैश्यात्वेन, विशिष्टवैश्या-
त्वेनेत्यन्ये (पमिरुविणं सुक्केणं ति) प्रतिरूपकेनोचितेन शुक्लेन
दानेन । (भंरुकरंरुगसमाणे त्ति) आजरणभाजनतुल्या आदे-
या इत्यर्थः । (तैल्लकेला इवसुसंगोविय त्ति) तैल्लकेला तैलाश्रयो
जाजनविशेषः सौराष्ट्रप्रसिद्धः, सा च सुष्ठु सङ्गोप्या सङ्गोपनीया
जवत्यन्यथा लुठति, ततश्च तैल्लहानिः स्यादिति । (चेलपेला इव
सुसंपरिगाहिय त्ति) चेलपेटावत् वस्त्रमञ्जूषेव सुष्ठु संपरिबृता
निरुपध्वे स्याने निवेशिता (दाहिणिज्जेसु भसुरकुमारेसु देवेसु
देवत्ताए उववज्जिहति) विराधितश्रामण्यत्वादन्यायाऽनगा-
राणां वैमानिकेष्वेवोत्पत्तिः स्यादिति । यच्च-“दाहिणिज्जेसु
त्ति” प्रोच्यते, तत्तस्य क्रूरकर्मत्वेन दक्षिणक्षेत्रेष्वेवोत्पाद इति
कृत्वा । (अविराहियसामणे त्ति) आराधितचरण इत्यर्थः ।
आराधना चेह चरणप्रतिपत्तिसमयादारभ्य मरणान्तं यावन्नि-
रतिचारतया तस्य पालना । आह च-“आराहणा य एत्थं,
चरणपमिवत्तिसमयओ पमिई । आमरणंतमज्जसं, संजमप-
रिपालणं विहिणा ॥ १॥ एवं चेह यद्यपि चारित्रप्रतिप-
त्तिभया विराधना युक्ता अग्निकुमारवर्ज्यभवनपतिज्योतिष्क-
त्वहेतुजवसहिता दश, अविराधनाभवास्तु यथोक्तसौधर्मादि-
देवलोकासर्वाथंसिद्धिपुत्तिहेतवः सन्त, अष्टमश्च सिद्धिगमनभव
इत्येवमष्टादश चारित्रजवा उक्ताः । श्रूयते चाष्टौ भवाश्चारित्रं
भवति, तथाऽपि न विरोधः, अविराधनाभवानामेव ग्रहणादि-
ति । अन्ये त्वाहुः-“अट्टजवा उ चरित्ते” इत्यत्र सूत्रे आदानभ-
वानां वृत्तिकृता व्याख्यातत्वाच्चारित्रप्रतिपत्तिविशेषिता एव जवा
ग्राह्या नाविराधनाविशेषणं कार्यम्, अन्यथा यद्गवता श्रीम-
न्महावीर्येण ढात्रिकाय प्रव्रज्याबीजमिति दापिता तन्निरर्थकं स्या-
त्, सम्यक्त्वमात्रेणैव बीजमावस्य सिद्धत्वात् । यत्तु चारित्रदानं
तस्य तदष्टमचारित्रे सिद्धिरेतस्य स्यादिति विकल्पादुपपन्नं
स्यादिति । यच्च दशसु विराधनाजवेषु तस्य चारित्रमुपवर्णितं
तद् अत्यंतोऽपि स्यादिति न दोष इति । अन्ये त्वाहुः-न हि वृ-
त्तिकारवचनमात्राष्टमभादेव अधिकृतसूत्रमन्यथा व्याख्येयं भ-
वति, आवश्यकचूर्णिकारेणाऽऽप्याराधनापद्धत्य समर्थितत्वा-
दिति । “एवं जहा उववातिए” इत्यादि भावितमेवास्म-
परिव्राजककथानक इति । भ० १५ श० १ उ० । उपा० ।
कल्प० । आ० चू० । स्था० । (‘वीर’ शब्दे भगवतो गो-
शालकेन सह विचारो वक्ष्यते)

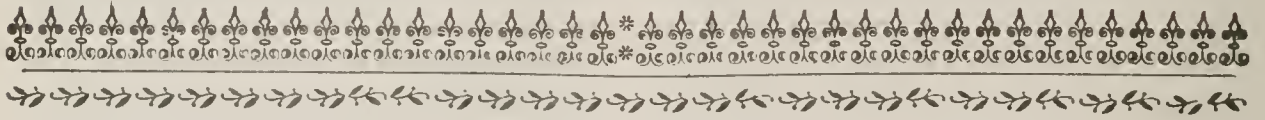
गोसाझा-गोशाला-स्त्री० । गवां शालायाम्, यत्र गवादयस्ति-
ष्ठन्ति । नि० चू० ८ उ० । आ० म० । “त्रिभाषा सेनाच्छाया-
शालानिश्चानाम्” ॥ २ । ४ । ३५ । (पाणि०) इति वा
नपुंसकत्वम् । वाच० ।

गोसीस-गोशीर्ष-न० । स्वनामभ्यासे चन्दनविशेषे, ज्ञा० ।
“गोसीससरसरत्तचन्दनदइरदिन्नपंचंगुलितलं” गोशीर्षस्य
चन्दनविशेषस्य सरसस्य चरकचन्दनविशेषस्येव दर्दरेण चप-
टारूपेण दत्ता न्यस्ताः पञ्चाङ्गुल्यस्तला हस्तका यस्मिन् कु-
ड्यादिषु तत् तथा । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । प्रश्न० । रा० । जी० ।
आ० म० । स० । कल्प० । प्रज्ञा० । सू० प्र० । “गोसीसचन्दनं
च गंधाणं” संथा० । आ० म० । गोशीर्षचन्दनमयीदेवताप-
रिगृहीता कृष्णस्य जेयांसीत् । विशेष । हरिचन्दने, तं० ।

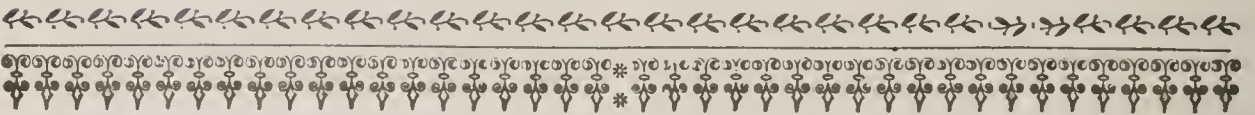
गोसीसावधि-गोशीर्षावलि-स्त्री० । गोशीर्षपुष्पलानां दीर्घरू-
पायां श्रेणौ, ज० ७ वक्र० ।

गोह-गोह-पुं० । ग्रामेयके, विशेषः । “ततो गोहः प्रयात्ययम्” ।
 आ० क० । ग्रामप्रधानार्थे, दे० ना० २ वर्ग ।
 गोहण-गोधन-न० । गवां धनं समूहः । गोसमूहे, गौरैव ध-
 नमस्य । गोरूपधनवति, त्रि० । वाच० । “गोहणं किमेतथ ब्रु-
 ति ।” पं० व० १ द्वार ।
 गोहा-गोधा-स्त्री० । सरीसृपभेदे, भ० उ श० ३ उ० । सूत्र० ।
 गोहिया-गोधिका-स्त्री० । घृजपरिसर्पिणीभेदे, जी० २ प्रति० ।
 गोधाचर्माऽवनद्धे वाद्यविशेषे, अनु० । भाण्डानां कक्षाहस्तग-
 ताऽऽतोद्यविशेषे, आचा० २ श्रु० २ चू० ।
 गोहूम-गोधूम-पुं० । धान्यभेदे, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । नारङ्गे, द्वै० ।

आचा० । प्रज्ञा० । आ० म० । जं० । स्था० ।
 गोंजी-देशी-मञ्जर्याम्, दे० ना० २ वर्ग ।
 गोंठी-देशी-मञ्जर्याम्, दे० ना० २ वर्ग ।
 गोंड-देशी-कानने, दे० ना० २ वर्ग ।
 गोंडी-देशी-मञ्जर्याम्, दे० ना० २ वर्ग ।
 गोंदीण-देशी-मयूरपित्ते, दे० ना० २ वर्ग ।
 गोहो-देशी-भटे, पुरुषे, दे० ना० २ वर्ग ।
 ग्नि-संस्कृतशब्दः । वाक्यावधारणे, ‘पुरुष एवेदं ग्नि’ वेदः ।
 आ० म० द्वि० । विशेषः ।

❁ इति श्रीमत्सौधर्मवृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकल्प-श्रीमद्भट्टारक-
 जैनश्वेताम्बराचार्य श्री श्री १००० श्रीविजयराजेन्द्रसूरिविरचिते
 अग्निधानराजेन्द्रे गकारादिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ॥ ❁

घकार

घ-घ-घकारस्योच्चारणस्थानं जिह्वामूलम्, “ जिह्वामूले तु कुः प्रोक्तः ” इति शिक्कोक्तेः । ‘अकुहविसर्जनीयानां कण्ठः’ इत्युक्तिस्तु जिह्वामूलरूपकण्ठपरा । अस्योच्चारणे आभ्यन्तरः प्रयत्नः स्पर्शः, जिह्वामूलस्पर्शनेन तदुच्चारणात् । अत एवास्य स्पर्शवर्णत्वम् । बाह्यप्रयत्नास्तु घोषनादसम्भारमहाप्राणाः । वाच० घटायाम्, घर्घरशब्दे च । वाच० मारणे, स्मरणे, घाने, घण्टायाम्, किङ्किणारवे, शक्तौ, भैरवे देवं, पुण्ये, प्रवाहे, पाक्षणे च । पुं० । घारे धुरो रवे च । न० । ए० को० ।

घम्-अव्य० । “ घम्मादयोऽनर्थकाः ” । न । ४ । ४२४ । इति अपभ्रंशे ‘घं’ इत्यनर्थको निपातः प्रयुज्यते । “ घं विवरीरी बुद्धडी, होइ विणासहो कालि । ” प्रा० ४ पाद ।

घञोद-घृतोद-पुं० । सद्यो विस्मयितगोघृतस्वादुत्कालविकसितकर्णिकारपुष्पवर्णाभतोये घृतवरद्वीपस्य समन्ततो वर्त्तमाने समुद्रे, सू० प्र० २० पाद० । जी० ।

घञ्वरं एं दीवं घञोदे णामं समुदे वट्टे वलयागारसंज्ञाण-संठिते जाव चिट्ठिते समचक्कं तहेव दारा पदेमा जीवा य अट्टो ? गोयमा ! घञोदस्स एं समुदस्स उदए जट्टा से जवग्गफुल्लमट्टलडविमुकुलकणियारसरसवमुविमुक्ककोरं-दामपिडितरसणिज्जगुणेतयदीवियनिरुवहतविसिद्धमुंदरतर-स्स सुजायदधिमथिततदिवसगहितणवणीयंदुष्णाचित-सुकुटितउदावसज्जवीतंदितस्त अहियं पीवरसुरभिगं-धमणहरमधुरपरिणामदरिसणिज्जपच्छणिम्मलमुहोवभोग-गस्स सरयकावाम्पि होज्ज गोघयवरस्स मंडे भवे एतारुवे सिया ? नो इण्हे समट्टे, गोयमा ! घतोदस्स एं समुदे एत्तो इट्टतरेण जाव अस्साएण पण्णत्ते, कंते सुकंता य इत्य दो देवा महिहीया० जाव परिवसंति; सेसं तहेव० जाव तारागणकोरिक्कोलीओ ।

घृतवरं द्वीपं, घृतोदो नाम समुद्रो वृत्तो वलयाकारसंस्थान-संस्थितः सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्य तिष्ठति । शेषं यथा घृत-सवरस्य द्वीपस्य यावज्जीवापपातसूत्रम् । इदानीं नामनिमित्तम-न्निधित्सुराह-“से कण्ठेण” इत्यादि । अथ केनार्थेन जदन्त ! एव-मुच्यते-घृतोदः समुद्रः घृतोदः समुद्र इति ? जगवानाह-गौ-तम ! घृतोदममुद्रस्य उदकं स यथानाम सकललोकप्रसिद्धः शारदिकः शरत्कालनावी गोघृतवरस्य मण्डः घृतसंघातस्य ए-तदुपरिभागे स्थितं घृतं समपन इत्यभिधीयते, सार इत्यर्थः ।

तथा चाइ मूलटीकाकारः-घृतमण्डो घृतसार इति सुकथितो यथोक्ताग्निपरिदापनापितः मृदरे स्थानान्तरे वाऽऽज्याद्यसंक्रमि-तः सद्यो विस्मयितः सत्कालनिष्पादितो विश्रान्त उपशान्तक-चवरः सल्लकीकर्णिकारपुष्पवर्णाभो वर्णेनोपपेतो गन्धेन रसेन स्पर्शेनोपपन्न आस्वादनीया विस्वादनीयो दीपनीयो मदनीयो वृंदणीयः सर्वेन्द्रियगात्रप्रवहादनीयः । एवमुक्ते गौतम आह- (भवे एतारुवे सिया) भवेत् घृतोदकस्य समुद्रस्योदकमेतद्रूप-म् । जगवानाह-नायमर्थः समर्थः, घृतोदकस्य समुद्रस्य उदक-मितो यथोक्तस्वरूपात् इष्टतरं यावन्मन आसन्नमेव आस्वादेन प्रकृतम् । कान्तसुकान्तौ यथाक्रमं पूर्वार्द्धापरार्द्धाधिपती, अत्र घृतोदं समुद्रे महर्दिकौ यावत् पट्योपमस्थिकौ परिवसतस्ततो घृतमिवोदकं यस्यासौ घृतोदः । तथा चाह-“से एअट्टेण” इत्या-दि सुगमम् । चञ्छादिसंख्यासूत्रमपि सुगमम् । जी० ३ प्रति० स्थानं । अनु० । दुःखमदुःखमान्तर्भाविवि घृतमेघापरनामके महामेघे, “पुक्खलसंवत्ता वि य, खारोदघतोदअमयमेहो य ।” ति० । घृतमिव उदकं यासां ताः घृतसमानोदकासु वा-पांषु, जी० ३ प्रति० । रा० ।

घंघल-ऊकट-पुं० । “ शीघ्रादीनां वहिल्लादयः ” ॥ ७।४।४२२ ॥

इत्यपभ्रंश ऊकटस्य घंघलादेशः । कल्लहे, प्रा० ४ पाद ।

घंघसाज्ञा-घङ्गुशाज्ञा-स्त्री० । बहुकार्पाटिकसेवितायां शाखायाम्, व्य० ७ उ० । “जा अतिरित्ता वसही बहुकप्पडिगसेविया सा घंघसाज्ञा ” आच० ४ अ० । नि० चू० । स० । आच० । वात-तापनादिरहितायां वसतौ, आच० १ शु० ७ अ० २ उ० ।

घंघो-देशी-गृहे, दे० ना० २ वर्ग ।

घंघोरो-देशी-भ्रमणशीले, दे० ना० २ वर्ग ।

घंघ-घण्ट-न० । दृष्टिवादस्य सूत्रभेदे, स० ।

घंघा-घण्टा-स्त्री० । “ टो डः ” ॥ ७।१।१६५ ॥ इत्यत्र स्व-रादित्यधिकारादत्र न रुदशः । प्रा० १ पाद । ‘घटि’ शब्दकरणे चु० अन् । काकिएयपक्ष्या किञ्चिन्महति, रा० । कांस्यनि-मित्ते वाद्यभेदे, वाच० ।

घण्टावर्णकः-

तेसि एं घंघाणं इमेयारुवे वणावासे पण्णत्ते । तं जट्टा-जंघणायामयाओ घंघातो वतिरामईओ ज्ञानातो णाणामणिम-या घंघापासा तवणिज्जामईतो संकलातो रययामयातो रज्जू-तो ताओ एं घंघाओ हंसस्सराओ मेहस्सराओ सीहस्सराओ छंछुहस्सराओ कौचस्सराओ एंदिस्सराओ एंदिघोसातो सीहस्सराओ सीहघोसातो मंजुस्सरातो मंजुघोसातो सुस्स-रातो सुस्मरनिग्घोसातो उरालेणं मण्णएणेणं मण्णहरेणं कण्-मण्णिवुड्करेणं सच्छेणं ते पदेसे सव्वओ समंता आ-पूरेमाणीतो० जाव चिंठति ।

तासां च घण्टानामयमेतद्रूपो वर्णावासो वर्णकनिवेशः प्रकृतः । तद् यथा-जाम्बूनदमय्यो घण्टा वज्रमय्यो लाला नानामणि-मया घण्टापाश्वर्वाः, तपनीयमय्यः शङ्खला यासु ता अवलम्बि-तास्तिष्ठन्ति, रजतमय्यो रज्जवः “ताओ णं घंघाओ” इत्यादि । ताश्च घण्टाः (हंसस्सरा) हंसस्येव मधुरः स्वरो यासां ता हं-

सस्वराः, मेघस्येवाति दंघः स्वरो यासां ता मेघस्वराः । सिंह-
स्येव प्रचुरा देशव्यापी स्वगे यासां ताः सिंहस्वराः । एवं दृष्टु-
मिस्वरा नन्दिस्वराः, द्वादशविधतूर्यसंघातो नन्दिः । नन्दिवत्
घोषा द्वादो यासां ता नन्दिघोषाः, मञ्जु प्रियः स्वरो यासां ता
मञ्जुस्वराः, एवं मञ्जुघोषाः, किं बहुना ?-सुस्वराः सुस्वरघो-
षाः । “उरालेण” इत्यादि प्राग्वत् । रा० औ० जी० ।

घंटाकण-घण्टाकर्ण-पुं० । श्रीपद्यतस्यायां स्वनामख्यातायां
श्रीमहावीरप्रतिमायाम्, ती० ४४ कल्प ।

घंटाजाल-घण्टाजाल-न० । किंकिएपेक्षया किञ्चिन्महतीनां
घण्टानां दामसमूहः, रा० जी० ।

घंटाजुयन्न-घण्टाजुगल-न० । घण्टाद्वन्द्वे, रा० ।

घंटावलि-घण्टावलि-स्त्री० । घण्टापङ्क्तौ, रा० औ० ।

घंटावलिचलित-घण्टावलिचलित-न० । घण्टापङ्क्तेश्चलने,
भ० ११ श० ११ उ० ।

घण्टिय-घण्टिक-पुं० । घण्टया चरन्ति तां वादयन्तीति घण्टि-
काः । ‘रात्रलिया’ इतिप्रसिद्धे घण्टावादनजीविके, कल्प० ५
क्षण । भ० ।

घण्टियगण-घण्टिकगण-पुं० । घण्टावादकसमुदाये, जं० २
वक्त्र० ।

घण्टिया-घण्टिका-स्त्री० । आभरणविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० ए भ० ।
औ० प्रश्न० । घुघुरिकायाम्, जं० २ वक्त्र० ।

घण्टियाजाल-घण्टिकाजाल-न० । क्षुद्रघण्टिकासमूहे, आ०
म० प्र० । रा० ।

घंसण-घर्षण-न० । ‘घृस’ जावे लघुत् । वाच० । हस्तज्यायां
चन्दनस्येव पेयणे, आ० म० प्र० । आ० क० । विशेष० । “घंस-
णमिति घंसणदारं गहिर्यं । तत्थ परंपरे मणित्राया माणिण
घंसति लघुणेन वेधं काउं, आदिसद्दातो मात्तिया, कट्टादित्ति
चंदणकट्टाओ घरिसादिसु घृप्पंति” । नि० चू० १ उ० । वृ० ।

घंसियग-घर्षितक-वि० । चन्दनघट्टपदि पेयिते, औ० ।

घम्वरं-देशी-जघनस्यवस्त्रनेदः, दे० ना० २ वर्ग ।

घट्ण-घट्टन-न० । मिथः सजातीयदिना, हस्तस्पर्शनेन वा
चाङ्गने, दश० ४ अ० । ज्ञा० । घट्टनेति वा विचारणति वा पृच्छे-
ति वा विस्फालनेति वा एकार्थिकानि पदानि । वृ० ४ उ० ।

घट्टण-घट्टन-पुं० । पात्राणां घर्षलिसमात्रमसृणताकारके पा-
पाणे, वृ० ३ उ० ।

घट्टणया-घट्टनता-स्त्री० । घट्टनशब्दस्य भावे प्रवृत्तिनिमित्ते,
प्रज्ञा० १६ पद । संघट्टने, औ० । स्था० ।

घट्टणा-घट्टना-स्त्री० । आह्वने, ओघ० । कदर्थनायाम्, आचा०
१ श्रु० ८ अ० १ उ० । घट्टनातो जायमाने उपसर्गनेदः, सूत्र० १
श्रु० ३ अ० १ उ० । आ० म० ।

घट्टिय-घट्टित-वि० । प्रेरिते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । परस्पर-
सङ्घर्षयुक्ते, जं० १ वक्त्र० । रा० । उत्क्रिय विक्षिप्य वा वर्तिते,
आच० ४ अ० । “घट्टियाए फंदियाए खांभियाए ” वीणायाम्
कर्त्ताधोगच्छता चन्दनसारकोणेन गाढतरं वीणादण्डेन सह
तन्त्याः स्पृष्टाया इत्यर्थः । जं० १ वक्त्र० । रा० ।

घट्ट-घृष्ट-वि० । प्राकृते तु घृष्टशब्दस्य प्रयोगो न भवति, अपरं
तु जयत्येव । प्रा० २ पाद । “क्रतोऽत्” ॥ ८ । १ । १२६ ॥ इत्या-
दंक्रुकारस्याऽस्त्वम् । प्रा० १ पाद । घर्षे प्रापिते, घृष्टमिव घृष्टं
खरशाण्या, पापाणप्रतिमावत् । जी० ३ प्रति० । आ० म० ।
भ० । औ० । स० । स्था० । रा० । जं० । सुधादिखरपिण्डेन,
(आचा० २ श्रु० २ अ० १ उ०) मसृणपापाणादिना वा (वृ० ३
उ० । चं० प्र० । कल्प० । सू० प्र०) घट्टकेन घर्षिते, वृ० १ उ० ।
येषां जङ्घे इलक्षणीकरणार्थं फेनादिना घृष्टं भवतस्ते अवयवाव-
यधिनारजेदोपचारात् घृष्टाः । अनु० । ग० । जङ्घासु दत्तफेन-
कषु, औ० । अश्वेषु, विषमभूमिभञ्जनात् । कल्प० ४ क्षण ।

घट्-घट्-धा० । चेष्टायाम्, श्वा० आत्म० सक० सेट् घटादि०
ततो णिच् । वाच० । “घटेः परिवारः” ॥ ८ । ४ । ४० ॥ इति घट-
पर्यन्तस्य परिवारादेशाभावपक्षे ‘घमेइ’ घटयति । प्रा० ४ पाद ।
‘घडण’ घटते । नि० चू० १ उ० ।

घड-घट-पुं० । घट्-अच् । “टो डः” ॥ ८ । १९५ ॥ इति स्वरात्प-
रस्यासंयुक्तस्थानादेः टस्य रुः । प्रा० १ पाद । घटतेऽसौ घटना-
द् वा घट् । विशेष० । सूत्र० । जलाद्याहरणार्थं क्रियामाचेष्टमा-
ने, विशेष० । स्था० । आ० म० । आ० चू० । बुधोदरकपालात्म-
के पदार्थे, अनु० । “घडा चउव्विहा पण्णाता । तं जहा-विट्कुट्टे,
वोडकुट्टे, खंडकुट्टे, सगले ति । विटो जो मूत्रविटो, वोडो जस्स उ-
ट्टा णत्थि, खंडो पंगसं उडपुंडं णत्थि, सगलो अयंगो चेव । छिदं
जं बूढं तं गलति, बोढे तावतियं ण ताति, खंडे तएण पासेण छु-
डिज्जइ जदि इच्छा थोवण वि संभइ, खंडे एम विसेमो-खंडा वो-
रुणं संपुत्तो सयं धरेति । एवं चेव सीसा चत्तारि समांतारेय-
व्या, सव्वथ विराहणाच्चर्चा भाणियव्या” । आ० चू० १ अ० ।

घरुकाडितरुच्छाय-घट्टकटितरुच्छाय-पुं० । इह शरीरस्य मध्य-
भागे कटिः, ततोऽन्यस्यापि मध्यभागः कटिरिव कटिरित्युच्य-
ते, कटिस्तट्टमिव कटितट्टम्, घटेन अन्योऽन्यशाखाप्रशाखानुप्र-
वेशतो निविडा कडितट्टं मध्यभागे ग्राया येषां ते तथा । मध्य-
भागे निविमोत्तरच्छायं, रा० ।

घरुकार-घट्टकार-पुं० । घट्टकारणक्रियाकर्त्तरि, विशेष० । आ० म० ।
घरुग-घट्टक-पुं० । लघुघटेः जं० २ वक्त्र० । अनु० । घटरूपोत्पं,
आ० चू० ४ अ० ।

घरुण-घट्टन-न० । अप्राप्तसंयमयोगप्राप्तये यत्ने, प्रश्न० १ संव०
द्वार । अनु० ।

घरुणा-घट्टना-स्त्री० । मीलने, आ० म० द्वि० । संबन्धप्राप्तौ,
सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । परस्परदिसंघर्षणायाम्, विशेष० ।

घडणावा-घट्टनौ-स्त्री० । उरुगे, नि० चू० १२ उ० ।

घरुदाम-घट्टदास-पुं० । जलवाहके दासे, आचा० १ श्रु० २ अ० ४
उ० । जलवाहिन्याम्, स्त्री० । सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।

घरुमाण-घट्टमान-पुं० । पूज्यमाने, नि० चू० १ उ० ।

घडमुह-घट्टमुख-पुं० । कत्रसचदने, स० ।

घरुय-घट्टक-पुं० । ‘घरुग’ शब्दार्थे, जं० २ वक्त्र० ।

घरा-घरा-स्त्री० । महत्तरादिदोष्टोपुहयमवाये, वृ० ३ उ० । व्य० ।

घराजो-घराजो-न० । महत्तरानुमहत्तरादिवहिरावासे
जोष्ये, व्य० १० उ० ।

घडावित्ता-घटयित्वा-अव्य० । निर्माप्येत्यर्थे , आ० म० द्वि० ।

घमिअघडा-देशी-गोष्ठ्याम् , दे० ना० २ वर्ग ।

घर्मिमतय-घटामात्रक-न० । घटीसंस्थानमृण्मयभाजनविशेषे, वृ० ।

कप्पइ णिगंयीणं अंतोद्वित्तं घर्मिमतयं ति धरित्ते वा परिहारित्ते वा ।

अस्य सूत्रस्य संबन्धमाह—

ओढाहिं चिल्लिमिअए, दुक्खं बहुसो अंति निति वि या
आरंजो घर्मिंते, निमिं च वुत्तं इमं तु दिवा ॥

चिल्लिमिअकया , उपलक्षणत्वात्कटद्वयेन च , अवघाटिते पिनके सति द्वारे रजन्यां मात्रकमन्तरेण बहिः कायिक्यादिव्युत्सर्जनार्थं बहुशो निर्गमप्रवेशेषु दुःखमार्थिका निर्गच्छन्ति । प्रविशन्ति च ; अत्रायं घटीमात्रकसूत्रस्यास्मिन् । यद्वा निशायां रात्रौ मात्रके यथा कायिकी व्युत्सृज्यते , तथाऽन्तरसूत्रेऽर्थतः प्रोक्तम्, इदं तु सूत्रं दिवा मात्रकमधिकृत्योच्यते इति । अनेन संबन्धेनाऽऽयातस्यास्य व्याख्या-कल्पते निर्ग्रन्थीनामन्तर्द्वित्तं घटीमात्रकं घटीसंस्थानं मृण्मयभाजनविशेषं धारयितुं वा परिहर्तुं वा । धारयितुं नाम-स्वसत्तायां स्थापयितुं , परिहर्तुं परिजोक्तुम्, एव सूत्रार्थः ।

अथ निर्युक्तिः—

घर्मिमतोऽतो द्वित्तं, निगंयीणं अणिहमाणीणं ।

चउगुग्गाऽऽपरियादी, तस्य वि आणाइणो दोसा ॥

अन्तर्मध्ये लिप्तं वेपेनोपदिग्धं घटामात्रकं निर्ग्रन्थीनामगृह्णातीनां चतुर्गुहकाः (आयरियाइति) आचार्य एतत्सूत्रं प्रवर्त्तिन्या न कथयति चतुर्गुह , प्रवर्त्तिनी आर्यिकाणां न कथयति चतुर्गुह, आर्यिका न प्रतिशृण्वन्ति मासलघु, तत्रापि घटीमात्रकस्याग्रहणेऽकथनंऽप्रतिश्रवणे वाऽऽज्ञादयो दोषाः ।

आह-स घटीमात्रकः कीदृशो जघति ? , इत्याह—

अपरिस्साइ मल्लिणो, पगासवइणो स भिम्मओ लहुओ ।

सुयसियददरपिहुणो , चिद्धइ अरहंसि वसहीए ॥

स इति घटीमात्रकः पानकेनात्यन्तभावितात्वादवश्यं न परिश्रवतीत्यपरिस्सावी, मसृणः सुकुमारः, प्रकाशः प्रकटं वदनं मुखमस्येति प्रकाशवदनः, मृण्मयो मृत्तिकानिष्पन्नो, लघुकः स्वल्पभारः, शुचि पवित्रं, चाक्षमित्यर्थः । शिनं श्वेनं शुक्लवर्णाद्युपेतं, दर्दरपिधानं वस्त्रमयं बन्धनं यस्य स शुचिलितदर्दरपिधानः, एवंविधः, अरहसि प्रकाशप्रदेशे वसत्यां तिष्ठति ।

नो कप्पइ निगंयीणं अंतोद्वित्तं घर्मिमतं धारित्ते वा परिहृत्ते वा ।

अस्य व्याख्या प्राग्वत् ।

अत्र निर्युक्तिः—

साहू गिएहइ लहुगा, आणाइ विराहणा अणुवाहिं चि ।

विइयं गिन्नाणकारणे, साहूण वि सो अवादीसु ॥

यदि साधुघटीमात्रकं गृह्णाति तदा चत्वारो लघुकाः, आज्ञाद्वयश्च दोषाः , विराधना च संयमात्मविषया । तत्र (अणुवाहिं चि) साधूनामयमुपधिर्न भवति । किमुक्तं भवति ?-यात्कल

साधूनामुपकारे न व्याप्रियते, तत्रोपकरणं, किं तु अधिकरणम् । “ जं जुज्झइ उवयारे, उवगरणं तंसि होइ उवगरणं । अइरेणो अहिगरणं, ” इति वचनात् । यः स्वाधिकरणं, तत्र परिस्फटितेऽपि संयमविराधनाऽऽत्मविराधनाव्यतिरिक्तोपधिभारवहनादनागादपरितापनादिका (विइयं ति) द्वितीयपदमत्र भवति । किं पुनस्तदित्याह-ग्लानकारणे समुत्पन्ने साधूनामपि घटीमात्रकग्रहणं द्रुवते , तदपि शौचवादिषु शिष्येषु देशविशेषेषु वा, तदुत्तरत्र भावयिष्यते ।

अथ किमर्थमत्र चतुर्गुह्यु प्राग्वच्चित्तमुक्तम् ? । अत्रोच्यते—

द्विविहपमाणऽतिरेगे, सुत्तादेसेण तेण लहुगाओ ।

मज्झिमं पुण उवाहि, पकुच्च मासो भवे लहुओ ॥

द्विविधं द्विप्रकारं गणनाप्रमाणभेदाद्यप्रमाणं, ततोऽतिरिक्ते उपधौ सूत्रादेशेन चतुर्गुह्युका भवन्ति । यत उक्तं निशीथसूत्रे—“ जे भिक्खु गणणाहरित्तं वा पमाणोहरित्तं वा उवाहि धरेइ, से अवस्सं चाउम्मासियं, परिहरणे छाणं उग्घाइयं ” इत्यतः सूत्रादेशेन चतुर्गुह्युक्तं यदातपविनिष्पन्नं चिन्त्यते तदा अयं घटीमात्रको मध्यमोपधिष्ववतरतीति कृत्वा मध्यमं पुनरुपाधिं प्रतीत्य द्विगुको मासो भवति ॥

अवधारयितुं परिहर्तुं चेति पदद्वयव्याख्यानमाह—

धारणयाउ अभोगो, परिहरणा तस्स होइ परिभोगो ।

द्विविहेण वि सो कप्पइ, परिहारेणं तु परिजोक्तुं ॥

इह द्विधा परिहारः । तद्यथा-धारणा परिहरणा, अभोगोऽव्यापारणं, संयमोपग्रहणार्थं स्वसत्तायां स्थापनमित्यर्थः । परिहरणा नाम-तस्य घटीमात्रकादेरुपकरणस्य परिजोगो व्यापारणम्, एतेन द्विविधेनापि परिहारेणं स घटीमात्रको निर्ग्रन्थीनां परिजोक्तुं कल्पते, स च दिवसं चत्पानकपूर्णस्तिष्ठति ।

अथ किमर्थमयं गृह्यत इत्याह—

उड्ढाहो वोनिरेणे, गिलाणआरोवणा य धरणम्मि ।

विइयपए असइ वा, निन्नो वा अफ्लित्तो वा ॥

संयतीभिरुत्सर्गतो व्यवप्रतिबद्धायां वसतौ स्थातव्यं, तत्र घटीमात्रकाग्रहणेऽगारिकाणां पश्यतां बहिः कायिकीव्युत्सर्जने उड्ढाहः प्रयत्नवाघवमुपजायते । अथ कायिक्या वेगं धारयन्ति, ततो धारणे ग्लानारोपणा, यत एवमतो गृहीतव्यो घटीमात्रकः संयतीभिः । द्वितीयपदम्-असत्यविद्यमाने घटीमात्रके, यदि वा विद्यते घटीमात्रकः परं भिन्नो भग्नः, अर्द्धलितो वा, अत एवोद्वा अव्याप्रियमाणा, ततो बहिर्गत्वा कायिकीयतना व्युत्सर्जनीया, निर्ग्रन्थाः पुनरप्रतिबद्धोपाश्रये तिष्ठन्ति, अतस्ते घटीमात्रकं न गृह्णाति ।

कारणे तु गृह्णत्यपि—

झाउएँ असइ सिणेहो, ठाइ ताहिं पुव्वजाविणें कमाहे ।

सेहो व सोयवाइ, धरंति देसं च ते पण ॥

अलानुवात्रकस्याभावे ग्लानार्थं च स्नेहं गृहीतव्यं, पूर्वजावितं कटाहकं, घटीमात्रकं वा गृहीतव्यं, यतस्तत्र गृहीतः स्नेहः तिष्ठति, न परिश्रवति, शैको वा कश्चित् साधूनां मध्ये अत्यन्तं शौचवादी, न शौचार्थं घटीमात्रकं गृह्णीयात्, देशं वा देशविशेषं शौचवादबहुलं प्राप्य घटीमात्रकं धारयन्ति यथा गौरविषये ॥

अथ तस्यैव ग्रहणे विधिमाह—

गहणं तु अद्दागडए, तस्सासइ होइ अप्पपरिकम्मं ।

तस्सामइ कुमिगादी, घेतुं नाला थिउज्जति ॥

प्रथमतो यथाकृतस्य घटीमात्रकस्य ग्रहणं कर्त्तव्यं, तस्यासति
अल्पपरिकर्मयोग्यं गृहीतव्यं, तस्यासति कुण्डिकाद गृहीत्वा
नालानि धियोऽयन्ते । वृ० १ उ० ।

घडिय-घटयित्वा-अर्थः । संचालयेत्यर्थे, दश० ५ अ० १ उ० ।
घनित-त्रि० । युक्ते, औ० ।

घनियव-घटितव्य-त्रि० । अप्राप्तानां संयमयोगानां प्राप्तये
कार्यायां घटनायाम्, ज० ए श० ३३ उ० ।

घडिया-घटिका-स्त्री० । मृगमयकुलुमिकायाम्, सूत्र० १ ध्रु० ४
अ० २ उ० । यष्ट्युदकपलमानायाम् (सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १
उ०) नलिकायाम्, तत्परिमिते काले च । आच० ४ अ० ।

घुक्रुअ-घटेत्कच-पुं० । भीमसेनस्य हिमिन्वायां जनिने पुत्रे,
“ भीमशेणस्त पञ्चादो हिमिभदि हिडिवाए घडुकुअशोके ण
उवशमदि । ” प्रा० ४ पाद ।

घण-घन-पुं० । ‘हन’ मूर्त्तौ अण-घनादेशश्च । वाच० । मेघे,
औ० । प्रह्न० । रा० । आ० मं० । स्था० । आच० । ध्रु० । प्रावृ-
टकालनाचिनि मेघे, जी० ३ प्रति० । प्रज्ञा० । होहमुजरे, तं० ।
प्रह्न० । द्याते, त्रि० । प्रज्ञा० १ पद । आच० । दृढे, त्रि० । आच०
५ अ० । निचिते, त्रि० । जी० ३ प्रति० । पिण्डे, न० । सूत्र० १
ध्रु० १ अ० १ उ० । अघिरत्ने, त्रि० । कल्प० २ त्तण । बहवतरं,
न० । रा० । निश्चिद्धं, न० । रा० । वृ० । ज्ञा० । निविडे, पुं० ।
रा० । जं० । औ० । तं० । कल्प० । वृ० । विशेष० । ज्ञा० । नि-
विम्रप्रदेशोपचयं, चं० प्र० २० पाहु० । सू० प्र० । अतिशये, रा० ।
प्रश्न० । तालप्रवृत्तिके, जं० ५ वत्त० । कांस्यनालादिके, जं० २
वत्त० । जी० । भ० । स्था० । कांसिकादौ, रा० । आ० मं० ।
जी० । तन्तुनिः समे, नि० चू० २ उ० । साद्रे, वृ० ३ उ० ।
समद्वारे च वाद्ये, न० । सू० प्र० १२ पाहु० । आच० । आ०
चू० । हिमशिलावत् स्थाने, पुं० । स्था० ३ रा० ४ उ० । सं-
स्थाने, पुं० । विशेष० । आच० । कर्म० । घनः सङ्ख्यानम्,
यथा-“द्वयोघनोऽष्टौ समत्रिराशिदतिः इति वचनात् । स्था० १०
रा० । मुक्ते, समूहे, दाढ्यं, विस्तारे, शगेरे, कफे, अभ्रके,
पूर्णं, सम्पुटे, त्रि० । मध्यमनृत्ये, न० । लौहे, न० । त्वचे, न० ।
“ समत्रिनागश्च घनः प्रदिष्टः ” इत्युक्ते समाङ्गव्यवधे, वाच० ।
“ घणहमियड्ढापत्ति ” इह शरीरस्य मध्यभागः कटिः, ततोऽन्य-
स्यापि मध्यभागः कटिरिच कटिरित्युच्यते, कटिस्तटमिव कटित-
टं, घनाऽन्योन्यास्त्राप्रशास्त्रानुपवेशिना निविडा कटितटे मध्य-
प्रागे ग्राया यस्य स घनकटितटत्रायः, मध्यप्रागनिविस्तर-
वज्राय इत्यर्थः । कचिःपाठः-“घनकटियकडवज्राय” इति । तत्रा-
यमर्थः-कटः संज्ञातोऽस्येति कटितः, कटान्तरेणाऽऽवृत्त इत्यर्थः ।
कटितश्चासौ कटश्च कटितकटः, घना निविडा कटितकटस्येव
अयोभूतौ ग्राया यस्य स घनकटितकटवज्रायः । जी० ३ प्रति० ।

घणकवाड-घनकपाट-न० । निश्चिद्रकपाटे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

घणकोटिप-घनकुटिप-न० । घनकुट्टेन अयोघनताडनेन निर्वृत्ते,
प्रह्न० ३ आश्र० द्वार ।

घणघणाइय-घनघनायित-न० । रथवत् चीत्कुर्वति, जं० ५
वत्त० । अनु० ।

घणनिचय-घननिचय-त्रि० । अत्यथनिविडे, प्रह्न० ४ आश्र०
द्वार । “ घणनिचयवदृष्टपालिखंथे ” घनानिचितोऽत्यर्थे निविडो
दृढश्च वृत्तश्च वतुलः पालितवत् डागादिपार्श्ववत् स्कन्धोऽदे-
शो यस्य स तथा । उपा० ७ अ० ।

घणनिचिय-घननिचित-त्रि० । घनो लोहमुजरेस्तद्वाक्षितं
निविम्रम् । अतोच निविडे, औ० । अतिशयनिविडे, “ घणनि-
चियवालयिवदृष्टंथे ” घनमतिशयेन निचितौ निविम्रतरचय-
मापन्नौ वद्वितायिव वद्वितौ वृत्तौ स्कन्धौ यस्य स तथा । जी०
३ प्रति० । रा० । “ घणनिचियसुवकलकलणुअयकूडागारनि-
द्विडियसिरा ” घनमतिशयेन निचितं घननिचितं, सुष्ठु
अतिशयेन वद्वानि अवस्थितानि लक्षणानि यत्र तत् सुव-
कलक्षणम्, उभ्रतं मध्यभागे उभ्रं यत् कूटं तस्याकारो मू-
र्त्तिस्तद्विस्त्रमुभ्रतकूटाकारसदृशमिति भावः । पिण्डितं स्वकर्मणा
संयोजितं । शरो येषां ते घननिचितसुवद्वलक्षणोभ्रतकूटाकारनि-
भपिण्डितशिराः । जी० ३ प्रति० । गाढनियोजने, “ घणनिचियनिरं-
तरनिचिद्धाई ” घननिचितानि कपाटादिद्वारपिधानानां द्वा-
रश खादिपु गाढनियोजनेन तानि च तानि निरन्तरं कपाटा-
दीनामन्तराज्ञायेन निश्चिद्धाणि च नीरन्ध्राणि घननिचितनि-
रन्तरनिश्चिद्धाणि । भ० ७ रा० ८ उ० ।

घणतव-घनतप-न० । चतुःषष्टिपदात्मके तपसि, उच० ३ अ० ।

घणदंत-घनदन्त-पुं० । स्वनामख्यातेऽन्तर्द्विपे, तद्वासिनि मनुष्ये च ।
प्रज्ञा० १ पद । स्था० । उच० । (तद्वर्णको ‘अंतरदीच’
शब्दे प्रथमभागे १७ पृष्ठे उक्तः)

घणपर-घनप्रतर-पुं० । घनः प्रतर एव, घनं च प्रतरं च घन-
प्रतरम् । प्राकृतत्वाद्दिन्द्रुलोपः । सर्वत्र च प्रतरपूर्वक एव घनः
प्रकल्प्यते, इहापि तथैवोपदर्शयिष्यते, ततः प्रतरघन इति नि-
र्देशः प्राप्तः, अल्पाक्षरत्वाद् घनशब्दस्य पूर्वनिपातः । ततश्चैकैकं
परिमण्डलादि प्रतरं घनं च जवन्ति गम्यते । उच० १ अ० ।

घणमिच्छत-घनमिच्छात्-न० । निविडमिच्छात्वे, “ घणमि-
च्छतो कालो, पत्थ अकाशो य होइ नायव्यो । कालो उ अपु-
णवंधग-पजिई धीरेहि णिदिहो ॥ ” ध० १ अधि० ।

घणमुङ्ग-घनमृङ्ग-पुं० । घनो घनाकारो ध्वनिसाधर्म्याद् यो मृ-
दङ्गः । सू० प्र० १८ पाहु० । घनो मेघः तदाकारो यो मृदङ्गः
ध्वनिगाम्भीर्यसाधर्म्यात् । स्था० ८ रा० । मेघममानगम्भीर-
ध्वनिमर्दले, स्था० ८ रा० । जी० । कल्प० । ज० । औ० ।

घणमुयंग-घनमृदङ्ग-पुं० । ‘घणमुयंग’ शब्दार्थे, स्था० ८ रा० ।

घणरज्जु-घनरज्जु-स्त्री० । घनीकृतासु रज्जुषु, प्रव० १ द्वार ।

तिनि सया तेयाज्ञा, रज्जुणं हौति सव्वलोगम्मि ।

चउरंमं होइ जयं, सत्तएहणोणिमा संखा ॥ ए७ए ॥

सर्वस्मिन्नपि चतुर्दशरज्जुआत्मके लोके घनीकृते त्रिचत्वारिं-
शदुत्तराणि त्रीणि शतानि रज्जुनां भवन्ति । अथ घनीकरणे
कीदृक्स्थानो वोकः संपद्यते । तत्राह—(चउरंमं होइ जयं
ति) चतुस्त्रं सर्वतः समचतुस्त्रं जगत् वोको भवति, संवर्तितं
सदिति शेषः । इयं च त्रिचत्वारिंशदुत्तरशतत्रयलक्षणा रज्जु-
संख्या, सप्तानां घनेन ‘समत्रिराशिहनिघनं’ इति वचनात् अन्यो-
न्यं त्रिस्तारनेन जायते । एतदुक्तं जवति-संवर्तितलोकस्याऽऽ-

यामविष्कम्भबाहल्यानां प्रत्येकं सप्तर्ज्जुमानत्वात् सप्तकेन गु-
णयन्ते, जाता एकोनपञ्चाशत्, साऽपि पुनः सप्तकेन गुणयन्ते, जा-
तानि त्रीणि शतानि त्रिंशत्वारिंशानि । एतच्च व्यवहारमाश्रि-
त्योक्तं, निश्चयनस्तु-एकोनचत्वारिंशदधिकविंशतसंख्यानामेव
घनरज्जुनां संज्ञात् । तथाहि-पञ्चपञ्चाशत्संख्यास्वपि पङ्क्ति-
षु “ निरियं चउरो दोसुं ” इत्यादिगाथाकथितानि चतुरादीनि
प्रतरखण्डकानि एकैकपङ्क्तिगतानि पृथक् पृथक् वर्ज्यन्ते, सदृश-
द्विर्गाशघानो वर्ग इति वचनाच्च चतुष्कादपोदङ्काश्चतुष्कादि-
भिरेव गुणयन्ते इत्यर्थः । जाताः पोरुशादयोदङ्काः, तेषां च सर्व-
मीलने च दश सहस्राः, पञ्चवत्यधिके च द्वे शते खण्डकानां
भवन्ति । अस्य च राशेर्घनरज्जुसमानयनाय चतुःपष्टथा भागो
द्वियन्ते, ततो जायते एकोनचत्वारिंशदधिका द्विशतसंख्या एव
घनरज्जव इति । उक्तं च—

“ उपरिस्थहृत्पञ्चपञ्चपरपञ्चकखदिदुखंमाणं ।
वर्गं कुणह पिदुष्पिहु, संजोगं तिजय गणियपयं ॥
सहस्रगारस दुसया, वत्तीसद्विहया अहम्मि खंमाणं ।
समदीदपिदुष्वहा-णरज्जुवउरंसमाणेण ॥
चत्तारि सदस्साई, चउसचिजुआइ उट्टुलोगम्मि ।
घनरह सदस्स तिरियं, चउरुणं जायमुनपसि ॥
चउसछाई विभत्तं, इगुयाला दोसया हविज्जेवं ।
लोप घणरज्जुणं, । ” प्रव० १४३ द्वार ।

घणवृद्ध-घनवृत्त-न० । सर्वतः समे मोदकवद्धनवृत्ते, भ० २५ श०
३०० । उक्त० । (तस्यं च ‘संजोग’ शब्दे परमाणुनां संयोगप्र-
रूपणावसरे प्ररूपयिष्यते)

घणवल्लय-घनवलय-न० । नरकपृथिवीनां पार्श्ववर्तिनि वृत्ता-
कारतोयविशेषे, पि० ।

घणवाज-घनवायु-पुं० । रत्नप्रभाद्यधोवर्तिनि घनरूपे वायुवि-
शेषे, उक्त० ३६ अ० ।

घणवाय-घनवात-पुं० । रत्नप्रभानां नरकपृथिवीनामाधारतया
व्यवस्थितेऽधो वर्तिनि अत्यन्तघने पिण्डीभूते वातविशेषे, पि० ।
जी० । आचा० । स्था० ।

घणवाही-देशी-इन्द्रे, दे० ना० २ वर्ग ।

घणविज्जुया-घनविद्युता-स्त्री० । दिकुमारीजेदे, स्था० ६ ठा० ।

घणवुडि-घनवृष्टि-स्त्री० । पञ्चम्यां स्त्रीकलायाम्, कल्प० ७ कृण ।

घणसंखान-घनसंख्यान-न० । अष्टमे सङ्ख्यानभेदे, घनः स-
ङ्ख्यानं यथा-द्वयोर्घनोऽष्टौ समन्त्रिराशिहतिरिति वचनात् ।
स्था० १० ठा० ।

घणसंताण-घनसंतान-पुं० । कोलिके, पं० व० २ द्वार । नि० चू० ध० ।

घणसार-घनसार-पुं० । घनस्य मुस्तकस्य सारः । कर्पूरभेदे, ‘श-
रदिन्दुकुन्दघनसारनहारहारेत्यादि’ घनो निविमः सारोऽस्य ।
दक्षिणावर्तपारदे, वृत्तजेदे, जले, भ्रष्टवारिदे, वाच० । संथा० ।

घणिय-घनित-न० । गर्जिते, सू० प्र० २० पाहु० ।

घणोदहि-घनोदधि-पुं० । घनः स्त्यानो हिमशिलावत् उदधिर्ज-
लनिचयः, स चासौ स चेति घनोदधिः । स्था० ३ ठा० ४ उ० ।
प्रत्यक्त उपलभ्यमानाया रत्नप्रज्ञायाः पृथिव्या अर्धो घनः स्त्या-
नीभूतोदक उदधिर्घनोदधिः । जी० ३ प्रति० । औ० । नरकपृ-
थिवीनामाधारभूतेषु कृत्रितोयेषु समुदेषु, पि० । प्रज्ञा० स० ।
२६१

“ सव्ये वि य णं घणोदहियिसजोयणसहस्साई ” घनोदधयः
सप्तमपृथिवीप्रतिष्ठानचूताः सामानिकाः इन्द्रसमानार्धयः सा-
हस्यः विंशतिसहस्राणि । स० २० सम० । स्था० । “ सत्तसु
घणवापसु सत्त घणोदहीण इटिया ” स्था० ७ ठा० । प्रज्ञा० ।
घणोदहिवलय-घनोदधिवलय-न० । घनोदधिरेव वलयमिव
वलयं कटकं घनोदधिवलयम् । वलयाकारे घनोदधौ, स्था० ३
ठा० ४ उ० । वलयाकारे पृथिवीपर्यन्तवेष्टके समुद्रे, प्रज्ञा० २ पद ।
घणो-देशी-उरसि, रक्ते च । दे० ना० २ वर्ग ।

घृतपंरु-घृतमणरु-पुं० । घृतसारे, यो घृतसङ्घातस्योपरि-
भागं स्थितं घृतं स मणरु इत्यभिधीयते, सार इत्यर्थः । तथा
चाह जीवाभिगममूलटीकाकारः-‘घृतमण्डो घृतसारः’ इति ।
जी० ३ प्रति० ।

घृतवर-घृतवर-न० । क्षीरोदस्य समुद्रस्य परितो द्वीपजेदे, जी० ।

क्षीरोदं णं समुद्रं घृतवरे णामं दीवे वट्टे वलयागारसं-
ठाणतंठिते० जाव परिकिखवित्ता णं चिट्ठिते समचक्रवाट्टे नो
विसमचक्रवाट्टे संखेज्जविकखंनपरिधिपदेसा० जाव अट्टो १ ।
गोयमा ! घृतवरे णामं दीवे तत्थ २ वट्टे खुड्डा खुड्डिया वा
वीज० जाव घतोदगपरुहत्त्याण उप्पीयपव्वयगा० जाव
खरुखडगा सव्वकंचणमया अट्टा० जाव पडिरूवा कणग-
कणगप्पजा इत्थ दो देवा महिद्धिया चंदा संखेज्जा ।

क्षीरोदं णमिनि पूर्ववत्, समुद्रं घृतवरो नाम द्वीपो, घृतो वल-
याकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्य तिष्ठति ।
अत्रापि चक्रवालविष्कम्भपरिक्रमपञ्चवरवेदिकावनखण्डद्वारा-
न्तरप्रदेशजीवोपपानवृत्तना पूर्ववत् । संप्रति नामनिमित्तमभि-
धित्सुराह-“मे केणट्टेणमित्यादि” । अथ केनाथेन जगवत् ! एव-
मुच्यते-घृतवरो द्वीपो घृतवरद्वीप इति ? । भगवानाह-गौतम !
घृतवरद्वीपे “तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं” इत्यादि । अरुणवरद्वीप-
वत् सर्वे तावद्धकव्यं यावत् “वाणमेतरा देवा देवीओ य आस-
यंति सयंति, यावद्विहरंति” इति, नवरं वाप्यादयो घृतोदकपरि-
पूर्णा इति वक्तव्यं, तथा पर्वताः पर्वतेष्वासनानि, गृहकाणि गृहके-
ष्वासनानि, मणरुपका मण्डपकेषु पृथिवीशिलापट्टकाः सर्वात्म-
ना कनकमया इति वक्तव्यं, कनककनकप्रभौ चात्र द्वौ देवौ यथा-
क्रमं पूर्वार्द्धपरार्द्धाधिपती महर्द्धिकौ, यावत् पट्टयोपमस्थितिकौ
परिवनतः, ततो घृतोदवाप्यादियोगात्, घृतवर्णदेवस्वामिकत्वाच्च
घृतवरो द्वीप इति । तथा चाह-“स एयट्टेणमित्यादि” ।
चन्द्रादिसंख्यासूत्रं प्राग्वत् । जी० ३ प्रति० । सू० प्र० । च० प्र० ।
अनु० । स्था० ।

घत्त-क्षिप-धा० । प्रेरणे, उभ० सक० सेट् । वाच० । “क्षिपेर्ग-
ल्लथाङ्गुस्त्रसोल्लपेल्लणोल्लतुहल्लपरिघत्ताः ” ॥ ७ । ४ ।
१४३ ॥ इति क्षिपेर्घत्तादेशः । ‘घत्तइ’ क्षिपति । प्रा० ४ पाद ।
गवेष-धा० । अन्वेषणे, चुरा० आत्म० लेट् । व च० । “गवेष-
दुंदुल्लदंडोल्लगमेसघत्ताः” ॥ ७ । ४ । १८६ ॥ इति गवेषेर्घत्तादे-
शः । ‘घ तइ, गवेषइ’ गवेषयते । प्रा० ४ पाद । ‘तइ घ तइति’
तथा खेटयते । तं० ।

घ ति घकारप्पवित्ति-घ इति घकारप्रविभक्ति-स्त्री० । घका-
राकृत्यजिनयात्मके नाट्यविशेषे, रा० ।

घतोद-घृतोद-पुं० । ‘घओद’ शब्दार्थे, सू० प्र० २० पाहु० ।

घतोय-घृतोद-पुं० । 'घतोद' शब्दायै, सू० प्र० २० पादु० ।

घत्य-ग्रस्त-न० । अभिभूते, आच० ४ अ० ।

घम्म-घर्म-पुं० । घटति अद्भुतं घृ-सेके, तरणे, कर्तारि मक् । नि० गुणः । वाच० । केषांचिदाचार्याणां मते चतुर्थस्य द्वितीयो न । प्रा० ४ पाद । अद्भुतिष्पन्दे स्वेदे, श्रमज्जवारिणि, घट्यद्भुतमनेनेति करणे मक् । आतपे, ग्रीष्मकाले, तपोरद्भुतस्वेदसाधनत्वात्तथात्वम् । आतपयुक्ते दिवसे, वाच० । उष्णे, स्था० ४ ना० ४ उ० । सूत्र० ।

घम्मट्टाण-घर्मस्थान-न० । उष्णप्रधाने स्थाने, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । आतपस्थाने, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

घम्मा-घर्मा-स्त्री० । सप्तसु नरकपृथिवीषु प्रथमायां नरकपृथिव्याम्, "घम्मा णामेणं रमण्यभागे तेणं" जी० ३ प्रति० स्था० । घम्मोद-देशी-गण्डुसंके तृणे, दे० ना० २ वर्ग ।

घम्मोडी-देशी-मध्याह्न मशके, ग्रामीसंके तृणे च । दे० ना० २ वर्ग ।

घय-घृत-पुं० । घृ-सेके कः । अर्चुर्चादि० वाच० । "ऋतोऽ-त्" । ८ । १ । १२६ । आदे ऋकारस्यात्वं भवति । घृतं, 'घयं' । प्रा० १ पाद । दुग्धभवे, वाच० । "सर्विर्विलीनमाज्यं तु, घनीचूतं घृतं भवेत्" । इत्युक्ते घनीभूते आज्ये, घृतगुणजदादि उक्तम् । यथा- "घृतमाज्यं हविः सर्पिः, कथयन्ते तद्गुणा अथ । घृतं रसायनं स्यादु, चक्षुष्यं वहिदीपनम् । शीतं वीर्यं विपालवर्मा-पापपित्तानिनापहम् । अल्पान्निष्यन्दि कान्त्योज-स्तेजोलावण्यबुद्धिकृत् ॥ स्वरस्मृतिकरं मेध्य-मायुष्यं बलकृदुरु । उदावर्तज्वरोन्मादशूलानाहव्रणान् हरेत् ॥

स्निग्धं कफहरं रक्तक्षयशीर्षरक्तनुत्" । वाच० दर्श० स्था० । घृतमपि चतुर्भेदं गवादिसंयन्त्रित्वेनैव । प्रव० ४ द्वार । "उदीणं दधि नत्थि, नवणीयं घयं पि ते नत्थि ।" आच० ६ अ० । आ० चू० । "घृतेन वर्धते मेघा" । वृ० ५ उ० । सूत्र० ।

घयआसव-घृताश्रव-पुं० । घृतमिव वचनमाश्रवन्तीति घृताश्रवाः । ह्यधिमद्भेदे, आ० म० प्र० ।

घयकिट्ट-घृतकिट्ट-न० । घृतमले, तच्च घृतेन विकृतिः । घ० २ अधि० ।

घयकिट्टिया-घृतकिट्टिका-स्त्री० । घृतमले, प्रव० ४ द्वार ।

घयगुल्लपुण-घृतगुरुपूर्ण-स्त्री० । घृतगुरुसमन्विते, पञ्चा० ८ विव० ।

घयघट्ट-घृतघट्ट-त्रि० । घृतसंबन्धिनि किट्टे, यो हि महियाज्ज-मित्युच्यते । वृ० १ उ० । पं० व० ।

घयण-घतन-पुं० । भाण्डे, "घयणवच्छले णियच्छओ ।" पं० व० ४ द्वार । प्रव० । आ० क० । आ० म० ।

घयपकोसहि-घृतपकोषधि-स्त्री० । पकोषधोपरि तरिकारूपे सर्पिणि, प्रव० ४ द्वार । घ० ।

घयपुण-घृतपूर्ण-पुं० । अपूपे, (घेवर) "सद्यः प्राणकरा ह्याः, घृतपूर्णाः कफापहाः" । सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

घयपूसामित-घृतपूषमित्र-पुं० । आर्यरक्षितसूरेः शिष्ये, आ० चू० । "घयपूसामितस्स इमा वद्धी-दव्यतो-घतं उप्पाएतवं, खेत्तओ-

जहा उज्जणीए, काले तु-जेट्ठासाहमाससु, भावओ-धिज्जा-निणी पुच्चिणी, तीसे जत्तुणा दिवसेर उहि मासेहि पंसाविहिनि पिण्डओ वारं घट्टओ, घृतस्स वि ताए उववज्जिहिति त्ति, सा य कल्ले वा परे वा विहिनि त्ति कातूणं तेण य जातिनं, अणुं एत्थि तह वि पैमितं, सा हट्टुत्तमणसा देज्जा, परिमाणओ-ज्जनियं गच्छ-स्स उवउज्जति सा य नितो चेव पुच्छति-कस्स केत्तिएण घएण कज्जं ? । आ० चू० १ अ० । आ० म० । विशेष० ।

घयमेह-घृतमेघ-पुं० । दुःषमदुःषमान्तभाविनि महामेघे, जं० ३ वत्त० ।

घयविहिपरिणाम-घृतविधिपरिणाम-पुं० । "घयविहिपरिणामं करेइ" उपा० १ अ० ।

घयसागर-घृतसागर-पुं० । घृतोदे समुद्रे, द्वी० ।

घयसित्त-घृतासित्त-पुं० । घृततर्पिते, "निर्वाणं परमं जाइ, घय-सित्तं व्य पावप" । निर्वाणं निवृत्तिः, स्वास्थ्यमित्यर्थः । परमं प्रकृष्टं याति प्राप्नोतीत्यनिसंबन्धः । क इव (घयसित्ते व त्ति) इवस्य निष्पन्नकृत्यात्, घृतेन सित्तो घृतसित्तः, पुनातीति पावकोऽग्निर्लोकप्रसिद्ध्या, समयप्रसिद्ध्या तु पापहेतुत्वात्पापकः, तद्वत् सिञ्चनतया तृणादिनिर्दीप्यते, यथा घृतेनेत्यस्य घृतसित्तस्य निवृत्तिरनुगायते, ततः सविंशपणस्यास्य दृष्टान्तत्वेनाभिधानमिति भावनीयम् । यद्वा-निर्वाणमिति जीवन्मुक्तिं याति, "निर्जितमदमदनानां, वाक्कायमनोविकाररहितानाम् । विनिवृत्त-पराशाना-मिहैव मोक्षः सुविहितानाम्" ॥१॥ इति वचनात्, क-यंभूतः सन् घृतसित्तपावक इव तपस्तेजसा ज्वलितत्वेन घृततर्पितग्निसमान इति । उक्त० ३ अ० ।

घर-गृह-पुं० । न० । गृह्यते धर्माचरणाय 'ग्रह'-गेहायै कः । वाच० । "गृहस्य घरोऽपतौ" ॥ ८ । २ । १४४ ॥ इति घरदेशः । प्रा० २ पाद । सामान्यजनानां सामान्ये (भ० ५ श० ७ उ० । अनु०) अपवरकादिमात्रे, स्था० ५ ना० १ उ० । कटकुब्जदहलीपट्टा-दिसमुदायात्मके (अनु०) वेष्टमनि, दर्श० । प्रश्न० ।

घरंतर-गृहान्तर-न० । गृहमेवान्तरं गृहान्तरम्, गृहद्वयात् त्रयाद्वा परतो गृहे, नि० चू० ३ उ० ।

घरकुली-गृहकुटी-स्त्री० । स्त्रीदेशे, तं० ।

घरकोइला-गृहकोकिट्टा-स्त्री० । गृहगोधायाम्, पिं० । सूत्र० ।

घरग-गृहक-न० । वासजघने, अत्र ककारः स्वार्यिकः । जं० १ वत्त० ।

तस्स एं वणसंरस्स तत्थ तत्थ देमे देसे तहिं तहिं ब-हवे आलिघरा मात्रियाघरा कयलिघरगा लयाघरगा अ-त्थिघरगा पेच्चणघरगा मज्जणघरगा पसाहणघरगा ग-ञ्जघरगा मोहणघरगा सालयघरगा जालयघरगा कुमुमघ-रगा चित्तघरगा गंधवघरगा आर्यनघरगा सव्वरयणामया अच्चा सएहा लम्मा घट्टा मट्टा एरिया निम्मत्ता णि-पंका निक्कंरुच्चाया सप्पभासस्सिरीया सउज्जेया पा-सादीया दरिसणिज्जा अजिरुवा पडिरुवा ॥

"तस्स" णं इत्यादि । तस्य वनखण्डस्य मध्ये तत्र तत्र प्रदेशे तस्यैव देशस्य तत्र तत्र एकदेशे, बहूनि आलिगृहकाणि-आलि-घनस्पतिविशेषः, तन्मयानि गृहकाणि आलिगृहकाणि, मालि-

रपि घनस्पतिविशेषः, तन्मयानि गृहकाणि मालिगृहकाणि, क-
दलीगृहकाणि, लतागृहकाणि च प्रतीतानि । (अन्धघरगा इ-
ति) अवस्थानगृहकाणि-येषु यदा तदा वाऽऽगत्य चहवः सुखा-
सिकया अवतिष्ठन्ते, पेङ्गणकगृहकाणि-यत्रागत्य पेङ्गणकानि वि-
दधन्ति, निरीकृन्ते च, मज्जनकगृहकाणि-यत्रागत्य स्वेच्छया म-
ज्जनकं कुर्वन्ति, प्रसाधनगृहकाणि-यत्रागत्य स्वं परं च मण-
यन्ति, गर्भगृहकाणि-गर्भगृहाकाराणि (मोहनघरगा इति) मोहनं
मैथुनामेवा, “रमियमोहरयाई” इति नाममालावचनात् । तत्-
प्रधानानि गृहकाणि मोहनगृहकाणि, घासजवनानीति जावः ।
शालागृहकाणि-पट्टशालाप्रधानानि गृहकाणि, जालकयुक्तानि
गृहकाणि, कुसुमगृहकाणि-कुसुमप्रकरोपचिन्तानि गृहकाणि, चि-
त्रगृहकाणि-चित्रप्रधानानि गृहकाणि, गन्धर्वगृहकाणि-गीतनृ-
त्याभ्यासयोग्यानि गृहकाणि, आदर्शगृहकाणि-आदर्शमयानी-
व गृहकाणि । एतानि च कथं ज्ञेयानित्यत आह-“ सव्वरयणा-
मया ” इत्यादिविशेषणकदम्बकं प्राग्गतम् । जी० ३ प्रति० ।

घरघरंत-घरघरत-पुं० । कम्पमाने, पिं० । नि० चू० ।

घरघरग-घरघरक-पुं० । कण्ठाभरणविशेषे, जं० १ वक्त्र० ।

घरघंठो-देशी-चटके, दे० ना० २ वर्ग ।

घरट्ट-अरघट्ट-पुं० । कूपप्रोते घटमालिकया जलाकर्षकयन्त्र-
विशेषे, नि० चू० १ उ० ।

घरणी-गृहिणी-स्त्री० । कलत्रे, दर्श० ।

घरपंति-गृहपङ्क्ति-स्त्री० । ‘साही’ इति ख्यातेऽर्थे, नि० चू० ३
उ० । पिं० ।

घरयंदो-देशी-आदर्श, दे० ना० २ वर्ग ।

घरस गृहवास-पुं० । प्राकृतवाद् वाशब्दशेषः । गृहाश्रमे, वृ० ३ उ० ।

घरसजणि-गृहशकुनि-पुं० । गृहावस्थिते शकुनौ, व्य० २ उ० ।

घरसमुदाण-गृहसमुदान-न० । गृहेषु समुदानं भिक्षाटनं गृ-
हसमुदानम् । भेदे, नि० ३ वर्ग । भ० ।

घरसमुदाणिय-गृहसमुदानिक-पुं० । गृहसमुदायं प्रति गृहं
निका येषां प्राह्याऽस्ति ते गृहसमुदानिकाः । अभिग्रहविशे-
षवत्सु आजीवकश्रमणेषु, औ० ।

घरसामिणी-गृहसामिनि-स्त्री० । जायायाम्, आ० म० द्वि० ।

घरिद्वी-देशी-पल्लवाम्, दे० ना० २ वर्ग ।

घरिस-घर्ष-पुं० । चन्दनस्येव घर्षणे, झा० १ श्रु० १६ अ० ।

घरोइला-गृहकोकिला-स्त्री० । गृहगोधायाम्, प्रश्न० १ आभ्र०
द्वार । प्रज्ञा० । जी० ।

घरोल्ल-देशी-गृहनोजनभेदे, दे० ना० २ वर्ग ।

घरोभिया-गृहकोकिला-स्त्री० । ‘घरोइला’ शब्दार्थे, प्रश्न० १
आभ्र० द्वार ।

घरोली-देशी-गृहगोधिकायाम्, दे० ना० २ वर्ग ।

घट्टो-देशी-अनुरक्ते, दे० ना० २ वर्ग ।

घसा-घसा-स्त्री० । सुषिरभूमिषु, दश० ६ अ० । वृहतीषु घृमि-
राजिषु, आचा० २ श्रु० १० अ० ।

घमिय-घर्षित-न० । करोषादिना घर्षिते, दशा ५ भ० । सूत्र० ।

घसिर-घसितु-त्रि० । बहुभाक्षिणि, वृ० १ उ० ।

घमी-घमी-स्त्री० । भूमिराजौ, जी० ३ प्रति० । स्थलादधस्ता-
दवनरणे च । आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

घाअण-गायन-स्त्री० । ‘गै’ शिल्पिनि ल्युट् “गोणादयः” ॥८॥ २ ।
१७४ ॥ इति निपातनात् घाअणाऽऽदेशः । प्रा० १ पाद । गा-
नोपजीविनि, त्रि० । वाच० ।

घाआ-घातिका-स्त्री० । अन्येन घातयिष्याम, जं० २ वक्त्र० ।

घातिता-स्त्री० । विनाशितायाम्, झा० ८ अ० । विपा० ।

घाडकम्प घातिकर्मन्-न० । ज्ञानावरणदर्शनावरणमोहनीयान्त-
रायाख्यकर्मचतुष्टये, डा० ३० अष्ट० ।

घाएं-घातयत्-पुं० । विनाशकारकं, पं० व० ४ द्वार ।

घाय-घात-पुं० । वधे, झा० १ श्रु० ८ अ० ।

घारु-घाट-पुं० । संघाटे, सौहृदे, वृ० १ उ० । मस्तकावयववि-
शेषे, झा० १ श्रु० ८ अ० ।

घारिय-घाटिक-पुं० । घाटः सौहृदं विधत्तेऽस्थिति घाटी, स एव

घाटिकः । सहजातकादौ वयस्ये, वृ० १ उ० । मित्रे, वृ० १ उ० । झा० ।
घाण-घान-न० । तिलपीरुनयन्त्रे, पिं० । तिलपीरुनयन्त्रादौ स-
कृत्प्रलेप्ये वस्तुनि, प्रच० ४ द्वार ।

घ्राण-न० ‘घ्रा’ करणे ल्युट् । वाच० । नासिकायाम्, जं० १ वक्त्र० ।
आचा० । रा० । प्रश्न० । विशेष० “दो घ्राणा” प्रज्ञा० १५ पद । स्था० ।

घ्राणमणिवुडकर-घ्राणमनोनिर्वृतिकर-त्रि० । नासासचिव-
चेतः सुखोत्पादके, जं० १ वक्त्र० । रा० ।

घ्राणसहगय-घ्राणसहगत-त्रि० । प्रायत इति घ्राणो गन्धगुणः,
तेन सहगतास्तत्सहचरितास्तद्वन्तो घ्राणसहगताः । घ्राणेन्द्रि-
यसहचरितेषु पुत्रलेपु, भ० १८ श० ७ उ० ।

घ्राणमय-घ्राणमय-त्रि० । घ्राणग्रहणरूपेऽर्थे, “घ्राणमयो सो-
कलाधो अवयवोविज्ञा जवह” घ्राणमयात्सौख्यात् गन्धोपा-
दानरूपात् अवयवोपयिता अभ्रंशकता घ्राणमयेन गन्धोपा-
पादमन्त्राज्ञावरूपेण दुःखेनासंयोजयिता भवति । स्था० ५ रा० ।

घ्राणारिस-घ्राणार्श-न० । नासिकायां जायमानेऽर्शोऽरोगे, आघ० ।

घ्राणि-घ्राणि-स्त्री० । तृप्तौ, झा० १ श्रु० १ अ० । स्था० । तृप्ति-
जनकशक्तौ, विशेष० ।

घ्राणिदिय घ्राणेन्द्रिय-न० । नासिकेन्द्रिये, झा० १ श्रु० १७ अ० ।
उत्त० । आ० म० । आ० चू० । प्रज्ञा० । ग० । प्रश्न० । (अस्य
सोदाहरणव्याख्या ‘इंदिय’ शब्दे द्वितीयजागे ५४८ पृष्ठे
छष्ट्या)

घ्राणिदियणिगह-घ्राणेन्द्रियनिग्रह-पुं० । स्वविषयान्निमुखम-
नुधावतो घ्राणेन्द्रियस्य नियमने, उत्त० ।

घ्राणिदियनिगहे णं जेत ! जीवे किं जणयइ ? । घ्राणि-
दियनिगहेणं मणुस्सामणुस्सु गंधेसु रागदोसनिगहे जणय-
इ, तत्पचवइयं कम्मं न वंधइ, पुव्ववद्धं च णिज्जेइ ।

हे भदन्त ! हे स्वामिन् ! घ्राणेन्द्रियनिग्रहेण जीवः किं जनयति ? ।
गुरुर्वदति-हे शिष्य ! घ्राणेन्द्रियनिग्रहेण मनोऽमनोऽङ्गेषु गन्धे-
षु रागद्वेषनिग्रहं जनयति । ततो रागद्वेषजयात् रागद्वेषोत्पन्नं
कर्म न बध्नाति, पूर्वोपाजितं कर्म च निज्जयति । उत्त० १९ अ० ।

घाणिदियमुंड-घ्राणैन्द्रियमुण्ड-पुं० । घ्राणैन्द्रियविषयासंस-
कमुण्डने, स्था० १० ठा० ।
घाय-घात-पुं० । घात्यन्ते व्यापाद्यन्ते नानाविधैः प्रकारैर्यस्मिन्
प्राणिनः स घातः । संसारे, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । सर्वदा परि-
णामपरिणतोऽनुपशान्तो हन्यते प्राणः । स्वकृतकर्मविपाकेन य-
स्मिन् स घातः । नरके, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । विनाशः,
सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० । प्रहारे, ज्ञा० १ श्रु० १८ अ० ।
मारणे, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । प्रलये, विशेषः । दण्डादिभिस्ता-
रुने, आ० म० प्र० । हनने च । प्रश्न० २ आश्र० द्वार । स्था० ।
चं० प्र० । निर्मुण्डने, वृ० १ उ० ।
घायग-घातक-पुं० । मारके, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । हिंसके, प्रश्न०
१ आश्र० द्वार । अन्येन घातयितरि, जी० ३ प्रति० । प्राणिव-
धोपजीविति, पञ्चा० ६ धि० । “ अनुमन्ता विशसिता, संहर्ता
क्रयविक्रयः । संस्कर्ता चोपभोक्ता च, घातकश्चाप्यघातकाः ” ॥
इति मनुः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।
घायगता-घातकता-स्त्री० । मारकतायाम्, म० १२ श० ७ उ० ।
घायण-घातन-न० । मारणे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।
घायणा-घातना-स्त्री० । पृष्ठं गौणदिंसायाम्, प्रश्न० १ आ-
श्र० द्वार ।
घायणो-देशी-गायने, दे० ना० २ वर्ग ।
घायमाण-घातयत्-त्री० । परैर्व्यापादयति, सूत्र० २ श्रु० १
अ० । आचा० ।
घारी-देशी-शकुनिकाख्ये पक्षिणि, दे० ना० २ वर्ग ।
घारो-देशी-प्राकारे, दे० ना० २ वर्ग ।
घारंतो-देशी-घृतपूरे, दे० ना० २ वर्ग ।
घास-घ्रास-पुं० । कवचे, उक्त० २ अ० । आहारे च । सूत्र० २
श्रु० १ अ० ४ उ० । आचा० ।
घासेसणा-घ्रासेषणा-स्त्री० । घ्रासो जोजनं, तद्विषया एषणा शु-
काशुच्यर्पालोचनम्, भोजनविषयायां शुद्धाशुद्धपर्पालोचनाया-
म्, प्रव० ६३ द्वार । ध० । ओघः । पि० । (अस्य निक्षेपादिकम्
'पसणा' शब्दे अस्मिन्नेव जागे ५२ पृष्ठे द्रष्टव्यम् । दोषा अपि
६७ पृष्ठे द्रष्टव्याः)
घिअं-देशी-भस्मिते, दे० ना० २ वर्ग ।
घिमु-घ्रीष्म-पुं० । प्रसते रसान् 'प्रस' मनिन् । वाच० । “ प्रसेधि-
सः ” ॥ २ । २०४ । इति घिसादेशः । प्रा० ४ पाद । ज्येष्ठाषाढास-
ह्यात्मके ऋतुभेदे, वाच० । धर्मकाले, व्य० ४ उ० । उष्णकाले,
उक्त० २ अ० । उष्णामिताये च । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।
घिटो-देशी-कुञ्जे, दे० ना० २ वर्ग ।
घिणा-घृणा-स्त्री० । “ इत्कपादौ ” ॥ १ । १२८ । इति आदेः
ऋत इत्वम् । प्रा० १ पाद । दयायाम्, आव० ४ अ० । संथा० ।
घितुं-गृहीतुं-अव्य० । ग्रहणं कर्तुमित्यर्थे, ज्यो० ४ पाद० ।
घित्त्वा-गृहीत्वा-अव्य० । ग्रहणं कृत्वेत्यर्थे, प्रश्न० १ आश्र०
द्वार ।
घिसर-देशी-न० । मत्स्यबन्धनभेदे, विपा० १ श्रु० १ अ० ।
घुंघुरो-देशी-उत्करे, दे० ना० २ वर्ग ।

घुंठियं-घुण्टयत्-त्रि० । पिबति, तं० ।
घुग्घ-घूत्क-पुं० । “ हृदुरुघुग्घादयः शब्दचेष्टाऽनुकरणयोः ” ॥ ८ । ४ ।
४२३ ॥ इति चेष्टाऽनुकरणे घुग्घादेशः । “ घुग्घ ” इत्याकारके चेष्टा-
ऽनुकृते शब्दे, “ तांजि विरह गवक्खेहि मक्कसु घुग्घर देह ”
प्रा० ४ पाद ।
घुग्घुच्छणयं-देशी-खेदे, दे० ना० २ वर्ग ।
घुग्घुर-देशी-मण्डूके, दे० ना० २ वर्ग ।
घुग्घवं-घुग्घवत्-त्रि० । घूत्कारशब्दं कुर्वाणे, ज्ञा० १ श्रु०
८ अ० ।
घुग्घुस्तुसयं-देशी-साशङ्कभाणिते, दे० ना० २ वर्ग ।
घुग्घुर-स्त्री० । तन्निकादौ, ल० प्र० । ध० ।
घुट्टाणिअं-देशी-गिरिर्गमे, पृथुशिखायां च । दे० ना० २ वर्ग ।
घुट्ट-घुट्ट-स्त्री० । घुप् क-इरुभावः । उच्चशब्देन प्रकटिताभिप्रा-
ये शब्दिते, वाक्यादौ न । वाच० । कथितं, तं० । घोषिते,
व्य० ३ उ० । आ० म० ।
घुक्क-गर्ज-धा० । रवे, वाच० । “ तद्यादीनां गोल्लादयः ” ॥ ८ । ४ ।
३६४ ॥ इत्यपञ्चशे गर्जेर्घुक्कादेशः । “ गगाणि घुक्क इ मेह ” गग-
ने मेघो गर्जति । प्रा० दु० ४ पाद ।
घुण-घुण-पुं० । कोलाख्ये जन्तुविशेषे, तत्कृते छिडे च । आव०
४ अ० । आचा० । (घुण्टाण्तेन जित्ताकशब्दप्ररूपणा ' भि-
क्खाग ' शब्दे वक्ष्यते)
घुणंत-घूर्णमान-पुं० । जयविह्वलत्वाद्भ्राम्यति, प्रश्न० ३ आ-
श्र० द्वार ।
घुत्तिअं-देशी-गवेषिते, दे० ना० २ वर्ग ।
घुम्म-घूर्ण-धा० । भ्रमणे, अक० उभ० सेट् । वाच० । “ घूर्णेर्घु-
वघोलघुम्मपहल्लाः ” ॥ ८ । ४ । ११७ ॥ इति घूर्णेर्घुम्मादेशः । “ घुम्मइ ”
घूर्णति, घूर्णते । प्रा० ४ पाद ।
घुम्मंत-घूर्णत्-त्रि० । भ्राम्यति, औ० ।
घुणवुणिआ-देशी-कर्णोपकारिकायाम्, दे० ना० २ वर्ग ।
घुयग-घुट्टक-पुं० । त्वेपितपात्रमसृणताकारके पाषाणे, पि० ।
घुरुगुरी-देशी-मण्डूके, दे० ना० २ वर्ग ।
घुल-घूर्ण-धा० । भ्रमणे, अक० उभ० सेट् । वाच० । “ घूर्णे-
र्घुलघोलघुम्मपहल्लाः ” ॥ ८ । ४ । ११७ ॥ इति घुलादेशः । “ घुलइ-
घुम्मइ-घोलइ ” घूर्णति, घूर्णते । प्रा० ४ पाद ।
घुल्ला-घुल्ला-स्त्री० । द्वान्द्रियभेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० ।
घुसल-मन्य-धा० । विलोमने, कथादि० पर० छिक० सेट् । वाच० ।
“ मन्येर्घुसलविंरलौ ” ॥ ८ । ४ । १२१ ॥ इति घुसलादेशः । “ घुसलइ ”
मथ्नाति । प्रा० ४ पाद ।
घुसिण-घुसृण-न० । घुवि (सि) वा ऋणक-पृथो० नलोपः । घुषः
पस्य सञ्च । वाच० । “ इत्कपादौ ” ॥ ८ । १ । १२८ ॥ इति ऋत
इत्वम् । प्रा० १ पाद । कुङ्कुमे, त्रि० । “ घुसृणैयत्र जलाशयोदरे ”
इति । वाच० ।
घुसिणिअ-देशी-गवेषिते, दे० ना० २ वर्ग ।
घुसिरसार-देशी-अवसनाने, मसूरादीनां पिष्टे, दे० ना० २ वर्ग ।

घुघरी-खी० । 'घुघरी' शब्दार्थे, ल० प्र० ।

घूणाग-घूणाक-न० । स्वनामख्याते सन्निवेशे, यत्रागतस्य श्री-
वीरजिनस्य शुभलक्षणानि पुष्पेण सामुद्रिकेण दृष्टानि । आ०
चू० १ अ० ।

घूय-घूक-पुं० । कौशिके, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । उबूके, प्रति० ।

घूयारि-घूकारि-पुं० । काके, तं० ।

घूरा-घूरा-खी० । जङ्घायाम्, खड्गकायां च । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

घेतव-ग्रहीतव्य-त्रि० । " क्त्वा-तुम्-तव्येषु घेत् " ॥ ८ । ४ ।

२१० । इति ग्रहेर्घेदादेशः । ग्राह्ये, प्रा० ४ पाद ।

घेतुं-ग्रहीतुम्-अव्य० । " क्त्वा-तुम्-तव्येषु घेत् " ॥ ८ । १ । ४ । २१० ॥

इति ग्रहेर्घेदादेशः । ग्राह्ये, प्रा० ४ पाद ।

घेत्तुआण-गृहीत्वा-अव्य० । " क्त्वा-तुम्-तव्येषु घेत् " ॥ ८ । ४ । २१० ॥

इति ग्रहेर्घेदादेशः । ग्राह्ये, प्रा० ४ पाद ।

घेत्तुआण-गृहीत्वा-अव्य० । " क्त्वा-तुम्-तव्येषु घेत् " ॥ ८ । ४ । २१० ॥

इति ग्रहेर्घेदादेशः । ग्राह्ये, प्रा० ४ पाद ।

घेत्तुआण-गृहीत्वा-अव्य० । " क्त्वा-तुम्-तव्येषु घेत् " ॥ ८ । ४ । २१० ॥

इति ग्रहेर्घेदादेशः । ग्राह्ये, प्रा० ४ पाद ।

घेत्तुआण-गृहीत्वा-अव्य० । " क्त्वा-तुम्-तव्येषु घेत् " ॥ ८ । ४ । २१० ॥

इति ग्रहेर्घेदादेशः । ग्राह्ये, प्रा० ४ पाद ।

घेत्तुआण-गृहीत्वा-अव्य० । " क्त्वा-तुम्-तव्येषु घेत् " ॥ ८ । ४ । २१० ॥

इति ग्रहेर्घेदादेशः । ग्राह्ये, प्रा० ४ पाद ।

घेत्तुआण-गृहीत्वा-अव्य० । " क्त्वा-तुम्-तव्येषु घेत् " ॥ ८ । ४ । २१० ॥

इति ग्रहेर्घेदादेशः । ग्राह्ये, प्रा० ४ पाद ।

घेत्तुआण-गृहीत्वा-अव्य० । " क्त्वा-तुम्-तव्येषु घेत् " ॥ ८ । ४ । २१० ॥

इति ग्रहेर्घेदादेशः । ग्राह्ये, प्रा० ४ पाद ।

घेत्तुआण-गृहीत्वा-अव्य० । " क्त्वा-तुम्-तव्येषु घेत् " ॥ ८ । ४ । २१० ॥

इति ग्रहेर्घेदादेशः । ग्राह्ये, प्रा० ४ पाद ।

घेत्तुआण-गृहीत्वा-अव्य० । " क्त्वा-तुम्-तव्येषु घेत् " ॥ ८ । ४ । २१० ॥

इति ग्रहेर्घेदादेशः । ग्राह्ये, प्रा० ४ पाद ।

घेत्तुआण-गृहीत्वा-अव्य० । " क्त्वा-तुम्-तव्येषु घेत् " ॥ ८ । ४ । २१० ॥

इति ग्रहेर्घेदादेशः । ग्राह्ये, प्रा० ४ पाद ।

घेत्तुआण-गृहीत्वा-अव्य० । " क्त्वा-तुम्-तव्येषु घेत् " ॥ ८ । ४ । २१० ॥

इति ग्रहेर्घेदादेशः । ग्राह्ये, प्रा० ४ पाद ।

घेत्तुआण-गृहीत्वा-अव्य० । " क्त्वा-तुम्-तव्येषु घेत् " ॥ ८ । ४ । २१० ॥

इति ग्रहेर्घेदादेशः । ग्राह्ये, प्रा० ४ पाद ।

घेत्तुआण-गृहीत्वा-अव्य० । " क्त्वा-तुम्-तव्येषु घेत् " ॥ ८ । ४ । २१० ॥

इति ग्रहेर्घेदादेशः । ग्राह्ये, प्रा० ४ पाद ।

घेत्तुआण-गृहीत्वा-अव्य० । " क्त्वा-तुम्-तव्येषु घेत् " ॥ ८ । ४ । २१० ॥

इति ग्रहेर्घेदादेशः । ग्राह्ये, प्रा० ४ पाद ।

घेत्तुआण-गृहीत्वा-अव्य० । " क्त्वा-तुम्-तव्येषु घेत् " ॥ ८ । ४ । २१० ॥

इति ग्रहेर्घेदादेशः । ग्राह्ये, प्रा० ४ पाद ।

घेत्तुआण-गृहीत्वा-अव्य० । " क्त्वा-तुम्-तव्येषु घेत् " ॥ ८ । ४ । २१० ॥

इति ग्रहेर्घेदादेशः । ग्राह्ये, प्रा० ४ पाद ।

आव० । व्य० तं० पञ्चा० । उत्त० । दारुणे, रा० ग० । आचा० ।
निघृणे, नि० १ वर्ग । औ० । रा० । जं० । सू० प्र० । विश० ।

चं० प्र० । ज्ञा० । आत्मनिरपेक्षे, भ० १ श० १ उ० । हिंसा, भ० ३
श० २ उ० । जयदे, उत्त० १६ अ० । जयानके, सूत्र० १ श्रु० ५
अ० १ उ० । दारुणाक्रियाकारिणि, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । उत्त० ।

विशे० नं० । वाच० । " घोरनिउरं वकंदरचक्षंतर्वाभ्यभावाण् "।
घोरो रौद्रः प्राणनाशहेतुत्वात् निकुरम्बं घनम्, अगाधमित्य-

र्थः । यत्कर्मिति जलं, तस्य दरो भयं यस्मात् भावात्, साकेतपुरा-
धिपदेवपतिराजस्येव, स निकुरम्बकन्दरः, कमिति अव्ययशब्द

उदकवाचकः, चलन् पुरुषं पुरुषं प्रति भ्रमत् वीभत्सो भयङ्करः
इह, परत्र महाभयोत्पादकत्वात् एवंविधो भाव आन्तरमाया-

वकस्वभावो यासां ता घोरनिकुरम्बकन्दरचक्षद्वीभत्सभावाः,
तासां स्त्रीणाम् । तं० । " घोररुवदित्थंरति " घोरं यदपि दीप्तं च

दृप्तं वा तद्वारयति यः स तथा तम् । भ० १६ श० ६ उ० ।
घोरकट्ट-घोरकट्ट-त्रि० । अतिकष्टे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

घोरगुण-घोरगुण-पुं० । घोरो तिघृणः परीपहेन्द्रियकपाया-
ख्याणां रिपूणां विनाशे कर्त्तव्ये, अन्ये त्वात्मनिरपेक्षं घोरमा-

हुः, 'घोरगुणो' घोरा अन्यैर्दुरनुचरा गुणाः मूलगुणादया य-
स्य स तथा । अन्यैर्दुरनुचरगुणे, औ० । जं० । सू० प्र० । रा० ।

विपा० । भ० । चं० प्र० ।
घोरतव-घोरतवस्-न० । आजीविकतपसि, घोरमात्मनिरपेक्षं

तपः । स्था० ४ ठा० ।
घोरतवस्ति-(ण्)-घोरतवस्विन्-पुं० । घोरैस्तपोभिस्तपस्वी

घोरतपस्वी । दारुणतपःकर्तारि, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० । भ० ।
ति० । सू० प्र० । रा० । जं० ।

घोरधम्म-घोरधर्म-पुं० । घोरो भयानको धर्मः । सर्वाश्रवनि-
रोधादुरनुचरे धर्मे, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ।

घोरपरक्रम-घोरपराक्रम-पुं० । घोरः पराक्रमः धर्मानुष्ठानवि-
धिर्यस्य सः । उत्त० १४ अ० । रौद्रमनोबले, क्रोधादिचतुष्क-

पायाणां जये रौद्रसामर्थ्ये, उत्त० १५ अ० ।
घोरवंजचेरवासि (ण्)-घोरब्रह्मचर्यवासिन्-पुं० । स्त्री० ।

घोरं च तद् ब्रह्मचर्यं चाल्पसत्त्वेर्दुःखेन यदनुचर्यते तस्मिन्
घोरब्रह्मचर्ये वस्तुं शीघ्रमस्येति घोरब्रह्मचर्यवासी । उत्कृ-

ष्टब्रह्मचारिणि, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । जं० । चं० प्र० । सू० प्र० ।
रा० । औ० । नि० ।

घोरविम-घोरविष-पुं० । परम्परया पुरुषसहस्रस्यापि हननस-
मर्थविषे सपे, भ० १५ श० ११ उ० । उत्त० । ज्ञा० ।

घोरव्यय-घोरव्रत-न० । पुं० । घोराण्यन्यैर्दुरनुचराणि व्रतानि
महाव्रतेषु तानि सन्त्यस्य तथा । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । नि० । दु-

र्धमहाव्रतधारिणि, उत्त० १ अ० ।
घोरागार-घोराकार-पुं० । हिंसाकृतौ, भ० ३ श० २ उ० ।

" घोरागारं तवचरणं करइ " आ० मं० द्वि० ।
घोरी-देशी-शलभविशेषे, दे० ना० २ वर्ग ।

घोरो-देशी-नाशिते, गृध्रे पाकिणि च । दे० ना० २ वर्ग

घोल-घोल-पुं० । न० । घुड-कर्मणि घञ्, रुस्य लः । वाच० ।
वस्त्रागलिते दध्नि, ध० २ अधि० प्रव० । वाच० । तक्के, मयितद्वजि,

“तत्तु सस्नेहमजलं, मथितं घोलमुच्यते ।
सशरं निजलं घोलं, वातपित्तहरं स्मृतम् ॥ १ ॥
मस्तुना रहितं गाढ्यं, दधि शुभ्रतरे पटे ।
जीरसैन्धवसंमिश्रं, घोलं घनतरं स्मृतम् ॥ २ ॥
जीरसैन्धवसंयुक्तं, घोलं वातप्रणाशनम् ।
मतीसारे च मन्देऽग्नौ, हितं रुच्यं बलप्रदम्” ॥ ३ ॥
“हिङ्गुजीरयुतं घोलं, सैन्धवेन च संयुतम् ।
भवेदतीव वातघ्न-मशोऽतीसारहृत् परम् ॥ १ ॥
रुचिदं पुष्टिदं यत्नं, वस्तिशूलविनाशनम् ।
मूत्रकृच्छ्रे तु सगुहं, पाण्डुरोगे सचित्रकम्” ॥ २ ॥ वाच० ।

घोलंत-घोलत्-त्रि० । दौलायमानं, औ० । आ० म० प्र० । रा० ।
घोषण-घोलन-न० । अद्भुतकाङ्गुलिगृहीतचास्यमानयूकाया
श्च मर्दने, आ० क० । आ० म० । विशेष० । महा० ।
घोलवटक-घोलवटक-न० । घोलयुक्तं वटके, प्रव० ४
द्वार । ध० ।

घोलिय-घोलित-पुं० । दधिघट इव पट इव वा घोलनां प्रापितेषु
राजदण्डितपुरुषेषु, औ० । सूत्र० ।
घोलियं-देशी-शिलातलं, हठकृते च । दे० ना० २ वर्ग ।
घोस-घोष-पुं० । ‘घुष’ आधारे घञ् । वाच० । “शषो सः”
॥ ८ । १ । ५६० ॥ इति षस्य सः । प्रा० १ पाद ।
आजीरपल्ल्याम, तस्यां गोभिर्नादात्तधात्वम् । वाच० । गोकुत्रे,
वृ० १ उ० । “घोसो गोत्रलं वि य एगट्” घोष इति गोकुल-
मिति चैकार्धम् । वृ० ४ उ० । गोष्टे, स्था० २ उ० ४ उ० । क-
र्तरि अच्-गोपात्वे, वाच० । शब्दे, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । सर्वदि-
व्यत्रुटितशब्दसन्निधाद्विशेषे, जी० ३ प्रति० । घण्टाऽनुप्रवृत्तर-
णितमिव यः शब्दः तस्मिन्, तं० । अनुनादे, ज० ६ श० १
उ० । उदात्तादिस्वरविशेषे, न० । औ० । अनु० । ज० । “क्षयां
यमाः खयः ५ क ५ पौ, विसर्गः शर एव च । एते श्वासानुप्र-
दानाः, अघोषाश्च विवृण्वते ॥ १ ॥ कएउमन्ये तु घोषाः स्युः,” इति
शिक्षोक्ते वर्णोच्चारणबाह्यप्रयत्नभेदे, ध्वनौ, मेघशब्दे, कांस्ये, न० ।
मशके, घोषलतायाम्, स्त्री० । वाच० । कुमारानामिच्छे, ज० ३
श० ८ उ० । स० । स्था० । चतुर्थदेवलोकास्थविमानभेदे, स० ।
(अस्य लोकपालादयो लोकपालादिशब्देषु वक्ष्यन्ते) “हैयङ्ग-
वीनमादाय, घोषवृत्तानुपस्थितान् ।” वाच० ।
घोसजुय-घोषयुत-न० । यथावस्थितैरुदात्तादिजिघांसैर्युक्ते,
वृ० १ उ० ।

घोसण-घोषण-न० । घुष-भावे ल्युट् । ध्वनौ, नि० चू० १ उ० । भावे
ल्युट् । उच्चशब्देन ज्ञापने व्यापारज्ज्ञे, वाच० । आ० म० । रा० । “घो-
सणे कोलहलदिभ्रकषण एगमाच्चित्तउपवग्गमाणसाणमिति”
कीदृग्रामघोषणं भविष्यतीत्येवं घोषणे कुतूहलेन दत्तौ कर्णौ
यैस्ते घोषणकुतूहलदत्तकर्णाः, तथा एकाग्रं घोषणश्रवणैकविषयं
चित्तं येषां ते एकाग्रचित्ताः, एकाग्रचित्तत्वेऽपि कदाचिदनुप-
योगः स्यादत आह-उपयुक्तमानसाः । ततः पूर्वपदेन विशेषणस-
मासः । तेषां पटहेण घोषणां कारितवान् । रा० । आ० म० ।
घोसवती-घोषवती-स्त्री० । प्रघातनृपपुत्र्याः वासवदत्ताया दा-
स्याम्, आ० क० । आ० चू० ।

घोसविमुच्चिकर-घोषविशुच्चिकर-पुं० । श्रुतसम्पद्भेदे, व्य० ।

घोषविशुद्धिमाह—

घोसा उदत्तमादी, तोहँ विमुच्छं तु घोसपरिसुच्छं ।

एस सुतोवसंवय, सरीरउवसंपयं अतो वुच्छं ॥

घोषा उदात्तादयस्तैर्विमुच्छं घेःपविशुद्धं, तत्करणशीलो घोष-
विशुद्धिकरः । एषा चतुर्था श्रुतापसंपत् । व्य० १० उ० ।

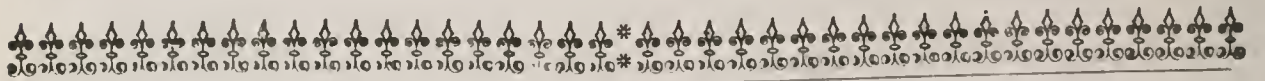
घोसविमुच्चिकारय-घोषविशुद्धिकारक-पुं० । श्रुतसम्पदसंपन्न-
भेदे, दशा० । घोषविशुद्धिकारकः, घोषा उदात्तादयः तेषां शु-
द्धिर्घोषशुद्धिः, विशेषेण शुद्धिर्विशुद्धिः, तां करोतीति घोषविशु-
द्धिकारकः । यतः स्वयं घोषशुद्धिमान् अन्यानपि तथैव स्वरशु-
द्धिकारकः । दशा० ४ अ० ।

घोसविमुच्चिकारया-घोषविशुद्धिकारता-स्त्री० । श्रुतसम्पद्भेदे,
उदात्तानुदात्तादिस्वरविशुद्धिविधायितायाम्, उक्त० १ अ० । स्था० ।
घोससम-घोषसम-न० । उदात्तानुदात्तस्वरितकम्पितद्रुतविश्वभित-
विश्रुष्टापेक्षस्वरनियते, आ० चू० १ अ० । वाचनाचार्याभिहितो-
दात्तानुदात्तस्वरितलक्षणैर्घोषैः सदृशत्वेनैव गृहीते, विशेष० ।
यथा गुरुणाऽग्निहना घोषाः तत्र तथा यत्र शिष्येणापि समुच्चार्य-
न्ते तद्वर्षसमम् । आ० म० प्र० । ग० । अनु० ।

घोसहीण-घोषहीन-उदात्तादिघोषरहिते, आव० ४ अ० । ध० ।

घोसामिया-घोषातकी-स्त्री० । घोषातकी पृथो० । कोषातकील-
तायां, भवेत्तथापालतायाम्, वाच० । रा० । प्रव० । ज० । जी० ।
आ० म० । प्रज्ञा० । कत्रे, न० । प्रज्ञा० १ पद ।

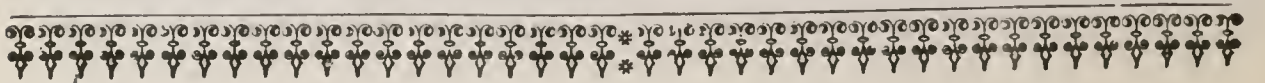
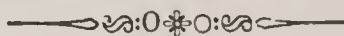
घोसाली-देशी-शरङ्गद्वये वस्त्रिजेदे, दे० ना० २ वर्ग ।

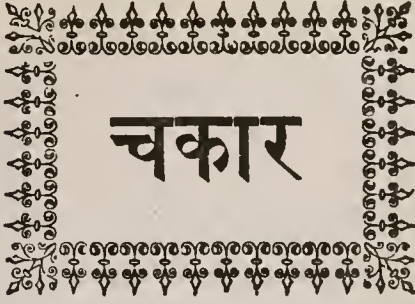

● इति श्रीमत्सौधर्मवृहत्तपागच्छीय-कलिकात्रसर्वज्ञरूप-श्रीमद्भट्टारक-

जैनश्वेताम्बराचार्य श्री श्री १००० श्रीविजयराजेन्द्रमूरिविरचिते

अग्निधानराजेन्द्रे घकारादिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ● ॥

चकार

च (य)-च-अव्य० । 'चि' ऋः । समुच्चये, ध० २ अधि० । विपा० । कर्म० । पं० सं० । नि० चू० । पञ्चा० । संघा० । स० । रा० । सामान्यसमुच्चय, प्रश्न० १ आध्र० द्वार । एकार्थिकसमुच्चये, प्रश्न० १ आध्र० द्वार । अनुक्तसमुच्चय, जीत० । अप्यर्थे, बो० ६ विव० । पुनरर्थे, दर्श० । व्य० । प्रश्न० । पञ्चा० । दिशब्दार्थे, विशेष० । अवधारणे, पं० सं० १३ द्वार । नि० चू० । दर्श० स्तुतावुत्कर्षणे, दर्श० लक्षणे, विशेषे, नि० चू० १ उ० । पञ्चा० । संघा० । पूरणे, नि० चू० १ उ० । आ० म० । पाद-पूरणे, नि० चू० १ उ० । अनुमतौ, नि० चू० १ उ० । जेदप्रदर्शने, नि० चू० १ उ० । अर्थानुत्कर्षणे, नि० चू० १ उ० । उपप्रदर्शने, औ० । अतिशयवचनप्रदर्शने, नि० चू० ४ उ० । आधिक्ये, आचा० १ शु० १ अ० ४ उ० । संक्षेपेण आख्याने, चशब्दात्त्वचित्केचित् संक्षेपेण आख्यायन्ते । सं० । "चः पुंसि चेतने चन्द्रे, चौरैः हौ चारुदर्शने ।" "चान्वाचयसमाहारे-तरेतरसमुच्चये । समासाप्यव्ययम्" एका० । पुं० । तुरुक्के भरे, रुधिरं, त्रि० । विमलार्थे, अव्य० मिथोयोगे, एका० । "चः पुंलिङ्गे निशानार्थे, तुरुक्के तस्करे भरे । चा शोभायां स्त्रियामुक्ता, रुधिरं च नपुंसके ॥ चशब्दस्त्रिषु लिङ्गेषु, विमलार्थेऽव्ययः स्मृतः । समुच्चयान्वाचययोः, पक्षान्तरनिरूपणे ॥ समासिके समाहारे, मिथो योगेऽप्युदाहृतः ।" एका० । च-एनेशे, कच्छपे, त्रि० । दुर्जने, निर्वाजि, अव्य० । तुल्यत्वे हेतौ, विनियोगे, वाच० ।

चङ्गं—त्यक्त्वा-अव्य० । त्यागं कृत्वेत्यर्थे, जीवा० १ अधि० ।

चङ्कण-च्युत्वा-त्यक्त्वा-अव्य० । च्यवनं कृत्वेत्यर्थे, उत्त० ६ अ० । त्यक्त्वा विहायेत्यर्थे, पञ्चा० १६ विव० । "चङ्कण गारवासं, चरित्तिष्ठो तस्स पालणाहं ।" पं० व० १ द्वार । आचा० ।

चङ्ग-चैत्य-न० । चित्याया इदम् अण् । "अइदैत्यादौ च" ॥ ८१ ॥ १५१ ॥ इति पेतः 'अइ' इत्यादेशः । एत्वापवादः । प्रा० १ पाद । "त्यो-ऽचैत्ये" ॥ ८८ । २ । १३॥ इह अचैत्य इति पर्युदासान्न चः । प्रा० २ पाद । ग्रामादिप्रसिद्धे महावृक्षे, देवावाने वृक्षे, जनानां सजास्थतर्पे, आपनने, चित्ताचिह्ने, जनसभायां, यज्ञस्थाने, जनानां विश्रामस्थाने, देवस्थाने च । वाच० ।

चैत्र-पुं० । चित्रानकृत्रेण युक्ता पौर्णमासी चैत्री, साऽस्मिन्मासे अण् । "चैत्रादौ वा" ॥ ८ । १ । १५२ ॥ इति एतो वा इरादेशः । प्रा० १ पाद । स्वनामख्याते शुक्रप्रतिपदादिदर्शान्तरूपे मासे, वाच० ।

चङ्गा-च्युत्वा त्यक्त्वा-अव्य० । च्यवनं कृत्वेत्यर्थे, स्या० ८ उ० । कल्प० । भ० । त्यागं कृत्वेत्यर्थे, आचा० १ शु० ६ अ० २ उ० । भ० । औ० ।

चङ्गाण-त्यक्त्वा-अव्य० । त्यागं कृत्वेत्यर्थे, "कणकुण्ठं चङ्गाणं विष्टं भुजइ सूर्ये (५)" उत्त० १ अ० ।

चङ्गु-त्यक्त्वा-न० । अव्य० । त्यागं कृत्वेत्यर्थे, "स देवगंधर्वमणुस्मपूश्ये, चङ्गु देहं मलपंकपुष्पयं (४८)" उत्त० १ अ० ।

चउकङ्गी-चतुष्काष्टी-स्त्री० । चतुरस्राकारे काष्ठचतुष्टये, "चउकङ्गी काष्ठं कोणे यदश्रो वज्जति" नि० चू० १ उ० ।

चउकपसेगसित्त-चतुष्कल्पसेकसित्त-त्रि० । चतुर्भिः सेकविषैः कल्पैः सित्ते ओदने, चत्वारश्च कल्पाः सेकविषया रसवतीशास्त्राभिज्ञेयेभ्यो भावनीयाः । जी० ३ प्रति० ।

चउकारणपरिसुद्ध-चतुष्कारणपरिसुद्ध-त्रि० । निर्णयहेतुचतुष्कनिर्णयतदोषाभावे, "चउकारणपरिसुद्धं, कसउदतावतालणाप य । जं तं विसघातिरसा-यणादिगुणसंजुयं होइ" ॥ ३६ ॥ पञ्चा० १४ विव० ।

चउकारणमंजुत्त-चतुष्कारणसंयुक्त-त्रि० । चतुर्भिः कारणैः संयुक्ते कारणचतुष्कसहिते, उत्त० ।

"मोक्षमगगई तच्च, सुणह जिणभासियं ।

चउकारणसंजुत्तं, नाणदंसणवक्खणं" ॥ उत्त० ।

"नाणं च दंसणं चव, चरित्तं च तवो तथा ।

एस मग्गो त्ति पन्नत्तां, जिणहिं वरदंसिहि" ॥

एष चतुष्कारणरूपो मोक्षमार्गो जिनैः कवद्विभिस्तीर्थकैश्च प्रकृतः । उत्त० २८ अ० ।

चउक-चतुष्क-त्रि० । चत्वारि परिमाणमस्येति चतुष्कः । "संख्याडतेश्चाऽशंतिष्ठः कः" ॥ ६ । ४ । १३० ॥ इति (हैम०) कः प्रत्ययः । पि० । "संख्याया अतिशदन्तायाः कन्" ॥ ५ । १ । २२ ॥ इति (पाणि०) कन् । उत्त० १ अ० । चतसृणां रथ्यानां समागमे, वृ० १ उ० । चतुष्पथयुक्ते स्थाने, ज्ञा० १ शु० १ अ० । यत्र रथ्या चतुष्टयं मिश्रति । कल्प० ४ कृण । भ० । औ० । रा० । "चउकचचरं चउम्मुडं" औ० । स्था० । अनु० । जं० । ज्ञा० । आ० म० । "स्त्रिप्पामेव मो देवाणुप्पिया ! विजयाए रायहाणीए संघारुणेषु पत्तिपसु य चउकसु य ।" जी० १ प्रति० । स्थापना—+ "साले चउकं दव्वे, पाउरणाजयणभो-यणादीसु । भावेउ ओइसीत्तं, अजिक्ख-मासेवाणा चेव ॥" सूव० १ शु० ९ अ० । "चउक्को कम्ममासओ" इत्यादि । चतसृभिः काकिणीनिर्निष्पन्नत्वात् । चतुष्के, अनु० । चतुर्भिः स्तम्भैः कायति, कै-कः । चतुःस्तम्भयुक्ते मण्डपे, वाच० ।

चउकनड्य-चतुष्कनायिक-न० । नयचतुष्काभिप्रायतश्चित्त्यमाने सूत्रे, स० ।

चउकर-चतुष्कर-त्रि० । चत्वारः करा यस्येति चतुष्करः । चतुर्भुजे देवे, उत्त० ८ अ० ।

चउक्कसाओवगय-चतुष्कपायोपगत-त्रि० । क्रोधाद्युदयवशगते, पा० ।

चउक्कसायावगय-चतुष्कपायापगत-त्रि० । अपगतक्रोधादिक-

बायो यः सः । दश० ८ अ० १ उ० । क्रोधादिनिरोधकर्तरि,
दश० ८ अ० १ उ० ।

चउकाल-चतुष्काल-पुं० । दिवसरजनिप्रथमचरमयामेषु, आच०
४ अ० । “ चउकालं सज्जायं करित्तप । ” स्था० ४ ठा० १ उ० ।

चउकोण-चतुष्कोण-त्रि० । चतुरस्रे, “ सउत्ताराओ मणिसु-
वकाओ चउकोणाओ ” चत्वारः कोणा यासां ताश्चतुष्कोणाः ।
एतच्च विशेषणं वापीकूपान् प्रति कृष्यम् । रा० । ज० । ज० ।

चउगइय-चतुर्गतिक-त्रि० । चतसृणां गतीनामन्यतमस्यां गतौ
विद्यमाने, पं० सं० ५ द्वार । कचउपे, पुं० । स्त्री० । हेम० । वाच० ।
चउगाउय-चतुर्गव्यूत-न० । गव्यूतचतुष्टये, “ चउगाउप जा-
यणे पण्णत्ते । ” स० ४ सम० ।

चउगुरुग-चतुर्गुरुक-पुं० । चत्वारश्च ते गुरुकाश्चतुर्गुरुकाः ।
“ आयरियगिगणवच्चल्लं ण करेति चउ गुरुगा, पत्तेयं खमगस्स
पाहुणगस्स वच्चल्लं ण करेति चउव्वहगा । ” नि० चू० १ उ० ।
चउचलणपट्टाण-चतुश्चरणप्रतिष्ठान-त्रि० । चतुर्भिश्चरणैः
प्रतिष्ठिते, “ चउचलणपट्टाणा, गोहिंया पंचमं सरं । आडंबरो
य धेवययं, महाजेरी य सत्तमं ॥ २ ॥ ” चतुर्भिश्चरणैः प्रतिष्ठानं त्रुवि
यस्याः सा । स्था० ७ ठा० । अनु० ।

चउचामरवाल-चतुश्चामरवालवीजिताङ्ग-त्रि० । चतुर्णां
चामराणां बाह्वैर्वीजितमङ्गं यस्य स तथा । चामरचतुष्ककेशै-
र्वीजितविग्रहे, भ० ७ श० ६ उ० ।

चउज्जाइया-चतुर्थ्यायिका-स्त्री० । घटकस्य रसमानविशेषस्य
चतुर्थभागमात्रे मानविशेषे, भ० ७ श० ८ उ० ।

चउट्ट-चतुर्थ-त्रि० । “ स्त्यानचतुर्थ्यं वा ” ॥ ८ । १ । ३३ । एषु
संयुक्तस्य टो वा भक्ति । प्रा० २ पाद । चतुर्णां पूरणः ।
येन चतुःसंख्या पूर्यते तादृशे तुरीये, वाच० ।

चउट्टाणपरिणामपज्जत्त-चतुःस्यानपरिणामपर्याप्त-न० । चातुर-
क्ये, जी० ३ प्रति० । (चातुरक्कगोखीर' शब्दे व्याख्याऽस्य वक्ष्यते)

चउणउइ-चतुर्नवति-स्त्री० । चतुरधिकायां नवतिसंख्यायाम्,
“ चउणउइसहस्साइ, उप्पणहियं सयं कत्ता । ” स० ८३ सम० ।

चउणयय-चतुर्नयक-न० । संग्रहव्यवहारक्रजुसूत्रशब्दरूपनयचतु-
ष्टयोपेते, संग्रहादिनयचतुष्टयेन चिन्त्यमाने, न० ।

चउणाणोवगय-चतुर्ज्ञानोपगत-त्रि० । मतिश्रुतावधिमनःपर्याय-
ज्ञानरूपज्ञानचतुष्टयसमन्विते, च० प्र० १ पाहु० । रा० । केवलज्ञा-
नवर्जज्ञानचतुष्कसमन्विते, भ० १ श० १ उ० ।

चउणारीओमिणण-चतुर्नार्यवमान-न० । चतुःसंख्या नार्यः
स्त्रियः चतुर्नार्यः, ताभिर्मङ्गल्याभिः “ ओमिणणं ति ” अवमानं
प्रोक्षणकं लोकशास्त्रसिद्धं चतुर्नार्यवमानं भवति । चतसृभिर्नार्य-
भिः क्रियमाणे प्रोक्षणके, पञ्चा० ८ विव० ।

चउणाप-चतुर्नामन्-न० । आगमादिचतुष्प्रकारैर्निष्पन्ने
नाथिन, अनु० ।

से किं तं चउणामे ? चउणामे चउव्विहे पाण्णत्ते । तं जहा-
आगमेणं होवेणं पयईएणं विगारेणं । से किं तं आगमेणं ?
आगमेणं पञ्चानि पयांसि कुएणानि, से तं आगमेणं । से किं तं

होवेणं ? होवेणं ते अत्र, तेऽत्र, एतो अत्र पटोऽत्र, घटो अत्र, घटो-
ऽत्र, से तं होवेणं । से किं तं पयईए ? पयईए अग्नी । एतौ, पटू
इमौ, शास्त्रे एते, माले इमे, से तं पयईए । से किं तं विगारेणं ?
विगारेणं दएणस्य अग्रं-दएणाग्रं, सा आगता-साऽऽगता,
दधिइदम्, दधीदम्, नदीइह, नदीह, मधु उदकम्-मधूदकम्,
बधू उह-बधूह । से तं विगारेणं । से तं चउणामे ॥

“ से किं तं चउनामे ” इत्यादि आगच्छतीत्यागमोऽन्वागमादिस्तेन
निष्पन्नं नाम, यथा-“ पञ्चानीत्यादि ” “ धुदस्वरादीसुः ” । इत्यनेनात्र
त्वागमस्य विधानात् । उपलक्षणमात्रं चेदम्-संस्कार उपस्कार
इत्यादेरपि सुडाद्यागमनिष्पन्नत्वादिति । लोपो वर्णापगमरूप-
स्तेन निष्पन्नं नाम-यथा तेऽत्रेत्यादि । “ एदोत्तरः पदात्ते ” इत्यादि-
ना अकारस्येह लुप्तत्वात् । नामत्वं चात्र तेन तेन रूपेण नमन्नास्ते
इति व्युत्पत्तेरस्त्येवेतीत्यमन्यत्रापि वाच्यम् । उपलक्षणं चेदम्-
मनस् ईषा-मनीषा बुद्धिः । भ्रमतीति भूरित्यादेरपि लकारमका-
रादिवर्णलोपेन निष्पन्नत्वादिति । प्रकृतिः स्वभावो वर्णलोपाद्य-
जावः तथा निष्पन्नं नाम, यथा-अग्नी एतावित्यादि “ द्विवचनमनौ ”
इत्यनेनात्र प्रकृतिभावस्य विधानात् । निदर्शनमात्रं चेदम्-सरसि-
जं, कण्ठे कालः इत्यादीनामपि प्रकृतिनिष्पन्नत्वादिति । वर्णस्या-
न्यथाजावापादनं विकारः, तेन निष्पन्नम्-दएणस्याग्रं, दएणाग्रमि-
त्यादि । “ समानः सवर्णे दीर्घो भवति ” इत्यादिना दीर्घत्ववृत्तस्य
वर्णविकारस्येह कृतत्वात्, उदाहरणमात्रं चैतत्, तस्करः पोमशो-
त्यादेरपि वर्णविकारसिद्धत्वादिति । तदिह यदस्ति तेन सर्वेणापि
नाम्ना आगमनिष्पन्नेन वा लोपनिष्पन्नेन वा प्रकृतिनिर्वृत्तेन वा
विकारनिष्पन्नेन वा भवितव्यम्, इत्यादिनाम्नामपि सनिष्कृत्वा-
न्नामचतुर्था “ तुजमाहेत्यादि ” वचनात् । ततश्चतुर्गिरप्येते सर्वस्य
संग्रहाच्चतुर्नामदमुच्यते, “ से तं चउनामेति ” निगमनम् । अनु० ।

चउतंतुय-चतुस्तन्तुक-न० । तन्तुचतुष्टये, पञ्चा० ८ विव० ।

चउतीस-चतुस्त्रिंशत्-स्त्री० । चतुरधिकायां त्रिंशत्संख्यायाम्,
“ चउतीसवुद्वयणातिसेसपत्ते ” चतुस्त्रिंशद्गुणानां जि-
नानां (वयणं ति) वचनप्रमुखः सर्वस्वभावाऽनुगतं वचनं
धर्मावबोधकरमित्यादिनां कस्वरूपा येऽतिशेषास्तान् प्राप्तो
यः स तथा । औ० ।

चउत्य-चतुर्थ-त्रि० । चतुःसंख्यापूर्वके चत्वरि, विपा० १ शु०
३ अ० ।

चउत्यनत्त-चतुर्थभक्त-न० । केवलमेकं पूर्वदिने, द्वे उपवासदिने,
चतुर्थे पारणकदिने भक्तं भोजनं परिहरतो यत्र तपसि तच्च-
तुर्थभक्तम् । प्रवृत्तिस्तु चतुर्थभक्तशब्दस्यैकोपवासं, स्था० ३
ठा० ३ उ० । पञ्चा० ।

तेषु चतुर्थभक्तं प्रायश्चित्तम्—

सहसाऽणानोमेण व, जेषु पक्कमणमभिहियं तेसु ।
आजोमेण वि बहुमो, अइप्पमाणे य निव्विगई ॥ ४४ ॥

धावणेनवणसंघरि-सगमणकिङ्काकुहावणाइसु ।

उक्किङ्गीयळेलिय-जीवरुआइसु य चउत्था ॥ ४५ ॥

सहसाऽनाभोगे प्रागुक्तस्वरूपः, सहसाऽनाभोगेन वा येषु वा-
सितचित्तेषु आनकेषु प्रतिक्रमणार्हं प्रायश्चित्तमभिहितं, तेषु आ-

नकेषु मध्ये आभोगेनापि, कोऽर्थः?—जानन्नपि, बहुशः पुनर्यदा सेवते अतृप्यन्, अतिमात्रं वा तदेवासेवते, तत्र सर्वत्र निर्विकृतिकं प्रायश्चित्तम् अनन्तरगाथायां जानतः पौनःपुन्यासेवायां प्रायश्चित्तमुक्तम्, सा च शैक्षस्य दुर्दान्तस्य संभवति, दुर्दान्तश्च धावनार्थकमपि कुर्यात् ॥ ४४ ॥ अतस्तदर्थमाह—(धावणे त्ति) धावनमतिवेगन गमनं, रूपनं वरणमायुद्धनं, सङ्घर्षगमनम्—आवयोः कः शीघ्रगतिरिति स्पष्टया गमनं समर्थोऽस्थितस्य वाऽयनं, क्रीडा सारिचतुरङ्गयुताद्याः (कुहावणत्ति) कुहविस्मापनं, अदन्तस्य धुरार्दत्वादिनि “ईषिपन्थासिद्धिभिर्दिकारितान्तेभ्यो युः” इति युप्रत्ययः । कुहनादिविस्मयकारिणः, दन्तक्रिया इन्द्रजालगोलकखेदनाद्याः, आदिशब्दात् समस्याप्रहेलिकादयो गृह्यन्ते, उत्कृष्टिर्व्यकारपूर्वकः कलकलः, गानं गानं, छुन्नितं सिएटतं तस्करसंज्ञा, जीवरुतं मयूरमार्जारशुकसारादिलपितम्, आदिशब्दादजीवरुतम् अरघदृशकटपाटुकादिशब्दरूपं, चः समुच्चये, एतेषु सर्वेषु शुक्तिरुच्चतुर्थम् ॥ ४५ ॥ जात० ।

चउत्थभक्तिय-चतुर्थनक्तिक-त्रि० । केवलमेकं पूर्वदिने द्वे उपवासदिने चतुर्थं पारणकदिने भक्तं जोजनं परिहरतो यत्र तपसि तच्चतुर्थभक्तं, तद्यस्यास्ति स चतुर्थभक्तिकः । प्रवृत्तिस्तु चतुर्थभक्तशब्दस्य एकाद्युपवासे इति । स्था० ३ ठा० ३ उ० । एकान्तरोपवासिनि साधौ, कल्प० ८ कृण ।

चउत्थी-चतुर्थी-स्त्री० । चन्द्रस्य चतुर्थकलायाः प्रवेशनिर्गमनरूपक्रियाऽऽत्मकतिथौ, व्याकरणोक्तेषु ‘डे भ्याम् भ्यस्’ इति प्रत्ययेषु च । वाच० । “चाउहसि पन्नरसि च, जिज्जा अट्टमि च नवमि च । छुटि च चउत्थि च, वारसि च डुण्हं पि पक्खणं । ७। ८० ५० ५० । ज्यो० । विशेष० । “चउत्थी संपयावणे” संप्रदानं चतुर्थी । अनु० । यथा—भिक्षवे भिक्षां दापयति ददाति वेति । संप्रदानस्योपलक्षणत्वादेवं—“नमःस्वास्तिस्वाहास्वधाऽद्यं य-ष्योगाच्च” ॥ २ । ३ । १६ ॥ इति चतुर्थी भवति । स्था० ८ ठा० । नमो देवेभ्यः स्वाहा, अग्नये, इत्यादिषु संप्रदाने चतुर्थी भवतीत्येके । अन्ये तु उपाध्यायाय गां ददाति इत्यादिष्वेव संप्रदाने चतुर्थीमिच्छन्ति । अनु० ।

चउदंत-चतुर्दन्त-पुं० । चत्वारो दन्ता अस्य । पेरावते इन्द्रगजे, वाच० । स्था० । कल्प० ।

चउदंसण-चतुर्दशन-न० । चतुर्णां दर्शनानां चक्षुरादीनां समाहारं, दर्शनं । चतुर्दशनाऽचतुर्दशनावधिदर्शनकेवलदर्शनरूपे, कर्म० २ कर्म० ।

चउदेवसेण-चतुर्देवसेन-पुं० । “जम्हा देवा सेणं, पडियमीउ पुव्वसंगइया । ताहं चउदेवसेणो, देवासुरपूजितो नाम” ॥ ४६ ॥ विमलवाहननमितीर्थकरे, ति० ।

चउदसपुव्वि-चतुर्दशपूर्विण-पुं० । चतुर्दश पूर्वाणि विद्यन्ते यस्य, तेनैव तेषां रचितत्वात्, असौ चतुर्दशपूर्वीः । श्रुतकेवलानि, च० प्र० १ पाद० । जं० । चतुर्दशपूर्विणः पदस्थानपतित्वम् । नि० च० १५ उ० । विशेष० ।

जं चोदसपुव्वधरा, छट्ठाणगया परोप्परं होति ।

तेण उ अणंतजागो, पन्नवणिज्जाण जं सुत्तं ॥ १४५ ॥

यद्यस्मात्कारणं चतुर्दशपूर्वधराः पदस्थानपतिताः परस्परं २६३

प्रयान्ति, हीनाधिक्येनेति शेषः । तथाहि—सकलाभिलाष्यवस्तुवेदितया य उत्कृष्टचतुर्दशपूर्वधरः, ततोऽप्यो हीन-हीनतरादिरागमे इत्थं प्रतिपदितः । तद्यथा—“अणंतभागहीणे वा, असंखेज्जभागहीणे वा, संखेज्जभागहीणे वा, संखेज्जगुणहीणे वा, असंखेज्जगुणहीणे वा, अणंतगुणहीणे वा ।” यस्तु सर्वस्तोकाऽभिज्ञाप्यवस्तुज्ञायकतया सर्वजघन्यः, ततोऽप्युत्कृष्ट उत्कृष्टतरादिरप्येवं प्रोक्तः । तद्यथा—“अणंतजागवभहिप वा, असंखेज्जजागवभहिप वा संखेज्जजागवभहिप वा संखेज्जगुणवभहिप वा असंखेज्जगुणवभहिप वा, अणंतगुणवभहिप वा ।” तद्वदयतः परस्परं पदस्थानपतिताश्चतुर्दशपूर्वधराः, तस्मात्कारणात् यत् सर्वं चतुर्दशपूर्वधरणं, तत् प्रज्ञापनीयानां भावानामनन्तभाग एवेति । यदि पुनर्यावन्तः प्रज्ञापनीया भावास्तावन्तः सर्वेऽपि सूत्रे निबद्धा भवेयुः, तदा तद्वदिनां तुल्यतैव स्यात्, न पदस्थानपतितत्वमिति भावः, इति गाथार्थः ॥ १४२ ॥ विशेष० ।

चतुर्दशपूर्विणो विकुर्वणा-

पञ्च एणं जंते ! चोदसपुव्वी घडाओ घरुसहस्सं पमाओ पडसहस्सं कडाओ करुसहस्सं रहाओ रहसहस्सं उत्ताओ उत्तसहस्सं दंमाओ दंरुसहस्सं अभिनिव्वट्टेत्ता उवदंसेत्तए ? । इत्ता पञ्च । से केणट्टेणं पञ्च चोदसपुव्वी० जाव उवदंसेत्तए ? । गायमा ! चोदसपुव्विस्स एणं अणंताइं दव्वाइं उकारियाभेएणं जिज्जमाणाइं लप्पाइं पत्ताइं अभिसमप्पागयाइं जवन्ति, से तेणट्टेणं० जाव उवदंसिच्तए, सेव भंते भंते त्ति ॥

(घडाओ घडसहस्सं ति) घटादवधेर्घटनिष्ठां कृत्वा घटसहस्रम् (अभिनिव्वट्टेत्ता) अभिनिवर्त्य विधाय श्रुतसमुत्थलब्धिविशेषेण उपदर्शयितुं प्रभुरिति प्रश्नः । (उक्कारियाभेएणं ति) इह पुद्गलानां भेदः पञ्चधा भवति, खण्णादिभेदात् । तत्र खण्णभेदः खण्णशो यो भवति षोष्ठादेरिव, प्रतरभेदोऽभ्रपटलानामिव, चूर्णिकाभेदस्तिलादिचूर्णवत्, अनुतटिकाभेदोऽवटतभेदवत्, उत्कारिकाभेदः परण्डवोजानामिवेति, तत्रोत्कारिकाभेदेन भिद्यमानानि (दव्वाइं ति) लब्धिविशेषात् ग्रहणविषयतां गतानि । (पत्ताइं ति) तत् एव गृहीतानि (अभिसमप्पागयाइं ति) घटादिरूपेण परिणमयितुमारब्धानि, ततस्तैर्घटसहस्रादि निर्वर्त्तयति, आहारकशरीरवन्निर्वर्त्य च दर्शयति जनानाम्, इह चोत्कारिकाभेदग्रहणं तद्विज्ञानामेव ख्याणां विवर्त्तितघटादिनिष्पादनसामर्थ्यमस्ति, नान्येषामिति कृत्वेति ॥ भ० ५ श० ४ उ० ।

चउदह-चतुर्दश-त्रि० । “संख्यागद्दे रः” ॥ ८ । १ । ११६ ॥ संख्यावाचिनि गज्जदशब्दे च दस्य रो भवति । इह असंयुक्तस्यैवत्युक्तेर्देह ! प्रा० १ पाद । चतुरधिकदशसंख्याभेदे, तत्संख्याते पदार्थे च । वाच० ।

चउदिस-चतुर्दिक-न० । दिकचतुष्टये, “माणसुत्तरस्स णं पव्वयस्स चउदिनि चत्तारि कूरा पक्खा” चतसृणां दिशां समाहाश्चतुर्दिक, तस्मिंश्चतुर्दिशि, अनुस्वारः प्राकृतत्वात् । स्था० १ ठा० १ उ० ।

चउप्पा-चतुर्प्पा-अव्य० । प्रकारे धा च । चतुष्पकारे, वाच० । पञ्चा० ।

चउधानय-चतुर्धातुक-त्रि० । चतुर्भिर्धातुभिर्निष्पन्ने, सूत्र० ।

बौद्धाश्चतुर्धातुकमिदं जगद्गुरित्येतद्दशयितुमाह—

पुढवी आउ तेऊ य, तदा वाऊ य एगओ ।

चत्तारि धाउणो रुवं, एवमाहंसु अचेटे ॥ १८ ॥

पृथिवीधातुरापश्च धातुस्तथा तेजो वायुश्चेति, धारकत्वात्पोषकत्वाच्च धातुत्वमेवम् । (एगउ च्ति) यदैते चत्वारोऽप्येकारपरिणतिं विध्नति कायाकारतया, तदा जीवव्यपदेशमश्नुवन्तः । तथा चोचुः-चतुर्धातुकमिदं शरीरं, न तद्व्यतिरिक्त आत्माऽस्तीति । (एवमाहंसु अचेटे च्ति) अर्चटा बौद्धविशेषा एवमाहुरभिहितवन्त इति । क्वचित् “जाणुगा” इति पाठः । तत्राप्ययमर्थः-जानका इति नो वयं किलेत्यभिमानाग्निदग्धाः सन्त एवमाहुरिति संबन्धनीयम् । अफलवादित्वं चैतेषां क्रियाकृणु एव कर्तुः सर्वात्मना नष्टत्वात् क्रियाफलेन सम्बन्धाभावादवसेयम् । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । (अस्मिन्नेव भागे ७०५ पृष्ठ ‘स्वणिय’ शब्दे कृणिकत्वं निराकृतम्) तदेवं क्षणिकस्य विचाराक्रमत्वात्परिणामानित्यपक्व एव ज्यायानिति । एवं च सत्यात्मा परिणामी ज्ञानाधारो भवान्तरयायी ज्ञानेभ्यः कथञ्चिद्व्यं एव शरीरेण सहायोऽन्योऽन्यानुवेधादनन्योऽपि । तथा सदेतुकोऽपि नारकतिर्यङ्मनुष्यामरभवोपादानकर्मणा तथा तथा विक्रियमाणत्वात् पर्यायरूपतयेति, तथाऽऽत्मस्वरूपाप्रच्युतेर्नित्यत्वाद्देतुकोऽपीति । आत्मनश्च शरीरव्यतिरिक्तस्य साधितत्वाच्चतुर्धातुकमात्रं शरीरमेवेदमित्येतदुन्मत्तप्रलपितमपकर्णयितव्यमित्यलं प्रसङ्गेनेति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

चउपत्य-चतुष्प्रत्य-न० । चत्वारः प्रस्थाः समाहृताश्चतुष्प्रत्यम । आढके, तोल्यत्वाच्चिन्तायां पञ्चाशत्पलेषु, ज्यो० २ पाहु० ।

चउपाल-चतुष्पाल-न० । ‘चउपालका’-अभिधानप्रहरणकोशे ।

“सूर्याभस्स देवस्स चउपाले णामं पहरणकोसे ।” रा० ।

चउपुरिसपविजत्तगइ-चतुष्पुरुषप्रविजत्तगति-स्त्री० । चतुर्धातुपुरुषाणां प्रविजत्तगतौ, प्रज्ञा० ।

से किं तं चउपुरिसपविजत्तगती ? चउपुरिसपविजत्तगती से जहानामए चत्तारि पुरिमा समगं पज्जवड्डिया समगं पड्डिता, विसमं पड्डिता विसमं पज्जवड्डिया, सेत्तं चउपुरिसपविजत्तगती ।

चतुर्धातुपुरुषाणां प्रविजत्तगतिः चतुष्पुरुषप्रविजत्तगतिः, तच्चतुर्धात्वस् “समगं पज्जवड्डिया” इत्यादिना हेयम् । प्रज्ञा० १६ पद ।

चउप्पइया-चतुष्पादिका-स्त्री० । जुजपरिसर्पिणीभेदे, जी० २ प्रति० ।

चउपज्जाय-चतुष्पर्याय-त्रि० । चत्वारः पर्यायाः नामाकारद्रव्यभावलक्षणा यत्र तच्चतुष्पर्यायम् । नामादिचतुर्विधनिक्षेपनिक्षेपे, विशेष० । (‘निकलव’ शब्देऽस्य व्याख्या द्रष्टव्या)

चउप्पकोयार-चतुष्प्रत्यवतार-त्रि० । चतुर्षु भेदवृत्तकणालम्बनानुप्रेक्षालक्षणेपु पदार्थेषु प्रत्यवतारः समवतारो विचारणीयत्वेन यस्य तच्चतुर्विधप्रत्यवतारम् । भ० २५ श० ए उ० । ग० । स्था० । “चउपडोयारं नाम एकेकं तत्थ चउव्विदं” नि० चू० ४ व० ।

चउप्पद-चतुष्पद-पुं० । चत्वारि पदानि पादा येषां ते । स्था० १० ठा० । अश्वादौ, नि० चू० ३ उ० । चतुष्पदा दशधा-“गायी महिसी उट्ठी, अय एलग आस आसतरगा य । घोरुग गद्दह हत्थी, चउप्पदा हौति दसधा उ ॥” नि० चू० २ उ० । एते प्रतीता नवरमस्यां वाहीकादिदेशोत्पन्ना जात्या अश्वाः, अश्वतरा वेगसरा अजात्या घोटकाः । घ० २ अधि० । आवा० । स० । आ० चू० । सूत्र० । विशेष० । दश० । आव० । अनु० ।

चतुष्पदमाह-

गायी महिसी उट्ठी, अय एलग आस आसतरगा य ।

घोरुग गद्दह हत्थी, चउप्पयं होइ दसधा उ ॥ २३ ॥

गौर्महिषी उट्ठी अजा एडका अश्वा अश्वतराश्च घोटका गद्दहा हस्तिनश्चतुष्पदं भवति दशधा तु । एते गवादयः प्रतीता एव, नवरमश्वा वाहिकादिदेशोत्पन्ना जात्याः, अश्वतरा वेगसरा अजात्या घोटका इति गाथार्थः । दश० ६ अ० ।

चउव्विहा चउप्पया पणत्ता । तं जहा-एगखुरा दुखुरा गंणीपदा सणहपदा ।

चतुष्पदाः स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्चः, एकः खुरः पादे पादे येषां ते एकखुरा अश्वादयः, एवं द्वौ खुरौ येषां ते तथा ते च गवादयः, गएमी सुवर्णकारादीनामधिकरणी गरिम्मा, तद्व्यपदानि येषां ते तथा ते हस्यादयः (सणहपय च्ति) सनखपदा नास्तरा सिंहादयः । स्था० ४ ठा० ४ उ० । स० । वयादिषु करणेषु नवमे करणे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । “अमावासाए दिवा चउप्पयं” अमावास्यायां दिवा चतुष्पदं करणम् । आ० म० प्र० । आ० चू० । विशेष० ।

चउप्पययल्लयरपचिंदियतिरिक्खजोणिय-चतुष्पदस्थलचर-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक-पुं० । चत्वारि पदानि पादा येषां ते चतुष्पदास्ते च ते, स्थले चरन्तीति स्थलचराश्चेति चतुष्पदस्थलचरास्ते च ते पञ्चेन्द्रियाश्चेति विप्रहः, पुनस्तिर्यग्योनिकाश्चेति कर्मधारयः । स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजंघेषु, स्था० १० ठा० । सूत्र० । (एवमाहार ‘आहार’ शब्दे द्वितीयभागे ४९६ पृष्ठ उक्तः)

चउप्पयविहिपरिमाण-चतुष्पदविधिपरिमाण-त्रि० । चतुष्पदानामुपभोगपरिमाणे, उपा० १ अ० । (‘आणंद’ शब्दे द्वितीयभागे १०६ पृष्ठ सूत्रं द्रष्टव्यम्)

चउप्पया-चतुष्पद्या-स्त्री० । पौषीपूर्णमायास, चतुष्पद्या पौरुषी स्यात् । चतुर्जिः पदैर्गम्यमाने दिनप्रहरे, उत्त० २६ अ० ।

चउप्पदी-चतुष्पदी-स्त्री० । स्थलचरतिर्यग्विहिभेदे, “से किं तं चउप्पदीओ ? चउप्पदीओ चउव्विहाओ पणत्ताओ । तं जहा-एगखुरीओ जाव सण्णपइओ ।” जी० २ प्रति० । चतुश्चरणात्मके पद्ये, वाच० ।

चउप्पुरुय-चतुष्पुटक-न० । चतुर्भिः पुटकैरुपेतं, “सयमेव चउप्पुरुयं दारुमयं ।” भ० ३ श० २ उ० ।

चउव्वग-चतुर्वर्ग-पुं० । चतुर्णां वर्गं, आवा० २ श्रु० २ चू० । चतुर्णां धर्माधकाममोक्षाणां वर्गः समुदायः । धर्माधकाममोक्षेषु चतुर्षु पुरुषार्थेषु, वाच० ।

चउभाग-चतुर्भाग-पुं० । पादे, चतुर्थीशे, स्था० ३ ठा० ४ उ० ।
चतुर्भुज-चतुर्भुज-पुं० । चत्वारो भुजा इस्ता अस्य । नारायणे,
वाच० । “दृष्ट्वा तत्रो जणणी, चउभुयपुत्तमभुयमण्णं ” ॥
सूत्र० १ शु० ३ अ० १ उ० ।

चउभंग-पुं०-चतुर्भङ्ग-स्त्री० । न० । चत्वारो भङ्गाः समाहृताश्चतु-
र्भङ्गी, चतुर्भङ्गं वा, पुंल्लिङ्गता चात्र प्राकृतत्वात् । चतुर्षु जङ्गेषु
“सुखं णामं एगे सुद्धे, सुखे णामं एगे असुद्धे, असुद्धं णामं एगे
सुद्धे, असुद्धं णामं एगे असुद्धे चउभंगो” स्था० ४ ठा० १ उ० ।

चउजाइया-चतुर्जागिका-स्त्री० । माणिकायाश्चतुर्जागवर्तितात्
चतुष्पष्टिपञ्चमाना चतुर्भागिका । माणिकायाश्चतुर्भागवर्तिनि
रसमानविशेष, अनु० ।

चउमाट्टिया-चतुर्मुत्तिका-स्त्री० । चैलेन कुट्टिनायां मुत्तिकायाम्,
“चेवेण सह मट्टिया कुट्टिया चउमाट्टिया” । नि० चू० १८ उ० ।

चउमुट्टिओय-चतुर्मुष्टिलोच-पुं० । चतुर्मुष्टिकलोच, कल्प० ।

असोगवरपायवस्स अट्ठे० जाव सयमेव चउमुट्टियं
होयं करेइ । करेइत्ता छट्ठेणं जत्तेणं अपाणएणं आसादाहिं
नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं उग्गाणं भोगाणं राड्ढाणं ख-
त्तियाणं चउहिं सहस्सेहिं सद्धिं एणं देवदूममादाय
मुंने भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए ॥ २११ ॥

अशोकवरवृत्तस्य अधः० यावत् आत्मनैव चतुर्मुष्टिकं लोचं
करोति, चतुर्मुष्टिमुष्टिभ्रंश्च कृते सति अवशिष्टाम् एकां
मुष्टिं सुवर्णवर्णयोः स्कन्धयोरुपरि लुण्ठनीं कनककलशोपरिवि-
राजमानां नीलकमलमालामिव विलोक्य दृष्टचित्तस्य श-
कस्य आग्रहेण रक्षितवान् “उत्तेणं” इत्यादि सुगमम् ॥ २११ ॥
कल्प० ७ कण० ।

चउमुह-चतुर्मुख-पुं० । चत्वारि मुखान्यस्य । चतुरानने वेधसि,
चतुर्द्वारे गृहे, न० । चतुर्षु मुखेषु, त्रि० औपधमेदे, पुं० वाच० ।
चतुर्मुखे पथि, यस्माच्चतुर्ष्वपि दिक्षु पन्थानो निस्सरन्ति ।
आ० म० प्र० । जी० । चतुर्द्वारे देवकुलादौ, औ० । भ० ।
कल्प० । स्था० । आचा० । अनु० । ज्ञा० । स्वनामख्याते पाटलि-
पुत्रस्य राज्ञि, “यं एयं च नयरं, पांडुपुत्रं तु विस्सुयं लोए ।
एथं होई राया, चउमुहो नाम नामेण ॥” ज्ञा० १ शु० १ अ० ।

चउपाह-चतुरह-न० । दिनचतुष्टये, आचा० २ शु० ३ अ० १ उ० ।

चउर-चतुर-त्रि० । ब० व० । चत्वरन् । चतुःसंख्यायाम्, चतुः-
संख्यासमन्विते च ।

चतुरशब्दस्य निक्षेपः-

नामं ठवणा दविए, खेत्ते काले य गणण जावे य ।

निक्खेवो य चउएहं, गणनासंखाए अहिगारो ॥ उत्त०

३ अ० ।

तत्र नामस्थापने लुप्ते, द्रव्ये विचार्ये सचित्ताचित्तमिश्राणि द्र-
व्याणि चतुःसंख्यतया विवक्षितानि, क्षेत्रे चतुःसंख्यापरि-
च्छिन्ना आकाशदेशा यत्र वा चत्वारो विचार्यन्ते, काले च च-
त्वारः समयावधिकादयः कालभेदाः यदा चामी व्याख्यायन्ते
गणनायां चत्वार एको द्वौ त्रयश्चत्वार इत्यादि, गणनास्तःपा-

तिनः, भावे चत्वारो मानुषत्वादयोऽन्निधास्यमाना ज्ञावाः । एषां
मध्ये केनाधिकारः?, उच्यते-गणनासंख्ययाऽधिकारः । किमुक्तं
भवति?-गणना चतुर्भिरधिकारस्तैरेव वक्ष्यमाणानामङ्गानां
गण्यमानतया तेषामवोपयोगित्वादिति माथार्थः ॥ उत्त० ३ अ० ।
“चउरंगुलसुप्पमाणकं ववरसरिसग्गोवा” चतुरङ्गुलवक्रणं सुष्ठु
प्रमाणं यस्याः सा तथाविधकम्बुवरसदृशी चान्ततया वलि-
त्रययोगाच्च प्रधानशङ्खसदृशी प्राया कएठो यस्य तथा ।
जी० ३ प्रति० । पुं० । वक्रगतौ, इस्तिशालायां च । कार्यद-
त्ते, आलस्यहीने, निपुणे च । त्रि० । नायकभेदे, पुं० ।
चतुर-अशं० अच् । चतुःसंख्याविशिष्टे, त्रि० वाच० ।
“केसी गायइ मंहर, केसी गायइ खरं च रुक्खं च । केसी
गायइ चउरं, केसि विलवं दुतं केसी ॥” स्था० ७ ठा० ।

चउरंग-चतुरङ्ग-न० । चत्वारि चतुर्गुणितानि (उत्त० ३ अ०)
अङ्गानि मनुष्यादिजावाङ्गानि, (उत्त० ४ अ०) तेषां समाहारः
मानुष्यधर्मश्रुतिश्रद्धातपःसंयमशीर्षचतुष्टयरूपे, व्य० ३ उ० ।
मोक्षोपायसाधनं, उत्त० ३२ अ० ।

नासेती अग्गीतो, चउरंगं सव्वलोयसारंगं ।

नट्ठमि य चउरंगे, न हु सुव्वहं होइ चउरंगं ॥

अग्गीतार्थो निर्यापकः, तस्य कृतभक्तप्रत्याख्यानस्य चतु-
रङ्गं चतुर्णामङ्गानां समाहारः चतुरङ्गम्, कथंभूतमित्याह-स-
र्वलोकसारङ्गम् । अङ्गधरं प्रधानमित्यनर्थान्तरम्, सर्वेषाम-
पि त्रयाणामपि लोकानां यानि अङ्गानि तेषां सारमिति । वि-
शिष्टमङ्गं प्रधानं सर्वलोकसारङ्गाणचतुरङ्गेन पुनः सुव्वजप्रा-
यं जवति चतुरङ्गम्, किं तु सुव्वकादिदृष्टान्तरतिशयेन दुष्प्रा-
प्यं, ततोऽग्गीतस्य समापे भङ्गं न प्रत्याख्येयम् ॥

किं पुण तं चउरंगं, जं नट्ठं दुव्वजं पुणो होइ ।

माणुस्सं धम्मसुतो, सच्चा तवसंजमे त्रिरियं ॥

किं पुनस्तत् चतुरङ्गं यद् नष्टं सत् पुनर्दुव्वजं भवति । सू-
रिराह-मानुष्यं मानुषत्वं, धर्मश्रुतिः धर्मश्रवणं, श्रद्धा, तपसि
संयमे च वार्यमिति । व्य० १ उ० । अङ्ग० । आ० म० । उत्त० ।

चत्तारि परमंगाणि, दुव्वहाणीह जंतुणो ।

माणुस्सत्तं सुई सच्चा, संजममि य वारियं ॥ १॥

“चत्तारि” इत्यादि । चत्वारि चतुःसंख्यानि, परमाणि
च तानि अत्यासन्नोपकारित्वेन । अङ्गानि च मुक्तिकारणत्वेन प-
रमाङ्गानि परमङ्गानि, दुर्लभानि दुःखेन लज्जन्त इति कृत्वा
दुष्प्राप्याणि, इहास्मिन् संसारे, कस्य?, जायत इति जन्तु-
स्तस्य, देहिन इत्यर्थः । पठ्यते च-देहिन इति । कानि पुन-
स्तानि?, मनसि ज्ञेते मानुषोऽथवा मनोरपत्यमिति वाक्ये
“मनोजातावज्जयतौ युक्क वा” । ४ । १ । १६१ । इति अत्रप्रत्ययेष्वा-
गमे च मानुषत्वं मनुजनावः, श्रवणं श्रुतिः, सा चार्थप्रकरणा-
दिभ्यः सामान्यशब्दा अपि विशेषेऽवतिष्ठन्ते इति न्यायाद्-
धर्मविषया, श्रद्धाऽपि तत एव धर्मविषया, संयमे आश्रयविरम-
णाद्यात्मनि, चः समुच्चये, निन्नकमः, ततो विशेषेणेरयति प्रव-
र्तयति आत्मानं तासु तासु क्रियास्त्विति वीर्यं च सामर्थ्यं वि-
शेषम् इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥

तत्र मानुषत्वं दुर्लभं तद्दर्शयितुमाह-

समावन्ना ए संसारे, नाणागोत्तासु जास्सु ।

कम्मा नाणाविहा वट्टु, पुढो विस्संजिया पया ॥ २ ॥

समन्तादापन्नाः प्राप्ताः समापन्नाः । 'णं' इति वाक्यालङ्कारे । कत्याह-संसारे, तत्रापि कथं, नानेत्यनेकार्थो, गोत्रशब्दश्च नामपर्यायः, ततो नानागोत्रास्वनेकाभिधानासु जायन्ते जन्तव आस्विति जातयः कृत्रियाद्याः, तासु । अथवा-जननानि जातयः, ततो जातिषु कृत्रियादिजन्मसु नानाहीनमध्यमोत्तमभेदेनानेकं गोत्रं यासु तास्तथा तासु । अत्र हेतुमाह-अकथ्यन्त इति कर्माणि, ज्ञाना-धरणादीनि, नानाविधानि अनेकप्रकाराणि, कृत्वा निर्वर्त्य. (पुढो) इति पृथक् भेदेन । किमुक्तं भवति?, एकैकशः (विस्संजिया इति) विशरलाक्षणीकत्वात् विश्वं जगद् विभ्रतं पूरयन्ति क्वचित् कदाचिदुत्पत्त्या सर्वजगदव्यापनेन विश्वभूतः । उक्तं च-"णत्थि किर सो पएसो, लाण वालगकोदिमत्तो वि । जम्मण-मरणवाहा, जत्थ जिणहि न संपत्ता" ॥१॥ इदमुक्तं भवति-अवाप्यापि मानुषत्वं स्वकृतविविचक्रकर्मानुजायतः पृथगतभिगिन्य एव भवति, काः?, प्रजा जनसमूहरूपाः, तदनेन प्राप्तमनुष्यत्वानामपि कर्मवशाद्विविधगतगमनं मनुष्यत्वं दुर्लभं-तुरुक्तः । यद्वा-संसारे कर्माणि नानाविधानि कृत्वा पृथगिति भिन्नासु नानागोत्रास्वनेककुलकोट्युपपन्नतासु जातिषु देवाद्युत्पात्तरूपासु समापन्नाः संप्राप्ताः, वर्त्तन्ते इति गम्यते । "णं" इति प्राग्बद्धविश्रम्भताः सज्जातविश्रम्भताः सत्यः, प्रक्रमात्कर्मस्वेव तद्विपाकदारुणत्वापरिज्ञानात् । काः?-प्रजायन्ते इति प्रजाः प्राणिन इति सम्बन्धः । तदनेन प्राणिनां विविधदेवादिभवनवर्गं मूलत एव मनुजत्वदुर्लभत्वे कारणमुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥

अमुमेवार्थं भावयितुमाह-

एगया देवलोएसु, नरएसु वि एगया ।

एगया आसुरं कायं, आहाकम्मेहिं गच्छइ ॥ ३ ॥

(एकदेति) एकस्मिन् शुभकर्मानुभवकाले दीव्यन्ति देवाः, तेषां श्लोका उत्पत्तिस्थानानि देवगत्यादिपुण्यप्रकृत्युदयविषय-तया श्लोक्यन्ते इति कृत्वा तेषु देवलोकेषु, नरान् कायन्ति योग्य-तयाऽऽह्वयन्तीति नरकाः, तेषु रत्नप्रभादिषु नारकोत्पत्ति-स्थानेषु, अपिशब्दस्य चार्थत्वात् तेषु चैकदा शुभानुभवकाले, तथैकदा तथाविधभावनाभावितात्नः करणावसरे, असुराणामय-मासुरस्तमसुरसम्बन्धिनं, चीयत इति कायः, निकायमित्यर्थः । बालतपःप्रभृतिरपि तत्प्राप्तिरिति दर्शनार्थं देवश्लोकांपादानेऽपि पुनरासुरकायप्रदणम् । अथवा-देवश्लोकशब्दस्य सौधर्मादिषु कृत्वात्तदुपादानमुपरितनदेवोपपन्नमिदं चाधस्त्यदेवोपपन्नमिति न पौनरुक्त्यम् (आहाकम्मेहिं ति) आधानमाधा करण-मित्यर्थः । तदुपलक्षितानि कर्माण्याधकर्मणि, तैः किमुक्तं भवति?-स्वयं विदितैरेव सरागसंयममहारम्भासुरजावनादिनि-र्देवनारकासुरगतिहेतुभिः क्रियाविशेषैर्यथाकर्मभिर्वा तत्त-द्वत्यनुरूपचेष्टितैर्गच्छन्ति यान्ति । इति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥

एगया खत्तिओ होइ, तओ चंदाव्वोक्कसो ।

तओ कोरपयंगो य, तओ कुंयुपिपिअिया ॥ ४ ॥

(एकदेति) मनुष्यजन्मानुरूपकर्मप्रकृत्युदयकाले, (ख-त्तिय इति) 'क्षण' हिंसायाम् । क्षणानि कृतानि, तेभ्यस्त्रायत इति क्षत्रियो राजा भवति; तत इति तदन्तरं तको वा प्राणी अपरालः प्रतीतः । यदि वा-शूरेण ब्राह्मण्यां जातश्च परालः,

"वोक्कसो" वर्षान्तरज्जेदः । तथा च वृक्षाः- "वभणसुदीओ जाओ निसातो इति बुच्चति, वंजणेण वेसीए जाओ अंवओ इति बुच्चति, तत्थ निसाएणं जो अंवट्टीए जाओ सो वोक्कसो भण्ति ।" इह च कृत्रियग्रहणादुत्तमजातयः, चण्णाग्रहणादुत्तमजातयः, "वोक्कस" ग्रहणाच्च सङ्कीर्णजातय उपलक्षिताः, ततः मानुषत्वादुत्पत्त्येति शेषः, कीटः प्रतीतः, पतङ्गः शलजः चः समुच्चयं, ततस्तको वा (कुंयुपिपिअिया इति) चशब्दस्य वृत्तान्दि-ष्टत्वात्कुंयुः पिपीअिया च, जयतीति सर्वत्र संबध्यते । शेष-तयर्भेदापवृत्तयं चेतदिति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥

किमिदं पर्यटन्तस्ते निर्विद्यन्ते, न वेत्याह-

एवमावट्टोणोसु, पाणिणो कम्मकिव्विमा ।

न निव्विज्जंति संसारे, सव्वट्टेसु य खत्तिया ॥ ५ ॥

कम्मसंगेहिं समूढा, दुक्खिया बहुवेयणा ।

अमाणसासु जाणीसु, विणिहम्मंनि पाणिणो ॥ ६ ॥

एवममुनोक्तन्यायेन, आवर्तनमावर्तः परिवर्त इति योऽर्थो युषन्ति मिथ्रीभवन्ति कार्मणशरीरेण औदारिकादिशरीरैरासु जन्तवो युषन्ते संवन्ते ता इति वा योनय आवर्तोपलक्षिता योनय-स्तासु, प्राणिनो जन्तवः, कर्मणोत्तरूपेण, किलिषा अधमाः कर्म-किलिषाः, प्राकृतत्वाद्वा पूर्वापरनिपातः । किलिषाणि क्लिष्टतया निकृष्टान्यशुभानुबन्धानि कर्माणि येषां ते किलिषकर्मणो न नि-र्विद्यन्ते कदैतद्विमुक्तिरिति नोद्विजन्ते, क आवर्तयोनय इत्याह-संसारे भवे, केचिच्च के न निर्विद्यन्ते इत्याह-सर्वे च तेषां मनोऽशब्दादयो, धनकनकादयो वा सर्वार्थास्तेष्विव, क्षत्रिया राजानः किमुक्तं भवति?-यथा मनोज्ञानं शब्दादीन् हृज्जानानां तेषां तदर्थोऽभिवर्धते, एवं तासु योनिषु पुनरुत्पत्त्या कलङ्कली-भावमनुभवतामपि भवाभिनन्दिनां प्राणिनामिति; कथमन्य-था न तत्प्रतिघातार्थमुद्यच्छेदुरिति भावः । पाठांतरं वा-"सवच्च इव खत्तिय इति" इवो भिन्नक्रमः, ततः सर्वैः शयनादिजिरर्थः प्रयोजनमस्येति सर्वार्थः, कृत्रियः, स चार्थाङ्गप्राज्यः, तद्वत्ततो यथाऽसौ न निर्विद्यते अर्थात्सर्वार्थान्प्रार्थयमानः, तथैतेऽपि प्रा-णिनः सुखान्यभिलषन्तः, अनिर्विद्यमानाश्च कर्मजिज्ञानावरणीया-दिभिः सङ्गाः सम्बन्धाः कर्मसंयोगास्तैः, यद्वा-कर्माण्युत्तरूपाणि, तत्क्रियाविशेषात्मकानि वा, तथा सज्जन्तेऽमीषु जन्तव इति सङ्गाः, शब्दादयोऽभिष्वङ्गविषयाः, त एव च कर्माणि च सङ्गाश्च कर्मसङ्गास्तैः । समिति भृशं, मूढाः वैचित्र्यमुपगताः समूढा दुः-स्वमसातात्मकं जातमेवामिति दुःखिताः । कदाचित्त्मानसमे-व स्यादत आह-बहुभेदेना वेदनाः शरीरव्यथा येषां ते तथा, मनुष्याणामिमा मानुष्याः, न तथाऽमानुष्यास्तासु नरकनि-र्यगाभयोम्यादिदेवदुर्गतिबंधिनीषु, योनिष्वभिहितरूपासु, विद्वन्ते विशेषेण निपात्यन्तेऽर्थात् कर्मभिः कोऽर्थो न तत उच्चा-रं लभन्ते, प्राणिनो जन्तवः, तदनेन सत्यप्यावर्ते निवेदनाभावात्क-र्मसङ्गसंस्तवात् दुःखहेतुर्नरकादिगत्यनुत्तरणेन प्राणिनां मनुज-त्वं न लभन्त इत्युक्तमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥

कथं तर्हि तदवाप्तिरित्याह-

कम्माणं तु पहाणाए, आणुपुव्वी कयाइ उ ।

जीवा सोहिपणुप्पत्ता, आययंत पणुससयं ॥ ७ ॥

कर्मणां मनुजगतनिबन्धकानां, तुः पूर्वस्माद्विशेषघोतकः,

प्रकृष्टं हानमपगमः प्रहाणं, तस्यायो लाजः प्रहाणायः। तस्मिन् । यद्वा-सूत्रत्वात्प्रहाणौ प्रहाण्या वा तद्विषयकानन्ता-
नुबन्ध्यादिकर्मसु प्रहाणेषु कुनाश्रिदीश्वरानुग्रहादस्तदप्राप्तेः,
अन्यथा हि तद्वैफल्यपत्तिः। अनेन-“अङ्गो जन्तुरनीशोऽय-मात्म-
नः सुखदुःखयोः। ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्, स्वप्नं वा स्वर्गमेव वा ।”
॥१॥ इत्यपास्तं भवति । अथ कथं पुनस्तेषां प्रहाणिरित्याह-आनु-
पूर्व्या क्रमेण, न तु भूगित्येव, तथाऽपि (कयाइ उ चि) नृशब्द-
स्यैवकारार्थत्वात्कदाचिदेव, न सर्वदा, जीवाः प्राणिनः-शुद्धि-
क्लिष्टकर्मविगमात्मिकाम् ‘अनु’ तच्छिघातिकर्मोपगमस्य,
पश्चात्प्राप्ताः, आददते स्वीकुर्वन्ति मनुष्यताम् । पाठान्तरतः
(आजायंते मणुस्सयंति) सुप्रत्ययात् मनुष्यतायां तदैव तन्निव-
र्त्तकमनुजगत्यादिकर्मोदयादिति भावः। अनेन मनुजत्वनिवन्ध-
कर्मोपगमस्य तथाविधकालादिसव्यपेक्षत्वेन दुरापतया मनु-
ष्यत्वदुर्लभत्वमुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥

कदाचिदेतदवाप्तौ श्रुतिः सुव्रजैव स्यादत आह-

माणुस्सं विगहं लब्धुं, सुदं धम्मस्स दुब्बहा ।

जं सोच्चा पविज्जंति, तवं खंतिमहिंसयं ॥ ८ ॥

(माणुस्सं ति) सूत्रत्वान्मानुष्यकं मनुष्यसम्बन्धिनं विशेषणं
गृह्यते, आत्मना कर्मपरतन्त्रेणेति विग्रहः। तं मनुजगत्याद्युपलब्धि-
तमौदारिकशरीरम्, (लब्धुं ति) अपेक्ष्यमानत्वाल्लब्ध्वाऽपि श्रुति-
राकर्णनं कस्य धारयति, दुर्गतौ निपततो जीवानिति धर्मः ।

तथा च वाचकः-

“प्राग्भो कविः पुंसारे, सर्वाङ्गरसन्निपातपरिपठितः ।

धृञ् धारणार्थो धातु-स्तदर्थयोगाद्भवति धर्मः ॥ १ ॥

दुर्गतिभयप्रयाते, पतन्तमजयवारदुर्लभप्राणे ।

सम्यक्स्वरितो यस्माद्, धारयति ततः स्मृतो धर्मः ॥ २ ॥”

तस्यैवमन्वर्थनाम्नो धर्मस्य दुर्लभा दुरापा प्रागुक्ताऽऽवस्थादिहे-
तुतः। स च-“मृद्धी शय्या प्रातरुत्थाय पेया, नक्तं मध्ये पानकं चाप-
राह्णं। द्राक्षाखारुं शर्करा चार्द्धरात्रे, मोक्षश्चान्ते शाक्यपुत्रेण दृ-
ष्टः” ॥ इत्यादि सुगतादिकल्पितोऽपि स्यादतस्तदपोहायाऽऽह-यं
धर्मं श्रुत्वा प्रतिपद्यते अङ्गो कुर्वन्ति तपोऽनशनादि द्वादशविधं,
कान्तिं क्रोधजयलक्षणं मानादिजयोपलक्षणं चैषा अहिंसयति
अहिंसतामहिंसनशीलतामनेन च प्रथमव्रतमुक्तमेतच्च शेषव्रता-
पलक्षणम्, एतत्प्रधानत्वात्तेषाम्, एतत्तुल्यानि हि शेषव्रतान्येवं
च तपसः कान्त्यादिचतुष्कस्य महाव्रतपञ्चकस्य चाभिधानाह-
शविधस्यापि यतिधर्मस्याजिधानमिह च यद्यपि श्रुतेः शाब्दं
प्राधान्यं तथापि तत्त्वतो धर्म एव प्रधानं, तस्या अपि तदर्थ-
त्वादिति, स एव यच्छब्देन परामृश्यते । अथ च काक्या नीयते
यस्मात् कुत्वा प्रतिपद्यन्ते तपःप्रभृतिना श्रुत्वा “सोच्चा जाणति
कल्लाणं, सोच्चा जाणति पावगं” इत्यागमात् तत एवमतिम-
हार्थतया दुरापेयमिति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥

श्रुत्वाप्तावपि श्रद्धादुर्लभतामाह-

आहव सवणं लब्धुं, सद्धा परमजुब्बहा ।

सोच्चा नेयाउयं मग्गं, वहवे परिजस्सई ॥ ९ ॥

(आहवेति) कदाचित् श्रवणं प्रकमाद्धर्माकर्णनम्, उपलक्ष-
णत्वान्मनुष्यत्वं च, लब्ध्वेति, अपिशब्दस्य गम्यमानत्वात् लब्ध्वा-
ऽप्यवाप्याऽपि, श्रद्धा रुचिरूपा, प्रकमाद्धर्मविषयैव, परमदुर्ल-
१६४

भाऽतिशयदुरापा । कुतः पुनः परमदुर्लभत्वमस्या इत्याह-श्रुत्वाऽऽ-
कर्ण्य, न्याय्येन चरति प्रवर्तते नैयायिको, न्यायोपपन्न इत्यर्थः ।
स्यं मार्गं सम्यग्दर्शनाद्यात्मकं मुक्तिपथं प्राप्तमपि, बहवो नैक
एव, परीति सर्वप्रकारम् (भस्सइ चि) भ्रमयन्ति व्यवन्ते, प्र-
क्रमाध्यायिकमार्गादिव, यथा यमालिप्रभृतयो, यच्च प्राप्तमप्य-
पैति तच्चिन्तामणियत्परमदुर्लभमेवेति भावः । इहैव केचि-
न्निवृत्तव्यजां व्याख्यातवन्तः, उचितं चैतदप्यास्ते इति
सूत्रार्थः ॥ ६ ॥

एतत् त्रयावाप्तावपि संयमवीर्यदुर्लभत्वमाह-

सुदं च लब्धुं सद्धं च, वीरियं पुणं दुब्बहं ।

वहवे रोयमाणा वि, नो य णं पविज्जए ॥ १० ॥

श्रुतिः, चशब्दान्मनुष्यत्वम्, (लब्धुं ति) प्राप्तलब्ध्वाऽपि, श्रद्धां च
वीर्यं प्रक्रमात्संयमाविषयं, पुनःशब्दस्य विशेषत्वात् विशेषण
दुर्लभम्, यतो बहवो नैक एव रोचमाना अपि न केवलं प्राप्त-
मनुष्यत्वाः शृण्वन्तो वेत्यपिशब्दार्थः । श्रद्धाधाना अपि, (नो
चेति) चशब्दस्यैवकारार्थत्वाच्चैव, ‘णं’ इति वाक्यालङ्कारे ।
अथवा-(णो य णं इति) सूत्रत्वात् (नोयणं पविज्जइ इति)
तत एव प्रतिपद्यन्ते । चारित्रमोहनीयकर्मोदयतः सत्यकिश्रे-
णिकादिवचनं कर्तुमन्युपगच्छन्ति इति सूत्रार्थः ॥ १० ॥

संप्रति दुर्लभस्यास्य चतुरङ्गस्य फलमाह-

माणुसत्तम्मि आयाओ, जो धम्मं सोच्च सद्धे ।

तवस्सी वीरियं लब्धुं, संवुक्के निडुणे रयं ॥ ११ ॥

मानुषत्वे मनुजत्वे आयात आगतः, किमुक्तं भवति ?-मानुष-
त्वं प्राप्ता य इत्यनिर्दिष्टस्वरूपो, य एव कश्चिद्धर्मं श्रुत्वा (स-
द्धे चि) श्रद्धा रोचते, (नपस्सि चि) दानादिविरहिततया प्रश-
स्यतपोऽन्वितः, कथं, वीर्यं संयमोद्योगं लब्ध्वा संवृतः स्थगि-
तसमस्ताश्रयः । स किमित्याह-(निडुणे चि) निर्दुनोति
नितरामपनयति, रज्यते स्वच्छस्फटिकवन्मुद्धस्वभावाऽप्या-
त्माऽप्यथात्वमापद्यत इति रजःकर्म वध्यमानकं वद्धं च तदप-
नयाच्च मुक्तिमाप्नोति इति भावः । उभयत्र “ लिप्स्यमानसि-
कौ च ” ५।३।१०। इति (हैम०) वा लट् । इह च श्रद्धानेन सम्यक्त्व-
मुक्तं, तेन च ज्ञानमाप्तिस्तं, दीपप्रकाशयोरिव युगपदुत्पादात्तयोः,
तथा च “ सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः ” इति न विरु-
ध्यत इति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥

इत्यमामुष्मिकं फलमुक्तमिदानीमिहैव फलमाह-

सोही उज्जुयभूयस्स, धम्मो सुद्धस्स चिट्ठइ ।

निव्वाणं परमं जाइ, घयसित्तं व्व पावए ॥ १२ ॥

शुद्धिः कपायकालुष्यापगमो, ज्वतीति गम्यते । क्रज्जुभूतस्य
चतुरङ्गप्राप्त्या मुक्तिं प्रति प्रगुणीभूतस्य, तथा च धर्मः कान्त्या-
दिः, शुद्धस्य शुद्धिं प्राप्तस्य तिष्ठत्यविचलिततयाऽऽस्ते इति । अशु-
द्धस्य तु कदाचित् कपायोदयात्तद्विचलनमपि स्यादित्याश-
यः, तदवाप्तितौ च निर्वाणं निर्वृत्तिः, स्वास्थ्यमित्यर्थः । परमं प्रकृष्ट-
म्, “ पगमासपरियाए समणे वंतरियाणं तेयलेसं वीर्य-
यति ” इत्याद्यागमेनोक्तं नैवास्ते, राजराजस्य तत्सुखमित्यादि-
ना च वाचकवचनेनानूदितं, याति प्राप्नोति, क इव [घयासि-
त्ते व च्छि] इवस्य भिन्नकमत्वात्, घृतन सित्तो घृतसित्तः, पुना-
तीति पावकोऽग्निर्लोकप्रसिद्ध्या, समयप्रसिद्ध्या तु पापहेतुत्वा-

त्पापकः तद्वत् स च न तथा नृणादिनिर्दीप्यते यथा घृतेनेति, अ-
स्य घृतसिक्तस्य निर्वृतिरनुगीयते । ततः सविशेषणस्यास्य दृष्टा-
न्तत्वेनाभिधानमिति ज्ञायनीयम् । यद्वा-निर्वाणमिति जीवनमु-
क्तिं याति “निर्जितमदमदनानां वाक्कायमनोविकाररहितानां वि-
निवृत्तपराशानामिहैव मोक्षः सुविहितानामिति” वचनात् । क-
थंभूतः सन् घृतसिक्तपाचक इव तपस्तेजसोऽज्ज्वलितत्वेन घृत-
तर्पितग्निसमान इति सूत्रार्थः । पठन्ति च नागार्जुनीयाः-“च-
वद्धा संपदं लब्धु, इहैव ताव भायते । तेयते तेजसंपन्ने, घयसि-
त्ते व पाचयन्ति” ॥१॥ तत्र च-चतुर्द्धा चतुःप्रकारां संपदं संपत्तिं
प्रक्रमान्मुपपद्यतादिविषयां लब्ध्वा, इहैव लोके तावत्, आस्तां
परत्र, भ्राजते ज्ञानश्रिया शोभते, तेजते दीप्यते तेजसा अर्थात्त-
पोजनितेन संपन्नो युक्तस्तेजः संपन्नशेषं प्राग्वदिति सूत्रा-
र्थः ॥ १२ ॥

इत्थमासुम्भिकमैहिकं च फलमुपदर्श्य शिष्योपदेशमाह-

विगिं च कम्पुणो हेउं, जसं संचिणु खंति ए ।

पाढवं सरिंरं हिचा, उहं पक्कपई दिंसं ॥ १३ ॥

(विगिं च चि) पृथक् कुरु, कर्मणः प्रस्तावान् मानुषत्वादि-
निवन्धकस्य हेतुम् उपादानकारणं मिथ्यात्वाविरत्यादिकम् ।
तथा-यशोहेतुत्वाद्यशः सञ्जयो विनयो वा यदुक्तम्-“एवं ध-
म्मस्स विण्णो, मूलं परमो से मोक्खो । जेण किञ्चित्तुयं सिग्घं,
णीसेसं चाभिगच्छइ” इति । तत्संचिनु भृशमुपचितं कुरु, कया ?
ज्ञान्या उपवृत्तणत्वात्मादवादिभिश्च, ततः किं स्यादित्याह-
(पाढवंति) पार्थिवमिव पार्थिवं शीतोष्णादिपरीषदसहिष्णुतया
समदुःखसुखतया च पृथिव्यामिव जयम् पृथिवी हि सर्वसहा
कारणानुरूपं च कार्यमिति भावः । यदि वा-पृथिव्या विकारः
पार्थिवः स चेद् शैलः ततश्च शैलेशीप्रादयापेक्षयाऽतिनिश्चलत-
या शैलोपमत्वात्परप्रसिद्ध्या वा पार्थिवं शरीरं तनुं हित्वा त्य-
क्त्वा ऊर्ध्वदिशमिति सम्बन्धः प्रक्रमति प्रक्षेपण गच्छति । येन
भवानित्युपस्कारः यद्वा-सोपस्कारत्वात् सूत्राणामेव नीयते एवं
कुर्वन् भव्यजन्तुरूर्ध्वं दिशं प्रक्रमति । ततस्त्वमतिदृढचेता इत्थं
मित्थं च कुरु इत्युपदिश्यते । ‘प्रक्रामतीति च’ वर्तमानसामी-
प्येन निर्देश आसन्नफलप्राप्तिमुच्यते इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥

इत्थं येषां तद्वत् एव मुख्यवाप्तिस्तान् प्रत्युक्तम् । येषां तु न
तथा तान् प्रत्याह-

विसालसेहिं सीत्तेहिं, जक्खा उत्तरउत्तरा ।

महासुक्का व दिप्पंता, मज्जेता अपुण्णच्चवं ॥ १४ ॥

अप्पिया देवकामाणं, कामरूवविउव्विणो ।

उहं कप्पेसु चिहंति, पुव्वावासमया वहु ॥ १५ ॥

मागधदेशीयभाषया विसदृशैश्च स्वचारित्रमोहनीयकर्मकृत्यो-
पशमापेक्षया विजिज्ञैः शीतैर्नृनपालनात्मकैरनुष्ठानविशेषैः किं
इज्यन्ते पूज्यन्ते इति यक्षाः, यान्ति वा तथाविधद्विसमुदये-
ऽपि कृत्यमिति यत्ताः ऊर्ध्वं कटेषु तिष्ठन्ति इत्युत्तरेण सम्बन्धः ।
उत्तरोत्तरा उत्तरोत्तरविमानवासिनाः उत्तरो वा उपरितनस्था-
नवर्त्युत्तरः प्रधानो येषु ते अमी उत्तरोत्तरा महाशुक्ला अनिश-
योऽज्ज्वलतया चन्द्रादित्यादयः ते इव दीप्यमानाः प्रकाशमानाः
अनेन च शरीरसंपृक्ता । सुखसंपदमाह-मन्यमाना मनस्यव-
धारयन्तः शब्दादिविषयावाप्तिमुपपन्नरतिसागरावगाढतया अ-
तिदीर्घस्थितितया वा किं न पुनश्च्यवनम् अपुनश्च्यवः तमर्थ-

तियेगादिपूतस्य ज्ञायम् । यदुक्तम्-“मन्यमाना अपुनश्च्यवनमि-
ति” ॥ १४ ॥ सूत्रोक्तमेव हेतुं सूत्रकृदाह-“अप्पिये” त्यादिना । अप्पि-
ताः प्राकृतसुकृतेन दौकित्या इव केषां काम्यन्तेऽभिलष्यन्ते इति
कामाः देवानां कामाः देवकामा दिव्याङ्गनास्पर्शादयः । कामरूपम्
(विउव्विणो) ति सूत्रत्वात् कामरूपविकरणा यथेष्टरूपाज्जिनिव-
र्तनशक्तिममन्विताः । कुर्वन्ति हि ते उत्तरवैकियाणि समवसर-
णागमनादिषु तथा तथेति येऽपि प्रयोजनाभावाच्च कुर्वन्ति तेषा-
मपि शक्तिरस्त्येवेत्येवमुच्यते । ऊर्ध्वं कल्पोपरिवर्तिषु ग्रैवेयकेषु
अनुत्तरविमानेषु च कल्पेषु सौधर्मादिषु, यदि वा-ऊर्ध्वं उपरि
कल्पन्ते विशिष्टपुण्यभाजामवस्थिति।वषयतयेति, सौधर्मादयो
ग्रैवेयकादयश्च सर्वेऽपि कल्पा एव तेषु तिष्ठन्ति आयुःस्थितिम-
नुपालयन्ति पूर्वाणि वर्षसप्ततिकोटिलक्षणद्व्यंशत्कोटिसह-
स्रपरिमितानि बहूनि, जघन्यतोऽपि पल्योपमस्थितित्वात् तत्रा-
ऽपि च तेषामसंख्येयानामेव संज्ञात् । एवं वर्षशतान्यपि बहूनि
पूर्ववर्षशतायुषामेव चरणयोग्यत्वेन विशेषतो देशनौचित्य-
मिति व्यापनार्थमिदमुपन्यास इति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥

तत्किमेवमेतावदेव फलमिति याशङ्क्य आह-

तत्थ विच्चा जहागाणं, जक्खा आउक्खए चुपा ।

उवेति माणुसं जोणि, से दसंगेऽभिजायए ॥ १६ ॥

तत्र तेषु उक्तरूपोत्पत्तिस्थानेषु स्थित्वेत्यासित्वा यथास्थानमिति
यद् यस्य स्वानुरूपमिन्द्रादिपदं तस्मिन् यक्षा आयुःकृये स्वस्व-
जीवितावसाने च्युताः भ्रष्टाः (उवेति चि) वपयन्ति मानुषा-
णामियं मानुषी तां योनिमुत्पत्तिस्थानम् । तत्र च “से” इति स
सावशेषकुशलकर्मा कश्चिज्जन्तुर्दशाङ्गानि भोगोपकरणानि
वक्ष्यमाणान्यस्येति, दशाङ्गोऽभिजायते एकवचननिर्देशस्तु वि-
विसदृशशीलतया कश्चिददशाङ्गः कश्चिन्नवाङ्गादिरपि जायत इति
वैचित्र्यसूचनार्थः ॥ यद्वा-‘से’ इति सूत्रत्वात् तेषां दशा-
नामङ्गानां समाहारो दशाङ्गो प्राकृतत्वाच्च पुंसा निर्देशो जायते ।
उपजोग्यतयाऽभिमुख्येनोत्पद्यत इति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥

कानि पुनर्दशाङ्गानि इति?, आह-

खेत्तं वत्थुं हिरणं च, पसवो दास पोरुसं ।

चत्तारि कामखंधाणि, तत्थ से उव्वज्जई ॥ १७ ॥

मित्तवं नायवं होई, उच्चागोए य वण्णवं ।

अप्पायंके महापन्ने, अभिजाए जसो वझे ॥ १८ ॥

‘किं’ निवासगत्योः, त्रियन्ति निवसन्त्यास्मिन्निति क्षेत्रम् प्रामा-
रामादि सेतुकेतुभयात्मकं वा । तथा-यसन्त्यास्मिन्निति वास्तु
खातोच्छ्रितोत्पत्तिरूपकं वा । हिरण्यं सुवर्णम् । उपलक्षणत्वात् रु-
प्यादि च । पशवोऽश्वादयः । दास्यते दीयते पश्यः इति दासाः
पोष्यवर्गरूपास्ते च । (पोरुसं इति) सूत्रत्वात् पौरुषेयं च
पदातिस्मृहः दासपौरुषेयं चत्वारः चतुःसंख्याः । अत्र हि
क्षेत्रं वास्त्विति चैकः । हिरण्यमिति द्वितीयः । पशवः इति तृतीयः ।
दासपौरुषेयमिति चतुर्थः । एते किमित्याह-काम्यत्वात्कामा मनोऽहं
शब्दादयः तस्तेनयः स्कन्धास्तत्तत्पुत्रसमूहाः कामस्कन्धा
यत्र भवन्ति इति गम्यते । प्राकृतत्वाच्च न निर्देशस्तत्र तेषु कुलेषु
(से इति) स उत्पद्यते जायते अनेन वैक्रमद्वयमुक्तम् । शेषाणि तु
नवाङ्गान्याह-मित्राणि सहपांशुकीडितादीनि सन्त्यस्येति मित्र-
वान् । ज्ञातयः स्वजनाः सन्त्यस्येति ज्ञानिमान् जयति । उच्चैर्ब्रह्मा-
दिकृयेऽपि पूज्यतया गोत्रं कुत्रमस्येत्युच्चैर्गोत्रः चः समुच्चये । वर्णः

इयामादिस्निग्धत्वादिगुणैः प्रशस्येति वर्णवान् । अल्पान्तकः
आतङ्कविरहितो नीरोग इत्यर्थो महती प्रज्ञास्येति महाप्रज्ञः ।
पण्डितोऽभिजातो विनीतः । स हि सर्वजनाभिगमनीयो
भवति । दुर्विनीतस्तु शेषगुणान्वितोऽपि न तथेति अत एव
च- (जसो त्ति) यशस्वी तथा चसति- (वलं त्ति) वली का-
र्यकरणं प्रति सामर्थ्यवान् उभयत्र सूत्रत्वान्मर्थार्थयलोपः । एकै-
कोऽपि हि मित्रवत्त्वादिगुणस्तत्कार्याभिनिर्वतनकमः किं पुन-
रमी समुदिताः शारंगरसामर्थ्यवान्वेह ब्रवीति ॥ १८ ॥

तत्किमेवविधगुणसंपत्समन्वितं मानुषत्वमेव तत्फलमित्याह-

चोच्चा माणुससए जोए, अप्पनिरूवे अट्टायं ।

पुवं विमुच्छसद्धम्मे, केवलं वोद्विज्झिया ॥ १९ ॥

भुक्त्वा सेव्य मानुष्यकान्मानुष्यसम्बन्धिनो ज्ञयन्त इति भो-
गा मनोज्ञशब्दादयस्तान् विद्यमानं प्रति प्ररूपयति प्रकर्षत्वेना-
न्यत् तुल्यमपामित्यप्रतिरूपास्तान् यथायुः आयुषोऽतिक्रमेण पूर्व-
पूर्वजन्मसु विगुह्यो निदानादिरहितत्वेन सद्धर्मः शोभनधर्मोऽ-
स्येति विशुद्धसद्धर्मः अकेवलवत्वाच्च “धर्मादनिच्छकं वलात्”
५।४।२४। इति (पाणि०) अनिच्छन् भवति । केवलामकलङ्कां वाधि
जिनप्रणीतधर्मप्राप्तिवृत्तां वृत्त्वा अनुच्य प्राप्येति यावत् ।

ततोऽपि किमिति ? आह-

चउरंगं दुल्लहं मत्ता, संजमं परिवज्झिया ।

तवसा धुयकम्मंते, सिद्धे हवस्सासए, तिथेमि ॥ २० ॥

चतुर्णामङ्गानां समाहारश्चतुरङ्गः । तामभिहितस्वरूपां दुर्लभां दु-
ष्प्रापां मत्वा ज्ञात्वा संयमं सर्वसावद्योगविरातिरूपं प्रतिपद्या-
सेव्य तपसा बाह्योन्तरेण च [धुय] अपनीतम् [कम्मंसे त्ति]
कामप्रान्थिकपरिज्राषया सत्कर्ममनेनेति धुतकर्मशः तदपन-
यनाच्च बन्धादीनामप्यर्थतोऽपनयनमुक्तमेव । यद्वा-धुताः कम्म-
णोऽंशा भागा येन स तथाविधः, किमित्याह-सिद्धो भवति
स च किमाज्ञाविकमुत परिकल्पितसिद्धवत्पुनरिहैति वतनेति ?
अत आह-शास्वतः शश्वद्वचनात् शश्वद्वचनं च पुनर्भवनिव-
न्धनकर्मत्रीजात्यन्तिकोच्छेदात् तथा चाह “दग्धेवो जे यथा-
त्यन्ते, प्राडुर्भवति नाङ्कुरः । कर्मवो जे तथा दग्धे, न रोहति भवाङ्कुरः
॥१॥” इति । पुनस्तस्य हागमनकल्पनमतिमोहविवक्षितम् । तथा
च स्तुतिकृत-“दग्धेन्धनः पुनरूपति भवं प्रमथ्य, निर्वाणमप्य-
नवधारितभोरुनिष्ठम् । मुक्तः स्वयं कृतभवश्च परार्थशूरः सच्छा-
शनप्रतिदत्तेष्विह मोहं राज्यम्” ॥ १ ॥ इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ इ-
ति परिसमाप्तौ त्रयीमीति प्राग्वदित्युक्तोऽनुगमः । उक्तं ३ अ० ।

चउरंगत-चतुरङ्गान्त-त्रि० । चतुरङ्गेषु नरकतिर्यङ्गनरामरगतिरू-
पेष्वन्तः पर्यन्तो यस्य स तथा । चतुरन्तं संसारे, व्य० ३ उ० ।

चउरंगवग्गुरापरिवुड-चतुरङ्गवागुरापरिवृत-त्रि० । “चउरं-
गिणी सेणा-दर्थी । अस्सा, रहा, पाइक्का, सा एव वग्गुरा” तथा
परिवृतः अहेरुगा रुद्धेहि” संमतद्वेष्टिते, नि० चू० १२ उ० ।

चउरंगिणी-चतुरङ्गिणी-स्त्री० । चत्वारि गजाश्वरथपदातिवृ-
क्कणानि अङ्गानि विद्यन्ते यस्या यस्यां वा सा चतुरङ्गिणी । हस्य-
श्वादिसमुदितायां सेनायाम्, तं० । नि० चू० । “चउरंगिणीए
सेणाए, रइयाए जहक्कमं । तुरियाणं संनिनाएणं, दिव्वेणं गणणं
कुसं” ॥१२॥ उक्तं २२ अ० ।

चउरंगीय-चतुरङ्गीय-न० । चतुरङ्गेच्यः मानुष्यधर्मश्रुतिश्रद्धा
तपःसंयमवीर्यचतुष्टयरूपेणो हितं तत्स्वरूपवर्णनेन चतुरङ्गी-
यम् । उत्तराध्ययनानां तृतीये अध्ययने, उक्तं ३ उ० ।

चउरंगुली-चतुरङ्गुली-स्त्री० । चत्वार्यङ्गुलानि सुष्ठु प्रमाणं य-
स्याः । चतुरङ्गुलमितेऽर्थे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । आरम्भे चतु-
रङ्गुलमिते, स चतुरङ्गुलमेवोभयतोऽन्तत उपगृहति । वाच० ।

चउरंत-चतुरन्त-न० । “अतः समृद्ध्यादौ वा” ८ । १ । ४४ ।

समृद्धि इत्येवमादिषु शब्देष्वदेरकारस्य दीर्घो भवति । समृ-
द्ध्यादेराकृतिगणत्वात् । चतुरन्तम्-“चाउरन्त” । प्रा० १ पाद ।
चतुर्गतिकं संसारे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

चउरंतमहंत-चतुरन्तमहान्त-त्रि० । चतुरन्तं चतुर्विभागं दिग्ने-
दगतिभेदाज्यां महान्तं महायामं, यत् । तस्मिन्, “चउरंतमहं-
तमणवदगुरुदसंसारसागरं” श्रौ० ।

चउरंस-चतुरश्र-त्रि० । चतस्रोऽश्रयोकोणा यत्र तत्समासान्ताच्
प्रत्ययं चतुरश्रम्, अनु० । तालव्यमध्यस्यैव ऋच् प्रत्ययो निपा-
त्यते । न तु दन्त्यमध्यस्य, दन्त्यमध्ये तु चतुस्त्रिरित्येव सुप्रातः-
सुध्वेति, तालव्यस्यैव ग्रहणात् । वाच० । “अक्खल्लगसम-
चउरंससंज्ञाणसंठियाओ” स्था० ८ ठा० । अनु० । “एणं चउरं-
से” स्था० ७ ठा० उक्तं । स० । रा० । “तेणं नरगा अन्तो वट्ठा वाहिं
चउरंसा अहे खुरप्पसंठाणसंठिया” (प्रज्ञा० ।) “चउरंस
संज्ञाणपरिणया” चतुरश्रसंस्थानपरिणताः कुम्भिकादिवत्
पुफलाः । प्रज्ञा० १ पद । चतुष्कोणे, ब्रह्मसन्ताने केतुभेदे, पुं० ।
अन्यूनातिरिक्ते । वाच० ।

चउरंसपसत्यसमणिनाड-चतुरस्रप्रशस्तसमझलाट-त्रि० । च-
तुरस्रं चतुष्कोणं प्रशस्तं प्रशस्तलक्षणोपेतं समम् ऊर्ध्वाधस्त-
या दक्षिणोत्तरतया च तुल्यप्रमाणं झलाटं यासां ताश्चतुरस्र-
समलझाटाः । सुलक्षणललाटे, जी० ३ प्रति० ।

चउरासी-चतुरशीति-स्त्री० । चतुरधिका अशीतिः । चतुरधिका-
शीतिसंख्यायाम्, तत्संख्यान्विते चा वाच० । नन्वध्ययने, “सूपग-
मेणं असीइसयं किरियावईणं चउरासी अकिरियावईणं” रा० ।

चउरिंदिय-चतुरिन्द्रिय-पुं० । चत्वारि स्पर्शनरसनघ्राणचक्षु-
र्धक्कणानि इन्द्रियाणि येषां ते चतुरिन्द्रियाः । ज्ञमरमक्रिकामश-
कवृद्धिचककीटपतङ्गादिषु संसारसमापन्नजीवभेदेषु, कर्म० ४
कर्म० । पं० सं० । जी० । पि० । प्रज्ञा० । आ० म० । आ० व० । स्था० ।
संप्रति चतुरिन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापनामाह-

से किं तं ? चउरिंदियसंसारसमावप्पजीवपणवणा चउरिंदि-
यसंसारसमावप्प जीवपणवणा अण्णेगविहा पणत्ता । तं जहा-
“अंधिय पोत्तिय मेच्छिय, मगसिक्कांने तथा पर्यगे य ।
ढंक्कण वुक्कुरु कुक्कह, नंदावत्ते य सिंगिरिने” । किएहपत्ता
नीलपत्ता लोहियपत्ता हलिदपत्ता सुक्किदपत्ता चित्तपक्खा
त्रिचित्तपक्खा ओहंजलिया जन्नचारिया मज्जीरा णीणिया
तंतवा अत्थिरोडा अत्थिवेहा सारंगा नेउरा दोडा भपर
भरिली जरुव तोडा विच्चुया पत्तविच्चुया णाणविच्चुया
जद्वविच्चुया पिग्गद्धा कणगा गोप्पयकीडा जे यावत्ते
तहप्पगारा सव्वे ते संमुच्छिमा नपुंसगा ते समासओ

अस्य व्याख्या-तत्तत्क्षणं चेदम-“संहिता च पदं चैव, पदार्थः पदविग्रहः। ज्ञानानां प्रत्यवस्थानं, व्याख्या सूत्रस्य वद्विधा” ॥१॥ तत्रास्त्विति पदोच्चारणं संहिता। सा च प्रतीता। अथुना पदानि लोकस्य उच्योतकरान् धर्मतीर्थकरान् जिनान् अर्हन्तः

कीर्त्तयिष्यामि चतुर्विंशतिमपि केवलिन इति । अधुना पदार्थः-
लोक्यते प्रमाणेन दृश्यते इति लोकोः । अयं चेह तावत्पञ्चास्तिका-
यात्मको गृह्यते तस्य लोकस्य उद्योतकरणशीला उद्योतकरा-
स्तान् केवलालोकेन तत्पूर्वकवचनदीपेन वा सर्वलोकप्रकाश-
करणशीलानित्यर्थः । तस्मात् पुनर्गौ प्रपतन्तमात्मानं धारय-
तीति धर्मः । उक्तञ्च-“ पुनर्गतिप्रसृतान् जन्तून्, तस्मात्कार-
यते यतः । यत्ते वैतान् शुनस्थाने, तस्मात्कर्म इति स्मृतः ” ॥१॥
तीर्यते संसारसागरं अनेनेति तीर्थं धर्म एव, धर्मप्रधानं
वा तीर्थं धर्मतीर्थं तत्करणशीलाः धर्मतीर्थकरास्तान् तथा
रागद्वेषकपायेन्द्रियपरीपहोपसर्गाऽष्टप्रकारकर्मजैतृवाजिना-
स्तान् तथा अशोकाद्यष्टमहाप्रातिहार्यरूपां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तः
तान् अर्हन्तः कीर्त्तयिष्यामि नामभिः स्तोष्ये । चतुर्विंशति-
रिति संख्या अपिशब्दो भावतस्तदन्यसमुच्चयार्थः । केवलं
ज्ञानमेषां विद्यते इति केवलिनः तान् केवलिनः, इति पदार्थः ।
पदविग्रहोऽपि यानि समासभाजि पदानि तेषु दर्शित एव ।
संप्रति चालनावसरः-तत्र तिष्ठतु तावत् । सूत्रस्पर्शकानियु-
क्तिरेवोच्यते । स्वस्थानत्वात् । उक्तञ्च-“ अक्खलियसंहियाइ,
वक्खणचउक्कए दरिसियमि । सुत्तप्फासियनिज्जुत्ति, वित्थ-
रत्थो इमो होई ॥ ” चालनामपि वाऽत्रैव वक्ष्यामः तत्र लोक-
स्योद्योतकरानिति यदुक्तम् ॥१॥ आ० म० द्वि० ।

अधुना जिनादिप्रतिपादनार्थमाह—

जियकोट्टमाणमाया, जिअत्ताहा तेण जिणा होंति ।

अरिणो हन्ता रयं हंता, अरिहंता तेण बुच्चंति ॥

जितक्रोधमानमायाः जितलोभा येन कारणेन जगवन्तस्तेन
कारणेन ते जिना भवन्ति । “ अरिणो हंता ” इत्यादि
गाथाद्वयं यथा नमस्कारनिर्युक्तौ व्याख्यातं तथैव छष्ट्यम
सांप्रतं कीर्त्तयिष्यामीत्यादिव्याचिख्यासुरिदमाह—(किञ्च चि)
प्राकृतत्वात् कीर्त्तयिष्यामि, नामभिर्गुणैश्च । किं चूतान्? कीर्त्तना-
यान् स्ववार्हानित्यर्थः । कस्येत्यत्राह—संदयमनुजासुरस्य लो-
कस्य त्रैलोक्यस्येति नावः । गुणानुपदर्शयति-दर्शनज्ञानचारि-
त्राणि मोक्षकारणानि तत्रैकवचनं समाहारत्वात्तथा तपोवि-
बयोऽत्र दर्शितो यैस्तत्र त एव कर्मविनयात्तपोनियमः ।

चउवीसं तिय संखा, उसभादीया य जणमाणा उ ।

अविसदगहणाओ, एरवयमहाविदेहेसु ॥

चतुर्विंशतिरिति संख्यातं च श्रृषजादिका भण्यमाणा एव
चतुःशब्द एवकारार्थः । अपिशब्दग्रहणात् पुनरैरावतमहाविदे-
हेषु ये भगवन्तस्तद्ग्रहोऽपि वेदितव्य इहसूत्रे “ तात्स्थ्यात्
तद्व्यपदेश ” इति न्यायद्वैरावतमहाविदेहः श्रैत्युक्तम् । (आ०म०)
सांप्रतमत्रैव चालनाप्रत्यवस्थाने विशेषतो निदर्शयते तत्र लोक-
स्योद्योतकरानित्युक्तम् अत्राह-अशोभनमिदं यदुक्तं लोकस्येति
लोको हि चतुर्दशरज्ज्वात्मकत्वेन परिमितः केवललोद्योतस्याप-
रिमितो लोकालोकव्यापकत्वात् यद्वक्ष्यति-“ केवलियनाणंभो
लोगो यं पगासेई ” । ततः सामान्यत उद्योतकरान् । यदि वा-लो-
क्यलोकयोः उद्योतकरानिति वाच्यं न तु लोकस्येति तदयुक्तमभि-
प्रायापरिज्ञानात् । इहलोकशब्देन पञ्चास्तिकाया एव गृह्यन्ते
तत आकाशास्तिकायनेद एव । लोक इति नाथ युक्तः नचैतद्-
नार्थं यत उक्तम्-“ पंचस्थियकायमइओ लोगो ” इत्यादि । अप-
रस्थाह-लोकस्योद्योतकरानित्येतावदेव साधुधर्मतीर्थकरानि-
ति न वक्तव्यं गतार्थत्वात् । तथाहि-ये लोकस्योद्योतकरास्ते ध-

र्मतीर्थकरा एवेति । उच्यते-इह लोके कदेशोऽपि ग्रामिकदेशे ग्रा-
मशब्दवत् लोकशब्दप्रवृत्तिदर्शनात् माभूत्तदुद्योतकरं च वधि-
विभङ्गज्ञानिष्वर्कचन्द्रादिषु वाक्यसंप्रत्यय इति, तद्व्यपदेशार्थं
धर्मतीर्थकरानित्युक्तम् । आह-यद्येवं धर्मतीर्थकरानित्येतावदे-
वास्तु लोकस्योद्योतकरानिति न वाच्यम्? उच्यते-इहलोकं ये-
ऽपि नद्यादिविषमस्थानेषु सुधिकया धर्माध्यमवतरणतीर्थकर-
णशीलास्तेऽपि धर्मकरा भण्यन्ते । ततो माभूदिति सुगुणबुद्धि-
नां संप्रत्यय इति तदपनोदाय लोकस्योद्योतकरानित्याह-अपर-
स्त्वाह-जिनानित्यतिरिच्यते । तथाहि-यथोक्तप्रकारा जिना
एव भवन्ति इति । उच्यते-“ इह केषांचिदं दर्शनम् ” ज्ञानिनो
धर्मतीर्थस्य, कर्त्तारः परमं पदम् । गत्वा गच्छन्ति भूयोऽपि, भवं
तीर्थनिकारतः ” इत्यादि । ततस्तन्मतपरिकल्पितेषु यथोक्तप्रकारे-
षु माचूत्संप्रत्यय इति तद्व्यवच्छेदार्थमित्याह-जिनामता रागा
दिजैतारस्ते तनयपरिकल्पिता जिना न भवन्तीति तीर्थनिका-
रतः पुनरिह भवाङ्कुरोत्पादादन्यथा स न स्यात् । बीजाभावात्
तथोक्तमन्यैरपि-

अज्ञानपांशुपिहितं, पुरातनं कर्मबीजमविनाशि ।

तृष्णाजलाभिषिक्त, मुञ्चति जन्माहकुरं जन्तोः ॥ १ ॥

दग्धे बीजे यथात्यन्तं, प्रादुर्भवति नाहकुरः ।

कर्मबीजे तथा दग्धे, न रोहति जवाङ्कुरः ” ॥ २ ॥

आह-यद्येवं जिनानित्येतावदेवास्तु लोकस्योद्योतकरानि-
त्यादिव्यतिरिच्यते । उच्यते-इहप्रवचने सामान्यतो विशिष्ट-
श्रुतधरादयोऽपि जिना उच्यन्ते । तद्यथा-श्रुताजिनाः अवधिजि-
नाः, मनःपर्यायज्ञानिजिनाः, उच्चस्थवीतरागाश्च । ततो माचूत्ते-
षु संप्रत्यय इति तदपनोदाय लोकस्योद्योतकरानित्या-
द्यप्यदुष्टम् । अपरस्त्वाह-अर्हन्त इति न वाच्यम् । खल्वन-
न्तरोदितस्वरूपा अर्हद्व्यतिरेकेणापरे संभवन्ति । उच्यते-
अर्हतामेव विशेष्यत्वान्न दोषः । आह-यद्येवं तर्हि अर्हन्त इ-
त्येतावदेवास्तु लोकस्योद्योतकरानित्यादि पुनरप्यर्थकम् ।
न तस्य विशेषणत्वात् विशेषणसाफल्यस्य च प्रतिपादितत्वा-
दिति । अपरस्त्वाह-केवलिन इति न वाच्यम् यथोक्तस्वरूपा-
णामर्हतां केवलित्वव्यभिचारान्नावात् । “ सति च व्यभिचारसं-
भवे विशेषणोपादानं फलवत् ” तथा चोक्तम्-“ संभवे व्यभि-
चारविशेषणमर्थवज्ज्वति ” । यथा नीत्रोत्पलमिति । व्यभिचारभ-
वे तु तदुपादीयमानमपि न कश्चनार्थं पृष्णातीति । यथा-कृष्णो
भ्रमरः शुक्ला बलाहका इति तस्मात् केवलिन इत्यतिरिच्यते ना-
भिप्रायापरिज्ञानात् इहकेवलिन एव यथोक्तस्वरूपा अर्हन्तो नान्ये
इति नियमादर्थत्वेन स्वरूपज्ञानार्थमिदं विशेषणमित्यनवयमं न
खल्वेकान्ततो व्यभिचारसंभवे एव विशेषणोपादानं फलवत्,
उभयपदव्यभिचारे एकपदव्यभिचारे यथानीलोत्पलमिति । ए-
कपदव्यभिचारे-अबुद्ध्यं पृथिवीछव्यमिति । स्वरूपज्ञापने यथा
परमाणुरपदेश इत्यादि । तस्मात् केवलिन इत्यदुष्टम् आह-यद्येवं
केवलिन इत्येवं सुन्दरम् । शेषं तु लोकस्योद्योतकरानित्यादि
किमर्थमिति । उच्यते-इह श्रुतकंवाक्षिप्रनृनयोऽपि केवलिनो वि-
द्यन्ते तन्मा भूत्तेषु संप्रत्यय इति तत्प्रतिज्ञेयार्थं लोकस्योद्योत-
करानित्याद्युक्तम् । एवं प्यादिसंयोगापेक्षया विचित्रनयमताभि-
ज्ञेन स्वधिया विशेषणसाफल्यं वाच्यमिति । (आ०म०द्वि०) सं-
प्राति विमलः । विगतमवो विमलः ज्ञानादियोगाद्वा विमलः तत्र
सर्वेऽपि भगवन्त इत्थंभूता इतो विशेषमाह-“ विमलतणु ना-

हृद्धं गम्भगतो मातुष सरीरं उ । बुद्धी य अतिविमला, जाओ तेण विमलोत्ति । इदाणि अण्णो-तत्रानन्तकर्मशयादनन्तः अनन्ताति वा ज्ञानादीन्यस्येति सर्वे हि “विस्सं अण्णंता कम्मं सालीया सर्वेसि च अण्णंताणि णाणादीणि” “विरयणचित्तमणंतं दामं सुमिणे ततो णंतो” रत्त विविद्धं रत्तस्सविस्सं अनन्तमतिमहाप्रमाणं दामं स्वप्ने जनन्या दृष्टमंतोऽनन्तं इति । संप्रति धर्मः-दुग्गतौ प्रपतन्तं सर्वसंघातं धारयतीति धर्मः । तत्र सर्वेऽपि भगवन्त ईदृशास्ततो विशेषमाह-“गंजगए जं जणणी, जायसुधम्मत्ति तेण धम्मजिणे” । जगवति गर्भगते येन कारणेन विशेषतो जननी धर्मे दानदयादिरूपशोभनधर्मपरायणा तेन नामतो धर्मजिनः । आ० म० द्वि० । (उसभमित्पादिति स्त्रोऽपि गाथाः व्याख्याताः श्रुपभादि शब्देषु)-

उसजमजियं च वंदे, संजवमजिनंदणं च सुमं च ।

पउमप्पहं सुपासं, जिणं च चंदप्पहं वंदे ॥ १ ॥

सुविहिं च पुप्फदंतं, सीयद्वासिज्जं च वासुपुज्जं च ।

विमलमणंतं च जिणं, धम्मं संति च वंदामि ॥ २ ॥

कुयुं अरं च मद्धि, वंदे मुणिसुव्वयं नमजिणं च ।

वंदामिऽरिद्धनेमिं, पासं तह वप्पमाणं च ॥ ४ ॥

एवं मए अभिधुआ, विहुयरयमला पहीणजरमरणा ।

चउवीसं पि जिणवरा, तित्थयरा मे पसीयं तु ॥ ५ ॥

किन्ति य वंदिय महिया, जे जे लोगस्स उत्तमा सिद्धा ।

आरुग्गवोहिज्जाजं समाहिवरमुत्तमं दितुं ॥ ६ ॥

चंदेसु निम्मन्नयरा, आइच्चेसु अहियं पयासगरा ।

सागरवरगंजीरा सिद्धा सिद्धि मम दिसंतु ॥ ७ ॥

आव० २ अ० । आ० चू० । आ० म० । ल० । ध० (आवकस्यपि चतुर्विंशतिस्तवोऽस्ति इति आवेदितम्, 'आवस्सय' शब्दे द्वितीयजगो ४५७ पृष्ठे) जिनगुणात्कीर्तनाधिकारवति अध्ययनविशेषे, पा० ।

चउवीसदंडय-चतुर्विंशतिदण्डक-पुं० । स्था० । चतुर्विंशतिपदप्रतिबद्धो दण्डको वाक्यपद्धतिश्चतुर्विंशतिदण्डकः । स इह वाच्य इति शेषः । स चायम-“ नरइया १ असुराई १०, पुढवा-ई ५ वेह्दिद्यादओ चय ४ । नर १ वंतर १ जोतिसिया १, बेमाणिय १ दंरओ एव” ॥१॥ भवनपतयो दशधा “असुरा नागसुवन्ना, विज्जु अग्गो यदीव उदही य । दिसि पवणथणिय-नामा, दसहा एए जवणवासि ॥१॥ ति ” एतदनुसारेण सूत्राणि वाच्यानि यावच्चतुर्विंशतितमम् । स्था० १ ठा० १ उ० ।

चउवीसयासपरिजाय-चतुर्विंशतिवर्षपर्याय-त्रि० । चतुर्विंशतिवर्षपरिमाणप्रव्रज्यापर्याये, भ० १५ श० १ उ० ।

चउविह-चतुर्विंश-त्रि० । चतस्रो विधा भेदा यस्य तत् चतुर्विंशम् । स्था० ४ ठा० १ उ० । चतुःस्वभावे, भ० १८ श० ४ उ० “ चउविहं मेयं गायंति ” रा० ।

चउसद्धि-चतुष्पट्टि-त्वि० । चतुरधिकपट्टिसंख्यायाम्, “ चउसद्धिं सद्धी खलु, उच्च सदस्साओ असुरवज्जाणं ” प्रज्ञा० १ पद ।

चउसद्धिआ-चतुःपट्टिका-त्वि० । मणिकायाश्चतुःपट्टितमभागनिष्पक्षे चतुःपत्रप्रमाणे रसमानविक्रये, अनु० । भ० ।

चउसट्टिआडिय-चतुःपट्टेलुट्टिक-त्रि० । चतुःपाट्लेष्टोनां शराणां यस्मिन्नसौ । शराणां चतुष्पट्टा युते, स० ६४ सम० ।

चउसदहण-चतुःश्रद्धान-न० । चत्वारि श्रद्धानानि यत्र तच्चतुःश्रद्धानम् । श्रद्धानचतुष्टयान्विते सम्यक्त्वे, प्रव० १४७ द्वार । चतुर्विधे श्रद्धाने च । ध० २ अधि० ।

चउममयसिद्ध-चतुःसमयसिद्ध-पुं० । सिद्धत्वसमयाच्चतुर्थसमये सिद्धं परम्परासिद्धभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

चउसरण-चतुःशरण-न० । प्रकीर्णकांशेषे, सेन० । चतुःशरणाध्यायनमुपासकानां कथं कार्यते यतीनां योगं विना तदनध्यायः श्रद्धानां तु मनारणैव पाठस्तत्र किं शास्त्रं ब्रवीयः का वा गच्छतामाचारीति । प्रश्ने-उत्तरम्-चतुःशरणादीनि चत्वारि प्रकीर्णकानि आवश्यकव्यतिक्रमणादिषु बहूपयोगित्वादुपयोगादहनमन्तरेणापि परंपरयाऽभिधीयमानानि सन्ति सैव तत्र प्रमाणमिति । ४०८ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । चतुःशरणप्रकीर्णकस्य गुणं वतीनां श्रद्धानां च कालवेलायाम् । अस्वाध्यायदिने च शुच्यति न वेतिप्रश्नः । उत्तरम्-चतुःशरणप्रकीर्णकगुणं कात्रवेलायामपि कल्पते अस्वाध्यायदिनेषु कल्पत इति । ३८६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

चउसरणगमन-चतुःशरणगमन-न० । चतुर्णामर्हतिरुत्साधु-केवलप्रवृत्तधर्माणां शरणगमनम् । “ चत्वारि सरणं पवज्जामि ” इत्यादिरूपे प्रधानशरणांगमे, पं० सू० ३ सू० । पञ्चा० । चतुःशरणगमनं चैवम्-

“ क्लीरागादिदोषाघाः, सर्वज्ञाः विश्वपूजिताः ।

यथाधेवादिनोऽर्हन्तः, शरण्याः शरणं मम ॥ १ ॥

ध्यानाग्निदग्धकर्माणः, सर्वज्ञाः सर्वदर्शिनः ।

अनन्तसुखवीर्यं चाः, सिद्धाश्च शरणं मम ॥ २ ॥

ज्ञानदर्शनचारित्र-युताः स्वपरतारकाः ।

जगत्पूज्याः साधवश्च, जवन्तु शरणं मम ॥ ३ ॥

संसारदुःखसंदर्ता, कर्ता मोक्षसुखस्य च ।

जिनप्रणीतधर्मश्च, सदैव शरणं मम ॥ ४ ॥

एवं आवकस्य चतुःशरणकरणं महते गुणाय यदाह-“ चउरंगो जिणधम्मो, न कओ चउरंगसरणमवि न कयं । चउरंगजवच्चेओ, न कओ हा हारिओ जग्गो ॥ १ ॥ ति ”

उपकृतगर्हणं च-

“ जं मणवयकायेहिं, कयकारिअणुमईहि आयरिअं ।

धम्मविरुद्धमसुद्धं, सर्वं गरिहामि तं पावं” ॥ १ ॥ इत्यादि ।

ध० २ अधि० ।

ज्ञावज्जीवं मे भगवंतो परमतिलोअनाहा अणुत्तरपुससं-जारा खीणरागदोममोहा अचित्तिचित्तामणी जवज्जधिपोआ एगंतसरणा अरहंता सरणं, तहा-पहीणजरामरणा अवे-यकम्मकलंका पणट्टवावाहा केवलनाणदंसणा सिद्धपुराणि-वासी निरुवमसुद्धसंगया सव्वहा कयकिचा सिद्धा सरणं, तहा-पसंतगंभीरासया सावज्जजोगविरया पंचविहायार-जाएगा परोवयारनिरया पउमाइनिदंसणा भाएज्झयण-संगया विमुज्जमाणजावा साहू मग्गं, तहा-सुरासुरमणु-अपूजिओ मोहतिमिरंमुमाज्जी रागदोसविसपरममंतो हेज्ज

सयलकल्याणं कम्मवणविहावसू साहगो मिद्धभावस्स केवलपणत्तो धम्मो जावज्जीवं मे भगवं सरणं ॥

“जावज्जीवं मे भगवंतो अरहंता सरणं” इति योगः । (जावज्जीवं मे) यावज्जीवितं मे मम भगवन्तः समग्रैश्वर्यादियुक्ताः अरहन्तः शरणमिति योगः । अत्र यावज्जीवमिति कालपरिमाणं, परतो भङ्गभयात् पुनरवशित्वेन परतोऽप्यधिकृतशरणस्येष्टत्वात् । अत एव विशेष्यन्ते (परमतिलोअणाहा ।) परमाश्च ते दुर्गतिभयसंरक्षणं विवोक्तनायाश्च । अत्र विलोकवासिनो देवादयः परिगृह्यन्ते । यत एव विशेष्यन्ते । (अणुत्तरपुष्पसंभारा, अनुत्तरः सर्वोत्तमदेतूत्कर्षाणुण्यसंभारः तीर्थद्वुरनामकर्मलक्षणो येषां ते तथा । त एव विशेष्यन्ते (स्त्रीणरागदांसमोहा) क्लीणरागद्वेषमोहाः अभिषङ्गाप्रीत्यज्ञानवृत्तना येषां ते तथा । त एव विशेष्यन्ते । (अचित्तचिन्तामणी) अचिन्त्यचिन्तामणयः चिन्तातिक्रान्तापवर्गाविधायकत्वेन । त एव विशेष्यन्ते (भवजलहिपोआ) भवजलधिपोताः, तद्दुत्तारत्वेन त एव विशेष्यन्ते (पंगतसरणा) एकान्तशरणयाः सर्वाश्रितहितत्वेन, क एवं भूताः किं वा एत इत्याह—(अरहंता सरणं) अरहन्तः शरणं तत्राशांकाद्यष्टमहाप्रातिहार्यलक्षणपूजामर्हन्तीत्यर्थः ते मम शरणमाश्रय इति । (तहा पङ्गजरासरणा) सिद्धाः शरणम् इति योगः । तथा न केवलमर्हन्तः किं तु सिद्धाः शरणमिति क्रिया । किं विशिष्टास्ते इत्याह—प्रक्षीणजरासरणाः प्रक्षीणे सदाऽपुनर्भावित्वेन जरासरणे येषां ते तथा, जन्मादिवीजानावात् । एत एव विशेष्यन्ते । (अवेयकम्मकलंका) अपेतकर्मकलङ्काः अपेतः कर्मकलङ्को येषां ते तथाविधाः, सर्वथा कर्मरहिता इत्यर्थः । एत एव विशेष्यन्ते—(पणत्तावाहा) । प्रणष्टव्यावाधाः प्रकृते नष्टा क्षीणा व्यावाधा येषां ते तथा, सर्वव्यावाधावर्जिता इति भावः । एत एव विशेष्यन्ते—(केवलणानदंसणा) केवलज्ञानदर्शनाः केवले सम्पूर्णे ज्ञानदर्शने येषां ते तथाविधाः, सर्वज्ञाः सर्वदर्शिन इत्यर्थः । एत एव विशेष्यन्ते—(सिद्धिपुरनिवासि) सिद्धिपुरनिवासिनः सिद्धिपुरे वाकान्ते निवस्तुं शीघ्रं येषां ते तथा, मुक्तिवासिन इति गर्भः । एत एव विशेष्यन्ते—(निरुवमसुहसंगया) । निरुपमसुखसंगताः । निरुपमसुखेन विद्यमानापेक्षेण संगता इति समासः । असांयोगिकानन्दयुक्ता इत्यर्थः । एत एव विशेष्यन्ते—(सव्वहा कयकिच्चा) सर्वथा कृतकृत्याः । सर्वथा सर्वैः प्रकारैः कृतं कृत्यं यैस्ते तथा, निष्ठितार्था इति भावः । क एवं भूताः, किं वा एत इत्याह—(सिद्धा सरणं) सिद्धाः शरणं सिद्ध्यन्ति स्म सिद्धाः परमतत्वरूपास्ते मम शरणमाश्रय इति “ तहा पसंतगंभीरासया साधू ” शरणमिति योगः । तथा न केवलं सिद्धाः शरणं, किन्तु साधवः शरणमिति क्रिया । किं विशिष्टास्ते इत्याह—प्रशान्ताः ज्ञान्तियोगात् गम्भीरोऽगाधतया आश्रयश्चित्तपरिणामो येषां ते प्रशान्तगम्भीराशयाः । एत एवं विशेष्यन्ते । (सावज्जजोगविरया) । राहावयेन सावद्यः सपापो योगो व्यापारः कृतादिरूपः तस्माद्विरताः सावद्ययोगविरताः । त एव विशेष्यन्ते ॥ (पंचविहायारजाणगा) पञ्चविधमाचारं ज्ञानाचारादिनेदभिन्नं जानन्ते इति पञ्चविधाचारजानकाः । एत एव विशेष्यन्ते । (पउमादिणिदंसणा) पद्मादीनि पङ्कात्पत्तिजलस्थितिभावेऽपि तद्रूपशनेन कामप्रोगापेक्षयैवमेव भाव इति निदर्शनानि येषां ते पद्मादिनिदर्शनाः । आदिशब्दाच्छरत्सल्लिङ्गादिप्रदः । एत एव विशेष्यन्ते [जाणज्जयणसंगया] ध्यानाध्ययनाभ्यास एकाग्रचित्तानिरोधस्वाध्यायलक्षणभ्यां संगता ध्यानाध्ययनसंगताः एत एव विशेष्यन्ते । (विसुज्जमाणभावा) विशुद्धमानो विहितानुष्ठानेनभावो येषां ते विशुद्धमानभावाः, क एवं भूताः किं वा एत इत्याह—(साहू सरणं) तत्र सम्यग्दर्शनादिभिः सिद्धि साधयन्तीति साधवः, मुनयः इत्यर्थः । ते मम शरणमाश्रयः इति । “तहा सुरासुरमणुअपूजिआं, केवलपणत्तो धम्मो—यावज्जीवं मे भगवं सरणं” इति योगः । तथा न केवलं साधवः शरणं किं तु केवलप्रज्ञतां धर्म इति संबन्धः । किं विशिष्ट इत्याह—(सुरासुरमणुअपूजिओ) सुरासुरमणुजैः पूजितः सुरासुरमणुजपूजितः सुरा ज्योतिष्कवैमानिकाः, असुरा व्यन्तरजवनपतयः, मनुजाः पुरुषविद्याधराः । अयमेव विशेष्यन्ते । (मोहतिमिरंसुमाही) मोहस्तिमिरमिव मोहतिमिरं सद्दर्शनवारकत्वेन तस्यांशुमालीवांशुमाली तदपनयनादादित्यकल्पः । अयमेव विशेष्यन्ते । (रागहंसविस्परममंतो) रागद्वेषो विषमिव रागद्वेषविषं तस्य परममन्त्रः तद्भातिव्येनेति ज्ञावः । अयमेव विशेष्यन्ते । (देह सयलकल्याणं) हेतुः कारणं, प्रवर्तकत्वादिना सकलकल्याणानां सुदेवत्वादीनाम् । अयमेव विशेष्यन्ते । (कम्मवणविभावसू) कर्मवणस्य ज्ञानावरणीयादिसमुदयरूपस्य विज्ञावसुरिवाग्निरिव तद्दाहकत्वेन । अयमेव विशेष्यन्ते । (साधगो सिद्धभावस्स) साधको निवर्तकः सिद्धभावस्य सिद्धत्वस्य तथा तथा तत्संपादकत्वेन कोऽयमेवं किं वेत्याह—(केवलपणत्तो धम्मो) केवलप्रज्ञः केवलप्ररूपितो धर्मः भूतादिरूपः । (जावज्जीवं मे भगवं सरणं) यावज्जीवमिति पूर्ववत् । मे मम जगवान् समग्रैश्वर्यादिगुणयुक्तः शरणमाश्रयः । एतच्चतुःशरणगमनम् । एकार्थसाधकत्वेन प्रचूतानामप्यविरुद्धमेव । एत एव परमार्थः । “चत्तारि सरणं पवज्जामि । अरहंते सरणं पवज्जामि । सिद्धे सरणं पवज्जामि । साहू सरणं पवज्जामि केवलपणत्तं धम्मं सरणं पवज्जामि” पं० सू० १ सू० ।

सावज्जजोगविरई—उक्कित्तणगुणचउअपक्खिक्की ।

खलियस्स निंदणावण—तिगत्यगुणधारणा चव ॥ १ ॥

चारित्तस्स विसोही, कीरइ सामाएण किल इह यं ।

सावज्जेयरजोगाऽऽणं—वज्जणा सेवणत्तणओ ॥ २ ॥

दंसणयारविसोही, चउवीसा पत्थण क्किज्जइ य ।

अवज्जुअगुणक्कित्तण—रूवेणं जिणवरिदाणं ॥ ३ ॥

नाणाइया उ गुणा, तस्स पन्नवत्तिकरणाओ ।

वंदणणं विहिणा, कीरइ सोही उ तेमि तु ॥ ४ ॥

खलियस्स य तेसि पुणो, विहिणा जं निंदणाइपाडिकमणं ।

तेणं पडिकमणेणं, तेसि पि य कीरए सोही ॥ ५ ॥

चरणाइयाइयाणं, जहकमं वणतिगिच्छरूवेणं ।

पडिकमणो मुच्चाणं, सोही तह काउसमणेणं ॥ ६ ॥

गुणधारणरूवेणं, पच्चक्खवाणेण तवऽइयारस्स ।

विरियायारस्स पुणो, सव्वेहिं वि कीरए सोही ॥ ७ ॥

गयवसहसीहअभिसे—य दापससिदिणयरं ऊयं कुंभं ।

पउमसरमागरविमा—णजवणरयणुच्चयसिद्धिं च ॥ ८ ॥

अमरिंदनरिदमुणि—दवंदियं वंदिउ महावीरं ।

कुसलाणवंधुबंधुर-मज्जयणं कित्तइस्सामि ॥ ६ ॥
 चउसरणगमणसुक्क-गरिहासुककाऽणुमोअण्णा चेव ।
 एम गणो अणवरयं, कायव्वो कुसलहेउ त्ति ॥ १० ॥
 अरिहंतसिच्छसाहू-केवल्लिकहिओ सुहावहो धम्मो ।
 एए चउरो चउगइ-हरणा सरणं लहइ धनो ॥ ११ ॥
 अह सो जिणत्तजिजरु-व्वरंतरोमकंचुअकराद्धो ।
 पहरिसएण उम्मीमं, सीसम्मि कयंजली भणइ ॥ १२ ॥
 रागहोसअरीणं, हंता कम्मट्टगाइअरिहंता ।
 विसयकसायारीणं, अरिहंता हुंतु मे सरणं ॥ १३ ॥
 रायसिरिमवकसित्ता, तवचरणं सुकरं अणुचरित्ता ।
 केवल्लिसिरिमरिहंता, अरिहंता हुंतु मे सरणं ॥ १४ ॥
 शुइवंदणमरिहंता, अमरिंदनरिंदपूअमरिहंता ।
 सासयमुहमरिहंता, अरिहंता हुंतु मे सरणं ॥ १५ ॥
 परमणगइ मुणंता, जोइंदमहिंदभाणमरिहंता ।
 धम्मकहं च कहंता, अरिहंता हुंतु मे सरणं ॥ १६ ॥
 सव्वज्जिआणमहिंसं, अरिहंता सच्चवयणमरिहंता ।
 बंजव्वयमरिहंता, अरिहंता हुंतु मे सरणं ॥ १७ ॥
 ओसरणमवसरित्ता, चउतीसं अइसए निसेवित्ता ।
 धम्मकहं च कहंता, अरिहंता हुंतु मे सरणं ॥ १८ ॥
 एगाइगिराऽणेगे, संदेहे देहिणं समत्यंता ।
 तिहुयगमणुनासंता, अरिहंता हुंतु मे सरणं ॥ १९ ॥
 वयणामएण जुवणं, निव्वावंता गुणेषु ठावंता ।
 जिअलोअमुच्छरंता, अरिहंता हुंतु मे सरणं ॥ २० ॥
 अच्चन्नयगुणवंते, नियजम सहरपसाहि पंदंते ।
 नियमणाइअणंते, पडिबज्जे सरणमरिहंते ॥ २१ ॥
 उज्जियजरमरणानं, सम्मत्तदुलुत्तनस्स सरणाणं ।
 तिहुयणजणमुहयाणं, अरिहंताणं नमो ताणं ॥ २२ ॥
 अरिहंतसरणमलसुद्धि, लद्धसुविमुच्छसिच्छवहुमाणा ।
 पणयसिरइयकरकमल-सेहेरो सहरिसं जणइ ॥ २३ ॥
 कम्मट्टकखयतिष्ठा, साहावियनाणदंसणसमिष्ठा ।
 सव्वट्टलच्छसिद्धा, ते सिष्ठा हुंतु मे सरणं ॥ २४ ॥
 तियद्वोयमच्छरत्था, परमपयत्था अचित्तसामत्था ।
 मंगलसिच्छपयत्था, सिद्धा सरणं सुहपमत्था ॥ २५ ॥
 मुखे य पडिबक्खा, अमूदलक्खा सजोंगपक्खवा ।
 साहावियत्तमुक्खा, सिष्ठा सरणं परममुक्खा ॥ २६ ॥
 पडिपिद्धियपडिणीया, समगगलणग्गिदह्जववीया ।
 जोइसररणीया, सिष्ठा सरणं सुमरणीया ॥ २७ ॥
 पावियपरमाणंदा, गुणनीसंदा विदिन्नभवकंदा ।
 लहुइकयरविचंदा, सिष्ठा सरणं खवियदंदा ॥ २८ ॥
 लवन्नदपरमवंभा, उल्लहन्नंजा विमुक्कसरंजा ।

जुवणघरधरणखंभा, सिष्ठा सरणं निरारंभा ॥ २९ ॥
 भिद्धसरणेण नववं-जहेउ साहुगुणजणिअअणुराआ ।
 मेइणिमिद्धंतमुपस-त्थमत्थ उ तत्थिमं जणइ ॥ ३० ॥
 जिअलोअबंधुलोकुसाई, सिधुणो पारगा महाजागा ।
 नाणाइएहिं मिवसु-क्खसाहगा साहुणो सरणं ॥ ३१ ॥
 केवल्लिद्वोयरसोही, विउल्लमई सुयहरा जिणमयम्मि ।
 आयरियउवज्जाया, ते सव्वे साहुणो सरणं ॥ ३२ ॥
 जुउदमदसनवपुव्वी, दुवात्तमिक्कारसंगिणो जयइ ।
 जिणकप्पाऽहात्तंदिय-परिहागविमुच्छसाहू य ॥ ३३ ॥
 खीरासवमहुआसव-संभिन्नस्सो अकुट्टबुद्धी य ।
 चारणवेउव्वियपया-णुसारिणा साहुणो सरणं ॥ ३४ ॥
 उज्जियवइरविगेहा, निच्चमदोहापसंतसुहसोहा ।
 अजिमयगुणसंदोहा, हयमोहा साहुणो सरणं ॥ ३५ ॥
 खंभियमिणेहदामा, अकामधामा निकामसुहकामा ।
 सुपुरिसमणाजिरामा, आयारामा मुनी सरणं ॥ ३६ ॥
 मिलिहयविसयकसाया, उज्जियघरघरणिगंगसुहसोया ।
 अकल्लियदरिसविसाया, साहू सरणं गयपमाया ॥ ३७ ॥
 हिंसाइदोसमुत्ता, कयकारुत्ता सयंभुकपन्ना ।
 अजयामरहरवुत्ता, साहू सरणं सुकयपन्ना ॥ ३८ ॥
 कामविस्संतणवुक्का, कल्लिमलमुक्का विविहचोरिका ।
 पावरयसुगयरिका, साहू गुणरयणचच्चिका ॥ ३९ ॥
 साहू तासु ठिया जं, आयारियाई तउ अ साहू ।
 साहुगहणेण गहिआ, ते तम्हा साहुणो सरणं ॥ ४० ॥
 पडिबन्नसाहुसरणो, सरणं काउं पुणो वि जिणधम्मो ।
 पहारे सारामंच, पवंचकंचुअं चियतणू भणइ ॥ ४१ ॥
 पवरमुकराहिपत्तं, पत्तेहिं वि नवरि केहिं वि न पत्तं ।
 तं केवल्लिपन्नत्तं, धम्मं सरणं पवन्नो हं ॥ ४२ ॥
 पत्तेण अपत्तेण य, पत्ताणि य जेण नरसुरसुहाई ।
 मुखसुहं पुण पत्तेण, नवरि धम्मो स भे सरणं ॥ ४३ ॥
 निहाल्लियकल्लुसकमो-कट्टलसुहजम्मो खल्लिकयअहम्मो ।
 पमुहपरिणामरम्मो, सरणं मे होउ जिणधम्मो ॥
 काअंतरा वि न मयं, जम्मणजरमरणत्ताहिसयसपयं ।
 अमयं च बहुमयं जिण-मयं च सरणं पवन्नो हं ॥ ४५ ॥
 पसमियकामपमोहं-दिट्ठादिट्ठेसु न काल्लियविरोहं ।
 सिवमुहफलममोहं, धम्मं सरणं पवन्नो हं ॥ ४६ ॥
 नरयगइगमणरोहं, गुणसंदोहं पवाइनिकलोहं ।
 निहाणियवम्महलोहं, धम्मं सरणं पवन्नो हं ॥ ४७ ॥
 चासुरसुवन्नसुंदर-रयणालंकारगारवं महयं ।
 निहिमिव दोगच्चहरं, धम्मं जिणदेसियं वंदे ॥ ४८ ॥
 चउसरणगमणसंचिय-सुचरियरोमं च आंचियसरीरो ।

कयदुकडगरिहा अस-दुकम्मक्खयकेखिरो जणइ ॥४६॥
 इह जवियमनभविंयं, मिच्छत्तपव्वत्तणं जमहिगरणं ।
 जिणपव्वणपमिहुं, दुहं गरिहामि तं पावं ॥ ५० ॥
 मिच्छत्ततमधेणं, अरिहंताईसुं अजवयणं जं ।
 अन्न एण विरइयं, इण्ह गरिहामि तं पावं ॥ ५१ ॥
 सुअधम्मत्तंपनाहु, सुपावपणिणीयआई जं रइअं ।
 अन्नेसु अपवेयं, इण्ह गरिहामि तं पावं ॥ ५२ ॥
 अन्नेसु अ जीवेयं, मित्ती करूणाइगो अरेसु कयं ।
 परियावणाइं दुक्खं, इण्ह गरिहामि तं पावं ॥ ५३ ॥
 जं मणवयकाण्हिं, कयकारियअणुमइहिं आयरियं ।
 धम्मविरुद्धमसुच्छं इण्ह गरिहामि तं पावं ॥ ५४ ॥
 अह सा दुक्कमगरिहा, दस्सिउक्कमदुक्कमो फुलं जणइ ।
 सुकमाणुरायममुइ-न्नपुन्नपुल्लयं करकरालो ॥ ५५ ॥
 अहिंते अरिहंते-सु जं च सिद्धत्तणं च सिच्छेसु ।
 आयार आयरिए, उवज्जायं तं उवज्जाए ॥ ५६ ॥
 साहण साहुकिरियं, देसविरइं च सावयजणाणं ।
 अणुमन्ने सव्वेयं, सम्मत्तं सम्मदिट्ठाणं ॥ ५७ ॥
 अहवा सव्वंचिय वो-यरायवयणाणुमारि जं सुकडं ।
 कात्तत्तए वि तिविहं, अणुमोएमो तयं सव्वं ॥ ५८ ॥
 सुपरिणामो निचं, चउसरणगमाइआयारं ।
 जावो कुसल्लपयसु, उवंधइ वंधाउ सुहाणुवंथीओ ॥५९॥
 मंदणुभावा वडा तिव्वणुजावा कुणइ ता चेव ।
 असुहाओ निरणुवंधा, उ कुणइ तिव्वाउ मंदा उ ॥६०॥
 ता एयं कायव्वं, बुद्धिं निच्चं पि संकिंसेसम्मि ।
 होइ तिकालं सम्मं, असंकिंसेसम्मि सुकयफलं ॥६१॥
 चउरंगो जिणधम्मो, न कओ चउरंगसरणं वि ।
 न कयं चउरंगो जव-च्छेओ न कओ हा हरिओ जम्मो ॥६२॥
 इह जावपमायमाहारि, वीरभइं नमेवमज्जयणं ।
 जासु एति संजमवं-ऊकारणं निव्वुडसुहाणं ॥६३॥ ६०५०।

चउत्तिर-चतुत्तिशरस्-नं० । चत्वारि शिरांसि यस्मिन् तच्चतुःशि-
 रः । प्रथमप्रवेशं क्षमणाकाक्षे शिष्याचार्ययोरवनतं यच्छिरोद्वयं
 निष्क्रम्य पुनः प्रवेशे तथैव शिरोद्वयम् । शिरश्चतुष्टययोगिनि
 चन्दनके, ध० ३ अधि० । आ० । स० ।

चउहा-चतुर्द्धा-अव्य० । चतुःप्रकारे, 'चउहाविवागत्ति' चतुर्द्धा
 क्षेत्रजीवमवनपुल्लविपाकाः प्रकृतीर्वदये । कर्म० ५ कर्म० ।
 चउहार-चतुराहार-पुं० । चतुर्णामशनपानखादिमस्वादिमानां-
 त्यागं, ल० प्र० ।

चओरग-चकोरक-पुं० । 'चक' तुल्यौ । ओरन् । स्वार्थे कन् ।
 स्वनामख्याते पक्षिभेदे, घा० । प्रश्न० ।

चओवचइय-वगोपचयिक-त्रि० । बुद्धिहान्यात्मके, आचा० १
 मु० १ अ० ५ उ० ।

चंकमित-चङ्क्रममाण-त्रि० । चलनस्वभावे, औ० । कल्प० ।
 चङ्क्रम्यमाण-त्रि० । चलनस्वभावे, औ० । कल्प० ।
 चंकमाण-चङ्क्रमण-न० । उपाश्रयान्तरे शरीरश्रमव्यपोहार्थमि-
 तस्ततः संचरणे, स० ।

चङ्क्रमणगुणानुपदर्शयति—

वायाई सट्ठाणं वयंति कुविया उ सन्निरौहेणं ।
 लाववमगिपकुत्तं, परिस्समजयो अ चङ्क्रमतो ॥

अनुयोगदानादिनिमित्तं यश्चिरमेकस्थानोपवेशनलक्षणः स-
 निरोधस्तेन कुपिताः स्वस्थानाच्चालिता ये वातादयो धात-
 वस्ते चङ्क्रमता भूयः स्वस्थानं व्रजन्ति लाघवं शरीरे लघु-
 भाव उपजायते । अग्निरदुष्यं जाठरानलपाटवं च भवति । यश्च
 व्याख्यानदिजनितः परिश्रमस्तस्य जयः कृतो जयति । एते च-
 ङ्क्रमतो गुणा भवन्ति । वृ० ३ उ० । नि० चू० । आ० । भ्रमणे,
 झा० १ श्रु० १ अ० ।

चंकमिय-चङ्क्रमित-न० । गतिविभ्रमे, "चंकमियं ठियं जंयि-
 यं व, विण्णखित्तं च सविलासं । आगारियवहुविधे, दुहुं शु-
 तेयरे दोसा" ॥ ३७ ॥ नि० चू० १ उ० ।

चंकारअणुओग-चकारानुयोग-पुं० । समाहारेतरैतरयोगस-
 मुच्चयान्वाचयाऽवधारणपादपूरणाधिकवचनादिषु, (स्था०)
 (चंकारे त्ति) अत्रानुस्वारोऽलाक्षणिकः, यथा—"सुक्के
 सणिचरे" इत्यादि । तत्रचकार इत्यर्थः । तस्य चानुयोगो
 यथा—चशब्दः समाहारेतरैतरयोगसमुच्चयान्वाचयावधार-
 णपादपूरणाधिकवचनादिषु इति । तत्र—(इत्थीओ सय-
 गाणि य त्ति) इहसूत्रे चकारः समुच्चयार्थः स्त्रीणां श-
 यनानां चापरिमोग्यतातुल्यत्वप्रतिपादनार्थः । स्था० १० उ० ।
 चंगवेर-चंगवेर-पुं० । काष्ठपाड्याम्, "पीढए चंगवेरे य, नंगवे
 मइयं सिया । जंतलट्टो व नाभी वा, गंभिया व अलं सिया" ॥३८॥ दश० ७ अ० ।

चंगेरी-चङ्गेरी-स्त्री० । महत्यां काष्ठपाड्यां, बृहत्पाटलिकायां च ।
 प्रश्न० १ आश्र० द्वार । रा० । आ० म० । जी० । प्रज्ञा० ।

चंचत-चञ्चत्-त्रि० । मनोहारिणि, अश्रु० ३२ अश्रु० ।

चंचपुन-चञ्चुपुट-पुं० । आघातविशेषे, "खुरचलणचंचपुनेहि
 धरणिअलं अभिहणमाणं" जं० ३ वक्क० ।

चंचल-चञ्चल-त्रि० । झोले, स्था० ।

चञ्चलत्रेदाः—

गइणणजामजावे, लहुओ मासो उ होइ एक्केवो ।

अण्णईणो य दोसा, विराहणा संजमावाए ॥

चञ्चलश्चतुर्द्धा तद्यथा-गतिचञ्चलः, स्थानचञ्चलः, भाषाचञ्चलः,
 भावचञ्चलश्च । एतेषामेकैकस्मिन् बहुको मासः प्रायश्चित्तम् । आ-
 शादयश्च दोषा विराधनासंयमं आत्मनि च । तत्र संयमविराधना-
 गतिचञ्चलस्य त्वरितं गच्छतः पृथिव्यादीनां कायानामुपम-
 र्दनम् । आत्मविराधना-प्रपतनप्रखलनदेवतातुलनादिका । एवं
 स्थानचञ्चलादिष्वप्युपगुज्यात्मसंयमविराधना वक्तव्या ।

अथ गतिस्थानचञ्चलौ तावदाह—

दावद्विओ गइचं-चलो उ णणचंचलो डमो तिविहो ।

कुडाइ सई फुसइ व, लसइ व पाए वा चिच्छभइ ॥

इह अवशब्दो द्रुतार्थवाचकस्ततो ह्यवद्रविको नाम द्रुत-द्रुत-गामी स गतिचञ्चलो जण्यते । स्थानचञ्चलः पुनरयं त्रिविध-स्तद्यथा-असौ निपणः सन् पृष्ठवाहुकरचरणादिभिः कुड्यम् आदिशब्दात् स्तम्भादिकमसदृशकशः स्पृशति । वाशब्द उ-त्तरापेक्षया विकल्पार्थः । यो वा निपण एव इतस्ततो ज्ञाम्यति । २ । पादौ वा विक्रिपति पुनः पुनः संकोचयति प्रसारय-ति चेत्यर्थः ॥ ३ ॥

भाषाचपलमाह-

भासाचपलो चउहा, अमंति अत्रियं असोहणं वा वि ।
असभाजोगममवर्धं, अणुहिउं तं उ असमिक्खं ॥

जापाचपलश्चतुर्द्धा-असत्प्रलापी, असज्यप्रलापी, असमीकित-प्रलापी, अदेशकालप्रलापी च । तत्रासत्प्रलापितुं शीलमस्येत्यसत्प्र-लापी, अथ असदिति कोऽर्थः इत्याह-असदिनिशब्देनाद्वीकमशो-भनं वा अभिधीयते । तत्रालीकम्-साधुम् असाधुं ब्रवीमीति अ-साधुं साधुमित्यादि, अशोभनं गर्वादिदूषितं वचनम्-तथा-अस-मायोग्यमसभ्यमभिधीयते, इह सजा एकत्रोपविष्टशिष्टपुरुषस-मुदायः, तथा चोक्तम्-“धम्मसत्यकुसवा, सभासया जत्थ सा सभा नाम । जा पुण अविहिपलुहा, बुहेहिं सा जसए मेहा ” तस्याः सभाया योग्यं यद्वचनं तत् सज्यम् । तद्विपरीतमसज्यं तच्च दास चण्डाव इत्यादिकम् । जकारमकारादिवाक्यरूपं वा, तत्प्रलापितुं शीलमस्येत्यसभ्यप्रलापी अनुदित्वा अविचार्य कि-मिदं पूर्वापरविरुद्धं किं वा इहपरलोकबाधकमित्याद्यविमुश्य यद्वदति तत् वचनमसमीकितमुच्यते । तत्प्रलपनशीलोऽसमी-कितप्रलापी ।

अथादेशकालप्रलापिनमाह-

कज्जिविचिं दुहुं, जणाइ पुवं मए उ विष्ठाप्रं ।
एवमिदं तु नविस्तति, अदेशकालपत्रावी उ ।

कार्यविपत्तिं कार्यस्य विनाशं दृष्ट्वा कश्चित् भणति यथा-मया पूर्वमेव विज्ञातमिदं कार्यमेवं भविष्यति । यथा केनचित् साधुना पात्रं द्वेपितं ततो रुद्धं सत् कुतोऽपि प्रमादतो हननं ततः कश्चिदात्मनो दत्तत्वं ख्यापयन् ब्रवीति-यदैवेदं परिकर्मयितुमारब्धं तदैव मया ज्ञातं यथेदं निष्पन्न-मपि ज्ञद्यन्ते । एष एवं विधोऽदेशकाले अनवसरे प्रलपनशी-लोऽदेशकालप्रलापी । व्याख्यातश्चतुर्विधोऽपि भाषाचपलः ।

अथ जावचपलमाह-

जं जं सुयमत्थो वा, उदिहं तस्स पारमप्पत्तो ।
अन्नन्नसुयदुमाणं, पद्धवगाही उ जावचवत्ते ॥

यद् यदावश्यकदशवैकाग्रिकादेर्ग्रन्थस्य श्रुतं सूत्रमर्थो वा उदिष्टं प्रारब्धं तस्यैवचापि वीप्सा गम्यते । तस्य तस्य पारमप्राप्तः सन्नन्यान्यश्रुतद्रुमाणामाचारादिरूपपरापरशास्त्ररूपां पल-वान् तन्मध्यगतालापकश्लोकगाथाकूपान् सूत्रार्थलवान् स्वरु-च्या ग्रहीतुं शीलमस्येति पद्धवगाही तुः पुनरर्थः य एवंविधः स पुनर्भावचपलो मन्तव्यः जवेत्कारणं येन वञ्चकत्वमपि कुर्यात् ।

किं पुनस्तदित्याह-

तेणे सावय ओमह, खित्ताई वाइ मेहवोसिणो ।

आपरियवालमाई, तनुजयणे य विइयपयं ॥

स्तेनजयेन श्वापदजयेन वा द्रुतमपि गच्छेन्न दोषः । भूतानो वा कश्चिदागाढस्तस्यैवधानयननिमित्तं शीघ्रमपि गच्छेत् । न च प्रायश्चित्तमाप्नुयात् (खित्ताई इति) किञ्चित्त आदिशब्दात् हसचित्तो यत्काविष्ट उन्मादप्राप्तश्च एते स्थानचञ्चलत्वमपि कु-र्युः । न च प्रायश्चित्तमाप्नुयुः चसन्वान् (वाइ ति) वादिना बुद्धि परिभवितुमलीकमपि ब्रूयात् । यथारोहमुत्तेन पोदशालप-रिवाजकमतिव्यामोहनार्थं “जीवा अजीवा नोचीवाश्चेति” त्रयो राशयः स्थापिताः । तथा शैक्यस्य पण्डकादिव्युत्सर्जनविधये तं निर्भेत्संयन्नसज्यमपि भणेत येनोद्वेजितः स्वयमेव गणाग्नि-ष्कम्य गच्छेत् । आचार्यो वा कुतश्चित्प्रमादत्वान्नोपरमन्ते ततो-ऽदेशकालप्रलापित्वमपि कुर्यात् । यथा-कृमाश्रमणा अमुकः संय तोऽमुकश्च श्रावको मम पुरत इदं जणति-यथा त्वदीया गुरुवः पार्श्वस्था जवन्तः संभाष्यन्ते एतच्च मया पूर्वमपि विज्ञातमासी त् यथा कृमाश्रमणानामेवमाचरतामपवादो भविष्यति । एवमु-क्ते ते अश्लोकभयेनैवोपरमन्ते । चालो वा केलिकन्दर्पादिकुर्वा-णोऽपि न निवर्तते ततोऽत्र हितमपि यदपि भाषित्वा निवारणी-यः । आदिप्रहणात्प्रत्यनीकादयो वा खरपरुषादिजापणैः उपशम-यितव्यः । तथा-तदुभयच्छेदं इति कस्याचार्यस्य पूर्वं सूत्रम-र्थो वा विद्यते तस्यैवजयस्यापि तत्पार्श्वान्नधीयमानस्य व्यव-च्छेदो भवति । अतः पूर्वारब्धं शास्त्रमर्हं पतितमपि मुक्त्वा ततस्त द्रुजयमध्येनव्यमिति । यथाक्रमं गतिस्थानभावचपलपु द्वितीयपद मवसातव्यम् । एतन्नाथोक्तप्रकारेण कलापमन्तरेण ये गतिचप-लादयस्तद्विपरीता ये गतिस्थानभाषाजवैश्चतुर्भिरप्यचपलास्ते-ऽस्य कलापान्नस्यानुयोगमर्हन्तीति । गतं चञ्चलद्वारम् । वृ० १ उ० । अनवस्थितचित्ते, विशेष० प्रज्ञा० जी० । अनीवचतुले, औ० । विमुक्तस्थैर्ये, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । चपले, औ० । भ० । तं । प्रश्न० । “चंचलजीहे धरणीयत्वं चेति भूत्रं” उपा० २ अ० ।

चंचा-चञ्चा-खी० । ‘चञ्च’ अच् । नञनिमित्ते कटजेदं, (चौच)
“चञ्चव” इवार्थे कन् “लुप् मनुष्ये” ५ । ३ । एच् इति तस्य (याणि०) लुप् । तृणमयपुरुषं, वाच० । चमरचञ्चानाम्नि चमरस्य राजधान्याम्, द्वी० । स्था० ।

चंचुच्चिय-चञ्चुरित-न० । प्राकृतत्वाच्चञ्चुरितमित्यस्य चंचु-च्चियमिति । कुटिलगमनं, औ० ।

चञ्चूचित-न० । चञ्चुश्शुक्चञ्चुः तद्वद्वक्तव्येत्यर्थः उच्चितं उच्चताकारणं पादस्य उच्चितं वा उत्पादनं पादस्यैवं चञ्चूच्चि तम् । पादोत्थापने, “चंचुच्चियशलियपुलियचलचवलचंचंछ गईणं” औ० ।

चंचुमालङ्घ-त्रि० । देशी-रोमाञ्चिते, कल्प० १ कण । ज्ञा० ।

चंचुय-चञ्चुक-पुं० । अनायंदेशविशेषे, तद्वास्तव्ये मनुष्ये च । प्रव० २७३ द्वार । सूत्र० ।

चंरु-चणरु-त्रि० । क्रोधने, उक्त० १ अ० । ज्ञा० । श्राव० । श्रा० क० । प्रवञ्चकोपसहिते, स० । क्रोधनिध्मातचित्ते, उक्त० १० अ० । क्रोधने, चारजटवृत्त्याश्रयणकत्तरि, उक्त० १७ अ० । चणरुकोपने, परुषभाषिणि, उक्त० १० अ० । रोषणे, दश० ८ अ० १ उ० । उक्तटरोषे, ज्ञा० १ श्रु० १८ अ० । रौद्रे, उक्त० २६ अ० । जी० । भ० । स० । औ० । ज्ञा० । तीव्रे, कल्प० २ कण । जं० ।

प्रश्न० । कर्कशे, स्था० ८ ग० । तिल्लिमावृत्ते, यमकिहकरे,
दैत्यजेदे च । पुं० । अत्यन्तकोपने, त्रि० । वाच० ।

चंमकम्मा-चामकर्मत्-वि० । चामं कोपोक्ततया रौद्राभिधा-
नरसविशेषप्रवर्तितत्वादातिरौद्रं कर्म समाचरणं येषां ते ।
रौद्रकर्मकर्तृषु, प्र० १७३ द्वार ।

चंमकोशिय-चामकौशिक-पुं० । वीरस्य उपसर्गकारिणि क-
स्मिन्चित्सर्पे, आ० क० कल्प० । आ० म० । आ० चू० । स्था० ।
(तत्कथा 'वीर' शब्दे)

चंमज्जय-चामज्ज-पुं० । 'अरुलुरीति' नामप्रत्यन्तनगरस्य
माण्डलिकराज्ञि, आ० क० । आ० चू० ।

चंडदंरु-चाण्डदंरु-त्रि० । रौद्रदण्डकतंरि, "पावा पचंरुदंरा,
अणारिया णिणिघणा णिरणुकंपा । धम्मोत्ति अक्खराइं, जेसु ण
णज्जंति सुविणो वि " सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

चंमपज्जोय-चामप्रज्योत-पुं० । मालवदेशभूपसेव्ये उज्जयिन्या
नगर्याः स्वनामख्याते राज्ञि, विशे० । (उदयनेन पराजयः 'उ-
दयन' शब्दे द्वितीयभागे ७८३ पृष्ठे उक्तः) उक्त० । तं० । शा० ।
आ० म० । प्रति० । (काम्पिल्यराजेन द्विमुखेनास्य पराजयः ।
अस्मै मदनमज्जयाः दानं च 'दुमुह' शब्दे)

चंमपिंगल-चामपिङ्गल-पुं० । स्वनामख्याते चौरं, स चंरा-
जगणिकारक्त इति राज्ञा मारितः । आ० म० । आ० चू० । (तस्यैव
राज्ञः पुत्रो जूवा जातिस्मरणेन स्वयं संवुद्ध इति णमोक्कार-
शब्दे उदाहरिष्यते) ।

चंममेह-चाममेघ-पुं० । अश्वग्रीवस्य प्रतिवासुदेवस्य स्वनाम-
ख्याते दूते, यः प्रजापतिसुनस्य त्रिपृष्ठवासुदेवस्य सभायामाध-
र्षितः । आ० म० प्र० । आ० चू० ।

चंमरुह-चामरुह-पुं० । प्रकृतिरोषणे स्वनामख्याते आचार्ये,
तत्कथा चैवम्—

" उज्जयिन्यां चामरुहसुरिः समायातः स रोषणप्रकृतिः
साधुज्यः पृथक् एकान्तस्थाने आसनं चक्रे मातृकोपेतप-
त्तिरिति चित्ते विचारयति । इतश्च इभ्यस्तुतः कोऽपि नवपरि-
णीतः सुहृत्परिवृतस्तत्रागत्य साधून् वन्दते । कैश्चित्स्मिन्नैर्वा-
स्येन प्राक्तम् । अमुं प्रवाजयत । साधुभिर्वैरमित्यभिधाय गुरुर्दंशि-
तः । तेषु गुरुसमीपे गताः । तथैव तैरुक्तम् । गुरुभिर्चूतिमानयेति
प्रोक्ते तेन नवपरिणीतेन हास्यादेव स्वयंजृतिरानीता गुरुभिर्बै-
दादेव गृहीत्वा तल्लोचः कृतः । सुहृदः खिन्नास्तदा नष्टाः तस्य
तु कृतलोचस्य लघुकर्मतया अतः परं मम प्रव्रज्यैवास्तु इति प-
रिणामः सम्पन्नः । ततस्तनोक्तं केशिः सत्यंजृतः । अथ अन्यत्र ग-
म्यते । गुरुराह-अहो शिष्य ! साम्प्रतं राजिर्जाता अहं रात्रौ न
पश्यामि । तेन स्वस्कन्धे गुरुरारोपितः उच्चनीचप्रदेशे मागं वह-
ता तेन गुरोः खेद उत्पादितः खिलेन तेन गुरुणा अस्य शिरसि
दण्डप्रहाराः दत्ताः । असौ मनसि एवं विचारयति—'अहो म-
हात्मायं मयेदृशोमवस्थां प्रापितः' इति सस्यग्भावयतः तस्य
केवलज्ञानमुत्पन्नं केवलज्ञानबलेन समप्रदेश एव वहन् गुरु-
भिरेव उक्तः—मारिः सार इति । कीदृशः समो बहुधर्षितेनोक्तं
युष्मत्प्रसादात् मे समं वहनम् । गुरुभिरुक्तं किम् अरे ज्ञानं समु-
त्पन्नं तव । तेनोक्तम्-ज्ञानमेव गुरुभिरुक्तं प्रतिपाति अप्रतिपाति, वा
तनोक्तम्-अप्रतिपाति । गुरवस्तु हा मया केवलं आशाहितः इत्यु-

क्त्वा तच्छिरसि दण्डप्रहारोद्भूतधिरप्रवाहं पश्यतः पुनस्तवका-
मणं कुर्वतः केवलज्ञानमापुरिति विनीतशिष्यैरौदृशैर्भाव्यम् ।
इति चामरुहाचार्यस्य कथा । उक्त० १ अ० । आ० क० ।
आ० चू० । पञ्चा० दश० । चण्डरुहाचार्याः शिष्यस्य स्कन्धे उ-
पविश्य चलिता इति सत्यं नवेति प्रश्नः । उत्तरम्-श्रीउत्तरा-
ध्ययनवृत्तिप्रमुखबहुग्रन्थानुसारेण चण्डरुहाचार्येण शिष्यस्य
कथितं त्वमग्रतो गमनं कुरु पश्चात्सोऽग्रतश्चलितश्चण्डरुहाचा-
र्यास्तु पृष्ठतश्चलिताः कस्मिंश्चिद्ग्रन्थे कथितमस्ति, यच्छिष्यस्य
स्कन्धे भुजां दत्त्वा चलिता इति १३ प्र० सेन० ३ उद्गा० ।

चण्डाविस-चामविष-पुं० । चरमं भगिति अल्पकालेनैव दृष्ट-
रीरव्यापकं विषं यस्य सः जगति दृष्टरीरव्यापकविषयुक्ते सर्वे
ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । उक्त० । म० ।

चंमा-चामा-स्त्री० । तथाविधमहत्वाजावेनेपत्कोपादिभावाच्च
एता चमरादीनां देवेन्द्राणां मध्यमायां पर्षदि, । म० ४ श० १
उ० जी० । स्था० । गत्युत्कर्षयोगाद् रौद्रायां देवगतौ, म० ६ श०
१० उ० । दुर्गनायिकाभेदे, "उग्रचण्डा प्रचण्डा च, चण्डोग्रा
चरुनायिका । चण्डा चरुवती चरु-नायिकाप्यतिचण्डि-
का " चोरनाभि गन्धर्व्ये, शङ्खपुष्पीदुमे, लिङ्गिनीवता-
याम, कपिकट्टाम, आखुपराण्याम, श्वेतदूर्वायां च । नदी-
भेदे, एतासां चण्डवीर्यत्वात् तथात्वम् । कोपनायां स्त्रिया-
म्, च । वाच० । रुद्रायां तीव्रायामतिशायिन्याम् उत्क-
टायां वक्रुमशक्यायाम्, उक्त० १८ अ० । " विपुला ककुसा
पगाढा चंरा डुहा तिव्या दुराहिय ति " एकार्थाः । विपा० १
श्रु० १ अ० । विपुला तीव्रा चण्डा प्रगाढा कर्मा कर्कशा इ-
त्येवं लक्षणा दृष्ट्या । अंत० ४ वर्ग । प्रवरापरनामिकायां श्री-
वासुपूज्यस्य जिनेन्द्रस्य शासनदेव्याम्, सा च श्यामवर्णा तुर-
गवाहना चतुर्भुजा वरदशक्तियुक्तदक्षिणकरयुगा पुष्पगदायुत-
वामकरद्वया च । प्र० २६ द्वार ।

चंमानिल-चामानिल-पुं० । चरममारुते, जं० २ वक्त० । "चंमा-
निलपहपतिक्खधाराणिवायपजर " ज० ७ श० ६ उ० ।

चंमाधर-चामाधर-त्रि० । चामाधरोष्ठे, विपा० १ श्रु० २ अ० ।

चंमाल-चण्डाल-पुं० । स्त्री० । चण्डेन अन्नमस्य चण्डेन वा
कलितः स चातिक्रूरत्वाच्चण्डालः । उक्त० १ अ० । शुद्धेण ब्राह्म-
ण्यामुत्पन्ने, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । उक्त० । "माहणा ख-
त्तिया वेस्सा, चंडाला अटुवाकसा । एसि पावेसिया सुहा, जे अ
आरम्भणिस्सिया " सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । " रेवयसरमंताओ,
हवंति डुहजीनिणो । कुचेवा य कुविस्सिय, चोरा चंडालमुट्ठी-
या " ॥ १३ ॥ अनु० । क्रूरकर्मणि-वाच० ।

चंडालिय-चामालीक-न० । चण्डः क्रोधस्तद्वशादलीकम् ।
यद्वा-चण्डाले, चण्डालजतौ जवं चण्डालीकम् । अनृतज्ञापणे-
चण्डालकर्मणि, उक्त० १ अ० ।

चौमिक्र-चाण्डिक्य-न० । रौद्राकारकरणे, क्रोधकषायविशेषका-
र्ये, गौणमोहनीयकर्मणि, स० ५१ सप्त० म० ।

चौमिक्रिय-चाण्डिक्रिय-त्रि० । चाण्डिक्रियं रौद्ररूपत्वं संजा-
तप्रस्येति चाण्डिक्रियतः संजातचाण्डिक्रिये प्रकटितरौद्ररूपे,
म० ७ श० ८ उ० । ज्ञा० । नि० चू० । विपा० । जं० । दारुणीचू-
ते, विपा० १ श्रु० १ अ० । रोषरानुते, नि० १ वर्ग । आसु-

रुते रुद्धे कुविण चंडिकिञ्चये मिसिमिसियमाणेति ” एकार्थाः ।
उक्तं २१ अ० ।

चंडिक-देशी-रोषे, दे० ना० ३ वर्ग ।

चंरिय-देशी-कृते, दे० ना० ३ वर्ग ।

चंरिल-देशी-पोने, दे० ना० ३ वर्ग ।

चंरीदेवग-चाणीदेवक-पुं० । चक्रधरप्राये चण्डीनके, सूत्र० १
श्रु० ७ अ० ।

चंद (छ)-चन्द्र-पुं० । ‘चदि’ आह्लादे । णिच् रक् । “स-
र्वत्र हवराचन्द्रे ” ॥ ८ । २ । ७६ । इत्यचन्द्रपर्युदासाभरे-
फस्य लुक् । ‘चन्द्र’ संस्कृतसमोऽयं प्राकृतशब्दः । अत्र ‘छं रो
न वा ” ॥ ८ । २ । ८० ॥ इति विकल्पो न भवति । निषेधसा-
मर्थ्यात् । संस्कृतसमे तु वा रल्लुक् ‘चंदो चन्द्रो’ । प्रा० २
पाद । “वर्गेऽन्यो वा ” ॥ ८ । १ । ३० । इति परसवर्णो वा ।
प्रा० १ पाद । ज्योतिष्काणामिन्द्रे, स्था० २ ठा० ३ उ० । भ० ।
स० । शशधरे, औ० । चन्द्रः शशी निशाकर उरुपतिः रजनी-
कर इत्येवमदिचन्द्रपर्यायाः । आ० चू० १ अ० । आ० म० ।
प्रज्ञा० । स्था० । सूत्र० । प्रश्न० । भ० । प्रव० ।

तस्य पूर्वापरवर्त्तमानभयवक्तव्यता-

तेणं कालेणं तेणं समणं रायगिहे नामं नगरे गुणसि-
लए चेइए सेणिए राया, तेणं कालेणं तेणं समणं सामं
समो सडे । परिना निगया, तेणं कालेणं तेणं समणं
चन्दो जोइतिदे जोइसराया चंदवेत्तए विमाणे सभाए सुह-
म्माए चंदंसि सीहासणंनि चउहिं सामाणियसाहस्सी-
हिं जाव विहरति । इमं च एणं केवलकणं जंबुद्वीवे दीवे वि-
उत्तेणं ओहिणा आभोएमाणे पासति पासित्ता समणं
जगवं महावीरं जहा सूरियाभे आजिओगिं सदावित्ता०
जाव सुरिंदाजिगमणजोगं करेत्ता तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति
सुस्सरा घंटा० जाव विउव्वणा । नवरं जोयणसहस्सं वित्थियं
अच्छेत्तवट्ठिजोयणममूसियं मट्ठिदज्जत्तो पणवीसं जोय-
णसमूसिते सेसं जहा सूरियाभस्स० जाव आगतो एट्ठविहं
तहेव० जाव पग्गितो । ति० ३ वर्ग । स्था० ।

(चन्द्रस्य अप्रमाहिण्यः ‘अगमहिंसी’ शब्दे प्रथमभागे १७१
पृष्ठे उक्ताः) (अनुतावश्चन्द्रसूर्यादीनाम् ‘जोइसिय’ शब्दे)
(अमावास्यायोगः चन्द्रणामावास्यापौर्णमासीयोगश्चन्द्रमा-
सवक्तव्यता ‘जोग’ शब्दे,) (अयनं चन्द्रस्य ‘अयन’
शब्दे प्रथमभागे ७५१ पृष्ठे छप्यम्) (अयनासनम् कति
सूर्याः कति चन्द्राः सर्वलोकमवनासयन्ति इति ‘जोइसिय’
शब्दे) “दो चंदा इह (जंबुद्वीपे) चतारि य सागरे लवणतोए
धायइखडे दीवे, वारस चंदा य सूराय ” स्था० २ ठा० ३ उ० ।
(चन्द्रसूर्यादीनां संख्यां जम्बूद्वीपादिशब्देषु,) (चन्द्रसू-
र्याणामावृत्तयः ‘आउट्टि’ शब्दे द्वितीयभागे ३० पृष्ठे उक्ताः)
(उव्वत्तयम् ‘जोइसिय’ शब्दे) (चन्द्रस्याद्धातादिचन्द्रिकादि
च सूर्यस्येव ‘सूर’ शब्दे हेयम्) (चन्द्रोपपातः ‘उयवाय’
शब्दे) (चन्द्रसुः द्वितीयभागे ‘उउ’ शब्दे ६८२ पृष्ठे उक्तः)

(कामभोगौ ‘जोइसिय’ शब्दे चन्द्रस्य) (चन्द्रस्य गति-
परिमाणम् ‘मंरुल’ शब्दे) (ज्योत्स्नावक्तव्यता ‘दोसिणा’ शब्दे)

चन्द्रस्य परिवारः-

एगमेगस्स णं भंते ! चंदस्म केवइआ महग्गहा परिवारा?,
केवइआ एक्खत्ता परिवारा?, केवइआ तारागणकोटा-
कोडाओ पणत्ताओ? गोअमा! अट्टामीइमहग्गहा परि-
वारो । अट्टावीसं णक्खत्ता परिवारो । णवट्ठिसहस्साइं
एवसया तारागणकोटाकोटीं पणत्ता ॥

एकैकस्य भदन्त ! चन्द्रस्य कियन्तो महाग्रहाः परिवारः? तथा
कियन्ति नक्षत्राणि परिवारः? तथा कियन्त्यस्तारागणकोटाको-
ट्यः परिवारचूनाः प्रज्ञाताः? जगवानाह-गौतम ! अप्राशंति-
महाग्रहाः परिवारः । अप्राशितिनं कत्राणि परिवारः । पदपट्टिस-
दस्याणि नवशतानि । पञ्चसप्तशतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि तारा-
गणकोटाकोटीनां परिवारभूतानि प्रज्ञानि । यद्यप्यत्र एतं चन्द्र-
स्यैव परिवारनयोकास्तथापि सूर्यस्यापि चन्द्रादेते एव परि-
वारतयाऽवगन्तव्याः समवाङ्मजाविभिगमसुवृत्त्यादौ तथाद-
र्शनात् । जं० ७ वत्त० । स० । (पर्वचन्द्रमतः पर्वविचारः
‘पव्व’ शब्दे) [युगमध्ये चन्द्रसूर्याः ‘जुग’ शब्दे]

वर्णकः—

समिं च गोखीरफेण्णदग्गयययकलसपंरुं । सुजं हि
अयनयणकंतं । पग्गिपुष्णं । तिमिरनिकरयणगुहिरवित्तिमि-
रकरं । पमाणपक्खंतरायत्तेहं । कुमुअवणविबोहगं । निसा-
सोहगं । सुपरिमट्ठदप्पणतलोवमं । हंसपडुवन्नं । जोइममुहपं-
रुगं । तमरिपुं । मयणसरापूरुगं । समुहदगपूरुगं । दुम्पणं ।
जण्णदइयवज्जिअं पाएट्ठिं सोसयंतं । पुणो सोमचारुखं ।
पिच्छइ । सा गगणपंरुलविसालसोमचंक्कम्ममाणित्तयं ।
रोहिणिमण्हिअयवट्ठहं । देवी पुनचंदं समद्वसंतं ॥३८॥

“समिं चेत्त्यादि” ततः पुनः सा त्रिशला देवी षष्ठे स्वप्ने शशि-
नं पश्यति । अथ कीदृशम्-(गोखीरं ति) गोक्षीरं धेनुदुग्धं फेनं प्र-
सिद्धं दकरजांसि जलकणाः (रययकलसं ति) रजतकलशो
रूप्यघटः तद्वत्पाण्डुरम् उज्ज्वलम् । पुनः किंविशिष्टम्-(सुजं ति)
शुभम् । सौम्यमापुनः किंविशिष्टम्-(हिअयनयणकंतं) अत्र लोकाना-
नाम् इति शेषः । ततश्च-लोकानां हृदयनयनयोः कान्तं बल्लभम् ।
पुनः किंविशिष्टम्-(पग्गिपुष्णं ति) प्रतिपूर्णं पूर्णमासीसत्कम् ।
पुनः किंविशिष्टम् “तिमिरनिकरय्यादि” तिमिराणाम् अन्ध-
काराणां निकरेण समूहेन (घणं ति) घना निविडा गम्भीरा ये
वनगह्वरादयः तेषाम् अन्धकाराभावकरं वनगह्वरस्थितान्धका-
रनाशकम् इत्यर्थः । यदुक्तम्-“विरमतिमिरसाहसादमुष्माद्यदि
रविरस्तमितः स्वतस्तः किम् । कलयासि न पुरो महामहोमि-
स्फुटनरकैरवितान्नरिक्कमिन्दुम्” ॥१॥ पुनः किंविशिष्टम्-(पमा-
णपक्खंतरायत्तेहं ति) प्रमाणपक्षौ वयमासादिमानकारिणौ यौ
पक्षौ शुक्लकृष्णपक्षौ तयोः (अंतं ति) अन्तमध्ये पूर्णिमायाम् इत्य-
र्थः । तत्र (रायं ति) राजन्यः शोभमानाः लेखाः कला यस्य स
तथा तम् । पुनः किंविशिष्टं शशिनम्-(कुमुअवणविबोहगं) कुमु-
दवनानां चन्द्रविकाशिकमलवनानां विबोधकं विकाशकं यतः

“ दिनकरतापव्याप-प्रपन्नमूर्त्ति कुमुदगहनानि । उत्तस्यु-
रमुतदीधिति-काग्निसुधासकतस्वरितम् ॥१॥ पुनः किंविशि-
ष्टम् शशिनम्-(निम्नासोऽहं ति) निशाशोभकं रात्रिशोभाका-
रकम् । पुनः किंविशिष्टम् शशिनम्-“सुपरिमद्वे ” त्यादि । सुप-
रिमृष्टं सम्यक् प्रकारेण रत्नादिना उज्ज्वलितं यत् दर्पणतलं
तेन उपमा यस्य स तथा तम् । पुनः किंविशिष्टम्-(हंसपक्षुषं)
हंसवत् पटुवर्णम् उज्ज्वलवर्णमित्यर्थः । पुनः किंविशिष्टं
शशिनम् (जोहंसमुहमंरुगं) ज्योतिषां मुखमण्डकम् । पुनः
किं विशिष्टम्-(तमरिपुं] अन्धकारवैरिणम् । पुनः किं
विशिष्टम्-(मयणसरापूरणं) मदनस्य कामस्य शरापूरमिव
तूणागमिव, अयमर्थः-यथा धनुर्धरः तूणां प्राप्य मुदितो
निःशङ्कं मृगादिकं शरैर्विधत्ति एवं मदनोऽपि चन्द्रोदयं प्राप्य
निःशङ्को जनान् बाणैर्व्याकुलीकरोति । पुनः किं विशिष्टम्-
“ समुद्र ” इत्यादि । समुद्रोदकपूरकं जलधिचेद्वाचककामि-
त्यर्थः । पुनः किंविशिष्टम्-(दुर्मणं इति) दुर्मनस्कं व्यग्रम् ।
ईदृशम् (दृश्यवज्जियति) दायितेन प्राणवल्लजेन रहितं
जनं विरहिणीलोकम् इत्यर्थः । (पाण्डित्यं सोऽस्यतं) पादैः
किरणैः शोषयन्तं वियोगिदुःखदम् इत्यर्थः । यतः-“ रजनि-
नाथ ! निशाचर ! दुर्मते !, विरहिणां रुधिरं पिवसि ध्रुवम् ।
उदयतोऽरुणता कथमन्यथा, तव कथं च तके तनुताभृतः
॥ १ ॥ ” (पुनोऽति) पुनःशब्दो धुरि योजितः । पुनः किं-
विशिष्टम्-(सोमचारुरूपं ति) यः सौम्यः सन् चारुरूपो
मनोहररूपः तम् । प्रेकृत इति क्रियापदम् (सा) विशाला ।
पुनः किंविशिष्टम्-(गगनमंडलं ति) गगनमण्डलस्य
आकाशतन्त्रस्य (विसालं ति) विशालं विस्तीर्णम् ।
(सोमं ति) सौम्यं सुन्दरकारं (चक्रममाणं ति) चक्र-
ममाणं चलनस्वभावं एवंविधं तिलकं तिलकमिव शोभाकर-
त्वात् । पुनः किंविशिष्टम्-“ रोहिणीमणे ” त्यादि । रोहिण्या-
श्चन्द्रवल्लजायाः (मणं ति) मनश्चित्तं तस्य (हिअयं ति)
हितदो हितकारी एकपात्तिकप्रेमनिरासार्थं हितद इति विशेष-
णम् । ईदृशः । वल्लहं ति) वल्लभो यस्तम् इदं कविसमयापे-
क्षया । अन्यथा-रोहिणी किल नक्षत्रं नक्षत्रचन्द्रयोश्च स्वामित्ते-
वकभावे पव सिद्धान्ते प्रसिद्धः । न तु स्त्रीभर्तृभावः । (देवी)
त्रिशाला पूर्णचन्द्रम्, इदं विशेष्यम् । (समुल्लसतं) ज्योत्स्नया
शोभमानम् ॥ ३८ ॥ कल्प० ३ कण ।

चन्द्रमसो वृद्धिः—

ता कइं ते चंदमसो बहोवहं आहिताति वदेज्जा ।
ता अष्टे पंचासीते मुहुत्तसते तीसं च वावडिभागे मुहु-
त्तस्स आहितातिवदेज्जा । ता दोसिणापक्खातो णं अं-
धकारपक्खं अयमाणे चंदे चत्तारि वायाले मुहुत्तसते
गायालीसं च वावडिभागे मुहुत्तस्स जाइं चंदे रज्जति, तं
जहा-पढमाते पढमं जागं जाव पण्णरसीते पण्णरसम-
जागं चरिमे समए चंदे रत्ते भवति । अवसेसे समए चंदे
रत्ते य विरत्ते य जवति । इयं णं अमावासां एत्थ णं पढमे
पवे अमावासा । ता अंधारपक्खतो णं दोसिणापक्खं अ-
यमाणे चंदे चत्तारि वायाले मुहुत्तसते गायालीसं च वाव-
डिभागे मुहुत्तस्स जाइं चंदे विरज्जइ । तं जहा-पढमाए पढमं

जागं० जाव पण्णरसीते पण्णरसमं भागं । चरिमे समए चंदे
विरत्ते जवति । अवसेसे समए चंदे रत्ते य वित्तं य भवति ।
अयं णं पुष्पिमासिणी । तत्थ खड्डु इमातो वावडिपुष्पिमातो
वावडि अमावासातो पण्णत्तातो । वावडि एए कसिणा विरागा ।
एए चउव्वीसे पव्वसिते एए चउव्वीसे कसिणारागसए ता
जावतियाणं पंचएहं संवच्छराणं समया एएणं चउव्वीसेणं
सतेणं ऊणगाए वति ताणं परित्ता असंखेज्जा देसरागविरा-
गसता जवतीति मक्खाता । ता अमावासातो णं पुष्पिमासि-
णी चत्तारि वायाले मुहुत्तसते छातालीसं वावडिभागे मु-
हुत्तस्स आहितातिवदेज्जा । ता अमावासातो णं अवामासा
अडापंचासीते मुहुत्तसते तीसं च वावडिभागे मुहुत्तस्स
आहिताति वदेज्जा । ता पुष्पिमासिणीतो णं अमावासा चत्तारि
वायाले मुहुत्तसते तं चेव ता पुष्पिमासिणीतो णं पुष्पि-
मासिणी अडापंचासीते मुहुत्तसते तीसं च वावडिभागे
मुहुत्तस्स आहिताति वदेज्जा । एस णं एवइए चंदे मासे
मासे । एसणं एवतिए सगळे जुगे ॥

“ ता कइं ते ” इत्यादि ‘ता’ इति पूर्ववत् । कथं केन प्रकारेण
त्वया भगवन् ! चन्द्रमसो वृद्धिरवृद्धौ आख्याते इति वदेत् ? ।
किमुक्तं जवति-क्रियन्ते कालं यावत् चन्द्रमसो वृद्धिः क्रियन्ते
कालं यावदपवृद्धिस्त्वया भगवन् ! आख्याता इति वदेत् । एव-
मुक्ते भगवानाह-“ता अष्टे ” इत्यादि ‘ता’ इति पूर्ववत् । अष्टौ
मुहूर्ते शतानि पञ्चाशीत्यधिकानि । एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिशते
द्वापष्टिभागान् यावद्वृद्धिः समुदायेन आख्याते इति वदेत्
तथा ह्येकस्य चन्द्रमासस्य मध्ये एकस्मिन् पक्षे चन्द्रमसो वृ-
द्धिरैकस्मिन् चापवृद्धिः, चन्द्रमासस्य च परिमाणमेकान्वि-
शतत्रिंशद्विंशति । एकस्य च रात्रिर्द्वयस्य चात्रिंशत्द्वापष्टि-
भागाः रात्रिर्द्वयं च त्रिशद्मुहूर्तकरणार्थमेकान्विंशता गुण्यते
जातान्यष्टौ शतानि सप्तत्यधिकानि ८७० मुहूर्तानाम् । येषां
च द्वापष्टिभागा रात्रिर्द्वयस्य तेषां मुहूर्तसत्का भागकरणार्थं
त्रिंशता गुण्यन्ते जातानि नवशतानि पष्ट्यधिकानि ९६० तेषां
द्वापष्टया जागो विदयते ह्यध्याः पञ्चदश मुहूर्ताः १५ ते मुहूर्त-
राशौ प्रकिप्यन्ते जातानि मुहूर्तानामष्टौ शतानि पञ्चाशीत्यधि-
कानि [८८५] शेषाश्चोद्धरन्ति । त्रिशद् द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य,
एतदेव प्रतिविशेषावबोधार्थं वैचित्र्येण स्पष्टयति-“ता दोसिणा-
पक्खातो णं” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । ज्योत्स्नाप्रधानः पक्षः
ज्योत्स्नापक्षः शुक्लपक्ष इत्यर्थः । तस्मात् अन्धकारपक्षमयमानो
गच्छन् चन्द्रः चत्वारि मुहूर्तशतानि द्वाचत्वारिंशदधिकानि,
पट्यत्वारिंशतं च द्वापष्टिभागान् मुहूर्तस्य यावदपवृद्धिं
गच्छतीति वाक्यशेषः । यानि यथाकसंख्यानि मुहूर्तशतानि
यावत् चन्द्रो राहुविमानप्रभया रज्यते कथं राज्यत इति ।
तमेव रागप्रकारं तद्यथेत्यादिना प्रकटयति प्रथमायां प्रतिप-
ल्लक्षणयां तिथौ परिसमाप्नुवत्यां परिपूर्णं प्रथमं पञ्चदशं जागं
यावत् रज्यते । द्वितीयायां परिसमाप्नुवत्यां तिथौ परिपूर्णं
द्वितीयं पञ्चदशभागं यावत् । एवं यावत् पञ्चादश्यां तिथौ परि-
समाप्नुवत्यां परिपूर्णं पञ्चदशभागं यावत् तस्याश्च पञ्चदश्याः
तिथेश्चरमसमये चन्द्रः सर्वात्मना राहुविमानप्रभया रक्तो जवति

रोहितो भवतीति तात्पर्यार्थः । यस्तु पुरुषो भागो द्वापष्टि-
भागद्वयात्माकोऽनावृत्य तिष्ठति स स्तोत्रत्वादह्वयत्वाच्च न
गायते । “ अयमेवे ” इत्यादि पञ्चदश्यास्तिथेश्चरमसमय-
मुक्त्वा शेषेषु सर्वेष्वपि समयेषु चन्द्रो रक्तो भवति । विर-
क्तश्च । कियान् स तस्य राहुणा आवृतो भवति कियञ्चानःवृत
इति ज्ञावः । अन्यकारपक्षकथनोपसंहारमाह-“इयं णं” इ-
त्यादि । इयमन्यकारपक्षे पञ्चदशीतिथिः “ णं ” इति वाक्यालंकारे
अमावास्यानाम्नी तत्र च युगे प्रथमे पर्वे अमावास्या, इह मुख्य-
वृत्त्या पर्वशब्दस्याभिधेयममावास्या पौर्णमासी च । उपचारात्
पक्षे पर्वशब्दस्य प्रवृत्तिः । तत् उक्तम्-“इत्य णं पठमे पर्वे अमा-
वासा ” इति । अथ कथं चत्वारि मुहूर्तशतानि चत्वारिंशदधि-
कानि पञ्चत्वारिंशच्च द्वापष्टिभागान् मुहूर्तस्य ? उच्यते-इह शुक्ल-
पक्षः कृष्णपक्षो वा चन्द्रमासस्यार्द्धं ततः पक्षस्य प्रमाणं चतुर्दश-
रात्रिन्दिवा नि रात्रिन्दिवस्य समचत्वारिंशत्द्वापष्टिभागान्, रात्रि-
दिवस्य परिमाणं त्रिंशत् मुहूर्ताः इति । चतुर्दश त्रिंशता गुण्यन्ते
जातानि मुहूर्तानां चत्वारि शतानि त्रिंशत्यधिकानि ४२० येऽपि
च समचत्वारिंशत् द्वापष्टिभागान् रात्रिन्दिवस्य तेष्वपि मुहूर्तभाग-
करणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते जातानि चतुर्दशशतानि दशोत्त-
राणि १४१० तेषां द्वापष्ट्या भागो विध्यते लब्धाः द्वाविंशतिमु-
हूर्तस्ते मुहूर्तशतौ प्रक्षिप्यन्ते जातानि मुहूर्तानां चत्वारि श-
तानि द्विचत्वारिंशदधिकानि ४४२ शेषास्तिष्ठन्ति-पञ्चत्वारिंश-
द्द्वापष्टिभागान् मुहूर्तस्य ४६ तदेवं यावन्तं कालं चन्द्रमसोऽप-
वृद्धिः तावत्कात्रप्रतिपादनं कृतम् । अथ यावन्तं कालं वृद्धिस्तावन्त
मज्जिधित्सुराह-“ ता अधकारपक्षातो णं ” इत्यादि । ता इति
पूर्ववत् । अन्यकारपक्षात् “ णं ” इति वाक्यालंकारे ज्योत्स्नापक्षं शु-
क्लपक्षमयमानश्चन्द्रः चत्वारि द्विचत्वारिंशदधिकानि मुहूर्तश-
तानि पञ्चत्वारिंशत् च द्वापष्टिभागान् मुहूर्तस्य यावत् वृद्धि-
मुपगच्छति इति वाक्यशेषः । यानि यथोक्तसंख्यानि मुहूर्तश-
तानि यावच्चन्द्रः तैर्विरज्यते राहुविमानेनानावृतो भवतीति ।
विरागप्रकारमेवाह-“ तं जडे ” इत्यादि । तद्यथेत्यादि । विरा-
गप्रकारः प्रदर्श्यते-प्रथमायां प्रतिपन्नक्षत्रायां तिथौ-प्रथमं पञ्च-
दशभागं यावच्चन्द्रो विरज्यते । द्वितीयायां द्वितीयं पञ्चदशभागं
यावत् । एवं यावत् पञ्चदश्यां पञ्चदशभागम् । तस्यां च पञ्चदश्यां
तिथौ पौर्णमासीरूपायां चरमसमयं चन्द्रो विरक्तो भवति; सर्वा-
त्मना राहुविमानेनानावृतो जयतीति ज्ञावः । तं पञ्चदश्याश्चरमस-
मयं मुक्त्वा शुक्लपक्षप्रथमसमयादारभ्य शेषेषु समयेषु चन्द्रो रक्त-
श्च भवति विरक्तश्च जयति देशतो रक्तो भवति देशतो विरक्तश्चेति
ज्ञावः । मुहूर्तसंख्या ज्ञावना च प्राग्वत् कर्तव्या । शुक्लपक्षक-
थनोपसंहारमाह-“इयं णं” इत्यादि । इयमन्तरोदिता पञ्चदशी-
तिथिः पौर्णमासीनाम्नी अत्र च “ जुगे णं ” पूर्ववत् । द्वितीयं पर्व
पौर्णमासी अथैरूपा युगे कियन्तोऽमावास्याः कियन्त्यश्च पौर्ण-
मास्य इति । युगे तद्वत्सर्वसंख्यामाह-“तत्थ खबु” इत्यादि । तत्र
युगे खलिवमा एवं स्वरूपा द्वापष्टिः पौर्णमास्यो द्वापष्टिअमावा-
स्याः प्रज्ञाताः तथा युगे चन्द्रमस एते अनन्तरोदितस्वरूपाः कृ-
त्स्नाः परिपूर्णा रागा द्वापष्टिरमावास्यानां युगे द्वापष्टिसंख्या
प्रमाणत्वात् तास्येव चन्द्रमसः परिपूर्णरागसंभवात् एते अन-
न्तरोदितस्वरूपा युगे चन्द्रमसः कृत्स्ना विरागाः सर्वात्मना
रागाभावाद् द्वापष्टिः युगे पौर्णमासीनां द्वापष्टिसंख्यात्मकत्वात्
तास्येव चन्द्रमसः परिपूर्णविरागसंभवात् । तथा युगे सर्वसंख्य-
या एकं चतुर्विंशत्यधिकं पर्वशतम् । अमावास्यापौर्णमासीनामेव

पर्वशब्दस्य वाच्यत्वात् तासां च पृथक् पृथक् द्वापष्टिसंख्यानामे-
कत्र मीलने चतुर्विंशत्यधिकशतत्वात् एवमेव युगमध्ये सर्वसं-
कलनया चतुर्विंशत्यधिकं कृत्स्नरागविरागशतम् “ ता जाव-
इयाणं ” इत्यादि । यावन्तं पञ्चानां चन्द्रचन्द्राभिवर्धितरूपा-
णां समयः एकेन चतुर्विंशत्यधिकेन समयशतेन एतावन्तः
परिमिताः असंख्याता देशरागविरागसमयाः एतेषु सर्वेष्व-
पि चन्द्रमसो देशतो रागविरागभावात् यत् चतुर्विंशत्यधि-
कं समयः शतं तत्र द्वापष्टिसमयेषु, कृत्स्नो रागो द्वापष्टिसमयेषु
कृत्स्नो विरागस्तेन तद्वर्जितमित्याख्यातं मया इति गम्यते । भगव-
द्वचनमेतत् सम्यक् श्रद्धेयम् । संप्रति कियत्सु मुहूर्तेषु गतेषु
अमावास्यातोऽनन्तरा पौर्णमासी ? कियत्सु वा मुहूर्तेषु गतेषु
पौर्णमास्या अनन्तरममावास्या इत्यादि निरूपयति-“ ता अ-
मावासानो णं ” इत्यादि युगम् । नवरम अमावास्याया अन-
न्तरं चन्द्रमासस्यार्द्धेन पौर्णमासी, पौर्णमास्या अनन्तरमर्द्धमा-
सेन चन्द्रमासस्यामावास्या, अमावास्यायाश्च अमावास्या-
परिपूर्णेन चन्द्रमासेन, पौर्णमास्या अपि पौर्णमासी परिपूर्णेन
चन्द्रमासेन भवति । यथोक्ता मुहूर्तसंख्या । उपसंहारमाह-
“एस णं” इत्यादि । एष अष्टौ मुहूर्तशतानि पञ्चाशीत्यधिकानि
द्वाविंशच्च द्वापष्टिभागान् मुहूर्तस्येति एतावान् एतावत्प्रमाणश्च-
न्द्रमासः । तत् एतावत्प्रमाणं शकलं खगुरूपं युगे चन्द्रमा-
सप्रमितं युगं सकलमेतदित्यर्थः । चं० प्र० १३ पाहु० । स० ।
(राहुभेदाः ‘ राहु ’ शब्दः) (राहु सकाशतः चन्द्रसूर्यप्रद-
णवक्तव्यता ‘ गहण ’ शब्दे अस्मिन्नेव भागे ८६१ पृष्ठे गता) ।

चन्द्रवृद्ध्या जीवानां वृद्धिहाय्यौ-

जति एं भंते ! समणेणं जगवया महावीरेणं० जाव-
संपत्तेणं नवमस्स नायज्जस्स अयमठ्ठे पणत्ते दममस्स एं
भंते ! नायज्जभयपस्स समणे णं भगवया महावीरेणं० जाव
संपत्तेणं के अठ्ठे पणत्ते एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं
तेणं समणं रायगिहे एणं एणरे हात्त्या तत्थ णं रायगिहे
एणरे सेणिए एणं राया हेत्त्या । तस्स एं रायगिहस्स
एणरस्स वहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीजाए एत्थ णं गुण-
सेलए एणं चेए होत्त्या तेणं कात्तेणं तेणं समणं समणे
भगवं महावीरे पुब्बाणुपुब्बि चरमाणे गामाणुगामं
दूज्जमाणे सुहं सुहेणं विहरमाणे जेगेव गुणसेलए चेए
तेणेव समोसठे परिसा णिग्गया सेणियो वि राया
णिग्गओ धम्मं सोच्चा परिसा पणिगया तए णं गोयमे
समणं जगवं महावीरं एवं वयासा-कह एं जंते ! जीवा
वहंति वा हायंति वा गोयमा ! से जहानापएवहुलपक्ख-
स्स पाणिगयाचंदे पुणिमाचंदे पणिहाय हाणे वळेणं हांणे
सोमयाए हांणे णिच्छयाए हांणे कंतीए हांणे एवं
दितीए जुत्तीए उयाए पयाए ओयाए लेस्साए मंरुत्तेणं
तयाणंतरं च णं वीयाचंदो पाणिगयं चंदं पणिहाय हाणत-
राए वळेणं जाव मंरुत्तेणं तयाणंतरं च णं तयाचंदे वीड-
याचंदं पणिहाय हाणतराए वळेणं० जाव मंडलेणं एवं खलु
एणं कमेणं परिहायमाणे परिहायमाणे० जाव अमावसाचं-

दे चाउदसिचंदं पणिहाय एण्डो वषेणं० जाव एण्डो मंमन्नेणं
एवामेव समणाउसो ! जो अम्हं निगंथो वा निगंथी वा०
जाव पव्वतिए समाणे हीणे खंतीए एवं मुत्तीए गुत्तीए
अज्जवेणं महेवेणं लाघेणं सच्चेणं तवणं धियाए अ-
किंचणयाए वंजचेरवासे एं तयाणंतरं च एं हीणतराए
खंतीए जाव हीणतरा वंभचेरवासेणं एवं खलु एणं क-
मेणं परिहीयमाणे परिहीयमाणे एण्डे खंतीए० जाव नट्टे-
वंजचेरवासे एं से जहा वा सुक्कपक्खस्स पानिवयाचंदे अ-
मावासाचंदं पणिहाय अहिए वषेणं० जाव अहिए मंम-
न्नेणं तयाणंतरं च एं वीयाए चंदे पानिवयाचंदं पणिहाय
अहियतराए वषेणं० जाव अहियतराए मंमन्नेणं एवं खलु
एणं कमेणं परिवट्ठमाणे० जाव पुष्पिमाचंदे चाउदसिचंदं
पणिहाय पणिपुण्णे वषेणं० जाव पणिपुष्पे मंमन्नेणं एवामेव
समणाउसो ! जाव पव्वतिए समाणे अहिए खंतीए० जाव
वंजचेरवासेणं तयाणंतरं च एं अहियतराए खंतीए० जाव
वंभचेरवासेणं एवं खलु एणं कमेणं परिवट्ठमाणे० २ जाव
पणिपुष्पे वंभचेरवासे एं एवं खलु जीवा वट्ठ वा हायंति
वा एवं खलु जंजू ! समणेणं जगवया वट्ठावीरेणं० जाव सं-
पत्तेणं दसमस्स णायभयणस्स अयमट्ठे पत्तत्ते त्तिवमि ॥

अथदशमं विव्रियते-अस्य चायं पूर्वेषु सह संवन्धः । अनन्त-
राध्ययने विरतिवशवर्त्यवशचित्तोन्नतारनर्थेतरावुक्ताविह तु गुण-
हानिवृत्तिलक्षणवन्थाः प्रमाद्यप्रमादिनारमिथीयेते । इत्येवं
संवन्धमिदं सर्वं सुगमं नवरं जीवानां द्रव्यतोऽनन्तत्वेन प्रदेशत-
श्च प्रत्येकमसंख्यातप्रदेशत्वेनावस्थितपरिमाणत्वात् वर्धन्ते गुणै-
र्हायन्ते च, तैरेव अनन्तरनिर्देशत्वेन हानिमेव तावदाह-“से
जहेत्थादि” [पणिहाय एत्ति] प्रणिधायाम्प्रद्वय वण्णेन शुक्लताल
कण्ठेन सौम्यतया सुखदर्शनीयतया स्निग्धतया रुद्धतया का-
न्त्या कमनीयतया दीप्या दीपनेन वस्तुप्रकाशनेनैतत्पर्यः [जु-
त्ती एत्ति] युक्त्या आकाशसंयोगेन खण्डेन हि मण्डलेनादपतर-
माकारसंयुतेन पुनर्यावत्सम्पूर्णैनेति गायया जलादौ प्रतिबि-
म्बलक्षणया शोभया वा प्रजया वा उक्तमनसमये द्युतिस्फुरण-
तया [आयाए एत्ति] ओजसा दाहापनयनादिस्वकार्यकरणशक्त्या
लेश्यया किरणरूपया मण्डलेन वृत्ततया ज्ञान्यादिगुणहानिश्च
कुशीलसंमर्गात् गुरुणामपयुपासनात्प्रतिदिनं प्रमादपदांसव-
नात्तथाविधचरित्रावरणकर्मोदयाच्च जवतीति । गुणवृद्धि-
स्त्वेतद्विपर्ययादिति । एवं च हीयमानानां जीवानां न वाञ्छि-
तस्य निर्वाणसुखस्यावाप्तिरित्यन्तर्गताः आह च-“चंदो व्य कालप-
क्खे, परिहाए पए पए पमायपरो । तओ उव्वरविग्घर निरंगणो
वि न इच्छियं लहइ ” इति । गुणैर्वर्धमानानां तु वाञ्छितार्थावा-
प्तिरर्थ इति । विशेषथोजना पुनरेवम्-

“ जह चंदो तह साह , राहवराहो जहा तह पमाओ ॥

वण्णाइगुणगणो जह, तहा खमाईसमणधम्मो ॥ १ ॥

पुणो वि पइदिणं जह, हायंतो सव्वहा समीनस्स ।

तह पुण चरित्तो विह, कुसीलसंमगिमाईहि ॥ २ ॥

जणियपमाओ साह, हायंतो पइदिणं खमाईहि ।

जायइ नट्टचरित्तो, तत्तो पुक्खाई पवाइ ” ॥ ३ ॥

तथा-“हीणगुणो वि हु होउं, सुह गुरुजोगोइ जणियसंव्वेगो ।
पुत्तसुक्खो जायइ, विवद्धमाणो ससइरो व्व ॥ ४ ॥ इति”

ज्ञा० १ शु० १० अ० । [संस्थाने ‘जाइसिय’ शब्दे] जिनदत्तस्य
श्रावकस्य स्वनामख्याते पुत्रे, कल्प० १ कृष्ण । रुचकस्य पर्व-
तस्य दक्षिणतः सप्तमे दूटे, द्वि० । आहहादजनकद्रव्यमात्रे,
कर्पूरे, स्वर्णे, जले, काम्पित्ये, पुं० । विसर्गवर्णे, ‘चदि’ दी-
प्तौ रुक् कमनीये, त्रि० । मयूरपिच्छे, मेचके, हे० । शोणमु-
क्ताफले, मृगशिरोनक्षत्रे, एकाङ्के च । वाच० । दक्षिणात्यानां
ज्योतिष्काणामिन्द्र, स्था० १ ठा० १ उ० ।

चंदअ-चन्द्र-पुं० । “ स्वार्थे कश्च वा ” ॥ ८ । २ । १६४ ॥ इति
स्वार्थे कः । शशिनि, प्रा० २ पाद ।

चंदद्वयो-देशी-मयूरे, दे० ना० ३ वगं ।

चंदउउ-चन्द्रर्तु-पुं० । चन्द्रसम्बन्धिनि ऋतौ, ज्यो० १४ पादु० ।

(‘उउ’ शब्दे द्वितीयभागे ६८२ पृष्ठे वक्तव्यतोक्ता)

चंदकंत-चन्द्रकान्त-त्रि० । चन्द्रप्रभे, आ० म० प्र० । चतुर्थे,
देवलोकास्थे, स्वनामख्याते विमाने, स० ३ सम० । वाच० ।

चंदकंता-चन्द्रकान्ता-स्त्री० । गान्धाराधिपतेः शतबलनामरा-
जस्य कान्तायाम्, महाबलस्य मातरि, आ० क० । चक्षुष्मता
द्वितीयकुलकरस्य पत्न्याम्, आ० क० । आ० म० । स० । आ०
चू० । ति० । स्वनामख्यातायां नगर्यां च । यत्र विजयसेनो
नामराजः आसीत् । कल्प० १ कृष्ण ।

चंदकित्ति-चन्द्रकांति-पुं० । सारस्वतटीकाकारके नागपुरी-
यतपागच्छाचार्ये राजरत्नसूरिशिष्ये, जै० ६० । विमलसूरिशिष्ये,
धर्मघोषाचार्यस्योपशिष्ये, जै० ६० ।

चंदकुमार-चन्द्रकुमार-पुं० । अयोध्यापतेर्हरिसिंहस्य पृथ्वी-
चन्द्रनामके कुमार, ध० १० ।

चंदकुल-चान्द्रकुल-न० । श्रीवज्रपिशिष्यवज्रसेनसूरिशिष्य-
चन्द्रसूरिनिर्गतकुले, मूलचान्द्रकुलस्याजनि च ततश्चन्द्रसूरिः ।
ग० ४ अधि० । हा० । ती० ।

चंदकूर-चन्द्रकूट-न० । चतुर्थदेवलोकास्थे विमाने, स० ३ सम० ।
जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पश्चिमेन रुचकवरे सप्तमे स्वना-
मख्याते कूटे, स्था० ८६ ठा० ।

चंदकेउ-चन्द्रकेतु-पुं० । अयोध्याधिपतौ स्वनामख्याते राज्ञि, दर्श० ।

चंदग-चन्द्रक-पुं० । चन्द्र इव कायति कै-क । मयूरपुच्छस्थे
चन्द्राकारे पदार्थे, अमरः । नखे, मत्स्यभेदे, सितमरिचे, न० ।
शिकरीजे, न० । वामदक्षिणार्धभ्रमदष्टचक्रः खमध्यनिर्गच्छदू-
र्ध्वमुखरप्रप्रायः । ततो भूस्थकुण्डिकागनेतैलान्तःप्रतिविम्बितग-
गनस्थाधोमुखपुत्तलिकावामलोचने, तं० । वृ० ।

चंदगणि-चन्द्रगणिन्-पुं० । स्वनामके सुमतिवाचकशिष्ये, येन
विक्रमसम्भत् ११३६ श्रीवीरचरित्रनामा ग्रन्थः अभयदेवसूरि-
शिष्यैः प्रश्नचन्द्राचार्यैः विरचितः । जै० ६० ।

चंदगवेज्ज-चन्द्रकवेध्य-न० । चन्द्रकरूपं वेध्यं चन्द्रकवेध्यम् ।
आतु० । व्य० । राधावेधे, तद्वद्दुगाराधये अनशने, च । नि०
चू० ११ उ० । वृ० । स० । द० प० ।

चंदगुप्त-चन्द्रगुप्त-पुं० । मौर्यग्रामसंजाते चाणक्येन नन्दराज-

सिंहासनमारोहिने स्वनामध्याते पाटलिपुत्रराजनि, आ० चू० ।
तत्कथा चैवम्-नन्दराजकदर्थितश्चाणिकयो नन्दावद्यं प्रत्य-
मिज्ञाय -

“मैथिग्रामे स नान्दोगा-त्परिव्राजकवेषनाक् ।
तत्र ग्रामपतेः पुत्र्या-श्चन्द्रयान्तिऽस्ति दोहदः ॥ १३ ॥
पृष्ठः परिव्राट् तत्पुत्र्यै, सोऽवक् चेतुर्मर्त्यकम् ।
दोहदं पूर्याम्यस्या, स्तदप्यात्तरमन्यत ॥ १४ ॥
तत्र राकादिने जाते, कारितः पटमण्डपः ।
भूत्वा स्थालं च दुग्धेन, रसवद् छन्दयोगिना ॥ १५ ॥
नभोमध्यगते चन्द्रे, तत्रानास्यत सा सुता ।
त्रिडेण विभिनं चंद्रं, क्षीरान्तर्गोदय सा पपौ ॥ १६ ॥
उपर्यारोपनश्च प्राक्, त्रिदमाच्छादयत्पुमान् ।
पूणंऽस्या दोहदं पुत्र-श्चन्द्रगुप्तमिधोऽभवत् ॥ १७ ॥
धवध्रे स क्रमात्स्वर्ण-सिंहे चाप चणिप्रसूः ।
चन्द्रगुप्तोऽन्यदा रमे, राजनीत्याऽर्भकैः समम् ॥ १८ ॥
चाणिकयाऽप्यगतः प्रेक्ष्या-याचन् मे देहि किंचन ।
ऊचे गृहाण गा पता, इता कोऽपि न-गृह्यतः ॥ १९ ॥
ऊचे किं ते न जानासि, वीरभोज्या वसुंधरा ।
तच्छ्रुत्वा चणिसुज्जौ, तेजोस्यस्य नृपाचितम् ॥ २० ॥
पृष्ठं कस्यायमूचेऽर्तः, परिव्राट्सुनुरेपकः ।
एदि सोऽहं परिव्राट् भोः, कुर्वे त्वां सत्यभूच्छुजम् ॥ २१ ॥
चाणिकयस्तं गृहीत्वाऽसौ, सैन्यं स्वर्णैरमलयत् ।
रुध पाटलीपुत्रं, भग्नो नन्देन त्वांऽनशत् ॥ २२ ॥
दृष्ट्वाश्चरामायान्तं, मैथ्यं पश्यन्तेऽक्षिपत् ।
स्वयं च रजको जातः, पृष्ठस्तेनेदमूचियान् ॥ २३ ॥
मैथ्यः पश्यसरस्येय, तं दृष्टोत्तीर्णवान् हयात् ।
चाणिकयस्य समर्प्याश्वं, मुक्ताऽसि मोचकेऽमुचत् ॥ २४ ॥
यातुं यावज्जले, ताव-चाणिकयेन हतोऽसिना ।
चन्द्रगुप्तमथाकार्या-धिरोऽप्याश्वं पञ्चायितौ ॥ २५ ॥
पुष्टोऽसित्वं यदनेन, मयाशिष्टं तदा त्यया ।
किं दधे सोऽवदन्नुत-मेवमार्गस्य शोभनम् ॥ २६ ॥
ज्ञातं तेनाथ योग्योऽयं, न मे व्यभिचरत्यसौ ।
मैथ्यं क्षुधार्तं मुक्त्वाऽथ, चाणिकयोन्नाययातवः ॥ २७ ॥
मा ह्यासीत्कोऽपि नो क्षुत्तं, विप्रस्य वहिरीयुषः ।
विपाद्योदरमादाय, दध्यादनमुपागतः ॥ २८ ॥
भोजयित्वा चन्द्रगुप्तं, ग्रामेऽन्यत्र गतो निशि ।
चाणिकयो भिक्षितुमगाद्, वृक्ष्याग्रेऽर्भभोजने ॥ २९ ॥
विश्लेष्य क्षेप्यथैकेन, दध्नः क्षिप्तोन्तरे करः ।
तमूचे स्थविरा वत्स !, चाणिकयशदृशोऽस्ति किम् ॥ ३० ॥
पृष्टाऽनेनावदपूर्य, गृह्यते पार्श्वतस्ततः ।
कटेऽिमवतः सोऽगात्, कृतश्च पर्वतः सुहृत् ॥ ३१ ॥
ग्राह्यमात्राक्षमित्युक्त्वा, द्वौ नन्दौ द्वमां वनञ्जतुः ।
पपातैकं न दुर्गे तत्, प्रविष्टोऽन्तस्त्रिदशिरुक्कः ॥ ३२ ॥
विज्ञायेन्द्रकुमारीणां, प्रजावाच पतत्यदः ।
माययोत्थापितत्वेन, जगृहे तत्पुत्रं जवात् ॥ ३३ ॥
रुद्धं ह्याभ्यां ततो विश्वक्, पाटलीपुत्रपत्तनम् ।
नन्दो यावद्वर्मद्वारं, चाणिकयोऽज्ञाजगाद् च ॥ ३४ ॥
यन्मात्येकरथे तत् त्वं, सर्वमादाय निःसर ।
नन्दः प्रियां सुतां त्वेकां, छत्रं चादाय निययौ ॥ ३५ ॥
चन्द्रगुप्तं प्रविशन्तं, कम्पाऽपश्यदुषा सताम् ।

ऊचे याहीति सोत्तीर्णः, चन्द्रगुप्तरथं ययौ ॥ ३६ ॥
जम्ना न वारकास्तस्या-मारोहन्त्यां विदपृथक् ।
शकुनाम्यैर्यतेऽमुष्मा-द्वावि राज्यं न वान्वयान् ॥ ३७ ॥
गत्वाऽन्तः सौधमीक्षित्वा, तं च मुक्त्वा चणिप्रसूः ।
कन्यकां विप्रकन्यति, ज्ञात्वाऽदात्पर्वतस्य ताम् ॥ ३८ ॥
स तस्यां करलग्नाया-मप्यभून्मरणातुरः ।
ऊचे वयस्य ! ध्रियते, मैथ्योऽवादीन्मणिर्मणिः ॥ ३९ ॥
चाणिकयो ज्ञकुटीं चक्रं, निवृत्तः सोऽथ तन्मृतौ ।
अभूद्राज्यद्वयस्वामी, चाणिकयो राजवाडकः ॥ ४० ॥
कुर्वन्ति चोरिकां नान्दा-स्तदा रज्जुं विमार्गेयत् ।
घनन् मत्कोटिकानुष्ण-जलक्षेपेण तद्विज्ञे ॥ ४१ ॥
प्रेक्ष्याप्राचीकुविन्दं स, नञ्दानं करोषि किम् ।
स ऊचे मेऽदशसूनु -मंको घनघस्मयसुस्ततः ॥ ४२ ॥
रौद्रं ज्ञात्वाय तं प्रातः, राकार्याऽऽरक्तं व्यधात् ।
विश्वःस्यामन्य चौरान्, स सर्वानज्यालयद् गृहं ॥ ४३ ॥
भिक्षा नैकत्र लब्धाऽनु-द्भामे तं प्रत्यथाऽऽदिशत् ।
कार्यावशवृत्तिशूलै, स्तमयाक्षौ कृतेऽन्यथा ॥ ४४ ॥
विमृश्य पारिणामिक्या, धिया कोशविवृदये ।
दीनारैर्त्राजनं भूत्वा, ह्यनं रेमे चणिप्रसूः ॥ ४५ ॥
कूटैः पादैः समं पौरैः, स्थालं गृह्णात्वमुं जयी ।
दीनारं मे जयेदद्या-देवं कोशश्चिराद्भवेत् ॥ ४६ ॥
ध्यात्वोपायमथान्यं स, गौरान् स्त्रोकस्यभोजयत् ।
मयं चापाययत्तेषु, मत्तेष्वथ ननतः सः ॥ ४७ ॥
ऊचे द्वेधाऽनुरक्ते मे, वाससी स्वर्णकुण्डलकाम ।
त्रिदशं च वशो राजा, होलां वादयतात्र भोः ॥ ४८ ॥
ऊचेऽन्यो व्रजतो मत्त-हस्तिनो लक्ष्योजनम् ।
पदे पदे स्वर्णवृष्टिः, होलां वादयतात्र भोः ॥ ४९ ॥
ऊचे परस्तिला उक्ता, यावन्तः स्युस्तिलाटक ।
तावन्तः सन्ति व्रजो मे, होलां वान्दयताऽत्र भोः ॥ ५० ॥
ऊचेऽन्यो दीर्घवेगायाः, पूरं नद्यास्तपात्यये ।
एकाहप्रक्षणे रूपे, होलां वादयताऽत्र भोः ॥ ५१ ॥
तदहर्जानजात्याश्च, किशोराणां परोऽवदत् ।
छादयाम्यंशकंशोधां, होलां वादयतात्र भोः ॥ ५२ ॥
ऊचेऽन्यः शाबिरत्ने द्वे, क्षिप्रं क्षिप्ते प्ररोहितः ।
शाबिप्रसूतिगर्दभ्यो, होलां वादयताऽत्र भोः ॥ ५३ ॥
शुकव्यासाः सुगन्धाङ्गो, निरुणोऽनुचयः प्रियः ।
अप्रवासी सदस्त्रो, होलां वादताऽत्र भोः ॥ ५४ ॥
एकयोजनमत्तमे-गतिमित्यर्थलक्षकाः ।
तथैकतिलजनिल-मितान् शतसहस्रकान् ॥ ५५ ॥
एकाहमक्षणाज्यं चै-काहास्यान्मासि मासि च ।
कोष्टागारभूतः शाली-श्चाणिकयाय ददुश्च ते ॥ ५६ ॥
आ० क० । तं० । नं० । आ० चू० । आ० व० । आ० म० । स्या० ।
आ० व० । आ० म० । चन्द्रगुप्तस्य विन्दुसारस्तस्याशोकश्रीस्त-
स्य सम्प्रतिराज इत्येवमुत्तरोत्तरं समृद्धिमन्त आसन् ततो
हासश्च । वृ० । विशे० । कल० । सिंहलद्वीपे रतज्योत्स्ना
श्रीपुरनगरस्याधिपतौ राजनि, ती० १० कल्प ।

चंदचरिय-चन्द्रचरित-न० । चन्द्रस्य ग्रहपनेश्चरितं चन्द्रचरि-
तम् । चन्द्रस्य वर्णसंस्थानप्रमाणनक्षत्रयोगराहुग्रहादिके, सूत्र०
२ श्रु० २ अ० ।

चंदचार-चन्द्रचार-पुं० । चन्द्रस्य मण्डलोपसंक्रमणे, (चं० प्र०)

तत्र प्रथमचन्द्रचारपरिज्ञानार्थं तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-

ता कहं ते चंदवारा आहिया ति वरजा ? । ता पंचसवच्छ-
रिए एं जुगे अजिइणकवत्ते सत्तसट्टिचारे चंदेणं सट्टि
जोयं जोएइ, सवणे णकवत्ते सत्तट्टिचारे चंदेण सट्टि
जोगं जोएति, एवं जाव च उत्तरासाढाणकवत्ते सत्तट्टिचारे
चंदेण सट्टि जोएइ ॥

“ता कहं ते” इत्यादि । ‘ता’ इति प्राग्वत् । कथं केन प्रकारेण, कथा
संख्यया इत्यर्थः । ते त्वया भगवन् ! चारा आख्याता इति वदेत् ।
भगवानाह-“ता पंच” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् पञ्चसांवत्सर-
रिके चन्द्रादिपञ्चसंवत्सरप्रमाणे युगे युगमध्ये अभिजित्तत्रं
सप्तषष्टिचारान् यावत् चन्द्रेण सट्टि योगं युनक्ति । किमुक्तं जव-
ति ? चन्द्रोऽभिजित्तत्रेण सह संयुक्तो युगमध्ये सप्तषष्टिसंख्यान्
चारान् चरतीति । कथमेतत्प्रत्येयमिति चेत् ? उच्यते-इह योग-
मधिकृत्य सकलनक्षत्रमण्डलीपरिसमाप्तिरेकेन नक्षत्रेण मासेन
भवति । नक्षत्रमासाश्च युगमध्ये सप्तषष्टिः, एतच्चात्र जावयिष्यते ।
ततः प्रतिनक्षत्रपर्यायमैकं चारमभिजिता नक्षत्रेण सह च-
न्द्रस्य योगसंभवादुपपद्यते चन्द्रोऽभिजिता नक्षत्रेण सह
संयुक्तो युगमध्ये सप्तषष्टिसंख्यातं चरतीति । एवं च प्रति नक्षत्रं
भावनीयम् । चं० प्र० १० पाहु० ।

चंदचूड-चन्द्रचूड-पुं० । खेचराधिपतौ, दर्श० । हरिश्चन्द्रम-
होपतिसमये वनवराडरूपं विकृत्यायोध्यापरिसरस्थितशक्रा-
कारचैत्याश्रमभङ्गुरि स्वनामख्याते राजनि, ती० ३८ कल्प ।

चंदच्छाय-चन्द्रच्छाय-पुं० । मल्लिनाथेन सह प्रवर्जितेऽङ्गरा-
जे, “चंदच्छाय अंगराया,” ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । स्था० ।
चम्पायां चन्द्रच्छायराजः कदाचिदहंनकाभिधानेन श्राव-
केण पोतवणिजा चम्पावास्तव्येन यात्राप्रतिनिवृत्तेन दिव्ये कु-
ण्डलयुग्मे कौशलिकतयोपनीते सति पप्रच्छ, यदुत-यूयं बहुशः
समुद्रं लङ्घयथ, तत्र च किञ्चिदाश्चर्यमपश्यत ? । असाववोचत्-
स्वामिन् ! अस्यां यात्रायां समुद्रमध्येऽस्माकं धर्मचावनार्थं देवः
कश्चिदुपसर्गं चकार, अविचलने चास्माकं तुष्टेन तेन कुण्डल-
युगलाद्विनयमदायि, तदेकं कुम्भकस्यास्माभिरुपनिन्ये, तेनाऽपि
मल्लिकन्यायाः कर्णयोः स्पर्शेण विन्यासि, सा च कन्या त्रिभु-
वनाश्चर्यभूता दृष्टेति । स्था० ७ उ० । तं० ।

चंदजसा-चन्द्रयज्ञस्-स्त्री० । मित्रप्रभोः राज्ञो राजगृहस्थायां
भार्यायाम्, आ० क० । पद्मिनीखण्डनगरराजस्य भार्या-
याम्, आ० ४ अ० । आ० चू० । संघा० । प्रथमकुत्रकरस्य
विमलवाहनस्य स्वनामख्यातायां चतुर्दशपत्न्याम्, ति० ।
स्था० । स० । आ० म० ।

चंदउभय-चन्द्रध्वज-पुं० । चतुर्थदेवलोके स्थे स्वनामख्याते
विमाने, स० ३ सम० । ‘अरुखीरीति’ प्रत्यन्तनगरस्य मारु-
लिके राज्ञि, आ० चू० ४ अ० ।

चंदण-चन्दन-न० । स्वनामख्याते गन्धप्रधाने वृक्षविशेषे,
आ० म० प्र० । प्रज्ञा० । आ० १० । सूत्र० । ज्ञा० ।
रुचकपर्वतस्य पूर्वस्यां दिशि स्वनामख्याते कूटे, द्वा० १ द्वा० १ जं० ।
चंदणकयचच्चाग-चन्दनकृतचर्चाक-त्रि० । चन्दनकृतोपरागे,
जं० १ वक्त० । रा० ।

चंदणकलम-चन्दनकलश-पुं० । माहृत्यघटे, कल्प० ५ कृष्ण ।
जी० । औ० ।

चंदणकवत्तजोग-चन्दनक्षत्रयोग-पुं० । चन्द्रेण सह नक्षत्रस्य
योगे, (ज्यो०)

पर्वसु चन्द्रनक्षत्रयोगः, तत्परिज्ञानार्थं करणमाह-

चतुर्विंशत्यं काऊ-ण य पमाणं सत्तट्टिमेव फलं ।

इच्छापवेहि गुणं, काऊणं पज्जया द्वाप्ता ॥ १ ॥

अट्टारमहिं सएहिं, तीसहिं सेमगम्मि गुणियम्मि ।

तेरस उउत्तरंहिं, सएहिं अजिजिम्मि सुप्पम्मि ॥ २ ॥

सत्तट्टिमुसट्टीणं, सवग्गेणं ततो उ जं सेसं ।

तं रिक्खं नायव्वं, जत्थ समत्तं हवइ पव्वं ॥ ३ ॥

त्रैराशिकाविधौ चतुर्विंशत्यधिकं प्रमाणं प्रमाणराशिं कृत्वा सप्तष-
ष्टिरूपं फलं फलराशिं कुर्यात्, कृत्वा वा ईप्सितैः पर्वणिगुणं गुण-
कारं विदध्यात्, अनुविधाय चाऽऽद्येन राशिना चतुर्विंशत्यधिकेन
शतेन जागे हते यल्लभ्यं ते पर्याया ज्ञानव्याः । १ । यत्पुनः शेषमव-
तिष्ठते तत् अष्टादशभिः शतैस्त्रिंशदधिकैः संगुण्यते, संगुणितं
च तस्मिन् तत्स्वयोदशभिः शतैर्द्वयुत्तरैरभिजित् शोधनीयः । २ । त-
तः तस्मिन् शोधितं सप्तषष्टिसंख्यायाः द्वाषष्टयः, तासां सर्वत्रेण य-
द्भवति किमुक्तं भवति-लक्षषष्ट्या द्वाषष्टौ गुणितायां यद्भवति, तेन
भागं हते द्रव्यं तावन्ति नक्षत्राणि शुद्धानि दृष्टव्यानि, यत्पुनस्त-
तोऽपि भागहरणादपि शेषमवतिष्ठते तत् ऋक् नक्षत्रं ज्ञातव्यम्,
यत्र विवर्जितं पर्वं समाप्तमिति । एष करणगथात्रयाकारार्थः । ३ ।
भावना त्वियम्-यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन सप्तषष्टिपर्या-
या लभ्यन्ते, तत एकेन पर्वणा किं द्वयमाह ? । राशित्रयस्थापना-
। १२४।६७।१ । अतः चतुर्विंशत्यधिकपर्वशतरूपो राशिः प्रमा-
णभूतः सप्तषष्टिरूपः फलम्, तत्रान्येन राशिना मध्यराशिगुण्य-
ते, जातस्तावानेव । तस्याऽऽद्येन राशिना चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन
भागहरणम्, स च स्तोकात्वात् भागं न प्रयच्छति । ततो नक्षत्रा-
नयनार्थमष्टादशभिः शतैस्त्रिंशदधिकैः सप्तषष्टिनागैर्गुणयिष्याम
इति गुणकारच्छेदराशिः, पराद्धेनोपवर्तना जातो गुणकाररा-
शिः नवशतानि पञ्चदशोत्तराणि ६१५, वेदराशिर्द्वाषष्टिः, तत्र
सप्तषष्टिर्नवभिः त्रिःपञ्चदशोत्तरैर्गुण्यते, जातानि एकषष्टिसह-
स्राणि त्रीणि शतानि पञ्चात्तराणि ६१३०५, एतस्मादभिजित् त्रयो-
दशशतानि द्वायुत्तराणि शुद्धानि स्थितानि । शेषाणि षाष्टसह-
स्राणि षुत्तराणि ६०००३ । तत्र वेदराशिर्द्वाषष्टिरूपः सप्तषष्ट्या
गुण्यते, जातानि एकचत्वारिंशत्शतानि चतुःपञ्चाशदधिका-
नि ४१५४ । तैर्भागो द्विषते, लब्धाश्चतुर्दश । तेन श्रवणादीनि
पुष्यपर्यन्तानि चतुर्दश नक्षत्राणि तिष्ठन्ति अष्टादशशतानि स-
प्तचत्वारिंशदधिकानि १८४७, एतानि मुहूर्तानयनार्थं त्रिशता
गुण्यन्ते, जातानि पञ्चपञ्चाशत्सहस्राणि चत्वारि शतानि
दशोत्तराणि ५५४१०, तेषां जागे हते लब्धास्त्रयोदश मुहूर्ताः ।
शेषाणि तिष्ठन्ति चतुर्दशशतानि अष्टोत्तराणि १४०८ । एतानि
द्वाषष्टिनागानयनार्थं द्वाषष्ट्या गुणयितव्यानीति । गुणकारच्छे-
दराशयोः द्वाषष्ट्याऽपवर्तना क्रियते, तत्र गुणकारराशिर्जात ए-
कच्छेदराशिः सप्तषष्टिः, एकेन च गुणित उपरिततो राशि-
र्जातस्तावानेव, ततस्सप्तषष्ट्या जागे हते लब्धा एकविंशतिः,
पञ्चादवतिष्ठते एकः सप्तषष्टिभागः, एकस्य च सप्तषष्टि-

भागस्य आगतं प्रथमं पर्व अष्टेयायास्त्रयोदश मुहूर्तान्, एकस्य च मुहूर्तस्य एकविंशतिद्रापट्टिभागानेकस्य च द्वापट्टिभाग-स्यैकं सप्तपट्टिभागं भुक्त्वा समाप्तमिति । तथा यदि चतुर्विंश-त्यधिकेन पर्वशतेन सप्तपट्टिपर्याया लब्धयन्ते, ततो द्वात्रिंशत्पर्व-ज्यां किं लब्धयते? राशित्रयस्थापना-११४-६७-२। अत्रान्त्येन राशिना नक्षत्रादिगुण्यते, जातं चतुस्त्रिंशदधिकं शतम् १३४, तस्याऽऽद्येन राशिना चतुर्विंशत्यधिकशतरूपेण जाग्रा ह्रियन्ते, ल-ब्ध एको नक्षत्रपर्यायाः स्थिताः शेषा दश । तत एतान् नक्षत्रानय-नार्थमष्टादशभिः शतैस्त्रिंशदधिकैः सप्तपट्टिभागैर्गुणयिष्याम इति गुणकारच्छेदराश्याच्छेदनाऽपवर्तना, अपवर्तनाजातानि गुण-कारराशिर्नक्षत्राणि पञ्चदशोत्तराणि गुण्यन्ते, जातानि एक-नवतिशतानि पञ्चाशदधिकानि ए१५०, तेभ्यस्त्रयोदशशता-नि द्वयुत्तराणि अभिजितः शुद्धानि, स्थितानि पञ्चादष्टस-प्ततिशतानि अष्टचत्वारिंशदधिकानि ७८४८, तत्र द्वापट्टि-रूपच्छेदराशिः सप्तपट्ट्या गुण्यते, जातान्येकचत्वारिंशशता-नि चतुःपञ्चाशदधिकानि ४१५४, तैर्भागो ह्रियते, लब्धमेकं श्रवणरूपं नक्षत्रं, शेषाणि पट्टिंशच्छतानि चतुर्नवत्यधि-कानि ३६६४, एतानि मुहूर्तानि यदर्थं त्रिंशता गुण्यन्ते जातमे-कं लक्षं दश सहस्राणि अष्टौ शतानि विंशत्युत्तराणि ११०८२०, तेषां छेदराशिना भागे हृते लब्धाः पट्टिंशतिर्मुहूर्ताः २६, शेषाणि तिष्ठन्ति अष्टाविंशशतानि षोडशोत्तराणि २८१६, एतानि द्वापट्टिभागानयनार्थं द्वापट्ट्या गुणयितव्यानि, तत्र गुणकारच्छेदराश्याद्धापट्ट्याऽपवर्तना । तत्र गुणकारराशिरेकक-रूपो जातश्छेदराशिः सप्तपट्टिः, तत्र एकेन उपरितनो राशि-गुणितो जातस्तावानेव । तस्य सप्तपट्ट्या भागे हृते लब्धाः द्वाचत्वारिंशत् द्वापट्टिभागस्य द्वौ सप्तपट्टिभागौ, तत आगतं द्वितीयं पर्व धनिष्ठानक्षत्रस्य पट्टिंशतिर्मुहूर्तान्, एकस्य च मुहूर्तस्य द्वाचत्वारिंशत्पट्टिभागः एकस्य च द्वापट्टिभागा लु-क्ताः समाप्तिं गच्छन्तीति । एवं शेषेष्वपि पर्वसु समाप्तिनक्षत्रा-णि भावनीयानि ।

संप्रति युगपूर्वाद्धं तत्संग्रहिकाः पञ्च गाथाः पठति-

सप्प धणिट्टा अज्जम, अभिवुट्ठि चित्त आस तडिदग्गी ।
रोहिणि जेट्टा मगसिर, वीस अदिइ सवण पिउदेवा ॥
अज अज्जम अजिवुट्ठी, चित्ता आसो तह विसाहा उ ।
रोहिणि मूत्रो अहा, वीसग पुस्सो तह धणिट्टा य ॥
जग अज अज्जम पूसा, साई अग्गी य मित्तदेवा य ।
रोहिणि पुव्वासाहा, पुणव्वसू वीसदेवा य ॥
अहि वसु जगाऽजिवुट्ठी, हत्तयस्स विमाह कत्तिया जेट्टा ।
सोमाउरवी सवणा, पिउ वरुण भगाजिवुट्ठिया चित्ता ॥
अस्स विसाहा अग्गी, मूत्रो अहा य विस्स पुस्सो य ।
एए जुगपुव्वदे, दुसट्ठिपव्वेसु णक्खत्ता ॥

प्रथमस्य पर्वणः समाप्तौ सर्पः सर्पदेवतोपलक्षितम् अष्टेया नक्ष-त्रम् १ । द्वितीयस्य धनिष्ठा २ । तृतीयस्य अर्यमा, अर्यमादेवतोप-क्षिता उत्तरफाल्गुन्यः ३ । चतुर्थस्य अभिवृद्धिरभिवृद्धिदेवतोप-क्षिता उत्तरज्येष्ठपदा ४ । पञ्चमस्य चित्रा ५ । षष्ठस्य अश्वः, अश्वदेवतोपलक्षिता अश्विनी ६ । सप्तमस्य इन्द्राग्निदेवतोपल-क्षिता विशाखा ७ । अष्टमस्य रोहिणी ८ । नवमस्य ज्येष्ठा ९ ।

दशमस्य मृगशिरः १० । एकादशस्य विष्वग्देवतोपलक्षिता उ-त्तराषाढा ११ । द्वादशस्य अदितिरदिदेवतोपलक्षिता पुनर्वसुः १२ । त्रयोदशस्य श्रवणः १३ । चतुर्दशस्य पितृदेवा मघाः १४ । पञ्चदशस्य अजः, अजादेवतोपलक्षिता पूर्वज्येष्ठपदा १५ । षोडश-स्यार्यमा, अर्यमादेवतोपलक्षिता उत्तरफाल्गुन्यः १६ । सप्तदशस्य अभिवृद्धिदेवतोपलक्षिता उत्तरभद्रपदा १७ । अष्टादशस्य चित्रा १८ । एकोनविंशतितमस्याश्वः, अश्वदेवतोपलक्षिता अश्विनी १९ । विंशतितमस्य विशाखा २० । एकविंशतितमस्य रोहिणी २१ । द्विंशतितमस्य मूलम् २२ । त्रयोविंशतितमस्य आर्द्रा २३ । चतुर्विंशतितमस्य विष्वग्देवतोपलक्षिता उत्तराषाढा २४ । पञ्चविंशतितमस्य पुष्यः २५ । षड्विंशतितमस्य धनिष्ठा २६ । सप्तविंशतितमस्य भगो, जगदेवतोपलक्षिता पूर्वफाल्गुनी २७ । अष्टाविंशतितमस्याजोऽजदेवतोपलक्षिता पूर्वज्येष्ठपदा २८ । एकोनविंशतितमस्य अर्यमा, अर्यमादेवतोपलक्षिता उत्तर-फाल्गुन्यः २९ । त्रिंशत्तमस्य पूषा, पूषदेवतको रेवती ३० । एक-विंशत्तमस्य स्वातिः ३१ । द्वित्रिंशत्तमस्याभिराग्निदेवतोपलक्षि-ताः कृत्तिकाः ३२ । त्रयस्त्रिंशत्तमस्य मित्रदेवा, मित्रनामा देवा यस्याः सा तथा, अनुराधा इत्यर्थः ३३ । चतुस्त्रिंशत्तमस्य रो-हिणी ३४ । पञ्चत्रिंशत्तमस्य पूर्वाषाढा ३५ । षट्त्रिंशत्तमस्य पुनर्वसुः ३६ । सप्तत्रिंशत्तमस्य विष्वग्देवा, उत्तराषाढा इत्यर्थः ३७ । अष्टात्रिंशत्तमस्य अहिराहिदेवतोपलक्षिता अश्लेषाः ३८ । एको-नचत्वारिंशत्तमस्य वसुः, वसुनामदेवोपलक्षिता धनिष्ठा ३९ । चत्वारिंशत्तमस्य भगो जगदेवोपलक्षिताः पूर्वफाल्गुन्यः ४० । ए-कचत्वारिंशत्तमस्य अभिवृद्धिरभिवृद्धिनामकदेवोपलक्षिता उ-त्तरभद्रपदा ४१ । द्वाचत्वारिंशत्तमस्य हस्तः ४२ । त्रिचत्वारिंशत्त-मस्य अश्वः, अश्वदेवता अश्विनी ४३ । चतुश्चत्वारिंशत्तमस्य वि-शाखा ४४ । पञ्चचत्वारिंशत्तमस्य कृत्तिका ४५ । षट्चत्वारिंशत्तम-स्य ज्येष्ठा ४६ । सप्तचत्वारिंशत्तमस्य सोमः, सोमदेवोपलक्षितं मृ-गशिरानक्षत्रम् ४७ । अष्टचत्वारिंशत्तमस्यायुरागुदेवा पूर्वाषाढाः ४८ । एकोनपञ्चाशत्तमस्य रविः, रविनामदेवोपलक्षितं पुन-र्वसुनक्षत्रम् ४९ । पञ्चाशत्तमस्य श्रवणः ५० । एकपञ्चाशत्त-मस्य पिता, पितृदेवाः मघाः ५१ । द्विपञ्चाशत्तमस्य वरुणो, वरु-णदेवोपलक्षितं शतभिषकनक्षत्रम् ५२ । त्रिपञ्चाशत्तमस्य भगो, जगदेवाः उत्तरफाल्गुन्यः ५३ । चतुःपञ्चाशत्तमस्याभि-वृद्धिरभिवृद्धिदेवा उत्तरभद्रपदा ५४ । पञ्चपञ्चाशत्तमस्य चित्रा ५५ । षट्पञ्चाशत्तमस्याश्वोऽश्वदेवाऽश्विनी ५६ । स-प्तपञ्चाशत्तमस्य विशाखाः ५७ । अष्टपञ्चाशत्तमस्य अग्निरग्निदेवा-पलक्षिताः कृत्तिकाः ५८ । एकोनपष्टितमस्य मूलम् ५९ । पष्टित-मस्य आर्द्रा ६० । एकपष्टितमस्य विष्वग्देवा उत्तराषाढाः ६१ । द्वापष्टितमस्य पुष्यः ६२ । एतदुपसंहारमाह-"एए" इत्यादि । एतानि नक्षत्राणि युगस्य पूर्वाद्धं यानि द्वापष्टिसंख्यानि पर्वोणि तेषु क्रमेण वेदितव्यानि । एवं प्रोक्तकरणवशात् युगस्योत्त-रार्द्धमपि क्रमेण द्वापष्टिसंख्येषु पर्वस्ववगन्तव्यानि । ज्या० १ ए पाहु० । ६० प० ।

चंदणखोदि-चन्दनखोटि-खी० । गोशीर्षचन्दनस्य खोटौ, व्य० ३ उ० । (चन्दनखोटकट्टणान्तेन भ्रष्टस्याचार्यस्य खरएटना 'आयरिय' शब्दे द्वितीयभागे ३२२ पृष्ठे उक्ता)

चंदणघन-चंदनघट-पुं० । चन्दनकलशे, "चंदणघडसुकयतोरण-

पद्मारदेसभागा" चन्दनघटैश्चन्दनकलशैः सुकृतानि सुष्ठु कृतानि, शोभनानि इति तात्पर्यार्थः । यानि तोरणानितानि चन्दन-घटसुकृतानि प्रसिद्धानि, प्रतिद्वारे देशभागे वस्यां सा तथा । ज। ० ३ प्रति० ।

चंदणजा-चन्दनार्था-स्त्री० । वीरजिनस्य प्रथमशिष्यायाम्, ति० । स० ।

चंदणपुरु-चन्दनपुट-न० । चन्दनमुख्यगन्धद्रव्यपुटे-घुटपरिमि-ने चन्दनाख्यगन्धद्रव्ये, रा० ।

चंदणपेसिया-चन्दनपेषिका-स्त्री० । चन्दनपेषणकारिकायां, हरितालादिपेषिकायां च । भ० ११ श० ११ उ० ।

चंदणवाला-चन्दनवाला-स्त्री० । आर्यचन्दनायां श्रीमहा-वीरस्य प्रथमशिष्यायाम्, ती० १२ कल्प । "चन्दना सा कथं नाम, बालेति प्रोच्यते बुधैः ? । मोक्षमादत्त कुलमायै-महावीरं प्रतार्य या ॥ १ ॥" कल्प० ६ कृण ।

चंदणविज्ञेयण-चन्दनविज्ञेयन-न० । मलयजात्युपलेपने, पञ्चा० ८ वि० ।

चंदणसार-चन्दनसार-पुं० । चन्दनस्यैव सारोऽस्य । वज्रभेदे, ६ त० । घृष्टचन्दनसारे, वाच० । " चंदणसारणिम्माविथ " (जी० ३ प्रति०) " कोणपरिघठियाए " चन्दनसारो गर्भस्ते-न निर्मापितो यः कोणो वादनदण्डस्तेन परिघट्टिता । जं० १ वृत्त० । जी० ।

चंदणा-चन्दना-स्त्री० । महावीरजिनस्य प्रथमशिष्यायाम्, आ० क० । अन्त० । कल्प० । आ० म० । द्वौन्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

चंदणागरी-चन्दनागरी-स्त्री० । उत्तरवलिखडास्थविराजिर्गतस्योत्तरवलिलहगणस्य चतुर्थी शाखायाम्, कल्प० ८ कृण ।

चंदणुक्खित्तगायसरीर-चन्दनोत्किम्पगात्रशरीर-त्रि० । चन्द-नोपलिप्ताङ्गेदेहे, भ० ए श० ३३ उ० । रा० ।

चंदणोक्किष्णगायसरीर-चन्दनोत्कर्णगात्रशरीर-त्रि० । चन्द-नेन प्रतीतेन उत्कर्णमिवोत्कीर्णं गात्राणि शरीरं यस्य स त-था । दशा० १० अ० । चन्दनेन श्रीचन्दनेनोत्कर्णं चर्चितं गात्रं शरीरं येन स तथा । चन्दनचर्चितदेहे, तं० ।

चंददरिमणिया-चन्द्रदर्शनिक्का-स्त्री० । जातपुत्रस्य चन्द्रदर्शनेनोत्सवविशेषे, (कल्प०) तद्विधिध्यायम्-जन्मदिनाहिनद्वया-तिक्रमे गृहस्थः गुर्वर्हप्रतिमात्रे रूप्यमयीं चन्द्रमूर्तिं प्रतिष्ठाप्य अर्चित्वा विधिना स्थापयेत् । ततः स्नातां सुवस्त्राभरणं सपुत्रां मातरं चन्द्रोदये प्रत्यङ्मुखं चन्द्रसंमुखं नीत्वा " ॐ अर्हं च-न्द्रोऽसि निशाकरोऽसि नक्षत्रपतिरासि सुधाकरोऽसि ओष-धीगर्भोऽसि अस्य कुलस्य वृद्धिं कुरु २ स्वाहा " इत्यादि चन्द्र-मन्त्रमुच्चार्यमाणश्चन्द्रं दर्शयेत् । सपुत्रा माता च गुरुं प्रणम-ति, गुरुश्चाशीर्वादं ददाति । स चायम्-"सर्वौषधीमिश्रमरीचिरा-जिः, सर्वापदं सहरणप्रवीणः । करोतु वृद्धिं सकलेऽपि वंशे, गुप्ताकामिन्दुः सततं प्रसन्नः " ॥ १ ॥ कल्प० ३ कृण ।

चंददह-चन्द्रहृद्-पुं० । जम्बूद्वीपे उत्तरकुरुषु दशजिः काश्च-नकाजिधानैश्चन्द्रसमाननामदेवाधिवासैर्दशयोजनान्तरैः पूर्वा-परव्यवस्थितैर्गिरिजिरूपेते महाहृदे, स्था० ए पा० २ उ० जी० ।

चंददिण-चन्द्रदिन-न० । प्रतिपदादिकायां तिथौ, " चंददिणे-ण एगूणतीसं मुहुत्ते सातिरेगे मुहुत्तभगेण " पं० सं० ५ द्वार ।

चंददीव-चन्द्रदीप-पुं० । चन्द्राणां द्वीपे, (जी०)

संप्रति जम्बूद्वीपगतयोर्जम्बूद्वीपसत्कयोश्चन्द्रयोश्चन्द्र-

सत्कचन्द्रद्वीपप्रतिपादनार्थमाह-

कहि णं जंते ! जंबुदीवगाणं चंदाणं चंददीवा णाम् दीवा पणत्ता ? । गोयमा ! जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छि-मेणं लवणसमुदं वारसजोयणसहस्सां ओगाहिता एत्थणं जंबुदीवगाणं चंदाणं चंददीवा नाम दीवा पणत्ता । जंबुदीवं तेणं अच्चेकूणणउति जोयणाति चत्तालीसं च पंचाण-उतिजागे जोयणस्स उसिया जलंतातो लवणसमुदं तेणं दो कोसे ऊसिता जलंतातो वारसजोयणसहस्सां आयामवि-क्खंजेणं सेसं तं चेव जहा गंतमदीवस्स परिवत्तेवो । पउम-वरवेतिया पत्तेयं पत्तेयं वणसंकरिं । दोएण वि वण्ण भो-वहु-समरमणिजा चूमिभागां जाव जांसिया देवा आसयंति । तेभि णं बहुसमरमणिजस्स चूमिभागस्स पासादबडंसका वावडिं जोयणां बहुमज्जं मणिपेठियाओ दो जोयणाओ जाव सीहासणा सपरिवारा जाणियन्वा, तहेव अडो । गो-यमा ! बहुओ खुड्डिखुड्डियाओ बहुहिं चंदवस्साभां चंदा य इत्थ देवा महिद्धियां जाव पडिओवमट्ठित्थिया परिवसंति । तेणं तत्थ पत्तेयं पत्तेयं चउएहं सामाणियसहस्सीणं जाव चंददीवाणं चंदाण य रायहाणीणं अन्नेसिं च बहूणं जोतिसियाणं देवाण य देवीण य आहेववणं जाव विहरंति । से तेणट्ठेणं गोयमा ! चंददीवां जाव णिच्चा ।

" कहि णं भंते ! " इत्यादि । क भदन्त ! जम्बूद्वीपगतयोर्जम्बूद्वीपसत्कयोश्चन्द्रयोश्चन्द्रद्वीपौ नाम द्वीपौ प्रज्ञसौ ? । भगवाना-ह-गौतम ! इत्यादि । सर्वे गौतमद्वीपवत् परिभावनोयं, नवरम-त्र जम्बूद्वीपस्य पूर्वस्यां दिशोति वक्तव्यम् । तथा प्रासादाव-तंसको वक्तव्यः । तस्य चायामादिप्रमाणं तथैव नामनिमित्तचि-न्तायामपि यस्मात् जुल्लुज्जुल्लिकावाप्यादिषु बहूनि वपश्चा-नि यावत् सहस्रपत्राणि चन्द्रप्रभाणि चन्द्रवर्णानि चन्द्रौ च ज्योतिश्चन्द्रौ ज्योतिषराजौ महाद्विकौ यावत्पल्यापमस्थितिकौ परिवसतः, तौ च चन्द्रौ प्रत्येकं चतुर्णां सामानिक-सहस्राणां चतसृणामप्रमहिषीणां सपरिवाराणां निसृणां पर्यदां सप्तानामनीकानां सप्तानामनीकाधिपतीनां पुरुशानामामरक-कदेवसहस्राणां स्वस्य स्वस्य चन्द्रद्वीपस्य स्वस्थाः स्वस्थाः चन्द्राजिध्यायाः राजधान्याः, अन्त्येषां च बहूनां जोतिष्काणां दे-वानां देवीनां चाधिपत्यं यावद्विहरतः, ततस्तद्गणोत्पन्नादीनां चन्द्राकारत्वात् चन्द्रवर्णत्वात् चन्द्रदेवस्वामिकत्वाच्च तौ च-न्द्रद्वीपाविति ।

कहि णं जंते ! जंबुदीवगाणं चंदगाणं चंदाणं णाम रा-यहाणीओ पणत्ताओ ? । गोयमा ! चंददीवाणं पुरच्छिमेणं तिरियं जाव अणम्मि जंबुदीवेदीवे वारसजोयणसहस्सांति

ओगाहिता तं चेव पमाणं जाव महिद्विया चंदा देवा चंदा देवा ।
चन्द्रानिधे च राजधान्यौ, तयोश्चन्द्रद्वीपयोः पूर्वस्यां दिशि
तिर्यगसंख्येयान् क्षीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्त्यस्मिन् जम्बूद्वीपे
द्वीपे द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्य विजयराजधानीसदृशो
वक्तव्ये ।

सूर्याणामर्पादेव—

कहि णं भंते ! जंबूद्वीवगाणं मूराणं मूरदीवा णाम दीवा
पणत्ता ?। गोयमा ! जंबूद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पच्च-
च्छिमेणं लवणसमुदं वारसजोयणसहस्साति ओगाहिता तं
चेव उच्चं आयामविकखंभेण परिकखेवो वेदियावणसंडा
जूमिजागा० जाव आसयंति । पासायवर्सेसगाणं तं चेव प-
माणं मणिपेडिया साहासणा सपरिवारा अट्ठो उप्पलाइं
मूरप्पभाति मूरा य इत्थ देवा० जाव रायहाणीओ सकाणं
दीवाणं पच्चच्छिमेणं अणम्मि जंबूद्वीवे दीवे सेसं तं चेव०
जाव मूरा देवा ॥

एवं जम्बूद्वीपगतसूर्यसत्कसूर्यद्वीपावपि वक्तव्यौ, नवरं जम्बू-
द्वीपस्य पश्चिमायां दिशि एतमेव लवणसमुद्रमवगाह्य वक्तव्यं
राजधान्यावपि स्वकद्वीपयोः पश्चिमायां दिशि अन्यस्मिन् ज-
म्बूद्वीपे वक्तव्ये, शेषं सर्वं चन्द्रद्वीपवद्भावनयं, नवरं चन्द्रस्थाने
सूर्यग्रहणमिति ।

संप्रति लवणसमुद्रगतचन्द्रादित्यद्वीपवक्तव्यतामाह—

कहि णं जंते ! अग्नितरलावणगाणं चंदाणं चंददीवा
णाम दीवा पणत्ता ?। गोयमा ! जंबूमंदरपव्वयस्स पुरच्छिमे
णं लवणसमुदं वारसजोयणसहस्साति ओगाहिता एत्थ णं
अग्नितरलावणगाणं चंदाणं चंददीवा णाम दीवा पणत्ता ।
जहा जंबूद्वीवगा चंदा तथा जाणियव्वा, एवरं रायहाणीओ
अणम्मि लवणे सेसं तं चेव । एवं अग्नितरलावणगाणं
मूराणं वि लवणसमुदं वारसजोयणसहस्साति तं चेव सव्वं
राजहाणीओ वि ।

“कहि णं भंते !” इत्यादि । लवणभवौ लावणिकौ अन्यन्तरौ
च तौ लावणिकौ च अन्यन्तरलावणिकौ, शिखाया अर्वाकृचा-
रिणावित्यर्थः । तयोः सूत्रे द्विवेदपि बहुवचनं प्राकृतत्वात् ।
शेषं सुगमम् । जगवानाह-गौतम ! जम्बूद्वीपस्य पूर्वस्यां दिशि
एतमेव लवणसमुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्या इव एत-
स्मिन् अवकाशे अभ्यन्तरलावणिकयोश्चन्द्रद्वीपौ नाम द्वीपौ
वक्तव्यावित्यादि जम्बूद्वीपगतचन्द्रसत्कचन्द्रद्वीपवन्निरवशेषं
वक्तव्यम् । नवरमत्र राजधान्यौ स्वकयोर्द्वीपयोः पूर्वस्यां दिशि
अन्यस्मिन् लवणसमुद्रे द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्य वेदि-
तये, एवमभ्यन्तरलावणिकसूर्यसत्कसूर्यद्वीपावपि वक्तव्यौ,
नवरं जम्बूद्वीपस्य पश्चिमायां दिशि एतमेव लवणसमुद्रं
द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्य वक्तव्यौ राजधान्यावपि स्वकयो-
र्द्वीपयोः पश्चिमायां दिशि अन्यस्मिन् लवणसमुद्रे द्वादशयो-
जनसहस्राण्यवगाह्येति ।

कहि णं भंते ! बाहिरलावणगाणं चंददीवानाम देवा पण-

त्ता ?। गोयमा ! लवणसमुद्रस्म पुरच्छिमिद्धातो वेदियंतातो
लवणसमुद्रपच्चच्छिमे णं वारसजोयणसहस्साइं ओगाहिता
एत्थ णं बाहिरलावणगाणं चंददीवा पणत्ता धायतिसं-
रं तेणं अट्ठेकूणणउज्जोयणाति चत्तालीसं पंचाणउ-
तिभागे जोयणस्स उप्पिच्छा जलंतातो लवणं समुदं
तेणं दो कोसे उप्पिच्छा वारसजोयणसहस्साइं आयाम-
विकखंभेण पउमवग्गेइयावणसंभे बहुसमरमणिज्जा जूमि-
भागा मणिपेडिया सीहासणा सपरिवारा सो चेव अट्ठो
रायहाणीओ साणं दीवाणं पुरच्छिमे णं तिरियमसं०
अणम्मि लवणे समुदे तहेव सव्वं ॥

“कहि णं भंते !” इत्यादि । क्व भदन्त ! बाह्यलावणिकयोश्चन्द्र-
योश्चन्द्रद्वीपौ नाम द्वीपौ प्रज्ञसौ ?। बाह्यलावणिकौ नाम लवणस-
मुद्रे शिखाया बहिश्चारिणौ चन्द्रौ । भगवानाह-गौतम ! लवणस-
मुद्रस्य पूर्वस्माद्वेदिकान्तात् अर्वाकृ लवणसमुद्रं पश्चिमदिशि
द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्य भव बाह्यलावणिकयोश्चन्द्रयोश्च-
न्द्रद्वीपौ नाम द्वीपौ प्रज्ञसौ । तौ च धातकीखण्डद्वीपान्तेन धात-
कीखण्डद्वीपदिशि अर्द्धे कोननवतियोजनानि चत्वारिंशत् च
पञ्चनवतिभागान् योजनस्योदकादूर्द्धमुच्छिन्नौ लवणसमुद्रदि-
शि द्वौ क्रोशौ, शेषा वक्तव्यता अत्र्यन्तरलावणिके चन्द्रद्वीपव-
द्वक्तव्या । अत्रापि राजधान्यौ स्वकयोः द्वीपयोः पूर्वस्यां तिर्य-
गसंख्येयान् क्षीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्त्यस्मिन् लवणसमुद्रे
वक्तव्ये ।

कहि णं जंते ! बाहिरलावणगाणं मूराणं मूरदेवा नाम
दीवा पणत्ता ?। लवणसमुद्रं पच्चच्छिमिद्धातो वेदियंताओ
लवणसमुद्रं पुरच्छिमेणं वारसजोयणसहस्साइं धायतिखंर-
दीवं तेणं अट्ठेकूणउति जोयणाति चत्तालीसं च पंचाण-
उतिभागो जो लवणसमुद्रं तेणं दो कोसे उप्पिच्छा सेसं त-
हेव० जाव रायहाणीओ सगाणं दीवाणं पच्चच्छिमेणं तिरि-
यमसंखेज्जलवणे चेव वारसजोयणं तहेव सव्वं जाणियव्वं ।

एवं बाह्यलावणिकसूर्यसत्कसूर्यद्वीपावपि वक्तव्यौ, नवरमत्र
लवणसमुद्रस्य पश्चिमात् वेदिकान्तात् लवणसमुद्रं पूर्वस्यां
दिशि द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्येति वक्तव्यौ राजधान्यावपि
स्वकयोर्द्वीपयोः पश्चिमायां दिशि अन्यस्मिन् लवणसमुद्रे इति ।

संप्रति धातकीखण्डगतचन्द्रादित्यद्वीपवक्तव्य-

तामभिधित्सुराह-

कहि णं भंते ! धायतिसंडे दीवगाणं चंदाणं चंददीवा
पणत्ता ?। गोयमा ! धायतिसंडस्स दीवस्स पुरच्छिमिद्धाओ
वेदियंतातो काजोयणं समुदं वारसजोयणसहस्साइं ओ-
गाहिता एत्थ णं धायतिमंददीवगाणं चंदाणं चंददीवा
णाम दीवा पणत्ता, सव्वतो समंता दो कोसा उप्पिच्छा जज्ञे-
तातो वारसजोयणसहस्साइं तहेव विकखंजपरिकखेवो जू-
मिजागो पामादवर्सेनया मणिपेडिसीहासणा सपरिवारा
अट्ठो तहेव रायहाणीओ सकाणं दीवाणं पुरच्छिमेणं

अष्टमि धायतिसंभे दीवे सेसं तदेव । एवं धायतिभंगगा वि
सूरा । एवरं धायतिभंगस्स दीवस्स पच्चिम्मिद्वातो वेतियं-
ताओ काओयणसमुदं वारसजोयणं तदेव सव्वं जाव
रायहाणीओ सूराणं दीवाणं पच्चिम्मिणं अष्टमि
धायति खंडे दीवे सव्वं तदेव ।

“ कहि णं भंते ! ” इत्यादि । क भदन्त ! धातकीखण्डद्वीपग-
तानां चन्द्राणां तत्र द्वादश चन्द्रा इति बहुवचनं चन्द्रद्वीपानाम-
द्वीपाः प्रज्ञप्ताः । जगवानाह-गौतम ! धातकीखण्डस्य पूर्वस्यां
दिशि काओदं समुद्रं द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्य अत्र धात-
कीखण्डगतानां चन्द्राणां चन्द्रद्वीपानामद्वीपाः प्रज्ञप्ताः । ते च
जम्बूद्वीपगतचन्द्रसत्कचन्द्रद्वीपवत्कथ्याः । नवरं ते सर्वसु दि-
ष्टु जवादूर्ध्वं द्वौ कोशौ उच्छ्रिता इति वक्तव्यं तत्र पानीयस्य
सर्वत्रापि समत्वात् राजधान्योऽपि तेषां स्वकीयानां द्वीपानां
पूर्वतस्तिर्यगसंख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यास्मिन् धात-
कीखण्डे द्वीपे द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्य विजयराजधा-
नीवत्कथ्या एवं धातकीखण्डगतसूर्यसत्कसूर्यद्वीपाः अपि वक्त-
व्याः । नवरं धातकीखण्डस्य पश्चिमान्तात् वेदिकान्तात् काओ-
दसमुद्रं द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्य वक्तव्या राजधान्योऽ-
पि स्वकीयानां सूर्यद्वीपानां पश्चिमदिशि अन्यस्मिन् धातकी-
खण्डे द्वीपे शेषं तथैव ।

संप्रति कालोदसमुद्रगतचन्द्रादित्यसत्कद्वीपवक्तव्यतां
प्रतिपादयिपुराह—

कहि णं भंते ! काओयणगाणं चंदाणं चंददीवा पसुत्ता ?
गोयमा ! कालोयणस्स समुदस्स पुरच्छिमिद्वातो वेतियं-
ताओ कालोयणं समुदं पच्चिम्मिणं वारसजोयणसहस्साइं
ओगाहिता एत्थ णं कालोयणं चंदाणं चंददीवा सव्वतो
समंता दो कोसा ऊसिता जइंतातो सेसं तदेव जाव राय-
हाणीओ उसगाणं दीवाणं पुरच्छिमेणं अष्टमि काओ-
यणं समुदे वारस जोयणं तदेव सव्वं जाव चंदा देवा । एवं
सूराण वि । एवरं चंदाणं काओयणं पच्चिम्मिद्वातो वेति-
यंतातो काओयणं समुदं पुरतियेणं वारसजोयणसहस्साइं
ओगाहिता तदेव रायहाणीओ सगाएदीवाणं पच्चिम्मिणं
अष्टमि कालोयणं समुदं तदेव सव्वं । एवं पुक्खवरगाणं
चंदाणं पुक्खवरदीवस्स पच्चिम्मिद्वातो वेतियंताओ पुक्ख-
वरसमुदं वारसजोयणसहस्साइं ओगाहिता चंददीवा
अष्टमि पुक्खवररे दीवे रायहाणीओ तदेव । एवं सूराण
वि दीवा पुक्खवरदीवस्स पच्चिम्मिद्वातो वेदियंताओ
पुक्खरोदं समुदं वारसजोयणसहस्साइं ओगाहिता तदेव
सव्वं जाव रायहाणीओ दीविद्वागाणं समुदे समुदगाणं
समुदे चेव एगाणं अब्भंतरपासे एगाणं बाहिरए पासे
रायहाणीओ दीविद्वागाणं दीवेसु समुदगाणं समुदेसु स-
रिसणपत्तेसु इमे णामा अणुगंतव्वा-जंबुद्वीवे लवण धायइ-
काओदपुक्खरे वरुणे खीरघयखोयणंदी अरुणवरे कुंभे

रुयए आजरणवत्यंगे उपपत्तिव्ययए पुढविणिठरणे वा-
सधरदहणदीओ विजया वक्खारकपिंदा कुरुमंदिरमात्तासा
कुंभा एक्खत्त चंदसूरा य । एवं जाणियव्वं ॥

“ कहि णं भंते ! ” इत्यादि । “ कालोयगाणं ” इत्यादि ।
क भदन्त ! काओदकानां काओदसत्कानां चन्द्राणां चन्द्रद्वी-
पानामद्वीपाः प्रज्ञप्ताः ? । भगवानाह-गौतम ! कालोदसमुद्रस्य
पूर्वस्मात् वेदिकान्तात् कालोदसमुद्रं पश्चिमदिशि द्वादशयो-
जनसहस्राण्यवगाह्यात्र कालोदगतचन्द्राणां चन्द्रद्वीपाः प्रज्ञप्ताः ।
ते च सर्वासु दिक्षु जलादूर्ध्वं द्वौ कोशावुच्छ्रिताः । शेषं तथैव
राजधान्योऽपि स्वकीयानां द्वीपानां पूर्वस्यां दिशि तिर्यगसंख्ये-
यान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यास्मिन् काओदसमुद्रं द्वादशयोज-
नसहस्राण्यवगाह्य विजया राजधानीवत् वक्तव्याः । एवं काओ-
दकसूर्यसत्कसूर्यद्वीपा अपि वक्तव्याः । नवरं काओदसमु-
द्रस्य पश्चिमान्तात् वेदिकान्तात् काओदसमुद्रं पूर्वदिशि
द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्येति वक्तव्यम् । राजधान्योऽपि
स्वकीयानां द्वीपानां पश्चिमदिशि अन्यस्मिन् कालोदसमुद्रं शेषं
तथैव । एवं पुष्करवरद्वीपगतानां चन्द्राणां पुष्करवरद्वीपस्य पू-
र्वस्मात् वेदिकान्तात् पुष्करादसमुद्रं द्वादशयोजनसहस्राण्य-
वगाह्य द्वीपा वक्तव्याः राजधान्यः स्वकीयानां द्वीपानां पूर्वस्यां
दिशि तिर्यगसंख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् पु-
ष्करवरद्वीपे द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्य पुष्करवरद्वीपगत-
सूर्याणां द्वीपाः पुष्करवरद्वीपस्य पश्चिमान्तवेदिकान्तात् पुष्क-
रवरसमुद्रं द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्य प्रतिपत्तव्याः । राज-
धान्यः पुनः स्वकीयानां द्वीपानां पश्चिमदिशि तिर्यगसंख्ये-
यान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् पुष्करवरद्वीपे द्वादश
योजनसहस्राण्यवगाह्य पुष्करवरसमुद्रगतचन्द्रसत्कद्वीपाः ।
पुष्करवरसमुद्रस्य पूर्वस्मात् वेदिकान्तात् पश्चिमदिशि द्वाद-
शयोजनसहस्राण्यवगाह्य वक्तव्या राजधान्यः । स्वकीयानां
द्वीपानां पूर्वदिशि तिर्यगसंख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्या-
न्यस्मिन् पुष्करवरसमुद्रं द्वादशयोजनसहस्राण्यः परतः पुष्कर-
वरसमुद्रगतसूर्यसत्कसूर्यद्वीपाः पुष्करवरसमुद्रस्य पश्चिमात्
वेदिकान्तात् पूर्वतो द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्य राजधान्यः ।
पुनः स्वकीयानां द्वीपानां पश्चिमदिशि तिर्यगसंख्येयान् द्वीपस-
मुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् पुष्करादसमुद्रं द्वादशयोजनसहस्रा-
ण्यवगाह्य प्रतिपत्तव्याः । एवं शेषद्वीपगतानामपि चन्द्राणां च-
न्द्रद्वीपाः स्वस्वद्वीपगतात् पूर्वस्मात् वेदिकान्तादनन्तरे समुद्रे
द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्य वक्तव्याः । सूर्याणां सूर्यद्वीपाः
स्वस्वद्वीपगतात् पश्चिमात् वेदिकान्तात् अनन्तरे समुद्रे राज-
धान्यश्चन्द्राणामात्मीयचन्द्रद्वीपेभ्यः पूर्वदिशि अन्यस्मिन् स-
दृशनामके २ द्वीपे । सूर्याणामपि आत्मीयसूर्यद्वीपेभ्यः पश्चिम-
दिशि तस्मिन्नेव सदृशनामके अन्यस्मिन् द्वीपे द्वादशयोजनस-
हस्राण्यः परतः शेषसमुद्रगतानां तु चन्द्राणां चन्द्रद्वीपाः स्व-
स्वसमुद्रस्य पूर्वस्मात् वेदिकान्तात् पश्चिमदिशि द्वादशयोज-
नसहस्राण्यवगाह्य सूर्याणां तु स्वस्वसमुद्रस्य पश्चिमात् वेदि-
कान्तात् पूर्वदिशि द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्य चन्द्राणां
राजधान्यः स्वस्वद्वीपानां पूर्वदिशि अन्यस्मिन् सदृशना-
मके समुद्रे सूर्याणां राजधान्यः स्वस्वद्वीपानां पश्चिमदिशि के-
वलमग्रंतेशेषसमुद्रगतानां चन्द्रसूर्याणां राजधान्योऽन्यस्मिन्
सदृशनामके द्वीपे समुद्रे वा अग्रंतो पश्चात्तने वा प्रतिपत्तव्याः

नामेनन एवान्यथाऽनवस्थाप्रसक्तेः । एतच्च देवद्वीपादवां क
सूर्यवरावभासं समुद्रं यावत् ।

देवद्वीपादिषु तु राजधानीः प्रति विशेषस्तमभिधित्सुराह-

कहि णं जंते ! देवदीवगाणं चंदाणं चंददीवाणामं दीवा
पणत्ता । गोयमा ! देवदीवस्स देवोदं समुदं वारसजोय-
णाइं ओगाहिता तेणेव कमेणं पुरत्थिमिह्वाओ वेतियंता-
तो० जाव रायहाणीओ सगाणं दीवाणं पुरत्थिमे णं
देवोदं समुदं अमंखेज्जातिं जोयणसहस्समातिं उग्गाहिता
एत्थ णं देवदीवगाणं चंदाणं चंदाओ नाम रायहाणीतो
पणत्ताओ । सेसं तहेव देवदीवचंदा देवाओ एवं सूरण । वि
णवरिं पच्चत्थिमिह्वातो वेदियंतातो पच्चत्थिमे णं च जा-
णियव्वो तस्मिं चैव समुदे ।

“कहि णं जंते !” इत्यादि । क्व भदन्त ! देवद्वीपगानां
चन्द्राणां चन्द्रद्वीपानामचीपाः प्रज्ञप्ताः । जगवानाह-गौतम !
देवद्वीपस्य पूर्वस्माद्वेदिकान्तात् देवोदं समुद्रं द्वादशयोजनस-
हस्राण्यवगाह्या अत्रान्तरे देवद्वीपगानां चन्द्राणां चन्द्रद्वीपाः प्र-
ज्ञप्ताः इत्यादि प्राग्वत् राजधान्यः स्वकीयानां चन्द्रद्वीपानां प-
श्चिमदिशि तमेव देवद्वीपमसंख्येयानि योजनसहस्राण्यवगाह्या-
त्रान्तरे देवद्वीपगानां चन्द्राणां चन्द्राणामराजधान्यः प्रज्ञप्तास्ता
अपि विजयाराजधानीवत् वक्तव्याः “कहि णं जंते !” इत्यादि ।
क्व भदन्त ! देवद्वीपगानां सूर्यद्वीपानामचीपाः प्रज्ञप्ताः । भगवा-
नाह-गौतम ! देवद्वीपस्य पश्चिमान्तात् वेदिकान्तात् देवोदं
समुद्रं द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्येत्यादि राजधान्यः स्वकी-
नां सूर्यद्वीपानां पूर्वस्थां दिशि तमेव देवद्वीपमसंख्येयानि
योजनसहस्राण्यवगाह्येत्यादि ।

कहि णं जंते ! देवसमुद्रगाणं चंदाणं चंददीवा पणत्ता ।
गोयमा ! देवोदगस्स समुदस्स पुरत्थिमिह्वातो वेतियंतातो
देवोदगं समुदं पच्चच्छिमे णं वारसजोयणसहस्साइं तेणेव
कमेणं० जाव रायहाणीओ, सगाणं दीवाणं पच्चच्छिमेणं
देवोदगं समुदं अमंखेज्जाइं जोयणसहस्समातिं उग्गाहिता
एत्थ णं देवोदगस्स पच्चत्थिमिह्वातो वेतियंतातो देवोदगं
समुदं पुरत्थिमेणं वारसजोयणसहस्समातिं ओगाहिता रा-
यहाणीओ सगाणं सगाणं पुरत्थिमे णं समुदं अमंखेज्जाइं
जोयणसहस्साइं ।

“कहि णं जंते !” इत्यादि । क्व भदन्त ! देवसमुद्रगाणां च-
न्द्राणां चन्द्रद्वीपानामचीपाः प्रज्ञप्ताः । गौतम ! देवोदकस्य स-
मुद्रस्य पूर्वस्मात् वेदिकान्तात् देवोदकं समुद्रं पश्चिमदिशि
द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे देवोदकसमुद्रगाणां च-
न्द्राणां चन्द्रद्वीपाः प्रज्ञप्तास्ते च प्राग्वत् राजधान्यः स्वकीयानां
चन्द्रद्वीपानां पश्चिमदिशि देवोदकं समुद्रमसंख्येयानि योजनस-
हस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे वक्तव्याः । देवोदकसमुद्रगाणां सूर्याणां
सूर्यद्वीपाः देवोदकस्य समुद्रस्य पश्चिमान्तात् वेदिकान्तात्
देवोदकं समुद्रं पूर्वदिशि द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्यात्रान्त-
रे वक्तव्या राजधान्योऽपि स्वकीयानां स्वकीयानां सूर्यद्वीपानां
पूर्वदिशि देवोदकं समुद्रमसंख्येयानि योजनसहस्राण्यवगाह्या ।

एवं णगे जक्ख जंते वि चउएइं दीवसमुद्राणं कहि
णं जंते ! सयंभुरमणदीवगाणं चंदाणं चंददीवाणा-
मदीवा पणत्ता । गोयमा ! सयंभुरमणस्स दीवस्स पुर-
त्थिमिह्वातो वेतियंतातो सयंभुरमणोदगं समुदं वारसजो-
यणसहस्साइं तहेव रायहाणीतो सगाणं सगाणं दीवाणं
पुरत्थिमेणं सयंभुरमणोदगं समुदे पुरत्थिमेणं असंखेज्जाइं
जोयणाइं तहेव । एवं सूरण वि । सयंभुरमणस्स पच्चत्थि-
मिह्वातो वेतियंतातो रायहाणीओ सकाणं सकाणं दीवा-
णं पच्चत्थिमेणं सयंभुरमणोदगं समुदं असंखेज्जा । सेसं त-
हेव । कहि णं जंते ! सयंभुरमणसमुद्रकाणं चंदाणं गोयमा !
सयंभुरमणस्स समुद्रस्स पुरत्थिमिह्वाओ वेतियंतातो सयं-
भुरमणं समुदं पच्चत्थिमेणं वारसजोयणसहस्साइं ओगा-
हिता सेसं तं चैव एवं सूरण वि सयंभुरमणस्स पच्चत्थि-
मिह्वाओ सयंभुरमणोदगसमुदं पुरत्थिमेणं वारसजोयणसह-
स्साइं उग्गाहिता-रायहाणीओ सगाणं सगाणं दीवाणं
पुरत्थिमेणं ॥

एवं नागयक्कभूतस्वयम्भूरमणद्वीपसमुद्रचन्द्रादित्यानामपि ध-
क्तव्या द्वीपगानां चन्द्रादित्यानां चन्द्रादित्यक्षोपा अनन्तरे स-
मुद्रे । समुद्रगतानां तु चन्द्रादित्यानां स्वस्वसमुद्रं एव । आह
च मूलटीकाकारोऽपि-एवं शेषद्वीपचन्द्रादित्यानामपि द्वीपा
अनन्तरसमुद्रेष्ववगतव्याः राजधान्यश्च तेषां पूर्वपरतोऽसं-
ख्येयान् क्षीपसमुद्रान् गत्वा ततोऽन्यस्मिन् सदृशनाम्न द्वीपे
भवन्ति अन्यानिमान् पञ्चद्वीपान् मुक्त्वा देवनागयक्कभूतस्व-
यम्भूरमणाख्यान् तेषु चन्द्रादित्यानां राजधान्योऽन्यस्मिन् द्वी-
पे तु तस्मिन्नेव पूर्वापरतो वेदिकान्तात् असंख्येयानि योजन-
सहस्राण्यवगाह्या भवन्ति इति इह बहुधा सूत्रेषु पाठभेदाः
परमेतावानेव सर्वत्राण्यर्थो नार्थेनदान्तरमित्येतद्व्याख्यानुसार-
ण सर्वेष्वनुगन्तव्या न मांश्वयमिति । जी० ३ प्रति० ।

चंद्र-चन्द्रार्द्ध-न० । अष्टमीचन्द्रं. (जी०) “चंद्रसमणि
कालाओ” चन्द्रार्द्धेन अष्टमीचन्द्रेण समं समानं लालटं यासां
ताः चन्द्रार्द्धसमललाटाः । जी० ३ प्रति० ।

चंद्रसम-चन्द्रार्द्धसम-वि० । शशधरसमप्रविभागसदृशो,
“णिग्घणसमलट्टमचंद्रसमणिडाला” जी० ३ प्रति० ।

चंदपडिमा-चन्द्रप्रतिमा-स्त्री० । चन्द्र इव कला वृद्धिहानि-
ज्यां या प्रतिमा सा चन्द्रप्रतिमा । प्रतिमानेदे, शुक्लप्रतिपदि
एकं कवलमत्रवह्न्य ततः प्रतिदिनं कवलवृद्ध्या पञ्चदश पूर्ण-
मास्यां कृष्णप्रतिपदि च पञ्चदश शुक्लमा प्रतिदिनमेकहान्याऽ-
मावस्यायामेकमेव यस्यां भुङ्क्ते । (स्था०) यस्यां तु कृष्णप्रतिपदि
पञ्चदश शुक्लमा एकैकहान्या अमावस्यायामेकं शुक्लप्रतिपदि
चैकमेव ततः पुनरेकैकवृद्ध्या पूर्णिमायां पञ्चदश शुक्लमा वज्र-
स्यं व मयं यस्यास्तन्वित्यः सा वज्रमध्या चन्द्रप्रतिमिति (स्था०)
एतदेव सूत्रकृदाह-“दो पडिमाओ पन्नताओ तं जहा-जवमभे
चैव चंपदामिमा वजरमभे चैव चंदपडिमा” । स्था० २४० ३७० ।
चंदपणत्ति-चन्द्रप्रज्ञप्ति-स्त्री० । चन्द्रचारप्रतिपादके ग्रन्थे,
पा० । सा चाङ्गवाह्यप्रकीर्णकरूपा, । स्था० ४८ १०३ ३० ।

चंदपरिवेस-चन्द्रपरिवेस-पुं० । चन्द्रस्य परितो बहयाकारप-
रिणात्ता, जा० ३ प्रति० । अनु० ।

चंदपञ्च-चन्द्रपञ्च-पुं० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पश्चिमे शी-
तोदाया महानद्या उत्तरे कूबे. वक्रस्कारपर्वते, स्था० ४ भा० २
उ० । जा० । “ दो चंदपञ्चया ” । स्था० २ भा० ३ उ० ।

चंदपाणिक्षेह-चन्द्रपाणिरेख-त्रि० । चन्द्राकाराः पाणौ रेखा
वस्य स तथा । औ० । जी० । प्रश्न० । चन्द्राकृतिहस्तरेखे, तं० ।

चंदपञ्च-चन्द्रपञ्च-पुं० । चन्द्रस्यैव प्रभा ज्योत्स्ना सौम्यक्षे-

इयाविशेषाऽस्येति चन्द्रप्रभः । तथा देव्याश्चन्द्रपानदोहदोऽ-

भूत चन्द्रसमवर्णश्च भगवान् इति चन्द्रप्रभः । ध० २. अधि० ।

अस्यामवसर्पिण्यां भरतवर्षे जातेऽष्टमे तीर्थकरे, स० ।

तत्र सर्वेषु तीर्थकृतश्चन्द्रवत् सांमवेइयाकास्ततो विशेष

माह-“ जणणीए चंदपियणम्मि, दोहदो नेण चंदभां ” येन

कारणेन जगयति गर्भगते जनन्याश्चन्द्रपाने दोहदमजायत च-

न्द्रसदृशवर्णश्च जगवान् तेन चन्द्राभश्चन्द्रप्रभ इति विश्रुतः ।

आ० म० द्वि० । अनु० । प्रव० । (अन्तरम् । आयुः । उच्चत्वम्

वर्णः । एवमादयः सर्वेऽधिकाराश्चन्द्रप्रभस्वामिनः ‘तित्थयर’

शब्दे बह्व्यन्ते) (यस्मिन् समये जरते चन्द्रप्रभो जातस्तस्मि-

न्समये ऐरवने द्वाप्रिसेनाजिनः संजज्ञे) । चन्द्रकान्तमणौ,

रा० । आ० म० । आ० चू० । द्वा० । प्रज्ञा० । जी० । कल्प० ।

“तेसि ए” इत्यादि । तेषां तोरणानां पुरतो द्वे द्वे चामरे प्रज्ञे

तानि च चामराणि “ चंदपभवरंखलियनाणामणिरयणख-

चियदंभाउ इति ” चन्द्रप्रभः चन्द्रकान्तो वज्रं वैदूर्यं च प्रतीतं

चन्द्रप्रभवज्रवैदूर्याणि शेषाणि च नानामणिरत्नानि खचितानि

येषु दण्डेषु तथा एवंरूपाश्चित्रानानाकारा दण्डा येषां चामराणां

तानि तथा सूत्रे स्वीत्वं प्राकृतत्वात् । जी० ३ प्रति० । चतुर्धंद्वेलो

कस्य विमानभेदे, न० । स० ३ सम० । चन्द्रस्य ज्योतिष्केन्द्रस्य

सिंहासने, न० । आ० २ शु० १ अ० । श्रीचन्द्रप्रभचरित्रमध्ये अजापुत्रे-

णाग्निखातिकामध्ये ऊष्पादत्ता फलं च दिव्यानु-

भावेन प्राप्तं तथा दुर्जयराजो वासस्थानं भूमिकाविवरमध्ये

मनुष्यसंबन्धिन्यां राजधान्यामस्ति तथा सर्वाङ्गसुन्दरीव्यन्तरी

तद्वासस्थानं व्यन्तरनिकायेऽस्ति तथास्ति अपहृत्यागत इत्या-

दि सर्वे तद्विज्ञसितं ज्ञेयं तथाऽष्टापदे वस्त्राण्यपितानि तान्यौ-

दारिकानि ज्ञेयानीति ॥ ४६० प्र० । स० ३ उ० ।

चंदपञ्चविहार-चन्द्रप्रभविहार-पुं० । नासिक्कपुरे पत्तनमहो-

त्सवे प्रजपतिना कारिते चन्द्रप्रभस्वामिचैत्ये, ती० २८ कल्प ।

चंदपञ्चसूरि-चन्द्रप्रभसूरि-पुं० । चन्द्रगच्छीयं दर्शनशुद्धिमु-

लकर्तारि स्वनामख्याते आचार्ये, (दर्श०)

नामनिरुक्तिश्चैवम संप्रति स्वयमेव वस्तुगृहीतनामवेयो

जगवान् ग्रन्थकारः स्वनामव्युत्पत्त्या प्रकटयन् ग्रन्थ-

स्वरूपं प्रयोजनं च दर्शयन्नर्द्धं गाथाद्वयमाह-

चंदादिपहवसूरि-पयनिवहपदमवन्नोहि ।

जेमि नाम तेहिं, परोवयारम्मि निरएहिं ॥ ५७ ॥

इयपाय पुव्वारिय-रय्यगाहाण संगहो एसो ।

विदिओ अणुगहत्थं, कुमग्गलगण जीवाणं ॥ ५८ ॥

चन्द्रादीनां रिद्धिपर्ययसानपदानां प्रथमाक्षरैः प्रथमवर्णैः ये-
षां नामाभिधानं तैश्चन्द्रप्रभसूरिजिरित्यर्थः । कथं जूनेः परोपका-
रनिरतैरिति निगदितप्रकरणे प्रायः पूर्वाचार्यरचितगाथाजिरेष
सङ्ग्रहो विहितो निष्पादितोऽनुग्रहार्थं कुमारगङ्गानां कुप्रवचन-
कुदशनावासितान्तःसारणानां भव्यप्राणनामिति गाथाद्वयार्थः
(दर्श०) दर्शनशुद्धिका तु तच्छिष्यधर्मघोषप्रज्ञां शिष्येण
विमलगणिना धैकमवत्सरे-११८९ कृतेति समयोऽस्य मति-
मद्भिस्त्वयमेवाभ्यूहः । दर्श० ।

चंदपभा-चन्द्रप्रभा-स्त्री० । चन्द्रस्यैव प्रभा आकारो यस्या-
स्मा । सुराविशेषे, जी० ३ प्रति० । चन्द्रस्य प्रथमायामग्रमहि-
ष्याम्, ज्ञा० २ शु० १ अ० । जा० भ० । सू० प्र० । स्था० ।
दशमतीर्थकरस्य शीतलस्य चतुर्धिस्य च वीरस्य निष्कमण-
शिविकायाम्, स० । आ० म० द्वि० । ति० । कल्प० ।

संप्रति शिविकाप्रमाणप्रदर्शनार्थमाह-

पंचासयत्रायामा, धण्णि विद्धिन्नपन्नवीसं तु ।

उत्तीसं लव्वेहा, सीया चंदपजा भणिया ॥

पञ्चाशन्नायामो देव्यं यस्याः सा पञ्चाशदायामा धनूंषि
पञ्चविंशतिं विस्तीर्णा तथा पट्टिगुप्तं धनूंषि वद्धेधा उच्चा शि-
विका चन्द्रप्रभाऽभिधाना गणधरैर्मणिता ॥

अनेन शास्त्राय पारतन्त्र्यमाह-

सीयाए मज्झयारे, दिव्वं मणिकणगरयणविंवइयं ।

सिंहामणं महरिहं, सपायवीतं जिणवरस्स ।

शिविकाया मध्य एव मध्यकारस्तस्मिन् दिव्यसुरनिर्मितं मण-
यश्चन्द्रकान्तादयः कनकं देवकाञ्चनं रत्नानि मरकतेन्द्रनीलादी-
नि तैः ‘ विवइयं ’ देशीपदमेतत् ज्ञूयितमित्यर्थः । सिंहप्रधानमा-
सनं महान्तं भुवनगुरुमर्हतीति महार्हम् । सहपादपाठं यस्य
येन वा तत्सपादपाठं जिनवरस्य कृतमिति वाक्यशेषः ।
आ० म० द्वि० ।

चन्दजागा-चन्द्रजागा-स्त्री० । सिन्धुमहानद्यां संगतायां जम्बू-
प्रमणिकायाम् स्वनामख्यातायां नद्याम्, स्था० ५ भा० ३ उ० ।

चंदमंरु-चन्द्रमण्डल-न० । चन्द्रविमाने, स० ६२ सम० ।

अथ चन्द्रमण्डलवत्कथंताह-

तत्र सप्त अनुयोगद्वाराणि-मण्डलसंख्याप्ररूपणा, मण्डलके-
त्रप्ररूपणा, प्रतिमण्डलमन्तरप्ररूपणा, मण्डलायामादिमानम्, म-
न्दरमधिकृत्य प्रथमादिमण्डलावाधा, सर्वाङ्ग्यन्तरादिमण्डला-
यामादि, मुहूर्तगणिः ।

तत्रादौ मण्डलसंख्याप्ररूपणां पृच्छति-

कति एं जंते ! चंदमंरुता पणत्ता । गोयमा ! पण्णरम चं-
दमंरुता पणत्ता । जंनुदीवे एं भंते ! दीवे केवइअं ओगाहि-
त्ता केवइआ चंदमंरुता पणत्ता ! । गोयमा ! जंनुदीवे दीवे

असीयं जोअणसयं ओगाहिता एत्थ णं पंच चंदमंरुत्ता पणत्ता ।

“कति णं जंते !” इत्यादि । कति जदन्त ! चन्द्रमण्डलानि प्रकृतानि । जगवानाह-गौतम ! पञ्चदश चन्द्रमण्डलानि प्रकृतानि । अथैषां मध्ये कति द्वीपे कति खवणे इतिव्यक्त्यर्थे पृच्छति-जम्बूद्वीपे भदन्त ! द्वीपे किञ्चद्वाहा किंयन्ति चन्द्रमण्डलानि प्रकृतानि । गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे अशीत्यधिकं योजनशतमवगाह्य पञ्च चन्द्रमण्डलानि प्रकृतानि ।

खवणे णं भंते ! पुच्छा ? गोअमा ! खवणे णं समुदे तिष्ठि तीसे जोअणसए ओगाहिता एत्थ णं दस चंदमंरुत्ता पणत्ता । एवमेव सपुञ्चावरणं जंबुद्वीपे खवणमुदे पण्णरस चंदमंरुत्ता जवंतीतिमक्खायं ।

अथ लवणसमुद्रे जदन्त ! प्रश्नः । गौतम ! लवणसमुद्रे त्रिंशदधिकानि त्रीणि योजनशतानि अवगाह्य अवान्तरे दशचन्द्रमण्डलानि प्रकृतानि । एवमेव सपूर्वापरेण जम्बूद्वीपे द्वीपे लवणसमुद्रे पञ्चदश चन्द्रमण्डलानि भवन्तीति आख्यायामिति । (‘चंदमग’ शब्दे अनुपदमेव एतानि व्याख्यास्यामि)

अथ मण्डलक्षेत्रप्रकरणं प्रश्नयन्नाह—

सर्व्वजंतराओ णं भंते ! चंदमंरुत्ताओ णं केवइआए-अवाहाए सर्व्ववाहिरए चंदमंडले पणत्ते ? गोअमा ! पंचदसुत्तरं जोअणसए अवाहाए सर्व्ववाहिरए चंदमंडले पणत्ते ।

“सर्व्वजंतराओ णं” इत्यादि । सर्व्वान्यन्तराद् भदन्त ! चन्द्रमण्डलात् कियत्था अवाधया सर्व्वबाह्यचन्द्रमण्डलं प्रकृतम् । किमुक्तं भवति-चन्द्रमण्डलैः सर्व्वोभ्यन्तरादिभिः सर्व्वबाह्यान्तरैर्यथासमाकाशं तन्मण्डलक्षेत्रं, तत्र च चक्रवालतया विष्कम्भः पञ्चयोजनशतानि दशोत्तराणि अष्टचत्वारिंशच्च एकपष्टिभागो योजनस्य ५१० ४८ इदं च व्याख्यातोऽधिकं बोध्यं तथाहि-चन्द्रस्य मण्डलानि पञ्चदश चन्द्रविम्बस्य च विष्कम्भः एकपष्टिभागात्मकयोजनस्य षट्पञ्चाशद् भागास्तेन ते ५६ पञ्चदशभिर्गुण्यन्ते जातं ८४० तत् तेषां योजनानयनार्थम् ६१ एकपष्ट्या भागे हते लब्धानि त्रयोदश योजनानि । शेषाः सप्तचत्वारिंशत् तथा पञ्चदशानां मण्डलानामन्तराणि चतुर्दश एकैकस्यान्तरस्य प्रमाणं पञ्चविंशद्योजनानि पञ्चविंशच्च एकपष्टिभागो योजनस्य एकस्य च एकपष्टिभागस्य सप्तधा विभक्त्यः सत्काश्चत्वारो जागाः, ततः पञ्चविंशच्चतुर्दशभिर्गुण्यन्ते जातानि चत्वारि योजनशतानि नवत्यधिकानि च । येऽपि च त्रिंशदेकपष्टिभागास्तेऽपि चतुर्दशभिर्गुण्यन्ते जातानि चत्वारि शतानि त्रिंशत्यधिकानि ४२० अयं च राशिरैकपष्टिभागात्मकस्तेन एकपष्ट्या भागो विभज्यते लब्धानि षट्पञ्चाशद्विंशद्योजनशतानि एषु पूर्व्वराशौ प्रक्षिप्तेषु जातानि ४१६ योजनानि, शेषाश्चतुःपञ्चाशदेकपष्टिभागास्तिसृण्वन्ति, ये च एकैकपष्टिभागस्य सत्काश्चत्वारः सप्त भागास्तेऽपि चतुर्दशभिर्गुण्यन्ते जाताः षट्पञ्चाशत्, तेषां सप्तभिर्भागे हते लब्धा अष्टावैकपष्टिभागास्तेऽनन्तरैकचतुःपञ्चाशति प्रक्षिप्यन्ते जाता द्वापष्टिः ६२तत्रैकपष्टिभागैर्योजनं सर्व्वं तच्च योजनराशौ प्रक्षिप्यते, एकैकपष्टिभागः शेषाः ४१७ योजनम् इदं च मण्डलान्तरक्षेत्रं योऽपि च विम्बक्षेत्राशिख्योदशयोजनसप्तचत्वारिंशदेकपष्टिभागात्मकः सोऽपि मण्डलान्तरराशा प्रक्षिप्यते, जातं योजनानि ५१० यश्च पूर्व्वोद्धरित एकः एकपष्टिभागः सप्तचत्वारिंशति प्रक्षिप्यन्ते, जातम् ४८ एकपष्टिभागाः ननु पञ्चदशसु मण्डलेषु च चतुर्दशान्तरालान्तरम्भवान्चतुर्दशभिर्भाजनं युक्तिमत् । सप्तचत्वारो भागा इति कथं संगच्छन्ते ? उच्यते-माण्डलान्तरक्षेत्रराशेः ४१७ हतं मण्डलान्तरैश्चतुर्दशभिर्भाजनं लब्धानि ३५ योजनानि उद्धरितस्य योजनराशेरैकपष्ट्या गुणने मूलराशिस्तैकैकपष्टिभागप्रक्षेपे च जातम् ४१८ तेषां चतुर्दशभिर्भागाऽप्राप्ता लाघवाद्ये द्वात्र्यामपवर्तने जातं त्रयस्रराश्याः ८ इति सुस्थम् । जं० ७ वक्र० । (चन्द्रमण्डलाच्चन्द्रमण्डलं कियत्थाऽवाधया स्थितमिति ‘अन्तर’ शब्दे प्रथमभागे ६६ पृष्ठे गतम्)

संप्रति मण्डलायामादिमानद्वारम्—

चंदमंरुत्ते णं जंते ! केवइअं आयामविक्खंजेणं केवइअं प-रिक्खेवेणं केवइअं वाहल्लेणं पणत्ते । गोअमा ! छप्पणं एगस ढिजाए जोअणस्स आयामविक्खंजे णं तं तिगुणं सविसेसं परिक्खेवेणं अट्ठवीसं च एगसढिजाए जोअणस्स वाहल्लेणं ।

“चंदमंरुत्ते णं जंते ! केवइअं आयाम ” इत्यादि । चन्द्रमण्डलं भगवन् ! कियदायामविष्कम्भताभ्यां कियत्परितोषेण कियद्वाहल्येनोच्चैस्त्वेन प्रकृतम् । गौतम ! षट्पञ्चाशतमेकपष्टिभागान् योजनस्यायामविष्कम्भज्यां एकस्य योजनस्य एकपष्टिभागोक्तस्य यात्रतुप्रमाणं भागास्तावत्प्रमाणं षट्पञ्चाशत्तुजागप्रमाणमित्यर्थः । तत् त्रिगुणं सविशेषं साधिकं पङ्क्तिष्वेण करणीत्या के योजने षट्पञ्चाशद्भागाः, साधिका इत्यर्थः । अष्टाविंशतिमेकपष्टिभागान् योजनस्य वाहल्येन ।

अथ मन्दरमधिरुप्य प्रथमादिमण्डलावाध्याप्रश्नमाह—

जंबुद्वीपे दीवे णं भंते ! दीवे मंदरस्स पव्वयस्स केवइआए अवाहाए सर्व्वजंतरए चंदमंडले पणत्ते ? गोयमा ! चोआल्लोसं जोअणसहस्साइं अट्ठ य वीसे जोअणसए अवाहाए सर्व्वजंतरे चंदमंरुत्ते पणत्ते ॥

“जंबुद्वीपे दीवे” इत्यादि । जम्बूद्वीपे द्वीपे भगवन् ! मन्दरस्य पर्व्वतस्य कियत्था अवाधया सर्व्वोभ्यन्तरचन्द्रमण्डलं प्रकृतम् । गौतम ! चतुश्चत्वारिंशद्योजनसहस्राणि अष्ट च विंशत्यधिकानि योजनशतान्यवाधया सर्व्वोभ्यन्तरं चन्द्रमण्डलं प्रकृतमिति । उपपत्तिस्तु प्राक् सूर्यवक्तव्यतायां दर्शिता ।

द्वितीयमण्डलावाध्याप्रश्नसूत्रमाह—

जंबुद्वीपे णं भंते ! दीवे मंदरस्य पव्वयस्स केवइआए अवाहाए सर्व्वजंतराणंतरे चंदमंरुत्ते पणत्ते ? गोयमा ! चोआल्लोसं जोअणसहस्साइं अट्ठ य षप्पण्णे जोअणसए पण्वीसं च एगढिजाए जोअणस्स एगढिभागं च सत्तहा ठेत्ता चत्तारि चुण्णिआभाए अवाहाए अज्जन्तराणंतरे चंदमंरुत्ते पणत्ते ।

“जंबुद्वीपे दीवे” इत्यादि । जम्बूद्वीपे द्वीपे भगवन् ! मन्दरस्य पर्व्वतस्य कियत्था अवाधया अज्जन्तरानन्तरं द्वितीयं चन्द्रमण्डलं प्रकृतम् । गौतम ! चतुश्चत्वारिंशद्योजनसहस्राणि अष्टौ च षट्

अथ सर्वाभ्यन्तरादिमण्डलायामाद्याह—

सर्ववर्तनरे एं भंते ! चंद्रमंडले केवदं अं आयामविक्रमं जे-
एणं केवदं अं परिक्रमेणं पणुते ? गोयमा ! एवणउडं जो-
अणसहस्साइं उच्च चत्ताले जोअणसए आयामविक्रमं जेणं
तिष्ठि अ जोअणसयसहस्साइं पणुरम जोअणमहस्साइं
अउणाणउतिं च जोअणाइं किंचि विसेसाहिए परिक्रमे-
वेणं पणुते ।

“सर्ववर्तनरे एं” इत्यादि । सर्वाभ्यन्तरं जदन्त ! चन्द्रमण्डलं कि-
यदायामविष्कम्भाभ्यां कियत्परिक्रमेण प्रक्षतम् । गौतम ! नवन-
वर्ति योजनमहस्त्राणि पदचत्वारिंशदधिकानि योजनशतान्याया-
मविष्कम्भाभ्यां त्रीणि च योजनवृत्ताणि पञ्चदशयोजनमहस्त्रा-
ण्येकाननवर्ति च योजनानि किंचिद्विंशत्याधिकानि परिक्रमेण
प्रक्षतम् । उपपत्तिस्तूतयत्राऽपि सूर्यमण्डलाधिकारे दर्शिता ।

अथ द्वितीयम्—

अवर्तनराणंतरे सा चेव पुच्छा ? गोयमा ! एवणउडं
जोअणसहस्साइं सत्त य वारमुत्तरे जोअणसए एगावणं
च एगट्टिजागे जोअणसए एगट्टिजागं च सत्तहा छेत्ता
एगं चुप्पिआजागं आयामविक्रमं जेणं तिष्ठि अ जो-
अणसयसहस्साइं तिष्ठि अ एगूणवीसे जोअणसए किंचि
विसेसाहिए परिक्रमेवेणं ॥

“अवर्तनराणंतरे” इत्यादि । अद्यन्तरान्तरे सैव पुच्छा या
सर्वाभ्यन्तरे मण्डले उत्तरसूत्रे । गौतम ! नवनवर्ति योजनसह-
स्त्राणि सप्त द्वादशोत्तराणि योजनशतानि एकपञ्चाशतम् एक-
पष्टिजागान् योजनस्य एकं चैकपष्टिभागं सप्तधा विस्वा
एकं चूर्णिकाभागमायामविष्कम्भाभ्यां तथाहि—एकश्चन्द्र-
मा द्वितीये मण्डले संक्रामन् पट्विंशद्योजनानि पञ्चविं-
शतिं चैकपष्टिभागान् योजनस्य एकस्य एकस्य एकपष्टि-
भागस्य सप्तधा विस्वस्य सत्कान् चतुरो जागान् विमुच्य
संक्रामति । अपरतोऽपि तावन्त्येव योजनानि विमुच्य संक्रामति
उभयमीदृशे जातं द्वाप्तसतियोजनानि एकपञ्चाशदंशकपष्टिभागा
योजनस्य एकस्य एकपष्टिजागस्य सप्तधा विस्वस्य सत्क एकान-
भागो द्वितीयमण्डले विष्कम्भाभ्यामचिन्तायामधिकत्वेन प्राप्य
ते इति । तच्च पूर्वमण्डलराशौ प्रक्षिप्यते जायते यथोक्तं द्विती-
यं मण्डलाऽऽयामविष्कम्भममानं त्रीणि योजनशतसहस्त्राणि
त्रीणि चैकानविंशत्यधिकानि योजनशतानि किञ्चिद्विंशत्याधि-
कानि परिक्रमेण द्वितीयं मण्डलं प्रक्षतम् । उपपत्तिस्तु प्रथम-
मण्डलपरिचये द्वाप्तसति योजनादीनां परिचये त्रिंशदधिकद्विंश-
जनशतरूपे प्रक्षिप्ते सति यथोक्तं मानम् ।

अथ तृतीयम्—

अवर्तनरतच्चे एं जाय पणुत्ता ? गोयमा ! एवणउडं जो-
अणसहस्साइं सत्त य पंचासीए जोअणसए इगतालीसं च
एगट्टिजाए जोअणसए एगट्टिजागं च सत्तहा छेत्ता दोएण
अचुप्पिआजाए आयामविक्रमं जेणं तिष्ठि अ जोअणसय
सहस्साइं पणुरमजोअणसहस्साइं पंच य इगुणाएएणे
जोअणसए किंचि विसेसाहिए परिक्रमेवेणं ।

“अवर्तनरतच्चे एं” इत्यादि । अवर्तनरतृतीये चन्द्रमण्डले याव-
त्पदात् “चंद्रमंडले केवदं अं आयामविक्रमं जेणं केवदं अं परिक्रमे-
वेणं” इति ग्राह्यम् । उत्तरसूत्रे गौतम ! नवनवर्तियोजनमहस्त्रा-
णि सप्त च पञ्चाशीत्यधिकानि योजनशतानि एकचत्वारिंशतं
चैकपष्टिभागान् योजनस्य एकं च पष्टिभागं सप्तधा विस्वा द्वौ
च चूर्णिकाभागायामविष्कम्भाभ्याम् अथचिन्तायामण्डलगत
राशौ द्वाप्तसति योजनान्येकपञ्चाशतं चैकपष्टिजागान् योजन-
स्य एकं च चूर्णिकाभागं प्रक्षिप्य यथोक्तं मानमाने त्र्यं त्रीणि
योजनलक्षानि पञ्चदशयोजनसहस्त्राणि पञ्च चैकानपञ्चाशद-
धिकानि योजनशतानि किंचिद्विंशत्याधिकानि परिक्रमेण इह
पूर्वमण्डलं परिरयराशौ द्वे योजनशते त्रिंशदधिकं प्रक्षिप्योपप-
त्तिः कार्या । (ज०) उयो० ।

अथ चतुर्थादिमण्डलेष्वतिदेशमाह—

एवं खलु एणं उवाएणं णिक्रममाणे चंदं जाव संक-
ममाणे संकममाणे वावत्तिरि वावत्तिरि जोअणाइं ए-
गावणं च एगट्टिजाए जोअणसए एगट्टिजागं च सत्तहा
छेत्ता एगं चुप्पिआजागं एगमेगे मंडले विक्रमं भवुद्धिं अजि-
वुद्धेमाणे २ दो दो तीसाइं जोअणमयाइं परिरयवुद्धिं अभि-
वुद्धेमाणे २ सर्ववाहिरमंडलं उवगं कमित्ता चारं चरइ ।

“एवं खलु” इत्यादि पूर्ववत् । निष्कामंश्चन्द्रो यावत्पदात्
“नयानंतराश्रो मंडलाश्रो अणंतरमंडलं” इति ग्राह्यम् । संक्रामन्
संक्रामन् द्वाप्तसति २ योजनानि । योजनान्-न संख्या पद-
गता वीप्सा जागन्त्येवपदेष्वपि ग्राह्या तैर्नैकपञ्चाशतम् एक-
पञ्चाशतं चैकपष्टिभागान् योजनस्य एकं च एकपष्टि-
भागं सप्तधा विस्वा एकमेकं चूर्णिकाभागमेकैकस्मिन्मण्डले
विष्कम्भवृद्धिमभिवर्द्धयन् २ द्वे द्वे त्रिंशदधिकं योजनशते परि-
रयवृद्धिप्रभिवर्द्धयन् २ सर्ववाह्य मण्डलमुपसंक्रम्य चारं
चरतीति । (ज०) उयो० ।

संप्रति पश्चानुपूर्व्या पृच्छति—

सर्ववाहिरए एं भंते ! चंद्रमंडले केवदं अं आयामविक्रमं
जेणं केवदं अं परिक्रमेवेणं पणुते । गोयमा ! एगं जोअण-
सयसहस्सं । छच्च सट्टे जोअणसयसहस्सं । उच्च सट्टे जो-
अणसए आयामविक्रमं जेणं तिष्ठि अ जोअणसयसहस्साइं
अट्टारसहस्साइं तिष्ठि अ पणुरमुत्तरे जोअणसए परि-
क्रमेवेणं ॥

“सर्ववाहिरए एं” इत्यादि । सर्ववाह्यं भदन्त ! चन्द्रमण्ड-
लं कियदायामविष्कम्भाभ्यां कियत्परिक्रमेण प्रक्षतम् । गौतम !
एकं योजनलक्षं पट्पष्टानि पट्पष्ट्यधिकानि योजनशतान्याया-
मविष्कम्भाभ्याम् उपपत्तिस्तु जम्बूद्वीपो लक्षम् उजयोः प्र-
त्येकं त्रीणि योजनशतानि त्रिंशदधिकानि उभयमीदृशे योज-
नानां पट्शतानि पष्ट्यधिकानि । त्रीणि च योजनवृत्ताणि अ-
ष्टादशमहस्त्राणि त्रीणि च पञ्चदशोत्तराणि योजनशतानि परि-
क्षेपेण । अत्रोपपत्तिः—जम्बूद्वीपपरिधौ पष्ट्यधिकपट्शतपरि-
धौ प्रक्षिप्ते भवति यथोक्तं मानम् ।

अथ द्वितीयम्—

वाहिराणंतरे एं पुच्छा ? गोयमा ! एगं जोअणसयसहस्सं

पंचसत्तावीसं जोअणमए एव य एगट्टिभाए जोअणस्म
एगट्टिभागं च सत्तहा ठेत्ता णं चुप्पिआभाए आयामवि-
क्खभेणं तिप्पि अ जोअणसयमहस्साइं अट्टारससहस्साइं
पंचामीइं च जोअणइं परिवेवेणं ॥

“वाहिराणं” इत्यादि । वाह्यानन्तरं द्वितीयं मण्डलमित्यर्थः ।
पृच्छेति प्रश्नालापाकस्तथैव उत्तरसूत्रे गौतम ! एकयोजनवर्कं
पञ्चसत्ताशतयधिकानि योजनशतानि नय चैकपट्टिभागान् यो-
जनस्य एकं च एकपट्टिभागं सप्तधा छित्वा पट्टं चूर्णिकाभागान्
आयामविष्कम्भाज्याम् । अत्रोपपत्तिः—पूर्वराशेद्व्यसप्ततिं योज-
नान्येकं पञ्चाशतं चैकपट्टिभागान् योजनस्य एकस्य च एकप-
ट्टिभागस्य सप्तधा त्रिजस्य एकं भागमपनीय कर्तव्या चाणि
योजनलक्षाणि अष्टादश सहस्राणि पञ्चाशीतिं योजनानि परिके-
पेण सर्वचाह्यमण्डलपरिधेः द्वे शते त्रिशदधिके योजनानामप-
नयने यथोक्तं मानम् ।

अथ तृतीयम्—

बाहिरतच्चे णं भंते ! चंदमंडले पप्पत्ते। गोयमा ! एगं जो-
अणसयसहस्सं पंचदसुत्तरे जोअणमए एगणवीसं च
एगसट्टिजाए जोअणमए एगट्टिजागं च सत्तहा
ठेत्ता पंच चुप्पिआभाए आयामविक्खभेणं तिप्पि अ जोअ-
णसयसहस्साइं सत्तरसहस्साइं अट्ट य पणपप्पि जोअण-
सए परिवेवेणं ॥

“बाहिरतच्चे णं” इत्यादि । बाह्यतृतीयं भदन्त ! चन्द्रम-
ण्डलं यावच्छब्दात् सर्वं प्रश्नसूत्रं ज्ञेयम् उत्तरसूत्रे गौतम ! एकं
योजनलक्षं पञ्चदशतयाणि योजनशतानि एकोनविंशतिं चैक-
पट्टिभागान् योजनस्य एकं चैकपट्टिभागं सप्तधा छित्वा पञ्च
चूर्णिकाभागान् आयामविष्कम्भाज्याम् । अत्र संगतिस्तु द्वि-
तीयमण्डलराशेः द्वास्ततियोजनादिकं राशिमानीय कार्या
व्रीणि योजनलक्षाणि सप्तदशसहस्राणि अष्ट च पञ्चपञ्चाश-
दधिकानि योजनशतानि परिकेपेण उपपत्तिस्तु पूर्वराशेद्वे शते
त्रिशदधिकेऽपनीय कार्या ।

अथ चतुर्थादिमण्डलैश्चतुर्दिशमाह—

एवं खलु एएणं उवाएणं पथिसमाणे चंदे० जाव संकम-
माणे २ वावत्तरिंशोअणइं एगावणं च एगट्टिजाए जो-
अणस्म एगट्टिभागं च सत्तहा ठेत्ता एगं चुप्पिआभागा
एगमेने मंभंते विक्खंजवुट्ठि णिवुट्ठेमाणे २ दां दां तीसाइं
जोअणसयसहस्साइं परिरयवुट्ठि णिवुट्ठेमाणे २ सव्वब्जंतरं मं-
रुलं उवसक मत्ता चारं चरइ ॥

“एवं खलु” इत्यादि पूर्ववत् । प्रविशच्छब्दो यावत्पदात् “त-
याणंतरायां मंडलाओ तयाणंतरं मंडलमिति” ग्राह्यम् । संकामन्
२ द्वास्तसप्ततिं २ योजनानि एकं पञ्चाशतमेकपञ्चाशतं चैकप-
ट्टिभागान् योजनस्य एकपट्टिभागं च सप्तधा छित्वा एकमेकं
चूर्णिकाभागमेकैकस्मिन् मण्डले विष्कम्भवृद्धिं निर्वर्तयन् २
हापयन् हापयन्नित्यर्थः । द्वे च त्रिशदधिके योजनशते परि-
रयवृद्धिं निर्वर्तयन् २ हापयन् हापयन्नित्यर्थः । सर्वाज्यन्तरम-
ण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति ।

अथ मुहूर्तगतिप्ररूपणा—

जया णं जंते ! चंदे सव्वब्जंतरं मंरुलं उवसं कमित्ता चारं
चरइ, तथा णं एगमेगेणं मुहूर्तेणं केवइअं खेत्तं गच्छइ । गो-
यमा ! पंचजोअणमहस्साइं तेवत्तरिं च जोअणइं सत्तत्तरिं
च चौआले जागमए गच्छइ मंडलं तेरसहिं सहस्सेहिं सत्त-
हिं अ पणवीसे ठेत्ता ॥

“जया णं” इत्यादि पूर्ववत् । भदन्त ! चन्द्रः सर्वाज्यन्तर-
मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति । तदा एकैकन मुहूर्तेन कियत् ले-
खं गच्छति । जगवानाह—गौतम ! पञ्चयोजनसहस्राणि त्रिसप्ततिं
च योजनानि सप्तसप्ततिं च चत्वारिंशदधिकानि भागशतानि
गच्छति । कस्य सत्का भागा इत्याह—मण्डलं प्रकमात् सर्वाज्य
न्तरं त्रयोदशतिः सहस्रैः सप्तभिश्च शतैः पञ्चविंशत्यधिकभागैः
स्थित्वा विनश्यैतत् पञ्चसहस्रयोजनादिकं गतिपरिमाणमानेतव्यं
तथाहि—प्रथमतः सर्वाज्यन्तरमण्डलं परिधिः योजन ३१५००६
रूपां द्वाभ्यामेकविंशत्यधिकाभ्यां शताभ्यां गुणयते जातम्
६६६३४६ ६६ अस्य राशेः त्रयोदशतिः सहस्रैः सप्ततिः शतैः
पञ्चविंशत्यधिकैर्जागते हते वक्ष्यानि पञ्चयोजनसहस्राणि त्रिसप्त-
त्यधिकानि अंशाश्च सप्ततिशतानि चतुश्चत्वारिंशदधिकाः—
५०७३ ननु यदि मण्डलपरिधिः त्रयोदशसहस्रादिकेन रा-
शिना भाज्यस्तर्हि किमित्येकविंशत्यधिकाभ्यां द्वाभ्यां
१३७२५ शताभ्यां मण्डलपरिधिगुणयते उच्यते चन्द्रस्य मण्ड-
लपूर्णकालाद् द्वापांष्टमुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य सत्कास्त्रयां-

विंशतिर्येकविंशत्यधिकशतद्वयभागाः । अस्य च जायना चन्द्रस्य
मुहूर्तभागगत्यवसरे विधास्यते मुहूर्तानां सवर्णनार्थमेकविंश-
त्यधिकशतचयेन गुणने त्रयोविंशत्यंशप्रकोपे च जातम् १३७२५
अतः समभागानयनार्थं मण्डलस्याप्येकविंशत्यधिकशतद्वयेन
गुणने संगतमेवेति। अयं भावः—यथा सूर्यः पृथ्वा मुहूर्तैर्मण्डलं
समापयति शीघ्रगतित्वात् लघुविमानगामित्वाच्च । तथा चन्द्रो
चापृथ्वा मुहूर्तैस्त्रयोविंशत्यधिकशतचयजागैर्मण्डलं पूरयति । म-
न्दगतित्वाद् गुरुविमानगामित्वाच्च तेन मण्डलपूर्तिकालेन मण्ड-
लपरिधिर्भक्तः सन् मुहूर्तगतिं प्रयच्छन्ति सर्वसंमतमाह एकविं-
शत्यधिकशतचयज्ञानकरणे किं वाज्यमात चेदुच्यते—मण्डल
कालानयने अस्यैव वेदराशेः समानयनात् मण्डलकावन्निरूप-
णार्थमिदं त्रैराशिकं यदि सप्तदशशतैः अष्टपृथ्वाधिकैः सकल-
युगवर्तिभिः अर्द्धमण्डलैरष्टादशशतानि त्रिशदधिकानि रात्रि-
न्दिवानां लभ्यन्ते ततो द्वाभ्यामर्थमण्डलाभ्यामेकेन मण्डलेने-
ति भावः । कति रात्रिन्दिवानि लभ्यन्ते । रात्रित्रयस्थाना—१७६८।
१८३० । २ । अत्राख्येन राशिना विलक्षण्येन मध्यस्य राशेः
१८३० रूपस्य गुणने जातानि षट्त्रिंशच्छतानि पृथ्वाधिकानि
३६६० तेषामाद्येन राशिना १७६८ रूपेण जागे हते वक्ष्ये द्वे द्वे
रात्रिन्द्वे । शेषं तिष्ठति—चतुर्विंशत्यधिकं शतम् १२४ तत एक-
स्मिन् त्रिंशन्मुहूर्ता इति तस्य त्रिंशता गुणने जातानि सप्तत्रिंश-
च्छतानि त्रिशत्यधिकानि ३७२० तेषां सप्तदशतिः शतैः अष्टप-
ृथ्वाधिकैर्भागं हनं लब्धौ चौ मुहूर्तौ शेषाः १८३ अथ कृत्यवेदकरा-
ज्योरपृक्तनापयर्तने जाने कृत्या राशिअप्येविंशतिः वेदकराशि-
रेकविंशत्यधिकशतद्वयरूप इति । (जं) ज्या० ।

अथाऽस्य दृष्टिपथप्राप्तनामाह—

तथा णं इहगयस्से मणुमस्स सांआहीसाए जोअणसह-

स्मेहिं दोहिं अ तेवडेहिं जोअणसएहिं एगवीसाए अस-
ट्टिभाएहिं जोअणस्स चंदे चक्खुप्फासं हव्वमागच्छइ ॥

“तया एं इहगयस्य” इत्यादि । तदा इहगतानां मनुष्याणां स-
त्त्ववार्तिशता योजनसहस्रैर्दशभिः च त्रिपञ्चाधिकार्या या-
जनशताभ्यामेकविंशत्या च पट्टिभागैर्योजनस्य चन्द्रः चक्षुः-
स्पर्शं शीघ्रमागच्छति । अत्रोपपत्तिः सूर्याधिकारं दर्शिताऽपि
किञ्चिद्विशेषाभिधानाय दर्शयते-यथा सूर्यस्य सर्वाण्यन्तरमण-
द्वे जम्बूद्वीपचक्रवालपरिधेर्दशभागीकृतस्य दशत्रिंशत्तान् या-
वत्तापक्षेत्रं तथाऽस्याऽपि प्रकाशक्षेत्रं त.वदेव पूर्वतोऽवरतश्च
तस्यार्कं चक्षुःपथप्राप्ततामायाति । यत् पट्टिभागोक्तयोजन-
सत्त्वकैर्विशतानागाधिकार्यं तत्तु संप्रदायगम्यम् । अन्यथा च-
न्द्राधिकारं सायिकद्वापट्टिमुहूर्दप्रमाणमण्डलपूर्तिकालस्य वेद-
राशित्वेन ज्ञेयानां सूर्याधिकारं पट्टिमुहूर्दप्रमाणमण्डलपूर्ति-
कालरूपस्य वेदराशिरनुपपद्यमानत्वात् ।

अथ द्वितीयमण्डले मुहूर्तगतिमाह-

जया णं भंते ! चंदे अब्भंतराणं मंरुलं उवसंकमिन्ता चारं
चरइ० जाव केवइअं एत्तं गच्छइ । गोयमा ! पंचजोअणस-
हस्साइं सत्तत्तरिं च जोअणाइं वत्तीसं च चोअत्तरे भाग-
सए गच्छइ मंरुलं तेरसहिं सहस्मेहिं० जाव छेत्ता ।

“जया णं भंते !” इत्यादि । यदा भदन्त ! चन्द्रः अज्यन्तरानन्तरं
द्वितीयमण्डलमुपसंकम्य चारं चरति । यावत्पदात् “तया एं
एगमेगेणं मुहुत्तेणं” इति गम्यते । कियत् क्षेत्रं गच्छति । गौतम !
पञ्चयोजनसहस्राणि सप्तसप्ततिं च योजनानि पट्टिविशतं च चतुः-
सप्तत्यधिकानि ज्ञागशतानि गच्छति मण्डलं त्रयोदशभिः सहस्रैः
यावत्पदात् “सत्तहिं अपणवीसेहिं” इति प्राह्यम् । त्रिंशत्तानि ज्ञेय-
पदात् सूत्रं प्राग्व्यतिथार्थमिति नेह पुनरुच्यते । अत्रोपपत्तिः-द्विती-
यचन्द्रमण्डले परिरयपरिमाणम् ३१.५३१ एतत् द्वाभ्यामेकविं-
शताभ्यां गुण्यते जातम् ६६६८५४६ एषां त्रयोदशभिः सहस्रैः
सप्तभिः शतैः पञ्चविंशत्यधिकैर्भागैः हते लब्धानि पञ्चयोजनस-
हस्राणि सप्तसप्तत्यधिकानि ५०७७ शेषं पट्टिविशतानि चतुः-
सप्तत्यधिकानि ज्ञागशतानि ३६७४

[१३७२५]

अथ तृतीयम्--

जया एं भंते ! चंदे अब्भंतरतच्चं मंरुलं उवसंकमि-
न्ता चारं चरइ, तया एं एगमेगेणं मुहुत्तेणं केवइअं खेत्तं
गच्छइ गोअमा ! पंचजोअणसहस्साइं असीइं च जोअणाइं
तेरस य भागसहस्साइं तिग्गि अ एगूणतीसे भागसए ग-
च्छइ मंडलं तेरसहिं० जाव छेत्ता ।

“जया एं” इत्यादि । यदा भदन्त ! चन्द्रः अज्यन्तरतृतीयमण्ड-
लमुपसंकम्य चारं चरति । तदा एकैकेन मुहूर्तेन कियत् क्षेत्रं
गच्छति । गौतम ! पञ्चयोजनसहस्राणि अशीतिं च योजनानि त्रयो-
दश च भागसहस्राणि त्रीणि च एकैकत्रिंशदधिकानि भागशता-
नि गच्छति । मण्डलं त्रयोदशभिः सहस्रैरित्यादिपूर्ववत् । अत्रोप-
पत्तिर्यथा-अत्र मण्डले परिरयः ३१.५४४६ एतद् द्वाभ्यामेकविं-
शत्यधिकार्यां शताभ्यां गुण्यते जातम् ६६७३६३२६ एषां
त्रयोदशभिः सहस्रैः सप्तभिः शतैः पञ्चविंशत्यधिकैर्भागैः

हते लब्धानि पञ्चसहस्राण्यधिकानि ५०८० शेषं त्रयोदश-
हस्राणि त्रीणि शतान्येकैकत्रिंशदधिकानि ज्ञागशतानि १३८२६
[१३७२५]

अथ चतुर्थदिमण्डले पञ्चतिदेशमाह-

एवं खलु एणं उवाएणं निक्खममाणे चंदे तयाणं त-
राओ० जाव संकममाणे २ तिरिण २ जोअणाइं वत्तीसं च
पंचावणं ज्ञागसए एगमेगे मंरुलं मुहुत्तगई अजिबडमाणे २
सव्ववाहिरमंरुलं उवसंकमिन्ता चारं चरइ ॥

“एवं खलु एणं” इत्यादि पूर्ववत् । निष्कामन् चन्द्रस्तदनन्त-
रात् यावच्छब्दात् मण्डलात्तदनन्तरं मण्डलं संकामन् संकामन्
त्रीणि २ योजनानि पण्यति च पञ्चपञ्चाशदधिकानि भागशता-
न्येकैकस्मिन्मण्डले मुहूर्तगतिमजिबडयन् । सर्ववाह्यमण्डलमुपसं-
काम्य चारं चरति । कथमेतद्वर्णयते इति चेदुच्यते-प्रतिचन्द्रम-
ण्डले परिरयवृद्धिद्वे शतं त्रिंशदधिकं १३० अस्य च त्रयोदश-
सहस्राधिकेन राशित्वा भागे हते लब्धानि त्रीणि योजनानि शेष-
पण्यति पञ्चपञ्चाशदधिकानि ज्ञागशतानि १३

[६६५५
१३७२५]

अथ पञ्चानुपूर्व्या पृच्छति-

जया एं भंते ! चंदे सव्ववाहिरं मंरुले उवसंकमिन्ता चारं
चरइ, तया एं एगमेगेणं मुहुत्तेणं केवइअं खेत्तं गच्छइ ।
गोअमा ! पंचजोअणसहस्साइं एणं च पणवीसं जोअणस
यं अउणत्तरिं च एणउए ज्ञागसए गच्छइ मंरुले तेरसहिं
ज्ञागसहस्सेहिं सत्तहिं अ० जाव छेत्ता ।

“जया एं” इत्यादि । यदा भदन्त ! चन्द्रः सर्ववाह्यमण्डलमुप-
संकम्य चारं चरति । तदा एकैकेन मुहूर्तेन कियत् क्षेत्रं गच्छति ।
गौतम ! पञ्चयोजनसहस्राणि एकं च पञ्चविंशत्यधिकं योजन-
शतमेकोनसप्ततिं च नवत्यधिकानि भागशतानि गच्छति मण्ड-
लं त्रयोदशभिर्भागैः सहस्रैः सप्तत्रिंशत्तान् यावच्छब्दात् पञ्चविंशत्यधि-
कैः शतैर्विभज्य अत्रोपपत्तिः-अत्र मण्डले परिरयपरिमाणम् ।
३१.८३१५ एतद् द्वाभ्यामेकविंशत्यधिकार्यां शताभ्यां गुण्यते
जातम् ७०३४७६१५ एषां त्रयोदशभिः सहस्रैः सप्तभिः शतैः
पञ्चविंशत्यधिकैर्भागैः हते लब्धानि ५१२५ शेषं भागैः ६६६०
[१३७२५]

अथास्य मण्डले दृष्टिपथप्राप्ततामाह-

तया एं इहगयस्स मणूनस्स एकतीसाए जोअणसहस्मेहिं
अट्टहिं अ एगतीसेहिं जोअणसएहिं चंदे चक्खुप्फासं हव्व
मागच्छइ ।

“तया एं” इति तदा सर्ववाह्यमण्डलचरणकाले इहगतानां
मनुष्याणामेकविंशता योजनसहस्रैः अष्टमिहैकत्रिंशदधिकैर्यो-
जनशतैश्चन्द्रश्चक्षुःस्पर्शं शीघ्रमागच्छति । अत्र सूर्याधिकारोक्त-
म्-“तीसाए सट्टिमाए” इत्यधिकं मन्तव्यम् । उपपत्तिस्तु प्राग्वत् ।

अथ द्वितीयमण्डलम्-

जया एं भंते ! वाहिराणंतरं पुच्छा ? गोअमा ! पंचजोअ-
णसहस्साइं एकं च एकवीसं जोअणसयं एकारस य सट्टि
भागसहस्से गच्छइ मंरुलं तेरसहिं० जाव छेत्ता ॥

“जया णं” इत्यादि । यदा भदन्त ! सर्वबाह्यमण्डलमि-
त्यादि प्रश्नः प्राग्वत् । गौतम ! पञ्चयोजनसहस्राणि एकं चैकविं-
शत्यधिकं योजनशतम् एकादश च पञ्चार्थाधिकानि भागसहस्राणि
गच्छन्ति मण्डलं त्रयोदशभिः सहस्रैः सप्तभिः शतैः
पञ्चविंशत्यधिकैः छित्वा । अत्रोपपत्तिः—अत्र मण्डले परिरयः
३१८०८५ एतद् द्वाभ्यामेकविंशत्यधिकाभ्यां शताभ्यां गुण्यते
जातम्—७०२६६२८५ एषां १३७२५ एभिर्भागे हते लब्धम्
५१२१ शेषम् । ११०६०
१३७२५

अथ तृतीयम्—

जया णं भंते ! वाहिरतन्त्रं पुच्छा । गोअमा ! पंचजोअण
सहस्साइं एगं च अट्टारसुत्तरं जोअणसयं चांदस य पंचुत्तरे
जागसए गच्छइं मंडलं तेरसहिं सहस्सेहिं सत्तहिं पण-
वासेहिं सएहिं ठेत्ता ।

“जया णं” इत्यादि । यदा भदन्त ! सर्वबाह्यमण्डलमि-
त्यादि प्रश्नः प्राग्वत् । गौतम ! पञ्चयोजनसहस्राण्येकं चाष्टादश-
धिकं योजनशतं चतुर्दशपञ्चाधिकानि भागशतानि गच्छन्ति
मण्डलं त्रयोदशभिः सहस्रैः सप्तभिः शतैः पञ्चविंशत्यधिकैः
छित्वा । अत्रोपपत्तिः—अत्र मण्डले परिरयपरिमाणम् ३१८०८५
एतद् द्वाभ्यामेकविंशत्यधिकाभ्यां शताभ्यां गुण्यते जातम् ।
७०२६६२८५ एषां १३७२५ एभिर्भागे हते लब्धम् ५११८३६
भागः १४०५
१३७२५

अथ चतुर्थादिमण्डलेष्वतिदेशमाह—

एवं खलु एणं उवाएणं० जाव संकममाणे २ तिष्ठि २
जोअणाइं ठणउतिं च पंचावसे भागसए एगमेगे मंडले
मुहुत्तगइं णियुठमाणे २ सव्वजंतं मंडलं उवसंकित्ता
चारं चरइ ॥

“एवं खलु” इत्यादि । एतेनोपायेन यावच्छब्दात् “पविसमाणे
चंदे तयणंतराओ मंडलाओ तयणंतरं मंडलं” इति आह्यं संकाम-
न् २ त्रीणि २ योजनानि प्रसवति च पञ्च पञ्चाशदधिकानि भा-
गशतानि एकैकस्मिन्मण्डले मुहुर्तगतिं निवर्त्यन् सर्वाज्यन्त-
रमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति । उपपत्तिः पूर्ववत् । अत्र स-
र्वाभ्यन्तरसर्वबाह्यचन्द्रमण्डलयोर्द्विपथप्राप्तता दर्शिता शेष-
मण्डलेषु तु सा अत्र ग्रन्थे चन्द्रप्रज्ञतिवृहत्क्षेत्रसमासवृत्त्यादिषु
च पूर्वैः क्वापि न दर्शिता तेनात्र न दर्श्यत इति । जं० ७ वक्ता ।

चन्द्रार्द्धमासे चन्द्रमण्डलानि—

ता चंदे णं अरुमासे णं चंदे कति मंडलाइं चरति ? । ता
चोदस चउजागमंडलाइं चरति, एगं च चउवीससतभागं
मंडलस्स आइच्चेणं अरुमासेणं चंदे कति मंडलाइं चरति,
ता सोलस मंडलाइं चरति, सोलसमंडलचारी तदा अवराइं
खलु दुवे अट्टकाइं । जाइं चंदे केणइं असामण्णाइं सय-
मेव पविट्ठित्ता २ चारं चरति, कतराइं खलु दुवे अट्टकाइं
जाइं चंदे केणइं असामण्णाइं सयमेव पविट्ठित्ता चारं च-
रति । इमाइं खलु दुवे अट्टगाइं जाइं चंदे केण य असाम-

सगाइं सयमेव पविट्ठित्ता २ चारं चरति । तं जहा—निक्ख-
ममाणे चेव अमावासातेण पविसमाणे चेव पुष्पिमासि
तेण एताइं खलु दुवे अट्टगाइं जाइं चंदे केणइं असामण-
गाइं सयमेव पविट्ठित्ता २ चारं चरति । ता पढमायणगते
चंदे दाहिणाते भागाते पविसमाणे सत्त अरुचंदमंडलाइं
जाइं चंदे दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं चरति । क-
तराइं खलु ताइं सत्त अरुमंडलाइं से जाइं चंदे दाहिणाते
भागाते पविसमाणे चारं चरति । इमाइं खलु ताइं सत्त अरु-
मंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाते जागाते पविसमाणे चारं चरति,
तं वि दिए अरुमंडले चउत्थे अरुमंडले ठट्ठे अरुमंडले
अट्टमे अरुमंडले दसमे अरुमंडले वारसे अरुमंडले चउ-
दसमे अरुमंडले एताइं खलु ताइं सत्त अरुमंडलाइं जाइं चंदे
दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं चरति, ता पढमायणगते
चंदे उत्तराते भागाते पविसमाणे अरुमंडलाइं तेरस य
सत्तच्छिजागाइं अरुमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराते भागाते
पविसमाणे चारं चरति, कतराइं खलु ताइं अरुमंडलाइं
सत्तच्छिभाइं अरुमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराते भागाते पवि-
समाणे चारं चरति । इमाइं खलु ताइं अरुमंडलाइं तेरस-
सत्तच्छिजागाइं अरुमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराते जागाते
पविसमाणे चारं चरति, तं जहा—ततिए अरुमंडले पंचमे
अरुमंडले सत्तमे अरुमंडले नवमे अरुमंडले एकारसमे
अरुमंडले तेरसमे अरुमंडले पन्नरसमे अरुमंडलस्स तेर-
ससत्तच्छिजागाइं एताइं खलु ताइं अरुमंडलाइं तेरसयस-
त्तच्छिभागाइं अरुमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराते जागाते प-
विसमाणे चारं चरति । एतावता य पढमे चंदायणे सम्मत्ते
जवति ॥१॥ ता नक्खत्ते अरुमासे नो चंदे अरुमासे
चंदे अरुमासे नो णक्खत्ते अरुमासे ता नक्खत्ता-
ओ अरुमासातो चंदेण अरुमासेणं किमधियं चरति,
ता एगं अरुमंडलं चरति चत्तारि य सत्तच्छिजागाइं
अरुमंडलस्स सत्तच्छिभागं च एकतीमाए ठेत्ता णव-
जागाइ ता दोच्चायणगते चंदे पुरच्छिमाते भागाते णि-
क्खममाणे सत्तचउपसाइं जाइं चंदे परस्स चिष्णं परिच-
ति । सत्तत्तरसकाइं जाइं चंदे अप्पणो चिष्णं परिचरति ता-
दोच्चायणगते चंदे पच्छिच्छिमाए जागाए निक्खममाणे-
ठचउप्पसाइं जाइं चंदे परस्स चिष्णं परिचरति, छत्तरसगा-
इं चंदे अप्पणो चिष्णं परिचरति । अवराइं खलु दुवे तेर-
सगाइं जाइं चंदे केणइं असामण्णाइं सयमेव पविट्ठित्ता चारं
चरति, कतराइं खलु ताइं दुवतेरसगाइं जाइं चंदे केणइं असा-
मण्णाइं सयमेव पविट्ठित्ता चारं चरति, इमाइं खलु ताइं दुवे
तेरसगाइं जाइं चंदे केणइं असामण्णाइं सयमेव पविट्ठित्ता २

चारं चरति । संवत्सरे चैव मंडले सव्ववाहिरे चैव
मंडले एयाणि खलु ताणि दुवे तेरमगाइं चंदे केणइं
जाव चारं चरइ, एतावता दोवे चंदायणे समत्ते जवति ॥२॥
ता णक्खत्तं मामे नो चंदे मामे चंदे मामे णो णक्खत्तं मा-
से ता णक्खत्तानो मामाओ चंदेणं मामेण किमधिं चरति?,
ता दो अरुमंडलाइं चरति अरु य मत्ताट्टनागाइं अरुमंड-
लस्म सत्तट्टिजागं च एकतीसथा छेत्ता अट्टारस जागाइं ता
तच्चायणगते चंदे पच्चच्चिमाते जागाए पविसमाणे वाहिरा-
हिणंतस्म पच्चच्चिमिल्लस्म अरुमंडलस्म इत्तालीसं सत्त-
ट्टिभागाइं जाइं चंदे अप्पणो परस्स य चिष्णं पक्किचरति, तेरस-
सत्तट्टिजागाइं जाइं चंदे परस्स चिष्णं पक्किचरति, तेरससत्त-
ट्टिजागाइं चंदे अप्पणो परस्स चिष्णं पक्किचरति, एता-
वया च वाहिराणंतरे पच्चच्चिमिल्ले अरुमंडले समत्ते
जवति तच्चायणगते चंदे पुरच्चिमाए भागाए पविस-
माणे वाहिरतच्चस्स पुरच्चिमिल्लस्म अरुमंडलस्म इत्ता-
लीसं सत्तट्टिभागाइं जाइं चंदे अप्पणो परस्स चिष्णं
पक्किचरति तेरससत्तट्टिजागाइं जाइं चंदे परस्स चिष्णं
पक्किचरति तेरससत्तट्टिभागाइं जाइं जाइं चंदे अप्पणो
परस्स य चिष्णं परियरति, एतावता च वाहिरतच्चे पुरमि-
ल्ले अरुमंडले समत्ते जवति ता तच्चायणगते चंदे पच्च-
च्चिमिल्लस्म अरुमंडलस्म अट्टसत्तट्टिजागाइं सत्तट्टिजागं
च एगतीसथा छेत्ता अट्टारस जागाइं जाइं चंदे अप्पणो
परस्स य चिष्णं पक्किचरति एतावता च वाहिरचउत्थस्स पच्च-
च्चिमिल्ले अरुमंडले समत्ते जवइ । एवं खलु चंदेणं मामेणं
चंदे तेरसचउप्पणगाइं दुवे तेरमगाइं जाइं चंदे परस्स
चिष्णं पक्किचरति तेरस तेरस गाइं जाइं चंदे अप्पणो-
चिष्णं पक्किचरति दुवे इत्तालीसगाइं अट्टसत्तट्टिभागाइं सत्त-
ट्टिभागं च एकतीसथा छेत्ता अट्टारस भागाइं जाइं चंदे
अप्पणो परस्स अ चिष्णं पक्किचरति अवराइं खलु दुवे-
तेरसगाइं जाइं चंदे केणइं असामसगाइं मथमेव पविट्टि-
त्ता चारं चरति । इवेसा चंदमसो जिगमणणिकखमणवु-
ट्ठिणिवुट्ठितमंठाणसंठितोति उच्चणगहिपत्तमु वि चंदे देवे
देवेआहितेति वदेजा ।

“ता चंदेणं अरुमामेणं” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । चन्द्र-
ण अरुमामेन प्रागुक्तस्वरूपेण चन्द्रः कति मण्डलानि चरति ?
जगवानाह-“ता चोह” इत्यादि । चतुर्दश सचतुर्भागमण्ड-
लानि चरति । एकं च चतुर्विंशतिमं भागं मण्डलस्य किमुक्तं
भवति परिपूर्णानि चतुर्दशमण्डलानि पञ्चदशस्य मण्डलस्य
चतुर्भागं चतुर्विंशत्यधिकशतकैर्जात्रिशद्भागप्रमाणमेकं च च-
तुर्विंशतभागं मण्डलस्य सर्वमन्वयया जात्रिशन् पञ्च-
दशस्य मण्डलस्य चतुर्विंशत्यधिकशतभागान् चरतीति ।

कथमेतदवसीयते इति चेत् । उच्यते-त्रैराशिकयलात् तथाहि-
यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतं सप्तदशशतान्यष्टपञ्चदशिकाणि
मण्डलानां लभ्यन्ते । तत एकेन पर्वणां किं लभ्यते ? राशिचय-
स्थापना-१७४।१७६८। अत्रान्येन राशिना मध्यराशिगुण्यते
स च तावानेव जातस्तत्राद्येन राशिना भागहरणं लब्धाश्चतुर्द-
श १७। दोषास्तिष्ठति द्वाविंशत् ३२। तत्र छेद्यज्जैकराश्यादिके-
नापयतेना क्रियते । तत इदमागच्छति चतुर्दशमण्डलानि पञ्च-
दशस्य मण्डलस्य षोडश द्वापष्टिभागाः १७ । १६। उक्तं चैतद-
न्यत्रापि । “चोहस य मंडलाइं १२४, वि सत्ति भागा य सो-
लम हविजा । मासखेण उमुवइ, एत्ति यमिच्चं चरइ खित्तं” ।
॥ १ ॥ “ता आच्छेणं” इत्यादि । आदिद्येनारुमामेन चन्द्रः
कति ६२ मण्डलानि चरति । भगवानाह-“ता सोलम” इत्यादि ।
षोडश मण्डलानि चरति षोडशमण्डलचारी च तदा अपरे
खलु ते अष्टके चतुर्विंशत्यधिकशतसंका जागाएकमानो यकोऽ
प्येवः सामान्ये केनाप्यनाचीर्णपूर्वं चन्द्रः स्वयमेव प्रविश्य २
चारं चरति । “तं कयराइं खलु दुवे” इत्यादिप्रश्नपूर्वं सुगमम् ।
जगवानाह-“इमा खलु दुवे” इत्यादि । इमे खलु अष्टके ये केना-
प्यनाचीर्णपूर्वं चन्द्रः स्वयमेव प्रविश्य चारं चरति । तद्यथा-
सर्वाज्यन्तरात्मकलाद्विनिष्कामन् नैवामावास्यान्ते एकमष्टकं
केनाप्यनाचीर्णं चन्द्रः प्रविश्य चारं चरति । सर्ववाह्यात्मक-
लादज्यन्तरं प्रविशन्नेव षौणमास्यन्ते द्वितीयमष्टकं केनाप्यना-
चीर्णपूर्वं चन्द्रः प्रविश्य चारं चरति । “एयाइं खलु दुवे अठ-
गाइं” इत्यादि । उपसंहारवाक्यं सुगमम् । इह परमार्थतो द्वौ
चन्द्रौ एकेन चन्द्रेणाधेमासेन चतुर्दशमण्डलानि पञ्चदशस्य
च मण्डलस्य द्वाविंशतं चतुर्विंशत्यधिकशतभागान् क्रमेण
पूरयतः परं लोककल्याणं व्यक्तिभेदमनपेक्ष्य जानिभेदमेव केव-
लमाश्रित्य चन्द्रश्चतुर्दशमण्डलानि पञ्चदशस्य मण्डलस्य द्वा-
विंशतं चतुर्विंशत्यधिकशतभागान् चरति इत्युक्तम् । अधुना ए-
कश्चन्द्रो एकस्मिन्नयने कति अर्थमण्डलानि दक्षिणभागे कथ्यु-
त्तरभागे भ्रम्यापूरयतीति प्रतिपिपादयिषुर्भगवानाह-“ता प-
ठमायणगए चंदे” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । प्रथमायनगते
प्रथमायनं प्रविष्टश्चन्द्रो दक्षिणस्माद्भागादज्यन्तरं प्रविशति सप्त
अष्टमण्डलानि भवन्ति । यानि चन्द्रो दक्षिणस्माद्भागादज्य-
न्तरं प्रविशन्नाक्रम्य चारं चरति । “कतराइं खलु” इत्यादि
प्रश्नपूर्वं सुगमम् । भगवानाह-“इमाइं खलु” इत्यादि ।
इमानि खलु सप्ताष्टमण्डलानि यानि चन्द्रो दक्षिणस्माद्भागादज्य-
न्तरं प्रविशन्नाक्रम्य चारं चरति । तद्यथा-द्वितीयमण्डलमण्ड-
मित्यादि सुगमम् तद्वरमियमव जावना-सर्ववाह्ये पञ्चदशे म-
ण्डले परिक्रमणेन पूरणमधिकृत्य परिपूर्णपाश्चात्ययुगपरिसमा-
प्तिमेवति ततोऽपरयुगप्रथमायनप्रवृत्तौ प्रथमेऽहोरात्रे एकश्च-
न्द्रो दक्षिणभागादज्यन्तरं प्रविशन् द्वितीयं मण्डलमाक्रम्य
चारं चरति । स पाश्चात्ययुगपरिसमाप्तिदिवसे उत्तरस्यां दिशि
चारं चरितवान् स वेदिन्ययः ततः सतस्मान् द्वितीयाह्निरु-
वात् शनैश्शनैरज्यन्तरं प्रविशन् द्वितीये अहोरात्रे उत्तरस्यां
दिशि सर्ववाह्यात्मकलादज्यन्तरं तृतीयमण्डलमाक्रम्य
चारं चरति । तृतीये अहोरात्रे दक्षिणस्यां दिशि चतुर्थमण्डलं
चतुर्थे अहोरात्रे उत्तरस्यां दिशि पञ्चममण्डलमण्डलं पञ्चमे
अहोरात्रे दक्षिणस्यां दिशि षष्ठममण्डलमण्डलं षष्ठे अहोरात्रे
दक्षिणस्यां दिशि सप्तममण्डलमण्डलं सप्तमे अहोरात्रे दक्षि-
णस्यां दिशि अष्टममण्डलमण्डलमण्डलं अष्टमेऽहोरात्रे उत्तरस्यां दिशि

नवममर्द्धमण्डलं नवमे अहोरात्रे दक्षिणस्यां दिशि दशम-
मर्द्धमण्डलं दशमे अहोरात्रे उत्तरस्यां दिशि एकादशमर्द्ध-
मण्डलमेकादशे अहोत्रे दक्षिणस्यां दिशि द्वादशममर्द्धमण्डलं
द्वादशे अहोरात्रे उत्तरस्यां दिशि त्रयोदशममर्द्धमण्डलं त्रयोदशे
अहोरात्रे दक्षिणस्यां दिशि चतुर्दशममर्द्धमण्डलं चतुर्दशे अहोरात्रे
उत्तरस्यां दिशि पञ्चदशममर्द्धमण्डलस्य त्रयोदशसप्तषष्ठिभा-
गानाक्रम्य चारं चरति । एतावता च कालेन चन्द्रस्याऽयनप-
रिसमाप्तिः चन्द्रायनं हि नक्षत्रमासप्रमाणं तेन नक्षत्रार्द्धमासेन
चन्द्रचारे सामान्यतस्त्रयोदश मण्डलानि चतुर्दशस्य च मण्ड-
लस्य त्रयोदशसप्तषष्ठिभागा लभ्यन्ते । तथा हि-यदि चतुस्त्रि-
शदधिकेनायनशतेन सप्तदशशतान्यष्टषष्टिसहितानि मण्डलानां
लभ्यन्ते । तत एकैनायनेन किं लभासहे । राशित्रयस्थापना-१३
४।१७६८।१ । अत्रान्येन राशिना एकलक्षणं मध्यराशिगुण्य-
ते जातः स तावानेव ततस्तस्याद्येन राशिना चतुस्त्रिंशदधिक-
शतरूपेण जगहरणं लब्ध्वा त्रयोदश शेषास्तिष्ठन्ति षट्त्रिंशतिः ।
तत्र छेद्यछेदकराश्याद्विकेनापवर्तना लब्ध्वा त्रयोदशसप्तषष्ठि-
जागाः उक्तं च “तेरस य मंरुलाणिय, तेरस सत्तट्टि चैव भागा
य । अयणं चरइ सोमो, नक्खत्तेणऽहमासेण” ॥१॥ एतच्च
सामान्यत उक्तं विशेषचिन्तायां चैकस्य चन्द्रसो युगस्य प्रथ-
मे अयने यथोक्तेन प्रकारेण दक्षिणजागादयन्तरप्रवेशे द्विती-
यादीन्येकान्तरितानि चतुर्दशपर्यन्तानि सप्तार्द्धमण्डलानि ल-
भ्यन्ते उत्तरभागादयन्तरप्रवेशे तृतीयादीन्येकान्तरितानि त्रयो-
दशपर्यन्तानि षट्परिपूर्णावर्द्धमण्डलानि सप्तमस्य तु पञ्चदश-
मण्डलगतस्यार्द्धमण्डलस्य त्रयोदशसप्तषष्ठिभागाः एतावता
च यद्वद्व्यति उत्तरजागादयन्तरप्रवेशचिन्तायाम् “तइए
अहमंरुल” इत्यादिसूत्रं तदपि भावितमेव । संप्रति दक्षिणभा-
गादयन्तरप्रवेशे यानि सप्तार्द्धमण्डलान्युक्तानि तदुपसंहारमा-
ह-“एयाई” इत्यादि । सुगमम् अधुना तस्यैव चन्द्रमसस्तस्मिन्ने-
व प्रथमे अयने उत्तरभागादयन्तरप्रवेशे यावन्त्यर्द्धमण्डलानि
भवन्ति तावन्ति विवक्षुराह-“ता पढमायणगए” इत्यादि । ‘ता’
इति पूर्ववत् प्रथमायनगते युगस्यादौ प्रथममयनं प्रविष्टे चन्द्रे
उत्तरभागादयन्तरं प्रविशति । षट् अर्द्धमण्डलानि भवन्ति ।
सप्तमस्य चार्द्धमण्डलस्य त्रयोदशसप्तषष्ठिजागा यानि चन्द्र
उत्तरजागादयन्तरं प्रविशन् आक्रम्य चारं चरति । “कय-
राइ खलु” इत्यादि । प्रश्नसूत्रं सुगमम् । “इमाई खलु” इत्यादि-
निर्वचनसूत्रम् । एतच्च प्रागेव भावितम् । “एयाई खलु” इत्या-
दि ! निगमनवाक्यं निगदसिद्धम् । “एतावता” इत्यादि । एता
वताकालेन प्रथमं चन्द्रस्यायनं समाप्तं भवति । एतदपि प्राग्भा-
वितं तदेवं पाश्चात्ययुगपरिसमाप्तिचरमदिवसे य उत्तरस्यां
दिशि चारं चरितवान् तस्याऽजिनवयुगपक्वे प्रथमे अयने या-
वन्ति दक्षिणजागादयन्तरप्रवेशेऽर्द्धमण्डलानि यावन्ति चोत्तर-
भागादयन्तरप्रवेशे तावन्ति साक्षाद्भूतानि एतदनुसारेण द्वि-
तीयस्याऽपि चन्द्रमसस्तस्मिन्नेव प्रथमे चन्द्रायणेऽर्द्धमण्ड-
लानि वक्तव्यानि तानि चैवं स पाश्चात्ययुगपरिसमाप्तिचरमदि-
वसे दक्षिणदिग्भागे सर्वथाह्ये मण्डले चारं चरित्वा अजिनवस्य
युगस्य प्रथमे अयने प्रथमेऽहोरात्रे उत्तरस्यां दिशि द्वितीयम-
र्द्धमण्डलं प्रविश्य चारं चरति । द्वितीये अहोरात्रे दक्षिणस्यां
दिशि सर्वथाह्ये तृतीयमर्द्धमण्डलं प्रविश्य चारं चरति । तृती-
ये अहोरात्रे उत्तरस्यां दिशि चतुर्थमण्डलमित्यादि । प्रागु-
क्तानुसारं सकलमपि वक्तव्यः । तदेवमस्य चन्द्रमसः प्रथमे

अहोरात्रे उत्तरजागादयन्तरप्रवेशचिन्तायां द्वितीयादीन्येका-
न्तरितानि चतुर्दशपर्यन्तानि सप्तार्द्धमण्डलानि भवन्ति । दक्षि-
णभागादयन्तरप्रवेशचिन्तायां तृतीयादीन्येकान्तरितानि त्रयो-
दशपर्यन्तानि षट्अर्द्धमण्डलानि जवन्ति । पञ्चदश चार्द्धम-
ण्डलस्य त्रयोदशसप्तषष्ठिजागाः । एवं च सति यावत् चन्द्रस्या-
र्द्धमासस्तावान्नक्षत्रस्यार्द्धमासो न भवति । किं तु ततो न्यून इति
सामर्थ्यात्तत् दृष्टव्यम् । तथा चाह-“ता नक्खत्तेण” इत्यादि ।
यद्येवमस्मिन्नयने नक्षत्रार्द्धमासरूपे साम्यतश्चन्द्रमसस्त्रयोदश
मण्डलानि चतुर्दशस्य च मण्डलस्य त्रयोदशसप्तषष्ठिजागाः ।
‘ता’ इति ततो नक्षत्रार्द्धमासश्चान्द्रार्द्धमासो न भवति चान्द्रे
अर्धे मासे चतुर्दशानां मण्डलानां पञ्चदशस्य चन्द्रमण्डलस्य
द्वाविंशतश्चतुर्विंशत्यधिकशतभागानां प्राप्यमाणत्वात् । “इह न-
क्षत्रार्द्धमासश्चान्द्रार्द्धमासो न भवति” इत्युक्तौ नक्षत्रार्द्धमासः
चान्द्रार्द्धमासो न जवति । यस्तुश्चान्द्रार्द्धमासः स कदाचिन्नक्षत्र-
ार्द्धमासः स्यात् । यथा “परमाणुरप्रदेश” इत्युक्तौ परमाणुरप्र-
देश एव यस्त्वप्रदेशः स परमाणुरपि जवति अपरमाणुरश्च क्षेत्र-
प्रदेशादिरिति शङ्का स्यात् । ततस्तदपत्तोदार्थमाह-“चान्द्रार्द्धमासो
नक्षत्रार्द्धमासो न जवति” एवमुक्तेन भगवान् गौतमः ! नक्षत्रार्द्ध-
मासयोर्विशेषपरिज्ञानार्थमाह-“ता नक्खत्ताओ अहमासाओ”
इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । नक्षत्रात् अर्द्धमासात् तव मतेन
जगधन् ! चन्द्रश्चान्द्रार्द्धमासेन कमधिकं चरान् । भगवाना-
ह-“ता एगं” इत्यादि । एकमर्द्धमण्डलं द्वितीयस्य चार्द्धमण्ड-
लस्य चतुःसप्तषष्ठिभागानेकस्य च सप्तषष्ठिभागस्य एकत्रिंशधा-
विभिन्नस्य सत्कान् नवभागानधिकं चरति । कथमेतदवसीयते
इति चेत् ? उच्यते-त्रैराशिक्यत्वात् तथाहि-यदि चतुर्विंशत्य-
धिकेन शतेन सप्तदशशतानि अष्टषष्ट्यधिकानि मण्डलानां
लभ्यन्ते तत एकं पर्वणा किं लभासहे ? । राशित्रयस्थापना-
१२४ । १७६८ । १ । अत्रान्येन राशिना मध्यराशिगुण्यते जातः
स तावानेव तत आद्येन चतुर्विंशत्यधिकशतरूपेण राशिना
भागहरणं छेद्यछेदकराश्यात्तुष्केनापवर्तना, लब्ध्वा चतुर्दश-
मण्डलानि अष्टौ च एकत्रिंशद्भागा एतस्मात्तत्रार्द्धमासगम्यं
क्षेत्रं त्रयोदश मण्डलानि एकस्य च मण्डलस्य त्रयोदश सप्तष-
ष्ठिभागा इत्येवंप्रमाणः शोध्यते तत्र चतुर्दशस्य त्रयोदश मण्ड-
लानि शुद्धानि एकमवशिष्टं संप्रत्यष्टम्य एकत्रिंशद्भागेऽयं त्रयो-
दश सप्तषष्ठिभागाः शोध्यास्तत्र सप्तषष्टिभिर्गुणितो जाता-
नि पञ्चशतानि षट्त्रिंशदधिकानि ५३६ एकत्रिंशता त्रयोदश
गुणिता जानानि चत्वारिंशतानि शुत्तराणि ४०३ एतानि प-
ञ्चभ्यः शतेभ्यः षट्त्रिंशदधिकेभ्यः शोध्यन्ते स्थितं शेषं त्रय-
स्त्रिंशदधिकं शतम् १३३ तत एतत् सप्तषष्ठिभागानयनार्थं सप्त-
षष्ट्या गुण्यते जातानि नवाशीतिशतान्येकादशाधिकानि ८११
वेदराशिमौल एकत्रिंशत्सप्तषष्ट्या गुण्यते जाते चे सहस्रं स-
प्तसप्तत्यधिकं २०७७ ताभ्यां जागो द्वियने लब्धाः चत्वारः स-
प्तषष्ठिभागाः । शेषाणि तिष्ठन्ति षट्शतानि शुत्तराणि ६०३ तत-
इच्छेद्यछेदकराश्याः सप्तषष्ट्यापवर्तना जाता उपरि नव अध-
स्तादेकत्रिंशद्भागाः एकस्य सप्तषष्ठिभागस्य नव एकत्रिंशत्वे-
दकृताः भागाः । उक्तं च-“एगं च मंरुलं मं-रुलस्स सत्तट्टि भाग
चत्तारि । नव चैव चुप्पिया उ , इगतीसकएण वेएण” ॥१॥ इह
जावनां कुर्वता मण्डलं मण्डलमिति । यदुक्तं तत् सामान्य-
तो ग्रन्थान्तरे या प्रसिद्धा भावना तदुपरोधादवसेयं परमार्थ-
तः पुनरर्द्धमण्डलमवसातव्यम् । ततो न कश्चित् सूत्रभावन-

कयोर्विरोधः । तदेवमेकचन्द्रायणवक्तव्यतोक्ता ॥ १ ॥ संप्रति
द्वितीयचन्द्रायणवक्तव्यताऽभिधायते-तत्र यः प्रथमे चान्द्रायणे
दक्षिणभागादभ्यन्तरं प्रविशन् सप्तार्द्धमण्डलानि उत्तरभागा-
दभ्यन्तरं प्रविशन् षट्पञ्चमण्डलानि सप्तमस्य चार्द्धमण्डलस्य
त्रयोदशसप्तपष्टिभागान् चरितवान् तमधिकृत्य द्वितीयायनभा-
षना क्रियते-तत्रायनस्य मण्डलं क्षेत्रपरिमाणं त्रयोदशार्द्ध-
मण्डलानि चतुर्दश चार्द्धमण्डलस्य त्रयोदश सप्तपष्टिभागाः
तत्र प्राक्तनमयनमुत्तरस्यां दिशि सर्वाभ्यन्तरे मण्डले त्रयोदश-
सप्तपष्टिभागपर्यन्ते परिसमाप्तम् । तदनन्तरं द्वितीयायनप्रवेशे
चतुःपञ्चाशता सप्तपष्टिभागैः सर्वाभ्यन्तरमण्डलं परिसमाप्य
ततो द्वितीयं मण्डलं चारं चरति । तत्र त्रयोदशभागपर्यन्ते ए-
कमर्द्धमण्डलं द्वितीयस्यायनस्य परिसमाप्तं द्वितीयमर्द्धमण्डल-
मुत्तरस्यां सर्वाभ्यन्तरं तृतीयं अर्द्धमण्डलत्रयोदशभागपर्यन्ते
तृतीयमर्द्धमण्डलं दक्षिणस्यां दिशि चतुर्थेऽर्द्धमण्डले चतुर्थे-
मर्द्धमण्डलमुत्तरस्यां दिशि पञ्चमेऽर्द्धमण्डले पञ्चमेऽर्द्धमण्डले द-
क्षिणस्यां दिशि षष्ठेऽर्द्धमण्डले षष्ठमर्द्धमण्डलम् उत्तरस्यां दिशि
सप्तमेऽर्द्धमण्डले सप्तममर्द्धमण्डलं दक्षिणस्यां दिशि अष्टमेऽर्द्ध-
मण्डलेऽष्टममर्द्धमण्डलमुत्तरस्यां दिशि नवमेऽर्द्धमण्डले नव-
ममर्द्धमण्डलं दक्षिणस्यां दिशि दशमेऽर्द्धमण्डले मण्डले दश-
ममर्द्धमण्डलम् उत्तरस्यां दिशि एकादशेऽर्द्धमण्डले एकादश-
मर्द्धमण्डलं दक्षिणस्यां दिशि द्वादशेऽर्द्धमण्डले द्वादशमर्द्धम-
ण्डलम् उत्तरस्यां दिशि त्रयोदशेऽर्द्धमण्डले त्रयोदशमर्द्धमण्ड-
लं दक्षिणस्यां दिशि चतुर्दशेऽर्द्धमण्डले चतुर्दशमर्द्धमण्डलं तच्च
त्रयोदशभागपर्यन्ते परिसमाप्तं तदनन्तरं त्रयोदशसप्तपष्टिभा-
गान् अन्यान् चरति । एतावता द्वितीयमयनं परिसमाप्तम् ॥
चतुर्दशे च मण्डले संक्रान्तः सन् प्रथमकृणादूर्ध्वसर्वाह्यम-
ण्डलाभिमुखं चारं चरति । ततः परमार्थतः कतिपयजागाति-
क्रमे पञ्चदश एव सर्वबाह्ये मण्डले वेदितव्यः तदेवमस्मिन्-
यने पूर्वभागे द्वितीयादीन्येकान्तरितानि चतुर्दशपर्यन्तानि
सप्तार्द्धमण्डलाचीर्णानि पश्चिमभागे च तृतीयादीन्येकान्तरिता
नि त्रयोदशपर्यन्तानि यद् अर्द्धमण्डलानि । तत्र पूर्वभागे पश्चि-
मभागे बाह्यप्रतिमण्डलं स्वयं चीर्णमन्यधीर्णं वा चरति तन्नि-
रूपयति-“ता दोष्वायणगए ” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् ।
द्वितीयाऽयनगते चन्द्रः पौरस्त्याद्भागान्निष्कामति किमुक्तं जवति-
पौरस्त्यभागे चारं चरति । सप्तचतुःपञ्चाशत्सत्कानि भवन्ति
यानि चन्द्रः परस्येति तृतीयार्थे पृष्टी । परेण सूर्यानाचीर्णानि
प्रतिचरति सप्त च त्रयोदशकानि भवन्ति यानि चन्द्रः आत्म-
नैव चीर्णानि प्रतिचरति । इयमत्र जावना-मेरोः पूर्वस्यां दिशि
यो भागः स पूर्वभागे यश्चापरस्यां दिशि स पश्चिमभागः तत्र
पूर्वभागे सप्तस्वा । द्वितीयादिष्वेकान्तरितेषु चतुर्दशपर्यन्तेषु
सप्तपष्टिभागप्रविभक्तेषु प्रत्येकं चतुःपञ्चाशतम् २ सप्तपष्टि-
भागान् चन्द्रः परेण सूर्यादिना चीर्णान् प्रतिचरति । त्रयोदश-
२ सप्तपष्टिभागान् स्वयं चीर्णानिति । “ता दोष्वायणगए ”
इत्यादि । तस्मिन्नेव चन्द्रमासि द्वितीयाऽयनगते पश्चिमभागा-
न्निष्कामति पश्चिमे जागे चारं चरति । यच्चतुःपञ्चाशत्सत्का-
नि जवन्ति यानि चन्द्रः परस्येति परेण सूर्यादिना चीर्णानि प्र-
तिचरति षट्त्रयोदशकानि यानि चन्द्रः स्वयं चीर्णानि प्रति-
चरति । अत्रापीयं भावना-पश्चिमे भागे यद्स्वयं तृतीयादि-
ष्वेकान्तरितेषु त्रयोदशपर्यन्तेषु अर्द्धमण्डलेषु सप्तपष्टिभागप्रवि-
भक्तेषु प्रत्येकं चतुःपञ्चाशत् सप्तपष्टिभागान् पञ्चाचीर्णान् चर-

ति त्रयोदश सप्तपष्टिभागान् स्वयं चीर्णानिति । “अवराई खलु
दुवे” इत्यादि । अपरे खलु द्वे त्रयोदशके तस्मिन्नयने द्वितीये चन्द्रः
केनाप्यनाचीर्णं पूर्वं स्वयमेव प्रविश्य चारं चरति । “कयराई
खलु” इत्यादि । प्रथमसूत्रं सुगमम् । “इमाई खलु” इत्यादि । निर्व-
चनयाक्यमेतदेतच्च प्रायो निगदसिद्धं नवरमेकं तत् त्रयोदशकं
सर्वाभ्यन्तरं मण्डलं तत्प्राधान्यायनगतत्रयोदशकादूर्ध्वं वेदित-
व्यम् । तस्यैव संज्ञास्वरूपत्वात् द्वितीये सर्वबाह्यमण्डले तच्च
पर्यन्तवर्ती प्रतिपत्तव्यम् “एयाई खलु ताणि ” इत्यादि । निगम-
नवाक्यं सुगमम् । तदेवमेकं चन्द्रमसमधिकृत्य द्वितीयायनव-
क्तव्यतोक्ता एतदनुसारेण चाद्वितीयमपि चन्द्रमसमधिकृत्य द्वि-
तीयायनवक्तव्यता भावनीया । परं तस्य पश्चिमभागे सप्तचतुः
पञ्चाशत्कानि पञ्चाचीर्णानि चरणीयानि सप्तत्रयोदशकानि स्वयं
चीर्णाचरणीयानि वक्तव्यानि पूर्वभागे षट्चतुःपञ्चाशत्कानि
पञ्चाचीर्णाचरणीयानि षट्त्रयोदशकानि स्वयं चीर्णप्रतिचरणी-
यानि ॥ “एतावता ” इत्यादि । एतावता कालेन द्वितीयं
चन्द्रायनं समाप्तं भवति । “ता नक्खत्ते ” इत्यादि । यद्येवं
द्वितीयमप्ययनं एतावत्प्रमाणं ता इति ततो नक्षत्रो मासो
न चान्द्रो मासो जवति, नापि चान्द्रो मासो नक्षत्रो मासः,
संप्रति नक्षत्रमासात् क्रियता चन्द्रमासोऽधिकः इति जिज्ञासुः
प्रश्नं करोति । “ता नक्खत्ताओ मासातो” इत्यादि । ‘ता’ इति तत्र
नक्षत्रात् चन्द्रः चान्द्रेण मासेन किमधिकं चरति । एवं प्रश्ने
कृते भगवानाह-“ता दो अर्द्धमण्डलाई” इत्यादि । द्वे अर्द्धमण्ड-
ले तृतीयास्यार्द्धमण्डलस्याष्टौ सप्तपष्टिभागान् । पक्षं च सप्तप-
ष्टिभागमेकत्रिंशच्छादित्वा तस्य सत्कान्पटादशभागानधिकं चर-
ति ॥ एतच्च प्रागुक्तमेकायनाधिकमर्द्धमण्डलमित्यादि गुणं
कृत्वा परिभाषनीयम् ॥२॥ संप्रति यावता चन्द्रमासः परिपूर्णो
भवति तावन्मात्रतृतीयायनवक्तव्यतामाह-“ता तच्चायणगए
चंदे” इत्यादि । इह द्वितीयायनपर्यन्ते चतुर्दशे मण्डले षट्त्रिंश-
तिसंख्यसप्तपष्टिभागमात्रमाक्रान्तं तच्च परमार्थतः पञ्चदशमर्द्धम-
ण्डलं वेदितव्यम् बहु तदभिमुखं गन्त्वा च तदनन्तरं नीलवत्पथे त-
देशे साक्षात्पञ्चदशमर्द्धमण्डलं प्रविष्टः तत्र प्रविष्टश्च प्रथमकृणादूर्ध्व-
सर्वाह्यानन्तराद्यं क्तनद्वितीयमण्डलाभिमुखं चरति । तस्य त-
स्मिन्नेव सर्वबाह्यानन्तरेऽर्धाक्तने द्वितीये मण्डले चारं चरन् वि-
वक्षितस्ततोऽधिकृतस्तत्रापि निपातस्तृतीयायनगते चन्द्रे पश्चिमे
भागे प्रविशति । बाह्यानन्तरस्यार्धभागवर्तिनः पश्चात्पश्चादूर्ध्व-
मण्डलस्य एकचत्वारिंशत्सप्तपष्टिभागान्ते वर्तन्ते यानि चन्द्रः
आत्मना परेण चीर्णान् प्रतिचरति । त्रयोदश च सप्तपष्टिभा-
गास्ते यान् चन्द्रः परेणैव चीर्णान् प्रतिचरति । अन्ये च त्रयो-
दशसप्तपष्टिभागान्ते वर्तन्ते यान् चन्द्रः स्वयं परेणाचीर्णान्
प्रतिचरति । एतावता च परिजुमणेन बाह्यानन्तरमर्धाक्तनपा-
श्चात्पश्चादूर्ध्वमण्डलं समाप्तं भवति । तदनन्तरं च तस्मिन्नेव तृती-
याऽयनगते चन्द्रः पौरस्त्यभागे प्रविशति सर्वबाह्यादूर्धाक्तनस्य
तृतीयस्य पौरस्त्यस्यार्द्धमण्डलस्य एकचत्वारिंशत्सप्तपष्टिभागा-
यान् चन्द्रः आत्मना परेण च चीर्णान् प्रतिचरति । ततः परमन्ये
ते त्रयोदश भागा यान् चन्द्रः परेणैव चीर्णान् प्रतिचरति । अन्ये च
ते त्रयोदशभागा यान् चन्द्रः आत्मना परेण च चीर्णान् प्रतिचर-
ति एतावता सर्वबाह्यानमण्डलादूर्धाक्तनं तृतीयं पौरस्त्यमर्द्धमण्ड-
लं परिसमाप्तं जवति सप्तपष्टिरपि भागानां परिपूर्णतया जातत्वा-
त् ‘ता’ इत्यादि । ततस्तस्मिन्नेव तृतीयायनगते चन्द्रे पश्चिमे भागे

प्रविशति सर्वबाह्यान्मण्डलादवाकनस्य चतुर्थस्य पाश्चात्यस्या-
र्द्धमण्डलस्याष्टौ सप्तषष्टिभागा एकं च सप्तषष्टिभागमेकत्रिंशच्छा-
त्रित्वा तस्य सत्का अष्टादश भागास्ते वर्तन्ते यान् चन्द्र आत्म-
ना परेण च चीर्णान् प्रतिचरति, एतावता च परिभ्रमणेन चान्द्रो
मासः परिपूर्णो जातः। संप्रति पूर्वोक्तमेव स्मारयन् चन्द्रमासग-
तमुपसंहारमाह—“एवं खलु चंदेण मासेण” इत्यादि । एवमुक्तेन
प्रकारेण खलु निश्चितं चान्द्रेण मासेन चान्द्रे त्रयोदश चतुःप-
ञ्चाशत्कानि जातानि द्वे च त्रयोदशके, यानि चन्द्रः परेणैव ची-
र्णानि प्रतिचरति । वर्तमानकालनिर्देशः सकलकाव्यगुणस्य प्र-
थमे चान्द्रे मासे एवमेव द्रष्टव्यमिति ज्ञापनार्थः । तत्र त्रयोद-
शाऽपि चतुःपञ्चाशत्कानि द्वितीय अयने तत्राऽपि सप्तचतुःप-
ञ्चाशत्कानि पूर्वभागे पट्पाश्चात्यजागे ये च द्वे त्रयोदशके ते
द्वितीयस्याऽयनस्योपरि चन्द्रमासावधेरर्वाक् द्रष्टव्ये, तत्रैकत्र-
योदशकं सर्वबाह्यादवाकनने द्वितीये पाश्चात्ये अर्द्धमण्डले द्वि-
तीये पौरस्त्ये तृतीये अर्द्धमण्डले । तथा “तेरस” इत्यादि ।
त्रयोदश त्रयोदशकानि यानि चन्द्र आत्मनैव चीर्णानि प्रतिच-
रति तानि सर्वाण्यपि द्वितीये अयने वेदितव्यानि, तत्राऽपि सप्त पूर्व-
भागे, पट् पश्चिमजागे इत्यादि । तथा “दुवे” इत्यादि । द्वे एक-
चत्वारिंशत्कं द्वे च त्रयोदशके अष्टौ सप्तषष्टिभागा एकं च स-
प्तषष्टिभागमेकत्रिंशच्छा त्रित्वा तस्य सत्का अष्टादश भागाः, या-
न्येतानि चन्द्र आत्मना परेण च चीर्णानि प्रतिचरति । तत्र एक-
मेकचत्वारिंशत् एकमेकं च त्रयोदशकद्वितीयायनोपरि सर्वबा-
ह्यान्मण्डलादवाकने द्वितीये पाश्चात्ये अर्द्धमण्डले द्वितीयेमेकच-
त्वारिंशत्कं, द्वितीयं च त्रयोदशकं सर्वबाह्यान्मण्डलादवाकने
तृतीये पौरस्त्ये शेषपाश्चात्ये सर्वबाह्यादवाकने चतुर्थार्द्धमण्डले।
अधुनोपसंहारमाह—“इबेसा ” इत्यादि । इत्येषा चन्द्रमसः,
संस्थितिरिति योगः । किंविशेषोऽप्याह—अजिगमनिष्क्रमणवृत्ति-
वृत्त्यनवस्थितसंस्थाना, अजिगमनं सर्वबाह्यान्मण्डलादभ्यन्तरप्र-
विशनं, निष्क्रमणं सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाद्बहिर्गमनम्, वृत्तिः च-
न्द्रमसः प्रकटतया उपचयो, निर्वृत्तिर्यथोक्तस्वरूपवृत्त्यनावः, ए-
तानि रनवस्थितं संस्थानम् अभिगमनानिष्क्रमणं अधिकृत्याव-
स्थानं वृत्तिनिर्वृत्तिं अपेक्ष्य संस्थानमाकारो यस्याः सा तथारूपा
संस्थितिः, तथा परे दृश्यमानचन्द्रविमानस्याधिष्ठाता विकुर्व-
णर्दिप्रप्तो रूपं रूपवान्, अत्रातिशये मत्वर्थीयोऽतिशयरूपवान्
चन्द्रो देव आख्यातो, न तु परिदृश्यमानविमानमात्रश्चन्द्रो देव
इति वदेत्स्वस्थिभ्यः । सू० प्र० १३ पाहु० । च० प्र० ।

अथ चन्द्रवक्तव्यप्रश्नमाह—

जंबुद्वीवे णं जंते ! दीवे चंदिमा उदीणपाईणमुगच्छ पा-
ईणदाहिणमागच्छंति, जहा सूरवत्तव्वया, जहा पंचमसयस्स
दसमे उदेसे० जाव अवटिणं तत्थ कात्थे पसुत्ते । समणा-
उभो ! इच्चेसा जंबुद्वीवपसुत्ती चंदपसुत्ती वत्थुसमासेणं
सम्पत्ता भवइ ॥

“जंबुद्वीवे णं” इत्यादि । जम्बूद्वीपे भदन्त ! द्वीपे चन्द्रावुदी-
चीनप्राचीनदिग्भागे उक्त्य प्राचीनदक्षिणदिग्भागं आगच्छतः
इत्यादि । यथा सूरवक्तव्यता तथा चन्द्रवक्तव्यता, यथा, वाश-
व्दोऽत्र गम्यः, पञ्चमशतस्य दशमे उद्देशके चन्द्रनाम्नि कि-
यत्पयन्तं सूत्रं आहामित्याह—यावदवस्थितस्तत्र कावः प्रकृतः ।
हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! अत्राप्युपसंतिहीर्षुराह—“इबेसा”

इत्यादि । व्याख्यानं पूर्ववत्, परं सूर्यप्रकृतिस्थाने चन्द्रप्रकृति-
स्थां च्या । जं० ७ वक्क० ।

चंद्रमंगलणिभ-चन्द्रमण्डलनिज-त्रि० । चन्द्रमण्डलाकारे,
रा० ।

चंद्रमंगलसमपभ-चन्द्रमण्डलसमप्रज-त्रि० । शशधरविम्बवत्
प्रजाते वृत्ततया शोभमाने, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

चंद्रमंग-चन्द्रमार्ग-पु० । चन्द्रमण्डले, (सू० प्र०)

नक्षत्राधिपकृत्य चन्द्रमण्डलानि चन्द्रमार्गा अजिधीयन्ते-

ता कथं ते चंद्रमंगा आहिता ति वदेज्जा ? । ता एतेसि एं
अट्ठावीसाए णक्खत्ताणं अत्थि नक्खत्ता, जे एं सत्ता
चंदस्स दाहिणेणं जोअं जोएंति, अत्थि णक्खत्ता जे एं
सत्ता चंदस्स उत्तरेणं जोअं जोएंति, अत्थि णक्खत्ता जे एं
चंदस्स दाहिणेणं वि उत्तरेणं वि पमइं पि जोअं जोएंति,
अत्थि णक्खत्ता जे एं चंदस्स सदा पमइं जाअं जोएति । ता
एतेसि एं अट्ठावीसाए नक्खत्ताणं कतरे नक्खत्ता, जे णं
सदा चंदस्स दाहिणेणं जोयं जोएंति, तहेव० जाव कतरे न-
क्खत्ता जे एं सदा चंदस्स पमइं जोअं जोएंति ? , ता एतेसि एं
अट्ठावीसाए णक्खत्ताणं जे एं णक्खत्ता सया चंदस्स दाहि-
णेणं जोयं जोएंति, ते एं ठ, तं जहा-संठाणा अदा पुस्सो अस्से-
सा हत्थो मूढो, तत्थ जे ते णक्खत्ता जे एं सदा चंदस्स
उत्तरेणं जोयं जोएंति, ते एं वारस । तं जहा-अभिई सवणो
धणिट्ठा सत्ताजिसया पुव्वजइवया उत्तरपोडवया रेवती
अस्सिणी भरणी पुव्वाफगुणं । उत्तराफगुणी साती, त-
त्थ जे ते णक्खत्ता जे णं चंदस्स दाहिणेणं वि उत्तरेणं वि
पमइं पि जोअं जोएंति, ते एं सत्त । तं जहा-कत्थिया रो-
हिणी पुणव्वसू महा चित्ता विसाहा अणुराहा, तत्थ जे ते
णक्खत्ता जे एं चंदस्स दाहिणेणं वि पमइं पि जोअं जो-
एंति, ताओ य णं दो आसाढाओ सव्ववाहिरे मंगले जोयं
जोयंसु वा, जोयंति वा, जोएस्संति वा, तत्थ जे ते णक्खत्ते
जे एं सदा चंदस्स पमइं जोयं जोएंति, सा एं एगा जेठा ।

“ ता कथं ते ” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । कथं केन प्रका-
रेण नक्षत्राणां दक्षिणत उत्तरतः प्रमर्दतो यदि वा सूर्यनक्षत्रै-
र्विरहिततया अविरहिततया च चन्द्रस्य मार्गाश्चन्द्रस्य मण्ड-
लगत्या परिभ्रमणरूपा मण्डलरूपा वा मार्गा आख्याता इति
वदेत् ? । भगवानाह—“ता एएसि एं” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत्,
एतेषामष्टाविंशतिनक्षत्राणां मध्ये अस्तीति, निपातत्वादावत्त्वा-
द्वा सन्ति तानि नक्षत्राणि, यानि, ‘णं’ इति वाक्यालङ्कारे,
सदा चन्द्रस्य दक्षिणेन दक्षिणस्यां दिशि व्यवस्थितानि योगं
युञ्जन्ति कुर्वन्ति । तथा सन्ति तानि नक्षत्राणि यानि सदा चन्द्र-
स्य उत्तरेण उत्तरस्यां दिशि व्यवस्थितानि योगं युञ्जन्ति, तथा
सन्ति तानि नक्षत्राणि यानि चन्द्रस्य दक्षिणस्यामपि दिशि
स्थितानि उत्तरस्यामपि दिशि स्थितानि योगं युञ्जन्ति, प्रमर्दमपि
प्रमर्दरूपमपि योगं कुर्वन्ति, तथा सन्ति तानि नक्षत्राणि यानि

चन्द्रस्य दक्षिणास्यामपि दिशि व्यवस्थितानि योगं युञ्जन्ति प्रमदरूपमपि योगं युञ्जन्ति, अस्ति तन्मन्त्रं यत् सदा चन्द्रस्य प्रमदरूपं योगं युनक्ति । एवं सामान्येन भगवतोक्तं जगवान् गौतमो विशेषावगमनिमित्तं ज्ञयः प्रश्नयति- “ ता एषसि णं ” इत्यादि सुगमम् । भगवानाह- “ ता एषसि णं ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत् । एतेषामन्तर्गतेदितानामष्टाविंशतिनक्षत्राणां मध्ये यानि नक्षत्राणि सदा चन्द्रस्य दक्षिणस्यां दिशि व्यवस्थितानि योगं कुर्वन्ति तानि पट् । तद्यथा-मृगाशिर आर्द्रा पुष्योऽश्लेषा हस्तो मूलश्च, एतानि सर्वाण्यपि पञ्चदशस्य चन्द्र-मण्डलस्य बहिश्चरं चरन्ति । तथा चोक्तं करणविभावनायाम्- “पञ्चरसमस्स चंद-मंडलस्स बाहिरस्यो । मणसिर अद्दा पुस्सो, असिलेहा हत्थ मूलो य ” ॥१॥ जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ताव-प्युक्तम्- “ संगण अद् पुस्सो, सिद्धेस इत्थो तहेव मूलो य । बाहिरस्यो बाहिरमं-डलस्स ष्णपेत् नखत्ता ” ॥ १ ॥ त-तः सदैव दक्षिणदिग्भवस्थितान्येव तानि चन्द्रेण सह योगं युञ्जन्त्युपपद्यन्ते, नान्यथेति, तथा तत्र तेषामष्टाविंशतेनक्षत्राणां मध्ये यानि तानि नक्षत्राणि यानि सदा सर्वकालं चन्द्रस्यान्तरेण उत्तरस्यां दिशि व्यवस्थितानि योगं युञ्जन्ति कुर्वन्ति तानि द्वादश । तद्यथा- “ अजिई ” इत्यादि । एतानि हि द्वादशाऽपि नक्षत्राणि सर्वा-ज्यन्तरे चन्द्रमण्डले चारं चरन्ति । तथा चोक्तं करणविभावना-याम्- “ से पढमे सव्वमंतरे चंदमंरुत्ते नखत्ता इमेतं जहा-अजिई सवणो धाणिद्दा सतभिसया पुव्वनइवया उत्तरभइवया रेवई अ-स्सिणी जरणी । पुव्वफग्गुणी उत्तरफग्गुणी सई ” इति । यदा चैतः सह चन्द्रस्य योगस्तदा स्वनावाच्चन्द्रः शेषेष्वेव मण्डलेषु वर्तते, ततः सदैवेतां युत्तरदिग्भवस्थितान्येव चन्द्रमसा सह योगमुप-यन्ति । तथा तत्र तेषामष्टाविंशतेनक्षत्राणां मध्ये यानि तानि नक्ष-त्राणि यानि चन्द्रस्य दक्षिणस्यामपि दिशि व्यवस्थितानि योगं युञ्जन्ति, उत्तरस्यामपि दिशि व्यवस्थितानि योगं युञ्जन्ति, प्र-मदरूपमपि योगं युञ्जन्ति, तानि सप्त । तद्यथा-वृत्तिका रोहिणी पुनर्वसु मघा चित्रा विशाखा अनुराधा, केचित्पुनर्ज्येष्ठानक्षत्रमपि दक्षिणोत्तरप्रमदयोगि मन्यन्ते । तथा चोक्तं शोकश्रियाम्- “ पुण-वसु, रोहिणि चित्ता, मह जेछाणुराह कत्तिव विसाहा । चंदस्स उ-भयजोगीति ” । अत्र उभययोगीति व्याख्यानयता टीकाकृतोक्तम्- एतानि नक्षत्राणि उभययोगीनि-चन्द्रस्योत्तरेण दक्षिणेन च युञ्ज-न्ते, कदाचित् भेदमप्युपयान्तीति, तच्च वक्ष्यमाणज्येष्ठासूत्रेण सह विरोधीति न प्रमाणं, तत्र तेषामष्टाविंशतेनक्षत्राणां मध्ये ये ते न-क्षत्रं, ‘ णं ’ इति वाक्यालङ्कारे, सदा चन्द्रस्य दक्षिणेनापि दक्षिण-स्यामपि दिशि व्यवस्थिते योगं युक्तः । प्रमदं च प्रमदरूपं च योगं युक्तः, ते, ‘ णं ’ इति वाक्यालङ्कारे, द्वे आपादे पूर्वापादोत्तरापा-डरूपे, ते हि प्रत्येकं चतुस्तारं, तथा च प्रागेवाक्तम्- “ पुव्वासादे च-उतारे पणत्ते त्ति ” तत्र द्वे द्वे तारे सर्ववाह्यस्य पञ्चदशस्य मण्ड-लस्याज्यन्तरतो द्वे द्वे बहिः । तथा चोक्तं करणविभावनायाम्- “ पुव्वुत्तराणां आसादाणां दो दो ताराओ अग्गितरओ, दो दो बाहिरओ सव्वबाहिरस्स मंडलस्स ” इति । ततो ये द्वे द्वे तारे अज्यन्तरतस्तयोर्मध्ये न चन्द्रो गच्छतीति तदपेक्षया प्रमदं यो-गं युक्त इत्युच्यते, ये तु द्वे द्वे तारे बहिस्ते चन्द्रस्य पञ्चदशेऽपि मण्डले चारं चरतः सदा दक्षिणदिग्भवस्थिते, ततस्तदपेक्षया दक्षिणेन योगं युक्त इत्युक्तम् । संप्रत्येतयोरेव प्रमदयोगजावनार्थं किञ्चिदाह- “ ताओ य सव्वबाहिर ” इत्यादि । ते च पूर्वापादो-त्तरापादारूपे नक्षत्रे चन्द्रेण सह योगमयुक्ते, युक्ते, योज्यते वा

सदा सर्ववाह्य मण्डले व्यवस्थिते, ततो यदा पूर्वापादोत्तरापा-दाभ्यां सह चन्द्रो योगमुपेति तदा नियमनोऽज्यन्तरतारकाणां मध्ये न गच्छतीति तदपेक्षया प्रमदमपि योगं युक्त इत्युक्तम्, तथा तत्र तेषामष्टाविंशतेनक्षत्राणां मध्ये यत्तन्मन्त्रं यत्सदा चन्द्रस्य प्रमदं प्रमदरूपं योगं युनक्ति, सा एका ज्येष्ठा, तद्वत् म-ण्डलगत्या परिभ्रमणरूपाश्चन्द्रमार्गा उक्ताः । मू० प्र० ।

संप्रति मण्डलरूपान् चन्द्रमार्गान् अभिधत्तुः

प्रथमं तद्विषयं प्रश्नमुत्रमाह-

ता कति णं चंदमंरुत्ता पणत्ता? । ता पणरस चंदमंरुत्ता प-णत्ता । एतेसि णं पणरसएहं चंदमंडलाणं अत्थि चंदमंरुत्ता जे णं सत्ता नखत्तेहि अविरहिया, अत्थि चंदमंरुत्ता जे णं सत्ता णखत्तेहि विरहिया, अत्थि चंदमंडला जे णं रविसि-नखत्ताणं सामणा जवंति, अत्थि चंदमंरुत्ता जे णं सत्ता आदिच्चेहि विरहिया, ता एतेसि णं पणरसएहं चंदमंरु-द्वाराणं कयरे चंदमंडला जे णं सत्ता नखत्तेहि अविरहिया० जाव कयरे चंदमंरुत्ता जे णं सदा आदिच्चविरहिता, ता एतेसि णं पणरसएहं चंदमंडलाणं तत्थ जे ते चंदमंरुत्ता जे णं सदा णखत्तेहि अविरहिता, ते णं अट्ठ, तं जहा-पढमे चं-दमंडले तति ए चंदमंरुत्ते ष्ठे चंदमंरुत्ते सत्तमे चंदमंडले अट्ठमे चंदमंरुत्ते दसमे चंदमंडले एकादसे चंदमंरुत्ते पण्णरसमे चंदमंडले, तत्थ जे ते चंदमंडला जे णं सदा णखत्तेहि विरहिया ते णं सत्त, तं जहा-विति ए चंदमंडले चउत्थे चंदमंरुत्ते पंचमे चंदमंरुत्ते नवमे चंदमंडले वारसमे चंदमंडले तेरसमे चंदमंडले चउदसमे चंदमंडले, तत्थ जे ते चंदमंरुत्ता जे णं सन्निरविनखत्ताणं सामणा जवंति, ते णं चत्तारि । तं जहा-पढमे चंदमंडले बीए चंदमंरुत्ते इक्कारसमे चंदमंडले पण-रसमे चंदमंरुत्ते, तत्थ जे ते चंदमंरुत्ता जे णं सदा आदि-च्चविरहिता ते णं पंच, तं जहा-ष्ठे चंदमंरुत्ते सत्तमे चंदमंरुत्ते अट्ठमे चंदमंडले एवमे चंदमंरुत्ते दसमे चंदमंडले ।

“ ता कइ णं ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत्, कति किंसंख्यानि ‘ णं ’ इति वाक्यालङ्कारे, चन्द्रमंडलानि प्रज्ञप्तानि ? । भगवानाह- “ ता पणरस ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति प्राग्वत् । पञ्चदश चन्द्रमण्डला-नि प्रज्ञप्तानि, तत्र पञ्च चन्द्रमण्डलानि जम्बूद्वीपे, शेषाणि च दश मण्डलानि दक्षिणसमुद्रे । तथाचोक्तं जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तौ- “ जंबुद्वीपे णं भंते ! दीवे केवइयं ओगाहत्ता केवइया चंद-मंरुत्ता पणत्ता ? । गोयमा ! जंबुद्वीपे दीवे असीयं जोगणसयं ओगाहत्ता एत्थ णं पंच चंदमंडला पणत्ता । दक्षिणे णं भंते ! समुद्रे केवइयं ओगाहत्ता केवइया चंदमंडला पणत्ता ? । गोयमा ! दक्षिणे णं समुद्रे तिष्ठि तीसे जोगणसयाई ओगाहत्ता एत्थ णं दस चंदमंरुत्ता पणत्ता, एवामेवं सपुव्वावरेणं जंबुद्वीपे दक्षिणे य पणरस चंदमंरुत्ता भवंतीति अस्माकं ” ‘ ता ’ इत्यादि । ‘ ता ’ इति । तत्र तेषां पञ्चदशानां चन्द्रमण्डलानां मध्ये (अत्थि) अस्ति चन्द्रमण्डलानि यानि सदा नक्षत्रैर्विरहितानि, ततः स-न्ति चन्द्रमण्डलानि यानि सदा नक्षत्रैर्विरहितानि, तथा स-

न्ति चन्द्रमण्डलानि यानि रविशशिनकृत्राणां सामान्यानि साधारणानि । किमुक्तं भवति ?-रविगणि तेषु मण्डलेषु गच्छन्ति, शश्यापि, नक्षत्राण्यपीति, तथा सन्ति चन्द्रमण्डलानि यानि सदा आदित्याभ्यां 'सुत्रे द्वित्येऽपि बहुवचनं प्राकृतत्वात्' विरहितानि, येषु न कदाचिदपि द्वयोः सूर्ययोर्मध्ये एकोऽपि सूर्यो गच्छतीति भावः । एवं भगवता सामान्येनोक्ते जगत्वाद् गौतमो विशेषावगमनिमित्तं भूयः प्रश्नयति-“ता एषसि णं” इत्यादि, सुगमम् । भगवानाह-“ता एषसि णं” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । एतेषां पञ्चदशानां चन्द्रमण्डलानां मध्ये यानि तानि चन्द्रमण्डलानि, यानि, ‘णं’ इति प्राग्वत् सदा नक्षत्रैर्विरहितानि नान्यथैव । तद्यथा-“पदमे चंद्रमण्डले” इत्यादि । तत्र प्रथमे चन्द्रमण्डले अभिजिह्वादीनि द्वादश नक्षत्राणि । तथा च तत्र संग्रहणिगाथा-“अभिजि सचण धणिष्ठा, सयभिसया दो य दौति नहवया । रेवद आस्सणि जरणो, दो फग्गुण साइ पदमं से ।” १ । तृतीये चन्द्रमण्डले पुनर्वसुमध्ये, षष्ठे चन्द्रमण्डले कृत्तिका, सप्तमे रोहिणीचित्रे, अष्टमे विशाखा, दशमे अनुराधा, एकादशे ज्येष्ठा, पञ्चदशे मृगशिर आर्द्रा पुष्योऽश्लेषा हस्तो मूलम पूर्वाषाढा उत्तराषाढा च । तत्राद्यानि षट् नक्षत्राणि यद्यपि पञ्चदशस्य मण्डलस्य बहिश्चरं चरन्ति तथाऽपि तानि तस्य प्रत्यासन्नानि तत्र गण्यन्ते, ततो न कश्चिद्विरोधः । तथा तत्र तेषां पञ्चदशानां चन्द्रमण्डलानां मध्ये यानि तानि चन्द्रमण्डलानि, यानि सदा नक्षत्रैर्विरहितानि तानि सप्त । तद्यथा-द्वितीये चन्द्रमण्डलमित्यादि । तथा तत्र तेषां पञ्चदशानां चन्द्रमण्डलानां मध्ये यानि तानि चन्द्रमण्डलानि रविशशिनकृत्राणां सामान्यानि भवन्ति तानि, ‘णं’ इति प्राग्वत् । चत्वारि । तद्यथा-“पदमे चंद्रमण्डले” इत्यादि । तथा तत्र तेषां पञ्चदशानां चन्द्रमण्डलानां मध्ये यानि तानि चन्द्रमण्डलानि, यानि सदा आदित्याभ्यां विरहितानि तानि पञ्च । तद्यथा-“उठे चंद्रमण्डले” इत्यादि सुगमम् । एतद्भरणान् च यान्यन्यन्तराणि पञ्च चन्द्रमण्डलानि । तद्यथा-प्रथमे द्वितीये तृतीये चतुर्थे पञ्चमे, यानि च सर्ववाह्यानि पञ्चचन्द्रमण्डलानि, तद्यथा-एकादशं द्वादशं त्रयोदशं चतुर्दशं पञ्चदशमित्येतानि दश तानि सूर्यस्यापि साधारणानीति गम्यते । तथा चोक्तमन्यत्र-

“दस चेव मंडलाइं, अभिंतरवाहिरा रविससीणं ।
सामन्नाणि उ नियमा, पत्तेया दौति सेसाणे ” ॥ १ ॥

अस्याङ्गरगमनिका-पञ्चाज्यन्तराणि, पञ्च वाह्यानि, सर्वसंख्यया दश मण्डलानि नियमाद् रविशशिनोः सामान्यानि साधारणानि, शेषाणि तु यानि पञ्च चन्द्रमण्डलानि षष्ठादीनि दशपर्यन्तानि प्रत्येकान्यसाधारणानि चन्द्रस्य, तेषु चन्द्र एव गच्छति, न तु जातु कदाचिदपि सूर्य इति भावः ।

इह किं चन्द्रमण्डलं कियता ज्ञागेन सूर्यमण्डलेन स्पृश्यते, कियन्ति वा चन्द्रमण्डलस्यापान्तराले एव सूर्यमण्डलानि, कथं वा षष्ठादीनि दशपर्यन्तानि पञ्च चन्द्रमण्डलानि सूर्येण न स्पृश्यन्ते, इति चिन्तायां विभागोपदर्शनं पूर्वाचार्यैः कृतम्, ततस्तद्विनेयजनानुग्रहायापदश्यते-तत्र प्रथमत एतद्विभावनार्थं विकम्पक्षे-त्रकाष्टा निरूप्यते-इह सूर्यस्य विकम्पक्षेत्रकाष्टा पञ्चयोजनशतानि दशोत्तराणि । तथाहि-यदि सूर्यस्यैकेनाहोरात्रेण विकम्पो द्वे योजने, एकस्य च योजनस्याष्टाचत्वारिंशदेकषष्टिभागा ब्रह्मन्ते, ततस्त्रयशीत्यधिकेनाहोरात्रशतेन किं लभामहे ? । राशित्रयस्थापना-१। ८८ । १८३ । अत्र सवर्णेनार्थं द्वेयोजन एकषष्ट्या गुण्यते,

गुणयित्वा चोपरितना अष्टाचत्वारिंशदेकषष्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, ततो जातं सप्तत्यधिकं शतम् १७०, एतत् अशीत्याधिकेन शतेनान्यराशिना गुण्यते, जातान्येकत्रिंशत्सहस्राणि शतमेकं दशोत्तरम् ३११० । तत एतस्य राशेयोजनानयनार्थमेकषष्ट्या ६१ ज्ञागो ह्रियते, लब्धानि पञ्च योजनशतानि दशोत्तराणि ५१०, एतावती सूर्यस्य विकम्पक्षेत्रकाष्टा । चन्द्रमसः पुनर्विकम्पक्षेत्रकाष्टा पञ्च योजनशतानि नवोत्तराणि, एकस्य च योजनस्य त्रिपञ्चाशदेकषष्टिज्ञागाः । तथाहि-यदि चन्द्रमस एकेनाहोरात्रेण विकम्पः षट्त्रिंशद्योजनानि, एकस्य च योजनस्य पञ्चविंशतिरेकषष्टिभागाः, एकस्य च एकषष्टिभागस्य चत्वारः सप्त भागा ब्रह्मन्ते, ततश्चतुर्दशभिरहोरात्रैः किं लभामहे ? । राशित्रयस्थापना-१। ८८ । १८३ । अत्र सवर्णेनार्थं प्रथमतः षट्त्रिंशत् एकषष्ट्या गुण्यते, गुणयित्वा चोपरितनाः पञ्चविंशतिरेकषष्टिज्ञागास्तत्र प्रक्षिप्यन्ते, जातानि द्वाविंशतिशतानि एकविंशत्यधिकानि २२ २१ । एतानि सप्तभिर्गुणयित्वा चोपरितनाश्चत्वारः सप्तज्ञागास्तत्र प्रक्षिप्यन्ते, ततो जातानि पञ्चदशसहस्राणि पञ्चशतान्येकपञ्चाशदधिकानि १५५५१. ततो योजनानयनार्थम् ६१। ७ द्वेदराशिरन्येकषष्टिज्ञागाः सप्तभिर्गुण्यते, जातानि चत्वारिंशतानि सप्तविंशत्यधिकानि ४२७, तत उपरितनो राशिश्चतुर्दशजिन्यराशिरूपैर्गुण्यते, ततो जाते षे लक्षे सप्तदश सहस्राणि सप्तशतानि चतुर्दशाधिकानि २१७७१४, तत इष्टेष्टद्वेदकराश्याः सप्तभिरपवर्तना जाता, उपरितनो राशिरेकत्रिंशत्सहस्राणि शतमेकं षष्ठत्तरं ३११०२, द्वेदराशिरेकषष्टिः, ततस्तथा भागे हृतं ब्रह्मन्ते पञ्चयोजनशतानि नवोत्तराणि, एकस्य च योजनस्य त्रिपञ्चाशदेकषष्टिज्ञागाः ५०६। ५३, एतावती चन्द्रमसो विकम्पक्षेत्रे काष्टा, सूर्यमण्डलस्य च परस्परमन्तरं द्वे द्वे योजने. चन्द्रमण्डलस्य च परस्परम् अन्तरं पञ्चत्रिंशत् योजनानि, एकस्य च योजनस्य त्रिंशदेकषष्टि ३०। ६१ ज्ञागाः, एकस्य च एकषष्टिभागस्य चत्वारः सप्त ज्ञागाः । उक्तं च जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तौ-“सूर्यमण्डलस्य णं भंते ! सूर्यमण्डलस्य एसणं केवइअं अवाहाए अंतरे पण्णत्ते ? । गोअमा ! दो जोअणइं सूर्यमण्डलस्य सूर्यमण्डलस्य अवाहाए अंतरे पण्णत्ते, तथा चंद्रमण्डलस्य णं भंते ! चंद्रमण्डलस्य एसणं केवइअं अवाहाए अंतरे पण्णत्ते ? । गोअमा ! पंचतीसं जोयणाइं तीसं च एगसट्ठि भागा जोअणस्स एणं च एगसट्ठिभागे सत्तहा छित्ता चत्तारि अ चुषिआ भागा, सेसा चंद्रमण्डलस्य, चंद्रमण्डलस्य अवाहाए अंतरे पण्णत्ते ” इति । एतदेव च सूर्यमण्डलस्य चन्द्रमण्डलस्य च स्वस्वमण्डलविक्षम्भपरिमाणमुक्तं सूर्यस्य चन्द्रमसश्च विकम्पपरिमाणमवसेयम् । तथा चोक्तम्-

“सूर्यविकम्पो एको, समंडला होइ मंडलंतरिया ।

चंद्रविकम्पो य तहा, समंडला मंडलंतरिया ॥ १ ॥ ”

अस्या गाथाया अङ्गरगमनिका-एकः सूर्यविक्षम्भो भवति, (मंडलंतरिय ति) अन्तरमेव आन्तर्यं, भेदजादित्वात् स्वार्थे व्युत्पन्नः, ततः स्त्रीत्वविचकार्यां लोप्प्रत्यये आन्तरी, आन्तर्येव आन्तरिका मण्डलस्य मण्डलान्तरिका (समंडल ति) इह मण्डलशब्देन मण्डलविक्षम्भ उच्यते, परिमाणे परिमाणवत् उपचारात्, ततः सह मण्डलेन मण्डलविक्षम्भपरिमाणेन वर्तते इति समण्डला । किमुक्तं भवति ?-एकस्य सूर्यमण्डलान्तरस्य यत्परिमाणं योजनद्वयवृत्तं तदेव सूर्यमण्डलविक्षम्भपरिमाणेन अष्टाचत्वारिंशदेकषष्टिज्ञागलक्षणेन सहितमेकस्य सूर्यवि-

रिंशदेकपट्टिभागा योजनस्य, तत्र द्वे योजने एकपट्टिभागा गुण्येते, जातं द्वाविंशशतम् १२२, तत उपरितना अष्टाचत्वारिंशदेकपट्टिभागा योजनस्य प्रक्षिप्यन्ते, जातं सप्तत्यधिकं शतं १७०, तेन पूर्वशशेर्जागो ह्रियते, लब्धाः चादश, एतावन्तः उपान्तराले सूर्यमार्गा भवन्ति, शेषं तिष्ठति पञ्चविंशशतं १२५, तत्र द्वाविंशशतेन द्वादशस्य सूर्यमार्गस्योपरि द्वे योजने लब्धे, शेषास्तिष्ठन्ति त्रय एकपट्टिभागाः, येऽपि च प्रथमे चन्द्रमण्डले रविमण्डलात् शेषा अष्टाधिकपट्टिजागास्तेऽप्यत्र प्रक्षिप्यन्ते इति जाना एकादश एकपट्टिभागाः, तत इदमागतं द्वादशासूर्यमार्गात्परतो द्वितीयाश्चन्द्रमण्डलादर्वागु द्वे योजने, एकादश च एकपट्टिभागा योजनस्य, एकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्काश्चत्वारः सप्तभागाः, तत्र योजनद्वयान्तरं सूर्यमण्डलमतो द्वितीयाश्चन्द्रमण्डलादर्वाग्यन्तरं प्रविष्टं सूर्यमण्डलम्, एकादशे एकपट्टिजागानेकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्कान् चतुरः सप्तभागान्, ततः परं पट्टविंशदेकपट्टिभागा एकस्य च एकपट्टिजागस्य सत्काख्यः सप्तभागा इत्येतावत्परिमाणं सूर्यमण्डलं चन्द्रमण्डलसंमिश्रं, ततः सूर्यमण्डलात्परतो बहिर्विनिर्गतं चन्द्रमण्डलमकान्तिविंशतिमेकपट्टिभागानेकस्य च एकपट्टिभागस्य चतुरः सप्तभागान्, ततः परं भूयस्तृतीयाच्चन्द्रमण्डलादर्वागु यथोक्तपरिमाणमन्तरम्। तद्यथा-पञ्चविंशत् योजनानि त्रिंशदेकपट्टिजागा योजनस्य, एकस्य च एकपट्टिजागस्य सत्काश्चत्वारः सप्तभागाः, एतावति चान्तरे द्वादश सूर्यमार्गा व्रज्यन्ते, उपरि च द्वे योजने त्रयश्चैकपट्टिभागा योजनस्य, एकस्य च एकपट्टिजागस्य सत्काश्चत्वारः सप्तभागाः, ततोऽत्र प्रागुक्ता द्वितीयस्य चन्द्रमण्डलस्य सत्काः सूर्यमण्डलाद् बहिर्विनिर्गता एकोनविंशतिरेकपट्टिभागाः, एकस्य च द्वापट्टिजागस्य चत्वारः सप्तपट्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, ततो जानाख्योविंशतिरेकपट्टिजागाः, एकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्क एकः सप्तभागः, तत इदमागतं द्वितीयाच्चन्द्रमण्डलात्परतो द्वादश सूर्यमार्गाः, द्वादशाच्च सूर्यमार्गात्परतो योजनद्वयमतिक्रमेण सूर्यमण्डलं, तच्च तृतीयाच्चन्द्रमण्डलादर्वाग्यन्तरं प्रविष्टं, त्रयोविंशतिमेकपट्टिभागान् एकं च एकपट्टिभागसत्कं सप्तभागं, ततः शेषाश्चतुर्विंशतिरेकपट्टिभागाः, एकपट्टिभागस्य षट् सप्तभागाः सूर्यमण्डलस्य तृतीयचन्द्रमण्डलसंमिश्रः, ततस्तृतीयचन्द्रमण्डलं सूर्यमण्डलाद् बहिर्विनिर्गतमेकविंशतिमेकपट्टिभागान्, एकस्य च एकपट्टिजागस्य सत्कमेकं सप्तभागं, ततो भूयोऽपि यथोक्तं चन्द्रमण्डलान्तरं, तस्मिंश्च द्वादश सूर्यमार्गा व्रज्यन्ते, द्वादशस्य सूर्यमार्गस्योपरि द्वे योजने त्रय एकपट्टिभागा योजनस्य, एकस्य च एकपट्टिजागस्य सत्काश्चत्वारः सप्तभागाः, ततो येऽत्र तृतीयमण्डलसत्काः सूर्यमण्डलाद् बहिर्विनिर्गता एकात्रिंशदेकपट्टिजागा योजनस्य, एकस्य च एकपट्टिजागस्य सत्का एकं सप्तभागः, तेऽत्र प्रक्षिप्यन्ते, ततो जानाश्चतुर्विंशदेकपट्टिभागाः एकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्काः पञ्च सप्तभागाः, तत इदं वस्तुतस्वं जातं-तृतीयाच्चन्द्रमण्डलात्परतो द्वादशसूर्यमार्गात्परतो योजनद्वयमतिक्रम्य सूर्यमण्डलं, तच्चतुर्थाच्चन्द्रमण्डलादर्वागु अग्यन्तरं प्रविष्टं चतुर्विंशतिमेकपट्टिभागानेकस्य च एकपट्टिजागस्य सत्कान् पञ्च सप्तभागान्, ततः शेषाः सूर्यमण्डलस्य त्रयोदश एकपट्टिभागाः, एकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्का द्वौ भागौ, इत्येतावच्चतुर्थचन्द्रमण्डलसंमिश्रं, चतुर्थस्य चन्द्रमण्डलस्य सूर्यमण्डलाद् बहिर्विनिर्गतद्विचत्वारिंशदेकपट्टिजागा एकपट्टिभा-

गस्य सत्काः पञ्च सप्त ज्ञागाः, ततः पुनरपि यथोदितपरिमाणं चन्द्रमण्डलान्तरं, तत्र च द्वादश सूर्यमार्गा लज्यन्ते, द्वादशस्य च सूर्यमार्गस्योपरि द्वे योजने त्रय एकषष्टिभागा योजनस्य, एकस्य च एकषष्टिभागस्य सत्काश्चत्वारः सप्तभागाः, तत्र च ये चतुर्थस्य चन्द्रमण्डलस्य सूर्यमण्डलाद् बहिर्विनिर्गता द्वाचत्वारिंशदेकषष्टिभागाः, एकस्य च एकषष्टिभागस्य सत्काः पञ्च सप्तज्ञागाः, तेऽत्र राशौ प्रक्षिप्यन्ते, ततो जाताः षट्चत्वारिंशदेकषष्टिज्ञागाः, द्वौ च एकषष्टिभागस्य सत्कौ सप्तभागौ, तत एव वस्तुस्वरूपमवगन्तव्यम्-चतुर्थाच्चन्द्रमण्डलात्परतो द्वादश सूर्यमार्गाः, द्वादशाच्च सूर्यमार्गात्परतो योजनद्वयातिक्रमे सूर्यमण्डलं, तच्च पञ्चमाच्चन्द्रमण्डलाद्वाग् अज्यन्तरं प्रविष्टं षट्चत्वारिंशतमेकषष्टिभागान्, द्वौ च एकस्यैकषष्टिज्ञागस्य सत्कौ सप्तभागौ, शेषं सूर्यमण्डलस्य एक एकषष्टिज्ञागः, एकस्य च एकषष्टिभागस्य पञ्च सप्तभागाः, इत्येतावत्परिमाणं पञ्चमं चन्द्रमण्डलं संमिश्रं, तस्य च पञ्चमस्य चन्द्रमण्डलस्य सूर्यमण्डलाद् बहिर्विनिर्गतं चतुःपञ्चाशदेकषष्टिभागा एकस्य च एकषष्टिभागस्य द्वौ सप्तभागौ, तदेवं पञ्च सर्वोभ्यन्तराणि चन्द्रमण्डलानि सूर्यमण्डलसंमिश्राणि, चतुर्षु चन्द्रमण्डलान्तरेषु द्वादश द्वादश सूर्यमार्गा इति जातम् । संप्रति षष्ठादीनि दशमपर्यन्तानि पञ्च चन्द्रमण्डलानि सूर्यमण्डलासंस्पृष्टानि भाव्यन्ते-तत्र पञ्चमाच्चन्द्रमण्डलात्परतो जूयः षष्ठं चन्द्रमण्डलमधिकृत्यान्तरं, तच्च पञ्च-त्रिंशत्तु योजनानि त्रिंशच्चैकषष्टिभागा योजनस्य, एकस्य च एकषष्टिज्ञागस्य सत्काश्चत्वारः सप्तभागाः, तत्र च पञ्चत्रिंशद्योजनान्येकषष्टिभागकरणार्थमेकषष्ट्या गुण्यन्ते, गुणयित्वा चोपरितनास्त्रिंशदेकषष्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, ततो जातान्येकविंशतिशतानि पञ्चषष्ट्याधिकानि २१६५, येऽपि च पञ्चमस्य चन्द्रमण्डलस्य सूर्यमण्डलाद् बहिर्विनिर्गताश्चतुःपञ्चाशदेकषष्टिभागा द्वौ च एकषष्टिभागस्य सत्कौ सप्तभागौ, ते अत्र प्रक्षिप्यन्ते, जातानि द्वाविंशतिशतान्येकोनविंशत्यधिकानि २१६६, सूर्यस्य विकम्पो द्वे योजने अष्टाचत्वारिंशदेकषष्टिज्ञागाधिके, तत्र द्वे योजने एकषष्ट्या गुण्येते, जातं द्वाविंशं शतमेकषष्टिभागानां, तत उपरितना अष्टाचत्वारिंशदेकषष्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, जातं सप्तत्यधिकं शतम् १७०, तेन पूर्वराशेर्भागो द्वियते, लब्धास्त्रयोदश, शेषास्तिसृशन्ति नव, एकस्य च एकषष्टिभागस्य सत्काः षट् सप्तज्ञागाः, तत इदमागतं पञ्चमाच्चन्द्रमण्डलात्परतस्त्रयोदश सूर्यमार्गास्त्रयोदशस्य च सूर्यमार्गस्योपरि षष्ठाच्चन्द्रमण्डलाद्वाग् अन्तरं नव एकषष्टिभागा योजनस्य, एकस्य च एकषष्टिज्ञागस्य सत्काः षट् सप्तभागाः, ततः परतः षष्ठं चन्द्रमण्डलं, तच्च षट्पञ्चाशदेकषष्टिभागात्मकं, ततः परतः सूर्यमण्डलाद्वागन्तरं षट्पञ्चाशदेकषष्टिभागाः, एकस्य चैकषष्टिज्ञागस्य एकः सप्तज्ञागः, तदनन्तरं सूर्यमण्डलं, तस्माच्च परत एकषष्टिभागानां चतुस्तरेण शतेन एकस्य च एकषष्टिज्ञागस्य सत्कैर्नैकेन सप्तभागेन हीनं यथोदितप्रमाणं चन्द्रमण्डलान्तरं प्राप्यते, तस्मात्सूर्यमार्गात्परतोऽन्ये द्वादश सूर्यमार्गा लज्यन्ते, ततः सर्वसंकलनया तस्मिन्नप्यन्तरे त्रयोदश सूर्यमार्गाः, तस्य च त्रयोदशस्य सूर्यमार्गस्योपरि सप्तमाच्चन्द्रमण्डलाद्वाग् अन्तरमेकविंशतिरेकषष्टिज्ञागा एकस्य च एकषष्टिज्ञागस्य त्रयः सप्तज्ञागाः, ततः सप्तमं चन्द्रमण्डलं, तस्माच्च सप्तमाच्चन्द्रमण्डलात् परतः चतुश्चत्वारिंशता एकषष्टिज्ञागैरेकस्य च एकषष्टिज्ञागस्य सत्कैश्चतुर्भिः सप्तभागैः सूर्यमण्डलं, ततो द्विनवातिसंख्यैरेकषष्टिभागै-

श्चतुर्भिश्च एकस्य एकषष्टिभागस्य सत्कैः सप्तज्ञागैर्न्यूनं यथोदितप्रमाणं चन्द्रमण्डलान्तरं, ततः परमस्तीत्यनेनापि द्वादश सूर्यमार्गा लज्यन्ते, ततस्मिन्नप्यन्तरे सर्वसंकलनया त्रयोदश सूर्यमार्गास्त्रयोदशस्य सूर्यमार्गस्य बहिरष्टमाच्चन्द्रमण्डलाद्वाग् अन्तरं त्रयस्त्रिंशदेकषष्टिभागाः, ततोऽष्टमं चन्द्रमण्डलं, तस्माच्च षष्ठाच्चन्द्रमण्डलात्परतस्त्रयस्त्रिंशता एकषष्टिभागैः सूर्यमण्डलं, तत एकाशीतिसंख्यैरेकषष्टिभागैरूनं यथोदितप्रमाणं चन्द्रमण्डलान्तरं पुरतो विद्यते इति ततः पुरतोऽन्येऽपि द्वादश सूर्यमार्गाः, ततस्मिन्नप्यन्तरे सर्वसंकलनया त्रयोदश सूर्यमार्गाः, त्रयोदशाच्च सूर्यमार्गात्परतो नवमाच्चन्द्रमण्डलाद्वागन्तरं, चतुश्चत्वारिंशदेकषष्टिभागा एकस्य च एकषष्टिभागस्य चत्वारः सप्तभागाः, ततः परं नवमं चन्द्रमण्डलं, तस्माच्च नवमाच्चन्द्रमण्डलात्परत एकविंशत्या एकषष्टिज्ञागैरेकस्य च एकषष्टिज्ञागस्य त्रिभिः सप्तज्ञागैः सूर्यमण्डलं, तत एकोनसप्ततिसंख्यैरेकषष्टिभागैरेकस्य च एकषष्टिभागस्य त्रिभिः सप्तज्ञागैः परिहाणं यथोक्तप्रमाणं चन्द्रमण्डलान्तरं, तत्र चान्ये द्वादश सूर्यमार्गाः, एवं चास्मिन्नप्यन्तरे सर्वसंकलनया त्रयोदश सूर्यमार्गाः, तस्य च त्रयोदशस्य सूर्यमार्गस्योपरि दशमाच्चन्द्रमण्डलाद्वाग् अन्तरं षट्पञ्चाशदेकषष्टिज्ञागाः, एकस्य च एकषष्टिज्ञागस्य एकः सप्तज्ञागः, ततो दशमं चन्द्रमण्डलं, तस्माच्च दशमाच्चन्द्रमण्डलात्परतो नवभिरेकषष्टिज्ञागैरेकस्य च एकषष्टिज्ञागस्य सत्कैः षड्भिः सप्तज्ञागैः सूर्यमण्डलं, ततः सप्तपञ्चाशता एकषष्टिभागैरेकस्य च एकषष्टिज्ञागस्य सत्कैः षड्भिः सप्तभागैरूनं प्रागुक्तपरिमाणं चन्द्रमण्डलान्तरं, ततो जूयोऽपि द्वादश सूर्यमार्गा लज्यन्ते, इति तस्मिन्नप्यन्तरे सर्वसंकलनया त्रयोदश सूर्यमार्गाः, ततस्त्रयोदशस्य सूर्यमार्गस्योपरि एकादशाच्चन्द्रमण्डलाद्वागन्तरं सप्तषष्टिभागाः, एकस्य च एकषष्टिभागस्य सत्काः पञ्च सप्तभागाः, तदेवं पञ्च चन्द्रमण्डलानि षष्ठादीनि दशमपर्यन्तानि सूर्यसंमिश्राणि, षट्सु च चन्द्रमण्डलान्तरेषु त्रयोदश सूर्यमार्गा इति जातम्, संप्रत्येतदन्तरमुच्यते-तत्र एकादशे चन्द्रमण्डले चतुःपञ्चाशदेकषष्टिज्ञागाः, एकस्य च एकषष्टिज्ञागस्य सत्कौ द्वौ सप्तज्ञागौ, इत्येतावत्सूर्यमण्डलाद्भ्यन्तरं प्रविष्ट एक एकषष्टिभागः, एकस्य च एकषष्टिभागस्य पञ्च सप्तभागाः, इत्येतावन्मात्रं सूर्यमण्डलसंमिश्रम् एकादशाच्चन्द्रमण्डलाद् बहिर्विनिर्गतं सूर्यमण्डलं षट्चत्वारिंशदेकषष्टिभागाः, एकस्य च एकषष्टिज्ञागस्य सत्कौ द्वौ सप्तभागौ, तत एतावता हीनं परतश्चन्द्रमण्डलान्तरमस्तीति द्वादश सूर्यमार्गा लज्यन्ते, ततः परमेकोनाशीत्या एकषष्टिभागैरेकस्य च एकषष्टिभागस्य सत्काज्यां द्वाभ्यां सप्तभागाभ्यां द्वादशं चन्द्रमण्डलं, तच्च द्वादशं चन्द्रमण्डलं सूर्यमण्डलादज्यन्तरं प्रविष्टं द्वाचत्वारिंशतमेकषष्टिभागान्, एकस्य च एकषष्टिभागस्य सत्कान् पञ्च सप्तज्ञागान्, शेषं च त्रयोदश एकषष्टिज्ञागा योजनस्य एकषष्टिज्ञागस्य सत्कौ द्वौ सप्तभागौ, इत्येतावन्मात्रं सूर्यमण्डलसंमिश्रं, तस्माच्च द्वादशाच्चन्द्रमण्डलाद् बहिर्विनिर्गतं सूर्यमण्डलं चतुस्त्रिंशतमेकषष्टिभागान् योजनस्य, एकस्य च एकषष्टिभागस्य सत्कान् पञ्च सप्तज्ञागान्, तत एतावन्मात्रेण हीनं परतश्चन्द्रमण्डलान्तरं, तत्र च द्वादश सूर्यमार्गा लज्यन्ते, द्वादशाच्च सूर्यमार्गात्परतो नवतिसंख्यैरेकषष्टिभागैरेकस्य च एकषष्टिज्ञागस्य सत्कैः षड्भिः सप्तभागैस्त्रयोदशं चन्द्रमण्डलं, तच्च त्रयोदशं चन्द्रमण्डलं सूर्यमण्डलादज्यन्तरं प्रविष्टम् एक-

त्रिंशत्तमेकपट्टागान्, एकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्कमेकसप्त-
भागं, शेषं चतुर्विंशतिरेकपट्टिभागाः, एकस्य च एकपट्टिभाग-
स्य सत्कः षट् सप्तभागा इत्येतावन्मात्रं सूर्यमण्डलसंमिश्रं, त-
स्माच्च त्रयोदशाक्षन्द्रमण्डलाद्द्विहिर्विनिर्गतं त्रयोविंश-
तिमेकपट्टिभागान्, एकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्कमेकसप्तभागं,
तत एतावता हीनं परतश्चन्द्रमण्डलान्तरं, तत्र च द्वादश सूर्यमार्गाः
द्वादशाक्ष सूर्यमार्गात्परत एकपट्टिभागानां द्व्युत्तरेण शतेन एकस्य
च एकपट्टिभागस्य सत्कैस्त्रिभिः सप्तभागैश्चतुर्दशं चन्द्रमण्डलं,
तच्चतुर्दशं चन्द्रमण्डलं सूर्यमण्डलादभ्यन्तरं प्रविष्टमेकान्विंश-
तिमेकपट्टिभागानेकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्कान् चतुरः सप्त-
भागान्, शेषं षट्त्रिंशदेकपट्टिभागा एकस्य च एकपट्टिभागस्य
सत्कास्त्रयः सप्तभागा इत्येतावत्परिमाणं सूर्यमण्डलसंमिश्रं,
तस्माच्चतुर्दशाक्षन्द्रमण्डलाद्द्विहिर्विनिर्गतं सूर्यमण्डलमेकादश, ए-
कस्य च एकपट्टिभागस्य चतुरः सप्तभागान्, तत एतावता हीनं
यथोक्तपरिमाणं चन्द्रमण्डलान्तरे, तत्र च द्वादश सूर्यमार्गाः, द्वा-
दशाक्ष सूर्यमार्गात्परत एकपट्टिभागानां चतुर्दशोत्तरेण शतेन
पञ्चदशं चन्द्रमण्डलं सर्वस्मात्सूर्यमण्डलाद्वर्गाभ्यन्तरं प्रवि-
ष्टमष्टावेकपट्टिभागान्, शेषा अष्टाचत्वारिंशदेकपट्टिभागाः सूर्य-
मण्डलसंमिश्राः, तदेवमेतान्येकादशादीनि पञ्चदशपर्यन्तानि प-
ञ्चचन्द्रमण्डलानि सूर्यमण्डलसंमिश्राणि भवन्ति, चतुर्षु च चर-
मेषु चन्द्रमण्डलान्तरेषु द्वादश द्वादश सूर्यमार्गाः, एवं तु यदन्यत्र
चन्द्रमण्डलान्तरेषु सूर्यमार्गप्रतिपादनमकारि, यथा—“चंद्रंतरेषु
अट्टसु, अग्निभरवाहिरेषु सूरस्स । वारस वारस मग्गा, उषु तेरस
तेरस भवंति” ॥१॥ तदपि संवादि दृष्टव्यम् । सू० प्र० ११ पाहु० ।

चंद्रमहत्तर-चन्द्रमहत्तर-पुं० । पृष्ठकर्मग्रन्थस्य टीकाकारके ग-
णिनि, जै० ६० ।

चंद्रमा-चन्द्रमस-पुं० । चन्द्रे, सान्तोऽयं शब्दः प्रथमैकवचना-
न्त आदन्त उपलभ्यते । “णकखत्ताणं च चंद्रमा ” सूत्र० १
श्रु० ११ अ० । चन्द्रदृष्टान्तप्रतिपादके दशमे ज्ञाताध्ययने, स०
१६ सम० ।

चंद्रमानिया-चन्द्रमाशिका-स्त्री० । चन्द्राकृतिमालायाम्, औ० ।

चंद्रमास-चान्द्रमास-पुं० । चन्द्रे भवश्चान्द्रः, स चासी मास-
श्च । कृष्णपक्षप्रतिपद आरभ्य यावत्पूर्णमासीपरिसमाप्तिस्ताव-
त्कालमाने मासभेदे, स च एकांशत्रिंशद्भागानि द्वाविंशच्च
द्वापट्टिभागा अहोरात्रस्य २ कर्ममास ऋतुमास इत्येकोऽर्थः ।
स त्रिंशद्विंशसप्रमाणः । वृ० १ उ० । स० । नि० चू० सू० प्र० ।
ज्यो० । (चान्द्रो मासो यथा चन्द्रमण्डलैर्निर्णयते तथा
“चंद्रमंडल ” शब्दोऽत्रैव भागे ८४ पृष्ठे समुक्तम्)

चंद्ररिसि-चन्द्रर्षि-पुं० । पञ्चसंग्रहकर्तारि, पं० सं० ५ द्वार ।

चंद्रलक्षण-चन्द्रलक्षण-न० । कलाभेदे, स० ।

चंद्रलेमा-चन्द्रलेया-स्त्री० । चन्द्रस्य लेया, लेया दीप्तिस्तत्कार-
णत्वान्मण्डलम् । चन्द्रमण्डले, स० १५ सम० । चतुर्थदेवलोके
विमानभेदे, न० । स० ३ सम० ।

चंद्रलेहा-चन्द्रलेहा-स्त्री० । चन्द्रं चन्द्रकान्तिं विस्त्रति, लिख-
अण् । उप० स० । “हाकुच ” इति ख्याते वनाभेदे, चन्द्रलेहायाम्,
पञ्चदशाक्षरके उन्देशेदे, वाच० । राजपुरनगरराजस्य समरके-

ताः कन्यायाम्, दर्श० । “जंबुद्वीपे सिंहलद्वीपे रयणदांसासि-
रिपुरनथरे चंद्रगुप्तो राया, तस्स चंद्रलेहा भारिश्चा ” जम्बूद्वी-
पस्थचन्द्रगुप्तस्य राज्ञो ज्ञायाम्, ती० १० कल्प । “मिरिसा-
खिवाहनरश्चा चंद्रलेहाजिहाणा महासई देवां ” शालिवाहन-
राजस्य स्वनामख्यातायां महासत्यां स्त्रियाम्, ती० ५३ कल्प ।

चंद्रवर्गिसंग-चन्द्रावतंसक-न० । चन्द्रस्य ज्योतिष्कन्द्रस्य वि-
मानं, चं० प्र० १८ पाहु० । सू० प्र० । साकेतनगरस्याधिपतौ
मुनिचन्द्राभिधानस्य मुनेः पितरि, उत्त० १३ अ० । आ० म० ।
आ० चू० ।

चंद्रवसु-चन्द्रवर्ण-न० । चतुर्थदेवलोकस्थे स्वनामख्याते विमाने,
स० ३ सम० ।

चंद्रवयणा-चन्द्रवदना-स्त्री० । विश्वपुरराजपुत्रमहेन्द्रामित्रस्य
मदनश्रेष्ठपुत्रस्य भार्यायाम्, ग० ३ अधि० ।

चंद्रवागरण-चन्द्रव्याकरण-न० । विंशतव्याकरणानां मध्ये च-
तुर्थं व्याकरणे, कल्प० १ कृण ।

चंद्रविकंप-चन्द्रविकम्प-पुं० । चन्द्रस्य विकम्पक्रेत्रे, (ज्यो०)

परस्परं चन्द्रसूर्यविकम्पाः-

चंद्रंतरेषु अट्टसु, अग्निभरवाहिरेषु सूरस्स ।

वारस वारस मग्गा, उषु तेरस तेरस भवंति ॥

इह चन्द्रमण्डलानामन्तराणि चतुर्दश । तथाहि-पञ्चदश च-
न्द्रमसो मण्डलानि पञ्चदशानां चान्तराणि चतुर्दश भवन्ति,
नाधिकानि । तत्र सर्वाभ्यन्तरेषु चतुर्षु चन्द्रमण्डलान्तरेषु चतु-
र्षु च सर्वबाह्येषु चन्द्रमण्डलान्तरेषु प्रत्येकं द्वादश सूर्यमार्गा
भवन्ति, षट्सु च चन्द्रमण्डलान्तरेषु मध्यवर्ति त्रयोदश त्रयोदश
मार्गा भवन्ति । अथ कथमेतदवसीयते-एकैकास्मिन् चन्द्रमण्ड-
लान्तरे द्वादश त्रयोदश वा सूर्यमार्गा भवन्ति इति ?

एतदर्थमेकैकास्मिन् चन्द्रविकम्पे यावन्तः सूर्यविकम्पा-

भवन्ति तावतः प्रतिपादयिषुः करणमाह-

चंद्रविकंपं एकं, सूरविकंपेण भायए नियमा ।

जावइ जागं लब्धं, सूरविकंपाज ते होति ॥

एकं चन्द्रविकम्पं पट्टशतयोजनाति पञ्चविंशतिरेकपट्टिभागा
योजनस्य एकपट्टिभागस्य सप्तधा छिन्नस्य सत्काश्चत्वारो
भागा इत्येवंरूपे सूर्यविकम्पेन द्वे योजने अष्टचत्वारिंशदे-
कपट्टिभागा योजनस्य एकपट्टिरित्येवंप्रमाणेन नियमान्नि-
श्चयेन जाजयेत्, विभक्ते च सति यावद् भागं लब्धं जावति तावत्
प्रमाणास्ते सूर्यविकम्पा भवन्ति, तत एवं सूर्यविकम्पान् ज्ञात्वा
यावन्तश्चन्द्रमण्डलान्तरे सूर्यमार्गा भवन्ति तावन्तः सूर्या ज्ञात-
व्याः । तद्यथा-प्रथमे सर्वाभ्यन्तरे सूर्यमण्डले सूर्योपरि भ्रमति
चन्द्रोऽपि, चन्द्रश्च द्वितीयदिने तन्मण्डलक्रेत्राच्च बहिरन्तरं,
पञ्चविंशद् योजनानि त्रिंशतं चैकपट्टिभागान् योजनस्य, एकस्य
चैकपट्टिभागस्य सप्तधा छिन्नस्य सत्कान् चतुरो ज्ञागान् विकम्प्य
चारं चरति, ततो विकम्पस्य परिमाणं षट्त्रिंशद्योजनानि पञ्च-
विंशतिरेकपट्टिभागा योजनस्य, एकस्य च एकपट्टिभागस्य सप्तधा
छिन्नस्य सत्काश्चत्वारो भागाः । अत्र योजनराशिरेकपट्टिभागकर-
णार्थमेकपट्ट्या गुण्यते, जानान्येकविंशतिशतानि पञ्चवत्याधि-
कानि २१६६, ये च उपरितनाः पञ्चविंशतिरेकपट्टिभागास्तेऽप्यत्र

प्रक्षिप्यन्ते, जातानि द्वाविंशतशतानि एकविंशत्यधिकानि २१२१, सूर्यविकम्पा द्वे योजने अष्टाचत्वारिंशदेकपष्टिभागा योजनस्य, तत्र द्वे योजने एकपष्टिभागकरणार्थमेकपष्ट्या गुण्यते, जातं द्वाविंशत्यधिकं शतं ११२, तत उपरितना अष्टाचत्वारिंशदेकपष्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, जातं सप्तत्यधिकं शतम् १७०, एतेन पूर्वराशेर्भागो ह्रियते, लब्धास्त्रयोदश, एतावन्तः सूर्यविकम्पा एकस्मिन् चन्द्रविकम्पे भवन्ति, शेषे तिष्ठत्येकादश एकपष्टिभागाः, एकस्य चैकपष्टिभागस्य सप्तधा छिन्नस्य सत्काश्चत्वारो भागाः, द्वयाश्च चन्द्रमण्डलान्तराले द्वादश सूर्यमार्गा जवन्ति, एकस्य सूर्यमार्गस्य सर्वाङ्ग्यन्तरे एव मण्डले भावात् । एवं शेषेष्वपि चन्द्रमण्डलान्तरेषु पूर्वपूर्वचन्द्रमण्डलान्तराद्भरितभागपरिमितेन यथा-कसूर्यमार्गप्रमाणं परिभावेनीयम् । ज्ञावधिष्यते चाऽयमर्थोऽप्ये स्वयमेव सूत्रकृतेति न प्रतिचन्द्रमण्डलान्तरभावना क्रियते, तदेवमुक्तं चन्द्रमण्डलान्तरेषु सूर्यमार्गप्रतिपादनार्थं करणम् ।

संप्रति सूर्यमण्डलान्तरपरिमाणं चन्द्रमण्डलान्तरपरिमाणं च प्रतिपादयति—

वे जोयणाणि सूर-सम मंरुलाणं तु हवइ अंतरिया ।

चंदस्स वि पणतांसं, साह्या होइ नायव्वा ॥

सूर्यस्य सवितुः सत्कानां मण्डलानां परस्परमन्तरिका अन्तरमेवान्तर्यम्, ब्राह्मणादित्वात् स्वार्थे व्यञ्जप्रत्ययः, ततः स्त्रात्व-विवक्षायां डाप्रत्यये अन्तरी, अन्तर्येव आन्तरिका जवति द्वे योजने, चन्द्रस्य पुनरान्तरिका भवति ज्ञातव्या पञ्चविंशत् योजनानि साधिकानि, पञ्चविंशत् योजनानि पञ्चविंशतिरेकपष्टिभागा योजनस्य, एकस्य च एकपष्टिभागस्य सप्तधा छिन्नस्य सत्काश्चत्वारो भागा इत्यर्थः ।

अधुना सूर्यविकम्पस्य चन्द्रविकम्पस्य च परिमाणमाह—

सूर्यविकंपो एको, समंरुला होइ मंरुलंतरिया ।

चंदविकंपो य तहा, समंरुला मंरुलंतरिया ॥

एकः सूर्यविकम्पो भवति मण्डलान्तरिका सममण्डला । किमुक्तं भवति?—एकस्य सूर्यमण्डलान्तरस्य यत्परिमाणमेकसूर्यमण्डलपरिमाणसहितं तदेकस्य सूर्यविकम्पस्य परिमाणमिति । “चंदविकंपो य” इत्यादि । तथा तेनैव प्रकारेण चन्द्रविकम्पश्च ज्ञातव्यो मण्डलान्तरिका सममण्डला, एकस्य चन्द्रमण्डलान्तरस्य यत्परिमाणं तत् प्रागेवास्मान्निरुक्तमिति ।

साम्प्रतमेकनायनेन चन्द्रः सूर्यो वा यावत्प्रमाणं क्षेत्रं तिर्य-गाक्रामति तत्परिमाणमाह—

पंचेव जोयणसया, दसुत्तरा जत्थ मंरुला होंति ।

जं अक्रमेइ तिरियं, चंदो सूरु य अयणेणं ॥

यत् क्षेत्रं चन्द्रः सूर्यो वा एकनायनेन तिर्यगाक्रामति, यत्र चन्द्रमसः सूर्यस्य वा मण्डलानि भवन्ति, तस्य क्षेत्रस्य परिमाणं पञ्च योजनशतानि दशोत्तराणि, नवरं चन्द्रमसमधिकृत्याष्टतिरेकपष्टिभागे न्यूनानि, तथाहि—एकस्मिन्नयने सूर्यविकम्पानाम्—अशीत्यधिकं शतं भवति । एकैकस्य सूर्यविकम्पस्य परिमाण-मेकपष्टिभागरूपं सप्तत्यधिकं शतम् १७०, ततश्च अशीत्यधिकं शतमेकं शतेन गुण्यते, जातान्येकविंशत्सहस्राणि शतमेकं दशोत्तरम् ३१११०, तत एतेषां योजनानयनार्थ-मेकपष्ट्या भागो ह्रियते, लब्धानि पञ्च योजनशतानि ५००,

एतावत् सर्वाङ्ग्यन्तरान्मण्डलात्परत एकनायनेन सूर्यस्ति-र्यक्क्षेत्रमाक्रामति, तथा एकस्मिन्नयने चन्द्रविकम्पाश्चतुर्द-श, एकस्य च चन्द्रविकम्पस्य परिमाणं पञ्चविंशत् योजनानि पञ्चविंशतिरेकपष्टिभागा योजनस्य, एकस्य च एकपष्टिभागस्य सप्तधा छिन्नस्य चत्वारो भागाः योजनरा-शिरेकपष्टिभागकरणार्थमेकपष्ट्या गुण्यन्ते, जातान्येकविंश-तिशतानि पञ्चवत्यधिकानि २१६६, तत उपरितनाः पञ्च-विंशतिरेकपष्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, जातानि द्वाविंशतिशतानि एकविंशत्यधिकानि २२२१, चतुर्दश च सर्वसंख्यया चन्द्र-मसो विकम्पाः, ततो द्वाविंशतिशतानि एकविंशत्यधिकानि चतुर्दशभिर्गुण्यन्ते, जातान्येकविंशत्सहस्राणि चतुर्नवत्यधिका-नि ३१०४४, येऽपि च एकस्य एकपष्टिभागस्य सप्तधा छिन्नस्य सत्काश्चत्वारो भागास्तेऽपि चतुर्भिर्गुण्यन्ते, जाताः षट्पञ्चाशत्, सप्तभिर्भागे हृते लब्धा अष्टौ, ते पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जातः पू-र्वराशिरेकविंशत्सहस्राणि शतमेकं दशोत्तरम् ३११०२, तेषां योजनानयनार्थमेकपष्ट्या भागो ह्रियते, लब्धानि पञ्चयोजनश-तानि नवोत्तराणि त्रिपञ्चाशदैकपष्टिभागा योजनस्य ५०६, द्वै-पञ्चयोजनशतानि दशोत्तराणि अष्टतिरेकपष्टिभागैर्हीनानी-त्यर्थः । एतावत्सर्वाङ्ग्यन्तरान्मण्डलात्परत एकनायनेन चन्द्र-स्तिर्यक्क्षेत्रमाक्रामति, एवरूपा च क्षेत्रकाष्ठा मूलटीकायामपि भाविता । तथा च तदग्रन्थः—“सूरस्स पंच जोयणसया दसा-हिया कछा, सच्चैव अट्ठहि एकसत्तिजागेहि ऊणिया चंदकछा हवइ च्ति” ॥

संप्रति काष्ठादर्शनतो विकम्पानयनार्थं करणमाह—

सगमंरुलेहि द्वाष्टं, सगकट्टाओ हवंति सविकंपा ।

जे सगविकखंभजुया, हवंति सगमंडलंतरिया ॥

चन्द्रमसः सूर्यस्य वा विकम्पाः, कथम्भूता इत्याह—स्वकविकम्प-म्भूताः स्वकमण्डलान्तरिकाः, स्वस्वमण्डलविकम्पम्भूताहि-तस्वस्वमण्डलान्तरिकरूपा इत्यर्थः । भवन्ति ते स्वकाष्ठातः, प्राकृतत्वात् षष्ठ्यर्थे पञ्चमी । स्वस्वविकम्पयोग्यक्षेत्रपरिमाणस्य स्वकमण्डलैः स्वस्वमण्डलसंख्यया जागे हृते यद्वच्च तावत्प्रमाणाः स्वस्वविकम्पा जवन्ति । तथाहि—सूर्यस्य क्षेत्रकाष्ठा पञ्च योजनश-तानि दशोत्तराणि ५१०, तान्येव पष्टिभागकरणार्थमेकपष्ट्या गुण्यन्ते, जातान्येकविंशत्सहस्राणि शतमेकं दशोत्तरम् ३१११०, सूर्यस्य मण्डलानि अशीत्यधिकं शतम् १८३, ततो योजनानय-नार्थं अशीत्यधिकं मण्डलं शतमेकपष्ट्या गुण्यते, जातान्येकाद-शसहस्राणि शतमेकं त्रिपष्ट्यधिकम् १११६३, एतेन पूर्वराशे-र्भागो ह्रियते, लब्धं द्वे योजने, शेषमुपरिष्टादुद्धरितसप्ताशीति-शतानि चतुरशीत्यधिकानि ८७८४, ततः संप्रत्येकपष्टिभागा आनंतव्या इति अधस्ताच्छेदराशिहयशीत्यधिकं शतं ध्रियते १८३, तेन भागे हृते लब्धा अष्टाचत्वारिंशदेकपष्टिभागाः, एतावत्परिमाणमेकैकस्य सूर्यविकम्पस्य, तथा चन्द्रस्य तिर्य-क्क्षेत्रकाष्ठा पञ्च योजनशतानि नवोत्तराणि त्रिपञ्चाशदेकपष्टि-भागा योजनस्य ५०६ । ५३, तत्र योजनान्येकपष्टिभागकरणार्थ-मेकपष्ट्या गुण्यन्ते, जातान्येकविंशत्सहस्राणि एकानपञ्चाशद-धिकानि ३१०४४, तत उपरितनास्त्रिपञ्चाशदेकपष्टिभागाः प्रक्षि-प्यन्ते, जातान्येकविंशत्सहस्राणि शतमेकं दशोत्तरम् ३११०२, चन्द्रस्य चन्द्रमण्डलानि सर्वबाह्यान्मण्डलादव्याक चतुर्दश १४, ततो योजनानयनार्थं चतुर्दश एकपष्ट्या गुण्यन्ते, जाता

अष्टौ शतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि ८४, तैः पूर्वराशेर्भागो
विह्रियते, लब्धानि पद्त्रिंशत्तयोजनानि ३६, शेषाणि तिष्ठ-
न्ति त्रीणि शतान्यष्टापञ्चाशदधिकानि ३६, अत ऊर्ध्वमेक-
पट्टिभागा आनेतव्याः, ततश्चतुर्दशनिर्जागे द्वाव्याश्चत्वारः
सप्तभागाः, एतावत्परिमाण एकैकश्चन्द्रविकम्प इति, इह
सर्वभ्यन्तरं सूर्यमण्डलं सर्वात्मना प्रविष्टं केवलमष्टाप-
ञ्चाशत्तयोजनं १४, तत्र द्वाविंशेन शतेन द्वादशस्य सूर्यमार्ग-
स्योपरि द्वे योजने बध्ये, शेषास्तिष्ठन्ति तत्र एकपट्टिभागाः,
एकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्काश्चत्वारः सप्त भागाः, येऽपि
च प्रथमे चन्द्रमण्डले रविमण्डलात् शेषा अष्टाविकपट्टिभा-
गास्तेऽप्यत्र प्रक्रियन्ते इति जाता एकादश एकादश एकप-
ट्टिभागाः, द्वादशाच्च सूर्यमण्डलात्परतो योजनद्वयातिक्रमे
सूर्यमण्डलमत आगत्य द्वितीयाचन्द्रमण्डलादभ्यन्तरं प्रविष्टं
सूर्यमण्डलमेकादश एकपट्टिभागा एकस्य सप्तधा द्विजस्य स-
त्काश्चत्वारो भागा इति ।

सारप्रतं शेषेषु द्वितीयादिषु चन्द्रमण्डलेषु यावत्प्रमाणं सूर्य-
मण्डलादभ्यन्तरं प्रविष्टं तावत्परिमाणप्रतिपादनार्थं करणमाह-

इच्छामंरुलरुवुण, गुणियमभ्यन्तरं तु मूरस्स ।

तस्मैसं सामणं, सामन्नविसेसियं ससिणो ॥

यस्मिन्मण्डलस्य चन्द्रमण्डलादभ्यन्तरं प्रविष्टस्य ज्ञातुमिच्छा, तेन
इच्छामंरुलेन रूपोनेन प्राक्तनमनन्तरोक्तमभ्यन्तरप्रविष्टं सूर्यमण्ड-
लं परिमाणगुणितं क्रियते, गुणितं च सत् यावद् भवति तावत्प्र-
माणे तस्मिन्मण्डले चन्द्रमण्डलादभ्यन्तरं सूर्यस्य मण्डलं प्रविष्ट-
मवसेयम् । तद् यथा-तृतीये चन्द्रमण्डले किल ज्ञातुमिच्छा,
तत्त्रयो रूपोनाः क्रियन्ते, जातौ द्वौ, ताभ्यां प्रायुक्ता एकादश
एकपट्टिभागा गुण्यन्ते, जाता द्वाविंशतिः, येऽपि च चत्वारः सप्त-
भागास्तेऽपि द्वाभ्यां गुण्यन्ते, जाता अष्टौ, सप्तभिरेक एकपट्टिभा-
गो लब्धः, स पूर्वराशौ प्रक्रियते, तत आगतं तृतीये चन्द्रमण्डले
चन्द्रमण्डलादभ्यन्तरं प्रविष्टं सूर्यमण्डलं त्रयोविंशतिरेकपट्टिभा-
गस्य सप्तधा द्विजस्य सत्क एको भागः, एवं चतुर्थचन्द्रमण्डले
चन्द्रमण्डलादभ्यन्तरं सूर्यमण्डलं प्रविष्टाश्चतुर्विंशदेकपट्टि-
भागाः, एकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्काः पञ्च सप्तभागाः, पञ्च-
मे मण्डले षट्चत्वारिंशदेकपट्टिभागाः, अस्मिन् सप्तधा द्विजस्य
द्वितीयादिषु तु चन्द्रमण्डलेषु विशेषं बह्यति । (तस्मैसं
सामणं ति) तस्याभ्यन्तरप्रविष्टस्य सूर्यमण्डलस्य यत् शेषं
सूर्यमण्डलसत्कं तत् सामान्यं साधारणं, चन्द्रमण्डलानि प्रवि-
ष्टमित्यर्थः । यत् सामान्याद् विशेषितमतिरिक्तं चन्द्रमण्डलवि-
ष्कम्भस्य तत् शशिर्नोऽसाधारणं दृष्टव्यम् । तद्यथा-द्वितीये
चन्द्रमण्डले सूर्यमण्डलसाधारणाः पद्त्रिंशदेकपट्टिभागाः,
एकस्य चैकपट्टिभागस्य त्रयः सप्तभागाः । किमुक्तं त्रयति ?
एतावत्प्रमाणं द्वितीये चन्द्रमण्डले सूर्यमण्डलं प्रविष्टमिति
चन्द्रमण्डलस्य च विष्कम्भः षट्पञ्चाशदेकपट्टिभागा योजनस्य,
ततः षट्पञ्चाशतः पद्त्रिंशत्येकपट्टिभागेषु त्रिषु चैकपट्टिभा-
गस्य सप्तभागेष्वपनीतेषु शेषास्तिष्ठन्त्येकोविंशतिरेकपट्टिभा-
गाः, एकस्य च एकपट्टिभागस्य चत्वारः सप्तभागाः, एताव-
त्प्रमाणं द्वितीयं चन्द्रमण्डलं क्षेत्रे सूर्यमण्डलवत् बहिर्विनिर्गतं
चन्द्रमण्डलमिति । एवं सर्वेष्वपि मण्डलेषु ज्ञावनीयम्, भावयि-
ष्यते चाग्रेऽप्येतदाचार्य इति न संमोहः कार्यः ।

संप्रति षष्ठादिषु चन्द्रमण्डलेषु विशेषमाह-

द्विष्टाहं रवितेसं, रविससिणो अंतरं तु नायवं ।

तं व मसि सुष्ठु सूर-तराहियं अंतरं वाहिं ॥

षष्ठादिषु चन्द्रमण्डलेषु प्रायुक्तकरणवशात् यल्लभ्यते तत्र
रवेः सूर्यमण्डलात् शेषं वर्तते, तत् रविशशिनोरन्तरं ज्ञातव्यम् ।
“तं वेत्यादि” अत्र तं वेति प्रथमा सप्तम्यर्थे, शशिशुक् इत्यत्र
प्रत्येकं विभक्तिलोप आर्पत्वात् । ततोऽयमर्थः-तस्मिन् रवि-
शशिनोरन्तरं, वाशब्दो निजक्रमः, स चैवं याजनीयः-शशिनि
च सूर्यान्तरात् सूर्यान्तरपरिमाणात् योजनकद्विकरूपात् यच्च द्वे
शेषं यदधिकं सूर्यान्तरपरिमाणस्य वर्तते तत् शशिनो बहिः सू-
र्यमण्डलाद्वागन्तरमवसेयम् । यथा षष्ठे किल चन्द्रमण्डले
अन्तरं ज्ञातुमिच्छा, ततः षट् रूपोनाः क्रियन्ते, जाताः पञ्च, तैरे-
कादश एकपट्टिभागाः, एकस्य चैकपट्टिभागस्य सत्काश्चत्वारः
सप्तभागा गुण्यन्ते, जाताः सप्तपञ्चाशदेकपट्टिभागाः, एकस्य च
एकपट्टिभागस्य सत्काः षट् सप्तभागाः, तत्राष्टाचत्वारिंशत्कै-
रेकपट्टिभागैः सूर्यमण्डलविशुद्धं, शेषा एकपट्टिभागाः, ए-
कस्य च एकपट्टिभागस्य सत्काः षट् सप्तभागाः तिष्ठन्ति । ए-
तावन्मात्रप्रदेशे रविशशिनोरन्तरं, तत एतस्मिन् सूर्यान्तरपरिमा-
णात् द्वियोजनरूपात् परिशुद्धं चन्द्रमण्डलपरिमाणात् द्वियो-
जनरूपात् परिशुद्धं चन्द्रे मण्डलपरिमाणं च षट्पञ्चाशदेकप-
ट्टिरूपे शुद्धे शेषमवतिष्ठते षट्पञ्चाशदेकपट्टिभागाः, एकस्य
चैकपट्टिभागस्य सत्क एकः सप्तभागः, एतावत् षष्ठाच्चन्द्र-
मण्डलात्परतः सूर्यमण्डलाद्वागन्तरम्, एवं शेषेष्वपि मण्डलेषु
ज्ञावनीयम् ।

जत्य न सुज्झइ सोमो, तं सणिणो तत्य होइ पत्तेयं ।

तस्मैसं सामन्नं, सामन्नविसेसियं रविणो ॥

यत्र चन्द्रमण्डलक्षेत्रे अनन्तरोक्तकरणचिन्तायां सोमश्चन्द्रो न
शुद्ध्यति । यथा एकादशे चतुर्दशे पञ्चदशे वा, तत्र तावत्प्रमाणं
शशिनः प्रत्येकमसाधारणं ज्ञातव्यं, तस्माच्च परतो यत् शेषं
चन्द्रमण्डलान्तर्गतं सूर्यमण्डलसत्कं तत् सामान्यमुभयसंमि-
श्रं ज्ञातव्यम् । तस्माच्च सामान्यात् परतो यद्विशेषितमसाधारणं
वर्तते तत् रवेरवसेयम् । यथा किञ्चैकादशे चन्द्रमण्डलेऽन्तरादि
परिमाणं जिज्ञास्य तदेकादशरूपोने क्रियते, जाता दश ते
एकादश एकपट्टिभागा एकस्य च एकपट्टिभागस्य च सत्का-
श्चत्वारः सप्त भागा गुण्यन्ते, जातं पञ्चदशोत्तरमेकशतम्,
एकस्य चैकपट्टिभागस्य सत्काः पञ्च सप्तभागाः ११५ । ५, ए-
तेषां मध्ये अष्टाचत्वारिंशत्कैरेकपट्टिभागं सूर्यमण्डलं शुद्धं, शेषाः
सप्तपट्टिरेकपट्टिभागा एकस्य चैकपट्टिभागस्य सत्काः पञ्च सप्त-
भागास्तिष्ठन्ति, एतत् सूर्यान्तरपरिमाणात् योजनद्वयरूपात् शो-
ध्यन्ते, शेषं त्रिचतुःपञ्चाशदेकपट्टिभागा द्वौ चैकस्यैकपट्टिभाग-
स्य सत्कौ सप्तभागौ, एतावता चन्द्रो न शुद्ध्यति, चन्द्रमण्ड-
लस्य षट्पञ्चाशदेकपट्टिभागप्रमाणत्वात्, तत एतावत् सूर्यमण्ड-
लादेकादशं चन्द्रमण्डलमभ्यन्तरं प्राविष्टमवसेयम्, शेषं त्वेक-
पट्टिभागस्य सत्काः पञ्च सप्तभागा इत्येतावत् प्रमाणं
सूर्यमण्डलसंमिश्रं, तस्माच्च परतः षट्चत्वारिंशत्मेकपट्टि-
भागान् द्वौ चैकपट्टिभागस्य सप्त भागान् यावत् केवलं सूर्य-
मण्डलम्, एवं शेषेष्वपि द्वादशादिषु मण्डलेषु भावना कार्या । त-
देवमुक्तं चन्द्रमण्डलान्तरेषु सूर्यमार्गपरिमाणं, चन्द्रसूर्यमण्डला-
न्तरपरिमाणं, चन्द्रमण्डलसूर्यमण्डलसाधारणं भागपरिमाणं च ।

साम्प्रतमुक्तमेवार्थं सुखग्रहणधारणनिमित्तं व्याख्याता संजि-
घृतुः प्रथमतः ससर्वाभ्यन्तराणां पञ्चानां साधारण-
मण्डलानां गाथाद्वयेन ज्ञावनामाह—

अष्टे वारम चतुर्-तीसा तिन्नि उ गुणवीस चत्तारि ।

तेवंमेगं चतुर्वी-स उक्क इगतीस एकं च ॥

चउतीन पंच तेम, दुगं न चापण पंच भागाणि ।

ढायाल दुगेगं पुण, चउपणं चेव दो भागां ॥

प्रथमे सर्वाभ्यन्तरे चन्द्रमण्डले क्षेत्रे सूर्यमण्डलाद् बहिर्वि-
निर्गतचन्द्रमण्डलमष्टविकपष्टिभागान्, ततो द्वितीयाच्चन्द्रम-
ण्डलाद्वर्गपान्तराले द्वादश सूर्यमार्गाः। अत्रार्थे च भावना प्रा-
गेव कृता। द्वादशाच्च सूर्यमार्गात्परतो द्वितीयाच्चन्द्रमण्डलाद-
र्वाक् द्वे योजने एकादश च एकपष्टिभागाः, एकस्य च एकपष्टि-
भागस्य सत्काश्चत्वारः सप्तभागाः, तत्र योजनद्वयान्तरं सूर्यम-
ण्डलमतो द्वितीयाच्चन्द्रमण्डलाद्वर्गभ्यन्तरं प्रविष्टं सूर्यमण्ड-
लमेकादशैकपष्टिभागान्, एकस्य च एकपष्टिभागस्य सत्कान्
चतुरः सप्तभागान्, ततः परं षट्त्रिंशदेकपष्टिभागाः, एकस्य च
एकपष्टिभागस्य सत्काश्चत्वारः सप्तभागाः, इत्येतावत् परिमाणं सू-
र्यमण्डलात्परतो बहिर्विनिर्गतं चन्द्रमण्डलमेकानविंशतिमेकपष्टि-
भागान्, एकस्य चैकपष्टिभागस्य सत्कान् चतुरः सप्तभागान्,
ततः परं भूयः तृतीयाच्चन्द्रमण्डलाद्वर्वाक् यथोक्तपरिमाणम-
न्तरम्। तद्यथा-पञ्चत्रिंशद् योजनानि त्रिंशदेकपष्टिभागा योज-
नस्य, एकस्य च एकपष्टिभागस्य सत्काश्चत्वारः सप्तभागाः, एता-
वति चान्तरे द्वादश सूर्यमार्गा लभ्यन्ते, उपरि च द्वे योजने
त्रयश्चैकपष्टिभागा योजनस्य, एकस्य च एकपष्टिभागस्य स-
त्काश्चत्वारः सप्तभागाः, ततोऽत्र प्रागुक्तद्वितीयाभ्यां ते द्वादश-
स्य च सूर्यमार्गस्योपरि द्वे योजने, त्रय एकपष्टिभागाः योजन-
स्य, एकस्य चैकपष्टिभागस्य सत्क एकः सप्तभागस्तत्र प्रक्षिप्यते।
ततो जाताश्चतुर्वास्त्रिंशदेकपष्टिभागस्य सप्तभागाः, तत इदं तृ-
तीयाच्चन्द्रमण्डलात्परतो द्वादश सूर्यमार्गाः, द्वादशाच्च सूर्यमा-
र्गात्परतो योजनद्वयमतिक्रम्य सूर्यमण्डलं चतुर्थ्याच्चन्द्रमण्डलाद-
र्वागभ्यन्तरं प्रविष्टं चतुर्वास्त्रिंशतिमेकपष्टिभागानेकस्य चैकपष्टिभा-
गस्य सत्कान् पञ्च सप्तभागान्, ततः शेषं सूर्यमण्डलस्य त्रयोदशै-
कपष्टिभागाः, एकस्य चैकपष्टिभागस्य सत्कौ द्वौ सप्तभागौ,
इत्येतत् चतुर्थ्यच्चन्द्रमण्डलसंमिश्रं चतुर्थस्य सूर्यमण्डलाद् बहिश्च-
न्द्रमण्डलस्य विनिर्गतद्विचत्वारिंशदेकपष्टिभागा एकस्य
चैकपष्टिभागस्य सत्काः पञ्च सप्तभागाः, ततः पुनरपि यथोदितं
परिमाणं चन्द्रमण्डलान्तरं, तत्र च द्वादश सूर्यमार्गा लभ्यन्ते,
द्वादशस्य च सूर्यमार्गस्योपरि द्वे योजने, त्रय एकपष्टिभागा
योजनस्य, एकस्य च एकपष्टिभागस्य सत्काश्चत्वारः सप्तभागाः,
तत्र ये चतुर्थस्य चन्द्रमण्डलस्य सूर्यमण्डलाद् बहिर्विनिर्गता द्वा-
चत्वारिंशदेकपष्टिभागाः, एकस्य चैकपष्टिभागस्य सत्काः
पञ्च सप्तभागाः, तेऽत्र राशौ प्रक्षिप्यन्ते, ततो जाताः षट्-
चत्वारिंशदेकपष्टिभागाः, द्वौ च एकस्य एकपष्टिभागस्य स-
त्कौ सप्तभागौ, ततश्चतुर्वाच्चन्द्रमण्डलात्परतो द्वादशसूर्य-
मार्गात्परतो योजनद्वयमतिक्रम्य सूर्यमण्डलं, तच्च पञ्च-
माच्चन्द्रमण्डलाद्वर्वाक् अत्र्यन्तरं प्रविष्टं षट्चत्वारिंशदेक-
पष्टिभागान्, द्वौ चैकस्य सत्कौ, सप्तभागौ, शेषं सूर्यमण्डलस्यैक

एकपष्टिभाग एकस्य चैकपष्टिभागस्य सत्काः पञ्च सप्तभागा इ-
त्येतावत्परिमाणं षट्चमं चन्द्रमण्डलसंमिश्रं, तस्य च षट्चमस्य
चन्द्रमण्डलस्य सूर्यमण्डलाद्बहिर्विनिर्गतं चतुःपञ्चाशदेकप-
ष्टिभागाः, एकस्य चैकपष्टिभागस्य द्वौ सप्तभागौ, तदेवं पञ्च स-
र्वाभ्यन्तराणि चन्द्रमण्डलानि साधारणानि, चतुर्षु च चन्द्रम-
ण्डलान्तरेषु द्वादश सूर्यमार्गा इत्येतद् भावितम्।

सम्प्रति पञ्च साधारणानि चन्द्रमण्डलानि विभावयिपुराह-

नव उप्पणेग एका-वीसं वा तिप्पि वा चत्ता ।

चत्तालीस तिगडहिया, तेतीसा एगसीया य ॥

चउयाद्वा उणवीसं, ति उप्पणं एग नव उक्कं ।

पञ्चमाच्चन्द्रमण्डलात्परतो भूयः षष्ठं चन्द्रमण्डलमधिकृ-
त्यान्तरं, तच्च पञ्चत्रिंशत्योजनानि एकपष्टिभागकरणार्थमेक-
पष्ट्या गुण्यन्ते, गुणयित्वा चोपरितनास्त्रिंशदेकपष्टिभागाः प्रक्षि-
प्यन्ते, ततो जातानि एकविंशतिशतानि पञ्चषष्ठ्याधिकानि २१६४,
येऽपि च षट्चमस्य चन्द्रमण्डलस्य सूर्यमण्डलाद्बहिर्विनिर्ग-
ताश्चतुःपञ्चाशदेकपष्टिभागा द्वौ च एकस्य एकपष्टिभा-
गस्य सत्कौ सप्तभागौ तत्र प्रक्षिप्यन्ते, जातानि द्वाविंशतिश-
तानि एकानविंशत्यधिकानि, एकस्य च एकपष्टिभागस्य सत्काः
षट् सप्तभागाः २२१६४, सूर्यस्य विक्रमो द्वे योजने अष्टाचत्वारि-
ंशदेकपष्टिभागाधिके, तत्र द्वे योजने एकपष्ट्या गुणयेते,
जातं द्वाविंशं शतमेकपष्टिभागानां, तत उपरितना अष्टाचत्वारि-
ंशदेकपष्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, जातं सप्तत्यधिकं शतं १७०, तेन
पूर्वराशेर्भागो ह्रियते, लब्धाश्चत्वारोदश, शेषास्तिष्ठन्ति नव, ए-
कस्य च एकपष्टिभागस्य सत्काः षट् सप्तभागाः, तत इदमागतम्-
पञ्चमाच्चन्द्रमण्डलात्परतस्त्रयोदश सूर्यमार्गाः, त्रयोदशस्य च
सूर्यमार्गस्योपरि षष्ठाच्चन्द्रमण्डलाद्वर्गान्तरं नव, एकस्य
च एकपष्टिभागस्य सत्काः षट् सप्तभागाः, ततः परतः
षष्ठं चन्द्रमण्डलं, तच्च षट्पञ्चाशदेकपष्टिभागात्मकं, ततः
परतः सूर्यमण्डलाद्वर्गान्तरं, (छप्पणेग स्ति) षट्पञ्चा-
शदेकपष्टिभागाः, एकस्य च एकपष्टिभागस्य सत्क एकः सप्त-
भागः, तदनन्तरं सूर्यमण्डलं, तस्माच्च परत एकपष्टिभागानां
चतुस्तरेण शतेन एकस्य च एकपष्टिभागस्य सत्केन सप्तभागेन
हीनं यथोदितप्रमाणं चन्द्रमण्डलान्तरं प्राप्यत इति एतस्मात्
सूर्यमण्डलात्परतोऽन्ये द्वादश सूर्यमार्गाः लभ्यन्ते, ततः सर्व-
संकलनया तस्मिन्नन्यन्तरे त्रयोदश सूर्यमार्गाः, तस्य च त्रयोद-
शस्य सूर्यमार्गस्योपरि सप्तमाच्चन्द्रमण्डलाद्वर्गान्तरमेकविंश-
तिरेकपष्टिभागाः, एकस्य च एकपष्टिभागस्य त्रयः सप्तभागाः,
ततः सप्तमं चन्द्रमण्डलं, तस्माच्च सप्तमाच्चन्द्रमण्डलात्परतश्च-
तुश्चत्वारिंशता एकपष्टिभागैः एकस्य च एकपष्टिभागस्य सत्कै-
श्चतुर्भिः सप्तभागैः सूर्यमण्डलं, ततो द्वितवतिसंख्यैकपष्टिभागैः
चतुर्द्विंश एकस्य एकपष्टिभागस्य सत्कैः सप्तभागैः न्यूनं यथो-
दितप्रमाणं चन्द्रमण्डलान्तरं, ततः परमस्तीत्यनेनाऽपि द्वादश
सूर्यमार्गा जवन्तीति, तस्मिन्नन्यन्तरे त्रयोदश सूर्यमार्गाः, त्रयो-
दशस्य च सूर्यस्य बहिरष्टमाच्चन्द्रमण्डलाद्वर्वाक् अन्तरं त्रय-
स्त्रिंशदेकपष्टिभागाः, ततोऽष्टमं चन्द्रमण्डलं, तस्माच्चाष्टमाच्च-
न्द्रमण्डलात्परतस्त्रयस्त्रिंशता एकपष्टिभागैः सूर्यमण्डलं, तत
एकाशतिसंख्यैरेकपष्टिभागैरुनं यथोदितप्रमाणं चन्द्रमण्डला-
न्तरं पुरतो विद्यते इति, ततः पुरतोऽन्ये द्वादश सूर्यमार्गाः, तत-
स्तस्मिन्नन्यन्तरे सर्वसंकलनया त्रयोदश सूर्यमार्गाः, त्रयोद-

शास्त्र सूर्यान्वयमात्रेण चन्द्रमण्डलादयोः अन्तरं चतुश्चत्वारिंशदेकपट्टिभागाः, एकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्काः चत्वारः सप्तभागाः, ततः परं नवमं मण्डलं, तस्माच्च नवमाचचन्द्रमण्डलान्तरं एकविंशतिः एकपट्टिभागैरेकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्कैः त्रिभिः सप्तभागैः परिहीनं यथोक्तं प्रमाणं चन्द्रमण्डलान्तरं, तत्र चाऽप्येद्वादश सूर्यमार्गाः, एवं चाऽस्मिन्नप्यन्तरे त्रयोदश सूर्यमार्गाः, तस्य च त्रयोदशस्य सूर्यस्योपरि दशमाचन्द्रमण्डलादयोः अन्तरं षष्ठं, षष्ठ्या चन्द्रमण्डलादयोः अन्तरं षट्पञ्चाशदेकपट्टिभागाः, एकस्य च एकपट्टिभागस्यैकः सप्तभागाः, ततो दशमं मण्डलं, दशमाचन्द्रमण्डलादेकपट्टिभागस्य सत्कैः पञ्चभिः सप्तभागैः सूर्यमण्डलं, ततः सप्तपञ्चाशता एकपट्टिभागैरेकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्कैः पञ्चभिः सप्तभागैरुक्तं प्रागुक्तपरिमाणं चन्द्रमण्डलान्तरं, ततः सूर्येऽपि द्वादश सूर्यमार्गा बभूवन्ते इति । तस्मिन्नप्यन्तरे त्रयोदश सूर्यमार्गाः, त्रयोदशस्य सूर्यमार्गस्योपरि एकादशाचन्द्रमण्डलादयोः अन्तरं सप्तपट्टिभागाः, एकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्काः पञ्च भागाः, तदेवं भावितानि मध्यमानि पञ्च साधारणानि मण्डलानि पट्मुखचन्द्रमण्डलान्तरेषु त्रयोदश सूर्यमार्गाः ।

सम्प्रति सर्ववाह्यानि पञ्च साधारणानि मण्डलानि, चतुर्षु च सर्ववाह्येषु चन्द्रमण्डलान्तरेषु द्वादश सूर्यमार्गान् विज्ञावयिषुराह-

चतुःषष्ठ्यं दुर्गे, पञ्चवयाह्वीमं व दो चेव ।

वायाल पंच तेरस, दुर्गे च चोतीम पंच भागा य ॥

इगतीसेगं चतुर्वी-स द्वक तेवीस एकं च ।

इगुणवीस चतु छत्ती-स तिनि एकारसेव चउरठ ।

दो दो तेत्तीसऽष्ट य, नतिथि चउएहं पि सत्तसा ॥

एकादशस्य चन्द्रमण्डलस्य चतुःपञ्चाशदेकपट्टिभागाः, एकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्कौ द्वौ सप्तभागौ, इत्येतत् सूर्यमण्डलादप्यन्तरं प्रविष्टम् एकपट्टिभागः, एकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्काः पञ्च सप्तभागाः, इत्येतावन्मात्रं सूर्यमण्डलसंमिश्रम् । अत्रार्थं च-"जथ न सुज्जइ सोमो" इत्यत्र प्रदेशे भावना कृतेवेति न भूयः क्रियते, तदनुसारेण चोत्तरत्राऽपि स्वयं भावना भावनीया । एकादशात् तु चन्द्रमण्डलाद् बहिर्विनिर्गतं सूर्यमण्डलं पट्चत्वारिंशदेकपट्टिभागाः, एकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्कौ द्वौ सप्तभागौ, तत एतावता हीनं परतश्चन्द्रमण्डलान्तरमस्तीति द्वादश सूर्यमार्गा बभूवन्ते । ततः परत एकोनाशीत्या एकपट्टिभागैरेकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्काभ्यां सप्तभागाभ्यां द्वादशं चन्द्रमण्डलं, तच्च द्वादशं चन्द्रमण्डलं सूर्यमण्डलादप्यन्तरं प्रविष्टम् (वायाल पंच स्ति) द्विचत्वारिंशदेकपट्टिभागस्य सत्काः पञ्च सप्तभागाः, शेषं च त्रयोदश एकपट्टिभागाः, एकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्कौ द्वौ सप्तभागौ, इत्येतावन्मात्रं सूर्यमण्डलसंमिश्रं, तस्माच्च द्वादशाचन्द्रमण्डलाद् बहिर्विनिर्गतं सूर्यमण्डलं चतुर्विंशदेकपट्टिभागाः, एकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्काः पञ्च सप्तभागाः, तत एतावन्मात्रेण हीनं परतश्चन्द्रमण्डलान्तरं, तत्र च द्वादश सूर्यमार्गा लभ्यन्ते, द्वादशाच्च सूर्यात्परतो नवतिसंख्यैरेकपट्टिभागैरेकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्कैः पञ्चभिः सप्तभागैस्त्रयोदशं चन्द्रमण्डलं, तत्र त्रयोदशं चन्द्रमण्डलं सूर्यमण्डलादप्यन्तरं प्रविष्टम्, (इगतीसेगं ति) एक-

विंशदेकपट्टिभागाः, एकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्काः पट् सप्तभागाः, इत्येतावन्मात्रं सूर्यमण्डलसंमिश्रं, तस्माच्च त्रयोदशाचन्द्रमण्डलाद् बहिः सूर्यमण्डलाविनिर्गतं त्रयोविंशतिरेकपट्टिभागाः, एकस्य चैकपट्टिभागस्य सत्क एकः सप्तभागाः, तत एतावता हीनं परतश्चन्द्रमण्डलान्तरं, तत्र च द्वादश सूर्यमार्गाः, द्वादशाच्च सूर्यमार्गात्परत एकपट्टिभागानां ह्युत्तरेण शतन एकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्कैः त्रिभिः सप्तभागैश्चतुर्दशं चन्द्रमण्डलं सूर्यमण्डलादप्यन्तरं प्रविष्टम्, (इगुणवीस चउ स्ति) एकोनविंशतिरेकपट्टिभागस्य सत्काश्चत्वारः सप्तभागाः, शेषं पट्त्रिंशदेकपट्टिभागाः, एकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्काः स्त्रयः सप्तभागा इत्येतावत्परिमाणं सूर्यमण्डलसंमिश्रं, तस्माच्चतुर्दशात् सूर्यमण्डलाद् बहिर्विनिर्गतं सूर्यमण्डलम् एकादश एकपट्टिभागाः, एकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्काश्चत्वारः सप्तभागाः, तत एतावता हीनं यथोक्तं परिमाणं चन्द्रमण्डलान्तरं, तत्र च द्वादश सूर्यमार्गाः, द्वादशाच्च सूर्यमण्डलात्परत एकपट्टिभागानां चतुर्दशोत्तरेण शतन पञ्चदशं चन्द्रमण्डलं, तच्च पञ्चदशं चन्द्रमण्डलं सर्वानिमान् सूर्यमण्डलादयोः अन्तरं प्रविष्टमप्येकपट्टिभागाः, शेषा अप्ठचत्वारिंशद्भागाः सूर्यमण्डलसंमिश्रं, तदेवं ज्ञावितानि सर्ववाह्यानि पञ्च साधारणानि मण्डलानि, चतुर्षु च सर्ववाह्येषु चन्द्रमण्डलान्तरेषु द्वादश सूर्यमार्गाः । सम्प्रति येषु प्रागुक्तेषु अंशेषु सप्तांशा भावास्तस्माद् मन्दमतीनां विशिष्टस्मरणायाऽधुना कथयति-"दो दो तेत्तीस" इत्यादि । ये द्वे अप्ठमचन्द्रमण्डलचिन्तायां त्रयस्त्रिंशतावुक्ते, यौ च प्रथमपञ्चदशचन्द्रमण्डलयोरप्ठकावुक्तौ, एतेषां चतुर्णां मपि सप्तांशा न विद्यन्ते, किं तु परिपूर्णा एव ते एकपट्टिभागाः, तदेवं ततः सूर्यमण्डलानां चन्द्रमण्डलानां च परस्परं विभागजाचना, एतेषु चन्द्रमण्डलेषु द्वौ सूर्या, द्वौ च चन्द्रमण्डलौ चारं चरतः ।

सर्वाज्यन्तरे मण्डले वत्तमानयोर्द्वयोः

परस्परमन्तरपरिमाणमाह-

नवनउई य सहस्मा, छु च्चेव सया ह्वंति चत्ताला ।

सूराण उ आवाहा, अर्द्धिभतरमंरुलच्छाया ॥

सूर्ययोः परस्परमावाधा नवनवतिः सहस्राणि पट्शतानि चत्वारिंशदधिकानि योजनानां ६६६४०, तथाहि-एकोऽपि सूर्यो जम्बूद्वीपे अशीत्यधिकं योजनशतमवगाह्य सर्वाभ्यन्तरे मण्डले स्थितोऽपरोऽपि, ततोऽशीत्यधिकं शतं द्वाभ्यां गुण्यते, जातानि त्रीणि शतानि पट्चधिकानि ३६०, एतेषु जम्बूद्वीपविभागयोजनलक्षप्रमाणादपनीतेषु शेषं यथोक्तपरिमाणं भवति, यदा तु सर्वाभ्यन्तराऽन्तरे द्वितीये मण्डले उपसंक्रम्य सूर्यौ चारं चरतः, तदा तयोः परस्परमन्तरं नवतियोजनसहस्राणि पट्शतानि पञ्चचत्वारिंशदधिकानि, पञ्चत्रिंशच्चैकपट्टिभागा योजनस्य ६६६४५-३५-६१, तथाहि-एकोऽपि सूर्यो द्वितीये मण्डले संक्रामन् द्वे योजने अप्ठचत्वारिंशच्चैकपट्टिभागान् विमुच्य संक्रामति तथा द्वितीयोऽपि, सूर्यविक्रमस्य एतावत्प्रमाणत्वात्, तच्च प्रागेव ज्ञावितं, ततः पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशच्चैकपट्टिभागा योजनस्य, द्वितीये मण्डले सूर्ययोः परस्परमन्तरचिन्तायामधिकत्वेन प्राप्यन्ते, एवमग्रेतनेष्वपि मण्डलेषु ज्ञावनीयम् । यदा तु सर्वाभ्यन्तराण्यमण्डलान्तरीये मण्डले सूर्यौ चारं चरतस्तदा तयोः परस्परमन्तरं नवनवतियोजनसहस्राणि पट्शतानि एकपञ्चाश-

द्विपञ्चमः, नव चैकपञ्चिकायां योजनस्य ६६५५१-६, एवं सर्वा-
भ्यन्तरान्तराद् बाह्येषु मण्डलेषु संक्रामतोः सूर्ययोः परस्पर-
मन्तरचिन्तायां मण्डले मण्डले पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंश-
चैकपञ्चिकायां योजनस्य वृद्धिस्तावत् मन्तव्या यावत्
सर्वबाह्यं मण्डलम् । ज्यो० १० पाहु० ।

चंद्रविमाण-चन्द्रविमान-न० । चन्द्रसत्कविमाने, जं० ७ वक्र० ।
(चन्द्रविमानस्य संस्थानादि 'जोइसियविमाण' शब्दे) (अथैषा-
मेव षोडश सहस्राणां व्यक्तिः 'विमाण' शब्दे वक्ष्यते) (अत्र-
त्यदेवस्थितिः 'गिइ' शब्दे वक्ष्यते)

चंद्रविज्ञासिणी-चन्द्रविज्ञासिनी-स्त्री० । चन्द्रवन्मनोहरण-
शीलायाम्, रा० । जं० । जी० ।

चंद्रसंवच्छर-चन्द्रसंवत्सर-पुं० । चान्द्रमासैर्निष्पन्ने प्रमाणसंव-
त्सरे, चं० प्र० १० पाहु० ५०० प्र० ।

ता एषमिणं पंचाहं संवच्छराणं दोषस्स चंद्रसंवच्छरस्स चंदे
मासे तीसरी मुहुत्तेणं गणिज्जमाणे केवति ए रातिंदियग्गेणं
आहिते ति वदेज्जा ? । ता एगुणतीसं रातिंदियाइं, वतीसं च
वावट्टिभागा रातिंदियस्स, रातिंदियग्गेणं आहिते ति वदेज्जा ।
ता सेणं केवति ए मुहुत्तग्गेणं आहिते ति वदेज्जा ? । ता अट्ठ
पंचासी ए मुहुत्तमते तीसं च वावट्टिजागे मुहुत्तस्स मुहुत्त-
ग्गेणं आहिते ति वदेज्जा । ता एस णं अट्ठा दुवाइस्स खत्तकमा
चंदे संवच्छरे, ता केणं केवति ए रातिंदियग्गेणं आहिताति
वदेज्जा ? । ता तिषि चउप्पे रातिंदियसते दुवाइस्सग्गा वाव-
ट्टिभागा रातिंदियस्स रातिंदियग्गेणं आहिते ति वदेज्जा । ता
से णं केवति ए मुहुत्तग्गेणं आहिते ति वदेज्जा ? । ता दस
मुहुत्तसहसाइं उच्च एगुणतीसं मुहुत्तसते पष्ठासं च वाव-
ट्टिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिता ति वदेज्जा ॥

“ता एषमिणं” इत्यादि सुगमम् । भगवानाह--“ता एगुणती-
सं” इत्यादि । एकोनविंशत् रात्रिन्दिवानां, द्वाविंशच्च द्वापष्टिभागा
रात्रिन्दिवस्य, एतावत्परिमाणश्चान्द्रमासो रात्रिन्दिवग्रेण आ-
ख्यात इति वदेत् । तथाहि-युगे द्वापष्टिचन्द्रमासाः, एतच्च
प्रागेव भावितं, ततो युगसत्कानामष्टादशानामहोरात्रशतानां
त्रिंशदधिकानां द्वापष्ट्या भागे हृते बन्धा एकोनविंशदहोरात्राः,
एकस्य चाहोरात्रस्य द्वाविंशत् द्वापष्टिभागाः २ए । ३२ ।
“ता से णं” इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह--
“ता अट्ठ” इत्यादि । अष्टौ मुहूर्तशतानि पञ्चाशीत्यधिका-
न्येकस्य च मुहूर्तस्य त्रिंशत् द्वापष्टिभागाः, एतावत्परिमाणश्चा-
न्द्रमासो मुहूर्ताग्रेणाख्यात इति वदेत् । तथाहि-चान्द्रमास-
परिमाणमेकोनविंशदहोरात्रः, एकस्य च अहोरात्रस्य द्वाविंश-
त् द्वापष्टिभागाः, तत्र सवर्णनार्थमेकोनविंशदप्यहोरात्रा द्वाप-
ष्ट्या गुण्यन्ते, गुणयित्वा च उपरितनात् द्वाविंशत् द्वापष्टि-
भागाः प्रक्षिप्यन्ते, जातान्यष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि द्वा-
पष्टिभागानां १८३०, तन एतानि त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि च-
तुष्पञ्चाशत्सहस्राणि नवशतानि मुहूर्तगतद्वापष्टिभागानाम् ।
५४६००, तन एतेषां द्वापष्ट्या भागो ह्रियते, बन्धान्यष्टौ शतानि
पञ्चाशीत्यधिकानि मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य त्रिंशत्

द्वापष्टिभागाः ८८३३० “ता एस णं अट्ठा” इत्यादि प्राग्बद्धा-
वनीयम् । चं० प्र० १२ पाहु० । (आदित्यचन्द्रसंवत्सराः
'संवच्छर' शब्दे वक्ष्यन्ते)

अत्र दिनमानम्-

चंद्रस्स णं संवच्छरस्स एगमेगे उऊ एगुणसट्टिराइंदि-
याइं रातिंदियग्गेणं पष्ठात्ता ।

“चंद्रस्स णं” इत्यादि । संवत्सरो ह्यनेकविधः स्थानाद्वादिपू-
क्तस्तत्र यश्चन्द्रगतिमङ्गीकृत्य संवत्सरो विवक्ष्यते स चन्द्र एव ।
तत्र च द्वादश मासाः पट् च ऋतवो भवन्ति । तत्र चैकैक ऋ-
तुरेकोनपष्टिरात्रिदिवग्रेण जवति । कथम् ? एकोनविंशच्च द्वि-
पष्टिभागा अहोरात्रस्येत्येवं प्रमाणः कृष्णप्रतिपदामारज्य पौ-
र्णमासीपरिनिष्ठितचन्द्रमासो जवति, चात्र्यां च तात्र्यामृतुर्भ-
वति । तत एकोनपष्टिरहोरात्राण्यसौ भवति । यच्चैह द्विपष्टि-
भागद्वयमधिकं तत्र विवक्षितम् । स० ५६६ स० । एकोनविंशद्दिना-
नि द्वाविंशच्च द्विपष्टिभागा दिवसस्येत्येवं प्रमाणः २६ । ३२ । ६२,
कृष्णप्रतिपदारब्धः पौर्णमासीपरिनिष्ठितचन्द्रमासः, तेन मासेन
द्वादशमासपरिमाणश्चन्द्रसंवत्सरः, तस्य च प्रमाणमिदं त्रीणि श-
तान्यहोरात्राश्चतुःपञ्चाशदुत्तराणि द्वादश च द्विपष्टिभागाः ३४४
१२ । ६२ । स्था० ५ ग० ३ उ० ।

पुष्पिमपरियट्ठा पुण, वारस संवच्छरो हवइ चंदो ।

द्वादशसंख्याः पौर्णमासीपरावर्ता एकश्चान्द्रसंवत्सरो भ-
वति । एकश्च पौर्णमासीपरावर्त एकश्चान्द्रो मासः, त-
स्मिंश्च चान्द्र मासे रात्रिन्दिवपरिमाणचिन्तायामेकोनविंशत् रा-
त्रिन्दिवानि, द्वाविंशच्च द्वापष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य, एतद् द्वा-
दशभिर्गुण्यते, जातानि त्रीणि शतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि
रात्रिन्दिवानां, द्वादश च द्वापष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य, एवंप-
रिमाणश्चान्द्रः संवत्सरः । ज्यो० २ पाहु० । ('संवच्छर' शब्दे
चेतद् विवरिष्यते) ('आउट्टि' शब्दे द्वितीयजागे ३० पृष्ठे
चन्द्रादित्यावृत्तय उक्ताः)

वक्रणमस्य-

ससि सगद्वपुष्पमासी, जोएइ विसमचारि एक्खत्ते ।

कहुओ वहुदओ या, तमाहु संवच्छरं चंदं ॥

(ससि ति) विजक्तिलोपात् शशिना चन्द्रेण सकलपौर्ष-
मासी समस्तराका, यः संवत्सर इति गम्यते । अथवा-यत्र श-
शी सकला पौर्षमासी योजयति, आत्मना संबन्धयति, तथा
विषमचारीणि यथा स्वतिथिष्ववर्तानि नक्षत्राणि, यत्र सवि-
षमचारि नक्षत्रं, तथा कटुकोऽतिशीतोष्णसद्भावात्, बहुदक-
श्च, दीर्घत्वं प्राकृतत्वात्, तमेवंविधमाहुर्वक्रणतो ब्रुवते तद्विदः सं-
वत्सरं चन्द्रं, चन्द्रचारलक्षणवृत्तित्वादिति । स्था० ५ ग० ३ उ० ।
चंद्रसाला-चन्द्रशाखा-स्त्री० । प्रासादोपरितनशालायाम्, प्र-
श्न० १ आश्र० द्वारा जं० । ज्ञा० । शिरोगृहे, जी० ३ प्रति० ।

चंद्रसिंग-चन्द्रशृङ्ग-न० । चतुर्थदेवलोकस्थे स्वनामख्याते
विमाने, स० ३ सम० ।

चंद्रसिद्ध-चन्द्रशिष्ट-न० । चतुर्थे देवलोकस्थे स्वनामख्याते
विमाने, स० ३ सम० ।

चंद्रसिरी-चन्द्रश्री-स्त्री० । द्वितीयकुलकरस्य चक्षुष्मतो मा-

तरि, आ० चू० १ अ० । पूर्वजने चन्द्रस्याग्रमहिष्या मातरि,
ज्ञा० २ श्रु० १ अ० ।

चंदसूरदंसावणिग्या-चन्द्रसूर्यदर्शनिक्का-स्त्री० । सद्यो जातस्य
बालस्य तृतीये दिवसे क्रियमाणे चन्द्रसूर्यदर्शनाजिघे उत्स-
वाविशेषे, भ० ११ श० ११ उ० । ज्ञा० । ('चंददरिसणिया' शब्दे
१०७१ पृष्ठे तद्विधिः)

चंदसूरपासणिया-चन्द्रसूर्यदर्शनिक्का-स्त्री० । अन्वर्थानुसा-
रिणि सद्यो बालस्य तृतीयदिवसोत्सवे, विपा० १ श्रु० २ अ० ।

चंदसूरि-चन्द्रसूरि-पुं० । आर्यवज्रस्वामिशिष्यश्रीवज्रसेनसूरी-
णां शिष्ये, यतश्चन्द्रकुलं विनिर्गतम् । " श्रीवज्रसेनसङ्ग-स्त-
त्पदपूर्वाङ्गिचूलिकाऽऽदित्यः । मूलं चान्द्रकुलस्या-जनि च ततश्च-
न्द्रसूरिगुरुः " ॥१॥ ग० ४ अधि० । स च वैक्रमसंवत्सराणां छि-
तीयशतकेऽभवदिति पट्टावलिक्कादर्शनात् प्रतीयते । निरयावलि-
कानां श्रुतस्कन्धस्य विवरणकर्तारि, स च " वसुलोचनरवि-
चर्पे, श्रीमच्छं । चन्द्रसूरिभिर्दत्ता । आभडवसाकवसर्ता, निरयाव-
लिशास्त्रवृत्तिरियम् ॥१॥ " इति (नि० ५ वर्ग) १२२८ वैक्रमवर्षे
आसीत् । निशीथाध्ययनस्य विंशतितमोद्देशस्तत्कालाणां विशेष-
पद्याख्याकृति श्रीशीलभद्रसूरीणां शिष्ये च । (स च " श्रीशी-
लभद्रसूरीणां, शिष्यैः श्रीचन्द्रसूरिभिः । विंशकोद्देश व्याख्या,
दत्ता स्वपरहेतवे ॥ वेदाश्वरुद्रयुक्ते, विक्रमसंवत्सरे तु सृगशीर्षे ।
माघसितवाद्दृष्ट्यां, समर्थितयं रवौ वारे ॥१॥ " इति स्वोद्धृतात्
वैक्रमसंवत् ११७४ वर्षे जज्ञे, इति निरयावलिकानिशीथाध्यय-
नयोरैक एव व्याख्याकृत् इति प्रतीयते, उभयत्र दम्भतिपदप्र-
योगात्, चतुः पञ्चाशद् वर्षाण्यन्तरं दीर्घायुषः कथञ्चित्सम्भ-
वयेव ।) अयञ्च मन्त्रधार्यभयदेवशिष्यहेमचन्द्रसूरिशिष्यवि-
जयसिंहसूरिशिष्योऽनवदिति, तत्कृतसंग्रहणीरत्नप्रयोगे, अ-
नेनावश्यकं प्रदेशव्याख्या नाम टिप्पणकमपि कृतमस्ति, विक्र-
मसंवत् १२२२ वर्षे तृतीयोऽपि चन्द्रसूरिः पाकिस्तान्द्वीका-
कारकस्य यशोदेवसूरः शिष्य आसीत् । जै० ६० ।

चंदसूरोत्तरण-चन्द्रसूर्यावतरण-न० । समवसरणभूमौ श्रीवी-
रस्वामिवन्दनार्थं सविमानयोश्चन्द्रसूर्ययोरवतरणे, कल्प० ५ कृण ।
विपा० । नि० । (तद्वक्तव्यता 'सूरचंद' शब्दयोरवसेया) ('उत्त-
रणं चंदसूराणां' 'अच्छेरे' शब्दे प्रथमजाने २०० पृष्ठे आवेदितम्)

चंदसूरोवराग-चन्द्रसूर्योपराग-पुं० । ग्रहणे, " चंदसूरोवरागो
गहणं भवति " नि० चू० १६ उ० ।

चंदसेण-चन्द्रमेन-पुं० । श्रीऋषभजितेन्द्रस्य पद्मत्वारिंशो
पुत्रे, कल्प० ७ कृण । स्वनामके सूरौ च, अयमाचार्यः विक्रम
संवत् ११०७ मिते विद्यमान आसीत्, प्रद्युम्नसुरेरयं शिष्य उत्पा-
दसिद्धिनाम्नो प्रत्यक्ष्य कर्त्ता । जै० ६० ।

चंदसेहर-चन्द्रशेखर-पुं० । हरिश्चन्द्रममकालीने नृपे, यो हि
क्षीणद्रव्यं हरिश्चन्द्रं याचमानेन कुलपातिना वसु लक्षं याचनी-
य इत्युक्तः । ती० ३८ कल्प० । श्रीसोमतिवक्रसूरीणां शिष्ये
च, श्रीसोमप्रभसुरेः पट्टे श्रीसोमतिवक्रसूरीन्द्रास्तेषां च ये
विनेयास्तत्र श्रीचन्द्रशेखरः प्रथमः । ग० ४ अधि० ।

चंदा-चन्द्रा-स्त्री० । चन्द्रद्वीपे चन्द्रदेवस्य राजधान्याम्, जी०
३ प्रति० । (तद्वक्तव्यता 'चंददीव' शब्दे अस्मिन्नेव ज्ञाने
१०७१ पृष्ठे उक्ता)

चंदागमणपातनाति-चन्द्रागमनप्रविभाक्त-न० । वास्वन्दनार्थं
समागतस्य चन्द्रस्याग्नियामके नाट्यजने, रा० ।

चंदागारोवम-चन्द्राकारोपम-त्रि० । चन्द्राकारश्चन्द्राकृतिः स
उपमा येषां तानि तथा । चन्द्रमण्डलवद् वृत्ते, जी० ३
प्रति० । रा० ।

चंदागण-चन्द्रानन-पुं० । जम्बूद्वीपे ऐरवतवर्षेऽस्यामवसर्पि-
ण्यां जाते प्रथमतीर्थकरे, स० । ति० । आ० ।

चंदागणा-चन्द्रानना-स्त्री० । चन्द्रवदानं मुखं यासां ताः
जी० ३ प्रति० । रा० । चन्द्रमुस्याम्, नेमिकुमारस्य राज्ञीमत्याः
ज्यायाः स्वनामख्यातायां सख्याम्, कल्प० ७ कृण । स्वना-
मख्यातायां शाश्वतजिनप्रतिमायाम्, सा चोत्कर्षतः पञ्चधनुः-
शतानि जघन्यतः सप्तहस्ता । रा० ।

चंदाज-चन्द्राज-पुं० । अतसर्पिण्यामेकादशे कुलकरे, जै० २४ कृ० ।
भ० । " चंदाभो ति सामघं स धेव ताव सोमलेसा विमेषो
चंदपियणमि दोहिलो चंदाभोयति, " चन्द्रप्रभे तीर्थकरं,
आ० चू० २ अ० । पञ्चमदेवत्रोकस्थे विमानभेदे, स० ६ सम० ।
अभ्यन्तरपश्चिमायाः कृष्णराजग्रे लोकान्तिकविमाने, यत्र
गर्दनोया लोकान्तिकदेवा निवसन्ति । स्था० ८ ग्रा० ।

चंदायण-चान्द्रायण-न० । चन्द्रेण वृद्धिनाजा कृयभाजा च
सहायते गम्यते यत्तच्चान्द्रायणम् । चन्द्रप्रतिमायाम्, (द्वा०) ।

एकैकं वर्षयेद् ग्रासं, शुक्ले कृष्णे च हापयेत् ।

चृज्जीत नामावास्याया-पेष चान्द्रायणे विधिः ॥१८॥

(एकैकमिति) एकैकं वर्षयेत् ग्रासं कवचं शुक्ले पक्षे प्रति-
पत्तिधेरारज्य यावत् पौर्णमास्यां पञ्चदश कवलाः, कृष्णे च
पक्षे हापयेत् हीनं कुर्यादेकैकं कवलं, ततो चृज्जीत न अमावास्या-
यां, तस्यां सकलकवलक्षयादेव चान्द्रायणश्चन्द्रेण वृद्धिनाजा
कृयभाजा च सहायते गम्यते यत्तत् चान्द्रायणं, तस्यायं विधिः
करणप्रकार इति । द्वा० ११ द्वा० ।

इयं च चान्द्रायणप्रतिमा यवमध्या स्याद्वज्रमध्या
च, तत्राद्यां तावद्दर्शयन्नाह-

सुकस्मि पमिवयाओ, तदेव वृष्टीर्णं जाव पसरस ।

पंचदसपमिवयाहिं, तो हाणो किहपमिवक्खे ॥१९॥

शुक्ले गुरुपक्षे प्रतिपदः प्रथमतिधेरारज्य तथैव तेनैव प्रकारे-
ण एकाद्येकोत्तरलक्षणेन वृद्ध्या प्रतिदिनं भिक्षाणां कवलानां च
वर्द्धनेन यावत्पञ्चदश भिक्षाः कवलान्वा गृह्णाति (पंचदसप-
डिवयाहिं ति) पञ्चदश्यां पौर्णमास्यां प्रतिपदि च कृष्णपक्षप्र-
थमतिथौ (तो स्ति) ततोऽनन्तरम्- (हाणि स्ति) एकैकशोऽ-
नुदिनं भिक्षादिहाति करोति कृष्णप्रतिपक्षे, कृष्णस्वरूपे गुरुप-
क्षापक्ष्या द्वितीयपक्षे इत्यर्थः । तत्र चामावास्यायामेका भिक्षा
कवलं वा स्यादिति गार्थाः ॥ १९ ॥

अथ वज्रमद्ध्या, तामाह-

किह्ते पमिवर्णं पसर-स एगहाणीओ जाव इको उ ।

अमवसमपमिवयाहिं, वृष्टी पसरस पुन्नाए ॥ २० ॥

कृष्णे पक्षे प्रतिपदि प्रथमतिथौ पञ्चदश कवलान्वा गृह्णाति,

तत (एगहाणीओ ति) एककवलादिदानिः प्रतिदिनं क्रियते,
बावदकस्तु एक एव कवलादिरमावास्याप्रतिपदोः प्रतीतयो-
स्तनो वृद्धिः कवलादीनामनुदिनं क्रियते, यावत्पञ्चदश कवला-
दयः पूर्णायां पूर्णमास्यां प्रवन्तीति गाथायः ॥ २० ॥

इह तपसि भिक्षाऽऽदि द्राह्यतयोक्तमतस्तल्लक्षणमाह-
एता निक्खामाणं, एगा दत्ती विचित्तूवा वि ।

कुक्किअंरुयमेत्तं, कवन्नस्स वि होइ विषेयं ॥ २१ ॥

इता विवर्किततपःस्वरूपाभिधानानन्तरं भिक्षामानं, वाच्यमिति
शेषः । तच्चेदम-एका असहाया, दत्तिभक्तप्रत्नेपरूपा, विचित्ररू-
पाऽपि बहुत्वैकानेकद्रव्यस्वजावतया नानास्वभावाऽपि, न के-
वन्नमेकस्वजावति । अथ कवलमानमाह-कुक्कुत्थारुकमात्रं क-
वलस्याऽपि भवति विज्ञेयमिति प्रतीतं, नवरं मानमिति वर्तते
इति गाथार्थः ॥ २१ ॥

इहैव विशेषमाह-

एतं च कीरमाणं, सफुल्लं परिसुद्धजोगजावस्स ।

णिरदिगरणस्स खंयं, इयरस्स ण तारिस्सं होइ ॥ २२ ॥

एतच्च एतत्पुनरनन्तरोक्तं तपः क्रियमाणं विधीयमानं सफलं
मोक्षादिकफलं, ज्ञेयमिति योगः ; परिशुद्धा निर्दोषा योगा व्या-
पारा जावश्चाध्यवसायो यस्य स तपः, तस्य, एतदेव स्पष्टतर-
माह-निरधिकरणस्य गुरुतरारम्भवर्जितस्य निष्कलहरस्य वा
ज्ञेयं ज्ञातव्यम्, इतरस्य साधिकरणस्य न नैवं तादृशं, यादृशं
निरधिकरणस्य फलमिति गम्यते, भवति स्यादिति गाथार्थः ।
॥ २२ ॥ पञ्चा० १६ वि० । चन्द्रस्योत्तरतो दक्षिणतश्च परमभिः
पर्राजभासर्गमने, ज्यो० ११ पादु० । (तत्प्रमाणम् 'अयन' शब्दे
प्रथमभागे ७५१ पृष्ठे उक्तम् । तथा 'चंदमंरुल' शब्देऽस्मिन्नेव
भागे १०८१ पृष्ठेऽप्युक्तम्)

चंदावग-चन्द्रालक-न० । देवतार्चनिकाद्यर्थं ताग्रमये मथुरा-
प्रसिद्धे भाजने, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

चंदावली-चन्द्रावली-स्त्रा० । तरागादिषु जलमध्यप्रतिबिम्बित-
चन्द्रपङ्क्तौ, रा० । जी० । जं० । आ० म० ।

चंदावलीपविनक्ति-चन्द्रावलीपविभक्ति-न० । चन्द्रावलीप्र-
विभागाभिनयात्मके नाट्यभेदे, जी० ३ प्रति० । जं० ।

चंदाविज्झय-चन्द्रावेध्यक-न० । चन्द्रो यन्त्रपुत्तिकाकिगो-
लको गृह्यते, तथा आ मर्याद्या विध्यते इति आवेध्यं, तदेवावे-
ध्यकं, चन्द्रालक्षणमावेध्यकं चन्द्रावेध्यकम् । राधावेधे, तदुपमान-
मरणाराधनप्रतिपादके ग्रन्थविशेषे च । लच्च प्रकीर्णकरूपम्
उत्कालिकश्रुतभेदः । पा० । न० ।

तच्चेदम-

‘ नमिक्कण नमोक्कारं, जिणवरवसदस्स वद्धमाणस्स ।

संधारम्मि निवच्चं, गुणपरिवार्डिं निसामेह ॥ १ ॥

एस किराराहणया, एस किर मणोरहो सुविहियाणं ।

एस किर पच्छिक्कमंते, परागहरणं सुविहियाणं ॥ २ ॥

भूर्इगइणं जहा णं, कयाण अवमाणयं च अज्झाणं ।

मज्जाणं च पडागा, तइ संधारो सुविहियाणं ॥ ३ ॥

इत्याद्युपक्रम्य संस्तारकविधिरुक्तः । द० प० ३ प० ।

“ इत्थं समप्पइ इणमो, पव्वज्जामरणकालसमयम्मि ।

जो हुं न सज्जइ मरणे, साइ आराहंभा भण्णिओ ॥ १७२ ॥

विणयं आयरियगुणे, सीसगुणे विणयनिग्गहगुणे अ ।

नाणगुणे चरणगुणा, मरणगुणविहिं च सोऊणं ॥ १७४ ॥

तह खित्तह काउज्जे, जह मुच्चइ गम्भवासवसहीणं ।

मरणपुणंभवजम्मण-दुगाणं विणिवायगमणाणं ” ॥ १७५ ॥

द० प० ४ प० ।

चंदिमा-चन्द्रिका-स्त्री० । “चन्द्रिकायां मः” ८ । १ । १८१ ।

चन्द्रिकाशब्दे कस्य मो भवति, इति मः प्रा० १ पाद० द० प० ।

चन्द्रज्योत्स्नायाम्, स्त्रा० १ श्रु० ८ अ० ।

चंदिम इय-चान्द्रिक-पुं० । चन्द्रदृष्टान्तप्रतिपादके प्रथमश्रुत-

स्कन्धस्य ज्ञाताध्ययने, आव० ४ अ० । आ० चू० । प्रश्न० ।

चंदित्तो-देशो-तापिते, दे० ना० ३ वर्ग ।

चंदुत्तरवर्गिसग-चन्द्रोत्तरावतंसक-न० । चतुर्थे देवलोकाख्ये स्व-
नामख्याते विमाने, स० १ सम० ।

चंदेरी-चन्द्ररी-स्त्री० । स्वनामख्यातायां नगर्याम्, यत्राजित-
स्वामी प्रतिमारूपेण पूज्यते । ती० ४५ कल्प ।

चंदोज्ज-देशी-कुमुदे, दे० ना० ३ वर्ग ।

चंदोत्तर-चन्द्रोत्तर-न० । कौशाख्या नगर्या बहिः स्वनामख्या-
ते उद्याने, विपा० १ श्रु० ५ अ० ।

चंदोयर-चन्द्रोदर-पुं० । चक्रपुराधिपस्य वज्रायुधस्याङ्गजे
इन्द्रपुर्याधिपस्योत्तरनृपतिस्तुतायाः सतीलेहायाः पत्न्यौ वैता-
ढ्यपर्वते मलयपुरे किरणवेगस्य नरपते राजसिंहासनेऽग्नि-
पिके बालानुरोधां शिष्ये, ध० २० ।

चंदोवग-चन्द्रोदक-न० । कौशाख्यस्वननिमित्ते परिव्राजकोप-
करणे, स्त्रा० ४ अ० २ उ० ।

चंदोवराग-चन्द्रोपराग-पुं० । चन्द्रस्य चन्द्रविमानस्य उपरा-
गो राहुविमाननेजसोपरश्चनं चन्द्रोपरागः । स्त्रा० १० अ० ।
चन्द्रग्रहणे, ज० ३ श० ६ उ० । अनु० ।

चंपग-चम्पक-पुं० । पुष्पप्रधाने स्वनामख्याते वृक्षविशेषे, स च
सुवर्णचम्पकः काष्ठचम्पकश्चेति द्विविधः । जं० १ वक्र० ।
दर्श० । रा० । स्त्रा० । आ० म० । कल्प० । आचा० । आत्र० ।
भ० । प्रज्ञा० । जी० । ज्ञा० । विंशतितमजिनस्य किम्पुरुषाणां च
चम्पकश्चैत्यवृक्षः । प्रश्न० २ आश्र०द्वार । स० । तत्पुष्पे, न० । तच्च
स्वर्णवर्णीतं प्रवति । प्रश्न० २ आश्र०द्वार । जम्बूद्वीपस्य विजय-
द्वारसत्कविजयाभिधानराजधान्याः पश्चिमदिग्बर्तितचम्पकवन-
स्याधिपतौ देवे, पुं० । जी० ३ प्रति० ।

चंपगकुमुप-चम्पककुमुप-न० । सुवर्णचम्पकत्वचि, जी० ३
प्रति० । प्रज्ञा० ।

चंपगगुम्प-चम्पकगुल्म-न० । ह्रस्वस्कन्धबहुकाण्डपत्रपुष्पफ-
लोपेतु चम्पकवृक्षेषु, जं० २ वक्र० ।

चंपगउट्टी-चम्पकउट्टी-स्त्री० । सुवर्णचम्पकत्वचि, प्रज्ञा०
१७ पद० । जं० ।

चंपगपिय-चम्पकप्रिय-त्रि० । यस्य चम्पकपुष्पं प्रियं तस्मिन्,
आव० ३ अ० ।

चंपगभेय-चम्पकभेद-पुं० । सुवर्णचम्पकच्छेदे, जी० ३ प्रति० ।

चंपगमाला-चम्पकमाला-स्त्री० । ६ त० । स्वर्णचम्पकैर्निर्मितायां मालायाम्, स्त्रीणां काण्ठाभरणे, दशाक्षरपादके पङ्क्ति-
च्छन्दोभेदे च । वाच० । “ असुइष्टाणे पडिया, चंपगमाला
न कीरई सीसा ॥ ” आ० ३ अ० । (‘ किङ्कम ’ शब्दे अस्मिन्नेव
भागे ५१७ पृष्ठे ऽस्या व्याख्या)

चंपगमाला-चम्पकमाला-स्त्री० । चम्पका द्रुमविशेषाः, लतास्ति-
र्थकशाखाः, प्रचाराभावात्, चम्पकानां लतास्तनुकास्त एव ।
क्षताकृतिषु चम्पकवृक्षेषु, ज० १ वक्र० । औ० ।

चंपगवर्त्मिय-चम्पकावर्तंसक-पुं० । सौधर्मादिविमानानां म-
ध्यदेशवर्तिनि अन्यतमेऽवर्तंसके, प्रज्ञा० २ पद । रा० ।

चंपरमणिज-चम्पारमणीय-न० । कुमारारूपसंनिवेशस्य बहिः
स्वनामख्याते उद्याने, आ० चू० १ अ० । आ० म० ।

चंपा-चम्पा-स्त्री० । अङ्गाख्यजनपदराजधान्याम्, आ० १
अ० । आ० म० । कल्प० । सूत्र० । ज्ञा० । स्था० । प्रज्ञा० ।
पञ्चा० । प्रव० । ती० । आ० क० । अन्त० । चम्पानगर्या द्वि-
व्याख्या प्रज्ञेः पञ्चमशतकस्य दशम उद्देश उक्ता । म० ५ श०
१ त० । पञ्चा० ।

तत्कल्पश्चेत्थम्-

“ कुतुर्नयभङ्गानां-मङ्गानां जनपदस्य चूपायाः ।

चम्पापुर्याः कल्पं, जल्पामस्तीर्थपुर्यायाः ” ॥ १ ॥

अस्यां द्वादशमजितेन्द्रस्य श्रीवासुपूज्यस्य त्रिभुवनजनपूज्यानि
गर्जावनारजन्मप्रव्रज्याकेवलज्ञाननिर्वाणोपगमलक्षणानि पञ्च क-
ल्याणकानि जज्ञिरे । १। अस्यामेव श्रीवासुपूज्यजितेन्द्रपुत्रमज्जनप-
तिपुत्री व्रद्धमीकुञ्जिता रोहिणी नाम कन्याऽष्टानां पुत्राणामुपरि
जज्ञे, सा च स्वयंवरे अशोकराज्यकण्ठे वरमात्रां निमित्त्य तं परि-
णीय पट्टराज्ञी जाता, क्रमेणाष्टौ पुत्रांश्चतस्रश्च पुत्रीरजीजनत् । २।
अन्यदा वासुपूज्यशिष्ययो रूप्यकुम्भस्वर्णकुम्भयोर्मुखाददृष्टुःख-
स्योपशमहेतुं प्राग्जन्मचीर्णं रोहिणी तपः श्रुत्वा सोऽद्यापनविधिं
प्राचीकटन्मुक्तिं सपरिच्छदाऽगच्छत् । ३। अस्यां करकण्डुनाम-
धेयां भूमण्डत्राखण्डलः पुराऽसीद्यः कादम्बर्यामटव्यां कवि-
गिरिरूपत्यकावर्तिनि कुण्डनाम्नि सरोवरे श्रीपार्श्वनाथं पद्मस्था-
वस्थायां विहरन्तं हस्तिव्यन्तरानुभावात्कलिकुण्डनीर्धतया प्र-
तिष्ठापितवान् । ४। अस्यां सुभद्रा महासती पाषाणमयवटक-
पाटसंपुटपिहितास्तिष्ठः प्रतोलीः शीलमाहात्म्यादामसूत्रतनु-
वेष्टितेन तितउना कृपाजलमाकृष्य तेनाज्जिपिच्य सप्रभावमु-
दघाटयत्, एका तु तुरीया प्रतोली अस्यांऽस्ति, या किञ्च सत्सदृशी
सुचरित्रा भवति, तथेयमुद्धाटनीयेति भणित्वा राजादिजनसमकं
तथैव पिहितामेवास्थापयत्, सा च तद्वितादारभ्य चिरकाष्ठं
तथैव दृष्टा जनतया, क्रमेण विक्रमादित्यवर्षेषु पट्टधिकवयोदश-
शतेष्वनिक्रान्तेषु ? ३६० लक्षणवती हम्मोरश्चीसुरत्राणसमदीनः
शङ्करपुरपुत्रोपयोगि पाषाणग्रहणार्थं प्रतोलीं पानयित्वा कपाट-
संपुटमग्रहीत् । ५। अस्यां दधिवाहननृपतिर्महिष्या पद्मावत्या सह
तद्वैर्हदपूरणार्थमेकपाऽऽरूढः संचरन् स्मृतारण्यानीविहारं क-
रिणां तां प्रति व्रजता अपवाहितः स्वयं तरुशाखामालम्ब्य स्थितः,
करिणि पुनः संचरिते व्यावृत्त्येवामेव स्वपुरीमागमत्, देवी चा-
सामर्थ्यात्तदारूढेवागण्यानीमगात् । तद्वतीर्णा क्रमेण मृतुं मुपुत्रे,
स च करकण्डुनाम क्षितिपतिरजनि, कलिङ्गेषु पित्रा सार्द्धं युध्वा-

मानः प्रतिपिच्य आर्यया जनन्या क्रमेण महावृषभस्य यौवनवा-
रुक्कदशादर्शनाज्जातः प्रत्येकबुद्धः, सिद्धिं चाप्ससाद् । ६। अ-
स्यां चन्दनवात्रा दधिवाहननृपतिरनन्दना जन्म उपलब्ध, या किञ्च
जगवतः श्रीमहावीरस्य कौशाख्यां सुपकोणस्थकुलमापैः
पारणाकारुण्यात् पञ्चदिनोपपमासाऽवसाने छव्यैकैककाल-
माद्याभिग्रहानपुरयत् । ७। अस्यां पृष्ठचम्पया सह श्रीवीरस्त्री-
णि वर्षारात्रसमवसरणानि चक्रे । ८। अस्यामेव परिसरे श्री-
श्रेणिकसूनुश्शोकचन्द्रो नरेन्द्रः कृणिकाऽपराख्यः श्रीराजगृहं
जनकशोकाद्विहाय नवीनां राजधानीं चम्पामचीकरोत् । ९। अस्या-
मेव पाण्डु कुलमण्डनो दानशौचनेषु दृष्टान्तः श्रीकणनृपातः सा-
म्राज्यश्रियं चकार, दृश्यन्ते चाद्यापि तानि तानि तदव-
दानस्थानानि गृह्णाटचतुष्कादीनि पुर्यामस्याम् । १०। अस्यां
सम्यग्दृशां निदर्शने सुदर्शनेऽप्रेष्टी दधिवाहनभूपस्य राइयाऽनया-
ख्यया संजार्गार्थमुपसृग्यमाणः कितिपतिवचसा वधार्थं नीतः
स्वकीयनिष्कम्पशीलसंप्रभवावाकृष्टशासनदेवतासाक्षिध्यात् शू-
लं हैमसिंहासनतामनैषीत्, तरवारि च निशितं सुरभिषुम-
नोदामानयत् । ११। अस्यां च कामदेवः श्रेष्ठी श्रीवीरस्या-
पासकाग्रणिरष्टादशकनककोटिस्वामी गोदशसदृशयुतपर्णा-
कुलाधिपतिर्भद्रापतिरभवत्, यः पोषागारास्थितो मिथ्या-
दग्देवेन पिशाचगजभुजगसुरैरुपसर्गितोऽपि न क्लोभमभजत्,
श्लाघितश्च जगवताऽन्तःसमवसरणम् ॥ १२ ॥ अस्यां विहरन्
श्रीशर्यम्भवसूरिश्चतुर्दशपूर्वधरः स्वतनयं यमनिकाजिधानं
राजगृहागतं प्रवाज्य तस्यायुः पणमासावशेषं श्रुतज्ञानोपयोगेना-
ऽऽकलय्य तदध्ययनार्थं दशवैकालिकं पृथगताम्रिगृहवान्,
तत्रात्मप्रवादात् पदजीवनिकां कर्मप्रवादात् । पणैषणां सत्यप्र-
वादात्कायशुद्धिम् अवशिष्टाध्ययनानि प्रत्याख्यानपूर्वतृतीयव-
स्तुन इति । १३। अस्यां वास्तव्यः कुमारनन्दी सुवर्णकारः
स्वविभववैभवाभिज्ञधनमदोऽकृशकृशानुप्रवेशात्पञ्चशैला-
धिपत्यमधिगत्य प्राग्भवसुहृदच्युतविबुधवर्धितचारुगोशीर्ष-
चन्दनमयीं जीवन्तस्वामिनीं सालङ्कारां देवाधिदेवश्रीमहावीर-
प्रतिमां निर्ममे । १४। अस्या पूर्वभद्रे चेत्ये श्रीवीरो व्याकरोद्यो-
ऽष्टापदमारोहति स तद्भूष एव सिद्धयतीति ॥ १५ ॥ अस्यां पालि-
तनामा श्रीवीरोपासको वणिक्, तस्य पुत्रः समुद्रयात्रायां समुद्रे
प्रसूत इति समुद्रपात्रो वध्यं नीयमानं वीढ्य प्रतिबुद्धः, सिद्धिं च
प्रापत् । १६। अस्यां सुनन्दः श्राद्धः साधूनां मलदुग्धं निन्दि-
त्वा मृतः कौशाख्यामिज्यसुतोऽभूद् व्रतं चाऽग्रहीदुदीर्णः दुर्ग-
न्धः कायोत्सर्गेण देवतामाकृष्य स्वाङ्गे सौगन्ध्यमकार्षीत् । १७।
अस्यां कौशिकार्यशिष्याङ्गीपरुद्धकाख्यानसंविधानकं सुजा-
तप्रियङ्गवादिंसंविधानकानि च जज्ञिरे । १८। इत्यादिसं-
विधानकरनप्रकटनातावृत्तिनिधानमियं पुरी, अस्याश्च प्राकाराभि-
क्षिप्रियसखीव प्रतिक्षणमालिङ्गति पावनघनरसपूरितान्तग
सरिद्वरा प्रसूतवीचिभुजाजिः ॥ १९ ॥ “ उत्तमतमनरनारी-मुक्तामणि-
धोरणिप्रसवशुक्तिः । नगरीविधिधाद्भुतव-स्तुशालिनी मालिनी
जयति ॥ २० ॥ जन्मभूर्यासुपूज्यस्य, तद्भक्त्या श्रूयते बुधैः । च-
म्पायाः कल्पमिन्याहुः, श्रीजितप्रभसुरयः ॥ २१ ॥ ” ती० ३५ कल्प ।

चंपाकुमुम-चम्पककुमुम-न० । सुवर्णचम्पकपुष्पे, रा० । जी० ।

चंपिजिया-चम्पीया-स्त्री० । स्यविराद् भज्यशसो निर्गतस्य
उडुपानिकगणस्य प्रथमशाखायाम्, कल्प० ८ कृण ।

चकोर-चकोर-पुं० । रक्तपादे दीर्घप्रीवे जलचरपक्षिणि, नि०
चू० १७ उ० । प्रश्न० ।

चक्र-चक्र-न० । “सर्वत्र लवणमवच्छेद” ८ । २ । ७६ । इति
रत्नोपः । प्रा० २ पाद । नाजिप्रोतारवद्धे वृत्ताकृतौ पदार्थे, प्रश्न० ३
आश्र० द्वार । यथा रथाङ्गमरघट्टाङ्गं वा । औ० । प्रश्न० । सम-
स्त्याध्यातिशयिदुर्दमरिपुविजयकरे, प्रब० २११ द्वार । रत्न-
नूतप्रहरणविशेषे, स्था० २ ठा० ४ उ० । ओघ० । आव० ।
रा० । प्रश्न० । (मनुष्यभवदौर्लभ्ये चक्रदृष्टान्तो “मणुस्स” श-
ब्दे वक्ष्यते) वासुदेवानां सुदर्शनाभिधानं चक्रम् । उत्त० ११ अ० ।
चक्राकारे शिरोभूषणविशेषे, जं० २ वक्र० । आभरणविशेषे,
औ० । चक्रवाके, कल्प० ३ कृण । पक्षिविशेषे, पुं० । जी० १
प्रति० । प्रज्ञा० । सैन्ये, राष्ट्रे, दम्भभेदे, जलावर्ते, ग्रामजाले,
तगरपुष्पे, व्यूहभेदे, वाच० ।

चक्रकंत-चक्रकान्त-पुं० । अन्तिमसमुद्रस्याधिपतौ, स्त्री० ।

चक्रजोहि (ए)-चक्रयोधिन्-पुं० । चक्रेण युद्धकर्तारि वासु-
देवे, आव० १ अ० ।

चक्रजम्भय-चक्रध्वज-पुं० । स्त्री० । चक्रालेख्यरूपचिह्नोपेतायां
ध्वजायाम्, जं० १ वक्र० । पञ्चा० । रा० । जी० । तादृशध्व-
जयुक्ते च । त्रि० । “चक्रज्या य सत्त्वा, सत्त्वा वरज्या चेवा”
द्वा० १ द्वा० ।

चक्रदृष्टाण-चक्राष्टप्रतिष्ठान-त्रि० । चक्रेष्वष्टासु प्रतिष्ठानं
प्रतिष्ठाऽवस्थानं यस्य तत्तथा । अष्टचक्रयुक्ते, स्था० ६ ठा० ।

चक्रणाजि-चक्रनाजि-पुं० । चक्रारप्रोतस्थाने, “भरहो रहेण
समुद्रमवगाहिया चक्रणाजिं जाव ततो नामकं सरं विसज्जा-
इ” आव० १ अ० ।

चक्रतित्य-चक्रतीर्थ-न० । मथुरास्य तीर्थजेदे, ती० ६ कल्प ।

चक्रदेव-चक्रदेव-पुं० । स्वनामख्याते सार्थवाहपुत्रे, ध० १ अधि० ।
(चक्रदेवचरित्रं तु प्रथमभागे ‘असद’ शब्दे ८३५ पृष्ठे समुक्तम्)

चक्रपाणिलेह-चक्रपाणिरेख-त्रि० । चक्र इव पाणिरेखा येषां
ते तथा । चक्राङ्कितहस्तररेखेषु, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

चक्रपुरा-चक्रपुरा-स्त्री० । बलगुविजयराजधान्याम्, जं० ४ वक्ष० ।
आव० । “दो चक्रपुराओ” स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

चक्रवाल-चक्रवाल-न० । सर्वतः परिमण्डलरूपे, जं० २
वक्र० । प्रश्न० । कल्प० । भ० । औ० । मण्डले, स्था० ३ ठा०
४ उ० । जलपरिमाण्डल्ये, स० १०० सम० । समूहे, आतु० ।
चक्रे, जं० १ श० १ उ० । दशविधचक्रवालसामाचारीत्यत्र
चक्रवालशब्देन किमुच्यते?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-चक्रवाले नि-
त्यकर्मणि सामाचारी चक्रवालसामाचारी, दशविधा दशप्र-
कारा चासौ चक्रवालसामाचारी च दशविधचक्रवालसामा-
चारीति चक्रवालशब्दोऽवश्यकार्यवाचीति पञ्चवस्तुवृत्तौ,
तथा चक्रवाले चक्रवालविषया चक्रवत्प्रतिपदं भ्रमन्ती दश-
विधा सामाचारीत्यपि प्रवचनसारोच्चारवृत्तौ शततमद्वारे इति ।
३२ प्र० सेन० ३ उल्ला० ।

चक्रवल्लपर्वय-चक्रवालपर्वत-पुं० । कुण्डलाभिधानैकादशद्वी-
पवर्तिनि पर्वते, स्था० १० ठा० ।

चक्रवालविक्रवंज-चक्रवालविष्कम्भ-पुं० । चक्रवालस्य विष्क-
म्भः । पृथुत्वे, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

चक्रवालसामायारी-चक्रवालसामाचारी-स्त्री० । चक्रवत्प्रतिपदं
भ्रमन्तीति चक्रवालविषया सामाचारी । ध० ३ अधि० । नि-
त्यकर्मसामाचार्याम्, पं० व० ४ द्वार ।

सांप्रतं दशधा पदविभागसामाचारीस्वरूपप्रदर्शनायाऽऽह-

“इच्छा मिथ्या तथाकारा, गताऽऽवश्यनिषेधयोः ।

आपृच्छा प्रतिपृच्छा च, उन्मना च निमन्त्रणा ॥ ३३ ॥

उपसंपृच्छेति जिनेः, प्रज्ञप्ता दशधाऽभिधा ।

नेदः पदविभागस्तु, स्यादुत्सर्गापवादयोः” ॥ ३४ ॥ (युग्मम्)

इति अमुना प्रकारेण जिनेर्दशधाऽभिधा दशधाख्या
सामाचारी प्रज्ञप्ता प्रकृपिता । (ध०) चक्रवत्प्रतिपदं भ्रमन्तीति
चक्रवालविषया दशधा सामाचारी, एतत्सेवकानां च महाफलम्,
यतः-“ एवं सामायारिं, जुञ्जुता चरणकरणमाउत्ता । साहुं स्व-
वेति कम्मं, अणेगजवसंचिअमणंतं ॥ ११ ॥ ” प्रवचनसारोच्चारं तु
प्रकारान्तरेणापि दशधा चक्रवालसामाचारी प्रोक्ता । तथाहि-
“भिल्लेहणा पमज्जण, भिक्खायरिया अ भुञ्जणा चेव । पसंगं
घुवणं विआ-रे वंमिल्लआवस्सयाईआ ॥ १॥ ” एतद्व्याख्यानं तु
भोघसामाचार्या गतप्रायमेवेति । ध० ३ अधि० ।

चक्रवाला-चक्रवाला-स्त्री० । वलयाकृतौ श्रेण्याम्, स्था० ७ ठा० ।

चक्रय-चक्रय-पुं० । चक्रमिव कायति कै-कः । स्वापेक्षापेक्षयपेक्षि-
त्वनिबन्धनेऽतिप्रसङ्गरूपे तर्कभेदे, वाच० । यथा प्रामाण्यवि-
चारे-न यावद्विज्ञानस्य यथावस्थितार्थपरिच्छेदलक्षणो विशेषः
सिद्ध्यति संवादाधिना यावच्च न प्रवृत्तिर्न तावत् क्रियासंवादः,
यावन्न संवादो न तावद्विज्ञानस्य यथावस्थितार्थपरिच्छेदकत्व-
सिद्धिरिति चक्रकप्रसङ्गः । अने० १ अधि० । चक्रकारे, प्रज्ञा० १ पद ।

चक्रयण-चक्ररत्न-न० । चक्रजातौ वीर्यत उत्कृष्टे, चक्रवर्ति-
नामेकेन्द्रियरत्ने, स्था० ७ ठा० । स० । प्रज्ञा० । जं० । आ० म० ।
आ० चू० । (चक्रवर्तिनां चक्ररत्नं यद्योत्पद्यते यथा च तद्देशितमा-
र्गाश्चक्रिणो भारतवर्षविजयाय याति तथा ‘भरह’ शब्दे वक्ष्यते)
चक्रल-चक्रल-पुं० । पादानामधो वृत्ताकारेऽवयवविशेषे, आ०
म० प्र० ।

चक्रलखण-चक्रलक्षण-न० । चक्रस्वरूपे, तत्प्रतिपादकशास्त्रे,
तद्विज्ञाने च । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । स० । चक्राकारचिह्नोपेते,
स्था० ६ ठा० । औ० ।

चक्रलियाजिष्ण-चक्रलिकाभिन्न-त्रि० । वृत्तलण्डे, वृ० १ उ० ।

चक्रवट्टि (ए)-चक्रवर्तिन्-पुं० । चक्रेण रत्नभूतेन प्रहरणवि-
शेषेण वर्तितुं शीलमस्य चक्रवर्ती । स्था० २ ठा० ४ उ० । चक्रं
प्रहरणं तेन विजयाधिपत्ये वर्तितुं शीलमस्येति । आव० ४
अ० । प्रश्न० । आ० म० । रा० । अनु० । बट्खण्डभरतेश्वरे,
सूत्र० २ श्रु० १ अ० । उत्त० । आव० ।

अथ चक्रिणां सर्वोऽधिकारः-

“जंबूद्वीवे वारसं चक्रवट्टीं हात्था । तं जहा-

“ भरहं सगरे मघवं, सणकुमारो य रायसइलो ।

संती कुंयु य अरो, इवइ लुभूमा य कोरवो ॥ ४६ ॥

नवमो य महापउमो, हरिसेणो चैव रायसहलो ।

जयनामो य नरवई, वारसमो बंभदत्तो य ॥ ४७ ॥ स० ।

(कस्मिन् जिनान्तरे कश्चकीति ' अंतर ' शब्दे प्रथमजागे ६६ पृष्ठे उक्तम् । चक्रवर्त्यवग्रहः ' अवग्रह ' शब्दे प्रथमजागे ६६६ पृष्ठे उक्तः)

सांप्रतं चक्रवर्त्यायुष्कप्रतिपादनायाऽऽह-

" चउरासीई वाव-त्तरी य पुव्वाण सयसहस्साई ॥

पंचेव य तिन्रि अ ए-गं च सयसहस्सा उ वासाणं ॥ ६२ ॥

पंचाणउइसहस्सा, चउरासीई अ अछमे सट्ठं ॥

तीसा य दस य तिन्रि य, अपचिउमो सत्त वाससया ॥ ६३ ॥

गाथाद्वयं पठितसिद्धम् । आव० १ अ० ।

चक्रवर्तिनः कल्याणभोजनम्-

अत्र कल्याणभोजनसंप्रदाय एवम्-चक्रवर्तिसंबन्धिनीनां पु-
ण्ड्रेभुचारिणीनामनातङ्कानां गवां धत्तस्यार्द्धक्रमेण पीतगोक्षी-
रस्य पर्यन्ते यावदकस्याः गोः संबन्धि यत् क्षीरं तत्प्राप्तकलम-
शालिपरमाश्रुपमंनकसंस्कारकद्रव्यसंमिश्रं कल्याणभोजनमि-
ति प्रसिद्धं, चक्रिणं स्त्रीरत्नं च विना अन्यस्य भोक्तुर्जुरं मदु-
न्मादकं चेति । ज० २ वृत्त० ।

काकिणी-

एगमेगस्स एं रन्नो चाउरंतचक्रवट्ठिस्स अट्ठसोवन्निए
काकिणिरयणे उच्चले पुवालसंसिए अट्ठकणिए अधिकर-
णिसंतिए पणुत्ते ।

एकैकस्य राक्षधतुल्यचक्रवर्तिन इत्यत्रान्यान्यकालोत्पन्नाना-
मपि तुल्यकाकिणीरत्नप्रतिपादनार्थमेकैकग्रहणं, निरुपचरितरा-
जशब्दविषयज्ञापनार्थं राजग्रहणं, पट्खण्डभरतादिभोक्तृत्वप्र-
तिपादनार्थं चतुरन्तचक्रवर्तिग्रहणमिति, अष्टसौवर्णिकं काकि-
णिरत्नं, सुवर्णमानं तु-चत्वारि मधुरतृणफलान्येकः श्वेतसर्पणः,
पोरुश श्वेतसर्पण एकं धान्यमाषफलं, द्वे धान्यमाषफले एका
गुञ्जा, पञ्च गुञ्जा एकः कर्ममाषकः, पोरुश कर्ममाषका एकः सुव-
र्णः, एतानि मधुरतृणफलानि भरतकालभावीनीति शृङ्खन्ते,
यतः सर्वचक्रवर्तिनां तुल्यमेव काकिणीरत्नमिति । पटलं द्वाद-
शाक्षि अष्टकर्णिकम् अधिकरणीसंस्थितं प्रहसमिति । तत्र तल्ल-
नि मध्यखण्डानि, अक्षयः कोटयः, कर्णिकाः कोणविभागाः,
अधिकरणः सुवर्णकारोपकरणं प्रतीतमेवेति । इदं च चतुर-
कुलप्रमाणम्, "चाउरंगुलप्पमाणा, सुवणुवरकाणि नेया ।"
इति । स्था० ८ ठा० ।

साम्प्रतं चक्रिणां गतिप्रतिपादनायाऽऽह-

" अट्ठे व गया मुक्खं, सुहुमो बंजो अ सत्तम्मि पुढवि ।

मघवं सणकुमारो, सणकुमारं गया कण्ठं ॥ ६८ ॥ "

सूत्रसिद्धा । आव० १ अ० ।

ग्रामा एकैकस्य--

" एगमेगस्स एं रन्नो चाउरंतचक्रवट्ठिस्स उण्णउं उण्णउं
गामकोमीओ होत्था । " स० ६७ सम० । "दो चक्रवट्ठी अपरि-
चत्तकामभोगा कावमासे कावं किञ्चा अहे सत्तमाए पुढवोए
अपइट्ठणे नरके नेरइत्ताए उववन्ना, सुचुमे चैव बंभदत्ते चैव"
स्था० २ ठा० ४ उ० । (चक्रिणां चक्ररत्नं यथोत्पद्यते यथा

च तद्देशितमार्गा भरतं साधयन्ति तथा भरतचरिनाधि-
कारे वक्ष्यते)

पर्यायः--

पर्यायः केषाञ्चित्प्रयमानुयोगतोऽवसेयः, केषाञ्चित्प्रमज्जाजा-
वान्न विद्यत एवेति । आव० १ अ० । भरतक्षेत्रचक्रा प्रथमं कं
खण्डं साधयतीति क्रमः प्रसाद्य इति प्रश्ने, उत्तरम्-भरत-
क्षेत्रचक्रा प्रथमं कं खण्डं साधयतीत्यत्र चक्रा मध्यमख-
ण्डम् साधयित्वा सिनानीरत्नेन सिन्धुखण्डं साधयति,
तदनु गुहाप्रवेशेन वैताड्यमतिक्रम्य मध्यखण्डं साधयति,
तेनैव तत्रत्यं सिन्धुखण्डं गङ्गाखण्डं च साधयित्वा अत्राप्या-
गतो गङ्गाखण्डं तेनैव साधयित्वा राजधानीं समागच्छतीति
क्रमः । इ० ३ प्रका० ।

पितरः--

जंजुद्दीवेण जारहे वासे इमीसे ओसाप्पिणीए वारस चक्रवट्ठि-
पियरो होत्था । तं जहा-

"उसमे सुमिस्सविजए, समुद्दविजए य आससेणे य ।

विस्ससेणे य सुरे, सुदंसणे कत्तवीरिए चैव ॥ ४४ ॥

पउमुत्तरं महाहरी-विजए, राया तहेव य ।

वज्जे वारसमउत्ते, पिउनामा चक्रवट्ठिणं ॥ ४५ ॥ स० ।

इदानीं चक्रवर्तिपुरप्रतिपादनायाह--

" एगमेगस्स एं रन्नो चाउरंतचक्रवट्ठिस्स वावत्तगिपुरवर-
साहस्सोओ पणुत्ताओ । " स० ७२ सम० ।

"जम्मणविणी अउज्झा, सात्तत्थी पंच हत्थियपुराम्मि ।

वाणारसि कं पिण्णे, रायविहे चैव कं पिण्णे ॥ "

निगदिसिद्धा । आव० १ अ० । (चक्रवर्तिवलं 'वल' शब्दे वक्ष्यते)

सांप्रतं चक्रवर्तिनां मातृप्रतिपादनायाह-

" जंजुद्दीवेणं दीवे भारहे वासे इमीसे ओसाप्पिणीए वारस च-
क्रवट्ठिमायरो होत्था । तं जहा-सुमंगला जसवती जहा सददेवी
मइरा सिरिदेवी तारा जाला मेरा वप्पा चुल्लणां अपच्छि-
मा ॥ " स० । आव० ।

चक्रवर्तिनां मुक्ताहारः-

सव्वस्स वि य एं रन्नो चाउरंतचक्रवट्ठिस्स चउसट्ठि-
हट्ठिणं महग्ये मुत्तापणिमए हारे पणुत्ते ॥

सर्वाणि चतुःषष्टिरिति (चउसट्ठिल्लिपत्ति) चतुःषष्टील्लिपिनां
शराणां यस्मिन्नसौ चतुःषष्टिपट्टिकाः । (मुत्तामणिमये
त्ति) मुक्ताश्च मुक्ताफलाणि मणयश्चन्द्रकान्तादिरत्नविशे-
षाः, मुक्तारूपा वा मणयो रत्नानि मुक्तामणयः, तत्त्विकारो
मुक्तामणिमयः । स० ६४ सम० ।

चक्रवर्तिनां रत्नानि-

एगमेगस्स एं रन्नो चाउरंतचक्रवट्ठिस्स सत्त एगेदियर-
यणा पणुत्ता । तं जहा-चक्रयणे उत्तरयणे चम्मरय-
णे दंरयणे असिरयणे मणिरयणे काकिणिरयणे ।

"चक्रयणे" इत्यादि । "रत्नं निगद्यते तत्, जातौ जातौ यदुत्क-
ष्टम् " इति वचनात् । चक्रादिजातिपु यानि वीर्यत उत्कृष्टानि
तानि चक्ररत्नादीनि मन्त्रव्यानि, तत्र चक्रादीनि सप्तैकेन्द्रिया-
णि पृथिवीरूपाणि । तेषां च प्रमाणम्-

“चक्रं उत्तं दंडो, तिष्ठि वि एयाई वामतुल्लाहं ।

चम्मं दुहत्थदीहं, वत्तीसं अंगुत्ताई असी ।

चउरंगुलो मणी पुण, तस्सऽद्धं चेव होइ वित्थिखो ।

चउरंगुलप्पमाणा, सुवस्मवरकागणी नेया ॥” स्या० ७ टा० ।

“एगमेगस्म गं रत्तो चाउरतचक्रवर्तिस्स सत्त पंचेदि-

यरयणा पप्पत्ता । तं जहा—सेणावइरयणे गाहावइरयणे वहु-

इरयणे पुरोहियरयणे इत्थिरयणे आसरयणे हत्थिरयणे ”

सेनापतिः सैन्यनायको, गृहपतिः कोष्ठागारानियुक्तः, वर्चिकः

सूत्रधारः, पुरोहितः शान्तिनिकर्मकारीति चतुर्दशाप्येतानि

प्रत्येकं यत्नसहस्राधिष्ठितानीति । स्या० ७ टा० । अनु० ।

चक्रवर्तिनां वर्णादयः—

“मध्वे वि एगवन्ना, निम्मलकणगप्पहा मुणेयव्वा ।

उक्खंरुभरहसामो, तेसि य माणं अत्रो बुच्छं ॥ ८८ ॥

पंचसय अद्धपंचम, छायालीला य अरुधणुअं च ।

इगुआलधणुस्सऽद्धं, च चउत्थे पंचमे चत्ता ॥ ८९ ॥

पणतीसा तीसा पुण, अछावीसा य वीस य धणुणि ।

पन्नरस वारसेव य, अपच्छिमो सत्त य धणुणि ॥ ९० ॥ आ० १ अ०

चक्रवर्तिनां स्त्रियः—

एणसि वारसरहं, चक्रवर्तीणं वारस इत्थिरयणा होत्था । तं जहा-

“पडमा होइ सुभदा, भद्द सुणंदा जया य विजया य ॥

किएहसिरी सूरसिरी, पडमसिरी वसुंधरा देवी ।

लच्छिमई कुरुमई, इत्थीरयणाण णामाई ॥ ९० ॥

चक्रवर्तिनां स्त्रीषु सन्तानः—

चक्री वैक्रियं रूपं त्यक्त्वा स्त्रियं नृनां किं तत्र सन्तानं स्यान्न वेति?

प्रश्ने, उत्तरम्—चक्रिणो वैक्रियशरीरेण सन्तानोत्पत्तिर्न संजायते,

किं त्वौदारिकेणैव, केवलं ते वैक्रियशरान्तर्गता इति न गर्भाधा-

नहेतव इति प्रज्ञापनावृत्तिवचनात् । या च शिक्षादीत्यादीनां। स्-

र्यादिरूपेतिः श्रूयते, तत्रापि समाधानान्तरमस्ति, तच्चैदम्—“वैक्रि-

येभ्यः सुरोद्धेभ्यो, गर्भो यद्यपि नो जयेत् । तदा नीतौदारिकाङ्ग-

धातुयोगात् संभवती” । इत्यादिमल्लवादिप्रबन्धे । ही० २ प्रका० ।

चक्रवर्ती सुरनरवतिसक्या सुरवरं च देवलो ए भरहनग-

णगरनिगमजणवयपुरवरदोणमुहखेरुक्कवडमंनवसाहप--

ट्टणसहस्समंमियं थिमियमेयणियं एगच्छत्तं ससागरं भुंजि-

ज्जण वसुहं नरसीहा नरवती नरिंदा नरवसहा मरुवस-

जकप्पा अब्जहिंयं रायतेयन्नच्छो ए दिप्पमाणा सोमा रा-

यवंसनिन्नगा रविसिसिंखवरचक्रसोत्थियपद्मगजवमच्छकु-

म्भरहवरजगभवणविमाणतुरंगतोरणगोपुरमणिरयणनंदि-

यावत्तमुमलन्नंगल्लसुरइयवरकप्पस्सखमिगवतिभदासणसुर-

विधूजवरमज्जसुरियकुंडलकुंजरवसभदीवपंदरगुरुलज्जय-

इंदंकेजदप्पणअट्ठावयचाववाणनक्खत्तमेहलवीणाजुगल्लत्त-

दामदामिणिकमंडलुकमलधंटावरपोतसुवीमागरकुमुदागरम-

गरहारगागरनंतरणगणगवइरकिण्णरमयूरवररायहंमसार-

सचकोरचक्रवागमिहुणचापरखेडगपवीसगविपंचिवरतालि-

यंटासिरियाजिमेयमेयणिखगंकुसविमल्लकल्लमभिंमारवद्धमा-

णगपमत्थउत्तमविजत्तवरपुरुसन्नक्खणधरा, वत्तीसाराय-

वरसहस्रालुजायमगा, चउसड्डिसहस्सपवरजुवतीणयण-

कंता, रत्ताभा, पडमपम्भकोरंटागदामचंपगसुत्तत्तवरकणक-

नियसवप्पा, सुजायसव्वंगसुंदरंगा, महम्मवपट्टणग्गयवि-

चित्तरागएणीपणीनिम्मियद्दुगुल्लवरचीणपट्टकोसेज्जसो-

णीसुत्तकाविचूसियंगा, वरसुरजिगंधवरचुष्णवासवरकुसुम-

भरियसिरया, कप्पियच्छेयायरियसुकयरदमालकरुंगय-

तुमियवरचूसणपिणच्छेदा, एकावलिकंठमुरइयवच्छ, पालं-

वपलंवमाणसुकयपडुत्तत्तरिज्जमुदियापिगलंगुल्लिया, उज्ज-

लनेवत्तरइयचिन्नगविरायमाणा, तेएण दिवाकरो व्व दित्ता,

सारयनवत्थणियमहुरंगंजीरणिद्धोसा उप्पस्समत्तरयण-

चक्रयणपहाणा, नवनिहिपण्णा समिच्छकोसा, चाउरंता

चाउराहिं सेणाहिं समण्णज्जज्जमानमगा, तुरगपती गयपती

रहपती नरपती विपुल्लकुल्लवीसुयजसा सारयससिमक-

ल्लसोम्मवयणा, मूरतिद्धोक्कनिगयपभावलच्छसदा, समत्तभ-

रदाहिवा, नरिंदा, मसेज्जवणकाणं च हिमवतसागरंतं धरा

जोत्तण भरहवासंजियसत्त पवररायमिंहा पुव्वकडतवपजा-

वा निविड्डसंचियमुहा, अणेगवामनयमाउव्वंतो जज्जाहि य

जणवयणपहाणाहिं ज्वालियंता, अतुल्लसदफरिसरमरुवंगंथे य

अणुजविता ते वि उवणमंति मरणथम्मं आवितित्ता कामाणं ।

चक्रवर्तिनः राजातिशयाः ससागरां भुक्त्वा वसुधां माण्ड-

लिकत्वं च चुक्त्वा भरतवर्षं चक्रवर्तिन्ये अनुब्रान् शम्भुर्दार्द्रा-

नुभूयापवमन्ति मरुगधर्ममविद्वताः कामानामिति संबन्धः ।

किंविधास्ते इत्याह—सुरनरपतिभिः सुरेश्वरनरेश्वरैः सत्कृताः

पूजिता ये ते तथा । के इवानुजृता इत्याह—सुरवरा इव देव-

प्रवरा इव, क?—देवलोके स्वर्गे तथा भरतस्य नारतवर्षस्य सम्ब-

न्धिनां नगानां पर्वतानां नगराणां करविरहितस्थानानां सहस्रै-

र्निगमानां वणिक्जनप्रधानस्थानानां जगपदानां देशानां पुरव-

राणां राजधानीरूपाणां द्रोणमुखानां जलस्थत्रपथयुक्तानां खटा-

नां धूतीप्राकाराणां कर्वटानां कुनगराणां ममग्गानां दूरसंस्थित-

सन्निवेशान्तराणां संवाहानां रत्तार्थं धान्यादिसंवहनावेत-

र्गविशेषरूपाणां पत्तनानां च जलपथस्थत्रपथयारेकतरयु-

क्तानां मणिरनाया सा, तथा, तां स्तिमितमेदिनीकां निर्भयत्वं

स्थिरविश्वनराश्रितजनाम् एकमेव छत्रं यत्र एकराजत्वात् सा

एकच्छत्रा ता ससागरा तां चुक्त्वा पात्रयित्वा वसुधां पृथिवीं

भरतार्द्रादिरूपां, माण्डलिकत्वेन एतच्च पदद्वयमुत्तरत्र “हिमव-

तं सागरंतं धारा भोज्जं जरहवासमिति ” समस्तभरतक्षेत्र-

भोक्तृत्वापेक्षया भणनादवसीयते, नरसिंहाः सृत्वात् नरपतयः

तत्स्वामित्वात्, नरेशाः तेषां मध्ये ईश्वरत्वात्, नरवृषजाः गुणैः

प्रधानत्वात्, मरुवृषभकट्या वा देवनाथभूताः मरुजवृषज-

कट्या वा मरुदेशोत्पन्नगजवृत्ता अङ्गीकृतकार्यभारनिर्वाहक-

त्वात्, अत्रयधिकमत्यर्थं राजतेजोलक्ष्म्या देदीप्यमानाः सौम्याः

अदारुणा नीरुजा वा, राजवंशतिव्रकास्तमण्डनभूताः, तथा

रविशश्यादीनि वरपुरुषव्रजगानि येषां ते तथा, रविशशी, शङ्खो

वरचक्रं, स्वस्तिकं, पताका, यथा, मत्स्याश्च प्रतीताः, कूर्मः, कच्छपः,

रथधरः प्रतीता, त्रयो योनिः, मयूतं त्रयनरतिदेवावालो, विमानं

वैमानिकनिवासः, तुरगस्तोरणं गोपुरं च प्रसिद्धानि, मणिः चन्द्रकान्तादिरत्नः, कर्केतनादि, नन्धावर्तौ नवकोणः स्वस्ति-
कविशेषः, मुशलं लाङ्गलं च प्रसिद्धं, सुराचिनः सुपृक्तः सुर-
तिदो वा सुखकरो यो वरकल्पवृक्षः कल्पद्रुमः स तथा, मृग-
पतिः सिंहो, भद्रासनं सिंहासनं, सुराचिः रुद्धिगम्या आभर-
णविशेष इति केचित्, स्तूपः प्रतीतः, वरमुकुटं प्रवरशेखरः,
[सर्पिः सि] मुक्तावली, कुण्डलं कर्णाजरणं, कुञ्जरौ वरवृषभश्च
प्रतीतौ, द्वीपो जलवृतो भूदेशः, मन्दिरौ मेरुः, मन्दरं वा गृहं, गरुडः
सुपर्णः, ध्वजः कर्तुः, इन्द्रकोतुरिन्द्रयष्टिः, दण्डः आदशः, अष्टापदं
शूतकवकं, कैलाशं पर्वतविशेषो वा, चापं धनुः, वाणो मार्गणः,
नक्षत्रं मेघश्च प्रतीतौ, मेखला काञ्ची, वीणाः प्रतीता, युगं गृपः,
कृतं प्रतीतं, दाममात्रा दामिनी लोकरुद्धिगम्या, कमण्डलुः कुण्डिका
कामदं घण्टा च प्रतीते, वरपोतो बोद्धिः, सूची प्रतीता,
सागरः समुद्रः, कुमुदाकरः कुमुदखण्डं, मकरो जलचरविशेषः,
हारः प्रतीतः [गानरत्ति] स्त्रीपरिधानविशेषः, नूपुरं पादाजरणं,
नगः पर्वतो, नगरं प्रतीतं, वैरं वज्रं, किन्नरो वाद्यविशेषो, देवविशेषो
वा, मयूरवरराजहंससारसचक्रोरचक्रवाकमिथुनानि प्रसिद्धानि,
चामरं प्रकीर्णकं, खरुकं फलकं, पवीसकं 'विपञ्ची' वाद्यविशेषो,
वरताम्रवृन्तं व्यजनविशेषः, श्रीकाभियेको वक्ष्याभियेचनं, मेदि-
नी पृथिवी, खड्गोऽस्त्रिः, अङ्कुशः गृणिः, विमलकलशां गृङ्गारश्च
प्राजनविशेषो, वर्द्धमानकं शरायं, पुरुषारूढपुरुषो वा, एतेषां
द्वन्द्वः, तत एतानि प्रस्तानि मङ्गल्यानि उत्तमानि प्रधानानि
विभक्तानि विविक्तानि यानि वरपुरुषाणां वङ्गणानि तानि
धारयन्ते ये ते तथा, तथा द्वाविंशता राजवराणां सहस्रेणुजा-
तोऽनुगतो मार्गो येषां ते तथा, चतुःषष्टिसहस्राणि यासां
तास्तथा ताश्च ताः प्रवरयुवतयश्च तरुण्य इति समासः, तासां
नयनकान्ताः लोचनाभिरामाः, परिणयनभर्तारो वा, रक्ता लां-
हिता आमा प्रजा येषां ते रक्ताजाः, (पञ्चमपद्मं चि) पद्मगर्भः
कोरुण्टकदाम कोरुण्टकाऽभिधानपुष्पसूक्तं, चम्पकः, कुसुमवि-
शेषः, सुतप्तवरकनकस्य यो निकपो रेखा स तथा, तत एते-
षामिव वर्णो येषां ते तथा, सुजातानि सुनिष्पन्नानि सर्वाण्यङ्गा-
नि अवयवा यत्र तदेवविधं सुन्दरमङ्गं येषां ते तथा, महा-
र्यानि महामूल्यानि वरपत्तनोद्गतानि प्रवरक्षेत्रविशेषोत्पन्नानि
विचित्ररागाणि विविधरागरञ्जितानि, एणी हरिणी, वैणी च त-
द्विशेष एव, तत्त्वमनिर्मितानि यानि वस्त्राणि तानि एणीवैणीनि-
र्मितान्युच्यन्ते, श्रूयन्ते च निशीधे-“ कालमृगाणि नीलमृगाणि
च ” इत्यादिभिर्वचनैः मृगवर्मवस्त्राणीति, तथा दुकूलानीति
दुकूलो वृक्षविशेषस्तस्य चलकं गृहीत्वा उदूखलजलेन सह कुट्ट-
यित्वा पृथीकृत्य सूत्रीकृत्य वृक्षयन्ते यानि तानि दुकूलानि-
वरचीनानीति दुकूलवृक्षवल्कलस्यैव यान्यभ्यन्तरं हीरेति
निष्पाद्यन्ते सूक्ष्मतराणि भवन्ति तानि, चीनदेशोत्पन्नानि वा
चीनान्युच्यन्ते, पट्टसूत्रमयानि पट्टानि कौशेयकानि कौशेयक-
रोद्भवानि वस्त्राणि, श्रोणीसूत्रकं कटिसूत्रकम्, एजिर्विभूषितान्य-
ङ्गानि येषां ते तथा, वाचनान्तरे निर्मितस्थाने कौमिक इति
पठ्यते-तत्र कौमिकाणि कार्पासिकानि वृक्षेभ्यो निर्गतानीत्य-
न्ये, अतस्मिन्मयानीत्यपरे, तथा वरसुरभिगन्धाः प्रधानमनोहृपु-
टपाकलङ्कणा गन्धास्तथा वरचूर्णरूपा वासास्ताडिता इत्य-
र्थः । वरकुसुमानि च प्रतीतानि, तेषां भरितानि जूतानि शिरां-
सि मस्तकानि येषां ते तथा, कटिपतानि ईप्सितानि विकाचार्थेण
निपुणाधिष्ठिता सुकृतानि सुष्ठु विहितानि रतिदानि सुखकारी-

णि, माला आभरणविशेषः, कटकानि कङ्कणानि, पागान्तरेण
कुण्डलानि प्रतीतानि, अङ्गदानि बाह्याभरणविशेषाः, तुटिका
बाहुरत्निका, प्रवरभूषणानि च मुकुटादीनि, मालादीन्येव वा प्रव-
रभूषणानि, पिनडानि बद्धानि ये देहे येषां ते तथा, एकावलीविचि-
त्रमणिका एकसरिकं कण्ठे गले सुरञ्जिता वक्सि हृदये येषां
ते तथा, प्रलम्बो दीर्घप्रलम्बमानो लम्बमानः सुकृतः सुराच-
तः पटशाटकः उत्तरीयम् उपरि कायवस्त्रं येस्ते तथा, मुद्रिका-
भिरङ्गुलीयकैः पिङ्गलाः पिङ्गा अङ्गुल्या येषां ते तथा, नतः कर्म-
धारयः उज्ज्वलं नेपथ्यं वेषो रचितं रतिदं वा (चिल्लगंति) द्वीनं
दीप्यमानं वा विराजमानं शोभमानं येषां तेन वा विराजमानं वा
ये ते तथा, तेजसा दिवाकर इव दीप्ता इति प्रतीतं, शारदं शर-
त्कालीनं यत् नवमृष्यमानावस्थं स्तनितं मेघगर्जितं तच्छम्-
धुरो गम्भीरः स्निग्धश्च घोषो येषां ते तथा । वाचनान्तरे-“ साग-
रनवेत्यादि ” दृश्यते । उत्पन्नसमस्तरत्नाश्च ते चक्ररत्नप्रधा-
नाश्चेति विग्रहः । रत्नानि च तेषां चतुर्दश । तद्यथा-“ सणावह १
माहावह, २ पुरोदिय ३ तुरंग ४ वहुह ५ गय ६ इत्थी ७ चक्रं ८
छत्तं ९ चम्प, १० मणि ११ कागिणि १२ सगग १३ दंडो य १४ । ”
नवनधिपतयः । निधयश्चैवम्-“ निसपे १ पंरु २ पिंरु ३ पिंग-
लय, सधवरयणे ४ तहा महापउमे ६ । काले ७ य महकाले, ८
माणवगमहानिही ९ संखे ॥ १॥ ” समृद्धकोशा इति प्रतीतं, चत्वा-
रोऽन्ताः चतुर्विभागाः पूर्वसमुद्रादिरूपा येषां ते तथा, त एव चतु-
रन्ता चतुर्भिरंशैर्हस्त्यश्वरथपादातिलङ्काररूपेता वा तुर्यस्ताभि-
समनुयायमानमार्गः समनुगम्यमानपन्थाः, एतदेव दर्शयति तुर-
गपतय इत्यादि, विपुलकुलाश्च ते विश्रुतयशसश्च प्रतीतः स्यात्
इति विग्रहः, शारदशशी यः सकलपूर्णस्तद्वत् सौम्यं वदनं
येषां ते तथा, शूरास्त्रैर्नोक्यनिर्गतप्रज्ञावाश्च ते वक्ष्यशब्दाश्च
प्राप्तव्यातय इति विग्रहः, समस्तभरताधिपा नरेन्द्रा इति
प्रतीतं, सह शैलैः पर्वतैर्वनैर्नगरविप्रकृष्टैः काननैश्च,
नगरासन्नैश्च तथा, हिमवत्सागरान्तं धीरा युक्त्वा भरतवर्षे
जितशत्रवः प्रवरराजासिंहाः पूर्वकृतनपःप्रज्ञावादिति प्रतीतं,
निर्विघ्नं परिसिञ्चितं च पोषितं मुखं येस्ते तथा, अनेकवर्षशता-
युष्मतः जार्याभिश्च जनपदप्रधानाजिर्लायमानाः विद्यास्य-
मानाः, अतुष्टा निरुपमा ये शब्दस्पर्शरसरूपगन्धास्ते तथा
स्तांश्चानुभूय तेऽपि आसताम् उपनमन्ति प्राप्नुवन्ति मरणध-
र्मं मृत्युलङ्घनं जीवपर्यायं च अविमृता अमृता कामानामग्रह्या-
ज्ञानाम् । प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

चम्पादिषु दश चक्रिणः प्रव्रजिताः-

एयासु एं दससु रायहाणीसु दस रायाणो मुंदा भवि-
त्ता० जाव पव्वइया । तं जहा-भरहे सगरे मघवं सणकुमारे
संती कुंथू अरे महापउमे हरिसणे जयनामे ॥

“ तरुणा वेसिस्थिविवा-हरायमार्दसु होइ सइकरणं । आउज्ज-
गीयसइ, इत्थीसइ य सवियारे ” ॥ १॥ (एतास्विति) अनन्त-
रोदितासु दशस्वायंनगरीषु मध्येऽन्यतरासु कासुचिदशराजा-
नश्चक्रवर्तिनः प्रव्रजिता इत्येवं दशस्थानकेऽवतारस्तेषां कृतः ।
द्वौ च सुभूमग्रहदत्ताजिधानौ न प्रव्रजितौ, नरकं च गताविति ।
तत्र जरतसगरौ प्रथमद्वितीयौ चक्रवर्तिराजौ साकंते नगरे
विनीतयोध्यापर्याये जातौ, प्रव्रजितौ च । मघवान् थावस्त्याम,
सनत्कुमारादयश्चत्वारो हस्तिनागपुरे, महापद्मो वाराणस्याम्,
हरिषेणः काम्पिल्ये, जयनामा राजगृहे इति । म चैतासु

नगरीषु क्रमेणैते राजानो व्याख्येयाः, ग्रन्थविरोधात् ।
उक्तं च—“ जम्भणविणी अउज्झा, सावत्थी पंच हत्थि-
णपुरम्भ । वाणारसि कं पिह्ले रायगिहं चेव कं पिह्ले सि ” ॥ १ ॥
अप्रव्रजितचक्रवर्तिनौ तु हस्तिनागपुरकास्पित्ययोरुपपन्नाविति,
ये च यत्रोत्पन्नास्ते तत्रैव प्रव्रजिता इति इदमावश्यकमभिप्रायेण
व्याख्यातम्, निशीथभाष्याभिप्रायेण तु दशस्वेतासु नगरीषु
द्वादश चक्रिणो जातास्तत्र नवस्वेकैकः, एकस्यां तु त्रय इति ।

आह च—

“चंपा महुरा वारणा-रसी य सावत्थिमेव साकेयं ।
हत्थिणपुर कं पिह्लं, मिहिला कोसं वि रायगिहं ॥ १ ॥
संती कुंयु य अरो, तिषि वि जिण चकि एकपक्केहि ।
जाया तेण दस हांति, केसवजाया जणाइन्नं ” ॥ २ ॥
स्या० १० ठा० । (एकस्मिन्क्षेत्रे एकदा द्वौ चक्रवर्तिनौ न
भवत इति ‘कुवई’ शब्दे वक्ष्यते)

उत्सर्पिण्यां जविष्यन्तश्चक्रिणः—

जंबुद्वीपे णं दीवे भारहे वासे आगपिस्साए उत्सर्पिणीए
वारस चक्रवर्तिणो जविस्सन्ति । तं जहा—

“जरहे य दीहदंते, गृहदंते य सुच्छदंते य ।
सिरिउत्ते सिरिजूई, सिरिसोमे य सत्तमे पउमे ॥ १ ॥
महापउमे य विमल-वाहणे विपुलवाहणे चेव ।
रिद्धे वारसमे तह, आगामिजरहाहिवा उत्ता ॥ २ ॥”
एएसि णं वारसएहं चक्रवर्तीणं वारस पियरो जविस्सन्ति,
वारस मायरो जविस्सन्ति, वारस इत्थीरयणा जविस्सन्ति ।
स० ।

जम्बूद्वीपे चक्रवर्तिनः पृच्छा—

जंबुद्वीपे णं भंते ! दीवे केवइआ जहसपए वा उक्कोस
पए वा चक्रवर्ती सव्वगणेणं पसुत्ता ? गोअमा ! जहसपदे
चत्तारि, उक्कोसपदे तीसं चक्रवर्ती सव्वगणेणं पसुत्ता, बलदेवा
तत्तिआ चेव, जत्तिआ चक्रवर्ती वासुदेवा वि तत्तिआ चेव ।

जम्बूद्वीपे भदन्त ! द्वीपे कियन्तो जघन्यपदे वा उत्कृष्टपदे वा
चक्रवर्तिनः प्रकृताः ? । भगवानाह—गौतम ! जघन्यपदे चत्वारः ।
उपपत्तिस्तु तीर्थकराणामिव, उत्कृष्टपदे त्रिंशच्चक्रवर्तिनः
सर्वज्ञेन प्रकृताः । कथमिति चेत् ? , उच्यते—द्वात्रिंशद्विजयेषु
वासुदेवस्वामिकान्यतरविजयचतुश्चक्रवर्तिजविजयसत्काष्टाविंश-
तिः, भरतैरावतयोस्तु द्वाविंशति पूर्वापरमीलितास्त्रिंशत् । यदा
महाविदेहे उत्कृष्टपदेऽष्टाविंशतिश्चक्रिणः प्राप्यन्ते, तदा निय-
माच्चतुर्णामर्द्धचक्रिणां संभवेन तन्निरुद्धक्षेत्रेषु चक्रिणामसं-
जवात्, चक्रिणामर्द्धचक्रिणां च सहानवस्थानलक्षणविरोधा-
दिति । अथात्र तथैव वन्नदेवार्द्धचक्रिणश्चाह—“बलदेवा तत्तिआ”
इत्यादि । वन्नदेवा अपि तावन्त एवोत्कृष्टपदे, जघन्यपदे च
यावन्तश्चक्रवर्तिनः वासुदेवा अपि तावन्त एव, बलदेवसहचा-
रित्वात्, कोऽर्थः ?—यदा चक्रवर्तिन उत्कृष्टपदे त्रिंशत् अवश्यं
बलदेववासुदेवौ जघन्यपदे चत्वारः, तेषां चतुर्णामवश्यंभावात् ।
यदा च बलदेवा वासुदेवा वा उत्कृष्टपदे त्रिंशत्, तदा चक्रिणो
जघन्यपदे चत्वारः, तेषामपि चतुर्णामवश्यंभावात् । तेनैतेषां
परस्परं सहानवस्थानलक्षणविरोधप्रावेनान्यतराश्रितक्षेत्रे त-

दन्यतरस्याभाव इति । जं० ७ वक्र० । (कश्चक्रवर्ती कथं लभत
इति ‘भंतकिरिया ’ आदिशब्देषु प्रथमजागे ५९ पृष्ठे उक्तम्)
देशविरतौ चक्रिपदबन्धो भवति नवेति प्रश्ने, उत्तरम्—अत्राप्ये-
कान्तो ज्ञातो नास्तीति । ही० ६ प्रका० । चक्रवर्तिनस्तिमिश्रगु-
हाद्वारोद्घाटने उवाचा निःसरन्ति, न वा यदि न, तर्हि कूणि-
कस्य कथं निस्ससारति प्रश्ने, उत्तरम्—जम्बूद्वीपप्रज्ञप्त्यादिषू-
त्कममस्ति, यच्चक्रवर्तिनः सेनानीनरो द्वारमुद्घाटयति,
उवाचा च न निःसरति कूणिकस्य तु द्वाराणि नोद्घाटितानि,
तर्हि उवाचा कुतो निःसरेत्, स तु तमिश्रगुहाधिप्रायकेन
दण्डरत्नेन हतः सैन्यानि पश्चाद्वलितानीत्यङ्गराणि आवश्यक-
द्वाविंशतिसहस्रीमध्ये सन्ति, द्वादशसहस्रीमध्ये तु उवाचानिः-
सरणमप्युक्तमस्ति, सा तु कुमतिकृताऽस्ति । आवश्यकटिप्पन-
के तु कथितमस्ति, यज्ज्वालानिःसरणघोटकपश्चात्पादचलन-
प्रघापसिद्धान्तविरुद्धो हेय इति । ७४४ प्र० सेन० ३ उल्ला० ।
चक्रवर्ती कियत्कावेन मोक्षं यातीति प्रश्ने, उत्तरम्—जघन्यत-
स्तद्भवे, उत्कृष्टतस्तु कश्चित्किञ्चिद्नार्द्धपुद्गलपरावर्तान्तरणापि
मोक्षं यातीति । ६७ प्र० सेन० ४ उल्ला० । सर्वचक्रवर्तिनां सर्वर-
त्नानि प्रमाणतस्तुल्यानि न्यूनाधिकानि वेति प्रश्ने, उत्तरम्—सर्व-
चक्रवर्तिनां काकियादिरत्नानि कियन्ति केषाञ्चित् प्रमाणा-
ह्युत्तमाननिष्पन्नानि, कियन्ति तु तत्कालीनपुरुषादिमानोचित-
मानानि, केषाञ्चित् प्रमाते तु सर्वाण्यपि तत्कालोचितमानानीति
४२० प्र० सेन० ३ उल्ला० । चक्रवर्तिनो राज्याऽजिषेकादनु पुत्रो
भवति न वेति प्रश्ने, उत्तरम्—चक्रवर्तिनो राज्याजिषेकादनु पुत्रो
जवतीति श्रीअजितचरित्रादौ विद्यते । ८५ प्र० सेन० १ उल्ला० ।
चक्रवर्तिनः स्कन्धावारो द्वादश योजनान्युत्तरति, चक्रवर्ती तु
प्रत्येकं योजनमेकं चञ्चति, ततो द्वादशयोजनप्रान्ते य उत्तरति
स योजनमेकं चलति तदा द्वादशयोजनमध्ये कियन्ति दिना-
नि भवन्तीति प्रश्ने, उत्तरम्—जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तौ योजनं योजनान्त-
रेण श्रमेण चक्रवर्ती चञ्चति, तथा चक्रवर्तिसैन्यं द्वादश यो-
जनान्युत्तरतीत्यनेकग्रन्थे कथितमस्ति, तस्मात्पूर्वापरविचार-
णया यद्योजनान्तं कथितमस्ति तस्मात्पूर्वापरविचारणया यो-
जनान्तरं कथितमस्ति तत्सैन्याग्रभागेपक्षया संभाव्यते, तथा
चक्रिसैन्यस्यादौ मध्ये नैवोत्तरतीत्यङ्गराणि व्यक्तानि शास्त्रे न
दृष्टानि, आधुनिकवक्त्रास्तु दिवाले उत्तरतो, दृश्यन्ते, ततस्तत्का-
ले यथोचितं जविष्यति तथोत्तरतिष्यन्ति, तथाऽपि चक्रवर्तिनां
दिव्यानुभावेन सैन्यप्रान्तोत्तीर्णास्तेऽपि शीघ्रं सुखेन मार्गमति-
क्रमिष्यन्तीत्यत्र न काऽप्याशङ्का, यतो दिव्यशक्तिरचिन्त्याऽ-
स्तीति । ६६ प्र० सेन० ४ उल्ला० । (व्यासेन तु भरतादि-
शब्देषु दृश्यम्) ।

चक्रवर्तिहलि-चक्रवर्तिताब्धि-स्त्री० । चक्रवर्तित्वप्राप्तिहेतौ ह-
लिभेदे, प्रव० २७० द्वार । पा० ।

चक्रवर्तिविजय-चक्रवर्तिविजय-पुं० । चक्रवर्तिनो विजयन्ते
येषु यान् वा ते चक्रवर्तिविजयाः । स्या० ७ ठा० । चक्रवर्तिवि-
जेतव्ये क्षेत्रखण्डे, झा० १ श्रु० ८ अ० । स० ।

चक्रवर्तिविजयवक्तव्यतामाह—

जंबुद्वीपपुरच्छिमेणं सीयाए महाणईए उत्तरेणं अह
चक्रवर्तिविजया पसुत्ता । तं जहा—कच्छे सुकच्छे महाकच्छे
कच्छावर्ह आवत्ते० जाव पुक्खजावई । जंबुद्वीपपुरच्छि-

मेणं सीयाए महाणईए दाहिणेणं अट्ट चक्रवट्टिविजया पण-
त्ता । तं जहा-वच्चे सुवच्चे० जाव मंगल्लावई । जंवूमंदरपच-
च्छिमेणं सीओयाए महाणईए दाहिणेणं अट्ट चक्रवट्टि-
विजया पणत्ता । तं जहा-पम्हे० जाव सल्लिन्नावई । जंवू-
मंदरपचच्छिमेणं सीओयामहानईए उत्तरेणं अट्ट चक्र-
वट्टिविजया पणत्ता । तं जहा-वप्पे सुवप्पे० जाव मंघिल्लावई ।

“ जाव पुक्खल्लावइ त्ति ” भणनात् “ मंगल्लावत्ते पुक्खले-
त्ति ” द्रष्टव्यम् । “ जाव मंगल्लावइ त्ति ” करणात् “ महावच्चे
वच्चावइ रम्मए रम्मए रमणिजे ” इति दृश्यम् । “ जाव सलि-
ल्लावइत्ति ” करणात् “ सुपम्हे महापम्हावई संखे नल्लिणे कुमु-
त्ति ” दृश्यम् । “ जाव मंघिल्लावइ त्ति ” करणात् “ पम्हे महावप्पे-
वप्पावइ वग्गु सुवग्गु मंघिल्लेत्ति ” दृश्यम् । स्था० ८ ठा० ।

चक्रवाग-चक्रवाक-पुं० । पक्षिविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० ए अ० ।
श्रौ० । जी० । प्रश्न० । रा० ।

चक्रवृह-चक्रव्यूह-पुं० । चक्रमिव व्यूहः सैन्यस्थितिरचनावि-
शेषः । युद्धार्थं मण्डलाकारे सैन्यस्थापने, वाच० । तत्परिज्ञा-
नात्मके कलभेदे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । जं० । श्रौ० ।

चक्रसाला-चक्रशाला-स्त्री० । तिलपीरुनशालायाम्, व्य० १० उ० ।

चक्रमुह-चक्रमुख-पुं० । मानुषोत्तरपर्वतस्याधिपतौ देवे, द्वी० ।

चक्रसेण-चक्रसेन-पुं० । चक्रपुराधोश्वरे, दर्श० ।

चक्रहर-चक्रधर-पुं० । वासुदेवे, विशेष० ।

चक्रहरगंगिया-चक्रधरगणिका-स्त्री० । चक्रधरवक्तव्यता-
र्याधिकारानुगतायां वाक्यपद्धतौ, स० ।

चक्राग्र-चक्रवाक-पुं० । सर्वत्र रक्षोपः अनादौ द्वित्वम् “ क-
गचजतदपयवां प्रायो लुकु ” ८ । १ । १७७ । इति वक्योलुक् ।
“ से चक्राग्रो ” पक्षिविशेषं, प्रा० १ पाद । ज्ञा० ।

चक्राउह-चक्रायुध-पुं० । पारुशतीर्थकरस्य प्रथमशिष्ये, स० ।
ति० ।

चक्राग-चक्राक-न० । चक्राकारे, “ चक्रगं भज्यमाणस्स समो
जंगो य दीसइ ” प्रज्ञा० १ पद । आचा० ।

चक्रारवच्छ-चक्रारवच्छ-न० । गन्ध्यादौ द्विपदे याने, दश० ५
अ० १ उ० ।

चक्रि (ए)-चक्रिन्-पुं० । चक्रधरे, चक्रवर्तिनि, ही० ३ प्रका० ।

चक्रिय-चाक्रिक-पुं० । चक्रं प्रहरणमेषामिति चाक्रिकाः चक्रप्र-
हरणेपु योद्धपु, चक्रं वाऽस्ति येषां ते चाक्रिकाः कुम्भकारतै-
लिकादिपु चक्रं चोपदर्श्य याचन्ते ये ते चाक्रिकाः । चक्रधरेपु,
ज्ञा० । १ श्रु० १ अ० । श्रौ० । ज० । जं० । कल्प० ।

चक्रियमात्रा-चाक्रिकशाला-स्त्री० । तैलविक्रयशालायाम्, व्य०
ए उ० ।

चक्रौ-चक्रिन्-पुं० । चक्रवर्तिपु, चक्रिणां चक्रादिसप्ततान्येकजी-
वात्मकान्यसंख्यजीवात्मकानि वा ? तथैषामागतिकत्वा सा एक-
जावमाश्रित्यानेकान् वेति प्रश्ने, उत्तरम्-चक्रिणां चक्रादिसप्ततरत्ना-

न्यसंख्यजीवरूपाणि दृश्यमानपृथ्वीपिण्डस्यासंख्यजीवात्म-
कत्वात्तथा आगत्यसंख्यानान्श्रित्येति संज्ञाव्यत इति । ११८ प्र०
सेन १ उल्ला० । देशविरतिचक्रित्वे देशविरत्या चाक्रपदं लज्यते
न वा । तथा चक्रिणां गार्हस्थदेशविरतिः स्यान्न वा । यदि सा न
स्यात्तत्र को हेतुरिति प्रश्ने, उत्तरम्-देशविरत्या चक्रवर्तिपदप्रा-
प्तिर्भवति न भवति च इत्येकान्तो ज्ञातो नास्ति तथा चक्रिणां म-
हापरिग्रहिन्वादेशविरतेः प्राप्तिः स्यादिति । ८८ प्र० सेन २ उल्ला० ।
प्रत्यङ्गचक्रिणोऽङ्गचक्रिणां वा गङ्गासिन्धुकृतव्यवधानपृथ्वीपर-
खण्डयोः साधने तत्र गमने क उपायश्च रत्नाभावात्तयोरुत्तरणं
कथं स्यादिति । तथा संप्रति भूपत्यादीनां विखण्डाधिपत्यं वा-
स्तवमुतोपमामात्रं वेति प्रश्ने, उत्तरम्-तेषां देवादिसान्निध्यात्स-
र्वं संज्ञाव्यत इति १५४ प्र० सेन० २ उल्ला० । चक्रित्वं प्राप्य
पुनश्चक्रित्वं क्रियता कोत्तेन प्राप्यते इति प्रश्ने, उत्तरम्-जघन्यतः
साधिकसागरेणोत्कृष्टतोऽनन्तकात्तेन तत्प्राप्यते इति भगवती
१५ शतके । ६७ प्र० सेन० ३ उल्ला० । चक्रवर्तिनो मागधादौ
कत्यष्टमान् कुर्वन्तीति प्रश्ने, उत्तरम्-मागधस्तूप १ वरदामस्तूप २
प्रभातस्तूप ३ वैताड्यदेवसाधन ४ तमिश्रादेवसाधन ५ नमिधिन-
मिदेवसाधन ६ सिन्धुदेवसाधन ७ चुल्लहिमवन्तसाधन ८ गङ्गादे-
वीसाधन ९ नवनिघानप्रकटीकरणा-१० । ५ योऽध्यानगरीप्रवेशकर-
णार्थं चक्रिणो ११ । ५ नुकमेणैकादशाष्टमान् कुर्वन्तीति जवृद्धी-
पप्रज्ञितसूत्रे तीर्थकचक्रिणोऽष्टमात्रं कुर्वन्तात्यपि शान्तिचरित्रे-
स्तीति ज्ञेयम् । ६६ प्र० सेन० ३ उल्ला० ।

चक्रैसर-चक्रेश्वर-पुं० । विक्रमसंवत् १२६० वर्षे विद्यमाने, अ-
जयमेरुराजजयसिंहमान्यधर्मघोषसुरिशिष्ये, आवश्यकलघुवृ-
त्तिकारके सूरौ, जै० ६० ।

चक्रैसरी-चक्रेश्वरी-स्त्री० । ऋषजदेवस्य शासनदेवतायाम्,
आ० क० । सा च मतान्तरेणाप्रतिचक्रा सुवर्णवर्णा गरुडवा-
हनाऽष्टकरा वरणवाणचक्रपाशयुक्तदक्षिणपाणिचतुष्टया धनु-
र्वज्रकाङ्कुशयुक्तवामपाणिचतुष्टया चेति । प्रव० २७ द्वार ।

चक्रोद्धा-देशी-अग्निध्रे, दे० ना० ३ वर्ग ।

चर्चिखय-आस्वादित-त्रि० । “ केनाप्सुष्मादयः ” ८ । ४ । २५८ ॥
इति आस्वादितशब्दस्य ‘ चर्चिखय ’ आदेशः । ईपत्सम्यक्
वाऽऽस्वादिते, प्रा० ४ पाद ।

चर्चिखदिय-चक्षुरिन्द्रिय-न० । रूपग्राहके इन्द्रियभेदे, तच्च दृष्ट्यु-
पकरणजेदाद् द्विधा-तत्र लक्ष्मीन्द्रियमेकद्वित्रिचक्षुरिन्द्रियाणाम-
पि, उपकरणेन्द्रियं तु चक्षुरिन्द्रियस्यान्तर्मध्ये केवलगम्या धा-
न्यमसूराकारा काचिन्निवृत्तिरस्ति या रूपग्रहणोपकारे वर्तते, तं० ।
(अत्र विषयविज्ञानादय ‘ इन्द्रिय ’ शब्दे द्वितीयभागे
५६५ पृष्ठे उक्ताः)

अथ चक्षुरिन्द्रिये उदाहरणम्-

नगरी मयुरा नाम, जितशत्रुनरेश्वरः ।

प्रकृत्या धार्मिकी राज्ञी, धारिणी चित्तहारिणी ॥ १ ॥

तत्रैकयक्यात्रायां, राजा राज्ञी च नागराः ।

ययुः सर्वेऽपि, सर्वस्त्र्या, विचल्यदित्तमहीयसा ॥ २ ॥

तदैकेनेत्यपुत्रेण, यान्त्या राज्ञ्या सुखासने ।

अरच्छद्वाहिर्युतो, दृष्टोऽहिर्नृपुणादितृत् ॥ ३ ॥

दध्यावेवंविधो यस्या-अश्नत्तद्वचरणोऽपि हि ।

देवीतोऽयधिकं मन्ये, रूपमस्या भविष्यति ॥ ४ ॥

अथाऽनुरक्तस्तस्यां स, तद्वेदमासन्नमापणम् ।
गृहीत्वाऽऽवर्जयद्वाङ्गी-वर्गं समर्घदानतः ॥ ५ ॥
अथैकदा च प्रपच्छ, चेटीर्गन्धपुटीरिमाः ।
कश्छोटयति ताः स्माहुः, स्वयं नः स्वामिनोत्यथ ॥ ६ ॥
कस्तूरिकाङ्कुरैर्लेखं, लिखित्वा नूर्जपत्रके ।
क्षिप्त्वैकस्या गन्धपुट्याः, मध्ये चट्याः समर्पयत् ॥ ७ ॥

स चायम्--

कावे प्रसुप्तस्य जनार्दनस्य,
मेघान्धकारासु च शर्वरीषु ।
मिथ्या न जल्पामि विशालनेत्रे !,
ते प्रत्ययार्थं प्रयमाङ्कुरेषु ॥ ८ ॥
छोटयित्वा पुटं मध्या-त्तं लेखं देव्यवाचयत् ।
अचिन्तयच्च धिग्भोगान्, मसिलेखमयालिखत् ॥ ९ ॥

स चायम्--

नेहलोके सुखं किञ्चि-च्छादितस्याऽहसा भृशम् ।
मितं च जीवितं शोके, तेन धर्मे मतिं कुरु ॥ १० ॥
पूर्ववत् प्रयमाङ्कुरैर्वीक्ष्योत्तरम् ।
तदैव च तथा कृत्वाऽ-र्पयच्छेटीकरे पुटीम् ।
न बन्धुरा इमे गन्धाः, इत्युदित्वाऽर्पयेरिमाम् ॥ ११ ॥
अर्पितायां गन्धपुट्यां, चेष्ट्याऽऽख्याते च वाचिके ।
पुटीमाच्छेद्य लेखस्थं, लेखार्थमवधार्य सः ॥ १२ ॥
भग्नशः खेदमेदस्वी, निर्ययौ संहताऽऽपणः ।
तदाऽऽसिचिन्तोपायार्थी, भ्रमन् राज्ञान्तरं गतः ॥ १३ ॥

एतं श्लोकं तत्राश्रयीत्--

न शक्यं त्वरमाणेन, प्राप्तुमर्थान् सुदुर्लभान् ।
गार्यां च रूपसंपन्नां, शत्रूणां च पराजयम् ॥ १४ ॥

अत्र च दृष्टान्तः--

घसन्तपुरमित्यास्ते, पुरं सुरपुराप्रति ।
भावको जिनदत्तोऽनू-त्तत्र सार्धपतेः सुतः ॥ १५ ॥
पुर्यामितश्च चम्पाया-मीश्वरः सार्धपो धनः ।
अस्याश्चर्यद्वयं तस्य, यन्न जूनं न भावि च ॥ १६ ॥
चतुरब्धिसारजूता, विमला मुक्तावलीगुणैः कलिता ।
अकलितमूल्यविशेषा, सकलकलाकुशलमतिरपि च ॥ १७ ॥
हारप्रभा च कन्यास्ति, तद्रूपादिगुणस्तुतौ !
स्याद्वागीशोऽप्यवागीशः, स्वयं वागप्यवागिव ॥ १८ ॥
जिनदत्तस्तदाकर्ण्य-ऽनुरक्तस्तामयाचत ।
भावकोऽयमिति ददौ, मिथ्यादृष्टिर्न तस्य सः ॥ १९ ॥
चट्टवेपः स्वयं चम्पा-मेकाकी संययौ ततः ।
एकस्तत्रास्त्युपाध्यायः, तं विद्यार्थीत्युपस्थितः ॥ २० ॥
उपाध्यायोऽवदद्भ्रष्ट !, पाठयिष्याम्यहं परम् ।
मद्गृहे भोजनं नास्ति, दुर्भिक्षं चास्ति संप्रति ॥ २१ ॥
धनश्च दत्ते भौतानां, ततः सोऽगात्तदन्तिके ।
देहि विद्यार्थिनो मेऽन्नं, सोऽवदद्दास्यते पठ ॥ २२ ॥
तेनोद्दिष्टा सुताऽमुष्मै, दद्याथा नित्यं भोजनम् ।
स द्यूयौ चिन्तितं जातं, सकुमध्येलुठद् घृतम् ॥ २३ ॥
फलाद्युपात्रगतस्याः, उपचारं न साऽग्रहीत् ।
अथावसरमासाद्य, सोऽत्वरस्तां वशेऽनयत् ॥ २४ ॥
अथ सा तदुणै रक्ता, तमुवाच पलाययते ।
तेनोक्तं नोचितमिदं, त्वमुन्मत्ताऽधुना भव ॥ २५ ॥

सा तथाऽभूत्ततः पित्रा-ऽऽहृता मान्त्रिकताम्त्रिकाः ।
सर्वानतर्जयत्तीव्रं, तां तेऽसाध्येत्यथाऽन्यजन ॥ २६ ॥
अथाधृतिः पिता मुह्य, चट्टस्तं स्माह मा मुह ।
क्रमागतास्ति मे विद्या, सर्वं सेत्स्यत्यदस्तया ॥ २७ ॥
दुष्करस्तूपचारोऽस्याः, श्रेष्ठचूचं सुकरो मम ।
आख्यश्चट्टोऽथ कार्येऽत्र, चत्वारो ब्रह्मचारिणः ॥ २८ ॥
आनेयास्ते कुशुद्धाश्चे-त्तदा कार्यं न सेत्स्यति ।
तेषां जवत्यनर्थश्च, तान् भौतर्षीनयानयत् ॥ २९ ॥
आनायेतास्तथा, योधाश्चत्वारः शब्दवेधिनः ।
दिकूपालाः स्थापितास्तेऽथ, लिखित्वा तत्र मण्डलम् ॥ ३० ॥
उक्ताश्च ते मनाग् वेध्याः, शिवाशब्दो भवेद्यतः ।
जौताश्चोच्यन्त कुर्वीध्वं, हुं फट् कृते शिवारुतम् ॥ ३१ ॥
त्वं रोपेण धृतेनैव, तिष्ठेरुचे च कन्यका ।
कृते तथैव भूतास्ते, विद्धा नाभूत्पटुः सुता ॥ ३२ ॥
तदा धनस्य वैराग्य-मजायत तपस्विषु ।
चट्टेनोक्तं मयाऽनाणि, सिद्धिर्नाब्रह्मचारिभिः ॥ ३३ ॥
ऊचे धनोऽधुना कः स्या-दुपायश्चट्ट ऊचिवान् ।
शोभ्या ब्रह्मभृतः कापि, शृणु तेषां च लक्षणम् ॥ ३४ ॥
भवन्त्येवंविधाः श्रेष्ठिन् !, मुनयो ब्रह्मचारिणः ।
ये च सत्यादिका गुप्तीः, पालयन्ति सदा नव ॥ ३५ ॥
अथ दर्शयितुः सर्वान्, श्रेष्ठि प्रश्नं स पृष्टवान् ।
ब्रह्मगुप्तीर्न कोऽप्याख्य-दाख्यन् श्वेताम्बराः पुनः ॥ ३६ ॥
वर्सातः कथासनाके, कुड्यन्तरपुरा रते ।
प्रणीतात्यसने भूषा, नवैता ब्रह्मगुप्तयः ॥ ३७ ॥
श्रेष्ठि तानाह मे कार्यं, गृहेऽस्ति ब्रह्मचारिभिः ।
ऊचुस्ते गृहिणां कार्यं, विधातुं कल्पते न नः ॥ ३८ ॥
द्वध्या ब्रह्मभृतश्चट्ट !, कार्यं नेच्छन्ति ते पुनः ।
सोऽज्यधादीदृशा एव, भवन्ति मुनयो धन ! ॥ ३९ ॥
विमुक्तलोकाव्यापाराः, एषां नामापि सिद्धिः ।
मण्डलं पुनराविध्य, दिक्पाला विनिवेशिताः ॥ ४० ॥
न्यस्तानि साधुनामानि, चक्रे पूजां यथाविधि ।
न शिवाकूजिनं जातं, जाता श्रेष्ठिसुता पटुः ॥ ४१ ॥
धनोऽथ साधुमाहात्म्य-ज्ञानात् सुश्रावकोऽभवत् ।
चट्टो धर्मोपकारांति, दत्ते द्वे अपि तस्य ते ॥ ४२ ॥
एवं स्थैर्यादुपायेन, प्राप रूपवतीं प्रियाम् ।
इति श्रुत्वेज्यसुदेशे, तदुपायं च सोऽप्यगात् ॥ ४३ ॥
विद्यासिद्धा दण्डरक्षा-करास्तिष्ठन्ति तत्र च ।
तस्य ते सेवया तुष्टाः, स्मादुरस्सत्किमीहसे ? ॥ ४४ ॥
ऊचे मे घट्यतां देवी, जगुस्ते घटयिष्यते !
तैस्तस्याथ समं राश्या, मलोपायो व्यचिन्त्यसौ ॥ ४५ ॥
साऽपवादा नृपत्यक्ता, मिहत्येषाऽस्य नान्यथा ।
विकुर्विताऽथ तैर्मरि-र्मर्तुं लग्नो घनो जनः ॥ ४६ ॥
अथारक्षा नृपेणोक्ताः, मारिर्विज्ञाय कथ्यताम् ।
वासवेइमनि तैर्देव्यो, विद्ययाऽथ विकुर्विताः ॥ ४७ ॥
मनुष्यदस्तपादांशाः, देव्यास्यं च सन्नोहितम् ।
तैरुक्तं देव ! गेहे स्वे-ऽन्वेष्ट्या मारिः परत्र न ॥ ४८ ॥
राक्षाऽन्विष्टा च दृष्टा चा-ऽऽदिष्टास्तेऽथ यथा रहः ।
स्वगृहे मण्डलं कृत्वा, नीत्वा तत्र निगृह्यताम् ॥ ४९ ॥
नीता तैरथ सा तत्र, रात्रावध्यास्य मण्डलम् ।
हन्तुं प्रचक्रमे याव-दिज्यसूस्तावदाययौ ॥ ५० ॥

स ऊचं मार्यतेऽसौ किं, मरिरप्येति मार्यते ।
 सोऽयदत् घटने नैत-ज्ञातोऽस्याः काऽपि दुर्जनः ॥ ५१ ॥
 हत मा मुञ्चतेतां तु, नेत्रकैरयकौमुदीम् ।
 नैपुस्ते पुनरुचं च, गृहीध्वं कोट्यध्वंकृतिम् ॥ ५२ ॥
 निगृह्णाध्वं च मा मैतां, मुञ्चध्वं वः कृतांऽञ्जलिः ।
 तस्या अप्यभवत्प्रेम, तत्राकारणवत्सन्ने ॥ ५३ ॥
 ऊचुस्ते नेति निर्वन्धा-न्मुक्ताऽमौ त्वं च किं त्वतः ।
 गत्वा देशान्तरे तिष्ठे-स्तामथादाय सोऽगमत् ॥ ५४ ॥
 प्राणप्रदोऽयमन्यासी-त्तत्रातिप्रेमभागसौ ।
 रतिसागरनिर्मगना, तेन सार्द्धमथास्ति सा ॥ ५५ ॥
 छपुं स्वान् साऽन्यदाऽचाक्षी-त्प्रेम्णा गन्तुं न सा ददौ ।
 हसितं तेन साऽप्राक्षी-न्निर्वन्धेऽकथयत्कथाम् ॥ ५६ ॥
 निर्विघ्नां साऽथ साध्वीनां, धर्मं श्रुत्वाऽप्रहीदु व्रतम् ।
 इतरोऽगात् नरकं, चक्षुर्लोल्यकृतादयात् ॥ ५७ ॥ आ० क० ।
 आ० म० । आ० चू० । ग० । “चर्किलदियदुद्धत-ज्जणस्स अह-
 पत्तिओ भवति दोसो । जं जलणम्मि जंजंते, पडइ पयंगो अबुद्धो
 उ ” ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० ।

चर्किलदियनिगह-चक्षुरिन्द्रियनिग्रह-पुं० । चक्षुरिन्द्रियस्य
 कियत्ताम्पत्यनिरोधे, (उक्त०)

तत्फलम्-

चर्किलदियनिगहेण भंते ! जीवे किं जणयइ ? चर्किल
 दियनिगहेण मणुक्कामणुक्केसु रुवेसु रागदोमनिगहं ज-
 णयइ । तप्पच्चइयं कम्मं न वंधइ पुव्ववर्धं च निज्जरइ ॥ ६३ ॥
 हे जदन्त ! हेस्वामिन् ! चक्षुरिन्द्रियनिग्रहेण जीवः किं जनय-
 ति ? तदा गुरुराह-हे शिष्य ! चक्षुरिन्द्रियनिग्रहेण मनोऽज्ञाऽमनोऽज्ञे-
 पु रूपेषु रागद्वेषजयं जनयति ! ततश्च तत्प्रत्ययिकं रागद्वेषोत्प-
 न्नं कर्म न वध्नाति । पूर्ववर्धं रागद्वेषोपाजितं कर्म निज्जरयति
 क्षपयति ॥ ६३ ॥ उक्त० २६ अ० ।

चक्रु-चक्षु-न० । चक्षुःतेऽनेनेति चक्षुः । “ वाऽदयध्वचना-
 ध्याः ” ८ । १ । ३३ । इति वा पुंस्त्वम् । लोचने, तत् द्रव्यतोऽस्ति,
 भावतो ज्ञानम् । स्था० २ टा० ४ उ० । सूत्र० । इह चक्षुरिन्द्रियम्,
 तच्च द्विधा-द्रव्यतो भावतश्च । द्रव्येन्द्रियं बाह्यनिर्वृत्तिसाधकम्,
 तत्करणरूपम् “ निर्वृत्त्युपकरणे द्रव्येन्द्रियम् ” इति वचनात् । भा-
 वेन्द्रियं तु उपशम उपयोगश्च “ वधोपयोगौ भावेन्द्रियम् ” इति
 वचनात् । अत्र चक्षुर्दिशिष्टमेवात्मधर्मरूपं तस्यावबोधने वन्धन-
 श्रद्धास्वभावं गृह्यते । श्रद्धाविहीनस्याचक्षुःमत् इव रूपतत्त्व-
 दर्शनायोगात् । न चेयं मार्गानुसारिणी सुखमवाप्स्यते । सत्यां
 चास्यां भवत्येव तन्नियोगतः कल्याणचक्षुषोः सद्रूपदर्शनं
 न ह्यत्र प्रतिबन्धो नियमेन ऋते कालादिति निपुणसमयविदः ।
 अयं चाप्रतिबन्ध एव । तथा तद्भवनापयोगित्वात् । तमन्तरं
 तस्मिन्निर्लिङ्गे, विशिष्टस्योपादानहेतोरेव तथापरिणतस्वजाय-
 त्वात् तदेवाऽवस्थायीजभूता धर्मकलपद्रुमस्येति परिज्ञावनीयम् ।
 इदं चेह चक्षुरिदं चोक्तं भगवद्भ्यः इति । ल० । “ चक्षुःमन्त
 एवेह, ये श्रुतज्ञानचक्षुः । सम्यक् तदेव पश्यन्ति, ज्ञावान् हेये-
 तरान्नराः ” ॥ १॥ म० १ श्रु० १ उ० । शुभाशुभकारिण्यात् श्रुत-
 ज्ञाने, स० चक्षुरिव चक्षुः । केवलज्ञानं, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० दर्शने,
 आचा० १ श्रु० ९ अ० ३ उ० विशिष्ट आत्मधर्मे, रा० । लोकस्य वि-
 विधकार्येषु प्रवृत्तिनिवृत्तिविषयप्रदर्शके, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । रा० ।

तिविहं चक्रु पण्णते । तं जहा-एगचक्रु विचक्रु तिच-
 क्रु । छुत्तमच्छे एं मणुस्मे एगचक्रु देवं विचक्रु तहा-
 रूवे समणे वा माहणे वा उप्पण्णणाणदंसणधरे
 से एं तिचक्रु ति वत्तवं मिया ॥

प्रायः कण्ठ्यम् । चक्षुर्लोचनं तत् द्रव्यतोऽस्ति, भावतो ज्ञानम् ।
 तदस्यास्तीति स तद्योगाच्चक्षुरेव चक्षुःप्रामाण्यार्थः । स च त्रिवि-
 धश्चक्षुः संख्याभेदात्, तत्रैकं चक्षुरभ्येत्येकचक्षुः । एवमितरावपि ।
 छादयतीति द्रव्यज्ञानावरणादि तत्र तिष्ठतीति छुत्तस्थः । स च
 यद्यप्यनुत्पन्नकैवल्यज्ञानः सर्व एवोच्यते तथाऽपीहातिशयवत्
 श्रुतज्ञानादिविचर्जितां विचर्जितं इति । एकचक्षुरिन्द्रियापेक्षया
 देवो द्विचक्षुरिन्द्रियावधिष्ठायाम् उत्पन्नमावरणक्षयोपशमे-
 नाज्ञानं च श्रुतावधिरूपं दर्शनं चावधिदर्शनरूपं यो धारयति वह-
 ति स तथा एवंभूतः सः विचक्षुश्चक्षुरिन्द्रियपरमश्रुतावधिरिति
 वक्तव्यं स्यात् । स हि साक्षाद्वाचलोकयति हेयोपादेयानि
 समस्तवस्तूनि केवलीं त्यिह न व्याख्यातः केवलज्ञानदर्शनलक्ष-
 णचक्षुर्द्रव्यकलानासंभवेऽपि चक्षुरिन्द्रियलक्षणचक्षुषः उपयोगा-
 भावेनासत्कल्पनया तस्य चक्षुस्त्वं न विद्यत इति कृत्वेति
 द्रव्येन्द्रियापेक्षया तु सोऽपि न विरुध्यत इति । स्था० ३
 टा० ४ उ० । “ ते चक्रुलोगंसि ह णायगा उ, मग्गाणुसात्त-
 ति हितं पयाणं ” ते तर्थाकरणधरादयोऽतिशयज्ञानिनोऽस्मिन्
 लोके चक्षुरिव चक्षुर्वर्तन्ते । यथा हि-चक्षुर्गोम्यदेशावस्थि-
 तान् पदार्थान् परिच्छिन्नन्ति । एवं तेऽपि लोकस्य यथाव-
 स्थितपदार्थाविष्करणं कारयन्ति । यथाऽस्मिन् लोके ते ना-
 यकाः प्रधानाः । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

चक्रुर्दियवल-चक्षुरिन्द्रियवल-न० । चक्षुरिन्द्रियस्य स्वसा-
 मर्थग्रहणे, स्था० १० टा० ।

चक्रुर्कुत-चक्षुर्कान्त-पुं० । कुएरलोदसमुद्राधिपतौ देवे,
 जी० ३ प्रति० ।

चक्रुर्कुता-चक्षुर्कान्ता-स्त्री० । प्रसेनजितः कुलकरस्य भा-
 र्यायाम्, आ० म० प्र० । आ० क० । स० ।

चक्रुर्दसण-चक्षुर्दर्शन-न० । चक्षुषा वस्तुसामान्यांशात्मके
 ग्रहणे, कर्म० ४ कर्म० दर्शनभेदे, पं० सं० १ द्वार० । स्था० ।
 चक्षुरिन्द्रियप्रीत्यर्थं दर्शनप्रतिज्ञायाम्, नि० चू० १२ उ० ।

चक्रुर्दसणवरिया-चक्षुर्दर्शनप्रतिज्ञा-स्त्री० । चक्षुषा संछपुं
 प्रतिज्ञायाम्, (आचा०) ।

चक्षुर्दर्शनप्रतिज्ञया न गच्छेत्--

से निक्खु वा भिक्खुणां वा अह वेगयाइं रुवाइं पासइ । तं
 जहा-गंयिमाणि वा वेडिमाणि वा परिमाणि वा संघाइमाणि
 वा कट्ठकमाणि वा पोत्थकमाणि वा चित्तकमाणि वा
 मणिकमाणि वा दंतकमाणि वा मालकमाणि वा पत्त-
 च्छेज्जकमाणि वा विविधाणि वा वेडिमाइं अण्णयराइं
 तहपगाराइं विरुवुरूवाइं चक्रुर्दसणपरियाए णो अ-
 भिमंधारेज्ज गमणाए एवं णेयव्वं जहा सदपरियाए
 सव्वा वाइत्तवज्जा रूपपरिया वि पंचमयं सत्तिकयं ।

“ से ” इत्यादि । स भावनिजुः कचित्पर्यटन्यैकानि कानि

चित्रानाविधानि रूपाणि पश्यन्ति । नद्यथा-प्रथितानि ग्रन्थतपु-
ष्पादिनिर्वर्तितस्वस्तिकादीनि, वेष्टिमानि वस्त्रादिनिर्वर्तितपुत्त-
विकादीनि, (पूरिमाणिति) यान्यतः पूरुपाद्याकृतीनि भवन्ति,
सङ्घातिमानि चालकादीनि, काष्ठकर्माणि रथादीनि, पुस्तक-
माणि लेखककर्माणि, चित्रकर्माणि प्रतीतानि, मणिकर्माणि
विचित्रमणिनिष्पादनस्वस्तिकादीनि, दन्तकर्माणि दन्तपुत्त-
लिकादीनि, तथा पत्रच्छेद्यकर्माणीत्येवमादीनि विरूपरूपाणि
चक्षुर्दर्शनप्रतिज्ञया नाजिसन्धारयेक्रमनाय एतानि उष्टु गमने
मनो न विदध्यादित्यर्थः । एवं शब्दशैककसूत्राणि चतुर्विधातः श-
रहितानि सर्वाण्यपीहायोऽयानि केवलं रूपप्रतिज्ञयेत्येवमभिज्ञा-
पो योज्यः, दोषाश्चात्र प्राशस्त्यमायेऽया इति । आचारः २ चू० ।

जे निक्खू रणो खत्तिगाणं मुद्धियाणं मुद्धाभिसित्ताणं
अङ्गच्छमाणाण वा णिगच्छमाणाण वा पयमवि चक्रवर्द्धन-
वर्णनयाए अभिन्धारैऽ अभिसंधारंतं वा साइज्जइ ॥ ८८ ॥

अतियानं प्रवेशः बहिर्निर्गमो निर्यानं चक्रवर्द्धनवर्णनं ददुं
प्रतिज्ञा । अथवा-चक्षुर्दर्शयामीति प्रतिज्ञा एगपदं पिच्छति
तस्स आणादिया दोसा ॥

जे निक्खू रातिष्ठा, णिगच्छताण अह विनिन्नाणा ।
चक्रवर्द्धनयाए पदमवि, अभिधारे आणमादीणि ॥ ८८ ॥

अनिति प्रवसन्ति एगमवि पदं अभिधारंतो आणादि दोसे-
पावन्ति ॥

संकपुडियपदभि-दणे य दिडेसु चेव सोहीओ ।
लहुओ गुणो मासो, चतु लहुगा चेव गुरुगा य ॥ ८९ ॥
मणउट्टियपदनेदे, य दंसणे मानमादि चतु गुरुगा ।
लहुओ लहुगा गुरुगा, दंसणवज्जेसु व पदेसु ॥ ९० ॥
पनिपेगळे अपनिपेगळे य गमणं णियत्तं वा वि ।
विजए पराजए वा, पडिसेहं वा वि वोच्छेदं ॥ ९१ ॥

रायाणं पासामिति मणसा चित्ते मासलहं उट्टिते मासगुरुं
पदभेदे चउलहं दिठे चउगुरुं । अहवा-चित्तियादेसेण मणसा
चित्तेति मासगुरुं उट्टिते चउलहं । पदभेदे चउगुरुं एगपदभेदे
वि चउगुरुगा किमंग ! पुण दिडे आणदिधिराहणा भदपता
दोसा य जो भदतो सा य, जो भदतो सा । पडिपेगळेति साधु
दृष्ट्वा ध्रुवा सिद्धिः अतिथउकामो वि गच्छइ ताहे अधिकरणं
भवति । जं च सा जुहाति करेस्सति । जति से जयो ताहे
णिच्चेमेव संजए पुरतो गच्छ । अपडिपेगळेति इमेहिं लुत्तसिंर-
हिं वि दिठेहिं कुता मे सिद्धी गंतुकामो विणियत्तति । अह कहं
वि गतो पराजिओ ताहे पच्चगतो पदुत्तति पउट्ठो य जं काहि-
ति जत्तो य करपच्चयताण य पडिसेहं करेज उवकरणवोच्छेदं
वा करेज अह परेत्यर्थः ।

अहवा इमे दोसा हवेज-

ददुणं य रायत्तिं, परीसद्वपराति तत्य केयं तु ।

आसंसं वा कुजा, पणिगमणादीणि व पदाणि ॥

जं काहिति भत्तो आसंसं णिदाणं कुजा । अह वा-तस्समीचे
अत्राकियविभूसियाओ इत्थीओ ददुं पणिगमणं अण्णतिथिणी
सिद्धिपुत्ति संजती वा पडिसेवति इत्येकमं वा करेति । अहवा-

कोइ ईसरपुत्तो कुमारो पव्वइतो सो तं रायाणं थीपरिखुं ददुणं
चित्तेहं लखं जोइयं अम्हेहि परिसीणं णाणुभूतं ताहे पणिग-
च्छेज्जा भवे कारणं ।

वितियपदमणपज्जे, जाणंतो वा वि पुणो अप्पज्जे ।

गच्छंतो वा वि पुणो, कुजगणसंघातिकज्जेसु ॥ ८९ ॥

कुजादि वा कजे जइ राया पथाविओ ताहे ण अल्लियंति मग-
तो गच्छति एवं पडियरिक्ख जति ते पणिपुग्गलादयो दोसा
ण भवन्ति तो जहिं ठिओ तहिं अल्लियंति ।

जे निक्खू रणो खत्तिगाणं मुद्धियाणं मुद्धाभिसित्ताणं
इत्थीओ सव्वाङ्गकारविजूसियाओ पयमवि चक्रवर्द्धनवर्ण-
नयाए अभिसंधारेइ गच्छइ गच्छंतं वा साइज्जइ ॥ ९० ॥

जे निक्खू इत्थियाए, सव्वाङ्गकारजूसियाए उ ।

चक्रवर्द्धनयाए पयमवि, अभिधारे आणमादीणि ॥ ९० ॥

के इत्थ भुत्तजोगी, अजुत्तभोगी य केइ निक्खंता ।

रमणिज्जोइयंतिय, अम्हे एयारिसं आभि ॥ ९१ ॥

पूर्ववत् "के इत्थ ति" । अजुत्तभोगिणो सति विभवे णिक्खंता
पुणो संजयंता वच्चेति ।

पडिगमणअण्णतिथिय, मिट्ठी संजति सल्लिगहत्थे य ।

वेहाणस ओहाणे, एमेव अजुत्तजोगी वि ॥ ९२ ॥

पूर्ववत् । अजुत्तभोगी वि उप्पणकोहो उ पडिगमणादी
पदे करेज ।

किं चान्यत्--

रीयाति अणुवयोगी, इच्छी णाती सुहीणमवियत्तं ।

अजित्तिदियउड्डाहो, आवडणे भेदवडणं च ॥ ९३ ॥

भस्मिरक्खंतो रीयाए अणुवउत्तो भवति इत्थीए जे सयणा
सयणाणवा जे सुहिणा तेसि अवियत्तं भवति । जइ से अणु-
रत्ता दिट्ठो लखिज्जति । तइ से अंतगसो विभावेण एज्जति
अजिइओ एवं उड्डाहंतं निरक्खंतो खानगादिसु आयमंज
भायणं वा जिंदेज सयं वा पडेज इत्थं पादं वा लुसेज्ज
आयविराहणा ।

वितियपदमणपज्जे, अभिधारविकोविते व अप्पज्जे ।

जाणंतो वा वि पुणो, मोहतिगिच्छा तु कजेसु ॥ ९४ ॥

मोहतिगिच्छाए वसभोहिं समं अप्पसारिए वितो णिरिक्खति
साइमविधिमतिकंतो पासति ।

गिर्वीतिमायतीए, दिट्ठीकीवो असारिए पेहे ।

अट्टाणाणि व गच्छति, भवाहणमादि गच्छंतो ॥ ९५ ॥

णिव्वितियादियं जाहे अतीतो ताहे अप्पसारिए दिट्ठितो दि-
ट्ठोए कीवो पासति । जइ से पोगलपरिसामो जीओ तो लखं
अणुवसमंतेहिं सावादिणं वा दच्छंति अट्ठाणं गच्छेज्ज तत्थ
पदभेदे वि णत्थि पच्छित्तं । नि० चू० ६ उ० ।

जे निक्खू वप्पाणि वा वराणि वा वावीणि वा पोक्खराणि
वा पोक्खरीणि वा दीहाणि वा गुज्जाग्नियाणि वा सरा-

गच्छन्तस्स दणं चतुवहुं करादियाणं गम्भो गामो, ण करो
जत्थ तं एकं खेनं नाम धूलिपागारपरिक्खितं कुणगरो
कवमं जोयणजन्तरे जस्स भामादि एत्थि तं मरवादी अव-
ष्ठादि आगारोपवचणं पुविहं जलेण जस्स जेडमागच्छति
इतरं थलपट्टणं थत्रेण जस्स भंरमागच्छति इतरं थल-
पट्टणं दोणिण मुहा जस्स तं दोणिणमुहं जलेण वि थलेण वि
भंरमागच्छति । आसमं णाम नावसमादीणं सत्था वासन्त्था-

णं सणिवेसं, गामो वा पिंडितो संनिविष्टो, जन्थागतो वा लोभो संनिविष्टो तं सणिवेसं जस्यति, अण्णत्थ किंसि करेत्ता अण्णत्थ वोढुं वसन्ति, तं संवासं भण्णानं । घोसं गोउलं, वणियव-
भो जत्थ वसति तं गेगमं, भंसिया गामततियजागादि भंडुग्गा
धणा जत्थ भिज्जंतितं पुडभेयं, जत्थ राया वसति सा
रायदाणी ।

जे जिकवू गामपाट्टाणि वा० जाव सणिवेसमाट्टाणि वा
चक्रवर्दसणवडियाए अभिसंधारेइ, अभिसंधारंतं वा सा-
इज्जइ ॥ २३ ॥ जे जिकवू गामपाट्टाणि वा० जाव सणिवे-
सवट्टाणि वा चक्रवर्दसणवडियाए अजिसंधारेइ, अजिसं-
धारंतं वा साइज्जइ ॥ २४ ॥

जे भिकवू गामपाट्टाणि वा० जाव सणिवेसपाट्टाणि वा चक्र-
वर्दसणवडियाए अजि० जाव साइज्जइ ॥ २५ ॥ जे भि-
कवू गामपाट्टाणि वा० जाव सणिवेसपाट्टाणि वा चक्र-
वर्दसणवडियाए अभिसंधारेइ, अजिसंधारंतं वा साइ-
ज्जइ ॥ २६ ॥

गामस्स पडो गाममार्ग इत्यर्थः ।

जे जिकवू आसकरणाणि वा हत्यकरणाणि वा० जाव
सुकरकरणाणि वा चक्रवर्दसणवडियाए अजिसंधारेइ, अभि-
संधारंतं वा साइज्जइ ॥ २७ ॥ जे जिकवू आघायाणि वा
चक्रवर्दसणवडियाए अभिसंधारेइ, अभिसंधारंतं वा सा-
इज्जइ ॥ २८ ॥

आससिक्खावणं आसकरणं, एवं सेसाणि सति ।

जे जिकवू आमजुच्चाणि वा० जाव सुकरजुच्चाणि वा
चक्रवर्दसणवडियाए अभिसंधारेइ, अभिसंधारंतं वा सा-
इज्जइ ॥ २९ ॥

इयोऽध्वः तेषां परस्परतो युक्तम्, एवमन्येषामपि, गजादयः
प्रसिद्धाः, शरीरेण विमध्यमः करटः रक्तपादपः वटुकः सिक्खी
घृन्नवर्णः लावकः आडिमादि प्रसिद्धा अद्वियपच्छाडियादिक-
रणेहि जुळं, सवसंधिविक्खोवणं जिनुद्धं, पुवं जुळण जुळिओ
पच्छा संधी विक्खोजिज्जति जत्थ तं जुळं जिनुद्धं ।

जे जिकवू गाठजुहियट्टाणाणि वा हयजुहियट्टाणाणि
वा गयजुहियट्टाणाणि वा चक्रवर्दसणवडियाए अभिसंधारेइ,
अजिसंधारंतं वा साइज्जइ ॥ ३० ॥

उज्जुहि गावा गावाओ उज्जुहित्ताओ अरुवी जुत्ती उज्जुहि-
छंति, अहवा गोसंखडी उज्जुहिगा भज्जति, गावीणं णिवेढणा
परिभाविणिज्जहिगा वधूवरपरियारंतं मिथुजुहियवस्मि-
नगुमिपहि हपहि वज्जदरिसणा हयाणीयं, गपहि वज्जदरिसणा
गयाणीयं, रहेहि वज्जदरिसणा रहाणीयं, पाइवज्जदरिसणा
पायत्ताणीयं, चउसमवायां य अणियदरिसणं चोरादि वा वज्जं
णीणिज्जमाणं पेहाए ।

जे जिकवू अजिसेयट्टाणाणि वा अक्खाइयट्टाणाणि वा
माण्ण्माणियट्टाणाणि वा पमाणियट्टाणाणि वा महया

हयणट्टगीयवाइयतंतीतत्ततालुमिपुप्पवाइयट्टाणाणि वा
चक्रवर्दसणवडियाए अजिसंधारेइ, अभिसंधारंतं वा सा-
इज्जइ ॥ ३१ ॥ जे जिकवू रिमाणि वा रुमराणि वा खा-
राणि वा वेराणि वा महासंगामाणि वा कलहाणि वा
बोझाणि वा चक्रवर्दसणवडियाए अजिसंधारेइ, अभिसंधा-
रंतं वा साइज्जइ ॥ ३२ ॥

अक्खालगादि आघादियं एगस्स वज्जमाणं अण्णेण अण्णमीयत्त
इति, माण्ण्माणियं जहा धन्न कंवल्लसवला अथवा माणपोतयो
माण्ण्माणियं धिज्जादिपहि रुक्खादीणं मिज्जंतं निणमं, अथवा-
णम्मं वट्टं सिक्खावज्जंतस्स अंगाणि णमिज्जंति गट्ठितक-
छा । अथवा-वत्थपुप्फचंमादि वा कणं रुक्खादिभंगो दव्व-
विभागे य कन्नहो वादिगा जहा सिधवाणं रायादीणं वुग्गहो,
पासतादी जूया सभादिसु अणगविहा जणवया ।

जे जिकवू कट्टकम्माणि वा चित्तकम्माणि वा पो-
त्थकम्माणि वा लेप्पकम्माणि वा मणिकम्माणि वा सेलक-
म्माणि वा गंथिमाणि वा वेढिमाणि वा कापूरिमा-
णि वा संघायमाणि वा वेढमाणि वा विविहमाणि वा
चक्रवर्दसणवडियाए अभिसंधारेइ, अजिसंधारंतं वा
साइज्जइ ॥ ३३ ॥

कट्टकम्मं कोट्टिमादि पुस्तकेषु च वत्थे वा पोत्थं, चित्तलेपा
प्रसिद्धा, पूयादिषु पुण्यमात्रादिषु गंठिमे, जहा आणंइपुरे पुप्फ-
पूरगादि वेढिमं प्रतिमापूरिमं सक्कुकादिसु कट्टसंबंधांसु वा,
संघागिमं महदाख्यानं वा महता इतं, अहवा-महता श-
ब्देन वादित्रमाहतं, वाइता तंतं, अन्यद्वा किंचित्, हत्थतालणं
तालो, कडं वादित्रसमुदायो, वुट्टिः जस्स मुत्तिगस्स घणं स-
इसारिच्छो सहो सो घणमुग्गो पमुणा सइण वाइतो सर्व
एवेन्टियार्थः चश्रुः ।

जे भिकवू विरुवरूवेमु महस्सवेमु इत्थीणि वा पूरिमाणि
वा थिराणि वा मज्झिमाणि वा महराणि वा अणलंकि-
याणि वा सुअलंक्रियाणि वा गायंताणि वा वायंताणि वा
णवंताणि वा हसंताणि वा रसंताणि वा मोहंताणि वा
विपुलं असणं वा पाणं वा खाइमं वा माइमं वा परिजुंजं-
ताणि वा चक्रवर्दसणवडियाए अभिसंधारेइ, अजिसंधा-
रंतं वा साइज्जइ ॥ ३४ ॥

आसयंते सत्थाणि अचलंति । अहवा-आम्मावन्ति भु-
ज्जन्तीत्यर्थः । रममाणा गेदुगादिसु रमंते मज्जपानअंदोलगा-
दिसु ललंतो जलमध्ये श्रीमा नट्टुसादिषु कंदली मोहनो-
द्भवकारिका क्रिया मोहणा, सेवणतां ससपदा प्रथप्र-
सिद्धाः । जे जिकवू विरुवरूवाणि वा इत्यादि । अणेगरूवा
विरुवरूवा महता महामहा जत्थ महेवहराया जहा भं-
सुरुलाए, महवा-जत्थ महे वहु राया मिलंति, जहा सर-
क्खसा वडुरयो जन्नति तालायरवहुवा वट्टणमात्ता गत्तपुज्जेव
गंभगाय वडुराया अत्तत्तभासिणो वट्टगा जत्थ महे मिलंति
सो वहु मिलक्खुमहो, ते य मिलक्खु इमिमादी ।

जे भिक्खु इहलोएसु वा रुवेसु दिट्ठेसु वा रुवेसु सुएसु
वा रुवेसु अमुएसु वा रुवेसु विष्ठाएसु वा रुवेसु अवि-
ष्ठाएसु वा रुवेसु सज्जइ रज्जइ गिज्झइ अज्जोववज्जइ,
सज्जमाणं वा रज्जमाणं वा गिज्जमाणं वा अज्जोववज्ज-
माणं वा साइज्जइ ॥ ३९ ॥

इहलोइया मणुस्सा, परलोइया हयगयादी पुवं पच्चक्खं
विट्ठा अदिठा देवादी मणुस्सा जे अणिठा सहाणादी पदा ए-
गट्ठिया । अहवा-आसेवणाभावे सज्जणत्ता मणसा पीती ग-
मणं रज्जणता सदोसुवल्ले वि अविरमो गेधी अगमगमणा-
सेवणा वि अज्जुववातो । नि० चू० १२ उ० ।

चक्रवर्दसणावरण-चक्रुर्दर्शनावरण-न० । ६ त० । दर्शनावरण-
कर्मभेदे, यदुदयात् जीवानां चक्रुर्दर्शनं सामान्यग्राही बोधः
(स्था० ६ ग०) न भवति । स० ६ सम० ।

चक्रवर्दिष्टि अचक्ख, सेसिदिय ओदिकेवलेहिं च ।

दंसणमिह सामन्ने, तस्सावरणं तयं चउडा ॥ १० ॥

इह चक्रुर्दर्शनं नाम यच्चक्षुषा रूपसामान्यग्रहणं तस्यावरणं
चक्रुर्दर्शनावरणं, चक्रुःसामान्यापयोगावरणमिति यावत् (क-
र्म०) अत्र च चक्रुर्दर्शनावरणोदय एकद्वित्रीन्द्रियाणां मूलत
एव चक्रुर्न जवति, चतुःपञ्चेन्द्रियाणां तु चतुमपि चक्रुस्तथाविधे
तदुदये विनश्यति, तिमिरादिना वाऽस्पष्टं भवति ॥
कर्म० १ कर्म० ।

चक्रवर्दय-चक्रुर्दय-पु० । चक्रुरिव चक्रुः श्रुतज्ञानं, शुभाशुभार्थ-
विभागकारित्वात्, तत् दयते इति चक्रुर्दयः । स० । चक्रुरिव चक्रुः
विशिष्टः आत्मधर्मस्तरवावबोधनिबन्धनश्रद्धास्वभावः, श्रद्धा-
विहीनस्याऽचक्रुष्मत इव रूपतत्त्वदर्शनायोगात्, कल्याणचक्रु-
षीव भवति वस्तुतत्त्वदर्शनं तदीयं धर्मकल्पदुमस्याग्रन्थवीजभू-
तेभ्यो भगवद्भ्य एव । ध० २ अधि० । तद्दतीति चक्रुर्दाः ।
रा० । न च मार्गानुसारिणी श्रद्धा सुखेनावप्यते । चक्षुःस-
मानश्रुतज्ञानदायकेषु तीर्थकृत्सु, कल्प० १ ज्ञण ।

चक्रवर्पनिद्रेहा-चक्षुःप्रतिद्वेखा-ली० । चक्षुषाऽवलोकने, नि०
चू० १ उ० ।

चक्रवर्पह-चक्षुष्य-पु० । लोचनमार्गे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

चक्रवर्पहट्टिय-चक्षुष्यस्थित-पु० । लोकानां लोचनमार्गे भ-
वस्थकेवल्यवस्थायां स्थिते लोकानां सूक्ष्मव्यवहितपदार्थावि-
र्भावेन चक्षुर्भूते, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

चक्रवर्पहनिवाय-चक्षुःपद्मनिपात-पु० । उन्मेषनिमेषमात्र-
क्रियायाम्, भ० १ श० ३ उ० ।

चक्रवर्पास-चक्षुःस्पर्श-पु० । चक्षुषोः दृष्टेः स्पर्श इव स्पर्शो, न
तु स्पर्श एव, चक्षुषोरप्राप्यकारित्वात् इति चक्षुःस्पर्शः । भ० १
श० ६ उ० । दर्शनं, औ० । दृष्टिगोचरे, उक्त० १ अ० ।

चक्रवर्पविव-चक्षुर्विक्षेप-पु० । चक्षुर्भ्रमे, भ० ३ श० २ उ० ।

चक्रवर्पीय-चक्षुर्नीत-त्रि० । चक्षुःशब्दोऽत्र दर्शनपर्यायः ।
दर्शनादेव नीते, आचा० १ श्रु० ८ भ० ९ उ० ।

चक्रवर्पंत-चक्षुष्मत्-पु० । स्वनामख्यातेऽवसर्पिण्यां जाते द्वितीये
कुलकरे, आ० म० प्र० । आ० क० । स० । ज० । स्या० । आ०
चू० । लोचनयुक्ते, त्रि० । विश० । ('कुलगर' शब्दे अस्मि-
न्नेव भागे ५९३ पृष्ठेऽस्य वक्तव्यतोक्ता)

चक्रवर्प्मेल-चक्षुर्मेढ-पु० । एकस्य चक्षुष उन्मीलनेऽपरस्य
निमीलने, ध्य० १ उ० ।

चक्रवर्प-चक्षुष-पु० । चक्षुःस्पर्शे दृष्टिगोचरे अन्नेन्द्रियापा-
दौ, आ० म० द्वि० ।

चक्रवर्पलोल-चक्षुर्लोल-पु० । चक्षुषा लोलइचञ्चलः, चक्षुर्षा
लोलं यस्य स तथा । स्तूपादीनां लोकयित्वा व्रजति, स्था० ४
ग० ४ उ० । "चक्रवर्पलोलए इरियावाहियाए पालिमंयू"
वृ० ६ उ० ।

अथ चक्षुर्लोलमाह-

आलोयणा य कहणा, परियट्ठेऽपेहणा अणाभोए ।

लहुगो य होति मासो, आणादि विराहणा हविहा ॥

स्तूपादीनां लोकानां कुर्वाणः, कथनां धर्मकथां, परिवर्तनां
प्रेक्षां च कुर्वन् यद्यनाभोगेनानुपयुक्तो मार्गं व्रजति तदा लघुमा-
सः, आज्ञादयश्च दोषाः, द्विविधा विराधना जवेत् ।

इदमेव ज्ञावयति-

आलोएतो वच्चति, धूमादीणि व कहेति वा धम्मं ।

परियट्ठणापेहण, न यावि पंथं ति उवउत्तो ॥

स्तूपादीनि आलोकमानो, धर्मं वा कथयन्, परिवर्तनामु-
त्प्रेक्षां वा कुर्वाणो व्रजति । यद्वा-सामान्येन न च नैवोपयुक्तः
पथि व्रजति, एव चक्षुर्लोल उच्यते ।

अस्येते दोषाः-

उक्तायाण विराहण, संजम आयाए कंटादीया ।

आवरणे जाणजेदो, खप्पे उडाह परिहाणी ॥

अनुपयुक्तस्य गच्छतः संयमे पट्टायाणां विराधना भवेत्, आ-
त्मविराधनायां कण्टकादयः पादयोर्लंगुः, विषमे वा प्रदेशे
आपतनं जवेत्, तत्र प्राजनभेदः । 'खप्पे च' प्रचुरं भक्षणाने भू-
मौ छुर्दिते उडाहो भवेत्-अहो बहुजङ्गला अमी इति । भाजने
च भिक्षे परिहाणिः सूत्रार्थपरिमन्या प्राजनान्तरगवेषणे, तत्प-
रिकर्मणायां च नवेति । गतश्चक्षुर्लोलः । वृ० ६ उ० ।

चक्रवर्पलोयणलेस-चक्षुर्लोकनलेश्य-त्रि० । चक्षुःकर्तृकलोक-
(च) ने, अवलोकने लेश्यति च दर्शनीयत्वातिशयतः श्लिष्य-
तो वा यत्र तत्तथा । जी० ३ प्रति० । चक्षुःकर्तृकलोकने लि-
शतीव दर्शनीयत्वातिशयात् श्लिष्यतीव यत्र तत्तथा । तथाविधे
सुरूपे, येन तत्पश्यच्चक्षुर्न विश्लिष्यति । रा० ।

चक्रवर्पवित्तिहय-चक्षुर्निहित-त्रि० । दृष्ट्याऽपरिचिते, ध्य० ८ उ० ।

चक्रवर्दसव-चक्षुःश्रवस्-पु० । भुजङ्गे, स हि चक्षुषैव शृणोति ।
(सम्म०) श्रूयत एव चक्षुषा शब्दश्रवणं प्राणिविशेषाणाम्,
"चक्षुःश्रवसो भुजङ्गाः" इति लोकप्रवादात् । मिथ्या स प्रवाद
इति चेत्, नैतत्, प्रवादवाधकस्याज्ञावात्, कर्णचिद्वानुपपन्नश्चेन्न ।
न च दंशकचक्षुषोः जात्यन्तरत्वादित्युत्तरमशोपयोगि, अन्य-

चपट-भुज-धाण । पावनाऽभ्यवहारयोः, " छुजां छुज्जाजि-

मजेमकमाराहसमाणचमरचवुः । ॥ ८ । ११० । इति छ-
जधातोश्चमरादेशः । 'चमर' लुक् । लुनात्ति । प्रा० ४ पाद ।

चमरगण-चमरना-ली० । कदर्थनायाम्, उद्वेगे, वृ० १ उ० । औ० ।

चमरिञ्च-चमरित-त्रि० । विनाशिते, व्य० २ उ० ।

चमरिज्जंत-चमरायमान-त्रि० । कदर्थ्यमाने, आद्य० । उद्वेज्यमाने,
वृ० १ उ० ।

चमर-चमर-पुं० । आरण्ये गविः, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । रा० ।
जं० । प्रज्ञा० । भ० । औ० । ज्ञा० । सुमतिनाथस्य प्रथमशिष्ये,
स० । प्रव० । दाक्षिणात्यानामसुरकुमाराणामिन्द्र, प्रज्ञा० २
पद । स० ।

अथ चमरस्योपपातवक्तव्यता-

तेणं काळेणं तेणं समणं रायगिहे णयरे होत्था० जाव
परिमा पज्जुवासइ, तेणं काळेणं तेणं समणं चमरे अ-
सुरिदे असुरराया चमरचंचाए रायहाणीए भाए सुह-
म्मार चमरंसि सीहासणंसि चउसईए सामाणियसाह-
स्सं।० जाव नट्ठिहं उवदंसेत्ता जामेव दिंति पाउन्नए
तामेव दिंति पडिगए, जंते ति । ज० ३ श० २ उ० ।

असुरकुमाराणां सर्वोच्चकारः 'असुरकुमार' शब्दे प्रथम-
भागे ८५२ पृष्ठ उक्तः)

यावदूर्द्धमुपपातः-

एम वि य णं भंते ! चमरे असुरिदे असुरराया उहं उ-
प्पइयपुव्वे० जाव सोहम्मं कप्पे ! हंता गोयमा ! एम वि य
णं चमरे असुरिदे असुरराया उहं उप्पइयपुव्वे० जाव सो-
हम्मं कप्पे । अहो णं जंते ! चमरे असुरिदे असुरराया म-
हिटीए महज्जुतीए० जाव कहिं पविष्ठा कूनागारसान्ना
दिहंतो भाणियव्वो । चमरेणं जंते ! असुरिदेणं असुर-
रसो सा दिव्वा देविही तं चेव किष्सा लप्प्ता० ३ ? एवं खज्जु
गोयमा ! तेणं काळेणं तेणं समणं इहेव जंबुदीवे दीवे
भारहे वासे विंभागरिपायमूले वेजेजे णामं संनिवेसे होत्था ।
बल्लओ-तत्तय णं वेजेलेसणिवेसे पूरणे नामं गाढावई परि-
वसइ, अहे दिते जहा तामज्जिस्स वत्तव्वया तहा नेयव्वा,
णवरं चउप्पुडयं दारुमयं पडिगहयं करेत्ता० जाव विपुल्लं
असणं पाणं खाइमं साइमं जाव सयमेव चउप्पुरुयं दारु-
मयं पडिगहयं गहाय मुंने जवित्ता दाणामाए पव्वज्जाए
पव्वइए, पव्वइए वि य णं समाणे तं चेव० जाव आया-
वणज्जीए पञ्चोरुजित्ता सयमेव चउप्पुरुयं दारुमयं पडि-
गहयं गहाय वेभेज्जमणिवेसे उच्चनीयमज्झिपाइं कुलाइं
वरसमुदागस्स जिकखायरियाए अहेत्ता जं मे पढमे पुरुए
परइ, कप्पइ मे तं पत्तियपडियाणं दलइत्तए, जं मे दोचे
पुरुए परइ, कप्पइ मे कागमुणयाणं दलइत्तए, जं मे तच्चे
पुरुए परइ, कप्पइ मे तं मच्चकच्छभाणं दलइत्तए, जं मे
चउत्तये पुडए परइ, कप्पइ मे तं अप्पणा आहारं आहा-

रत्तेए त्ति कट्टु एवं भंतेहेइ, संपेहेइत्ता कट्ठं पाउप्पभायाए
रण्णीए तं चेव निरवसेसं चउत्तये पुरुए परइ तं अ-
प्पणा आहारं आहारिइ । तए णं से पूरणे वाज्जतव-
स्सी तेणं उरालेणं विवुलेणं पयत्तेणं पगहिएणं
वाज्जतवोक्कमेणं तं चेव० जाव वेभेज्जस्स सण्णिवेसस्स मज्झं
मज्जेणं निगच्छइ, निगच्छइत्ता पाउयकुंमियमादीयं उव-
गरणं चउप्पुरुयं च दारुमयं पडिगहियं एगंतमंते एहेइ,
एहेइत्ता वेभेज्जस्स सण्णिवेसस्स दाहिणपुरच्छिमे दिंसी
जागे अच्चनियत्तणियं मंरुत्तं आलिहित्ता संलेहणाज्-
सणाज्जिस्सए भत्तपाणपडियाइक्खिए पाआवगमणं नि-
वत्ते, तेणं काळेणं तेणं समणं अह गोयमा ! उउमन्थ-
काज्जियाए एक्कारमवासपरियाए छट्ठं छट्ठेणं अनिक्खित्तेणं
तवोक्कमेणं संजमंणं तवमा अप्पाणं भावमाणे पुव्वानुपु-
व्वि चरमाणे गामानुगमामं दूडज्जमाणे जेणेव सुंमुमारपुरे
नगरे जेणेव असोयवणमंहे उज्जाणे जेणेव असोयवरपा-
यवे जेणेव पुडवांसिलावट्टए तेणेव उवागच्छामि, उवा-
गच्छाभित्ता असोयवरपायवस्स हेहे पुडविमिलावट्ठंसे
अहमज्जतं पणिएइमि दो वि पाए माहट्टु वगारियपाणी
एगपोगलनिविट्ठइहं । अणमिसनयणे ईसि पन्नारगएणं
काएणं अहापाण्हिएहिं गत्तेहिं सव्विदिहिएहिं गुत्तेहिं एग-
राइयं महापडिमं उवसंपज्जित्ता विहरामि । ज० ३ श० २ उ० ।

उपपातः-

तेणं कालेणं तेणं समणं चमरचंचा रायहाणी अण्णिदा
अपुरोडिया यावि होत्था, तए णं से पूरणे वाज्जतवस्स ।
बहुपडिगुष्ठाइं दुवाज्जसवासाइं परियाणं पाउणित्ता माभि-
याए संलेहणाए अत्ताणं जूमेत्ता सट्ठि भत्ताइं अणसणाए
उदेत्ता काज्जमासे काज्जं किच्चा चमरचंचाए रायहाणीए
उववायसभाए० जाव इंदत्ताए उववत्ते, तए णं से चमरे
असुरिदे असुरराया अहुणोववत्ते पंचविहाए पज्जत्ताए
पज्जत्तिज्जावं गच्छइ । तं जहा-आहारपज्जत्तीए० जाव भा-
सामणपज्जत्तीए तए णं से चमरे असुरिदे असुरराया
पंचविहाए पज्जत्ताए पज्जत्तिज्जावं गए समाणे उहं वीस-
साए ओहिणा आभोइए० जाव सोहम्मं कप्पे पासइ य,
तत्तय मक्कं देविदं देवरायं मयवं पागसासणं सयक्कउं सह-
स्सक्खं वज्जपाणिं पुरंदरं जाव दसदिमाओ उज्जोवेमाणं
पजासेमाणं सोहम्मं कप्पे सोहम्मवर्णिमए विमाणे
सभाए सुहम्माए सक्कंसि सीहासणंभि० जाव दिव्वाइं
जोगभोगाइं भुंजमाणं पासइ, पामइत्ता इमेयारूवे अन्नत्तियए
चित्तिए पत्तियए मणोगयसंकप्पे समुपज्जित्ता, केस णं एस
अप्पत्तियपत्तियए दुरंतंतलक्खणे हिरिसिरिपरिवज्जिए
हीणपुष्पचाउदस्से जं णं मम इमं एयारूवाए दिव्वाए दे-

विहिण्० जाव दिव्वं देवाणुजावे वृद्धे पत्ते अभिसममा-
गण उप्पि अप्पुम्मुण् दिव्वाइं भोगभोगाइं जुंजमाणे
विहरइ, एवं संपेहेइ, संपेहेइत्ता सामाणियपरिमोववणण् देवे
सदावइ, सदावइत्ता एवं वयासी-केम णं एम देवाणुपिया !
अप्पत्थिययत्थियण्० जाव जुंजमाणे विहरइ ? तण् णं से सामा-
णियपरिमोववणण् देवा चमरेणं असुरिदेणं असुररखो एवं
वुत्ता ममाणा हड्डुड्ड० जाव हयहियया करयन्नपरिगहियं
दमनइं सिरसावत्तं मत्थण् अंजलिं कडु जण्णं विजण्णं
वच्चावैति, वच्चावैतिता एवं वयासी-एम णं देवाणुपिया !
सक्रे देविंदे देवराया० जाव विहरइ । ज० ३ श० २ उ० ।

ऊर्द्धमुपपातः-

तण् णं से चमरे असुरिदे असुरराया तसि सामाणिय-
परिमोववणण् देवाणं अतिण् एयमट्टं मोच्चा निसम्म
आसुरुत्ते रुद्धे कुविण् चंडिकिण् मिसिमिसेमाणे ते सामाणिय-
परिमोववणण् देवे एवं वयासी-अस्से खलु जो ! से सक्रे
देविंदे देवराया, अन्ने खलु जो ! से चमरे असुरिदे
असुरराया महिहिण् खलु जो ! से सक्रे देविंदे देवराया,
अप्पिहिण् खलु जो ! से चमरे असुरिदे असुरराया, तं
इच्छामि णं देवाणुपिया ! सक्रे देविंदे देवरायं सयमेव अच्चा-
साहित्तण् त्ति कडु उसिणे उसिण्णभूण् जाण् यावि होत्था । तण्
णं मे चमरे असुरिदे असुरराया ओहिं पउंजइ, पउंजइत्ता ममं
ओहिणा आजोणइ, आभोणइत्ता इमेयारूवे अब्भत्थियण्०
जाव समुप्पज्जित्था, एवं खलु समणे भगवं महावीरं जंबुद्वि
दीवे जारहे वासे सुंसुमारपुरे नगरे असोगवणसंडे उज्जा-
णे असोगवरपायवस्स अहे पुढविसिलावट्टयंसि अट्टम-
जत्तं पणिण्हत्ता एगराइयं महापडिमं उवसंपज्जित्ता णं
विहरइ, तं सेयं खलु मे समणं जगवं महावीरं नीसाण्
सक्रे देविंदे देवरायं सयमेव अच्चासाइत्तण् त्ति कडु एवं
संपेहेइ, संपेहेइत्ता मयणिज्जाओ अब्बुट्टेइ, अब्बुट्टेइत्ता
देवदमं परिहेइ, परिहेइत्ता जेणव सज्जा सुहम्मा जेणव
चोप्पात्ते पहरणकोमे तेणव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता फ-
लिहरयणं परामुसइ, परामुसइत्ता एगे अवीण् फलिहरय-
णमयाण् महया अमरिसं वट्टमाणे चमरचंचाण् रायहाणोण्
मज्जं मज्जेणं निग्गच्छइ, निग्गच्छइत्ता जेणव तिगिच्छकूमे
लप्यायपव्वण् तेणव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता वेउव्विय-
समुग्घाण्णं समोहणइ, समोहणइत्ता० जाव उत्तरवेउव्विय-
रूवं विउव्वइ, ताण् उक्किट्ठाण्० जाव जेणव पुढविसिलाव-
ट्टण् जेणव ममं अतिण् तेणव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता
ममं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ०, जाव नमंसित्ता
एवं वयासी-इच्छामि णं भंदे ! तुव्वं नीसाण् सक्रे देविंदे

देवरायं सयमेव अच्चासाइत्तण् त्ति कडु उत्तरपुरच्छिमं दि-
सीभागं अवक्कमइ, अवक्कमइत्ता वेउव्वियसमुग्घाण्णं समो-
हणइ, समोहणइत्ता० जाव दोच्चं पि वेउव्वियसमुग्घाण्णं
समोहणइ, समोहणइत्ता एगं महं घोरं घोरागारं जीमं जी-
मागारं जासुरं भयाणीयं गंजीरं उत्तासणयं कात्तहूरत्तं भा-
सरामीमंकासं जोयणसयसाहस्सीयं महावीदिं विउव्वइ,
विउव्वइत्ता अप्फोमेइ, अप्फोमेइत्ता वग्गइ, वग्गइत्ता ग-
ज्जइ, गज्जइत्ता हयहेनियं करेइ, करेइत्ता हत्थियुत्तुगुत्ताइयं
करेइ, करेइत्ता रट्ठयणवणाइयं करेइ, करेइत्ता पायदहरणं क-
रेइ, करेइत्ता जूमिचवेइं दल्लयइ, दल्लयइत्ता सीहनाइं नदइ,
नदइत्ता उच्छोत्तेइ, उच्छोत्तेइत्ता पच्छोत्तेइ, पच्छोत्तेइत्ता ति-
वत्ति छिइइ, तिवत्ति छिइइत्ता वामं चूयं ऊमवेइ, ऊमवेइत्ता
दाहिणहत्थयणसिणीण् अंगुष्ठनहेण य पि तिरिच्छं मुहं विरं-
वइ, विरंवइत्ता महया महया सदेणं कल्लकल्लरवं करेइ, करे-
इत्ता एगे अविइण् फलिहरयणमयाण् उट्टं विट्ठासं उप्पइ-
ए खोभंते चेव अहोलोयं कंप्पमाणे व मेयणितलं सा कट्ठे
व तिरियलोयं फोडेमाणे व अंवरतलं कत्थइ गज्जइ, कत्थइ
विज्जुयायंते, कत्थइ वासं वाभेमाणे, कत्थइ ग्युग्घायं पकरेमा-
णे, कत्थइ तमुक्कायं पकरेमाणे, वाणमंतरे देवे वित्तासेमाणे
वित्तासेमाणे जोइसिण् देवे लुहा विजयमाणे दुहा विभयमाणे
आयरक्खदेवे वि पत्तायमाणे पत्तायमाणे फत्तिहरयणं अंवरत-
लंसि विवट्टमाणे विवट्टमाणे विउव्वमाणे विउव्वमाणे
ताण् उक्किट्ठाण्० जाव तिरियमसंखेज्जाणं दीवसमुद्धानं
मज्जं मज्जेणं वीईवयमाणे वीईवयमाणे जेणव सोहम्मे
कप्पे जेणव सोहम्मवर्मिसण् विमाणे जेणव सभा सुहम्मा
तेणव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता एगं पायं पउमवरवेइयाण्
करेइ, एगं पायं सज्जाण् सुहम्माण् करेइ, फत्तिहरयणेणं
महया महया सदेणं तिक्खुत्तो इंदकीलं आउमेइ, आउमे-
इत्ता एवं वयासी-कहि णं भो ! सक्रे देविंदे देवराया, कहि णं
ताओ चत्तारि चत्तारिआ सामाणियसाहस्सीओ० जाव कहि णं ता-
ओ चत्तारि चत्तारिआ आयरक्खदेवसाहस्सीओ, क-
हि णं ताओ अणेगाओ अच्छराकोओ, अज्ज हणामि,
अज्ज वहेमि, अज्ज महेमि, अज्ज ममं अवसाओ अच्छराओ
वसमुवणमंतु त्ति कडु तं अणिट्टं अंकंतं अप्पियं असुजं
अमणुष्णं अमणामं फरुसं गिरं निसिरइ । तण् णं से सक्रे
देविंदे देवराया तं अणिट्टं० जाव अमणामं अस्सुयपुव्वं
फरुसं गिरं मोच्चा निसम्म आसुरुत्ते० जाव मिमिमिसे-
माणे तिवत्थियं जिउडिं निलामे साहडु चमरं असुरिंदं अ-
सुररायं एवं वयासी-हं जो ! चमरा असुरिदा असुरराया
अप्पत्थियण्णत्थिया० जाव हीणपुष्पचान्दसा अज्ज न ज-
वसि नाहि ते सुहमत्थि त्ति कडु नत्थेव मीहासणवरगण

वज्रं परामुस, परामुसइत्ता तं जलंतं फुलंतं तरुतलंतं उक्ता-
सहस्साइं विणिमुयमाणं विणिमुयमाणं जात्तासहस्साइं
मुयमाणं इंगालमयसहस्साइं पविक्खिग्गमाणं पविक्खिग्गमाणं
फुड्ढिगजालामालासहस्सेहि चक्खुविकखेवदिट्ठिपक्खियायं
पि पकरेमाणं हुयवहअतिरेगतेयदिप्पंतं जइणवेगं फुड्ढकिं-
सुयसमाणं महब्भयं जयंकरं चमरस्म असुरिंदस्म असुर-
रराया तं जइंतं जाव जयंकरं वज्जमज्झिमहं आवयमाणं
पासइ, पासइत्ता भियाइ पिहाइ पिहाइ जिहयाइ जिहयाइत्ता
पिहाइत्ता तदेव संभग्गमउरुविडए साअंवेहत्थात्तरणं
उहं पाए अट्ठोभिरे कक्खवागयमेयं पि व विणि मुयमाणे
मुयमाणे ताए उक्किट्ठाए जाव तिरियमसंखेज्जाणं दी-
वसमुद्दाणं मज्जं मज्जेण वीडिवयमाणे वीडिवयमाणे जेणेव
जंघुदीवे दीवे जाव जेणेव असोगवरपायवे जेणेव
ममं अंतिए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता जीए जयग-
गरसरे जगवं सरणं मेत्ति हुयमाणे ममं दोएहं वि पायाणं
अंतरंमि ज्जत्ति वेगेणं ममोवन्निए तए एं तस्स सक्कस्स
देविंदस्स देवरणो इमेयारूरे अब्भत्थिए जाव समुप्प-
ज्जित्था, णो खल्ल पच्चू चमरे असुरिंदे असुरराया, णो खल्ल
समत्थे चमरे असुरिंदे असुरराया, नो खल्ल विमए चमर-
स्स असुरिंदस्स असुररणो अप्पणो णिस्साए उहं
उणइत्ता जाव सोहम्मे कप्पे, एणत्थ अरहंतं वा अरहंत-
चेइयाणि वा अणगारे वा जावियप्पाणो णीसाए उहं
उप्पयइ जाव सोहम्मे कप्पे, तं महात्तुक्खं खल्ल तहारू-
वाणं अरहंताणं जगवंताणं अणगागण य अच्चासाय-
णयाए त्ति वट्ठु ओहि पउजइ, पउजइत्ता ममं ओहिणा आ-
भोएइ, आजोएइत्ता हा हा अहं हतो अहमामि त्ति वट्ठु ताए
उक्किट्ठाए जाव दिव्वाए देवगईए वज्जस्स वीहि अणुगच्छ-
माणं अणुगच्छमाणे तिरियमसंखेज्जाणं दीवसमुद्दाणं मज्जं
मज्जेणं जाव जेणेव असोगवरपायवे जेणेव ममं अंतिए
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता ममं च णं चउरंगुलमसंपत्तं
वज्जं पक्खिसा हरइ, अवि या इमे गोयमा ! मुट्ठिवाएणं के-
सग्गे वीइत्था, तए णं मे सक्के देविंदे देवराया वज्जं पाडि-
साइत्ता ममं तिरिखुत्तो आयाहिणपयाहिणं करइ, करइत्ता
वंदइ, नमंसइ, नमंसइत्ता एवं वयासी-एवं खल्ल जंते ! अहं
तुव्वं नीसाए चमरेणं असुरिंदेणं असुररणो सयमेव अ-
च्चासाए, तए णं मए कुविणं समाणेणं चमरस्म असुरि-
दस्म असुररणो वहाए वज्जे निमित्ते, तए णं ममं इमेया-
स्से अब्भत्थिए जाव समुप्पज्जित्था, णो खल्ल पच्चू चमरे
असुरिंदे असुरराया तदेव जाव ओहि पउजामि, देवाणु-

प्पिए ओहिणा आजोएमि, हा हा जाव जेणेव देवाणु-
प्पिए तेणेव उवागच्छामि, देवाणुप्पियाणं चउरंगुलमसं-
पत्तं वज्जं पक्खिसाहरणट्ठयाए एं इह-
मागए, इह समोसडे, इह संपत्ते, इहेव अज्ज उवसंपज्जित्ता
णं बिहरामि, तं खामे म एं देवाणुप्पिया ! खमं-
तु मं देवाणुप्पिया ! खंतुमरिदंतु एं देवाणुप्पिया ! नाइ-
भुज्जो २ एवं करणायाए त्ति वट्ठु ममं वंदइ, नमंसइ, नमंस-
इत्ता उत्तरपुग्गच्छमं दिसीजाणं अवक्कमइ अवक्कमइत्ता वा-
मेणं पादेणं तिरिखुत्तो जूमि दालेइ, चमरं असुरिंदं असुर-
रायं एवं वयासी-मुक्कोसि एं भो ! चमरा असुरिंदा
असुरराया ममणस्स जगवओ महावीरस्स पत्तावेणं
नहिं ते दाणिं ममाओ भयमत्थि त्ति कट्ठु जामेव दिस्सिं
पाउवज्जए तामेव दिस्सिं पडिगए जंते त्ति ! जगवं गोयमे
समणं जगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, नमंसइत्ता एवं वयासी-
देवे एं जंते ! महद्दीए महज्जुइए जाव महाणुजागे पुव्वा-
मेव पोग्गलं खिवित्ता पच्चू तमेव अणुपरियट्ठित्ता एं गिएह-
त्तए ? हंता पच्चू । से केणट्ठेणं जंते ! जाव गेएहत्तए ?
गोयमा ! पोग्गलेणं खिवित्ते समाणे पुव्वामेव सिग्गगई
जचित्ता तओ पच्छा मंदगई जवइ, देवे एं महद्दीए पुव्वि
पि पच्छा वि सीहे मीहगई चेव तुरिए तुरियगई चेव, से
तेणट्ठेणं जाव पच्चू गेएहत्तए । जइ णं भंते ! देवे महद्दीए
जाव अणुपरियट्ठित्ता णं गेएहत्तए, कम्हा णं जंते ! सक्केणं
देविंदेणं देवरणा चमरे असुरिंदे असुरराया नो खल्ल सं-
चाएइ साहत्थि गेएहत्तए ? गोयमा ! असुरकुमाराणं दे-
वाणं अहेगइविमए सिग्गं चेव तुरिए चेव, उहं गतिविसए
अप्पे अप्पे चेव मंदे मंदे चेव, वेमाणियाणं देवाणं उहं गति-
विसए मीहे मीहे चेव तुरिए तुरिए चेव, अहंगतिविसए अप्पे
अप्पे चेव मंदे मंदे चेव, जावयं गित्तं सक्के देविंदे देवराया
उहं उप्पयइ एकेणं समएणं तं वज्जे दोहिं, जं वज्जे दोहिं
तं चमरे तिहिं, मव्वत्थावे सक्कस्स देविंदस्स देवरणो उहं उ-
यकंरए संखेज्जगुणे जावयं खेत्तं चमरे असुरिंदे असुर-
राया अहे उवयइ एकेणं ममएणं तं सक्के दोहिं जं सक्के दोहिं
तं वज्जे तिहिं मव्वत्थावे चमरस्म असुरिंदस्स असुररणो
अहं उयकंरए उहं उयकंरए संखेज्जगुणे एवं खल्ल गोयमा !
सक्केणं देविंदेणं देवरणो चमरे असुरिंदे असुरराया नो सं-
चाएइ साहत्थि गेएहत्तए, सक्कस्मएणं जंते ! देविंदस्स
देवरणो उहं अट्ठो तिरियं च गइविसयस्स कप्पे
कयगेहिंता अप्पे वा वट्ठु वा तुट्ठे वा विसंमाहिए वा ?
गोयमा ! मव्वत्थावे खेत्तं सक्के देविंदे देवराया अहे उव-
यइ, एकेणं ममएणं तिरियं संखेज्जे जागे गच्छइ, उहं संखे-

वजे भागे गच्छइ । चमरस्स णं भंते ! असुरिंदस्स असुरर-
णो उहं अहे तिरियं च गजविमयस्स कयरे कयरेहिंता अप्पे
वा बहुए वा तुल्ले वा विसेसाहिए वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवं
खेत्तं चमरे असुरिंदे असुरराया उहं उप्पयइ, एकेणं सम-
एणं तिरियं संखेज्जे भागे गच्छइ, अहे संखेज्जे भागे गच्छइ,
सक्के देविंदे देवराया उहं उप्पयइ, एकेणं समएणं तं वज्जे
दोहिं तं चमरे तिहिं वज्जे जहा सकस्स तहेव, नवरं विसे-
साहियं कायव्वं, सकस्स णं भंते ! देविंदस्स देवरणो उवय-
णकालस्स य उप्पयणकालस्स य कयरे कयरेहिंता अप्पे
वा बहुए वा तुल्ले वा विसेसाहिए वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवे
सकस्स देविंदस्स देवरणो उहं उप्पयणकाले उवयणकाले
संखेज्जगुणे, चमरस्स वि जहा सकस्स, नवरं सव्वत्थोवे
उवयणकाले उप्पयणकाले संखेज्जगुणे । वज्जस्स पुच्छा ?
गोयमा ! सव्वत्थोवे उप्पयणकाले उवयणकाले वितंसा-
हिए । एयस्स णं भंते ! वज्जस्स वज्जाहिं वज्जस्स चमरस्स य
असुरिंदस्स असुरराणो उवयणकालस्स य उप्पयणका-
लस्स य कयरे कयरेहिंता अप्पे वा ४ ? गोयमा ! सकस्स
य उप्पयणकाले चमरस्स उवयणकाले, एस णं दोएइ वि
तुल्ले सव्वत्थोवे सकस्स य उवयणकाले वज्जस्स य उप्प-
यणकाले एन एणं दोएइ वि तुल्ले संखेज्जगुणे, चमरस्स य
उप्पयणकाले, वज्जस्स य उवयणकाले, एस णं दोएइ वि
तुल्ले विसेसाहिए, तए णं से चमरे असुरिंदे असुरराया
वज्जतयविप्पमुक्के सक्केणं देविंदेणं देवरणो महया अव-
माणेणं अवमाणेण समाणे चमरचंचाए रायहाणीए स-
जाए मुहम्माए चमरंति सीहासणंमि उवहयमाणसंकप्पे चिं-
तामोयसागरमंपविट्ठे करयलल्लहत्यमुहे अट्टज्जाणोवगए
जूमिगयदिट्ठीए जिम्माइ, तए णं तं चमरं असुरिं-
दं असुररायं सामाणियपरिमोववणया देवा ओहय-
माणसंकप्पं जाव भियाइमाणं पामइ, पासइत्ता करयल-
लाव एवं वयासी-किएहं देवाणुप्पिया ! उवहयमाणसंकप्पां
जाव भियायइ ? तए णं से चमरे असुरिंदे असुरराया ते
सामाणियपरिमोववणए देवे एवं वयासी-एवं खल्ल देवा-
णुप्पिया ! मए समणं जगवं महावीरं नीमाए सक्के देविंदे
देवराया सयमेव अच्चासाइए, तए णं तेणं परिकुविणं
समाणेणं पं वहाए वज्जे निसिट्ठे, तं जहं णं जवतु देवा-
णुप्पिया ! समणस्स जगवओ महावीरस्स, जस्सम्मि पभा-
वेण अकिट्ठे अव्वहिए अपरिताविए इहमागए, इह समोसदे,
इह संपत्ते, इहेव अज्ज उवमंपाजित्ता णं विहरामि, तं गच्छा-
मो णं देवाणुप्पिया, ममाणं भगवं महावीरं वंदामो ! नमंमामो
जाव पज्जुवामामो त्ति कट्ठु चउसट्ठीए सामाणियसाइस्सी-
हिं जाव सव्विहीए जाव जेणव असोमवरपायवे जेणव

ममं अंतिए तेणव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता ममं तिवखुत्तो
आयाहिणपयाहिणं जाव नमंसित्ता एवं वयामी-एवं
खल्ल जंते ! मए तुब्बं नीसाए सक्के देविंदे देवराया सयमे-
व अच्चासाइए जाव तं भइ णं भवतु देवाणुप्पियाणं
जस्सम्मि पचावेण अकिट्ठे जाव विहरामि, तं खामेमि
ए देवाणुप्पिया ! जाव उत्तरपुगच्छिमं दिसीजागं अव-
कमइ, अववकमइत्ता जाव वत्तीसइवदं नट्ठविहिं उवदंमेइ,
उवदंसइत्ता जामेव दिसिं पाउव्वण तामेव दिसिं पणिगए, एवं
खल्ल गोयमा ! चमरेणं असुरिंदेणं असुरराणो सा दिव्वा दे-
विही हट्ठा पत्ता अजिसमप्पागया ठिई सागरोवमं महाविंदेहे
बासे सिज्झिहिं, जाव अंतं काहिइ । ज० ३ श० २ उ० ।

(विकुर्वणावक्तव्यता 'विउव्वणा' शब्दे) (चमरस्याग्रम-
हिण्यः 'अग्रमहिणी' शब्दे प्रथमजगं १६६ पृष्ठे उक्ताः)
('परिसा' शब्दे त्रिविधा पर्यंत) "चमरस्स णं असुरिंदस्स
असुरराणो तिगिच्छिकुडं उप्पायपव्वए सत्तरसएक्कवीसाइं
जोयणसयाइं उहं उव्वसेणं पणत्ता ! " स० १७ सम० । ('सा-
माणिय' शब्दे सामानिकदेवाः)

चमरस्स णं असुरिंदस्स असुरकुमारणो तिगिच्छिकुडे
उप्पायपव्वए मूले दसवावीसे जोयणसए विक्खंभेणं पणत्ता ।
चमरस्स णं असुरिंदस्स असुरकुमाररन्नो सोमस्स महारणो
सोमप्पजे उप्पायपव्वए दसजोयणसयाइं उहं उव्वसेणं
दसगाडयसयाइं उव्वेहेणं मूले दसजोयणसयाइं विक्खंभे-
णं पणत्ता । स्था० १० ठा० ।

चामर-न० । चमर्या इदम गण । "वाऽऽययोत्खातादावदातः"
। ८ । १ । ६७ । इत्याकारस्याकारः । चमरोपुच्छे, प्रा० १ पाद ।

चमरचंच-चमरचञ्च-पुं० । चमरस्यावासपर्वते, (ज०)

चमरे णं भंते ! असुरिंदे असुरराया चमरचंचे आवासे
वसहिं उवेइ ? णो इण्ठे समट्ठे । से केणं खाइणं अट्ठेणं
भंते ! एवं वुव्वइ-चमरचंचे आवासे २ ? गोयमा ! से जहा
णामए इहेव मणुस्सलोमंसि उवगारियलेणाइ वा उज्जा-
णियलेणाइ वा णिज्जाणियलेणाइ वा धारवारियलेणाइ
वा तत्थ एणं वहेव मणुस्सा य मणुस्मीओ य आसयंति,
सयंति जहा रायप्पसेणइज्जे जाव कल्लाणफल्लचित्तिवि-
सेमं पच्चणुव्वज्जमाणा विहरंति, अण्णत्थ पुण वसहिं उवेति,
एवामेव गोयमा ! चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमारणो
चमरचंचे आवासे केवलं किट्ठारतिपत्तिं अण्णत्थ पुण व-
सहिं उवेति, से तेण्ठेणं जाव आवासे ॥

(उवगारियलेणाइ व ति) औपकारिकलयनानि प्रासादादि-
पीठकल्पानि । (उज्जाणियलेणाइ व ति) उद्यानगतजनाना-
मुपकारकगृहाणि नगरप्रवेशगृहाणि वा (णिज्जाणियलेणाइ व
ति) नगरनिगमगृहाणि (धारवारियलेणाइ व ति) धारा-

प्रधानं चारि जलं येपु तानि आराचारिकणि तानि च तानि
लयनानि चेति वाक्यम् । (आसयति स्ति) आश्रयन्ते इषद्वज-
न्ते (सयति स्ति) श्रयन्ते अर्थापद्वजन्ते । अथवा- (आसयति)
ईयन्त्वपन्ति (सयति) शर्नापन्त्वपन्ति (जहा रायप्पसेणइजे
स्ति) अनेन यन्तु चेतं तदिदम् " चिह्नि " ऊर्ध्वस्थानेन तेषु
तिष्ठन्ति " निमीयति " उपविशन्ति (तुयट्टेति) तिष्ठन् आ-
सने ' हसंति ' परिहसं कुर्वन्ति ' रमंति ' भक्तादिना
रतिं कुर्वन्ति । ' ललंति ' ईप्सितक्रियाविशेषान् कुर्वन्ति ' को-
लंति ' कामक्रीडां कुर्वन्ति ' किट्टन्ति ' अन्तर्गतकारिणां धन्वाद-
न्यान् क्रीडयन्ति ' मोदयन्ति ' मोहन्ति तिष्ठन्ति विदधन्ति " पुग
पोराणाणं सुचिक्काणं सुपरकंताणं सुभाणं करुणं कम्मणं "
इति, व्याख्या चास्य प्राग्भवति । (वसहिं उव्वेति स्ति) वासमुप-
यान्ति " एवामेव " इत्यादि । एवमेव मनुष्याणामौपकारिकादिल-
यनवचमरस्य च, चमरचञ्चवासो न निवासस्थानं केवलं किं तु
(किट्टारतिपत्तिरिति) क्रीडायां रतिरानन्दः क्रीडारतिः । अथवा-
क्रीडा च रतिश्च क्रीडारती, सा ते वा ; प्रत्ययो निमित्तं यत्र
तत्क्रीडारतिप्रत्ययं, तत्रागच्छतीति शेषः । भ० १३ श० ६
७० । दश० ।

चमरचंचा-चमरचञ्च-स्त्री० । रत्नप्रभापुत्रिय्याः चमरस्यासु-
रराजस्य राजधान्याम्, स्था० ५ भा० ३ उ० ।

कहि णं जेत ! चमरस्म असुरिदस्म असुरकुमाररसो म-
जा मुहम्मा पणत्ता ? ! गोयमा ! जंबुदीवे दावेमंदरस्म प-
व्वयस्म दाहिणेणं तिरियमन्खेज्जदीवसमुदं वाईवडत्ता
अरुणवरदीवस्म वाहिरिद्धाओ वेडयंताओ अरुणोदयं
समुदं वायाहीसं जोयणमहस्माइ ओगाटित्ता एत्य णं
चमरस्म असुरिदस्म असुरगणो तिगिच्छकूस्म नामं उ-
प्पायपव्वए पणत्ते, मत्तरमएक्कवीसे जोयणमए उहं उच्च-
त्तेणं चत्तारि तासे जोयणमए कोमं च उव्वेहेणं गोष्ठम-
स्म आचामपव्वयस्म पमाणेणं णेयव्वं, नवरं उवरिद्धं प-
माणं मज्जे जाणियव्वं, मूत्रे दमवावीने जोयणमए विकखंजेणं,
उवरिं सत्तवेवासे जोयणमए विकखंजेणं ; मूले तिप्पि
जोयणमहस्माइ, दाहिणेणं य वत्तीसुत्तरे जोयणमए किंचि
विसेमूणे परिकखेवणं, मज्जे एगं जोयणमहस्मं ति-
प्पि य इगुयाले जोयणमए किंचि विसेमूणे परिकखेवणं,
उवरिं दाहिणेणं य जोयणमहस्माइ दाहिणेणं उलमीए जोय-
णमए किंचि विसेसाहिए परिकखेवणं, जाव मूत्रे वि-
त्थमे मज्जे संखित्ते उप्पि विमाले मज्जे वरवडरविग्गहि-
ए महामउदंमंठाणंताओए मवरयणामए अच्छे० जाव
परिखे, से णं एगाए पउमवरवेड्याए वणखंसेणं य सव्व-
ओ समंता मंपरिखित्ते पउमवरवेड्याए वणखंसेणं य
वणओ-तस्म णं तिगिच्छकूस्म उप्पायपव्वयस्म उ-
प्पि बहुममरमणिज्जे चुमिज्जाणे पणत्ते, वन्नओ-तस्म णं

वहुममरमणिज्जस्म बहुमज्जदेमजाए एत्य णं महं एगे पा-
मायवन्मिणए पणत्ते, अट्टाड्जाइ जोयणमयाइ उहं उच्च-
त्तेणं, पणवीसं जोयणमयाइ विकखंभेणं, पामायवन्नओ उ-
होयज्जमवन्नओ अट्टजोयणाणि मणिपेडिया चमरस्म
सीहासणं सपगिवारं भाणियव्वं, तस्म णं तिगिच्छकूस्म
दाहिणेणं उक्कोडिमए पणवणं च कोडाओ पणत्तामं चम-
यमहस्माइ पणामं च नहस्माइ जोयणाइ अरुणोदए स-
मुदं तिरियं वाईवडत्ता अहे रयणपभाए उट्टवीए चत्ता-
लीसं जोयणमहस्माइ उगाटित्ता तत्थ णं चमरस्म असु-
रिदस्म असुरगणो चमरचंचा नामं रायहाणी पणत्ता, एगं
जोयणमयमहस्मं आयापविकखंजेणं जंबुदीवपमाणा उ-
वरियतत्तेणं सोल्लमजोयणमहस्माइ आयापविकखंभेणं, प-
न्नामं जोयणमहस्माइ पंच य सत्ताणउयजोयणमए किंचि
विसेमूणे परिकखेवणं, सव्वपमाणं वेमाणियस्स पमाणस्स
अच्छं नेयव्वं ।

" कहि णं " इत्यादि । (असुरिदस्म स्ति) असुरेन्द्रस्य स
चेश्वरतामात्रेणाऽपि स्यादित्याह-असुरराजस्य वशवर्त्यसुर-
निकायस्येत्यर्थः [उप्पायपव्वए स्ति] तिर्यग्ग्लोकगमनाय य-
त्रागत्याप्ततानि स उत्पातपर्वत इति । " गोष्ठमस्म " इत्यादि ।
तत्र गान्त्वतो लवणसमुद्रमध्ये पूर्वस्थां दिशि नागराजावा-
सपर्वतः, तस्य चादिमध्यान्तेषु विष्वक्मप्रमाणमिदम्-" कम-
सो विकखंभो से, दमवावीसाज् जोयणमयाइ । सत्तमए ते-
वीसे, चत्तारि मए य चउवीसे " ॥१॥ इदं विशेपमाह-" नवरं "
इत्यादि । ततश्चेदमापन्नम्-" मूले दमवावीसे जोयणमए
विकखंजेणं मज्जे चत्तारि चउवीसे उवरिं सत्तवेवासे मूले
तिप्पि जोयणमहस्माइ दाहिणेणं य वत्तासुत्तरे जोयणमए किंचि
विसेमूणे परिकखेवणं मज्जे एगं जोयणमहस्मं तिहिणेणं य
इगुयाले जोयणमए किंचि विसेमूणे परिकखेवणं उवरिं दा-
हिणेणं जोयणमहस्माइ दाहिणेणं य उलमीए जोयणमए किंचि
विसेसाहिए परिकखेवणं " पुस्तकान्तरे त्वेनस्मकत्रमस्य-
वेति । (वरवडरविग्गहि स्ति) वरवज्जस्येव विग्रह आकृ-
तिर्यस्य स स्वाधिकप्रत्यय सति वरवज्जविग्रहिको मध्यकाम
इत्यर्थः एतदेवाह-" महामउदं " इत्यादि । मुकुन्दो वाद्यविशेषः ।
(अच्छे स्ति) स्यच्छः आकाशस्फटिकवत्, यावत्करणादिदं
दृश्यम्-" मएहे " श्रृङ्गः इलङ्गमुज्ज्वलितत्वात् ' लणहे ' मसृणः
' घट्टे ' घृष्ट इव घृष्टः खगशाणया प्रतिमैव ' मठ ' मृष्ट इव मृष्टः
सुकुमारशाणया प्रतिमैव प्रमार्जनिकारि वा शोभितोऽत एव
' नारए ' नीरजा रजोरोहितः ' निम्मल ' कञ्जितमलरोहितः ' ति-
प्पंके ' आर्द्रमलरोहितः ' निक्कंमच्छाए ' निरावरणदीप्तिः
' सणत्ते ' सप्रभावः ' समिरे ' मकरिणः ' सउज्जाए '
प्रत्यासन्नवस्तुशोकः, (पामाए पउमवरवेड्याए वणखंसे-
स्म य वणओ स्ति) । वेदिकावर्णको यथा-" सानं पउमवरवे-
ड्या अहं जोयणं उहं उच्चत्तेणं पंचगुणमयाइ विकखंभेणं स-
वरयणामईतिगिच्छकूडउवारंतत्रपरिकखंवेममापारिकखेवणं-
तीसेणं पउमवरवेड्याए इमयारुवे वणणावासं पणत्ते " वर्णक-
व्यासो वर्णकविस्तरः " वडरामया नेमा " इत्यादि । (नेम स्ति)

स्तम्भानां मूत्रपादाः, नवरं वनखरगुर्वणकस्त्वेषम्—“सं णं वण-
खंडे देसूणाई दो जोयणाई चक्रवालविक्रमेणं एवमवरवे-
इयापरिक्खेवसमे परिक्खेवेणं किण्हे किण्होनासे” इत्यादि ।
(बहुसमरणिज्जे त्ति) अत्यन्तसमां रमणीयश्चेत्यर्थः । [वण-
खो त्ति] वर्णकस्तस्य वाच्यः । स चायम्—“सं जहानामए आ-
लिंगपुक्खरेइ वा” आलिङ्गपुक्करं मुरजमुखं, तद्वत्सम इत्यर्थः ।
“मुइंगपुक्खरेइ वा सरनलेइ वा करतलेइ वा आर्यसमरुलेइ वा
चंदमरुलेइ वा” इत्यादि । [पासायवर्द्धिसए त्ति] प्रासादोऽवतं-
सक इव शेखरक इव प्रधानत्वात्प्रासादावतंसकः । “पासा-
यवणओ त्ति” प्रासादवर्णको वाच्यः । स चैवम्—“अञ्जु-
गयनूसियपहसिए” अभ्युन्नतमन्त्रोन्नतं वा यथा भवत्येवमु-
च्छ्रितः, अथवा—मकारस्यागमिकत्वात् अभ्युन्नतश्चासुच्छ्रित-
तश्चेत्युन्नतोच्छ्रितः, अत्यर्थमुच्य इत्यर्थः, प्रथमैकवचनक्षोप-
श्चात्र दृश्यः । तथा प्रहसित इव प्रभापटलपरिगततया प्रह-
सितः प्रजया वा सितः शुक्लः संबद्धो वा प्रभासित इति ।
(मणिकणगरयणजत्तिचित्ते) मणिकनकरत्नानां भक्तिनि-
र्विच्छिन्नमिश्र चित्रो विचित्रो यः स तथा इत्यादि । (उल्लोय-
भूमिवणओ त्ति) उल्लोचवर्षकः प्रासादस्थोपरिभागवर्णकः ।
स चैवम्—“तस्स णं पासायवर्द्धिसगस्स इमेयाख्वे उल्लोए
पन्नत्ते पउमलयभत्तिचित्ते० जाव सव्यतवणिज्जमए अचं०
जाव पभिरुवे” । भूमिवर्णकस्त्वेषम्—“तस्स णं पासायवर्द्धि-
सयस्स बहुसमरणिज्जे भूमिभागे पणत्ते । तं जहा—आलिङ्ग-
पुक्खरेइ वा” इत्यादि । (सपरिवारं ति) चमरसम्बन्धिपरिवार-
सिंहासनोपेतम् । तच्चैवम्—“तस्स णं सीहासनस्स अवरुत्तरेणं
उत्तरेणं उत्तरपुरच्छिमेणं एत्थ णं चमरस्स चउसट्ठीए सामा-
णियसाहस्सीणं चउसट्ठी जहासनसाहस्सीओ पन्नत्ताओ, एवं
पुरच्छिमेणं पंचएहं अगमहिस्सीणं सपरिवाराणं पंचभहास-
णाई सपरिवाराई, दाहिणपुरच्छिमेणं अग्निनरियाए पारेसाए
चउव्वीसाए देवसाहस्सीणं चउव्वीसं भहासनसाहस्सीओ,
एवं दाहिणेणं मज्झिमाए अछावीसं भहासनसाहस्सीओ, दा-
हिणपञ्चच्छिमेणं वाहिरियाए वत्तीसं पञ्चच्छिमेणं सत्तणं अ-
णियाहिर्वडेणं सत्त जहासणाई, चउदिसिं आयरक्खदेवाणं च-
त्तारि भहासनसइस्सचउसट्ठीओ त्ति” । “तेत्तीसं भोम त्ति” वा-
चनान्तरे दृश्यते, तत्र भौमानि विशिष्टस्थानानि, नगराकाराणी-
त्यन्ये । (उवरियतलेणं ति) गृहस्य पीठबन्धकल्पम् (सव्वप्प-
माणं वेमाणियपमाणस्स अज्झं नेयव्व त्ति) अयमर्थः—यत्तस्यां
राजधान्यां प्राकारप्रासादसजादि वस्तु तस्य सर्वस्योच्छ्रयादि-
प्रमाणं सौधर्मवैमानिकविमानप्राकारप्रासादसभादिवस्तुगत-
प्रमाणस्यार्द्धं नेतव्यम् । तथाहि—सौधर्मवैमानिकानां विमानप्रा-
कारो योजनानां त्रीणि शतान्युच्चत्वेन, एतस्यास्तु सार्द्धं
शतं, तथा सौधर्मवैमानिकानां मूलप्रासादः पञ्च योज-
नानां शतानि, तदन्ये चत्वारस्तत्परिवारभूताः सार्द्धं द्वे
शते, प्रत्येकं च तेषां चतुर्णामप्यन्ये परिवारभूताश्चत्वारः
सपादं शतम्, एवमन्ये तत्परिवारभूताः सार्द्धं क्षिप्रिः, एव-
मन्ये सपादैकत्रिशतं, इह तु मूलप्रासादः सार्द्धं द्वे योजन-
शते, एवमर्द्धार्द्धानास्तदपरे यावदन्तिमाः पञ्चदश योजनानि,
पञ्च च योजनस्याष्टांशाः । एतदेव वाचनान्तरे उक्तम्—“चत्तारि
परिवाडो पासायवर्द्धिसगणं अज्झरुहोणाओ त्ति” । एतेषां
च प्रासादानां चतसृष्वपि परिपाटीषु त्रीणि शतान्येकचत्वारि-
शदधिकानि भवन्ति । एतच्चयः प्रासादत्रयः उत्तरपूर्वस्थां दिशि

सजा, सुधर्ममिच्छायतनमुपपातसजा, हृदोऽभिषेकसभा, अल-
ङ्कारसजा, व्यवसायसजा चेति । एतानि च सुधर्मसज्जादीनि सौध-
र्मवैमानिकसभादित्रयः प्रमाणतोऽर्द्धप्रमाणानि, ततश्चोच्छ्रय
इदेषां पट्टिशयोजनानि, पञ्चाशदायामो, विष्कम्भश्च पञ्चविंश-
तिरिति । एतेषां च विजयदेवसम्बन्धनामिव “अणेगखंजस-
यसणिविठा अनुगयसुकयवइरवेइया” इत्यादि वर्णको
वाच्यः । तथा “दाराणं उप्पि वइवे अट्टुछमंगलगा उज्झया
उत्ताइउत्ता” इत्यादिरत्नङ्कारश्च सभादीनां वाच्यः । सर्वे
च जीवाज्जिगमोक्तं विजयदेवसम्बन्धि चमरस्य वाच्यं, यावत्तु-
पपातसभायां सङ्कलनश्चाभिनयोत्पन्नस्य किं मम पूर्वं पञ्चाद्या
कर्तुं श्रय इत्यादिरूपः, अग्निषेकश्चाग्निषेकसभायां महर्ष्या सामा-
निकादिदेवकृतः, विज्ञापना च वत्तालङ्कारकृता अलङ्कारसभाया-
म्, व्यवसायश्च व्यवसायसभायाम्, पुस्तकवाचनतोऽर्चनिका
च सिद्धायतने सिद्धप्रतिमादीनां सुधर्मसभागमनं च सामानि-
कादिपरिवारोपेतस्य चमरस्य परिवारश्च सामानिकादि ऋद्धि-
मत्त्वं च “एवं महिंछुए” इत्यादिवचनेर्द्धाच्यमस्यति, एतच्च
वाचनान्तरेऽर्थतः प्रायोऽवलोक्यत एव । भ० २ श० ८ व० ।

कहि णं भंते ! चमरस्स असुरिंदस्स असुररसो चमरचंचा
णांमं आवासे पन्नत्ते ? गोयमा ! जंवरुंवे दिवे मंदरस्स पव्वय-
स्स दाहिणेणं असंखेजे दीवसमुदे एवं जहा वितियसए
सजाउदेइए वत्तव्वया सव्वेव अपरिसेसा णेतव्वा, एवरं इमे
णाणत्तं० जाव तेगिच्छिक्खुस्स उप्पायपव्वयस्स चमरचंच-
चा रायहाणी चमरचंचस्स आवाप्तपव्वयस्स अण्णसिं च
वह्णं सेसं तं चव० जाव तेरसय अंगुलाइं अण्णुलं किंचि-
विभेसाहिया परिक्खेवेणं तीसे णं चमरचंचाए रायहाणीए
दाहिणपच्चच्छिमेणं उकोडिमए पणपण्णे च कोमीओ पण-
तीनं च सयसहस्सा पण्णासं च सहस्साइं अरुणोदगसमुदे
तिरियं वीईवत्ता एत्थ णं चमरस्स असुरिंदस्स असुररसो
चमरचंचा णामं आवासे पणत्ते, चउरानीइं जोअणसहस्साइं
आयामविक्रमेणं दो जोअणसयसहस्सा पण्णं च सहस्सा-
इं उच्चवत्तीसे जोणसए किंचिविभेसाहिए परिक्खेवेणं;
से णं एगाए पागारेणं सव्वओ ममंता संपरिक्रितं से णं
पागारे दिवहं जोअणसयं उहुं उच्चत्तणं, एवं चमरचंचा रा-
यहाणी वत्तव्वया जाणियव्वा सजाविहूणा० जाव चत्तारि
पामायपंतीओ । चमरे णं भंते ! असुरिंदे असुरराया चमर-
चंचे आवासे वसहिं उवेइ ? एणइण्णडे समडे । से केणं खाइसं
अडेणं जंते ! एवं बुवइ चमरचंचे आवासे ? । चमरचंचे
आवासे गोयमा ! से जहाणामए इहेव मणुस्सलोगंसि उ-
वगारियेण्णइ वा उज्जाणियेण्णइ वा णिज्जाणियेण्णइ वा
धारवारियेण्णइ वा तत्थ णं वहवे मणुस्सा य मणुस्सी-
ओ य आसयंति, सयंति, जहा रायप्पसेणइज्जे० जाव क-
ल्लाणकलवित्तिविसेनं पच्चणुव्ववमाणा विहरंति, अण्णत्थ
पुण वसहिं उवेति, एवमेव गोयमा ! चमरस्स असुरिंदस्स
असुरकुमाररणो चमरचंचे आवासे केवलं किङ्कारतिपत्तिं,

अमृत्य पुण वमहिं उवैति, से तेणुठेणं जाव आवाम् ॥

सुधर्माद्याः पञ्चेह सभा न वाच्याः, कियहूँ यावदियमिह चमरचञ्चाराजधानीवक्तव्यता भणितव्येत्याह— (जाव च-
त्तारि पासापपेतीआं ति) नाश्च प्राग्दर्शिता एवति (उव-
गारियलेणाइ व ति) औपकारिकलयनानि प्रासादादिपीठक-
ल्पानि (उज्जाणियलेणानि व ति) उद्यानगतजनानामुपका-
रकगृहाणि नगरप्रवेशगृहाणि वा (निज्जाणियलेणानि व ति)
नगरनिर्गमगृहाणि । (धारावारियलेणानि व ति) धारा-
प्रधानं वारि जलं येपु तानि धारावारिकाणि तानि च तानि
व्यनानि चेति वाक्यम् [आसयंति ति] आश्रयन्ते ईप-
द्भजन्ते (सयंति ति) अश्रयन्ते अनीपद्भजन्ते । अथवा—(आस-
यंति ति) ईपस्त्वपन्ति (सयंति) अनीपस्त्वपन्ति (जहा
रायप्पसंणइज्जे ति) अनेन यत्तुचिन्तं तदिदम्— ' चिद्धंति '
ऊर्द्धस्थानेन तेपु तिष्ठन्ति ' निनीयंति ' उपविशन्ति ' तुय-
ट्टंति ' निपत्ता आसते ' हसन्ति ' परिहाम् कुर्वन्ति ' रमं-
ति ' अक्रादिना रतिं कुर्वन्ति (व्रजंति) ईप्सितक्रियाविशेष-
पान् कुर्वन्ति ' कीटंति ' कामक्रीडां कुर्वन्ति । ' बिट्टंति '
अन्तर्भूतकारितार्थत्वादन्यान् क्रीरयन्ति । ' मोहयंति ' मो-
हने निधुयनं विदधति " पुग पोराणाणं सुचिन्ताणं सुपरकं-
ताणं सुनाणं कडाणं कम्माणं ति" व्याख्या चास्य प्राग्वादिति ।
(वसहिं उवैति ति) वाममुपयान्ति "एवामेव" इत्याह । एव-
मेव मनुष्याणामौपकारिकादिलयनवच्चमरस्य चमरच-
ञ्चाराक्षो न निवासस्थानं केवलं, किन्तु (किट्टारतिपत्तियं
ति) क्रीडायां रनिरानन्दः क्रीडारतिः । अथवा-क्रीडा च रतिश्च
क्रीडारती, सा ते वा प्रत्ययो निमित्तं यव तत्क्रीडारतिप्रत्ययं,
तत्रागच्छतीति शेषः । ज० १३ श० ६ उ० । द्वि० ।

तत्र सभाः—

चमरचंचाए णं राजधानीए पंच सत्ताओ पन्नत्ता । तं
जहा—सत्ता सुहम्मा उववायसभा अभिनेयसभा आलं-
कारियसभा ववनायसभा ।

चमरचञ्चाराजप्रभापृथिव्यां चमरस्यासुरकुमारराज्येति सुध-
र्मासभा यस्यां शय्या, उपपातसत्ता यस्यामुपयते, आभेपेकसत्ता
यस्यां राज्याजिपेकेणाभिषिच्यते, अलङ्कारिका यस्यामन्नक्रिय-
ते, व्यवसायसभा यत्र पुस्तकवाचननो व्यवसायं तत्स्वनिश्चयं
करोति, एताश्च यथाक्रममुत्तरपूर्वस्यां द्रष्टव्या इति । स्था० ५
शा० ३ उ० ।

चमरस्म णं अगुर्दिस्म अगुरस्सो चमरचंचाए रायहा-
णीए एकमेक्काराए तेत्तीसं २ भोमा पणत्ता ॥

(तेत्तीसं भोम ति) भौमानि नगरकाराणि, विशिष्टस्या-
नानीत्यर्थः । स० ३३ सम० ।

तत्रोपपानविहारः—

चमरचंचा णं रायहाणी उक्कोमेणं छम्मासा विरहिया
उववाएणं ॥

" चमरचंचेत्यादि " चमरस्य दक्षिणात्यस्यासुरनिकायनाय-
कस्य, चञ्चरा चञ्चारुया नगरी चमरचञ्चरा, या हि जम्बूद्वीपे म-
न्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन तिर्यगसंख्येयान् द्वीपममुञ्चान् व्य-

नित्रज्यारुणवर्गपश्य वाह्याद्वेदिकान्तादृणोदं समुद्रं द्विचत्वा-
रिंशद्योजनसहस्राण्यवगाह्य चमरस्यासुरराजस्य तिगिच्छि-
कूटो नाम य उत्पातपर्वतोऽस्ति समदक्षैकविंशत्युत्तराणि यो-
जनशतान्युच्चः, तस्य दक्षिणेन पर्यायजनकोटिशतानि साधिका-
न्यरुणोदे समुद्रे तिर्यग् व्यतिव्रज्याधो रत्नप्रभायाः पृथिव्या-
श्चत्वारिंशद्योजनसहस्राण्यवगाह्य व्यवस्थिता जम्बूद्वीपप्रमाणा
च, सा चमरचञ्चरा राजधानी उत्कृष्टेन परमासान् विरहिता
विशुक्ता उपपातेन, इहांपद्यमानदेवानां परमासान् यावत् वि-
रहो न नीति भावः । स्था० ६ शा० ।

चमरपच्छिममरीर-चमरपश्चिमशरीर-न० । चमराणां गोविशे-
पाणां पश्चिमशरीरम् देहपश्चाद्भागः । चामरे, प्रश्न० ४
आश्र० द्वार ।

चमरुप्पाय-चमरोत्पात-पुं० । चमरस्यासुरराजस्योत्पत्ते क-
र्द्धगमने, स्था० १० शा० । (स च ' अर्द्धे' शब्दे प्रथमभागे
२०० पृष्ठे उक्तः । चमरशब्देऽस्मिन्नेव भागे ११३ पृष्ठे चाक्तः)
चमम-चमम-पुं० । दर्विकायाम्, औ० ।

चम्-चम्-स्त्रा० । सनायाम्, आ० म० द्वि० । डा० ।

चम्म-चम्मन्-न० । कृतौ, धा० । सन्नोमकृत्स्नचर्मग्रहणम् । (वृ०)

नो कप्पइ निगंथीणं सन्नोमाइ चम्माइ अहिट्ठित्ठए ।

नो कल्पते निर्ग्रन्थीनां सलोमानि चर्माणि अधिष्ठातुं, निषद-
नादिना परिभोक्तुमिति सूत्रार्थः ।

अथ भाष्यविस्तरः—

चम्ममि सन्नोमम्मी, निगंथीणं उवेममाणीणं ।

चतुर्गुणाऽऽयग्न्यादी, तत्थ वि आणादिणो दोमा ॥

सन्नोममि चर्मणि निर्ग्रन्थीनामुपविशन्तीनां चतुर्गुणाः । अत
एवाचार्य एतत्सूत्रं प्रवर्तिन्या न कथयति चतुर्गुणः, प्रवर्तिनी श्र-
मणीनां न कथयति चतुर्गुणाः, श्रमण्या न प्रतिश्रूयन्ति मा-
सलघु, तत्राप्यकथने अश्रवणे सन्नोमचर्मोपवेशने वाऽऽज्ञादयो
दोषाः ।

अथानन्तरोक्तमेव प्रायश्चित्तं विशेषयन्नाह—

गहाणे चिट्ठे णिभीयेणं, तुयट्ठणे च गुरुणा सन्नोमम्मि ।

णिट्ठोमे चउगुरुणा, समण।णारोवणा चम्मे ॥

सन्नोमचर्मणो ग्रहणं कुर्वन्ति चतुर्गुणः कालेन च लघवः,
गृहीत्या तत्र स्थानरूपं कुर्वन्ति चतुर्गुणाः, तपसा लघ-
वः, कालेन गुरुवः, निषदनं कुर्वन्ति चतुर्गुणाः, तपसा
गुरुवः, कालेन लघवः, व्यवर्तनं कुर्वन्ति तपसा कालेन च
गुरुवः, निर्लोमचर्मणि तु चतुर्लघुकाः, एवमेव चतुर्षु स्थानेषु तपः-
कात्रविशेषिता एषा श्रमणीनां चर्मणि चर्मविषयाऽऽपेक्षा
मन्तव्या ।

अत्र दोषान् दर्शयति—

कुंथुपणगाइ संजेमं, कंठगअहिविच्छुगाइ आयाए ।

जारा जय भुत्तियेरे, पन्निमणाई सलोमम्मि ॥

सलोमचर्मणि कुन्थुपनकादयो वर्षासु संमूर्छयेयुः, तेपु स्था-
ननिषदनादिना विराध्यमानेषु संयमविग्राथना, कण्टकेन,
अहिना, वृश्चिकादिना वा तत्रोपविष्टाः सुप्ता वा यदुपघातमा-

धुवन्ति सा आत्मविग्राधना, भारश्च मार्गे गच्छन्तीनां तस्य महा-
न् भवति, भयं च स्तेनादिभ्यस्तद्विषयं भवति भुक्तभोगिनीनां
च स्मृतिकरणम्, इतरासां तु कौतुकमुपजायते, ततश्च प्रतिग-
मनं भूयोऽपि गृह्वासाश्रयणम्, आदिशब्दादयतीर्थिकग-
मनादि वा कुर्युः ।

अथैतामेव निर्युक्तिगाथां व्याख्यानयति—

तसपाणविराड्गणया, चम्ममलोमे तु होति अहिकरणं ।

निल्लोमे तसपाणग, कुंयुयमाणे य करणं वा ॥

सन्नोमनि चर्मणि संसक्तानां कुन्धुप्रभृतीनां त्रसप्राणिनां वि-
राधना भवति, तच्चातिरिक्तोपकरणत्वादधिकरणं भवति,
निल्लोमन्यपि चर्मण परिभुज्यमाने त्रसप्राणिनो विराध्यन्ते
कुन्धुमति च तस्मिन् करणं पादकर्म संयती कुर्यात् ।

अविदिमोवपि पाणा, पडिन्नेहा वि य ण मुज्जति सलोमे ।

वासासु य संमज्जति, पतावमवतावणे दोसा ॥

तीर्थकरैरविनीर्णोऽदत्तोऽयं सलोमचर्मलक्षण उपधिः, शुणिर-
तया च तत्र सीमान्तरेषु प्राणिनः संसृजति, प्रत्युपेक्षणाऽपि च
न गृह्यति, वर्षासु च कुन्धुपनकादिनिः तच्चर्म संसृज्यते, यदि
संसृजनभयात्प्रतापयति ततोऽग्निराधना, अथ न प्रतापयति
ततः त्रसप्राणिनः संसृजन्ति, एवमुभयथाऽपि दोषा जवन्ति ।

आगंतुतुवन्तूया सत्ता, सुभिरे वि गिएहंतुं दुखं ।

अह उज्जति तो मरणं, सलोमणिह्लोमचम्मोऽयं ॥

आगन्तुकस्तदुद्भूताश्च कुन्धुपनकादयः संत्वाः अशुणिरैऽपि
ग्रहीतुं दुःखेन शक्यन्ते, किं पुनः शुणिरैः सन्नोमचर्मणि, ततो यत्ते-
षां त्रयो नूयः संघट्ट्यमानानां परितापनं तद्विषयं प्रायश्चित्तम्,
अथ तद्भयान् जन्तुमुज्जति ततस्तेषां मरणं जवेत् ततः
सलोमचर्मोऽश्रित्योक्तम् ।

अथ सन्नोमनिल्लोमोऽनुरज्योरपि दोषा उच्यन्ते—

चारो भय परितावण, मारण अहिकरणमेव अविदिन्नं ।

तित्थयरगणहरेदिं, सतिकरणं सुत्तभोगीणं ॥

सलोमना निल्लोमना वा चर्मणा मार्गे गच्छन्तीनां भारो भयं
सोत्पद्यते, परितापनं मारणं वा भवति । अथैतद्विषययात्
परित्यजति, ततोऽसंयतैर्गृहीते अधिकरणम्, तीर्थकरण-
धरैश्चाविनीर्णोऽदत्तोऽयमुपधिः, सन्नोमनि च कुन्धुपनकादि-
जीवानां परिभुज्यमाने स्मृतिकरणं भुक्तभोगिनीनाम्, इत-
रासां कौतुकमुपजायते ।

कथमित्याह—

जइ ता अचेतणम्मि, अण्णे फारमो उ एरिसो होति ।

केरिस सचेयणम्मी, पुरिसे फरिसो उ गमणादी ॥

यदि तावदचेतने अजिने चर्माणि ईदृशः स्पर्शो भवति ततः किं
पुनः सचेतनस्य पुरुषस्य स्पर्शो जवति, एवं विचिन्त्य काचि-
दार्यिका गमनमवधावनं कुर्यात्, आदिशब्दाद् विहायसमरणं
वा प्रतिपद्यते ।

द्वितीयपदमाह—

विज्यणं कारणम्मी, चम्मव्वणं तु होति निल्लोमं ।

आगाढकारणम्मी, चम्मसलोमम्मि जयणाए ॥

द्वितीयपदे कारणे चर्मापि गृह्णीयात्, कथमित्याह-उद्धलन-
मभ्यङ्गने कस्याश्चिदार्यिकायाः कर्तव्यं, तदर्थं निल्लोम चम्मं
गृह्णीते ! अयागाढं कारणं, ततः सलोमचर्मणोऽपि यतनया
परिभोगः कर्तव्य इति ।

अथैतामेव निर्युक्तिगाथां विवृणोति—

उद्धम्मि वायम्मि धणुगुह्णे वा, अरिमाणि सूले व विमोडत्वे ।

एगंगमव्वंगमए व वाते, अरिभगिता चिट्ठि चम्मलोमे ॥

यस्याः संयत्याः प्राचुर्येणोद्धो वात उच्छलति, धनुर्ग्रहोऽपि
वातविशेषो, यः शरीरं कुर्जाकरोति, स वा यस्या अजनिष्ट,
अर्शोसि वा संजानानि, शूलं वा अमीश्च मुद्धावति, पाणिपादा-
द्यङ्गं विमोचितं स्वस्थानाच्चलितम्, एकाऽङ्गतो वा सर्वाङ्गतो
वा कस्याश्चिद्वातः समुत्पन्नः, सा निल्लोमचर्मणि अच्यङ्किता
तिष्ठति ।

अथ सन्नोमविषयं विधिमाह—

तरच्चुचम्मं अणिलामयस्स, कम्मि व वेहेति जहिं व वातो ।

एरंरुणेरंड सुणण रुक्कं, वेहेति उायंति व दीविचम्मो ॥

अनिलमयीं वातरोगिणीं तरच्चुचर्मणा वेष्टयन्ति, यत्र वा ह-
स्तादौ वातो भवति तं वेष्टयन्ति, एरण्डेन वा हस्किनेन वा अने-
रण्डेन वा, शुनाऽऽदिदृष्टानां वा चर्मणा वेष्टयन्ति, द्वापिचर्म-
णि वा तान् स्थापयन्ति ।

पुया व घस्संति अण्णत्थरम्मि, पासा व घस्संति व थेरियाए ।

लोहाम्मादी दिवमोवचुत्ते, लोमाणि काउं अह संपिहंति ॥

स्थविरायाः संयत्या अनामृते प्रामादे उपविशन्त्याः पुनौ
घृण्यते, सुप्ताया वा पार्श्वौ घृण्यते, ततः सलोमचर्मापि, यदि च
सा लोहकारादिभिरुपविशद्भिरुपभुक्तं तत्प्रातिहारिकं दिने दिने
मार्गेऽपि लोमान्यधः कृत्वा संपिदधति, परिच्छृजते इत्यर्थः ।

दिवमे दिवमे य दुद्धभं, उच्चत्तं घेत्तुं तमाणं ।

लोपेहि णं मंविओअए, मउअट्ठा च न ते समुद्धरे ॥

अथ प्रातिहारिकं दिवसे दिवसे गवेष्यमाणं दुद्धभं, न व्रज्यते
इत्यर्थः । तत उच्चत्वेन 'णमिति' तदजिनं गृहीत्वा रोमभिः सं-
वियोजयेत्, रोमाण्युच्छुभेदिति ज्ञावः । अथ तेषु स्थानेषु न
तदजिनं परस्पर्शो भवति ततो मृद्वर्थं न तानि रोमाणि स-
मुद्धरेत् ॥ वृ० ३ उ० ॥

जे जिकवू सलोमाइं चम्माइं धारेइ, धरंनं वा साइजइ ॥१॥

सह लोमेहिं सन्नोमं अहिद्वेइ, नाम ममेमं ति जो गिएहइ, तस्स
चउलहं ।

चम्मम्मि सलोमम्मी, उण्णणिसीयणतुयट्ठणादीणि ।

जे जिकवू तेगिच्छा, सो पावति आणमादीणि ॥ २१ ॥

सलोमे चम्मं जो उणं चेवत्ति करं णिसीयइ तुयट्ठं वा, सो
आणादिदोसे पावति, इमं व से पच्छित्तं । नि० चू० १२ उ० ॥

कप्पइ निगंय्याणं सलोमाइं चम्माइं अहिद्वित्ते, मे वि
परिजुत्ते, नो चेव णं अपरिभुत्ते, मे वि य परिहारिण, नो
चेव णं अपरिहारिण, मे वि य एगराईण, नो चेव णं
अणेगराईण ॥

कल्पते निर्ग्रन्थानां सलोमः चर्मणि अधिष्ठातुं परिभो-
क्तुं, तत्रापि यत् चर्म परिभोक्तुं तद्वद् ग्राह्यं नोऽपरिभुक्तं, तद-
पि च प्रातिहारिकं, नोऽप्रातिहारिकं, तदपि चैकरात्रिकं, तेषां
नेकरात्रिकमिति सूत्रार्थः । एतन्निर्ग्रन्थानामपवादस्त्वम् ।

अथ शिष्यः प्राह-निर्ग्रन्थानां किं कारणं न कल्पते? । सूरिराह-

दोमा उ जे होंति तवस्मिणीं,

लोमाइणे ते ए जतीण तम्मि ।

तं कप्पती तेनि सुतोवदोसा,

जं कप्पती तासि ण तं जतीणं ॥

ये दोषाः स्मृतिकरणादयस्तपस्मिनीनां लोमयुक्ते अजिते
चर्मणि जवन्ति, ते यतीनां तस्मिन् सलोमचर्मणि न भवन्ति ।
अतस्तत्कल्पने तेषां ध्रुवोपदेशात्प्रस्तुतमवयवनात्, यच्च
निर्ग्राम चर्म तासां कल्पने, न तयतीनां, स्मृतिकरणादिदो-
षप्रसङ्गादिति, सलोमापि चर्म निर्ग्रन्थानामुत्सर्गतो न कल्पते ।

यत आह-

निगंयाण सलोमं, ण कप्पती सुमिरं तं तु पंचविहं ।

पोत्यग तण दूसे तं, दुविहं चम्मं पि पणमं च ॥

सलोमचर्म निर्ग्रन्थानां न कल्पते शुषिरं जीवाश्रयस्थानमिति
कृत्वा । वृ० ३ उ० ।

अत्र परः प्राह-

दिट्ठा सलोमे दोमा, णिल्लोमं णाम कप्पती घेत्तुं ।

गेह्हाणि गुरुगा पाडिक्के-दपणमतनपाणसतिकरणं ॥

सलोमचर्मणि यतो दोषा दृष्टा अतो निर्ग्रन्थानां निर्ग्राम-
चर्म नामेति संज्ञायामः कल्पते प्रदीतम् । सूरिराह-यदि
निलोमचर्मणो ग्रहणं करोति ततश्चतुर्गुणाः, यत्सूत्रप्रत्यु-
पेक्षणा न शुद्ध्यति, पतकवस्त्राणिनां वा संमूर्च्छन्ति, सुकु-
मारतया भुक्तभोगिनां स्मृतिकरणं भवति, अनुक्तभोगि-
नस्तु कौतुकम् ।

इदमेव स्पष्टयति-

जुत्तस्म मतीकरणं, मरिमं इत्याण एय फामेणं ।

जति ता अचेयणम्मि, फामो किमु चेयणे इतरे ॥

जुक्तभोगिनः स्मृतिकरणं भवति-अहो! स्त्रीणां संवन्धी यः
स्पर्शाऽस्माभिरनुजुतपूर्वः तेन सदृशमेतच्चर्माप्येतादृशसुख-
स्पर्शाऽनुभूयते । किं पुनः सचेतने इतरस्मिन् स्त्राशरीरे भ-
विता, एवं विचिन्त्य प्रतिगमनादीनि कुर्वे, यत एते दोषा
अतो निलोमं गृहीतुं न कल्पते, तर्हि मा कल्पतां, यत् सलो-
मकं तत्तावदेतत्सूत्रेणानुज्ञातं, जवाद्भिस्तु तदपि प्रतिषिद्धं,
तदेतत् कथमिति ? ।

अत्रोच्यते-

सुचनिवाओ वृद्धे, गित्ताण तद्विमज्जुत्त जतणाए ।

आगाढं च गित्ताणे, मखण्णं घट्टं भिन्ने अरिमीओ ॥

सूचनिपातो वृद्धे ग्लाने वा भवति, वृद्धस्य ग्लानस्य वा रू-
पस्पर्शमसहिष्णुतास्तरणार्थं सलोमं चर्म ग्राह्यमिति भावः ।
तच्च तद्विमज्जुत्तं, कुम्भकारादिनिस्तस्मिन्नेव दिवसे परिभुक्तम्,
तत्र हि वसादयः प्राणिनां न भवन्ति, तच्च गृहीत्वा यतनया

रोमाण्युपरिकृत्वा परिभोक्तव्यम्, आगाढं च ग्लानस्य यत्सैलेन
घृतयुग्मं तदर्थं, यस्य वा गुदादिपार्श्वानि घृष्टानि, यो वा साधुभि-
न्नकुष्टी, यस्य वा अर्शाभि समुद्भूतानि तदर्थं वा निलोमं
चर्म ग्रहीतव्यमिति संप्रहगाथासमासार्थः ।

अथैनामव धिवृणाति-

संथारट्ट गित्ताणे, अनित्तादीं चम्म घेप्पति सलोमं ।

वुद्धाऽमहवालाण व, अत्यरण्हा वि एमेव ॥

ग्लानस्य संस्तारकार्यम् अनिलादिसंबन्धि सलोमं चर्म
गृह्यते, वृद्धाऽसहिष्णुवालानामप्यास्तरणार्थमेवमेव सलोमं
चर्म ग्राह्यम् ।

तच्च कीदृशमित्याह-

कुंभारलोहकारे-दिहं दिवममन्निय जुत्तं तमविहणं ।

नुवरिं लोमे काउं, सोत्तुं गोमे तमत्थेति ॥

कुम्भकारलोहकारादिभिः स्वस्वकर्मकुर्वणैर्यद्व्यसतो मलितं
परिभुक्तं तत् वसविहानं भवति । अतः संध्यासमये तेषां
तत्प्रातर्हारिकं गृहीत्वा लोमाण्युपरि कृत्वा रात्रौ तत्र सुप्या
'गोसे' प्रभाते प्रत्यर्थयन्ति ।

अवताणगादि णिल्लोमं-म तेत्तु चपट्ट घेप्पती चम्मं ।

घट्टा व जस्म पासा, गल्लेतकोट्टेऽरिसात्तुं वा ॥

अवताणादितैलेन वा ग्लानस्याभ्यङ्गे विधातव्ये निलोमं चर्म
ग्रहीतव्यम्, अध्यानादौ वा चर्मार्थम्, यस्य वा पार्श्वानि
घृष्टानि तस्यास्तरणार्थं, यो वा गल्लकुष्ठः साधुस्तस्य परिधानार्थ-
मास्तरणार्थं वा, अर्शाभि वा यस्य समुत्पन्नानितस्योपवेशनार्थं
निलोमं चर्म गृह्यते ।

सोणिय पूयादित्ते, दुक्खं धुवणा दिणे चीरे ।

कच्चुद्धे किमिद्वे, उप्पतिगिद्धे व णिल्लोमं ॥

शोणितेन पूयेन वा आलिसस्य चीवरस्य दिने धुवना दु-
ष्करा, अतः कच्छुवतः किट्टभवनश्च निलोमं चर्म कल्पते । कच्छू-
पामा, किट्टिन्नं शरीरैकदेशज्यावी कुष्ठभेदः, तथा यस्य पट्ट-
दिका प्राचुर्येण संमूर्च्छन्ति स पट्टदिकालान् निलोमं चर्म परि-
धानं गृह्णाति ।

जह कारणे निल्लोमं, तु कप्पती तह जवेज्ज इयरं पि ।

आमाढि सलोमं आ-दि काउ जा पोत्यए गट्ठणं ॥

यथा कारणे निलोमं चर्म कल्पते तथा इतरदपि शुषिरमपि
ग्रहीतुं कल्पते । किं बहुना ? आगाढं कारणे सलोमं चर्म आदौ
कृत्वा पश्चात्तुपूर्या तावन्तव्यं यावत्पुस्तकस्याऽपि ग्रहणं
कर्तव्यम् ।

एतदेव स्पष्टयति-

जत्तपरिन्नगित्ताणे, कुसमादि खराऽसती तु कुसिग वि ।

अप्पन्निद्वेदिय दूसा-ऽसती तु पच्छा तणा होंति ॥

जत्तपरिन्नगित्ताणः प्रतिपन्नानशनस्य, तथा ग्लानस्यास्तरणार्थं कु-
शादीन्यशुषिरतृणानि गृह्णाते, अथ तानि खराणि कर्कशानि
नवानि प्राप्यन्ते, ततः शुषिराण्यपि तृणानि गृहीतव्यानि । अ-
थाभक्तप्रत्याख्यातिनां ग्लानस्य वा सुखशयनार्थं प्रथमतोऽप्र-
त्युपेक्ष्य दूष्यम् उपधानं तूलादि ग्रहीतव्यं, तदज्ञावे यथाक्रमम्-

शुपिराणि पश्चात् तृणानि भवन्ति, तानि प्रस्तीर्यन्त इत्यर्थः ।

दुष्पलेहिय दूमे, अद्वाणादी विचित्ते गेहंती ।

वेपति पोत्थगपणमं, कात्रियणिज्जुत्ति कोमछा ॥

अध्वादी विचित्तमुपिताः सन्तो यथोक्तमुपधिमलभमाना दुष्प्र-
त्युपेक्ष्य दूष्याणि केषां प्रावारप्रभृतीनि गृह्णन्ति, तथा मतिम-
धादिपरिहाणि विज्ञाय कात्रिकश्रुतस्य, उपपन्नकृत्वा दुष्कालि-
कश्रुतस्य वा, निर्युक्तीनां वा आवश्यकदिप्रतिघट्टानां दानग्रह-
णादौ कोश इव भाण्णागारमिवेदं भविष्यतीत्येवमर्थं पुस्तकप-
ञ्चकमपि गृह्यते ।

कृत्स्नचर्मग्रहणम्-

नो कप्पइ निगंथाण वा निगंथीण वा कसिणाइं च-
म्माइं वषाइं धारित्ते वा परिहरित्ते वा ।

अस्य संबन्धमाह-

चम्मं चेवादिकयं, तस्स पमाणमिह मिस्सिम् सुत्ते ।

अपमाणं पमिसिज्जति, ए उ गहणं एम संबन्धो ॥

इह पूर्वसूत्रे चर्मैव तावदधिकृतमतस्तस्य चर्मणः प्रमाणमिह
मिश्रिते निर्ग्रन्थनिर्ग्रन्थप्रतिवद्धे सूत्रे प्ररूप्य ततोऽप्रमाणं प्रमा-
णातिरिक्तं तत्प्रतिषिध्यते न तु पुनः सर्वथा चर्मणो ग्रहणम् ।
एष संबन्धः ।

अहवा अत्यरणट्ठा, तं वुत्तमिदं तु पादग्गखट्ठा ।

तस्म वि य वन्नगादी, पमिसोहंती इहं सुत्ते ॥

अथवा-तत्पूर्वसूत्रोक्तं चर्म आस्तरणार्थमुक्तम्, इदं तु प्रस्तु-
तसूत्रं पादरक्षार्थमुच्यते, तस्यापि च चर्मणो ये वर्णादयो गु-
णास्तद्युक्तमिह सूत्रे प्रतिषेधयति । अनेन संबन्धेनायातस्या-
स्य व्याख्या-नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा कृ-
त्स्नानि प्रमाणादिभिः प्रतिपूर्णाणि चर्माणि धारयितुं वा, परि-
हर्तुं वेति सूत्रार्थः ।

अथ प्राप्यविस्तरः-

सगद्वप्पमाणवप्पे, वंथणकमिणे य होइ नायव्वो ।

अकमिणमट्टारमगं, दोसु वि पासेसु खंडाइं ॥

कृत्स्नं चतुर्द्धा-सकलकृत्स्नं, प्रमाणकृत्स्नं, वर्णकृत्स्नं, बन्ध-
नकृत्स्नं चैव भवति ज्ञातव्यम् । एतच्चतुर्विधमपि न कल्पते
प्रतिप्रदीतम् । परः प्राह-यद्येवं ततो यदकृत्स्नं चर्म तद्दशकम-
ष्टादशभिः खण्डैः कर्तव्यमित्यर्थः । तानि च खण्डानि द्वयोरपि
पार्श्वयोः परिधातव्यानि इति संग्रहग्राह्यसमासार्थः ।

अथैनामेव विवरीपुराह-

एगपुड सकलकसिणं, दुपुमादीयं पमाणतो कसिणं ।

खल्ल खओसा वग्गुरि, कोसग जंयऽप्पजंया य ॥

एकपुटमेकतरं चर्म सकलकृत्स्नमुच्यते । द्विपुटादिकं द्वित्रि-
प्रभृतितत्वं तु प्रमाणतः कृत्स्नम्, तथा खल्लका द्विधा-अर्द्धखल्ल-
का, समस्तखल्लका च । या पदार्थे ह्यादयति साऽर्द्धखल्लका । या
पुनरुपानत् संपूर्णं पदं स्थगयति सा समस्तखल्लका, या तु
घुण्टकं पिदधाति सा खपुसा, या पुनरङ्गुलीश्रद्धादयित्वा पा-
दावप्युपरि ह्यादयति सा वागुरा । यत्र तु पाषाणादिषु प्र-
तिस्फलिताः पादा नखा वा न भज्यन्तामिति बुद्ध्या अङ्गुली-
२८१

ऽङ्गुली वा प्रक्षिप्यन्ते स कोशकः, या तु संपूर्णा जङ्घा पिद-
धाति सा जङ्घा, जङ्घार्द्धपिधायिनी सैवार्द्धजङ्घा, एतान्पि
प्रमाणकृत्स्नानि ।

अथैतदेव स्पष्टयति-

पायस्स जं पमाणं, तेण पमाणेण जा जये कमणी ।

मज्झं तत्तय अखंमा, अन्नत्तय व सकलकसिणं तु ॥

पादस्य यत्प्रमाणं तेन प्रमाणेन या युक्ता क्रमणिका मध्य-
प्रदेशे अन्यत्र वाऽखण्डा जयति तदेव सकलकृत्स्नमुच्यते ।

दुपुमादि अद्धखट्ठा, समत्तखट्ठा य वग्गुरी खपुसा ।

अद्धजंया समत्था, पमाणकसिणं मुण्येयव्वं ॥ ४ ॥

द्विपुटादिका द्वित्रिप्रभृतितलोपेता या उपानत्, या वाऽर्द्धख-
ट्ठा समस्तखट्ठा वागुरा खपुसा अर्द्धजङ्घा चेति सर्वमप्येतत्
प्रमाणकृत्स्नं ज्ञातव्यम् ।

तत्रैव कानिचिद्विषमपदानि व्याचष्टे-

ठवरिं तु अंगुलीओ, जाया एसा तु वग्गुरी होति ।

खपुसय खल्लगमेत्तं, अर्द्धं सव्वं व दो इयेरे ॥

या पादयोरङ्गुलीः ङादयित्वा उपर्यपि ङादयति सा वा-
गुरा भवति । खल्लको घुण्टकस्तन्मात्रं यावदाच्छादयति सा ख-
पुसा, इतरे तु द्वे जङ्घार्द्धजङ्घालक्षणे अर्द्धा सर्वा वा जङ्घा
यथास्वं ङादयति । गतं प्रमाणकृत्स्नम् ।

अथ वर्णकृत्स्नबन्धकृत्स्ने प्रतिपादयति-

वप्पहं वप्पकसिणं, तं पंचविहं तु होइ नायव्वं ।

वहु वंथणकसिणं पुण, पुरेण जं तिण्ह वंथाणं ॥

यत् चर्म वर्णेनाढ्यम्, उज्ज्वलमित्यर्थः, तद्वर्णकृत्स्नम्, तच्च
कृष्णादिवर्णजेदात्पञ्चविधं ज्ञातव्यं, यत्तु त्रयाणां बन्धानां पुरतो
बहुवर्ध्वैर्बद्धं तद् बन्धनकृत्स्नमुच्यते ।

अथैतेष्वेव प्रायश्चित्तमाह-

लहुओ लहुगा दुपुमा-दिणसु गुरुगादि खल्लगादीसु ।

आणादिणो य दोसा, विराहणा संजमावाए ॥

सकलकृत्स्नं गृह्यतां लघुमासः, द्विपुटादिषु चत्वारो लघवः,
खल्लकादिषु समस्तार्द्धखल्लकाखपुसावागुराजङ्घार्द्धजङ्घासु, च-
त्वारो गुरुकाः, आङ्गादयश्च दोषाः, विराधना च संयमात्मविषया
भवति । तत्र क्रमणिकादिभिः पिनद्धाभिः कीटिकादिव्यपरोप-
णात् संयमविराधना, आत्मविराधना तु बन्धे छिन्ने सति प्रस्ख-
लनं ज्ञेयम्, प्रमत्तं वा देवता ह्यलयेत् । अर्द्धखल्लकायामुपानहि
चतुर्गुरु, तपसा कावेन च वधुकं, समस्तखल्लकायां काल-
गुरुकं, वागुरिकायामन्यतरेण तपसा कालेन वा गुरुकं, खपु-
सायां तपोगुरुकम्, अर्द्धजङ्घायां समस्तजङ्घायां च तपसा
कालेन च गुरुकम् ।

किञ्च-

जत्तियमित्ता वारा, तु वंथते मुंचते व जति वारा ।

सट्ठाणं ततिवारे, होती वुद्धी य पच्छित्ते ॥

यत्तन्मात्रान् वारानङ्गुलीकोशसकलकृत्स्नादिकं बध्नाति
मुञ्चति च, यदि तावन्तो वाराः स्तस्थानं नाम यद्यत्र पञ्च-

कादिचतुर्गुणान्तं प्रायश्चित्तमुक्तं, तथा आज्ञानहे चतुर्गुण, अनवस्थायां चतुर्लघु, मिथ्यात्वे चतुर्लघु, आत्मविग्राधनायां चतुर्गुण, संयमविराधनायां कायनिष्पन्नमेवमाज्ञादिभिः पदै-
रभीक्ष्णं सेवानिष्पन्ना वा प्रायश्चित्तस्य वृद्धिर्भवति । वृ० ३ उ० ।

जे भिक्षू कसिणाणि चम्माइं धरेइ, धरंतं वा साडज्जइ ॥ २१ ॥ जे जिक्वू कसिणातिं चम्मातिं धरेति, धरंतं वा सातिज्जति ॥ २२ ॥

कसिणमात्रं प्रधानभावे गृह्यते । नि० चू० १ उ० ।

कप्पड निगंथाण वा निगंथीण वा अकसिणाइं चम्माइं धारित्त्वा वा परिहरित्त्वा वा ॥

कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा अकृत्स्नानि चर्माणि धारयितुं वा परिहर्तुं वा इति सूत्रार्थः ।

अथ भाष्यम्—

अकसिणचम्मगहणे, बहुओ मासो उ दोम आणादी ।

वित्तिपणं वेपमाणं, अट्टारम जाव उक्कोमा ॥

यद्यपि सूत्रे अनुज्ञातं तथाऽपि न कल्पते अकृत्स्नं चर्म प्रति-
गृहीतुं, यदि गृह्यति ततो लघुमासः प्रायश्चित्तम्, आज्ञादयश्च
दोषाः । द्वितीयपदे तु पूर्वोक्तैश्चादिभिः कारणैरकृत्स्ने गृह्यमाणे
विधिरभिधीयते । तत्र नोदकः प्राह-यद्यकृत्स्नं गृहीतुं कल्पते
ततो द्वयोरुपानहोरकृत्स्नतोऽष्टादश खण्डानि यावत् कर्तव्यानि ।

इदमेव व्याचष्टे—

अकसिणमट्टारमगं, एगपुरु विवण एगवंथं च ।

तं कान्णम्मि कप्पनि, एिकारणधारणे लहुओ ॥

अकृत्स्नं नाम अष्टादशानिः खण्डैः कृतं, तदप्येकपुटमेकतलं, वि-
चण विवर्णाढ्यम्, एकवन्थं च तद् यदि बन्धनोपेतम्, एजिः
चतुर्भिः पदैर्यथाक्रमं सकलप्रमाणवर्षबन्धनैः कृत्स्नता परिहृता,
तदेवविषयमकृत्स्नं कारणे धारयितुं कल्पते, अथ निष्कारणे
धारयति ततो लघुमासः । एषा पुरातनी गाथा ।

अर्थानां व्याख्याति—

जइ अकसिणस्म गहणं, भाए काठं कपेण अट्टदस ।

एगपुरुविवणोहि य, जहिं तहिं वंधने कज्जे ॥

यद्यकृत्स्नस्य चर्मणो ग्रहणं कर्तव्यं तत उपानहावष्टादशजागान
वक्ष्यमाणक्रमेण कृत्वा तैः खण्डैरेकपुटैः विवर्णैश्च अष्टादशवन्धैश्च
यत्र यत्र पादप्रदेशे आधाया, तत्र तत्र कार्ये समुत्पन्ने बन्धीयात् ।

कथं पुनरष्टादश खण्डानि भवन्तीत्युच्यते—

पंचगुल पत्तेयं, अंगुट्टमट्टे य उट्टखं तु ।

सत्तममगतत्वं वा, मज्जउट्टं पाण्डया एवमं ॥

इहैकस्य पादस्य पञ्चानामङ्गुलीनां बन्धनाय प्रत्येकमैकैकं
खण्डं कर्तव्यम्, अङ्गुष्ठस्याधः षष्ठं खण्डम्, अप्रतले सममं, मध्य-
तले अष्टमम्, पार्श्विकायां नवमम् । एवं द्वितीयस्या अप्युपानहो
नव खण्डानि, सर्वाण्यप्येवमष्टादश खण्डानि भवन्ति ।

एवं परेणुक्ते सति मूरिराह—

एवस्याणं गहणे, मासो मुचंति होति पत्तिमंथो ।

वित्तिपणं वेपमाणं, दो खंसा मज्झपरिवंधा ॥

एतावतां खण्डानां ग्रहणे मासलघु प्रायश्चित्तम्, असमाचारी-
निष्पन्नमित्यर्थः । मुख्यमतेनपु चैतावत्सु खण्डेषु मदान् सूत्रार्थ-
योः परिमन्थो नवति । आह-यद्येवं ततः कियन्ति खण्डानि
क्रियन्ते इत्याह—द्वितीयपदे यदा चर्म गृह्यते तदा मध्यप्रति-
यद्धे खण्डे कर्तव्ये मध्यभागौ चोटयित्वा खण्डद्वयं विधाय
मध्ये बध्नादिना बन्धनीय इत्यर्थः । अथ पूर्वोक्तस्य इदं पाठा-
न्तरम्—“मुचंते पत्तिमंथो, जत्ति यमिच्छं तु तात्ति ए गहणं ।” अष्टा-
दशखण्डानि मुञ्चन्ति साधौ मदान्पत्तिमन्धः, ततो यावन्मात्रम्
अपरिमन्थाय भवति तावन्मात्रं ग्रहीतव्यम् । उत्तरार्धे प्राग्वत् ।

अथाष्टादशानां खण्डानां करणे कीदृशः परिमन्थो—

भवति ? इत्याह—

पडिलेहापरिमंथो, एदिमादुदए य मुंच वंधंते ।

सत्यफिडणेण तेणा, अंतरविंधे च संकणता ॥

यावदष्टादश खण्डानि द्विसंध्यं प्रत्युपेक्षते तावत् सूत्रार्थयोः
परिमन्थो भवति, नद्याशुदकमेव तितीर्ष्य यावदष्टादश खण्डा-
नि मुञ्चति, उत्तीर्णश्च यावत्तानि ज्ञेयोऽपि बन्धानि, तावत्सा-
थान् स्फिटति, स्फिटितश्च स्तेनानां गम्यो भवति । एतन्तां
खण्डानामन्तरेषु च कण्टकैर्विद्धेन बहुबन्धघर्षेण वा पाद-
योः रुद्धो भवेत्, यत एवमतः पूर्वोक्तनीत्या खण्डद्वयं विधेयम् ।

कथं पुनस्तद् बन्धनीयमित्याह—

तज्जायमनज्जायं, दुविहं निविहं व वंधणं तम्म ।

तज्जायम्मि वि लहुओ, तत्थ वि आणादिणो दोमा ॥

तस्य चर्मखण्डद्वयस्य तज्जातम् अतज्जातं वा बन्धनं भवति,
तज्जातं नाम-तस्मिन् चर्मणि जातं, बध्नादिवन्धनमित्यर्थः । त-
द्विपरीतं दवरकादि अतज्जातम् । एतच्च द्विविधं त्रिविधं वा भव-
ति, द्वौ वा त्रयो वा बन्धा दातव्या इति ज्ञायः । अत्र प्रथमतज्जा-
तेन दवरकादिना बन्धनाय यदि तज्जातेन बध्नादिना बन्धाति
ततो मासलघु, तत्राप्याज्ञादयो दोषा भवन्ति । वृ० ३ उ० ।
पं० भा० । अष्टाष्टादशखण्डादन्तरूपे स्फुरके, जौ० १ प्रति० ।
भ० । (मानुष्यदौघेन्ये चर्मदृष्टान्तः ‘माणुसत्त’ शब्दे वक्ष्यते)

चम्मकम्म (ए)—चर्मकर्मन्—न० । चर्मनिर्माणपरिज्ञानात्मिकायां
पंष्टिकलायाम्, कल्प० ७ कृण । स० ।

चम्मकरग—चर्मकरक—न० । गालनोपकरणे, “ गालिति तथं
तु करणेण ” । प्रासुकं छर्ष्यं पानकं च चर्मकरकेण गालय-
न्ति । नि० चू० २ उ० ।

चम्मकिरु—चर्मकिट—न० । चर्मव्यूने खट्वादिके, ज० १३
श० ९ उ० ।

चम्मकोस—चर्मकोश—पुं० । उचिकोशे, तं० । पार्श्विन्ने उचु-
कादौ, आचा० १ धु० २ अ० ३ उ० ।

अंगुट्ट अवरफाणू, नट्ट कोमगळेयणं तु जे वट्ठा ।

ते द्विन्नमंथणट्ठा, दुखंरुमंधाणहेतुं वा ॥

चर्ममयः कोशः चर्मकोशः सोऽङ्गुष्ठस्य, यदि वा ‘अवरफा-
णू’ पार्श्विका, तस्याः परिकरणाय ध्रियते । अथवा-नखरद-
नादेनैवप्रादिकोपकरणविशेषस्य चर्ममयः कोशश्चर्मकोशः, ये
तु बन्धास्ते चर्मपरिच्छेदनकमित्युच्यन्ते, ते च द्विन्नसंधाना-
धमधवा द्विन्नपरसंधानहेतोर्ध्रियन्ते । व्य० ८ उ० ।

चम्मकोमिया-चर्मकोशिका-स्त्री० । शस्त्रकृपणकोत्यके, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

चम्मखण्डिय-चर्मखण्डिक-पुं० । चर्मपरिधाने, चर्ममयं सर्वमे-
वापकरणं यस्य स चर्मखण्डिकः । सर्वचर्मोपकरणे, अनु० ।
ग० । ज्ञा० ।

चम्मखेन-चर्मखेट-न० । कलाभेदे, स० ७३ सम० ।

चम्मग-चर्मक-न० । पादुकादौ, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । पं०
ज्ञा० । आचा० ।

चम्मचक्रवु-चर्मचक्रु-त्रि० । चर्मचक्रुर्भूते, अष्ट० २४ अष्ट० ।

चम्मच्छेयणग-चर्मच्छेदनक-न० । वर्धपदिकायाम्, पिप्प-
लकादौ च । ध० ३ अधि० । आचा० ।

चम्मडिल-चर्माण्डिल-पुं० । चर्मचटके, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

चम्मतिग-चर्मनिक-न० । वर्धतत्रिकाकृतिरूपे चर्मत्रये, ध०
३ अधि० ।

चम्मपक्खि (ए)-चर्मपक्षिण्-पुं० । चर्ममयपक्षाः पक्षिणः च-
र्मपक्षिणः । वल्गुलीप्रभृतिषु पक्षिजेदेषु, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।
सूत्र० । “ से किं तं चम्मपक्खी ? । चम्मपक्खी अण्णगविश्या प-
क्खत्ता । तं जहा-वग्गुल । जज्ञोया अडिला ज्ञाण्डपक्खी जीव-
जोवा समुद्वायसा कण्ठित्तिया पक्खिविराली, जे यादप्पे तह-
प्पगारा, सेत्तं चम्मपक्खी । ” जी० १ प्रति० ।

चम्मपट्ट-चर्मपट्ट-पुं० । वर्धे, विपा० १ श्रु० ६ अ० ।

चम्मपणग-चर्मपञ्चक-न० । अजादिचर्मपञ्चके, (प्रव०)

अयएलगाविमहिमी-मिगाणमजिणं च पंचमं होइ ।

तलिगा खल्लग वप्पे, कासग किर्त्ती अवीअं तु ॥

अजाश्वमालिकाः, एडका अजविशेषाः, गावो महिष्यश्च प्रती-
ताः, मृगा हरिणाः, एतेषां संबन्धीनि पञ्च अजिनानि चर्माणि
भवन्ति । अथवा-द्वितीयादेशेन इदं चर्मपञ्चकम् । यथा-(तलि
ग त्ति) उपानहस्ताश्च एकतलिकाः, तदभावे यावच्चतुस्तलिका
अपि गृह्यन्ते, अचक्षुर्विषये रात्रौ गम्यमाने सायं वशाद् दि-
वापि मार्गं मुक्त्वा उन्मार्गेण गम्यमाने स्तेनस्वापदादिभयेन
त्वरितं गम्यमाने कण्टकादिसंरक्षणार्थमेताः पादयोः क्रियन्ते ।
यद्वा-कश्चित् सुकुमारपादत्वात्तुमसमर्थो भवति ततः सोऽपि
गृह्णाति, तथा सहस्रानि पादत्राणानि, यस्य द्विपादौ विचर्चिका-
त्वेन स्फटितौ जवतः, स मार्गं गच्छन् तृणादिभिर्दूयते । यद्वा-क-
स्यचित्सुकुमारपादत्वात् शीतेन पाण्यादिप्रदेशेषु विपादिकाः
स्फुटन्ति, ततस्तत्क्षणार्थं तानि पादयोः परिधीयन्ते । तथा
(वरु त्ति) वर्धस्ते च वुटितोपानहादिसंधानार्थं गृह्यन्ते ।
तथा कोशकश्चर्ममय उपकरणविशेषः, यदि हि कस्यचित्पाद-
नखाः पाषाणादिषु प्रतिस्फलिताः भिद्यन्ते तदा तेषु कोशके-
ष्वद्बुल्योऽङ्गुष्ठौ वा क्षिप्यन्ते । अथवा-नखरदनिकाद्याधारः
कोशकः, तथा कृत्तिर्मार्गादावनलभयाऽङ्गुलं यच्चर्मं ध्रियते,
यत्र वा प्रचुरः सचित्तः पृथिवीकायो भवति तत्र पृथि-
वीकाययतनार्थं कृत्तिमास्तीर्य अवस्थानादि क्रियते । यद्वा-
कश्चित्चर्मकरमुंक्षिता भवेयुस्ततोऽन्यप्रावरणाभावे तामपि
प्रावृण्वन्तीत्येत् द्वितीयं यतिजनयोग्यं चर्मपञ्चकं जवति ।
प्रव० ८३ द्वार । पा० । आव० । वृ० । जी० ।

चम्मपरिच्छेयणग-चर्मपरिच्छेदनक-न० । वर्धे, तद्विच्छि-
न्नसंधानार्थम् । अथवा-द्विखण्डसन्तानहेतोर्ध्रियते । व्य० ८ उ० ।

चम्मपाणि-चर्मपाणि-पुं० । चर्मं अङ्गुष्ठाङ्गुल्योराच्छादनरूपं य-
स्य तस्य तथा । स्फुरकहस्ते, रा० । भ० ।

चम्मपाय-चर्मपात्र-न० । चर्मनिर्मिते पात्रे, आचा० २ श्रु० ६
अ० १ उ० ।

चम्मरयण-चर्मरत्न-न० । चर्मजातौ यद् वीर्यत उत्कृष्टं त-
च्चर्मरत्नम् । चक्रवर्तिनामेकेन्द्रपरत्नभेदे, स्था० ७ ठा० स० ।
आ० चू० । चर्मरत्नं छत्रस्याधस्ताच्चक्रवर्तिहस्तस्पर्शप्रज्ञाव-
संजातद्वादशयोजनायामविस्तारं प्रातरुत्ताऽपराहसंपन्नोप-
भोग्यशाल्यादिसंपत्तिकरम् । प्रव० ११२ द्वार । (भरतचक्रिणो-
ऽधिकारे एतत्स्वरूपं वक्ष्यते)

चम्मरुक्ख-चर्मरूक्ष-पुं० । वृक्षजेदे, ज० ८ श० ३ उ० ।

चम्मद्वक्खण-चर्मलक्षण-न० । कलाभेदे, औ० ।

चम्मेट्टगा-चर्मेट्टका-स्त्री० । चर्मनद्धपाषाणे, प्रश्न० ३ आश्र०
द्वार । इष्टिकाशकलादिनृतचर्मकुतुपे, यदाकर्षणेन धनुर्धरा
व्यायामं कुर्वन्ति । उपा० ७ अं० । लोहमये लोहादिकु-
ट्टनप्रयोजने लोहकागद्युपकरणविशेषे, ज० १६ श० १ उ०

“ चम्मेट्टगदुहणमोद्विय-समाहयानिचितगायकाए त्ति । ” च-
र्मेट्टका इष्टिकाशकलादिनृतचर्मकुतुपरूपा, यदाकर्षणेन ध-
नुर्धरा व्यायामं कुर्वन्ति, दुग्धको मुद्गरो, मौष्टिका मुष्टिप्रमा-
णः प्रातर्चर्मरज्जुकः पाषाणगोलकस्तैः समाहतानि व्या-
यामकरणे प्रवृत्तौ सत्यां ताकितानि निक्षितानि गात्रा-
ण्यङ्गानि यत्र स तथा एवंविधः कायो यस्य स तथा ।
अनेनाभ्यासजनितं सामर्थ्यमुक्तम् । उपा० ७ अ० । रा० । जी० ।

चय-त्यज्-धा० । हानौ, त्यजश्चयादेशः । ‘चयइ’ त्यजति । शक्-
सं० धा० । “ शकेभ्यतरतीरपाराः ” । ८ । ४ । ८६ । इति
शकेभ्यदेशः । ‘चयइ’ शक्तेति । प्रा० ४ पाद ।

जत्थ एगे विसीयति, ए चयंति जविच्चए । [१]

इहोपसर्गपरिज्ञाध्ययने उपसर्गाः प्रतिपादिताः, ते चानुकूलाः
प्रतिकूलाश्च । तत्र प्रथमोद्देशके प्रतिकूलाः प्रतिपादिताः, इह
त्वनुकूलाः प्रतिपाद्यन्ते । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

चय-पुं० । चयनं चयः । पिण्मीभवने, अनु० । वृक्षौ, आचा० १
श्रु० १ अ० ५ उ० । आ० म० । परमाणूपचयाच्चयः । संघाते,
आध० । आचा० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । शरीरे, आव० ५ अ० ।
विपा० । देवजवसंबन्धिनि देहे, विपा० २ श्रु० १ अ० ।

च्यव-पुं० । च्यवने, स्था० ८ ठा० । ज्ञा० । भ० । नि० ।

चयंत-शक्नुवत्-त्रि० । सामर्थ्यं भजमानं, सूत्र० १ श्रु० ३ अ०
३ उ० ।

चयण-चयन-न० । कुशलकर्मण उपचयकरणे, प्रव० २ द्वार ।
ज० । कषायादिपरिणतस्य कर्मपुञ्जोपादानमात्रे, स्था० १ ठा०
४ उ० । विशेष० ।

च्यवन-न० । च्युतिश्च्यवनम् । वैमानिकज्योतिश्चकार्णां मरणे,
“ एते चयये ” च्यवनमेकजीवापेक्षया नानाजीवापेक्षया च

पूर्ववदिति । स्था० १ डा० १ उ० । “ दोहं चयणे पमत्तं । तं जहा-जोइसियाणं चैव वेमाणियाणं, ” इत्युतिश्चयवत्, मरण-मित्यर्थः । तच्च ज्योतिष्कैवमानिकानामेव व्यपदिश्यते । स्था० २ डा० ३ उ० ।

इच्छेयाहिं तिहिं ठाणेहिं दो देवे चइस्सामीति जाणइ विमाणज्जणाइं णिप्पजाइं पामित्ता कप्पस्सखगं मिलाय-माणं पासित्ता अप्पणो तेयलेस्सं परिहायमाणं जाणित्ता ॥

विमानाभरणानां निष्प्रभत्वमौत्पातिकं, तच्चकुर्विभ्रमरूपं वा (कप्पस्सखगं ति) नैत्यवृक्षम् (तेयलेस्सं ति) शरीरदीप्तिं, सुखा-सिकां वा, “इच्छेयाहिं” इत्यादि निगमनम् । भवन्ति च एवंविधानि लिङ्गानि देवानां चयवनकाले । उक्तं च-“मात्यम्भानिः कल्पवृक्ष-प्रकम्पः, श्रीहीनाशो वाससां चोपरागः । दैत्यं तच्छा कामरागा-ङ्गमङ्गो, दृष्टेभ्रान्तिर्वेपथुश्चारतिश्च ” ॥ १ ॥ इति । स्था० ३ डा० ३ उ० ।

देवे णं भंते ! महहिणं महज्जुइए महव्वज्जे महाजसे म-हेसक्खे महाणुजावे अविउकंतिं चयमाणे किंचि कालं हिरिवन्नियं दुगंजावत्तिं परमहवत्तिं आहारं नो आ-हारं, अहे णं आहारं आहारंज्जमाणे आहारिणं परि-णामिज्जमाणे परिणामिणं पहीणे य आउए जवइ जत्थ चववज्जइ तमाउयं पमिन्वेएइ तं तिरिक्खजोणियाउयं वा मणुस्साउयं वा ?! हुंता गोयमा ! देवे णं महहिणं जाव मणुस्साउयं वा ॥

(महहिणं ति) महर्द्धिको विमानपरिवाराद्यपेक्षया (मह-ज्जुइए ति) महाद्युतिकः शरीराभरणायपेक्षया (महव्वले ति) महाबलः शरीरप्राणायपेक्षया (महाजसं ति) महाय-शाः बृहत्प्रख्यातिः (महेसक्खे ति) महेशो महेश्वर इत्या-ख्याऽभिधानं यस्यासौ महेशाख्यः । “महासोक्खे ति” कचित् । (महाणुजावे ति) महाणुजावो विशिष्टवैक्यादिकरणाच्चि-न्त्यसामर्थ्यः (अविउकंतिं चयमाणे ति) चयवमानता किञ्चो-त्पत्तिममयेऽप्युच्यते इत्यत आह-व्युत्क्रान्तिरुत्पत्तिस्तन्निषेधा-दव्युत्क्रान्तिकम्, अथवा-व्यवक्रान्तिर्मरणं तन्निषेधादव्यवक्रा-न्तिकम्, तद्यथा भवत्येवं चयवमानो जीवन्नेव मरणकाल इत्यर्थः । “अविउकंतिं चयं चयमाणे ति” कचिद् दृश्यते । तत्र चयं शरीरम् ‘चयमाणे ति’ त्यजन् (किंचिकालं ति) कि-यन्तमपि कालं, यावन्नाहारयेदिति योगः । कुत इत्याह-हीप्रत्ययं लज्जानिमित्तम्, स हि चयवनसमयेऽनुप-क्रान्त एव पश्यत्युत्पत्तिस्थानमात्मनो दृष्ट्वा च तदेव भवविषदं पुरुषपरिच्युतमानस्त्रीगर्भाशयरूपं जिह्मेति, हिया च नाहारयतीति । तथा जुगुप्साप्रत्ययं कुत्सानिमित्तम्, शुक्रादेरुत्पत्तिकारणस्य कुत्साहेतुत्वात् । (परिसहवत्ति-यं ति) इह प्रकमात्परीपदशब्देनारतिपरीपदो ग्राह्यः, तत-श्चारतिपरीपदनिमित्तं, दृश्यते चारतिप्रत्ययाद्धोकेऽप्याहारग्रह-णवैमुख्यमिति । आहारं मनसा तथाविधपुद्गलोपादानरूपम् । (अहे णं ति) अथ लज्जादिकरणान्तरमाहारयति, वृक्ष-कावेदनीयस्य चिरं सोढुमशक्यत्वादिति । “आहारिज्जमा-ने आहारिणं” इत्यादौ जावार्थः प्रथमसूत्रवत्, अनेन च कि-

याकावनिष्ठाकालयोरजेदाभिधानेन तदीयाहारकालस्याल्प-तोक्ता, तदनन्तरं (पहीणे य आउए भवइ ति) चः समु-च्चये, प्रकीर्णं प्रहीणं वा आयुर्जवति, ततश्च यत्रोत्पद्यते मनु-जत्वादौ (तमाउयं ति) तस्य मनुजत्वादेरायुस्तदायुः, प्र-तिसंवेदयत्यनुभवतीति । “तिरिक्खजोणियाउयं च” इत्या-दौ देवनारकायुषोः प्रतिषेधो, देवस्य तत्रानुत्पादादिति । भ० १ डा० ३ उ० । हस्तपादादेर्देशक्ये, तं । व्याख्यानान्तरेण कल्पने, स्था० २ डा० १ उ० । चं० प्र० ।

चयणकप्प-चयवनकल्प-पुं० । चयवनं चारित्रात् प्रतिपतनं, तस्य कल्पः प्रकारश्चयवनकल्पः । पार्श्वस्थादिविहारे, ग० १ अधि० ।

पार्श्वस्थादिषु गच्छतः सामाचार्याम-

संखेवसमुदिष्टं, एतो वोच्छं चयणकप्पं ॥

आहारोवहिसेज्जा, तिकरणमोहीए जाहं परित्तो ।

पग्गहितविहारतो, तो चवती विमयपमिवच्छो ॥

कोति विसं वुज्जति, पमत्थटाणा अहं परिव्वज्जो ।

अंधत्तेणं कोती, ए वुज्जए मंदधम्मत्तं ॥

दव्वे भावे अंधो, दव्वे चक्खूहिं जोव्वं ओसएहो ।

संविग्गत्त ए रोयति, णितियाइ पहाणमिच्छंते ॥

जत्तो चुओ विहारा, तं चैव पसंमते सुव्वज्जोही ।

ओसएहविहारं पुण, पसंमए दीहंसंसारो ॥

आहारोवहिसेज्जा, णीयावासो वि तिकरणविसोही ।

तह जावंधा केई-मं तु पहाणं ति घोसंती ॥

णीया वि विहारम्मि वि, जदि कुणती णिग्गहं कसायाणं ।

तस्स हु जवते सिच्छी, अविहं सुत्ते जणियमेयं ॥

वहुमांहे वि हु पुव्वि, विहारित्ता संवुमे कुणति कालं ।

सो सिज्जति अवि यइमे, पुरिसज्जाता भवे चउभंगो ॥

णाणेणं संपप्पो, णो तु चरित्तेण एत्थ चउभंगो ।

तेणेसेव पहाणो, एवं जामांति णिच्छम्मा ॥

तम्हा तु न एताइं, कुज्जा आलंवणाइ मतिमं तु ।

कुज्जा हि पमत्थाइं, इमाइं आलंवणाइं तु ॥

तित्थगराणं चरित्तं, कसिणं वा गणधराणं च ।

जो जाणति सदहती, ओसएहं सो ए रोएति ॥

धुवमिज्जितव्वगम्मि वि, तित्थगरो जदि तवम्मि उज्जमति ।

किं पुण तव उज्जोगो, अवसेसेहिं न कायव्वो ? ॥

चोदमपुव्वी कसिणं-गपारगा तेसि जो उ उज्जोगो ।

तं जो जाणति मो खवु, संविग्गविहार सदहते ॥

एमादी आलंवण, काउं संविग्गं तु रोएति ।

को पुण ओसएहत्तं, रोएती भसते इमं तु ॥

सुत्तत्थतदुभए कम्-जोगी ओसणरोयओ होज्जा ।

अहवा दुग्गहियत्थो, अहवा वी मंदधम्मत्ता ॥

अष्णाणी कडजोगी, दुग्गहियत्थो तु जेण अववादो ।

गहिओ ण वि उस्सग्गो, गहिओ वा मंदधम्मो तु ॥
सो रोए ओसएहं, इति एसो वणिणओ चयणकप्पो ।
पं० भा० ॥

इयाणि चयणकप्पो । गाढा-(आहारोवहि) जो आहारोवहिं नियत्तइ सेज्जाए ताणाहाराणि जाहे उग्गमाइसु सो हेउ परित्तो भवइ ताहे तस्रो पग्गहियविहाराओ, पग्गहिओ नाम-गीयत्थसंविग्गविहारो, ताओ चवमाणो पासत्थाइसु गच्छइ जिज्जाइविसयपक्खिओ । गाढा-(कोइ विससं) कोइ पुण पासत्थाइसु गंतुं पि विससं जाणइ, जहाऽहं मंदपुत्तो जाओ इहलोगपडिवद्धा परलोगनिप्पयासो किपागफलोवमसु विससएसु अहिवासं करोमि, साहुणो परिक्रमति, एस पसंसिओ, कोइ पुण अन्नाभावधत्तेण ण वुज्झइ, मंदधम्मयाए वा-किं वा ते अब्भट्ठियं करंति गीयत्थसंविग्गा । गाढा-(जत्तो चुओ) चुओ नाम प्रभृष्ट इत्यर्थः । संविग्गविहाराओ तं चैव पसंसए सुलज्जाओओ, जा पुण दीहसंसारी सो आसन्नमेव पसंसइ । गाढा-(आहारोवहिंसज्जा-णीयावासो तिकरणविसोहिं त्ति) उग्गममुप्यायणेसणाइसु जा तिकरणविसोही मणाइं करणं त-देव डुरणुचरं अचरंते अणुपावेवं इमं चैव पढाणं ति घोसइ, नवरि कसाया न कायव्वा तं मूलिया सोही असोही वा भणंति च बहुमोहे वि य पुर्वि विहरित्ता नाणसंपन्ने नामे-गे नो चरणे, जहा अठमे सए, नो एवमालंबणं कायव्वं । किं पुण कायव्वं? गाढा-(तिव्थगराण चरित्तं) जहा भगवया अवस्ससिडिक्खव्वे वि तवे उज्जमियं, किं पुण अवसेसए-हिं साहुहिं सपच्चवाए माणुस्से, तहा कसिणं गणधराणं चरियं चोदमपुव्वीणं, जो एएसिं विहारं सइहइ सो ओसएहविहा-रं ण रोएइ, गाढा-(सुत्तथ) को पुण ओसएहविहारं रोएति?, जो सुत्तथे तदुज्जणसु च कडओगी, अइ इत्यर्थः । सो ओ-सन्नं रोएआ, उग्गहियत्थो नाम-जेण अववायपयाणि गहिया-णि न उस्सग्गो पयइए, मंदधम्मो वा सां रोएज्जा, एस चयण-कप्पो । पं० चू० ।

चयणमुडु-चयवनमुख-त्रि० । मरणमुखे, तं० ।

चयणोववाय-चयवनोपपात-पुं० । चयवने उपपाते, चं० प्र० १५ पाहु० । (चन्द्रसूर्ययोश्चयवनोपपातौ 'जोइसिय' शब्दे वद्व्यते)

चयावचइय-चयापचयिक-न० । इष्टाहारोपभोगतया धृत्युपष्ट-म्नादौ दारिकवर्गणापरमाणूपचयाच्चयः, तदज्ञावेन तद्विघ-ट्नादपचयः । चयापचयौ विद्येते यस्य तच्चयापचयिकम् । तथाविधे शरीरे, "एयं असासयं चयोवचइयं विपरिणाम-धम्मं पासह" । आचा० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

चयोवचय-चयोपचय-पुं० । अधिकत्वेन वृद्धौ, हीनत्वेनापवृ-द्धौ च । सु० प्र० १ पाहु० ।

चर-चर-पुं० । चरणे, दर्श० । आ० चू० । स्था० । आ० म० । आचा० ।

चरंत-चरत्-त्रि० । विहरति, उत्त० २ अ० । अटति, सूत्र० १ श्रु० १ अ० । विइयं व्याप्नुवति, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

चरंती-चरन्ती-स्त्री० । यस्यां दिशि भगवानर्हन् विहरति तस्याम, (व्यं०) तथा तिस्रो दिशः प्रशस्ता प्राज्ञाः । तद्यथा-
२८२

पूर्वा, उत्तरा, चरन्ती । चरन्ती नाम-यस्यां जगवानर्हन्विहरति सामान्यतः केवलज्ञानी मनःपर्यवज्ञानी अवधिज्ञानी चतुर्दश-पूर्वा त्रयोदशपूर्वा यावत्पूर्वा । यदि वा-यो यस्मिन् युगे प्रधान आचार्यः स प्रतिहारिकान् यथा विहरति । व्यं० १ उ० ।

चरग-चरक-पुं० । धाटिभित्ताचरे, ज्ञा० १ श्रु० १५ अ० । प-वित्राजकविशेषे, दश० १ अ० । व्यं० । संघाटिवाहकाः सन्तो ये ज्ञिक्कां चरन्ति ये ज्ञानाश्चरन्ति । ग० २ अधि० । ये धा-वित्तैक्कोपजीविनः । अथ वा कच्छोटकादयः । प्रश्ना० २० पद । दंशमशकादौ च । सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । चरगतिभ-क्षणयोः । भावे-व्युद् । आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

चरण-चरण-न० । गमने, ग० १ अधि० । प्रव० । आ० म० । स्था० । आव० । अतिशयगमने, नं० । विहरणे, सूत्र० १ श्रु० १० अ० २ उ० । अवस्थाने, आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० । संय-मानुष्ठाने, सूत्र० १ श्रु० १० अ० । सेवने, जी० २ प्रति० ।

चरणनिकेपमाह-

चरणे छक्को दव्वे, गइए चैव भक्खणे चरणं ।

खित्ते काले जम्मि व, जावे उ गुणाण आयरणं ॥

चरणविषयः पदपरिमाणम् उक्तरूपो निकेपः, तत्र नामस्थापने गतार्थे, छव्वे गतिरूपं चरणं, चरगतिभक्षणयोरिति । तथा (खित्ते काले जम्मि त्ति) यस्मिन् क्षेत्रे काले वा चरणं चर्यते व्यावर्ण्यते वा तत् क्षेत्रचरणं, कालचरणं चेति प्रक्रमः । भावे तु गुणानां मूलोत्तरगुणरूपाणामाचरणमासेवनमिति गार्थाः । उक्त० १५ अ० । चरणं नामादिभेदात् षोढा, तत्र छव्वचरणं त्रिधा भवति, गतिभक्षणगुणनेदात् । तत्र गतिचरणं गम-नमेव, आहारचरणं मोदकादेः । गुणचरणं द्विधा-लौकि-कं, लोकोत्तरं च । लौकिकं यत् छव्वार्थं हस्तिशिक्षादिकं चै-द्यकादिकं वा शिक्षन्ते, लोकोत्तरं साधूनामनुपयुक्तचरणमुदा-यिक्कपमारकादीनां, क्षेत्रचरणं यस्मिन् क्षेत्रे गत्याहारादि चर्यते व्याख्यायते वा शब्दसामान्यान्तर्भावाद्वा शालिक्षेत्रादिचरण-मिति । कालेऽप्येवमेव, भावे भावचरणमपि गत्याहारगु-णभेदात् त्रिधा, तत्र गतिचरणं-साधोरुपयुक्तस्य युगमा-त्रदत्तदृष्टेर्गच्छतः, भक्षणचरणमपि शुद्धं पिएरमुपहृज्जान-स्य, गुणचरणमप्रशस्तं मिथ्यादृष्टिसम्यग्दृष्टीनामपि सनिदानं प्रशस्ते तेषामेव कर्मद्विष्टनार्थं मूलोत्तरगुणकलापविषयम् । आचा० १ श्रु० १ अ० २ उ० । भक्षणे, वाचा० चर्यते मुमुक्षुभि-रासेव्यते इति चरणम् । अथवा-चर्यते गम्यते प्राप्यते भवोद-धेः परं कूलमनेनेति चरणम् । व्रतश्रमणधर्मादिषु मूलगुणेषु, विशेषः । ज्ञा० । आव० । आ० चू० । सूत्र० । नं० । आ० म० । भ० । ओघ० ।

"चरणकरणपहाणा, ससमयपरसमयमुक्कवाचारा ।

चरणकरणस्स सारं, णिच्छिद्यसुद्धं न याणंति " ॥

चरणं श्रमणधर्मः ।

"वयसमणधम्मसंयम. वेयावच्चं च वंभगुत्तीओ ।

णाणाइतियं तवको हनिग्गहाइ चरणमेयं ॥ " इति ।

णाना३ काण् । आ० म० । ज्ञा० । " सव्वाओ पाणाइवा-याओ वेरमणं १, सव्वाओ मुसावायाओ वेरमणं २, सव्वाओ अदिष्ठादाणाओ वेरमणं ३, सव्वाओ मेहुणाओ वेरमणं ४, स-

व्याघ्रो परिग्रहाघ्रो वेरमणं ५” इति व्रतानि । “दसविधे सम-
णधर्मे पण्डिते । तं जहा-खंती १ मुत्ती २ अजवे ३ मद्दे ४ वाघवे ५
मच्छे ६ संजमे ७ तवे ८ चियाए ९ वंभचेरवासे १०” क्रोधजयः १,
निर्दोभता २ मायात्यागः ३ अहंकारत्यागः ४ परिग्रहत्यागः ५
सत्यं ६ प्राणातिपातविरमणरूपः ७ तपः ८ त्यागः सुविहिते-
ज्यो वस्त्रादिदानरूपः ९ ब्रह्मचर्यम् १० इति श्रमणधर्मः । पृथि-
व्यपूतेजोवायुवनस्पतिद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियाणां पावनान्नवं भे-
दाः ९, अजीवसंयमः पुस्तकचर्मपञ्चकादीनामनुपभोगो
यतनया परिभोगो वा हिरण्यादित्यागो वा १० प्रेक्षासंयमः
स्यानादि यत्र चिकीर्षितं तत्र चक्षुषा प्रेक्षां कुर्यात् ११ उपेक्षासंयमो
व्यापारविषयतया द्वेषा तत्र सद्गुणानि सीदतः साधूनांपेकैत,
प्रेरयेदित्यर्थः । गृहिणस्तु आरम्भे सीदतः उपेक्षेत, न व्यापारयेत्
१२ प्रमाजनासंयमः पथि पादयोर्विस्तार्यदेशं विधिना प्रमाजने
१३ परिष्ठापनासंयमः अविशुद्धभक्तोपकरणदिविधिना त्यागः
१४ मनोवाक्कायसंयमाः अकुशलानां मनोवाक्कायानां निरोधाः
१५ श्रीउमास्वातिवाचकपादैस्तु संयमभेदाः प्रशमरतावेवमुक्ताः
“पञ्चश्रवाद्भिरमणं, पञ्चेन्द्रियनिग्रहः कषायजयः । दृक्स्वयविर-
तिश्चे-ति संयमः सप्तदशभेदाः ॥१॥” इति संयमः । “दसविधे
वेयावच्छे पण्डिते । तं जहा-आयिरियावच्छे १ उवज्जाय २ थेर ३
तवस्सि ४ गिलाण ५ सेह ६ हुन्न ७ गण ८ संघ ९ वेयावच्छे सा-
दम्मियवेयावच्छे १० ॥” इति वेयावृत्तम् । “नव वंभचेरमुत्तीओ
पण्डिताओ । तं जहा-विचित्ताइं सयणासणाइं सेवित्ता भवति,
नो इत्थिसंसत्ताइं नो पसुसंसत्ताइं नो पंगुसंसत्ताइं १ नो
इत्थीणं कहे कहेत्ता हवइ ।” नो स्त्रीणां केवलानां कथां धर्म-
देशनादिलक्षणवाक्यप्रतिबन्धरूपम् २ “नो इत्थिछाणाइं सेवे-
त्ता जवति । ठाणं निपद्या ३, णो इत्थीणं मणोहराइं मणोरमाइं
इंदियाइं आलोइत्ता निज्जाइत्ता भवइ ४, णो पणीयरसभोइ ५,
णो पाणभोगणस्स अइमात्तमादारेण सया भवति ६, णो
पुव्वरयं पुव्वकीलियं सरित्ता जवइ ७, णो सहारु-
घाती णो रुवाणुवाइ णो सिलोगाणुवाइ ८, णो सायानोक्ख-
पन्निवळे यावि भवइ ९ इति ब्रह्मगुणयः । ज्ञानदर्शनचारि-
अलक्षणं ज्ञानादिविकं तपो द्वादशधा पूर्वोक्तम् १२, क्रोध-
मानमायालोभत्यागः ४ क्रोधादिनिग्रह इति चरणम् । ग०
१ अधि० । सप्ततिसंख्याश्चरणस्य चारित्रस्य जेदा
भवन्तीति, चरणसप्ततिसंज्ञा इत्यर्थः । अत्रायं विवे-
कः—चतुर्थव्रतान्तर्गतत्वेऽपि नवब्रह्मगुणानां पृथगुपादानं
तुर्थव्रतस्य निरपवादत्वसूचनार्थम् । यत उक्तमागम—“ न
य किंचि अणुणायं, पन्निस्सिं वा वि जिणवरिदेदि ।
मुत्तुं मेहुणजावं, न विणा तं रागदोसंहि ॥ १ ॥ ”
तथा व्रतग्रहणेन चारित्रस्य गतार्थत्वेऽपि ज्ञानादिविके चारि-
अग्रहणं शेषचतुर्विधचारित्रसंग्रहार्थं, व्रतशब्देन सामायिका-
दिपञ्चविधचारित्रस्यैकांशरूपसामायिकाभिधेयत्वेन शेषच-
तुर्विधचारित्राग्रहणात् तथा श्रमणधर्मान्तर्भूतत्वेऽपि संयमत-
पसोः पृथगुपन्यासस्तयोमोक्षाङ्गं प्रति प्राधान्यस्यापनार्थम् । हृष्ट
आयं न्यायः—यथा ब्राह्मणा आयाता वसिष्ठोऽप्यायात इत्यादि ।
प्राधान्यं च तयोः क्रमेणापूर्वकर्मश्रवनिरोधहेतुत्वेनानशनादि-
ज्योऽतिशायित्वोपदर्शनार्थं, तथा श्रमणधर्मग्रहणेन गृहिणा-
मपि क्रोधनिग्रहादीनां पृथगुपादानम्, उदयप्राप्तक्रोधादीनां
निष्फलीकरणं क्रोधादिनिग्रह इति व्याख्यानात्, कान्त्यादीनां

तु उदीर्णक्रोधाद्यनुदयरूपत्वात् । अथवा—कान्त्यादयो ग्राह्याः,
क्रोधादयो हेय इति भेदात् इत्युक्ता सूत्रगुणाः । ध० ३ अधि० ।
दश० । चर्यते इति चरणम् । चारित्रे, उक्त० १ अ० । सूत्र० ।
न० । सर्वतो देशतश्च चारित्रे, विशे० । चारित्रक्रिया-
याम, अनु० । सूत्र० । आचा० । विशे० । उक्त० । दर्श० । विर-
तिपरिणामे, सूत्र० २ भू० ६ अ० । दर्श० । समग्रविरतिरूपे चारित्रे,
दर्श० ३ अ० । सकलयतिसमाचाराचरणे, दर्श० । चरणं विवि-
धं त्रिप्रकारम् । तद्यथा—ज्ञायिकम्, औपशमिकम्, ज्ञायोपशमिकं
च । तत्र ज्ञायिकं सम्यक्त्वं ज्ञायिकसम्यग्दृष्टेः, औपशमिकमुपश-
मश्रेण्यां शेषकालं ज्ञायोपशमिकं चरणमपि ज्ञायिकं, कृपक-
निग्रन्थस्य औपशमिकमौपशमिकश्रेण्यामन्यदा ज्ञायोपशमि-
कम् । व्य० २ उ० । विशे० ।

तस्स वि सारो चरणं, सारो चरणस्स निव्वाणं ॥११२६॥

तस्याऽपि श्रुतज्ञानस्य सारश्चरणं, सारशब्दोऽत्र फलवचनः प्रधा-
नवचनश्च मन्तव्यः, तस्य फलं चरणम् । यदि वा—तस्मादपि श्रुत-
ज्ञानाश्चरणं प्रधानम्, न तु चरणं नाम संवररूपा क्रिया, क्रिया च
ज्ञानाभावे हता “हेया अश्रान्तो किरिया” इति वचनात्, ततो
ज्ञानक्रियाभ्यां समुदिताभ्यामेव मोक्ष इति समानत्वमेवाभ-
योः, कथं ज्ञानस्य सारश्चरणमिति ? उच्यते—इह यद्यपि ‘सम्य-
ग्दर्शनज्ञानचारिणाणि मोक्षमार्गः’ इति समानं ज्ञानचरणयोर्नि-
र्वाणहेतुत्वमुपन्यस्तं, तथाऽपि गुणप्रधानभावोऽस्ति । तथा
ज्ञानं प्रकाशकमेव, “नाणं पयासयमिति” वचनात्, चरणं
त्वज्जनवकर्मादाननिरोधफलं, प्रागुपात्तकर्मनिर्जराफलं च, त-
तो यद्यपि ज्ञानमपि प्रकाशकतयोपकारीति ज्ञानचरणरूप-
द्विकार्यो नो मोक्षस्तथापि प्रकाशकतयैव व्याप्रियते ज्ञानं, क-
र्ममद्वयोपकृतयाऽनुचरणमिति प्रधानगुणभावाच्चरणं ज्ञानस्य
सारः । उक्तं च—“नाणं पयासयं वो, गुत्तिविसुद्धिफलं च
जं चरणं । मोक्खो य दुगाहीणो, चरणं नाणस्स तो सारो
॥११३०॥” अपिशब्दात्सम्यक्त्वस्यापि सारश्चरणम् । अथवा
अपिशब्दस्य व्यवहितः संबन्धः, तस्य श्रुतज्ञानस्य सारश्चरणमपि,
अपिशब्दाभिर्वाणमपीत्यर्थः । अन्यथा ज्ञानस्य निर्वाणहेतुता
न स्यात्, किं तु चरणस्यैव, अनिष्टं चेतत्, ‘सम्यग्दर्शनज्ञान-
चारिणाणि मोक्षमार्गः’ । तथा—“नाणकिरियाहिं मोक्खो”
इत्यादिवचनात्केवलं सा ज्ञानस्य निर्वाणहेतुता गौणतया प्रति-
पत्तव्या, मुख्यतया तु चरणस्य, यतः केवलज्ञानलाजेऽपि
न तत्क्षणमेव मुक्तिरुपजायते, किं तु शैलेश्यवस्थाचरमसम-
यभाविचरणप्रतिपत्त्यनन्तरमतो मुख्यं कारणं निर्वाणस्य चर-
णम् । तथा चोक्तम्—“जं सव्वनाणलंभा-नंतरमइवा न मुच्चपस-
व्वो । मुच्चइ य सव्वसंवर-लाभे तो सो पढाणयो” ॥ तत
उक्तं तस्य सारश्चरणमिति । तथा “सारो चरणस्स निव्वा-
णं” इत्यत्र सारशब्दः फलवचनः, चरणस्य संयमतोरूपस्य सा-
रः फलं निर्वाणम् । इहापि शैलेश्यवस्थाभावि सर्वसंवररूप-
चारित्रमन्तरेण निर्वाणस्य जावात्तद्भावे चावश्यं भावादिति प्रधा-
नभावमधिकृत्य उपन्यस्तम्, अन्यथा शैलेश्यवस्थायामपि ज्ञायि-
कज्ञानदर्शने स्त इति सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयस्य समुदितस्यैव
निर्वाणहेतुत्वमिति ।

तथा चाइ नियुत्तिकारः—

सुयनाणम्मि वि जीवो, वट्ठो सो न पाउणइ मोक्खं ।

जो तवसंजमइए, जोगे न चएइ वोहुं जे ॥ ११४३ ॥

भुतज्ञाने, अपिशब्दान्मत्यादिष्वपि ज्ञानेषु, जीवो वर्तमानः सन्न प्राप्तोति मोक्षमित्यनेन प्रतिज्ञार्थः सूचितः । यः किंवि-
शिष्ट इत्याह-यस्तपःसंयममयान् तपःसंयमात्मकान् योगाश्च
शक्नोति वोढुमित्यनेन हेत्वर्थः । “ जे ” इति पादपूरणे,
“ इजराः पादपूरणे । ” । ८ । ३ । २१७ । इति वचनात् । दृष्टा-
न्तस्तु स्वयमज्यूहः । वक्ष्यति वा प्रयोगः-न ज्ञानमेवेप्सितार्थ-
प्रापकं, सत्क्रियाविरहात्, स्वदेशप्राप्त्यभिलषितगमनक्रियाशू-
न्यमार्गज्ञानवत् । सौत्रो वा दृष्टान्तः-मार्गज्ञानिर्यामकाधिष्ठि-
तोऽपि सतद्विज्ञापकपवनक्रियाशून्यपोतवत् ।

तथा चाह—

जह छेयञ्च निज्जा-मगो वि वाणियगच्छियं भूमिं ।
वाएण विणा पोतो, न चएइ महम्मवं तरिउं ॥११४५॥
तह नाणलद्धनिज्जा-मगो वि सिच्चिवसहिं न पाणुणइ ।
निउणो वि जीवपोओ, तवसंजममारुयवहूणो ॥११४६॥

मथा येन प्रकारेण छेको दत्तो लब्धः प्राप्तो निर्यामको येन
पोतेन स तथाविधः, अपिशब्दात् सुकर्षधाराद्यधिष्ठितोऽपि,
वणिज इष्टा वणिगिष्टा, तां भूमिं, महार्णवं तीर्त्वा वातेन विना
पोतो न शक्नोति, प्राप्तुमिति वाक्यशेषः । उपनयमाह-तथा
भुतज्ञानमेव लब्धो निर्यामको येन जीवपोतेन स तथाविधः,
अपिशब्दात् सनिपुणमतिकर्षधाराद्यधिष्ठितोऽपि संयमतपो-
नियमरूपेण मारुतेन विहीनो निपुणोऽपि जीवपोतो भवार्ण-
वं तीर्त्वा सम्मनोरथवणिजोऽभिप्रेतां सिच्चिवसतिं न प्राप्नोति,
तस्मात्तपःसंयमानुष्ठाने खल्वप्रमादवता भवितव्यम् ।

तथा चात्रौपदेशिकमेव गाथासुत्रमाह-

संसारसागराओ, उच्छूढो मा पुणो निवुड्ढेज्जा ।
चरणगुणविप्पहीणो, वुड्ढइ सुवहुं पि जाणंतो ॥११४७॥

अस्याः पदार्थो दृष्टान्ताऽभिधानद्वारेण प्रोच्यते । यथा नाम क-
श्चित्कच्छपः प्रचुरतृणपत्रपटञ्जनिविडतमशैवलाच्छादिनोदका-
न्धकारमहाह्रदान्तर्गतो विविधानेकजलचरकोभादिव्यसनपर-
म्पराव्यधितमानसः सर्वतः परिभ्रमन् कथमपि शैवालरन्ध्र-
मासाद्य तेनैव च तत उपरिविनिर्गत्य शरदि पार्वणचन्द्रचान्द्र-
कास्पर्शसुखमनुभूय भूयोऽपि स्वबन्धुस्नेहाकृष्टचेतोवृत्तिस्ते-
नामपि तपःस्विनामदृष्टकट्याणानामहमिदं सुरलोककल्पं कि-
मपि दर्शयामीत्यवधार्य तस्मिन्नेव हृदमध्ये निमग्नः, ततः समा-
सादितबन्धुवर्गः तद्दर्शननिमित्तं विवक्षितरन्ध्रोपलब्धये पर्य-
टन् अपश्यश्च कष्टतं व्यसनमनुभवति स्म, एवमथमपि जीव-
कच्छपोऽनादिकर्मपटलसन्तानाच्छादितात्मिण्यादर्शनादितमो-
नुगताद् विविधशिरोनेत्रकर्णवेदनाज्वरकुष्ठजगन्दरादिशरीरेष्ट-
वियोगानिष्टसंप्रयोगादिमानसदुःखजलचरसमूहानुगतात्, सं-
सरणं संसारो, भावे घञ्प्रत्ययः, स एव सागरस्तस्मात् परि-
भ्रमन् कथञ्चिदेव मनुष्यजवप्राप्तियोग्यकर्मोदयलक्षणं रन्ध्रमा-
साद्य मनुष्यत्वप्राप्त्या उन्मनः सन् जिनचन्द्रवचनकिरणाव-
बोधमासाद्य दुष्प्रापोऽयं जिनवचनबोधिलाज इत्येवंजाना-
नः स्वजनस्नेहविषयातुरचिन्तया मा पुनः कूर्मवत् तत्रैव
निमज्जेत् । आह-अज्ञानी कूर्मोऽतो निमज्जति, इतरस्तु
हिताहितप्राप्तिपरिहारको ज्ञानी, ततः कथं निमज्जति ? ।
तत आह—चरणगुणैर्विविधमनेकप्रकारं प्रकर्षेण हीन-

क्षरणगुणविप्रहीणस्ततः सुबह्वपि जानन् निमज्जति । आ० म०
प्र० । आ० चु० । विशेष० । पादे, वेदैकदेशशास्त्रारूपे ग्रन्थे,
तदध्येतरि जने, गोत्रे, वाच० । केनापि यजमानेन वेदान्तर्गत-
ग्रन्थविशेषाध्ययननिमित्तं चरणशब्दवाच्येऽन्यश्चतुर्ग्यो ब्राह्म-
णेऽन्यः । विशेष० । चतुर्णां चरणानां चतुर्वेदब्राह्मणानामिति ।
वृ० १ उ० ।

चरणकरणपरिहीण-चरणकरणपरिहीन-त्रि० । व्रतादिना
पिएडविशुद्ध्यादिना च परिहीनः । मूलोत्तरगुणहीने, वृ० ३ उ० ।
चरणकरणपारवित्र-चरणकरणपारवित्-त्रि० । चर्यते इति
चरणं सूत्रगुणाः, क्रियत इति करणमुत्तरगुणाः, तेषां पारं तीरं
पर्यन्तगमनं, तद्वेत्तीति चरणकरणवित् । मूलोत्तरगुणपारङ्गे,
सूत्र० १ श्रु० १ अ० । चरणकरणयोरनुयोगश्चरणकरणानुयोगः ।
छव्या० २ अध्या० ।

चरणकरणाणुश्रोग-चरणकरणानुयोग-पुं० । द्विचत्वारिंश-
दूषणरहितपिएडग्रहणादौ, छव्या० ।

शुद्धान्नादिस्तनुर्योगो, महान् छव्यानुयोगजः ।

इत्थं पामशकाद् ज्ञात्वा, विदधीत शुजादरम् ॥ ३ ॥

शुद्धान्नादिः शुद्धाहारग्रहणम्, अर्थाच्चरणकरणानुयोगाख्यो
योगो द्विचत्वारिंशदूषणरहितपिएडग्रहणो योगस्तनुर्लघुः क-
थितः, तथा छव्यानुयोगः स्वसमयपरसमयपरिज्ञानं, तदाख्यो
योगो द्रव्यानुयोगजो योगो महान् महत्तरः कथितः ॥ ३ ॥
छव्या० १ अध्या० ।

चरणकरणपहाणा, ससमयपरसमयमुक्त्वावारा ।

चरणकरणस्य सारं, णिच्छियमुच्छं न याणंति ॥ १६४॥

चरणकरणयोश्चारित्रात्मकत्वात् छव्यपर्यायात्मकजीवादित-
त्वावगमस्वभावरुच्यभावेऽभावादथ चरणकरणयोः सारं निश्च-
येन शुद्धं सम्यग्दर्शनं ते न जानन्ति । न हि यथावस्थितवस्तुत-
त्वावबोधमन्तरेण तद्विचिः । न च स्वसमयपरसमयतात्पर्यार्था-
नवगमे तदवगमे तदवबोधो वोढिकादिस्व संभवी । अथ
जीवादिछव्यार्थपर्यायार्थापरिज्ञानेऽपि यदहं हि रक्तं तदवैकं
सत्यमित्येतावतैव सम्यग्दर्शनसद्भावः । “ मग्न इमेव स-
च्च, णिस्सं कं जं जिणेहि पन्नत्तं । ” इत्याद्यागमप्रामाण्यात् स्वस-
मयपरसमयपरमार्थानभिज्ञैर्निरावरणज्ञानदर्शनात्मकजिनस्वरू-
पाज्ञानवद्भिस्तदभिहितजावानां सामान्यरूपतयाऽप्यनवच्छेदेन
सत्यस्वरूपत्वेन ज्ञातुमशक्यत्वात्, न त्वेवमागमविरोधः, सामा-
यिकमात्रपदविदो माषतुषादेर्यथोक्ताचारित्रिणस्तत्र मुक्तिप्रति-
पादनात् सकलशास्त्रार्थज्ञता, विकलव्रतस्य व्रताद्याचरणनै-
रर्थक्यापत्तिश्च, तत्साध्यफलानवाप्तेः । न च यथोपवर्णितचरण-
करणसम्यग्विकल्पे जवतो ज्ञानादितृतीयस्यापि तत्र पाठात्
येन यथोदितचरणकरणप्ररूपणात्सेवनद्वारेण प्राधान्यादाचार्याः
स्वसमयपरसमयमुक्त्वापारा न भवन्तीति नञोऽत्र संघन्धात्
चरणकरणस्य सारं निश्चयशुद्धं जानन्त्येव, गुर्वज्ञायाः प्रवृ-
त्तेः चरणगुणस्थितस्य साधोः सर्वेनयविशुध्यन्पुगमात् ।
“ तं सञ्चणयविसुद्धं, जं चरणगुणठिन्ना साहु । ” इत्याद्यागमप्रा-
माण्यात्, अगताथस्तु स्वतन्त्रचरणप्रवृत्तेः व्रताद्यनुष्ठानस्य वै-
फल्यमभ्युपगम्यत एव, “ गीयथो य विहारो, वीओ गीयथ-
मीसओ भणिओ । ” इत्यागमप्रामाण्यात् । सम्म० ३ काण्ड ।

चरणकरणाभिज्ञासि (ए)-चरणकरणाभिज्ञापित्-त्रि० ।
योऽवसन्न आत्मन उद्यतचरणो जविष्यामीत्यभिज्ञापिणि, नि०
चू० १५ उ० ।

चरणकुशील-चरणकुशील-त्रि० । चरणमालिन्यजननं कुर्वा-
णे, प्रव० २ द्वार ।

चरणगुण-चरणगुण-पुं० । चरणं चारित्रं पञ्चमहाव्रतरूपं, तस्य
गुणाः । पिरुगविशुद्ध्यादिषु करणचरणसप्तनिरूपेषु, “ नाणिस्स
दंसणिस्स य, नाणेण विणा ण हौति चरणगुणा । अगुणिस्स
नत्थि मोक्खो, नत्थि अमुक्खस्स निव्वाणं ॥ ” अनु० ।

चरणगुणद्विप-चरणगुणस्थित-त्रि० । चर्यत इति चरणं
चारित्रं, गुणः साधनमुपकारकमित्यनर्थान्तरम् । तच्चत्तसौ
गुणश्च निर्वाणायन्तोपकारितया चरणगुणः । तस्मिन्, उक्त० १
अ० आचा० । चारित्रलक्षणगुणेषु व्यवस्थिते, पञ्चा० ११ विव० ।
ज्ञानदयव्यवस्थिते, विशेष० । चरणं चारित्रं क्रिया, गुणाऽत्र ज्ञानं,
तयोः स्थितः । ज्ञानक्रियाभ्यां द्वाभ्यामपि युक्ते, विशेष० ।

चरणग-चरणग्र-त्रि० । चरणेनाग्रः प्रधानश्चरणग्रः । नि-
श्चयनयमतापेक्षया क्लृणकपायादिकं अकपायचारित्रे, पि० ।

चरणणय-चरणनय-पुं० । नयभेदे क्रियानये, स च चरणस्य
प्राधान्यमजिदधति । आचा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० । (तदभि-
धानं च ‘ किरिया ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ५५४ पृष्ठे समुक्तम्)

चरणपरिवात्ति-चरणप्रतिपत्ति-स्त्री० । चर्यते इति चरणं
व्रतादि, तस्य प्रतिपत्तिः चरणप्रतिपत्तिः । ओघ० । सवंधिर-
त्यज्युपगमं चारित्राभ्युपगमस्वभावे, त्रि० । पञ्चा० ६ विव० ।

चरणपरिवृत्तिसमय-चरणप्रतिपत्तिसमय-पुं० । चारित्राभ्युप-
गमकाले, पञ्चा० ७ विव० ।

चरणपरिणाम-चरणपरिणाम-पुं० । चारित्राध्यवसाये, पञ्चा०
११ विव० ।

चरणपुरिस-चरणपुरुष-पुं० । मूलोत्तरगुणरूपे पुरुषोपमितेऽर्थे,
“ मूलोत्तरगुणरूप-स्स तादृणो परमचरणपुरिसस्स । अवराहस-
ल्लपजवो, भाववणो होइ नायव्यो ॥ १ ॥ ” आच० ५ अ० ।

चरणमोह-चरणमोह-न० । चरणं चारित्रं, तं मोहयतीति
चरणमोहमिति । कर्म० १ कर्म० । चारित्रमोहनीयकर्मणि, आ० ।

चरणय-चरणक-न० । कन्यापरिधाने, आ० म० द्वि० ।

चरणरय-चरणरत-त्रि० । चरणप्रतिबन्धे, दश० ३ अ० ।

चरणविगम-चरणविगम-पुं० । चरणभावे, पञ्चा० १६ विव० ।

चरणविगमसंकेस-चरणविगमसंक्लेश-पुं० । चारित्राभावहेतु-
दुष्टाध्यवसाये, पञ्चा० १६ विव० ।

चरणविघाय-चरणविघात-पुं० । चारित्राभावे, पञ्चा० ११ विव० ।

चरणविप्लव-चरणविप्लव-त्रि० । क्रियारहिते, “ सुवहुं
पि सुयमधीतं, किं काही चरणविप्लवस्स ? । अवस्स जह
पलित्ता, दीवसतसहस्सकोडी वि ॥ ” दशक्रियापूर्वकाक्रि-
याविकलत्वात्तस्येति ज्ञायः । आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ।

चरणविहि-चरणविधि-पुं० । चरणं चारित्रं, तस्य विधिर्यत्र
वर्ण्यते ग्रन्थे स चरणविधिः । न० । चरणं व्रतादि तत्प्रतिपाद-

कमध्ययनं चरणविधिः । पा० । उत्काद्विकथुनविशेषे, ६ त० ।
चारित्रविधौ, चारित्रस्य विधाने, उक्त० ३० अ० ।

चरणविधिशब्दनिर्दिष्टपायाऽऽह निर्युक्तिः कृत-

निकखेवो चरणम्पी, चउव्विहो य होइ दव्वम्पि ।

आगम नोआगमतो, नो आगमतो य सो ति विहो ॥ ४८ ॥

जाणगसरीरभविण, तव्वइरित्ते य भक्खण्णाम्पि ।

आचरणा आचरणं, जावे चरणं तु नायव्वं ॥ ४९ ॥

निकखेवो उ विहीए, चउव्विहो पुविह होइ दव्वम्पि ।

आगम नोआगमतो, आगमतो होइ सो ति विहो ॥ ५० ॥

जाणगमरीरजविण, तव्वइरित्ते य इंदियत्थेसु ।

भावविही पुण पुविहा, संजमजोगा तओ चेव ॥ ५१ ॥

गाथाचतुष्टयं स्पष्टमेव, नवरं (तव्वइरित्ते य त्ति) तद्व्यतिरिक्तं
च गतिभङ्गादिषु, गतिगमनं, जज्ञा भङ्गणं, पञ्चनं हि-‘चर’ गति-
भङ्गणयोरिति । आदिशब्दादासेवापरिग्रहः । उक्तं हि-चरतिरा-
सेवायामपि वर्तते इति । तत एतेषु सन्तु प्रक्रमाद् छव्यमेव, सु-
प्यत्ययेन गत्यादयो वा, भावचरणं कार्याकरणत्वेन, तद्व्यतिरि-
क्तं छव्यचरणं, तथा चरणे प्रस्तावात् ज्ञानाद्याचार आचरणम-
नुष्ठानं सिद्धत्यभिहितं, भावे विचार्ये चरणं तु विशेषेण ज्ञातव्य-
मिति । तथा (इंदियत्थेसु त्ति) इन्द्रियाणं स्पर्शनादीनि, तेषा-
मर्थाः स्पर्शादयः, तेषु प्रक्रमायां विधिरनुष्ठानरूपं चरणासेवनं
ह्यत्र ज्ञातविधिः, स चैवंविध एवेति गाथाचतुष्टयार्थः ।

संप्रति येनेह प्रकृतं तदुपदर्शयन्नुपदेशमाह-

पगयंतु जावचरणे, जावविहीए य होइ नायव्वं ।

चउज्जण अचरणविहिं, चरणविहीए उ जइयव्वं ॥ ५२ ॥

गाथा निगदसिद्धा, नवरं भावचरणेन प्रस्तावाच्चारिवानुष्ठा-
नेन अचरणविधिमनाचारानुष्ठानं त्यक्त्वा चरणविधाबुक्त-
रूपे यतितव्यं, यतो विधेय इति गाथार्थः । उक्तो नामनिष्पन्न-
नित्येपः ॥ ५२ ॥

संप्रति सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयम् । तच्चेदम्-

चरणविहिं पवक्खामि, जीवस्स उ सुहावहं ।

जं चरित्ता वहू जीवा, तिष्ठा संसारसागरं ॥ १ ॥

चरणस्य विधिरागमोक्त्यायश्चरणविधिस्तं प्रवक्ष्यामि जी-
वस्य, तुरवधारणे निष्क्रमस्ततः (सुहावहं ति) सुखावहमेव
वा यथा चैतदेवं तथा फलोपदर्शनद्वारेण आह-यं चरित्वा-
ऽऽसेध्य वहवो जीवास्तीर्णा अनिक्रान्ताः, संसारसागरं भव-
समुद्रं, मुक्तिमवाप्ता इत्यभिप्राय इति सूत्रार्थः ।

यथाप्रतिज्ञातमेवाह-

एगओ विरइं कुज्जा, एगतो य पवत्तणं ।

असंजमे नियत्तिं च, संजमे य पवत्तणं ॥ २ ॥

रागदोमे य दो पावे, पावक्कम्मपवत्तणं ।

जे निक्खू रंभए निव्वं, से ए अच्छइं मंमं ॥ ३ ॥

दिव्वे य जे उवस्सग्गे, तहा तेरिच्छमाण्णे ।

जे भिक्खू सहइं सम्भं, से न अच्छइं मंमं ॥ ४ ॥

दंदाणं गारवाणं च, सद्धाणं च तियं तियं ।

जे जिकखू रंजण निचं, से ण अच्चइ मंमले ॥ ५ ॥
विगहाकसायसन्नाणं, भाणाणं बहुयं तथा ।
जे भिक्खू वज्जण निचं, से ण अच्चइ मंडले ॥ ६ ॥
बणसु इंदिरत्थेसु, समिस्सु किरियासु य ।
जे भिक्खू जयई निचं, से न अच्चइ मंमले ॥ ७ ॥
हेसामु ठसु काणसु, ठके आहारकारणे ।
जे जिकखू जयई निचं, से न अच्चइ मंमले ॥ ८ ॥
पिंडुगहपणिससु, भयहाणेषु सत्तसु ।
जे जिकखू जयई निचं, से ण अच्चइ मंडले ॥ ९ ॥
मंदेसु वंभगुत्तीसु, जिकखुधम्ममि दसविहे ।
जे जिकखू जयई निचं, से न अच्चइ मंमले ॥ १० ॥
ठवासगाणं पणिससु, भिक्खूणं पणिससु य ।
जे जिकखू जयई निचं, से न अच्चइ मंडले ॥ ११ ॥
किरियासु जूयगामेसु, परमाहम्मिएसु य ।
जे भिक्खू जयई निचं, से न अच्चइ मंमले ॥ १२ ॥
गाहासोत्तसएहिं, तदा अस्संजमम्मि य ।
जे जिकखू जयई निचं, से न अच्चइ मंडले ॥ १३ ॥
वंभम्मि नायज्जयणेषु, ठाणेषु य समाहिण ।
जे भिक्खू जयई निचं, से ण अच्चइ मंडले ॥ १४ ॥
एगवीसाए सवले, वावीसाए परीसहे ।
जे जिकखू जयई निचं, से ण अच्चइ मंमले ॥ १५ ॥
तेवीसाए सूयगमे, रुवाहिणसु सुरेसु य ।
जे भिक्खू जयई निचं, से ण अच्चइ मंमले ॥ १६ ॥
पणवीसभावणेहिं, उद्वेसु दसाणं ।
जे जिकखू जयई निचं, से ण अच्चइ मंमले ॥ १७ ॥
अणगारगुणेहिं च, पक्कपम्मि तहेव य ।
जे भिक्खू जयई निचं, से ण अच्चइ मंमले ॥ १८ ॥
पावेसु य पसंगेसु, मोहहाणेषु चेव य ।
जे भिक्खू जयई निचं, से ण अच्चइ मंडले ॥ १९ ॥
सिद्धाङ्गुणजोगेसु, तेत्तीसासायणासु य ।
जे जिकखू जयई निचं, से ण अच्चइ मंमले ॥ २० ॥
इत्यादि एकोनविंशतिः सूत्राणि । उक्तं ३१ अ० । (विरत्या-
दीनामर्थोऽन्यत्रान्यत्र)

अध्ययनार्थं निगमयितुमाह-

इयएणसु ठाणेषु, जे भिक्खू जयई सया ।

खिप्पं सो सव्वसंसारा, विप्पमुच्चइ पंमिओ ॥ २१ ॥

इत्यनेन प्रकारेणैतेष्वनन्तरोक्तरूपेषु स्थानेषु असंयमादिषु यो
भिधुर्यतते उक्त्यायेन यत्तवान् भवति सदा त्रिषं स संसारा-
दिप्रमुच्यते परिडत इति सूत्रार्थः । उक्तं ३१ अ० । एकत्रिंशे
उत्तराध्ययने, स० ३६ सम० ।

चरणसंपन्न-चरणसंपन्न-वि० । सम्पददर्शनज्ञानचारित्रतपःस-

पन्न . पं० चू० ।

२०३

चरणहीण-चरणहीन-वि० । सर्वथा चारित्रसत्ताविकले छ-
व्यचरणहीने, य० ३ अधि० । प्रव० । आब० ।

चरणाराहणाणिमित्त-चरणाराधनानिमित्त-न० । अस्खलि-
तचारित्रपात्रनार्थे, पञ्चा० २ विव० ।

चरणेरिया-चरणेर्या-स्त्री० । 'अभ्र-वज्र-मभ्र-चर' गत्यर्थाः ।
चरतेर्भावे ल्युट् चरणं, तद्रूपेयां चरणेर्या । भ्रमणस्य केनापि
प्रकारेण भावरूपे गमने, आचा० २ श्रु० ३ अ० १ उ० ।
('इरिया' शब्दे द्वितीयभागे ६१६ पृष्ठे विस्तरतः प्रतिपादितम्)

चरम-चरम-वि० । अवसानवृत्तौ, यो० ३ विव० । पर्यन्तवर्ति-
नि, प्रज्ञा० ५ पद । भ० ।

विषयसूची-

- (१) चरमाचरमनिर्वचनम् ।
- (२) चरमाचरमलक्षणम् ।
- (३) रत्नप्रज्ञादीनां नैरयिकादीनां च चरमाचरमविभागः ।
- (४) रत्नप्रज्ञादिषु प्रत्येकं चरमाचरमादिगतमव्यवहृत्वा-
धिधानम् ।
- (५) लोकालोकविषये प्रश्नाः ।
- (६) परमाणुपुद्गलानां चरमाचरमत्वविचारः ।
- (७) जीवादीनां चरमाचरमविज्ञानेन चिन्तनम् ।
- (८) स्थितिचरमे विचारः ।
- (९) जीवादयो जीवभावेन चरमा अचरमा वेत्याहारा-
दिविशेषेण प्रश्नाः ।
- (१०) अद्वयस्थितौ चरमाचरमविचारः ।

(१) अथ केयं चरमाचरमपरिभाषे ? तत्रोच्यते-चरमं नाम
प्रान्तं पर्यन्तवर्ति, आपेक्षिकं च चरमत्वं, यदुक्तम्-अन्यद्रव्यापे-
क्षया इदं चरमं छव्यमिति, यथा पूर्वशरीरापेक्षया चरमं शरी-
रमिति । तथा अचरमं नाम अप्रान्तं मध्यवर्ति, आपेक्षिकं चा-
चरमत्वम्, यदुक्तम्-अन्यद्रव्यापेक्षया इदमचरमं द्रव्यं, यथा-
ऽन्यशरीरापेक्षया मध्यशरीरमिति । भ० ८ श० ३ उ० ।

(२) अथ चरमाचरमलक्षणमभिधानायाऽऽह-

जो जं पाविहिति पुणो, जावं सो तेण अचरिमो होइ ।

अचंचंतविजोगो ज-स्स तेण भावेण सो चरिमो ॥

(जो जं पाविहिति त्ति) यो जीवो नारकादिर्यं जीवत्वनारकत्वा-
दिकमप्रतिपतितं प्रतिपतितं वा प्राप्स्यति लप्स्यते पुनः पुनर-
पि जावं धर्मे, स तेन भावेन, तद्भावापेक्षयेत्यर्थः; अचरिमो
भवति । तथा अत्यन्तविद्योगः सर्वथाविरहो यस्य जीवादिर्यं
जावेन स तेनेति शेषश्चरमो जवतीति । भ० १६ श० १ उ० ।

(३) रत्नप्रज्ञादीनां नैरयिकादीनां च चरमाचरमविभागमाह-

इमा णं जंते ! रयणप्पजा पुढवी किं चरमा, अचरमा,
चरमाइ, अचरमाइ, चरमंतपदेसा, अचरमंतपदेसा ? गोयमा !
इमा णं रयणप्पजापुढवी नो चरमा, नो अचरमा, नो चरमाइ,
नो अचरमाइ, नो चरमंतपदेसा, नो अचरमंतपदेसा, नियमा
अचरमं चरमाइ य चरमंतपदेसा य, अचरमंतपदेसा य,
एवं जाव अहे सत्तमा पुढवी मोहम्मादी० जाव अनुचर-

विमाणं एवं चेव, इसीप्वजाराए एवं चेव, लोणे वि एवं चेव, एवं अन्नोणे वि ।

" इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी किं चरमा " इत्यादि पृच्छा ? । अथ केयं चरमाचरमपरिज्ञाया ? । उच्यते-चरमं नाम पर्यन्तवर्ति, तच्चरमत्वमापेक्षिकमन्यापेक्षया तस्य ज्ञावात् । यथा पूर्वशरीरापेक्षया चरमं शरीरमिति, अचरममप्राप्तं मध्यवर्ति इति यावत्, तदपि चापेक्षिकं, तस्य चरमापेक्षया ज्ञावात् । यथा तथाविधान्यशरीरापेक्षया मध्यशरीररुचरमशरीरं तदेव चरमाचरमेत्येकवचनान्तः प्रश्नः कृतः । सम्प्रति बहुवचनान्तमाह- (चरमाइं अचरमाइं ति) एतानि चत्वारि प्रश्नसूत्राणि तथाविधैकत्वपरिणामविशिष्टद्वयविषयाणि कृतानि । सम्प्रति प्रदेशानधिकृत्य प्रश्नसूत्रद्वयमाह- (चरमंतपपसा य इति) चरमाएवान्तर्धर्तित्वात् अन्ताश्चरमान्तप्रदेशाः । अचरममेव कस्याप्यपेक्षयाऽन्तवर्तित्वाद्देशोऽचरमान्तप्रदेशाः । तदेव पदेषु प्रश्नेषु कृतेषु जगधानाह-गौतम ! सा रत्नप्रज्ञा पृथिवी नो चरमा, चरमत्वं ह्यापेक्षिकमित्युक्तं, न चात्रान्यदपेक्षणीयमस्ति, केवलाया एव तदन्यनिरपेक्षताः स्फुटत्वात्, नाप्यचरमा, तत एव हेतोः, तथा ह्यचरमत्वमपि आपेक्षिकं, न चात्रान्यदपेक्षणीयमस्तीति । किमुक्तं भवति ?-इयं रत्नप्रज्ञा पृथिवी न पश्चिमा, नापि मध्यमा, तदन्यस्यापेक्षणीयस्याविषयकत्वादि । अत एव न चरमाणि, चरमत्वव्यपदेशस्यैवाऽसम्भवः, तद्विषयवद्वचनसम्भवात् । तथाहि-यदा तस्याश्चरमत्वव्यपदेश एवोक्तमुक्तेर्नोपपद्यते, तदा कथं तद्विषयं बहुवचनमुपपत्तुमर्हति, एवमचरमाग्यपि प्रतिषेधनीयानि, प्रागुक्तयुक्तरचरमत्वव्यपदेशस्यासंभवात्, न चरमान्तप्रदेशा नाप्यचरमान्तप्रदेशाः, उक्तयुक्त्या चरमत्वस्याचरमत्वस्य चाऽसम्भवनस्तन्प्रदेशकत्वाभावात् अप्यनस्तत्वात् । यथेवं तर्हि किंस्वरूपा सत्यत्र आह-नियमानियमेनाचरमं चरमाणि च । किमुक्तं भवति ?-यदीयमखण्डरूपा विवक्षितत्वात् पृच्छते तदा यथोक्तज्ञानात्मिकेनापि तद्वन्न व्यपदेशो न जवति, यदा त्वसंख्येयप्रदेशावगाढेत्यनेकावयवविज्ञानात्मिका विवक्ष्यते तदा यथोक्तनिर्वचनविषया भवति । तथाहि-रत्नप्रज्ञापृथिव्या यानि प्रान्तेष्ववस्थितानि खण्डानि प्रत्येकं तथाविधविशिष्टैकत्वपरिणामपारिणतानि चरमाणि १, यत्पुनर्मध्ये महद्भूतप्रभायाः खण्डं न तथाविधैकत्वपरिणामयुक्तत्वादेकत्वेन विवक्षितमित्यचरमम् २, उभयसमुदायरूपा ज्यम्, अथवा तदभावप्रसङ्गात् । तदेवमवयवावयविरूपतया चिन्तायामचरमचरमाणि चेत्यख-एकैकनिर्वचनविषया प्रतिपादिता, यदा पुनः प्रदेशचिन्ता क्रियते तदेवं निर्वचनम्, चरमान्तप्रदेशाश्च, अचरमान्तप्रदेशाश्च । तथाहि-ये बाह्यखण्डेषु गताः प्रदेशास्ते चरमान्तप्रदेशाः, ये पुनर्मध्यैकखण्डगताः प्रदेशास्तेऽचरमान्तप्रदेशाः । अन्ते तु व्याख्येय-चरमाणि नाम तथाविधप्रविष्टेनानैकप्रदेशार्कश्रेणिपटलरूपाणि मध्यभागोऽचरम इति । तदपि समीचीनम्, शेषाभावात् । चरमान्तप्रदेशा यथोक्तप्रमातैकप्रदेशिकश्रेणिपटलगतः प्रदेशा अचरमान्तप्रदेशा मध्यभागगताः प्रदेशाः । अनेन निर्वचनमृत्वेण एकान्तदुर्नयप्रधानेन अवयवावयविरूपे रत्नप्रभादिकं वस्तु, तथाश्चावयवावयवविनोर्भेदाभेद इत्याद्येदितं, तथा चावयवावयविरूपतायां परोक्तदूषणावकाशः । तथा धर्मसंग्रहणीटीकायां बाह्यवस्तुप्रतिष्ठावसरं प्रति-

पादितमिति ततोऽवधार्यम् । एवं " जाव अहे सत्तमाए पुढवीए " इत्यादि । यथा रत्नप्रभा पृथिवी प्रश्ननिर्वचनाभ्यामुक्ता, एवं शर्कराया अपि पृथिव्या, सौधमादीनि च विमानानि अनुत्तरविमानपर्यवसानानि, ईपत्प्राग्भावालोकाश्च वक्तव्यः, सूत्रपात्रोऽपि सुगमत्वात् स्वयं परिभाषनीयः । स चैवं-"सङ्करणभाए णं भंते ! पुढवी किं चरमा, अचरमा, चरमाणि, अचरमाणि" इत्यादि ! (एवमलोके वि इति) एवमुक्तेन प्रकारेणालोकोऽपि वक्तव्यः । स चैवम्-" अन्नोए णं भंते ! किं चरमे अचरमे " इत्यादि प्रश्नसूत्रं तथैव । निर्वचनसूत्रं-" गोयमा ! अचरमे चरमाणि च चरमंतपपसा य अचरमंतपपसा य " । तत् चरमाणि यानि लोकनिष्कृष्टेषु प्रविष्टानि, शेषमन्यत्सर्वमचरमं, चरमखण्डगताः प्रदेशाश्चरमान्तप्रदेशाः, अचरमखण्डगताः प्रदेशा अचरमप्रदेशाः । प्रज्ञां १ पद । भ० ।

(४) सम्प्रत्येतेषु रत्नप्रभादिषु प्रत्येकं चरमाचरमाद्विगतमल्पबहुत्वमत्रिभिस्तुरिदिमाह-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए अचरमस्स य चरमाणं य चरमंतपपसा य अचरमंतपपसा य दव्वट्टयाए पदेनट्टयाए दव्वट्टपदेनट्टयाए कयरे, कयरेद्वितो अप्पा वा वहुया वा तुत्ता वा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवे इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए दव्वट्टयाए एगे अचरमे चरमाइं असंखेज्जगुणाइं अचरमं चरमाणि य दो वि विसेसाहिया पदेसट्टयाए सव्वत्थोवा, इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए चरमंतपपसा अचरमंतपपसा, अचरमंतपपसा असंखेज्जगुणा, चरमंतपपसा य अचरमंतपपसा य दो वि विसेसाहिया दव्वट्टपदेसट्टयाए सव्वत्थोवे, इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए दव्वट्टयाए एगे अचरमे चरमाइं असंखेज्जगुणाइं अचरमं चरमाणि य दो वि विसेसाहियाइं चरमंतपपसा असंखेज्जगुणा अचरमंतपपसा असंखेज्जगुणा चरमंतपपसा य अचरमंतपपसा य दो वि विसेसाहिया ए एवं जाव अहे सत्तमा सोहम्मस्सं जाव लोगस्स य एवं चेव ।

" इमी से णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए अचरमस्स य चरमाणं " इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । निर्वचनसूत्रे सर्वस्वां कं द्रव्यार्थतया अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या अचरमखण्डम् । कस्मादिति चेदत आह-एके 'निमित्तकारणहतपु सर्वासां विजकीनां प्रायोदर्शनम्' इति न्यायाद्व हेतोः प्रथमा । ततोऽयमर्थः-यस्मात्तथाविधैकत्वपरिणामपारिणतत्वादिकं ततः स्तोकेन स्मात् यानि चरमाणि खण्डानि तान्यसंख्येयगुणानि, तेषामसंख्यानत्वात्, अयाचरमं चरमाणि समुदितानि चरमाणां तु त्वानि विशेषाधिकानि चेति शङ्क्यामाह-अचरमं चरमाणि च समुदितानि विशेषाधिकानि । तथाहि-यदचरमद्रव्यं तच्चरमद्रव्येषु प्रक्षिप्ते ततश्चरमेत्येकांताधिकत्वाद्विशेषाधिकममुदायो भवति, प्रदेशार्थवचिन्तायां सर्वलोकाश्चरमान्तप्रदेशाः, यतश्चरमखण्डानि मध्यखण्डापेक्षयाऽस्तिमुद्रमाणि, ततस्तेषामसंख्येयानामपि ये प्रदेशास्ते मध्यखण्डगतप्रदेशापेक्षया सर्वस्वलोकाः, तेषां अचरमप्रदेशा असंख्येयगुणाः, अचरमखण्ड-

स्यैकस्यापि चरमखण्डसमुदायापेक्षया क्षेत्रतोऽसंख्येयगुण-
त्वात्, चरमान्तप्रदेशा अचरमान्तप्रदेशाश्च द्वयेऽपि समुदिता
अचरमान्तप्रदेशेभ्यो विशेषाधिकाः। कथमिति चेत्?, उच्यते-
चरमान्तप्रदेशा अचरमान्तप्रदेशापेक्षया असंख्येयभागप्रमाणाः,
ततोऽचरमान्तप्रदेशेषु चरमान्तप्रदेशप्रत्येकंऽपि ते अचरमान्त-
प्रदेशेभ्यो विशेषाधिका एव भवन्ति द्रव्यार्थप्रदेशार्थचि-
न्तायासः, (अचरमं चरमाणि य दो वि विसेसाहियाइं चर-
मंतपदेसा असंखेज्जगुणा इति) अचरमचरमसमुदायाच्च-
रमान्तप्रदेशा असंख्येयगुणाः। कथम्?, उच्यते-इह यदचरमख-
णं तदसंख्येयप्रदेशावगाहमपि द्रव्यार्थतया एकं चरमेषु पुनः
खण्डेषु प्रत्येकमसंख्येयाः प्रदेशास्ततो भवन्ति चरमाचरमद्रव्य-
समुदायादसंख्येयगुणाश्चरमान्तप्रदेशास्तेज्योऽप्यचरमान्तप्रदे-
शा असंख्येयगुणास्तेज्योऽपि चरमाचरमप्रदेशाः समुदिता
विशेषाधिका इति पूर्ववत् ।

अलोगस्म णं जंते ! अचरमस्स य चरमाण य चरमं-
तपदेसाण य अचरमंतपदेसाण य दव्वट्टयाए पदेसट्टयाए
दव्वट्टपदेसट्टयाए कयरे, कयरोहिंतो अप्पा वा ०४ ?। गोयमा !
सव्वत्थोवे अलोगस्स दव्वट्टयाए एगे अचरमे चरमाइं
असंखेज्जगुणाइं अचरममचरमाणि य दो वि विसेसाहियाइं
पदेसट्टयाए सव्वत्थोवा; अलोगस्स चरमंतपदेसा अचरमं-
तपदेसा अणंतगुणा चरमंतपदेसा य अचरमंतपदेसा य दो
वि विसेसाहिया दव्वट्टपदेसट्टयाए सव्वत्थोवे; अलोग-
स्स दव्वट्टयाए एगे अचरमे चरमाइं असंखेज्जगुणाइं अचर-
मं च चरमाणि य दो वि विसेसाहियाइं चरमंतपदेसा
असंखेज्जगुणा अचरमंतपदेसा अणंतगुणा चरमंतपदेसा य
अचरमंतपदेसा य दो वि विसेसाहिया ।

प्रदेशार्थचिन्तायां सर्वस्तोका अलोकस्य चरमान्तप्रदेशाः, लो-
कानिष्कुटेष्वेवान्तस्तेषां भावात्, तेभ्योऽचरमान्तप्रदेशा अन-
न्तगुणाः, अलोकस्यानन्तत्वात्। चरमान्तप्रदेशा अचरमान्तप्रदे-
शाश्च समुदिता विशेषाधिकाः, चरमान्तप्रदेशाश्चरमान्तप्रदे-
शापेक्षया अनन्तजागकत्वाः, ततस्तेषामचरमान्तप्रदेशराशौ
प्रत्येकंऽपि तेऽचरमान्तप्रदेशेभ्यो विशेषाधिका एव जवन्ति ।

(५) सम्प्रति लोकालोकविषयं प्रश्नसूत्रमाह-

लोगालोगस्स णं भंते ! अचरमस्स य चरमाण य चरमं-
तपदेसाण य अचरमंतपदेसाण य दव्वट्टयाए पदेसट्टयाए
दव्वट्टपदेसट्टयाए कयरे, कयरोहिंतो अप्पा वा बहुया वा
तुह्वा वा विसेसाहिया वा ?। गोयमा ! सव्वत्थोवे लोगालो-
गस्स दव्वट्टयाए एगमेगे अचरमे, लोगस्स चरमाइं असंखे-
ज्जगुणाइं, अलोगस्स चरमाइं विसेसाहियाइं, लोगस्स अलो-
गस्स य अचरमं च चरमाणि य दो वि विसेसाहियाइं
पदेसट्टयाए सव्वत्थोवा, लोगस्स चरमंतपदेसा, अलोगस्स
चरमंतपदेसा विसेसाहिया, लोगस्स अचरमंतपदेसा असं-
खेज्जगुणा, अलोगस्स अचरमंतपदेसा अणंतगुणा, लोगस्स
य अलोगस्स य चरमंतपदेसा य अचरमंतपदेसा य दो वि

विसेसाहिया दव्वट्टपदेसट्टयाए सव्वत्थोवे, लोगालोगस्स
दव्वट्टयाए एगमेगे अचरमे, लोगस्स चरमाइं असंखेज्जगु-
णाइं, अलोगस्स चरमाइं विसेसाहियाइं, लोगस्स य अलो-
गस्स य अचरमं च चरमाणि य दो वि विसेसाहियाइं,
लोगस्स चरमंतपदेसा असंखेज्जगुणा, अलोगस्स चरमंतपदे-
सा विसेसाहिया, लोगस्स अचरमंतपदेसा असंखेज्जगुणा,
अलोगस्स अचरमंतपदेसा अणंतगुणा, लोगस्स य अलो-
गस्स य चरमंतपदेसा य अचरमंतपदेसा य दो वि विसे-
साहिया सव्वट्टया विसेसाहिया सव्वट्टपदेसा अणंतगुणा
सव्वट्टपज्जा अणंतगुणा ।

प्रश्नसूत्रं सुगमम् । निर्वचनमाह--“गोयमा” इत्यादि । गौतम !
लोकस्य अलोकस्य च यत् एकैकं अचरमखण्डं तत् स्तोकमे-
कत्वात्, तेज्यो लोकस्य चरमखण्डद्रव्याण्यसंख्येयगुणानि
तेषामसंख्यत्वात्, तेभ्योऽप्यलोकस्य चरमखण्डानि विशेषाधि-
कानि । कथमिति चेत्?, उच्यते-इह यद्यपि लोकस्य चरमख-
ण्डानि तत्त्वतोऽसंख्येयानि तथापि प्रागुपदर्शितपृथग्व्यासपरि-
कल्पनया तान्यष्टौ परिकल्पन्ते । तद्यथा-एकैकं चतसृषु दिक्षु
एकैकं च विद्विषति अलोकचरमखण्डानि च तन्व्यासपरि-
कल्पनया परिगण्यमानानि द्वादश । तद्यथा-एकैकं चतसृषु
दिक्षु द्वे द्वे विद्विषति द्वादश चाष्टज्यो न द्विगुणानि त्रिगु-
णानि च, किं तु विशेषाधिकानि, तेभ्योऽलोकस्य चरमखण्डेभ्यो
लोकस्य चरमाचरमखण्डानि, अलोकस्य चरमाचरमखण्डानि
समुदितानि विशेषाधिकानि । तथाहि-लोकस्य चरमखण्डानि
प्रागुपपरिकल्पनया अष्टावैकमचरममित्युक्तमालनेन च अ-
लोकस्यापि चरमाचरमखण्डानि समुदितानि त्रयोदश, उक्तये-
षामेकत्र मालनेन द्वाविंशतिः, सा च द्वादशज्यो न द्विगुणा
नापि त्रिगुणा, किं तु विशेषाधिकेति, अलोकस्य चरमख-
ण्डेभ्यो लोकालोकचरमाचरमखण्डानि समुदितानि विशेषा-
धिकानि, प्रदेशार्थचिन्तायां सर्वस्तोका लोकस्य चरमा-
न्तप्रदेशाः, अष्टखण्डस्तत्कानामेव प्रदेशानां ज्ञावात् । तेज्यो-
ऽलोकस्य चरमान्तप्रदेशा विशेषाधिकाः, तेभ्योऽलोकस्याच-
रमान्तप्रदेशा असंख्येयगुणाः, क्षेत्रस्यातिप्रभूततया तत्प्रदेशा-
नामप्यतिप्रभूतत्वाभावात् । तेज्योऽप्यलोकस्याचरमान्तप्रदेशा
अनन्तगुणाः, क्षेत्रस्यानन्तगुणत्वात्, तेभ्योऽपि लोकस्य चरमा-
न्तप्रदेशा अचरमान्तप्रदेशा अलोकस्यापि चरमान्तप्रदेशा
अचरमान्तप्रदेशाः समुदिता विशेषाधिकाः । कथमिति चेत्?,
उच्यते-इह अलोकस्याचरमान्तप्रदेशराशौ लोकस्य चरमा-
चरमान्तप्रदेशा अलोकस्य चरमान्तप्रदेशाश्च प्रक्षिप्यन्ते, ते च
सर्वसंख्ययाऽप्यसंख्येयाश्चानन्तराश्येक्ष्याऽतिस्तोका इति
प्रत्येकंऽपि ते अलोकस्याचरमान्तप्रदेशेभ्यो विशेषाधिका एव ।
एतदनुसारेण द्रव्यार्थप्रदेशार्थचिन्तासूत्रमपि स्वयं परिज्ञा-
वनीयम्, नवरं लोकालोकचरमाचरमखण्डेभ्यो लोकस्य
चरमान्तप्रदेशा असंख्येयगुणा इति लोकस्य किञ्च चरमाणि
खण्डान्यष्टौ एकैकस्मिन् च खण्डे देशे खण्डप्रदेशा असंख्येयलो-
कालोकचरमाचरमखण्डानि च समुदितानि द्वाविंशतिः, ततो
घटन्ते लोकालोकचरमाचरमखण्डेभ्यो लोकस्य चरमान्तप्र-
देशा असंख्येयगुणाः । शेषपदभावना प्राग्बत (सव्वट्टया

विसेसाहिया इति) लोकालोकचरमः चरमान्तप्रदेशेऽन्यः सर्व-
द्रव्याणि विशेषाधिकानि, अनन्तानन्तसंख्यानां जीवानां तथा
परमाएवादीनामनन्तपरमाएवात्मकस्कन्धपर्यन्तानां प्रत्येकाना-
मनन्तसंख्यानां पृथक् २ द्रव्यत्वात् तेभ्योऽपि सर्वप्रदेशा
अनन्तगुणाः, तेभ्योऽपि सर्वपर्याया अनन्तगुणाः, प्रतिप्रदेशं
स्वपरभेदभिन्नानां पर्यायाणामानन्त्यात् ।

(६) इदानीं परमाएवादिकं चिन्तयन्नाह—

परमाणुपोग्गले णं भंते ! किं चरमे अचरमे अवत्तव्वए
चरमाइं अचरमाइं अवत्तव्वयाइं ६ उदाहु चरमे य अचरमे य
७ उदाहु चरमे य अचरमाइं ८ उदाहु चरमाइं अचरमे य
९ उदाहु चरमाइं च अचरमाइं च १० पदमा चउभगी ।
उदाहु चरमे य अवत्तव्वए य ११ उदाहु चरमे य अवत्त-
व्वयाइं च १२, उदाहु चरमाइं च अवत्तव्वए य १३ उ-
दाहु चरमाइं च अवत्तव्वयाइं च १४ वीया चउजंगी । उ-
दाहु अचरमे य अवत्तव्वए य १५ उदाहु अचरमस्स य
अवत्तव्वयाइं च १६ उदाहु अचरमाइं च अवत्तव्वए
य १७ उदाहु अचरमाइं च अवत्तव्वयाइं च १८
तइया चउजंगी । उदाहु चरमे य अचरमे य अवत्तव्वए
य १९ उदाहु चरमे य अचरमे य अवत्तव्वयाइं च २०
उदाहु चरमे य अचरमाइं च अवत्तव्वए य २१ उदाहु चरमे
य अचरमाइं च अवत्तव्वयाइं च २२ उदाहु चरमाइं अचरमे
य अवत्तव्वए य २३ उदाहु चरमाइं अचरमे य अवत्तव्व-
याइं २४ उदाहु चरमाइं च अचरमाइं च अवत्तव्वए य
२५ उदाहु चरमाइं च अचरमाइं च अवत्तव्वयाइं च २६
एवं उव्वीसजंगी ? । गोयमा ! परमाणुपोग्गले नो चरमे
नो अचरमे नियमा अवत्तव्वए, सेसा जंगी पमिसेहेयव्वा ।

तत्र प्रश्नपुत्रे पदविंशतिभङ्गाः, यत्स्त्राणि पदानि चरमाचर-
मावक्तव्यलक्षणानि, तेषां चैकैकसंयोगे प्रत्येकमेकवचनास्त्रयो-
भङ्गाः । तद्यथा-चरमः १ अचरमः २ अवक्तव्यकः ३ त्रयो बहुवच-
नेन । तद्यथा-चरमाणि १ अचरमाणि २ अवक्तव्यानि ३ सर्वसं-
ख्याया पद्विकसंयोगास्त्रयोः । तद्यथा-चरमाचरमपदयोरेकः, चर-
माऽवक्तव्यकपदयोर्द्वितीयः, अचरमाऽवक्तव्यकपदयोस्तृतीयः ।
एकैकस्मिन्प्रकारेण जङ्गाः, तत्र प्रथमे द्विकसंयोगे एवं चरमश्चा-
ऽचरमश्च १ चरमश्चाऽचरमाश्च २ चरमाश्चाऽचरमश्च ३ चरमा-
श्चाऽचरमाश्च ४ । एवमेव चतुर्जङ्गं चरमावक्तव्यपदयोः, एवमेव
चाचरमावक्तव्यपदयोः, सर्वसंख्याया द्विकसंयोगे द्वादश
भङ्गाः, त्रिकसंयोगे एकवचनबहुवचनाभ्यामष्टौ, सर्वसङ्कलनया
पद्विंशतिः । अत्र निर्वचनमाह—“ गोयमा ! परमाणुपोग्गले
नो चरमे ” इत्यादि । परमाणुपुल्लश्चरमो न भवति, चरमत्वं
ह्यन्यापेक्षं, न चान्यदपेक्षणायमस्ति, तस्याविवक्षणाश्च च
सांशः परमाणुपुल्लंशापेक्षया चरमत्वं प्रकल्पते, निरवयवत्वा-
त्तस्माच्च चरमो नाप्यचरमो निरवयवतया मध्यव्यायागात्, किं
त्ववक्तव्यः, चरमाचरमव्यपदेशकारणतः शून्यतया चरमशब्दे-
नाऽचरमशब्देन वा व्यपदेश्यमशक्यत्वात्, वक्तुं शक्यं हि वक्त-

व्यं, यत्तु चरमशब्देन अचरमशब्देन वा स्वस्वनिमित्तशून्यतया
वक्तुमशक्यं तदवक्तव्यमिति, शेषास्तु भङ्गाः प्रतिषेध्याः परमा-
णौ तेषामसंभवात् । वक्ष्यति च—“ परमाणुमि य तइयो ” अस्या-
यमर्थः—परमाणौ परमाणुचिन्तायां तृतीयो भङ्गः परिग्राह्यः,
शेषा निरवयवत्वेन प्रतिषेध्याः । प्रज्ञा ० ६ पद ।

परमाणुपोग्गले णं भंते ! किं चरिमे अचरिमे ? । गो-
यमा ! द्वादेसेणं णो चरिमे अचरिमे, खेत्तादेसेणं सिय
चरिमे सिय अचरिमे, कात्तादेसेणं सिय चरिमे, सियं
अचरिमे, जात्तादेसेणं सिय चरिमे सिय अचरिमे ॥

“ परमाणु ” इत्यादि । (चरमे ति) यः परमाणुर्यस्माद्विवक्षित-
भावाच्छ्रुतः सन् पुनस्तं भावं न प्राप्स्यति स तद्भावापेक्षया
चरमः, एतद्विपरीतस्त्वचरम इति, तत्र (द्वादेसेणं ति)
आदेशः प्रकारो द्रव्यरूप आदेशो द्रव्यादेशस्तेन नो चरमः, स
हि द्रव्यतः परमाणुत्वाच्छ्रुतः संघातमवाप्यापि ततश्च्युतः,
परमाणुत्वलक्षणं द्रव्यत्वमवाप्स्यति इति (सत्तादेसेणं ति)
क्षेत्रविशेषितत्वलक्षणप्रकारेण स्यात्कदाचिच्चरमः । कथम् ? यत्र
क्षेत्रे केवली समुद्रात् गतस्तत्र क्षेत्रे यः परमाणुरवगाढोऽसौ तत्र
क्षेत्रे तेन केवलिना समुद्रात् गतेन विशेषितो न कदाचनान्य-
वगाढं लप्स्यते, केवलिनो निवारणमनादित्येवं क्षेत्रतश्चरमो-
ऽसाविति । निर्विशेषणक्षेत्रापेक्षया त्वचरमस्तत्क्षेत्रावगाहस्य
तेन लप्स्यमानत्वादिति । (कालादेसेणं ति) कालविशेषितत्व-
लक्षणप्रकारेण (सिय चरिमे ति) कथञ्चिच्चरमः, कथम् ?
यत्र काले पूर्वाह्णादौ केवलिना समुद्रात् गतस्तत्रैव यः परमाणुः
परमाणुतया संवृतः स तं कालविशेषं केवलिसमुद्रात् विशेष-
षितं न कदाचनानपि प्राप्स्यति, तस्य केवलिनः सिद्धिगमनेन
पुनः समुद्रात्ताभावादिति तदपेक्षया कालतश्चरमोऽसाविति
निर्विशेषणकालापेक्षया त्वचरम इति । (भावापेसेणं ति)
जावो वर्णादिविशेषः, तद्विशेषणलक्षणप्रकारेण स्याच्चरमः,
कथम् ? विवक्षितकेवलिसमुद्रात्तावसरे यः पुल्लो वर्णादि-
भावविशेषं परिणतः स विवक्षितकेवलिसमुद्रात् विशेषितव-
र्णपरिणामापेक्षया चरमो यस्मात् तत्केवलिननिर्वाणे पुनस्तं
परिणाममसौ न प्राप्स्यतीति, इदं च व्याख्यानं चूर्णिकार-
मतमुपजीव्य कृतमिति । भ० १४ श० ५ उ० ।

दुपदेसिए णं भंते ! खंधे पुच्छा ? । गोयमा ! दुपदेसिए
खंधे सिय चरमे नो अचरमे, सिय अवत्तव्वए, सेसा भंगा
पमिसेहेयव्वा ॥

“ दुपदेसिए णं भंते ! ” इत्यादि प्रश्नपुत्रं प्राग्वत् । निर्वचन-
माह—“ गोयमा ! सिय चरमे नो अचरमे, सिय अवत्तव्वए ”
इत्यादि । द्विप्रदेशकः स्कन्धः स्यात् कदाचित् चरमः । कथ-
मिति चेत् ? उच्यते—इह यदा द्विप्रदेशकः स्कन्धो द्वयोराकाश-
प्रदेशयोरवगाढो भवति समर्थेणा व्यवस्थिततया, तदा एकोऽपि
परमाणुरपरपरमाएवपेक्षया चरमोऽपरोऽप्यपरपरमाएवपेक्ष-
या चरम इति चरमः, अचरमस्तु न भवति, सर्वद्रव्याणां
मपि केवलाचरमत्वस्यायोगात् । यदा तु स एव द्विप्रदेशिकः
स्कन्धः एकस्मिन्नाकाशप्रदेशे अवगाढते, तदा स तथावि-
धैकत्वपरिमाणपरिणततया परमाणुवत् चरमाचरमव्यपदेश-
कारणशून्यत्वान्न चरमशब्देन व्यपदेश्यं शक्यते, नाप्यचरम-

शब्देनेति अवक्तव्यः, शेषास्तु भङ्गाः प्रतिषेध्याः । तथा च वक्ष्यति—“पदमो तद्भ्रो य होइ डुपएसे ।” अस्यायमर्थः—द्विप्रदेशके स्कन्धे प्रथमो जङ्गश्चरम इति तृतीयोऽवक्तव्य इति भवति । शेषास्तु प्रतिषेध्याः, असंभवात्, स चासंभवः सुप्रतीत एव ।

तिपएसिए णं भंते ! खंधे पुच्छा ? । गोयमा ! तिपदेसिए खंधे सिय चरमे नो अचरमे, सिय अवत्तव्वए नो चरमाइं, नो अचरमाइं नो अवत्तव्वयाइं, नो चरमे य अचरमे य, नो चरमे य अचरमाइं, सिय चरमाइं च अचरमे य, नो चरमाइं च अचरमाइं च, सिय चरमे य अवत्तव्वए य, सेसा भंगा पडिसेहेयव्वा ॥

“तिपएसिए णं भंते ! खंधे” इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्वत् । निर्वचनम्—“गोयमा ! सिय चरमे” इत्यादि । इह यदा त्रिप्रदेशिकः स्कन्धो द्वयोराकाशप्रदेशयोः समश्रेण्या व्यवस्थितयोरेवमवगाढो जवति तदाऽसौ चरमः, सा चरमाचरमत्वभावना द्विप्रदेशिकस्कन्धवद्भावनीया, अचरमप्रतिषेधः प्राग्वत्, स्याद्वक्तव्य इति, यदा स एव त्रिप्रदेशिकः स्कन्ध एकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽवगाढते तदा परमाणुवत् चरमाचरमव्यपदेशकारणशून्यतया चरमाऽचरमशब्दान्यां व्यपदेष्टुमशक्यत्वाद्वक्तव्यः, चतुर्थादयोऽष्टमपर्यन्ताः प्रतिषेध्याः, असंभवात्, असंभवस्तु प्रतीतत्वात् स्वयमुपयुज्य वक्तव्यः, नवमस्तु ग्राह्यः, तथा चाह—(सिय चरमाइं य अचरमे य) प्राकृते द्वित्वेऽपि बहुवचनम्, ततोऽयमर्थः—स्यात्कदाचिदयं जङ्गश्चरमोऽचरमश्च, तत्र यदा स त्रिप्रदेशिकः स्कन्धः त्रिष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या व्यवस्थितेष्वेवमवगाढते तदाऽऽदिमान्तिमौ द्वौ परमाणुपर्यन्तवर्तित्वाच्चरमौ, मध्यमस्तु मध्यवर्तित्वादचरम इति, दशमस्तु प्रतिषेधस्कन्धस्य त्रिप्रदेशिकतया चरमाचरमशब्दयोः बहुवचननिमित्तासंभवात्, एकादशस्तु ग्राह्यः, तथा चाह—(सिय चरमे य अवत्तव्वए य) स्यात्कदाचिदयं भङ्गश्चावक्तव्यश्च, तत्र यदा स त्रिप्रदेशिकः समश्रेण्या विश्रेण्या चैवमवगाढते तदा द्वौ परमाणु समश्रेण्या व्यवस्थिताविति द्विप्रदेशावगाढद्विप्रदेशिकस्कन्धवच्चरमव्यपदेशकारणजावतः चरम एकश्च परमाणुविश्रेण्यश्चरमाचरमशब्दान्यां व्यपदेष्टुमशक्य इत्यवक्तव्यः, शेषास्तु भङ्गाः सर्वेऽपि प्रतिषेध्याः । वक्ष्यति च—“पदमो तद्भ्रो नवमो, एकारसमो य तिपएसे ।” अस्यायमर्थः—त्रिप्रदेशे स्कन्धे प्रथमो जङ्गश्चरम इति, तृतीयोऽवक्तव्य इति, नवमश्चरमौ वाऽचरमश्च, एकादशश्चरमश्चावक्तव्यश्चेति भवति, शेषा भङ्गा न घटन्ते ।

चउप्पएसिए णं भंते ! खंधे पुच्छा ? । गोयमा ! चउप्पएसिए णं खंधे सिय चरमे नो अचरमे, सिय अवत्तव्वए नो चरमाइं, नो अचरमाइं नो अवत्तव्वयाइं, नो चरमे य अचरमे य, नो चरमे य अचरमाइं च, सिय चरमाइं अचरमे य, सिय चरमाइं च अचरमाइं च, सिय चरमे य अवत्तव्वए य, सिय चरमे य अवत्तव्वयाइं च, नो चरमाइं च अवत्तव्वए य, नो अचरमाइं च अवत्तव्वयाइं च, नो अचरमे य अवत्तव्वए य, नो अचरमे

य अवत्तव्वयाइं च, नो अचरमाइं च अवत्तव्वए य, नो अचरमाइं च अवत्तव्वयाइं च, नो चरमे य अचरमे य अवत्तव्वए य, नो चरमे य अचरमे य अवत्तव्वयाइं च, नो चरमे य अचरमाइं च अवत्तव्वए य, नो चरमे य अचरमाइं च अवत्तव्वयाइं च, सिय चरमाइं च अचरमे य अवत्तव्वए य, सेसा भंगा पडिसेहेयव्वा ॥

“चउप्पएसिए णं भंते ! खंधे” इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्वत् । निर्वचनमाह—“गोयमा ! सिय चरमे” इत्यादि । अत्र प्रथमतृतीयनवमदशमैकादशद्वादशत्रयोविंशतितमरूपाः सप्त भङ्गाः ग्राह्याः, शेषाः प्रतिषेध्याः, तत्र प्रथमभङ्गा यः स्याच्चरम इति, इह यदा चतुःप्रदेशिकस्कन्धो द्वयोराकाशप्रदेशयोः समश्रेण्या व्यवस्थितयोरेवमवगाढते तदा चरमः, सा च चरमत्वभावना समश्रेण्या व्यवस्थितद्विप्रदेशावगाढद्विप्रदेशस्कन्धवद्भावनीया, तृतीयो भङ्गः स्याद्वक्तव्य इति, स चैवम—यदा स एव चतुःप्रदेशिकः स्कन्ध एकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽवगाढते तदा परमाणुवत् वक्तव्यः, नवमः स्याच्चरमौ चाचरमश्च, स चैवम्—यदा स चतुःप्रदेशात्मकस्कन्धस्त्रिष्वाकाशप्रदेशेष्वेवमवगाढते तदा आद्यन्तप्रदेशावगाढौ चरमौ, मध्यप्रदेशावगाढस्वचरमः, दशमः स्याच्चरमौ चाचरमौ च, तत्र यदा स चतुःप्रदेशात्मकः स्कन्धः समश्रेण्या व्यवस्थितेषु चतुर्ष्वकाशप्रदेशेष्वेवमवगाढते तदा आद्यन्तद्विप्रदेशावगाढौ द्वौ परमाणु चरमौ, द्वयोस्तु मध्यमयोराकाशप्रदेशयोरवगाढौ द्वौ परमाणु अचरमाविति, एकादशः स्याच्चरमश्चावक्तव्यः, स चैवम—यदा स चतुःप्रदेशिकः स्कन्धः त्रिष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या चैवमवगाढते तदा समश्रेणिव्यवस्थितद्विप्रदेशावगाढाद्वयः परमाणवो द्विप्रदेशावगाढद्विप्रदेशकस्कन्धवत् चरम एकश्च विश्रेण्यस्थः परमाणुरिव चरमाचरमशब्दान्यां व्यपदेष्टुमशक्यत्वाद्वक्तव्य इति, द्वादशः स्याच्चरमश्चावक्तव्यौ च, स चैवम्—यदा स चतुःप्रदेशात्मकः स्कन्धश्चतुर्ष्वकाशप्रदेशेष्वेवमवगाढते द्वौ परमाणु द्वयोः समश्रेण्यावस्थितयोराकाशप्रदेशयोर्द्वौ च परमाणु द्वयोः विश्रेण्या व्यवस्थितयोः तदा द्वौ परमाणु समश्रेण्या व्यवस्थितौ द्विप्रदेशावगाढद्विप्रदेशकस्कन्धवच्चरमः, त्रौ च परमाणु विश्रेणिव्यवस्थितौ केवलपरमाणुवच्चरमाचरमशब्दान्यां व्यपदेष्टुमशक्यवित्यवक्तव्यौ । त्रयोविंशतितमः स्याच्चरमौ चाचरमश्चावक्तव्यश्च, कथमिति चेत् ? उच्यते—इह यदा स चतुःप्रदेशिकः स्कन्धश्चतुर्ष्वकाशप्रदेशेष्वेवमवगाढते त्रयः परमाणुवस्त्रिषु समश्रेण्या व्यवस्थितेष्वकाशप्रदेशेष्वेका विश्रेण्यस्थप्रदेशे तदा त्रिषु परमाणुषु समश्रेणिव्यवस्थितेषु मध्ये आद्यन्तौ परमाणुपर्यन्तवर्तित्वाच्चरमौ, मध्यस्वचरमौ, विश्रेण्यस्थस्ववक्तव्य इति । वक्ष्यति च—“पदमो तद्भ्रो नवमो, दसमो एकारसो य धारसमो । भंगा चउप्पएसे, तेवोसइमो य बोधव्वो ॥ १ ॥ ” गतार्था ।

पंचपदेसिए णं भंते ! खंधे पुच्छा ? । गोयमा ! पंचपदेसिए खंधे सिय चरमे नो अचरमे, सिय अवत्तव्वए नो चरमाइं नो अचरमाइं नो अवत्तव्वयाइं, सिय चरमे य अचरमे य, नो चरमे य अचरमाइं च, सिय चरमाइं च अचरमे य, सिय चरमे य अवत्तव्वए य, सिय चरमे य अवत्तव्वयाइं च, नो चरमाइं च अवत्तव्वए य, नो अचरमाइं च अवत्तव्वयाइं च, नो अचरमे य अवत्तव्वए य, नो अचरमे

“छपपसि ए णं भंते !” इत्यादि प्रश्नसुखं प्राप्नुवत् । निर्वचन-
म्-“गोयमा ! सिय चरमे” इत्यादि । इह द्वितीयचतुर्थपञ्चम-
षष्ठपञ्चदशषोडशसप्तदशाष्टादशविंशतितमैकविंशतितमद्वाविं-
शतितमरूपा एकादश भङ्गाः प्रतिषेध्याः । वदयति च-“वि चउ-
त्य पंच छट्ठं, पन्नर सोलं चं सत्तरचारं । विंसेक्खीसगंच,.....
वज्जेज्ज छट्ठम्मि ॥” शेषास्त्वेकादयः परिग्राह्याः, घटमानत्वात्तत्र
यथा द्वादयो न घटन्ते, एकादयस्तु घटन्ते, तथा भाव्यते-
इह यदा षट्प्रदेशकः स्वन्धो द्वयोराकाशप्रदेशयोः समभेदेषा

व्यवस्थितयोरेवमवगाहते, एकस्मिन्प्राकाशप्रदेशे त्रयः परमाणवोऽपरस्मिन्त्रय इति, तदा द्विप्रदेशावगाहो द्विप्रदेशकस्कन्धश्चरमः, अचरमलक्षणस्तु द्वितीयो ज्ञो न घटते, चरमरहितस्य केवलस्याऽचरमस्याऽसम्भवात्, न खलु प्रान्ताभावे मध्यं भवतीति भावनीयमेतत्, तृतीयोऽवक्तव्यलक्षणः, स चैवम्-यदा षट्प्रदेशात्मकः स्कन्ध एतस्मिन्प्राकाशप्रदेशेऽवगाहते तदा परमाणुवचरमाचरमशब्देन व्यपदेश्यमशक्यत्वादवक्तव्यः, चतुर्थश्चरमाणीति, पञ्चमोऽचरमाणीति, षष्ठोऽवक्तव्यानि इति, पञ्चदशोऽचरमश्चावक्तव्यश्च, षोडशोऽचरमश्चावक्तव्यानि च, सप्तदशोऽचरमाणि चावक्तव्यश्चाष्टादशोऽचरमाणि चावक्तव्यानि चेत्येते सप्त भङ्गा ओद्यत एव न संजवन्ति, तथाप्रकाराणां ह्यव्याणामेवासम्भवात् । न हि एवं जगति केवलानि चरमादीनि ह्यव्याणि सञ्जवन्ति, अभ्यन्तवश्च प्रागुक्तभावनानुसारेण सुगमत्वात् स्वयं जावनीयः, सप्तमश्चरमश्चाचरमश्चेत्येवं रूपः, एवं यदा स षट्प्रदेशात्मकः स्कन्धः पञ्चस्वाकाशप्रदेशेष्वेकपरिक्रमेण व्यवस्थितेष्वेवमवगाहते द्वौ परमाणु मध्यमप्रदेशे एकैकः शेषेषु तदा तेषां चतुर्णां परमाणुनामेकसम्बन्धिपरिणामपरिणतत्वादेकवर्ण—त्वादेकगन्धत्वादेकरसत्वादेकस्पर्शत्वात् चैकत्वव्यपदेशः, एकत्वव्यपदेशवच्चरम इति व्यपदेशो, यौ तु द्वौ परमाणु मध्ये तावेकत्वपरिणामपरिणतावित्यन्तरमः, अष्टमश्चरमश्चाचरमौ च, तत्र यदा स एव षट्प्रदेशात्मकः स्कन्धः षट्सु प्रदेशेषु एकपरिक्रमेणैकाधिकमवमवगाहते तदा पर्यन्तवर्तिनः परिक्रमेणावस्थिताश्चत्वारः परमाणवः प्रागुक्तयुक्तेरेकश्चरमौ द्वौ च मध्यवर्तिनावचरमाविति, अन्ये त्वभिदधति-चतुर्णां परमाणूनां क्षेत्रप्रदेशान्तरव्यवहित्वाधिकत्वपरिणामो न भवति, तदभावाच्च नैव भङ्ग उपपद्यते, प्रतिषिद्धश्च सुत्रे, यतो वक्ष्यति-“वि चउत्थ पंचलुठ” इति प्राकृतशैल्या “वट्टुट्टु” इत्येतयोः पदयोर्निर्देशः । ततोऽयमर्थः-पष्ठमष्टमं च वर्जयित्वेति, अथ नामैवंरूपोऽपि ज्ञो भवति तदेवं गम्यते-य एकवेष्टकाव्यवधानेन चत्वारः परमाणवः ते तथाविधैकत्वपरिणामपरिणतत्वाच्चरमः तस्मादधिकोऽपि समश्रेणैव प्रतिबद्धत्वाच्च तदतिरिक्त इति सोऽपि तस्मिन्नेव चरमे गण्यते इत्येकं चरमं, पुनश्च योऽधिकमध्यं व्यवस्थित इति स मध्यवर्तित्वाद्नेकपरिणामित्वाच्च वस्तुनोऽचरमोऽपि, ततोऽचरमावित्यपि भवति, अत्रापि न कश्चिद्विरोधः, तत्त्वं पुनः केवलिनो विदन्ति, नवमश्चरमौ चाचरमश्च, यदा स एव षट्प्रदेशकः स्कन्धः त्रिष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या व्यवस्थितेष्वेवमवगाहते एकैकस्मिन्प्राकाशप्रदेशे द्वौ २ परमाणु इति तदाऽष्टप्रदेशवर्तिनौ द्वौ २ परमाणु चरमौ चावन्त्यप्रदेशवर्तिनौ चरम इति, चरमौ द्वौ तु मध्यप्रदेशवर्तिनावेकोऽचरम इति, दशमश्चरमौ चाऽचरमौ च । स चैवम्-यदा षट्प्रदेशकः स्कन्धश्चतुर्ष्वकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या व्यवस्थितेष्वेवमवगाहते द्वौ चाद्यप्रदेशे द्वौ द्वितीये एकस्तृतीये एकश्चतुर्थे तदा द्वौ परमाणु प्रथमप्रदेशवर्तिनावेकश्चरम एकोऽन्यप्रदेशवर्ती चरम इति चरमौ द्वौ परमाणु द्वितीयप्रदेशवर्तिनावेकोऽचरम एकस्तृतीयप्रदेशवर्ती अचरम इत्यचरमावपि द्वौ, एकादशश्चरमश्चावक्तव्यश्च । स चैवम्-यदा स एव षट्प्रदेशात्मकः स्कन्धस्त्रिष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या चैवमवगाहते चावाद्ये प्रदेशे द्वौ समश्रेण्या व्यवस्थिते द्वितीयप्रदेशे द्वौ विश्रेणिस्थे तृतीयप्रदेशे तदा द्वितीयप्रदेशावगाढाश्चत्वारः परमाणवः सम-

श्रेणिव्यवस्थितद्विप्रदेशावगाढाश्चतुर्ष्वकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या चैवमवगाहते द्वौ परमाणु प्रथमप्रदेशे द्वौ समश्रेणिव्यवस्थिते द्वितीये प्रदेशे एकस्ततः परमुपरि तृतीयप्रदेशे एकस्याद्यचतुर्थे इति तदा चत्वारः परमाणवो, द्विप्रदेशावगाढः पूर्ववदेकश्चरमौ, द्वौ च विश्रेणिस्थप्रदेशावगाढावक्तव्याविति, त्रयोदशश्चरमौ चावक्तव्यश्च यदा स एव षट्प्रदेशकः स्कन्धः पञ्चस्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या चैवमवगाहते द्वौ परमाणु द्वयोराकाशप्रदेशयोः समश्रेणिव्यवस्थितयोः द्वौ तयोरेवाद्यः समश्रेणिव्यवस्थितयोराकाशप्रदेशयोः श्रेणिद्वयमध्यभागसमश्रेणिस्थे चैकस्मिन्प्राकाशप्रदेशे द्वाविति तदा द्विप्रदेशावगाढाश्चतुर्ष्वकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या चैवमवगाहते द्वौ परमाणु एकश्चरमा द्वावधस्तनाविति चरमौ चावेकप्रदेशावगाढौ परमाणुवदेकोऽवक्तव्यः, चतुर्दशश्चरमौ चावक्तव्यौ च, तत्र यदा स एव षट्प्रदेशकः स्कन्धः षट्स्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या चैवमवगाहते द्वौ परमाणु द्वयोराकाशप्रदेशयोः समश्रेण्या व्यवस्थितयोः द्वौ तयोरेवाद्यः समश्रेणिव्यवस्थितयोराकाशप्रदेशयोरेको विश्रेणिद्वयमध्यभागसमश्रेणिस्थे प्रदेशे एक उपरितनयोः द्वयोः विश्रेणिस्थे तदा द्वावुपरितनावेकश्चरमौ द्वावधस्तनाविति चरमौ द्वौ चावक्तव्यकाविति, एकोनविंशतितमश्चरमश्चाचरमश्चावक्तव्यश्च, स चैवम्-यदा स षट्प्रदेशकः स्कन्धः षट्स्वाकाशप्रदेशेषु एकपरिक्रमेणैकाधिकमवमवगाहते तदा एकवेष्टकाश्चत्वारः परमाणवः, प्रागुक्तयुक्तेरेकश्चरम एकोऽचरमौ मध्यवर्ती एकोऽवक्तव्यः, यश्च विंशतितमश्चरमश्चाऽचरमश्चावक्तव्यौ च स सप्तमप्रदेशस्यैवोपपद्यते, न षट्प्रदेशकस्य, योऽप्येकविंशतितमश्चरमश्चाचरमौ चावक्तव्यश्च सोऽपि सप्तप्रदेशस्यैवोपपद्यते न षट्प्रदेशकस्य, यस्तु द्वाविंशतितमः चरमश्चरमौ चावक्तव्यौ च सोऽष्टप्रदेशकस्यैवति त्रयोऽप्येकोनविंशत्यादयोऽत्र प्रतिषिद्धाः, यश्च त्रयोविंशतितमश्चरमौ चाचरमश्चावक्तव्यः स च एवं, यदा स एव षट्प्रदेशकः स्कन्धश्चतुर्ष्वकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या व्यवस्थितेष्वेवमवगाहते द्वौ २ परमाणु द्वयोराकाशप्रदेशयोरेकस्तयोरेव समश्रेणिस्थे तृतीये प्राकाशप्रदेशे एको विश्रेणिस्थे इति तदा द्वाद्यप्रदेशावगाढौ द्वौ परमाणु चरमस्तृतीयप्रदेशावगाढश्चरमौ द्वितीयप्रदेशावगाढौ द्वौ परमाणु चरमौ विश्रेणिस्थोऽवक्तव्यः, चतुर्विंशतितमः चरमौ चाचरमश्चावक्तव्यौ च, तत्र यदा स एव षट्प्रदेशात्मकः स्कन्धः पञ्चस्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या चैवमवगाहते त्रिष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या व्यवस्थितेष्वेवमवगाहते एको द्वितीये एकस्तृतीये द्वौ द्वयोर्विश्रेणिस्थयोरेकैक इति तदा द्वाद्यन्तप्रदेशावगाढौ चरमौ मध्यावगाढौ अचरमौ विश्रेणिस्थौ प्रदेशावगाढौ अवक्तव्यौ, पञ्चविंशतितमश्चरमौ चाऽचरमौ चावक्तव्यश्च, यदा स एव षट्प्रदेशात्मकः स्कन्धः पञ्चसु प्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या चैवमवगाहते चतुर्ष्वकाशप्रदेशेषु समश्रेणिव्यवस्थितेष्वेवमवगाहते एकैकश्चतुर्थे द्वौ पञ्चमे विश्रेणिस्थे एकः तदा द्वाद्यन्तप्रदेशवर्तिनौ चरमौ मध्यप्रदेशद्वयवर्तिनौ द्वावचरमौ विश्रेणिप्रदेशस्थ एकोऽवक्तव्यः षट्विंशतितमः चरमौ चाऽचरमौ चावक्तव्यौ, स

चैवम्-यदा स षट्प्रदेशकः स्कन्धः षट्स्वाकाशप्रदेशेषु समश्रे-
ण्या विश्रेण्या चैवमवगाढते तदा आद्यन्तप्रदेशावगाढौ द्वौ
चरमौ, द्वौ मध्यप्रदेशावगाढावचरमौ, चैव विश्रेण्यस्थप्रदेश-
द्वयावगाढावक्तव्यविति ।

सत्तपदेसिए णं जंते ! खंधे पुच्छा ? । गोयमा ! सत्तपपसि-
ए णं खंधे सिय चरमे ? नो अचरमे २ सिय अवत्तव्वए ३
नो चरमाइं ४ नो अचरमाइं ५ नो अवत्तव्वयाइं ६
सिय चरमे य अचरमे य ७ सिय चरमे य अचरमाइं च ८
सिय चरमाइं च अचरमे य ए सिय चरमाइं च अचरमाइं
च १० सिय चरमे य अवत्तव्वए य ११ सिय चरमे य
अवत्तव्वयाइं च १२ सिय चरमाइं च अवत्तव्वए य १३ सिय
चरमाइं च अवत्तव्वयाइं च १४ नो अचरमे य अवत्तव्वए
य १५ नो अचरमे य अवत्तव्वयाइं च १६ नो अचरमाइं च
अवत्तव्वए य १७ नो अचरमाइं च अवत्तव्वयाइं च १८ सिय
चरमे य अचरमे य अवत्तव्वए य १९ सिय चरमे य अचरमे
य अवत्तव्वयाइं च २० सिय चरमे य अचरमाइं च अवत्तव्वए
य २१ नो चरमे य अचरमाइं च अवत्तव्वयाइं च २२ सिय
चरमाइं च अचरमे य अवत्तव्वए य २३ सिय चरमाइं च अचरमे
य अवत्तव्वयाइं च २४ सिय चरमाइं च अचरमाइं च अवत्तव्व-
ए य २५ सिय चरमाइं च अचरमाइं च अवत्तव्वयाइं
च २६ संखेज्जपदेसिए असंखेज्जपदेसिए अणंतपदेसिए
खंधे जहेव अट्ठपदेसिए तहेव पत्तेयं जाणियव्वा ।

“सत्तपपसिए णं जंते ! खंधे ” इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्वत् ।
निर्वचनमाह-“गोयमा ! सत्तपपसिए णं खंधे सिय चरमे
नो अचरमे ” इत्यादि । इह द्वितीयचतुर्थपञ्चमषष्ठपञ्चदश-
षोडशसप्तदशाष्टादशद्वारिंशतितमरूपा नव भङ्गाः प्रतिषेध्याः,
शेषा उपादेयाः, वक्ष्यति च-“वि चत्तक पंच छठं, पण्णर सोलं
च सत्तरट्ठारं । वज्जिय थावीसरंमं, सेसा भंगा उ सत्त-
मए ” ॥ १ ॥ तत्र छद्मादीनामष्टादशपर्यन्तानां प्रतिषेधकारणं
प्रागुक्तमनुसर्तव्यं न केवलमत्र किं तु सर्वेष्वनुत्तरेषु स्कन्धेषु
वस्तु द्वारिंशतितमः सोऽष्टप्रदेशकस्यैव घटते, न सप्तप्रदे-
शकस्येत्युक्तं प्राक्, तत इह प्रतिषेधः, शेषास्तु प्रथमादयः
षड्विंशतितमपर्यन्ताः सप्तदश भङ्गाः षट्प्रदेशकस्कन्धस्यैव
प्रावनीयाः, केवलं विनयजमानुग्रहाय स्थापनामात्रेणोप-
दिश्यन्ते, प्रथमो भङ्गश्चरमभङ्गः, तृतीयोऽवक्तव्यः, सप्तमश्च-
रमश्चाचरमश्च, अष्टमश्चरमश्चाचरमौ च, नवमश्चरमौ चाच-
रमश्च, दशमश्चरमौ चाचरमौ च, एकादशश्चरमश्चावक्तव्यश्च, द्वा-
दशश्चरमश्चावक्तव्यौ च, त्रयोदशश्चरमौ चावक्तव्यश्च, चतुर्दश-
श्चरमौ चावक्तव्यौ च, एकोनविंशतितमश्चरमश्चाचरमश्चा-
वक्तव्यश्च, विंशतितमश्चरमश्चाचरमश्चावक्तव्यौ च, एकविंश-
तितमश्चरमश्चाचरमौ चावक्तव्यश्च, त्रयोविंशतितमश्चरमौ
चाचरमश्चावक्तव्यश्च, चतुर्विंशतितमश्चरमौ चाचरमश्चा-
वक्तव्यौ च, पञ्चविंशतितमश्चरमौ चाचरमौ चावक्तव्यश्च,
षड्विंशतितमश्चरमौ चाचरमौ चावक्तव्यौ । इह यस्मात्
सप्तप्रदेशिकः स्कन्धः एकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽवगाढते द्वयोर-
पि त्रिष्वपि यावत्सप्तस्वपि, तत एवं भङ्गाः सम्भवन्ति ।

अट्ठपसिए णं भंते ! खंधे पुच्छा ? । गोयमा ! अट्ठप-
सिए खंधे सिय चरमे ? नो अचरमे २ सिय अवत्तव्वए

३ नो चरमाइं ४ नो अचरमाइं ५ नो अवत्तव्वयाइं ६ सिय
चरमे य अचरमे य ७ सिय चरमे य अचरमाइं च ८
सिय चरमाइं च अचरमे य ९ सिय चरमाइं च
अचरमाइं च १० सिय चरमे य अवत्तव्वए य ११
सिय चरमे य अवत्तव्वयाइं च १२ सिय चरमाइं च
अवत्तव्वए य १३ सिय चरमाइं च अवत्तव्वयाइं च १४
नो अचरमे य अवत्तव्वए य १५ नो अचरमे य अवत्तव्व-
याइं च १६ नो अचरमाइं च अवत्तव्वए य १७ नो अचरमाइं
च अवत्तव्वयाइं च १८ सिय चरमे य अचरमे य अवत्त-
व्वए य १९ सिय चरमे य अचरमे य अवत्तव्वयाइं च २०
सिय चरमे य अचरमाइं च अवत्तव्वए य २१ सिय चरमे य
अचरमाइं च अवत्तव्वयाइं च २२ सिय चरमाइं च अच-
रमे य अवत्तव्वए य २३ सिय चरमाइं च अचरमे य
अवत्तव्वयाइं च २४ सिय चरमाइं च अचरमाइं च अवत्त-
व्वए य २५ सिय चरमाइं च अचरमाइं च अवत्तव्वयाइं
च २६ संखेज्जपदेसिए असंखेज्जपदेसिए अणंतपदेसिए
खंधे जहेव अट्ठपदेसिए तहेव पत्तेयं जाणियव्वा ।

“अट्ठपसिए णं जंते ! खंधे ” इत्यादि पृच्छासूत्रं प्राग्वत् ।
निर्वचनसूत्रम्-“अट्ठपसिए णं खंधे सिय चरमे ” इत्यादि ।
अत्र द्वितीयचतुर्थपञ्चमाऽष्टपञ्चदशषोडशसप्तदशाष्टादशरू-
पा अष्टौ भङ्गाः प्रतिषेध्याः, शेषास्तु प्राह्याः । वक्ष्यति च-“वि-
चत्तक पंच छठं, पण्णर सोलं च सत्तरट्ठारं । एए वज्जिय जंगा,
सेसा सेसेसु खंधेसु ॥ १ ॥ ” सुगमा, नवरं “सेसा सेसेसु
खंधेसु इति” शेषा भङ्गाः शेषेषु सप्तप्रदेशकात् स्कन्धादितरेषु
अष्टप्रदेशादिकेषु सर्वेषु स्कन्धेषु छट्ठव्याः । अन्ये त्वेवमुत्तरा-
रूपा पठन्ति-“एए वज्जिय जंगा, तेण परमवट्ठिया जंगा । सेसा”
सुगमम्, ते च प्रथमादयो भङ्गाः षड्विंशतितपर्यन्ता अष्टाद-
शभावनात् स्थापनातश्च प्राग्वद्भावनीयाः, नवरं चरमश्चाच-
रमौ चावक्तव्यौ चेत्येवंरूपो द्वारिंशतितमो भङ्गः, तत एवम्, अथ
द्विप्रदेशकादिषु स्कन्धेष्ववक्तव्यावित्येवंरूपं षष्ठो भङ्गः कस्मा-
त्प्रतिषिध्यते, तस्याऽपि युक्तिः सम्भवजावात् । तथाहि-यदा
एकः परमाणुरेकस्मिन्नाकाशप्रदेशे द्वितीयो विश्रेण्यस्थे प्रदेशत-
या एकोऽप्यवक्तव्यो द्वितीयोऽप्यवक्तव्य इति भवत्पवक्तव्यावि-
ति भङ्गास्त्रिप्रदेशकचिन्तायामेकस्मिन्नेकपरमाणुरपरस्मिन्द्वौ,
चतुःप्रदेशकचिन्तायां प्रत्येकं द्वौ २ परमाणौ इत्यादि । सत्यमेत-
त्, केवलमेवंरूपं जगति द्रव्यमेव नास्ति । कथमेतदवसितमिति
चेत् ? उच्यते-अत एव प्रतिषेधवचनात्, यदि हि तथारूपं द्रव्यं
सम्भवेन्न चायं प्रतिषेधं कुर्यादिति, यदि वा सम्भवोऽपि जातिप-
रनिर्देशात् तृतीयभङ्गक एवान्तर्भावो वेदितव्यः, यथा चाष्टप्रदे-
शकं स्कन्धे भङ्गाः प्रतिषेध्या विधेयाभोक्तास्तथा संख्यातप्रदेश-
केऽसंख्यातप्रदेशके च प्रत्येकं वक्तव्याः । तथा चाह-“संखेज्जप-
सिए असंखेज्जपसिए ” इत्यादि पाठसिद्धं, नवरम् इयं स-
र्वत्र भावना, यस्मादेकादिष्वपि आकाशप्रदेशेष्वष्टप्रदेशकादीनां
स्कन्धानामवगाढा जवति तथा घटन्ते, यथोक्ताः सर्वेऽपि भङ्गाः
नवसंख्यातप्रदेशात्मकस्यानन्तप्रदेशात्मकस्य च स्कन्धस्य कथ-
मेकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽवगाढः ? उच्यते-तथा तथा माहात्म्यात्, न

चैदनुपपन्नं, युक्तिः संज्ञाव्यमानत्वात् । तथाहि-अनन्तानन्ता द्विप्रदेशकाः स्कन्धाः, यावदनन्तानन्ता सङ्ख्येयप्रदेशात्मकाः स्कन्धाः, अनन्तानन्ता असङ्ख्येयप्रदेशात्मकाः स्कन्धाः, अनन्तानन्ता अनन्तप्रदेशात्मकाः, लोकश्च सर्वात्मनाऽप्यसङ्ख्येयप्रदेशात्मकः, ते च सर्वेऽपि लोक एवावगाढानालोके ततोऽवसीयते, सन्त्येकस्मिन्नप्याकाशप्रदेशेऽवगाढा बहवः परमाणवो, बहवो द्विप्रदेशकाः स्कन्धाः, यावद् बहवोऽनन्तप्रदेशात्मकाः स्कन्धाः । तथा चात्र पूर्वसूरयः प्रदीपदृष्टान्तमुपवर्णयन्ति-यथैकस्य प्रदीपस्य गृहमध्ये प्रज्वलितस्य प्रभापरमाणवः सर्वमेव गृहं प्राप्नुवन्ति, तथा प्रत्येकं प्रदीपसहस्रस्यापि, न च प्रतिप्रदीपप्रभापरमाणवो न जिज्ञाः, प्रतिप्रदीपे पुरुषस्य मध्यस्थितस्य छायाज्ज्ञेददर्शनात्, ततो यथेति स्थूला अपि प्रदीपप्रभापरमाणव एकस्मिन्नप्याकाशप्रदेशे बहवो भवन्ति, तथा परमाणवादयोऽपि, इति न कश्चिद्दोषः, आकाशस्य तथा तथाऽवकाशदानस्वभावतया वस्तूनां च विचित्रपरिणमनस्वभावतया विरोधान्नावात् ।

परमाणुमि य तइओ, पढमो तइओ य होइ दुपदेसे ।
पढमो तइओ नवमो, एकारसमो य तिपदेसे ॥ १ ॥
पढमो तइओ नवमो, दसमो एकार वारसमो ।
भंगा चउण्पदेमे, तेवीसइमो य बोण्णवो ॥ २ ॥
पढमो तइओ सत्तम, एव दस एकार वार तेरसमो ।
तेवीस चउव्वीसम, पणवीसइमो य पंचमए ॥ ३ ॥
वि चउत्थ पंच ठुं, पन्नर सोलं च सत्तरऽट्टारं ।
वीसेक्वीस वावी-सगं च वज्जेज्ज ठुट्ठमि ॥ ४ ॥
वि चउत्थ पंच ठुं, पन्नर सोलं च सत्तरऽट्टारं ।
वावीसइमविहूणा, सत्तपदेसमि खंधमि ॥ ५ ॥
वि चउत्थ पंच ठुं, पन्नर सोलं च सत्तरऽट्टारं ।
एते वज्जिय भंगा, सेसा सेसेसु खंधेसु ॥ ६ ॥

“ परमाणुमि य तइओ ” इत्यादि पाठसिद्धम्, भाविता-र्थत्वात् । नवरं षट्प्रदेशादिचिन्तायां प्रतिषेध्या भङ्गाः स्लोका इति, लाघवार्थं त एव संगृहीताः । इद्वानन्तरं स्कन्धानां चरमा-चरमादिवक्तव्यतोक्ता, स्कन्धाश्च यथायोगं परिमण्डलादिसंस्थाने च प्रवृत्तिः । (प्रज्ञा०)

परिमंरुले एं भंते ! संठाणे संखेज्जपदेसिए संखेज्जपदेसो-गाढे किं चरमे, अचरमे, चरमाइं, अचरमाइं, चरमंतपदेसा, अचरमंतपदेसा ? गोयमा ! परिमंरुले एं संठाणे संखेज्जपदे-सिए संखेज्जपदेसोगाढे नो चरमे, नो अचरमे, नो चरमाइं, नो अचरमाइं, नो चरमंतपदेसा, नो अचरमंतपदेसा, नियमा अचरमं चरमाणि य १, चरमंतपदेसा य अचरमंतपदेसा य २, एवं जाव आयते ॥ परिमंरुले एं भंते ! संठाणे असंखेज्जपदेसिए संखेज्जपदेसोगाढे किं चरमे पुच्छा ? गोयमा ! असंखेज्जपदेसिए संखेज्जपदेसोगाढे जहा संखे-ज्जपदेसिए एवं जाव आयते ॥ परिमंरुले एं भंते ! संठाणे असंखेज्जपदेसिए असंखेज्जपदेसोगाढे किं चरमे पुच्छा ? गोयमा ! असंखेज्जपदेसिए असंखेज्जपदेसोगाढे नो चरमे,

जहा संखेज्जपदेसोगाढे एवं जाव आयते ॥ परिमंरुले एं भंते ! संठाणे अणंतपदेसिए संखेज्जपदेसोगाढे किं चरमे पुच्छा ? गोयमा ! तहेव जाव आयते ॥ अणंतपदेसिए असंखेज्जपदेसोगाढे जहा संखेज्जपदेसोगाढे एवं जाव आयते ॥

संख्यातप्रदेशासंख्यातप्रदेशानन्तप्रदेशपरिमण्डलादिसंस्थान-चरमाचरमादिचिन्तायां निर्वचनसुत्राणि रत्नप्रज्ञाया इव प्रत्ये-तव्यानि, अनेकाययवविज्ञागामकत्वाविवक्षायां च चर-माणि चेति निर्वचनं प्रदेशविवक्षयां चरमान्तप्रदेशाश्च-चरमान्तप्रदेशाश्च ।

सम्प्रति संख्यातप्रदेशस्य संख्यातप्रदेशावगाढस्य परिमण्ड-लादेश्चरमाचरमादिविषयमल्पबहुत्वमभिधित्सुराह-

परिमंरुलस्म एं भंते ! संठाणस्म संखेज्जपदेसियस्स संखे-ज्जपदेसोगाढस्म अचरमस्स य चरमाण य चरमंतपदेसाण य अचरमंतपदेसाण य दव्वट्टयाए पदेसट्टयाए दव्वट्टपदेसट्ट-याए कयरे, कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुद्धा वा विसेसा-हिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवे परिमंरुलस्स संठाणस्स संखे-ज्जपदेसियस्स संखेज्जपदेसोगाढस्स दव्वट्टयाए एगे अचरमे, चरमाइं संखेज्जगुणाइं, अचरमं च चरमाणि य दो वि विसे-साहियाइं, पदेसट्टयाए सव्वत्थोवा, परिमंरुलस्स संठाणस्स संखिज्जपदेमियस्स संखेज्जपदेसोगाढस्स चरिमंतपदेसा अचरिमंतपदेसा संखेज्जगुणा, चरमंतपदेसा य अचर-मंतपदेसा दो वि विसेसाहिया, दव्वट्टपदेसट्टयाए सव्वत्थोवे, परिमंरुलस्स संठाणस्स संखेज्जपदेसियस्स संखेज्जपदेसो-गाढस्स दव्वट्टयाए एगे अचरमे, चरमाइं संखेज्जगुणाइं, अचरमं च चरमाणि य दो वि विसेसाहियाइं, चरमंतपदेसा संखेज्जगुणा अचरमंतपदेसा संखेज्जगुणा, चरमंतपदेसा य अचरमंतपदेसा य दो वि विसेसाहिया ॥ एवं वट्टंतसचउरं-सआयएसु वि जोएयव्वं ॥ परिमंरुलस्स एं भंते ! संठाण-स्स असंखेज्जपदेसियस्स संखेज्जपदेसोगाढस्स अचरम-स्स य चरमाण य चरमंतपदेसाण य अचरमंतपदेसाण य दव्वट्टयाए पदेसट्टयाए दव्वट्टपदेसट्टयाए कयरे, कयरेहिंतो अप्पा वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवे परिमंरुलस्स संठाण-स्स असंखेज्जपदेसियस्स संखेज्जपदेसोगाढस्स दव्वट्ट-याए एगे अचरमे, चरमाइं संखेज्जगुणाइं, अचरमं च चरमाणि य दो वि विसेसाहियाइं, पदेसट्टयाए सव्व-त्थोवा, परिमंरुलस्स संठाणस्स असंखेज्जपदेसियस्स संखे-ज्जपदेसोगाढस्स चरमंतपदेसा अचरमंतपदेसा संखेज्जगु-णा, चरमंतपदेसा य अचरमंतपदेसा य दो वि विसेसाहिया, दव्वट्टपदेसट्टयाए सव्वत्थोवे, परिमंरुलस्स संठाणस्स असं-खेज्जपदेसियस्स संखेज्जपदेसोगाढस्स दव्वट्टयाए एगे अच-

रमे, चरमाईं संखेज्जगुणाईं, अचरमं च चरमाणि य दो वि विसंसाहियाईं, चरमतपदेसा अचरमतपदेसा संखेज्जगुणा, चरमतपदेसा य अचरमतपदेसा य दो वि विसंसाहिया वा । एवं जाव आयेते ।

“परिमंरुलस्स णं जंते !” इत्यादि सुगमं, नवरं उच्यते-
ताचिन्तायां चरमाणि । (संखेज्जगुणाईं इति) सर्वान्मना परि-
मण्डलसंस्थानस्य संख्यातप्रदेशात्मकत्वात्, असंख्यातप्रदेश-
स्याऽसंख्यातप्रदेशावगाढस्य अल्पबहुत्वं रत्नप्रभाया इव भाव-
नीयम्, अनन्तप्रदेशकस्याऽप्यसंख्यातप्रदेशाऽवगाढस्य नवरं
संक्रमे अनन्तगुणा इति । केवाचिन्तातां यदा द्रव्यचिन्तां प्रति
संक्रमणं तदा तानि चरमाण्यनन्तगुणानि वक्तव्यानि । तथा-
“संख्यातो एगे अचरमे चरमाईं, खत्तओ असंखेज्जगुणाईं, द-
व्वओ अणंतगुणाईं अचरमं चरमाणि य दो वि विसंसाहियाईं”
इति, तदेवं संस्थानान्यपि चरमाचरमादिविभागेन चिन्तितानि ।

(७) संप्रति जीवादीन् चरमाचरमविज्ञानेन गतिं चिन्तयति-

जीवे णं जंते ! गतिचरमेणं किं चरमे, अचरमे ? ।
गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे ।

गतिपर्यायरूपं चरमं गतिचरमं, तेन जीवो भदन्त ! चिन्त्य-
मानः किं चरमोऽचरमः ? । भगवानाह-गौतम ! स्याच्चरमः,
स्यादचरमः, कश्चिच्चरमः कश्चिदचरम इत्यर्थः । तत्र यः पृच्छा-
समये सामर्थ्यान्मनुष्यगतिरूपं पर्याये वर्तमानानन्तरं न किमपि
गतिपर्यायमवाप्स्यति किं तु मुक्तो एव भविता, स गतिचरमः,
शेषस्त्वगतिचरम इति ।

नेरइए णं भंते ! गतिचरमेणं किं चरमे, अचरमे ? । गोयमा !
सिय चरमे, सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया । ने-
रइया णं जंते ! गतिचरमेणं किं चरमा, किं अचरमा ? । गोयमा !
चरमा वि अचरमा वि, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया ॥

“नेरइए णं जंते ! गइचरमे” इत्यादि । नैरयिको भदन्त !
गतिचरमेण सामर्थ्यान्मनुष्यगतिपर्यायरूपेण चरमेण चिन्त्य-
मानः किं चरमोऽचरमो वा ? । भगवानाह-गौतम ! स्याच्चरमः
स्यादचरमो, नरकगतिपर्यायादुद्धृत्तो न ज्ञेयोऽपि नरकगतिप-
र्यायमनुभविष्यति स चरमः, शेषस्त्वचरमः । एवं चतुर्विंशतिद-
शमक्रमेण निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानिकसूत्रम् । बहुवचन-
दण्डकसूत्रे निर्वचनम्- (चरमा वि अचरमा वि इति) पृच्छा-
समये केचन नैरयिकास्तेषां मध्येऽवश्यं केचन नैरयिकगतिप-
र्यायेण चरमाः, इतरे त्वचरमास्तत एकमेवेदमत्र निर्वचनम्-चर-
मा अपि अचरमा अपि, एवं सर्वस्थानेष्वपि तां तां गतिमधि-
कृत्य जायनीयम् । प्रज्ञा० १० पद । भ० । स्था० ।

(८) स्थितिचरमे-

नेरइए णं भंते ! स्थितिचरमेणं किं चरमे, अचरमे ? । गोयमा !
मिय चरमे, मिय अचरमे । एवं निरंतरं जाव वेमाणिया । ने-
रइया णं भंते ! स्थितिचरमेणं किं चरमा, अचरमा ? ।
गोयमा ! चरमा वि, अचरमा वि, एवं निरंतरं जाव वे-
माणिया । नेरइए णं जंते ! जवचरमेणं किं चरमे, किं अ-

चरमे ? । गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे, एवं निरंतरं
जाव वेमाणिया । नेरइया णं भंते ! जवचरमेणं किं चरमा, अ-
चरमा ? । गोयमा ! चरमा वि अचरमा वि, एवं निरंतरं
जाव वेमाणिया ॥

“नेरइए णं जंते ! तिच्चरमेणं” इत्यादि । नैरयिको भ-
दन्त ! तत्रैव नरकेषु चरमसमये स्थितिपर्यायरूपे चरमेण चिन्त्य-
मानः किं चरमोऽचरमो वा ? । भगवानाह-स्याच्चरमः, स्याद-
चरमः । किमुक्तं भवति ?-यो भूयोऽपि नरकमागत्य स्थि-
तिचरमसमयं प्राप्स्यति सोऽचरमः, शेषस्तु चरमः । एवं
निरन्तरं यावद्वैमानिकः । बहुत्वदण्डकचिन्तायाम्- (चरमा वि
अचरमा वि इति) इह यः पृच्छासमये स्थितिचरमसमयं प्रा-
प्स्यति सोऽचरमः, शेषस्तु चरमः, एवं निरन्तरं यावद्वैमानिकः ।
बहुत्वदण्डकचिन्तायाम्- (चरमा वि अचरमा वि इति) इह
ये पृच्छासमये स्थितिचरमसमये वर्तन्ते ते चिन्त्यन्ते, इत्येतन्न,
अन्यथा उद्धर्तनाया विरहस्यापि सम्भवात्, एकादीनामपि
चोद्धर्तनाया भावात्. “चरमा वि अचरमा वि” इत्युज्यश्रव्य-
वश्यंजायिनां बहुवचनेन निर्वचनं नोपपद्येत, किं तु ये पृच्छास-
मये वर्तन्ते ते क्रमेण स्वस्थितिचरमसमयं प्राप्ताः सन्तस्तेन
रूपेण चरमा अचरमा वा इत्येतच्चिन्तनेन उपपद्यते, यथोक्तं
निर्वचनमिति भवचरमसूत्रगतिचरमसूत्रवत् । प्रज्ञा० १० पद ।

भाषोच्छ्वासः-

नेरइए णं जंते ! जासाचरमेणं किं चरमे, अचरमे ? । गो-
यमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमा-
णिया । नेरइया णं जंते ! भामाचरमेणं किं चरमा, अचरमा ? ।
गोयमा ! चरमा वि अचरमा वि, एवं एगिदियवज्जं जाव
वेमाणिया । नेरइए णं भंते ! आणापाणुचरमेणं किं चरमे,
अचरमे ? । गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे, एवं नि-
रंतरं जाव वेमाणिए । नेरइया णं भंते ! आणापाणु-
चरमेणं किं चरमा, अचरमा ? । गोयमा ! चरमा वि, अचरमा
वि, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया । नेरइए णं भंते ! आ-
हाराचरमेणं किं चरमे, अचरमे ? । गोयमा ! सिय चरमे,
सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणिए । नेरइए णं जंते !
आहाराचरमेणं किं चरमा, अचरमा ? । गोयमा ! चरमा वि,
अचरमा वि, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया । नेरइए णं भंते !
भावचरमेणं किं चरमे, अचरमे ? । गोयमा ! सिय चरमे,
सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणिए । नेरइया णं
जंते ! जावचरमेणं किं चरमा, अचरमा ? । गोयमा ! चरमा
वि, अचरमा वि, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया । नेरइए णं
जंते ! वन्नचरमेणं किं चरमे, अचरमे ? । गोयमा ! सिय
चरमे, सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणिए । नेरइया
णं भंते ! वन्नचरमेणं किं चरमा, अचरमा ? । गोयमा ! चरमा वि,
अचरमा वि, एवं निरंतरं जाव वेमाणिए । नेरइया णं

वेमाणिया । नेरइए णं जंते ! गंधचरमेणं किं चरमे, अचरमे ? । गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणिए । नेरइया णं भंते ! गंधचरमेणं किं चरमा, अचरमा ? । गोयमा ! चरमा वि, अचरमा वि, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया । नेरइए णं जंते ! रसचरमेणं किं चरमे, अचरमे ? । गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणिए । नेरइया णं भंते ! रसचरमेणं किं चरमा, अचरमा ? । गोयमा ! चरमा वि, अचरमा वि, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया । नेरइए णं जंते ! फासचरमेणं किं चरमे, अचरमे ? । गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणिए । नेरइया णं भंते ! फासचरमेणं किं चरमा, अचरमा ? । गोयमा ! चरमा वि, अचरमा वि, एवं जाव वेमाणिया । संमहर्णागाहा—“ गति त्रिति जवे य जासा, आणापाणु चरमे य बोधवा । आहारजावचरमे, वन्नरसे गंधफासे य ” ॥ १ ॥

भाषाचरमं चरमा भाषा , ततोऽयमर्थः—नैरयिको भदन्त । चरमयाऽचरमया ज्ञापया किं चरमोऽचरमो वा ? । शेषं सुगमम् । बहुवचनसूत्रे प्रश्नजावार्थः—ये पृच्छासमवे नारकास्ते स्वकालक्रमेण चरमां भाषां प्राप्ताः सन्तः तथा चरमया ज्ञापया चरमा अचरमा वा इति । ततो निर्वचनसूत्रमप्युपपन्नम् । एवमुच्चासाहारसूत्रे अग्नि जावनीये, जाव औदयिकः, शेषं सुगमम् । प्रश्ना १० पद ।

(ए) जीवादयो जीवभावेन चरमा अचरमा चेत्याहारादिविशेषणन प्रश्नाः—

जीवे णं जंते ! जीवभावेणं किं चरिमे, अचरिमे ? । गोयमा ! णो चरिमे अचरिमे । णेरइए णं भंते ! णेरइयजावेणं पुच्छा ? । गोयमा ! सिय चरिमे, सिय अचरिमे, एवं जाव वेमाणिए, सिद्धे जहा जीवे । जीवाणं पुच्छा ? गोयमा ! जीवा णो चरिमा, अचरिमा, णेरइया चरिमा वि, अचरिमा वि, एवं जाव वेमाणिया सिद्धा जहा जीवा । आहारए सव्वत्थ एगत्तेणं सिय चरिमे, सिय अचरिमे, पुहत्तेणं चरिमा वि अचरिमा वि, अणाहारओ जीवो सिद्धो एगत्तेणं वि पोहत्तेणं वि णो चरिमो, अचरिमो, सेसछाणेसु एगत्तपुहत्तेणं आहारओ भवसिद्धीओ जीवपदे एगत्तपोहत्तेणं चरिमे, णो अचरिमे, सेसछाणेसु जहा आहारओ, अजवसिद्धीओ सव्वत्थ एगत्तपुहत्तेणं णो चरिमे, अचरिमे, णो जवसिद्धी य, णो अभवसिद्धी य, जीवा सिद्धा य एगत्तपुहत्तेणं जहा अजवसिद्धीओ, सखी जहा आहारओ एवं असखी वि, णो सखी णो असखी जीवपदे सिद्धपदे य अचरिमो, मणुस्सपदे चरिमो , एगत्तपुहत्तेणं सलेस्सो जाव मुक्-

लेस्सा, जहा आहारओ, एवरं जस्स जा अत्थि अत्थेस्सा, जहा णो सखी णो असखी सम्मदिट्ठी, जहा अणाहारओ मिच्छदिट्ठी, आहारओ, सम्मामिच्छदिट्ठी एगिदियविगल्लिदियवज्जं सिय चरिमे, सिय अचरिमे । पुहत्तेणं चरिमो वि, अचरिमो वि, संजओ जीवो मणुस्सो जहा आहारओ, असंजओ वि तहेव । संजयासंजओ वि तहेव, एवरं जस्स जं अत्थि, णो संजया णो असंजया णो संजयासंजया जहा णो जवसिद्धी य णो अभवसिद्धीओ संकसाई जाव लोभकसायी सव्वट्ठाणेषु जहा आहारओ, अकसायी जीवपदे सिद्धपदे य णो चरिमो, अचरिमो, मणुस्सपदे सिय चरिमो, सिय अचरिमो, एाणी जहा सम्मदिट्ठी सव्वत्थ आजिणि-वोदियणाणी जाव मणपज्जवणाणी जहा आहारओ, एवरं जस्स जं अत्थि, केवलणाणी जहा णो सएणी णो असखी, अखाणी जाव विभंगणाणी जहां आहारओ । सजोगी जाव कायजोगी जहा आहारओ जस्स जो जोगो अत्थि, अजोगी जहा णो सएणी णो असखी । सागारोवउ-चो अणागारोवउत्ते य जहा अणाहारओ । सवेदो जाव एणुसगेवदओ जहा आहारओ, अवदओ जहा अकसायी, ससरीरी जाव कम्मगसरीरी जहा आहारओ, एवरं जस्स जं अत्थि, असरीरी जहा णो भवसिद्धी य णो अभवसिद्धी य पंचहिं पज्जत्तीहिं पंचहिं अपज्जत्तीहिं जहा आहारओ सव्वत्थ एगत्तपुहत्तेणं दंरुगा जाणियवा ।

“ जीवे णं ” इत्यादि । जीवो भदन्त ! जीवभावेन जीवत्वपर्यायेण किं चरमः, किं जीवत्वस्य प्राप्त्यचरमजागः, किं जीवत्वं मोक्ष्यतीत्यर्थः । (अचरमे ति) अविद्यमानजीवत्वचरमसमयो जीवत्वमत्यन्तं न मोक्ष्यतीत्यर्थः । इदं प्रश्ने आह—नो नैव चरमः प्राप्त्यजीवत्वावसानो, जीवत्वस्याव्यवच्छेदादिति । “ नेरइए णं ” इत्यादि । (सिय चरिमे सिय अचरिमे ति) यो नारको नारकत्वाद्भुक्तः सन्न पुनः नारकगतिं न यास्यति सिद्धिगमनात् स चरमोऽन्यस्त्वचरमः । एवं यावद्वैमानिकः (सिद्धे जहा जीवे ति) अचरम इत्यर्थः । न हि सिद्धः सिद्धतया विनश्यतीति । “ जीवा णं ” इत्यादि पृथक्त्वदण्डकः तथाविध एवेति । अहारकद्वारे—(आहारए सव्वत्थ ति) सर्वेषु जीवादिपदेषु (सिय चरमे सिय अचरमे ति) कश्चिच्चरमो यो निर्यास्यति, अन्यस्त्वचरम इति । अनाहारकपदे अनाहारकत्वेन जीवः सिद्धश्चाचरमो वाच्योऽनाहारकत्वस्य तदीयस्याप्यवसितत्वाज्जीवश्चेह सिद्धावस्थ एवेति । एतदेवाह—“ अणाहारओ ” इत्यादि । (सेसछाणेसु ति) नारकादिषु पदेषु (जहा आहारओ ति) स्याच्चरमः, स्यादचरम इत्यर्थः । यो नारकादित्वेनाऽनाहारकत्वं पुनर्न वप्स्यते स चरमो, यस्तु तल्लप्स्यतेऽसावचरम इति । भव्यद्वारे—“ जवसिद्धीओ ” इत्यादि । भव्यो जीवो भव्यत्वेन चरमः, सिद्धिगमनेन भव्यत्वस्य चरमत्वप्राप्तेः, एतच्च सर्वेऽपि भवसिद्धिका जीवाः सेत्स्यन्तीति वचनप्राप्त्यादजिहितमिति । (अभवसिद्धीओ सव्वत्थ ति) सर्वेषु जीवादिपदेषु । (नो चरमे ति) अभव्य-

स्य भव्यत्वेनाभावात् । “ नो भवे ” इत्यादि । उज्जयनिषेधवान् जीवपदे सिद्धपदे वा भवासिद्धिकवदचरमः, तस्य सिद्धत्वासिद्धत्वस्य च सिद्धत्वपर्यायानपगमादिति । संक्षिप्तद्वारे- (सपणी जहा आहारओ चि) सङ्कित्वेन स्याच्चरमः, स्यादचरम इत्यर्थः । एवमसङ्कयपि, उज्जयनिषेधवाँश्च जीवः सिद्धाचरमो, मनुष्यस्तु चरमः । उज्जयनिषेधवतो मनुष्यस्य केवलित्वेन पुनर्भ-नुष्यत्वस्याज्ञाज्जादिति । लेश्याद्वारे-“ सलेसा ” इत्यादि । (जहा आहारओ चि) स्याच्चरमः, स्यादचरम इत्यर्थः । तत्र ये निर्वास्यन्ति ते सलेइत्यस्य चरमाः, अन्ये त्वचरमा इति । दृष्टिद्वारे- (सम्महिछी जहा अणाहारओ चि) जीवः सिद्धाचरमस्यन्दिरचरमः, यतो जीवस्य सम्यक्त्वं प्रतिपतितमप्य-वश्यंभावि, सिद्धस्य तु न प्रतिपतत्येव, मनुष्यस्तु अकषायि-तोपेतं मनुष्यत्वं यः पुनर्न लप्स्यते स चरमो, यस्तु लप्स्यते सोऽचरम इति । ज्ञानद्वारे- (नाणी जहा सम्महिद्धी) अयमिह सम्मन्दिष्टिष्टान्तलक्ष्योऽर्थः-जीवः सिद्धाचरमो, जीवो हि ज्ञानस्य सतः प्रतिपातेऽप्यवश्यं पुनर्भावेनाचरमः, सिद्धत्वक्षीण-ज्ञानभाव एव जघतीत्यचरमः । शेषास्तु ज्ञानोपेतनारकत्वादीनां पुनर्लाभासंभवे चरमाः, अन्यथा त्वऽचरमा इति (सवत्य चि) सर्वेषु जीवादिसिद्धान्तेषु पदेष्वेकेन्द्रियवर्जितेष्विति गम्यम् । ज्ञानभेदापेक्षयाऽह-“ अग्निनिषोदिय ” इत्यादि । “ जहा आहारओ चि ” करणात् स्याच्चरमः, स्यादचरम इति इदम । तत्रा-भिनिबोधिकादिज्ञानं यः केवलज्ञानप्राप्त्या पुनरपि न लप्स्यते स चरमोऽन्यस्त्वचरमः । (जस्स जं अत्थि चि) यस्य जीवना-रकादेयश्राभिनिबोधिकाद्यस्ति तस्य तद्वाच्यं, तच्च प्रतीतमेव, केवलज्ञान्यऽचरमो वाच्य इति ज्ञावः । “ अज्जाणी ” इत्यादि । अज्ञानी संभेदः स्याच्चरमः, स्यादचरम इत्यर्थः । यो ज्ञानं पुनर्न लप्स्यते स चरमो, यस्तु अज्ञव्यो ज्ञानं न लप्स्यत एवा-सावचरम इति । एवं यत्र यत्राहारकातिदेशः तत्र तत्र स्याच्चर-मः स्यादचरम इति व्याख्येयम् । शेषमप्यनयैव दिष्टाऽन्युच्चा-मिति । म० १७ श० १ उ० । (‘ गोसालग ’ शब्देऽत्रैव ज्ञानो १०२६पृष्ठे तत्प्रकृतिपतित्यचरमाप्युक्तानि) चरमाप्यचरमा-णीति अग्रमुद्दिश्य प्रवृत्ते इत्यमे प्रज्ञापनापदे, प्रज्ञा० १ पद ।

(१०) अल्पस्थितौ—

अत्थि णं जंते ! चरिमा वि णेरइया, परमा वि णेरइया ! हुंता ! अत्थि । से णूणं चरिमेहिंतो णेरइएहिंतो परमा णे-रइया महाकम्मतराए चेव महाकिरियतराए चेव महास-बतराए चेव महावेयणतराए चेव परमेहिंतो वा णेरइए-हिंतो चरमा णेरइया अप्पकम्मतरा चेव अप्पकिरियतरा चेव अप्पासवतरा चेव अप्पवेयणतरा चेव ! गोयमा ! चरमेहिंतो णेरइएहिंतो परमा० जाव महावेयणतरा चेव परमेहिंतो णेरइएहिंतो चरमा णेरइया० जाव अप्पवेयण-तरा चेव । से केण्डेणं भंते ! एवं वुच्चइ० जाव अप्पवे-यणतरा चेव ! गोयमा ! त्रित्तिं पकुच्च, से तेण्ठेणं गोय-मा ! एवं वुच्चइ० जाव अप्पवेयणतरा चेव । अत्थि णं जंते ! चरमा वि असुरकुमारा, परमा वि असुरकुमारा ? । एवं चेव, एणशं विवरीयं जाणियव्वं, परमा अप्पकम्मा, चरमा महाकम्मा, सेसं तं चेव० जाव अणियकुमारा ताव

एमेव । पुढवीकाइया० जाव मणुस्सा, एए जहा णेरइया वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा असुरकुमारा ।

“ अत्थि णं ” इत्यादि (चरमा वि चि) अल्पस्थितयोऽपि । (परमा वि चि) महास्थितयोऽपि । (त्रित्तिं पकुच्च चि) येषां नर-काणां महती स्थितिस्ते इतरेज्यो महाकर्मतरादयोऽशुभ-कर्मोपेक्षया भवन्ति, येषां त्वत्वा स्थितिस्ते इतरेभ्यो-ऽल्पकर्मतरादयो भवन्तीति भावः । असुरसूत्रे- (नवरं विव-रीयं चि) पूर्वोक्तापेक्षया विपरीतं वाच्यम् । तच्चैवम्-“ से नूणं भंते ! चरमेहिंतो असुरकुमारेहिंतो परमा असुरकुमारा अ-प्पकम्मतरा चेव अप्पकिरियतरा चेव ” इत्यादि । अल्पकर्मत्वं च तेषामसाताद्यशुभकर्मोपेक्षम्, अल्पक्रियत्वं च तथाविधका-यिक्यादिकष्टक्रियापेक्षम्, अल्पास्रवत्वं तु तथाविधकष्टक्रियाज-न्यकर्मबन्धापेक्षम् । अल्पवेदनत्वं च पीमाभावापेक्षमवसे-यमिति । म० ६ श० ५ उ० । चरमोऽनन्तरभावी भवो यस्या-सौ चरमः । “ अज्जादियः ” ॥ ७ । २ । ४६ ॥ इति मत्वर्थोऽच्-प्रत्ययः । यस्य नारकादिभवभ्रमः पुनस्तेनैव नोत्पत्स्यते सिद्धिगमनादिति तादृशे नैरयिकादौ वैमानिकपर्यन्ते, दर्शितं चैतदधुनैव । सा० २ उ० २ उ० ।

चरमजहापवित्तिकरण-चरमयथाप्रवृत्तिकरण-न० । अन्ति-मयथाप्रवृत्तिकरणे, तच्च परमार्थतोऽपूर्वकरणमेवेति योगवि-न्दो व्यचस्यापितम् । तथा च, तदग्र्यः-“ अपूर्वासजजावे-न, व्यभिचारवियोगतः । तत्त्वतोऽपूर्वमेवेद-मिति योगविन्दो विदुः ” ॥ १ ॥ ध० १ अधि० ।

चरमंत-चरमान्त-पुं० । इह च विचक्षयाऽऽदिरप्बन्तो भवन्ति तद्व्यवच्छेदार्थं चरमग्रहणम् । चरमः पर्यन्तवर्ती अन्तो न पुनराविभूत इति पर्यन्तवर्तिनोऽन्ते, विशे० । “ लोगस्स च च-रिमंतो, चरिमंतो होइ प्रासाए । ” विशे० । (लोकचरमान्तो ‘लोक’ शब्दे एव व्याख्यास्यते)

सर्वेषां चरमान्तानां वक्तव्यता—

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए पुरच्छिमिद्धे चरि-मंते किं जीवा पुच्छा ? । गोयमा ! णो जीवा, एवं जहेव लोगस्स तहेव चत्तारि वि चरिमंता० जाव ठवरिद्धे, जहा दसमसए विमला दिसा तहेव णिरवसेसं हेडिद्धे चरिमंते, जहेव लोगस्स हेडिद्धे चरिमंते तहेव एणवरं देसे पंचिदिएसु जंगो, सेसं तं चेव, एवं जहा रयणप्पजाए चत्तारि चरिमंता जणिया एवं सक्करप्पजाए वि, ठवरिमहेडिद्धा जहा रयण-प्पजाए हेडिद्धा, एवं० जाव अहे सत्तमाए, एवं सोहम्मस्स वि० जाव अच्चुयस्स, मेवेज्जगविमाणायं एवं चेव, एणवरं ठवरिमहेडिद्धेसु चरिमंतेसु देसेसु पंचिदियाण वि मज्झिम्मा-विराहिओ, सेसं तहेव, एवं जहा मेवेज्जगविमाणा तहा अ-शुभरविमाणा वि, ईमिप्पजारा वि । परमाणुपोगत्ते णं भंते ! लोगस्स पुरच्छिमिद्धाओ चरिमंताओ पच्चिमिद्धं च-रिमंतं एगसमएणं गच्छइ, पच्चिमिद्धाओ चरिमंताओ पुरच्छिमिद्धं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ, दाहिणिद्धाओ चरिमंताओ उत्तरिद्धं० जाव मच्छइ, उत्तरिद्धाओ दाहि-

णिद्धं० जाव गच्छइ, उवरिल्लाओ चरिमंताओ हेडिद्धं च-
रिमंत एग० जाव गच्छइ, हेडिद्धाओ चरिमंताओ उव-
रिद्धं चरिमंत एगसमएणं गच्छइ । हुंता गोयमा ! परमा-
णुपोग्गलेणं ढोगस्स पुरच्छिमिल्लं तं चेव० जाव उवरिद्धं
चरिमंतं गच्छइ ॥

“ इमीसे णं ” इत्यादि । (उवगिल्ले जहा दसमसए विमला
दिसा तहेव निरवसेसं ति) दशमशते यथा विमला दिशुका
तथैव रत्नप्रज्ञोपरितनचरमान्तो वाच्यो निरवशेषं यथा भव-
तीति । स चैवम्-“इमीसे णं जेत ! रणण्यभाए पुढवीए उव-
रिल्ले चरिमंते किं जीवा० ! गोयमा ! नो जीवा” । एकप्रदेशि-
कप्रतरात्मकत्वेन तत्र तेषामनवस्थानात् । “ जीवदेसा वि,
जे जीवदेसा ते नियमा एगिदियदेसा ” सर्वत्र तेषां भावात् ।
“अहव्वा एगिदियदेसा य वेइंदियस्स य देसे, अहवा एगिदिय-
देसा य वेइंदियस्स य देसा, अहवा एगिदियदेसा य बैदि-
याण य देसा ३ । ” रत्नप्रभा हि द्वीन्द्रियाणामाश्रयः, ते चैके-
न्द्रियापेक्षयाऽस्तिस्तीकाः, ततश्च तदुपरितनचरमान्ते तेषां क-
दाचिदेशः स्यादित्यादि, एवं त्रीन्द्रियादिष्वप्यनिन्द्रियान्तेषु
तथा-“जे जीवप्पएसा ते नियमा एगिदियप्पएसा, अहवा ए-
गिदियप्पएसा वि बैदियस्स य पएसा १, अहवा-एगिदियप्प-
एसा य बैदियाण य पएसा २ । ” एवं त्रीन्द्रियादिष्वप्यनिन्द्रि-
यान्तेषु तथा, “जे अजीवा ते उविहा पएसा । तं जहा-रुवि-
अजीवा य अरुविअजीवा य । जे रुविअजीवा ते चउविहा
पएसा । तं जहा-अंथा जीवा परमाणु पोग्गला । जे अरुविअ-
जीवा ते सत्तविहा पएसा । तं जहा-नो धम्मत्थिका-
ए धम्मत्थिकायस्स देसे धम्मत्थिकायप्पएसा, एवं अघ-
म्मत्थिकायस्स वि, आगासत्थिकायस्स वि, अद्धासमए
त्ति ” अद्धासमयो हि मनुष्यक्षेत्रान्तर्वर्तिनि रत्नप्रज्ञोपरि-
तनचरमान्तेऽस्त्येवेति । “ हिडिद्धे चरिमंते ” इत्यादि ।
यथाऽधश्चरमान्तो लोकस्योक्त एवं रत्नप्रभापृथिव्याः, स
चानन्तरोक्त एव । विशेषस्त्वयम्-लोकाधस्तनचरमान्ते द्वी-
न्द्रियादीनां देशजङ्गकत्रयं मध्यमरहितमुक्तमिह तु रत्नप्रभा-
धस्तनचरमान्ते पञ्चेन्द्रियाणां परिपूर्णमेव तद्वाच्यं, देशाणां
तु द्वीन्द्रियादीनां मध्यमरहितमेव, यतो रत्नप्रभाऽधस्तन-
चरमान्ते पञ्चेन्द्रियाणां गमागमद्वारेण देशो देशाश्च संभ-
बन्त्यतः पञ्चेन्द्रियाणां तत्तत्र परिपूर्णमेव भवति, द्वीन्द्रि-
यादीनां तु रत्नप्रभाऽधस्तनचरमान्ते मारणान्तिकसमुद्भातेन
गतानामपि तत्र देश एव सम्भवति, न देशाः, तस्यैक-
प्रतरूपत्वेन देशानेकत्वाऽहेतुत्वादिति, तेषां तत्तत्र मध्यम-
रहितमेवेति । अत एवाह-“ नवरं देसे ” इत्यादि । (चत्ता-
रि चरिमंतं चि) पूर्वदक्षिणपश्चिमोत्तररूपाः (उवरिमहिडि-
द्धा जहा रणण्यभाए हेडिल्ले चि) शर्करप्रज्ञाया उपरितना-
धस्तनचरमान्तो रत्नप्रभाऽधस्तनचरमान्तवद्वाच्यौ, द्वीन्द्रिया-
दिषु पूर्वोक्तयुक्तमध्यमभङ्गरहितं, पञ्चेन्द्रियेषु तु परिपूर्णं दे-
शभङ्गत्रयं, प्रदेशचिन्तायां तु द्वीन्द्रियादिषु सर्वेष्वधमभङ्गकर-
हितत्वेन शेषभङ्गकद्वयम्, अजीवचिन्तायां तु रूपिणां चतु-
ष्क्रम, अरूपिणां त्वष्टासमयस्य तत्राभावेन षट्कं वाच्यमिति
भावः । ज० १६ श० ८ उ० ।

चरमकात्र-चरमकाल-पुं० । मरणसमये, पं० व० ४ द्वार ।

चरमणिदाहसमय-चरमनिदाघसमय-पुं० । जेष्ठमासपर्यन्ते,
जी० ३ प्रति० ।

चरमतित्थयर-चरमतीर्थकर-पुं० । अन्तिमतीर्थकरे, यथाऽव-
सर्पिण्यां महावीरः । स्था० १ गा० १ उ० ।

चरमजव-चरमजव-त्रि० । चरम एव भवो यस्य प्राप्तस्तिष्ठति,
देवभवो वा चरमो यस्य सः, चरमजवो भविष्यति यस्य सः ।
अन्तिमभवे, प्रति० ।

चरमवण-चरमवर्ण-पुं० । अधमवर्णे, यथा ब्राह्मणेन क्षत्रियायां
जातः क्षत्रियो भवति इति चरमवर्णव्यपदेशः । आचा० २
श्रु० १ अ० ।

चरमसमय-चरमसमय-पुं० । सयोग्यवस्थान्तिमसमये, न० ।

चरमसमयजवत्थ-चरमसमयभवस्थ-पुं० । चरमसमये भवस्य
जीवितस्य तिष्ठति यः स तथा । आयुषश्चरमसमये स्थिते,
भ० ७ श० १ उ० ।

चरमाण-चरत-त्रि० । सेत्रमाने, स्था० ५ गा० ३ उ० ।

चरवद्वय-चरपलक-पुं० । भावकरजोदरणरूपे, तत्स्वरूपभाग-
मे न काप्युलब्धमिति न दर्शितम् । (राजेन्द्रसूरिः)

चरिऊण-चरित्वा-अन्य० । आसेव्येत्यर्थे, आ० म० प्र० ।

चरिगा-चरिका-स्त्री० । परिवांजिकायाम्, आ० घ० । आ० म० ।

चरित्त-च (चा) रित्र-न० । ‘चर’ गतिभक्षणयोरित्यस्य “अर्तिलू-
धूसूखनसहचरइत्रः” । ३।२।१८४। इति इत्रप्रत्ययान्तं चरित्रमि-
ति भवति । चरन्त्यनिन्दितमनेनेति चरित्रम् । चारित्रमोहनीय-
कृत्योपशमे, दश० १ अ० । आवा० व्य० । ‘चर’ गतिभक्षणयोः, चर-
न्ति गच्छन्ति अनिन्दितमनेनेति चरित्रम् । “खनसदलूधूचरत्तः”
इति (५।२।८७) इत्रप्रत्ययः । चरित्रमेव चारित्रं, किमुक्तं भवति ?,
अन्यजन्मोपात्ताष्टविधकर्मसञ्ज्ञयापचयाय चरणं, सर्वसावद्य-
योगनिवृत्तिरूपं चारित्रमिति । आ० म० प्र० । चरन्त्यनिन्दितम-
नेनेति चारित्रम्, अष्टविधकर्मचयरिकीकरणाद् वा चारित्रम् ।
सर्वविरतिक्रियायाम्, विशेषः । चर्यते मुमुक्षुभिरासेव्यते त-
दिति, चर्यते वा गम्यते अनेन निर्वृताविति चारित्रम्, अथवा-
चयस्य कर्मणां रिक्तीकरणाच्चरित्रं, निरुक्तन्यायादिति । (स्था०)
चारित्रमोहनीयकृत्याद्याविर्भूते आत्मनो विरतिरूपे परिणामे,
(स्था०) “ एने चरित्ते ” तदेकं बह्व्यमाणानां सामायिका-
दितद्भेदानां विरतिसामान्यान्तर्भावादिकस्य चैकदा भावावृत्ति,
एतेषां च ज्ञानादीनामयमेव क्रमो, यतो नाऽज्ञातं श्रुयते, ना-
श्रुतं सम्यगनुष्ठीयत इति । स्था० १० गा० सूत्र० चर्यते आ-
सेव्यते अनेन वा, चर्यते गम्यते मोक्ष इति चारित्रम् । मूलोत्तर-
गुणकलापे, स्था० २ गा० १ उ० । आश्रयनिरोधे, व्य० १ उ० ।
अनुष्ठाने, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । स्था० । अज्ञानोपचितस्य कर्म-
व्रजस्य रिक्तीकरणे, नि० चू० १ उ० । सर्वसंवरे, सूत्र० २ श्रु० १
अ० । चारित्रमोहनीयकृत्योपशमजे जीवपरिणामे, भ० ८
श० २ उ० । सावद्ययोगनिवृत्तौ, प्रश्न० ३ संव० द्वार । बाह्य-
सदनुष्ठाने, रा० । क्रियाचेष्टादिके, उत्त० २८ अ० ।

कुम्भदृष्टान्तेन चत्वारि चरित्राणि-

चत्वारि कुंभा पन्नत्ता । तं जहा-भिन्ने, जजरिप, परि-

स्माई, अपरिस्माई । एवमेव चञ्चविहे चरित्ते पन्नत्ते । तं जहा-जिन्ने० नाव अपरिस्माई ।

तथा जिन्नः स्फुटितो, उर्जरितो राजीयुक्तः, परिश्रावी दुष्कृत्वात् करकः, अपरिश्रावी कठिनत्वादिति । चारित्रं तु जिन्नं मूलप्रायश्चित्तापस्या, उर्जरितं छेदादिप्राप्त्या, परिश्रावि सूक्ष्मातिचारतया, अपरिश्रावि निरतिचारतयेति । इह च पुरुषाधिकारेऽपि यश्चारित्रलक्षणं पुरुषधर्मभरणं तद्धर्मधर्मिणोः कथञ्चिदेवेदादनवद्यमवगन्तव्यमिति । स्था० ४ ठा० ४ उ० । (सामायिकादिशब्देषु पृथग्व्याख्यानम्)

सामायिकादि पञ्चविधं चारित्रम्—

सामाङ्ग्यस्य पदमं, वेओवडावणं भवे वीयं ।
परिहाग्विसुष्कीअं, सुहुमं तह संपरायं च ॥ १२६० ॥
ततो य अहक्कायं, खायं सब्बम्मि जीवद्दोगम्मि ।
जं चरिऊण सुविहिया, वचंतऽयरामरं ठाणं ॥ १२६१ ॥
(एषां पदानां व्याख्या स्वस्वस्थाने)
विस्तरार्थं तु भाष्यरुद्धाह—

सव्वमिणं सामङ्ग्यं, वेयाइविसेसओ पुणो जिन्नं ।
अविसेसियमाङ्गमं, ठियमिह सामणसत्ताए ॥ १२६२ ॥
सावज्जजोगविरइ, त्ति तत्थ सामाङ्ग्यं दुहा तं च ।
इत्तरमावकहं ति य, पदमं पदमंतिमजिणाणं ॥ १२६३ ॥
तित्थेसुमणारोविय-वयस्स सेहस्स थोवकाद्धीयं ।
सेमाणमावकाहियं, तित्थेसु विदेहयाणं च ॥ १२६४ ॥

सर्वमपीदं चारित्रमविशेषतः सामायिकमेव, एतदेव च वे-
दादिविशेषैर्विशिष्यमाणमर्थतः संज्ञातश्च नानात्वं प्रतिपद्यते,
तत्राद्यं विशेषणाभावात्सामान्यसंज्ञायामेवावतिष्ठते सामायि-
कमिति । तत्र सावद्ययोगविरतिस्वरूपमेतत्सामायिकम् । तच्च
द्विधा-इत्तरं, यावत्कथितं च । तत्रेत्तरं स्वल्पकालीनं भर-
तैरावताद्यचरमतीर्थकरतीर्थयोरेवानारोपितमदाव्रतस्य शिष्य-
कस्य दृष्टव्यम् । यावत्कथिकं यावज्जीविकं भरतैरावतप्रथ-
मचरमवर्जशेषतीर्थकरतीर्थसाधूनां महाविदेहजानां च सा-
धूनामवसेयमिति ॥ १२६४ ॥

अथ प्रेरकः प्राह—

नणु जावज्जीवाए, इत्तरियं पि गहियं मुयंतस्स ।
होइ पइनालोवो, जहाऽऽवकहियं मुयंतस्स ॥ १२६५ ॥
आह-ननु करोमि भदन्त ! सामायिकं यावज्जीवमित्येवं व्रत-
प्रदणकाले इत्तरमपि सामायिकं गृहीतमुपस्थापनायां मुञ्चतः
प्रतिज्ञालोपः प्राप्नोति, यावत्कथितपरित्याग इव ।

अत्रोत्तरमाह—

नणु जणियं सव्वं चिय, सामाङ्ग्यमिणं विसुद्धिओ जिन्नं ।
सावज्जविरइमङ्ग्यं, को वयलोवो विसुद्धीए ॥ १२६६ ॥
ननुक्तं सर्वमेवेदं चारित्रमविशेषतः सावद्ययोगविरतिसामा-
न्यात् सामायिकमेव वेदादिविशुद्धिविशेषैर्विशिष्यमाणमन्यथा-
त्वं प्रतिपद्यते, ततः को नाम विशिष्टतयायां विशुद्धौ प्रतिपद्य-
मानायां व्रतलोपः ? , न कश्चिदित्यर्थः ॥ १२६६ ॥

कुत इत्याह—

उन्निरखमओ भंगो, जो पुण तं चिय करेइ सुद्धयरं ।
सन्नामित्तविमिद्धं, सुहुमं पि व तस्स को भंगो ॥ १२६७ ॥
उन्निरकामतः प्रवज्यात्यागमेव कुर्वतो व्रतभङ्गो जवति, यः
पुनस्तदेव प्राक् ग्रहीतं चारित्रं विशुद्धतरं संपादयति, संज्ञामा-
त्रेण तु चारित्रं विशिष्टं भिन्नं, तस्य भङ्गो न भवति, किं तु सुत-
रामेव व्रतनैर्मल्यं संपद्यते, यथा सामायिकसंयतस्य (सुहुमं
ति) सूक्ष्मसंपरायं प्रतिपद्यमानस्य, वेदापस्थापनीयस्य वा
परिहारविशुद्धिकमङ्गीकुर्वतो व्रतनिर्मलत्वमिति ॥ १२६७ ॥

छेदोपस्थापनीयस्य व्याख्यानमाह—

परियायस्स य वेओ, जत्थोवडावणं वएमुं च ।
वेओवडावणमिह, तमणइआरेयरं दुविहं ॥ १२६८ ॥
सेहस्स निरइयारं, तित्थंतगसंकमे च तं होज्जा ।
मूलगुणवाइणो सा-इयारमुभयं च ठियकप्पे ॥ १२६९ ॥
(जत्थं स्ति) यत्र चारित्रं पूर्वपर्यायस्य छेदो व्रतेषु चोपस्था-
पनं विधीयते, तदिह छेदोपस्थापनं, तच्च द्विधा-सातिचार-
मनतिचारं च । तत्र शिष्यकस्योपस्थापनायां, तीर्थान्तरसंक्रा-
न्तौ वा यदारोप्यते तन्निरतिचारं भवेत्, यत्तु मूलगुणवातिनः
पुनरपि समारोप्यते तत्सातिचारम् । एतच्चोभयमपि स्थितकल्प
एव जवति, न स्थितास्थितकल्पे, तत्र जरतैरावतप्रथमचरम-
तीर्थकरसाधूनां स्थितकल्पः । विशेषः । प्रव० । आतु० । सूत्र० ।
पं० जा० । आ० म० । ('सामाङ्ग्य' आदिशब्दे पृथक् २
व्याख्यानम्) (केषां कथायाणामुदये चारित्रमतिचर्यते इति
'अइयार' शब्दे प्रथमभागे ८ पृष्ठे उक्तम्)

अथ तत्कथोपशमादिभ्यश्चारित्रप्राप्तिमभिधित्सुराह—

वारसविहे कसाए, खविण उवसमिणं व जोगेहिं ।
खज्जइ चरित्तद्वंभो, तस्स विसेसा इमे पंच ॥ १२७० ॥
द्वादशविधे द्वादशप्रकारेऽनन्तानुबन्धादिभेदजिन्ने, कथायै, जा-
तावेकचचनं, कोधादिलक्षणे, कृपिते विध्यातागिनतुल्यतां नीते,
उपशमिते भस्मच्छन्नदहनकल्पतां प्रापिते, वाशब्दात् कथोप-
शमे चार्थविध्यातज्वलनसमतमुपकल्पिते, योगैर्मनोवादायक-
पैः प्रशस्तैर्हेतुभिर्ब्रज्यते चारित्रलाजः, तस्य च सामान्येन चा-
रित्रस्य विशेषा जेदा एते वक्ष्यमाणाः पञ्च । इति निर्युक्तिगा-
थार्थः ॥ १२७४ ॥

प्राप्यम्—

खविण उवसमिणं वा, वासइणं खओवसमिणं वा ।
वारसविहे कसाए, पसत्थजाणाइजोगेहिं ॥ १२७५ ॥
गतार्था, नवरं प्रशस्तध्यानं प्रशस्तं मनः ॥ १२७५ ॥
क्षीणादिकथायस्वरूपमाह—

स्त्रीणा निव्वायहुया-सणो व छारपिहिय व्व उवसंता ।
दरविज्झायविहायिण-जलणोवम्मा खओवसमा १२७६
व्याख्यातार्था, नवरम् अर्द्धविध्यातविघटितज्वलनोपमाः
कायोपशमिककथायाः, क्षयोपशमावस्थेषु हि कथायषु दलिक-
स्य वेदनमप्यस्ति, तच्च विघटितवह्निकल्पमिति ॥ १२७६ ॥

अथ कस्य चारित्रस्य कथं ज्ञात इत्याह—

खयओ वा समओ वा, खओवसमओ व तिन्नि लज्जंति ।

सुहृम अहक्खायाई, खयओ समओ व नणत्तो ॥ १२५७ ॥

सामायिकच्छेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धिकलकृष्णान्याद्यानि त्रीणि चारित्राणि श्रेणिद्वयादन्यत्र कषायकृतोपशमात् पूर्वप्रतिपन्नानि प्रतिपाद्यमानानि च लज्जन्ते, अनिवृत्तिबादरस्य पुनरुपशमश्रेणौ तदुपशमात्पूर्वप्रतिपन्नानां तेषां लाभः, कृपकश्रेणौ तु कृयादिति । सूक्ष्मसंपराययथास्यातचरित्रे तूपशमश्रेणौ कषायोपशमात्, कृपकश्रेणौ तु तत्तत्तयाल्लभ्येते, नान्यतः, कृपोपशमात् प्राप्यत इत्यर्थः ॥ १२५७ ॥

आह-ननु “तस्स विसेसा इमे पंच” (१२५४) इत्यत्र किं सामान्यं चारित्रमात्रं तच्छब्दस्य वाच्यम्, अहोस्वित् द्वादशानां कषायाणां कृयादिभ्यो यदनन्तरमेवोक्तं तदेवेत्याशङ्क्याह-

लज्जइ चरित्तलाजो, खयाइओ वारसएह नियमोऽयं ।

न उ पंचविह्नियमणं, पंच विसेस ति सामणं ॥ १२५८ ॥

द्वादशानां कषायाणां कृयादितः कृयकृतोपशमोपशमभ्य एव लाभश्चारित्रस्य, नान्यथा इत्येवमेवेह नियमो द्रष्टव्यो, न तु पञ्चविधनियमनं, द्वादशकषायाणामेव क्षयादितो लब्धस्य चारित्रस्य पञ्चैते विशेषा इत्येवंभूतो नियमोऽत्र न कर्तव्य इत्यर्थः । किं तर्हि ? द्वादशानामधिकानां वा कषायाणां कृयादितो लब्धस्य तस्य सामान्येनैव चारित्रस्यैते वक्ष्यमाणाः पञ्च विशेषा इत्येवं सामान्यं चारित्रमात्रं तच्छब्दस्य संबध्यत इति ॥ १२५८ ॥

अथ कस्माद्द्वादश कषायाणामेव कृयादितो लब्धस्य चारित्रस्य पञ्चैते विशेषा इत्येवंभूतो नियमोऽत्र न क्रियते इत्याह-

जं तिप्पि वारसएणं, लज्जंति खयाइओ कसायाणं ।

सुहमं पन्नरसएहं, चरिमं पुण सोलसएहं पि ॥ १२५९ ॥

यतः सामायिकच्छेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धिकलकृष्णानि त्रीण्येव चारित्राणि द्वादशकषायाणां कृयादितो लभ्यन्ते, इति कथं तत्कृयादिलभ्यस्य चारित्रस्य पञ्चविधत्वं स्यात् ? सूक्ष्मसंपरायचारित्रं तु संज्वलनलोभवर्जितानां शेषपञ्चदशकषायाणां कृयादुपशमात् लज्जते । चरमं तु यथास्यातचारित्रं शोभशानामपि कषायाणां कृयात्, उपशमाद् वा प्राप्यते । एवं च सति सामान्यस्यैव चारित्रस्य पञ्च विशेषा ज्वान्ति । इति गाथापञ्चकार्यः ॥ १२५९ ॥ (चरित्रादेव मोक्ष इति ‘किरियाणय’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ५५४ पृष्ठे उपपादितम्) चरित्ररहितं ज्ञानं दर्शनं वा न स्वातन्त्र्येण मोक्षसाधनम् । भाव० ३ अ० ।

साम्प्रतमसहायदर्शनपक्षे दोषा उच्यन्ते । यदुक्तं-“तस्मिन्नेवो आसि” इत्यादि । तन्न । तत्त्वत एवासौ नरकमगमत्, असहायदर्शनयुक्तत्वात्, अग्रेऽप्येवंविधा दसारासिहादयो नरकमेव गता इत्याह-

दसारासीहस्स य सेणिअस्स, पेढालपुत्तस्स य सच्चस्स ।

अणुत्तरा दंसणसंपया तथा, विणा चरित्तेण हरागइ गथा ६४

दसारासिहस्य अरिष्टनेमिपितृव्यपुत्रस्य, श्रेणिकस्य च प्रसेनजितपुत्रस्य, पेढालपुत्रस्य च सत्यकिनः, अनुत्तरा प्रधाना, क्वायिकीत्युक्तं भवति, का ? दर्शनसंपद, तदा तस्मिन् काले, तथापि विना चारित्रेण धरागतिं गता नरकगतिं गताः, नरकगतिं प्राप्ता इति वृत्तार्थः ॥ ६४ ॥

किं च-

सव्वाओ विगईओ, अविरहिआ नाणदंसणधरेहि ।

ता मा कासि पमायं, नाणेण चरित्तरहिणं ॥ ६५ ॥

सर्वा अपि नारकतिर्यङ्नरामरगतयः अविरहिता अवियुक्ताः, कैः ? ज्ञानदर्शनधरैः, यतः सर्वास्वेव सम्यक्त्वश्रुतसामायिकत्वमस्त्वेव, न च नरकगतिव्यतिरेकेण अन्यासु मुक्तिः, चारित्राभावात्, तस्माच्चारित्रमेव प्रधानं मुक्तिकारणं, तद्भावमावित्वादिति, यस्मादेवं (ता मा कासि पमायं ति) तत्तस्मान्मा काशीः प्रमादं ज्ञानेन चारित्रम्, एतेन तस्यैकलासाधकत्वात् । ज्ञानग्रहणं च दर्शनोपलक्षणार्थमिति गाथार्थः ॥ ६५ ॥

इतश्चारित्रमेव प्रधानं, नियमेन चारित्रयुक्ते एव सम्यक्त्वसद्भावादाह च-

सम्मत्तं अचरित्त-स्स हुज्ज भयणाइ निअमसो नत्थि ।

जो पुण चरित्तजुत्तो, तस्स उ निअमेण सम्मत्तं ॥ ६६ ॥

सम्यक्त्वं प्राङ्निरूपितस्वरूपम्, अचारित्रस्य चारित्ररहितस्य प्राणिनः, भवेत् भजनया विकल्पनया, कदाचिद् भवति कदाचिन्नेति नियमशो नास्ति नियमेन न विद्यते, प्रभूतानां चारित्ररहितानां मिथ्यादृष्टित्वात्, यः पुनश्चारित्रयुक्तः सत्त्वस्तस्यैव, तुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् नियमेनावश्यंतया सम्यक्त्वमतः सम्यक्त्वस्यापि नियमतश्चारित्रयुक्त एव भावात्प्राधान्यमिति गाथार्थः ॥ ६६ ॥

किञ्च-

जिणवयणवाहिरा जा-वणाहि उव्वट्ठणं अयाणंता ।

नेरइअतिरिअण्णि-दिएहि जह सिज्जई जीवो ॥ ६७ ॥

जिनवचनबाह्या यथावस्थितागमपरिज्ञानरहिताः, प्रत्येकं ज्ञानदर्शननयाऽवलम्बिनः (भावणार्हि ति) वक्तेन न्यायेन ज्ञानदर्शनभावनाभ्यां सकाशान्मोक्षमिच्छतीति वाक्यशेषः । उद्धर्तनामजानानां नारकतीर्यगेकेन्द्रियेभ्यो यथा सिद्ध्यति जीवस्तयोद्धर्तनामजानाना इति योगः । इयमत्र भावना-ज्ञानदर्शनाभावेऽपि न नारकादिभ्योऽनन्तरमनुष्यभावमप्राप्य सिद्ध्यति कश्चित्, चरणभावात्, तेन तयोः केवल्योरहेतुत्वमोक्षं पतितेभ्य एवैकेन्द्रियेभ्यश्च ज्ञानादिरहितेभ्योऽप्युद्धृतो मनुष्यत्वमपि प्राप्य चारित्रपरिणाम एव सिद्ध्यति, नायुक्तो अकर्मभूमिकादिरत इयमुद्धर्तना कारणविकल्पं सूचयतीति गाथार्थः ॥ ६७ ॥

पुनरपि चारित्रमेव पक्षं समर्थयन्नाह-

सुह वि सम्माहिटी, न सिज्जई चरणकरणपरिहीणा ।

जं चेव सिक्खिमुलं, मूढो तं चेव नासेइ ॥ ६८ ॥

सुहृद्व्यतिशयेनाऽपि, सम्यग्दृष्टिर्न सिद्ध्यति, किंभूतः ? चरणकरणपरिहीनः, तद्भादमेव च समर्थयति, किमिति ? यदेव सिक्खिमुलं तदेव मोक्षकारणं सम्यक्त्वं, मूढस्तदेव नाशयति, केवलं तद्भादसमर्थनेन “एकं पि असइहंतो, मिच्छं” इति वचनात् । अथवा-सुहृद्वि सम्यग्दृष्टिः, क्वायिकसम्यग्दृष्टिरपीत्यर्थः । न सिद्ध्यति चरणकरणपरिहीनः, श्रेणिकादिवत्, किमिति ? यदेव सिक्खिमुलचरणकरणमूढस्तदेव नाशयति, अनासेवेति गाथार्थः ॥ ६८ ॥

किं चायं केवलदर्शनपक्षो न भवत्येवागमविद्ः
सुसाधोः, कस्य तर्हि भवत्यत आह-

दंसणपक्खो सावणं, चरित्तभट्टे अ मंदधम्मे अ ।

दंसणचरित्तपक्खो, समणे परत्तोअकंसम्मि ॥ एए ॥

दर्शनपक्षः भावकेऽप्रत्याख्यानकषायोदयवर्तिनि, चारित्र्यभट्टे च कस्मिंश्चिदव्यवस्थितपुराणे, मन्दधर्मे च पार्श्वस्यादौ दर्शनचारित्र्यपक्षः भ्रमणे जवति, किंभूते? परलोककाङ्क्षिणि, सुसाधा-
वित्थर्थः । प्राकृतशैल्या चेह सप्तमी पष्ठ्यर्थे एव छष्ट्या, दर्शन-
ग्रहणाच्च ज्ञानमपि गृहीतमेव छष्ट्यमतो दर्शनादिपक्षस्त्रिरूपो
वेदितव्य इति गाथार्थः ॥ एए ॥

अपरस्त्वाह-यद्येवं बह्विभिरुपपत्तिभिश्चारित्रं प्रधा-
नमुपवर्ण्यते भवता, ततश्च ते देवास्त्वनं ज्ञानदर्श-
नाच्यामिति न तस्यैव, तद्व्यतिरेकेणासंज्ञवात् ।

आह च-

पारंपरप्पसिद्धी, दंसणनाणेहि होइ चरणस्स ।

पारंपरप्पसिद्धी, जह होइ तहज्जन्पानेहि ॥ १०० ॥

जम्हा दंसणनाणा, संपुन्नफलं न दिति पत्तेअं ।

चारित्तजुआ दिति उ, विसिस्सए तेण चारित्तं ॥ १०१ ॥

पारम्पर्येण प्रसिद्धिः पारम्पर्यप्रसिद्धिः स्वरूपसत्ता, एतदु-
क्तं भवति-दर्शनं ज्ञानं, चारित्र्यम्, एवं पारम्पर्येण चरणस्व-
रूपसत्ता, सा दर्शनज्ञानाभ्यां सकाशाद्भवति चरणस्यातस्त-
द्भावभाविताच्चरणस्य त्रितयमप्यस्तु । लौकिकन्यायमाह-पा-
रम्पर्यप्रसिद्धिर्यथा भवति तथाऽन्नपानयोर्लौकिकेऽपि प्रतीतिवे-
ति क्रिया, तथा चात्रार्था स्थालीन्धनाद्यपि गृह्णाति, पानार्था
च द्राक्षाऽऽद्यतस्त्रितयमपि प्रधानमिति गाथार्थः ॥ १०० ॥ आह-
यद्येवमतस्तुल्यवलात्वे सति ज्ञानादिना किमित्यस्थानपक्षपात-
माश्रित्य चारित्रं प्रशस्यते भवतेत्यत्रोच्यते-यस्माद् दर्शनज्ञाने
संपूर्णफलं मोक्षलक्षणं न दत्तः न प्रयच्छतः प्रत्येकं, चारित्र्ययुक्ते
दत्त एव, विशेष्यते तेन चारित्रं, तस्मिन् सति फलभावात्, इति
गाथार्थः ॥ १०१ ॥

आह-विशिष्यतां चारित्रं किं तु-

उज्जममाणस्स गुणा, जह होति समत्तिओ तवसुएसु ।

एमेव जहासत्ती, संजममाणे कइं न गुणा ॥ १०२ ॥

'उज्जममाणस्स' उद्यच्छत उद्यमं कुर्वतः, क?, तपःश्रुतयोरिति योगः।
गुणास्तपोज्ञानाद्यतिनिर्जरादयो यथा जवन्ति स्वशक्तितः स्व-
शक्त्युद्यमवत् एवमेव यथाशक्ति, शक्त्यनुरूपमित्यर्थः । (संज-
ममाणे कइं न गुण स्ति) संयममाने संयमं पृथिव्यादिसंरक्-
णादिलक्षणं कुर्वन्ति सति साधौ, कथं न भुणाः?, गुणा एवेत्यर्थः।
अथवा-कथं गुणा येनाविकलसंयमानुष्ठानरहिता विराधकः
प्रतिपद्यते इत्यत्रोच्यते-

अणिगूढंतो विरिअं, न विराहेइ चरणं तवसुएसु ।

जइ संजमे वि विरिअं, न निगूढिज्जा न हाविज्जा ॥ १०३ ॥

संजमजोगेसु सया, जे पुण संतविरिआ विसीअंति ।

कह ते विमुद्धचरणा, वाहिरकरणालसा हुंति ॥ १०४ ॥

अनिगूहन् वीर्यप्रकटयन् सामर्थ्ययथाशक्त्या, क?, तपःश्रुत-

योरिति योगः, किं?, न विराधयति चरणं न खण्डयति चारित्रं, यदि
संयमेऽपि पृथिव्यादिसंरक्णादिलक्षणे, वीर्यं सामर्थ्यं, उपयो-
गादिरूपतया न निगूढयेत् न प्रच्छादयेत्, मातृस्थानेन (न हावे-
ज्ज स्ति) ततो न हापयेदिति संयमं न खण्डयेत्, स्यादेवं संयम-
गुण इति गाथार्थः । संयमयोगेषु पृथिव्यादिसंरक्णादिव्या-
पारेषु, सदा सर्वकालं, ये पुनः प्राणिनः (संतविरिया विसीअंति
स्ति) विद्यमानसामर्थ्या अपि नोत्सहन्ते, कथं ते विशुद्धचरणा
जवन्ति ? इति, योगेनैवेत्यर्थः । बाह्यकरणालसाः सन्तः, प्रत्यु-
पेक्षणादिबाह्यचेष्टारहिता इति गाथार्थः ॥ १०४ ॥

आह-ये पुनरालम्बनमाश्रित्य बाह्यकरणान्नसा भवन्ति
तेषु का वार्तेति?, उच्यते-

आल्लंवेणेण केणइ, जे मन्ने संजमं पमायंति ।

न हु तं होइ पमाणं, जूअत्थगवेसणं कुज्जा ॥ १०५ ॥

आलम्बत इत्यालम्बनं प्रयततां साधारणस्थानं, तेनालम्ब-
नेन केनचित्, अव्यवस्थित्यादिना ये प्राणिनः, मन्ये इत्येवमहं
मन्ये, संयमम् उक्तलक्षणं, प्रमादयन्ति परित्यजन्ति (न हु तं होइ
पमाणं) नैव तदालम्बनमात्रं भवति प्रमाणम् आदेयं, किं तु
भूतार्थगवेषणं कुर्यात्तत्त्वार्थान्वेषणं कुर्यात् । किमिदं पुष्टमाल-
म्बनप्राप्तोस्तिवेति, यद्यपुष्टमविशुद्धचरणा एव ते, अथ पुष्टं बि-
शुद्धचरणा इति गाथार्थः । आन० ३ अ० । ध० ।

एवमुना प्रकारेण चरित्रे विद्यते शोधिः, तदाददतः

कुर्वतश्च शोधिमेवमुक्तप्रकारेण दृश्यते, यदपि
चोक्तं दर्शनज्ञानाच्यां तीर्थं याति तद-

प्ययुक्तं यथा भवति तथा शृणुत ।

अयुक्ततामेव कथयति-

एवं तु जणंतेणं, सेणियमादी वि याविआ समणा ।

समणस्स य जुत्तस्स य, नत्थी नरएसु उववातो ॥

यदि नाम ज्ञानदर्शनाभ्यां तीर्थं, तर्हि प्रवचनं, तच्च भ्रमणेषु
व्यवस्थितं, तत एवं भ्रमता त्वया श्रेणिकादयोऽपि भ्रमणा व्य-
वस्थापिताः, तेषामपि ज्ञानदर्शनभावात्, न चैतदुपपन्नम्,
यतः भ्रमणस्य, भ्रमणगुणैर्युक्तस्य च नास्ति नरकेपपपातः ।
तच्च न श्रेणिकादीनामसंभवात् ।

जंपिज्ज हु एकवीसं, वाससहस्माणि होहि तित्थं तु ।

तं मिच्छा मिच्छी वि य, सव्वगतीसुं च होज्जाहि ॥

यदपि सूत्रे च भणितम्-एकविंशतिवर्षसहस्राणि तीर्थमनुव-
र्तमानं भविष्यति इति, तदपि त्वन्मतेन मिथ्या प्राप्नोति, नृदस्वधि
समासु ज्ञानदर्शनज्ञानविनश्रिकालमपि तीर्थानुपगमनप्रस-
क्तेः । यथा सर्वास्वधि च गतिषु सिद्धिरप्येवमनिवारितप्रसरा
भवेत् । सम्यग्दर्शनज्ञानयुक्तानां चारित्र्यरहितानां सर्वगति-
प्राप्तिर्जीवानां भावात्, ये चानुत्तरोपपातिनो देवास्ते निय-
मतस्तद्भवसिद्धिगामिनो जवन्तुः, तेषामनुत्तरज्ञानदर्शनोपे-
तत्वात्, न चैतदिष्टम्, तस्मादिदमागतम्-" पच्छिक्तम्मि
असंतम्मि, तित्थे नो सचरित्तया ।" असति अविद्यमाने प्राय-
श्चित्ते चारित्रं न तिष्ठति, प्रायश्चित्तमन्तरेण चारित्र्यस्य शुद्धिर्न
भवेत्, चारित्र्ये चासति तीर्थस्य न सचरित्रता ।

अचरित्तयाए तित्थस्स, निव्वाणम्मि न गच्छइ ।

निज्वाणम्मि असंतम्मि, सव्वा दिक्खा निरत्थया ॥

तीर्थस्याचारित्रतायां साधुनिर्वाणं न गच्छति । असति च निर्वाणं सर्वा दीक्षा निरर्थका । व्य० १० उ० । पञ्चा० । ('उवसम' शब्दे द्वितीयभागे १०२८ पृष्ठे चारित्रमो-हनीयस्योपशमताऽभिहिता) " नाणेण होइ करणं, करणं नाणेण फासियं होइ । दुएदं पि समाओगे, होइ विसोही चरित्तस्स ॥ " ६० प० । केषाञ्चित्कषाणामुदये चरित्रस्य लाभ एव न भवति, केषाञ्चित् पुनर्लब्धमपि अतिचरति प्रतिपतति च । आ० चु० १ अ० । वीतरागाणां चरित्रं न वर्द्धेत, नापि हानिमुपगच्छति, कषायाणामभावात्, किन्त्ववस्थितमेकमेव परमप्रकर्षप्राप्तं संयमस्थानमिति, सरागसंयतानां तु केषाञ्चिद् वर्द्धेत, केषाञ्चिद्वर्द्धेत । व्य० १० उ० । व्यवहारनयने देशभङ्गे-ऽपि सर्वजङ्गमावः चारित्रमवतिष्ठत एव । व्य० १ उ० । वस्तुतो योगस्थैर्यरूपं चारित्रं महाज्ञाप्यस्वरससिद्धमिति महता प्रब-न्धेनोपपादितमध्यात्ममतपरीक्षायाः । प्रति० । " चारित्रमात्म-चरणाद्, ज्ञानं वा दर्शनं मुनेः । शुद्धज्ञाननये साध्य-क्रियालाभा-त् क्रियानयः ॥३॥ " अष्ट० १३ अष्ट० । "सम्मत्तं आचरित-स्स हुज्ज जयणापि नियमसो नत्थि । जो पुण चरित्तजुत्तो, तस्स हु नियमेण सम्मत्तं ॥१॥ " संथा० । सम्मत्तम्मि उ वद्धे, पलियपुहत्तेण सावओ होज्जा । चरणोवसमवयाणं, सायरसंभं-तरा हुंति ॥ " आ० ।

आधिक्यस्यैर्यसिद्धयर्थं, चक्रभ्रामकदण्डवत् ।

असौ व्यञ्जकताऽप्यस्य, तद्वलोपनतिक्रिया ॥ १९ ॥

आधिक्यं सजातीयपरिणामप्राचुर्यं, स्थैर्यं च पतनप्रतिबन्धः, तत्सिद्धयर्थं चक्रभ्रामकदण्डवदसावुपदेश उपयुज्यते । यथाहि दण्डो भ्रमतश्चक्रस्य दृढभ्रम्यर्थं, भ्रमभ्रमेर्धो भ्रम्याधानार्थमु-पयुज्यते, न तूचितभ्रमवत्येव, तत्र तथोपदेशोऽपि गुणप्रारम्भा-य, तत्प्रतिबन्धाय चोपयुज्यते, न तु स्थितिपरिणामं प्रतीति । तदुक्तमुपदेशपदे- "ववएसो वि हु सफहो, गुणउणारंभगाण जीवाणं । पविब्रमाणान तहा, पायं न उ तट्ठियाणं पि " ॥१॥ व्यञ्जकताऽप्यस्योपदेशस्य तदुबन्धेन परिणामबन्धेनोपनतिक्रि-या सन्निधानलक्षणा, अन्यथा घटादौ दण्डादेरपि व्यञ्जक-त्वापत्तेरिति भावः । २६ । द्वा० १७ द्वा० । छव्वस्तवं निर्दूषणं प्रसाध्य- "अलमित्थपसंगेणं, एवं खलु होइ भावचरणं तु । परिसुज्झिस्सत्तंउष्से, भावे जिअकम्मजोएणं " ॥ इत्यादि । अथवाऽत्र छव्वचरणम्- " जावचरणमुग्गविहा-रणा य द-व्वचणं तु जिणपूजा । पढमा जइ ण उप्पि वि, जइ णं पढमं चिय पसत्था ॥१॥ कंचणमाणस्सुसिए सुवएणतले जो कार-वेस्स जिणहरं, तओ वि संजमतवो अणंतगुणो, तवसंजमेण बहुभवसमज्झिअपावकम्ममलपबहं निष्ठविऊणं अइसासयसु-खं वए मुखं काउं जिणायणेहिं मंभ्रिअं सयत्तमेइणीवट्ठं दाणा-इचोक्केण वि सुठु वि गच्छिऊज्ज इमं चूयं न परओ ति । " प्रति० । (चारित्रस्य निन्दा प्रशंसा च ' अवसराइय ' शब्दे प्रथमभागे ७११ पृष्ठे उक्ता) (चारित्रस्यावर्णं वदतीति ' अवसराय ' शब्दे ७६३ पृष्ठे व्याख्यातम्)

न चरित्रं विराधयेत्-

जया विसए उदिज्जंति, पढणाऽसणविसं पि वा ।

काळ वंधिऊण परियव्वं, नो चरित्तं विराहए ॥

अइ एयाइं न सक्केजा, तो गुरुणो लिंगं समप्पिय ।

विदेसे जत्थ नागच्छे, पउत्ती तत्थ गंतूणं ॥

अणुव्वयं तु पालिज्जा णो जविया णिअम्मो ।

महा० ९ अ० ।

" विदयचरिमव्वयाइं, पइं चरित्तमिह सव्वदव्वेसु " इति ' सामाइय ' शब्दे प्रपञ्चयिष्यते । आहारशुद्धिरेव मुख्यइचा-रित्रहेतुरुद्ध्युष्यते । यदुक्तम्- " पिंडं असोहयंतो, अचरित्ती इत्थ संसओ नत्थि । चारित्तम्मि असंतं, सव्वा दिक्खा निर-त्थीया ॥ " ध० २० । इदानीमप्यस्ति चारित्रं पञ्चयामचतुर्था-मचिन्तां कृत्वा, ननु तर्हि द्वाविंशतिजिनयतीनां श्रुजुप्राज्ञानां जवतु धर्मः, परं प्रथमजिनयतीनां श्रुजुजडानां कुतो धर्मः?, अनवबोधात्, तथा च बक्रजमानां वीरयतीनां तु सर्वथा धर्म-स्य अभाव एव, मैवम्, श्रुजुजमानां प्रथमजिनयतीनां जड-त्वेन स्खलनासद्भावेऽपि भावस्य विशुद्धत्वाद् भवति धर्मः, तथा बक्रजमानामपि वीरजिनयतीनां श्रुजुप्राज्ञापेक्षया अवि-शुद्धो प्रवति, परं सर्वथा धर्मो न भवति इति न वक्तव्यम्, तथावचने हि महान् दोषः । यदुक्तम्- " जो भणइ नत्थि धम्मो, न य सामइयं न चेव य वयाइं । सो समणसंघवज्झो, कायव्वो समणसंघेण " ॥ १ ॥ कल्प० १ क्षण । दृश्यं० । पञ्चा० । एष एवार्थः पुष्करिण्यादिदृष्टान्तेन भावनीयः । यथा-पूर्वकाले पुष्करिण्यादयो महापरिमाणा आसन्, इदानीं तु न तथा, तथापि पुष्करिण्य एवेत्येकमिदानीं हीनमपि चारित्रत्वं न विजहाति, किन्तु यावत्प्रायश्चित्तं तावत्प्रायश्चित्तम् ।

न विणा तित्थ नियंठे-हि नियंठा वा अतित्थगा चेव ।

उक्तायसंजमो जा-व ताव अणुसज्जणा दोहं ।

निर्ग्रन्थैर्विना तीर्थं न भवति, तेनापि विना निर्ग्रन्था अतीर्थका-स्तीर्थरहिता भवन्ति, परस्परव्यवच्छिन्नतया एकस्याऽपरस्य भावात्, निर्ग्रन्थग्रहणं संयतानामुपलक्षणं, तदेतदपि द्रष्टव्यम्-संयतैर्विना न तीर्थं, नापि तीर्थमन्तरेण संयता निर्ग्रन्थाः, संयताश्च प्रथमभवनेन चतुर्दशपूर्वधरव्यवच्छेदेऽपि विद्यन्ते, यतो यावत् षट्कायसंगमस्तावत् इयानामनुबन्धनाऽनुवर्त्तमाना समस्ति, षट्कायसंगमश्च प्रत्यक्षतोऽद्याप्युपलभ्यते, ततः सन्ति निर्ग्र-न्थाः, सन्ति संयता इति प्रतिपत्तव्यं, तत्सर्वं प्रतिपत्तव्यं, तत्स-र्वप्रतिपत्तौ च तीर्थं सचारित्रमित्यपि, प्रत्येकजन्म चारित्रे सति प्रायश्चित्तमस्त्येव ॥

सव्वएणुहिं परूविय, उक्ताय महव्वया य समितीओ ।

स चेव य पन्नवणा, संपतिकाले वि साहूणं ॥

देनोव्वन्न तित्थं, दंसणनाणेहिं एव सिद्धं तु ।

निज्जवगा वोच्छिन्ना, जं पि य णणियं तु तन्न तहा ॥

पूर्वसाधूनां सर्ववैभारित्रस्य प्रतिपत्तयो रक्षाय च ब्रह्मा-यानां महाव्रतानि समितयश्च प्रकृतिताः, तेव च प्रतिपत्तव्या सम्यगाराध्यतया संप्रतिकालेऽपि साधूनामस्ति, तत उपपन्नं सम्प्रत्यपि चारित्रमस्ति, एवं च सिद्धं न तीर्थं ज्ञानदर्शनाज्ज्ञां प्रजति, किं तु ज्ञानदर्शनचारित्रैरिति । व्य० १० उ० ।

तथाकटिकराजपर्यन्तम्-

"से भयवं! उहुं पुच्छा?। गोयमा! तओ परेणं उहुं हीयमाणे कलसमये, तत्थ णं जे केइ उक्तायसमारंजविज्जजा से णं धम्मे

पुत्रे वंदे पूषं नमंसणिजे जीविषं सुजीविषं तेसि ॥ महा० ५ अ० ।

“ अहं दूषमारसेसे, होडा नामेण दुष्पसह समणो ।

अणमारो गुणमारो, धम्ममारो तत्रोऽमारो ॥ १३ ॥

सो किर आचारधरो, अपच्छिमो होइ ताव जरहवासे ।

तेण समं आचारो, नस्मिहि सम्मं चरित्तेणं ॥ १४ ॥ ” ति० ।

(मूलगुणोत्तरगुणयोरैकस्य नाशे द्वयोरपि नाश इति ‘अह-
यार’ शब्दे प्रथमज्ञाने ६ पृष्ठे उक्तम्) अत्र चोदक आह—यदि
मूलगुणानां नाशे उत्तरगुणानामपि नाशः, उत्तरगुणानां नाशे
मूलगुणानामपि स्यात् ततो न खलु नैव मूलगुणाः सन्ति,
नाप्युत्तरगुणाः, यस्मान्नास्ति स संयतो यो मूलोत्तरगुणानामन्य-
तमं गुणं न प्रतिसेवते । अन्यतमगुणप्रतिसेवने च चयानामपि
मूलोत्तरगुणानामभावः, तेषामभावे सामायिकादिसंयमानावः,
तदज्ञावे वकुशादिनिर्ग्रन्थानामभावः, ततः प्राप्तं तीर्थमचा-
रित्रमिति ।

सूरिराह—

चोयग ! छ्कायाणं, तु संजमं जाऽणुधावए ताव ।

मूलगुण उत्तरगुणा, दोषि वि अणुधावए ताव ॥

चोदक ! यावत् पट्टजीविकायेषु संयमोऽनुधावति अनुगच्छति
प्रबन्धेन वर्तते तावत् मूलगुणा उत्तरगुणाश्च द्वयेऽप्येते अनुधा-
वन्ति प्रबन्धेन वर्तन्ते ।

उत्तरसामय्यच्छे—यसंजमा तह दुवे नियंठा य ।

चउसु पमिसेवणा ता, अणुसज्जंते य जा तित्थं ।

यावन्मूलगुणा उत्तरगुणाश्चानुधावन्ति तावदित्तरसामायिकच्छे-
दसंयमावनुधावतः, यावच्चैत्तरसामायिकच्छेदोपस्थानसं-
यमौ तावत् द्वौ निर्ग्रन्थावनुधावतः । तद्यथा—वकुशः, प्रतिसे-
वकश्च । तथाहि—यावद् मूलगुणप्रतिसेवना तावत्प्रतिसेवको,
यावदुत्तरगुणप्रतिसेवना तावद्वकुशः, ततो यावत्तीर्थं तावद्वकु-
शाः, प्रतिसेवकाश्च अनुसज्जन्ति अनुवर्तन्ते, ततो नाचारित्रं
प्रसक्तं प्रवचनमिति । अथ मूलगुणप्रतिसेवनायामुत्तरगुण-
प्रतिसेवनायां वा चारित्रभ्रंशे भस्ति कश्चिद्विशेषः, उत ना-
स्ति ? । अस्ति इति ब्रूमः ।

कोऽसावित्याह—

मूलगुणे दइयसगने, उत्तरगुणे मंभवे सरिसवाई ।

उकायरक्खण्ण्डा, दोसु त्रिमुक्खेसु चरणमुच्छी ॥

मूलगुणेषु दृष्टान्तो दितिः, शकटं च । केवलमुत्तरगुणा अपि तत्र
दर्शयितव्याः, उत्तरगुणेषु दृष्टान्तो मण्डपं, सर्पपादि, आदि-
शब्दात् शिलादिपरिग्रहः, तत्राऽपि मूलगुणा अपि दर्शयितव्याः ।
इयमत्र ज्ञापना—एकेनापि मूलगुणप्रतिसेवनेन तत्कृणादेव
चारित्रभ्रंश उपजायते, उत्तरगुणप्रतिसेवनायां पुनः कालेन,
अत्र दृष्टान्तो दतिकः । तथाहि—यथा दतिक उदकभृतः पञ्चमहा-
द्वारः, तेषां महाद्वाराणामेकस्मिन्नपि द्वारे मुत्कलीनूते तत्कृणादेव
रिक्तो भवति, सुचिरेण तु कालेन पूर्यते, एवं महाव्रतानामेक-
स्मिन्नपि महाव्रते अतिचर्यमाणे तत्कृणादेव समस्तचारित्र-
भ्रंशो भवति ; एकमूलगुणघाते सर्वमूलगुणानां घातात् ।
तथा च गुरवो व्याचक्षते—एकव्रतभङ्गे सर्वव्रतभङ्ग इति ।
एतन्निश्चयनयमतं, व्यवहारतः पुनरेकव्रतभङ्गे तदेवैकं ज्ञानं
प्रतिपत्तव्यम्, शेषाणां तु भङ्गः क्रमेण, यदि प्रायश्चित्तप्रतिप-
त्या नानुसंभवे इति । अन्ये पुनराहुः—चतुर्थमहाव्रतप्रतिसेवने

तत्कालमेव सकलचारित्रभ्रंशः, शेषेषु पुनर्महाव्रतेष्वभी-
द्वणप्रतिसेवनायां महत्यतिचरणे वा वेदितव्यः, उत्तरगुणप्र-
तिसेवनायां पुनः कालेन चरणभ्रंशो, यदि पुनः प्रायश्चित्त-
प्रतिपत्त्या नोज्ज्वालयति । एतदेव कुतोऽवसंयमिति चेत् ?,
उच्यते—शकटदृष्टान्तात् । तथाहि—शकटस्य मूलगुणा द्वे चक्रे,
उर्ध्वे, अक्रश्च, उत्तरगुणा वध्रकीलकलोदपट्टादयः । एतैर्मूलगु-
णैरुत्तरगुणैश्च सुसंप्रयुक्तं सत् शकटं यथा जारवहनक्रमं
भवति, मार्गे च सुखं भवति, तथा साधुरपि मूलगुणैरुत्त-
रगुणैश्च सुसंप्रयुक्तः सन् अष्टादशशीलाङ्गसहस्रजारवहनक्र-
मो जवति, विशिष्ट उत्तरोत्तरसंयमाध्यवसायस्थानपथे च सुखं
वहति । अथ शकटस्य मूलाङ्गानामेकमपि मूलाङ्गं जम्नं जव-
ति तदा न जारवहनक्रमं, नापि मार्गे प्रवर्तते, उत्तराङ्गेषु
कैश्चिद् विनाऽपि शकटं कियत्काष्ठं भारकमं जवति, प्रव-
हति च मार्गे, कालेन पुनर्गच्छताऽन्यान्यपरिशटनादयोग्यमेव
तदुपजायते । एवमिहापि मूलगुणानामेकस्मिन्नपि मूलगुणे हते
न साधूनामष्टादशशीलाङ्गसहस्रजारवहनक्रमता, नापि संयम-
श्रेणिपथे प्रवहणम्, उत्तरगुणेषु कैश्चिदप्रतिसेवितैरपि जवति
कियन्तं काष्ठं चरणभारवहनक्रमता, संयमश्रेणिपथे प्रवर्तनं
च, कालेन पुनर्गच्छता तत्राऽप्यन्यान्यगुणप्रतिसेवनातो जवति
समस्तचारित्रभ्रंशः, ततः शकटदृष्टान्तादुपपद्यते मूलगुणाना-
मेकस्यापि मूलगुणस्य नाशे तत्काष्ठं चारित्रभ्रंशः, उत्तरगुण-
नाशे कालक्रमेणेति । इतश्चैतदेवं मण्डपसर्पपादिदृष्टान्तात् ।
तथाहि—परण्णादिमण्डपे यद्येको द्वौ बहवो वा सर्पपाः उप-
लक्षणमेतत्, तिलतण्डुलादयो वा प्रक्षिप्यन्ते, तथाऽपि न
मण्डपो भङ्गमापद्यते, अतिप्रभूतैश्चादकादिसंख्याकैर्ज-
ज्यते । अथ तत्र महती शिला प्रक्षिप्यते, तदा तथैकयाऽ-
पि तत्कृणादेव ध्वंसमुपयाति । एवं चारित्रमण्डपोऽप्येकाद्वि-
ज्यादिजिह्वरुत्तरगुणैरतिचर्यमाणैर्न भङ्गमुपयाति, बहुभिस्तु
काष्ठक्रमेणातिचर्यमाणैर्भज्यते, शिलाकटपेन पुनरेव संस्थापि मू-
लगुणस्यातिचारे तत्काष्ठं ध्वंसमुपगच्छतीति, तदेवं यस्मान्मू-
लगुणातिचरणे किमुत्तरगुणातिचरणे कालेन चारित्रभ्रंशो
भवति तस्मान्मूलगुणा उत्तरगुणाश्च निरतिचाराः स्युरिति
षट्कायरकृणार्थं सम्यक् प्रयतितव्यम्, षट्कायरकृणे हि मूल-
गुणा उत्तरगुणाश्च शुद्धा भवन्ति, तेषु च द्वयेष्वपि गुरुषु,
(अत्र गाथायामेकवचनं प्राकृतत्वात्, प्राकृते हि वचनव्यत्ययो-
ऽपि भवतीति) चरणशुद्धिः चारित्रशुद्धिः ! व्य० १ उ० । नि०
चू० । दर्श० ।

चारित्रफलम्—

इह भविष्ये भंते ! चरित्ते, परजविष्ये चरित्ते ? । गोयमा !
इह जविष्ये चरित्ते, एतो परभविष्ये चरित्ते, एतो तदुजय-
जविष्ये चरित्ते, एवं तवे, संजमे ।

चारित्रसूत्रे निर्वचने विशेषः । तथाहि—चारित्रमैहभविकमेव, न
हि चारित्रवानिदं भूत्वा तेनैव चारित्रेण पुनश्चारित्रो भवति, या-
वज्जीवताऽवधिकत्वात्तस्य । किञ्च—चारित्रिणः संसारे सर्वविर-
तस्य देशविरतस्य च देवेष्वेवात्पादात्, तत्र च विरतेत्यन्तमभा-
वान्मोक्षगतावपि चारित्रसम्भवाभावात् । चारित्रं हि कर्मकृप-
णायानुष्ठीयते, मोक्षे च तस्याऽकिञ्चित्करत्वात्, यावज्जीवमिति
प्रतिज्ञासमाप्तेस्तदन्यस्याभ्याग्रहणात्, अनुष्ठानरूपत्वाच्च चारि-
त्रस्व, शरीराभावे च तदयोगात् । अत एवाच्यते—“सिद्धे नो च-

रित्ती नो अचरित्ती ” नो अचरित्राति च अबिरतेरजावा-
दिति । अनन्तरं चारित्रमुक्तम् । तच्च द्विधा-तपःसंयमज्जेददिति
तयोर्निरूपणायतिदेशमाह-(एवं तवे संजमे स्ति) प्रअनिर्वचना-
भ्यां चारित्रवत्तपःसंयमौ वाच्यौ, चारित्ररूपत्वात्तयोरिति ।
भ० १ श० १ उ० ।

अष्टादश चारित्रभवाः-

“ आराहणा य एत्थं, चरणपडिवत्तिसमयओ पभिई ।
आवरसंतमजस्सं, संजमपरिपालणं विहिता ” ॥ १ ॥ इति ।
एवं चेह यद्यपि चारित्रप्रतिपत्तिभवा विराधनायुक्ता अग्नि-
कुमारवर्जजवनपतिज्योतिष्कत्वहेतुभवसहिता दश, अविराध-
नाभवास्तु यथाकसौधमार्दिदेवलोकेसवार्थासिद्धयुत्पासिहेत-
वः सप्त, अष्टमश्च सिद्धिगमनभव इत्येवमष्टादश चारित्रभवा-
लकाः । श्रूयते चाष्टैव जवौश्चारित्रं जवति । ज० १५ श० १ उ० ।
व्यवसायज्जेदे, चारित्रमपि समभावलक्षणो व्यवसाय एव, बो-
धस्वभावस्याऽऽत्मनः परिणतिविशेषत्वात् । स्या० ३ उ० ३ उ० ।
चरित्तगुणप्पमाण-च (चा) रित्तगुणप्रमाण-न० । चरित्तनिन्दि-
तमनेनेति चरित्रं, तदेव चारित्रं, चारित्रमेव गुणः । सावद्यो-
गाविरतिरूपे गुणप्रमाणभेदे, तच्च पञ्चविधम्-“चारित्तगुणप्प-
माणे पंचविहे पणत्ते । तं जहा-सामाअचरित्तगुणप्पमाणे,
उओवघावणचारित्तगुणप्पमाणे, परिहारविसुद्धिअचरित्तगुण-
प्पमाणे, सुदुमसंपरायचारित्तगुणप्पमाणे, अहक्खायचरित्त-
गुणप्पमाणे ” । अनु० ।

चरित्तकप्प-चरित्रकल्प-पुं० । चारित्रप्रतिपादके शास्त्रे, पं० भा० ।

....., एत्तो वोच्छं चरित्तकप्पं तु ।

जे तु विहाणचरित्ते, वतेसु गुरुत्ताघवं चेव ॥
पंचविहम्मि चरित्त-म्मि वणिता जे जाहि अणूनागा ।
एसो चरित्तकप्पो, जहकयं होति विण्णेओ ॥
सामाअयाहि पंचहिं, सव्वो वि जवे बहुत्तरं कंठा ।
सव्वगुरुगा अहिंसा, तीसे सारक्खण्ठ सेसाणि ॥
मेहुणवयं च तत्तो, ततो अदत्तं मुसं तत्तो ।
सव्वलहुओ परिग्गह, सव्वावत्थाएँ रागनिग्गहणं ॥
द्वोगे पुण गरुगतरो, सव्वेसु भवे मुसावादो ।
काऊण वि संघरणं, सुयवज्जाणं तु सव्वभंगे वि ॥
जे न पावति धम्मं, सुएसु अह मिच्छगे ते उ ।
सोतुं मिच्छवतारा, विणयं काऊण हिट्ठए आह ॥
अज्जप्पजिई अम्महं, वुद्धो सहा वते देह ।
मुसवज्जा वाएमो, धारेमो गिण्हितुं वते तेणा ॥
वीसत्थमित्तगाणं, मुसितविहारं समोदत्ता ।
मिच्छत्त वेति तेणे, घेतुं सिक्खावयाणि मा अज्जो ॥
जंजह लंवति जहा, तेणा ऊ वज्जसमणेसु ।
सद्धम्पो गुरुत्ताघव-वक्खाणं सोहिकारणाजिहितं ॥
पत्तम्मि कारणम्मि तु, लहुयतरं पुव्व मेवेज्जा ।
काणि पुण कारणाणी, जेसुं पत्तेसु जयणपमिसेवा ॥
अएणइ ताण इमाई, कित्तेऽहं जे समासेणं ।

गच्छाणुकंपयाए, आयरिय गिद्वान्णे आवतीए य ॥
पमिसेवा सल्लु जणिता, एते खल्लु कारणा ते उ ।
तेहि य तेणादीसुं, गच्छस्स द्वाणसेवणा होति ॥
आयरियाण व अट्ठा, विभासवित्थारदुएँ एत्थं ।
णातुं तवं विणासं, अरगा साहारणेण एवं तु ॥
आयरियस्स विणासे, गच्छविणासो धुवं एवं ।
आगाढे गेलण्णे, कंदातिविजास आवती वसुजा ॥
देव्वावति तह जोगा, वतीवग्गओ तह जागओ चेव ।
एतेहि कारणेहिं, अप्पत्तेहि जो तु सेवेज्ज ॥
सुहसीद्वयाएँ जो ऊ, आवज्जति ए वि य मुज्जती सो उ ।
जो पुण पत्ते कारणेँ, जयणा आसेवणं करेज्जा ह ॥
तस्स सेवणा वि जा सा, लोगे सव्वे जिणेहि तं इणमो ।
गच्छाणुकंपयाए, आयरियगिद्वान्ण आवदि वि दिन्ने ॥
जत्थेव य पमिसेहो, सचरित्ताऽऽसेवणा तत्थ ।
पुरिमस्स पाच्छिमस्स य, मज्झिमगायं तु जिणवरिदाणं ॥
आसेवणा य सचरि-त्तया य अत्थेण अणुगम्मा ।
वयभंगं पि करेत्तो, जह सचरित्ती कहं तु अत्थेणं ॥
अणुगंतव्वं एयं, भन्नति आगाढकारणतो ।
जे के अवराहपदा, कएहा मुक्का जवे पवयणम्मि ॥
णिघरिसपरिच्छणाए, दुग्गठालेणं मुणेयव्वो ।
पमिसेहेँ अणुना वा, पायच्छित्ते य ओह णिच्छइए ॥
ओहेण उ सट्ठाणं, अत्थविरेगेण वोगमियं ।
हिंसादवराहपदा, किएहे अणुघाति मुक्किन्ना लहुगा ॥
णिप्परिमपरिच्छे, जह कणगं ताव णिहसेसु ।
एवं परिच्छिऊणं, आयवयं गच्छमावती जं तु ॥
णित्थारयम्मि पत्ते, जयणाए णिसेव सचरित्ती ।
उट्ठाणा मूलुत्तर-दप्पे अजए य होति पडिसेहो ॥
कप्पे जयणाऽणुष्ठा, जो पुण निक्कारणाऽऽसेवे ।
पायच्छित्ते पावति, तं दुविहं ओहियं च नेच्छइयं ॥
ओहं च जमावएहं, तं दिज्जति तम्मि सट्ठाणं ।
णेच्छइयं अत्थेणं, वीमंसेत्ता तु देज्जती तं तु ॥
एयं अत्थविरेगं, वोगमियं छव्विहं इणमो ।
कस्स कहं व कहितं, वोकमिया कम्मि किच्चे वा ॥
उट्ठाणपदाविजत्तं, अत्थपदं होति वोगमियं ।
कस्स त्ति गीतगीत-स्स वा विकह जयणऽजयणाए ॥
कह अच्चाण वसंतो, दिया णु सुब्बिक्खदुब्बिक्खे ।
अहवा दिव राओ वा, कम्मि चो कारणे व इतरे वा ॥
कम्मि च पुरिसज्जाते, आयारादीण अन्नतरे ।
केच्चिर कतिवारे खल्लु, केवइकाद्वं व सेवियं होज्जा ॥
एवं उट्ठाणेहिं, मुच्चासुच्चे असुच्छित्तरो ।
संघयणधित्तजुताणं, सट्ठणअरुहं तु दिज्जए तत्थ ॥

चरित्तधम्मं दुविहे पण्णत्ते । तं जहा-अणारचरित्तधम्मं चेव,
अणारचरित्तधम्मं चेव । अणारचरित्तधम्मं दुविहे पण्णत्ते ।
तं जहा-सरागसंजमे चेव, वीयरगसंजमे चेव । सरागसं-
जमे दुविहे पण्णत्ते । तं जहा-सुहुमसंपरायसरगसंजमे चेव,
बादरसंपरायसरगसंजमे चेव । सुहुमसंपरायसरगसंजमे दु-
विहे पण्णत्ते । तं जहा-पढमसमयसुहुमसंपरायसरगसंजमे
चेव, अपढमसमयसुहुमसंपरायसरगसंजमे चेव । अहवा चरम-
समयसुहुमसंपरायसरगसंजमे, अचरमसमयसुहुमसंपरायस-
रागसंजमे । अहवा-सुहुमसंपरायसरगसंजमे दुविहे पण्णत्ते ।
तं जहा-संकिन्नेसमाणे चेव, विसुङ्गमाणे चेव । बादरसंप-
रायसरगसंजमे दुविहे पण्णत्ते । तं जहा-पढमसमयबादर-
संपरायसरगसंजमे, अपढमसमयबादरसंपरायसरगसंजमे ।
अहवा-चरमसमयबादरसंपरायसरगसंजमे , अचरमस-
मयबादरसंपरायसरगसंजमे । अहवा-वायरसंपरायसरा-
गसंजमे दुविहे पण्णत्ते । तं जहा-पडिवातिणे चेव, अप-
डिवातिणे चेव । वीयरगसंजमे दुविहे पण्णत्ते । तं जहा-
उवसंतकसायवीयरगसंजमे चेव, खीणकसायवीयरगसं-
जमे चेव । उवसंतकसायवीयरगसंजमे दुविहे पण्णत्ते । तं
जहा-पढमसमयउवसंतकसायवीयरगसंजमे चेव, अपढम-
समयउवसंतकसायवीयरगसंजमे चेव । अहवा-चरमसमय-

उवसंतकसायवीयरायसंजमे, अचरमसमयउवसंतकसायवी-
यरायसंजमे । खीणकसायवीयरायसंजमे दुविहे पणएत्ते ।
तं जहा-उउमत्थखीणकसायवीयरायसंजमे चेव, केवलि-
खीणकसायवीयरायसंजमे चेव । उउमत्थखीणकसाय-
वीयरायसंजमे दुविहे पणएत्ते । तं जहा-सयंबुच्छउउमत्थ-
खीणकसायवीयरायसंजमे, बुच्छवोहियउउमत्थखीणकसा-
यवीयरायसंजमे । सयंबुच्छउउमत्थखीणकसायवीयरा-
यसंजमे दुविहे पणएत्ते । तं जहा-पढमसमयसयंबुच्छउउम-
त्थखीणकसायवीयरायसंजमे, अपढमसमयसयंबुच्छउउम-
त्थखीणकसायवीयरायसंजमे चेव । अहवा-चरमसमयसयं-
बुच्छउउमत्थखीणकसायवीयरायसंजमे, अचरमसमयसयंबु-
च्छउउमत्थखीणकसायवीयरायसंजमे । बुच्छवोहियउउमत्थ-
खीणकसायवीयरायसंजमे दुविहे पणएत्ते । तं जहा-पढमस-
मयबुच्छवोहियउउमत्थखीणकसायवीयरायसंजमे, अपढमस-
मयबुच्छवोहियउउमत्थखीणकसायवीयरायसंजमे । अहवा-
चरमसमयबुच्छवोहियउउमत्थखीणकसायवीयरायसंजमे, अ-
चरमसमयबुच्छवोहियउउमत्थखीणकसायवीयरायसंजमे ।
केवलि-खीणकसायवीयरायसंजमे दुविहे पणएत्ते । तं जहा-
सजोगिकेवल्लिखीणकसायवीयरायसंजमे, अजोगिकेवलि-
खीणकसायवीयरायसंजमे । सजोगिकेवल्लिखीणकसायवीय-
रायसंजमे दुविहे पणएत्ते । तं जहा-पढमसमयसजोगिकेव-
लिखीणकसायवीयरायसंजमे, अपढमसमयसजोगिकेवलि-
खीणकसायवीयरायसंजमे । अहवा-चरमसमयसजोगिकेव-
लिखीणकसायवीयरायसंजमे, अचरमसमयसजोगिकेवलि-
खीणकसायवीयरायसंजमे । अजोगिकेवल्लिखीणकसायवीय-
रायसंजमे दुविहे पणएत्ते । तं जहा-पढमसमयअजोगिकेवलि-
खीणकसायवीयरायसंजमे, अपढमसमयअजोगिकेवल्लिखी-
णकसायवीयरायसंजमे । अहवा-चरमसमयअजोगिकेवलि-
खीणकसायवीयरायसंजमे, अचरमसमयअजोगिकेवल्लिखी-
णकसायवीयरायसंजमे ॥

“ चरित्तत्थादि ” । अगारं गृहं, तद्योगादागारा गृहिणस्तेषां
यच्चरित्तधम्मः सम्यक्त्वमूलाणुवतादपालनरूपः स तथा ।
एवमितरोऽपि, नवरमगारं नास्ति येषां तेऽनगाराः साधव इति ।
चारित्रधर्मश्च संयमोऽतस्तमेवाह-“ दुविहे ” इत्यादि । सह
रागेण अभिष्वङ्गेण मायादिरूपेण यः स सरागः, स चासौ
संयमश्च, सरागस्य वा संयम इति वाक्यम् । वीतो
विगतो रागो यस्मात्, स चासौ संयमश्च, वीतरागस्य वा
संयम इति वाक्यम् । “ सराग ” इत्यादि । सूक्ष्मोऽसं-
ख्यातकिट्टिकवेदनतः सम्परायः कषायः, सम्परैति संसरति
संसारं जन्तुरनेवेति व्युत्पादनात् । आह च-“ कोहाइसंपराओ,
तेण जओ संपरीइ संसारं । ” स च लोभकषायरूप औपश-
मिकस्य क्षपकस्य वा यस्य सः सूक्ष्मसंपरायः साधुस्तस्य स-
खगसंयमविशेषणसत्तासो वा भणनीय इति । बादराः स्थू-

लाः सम्परायाः कषायाः यस्य साधोर्व्यस्मिन् वा संयमे स तथा,
सूक्ष्मसम्परायप्राचीनगुणस्थानकेषु, शेषं प्राग्वदिति । “ सुहमे ”
इत्यादि । सूत्रद्वये प्रथमसमयादिविभागः केवलज्ञानवदिति ।
“ अहवा ” इत्यादि । शक्लिक्रियमानकः संयम उपशमश्रेण्या
प्रतिपततो विशुद्ध्यमानस्ताम् उपशमश्रेणि, क्षपकश्रेणि वा स-
मारोहत इति । बादरेत्यादिसूत्रद्वयम्, बादरसंपरायसरागसंय-
मस्य प्रथमाप्रथमसमयता संयमप्रतिपत्तिकालापेक्षया, चरमा-
चरमसमयता तु यदनन्तरं सूक्ष्मसम्परायता; असंयतत्वं वा
भविष्यति तदपेक्षयति । “ अहवा ” इत्यादि । प्रतिपाती उपश-
मकस्यान्यस्य वा, अप्रतिपाती क्षपकस्येति सरागसंयम उक्तः ।
अतो वीतरागसंयममाह-“ वीयराय ” इत्यादि । उपशान्ताः
प्रदेशतोऽप्यवेद्यमानाः कषाया यस्य व्यस्मिन् वा स तथा, साधुः
संयमो वेति एकादशगुणस्थानवर्तीति, क्लृप्तकषायो द्वादशगुण-
स्थानवर्तीति । “ उवसंत ” इत्यादि सूत्रद्वयं प्रागिव । “ खीण ” इ-
त्यादि । ह्लादयत्यात्मस्वरूपं यत्तच्छ्रद्धा, ज्ञानावरणादि घातिकर्म,
तत्र तिष्ठति इति उक्तास्थोऽकेवली, शेषं तथैव, केवलमुक्तरूपं
ज्ञानं च दर्शनं चास्यास्तीति केवलाति । “ उउमत्थ ” इत्यादि ।
स्वयम्बुद्धादिस्वरूपं प्रागिवेति “ सयंबुच्छ ” इत्यादि नत्र सूत्राणि
गतार्थान्येवेति । स्था० ३ उ० १ उ० । चरति मोक्षं प्रति या-
ति येन तच्चरित्रं, तच्च तद्धर्मश्चेति चरित्रधर्मः, चरित्रशब्दे-
न भुनक्त्यव्यवच्छेदः । प्रत्याख्याने, “ पञ्चकखाणं नियमो, चरि-
त्तधम्मो य इति एगट्ठा ॥ ” पञ्चा० ५ वि० ।

चरित्तधम्मआराहणा-चारित्रधर्माधना-खी० । आराधना-
जदे, स्था० ३ उ० १ उ० । (व्याख्या ‘आराहणा’ शब्दे द्वि-
तीयभागे ३७४ पृष्ठे उक्ता)

चरित्तपनिवृत्ति-चारित्रप्रतिपत्ति-खी० । चारित्रस्य वैराग्य-
तया शुद्धौ, पं० चूः ।

चरित्तपरिणाम-चारित्रपरिणाम-पुं० । चारित्रमेव परिणामः ।
परिणामजदे, प्रज्ञा० १२ पद । स्था० ।

चरित्तपायच्छित्त-चारित्रप्रायश्चित्त-न० । प्रायश्चित्तजदे,
स्था० ३ उ० ४ उ० । (‘पच्छित्त’ शब्देऽस्य व्याख्या)

चरित्तपुरिस-चारित्रपुरुष-पुं० । तद्वति, स्था० ३ उ० १ उ० ।
(व्याख्या ‘णाणपुरिस’ शब्दे द्रष्टव्या) ।

चरित्तबल-चारित्रबल-न० । चारित्रानुपायनसामर्थ्यं, यद् दु-
ष्करमपि सकलसङ्गवियोगं करात्यात्मा, यत्त्वानन्तमवाधमै-
कान्तिकमात्यन्तिकमात्मायत्तमानन्दमाप्नोति । स्था० १० उ० ।
दृढचरित्रे, प्रज्ञा० ६ पद ।

चरित्तभावणाय-चारित्रजावनाक-त्रि० । चारित्रेण सामायि-
कादिना भावना वासना यस्य स चारित्रभावनाकः । चारित्र-
वासनायुक्ते, प्रश्न० १ संव० द्वार ।

चरित्तभेङ्गी-चारित्रभेदिनी-खी० । चारित्रभेदकारिण्या वि-
कथायाम्, (स्था०) न समन्वन्तोदीर्णा महाव्रतानि साधूनां
प्रमादबहुलत्वादिति चारप्रचुरत्वादिति चारशोधकाचार्यतत्कार-
कसाधुशुद्धीनामभावादिति ज्ञानदर्शनान्यां तीर्थं प्रवर्तत इति
ज्ञानदर्शनकर्तव्येष्वेव यानो विधेय इति । भणितं च-“ सोहा-
य नत्थि न विदि-तकरेता न वि य केशी संति । तित्थं च णा-

णदंसण-निष्ठवगो चैव दाच्छिन्नं चि ॥ १ ॥ ” इत्यादि ।
अनया हि प्रतिपन्नचारित्रस्यापि तद्वैमुख्यमुपजायते, किं पुन-
स्तदभिमुख्येति चारित्रभेदनीति । स्था० ७ भा० ।

चारित्तमोदणिल-चारित्रमोदनीय-न० । मोदनीयकर्मभेदे, कर्म०
१ कर्म० । (प्रोमश कपाया नव नोकपायाइचेति द्विविधमे-
तत् ‘मोदनीय’ शब्दे वक्ष्यते)

चारित्तरक्षणाट्ट-चारित्ररक्षणार्थ-न० । पञ्चप्रकारं चारित्रं
सामायिकायमथाख्यातपर्यवसानं, तस्य रक्षणार्थम् । चतुरक्षा-
याः परिपालनार्थं, पं० चू० । “ चारित्तरक्षणाट्टा, सूयगर-
स्सुवारि ठविताइ ॥ ” पं० भा० ।

चारित्तद्वय-चारित्रद्वय-पुं० । चारित्रस्याऽन्यजन्मोपात्ताष्टवि-
धकर्मसंन्यापचयाय सर्वसावद्ययोगनिवृत्तिरूपस्य लाभे-
आ० म० प्र० ।

चारित्तविनय-चारित्रविनय-पुं० । चारित्राद् विनयश्चारित्रविन-
यः । चारित्रेण विनीतकर्मनायाम्, (दश०)

चारित्रविनयमाह-

अट्टविहं कम्मचयं, जम्हा रितीकरेड जयमाणो ।

नवमन्नं च न वंशे, चरित्तविणीओ हवड तम्हा ॥ ८५ ॥

अष्टविधमष्टप्रकारं कर्मचयं कर्मसङ्घातं प्राग्वद्धं यस्माद्विकं
करोति तुच्छताऽऽपादनेनापनयति यतमानः क्रियायां यत्नपरः,
तथा नवमन्नं च कर्मचयं न वध्नाति यस्माच्चारित्रविनय इति,
चारित्राद्विनयश्चारित्रविनयश्चारित्रेण विनीतकर्मो भवति त-
स्मादिति गाथाः ॥ ८५ ॥ दश० नि० ६ अ० १ उ० । भौ० ।

चारित्तविराहणा-चारित्रविराधना-स्त्री० । चारित्रं सामायिका-
दोनि, तेषां विराधना खरुता । स० ३ सम० । व्रतादिखरुते,
प्र० ३ अधि० ।

चारित्तवीरिय-चारित्रवीर्य-न० । अशेषकर्मविदारणसामर्थ्यं,
कीरादिलब्धुत्पादनसामर्थ्यं च । नि० चू० १ उ० ।

चारित्तसंपणया-चारित्रसंपन्नता-स्त्री० । यथाख्यातचारित्र-
युक्तत्वे, उक्त० १० अ० ।

तत्फलम्-

चारित्तसंपन्नयाए, णं जंते ! जंवे किं जणयइ ? । चरि-
त्तसंपन्नयाए णं सेल्लेसीजावं जणयइ, सेलेसिपणिवन्ने
य अणगारे चत्तारि केवलकम्मं से खवेइ, तओ पच्छा
सिज्जइ, वुज्जइ, मुच्चइ, परिनिव्वायइ, सव्वदुक्खाणमंतं
करेइ ॥ ६१ ॥

हे स्वामिन् ! चारित्रसम्पन्नतया चारित्रेण यथाख्यातचारित्रेण
सम्पन्नता, तथा यथाख्यातचारित्रसहितत्वेन जीवः किं जन-
यति ? । तदा गुरुगृह-हे शिष्य ! चारित्रसम्पन्नयथाख्यात-
चारित्रसहितत्वेन शैलेशीभावं जनयति, शैलानां पर्वतानां
ईशः शैलेशो मेरुस्तस्थैर्यं जनयति शैलेशो, तस्या जवन्तं शैल-
शीभावः, तमुत्पादयति मेरुपर्वतस्य स्थैर्यं प्राप्नोति, शैलेश्य-
वस्थां प्रतिपन्नोऽनगरभ्यतुरः कर्माशान् क्षपयति, अंशशब्दः
सत्तार्थवाचकः चतुर्दशगुणस्थानं भजते, ततः पश्चात्सिध्य-
ति सकलकर्मणि क्षपयित्वा सिद्धिं प्राप्नोति, बुध्यति तत्त्वज्ञो
भवति, मुख्यते कर्मभ्यो मुक्तो भवति, परिनिर्वाति कपायाञ्जे-

रुपशमाच्छीतलो भवति, सर्वदुःखानामन्तं करोति ॥ ६१ ॥ उक्त०
२६ अ० ।

चारित्तमुद्धि-चारित्रमुद्धि-स्त्री० । चरणीवशुद्धतायाम्, पि० ।
(तस्या बाह्यमान्तरं च कारणद्वयम् ‘ उद्गम ’ शब्दे द्वितीयजगो
६७ पृष्ठे दर्शितम्)

चरित्ताचरित्त-चरित्राचरित्र-न० । चरित्रं तदचरित्रं चेति
चरित्राचरित्रम् । संयमाऽसंयमे, भ० ८ श० २ उ० ।

चरित्तायार-चरित्राचार-पुं० । चारित्र्यणां समित्यादिपाल-
नात्मके व्यवहारे, स० १०० सम० ।

इयाणि चरित्तायारो भरणति-

पणिहाणजोगजुत्तो, पंचहिं समितोहिं तिहि य गुत्तीहि ।

एस चरित्तायारो, अट्टविहो होति णायव्वो ॥ ३५ ॥

पणिहाणं ति वा अट्टभवत्ताणं ति वा चिंतं ति वा पगघा । जोगा
मणयइकाया परिहाणजोगेहि पसत्थोहिं जुत्तो पणिहाण-
जोगजुत्तो, तस्स य पणिहाणजोगजुत्तस्स पंच समितीओ,
तिहि गुत्तोओ भवन्ति, ताइ समितिगुत्तोओ इमा-इरियासमिई,
भासासमिई, एसणासमिती, आयाणसमिई, भेरुमत्तणिक्खेव-
णासमिई, परिछावणि्यासमिई, मणगुत्ती, वयगुत्ती, कायगु-
त्ती । जीवसंरक्खणट्टजुगोमत्तंतरदिहस्स अप्पमादिणो संजमो-
वकरणप्पायणमिच्चं जा गमणकिरिया सा इरितासमिती, क-
कसणिट्टुरककुयफरुसअसंबद्धवहुप्पल्लवदोसवज्जिता । हिय-
मणवज्जमिता संदेहणमिहोहधम्मणो भासासमिती, सुत्ता-
नुमारेण रयहरणवत्थपादामणपाणाणिलओसट्ठसंण एस-
णासमिती, जं वत्थपायसंधारकफलगपीठकारणट्टगणिक्खे-
वंकरणं पडिद्वेदिय पमज्जिय सा आदाणणिक्खेवणासमिती,
जं मुत्तमल्लसिद्धेसपुरीसमुक्काण जं वा वि वेगारुहाणं संसत्ता-
णं भत्तपाणादीणं जंतुविरहिणं थंमिले विहिणा विवेगकर-
णं सा परिच्चागसमिती, कलुसकिद्धिचमप्पसंतसावज्जमण-
किरियसंक्कपणगोवणं मणगुत्ती, चावल्लफरुसपिसुणसावज्ज-
प्पवत्तणणिग्गहकरणं मणे वा सा वयगुत्ती, गमणागमणप-
चल्लणादाणसणप्फंदणादिकिरियाण गोवणं कायगुत्ती ।
समितिगुत्तीणं विसेसो जणति-

“ समितो नियमा गुत्तो, गुत्तो समियत्तणम्म ततियव्वो ।

कुसलवइ उदीरेंतो, जं वइगुत्तो वि समिओ वि ॥

तणुगतिकिरियासमिती, तणुकिरियागोवणं तु तणुगुत्ती ।

वागोवणं वागुत्ती, समितिपयारो वि तस्सेव ॥

संक्कपकिरियगोवणं, मणगुत्ती जवति समितिसु पयारो ।

भणिता भट्ट व माता, पवयणवतफलं ण तत्ता तो ” ॥

गाहापच्छुं कंठं ॥

समितीण य गुत्तीण य, एसो ते दो तु होइ णायव्वो ।

समिती पयाररूवा, गुत्ती पुण उभयरूवा वि ॥ ३६ ॥

समितो नियमा गुत्तो, गुत्तो समियत्तणम्म तइयव्वो ।

कुसलवति उदीरेंतो, जं वइगुत्तो वि समिओ वि ॥ ३७ ॥

समिती पयाररूवा, गुत्ती पुण होति नयरूवा ।

कुसलवति उदीरेंतो, तणं गुत्तो वि समिओ वि ॥ ३८ ॥

गुत्तो पुण जो साधू, अप्पवियाराए णाम गुत्तीए ।

सो ण समिओ ति बुच्चति, तीसे तु विथाररूवत्ता॥३॥

नि० चू० १ उ० । स्था० ।

(चारित्रातिचारे प्रायश्चित्तं 'पच्छित्त' शब्दे बह्यते)

चरित्तारादणा-चारित्राराधना-स्त्री० । "तिविहा चरित्ताराह-
णा पष्पत्ता । तं जहा-उक्कोसा, मज्झिमा, जहष्सा ।" स्था० ३
उ० ४ उ० ।

चरित्तायारि-चारित्रार्थ-पुं० । चारित्रेणार्थे, (प्रज्ञा०)

तद्भेदाः—

से किं तं चरित्तायारि ? । चरित्तायारि दुविहा पष्पत्ता ।
तं जहा-सरागचरित्तायारि, वीतरागचरित्तायारि । से किं तं
सरागचरित्तायारि ? । सरागचरित्तायारि दुविहा पष्पत्ता ।
तं-जहा-सुहुमसंपरायसरागचरित्तायारि य, वायरसंपराय-
सरागचरित्तायारि य । से किं तं सुहुमसंपरायसरागचरि-
त्तायारि ? । सुहुमसंपरायसरागचरित्तायारि दुविहा पष्प-
त्ता । तं जहा-पढमसमयसुहुमसंपरायसरागचरित्तायारि ,
अपढमसमयसुहुमसंपरायसरागचरित्तायारि य । अहवा-च-
रिमसमयसुहुमसंपरायसरागचरित्तायारि, अचरिमसमयसुहु-
मसंपरायसरागचरित्तायारि य । अहवा-सुहुमसंपरायस-
रागचरित्तायारि दुविहा पष्पत्ता । तं जहा-संकलित्तमाणा
य, विसुज्जमाणा य । सेत्तं सुहुमसंपरायसरागचरित्तायारि ॥
से किं तं वायरसंपरायसरागचरित्तायारि ? । वायरसंपराय-
सरागचरित्तायारि दुविहा पष्पत्ता । तं जहा-पढमसमयवाय-
रसंपरायसरागचरित्तायारि , अपढमसमयवायरसंपरायस-
रागचरित्तायारि य । अहवा-चरिमसमयवायरसंपरायस-
रागचरित्तायारि अचरिमसमयवायरसंपरायसरागचरित्ता-
यारि य । अहवा-वायरसंपरायसरागचरित्तायारि दुविहा
पष्पत्ता । तं जहा-पक्किवाई य, अपक्किवाई य । सेत्तं वायर-
संपरायचरित्तायारि । सेत्तं सरागचरित्तायारि ॥ से किं तं
वीतरागचरित्तायारि ? । वीतरागचरित्तायारि दुविहा पष्पत्ता ।
तं जहा-उवसंतकसायवीतरागचरित्तायारि, खीणकसाय-
वीतरागचरित्तायारि य । से किं तं उवसंतकसायवीतरागच-
रित्तायारि ? । उवसंतकसायवीतरागचरित्तायारि दुविहा
पष्पत्ता । तं जहा-पढमसमयउवसंतकसायवीतरागचरित्ता-
यारि , अपढमसमयउवसंतकसायवीतरागचरित्तायारि य ।
अहवा-चरिमसमयउवसंतकसायवीतरागचरित्तायारि, अच-
रिमसमयउवसंतकसायवीतरागचरित्तायारि य । सेत्तं उव-
संतकसायवीतरागचरित्तायारि ॥ से किं तं खीणकसायवी-
तरागचरित्तायारि ? । खीणकसायवीतरागचरित्तायारि
दुविहा पष्पत्ता । तं जहा-उउमत्थखीणकसायवीतरागच-
रित्तायारि, केवलखीणकसायवीतरागचरित्तायारि य । से
किं तं उउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तायारि ? । उउ-

मत्थखीणकसायवीतरागचरित्तायारि दुविहा पष्पत्ता ।
तं जहा-सयंबुद्धउउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्ताय-
ारि , बुद्धबोहियउउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तायारि
य । से किं तं सयंबुद्धउउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्ता-
यारि ? । सयंबुद्धउउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्ताय-
ारि दुविहा पष्पत्ता । तं जहा-पढमसमयसयंबुद्धखीण-
कसायवीतरागचरित्तायारि, अपढमसमयसयंबुद्धउउमत्थ-
खीणकसायवीतरागचरित्तायारि य । अहवा-चरिमसमयसयं-
बुद्धउउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तायारि, अचरिमसम-
यसयंबुद्धउउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तायारि य । सेत्तं
सयंबुद्धउउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तायारि ॥ से किं
तं बुद्धबोहियउउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तायारि ? ।
बुद्धबोहियउउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तायारि दुविहा
पष्पत्ता । तं जहा-पढमसमयबुद्धबोहियउउमत्थखीणकसाय-
वीतरागचरित्तायारि, अपढमसमयबुद्धबोहियउउमत्थखीण-
कसायवीतरागचरित्तायारि य । अहवा-चरिमसमयबुद्धबो-
हियउउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तायारि, अचरिमसम-
यबुद्धबोहियउउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तायारि य ।
सेत्तं बुद्धबोहियउउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तायारि ।
सेत्तं उउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तायारि ॥ से किं तं
केवलखीणकसायवीतरागचरित्तायारि ? । केवलखीण-
कसायवीतरागचरित्तायारि दुविहा पष्पत्ता । तं जहा-स-
जोगिकेवलखीणकसायवीतरागचरित्तायारि , अजोगिके-
वलखीणकसायवीतरागचरित्तायारि य । से किं तं सजोगि-
केवलखीणकसायवीतरागचरित्तायारि ? । सजोगिकेवल-
खीणकसायवीतरागचरित्तायारि दुविहा पष्पत्ता । तं जहा-
पढमसमयसजोगिकेवलखीणकसायवीतरागचरित्तायारि ,
अपढमसमयसजोगिकेवलखीणकसायवीतरागचरित्तायारि
य । अहवा-चरिमसमयसजोगिकेवलखीणकसायवीतराग-
चरित्तायारि य, अचरिमसमयसजोगिकेवलखीणकसायवी-
तरागचरित्तायारि य । सेत्तं सजोगिकेवलखीणकसायवीत-
रागचरित्तायारि ॥ से किं तं अजोगिकेवलखीणकसाय-
वीतरागचरित्तायारि ? । अजोगिकेवलखीणकसायवीतरा-
गचरित्तायारि दुविहा पष्पत्ता । तं जहा-पढमसमयअ-
जोगिकेवलखीणकसायवीतरागचरित्तायारि य, अपढम-
समयअजोगिकेवलखीणकसायवीतरागचरित्तायारि य ।
अहवा-चरिमसमयअजोगिकेवलखीणकसायवीतरागच-
रित्तायारि य, अचरिमसमयअजोगिकेवलखीणकसायवी-
तरागचरित्तायारि य । सेत्तं अजोगिकेवलखीणकसायवी-
तरागचरित्तायारि । सेत्तं केवलखीणकसायवीतरागचरि-

त्तारिया । सेत्तं खीणकसायवीतरागचरित्तारिया । सेत्तं
वीतरागचरित्तारिया ॥ अहवा-चरित्तारिया पंचविहा
पणत्ता । तं जहा-सामाङ्ग्यचरित्तारिया, ञेओवट्ठावणीयचरि-
त्तारिया, परिहारविसुद्धिचरित्तारिया, सुहुमसंपरायचरित्ता-
रिया, अहक्खायचरित्तारिया य । से किं तं सामाङ्ग्यचरित्ता-
रिया ? । सामाङ्ग्यचरित्तारिया दुविहा पणत्ता । तं जहा-इत्त-
रियसामाङ्ग्यचरित्तारिया, आवकहियसामाङ्ग्यचरित्तारिया
य । सेत्तं सामाङ्ग्यचरित्तारिया ॥ से किं तं ञेओवट्ठावणीयच-
रित्तारिया ? । ञेओवट्ठावणीयचरित्तारिया दुविहा पणत्ता ।
तं जहा-साङ्ग्यारा ञेओवट्ठावणीयचरित्तारिया, निरङ्ग्यारा
ढेओवट्ठावणीयचरित्तारिया । सेत्तं ञेओवट्ठावणीयचरि-
त्तारिया ॥ से किं तं परिहारविसुद्धिचरित्तारिया ? । परि-
हारविसुद्धिचरित्तारिया दुविहा पणत्ता । तं जहा-नि-
विस्समाणपरिहारविसुद्धिचरित्तारिया, निव्विट्ठाकाङ्ग्यपरि-
हारविसुद्धिचरित्तारिया य । सेत्तं परिहारविसुद्धिचरि-
त्तारिया ॥ से किं तं सुहुमसंपरायचरित्तारिया ? । सुहुमसं-
परायचरित्तारिया दुविहा पणत्ता । तं जहा-संकिलिस्समा-
णसुहुमसंपरायचरित्तारिया, विसुज्जमाणसुहुमसंपरायचरि-
त्तारिया य । सेत्तं सुहुमसंपरायचरित्तारिया ॥ से किं तं
अहक्खायचरित्तारिया ? । अहक्खायचरित्तारिया दुविहा
पणत्ता । तं जहा-उठमत्थअहक्खायचरित्तारिया, केव-
लिअहक्खायचरित्तारिया य । सेत्तं अहक्खायचरित्ता-
रिया । सेत्तं चरित्तारिया । प्रज्ञा० १ पद ।

चरित्ति (ण्)-चारित्रिन्-त्रि० । संयते, पं० व० १ द्वार । अनु० ।
चरित्तंद-चारित्रेन्द्र-पुं० । यथाख्यातचारित्रे, स्था० ३ ठा० १ उ० ।
(व्याख्या ' इंद ' शब्दे द्वितीयभागे ५३४ पृष्ठे उक्ता)

चरित्तोवधाय-चारित्रोपघात-पुं० । समितिभङ्गादिभिश्चारित्र-
स्योपघाते, स्था० १० ठा० ।

चरिमपञ्चखाण-चरमप्रत्याख्यान-न० । अन्तिमप्रत्याख्याने, चरमं
चरिमोऽन्तिमो भागः । स च दिवसस्य, जवस्य चेति द्विधा । तद्विष-
यं प्रत्याख्यानमपि चरमं, तच्च प्रत्याख्यानं च । इह भवचरमं याव-
ज्जीवं, तत्र द्विविधेऽपि चत्वार आकारा भवन्ति । यत्सूत्रम्-“ दि-
वसचरिमं भवचरिमं वा पञ्चकस्वाह चउव्विहं पि आहारं अ-
सणं पाणं स्नाहमं साहमं अन्नत्थाऽणाजोगेणं सहसागारेणं मह-
त्तरागारेणं सव्वसमाहिवत्तिआगारेणं वोत्तिरइ । ” ननु दिव-
सचरमप्रत्याख्यानं निष्फलम्, एकाशनादिप्रत्याख्यानेनैव गता-
र्थत्वात् । नैवम्-एकाशनादिकं ह्यष्टाद्याकारमेव, एतच्च चतुरा-
कारमत आकाराणां संक्षेपकरणात् सफलमेव, अत एवैका-
शनादिकं दैवसिकमेव भवति; रात्रिजोजनस्य त्रिविधत्रिविधेन
यावज्जीवं प्रत्याख्यातत्वात्; गृहस्थापेक्षया पुनरिदमादित्यो-
क्रमान्तं दिवसस्याहोरात्रमिति पर्यायतयाऽपि दर्शनात् । तत्र
च येषां रात्रिभोजनं नियमोऽस्ति तेषामपि इदं सार्थकमनुवा-
दत्वेन स्मारकत्वात् । भवचरमं तु द्वाकारमपि भवति, यदा जा-

नाति महत्तरसर्वसमाधिप्रत्ययरूपाज्यामाकाराभ्यां न प्रयोजनं,
तदा अनाजोगसहसाकाराकारौ जवतः, अहुत्थादेरनाजोगम
सहसाकारेण वा मुखप्रक्षेपसंभवात् । अत एवेदमनाकारमप्यु-
च्यते, आकारद्वयस्यापि परिहार्यत्वात् । ध० १ अधि० ।
पंचा० । आव० ।

चरिमसगलसुयणाणि-चरमसकलश्रुतज्ञानिन्-त्रि० । चर-
ममपश्चिममित्यर्थः । सकलं कृत्स्नं, निरवशेषमित्यर्थः । पं० सू० ।
ज्ञानं यस्य सः । भट्टबाहुस्वामिनि, पं० भा० ।

चरिय-चरित-त्रि० । सेविते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । चेष्टिते, पं०
ध० ३ द्वास् प्रश्न० । सत्ये उदाहरणे, तत् चरितमजिघ्रीयते य-
दृच्छं, तेन कस्यचिद्दार्ष्टान्तिकार्थप्रतिपत्तिर्जन्यते । तद्यथा-
दुःखाय निदानं यथा ब्रह्मदत्तस्य । दश० १ अ० । तं० ।

चरियव्व-चरितव्व-त्रि० । आसेवितव्वे, भ० ६ श० ३३ उ० ।
आ० म० ।

चरिया-चरिका-स्त्री० । नगरप्राकारयोरन्तरेष्वष्टहस्तप्रमाणे
माणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । ज्ञा० । जी० । रा० । स० । अनु० ।
वृ० । भौ० । गृध्रप्राकारान्तरे इस्त्वादिप्रचारमाणे, ज० ५
श० ७ उ० ।

चर्या-स्त्री० । ' चर ' गतिजकृणोः । “ गदमदचरयमभ्यानु-
पसर्गे ” ॥ ३१ । १०० ॥ (पाणि०) इत्यनेन कर्मणि भावे वा यत्प्रत्ययः ।
चर्यते चरणं वा चर्या । आचा० १ भु० ५ भ० १ उ० । आव० ।
आ० चू० । गमने, साधुना हि सति प्रयोजने युगमात्रदृष्टिना
गन्तव्यम् । सूत्र० १ भु० १ अ० ४ उ० । ग्रामादिष्वनियतां विहारित्वे,
स० २२ सम० । भिक्षादिके, सूत्र० १ भु० ६ भ० । चर्या कृत्यतो
ग्रामानुग्रामविहरणात्मिका, भावतस्त्वेकस्मानमधितिष्ठतोऽप्य-
प्रतिबद्धता । प्रव० ८६ द्वार । बाहने, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

चरियापरीसह-चर्यापरीषद-पुं० । चरणं चर्या ग्रामानुग्रामवि-
हरणात्मिका, सैव परीषदश्चर्यापरीषदः । वृत्त० २ अ० । प्रश्न० ।
वर्जितादस्यो ग्रामनगरकुवादिषु अनियतवसतिनिर्ममत्वः प्रति-
मासं चर्यामाचरेदिति । आव० ४ अ० । इत्येवंरीत्या प्रा-
मान्तरादिष्वप्रतिबद्धतया सञ्चरणकरणे, भ० ८ श० ८ उ० ।

“ ग्रामाद्यनियतस्थायी, स्थानाबन्धविवर्जितः ।

चर्यामेकोऽपि कुर्वीत, विविधाभिग्रहैर्युतः ॥ ” ध० ३ अधि० ।

“ ग्रामाद्यनियतस्थायी, सदा चाऽनियतालयः ।

विविधाभिग्रहैर्युक्त-अर्यामेकोऽप्यधिभ्रयेत् ॥ ” आ० म० द्वि० ।

एतदेव सूत्रकृदाह-

एग एव चरे लाढे, अजिचूय परीसहे ।

गामे वा नगरे वा वि, निगमे वा रायहाणिप ॥ १८ ॥

एक एव रागद्वेषविरहितश्चरेदप्रतिबद्धविहारेण विहरेत्सहाय-
चैकल्यतो चैकस्तथाविधगीतार्थः । यथोक्तम्-“ ए वा लभिस्सा
निवणं सहायं, गुणादियं वा गुणओ समं वा । एको वि पावाहं
विवज्जयंतो, विहरेच्च कामेसु असज्जमाणो ॥ ” (लाढे त्ति)
लाढयति प्राशुकैषणीयाहारेण साधुगुणैर्वा आत्मानं यापयतीति
लाढः । प्रशंसाजिघांषि वा देशीपदमेतत् पश्यते (एग एव चरे
लाढे त्ति) तत्र चैकोऽसहायः प्रतिमाप्रतिपन्नदिः, स चैको रागा-
द्विचैकस्यादभिचूय निर्जित्य परीषहान् । क पुनश्चरेत्?, इत्याह-

ग्रामे चोक्तरूपे, नगरे वा करविरहितसन्निवेशे, अपिः पूरणे, निगमे वा वणिग्निवासे, राजधान्यां वा प्रसिद्धायामुभयत्र वा-
शब्दानुवृत्तेः, मडम्बाद्युपलक्षणं चैतत्, आप्रहाज्जावं चानेना-
हेति सूत्रार्थः ।

पुनः प्रस्तुतमेवाह-

असमाणो चरे भिक्खु, नेय कुज्जा परिगहं ।

असंसत्तो गिहत्थेहिं, अणिकेओ परिव्वए ॥

न विद्यते समानोऽस्य गृहिष्वाश्रयामूर्च्छितत्वेनान्यतीर्थिकेषु
चानियतविहारादित्वेनासमानोऽसदृशो, यद्वा-समानः साहङ्का-
रो, न तथेत्यसमानः । अथ वा-“समाणो ति” प्राकृतत्वादस-
न्निवासन् यत्राऽऽस्तेतवाप्यसन्निहित इति हृदयम् । सन्निहितो
हि सर्वः स्वाश्रयस्यादन्तर्भावहत्ययं तु न तथेत्येवंविधः संश्र-
द्दप्रतिबद्धविहारितया विहरेद् भिज्जुयतिः । कथमेतत् स्यादि-
त्याह-नैव कुर्यात्परिग्रहं ग्रामादिषु ममत्वबुद्ध्यात्मकम्, अत्राह
च-“गामे कुले वा नगरे च देसे, ममं ति भावं न कर्हिच कुज्जा ।”
इति । इदमपि यथा स्यात्तथाऽऽह-असंसक्तोऽसंबद्धो गृहस्थैर्गृ-
हिभिरनिकेतोऽविद्यमानगृहो नैकत्र बद्धास्पदः परिव्रजेत्, स-
र्वतो विहरेत्, न नियतदेशादौ, गृहिसंपर्क एकत्र बद्धास्पदत्वे,
नियतदेशादिविहारितायां वा स्यादपि ममत्वबुद्धिः, तदज्ञावे
तु निरवकाशैवेयमिति भाव इति सूत्रार्थः ।

अत्र च शिष्यद्वारमनुसरन् “ असमाणो चरे ”

इत्यादिसुत्रसूचितमुदाहरणमाह-

कोल्लइरे वत्थव्वो, दत्तो सीसो य हिंरुतो तस्स ।

उवहरइ धाइ पिमं, अंगुलिज्जणाय सा दिव्वं ॥

उत्त० नि० १ खएम् ।

(कोल्लइरे) ‘कोल्लइर’ नाम्न नगरे वास्तव्यः, आचार्य
इति शेषः । दत्तः शिष्यश्च हिण्डकः, तस्य उपहरति धात्री
पिण्डम्, अङ्गुलिज्जणनाच्च सा देव्यमिति गाथाऽङ्गार्थः ।
प्रावार्थस्तु वृद्धसंप्रदायादवगन्तव्यः । स चायम्-कोल्लागपुरे
सङ्गमस्थविरा बहुश्रुता यथास्थितोत्सर्गपवादनिपुणाः दुर्भिक्षे
गणं देशान्तरे प्रेष्य स्वयं नगरं नवजागीकृत्य व्यवस्थिताः.
नगरदेवता च तेषां गुणैः रञ्जिता, अन्यदा तत्र गुरुवन्दना-
र्थं दत्तनामा शिष्यः समायातः, तद्भक्ष्यार्थं गुरवः सपात्रं
तं सार्धं ब्रूत्वा भिक्षायां गताः, एकस्येभ्यस्य भक्ष्यप्रकृतेर्गृहे
बालो व्यन्तरेण गृहीतः सदा रोगदिति, उपायशतसहस्रकरणेऽपि
व्यन्तरदोषोपशान्तिर्न जाता, गुरवस्तद्गृहे गताः, चण्डिका-
करणपूर्वं मा रुद ब्रूवत्युक्तम्, आचार्यतपस्तेजसा व्यन्तरो
नष्टः, तुष्टास्तन्मातृपितृप्रभृतिस्वजनास्तेभ्यो मोदकादिकमा-
हारं गाढाऽऽग्रहेण दत्तवन्तः, ते मोदकास्तस्यैव शिष्यस्य
गुरुर्निर्दत्ताः, स्वयं तु अन्तर्प्रान्तमाहारं विहृत्य नृकवन्तः, प्र-
तिक्रमणाऽवसरे तस्य शिष्यस्य पिण्डदोषमालोचयेति गुरु-
निरुक्तम् । शिष्यः चिन्तयति-असौ धात्रीपिण्डं सदा युक्ते मम
त्वेवं कथयतीति चिन्तनसमये एव तद्भावनार्थं देवतयाऽन्धका-
रं विकुर्वितं, स भृशं बिभेति । गुरुं प्रति वक्ति-अहमत्र दूरस्थो
बिभेमि, गुरवः प्राहुः-एहि मत्समीपे । स वक्ति-अस्मिन् घो-
रान्धकारे नाहमागन्तुं शक्नोमि । गुरुभिः श्रुतवत्सि स्वा-
ह्वरी दर्शिता, तद्बुद्ध्योतेन सोऽत्रायातः, परं चिन्तयति-गुरवां

दीपकं रक्षयन्ति, एवं चिन्तयन्नेवासौ देवतया चपेटाभिस्त-
र्जितः । ज्ञातस्वरूपैर्गुरुर्जितस्य क्षेत्रनवजागीकरणादिकं स्व-
स्वरूपं प्रकाशितम् । यथा सङ्गमस्थविरौर्विहारक्रमापरपर्याय-
श्रयापरीषहोऽध्यासितः, तथा ग्लानत्वाऽवस्थायामपि क्षेत्रन-
वजागीकरणेनाऽपि चर्यापरीषहोऽयैरध्यासितव्यः । उत्त० २
अ० । (‘परीसह’ शब्देऽन्यद् द्रष्टव्यम्)

चरियापरीसहविजय-चर्यापरीषहविजय-पुं० । अधिगतबन्ध-
मोक्तत्वस्य पवनवह्निःसङ्गतामादधानस्य देशकालप्रमाणो-
पेतसंयमविरोधिमागमनं प्रति मासकल्पमागमानुसारेण च-
र्यामाचरतः परुषशर्कराकण्टकादिवेधजातचरणखेदस्यापि
सतः पूर्वसंवितयानबाहनादिगमनास्मरणे, पं० सं० ४ द्वार ।

चरियापविट्ट-चरिकाप्रविष्ट-वि० । अभिनिचारिकानिमित्तं ब्र-
जिकादिषु प्रविष्टे, (व्य०)

बहवे साहम्मिया इच्छेज्जा एगयथो अभिणिचारियं
चारए, एण एहं कप्पइ थेरे अणपुच्छित्ता एगयतो
अभिनिचारियं चारए जाव एहं थेरे अपुच्छित्ता
एगयतो अभिणिचारियं चारए, से अंतरा छेए वा परि-
हारे वा ॥ १८ ॥ व्य० सू० ।

बहवस्त्रिप्रभृतिकाः साधर्मिकाः साम्भोगिकाः, इच्छेयुरेकतः
सहिता इत्यर्थः । अभिनिचारिकाः-अभिमुख्येन नियता चरि-
का सूत्रोपदेशेन बहुवर्जिकासु दुर्बलानामप्यायनिमित्तं पूर्वाह्ने
कावे समुत्कृष्टं समुदानं लब्धुं गमनं अभिनिचारिका, तां, च-
रितुं समाचरितुं, कर्तुमित्यर्थः । एवमेतेषामिच्छुतां कल्पते
नो “ एहं ” इति वाक्यावङ्कारे, स्थविरान् आचार्यानामपृ-
च्छय एकतः संहतानामभिनिचारिकां चरितुं, यदि पुनः
स्थविरान् मनापृच्छय व्रजन्ति ततः प्रायश्चित्तं मासलघु,
स्वच्छन्दचारित्वात् । याचद्ग्रहणादेवं परिपूर्णपाठो द्रष्टव्यः-
“ कप्पति एहं थेरे अपुच्छित्ता एगतो अभिनिचारियं चारए,
थेरा य से वियरेज्ज, एवं एहं कप्पइ एगतो अभिनिचारियं चारए,
थेरा य से नो वियरेज्जा, एवं एहं नो कप्पइ एगतो अभिनिचा-
रियं चारए, जं तत्थ थेरेहिं अवितिण्णे एगतो अभिनिचारियं
चरंति, से अंतरा छेदे वा, परिहारे वा । ” अस्य व्याख्या-यत एवं
स्वच्छन्दचारितायां मासलघु तस्मात् कल्पते “ एहं ” इति पूर्वव-
त् स्थविरानापृच्छय एकतोऽभिनिचारिकां चरितुम्, अपृच्छाया-
मपि कृतायां यदि स्थविरा वितरेयुरनुजानीयुः, “ एवं एहं ” इति
प्राग्वत् । कल्पते अभिनिचारिकां चरितुं, स्थविराश्च न वितरे-
युर्नानुजानीयुः प्रत्यपायं पश्यन्तः, प्रयोजनाभावतो वा, ततो न
कल्पते एकतोऽभिनिचारिकां चरितुं, यत्पुनस्तत्र स्थविरैरवितिण्णे-
अननुज्ञाते एकतोऽभिनिचारिकां चरन्ति, तन्निमित्तं ‘ से ’ तेषां
प्रत्येकमन्तरात्, अन्तरं नाम तस्मात्स्थानादप्रतिक्रमणं तस्मात्
छेदः, परिहारो वा, उपलक्षणमतदव्यञ्जना तपः प्रायश्चित्त-
मिति । व्य० ४ व० ।

चरियापविट्टे भिक्खू जाव चउराया पंचरायातो थेरा पासे-
ज्जा, से चेव आलोयणा, से चेव पक्कमणा, से चेव उग्गहस्स
पुव्वाणुष्ठावणा चिट्ठाति अहालंदमवि जाव उग्गहे ॥ १९ ॥
“ चरियापविट्टे भिक्खू ” इत्यादि । चरिकानिमित्तं ये व्रजिका-

दिषु प्रविष्टास्तेषामेकतमं परिगृह्येदमुच्यते-चरिकाप्रविष्टो भिक्षुर्वावत्परिमाणवधारणे । ततोऽयमर्थः-एकरात्रं द्विरात्रं त्रिरात्रं चतुरात्रं पञ्चरात्रं यावत् व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिरिति द्वितीयं तृतीयमपि पञ्चाहं यावदिति द्रष्टव्यम्, स्थविरान् पश्येत् । कुत्र पश्येदिति चेत्?, उच्यते-अग्निविचारिकां गन्तुमुत्कलोऽपि तेनाचार्येण यत्र संदेशको दत्तः, तत्स्थविरैः सह मित्रितानां सैवालोचना तिष्ठति, या अन्यस्मात् गणादागतेनोपसं-पद्यमानेन वितीर्णा, तदेव च प्रतिक्रमणं, यद्वत्सन्नादागत्य तस्मिन् गच्छे उपसंपन्नेन तस्मात् स्थानान्प्रतिक्रान्तं, सैव चावग्रहणस्य पूर्वाऽनुज्ञापना तिष्ठति, या अन्यस्मात् गणादागतेनोपसंपद्यमानेन साधर्मिकावग्रहस्यानुज्ञापना कृता यथाहान्दम् । अपिशब्दोऽत्र संज्ञावनेन केवलं यथाकालं, किन्तु चिरमपि यथाकालं यावत् ततो गच्छात्तस्य जावो न विपरिणमति, तावदवग्रहः, अवग्रहस्य सैव पूर्वाऽनुज्ञापना तिष्ठति । एतच्चान्तर्दीपकमतो यथालन्दमप्यालोचना प्रतिक्रमणं च द्रष्टव्यम् । व्य० ४ उ० ।

चरियापविट्टे भिक्षू परं चउराया पंचरायाओ थेरे पासेज्जा, पुणो आहोएज्जा, पुणो पटिकमेज्जा, पुणो य परिहारस्स उवट्टाएज्जा, जिकखुभावस्स अट्टाए दोच्चं पि उग्गहे अणुसवेयव्वे सिया, कप्पइ से एवं वदित्तए अणुजाणह भंते ! मितोग्गहं अहालंदं धुवं णियतं णेच्छइयं विउट्ठियं ततो पच्छा कायसंफासं, एवं नियट्ठे वि दो गमा ॥२०॥

चरिकां प्रविष्टो भिक्षुः परं चतुरात्राह्वा । अत्रापि व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिस्तत इदं द्रष्टव्यम्-यदि तस्य भावो विपरिणतो यथा कोऽत्र स्थास्यति इति, ततश्चतुरात्रात् पञ्चरात्राद्वा भारतः परतो वा स्थविरान् पश्येत्, पुनरपि च तस्य भावो जातो-यथा तिष्ठाम्यत्र तत्रैवोपसंपदा, तथा प्रथमोपसंपदीव पुनरालोचयेत् पुनः प्रतिक्रामेत्, पुनश्छेदस्य परिहारस्य वा उपतिष्ठेत् । किमुक्तं जवति-विपरिणते अविपरिणते वा भावे यत् किञ्चित् आपन्नं प्रायश्चित्तस्थानं तस्मिन् आहोचिते य आचार्येण वेदः परिहारो वा निर्दिष्टस्तस्य सम्यक्श्रद्धायत्तस्य कारणार्थमन्युत्तिष्ठेत्, भिक्षुरपपातस्य आज्ञाया अर्थाय, पातान्तरं-भिक्षुजावस्य जिक्खुवस्यार्थाय, मे यथावस्थितं जिक्खुत्वं भूयादित्येवमर्थः द्वितीयमपि वारमवग्रहोऽनुज्ञातव्यः स्यात् । कथमित्याह-अनुजानीत भदन्त ! परमकल्याणयोगिन् मितमवग्रहं, अवग्रहप्रहणं गमनादीनामुपलक्षणं, मितं गमनं मितमवस्थानं मितं स्थाननिर्वादनत्ववृत्तनादि अनुजानीत, यथालन्दं यथाकालं धुवं यदवश्यं कर्त्तव्यं नियतं यावन्नावधावामि तावदवश्यमहापनीयं, नियतं यावत्सहायान्न लभे तावदवश्यमनुष्ठेयम्; तथा व्यावृत्तम् । किमुक्तं भवति-व्यावृत्त्य यद्बहुधा उपपातप्रतिच्छन्नं तत् अनुजानीत, ततो गुरुणा अच्युपगते कायस्य क्रमयुगलक्षणस्य शिरसा संस्पर्श करोति । अथवा-कृतिकर्मादिष्वागमने निर्गमने च यः कायसंस्पर्शस्तमप्यनुजानीत, “एवं नियट्ठे वि दो गमा” इति । एवमनुना प्रकारेण यथा चरिकाप्रविष्टो द्वौ गमावुक्तौ द्वे सूत्रे अभिहिते, तथा चरिका निवृत्तेऽपि द्वौ गमौ बक्तव्यौ ।

तौ चैवम्—

चरियानियट्ठे जिक्खु० जाव चउरायपंचरायातो थेरे

पासेज्जा, स चैव आहोयणा, स चैव पटिकमणा, स चैव उग्गहस्स पुच्चाणुणवणा चिट्ठति अहालंदमवि उग्गहे ॥
चरियानियट्ठे जिक्खु परं चउरायपंचरायातो थेरे पासेज्जा पुणो आहोएज्जा, पुणो पटिकमेज्जा, पुणो छेयस्स परिहारस्स वा उवट्टाएज्जा, जिकखुजावस्स अट्टाए दोच्चं पि उग्गहे अणुणवेयव्वे सिया, अनुजाणह भंते ! मितोग्गहं अहालंदं धुवं निययं निच्छइयं विउट्ठियं ततो पच्छा कायसंफासमिति ॥
अस्य च सूत्रद्वयस्याप्यर्थः स एव यच्चरिकाप्रविष्टसूत्रद्वयस्य, यद्येवं किमर्थमनयोरुपादानं, चरिकाप्रविष्टसूत्राभ्यामेव गतार्थत्वात् । तथाहि-यैव चरिकाप्रविष्टानां सामाचारी सैव चरिकातो निवृत्तानामपीति । सत्यमेतत्, केवलमनुच्चारिते निवृत्तसूत्रद्वये यैव चरिकाप्रविष्टानां सामाचारी सैव चरिकातो निवृत्तानामपीति न लभ्यते, सूत्रेऽनुपात्तत्वात्, किं त्वन्यत्किमपि कल्पेत, ततः कल्पनान्तरं मा नृदिति निवृत्तसूत्रद्वयमपि, सूत्रपञ्चकसंक्षेपार्थः ।

संप्रति ज्ञाप्यकृद्विषमपदविवरणं चिकीर्षुः प्रथमतो-

यच्चरिकाप्रविष्टाद्यसूत्रेऽभिहितं “ जाव चउरा-यपंचरायातो थेरे पासेज्जा ” इति तद्-

व्याख्यानार्थमाह-

पंचाहगहणं पुण, बन्तकरणं होइ पंचहि दिणेहि ।

एगट्ठुगतिएणपणगा, आसंज्ज वत्तं विजासाए ॥

सूत्रे “ जाव चउरायपंचरायाओ ” इत्यत्र यत् पञ्चाहप्रहणं पुनर्विशेषतः कृतमाचार्येण, पुनःशब्दो विशेषे, ततः पञ्चभिर्दिनैर्वलकरणं भवतीति ज्ञापनार्थम् । उक्तं च-“एगपणगसमासं, स-छीसुणमणुयगोणदत्थीणं । ” अथ पञ्चभिर्दिनैः कथमपि बलं न भवतीति ततो द्वितीयमपि पञ्चाहं यावत् । तथाचाह-एकद्वित्रिपञ्चकदिवसानां बलमाश्रित्य विपद्याविकल्पेन एकं वा द्वौ वा त्रीन् वा यावदित्येवंरूपेण, सूत्रे चैवं पञ्चरात्रप्रहणमुपलक्षणं व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिरतो न भाष्यसूत्रयोर्विरोधः ।

संप्रति “ स चैव आलोयणं ” इत्यादिपदव्याख्यानार्थमाह—

उपसंपज्जमाणेन, जा दत्ताऽऽज्ञोयणा पुरा ।

अवसन्नेहि आगम्म, पटिकंतो उ जावतो ॥

जा याणुणवणा पुब्बं, कया साहम्मिउग्गहे ।

संभावणाए साऽलंदं, जा भावो अणुवत्ततो ॥

याऽन्यस्माद्गणादागतेनोपसंघमानेनाऽऽलोचना पुरा दत्ता च तिष्ठति, यच्च पूर्वमवसन्नेभ्य आगम्य भावतः प्रतिक्रान्तस्तदेव प्रतिक्रमणं तिष्ठति, या च पूर्वमन्यस्मात् गणादागतेन साधर्मिकावग्रहस्यानुज्ञापना कृता सैव तिष्ठति । “ अहालंदमवि ” इत्यत्र योऽपिशब्दः तस्यार्थः—सा च एषा न केवलं तावन्तं कालं किं तु चिरमपि कालं, यावज्जीवाऽधिकृतगच्छ-स्थापितयाऽनुबर्त्तते तावत् सैवावग्रहस्यानुज्ञापना तिष्ठति । यथालन्दमपि सैवालोचना, तदेव च प्रतिक्रमणमपि द्रष्टव्यम् ।

अधुना द्वितीये चरिकाप्रविष्टसूत्रे यदुक्तम्—“ परं चउरायपंचरायातो ” इत्यादि, तद्व्याख्यानार्थमाह-

परं परिणते जावे, परिज्जुतो उ सो पुणो ।

न चोवसंपयाए व, तत्थाऽऽलोए पटिकमे ॥

“परं चउरायपंचरायातो” इत्यत्र परमिति व्याख्यानतो वि-
शेषप्रतिपत्तिः । ततोऽयमर्थः-परिणते गच्छान्मया निष्कमित-
त्वमित्येवं परिणते भावे, अत एव गच्छात्परिभूतः सन्
चतुरात्रात्पञ्चरात्राद्वा परत आरतो वा स्थविरान् पश्येत्,
भावश्च पुनर्गच्छावस्थापितया यदि प्रत्यावृत्तोऽजायत ततः स
पुनर्भूयो न चोपसंपदीव तत्प्रथमतयापसंपदीव तत्र तेषु
स्थविरेषु पार्श्वे आलोचयेत्, प्रतिक्रमेण ।

जइ पुण किंचापणो, तस्स उ आलोइउं उवट्ठाति ।

विप्परिणयम्मि जावे, एमेव अविप्परिणयम्मि ॥

विपरिणते भावे यदि किञ्चित् प्रायश्चित्तस्थानमापन्नः, तस्य
प्रथमत आलोचयितुमालोचनां दातुमाचार्याणामुपतिष्ठते, एवमे-
व अविपरिणतेऽपि छद्म्यम् । किमुक्तं जवति ?-अविपरिण-
तेऽपि जावे यदि किञ्चिदापन्नः प्रायश्चित्तस्थानं ततः सूत्रा-
ण्यालोचयति, एवमाचार्याणामुपतिष्ठते, ततो विपरिणते अवि-
परिणते वा भावे प्रायश्चित्तस्थानापचावालोचितायामाचार्या-
य छेदं परिहारं वा प्रयच्छन्ति । तस्य श्रद्धापूर्वकं कारणाया-
भ्युत्तिष्ठति ।

“भिक्षुज्जावस्स अछाप” इत्यत्र पाठान्तरम्-“जिक्खु
जववायस्स अछाप” इति । तत्रोपपातशब्द-
व्याख्यानार्थमाह-

उववाओ निदेसो, आणा विणओ य होति एगछा ।

तस्सट्ठाए पुणरवि, मितोग्गहोवासगोऽणुष्ठा ॥

उपपातो निर्देश आज्ञा विनय इत्येतानि प्रवन्त्येकार्यानि,
ततोऽयमर्थः-जिञ्छुस्तस्यापपातस्य आज्ञाया अर्थाय करणाय
पुनरपि द्वितीयमपि वारं मितवग्रहानुज्ञा । किमुक्तं भवति ?-
मिता चासावनुज्ञा, एतेन मितावग्रहपदव्याख्यानं कृतम् ।

मितावग्रहणं सूत्रे मितगमनादीनामुपलक्षणमतस्तदुप-

दर्शयति-

मितगमणचेच्छणातो, मियजावं मियं च जोयणं भंते ! ।

मज्ज धुवं अणुजाणह, जा य धुवा गच्छमज्जाया ॥

मितं गमनं, प्रयोजनवशतः तस्य करणात् मितम्. (चिच्छणत्ति)
अवस्थानं से तस्य यत् प्रवृत्तया विश्रामनिमित्तं, तस्य कि-
यत्कालं भावात्, मितं भाषितं, कार्यं समापतिते तस्यावसर-
भावात्, मितं भोजनम्, एककुक्षिपूरणमात्रस्य जगवताऽनुज्ञानात् ।
जदन्त ! परमकल्याणयोगिन् ! मम ध्रुवमनुजानीत, या च ध्रुवा
गच्छमर्यादा, तामप्यनुजानीते, इह ध्रुवं नियतं नैतिकमिति त्रयो-
ऽप्येकार्थाः, तथाऽप्यर्थजदोऽस्ति, तत्र या ध्रुवा गच्छमर्यादेत्य-
नेन ध्रुवशब्दार्थो व्याख्यातो, ध्रुवमवश्यकरणीयमिति ।

संप्रति नियतनैश्चाधिकशब्दव्याख्यानार्थमाह-

निययं च न हाविस्सं, अहमवि ओहाणिया इ जा मेरा ।

निच्चं जाव सहाए, न लभामि इहावसे ताव ॥

यावदवधावनिका मर्यादा तावदहमपि नियतं न हापयिष्या-
म्यवश्यकरणीयम् । किमुक्तं भवति ?-नियतमवधावनमर्यादातो-
ऽवश्यमहापनीयमिति । तथा नित्यमिति कोऽर्थः-यावत्सहाया-
लजे तावदिहावसामीति, सहायलाभमर्यादाकमावसनं या-
वदवश्यमनुष्ठेयं, नित्यमित्यर्थः ।

अधुना “वेउट्टियं” इत्यस्य भावार्थं कथयति-

दिवसे दिवसे वेउ-ट्टिया उ पक्खे य वंदणादीसु ।

पट्टवणमादिएसुं, उववायपक्किच्छणा बहुधा ॥

दिवसे दिवसे, प्रतिदिवसमित्यर्थः । पक्के पाक्किदिने, चश-
ब्दाच्चातुर्मासिकदिने, सांवत्सरिकदिने च, वन्दनादिषु, आदिश-
ब्दात् क्षामणकादिपरिग्रहः । तथा प्रस्थापनादिषु स्वाध्याय-
प्रस्थापनादिषु, अत्रादिशब्दात् चदेशसमुद्देशादिपरिग्रहः ।
यद्वदुधा अनेकप्रकारमुपपातप्रतिच्छन्नं तदनुजानीत ।

सम्प्रति “कायसंफासं” इति व्याख्यानार्थमाह-

अञ्जुवगए उ गुरुणा, सिरिण संफुसति तस्स कमजुयलं ।

कितिकम्ममादिएसु य, नित्तर्पिते य जे फासा ॥

अनुज्ञापनायां कृतायां गुरुणाऽन्युपगते दृष्टः सन् तस्य गुरोः
क्रमयुगलमात्मीयेन शिरसा संस्पृशति, प्रणमतीत्यर्थः ! तदेवं
ततः पश्चात्कायसंस्पर्शं कुरुते इति व्याख्येयम् । अथवाऽयमर्थः-
ततः पश्चात्कायसंस्पर्शमनुज्ञापयति । तथा चाह-कृतिकर्मादि-
षु, कृतिकर्म वन्दनकं, विश्रामणादिकं वा, आदिशब्दात्क्षाम-
णादिपरिग्रहः, तेषु कर्त्तव्येष्वगच्छति गच्छति वा ये स्पर्शाः
कायस्पर्शाः, तान्, अनुजानीतेति वाक्यशेषः ।

सम्प्रति यत्पाठान्तरं “जिक्खुज्जावस्सेति” तद्व्याख्यानार्थमाह-

जिक्खुभावो सारण-वारणपक्किचोयणा जहा पुत्वि ।

तह चेव इयाणि पी, निञ्जुची सुत्तफासे-सा ॥

जिक्खुभावो नाम सारणा, वारणा, प्रतिचोदना । अत्र प्रति-
चोदनाग्रहणं चोदनाया उपलक्षणं, तत्र विस्मृतेऽर्थे सारणा,
अनाचारस्य प्रतिषेधनं वारणा, स्खलितस्य पुनः शिक्षणं चो-
दना, पुनः पुनः स्खलितस्य निष्ठुरं शिक्षापणं प्रतिचोदना ।
एतानिर्धयावस्थितो भिक्षुभाव उपजायते, ततः कारणे का-
र्योपचारादेता एव जिक्खुभाव इत्युक्तं तदर्थोपयति । किमुक्तं
जवति ?-यथा पूर्वमेताः सारणादय आसीरन् तथा इदानीम-
पि स्युरित्येवमर्थः, तदेवं कृता विषमपदव्याख्या ज्ञाप्यकृता,
साम्प्रतमेव वक्ष्यमाणा सूत्रस्य स्पर्शिका निर्युक्तिः ।

तामेव प्रथमसाधर्मिकसूत्रविषयमाह-

आकिणो सो गच्छो, सुहदुक्खपक्किच्छएहिं सीसेहिं ।

दुव्वल्लखमगगिलाणे, निग्गमसंदेसकहणे य ॥

बहवः सार्धर्मिका इच्छेयुरेकतो अभिनिचारिकां चरितुमि-
त्युक्तम् । तत्र पर आह-केन कारणेन तेषां निर्गमेच्छा ? । निर्युक्ति-
कृदाह-सुखदुःखप्रतीच्छकैः सुखदुःखाद्यैरुपसंपन्नैः प्रतीच्छकैः
शिक्षैश्च स गच्छ आकीर्णः समाकुलः, आकीर्णत्वेन च स न-
गरे स्थितोऽन्यत्र स्थितानामेषणीयभक्तपानासंभवात्, तत्र च तृ-
तीयस्यां पौरुष्यां जिज्ञावेला, चिरं च दिरिडतव्यं, धान्याम्न-
कारादिकं च तत्र जैकं, ततः केचित्साधवो दुर्बला जाताः,
कृपका अपि पारणके प्रायोग्यालाभतो दुर्बला अभवन्,
श्लाना अप्यधुनोत्थिताः सीदन्ति, एतैः कारणैर्निगन्तुमिच्छन्ति ।
दृष्ट्वा चाचार्यं पृच्छन्ति, ते चाचार्येण तान् दुर्बलान् ज्ञात्वा मु-
त्कलनीयाः, ये पुनर्निष्कारणं गन्तुकामा आपृच्छन्ति ते न मुत्क-
लनीयाः, ये चानुज्ञाता व्रजतेति तेषामाचार्यः संदेशं कथयति ।

कथमित्याह-

अहमपि एहामो वा, अस्मत्त्य इहेव मं मिलिज्जाह ।

अतिदुव्वले य नाठं, विसज्जणा नत्थि इतरेसि ॥

यत्र यूयं गमिष्यथ अहमपि इतः स्थानात् तत्र एष्यामि आगमिष्यामि । अथवा-अन्यत्र मम सकाशे आगन्तव्यम्, यदि वा-अत्रैव मां यूयं मिलेयुर्यथा वा यैः संदिश्यते तथा तैः कर्त्तव्यम्, आचार्येणाप्यतिदुर्बलान् तान् ज्ञात्वा तेषां विसर्जना मुत्कलेन कर्त्तव्या, इतरेषां निष्कारणं गन्तुमनसां विसर्जना नास्ति । एतेन वितरणमवितरणं च सूत्रोपात्तं व्याख्यातम् ।

तं चेव पुव्वभणियं, आपुच्छणे मास दोच्चणापुच्छा ।

उवओगे तहि सुणणा, साहूसणीगिहत्थेसु ॥

यदि निर्गन्तुमनसोऽनापृच्छया व्रजन्ति तदा प्रायश्चित्तं मास-लघु, पृच्छायामपि कृतायां यदेव पूर्वभणितं तदेवाधिकृत्य गमनकाले द्वितीयं वारमापृच्छा कर्त्तव्या । यदि पुनर्द्वितीयं वारं नापृच्छन्ति तदाऽपि प्रायश्चित्तं मासलघु, किं कारणं द्वितीयमपि वारमापृच्छा कर्त्तव्येति चेत्, अत आह-“उवओगे” इत्यादि । यदा पूर्वमापृष्टं तदाऽऽचार्योऽनुपयुक्त आसीत्, पश्चादुपयुक्तो जातः, उपयुक्तेन च तत्राशिवादयो दोषा ज्ञाताः । अथवा-(सुणन्ति) पश्चादाचार्येण विचारादिनिमित्तं बहिर्निर्गतेन श्रुतं, यथा-तत्र बहवो दोषा इति, यदि वा साधुना केनापि संज्ञिता श्रावकेण गृहस्थेन वा, केन वा मिथ्यादृष्टिना जडकेण कथितमाचार्याणाम्, यथा-तत्र बहवो दोषा इति, तस्मात् द्वितीयवारमवश्यं प्रष्टव्यं, पृच्छायां च कृतायां यद्यपि तत्र न केचनापि दोषा आचार्येण विज्ञातास्तथाऽपि तत्र क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाः पूर्वं प्रेषणीयाः ।

तथा चाह-

नाऊण य निगमणं, पमिलेहण सुव्वभ दुव्वजं जिक्खं ।

जे अ गुणा आपुच्छा, जे वि य दोसा अणापुच्छा ॥

तेषां साधूनां निर्गमनं ज्ञात्वाऽऽचार्येण साधुजित्तस्य क्षेत्रस्य प्रतिवेक्षणं कारयितव्यं, येन सुव्वजं दुव्वजं वा जैकं ज्ञायते । किं च ये गुणा द्वितीयवारमापृच्छायां भवन्ति ते प्रतिवेक्षनेऽपि द्रष्टव्याः, येऽपि च दोषा द्वितीयवारमनापृच्छायां, ते दोषा अप्रत्युपेक्षणेऽपि ।

के ते ?, इत्याह-

पञ्च सावयाइं, तेणा दुब्भिकख तावसीतो य ।

नियगपविट्टुच्छाणा, पप्फुडणा हरियपणी य ॥

प्रत्यन्ताः सीमावर्तिनो म्लेच्छा लोकानामुपप्लवत्पादनायो-
त्थिता वर्त्तन्ते, स्वापदानि व्याघ्रादीन्यपान्तराले सन्ति, स्तेना
वा शरीरापहारिण उपभ्यषहारिणो वा समन्तत उत्थिताः, दु-
र्भिक्षं वा तत्र जातं, तापस्यो वा प्रचुरास्तत्र भूयस्यो ब्रह्म-
चर्योपद्रवाय प्रभवन्ति, निजका वा अभिनवप्रव्रजितं साधुमु-
द्ग्राजयेयुः, प्रविष्टो वा तत्र कश्चिदुपस्थितः, (उच्छाणंति)
उरुसितो वा स कदाचित् दोषो भवेत् (फफुडणंति)
तत्र या वसतिः प्रागासीत् सा केनचिदपनीता स्यात्,
(हरितपन्नी यंति) तत्र दुर्भिक्षप्रायमतः शाकादिहरितं बाह-
ल्येन जड्यते, तत्र साधूनामकल्पम् । अथवा-“हरितप-
णीति” नाम-तत्र देशे केषुचित् गृहेषु राक्षा दण्डं दत्त्वा देव-

तायै वल्यर्थं पुरुषो मार्यते, स च प्रव्रजितादिर्जित्ताप्रविष्टः सन्
“तत्र गृहस्योपरि आर्द्रवृक्षशाखाचिह्नं क्रियते,” तत्रागृहीतसं-
केतो विनश्यतीति ।

संप्रति चरिकाप्रविष्टादिसूत्राणां चतुर्णामपि
सामान्यतो निर्युक्तिमाह-

अस्मत्त्य तत्थ विप्परिणते य गेल्ले होइ चउजंगो ।

फिरियागतागतेसु य, पुष्सा-पुण्णसु वा दौच्चं ॥

अन्यत्र चरिकाप्रवेशे तत्र चरिकातो निवृत्तौ विपरिणते विपरि-
णामे जाते यदाऽऽभवति यच्च न जवति, तेषां तद्वक्तव्यमिति शेषः ।
तथा ग्लान्ये ग्लानत्वे भवति चतुर्भङ्गी, तस्यां च चतुर्भङ्गयामगवे-
षणादौ यदाऽऽजवति प्रायश्चित्तं, तद्वाच्यमित्युपस्कारः । तथा
स्फिटिताः विपरिणताः, तेषां गतागतेषु आचार्यस्य समीपमा-
गता इत्येवंरूपेषु यावत्तं कालमधिकृताः, तस्मिन् अपूर्णे पूर्णे
वा यदि द्वितीयमपि वारम् अवग्रहमनुज्ञापयति ततो यच्चि-
परिणतेर्लब्धं तदाचार्यो न व्रजते, किं तु यदा तेषां तथारूपं
चित्तमजायत, यथा-द्वितीयमपि वारमवग्रहमनुज्ञापयामः, ततः
प्रवृत्तिं यल्लब्धं तदाचार्यस्याऽऽभवति । एष गायार्थः ।

साम्प्रतमन्यत्र तत्र वा विपरिणते यत् आभाव्यं तदुपदर्शयति-

अवरोपरस्स निस्सं, जइ खलु सुहुदुक्खिया करेज्जाहि ।

ओहजंतर सेहं, लभति गुरु पुणो न लभई य ॥

यदि चरिकाप्रविष्टा यदि चरिकातो निवृत्ता विपरिणामे कि-
मस्माकमाचार्येण वयमेव परस्परं सुखदुःखनिश्चां कुर्म इत्येवं-
रूपे जाते अपरस्परस्य परस्परं सुखदुःखितां खलु निश्चां कुर्युः,
तदा यावानवधिः कृतस्तस्याभ्यन्तरे तस्मिन्नपूर्णे पूर्णे वा यत्
शैकं, शैकप्रदणमुपलक्षणं शैक्षप्रवृत्तिकं, सचित्तादिकमुत्पादय-
न्ति तत्तेषामेव भवति, गुरुराचार्यः पुनर्न लज्जते, चशब्दस्तूचित-
मर्थं “हट्टेण” इत्यादिना व्याख्यास्यति । तदेवं तत्रान्यत्र विपरि-
णते इति भावितम् ।

इदानीं “गेल्ले होइ चउजंगो” इति भावयति-

गेल्ले चउजंगो, तेसि अहवा वि होज्ज आवरिण् ।

दोएहं पी होज्जाही, अहव न होज्जाहि दोएहं पि ॥

ग्लान्ये ग्लानत्वे चतुर्भङ्गी जवति । तद्यथा-तेषां विपरिणतानां
ग्लानो, नाचार्यस्य इति प्रथमो भङ्गः । अथवा-आचार्ये आचार्य-
स्य जवति ग्लानो, न तेषामिति द्वितीयः । “दोएहं पि होज्जाहीति”
द्वयानां विपरिणतानामाचार्यस्य जवति ग्लान इति तृतीयः ।
अथ द्वयानामपि न भवति ग्लान इति चतुर्थः ।

अत्र प्रायश्चित्तविधिमाह--

आयरिण् अपेसेते, लहुओ अकरेते चउ गुरु होति ।

परितावणादिदोसा, तेसि अप्पेसणे एवं ॥

प्रथमभङ्गे तेषां ग्लानो नाचार्यस्येत्येवंरूपे, यथाचार्यो गवेष्णया
न कमपि साधुसंघाटं प्रेषयति प्रायश्चित्तं लघुको मासः । अथ
प्रेषणे कृते तैर्वा कथिते यदि ग्लानकृत्यं न किमपि करोति तदा
तस्मिन्नकुर्वति चत्वारो गुरुका भवन्ति । येऽपि चानागादप-
रितापनादयो दोषास्तन्निमित्तमपि च गुरुवच्चादि चरमपर्यन्तं
तस्य प्रायश्चित्तमापद्यते । द्वितीये भङ्गे आचार्यस्य ग्लानो, न
तेषामित्येवंरूपे, तैरपि ग्लानस्य गवेष्णाय साधुप्रेषणा-

दि कर्त्तव्यम्, यदि पुनर्न कुर्वन्ति तदा तेषामप्यप्रेषणे, उपलक्षण-
मेतदकरणेन एवमुक्तप्रकारेण प्रायश्चित्तमवसातव्यम् । तथाहि-
यदि ते गवेषणाय साधुसंघाटे न प्रेषयन्ति तदा मासलघु, अथ
कृतेऽपि प्रेषणे आचार्येण वा क्वापि यदि ग्लानकृत्यं न कुर्वन्ति
तदा चत्वारो गुरुकाः प्रायश्चित्तम् ।

अह्ना दोह वि हुञ्जा, संथरमाणेहि तह वि गवेसण्या ।

तं चेव य पच्छित्तं, असंथरंता जवे मुच्चा ॥

अथवा द्वयानामपि आचार्यस्य तेषां च, प्रत्येकं ग्लानो जवेत्,
तथाऽपि यदि संस्तरन्ति ततः संस्तरद्भिः परस्परं ग्लानस्य ग-
वेषणा कर्त्तव्या । अथ न कुर्वन्ति तदा तदेव प्रायश्चित्तं यदन-
न्तरमुक्तम् । तथाहि-परस्परमप्रेषणे मासलघु, ग्लानकृत्याकरणे
चतुर्गुरुकम् । अथ द्वयेऽपि प्रत्येकं न संस्तरन्ति, द्वयानामपि च
प्रत्येकं ग्लानस्तत आह-असंस्तरंता गवेषणाद्यकुर्वन्तोऽपि
जवन्ति मुच्चा न प्रायश्चित्तविषयाः ।

सम्प्रति “गुरुपुण्येण लभते च” इत्यत्र चशब्दसू-

चित्तमर्थमुपदर्शति-

दृष्टेणं न गविट्ठा, अतरंतेण ते य विपरिण्याओ ।

तत्थ वि न दहइ सेहे, दजइ य कजे विपरिण्या वि ॥

ते सुखदुःखोपसंपन्नकाश्चरिकागता अतरन्तो यदि कथमप्या-
चार्येण दृष्टेन नीरोगेण, प्रयोजनान्तराव्याकुलितेन च सता, न ग-
वेषिताः, अतरन्तो न च ते विपरिण्याः-यथा वयमतन्तो वर्तमानहे
तथाऽप्याचार्येण न गवेषितास्ततः किमस्माकमाचार्येणेति, त-
त्रापि दृष्टेन गवेषणेऽपि, आस्तां परस्परनिश्चयमित्यपिशब्दार्थः,
न लज्जेते गुरुः शैल्लात्, किमुक्तं भवति-ते तथा विपरिण्याः सन्तो
यत्सच्चित्तादिकमुत्पादयन्ति तदाचार्यो न लज्जेते । अथ कार्यं
कस्मिन्नपि व्याकुलीभवनेन आचार्येण तेऽतरन्तो न गवेषिता-
स्तर्हि यद्यपि ते विपरिण्या अपि यत्ते सच्चित्तादिकमुत्पाद-
यन्ति, तत्ते न लभन्ते, किं तु लभते आचार्यः ।

द्वष्टं अविपरिणते, कहिति जावमि विपरिण्यामि ।

इति मायाए गुरुओ, सच्चित्तादेसगुरुया वा ॥

यदि अविपरिणते भावे सच्चित्तादि लब्ध्वा विपरिणम्य कथय-
न्ति-इदं विपरिणते भावेऽस्माभिलेभ्यमिति तदा ‘मायाए’ उप-
संपदं लोपयन्तीति मायानिष्पन्नं प्रायश्चित्तं गुरुको मासः ।
अचित्ते समुत्पादिते तत्प्रत्ययमुपधानिष्पन्नं प्रायश्चित्तं, सच्चित्ते
समुत्पादिते तत्प्रत्ययं चतुर्गुरुकमादेशान्तरेण प्रायश्चित्तमन-
वस्थाप्यम् । तथा आचार्यो निष्कारणं यदि तान् गवेषयति
तदा तस्य प्रायश्चित्तं मासलघु ।

सुहदुक्खिया गविट्ठा, सो चेव य उग्गहो य सीसा य ।

विपरिणमंतु मा वा, अगविट्ठेसुं तु सो न लजे ॥

ते सुखदुःखिताः सुखदुःखोपसंपन्नका आचार्येण गवेषिताः,
स एवावग्रहो वर्त्तते, अद्यापि विपरिणामाकथनात्, ते शिष्याः
यदि विपरिणमन्तु यदि वा मा विपरिणमन्तु तथापि यत्तैरु-
त्पादितं सच्चित्तादि तदाचार्यो लभते, न पुनस्तत्तेषामिति ।
अथ न गवेषिता आचार्येण विपरिणताश्च ते ज्ञातास्ततस्तेरग-
वेषितैर्विपरिणतैश्च यद्बन्धं सच्चित्तादि तस्य आचार्यो न लज्जेते,
किं तु तत्तेषामेव ।

विपरिण्यामि भावे, लद्धं अम्हेहि वेति जइ पुट्ठा ।

पच्छा पुणो वि जातो, दभंति दोचं अणुसवणा ॥

यदि पुनस्ते पृष्टाः सन्तो ब्रुवते-एतद्विपरिणते भावेऽस्माभिले-
भ्यः, तत्तेषामेव, नाचार्यस्य, अथ पश्चात्पुनरपि भावो जातो द्वि-
तीयमपि वारमवग्रहस्यानुज्ञापना कर्त्तव्या, तदा तथारूपाज्ञा-
वात् ज्ञातादारतो यत्ते लज्जन्ते तदाऽऽचार्यस्य भवति, न ते-
षामिति ।

आगयमणागयाणं, उउवच्छे सो विही उजो भणितो ।

अच्छाण सीसगमि वि, एम विही पट्टिं विदेसं ॥

य एषोऽन्तरमुक्तो विधिः स एव ऋतुवर्षे काले आगतानां
चरिकातो निवृत्तानामनागतानां चरिकाप्रविष्टानामवसेयः । एष
पुनर्वक्ष्यमाणो विधिविदेशं प्रस्थिते, उपलक्षणमेतत् स्वदेशे-
ऽपि दूरं गन्तुकामे अध्वशीर्षके ग्रामे स्थिते वेदितव्यः ।

तमेवाह-

सत्थेणं साझवं, गयागयाण इह मगणा होइ ।

तत्थऽन्नत्थ गिलाणे, सह गुरु दहुगा चस्मि जाव ।

सार्थेन सह विदेशेऽपि वा दूरं गन्तुकामा सात्रम्बं गता यथा-
यदि अध्वशीर्षके ग्रामे परतो गमनाय सार्थं द्रष्टव्यमहे ततो
बास्यामः, अथ न द्रष्टव्यमः, उदन्तं च परस्परं वक्ष्यामः । एवं ये
सार्थेन सहाध्वशीर्षके ग्रामे गताः, ये च न गतास्तेषामिह आज-
वत्त्वनाभवति सच्चित्तादौ विषये मार्गणा वक्ष्यमाणा भवन्ति,
तथा तत्रान्यत्र च ग्लाने चतुर्भङ्गी भवति । तथा-अन्यत्राध्व-
शीर्षके ग्रामे स्थितानां ग्लानो न तत्र । आचार्यपाश्वे न तेषामि-
ति द्वितीयः । द्वयानामपि पाश्वे ग्लान इति तृतीयः । न द्वयानाम-
पीति चतुर्थः । तत्र यद्याचार्यस्तेषां गवेषणं न करोति मासलघु,
अथ ज्ञाते ग्लाने तस्य कृत्यकरणाय न यत्नमाधत्ते ततश्चतुर्गु-
रुकं, यद्ग्लानागाढपरितापनादिनिमित्तं चतुर्लब्ध्वादि यावच्चरमं
पाराश्रितं तदपि प्राप्नोति । तदेवं प्रथमजङ्गे प्रागभिहितमपि
प्रायश्चित्तं विनेयजनानुग्रहाय भूय उक्तम्, एवं द्वितीये तृतीये-
ऽपि भङ्गे वाच्यम् ।

संप्रत्याभवत्यनाभवति च सच्चित्तादौ विषये मार्गणां

चिकीर्षुराह-

पुमे व अपुमे वा, विपरिणपसु जा हो अणुसवणा ।

गुरुणा वि हु कायवा, संका लद्धे विपरिणते उ ॥

यतो विदेशेऽपि वा दूरं गन्तुकामाः सङ्केतं कृतवन्तो, यदि वयमे-
तावद्भिर्दिवसैर्न प्रत्यागच्छामस्तदा ज्ञातव्यं गता इति, अन्यथा
नेति, तस्मिन्नवधौ पूर्णं अपूर्णं वा यदि ते विपरिणता जातास्त-
तः पुनरपि तैरवग्रहस्य द्वितीयं वारमनुज्ञापना कर्त्तव्या गुरुणा-
ऽपि, या तेषु तथा विपरिणतेष्वनुज्ञापना जवति सा प्रतिपत्तव्या,
यदि पुनरपूर्णेऽवधौ तेषां शैल्लाः प्रत्युत्पन्नस्ततो जाता शङ्का, यद्य-
पूर्णेऽवधावेव समुत्पन्न इति कथयिष्यते तत्र आचार्यस्य भविष्य-
ति, तस्मादाचार्यस्य मा भूदिति प्रत्यागतास्ते आलोचयन्ति, पूर्णं
संकेतकाले लब्धोऽयमस्माभिः शैल्ला इति तदा तेषां प्रायश्चित्तं
मासगुरु, तस्मात्सत्यनुतेन भावेनाऽऽलोचयितव्यम्, तथा पूर्ण-
ऽवधौ शैल्ले बन्धे प्रत्यागत्य तथैवालोचयति, गुरुणाऽपि शङ्का न
कर्त्तव्या, यथा अपरिपूर्णोऽप्यवधौ लब्धे शैल्ले शैल्ललोनेन विप-
रिणत इति सत्यभावेनालोचनात् तच्च परजावोपलक्षकैरेकांशेन
ज्ञातव्यमिति तदेवमुपसंपन्नानां यत्कृत्यं तदुक्तम् ।

इदानीमुपसंपद्यमानाधिहृत्याह--

पारिच्छन्निमित्तं वा, सम्भावेणं व वेति तु पमिच्छे ।

उवसंपाज्जितुकापे, मज्झं तु अकारकं इहं ।

अथ गवेसह खेत्तं, पाउगं जं च होइ सव्वेसिं ।

वात्तागिन्नाणादीणं, सुहसंयरणं महगणस्स ॥

परीक्षानिमित्तं वा, सद्भावेन वा प्रतीच्छिक्कानुपसंपत्तुकामान् गुरुश्रुते-आर्याः । इहास्मिन् क्षेत्रे मम अकारकं भक्तपानादि, तस्मादन्यत् क्षेत्रं मम प्रायोग्यं यच्च जयति सर्वेषां वा ग्लानादीनां प्रायोग्यं यच्च मदतो गणस्य सुखसंस्तरणं सुखेन निस्तारहेतुस्तत् गवेस्यथ प्रतिलेख्यथ ।

कयसज्जाया एते, पुवं गहियं पि एासते अमं ।

खेत्तस्स अपमिद्धेहा, अकारगा तो विसज्जेइ ॥

एवं संदिष्टाः सन्तो यदि ते भाषन्ते-एते युष्माकं शिष्याः कृतस्वाध्यायास्तस्मादेताप्रेषयथ, भस्माकं पुनः क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थं गतानां पूर्वगृहीतमपि नश्यति । एवमुक्ता यदि ते क्षेत्रस्य प्रत्युपेक्षका अप्रत्युपेक्षका विनयवैयाख्यादेरकारकाश्च ततस्तान्वि-सर्जयति ।

सव्वं करिस्सामो ससत्तिजुत्तं,

इच्चेवमिच्छते पमिच्छिक्कणं ।

निव्वेसनुदीएँ न यावि जुंजे,

तं चागिन्नी पूरति तेसि इच्छं ॥

ये पुनः संदिष्टाः सन्त एवं श्रुते-यथा सर्वे स्वशक्तियुक्तं स्वशक्त्युचितं करिष्यामः, तान् एवमिच्छतः प्रतीच्छेत् । प्रतीच्छन् च तान्, न चापि नैव, निर्वेशनुदीया-कर्म मया पुरा कृतमेवं घेदयितव्यमिति बुद्ध्या, हृद्धे परिभोगं नयति, किं तु स्वपरयोर्निर्जराबुद्ध्या यथा वेच्छया ते उपसंपद्यन्ते तां चेच्छां तेषामगिलाया निर्जराबुद्ध्या पूरयति, न परोपरोधात् चित्तनिरोधन । अथ तेषां प्रतीच्छिकानां कियन्तं कामं प्रतीच्छिको भवति ? ।

तत्राह--

निट्ठिय महत्तु भिक्खे, कारण उवमग-उगारिपमिबंधो ।

पढमचरिमाइ मोत्तुं, निगम सेसेसु ववहारो ॥

निष्ठितं नाम, येन कारणेनोपसंपन्नस्तत्र सुप्रार्थलक्षणं कारणं निष्ठितं समाप्तं ततो निर्गच्छति, (महत्तु चि) मदती सूत्रमण्डली, भक्तमण्डली वा, तत्र सूत्रमण्डल्यां चिरेणालापक आगच्छति, प्रकमण्डल्यां महत्यां जागागते, तत्र यथा अन्ये साधवोऽध्यासते तथा तेनाप्यध्यासितव्यम्, अनध्यासितश्च निर्गच्छति, तथा दुर्लभं तत्र क्षेत्रं भैक्षं, तत्र यथाऽन्ये साधवो यापयन्ति तथा तेनापि प्रतीच्छितेन यापनीयं, यापनां चासह । कोऽपि निर्गच्छति, कारणमशिवदिकं, तस्मिन् समुत्पन्न सर्वैरेव निर्गन्तव्यम् । उपसर्गा चिन्धिधाः-दंशमशकादयः, स्वजनादयश्च । तत्र दंशमशकादिषु सर्वैर्निर्गन्तव्यम्, स्वजनादिकृतेषु तूपसर्गेषु गच्छ-साधवो निर्गच्छन्ति वा, न वा, प्रतीच्छितेन पुनस्त्वर्थं निर्गन्तव्यम्, भागारीप्रतिबन्धो नाम-यत्रागार्या विषये मात्मपरोजयसमुत्था दोषास्तत्रावश्यं तेन निर्गन्तव्यम्, अत्र प्रथमं चरमं कारणं मुक्त्वा शेषेषु कारणेषु निर्गम आसवव्यवहारश्च स यथा भवति तावद्बुद्धे ।

एतदेव व्याचिख्यासुराह-

सम्पत्तम्मि निगमो, तस्स होति इच्छाए ।

मंडलि महत्तु चिक्खे, जइ अथे तह जावए ॥

यस्य श्रुतस्यार्थेनोपसंपन्नस्तस्मिन् समाप्ते श्रुते तस्य निर्गम इच्छया भवति; यदि प्रतिभासने तर्हि तिष्ठति नो चेन्निरगच्छति । तथा महत्यां भक्तमण्डल्यां, दुर्लभे च भैक्ष्ये यथाऽन्ये साधवो यापयन्ति तथा सोऽपि यापयत् । यापनां चासहमानः कोऽपि गच्छेत्, सूत्रमण्डल्यामपि चारणालापमागच्छन्तमनवेक्षमाणस्त्वरया कोऽपि निर्गच्छति ।

कारणे असिवादिम्मि, सव्वेसिं होइ निगमो ।

दंसमादी उवस्सगो, सव्वेसिं एवमेव उ ॥

अशिवादौ कारणे समुत्थिते सर्वेषां भवति निर्गमः । एवमेव अनेनैव प्रकारेण दंशादिके दंशमशकादिके उपसर्गे समुपस्थिते सर्वेषां भवति निर्गमः ।

नीयद्वाएहि उवसगो, जइ गच्छंति नेतरे ।

निगच्छति ततो एगो, पमिबंधो वि जावतो ॥

निजकैरपि स्वजनैरप्युपसर्गे क्रियमाणे यदि इतरे गच्छसाधवो न गच्छन्ति ततः स एक एकाकी प्रतीच्छिको निर्गच्छति । यदि वा-भावतः स्वजनेषु महान्प्रतिबन्धः, ततो निर्गच्छति ।

आयपरोजयदोसे-हिँ नत्थ-उगारीएँ होज्ज पमिबंधे ।

तत्थ न संचिद्धेज्जा, नियमेण उ निगमो तत्थ ॥

यत्रात्मपरोजयदोषैरगार्या उपरि जवेत् प्रतिबन्धस्तत्र न संतिष्ठेत् । किन्तु नियमतस्तत्थेति प्राकृतत्वात्तस्मादित्यर्थः । तस्मात्स्थानात्निर्गमः ।

पढमचरिमेसु-उण्णसा, निगम सेसेसु होइ ववहारो ।

पढमचरमाण निगमे, इमा उ जयणा तहिँ होइ ।

प्रथमे चरमे च कारणे नियमेन निर्गमे अनुज्ञा भवति, शेषेषु तु कारणेष्वनाभोगतो निर्गमे भवत्याजवद्व्यवहारश्च, तत्र प्रथम-चरमाणं प्रथमचरमकारणोपेतानां निर्गमे इयं वक्ष्यमाणा तत्र यतना भवति ।

तामेवाऽऽह-

सरमाणे उजए वा, काउस्सगं तु काउ वच्चेज्जा ।

पम्हुटो दोष वि ऊ, आसन्नातो नियट्ठेज्जा ॥

प्रथमे चरमे च कारणे समुपजाते उभयस्मिन्नप्याचार्ये प्रतीच्छिके च विधि स्मरति, विज्ञा संप्रत्युपसंपदिति ज्ञापनार्थं कायोत्सर्गं कृत्वा स प्रतीच्छिको व्रजेत् । अथ प्रतीच्छिकस्य विस्मृतं तत् आचार्येण स्मरयितव्यं, यथा कुरुच्छिन्नोपसंपत्ति-मिक्तं कायोत्सर्गमिति । अथाऽनाभोगतो द्वयोरपि (पम्हुटमिति) एकान्तेन विस्मृतं, ततो द्वयोरप्येकान्तेन विस्मृतावकृते कायोत्सर्गे संप्रस्थितो यथाऽऽसन्ने प्रदेशे स्मरति तत् आसन्ना-त् प्रदेशाभिवर्तेत, निवृत्त्य च कायोत्सर्गो विधेयः ।

दूरगण उ सरिए, साहम्मि दहु तस्सगासम्मि ।

काउस्सगं काउं, सद्धं जं तं च पेसेइ ॥

अथ दूरं गत्वा स्मृतवान्, ततो दूरगतेन स्मृते साधर्मिकं

दृष्टा तस्य सकाशे समीपे कायोत्सर्गः करणीयः, संदेशश्च प्रेषणीय आचार्यस्य, यथा-तदानीं युष्मत्समीपे कायोत्सर्गकरणं विस्मृतमिदानीममुकस्य साधर्मिकस्य समीपे कृतः कायोत्सर्ग इति, कायोत्सर्गं च कृत्वा यदकृते कायोत्सर्गे सच्चित्तादिकमुत्पन्नं तत्प्रेषयति ।

पदमचरमाण एसो, निगमणविही समासतो भणितो ।

एत्तो मज्झिम्माणं, व्यवहारविहिं तु बुच्छामि ॥

प्रथमचरमाणां प्रथमचरमकारणोपेतानामेष निर्गमनविधिः समासतो भणितः । इत ऊर्द्धं मध्यमानां मध्यमकारणोपेतानां व्यवहारविधिं प्रायश्चित्तव्यवहारविधिं च वक्ष्यामि ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति-

सज्जायचूमि बोद्धंते, जोए उम्मासपाहुने ।

सज्जायचूमि दुविहा, आगादा चेवऽणागादा ॥

स्वाध्यायभूमिं प्रतिपन्नः सन् तामनिक्रिष्य यो व्यतिक्रामति तस्मिन् आजवद्व्यवहार उच्यते । अथ स्वाध्यायचूमिरिति किमजिधीयते?, उच्यते-प्राभृतं नाम यदिष्टः श्रुतस्कन्धस्तस्मिन् ये योगाः सा स्वाध्यायभूमिः, सा चागादयोगमधिकृत्योत्कर्षतः षण्मासाः । एतदेव द्वैविध्येनाह-स्वाध्यायभूमिर्द्विविधा, योगो द्विविध इत्यर्थः । आगादा अनागादा च ।

जहणेण तिषि दिवसा, अणगादुकोस होइ वारसओ ।

एसा दिट्ठीवाए, महुकप्पसुयम्मि वारसमा ॥

अनागादा स्वाध्यायभूमिर्जघन्येन त्रयो दिवसाः, यथा-नन्द्यादिकस्याध्ययनस्य, उत्कर्षतो जवति छादश वर्षाणि, एषा द्वादशवर्षप्रमाणा उत्कृष्टा स्वाध्यायभूमिर्द्विष्टिवादे, साऽपि दुर्मेघसः संप्रतिपत्तव्या, प्राज्ञस्य तु वर्षम् । उक्तं च-“अणागादो जहण्णेण तिषि दिवसा, उक्कोसेण वरिसं, जहादिठ्ठिवायस्स वारस वरिसाणि दुम्मेहस्सेति ।” महाकरपभुते द्वादश वर्षायुत्कृष्टा स्वाध्यायभूमिः ।

अत्राभवद्व्यवहारमाह-

संकंता पवहंतो, काउत्सगं तु विन्न उवसंपा ।

अकयम्पी उत्सगे, जा पदती तं सुयक्खंधं ॥

योगं वहन् गणान्तरमन्यत्र संक्रामन् विन्नमुपसंपदिदानीमिति प्रतिपत्त्यर्थं कायोत्सर्गं कृत्वा व्रजेत् । अथ कथमपि तस्य विस्मृतं भवति, तत आचार्येण सारायितव्यः-यथा कुरु कायोत्सर्गम्, अथ द्वयोरपि विस्मरणतः सोऽकृतकायोत्सर्गो याति तर्हि यावत्सोऽन्यत्र गतोऽपि तं श्रुतस्कन्धं पठति ।

वा लाजो उदिसणा-यरियस्स जइ वहइ वट्ठमाणि से ।

अवहंतम्मि व लहुगा, एस विही होइ अणगादे ॥

तावत् यत्किमपि स लभते सच्चित्तादिकं स समस्तोऽपि लाभ उद्देशनाचार्यस्य-येनोद्दिष्टः स श्रुतस्कन्धस्तस्य पूर्वाचार्यस्याऽऽभवति, केवलं यदि स पूर्वतन उद्देशनाचार्यः ‘से’ तस्यान्यत्र गतस्य सतो वर्तमानां सारां वहति । अथ स तस्याकृतकायोत्सर्गस्य सतोऽन्यत्र गतस्य सारां न वहति ततस्तस्मिन् सारामवहत्युद्देशनाचार्ये प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः, यच्च सच्चित्तादिकं स प्रतीच्छिको लभते तदपि तस्याऽऽभवति, एषोऽनन्तरोदितो विधिर्जबल्यनागादे योगे ।

संप्रत्यागादे विधिमज्झित्सुरिदमाह-

आगादो वि जहन्नो, कप्पियऽकप्पादि तिष्ठऽहोरात्ता ।

उक्कोसो उम्मासे, वियाहपणत्ति आगादे ॥

आगादोऽपि योगो जघन्यतस्त्रयोऽहोरात्राः, यथा कल्पिकाकल्पिकादेरुत्कर्षत आगाद आगादयोगः षण्मासान् यथा विवाहप्रज्ञप्तेः पञ्चमाहस्य ।

अत्राभवद्व्यवहारमाह-

तत्थ वि काउत्सगं, आपरियविसज्जियम्मि विष्ठाओ ।

संसरमसंसरं वा, अकएँ लभंते तु सूरिण ॥

तत्राप्यागादयोगे पूर्वे अपूर्णे वा आचार्येण यस्य सकाशे बोगः प्रतिपन्नस्तेन सूरिणा विसर्जिते विसर्जने कृते विष्ठा उपसं-दिति ज्ञापनार्थं संस्मरन् कायोत्सर्गं कुर्यात्, असंस्मरन् वा आचार्येण स्मारायितव्यः । तत्र जूमौ स्वाध्यायभूमावागादे योगे अपरिपूर्णे आचार्येण विसर्जितः । कृते कायोत्सर्गे यदि व्रजति तर्हि स व्रजन् यत्किमपि लभते सच्चित्तादिकं तत्तस्यैवाऽऽभवति, नोद्देशनाचार्यस्य, अथाऽकृते कायोत्सर्गे व्रजति, तर्हि यावदन्यत्र गतोऽपि तं श्रुतस्कन्धं पठति, सारां चोद्देशनाचार्यस्तस्य करोति, तावद् यत् किमपि सच्चित्तादिकमुत्पादयति, तत्सर्वमुद्देशनाचार्यो लभते ।

पुनरितरः-

तीरिणँ अकए उ गते, जा अभं न पदएउ ता पुरिमे ।

आसण्णउ नियत्तइ, दूरगतो वा वि अप्पाहे ॥

तीरिते समाप्तिं नीते आगादयोगे श्रुतस्कन्धे च भक्तिपुरस्सरमाचार्यादिक्रमणया तोषिते यदि कथमपि गमनवेत्ताशमना-जोगतोऽकृते कायोत्सर्गे याति तर्हि स गतः सन् यावदन्यत्र पतितुमारज्यते तावद्यत्किमपि लभते तत्पूर्वस्वाचार्यस्याभवति, न तस्य, तस्य चास्मरणतोऽकृते कायोत्सर्गे गतस्येयं सामाचारी, यदि आसन्ने प्रदशे गत्वा स्मृतं तत आसन्नाश्रितवर्तते । अथ दूरं गतेन स्मृतं तर्हि तत्र यं साधर्मिकं पश्याति तस्य समीपे कायोत्सर्गं तु कृत्वा ‘अप्पाहे ति’ संदेशं कथयति यथा मया कृतोऽमुकस्य समीपे कायोत्सर्ग इति ।

अवितोसिते पाहुमिते, छेद पभिच्छे चऊ गुरुया ।

जो वि य तस्स उ लाभो, तं पि य न द्दभे पडिच्छंतो ।

प्राभृते श्रुतस्कन्धे, अतोषिते समाप्त्यनन्तरं प्रक्तिबहुमानादि-पुरस्सरमाचार्यादिक्रमणया तोषमनीते, यदि निर्गच्छति तर्हि तस्मिन् प्रायश्चित्तं छेदः । प्रायश्चित्तं पाठयितुं प्रतीच्छति, तस्मिन् प्रतीच्छके प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः, योऽपि च तस्य निर्गतस्यान्यप्रविष्टस्य लाभस्तमपि न लभते प्रतीच्छकः, किमुक्तं भवति? स तथा निर्गतो यत्किमप्युत्पादयति सच्चित्तादिकं तत्पूर्वतनस्याचार्यस्याऽऽभवति, न तु तस्य, नापि यस्तं पाठयति तस्य, प्रतीच्छत इति, तदेवं गच्छाभिर्गतानां विधिरुक्तः ।

संप्रत्यानिर्गतानां तमभिधित्सुराह-

तत्थ वि य अत्यमाणे, गुरुलहुया सव्वजंग जोगस्स ।

आगादपणागादे, देसे भंगे उ गुरुलहुओ ॥

तत्रापि गच्छे तिष्ठन् यदि योगं वद्धमाणप्रकारेण जनकि

देशतः सर्वतो वा, तदा तस्मिन् योगस्यागादस्य सर्वतो भङ्गे प्राय-
श्चित्तं चत्वारो गुरुकाः, अनागादस्य सर्वतो भङ्गे चत्वारो लघुकाः ।
तथा आगादे आगादस्य देशतो भङ्गे गुरुकाः, सर्वतो भङ्गे लघुकाः ।

अथ कथं देशतः सर्वतो वा योगस्य भङ्गस्तत आह-

आयं विद्वं न कुर्वद्, भुञ्जति विगतीञ्च सव्वभंगो न ।

चत्वारि पगारा पुण, हौनि इमे देसभंगमि ॥

आचामासं परिपाश्या समापतितं न करोति, विकृतीर्वा
वृत्ते, एष योगस्य सर्वभङ्गः, देशभङ्गे पुनरिमे वक्ष्यमाण-
श्रत्वारः प्रकाराः । तानेवाह-

न करोति जुञ्जिऊणं, कोइ काउं सयं च भुञ्जति तु ।

वीसज्जेह ममं ति य, गुरु वहु मामो विसिद्धो उ ॥

आचार्येण संदिष्टो विकृतिग्रहणाय-कायोत्सर्गं कृत्वा विकृतीः
भोक्तुम्, तत्रैकोऽकृते कायोत्सर्गं विकृतोर्भुङ्क्ते, न च कृत्वाऽपि
करोति कायोत्सर्गं, तस्य प्रायश्चित्तं मासवधु, तपसा कालेन
चतुर्गुरुकं, तत्र तपसा अष्टमादिना, कालेन ग्रीष्मादिना, अन्यस्त-
था संदिष्टः सन् विकृतीर्भुक्त्वा विकृतिग्रहणाय कायोत्सर्गं क-
रोति, तस्य प्रायश्चित्तं मासवधु । (कावं सयं च भुञ्जति व)
तृतीयस्तथा संदिष्टः सन् स्वयं कायोत्सर्गं कृत्वा विकृतीर्भुङ्क्ते,
तस्य प्रायश्चित्तं मासलघु, तच्च तपसा लघु, चतुर्थादिना तस्य
करणात्, कालेन वा गुरु, वसन्तादौ तस्य वदनाभ्यनुज्ञानात्,
चतुर्थो विकृतिं वध्वा भूरीन् वृत्ते-संदिशत कायोत्सर्गं कृत्वा
विकृतिं भुञ्जेऽहमिति, तस्य मासलघु, तपःकालाभ्यां लघु ।
तथा चाह-चतुर्विधं लघुमासो, गुरु पुनर्यथायोगं तपःकाला-
भ्यां विशिष्टः सन्, एवमनागादे योगे देशभङ्गः । आगादे पुन-
र्नास्त्यपरिपूर्णोऽनुज्ञा विसर्जनस्य, न केवलमेतेषु चतुर्षु प्र-
कारेषु यथोक्तं प्रायश्चित्तं, किं त्वाङ्गादयोऽपि दोषाः ।

तथा चाह-

एकेके आणादी, विराहणा होइ संजमाऽऽयाए ।

अहवा कज्जे उ इमे, दहुं जोगं विसज्जेजा ॥

एकैकस्मिन्प्रकारे आङ्गादय आङ्गानवस्थाप्यमिथ्यात्वविराधना-
रूपा दोषाः, तथा ग्लानत्वे भावतो देवतानुलनतो वा संयमस्या-
त्मनश्च विराधना ज्ञवति । अथवा इमानि वक्ष्यमाणानि ग्लान-
त्वादीनि कार्याणि दृष्ट्वा योगं विसर्जयेत्, नास्ति तत्र देशतः
सर्वतो वा भङ्गः ।

तान्येव कारणान्याह-

दहुं विसज्जण जोगे, गेलसु चए महक्काणे ।

आगादे नवगवज्जण, निकारणे कारणे विगती ॥

दृष्ट्वा ग्लानमतरन्तं चयति प्रजिकायां विकृतिलाभं, तथा महा-
महानिन्द्रमहादीन् अध्वानं त्रिआध्वानमुपवृत्तमेतत् अवमौ-
दर्यं राजप्रह्विष्टं च दृष्ट्वा योगो योगस्य विसर्जनं कर्त्तव्यं, तथा
आगादे विकृतिनवकस्य वजनं, दशमायाः पक्षरूपाया जजना ।
तथा निष्कारणे योगं निक्षिप्य विकृतयो न कल्पन्ते, कारणे तु
कल्पन्ते । एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः ।

संप्रत्येषा विवरीतव्या, तत्र प्रथमं ग्लानमधिकृत्याह-

जोगे गेलसुमि य, आगादियरे य होति चउजंगो ।

पदमो उजगागादो, विवित्रो नइओ य एकेणं ॥

योगे ग्लानत्वे च प्रत्येकमागादेनाजवति चतुर्भङ्गी, गायत्र्यां पुं-
स्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् । सा चैवम्-आगादो योग आगादं ग्लान-
त्वम् १, अनागादो योगोऽनागादं ग्लानत्वम् २, अनागादो योग
आगादं ग्लानत्वम् ३, अनागादो योगोऽनागादं ग्लानत्वम् ४ ।
तथा चाह-प्रथमे भङ्गे उभयागाद उभयमागादं यस्मिन् स
तथा । द्वितीय आगाद आगादयोगेन । तृतीय आगाद आगाद-
ग्लानत्वेनेत्यर्थः । चतुर्थ उभयस्याप्यागादस्याभावे ॥

तत्र प्रथमभङ्गमधिकृत्याह-

उभयामि वि आगादे, दप्पे पक्कएहिं तिमि दिणे ।

मक्खंति अगयंते, पचंते धरे दिणा तिनि ॥

उभयस्मिन्नापि योगे ग्लानत्वे चागादे तं प्रतिपन्नागादग्लान-
दग्धेन पक्केन वा तैलेन । यदि वा-पक्केन शतपाकादिना
तैलेन त्रीणि दिनानि प्रकृत्यन्ति तथाऽप्यतिष्ठति ग्लानत्वे यत्र
पच्यते पक्काञ्च तत्र त्रीणि दिनानि यावत् नीत्वा पर्यन्ते ध्रियते,
येन तद्वन्धपुल्लाघ्राणत आध्यायितो भवति ।

जत्तियमेत्ते दिवसे, विगइं सेवइ न उहिसे तेसु ।

तह वि य अगयमाणे, निक्खिवणं सव्वहा जोगे ॥

यावन्मात्रां विकृतिमुक्तप्रकारेण सेवते तेषु तावन्मात्रेषु दिव-
सेषु सूत्रं नोदिशेत्, तथापि च दिनत्रयपर्यन्तधारणेनाप्यतिष्ठत्य-
निवर्तमाने ग्लानत्वे सर्वथा प्रायोग्यस्य निक्षेपणं कर्त्तव्यम् ।

जइ निक्खिपइ दिवसे, जूमीए तत्तिए उवरि वहे ।

अपरिमियं उइसो, जूमीए ततो परं कमसो ॥

यदि यावत्प्रमाणान् मत्वा योगो निक्षिप्यते तावन्मात्रान्
दिवसान् भूमेः स्वाध्यायभूमेरुपरि वर्द्धयेत् । किमुक्तं भवति ?-
यावति पठिते स्थितः स्वाध्यायः स्वाध्यायभूमिसूत्रं यावतो
दिवसान् चेद्धो योगो निक्षिप्यते तावतो दिवसान् जूयोऽपि
योगमुक्षिप्य योगोद्धनेन स्वाध्यायभूमेरुपर्येवमेवातिवाहयेत् ।
अथ यस्मिन् दिने योगः प्रथममुत्किप्तस्तस्य विस्मृतेर्दिवसपरि-
माणं प्रतिनियतं कर्त्तुं न शक्यते, तत आह-परिमितं यदि दिवस-
परिमाणं तत उद्देशो ग्राह्यः, स स्वाध्यायजूमैरुपर्येव योगवदने-
नातिवाह्यते तावन्मात्रदिवसातिवाहनतः, परं क्रमशः, सूत्रपाठा-
नुसारेण बहेत् । गतः प्रथमभङ्गः ।

संप्रति द्वितीयभङ्गमधिकृत्याह-

गेलएणमणागादे, रसवति नेहोव्वरे असति पका ।

तह वि य अगयमाणे, आगादतरं तु निक्खिवणा ॥

ग्लानत्वे अनागादे रसवत्यां शालनकादौ यः स्नेह उद्धरितः
स प्रक्षालय प्रदीयते, तथाप्यसत्यातिष्ठति ग्लानत्वे यानि शत-
पाकादिना पक्कानि घृततैलानि तानि प्रक्षालय दातव्यानि,
तथाऽप्यतिष्ठति ग्लानत्वे ग्लानमागादतरं कृत्वा योगस्य सर्वथा
निक्षेपणं कर्त्तव्यम् । गतो द्वितीयो भङ्गः ।

संप्रति तृतीयमाह-

तिणिण तिगेगंतरिण, गेलएणागाद निक्खिव परेणं ।

तिणिण तिगा अंतरिया, चउत्थ जंगे य निक्खिवणा ॥

अनागादे योगे ग्लानत्वे त्रीन् दिवसानां त्रिकान् एकान्तरिकान्
कारयेत्, तथाप्यतिष्ठति ततः परेण योगस्य निक्षेपः कर्त्तव्यः ।
इयमत्र भावना-एकस्मिन् दिवसे विकृतिग्रहणाय कायोत्सर्गः

कृतो द्वितीयेऽपि दिवसे पुनः कृतः कायोत्सर्गः, एवं तृतीयेऽपि । चतुर्थे दिवसे कृतं निर्विकृतिकम् । पुनः पञ्चमषष्ठसप्तमेषु कायोत्सर्गः, ततो चतुर्थोऽष्टमे दिवसे निर्विकृतिकं, नवमे दिवसे कायोत्सर्गः, एवं कृतेऽपि यदि न स्थितं ग्लानत्वं, ततो दशमे दिवसे योगनिकेपः । गतस्तृतीयोऽपि भङ्गः ।

संप्रति चतुर्थमाह—

“ तिष्ठि तिगा ” इत्यादि । त्रयस्त्रिका न दिवसा इत्यर्थः । अन्तरिता एकान्तरिताश्चतुर्थे नङ्गे कर्तव्याः, तथाप्यतिष्ठति ग्लानत्वे योगस्य निक्षेपणम् । अत्रापीयं भावना—एकस्मिन् दिवसे कायोत्सर्गो, द्वितीयादिवसे निर्विकृतिकं, तृतीयदिवसे कायोत्सर्गः, चतुर्थे निर्विकृतिकम् । एवमेकान्तरिते कायोत्सर्गनिर्विकृतिकेन नव दिवसान् यावत्कारयेत् तथाप्यतिष्ठति ग्लानत्वे दशमे दिवसे योगो निक्षिप्यते, तत्रापि प्रतिदिवसं ग्लानप्रायोभ्यस्यालाम्भे तत्परिवासयितव्यं भवति तत्रापि योगो निक्षिप्यते । अथ कदाचित् क्षीरादिभिर्ग्लानस्य प्रयोजनमजायत तदा ह्यग्रामे तन्मार्गायितव्यम्, असति स्वक्षेत्रे परग्रामादप्यानेतव्यं, तथाऽप्यसति क्षेत्राद् बहिरपि गत्वा समानेतव्यम् । अथ कदाचित् तत्राप्यलाम्भस्तर्हि व्रजिकामपि ग्लानं गमयेत्, पतितं द्वितीयं व्रजिकाद्वारम् ।

तत्रेयं यतना—

वड्या अजोगि जोगी, व अदद अतरंतगस्स दिज्जंते ।

निविगियं आहारो, अंतर विगतीएँ निक्खिवणं ॥

व्रजिकायां गोकुले गन्तुकामस्य (अतरंतगस्स चिं) ग्लानस्व वा ग्लानत्वेन विना दुर्बलस्य द्वितीया दीयन्ते अयोगवाहिनः, तदभावे योगवाहिनो वा, तत्राहारो निर्विकृतिकमन्तरा च कायोत्सर्गतः । अथ व्रज्यते प्रतिदिवसं विकृतिस्तदा योगस्य निक्षेपणम् । अत्रेयं भावना—ग्लानस्य दृढस्य वा व्रजिकागन्तुकस्य द्वितीया दीयन्ते अयोगवाहिनः । अथ ते न सन्ति तदा अनागादयोगवाहिनो दातव्याः, तत्र गता विकृतीः परिहरन्ति निर्विकृतिकमाहारमाहारयन्ति । अथ न व्रज्यते दिने दिने निर्विकृतिकं तदाऽन्तराऽन्तरा विकृतिप्रहणाय कायोत्सर्गं कुर्वन्ति । अथ दिने दिने विकृतिरेव प्रायो लज्यते नान्यस्तदा योगस्तेषां निक्षिप्यते ।

संप्रति निर्विकृतिकमाहारमाहारयतां विधिमाह—

आयं विलस्सऽलंभे, चउत्थमेगंगियं च तकादी ।

असतेयरमागाढे, निक्खेवणुदेस तहि चेव ॥

यथाचाम्भके आचाम्भप्रायोग्यं न व्रज्यते तदा चतुर्थममकार्यं कुर्वन्ति । अथ न शक्नुवन्त्यमकार्यं कर्तुं तदा एकान्तरा तत्क्रमाहारयन्ति, तत्राचाम्भं कुर्वन्तीत्यर्थः । आदिशब्दात् एकान्तरा काष्ठमूलमाहारयन्तीति लक्ष्यम् । अथ न सन्त्यनागादयोगवाहिनो द्वितीयास्तत इतरे आगादयोगवाहिनो द्वितीया दीयन्ते, तत्र यदि तेषां प्रायोग्यं लज्यते ततः सुन्दरम्, अथ न लज्यते केवलं तत्र क्षीरादीनि लभ्यन्ते तदा योगो निक्षिप्यते, निक्षेपानन्तरं च पुनरुद्देशस्तथैव यथाऽधस्ताद्वर्णितम् ।

जति निक्खिप्पइ दिवसे, जूमीए तत्तिए उवरिवट्टे ।

अपरिमियं तुदेसो, जूमीए तउ परं कमसो ॥

गतं व्रजिकाद्वारम् ।

इदानीं महामहद्वारमाह—

सकमहादीसुं वा, पमत्त मा एं सुरा वळे उवणा ।

पिप्पिज्जंतु व अददा, इतरे न दिसंति न पढंति ॥

महामहाः शक्रमहादयः, आदिशब्दात्सुग्रीष्मकमहादिपरिग्रहः । तेषु (उवण चिं) अनागादयोगप्रतिपन्नाः, तेषां योगो निक्षिप्यते, किं कारणमिति चेत्? अत आह—मा तं प्रथमतः सन्तं काचित् मिथ्यादृष्टिर्देवता लुलयेत् । अन्यच्च तेषु दिवसेषु विकृतयो लभ्यन्ते, ततो ये अददा दुर्बलाः सन्ति तैर्विकृतिपरिभोगत आप्यायन्तामिति योगनिक्षेपणम्, ये पुनरितरे आगादयोगवाहिनस्तेषां योगो न निक्षिप्यते, केवलमन्यत् नो दिशन्ति नापि पठन्ति । गतं महामहद्वारम् ।

इदानीमध्वाऽऽवमराजद्विष्टकृणं द्वारप्रथमाह—

अच्छाणे जोगीणं, एसियं तु सेसगाण पणगादी ।

असतीएँ अणागाढे, निक्खिवमच्चासती इषरे ॥

अध्वनि ग्रामानुग्रामिके योगं वहति, अथ विघ्नाध्वकं तदा यत पवितं, प्रासुकमित्यर्थः । ततो योगिनां योगवाहिनां दीयते, शेषाणां पञ्चकादि दातव्यम् । किमुक्तं भवति—शेषाः पञ्चकपरिहाण्या पञ्चकादिषु यतन्ते । अथ सर्वे योगवाहिनो न संस्तरन्ति ते प्रासुकेन, तत आह—असति सर्वेषां तेषां योगवाहिनां प्रासुके अनागाढे योगवाहिनां योगस्य निक्षेपः करणीयः । अथ सर्वथा तत्र प्रासुकं न लभ्यते । तत आह—सर्वेषां प्रासुकस्यासत्यभावे इतरेऽप्यागादयोगवाहिनो निक्षिप्यन्ते । एवमवमौदर्यराजद्विष्टेऽपि च भावनीयम् ।

साम्प्रतमागाढे नवकवर्जनमिति व्याख्यानार्थमाह—

आगाढम्मि उ जोगे, विगतीउ नव विवज्जणीओ य ।

दसमाएँ होइ जयणा, सेसग जयणा वि इयरम्मि ॥

आगादयोगे पक्वविकृतियतिरेकेण शेषा नवापि विकृतयो विवर्जनीयाः, दशम्याः पुनः पक्वविकृतेर्भवति भजना विकल्पना आगाढं ग्लानत्वमधिकृत्य पूर्वप्रकारेण तस्याः सेवना भवति, शेषकाङ्क्षं नेति भावः । इतरस्मिन्नागादयोगे शेषकाणामपि क्षीरादीनां विकृतीनां भजना विकल्पना, आगादग्लानस्थानागादग्लानस्य चेतरा विकृतिप्रहणाय कायोत्सर्गस्याधिकरणायनुज्ञानात् ।

संप्रति “ निष्कारणे कारणे विगती ” इति व्याख्यानयति—

निष्कारणे न कप्पंति, विगतीतो जोगवाहिणो ।

कप्पंति कारणे जोत्तुं, अणुत्ताया गुरूहिँ उ ॥

योगवाहिन आगादयोगवाहिनो वा निष्कारणे ग्लानत्वादि-कारणाभावे विकृतयः पूर्वप्रकारेण भोक्तुं न कल्पन्ते, कारणे पुनरनुज्ञाता गुरुभिर्भोक्तुं कल्पन्ते, नवकारणे योगनिकेपेऽपि दोषः ।

तथा चाह—

विगतीकएण जोगं, निक्खिवए दददुवले ।

से जावतो अनिक्खित्ते, निक्खित्ते वि य तम्मि उ ॥

यः संहननेन दृढोऽपि सन् शरीरेण दुर्बल इति कृत्वा विकृतिकृतेन विकृतिपरिभोगाय योगं निक्षिपति । ‘ से ’ तस्य निक्षिप्तेऽपि तस्मिन् योगे भावतः स योगोऽनिकृष्ट एव, गुर्वङ्गवा निक्षेपणात् ।

विगतीकएण जो जोगं, निक्खिवे अददे वळे ।

से जावतो अनिक्खित्ते, उववाएण गुरुण उ ॥

यो ब्रह्मो बलवानपि संहनेनादृढ इति कृत्वा विकृतिकृतेन योगं निक्षिपति स योगस्तस्य भाषतोऽनिक्षिप्त एव । कुत इत्याह-गुरुणामुपपातेन आह्वया “उववातो निद्वेसो, आणा विणओ य होति एगघा” इति वचनात् निक्षेपणादिति वाक्यशेषः । न च तथा योगनिक्षेपणे योगस्य सर्वथा भङ्गः ।

यत आह—

साध्वो विगतिं जो उ, आपुच्छित्ताण सेवए ।

स जोगे देसजंगो उ, सव्वभंगो विपज्जए ॥

साध्वो विकृतिभिः प्राणितः सन् किंप्र ज्ञानादि प्रहीष्यामीत्यालम्बतसहितो यो गुरुमापृच्छ्य विकृतीः सेवते परिभुङ्क्ते, स योगे योगस्य देशभङ्गो भवति, न सर्वभङ्गः, विपर्यये आलम्बनाभावे गुर्वनापृच्छ्यायां च सर्वभङ्गः ।

अथ साक्षाद्योगं निक्षिपति न च सर्वभङ्ग इति का वाचोयुक्तिः ? आह—

जह कारणे असुच्छं, जुंजंतो न उ असंजतो होइ ।

तह कारणम्मि जोगं, न खलु अजोगी ठवेंतो वि ॥

यथा कारणे निन्नाश्वकादावशुद्धमपि छुञ्जानो न तु नैवासंयतो जयति, तथा कारणे दुर्बलत्वादिलक्षणे सति योगं स्थापयन्नपि खलु नैवायोगी जयति ततो न सर्वभङ्गः ।

अणो इमो पगारो, पमिच्छयस्म उ अहिज्जमाणस्स ।

मायानियमीजुत्ते, ववहारो सचित्तमादिम्मि ॥

प्रतीच्छकस्याधीयानस्यायं वक्ष्यमाणः प्रकारः । तमेवोपदर्शयति-सचित्तादिके सचित्तादिकविषये यो मायानिकृति-युक्तो माया वञ्चनाऽभिप्रायो निकृतिस्तदनु रूपं वहिराकाराच्छादनं ताभ्यां युक्तस्तस्मिन् व्यवहार आजवद्व्यवहारः प्रायश्चित्तव्यवहारश्च भणनीयः ।

तमेवाभिधित्सुराह—

उप्पण्णे उप्पण्णे, सच्चित्ते जो उ निक्खिवइ जोगं ।

सव्वेसि गुरुकुलाणं, उपसंपज्ज होविया तेण ॥

उत्पन्ने उत्पन्ने सचित्ते, उपलक्षणमेतदचित्ते वा, यो योगं निक्षिपति । किमुक्तं भवति-यदा यदा तस्य सचित्तादिकमुत्पन्नं भवति तदा तदा गुरुं विज्ञपयति-अस्ति किञ्चित्प्रयोजनं साधयितव्यमतो निक्षिपामि योगमिति, एवं मायाबहुलतया योगं निक्षिपति । तेन पापीयसा सर्वेषां गुरुकुलानां श्रुतोपसंपल्लोपिता ।

वहिया य अणापुच्छा, विहीए आपुच्छणाए मायाए ।

गुरुवयणे पच्छकरो, अब्भुवगमे तस्स इच्छाए ॥

वहिरुद्ग्रामकभिक्षाचार्या गतो, यत् सचित्तादिकमुत्पन्नं, यस्य सकाशेऽधीते तमनापृच्छ्य निजाचार्याणां प्रेषयति, तेनापि सर्वगुरुकुलानां श्रुतोपसंपन्नोऽपि “विहीए आपुच्छणाए मायाए” इति यदा सचित्तादिकमुत्पन्नं तदैतच्चिन्तयति-मा ममेतद् गुरवो हरिष्यन्ति ततो मायया चिन्धिना गुरुनापृच्छति-स्वजनवर्गे वन्दापयितुं व्रजामि, तेनापि सर्वगुरुकुलानां श्रुतोपसंपल्लोपिता, अमीषां च त्रयाणाम-

पि मायानिष्पन्नं प्रायश्चित्तं मासगुरु, सचित्तविषयं जघन्यमध्यमोत्कृष्टोपधिनिष्पन्नं (गुरुवयणे पच्छकरो ति) ये त्रिभिः प्रकारैरपहृताः शिष्यास्ते कदाचित्स्नानादिषु समवसरणादौ मिद्वन्ति गुरुणा च पृष्टाः सन्तो यथावन्निवेदयन्ति, ततो व्यवहारो जाते स आचार्यवचनेन पश्चात् क्रियते पराजीयते, तस्य सत्कं सर्वमाचार्यस्याऽऽभवतीत्यर्थः (अब्भुवगमे तस्स इच्छाए ति) यदि पुनस्तेन पराजितेनाभ्युगमः क्रियते-यथा न सर्वे मया सुन्दरं कृतं मिथ्या दुष्कृतं ममेति तदा तस्यैवमभ्युगमे इच्छया करोतु मा वा तदुत्पादितसचित्ताद्यपहरणमिति ।

साम्प्रतमेतदेव गाथाद्वयोक्तं व्याख्यातयति—

अहिज्जमाणे सचित्तं, उप्पणं तु जया जवे ।

जोगो निक्खिप्प तं भंते !, कज्जं मे किंचि वेति उ ॥

अधीयाने अधीयानस्य सतो यदा यदा सचित्तमुत्पन्नं भवति तदा तदा गुरुसमीपं गत्वा ब्रूते-भदन्त ! मम किञ्चित्कार्यं प्रयोजनमस्ति जोः ! निक्षिप्यतां योग इति ।

अधुना “वहिया य अणापुच्छा” इति व्याख्यानायाह—

वहिया य अणापुच्छा, उज्जापे लज्जिय सेहमादिं तु ।

नेइ सयं पेसति वा, आसन्नविगयाण उ गुरुणं ॥

वहिरुद्ग्रामे उद्ग्रामकभिक्षायां गतः शैलकादि लब्ध्वा यस्य सकाशेऽधीते तमनापृच्छ्य आसन्नस्थितानामनन्तरक्षेत्रस्थितानां गुरुणां निजाचार्याणां स्वयं नयति, अन्यैर्वा स्वगुरुकुलसत्कैः प्रेषयति ।

“विहीए आपुच्छणाए मायाए” इति व्याख्यानार्थमाह—

अहवुप्पण्णे सच्चित्ते, मा मेतं वा गुरुहिं अच्छित्ती ।

मायाए आपुच्छइ, नायविहिं गंतुमिच्छामि ॥

अथवेति मायायाः प्रकारान्तरोपदर्शने, उत्पन्ने सचित्तादिके चिन्तयति-मा ममेदं सचित्तादिकमुत्पन्नमेतैर्गुरुभिः (अच्छित्ती इति) अपह्रियतामिति मायया आपृच्छति-ज्ञातिविधिं स्वजनवर्गे वन्दापयितुं गन्तुमिच्छामि ।

पच्चावेउं तहियं, नात्तमनाले य पथवे गुरुणो ।

आगंतुं च निवेयण, लज्जं मे नालवज्जं ति ॥

तत्र गत्वा नालवज्जान् नात्तसंबज्जान् अनालवज्जान् वा प्रवाज्य गुरोः स्वाचार्यस्य प्रेषयति । प्रेष्य च पुनरध्यापयितुः समीपे समागच्छति, समागत्य च निवेदयति-यथा मया लब्धा नालवज्जा इति तत्र प्रेषिताः ॥

एहाणादिमु इहरा वा, दहुं पुच्छा कयासि पवइआ ।

अमुण्ण अमुयकात्ते, इह पेसविया निया वा वि ॥

ये ते त्रिभिः प्रकारैरपहृताः शिष्यास्तान् जिनस्नानादिषु समवसरणे इतरथा वा अन्यत्र वा मिलित्वा दृष्ट्वा आचार्येण पृच्छा-यथा कदा कथं वा प्रव्रजिता अभवन् । ततस्ते तत्र क्षेत्रे च कालं च पुरुषं कथयन्ति-यथा अमुकेनामुके कात्ते इह अस्मिन् क्षेत्रे प्रव्रजितास्तथा एवमन्यैः सह प्रेषिताः, स्वयं वा तत्र नीताः, एवं निवेदिते व्यवहारो जातः, तस्मिन् च व्यवहारे स पराजितः ।

तत आचार्येण यत्कर्त्तव्यं तदाह-

सो उ पसंगणवत्या-निवारणद्वारे मा हु अणो वि ।

काहिति एवं होउं, गुरुयं आरोवणं देइ ॥

स आचार्यो मा एवं ज्ञत्वा अन्योऽप्येवं कार्षीदिति प्रसङ्गान-
वस्थानिवारणार्थं गुरुकमारोपणं मासगुरुप्रभृतिकं पूर्वोक्तं
इदाति ।

अधुना “अञ्जुवगमे तस्स इच्छाप ” इति-

व्याख्यानयति-

अञ्जुवगयस्स सम्मं, तस्स उ पणिवइयवच्छदो कोइ ।

वियरति ते चिचय सेहे, एमेव य वत्थपत्तादी ॥

सत्यं मयाऽसुन्दरं कृतं तस्मान्मिथ्या मे दुष्कृतमिति सम्यग-
च्युपगतस्य प्रतिपन्नस्य तस्य कोऽप्याचार्यः प्रणिपतितवत्सलो
ये शैक्षास्तेन दीक्षितास्तास्तेन वितरति प्रयच्छति, एवमेव वस्त्र-
पात्रादिकमपि तदुत्पादितं तस्यैव प्रयच्छति ।

उपसंहारमाह-

एवं तु अहिज्जंते, ववहारो अजिहितो समासेण ।

अजिधारंते इणमो, ववहारविहिं पवक्खामि ॥

एवमनेन प्रकारेण, तुर्भिन्नक्रमः, स चाग्रे योक्तव्ये, अधीया-
ने व्यवहारः समासेन संक्षेपेणाभिहितः । इमं पुनर्व्यवहारवि-
धिमभिधारयति प्रवक्ष्यामि ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति-

जं होति नालवद्धं, घाभियनाती व जो व तह वंजो ।

एहिंति विमग्गंतो, चिंयं सेसेसु आयरिओ ॥

वल्ह्नी संतरणंतर, अणंतरा उज्जणा इमे हुंति ।

माया पिया य जाया, जगिणी पुत्तो य भूया य ॥

यद्भवति नालवद्धं, वल्ह्नीवद्धमित्यर्थः ॥ सा च वल्ह्नी द्विधा-अ-
न्तरा, सान्तरा च । तत्रान्तरा इमे परम्पराः । तद्यथा-माता
पिता भ्राता भगिनी पुत्रो दुहिता च । सान्तरा पुनरियम्-
मातुर्माता १ पिता २ भ्राता ३ भगिनी च ४, तथा पितुः
पिता १ माता २ भ्राता ३ भगिनी च ४, तथा भ्रातुरपत्यं भ्रात्रि-
व्यो, भ्रात्रिव्या वा, भगिन्या वा अपत्यं भगिनेयो भगिनेयी वा,
पुत्रस्यापत्यं पौत्रः, पौत्री वा, दुहितुरपत्यं दौहित्रो, दौ-
हित्री वा । उक्तं च-“ माउम्माया य पिया, भाया भगिणि-
ए एव पिण्णो वि । भाउजगिणीण्डवच्चा, धूयापुत्ता-
ण वि तहेव ॥ ” परम्परवल्ह्नी यावत्स्वाजन्यस्वीका-
रः । (घाभियनाती व स्ति) यो वा घटितज्ञातिः, दृष्टान्ति-
लपित इत्यर्थः । यो वा तत्र नालवद्धे घटितज्ञातौ वा
द्वामः । एतैर्नैते अनन्तरोदिताश्चिह्नं विमर्गयन्तः सन्तो-
ऽभिधारयन्ति । अजिधारयत आभाष्या भवन्ति, शेषेषु पु-
नरनजिधारयत्स्वाचार्यः श्रुतगुरुस्वामी भवति, शेषा अन-
जिधारयन्तः श्रुतगुरोराभाष्या भवन्ति इत्यर्थः । उक्तं च-
“ जइ ते अभिधारंती, पमिच्छते वा पमिच्छगस्सेव । अह नो
अभिधारंती, सुयगुरुणो तो उ आभव्वा ॥ ” इयमत्र भाव-
ना-ये नात्रबद्धा एव घटितज्ञातयो, ये वा ते दीक्षितास्तेः
सह संकेतः पूर्वं कृतो, यथा-यूयममुकस्याचार्यस्य पार्श्वे न-

जताऽहं पुनरागमिष्यामि, एवं संकेतं कृत्वा ते पूर्वमुपस्था-
पितास्ते चाजिधारयन्तो वर्तन्ते-यथाऽमुकोऽमुककाले स-
मागमिष्यति, सोऽपि च पश्चादागतः सन् तथैव निवेदय-
ति । चिह्नान्यपि च सर्वाण्यपि मिलन्ति, तदा पूर्वमुपस्थापि-
तस्य सर्वे । उक्तं च-“ संगारो पुव्वकतो, पच्छा पाडिच्छ-
ओ उ सो जातो । तंणं निवेदयव्वं, उवट्ठिया पुव्वसेहा से ॥ ”
यदि पुनः कालतश्चिह्नैश्च विसंवादस्तदा गुरोराभाष्या इति ।

एतदेव व्याख्यानयन्माह-

उवसंपज्जए जत्थ, तत्थ पुच्छा भणाति तु ।

वयं चिंधेहिं संगार, वप्प सीए यऽणंतगं ॥

यत्रोपसंपद्यते स पश्चात्तत्र तैः पुच्छयते-केन कारणेन त्व-
मागतोऽसि ? । स प्राह-सूत्रार्थानामर्थोपसंपत्तुमेवमुक्त्वा तेन
सद्भावः कथनीयो यथा उपसंपद्ये इति । परिणामात्पूर्वका-
लमपि युष्माकं पार्श्वे ये नात्रबद्धा घटितज्ञातयस्ते दीक्षिता
वा पूर्वमुपस्थितास्तेषां मया संकेतः कृतो यथाऽहं पश्चात्
शीते शीतकाले, चशब्दादन्यस्मिन्वा काले उपसंपत्स्ये, तेषां
चैतावद्वय एवंचतुस्तस्य शरीरस्य वर्णः, इत्यंभूतं च शीतकालप्रा-
योग्यमनन्तकं वस्त्रमेवं वयसा चिह्नैश्च संकेतं स्पष्टयति ।
उक्तं च-“ एवइएहि दिणेहिं, तुव्वं सगासं अवस्स एहामो ॥
संगारो एव कतो, चिंधाणि य तेसि चिंधेइ ॥ ”

अत्रात्राव्यविधिमाह-

नात्रबद्धा उ वल्ह्जंते, जया तमजिधारण ।

जे यावि चिंधकालेहिं, संवयंति उ घट्टिया ॥

यदा तमुपसंपत्स्यमानमभिधारयन्ति नात्रबद्धाः पूर्वोपस्थि-
ता यथा सोऽत्र सत्त्वरमुपसंपत्स्यते, तदा ते नालवद्धास्तेन
लभ्यन्ते, ये चाऽपि घटितज्ञातयो नालवद्धादिदीक्षिताः चिह्नैः
कालेन च, तेऽपि तस्याभवन्ति, विसंवदन्तस्तु गुरोः, अथ चिह्नैः
संवादाऽस्ति न कालतः । तथाहि-यस्मिन्काले पूर्वमुपस्थिताः
कथिता न ते तस्मिन् काले आयाताः किन्तु कालान्तरे, सो-
ऽपि च संकेतदिवसे नायातस्ततः स ते वा पृच्छन्ते, तत्र
यदि केनाऽपि कारणेन ग्लानत्वादिना स ते वा नायाता-
स्तदाऽस्ति तत्त्वतः कालसंवाद इति ते तस्यात्राव्याः ।

एतदेवाह-

अप्पकाले वि आयाया, कारणेण उ केण वि ।

ते वि तस्साभवन्ती उ, निवरीयायरियस्स उ ॥

ये कारणेन ग्लानत्वादिना केनचित्पूर्वमुपस्थिता अन्यकाले-
ऽपि यस्तेनोपसंपद्यमानेन कालो निर्दिष्टस्तस्मादन्यस्मिन्-
पि काले आयातास्तेऽपि तस्याभवन्ति । विपरीतास्तु कारण-
मन्तरेण कालविसंवादिन आचार्यस्याभाष्याः । उपलक्षणमे-
तत्-सोऽपि यदि कारणेन विनिर्दिष्टकालादन्यस्मिन्काले स-
मायातस्तथापि तस्याभवन्ति, विपरीतास्तु कारणमन्तरेणोपसं-
पद्यमानकालविसंवादाज आचार्यस्यात्राव्याः ।

विपरिणयमि भावे, जइ जावो सिं पुणो वि उप्पणो ।

ते होंताऽऽयरियस्स उ, अहिज्जमाणे य जो लाजो ॥

संकेतकरणादनन्तरं यदि तेषां पूर्वमुपस्थितानां जावो विप-
रिणतो यथा नामाऽमुकस्य पार्श्वे उपसंपत्तव्यं, तस्मिन्विपरिणते

भावे पश्चात् पुनरपि केनापि कारणेन उपसंपद्यमानस्याजिप्राय उत्पन्नस्तदा ते पूर्वमुपस्थिता जवन्त्याचार्यस्य, अधीयानेषु तेषु, गाथायामेकवचनं प्राकृतत्वात् “प्राकृते हि वचनव्यत्ययोऽप्यस्ति,” यो लाजः सोऽप्याचार्यस्य, उपलक्षणत्वादेतदपि द्रष्टव्यम्-संकेतकरणादुद्धे यदि तस्य पश्चादुपसंपद्यमानस्य भावो विपरिणतः पश्चात्पुनरपि कालान्तरेण जातस्तदा ते पूर्वोपस्थिता गुरोराभाव्याः, यश्च तेषां लाभः सोऽपि गुरोः। तथा च पश्चादुपसंपद्यमानमधिकृत्य पञ्चकल्पेऽजिहितम्—

“कालेण य चिधेहि य, अधिसंवादीहि” तस्स गुरुणिहरा ।
कावमि विसंवदिप, पुच्छिज्जहि किं नु आतो सि ।
संगारयदिवसेहि, जइ गेलण्णादिदीवए तो उ ।
तस्स च ऊ अइ ज्ञावो, विपरिणतो पच्छ पुण जातो ॥
तो होइ गुरुस्सेव उ, एवं सुयसंपदाप उ ।
जे यावि वत्थपायादी-चिधेहि संवयंति उ ॥
आजवंति उ ते तस्सा, विवरीयाऽऽयरियस्स उ ॥”

यान्यपि च वस्त्रपात्रादीनि चिह्नैः संबन्धि, यथा-भमुकस्य पाभ्वे-
ऽमुकस्येदशाकृति वस्त्रं पात्रं यावदभूमदीयमित्यादि, तान्यपि,
गाथायां पुंस्वं प्राकृतत्वात्, तस्याजवन्ति, विपरीतानि तु चिह्न-
विसंवादभाजि आचार्यस्य ।

आभवताहिगारे उ, बट्टंते तप्पसंगया ।

आजवंता इमे अण्णे, सुहसीलादि आहिआ ॥

आभवदधिकारे वर्तमाने तत्प्रसङ्गादामवदधिकारप्रसङ्गादि-
मे वक्ष्यमाणा अन्ये आभवन्तः सुखशीलादयः सुखशीला-
दिप्रयुक्ता आख्याताः ।

तानेष द्वारगाथया संगृह्यन् आह—

सुहसीलऽणुकंपाऽऽय-ट्टिए य संबंधि खमग गेलखे ।

सच्चित्ते-ससिहाओ, पकट्टए धारए दिसाउ ॥

सुखशीलेन, भावप्रधानोऽयं निर्देशः, सुखशीलतया, अनुकम्प-
या, आत्मस्थितस्य संबन्धिनः स्वज्ञातेः, कृपकस्य ग्लानस्य वा
ये प्रेषिताश्च सच्चित्तेष्वशिखाकोऽन्यस्य प्रेषित एतान् स्तुत-
संबन्धी स्वगणसंबन्धी वा प्रकर्षयति, आकर्षयतीत्यर्थः, धारय-
ति च दिशात् आत्मीये इत्येव द्वारगाथासंकेपार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव विवरीपुः प्रथमतः सुखशीलद्वारमाह—

सुहसीलयाए पेसे-इ कोइ दुखं खु सारवेउं जो ।

देइ व आयट्टीणं, सुहसीलो डुडसोत्तो ति ॥

दुःखं खलु साधून् सारयितुमिति मन्यमानः कोऽपि सुखशी-
लतया कमपि साधुमन्यस्य प्रेषयति । यदि वा-कोऽपि सुख-
शील आत्माश्रितानां दुष्टशीलोऽयमिति प्रकाश्य ददाति ।

तणुगं पि नेच्छए दुखं, सुहमाकंखए सया ।

सुहसीलतए वावी, सायागारवनिस्सितो ॥

तनुकमपि स्तोत्रमपि नेच्छत्यात्मनो दुःखं, किं तु केवलं सदा
सुखमाकाङ्क्षति । ततः सुखशीलतया सातगौरवनिश्चितः स्व-
यं साधुना दत्ते सर्वे ते भवन्त्याचार्यस्याभाव्याः । गतं सुख-
शीलद्वारम् ।

साम्प्रतमनुकम्पाद्वारमाह—

एमेव य असहाय-स्स देति कोइ अणुकंपयाए उ ।

नेच्छइ परमायट्टी, गच्छा निगंतुं कामो वां ॥

पेसेइ सो उ अन्नत्थ, सिणेहा नायगस्स वा ।

खमए वेज्जवच्छा, देज्ज ता तहि कोइ तु ॥

स्वसंबन्धित्वादिकारणव्यतिरेकेणापि, असहायस्य सतः को-
प्यनुकम्पया ददाति । गतमनुकम्पाद्वारम् । आत्मस्थितद्वारमाह-
आत्मारथी आत्माश्रितार्थी सन् परं नेच्छति, ततः कमप्यास्थि-
तं करोति । यदि वा-गच्छान्निगंतुकामः स आत्मारथी अन्यत्र
यस्य यास्यति तत्र कमपि साधुं प्रेषयति । गतमास्थितद्वारम् ।
संबन्धितद्वारमाह-स्नेहात् ज्ञातस्य वा स्वजनस्य वा सोऽन्यत्र
प्रेषयति । कृपकद्वारमाह-तत्रान्यत्र वा प्रसिद्धे कृपके कोऽपि
वैयावृत्यार्थं कमपि साधुं दद्यात् ।

संप्रति ग्लानद्वारं सशिखाकद्वारं चाह—

पेसेति गिलाणस्स व, अहव गिन्नाणो सयं अचायंतो ।

पेसंतस्स असीहो, ससिहो पुण पेसितो जस्स ॥

ग्लानस्य वा कोऽपि वैयावृत्यकरणाय प्रेषयति साधुम् । अथवा-
स्वयं ग्लानः सन्नशक्नुवन् करोति । सर्वेऽप्येते आचार्यस्याभा-
व्याः । तथा यदि सशिखाकः परस्मै प्रेष्यते तर्हि स यस्य
प्रेषितस्तस्यैवाभवति । अथाशिखाकः परस्मै प्रेषितस्तर्हि प्रेष-
यितुरेवाभाव्यो, न परस्य । तथा चाह—“पेसंतस्स असीहो,
ससिहो पुण पेसितो जस्स ” ।

अत्र परः प्रश्नमाह—

चोदेती कप्पम्मी, पुवं भणियं च होति पेसितो जस्स ।

ससिहो वा असिहो वा, असंथेर सो उ तस्सेव ॥

चोदति प्रश्नं करोति-ननु पूर्वं कल्पे भणितं यस्य सशिखो
वा अशिखो वा प्रेषितः स तस्यैवास्तंतरे असंस्तरणे सति भ-
वति । ततः कथमत्राशिखाकः प्रेषयितुराभाव्योऽभिहित इति ।

अत्रोत्तरमाह—

जम्पइ पुव्वुत्तातो, पच्छा वुत्तो विही भवे पन्नवं ।

कामं कप्पेऽजिहियं, इह असिहं दाउ न लभति तु ॥

प्रणयते अत्रोत्तरं दीयते-पूर्वोक्ताद् विधेः पश्चादुक्तो बिधिर्बल-
वान् भवति, ततो यद्यपि कामं कल्पेऽजिहितं तथापि दाशिक्षं
दातुं न लभते ।

अन्यथा—

संविग्गाण विही एसो, असंविग्गे न दिज्जए ।

कुलिच्चो वा गणिच्चो वा, दिष्णं पी तं तु कट्टए ॥

एष दानविधिः संविग्नानां जणितः । असंविग्नस्य पुनः सर्वथा
न दीयते न दातव्यः । अथ कथमपि केनापि दत्तो भवति तर्हि
तं दत्तमपि कुलसत्को वा गणसत्को वा कर्षयति ।

स्वेत्ताती आउरे भीते, अदिसत्थी व जं दए ।

सचित्तादि कुलादी तु, जुज्जो तं परिकट्टए ॥

क्षितादिः, आदिशब्दात् हस्यत्ताविष्टादिपरिग्रहः, आतुरो मर-
णचिह्नान्युपगम्यत्याकुलो, जीतः किमपि मे राजपट्टिष्टादिकं क-
रिष्यति न विप्र इति जयाकुलो, अतिगीतार्थो वाग्धिरुतां दिशं
यद्दाति परस्मै सचित्तादिकं तत् श्रूयः कुलादिः, आदिशब्दात्
गणपरिग्रहः, परिकर्षयति । तदेतत्प्रतीच्छिकानधिकृत्योक्तम् ।

अधुना शिष्यानाधिकृत्याह—

नालवप्ये अनात्रे वा, सीसम्मि उ नत्थि मग्गणा ।

दोक्खरखरदिट्ठता, सव्वं आययिस्स उ ॥

शिष्ये स्वदीक्षिते अयं नालवकोऽनालवक इति विषयविभागेन नास्ति मार्गणा, किं तु यत्ते शिष्या ब्रह्मन्ते सचिन्तादि, तत्सर्वमाचार्यस्याऽऽभवति । केन दृष्टान्तेनेत्याह—द्व्यक्षरखरदृष्टान्तेन, तत्र द्व्यक्षरो दासः खरो गर्दभस्तदृष्टान्तात्, दासेन मे खरः क्रीतो, दासोऽपि मे, खरोऽपि मे, इत्येवं लक्षणात्सूत्रम् । व्य० ४ उ० ।

चरियारय-चर्यारत-त्रि० । भिक्कारते, आचा० ३ शु० २ अ० २ उ० ।

चरु-चरु-पुं० । हव्यान्ने होमार्थं पाच्यान्ने, “अनवस्त्रावितानन्तरुष्मपाक औदनश्चरुः” इति याज्ञिकाः । वाच० । स्थालीविशेषे, औ० । तत्र पच्यमानं छव्यमपि चरुरेव । वलौ, नि० ३ वर्ग० । आ० म० ।

चल-चल-त्रि० । अस्थिरे, भ० ५ शं० ४ उ० । स्था० । भङ्गुरे, स्था० ५ ग्रा० ३ उ० । श्लथे, स्था० ४ ग्रा० २ उ० । नि० चू० । अनियते, विशे० । चपले, नि० चू० ४ उ० । अनियतविहारिणि, आचा० १ शु० ६ अ० ५ उ० ।

चलइत्ता-चलयित्वा-अव्य० । स्थानात् स्थानान्तरं गीत्वेत्यर्थे, “चलइत्ता आहरे पाणजोयणे” चलयित्वाऽऽहरेदानीय दद्यादित्यर्थः । दश० ५ अ० १ उ० ।

चलंत-चलत्-त्रि० । पतति, भ्रश्यति, अनु० । “चलंतधुम्मंत-जंगलसमूहं” औ० । ईषत्कम्पमाने, जं० १ वल० ।

चलचल-चलचल-पुं० । घृते निष्कास्यमानेषु त्रिषु घाणेषु, “ताव पढं जं घयं खिचं तत्थ अणं अपक्खिखवंती आदिमे जे तिमि घाणा ते चलचलेति” नि० चू० ४ उ० ।

चलचवल-चलचपल-त्रि० । अतिशयेन चपले, “चलचवलचित्तकीरुनद्वप्पिया” चलचपलमतिशयेन चपलं यच्चित्रं नानाप्रकारं कीरुनं यच्च चित्रो नानाप्रकारो छवः परिहासस्तौ प्रियौ येषां ते चलचपलचित्रकीरुनद्ववाप्रियाः । जी० ३ प्रति० । ल० ।

चलचित्त-चलचित्त-त्रि० । वानरवच्चपलाजिप्राये, तं० । नि० चू० ।

अथ चलचित्तद्वारमतिदेशेनैवाह—

चलचित्तो जावचल्लो, लस्सग्गस्ववायतो तु जो पुत्थि ।

भणितो सो चेव इहं, गाणंगणियं अतो वोच्छं ॥

चलचित्त इह जावचल्लोऽपरापरशास्त्रपल्लवग्राही गृह्यते, स च उत्सर्गतोऽपवादतश्च यः पूर्वमचल्लद्वारं भणितः स एवेहापि भणितव्यः । वृ० १ उ० । “रस्य होवा” ॥ ८ । ४ । ३२६ ॥ इति चूलिकापैशाचिकेऽपि रस्य लः । प्रा० ४ पाद ।

चलण-चरण-पुं० । “हरिद्रादौ लः” ॥ ८ । १ । २५४ ॥ इति रस्य लः । प्रा० १ पाद । जं० । औ० । ज्ञा० । व्रतभ्रमणधर्मेत्यादिसप्ततिस्थानरूपे चरणे, प्रव० ४० द्वार ।

चलन-न० । कर्मणः संचरणे, विशे० । “चलमाणे चलिप” इत्याद्यर्थनिर्णयार्थे चलनविषये व्याख्याप्रज्ञेतेः प्रथमोद्देशके, भ० १ श० १ उ० । हस्तशरीरयोश्चालने, ध० ३ अधि० ।

चलणकम्मगइ-चलनकर्मगति-स्त्री० । चलनं स्पन्दनं, तेन कर्मगतिर्विशिष्यते । चलनाख्यायां कर्मगतौ, दश० १ अ० । (‘गइ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ७७५ पृष्ठे व्याख्योक्ता)

चलणगइ-चलनगति-स्त्री० । चक्षिरियं परिस्पन्दने वर्तते । चलनं स्पन्दनमित्येकोऽर्थः । चलनं च तत्रतिश्च सा चलनगतिः । गमनक्रियायाम्, दश० १ अ० ।

चलणमालिया-चरणमालिका-स्त्री० । पादाभरणज्येदे, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार ।

चलणा-चलना-स्त्री० । स्फुटतरस्वजावायामेजनायाम्, (ज०)

कइविहा णं जंते ! चलणा पणत्ता ? । गोयमा ! तिविहा चलणा पणत्ता । तं जहा-सरीरचलणा, इंदियचलणा, जोगचलणा । सररीरचलणा णं जंते ! कइविहा पणत्ता ? । गोयमा ! पंचविहा पणत्ता । तं जहा-ओरालियसरीरचलणां जाव कम्मगसरीरचलणा । इंदियचलणा णं भंते ! कइविहा पणत्ता ? । गोयमा ! पंचविहा पणत्ता । तं जहा-सोइंदियचलणां जाव फासिंदियचलणा । जोगचलणा णं जंते ! कइविहा पणत्ता ? । गोयमा ! तिविहा पणत्ता । तं जहा-मणजोगचलणा, वइजोगचलणा, कायजोगचलणा । से केणट्ठेणं जंते ! एवं वुच्चइ-ओरालियसरीरचलणा, ओरालियसरीरचलणा ? । गोयमा ! जं णं जीवा ओरालियसरीरे वट्टमाणा ओरालियसरीरप्पाओग्गाइं दव्वाइं ओरालियसरीरत्ताए परिणामेमाणे ओरालियसरीरचलणं चडिमु वा, चलंति वा, चलिस्संति वा । से तेणट्ठेणं जाव ओरालियसरीरचलणा, ओरालियसरीरचलणा । से केणट्ठेणं जंते ! एवं वुच्चइ-वेउव्वियसरीरचलणा, वेउव्वियसरीरचलणा ? । एवं चेव, एवरं वेउव्वियसरीरे वट्टमाणे एवं जाव कम्मगसरीरचलणा । से केणट्ठेणं जंते ! एवं वुच्चइ-सोइंदियचलणा, सोइंदियचलणा ? । गोयमा ! जं णं जीवा सोइंदियचलणा सोइंदियप्पाओग्गाइं दव्वाइं सोइंदियत्ताए परिणामेमाणे सोइंदियचलणं चडिमु वा, चलंति वा, चलिस्संति वा, से तेणट्ठेणं जाव सोइंदियचलणा, सोइंदियचलणा एवं जाव फासिंदियचलणा । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-मणजोगचलणा, मणजोगचलणा ? । गोयमा ! जं णं जीवा मणजोगे वट्टमाणा मणजोगप्पाओग्गाइं दव्वाइं मणजोगत्ताए परिणामेमाणे मणजोगचलणं चलिमु वा, चलंति वा, चलिस्संति वा, से तेणट्ठेणं जाव मणजोगचलणा मणजोगचलणा ! एवं वयजोगचलणा, एवं कायजोगचलणा वि । ज० १ ए श० ए उ० ।

चलणिया-चलनिका-स्त्री० । सध्वानां कट्युपकरणभेदे, "जा-
णुष्माण चलणी, असिञ्चियालंखिया एव ।" चलनिकाऽपि
अर्थोक्तवत्, तवरमधोजानुप्रमाणाऽस्यतलङ्घिकापरिधानवत्
वंशाग्रनर्तकीचलनकवन्मन्तव्या । वृ० ३ उ० । नि० चू० । ध० ।
चलणी-चलनी-स्त्री० । चलनमात्रस्पर्शनि कर्दमे, जी० ३ प्रति० ।
चलनप्रमाणः कर्दमश्चलनीत्युच्यते । भ० ७ श० ६ उ० ।

चलणोववायकारिया-चलनोपपातकारिका-स्त्री० । पादसेवा-
विधायिन्यां दास्याम्, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।

चलमाण-चलनम्-त्रि० । चलितचित्ते, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।

चलमाण-चलत्-त्रि० । स्थितकृत्यादुदयमागच्छति विपाका-
भिमुखीभवति कर्मणि, "चलमाणे चलित्" भ० १ श० १ उ० ।
("चलमाणे चलित्" "कञ्जकारणभाव" शब्देऽस्मिन्नेव
जागे १ ए७ पृष्ठे व्याख्यातः)

चलसत्त-चलसत्त्वं-त्रि० । चलमस्थिरं परीषदादिसम्पाते ध्वं-
सात्सत्त्वं यस्य स चलसत्त्वं । अस्थिरसत्त्वं, स्था० ४ गा० ३
उ० । भङ्गुरसत्त्वं पुरुषजाते, स्था० ५ गा० ३ उ० ।

चलसत्ताव-चलसत्ताव-त्रि० । चञ्चलस्वाभिप्राये, "समुद्दवी-
चो विव चलसभावाओ ।" तं० । भ० ।

चलाचल-चलाचल-त्रि० । स्थूणादौ, आचा० २ श्रु० ५ अ०
१ उ० । अप्रतिष्ठितस्थिरे, दश० ५ अ० १ उ० ।

चलित्य-चलित्य-त्रि० । इन्द्रियविषयनिग्रहे रूपापातं प्रा-
प्याऽसमर्थे, आ० चू० १ अ० ।

चलित्य-चलित-त्रि० । ईषत्कम्पमाने, रा० । कम्पिते, आ० म०
प्र० । स्वस्थानगमनापने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । गन्तुं प्रवृत्ते,
औ० । "जं एतेसि चैव गाणां जहासंभवं चलित्यष्टितो पास-
तो पिष्ठतो वा जुञ्जति, तं लुठं चलित्यं णाम गाणं" नि० चू०
२० उ० ।

चलित्यरस-चलितरस-त्रि० । चलितो विनष्टो रसः स्वादः उप-
लक्षणत्वाद् वर्णादिर्यस्य तच्चलितरसम् । कुथिताभपर्युषितद्वि-
दलपूषिकादौ, केवलजलराकूरादावनेकजन्तुसंसक्तत्वात् पु-
ष्पितोदनपक्वान्नादिदिनद्वयार्तितदध्यादौ च । ध० २ अधि० ।

चलुय-चलुक-पुं० । स्तनाग्रभागे, प्रति० ।

चलेमाण-चलत्-त्रि० । गच्छति, आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० ।

चलोवगरण्ड्या-चलोपकरणार्थता-स्त्री० । चलोपकरणवृक्षणो
योऽर्थस्तद्भावश्चलोपकरणता । तस्याम्, भ० ५ श० ४ उ० ।

चल-चल-धा० । संचलने, "स्फुटिचलेः ॥ ८ । ४ । २३१ ॥ इति
लस्य द्वित्वम् । "चलइ" चञ्चति । प्रा० ४ पाद ।

चव-च्यु-धा० । च्यवने, "उवर्णस्याऽवः" ॥ ८ । ४ । २३३ ॥

इत्युवर्णस्यावादेशः । "चवइ" च्यवते । प्रा० ४ पाद ।

च्यव-पुं० । च्यवने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

चवण-च्यवन-न० । चारित्रात्प्रतिपत्तने, वृ० १ उ० ।

चवणकप्प-च्यवनकल्प-पुं० । च्यवनं चारित्रात्प्रतिपत्तनं तस्य
कल्पः प्रकारश्च्यवनकल्पः । पार्श्वस्थादिविहारे, वृ० १ उ० ।

चवण-चपल-त्रि० । आकुले, आ० म० प्र० । कायचपलोपेत-
तया (भ० ३ श० १ उ०) मनोवाक्कायास्थैर्यात् (स०) स्वरू-
पता वा (औ०) संभ्रमवशादेव (आ० म० प्र०) आकुले, आ०
म० प्र० । औ० । अनवस्थितचित्ते, प्रज्ञा० २ पद । इतस्ततः क-
म्पमाने, कल्प० १ क्षण । यत्किञ्चनकारिणि, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।
चञ्चले, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । उत्त० । प्रश्न० । ध० । उःसुकतयाऽ-
समीक्षिते, प्रश्न० २ सम्ब० द्वार । हस्तग्रीवादिरूपकायचवण-
नवति, प्रश्न० ३ सम्ब० द्वार । पारदे, माने, विकले, दुर्विनीते
च । त्रि० । वाच० ।

चवण-पुं० । धान्यजेदे, जं० ३ वत्त० । स्था० । "चवणचंचलुञ्चा-
यप्पमणकलोल्लोल्लोल्लततोयं" अतिचपला इति यावत्, तथा
उच्चमात्मप्रमाणं येषामेवंविधा ये कल्लोवास्तेः लोहत्वे पुनरे-
कीभूय पृथक् भवत् एवंविधं तोयं पानीयं यस्य सः । कल्प०
३ क्षण ।

चवणख-चपलाङ्ग-पुं० । चक्षुरिन्द्रियलोले, चक्षुरिन्द्रियवि-
पाके, ग० २ अधि० ।

चवला-चपला-स्त्री० । विद्युति, लहम्याम्, पुंश्चल्याम्, पिप्प-
ल्याम्, विजयायाम्, जिह्वायाम्, आर्याजेदे च । वाच० । दे०
ना० । चपलेव चपला क्रोधविशिष्टस्येव श्रमाऽसंवेदात्, जी० ३
प्रति० रा० । कायचापल्यवत्यां देवगतौ, कल्प० २ क्षण । भ० ।

चविना-चपेटा-स्त्री० । "एतद्दवा वेदनाचपेटादेवरकेसरे ॥"
८ । १ । १४६ ॥ इत्येकारस्य वेत्त्वम् । विस्तृताङ्गुलिके हस्ते,
प्रतले च । प्रा० १ पाद ।

चवियव-च्योतव्य-न० । च्यवनीये, कर्तव्ये च्यवने, "चवि-
यव्वं भविस्सइ" स्था० ३ गा० ३ उ० ।

चविया-चविका-स्त्री० । वनस्पतिविशेषे, प्रज्ञा० १७ पद ।

चविला-चपेटा-स्त्री० । "चपेटापाटौ वा" ॥ ८ । १ । १६८ ॥
इति टस्य वा लः । प्रा० १ पाद । "एतद्दवा वेदनाचपेटादेव-
रकेसरे" ॥ ८ । १ । १४६ ॥ इतीत्यम् । प्रा० १ पाद । करतल-
घाते, उत्त० १ अ० ।

चवेनी-देशी-करसंपुटे, दे० ना० ३ वर्ग ।

चवेण-देशी-वचनीये, दे० ना० ३ वर्ग ।

चव्वाइ (ए)-चार्वाकिन्-त्रि० । चर्वणाशीले, "रोमंथयते क-
ञ्जं, चव्वागी नीरसं च विसनेत्ति ।" यथा वृषनेत्रं वृषसागारि-
कं नीरसमपरो वृषभश्चर्वयति, एवं यः कार्यं रोमंथायमानो
निष्फलं रचयन् तिष्ठेत्, चर्वणाशीलश्चार्वाकी दुर्व्यवहारी ।
व्य० ३ उ० ।

चव्वाग-चार्वाक-पुं० । लौकायतिके, (सूत्र०) चार्वाकास्त्वेव-
मज्जिहितवन्तः । यथा-नास्ति कश्चित्परलोकयाय । भूतपञ्चका-
द्व्यतिरिक्तः पदार्थो, नाऽपि पुण्यपापे स्ते इत्यादि, एवं चाङ्गी-
कृत्यैते लौकायतिकाः मानवाः पुरुषाः सक्ताः गृहा अध्यु-
पपन्नाः कामेष्विच्छामदनरूपेषु । तथा चाञ्चुः-

"एतावानेव पुरुषो, यावानिन्द्रियमोचरः ।
भञ्जे ! वृकपदं पश्य, यद्वदन्यतदुद्भुताः ॥ १ ॥
पिव खाद च साधु शोभने ! ,

यदनीतं वरगात्रि ! तन्न ते ।

न हि भोरु ! गतं निवर्तते,

समुद्रयमात्रमिदं कलेवरम् ॥ २ ॥ ” सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

प्रमाणं चात्र प्रत्यक्षमेव, नानुमानादिकम्—

संति पंच महञ्जूया, इह मेगेसिमाहिया ।

पुढवी आउ तेऊ वा, वाउ आगास पंचमा ॥ ७ ॥

सन्ति विद्यन्ते महान्ति च तानि भूतानि च महाजूतानि, सर्वलोकव्यापित्वान्महत्त्वविशेषणम्, अनेन च जूताभाववादि- निराकरणं छप्यम् । इहास्मिन् लोके एकेषां जूतवादिनामा- ख्यातानि प्रतिपादितानि तत्तीर्थकृता तैर्वा भूतवादिभिर्वा- ह्रस्पत्यमतानुसारिभिराख्यातानि स्वयमङ्गीकृत्यान्येषां च प्र- तिपादितानि । तानि चामूनि-(सूत्र० टी०)-पृथ्वी १ आपो जलं २ तेजो वह्निः ३ वायुः ४ आकाशं पञ्चमं येषां तानि । ननु सांख्यादिभिरपि जूतानि मन्यन्ते एव तत् कथं चार्वाक- मतापेक्षयैव जूनोपन्यास इति चेत् ? उच्यते-सांख्यादिभिर्हि प्रधानादङ्कारादिकं तथा कालदिगात्मादिकं चान्यदपि वस्तु- जातमङ्गीकृत्यते ! चार्वाकैस्तु जूतव्यतिरिक्तं नात्मादि किञ्चित्म- न्यत इति तन्मताश्रयणेनैवायं सूत्रोपन्यास इति । (सूत्र० टी०) ।

यथा चैतत् तथा दर्शयितुमाह—

ए ए पंच महञ्जूया, तेभ्यो एगो चि आहिया ।

अह तेसि विणासेण, विणासो होइ देहियो ॥

“ ए ए पंच महञ्जूया ” इत्यादि । एतान्यन्तरोक्तानि पृथिव्यादीनि पञ्च महाजूतानि यानि तेभ्यः कायाकारपरि- णतेभ्य एकः कश्चिच्चिद्रूपो जूताव्यतिरिक्त आत्मा जवति, न जूतेभ्यो व्यतिकोऽपरः कश्चित्परपरिकल्पितः परलोका- नु-यायी सुखदुःखजाका जीवाद्यः पदार्थोऽस्तीत्येवमाख्यातव- न्तस्ते । तथाहि एवं प्रमाणयन्ति-न पृथिव्यादिव्यतिरिक्त आत्माऽस्ति, तद्गाहकप्रमाणाभावात् । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । आचा० । (‘आता’ शब्दे द्वितीयभागे १८० पृष्ठे चैतदा- त्मनः साम्प्रदायिकत्वसिद्धिर्न्यङ्केणोपापादि)

चव्वागि (ए)-चार्वाकिन-त्रि० । ‘चव्वाइण्’ शब्दार्थे, व्य० ३३० ।

चसग-चपक-पुं० । सुरापानपात्रे, जं० ५ वक्क० ।

चाइ (ए)-त्यागिन्-त्रि० । सङ्कत्यागवति, भ० २ श० १ उ० ।

पं० व० । आजीविकादिभ्यप्रवर्जितः संक्लिष्टचित्तो ह्यव्यक्रियां कुर्वन्नप्यश्रमण एवाऽत्याग्येव, कथम् ? यत आह सूत्रकारः—

वत्यगंधमलंकारं, इत्यौओ सयणाणि य ।

अच्छंदा जे न जुंजति, न से चाइ चि वुच्चइ ॥ ९ ॥

वस्त्रगन्धालङ्कारानित्यत्र वस्त्राणि चीनांशुकादीनि, गन्धाः को- ष्ठपुटादयः, अलङ्काराः कटकादयोऽनुस्वारोऽलाकणिकाः, स्त्रि- योऽनेकप्रकाराः, शयनानि पर्यङ्कादीनि, चशब्द आसनाद्यनु- कसमुच्चयार्थः । एतानि वस्त्रादीनि किम् ? अच्छंदा अस्व- वशाः, ये केचन, न भुञ्जते नासेवन्ते । बहुवचनोद्देशेऽप्येक वचननिर्देशः । विचित्रत्वात्सूत्रगतेः, विपर्ययश्च ज्ञत्वेवेति कृ- त्वा आह-नाऽसौ त्यागीत्युच्यते सुवन्धुवन्नासौ श्रमण इति सू- त्रार्थः । कः पुनः सुवन्धुरित्यत्र कथानकम्—“जया गुंदा चंदगुसे- ण णिच्छूढो, तथा तस्स दारेण निगच्छंत्तस्स छुहिया चंदगुसे दिट्ठि वंधइ । एयं अक्खणयं जहा आवस्सए-जाव विदुसा- रो राया जाओ, णंदसंतिओ य सुवंधूणाम अमच्चो । से चा-

णकस्स पट्टे समावणो णिहाणि मग्गति । अणया रायाणं विन्नवेइ-जदि वि तुम्हे अम्हं वित्तं ए देह, तथा वि अम्हेहि तुम्ह हिंयं वत्तव्वं । भणियं च-तुम्ह माया चाणक्केण मारिया । रत्ता धाती पुच्छिया । आमं ति । कारणं ण पुच्छियं । केण वि कारणेणं रत्तो य सगासं चाणक्को आगओ, जाव दिट्ठि णो- देति ताव चाणक्को चित्तेति-रूढो एव राया । अहं गताउ त्ति काउं दव्वं पुत्तपपुत्ताणं दाऊणं संगोवित्ता य गंधा संजो- इया, पत्तयं च विहिऊण सो विजोगो समुग्गे बूढो । समुग्गे य चउसु मंजूसासु बूढो, तासु बुद्धिमात्ता पुणो गंधो वरए बूढो, तं- बहूहिं कोवियाहिं सुघडियं करेत्ता दव्वजायं णातवग्गं च धम्मं णिउत्ता अमवीए गोकुत्तएणे इग्गिणिमरणं अब्भुवग- ओ । एणा य पुच्छियं-चाणक्को किं करेइ ? धाती य से सव्वं जहावत्तं परिकहेइ । गदियपरमत्थेण य ज्ञणियं-अहो ! मया अ- सामिक्खियं कतं, सव्वंतेउरजोहवत्तसमग्गे खामेउं णिग्ग- तो, दिट्ठो अणेण करीसमज्जहिओ, खामियं सबहुमाणं, ज्ञणि- ओ अणेण-णगरं वच्चाओ । ज्ञणति-मए सव्वपरिच्चाओ कओ त्ति, तओ सुवंधुणा राया विणणविओ, अहं से पुयं करोमि अ- णुजाणह, अणुसाए धूवं उहिरुणं तम्मि चेव एणणदेसे करी- सस्सोवरि ते अंगारे परिछवेति । सो य करीसो पत्तिओ, दह्मो चाणक्को । ताहे सुवंधुणा राया विणणविओ-चाणक्कस्स संतियं घरं ममं अणुजाणह, अणुसाए गओ पच्छुविकखमाणेण य घरं दिट्ठो, अपवरको घट्टिओ । सुवंधू चित्तेइ-किम- वि इत्थं त्ति । कवामे भंजित्ता उग्घामिउ मंजूसं पासइ । सा वि उग्घाडिया जाव समुग्गं पासइ । मघमघंतगंधयं पत्तयं पे- च्छति । तं पत्तयं वाएति । तस्स य पत्तयस्स एसो अत्थो-जो एयं चुन्नवं अग्घाएति-सो जइ एदाइ वा, समालजइ वा, अलंकारेइ सीओदगं च पिवति महतीए सिजाए सुवति जाणेण गच्छ- इ गंधव्वं वा सुणेइ, एवमादी अन्ने वा इटे विसए सेवेति । जहा साहुणो अरुच्छंति तह सो जदि ए अरुच्छेइ तो मरति । ताहे सुवंधुणा विणासणत्थं अणो पुरिसो अग्घावित्ता सदाइ- णो विसए जुंजाविओ, मओ य, तओ सुवंधू जीवियिओ अकामो साहुं जहा अत्थंतो विण साहु । ” एवमधिकृतसाधुरपि न सा- धुरतां न त्यागीत्युच्यते, अभिधेयाऽर्थाज्ञावात् ।

यथा चोच्यते तथा आज्ञेधातुकाम आह—

जे य कंते पिए भोए, लच्छे विपिट्ठि कुव्वइ ।

साहीणे चयई भोए, से हु चाइ चि वुच्चइ ॥ १ ॥

चशब्दस्य अवधारणार्थत्वात् य एव कान्तान् कमनीयान्, शोभनानित्यर्थः । प्रियानिष्टान्, इह कान्तमपि किञ्चित् कस्यचित् कुतश्चिन्निमित्तान्तरादप्रियं भवति । यथोक्तम्—“चउहिं ठाणेहि संते गुणे णासेज्जा । तं जहा-रोसेणं, पम्निनिवेसेणं, अकयएणुयाए, मिच्छत्ताज्जिनिवेसेणं । ” अतो विशेषणं प्रियानिति, भोगान् श- ब्दाद्विषयान्, लब्धान् प्राप्तान्, उपनतानिति यावत् । (विपि- ट्ठि कुव्वइ चि) विविधमनेकैः प्रकारैः शुभभावनादिभिः, पृष्ठतः करोति, परित्यजनीत्यर्थः । स च न बन्धनबद्धः प्रोषितो वा, किं तु स्वार्थीनांऽपरायत्तः, स्वार्थीनानेव त्यजति जोगान् । पुनस्त्या- गग्रहणं प्रतिसमयं त्यागपरिणामवृद्धिसंस्मरणार्थम् । भोगग्रह- णं तु संपूर्णभोगग्रहणार्थं, त्यक्तोपनतजोगसंस्मरणार्थं वा । ततश्च य ईदृशः, हृशब्दस्यावधारणार्थत्वात्, स एव त्यागीत्युच्यते, जर- तादिवदिति । अत्राह—“जदि भरहज्जुनामादिणो संपुणे जे संते

भोगे परिचर्यति, ते परिचर्याणो, एवं ते भणतस्स अयं दोसो भव-
ति-जे केइ अत्यसारहीणा दमगाणो पव्वइऊण भावओ अहिं-
सादिगुणजुत्ते सामसे अञ्जुजुया, ते किं अपरिचर्याणो हवन्ति?।
आचरिअ आह-ते वि तिप्पि रयणकोमीओ परिचर्याण लो-
ग-साराणि परिचर्याण पव्वइया। दिट्ठतो-पगो धम्मिपुरिसो सुध-
म्मसामिणो सगासे कट्टहारओ पव्वइओ, जिक्खं हिंढतो बो-
एण जण्णति-एसो सो कट्टहारओ पव्वइओ, सो सेहत्तेण आयरि-
यं भणति-मयं अन्नत्थ णेह, अहं न सक्केमि अदियासित्तए।
आयरिपहिं अजओ आपुच्छिओ-वञ्चामो चि। अभओ भणति-
मासकप्पपाठगं खित्तं किं एयं न भवमि, जेण अच्चक्के
अन्नत्थ वञ्चह?। आयरिपहिं भणियं-जहा सेहनिमित्तं। अभओ
भणति-अत्थह बीसत्था, अहमेयं लोगं उवाएण निवारेमि।
ठिओ आयरिओ। वितिप दिवसे तिप्पि रयणकोमीओ ठवि-
याओ, उग्घोसावियं नयरे-जहा अभओ दाणं देति। लोगो
आगतो। जणियं च णेण-तस्साहं एयाओ तिप्पि कोडीओ
देमि, जो एयाइ तिप्पि परिहरइ-अग्गी, पाणियं, महिलियं य।
लोगो जणति-एतेहिं विणा किं सुवन्नकोमीहिं। अजओ भणति-
तो किं भण्णइ-दमओ चि पव्वइओ। जो वि णिरत्थओ पव्वइओ
तेण वि एयाओ तिप्पि सुवन्नकोडीओ परिचर्याओ। सच्चं
सामि! ठिओ लोगो पत्तीओ। तम्हा अत्थपरिहीणो वि संजमे
ठिओ तिप्पि लोगसाराणि-अग्गी उदयं महिलाओ य परिच-
र्यंतो चाइ चि लभति।” कृतं प्रसङ्गेति सुवार्थः । दश० २
अ०। अष्ट०।

चातुर्मा-चातुर्मा-स्त्री०। “यमुनाचामुण्डाकामुकातिमुक्तके मो-
ऽनुनासिकश्च” ॥ ८। १७८१॥ इति मस्य स्थानेऽनुनासिकः ।
चण्डमुण्डविधातिन्याम्, प्रा० १ पाद ।

चातुर्कोण-चतुष्कोण-त्रि०। चत्वारः कोणा अक्षयो यस्य सः।
चतुरस्रे, जी० ३ प्रति० ।

चातुर्घट-चतुर्घट-त्रि० । चतस्रो घटाः पृष्ठतोऽग्रतः
। पार्श्वतश्चालम्बमाना यस्य सः । नि० १ घर्ग । जं० । झा० । च-
तुर्घटोपेते, भ० ६ श० ३३ उ० ।

चाउज्जाम-चातुर्याम-न०। चतुर्णां परिग्रहविरत्यन्तर्भूतब्रह्मच-
र्यत्वेन चतुःसङ्ख्यानां यामानां समाहारश्चतुर्यामम् ।
पञ्चा० १७ विव० । पं० ज्ञा० । स्था० । तदेव चातुर्या-
मम् । प्रव० ७७ द्वार । नि० चू० । चतुर्मेहाप्रत्याम, स्था० ।

भरहेरवण्णं वासेसु पुरिमपच्छिमवज्जा मज्झिमगा
वावीसं अरहंता भगवंता चाउज्जामं धम्मं पन्नविंति । तं
जहा-सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं, एवं मुसावायाओ,
अदिन्नादाणाओ, सव्वाओ बहिष्सादाणाओ वेरमणं, स-
व्वेसु णं महाविदेहेसु अरहंता जगवंता चाउज्जामं धम्मं प-
न्नवयंति । तं जहा-सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं० जाव
सव्वाओ बहिष्सादाणाओ वेरमणं ॥

द्वाविंशतिरिति। चत्वारो यमा एव यामा निवृत्तयो यस्मिन्
स तथा। (बहिष्सादाणाओ चि) बहिष्सा मैथुनं, परिग्रहविशेषः,
आदानं च परिग्रहः, तयोर्द्वैकत्वम् । अथवा-आदीयत इत्या-
दानं परिग्राहं वस्तु, तच्च धर्मोपकरणमपि भवतीत्यत आह-व-

हिस्ताद्धर्म्मोपकरणाद्वाहिर्यदिति, इह च मैथुनं परिग्रहेऽन्तर्भ-
वति, न ह्यपरिग्रहीता योषित् शुज्यत इति । प्रत्याख्येयस्य प्रा-
णातिपातादेश्चतुर्विधत्वाच्चतुर्यामता धर्मस्येति । इयं चेह भाव-
ना-मध्वमतीर्थकराणां वैदेहिकानां च चतुर्यामकधर्मस्य पू-
र्वपश्चिमतीर्थकरयोश्च पञ्चयामधर्मस्य प्ररूपणा शिष्यापेक्षया ।
परमार्थतस्तु पञ्चयामस्यैवाजयेयामप्यसौ, यतः प्रथमपश्चिमती-
र्थकरतीर्थसाधव ऋजुजडाः, वकजडाश्चेति, तत्त्वादेव परिग्रहो
वर्जनीय इत्युपदिष्टो मैथुनवर्जनमवबोद्धुं पालयितुं च न कृमाः,
मध्यमविदेहजतीर्थकरतीर्थसाधवस्तु ऋजुप्राज्ञस्तद्वोद्धुं धर्ज-
यितुं च कृमा इति ।

जघतश्चात्र इलोकौ-

“पुरिमा वज्जुजडाओ, वंजजडाओ य पच्छिमा ।

मज्झिमा वज्जुपक्षाओ, तेण धम्मं दुहा कए ॥ १ ॥

पुरिमाणं दुविसोज्जो ब, चरिमा डुरण्णपालए ।

कपे मज्झिममाणं तु, सुविसोज्जे सुपालए चि ॥ २ ॥” स्था०

४ ठा० १ उ० । “अज्जा वि णं सुपासा पासावञ्चेज्जा आग-
मेस्साए उस्सप्पिणीए चाउज्जामं धम्मं पन्नविस्सा सिज्जिहिंति०

जाव अंतं काहिंति ॥” स्था० ६ ठा० । पञ्चयामचतुर्यामधर्मवि-

चारः केशिनं प्रति गौतमेनोद्भावितः । उक्त० ५३ अ०। ‘कप्प-

ठिइ’ शब्दे अस्मिन्नेव भागे २३३ पृष्ठे ‘अकप्पठिइ’ शब्दे च प्रथ-

मज्जागे ११७ पृष्ठे चातुर्यामिकपञ्चयामिकानां कल्पाऽकल्प-

विधिरूढः)

चाउत्थिय-चातुर्थिक-पुं० । चतुर्थे चतुर्थेऽहि जायमाने रो-
गभेदे, जी० ३ प्रति० ।

चाउइसी-चातुर्दशी-स्त्री० । प्रतिपद आरभ्य चतुर्दशेऽहोरात्रे,
ज्यो० ३ पाहु० । द० प० । “चाउइसिं पन्नरसिं, वज्जेज्जा
अट्ठमिं च नवमिं च ।” विशे० ।

चाउम्मास-चातुर्मास-पुं० । चत्वारो मासाः समाहृताश्चतुर्मा-
सं, तदेव चातुर्मासम् । मासचतुष्के, यथा आषाढ्याः कार्ति-
की यावत् उत्कृष्टः पर्युपणांकल्पः । पञ्चा० १७ विव० । प्रव० । च-
तुर्पु मासे भवे, पञ्चा० १५ विव० । चतुर्मासकत्रयाका आहिका
कुत उपविशतीति प्रश्ने, उत्तरम्-सप्तमीतः उपविशति, परं पूर्णि-
मावासरे सुपर्वतिथित्वादात्मन इति । १५५ प्र० सेन० ४ उल्ला० ।
अथ वटपक्षीयपन्यासपञ्चविजयगणिकृतप्रश्नास्तदुत्तराणि च
यथा--सामाचार्या चत्वारि पञ्च वा योजनानि गन्तुमा-
गन्तुं च कल्पते इत्युक्तमस्ति, तन्नमनागमनमाश्रित्य, किं वा
गमनमाश्रित्यैवेति प्रश्ने, उत्तरम्-चतुर्मासकमध्ये ग्लानौष-
धाधिकारणे चत्वारि पञ्च वा योजनानि गच्छति, तान्येवाग-
च्छति, न तु ग्लानौषधाधिकार्ये संपूर्णे सति कृणमात्रमपि तत्र
तिष्ठति, तथा यत्सक्रांशं योजनमस्ति तद्रमनागमनाच्यां ज्ञेय-
मिति । ३५७ प्र० सेन० ३ उल्ला० ।

चाउम्मासिय-चातुर्मासिक-पुं० । कृष्यविशेषे, पाक्विकाचतुर्मा-
सिकादितपः कियता कालेन प्राप्यते इति प्रश्ने, उत्तरम्-यथा श-
क्यता तत्तपः त्वरितमेव पूर्णोभवति तथा विधीयते, कालनियम-
स्तु ग्रन्थे कृतो नास्तीति । ३४ प्र० सेन० ४ उल्ला० ।

चाउम्मासी-चातुर्मासी-स्त्री० । चातुर्मास्ये, ध० । (‘पञ्जु-
सणा’ शब्दे साधूनां सामाचारी वक्ष्यते) श्रावकाणां तु
चातुर्मासीकृत्यानि यथा--पूर्वप्रतिपन्नव्रतेन प्रतिचतुर्मा-

सकं तन्मियमाः संक्षेप्याः, अप्रतिपन्ननियमेन तु यथास्वं प्र-
ति चतुर्मासकं नियमाः प्राह्याः, वर्षाचतुर्मास्यां पुनर्ये नित्यानि-
यमाः सम्यक्त्वाधिकारं प्रागुक्तस्ते विशिष्य प्राह्याः । तथाहि-
त्रिर्दिवसं देवपूजाऽऽभेदादिकां संपूर्णदेववन्दनं चैत्ये सर्ववि-
म्बानामर्चनं वन्दनं वा स्नातमहोमहापूजाप्रभावनादि गुरोर्बृ-
हद्वन्दनम्, अङ्गपूजनप्रभावा स्वस्तिकरचनादिपूर्वं व्याख्यान-
ध्वरणं विश्रामणा अपूर्वज्ञानपाठाद्यनेकविधस्वाध्यायकरणं प्रा-
सुकनीरपानं सच्चित्त्यागस्तदशक्तावनुपयोगितत्वागः गृहदृष्ट-
भित्तिस्तम्भखट्वाकपाटपट्टपट्टिकासिक्ककघृततैलजलादिभाजने
न्यनधान्यादिसर्ववस्तुनां पनकादिसंस्कारार्थं चूर्णकरकादि
स्वरणमन्त्रापनयनातपमोचनशीतलस्यापनादिना जलस्थ
द्विस्त्रिगोलनादिना स्नेहगुडतक्रजलादीनां सम्यग्गन्धनादिना-
ऽवधावनं स्नानजलादीनां पनकाद्यसंस्कारजोबहुलधूमौ पृथक्
पृथक् त्यागेन चुल्लीदीपादेरनुद्धातमोचनं पेषणरन्ध्रनवस्त्रभा-
जनादिक्वाणनादीं सम्यक् प्रत्युपकरणेन चैत्यशालादेरपि विलो-
क्यमानसमारचनेन गृहे च व्यापारणस्थानचन्द्रोदयवन्धनेन
यथाई यतना अत्र्याख्यानपैशुन्यपरवचननिरर्थकमृषावर्जनं
कूटनुवादिनाऽव्यवहरणं ब्रह्मचर्यपावनं तथा शक्तौ पर्वतिथि-
पावनं शेषदिनेषु दिवाऽब्रह्मत्यागो रात्रौ परिमाणकरणं च
इच्छापरिग्रहपरिमाणसंक्षेपतरः सर्वदिग्गमननिषेधस्तदशक्ता-
वनुपयोगिदिग्गमननियमः यथाशक्ति स्नानशिरोगुम्फनदन्तका-
ष्ठोपानहादित्यागः भूखननवस्त्रादिरञ्जनशकटखेटमादिनिषे-
धः चार्द्धवाद्बृष्टधादिना श्लिकादिपाते राजादनाप्रत्यागादि
च पर्युषितद्विदलपूषिकादिपर्वटवटिकादिशुष्कशकटन्दुलीय-
कादिप्रशकनागवल्लीद्वन्दुपरकखर्जूरद्राक्षसामृगगुह्यादीनां
फुल्लिकुम्भिलिकादिसंस्कारसंभवात् त्यागः, औषधादिशेषकार्यं
तु सम्बन्धशोधनादियतनयैव तेषां ग्रहणं स्वरकर्मव्यापारवर्जनं
जलक्रीडादिनियमनं स्नानोद्धर्तनरन्ध्रनादिपरिमाणकरणं दे-
शावकाशिकसामायिकपौषध्रतानां विशेषतः पर्वसु करणं
नित्यं पारणे वाऽतिथिसंविभागः यथाशक्त्युपधानमासा-
दिप्रतिमाकवायेन्द्रियसंसारतारणाष्टाहिकापक्षकूपणमासकूप-
णादिविशेषतपोविधानं रात्रौ चतुर्विधाहारस्य त्रिविधाहारस्य
वा प्रत्याख्यानं दीनानाथाद्युद्धरणमित्यादीनि । एतदर्थे संवा-
दिन्यश्चतुर्मास्यजिग्रदप्रतिपादिकाः पूर्वाचार्यप्रणीता गथाः
श्चाद्विविधवृत्तौ । तथाहि-

“ चाउम्मासिअभिग्गह, नाणे तह दंसणे चरित्ते अ ।

तवविरिआयारमि अ, दंवाइ अणेगहा हुंति ॥ १ ॥

परिवाडीसम्भाओ, देसणसवणं च चित्ते चैव ।

सत्तीए कायवं, सिअपंचमि-नाणपुआ य ॥ २ ॥

संमज्जणोवत्तेवण-गूहलियामंरुणं चइयभवणे ।

चेइअपुआवंदण-निम्मसकरणं च विचारं ॥ ३ ॥

चारित्तमि जवुआ-जुआगंडोलपाडणं चैव ।

वणकीरुखारदणं, इंधणजलणऽन्नतसरक्खा ॥ ४ ॥

वज्जइ अम्भक्खाणं, अक्कोसं तह य रुक्खवयणं च ।

देवगुरुसवहकरणं, पेसुन्नं परपरीवायं ॥ ५ ॥

पिइमाइदिठिंवंचण, जयणं निहिसुं कपमिअविसयमि ।

दिणें बंभ रयणि वेला, परनरसेवाइपरिहारो ॥ ६ ॥

धणधन्नाईनवविह-इच्छामाणमि निअमसंकेवो ।

परपेसणसंदेसय, अह गमणईरिं दिसि माणे ॥ ७ ॥

न्याणं गरायधूवण-विजेण्णहारणकुल्लंतवोलं ।

घणसारगुरुकुमु-पोहिसमयनाहिपरिमाणं ॥ ८ ॥

मंजिठवक्खकोसुं-भगुलियरागाण व्रथपरिमाणं ।

रयणं वज्जे मणिकण-गरुप्पमुत्ताइपरिमाणं ॥ ९ ॥

जंवीरजंजंजुअ-नारिगगत्रीजपुराणं ।

ककडिअक्खारुवायम-कविठट्ठिवरुअबिष्ठाणं ॥ १० ॥

खज्जुरदक्खदाडिम-उत्तत्तिअनालिकेरकेलाइं ।

चिंचिणिअघोरधिलुअ-फत्तचिअम्भडाचिअमीणं च ॥ ११ ॥

कयरकरमंइबाणं, जोरडनिवुअअंधिलीणं च ।

अत्याणं अंकुरिअ-नाणाविहकुल्लपत्ताणं ॥ १२ ॥

सच्चित्तं बहुवीअं, अणंतकायं च वज्जए कमसो ।

विगई विगइगयाणं, इव्वाणं कुणइ परिमाणं ॥ १३ ॥

अंसुअघोअणुलिअण-खसक्खणं च न्हाणदायं च ।

जूआकट्ठणमंइ-स्स खित्तकअं च बहुअं ॥ १४ ॥

खंरुणपीसणमाई-ण कूरुसक्खाइ कुणइ संखेवं ।

जत्तजिअणरंधण-उव्वट्ठणमाइअणं च ॥ १५ ॥

देसावगासिअवए, पुढवीअणणे जलस्स आणयणे ।

तह चीरधोअणे न्हा-णपिअणजलणस्स जालणए ॥ १६ ॥

तह दीववोहणे वा-बवीअणे हरिअळ्ळिइणे चैव ।

अणिवज्जंजणं मुरु-जणेण य अदत्तए गइणे ॥ १७ ॥

पुरिसासणसयणीए, तह संभासणपलावणाईसु ।

ववहारे परिमाणं, दिसि माणं भोगपरिभोगं ॥ १८ ॥

तह सव्वणत्थदंसे, सामाअप्रोसइ तिदि विभागे ।

सव्वेसु वि संखेवं, काइं पइदिक्खपरिमाणं ॥ १९ ॥

खंडणपीसणरंधण-भुजणविक्खणवत्थरयणं च ।

कत्तणपिअणवोढण-धवलणलिपणयसोहणए ॥ २० ॥

वाहनरोहणलिक्खा-इजोअणे वाणपरिभोगे ।

निहलणवूणवंच्छण-रंधणदत्तणाइकम्मे अ ॥ २१ ॥

संवरणं कायवं, जइसंभवमणुदियं तहा पढेण ।

जिणभवणदंसणे सुण-णगुणजिणभवणकिच्चे अ ॥ २२ ॥

अट्टमिचउइसीसुं, कल्लाणतिहीसु तवविसेससु ।

काहामि वज्जममं, अम्मत्थं वरिसमज्जमि ॥ २३ ॥

धम्मत्थं मुहपोत्ती-जलछाणण ओसहाइदाणं च ।

साहमिअवच्छं, जइसत्ति गुरुण विणओ अ ॥ २४ ॥

मासे मासे सामा-इअं च वरिसमि पोसइं तु तहा ।

काहामि ससत्तीए, अतिहीणं संविज्जाणं च ॥ २५ ॥

इति चतुर्मासीकृत्यानि । ध० २ अधि० । आव० (‘पभिकमण’

शब्दे चातुर्मासिकप्रतिक्रमणम्)

चाउरंगिज्ज-चातुरङ्गीय-न० । उत्तराध्ययनेषु चतुर्थेऽध्ययने,

तत्र हि मानुष्यं १ भुतिः २ धर्मः २ भद्रा ४ चेति चत्वारि पर-

माङ्गाणि दुर्लभत्वेनोक्तानि । स० ५१ सम० । अनु० ।

चाउरंत-चातुरन्त-त्रि० । चत्वारोऽन्ताः पर्यन्ताः पूर्वदक्षिणप-

श्चिमसमुद्रहिमवल्गुणा यस्याः पृथिव्याः सा चतुरन्ता, त-

स्या अयं स्वामित्वेनेति चातुरन्तः । स्था० ४ ग० १ ७० ।

चत्वारोऽन्ता भूमिजागाः पूर्वसमुद्रादिरूपा यस्य स तथा,

स एव चातुरन्तः । चक्रवर्त्तिनि, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

चतुरन्त-न० । चतसृणां गतीनां नारकतियैर्नरामरत्नकृष्णानाम-

न्ता यस्यास्तचतुरन्तम्, समृद्ध्यादिवादात्त्वम् । ध० २ अधि० ।

चत्वारोऽन्ता गतयो यस्य स तथा । चतुर्गतिके, सूत्र० २ धु० २

अ० २३० । प्रश्न० । दिग्भेदगतिभेदाभ्यां चतुर्विभागे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

चाउरंतचक्रवट्टि (ए)-चातुरन्तचक्रवर्तिन्-पुं० । चत्वारोऽन्ताः समुद्रत्रयहिमवल्गुक्रणा यस्याः सा चतुरन्ता पृथ्वी, तस्या अयं स्वामी चातुरन्तः, स चासौ चक्रवर्त्ती चेति । स्था० ५ ग० । चतुर्षु पूर्वापरदक्षिणोत्तररूपेषु अङ्गेषु वर्तितुं शीलमस्येति । रा० । जी० । चतुरन्ताया भरतादिपृथिव्या एते स्वामिन इति चातुरन्ताः, चक्रं वरसनशीलत्वाच्च चक्रवर्त्तिनः, ततः कर्मधारयः । चतुरन्तग्रहणेन च वासुदेवादीनां व्युदासः । भ० १२ श० ए उ० । चतुरन्तायाः पृथिव्या ईश्वरेषु चक्रवर्त्तिषु चतुर्निर्हयगजरथपदातिभिः सेनाङ्कुरन्तोऽरीणां विनाशो यस्य सः, चतुरन्त एव चातुरन्तः । आसमुद्रमा हिमालयं विविधविद्याधरवृद्गातकीर्तितया एकच्छत्रपूखण्णराज्यपालके, उक्त० ११ अ० ।

चाउरंतसंसारकंतार-चातुरन्तसंसारकान्तार-पुं० । चतुरन्तं चतुर्विभागं नरकत्वादिभेदेन, तदेव चातुरन्तं, तच्च तत्संसारकान्तारं चेति । चतुर्गतिके संसाराऽरण्ये, स्था० । “ तिर्हि ठाणेहि संपक्षे अणगारे अणार्थं अणवद्भगं दीहमकं चाउरंतसंसारकंतारं विईवण्ज्जा । तं जहा-अणिदाणयाए, दिट्ठिसंपन्नयाए, जोगवाहियाए । ” स्था० १ ग० ३ उ० ।

चाउरकगोखीर-चातुरक्यगोक्षीर-न० । चतुःस्थानपरिणामपर्यन्तं गोक्षीरे, (जी०) तच्चैवम-गवां पुण्ड्रदेशोद्भवेक्षुचारिणीनामनातङ्कानां कृष्णानां यत् क्षीरं तदन्याज्यः कृष्णगोभ्य एव यथोक्तगुणाभ्यः पानं दीयते तत्क्षीरमप्येवंचूताज्योऽन्याभ्यस्तत्क्षीरमप्यन्याज्य इति चतुःस्थानपरिणामपर्यन्तम्, एवंभूतं यत् चातुरक्यं गोक्षीरम् । जी० ३ प्रति० । आ० म० ।

चाउल-तण्डुल-पुं० । शास्त्रिणीत्यादेस्तण्डुले, आचा० २ श्रु० १ अ० १ उ० । दे० ना० ३ वर्ग ।

चाउलपक्षव-तण्डुलप्रक्षव-न० । ‘ चाउलाः ’ तण्डुलाः शास्त्रिणीत्यादेस्त एव चूर्णीकृतास्तत्कर्णिका वा । आचा० २ श्रु० १ अ० १ उ० । अर्द्धपक्षशाल्यादिकर्णिकादिके, आचा० २ श्रु० १ अ० ६ उ० । भग्नशाल्यादितण्डुलेषु, आचा० २ श्रु० १ अ० ११ उ० ।

चाउलपिष्ट-तण्डुलपिष्ट-न० । तण्डुलसत्कपिष्टे, आचा० २ श्रु० १ अ० ८ उ० ।

चाउलोदग-तण्डुलोदक-न० । अट्टिकरके, “ तण्डुलोदगं अहुणा धोयं च वज्रप ” इश० ५ अ० । वृ० । तण्डुलधावनोदके (ग०) “ चाउलउदगं बहुपसन्नं ” चाउलोदकं तण्डुलोदकमवहुप्रसन्नं नातिस्वच्छंभूतं, मिश्रमित्यर्थः । अबहुप्रसन्नमित्यत्रादावकारलोपः, आर्पत्वात् ।

आदेशत्रिकमेव दर्शयति-

भंरुगपासगल्लगा, उतेमा बुब्बुया य न सपेति ।

जा ताव मीसगं तं-मुद्रा य रज्जंति जावञ्चे ॥२१॥

तण्डुलोदके तण्डुलप्रक्षालनभाण्डादन्यस्मिन् भाण्डे प्रक्षिप्यमाणे ये बुद्धित्वा भाण्डस्य पार्श्वेषु ‘उत्तेडा’ विन्दवो लग्ना-

स्ते यावन्न शाश्यन्ति विध्वंसमुपयान्ति तावत् तत् तण्डुलोदकं मिश्रमित्येके । अपरे पुनराहुः-तण्डुलोदके तण्डुलप्रक्षालनभाण्डादपरस्मिन् भाण्डके प्रक्षिप्यमाणे ये तण्डुलोदकस्योपरि समुद्रूता बुद्बुदास्ते यावद्द्यापि न शाश्यन्ति न विनाशमियूति तावत् तण्डुलोदकं मिश्रमिति । अन्ये पुनरेवमाहुः-तण्डुलप्रक्षालनानन्तरं तण्डुला रन्ध्रमारब्धास्ततस्ते यावन्न राध्यन्ति, यावन्नाद्यापि सिध्यन्तीति ज्ञावः । तावत् तण्डुलोदकं मिश्रमिति ।

एषां त्रयाणामप्यादेशानां दूषणान्याह-

ए ए उ अणाएसा, तिष्ठि वि कालनियमस्सऽसंजवओ ।
लुक्खेयरंरुगपव-एसंभवासंभवाईहिं ॥२२॥

एते त्रयोऽप्यनादेशा एव, तुशब्द एवकारार्थो भिन्नक्रमश्च, कुतोऽनादेशा इत्याह-कालनियमस्यासंज्ञवात्, न खलु चिन्द्रपगमे, बुद्बुदापगमे, तण्डुलपाकनिष्पत्तौ वा, सदा भवेन्न प्रतिनियत एव कावो, येन प्रतिनियतकालसंभविनो मिश्रत्वादूर्द्ध्वमचित्तत्वस्याप्यभिधीयमानस्य न व्यभिचारसंज्ञः । कथं प्रतिनियतः कालो न घटते ? इति कालनियमासंभवमाह-“ लुक्खेयर ” इत्यादि । रुक्तेतरभाण्डपवनसंभवासंभवादिभिः । अत्रादिशब्दाच्चिरकालसलिलजिन्नत्वादिपरिग्रहः । इयमत्र भावना-इह यदा पाकतः प्रथममानीतं, चिरानीतं वा स्नेहजलादिना न भिन्नं जायते तत् रुक्तमुच्यते, स्नेहादिना तु जिन्नं स्निग्धं, तत्र रुक्ते भाण्डे तण्डुलोदके प्रक्षिप्यमाणे ये विन्दवः पार्श्वेषु लग्नास्ते जायन्त्य रुक्तया भट्टित्वेव शोषमुपयान्ति, स्निग्धे तु भागने भाण्डस्य स्निग्धतया चिरकावम् । ततः प्रथमादेशवादिनां मते रुक्ते भाण्डे विन्दूनामपगमे परमार्थतो मिश्रस्याप्यचित्तत्वसंज्ञावनया ग्रहणप्रसङ्गः । स्निग्धे तु भाण्डे परमार्थतोऽचित्तस्यापि विन्दूनामपगमे मिश्रत्वेन संज्ञावनया न ग्रहणमिति । तथा बुद्बुदा अपि प्रचुरखरपवनसंपर्कतो भट्टिति विनाशमुपगच्छन्ति, प्रचुरखरपवनसंपर्काभावे तु चिरमप्यवतिष्ठन्ते, ततो द्वितीयादेशवादिनामपि मते यदा खरप्रचुरपवनसंपर्कात् भट्टिति विनाशमैयर्बुद्बुदास्तदा परमार्थतो मिश्रस्यापि तण्डुलोदकस्याचित्तत्वेन संभावनया ग्रहणप्रसङ्गः । यदा तु खरप्रचुरपवनसंपर्काभावे चिरकालमप्यवतिष्ठन्ते बुद्बुदास्तदा परमार्थतोऽचित्तज्ञतस्यापि तण्डुलोदकस्य बुद्बुददर्शनतो मिश्रत्वशङ्कायां न ग्रहणमिति । येषां तृतीयादेशवादिनस्तेऽपि न परमार्थं पर्यालोचिष्यन्तः; तण्डुलानां चिरकालपानीयभिन्नाभिन्नत्वेन पाकस्य नियतकावत्वात् । तथाहि-ये चिरकालसन्निवृज्जिन्नास्तण्डुला न च नवीना इन्धनादिसामग्री च परिपूर्णा ते सत्त्वेरेव निष्पद्यन्ते, शेषासु मन्दं, ततस्तेषामपि प्रतेन कदाचिन्मिश्रस्याप्यचित्तत्वसंभावनया ग्रहणप्रसङ्गः, कदाचित्पुनरचित्तज्ञतस्यापि मिश्रत्वशङ्कासंज्ञावद्ग्रहणमिति त्रयोऽप्यनादेशाः ।

संप्रति यः प्रवचनाविरोधी आदेशः प्रागुप-

दिष्टस्तं विभावयिषुराह-

जाव न बहु प्पसन्नं, ता मीसं एस इत्थ आएसो ।

होइ पमाणमचित्तं, बहुप्पसन्नं तु नायव्वं ॥ २३ ॥

यावत्तण्डुलोदकं न बहु प्रसन्नं नातिस्वच्छंभूतं तावन्मिश्र-

मवगन्तव्यम् । एषोऽत्र मिश्रविचारप्रक्रमे ज्ञवत्यादेशः प्रमाणं ,
न शेषं , यत्तु बहुप्रसन्नमतिस्वच्छीकृतं तदचित्तं ज्ञातव्यम् ।
ततोऽचित्तत्वेन तस्य ग्रहणे न कश्चिदोषः । पि० । कल्प० ।
आचा० । ७० ।

चातुल्लग-देशी-न० । पुरुषपुस्तकके, नि० सू० १ उ० ।

चातुर्वर्ण्य-चातुर्वर्ण-न० । चत्वारो वर्णाः प्रकाराः श्रमणादयो
यस्मिन् स तथा । स एव स्वायत्तकाणं विधानाच्चातुर्वर्ण्यम् । स्या०
५ ग० २ उ० । श्रमणश्रमणीभावकश्राविकाचतुष्टयरूपे सङ्के,
स्या० ५ ग० २ उ० । ब्राह्मणादिलोकं, भ० १५ ग० १ उ० ।

चातुर्वर्ण्य-चातुर्वर्ण्यकीर्ण-त्रि० । चत्वारो वर्णाः श्रमणादयः
समाहृता इति चतुर्वर्ण्यं, तदेव चातुर्वर्ण्यम् । तेनाकीर्णं आकुलभा-
तुर्वर्ण्यकीर्णः । अथवा-चत्वारो वर्णाः प्रकारा यस्मिन् स तथा,
दीर्घत्वं प्राकृतत्वात्, चतुर्वर्ण्यभासावाकीर्णश्च क्रमाज्ञानादिभिर्म-
हागुणैरिति चतुर्वर्ण्यकीर्णः । तथाविधे सङ्के, “समणस्स मग-
वओ महावीरस्स चाउव्वन्नाइन्ने संघे । तं जहा-समणा, सम-
णीओ, सावगा, साविगाओ ।” स्या० १० ग० १ भ० ।

चातुर्वर्ण्य-चातुर्वर्ण्य-न० । चतुर्णां विधानां समाहारे, स्या० १
श्लो० ।

चाग-त्याग-पुं० । प्रोज्जने, पं० व० ।

त्यागशब्दार्थं व्याचिख्यासुराह-

चागो इमेसि सम्मं, मणवयकाएहिँ अप्पविच्चीओ ।

एसा खलु पव्वज्जा, मुक्खफला होइ निअमेणं ॥८॥

त्यागः प्रोज्जनम्, अनयोरारम्भपरिग्रहयोः, सम्यक् प्रवचनोक्तेन
विधिना मनोवाक्कायैः त्रिभिरप्यप्रवृत्तिरेव, आरम्भे परिग्रहे च
मनसा वाचा कायेन प्रवर्तनमिति भावः । एषा खल्विति । एषै-
व प्रव्रज्या यथोक्तस्वरूपा मोक्षफला भवति, मोक्षः फलं यस्याः
सा मोक्षफला भवति नियमेनावश्यंतया, भावमन्तरेणारम्भादौ
मनःप्रवृत्त्यसंभवादिति गार्थार्थः ॥ ८ ॥

अधुनैतत्पर्यायानाह-

पव्वज्जा निक्कमणं, समया चाओ तद्देव वेरगं ।

धम्मचरणं अहिँसा, दिक्खा एगड्डियाइं तु ॥९॥

प्रव्रज्या निरूपितशब्दार्था, निष्क्रमणं छव्वजावसङ्गात्, समता
सत्त्वेष्विष्टानिष्टेषु, त्यागो बाह्याभ्यन्तरपरिग्रहस्य, तथैव वैराग्यं
विषयेषु, धर्मचरणं कान्त्याद्यासेवनम्, अहिँसा प्राणिघातवर्जनं,
दीक्षा सर्वसत्त्वाभयप्रदानेन ज्ञावत्वम् । एकार्थिकानि तु ए-
तानि प्रव्रज्याया एकार्थिकानि, तुर्विशेषणार्थः शब्दनयाभिप्रा-
येण, समभिरुद्धनयाऽन्निप्रायेण तु नानार्थान्येव, अभिन्नप्रवृत्ति-
निमित्तत्वात्सर्वशब्दानामिति गार्थार्थः । पं० व० १ द्वार ।

अथ त्यागाष्टकम्-

“संयतात्मा श्रयेच्छुद्धो-पयोगं पितरं निजम् ।

धृतिमम्बां च पितरौ, तन्मां विसृजत ध्रुवम् ॥ १ ॥

युष्माकं संगमोऽनादि-वन्धवो नियतात्मनाम् ।

ध्रुवैकरूपान् शीलादि-बन्धूनित्यधुना श्रयेत् ॥ २ ॥

कान्ता मे शमतां चैका, ज्ञातयो मे समक्रिबाः ।

बाह्यवर्गमिति त्वक्वां, धर्मसंन्यासवान् भवेत् ॥ ३ ॥

यमोऽस्याज्याः सुसङ्कोत्थाः, क्षायोपशमिका अपि ।

प्राप्य चन्दनगन्धामं, धर्मसंन्यासमुत्तमम् ॥ ४ ॥

गुरुत्वं स्वस्य नोदेति, शिक्षा स्वात्म्येव यावता ।

आत्मतत्त्वप्रकाशेन, तावत् सेव्या गुरुत्तमः ॥ ५ ॥

ज्ञानाचारादयोऽपीष्टाः, शुद्धस्वस्वपदावधि ।

निर्विकल्पे पुनस्त्यागे, न विकल्पो न वा क्रिया ॥ ६ ॥

योगसंन्यासतस्त्यागी, योगानप्यखिह्यस्त्यजेत् ।

इत्येवं निर्गुणं ब्रह्म, परोक्तमुपपद्यते ॥ ७ ॥

वस्तुतस्तु गुणैः पूर्ण-मनन्तैर्ज्ञासते स्वतः ।

रूपं त्यक्त्वाऽऽत्मनः साधो-निर्गमस्य विधोरिव ॥ ८ ॥

इतित्यागाष्टकम् । अष्ट० ८ अष्ट० । परिहारे, पञ्चा० २ विव० ।

चागाणुरव-त्यागानुरूप-त्रि० । परिहारोचिते, द्वा० १८ द्वा० ।

चामुकर-चाटुकर-त्रि० । प्रियवादिनि, औ० । प्रियम्बदे, द्वा०
१ श्रु० १ अ० । प्रश्न० ।

चाटो-देशी-मायाविनि, दे० ना० ३ वर्ग ।

चाणक्य-चाण (णि) क्य-पुं० । चणकग्रामे जातः, चणकस्य द्वि-
जस्यापत्यं वा चाणक्यश्चाणिक्यो वा ।

तदुत्पत्तिश्चैवम्-

“गोल्लासदेशोऽस्ति चणक-ग्रामस्तत्र चणी द्विजः ।

श्रावकः स च तप्तेह, विद्यन्ते साधवः स्थिताः ॥ १ ॥

सदन्तोऽस्य सुतो जातः, सूरिपादेषु पातितः ।

तैरुच्येऽसौ नृपो भावी, स दध्यौ पापकृन्नुपः ॥ २ ॥

घृष्टा तस्य रदा नाख्यद्, गुरुणां तेऽभ्यधुः पुनः ।

भविष्यति तथाऽप्येष, विम्बान्तरितराज्यकृत् ॥ ३ ॥

विद्यास्थानानि सोऽध्यापि, पाठयोग्यश्चतुर्दश ।

व्यवाहि च सुतां वैप्रीं, पिताऽथ प्राप पञ्चताम् ॥ ४ ॥

चाणिक्यस्य प्रियाऽथागाद्, बन्धूद्वाहे पितुर्गृहम् ।

स्वसारोऽन्याः पुनस्तस्याः, अलङ्कृतविचूषिताः ॥ ५ ॥

आयाता गौरवं प्राप्ताः, सा पुनः कर्मकारिका ।

खिन्ना सा स्वगृहेऽथागात्, पत्या पृष्टाऽऽदराज्जगौ ॥ ६ ॥

स दध्यौ निःस्वभायेत्य-भिभूता तैः स्वपुत्र्यपि ।

ददाति पाटलीपुत्रे, नन्दस्तत्राथ सोऽगमत् ॥ ७ ॥

ततः कार्तिकराकायां, प्रगे न्यस्तान्युपाविशत् ।

नन्दाऽर्थं चास्ति तन्न्यस्तं, निमित्ती नन्दमूचिवान् ॥ ८ ॥

द्विजोऽयं नन्दवंशस्य, छायामाक्रम्य तस्थिवान् ।

दास्यूचेऽत्राऽऽस्यतां विप्रः, सोऽमुचत्तत्र कुञ्जिकाम् ॥ ९ ॥

तृतीये दगिरुकां न्यस्था-च्चतुर्थे जपमालिकाम् ।

धृष्टोऽयमिति विज्ञाय, कृष्टो धृत्वा पदेऽथ सः ॥ १० ॥

सोऽथ क्रुद्धो विप्रोऽवादीत-

कोशेश्च भृत्यैश्च निबद्धमूलं ,

पुत्रैश्च मित्रैश्च विवृक्षशाखम् ।

उत्पाठ्य नन्दं परिवर्त्तयामि ,

महादुमं वायुरिचोऽग्रेवः ॥ ११ ॥

दध्यौ गुरुजिरुक्तोऽस्मि, विम्बान्तरितराज्यकृत् ।

राज्ययोग्यस्य कस्यापि, प्रेक्षार्थं सोऽथ निर्ययौ ॥ १२ ॥ आ०

क० । आ० म० । न० । आचा० । संथा० । आ० म० । आ०

चू० । स्या० । विशे० । ती० । सूत्र० । आव० । (नन्दं वञ्च-

यित्वा चन्द्रगुप्तं राज्ये प्रतिष्ठापितवान् इति ‘चन्द्रगुप्त’ शब्दे-

ऽस्मिन्नेव जागे १०६८ पृष्ठे समुक्तम्)

चाणिक-चाणक्य-पुं० 'चाणक' शब्दार्थे, आ० क० ।

चामर-चामर-न० । चमरपुच्छे, झा० १६ अ० । प्रकीर्णके, स० ३४ सम० । झा० । औ० । रा० ।

चामरङ्गभूय-चामरध्वज-पुं० । चामरयुक्तध्वजायाम्, औ० ।

चामरधारपद्मिमा-चामरधारप्रतिमा-स्त्री० । चामरधारिण्यां प्रतिमायाम्, जिनप्रतिमानां प्रत्येकमुभयोः पार्श्वयोर्द्वे द्वे चामरधारप्रतिमे प्रकृते । जी १ प्रति० । रा० ।

चामरा-चामरा-स्त्री० । चमरीपुच्छे, भ० "णाणामणिकणगरखणविमलमहरिहतवणिज्जुजलविचिचदंभाओ चिल्लियाओ संखं कहुंदगरयअमियमहियफेणपुंजसस्मिगासाओ धववाओ चामराओ गहाय सत्तीलं बीवमाणीओ २ चिट्ठंति" यद्यपि चामरशब्दः नपुंसकलिङ्गे रुढस्तथापीह स्त्रीलिङ्गतया निर्दिष्टः, तथैव कचिदूढत्वादिति । भ० ६ रा० ३३ उ० । जी० ॥

चामीकर-चामीकर-न० । कनके, दर्श० । आ० म० ।

चामीकररङ्ग-चामीकररचित-त्रि० । सुवर्णरचिते सुवर्णमये, कल्प० २ कृण ।

चामुंकराय-चामुंकराज-पुं० । ए०० शके वर्त्तमाने जिनसेनभट्टारकशिष्ये दिगम्बराचार्ये, जै० ६० ।

चामुंका-चामुंका-स्त्री० । निहतचण्डमुण्डायां भगवत्याम्, विशेष० । आ० म० ।

चार्यत-शक्नुवत्-त्रि० । समर्थे, सूत्र० १ शु० ३ अ० १ उ० ।

चार-चार-पुं० । चरणं चारः । अनुष्ठाने, आचा० १ शु० ५ अ० ३ उ० । नि० चू० । प्रअ० । संचरणे, औ० । चरन्ति प्रमन्ति ज्योतिष्कविमानानि यत्र स चारः । समस्ते ज्योतिष्कक्षेत्रे, व्युत्पत्त्यर्थमात्रानपेक्षणेन शब्दप्रवृत्तिनिमित्ताश्रयणात् । स्या० २ ठा० २ उ० । परिभ्रमणे, स० १२ सम० । मणरुलगत्या परिभ्रमणे, सू० प्र० १० पाहु० ('जोहसिय' शब्देऽस्य विस्तरः)

चारो चरिया चरणं, एगट्ठं वंजणे तहि ठक्कं ।

दव्वं तु दारुसंक्रम-जलस्थलचारादियं बहुहा ॥ ४९ ॥

(चार इति) 'चर' गतिप्रत्तणयोः, भावे घञ् (चर्येति) "गदमदचरवमश्चानुपसर्गे" ॥ ३ । १ । १०० ॥ इत्बनेन कर्मणि भावे वा यत्, (चरणमिति) भावे ह्युट्, एकोऽजिभोऽर्थोऽस्येत्येकार्थम्, किं तद्? व्यञ्जनं-व्यज्यते आविष्कियते अर्थोऽनेनेति व्यञ्जनं शब्दः, इत्येतत् पूर्वोक्तं शब्दत्रयमेकार्थम्, एकार्थत्वाच्च न प्रथमनिक्षेपः, तत्र चारनिक्षेपे षट् चारस्य, षट्प्रकारो निक्षेप इत्यर्थः । तद्यथा-नामस्थापनेत्यादि । तत्र सुगमत्वात् नामस्थापने अनादृत्य ज्ञशरीरजव्यशरीरव्यतिरिक्तं ह्यव्यचारं गाथाशकत्वेन दर्शयति-(दव्वं तुत्ति) तुशब्दः पुनःशब्दार्थे, ह्यव्यं पुनरेवंभूतं भवति-दारुसंक्रमञ्च जलस्थलचाराञ्च दारुसंक्रमजलस्थल-चारौ, तावादी यस्य तद्दारुसंक्रमजलस्थलचारादिकं, बहुधा अनेकधा, तत्र दारुसंक्रमो जले सेत्वादिः क्रियते, स्थले वा गर्ता-लङ्घनादिकः, अस्यचारो नावादिना, स्थलचारो रथादिना, आदि-ग्रहणात्प्रासादादौ सोपानपङ्क्त्यादिरिति, यज्जले सेत्वादिना देशान्तरावाप्तये ह्यव्यं स ह्यव्यचार इति गाथार्थः ॥ ४९ ॥

सम्प्रति क्षेत्रादिकमाह—

खेत्तं तु जम्मि खित्ते, कालो काले जहिं जणे चारो ।

जावम्मि नाणदंसण-चरणं तु पसत्थमपसत्थं ॥ ४६ ॥

क्षेत्रं पुनर्यस्मिन्क्षेत्रे चारः क्रियते, यावद्वा क्षेत्रं चर्यते, स क्षेत्र-चारः, कालस्तु यस्मिन्काले चरति, यावन्तं वा कालं, स काल-चारः, भावे तु द्विधा चरणं-प्रशस्तमप्रशस्तं च । तत्र प्रशस्तं ज्ञान-दर्शनचरणान्यतोऽन्यदप्रशस्तं गृहस्थान्यतीर्थिकाणामिति गाथार्थः ॥ ४६ ॥

तदेवं सामान्यतो ह्यव्यादिकं चारं प्रदर्श्य प्रकृतो-

पयोगितायाः यतेर्जावचारं प्रशस्त

प्रश्नद्वारेण दर्शयितुमाह—

लोगे चउव्विहम्मी, समणस्स चउव्विहो कहं चारो ? ।

होइ धिती तहियारो, विसेसओ खित्तकालेसु ॥ ४७ ॥

लोके चतुर्विधे ह्यव्यक्षेत्रकालजावरूपे भ्रमणस्य भ्राम्यतीति भ्रमणो यतिस्तस्य, कथंभूतो ह्यव्यादिभ्यस्तुर्विधश्चारः स्यादिति प्रश्ननिर्वचनमाह-भवति धृतिरित्येषोऽधिकारः, ह्यव्ये तावद्दर-सविरसप्रान्तरूपादिके धृतिर्भावयितव्या, क्षेत्रेऽपि कुतीर्थ-कजाविते प्रकृत्यज्जके वा मोक्षेऽगः कार्यः, कालेऽपि दुष्कावादी यथालाभसन्तोषिणा प्राप्यं, प्रावेऽप्याक्रोशोपहसनादौ नोदी-पितव्यम्, विशेषतस्तु क्षेत्रकालयोरवमयोरपि धृतिर्भाव्या, द्रव्य-जावयोरपि प्रायशस्तभिमित्तत्वात् ॥ ४७ ॥

पुनरपि ह्यव्यादिकविशेषतो यतेश्चारमाह-

पावोवरण अपारि-गह्मे य गुरुकुल्लनिसेवण जुत्ते ।

उम्पगवज्जण रा-गदोसविरण य से विहरे ॥ ४८ ॥

पापोपरतः पापात् पापहेतोः सावद्यानुष्ठानात् हिंसाऽनृताऽ-दत्ताऽऽदानाऽभ्रह्मरूपादुपरतः पापोतरः, तथा न विद्यते परि-ग्रहो अस्येत्यपरिग्रहः । पापोपरतोऽपरिग्रहश्चेति ह्यव्यचारः । क्षेत्रचारमाह-गुरोः कुलं गुरुसान्निध्यं, तत्सेवने युक्तः सम-न्वितो यावज्जीवं गुरुपदेशादिनेत्यनेन कालचारः प्रदर्शितः । त्वर्वाकालं गुरुपदेशविधायित्वोपदेशान्नावचामाह-उक्तो मा-र्गादुन्मार्गोऽकार्याचरणं तद्वर्जकः, तथा रागद्वेषविरतः स साधु-विहरेत् संयमानुष्ठानं कुर्यादिति गता निर्युक्तिः । आचा० १ शु० ५ अ० १ उ० । कलाभेदे, जं० २ वक्त० । वृत्तविशेषे, येषु चारकुतिका उत्पद्यते । अनु० । तत्फले, न० । प्रज्ञा० १६ पद ।

चारग-चारक-न० । बन्दिप्रजृतीनामवस्थापनार्थं गृहविशेषे, दशा० ६ अ० । कल्प० । कारागृहे, आवा० १ अ० । गुप्तिगृहे, स्था० ७ ठा० । व्य० । भरतस्य साम्राज्यानुजवनकाले चतुर्विधा दण्डनीतिरज्ञूत, तत्र तृतीया चारकलङ्काणा भरतेन माणवक-विधिं परिभाव्य प्रवर्तिता, सा गुरुतरापरार्थविषया । आ० म० प्र० । गुप्तौ, औ० । आ० म० ।

चारगपरिसोढण-चारकपरिशोधन-न० । चारकशब्देन का-रागृहमुच्यते, तस्य शोधनं शृङ्खिः । बन्दिविमोचने, भ० ११ श० ११ उ० । कल्प० ।

चारगपाल-चारकपाल-पुं० । गुप्तिरक्षके, विपा० १ शु० ६ अ० ।

चारट्टिइय-चारस्थितिक-पुं० । चारे ज्योतिश्चक्ष्रे क्षेत्रे स्थिति-रेव येषां ते चारस्थितिकाः । समयक्षेत्रबहिर्वर्तिषु घटाकृतिषु ज्योतिष्केषु, स्था० २ ठा० २ उ० । भ० । चारस्य यथोक्तस्वरू-

पस्य स्थितिरजावो येषां ते चारस्थितिकाः । अपगतचारेषु,
सू० प्र० १६ पादु० । जी० ।

चारण-चारण-पुं० । चरणं गमनं तद् विद्यते येषां ते चारणाः ।
“ ज्योत्स्नादिभ्योऽण् ” ॥ ७ । २ । ३४ ॥ इति मत्वर्थीयोऽण् प्र-
त्ययः । तत्र गमनमन्येषामप्यस्ति ततो विशेषणान्यथाऽनुप-
पत्त्या चरणमिह विशिष्टम् आकाशे गमनमागमनं वाऽभिगृह्य-
तेऽत एवातिशयितो मत्वर्थीयोऽयम्, यथा रूपवती कन्येत्यत्र ।
अतिशयितगमनागमनलब्धिसंपन्नेषु, आ० म० प्र० । आव० ।
न० । आ० चु० । प्र० । साधुविशेषेषु, विशेष० । औ० ।

कइविहा णं जंते ! चारणा पसुत्ता ? । गोयमा ! उविहा
चारणा पसुत्ता । तं जहा-विज्जाचारणा य, जंघाचारणा
य । से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ-विज्जाचारणा, वि० २
? । गोयमा ! तस्स णं उट्ठं उट्ठेणं अणिकित्तेणं तओ-
कम्मेणं विज्जाणसु उत्तरगुणलब्धिममाणस्स विज्जाचार-
णल्लक्ष्मी णामं लद्धी समुपज्जइ, से तेणट्ठेणं जाव विज्जा-
चारणा, वि० २ । विज्जाचारणस्स णं जंते ! कइं
सीहागई, कइं सीहे गइविसए पसुत्ते ? । गोयमा ! अयं णं
जंबुदीवे दीवे० जाव किंचि विसेसाहिए परिकखेवेणं देवेणं
महिद्धीए० जाव मइसक्खे० जाव इणांमेव त्ति कट्ठु केवल-
कप्पं जंबुदीवं दावं तिहिं अच्चिराणिवाएहिं तिकखुत्तो
अणुपरियट्ठित्ता णं हव्वमागच्छेज्जा । विज्जाचारणस्स णं
तहा सीहागई तहा सीहे गइविसए पसुत्ते । विज्जाचारणस्स
णं जंते ! तिरियं केवइयं गतिविसए पसुत्ते ? । गोयमा ! से
णं एगेणं उप्पाएणं माणसुत्तरे पव्वए समोसरणं करेइ, करे-
इत्ता तहिं चेइयाइं वंदइ, वंदइत्ता वितिएणं उप्पाएणं णं-
दिस्सरवरदीवे समोसरणं करेइ, करेइत्ता तहिं चेइयाइं
वंदइ, वंदइत्ता तओ पणिणियत्तइ, पणिणियत्तइत्ता इह-
मागच्छइ, मागच्छइत्ता इहं चेइयाइं वंदइ, विज्जाचारणस्स णं
गोयमा ! तिरियं एवइए गतिविसए पसुत्ते । विज्जाचारणस्स
णं भंते ! उट्ठं केवइए गतिविसए पसुत्ते ? । गोयमा ! से णं
इओ एगेणं उप्पाएणं णंदणवणे समोसरणं करेइ, करेइत्ता
तहिं चेइयाइं वंदइ, वंदइत्ता वितिएणं उप्पाएणं पंगवणे
समोसरणं करेइ, करेइत्ता तहिं चेइयाइं वंदइ, वंदइत्ता तओ
पणिणियत्तइ, पणिणियत्तइत्ता इहमागच्छइ, मागच्छइत्ता इहं
चेइयाइं वंदइ, विज्जाचारणस्स णं गोयमा ! उट्ठं एवइयं गइ-
विसए पसुत्ते । से णं तस्स ट्ठाणस्स अणालोइयपडिक्कंते
काइं करेइ, अत्थि तस्स आराहणा । से णं तस्स ट्ठाणस्स
आलोइयपडिक्कंते कालं करेइ, अत्थि तस्स आराहणा ।
से केणट्ठेणं जंते ! एवं बुच्चइ-जंघाचारणा, जं० २ । गोयमा !
तस्स णं अट्ठमं अट्ठमेणं अणिकित्तेणं तओकम्मेणं
अप्पाएणं जावेमाणस्स जंघाचारणलक्ष्मी णामं लद्धी समुप-
ज्जइ, से तेणट्ठेणं जाव जंघाचारणा, जंघा० २ । जंघा-

चारणस्स णं जंते ! कइं सीहागती, कइं सीहे गतिविसए
पणत्ते ? । गोयमा ! अयं णं जंबुदीवे दीवे एवं जहेव
विज्जाचारणस्स, एवरं तिसत्तक्खुत्तो अणुपरियट्ठित्ता णं
हव्वमागच्छेज्जा, जंघाचारणस्स णं गोयमा ! तहा सीहागई
तहा सीहे गतिविसए पसुत्ते, सेसं तं चेव । जंघाचारणस्स
णं जंते ! तिरियं केवइए गतिविसए पसुत्ते ? । गोयमा ! से
णं इओ एगेणं उप्पाएणं रुयगवरे दीवे समोसरणं करेइ,
करेइत्ता तहिं चेइयाइं वंदइ, वंदइत्ता तओ पणिणियत्तमाणे
वितिएणं उप्पाएणं णंदीसरवरे दीवे समोसरणं करेइ,
करेइत्ता तहिं चेइयाइं वंदइ, वंदइत्ता इहं हव्वमागच्छइ, इहं
चेइयाइं वंदइ, जंघाचारणस्स णं गोयमा ! तिरियं एवइए
गइविसए पसुत्ते । जंघाचारणस्स णं जंते ! उट्ठं केवइए
गतिविसए पसुत्ते ? । गोयमा ! से णं इओ एगेणं पंगव-
णे समोसरणं करेइ, करेइत्ता तहिं चेइयाइं वंदइ, वंदइत्ता
तओ पणिणियत्तमाणे वितिएणं उप्पाएणं णंदणवणे
समोसरणं करेइ, करेइत्ता तहिं चेइयाइं वंदइ, वंदइत्ता इह-
मागच्छइ, मागच्छइत्ता इहं चेइयाइं वंदइ, जंघाचा-
रणस्स णं गोयमा ! उट्ठं एवइए गतिविसए पसुत्ते ।
से णं तस्स ट्ठाणस्स अणालोइयपडिक्कंते कालं करेइ, अत्थि
तस्स आराहणा । से णं तस्स ट्ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते
कालं करेइ, अत्थि तस्स आराहणा । सेवं भंते ! भंते त्ति ॥

ते च द्वित्रेदाः-जङ्घाचारणाः, विद्याचारणाश्च । तत्र ये चारित्र-
तपोविशेषप्रजावतः समुद्भूतगमनागमनविषयलब्धिसंपन्ना-
स्ते जङ्घाचारणाः । ये पुनर्विद्यावशतः समुत्पन्नगमनागमनल-
ब्धयस्ते विद्याचारणाः । जङ्घाचारणाश्च रुचकवरद्वीपं यावत्
गन्तुं समर्थाः, विद्याचारणा नन्दीश्वरं, तत्र जङ्घाचारणा यत्र
कुत्रापि गन्तुमिच्छवस्तत्र रविकरानपि निस्त्रीकृत्य गच्छन्ति,
विद्याचारणास्त्वेवमेव । जङ्घाचारणश्च रुचकवरद्वीपं ग-
च्छन् एकैर्नैवोत्पातेन गच्छति, प्रतिनिवर्तमानस्त्वेकैर्नैवोत्पातेन
नन्दीश्वरमायाति, द्वितीयेन स्वस्थानं, यदि पुनर्गुरुशिखरं
जिगमिषुस्तर्हि प्रथमेनैवोत्पातेन पहरुकथनमाधिरोहति, प्र-
तिनिवर्तमानस्त्वेकैर्नैव । प्रथमेनोत्पातेन नन्दनवनमागच्छ-
ति, द्वितीयेन स्वस्थानमिति, जङ्घाचारणो हि चारित्रा-
तिशयप्रभावतो भवति, ततो लब्ध्युपजीवेन औत्सुक्यभा-
वतः प्रमादसंज्ञवात् चारित्रातिशयनिबन्धना लब्धिरपि ही-
यते, ततः प्रतिनिवर्तमानो ह्यभ्यामुत्पाताभ्यां स्वस्थानमा-
याति, विद्याचारणः पुनः प्रथमेनोत्पातेन मानुषोत्तरं पर्वतं
गच्छति, द्वितीयेन तु नन्दीश्वरं, तत्र च गत्वा चैत्यानि बन्दते,
ततः प्रतिनिवर्तमानस्त्वेकैर्नैवोत्पातेन स्वस्थानमायाति । तथा
मेरुं गच्छन् प्रथमेनोत्पातेन नन्दनवनं गच्छति, द्वितीयेन प-
रुक्कवनं, तत्रैव चैत्यानि बन्दित्वा ततः प्रतिनिवर्तमानं एकैर्नै-
वोत्पातेन स्वस्थानमायाति । विद्याचारणो हि विद्यावशाद्भवति,
विद्या च परिशील्यमाना स्फुटा स्फुटतरोपजायते । ततः प्र-
तिनिवर्तमानस्य शक्यतिशयसंज्ञादेकैर्नैवोत्पातेन स्वस्था-
नागमनमिति ।

उक्तं च-

“अइसयचरणममथा, जंघाविज्जाहि चारणा मुणयो ।

जंघाहि जाइ पढमो, नीसे काउं रचिकरे वि ॥

पणुप्पाएण गतो, ख्यगवरमितो ततो पडिनियत्तो ।

विहएणं नंदिस्सर-मिहं ततो एइ तइएणं ॥

पढमेण पंगुवणं, विइउप्पाएण नंदणं एइ ।

तइउप्पाएण ततो, इह जंघाचारणो होइ ॥

पढमेण माणुसोत्तर-नगमि नंदिस्सरं तु विइएणं

एइ तओ तइएणं, कयनेइइवंदणो इहइ ॥

पढमेण नंदणवणे, वीउप्पाएण पंगुवणमि ।

एइ इहं तइएणं, जो विज्जाचारणो होइ ” ॥ आ० म०

प्र० । विशेष० । प्रज्ञा० । जी० । पा० । स्था० । आ० चू० ।

अन्येऽपि बहुज्जेदाश्चारणा भवन्ति । तद्यथा-आकाशगामिनः पर्यङ्कासनावस्थानिश्चयाः कायोत्सर्गशरीरपादोत्-क्रेपनिक्रेप-क्रमादिना व्योमचारिणा, केचित्तु जलजङ्घाफलपुष्पपत्रश्रे-ण्यनिशिखाधूमनीहारावश्यायमेघवारिधारामर्कटकतन्तुज्यो-तीरस्मिपवनव्यालम्बनगतिपरिणामकुशलाः । तथाहि-जलमु-पेत्य वापीनिम्नगासमुद्रादिष्वपकायिकजीवानविराधयन्तो ज-ले भ्रूमाविन पादोत्क्रेपकुशलाः जलचारणाः १, श्रुव उपरि च-तुरङ्गुलप्रमिते आकाशे जङ्घानिक्षेपोत्क्रेपनिपुणाः जङ्घाचार-णाः २, नानाद्रुमफलान्युपादाय फलाश्रयप्राण्यविरोधेन फ-लसत्त्वे पादोत्क्षेपनिक्रेपकुशलाः फलचारणाः ३, नानाद्रुम-लतारुमपुष्पाण्युपादाय पुष्पसूक्ष्मजीवानविराधयन्तः कुसु-मतलदलावलम्बनसंसर्गतया पुष्पचारणाः ४, नानावृक्षगु-ल्मवीरुलताचितामप्रवाहतरुणपल्लवालम्बनेन पर्णसूक्ष्मजीवा-नविराधयन्तः चक्ष्णोत्क्षेपनिक्षेपपटवः पत्रचारणाः ५, च-तुर्थोजनशतोच्छ्रितस्य निपथस्य नीलस्य वाऽऽरेष्टुच्छिन्नां श्रे-णिमुपादायोपर्यधो वा पादनिक्षेपोत्क्रेपपूर्वकमुत्तरणावतर-णनिपुणाः श्रेणिचारणाः ६, अग्निशिखामुपादाय तेजःका-यिकानविराधयन्तः स्वयमदह्यमानाः पादविहारनिपुणा अ-ग्निशिखाचारणाः ७, धूमवर्ति दिग्दर्शनामूर्द्धगां वा आलम्ब्या-स्त्वक्षितगमनारूपन्दिनो धूमचारणाः ८, नीहारमवष्टभ्या-पकायिकपीरामजनयन्तो गतिमसङ्गामश्नुवाना नीहारचारणाः ९, अघश्यायमाश्रित्य तदाश्रयजीवानुपरोधेन यान्तोऽव-श्यायचारणाः १०, नजोवर्तमानि प्रविततजलधरपटपटा-स्तरणे जीवानुपघातिचक्षुक्रमणप्रज्ञवा मेघचारणाः ११, प्रावृषेण्यदिजलधरादेर्विनिर्गतवारिधाराऽवलम्बनेन प्राणिपी-रामन्तरेण यान्तो वारिधाराचारणाः १२, कुञ्जवृक्षान्तरा-लजाविनभःप्रदेशेषु कुञ्जवृक्षादिसंवर्कमर्कटतन्तुवाल्गम्यनपा-दोद्धरणनिक्षेपावदाना मर्कटतन्तुनच्छिन्दयन्तो मर्कटकतन्तुचा-रणाः १३, चन्द्रार्कग्रहनक्षत्राद्यन्यतमज्योतीरस्मिसंवन्धेन भुवीव पादविहारकुशला ज्योतीरस्मिचारणाः १४, पवने-ध्वनेकदिग्मुखोन्मुखेषु प्रतिलोमानुलोमवर्तिषु तत्प्रदेशावली-मुपादाय गतिमस्त्वलितचरणविन्यासा नभसि यान्तो वायु-चारणाः १५ । इति चारणाश्च सानिरेकानि सप्तदशयोजनस-हस्राणि ऊर्ध्वमुत्पत्य पश्चात्तिर्यगागच्छन्ति । उक्तं च समवा-याङ्गे-“ इमीसे णं रयण्णभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जा-ओ मूमिप्रागाओ सादरेगाई सत्तरस जोअणसहससाई उहुं उप्पइत्ता तओ पञ्जा चारणाणं तिरियं गती य वचति ति ” ग० २ अधि० ।

चारणगण-चारणगण-पुं० । श्रीगुप्ताचार्याभिर्गते स्वनामख्या-ते वीरतीर्थीयानामेकक्रियावाचनानां साधूनां समुदाये, स्था० ए ठा० ।

थेरेहितो एं सिरिगुत्तेहितो हारियसगोत्तेहितो इत्थ एं चारणगणे नामं गणे निग्गए । तस्म एं इमाओ चत्तारि साहाओ, सत्तयकुलाइं एवमादिज्जंति । से किं तं साहा-ओ ? । एवमादिज्जंति । तं जहा-हारिअमालागारी १, संकासिआ २, गवेधुआ ३, वज्जनागरी ४ । सेत्तं सा-हाओ । से किं तं कुलाइं ? । एवमादिज्जंति । तं जहा-“पढमित्थ वच्चज्जिज्जं, वीअं पुण पीइधम्मिअं होइ ।

तइअं पुण हाज्जिज्जं, चतुत्थयं पूममितिज्जं ॥ १ ॥

पंचमगं मालिज्जं, छट्ठं पुण अज्जवेरयं होइ ।

सत्तमगं कएहसइं, सत्त कुला चारणगणस्स २” कव० ०८ कण ।

चारणपुंगव-चारणपुङ्गव-पुं० । चारणप्रधाने, प्रति० ।

चारणजावणा-चारणभावना-स्त्री० । व० व० । चारण-शब्दे चारणस्योक्तं स्वरूपम्, चारणस्वरूपं भावयते सविस्तरं प्रतिपाद्यते यासु ताश्चारणजावनाः । अङ्गवाह्याकाङ्क्षितजनेदे, पा० । ताश्च षोडशवर्षपर्यायस्य दीयन्ते । पं० व० २ द्वार ।

चारणलब्धि-चारणलब्धि-स्त्री० । लब्धिभेदे, यद्वशाच्चारण-लब्धिविद्याधरलब्धिश्च जायते । आ० चू० १ अ० । प्रव० ।

चारणसमण-चारणश्रमण-पुं० । बहुविधैश्वर्यचतुललब्धिकला-पोषेते महातपस्विनि, सूत्र० २ श्रुं० २ अ० । तथा योगशास्त्र-वृत्तिगतवसुगजाधिकारे चारणश्रमणानां निशि गमनागमनं दृश्यतेऽतो निशि चारणश्रमणा व्योम्नि गमनागमनं कुर्वन्ति न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-चारणश्रमणा निशि व्योम्नि गमनागमनं कुर्वन्ति, श्रीपार्श्वनाथचरित्रादावपि तथैव दर्शनादिति । ६५ प्र० सेन० १ उल्ला० ।

चारपुरिस-चारपुरुष-पुं० । गुप्तिरक्केषु, आ० म० प्र० ।

चारभरु-चारभट-पुं० । राजपुरुषे, वृ० १ उ० । प्रश्न० । नि० चू० । चौरग्राहे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । आ० क० ।

चारि-चारि-स्त्री० । भोजनसंपत्तौ, ध० ३ अधि० । विशेष० । न० ।

चारिचरकसंजीव-न्यचरकचारणविधानतश्चरमे ।

सर्वत्र हिता वृत्ति-गाम्भीर्यात्समरसापत्त्या ॥ ११ ॥

चारेश्वरको भक्तियुता, संजीविन्या औषधेरचरकोऽनुपभोक्ता, तस्य चारणमजयवहरणं, तस्य विधानं संपादनं, तस्माच्चारिचरकसंजीवन्यचरकचारणविधानतः, चरमे जावनामयज्ञाने सति, सर्वत्र सर्वेषु जीवेषु हिता वृत्तिः हितहेतुः प्रवृत्तिः, न कस्य-चिद्विहिता । गाम्भीर्यादाशयविशेषात् समरसापत्त्या सर्वाङ्ग-ग्रहरूपया, कयाचित् स्त्रिया कस्यचित् पुरुषस्य वशीकरणार्थं परित्राजिकोक्ता-यथेमं मम वशवर्तिनं वृषत्रं कुरु, तथा च किल कुतश्चित्तामर्थयति स वृषजः कुतस्तं चारयन्ती पाययन्ती चास्ते, अथदा च वटवृक्षस्याऽधस्ताजिष्ये तस्मिन् पुरुषगवे विद्याध-रीयुगप्रमाकाशमागमत् । तत्रैकयोक्तम्-असं स्वाभाविको न गौः ।

द्वितीययोक्तम्-कथमयं स्वाभाविको भवति ? तत्राद्ययोक्तम्-
अस्य घटस्याधस्तात् संजीवनी नामौषधिरस्ति, यदि तां च-
रति तदाऽयं स्वाभाविकः पुरुषो जायते । तच्च विद्याधरीवचनं
तथा स्त्रिया समाकर्णितं, तथा चौषधि विशेषतो अजानान-
था सर्वामेव चारि तत्प्रदेशवर्तिनी सामान्येनैव चारितः, या-
वत्संजीवनीमुपपद्युक्तवान्, तदुपभोगानन्तरमेवासौ पुरुषः सं-
वृत्तः । एवमिदं बौद्धिकमाख्यानकं श्रूयते । यथा तस्याः स्त्रिया-
स्तस्मिन् पुरुषगवे हिता प्रवृत्तिः, एवं भावनाज्ञानसमन्वितस्या-
पि सर्वत्र मध्यसमुदाये अनुग्रहप्रवृत्तस्य हितैव प्रवृत्तिरिति ॥
यो० ११ वि० ।

चारिसंजीवनीचार-न्याय एष सतां मतः ।

नान्यथाऽष्टेषुसिद्धिः स्यात्, विशेषेणाऽऽदिकर्णणाम् । ११॥

चारेः प्रतीतरूपाया मध्ये संजीवन्यौषधिविशेषश्चारिसंजीवनी,
तस्याश्चारश्चरणं, स एव न्यायो दृष्टान्तश्चारिसंजीवनीचा-
रन्यायः, एषोऽविशेषेण देवतानमस्कृणीयतोपदेशः सतां शि-
ष्टानां मतोऽभिप्रेतः ॥ ११॥ ॥ यो० वि० ॥

चारिच-चारित्र-न० । आत्मणे, संथा० । अष्टादशशीलाङ्गसह-
स्त्रनिष्प्रतिपत्तौ, पं० चू० । पं० व० । स्थूलसूक्ष्मप्राणातिपातादि-
विरमणपरिणामाऽऽत्मके, आ० म० द्वि० । आचा० । क्रियारूपे-
ऽर्थे, आव० ६ अ० । सर्वसावद्ययोगपरिहारनिरवद्ययोगसमा-
चाररूपेण, ध० ३ अधि० । बाह्ये सद्गुणान्ते, बा० १ श्रु० १ अ० ।
विष्कारणं सद्रोषभुजां जघन्यतोऽपि चारिचं स्यान्न वेति प्रश्ने,
उत्तरम्-“ जं किंचि वि पूश्कडं, सट्टीमांगतु ईहितं । सहस्सं-
तरिअं भुंजे, दुपकळं चेब सेवई ॥१॥ ” इत्यादिश्रीसूत्रकृद्भादि-
वचनप्रामाण्यान्मुख्यतस्तदभावः, परं सशुक्लनिःशूकादिपरिणाम-
भेदेन गूढागूढालम्बननिरालम्बनवस्त्वेन केषाञ्चित्कथमपि स्या-
दपि, न स्यादपि केषाञ्चित् एव पार्श्वस्थादिष्वपि देशसर्वत्रेदेन
चूयानधिकारः सिद्धान्ते प्रोक्तोऽस्तीति । १०१ । प्र० सेन० २
उल्ला० । तथैकेन केनचिच्चारित्रं ब्रह्मचर्यादिवत् न गृहीतं पश्चात्कर्म-
वशाद्भग्नम्, अपरेण तु तद्भङ्गनयादेव न गृहीतं, तयोर्मध्ये को गुरुः
कश्च लघुरिति सात्करं प्रसाद्यमिति प्रश्ने, उत्तरम्-येन व्रत-
ग्रहणवेलायां शुभ्राध्यवसायेन यत्कर्मार्जितं बोधित्वाभस्वर्गायु-
र्ब्रह्माति तद्वर्जितमेव गौतमतप्रतिबोधितहासिकवत् कर्मवशाच्च
तद्भङ्गेऽपि निम्नागर्होऽऽदिना नन्दिषेणादिवत् शुकोऽपि स्यात्त-
दपेक्षया स लघुकर्मा, येन तु तद् भङ्गभयादेव न गृहीतं स
गुरुकर्मा, तद्वद्ग्रहणाभाभावादिति, अन्यथा तु “वयमंगे गुरु-
दोसो, थेरस्स वि पालणा गुणकरी अगुरुत्वाघवं च नेअ ”
ए० प्र० सेन० ३ उल्ला० ।

चारिचगिरिपञ्जिया-चारित्रगिरिपञ्जिका-स्त्री० । चारित्रं स-
र्वसाधनयोगपरिहारनिरवद्ययोगसमाचाररूपं, तदेव गिरिः पर्व-
तस्तस्य पथिकेव पञ्जिका । गृहिधर्मे, ध० । पद्यारोहेण पुमान् यथा
सुखेन महाशैलमारोहति तथा निष्कलङ्कानुपालितश्रमणोपा-
सकाचारः सर्वविरति सुखेनावगाह्य इति प्रावः । ध० २ अधि० ।

चारित्तह-चारित्रतथ्य-न० । तपसि द्वादशविधे संयमे सप्त-
दशविधे सम्यगनुष्ठाने, सूत्र० २ श्रु० ।

चारित्तपञ्जव-चारित्रपर्यव-पुं० । ६ त० । सर्वविरतिरूपपरि-
णामस्य बुद्धिकृते अविभागपल्लिच्छेदाविषयकृते वा पर्याये,
भ० २५ श० ६ उ० ।

चारित्तपरिणाम-चारित्रपरिणाम-पुं० । सर्वविरतिपरिणतौ,
पञ्चा० २ वि० । प्रव्रज्यास्थतस्त्वे, पं० व० ४ द्वार ।

चारित्तपादण-चारित्रपादन-न० । चयिरिक्तीकरणं चारित्रं
तस्य पादनं यत्तत्तथा । सकलसमितिगुक्षिप्रत्युपेक्षणाद्यनुष्ठान-
करणं, दर्श० ।

चारसञ्जस-चारित्रञ्ज-पुं० । प्रष्टुचारित्रत्वे, (ग०)

अथ बाह्मात्रेणापि प्रष्टुचारित्रस्य दण्डप्रतिपा-

दनद्वारेण प्रस्तुतमेवाह-

वायामित्तेण वि ज-स्थ नट्टचरियस्स निग्गहं विहिणा ।

बहुलच्छिजुअस्सावी, कीरइ गुरुणा तयं गच्छं ॥७१॥

बाह्मात्रेणापि, किं पुनः कायेनेत्यपिशब्दार्थः । यत्र गच्छे
प्रष्टुचरितस्य खण्डितचारित्रस्य साधोः (निग्गहं ति) नपुंसक-
त्वं प्राकृतत्वात् निग्रहो दण्डो विधिनाऽऽगमोक्तप्रकारेण,
कथंभूतस्य बहुलच्छिद्युतस्यापि अनेकलक्षसमन्वितस्यापि,
क्रियते विधीयते, गुरुणाऽऽचार्येण, क्षुल्लकस्येव पित्रा, स
गच्छः स्यादिति । ग० २ अधि० ।

चारित्तभाव-चारित्रजाव-पुं० । चरणपरिणामे, पञ्चा० १७
वि० ।

चारित्तभावा-चारित्रभावना-स्त्री० । चारित्रस्य फलपर्या-
लोचनायाम्, आव० ४ अ० । (“ नवकस्माणायाणं, पोराणं
णिज्जरं सुभादाणं । चारित्तस्य व णाप, भायमयत्तेण य समेइ
॥३२॥ ” इति ‘ भाण ’ शब्दे व्याख्यास्यते)

चारिचभेष्णी-चारित्रभेदिनी-स्त्री० । कुतीर्यकज्ञानादिरूपायां
विकथायाम्, न संभवन्तीदानीं महाव्रतानि साधूनां, प्रमादब-
हुलत्वादिति चारिशोधकाचार्यतत्कारकशुक्लीनामभावादित्यादि-
रूपा । ध० ३ अधि० । ग० ।

चारित्तरसायण-चारित्ररसायन-न० । चरणशरीरस्य पुष्टिक-
रणात् रसायनोपमिते, पञ्चा० १० वि० ।

चारित्तवंत-चारित्रवत्-त्रि० । साधौ, यो० १ वि० ।

चारित्तविणय-चारित्रविनय-पुं० । चारित्रमेव विनयः, चा-
रित्रस्य वा श्रद्धाधानादिरूपो विनयश्चारित्रविनयः । विनयजदे,
“सामाह्यादि चरण-स्स सहहणया तहेव कायेण । संफासणं
परुवण-मह परओ भव्वसत्ताणं । ” स्था० ७ ग्रा० “ से किं तं चा-
रित्तविणय ? चारित्तविणय पंचविहे पण्णे । तं जहा-सामाह-
अचारित्तविणय छेदोवट्ठावणिअचारित्तविणय परिहारविमु-
द्धिसारित्तविणय सुहुमसंपरायचारित्तनिणय अहक्खायचारि-
त्तविणय, से तं चारित्तविणय ” ॥ श्रौ० ॥

चारित्तविसोहि-चारित्रविशोधि-स्त्री० । चारित्रस्याचारपरि-
पादनतो विशुद्धौ, स्था० १० ग्रा० ।

चारित्तसंका-चारित्रशङ्का-स्त्री० । पञ्चचरिते जनन्या जै-
नरथकर्मणाभिग्रहप्राप्तदूननिर्गततापसाभमावस्थितजनमेज-
यनृपसुतामदनावल्लयनुरागादिसकलचरित्रं हरिषेणचक्रिणः
प्रोक्ते, श्रीउत्तराध्ययनवृत्तिभास्त्रविधादौ च महापद्मचक्रिचरित्र-
मिति कथ्यतेतेषां संगतिर्विचारणीया, तत्कारितप्रासादश्च दर्श-
नेन हरिषेणसांनिध्यमेव संगतिमकृति, परमन्यपक्षे बहुग्रन्थ-

सम्मतिरिति बह्नाऽऽरेका समुत्पद्यत इति प्रश्ने, उत्तरम्-अत्र
मतान्तरमवसीयत इति ॥ ए० प्र० सेन० १ उद्धा० ।

चारिचसमाहि-चारित्रसमाधि-पुं० । अज्युद्यतविहारमरणयोः,
चारित्रसमाधावपि विषयसुखनिस्पृहतया निष्किञ्चनोऽपि परं
समाधिमाप्नोति । तथा चोक्तम्-“ तणसंधारणिसंघे, वि मुणि-
वरो नदुरागमयमोहो । जं पावइ मुत्तिपहं, कत्तो तं चक्कवट्ठी
वि ॥ ” सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

चारिचायार-चारित्राचार-पुं० । समितिगुप्तिरूपे आचारभेदे,
स्था० २ ग० ३ उ० । पञ्चा० । ध० । नं० ।

पणिहाणजोगजुत्तो, पंचिहिं समिहिं, तिहिं च गुत्तीहिं ।

एस चरिचायारो, अट्टविहो होइ नायवो ॥ १६१॥

प्रणिधानं चेतःस्वास्थ्यं तत्प्रधाना योगा व्यापाराः तैर्युक्तः
समन्वितः प्रणिधानयोगयुक्तः । अयं सौघतोऽविरतसम्यग्-
ष्टिरपि भवति । अत आह-पञ्चभिः समितिभिस्तिष्ठतिश्च
गुप्तिभिः प्रणिधानयोगयुक्तः एतद्योगयुक्त एतद्योगवानेव ।
अथवा-पञ्चसु समितिषु तिसृषु गुप्तिष्वस्मिन् विषये एता
आश्रित्य प्रणिधानयोगयुक्तो यः, एष चारित्राचारः, आचारा-
चारवतोः कथञ्चिद्व्यतिरेकात् अष्टविधो भवति ज्ञातव्यः,
समितिगुप्तिरेदात् । समितिगुप्तिरूपं च शुभप्रवीचाराप्रवीचार-
रूपं यथा प्रतिक्रमणे इति गार्थार्थः । उक्तश्चारित्राचारः ॥ १६१॥
दश० ३ अ० ।

चारिचि(ण)-चारित्रिन्-पुं० । शीलवति, पं० ध० १ द्वार । नि-
रतिचारिचारित्रवति, ध० २ अधि० ।

चारित्रिणः स्वरूपत आह-

मगगुसारी सट्ठो, पणवणिज्जो कियापरो चेव ।

गुणरागी सकारं-भसंगओ तह य चारिची ॥ ६॥

मार्गे तत्त्वपथमनुसरत्यनुयातीत्येवंशीलो मार्गानुसारी-निस-
र्गतस्तत्त्वानुकूलप्रवृत्तिः, चारित्रमोहनीयकर्मकृत्योपशमात् । ए-
तच्च तत्त्वावार्ति प्रत्यवन्धकारणं, कान्तारगतविवर्तितपुरप्राप्ति-
सद्योगयतायुक्तस्येव, तथा आह-तत्त्वं प्रति श्रद्धावान्, तत्प्रत्य-
नीकज्ञेशासातिशयाद्वास्तव्यमहानिधानतद्ग्रहणाविधानोपदे-
शश्रद्धानुरवत् विहितानुष्ठानरुचिर्वा तथा, अत एव कारणद्व-
यात् प्रज्ञापनीयः-कथञ्चिदनाभोगादन्यथाप्रवृत्तौ तथाविधगी-
तार्थेन संबोधयितुं शक्यः, तथाविधकर्मकृत्योपशमादविद्यमा-
नासदभिनिवेशः प्राप्तव्यमहानिधितद्ग्रहणादन्यथाप्रवृत्तसुकर-
संबोधननरवत्तथा, अत एव कारणात्क्रियापरः-चारित्रमोहनीय-
कर्मकृत्योपशमान्मुक्तिसाधनानुष्ठानकरणपरायणः तथाविधनि-
धानप्रादुर्भावत्, चशब्दः समुच्चये, एवमोहोऽवधारणे, एवं चा-
नयाः प्रबोगः-क्रियापर एव नाक्रियापरोऽपि सत्क्रियारूपत्वा-
च्चारित्रस्य, तथा गुणरागी-विशुद्धाध्यवसायतया स्वगतेषु पर-
गतेषु वा गुणेषु ज्ञानादिषु रागः प्रमोहो यस्यास्त्यसौ गुण-
रागी, निर्मत्सर इत्यर्थः । तथा शक्यारम्भसङ्गतः-कर्तुं शकनी-
यानुष्ठानयुक्तो, न शक्ये प्रमाद्यति, न चाशक्यमारजत इति
भावः तथा चेति समुच्चयार्थः । ततश्च मार्गानुसारितादिगुण-
युक्तः शक्यारम्भसंगतश्चेति स्यात् चारित्रि, सर्वतो देशतो वा
चारित्रयुक्तो भवतीति गम्यमिति गार्थार्थः ॥ ६॥ पञ्चा० ३ वि० ।

चारिय-चारिक-पुं० । हैरिके भ० २ आश्र० द्वार । इ० ।
भाषिके, नि० च० १ उ० ।

चारु-चारु-त्रि० । शोभने, सू० प्र० २० पाहु० । उपा० । षो० ।
मौ० । चारु शोभनमुल्लापितं च मन्मनत्रापितादि, तत्सहगत-
मुखादिविकारोपलक्षणमेतत् प्रेक्षितं चार्ककटाक्षवीक्षितादि, उ-
ल्लापितप्रेक्षितम् । उत्त० १६ अ० । औ० । चं० प्र० । विशिष्टच-
क्षिमापेते, रा० । तृतीयतीर्थकरस्य प्रथमशिष्ये, स० । नि० ।
प्रहरणविशेषे, जी० ३ प्रति० ।

चारुणिया-चारुणिका-स्त्री० । चारुणदेशोत्पन्नायां दास्याम,
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

चारुदत्त-चारुदत्त-पुं० । कुक्कुटेश्वरतीर्थकारकस्य ईश्वरनु-
पस्य जीवे, ती० ५५ कल्प । ब्रह्मदत्तचक्रवर्तिना परिणीतायाः
कात्यायनीनाम्न्याः कन्यायाः पितरि, उत्त० १३ अ० ।

चारुदत्तदृष्टान्तश्चायम्-

अत्थिऽत्थ पवरनयरी, चंपा सुंपागलोगपरिमुक्ता ।

तत्थ य सिछी भाणू, भाणू इव सुयणकमलाणं ॥ १ ॥

तस्स सुभहा गिदिणी, अइन्मलसीलधम्मवरधरणी ।

पुत्तो य चारुदत्तो, सुदातिदंतु व्व विमलगुणो ॥ २ ॥

मिच्छेहिं सह रमतो, पयाणुसारेण खयरमिहुणस्स ।

स कयावि कयलिगेहे, पत्तो पिच्छेइ असिफलगं ॥ ३ ॥

तत्थ पुमेणं सद्धिं, दट्ठं सव्वंगकोटियं खयरं ।

तस्सासिकोसमज्जे, ओसहिर्तियगं तथा तेण ॥ ४ ॥

निस्सल्लो रुढवणो, सचेयणो ताहिं ओसहीहिं कओ ।

सो जंपइ वेयहे, गिरिम्म सिवमंदिरपुरम्मि ॥ ५ ॥

पुत्तो महिंदविक्रम-नरवणोऽमियगइ चि खयरोऽहं ।

धूमसिहवयस्सेणं, जुत्तो सेच्छाए कीलंतो ॥ ६ ॥

हरिमंतपच्चयगओ, हिरण्णसोमस्स मावलस्स सुयं ।

सुकुमालियं ति दट्ठं, मयणत्तो तो गओ सपुंरं ॥ ७ ॥

मिच्छाउ तयं नाउं, पिठणा परिणाविओ य तस्स सुयं ।

अह धूमसिहो तीए, अदिलासी सो मए नाओ ॥ ८ ॥

सुकुमालियाए तेण य, समश्रिओ तह य आगओ इहयं ।

सो मं पमत्तयं की-लिकण हरिउं गओ जज्जं ॥ ९ ॥

तुमए वि मोइओ ते-ण तुज्ज नाइं भवामि रिणमुक्को ।

इय भणिय गओ खयरो, सिठिलुओ नियगिहं पत्तो ॥ १० ॥

सव्वट्टमावलसुयं, पिठणा उव्वाहिओ स मिच्छवहं ।

तह वि हु नीरागमणो, सिच्छो दुल्ललियगोछीए ॥ ११ ॥

पत्तो गणियाए गिदे, वसंतसेणाए तीए आसत्तो ।

सोलससुवन्नकोट्ठी, वारसवरिसेहिं सो देइ ॥ १२ ॥

अक्काए निद्धणु चि य, गिहाव निस्सारिओ गओ सागिहं ।

नाउं पिऊण मरणं, गाढयरं दूमिओ चिच्छे ॥ १३ ॥

जज्जाए भूसणेहिं, माउलसहिओ गओ षणिज्जेणं ।

नयरो वसीरवत्तो, कप्पासो तत्थ वड्ड किणिओ ॥ १४ ॥

जंतस्स तामलिचि, मग्गे दट्ठो दवेण सो सयत्तो ।

निग्भगसेहरो तत्थ य, माउलपणावि सो चत्तो ॥ १५ ॥

आसारुदो गच्छइ, पच्छमादिसि तयणु से मओ तुरगो ।

लुक्कणपरिकिजंतो, तत्तो पत्तो पियंगुपुंरं ॥ १६ ॥

सिद्धी सुखिदत्तो, पिठमिच्छो तत्थ तस्सगासाओ ।

वुट्ठोए दव्वलक्खे, गहिं सो पायमारुदो ॥ १७ ॥

पत्तो जमुणादीव, तस्स पुरेसुं गमामेणं च ।
 अज्जेइ चारुदत्तो, कहमवि कण्णसट्टकोमीओ ॥ १७ ॥
 अह तस्स निययदेसा-भिमुहं इतस्स पवहणं फुट्टं ।
 तो फलगगयो सत्तिहिं, दिणेहिं किच्छेण उत्तिओ ॥ १६ ॥
 उव्वरवश्चेलतरे, पत्तो रायपुरयादिरुज्जाणे ।
 तत्थ तिदंमी दिणकर-पहनामो तस्स संमिळ्ळिओ ॥ २० ॥
 तेणं सह सो पत्तो, रसहेउं पवयस्स कूवीए ।
 मंचीए णिओ तुंबय-सहिओ रज्जूए ओइओ ॥ २१ ॥
 ता केण वि भणियमियं, को सि तुमं तयणु तेण इय वुत्तं ।
 वणिओ मि चारुदत्तो, तिदंदिणणित्थ पक्खित्तो ॥ २२ ॥
 सो भणइ पुणो वणिओ, इमिणा खिविओ पि इत्थ मे देहो ।
 अद्धो रसेण खद्धो, तुमं पि ता इत्थ मा विभसु ॥ २३ ॥
 इय भणिऊणं तेणं, समणियं तस्स भरियरसतुंबं ।
 रज्जूए कापियाए, तिदंदिणा करिसिओ सां उ ॥ २४ ॥
 मग्गइ रसतुंबं तं, नो तारइ तेण तो रसो चत्तो ।
 अह लिंगिणा स खित्तो, पम्पिओ रसकूवियाए तरे ॥ २५ ॥
 तो वणिणा सो वुत्तो, गोहाणुच्छेण उत्तरिज्जासु ।
 एवमिमो उत्तरिओ, सुमिरंतो पंचनवकारं ॥ २६ ॥
 जा गिरिकुहराउ बहिं, निक्खंतो ताव थाविओ महिसो ।
 तो सो सिलाए उवर्णि, आरूढो जाव च्छिडे ॥ २७ ॥
 ता निभाओ अयगरो, तेसि जुज्झंतयाण सो नट्टो ।
 मिलिओ माउलपुत्तो, अहजया रुद्धत्तो सो ॥ २८ ॥
 भंडं अलत्तयाइ, धित्तुं चलिआ सुवन्नज्जुमुवरिं ।
 तरिउं वेगवइनइ, गिरिकूरे ते गया दो वि ॥ २९ ॥
 तो चित्तवणे तत्तो, टंकणदेसमि तत्थ दो मेसा ।
 किणुउं तेसुं चडिउं, पंथो अइलंघिओ बहुओ ॥ ३० ॥
 रुद्धेण तत्रो वुत्तं, अओ परं नत्थि जुमि चारु त्ति ।
 तो मेसे मारुउं, उच्छेउं च पविष्णामो ॥ ३१ ॥
 तो पल्लवभंतीए, मारुंडविहंगमेहिं उक्खित्ता ।
 वच्चिस्सामो अमहे, सुवन्नभूमि सुहेणावि ॥ ३२ ॥
 अह तेणुत्तो रुद्धो, जेहिं उत्तारिया विसमभूमिं ।
 ते मेसे कह इणिमो, हियजणए परमबंधु व्व ? ॥ ३३ ॥
 रुद्धो भणइ न एसि, तं सामी तेण मारिओ मेसो ।
 निहओ वीओ य पुणो, तरलच्छो नियइ जाणुसुयं ॥ ३४ ॥
 तो वुत्तो तेण इमं, तावमसत्तो तुमं किमु करेमि ? ।
 जिणधम्मं पक्खिज्जसु, सरणं विहुरे वि बंधुसमं ॥ ३५ ॥
 दिन्नो नवकारो त-स्स चारुदत्तेण, अह हओ उगळो ।
 रुद्धेण, तत्रो पुत्ति वि, तन्मत्थासुं पविष्ठा ते ॥ ३६ ॥
 छुरियाहत्या विहमो-हिं उट्ठिआ एगआमिसत्थीणं ।
 तेसि जुज्झंतानं, जाणुसुओ सरवरे पडिओ ॥ ३७ ॥
 छुरियाए छित्तु मत्थं, निस्सरिऊणं गओ नगं एगं ।
 दिओ तत्थुस्समो, णिओ मुणी वंदिओ तेण ॥ ३८ ॥
 पारियकाउसगो, भणइ मुणी भम्मलाम मह दाउं ।
 कहमित्थ भूमिगोपर-अविसयसेउं तुमं पत्तो ? ॥ ३९ ॥
 खयरौइ अमियगई, तइया तुमए वि मोइओ पत्तो ।
 अट्ठावयगिरिपासे, मं दणुं सो अरी नट्टो ॥ ४० ॥
 ता हं नियभज्जं गि-रिहऊण सिवमंदिरमि संपत्तो ।
 रज्जे मं ठविकुणं, मज्झ पिथा गिणहए दिक्खं ॥ ४१ ॥
 पुत्तो मे सोहजसो, पत्तीए मणोरमाए सजाओ ।
 बाओ वराहगीवो, मम तुल्ला विक्कमवलोहिं ॥ ४२ ॥
 २६५

गंधर्वसेणधूया, तह जाया विजयसेणपत्तीए ।
 रज्जं जुवरज्जमहं, दाउं पुत्ताण पवइओ ॥ ४३ ॥
 कक्कोरुगसेओऽयं, लवणजले कुंजकण्णे दीवे ।
 अहमित्थ तवेमि तवं, तुमं पि साहसु नियमबंधं ॥ ४४ ॥
 सिधिसुएण वि सव्वो, नियवुत्तनो मुणस्स तो कहिओ ।
 अह साहुसुया ते दो, पत्ता तेहिं मुणी नमिओ ॥ ४५ ॥
 भणिया ते वरमुणिणा, पुत्ता सो एस चारुदत्तुत्ति ।
 इत्थंतरे महिद्धी, तत्थेगो आगओ तिथसो ॥ ४६ ॥
 तेण नओ सो पढमं, पच्छा साहु तओ य खयरौहिं ।
 पुट्ठो साहइ देवो, हेउं वंदणविवज्जासे ॥ ४७ ॥

तथाहि-

सुलसा तह व सुभदा, सत्ताउ चरियाउ आसि कासीसु
 वेशंगपारगाओ, तीहि जिया वाइणो बहवे ॥ ४८ ॥
 अह जप्पवायपरिवा-यणेण सुलसा जिया कया दासी ।
 बहुसो संसग्गीए, तेण य तीए सुओ जाओ ॥ ४९ ॥
 लो गोवहासभीया-णि ताणि तं मुत्तु पिप्पलस्स अहे ।
 नट्टाणि सुभदाए, दिओ सुहपमियपिपो सो ॥ ५० ॥
 कयपिप्पल्लायनामो, तीए संवद्धिओ गहियविज्जो ।
 पियमायमेहपमुहे, जन्ने पन्नविद्य ते हणइ ॥ ५१ ॥
 तस्स विणेओ वसुलि-नामाऽहं पसुवहाइ बहु जने ।
 काउं नरयम्मि गओ, पंचभवे तो पसु जाओ ॥ ५२ ॥
 हणिओ दिपहिं जने, उच्छेउं उणेण दित्तणवकारो ।
 सोहम्मे उव्वज्जो, तो पुव्वमिमो मए नमिओ ॥ ५३ ॥
 इय भणिय चारुदत्तं, नमिउं च गओ सुरो सगणम्मि ।
 खयरौहिं तेहिं सो पुण, नीओ सिवमंदिरं नयरे ॥ ५४ ॥
 सक्कारिओ य संमा-णिओ य अइगयगवरवेण तहिं ।
 खयरौहिं तेहिं सकिं, जा चलिओ नियपुरीसमुहं ॥ ५५ ॥
 ता तत्थ सुरवरो सो, पत्तो तव्विहियवरविमाणम्मि ।
 आरूढो सिद्धिसुओ, समागओ भक्ति चंपाए ॥ ५६ ॥
 वहुयाव कणयकोरी-उ दाउमह सो सुरो गओ समं ।
 नमिऊण चारुदत्तं, खयरा वि गया सगणम्मि ॥ ५७ ॥
 सव्वचमाउलो तह, मित्तवई सा वसंतसेणा य ।
 सव्वे वि तस्स मिलिया, फुरिया विमला तहा कित्ती ॥ ५८ ॥
 अह सो अत्थमणत्थि-ककमंदिरं जाणिउं विसुद्धमणो ।
 वरिगहपरिमाणजुअं, गुरुमूवे वेइ गिहिधम्मं ॥ ५९ ॥
 जहजुगं नियदव्वं, सव्वं वविऊण सत्तखित्तसु ।
 मुच्छामच्छुरचत्तो, स चारुदत्तो गओ सुगइं ॥ ६० ॥
 एवं ज्ञात्वा चारुदत्तस्य वृत्तं,
 नित्यं शिष्टाः ! सुष्ठु संतुष्टिपुष्टिः ।
 अर्थेऽनर्थकलेशसंबन्धवद्दे,
 धर्मकोभं मा स्म धत्त प्रलोभम् ॥ ६१ ॥ ४० २० ।

चारुपाणि-चारुपाणि-त्रि०। चारु प्रहरणविशेषः, पाणौ येषां ते
 चारुपाणयः। करेण चारुनामकप्रहरणधारके, ली० १ प्रति०। रा०।
 चारुपहिणी-चारुपेक्षणी-स्त्री०। चारु प्रेक्षितुमवदोक्तितुं शील-
 मस्याश्चारुपेक्षणी। अथोदष्टितदिदोषादुष्टायाम्, उक्त० १ अ०।
 सुन्दरावलोकनायां, सुन्दरनयनायां वा । उक्त० २२ अ०।
 चारुरूप-चारुरूप-त्रि०। मनोहररूपे, कल्प० ३ कृण ।
 चारुवत्स-चारुवत्स-त्रि०। सत्कीर्तौ, शौर्यादिशरीरवर्णयुक्ते, औ०।

चारुवेस-चारुवेष-त्रि० । चारुवेपो नेपथ्यं सत्प्रज्ञा वा यस्य सः । जी० ३ प्रति० । मनोहरनेपथ्ये, जं० १ वक्त्र० ।

चारोषग-चारोपग-पुं० । चारयुक्ते ज्योतिष्के, सू० प्र० १६ पादु० ।

चारोववषाग-चारोपपन्नक-पुं० । चारो मणमन्त्रयत्या परिभ्रमणं, तनुपपन्नाश्चारोपपन्नाः । चारमाश्रितवस्तु ज्योतिष्केषु, जी० ३ प्रति० । जं० । स्था० ।

चाद्वण-चाद्वन-न० । स्थानात्स्थानान्तरनयने, ज्ञा० १ श्रु० ३ अ० ।

चाद्वणा-चालना स्त्री० । गोचरमर्द्धगोचरं वा दूषणं चाद्वयते आक्षिप्यते यया वचनपद्धत्या सा चालना । वृ० १ उ० । सूत्र-स्थार्थस्य वाऽनुपपत्त्युद्भावने, एवैव चालनाऽऽवश्यकं सामा-धिक्यव्याख्याऽवसरे स्वस्थाने विस्तरवती द्रष्टव्या । अनु० । स्था० । विशेष० । अधिकृतानुपपत्तिचोदनायाम्, यया अस्त्विति प्रार्थना न युज्यते, तन्मात्रादिष्टासिद्धेः । ल० ।

चाद्वणी-चाद्वनी-स्त्री० । (चालनी) तितश्रौ, आ० क० । आ० म० । विशेष० ।

चाद्वणीपमिवक्ख-चाद्वनीप्रतिपद्-न० । चालनीप्रतिपद्भूते वंशद्वयनिर्मापिते तापसभाजने, ततो हि धिन्दुमात्रमपि न प्र-स्रवति । उक्तं च-“तावसखउरकडिण्यं, चाद्वणीपमिवक्ख न सबइ दव्वं पि ॥” आ० म० प्र० ।

चाद्वित्तए-चालयितुम्-अव्य० । भङ्गकान्तरं कर्तुमित्यर्थे, उ-पा० २ अ० ।

चालेमाण-चाद्वयन्-त्रि० । शरीरस्य मध्यभागे संचरति, जी० ३ प्रति० ।

चाव-चाप-पुं० । धनुषि, औ० । आ० म० । जं० । उपा० । जी० । भ० । ज्ञा० । प्रश्न० ।

चावपाणि-चापपाणि-त्रि० । चापं पाणौ येषां ते चापपाणयः । धनुर्हस्तेषु, जी० ३ प्रति० । रा० ।

चावद्व-चापद्वय-न० । आत्मपरिणतीनां स्वस्वकार्याकरणे पर-ज्ञानोन्मुखप्रवर्त्तरूपे अर्थैर्ये, अष्ट० ३ अष्ट० ।

चावाली-चावाला-स्त्री० । स्वनामख्याते ग्रामे, सा चोत्तरद-ाक्षणेभेदाद् द्विधा-“सामी दाहिणचावालीओ उत्तरचावालि वच्चति” । आ० म० । द्वि० । आ० चू० । आ० क० ।

चाविअ-च्यावित-त्रि० । परिभ्रसिते, अनु० ।

चावेरी-चापेटी-स्त्री० । विद्याभेदे, ययाऽन्यस्य चपेटायां दी-यमानायामातुरः स्वस्वीभूतवति । व्य० ५ उ० ।

चास-चाप-पुं० । किंकीदिविनि, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । पक्षिवि-शेषः, रा० । जी० । प्रव० । प्रज्ञा० । ज्ञा० । उक्त० ।

चासपिच्छ-चापपिच्छ-न० । चापपक्षे, रा० ।

चिअ-अव्य० । “एइ-चेअ-चिअ-श्च अवधारणे” । ङ । २ । १७४ । इति अवधारणे चिअशब्दः । अवधारणे, प्रा० २ पाद । “सेवादौ वा” । ङ । २ । एए । इति वा द्वित्वम् । ‘तं चेअ’ ‘तश्चेअ’ । प्रा० २ पाद ।

चित-त्रि० । व्याप्ते, अनु० ।

चिआग-त्याग-पुं० । संयतेज्यो वस्त्रादिदाने, आव० ४ अ० ।

चिइ-चिति-स्त्री० । ‘चिञ्’ चयने इत्यस्य स्त्रियां क्तिन् । कु-शलकर्मण उपचयकरणे, प्रव० २ द्वार । कारणे कार्योपचारा-रजोहरणाद्युपधिसत्तौ, चीयतेऽसाविति वा व्युत्पत्तेः । आव० ३ अ० । इष्टकादिचये, उक्त० ९ अ० ।

चिइकम्म (ए)-चितिकर्मन्-न० । कृतिकर्मणि वन्दनके, आव० ३ अ० । चितिकर्मापि द्विधैव-द्रव्यतो, भावतश्च । द्रव्यत-स्तापसादिलिङ्गग्रहकर्म, अनुपयुक्तसम्यग्दृष्टे रजोहरणादिकर्म च, भावतः सम्यग्दृष्ट्युपयुक्तरजोहरणाद्युपधिक्षियेति । (अत्र जुल्लुकदृष्टान्तः ‘किइकम्म’ शब्देऽत्रैव भागे ५-७ पृष्ठे उक्तः)

चिइच्छा-चिकित्सा-स्त्री० । “स्वरादनतो वा” ॥ ङ । ४ । २४० ॥ इत्यनन्तः पर्युदासान्न ह्रस्वः । प्रा० ४ पाद । “ह्रस्वात् थ्य-श्च-त्स-प्सामनिश्चत्वे” । ङ । २ । २१ । इति त्सभागस्य ङः । रोगप्रतिकारे, प्रा० २ पाद ।

चिइवंदणा-चैत्यवन्दना-स्त्री० । पूजापुरःसरमहद्विम्बवन्द-ने, पञ्चा० १ विव० । ध० ।

चिउर-चिकुर-पुं० । पीतरागद्रव्यविशेषे, जं० १ वक्त्र० । आ० म० । प्रज्ञा० । रा० । गन्धद्रव्यविशेषे, रा० । प्रज्ञा० । ‘चि’ इत्यव्यक्तं शब्दं कुरति कुर-कः । केशे, वृक्षभेदे, पर्वते, सरीसृ-पे, चपले, तरले, चञ्चले च । त्रि० । वाच० ।

चिउरंगराग-चिकुराङ्गराग-पुं० । चिकुरसंयोगनिमित्ते वस्त्रा-दौ रागे, रा० । आ० म० ।

चिउरबंध-चिकुरबंध-पुं० । केशबंधपरिज्ञानलक्षणं स्त्रीकृता-भेदे, कल्प० ७ लण ।

चिउरराग-चिकुरराग-पुं० । पीतद्रव्यविशेषनिष्पादिते वस्त्रा-दौ रागे, प्रज्ञा० १७ पद ।

चिचइओ-देशी-मणिरुते, चलिते, दे० ना० ३ वर्ग ।

चिचा-चिच्चा-स्त्री० । अम्बिकायाम्, वृ० १ उ० । व्य० । ल० प्र० । पं० व० ।

चिंतग-चिन्तक-पुं० । अप्रमादेन ध्यातरि, आव० ४ अ० ।

चिंतण-चिन्तन-न० । अनुस्मरणे, पर्यालोचने, आव० ४ अ० । चेतसि स्मरणे, परिभावे, उक्त० ३२ अ० ।

चिंताणिया-चिन्तनिका-स्त्री० । अनुप्रेक्षायां, स्था० ४ ग्रा० ३ उ० ।

चिंतयंत-चिन्तयत्-त्रि० । स्मरति, संधा० । मन्यमाने, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

चिंता-चिन्ता-स्त्री० । चिन्तनं चिन्ता । न० । मनश्चेष्टायाम्, आव० ४ अ० । विचारे, उक्त० २३ अ० । पर्यालोचने, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । दश० । स्वरूपपर्यालोचनरूपायां कथायाम्, आव० ४ अ० ।

चिंताजोग-चिन्तायोग-पुं० । अतिसूक्ष्मसंयुक्तिचिन्तनसंबन्धे, पो० ११ विव० ।

चिंताणाण-चिन्ताज्ञान-न० । क्षीररसास्वादतुल्ये, पो० ११ विव० ।

चिंतामणि-चिन्तामणि-पुं० । चिन्तामात्रेणैवार्थप्रदे मणिभेदे, मन्त्रभेदे, पो० २ विव० ।

चिद्विषयव-स्थातव्य-न० । निष्कमप्रवेशादिवर्जितस्थाने संय-
मात्मप्रयञ्चनवाधापरिहारणोर्ध्वस्थानेनोपवेष्टव्ये, ज०५ श०१ उ०।

चिणंसु--क्रिया--अतीतकाले चिन्वति , स्था० २ डा० ४ उ० ।
गृहीतवति , स्था० ६ डा० ।

चिणिज्जंत-चीयमान--त्रि० । 'चिन्वत' शब्दार्थे, प्रा० ४ प्राद ।

चिष्णु-चीर्ण--त्रि० । चर-क-इद । चीर्णे, प्रोषितवतमित्यादिक-
दितः साधुत्वम् । अन्यथा चरितमिति युक्तम् । उक्त० १३ अ० ।
पञ्चा० । अङ्गीकृतं, निषेविते, उक्त० ३१ अ० । हारिते, अ० १९
श० ३ उ० । सू० प्र० । पञ्चा० । "सर्वं सुचिर्षं सफलं नरा-
णं," सुचीर्णं सम्यक् प्रकारेण कृतं संयमतपःप्रमुखं सर्वम् ।
उक्त० १३ अ० ।

चित्त-चित्र--त्रि० । आक्षर्यभूते, विपा० १ शु० ६ अ० । नानाप्रकारे,
प्रव० ४ द्वार । जी० । अनेकविधे, स्था० १० डा० । द्वा० । प्रज्ञा० ।
स० । औ० । विशे० । उक्त० । दर्श० । रा० । आश्चर्यकारिणि,
कल्प० ३ कृण । अतिरम्यतयाऽद्भुते, औ० । शोजवाऽद्भुतभूते,
तं० । अनेकरूपवति, सू० प्र० १ पादु० । विचित्रे, ज्ञा० १
शु० १ अ० । चित्रकारिणि, कल्प० १ कृण । चित्रघति , उक्त०
१८ अ० । ज० । ज्ञा० । भित्तादिब्रह्मे, "चित्रमेव हि संसारो,
रागादिक्लेशवासितम्" । द्वा० ३१ द्वा० । विशे० । औ० । कर्तुरे,
ज्ञा० १ शु० ८ अ० । आलेखने, रा० । आ० म० । वेणुदेववेणुदा-
रिणोः प्रथमे लोकपाले , स्था० ४ डा० १ उ० । ज० । शङ्कराज-
स्य जगिनेये, आ० म० द्वि० । प्रदेशिराजदूते, श्वेतव्यां नग-
र्यां चित्रनामा दूतः प्रदेशिराज्ञा प्रेषितः आवस्थां नगर्यां
जितशत्रुसमीपे स्वगृहाभिर्गत्य गतः । नि० १ वर्ग । काम्पि-
त्यनगरे ब्रह्मदत्तचक्रिपूर्वभवजीवस्य सम्भूतस्य चाण्माल-
योनेर्भ्रातरि, उक्त० १३ अ० । (स च यतिर्नृत्वाऽनिदान एव मृतः
पुरिमतालनगरे श्रेष्ठिकुले उत्पन्नः प्रवव्राजेति 'बंजदत्त' शब्दे
वदधते) ब्रह्मदत्तचक्रवर्तिनो राजमहिष्योः विद्युन्मालाविद्यु-
न्मन्योः पितरि, उक्त० १३ अ० ।

चित्त-न० । अन्तःकरणे, आव० ४ अ० । आचा० । चित्तं म-
न्त्रे विज्ञानमिति पर्यायाः । अनु० । म० । मानसे, औ० । आतु० ।
भावे, पञ्चा० २ विव० । चेतनास्वभावे, षो० १३ विव० । चे-
तयति येन तन्न चित्तम् । ज्ञाने, आचा० १ शु० १ अ० ५ उ० ।
मत्तौ, आव० ४ अ० । आचार्याभिप्राये, आचा० १ शु० ५ अ० ४
उ० । सामान्योपयोगे, अनु० । चित्तं चेतना संज्ञानुपयोगोऽ-
वधानमिति पर्यायाः । आव० ६ अ० । गत्यागतिस्थितिसकल-
व्यवहारनिबन्धनस्य बुद्धेराधारे, दर्श० । चित्तमुपयोगो ज्ञा-
नम् । सूत्र० १ शु० १ अ० १ उ० । द्वाऽध्यवसाये, शृ० ।

तत् त्रिविधम्—

कायादिति हि किं, चित्तं तिष्ठं मनुष्यं च मज्जं च ।

जह सीहस गतीओ, मंदा य पुता दुया चेव ॥

पुनर्दृष्टाध्यवसायात्मकं चित्तं त्रिधा-कायिकं, वाचिकं, मा-
नसिकं च । कायिकं नाम-यत्कायव्यापारेणोपयुक्तो भङ्गकचा-
राण्येकां करोति, कर्मबद्धा संलीनाङ्गोपाङ्गस्तिष्ठति । वाचिकं तु-
मयेदृशी निरवस्था भाषा भाषितव्या, नेदृशी सावद्येति विमर्शपु-
रस्सरं यद्भाषते । यद्वा-विकथादिव्युदाखेन श्रुतपरावर्तनादिक-
मुपयुक्तः करोति तद्वाचिकम् । मानसं त्वेकस्मिन् वस्तुनि चित्त-
स्यैकप्रता । पुनरेकैकं त्रिविधम्-तीव्रं, मृदुकं च, मध्यं च । तत्र

तीव्रमुत्कटं, मृदुकं च मन्दं, मध्यं च-नातितीव्रं नातिमृदुकमि-
त्यर्थः । यथा सिंहस्य गतयस्तिष्ठो भवन्ति । तद्यथा-मन्दा च,
प्लुता च, दुता च । तत्र मन्दा-विलाम्बिता, प्लुता-नातिमन्दा ना-
तित्वरिता, दुता चातिशीघ्रवेगा स्वात् । शृ० १ उ० । आव० ।
(जं धिरमज्जवसाणं, तं जाणं जं चवं तथं चित्तं । तं हुज्ज
जावणा वा, अणुपेहा वा अहव चित्ता ॥ " इति ध्यानाश्रितस्य
भेदे 'जाण' शब्दे वदधते)

चित्तउत्त-चित्रगुप्त-पुं० । पोरुशे भविष्यज्जिने, स० । ती० ।
प्रव० । यमनेदे, चित्रगुप्ताय दैनम इति तर्पणमन्त्रः । घात्र० ।

चित्तंग-चित्राङ्ग-पुं० । चित्रस्यानेकविधस्य, विवक्षायाः प्राधा-
न्यात्, माल्यस्य कारणत्वाच्चित्राङ्गाः । स्था० ७ डा० । सुपम-
सुपमायां कर्मभूमिषु सदा चाकर्मभूमिषु युगलिमनुष्यसमये
जायमानेषु कल्पदुर्मनेदेषु, आ० म० प्र० । स० । जी० । "चित्तंग-
सुयमल्लं" चित्राङ्गेषु माल्यमनेकप्रकारसरससुरभिनावावर्ण-
कुसुमदामरूपं भवति । तं० । श्रीशृङ्गजदेवस्याष्टमे पुत्रे, कल्प०
७ कृण ।

चित्तंतरलेस्सा-चित्रान्तरलेइया-पुं० । चित्रमन्तरं लेइया च
येषां ते तथा । तथाविधेषु ज्योतिष्केषु, यथा चित्रमन्तरं सूर्याणां,
चन्द्रान्तरितत्वात्, चित्रलेइया चन्द्रमसां शीतरश्मित्वात्,
सूर्याणामुष्णरश्मित्वात् । जं० ७ वक्क० । सू० प्र० ।

चित्तकट्टर-चित्रकट्टर-न० । चित्रशब्देन कलिऽज्जादिकं वस्तु
किञ्चिदुच्यते । तस्य कट्टरः खण्डः । चित्रखण्डे, अनु० ।

चित्तकणगा-चित्रकनका-स्त्रो० । द्वितीयायां विद्युत्कुमारीय-
हस्तरिकायाम्, जं० ५ वक्क० । स्था० । विदिग्गहचकादेयासि-
न्यां दिक्कुमारिकायाम्, द्वि० । आ० क० । ति० ।

चित्तकम्म (ण्)-चित्रकर्मन्-न० । चित्रलिखितरूपकं, अनु० ।
ग० । आचा० ।

चित्तकर-चित्रकर-पुं० । चित्रकारे शिल्पिनि, आव० ४
अ० । अनु० । परिनिष्ठितश्चित्रकारोऽमाव्यापि रेखादिकं प्रमाण-
युक्तं चित्रं करोति, तावन्मात्रं वा वर्णकं गृह्णाति यावन्मात्रेण
समाप्यते । आ० म० द्वि० ।

चित्तकह-चित्रकथ-त्रि० । नानाकथाकथके, उक्त० ३ अ० ।

चित्तकूम-चित्रकूट-पुं० । चित्राणि चित्ररूपाणि कूटानि यस्य सः ।
नं० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य सीताया महानद्या उत्त-
रकूले वक्कस्कारपर्वते, स्था० ४ डा० २ उ० । स० । 'दो चित्त-
कूडा' स्था० २ डा० ३ उ० ।

कहि एं मंते ! जंबुद्वीवे दीवे महाविदेहे वासे चित्तकूडे
एणं वक्खारपव्वए पण्णत्ते ? गोयमा ! सीआए महाणईए
उत्तरेणं एणीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं कच्छवि-
जयस्स पुरच्छिमेणं मुक्कच्छविजयस्स पच्चच्छिमेणं एत्थ
एणं जंबुद्वीवे दीवे महाविदेहे वासे चित्तकूडे एणं वक्खा-
रपव्वए पण्णत्ते । उत्तरदाहिणाए पाईए पणीएविच्छिन्ने सो-
लस जोअणसहस्साइ पंच य द्वाणउए जोअणसए उअणि

अ एगूणविसइभाए जोअणस्स आयामेणं पंच जोअणस-
याइं विक्खंभेणं नीलवंतवासहरपव्वयं तेणं चत्तारि जो-
अणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं चत्तारि गाउअसयाइं उव्वेहेणं
तयाऽणंतरं च एं मायाए २ उस्सेहोव्वेहपरिवुद्धीए परि-
वुद्धमाणे २ सीआमहाणईअंतेणं पंच जोअणसयाइं उद्धं
उच्चत्तेणं पंच गाउअसयाइं उव्वेहेणं आसखंधसंठाणसंठिए
सव्वरयणामए अच्चे सएहे० जाव पडिरूवे उभओ पासिं
दोहिं पउमवरवेइआहिं दोहिं अ वणसंसेहिं संपरिकिखत्ते
वणओ छुएहं, वि चित्तकूरस्स णं वक्खारपव्वयस्स उण्णि
वहुसमरमणिज्जे चूमिजामे पणत्ते० जाव आसयंति । चि-
त्तकूमे णं जंते ! वक्खारपव्वए कति कूमा पणत्ता ? । गोयमा !
चत्तारि कूमा पणत्ता । तं जहा-सिद्धायणकूडे ? चित्तकूडे २,
कच्चकूमे ३, सुकच्चकूमे ४, समा उत्तरदाहिणेणं परुणं
पढमं सीआए उत्तरेणं चउत्थयं नीलवंतस्स वासहरपव्व-
यस्स दाहिणेणं एत्थ णं चित्तकूमे णामं देवे महिहिं०
जाव रायहाणी ॥

अथ यतोऽयं पश्चिमायामुक्तं चित्रकूटवक्त्रकारं लक्ष्यन्नाह -
“कहि णं” इत्यादि सुलभम्, नवरम् आयामे षोडशसहस्रयोजना-
दिरूपो विजयसमान एव, विजयानां विजयवक्त्रकाराणां चतु-
र्ययामत्वात् तेन तत्करणं प्राग्वदेव, विष्कम्भेन पञ्च योजनानीति
विशेषस्तेन तानि कथमित्युच्यते-जम्बूद्वीपपरिमाणविष्कम्भात्
पञ्चवतिसहस्रेषु शोधितेषु अत्रशिष्टानि चत्वारि सहस्राणि एक-
स्मिन् दक्षिणे भागे उत्तरे वाऽष्टौ वक्त्रकारगिरयः, ततोऽष्टभिर्वि-
भज्यन्ते ततः सम्पद्यते वक्त्रकाराणां प्रत्येकं पूर्वोक्तो विष्कम्भः,
इह हि विदेहेषु विजयान्तर्नदः मुखवनमंर्वादिव्यतिरेकेणान्यत्र
सर्वत्र वक्त्रकारगिरयस्ते पूर्वोपरविस्तृताः सर्वत्र तुल्यविस्ताराः,
ततोऽस्य करणस्यावकाशः, तत्र विजयषोडशकपृथुत्वं पञ्चत्रि-
शत्सहस्राणि चत्वारि शतानि षडुत्तराणि ३५४०६ । अन्तरन-
दीषट्पृथुत्वं सप्तशतानि पञ्चाशदधिकानि ७५० । मेरुविष्क-
म्भपूर्वापरभङ्गशालवनायामपरिमाणं चतुःपञ्चाशत्सहस्राणि
५४००० । मुखवनद्वयपृथुत्वमष्टपञ्चाशच्छतानि चतुश्चत्वारि-
शदधिकानि ५८४४ । सर्वमीलने जातानि पञ्चवतिसहस्रा-
णि ६६००० । इति तथा नीलवद्वर्षधरपर्वतसमीपे चत्वारि
योजनशतान्यूर्द्धोच्चत्वेन चत्वारि गव्यूतशतानि उद्वेधेन, तद-
नन्तरं च मात्रया १ क्रमेण २ उत्सेधोद्वेधपरिवर्कमानः २
यत्र यावदुच्चत्वं तत्र तच्चतुर्थभाग उद्वेध इति द्वाभ्यां
प्रकाराभ्यामधिकतरो भवतीत्यर्थः । शीतामहानद्यन्ते पञ्चयो-
जनशतान्यूर्द्धोच्चत्वेन पञ्चगव्यूतशतान्यूर्द्धोद्वेधेन, अत एव
च स्कन्धसंस्थानः प्रथमतोऽग्रे तुङ्गत्वात्, क्रमेणान्ते तुङ्गत्वात्
सर्वरत्नमयः, शंषं प्राग्वत् । अथास्य शिखरसौभाग्यमावेदयन्ति-
“चित्तकूडस्स णं” इत्यादि व्यक्तम् ॥ अथात्र कूटसङ्ख्यायै
पृच्छति-“चित्तकूमे” इत्यादि ॥ पदयोजना सुलभा । भावार्थ-
स्त्वयम-परस्परमेतानि चत्वार्यपि कूटानि उत्तरदक्षिणभावे-
न समानि, तुल्यानीत्यर्थः । तथाहि-प्रथमं सिद्धायतनकूटं द्वि-
तीयस्य चित्रकूटस्य दक्षिणस्यां, चित्रकूटं सिद्धायतनकूट-
२६६

स्योत्तरस्याम् । एवं प्राक्तनं प्राक्तनमग्रतनादग्रतनादक्षिणस्याम्,
अग्रतनमग्रतनं प्राक्तनात् प्राक्तनादुत्तरस्यां हेयं, तर्हि शीतानील-
वतोः कस्यां दिशि इमानीत्याह-प्रथमकं शीताया उत्तरतः
चतुर्थकं नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिण इति सूत्रपाठात्कक्र-
मवशात् द्वितीयं चित्रनामकं प्रथमानन्तरं हेयं, तृतीयं कच्च-
नामकं चतुर्थादर्वाणं हेयमिति । चित्रकूटादिषु वक्त्रकारेष्वे-
वं कूटनामनिवेशं पूर्वेषां संप्रदायः-सर्वत्राद्यं सिद्धायतनकूटं,
महानदीसमीपतो गण्यमानत्वात्, द्वितीयं स्वस्ववक्त्रकारना-
मकं, तृतीयं पाश्चात्यविजयनामकं, चतुर्थं प्राच्यविजयनामक-
मिति । अथास्य नामार्थं प्ररूपयति-“एत्थ णं” इत्यादि । अत्र
चित्रकूटनामा देवः परिवसति, तद्योगात् चित्रकूट इति नाम
अस्य राजधानी मेरोरुत्तरतः शीताया उत्तरदिग्भाविष्वक्का-
राधिपतित्वात् । एवमग्रतनेष्वपि वक्त्रकारेषु यथासंभवं वाच्य-
मिति गतः प्रथमो वक्त्रकारः । जं० ४ वक्त्र० ।

देवकुरुषु चित्रविचित्रकूटौ नामकौ द्वौ पर्वतौ स्यान्तः पृच्छति-
कहि णं जंते ! देवकुराए चित्तविचित्तकूडा णामं दुवे
पव्वया पणत्ता ? । गोयमा ! णिसहस्स वासहरपव्वयस्स
उत्तरिद्धाओ चरिमंताओ अठचोत्तीसे जोअणसए चत्ता-
रि अ सत्तभाए जोअणस्स अवाहाए सीआए महाणईए
पुरच्छिमपच्चिमेणं उजओ कूडे एत्थ णं चित्तविचित्तकूमा
णामं दुवे पणत्ता, एवं जञ्जेव जमगपव्वयाणं सञ्जेव एएसिं
रायहाणीओ दक्खिणेणं ॥

“कहि णं भंते ! देवकुराए चित्तविचित्तकूमा” इत्यादि
व्यक्तं, नवरम् एवमुक्त्यायेन यैव यमकपर्वतयोः, वक्त्रयता इति
शेषः, सैवैतयोश्चित्रविचित्रकूटयोः, एतदधिपतिचित्रदेवयोः
राजधान्यो दक्षिणेनेति । जं० ४ वक्त्र० ।

चित्तकोकिल-चित्रकोकिल-पुं० । नानारूपे कोकिलपक्षिणि,
“चित्रोऽन्यः कोकिलो यत्तद्, द्वादशाङ्गी प्रवक्ष्यसि” । इत्युत्पत्तं
प्रति वीरजिनः । आ० क० ।

चित्तगुप्ता-चित्रगुप्ता-स्त्री० । रुचकपर्वते विहरणशीलायां दिक्कु-
मारीमहत्तरिकायाम्, द्वी० । जं० । आ० क० । आ० म० । स्था० ।
चमरस्यासुरेन्द्रस्यासुरकुमारराजस्य सोमस्य महाराजस्याग्रम-
हिष्याम्, जं० १० शृ० ५ उ० । स्था० ।

चित्तधरग-चित्रगृहक-न० । चित्रप्रधाने गृहके, जं० ७ वक्त्र० ।
रा० । जी० ।

चित्तचमकय-चित्तचमत्कृत-न० । मनआश्चर्यावगाहित्वे,
“जायइ चित्तचमकं, देविदाणं पि तं गच्छ” । महा० ५ अ० ।

चित्तणिबन्धणसमुज्जव-चित्रनिबन्धनसमुज्जव-त्रि० । नानाप्रका-
रकरणादुत्पन्ने, पं० व० १ चार ।

चित्तष्ठास-चित्तन्यास-पुं० । मनेनिकेपे, पञ्चा० २ विव० ।

चित्तणिवाइ (ए)-चित्तनिपातिन्-पुं० । चित्तमाचार्याभिप्रा-
यः, तेन निपातितुं क्रियायां प्रवर्तितुं शीलमस्येति चित्तनिपाती ।
गुरुकृन्दानुवर्तिनि, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।

चित्तदोस-चित्तदोष-पुं० । खेदादिषु चित्तं दूषयन्तु, (षो०)

“खेदोद्वेगक्षेपोऽन्धान्ध्रान्धन्यपुत्रलासङ्गैः । युक्तानि हि चित्तानि, प्रवन्धतो वर्जयेन्मतिमान् ॥ १ ॥ ” षो० १३ विव० ।

चित्तधणपूज्य-चित्तधनप्रज्ञ-वि० । प्रभूतं बहु चित्रमाश्चर्यमनेकप्रकारं वा धनमस्मिन्निति प्रभूतचित्तधनम् । प्राकृतत्वात्प्रज्ञानशब्दस्य परनिपातः । उक्त० । नानाप्रकारचित्तधनशालिनि, “इमं गिहं चित्तधणपूज्यम्” उक्त० १३ अ० ।

चित्तपक्व-चित्तपक्व-पुं० । चतुरिन्द्रियजीवनेदे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० । सुवर्णकुमाराणामिन्द्रियोर्वैष्णुदेववैष्णुदारिणोस्तृतीये लोकपाले, ज० ३ श० ८ उ० । स्या० ।

चित्तपञ्चव-चित्तपञ्चव-वि० । प्रभवत्यस्मादिति पञ्चवः, चित्तहेतुत्वाच्चित्तं, चित्तं चासौ प्रभवत्यस्मिन् चित्तप्रभवः । तथाविधे धर्मे, “धर्मश्चित्तप्रभवो, यतः क्रियाकारणाग्र्यं कार्यम्” । षो० ३ विव० ।

चित्तपयजुय-चित्तपदयुत-वि० । नानाविधास्वप्रतिपादकामिधानयुक्तं, पञ्चा० १६ विव० ।

चित्तपरिच्छेय-चित्तपरिच्छेक-पुं० । वधौ, “चित्तपरिच्छेयपच्छाए,” चित्तपरिच्छेको लघुः प्रच्छेदो यस्य विशेषो यस्य स तथा । ज० ७ श० १ उ० । औ० ।

चित्तफलग-चित्तफलक-न० । चित्रयुक्ते फलके, “चित्तफलगह-न्यागए” चित्रफलकं हस्ते गतं यस्य । भ० १५ श० १ उ० ।

चित्तबहुल-चित्तबहुल-पुं० । चित्रमासस्यान्धकारपक्व, ज० २ वक्० ।

चित्तचित्ति-चित्तचित्ति-स्त्री० । चित्रगतायां स्त्रियाम्, दश० ८ अ० ।

चित्तभेय-चित्तभेद-पुं० । बहुप्रकारे, पञ्चा० ३ विव० ।

चित्तमंत-चित्तवृत्-वि० । चित्तं जीवलक्षणं तदस्यास्तीति चित्तवत् । सजीवे, दश० ४ अ० । सचेतने, दश० ४ अ० । पा० । आच० । आच० ।

चित्तमाणंदिय-चित्तानन्दित-वि० । चित्तेनानन्दितः । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । चित्तमानन्दितं स्फीतीकृतं (‘तु नदि’ समृद्धादिति वचनात्) यस्य स चित्तानन्दितः । त्रार्यादिदर्शनात्पात्तिको निष्ठान्तस्य परनिपातः । मकारः प्राकृतत्वाद्भाषात्तणिकः । चेतसा प्रहृष्टे, जी० ३ प्रति० ।

चित्तय-चित्तक-पुं० । (चीता) द्वीपिनेदे, आ० म० प्र० । रोमार्थं चित्रका बध्यन्ते । आच० । अशोकवृक्षे, परणमृक्षे, कुष्ठभेदे, वाच० ।

चित्तरयण-चित्तरत्न-न० । चित्तं मनस्तत्तन्मिव चित्तरत्नं, निर्मलस्वभावत्वोपाधिजनितविकारत्वादिसाधर्म्यात् । हा० २४ अष्ट० । प्रकाशस्वभावसाधर्म्यान्मनोमाणिक्ये, पञ्चा० २ विव० ।

चित्तरस-चित्तरस-पुं० । चित्रं विचित्रा रसा मधुरादयो मनोहारिणो येन्यः सकाशात्संपद्यन्ते ते चित्तरसाः । स्या० ७ उ० । भोजनाङ्गेषु, स्या० १० उ० । त्रिशिष्टदलिककन्नमशालिं सल्लनकपकाप्रभृतिभ्योऽपि चापरिमितस्यादुतादिगुणोपेतैर्निबबन्तपुष्टिहेतुत्वादुभाजनपदार्थपरिपूर्णैः फलमभ्यविराजमानेषु (तं०) जोजनदायिषु, स० १० सम० । अनेकबहुविधसापरिणतेन जोजनविधिनापपत्तेषु, जी० ३ प्रति० । वृगलिकमनु-

ष्योपभोग्यकल्पवृक्षेषु, आ० म० प्र० ।

चित्तराग-चित्रराग-पुं० । विविधरागरञ्जिते, प्रश्न० ४ आ-श्र० द्वार ।

चित्तल-चित्रल-वि० । शबरे, आव० ४ अ० । व्य० । आरण्ये जीवविशेषे, जी० १ प्रति० ।

चित्तलघ-चित्रलक-वि० । कः प्रत्ययः स्वार्थिकः, प्राकृतलक्षणवशात् । विचित्रे पञ्चवर्ण (गुह्यादि) रचनोपेते रजाहरणं, ग० ३ अधि० । हरिणाकृतौ द्विबुरविशेषे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

चित्तक्षि (ण)-चित्रलिन्-पुं० । मुकुलिसर्पभेदे, प्रज्ञा० १ पदा

चित्तवक्षि-चित्रवक्षि-स्त्री० । गन्धप्रधाने वल्लीभेदे, कल्प० ७ कृष्ण

चित्तत्रिचित्तत्रयमपन्वय-चित्रत्रिचित्तत्रयमकर्षित-पुं० । देवकुक्षु शीतोदाया उभयपार्श्वतश्चित्रकूटश्च पर्वतः, तथा उत्तरकुरुषु शीताग्निधाया नद्या उजयतो यमकाभिधानौ पर्वतौ स्तः । तेषु, भ० १४ श० ८ उ० ।

चित्तविण्णस-चित्तविनाश-पुं० । चित्तभेदे, चित्तकालुष्ये, षो० ७ विव० ।

चित्तविष्णस-चित्तविन्यास-पुं० । मानसावेशने, पञ्चा० ३ विव० ।

चित्तविभ्रम-चित्तविभ्रम-पुं० । चित्तभ्रमकारणे, तं० आ० म० । चित्तस्य विभ्रमो विशेषेण ज्ञमणमनवस्थानं यस्मात् । उन्मादरोगे, वाच० ।

चित्तविष्णु-चित्तविष्णुति-स्त्री० । चित्तविभ्रमे, चित्तविष्णुतेरकार्यप्रवृत्तिरिति चित्तविष्णुत्या प्रेरितः स्त्रीसेवादौ प्रवर्तते । दश० ।

चित्तवीणा-चित्रवीणा-स्त्री० । आकारविशेषवत्यां वीणायाम्, रा० ।

चित्तसंज्ञय-चित्रसंज्ञयी-न० । चित्रसम्भूतयोश्चाणमालयोनिजातयोराख्यानकप्रतिषेधे उत्तराध्ययनानां द्वादशोऽध्ययने, (उक्त०) चित्रसंभूतीयमिति नाम, अतश्चित्तसंज्ञयनिक्षेपाभिधानायाऽऽह नियुक्तिरुक्त-

चित्ते संज्ञयमि य, निकखेवो चउकउ दुहा दव्वे ।

आगम-नोआगमतो, नोआगमतो य सो तिविहो ॥६४॥

जाणगसररीरभविण, तव्वइरित्ते य सो पुणो तिविहो ।

एगजवियबझाउय-अजिमुहओ नामगोए य ॥ ६५ ॥

“चित्ते संभूतीओ, वेइत्तो भावओ उ नायव्वो । तेसुंइति च”

पाठे तयोः समुत्थितमिति जवं चित्रसंज्ञयीयम् । “वृक्षाच्छुः” ॥ ४ । २ । ११४ ॥ इति (पाणि०) कृप्रत्ययः, वृक्षसंज्ञा तु-“वा नामधेयस्य” इति वचनात् ।

साम्प्रतिकाविमौ चित्रसंज्ञयी, केन चानयोरधिकार इत्याशङ्क्याऽऽह-

साएए चंदवडि-सयस्स पुत्तो उ आसि मुण्णिचंदो ।

सो वि य सागरचंद-स्स अंतिए पव्वए समणो ॥६६॥

तएहानुहाकिलंतं, समणं दहणं अरुविनिहुयंतं ।
पमिलाभणा य वोही, पत्तो गोवाहपुत्तेहिं ॥ ६७ ॥
तत्तो दुन्नि दुगंठं, काउं दासा दसन्ने आयाया ।
दोन्नि य उमुयारपुरे, अहिगारो वंजदत्तेण ॥ ६८ ॥

गाथात्रयस्याप्युक्तार्थः स्पष्ट एव, नवरत्न (पञ्चसमण-
त्ति) प्रावाजीत्, समानं मनोऽस्येति समनाः, सर्वत्रारक्त-
चित्तः सन् । यद्वा-श्रम्यतीति श्रमणः तपस्वी सन्, नि-
श्चयनयापेक्षं चेतत्, “ नेरइए नेरइएसु उववज्जइ ” इत्या-
दिवत् । तथा (अरुविनिहुयंतं ति) अटवीनिःसृतमरण्यभि-
ष्कान्तमित्यर्थः । भावार्थस्तु कथानकगम्यः । तच्चैवम्-अस्ति को-
शलाऽध्वक्कारजतं साकेतं नाम नगरं, तत्र चाज्जुद्धिगतजीवा-
जीवादितस्त्वञ्चावतंसको नाम राजा, तस्य च धारिणी दे-
वी, तद्वज्जो मुनिचन्द्रः, स च राजा अन्यदा समुत्पन्नसंव-
स्तमेव स्रुतं राज्येऽभिषिच्य प्रव्रज्यामशिष्यवत्, प्रतिपाद्य च
प्रव्रज्यामपगतमलकवज्जोऽपवर्गमगमत् । अन्यदा च सागरच-
न्दाचार्या बहुशिष्यपरिवृतास्तत्रागताः, निर्गतश्च चन्द्रपति-
स्तद्वन्दनाय, दृष्टाश्चानेन सूरयः, स्तुत्वा च तानुपविष्टस्तदन्ति-
के, भुतश्च तत्कथितो विशुद्धो धर्मः, समुत्पन्नश्चास्य तत्कर-
णभिलाषः, ततः स्वस्रुतं राज्ये निवेश्य प्रतिपन्नोऽसौ धाम-
ययं, गृहीता चानेन प्रहणासेवनोजयवत्तुणा शिक्षा, प्रवृत्ताभ्यां-
न्यदा सुसार्थेन सगच्छाः सागरचन्द्रसूरयोऽध्वानम्, मुनिच-
न्द्रमुनिश्च तैः समं व्रजन् गुरुनियोगादेकाक्येव भक्तपाननिमि-
त्तं कचित्प्रत्यन्तप्राप्तं प्राविशत्, प्रविष्टे चास्मिन् प्रवृत्तः सार्थो
गन्तुं, प्रचलिताः सहानेन सूरयः, बिस्मृतश्चायमेषाम्,
प्रस्थितश्च क्षणान्तरेण गृहीतजनकपानस्तदनुकारिणीं वि-
न्याटवीम्, तत्र चासौ परिभ्रमन् गिरिकन्द्राण्यतिक्राम-
न्नतिनिम्नोन्नतभूभागान् पश्यन् जयानकानेकद्वीपितरन्तुभङ्गादि-
स्वापदानुत्तारणः, तृतीयदिने तदा च क्षुत्तप्तमकुक्षिः शुष्को-
ष्ठकण्ठतालुरेकत्र वृक्कञ्जायायां मूर्ध्निवशनष्टचेष्टो दृष्टश्चतुर्भि-
र्गौशलदारकैः, उत्पन्नाऽमीषामनुकम्पा, ते त्वरितमागत्य
गोरसोन्मिभ्रदतिजवेन पायितोऽसौ, तदैव समाश्वस्तश्च
नीतो गोकुलं, प्रति जागरितः तत्काशोचितकृत्येन, प्रतिलाजितः
प्रासुकाप्रादिना, कथितस्तेषामनेन जिनप्रणीतधर्मो, गृहीत-
श्चायमेतैर्भावगर्जं, गतश्चासौ विवक्षितस्थानं, तं च मल्लसंदिग्ध-
वेहमवज्ञोक्त्य द्वयोः समजनि जुगुप्सा, तदनुकम्पातः सम्य-
क्त्वानुज्ञावतश्च निर्वर्तितं चतुर्भिरपि देवायुः, जगुश्च देवद्योकं,
ततश्च्युतो चाकृतजुगुप्सौ कतिचिद्भवान्तरितौ द्वाविषुकार-
पुरे द्विजकुले जातौ, (तद्वक्तव्यता च इषुकारीयनाम्यनन्तराभ्य-
वनेऽभिधास्यते) यौ च द्वौ जुगुप्सकौ तौ दशार्णजनपदे ब्राह्म-
णकुले दासतयेत्पन्नौ, तयोश्चय इह ब्रह्मदत्तो भविष्यति, तेना-
त्राधिकारो . निदानस्यैवात्र वक्तुमुपक्रान्तत्वात्, तेनैव च तद्विधा-
यात्, द्वितीयस्य तु प्रसङ्गत एवाभिधीयमानत्वात्, इह च नाम-
निष्पन्ननिष्केपेऽपि प्रस्तुते प्रसङ्गतोऽर्थ्याधिकारोऽप्युक्त इति
गाथात्रयज्ञावार्थः । उक्तं १२ अ० । स० । (ब्रह्मदत्तकथानकं
'बभदत्त' शब्दे वक्ष्यते) ।

चित्तसंवित्रा-चित्तसंवित्-स्त्री० । ६ त० । स्वपरचित्तगतरागादि-
ज्ञाने, “ हृदये चित्तसंवित् ” । हृदये शरीरप्रदेशविशेषेऽधोमुख-
स्वल्पपुण्डरीकारे संयमाच्चेतसः संवित् स्वपरचित्तगतवासनारा-
गाद्विज्ञानं जयति । द्वा० २६ द्वा० ।

चित्तसमा-चित्रसमा-स्त्री० । चित्रकर्मवन्मण्डपे, प्रश्न० १
आश्र० द्वार । आव० । द्वा० ।

चित्तसमाहिट्टाण-चित्रसमाधिस्थान-न० । ६ त० । मनसः समा-
धिपदेषु, (दशा०) येषु सत्सु चित्तस्य प्रशस्तपरिणतिर्जायते ।
तानि दश-

सुयं मे आउसंतेणं जगवया एवमक्खायं इह खलु येरेहिं
जगवंतेहिं दस चित्तसमाहिट्टाणा पसत्ता, कतरां खलु तां
येरेहिं भगवंतेहिं दस चित्तसमाहिट्टाणां पसत्तां ? ।
इमां खलु येरेहिं दस चित्तसमाहिट्टाणां पसत्तां । तं-
अहा-तेणं कास्सेणं तेणं समएणं वाणियगामे एणरे होत्था;
एवं नगरवसुओ भाणियव्वो । तस्स णं वाणियगामस्स
नगरस्स बहिया उत्तरपुरस्सिमे दिसीभाए दूतिपत्तासए नामं
चेइए होत्था; चेइयवसुओ जाणियव्वो । जितसत्त राया,
तस्स णं धारिणी देवी, एवं समोसरणं भाणियव्वं०
जाव पुढविसिद्धमवट्टए सामी समोसदो, पमिसा निग्गया,
धम्मो कहितो, परिसा पमिगता, अज्जो ! इति समणे ज-
गवं महावीरे समणा निग्गंथा य निग्गंथी य आमंतेत्ता
एवं वयासी-इह खलु अज्जो ! णिग्गंथाण वा णिग्गंथीण
वा इरियासमिताणं भासासमिताणं एसणासमिताणं आ-
दाणभंदमत्तणिक्खेवणासमिताणं उच्चारपासवणखेलासिं-
घाणजह्मपारिद्धावणियासमिताणं मणसमिताणं वयसमिता-
णं कायसमिताणं मणगुत्ताणं वडगुत्ताणं कायगुत्ताणं गुत्ति-
दियाणं गुत्तबंजयारीणं आयट्ठीणं आयहिताणं आयजु-
तीणं आयपरकमाणं पक्खियपोसहिणसु समाहिपत्ताणं
फियायमाणणं इमां दस चित्तसमाहिट्टाणां असमुप्प-
सुपुव्वां समुप्पज्जिज्जा । तं जहा-धम्मचित्ता वा से अस-
मुप्पसुपुव्वा समुप्पज्जिज्जा सव्वं धम्मं जाणित्तए ? ,
सुविणंदसणे वा से असमुप्पसुपुव्वे समुप्पज्जिज्जा अहा-
तच्चं सुविणं पासित्ते जाइसरणेण वा से असमुप्पसुपुव्वे
समुप्पज्जिज्जा अप्पणो पोरणिण य जाइं सुमारित्तए अह स-
रामिइ, देवदंसणे वा से असमुप्पसुपुव्वे समुप्पज्जिज्जा ३, दिव्वं
देवहिं दिव्वं देवजुइं दिव्वं देवाणुभावं पासित्तए ४,
ओहिणाणे वा से असमुप्पसुपुव्वे समुप्पज्जिज्जा ओहिणा
लोयं जाणित्तए ५, ओहिंदंसणे वा से असमुप्पसुपुव्वे
समुप्पज्जिज्जा ओहिणा ह्योयं पासित्तए ६, मणपज्जवणणे
वा से असमुप्पसुपुव्वे समुप्पज्जिज्जा अंतो मणस्सखित्ते-
सु अह्माइज्जेसु दीवसमुदंसु समाणं पंचिंदियाणं पज्जत्ताणं
मणोगते जावे जाणित्तए ७, केवल्लणाणे वा से असमु-
प्पसुपुव्वे समुप्पज्जिज्जा केवल्लकप्पं लोयालोयं जाणि-
त्तए ८, केवल्लदंसणे वा से असमुप्पसुपुव्वे समुप्पज्जिज्जा
केवल्लकप्पं लोयालोयं पासित्तए ९, केवल्लमरणे वा से अ-

समुपपण्णपुव्वे समुपपज्जेज्जा सव्वदुक्खपपहीणाए १० ।
 ओयं चित्तं समादाय, म्हाणं समणुपस्सति ।
 धम्मेट्ठितो अविमणे, निव्वाणमभिगच्छति ॥ १ ॥
 ण इमं चित्तं समादाय, जुज्जो द्योयंसि जायति ।
 अप्पणो लुत्तमं ठाणं, सएणं णाणेण जाणति ॥ २ ॥
 जहा तच्चं तु सुविणं, खिप्पं पासति संवुत्ते ।
 सव्वं च ओहं तरती, दुक्खादो य विमुच्चति ॥ ३ ॥
 पंताइं जयमाणस्स, विवित्तं सयणासणं ।
 अप्पाहारस्स दंतस्स, देवा दंसंति तातिणो ॥ ४ ॥
 सव्वकामविरत्तस्स, खमंतो भयजैरवं ।
 तओ से ओही जवति, संजतस्स तवस्सिणो ॥ ५ ॥
 तवसा अवहरस्स, दसणा, परिमुज्जति ।
 लुक्कमहंयं तिरियं च, सव्वं समणुपस्सति ॥ ६ ॥
 सुसमाहितलेसस्स, अवितक्कस्स जिक्खुणो ।
 सव्वतो विप्पमुक्कस्स, आया जाणति पज्जवे ॥ ७ ॥
 जदा से णाणवरणं, सव्वं होति खतं गतं ।
 तदा लोगमलोगं च, जिणो जाणति केवली ॥ ८ ॥
 जया से दरिसणावरणे, सव्वं होइ खयं गयं ।
 तओ लोगमल्लोगं च, जिणो पासइ केवली ॥ ९ ॥
 पन्निमाए विमुज्जाए, मोहणिज्जे खयं गते ।
 आससं द्योगमल्लोगं च, पासंति सुसमाहिते ॥ १० ॥
 जहा य मत्थयसूयीए, इत्थाए इच्छती तद्धे ।
 एवं कम्माणि हप्पंति, मोहणिज्जे खयं गते ॥ ११ ॥
 सेणावतिम्मि णिहते, जहा सेणा पणस्सति ।
 एवं कम्मा पणस्संति, मोहणिज्जे खयं गते ॥ १२ ॥
 धूमहीणो जहा अग्गो, खीयतो से निरंधणे ।
 एवं कम्माणि खीयंति, मोहणिज्जे खयं गते ॥ १३ ॥
 सुक्कमूले जहा रुक्खे, सिच्चमाणे ण रोहति ।
 एवं कम्मा न रोहंति, मोहणिज्जे खयं गते ॥ १४ ॥
 जहा दद्धाण वीयाणं, ण जायंते पुण अंकुरा ।
 कम्मवीएसु दड्ढेसु, ण जायंति जवंकुरा ॥ १५ ॥
 चिच्चा उरालियं वोदिं, नाम गोत्तं च केवली ।
 आल्लयं वेयणिज्जं च, छित्ता जवति णीरये ॥ १६ ॥
 एवं अजिसमागम्म, चित्तमादाय आउसो ।
 सेणिसोधिमुवागम्म, आता सोधिमुवागइ “चि वेमि” ॥ १७ ॥
 “ सुयं मे ” इत्यादि प्राग्वत्, ननु कृत एव मङ्गलो-
 पचारस्तर्हि किमर्थं भूयोऽपि तदुपादानं पौनरुक्त्यात् इति
 चेत् ? उच्यते-“ यावच्छक्यं तदाचरेत् ” इति वा-
 क्यात् पुनर्नमस्कारेण न पुनरुक्तताऽऽशङ्कनीया इति, नवरं
 चित्तस्य मनसः समाधिस्थानानि, समाधिपदानि तावत् ।
 तद्यथा-“ ते णं काले णं ते णं समए णं ” इत्यादि । ननु स्थ-
 विरैरेवामूनि दश चित्तसमाधिस्थानान्युक्तानि इति

पूर्वमुक्तं, किमर्थं तर्हि भूयोऽपि जगवद्वचनानुवादपूर्वकम् “ते
 णं काले णं” इत्यादिसूत्रम् ? उच्यते-स्वमनीषिकापरिहारायेद-
 मुक्तम् । यद्वा-स्वयमेव स्थविरैरेवाऽमूयुक्तानि भविष्यन्ति
 न पुनस्तीर्थं करैरित्यविश्वासपिशाचीनिराकरणायेदं सूत्रम् । तत्र
 यस्यां नगर्या यस्मिन्नुद्याने यथा भगवान्स्त्रिभोकीपतिर्दश चि-
 त्तसमाधिस्थानानि व्यागृणाति स्म, तथोपदिदर्शयिषुः प्रथमतो
 नगर्युद्यानाभिधानपुरस्सरं सकलवक्तव्यतोपक्षेपं वक्तुकाम इ-
 दमाह-“ते णं काले णं” इत्यादि । ‘ते’ इति प्राकृतशैलीवशात्त-
 स्मिन्निति, यस्मिन् समये जगवान् प्रस्तुतां चित्तसमाधिस्थान-
 वक्तव्यतामचकथत् तस्मिन् समये, वाणिजग्राम इति नाम्ना न-
 गरमभवत् । नन्विदानीमपि तन्नगरं वर्त्तते, ततः कथमुक्तमजव-
 दिति ? उच्यते-वक्ष्यमाणवर्णकग्रन्थाक्तविज्ञातिसमन्वितेतद्देवा-
 भवत् । ननु विवक्तिर्न ग्रन्थविधानकाले, एतदपि कथमवसेयमि-
 ति चेत् ? उच्यते-अयं कालोऽवसरिणी, अवसरिण्यां च प्र-
 तिक्षणशुभभावादीनि हानिमुपगच्छन्ति । एतच्च सुप्रतीतं जिन-
 वचनवेदिनामतोऽजवदित्युच्यमानं न विरोधभाक् । “एत्थ” इ-
 त्यत्र नगरवर्णको ज्ञेयः । स चायम्-“रिद्धित्थमित्यसमिद्धे प-
 मुइयज्जणजाणवए ” इत्यादि औपपातिकग्रन्थप्रतिपादितः
 समस्ताऽपि वर्णको वाच्यः; स चेद् ग्रन्थगौरवभयात् लिख्यते,
 केवलं तत एवोपपातिकादवसेयः । “तस्स णं” इत्यादि । तस्य
 वाणिजग्रामनगरस्य बहिरुत्तरपौरस्त्यां हि उत्तरपूर्वो रूपो दिग्धि-
 भागः, ईशानकोण इत्यर्थः । एवकारो मागधभाषाऽनुरोधतः प्रथ-
 मैकवचनप्रज्ञवः । यथा-“कयरे/आगच्छइ दित्तरुवे” इत्यादौ ।
 दूतीपद्माशमिति नाम चैत्यमभवत् । चित्तेष्वेव्यादिचयनस्य
 वा भावः कर्म वा चैत्यम् । तच्च संज्ञाशब्दत्वाद् देवता-
 प्रतिबिम्बे प्रसिद्धः । ततस्तदाश्रयजुतं यदेवस्य गृहं तद-
 प्युपचाराच्चैत्यम् । “ चैत्यमायतनं तुल्ये । ” तच्चेह व्य-
 न्तरायतनं छेद्यं, न तु भगवतामर्हतामायतनम् । ‘ होत्था ’
 इत्यभवत्, (चेइयवसुभो जाणियव्वो च्ति) चैत्यवर्णको भ-
 णितव्यः; सोऽप्यौपपातिकग्रन्थादवसेयः । (जियसत्तू राया,
 तस्स च्ति) तस्य जितशुशुराज्ञो धारिणी नाम्नी देवी समस्ता-
 न्तःपुरप्रधाना भार्या (एवं समोसरणं भाणियव्वं ति) एवमि-
 त्यमुनोपपातिकग्रन्थानुसारेण सर्वं निरवशेषं समवसरणं भग-
 वदागमनपरिपन्मिलनधर्मकथादिरूपं भणनीयम् “जाव पुढ-
 विसिन्नावट्टए समोसडे “ जाव च्ति ” यावत्करणात्-“ जेणेव
 वाणियग्रामे नगरे जेणव दूतिपलासए चेइए जेणेव पुढविसि-
 ङ्गावट्टए तेणेव उवागच्छइ ” इत्यादि औपपातिकोक्तं पाठसिद्धं
 सर्वमवसेयम् । संज्ञामात्रमत्रैव दर्शयति-पृथिवीशिवपट्टके स्वा-
 मी समवसृतः, पर्षन्निगता (धम्मो कहिओ च्ति) स्वामिना पर्वदग्ने,
 “अत्थि होए” इत्यादिभावप्रदर्शनरूपो धर्मः कथितः । साम्प्रतं
 विवक्तिं प्रदर्शयति-(अज्जो ! इति) हे आर्या ! इत्यामन्त्रणव-
 चनं श्रमणो जगवान् महावीरः श्रमणान् निर्ग्रन्थान् निर्ग्रन्थश्च
 आमन्त्रयित्वा एवमवादीत्-“इह खलु” इत्यादि । इह खलु इति
 निपातः इति । इह लोके, प्रवचने वा । खल्ववधारणे । निर्ग्रन्थाना-
 मिति । निर्ग्रन्था निर्गतान्तरान्निश्चयात्वाद्बार्ह्याश्च धर्मोपकरणव-
 र्ज्वाः कान्दनिर्ग्रन्थाः, तेषां निर्ग्रन्थानाम्, एवं निर्ग्रन्थीनाम् । कथं
 भूतानामित्याह-(हरियाणं ति) समेकीभावेनेति निश्चेष्टा समिति-
 रीर्याया विषये समितिः, शकटादिवादनकान्तेषु सूर्यरस्मिप्रता-
 पितेषु प्रासुकविक्रिषु युगमात्रदृष्टिभिर्यतिभिर्गमनं कर्त्तव्यं, त-
 शुकाः, तेषाम् । एवं भाषासमितासंदिग्धतैषणासमितिजिर्गोचर-

गतैः साधुभिः सम्यगुपयुक्तैर्नवकोटीविबुद्धं ब्राह्मम् । (आयाणे इत्यादि) आदानं प्रदणं, निक्षेपणा मोचनं, जाणुमात्रं सर्वोपकरणं, मध्ये स्थितो भाग्यमात्रशब्दः काकाक्षिगात्रकन्यायेनोभयत्रापि संबध्यते, ततश्च भाग्यमात्राद्यादाने निक्षेपणायां च समितिः प्रेक्षणप्रमार्जनपूर्विका सुन्दरचेष्टा, तथा युक्तानाम्, उच्चारदीनां परिष्ठापना पुनर्ग्रहणतयोपन्यासः, तत्र भवा पारिष्ठापनिका, सा चासौ समितिश्च प्रत्युपेक्षणादिपूर्वा चेष्टा, तथा समितानां, तत्रोच्चारः पुरीषं, प्रस्रवणं मूत्रं, खेलो निष्ठीवनं, सिङ्घाणं नाशिकाश्लेषा, जङ्घो मङ्गं, तेषां परिष्ठापने समितिः, श्रीउत्तराध्यनोक्तदशगुणं स्थण्डिलं, तथा (मणसमितानं ति) मनसा समितानाम् । एवं वाचा, कायेनेति च स्यात्, तथा समितानां गन्धेषणे (मणगुत्तानं ति) गोपनं गुप्तिः, तथा गुप्तानाम्, एवं वचसा, कायेन, अतएव गुप्तेन्द्रियाणां गुप्तब्रह्मचारिणां, नूयः कथं जूतानामित्याह-आयतो दीर्घकाद्यावस्थितिकत्वा-न्मोक्षस्तस्यार्थिनस्तेषाम्, आत्महिता-आत्मनो हितमिव हितम् आत्महितं, हिताहितं च शरीरे आत्मनि च जवति, तत्र शरीरे हिताहितं पथ्यापथ्यादारादिकम्, आत्मनि तु हिंसादिप्रवृत्ति-निवृत्तिः । अथवा-आत्मनो हितानि त्रीणि त्रिषष्टानि पाक्षैरुक्तशतानि, तदपनयनं, तदस्ति येषां ते आत्महिताः, तेषाम् (आय-जोगीणं ति) आत्मयत्ताः स्ववशे वर्तमानाः योगा मनोवाक्कायवृत्तणा येषां ते आत्मयोगिनः, आत्तयोगिनो वा, तेषां, तथा येषां ते आत्मपराक्रमास्तेषां, तथा (पक्खियपोसहिण सुसमा-हिपत्ताणं ति) पक्के भवं पाक्षिकम् अर्द्धमासिकं पर्वः, तत्र पोषधः पाक्षिकपोषधः, सोऽस्ति येषां ते पाक्षिकपोषधिकाः । यत-इच्छुणिः-“पक्खियं पक्खियमेव, पक्खिए पोसहो पक्खियपोस-हो चाउदसिअछमीसु वा” । अत्रापि स एवार्थः यथा पक्के अ-र्द्धमासे जवं पाक्षिकं, तत्र पाक्षिके पोषधः पाक्षिकपोषधः, अत्र च नियतः पोषध उवासरूपः । यतः श्रीउत्तराध्ययनबु-द्धवृत्तौ-“सर्वेष्वपि तपोयोगः, प्रशस्तः कालपर्वसु । अष्टम्यां पञ्चदश्यां च, नियतः पोषधं वसेत्” ॥ १ ॥ तथा श्रीआ-वश्यकचूर्णौ-“सर्वेषु कालपर्वेषु पसत्थो जिनमते तवो जोगी । अट्टमिपन्नरसीसु, नियमेण हविज्जपोसहिओ ॥ ११ ॥” इति वचनात् पाक्षिकेऽवश्यं तपः कार्यम् । उपलक्षणं चैतच्चतुर्दश्य-ष्टम्याः, तत्रापि तपः कार्यम् इति । अतएवोक्तं चूर्णिकृता-“चा-उदसिअछमीसु वा ।” अत्र वाशब्दः समुच्चयार्थे अनुक्तपर्वसं-ग्राहको व्यावर्णितचूर्णिकृता, तत्र तपोविशेषश्चतुर्थादिक्रमस्तेन युक्तानां साधूनां मध्ये (समाहिपत्ताणं ति) समाधिप्राप्तानां ज्ञानदर्शनचारित्ररूपसमाधिमतं (जियायमाणानं ति) धर्म-शुक्लं ध्यानं ध्यायमानानाम् (इमां ति) इमानि अनन्तरवक्ष्य-माणस्वरूपाणि दश चित्तसमाधिस्थानानि (असमुप्पण्णु-व्वाहं ति) असमुत्पन्नपूर्वाणि, कदाऽप्यतीतकाले न समुत्पन्नपू-र्वाणि इत्यर्थः । समुत्पद्येरन्निति शेषः । तद्यथा-(धम्मत्यादि) ‘से चि’ निर्देशे, तस्य एवंगुणजातीयस्य निर्ग्रन्थस्य निर्ग्रन्थ्या वा (धम्मचित्तं चि) धम्मो नाम स्वभावः जीवज्ज्याणामजी-वज्ज्याणां च, तद्विषया चिन्ता, कथंरूपा ?-अमी नित्या उत्ता-नित्याः, रूपिण उतारूपिण इत्यादिरूपा (असमुप्पण्णुव चि) प्राग्वत्, सत्यं धर्मं ज्ञातुम् । अथवा धर्मचिन्ता-यथा सर्वे कुस-मया अशोभना अनिर्वाहकाः पूर्वापरविरुद्धा अतः सर्वधर्मेषु शोभनतरोऽयं धर्मो जिनप्रणीत एवंप्रकार इत्येकम् १ (सन्धी-त्यादि) सं सम्यग्जानातीति संज्ञः, नस्य यत् ज्ञानं संज्ञानं, यथा-

पूर्वोद्धे गां दृष्ट्वा पुनरपराद्धे प्रत्यभिजानीते-असौ गौरिति । “अ-समुपपे” इत्यादि प्राग्वत् । (अहं सरामीति) अहं सरामीति-अ-मुकोऽहं पूर्वभवे आसं, सुदर्शनादिवत् इति २ । (सुमिणंस्या-दि) स्वप्रदर्शनं यथा-जगवतो वर्द्धमानस्वामिनः प्रहृष्यां प्रति-पादितं स्वप्रफलं तथा, अथ स्त्रीं पुरुषां वा एकां महतीं इयपक्-क्तिम् (अदातब्बं ति) यथातथ्यं फलं स्वप्रहृष्टज्जातिस्मरणम्, आत्मनः पौराणिकीं जातिं स्मर्तुं चिन्ता उत्पद्यते ३ तत्र (देवदं-सणे व चि) तं यस्यासावितिकृत्वा देवाः ‘से’ तस्य आत्मानं दर्शयन्ति, दिव्यां देवाद्धं दिव्यां देवद्युतिं दिव्यं देवानुजावं छुपुम् ४ । (ओदिनाणे वा से चि) अवधिज्ञानं ५, शेषवक्तव्यता देवाव-धिदर्शनं ६, मनःपर्यवज्ञानम् (अंतो चि) अन्तर्मध्ये मनुष्यक्षे-त्रस्य अर्द्धतृतीयेषु द्वीपसमुद्रेषु जम्बुद्वीपभातकीक्षरपुष्करा-द्धेषु संज्ञिनां मनोलब्धिमताम्, एवंविधानां पञ्चेन्द्रियाणां पर्या-प्तकानां पर्याप्तिसिद्धसमेतानां मनसि गतान् मतोगतान् जावान् परिणामस्वरूपात् ज्ञात्रमिति ७ । ‘केवलनाणे’ इत्यादि व्यक्तम्, नवरं केवलकल्पमिति केवलं ज्ञानवत् धरिपूर्णं सकलस्वाशंसपूर्णं लोकालोकं ज्ञातुम् ८ । एवं केवलदर्शनम् ए । (केवलमरणमिति) केवलज्ञानेन यद् मरणं केवलमरणम् (सव्वुक्खण्णहीणाए चि) सर्वदुःखप्रक्षेपार्थम् १० ॥ साम्प्रतं गद्योक्तमेवार्थं श्लोकैर्द-शयति- (ओयं ति) ओजं नाम रागद्वेषरहितं चित्तं उच्यते, गुरुम् एकमेव सम्यक् आदाय गृहीत्वा (जाणं ति) ध्यानं धर्मं पश्यति करोति, धातूनामनेकार्थत्वात्, सम्यक् यथा जवति तथा भवति, तथा अन्यैर्दृष्टम् अनु पश्चात्पश्यति, पुनःपुनर्वा प-श्यति करोति समनुपश्यति, पुनः कथं जूतः ?-(धम्मचित्तं चि) धर्मे स्थितः-धर्मे यथार्थोपलम्भके ज्ञानक्रियारूपे स्थितो ध-र्मस्थितः । पुनःकथंभूतः ?-(अविमणो) अविमनाः-परसमयेषु मनो यस्य न याति सोऽविमनाः । अथ वा-शङ्कादि जिनवचने न करोतीत्यविमनाः, स एवं पूर्वोक्तगुणविशिष्टो निर्वाणं कषायदा-होपशमलक्षणं, मोक्षं च अभिगच्छति । य एव गत्यर्थस्त एव ज्ञा-नार्था इति वचनात् याति इति गाथार्थः ॥ ११ ॥ (ण इमं ति) न इति प्रतिषेधे, (इमं ति) एतत् चित्तं ज्ञानं, सम्यक् आदाय गृहीत्वा, किं तत् ज्ञानम् ? उच्यते-जातिस्मरणादि, तूयो भूयः लोके संसारे जायते उत्पद्यते, आत्मनः (उत्तमं ति) प्रधानं स्थानं यो हि परभवे-“आसम् अमुकत्रैवं रूपम्” । अथवा-उत्तमः संयमो मोक्षो वा, यतो ज्ञातं कर्म वा न विद्यते । अथवा-उत्तमं श्रेष्ठं निर्वाहकं हितं वा आत्मनः, तज्जानीते ॥ १२ ॥ “जहातब्बं तु” यथातथ्यम्-अविसंवादि-फलं यत्तत् यथातथ्यमित्युच्यते, यथा चरमतीर्थकृता दश स्वप्ना दृष्टाः, किमं च फलमजनि, तथा क्षिप्रफलं पश्यति, संवृतात्मा निरुद्धाश्रयद्वारः, सर्वे निरवशेषं, चशब्दः स्वगतानेकमेव सूचकः । ‘ओहं’ सततं प्रसृतप्रवाहं संसारसमुद्रमिव समुद्रम्, अप्रा-प्य पारम् । एवविधं तरति-न पुनः संसारी जवति, (दुक्खादो य चि) दुःखात् दुःखोत्पादककर्मणः शारीरमानसिकाद्वा दुःखात्, सांसारिकाद्वा विविधादनेकप्रकारानुच्यते इति गाथार्थः ॥ ३ ॥ (पंताइं ति) प्रान्तानि कल्याणमूल्यानि जीर्णानि भजमानस्य सेवमानस्य (विविचं सयणासणं ति) विविक्तं रहस्वभूतं स्त्री-पशुपण्डकसंसर्गरहितम् । अथवा-(विविचं) ‘विचिर्’ पृथग्भावे, पृथिव्यादिजीवेभ्यः पृथग्भूतानि, तदपि सेवमानस्येति संबन्ध-नीयम् । पुनः कथं जूतस्य ?-अदपाहारस्य ब्रह्मचर्यगुप्तिरक्षणार्थं स्वदपाहारिणः, दान्तस्येन्द्रियदमनतत्परस्य, एवंगुणविशिष्टस्य, साधोः, देयाः वैमानिका आत्मानं दर्शयन्ति-यथास्थितं देवस्वरू-

पयुक्तम् (तानिणोक्ति) आत्मवाता, परवाता, उभयवाता, तस्य ॥४॥ (सव्यं चित्) सर्वे च ते कामाश्च सर्वकामाः शब्दादयः, तेज्यो विरक्तः, सर्वकामविरक्तस्तस्य जयेन भैरवं रौद्रं भयभैरवं, सिंह- व्याघ्रपिशाचशिवादिकृतं, क्षमतः सहतः, ततस्तस्यैवंगुणजाती- यस्य (ओहीति) अवधिर्भवति, पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् अवधिज्ञानं जवति । कथंभूतस्य ?-संयमवतः (तवस्सिणोक्ति) तपस्विन इति गाथार्थः ॥ ५ ॥ (तवस्तसि) तपसा द्वादश- प्रकारेण अपहतकृष्णादिलेश्यावयस्यावधिज्ञानं परिशुद्ध्यति विशुद्धतरं भवति । आह-तेन किं पश्यति ? । उच्यते-ऊर्ध्व- मधस्तिर्यक् सर्वे सम्यग् अनुपश्यति । तत्र-ऊर्ध्वमित्यूर्ध्वलोक- म, अधोद्वोक्तं च, तथा तिर्यगसंख्येयद्वीपसमुद्रात्मकं लोकं पश्यति । कोऽर्थः- ये तत्र जावाः जीवादयः कर्माणि वा, यैवां जीवैर्यत्र गम्यते पुष्पलाश्लोकं यथापरिणामस्तथा सर्वे सर्वात्म- ना सर्वासु च दिशु ॥ ६ ॥ “सुसमाहित” इत्यादि । सुप्रतिश- येन समाहिताः स्वचेतसि स्थापिता लेश्यास्तेजःपदाः शुक्ला- रण्या येन स सुसमाहितलेश्यः, तस्य सुसमाहितलेश्यस्य (अवितकस्स चित्) चित्को नाम-ऊहो विमर्श इति पर्यायः । सो- ऽस्ति विद्यते यस्य स चित्कर्तुः, न विद्यते चित्कोऽभ्रजानक्रिया- फलदेहरूपो यस्य सोऽवितर्कः, तस्य (निष्कलुणोक्ति) भिक्कण- शीलो भिक्कुः, तस्य जित्तोः (सव्यतोक्ति) सर्वतः सर्वबाह्यान्त्य- न्तरभेदभिन्नपरिग्रहाद्, विविधैर्ज्ञातजावनादिभिः प्रकारैः, प्रकर्षे- ण परीषहादिसहिष्णुतया मुक्तस्य, एवंविधस्य साधोरात्मा जी- वो, ज्ञानेन मनःपर्यायलक्षणेन, पर्यायान् जीवस्य मनोगतान्, जा- नीते ॥७॥ अथ कीदृशं केवलज्ञानं जवति ? , तदाह-“जदा से” इत्यादि । यदा यस्मिन्नवसरे, सेत्यनिर्दिष्टनाम्नो जीवस्य ज्ञाना- वरणं विशेषावबोधरूपप्रस्तावात् केवलज्ञानावरणं, सर्वं निर- वशेषं कृत्यं गतं भवति । ननु केवलज्ञानं तदैवोत्पद्यते यदा सर्वा- वरणविगमो भवतीत्यर्थादागते किमर्थं सर्वप्रहणमित्याशङ्का ? । तत्रोच्यते-सर्वप्रहणं ज्ञानान्तरभेदसुचकं ज्ञेयं, यावदावरण- विगमे ज्ञानान्तरव्यपदेशो दर्शितः ततो न निरर्थकता आश- ङ्कनीया, (तदा इति) तदा लोकं चतुर्दशरज्ज्वात्मकम्, भ्रूलोकं चानन्तं, जिनो जानाति केवली लोकाश्लोकं च सर्वं, नान्यत- रमित्यर्थः ॥ ८ ॥ “जया” इत्यादि व्यक्तं, नवरं दर्शनं सामान्यावबोधरूपम् ॥ ९ ॥ “परिमाण” इत्यादि । प्रतिमा- याम् “सतस्यर्थे तृतीया” । विशुद्धायाम्, प्रतिमा तु द्वादशभि- क्कप्रतिमारूपा । अथवा-इयमेव रजोहरणतदप्रहणधारणरूपा । अथवा-मोहनीयकर्मविवर्जित आत्मा च यसति, सैव प्रति- माप्रतिरूपता । अथवा-इहलोकपरलोकानाश्रितत्वेन विशुद्धा प्रतिज्ञा, मोहनीये च कर्मणि क्षयं गते सति, शेषं व्यक्तं, नवर- म्-(सुसमाहि चित्) सुप्रतिशयेन समाधिनः समाधिमन्तः ॥ १० ॥ “जहा” इत्यादि । यथा मस्तकसुची हन्यते करत- लेन, तदा करतलोऽपि हतो भवति, एवं कर्माणि हन्यन्ते, ‘हन’ हिंसागत्योः । ततो हन्यन्ते घातमाप्नुवन्ति, क सति ? , मोहनीये कर्मणि क्षयं गते सति इति गाथार्थः ॥ ११ ॥ (से- णावतिमि) सेनापतौ कटकनायके (इति चित्) यथा सेना प्रण- स्यति, एवं कर्माणीति, सर्वं सुगमम् ॥ १२ ॥ “धूम” इत्यादि । धूमहीनो यथाऽग्निः क्षीयते स निरन्धनो नाम-इन्धनराहितः, एवं व्यक्तम् ॥ १३ ॥ (सुकमूले चित्) शुष्कमूलो यथा वृक्षः सिच्यमानो न रोहति-न वृक्षिमाप्नोति, एवं व्यक्तम् ॥ १४ ॥ “जह” इत्यादि । यथा-दग्धेषु बीजेषु न जायन्ते नोत्पद्य-

न्ते पुनरङ्कुराः, तथा कर्मबीजेषु इति व्यक्तम् ॥ १५ ॥ “चि- द्वा” इत्यादि । त्यक्त्वा औदारिकं वोन्दि शरीरं, तत्र औदा- रिकं नाम उदारं, प्राधान्यं चास्य तीर्थकरगणधरशरीरापेक्षया, ततोऽन्यस्यानुत्तरसुरशरीरस्याप्यनन्तगुणहीनत्वात् । अथवा- ‘वराहं’ नाम-विस्तरवत्, विस्तरवत्ता चास्यावस्थितस्वभावस्य सातिरेकयोजनसहस्रमानत्वात् । चशब्दात् तैजसं, कर्मणं च । उक्तं च-“आरालिपतेयाकम्मायाइं सव्वाहिं विप्पजहसाहिं वि- प्पजहस्ति” च पुनर्नामगोत्रं, तत्र नामयति गत्यादिपर्यायानुभवनं प्रति प्रवण्यति जीवमिति नाम । तथा गूयते शब्द्यते उच्चावचैः शब्दैर्यत् तद् गोत्रम्-उच्चनीचकुलोत्पत्तिभक्त्यः पर्यायविशेषः, तद्विपाकवेद्यं कर्माणि गोत्रं, कार्यं कारणोपचारात् । यद्वा-क- र्मणोऽपादानविवक्षा-गूयते शब्द्यते उच्चावचैः शब्दैरात्मा य- स्मात्कर्मण उद्यात्तगोत्रं चेत्सुरेण सह संदङ्कः केशलौ । तिके- वलज्ञानवान्, तथा-(भावमिति) एति आगच्छति च प्रतिब- न्धकतां स्वकृतकर्मबाह्यनरकादिकुगार्ति निष्कमितुमनसो जन्तो- रित्वायुः । अथवा-आ समन्तादधिगच्छति मबाह्वान्तरसंक्रा- न्तौ विपाकोदयमित्यायुः, उजयत्राप्यौणादिक उस्प्रत्ययः । तथा (वेयणिजं च चित्) चकारोऽत्र कर्मदर्शकः, वेद्यते आह्वादादिरू- पेण यदनुभूयते तद्वेदनीयमत्र कर्मण्यनीयः । यद्यपि च सर्वं कर्म वेद्यते तथापि पङ्कजादिसन्दवत् वेदनीयशब्दस्य रुदिविषय- त्वात्, त्रित्वेति आत्मप्रदेशेभ्यः कर्मदक्षिणान् पातयित्वा (भवति णीरप चित्) भवति नीरजाः कर्मरजोरहितः ॥१६॥ “एवं” इ- त्यादि । एवमवधारणे, अभिरामिमुखे, समेकीभावे, ‘आह्’ म- र्यादाजिविषयोः । ‘गम्बु’ ‘सिपू’ गतौ, सर्व एव यत्यर्था ज्ञा- नार्था ज्ञेयाः । अत्रिसमागत्य अत्रिमुख्यं सम्यग् ज्ञात्वेत्यर्थः । किं कर्त्तव्यमित्याह-(चित्तमादाय चित्) चित्तशब्देन ज्ञानम्, आ- दाय गृहीत्वा, एतावता रागादिकालुष्यवर्जितं ज्ञानं प्रगृह्य (आ वसो ति) आयुष्मन्नित्यामन्त्रेण । एतानि च दश चित्तसमाधि- स्थानानि समादाय, किं कर्त्तव्यम् ? । उच्यते-(सेणिसोधिमु- चागम्म चित्) श्रेणिशोधि उपागम्य । श्रेणिर्द्विधा-ह्रस्वश्रेणिर्भाव- श्रेणिश्च । ह्रस्वश्रेणिः-प्रासादानां श्रेणिर्नाम सोपानपङ्क्तिरुच्यते यया आरुह्यते । भावश्रेणिरपि द्विधा-विशुद्धा, अविशुद्धा च । संसाराय आविशुद्धा, मोक्षाय विशुद्धा, तस्याः शोधिरिति शुक्तिः, कर्मणां शुद्धिर्येन भवति सा शुद्धिरित्यभिधीयते । शोधिप्रहणात् संयमश्रेणिर्गृहीता जवति । उक्तं च-“अकलेवरसेणिसुस्सि- आह चित्” उपागम्य ज्ञात्वा, उप सामीप्ये आगम्य प्राप्य, किं भवति ? । उच्यते-आत्मनः शोधिरात्मशोधिस्तां, तपसा (उवेह चित्) पश्यति, य एवं करोति ॥१७॥ दशा० ५ अ० । स्था० ।

चित्तसमाहिद्य-चित्तसमाहित-त्रि० । चित्तेनातिप्रसन्ने, दश० १० अ० ।

चित्तसहाव-चित्रस्वजाव-त्रि० । नानास्वभावे, पं० वं० १ द्वारा

चित्तसाहु-चित्रसाधु-पुं० । भवान्तरे चाण्डालपुत्रः चित्रास्यो भूत्वा सार्धबाहुपुत्रीभूय प्रव्रजिते ब्रह्मदत्तचक्रिणो मित्रसाधौ, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

चित्तसेणग-चित्रसेनक-पुं० । ब्रह्मदत्तचक्रिराश्याः प्रज्ञायाः पित- रि, उक्त० १३ अ० ।

चित्ता-चित्रा-स्त्री० । नक्षत्रत्रये, जं० ७ वृत्त० । सू० प्र० । ज्यो० । विशेष० । अनु० । स्था० । “दो चित्ताओ” स्था० २ डा० ३ उ० ।

द्री० । विदिग्रुचकाराद्रवासिन्यां विद्युत्कुमारीमहत्तरिकायाम्,
ति० । स्था० । आ० म० । आ० क० । ज० । शक्रस्य देवेन्द्र-
स्य देवराजस्य सोममहाराजस्याप्रमहिष्याम्, स्था० ४ ग्रा०
१ उ० । भ० ।

चित्ताणुय-चित्तानुग-त्रि० । आचार्यचित्तानुगामिनि, उक्त०
२ अ० ।

चित्ति-चिति-स्त्री० । भित्त्यादेश्यने, मृतकदहनार्थं दारुविन्या-
से च । प्रश्न० ११ आश्र० द्वार ।

चित्तिया-चित्रिका-स्त्री० । व्याघ्रविशेषस्त्रियाम्, प्रज्ञा० ११ पद ।

चित्ति (ण्)-चित्रिन्-पुं० । चित्रं चित्रकर्म तत् कर्त्तव्यतया
विद्यते यस्य स चित्रि । चित्रकरे, कर्म० १ कर्म० ।

चित्तिसम-चित्रिसम-न० । चित्रि चित्रकरस्तेन समं सदृशं
चित्रिसमम् । चित्रकारोपमिते नामकर्मणि, यथा हि-चित्रि चित्रं
चित्रप्रकारं विविधवर्णयुक्तं करोति, तथा नामकर्मणि-जीवं ना-
रकोऽयं तिर्यग्योनिकोऽयमेकेन्द्रियोऽयं द्वीन्द्रियोऽयमित्यादि-
व्यपदेशैरनेकधा करोति चित्रसममिदमिति । कर्म० १ कर्म० ।

चितुस्साह-चित्तोत्साह-पुं० । मनःसमुत्साहे, यो० ६ विव० ।

चिद्-चित्-स्त्री० । चित्-सम्प०-क्लिप् । ज्ञाने, वाच० । चैतन्यशक्तौ,
स्था० । प्राकृते एतादृशः शब्दो न प्रयुज्यते व्यस्तः । “ चिदान-
न्दघनस्य ” चिद् ज्ञानमानन्दः सुखं, तद्धनः तत्सन्दाहरू-
पस्तस्य । अष्ट० १८ अष्ट० । “ चिदाणंदमकरंदमहुर्वप ”
ज्ञानानन्दस्य मकरन्दं रहस्यं तस्य मधुव्रतो रसास्वादी । अष्ट०
२१ अष्ट० । “ चिदाणंदसुहालिहे, ” चिज्ज्ञानं तस्यानन्दः स
एव सुधाऽमृतं तां वेदति । अष्ट० ३० अष्ट० ।

चिद्विष्णु-चिद्विष्णु-पुं० । चिद् ज्ञानं सर्वपदार्थपरिच्छेदकं, तदेव
दर्पणः । ज्ञानादर्शो, अष्ट० ४ अष्ट० ।

चिद्विष्णो-देशी-निर्नाशिते, दे० ना० ३ वर्ग ।

चिदीव-चिदीप-पुं० । ज्ञानप्रदीपे, अष्ट० ३२ अष्ट० ।

चिप्पिण्य-चिप्पिटक-पुं० । चपलसदृशे धान्यभेदे, दशा० ६
अ० । स्था० ।

चिप्पिण-चिप्पिन-पुं० । केदारवति तटवति वा देशे, केदारे
च । भ० ५ श० ७ उ० ।

चिन्तयिष्यमच्छ-चिन्तयिष्यमत्स्य-पुं० । मत्स्यभेदे, जी० १ प्रति० ।

चिमिद-चिपिट-पुं० । निम्ने, “ चीणचिमिदणासाओ । ” ज्ञा०
१ ध्रु० ८ अ० ।

चिमिणो-देशी-रोमशे, दे० ना० ३ वर्ग ।

चिम्मत-चीयमान-त्रि० । वि-कर्मणि भावे वा यकि शानच् ।
“ म्मश्चे ” ८ । ४ । २ । २४३ ॥ इति धातोः कर्मणि भावे
चान्ते वा म्माऽऽदेशः । चयं नीयमाने, प्रा० ४ पाद ।

चिम्मेत्त-चिन्मात्र-न० । ज्ञानमात्रे, अष्ट० २ अष्ट० ।

चिय-चित-त्रि० । शरीरे, चयं गते, ज० १ श० १ उ० । उपचि-
ते, स्था० ४ ग्रा० ४ उ० । इष्टादिरचिते प्रासादपीठदौ, अनु० ।

चिय-अव्य० । एवकारार्थे, स्था० २ ग्रा० १ उ० । पञ्चा० ।

चियत्त-त्यक्त-त्रि० । प्रीत्या दत्ते, पा० । अप्रीत्यकरणे, स्था० ३
ठा० । प्रीतिकरे, औ० । रा० । अभिमते, सूत्र० २ ध्रु० ३ अ० ।

चियत्ततेउरघरप्पवेस-त्यक्तान्तःपुरगृहप्रवेश-पुं० । “ चियत्त-
तेउरघरप्पवेसा चियत्तोत्ति ” लोकानां प्रीतिकर एवान्तःपुरे वा
गृहे वा प्रवेशो येषां ते तथा, अतिधार्मिकतया सर्वत्रानाशङ्कनी-
यास्त इत्यर्थः । अन्ये त्वाहुः- (चियत्तोत्ति) नाप्रीतिकरोऽ-
न्तःपुरगृहयोः प्रवेशः शिष्टजनप्रवेशनं येषां ते तथा, अनीर्ष्यादु-
ताप्रतिपादनपरं चेत्थं विशेषणमिति । अथवा- (चियत्तोत्ति)
त्यक्तः अन्तःपुरगृहयोः परकीययोर्ध्याकथञ्चित् प्रवेशो यैस्ते
तथा । भ० २ श० ५ उ० । तथाविधे अतिधार्मिके, तथा सर्व-
त्रानाशङ्कनीये श्रावके, दशा० १० अ० ।

चियत्तकिच-त्यक्तकृत्य-त्रि० । त्यक्तानि कृत्यानि दशविध-
चक्रवालसामाचारीरूपाणि सर्वाणि येन सः । जीत० । कृत्यं क-
र्णायं, त्यक्तं कृत्यं येन सः । त्यक्तचारित्रे, नि० चू० १ उ० ।
पं० चू० ।

चियत्तदेह-त्यक्तदेह-त्रि० । त्यक्तो वधबन्धाद्यवारणात्, अथ-
वा चियत्तः सम्मतः प्रीतिविषयो, धर्मसाधनेषु प्रधानत्वादे-
हस्येति । ज० १० श० २ उ० । परीवहसदनात् वा देहो यस्य ।
अग्निग्रहविशेषयुक्ते, कल्प० ६ क्षणः । व्य० ।

संप्रति “ चियत्तदेहेत्ति ” व्याख्यायते । तच्च त्यक्तं विधा-
रुच्यतो भावतश्च ! तत्र रुच्यत आह—

जुज्जुपराजिय अट्टण, फलहियमद्वे निरुत्तपरिकम्मे ।
गूहण मच्छियमद्वे, तइयदिणे दव्वतो चचो ॥

इदं कथानकं प्रबन्धेनावश्यकटीकायामुक्तम्, इदं तु ग्रन्थगौरव-
तथान लिख्यते, ततस्तस्मादवधारणायम् । अक्षरयोजना त्वेवम्-
अट्टणो नाम मल्ल उज्जयिनीवास्तव्यः सोपारे पत्तने वृद्धतया युक्ते
पराजितः, तेनान्यः फलहीमल्लो नाम मल्लो मार्गितः । स सो-
पारके मात्सिकमल्लेन सह युद्धं दत्तवान् । तत्र फलहीमल्ले
निरुक्तं निरवशेषं, परिकर्मं क्षिपते । इतरस्तु मात्सिकमल्लो
गर्वाध्माततबा शरीरपीडां गूहयन् न किमपि परिकर्म कारि-
तवान् । ततः परिकर्माकरणतः तृतीयादिने मारितस्तेन, परि-
कर्माकरणतो यस्यको देहः स रुच्यतस्यकः ।

प्रावतस्यकमाह—

बंधेज्ज व रंभेज्ज व, कोई व हणेज्ज अहव मारेज्ज ।
वारेइ न सो जयधं, वि चत्तदेहो अपमिवज्जो ॥

स प्रतिमाप्रतिपन्नो भगवान्, शरीरेऽप्यप्रतिबद्धो यदि कोऽपि
बन्धीयात्, अथवा-रुन्ध्यात्, यदि वा हन्यात्, मारयेद्वा, त-
थापि तं न निवारयति । एष भावतस्यकदेहः । व्य० १० उ० ।
चियमंससोणिपत्त-चित्तमांससोणिपत्त-न० । धातुद्वेके, पं०
व० ३ द्वार ।

चियज्ञोहिय-चितलोहित-त्रि० । चित्तमुपचयं प्राप्तं लोहितं शो-
णितमस्येति चितलोहितः । लोहितमिति शेषधातूपलक्षणम् ।
उद्धिक्तधातौ, उक्त० ७ अ० ।

चिया-चिता-स्त्री० । शवदाहार्थं चितेन्धनाग्नौ, सूत्र० १ ध्रु० ५
अ० २ उ० ।

चियाग-त्याग-पुं० । त्यजन्त्यागः । संविग्नैकसं जोगिकानां भ-
क्तादिदाने, स्था० ५ ठा० १ उ० । भ्रमणधर्मे, स्था० १ ठा० १
उ० । त्यागो द्विधा-द्रव्यत्यागो, भावत्यागश्च । द्रव्यत्यागो नाम-
आहारोपधिशय्यादीनामप्रायोग्याणां परित्यागः, प्रायोग्याणां
यतिजनेभ्यो दानम् । भावत्यागः-क्रोधादीनां विवेको, ज्ञानादीनां
यतिजनेभ्यो वितरणम् । आ० म० प्र० । प्रव० ।

चियायपंत-त्यागवत्-त्रि० । दानशीले, स च स्तोकादिपि स्तो-
कं दानो गण्य बहुमानभागभवति इति स गच्छोपप्रदयोग्यः ।
व्य० १ उ० ।

चिर-चिर-न० । दीर्घकाले, व्य० १ उ० । प्रचूतकाले, आतु० ।
सूत्र० । आव० ।

चिरंजीविय-चिरंजीवित-न० । दीर्घे आयुषि, स्था० १० ठा० ।

चिरंतण-चिरन्तम-त्रि० । पुराणे, आव० ४ अ० ।

चिरजुसिय-चिरजुषित-त्रि० । चिरसेविते, 'जुषी' प्रीतिसे-
वनयोरिति वचनात् । भ० १४ श० ७ उ० ।

चिरचितिय-चिरस्थितिक-त्रि० । चिरं प्रभूतकालं स्थितिर-
वस्थानं येषां ते तथा । सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० १ उ० । प्रभूतका-
लस्थितिकेषु, सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० ३ उ० । एकद्व्यादिसागरोप-
मस्थितिकेषु, स्था० ८ ठा० । तथाहि-उत्कृष्टतत्त्वयस्त्रिंशत्सागरो-
पमाणि, जघन्वतो दशवर्षसहस्राणि तिष्ठन्ति देवा नारकाश्च ।
सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० । दशा० । "एयाइ फासाई फुसंति वाहं,
निरंतरं तत्थ चिरचित्तीयं ।" सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० २ उ० ।

चिरदिक्खिय-चिरदीक्षित-त्रि० । प्रभूतकाले प्रव्रजिते, व्य०
४ उ० ।

संप्रति चिरप्रव्रजितप्रारमाह—

चिरपव्वइओ तिविहो, जहन्नओ मज्झिमो य उक्कोसो ।

तिवरिस पंचम मज्झो, वीसनिवरिसो य उक्कोसो ॥

चिरप्रव्रजितस्त्रिविधः । तद्यथा-जघन्यो मध्यम उत्कृष्टः । तत्र
त्रिवर्षप्रव्रजितो जघन्यधिरप्रव्रजितः, पञ्चवर्षप्रव्रजितो मध्यमो,
विंशतिवर्षप्रव्रजित उत्कृष्टः ॥

अथ केन बहुभुतेन चिरप्रव्रजितेन चाधिकार इत्यत आह—

बहुसुयचिरपव्वइओ, एत्थ मज्जेसु होति अहिगारो ।

एत्थ उ कमे विजासा, कम्हाउ बहुसुओ पदमं ॥

अत्र बहुभुतचिरप्रव्रजितयोर्मध्ये ताभ्यामधिकारः, गाथायां
सप्तमी तृतीयायै । अत्र क्रमे क्रमविषये, विजासा कर्तव्या । सा
चैवम-कस्मात् प्रथमं बहुभुत उक्तः, यतः प्रथमं प्रव्रज्या प्रव-
ति, ततः भूतं, ततः प्रथमं चिरप्रव्रजितस्योपदानं युज्यते । नैष दो-
षः-नियमविशेषप्रदर्शनार्थं शेषमुपादानं, यो बहुभुतः स निय-
माधिरप्रव्रजितो, येन त्रिवर्षप्रव्रजितस्य निशीथमुद्दिश्यते, पञ्च-
वर्षप्रव्रजितस्य कल्पव्यहारौ, विंशतिवर्षप्रव्रजितस्य दृष्टिवाद-
स्तेन न दोष इति । वृ० १ उ० ।

चिरपरिचिय-चिरपरिचित-त्रि० । पुनःपुनर्दर्शनतः परिचिते,
भ० १४ श० ७ उ० ।

चिरपोराण-चिरपुराण-त्रि० । चिरप्रतिष्ठितत्वेन पुराणे, भ०
३ श० ७ उ० ।

चिरपव्वइय-चिरप्रव्रजित-पुं० । चिरं दीक्षिते, वृ० १ उ० ।

चिरप्पवास-चिरप्रवास-पुं० । चिरवियोगे, पं० चू० ।

चिरया-देशी-कुट्याम, दे० ना० ३ वर्ग ।

चिरसंयुत-चिरसंस्तुत-त्रि० । चिरं बहुकालमतीतं यावत्सं-
स्तुतः । चिरस्नेहात्प्रशंसिते, भ० १४ श० ७ उ० ।

चिरसंसिद्ध-चिरसंसृष्ट-त्रि० । चिरं बहुकालं यावत् चिरे वा-
तीते प्रभूते काले संश्लिष्टः । चिरस्नेहात्संबद्धे, भ० १४ श०
७ अ० ।

चिराइय-चिरादिक-त्रि० । चिराधिरकाल आदिर्मिषेशो यस्य
तच्चिरादिकम् । नि० ५ वर्ग । औ० । झा० । चिरकालिके,
विषा० १ ध्रु० १ अ० ।

चिराणुगय-चिरानुगत-त्रि० । ममानुगतिकारित्वात् चिरमनु-
गते, ज० १४ श० ७ उ० ।

चिराणुवत्ति-चिरानुवृत्ति-त्रि० । चिरमनुवृत्तिरनुकूलवर्तिता
यस्यासौ चिरानुवृत्तिः । प्रभूतकालमनुकूलतया संजाते,
"चिरपरिचितो सि मे गोयमा !, चिरजुसिओ सि मे गोयमा !,
चिराणुगओ सि मे गोयमा !, चिराणुवत्ती सि मे गोयमा !"
भ० १४ श० ७ उ० ।

चिरादण-चिरंतन-त्रि० । प्राचीने आचार्यपरम्परागते, वृ०
३ उ० ।

चिरिचिरा-देशी-जलधारायाम, दे० ना० ३ वर्ग ।

चिरिचिरा-देशी-जलधारायाम, दे० ना० ३ वर्ग ।

चिरिट्टिहिद्धं-देशी-दक्षि, दे० ना० ३ वर्ग ।

चिरोववप्पण-चिरोपपन्नक-त्रि० । चिरजाते, आव० ५ अ० ।

चिलाइया-किरातिका-स्त्री० । किराताखानार्थदेशोत्पन्नायां वा-
स्याम, नि० १ वर्ग । रा० । आ० चू० । दशा० । भ० ।

चिलाई-किराती-स्त्री० । किराताखानार्थदेशोत्पन्नायां चे-
ट्याम, झा० १ ध्रु० १ अ० ।

चिलाईपुत्त-किरातीपुत्र-पुं० । धनभ्रेष्टिदास्याः किरात्याः पुत्रे,
आ० क० ।

"विद्वन्मानी द्विजनैको, जिनशासनहीसकः ।

बादेऽधिभभमाचार्यै-जित्वा शिष्यीकृतो बलात् ॥ १ ॥

खिरोऽसूदेवतावाक्याद्, जुगुप्सां तु मुमोच न ।

भार्याऽदात्कर्मणं प्रेम्णा, मृतस्तेन दिवं गतः ॥ २ ॥

तन्निर्वेदेन साऽप्याप्त-प्रताऽनालोच्य तन्मृता ।

दिवं ययौ स पुर्णायु-द्विजदेवस्ततश्च्युतः ॥ ३ ॥

पुरे राजगृहे श्रेष्ठी, धनभ्रेष्टी चिलातिका ।

तस्याः स्तनंधयो नाम्ना, चिलातीपुत्र इत्यभूत् ॥ ४ ॥

तत्प्राग्जन्मप्रियाऽप्यद्वैः, कियन्निः सुंसुमाऽभिधा ।

उपरिष्ठात् पञ्चपुत्र्याः, धनस्यैव सुताऽभवत् ॥ ५ ॥

स बाहो धारकस्तस्या-भ्रेष्टोऽथ भ्रेष्टिनाऽन्यदा ।

तच्छिष्टे विक्रियां कुर्वन्, दृष्ट्वा निःसारितो गृहात् ॥ ६ ॥

गतः सिंहगुहापल्ली-मिष्टः पल्लीपतेरच्युत् ।

गुणैः कैश्चित् ततस्तं स, मुमूर्षुः स्वरूपदेऽकरोत् ॥ ७ ॥

सोऽयक् चौरान् राजगृहे, धनसार्थपतेर्गृहम् ।
मुष्णीमोऽभ्येत्य धो ह्वयं, तत्पुत्री सुसुमा मम ॥ ८ ॥
हत्वाऽथ रक्षिणं प्राप्तो, मुषितुं धनवेश्म तत् ।
धनो नष्टः सपुत्रोऽपि, सोऽगादादाय सुसुमाम् ॥ ९ ॥
धनेनोक्तास्तलारक्षाः, निवर्तयत मे सुताम् ।
धनं धो मे सुता ते था-ऽधावन् भग्नाश्च तस्कराः ॥ १० ॥
निवृत्तास्ते गृहीत्वा स्वं, श्रेष्ठो पञ्चसुताम्बितः ।
नयन्तं सुसुमां चेद-मन्वधावत् कृतान्तवत् ॥ ११ ॥
चेदोऽप्यशक्तस्तां वन्दुं, गृहीत्वा तच्चित्तोऽवजत् ।
तस्यौ श्रेष्ठो सपुत्रोऽथ, शांकार्तोऽथ क्षुधादितः ॥ १२ ॥
हत्वा मां खादतेत्युचे, पुत्रान् याताथ पतनम् ।
तन्नैषुः किं तु तेऽप्याहुः, श्रेष्ठिवत्सर्व एव हि ॥ १३ ॥
श्रेष्ठपुत्राच्च पुनः पुत्रान्, सर्वेषां मृत्युरस्तु मा ।
एतदेव वपुः पुत्र्याः, खादित्वा गम्यते पुरे ॥ १४ ॥
तदेतैः कारणे गाढं, पुत्रीमांसादनं कृतम् ।
एवं साधुभिराहारो, ग्राह्यो महति कारणे ॥ १५ ॥
तेनादारेण ते याताः, संजाता भोगभोगिनः ।
स्यादेवं कारणाहारात्, साधुवर्गोऽपि सिद्धिभाक् ॥ १६ ॥
स च शीर्षासिभृच्छन्, साधुमातापनापरम् ।
दृष्ट्वाऽवष्ट समासेन, धर्ममाख्याहि मेऽधुना ॥ १७ ॥
नो चेदपि शिरश्चेत्स्ये, साधुधर्मोऽयमित्यवक् ।
समासाहो उपशमो, विवेकः संवरस्तथा ॥ १८ ॥
एकान्तेऽस्थायप्रतिमया, सोऽपि तां त्रिपदीं स्मरन् ।
जकाधुपशमः स्याद-क्रोधस्येत्येत्यजत् क्रुधम् ॥ १९ ॥
विवेकः स्यादसङ्गस्य, खड्गशीर्षे ततोऽमुचत् ।
संवृतेन्द्रियचित्तस्य, संवरस्तं तथाऽकरोत् ॥ २० ॥
तदा लोहितगन्धेन, वज्रतुण्डाः पिपीलिकाः ।
शैलं त्रिंशोत्थिताह्वकु-इचालनीमिव तद्वपुः ॥ २१ ॥
दुष्कर्मनिर्गमे द्वार-कारकाः कीटिका इमे ।
उपकज्यो ममेत्येवं, तासु ध्यानं बबन्ध सः ॥ २२ ॥ आ० क० ।

एतदेव सप्रपञ्चं सूत्रकृदाह—

जइ एं जंत ! समणेणं भगवया महावीरेण० जाव संपत्तेणं
सत्तरसमस्स एं णायज्झयणस्स अयमट्ठे पणत्ते, अट्ठा-
रसमस्स एं भंते ! णायज्झयणस्स समणेणं भगवया महा-
वीरेणं के अट्ठे पणत्ते ? । एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं
तेणं समरणं रायगिहे नामं नयरे होत्था, वणओ, तस्स
णं रायगिहस्स णयरस्स बाहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसिभाए
एत्थ णं गुणसिलए णामं चेइए होत्था, वणओ रिच्छित्थिए
समिच्छे, तत्थ णं धणणे नामं सत्थवाहे परिवसइ, जहा
नामं जारिया. तस्स एं धणस्स सत्थवाहस्स पुत्ता जहाए
अत्तया पंच सत्थवाहदारगा होत्था । तं जहा-धणे, धण-
पाले, धणदेवे, धणगोवे, धणरत्तिए । तस्स एं धणस्स
सत्थवाहस्स धूआ भदाए अत्तया पंचएहं पुत्ताणं अणुम-
गं जाइया सुसुमानां दारिया होत्था सुकुमावपाणिपाया ।
तस्म एं धणस्स सत्थवाहस्स चिलाए नामं दासचेरुए होत्था

अहीणपंचिदिअसरीरे मंसोवचिए वाहकीवावणकुसले यावि
होत्था सुकुमावपाणिपाया । तए एं से चिलाए दासचेरुए सुं-
सुमाए दारियाए बालगाहे जाए यावि होत्था, सुंसुमं दा-
रियं कडीए गेएहइ, गेएहइत्ता बहुहिं दारएहि य दारिया-
हि य किंजएहि य किंजियाहि य कुमारएहि य कुमारियाहि य
सच्छि अजिरमपाणे २ विहरइ । तए एं से चिलाए दासचेरुए
तेसिं बहुणं दारयाण य ६ अप्पेगइआणं खुल्लए अवहरइ,
एवं वट्टए अंमलीयाओ त्ति दूमए त्ति पोत्तल्लए सानो-
हए अप्पेगइयाणं आभरणमह्वालंकारं अवहरइ, अप्पेगइ-
या णं आठसइ, एवं अवहसइ, निच्छोमेइ, निब्बत्थेइ, तज्जेइ,
तालेइ । तए एं ते बहवे दारगा य ६ रोयमाणा य कंद-
माणाय य विहवमाणा य साणं २ अम्मापिउणं णिवेयं-
ति । तए एं तेसिं बहुणं दारगाण य ६ अम्मापियरो जेणेव
धण्णे सत्थवाहे, तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छंतिता धणं स-
त्थवाहं बहुहिं खिज्जणाहि य संटणाहि य उवलंजणाहि
य खिज्जमाणा य संटमाणा य उवलंजमाणा य
धणस्स सत्थवाहस्स एयमट्ठं णिवेयंति । तए एं से धण्णे
सत्थवाहे चिलायं दासचेरुयं एयमट्ठं जुज्जो २ निवा-
रेइ, नो चेव णं चिलाए दासचेडे उवरमइ । तए एं से
चिलाए दामचेरुए तेसिं बहुणं दारगाण य ६ अप्पेगइया-
णं खुल्लए अवहरति० जाव तालेइ । तए एं ते बहवे दा-
रगा य ६ रोयमाणा य० जाव अम्मापिउणं निवेयंति । तए
णं ते आसुरत्ता० ५ जेणेव धण्णे सत्थवाहे तेणेव उवागच्छंति,
उवागच्छंतिता बहुहिं खिज्जणाहि य० जाव एयमट्ठं णिवेयंति ।
तए एं से धण्णे सत्थवाहे बहुणं दारगाणं० ६ अम्मापिउणं अं-
तिए एयमट्ठं सोच्चा आसुरत्ते० ९ चिलायं दासचेडयं उच्चाव-
याहिं आओसणाहिं आठसइ, उरुसेइ, णिब्बत्थेइ,
निच्छोमेइ, तज्जेति, उच्चावयाहिं तालणाहिं तालेति,
साओ गिहाओ णिच्छुभंइ । तए एं से चिलाए दासचे-
डए साओ गिहाओ णिच्छूदे समाणे रायगिहे णयर सिं-
घारुग० जाव पडेसु देवकुलेसु य सजासु य पवासु य
जूयखलएसु य वेसाघरएसु य पाणघरएसु य सुहं सुहेणं
परिवहइ । तए एं से चिलाए दासचेरुए अणाहडिए अ-
णिवारिए सच्छंदगई सइरप्पचारी मज्जप्पसंगी चोरप्पसंगी
मंसप्पसंगी जूयप्पसंगी वेसप्पसंगी परदारप्पसंगी जाए यावि
होत्था । तए एं रायगिहस्स नगरस्स अदूरसामंते दाहिणपुर-
च्छिमे दिसिभाए एत्थ एं सीहगुहा णामं चोरपट्ठी होत्था-
विसमगिरिकरुगकोरुवसंनिविट्ठा वंसीकअंगपागारपरि-
विस्त्ता ठिन्नसेलगविसमप्पवायफलिहोवगूदा एकट्टुवारा
अनेकखंकी विदितजणनिगमप्पवेसा अञ्जितरपाणिपाया सु-

दुहजजन्मपेरंता मुबहुस्स वि कुवियस्स बहस्स आगयस्स
 छुप्पवेसा वि होत्था । तत्थ एं सीहगुहाए चोरपट्ठीए
 विनए नामं चोरसेणाहिर्वई परिवसइ, अहम्मिए अहम्म-
 क्खाई अधम्मिणे अधम्माणुए अहम्मपलोई अहम्मसी-
 लसमुदारे० जाव अहम्मकेउसमुट्टिए बहुणगरनिगयजसे
 सूरें ददप्पहारी साहसिए सदवेही, से एं तत्थ सीहगुहाए
 चोरपट्ठीए पंचएहं चोरसयाणं आदेव्वं० जाव विहरइ ।
 तए एं से विजयतक्करे चोरसेणावई बहुणं चोराण
 य पावदारगाण य खत्तखणगाण य मंतिंदि-
 गाण य संधिउदेगाण य रायावराहाण य अण-
 धारमाण य सुणंजगाण य वान्नाधायगाण य
 वीसंजघायगाण य जूयकाराण य खंडरक्खाण य अणेसि
 च बहुणं तिष्ठजिम्माविराहयाणं कुंरगे यावि होत्था ।
 तए एं से विजयतक्करे चोरसेणाहिर्वई रायगिहस्स णयर-
 स्स दाहिणपुरच्छिमं जणवयं बहुहिं गामघाएहि य
 नगरघाएहि य गोमहणेहि य बंदिगहणेहि य पंचकुट्ट-
 णाहि य खत्तखणणेहि य उववीलेमाणे २ विच्छंसेमाणे नि-
 त्याणं निच्छणं करमाणे विहरइ । तए एं से चिलाए दास-
 चेणए रायगिहे णयरे बहुहिं अत्थाजिसंकीहि य चोरिया-
 जिसंकीहि य दाराभिसंकीहि य धणिएहि य जूयकरोहि य
 परिन्धवमाण २ रायगिहाओ णयराओ णिगच्छति, णि-
 गच्छतित्ता जेणेव सीहगुहा चोरपट्ठी तेणेव उवागच्छति,
 उवागच्छतित्ता विजयं चोरसेणाहिर्वई उवसंपजित्ता एं
 विहरइ । तए एं से चिलाए दासचेणए विजयस्स
 चोरसेणाहिर्वईस्स अगगअसिद्धिगाहं जाए यावि
 होत्था । जाहे वि य एं से विजए चोरसेणाहिर्वई गाम-
 घायं वा० जाव पंथकोटं वा काउं वयंति, ताहे वि य
 एं से चिलाए दासचेण मुबहुं पि य कुवियवलं हयमहियं०
 जाव पडिसेहइ, पुण्णरवि लच्छे कयकज्जे अणइसमगे
 सीहगुहं चोरपट्ठी हव्वमागच्छइ । तए एं से विजए चोर-
 सेणाहिर्वई चिलायं तक्करं बहुओ चोरविज्जाओ य चोरमंते य
 चोरपाउयाओ य चोरपायाओ य चोरणिगसीओ य सिक्खा-
 वेइ । तए एं से विजयचोरसेणाहिर्वई अन्नया कयाइं काळध-
 म्मुणा संजुत्ते यावि होत्था । तए एं से ताई पंचचोरस-
 याइं विजयस्स चोरसेणाहिर्वईस्स महया २ इहीसकारसमुद-
 एणं णीहरणं करेति, करेतिच्चा बहुइं होइयाइं मयकिच्चाइं
 करेइ, काळे एं० जाव विगयसोया जाया यावि होत्था । तते
 एं ताई पंचचोरसयाइं अन्नमन्नं सदावेइ, सदावेइत्ता एवं व-
 यासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! विजए चोरसेणाहिर्वई काळ-
 धम्मुणा संजुत्ते, अयं च एं चिलाए तक्करे विजएणं चोरसे-

णावइणा बहुओ चोरविज्जाओ० जाव सिक्खावियं, तं सेयं
 खलु अम्मं देवाणुप्पिया ! चिलायं तक्करं सीहगुहाओ चो-
 रपट्ठीओ चोरसेणाहिर्वईत्ताए अभिसिंचित्तइए त्ति कट्टु
 अन्नमन्नस्स एयमट्टं पडिसुणेंति, चिलायं सीहगुहाए चोर-
 पट्ठीए चोरसेणाहिर्वईत्ताए अभिसिंचंति । तए एं से चिलाए
 चोरसेणाहिर्वई जाए अहम्मिए० जाव विहरति । तए एं से
 चिलाए चोरसेणाहिर्वई चोरणायगे० जाव कुंरगे यावि
 होत्था । से एं तत्थ सीहगुहाए चोरपट्ठीए पंचएहं य चो-
 रसयाण य एवं जहा विजओ तदेव सव्वं० जाव राय-
 गिहस्स एं णगरस्स दाहिणपुरच्छिमिद्धं जणवयं० जाव
 निच्छणं करमाणे विहरइ । तए एं से चिलाए चोरसेणा-
 हिर्वई अन्नया कयाइं विउलं असणं० ४ उवक्खुदावेति, ताए
 पंचचोरसए आमंतेइ, तओ पच्चा एहाए० जाव जोयण-
 मंरवांसि तेहिं पंचहिं चोरसएहिं सद्धि विउलं असणं० ४
 सुरं च० जाव पसणं च आसाएमाणे विहरइ । जिमियजु-
 तुत्तरागए ते पंचचोरसए विउलेणं धूवंगंधमद्वालंकारेणं
 सक्करेइ, संमाणेइ, एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया !
 रायगिहे णयरे धणं नामं सत्थवाहे अहे, तस्स एं
 धूआ जहाए अत्तया पंचएहं पुत्ताणं अणमगं जाइया
 सुंमुमा नामं दारिया होत्था अहीणा० जाव मुरु-
 वा । तं गच्छामो एं देवाणुप्पिया ! धम्मस्स सत्थवा-
 हस्स गिहं विदुंपामो, तुभं विपुत्तेणं धणकण-
 ग० जाव सिलप्पवाले, मम सुंमुमा दारिया । तए एं ते पंच
 चोरसया चिलायस्स एयमट्टं पडिसुणेंति, तए एं से चि-
 लाए चोरसेणाहिर्वई तेहिं पंचचोरसएहिं सद्धि अद्धचम्मं
 दुरुहइ, पुव्वावरएहकाळसमयंसि पंचचोरसएहिं सद्धि स-
 अच्छ० जाव गहिआउदपहरणे माइयगोमुहएहिं फल-
 एहिं निकट्ठाहिं असिल्लहाहिं आसगएहिं तोणेहिं सजी-
 वेहिं धणएहिं समुक्खित्तेहिं सरेहिं समुल्लाजियाहिं
 दाहाहिं ओसारियाहिं जलपंटियाहिं ऊरुपंटियाहिं
 छिप्पत्तरेहिं वज्जमाणाहिं महया २ उकिट्टसीहणायचोर-
 कल्लकल्लरवं० जाव समुदरवज्जुयं करेमाणा पुव्वावरएह-
 काळसमयंसि सीहगुहाओ चोरपट्ठीओ पडिणिक्खमाति,
 पडिणिक्खमइत्ता जेणेव रायगिहे णयरे तेणेव उवाग-
 च्छति, उवागच्छतित्ता रायगिहस्स णयरस्स अदूरसामंते
 एगं महं गहणं अणुप्पविसंति, अणुप्पविसंतित्ता दिवसं खवे-
 माणा २ चिहंति, तए एं से चिलाए चोरसेणाहिर्वई अच्छ-
 रत्तकाळसमयंसि णिसंतं पडिणिसंतीम्म पंचहिं चोरसएहिं
 सद्धि माइयगोमुहेहिं फलएहिं० जाव मुइयाहिं ऊरुपंटिया-
 हिं जेणेव रायगिहे णगरे पुरच्छिमिद्धे दुबारे तेणेव उवा-
 गच्छति, उवागच्छतित्ता उदगवत्थिं पराममइ, परामुसइत्ता

आयंते ३ तादृग्घाढाणि विज्जं आवाहइ , आवाहइत्ता
 रायगिहस्स पयरस्स दुवारकवाने उदएण अचोडेइ, अ-
 चोडेइत्ता कवानं विहामेइ, विहामेइत्ता रायगिहं अणुणविसइ,
 अणुणविसइत्ता महया २ सहेण उग्योसेमाणे उग्योसे-
 माणे एवं वयासी-एवं खलु अहं देवाणुप्पिया ! चिलाए
 नामं चोरसेणावई पंचाहिं चोरसएहिं सच्चिं सीहगुहा-
 ओ चोरपल्लीओ इहं हव्वमागए धएणस्स सत्यवाहस्स
 गिहं घाउकामे, तं जो णं धविआए माउयाए दुक्कं पाउकामे,
 से णं एण्णिगच्छउ इति कट्टु जेणेव धएणस्स सत्य-
 वाहस्स गिहे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छतित्ता धएण-
 स्स गिहं विहामेइ, तए णं से धएणे सत्यवाहे चिलाएणं
 चोरसेणाहिबइणा पंचाहिं चोरसएहिं सच्चिं गिहं घाइज्ज-
 माणं पासइ, पासइत्ता जीए तत्थेव पंचाहिं पुत्तेहिं सच्चिं
 एगंते अवक्कमइ । तए णं से चिलाए चोरसेणाहिबई धएण-
 स्स सत्यवाहस्स गिहं घाएइ, घाएइत्ता सुवहुं णं धण-
 कणं० जाव सावएज्जं सुंसुमं च दारियं गिएहति, गिएह-
 तित्ता रायगिहाओ पन्निणक्खमति, पन्निणक्खमतित्ता
 जेणेव सीहगुहा पल्ली तेणेव उवागच्छति पहारे-
 त्थगमणाए, तए णं से धएणे सत्यवाहे जेणेव सए गि-
 हे, तेणेव उवागच्छति, उवागच्छतित्ता सुवहुं धणकणं,
 सुंसुमं च दारियं अवहरियं च जाणिच्चा महत्थं० जाव
 पाहुइं गहाय जेणेव नगरगुत्तिया, तेणेव उवागच्छति, उवाग-
 च्छतित्ता तं महत्थं० जाव पाहुइं उवणेति, एवं वयासी-
 एवं खलु देवाणुप्पिया ! चिलाए चोरसेणाहिबई सीहगुहातो
 चोरपल्लीतो इहं हव्वमागम्म पंचाहिं चोरसएहिं सच्चिं मम
 गिहं घाएत्ता सुवहुं धणकणं, सुंसुमं च दारियं गहाय०
 जाव पन्निगए, तं इच्छामो णं देवाणुप्पिया ! सुंसुमाए
 दारियाए क्वं गमित्तए तुब्भ णं देवाणुप्पिया ! से
 विजले धणकणं, मम सुंसुमा दारिया । तए णं ते
 नगरगुत्तिया धएणस्स सत्यवाहस्स एयमइं पन्निमुणंति
 सएणक्खवक्का० जाव गहियाउहप्पहरणा महया २ उक्किट्ट-
 सीहणायं करेमाणा समुदरवभूयं पि व करेमाणा राय-
 गिहाओ नगराओ निक्खमंति, निक्खमंतिच्चा जेणेव
 चिलाए चोरसेणाहिबई, तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छंतिच्चा
 चिन्नाएणं चोरसेणावतिणा सच्चिं संपलग्गा यावि होत्था ।
 तते णं ते नगरगुत्तिया चिलायं चोरसेणावई हतमहियं० जाव
 पडिसेहेति । तते णं ते पंच चोरसया नगरगुत्तिएहिं हतमहियं०
 जाव पन्निसेहिया समाणा तं विपुलं धणकणं विच्छूमेमाणा
 य विप्पकिरमाणा य सव्वओ समंता वि पट्ठाइत्था । तते
 णं ते नगरगुत्तिया तं विपुलं धणकणं मिणंति,

गिएहंतित्ता जेणेव रायगिहे नगरे, तेणेव उवागच्छंति ।
 तते णं से चिलाए तं चोरसेणं तेहिं नगरगुत्तिएहिं हयम-
 हियपवरजीते तत्थे सुंसुमं दारियं गहाय एगं महं आगा-
 मियं दीहमक्कं अरुविं अणुप्पविट्ठे । तते णं से धएणे सत्यवाहे
 सुंसुमं दारियं चिन्नाएणं अरुविमुइं अवहीरमाणं पासित्ता
 पंचाहिं पुत्तेहिं सच्चिं अप्पठ्ठे सन्नद्धवद्धचिलायस्स प-
 दमगविहिं अणुगच्छमाणे अभिगज्जंते अणुगिज्जमाणे
 हकारेमाणे पुकारेमाणे अभितज्जेमाणे अभित्तासेमाणे पि-
 ट्ठओ अणुगच्छंति । तते णं ते चिन्नाए तं धमं सत्यवाहं
 पंचाहिं पुत्तेहिं अप्पठ्ठं सन्नद्धवद्धसमणुगम्ममाणं प्रासति,
 पासित्ता अत्यामे अवद्धे० ४ जाहे नो संचाएइ सुंसुमं दारियं
 निव्वाहेत्तए, ताहे संते तंते परितंते नीदुप्पल्लमसिं प-
 रामुसति, परामुसतित्ता सुंसुमाए दारियाए उत्तमं छिंदति,
 छिंदतित्ता तं गहाय आगामियं अरुविं अणुप्पविट्ठे । तते णं
 से चिलाए तीसे आगामियाए तएहाए अजिज्जुते समाणे
 पम्हुट्टादिसाभाए सीहगुहं चोरपल्ली असंपत्ते । अंतरा चेव
 काद्वगए, एवामेव समणाउसो० ! जाव पव्वइए समाणे
 इमस्स उराद्वियस्स सरीरस्स वंतासवस्स० जाव विद्धंस-
 णधम्मस्स वन्नहेउं वा० जाव आहारं आहारेइ, से णं इह-
 लोए चेव बहूणं समणाणं ४ हीलण्णिज्जे० जाव अणुपरिय-
 ट्ठिस्सइ, जहा वा से चिन्नाए तक्के, तते णं से धएणे सत्यवाहे
 पंचाहिं पुत्तेहिं अप्पठ्ठे चिलायं तीसे आगामियाए सव्वओ
 समंता परिधाडेमाणे २ संते तंते परितंते नो संचाएइ चिलायं
 चोरसेणावई साहत्थि गिएहत्तए, से णं तओ पन्निनियत्तए
 जेणेव सुंसुमा दारिया चिलाएणं जीविआओ ववरोवि-
 आ तेणेव उवागच्छति, उवागच्छतित्ता सुंसुमं दारियं
 चिलाएणं जीवियाओ ववरोवियं पासति, (पासतित्ता)
 परसुणियत्तेव चंपगपायवे, तते णं से धएणे सत्यवाहे पंचाहिं
 पुत्तेहिं सच्चिं अप्पठ्ठे आसत्थे कूयमाणे कंदमाणे विल-
 वमाणे महया महया सहेणं कुट्टुकुहस्स पक्खे सुचिरं काद्वं
 वाहमोक्खं करेति । तते णं से धएणे सत्यवाहे पंचाहिं पुत्तेहिं
 अप्पठ्ठे चिलायं तीसे आगामियाए सव्वतो समंता परि-
 धावेमाणे २ तएहाए लुहाए य पराचूए समाणे तीसे
 आगामियाए अरुवीए सव्वतो समंता उदगस्स मग्गणग-
 वेसणं करेति, संते तंते परितंते निव्विज्जे तीसे आगामि-
 याए अरुवीए उदगस्स मग्गणगवेसणं करेमाणे एओ चेव
 णं उदगं आसाएइ । तए णं उदगं अणासाएमाणे जेणेव
 सुंसुमा दारिया जीविआतो ववरोविया, तेणेव उवागच्छ-
 ति । तए णं से धएणे सत्यवाहे जेठं पुत्तं सदावेति,
 सदावेत्तित्ता एवं वयासी-एवं खलु पुत्ता ! सुंसुमाए दारि-
 याए अट्ठाए चिन्नायं तक्करं सव्वतो समंता परिधाडेमाणे

तएहाए बुहाए अभिजूआ समाणा इमीसे आ-
गामिआए अरुवीए उदगस्स मग्गणगवेसणं करे-
माणा नो चेव एं उदगं आसादेमो, तए एं उदगं
अणासाएमाणा णो संचाएमो रायगिहं संपावित्तए । तए एं
तुब्भे एं ममं देवाणुप्पिया ! जीवियाओ ववरोवेह, ममं
मंसं च सोणियं च आहारेह, तेणं आहारेणं अवधट्ठा
समाणा ततो पच्छा इमं आगामियं अढाविं नित्थरिहेह,
रायगिहं च संपाविहिह, भित्तणाइणियं अभिसमागच्छि-
हिह, अत्थस्स य धम्मस्स य पुत्तस्स य आजागी जवि-
स्सह । तते एं से जेट्ठपुत्ते धण्णेणं सत्थवाहेणं एवं वुत्ते
समाणे धमं सत्थवाहं एवं वयासी-तुब्भे णं ताओ
अम्हं पिआ गुरुजणा य देवयजूया ठवका पतिट्ठवका
संरक्खणा संगोवगा, तं कहं एं अम्हं ताओ तुब्भे
जीवियातो ववरोवेमो, तुब्भे एं मंसं च सोणियं च आ-
हारेमो, तंतुब्भे णं ताओ ममं जीवियातो ववरोवेह, मंसं च
सोणियं च आहारेह, आगामियं अरुविं नित्थरह, तं चेव
सव्वं जणति० जाव अत्थस्स ३ आजागी जविस्सह । तते णं
धमं सत्थवाहं दोच्चे पुत्ते एवं वयासी-मा एं ताओ अम्हं
जेट्ठजायरं गुरुदेवयं जीवियाओ ववरोवेमो, तुब्भे एं ताओ
ममं जीवियाओ ववरोवेह० जाव आजागी जवस्सह, एवं० जाव
पंचमे पुत्ते । तते णं से धण्णे सत्थवाहे पंचपुत्ताणं हियइच्छियं
जाणिता ते पंचपुत्ते एवं वयासी-मा एं अम्हे पुत्ता एगमवि
जीवितातो ववरोवेमो, एस एं सुंमुमाए दारियाए सरीरे नि-
प्पाणे० जाव जीवआओ विप्पजहे, तं सेयं खलु पुत्ता ! अम्हे
सुंमुमाए दारियाए मंसं च सोणियं च आहरित्तए । तते एं
अम्हे तेणं आहारेणं अवधट्ठा समाणा रायगिहं णयरं संपा-
उणियस्सामो । तए एं ते पंच पुत्ता धण्णेणं सत्थवाहेणं एवं
वुत्ता समाणा एयमट्ठं पडिमुंति । तते णं से धण्णे सत्थवाहे पं-
चपुत्तेहिं सच्चि अरिणिं करेति, अरिणिं करेतिता सरगं क-
रेति, सरएणं अरणिं महेति, महेतिता अग्गिं पादेति, अग्गिं
पादेतिता अग्गिसंधुक्कं करेति, करेतिता दारुयाइ पक्खि-
वइ, पक्खिवइत्ता अग्गिं पज्जालेति, अग्गिं पज्जालेति-
त्ता सुंमुमाए दारियाए मंसं च सोणियं च आहारेति,
तेणं आहारेणं अवधट्ठा समाणा रायगिहं नगरं संपत्ता
भित्तनारिं अजिसमन्नागया, तस्स य विपुलस्स धणकण-
गरयण० जाव आभागी जाया । तते एं धण्णे सत्थवाहे सुं-
मुमाए दारियाए बहुइं लोइयाइ० जाव विगयसोए जाए
यावि होत्था । तेणं काळेणं तेणं समएणं समणे जगवं म-
हावीरे जेणेव गुणभिल्लए चेइए, तेणेव समोसडे, सेणिओ
वि राया णिग्गओ । तए एं से धण्णे सत्थवाहे धम्मं सोच्चा०

जाव पव्वइया, एकारसंगविज्ज मासियाए संक्षेहणाए० जाव
कालमासे कालं किच्चा सोहम्मे कप्पे देवत्ताए उववएणे,
ताओ देवद्वोगाओ महाविदेहे वासे सिज्झिहिति०, जाव
अंतं करेहिंति, जहा वि य णं जंबू ! धण्णे सत्थवाहे णो
वन्नहेउं वा नो रूवहेउं वा नो बलहेउं वा नो विसयहेउं
वा सुंमुमाए दारियाए मंसं सोणियं च आहारिए, नन्नत्थ
एगाए रायगिहं संपावणट्ठयाए, एवामेव समणाठसो ! जो
अम्हं निगंथो वा निगंथी वा इमस्स ओराद्वियसरीरस्स
वंतासवस्स पित्तामवस्स सुक्कासवस्स सोणियासवस्स० जाव
अवस्सविप्पजहियव्वस्स नो वन्नहेउं वा नो रूवहेउं वा
नो बलहेउं वा नो विसयहेउं वा आहारं आहारेति, नन्न-
त्थ एगाए सिज्झिमणसंपावणट्ठयाए, से एं इह भवे चेव
बहुणं समणाणं० ४ अच्चाणिज्जे० जाव वीइवइस्सइ, एवं
खलु जंबू ! समणेणं भगवया महावीरेणं० जाव संपत्तेणं
अट्टारसमस्स णायज्जयणस्स अयमट्ठे पप्पत्ते त्ति वेमि ।
झा० ? श्रु० ? ८ अ० ॥

आसी चिलाइपुत्तो, मुइंगलियाहिं चालिणि व्व कओ ।
सो वि तह खज्जमाणो, पक्खिन्नो उत्तमं अट्ठं ॥ ८४ ॥

आसीच्चिलातिपुत्रः सुंमुमाज्ञाते प्रसिद्धः (मुइंगलियाहिं ति)
कीटिकाभिः, पदभ्यां शोणितगन्धेन प्रसृताजिर्मक्कयन्ती-
भिः शिरो यावच्छात्रनीव कृतः, सोऽपि ताजिस्तथा भक्ष्यमाणः
प्रतिपन्न उत्तमार्थम् । संथा० ।

तथा चामुमेवार्थं प्रतिपिपादयिषुराह-

जो तिहि पएहि सम्मं, समाभिगओ संजमं समभिरूढो ।
उवसमविवेगसंवर-चिलाइपुत्तं नमंसापि ॥ ९१० ॥

यस्त्रिजिः पदैः सम्यक्त्वं समभिगतः प्राप्तः, तथा संयमं समा-
रूढः, कानि पदानि ?-उपसमविवेकसंवराः, उपसमः श्रोधादि-
निग्रहः, विवेकः स्वजनसुवर्णादित्यागः, सम्बर इन्द्रियनोऽन्द्रिय-
गुप्तिरिति । तमित्थं नूतम् उपसमविवेकसम्बरचिलातिपुत्रं नम-
स्ये, उपसमादिगुणा अनन्यत्वाच्चिलातिपुत्रे एवोपसमविवेक-
सम्बर इति, स चासौ चिलातिपुत्रश्चेति समानाधिकरण इति
गाथायः । आव २ अ० । संथा० ।

अहिसरिआ पाएहिं, सोणिअगंधेण जस्स कीलीओ ।
खायंति उत्तमं, तदुकरकारयं वंदे ॥ ९११ ॥

अभिसृताः पादाभ्यां शोणितगन्धेन कीटिकाः यस्य अ-
विचलिताध्यवसायस्य प्रक्षयन्त्युत्तमाङ्गः, पदभ्यां शिरोवेधगता
इत्यर्थः । तं दुष्करकारकं वन्दे इति गाथायः ।

धीरो चिन्नाइपुत्तो, मुइंगलियाहिं चालिणि व्व कओ ।
जो तहवि खज्जमाणो, पक्खिन्नो उत्तमं अट्ठं ॥ ९१२ ॥

धीरसत्त्वसंपन्नश्चिलातिपुत्रः (मुइंगलियाहिं) कीटिकाभिर्ज-
क्ष्यमाणश्चात्रनीव कृतस्तथापि स्नाद्यमानः प्रतिपन्नः उत्तम-
मर्थम्, शुभपरिणामापरित्यागादिति हृदयम् ॥

अष्टाङ्गेर्देहि राई-दिष्टिं पत्तं चिलाइपुत्तेणं ।

देविदामरभरणं, अच्छरणसंकुलं रम्भं ॥ १२३ ॥

अर्चतुतीयैः रात्रिद्वैः प्रातः चित्रातिपुत्रेण देवेन्द्रस्येव अमर-
भवनम्, अप्सरोगणसंकुलं रम्भमिति गाथार्थः । आव० २
अ० । आ० म० ।

चिलाय-किरात-पुं० । सिन्धुमहानदस्य पश्चिमायामविदूरे
'बद्रूचिस्तान इति व्याते' श्वेच्छदेशभेदे, तज्जे मनुष्यजातौ च ।
ये हि भरतेन महाराजेन आपाना नाम किराताः पराजिताः ।
प्रज्ञा० १ पद । ज० । स्था० । कोटोवर्षस्याधिपतौ राजानि,
आब० ४ अ० । आ० क० । आ० चू० । (मूलगुणप्रत्याख्यानं कथा)

चिलायपुत्त-किरातपुत्र-पुं० । किरातीपुत्रे, व्य० १ उ० ।

चिद्धिच्चिलं-देशी-आर्द्धं, दे० ना० ३ वर्ग ।

चिलिमिली-चिलिमिलि-स्त्री० । जवनिकायाम्, व्य० ८ उ० ।

आचा० । प्रच्छादनपट्याम्, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा चेलचिद्धिमिलियं
धारित्तण वा ।

अस्य संबन्धमाह--

सागारिपच्चय्ठा, जइ धम्मिपत्तो तहा चिद्धिमिली वि ।

रत्तिं च देट्टुणंतरं, इमाउ जयणा उभयकाले ॥

सागारिको गृहस्थः, तत्प्रत्ययार्थं यथा घटीमात्रकः, तथा चि-
लिमिलिकाऽपि धारयितव्या, तदधस्तात् सूत्रं, ततोऽनन्तरं त-
स्मिन्नपावृतद्वारोपाश्रयसूत्रे यत्रौ चिलिमिलिकादिप्रदानयतना
प्रणिता, इयं तु उभयकाले-रात्रौ दिवा च कर्त्तव्या इति । अनेन
संबन्धेनाऽऽयातस्यास्य व्याख्या-कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्र-
न्थीनां वा चेलचिद्धिमिलिकां धारयितुं वा । एष सूत्राङ्गरार्थः ।

अथ भाष्यविस्तरः-

धारणया उ अजोगो, परिहरणा तस्स होइ परिजोगो ।

चेल उ पहाणतर तो, गहणं तस्सेव नऽआसिं ॥

धारणता तु अजोगो अव्यापारणं, परिहरणा तु-तस्य चिलि-
मिलिकाख्यस्योपकरणस्य परिभोगो व्यापारणमुच्यते । आह-
वस्त्ररथकटबल्कदण्डभेदात् पञ्चविधा चिद्धिमिलिका वक्तव्यते,
तत्त्वार्थं सूत्रे चेत्तच्चिद्धिमिलिकाया एव ग्रहणमिति । आह-चेलं
तु वस्त्रं रज्ज्वादीनां मध्ये बहुतरोपयोगित्वात् प्रधानतरं, तत-
स्तस्यैव सूत्रे ग्रहणं कृतं, नान्यासां रज्जुचिद्धिमिलिकादीनाम् ।

अथ चिलिमिलिकाया एव भेदादिनिरूपणाय द्वारगाथामाह-

जेदो य पुरूवणया, दुविह पमाणं च चिद्धिमिलीणं तु ।

उवजोगो उ दुपक्खे, अगइणऽधरणे य हहु दोसा ॥

प्रथमतः चिद्धिमिलिकाभेदो वक्तव्यः, ततस्तासामेव प्ररूपणा
कर्त्तव्या, ततो द्विविधं प्रमाणं गणनाप्रमाणभेदात् चिद्धिमिलि-
कानामभिधातव्यम्, चिद्धिमिलिकाविषय उपभोगो द्विपक्षे संय-
तीपक्षद्वयस्य वक्तव्यः, चिद्धिमिलिकाया अग्रहणे अधारणे च
चतुर्लघुकाः प्रायश्चित्तं, दोषाश्चाह्लादयो जवन्ति । एतद्वार-
गाथासंक्षेपार्थः ।

अथैनामेव प्रतिद्वारं विवरीपुराह-

सुत्तमई रज्जुमई, वगमई दंडकड्डमई य ।

पंचविह चिद्धिमिली पुण, उवगइकरी जवे गच्छे ॥

सूत्रमयी रज्जुमयी वल्कमयी दण्डमयी कटकमयी चेति पञ्च-
विधा चिद्धिमिली, एषा पुनर्गच्छे गच्छवासिनामुपग्रहकरी भवति ।
उक्तो जेदः । अथ सूत्रप्ररूपणा क्रियते-सूत्रस्य विकारः सूत्रमयी,
सा च वस्त्रमयी वा, कम्बलमयी वा प्रतिपत्तव्या, रज्जोर्विकारो
रज्जुमयी, ऊर्णादिमयो दवरक इत्यर्थः । वल्कं नाश-शणादि-
वृत्तत्वग्रूपं, तेन निर्वृत्ता वल्कमयी, दण्डको वंशवेत्रादिमयी
यष्टिस्तेन निर्वृत्ता दण्डकमयी, कटो वंशकटादिस्तन्निष्पन्ना
कटकमयी । गता प्ररूपणा ।

अथास्याः पञ्चविध्या अपि चिद्धिमिलिकाया-

यथाक्रमं गाथात्रयेण द्विविधं प्रमाणमाह-

इयपणमं उ दीहा, तिहत्य हंदोनियाणऽसइ खोमा ।

एतप्पमाण गणणे-क्कमेक गच्छं व जा वेट्टे ॥

प्रमाणगणनाभेदाद् द्विविधं प्रमाणं, तत्र प्रमाणमाश्रित्य सूत्रमयी
चिलिमिलिका हस्तपञ्चकं दीर्घा, त्रान् हस्तान् रुन्दा-विस्तीर्णा
भवति । एष चोत्सर्गतस्तावदौर्णिका, ऊर्णिकया असत्यज्ञाभेदौ-
मिकी ग्रहीतव्या । वल्कचिलिमिलिकाया अप्येतदेव प्रमाणम् ।
गणनाप्रमाणं पुनरधिकृत्य एकैकस्य साधोः, एकैकस्यां याव-
न्त्यो वा गच्छं वेष्टयन्त्यो भवान्त, या वा प्रातिहारिकी गच्छं
सकलमपि वेष्टयति सा गणनयैका, प्रमाणेन च नियता ।

असतोप्पि खामरज्जू, एक पमाणेण जा उ वेट्टेइ ।

कटहूवगादीहिं, पोत्तेऽसइ जए व वगमई ॥

रज्जुचिद्धिमिलिका पूर्वमौर्णिकदवरकरूपा, तस्या अभावे
कौमिकदवारिका, सैकाऽपि कर्त्तव्या, सा च सर्वेषामपि साधू-
नां प्रत्येकं गणनयैकैका, प्रमाणेन तु हस्तपञ्चकदीर्घा जवति,
गणावच्छेदिकहस्ते वा एक एव दवरको जवति, यः सकल-
मपि गच्छं शातादिरक्तायै वेष्टयति । कटहू नाम-वृक्षविशेषः,
तस्य यद्वल्कम्, आविश्वदात्पालाशीशणादिसंबन्धि, वल्केन
निर्वृत्ता वल्कमयी, सा च (पोत्तेऽसइ स्ति) वल्कचिद्धिमिलि-
काया अभावे, जये वा स्तेनादिसमुद्ये गृह्यते ।

देहाधिओ गणणेको, दुवारगुची भए व दंरुमयी ।

संचारिम चतुरो वा, जय माणे करुमसंचारं ।

तस्य प्रमाणादधिको यो दण्डः स देहाधिकः, स च गच्छप-
रिभाषया देहाच्चतुरङ्गुलाधिकप्रमाणा नालिका जण्यते, एता-
वता प्रमाणमुक्तम् । स च देहाधिको दण्डको गणनयै-
कैकस्वाधारकैको भवति, तैश्च दण्डकैः स्वापदादिजये द्वार-
गुप्तिः-द्वारस्य स्थगनं क्रियते । एष दण्डमयो द्रष्टव्यः । एताश्चा-
दिमाश्रितस्तच्चिद्धिमिलिका वसतेर्वसतिक्तेराव क्षेत्रं संचरन्ती-
ति संचारिमा उच्यन्ते, कटकमयी तु असंचारिमा, माने च
प्रमाणे द्विविधे तां कटकमयीं चिलिमिलीं जज्ज विकल्पय, अ-
नियतप्रमाणेत्यर्थः । तत्र प्रमाणमङ्गीकृत्य यावत्या वक्ष्यमाणं
कार्यं पूर्यते तावत्प्रमाणा कटकचिलिमिली, गणनया तु यद्ये-
कः कटः कार्यं न प्रतिपूरयति ततो द्विज्वाद्योऽपि ताव-
त्संख्याकाः ग्रहीतव्या यावद्भिस्तत्कार्यं पूर्यते । गतं द्विवि-
धं प्रमाणम् ।

अयोपभोगो द्विपक्षे इति पदं विवृणोति-

सागारिणं सज्जाए, पाणदणं गिलाणं सावयजए वा ।

अष्टाणमरणवासा-सु चेव सा कप्पए गच्छे ॥

सागारिके पश्यति, स्वाध्याये विभ्रातव्ये, प्राणदयायां विधे-
यायां, ग्लानार्थे, श्वापदजने वा उत्पन्ने, अध्वनि, मरणे, वर्षासु
चैव, सा चिलिमिलिका कल्पते, गच्छे गच्छवासिनां साधूनां
परिभोक्तुम् । एष निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

अथैनामेव प्रतिपदं विवृणोति-

परिभेदोन्नयमंरुलि, इत्योसागारियष्ट सागरिए ।

घाणाद्गोज्जाए, मच्छियमोद्गाइपाणेषु ॥

प्रतिभेदनां कुर्वतो द्वारे चिलिमिलिकां कुर्वतो मा सागा-
रिका उत्कृष्टोपधि ज्ञानुः, मा वा उरुध्वकान् कार्पूरिति कृत्वा,
(उन्नयमंडलि चि) समुद्देशनमण्मल्यां स्वाध्यायमण्मल्यां
चोद्धतरक्षणार्थं, स्त्रीरूपप्रतिबद्धायां च वसतो स्त्रीसागारि-
काणामाहोको मा स्तादिति एतदर्थं चिलिमिली दीयते (सा-
गारिए चि) सागारिकद्वारे चिन्त्यमाने एतत्कारणजातं चि-
लिमिलिकाग्रहणे दृश्यम् । (घाणालोमज्जाए चि) यत्र मूत्र-
पुरीषादेरशुभा प्राणिरागच्छति, शोणितचर्चिकाणां वा यत्रा-
लोकाः, चैटरूपाणि वा यत्र कुतूहलेनाहोकोस्ते तत्र चिलिमिलीं
दत्त्वा स्वाध्यायः क्रियते, मत्त्रिकाहोलादयो वा प्राणिनो
यत्र बहवः प्रविशन्ति होलास्तिका उच्यन्ते, तत्र प्राणदया-
यमेतासामेव चिलिमिलिकानामुपभोगः कर्तव्य इति ।

उज्जओसइकजे वा, देसे वीसत्थमाइ गेवज्जे ।

अष्टाणे उन्नासइ, उवट्टीए सावए तेणे ॥

उभयं संज्ञाकारिकालक्षणं चिलिमिलिकया आवृतो ग्लानः
सुखं व्युत्सृजति, औपधकार्ये वा औपधं तस्य प्रच्छन्ने दातव्यं, मा
मृगा अवलोकन्तामिति कृत्वा, अतः चिलिमिलिका दातव्या । एवं
(देसे चि) यत्र देशे शाकिन्या उपद्रवाः संभवन्ति तत्र ग्लानः
प्रच्छन्ने धारयितव्यः, विश्वस्तो ग्लानः प्रच्छन्ने सुखमपावृतस्तिष्ठ-
ति । आदिशब्दात् दुःखादिकं ग्लानार्थमेव गीतार्थेन स्थापितं,
तच्च दृष्ट्वा ग्लानो यदा तदा वा अभ्यवहरेदिति कृत्वा तत्रान्तरे
चिलिमिलिका दीयते, यथाऽसौ तत्र पश्येत्, एवमादिके ग्लान-
त्वे चिलिमिलिकानामुपभोगः । अध्वनि प्रच्छन्नस्थानस्याजावे
चिलिमिलिकां दत्त्वा समुद्दिशन्ति वा, सारोपधि वा प्रत्युपेक-
न्ते । श्वापदभ्यो वा यत्र भयं, स्तेनभ्यो वा यत्रोपधेरपहरणशङ्का,
तत्र दण्डकचिलिमिलिकया कटकचिलिमिलिकया वा दण्डं द्वारं
पिधाय स्थीयते (वृ०)

तथा--

बंभवयस्स गुत्ती, दुहत्थसंघारिए सुहं जोगो ।

वीसत्थचिह्णणादी, दुराहिगमा दुविइ रक्खा य ॥

उपाधये वर्तमाना आर्यिका चिलिमिलिकया नित्यकृतया ति-
ष्ठति, यतो प्रह्वप्रतस्य गुप्तिरेवं कृता भवति । चिह्नस्तविस्तराया
अपि सङ्घाटिकायाः सुखं जोगो भवति, प्रतिभये हि तिष्ठन्त्यो
विहस्तविस्तरामेव सङ्घाटिकां प्रावृण्वते, न विहस्तां न वा चतु-
र्हस्ताम् । ततः चिलिमिलिकया बहिर्वर्त्तया अतगयापि प्रावृतया
विश्वस्ता निःशङ्काः सत्यः सुखं स्थाननिषदनत्ववर्तनादिकाः
क्रियाः कुर्वन्ति, दुराधिगमाश्च दुःशीलानामगम्या भवन्ति, द्विधा
च रक्ता कृता भवति; संयम आत्मा च रक्षितो भवतीति
भावः । वृ० १ उ० । पं० जा० । पं० व० । नि० चू० ।

जे जिकखू सोत्तियं वा रज्जुयं वा चिलिमिलि वा सयमे-
व करेइ, करंतं वा साइज्जइ ॥ १२ ॥

जे भिक्खू सोत्तियेत्यादि सभाष्यं पूर्ववत् । नि० चू० ३ उ० ।
चित्रीण-चित्रीन-त्रि० । मनसः कलिमत्तपरिणामहेतो, जी०
३ प्रति० ।

चिद्व-चिद्व-पुं० । (चीड) वृक्षाविशेषे, प्रज्ञा० १६ पद ।

चिद्वग-चिद्वक-त्रि० । देदीप्यमाने, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । चं०
प्र० । ज्ञा० । श्वापदजने, प्रज्ञा० ११ पद । शिष्ये, "एगस्स भा-
यरियस्स चिद्वओ अविणीओ " आ० म० द्वि० ।

चिद्वरु-चित्रक-पुं० । व्याघ्रे, आचा० २ शु० ३ अ० ३ उ० ।

चिद्वणा-चिद्वणा-स्त्री० । वैशालिकपुराधिपतेश्चेटकराजस्य
कन्यायां श्रेणिकमहाराजस्य जार्यायाम्, आ० क० । अन्त० ।
आ० म० । नि० । ज्ञा० । (तत्परिणयश्च 'सेणिय' शब्दे वदयते)

चिद्वल-चिद्वल-न० । चिक्खल्लमिश्रोदके जलाशयविशेषे,
भ० ५ श० ७ उ० । प्रज्ञा० । ज्ञा० । आरण्यके पशुविशेषे, जी० ३
प्रति० । खरविशेषे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । ज्ञा० । जं० ।

चिद्वलिया-चिद्वलिका-स्त्री० । चिल्ललाख्यपशुजातीयस्त्रियाम्,
प्रज्ञा० ११ पद ।

चिद्वला-देशी-शकुनिकाख्ये, दे० ना० ३ वर्ग ।

चिद्विय-देशी-देदीप्यमाने, जी० ३ प्रति० । कल्प० । भ० ।
जं० । लीने, दीप्ते च । औ० ।

चिद्विरी-देशी-मशके, दे० ना० ३ वर्ग ।

चिद्वलूरं-देशी-मुसले, दे० ना० ३ वर्ग ।

चिद्वो-देशी-बाले, दे० ना० ३ वर्ग ।

चिद्वट्टी-देशी-तृणे, दे० ना० ३ वर्ग ।

चिद्वंत-चीयमान-त्रि० । चि-कर्मणि भावे वा यक् । "न वा क-
र्मभावे वाः क्यस्य भ सुक् " ॥ ८ । ४ । २४२ ॥ इति चिध्रातोः
कर्मणि भावे वा द्विरुक्तो वकारः । उपचीयमाने, प्रा० ४ पाद ।

चिद्वुर-चिकुर-पुं० । " निर्वपेस्फटिकचिकुरे हः " ॥ ७ । १ । ७६ ।
इति ककारस्य हकारः । प्रा० १ पाद । रागद्वयविशेषे,
जी० ३ प्रति० ।

चिद्वुरंगराय-चिकुराङ्गराग-पुं० । चिकुरसंयोगानिमित्ते वल्खा-
दौ रागे, जी० ३ प्रति० ।

चीरु-चीरु-पुं० । गन्धप्रधाने वृक्षजने, ल० प्र० ।

चीण-चीन-पुं० । श्रीशृपज्जिनस्य छादशे सुते, तत्राज्ये च ।
कल्प० ७ कृण । म्लेच्छदेशविशेषे, प्रव० २७४ द्वार । सूत्र० ।
प्रश्न० । वृ० । प्रज्ञा० । इत्ये, त्रि० । "चीणचिमिद्वं कज्जगणासं" चीना
इत्वा (चिमिद चि) चिपिटानि निम्ना बंका वक्रा प्रमेव भन्ना,
अयोधनकुट्टितेवेत्यर्थः, नासिका यस्य स तथा । ज्ञा० १ शु० ७
अ० । कहुतुल्यब्रीहिजेदे, मृगभेदे च । पताकायां, सीसके च ।
न० । वाच० ।

चीणंसुय-चीनांशुक-न० । स्वनामस्यातः कोशिकारः तज्जे, चीन-

विषये निष्पन्ने वस्त्रभेदे च । चीर्णांशुको नाम कोशिकारोऽप्यस्ति, तस्माज्जातं चीर्णांशुकम् । यद्वा-चीनो नाम जनपदस्तत्र यः शृङ्गणतरः पट्टस्तस्माज्जातं चीर्णांशुकम् । वृ० १ वृ० । कल्प० । स्था० । २१० म० । चीर्णांशुकानि नानादेशेषु प्रसिद्धानि दुकूलविशेषरूपाणि, पूर्वोक्तस्यैव वस्त्रस्य यान्यन्तरहीरैर्निष्पाद्यन्ते सूक्ष्मतराणि च भवन्ति तानि चीर्णांशुकानि । जं० २ वृ० । नि० चू० । चीनदेशे आमिषपुञ्जाः क्रियन्ते, तद्धीनः कीटीरागल्य दालां मुञ्चन्ति, तत्सूत्रं भवति, तन्निष्पन्नं वस्त्रं चीर्णांशुकमित्युच्यते इति वृद्धाः । अनु० ।

चीर्णपिङ्ग-चीर्णपिष्ट-पुं० । लोहितवर्णं वस्तुविशेषे (रा०) लोकप्रसिद्धे, प्रज्ञा० १७ पद । चीनदेशजं सिन्दूरमिति प्रतीयते । वाच० ।

चीमूय-जीमूत-पुं० । 'चूलिकापैशाचिके तृतीयतुर्ययोराद्य-द्वितीयौ ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥ इति जस्य चः । मेघे, पा० ।

चीरकंडूसगपट्ट-चीरकाफूसकपट्ट-पुं० । रजोहरणबन्धज्रेदे, "चीरकंडूसगबंधो ग्राम-जादे रयहरणं तिजागपपसे खोमिण्य ओणिपण वा चीरेण वेदयं जवति, ताहे उन्निदोरेण तिपासियं करेति, तं चीरकंडूसगपट्टो भवति" नि० चू० ५ उ० ।

चीरग-चीरक-पुं० । रथ्यापतितचीवरपरिधाने लिङ्गिनि, ग० २ अधि० ।

चीरस्थल-चीरस्थल-न० । मयुगस्थे स्थलज्रेदे, ती० ए कल्प ।

चीरल-चीरल-पुं० । पक्षिविशेषे, प्रज्ञा० १ आश्र० द्वार ।

चीरिय-चीरिक्-पुं० । रथ्यापतितचीवरपरिधाने, चीरोपकरणे वा पाञ्चगिर्यसाधौ, ज्ञा० १ श्रु० १४ अ० । अनु० ।

चीर्वदण-चैत्यवन्दन-न० । 'चैत्यवन्दनं' इति प्राप्ते आर्षत्वात्तथाकूपम् । विधिपूर्वं देववन्दने, प्रा० १ पाद ।

चीवर-चीवर-न० । वस्त्रे, ज्ञा० ५ ठा० २ उ० । उक्त० ।

चीवरधारि (ण्)-चीवरधारिन्-त्रि० । वस्त्रधारिणि, कल्प० ८ कण ।

चुअ-च्युत-त्रि० । विनष्टे, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । उच्छ्वास-निश्वासजीवितादिदशविधप्राणेश्वर्यः परिश्रष्टे, अनु० । देवलोकादवतीर्णं, कल्प० १ कण ।

चुइ-च्युति-स्त्री० । व्यवने, वैमानिकज्योतिष्काणां मरणे, स्था० १ गा० १ उ० ।

चुइसमय-च्युतिसमय-पुं० । इहभवपरभवशरीरायुःपुत्रपू-र्वपरिशादसमये, आ० म० द्वि० । (अस्मिन् समये किम् इह भवः, किं वा परजवः ? इति विवेचितं 'करण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६२ पृष्ठे)

चुंचुण-चुंचुन-पुं० । इम्यजातिज्रेदे, स्था० ६ गा० । प्रज्ञा० ।

चुंचुय-चुंचुक-पुं० । स्लेच्छजातिभेदे, प्रज्ञा० १ आश्र० द्वार ।

चुंबण-चुम्बन-न० । वङ्गत्रसंयोगे, प्रव० १६ ए द्वार । चुम्बनवि-कल्पः सम्प्राप्तकामभेदः । दश० ६ अ० ।

चुक-चुंश-धा० । अधःपतने, दिवा०-पर०-मनिद् । "चुंशोः

फिडाफिट्टुडफुडचुकमुद्धाः" ॥ ८ । ४ । १७७ ॥ इति चंशेश्चु-क्कादेशः । 'चुककइ' भ्रश्यति । प्रा० ४ पाद । आव० । वि-स्मृते, वृ० ४ उ० । मुष्टौ, दे० ना० ३ वर्ग ।

चुष्ट-त्रि० । पतिते, "गिहत्थधम्माव चुक्कंति ।" गृहस्थधर्मा-दर्याद्यतिधर्मात्संविग्ननास्तिकपथाच्चुककति, चुष्टः संसारपथ-त्रयान्तर्वर्तीत्यर्थः । ग० १ अधि० ।

चुक-न० । चक-रक्-अत उत्वं च । अम्लचेतसे, चुक-पालङ्कशाकभेदे, शुक्रभेदे च । स्वार्थे कन् (आमरुल) शाके, तित्तिण्यां च । स्त्री० । वाच० ।

चुकखलित-भ्रष्टस्खलित-न० । अनाजोगे, "अणजोगो चुक्खलितो भवति" नि० चू० २० उ० ।

चुक्खलुत्त-चोक्षलुत्त-त्रि० । शुचिसमाचारे, वृ० १ वृ० ।

चुच्चुय-चूचुक-न० । स्तनाग्रजागे, रा० । प्रज्ञा० ।

चुच्छ-तुच्छ-त्रि० । "तुच्छे तश्चलौ वा" ॥ ८ । १ । २०४ ॥ इति तकारस्य चकारः । हीने, अल्पे च । प्रा० १ पाद ।

चुरुल-चुटल-न० । जीर्णतायाम्, पि० ।

चुरुली-चुटली-स्त्री० । प्रदीप्ततृणपूजिकायाम्, भ० १ श० ५ उ० । तं० । वन्दनदोषभेदे, "चुरुलि व्व गिण्डिकणं, रयहरणं होइ चुरुलि तु" । चुटली नाम-वल्का, उल्काभिवालातमिव प-र्यन्ते रजोहरणं गृहीत्वा ग्रामयन् यत्र वन्दते तच्चुटलिकम् । द्वात्रिंशत्तमे वन्दनदोषे, प्रव० २ द्वार । ध० । आ० चू० । वृ० । आव० । (स च दोषः 'चुष्पिड' शब्दे वक्ष्यते)

चुष्म-चूर्म-पुं० । न० । "ह्रस्वः संयोगे" ॥ ८ । १ । ८४ ॥ प्रा० १ पाद । यवादीनाम् (आचा० २ श्रु० २ अ० १ उ०) बदरादिकाना-म् (नि० चू० १६ उ०) मोदकादिखाद्यकचूरे, वृ० १ वृ० । आचा० । प्रज्ञा० । गन्धद्रव्यसम्बन्धिनि रजसि, भ० ३ शा० ७ उ० । वशीकरणादिफले द्रव्यसंयोगे, वृ० १ उ० । अन्तर्धा-नादिफले नयनाज्जनादौ, ध० ३ अधि० । ग० ।

जे निक्खू अंगादाणं ककेण वा लोहेण वा पउमचुष्सेण वा एहाणे वा चुप्पेहि वा वप्पेहि वा उव्वट्टेइ वा, परिवट्टेइ वा, उव्वट्टंतं वा परिवट्टंतं वा साइज्जइ ॥ ५ ॥

ककं उव्वलणयं, द्रव्यसंयोगेन वा ककं क्रियते, किंचिल्लोदं हट्टुद्वयं, तेण वा उव्वट्टेति, पन्नचूर्णेन वा एहाणं-एहाणमेव, अहवा उव्वट्टाणयं जप्पति । तं पुण मापचूर्णादिसिणाणं गंधि-यावणे अंगाघसणयं वुच्चति । चुण्णओ जो सुगंधो, चं-दणादिचूर्णानि, जहा वट्टमाणचुष्मो परचासादिवासानिमि-त्ते तदेव उव्वट्टेति, एकस्मिं परिवट्टेति पुणो पुणो । नि० चू० १ उ० ।

चौर्ण-न० । पदभेदे, (दश०)

चौर्णं पदमाह-

अत्थवहुलं महत्तं, हेउनिवाओवसग्गंभीरं ।

बहुपायमवोच्चिन्नं, गमणयसुं तु चुन्नपयं ॥ १८० ॥

अथो बहुलो यस्मिन् तदर्थबहुतम् । 'कचित् प्रवृत्तिः कचिदप्र-

वृत्तिः, कचिद्विज्ञाया कचिदन्यदेव । विधेर्विधानं ददुधा समी-
ह्य, चतुर्विधं बाहुवर्कं वदन्ति ॥१॥” ततश्चेति प्रकारैः बहुवर्धम् ।
महान् प्रधानो हेयोपादेयप्रतिपादकत्वेनार्थो यस्मिन् तन्महार्धम् ।
हेतुनिपातोपसर्गैः गर्भोत्पत्तिः । तत्राऽन्यथाऽनुपपत्तिलक्षणो हेतुः ।
यथा मदीवोऽयमश्वो, विशिष्टचिह्नोपलक्षितत्वात् । चवाख-
त्वाद्यो निपाताः । पशुतसमवाय उपसर्गाः । पशिरगाधम् । बहु-
पादम्-अपरिमितपादम् । अव्यवच्छिन्नं-श्लोकवद्विरामराहितम् ।
गमनयैः शुद्धम्, गमास्तद्वक्तृश्वारणप्रवणा भिन्नार्थाः । यथा “इह
खलु छज्जीवाणिया ; कयरा खलु सा छज्जीवाणिया ?” इत्यादि ।
नयाः नैगमादयः प्रतीताः, सुखधारणे, गमनयशुद्धमेव चोर्णं पदं
ब्रह्मचर्याध्ययनपदवादिति साधार्यः । दश० २ अ० ।

चुसकोसग-चूर्णकोशक-न० । चूर्णघृते कोशकाकृतौ भव्यभेदे,
प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

चुसपेसि (ण्)-चूर्णपेपिन्-त्रि० । ताम्बूलचूर्णस्य गन्धध्व-
चूर्णस्य वा पेषणकारके, म० ११ श० ११ उ० ।

चुएणगुंमियगाय-चूर्णगुणितगात्र-त्रि० । गैरिककोदाबगुणित-
तशरीरे, विपा० १ श्रु० २ अ० ।

चुसजुत्ति-चूर्णयुक्ति-स्त्री० । कोष्ठादिसुगन्धध्वेषु चूर्णीकृतेषु
तदुचितध्वमेवने, जं० २ वक्त्र० । एषा हि स्त्रीकलाभेदः ।
कटप० ७ कृष्ण । ज्ञा० । श्री० ।

चुसजोग-चूर्णयोग-पुं० । स्तम्भनादिकर्मकारिणि ध्व्यचूर्णानां
योगे, ज्ञा० १ श्रु० १४ अ० । अदर्शिकरणाद्यञ्जने मोहनचूर्ण-
योगेनाहारग्रहणरूपे चतुर्दशे उत्पादनदोषे, उक्त० २४ अ० ।

चुसपिंरु-चूर्णपिंरु-पुं० । चूर्णमञ्जनादि, तत्प्रयोगेण लब्धः
पिण्डः । जी० १ प्रति० । वशीकरणार्थं ध्व्यचूर्णद्वारे
पिंरु, आचा० २ श्रु० १ अ० ९ उ० । पञ्चा० ।

अस्य स्वरूपं सोदाहरणम्-

चुस्रे अंतश्चाणे, चाणके पायलेवणाजोगे ।

मूत्रे विवाहे दो दं-दण्डिज आधाणपरिसाडे ॥

चूर्णे अन्तर्धाने लोकदृष्टिपथतिरोधानकारके दृष्टान्तौ-चाणक्य-
विदितौ द्वौ शुल्लकौ । पादे पादलेपनरूपे योगे दृष्टान्तः-समित-
सूरयः । तथा मूले मूत्रकर्मणि अक्षतयोनेः कृतयोनिकरणरूपे
युवतिद्वयं दृष्टान्तः । विवाहविषये मूत्रकर्मणि युवतिद्वयमुदाह-
रणम् । तथा गर्भाधानपरिसाटरूपं मूलकर्मणि द्वे दण्डिन्यौ
नृपपत्न्यामुदाहरणम् ।

तत्र “ चुस्रे अंतश्चाणे चाणके ” इत्यवयवं भाष्यकृत्
गाथात्रयेण व्याख्यानयति-

जंघाहीणा ओमे, कुसुमपुरे सिस्मजोगे रहकरणं ।

खड्गागंऽजणसुणणा . गमणं देसंतरे सरणं ॥

पेक्कं परिव्राहे तो, थेराणं देसे ओमे-ऽदताण ।

सहजुज चंदगुत्ते, ओमोयरिण दोव्वहं ॥

चाणक पुच्छ एहा-अनुच दारं पिहित्तु धूमे य ।

दहं कुच्छ पसंसा, थेरसमीवे उपात्तंभो ॥

कुसुमपुरे नगरे चन्द्रगुप्तो वाम राजा, तस्य मन्त्री चाणक्यः,
तत्र च जङ्घाफलपरिहीनाः सुस्विताजिघाः सूरयः । अ-
न्यथा च तत्र कुञ्जिकमपतत् । ततः सूरिजिघान्ति-अमुं
समुद्राजिघानं शिष्यं सूरिपदे स्थापयित्वा सकलगच्छस-
मेतं सुभिन्ने कापि प्रेषयामि, ततस्तस्मै योनिप्राप्तमेकान्ते
व्याख्यातुमारब्धे, तत्र च चुल्लकद्वयेन कथमप्यदृश्यीकरण-
निबन्धनमञ्जनं व्याख्याने शुश्रुवे, यथा-अनेनाञ्जेनाञ्जितच-
कुर्न केनापि दृश्यते, इति योनिप्राप्तव्याख्यानसमर्थनान-
न्तरं समुद्राभिधोऽन्तेवासी सूरिपदे स्थापितः, मुक्कलि-
तश्च सकलगच्छसमेतो देशान्तरे, स्वयमेकाकिनस्तत्रैवावत-
स्थिरे सूरयः; कतिपयादिनानन्तरं चाचार्यस्नेहतस्तत् चुल्लकद्व-
यमाचार्यसमीपे समाजगाम । आचार्या अपि यत्किमपि भिक्षया
लभन्ते तत् समं विविच्य चुल्लकद्वयेन सह भुञ्जते, तत आहाराऽप-
रिपूर्णतया सूरीणां दौर्बल्यमभवत् । चिन्तितं चुल्लकद्वयेन-अवमो-
दरता सूरीणाम्, ततो वयं पूर्वश्रुतमञ्जनं कृत्वा चन्द्रगुप्तेन सह
भुञ्जावहे, इति तथैव कृतम् । ततश्चन्द्रगुप्तस्याहारस्तोकतया
भूमा शरीरे कृशता । चाणक्येन पृष्टम्-किं ते शरीरदौर्बल्यम् ?
स प्राह-परिपूर्णाहारात्प्रातः । ततश्चाणक्येन चिन्तितम्-एता-
वत्याहारे परिवेष्यमाणे कथमाहारस्यापरिपूर्णा ? , तन्नूनम-
ञ्जनसिद्धः कोऽपि समागत्य राक्षा सह भुङ्के । ततस्तेनाञ्जन-
सिद्धग्रहणाय जोजनमण्डपेऽतीवशुद्धेणैकाचूर्णे विकीर्णं द-
ष्टानि मनुष्यपदानि । ततो निश्चिक्ये-नूनं द्वौ पुरुषावञ्जनसि-
द्धावायातः । ततो द्वारं पिधाय मध्येऽतिबहुलो धूमो नि-
ष्पादितः । धूमवाधितनयनयोश्च तथोरञ्जनं नयनाश्रुभिः सह
विगलितम् । ततो बभ्रुवतुः प्रत्यक्षौ चुल्लकौ, कृता चन्द्रगुप्तेना-
त्मनि जुगुप्सा-अहो ! विटालितोऽहमास्मि । ततश्चाण-
क्येन तस्य समाधाननिमित्तं, प्रवचनमाद्विन्यस्तार्थं च प्रशं-
सितो राजा । यथा-धन्यस्त्वमसि यो बाह्व्रह्मचारिभिः
यतिभिः पवित्रीकृत इति । ततो वन्दित्वा मुक्कलितौ द्वाव-
पि चुल्लकौ । चाणक्येन रजण्यां बसतावागत्य सूरय उपाल-
ब्धाः-यथैतौ गुप्तचरचुल्लकावुदाहं कुरुतः । ततः स एवोपाल-
ब्धः । य एवात्र विद्यायामञ्जनोक्ता दोषास्त एव वशी-
करणादिचूर्णेष्वपि द्रष्टव्याः । सुत्रे चात्र तृतीया सप्तमर्थे ।
तथा चूर्णे प्रयुज्यमाने एकस्य चूर्णस्य प्रयोक्तुरनेकेषां वा
साधूनामुपरि द्वेषं कुर्यात्, ततस्तत्र जिज्ञासाभायसंनवः । “प-
यत्यारओ वा पि ” नाशो वा भवेत् । तदेवं “ चुस्रे अंतश्चा-
णे चाणके ” इति व्याख्यातं, तद्व्याख्यानाच्च चूर्ण इति
द्वारं समर्थितम् ।

जे जिकल्ल चुसपिंरं जुंजइ, भुंजंतं वा साइज्जइ ॥७२॥

“जे चुसपिंरं” इत्यादि । वसीकरणादिया चुसपिंरं जे जो पिंरं
उत्पादेति तस्स भाणादिवा दोसा, चउलहुं च से पच्छित्तं ।

जे भिक्खु चुसपिंरं, जुंजेज्ज सयं तु अहव सानिज्जे ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं पावे ॥ १६॥

कंठा । जे विज्जामंतहि दोसा, ते चेव वसीकरणमादिपहि चुस-
हिं दोसा, रागारागपदोसपत्थारदोसा य ; असिवादिकारणेहि
वा वसीकरणमादिचुसपिंरं पिंडं उत्पादेज्जा । नि० चु १३ उ० ।

चुसपिंरं-चूर्णपिंरं-स्त्री० । अस्य जेदे, प्रहा० १ पद ।

चुसजेय-चूर्णजेद-पुं० । चूर्णभेदे, स्था० १० ठा० ।

चुल्लय-चूर्णक-न० । सन्त्रस्ते, विपा० १ शु० २ अ० ।

चुल्लवास-चूर्णवास-पुं० । चूर्णलक्षणे वासे, झा० १ शु० ७ अ० ।

“अमयवासं च चुल्लवासं च” आचा० २ शु० ३ चू० ।

चुल्लिय-चूर्णयित्वा-अव्य० । चूर्णनं कृतेत्यर्थे, प्र० १ श० ८ अ० ।

चुल्लियाजेद-चूर्णिकाभेद-पुं० । तिलादिचूर्णवद्व्यभेदे, भ० ५ श० ४ अ० । “से किं तं चुल्लियाभेदः ? । चुल्लियाभेदे जषं तिलचुल्लाय वा मुगचुल्लाय वा मासचुल्लाय वा पिप्पली-चुल्लाय वा मरिचचुल्लाय वा सिंगवेरचुल्लाय वा चुल्लियाभेदे भवेदिति सेत्तं चुल्लियाभेदे ।” प्रश्ना० ११ पद ।

चुम्ब-चुम्ब-धा० । ‘चुबि’ षकृत्संयोगे, अन्ते “वञ्जना-दन्ते” ॥ ८ । ४ । २३६ । इति अकारः । ‘चुम्बइ’ चुम्बति । प्रा० ४ पाद ।

चुम्बिवि-चुम्बित्वा-अव्य० । ‘चुम्ब’ चुम्बने । “क्त्व इ इत् इबि-आवयः” ॥ ८ । ४ । ४३६ । इति इव्यादेशः क्त्वाप्रत्ययस्थाने । चुम्बितं कृतेत्यर्थे, “रक्त्वइ सा विसहारिणी, ते करचुम्बिवि जीव ।” प्रा० ४ पाद ।

चुय-च्युत-त्रि० । कुतोऽप्यनाचारात्स्वपदात्पतिते, झा० १ शु० ३ अ० । परिभ्रष्टे, आ० म० प्र० । जन्मान्तरं गते, सूत्र० १ शु० १० अ० । स० । कालान्तरेण च्युते, स० ।

चुयधम्म (ण्)-च्युतधर्मन्-त्रि० । धर्मात्प्रभ्रष्टे, व्य० १० उ० ।

चुयसामि-च्युतस्वामिन्-त्रि० । उत्सन्नस्वामिके, व्य० २ अ० ।

चुल्लणी-चुल्लनी-स्त्री० । काश्चिद्व्यपुरे ब्रह्मइत्तच्छकवर्त्तिनो मा-तरि, उक्त० १३ अ० । द्रुपदमहाराजस्य स्त्रियाम्, झा० १ शु० १६ अ० । तं० । आव० । स० ।

चुल्लणीपिया-चुल्लनीपितृ-पुं० । वाराणसीवास्तव्ये स्वनाम-ख्याते गृहपतौ, चुल्लनीपितृनामा गृहपतिर्बाराणसीनिवासी तथैव प्रतिबद्धः प्रतिपन्नप्रतिमो विमर्शकदेवेन मातरं त्रिखण्डां कियमाणां दृष्ट्वा क्लृप्तमिच्छितप्रतिज्ञां देवनिग्रहाथमुद्घाव, पुनः कृतालोचनस्तथैव दिवं गत इति घट्टव्यताप्रतिबद्धे तृ-तीये उपासकदशानामध्ययने, स्था० १० उ० ।

एतदेव सूत्रकदा-

छक्खेवो तइयस्स-एवं खलु जंबू ! तेणं कात्तेणं तेणं समएणं वाणारसी णामं नयरी, कोइए चेइए, जियसत्तू राया पहिइए, तथ एणं वाणारसीए चुल्लणीपिया णामं गाहावई परिवसइ अइहेणं जाव अपरिभूए, सोमा भारिषा, अइहि-रक्खकोडीओ णिहाणपत्ताओ बुद्धिपत्तिरपत्ताओ अ-इव्वया दससोसाइस्सिएणं वएणं जहा आणंदो ईसरं जाव सन्वकज्जवद्धावए यावि होत्था, सामी समोसदे, परिसा निग्गया, चुल्लणीपिया वि जहा आणंदो तहा निग्गओ, तहेव गिद्धिधम्मं पभिवज्जइ । गोयमपुच्छा तहेव सेसं जहा कामदेवस्स० जाव पोसहसालाए । पोसहिए बंधचारी समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मपण्णत्ति एव-संपज्जित्ता एणं विहरइ । तए णं तस्स चुल्लणीपियस्स स-

मणोवासयस्स पुव्वरत्तावरत्तकालसमए एगे देवे अंति-यं पाउज्जए । तए णं से देवे एगं नीलुप्पद्वं जाव आसिं गहाय चुल्लणीपियं समणोवासयं एवं वयासी-हंजो चुल्ल-णीपिया ! जहा कामदेव० जाव न भंजसि तओ अहं अज्ज जेट्ठपुत्तं साओ गिहाओ णीणेमि ? , तव अग्गओ घाएमि २, तओ मंससोद्वे करेमि, करेमिच्चा आदाणभरियंसि कदाह-यंसि अइहेमि तव गातं मंसेण य सोणिएण य आइच्चाभि, जहा णं तुमं अट्टदुहइवसहे अकाले जीवियाओ व-वरोवेज्जसि । तओ चुल्लणीपिया समणो० तेणं देवेणं एवं वुत्ते अजीए० जाव विहरइ । तं से देवे चुल्लणीपियं समणं अभीयं० जाव पासइ, पासइत्ता दोच्चं पि तच्चं पि चुल्लणी-पियं एवं वयासी-हंजो चुल्लणीपिया ! तं चेव जणइ सो० जाव विहरइ । तं से देवे चुल्लणीपियं अभीयं० जाव पासित्ता आसुरुत्ते० ४ चुल्लणीपियस्स समणोवासय-स्स जेट्ठपुत्तं गिहाओ णीणेइ, णीणेइच्चा अग्गओ घाएइ, अग्गओ घाएइत्ता तओ मंससोद्विच्चे करेइ, करेइत्ता आदा-णजरियंसि कदाहंसि अइहेइ, अइहेइत्ता चुल्लणीपियस्स समणोवासयस्स गायंमंसेण य सोणिएण य आइंचइ । तए णं से चुल्लणीपिया समणो० तं उज्ज्वं० जाव अहियासेइ । तए णं से देवे चुल्लणीपियं अभीयं० जाव पासइ, पासइत्ता दोच्चं पि तच्चं पि चुल्लणीपियं समणोवासयं एवं वया-सी-हंजो चुल्लणीपिया ! अपत्थियपत्थिया० जाव ए मं-जसि तओ अहं अज्ज मज्जिमं पुच्चं साओ गिहाओ णीणेमि, णीणेमित्ता तव अग्गओ घाएमि जहा जेट्ठपुत्तं तहेव जणइ, तहेव करेइ, एवं कणीयसं पि० जाव अ-हियासेइ । तं से देवे चुल्लणीपियं अभीयं० जाव पासइ । चउत्थं० जाव चुल्लणीपियं समणोवासयं स एवं वयासी-हं-जो चुल्लणीपिया ! अपत्थियपत्थिया० ४ जइ णं तुमं जाव न जंजसि तओ अहं अज्ज जा इमा माता जहा सत्यवाही देव-तं गुरुं जणणिं दुक्करदुक्करकारियं तं से साओ गिहाओ णीणेमि, णीणेमित्ता तव अग्गओ घाएमि, घाएमिच्चा तओ मंससोद्वे करेमि, करेमिच्चा आदाणजरियंसि कदाहयंसि अइहेमि, तव गातं मंसेण य सोणिएण य आइंचामि, जहा णं तुमं अट्टदुहइ० अकाले चेव ववरोविज्जसि । तए णं से चुल्लणीपिया सावया तेणं देवेणं एवं वुत्ते अभीए० जाव विहरइ । तए णं से देवे चुल्लणीपि अभीयं० जाव विहर-माणं पासइ । चुल्लणीपियं दोच्चं पि एवं वयासी-हंजो चुल्ल-णीपिया ! तहेव० जाव ववरोविज्जसि । तए णं तस्स चुल्ल-णीपियस्स तेणं देवेणं दोच्चं पि एवं वुत्ते समाणस्स इमे-यारूवे० जाव अज्जत्थिए० ४, अहो णं इमे पुरिसे अणारिए

अणारियवुच्छी अणारियाइं पावाइं कम्माइं समाचरे, जेण ममं जेडुपुत्तं साओ गिहाओ णीणेमि, मम अगओ घाएइ, घाएइत्ता जहा कयं तहा वि चित्तेइ० जाव गायं आइंचइ, जेणेव मम मञ्जिमं पुत्तं साओ गिहाओ० जाव सोणियं आइंचइ, जेणेव मम कणीयसं पुत्तं साओ गिहाओ तहेव० जाव आइंचइ, जा वि य णं इमं मम माता भदा सत्थवा-ही देवतं गुरुं जणणिं हुकरकारियं तं पिय णं इच्छइ, साओ गिहाओ णीणेत्ता ममं अगओ घाएत्तए, तं सेयं खलु ममं एयं पुरिसं गिएहेत्तए त्ति कहु उट्ठाति, ते से वि य आगासिए उप्पतिए तेण य खंभे आसादिए महया महया सहेणं कोलाहले कए, तए णं सा भदा सत्थवाही तं कोलाहलसहं सोच्चा निसम्म जेणेव चुलणीपिया समणो-वासया तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता चुलणीपियं एवं वयासी-किं णं पुत्ता ! तुमे महया महया सहेणं कोलाहले कए ! तए णं से चुलणीपिया अम्मयं भइं सत्थवाहिं एवं वयासी-एवं खलु अम्मो ! न जाणापि के वि पुरिसे आसुरु-त्ते० एएगं महं नीटुप्प० असिं गहाय ममं एवं वयासी-हंजो चुलणीपिया ! अपत्थियपत्थिया० ४ वज्जिया जइ णं तुमं जाव ववरोविज्जसि, तए णं अहं तेणं देवेणं एवं वुत्ते समाणे अजीए० जाव विहरामि । तए णं से देवे मम अभीयं० जाव विहरमाणं पासइ, पासइत्ता ममं दोच्चं पि तच्चं पि एवं वयासी-हंजो चुलणीपिया ! तहेव गायं आइंचइ, तए णं अहं तं उज्जलं० जाव अहियासेमि, एवं तहेव उच्चारेयव्वं सव्वं० जाव कणी-यसं० जाव आइंचइ, अहं तं उज्जलं० जाव अहियासेमि । तए णं से देवे ममं अभीयं० जाव पासइ, पासइत्ता ममं चउत्थं पि एवं वयासी-हंजो चुलणीपिया ! अपत्थियपत्थिया० जाव न जंजसि तओ ते अज्ज जा इमा माता गुरु० जाव ववरोवि-ज्जसि, तए णं अहं तेणं देवेणं एवं वुत्ते समाणे अजीए० जाव विहरामि । तए णं से देवे दोच्चं पि तच्चं पि ममं एवं वयासी-हंजो चुलणीपिया ! अज्ज० जाव ववरोविज्जसि, तए णं अहं तेणं देवेणं एवं वुत्तस्स समाणस्स इमेयारूवे अभत्थिए अहो णं इमे पुरिसे अणारिए० जाव समायरे जेणं ममं जे-डुपुत्तं साओ गिहाओ तहेव० जाव कणीयसं० जाव आइंचइ, तुम्हे वि य णं इच्छइ साओ गिहाओ० जाव णीणेत्ता, मम अगओ घाएत्तए तं सेयं खलु ममं एयं पुरिसं गिएहेत्तए त्ति कहु उट्ठाति, ते से वि य आगासे उप्पतिते ममए वि य खंभे आसादिते महया महया सहेणं कोलाहले कए, तए णं सा जहा चुलणीपियं समणोवासयं एवं वयासी-नो खलु केइ पुरिसे तव० जाव कणीयसं पुत्तं साओ गिहाओ णीणेइ, णीणेइत्ता तव अगओ घाएइ । एस णं केइ पुरिसे तव उवसगं करेइ, एस णं तुमे वि दारिसणे दि-

हे, तए णं तुमं इयाणिं भगवया जग्गणियमे भग्गपोसहे विहरसि, तेणं तुमं पुत्ता ! एसस्स ठाणस्स आलोहिं जाव पडिवज्जेहि । तए णं से चुलणीपिया समणोवासया अम्माए भदाए स० तह त्ति एयमहं विणएणं पडिमुणेइ, पडिमुणेइत्ता तस्स ठाणस्स आलोएइ० जाव पडिवज्जेइ । तए णं से चुल-णिपिवा स० पदमं उवासगपरिमं उवसंपज्जित्ता णं विहरइ । पदमं उवासगअहासुत्तं जहा आणंदो० जाव एकारस वि तए णं से चु० तेणं उराद्धेणं जहा कामदेवे० जाव सोहम्मं कप्पे सोहम्मवर्किसयस्स महाविमाणस्स उत्तरपुरच्छिमेणं अरुणप्पजे णामं विमाणे देवत्ताए उववणे चत्ता-रि पलिओवमाइं ठिई महाविदेहे वासे सिन्धिहिंति० ५ । उपा० ३ अ० ॥

चुलसीइ-चतुरशीति-स्त्री० । चतुरधिकायामशीतौ, जं० २ वक्र० । स० । प्रका० । प्रअ० ।

चुलसीइसमज्जिय-चतुरशीतिसमर्जित-त्रि० । एकत्र समये समु-त्पद्यमानानां येषां राशिः चतुरशीतिसमर्जितः स्यात् तेषु नैर-यिकादिषु, भ० २० शा० १० उ० । उपा० (' उचवाय ' शब्दे द्वितीयभागे ९१५ पृष्ठे उक्तं चैतत्)

चुलसीय-चतुरशीत-त्रि० । चतुरशीत्याधिके, " चुलसीयं मं-लसतं चरति " सू० प्र० १ पादु० ।

चुलुक्क-चुलुक्य-पुं० । कृत्रियकुलविशेषे, यस्मिन् सिकुराजाद-य आसन्, कुमारपात्रराज आसीत् । " अहो चौलुक्यपुत्रीणां, साहसं जगतोऽधिकम् । पत्युर्मृत्यौ विशन्त्यग्निं, याः प्रेमरहि-ता अपि " ॥१॥ स्था० ४ ठा० २ व० ।

चुलचुल-स्पन्द-धा० । किञ्चिच्छलने, " स्पन्देश्चुलचुलः " ॥ ८ ४ । १२ ७ ॥ इति स्पन्देश्चुलचुलादेशः । " चुलचुलइ " स्पन्दते । प्रा० ४ पादं ।

चुल्ल-कुड-त्रि० । महदपेक्षया लघौ, स्था० २ ठा० ४ व० ।

चुल्लकप्पमुय-कुडकप्पश्रुत-न० । अल्पप्रन्थे, अल्पेण च क-विरादिकल्पप्रतिपादके वृत्कालिकश्रुते, न० ।

चुल्लग-वेशी-भोजने, मनुष्यत्वलाभे चुल्लग (भोजन) दृष्टान्तः । प्रा० क० ।

चुल्लपिउ-कुडपितृ-पुं० । लघुपितरि, विपा० १ ध्रु० ३ अ० । " अज्जए पज्जए वा वि, वप्पो चुल्लपिउ त्ति य " । दश० ७ अ० ।

चुल्लमाउया-कुडमातृका-स्त्री० । लघुमातरि, नि० १ वगं । " कृणियस्स रणो चुल्लमाउया " अन्त० ८ वर्ग । का० ।

चुल्लसयय-कुडशतक-पुं० । महाशतकापेक्षया लघुः शतक-श्चुल्लशतकः । स्वनामख्याते गृहपतौ, स चाऽवम्मिकाभि-धाननगरनिवासिदेवेनोपसर्गकारिणा हव्यमुपाह्वयमाणमुप-लभ्य चलितप्रतिहः पुनर्निरतिचारः सन् दिवमगमदिति यथा तथा यत्राग्निधीयते तस्मिन् उपासकदशानां चतुर्थेऽध्ययने, स्था० १० ग० ।

एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं वाणा-
रसीए णयरीए कोट्टए चेए, जियसत्तू राया, सुरादेवगा-
हावई अहे दिचे ठ हिरसकोढीओ णिहाणपत्ताओ० जाव
उव्वया दसगोसाहस्सिएणं वएणं, धम्मा जारिया, सामी समो-
सदो, जहा आणंदो तहेव पक्खिज्जइ गिहिधम्मं, जहा काम-
देवो० जाव समणस्स जगवओ महावीरस्स पव्वत्ति उव-
संपज्जिच्चा णं विहरइ । तए णं तस्स सुरादेवस्स समणोवा-
सयस्स पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि एगे देवे अंतियं पाउ-
व्ववित्था । से देवे एगं महं नीलुप्पट्ठ० जाव असिं
गहाय सुरादेवं समणोवासयं एवं वयासी-हंभो सुरादेवा !
अपत्थियपत्थिया ४ जइ णं तुमं सीलाइ० जाव न
जंजसि तओ जेट्टपुत्तं साओ गिहाओ णीणेमि, तव अ-
ग्गओ घाएमि, एवं मंससोल्लए करेमि । आयाणजरियं-
सि कडाहगंसि अदहेमि, अदहेमिच्चा तव गायं मंसेण य
सोणिएण य आईचामि, जहा णं तुमं अकाले० जाव
ववरोविज्जसि । एवं मज्झिमयं कणीयसं एकेके पंच सोल्लया
तहेव करेइ जहा चुद्धणीपियस्स, नक्कं एकेके पंच सोल्लया ।
तए णं से देवे सुरादेवं चउत्थं पि एवं वयासी-हंभो सुरा० !
अपत्थियपत्थिया० जाव न परिजंजसि तओ ते अज्ज
सरीरस्स जमगसमगमेव सोल्लसरोगायंके पक्खिअमि । तं
जहा-सासेकासे० जाव कोठे, जहा णं तुमं अट्टट्टइ० जाव
ववरोविज्जसि । तओ से सुरा० जाव विहरइ, एवं देवो दोच्चं
पि तच्चं पि जणइ० जाव ववरोविज्जसि । तए णं तस्स
सुरादेवस्स तेणं देवेणं दोच्चं पि तच्चं पि एवं वुत्तस्स
समाणस्स इमेयारूवे अज्ज० ४ अहो णं इमे पुरिसे अ-
णारिए० जाव समारयइ जेणं ममं जेट्टपुत्तं जाव कणीयसं०
जाव आईचइ, जे वि य मे सोल्लस रोगायंका ते वि य इच्छइ
मम सरीरगंसि पक्खिवित्तए; तं सेयं खलु ममं एयं पुरिसं
गिहिहत्तए चि कट्टु उट्ठाएइ, से वि य आगासे उप्पत्तिते तेण
य खंजे आसाइए, महया महया सहेणं कोट्ठाहले कए, तए णं
सा धन्ना जारिया कोट्ठाहलं सुच्चा निसम्म जेणेव सुरादेवे सम-
णोवासए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइच्चा एवं वयासी-किं षं
देवाणुप्पिया ! तुम्हे णं महया सहेणं कोट्ठाहले कए ? तए
णं से सुरादेवे धम्मा भारियं एवं वयासी-एवं खलु देवा-
णुप्पिया ! के वि पुरिसे तहेव कहइ जहा चुद्धणीपियया धन्ना
वि पडिजणइ० जाव कणीयसं णो खलु देवा० ! तुम्हं केइ
पुरिसे सरीरंसि जमगसमगं सोल्लसरोगायंके पक्खिवइ, एस
णं के वि पुरिसे तुम्हं उव्वसगं करेइ । सेसं जहा चुल-
णीपियस्स भद्दा भणइ णिरवसेसं० जाव सोहम्मे कप्पे
अरुणकंते विमाणे चत्तारि पलिओवपाइं उई महाविदेहे

वासे सिज्जिहिति ९ (उपा० ४ अ०) एवं खलु
जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं आल्लहिया णयरी,
संखवणे उज्जाणे, जियसत्तू राया, चुद्धसयए गाहावई
अहे० जाव छ हिरसकोढीओ० जाव उव्वया दसगो-
साहस्सिएणं वएणं, बहुला जारिया, सामी समोसदो,
जहा आणंदो तहा गिहिधम्मं पक्खिज्जइ, सेसं जहा
कामदेवो० जाव, धम्मपव्वत्ति उवसंपज्जिच्चा विहरइ,
तए णं तस्स चुद्धसयगस्स पुव्वरत्तावरत्तकाले एगे
देवे अंतियं० जाव असिं गहाय एवं वयासी-हंभो चुद्धस० !
जाव न जंजसि तओ अज्ज जेट्टपुत्तं गिहाओ
णीणेमि एवं जहा चुद्धणीपियं; खवरं एकेकसत्तमंसो-
ल्लया० जाव कणीयसं० जाव आईचामि; तए णं से चुद्धे०
जाव विहरइ । तए णं से देवे चुद्धस्स चउत्थं पि एवं
वयासी-हंभो चुद्ध० ! जाव न भंजसि तो ते अज्ज
इमाओ ठ हिरसकोढीओ णिहाणपत्ताओ छ वट्ठि०
ठ पवित्थरपत्ताओ ताओ साओ गिहाओ णीणेमि, णीणे-
मिच्चा आल्लहियाए णयरीए सिंघादग० जाव पहेसु सव्वओ
समंता विप्पइरामि, जहा णं तुमं अट्टट्टइ० अकाले जी-
वियाओ ववरोविज्जसि । तए णं से चुद्धसए तेणं देवेणं
एवं वुत्ते समाणे अभीए० जाव विहरइ । तए णं से देवे
चुद्धस० अजीयं० जाव पासित्ता दोच्चं पि तच्चं पि एवं
वुत्ते तहेव० जाव ववरोविज्जसि । तए णं तस्स चुद्धसए-
णं देवेणं दोच्चं पि तच्चं पि एवं वुत्तस्स अयमेयारूवे
अव्वत्थिए ४ अहो णं इमे पुरिसे अणारिए, जहा चुल-
णीपिया तहा चित्तेइ० जाव कणीयसं० जाव आईचइ । जा-
ओ वि य णं इमाओ ममं ठ हिरसकोढीणिहाणपत्ताओ
वट्ठि० पवित्थरपत्ताओ ताओ वि य णं इच्छेइ ममं
साओ गिहाओ णीणिच्चा आल्लहियाए णयरीए सिंघा-
दग० जाव विप्परित्तए; तं सेयं खलु मम एयं पुरिसं
गिहिहत्तए चि कट्टु उट्ठाएइ जहा सुरादेवे तहेव भारि-
या पुच्छइ, तहेव कहेइ, सेसं जहा चुद्धणीपियस्स० जाव
सोहम्मे कप्पे अरुणसिद्धे विमाणे उ० उइसेसं ताव
जाव महाविदेहे वासे सिज्जिहिति । उपा० ५ अ० ।

चुद्धहिमवत-सुद्धहिमवत्-त्रि० । महदपेक्कया सव्वुहमवान् चु-
द्धहिमवान् । स्था० २ ठा० ३ उ० । सर्वधरपर्वतभेदे, स्था०
७ ठा० स० ।

स च क्व कियन्मान इत्याह-

कहि णं भंते ! जंबुदीवे दीवे चुद्धहिमवते नामं वासहरप-
व्वए पव्वत्ते ? गोयमा ! हेमवयस्स वासस्स दाहिणेणं जरहस्स
वासस्स उत्तरेणं पुरच्छिमलवणसमुदस्स पच्चच्छिमेणं
पव्वच्छिमलवणसमुदस्स पुरच्छिमेणं एत्थ णं जंबुदीवे दीवे

चुद्धहिमवन्ते णामं वासहरपव्वए पाणत्ते, पाईणपमीणायए उदीणदाहिणवित्थिएणे छुहा लवणसमुदं पुट्टे पुरच्छिमिद्धाए कोदीए पुरच्छिमिद्धं लवणसमुदं पुट्टे पच्चच्छिमिद्धाए कोदीए पच्चच्छिमिद्धं लवणसमुदं पुट्टे एगं जोअणसयं उहं उच्चत्तेणं पणवीसं जोअणाइं उव्वेहेणं एगं जोअणसहस्सं वावणं च जोअणाइं उवात्तस य एगूणवीसइभाए जोअणस्स विक्खंजेणं ति तस्स तस्स बाद्धा पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं पंच जोअणसहस्साइं तिप्पि अप्पष्ठासे जोअणमए पप्परस्स य एगूणवीसइभाए जोअणस्स अरु-जागं च आयामेणं तस्स जीवा उत्तरेणं पाईणपमीणायए० जाव पच्चच्छिमिद्धाए कोदीए पच्चच्छिमिद्धं लवणसमुदं पुट्टा चउव्वीसं जोअणसहस्साइं णव य वचीसए जोअणसए अरुभागं च किंचि विसेसूणा आयामेण पप्पत्ता ॥

क्व नदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे चुद्धः कुक्षो वा महाहिमवदपेक्षया लघुहिमवान् चुद्धहिमवान् नाम नाम्ना वर्षधरपर्वतः प्रकृतः । वर्षे उजयपार्श्वस्थिते द्वे क्षेत्रे धरतीति वर्षधरः, क्षेत्रद्वयसीमाकारी गिरिरित्यर्थः । स चासौ पर्वतश्च वर्षधरपर्वतः, आख्यातस्तीर्थकृद्भिरिति, शेषं सुगमं, नवरमेकयोजनशतमूद्धोऽन्वयेन पञ्चविंशतियोजनानि उद्वेधेन भूगतत्वेन, उच्चत्वचतुर्थेनागस्यैव भूगतत्वात्, एकं योजनसहस्रं, द्विपञ्चाशच्च योजनानि, द्वादशैकोनविंशतिभागान् योजनस्य विष्कम्भेण । अस्योपपत्तिस्तु-द्विगुणितजम्बूद्वीपव्याससंख्यं, तस्य नवत्यधिकशतेन जागहरणेन प्रवर्तित, क्षुद्रहिमवतो भरताद् द्विगुणत्वात् । अत्र च करणविधिर्भरतवर्षाविष्कम्भ इव ज्ञेयः । अथास्य वाहे आह-“तस्स बाहा” इत्यादि । तस्य क्षुद्रहिमवतो वाहे प्रत्येकं पूर्वपश्चिमयोः पञ्च योजनसहस्राणि, त्रीणि च योजनशतानि पञ्चाशदधिकानि, पञ्चदशयोजनस्यैकोनविंशतिभागान् एकस्य योजनैकोनविंशतितमभागस्याहं च यावदायामे प्रकृते । सूत्रे च वचनव्यत्ययः प्राकृतत्वात् । स्थापना यथा-योजन ३५५० कला १५ । ३ । अस्य व्याख्यानं वैताग्याधिकारसूत्रतो ज्ञेयम्, प्रायःसमसूत्रत्वात् । अथेतस्य जीवामाह-“तस्य जीवा” इत्यादि । तस्य क्षुद्रहिमवतो जीवा उत्तरतो ह्यप्राचीनप्रतीचीनायता “जाव पच्चच्छिमिद्धाए” इत्यादि प्राग्वत्, यावत्पदात्-“पुरच्छिमिद्धाए कोदीए पुरच्छिमिद्धलवणसमुदं पुट्टा इति” प्राग्यम् । आयामेन चतुर्विंशतियोजनसहस्राणि नवद्वात्रिंशदधिकानि योजनशतानि अर्धभागं च कलार्कं प्रकृता, किञ्चिद्विशेषेना किञ्चिदूना इत्यर्थः । किञ्चिदूनात्वं चास्या आनयनाय वर्गमूले कृते शेषोपरितनराश्चपेक्षया द्रष्टव्यम् ।

अथास्याः परिधिमाह-

तीसे भण्णपिट्ठे दाहिणेणं पणवीसं जोअणसहस्साइं दोप्पि अ तिसजोअणसए चचारि अ एगूणवीसइजाए जोअणस्स परिवेवेणं पप्पत्ते ॥

“तीसे” इत्यादि । तस्याः क्षुद्रहिमवज्जीवायाः धनुःपृष्ठं दक्षिणतो दक्षिणपार्श्वे पञ्चविंशतियोजनसहस्राणि, द्वे च त्रिंशदधिकं योजनशते, चतुरश्रैकोनविंशतिभागान् योजनस्य परिवेवेण परिधिना प्रकृतम् । यच्चात्र “तीसे” इति शब्देन जीवानि-

र्ध्वस्तत् स्वस्वजीवापेक्षया स्वस्वधनुःपृष्ठस्य यथोक्तमानतो-पपर्यर्थम्, अन्यथा न्यूनाधिकमानसंज्ञवात् ।

अथ पर्वतं विशेषणैर्विशिनष्टि-

रुअगसंठाणसंठिए सव्वकणगामए अच्चे सण्हे लण्हे तहेव० जाव पमिरूवे उच्चओ पासिं दोहिं पउमवरवेइआहिं दोहिं अ वणसंठेहिं संपरिकित्तं दुण्ह वि पाणं वप्पगो त्ति ।

“रुअग” इत्यादि । रुचकसंस्थानसंस्थितः सर्वकनकमय इत्यादि प्राग्वत्, नवरं द्वयोरपि पञ्चवरवेदिकावनसंज्ञयोः प्रमाणं वर्णकश्च ज्ञातव्य इति शेषः ।

अथास्य शिखरस्वरूपमाह-

चुद्धहिमवन्तस्स वासहरपव्वयस्स उवरिं बहुसमरमाणिजे नूभिभागे पप्पत्ते; से जहाणामए आल्लिगपुक्खरेइ वा० जाव बह्वे वाणमंतरा देवा य देवीऊअ आसयंति० जाव बिहरंति ॥

“चुल्लहिमवन्त” इत्यादि प्राग् व्याख्यातार्थं, नवरं बहुसमत्वं चात्र नदीस्थानादन्यत्र ज्ञेयम् । अन्यथा नदीस्रोतसा संसरणमेव न स्यात् ।

अथैतन्मध्यवर्तिदृढस्वरूपानिरूपणमाह-

तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिजागस्स बहुमज्जदेसभाए, इत्थं णं इक्के महं पउमदहे णमं दहे पप्पत्ते, पाईणपमीणायए उदीणदाहिणवित्थिएणे इक्कं जोअणसहस्सं आयामेणं पंच जोअणसयाइं विक्खंभेणं दस जोअणाइं उव्वेहेणं अच्चे सण्हे रययामयकूले० जाव पासाइए० जाव पमिरूवे० ४ ।

“तस्स णं” इत्यादि । तस्य क्षुद्रहिमवतो बहुसमरमणीयस्य भूमिजागस्य बहुमध्यदेशजागे अत्राऽवकाशे एको महात् पद्मच्छो नाम छहः पद्मद्वो नाम द्वो वा प्रकृतः, पूर्वापरायत उत्तरदक्षिणविस्तीर्णं एकं योजनसहस्रमायामेन पञ्च योजनशतानि विष्कम्भेण दश योजनान्युद्वेधेन उच्चत्वेन, अर्धोऽना-विलजलत्वात्, शृङ्गः सारवज्रादिमयत्वात्, रजतमयकूल इति व्यक्तम् । जं० ४ वत्त० । पं० ४० ।

से णं एगाए पउमवरवेइआए एगेण य वणसंभेण य सव्वओ समंता संपरिकित्तं वेइआवाणसंभवप्पओ जाणि-पव्वो, तस्स णं पउमदहस्स चउडिहिं चचारीति सोवाण-पमिरूवगा पप्पत्ता, वप्पावासो जाणिअव्वो, तेसि णं ति सोवाणपमिरूवगाणं पुरओ अ पत्तेअं पत्तेअं तोरणा पप्पत्ता, तेणं तोरणा णाणामणिमया, तस्स णं पउमदहस्स बहुमज्जदेसभाए इत्थं णं महं एगे पउमे पप्पत्ते, जोअणं आया-मविकखंभेणं अरुजोअणं बाद्धेणं दस जोअणाइं उव्वेहेणं दो कास ऊसिए जलंताओ साइंगाइं दस जोअणाइं सव्वगो णं पप्पत्ता ॥

“से णं” इत्यादि । स पद्मद्वय एवं बाधत् पद्मद्वयवरवेदिकाया एकेच च वनस्य एकेन सर्वतः समन्तात् संपरिकृतः, वेदि कावनस्य-

एकवर्षको जणितव्यः, प्राग्वदित्यर्थः । “ तस्स णं ” इत्यादि व्यक्तम् । “ तेसि णं ” इत्यादि सर्वे प्राग्वत्, नवरं (णाणाम-णिमये स्ति) वर्णकैकदेशेन पूर्णस्तोरणवर्णको ब्राह्मः । अथात्र पञ्चस्वरूपमाह-“ तस्स णं ” इत्यादि । तस्य पञ्चग्रहस्व बहुम-ध्यदेशजागे अत्रान्तरे महद्देकं पञ्चं प्रज्ञसम्, एकं योजनमायामतो, विष्कम्भतश्च अर्ययोजनं, बाहल्येन पिएकेन दश योजनान्युद्वेधेन जलावगाहेन द्वौ क्रोशावुच्छ्रितं जलान्ताज्जलपर्यन्तात् एवं सातिरेकाणि दश योजनानि चर्वाग्रेण प्रज्ञप्तानि, जलावगाहो-परितनभागसत्कमन्नमानमीलने एतावतामेव संजवात् ।

से णं एगाए जर्गए सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते जंबु-दीवजगप्पमाणा गवक्खकटए वि तह चेव पमाणेणं ॥
‘ से णं ’ इत्यादि । तत्पञ्चमेकया जगत्या प्राकारकटपया सर्वतः समन्तात् संपरिक्षितं, सा च जगती जम्बूदीपजगतीप्रमाणा वेदितव्या, एतच्च प्रमाणं जलादुपरिष्ठाद् ज्ञेयं, दशयोजनात्मक-जलावगाहप्रमाणस्याऽविवक्षितत्वात् । गवाक्षकटकोऽपि जा-लकसमूहोऽपि तथैव प्रमाणेनोच्चत्वेनार्द्धयोजनपञ्चधनुःशता-नि विष्कम्भेणेत्यर्थः ।

अथ पञ्चवर्णकमाह-

तस्स णं पउमस्स अयमेआरूवे वप्पावासे पप्पत्ते । तंज-हा-वइरामया मूत्ता, रिट्ठामए कंदे, वैरुलिआमए णत्ते, वैरु-द्वियामया बाहिरपत्ता, जंबूणयमया अग्निंतरपत्ता, तवणिज्जमया केसरा, णाणामणिमया पोक्खरच्छिसया, कणगमई कप्पिगा, सा णं अरुजोअणं आयामवि-क्खंजेणं, कोसं बाहुद्वेणं सव्वकणगामई अच्चा, तीसे णं कप्पिआए उट्पि बहुसमरमणिज्जमिजागे पप्पत्ते, से जहा णामए अलिगं तस्स णं बहुसमरमाणज्जस्स जू-मिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे भवणे प-प्पत्ते, कोसं आयामेणं, अरुकोसं विक्खंभेणं, देसूणं कोसं उट्ठं उच्चत्तेणं अणेगखंजसयसप्पिविडे० जाव पासाईद-रसणिज्जे ४ तस्स णं जवणस्स तिदिसिं तओ दारा प-प्पत्ता, ते णं दारा पंचधणुसयाई उट्ठं, अट्ठाइज्जाई धणुस-याई विक्खंभेणं, तावतिअं चेव पवेसेण, से आबरकणगथू-भिअंणं जाव वणमालाओ णेअव्वाओ, तस्स णं जवण-स्स अंतो बहुसमरमणिज्जे जूमिजागे पप्पत्ते, से जहाणा-मए अलिगं तस्स णं बहुमज्झदेसजाए एत्थं महं एगे गामणिपेढिआ पणत्ता, सा णं मणिपेढिआ पंचधणुसयाई आयामविक्खंजेणं अट्ठाइज्जाई धणुसयाई बाहुद्वेणं स-व्वमणिमई अच्चा, तीसे णं मणिपेढिआए उट्पि एत्थ णं महं एगे सयणिज्जे पणत्ते, सयणिज्जवणओ भा-णिअव्वो ॥

(तस्स चि) तस्य पञ्चस्यायमेतद्रूपो वर्णव्यासः प्रकृतः । त-द्यथा-वज्रमयानि मूलानि कन्दोदधस्तिर्गन्धिर्गन्धजटासमूहा-वयवरूपाणि, अरिष्टरत्नमयः कन्दो मूलनालमध्यवर्त्सो अग्निः, वैदूर्यमयं नालं कन्दोपरि मध्यवर्त्सवयवः, वैदूर्यमयानि बाह्यप-

प्राणि । अत्राऽयं विशेषो वृहत्क्रेत्रविचारवृत्तादौ-बाह्या-नि चत्वारि पत्राणि वैदूर्यमयाणि, शेषाणि रक्तसुवर्णमयानि जाम्बूनदमीपद्मस्वर्ण, तन्मयानि अम्बन्तरपत्राणि, सि-रिनेलियामितिक्षत्रविचारवृत्तौ तु-पीतस्थम्भमयान्युत्तानि, त-पनीयमयानि रक्तस्वर्णमयानि, केसरकर्णिकायाः परितोऽव-यवाः नानामणिमयाः पुष्करास्थिभागाः कमलर्वाजविभागाः, कनकमया कर्णिका बीजकोशः । अथ कर्षिकामानाद्या-ह-“ सा णं ” इत्यादि । सा कर्णिका अर्ययोजनमायामेन, वि-ष्कम्भेण च क्रोशं, बाहल्येन पिएकेन सर्वात्मना कनकमयी, एत-एव कनकमयानि पूर्वापरविशेषणान्बबवविभागेऽपि कन-कमयत्वं स्यादित्याशङ्का निरस्ता । “ अच्चा ” इत्येकदेशेन “ सपहाइ ” इत्यादि पदान्यपि क्लेबानि । तेषां व्याख्या च प्रा-ग्वत् । “ तीसे णं ” इत्यादि । एतानि सर्वाण्यपि निगदसिक्कानि । शयनीयवर्णकश्चायं जीवाभिगमोकः-“ तस्स णं देवसयणिज्ज-स्स अयमेआरूवे वप्पावासे पप्पत्ते । तं जहा-णाणामणिपडिपा-या सोवप्पिआ पाया णाणामणिमयाई पायसासगाई जंबूणयम-याई गत्ताई वइरामया संधी णाणामणिमए विस्से रयवामई तूली लोहिअक्खमयाई विव्वोअणाई तवणिज्जमई उ गंरोव-दाणियाइ इति से णं सयणिज्जे सालिगणवट्ठिए उभओ विव्वो-अण उजओ उएणए मज्जे णए गंभीरे गंगापुलिणवालुआउदा-लसाविसए उअविअओमउगुल्लपट्टपडिच्छयणे आईणगरु-अचूरणणीयतुलफासे सुविरइअरयत्ताणे रत्तंसुअसंवुने सुर-म्मे पासादीए कएत्ति” । अत्र व्याख्या-तस्य देवसयनीयस्या-यमेतद्रूपो वर्णव्यासः प्रकृतः । तद्यथा-नानामणिमयाः प्रतिपादाः, मूलपादानां प्रति विशिष्टोपष्टम्भकरणाय पादाः प्रतिपादाः, सौ-वर्णिकाः सुवर्णमयाः पादा मूलपादाः, जाम्बूनदमयानि गात्रा-णि ईषादीनि, वज्रमया वज्ररत्नपूरिताः सन्धयः, (नानामणिमए विस्से इति) विस्सं नाम व्युत्तं, विशिष्टं वातमित्यर्थः । रजतमया तूली, लोहिताक्षमयानि (विव्वोअणाइत्ति) उपधानकानि, उच्छी-र्षकाणीति यावत्, तपनीयमय्यो गणोपधानिकाः, गल्लमसुर-काणीत्यर्थः । तपनीयं सह आलिङ्गनवर्त्यौ शरीरप्रमाणेनो-पधानेन यत् तत्तथा । उजयत उजौ शिरोऽन्तपादान्ताबाधि-त्य “ विव्वोअणे ” उपधाने यत्र तत्तथा, उजयत उज्जतं मध्येनतं च तत् नम्रत्वात् गम्भीरं च महत्त्वात् तत्तथा, मज्जापुलिनवालु-काया अवदालो विदलनं पादादित्यासे अधोगमनमिति तेन सा (सालिसइत्ति) सदृशकं तथा (उअविअत्ति) विशिष्टं परिकर्मितं कौमं कार्पासिकं दुकूलं वस्त्रं, तदेव पट्टः, स प्रतिच्छा-दनमाच्छादनं यस्य तत्तथा । “ आईणग ” इत्यादि प्राग्वत् । सु-विरचितं रजज्जाणमाच्छादनविशेषोऽपरिजोगाघस्थला यत्र तत्तथा, रक्ताशुकेन मशकदंशादिनिवारणार्थकमशकगुहाजि-धानवस्त्रविशेषेण संवृतमत एव सुरम्भम्, “ पासादीए ” इत्यादि पदचतुष्कं प्राग्वत् ।

अथास्य प्रथमपरिक्षेपमाह-

से णं पउमे अप्पेण अट्ठसएण पउमाणं तदद्वयचप्पमाणा-मिचाणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते । तेणं पउमा अरु-जोअणं आयामविक्खंभेणं, कोसं बाहुद्वेणं, दस जोअणाई उच्चत्तेणं, कोसं ऊसिआ जहाताओ साइरेगाई दस जोअ-याई उच्चत्तेणं, तेसि णं पउमाणं अयमेआरूवे वप्पावासे पप्पत्ते । तं जहा-वइरामया मूलां जाव कणगामई क-

एणिआ, सा एं कप्पिआ कोसं आयापेणं, अद्दकोसं वा-
हस्सेणं सव्वकणगामई अच्चा, तीसे णं कएणिआए उप्पि
बहुसमरमाणिज्जे० जावमणीहि उवसोज्जिएतस्स णं पउमस्स
अवरुत्तरेणं उत्तरपुरच्छिमेणं एत्थ एं सिरीए देवीए चउ-
एहं सामाणिअसाहस्सीणं चत्तारि पउमसाहस्सीओ पप्प-
त्ताओ । तस्स णं पउमस्स पुरच्छिमेणं एत्थ णं सिरीए देवीए
चउएहं महत्तरिआणं चत्तारि पउमा पएणत्ता । तस्स णं
पउमस्स दाहिणपुरच्छिमेणं एत्थ एं सिरीए देवीए अ-
ञ्जितरिआए परिसाए अट्टएहं देवसाहस्सीणं अट्टपउम-
साहस्सीओ पप्पत्ताओ । दाहिणेणं मज्झिमपरिसाए दसएहं
देवसाहस्सीणं दस पउमसाहस्सिओ पप्पत्ताओ, दाहिणपच्च-
च्छिमेणं बाहिरिआए परिसाए वारसएहं देवसाहस्सीणं
वारसए पउमसाहस्सीओ पप्पत्ताओ । पच्चच्छिमेणं सत्त-
एहं आणिआहिर्वड्ढं सत्त पउमा पप्पत्ता । तस्स एं पउ-
मस्स चउहिंसि सव्वओ समंता इत्थ णं सिरीए देवीए
सोलसएहं आयरक्खदेवसाहस्सीणं सोलम पउमसाहस्सी-
ओ पप्पत्ताओ । से णं पउमवरपरिक्खेवेहिं सव्वओ समंता
परिक्खित्ते । तं जहा-अञ्जितरकेणं मज्झिमएणं बाहिरए-
णं अञ्जितरपउमपरिक्खेवे वत्तीसं पउमसयसाहस्सीओ
पप्पत्ताओ, मज्झिमए पउमपरिक्खेवे चत्तालीसं पउमसय-
साहस्सीओ पप्पत्ताओ । बाहिरए पउमपरिक्खेवे अडयाली-
सं पउमसयसाहस्सीओ पएणत्ताओ । एवामेव सपुव्वावरेणं
तिहिं पउमपरिक्खेवेहिं एगा पउमकोमी वीसं च पउमस-
यसाहस्सीओ भवंतीति अक्खायं ॥

“ से एं ” इत्यादि । तत् पञ्चमन्येनाष्टशतेन पञ्चानां तदर्द्धां-
त्वप्रमाणमात्राणां तस्य मूलपञ्चप्रमाणस्यार्द्धमर्द्धरूपा उच्यते
उच्यते चतुर्थे प्रमाणे चायामविस्तारबाह्यरूपे मात्रं प्रमाणं
येषां तानि तथा, तेषां, सर्वतः समन्तात् संपरिक्षितम् ।
अत्र जलोपरितनभागे उच्यते व्यवहारप्रामस्य विवक्का-
णादर्द्धप्रमाणं संभवत्यन्यथा जलावगाहसहिताच्चत्ववि-
वक्त्यामुत्तरसूत्रे सातिरेकं पञ्चयोजनानि इति वक्तव्यं
स्यात्, सामान्यत उक्तमेव मानं व्यनक्ति-“तेणं” इत्यादि प्रा-
गुक्तप्रायम् । एषां वर्णकमाह-“तेसि णं” इत्यादि व्यक्तम् । “सा
णं” इत्यादि इदमपि व्यक्तम् । “ तीसे णं ” इत्यादि व्यक्तम् ।
एषु च श्रीदेव्या भूषणादिवस्तूनि तिष्ठन्ति इति सूत्रानुक्तोऽपि
विशेषो बोध्यः ॥ अथ द्वितीयपञ्चपरिक्षेपमाह-“ तस्स णं ”
इत्यादि । तस्य मूलपञ्चस्यापरोत्तरस्यां वायव्यकोणे, उत्तरस्याः,
उत्तरपूर्वस्यामोशानकोणे च, सर्वसंकलनया तिसृषु दिक्षु, अ-
त्रान्तरे श्रिया देव्याश्चतुर्णां सामानिकसहस्राणां चत्वारि पञ्चस-
हस्राणि प्रज्ञप्तानि । तस्य पञ्चस्य पूर्वस्यां दिशि, अत्र श्रियाश्चत-
सृणां महत्तरिकाणां चत्वारि पञ्चानि प्रज्ञप्तानि । अत्र प्राग्व्यावर्णि-
तविजयदेवसिंहासनपरिवारानुसारेण पार्श्व्यादिपञ्चसूत्राणि
वक्तव्यानि, सुगमत्वाच्च न विमिश्रन्ते, यावत्पश्चिमायां सप्तमी-
काधिपतीनां सप्त पञ्चानि ॥ अत्र तृतीयपञ्चपरिक्षेपसमयः-“तस्स

णं” इत्यादि । तस्य मुख्यपञ्चस्य, चतसृणां दिशां समाहारश्चतु-
र्दिक्, तस्मिन् चतुर्दिशि, सर्वतः समन्तात्, अत्रान्तरे श्रिया
देव्याः पौरुशानामात्मरक्तकदेवसहस्राणां पौरुश पञ्चसहस्राणि ।
तथाहि-चत्वारि पूर्वस्यां, चत्वारि दक्षिणस्याम्, एवं पश्चिमो-
त्तरयोः । अथोकव्यतिरिक्ता अन्येऽपि त्रयः परिवेष्टाः सन्ती-
त्याह-“से एं पउमे” इत्यादि । तत्पञ्चानि त्रिजिह्वकव्यतिरिक्तैः पञ्च-
परिक्षेपैः समन्तात् संपरिक्षितम् । तद्यथा-अभ्यन्तरकेणाभ्य-
न्तरभवेन, मध्यजवेन, बाहिरकेण बहिर्भवेन, एतदेव व्यनक्ति-अ-
भ्यन्तरपञ्चपरिक्षेपे द्वात्रिंशत्पञ्चानां शतसहस्राणि लक्षाणि, म-
ध्यमके चत्वारिंशत्पञ्चलक्षाणि, बाह्येऽष्टचत्वारिंशत्पञ्चलक्षाणि
प्रज्ञप्तानि । इदं च पञ्चपरिक्षेपत्रिकम् अभियोगिकदेवसंबन्धि
बोधम्, अत एव भिन्नत्रिकस्यापनपरं सूत्रं निर्दिष्टम् । अ-
न्यथा सूत्रकृत चतुर्थपञ्चमषष्ठपरिक्षेपा इत्येवाऽकथयिष्यत । ननु
तर्हि आभियोगिकजातानामेक एवात्मरक्तकाणामिव वाच्यम् ।
उच्यते-उच्यमध्यनीचकार्यनियोज्यत्वेनानियोगिकानां जिज्ञेन प-
रिक्षेपस्यापि भिन्नत्वात् । अथ परिक्षेपत्रिकस्य पञ्चसर्वाग्रमा-
ह-“ एवामेव ” इत्यादि । एवमेवोक्तन्यायेन सपूर्वावरेण पू-
र्वापरसमुदायेन त्रिजिः पञ्चपरिक्षेपैरेका पञ्चकोटी विंशतिश्च प-
ञ्चलक्षाणि प्रवन्तीत्याख्यातं मयाऽन्यैश्च तीर्थकृद्भिः । संख्यानयने
च स्वयमभ्युद्यम्, पञ्चां पञ्चपरिक्षेपाणां मुख्यपञ्चसह मीलने
सैव संख्या पञ्चासत्सहस्रैकशतविंशत्यधिका ज्ञातव्या । स्थापना
यथा-५०१२० । ननु कमलानि कमलिन्याः पुष्परूपाणि भवन्ति,
मूलं कन्दश्च कमलिन्या एव भवतः, न तु कमलस्य तत् कथ-
मत्र मूलकन्दावुक्तौ ? उच्यते-कमलान्यत्र न वनस्पतिपरिणा-
मानि, किं तु पृथ्वीकायपरिणामरूपाणि, कमलाकारवृक्षाणामेते-
षामिदौ न विरुद्धाविति, अत्राप्यपरिक्षेपपञ्चानां मूलपञ्चादर्द्धमा-
नं सूत्रकृता साक्षादुक्तम्, उत्तरोत्तरपरिक्षेपपञ्चानां तु पूर्वपूर्व-
परिक्षेपपञ्चज्योऽर्द्धार्द्धमानता युक्तिः संगच्छते, देवप्रासादप-
ङ्केरिव, अन्यथाऽल्पैकमहर्द्धिकदेवानामश्रयतारतम्यं, चतु-
र्थादिमहापरिक्षेपपञ्चानामवकाशः, शोभमानस्थितिकत्वं च न
संजवेयुः । अर्द्धार्द्धमानता चैवम-मूलपञ्चं योजनप्रमाणम्, आद्ये
परिक्षेपे पञ्चानि द्विक्रोशमानानि, द्वितीये क्रोशमानानि, तृतीयेऽ-
र्द्धक्रोशमानानि, चतुर्थे पञ्चधनुःशतमानानि, पञ्चमे सार्द्ध-
द्विशतधनुर्मानानि, षष्ठे सप्तादशतधनुर्मानानि । तथा मूलपञ्चा-
पेक्षया सर्वपरिक्षेपेषु जलादुच्छ्रयजागोऽप्यर्द्धक्रमेण क्रयः । अ-
था मूलपञ्चे जलात् क्रोशद्वयमुच्छ्रय आद्ये परिक्षेपक्रोश उच्छ्र-
यः, द्वितीये क्रोशार्द्ध, तृतीये क्रोशचतुर्थांशः, चतुर्थे क्रोशाष्टांशः,
पञ्चमे क्रोशपौरुशांशः, षष्ठे क्रोशद्वात्रिंशांश इति । एवमेव मूल-
पञ्चापेक्षया पञ्चानां बाह्यमप्यर्द्धक्रमेण वाच्यं, ननु पदप-
रिक्षेपा इति विचार्य, योजनात्मना सहस्रत्रयात्मकस्य धनुरा-
त्मना द्विकोटिद्विचत्वारिंशत्सुक्ष्मप्रमाणस्य द्वापरमपरिधेः षष्ठप-
रिक्षेपपञ्चानां षष्टिकोटिधनुःक्रममायतानाम् एकया पङ्क्त्या कथ-
मवकाशः संभवति ? एवं प्रथमपरिक्षेपवर्जं शेषपरिक्षेपाणामपि
तत्तत्परिधिमाने पञ्चमानं परिभाव्य वाच्यम् । उच्यते-पदपरिक्षे-
पा इत्यत्र पदजातोयाः परिक्षेपा इति ग्राह्यम् । आद्या मूलपञ्चा-
र्द्धमाना जातिः, द्वितीया तत्पादमाना, तृतीया तद्दृष्टमजागमाना,
चतुर्थी तत्पौरुशभागमाना, पञ्चमी तद्द्वात्रिंशत्तमभागमाना,
षष्ठी तच्चतुःषष्टितमभागमाना । ततश्च तत्परिधिक्षेत्रपरिक्षेपप-
ञ्चसंख्यापञ्चविस्तारान् परिभावय-यत्र यावत्पञ्चः संभव-
न्ति गणिततद्गेन करणयोस्तत्र तावतीभिः पङ्क्तिभिरेक एव परि-

केपो ज्ञेयः, पद्मानामेकजातीयत्वात् । किमुक्तं भवति ?—महापरि-
क्षेप एकया पङ्क्त्या न समानि, छहपरिक्षेपस्याल्पत्वात्, पद्मानां
च बहुत्वात्, ततः पङ्क्तिः पद्मानि पूरणीयानि, एवं परिक्षेपः
पूर्णो भवति, छहपरिक्षेपे प्रतिपरिक्षेपं भिन्नमानकत्वात् स
पद्मपरिक्षेपो जिज्ञा एव लक्ष्यते इति । न च द्रहक्षेत्रस्याल्पमिति
वाच्यम्, अत्र गणितपद्धतेश्च पञ्चलक्षयोजनप्रमाणत्वात्, सह-
स्रयोजनप्रमाणायामस्य पञ्चशतयोजनविष्कम्भेण गुणने एता-
वतामेव लाभात्, पद्मावगाहक्षेत्रं तु सर्वसंख्यया विंशतिः स-
हस्राणि पञ्चाधिकानि योजनानां, षोडशभागीकृतस्यैकस्य योज-
नस्य त्रयोदश भागाः १००५ $\frac{१}{३}$ । तथाहि—मूलपद्मावगाहो यो-
जनमेकं, जगती च द्वादशयोजनानि मूत्रे पृथुरिति जगती पूर्वा-
परजागसत्कमूलव्यासपद्मव्यासयोर्मौलिनन पञ्चविंशतियोजना-
नीति । तथा तत्परिधौ प्रथमः परिक्षेपोऽष्टोत्तरशतपद्मानां
तदवगाहक्षेत्रं सप्तविंशतियोजनानि, अर्धयोजनप्रमाणत्वेन
तेषामेकस्मिन् योजने चतुर्णामवकाशाच्चतुर्गिरष्टोत्तरशतैर्नके
एतावतामेव लाभात् । ननु योजनार्द्धमानवतां तावतां चतुःपञ्चा-
शद्योजनानि संज्ञेयुरिति ? । सत्यम्—क्षेत्रबहुत्वादेकपङ्क्त्या व्य-
वस्थितत्वेन प्रत्येकं योजनचतुर्थीशावगाहकत्वे च उक्तसंख्यैव
समुचिता; अत्र पद्मरुद्धक्षेत्रस्यैव जणनादिति, तथा द्वितीयः प-
रिक्षेप एकादशाधिकचतुर्दशसहस्राणां तदवगाहक्षेत्रं द्वे स-
हस्रे पञ्चविंशत्यधिकं शतं च योजनानां, एकादश च भागा
योजनस्य षोडशभागीकृतस्य ११२५ $\frac{१}{३}$ । उपपत्तिस्तु—योजनपा-
दप्रमाणत्वादिमानि षोडशमानानीति ३४० । ११ । इत्ययं परि-
क्षेपपद्मराशिः १६ षोडशजिर्भज्यते आगच्छत्यनन्तरोको
राशिः । अस्यां च परिक्षेपजातौ पङ्क्तयः सूत्रोक्तस्वस्वदिशि
निवेशनीयपद्मानिवेशनेन विषमवृत्ताः संभाव्यन्ते, पद्मानां विषम-
संख्याकत्वादिति । अथ तृतीयपरिक्षेपः—षोडशसहस्रपद्मानां त-
दवगाहक्षेत्रं द्वे शते पञ्चाशदधिकं योजनानाम् १५० । उपपत्ति-
स्तु—अमूनि योजनाष्टमभागप्रमाणत्वाद्योजने चतुःषष्टिं मान्तीति
चतुःषष्ट्याः १६००० प्रमाणः पद्मराशिर्भज्यते, उपपद्यते
चायं राशिः । अत्र च पङ्क्तयः समवृत्ता एव निवेशनीयाः, यथेच्छं
चतुर्दिक्षु पद्मानां निवेशनादिति । अथ चतुर्थः परिक्षेपः—द्वात्रिंश-
द्वल्लक्षपद्मानां तदवगाहक्षेत्रं द्वादश सहस्राणि पञ्चशताधिकानि
योजनानाम् १२५००, आनयनोपायस्तु—एषां योजनषोडशभाग-
प्रमाणत्वाद्योजने २५६ मान्तीति षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयेन
३२००००० इत्ययं पद्मराशिर्भज्यते, ततो यथोक्तो राशिरायाती-
ति । तथा पञ्चमपरिक्षेपः—चत्वारिंशद्वल्लक्षपद्मानां तदवगाहक्षेत्रं
त्रीणि सहस्राणि नवशतानि च षडधिकानि योजनानां चत्वा-
रश्च षोडश भागा योजनस्य ३६०६ $\frac{१}{३}$ । उपपत्तिस्तु—एषां
योजनद्वात्रिंशत्तमांशप्रमाणत्वादमूनि योजने १०२४ मान्तीति च-
तुर्विंशत्याधिकसहस्रेण ४०००००० रूपस्य पद्मराशेर्भागहरणेन
प्राप्यते यथोक्तराशिरिति । अष्टषष्टपरिक्षेपोऽष्टचत्वारिंशद्वल्लक्षप-
द्मानां तदवगाहक्षेत्रम् एकादशशतानि एकसप्तत्याधिकानि यो-
जनानां, चतुर्दश च षोडशभागा योजनस्य ११७१ $\frac{१}{३}$, उपपत्ति-
श्चात्राऽमीषां योजनचतुःषष्टितमांशप्रमाणत्वाद्योजने ४०६६
मान्तीति षण्णवत्यधिकचतुसहस्रैः ४०००००० इत्यस्य पद्मरा-
शेर्भागहरणात् यथोक्तो राशिरुपपद्यते इति पूर्वापरपद्मक्षेत्रयो-
जनमौलनेन च पूर्वोक्तं सर्वाग्रं संपद्यते, परिक्षेपाश्चात्र वृत्ताका-
रेण बाह्याः क्षेत्रस्य बहुत्वात् संभवन्तीति, पङ्क्त्याश्चात्र छह-
क्षेत्रस्यायतचतुरस्रत्वेन आयामविस्तारयोर्विषमत्वेऽपि पञ्चशत-

योजनमर्यादयैव कर्तव्या, ततः परं व्याससत्कपञ्चशतयोजना-
नां पर्यवसितत्वात् शोभमानाश्चोक्तरीत्यैव जवन्तीति । किं च-
इमानि पद्मानि शाश्वतानि पार्थिवपरिणामरूपत्वात्, वानस्पता-
न्यपि बहूनि तत्रोत्पद्यन्ते । यदाहुः श्रीमत्मास्वातिवाचकपादाः
स्वोपकुजम्बूद्वीपसमासप्रकरणे—नीलोत्पलपुण्डरीकशतपत्रसौ-
गन्धिकदिपुष्पार्चित इति । अन्यथा श्रीवज्रस्वामिपादाः श्री-
देवतासमर्पितानुपमे महापद्मानयनेन पुरिकापुर्या कथं जिन-
प्रवचनप्रभावनामकार्षुरिति ?, एतानि च शाश्वतानि, तत्रत्यश्री-
देवतादिभिरवसीयमानत्वात् । यदुचुः श्रीहेमचन्द्रसूरयः स्वो-
पकुपरिशिष्टपर्वणि—“तदा च देवपूजार्थं—मवचित्यैकमम्बुजम् ।
श्रीदेव्या देवतागारं, यान्त्या वज्रपिरैद्वयत” ॥१॥ इति । नन्वयम-
नन्तरोक्तार्थः कथं प्रत्येतव्यः ? । उच्यते—इदमेव द्वितीयपरिक्षेपसुत्रं
प्रत्यायकम् । तथाहि—अत्रैकादशाधिकचतुर्दशसहस्रकमला-
नि उक्तदिशमापयितव्यानि, तानि च शोभमानानि एकपङ्क्त्या
च तदाऽवकाशं हमेरन्, यदा द्वितीयपद्मपरिधिरेकादशाधि-
कचतुर्दशसहस्रकोशप्रमाणः स्यात् । स च तदा स्याद्यदा
मूलक्षेत्रायामव्यासौ साधिकपार्श्वशतशतप्रमाणौ स्यातां, तौ
प्रस्तुते न स्तः, तेन यथासंभवं पङ्क्तिर्द्वितीयपरिक्षेपपद्मजातिः
पूरणीयेति तात्पर्यम् । एवमन्यपरिक्षेपेष्वपि यथासंज्ञं
भावना कार्येति । अथ कथमयमर्थः सिद्धान्ततां प्रापित इति ? ।
उच्यते—अन्यथानुपपत्त्या, न हि यथाऽक्षरमात्रसंनिवेशं सूरयः
सुत्रव्याख्यानपरा भवन्ति, किं तु प्राक्परायाऽवरोधेन ।
यदुक्तम्—“जं जह सुत्ते भणिअं, तहेव तं जह विआवणा
नत्थि । किं कात्तिआणुओगो, दिओ दिट्ठिप्पहाणेति ॥ १ ॥”
अत्र प्रसङ्गेनेति । जं ४ वक्कं । (गङ्गासिन्धुवक्तव्यता
स्वस्वस्थाने द्रष्टव्या)

अथास्य नामान्वर्थं व्याचिख्यासुराह—

से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ—चुल्लहिमवंते वासहरपव्वए
चुल्लहिमवंते वासहरपव्वए ? । गोयमा ! महाहिमवंतवासहर-
पव्वयं पणिहाय आयामुच्चचतुव्वेहविकव्वंजपरिकव्वेवं पमुच्च
ईसि खुडतराए चेव हस्सतराए चेव णीअतराए चेव चुल्ल-
हिमवंते अ इत्थ देवे माहिट्ठीए० जाव पलिआवमठिईए
परिवसइ, से एणट्टेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ—चुल्लहिम-
वंते वासहरपव्वए चुल्लहिमवंते वासहरपव्वए, अदुत्तरं च
एणं गोसासए णामधेज्जे पणत्ते ॥

“से केणट्टेणं” इत्यादि । अथ केनार्थेन जदन्त ! एवमुच्यते-
चुल्लहिमवर्षधरपर्वतः शुल्लहिमवर्षधरपर्वतः ? । गौतम ! म-
हाहिमवर्षधरपर्वतं प्रणिधाय प्रतीत्याश्रित्येत्यर्थः । आयाभो-
क्षत्वोद्वेधविकम्भपरिक्षेपम् । अत्र समाहारद्वन्द्वः, तेन सूत्रे ए-
कवचनम्, प्रतीत्य प्रेक्ष्य ईषत्तुल्यतरक एव लघुतरक एव
यथासंभवं योजनाया विधेयत्वेनायामाद्यपेक्षया ह्रस्वतरक
एवोद्वेधापेक्षया नीचतरक एवोच्चत्वापेक्षया, अन्यच्च चुल्लहि-
मवांश्चात्र देवो महर्द्धिको यावत्पल्योपमस्थितिकः परिवसति ।
शेषं प्राग्वत् । जं ४ वक्कं । शुल्लहिमवर्षधरपर्वतदेवे च ।
“दो चुल्लहिमवंता” स्था० २ गा० ३ व० ।

चुल्लहिमवंतकूरु—शुल्लहिमवत्कूट—न० । चुल्लहिमवतो भरतकू-
टस्य पूर्वं सिद्धायतनकूटस्य पश्चिमे कूटजेदे, तदधिपे देवे

च । जं० ४ वक्त्र० । स्था० । ('कूर' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६१७ पृष्ठे वक्तव्यतोका)

चुल्लहिमवतगिरिकुमार-कुल्लहिमवतगिरिकुमार-पुं० । क्षुद्र-हिमवद्वर्षधरपर्वतकूटदेवे, तस्य कुल्लहिमवती नाम राजधानी । जं० ४ वक्त्र० । (सा य 'कूर' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६१७ पृष्ठे दर्शिता) जरतविजयाधिकारे, " तत्रो चुल्लहिमवतगिरिकुमारं देवं उयवेह, तत्थ घावत्तरिजोयणाई सरो उवरि हुत्तो वच्चात्ति । " आ० म० प्र० । आ० चू० ।

चुल्लि-चुल्लि-(ली)-स्त्री० । चुल्ल-इव वा डीप् । पाकार्थ-मग्निस्थापनस्थाने, (चूला) " चुल्लो चिरं रोदिति " इत्यु-द्भटः । अच् चुल्लाऽप्यत्र । वाच० । आचा० ।

चुल्ली-चुल्लि (ली)-स्त्री० । 'चुल्लि' शब्दार्थे, आचा० २ श्रु० २ चू० ।

चुल्लो-देशी-शिशौ, दासे च । दे० ना० ३ वर्ग ।

चूचूसाय-चूचूसाक-पुं० । लोकप्रसिद्धे शाकभेदे, उपा० १ अ० ।

चूय-चूत-पुं० । आग्ने, विशेषे । स्था० । सहकारे, औ० जं० । नि० चू० । आचा० । " जइ फुल्ला कणियारआ, चूयग ! अहिमासग-मि घुछमि । तुह न खमं फुल्लेवं, जइ पच्चंता करंति डमरा-ई " ॥ १ ॥ चूत एव चूतकः, संज्ञायां कद्र, तस्यामन्त्रणं हे चू-तक ! । आव० ४ अ० । विजयराजधान्यां चूतवनखण्डस्वामि-नि देवे, जी० ३ प्रति० ।

चूपमंजरी-चूपमंजरी-स्त्री० । आग्रमंजरीयम, जं० ३ वक्त्र० ।

चूयवमिसग-चूतावतंसक-न० । विमानमध्यगानां पञ्चानामव-तंसकानामन्यतमे, रा० । ती० ।

चूयवडिसगा-चूतावतंसिका-स्त्री० । स्वनामख्यातायां शक्राग्र-महिष्याम्, जी० ३ प्रति० । ती० ।

चूबण-चूतवन-न० । चूतप्रधाने वने, रा० ।

चूया-चूता-स्त्री० । स्वनामख्यातायां शक्राग्रमहिष्याम्, स्था० ४ ग० २ व० । ती० ।

चूला-चूला-स्त्री० । शिखरे, नं० । ('दिठिवाय' शब्दे तच्चू-लिकाः)

चूलानिकेपः-तत्र चूलाशब्दार्थमेवाभिधातुकाम आह-

दव्वे खेत्ते काळे, जावमि अ चूल्लिआएँ निक्खेवो ।

सं पुण उत्तरतंते, सुअगहियत्थं तु संगहणी ॥ २६ ॥

नामस्थापने क्षुण्णत्वाद्नाहत्याह-द्रव्ये क्षेत्रे काले भावे च द्र-व्यादिष्वियः चूलायाः निकेपो न्यास इति । तत्पुनश्चूलाद्वयमुत्त-रतन्मत्तरसूत्रम्, दशवैकालिकस्याचारपञ्चचूलावत् । एतन्नो-त्तरतन्त्रं श्रुतगृहीतार्थमेव-दशवैकालिकस्याभ्युतेन गृहीतोऽर्थो-ऽस्येति विग्रहः । यद्येवमपार्थक्यमिदम् ? नेत्याह-संग्रहणी तद्-कानुक्तार्थसंक्षेप इति गाथार्थः ॥ २६ ॥

अव्यचूलादिव्याचिख्यासयाऽऽह-

दव्वे सच्चित्ताई, कुल्लुचूलापणीमऊराइ ।

खेत्तमि ह्योगनिकुल्ल-मंदरचूडा अ कूदाइ ॥ २७ ॥

(द्रव्य इति) अव्यचूडा आगमनोद्गागमरूपरीरेतरादिव्यतिरि-का विविधा सचित्ताया । सचित्ता अचित्ता मिश्रा च । यथासं-ख्यमाह-कुल्लुचूला सचित्ता । मणिचूला अचित्ता, मयूरशिखा मिश्रा (क्षेत्र इति) क्षेत्रचूला लोकनिष्कृता उपरिवर्तिनः, मन्द-रचूला च पाण्डुकम्बला, चूलादयश्च तदन्यपर्वतानां क्षेत्र-प्राधान्यात् । आदिशब्दादधोलोकस्य सीमन्तकः, तिर्यग्लोक-स्य मन्दरः, उर्ध्वलोकस्येष्टप्राग्भार इति गाथार्थः ॥ २७ ॥

अइरित्त अहिगमासा, अहिगा संवच्छरा अ कालम्मि ।

जावे खओवसमिण, इमा उ चूडा मुणेयव्वा ॥ २८ ॥

अतिरिक्ता उचिनकात्वात्समधिका, अधिकमासकाः प्रतीताः, अधिकाः संवत्सराश्च पृथग्वाद्यपेक्षया, काव इति काल-चूडा, जाव इति भावचूला, क्वायोपशमिके भावे इयमेव द्वि-प्रकारा चूला, मन्तव्या विज्ञेया, क्वायोपशमिकत्वाच्छ्रुतस्येति गाथार्थः ॥ २८ ॥ दश० १ चू० । आचा० । नि० चू० ।

इधार्णि चूले सि दारं-

णामं ठवणा चूला, दव्वे खेत्ते य काळे भावे य ।

एसो खलु चूलाए, णिक्खेवो ठव्विहो होइ ॥ ६३ ॥

णिक्खेयगाहा कंठा । णामठवणाओ मयाओ, दव्वचूला दुवि-हा-आगमतो णोआगमतो य । आगमओ जाणए अणुवउत्ते, णोआगमतो जाणयज्ववसरीरं, जाणयभव्वसरीरवइरित्ता ।

तिविधा य दव्वचूला, सच्चित्ता मीसगा य अचित्ता ।

कुल्लसिहमोरसिहा, चूलापणि अगगुंतादी ॥ ६४ ॥

पुव्वद्धं कंठं । पढमो चसद्धाऽवधारणं, वित्तिओ समुच्चये, पच्चद्धे जहासंखम्मि उदाहरणा, सचित्तचूला-कुल्लकुडचूला स्त्रीमंसपेसी चेव केवला लोकप्रतीता, मीसा-मोरसिहा, तस्स मंसपेसीए रोमाणि भवन्ति । अचित्ता-चूलापणी, कुंतगां वा, आदिलहाओ सीहकणपासादधृभ्रग्माणि । दव्वचूला गया ।

इधार्णि खेत्तचूला, सा तिबिहा-

अहतिरियउल्लोगा-ए चूलिया होंति-मा उ खेत्तम्मि ।

सीमंत मंदरे वी, ईसीपभारणामा य ॥ ६५ ॥

अह इति अधोलोकः, तिरिय इति तिरियलोकः, उल्ल इति उ-ल्ललोकः, लोगस्स सहो पत्तंगं, चूला इति सिहा, होंति भवन्ति । इमा इति प्रत्यक्, तुशब्दः क्षेत्रावधारणे, अहोलोगादीण पच्च-हेण जहासंखं उदाहरणं-सीमंतग इति, सीमंतगो णरगो रय-णप्पभाए पुढवीए पढमो, से अहलोगस्स चूला । मंदरो मेरु, सो तिरियलोगस्स चूला, तिरियलोगे चूलातिरियलोगातिक्रान्तत्वाव, अहवा-तिरियलोगपतिद्वियस्स मेरुवरि चत्तालीसं जोयण चूला, सा तिरियलोगचूला । चसद्धो समुच्चये, पायपूरणे वा । ई-सि स्ति अप्पभावे, प इति प्रायोवृत्त्या, भार इति भारकंतस्स पु-रिस्स गांयं पायसो ईसि णयं भवति, जा य एवं ठिता सा पुढवी ईसिप्पभारा, णाम इति एतमजिहाणं तस्स, सा य दव्वचसि-द्धिविमाणाओ उवारं वारसेहिं जोयणेहिं भवति, तेण सा उल्ल-लोगचूला भवति । गता खेत्तचूला ।

इधार्णि कालजावचूलाओ दो वि एगगाहाए भण्णति-

अहिमासओ तु काले, भावे चूला तु होइ-मा चेव ।

चूला विजसणं ति य, सिहरंति य होंति एगडा ॥ ६६ ॥

वारसमासपमाणवरिसाओ अहिओ मासो अहिमासो अहि-
यछियवरिसे भवति । सो य अधिकत्वात् कालचूला भवति ।
तुसहोऽर्थेऽपदरिभणे, ए केवलं अधिको काओ कालचूला भ-
वति अंतो वि वट्टमाणा काओ कालचूलाए भवति । एवं जहा
ओसप्पिणीए अंतं अंतदूसमाए सा उस्सप्पिणी कालस्स चूला
भवति । कालचूला गता । इयाणि भावचूला-भरणं भावः, प-
र्याय इत्यर्थः । तस्स चूला भावचूला । सा य दुविहा-आगम-
ओ य, नो आगमओ य । आगमओ जाणए उवउत्ते; णो आगम-
ओ य इमा चेव । तुसहो खओवसमभावविसणे दछवो । इमा
इति पकप्पज्झयणा चूला । एगसहोऽवधारणे, चूवेगट्ठिती ।
चूवं ति वा विभूसणं ति वा सिदरं ति वा एते एगट्ठा । चूव
त्ति दारं गयं । नि० चू० १ उ० । उक्तशेषानुवादिन्यां ग्रन्थपद्धतौ,
आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

चूलाकम्म-चूडाकर्पण-न० । बाह्यानां चूलके मुण्णने, आ०
म० प्र० ।

चूलामणि-चूलामणि-पुं० । सकलपार्थिवरत्नसर्वसारे देवेन्द्र-
सूर्यकृतनिवासे निःशेषापमङ्गलाऽशास्त्रिरोगप्रमुखदोषापहार-
कारिणि प्रवरत्नक्षणेपेते परममङ्गलभूते आभरणविशेषे, रा० ।
जं० । आ० म० । उक्त० । औ० । “ चूलामणिमउर-रयणचूस-
णा ” चूलामणिर्नाम मुकुटरत्नं चिह्नचूतं येषां ते तथा, असु-
रकुमारभवनवासिनश्चूलामणिमुकुटरत्नाः । प्रज्ञा० २ पद ।

चूलियंग-चूलिकाङ्ग-न० । चतुरशीत्या लक्षैर्गुणिते प्रयुते, अनु० ।
जी० । स्था० ।

चूडिया-चूडिका-स्त्री० । चतुरशीत्या लक्षैर्गुणिते चूलिकाङ्गे,
जी० ३ प्रति० । भ० । अनु० । जं० । स्था० । उक्तानुकार्यसंग्र-
हात्मिकायां ग्रन्थपद्धतौ, न० । यथा दृष्टिवादे परिकर्मसूत्रपूर्व-
गतानुयोगोक्तार्थानुकासंग्रहपरा ग्रन्थपद्धतयः । स० । (‘ आ-
यार’ ‘विठ्ठिवाय’ प्रभृतिशब्देषु तत्संख्या)

चूलियावत्यु-चूडिकावस्तु-न० । चूलारूपे आचाराङ्गाऽध्ययन-
कल्पे परिच्छेदविशेषे, यथा-उत्पादपूर्वस्य चत्वारि चूडिकाव-
स्तूनि । स्था० ४ गा० ४ उ० ।

चेअ-अव्य० । अवधारणे, “ णइ चेअ चिअ च अवधारणे ” ॥
८ । २ । १८४ ॥ इति सूत्रात् निपातम् । प्रा० २ पाद ।

चेइय-चैत्य (रय)-न० । चितिः पत्रपुष्पफलादीनामुपचयः ।
चित्या साधु चित्यं, चित्यमेव चैत्यम् । उद्याने, “ मिहिलाए
चेइय वच्छे, सीअच्छाए मणोरमे । ” उक्त० ३ अ० । चित्तम-
न्तःकरणं, तस्य भावे कर्मणि वा “ वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ्च ”
॥ ५ । १ । १२३ ॥ (पाणि०) इति ष्यञ् । आव० १ अ० ।
ध० । प्रति० । “ स्यादज्ञव्यचैत्यचौर्यसमेषु यात् ” ॥ ८ । २ ।
१०७ ॥ इति यात् पूर्व इत् । प्रा० १ पाद । प्रशस्तमनस्त्वे,
तद्धेतुत्वात् जिनबिम्बं, कारणे कार्योपचारात् ।

(१) चैत्यशब्दस्यार्थाः ।

(२) चैत्यभेदपुरस्सरं प्रतिमासिद्धिः ।

(३) भावैकनिक्षेपवादिन उपहासं विधाय ज्ञावाचार्यनिष्पत्तिः ।

(४) ब्राह्मी लिपिमाश्रित्य नामस्थापनाभ्यां प्रतिमायाः सिद्धिः ।

(५) चारणकृतवन्दनां निरूप्य तत एवास्या दृढतरं प्रामाण्यम् ।

(६) चैत्यशब्दस्य ज्ञानार्थकतानिराकरणम् ।

(७) देवकृतवन्दनाधिकारः ।

(८) वन्दनादौ मौनेन जगदनुमतिकरणं दृढतरयुक्त्युप-
सिद्धिः प्रतिपाद्यानुमोदने हिंसाया अभावप्रतिपादनम् ।

(९) साधोर्द्रव्यपूजादावनधिकारः ।

(१०) अव्यस्तवे गुणाः ।

(११) महानिशीथप्रामाण्यपूर्वकं अव्यस्तवस्थापनम् ।

(१२) जिनपूजां तद्वैयावृत्यं चोपपाद्य चैत्यपूजायामपि जि-
नवैयावृत्यम् ।

(१३) जिनपूजायां हिंसादोषवादिनां निराकरणम् ।

(१४) आरम्भविचारं निरूप्य सञ्ज्ञावकस्याप्राधिकारविचारः ।

(१५) अव्यस्तवे सिंहावलोकितेन हिंसाऽस्तीत्येतन्निरस्य
कूपनिदर्शनेन हिंसाऽभावप्रतिपादनम् ।

(१६) पूजायां हिंसासंभवोक्तविकल्पदूषणम् ।

(१७) अर्थदण्डत्वविचारः ।

(१८) प्रतिपूजायां द्रौपदीभद्रासार्धवाहीसिद्धार्थराजाना-
मुदाहरणानि ।

(१९) ऊर्ध्वलोकादिषु जिनप्रतिमायाः स्थितिः ।

(२०) प्रतिमायाः फलदत्वम् ।

(२१) चैत्यानां पूजासत्कारादिस्तुतयः ।

(२२) अव्यस्तवे मिश्रपक्षत्वविचारः ।

(२३) प्रतिमायाः प्रामाण्यनिरूपणम् ।

(२४) जिनभवनकारणविधिं निरूप्य जीर्णोद्धारकारणफल-
वर्णनम् ।

(२५) बिम्बकारणविधिः ।

(२६) जिनबिम्बप्रतिष्ठाविधिः ।

(२७) जिनपूजाविधिस्तत्फलनिरूपणं च ।

(२८) चैत्यविषये हीरविजयसूरिपूज्यपादकृतोत्तराणि ।

(२९) चतुर्विंशतिकापट्टविचारः ।

(३०) जिनचैत्ये व्यन्तरायतनविधानम् ।

(१) चैत्यशब्दस्यार्थाः-- :

चित्तेल्लेप्यादिचयनस्य ज्ञावः कर्म वा चैत्यं, संज्ञाशब्द-
त्वाद् देवताप्रतिबिम्बे, ‘ चिती ’ संज्ञाने काष्ठकर्मादिषु प्र-
तिकृतिं दृष्ट्वा संज्ञानमुत्पद्यते इति । अर्हत्प्रतिमायां देव-
बिम्बे, संघा० १ प्रस्ता० । आ० चू० । ल० । ज्ञा० । वृ० ।
इष्टदेवताप्रतिमायाम्, औ० । आव० । “ कल्लाणं मंगलं
चेइयं पज्जुवासेत्ता ” दीर्घायुर्भवति । स्था० ३ गा० १ उ० ।
“ कल्लाणं मंगलं चेइयं पज्जुवासामो ” चैत्यमिष्टदेवता-
प्रतिमामिव पर्युपासे । औ० । कर्म० । चैत्यमिष्टदेवप्रतिमा, चै-
त्यमिव चैत्यं पर्युपासयामः । ज० २ श० १ उ० । उपा० । अर्ह-
त्प्रतिमायाम्, आव० २ अ० । जं० ।

(२) चैत्यभेदपुरस्सरं प्रतिमासिद्धिः-

जत्ती-मंगल-चेइय, निस्सकमेऽण्णिस-चेइए वा वि ।

सासय चेइय पंचम-मुवइडं जिनवरिदेहिं ॥ ६६६ ॥

गिहजिणपडिमाए ज-त्तिचेइयं उत्तरंगयभियम्मि ।

जिणविवे मंगलचे-इयं ति समयन्नुणो विति ॥ ६६७ ॥

निस्सकमं जं गच्छ-स्स संतिथं तादियरं अनिस्सकमं ।

सिद्धाययणं च इमं, चेइयपणमं विणिदिहं ॥ ६६८ ॥

(भर्त्सति) चैत्यशब्दस्य प्रत्येकमनिसंख्यात् भक्तिचैत्यम्, मङ्गलचैत्यम्, निश्चाकृतं चैत्यम्, अनिश्चाकृतं चैत्यम्, शाश्वतचैत्यं च पञ्चममुद्दिष्टं नामतः कथितं जिनवरैरिति ॥ ६६६ ॥ एतान्वेष व्याचष्टे—“गिहजिण” इत्यादिगाथाद्वयम् । गृहे जिनप्रतिमायां यथोक्तलक्षणाद्युपेतायां प्रतिदिनं त्रिकालपूजावन्दनाद्यर्थं कारितायां भक्तिचैत्यम् । तथा उत्तराङ्गस्य गृहधारोपरिवर्त्तितिर्यक्काष्ठस्य मध्यभागे घटिते निष्पादिते जिनविम्बे मङ्गलचैत्यमिति समयज्ञाः सिद्धान्तवेदिनां व्युत्पत्तेरुच्यते । मयुरायां हि नगर्यां गृहे कृते मङ्गलनिमित्तमुत्तराङ्गेषु प्रथममर्हत्प्रतिमाः प्रतिष्ठाप्यन्ते, अन्यथा तद् गृहं पतति । तथा चाधोचामः स्तुतिषु—“जम्मि सिरिपासपडिमं, संतिकरु करेइ पम्मिगिहदुधारे । अज्ज विजणो विपूरित-महुरमध्वजा न पस्संति ॥ ” तथा निश्चाकृतं यत्तुल्यस्य कस्यापि सत्कं, स एव गच्छस्तत्र प्रतिष्ठादिप्रयोजनेष्वभिक्रियते, अन्यः पुनस्तत्र किञ्चित्प्रतिष्ठादिकं कर्तुं न जनने इत्यर्थः । तथा—(तदियरं ति) तस्मान्निश्चाकृतात् इतरदिति अनिश्चाकृतम् । यत्र सर्वेऽपि गच्छाः प्रतिष्ठाप्रवाजनकमाहारोपणादीनि प्रयोजनानि कुर्वन्ते इति । तथा सिद्धायतनं च शाश्वतजिनायुवनं च, इदं चैत्यपञ्चकं विनिर्दिष्टं विशेषेण कथितमिति ॥ ६६८ ॥

अथवा-अन्येन प्रकारेण पञ्च चैत्यानि भवन्ति । तत्राह—

नीयाई सुरलोए, भक्तिकयाई च जरहमाईहिं ।

निस्साऽनिस्सकयाई, मंगलकयमुत्तरंगम्मि ॥ ६६९ ॥

वारत्तयस्स पुत्तो, पम्मिं कासी य चेइए रम्मे ।

तत्थ य थल्ली अहेसी, साहम्मियचेइयं तं तु ॥ ६७० ॥

“ नीया ” इत्यादिगाथाद्वयम् । नित्यानि शाश्वतानि चैत्यानि, तानि च सुरलोके देवभूमौ, उपलक्षणत्वान्मेरुशिखरे कूटनन्दीश्वररुक्मवरादिषु च भवन्ति । तथा भक्तिकृतानि जरतादिभिः कारितानि, मकारोऽयमलक्षणाः तानि निश्चाकृतानि अनिश्चाकृतानि चेति द्विधा । तथा-मङ्गलार्थं कृतं मङ्गलकृतं चैत्यं मथुरादिपुरीषु उत्तराङ्गप्रतिष्ठापितम् ॥ ६६९ ॥ तथा वारत्तकमुनेः पुत्रो रम्मे रमणीये चैत्ये देवगृहे प्रतिमां तस्यैव वारत्तकमुनेः प्रतिकृतिमकापीत् । तत्र च स्थलीति रुदिरभूत् । तत्तु साधर्मिकचैत्यमिति । ज्ञावार्थस्तु कथानकादवसेयः । तच्छेदम्-वारत्तकं नगरम्, अभयसेनो राजा, तस्य च वारत्तको नाम मन्त्री । एकदा च धर्मघोषनामा मुनिर्भिक्षार्थं तस्य गेहं प्रविष्टः, तद्भार्या च तस्मै भिक्षादानाय दान्तखण्डसंमिश्रपायसपरिपूर्णं पात्रमुत्पाटितवती, अत्रान्तरे च कथमपि तत्खण्डसंमिश्रो घृतविन्दुभूमौ पतितः, ततः स महात्मा धर्मघोषमुनिर्भगवदुपादेशं भिक्षां, तस्मात्प्रकल्पते ममेति मनसि विचिन्त्य भिक्षामगृहीत्वा गृहान्निर्जंगाम । वारत्तकमन्त्रिणा च मन्त्रधारणोपविष्टेन दृष्टो जगवान्निर्गच्छन्, चिन्तितं च-किमनेन मुनिना मदीया भिक्षा न गृहीतेति ? । एवं च यावच्चिन्तयति तावत्तं भूमौ निपतितं खण्डयुक्तं घृतविन्दुं भिक्षाः समेत्याशिश्निषु, तासां च भङ्गणाय प्रधाविता गृहग्राधिका, तस्या अपि वधाय प्रधावितः सरयः, तस्याऽपि च भङ्गणाय प्रधावितः स मार्जारी, तस्या अपि च वधाय प्रधावितः प्राघूर्णकः श्वा, तस्यापि

च प्रतिवृन्दी प्रधावितो वास्तव्यः श्वा, ततो द्वयोरपि तयोः शुनोरञ्जन्योऽन्यं युद्धम्; निजनिजशुनकपराजवपीडया च प्रधावितयोर्द्वयोरपि तत्स्वामिनोरञ्जूपरस्परं बहुदावकुटि महायुद्धं, दृष्टं चैतत् सर्वमपि वारत्तकमन्त्रिणा, परिभाषितं च-घृतादेर्विन्दुमात्रेऽपि भूमौ पतिते यत् एवंविधाऽधिकरणप्रवृत्तिरत एवाधिकरणभोरुभंगवान् भिक्षां न गृहीतवान् । अहो ! युद्धो भगवतो धर्मः । को हि तं भगवन्तं वीतरागमन्तरैवमनपाधधर्ममुपदेष्टुमशक्नोति; ततो ममापि स एव देवता, तदुक्तमेवानुष्ठानमनुष्ठानमुचितमिति विचिन्त्य संसारसुखविमुखः शुभध्यानेऽपगतसंजातजातिस्मरणो देवतार्पितसाधुलिङ्गो दीर्घकालं संयममनुपाल्य केवलज्ञानमासादितवान् । कालक्रमेण च सिद्धः । ततस्तत्पुत्रेण स्नेहात्परीतमानसेन देवगृहं कारयित्वा रजोहरणमुखपोषिकापरिग्रहधारिणी पितृप्रतिमा तत्र स्थापिता, मन्त्रशास्त्रा च तत्र प्रवर्तिता । सा च साधर्मिकचैत्यमिति सिद्धान्ते भण्यते । प्रव० ७९ द्वार ।

अथैनामेव विवरीषुः प्रथमतश्चैत्यस्वरूपं व्याख्याति-

साहम्मियाण अट्ठा, चतुर्विहे द्विगं तु जह कुम्बी ।

मंगल सासय जत्तो-एँ जं कयं तत्थ आदेसो ॥

चैत्यानि चतुर्विधानि । तद्यथा-साधर्मिकचैत्यानि, मङ्गलचैत्यानि, शाश्वतचैत्यानि, भक्तिचैत्यानि चेति । तत्र साधर्मिकाणामर्थाय यत् कृतं तत् साधर्मिकचैत्यम् । साधर्मिकश्च द्विधा-बिह्वतः, प्रवचनतश्च । तत्रेदं बिह्वतो गृह्यते । स च यथा कुटुम्बी । कुटुम्बी नाम प्रच्युतपरिचारकलोकोपरिवृतो रजोहरणमुखपोषिकावलिङ्गधारी वारत्तकप्रतिच्छदः । तथा मथुरापुर्यां गृहेषु कृतेषु मङ्गलनिमित्तं यन्निवेद्यते तन्मङ्गलचैत्यं, पुरलोकादी नित्यस्थायि शाश्वतं चैत्यम् । यत्तु भक्त्या मनुष्यैः पूजावन्दनाद्यर्थं कृतं, कारितमित्यर्थः, तद्भक्तिचैत्यम् । तेन च भक्तिचैत्येनादेशोऽधिकारः, अनुष्ठानादिमहोत्सवस्य तत्रैव संज्ञादित्येषा निर्युक्तिगाथा ।

अथैनामेव विभावयिषुः साधर्मिकचैत्यं प्रवेदाह-

वारत्तगस्स पुत्तो, पम्मिं कासी य चेइयरम्मि ।

तत्थ य थल्ली अहेसी, साहम्मियचेइयं तं तु ॥

इदावश्यंके योगसङ्ग्रहेषु “वारत्तपुरे अभयसेनवारत्ते” इत्यत्र प्रदेशे प्रतिपादितचरितो यो वारत्तक इति नाम्ना महर्षिः, तस्य पुत्रः स्वपितरि भक्तिजरापूरिततया चैत्यगृहं कारितवान्, ततो रजोहरणमुखचस्त्रिकाप्रतिग्रहधारिणी पितुः प्रतिमामस्थापयत् । तत्र च स्थली मन्त्रशास्त्रा तेन प्रवर्तिता आसीत्, तदेतत् साधर्मिकचैत्यम् । अन्यस्य चार्थाय कृतमस्माकं कल्पते ।

अथ मङ्गलचैत्यमाह-

अरहंतं पडट्टाप, महुरानगरीएँ मंगल्लाईं तु ।

गेहेसु चच्चरेसु य, उन्नउईगामअच्छेसुं ॥

मयुरानगर्यां गृहे कृते मङ्गलनिमित्तमुत्तराङ्गेषु प्रथममर्हत्प्रतिमाः प्रतिष्ठाप्यन्ते, अन्यथा तद् गृहं पतति । मङ्गलचैत्यानि तानि च तस्यां नगर्यां गेहेषु चत्वरेषु च भवन्ति, तानि स केवलं तस्यामेव किं तु तत्पुरप्रतिवृद्धा ये पापवृत्तिमन्त्र्याका ग्रामार्हाः, तेष्वपि जवन्ति । इहोत्तरापथानां ग्रामस्य ग्रामार्ह इति

संज्ञा । आह चूमिकृत-“गामद्वेसु त्ति देसण त्ति उन्नगईगामेसु
त्ति जणियं होइ, उत्तरावहाणं एसा भणइ त्ति ।”

शाश्वतचैत्यभक्तिचैत्यानि दर्शयति—

निच्चाईं मुरलोए, भक्तिकयाईं तु भरहमार्द्धिं ।

निस्सानिस्सकयाईं, जहिँ आएसो चयसु निस्सं ॥

नित्यानि शाश्वतचैत्यानि मुरलोके जवनपतिध्वन्तरज्योतिष्कवै-
मानिकदेवानां भवननगरविमानेषु, उपलक्षणत्वात् मेरुशिखर-
वैताल्यादिकूटमन्दीश्वररुचकादिष्वपि ज्वन्तीति, तथा भक्त्या
भरतादिभिर्मानि कारितानि तानि, अन्तर्भूतस्यार्थत्वाद्भक्तिरुक्तानि
अत्र च (जहिँ आएसो त्ति) ब्रह्म जन्तुचैत्येनादेशः प्रकृतं, तद् द्वि-
धा-निश्चाकृतं गच्छप्रतिबद्धम्, अनिश्चाकृतं तद्विपरीतं, (चयसु
निस्सं त्ति) निश्चाकृतं तत् त्वज परित्तर, अनिश्चाकृतं तु कल्पते ।
गतं चैत्यद्वारम् । वृ० १ उ० ।

अथार्हप्रतिमाया आममोपपत्तिर्या युक्ता प्रदर्श्यते ।

तत्रेदं प्रतिमाविषयाद्भानिकारणस्य चिकीर्षिता-
र्थत्वात् प्रतिमास्तुतिरूपमिष्टवीजप्रणिधान-
पुरस्सरमाद्यपद्यमाह—

ऐन्द्रभोणिनता प्रतापभवनं जव्याङ्गिनेत्रामृतं,

सिद्धान्तोपनिषद्विचारचतुरैः प्रीत्या प्रमाणीकृता ।

मूर्तिः स्फूर्तिमती सदा विजयते जैनेश्वरी विस्फुर-

ग्मोहोन्मादघनप्रमादमादिरामचैरनालोकिता ॥ १ ॥

जैनेश्वरी मूर्तिः सदा विजयते इत्यन्वयः । जिनेश्वराणामि-
यं जैनेश्वरी, मूर्तिः प्रतिमा, सदा शक्त्या प्रवाह्यतश्च निर-
न्तरं, विजयते सर्वोत्कर्षेण वर्तते, अत्र जयतेरर्थ उत्कर्षः,
“ पराजये तथोत्कर्षे, जयत्यन्ते त्वकर्मक ” इत्याख्यातच-
न्द्रिकावचनात् । सर्वोत्कर्षत्वं च वेरुपसर्गस्येति बोध्यम् । मूर्तिः
कीदृशी ? (ऐन्द्र इति) इन्द्राणामियमैन्द्री, सा चासौ श्रे-
णिश्चेति कर्मधारयः । तथा नता नमिकर्मोक्ता, एतेनैतदप-
लापकारिणो भगवत्प्रतापमैन्द्रः शापो ध्रुव इति व्यज्यते । पुनः
कीदृशी ? प्रतापस्य कोशदण्डस्य तेजसो भवनं गृहम्,
उक्ततेजः स्थाप्यगतं स्थापनायामुपचर्य व्याख्येयम्, तेनैतद-
पलापकारिणो भगवत्प्रतापदहनेनैवापदता भविष्यति इति
व्यज्यते । पुनः कीदृशी ? जव्याङ्गिनाम्-आसन्नसिद्धिकप्राणिनां,
नेत्रयोरमृतं पीयूषं, सकलनेत्ररोगापनयनात्परमानन्दजननाच्च ।
एतेनैतद्दर्शनात् येषां नयनयोर्नानन्दस्तेभ्यो दुरजव्या इत्यभि-
व्यज्यते । पुनः कीदृशी ? प्रमाणीकृता प्रमाणत्वेनाभ्युपगता । कैः ?
सिद्धान्तोपनिषद्विचारचतुरैः-सिद्धान्तानामुपनिषद्वदस्यं तद्वि-
चारं ये चतुरास्तैः, कया ? प्रीत्या स्वरसेन, न तु बलाजियोगादि-
ना, एतेन सिद्धान्तप्रतिमाप्राप्तायाऽभ्युपगमयोर्नान्तरीयकत्वात्स्व-
रसतः प्रतिमाप्राप्तायाऽभ्युपगमनैव शिष्टो नान्य इत्यादि सूचितं
जवति, तदनभ्युपगमना च सिद्धान्तानामिह इति । पुनः कीदृशी ?
स्फूर्तिमती-स्फूर्तिः प्रतिक्षणं प्रवर्द्धमानकान्तिः, संनिहितप्राति-
हार्यत्वं वा, तद्वती । एतेन तदाराधकानामेव बुद्धिस्फूर्तिर्भवति,
नान्यस्येति सूच्यते । पुनः कीदृशी ? अनालोकिता, सादरमर्वाङ्कि-
तेत्यर्थः अनालोकितापदस्य सादरमनालोकितात्वेऽर्थान्तरसं-
मितवाच्यत्वात्, अन्यथा चक्षुषमत् पुरस्थितवस्तुनाऽनालोकि-
तत्वानुपपत्तेः । कैः ? विस्फुरन् विविधं परिणमन्, यो मोहोन्मादो

घनप्रमादश्च, तावेव ये मदिरै, ताज्यां ये मत्तास्तैः । न च प्रमा-
दस्य मोहेनैव गतार्थत्वादाधिक्यम्, अनाभोगमतिभ्रंशादिरूप-
स्य ग्रहणात् । न चान्वयपरिसमाप्तावस्य विशेषणस्योपादाना-
त्समाप्तपुनरास्तदोपदुष्टत्वमत्रेति शङ्कनीयम्, सर्वोत्कर्षत्वेन सर्वा-
दरणीयत्वे लब्धे यदि सर्वैराद्रियते कथं न लुम्पकैरित्याशङ्का-
निवारणायैतद्विशेषणम् । ते हि मोहप्रमादोन्मत्ता इति तदनाद-
रेऽपि सर्वप्रेक्षावदादरणीयत्वाकृतिरित्युक्तदोषाभावात्, प्रकृ-
तानुपपादविशेषणस्य पुनरुपादान एव तदोपव्यवस्थिते ।
अत एव-“ दीधितिमधिचिन्तामणि, तनुते तार्किकशिरोमणिः
श्रीमान् । ” इत्यत्र श्रीमद्विशेषणेन न समाप्तपुनरास्तत्वम्, श्रीर्वि-
स्तरानुगुणकानसमृद्धिरित्यस्य प्रकृतोपपादकत्वादिति समा-
हितं तार्किकैः । वा सेत्वध्याहृत्य वाक्ये, यैः सा नेकता ते
मन्दभागा इति ध्वनिः, आनन्तर्बेतुनानुपपत्तिशोऽपीति ध्येयम् ।
इत्येवमाद्यप्ये प्रतिमाया निखिलप्रेक्षावदादरणीयत्वमुक्तम् ।

(३) भावैकानिकेपवादिन उपहासं विधाय ज्ञावा-
चार्यनिष्पत्तिः—

नामादिव्रयमेव ज्ञावजगत्ताद्रूप्यधीकारणं,

शास्त्रात्स्वानुजवाच्च शुद्धहृदयैरिष्टं च दृष्टं मुहुः ।

तेनाहं प्रतिमामनादृतवतां ज्ञावं पुरस्कृता-

मन्धानामिव दर्पणे निजमुखाङ्गोकार्थिनां का मतिः ? ॥ २ ॥

(नामादिव्रयमित्यादि) व्रयमेव, नामादिपदस्य नामादिनिकेप-
परत्वात् कृद्भिहितन्यायान्निकेप्यमाणं नामादिव्रयमेवेत्यर्थः ।
भावभगवतो निकेप्यमाणज्ञावाहृतस्ताद्रूप्यधियोऽभेदबुद्धेः का-
रणं, शास्त्रादागमप्रमाणात्, स्वानुभवात् स्वगतप्रातिभप्रमाणा-
च्च, मुहुर्वारं वारमिष्टं च दृष्टं च, शास्त्रादिष्टम्, अनुजवाच्च दृष्ट-
मित्यर्थः । मुहुर्दृष्ट्या मननं, मुहुर्दृष्ट्या च ध्यानमुपनिवृत्तं, तेन
तत्त्वप्रतिपत्त्युपायसामग्र्यभावेदितम् । तदाह-“ आगमेनानुमानेन,
ध्यानाभ्यासरसेन च । त्रिधा प्रकल्पयन् प्रज्ञां, जन्मे तत्त्वमुत्तम-
म् ” ॥ १ ॥ इति । तेन भावनिकेपाध्यात्मोपनायकत्वेन नामा-
दिनिकेपत्रयस्याहं प्रतिमास्थापनानिकेपस्वरूपत्वेनानादृतवतां
भावं भावनिकेपं पुरस्कृतां वाहमात्रेण प्रमाणयतां दर्पणे नि-
जमुखाङ्गोकार्थिनामन्धानामिव का मतिः ? न काचिदित्यर्थः ।
निकेपत्रयानादरे भावोद्धासस्यैव कर्तुमशक्यत्वात्, शास्त्र इव
नामादिव्रये हृदयस्थिते सति भगवान् पुर इव परिस्फुरति,
हृदयमिवानुप्रविशति, मधुराज्ञापमिवानुवदति, सर्वाङ्गीणमि-
वानुभवति, तन्मयीभावमिवापद्यते, तेन सर्वकल्याणसिद्धिः ।

तदाह-

“ अस्मिन् हृदयस्थे सति, हृदयस्थस्तत्त्वतो मुनीन्द्र इति ।

हृदयस्थिते च तस्मिन्-अियमात्सर्वार्थसंसिद्धिः ॥

चिन्तामणिः परोऽसौ, तेनेयं भवति समरसापत्तिः ।

सैवह योगमाता, निर्वाणफलप्रदा प्रोक्ता ॥ ” इति ।

तत्कथंनिकेपत्रयादरं विना भावनिकेपादरः, भावोल्लासस्य
तदधीनत्वात् । न च नैसर्गिक एव भावोल्लास इत्येकाग्रोऽस्ति
जैनमते, तथा सति सर्वव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गादिति स्मर्तव्यम् ।
यत्र निरुक्तविशेषणविशिष्टेषु लुम्पकेषु निरुक्तविशेषणविशिष्टा-
न्वक्रूपोपप्रेक्षा, कल्पितोपमानमादायोपमा वेति यथोचित्येन
योजनीयं तत्तदलङ्कारग्रन्थनिपुणैः । स्यादेतत् । ज्ञावाहं दर्शनं
यथा भवानां स्वगतफलं प्रत्यव्यञ्जिचारि, तथा न निकेपत्र-
यप्रतिपत्तिरिति तदनादर इति । मैवम् । स्वगतफले स्वरयति-

रिक्तभावनित्तेपस्याप्यध्यभिचारित्वाभावात् । न हि ज्ञावाहंत
दृष्ट्वा ज्ञव्या अज्ञव्या वा प्रतिबुध्यन्त इति । स्वगतज्ञावोहवास-
निमित्तज्ञावस्तु निक्षेपचतुष्टयेऽपि तुल्य इति । एतेन स्वगताध्या-
त्मोपनायकतागुणेन वन्द्यत्वमपि चतुष्टयविशिष्टमित्युक्तं भवति ।
शिरश्चरणसंयोगरूपं हि वन्दनं ज्ञावभगवतोऽपि शरीर एव सं-
जवति, न तु ज्ञावभगवत्वरूपे, आकाश इव तदसंभवात् । भा-
वसंबन्धाच्छरीरसंबन्धं वन्दनं भावस्यैवायतीति तत एव
नामादिसंयच्छमपि भावस्य किं न प्राप्नोतीति परिभाष्य ? । क-
श्चिदाह कुमतिव्युद्ग्राहितः-किमेताभिर्युक्तिभिः ? । मदानिशीथ
एव ज्ञावाचार्यस्य तथैकतुल्यत्वमुक्तं, निक्षेपत्रयस्य चाकिञ्चि-
त्करत्वमिति भावनिकेपमपि पुरस्कृतां क इवापराधः ? । तथा
चोक्तं तत्र पञ्चमाध्ययने-“से भयवं ! किं तित्थयरसंतियं आणं
नाइक्कमिज्जा, वयाहु आयरियसंतियं ? । गोयमा ! चउव्विहा आ-
यरिया पणत्ता । तं जहा-नामायरिया, ठवणायरिया, दव्वाय-
रिया, भावायरिया । तत्थ णं जे ते ज्ञावायरिया, ते तित्थयर-
समा चेव दृष्ट्वा, तेसि संतियं आणं नाइक्कमिज्जा । से भयवं !
कयरेणं ते भावायरिया भण्ति ? । गोयमा ! जे अज्जपव्वइए
यि आगमविहीए एयं पए २ अणुसंचरंति ते भावायरिए, जे
उ वाससयदिक्खिए वि हुत्ता णं वायामित्तेणं पि आगमओ
वाहिं करिंति, ते णामचवणाहिं णिउइयव्वेति ।” अत्र ब्रूमः-प-
रमयुक्तभावग्राहिकनिश्चयनस्यैवायं विषयः, यन्मते एकस्यापि
गुणस्य त्यागे मिथ्यादृष्टित्वमिष्यते । तदाहुः-“जो जह वा-
यं न कुणइ, मिच्छादिद्वी तओ हु को अज्जो ?” इति । तन्मते निक्षे-
पान्तरानादरेऽपि नैगमादिनयवृत्तेन नामादिनिक्षेपानां प्रा-
माण्याज्युपगमात्क इव व्यामोहो ज्ञवतः, सर्वनयसंमतस्यैव
शास्त्रार्थत्वात्, अन्यथा सम्यक्त्वचारित्रैक्यग्राहिणा निश्चय-
नयेनाप्रमत्तसंयत एव सम्यक्त्वस्वाभ्युक्तो, न प्रमत्तान्त इति
श्रेणिकादीनां बहूनां प्रसिद्धं सम्यक्त्वं न स्वीकरणीयं स्या-
देवानां प्रियेण । उक्तार्थप्रतिपादकं त्विदं सूत्रमाचारारं पञ्च-
माध्ययने तृतीयोद्देशके-“जं सम्मं ति पासहा तं मोणं ति
पासहा, जं मोणं ति पासहा तं सम्मं ति पासहा” (प्रति०)
अथवा-यावत्त्या निर्वृत्त्या भावाचार्यनिर्वृतिस्तावत्त्या छायाचा-
र्यसंपत्तिः, सा च सपेक्षत्वे भावयोग्यतयेति भावाचार्यना-
मस्थापनावत् प्राशस्त्येनातिक्रामति, अन्त्यविकल्पं विना छव्य-
प्रावसङ्करस्याविश्रामात् । अप्रशस्तनामस्थापनावत्, अप्रशस्त-
प्रावस्याङ्कारमर्दकादेर्द्रव्यं तु तन्नामस्थापनावदप्रशस्तमेवेति
प्रागुक्तमदानिशीथसूत्रे नियोजनीयार्थः ।

तद्वदाम गुरुतत्त्वनिश्चये-

“नथि य एगो एसो, जं दव्वं होइ सुद्धभावस्स ।

तप्पामागिइतुल्लं, तं सुहमियरं तु विवरीयं ॥ १ ॥

जइ गोयमाइआणं, णामाह तिप्पि हुंति पावहरा ।

अंगारमइगस्स वि, णामाह तिप्पि पावयरा ॥ २ ॥”

इति प्रशस्तभावसंबन्धिनां सर्वेषां निक्षेपाणां तु प्रशस्तमेवेति
निर्व्युद्धस । अपि च-“जो जिणदिद्वे ज्ञावे, चउव्विहे सइहाइ
सयमेव । सयमेव न हणत्ति थ, स निओगरुइ ति णायव्वो ॥ १॥”

इति उत्तराध्ययनवचनाच्चतुर्विधशब्दस्य नामस्थापनाद्रव्य-
भावजैदभिन्नत्वेन व्याख्यानिक्षेपचतुष्टयस्यापि यथौचित्ये-
नाराध्यत्वमविरुद्धम् । अत एवाप्रस्तुतार्थापाकरणात् प्रस्तु-
तार्थव्याकरणाच्च निक्षेपः फलवानिति शास्त्रस्य मर्यादा । किं
च-नामनिक्षेपस्याराध्यत्वं तावत् “चोवीसत्थणं दंसण-

विसोहिं जणयइ” इति सम्यक्त्वपराक्रमाध्ययनोपदर्शितचतु-
र्विंशतिस्तवाराध्यतयैव सिद्धं, तत्रोत्कीर्तनस्यार्थाधिकारित्वात्तत्र
च दर्शनाराधनस्योक्तत्वात्, “महाफलं खलु तद्धारुवाणं भग-
वन्ताणं णामगोत्तस्स वि सवणयाए एवं खलु तद्धारुवाणं भगव-
न्ताणं णामगोत्तस्स वि सवणयाए” इत्यादिना भगवत्पादौ म-
हापुरुषनामश्रवणस्य महाफलवत्योक्तेश्च । नामस्थापनानिक्षेप-
स्याराध्यता च-“वययुइमंगलेणं जंते ! जीवे किं जणयइ ? ।
वययुइमंगलेणं जंते ! नाणदंसणचरित्तवोहिलाभं जणयइ ।
नाणदंसणचरित्तवोहिलाजं संपत्ते णं जंते ! जीवे अंतकिरियं
कप्पविमाणोववत्तिभं आराइणं आरादेइ” इति वचनेनैव
सिद्धा । अत्र स्तवः स्तवनं स्तुतिः स्तुतित्रयं प्रसिद्धं, तत्र द्वितीया
स्तुतिः स्थापनाहंतः पुरतः क्रियते । चैत्यवन्दनावसरतया च
ज्ञानदर्शनचारित्रबोधिव्याभतो निरर्गलस्वर्गापवर्गसुखलाभ
इति शेषाङ्काराण्यपि स्फुटीजविषयन्यनुपदमेव । छव्यनिक्षेपारा-
ध्यता च सूत्रयुक्त्या स्फुटैव प्रतीयते । तथाहि-श्रीआदिनाथवार-
के साधूनामावश्यकक्रियायां कुर्वतां चतुर्विंशतिस्तवाराधने त्र-
योविंशतिर्द्रव्यजिना एवाराध्यतामास्कन्दयेयुरिति । न च ऋष-
भजिनादिकाले एकस्तवस्तिस्त्वादिप्रक्रियाऽपि कर्तुं शक्या, शा-
श्वताध्ययनपाठस्य ज्ञेयतापि परावृत्त्या कृतान्तकोपस्य वज्रलेप-
त्वात् । न च नामोत्कीर्तनमात्रे तात्पर्यादविरोधायां पयोगरहित-
स्योत्कीर्तनस्य राजविद्विष्टसमत्वेन योगिकुलजन्मबाधकत्वात्,
अत एव द्रव्यावासकस्य निषेधः सूत्रे, “उपयोगश्च छव्यम्” इति
शतश उद्धोषितमनुयोगद्वारादौ । अर्थोपयोगे तु वाक्यार्थतयैव
सिद्धा छव्यजिनाराध्यतेति, एतेन द्रव्यजिनस्याराध्यत्वे करतव-
परिकल्पितजलजुलुबुलुवत्सिजीवानामप्याराध्यत्वापत्तिः, तेषामपि
कदाचिज्जिनपदवीमासिसंभवादिति शासनविडम्बकस्य लु-
प्पकस्योपदा, “सो तिरक्खो,” छव्यजिनत्वनियामकपर्या-
यस्य तत्रापरिज्ञानात् । मरीचिस्तु स्वाध्यायध्यानपरायणो महा-
त्मा भगवतो नाजिनन्दनस्य चन्दनप्रतिमया गिरा परिकल्पित-
तादृशपर्यायपुलकितगात्रेण भक्तिपात्रेण भरतचक्रवर्तिना व-
न्दित एवेति प्रसिद्धमावश्यकनिर्युक्तौ, पुरश्चकार च वन्दन-
निमित्तं द्रव्यजिनपर्यायं, न त्वौदायिकभावम् । तथाहि-“ण वि ते
पारे चंइ, वंइमि अहं ण ते इहं जम्मं । जह होहिसि तित्थयो,
अपच्चिमो तेण वंइमि ।” इति पापिष्ठवाहुकमिदं निर्युक्तौ, परं
न सूत्र इति निर्युक्तिकमेवेति तस्य दुष्टस्य शिरसि ऋषभादिवा-
रके चतुर्विंशतिस्तवसुत्रपाठानुपपत्तिरेव प्रहारः । यदि छव्यजि-
नतां पुरस्कृत्य ‘ज्रतेन मरीचिवत्’ वन्द्या कथं न साधुभिरित्यत्र
तु विशेष्यवन्दने तद्व्यवहारानुपपत्तिरेव सामान्य-
तस्तु-“जे अइआ सिद्धा ।” इत्यादिना गतमेव । अथ द्रव्य-
त्वस्य छव्यसंख्याधिकारेऽनुयोगद्वारादिषु एकद्विकव-
द्यायुष्काभिमुखनामगोत्रजैदभिन्नस्यैवोपदेशाद्वाव्यजिनाइति --
व्यवहितपर्यायस्य मरीचैर्द्रव्यजिनत्वमेव कथं युक्तमिति चेत् ?
सत्यम् । आयुष्कमवर्धितस्य छव्यत्वस्यैकभक्तिकादिजैदनि-
यतत्वेऽपि फलीभूतभावादेत्पदनमनयोग्यतारूपस्य प्रसकादि-
दृष्टान्तेन दूरेऽपि नैगमनयात्रिप्रायेणाश्रयणात्, योग्यताविशेषे च
ज्ञानिवचनादिनाऽवगते दोषमुपेक्ष्यापि तेषां वन्दनवैयर्थ्या-
दिव्यवहारः संगच्छत एवेति मुक्तकार्ये वीरवचनाद्भावि-
भद्रतामवगम्य स्थविरैव तस्मैलितमुपेक्ष्याप्रज्ञान्या वैयर्थ्यं
निर्ममे । किं च-“नमो सुअस्स” इत्यादिनाऽपि द्रव्यनिक्षेपस्या-

राध्यत्वं सुप्रतीतम् । अक्षरादिश्रुतभेदेषु संज्ञाव्यञ्जनाक्षरादीनां भावश्रुतकारणत्वेन द्रव्यश्रुतत्वात्, पत्रकपुस्तकविविधितस्य “तं द्रव्यसु अं जं पत्तयपोत्थयलिहित्रं” इत्यागमेन द्रव्यश्रुतत्वप्रसिद्धेः । भावश्रुतस्यैव वन्यत्वे तत्पर्यायजिनवागपि न नमनीयात्वात्, केवलज्ञानेन दृष्टानामर्थानां जिनवाग्योगेन सृष्टायास्तस्याः श्रोतृषु भावश्रुतकारणत्वेन द्रव्यश्रुतत्वात् । तदार्थम्—“केवलनाणेत्ये, णाउं जे तत्थ पण्णवज्जोंगा । ते भासइ तित्थयरो, वयजो. गो सुअं हवइ सेसं ॥” इति । वाग्योगः श्रुतं भवति शेषमप्रधानं, द्रव्यभूतमिति तुरीयपादार्थः । भगवन्मुखोत्सृष्टैव बाणी वन्दनीया नान्येति वदन् स्वमुखेनैव व्याहन्यते, केवलायास्तस्याः श्रवणायोग्यत्वेन श्रोतृषु भावश्रुताजननात् द्रव्यश्रुतरूपताया अप्यनुपपत्तेः, मिथ्यायाः श्रवणेऽपि वक्रत्रिणि स्थिता परवागात् । पराघातवासिताया ग्रहणे च जिनवागप्रयोज्याया अन्याया अपि यथास्थितवाच आराध्यत्वाकृतेः । एतेन सिद्धावलादेराध्यत्वमपि व्याख्यातं, ज्ञानदर्शनचारित्ररूपभावतीर्थदेतुत्वेनास्य द्रव्यतीर्थत्वादनन्तकोटिसिद्धस्थानत्वस्यान्यत्र विशेषेऽपि स्फुटप्रतीयमानतद्भावेन तीर्थस्थापनयैवात्र विशेषात्, अनुभवादिना तथासिद्धौ श्रुतपरिभाषाज्ञावस्य तन्त्रत्वात् । अन्यथा चतुर्वर्णश्रमणसङ्के तीर्थत्वं, तीर्थकरे तु तद्व्याख्यात्वमित्यपि विचारकोटिं नाटीकेत, व्यवहारविशेषाय यथा परिभाषणमपरिभाषणं च न व्यामोहाय विपश्चितामिति स्थितम् । ज्ञावनिक्षेपे तु न विप्रतिपत्तिरिति चतुर्णामपि सिद्धमाराध्यत्वम् ॥२॥ (प्रति०)

(४) ब्राह्मी लिपिरिव प्रतिमा सूत्रन्यायेन वन्येति तद्वह-
वकारिणां मूढतामाविष्करोति—

लुप्तं मोहविषेण किं किमु हतं मिथ्यात्वदम्नोलिना,
मग्नं किं कुनयावटे किमु मनो ह्रीनं नु दोषाकरे ।
प्रज्ञौ प्रथमं नतां लिपिमपि ब्राह्मीमनाञ्जोकयन,
वन्याऽर्हत्प्रतिमा न साधुजिरिति ब्रूते यदुन्मादवान् ॥३॥

(लुप्तमिति) प्रज्ञौ प्रथममादौ वचने नतां सुधर्मस्वामिना ब्राह्मी लिपिमनाञ्जोकयनधारणालुब्धाऽपरिकल्पयन् “अर्हत्प्रतिमा साधुभिर्न वन्या” इति यदुन्मादवान् मोहपरवशो ब्रूते, तर्हि तस्य मनो मोहविषेण लुप्तं व्याकुलितम् ? किमु मिथ्यात्वदम्नोलिना मिथ्यात्वबन्धेन हतं चूर्णितम् ? अथवा—किं कुनयावटे दुर्नयकूपे मग्नम् ? । यद्वा नु इति उत्प्रेक्षायां, दोषसमुद्धान्ने दोषाकरे ह्रीनम् ? । “ब्रूयात्प्रेषेन मनश्चन्द्रं विशति” इति श्रुतेर्मृतमित्यर्थः । अत्र “लिपिर्नतां व तमोऽङ्गानि” इत्यादौ लेपनादिना व्यापनादौ च विषकर्तृकबुद्धत्वादिना लुप्तकमनोमूढताया अध्यवसानात् स्वरूपोत्प्रेक्षायाः किमादिद्योतकः “संज्ञावनमथोत्प्रेक्षा, प्रकृतस्य समेन यत्” इति काव्यप्रकाशकारः । अन्यधर्मसमानेवादिद्योत्योत्प्रेक्षेति हेमचन्द्राचार्याः ॥ अयं भावः—“नमो बंजीए लिवीए” इति पदं यद् व्याख्याप्रवृत्तेरादावुपन्यस्तं, तत्र ब्राह्मी लिपिरिक्तरविन्यासः, सा यदि श्रुतज्ञानस्याऽऽकारस्थापना तदा तद्व्यवहारे साकारस्थापनाया भगवत्प्रतिमायाः स्पष्टमेव साधूनां वन्यत्वम्, तुल्यन्यायादिति । तत्प्रद्वेषे प्रकृतप्रद्वेष एव । यत्तु प्रतिमाप्रद्वेषसाधनाऽन्धकारित-
हृदयेन धर्मगुणालेन प्रलपितम्—ब्राह्मी लिपिरिति प्रस्थकदृष्टान्त-
प्रसिद्धनैगमनयभेदेन तदादिप्रणेता नाज्येयदेव एवेति, तस्यैवायं नमस्कार इति । तन्महामोहविलसितम् । श्रुतभनमस्कारस्य ‘नमोऽर्हद्भ्यः’ इत्यत एव सिद्धेः, प्रतिव्यक्ति श्रुतभादिनमस्कारस्य ३०३

त्वविवक्षितत्वात्, अन्यथा चतुर्विंशतिनामोपन्यासप्रसङ्गात् । श्रुतदेवतानमस्कारानन्तरमृषभनमस्कारोपन्यासानौचित्यात् । शुद्धनैगमनये ब्राह्म्या लिपेः कर्तुः श्लेष्कस्य नमस्कारप्राप्तेऽपि न किञ्चिदेतत् । एतेनाकारप्रश्लेषादलिप्यै लेपरहितायै ब्राह्म्यै जिनवाग्यै नम इत्यादि तत्कल्पनाऽपि परास्ता, वाणीनमस्कारस्य ‘नमः श्रुतदेवतायै’ इत्यनेनैव गतार्थत्वात्, वक्रमार्गेण पुनरुक्तौ बीजाभावात् । “वमीए णं लिवीए अट्टारसविहे लिबिबि-
हाणे पन्नत्ते” इति समवायाङ्गप्रसिद्धं प्रकृतपदस्य मौलमर्थमुद्घु-
क्ष्य विपरीतार्थकरणत्वात्सूत्रप्रकरणव्यसनं विना किमन्यत्कारणं धर्मशृंगालस्येति वयं न जानीमः ? । केचित्तु पापिष्ठा नेदं सूत्र-
स्थं पदं, “रायगिहचलण” इत्यत एवारज्य भगतीसूत्रप्रवृत्तेः, किन्त्वन्त्येरेवोपन्यस्तमित्याचकृते; तदपि तुच्छम् । नमस्कारादीनामेव सर्वसूत्राणां व्यवस्थितरेतस्य मध्यपदत्वात् । प्रति० (नमस्कारस्य स्वस्थाने युक्तता) एवं च नमस्कारादौ प्रकृतिमुखे स्थितम्—“नमो बंजीए लिवीए” इति पदं प्रतिमास्थापनायात्यन्तोपयुक्तमेवेति मन्तव्यम् ।

“हित्वा लुप्तकगच्छसूरिपदवीं गार्हस्थ्यलोहोपमां,
प्रोद्यद्बोधिरतः पदादभजत श्रीहीरवीरान्तिकम् ।
आगस्त्यागपुनर्वतग्रहपरो यो ज्ञायसौभाग्यभूः,
स श्रीमेघमुनिर्न कैः सहृदयैर्धर्मार्थिषु श्लाघ्यते ? ॥ १ ॥
एकस्मादपि समये पदादनेके,
संबुद्धा वरपरमार्थरत्नलाजातं ॥
अम्भोधौ पतितपरस्तु तत्र मूढो,
निर्मुक्तप्रकरणसंप्रदायपोतः ॥ २ ॥” ३ ॥

अथ नामप्रतिमावन्धां स्थापनां स्थोपपत्तिः—

किं नामस्मरणेन न प्रतिमया किं वा जिदा काऽनयोः,
संबन्धः प्रतियोगिना न सदृशो जावेन किं वा द्वयोः ? ॥
तद्वन्धं द्वयमेव वा जरुमते ! त्याज्यं द्वयं वा त्वया,
स्यात्तर्कादत एव लुप्तकमुखे दत्तो मपीकूर्चकः ॥ ४ ॥

“किं नाम” इत्यादि । किं नामस्मरणेन चतुर्विंशतिस्तत्वादिम-
ज्जामानुचिन्तेनेन, नाम्नः पुद्गलात्मकत्वेनात्मानुपकारित्वान्नाम्नः
स्मरणेन नामिस्मरणे तद्गुणसमापत्त्या फलमिति चेदत्राह—
प्रतिमया किं वा न स्यात्, अमुद्गुणसमुद्गलोकोत्तरमुद्राद्य-
हकृतजगत्प्रतिमादर्शनादपि सकलतातिशायिजगदवबुद्ध्या-
नस्य सुतरां संभवात् ।

तदुक्तम्—

“प्रशमरसनिमग्नं दृष्टियुगं प्रसन्नं,
वदनकमलमङ्कः कामिनीसङ्गान्यः ।
करयुगमपि सत्ते शस्त्रसंबन्धवन्धं,
तदसि जगति देवो वीतरागस्त्वमेव ॥ १ ॥ इति ।
बोधुदयोऽपि प्रतिमादर्शनाद् बहूनां सिद्ध एव । तदुक्तं दशवैका-
त्रिकनिर्युक्तौ—“सिद्धं भवं गणहरं, जिणपडिमादंसणेण पभिवु-
रुं । मणगपिअरं दशका-विअस्स णिज्जुहं वंदे” ॥१॥ इत्यादि-
निर्युक्तिश्च सूत्रान्नातिभिद्यत इति व्यक्तमेव । विवेचयिष्यते चेदमु-
परिष्ठात् । नास्मो नामिना सह वाच्यवाचकभावसंबन्धोऽस्ति, न
स्थापनाया इत्यस्ति विशेष इति चेत्, अत्राह—प्रतियोगिनेतरानि-
क्षेपानिरूपकेन भावनिक्षेपेण सह, द्वयोर्नामस्थापनयोः, संबन्धः
किं सदृशो न, सदृशवचने न मिथः किञ्चिद्वैषम्यमित्यर्थः । एकत्र

वाचकभावस्यान्यत्र स्थापकभावस्य संबन्धस्वापि विशेषात्, तादात्म्यस्य तु कृत्यादन्वयासंभवात्; अनथा प्रतिबन्धा दुर्वादि-
नमाक्षिपति-तस्मात्कारणात् हे जडमते ! त्वया ह्ययमेव नामस्था-
पनाक्षेपणमविशेषेण बन्धम्, द्वयोरपि भगवद्ध्यात्मोपनायकत्वा-
विशेषात् । अन्तरङ्गप्रत्यासत्त्यभावाद्दुपेक्ष्यत्वं तु ह्ययमेव त्वया
त्याज्यं स्यात्, तन्नानिष्टम्, नाम्नः परेणाप्यङ्गीकरणात्, अत एव त-
र्कात् सुम्पकमुखे मणिकूर्चको दत्तः स्यात्, मालिन्यापादनादिति
जानेः । अत्र मणिकूर्चकत्वेन मौनदानाविवक्षायां 'कमलमनश्मसि'
इत्यादाविव रूपकगर्भा यथाश्रुतविवक्षायां त्वसंबन्धे संबन्ध-
रूपाऽतिशयोक्तिः । अथात्र स्थापना यद्यवस्था स्यात्तदा नामाप्य-
वन्धं स्यादित्येतस्य न तर्कत्वम्, आपाद्यापादकयोर्मिलाभयत्वा-
दिति चेत्, आपाद्यापादकान्यथानुपपत्तिमर्थादयैष विपर्ययपर्य-
वसायकत्वेनात्र तर्कोक्तः । अत एव यद्ययं ब्राह्मणो न स्यात्तत्त-
त्पिता ब्राह्मणो न स्यात्, उपारि सविता न स्याद् चूमेरालोकवत्त्वं
न स्यादित्यादयस्तर्काः सुप्रसिद्धाः । विपर्ययपर्यवसानं च परेषा-
मनुमितिरूपमस्माकं स्वतन्त्रप्रामितिरूपमित्यन्यदेतत् । जावनिक्के-
पो यद्यवन्धस्यापनानिक्केषप्रतियोगी स्यादवन्धनामनिक्केषप्र-
तियोग्यपि स्यादित्येवं तर्कस्य व्यभिकरणत्वं निरसनीयम्,
अनिष्टप्रसङ्गरूपत्वात्, प्रतिबन्धे चात्र स्वातन्त्र्येण तर्क इति
विजावनीयं तर्कनिष्णातैः ।

प्रतिवादीनेव जह्याऽऽक्षिपंस्तदाराधकानभिष्टौति-

(५) चारणकृतवन्दनाधिकारः । चारणदेववन्दितत्वम्-

स्वान्तं ध्वान्तमयं मुखं विषमयं हृद् धूमधारामयी,
तेषां यैर्न नता स्तुता न जगवन्मूर्तिर्न वा प्रेक्षिता ।

देवैश्चारणपुङ्गवैः सहृदयैरानन्दितैर्विन्दिता,

ये त्वेनां समुपासते कृतधियस्तेषां पवित्रं जनुः ॥ ५ ॥

"स्वान्तमित्यादि" । यैर्भगवन्मूर्तिर्न नता तेषां स्वान्तं हृदयं
ध्वान्तमयमन्धकारप्रचुरं, हृदये नमनप्रयोजकालोकजावा-
देवातन्मनोपपत्तेः, यैर्भगवन्मूर्तिर्न स्तुता तेषां मुखं विषम-
यं, स्तुतिसुकपीयूषाभावस्य तत्र विषमयत्वं एवोपपत्तेः,
यैर्भगवन्मूर्तिः, वा अथवा, न प्रेक्षिता तेषां हृद् धूमधारा-
मयी, जगद्दृशाममृतसेचनकृतप्रेक्षणाभावस्य धूमधारावृत्त-
नेत्रत एवोपपत्तेः, ध्वान्तत्वादिना दोषविशेषा एवाध्यव-
सायन्ते इत्यतिशयोक्तिः, सा चोक्तदिशा काव्यविद्वानु-
प्राणिताऽवसेया । ये तु कृतधियः पण्डिता एनां भगवन्मूर्तिं
समुपासते तेषां जनुः जन्म पवित्रं, नित्यं मिथ्यात्वमलपरि-
त्यागात् । कीदृशी ? देवैः सुरासुरव्यन्तरज्योतिष्कैः, चारण-
पुङ्गवैः चारणप्रधानैः जङ्गाचारणविद्याचारणैः, सहृदयैर्वा-
नतवैरानन्दितैर्जातानन्दैर्विन्दिता, हेतुगर्भं चेदं विशेषणम्,
देवादिविन्दितत्वेन शिष्टाचारान्तस्समुपासनं जनानां पावि-
त्र्यायेति भावः । (प्रति०) (अत्र 'चारण' शब्दो दृश्यो-
ऽस्मिन्नेव भागे ११७३ पृष्ठे)

उक्तमेव स्वीकारयंस्तत्र कुमतिकल्पिताशङ्कां निरस्यन्नाह-

प्रकृप्तौ प्रतिमानतिर्न विदिता किं चारणैर्निर्मिता,

तेषां लब्ध्युपजीवनाद्विकटनाभावाच्चनाराधना ।

सा कृत्याकरणादकृत्यकरणाद्भगवत्तत्त्वं जवे-

दित्येता विलसन्ति सन्नयमुधासारा बुधानां गिरः ॥ ६ ॥

(प्रकृप्ताविति) जगवतीसूत्रे किं चारणैः जङ्गाचारणविद्या-
चारणभ्रमणैर्नमिता प्रतिमानतिः न विदिता न प्रसिद्धा ? अपि
तु प्रसिद्धैव । सुधर्मस्वामिना कण्ठरवेणोक्तस्य तत्र तरणिप्रका-
शतुल्यस्य कुमतिकौशिकवाङ्मात्रेणापह्नोतुमशक्यत्वात् । ननु
बहुकं तद्वक्तृमेव, परं चैत्यवन्दननिमित्तालोचनाभावे नाराधक-
त्वमुक्तमिति तेषां चैत्यनतिं स्वारसिकीं नाभ्युपगच्छाम-
इत्याशङ्क्यामाह- (तेषामिति) तेषां जङ्गाचारणविद्याचारणा-
नां लब्ध्युपजीवनात्, तस्य प्रमादरूपत्वात् पुनर्विकटनाभा-
वाद्दोचनाभावात् "आलोचना धियङ्गोति" निर्युक्तिवच-
नाद्विकटनाशब्दस्यालोचनाऽर्थः । अनाराधना, तदन्यता निमि-
त्तात्तदाह-साऽनाराधना कृत्यस्य प्रमादालोचनस्याकरणात्,
अकृत्यकरणं चैत्यवन्दने मिथ्यात्वकरणं, तत् पुरस्कृत्यानाराध-
नाभामुच्यमानायां भगवत्तत्त्वं भवेत्, मिथ्यात्वसहचारिणामन-
न्तानुबन्धिनामुद्ध्येन चारित्र्यस्य भूतत एवाच्छेदात्, "मूल-
वेजं पुण होह बारसहं कसायाणं" इति वचनात् । तन्न नालो-
चनामात्रतोऽपि शोधयितुं शक्यमित्ययं जारो मिथ्याकल्पकस्य
शिरस्यस्त्वित्येताः, सन्नयः समीचीनतयः, स एव मिथ्याक-
ल्पनाविषयिकारिनिरासत्वात्तुधा पीयूषं, तेन साराः, बुधानां
सिद्धान्तपारदृश्वनां गिरः वाचः ॥ ६ ॥ प्रति० ।

ननु चारणानां यावान् गतेर्गोचर उक्तस्तादृशगमनपरीक्षा-
भामिव मुख्य उद्देशः, तेभ्यः क्रियमाणा या तत्तच्चैतवानामपूर्वा-
णां दर्शनाद्विस्मयोद्बोधेन तन्नतिर्न तु स्वरसत इति, तदाचरणं
न शिष्टाचार इति सर्वेषां साधूनां न तद्वन्धता तद्दृष्टान्तेनेति
कुमतिमतमाशङ्क्य निषेधति-

तेषां न प्रतिमानतिः स्वरसतो लीलानुषङ्गात् सा,

लब्ध्याप्तादितिकालकूटकवलोद्गारा गिरः पाप्मनाम् ।

हन्तैवं न कथं नगादिषु नतिर्व्यक्ता कथं वेह सा,

चैत्यानामिति तर्ककर्कशगिरा स्यात्तन्मुखं मुञ्चितम् ॥ ७ ॥

(तेषामिति) तेषां जङ्गाचारणविद्याचारणानां प्रतिमानतिः
स्वरसतो न, स्वरसः श्रद्धाजक्तिसंमुखितः परिणामः । तु पुनः, ल-
ब्ध्याप्तात् लब्धिप्राप्तात् लीलानुषङ्गात्, लब्धिप्राप्तलीलां विद-
क्षया प्रवृत्तानां तत्रापूर्वदर्शनीसंनिधिकदर्शनतयेत्यर्थः । न तु
अस्वारसिकनत्या काऽपि क्षतिः, स्वारसिककृत्यकरणस्यैव दो-
षत्वात्, इत्येताः पाप्मानं लुम्पाकदुर्गतानां गिरः कालकूटकव-
लोद्गाराः, उन्नीर्यमाणकालकूटकवला इत्यर्थः । भक्तिमिथ्यात्व-
कालकूटानामीदृशानामिवोद्गाराणां संभवात् । तत्रोत्तरम्-हन्ते-
ति निर्देशे, एवं लीलाप्राप्तस्य विस्मयेन साधूनां वन्दनसंज्ञे कथं
नगादिषु मानुषोत्तरनन्दीश्वररुचकमेरुतदारामादिविषये न चा-
रणानां नतिः, तत्राप्यपूर्वदर्शनजनितविस्मयेन तत्संभवात् । कथं
चेह भरतविदेहादौ ततः प्रतिनिवृत्तानां चैत्यानां प्रतिमानां सा
नतिः इत्येवंभूता या तर्ककर्कशा गीस्तया तन्मुखं पाप्मवन्दनं
मुञ्चितम्, अनया गिरा ते प्रतिवक्तुं न शक्नुयुरित्यर्थः । कर्कशप-
दं तर्कस्य निविर्मुद्राहेतुत्वमजित्यनाक । अत्र यथा गोचरचर्यो-
द्देशेनापि निर्गतेन साधुनाऽन्तरोपनताः साधवः स्वरसत एव
वन्दनीयाः, तथाऽऽगमगोचरदर्शनायामपि, एवं चारणैर्नन्दीश्व-
रादिप्रतिमानतिः स्वरसत एव अनन्त्रोपनतपीयूषवृष्टिवत्परम-
प्रमादहेतुत्वादित्युक्तं भवति ॥ ७ ॥

(६) अथोक्तानापके-"तर्हि चेइयाहं वंदह" इत्यस्या-
यमर्थः-यथा भगवद्भिरुक्तं, तथैव नन्दीश्वरा-

दि दृष्टमिति, अहो ! तस्यमिदं भगवज्ज्ञानमित्यनुमोदते इत्यर्थः,
चैत्यपदस्य ज्ञानार्थत्वादिति मुग्धपर्षदि मूर्धानमाधूय
व्याख्यातुरुपहसन्नाह—

ज्ञानं चैत्यपदार्थमाह न पुनर्मूर्तिप्रजोयो द्विषन्,
वन्धं तत्तदपूर्ववस्तुकलनाद् दृष्टार्थसंचार्यपि ।

धातुप्रत्ययरूढिवाक्यवचनव्याख्यामजानन्नसौ,

प्रज्ञावत्सु जगः श्रियं न लज्जते काको मराक्षेणिव ॥ ८॥

यो द्विषन् जिनशासने द्वेषं कुर्वन्, प्रकृते चैत्यपदार्थं ज्ञानमाह, न पुनः
प्रभोर्मूर्ति, किंभूतं ज्ञानम् ? , तस्य तस्यापूर्वस्य वस्तुनः कलनात्परि-
च्छेदाद्, वन्धमनुमोद्यमिति योगः । किंभूतमपि ? , दृष्टार्थसंचार्यपि,
इह लोके चैत्यवन्दनसंचरिषण्णजविष्णुशब्दार्थमपि, अपूर्वदर्शनेन
विस्मयोत्पादकत्वाद् जगवज्ज्ञानस्व वन्द्यत्वे “ इह चेइआइ
वंदइ ” इत्यस्यानुपपत्तिः, इहापूर्वदर्शनात्, अपिना निपा-
तेनानौचित्यं दर्शयति-असौ जगःप्रज्ञावत्सु प्रज्ञावतां मध्ये, श्रियं
सङ्घर्षरूपमूर्तिसमृद्धिं न लभते, केसु क इव, मरालेषु राजहंसेषु
काक इव इत्युपमा । किं कुर्वन् ? , अजानन्, कां ? , धात्वादिब्याख्याम् ।
तथाहि-चैत्यानीत्यत्र ‘ चिती ’ संज्ञाने इति धातुः, कर्मप्रत्ययः ।
तथा चाह-प्रतिमा एवार्थः । ‘ चिती ’ संज्ञाने संज्ञानमुत्पद्यते
काष्ठकर्मविषु प्रतिकृतिं दृष्ट्वा-‘ जहा एसा अरिहंतपडिम सि ’
चूर्णिस्वरसादिति प्रकृते ज्ञानमर्थं वदन् प्रकृतिप्रत्ययानमिह
एव । तथा कठेरप्यनमिह एव, चैत्यशब्दस्य जिनगृहा-
दावेव कटत्वात् । “ चैतवं जिनौकस्तद्विभं, चैत्यो जिन-
समातरुः ” इति कोशात् । एतेन विपरीतव्युत्पन्नानामभेद-
प्रत्यययोगार्थोऽपि निरस्तः, योगाद् कटैर्बलवत्त्वात् । अन्यथा
पङ्कजशैवात्मादिबोधप्रसंगात् । वाक्यस्यापि । वाक्यं साका-
ङ्क्षपदसमुदायः-“ इह चेइआइ वंदइ ” इति । अत्रस्थानि चै-
त्यानि वन्दते इति हि वाक्यार्थः । स च चैत्यपदस्य
ज्ञानार्थत्वे न घटते, भगवज्ज्ञानस्य नन्दीश्वरादिवृत्तित्वाभा-
वात्, जगद्वृत्तित्वस्यान्यसाधारण्येनाविस्मापकत्वात्, तेन न-
न्दीश्वरादेः प्रतिमावाचकतायाः प्रामाद्व्यानिर्णये च प्राग् भ-
गवद्वचनाविभवासेन मिथ्यादृष्टित्वप्रसंगादिति । वचनस्य ।
ज्ञानस्यैकत्वात् ज्ञानार्थं चैत्यशब्दस्यापीष्टबहुवचनस्य कु-
त्राप्यननुशासनारिसिद्धान्तेऽपि तथा परिभाषणस्याज्ञावा-
त् । अन्यथा “ केवलनाणं ” इत्यत्र स्थले “ चेइआइ
ति ” प्रयोगापत्तेः, यदि वा पूर्वभगवदुक्तार्थदर्शनस्येऽपीद-
क प्रयोगः स्यादिति कल्पते तदा गर्भगृहस्थमहाव्याधित-
मृगपुत्रस्य यथोक्तस्य दर्शिनो गौतमस्वाधिकारेऽपि तथा
प्रयोगः स्यादिति किमसंभवत्वादिना पामरेण सह विचा-
रणया । “ तस्स छाणस्स ” इत्यत्र तच्छब्दावबहितपूर्वव-
र्त्तिपदार्थपरांशकत्वात्प्रन्दीश्वरादिचैत्यवन्दननिमित्तकाऽऽहो-
चनाप्रयुक्ताया एवानाराधनाया अभिधानाद्विगीतमेतदिति । मै-
वम् । तच्छब्देन व्यवहितस्याप्युत्पन्नगमनस्यैवाहोचनानिमित्त-
कालोचनानिमित्तस्य परामर्शात्, यतनयाऽऽहितेन नभोगमनेनाऽ-
पि दोषाज्ञावात्, अत एव च यतनया प्रामानुष्यां विहरता गौतम-
स्वामिनाऽष्टापदरोहणाय जङ्गाचारणवर्धि प्रयुज्य तच्चैत्यवन्द-
ने निर्दोषता, तद्वन्दनं चोक्तमुत्तराध्ययननिर्युक्तौ-

“ चरमसरीरो साहु, आरुहती णगवरंण अणो चि ।

पयं तु उदाहरणं, कासी य तर्हि जिणवरिदो ॥ १५ ॥

सोऽकृण तं भगवश्रो, गच्छति तर्हि गोयमो पहितकित्ती ।
आरुहं तं णगवरं, पकिमाओ वंदइ जिण्णं ” ॥ २६ ॥ चि ॥
उत्त० नि० १० अ० । “ भगवं च गोयमो जघा—
चारणलदीपं लूतातं तुमि णिस्साए उहुं उप्पइओ
चि ” चूर्णः । न च लब्धिप्रयोगमात्रं प्रमादमल्लान्या
धर्मदेशनादिना तीर्थकृद्वाधप्रयोगेऽपि तत्प्रसंगात्, किं तु
तत्कालीनभौतुक्त्यमिति, निरुक्तस्य नभोगमनेनापि चैत्य-
वन्दने न दोष इति दृढतरमनुसंधेयम् । अत एव भगवत्सां
तृतीयशतके पञ्चमोदेशके सङ्कृत्ये साधोर्वैक्रियकरणस्य
विषयमात्रमुक्तम् । अनगारपूर्वमभियोगे चानालोचनायाम-
भियोगेषु गतिरुक्ता प्रशस्तव्यापारेषु न किञ्चिदेतत् । (तथा च
तत्पाठः-“ अणगारे णं भंते ! ज्ञाविअप्पा बाहिरए पोगले ” इत्या-
दि ‘ अणगार ’ शब्दे प्रथमभागे १७४ पृष्ठे उक्तः) (प्रति०)
(७) अथ देववन्द्यतामाधिकृत्य देवानां शरणीकरणीयां
भगवन्मूर्तिमभिष्टौति-

अर्हचैत्यमुनीन्द्रनिश्रिततया शक्रासनह्मावधि ;

प्रज्ञप्तौ भगवान् जगाद चमरस्योत्पातशक्तिं ध्रुवम् ।

जैनीं मूर्तिमतो न योऽत्र जिनवज्ज्ञानाति जानातु क-

स्तं मर्त्यं वत शङ्खपुच्छरहितं स्पष्टं पशुं पण्डितः ॥ ९ ॥

(अर्हदिति) अर्हन्तस्तीर्थकराः, चैत्यानि तत्प्रतिमाः, मुनीन्द्राः
परमसौम्यभावनातः साधुचन्द्राः, तन्निश्रिततया तन्निश्रिकरणेन
हेतुना, भगवान् ज्ञातनन्दनः, चमरस्यासुरकुमारराजस्य, शक्रस्य
चासनह्माऽऽसनपृथ्वी, साऽवधिर्धर्यस्यां क्रियायां तथा, चम-
रस्योत्पातश्च शक्तिं ध्रुवं निश्रितं, जगाद, अतः-अर्हदनगारमध्ये
चैत्यपात्रात्, योऽत्र जिनशासने, जैनीं मूर्तिं जिनवत् जिनतुल्यां
न जानाति तं मर्त्यं मनुष्यं कः पण्डितः मोक्षानुगतप्रज्ञावान्
जानाति ? , न कोऽपीत्यर्थः । सर्वेषामपि प्रज्ञावतां स मनुष्य-
मध्ये न गणनीय इति तात्पर्यम् । कीदृशं तम् ? , अविवेकि-
तया स्पष्टं प्रत्यक्षं पशुम् । कीदृशं पशुम् ? , शृङ्गपुच्छाभ्यां रहितं,
शृङ्गपुच्छाभावमात्रेण तस्य पशोर्वैधर्म्यं, नान्यदित्यर्थः । व्य-
तिरेकालङ्कारगजोऽत्राक्षेपः । प्रति० । (‘ असुरकुमार ’ शब्दे
प्रथमभागे ८५२ पृष्ठे, ‘ चमर ’ शब्दे आस्मिन्नेव भागे १११२
पृष्ठे च तत्कृतवन्दनकपाठ उक्तः) अत्र लुप्तकः-“ अर्हन्ते वा
अरिहंतचेइयाणि वा ” इति पदद्वयस्याऽर्थः, “ समणं
वा माहणं वा ” इति पदद्वयस्यैव । अन्यथा-“ तं महापुक्खं
खलु ” इत्यादौ अर्हतां भगवतामनगाराणं च भगवत्याशातनया
महादुःखमन्त्रेयाशातनाद्वयस्यैवोपनबाहुपक्रमोपसंहारविरो-
धापत्तेरित्याह । तत्तुच्छम् । उक्तपदद्वयस्योपक्रमे एकार्थत्वे, उप-
संहारेऽपि तव गले पादिकया पदद्वयपात्रप्रसङ्गात्, अन्य-
था शैलीभङ्गदोषस्य वज्रक्षेपतानुपपत्तेः । कस्तर्हि विरोधपरिहा-
रोपाय इति चेत्, आकर्ण्य कर्णामृतं सकर्णनम्, अकर्णो मा नृः ।
उपक्रमे त्रयाणां शरणीकरणीयत्वे तुल्यत्वे विवक्षासु प्रकृति-
वन्दस्य शक्रस्योपसंहारे चाऽर्हचैत्याशातनया अर्हदाशातनाया-
मेवान्तर्जावाद् विवक्षितानां त्रयस्त्रिंशत् एव परिगणनाद्वि-
रोध इति । यदपि भावार्हतां भावसाधूनां च ग्रहणान्मध्ये चै-
त्यग्रहणमयुक्तमिति कल्पते, तदपि सिद्धान्तापरिज्ञानविजृम्भ-
तं, उग्रस्थकालिकस्य भगवतो ह्यव्यर्हत एवासुरकुमारराजेन
शरणीकरणात्, ह्यव्यर्हतः शरणीकरणे स्थापनार्हतः शरणक-
रणस्य न्यायप्राप्तत्वात्, चैत्यशरणीकरणीयत्वे स्वस्थानादौ त-

तत्सत्त्वान्महावीरः शरणमस्तिवति प्रयोजनं स्यादित्युक्तुं कण्ठ-
चनं तु महाविदेहे भावाहतामपि सत्त्वान्नानतिक्रम्य द्रव्याहं-
रणीकरणं कथमित्याशङ्क्यैव निर्वाञ्जनीयम्, एतेनात्र चैत्यश-
ब्दस्य ज्ञानमर्थे इति मूढकल्पितार्थोऽपि निरस्तः । अन्वार्हतः
केवलज्ञानाभावात्, अर्हतः पृथक् तदज्ञानस्य ग्रहे साधुभ्यः
पृथगपि तदग्रहापत्तेः । तथा च-“ अरिहंते वा अरिदंतचेइ-
आणि वा भाविश्वप्पणा अणगारा अणगरचेइआणि वा ” इति
पागपचेरिति न किञ्चिदेतत्, उपसंहारे चैत्यपदविस्मृतः ।
संज्ञामाद् न्यूनत्वं न दोषः । ‘मा मा संस्पृश’ इत्यादिनाऽलङ्कारानु-
वायिनः महावीरस्यैवाशातनाया उक्तकौटिकसंशयरूपसंभा-
वनामभिप्रेत्याशातनाद्वयस्यैव समावेशतात्पर्यं अदोष इत्यन्ये ।

अथानाशातनाविनयेन देवैर्वन्दिता जगवन्मूर्तिः

कस्य सचेतसो न वन्द्येत्याशयेनाह-

मूर्तीनां त्रिदशैस्तथा जगवतां सकथां सदाशातना-
त्यागो यत्र विधीयते जगति सा ख्याता सुधर्मा सभा ।
इत्यन्वर्थविचारणाऽपि हरते निष्ठां दशोर्ध्वनय-
ध्वान्तच्छेद्राविप्रजा जगधियं धूकं विना कस्य न ? । १० ।

(मूर्तीनामिति) यत्र मूर्तीनां सदाशातनात्यागो विधीयते सा स-
जा सुधर्मेति ख्यातेत्यन्वर्थविचारणाऽपि सुधर्मापदव्युत्पत्ति-
भावनाऽपि जडाधिबं सुम्पकं धूकमुलूकं विना कस्य दशोर्ध्वनां
न हरते ? अपि तु सर्वस्यैव दशोर्ध्वनां हरत इत्यर्थः । कीदृशी ?
धुर्नया एव ध्वान्तानि, तेषां छेदे रविप्रजा तरणिकान्ति, रविस-
दृशीति न तु व्याख्येयं, तत्सदृशात् तत्कार्यानुपपत्तेः । अत्र विनो-
क्तिरूपककाव्यलिङ्गान्यङ्गद्वाराः । (प्रति०) (‘अगमदिस्ती’ शब्दे
प्रथमभागे १६६ पृष्ठे सजासु इन्द्राभैयुनं कर्तुं न शक्नुवन्ति, स्त-
म्भितजिनशक्तिप्रजावादित्युक्तं दशमशते पञ्चमोद्देशके) एवं पष्ठे
सूर्याज्जातिदेशेन शकलधर्माधिकारोऽपि प्रतिमापूजाप्रतिपादनाद्
भावनीयः । तथा हि-“कहि णं भंते ! सक्कस्स देविदस्स देवर-
खो सभा सुदन्मा पण्णत्ता ? । गोयमा ! जंबुदीवे दीवे मंदरस्स०
दाहिणेणं इमीसे रयणप्पभाए पुढ० एवं जहा रायणप्पसेणुज्जे०
जाव पंचवडिंसया पण्णत्ता । तं जहा-असो गत्रमिंसए० जाव
मज्जे सोदम्भवडिंसए, महाविमाणे अद्धतेरसजोयणसयसद-
स्साइं आयामविक्खंभेणं, एवं जहा सूरियाजे तदेव उववाओ ।
सक्कसिद्धायतणं पुराच्छिमिद्धेणं दारेणं अणुप्पविसइ, जेणैव
जिणपमिमा तेणैव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता जिणपमिमाणं
आभोए पणामं करेइ, लोमहत्थगं गिएइइ, जिणपमिमं लोमहत्थ-
एणं पमज्जइ, जिणपडिमाओ सुरजिणा गंधोदएणं निहाइ ति०
जाव आयरक्खति । ” अर्चनिकायाः परो ग्रन्थस्तावद्वाक्यो याव-
दारक्काः । स चैवं शेषतः-“ततेणं से सक्के देविदे देवराया सजं
सुहम्मं अणुपविसइ, सोदासणे पुरत्थाभिमुहे निसीयइ, ततेणं
सक्कस्स देविदस्स देवरायस्स अवरुत्तरेणं उत्तरेणं उत्तरपुर-
च्छिमेणं चोरासीसामाणिअसाइस्सीओ णिसीयंति, पुराच्छि-
मेणं अगमदिस्तीओ, दाहिणपुरच्छिमेणं अग्नितरिआए परि-
साए वारसदेवसाहस्सीओ णिसीयंति, दाहिणेणं मज्झिमाए
परिसाए चोदस देवसाहस्सीओ, दाहिणपञ्चच्छिमेणं बा-
हिरियाए परिसाए सोल्लसदेवसाहस्सीओ णिसीयंति । ”
इत्यादि । (प्रति०)

अथ सूर्याभाधिकारेण प्रतिमारिणां शासनार्थं स्तेनानां
काण्डिशीकतां प्रदर्शयन्ता अजिनैति-

प्राक् पश्चाच्च हितार्थितां हृदि विदन् तैस्तैरुपायैर्यथा,
मूर्तीः पूजितवान् मुदा जगवतां सूर्याजनामाऽसुरः ।

याति प्रच्युतवर्णकर्णकुहरे, तप्तप्रपुत्वं नृप-

प्रभोपाङ्गसमर्थिता इतधियां व्यक्ता तथा पद्धतिः ॥ ११ ॥

“ प्रागित्यादि ” । प्रागादौ, पञ्चाच्चोत्तरं, तद्भाषजधान्तरसं-
बन्धिन्यामायत्यां हितार्थितां श्रेयोऽभिवाचितां, हृदि स्त्वान्ते, विद-
न् जानन्, तैस्तैर्वक्ष्यमाणैरुपायैर्भक्तिसाधनप्रकारैः, यथा सूर्या-
जनामाऽसुरः जगवतां मूर्तीः पूजितवान्, तथा व्यक्ता प्रकटा,
नृपप्रह्नोपाङ्गे राजप्रभोयोपाङ्गे, समर्थिता सहेतुकं निर्णीता,
पद्धतिः प्रक्रिया, इतधियां मूलोच्छिन्नबुद्धीनां, सुम्पकमतिवा-
सितानां, प्रच्युतवर्णे प्रच्युतो वर्णो यस्मात्तादृशे, निरङ्करे इ-
त्यर्थः । तेनाङ्करशक्तिप्रतिबन्धाभावादतिदाहसंभवो व्यज्यते ।
कर्णकुहरे श्रोत्रविले, नात्र संस्कृतत्वं व्यज्यते । तप्तप्रपुत्वं याति ।
तान्मकराणि दुर्मतिकर्णे तप्तप्रपुत्वं स्वगतदोषादेव दाहं ज-
नयन्तीत्यर्थः । आह च-“गुरुवचनमत्रमापि स्खलदुपजनयति
श्रवणस्थितं शूलमभव्यस्येति ” । अत्र तप्तप्रपुत्वं यातीति निद-
र्शना, “अजवद्वस्तुसंबन्ध उपमां परिकल्प्य यः । निदर्शनेति” मम्म-
टवचनात् । असंबन्धे संबन्धरूपातिशयोक्तिरित्यपरे । (उक्तार्थे
आलापकस्तु ‘सूरियाज’ शब्दे बक्ष्यमाख्यतत्त्वरितादवसेयः)
प्रति० । रा० ।

नन्वत्र प्राक् पश्चाच्च हितार्थिता देवमवापेक्ष्यैव पर्यव-
स्यति, तथा चैदिकाभ्युदयमात्रं प्रतिमापूजनादिकलं
सूर्याजस्य न मोक्षार्थिनामादरणीयं, देवस्थितेर्दे-

वानामेवाभयणीयत्वादित्याशङ्क्य तन्निराक-
रणपूर्वं तादृशं कारणमाक्षिपन्नाह-

नात्र प्रेत्य हितार्थितोच्यत इति व्यक्ता जिनार्चा स्थितिः,
देवानां न तु धर्महेतुरिति ये पृत्कुर्वन्ते दुर्धियः ॥

प्राक् पश्चादिव रम्यतां परजवश्रेयोऽर्थितासंगतां,
प्राक्पश्चाच्च हितार्थितां श्रुतमतां परयन्त्यहो ते न किम् ? । १२ ॥

(नात्रेति) नात्राधिकृते सूर्याभकृत्ये प्रेत्य हितार्थितोच्यते ।
“एवं मे पेच्छाहिआए” इत्यादिवचनात् । “ पच्छा पुरा हिआ-
इ ” इति वचनं उपवचनकर्षणस्थानेऽप्युक्तत्वादिति जिनार्चा
व्यक्ता प्रकटा, देवानां स्थितिः स्थितिमात्रं, न तु धर्मसाधनम्
इति दुर्धियो दुष्टबुद्धयः पृत्कुर्वन्ते शिरसि रजः किपन्त
इव बाढं प्रक्षपन्ति, ते श्रुतमतां प्राक् पश्चाद्व्यम्यतामिव प्राक्
पश्चाच्च हितार्थितां परभवश्रेयोऽर्थितायां सङ्गतां सहिताय,
उज्ज्वलोकार्थितापरिणामीत्यर्थः । किं न पश्यन्ति ?, तथाऽद-
र्शने तेषां महाप्रमाद इत्यर्थः । प्राक्पश्चाद्व्यम्यतावचनं चेदं
राजप्रभोदे-“ तए णं केसीकुमारसमणे एणसि एवं वयासी-
मा णं तुमं पपसी पुत्वं रमणिजे पच्छा अरमाणिजे जवेज्जा-
सि ” (इत्यादि ‘पपसी’ शब्दे केशीकुमारसंवादे स्फुटीभविष्य-
ति) प्रति० । रा० । अत्र यदेव भावजिनवन्दने फलं तदेव
जिनप्रतिमावन्दनेऽप्युक्तम् । न चैतत्सूर्याजदेवस्य सामानिकदे-
ववचनं न सम्यग् भविष्यति इत्याशङ्कनीयम्, सम्यग्दर्शां देवा-
नामप्युत्सवभाषित्वाऽसंभवात्, तर्हि काऽप्यागमे-“ किं पुत्वं

कराणज्जं" इत्यादिके सम्यग्दृष्टिना पृष्टोऽप्यैहिकसुखमात्रनिमित्तं स्रग्चन्दनादिकं "हिम्नाप सुहाप" इत्यादिरूपेण केनाऽपि प्रत्युत्तरविषयीकृतं दृष्टम् । कुतः चाऽपि चन्दनाधिकारेऽपि क्वचित् "पेच्छा हियाप" इत्याद्येवोक्तम् । क्वचित् च—"एअं णं इह प्रवे वा आणुगामियत्ताप भविस्सइ" इति नोक्तपाठवैषम्यकदर्शनाऽपि । किं च—"पच्छा कहुअ विवागा" इत्यत्र यथा पञ्चा-
 च्छन्दस्य परभवविषयत्वं तथा प्रकृतेऽपीति किं न विभावयसि? । एवम्—"जस्स नत्थि पुरा मज्जे, तस्स उक्कोसिया" इत्यत्राऽपि पुरा पञ्चादिति वाक्यस्य त्रिकाक्षविषयत्वं व्यक्तमिति प्रकृतेऽपि ननु योजनीयम् ॥ ११ ॥

स्थितिविषयाशङ्कामेव समानधर्मदर्शनेन

उपसंहरन्नाह—

वाप्यादेरिव पूजना द्विविधां मूर्तेर्जिनानां स्थितिः,
 सादृश्यादिति ये वदन्ति कुधियः पश्यन्ति भेदं तु न ।
 एकत्वं यदि ते वदन्ति निजयोः स्त्रीत्वेन जायाऽम्बयो-
 स्तत्को वा यततामसंवृततरं वक्त्रं पिधातुं बुधः ? ॥ १३ ॥

(वाप्यादेरिति) वाप्यादेर्नन्दापुष्करिण्यादेरिव, आदिशब्दतो महेन्द्रवज्रतोरणसजाशालभञ्जिकादिपरिग्रहः । द्विविधां देव-
 वानां, जिनानां मूर्तेः पूजना, स्थितिः स्थितिमात्रं, सादृश्यात्
 अर्चनशब्दाभिधानसाम्यादिति ये कुधियः कुस्तिनबुद्धयो, वद-
 न्ति, भेदं तु वक्ष्यमाणं न पश्यन्ति, ते यदि स्त्रीत्वेन स्त्रीलिङ्गमात्रेण
 निजयोः स्वीकृत्योर्जायाऽम्बयोः कान्ताजनन्योर्वदन्ति एकत्वं,
 तर्हि को वा को नाम, वक्त्रं मुखमर्थात्तदीयम्, असंवृततरम् अति-
 शयेनोद्घाटं, बुधः पण्डितः, पिधातुमाच्छादयितुं, यततां पराक्-
 मताम्, अशक्येऽयं पण्डितस्य यत्नकरणायोगात्, न कोऽपि यतता-
 मिति भावः । प्रतिवस्तूपमया दूरान्तरेऽपि यत्किञ्चित्साभ्येन
 ग्राम्यतामुपहासो व्यज्यते ।

तदुक्तम्—

"काके कार्पयमलौकिकं, धवस्त्रिमा हंसे निसर्गस्थितो,
 गाम्भीर्यं महदन्तरं, वचसि यो जेदः स किं कथ्यते ?
 एतावत्सु विशेषणेष्वपि पुनर्यैर्नैदमाहोक्थ्यते,
 के काकाः सखि! के च हंसशिखां देशाय तस्मै नमः" ॥ १३ ॥

नेदहेतुनैवोपदर्शयस्तददर्शिनमाक्षिपन्नाह—

सत्त्वमव्यवसायपूर्वकतया शक्रस्तवप्रक्रिया—

जावज्जाजितहृद्यधरचनाऽऽलोकप्रणाभैरपि ।

ईक्षन्तेऽतिशयं न चेद्गवतां मूर्त्यर्चने स्वःसदां,

बाह्यास्तत्पथि ह्यौकिकेऽपि शपथप्रत्याशनीयान् किम् ? ॥ १४ ॥

(सत्त्वमैत्यादि) सत्त्वमव्यवसायपूर्वकत्वमेकं जिनप्रतिमाऽर्चन-
 स्थानुषाङ्गिकत्वाद्यर्चनतो भेदकं, व्यवसायनतासंभवे कृपोपशमा-
 दिहेतुत्वात्तज्जिनशासने नास्तिरूपम् । तदुक्तम्—"उद्ययक्खओवस-
 मिथो, व्यवसायं च कम्मुणा मणिया । दवं खित्तं कालं, भावं च भवं
 च संपप्प" ॥ १॥ इति जीवाजिगमवृत्तौ विजयदेवाधिकारे प्रकृत-
 खले विवृतमास्ते, तदालापकश्च प्रकृत्यापकाद्विहीष्ट इति न
 पृथग् लिखितः । अत्र पापिष्ठाः-ननु "धम्मियं व्यवसायं गिरहइ"
 ३०४

इत्यत्र धार्मिको व्यवसायः कुलस्थितिरूपधर्मविषय एव यु-
 कोऽत एव पुस्तके धर्म्यं शास्त्रमित्यत्रापि धर्मशब्दार्थः कुलस्थि-
 तिधर्म एवा मुख्यव्यवसायस्तु देवानामसंज्ञव्ययः । "तिविहे वव-
 साए पण्णे-धम्मिए ववसाए, अधम्मिए ववसाए, धम्माधम्मि-
 ए ववसाए" इति तृतीये स्थानके व्यवसायिनां धार्मिको धार्मि-
 क धार्मिका धार्मिकाणां संबन्धतासंयतसंयतासंयतलक्षणानां संब-
 न्धित्वाद्भेदेनोच्यमानास्त्रिधा भवन्तीति व्याख्यानाच्चारित्रिणामेव
 धार्मिकव्यवसायसंज्ञादिति प्राद । स प्रष्टव्यः-अरे दुष्ट ! किमेवं
 देशसंयतानां सामायिकाध्यवसायोऽपि न धार्मिकाध्यवसाय इति
 स्थापयितुमुद्यतोऽस्मि. तर्हि विषयज्ञेहात् त्रैविध्यं व्याख्यास्यामो-
 ऽत एव संयमासंयमदेशसंयमलक्षणभेदाद्धेति पक्षान्तरेण वृत्तौ
 व्याख्यातमिति चेत्, एतदपि नैगमनयाभितपरिभाषाविशेषेणैव
 युज्यते, अन्यथाऽविरतसम्यग्दृष्टिनां सम्यक्त्वाध्यवसायः कुत्रा-
 न्तर्जवेदिति नेत्रे निमील्य विचारयन्तु देवानां प्रियाः । एकांता-
 विरतादविरतसम्यग्दृष्टेर्वैलक्षणत्वात्, न ह्यवसायः कदाचिदपे-
 क्षया तृतीयेऽन्तर्भावयिष्यत इति चेत्तर्ह्येकान्तेन प्रैराशिकमतप्रवे-
 शापत्तिभिया पक्षत्रयस्य पक्षद्वय एवान्तर्भावविषयकया जिनपू-
 जादिसम्यग्दृष्टिदेवकृत्यं धर्म एवेति घटतां का बाधो ? अन्य-
 था त्वया देवानां जिनवन्दनाद्यपि कथं यत्कथं स्यात् ? सर्ववि-
 रत्यादिबोगक्षेमप्रयोजकान् व्यापारानेव धर्मादिशब्दवाच्यान्
 स्वीकुर्म इति चेत् । न । यदेतैर्वै परिभाषन्ताम्, अनुगतो धर्मव्यव-
 हारस्तु पुष्टिबुद्धिमच्चित्तानुगतक्रिये चतुर्थगुणस्थानक्रियाऽनु-
 रोधादर्शनाचाररूपत्वादर्थनव्यवसायसत्त्वमेकं जिनार्चादि सिद्धा-
 न्ते चोक्तम् । तदुक्तं स्वानाङ्गं—"सामाह्यववसाए तिविहे पण्णथे ।
 तं जहा-नाणववसाए, दंसणववसाए, चरित्तववसाए ति" ॥
 द्वितीयजेदत्वं शक्रस्तवप्रक्रियाप्रसिद्धप्रणिपातद्वैरुक्तपाठः । न
 हि वाप्यादिकं पूजयता वाप्यादेः पुरतः शक्रस्तवः पठितोऽस्ति,
 किन्त्वैदं प्रतिमानां सकलसंपन्नानां स्थितिमात्रत्वेऽन्वयाप्य-
 पविष्यत । न च तारणस्त्वं तारकस्त्वमित्यादयो भावजिनप्रति-
 मातोऽन्यत्राजिनेतुं शक्यते, न च जिनयात्रादिव्यापारं विना शान्त-
 रसास्वाद इति यत्र बहुचितं तत्रैव तत्प्रयोज्यं सहृदयैः । तथा
 भावैः पापनिवेदनप्रणिधानाद्यैर्भ्राजितानि यानि हृद्यानि पद्या-
 म्बष्टोत्तरशतसङ्ख्यानि, तेषां स्वनामप्रतिमानां पुरस्तादपि तृतीयं
 भेदकं प्रावस्तुतिमङ्गलानां महोद्भवहेतुत्वेन सूत्रेऽभिधानात्त-
 स्य धर्माक्षेपकत्वात् न हि वाप्यादरे प्रकृतम् । तथा चतुर्थभेदकम्-
 आहोक्तप्रणामः, यत्र जिनप्रतिमास्तत्र "आहोए पणामं करेइ"
 इति षाठोऽन्यत्र तु नेति विनयविशेषोऽपि धर्माक्षेपकः । एवं तैरपि,
 स्वसदां देवानां, भगवतां मूर्त्यर्चने इति । चेत् यदि, अतिशयं वि-
 शेषं नेक्षन्ते तर्हि बाह्या विशेषदर्शनहेतुशक्तिविकला लुम्पकाः,
 ह्यौकिकेऽपि पथि प्रोजनादौ, शपथेन कोशपानादिना, प्रत्याशनी-
 याः विश्वासनीयाः किं न भवन्ति ? अपि तु तथैव भवन्ति । का-
 मिनीकरकमलोपरि स्थिते शिष्यानीते वा प्रोजने किमिदं पुरी-
 पमन्नं वेति संशयात्ते न विरेमयुरित्यर्थः । न चायं वस्तुनोऽपरा-
 धः, किं तु पुरुषस्य, नह्ययं स्थानारऽपराधो यदेनमन्धो न पश्य-
 तीति । कियदेषां महामोहशेषप्रवर्तितनाट्यबिरुद्धितवर्णनी-
 यमिति दिग् ॥ १४ ॥

अथ स्थितिमभ्युपगम्याप्याह—

जन्योऽन्यग्रगबोधिरव्यभवजान् सदृष्टिराराधको,

यथोक्तधरयोऽईता स्थितिरहो सूर्याजनमनोऽस्य या ।

सा कल्पस्थितिर्वन्न धर्मपरतामन्वेति जावान्वयान् ,
मा कार्पुर्ध्रममत्र केऽपि पिशुनैः शब्दान्तरैर्विचिताः॥१॥

(जव्य इत्यादि) जव्यो भवसिद्धिः, अज्यप्रगबोधिः समो-
पगतधीभिः, सुलभबोधिक इति यावत् । अल्पजवं जजतीत्य-
ल्पजवजाक्, परिमितसंसारिक इत्यर्थः । सती समीचीना दृ-
ष्टिर्यस्याऽसौ सद्दृष्टिः, सम्प्रदृष्टिरित्यर्थः । आराधको ज्ञानाधा-
राधनकर्ता, च पुनर्यः चरमोऽपश्चिमभयोऽर्हता महावीरेणोक्तः,
अहो ! इत्याश्चर्यं, अथ सूर्याभनाम्नो देवस्य वा स्थितिः, सा
कल्पस्थितिर्वन्न धर्मपरतां न धर्मव्यवहारविषयतामन्वेति अ-
तिक्रामति । कस्माद् ? जावान्वयात् शुभभावसंबन्धात् । अत्राधि-
कृते पिशुनैर्नैः शब्दान्तरैः स्थित्यादिशब्दैर्विचिता व्यामो-
हं प्रापिता भ्रमं मा कार्पुः, न धर्मोऽयं किं तु स्थिति-
रित्यादिभ्रमभाजो मा भूयस्त्वित्यर्थः । सूर्याजस्य भव्यत्वादि-
निश्चायक आलापको बधा-“ अहं न जेतु ! सूर्याभदेवं किं
भवसिद्धिः, अभवसिद्धिः, सम्प्रदृष्टिः, मिच्छादृष्टिः, परित्तसं-
सारिण, अणुतत्संसारिण, सुलजबोधिः, दुल्लजबोधिः, आरा-
हण, विराहण, चरमे, अचरमे ? । समणे भगवं महावीरे
सूर्याभं देवं एवं वयासो-सूर्यामा ! तुमं खं भवसिद्धिः
णो अभवसिद्धिः जाव चरमे खो अचरमे ति । ” (जव-
सिद्धिः ति) जवे सिद्धिर्यस्यासौ भवसिद्धिः इत्यर्थः । तद्वि-
परीतोऽभवसिद्धिकोऽभव इत्यर्थः । भव्योऽपि कश्चिन्मिथ्या-
दृष्टिर्भवति, कश्चित्सम्यग्दृष्टिस्तत आत्मनः सम्यग्दृष्टिवनिश्च-
याय पृच्छति । सम्प्रदृष्टिरपि कश्चित् परिमितसंसारो भवति,
कश्चिदपरिमितसंसारः । उपशमश्रेणिशिरःप्राप्तानामपि केषा-
श्चिदनन्तसंसारभावादतः पृच्छति-परिमितसंसारिको वाऽन-
न्तसंसारिको वाऽनन्तसंसारभावात् । परिमितः स चासौ सं-
सारः परिमितसंसारः, सोऽस्वातीति परिमितसंसारिकः, “अ-
तोऽनेकस्वरात् । ७ । २ । ६ । इतीकप्रत्ययः । एवमनन्तश्चासौ
संसारश्चानन्तसंसारः, सोऽस्यास्तीत्यनन्तसंसारिकः । परिमि-
तसंसारिकोऽपि कश्चित् सुलभबोधिको जवति । यथा-शा-
स्त्रिजः । कश्चिद् दुर्लभबोधिकः । यथा-पुरोहितपुत्रजी-
वोऽतः पृच्छति । सुलभा बोधिर्भवान्तरे जितधर्मप्राप्तियस्यासौ
सुलभबोधिकः एवं दुर्लभबोधिकः । सुलभबोधिकोऽपि कश्चि-
द्वाग्धिं लब्ध्वा विराधयति ततः पृच्छति । आराधयति सम्यक्
पालयति विधिमित्याराधकः ; इतरो विराधकः । आराध-
कोऽपि कश्चिच्चन्द्रबोधिगामी न भवति, ततः पृच्छति ।
चरमोऽनन्तरभावी भवो यस्याऽसौ चरमः, “ अत्रादिज्यः ”
। ७ । २ । ४६ । इति च मतवथायोऽप्रत्ययः । तद्विपरीतोऽचरमः ।
एवमुक्ते सूर्याभदेवे भ्रमणो जगज्जादीरस्तं सूर्याभं देवमेवमवा-
दीत-ज्ञाः सूर्याभ ! त्वं भवसिद्धिः यावच्चरम इति वृत्तिः ।
कल्पस्थितिस्तूष्णीं च-“ उविहं कल्पछिई पणसा । तं जहा-
सागारअसंजयकप्पछिई, असंजयकप्पछिई, छेओवड्ढावणिब-
संजयकप्पछिई, णिवत्तज्जाणकप्पछिई, णिविठकायअसंजयक-
प्पछिई, जियकप्पछिई धेरे कप्पछिई ” इत्यादीनि तस्मादहं प्रति-
मार्चवं सूर्याभादीनां स्थितिरित्युक्तमनेऽपि सम्प्रदृष्टिस्थि-
तित्वेन धर्मत्वमव्याहतमिति निर्वृद्धम् । यत् सूर्याजस्य तावत्स-
म्यग्दृष्टिर्न निश्चितः परमप्राप्तिकादौ बहुयो देवा जिनाचेनाद्युत्स-
वं कुर्वन्तीति जीवाभिगमेऽपि प्रसिद्धम्, तत्र च मिथ्यादृष्टपरिग्र-
हार्थं बहुशब्द इति सर्वदेवकृत्यत्वेन तत्स्थितिरिति चेत् । मैव-

म् । तत्रैकैकविमानस्थसंख्यातासंख्यातसम्यग्दृष्ट एव जिनप्र-
तिमापूजादिपरायणा इति ज्ञापनार्थं बहुशब्दप्रयोगोऽस्मात् ।
अन्यथा-“सर्वेसि देवाणं” इत्यादिपाठप्रसंगात् । अधिकृतजीवा-
भिगमसूत्रं चेदम्-“तत्थ देसे उत्तरिह्मे अजणपव्वए तस्स खं
चोदिसि चत्तारि णंदापोक्खरिणोओ पणत्ताओ । तं जहा-वि-
जया, विजयंती, जयंती, अपराजिआ, सेसं तहेव जाव सिद्धाय-
तणा सव्वा चेइयघरवत्तणा णेयव्वा । तत्थ णं बहुवे भवणयइचा-
णमंतरजोइसियवेमाणिया देवा चाअस्मासियपमिवएसु य संव-
च्छरेसु य असेसु बहुजणनिकल्लमणानुप्पायपारिनिव्वायण-
माइएसु देवकजंसे देवसमुदएसु देवसमितीसु अ देवस-
मवाएसु अ देवपओअणुसु एगंतओ साहिया समुदागया
समाणा एमुइयपकीलिया अछाहियाओ महामहियाओ
करेमाणा सुहं सुहेणं विहरंतीति चेइयघरवत्तणा ” इत्यत्र
चैत्यगृहं जिनप्रतिमागृहमेव द्रष्टव्यम्, अहंसाधोस्तत्रासं-
भवादित्ययमपि लुप्तकस्यैव शिरसि प्रहारः । यद्यप्यभयानां
चारित्राद्यनुष्ठानमिव मिथ्यादृष्टामपि जिनप्रतिमापूजादिकं
संभवति, तथापि बहूनां देवानां देवीनां चार्चनीया वन्दनीयाः
पूजनीया इत्यादिप्रकारेण जिनप्रतिमावर्णनं मिथ्यादृष्टपेक्षया
न युज्यते, नियमेन सम्यग्धर्मबुद्ध्या जिनप्रतिमापूजावन्दना-
देर्मिथ्यादृष्टादेर्बहिर्भूतत्वात् मातृस्थानादि विना मिथ्यात्व-
लेशस्याऽप्ययोगान्, चक्रिणां देशसाधनाद्यर्थं पौषधस्यैवैहि-
कफलस्याप्यश्रवणात्, विघ्नविनायकाद्युपशमस्य तेषां स्वतः सि-
द्धत्वात्, अन्वया मिथ्यादृष्टदेवानां पुर इव यागजागादिवर्चनप्र-
सङ्गादिति दिक् । ननु यदा विमानाधिपतित्वेन मिथ्यादृ-
ष्टिरेव देवतयोत्पद्यते, तदाऽऽत्मीयबुद्ध्या जिनप्रतिमां पूजयति,
देवस्थितौ च शक्रस्तवं पठति, आशातनां च त्याजयति,
तद्वत्प्रकृतेऽपि स्यादिति चेत् । मैवम् । मिथ्यादृष्टां विमानाधि-
पतित्वेनोत्पादासंभवाद्, विमानाधिपतिः मिथ्यादृष्टपि स्यादि-
त्यादिवचनस्य क्वाप्यागमेऽनुपलब्धत्वात्, ये च ज्योतिष्केन्द्रा-
श्चन्द्रसूरा अप्यसंख्यातास्तेऽपि सम्यग्दृष्टय एव स्युरिति ।
॥ १५ ॥ प्रति० । (वैमानिकानां सम्यग्दृष्टित्वचिन्ताऽन्वयः)

(७) नन्वधार्मिका एव देवा उच्यन्ते, तत्कृत्यं न प्रमाण-
मित्याशङ्का निराचिकीर्षुराह-

सद्भक्त्यादिगुणान्वितानपि सुरान् सम्यग्दृष्टो ये ध्रुवं,
मन्यन्ते स्म विधर्मणो गुरुकुलघ्राणा जिनार्चाधिषः ।
देवाशासनयाऽनया जिनमतः मातङ्गवल्लेजिरे,
स्यानाङ्गप्रतिपिच्छया विहितया ते सर्वतो बाह्यताम् ॥१६॥

(सद्भक्त्यादीनि) सतां चातुर्वर्णनीयस्थितानां भक्तिर्बाह्यप्रतिप-
त्तिरादियैषां बहुमानवैद्याद्युत्पादीनां ते च ते गुणाश्च, तैरान्वितान्
संयुतान् सम्यग्दृष्टाः सुरानपि ये गुरुकुलाङ्गप्रत्ययगुरुकुलवा-
सा यथाच्छ्रद्धा यथाच्छ्रद्धाविहारिणो जिनार्चाधिषो जिनप्रति-
मापूजादौ धृतद्वेषाः, मुष्पाकाः श्वपाकाः, विधर्माणः विगतो धर्मो
येऽन्यस्ते विधर्माणः, तादृशान् मन्यन्ते स्म, तेऽनयाऽवर्णवादरूपया-
ऽऽशातनवा स्थानः कूपप्रतिषिद्धाऽकृत्येनोक्तया, विहितया प्रसङ्गा
कृतया, मातङ्गवल्लाहकालयत्, संवतः सर्वस्माद् बाह्यतां वेजिरे ।
अनया तैः कर्मचार्यालत्वं प्राप्तमिति व्यङ्ग्यप्रतीतेः पर्वयोक्तम्,
“यद्गृह स्योक्तिः पर्वयोक्तं” इति हेमवचनात् । देवाशासनयेत्यनन्त-
रमिवशब्दाद्वैल्लेखे तेषां सर्वतो बाह्यतायां हेतोरुत्प्रेक्षणात् गम्योत्प्रे-

क्वा चेति ध्येयम् । प्रति० । (“अवधुवाय” शब्दे प्रथमभागे ७६२ पृष्ठे सर्वेषामवधौ उक्तः) देववर्णवादे यथा—“ देवाण अहो सोलं , विसयविसविमोहिन्ना वि जिणजवणे । अञ्जरसा-
हिं पि समं , हासाई जेण न करिंति ॥ १ ॥ ” इति । स्था० ५ ठा० । “ वृत्तौ सविशेषण ” इत्यादिन्यासात्प्राग्भवनीयतपस्सं-
यमयोरेव देववर्णनविधौ तात्पर्यमिति निरस्तम् , एकविधेरन्य-
तः सिद्धत्वेन चमरेन्द्रेणान्द्रादायतिप्रसङ्गेन च विशिष्टविधा-
देव तात्पर्यात् तस्माद् येऽधार्मिका देवा इति वदन्ति, तैस्तदवर्ण-
वादस्व मूलत उपहसितत्वात् स्वकरणे स्वजिह्वारजः क्षिप्य-
ते इति ह्येयम् । अत एव सत्यप्यसंयतत्वे निष्ठुरभाषाभयाञ्चोऽसंय-
तत्वमागमे तेषां परिभाषितं, नो धर्मेण इति तु कुमतिप्रसवेः पूत-
क्रियमाणं न क्वापि श्रूयते, धर्मसामान्याभावप्रसङ्गेन तथा वक्तुम-
शक्यत्वात् । उपप्राहितं चैतन्महता प्रबन्धेन “धर्मपरीक्षायाः ”
इत्यस्मान्निरूपयते ॥ १६ ॥

अथ देवेषु धर्मस्थापकान् गुणानेव दर्शयन् परानाक्षिपति-

शक्रेऽवग्रहदातृता व्रतजृतां निष्पापवाग्भाषिता ,

सम्प्रमाद्यजिलाषिता च गदिता प्रज्ञासिमुखे स्फुटम् ।

इत्युच्चैरतिदेशपेशलमतिः सम्यग्दृशां स्वःसदां ,

धर्मित्वप्रतिभूः खलस्खलनकृद्भूमिस्थितिं जानताम् ॥ १७ ॥

(शक्र इत्यादि) शक्रे सौधर्मेण व्रतभृतां साधूनामवग्रहदा-
तृताऽवग्रहदानगुणः, तथा निष्पापवाग्भाषिता निरवद्यवाग्भाष-
कत्वगुणः, सतां साध्वादीनां शर्माद्यभिज्ञाषिता अविनश्यरसुसा-
दिकारित्वगुणः, चः समुच्चये, प्रज्ञासिमुखे जगवत्यां, स्फुटं प्रकटं, ग-
दिता, एते गुणा व्यक्तं प्रतिपादिता इत्यर्थः । इति अनुना प्रकारेण, उ-
च्चैरत्यर्थम्, अतिदेशेन साहस्यग्राहकवचनेन, पेशता रमणीया
मतिः, सम्यग्दृशां सम्यग्दृष्टानां, स्वःसदां देवानां, तत्संबन्धिनी-
त्यर्थः । धर्मस्थितिं धर्मव्यवस्थां, जानतां सहृदयानां, धर्मित्वप्रति-
भूः धर्मित्वस्थापनाया ग्रहे तु साक्षिणी, कीदृग्?, खलस्खलनकृत्
पुर्जयपुर्जनप्रतिवादिपराजयकृदित्यर्थः । अयं भावः—सम्बन्ध-
प्रतिवेष्टेव नवग्रहदानादयो वन्दनवैद्यावृत्त्यादयश्चोभयसिद्धा
गुणा दर्शनाचारस्य धर्मत्वेन विकृतिजृताः प्रकृतिवद्विकृतिरि-
तिन्यायेन धर्मतयाऽकामेनाप्येष्टव्याः, तत्कथं तच्छन्तोऽप्यध-
र्मिण इति वदतां जिह्वा न परिशदते ? । अथ जगवद्वन्दनमेव
तेषां धर्मो, वार्त्तादिकमिति त्वञ्ज्वरतीयग्रहणे विनाऽनन्तानुव-
धिवं हठाज्ञान्यत्कारणं पश्यामः । अक्रूराणि चात्र—“ तप एं से
सक्रे देविदे देवराया समणस्स भगवञ्चो महावीरस्स अतिप
धम्मं सोच्चा णिसम्म हठं समणं भगवं महावीरं वंदइ, वं-
दइत्ता एवं वयासी-कइचिहं णं जंते ! उगइ ” (इत्यादि “उगइ”
शब्दे द्वितीयभागे ६६६ पृष्ठे शक्रागमनावसरे पाठ उक्तः)
॥ १७ ॥ प्रति० ।

(८) मौनेन जगदनुमतिः । यद्यननुमोद्यं देवानां भक्तिकृत्यं,

तेन न धर्म इति शङ्काशयस्य शङ्कामसिद्ध्या निराकुर्वन्नाह-

देवानां मनु जत्तिकृत्यमपि न श्लाघ्यं यतीनां यतः ,

सूर्याजःकृन्नृत्यदर्शनरुचिप्रश्नोऽर्हताऽनाहतः ।

हन्तेयं जरु ! वातुरी गुरुकुले कुत्र त्वया शिक्षिता ,

सर्वत्राऽपि हि परिभूतैरनुमतं येनानिषिद्धं स्मृतम् ॥ १८ ॥

(देवानामिह्यादि) मनु देवानां भक्ति-कृत्यमपि प्रतिमाऽर्चना-

दि, यतीनां न श्लाघ्यं नानुमोद्यं, ततश्च न धर्मो वन्दनानि,
श्लाघ्यत्वात् धर्म एवा । अत एव “पोराणमेयं सुरियाभ” इत्यादि
प्रतिज्ञाय चतुर्विधा देवा अर्हतो जगज्जतो वन्दित्वा नमस्कृत्य
स्वस्वनामगोत्राणि भ्रावयन्तीत्येवं निगमममिति कथ्यम् । इदं-
मित्यमेव । यतः सूर्याभःकृतौ नृत्यविधिर्नृत्यकरणप्रश्नो येन स
तथाऽर्हता श्रीमहावीरेण नाहतः तन्नृत्यकरणप्रश्नं नाहतवानि-
त्यर्थः । तथा च सूत्रम्—“ तते णं से सुरियाभे देवे समणस्स
जगवञ्चो महावीरस्स अतिप धम्मं सोच्चा णिसम्म हठतुट्ठा-
जाव हिचया उठेइ, जेठइत्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ,
णमंसइ, णमंसइत्ता एवं वयासी-अहं णं भंते ! सुरियाभे देवे किं
भवसिद्धिपं जाव अचरमे । तते णं से सुरियाभे देवे समणेणं एवं
बुत्ते समाणे हठतुट्ठचित्तमाणंदिइ परमसोमणस्से समणं भगवं
महावीरं वंदइ, णमंसइ, णमंसइत्ता एवं वयासी-तुज्जे णं भंते !
सव्वं जाणह सव्वं पासह सव्वं कालं जाणह पासह सव्वे
जाणह पासह जाणंति एं देवाणुप्पिया ! ताव तं इच्छामि खं
जाव उवदंसिस्सए । तते णं समणे भगवं महावीरं सुरिया-
भेणं देवेणं एवं बुत्ते समणे सुरियाभस्स देवस्स एयमठं सो-
च्चा णो मट्ठाइ, णो परिजाणइ, तुस्सिणीए संबिट्ठाइ । तते णं
से सुरियाभे देवे समणं जगवं महावीरं दोब्बं पि तब्बं पि एवं
वयासी-तुज्जे णं जंते ! सव्वं जाणह जाव उवदंसिस्सए कट्ठु
समणं भगवं महावीरं तिकखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ ”
इत्यादि । प्रति० । १० । अत्रोत्तरम्—हन्त इति खेदे,
इयं वातुरी त्वया गुरुकुले कुत्र शिक्षिता, यत् मौनेन निषेधमेव
न्यज्जयतीति, तेन कारणेन सर्वत्रापि सर्वस्मिन्नपि संप्रदायैः
पण्डितैः अनिषिद्धमनुमतं स्मृतम्, अत एव स्वार्थमाहारादि
निष्पादयन् गृही अप्रतिषेधानुमतिप्रसंगजवादेव निषिध्यते, अ-
निषेधस्वानुमत्याक्षेपकत्वातिप्रसङ्गादिति । सोऽनुपदमेव निरा-
करिष्यते ॥ १८ ॥

तूर्णानावे भवज्जिरपि किं वीजं वाच्यमित्या-

शङ्कायामाह—

इच्छा स्वस्य न नृत्यदर्शनविधौ स्वाध्यायभङ्गः पुनः ,

साधूनां त्रिदशस्य चातिज्ञयनी जत्किर्भवध्वंसिनी ।

तुल्यायव्ययतामिति प्रतियत्ता तूर्णी स्थितं स्वाभिना,

बाह्यस्तत्प्रतिषेधको न कल्पेत्तद्वैशानानां स्थितिम् ॥ १९ ॥

(इच्छेति) स्वदर्शनविधौ नेच्छा, बीतरागत्वात्, साधूनां गौ-
तमादीनां पुनर्नृत्यदर्शने स्वाध्यायभङ्गः, स चानिष्टः । तेषां
त्रिदशस्य सूर्याभस्य च भक्तिः जवध्वंसिनी, नृत्यप्रदर्शने
अनुदायापेक्षया तुल्यायव्ययतां समानहानिवृद्धिकारणं, प्रतियत्ता
केवलज्ञानालोकेन कल्पता स्वाभिना श्रीवर्द्धमानस्वाभिना तूर्णी
मौनेन स्थितं, प्रत्येकं तु यस्य वो भावो बलवत्तदपेक्षया
तस्य विधेर्नवत्येवानिष्टानुबन्धस्यावलत्वात्प्रविशेषेण तदभावा-
द्वा तत्साम्राज्यात् । अस्यथाऽऽहारविरोधाद्विधायिगतेः वाग्नि-
वये तु संप्रदायक्रमनियामक इति तद्वैशानानां स्वाभिवंशोत्प-
न्नानां स्थितिर्मयादातां, बाह्यः, शासनवदिभूतो, न कल्पयेन्न जा-
नात्वा, न ह्यन्यत्कुलमर्यादां तद्वद्विधौ जानातीत्युक्तिः ॥ १९ ॥

वाक्क्रमवैचित्र्यमेवोपदर्शयति । वह्निमिव सावयं नानुमन्वते

जगवान्-

सावयं व्यवहारतोऽपि जगज्जन् साक्षात्किञ्चानादिशन्,

बल्यादि प्रतिमार्चनादि गुणकृन्मौनेन संमन्यते ।

नत्यादि शुसदां तदा चरणतः कर्तव्यमाह स्फुटं,

योगेच्छामनुगृह्य वा व्रतमतश्चित्रो विजोर्वर्कक्रमः ॥२०॥

(सावधमिति) यत्किंल बल्यादि प्रतिमार्चनादि च व्यवहारा-
रतोऽपि स्थूलव्यवहारेणाऽपि सावधं सावधत्वव्यपदेशविषयः,
तत्साक्षात् कण्ठरवेण भनादिशब्दं प्रगवान्मौनेन गुणकृत्
संमन्यते, मौनाकृतिविधिना तत्र प्रवर्तयतीत्यर्थः । अत्रमादस्यारो
हि भगवद्वपदेशोऽपुनर्बन्धकादौ स्वस्वौचित्येन विशेषे वि-
भ्राम्यतीति, तदाऽयं चातिशयविजृम्भितम् ! अत एव-“सर्वे
पाणा सर्वे भूया” इत्याद्युपदेशात् तदीयात् केचिन्नात्रिं के-
चिदेशविरति केचित्केवलसम्यक्त्वं, केचिन्मद्यमांसादिविरति
प्रतिपन्नवन्तः ते ह्यप्रमादविधिशेषाभूतात् स्वस्वौचित्यविधा-
नमायाप्रतिज्ञयाद्वा प्रतिसंधाय तत्तदर्थेऽप्रमादमेव पुरस्कृत्यते,
तथा प्रवर्तते चेत्यर्थः । सिद्धमुपदेशपदे, शुसदां देवानां, नत्यादि
वन्दनादि, तदा चरणतः चरणमाभित्य स्फुटं कर्तव्यमाह । अत
एवाऽऽह-“सूर्याभोदेवानुप्रियं वन्दे ” इत्याद्युक्तौ “पोराणमे-
यं ” इत्याद्युक्तेर्गवतां पुर एव नाट्यकरणादिपर्युपासनाया
अप्युपदेशः । अन्यथा-“ जाव पञ्जुवासामि ” इत्यस्यो-
त्तराभावेन न्यूनतापत्तेः । न च नामगोत्रश्रावणविधिः स्वतन्त्र-
एव, तस्य सुखहान्यन्यतरत्वाभावेन फलविधित्वाज्जायात्, नाऽपि
साधनविधिः, पर्युपासनाया एव साधनत्वात्, समकृतत्वा नाम-
गोत्रश्रावणस्य साधनत्वासिद्धेः, किं तु चिकीर्षितसाधनानु-
कूलप्रतिष्ठाविधिशेषतया तस्योपयोगः, शेषेण आक्षेपः सुकर ए-
वेति व्युत्पन्नानां न कश्चिद्वाच्यमोहः, व्रतं चारित्र्यं, स्फुटं प्रकटं,
प्रयुक्तयोगिनं प्रत्याह-“ एवं देवाण्यपि वा गतवन् ” इत्यादिना
इच्छायागिनं प्रति च योगेच्छामनुगृह्य चाह-“ महासुहं देवा-
ण्यपि वा ! मा पमिबन्धं करेह ” इतीच्छानुलोममात्रयाऽऽहे-
त्यर्थः, धाकारो व्यवस्थायायम् । एवं विभोर्गवतो, वाक्कमो व-
चनरचनानुक्रमः, चित्रो नानाप्रकारः । मौनमपि च विनीतमभिक्रं
पुरुषं प्रतीच्छानुलोमादिव्यञ्जकमेवेति तत्सात्वत्प्रतिसंधानेनैव
प्रेक्षावत्प्रवृत्तिः सुघटा । अत एव मौने स्वव्यवहारानुरोधेन कृतेऽ-
पि पारिणामिक्या बुद्ध्या स्वकृतिसाध्यवेष्टाधनत्वाद्यनुसंधा-
य नाट्यकरणमारब्धं सूर्याग्निं देवेन । तदुक्तं राजप्रसीयवृत्तौ-
“तए णं” इत्यादि । ततः पारिणामिक्या बुद्ध्या तत्त्वगम्यमौन-
मेव भगवत् उचितं, न पुनः किमपि वक्तुं, केवलं मया भक्तिरा-
त्मनोपदर्शनीयेति प्रमोदातिशयतो जातपुलकः सन् सूर्या-
भदेवः भ्रमणं भगवं मदावीरं वन्दते, स्तौति, नमस्कृतिं कायेन
वन्दित्वा नमस्कृत्य, “उत्तरपुरश्चिम” इत्यादि सुगममिति ॥२०॥

एकाधिकारिकतुल्यव्यवस्थादेव भक्तिकर्मणि विजोर्मौ-
नमुचितमिति मतं निषेधयति--

दानादात्रिव भक्तिकर्मणि विदुर्दोषाक्षिपे विधौ,
मौनी स्यादिति गीर्षैव कुधियां दुष्टे निषेधस्थितेः ।

अन्यत्र प्रतिबन्धतोऽनभिमतत्यागानुपस्थापनात्,
प्रज्ञाप्ये विनयान्विते विफलताद्वेषोदयासंभवात् ॥२१॥

(दानादाविति) दानशास्त्रादिषु श्रारूढानेषु दीयमाने दा-
मादाविष भक्तिकर्मणि नाट्यजिनार्चादौ विदुर्निषेधे विधौ च
दोषादुजयतः पास्तरज्जुस्यागी स्वात् । तथाहि-दानादिनि-

षेधेऽन्तराय भवं, तद्विधाने च प्राप्तिघातानुमतिरिति तत्र सा-
धूनां मौनमेव युक्तम् ।

“ जे तु दानं पसंसंति, बहुमिच्छंति पाणिशं ।

जे अरुं पसिसेहंति, विपिच्छेअं करंति ते ॥

दुइतो वि ते न भासंति, अत्थि वा नत्थि वा पुणो ।

आयं रहस्से हिंसा णं, निव्वायं पावर्णांति ते ” ॥

इति सूत्रकृद्भचनात् । तथा भक्तिकर्मण्यपि निषेधे भक्तिय्याधा-
तभयं, विधौ च बहुप्राणिव्यापत्तिभयादिति मौनमेवोचितमिति
प्रावः । इतीयं गीः कुधियां कुचुकीनां मृषैव । कुतः ? दुष्टे दोषय-
ति, निषेधस्थितेः निषेधव्यवस्थानात् । एतदपि कुतः ? प्रतिबन्ध-
तः प्रतिबन्धो व्याप्तिस्ततः । प्रतिबन्धाकाराभ्याम-बन्धनं येन दो-
षवता ज्ञायते तत्तत्र तेन निषेधमिति निषेधार्थः । पापजनकत्व-
मनिष्टजन्यशोधनत्वं तावत् यदि दोषवति न स्यात् तर्हि स्वप्र-
तिव्याधातदण्डे विपक्षबाधकतर्केण तदग्रहः । अथ दुष्टम-
शुद्धाहारदानं, तच्च व्याख्यानशक्यत्वादेऽनुकूलप्रत्यनीकेन नि-
षिद्धत्वं इति व्यञ्जितारः, तदाह-अन्यत्र तेनानभिमतो यस्या-
गस्तस्यानुपस्थापनमुपस्थापनानुकूलशक्यभावस्ततः । तदुक्तमा-
चारे सप्तमस्य द्वितीये-“ते फासे मुद्धो धीरो अदियाए अदु-
वा आयारगोयरमाइके सक्किपाणमणेलिसं अदुवा वयगुत्तीए
गोयमस्स” इत्यादि तर्कयित्वा पुरुषं, कोऽयं पुरुष इत्यनन्यसदृश-
माचक्षीत, विकलेनानुवागुत्तिर्विधेयेत्याह-“अदुवा” इत्याद्यर्थः ।
तथा च-यद् दुष्टं तच्छक्तिरेव निषिद्धतेति नियमो लज्यते, तेन ए-
कान्तदुष्टस्य निबन्धेन वादिनो निषेधेऽपि वागुत्तिसमाध्यप्रतिरो-
धाच्च दोषः । तदुक्तं तत्रैव-“अदुवा घायाओ विउज्जंति । तं जहा-
अत्थि सोए, नत्थि सोए, धुवे सोए, अधुवे सोए, साइए सोए, अ-
णाइए सोए, सपज्जवसिए सोए, अपज्जवसिए सोए, सुकमे सि वा
दुक्कमे सि वा कम्माणे सि वा पवि सि वा सार सि वा असार सि
वा सिक्किंति वा असिक्किंति वा निरए सि वा अनिरए सि वा
जमणिविप्पमिवन्ना मामं धम्मं पज्जेमाणा एत्थ विज्जाए” अक-
स्मात् “एवं तेसि णो सुअक्काए णो सुपम्भत्ते धम्मं भवति। से ज-
हेवं जगवया पवेइया आसुपक्षेणं जाणया पासया अदुवा गुत्तीए
गोयमस्स सि वेमि । ” अस्तिनास्तिभ्रुवाभ्रुवाद्येकान्तवादमौलि-
कानां त्रयाणां त्रिषष्ट्यधिकानां प्रावादुकशतानां वादे लब्धिमतां
प्रतिज्ञादेतदुष्टान्तोपन्यासेन तत्पराजयापादनतः सम्यगुत्तरं दे-
यम् । अथवा-गुत्तिर्वाग्मोचरस्य विधेयं तद्वं ब्रवीमीति फलिता-
र्थः । तथा प्रज्ञाप्ये प्रज्ञापनीये, विनयान्विते पुरुष इत्यपि विशेष-
णीयम्, कुतः ? निषेधस्य विफलतायाः श्रोतुर्दोषोदयस्य चासंभ-
वात् । तेन जमालिना बिहारकर्तव्यतां पृष्टो भगवांस्तदुष्टां जा-
नानोऽपि यत्त निषिद्धान्, किं तु मौनमास्थितत्वास्तत् न दोषः ।
अविनीते हि सत्यवचः प्रयोगेऽपि फलतोऽसत्य एव । तदाह-
“अविणीयमाणवं तो, किमिस्सई भासई सुसं चेव। घंटादोहं णाउं,
को कइकरणे पवत्तिज्जा ॥” इति । तत्प्रज्ञाप्ये विनीते सूर्याग्ने नाट्य-
कर्तव्यतां पृच्छति भगवतो मौनमनुमतिमेव व्यञ्जयतीति स्थित-
म् । यस्तु भक्तिनिषेधे “जे तु दानं” इत्यादिना प्रशंसाया अपि नि-
षेधाद् दाननिषेधः सुतरामिति पापिष्ठेन दृष्टान्ततयोकः, सोऽप्य-
युक्तः, “जे तु दानं” इत्यादिसूत्रस्य दातृपात्रयोः दशाविशेषगोचर-
त्वात्, अपुष्टाऽलम्बनगोचरत्वादिति यावत् । पृष्ठालम्बनं तु द्विज-
न्मने भगवद्वत्त्वानवत् सुहृत्स्तिनो रदुःखानवत्साधूनामपि गृहि-
णामनुकम्पादानं भूयते “गिहिणो वेयावभियं न कुञ्जा” इत्यादिना

तन्निषेधस्याप्युत्सर्गपरत्वात् । भवति हि तेन मिथ्यादृष्टेः प्रमत्त-
संयतगुणस्थानादिनिबन्धनाविरतसम्बन्धदृष्ट्यादिगुणस्थाना-
सिद्धिर्गुणो गुणः प्राप्तदृढतरगुणस्यैर्यार्थम् । अपि च तदनुज्ञायते-
“उत्सर्गस्तस्मिन्निदं व, जिणपवयणनिबन्धभावियमस्स ।
कीरइ जं अणवज्जं, ददसम्मत्तस्सऽवत्थासु ॥” इत्यादिना
स्वनिष्ठं तु फलं ज्ञानिनां तीर्थकृत इव तथाविधौचितप्रवृत्तिहेतु-
शुभकर्मनिर्जरणमेव । (प्रति०)

अनिषेधात् संमतिमेव सदृष्टान्तमुपपादयति-

ज्ञातैः शून्यविषादिभिर्भुक्तादीनां निषिद्धा यथा,
कामा नो जिनसन्नकारणविधिर्व्यक्तं निषिद्धस्तथा ॥

तीर्थेशानुमते पराननुमतेऽव्यस्तवे किं ततो,

नेष्टा चेज्ज्वरिणां ततः किमु सिता माधुर्यमुमुञ्चति ? २२

(ज्ञातैरिति) ‘नु’ इति निषेधे, शून्यविषादिभिर्भुक्तैर्दृष्टातैः,
यथा भक्तादीनां कामा निषिद्धाः, तथा जिनसन्नकारणविधि-
व्यक्तं न निषिद्धः । श्रूयते चागमे-“धूमसंज्ञाउत्तमं, मठासीयं च
जिणघरे कासी ।” इत्यादिना च यदि स दुष्टः स्यात्तदा कामादे-
रिव निषिध्येत, न च तथा निषिद्धः, इत्यनुमत इत्येवानुमीयते ।
आह च-“ताए अणुमउ विव्य अप्पमिसेहाओ तं जुञ्जीए चि ।”
तथा “ओसरणे वलिमाइ, भरदाईण न निवारितं तेण । जह तेसि
चिय कामा, सद्धविसाईहिं णापहिं ॥” तीर्थेशानुमते अव्यस्तवे
पराननुमतेऽपाननुमोदनात् किं स्यात् ? न किञ्चिदित्यर्थः । इद-
मेव प्रतिवस्तूपमया दृढयति-चेद्यदि ज्वरिणां सिता शर्करा, नेष्टा
नाजिमता, ततः किं माधुर्यं स्वभावसिद्धमधुरतागुणमुमुञ्च-
ति ? नैवान्मुञ्चति । तद्वद्भगवदनुमतस्य अव्यस्तवस्यान्यद्वेषमा-
त्रेण नासुन्दरत्वमिति गतार्थः ॥ २२ ॥

(ए) अनुमोद्यत्वमेव अव्यस्तवस्य सूत्रनीत्या स्थापयन्
परमाक्षिपति-

साधूनां वचनं च चैत्यनमनश्लार्घार्चनोद्देशतः,

कायोत्सर्गविधायकं हनुमति अव्यस्तवस्याह यत् ।

तत्किं लुम्पक ! लुम्पतस्त्व जयं दुःखौघहाहाहल-

ज्वालाजाह्नये भवाहिवदने पातेन नोत्पद्यते ? ॥ २३ ॥

(साधूनामित्यादि) साधूनां परमार्थतत्त्वार्थवतां, चैत्यन-
मनश्लार्घार्चनोद्देशतश्चैत्यवन्दनाद्युपदेशेन, कायोत्सर्गविधाय-
कं कायोत्सर्गकरणप्रतिज्ञाप्रतिपादकं, हि निश्चितं, वचनं अ-
व्यस्तवस्य यत् अनुमतिमनुमोदनमाह, हे लुम्पक ! तद्वचनं,
लुम्पतस्त्व भवःऽहिवदने संसारजुह्वकप्रक्रान्ते, पातेन कृत्वा
भयं नोत्पद्यते ? अयुक्तमेतत् तवेति व्यक्त्यम् । भवाऽहिवदने
किंभूते ? दुःखौघ एव हाहाहलं तस्य यत् ज्वालाजाह्नं
तन्मये । सूत्रे चेदं स्पष्टमेव-“अरिहंतचेइमाणं” इत्यादि ।
अस्यार्थः-अहंतां भावाहंतां चैत्यानि चित्तसमाधिजनकानि
प्रतिमालक्षणानि अहं चैत्यानि, तेषां वन्दनानिमित्तं कायो-
त्सर्गं करोमीति संबन्धः । कायोत्सर्गः स्थानमौनत्यागं विना-
ऽऽभ्यन्तरत्यागः तं करोमि । किं निमित्तमित्याह-“बंदणवत्ति-
याए” इत्यादि । वन्दनं प्रशस्तमनोवाक्यावबुद्धिः, तत्प्रत्य-
यं तन्निमित्तं, याहक वन्दनात् पुण्यं स्यात्ताहकायोत्सर्गादपि
भवत्वित्यर्थः । ‘वत्तिआए चि’ आर्षत्वात्सिद्धम्, ‘पूअणवत्ति-
आए’ पूजनं गन्धमाल्यादिजिरभ्यर्चनं, तत्प्रत्ययम् ‘सत्कारव-

त्तिआए’ सत्कारो वस्त्राजरणादिभिस्तत्प्रत्ययम् । नन्वेतौ पूजा-
सत्कारौ अव्यस्तवत्वात् साधोः “उज्जीवकायसंज्ञमो” इत्या-
दिवचनप्रामाण्यात्कथं नानुचितौ ? भावकस्य तु साक्षात् कु-
र्वतः कायोत्सर्गद्वारेण तत्प्रार्थने कथं न नैरर्थक्यम् ? उच्यते-
साधोर्द्व्यस्तवनिषेधः स्वयं करणमाश्रित्य न तु कारणानुम-
तिरप्यस्ति । यदुक्तम्-“मुव्वइ अ वयररिसिणा, कारवणं पि थ
अणुट्टियमिमस्स । कामगंधे, सुअं गया देसणा
चेव” । भावकस्य त्वेतौ संपादयतो भक्त्यतिशयादाधिक्यसं-
पादनार्थं प्रार्थयमानस्य न नैरर्थक्यम् । एते भगवन्तोऽत्यादरे-
ण वन्द्यमानाः पूज्यमाना अप्यनन्तगुणत्वाच्च सुचन्दितपूजिताः
स्युः । अत्र दशार्णभक्षो दृष्टान्तः । तदेवं पूजासत्कारौ भावस्तव-
हेतुत्वाङ्गणनीयाविवेति । “सम्माणवत्तिआए” समानः स्तवादि-
भिर्गुणोत्कीर्तनं, तत्प्रत्ययं अद्वैतभाववन्दनाद्यम्, तत् किमर्थ-
मित्याह-“बोहिवाभवत्तिआए चि” बोधिलाभः प्रेत्य जिन-
धर्मप्राप्तिः, तत्प्रत्ययम् । एषोऽपि किं निमित्तम् ?-“निरुवसगाव-
त्तिआए चि” निरुपसर्गो जन्माद्युपसर्गरहितो मोक्षः, तत्प्रत्ययम् ।
अयं च कायोत्सर्गः श्रद्धादिरहितैः क्रियमाणोऽपि नेष्टसाधक
इत्यत आह-“सद्धाए” इत्यादि । श्रद्धया स्वाभिप्रायेण, न
बलाभियोगादिना, ‘मेधया’ हेयोपादेयपरिहानरूपया, न जड-
त्वेन मर्यादावर्तितया वा नासमार्चेतेन तद्वैकल्येन वर्ध-
मानयेति प्रत्येकं श्रद्धादिभिः संबध्यते । एवमेतैर्हेतुनिस्तिष्ठा-
भि करोमि कायोत्सर्गमिति वृत्तिः, अव्यस्तवानुमोदनादिति
भावः । इति भावस्तवस्योपचयाय कायोत्सर्गद्वारा तदाश्रय-
णं युक्तम्, अनुमोद्यनिमित्तलोकोपचारविनयोपकर्षत्वाच्च तद-
त्यन्तोपयोगः दुर्गतस्त्राकररत्नलाजनुल्यत्वाद्वा यतीनां कृतप्र-
यत्नस्येति प्रावर्णीयं सुधीभिः ॥ २३ ॥ प्रति० ।

तन्त्रयुक्त्वा अव्यस्तवे साधोरनुमोदनमस्तीत्येत-
देव दर्शयन्नाह-

तंतम्मि वंदणाए, पूणसत्कारहेउ उत्सग्गो ।

जतिणो वि द्हु णिदिट्ठो, ते पुण दव्वत्थयसरूवे ॥ २४ ॥

तन्त्रे शास्त्रे, किं नामके ? वन्दनायां चैत्यवन्दनाऽभिधाने, पूजन-
सत्कारहेतुपूजासत्कृतिनिमित्तम्, उत्सर्गः कायोत्सर्गः, यतेरपि
प्रावस्तवारुढसाधोरपि, न केवलं गृहिणः, इशब्दस्तथैव, नि-
दिष्टोऽभिहितस्तीर्थकरादिभिः । यतस्तन्त्रसूत्रम्-“अरहंतचेइ-
याणं करेमि काउत्सग्गं वंदणवत्तिआए पूणवत्तिआए सद्धा-
रवत्तिआए” इत्यादि । यद्येवं तदा प्रस्तुते किमायातम् ? इत्याह-
(ते पुण चि) तौ पुनः पूजनसत्कारौ, (दव्वत्थयसरूवे चि)
प्राकृतत्वात् अव्यस्तवस्वरूपौ अव्यस्तवस्वभावौ प्रवतः । अ-
व्यस्तवस्वरूपे वा एतौ वर्सेते । इदमुक्तं प्रवति-अव्यस्तवस्वरू-
पपूजादिप्रत्ययकायोत्सर्गप्रतिपादनात्साधोर्द्व्यस्तवऽनुमोदन-
मनुज्ञातं सूत्रे । इति गार्थाः ॥ २४ ॥

अथ पूजनसत्कारयोर्द्व्यस्तवताऽभिधानायाऽऽह-

मद्धाएहिं पूजा, सत्कारो पवरवत्थमादीहिं ।

अण्णे विवज्जओ इह, दुहा वि दव्वत्थओ एत्थ ॥ २५ ॥

मालायां साधूनि माल्यानि प्रथितकुसुमानि, तदादिभिः । आदिश-
ब्दादप्रथितकुसुमग्रहः । पूजा पूजनं भवति सत्कारः सत्कृतिर्भ-
वति, प्रवरवस्त्रादिभिः प्रधानवसनप्रवृत्तिभिः, इह च मकारः प्रा-

कृतप्रभवः । आदिशब्दश्च कनकादिपरिग्रहार्थः । इत्येकीयं मतम् । अन्येऽपरे सूरयः, विपर्ययो व्यत्यासः, पूजा प्रवरषस्त्रादिभिः, सत्कारो माल्यादिभिरित्येवं लक्षणः । इहेति पूजासत्कारलक्षणे, इति मन्यन्ते इति वाक्यशेषः । प्रस्तुतयोजनार्थमाह-द्विधाऽपि द्वाभ्यामपि प्रकाराभ्यां, व्याख्यानद्वयऽपीत्यर्थः । छव्यस्तवोऽस्ति, अत्रेति पूजासत्कारयोः । इति गायार्थः ॥ ३० ॥

एवं तावत्तन्त्रतो द्रव्यस्तवे साधोरनुमोदनं दर्शितमथो-
पपत्तिस्तदेव दर्शयन्नाह-

ओसरणे वक्षिमादी, ण चेह जं भगवया वि पढिसिण् ।

ता एम माणुष्साओ, उचियाणं गम्पती तेण ॥ ३१ ॥

अवसरणे समवसरणे, देवसंस्कृतभगवद्वाख्यानचमौ, वल्या-
द्युपहारप्रभृति, आदिशब्दाद्बन्धमाल्यगीतवाद्यपरिग्रहः । न नैव,
यशब्दे छव्यस्तवाऽनुमोदनस्य समर्थने कारणान्तरसमुच्च-
यार्थः । इहागमे, लोके वा, यद्यस्मात्कारणात्, भगवता जिनेना-
ऽपि । तेन हि किल तन्निरतिचारचारित्र्यतया निषेधनीयं स्यादि-
त्यपिशब्दार्थः । प्रतिषिद्धं निवारितम् । (ता इति) तस्मात्कार-
णान्, एष छव्यस्तवः वल्यादिविधानस्य द्रव्यस्तवत्वात्, अनु-
ज्ञातोऽनुमतः, इति गम्यतेऽवसीयते, “अप्रतिषिद्धमनुमतं”
इतिवचनात्, उचितानां तद्योग्यानां गृहस्थानां, राजादीना-
मित्यर्थः । तेन भगवता जिनेनेति । आह च-

“राया च रायमच्चो, तस्सासइ पडरजणवओ वा वि ।

उब्बल्लिखंडियन्हुय-तंदूषाणादगं कलमा ॥ १ ॥

माइवपुण्णियाणं, अखंरुफुग्गिण फल्लगसरिसाख ।

कोरइ वली सुरा वि हु, तथेव दुहंति गंधाई ॥ २ ॥”

इत्यादि । इति गायार्थः ॥ ३१ ॥

अथ भवतु जगवतोऽनुमतोऽयं तदन्येषां तदनुमतिर्न युक्ता,

अमुक्त्यङ्गत्वादित्याशङ्क्याऽऽह-

ण य जगवं अणुजाणाति, नोगं मुक्खविगुणं कदाचिदवि ।

ए य तपणुगुणो वि तओ, ए बहुमतो होति अणोसि ॥ ३२ ॥

न च नैव, जगदानर्हत्, अनुजानाति अनुमन्यते, योगं व्यापार-
म् । किंविधम् ? मोक्षविगुणं निर्वाणाननुगुणम्, कदाचिदपि क-
चिदपि काले, पारमार्थिकपरोपकारकरणस्वरूपत्वाद्भगवतः ।
ततः किमित्याह-न च न पुनः, तदनुगुणोऽपि मोक्षानुकूलोऽपि,
मोक्षविगुण एवाऽबहुमतो भवति इति सूचनार्थोऽपिशब्दः ।
तको योगः, न बहुमतो नानुमतो, बहुमत-एव, भवति जायते,
अन्येषां भगवतोऽपरेषां साधूनाम् । इति गायार्थः ॥ ३२ ॥

ननु जगवतोऽपि चारित्रित्वात् द्रव्यस्तवानुमतिर्न युक्ते-
त्वाशङ्क्याह-

जो चेव भावलेसो, सो चेव य भगवतो बहुमतो उ ।

ए तओ वि णेयरेणं, ति अत्यओ सो वि एवेव ॥ ३३ ॥

य एव जावलेशो भगवद्बहुमानरूपः, छव्यस्तवाद्भवतीति शे-
षः । (सो चेव य ति) स एवासाचेव, नेतरः । चशब्द इदमप-
रं युक्त्यन्तरमिति सूचनार्थः । भगवतो जिनस्य, बहुमतोऽनुमतो,
मुख्यवृत्त्या भगवतस्तथास्वजावत्वात् । तुः पूरणे । केवलं न नैव,
तकोऽसौ भावलेशोऽपि, नेतरेण छव्यस्तवं बिना भवति, इति
हेतोः, अर्थतः सामर्थ्यात्, कोऽपि छव्यस्तवोऽपि, न केवलं
जावलेश एव । एवमेव जावलेशवदेव, बहुमत एव । इति
गायार्थः ॥ ३३ ॥

जावलेशं बहु मन्यमानेन द्रव्यस्तवो बहुमत एवेति समर्थ-
यन्नाह-

कज्जं इच्छंतेणं, अणंतंरं कारणं पि इहं तु ।

जह आहारजातिं, इच्छंतेणेह आहारो ॥ ३४ ॥

कार्यं साध्यं भावलेशादिकम्, इच्छता अनुमन्यमानेन, अ-
नन्तरमव्यवहितं, न तु व्यवहितं कृष्यादिकं, तथैवानुभूतेः । का-
रणमपि हेतुरपि छव्यस्तवादिकः, न केवलं कार्यमेवेत्यापिश-
ब्दार्थः । इष्टं त्वज्जितमेव, कारणाविनाभूतत्वात्कार्यस्य । कि-
मिवेत्याह-यथा यद्वत्, आहारजन्तुर्जि जोजनज्जिनवुत्तुकोप-
शमम्, इच्छता वाञ्छता, इह लोके, आहारो भोजनम्, इह
इति प्रक्रमः । इति गायार्थः ॥ ३४ ॥

अथ वल्यादौ जवत्वनुमतिर्जिनस्य, जिनजवनदौ तु सा
तस्य न भविष्यतीत्याशङ्क्यामाह-

जिएजवनकारणाइ वि, भरहादीणं ए वारितं तेण ।

जह तेसिं चिय कामा, सल्लविसादीहिं एणएहिं ॥ ३५ ॥

जिनजवनकारणाद्यपि अर्हदावतनविध्यापनप्रवृत्तिकमपि, न
केवलं समवसरणे वल्यादि, आदिशब्दात् जिनविम्बपूजादि-
ग्रहः । भरसादीनां भरतचक्रवर्त्तिप्रभृतीनाम्, न वारितं न निषि-
द्धम्, तेन जगवतोऽऽदिद्वेन । कथमित्याह-यथा यद्वत्, तेषामेव
भरतादीनाम्, कामाः शब्दादिभोगाः, स्वस्यविषादिभिः शल्यवि-
षप्रभृतिभिः, ज्ञातैर्निर्देशनैः, निषिद्धा इति प्रक्रमः । ज्ञातानि पुन-
रेवम्-“सल्लं कामा विसं कामा, कामा आसीबिसोवमा । कामे
य पत्थेमाणे तु, अकामा जंति दुम्मइ” ॥ १ ॥ अयमभिप्रायः-
यदि जिनभवनविध्यापनादिकमननुमतमजविष्यद्भगवतस्तदा
कामवन्निषिद्धमजविष्यत् । इति गायार्थः ॥ ३५ ॥

यदि तत्तेन तेषां न वारितं, ततः किमित्याह-

ता तं पि अणुमयं चिय, अप्पाप्पेसहाउ तंतजुचीए ।

इय सेसाण वि एत्थं, अणुमोयणमादि अवरुक्खं ॥ ३६ ॥

यतो जिनभवनादि न वारितं, तत्तस्मात्तदपि जिनजवनाद्यपि,
अपिशब्दाद्वल्याद्यापि । अनुमतमेव बहुमतमेव, जगवतः । कुत
एतदवसितमित्याह-अप्रतिषेधादनिवारणात् । अथ कथम्-
प्रतिषेधमात्रादिदमवसितमित्याह-तन्त्रयुक्त्या शास्त्रीयोपप-
त्त्या, यदि तस्व तदनुमतमजविष्यत्तदा कामानामिव तन्निषेध-
मकरिष्यत्, न चाऽसौ कृतस्तेन, अतस्तस्य तदनुमतमित्येवं
लक्षणया । यदि जगवतस्तदनुमतं तदाऽन्येषां किमित्याह-
इत्येवं भगवन्त्यायेन, शेषाणामपि जगवतोऽपरेषामपि साधूनां,
न केवलं भगवत एव । अत्र जिनजवनविध्यापनादिविषयस्त्वे,
अनुमोदनादिकं जिनविम्बादिदर्शनसमुद्भासितप्रमोदतस्तत्कार-
कोपबृंहणतश्च याऽनुमतिस्तत्प्रभृतिकम् । आदिशब्दात्तदुपबृंह-
णेन तत्फलदेशनेन च विम्बादिविध्यापनात्साहसं पादनतस्त-
द्विध्यापनस्य परिग्रहः । अवरुक्खं संगतम्, मोक्षसाधनस्यैव,
भावलेशस्य तत्र मुख्यवृत्त्योपादेयत्वादिति च प्राग् दर्शितम् ।
इति गायार्थः ॥ ३६ ॥ पञ्चा० ६ वि० ० । पं० ४० ।

तदेवम्-“जइणो वि हु दवत्थय-जेओ अणुमोयणेणऽ-
त्थि” इति यदुक्तं, तत्समर्थितम् । अथ तदेव

प्रकारान्तरेण समर्थयन्नाह-

जं च चउच्चा जणिओ, विणओ उवयारिओ उ जो तत्थ ।

सो तित्थगरे णियमा, ए होइ द्रव्यतयादसो ॥ ३७ ॥

यद्यस्मात्कारणात्, सशब्द उपपत्त्यन्तरसमुच्चयार्थः । चतुर्धा चतुर्भिः प्रकारैर्ज्ञानदर्शनचारित्र्योपचारलक्षणैः । भणितः साधूनां विधेयतया वर्णितो विनयसमाध्ययनादौ । विनयः कर्म-विनयनसमर्थोऽनुष्ठानविशेषः । (तत्थ स्ति) तत्र तेषु चतुर्षु विनयेषु मध्य, उपचारो लोकव्यवहारः, पूजा वा, प्रयोजनमस्यैतौपचारिको भक्तिरूपः । तुशब्दः पुनरर्थः । य इति विनयः, स इत्यसौ, तीर्थकरे अर्हद्विषये, नियमादवश्यंजावेन, न भवति न वर्तते, अव्यस्तवत्पूजादेः, अन्योऽप-रः, अव्यस्तव एवासाविति भावः । तस्मात् अव्यस्तवानुविद्धो भावस्तव इति प्रकृतम् । औपचारिकविनयस्वरूपं चेदम्-

“तित्थयरसिद्धकुलगण-संघकिरियधम्मनाणनाणीणं ।

आयरियथेरुवज्जा-यगणीणं तेरस पयाणि ॥ १ ॥

अणसायणा य भत्ती, बहुमाणा तह य वणसंजलणा ।

तित्थयरादी तेरस, चउगुणा हौति वावणा ” ॥ २ ॥

इति गार्थार्थः ॥ ३७ ॥

यदि द्रव्यस्तवाद्यो नासौ, ततः किमित्याह-

एअस्स उ संपाडण-हेउं तह चेव वंदणा ए उ ।

पूजणमाउच्चारण-मुववणं होइ जइणो वि ॥ ३८ ॥

एतस्य तु एतस्यैव द्रव्यस्वरूपौपचारिकविनयस्य संपादनहेतुं संपादनार्थम्, (तह चेव स्ति) तथैव तेनैव प्रकारेण, कायोत्सर्गकरणलक्षणेन, वन्दनायां चैत्यवन्दनायाम्, तु-शब्दः पादपूरणे । पूजनाद्युच्चारणं पूजाप्रभृतिपदाभिधानम् । आदिशब्दास्तत्कारादिपरिग्रहः । उपपन्नं सकृतम्, भवति वर्तते, यतेरपि भावस्तववतोऽपि, न केवलं गृहिण एव । इति गार्थार्थः ॥ ३८ ॥

उक्तविपर्यये बाधकमुपदर्शयन् प्रकृतनिगमनायाऽऽह-

इहरा अणत्थगं तं, ए य तयणुच्चारणेण सा भणिता ।

ता अहिसंधारणत्तो, संपाणमिद्वेषस्स ॥ ३९ ॥

इतरथाऽन्यथा अव्यस्तवसंपादनार्थं यदि पूजाद्युच्चारणं न भवति तदा, अनर्थकं निष्प्रयोजनम्, तत्पूजाद्युच्चारणं, पूजादीनामनिष्ठत्वात् । न च निरर्थकं वाक्यमुच्चारयन्ति सन्तः, तत्त्वकृतिप्रसङ्गाद् । अथ न कुर्वन्त्येव वन्दनायां पूजास्तत्काराद्युच्चारणमित्याशङ्क्याह-न च नैव, तदनुच्चारणेन पूजास्तत्काराद्यनुच्चारणेन, सा वन्दना, भणिता अभिहिताऽऽगमे विधेयतया । (ता इति) यस्मादेवं तस्मात्, अभिसंधारणात्, कायोत्सर्गकरणद्वारेण पूजादिसंपादनाभिसंधेः । संपादनं करणम्, इष्टमभिमतम्, एतस्य द्रव्यस्तवस्य, इति गार्थार्थः ॥ ३९ ॥ पञ्चा० ६ विव० ।

हिंसाविचारः-

किं हिंसाऽनुमतिर्न संयमवतां अव्यस्तवश्लाघये-

त्येतल्लुम्पकमुन्धकस्य वचनं मुग्धे मृगे वागुरा ।

हृथाभाय सरागसंयम इव त्यक्ताऽऽश्रवांशाः स्थिता-

जावाङ्गांशमदूषणा इति पुनस्तच्चेदशस्त्रं वचः ॥ ४४ ॥

(किमिति) संयमवतां चारित्रिणां, अव्यस्तवश्लाघया द्रव्यानुमोदनया, किं न हिंसानुमतिर्भवति ?; अपि तु

भवत्येव, पश्यन्तु दयारसिका इति भावः । एतच्चनं, लुम्पक-मुन्धकस्य लुम्पकमृगयोः, मुग्ध आपाततः श्रुतवाह्यधर्माचारे, मृगे, वागुरा बन्धपाशः, इति व्यस्तरूपकं मुग्धपदमनशिङ्ग-पाऽर्थान्तरसंक्रमितवाच्यमिति । य एतच्चनं शृणुयात् स मृग-वद्भवेदिति व्यङ्ग्यम् । इति पुनस्तस्य पाशस्य चेदशस्त्रं व-चोऽस्मत्संप्रदायिकानाम् । इतीति किम्?, इह प्रक्रान्ते अव्य-स्तवे द्रव्यभावोभयात्मके, जाव एवाङ्गभूतो योऽशस्तं हृदि चित्ते, आधाय स्थापयित्वा, सरागसंयम इव त्यक्त उपेक्षितः, आश्रवांशः आश्रवभागो यैस्ते तथा, अदूषणा दोषरहिता वयं स्थिताः स्मः । अयं जावः-सरागसंयमेऽनुमोद्यमाने यथा रागो नानुमोद्यताकुतौ प्रविशति, तथा अव्यस्तवेऽनुमोद्य-माने हिंसांशोऽपि । संयमत्वेनानुमोद्यत्वे रागांशो नोपतिष्ठ-त एवेति, द्रव्यस्तवत्वेनानुमोद्यत्वे तु सुतरां हिंसानुमतेः स्थि-तिः । द्रव्यस्तवत्त्वशिरसाऽप्यघटकत्वात्तस्याः । इत्थमेव श्रीनेमि-ना गजसुकुमारस्य श्मशानप्रतिमापरिशीलनाननुज्ञाते तदर्थिना भावितचिह्नरोज्ज्वलनमनुज्ञातमित्युपपादयितुं शक्यते, अव्यस्तवे परप्राणव्यापादनानुकूलव्यापारत्वाद्विशेष इति चेत्, तथापि अव्यस्तवत्वं न हिंसात्वमिति न कृतिः, वस्तुतो विहारादावति-व्याप्तिवारणाय प्रमादप्रयुक्तप्राणव्यपरोपणत्वं हिंसात्वं वाच्यं, न प्रकृतिरिति न दोषः । एवं सति सविशेष इत्यादिना यावत् प्रमादाप्रमादयोरेव हिंसारूपत्वात् बन्धमोक्षहेतुत्वे वि-शेष्यभागानुपादानं स्यादिति चेत् । सत्यम् । प्रमादयोगात्प्राणव्य-परोपणं हिंसा, प्रमादायां गात्र प्राणव्यपरोपणमहिंसेति लक्षण-योर्व्यवहारार्थमेवाचार्यैरनुशासनाबन्धमोक्षहेतुतायाश्च निश्च-यतः प्रमादत्वाप्रमादत्वाभ्यामेव व्यवस्थितेः, बाह्यहेतुकार्यादपि फलोत्कर्षाभिमानिना व्यवहारनयेन तु विशेष्यभावोऽप्याह्रियत इति सर्वमवदातज्ञानम् ॥ ४४ ॥

अनुपदेश्यत्वादननुमोद्यत्वं अव्यस्तवस्येत्यत्राऽऽह-

मिश्रस्यानुपदेश्यता यदि तदा श्राद्धस्य धर्मस्तथा,

सर्वः स्यात्सदृशी नु दोषघटना सौत्रक्रमोल्लङ्घनात् ।

तत्सम्यग्विधिनिर्णयपूर्वमुचितद्रव्यस्तवस्थापने,

विद्यो नापरमत्र लुम्पकमुसम्लानिं विना दूषणम् ॥ ४५ ॥

(मिश्रस्येति) ‘मिश्रस्येति’ हेतुगर्गविशेषणम्, मिश्रत्वादिति यावत् । यदि अनुपदेश्यता साधूनामुपदेशविषया द्रव्यस्तवस्य त्वया प्रति-ज्ञायते, तदा श्राद्धस्य धर्मः सर्वस्तथाऽनुपदेश्यः स्यात्, तस्य मि-श्रतायाः कण्ठरवेण सूत्रकृताऽभिधानात्, इष्टापत्तिरत्र । सर्ववि-रतिरूपस्यैव धर्मस्य शास्त्राभिधानादंश स्वकृत्यसाध्यताप्रति-संधाने स एव तस्यार्थः, सिद्धदेशरूपविरतित्वात् । “जं सकृद-तं कीरु” इत्यादिव्युत्पत्तिमतां तत्र प्रवृत्तिसंभवादिति चेत् । न । द्वादशव्रतादिविभागस्य विशेषविधिं विना उपपत्तेरिति देशेन स्वच्छया ग्रहणे श्रमणविक्षयापि श्राद्धेन ग्रहणप्रसङ्गात् । दृश्यत एव केषाञ्चित् श्राद्धानां जिज्ञास्यग्रहणादिकं यतिव्रतमपि देशप्राप्त-मिति चेत्, दृश्यते तदद्रव्यमुखानां, न तु मार्गवर्तिनाम्, अनु-चितप्रवृत्तैर्महामोहबन्धहेतुत्वाद्भिक्षुशब्दप्रवृत्तिनिवन्धनस्य श्रा-दानुपपत्तेरानन्दादिभिरनादरणात्, अम्बरस्य तु परिवाद्विद्वि-त्वेन जिज्ञासाम् अनौचित्याज्जावात्, ततः श्राद्धधर्मवद् द्रव्यस्तव-स्य नानुपदेश्यता, अप्रतिषेधानुमत्याक्षेपपरिहारयोरुभयत्र तु-ल्ययोगक्षेमत्वात्, यतिधर्मानभिधानात् प्रागनभिधानस्याप्युभ-

यत्र तथात्वात्, यतिधर्मस्य प्रागग्निधाने श्रोतुस्तदशक्तत्वात्तेन प्रतिश्राद्धधर्मप्ररूपणं यथाऽवसरसङ्गत्या, तथा भावस्तवस्य प्रागग्निधाने तदशक्तिप्रकाशकं प्रत्येव ह्यव्यस्तवामिधानामिति क्रमस्यैव रूढत्वात् । अतएव गृहपतित्वं वन्दिग्रहविमोक्षणन्यायः सूर्यासिद्धः । तदिदमाह-सौत्रस्य सूत्रसिद्धस्य क्रमस्योल्लङ्घनादुल्लङ्घनमाश्रित्य, नु इति निश्चये, दोषघटना दोषसङ्गतिः, सदृशी तुल्या, क्रमप्राप्तेरुपदेशे न तु कोऽपि दोष इति अन्युत्पन्नं प्रति क्रमविरुद्धोपदेशे सुकररुचेरुक्तत्वेनाप्रतिषेधानुमतिः प्रसङ्ग-दोषावदा, सम्यग्दर्शे प्रति तु यथायोग्योपदेशेऽपि न दोष इत्यनुव्यवहारादिग्रन्थार्णवसंभवव्यसनिनां प्रसिद्धः पन्थाः । तत्तस्मात्कारणात्, सम्यगवैपरीत्येन, विधिभक्तिपूर्वमुचितस्य ह्यव्यस्तवस्य स्थापने उपदेशे, जातप्रतिज्ञाऽऽस्यनिग्रहस्थानस्य लुम्पकस्य मुखम्लानि विना परं दूषणं धनं न विश्वो न जानीमः । विनोक्तिरलङ्कारः ॥ २५ ॥ प्रति० ।

मिश्रस्यानुपदेश्यताऽऽशङ्का-

नाशं माऽनुमतिर्दयां परिणतिस्यैर्यार्थमुद्यच्छतां,
संवासानुमतिस्त्वनयातनतो दूरस्थितानां कथम् ॥
हिंसाया अनिषेधनानुमतिरप्याज्ञास्थितानां न यत्,
साधूनां निरवयमेव तदिदं ह्यव्यस्तवश्लाघनम् ॥ २६ ॥

ह्यव्यस्तवे हिंसाऽनुमतेर्यव विशेषाभावात् सामान्याभाव इत्यनु-
शास्ति भगवापूजादर्शनाद्ब्रह्मो जीवाः सम्यग्दर्शनैर्नैर्मल्यमासाद्य
चारित्रप्राप्त्या सिद्धिसौधमध्यासतामिति प्रावनया पूजा कर्त-
व्येति दयापरिणतेः स्थैर्यार्थमुद्यच्छताम् उद्यमं कुर्वाणानां
साधूनां नाशं माऽनुमतिर्न घति, उपदेशफलेच्छाया हिंसाया अ-
विषयत्वात्, संवासानुमतिस्तु मनायतनतो हिंसायतनाद्दूर-
स्थितानां कथं भवति ? । पुण्यायायतनमेधानायतनमिति
चेत्, तर्हि समवसरणस्थितानामनायतनवर्तित्वप्रसङ्गः । न च दे-
वगृहेऽपि स्तुतित्रयकर्षणात्परतोऽवस्थानमनुकूलं साधूना-
मिति विधिवन्दनाद्यर्थमवस्थाने नोक्तदोषः । आज्ञास्थितानां
क्रमाद्विरुद्धोपदेशाद्याज्ञावर्तिनां हिंसाया अनिषेधनानुम-
तिरपि यद्यस्मात् भवति, तत्तस्मात्कारणादिदं ह्यव्यस्त-
वस्य श्लाघनं माहात्म्यप्रकाशनं साधूनां निरवयमेव शुभा-
नुबन्धित्वादिति निष्कर्षः ॥ २६ ॥

कश्चिदाह-स्वातन्त्र्येण साधवः किं न कुर्वन्ति, ह्यव्यस्तवो बहि
साधूनामनुमोद्यस्तदा तेषां कर्तव्यः स्यादिति चेत्किमिदं स्व-
तन्त्रं, साधवे प्रसङ्गापादनं वा ? । नाहः साधुकर्तव्यः, तस्याना-
श्रितत्वेनासाध्वत्वादन्य एवाह—

साधूनामनुमोद्यमित्यथ न किं कर्तव्यमर्चादिकं,
सत्यं केवलसाहचर्यकलनाज्ञेष्टानुमानप्रथा ।
व्याप्तिः काऽपि गता स्वरूपनिरघाचारादुपाधेस्तव,
कलीवस्येव वृथा बधूनिधुवने तदालतर्के रतिः ॥ २७ ॥

साधूनामप्यनुमोद्यमिति हेतोः साधूनामर्चादि किं न कर्तव्यम्,
यद्यनुमोद्यं स्यात्कर्तव्यं स्यात्, न च कर्तव्यमस्ति, अतो नानु-
मोद्यमिति विपर्ययपर्यवसानम् । तथा चैतत्कर्तव्यसहकृताग्निभत्वा-
दिहेतोरननुमोद्यत्वसिद्धेरित्यर्थः । अत्रोत्तरम्-सत्यम्; यत्तयाऽऽ-
पाततः प्रसङ्गनं कृतं, परं केवलस्य साहचर्यस्य कलनात् पुरस्कर-
णादनुमानप्रथा प्रसङ्गापादाननिष्ठा, नेष्टा, न हि साहचर्यमात्रं व्या-

प्तिः, पार्थिवत्वज्ञोहलेत्यवयोरपि तत्प्रसंगात् । तथा च तर्कमूल-
व्याप्त्तिसिद्धेर्भूतशैथिल्यदोष इत्यर्थः । यद्यदनुमोद्यं तत्तत् कर्तव्य-
म्, नियतसाहचर्याद् व्याप्तिरस्त्येवेत्यत्राह-व्याप्तिः कापि गता दूरे
नेष्टा, कस्मात् ? ; स्वरूपनिरघाचारात् स्वरूपनिरघाचारादुपाधेः,
यत्र साधु कर्तव्यत्वं तत्र स्वरूपतो निरवयत्वं, यत्र च तद-
नुमोद्यं तत्र स्वरूपतो निरवयत्वंमिति नास्ति कारणे विदितानां
वर्षाविहारादीनां नद्युत्तारादीनां संयत्यवलम्बनादीनां चानु-
मोद्यत्वेऽपि स्वरूपत्वनिरवयत्वात् । तथा चानौपाधिकसहचा-
ररूपव्याप्त्यभावान्मूलशैथिल्यं वज्रत्वेप इति भावः । एवं च
ह्यव्यस्तवस्य वलीवर्दस्य तर्के मुखं प्रवेशयत उपदासमाह-तत्त-
स्मात्कारणात् देवाह ! अभिवेकिन् ! तव तर्के रतिः वृथा, त्वदगत
शक्त्यभावात्, कस्मै ? ; क्लीवस्य बधूनिधुवन इव कान्तराससं-
मर्द इव ! न च विद्यामुखचुम्बनमात्राद् प्रोगसौभाग्यमावि-
र्भवति । यतस्तूकम्—“ वेश्यानामिव विद्यानां, मुखं कैः कैर्न
चुम्बितम् । इदमप्राहिणस्तासां, द्वित्राः सन्ति न सन्ति वा ”
॥ १ ॥ इति । किं च-अचेलकादीनामेकचेलाद्याचारस्थानुमो-
द्यत्वेऽपि तदकर्तव्यत्वात् सूत्रनीत्या व्यक्त एव दोषः । ब-
दार्थम्—“ जो विदुच्छति वत्या, एगेण अचेलगो व संयरइ ।
तेण हु हीलंति परं, सव्वे वि अ ते जिण्णाणाए ॥ ” इति ।
प्रति० । दर्श० ।

अत्र हरिप्रसूतिः । यदि माम यतिना संधारणतो ह्यव्य-
स्तवः संपाद्यते, तदा साक्षादेव कस्मात् न क्रियते ? , इत्याश-
ङ्क्याह—

सक्खा उ कसिणसंजम-द्वान्जावेदिं णो अयं इहो ।
गम्मइ तंततितीए, भावपहाणा हि मुण्ड चि ॥ ४० ॥

साक्षात् स्वयं करणतः पुनः, कृत्स्नसंयमश्च सर्वथा प्राणवध-
विरतिः, द्रव्यभावश्च निष्परिग्रहत्वेनार्थासत्ता, कृत्स्नसंयमद्रव्य-
भावो ताज्याह । पाठान्तेरेण—‘ कृत्स्नसंयमह्यव्यजावाज्याह ’
तत्र ह्यव्यभावोऽप्रधानत्वं ह्यव्यस्तवस्येति । नो नैव, अयं द्र-
व्यस्तवः, इष्टोऽग्निमतो, बतीनां विधेषतया इति । गम्यतेऽव-
सीयते । कथम् ? , तन्त्रस्थित्या आगमनीत्या । तन्त्रे हि साधूनां ज्ञा-
नादिपरिहारप्रतिपादनपरं, निग्रन्थताऽग्निधायकं च । युज्यते च
स्वयमकरणं द्रव्यस्तवस्येति । आह च-भाषप्रधाना प्रावपूजापराः,
न द्रव्यप्रधानाः, हिर्यस्मादर्थः । मुनयो बतयो, भवन्तीत्यतो प्रा-
वत एव पूजा तेषां युक्ता, तदग्निसंधारणं पुनर्भावश्च । इति-
शब्दो वाक्यार्थसमाप्तौ । इति गाथार्थः ॥ ४० ॥

केषां तर्हि द्रव्यस्तवस्य साक्षात्करणमिष्टमित्यत्राह—
एएहिं तो अग्ने, जे धम्महिगारिणो उ तेसिं तु ।

सक्खं चिय विष्सेओ, जावंगतया जतो भणितं ॥ ४१ ॥

एतेभ्यो मुनिभ्योऽन्वेऽपरे, ये इत्यत्रोत्तरस्य पुनरर्थस्य तुश-
ब्दस्य संबन्धाद् ये पुनः, धर्माधिकारिणो धार्मिकाः, तेषां तु ते-
यामेव, साक्षादेव च स्वयंकरणतोऽपि, विज्ञेयो विधेयतया
ज्ञातव्यः । ह्यव्यस्तव इति प्रक्रमः । कथमित्याह-भावाङ्गतया शुभ-
प्रावकारणतया, प्रावस्तवाङ्गतया वा, इहार्थे शास्त्रप्रमाणतयो-
पदिश्याह-यतो बसात्कारणाद्, ज्ञितमभिहितं नियुक्तौ इति
गाथार्थः ॥ ४१ ॥

बद्धजितं तदर्थं ब्रूयाह—

अकसिणपवचयाणं, विरयाविरयाण एस सत्तु जुचो ।

संसारपयणुकरणे, दन्वत्यर्षे कूवदिहंतो ॥ ४२ ॥

अकृत्स्नपरिपूर्ण, अंशमं प्रवर्तयन्ति बिदधति चे ते अकृत्स्न-
प्रवर्तकाः, तेषाम् । अत एव विरताश्च ते निबृत्ताः स्फुलादिवि-
शेषशेषः प्राणातिपातादिभ्यः, अविरताभ्यानिबृत्ताः सूक्ष्मा-
दिविशेषणेश्वस्तैश्च एवेति विरताविरताः, तेषाम् । एष इव-
स्तवः । अतुरवधारणे भिन्नक्रमश्च । युक्त एव संगत एव । किं-
फलोऽभिमित्याह-संसारं प्रवं प्रतनुमल्पं करोतीति संसारप्रत-
नुकरणः । इह च विशेषणस्तव परनिपातः सिरुसेनाचार्य इत्या-
दाविष न द्रष्टुः । सुसन्नायप्रत्ययाद्वा संसारप्रतनुताकरण इति
दृश्यम् । ननु कषाद्वित्सावद्यतया सदोपत्तेनानाभयणीयत्वादस्य
कथं संसारप्रतनुकारित्वमिच्छाशङ्क्याऽऽह-इवस्तव आभ-
यणीयतया साधयितुमिष्टे, कूपदृष्टान्तोऽवदन्जननज्ञातमस्तीति ।
तत्प्रयोगश्चैवम्-सदोपमपि स्वरूपेण बद्ध गुरुकगुणांतरकारणं
तदाभयणीयं, यथा कूपस्ननं, तथा च इवस्तव इति दृश्यम् ।
इष्टान्तद्वारेण प्रावना तु प्राग्वत् । इति याथार्थ्यः ॥ ४२ ॥

अथ “अकसिणपवत्तयायं” इत्यत्र गाथायां पुष्पादिरेव
इवस्तवोऽसिंहितः, इह च प्रकरणे जिनभवना-
दिरसावुक्तः, तत्कथमिषमिदम्यसंवादाय स्या-
दित्येतदाशङ्क्य परिहरन्नाह-

सो खलु पुष्पाईओ, तत्थुचो न जिणजवणमाई वि ।
आईसदावुचो, तयभावे कस्स पुष्पाई ॥ ४३ ॥

स इवस्तवः, खलुवधारणे, तस्य च प्रयोगो दर्शयिष्यते, पु-
ष्पादिक एव कुसुमधूपदीपप्रभृतिरेव, तत्र “अकसिणपवत्त-
यायं” इत्यत्र चतुर्विंशतिस्तवनिर्युक्तिगाथायाम्, उक्तोऽभितः,
“इवत्यु पुष्पाती, संतगुणुक्किणाप्रावे ।” इति प्रक्रमपति
तत्वाद्देव्याः । न नैव, जिनभवनाद्यपि जिनप्रवनकरणप्रभृति-
रपि । इह मकारः प्राकृतशैलीप्रभवः । अपिशब्दः समुच्चवा-
र्धत्वेनोक्त इति क्रियाप्रिसंबन्धार्थः । इहाक्षेपे समाधिमा-मा-
दिशब्दाद् “इवत्यु पुष्पाई” इत्यत्रोपन्यस्ताहुको भजि-
तः, जिनभवनादिर्इवस्तव इति प्रक्रमः । विपर्यये बाधकमाह-
आदिशब्देन जिनभवनादीनामनजिधानं चेत्, तदा तेषाम् इ-
वस्तवत्वेनाकरणप्रसङ्गात् । अभावे जिनप्रवनविम्बाद्यभावे
कस्य?, न कस्यापि । पुष्पादिः कुसुमवल्ल्यादिर्इवस्तवः
स्यादिविषयत्वादिति भावना । इति याथार्थ्यः ॥ ४३ ॥

ननु जिनभवनादिर्इवस्तवो प्रवतु, किं त्वसावागमे
वतेर्निषिद्धस्तत्कथं भावस्तवो इवस्तवानुगतः?,
इत्याशङ्क्य परिहरन्नाह-

खणु तत्थेव य मुषिणो, पुष्पाइनिवारणं फुनं अत्थि ।
अत्थि तयं सयकरणं, पमुच्च नऽणुमोयणाई वि ॥ ४४ ॥

नन्विति परमताशङ्कायाम्, तत्रैव च ग्रन्थे, यत्र विरतानां इ-
वस्तवस्य साक्षात्करणमुपदिष्टम् । मुनेः साधोः, पुष्पादिनिवा-
रणं कुसुमवल्ल्यादिनिषेधनम्, स्फुटं वक्तव्यम्, अस्ति विद्यते ।
अतस्तत्रोक्तम्-“ऊज्जीवकायसंजमे, दन्वत्यर्षे सो विरुज्जण
कसिणो । तो कसिणसंजमविक, पुष्पाईयं न इच्छति ॥ १॥”
अतः कथं पूजादिइवस्तवानुमोदनविधापने भवदन्वुगते
साधोः सङ्ग्रे इति परमतम् । समाधिश्चैवम्-अस्ति विद्यते, तद्
मुनेः पुष्पादिनिवारणम्, केवलं स्वयंकरणम् आत्मना पूजा,
३०६

द्विधानम्, प्रतीत्वाभित्त्वं, न पुनरनुमोदनाद्यपि पुष्पपूजादेर-
नुमतिविधापनप्रवृत्तिकमपि प्रतीत्य, अपिशब्दः समुच्चवार्थः ।
इह बध्नाचार्येणाऽपि विशेषेण इवस्तवं प्रति साधोर्विधा-
पनमनभ्युपगतं तथाऽपि इवस्तवफलस्वरूपप्रकरणद्वारेण त-
द्वैरिष्यते, न पुनः साक्षात्कारेण । यथा-त्वं जिनमघनं कुरु,
तदर्थं च अग्निं यज, मृत्तिकां वह, जलमानव, इत्यादि
विभाषा । नह्येवं स्वयंकरणस्य कारणञ्च च महान् विशेषोऽ-
स्ति । इति गाथार्थः ॥ ४४ ॥

अथ इवस्तवस्यानुमोदनं साधोयुक्तं, आपकैस्तस्य
समर्थितत्वात् । कारणं त्वयुक्तं, आपका-
भावात्, इत्याशङ्क्याह-

मुञ्च य चररिसिणा, कारवणं पि हु अणुट्ठियमिमस्स ।
पायगंथेमुं तहा, एयगया देसणा चेव ॥ ४५ ॥

अथेते समाकर्ष्यते आशङ्क्यकनिर्युक्तौ, चरश्चो युक्त्यन्तर-
समुच्चवार्थः, वैरञ्जुषिणा वैरजिधानमुनिपतिना, काराणमपि
देवैर्विधापनमपि, न केवलमनुमोदनं, यद्भवतामनभिमतं कारा-
णम्, तदपीत्यर्थः । हुवाक्यालद्वारे । अनुष्ठितमासेवितम्,
अस्य पुष्पादिर्इवस्तवस्य । अतस्तत्रोक्तम्-“माहेसरीउ सेसा,
पुरि पनीया हुयासणमिहाओ । गयणयलमइवइत्ता, चरेण
महाणुभावेण ॥ १ ॥” किलैकदा भगवान् वैरस्वामी पुरिका-
भिधानायां नगर्यां विहरति स्म । तत्र च तदा भ्रमणोपासकै-
र्बुद्धोपासकैश्च परस्परस्पर्द्धया स्वकीयदेवानां मान्यारोपणा-
नि विधीयन्ते स्म । सर्वत्र च बुद्धोपासकाः पराजीयन्ते स्म । राजा
च तेषामनुकूलः, ततस्सैर्बुद्धोऽभ्यर्चितः, तेन च भ्रमणोपासका-
नां कुसुमानि निषेधितानि । पर्युषणादिने च तदभावात् श्रावका
विषण्णाः । सर्वाल्लवृक्षाश्च ते वैरस्वामिनमुपस्थिताः, भणितव-
न्तश्च-“यदि युष्माज्जिनायैः प्रवचनमप्राप्त्यते, तदनया यूय-
मेव यद्भवति तज्जानीयेति” । ततश्च समुत्पत्त्य माहेस्वरौ नगरी-
मगमद्भगवान्, तत्र च हुताशनं नाम वन्तरगृहम्, तदारामे प्रति-
दिनं पुष्पाणां कुम्भ उत्पद्यते । तत्र च वैरस्वामिनः पितृमुहृष्टि-
न्तकोऽज्जवत्, स च जगवन्तमुपब्रूय ससंभ्रमवादीत्-किमाग-
मनप्रयोजनम्? । ततो प्रगवानुवाच-पूजैः प्रयोजनमस्ति । ततो-
ऽसाधुवाच-अनुग्रहो नो गृहीतैतानि । भगवान्वादीत्-बन्धी-
त एतानि तावद् यूयं यावद्भवाऽहमागच्छामि, ततः समुत्पत्त्य
हिमवन्महागिरौ श्रीदेवतायाः समीपं जगाम । श्रिया च चै-
त्यार्चनाय तदा पद्मं चिच्छिदे । ततो धन्दिताया तया तेन निम-
न्त्रितः । तच्च गृहीत्वा हुताशनगृहमाजगाम । तत्र च तेन विमा-
नं विरचितम् । तत्र पुष्पकुम्भं क्षिप्त्वा जृम्भकदेवगणपरिवृतो
दिव्येन गन्धर्वगतिनिनादेनाम्बरतलमापूरयन्महेश्वर्याः पुरीमा-
गतवान् । तृतीयवर्णिकाश्च जृम्भकनिकायाकीर्णमाकाशमवशो-
क्य वितर्कयामासुः-अस्माकमिदं प्रतिदार्थ देवा विधति, इत्यर्थ-
मादाय स्वकीयायतनेत्यस्तदज्जिमुखं निर्गतवन्तः । जगवन्तु
देवसमुदायपरिवृतो जिनायतनमगमत् । तत्र च देवा महान्तं
महिमानमकापुः । जिनशासनं प्रति च लोकस्यातीव बहुमानः
समजनि । राजाऽपि चावर्जितः भ्रमणोपासको बन्धुवेति । तथा
वाचकग्रन्थेषु वाचकः पूर्वधरोऽजिधीयते । स च श्रीमानुमा-
स्वातिनामा महातार्किकः प्रकरणपञ्चशतीकर्तोऽस्यार्थः सुप्र-
सिद्धोऽभवत्, तस्य प्रकरणेषु, तथेति वाक्योपक्रमे । स च

वाक्यस्यादौ दृश्यः । एतन्नता छव्यस्तवविषया देशना प्ररू-
पया । तथा हि—

“यस्तुण्मयीमपि कुटीं, कुर्याद्दयात्तथैकपुष्पमपि ।
प्रकृत्या परमगुरुभ्यः, पुण्योन्मानं कुतस्तस्य ? ॥ १ ॥”

तथा—

“जिनभवनं जिनविम्बं, जिनपूजां जिनमतं च यः कुर्यात् ।
तस्य नरामरशिवसुख-फलानि करपल्लवस्थानि ॥१॥” इति ।
अनया हि देशनया भोता द्रव्यस्तवं कारितो प्रवति । ततो
वाचकमुख्यस्यापि छव्यस्तवकारणमस्तीति भावः । चेवेति
समुच्चयार्थः । तदेवं स्वसंकरणमेवाभित्य पुष्पादिनिषेधनं सा-
ध्याः, न पुनरनुमोदनाद्यपीति प्रकृतमिति । इह च बध्नाचार्ये-
ण वैरोदाहरणतो छव्यस्तवकारणं साधारणविशेषेण विधेयतया
दर्शितम्, तथाऽऽपवादिकमेवेदमित्यवसेयम्, वन्दनकनियु-
क्त्या तस्य भग्नशुभपरिणामाद्यभ्यनतयोपदिष्टत्वात् ।

तथाहि—

“नीया वासविहारं, चेइयमर्चं च मज्जिज्वालान्नं ।
विगईसु य पमिवंधं, निदोसं चोइया वेति” ॥ १ ॥

तत्र चैत्यप्रतिप्रत्युक्तम्—

“चेइयकुलगणसंघे, अन्नं वा किं पि काउ निस्साणं ।
अहवा वि अउज्जवहरं, तो सेवंती अकरणिज्जं ॥ १ ॥
चेइयपूआ किं बइ-रसामिणा मुणियपुव्वसारेणं ।
न कया पुरियाइ ततो, मोक्खणं सा वि साहूणं ॥ २ ॥”

इह चायं समाधिस्तत्रैवोक्तः—

“ओजावणं परोसि, सतिःथउग्भावणं च घच्छहं ।
न गणैति गणेमाणा, पुव्वुच्चियपुण्फमहिमं च ॥ १ ॥”
(गणेमाणां च) आलम्बनानि गणयन्तः । अपवादस्तु स्वयं
कणं कारणं जानुमतमेव । यतः कल्प उक्तम्—
“सीवेइ मंखफलप, इयरे चोयंति तंतुमाईसु ।
अह जोइति सविच्चिसु, अणिच्छफेमिति दीसंता ॥ १ ॥”
(मंखफलप च) मंखफलकानीव मंखफलकानि निर्वाह-
हेतुचैत्यानि । तथा—

“अन्नाभावे जयणा-पे मग्गनासो प्रवेज्ज मा तेण ।
पुव्वकया य यणाई, ईसि गुणसंभवे इहरा ॥ १ ॥
चेइयकुलगणसंघे, आयरियाणं च पवयणं सुए य ।
सव्वेसु वि तेण कयं, तवसंजममुज्जमंतेण ” ॥ २ ॥ इति ।
तथा वाचकमुख्यस्यापि छव्यस्तवफलाद्यभिधानायैव देशना ;
फलाद्यिनस्तु स्वत एव तत्र प्रवर्तन्ते ; यदि पुनः साक्षात्
परप्रवर्तनाय सा स्यात्तदा साक्षादेव तत्र तत्प्रवर्तनमपि वि-
धेयं स्यात् । तथा च-वैरस्यामिचरितावलम्बनस्य पुष्टत्वमेव
स्यात्, अपुष्टत्वं च तस्यावेदितमिति । द्रव्यस्तवादिभावकवर्मप्र-
रूपणं च-वतिधर्मासमर्थस्यैव शिष्यस्य विधेयम्, अन्यथा
आरम्भेषु प्रवर्तनदोषसंभवात् ।

आह च—

“जइधम्ममिऽलमत्थे, जुज्जइ तदेसणं पि छाहूणं ।
तइहिगदोसनिविच्ची-फणं ति कायाणुकंपट्ठा ॥ १ ॥” इति
माथार्थः ॥ ४५ ॥ पञ्चा० ६ वि० ० । ४० ।

ननु यदि छव्यस्तवानुमतिर्भावस्तवोपचयाभापेदेवते तदा

द्रव्याचैव कथं नापेदेवते ? तत्राह—

दुग्धं सर्पिरपेकृते न तु तृणं साक्षाद्ययोत्पत्तये,

द्रव्यार्चानुमतिप्रभृत्यपि तथा भावस्तवो न त्विमाम् ।

इत्येवं शुचिशास्त्रतन्त्रमविदन् यत्किञ्चिदापादयन्,
किं मत्तोऽसि पिशाचकी किमथवा किं वातकी पातकी ? ॥ १२८ ॥

(दुग्धमिति) सर्पिर्धृतमथोत्पत्तये दुग्धं क्षीरमपेकृते, क्षी-
रादेवाव्यवधानेन सर्पिष उत्पद्यमानस्योपलम्भात्, न तु ल-
क्ष्यम्, गवाभ्यवहारेण तथापरिणम्बमानमपि व्यवधानात् । तथा
भावस्तव उपचितावयवविस्थानीयो, द्रव्यार्चानुमतिप्रभृत्यपि स्वा-
वयवभूतं कारणमुक्ततयाऽपेकृते, न त्विमां छव्यार्चा, व्यवधाना-
त् । अत एव द्रव्याग्निकारिकाव्युदासेन ज्ञावाग्निकारिकैवानु-
ज्ञाता साधूनाम् । प्रति० ।

द्रव्यार्चं—

द्रव्यार्चापवन्नम्बते न हि मुनिस्तर्तुं समर्थो जलं,
बाहुभ्यामिव काष्ठमत्र विषमं नैतावता श्रावकः ।
बाहुभ्यां भववारि तर्तुमपटुः काष्ठोपमां नाश्रयेद्,
छव्यार्चापि विप्रतारकगिरा भ्रान्तीरनासादयन् ? ॥ १२९ ॥

(छव्यार्चमिति) अत्र जगति बाहुभ्यां जलं तर्तुं समर्थः
विषमं सकण्टकं काष्ठमिव मुनिर्भुजेन भवजलतरणकृमः,
तर्हि नैव छव्यार्चमवलम्बते, स्वरूपतः सावद्यावास्तव्याः सक-
ण्टककाष्ठस्थानीवावा अवलम्बनायोगमत् । नैतावता कुशुतादि-
दोषेण स्वौचित्यमविदन् भावकः बाहुभ्यां प्रववारि संसा-
रसमुद्रं तर्तुमपटुः सन् काष्ठोपमां विषमकाष्ठतुल्यां छव्या-
र्चमाश्रयेत् ? किं कुर्वन्, प्रतारकस्य गिराऽपि भ्रान्तीः विषये-
वान् अनासादयन् अप्राप्नुवन्, तदा ननु स्वौचित्यापरिज्ञाने
स्वादेव तदनाश्रयणं मूढस्येति भावः ॥ १२९ ॥

अक्षीणाविरतिज्वरा हि गृहिणो छव्यस्तवं सर्वदा,
सेवन्ते कटुकौषधेन सदृशं नानीदृशाः साधवः ।
इत्युच्चैरधिकारिभेदमविदन् बालो दृष्ट्या सिध्यते,
नैतस्य प्रतिमाद्विषो व्रतशतैर्मुक्तिः परं विद्यते ॥ १३० ॥

“अक्षीणेत्यादि” । हि निश्चितम्, अक्षीणोऽविरतिरेव ज्वरो येषां
ते तथा, गृहिणः, ज्वरापहारिणा कटुकौषधेन सदृशद्रव्यस्तवं
सर्वदा सेवन्ते, अनीदृशा क्षीणाविरतिज्वराः साधवो न सेव-
न्ते, न हि नीरोगवैद्योक्तम् औषधं रोगवाणं सेवत इति लोके-
ऽपि सिद्धमिति । इत्युच्चैरतिशयेनाधिकारिभेदं मलिनारम्भ तदित-
राधिकारिविशेषमविदन् बालोऽज्ञानी दृष्ट्या सिध्यते मुधा खेदं
कुरुते । एतस्य प्रतिमाद्विषः प्रतिमाशत्रोः परं केवलं मुक्तिर्न वि-
द्यते, प्रवचनार्थेन एकत्राश्रदानवतो योगशतस्य निष्फलत्वम् ।
तदुक्तमाचार्य-“वितिगिच्छसमावष्टेणं अप्पाणेणं णो हभइ समा-
हिं” इति । अत्र प्रत्यवातिष्ठन्ते-ननु यतिरत्र कसाञ्चाधिकारी,
ततः कर्मलक्षणो व्याधिको द्रव्योऽपि यतिगृहस्थयोः, अतस्तच्चि-
कित्साऽपि पूजादिद्वल्लणा समैव जवति, ततो बधस्याधिकारस्ततः
कथं पुनस्तव प्रतिपिद्धम् ? “स्नानमुद्रतनाभ्यङ्ग-नक्षकेशादिसं-
स्क्रियाम् । गन्धं माह्वं च धूपं च, त्यजन्ति ब्रह्मचारिणः । ११ ।” इति
वचनान्मुनेः स्नानपूर्वकत्वादेवाचनस्य तस्मिन्नाधिकारः । नैत्रमा
भूतार्थस्यैव तस्य निषेधात् । यदि वतिः सावद्याधि-
वृत्तस्ततः को दोषो यत् स्नानं कृत्वा देवतार्चनं न करोति ?
यदि हि स्नानपूर्वकदेवार्चने सावधयेणः स्यात् तदाऽसौ

गृहस्थस्यापि तुल्य इति तेनाऽपि तत्र कर्त्तव्यं स्यात् । अथ गृहस्थः कुटुम्बाद्यर्थं सावधे प्रवृत्तस्तेन तत्रापि प्रवर्तनम्, नतिस्तु तत्राप्रवृत्तत्वात्कथं स्नानादौ प्रवर्तते इति ? । ननु यद्यपि कुटुम्बाद्यर्थं गृही सावधे प्रवर्तते, तथाऽपि तेन धर्मार्थं तत्र न प्रवृत्तिः, तर्ह्येकं पापमविरतविरत्वाऽन्वद्व्याचरितव्यम् । अथ कूपोदाहरणात् स्नानादि युक्तम्, एवं चतेरपि तद् युक्तमेव, एवं च कथं स्नानादौ नतिनाधिकारीति ? । अत्रोच्यते-नतयः सर्वथा सावधव्यापाराविवृत्ताः, ततश्च कूपोदाहरणेनापि तत्र प्रवर्तमानायां तेषामवधमेव चित्ते स्फुरति, न धर्मस्तत्र खदेव शुभध्वानादिप्रवृत्तत्वात् । गृहस्थास्तु सावधे स्वभावात् नततमेव प्रवृत्ता न पुनर्जिनार्चनादिद्वारेण स्वपरोपकारात्मकधर्मे, तेन तेषां स एव चित्ते लगति निरवध इति कर्तृपरिणामवशादधिकारीतरौ मन्तव्यावेति स्नानादौ गृहस्थ एवाधिकारी, न नतिरित्यष्टकवृत्तिकृतः । अत्र ह्यव्यस्तवे प्रवृत्तिकाले स्फुरणं साधोऽकिमव्यस्तव्यावात्, अप्रिमकावेऽव्यस्तव्यशोघत्वज्ञानात्, स्वप्रतिज्ञोचितधर्मविरुद्धत्वज्ञानात्, आहारारोपाद् वा ? । नाद्यद्वितीयौ । गृहितुल्ययोगकमेत्वादुभयासिद्धेः । न तृतीयः । गृहिणाऽपि योगादिनिषेधात् धर्मार्थं हिंसा न कर्त्तव्येति प्रतिज्ञातकरणाद्विरुद्धत्वज्ञाने स्फुरितावधत्वेन ह्यव्यस्तवाकरणप्रसङ्गात् । अत्रात्मानयनेन ह्यव्यस्तवीर्यहिंसाया आहिंसीकरेणानविरोधस्याप्युभयोस्तौल्यत्वात् । नापि तुर्यः । अवद्याहारारोपस्वेतरेणापि कर्तुं शक्यत्वात् ; तेन ह्यव्यस्तवत्यागस्यापि प्रसङ्गादिति । मलिनारम्भस्याधिकारिविशेषस्याभावादेव न साधोर्देवपूजार्थां प्रवृत्तिः ; मलिनारम्भो हि तन्निवृत्तिफलायां तत्राधिक्रियते दुरितवानिब तन्निवृत्तिफले प्रावक्ष्यते । तदाह हरिभक्तः-“असदारभपविच्छा, अं गिहिणो तेण तेसि विज्ञेया । निव्विच्छिफला एसा, तहा परिभाइअवमिणं ॥ १ ॥” अत एव स्नानेऽपि साधोर्नाधिकारः, तस्य देवपूजाकृत्वात् । प्रधानाधिकारिण एव चाङ्गेऽधिकारो, नान्यस्य, स्वतन्त्रोपगतत्रङ्गप्रसङ्गादिति युक्तं पश्यामः । असदारभमन्निवृत्तिफलत्वं च ह्यव्यस्तवस्य चारित्रमोहक्योपशमजननद्वारा फलतः शुभयोगरूपतया स्वरूपतद्भावात् एव ततो नारम्भिकी क्रिया शुभयोगे प्रमत्तसंयतस्यानारम्भकतायाः प्रवृत्तौ दर्शितत्वात्, अर्थेनातिदेशेन देशविरतेष्वितराज्ञाभावात् । प्रति० । (‘किरिवा’ शब्देऽस्मिन्नेव प्रागेऽध्याये क्रियाऽधिकार उक्तः) (अविज्ञोपचितादि चतुर्विधं कर्म नोपवीर्यते इति ‘कम्म’ शब्देऽस्मिन्नेव प्रागे २५६ पृष्ठे समुक्तम्) तन्निष्कर्षस्त्वेवम्-“नतनातो न च हिंसा, बस्मादेपेव तन्निवृत्तिफला । तदधिकनिवृत्तिभावाद्, विहितमतो दुष्टमेतदिति” ॥ १ ॥ इति मूल एव विस्तरणाभिधास्यते चैतदुपरिष्टादित्वत्वं प्रसङ्गेन ।

“इयं प्रोक्ता सम्यक् य इह समवे वाचकधरैः, क्रिवावा निष्कर्ष कलयति कुती शान्तमनसा । वशःभीस्तस्वोचैरुपचलति भव्यस्य गुणिनो, गुणानां धातुभ्यात्परमरसिकेव प्रणयिनी” ॥ १ ॥ ३० ॥

(१०) प्रव्यस्तवे गुणानुपदर्शयति-

वैतृण्यादपरिग्रहस्य दृढता दानेन धर्मोन्नतिः,
सकृर्पव्यवसायतश्च मलिनारम्भानुवन्धच्छिदा ।
चैत्यानत्युपनम्रसाधुवचसामाकर्णनात्कर्णयो-
रङ्गणोऽथामृतमज्जनं जिनमुखज्यातस्नायमालोकनात् ॥ ३१ ॥

(वैतृण्यादिति) वैतृण्याद् धनकृष्णाविच्छेदादपरिग्रहस्यापरिग्रहव्यवसाय दृढता भवति । तथा दानेन कृत्वा धर्मोन्नतिर्भवति । विहितं च तज्जिनभजनकारणे पूर्वोक्तम्-“अत्रासन्नो विजनः, संबन्धपि दानमामस्तकारैः । कुशलाशयवाद् कार्त्तव्यं, नियमाद् बोध्यङ्गमव्यस्तव्य” ॥ १ ॥ इत्यादिना । तथा मलिनारम्भानुवन्धस्य छिदा प्रासादाद्विकर्षव्यताऽनुसंधाने सदा-रम्भाध्यवसायस्यैव प्राधान्यादितरस्यानुपपन्नकृत्वात्, तत्प्रवाहप्रवृत्तैव वंशतरणोपपत्तेः । आह च-“अकृत्यनीत्या ह्येवं, ज्ञेयमिदं वंशतरकाणम्” इति । तथा चैत्यानत्वर्थमुपनम्रा उपनमनशीला ये साधवस्तेषामेकदेशे देशनोद्यतानां यानि यानि तेषामाकर्णनात् कर्णयोरमृतमज्जनम् । तथा-जिनमुखस्य भगवत्प्रतिमावन्दनादौ ज्योत्स्नाया ज्ञापयसमालोकनद्वङ्गणोर्नयनयोऽभामृतमज्जनम्, विगलिततथैवान्तरऽभयानन्दतासा शान्तरसोद्वोर्ध्व इति यावत् ॥ ३१ ॥

नानासङ्गसमागमात् मुकृतवत्सङ्गन्धस्तिव्रज-

स्वास्तिप्रश्नपरम्परापरिचयादध्यद्भुतोऽज्ञावना ।

बीजानेणुपृद्धसंगमचमस्काराच्च नृत्योत्सव-

स्फारार्हद्वगुणद्वीनताऽजिनयनाद् जेदत्रमप्लावना ॥ ३२ ॥

(नानेति) नानाप्रकाराः स्वदेशीयान्देशीया ये सङ्गास्तेषां समागमात्मुकृतवन्तो ये ज्ञान एव गन्धहास्तिनो गन्धमात्रेण पर्याद्विगजभजकृत्वात्, तेषां व्रजः समूहः, तत्र या स्वास्तिप्रश्नस्य परम्परा, तस्याः परिचयादध्यद्भुततरस्योद्भावनाद्वोधः, ततश्च सद्योगावच्छादिकमेण परमः समाधिद्विधा इति । च पुनः, बीजानेणुपृद्धसङ्गमेन तौर्ध्वविकसंपत्त्या यश्चमस्कारः, ततो नृत्योत्सवे स्फारा येऽर्हद्वगुणास्तद्वीनता विज्ञावानुभावीभूतं यदभिनयनं तस्माद्देवधर्मस्य जेदविपर्ययस्य प्लावना परिगठनम् । तथा च समापर्यादिभेदेनाहर्दशनं स्यादिति भावः । समापत्ति लक्षणमिदम्-“मणेरिवाऽभिजात्यस्य, क्लीणवृत्तेरसंशयम् । तावत् स्यात्तद्वज्रत्वा-त्समापत्तिः प्रकीर्तिता ॥ १ ॥” इति । आपत्तिस्तीर्थकृत्नामकर्मबन्धः ; संपत्तिस्तद्भावाज्जिमुख्यमिति योगग्रन्थे प्रसिद्धम् ॥ ३२ ॥

पूजापूजकपूज्यसंगतगुणध्यानावधानक्षणे,

मैत्री सत्त्वगुणेष्वनेन विधिना जग्यः सुखी स्तादिति ।

वैरव्याधिविरोधमत्सरमदक्रोधैश्च नोपप्लवः,

तत्को नाम गुणो न दोषद्वानो ह्यव्यस्तवोपक्रमे ? ॥ ३३ ॥

(पूजति) पूजापूजकपूज्यसंगताश्च याम्बानिना गुणाः, तेषां यददृष्टदृष्टेष्वसमापत्तिसमाधिफलं ध्यानं, ततो यद् अवधानमनुपेक्षा, तद्वक्ष्ये तद्वसरे, अनेन विधिना ह्यव्यस्तवाविधिना भव्यः सर्वोऽपि सुखी स्तादिति सत्त्वगुणेषु प्राणिसमूहेषु मैत्री भवति । अत एवाल्पवाद्यया बहुप्रकारादनुकम्पोपपत्तिरिति पञ्चलिङ्गीकारः । तथा वैरं च व्याधिस्य विरोधश्च मत्सरश्च मदश्च क्रोधश्च तैः कृत्योपप्लव उपप्लवो न भवति, तत्तस्मात्कारणात्, ह्यव्यस्तवोपक्रमे-उपक्रम्यमाणे प्रव्यस्तवे, दोषद्वानो दोषोच्छेदकारी को नाम गुणो न भवति ? । अपि तु ज्ञानेव भवतीति ज्ञातः ॥ ३३ ॥

नक्तोपमाह-ज्ञानयज्ञोऽयं ह्यव्यस्तवो नाऽत्र हिंसादोषः-

सत्त्वत्रोक्तदशविकादिकविधौ सत्त्वार्थमुद्राक्रिया-

योगेषु प्रणिधानतो व्रतभृता स्यान्नावयक्नो ह्ययम् ।

जावापद्विनिवारणोचितगुणा ह्यप्यत्र हिंसामति-

मृदानां महती शिवा खलु गले जन्मोदधौ मज्जताम् ॥३॥

(सत्तन्त्रेति) सत्तन्त्रे सत्तन्त्रे उक्तः पूजापूर्वापराङ्गीभूतो
“दहतगिअहिगमपणं” इत्यादिनाऽजिहितो दशत्रिकादिक-
विधिस्तस्मिन्विषये, सूत्रं च ग्रन्थश्च मुद्रा च क्रिया च तल्लक्ष-
णेषु योगेषु, प्रणिधानतो, हि निश्चितम्, अयं कस्यस्तवः जाव-
यक्नः स्यात्, अयुदधनिश्चयहेतुयक्नरूपत्वात्तदाह-एतद्दिह भा-
वयक्नः सद्गृहिणो जन्मफलमिदं परममभ्युदयविच्छित्या निष-
मादपवर्गतहवीजमिति । हि निश्चितमत्र द्रव्यस्तवे, जिनविरह-
प्रयुक्ततन्निवासपत्तिरूपाया भावापद्विनिवारणोचितो गुणो
यत्र तादृशाऽपि हिंसामतिः, सा खलु मृदानां विपर्यस्तानां
जन्मोदधौ संसारसमुत्ते मज्जतां गले महती शिवा । मज्जतां हि
पापानां गले शिवा रोप चञ्चित एवेति सममलङ्कारः । “समं बो-
ग्यनयाद् योगो, यदि संभावितः क्वचित्” इति काव्यप्रकाशकारः ।
इदं पुनरत्र विचारणीयम्-भावोपपदः स्तवशब्द इव भावोपपदो
यक्नशब्दश्चारित्रमेवाचष्ट इति कथं द्रव्यस्तवे भावयक्नपदप्रवृ-
त्तिः, द्रव्यस्तवशब्दस्यैव प्रवृत्तेरौचित्यात् । यक्नशब्दो भौतिक-
योगे प्रसिद्ध इति व्यावर्त्तनेन प्राषपदबोगः प्रकृते प्रवर्त्तयि-
ष्यते, तर्हि स्तवशब्दोऽपि स्तुतिमात्रे प्रवृत्तौ भावशब्दयोगेन
प्रकृते प्रवर्त्तताम्, “संतगुणकिष्णभावे” स्ति निर्युक्तिस्वार-
स्यात् । गुणवचन्या ज्ञानजनकव्यापारमात्रे शकस्तवपदं भावप-
दयोग आज्ञाप्रतिपत्तिरूपे विशेषे एव पर्यवसाययतीति त-
त्कारणे द्रव्यस्तवपदप्रवृत्तिरेव युक्तेति चेत्, तर्हि-“महाजन्म
जयक जन्ममिदं” इत्यागमात् भावयक्नपदस्यागमे चारित्र एव
प्रसिद्धे द्रव्यस्तवपदप्रवृत्तेरौचित्यमिति देवतोदेशकत्वमो बो-
गशब्दस्य प्रयोगः प्राप्नुयात् । भावपदोपसंदानेन धीतरागदेव-
तापूजया तत्प्रवृत्तिपर्यवसानमिति तु युक्तम् । आह च-“देवो-
देशेनैत-द्राहिणां कर्त्तव्यमित्यलं शुद्धः । अनिदानः खलु भावः,
स्वाशय इति गीयते तदङ्गैः” इति देवतोदेशेन त्यागत्वनिश्चयत
आत्मोदेशेनैव, देवतात्वं धीतरागत्वमिति रागात्ममिदस्य स्वा-
त्मन्युपनयनात् ॥ योमास्तु देवतात्वं मन्त्रकरणकहविनिष्ठफलभा-
गित्वेनोद्देश्यत्वम्, अतश्चतुर्थी विनाऽपीन्द्रोद्देश्यतात्वं, हविनिष्ठ-
फलं स्वगतमतो न यागजन्यस्वरूपफलार्थकसंज्ञायाः । न
च मन्त्रं विनेत्याय स्वाहेत्यनेन त्यागे देवतात्वं न स्वादिति वा-
च्यम्, मन्त्रकरणकत्यागान्तरमादाय देवतात्वात्, स्वाहास्वधा-
ऽन्यतरस्यैव प्रकृते मन्त्रत्वात् । पित्रादीनां स्वधया त्यागे देवता-
त्वम्, न तु प्रेतस्य, नमःपदेनैव तदा त्यागाशुक्तात्, अपि तु देवता-
त्वं च ब्राह्मणपठितस्वमन्त्रात् ब्राह्मणाय स्वाहेत्यनेन ब्राह्मणाय
त्यागेऽपि स्वाहेत्यस्य न ब्राह्मणस्यत्वहेतुत्वं, तद्विनाऽपि प्रति-
ग्रहमात्रादेव तत्सत्त्वसंभवात् । अदृष्टजनकत्वेन वा त्यागो
विशेषणीयः, स्वाहेत्यनेन ब्राह्मणाय त्यागो नादृष्टहेतुः, पामरेण
मन्त्रं विनाऽपीश्वराय त्यागे ईश्वरस्य देवतात्वं, मन्त्रकरणकत्वा-
गान्तरमत एव उद्देश्यत्वं उद्देश्यतावच्छेदकावच्छिन्नोपलक्षकं,
केवलमैन्द्र्या देवतात्ववारणाय विशिष्टत्वेनोद्देश्यत्वाद्विशिष्टस्यै-
व देवतात्वादित्याहुः । तद्वत्तत्वापन्नमात्रम् । योगिनामुपासनी-
याया धीतरागदेवताया एव प्रसिद्धे रूढराममकारात्मकस्त्वस्य
तन्निष्पत्तस्य कुतोऽपि क्वचिदपादानासंभवात्, सरागेश्वरदे-
वतायाश्च रागविद्वम्बितैरेवाभ्युपगन्तुमर्हत्वात् । धीतरागोद्देशेन

कुतात्समन्त्रात्कर्मणोऽध्यवसायानुरोधिकलाभ्युपगमे तु मन्त्र-
करणकोपासनेतिकर्त्तव्यताद्वयमन्त्रत्वमेव देवतात्वमिति युक्तम् ।
संसारिदेवत्वं च देवगतिनामकर्मोद्भवत्वं, संसारिषु संसार-
गमिनामितरेषु चेतरेषां भक्तिः स्वरससिद्धेति तु बोगतन्त्रप्रसि-
द्धम् । तदुक्तं योगदृष्टिसमुच्चये-“संसारिषु हि देवेषु, प्रसिद्ध-
त्वाय गमिनाम् । तदतीते पुनस्तत्त्वे, तद्गीतार्थयाचिनाम् ॥१॥”
इति स्वाहास्वधान्तरस्यैव मन्त्रत्वमित्ययमपि नैकान्तः, म-
न्त्रन्यासे नमःपदस्यापि तत्त्वभ्रवणात् । तदुक्तम्-“मन्त्रन्यासस्तु
तथा, प्रणवनमःपूर्वकं च तन्नाम । मन्त्रः परमो ह्येवो, मननात् प्राप्ते
स्ततो नियमात् ॥१॥” इति । मीमांसकस्तु इन्द्रविश्वेतेनस्य सतो-
ऽपि न देवतात्वं, तस्मिन् देशनादेशितचतुर्थ्यन्तपदनिर्देश्यत्वम् । ब्रा-
ह्मणाय दद्यादित्यादौ ब्राह्मणादेर्देवतात्ववारणाय देशनादेशि-
तेति । देशना वेदः, तेन यत्र यागे हविषि वा चतुर्थ्यन्तपदमि-
र्द्देश्यतया यो बोधितः स तत्र देवता । ऐन्द्रं दधि मवतीत्यादौ
देवतातत्त्वविधानादिन्द्रोऽस्य देवतेत्यर्थः । देवतात्वमत्र च-
तुर्थ्यन्तपदनिर्द्देश्यत्वमेवेति नान्योऽन्याश्रयः । इन्द्राय स्वा-
हेत्यादौ तु चतुर्थ्या देशनादेशितचतुर्थ्यन्तपदनिर्द्देश्यत्वमर्थः ।
इन्द्रपदं स्वपरतादृशनिर्द्देश्यत्ववादिन्द्रपदकस्त्वाग इति वाक्या-
र्थः । अत एव ब्राह्मणाय स्वाहेत्यादि न प्रयोगः, स्वाहादिपद-
बोगे देवताचतुर्थ्या एव साधुत्वेन ब्राह्मणादेर्निरुक्तदेवतात्वाभा-
वात् । तत्र हि संप्रदानत्वबोधकचतुर्थ्येव । एवं पृथक् सूत्रप्रण-
यनमेव, आकाशाय स्वाहेत्यादिसंप्रदानचतुर्थ्यन्तपदेऽपि “नमः
स्वस्ति” ॥ २ । ३ । १६ ॥ इत्याद्युपपदचतुर्थ्यासंज्ञकः । मन्त्रविज्ञा-
दिना च यत्र देवत्वावगमः तत्र ततस्तथाश्रुत्युपनयनादेशनादे-
शितत्वम् । इत्थमेवेन्द्राय स्वाहेत्येव प्रयोगो, न तु शुक्राय स्वा-
हेति पर्यायान्तरेऽपीत्यनेन चेतनैव देवतात्वम्, अन्त्ये प्रजापतये
चेत्यादौ देवताद्वयकल्पने गौरवाद्वाक्यभेदप्रसङ्गाच्चकार-
त्वाच्च विशिष्टस्यैव देवतात्वम्, अग्निप्रजापतिर्त्वा स्वाहेत्येव
प्रयोगात् । धृतिहोमे “धृतिर्वा देवता रक्षा” चतुर्थ्यन्तेति चतुर्थ्य-
न्तत्वर्यकं धृतिः स्वाहेत्यादौ प्रथमाया एव चतुर्थ्याविधानात् ।
अथ देवतोद्देशेन क्रियमाणत्वात् ब्राह्मणोद्देशकत्यागवत् घृतो-
द्देशेन क्रियमाणे दधि इवभिचारवारणाय सत्यन्तम् । तत्परिशे-
षात् स्वामित्वादिति सिद्धं देवता चैतन्यमिति चेत् । न । अप्रबो-
धकत्वात् । तन्निष्ठकिञ्चिदुद्देशेनार्थं क्रियताम् न त्वस्योपाधित्वा-
च्च । न हि हविस्त्यागो देवतानिष्ठकिञ्चिदुद्देशेन क्रियते, किं तु
स्वनिष्ठफलोद्देशेन । शिवाय गां दद्यादित्यादौ तद्देश्यत्वेनोक्ता
चतुर्थी, इदातित्यागमात्रपर इति नानुपपत्तिरित्याह । तदसत् ।
चतुर्थ्यन्तपदस्य देवतात्वे जावाभावात्, चतुर्थी विनाऽपीन्द्रो
देवतेति न्यवदारात्, अग्नये कव्यवहाचेत्यादौ देवताद्वयप्रस-
ङ्गात् । “इन्द्रः सहस्राक्षः” इत्यर्थवादस्य इन्द्रमुपासीतेति वि-
शेष्यतया स्वर्गार्थिवादवत् प्रामाण्यात्, इन्द्राचेत्यादौ भुतपदे-
नैव त्यागस्य फलहेतुताया वचनसिद्धत्वात्, “तिर्यग्पद्वृत्तिरुवा-
पेदेवतानामधिकारः” इति जैमिनिसूत्रस्यैव देवताचैतन्यसा-
धकत्वाच्च अचैत्यन्तेऽधिकाराप्रसक्तत्वा तन्निषेधनौचित्या-
त् । सूत्रार्थमैवम-तिरिक्तां विशिष्टान्तःसंज्ञाविरहात्, पक्षोः
प्रचरणभावात्, तिस्रो दृष्टिभूतिवाच आप्येया श्रुतिगुणो-
भ्यास्त्रिमुखा येपामन्धवधिरमूकानां दर्शनश्रवणोच्छारा-
समर्थानां तिर्यग्येयाणामिति त्रिप्रवराणामेवाधिकारो, न त्वे-
कद्विचतुःप्रवरादीनां देवतानामनाधिकारित्वाज्जेदेन संप्रदा-
नत्वायोगादिति । एतेन देशनादेशितचतुर्थ्यन्तपदनिर्द्देश्यत्वस्य

तादृशपदव्यवहारस्येन्द्रादिपदे संभवात्, तादृशपदविशिष्ट
इन्द्रादिश्वेतन एव देवता, विशेषणस्वेन्द्रादिपदस्वेन्द्रादिश्वेतन
एव देवतात्वे नानाभावात्, तत्तद्वीजाक्षराणामानन्त्येन तेषां
चतुर्थ्यन्तत्वाभावेन देवतात्वायोगात् । न च तथाऽपि देवताश-
रीराणामानन्त्यम्, बालादिना भिन्नशरीरेषु चैत्रत्वादिवदिति
वाच्यम्, चैतन्यसिद्धे देवतात्वे इन्द्रत्वजातेरदृष्टविशेषोपग्रहीत-
त्वस्य चानुगतत्वात् । ईश्वरे च देवतात्वे मानाभावात्, ईशनादेः
कर्मफलं भोक्तुं जीवभूतस्यैव देवतात्वात्, ईश्वरीयादृष्टिभूतेरपी-
शानपरत्वात्, आकाशादृष्टिभूतिरपि तदधिष्ठातृदेवपरति न्या-
यमालायाम् । अदृष्टविशेषोपग्रहो देवगतिनामकर्मोदयो देवताव्य-
वहारप्रयोजकः, तीर्थकरनामकर्मोदयश्च देवाधिदेवव्यवहारप्र-
योजकः, उपासनाफलप्रयोजकश्च मन्त्रमयदेवता, नयश्च स-
मभिरूढनयज्रेः, तदुपजीव्युपचारोपायमादाय संयतानाम-
पि देवतानामस्कारौचित्यमित्यर्थं संप्रदायाविरुद्धोऽस्माकं म-
नीषोन्मेषः । तत्सिद्धमेतत्-वीतरागोद्देशेन द्रव्यस्तवोऽपि भा-
वयन् एवेति ॥ ३४ ॥

ज्ञावापद्विनिवारणगुणेन कृतां स्थापनामेव द्रव्ययति-

सम्यग्दृष्टिरयोगतो भगवतां सर्वत्र भावापदं,
जेतुं तद्भवेन तदर्थेन विधिं कुर्वन्ननुष्ठेयं भवेत् ।
वाहिन्युत्तरणोद्यतो मुनिरिव द्रव्यापदं निस्तरन्,
वैषम्यं किमिहेति हेतुविकलः शून्यं परं पश्यतु ॥ ३५ ॥

सम्यग्दृष्टिः भगवतां तीर्थकृताम्, अयोगतो विरहात्, सर्वत्र
सर्वस्थाने ज्ञावापदं जेतुं तद्भवेन जगददायतेन च तदर्थेन विधिं
विहितां भगवत्पूजां कुर्वन्ननुष्ठेयं न दोषवान् जवेत्, क इव ? , द्र-
व्यापदमन्यतो विहारायोगरूपां निस्तरन्निस्तरणकामः, वादिभ्यां
नद्यां तत्तदधिकार्यौचित्ये च तुल्यत्वादेकत्र नित्यत्वं, कारण-
नित्यत्वात्, अन्यत्र नैमित्तिकत्वं च, निमित्तमात्रपेक्षणादित्यस्यो-
पपत्तेरिति । इतिः पर्यनुयोगे, हेतुविकलः प्रत्युत्तरदानासमर्थः,
परं केवलं, शून्यं पश्यतु, दिग्मूढस्तिष्ठत्वित्यर्थः ॥ ३५ ॥

वैषम्यहेतुमाशङ्क्य निराकरोति-

नो नद्युत्तरणे मुनेनियमनाद् वैषम्यमिष्टं यतः,
पुष्टालम्बनं न तन्नियमितं किं तु श्रुते रागजम् ।
अस्मिन् सत्त्वबधे वदन्ति किञ्च येऽशक्यप्रतीकारतां,
तैर्निन्दामि पिबामि चाम्भ इति हि न्यायः कृतार्थः कृतः ॥ ३६ ॥

मुनेः नद्युत्तरणे नियमनात् संस्थानियमाभिधानात् आरूढस्य
पूजायां तदभावाद्वैषम्यमिष्टमिति नो नैव वाच्यं, यतः तन्न-
द्युत्तरणं पुष्टालम्बनं ज्ञानादिलाभकारणं, न नियमितं, किं तु
श्रुते सिद्धान्ते, रागजं रागप्राप्तम् इत्यमेव, नखनिर्दलनप्रा-
प्तावघातनिषेधार्थपेक्षणाविधेरिव रागप्राप्तनद्युत्तरणनिषेधार्थं,
प्रकृतस्य नियमविधित्वोपपत्तेः । द्रव्यस्तवविधिस्तु गृहिणोऽपूर्वं
एवेति सामान्यायोगात्, पुष्टालम्बनं तु वर्षास्वपि ग्रामानुग्रामं
विहारकरणमप्यनुज्ञातमिति कस्तत्र संस्थानियमः ? । तथा च
स्थानाङ्गसूत्रम्-“वासवांसं पञ्चोसवियाणं नो कप्पइ निगंथा-
ण वा निगंथीण वा गामाणुगामं दूइज्जित्तप । पंचहिं ठाणेहि
कप्पइ । तं जहा-णाणट्ठयाए दंसणट्ठयाए चारित्तछयाए आया-
रिअवज्जायवासे वीसमेज्जा आयरियवज्जभायाणं वा बहिया

बेवावज्जकरणयाए च्छि” । तत्र च मालवादावेकदिनमध्येऽपि ब-
हुयो नद्युत्तरणं संभवतीति अशक्यपरिहारसमाधिमाश्रित्याऽऽ-
ह-अस्मिन्नद्युत्तरणे, सत्त्वबधे जलादिघाते येऽशक्यप्रतीकारतां
वदन्ति तैः अम्भो जलं निन्दामि पिबामि चेति न्यायः कृतार्थः
कृतः, सत्त्वबधमात्रस्य निन्दनाद्युत्तरणसंभविनश्च तस्याश्रयणा-
त् । शक्यं ह्येवं प्रतिमार्चनेऽपि वक्तुम् । भक्तिसाधनीभूतपुष्पादि-
सत्त्वबधस्य शक्यपरिहारत्वात्तत्करणे तत्परिहारः शक्य इति
चेत्, नद्युत्तरणे तज्जीवबधपरिहारः शक्य इति तुल्यम् । साधुना
कुलाद्यप्रतिबद्धेन विहारस्तावदवश्यं कर्तव्यः, स च नद्युत्त-
रणं विना न संभवतीत्यनन्यगत्यैव नद्युत्तरणमिति चेत्, सा-
धुधर्माशक्तस्य आरूढस्यावश्यं कर्तव्या जगद्व्यक्तिः प्रतिमाऽर्चने
विना न संभवतीत्यत्राप्यनन्यगतिः तुल्यम् । एतेनैकत्रैव प्रतिक्र-
मणस्वासाधकत्वात् “नइसंतरणे पडिक्कमइ” इत्यागमे त-
त्सिद्धेः । यदि त्वधिकाराङ्गानिरपेक्षेयापधिक्येव नदी-
प्राणवधशोधिकारी स्यात्तदा साधुदानोद्यतः आरूढोऽनाजोगा-
दिना सचित्तस्पर्शमात्रेणाऽऽहोऽपि तां प्रतिक्रम्य शुद्धः
स्यात् । यथा प्रत्याख्यानस्य सर्वसावधानां साधूनां पाना-
दिगतानेकजलादिजन्तुघातोत्पन्नं पातकमपाक्रियते, तथा गृ-
हिणोऽवाभोगतः सचित्तस्पर्शमत्रजन्यपातकापाकरणमीषत्क-
रमेवेति, संस्थानियमोऽपि न कल्पते । द्विवारादिनिषेधे एकश-
ब्दोत्तरविधायिनः परूजीवबधपातकस्य वा परिहार्यत्वात्, श-
वलत्वनिषेधाय तदादरणस्याप्याज्ञामात्रशरणात्वात् । संस्थानि-
यमेनैव पातकित्वे च सांश्रुत्सर्विकप्रतिक्रमणेऽतिप्रसंगः । किं च-
लुम्पकाभिमतं ज्ञाने क्वापीर्यापयिकी नद्युत्तारे नोक्ता, किं तु-
“इत्यसयादागतुं” इत्यादिनिर्युक्तिगाथैवेति किमनेनात्रिधा-
नेनाज्ञातकल्पेन ? । अथ प्रगवतामेव नद्युत्तारे ईर्ष्याप्रतिक्रान्ति-
र्न द्रव्यस्तवे इत्यत्र को हेतुरिति पृच्छामीति चेत्, यदि वक्रो-
ऽसि तर्हि व्रतभङ्गजमहापातकशोधकस्याप्रतिपक्षशोधनेऽशक-
त्वान्महातरुमूलकस्य तृणाभोन्मूत्र इवेत्युत्तरमाकलय । वस्तुत-
ईयां प्रतिक्रम्यैव तद्विधानात् तत्र वर्तमानः भावकः साधुर्वा
सचित्तादिसंघाटे चर्याताऽतिरिक्तामीर्या प्रतिक्रामेत्, द्वि-
विधं त्रिविधेन प्रत्याख्यानलक्षणस्य सामाजिकपौषधादेशि-
विधं त्रिविधेन प्रत्याख्यानलक्षणस्य सामायिकच्छेदोपस्था-
पनीयादिचारित्रस्यातिचारव्रतज्ञं मालिन्यं मा भूदित्यभिप्रा-
यादित्यर्थः । तथेयापधिकस्व सामायिकादिमत्तायेव न पुन-
रावृत्तिकं पृथिव्याद्यारम्भवद्धर्मानुष्ठानमानम्, अन्यथाऽग्नि-
गमनादपि तदभिधानप्रसंगात् । अत एव कृतसामायिको मु-
निरिव भावकः पुष्पादिभिर्जिनपूजां न करोतीति जिनाज्ञा, न
पुनरितरोऽपि, कृतसामायिकस्य तदवाप्तपूर्विकांश्च यावत्स-
चित्तादिस्पर्शरहितस्यैव व्रतपालकत्वात्, जिनपूजां चिकी-
र्षुस्तु सचित्तपुष्पादिवस्तूनुपादायैव तां करोति, तद्विना
पूजाया एवाऽसंभवात् । प्रति कार्यं कारणस्य भिन्नत्वादिति
बोध्यम् । लोकेऽपि यथा गृहप्रवेशेऽभ्युपगमव्रतज्ञं नापणप्रवेशे,
तथा लोकोत्तरेऽपि सामायिकेऽयं ज्ञानति थादासादाविति
ज्ञावः “अपक्रिकंताए इरियावहियं न कप्पइ चेव किं चि काठं”
इत्यत्र न किञ्चिदिति विशेषः, “परमेव चेइवदणसज्जाए”
इत्याग्रिमपदेनैव तदभिव्यक्तेरिति बोध्यम् ॥ ३६ ॥

दृष्टान्तीकृते नद्युत्तरणे दुष्टत्वं न्यायेन साधयति-

यन्नद्युत्तरणं प्रवृत्तिविषयो ज्ञानादिलाभार्थिनां,

दुष्टं तद् यदि तत्र कः खलु विधिव्यापारसारस्तदा ।
नस्मादीदृशकर्मणीहितगुणाऽधिक्येन निर्दोषतां,
ज्ञात्वाऽपि प्रतिमार्चनात् पशुरिव त्रस्तोऽसि किं दुर्मते । ३७।

(वदिति) यद् ज्ञानादिब्रह्मार्थिनां प्रशुखिविषयो ननुत्तरणं, तद् यदि दुष्टं स्यात्तदा तत्र, सविवेचि निश्चयं विधिव्यापारस्य विधेयस्य सारः कः तात्पर्यं किम् ?, विधेयार्थो हि बलवद्विधाननुबन्धीप्रसाधनत्वे सति कृतिसाध्यत्वं, पापे च बलवत्तन्निष्ठं जायमाने तत्र विधेयवाधक एव स्यादित्यर्थः । तस्मादीदृशे अधिकायुचिते, ननुत्तरादिकर्मणि, ईदृशस्येष्टस्य गुणस्वाधिक्येन निर्दोषतां स्वरूपतः सावयत्वेऽपि बलवद्विधाननुबन्धितां विहितत्वेनैव ज्ञात्वाऽपि तद्दृष्टान्तेनैव चेत्तदुक्तिसंज्ञवात् । हे दुर्मते दुष्टबुद्धे ! प्रतिमार्चनात् पशुरिव किं त्रस्तोऽसि भवं प्राप्तोऽसि ?, विशेषदर्शितप्राप्तप्रयोजककुमतिनिरासस्यायं नाश इति भावः । प्रति० । (उत्सर्गापवादसूत्रं पञ्चमहार्णवसूत्रं 'एतदसंसारं' इत्येव वक्ष्यते) अत्र हि संख्यानियमोऽपोद्वन्तस्य वतनया कल्पनास्तच्छ्रुतानाप्रयोजकत्वमिति वावत्, परतस्त्वाङ्गभङ्गानवस्थाज्यां यतनयाऽपि न तथात्वमिति बोध्यम् । तदेवं पुष्टाङ्गम्वनेमापवादेऽपि त्रासौचित्यमिति स्थितम् ॥ ३७ ॥ प्रति० ।

दृष्टान्तान्तरेण समर्थनमाह-

गर्तादङ्गविघर्षणैरपि सुतं मातुर्यथाऽहेर्मुखात्,
कर्षन्त्या न हि दूषणं ननु तथा दुःस्नानलाचिर्भृतात् ।
संसारादपि कर्षतो बहुजनान् अन्यस्तवोद्योगिन-
स्तीर्थस्फातिकृतो न किञ्चन मतं हिंसांशो बूषणम् ॥ ३८ ॥
(गर्तादिति) यथा गर्ताद्विबरादतिस्वरयाऽङ्गस्य विघर्षणैरपि कृत्वाऽहेर्मुखात्सर्पस्य वदनात्सुतं कर्षन्त्याः मातुर्न हि नैव, दूषणं, ननु निश्चये, तथा दुःस्नानलाचिर्भृतादसुखानिलज्वालापूरितात् संसारादपि बहुजनान् बीजाधानद्वारेण कर्षतो अन्यस्तवे उद्योगिन उद्यमवस्तीर्थस्फातिकृतो जिनशासनोन्नतिकारिणः हिंसांशतोऽपि हिंसांशेन न किञ्चन दूषणं मतं, स्वरूपहिंसाया दोषस्यावलत्वादुद्देश्यफलसाधनतयाऽनुबन्धतो दोषतादवस्थात् ॥ ३८ ॥

एतत्समर्थितदृष्टान्तन्यायं प्रकृते योजयितुमाह-

एतेनैव समर्थिता जिनपतेः श्रीनाजिचूपान्वय-
व्योमेन्द्रोः सुतनीवृतां विभजना शिल्पादिशिक्षाऽपि च ॥
अंशोऽस्यां बहुदोषवारणमतिश्रेष्ठो हि नेष्टोऽपरो,
न्यायोऽसामपि दुर्मतद्रुमवनप्रोहामदावानलः ॥ ३९ ॥
(एतेनैवेति) एतेनोपदर्शितेन सुतकर्षणदृष्टान्तेनैव श्रीनाभिभूयस्य योऽन्वयो वंशस्तद्वेव व्योमाऽतिविशालत्वात्तत्रेन्द्रः परमसौम्यज्ञेशकत्वाज्जगत्प्रासेचनकत्वात् च तस्मै विशेषणैव भट्टित्युपस्थितेर्विशेषानुपादानात् न्यूनत्वम् । जिनपतेस्तीर्थंकरस्य, श्रीश्रृंगभेदवस्त्वैत्यर्थः । सुतनीवृतां सुतदेशानां विभजना विभज्य दानं, शिल्पादीनां शिक्षाऽपि च, प्रजानामिति शेषः । समर्थिता निर्दोषतयोपदर्शिता, नीवृत्त्यन्वितस्य सुतपदस्य शिक्षायां पृथगन्वयं सुतेनैव इत्यध्याहारावश्यकत्वेऽन्यथा विधेयाविमर्शदोषानुद्वारे सुष्ठु शोभना ता लक्ष्मीर्भवेति नीवृत्तसमानाधिकरणविशेषणमेव व्याख्येयम् । अस्यां सुतनीवृत्तिभजनायां शिल्पादिशिक्षायां च बहुदोषस्वेतरया मातृस्यन्यायेनाप्यवप्रवृत्तिलक्षण-

स्य वारणमतिश्रेष्ठोऽधिकारिणा भगवता अत्यन्तमप्रितः, हि निश्चितमपरोऽन्योऽष्टोऽनुपद्भिर्हिसारूपो नेष्टः, उपेक्षित इति यावत् । तस्य स्वापेऽयाकृत्यत्वदोषत्वाभावेन प्रवृत्तव्याघातकत्वादस्मादपि न्यायो निर्देशलक्षणः दुर्मते अन्यस्तवानभ्युपगमे द्रुमवने वृक्षसमूहे प्रोहामः प्रवरतरो दावानलो दावाग्निः, एतन्मायोपस्थितौ प्रतीतस्यापि दुर्मतस्त्वत्वरितमेव भस्मीभावात्, अन्यस्तवेऽप्यधिकारिणो गृहिणो भक्त्युद्धेकेण बोधिलाभहेतुत्वस्यैवांशस्यैवेष्टत्वादितरस्वोपेक्षणीयत्वादिति ज्ञावः । प्रति० ।

(११) महानिशीयाक्राराणि तत्राभावाद्वापनपूर्वं दर्शयति-

किं योग्यत्वमकृत्स्नसंयमवतां पूजासु पूज्या जगुः,
आद्यानां न महानिशीयसमये चकत्या त्रिलोकीगुरोः ।
नन्दीदर्शितसूत्रवृद्धाद्विदितप्रामाण्यमुच्चातृतो,
निष्ठाणेषु पतन्ति किण्वमममत्कारा इवैता गिरः ॥ ४० ॥
(किं योग्यत्वमिति) किमकृत्स्नसंयमवतां देशविरतानां आद्यानां मक्ष्याऽतिशयेन रागेण त्रिलोकीगुरोस्त्रिभुवनधर्माचारस्य पूजासु पुष्पादिनाऽर्चनेषु पूज्या गणधरा महानिशीयसमये महासिद्धान्ते योग्यत्वं न जगुः, अपि तु जगुरुच । प्रति० ।

दव्वत्यवा उ जाव-त्यवं तु दव्वत्यउ बहुगुणो भवउ ।

तम्हा वुहजणबुद्धी-हिं उकायादियं तु गोयमाऽणुद्वे ॥
अकसिणपवत्तगाणं, विरयाविरयाण एस खलु जुत्तो ।
जे कसिणसंजमविकु, पुष्पादीयं न कप्पए तेसि ॥
किं मन्ने गोयम ! ए-सा वित्ती सदाणुद्वि ए जम्हा ।
तम्हा उज्जयं पि अणु-द्विजेत्थं न वुज्जसी विणमो ॥
गामावंतं तेसि, जावत्यवऽसंभवो तद् य ।
भावच्चणा य उत्तम, दसन्नभेदणुयाहरणं ॥
तद् चेव चकहरभा-णुससिदत्तदमगादिहि विणिदेसो ।
पुच्छं ते गोयम ! ता-व जं सुरिदिहिं भत्तीमो ॥
सव्विद्विण्णं अस्ससा-मपूयासकारण कए ।
ता किं तं सव्वसावज्जं, तिविहं विरण्हिं ऽणुद्वियं ॥

उआहु सव्वयामेसु, सव्वहाऽविरएसु उ ।

भयवं ! सुरवरिदिहिं, सव्वयामेसु सव्वहा ॥

अविरएसुहि सुजत्तीए, पूयासकारण कए ।

जइ एवं तम्हा वुज्ज, गोयमा ! मनिसेसयं ॥

देसविरयऽविरयाणं, विणिमोगमुभयत्यविसयमेव ।

सव्वतित्थंकरेहिं, जं गोयम ! संसमायरियं ॥

कसिणद्वकम्मखयका-रियं तु जावत्ययमणुद्विहे ।

जवती उ मगाममजं, तु फरिसणाइ पमदणं तत्थ ॥

सपरहिमोवरयाणं, ण मणं पि पवत्तए वत्थ ।

ता सपरहिमोवरएहिं सव्वहा णेसिषव्वं विसेसं ॥

जं परमसारज्जयं, विसेसवंतं च अणुद्वियं ।

ता परमसारज्जयं, विसेसवंतं * च साहुवगस्स ॥

एगतादियं पत्थं, मुहावहं एय परमत्थं ।

* 'अणुवगस्स' इत्यपि पाठः ।

तं जह मेरुतुगे, मणिमंरुं कंचणमंरुं परमरमे ॥
नयणमणाणंदकरे, पभूयविनाणसाइसए ।
सुसिद्धिचविमिद्धसुल-ऊंडंमुविनत्तए मुणीवेसे ॥
बहुसिंहगतघंटा-द्धयाउले पवरतोरणसणाहे ।
मुविसाले सुविथिन्ने, पए पए पिच्छियव्वए सिरीए ॥
मयमयंनंजुजं-तअगरुकपूरचंदणामोए ।
बहुविहविचित्तवहुपु-प्फमाइपूयारिहे सुपूए य ॥
णच्चपरिचरणाय-सयाउले महुरमुखसहाले ।
कुटंतरासजणसय-समाउले जिणकहाखितचित्ते ॥
पकहंतकइगणच्चं, तत्थगवं जव्वनिग्घोसे ।
एमादिगुणोवेए, पए पए सव्वमेइणीवट्टे ॥
नियत्तुयनिविट्टपुअ-त्थिएण नायागएण अत्थेणं ।
कंचणमणिसोपाणे, थंभसहस्सुसिए सुवन्नतले ॥
जे कारवेज्ज जिणहरे, तओ वि तवसंजमो अणंतगुणो ।
तवसंजमेण बहुभव-समज्जियं पावकम्ममललेवं ॥
निट्टविज्जणं अइरा, अणंतसोक्खं वए मोक्खं ।
काउं जिणायणेहिं, सुमंभियं सव्वमेइणीवट्टं ॥
दाणाइचउक्केणं, सुट्टु वि गच्छेज्ज अच्चुयं न परं ॥ महा० ३ अ० ।

उभयत्र-इव्यस्तवे जावस्तवे चेत्यर्थः । नन्द्यां नन्दीसुत्रे, दर्शि-
तं यत् सुत्रवृन्दं, तन्मध्ये विदिता प्रसिद्धा या प्रामाण्यमुद्धा
महानिशीथप्रमाणदार्ढ्यं, तद्विभ्रति यादृश्यः, एताः संप्रदायसा-
र्वज्ञैमानां गिरः, निष्ठाणेषु सुतप्रमत्तेषु, डिण्णिमस्य पट्टइस्य, द-
मत्कारा इव पतन्ति । यथा-गाढसुप्ताः परिमोषिण आकस्मि-
कभयङ्करजेरीक्काङ्करशब्दश्रवणेन सर्वस्वनाशोपस्थित्या कान्दि-
शीका ज्वान्ति, तथोक्तमहानिशीथशब्दश्रवणेन तुम्पकाअपी-
ति । न च वाङ्मात्रेण महानिशीथमप्रमाणमित्यपि तैवेकुं शक्यम् ।
यत्र सूत्रे आचारादीनि प्रमाणतया दर्शितानि तत्रैव महानि-
शीथस्यापि दर्शनात् ; अतो विरोधस्य च बहुषु स्थानेषु दर्श-
नाद्विवेकिनः समाधिसौकर्यस्य च सर्वत्र तुल्यत्वादिति ॥४०॥

अन्युच्चयमाह-

यदानादिचतुष्कतुल्यफलतासंकीर्तनं या पुन-
द्वौ श्राप्स्य परो मुनेः स्तव इति व्यक्ता निभागप्रथा ।
यच्च स्वर्णजिनौकसः समधिकौ प्रोक्तौ तपःसंयमौ,
तत्सर्वं प्रतिमादर्चनस्य किमु न प्राग्धर्मताख्यापकम् ॥४१॥

यत् दानादिचतुष्कस्य दानादिचतुष्टयस्य, तुल्यफलतायाः संकी-
र्तनं, या पुनः द्वौ इव्यस्तवभावस्तबौ, श्राद्धस्योचितौ, परो भाव-
स्तव एक एव मुनेः साधोरिति व्यक्ता विभागस्य प्रथा विस्तारः ।
यत् स्वर्णजिनौकसः, सुवर्णजिनजननकारणात्कृष्टइव्यस्तवादिपि,
तपःसंयमौ समधिकौ प्रोक्तौ, तत्सर्वं प्रतिमादर्चनस्य किमु प्राग्
धर्मतायाः भावस्तवेनानुचीयमानधर्मतायाः, ख्यापकं सूचकं न?,
अपि तु ख्यापकमेव । उक्तप्रतभावधेःकृष्टतरस्यैव युक्तत्वात्
हीनावधिकोक्तार्थोक्तेरस्तुतित्वात्, नहि सामान्यजनादाधिक्यव-
र्णने चक्रवर्तिनः स्तुतिः, अपि तु महानरपतेरिति । अकराणि
च ॥ भाववचनमुगविहा-रणा य दव्वच्चणं तु जिणपूजा ।

पढमा जइ ण डुप्पि वि, जइयं पढमं चिय पसत्था ॥
कंचणमणिसोपाणे, थंभसहस्सुसिए सुवन्नतले ।
जो कारवेज्ज जिणहरे, तओ वि संजमतओ अणंतगुणो ॥
तवसंजमेण बहुभव-समज्जियं पावकम्ममलपवहं ।
निट्टविज्जणं अइरा, सासयसुक्खं वए मुक्खं ॥
काउं जिणायणेहिं, सुमंभियं सयलमेइणीवट्टं ।
दाणाइचउक्केणं, सुट्टु वि गच्छेज्ज अच्चुयं न परं ॥
न च प्रथमाया एव प्रशस्तत्वाभिधानेनाद्याया अप्रशस्तत्वादाना-
दरणीयत्वम्, एवं सति “सारो चरणस्स निव्वानं” इत्यभिधाना-
न्योक्तस्यैव स्वरसत्वाभिधानाच्चारित्रस्याप्यनादरणीयताऽऽपत्तेः ।
सारोपायत्वेन सारत्वं तत्राविरुद्धमिति चेत्, प्रशस्तभावाचार्यो-
पायत्वेन इत्याचार्या अपि प्राशस्त्यादादरणीयत्वाकृतेः ॥ ४१ ॥

महानिशीथेऽस्युक्ताऽप्रामाण्याऽभ्युपगमं, कुमतिनो
दूपयन्नाह-

प्रामाण्यं च महानिशीथसमये प्राचामपीत्यप्रियं,
यत्तुर्याध्ययने न तत्परिमितैः केषांश्चिदाज्ञापकैः ।
वृद्धास्त्वाहुरिदं न सातिशयमित्याशङ्कनीयं क्वचित्,
तर्त्तिक पाप ! तवापदः परगिरां प्रामाण्यतो नोदिताः ? ॥४२॥
(प्रामाण्यमिति) महानिशीथसमये प्राचामपि प्राचीनयु-
ष्मत्संप्रदायिकानां प्रामाण्यम् इति वचः अप्रियमरमणीयं,
यद् यस्मात्तुर्याध्ययने केषांश्चिदाचार्याणां परमितैर्द्वित्रैरालापकै-
स्तत्प्रामाण्यं नास्ति ! वृद्धास्त्वाहुः-इदं महानिशीथं सातिशयं,
अतिप्रभावमतिगम्भीरार्थं चेति क्वचिदपि स्थले नाशङ्कनीयम्,
तस्मात्कारणात् हे पाप ! परगिरामुत्कृष्टवाचामस्मत्संप्रदायशु-
द्धानां प्रामाण्यतः प्रामाण्याभ्युपगमे तवापदो नोदिताः ?, अपि
तदिता एव । अभ्युपगमसिद्धान्तस्वीकारे च तन्त्रसिद्धान्तजङ्गप्र-
सङ्गादजां निष्काशयतः क्रमेलकागमन्यायापातात् । तथा चोक्तं
चतुर्थाध्ययनप्रान्ते-अत्र चतुर्थाध्ययने बहवः सैद्धांतिकाः
केचिदालापकान् सम्यग् अर्थवत्येवं तैरश्रद्धानैरस्माकमपि न
सम्यक् श्रद्धानमित्याह हरिजलसुरिः, न पुनः सर्वमेवेदं च-
तुर्थाध्ययनम्, अन्यानि वाऽध्ययनानि, अस्यैव कतिपयैः परिमि-
तैराज्ञापकैरश्रद्धानमित्यर्थः । यतः स्थानसमवायजीवाभिगमप्र-
ज्ञापनादिषु किञ्चिदेवमाख्यातं यथा प्रतिसंतापस्थलमस्ति, तद्
गुहावासिनश्च मनुजास्तत्र च परमाधार्मिकाणां पुनः पुनः सप्ताष्ट-
वारान् यावदुपपातः, तेषां च तैर्दार्ढ्यैर्वज्रशिलाघरट्टसंपुटैर्गि-
लितानां परिपीड्यमानानामपि संघत्सरं यावत्प्राणव्यापत्तिर्न
ज्वतीति । वृद्धवादस्तु पुनर्यथा-तावदिदमार्थं सूत्रं, विकृतिर्न
तावदत्र प्रविष्टा, प्रभूताश्चात्र धृतस्कन्धेऽर्थाः सुष्ठुतिशयेन
सातिशयानि गणधरोक्तानि चैव वचनानि, तदेवं स्थिते न कि-
ञ्चिदाशङ्कनीयमिति । विरोधमानं च वेदनीयस्य जघन्या स्थि-
तिरन्तर्मुहूर्त्तमुत्तराध्ययनेषूक्ता, प्रज्ञापनायां तु द्वादशमुहूर्त्ता इ-
त्यादौ संभवन्त्येव “ हेऊदाहरणासंजवे पि ” इत्यादिना प्रामा-
ण्याभ्युपगमोऽभ्युपगम इत्युच्यते ॥ ४२ ॥

महानिशीथ एवाऽन्यथा वचनमाशङ्कते-

अष्टैश्चैत्यकृतेऽर्थितः कुवन्नयाचार्यो जिनेन्द्राद्ये,
यद्यप्यस्ति तथाऽप्यदः सतम इत्युक्त्वा भवं तीर्णवान् ।
एतर्त्तिक नवनीतसारवचनं नो मानमायुष्मतां,
यत् कुर्वन्ति महानिशीथवन्नतो इव्यस्तवस्थापनम् ॥४३॥
अष्टैर्लिङ्गमात्रोपजीवितैः, चैत्यकृते स्वाभिमतचैत्यालयसंपाद-

नाय अर्थितः कुबलयाचार्यः, 'पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात्' कुबलयप्रभाचार्यः-यद्यप्येतच्चैत्यालये वक्तव्यमस्ति तथाऽपि स-
तमः सपापम्, इत्युक्त्वा, प्रवं संसारार्णवं, तीर्णवान्, एतत् किं
नवनीतसाराध्ययनवचनम्, आयुष्मतां प्रशस्त्युपां भवतां, नो
मानं न प्रमाणं?, यन्महानिशीथवल्गुः महानिशीथमवप्रत्य, द्र-
व्यस्तवस्थापनं कुर्वन्त्यायुष्मन्तः। यत्र हि वाङ्मात्रेणापि द्रव्यस्त-
वप्रशंसनं निषिद्धं, तत्र कथं तत्करणकारणादि विहितं भाविष्य-
तीति ॥ ४३ ॥

उत्तरयति—

जान्त ! प्रान्तधिया कियेतदुदितं पूर्वापरानिश्चयात्,
येन स्वश्रमकवृत्तचैत्यममता मूढात्मनां झिझिनाम् ।
उन्मार्गस्थिरता न्यपेधि न पुनश्चैत्यस्थितिः सूरिणा,
वाग्जङ्गी किमु यद्यपीति न मुखं वक्रं विधत्ते तव ? ॥ ४४ ॥

हे जान्त ! विषय्याभिज्ञत ! पूर्वापरग्रन्थतात्पर्यानिश्चयात् प्रान्त-
धिया हीनबुद्ध्या, त्वयैतत्किमुदितं कृतिसतमुक्तम् ?। येनोक्तव-
चनेन, स्वश्रमकवृत्तानि यानि चैत्यानि तेषु या ममता तत्र मूढ
आत्मा येषां ते तथातादृशां लिङ्गिनां, सूरिणा कुबलयाचार्येण,
मनसि निश्चितचैत्यकस्यैतागोचरतत्प्रतिज्ञां गलहस्तयता उ-
न्मार्गस्थिरता अनायतनप्रवृत्तिदाह्यं न्यपेधि, न पुनश्चैत्यस्थितिः
सम्यग्भाविचैत्यप्रवृत्तिव्यवस्था, इहाथं यद्यपीति वाग्जङ्गी वच-
नरचना, किमु तव मुखं वक्रं विधत्ते ?, अपि तु विधत्त एव । अ-
प्राकरणिकस्य संवाध्यमुखवक्त्रीकरणस्य कार्यस्याभिधानेन
प्रकृतवक्तोक्त्यभिधानादप्रशंसावद्धारः । "अप्रस्तुतप्रशंसा तु, या
सैव प्रस्तुताश्रया ॥" इति वक्ष्येणम् । तथा च— "जइ वि जिणाल्लयं
तह वि सावज्जमिणं ।" न स्वभावतश्चैत्यस्थितेऽप्युत्तमाह, किं
तु सर्वप्रवृत्त्युपाधिनेत्येव श्रद्धेयम्, न हि यद्यपि पायसं तथाऽपि
न भक्ष्यमिति वचनं विषमिश्रतायुपाधिसमावेशं विनोपपद्यत
इति ज्ञावनीयं सूरिभिः ॥ ४४ ॥

एवं व्याख्यातमेवान्यत्रापि सूत्रस्य निःशङ्कितत्वकरणेन प्र-
यज्यासार्धकतोपपत्तिरित्यनुशास्ति—

यत्कर्मापरदोषमिश्रिततया शास्त्रे विगीतं जवेत्,
स्वाजीष्टार्थज्ञवेन शुद्धमपि तल्लुम्पन्ति दुष्टाशयाः ।
मध्यस्थास्तु पदे पदे धृतधियः संवन्ध्य सर्वं बुधाः,
शुद्धाशुद्धविवेकतः स्वसमयं निःशल्यमातन्वते ॥ ४५ ॥

(यत्कर्मैति) यत्कर्म स्वरूपतः शुद्धमपि अपरदोषेण मिश्रि-
ततया शास्त्रे विगीतं निषिद्धं भवेत् तत् स्वाभीष्टार्थज्ञवेन
स्वाजिमतार्थज्ञेयप्राप्त्या शुद्धमपि दुष्टाशया लुम्पन्ति, द्विद्वि-
पिणामीदृशो बलस्य सुलज्जत्वात्, यथा वेदेद्वेगादिदोषमिश्रि-
तमावश्यकदि निषिद्धमिति दुष्पालत्वादावश्यकमेवैदं युगीना-
नामकर्तव्यमित्याध्यात्मिकादयो वदन्ति । विधिजन्तविकलो द्र-
व्यस्तवो निष्फलः स्यात्तदाह— " जं पुण एयविज्जत्तं, एगतेणैव
भावसुन्नं ति । तं वि समयस्मि णितंओ, भावत्थवहेवओ णेयं" ॥ १ ॥
यदनुष्ठानम्, एतदौचित्यं भावे बहुमानविषयेऽपि वी-
तरागेऽपि विधीयमानं तको द्रव्यस्तवः, तथा प्रकृतेऽपि मठमि-
श्रितदेवकुलादिकं नाचार्येणानुमतम् इत्यादिकं पुरस्कृत्य
द्रव्यस्तव एव न कार्यमिति सुम्पका वदन्ति । मध्यस्थास्तु
गीतार्थाः, पदे पदे स्थाने स्थाने, धृतधियः संमुखीकृतविमर्शाः,

सर्वं ग्रन्थं, ज्ञानैः शनैः मन्दं मन्दं, श्रोत्रे प्रज्ञाऽनुसारेण संबन्ध-
शुद्धाशुद्धयोर्विवेको विनिश्चयः, ततः स्वसमयं स्वसिद्धान्तं नि-
शब्धं शल्यरहितमातन्वते तात्पर्यविवेचनेन सुत्रं प्रमाणयन्ति,
न तु शङ्कोद्भावेन मिथ्यात्वं वर्क्यन्तीति भावः ॥ ४५ ॥

एतेन प्रदेशान्तरविरोधोऽपि परिहृत इत्याह—

तेनाकोविदकटिपतश्चरणभृद्वात्रानिषेधोद्यत-
श्रीवज्जार्यनिदर्शनेन सुमुनेर्यात्रानिषेधो हतः ।

स्वाच्छन्द्येन निवारिता खलु यतश्चन्द्रप्रभस्याऽऽनतिः,
प्रत्यज्ञायि मूढोत्तरं पुनरियं सा तैः स्वशिष्यैः सह ॥ ४६ ॥

(तेनेति) तेनोक्तहेतुना कोविदेन तात्पर्यज्ञेन कटिपतश्चरण-
भृतां यात्रानिषेध उद्यता ये श्रीवज्जार्याः श्रीवज्जसूरवस्तेषां
निदर्शनेन दृष्टान्तेन सुमुनेः सुसाधोः यात्रानिषेधो हतो निरा-
हृतः; यतस्तत्र ग्रन्थे स्वाच्छन्द्यनाङ्कारहिततया मुखजः चन्द्रप्र-
भस्य चन्द्रप्रभस्यामिन आनतिर्निषिद्धा, मूढोत्तरं सङ्ख्याघोत्सव-
निवृत्त्यनन्तरं, पुनरियं चन्द्रप्रभयात्रा तैराचार्यैः, स्वशिष्यैः सह,
प्रत्यज्ञायि कत्तव्येति प्रतिज्ञाविषयी कृता । अत्राऽप्यविधियात्रा-
निषेधमेवोपश्रुत्य यात्रामात्रं मूढैर्निषिद्धं तद् दूषितं तात्पर्यज्ञैरिति
बोध्यम् । प्रति० (अत्र सावद्याचार्यवज्जार्यसंवन्यौ श्रोतृणां सु-
पकाराय महानिशीथगतवाज्जिधायिण्ये 'सावज्जार्यरित्र' शब्दे)
" कुवन्नयप्रवृत्तमुनीशयो—अरित्युग्ममिदं विनिश्चय्य भोः ।
कुमन्तिभिर्जनितं मतिविभ्रमं, त्यजत युक्तमदुक्तविज्ञाव-
काः ॥ १ ॥ " प्रथमे ह्यनधिकारिकर्तृकत्वविशिष्टचैत्यप्र-
वृत्त्यनुमोदने तात्पर्यं, द्वितीये चाविधियात्रानिषेध इति । न
च यात्रायामेवासंयमाज्जिधानात्तन्मात्रनिषेधे स्वस्थानावधि-
कतार्थप्राप्तिफलकव्यापाररूपायास्तस्या निषेधे संयतसाधेन त-
न्निषेधापत्या संयतसाधेन तन्निषेधस्यैव फलितत्वात्, भत
एव साधूनामवधानभृतां कदाचन्यनीचैव चैत्यज्जिज्ञैत्य-
वासिनामावश्यकोऽपि निषिद्धा ।

" तीया वासविहारं, चेद्वज्जमसि च अज्जियात्तामं ।

विगइसु अप्पन्निबन्धं, निदोसं चोइआ विति ॥

चेद्वज्जकुलगणसंघं, अन्नं वा किञ्चि काठ निरुत्ताणं ।

अहवा वि अज्जवइरं, तो सेवन्ती अकरणिज्जं " ॥ इत्यादि ।

तस्मादावश्यकमहानिशीथाद्येकवाक्यतया साधुलिङ्गस्यै-
व चैत्यमाक्तिर्निषिद्धा, आरूपां तु शतशो विहितेवेति श्र-
द्धेयम् ॥ ४६ ॥

सिंहावलङ्कितेन विम्बनमनानुकूलव्यापारे यात्रापदार्थ-

बोधमाशङ्क्य परिहरति—

नो यात्रा प्रतिमाननिर्ग्रतचृतां साक्षादनादेशनात्,

तत्प्रश्नोत्तरवाक्य इत्यपि यत्रो मोहज्वरादेशजम् ।

मुख्यार्थः प्रथिता यतो व्यवहृतिः शेषान् गुणान् वक्ष्येत्,

सामग्येण हि यावताऽस्ति यतना यात्रा स्मृता तावता ॥ ४७ ॥

(नो इति) प्रतिमानतिः यात्रा न भवति । केयम् ?, व्रतभृतां
चारित्रिणाम् । कुतः?, तत्प्रश्नोत्तरवाक्ये शुक्तसोमिआदिकृतयात्रा-
पदार्थप्रश्नानां थावचापुत्रजगवदाशुत्तरवाक्ये साक्षात्कण्टपा-
त्रेनाऽनादेशनात् विम्बप्रणतेरनुपदेशात्, इत्यपि वचः, कुमती-
नां मोहरूपो यो ज्वरस्तदावेशस्तत्पारवश्यप्रज्ञापज्जनितम्, यतः
मुख्यार्थः प्रथिता प्रसिद्धा, व्यवहृतिः शब्दप्रयोगरूपा, शेषान्
उक्तावशिष्टान् गुणान् लक्षयेत् । हि यतः, यावता सामग्येण

यावत्या सामन्या, यतना जवति तावता यात्रा स्मृता । तथा च-“किं ते ज्ञेते ! जत्तासु आगमे तवणियमसंज्ञमसंज्ञायज्जाणावस्सयमास्सु जयणा ” इत्यत्रादिपदस्वरसात् यत्याभ-मोचितयोगमात्रयतनायां यात्रापदार्थो लज्यते । यथा “ परेषां यज्ञेन ” इत्यादिसूत्रं शतपथविदितकर्मवृन्दोपलक्षकम्, अत एव सोमिलप्रश्नोत्तरे यथाश्रुतार्थबोधे फलोपलक्षकत्वं व्याख्यातम् । तथा चात्र भगवतीवृत्तिः-एतेषु च यद्यपि भगवतो न तदानीं किञ्चिदस्ति तथाऽपि तत्फलसद्भावात्तदस्तीत्यवगन्तव्यमिति । अयं च एवंभूतनयार्थः, प्रागुक्तस्तु शब्दसमभि-रूढयोरिति विवेकः ॥ ४७ ॥

साक्षादादेशगतिमप्याह-

वैयावृत्यतया तपो जगवतां जक्तिः समग्राऽपि वा,
वैयावृत्यमुदाहृतं हि दशमे चैत्यार्थमङ्गे स्फुटम् ।

नैतत् स्यादशनादिनैव जजनाद्वाराऽपि किं त्वन्यथा,

सङ्गदेस्तदुदीरणे वत कथं न व्याकुलः स्यात्परः ? ॥ ४८ ॥

वा अथवा, समग्राऽपि सर्वाऽपि, भगवतां भक्तिः कृतकारिता-नुमतिरूपा, स्वाधिकारौचित्येन तप एव, तथा च तपःपदेन यात्रायाः साक्षादुपदेश एवेति भावः । वैयावृत्यत्वमस्याः कुतः सिद्धमत आह-हि निश्चितं, दशमेऽङ्गे प्रश्नव्याकरणाख्ये, स्फुटं प्रकटं, चैत्यार्थं वैयावृत्यमुदाहृतम् । तथा च तत्पाठः-“अहं केरिसए पुणाऽऽइं आराहए वचमिणं ? जे से उवहिभत्तपाणदाण-संगहणकुसले अञ्चं तवालडुवल्लगिलाणवुक्खवगपावत्तिआय-रियउवउभायसेहसाहम्मियतवस्सिकुलगणसंघचेइयठो णि-ज्जरणी वेआवच्चं अणिसियं दसविहं बहुविहं पकरेइ ति ” । (अहं केरिसए ति) अथ परिप्रश्नार्थः, कीदृशः पुनः “आइं ति” अलंकारे, आराधयति व्रतमिदम् ? इह प्रश्ने उत्तरमाह-“जे से” इत्यादि । योऽसावुपधिभक्तपानानां दानं च संग्रहणं च, तयोः कुशलो विधिज्ञेयः, स तथा, बालश्चेत्यादेः समाहारद्वन्द्वः । ततोऽत्यन्तं यद् बालग्लानवृक्षरूपकं तत्तथा । तत्र विषये वैयावृत्यं करोतीति योगः । तथा प्रवृत्त्याचार्योपाध्याये, इह द्वन्द्वैकत्वात्प्रवृत्त्यादिषु, तत्र प्रवृत्तिवृक्षरूपमिदम्-“तवसंजमजोगेसुं, जो जुगो तत्थ तं पवत्तेइ । असहू य णियत्तेइ, गणतत्तिहो पविची तो” ॥ ११ व्य० १ उ० । इतरौ प्रतीतौ, तथा ‘सेहे’ शैक्वेऽभिनवप्रव्रजिते, साधर्मिके समानधर्मिके लिङ्गप्रवचनाद्यां, तपस्विनि चतुर्थभक्तादिकारिणि, तथा कुलं गणसमुदायरूपं चान्द्रादिकं, गणः कुल-समुदायः कोटिकादिकः, सङ्घस्तत्समुदायरूपः, चैत्यानि जिनप्रतिमाः, एतासां योऽर्थः प्रयोजनं स तथा । तत्र निर्जरार्थी कर्मक्षयकामः, वैयावृत्यं व्यावृत्तकर्मरूपमुपपृम्भनमित्यर्थः । अनिश्चितं कीर्त्यादिनिरपेक्षं, दशविधं दशप्रकारम् । आह-

“ वैयावच्चं वावरु-भावो इह धम्मसाहणणिमित्तं ।

अन्नाइआण विहिणा, संपायणमेस भावत्थो ॥

आयरियवज्जाप, थेरतवस्सीगिलाणसेहाणं ।

साहम्मियकुलगणसं-घसंगयं तह निहायव्वं ” ॥

बहुविधं भक्तपानादिदानभेदेनानेकप्रकारं करोतीति वृत्तिः । ननु चैत्यानि जिनप्रतिमा इत्यत्र वृत्तिहृत्तोकं, परं विचार्यमाणं न युक्तम्, अशनादिसंपादनस्यैव वैयावृत्यस्योक्तत्वेन प्रतिमासु तदर्थयोग्यत्वात् । अत आह-न एतद्वैयावृत्यम्, अशनादिनैवाशनादिसंपादनेनैव स्यादिति तर्हि तु भजनाद्वाराऽपि भक्तिद्वारेणाऽपि प्रत्यनीकनिवारणरूपे भक्तिव्यापारेऽपि “ जक्खाहु

वेयावक्खियं करैति, तमाहु एए निहया कुमार । ” इत्यादौ वैयावृत्यवादप्रयोगस्य सूत्रे दर्शनाच्च वादिपदग्राह्यं पानादिकमेव, किं तु जक्त्यादिकमपि । अत एव तपस्यादीनां तपोयोगप्रवृत्तिकालेऽशनादिसंपादनस्याबागाद्वक्त्याद्युचितनित्यव्यापारसंपादनसंभवाभिप्रायेण योगविभागात्समासः, बालादीनां शैक्षसाधर्मिकयोश्च कथञ्चित्तुल्यतयेति ज्ञावनीयम् । एतदेवाह-अन्यथोक्तवैपरीत्ये, सङ्गादेस्तदुदीरणे वैयावृत्योच्चारः, परः कुमतिः, कथं न व्याकुलो ज्यग्रः स्यात्, कुलगणसङ्गादीनां खर्वेण सर्वदा सामध्येणाशनादिसंपादनस्य कर्तुमशक्यत्, यावद्वाचं प्रामाण्यं तूज्यत्र वक्तुं शक्यमिति दिक् ॥ ४८ ॥

अर्थान्तरवादमधिकृत्याह-

ज्ञानं चैत्यपदार्थमत्र वदतः प्रत्यक्षवाधैकतो,

धर्मिद्वारतया मुनावधिकृते त्वाधिक्यधीरन्यतः ।

दोषायेति परः परः शतगुणप्रच्छादनात्पातकी,

दग्धां गच्छतु पृष्ठतश्च पुरतः कां कान्दिशीको दिशम् ? ॥ ४९ ॥

(ज्ञानमिति) अत्र प्रश्नव्याकरणप्रतीके, चैत्यपदार्थं ज्ञानं वदतो लुप्पकस्यैकस्मिन्पक्षे प्रत्यक्षवाधा प्रत्यक्षप्रमाणवाधः, परिदृष्टविश्रामणादिवैयावृत्यस्य ज्ञानेऽनुपपत्तेः । धर्मिद्वारतया धर्मिणि धर्मोपचाराभिप्रायेण, मुनौ साधौ, अवधिकृते घत्ताप्रहीते तु, अन्यतः पक्षान्तरे, आधिक्यबोधोपाय, मुनेर्वाद्यादिपदैर्गृहीतत्वाच्चैत्यपदस्य पौनरुक्त्यमित्यर्थः । चैत्यपदेनोपचारास्याप्ययोगात्, एवं सति चैत्यार्थपदस्य चैत्यप्रयोजनममुना चार्थान्तरसंक्रमितवाच्यताया एव युक्तत्वात् । “चैश्यकुलगणसंघे, आयरियाणं च पवयणसुए अ । सव्वेसु वि तेण कयं, तवसंजममुज्जमतेण” ॥ ११ इत्यादिना तपःसंजमयोः चैत्यप्रयोजनप्रयोजकत्वस्य सिद्धान्तसिद्धत्वात् बालादिपदैकवाक्यतया चैत्यपदस्यैककार्यत्वसङ्गत्यैव ग्रहणौचित्यात् । उपसंहरति-इत्येवं, परः कुमतिः, परः शतानां गुणानां चैत्यशब्दनिर्देशप्रयुक्तानां, प्रच्छादनाक्षिप्तत्वात्पातकी दुरितवान्, कान्दिशीको भयदुतः सन्, पृष्ठतः पुरतश्च दग्धां कां दिशं गच्छतु मिथ्यानिशङ्कः । न कुत्राऽपि गच्छतीति भावः । अत्र दग्धादिगत्वेन पूर्वोत्तरपक्षव्याधयसानादतिशयोक्तिः ॥ ४९ ॥

(१२) निश्चितार्थेऽनुपपत्तिमाशङ्क्यनिराकरोति-

वैयावृत्यमर्थवमापतति वस्तुर्गुणस्थानके,

यस्माद्वक्तिरजङ्गुरा जगवतां तत्रापि पूजाविधौ ।

सत्यं दर्शनलक्षणेऽत्र विदितेऽनन्तानुबन्धिव्ययात् ,

नो हानिं त्वयि निर्मलां धियमिव प्रेक्षामहे कामपि ॥ ५० ॥

(वैयावृत्यमित्यादि) अर्थैवं चैत्यमर्कवैयावृत्यत्वेन, वः युष्माकं, तुयं चतुर्थे गुणस्थानके, चैत्यावृत्यमापतति प्रसज्यते, यस्मात्तत्र जगवतामर्हतां, पूजाविधौ विहिताचनेऽजङ्गुराऽव्याप्या भक्तिर्वर्तते । सत्यमित्यर्द्धाङ्गीकारे, अत्र चतुर्थगुणस्थानके, दर्शनलक्षणे सम्यक्त्वलक्षणीभूते वैयावृत्ये विदिते “सुस्सुसधम्मराओ, गुरुदेवाणं जहा समाहीए । वेयावच्चं णियमो, वा पम्बत्ती अभयणाओ” ॥ ११ इत्यादिप्रसिद्धेऽनन्तानुबन्धिना व्ययात् क्षयोपशमानकामपि हानिं प्रेक्षामहे । कुत्र कामिव, त्वयि निर्मलां निःशङ्कितां धियमिव बुद्धिमिव, यथा त्वयि निर्मलां धियं न प्रेक्षामहे,

तथाऽऽसङ्कार्ये न हानिं प्रेक्षामहे इत्युपमा । चारित्रमोहनीयमे-
दादनन्तानुध्वन्ययजायमानस्य वैयव्यगुणस्याविरतसम्यग्द-
शामपि संज्ञेव बाधकाभावादित्यर्थः ॥ ५० ॥

तथा सति तेषां चारित्रलेशसंभवेऽविरतत्वा-
नुपपत्तिरेव बाधकत्वत्राह—

आद्धानां तपसः परं गुणतया सम्यक्त्वमुख्यत्वतः ,
सम्यक्त्वाङ्गमियं तपस्विनि मुनौ प्राधान्यमेषाऽऽनुते ।
धीर्लीलाङ्गतयोपसर्जनविधां धत्ते यथा शैशवे ,
तारुण्ये व्यवसायसंज्ञततया सा मुख्यतामञ्चति ॥ ५१ ॥

आद्धानां दर्शनश्रावकाणां, परं केवलं, तपसो गुणतया मनु-
ष्यतया, इयं प्रकृतिः, सम्यक्त्वाङ्गं सम्यक्त्वप्रधानस्याङ्गीभूता,
सम्यक्त्वफलेनैव फलवतीत्यर्थः । फलवत्संनिधानफलं त-
दङ्गमिति न्यायात्, तथा च तावता नाविरतत्वहानिः, कार्पाप-
णमात्रधनेन धनवानेकगोमात्रेण गोमानिति पञ्चाशकवृत्तावभ-
यदेवसूरयः । कथाविशेषपथ्य एवाविरतत्वहानिप्रयोजको, न तु
प्रथमानुदयमात्रं, तेनापेक्षिकापशमादीनां सम्यक्त्वगुणानामेव
जनकत्वादिति निष्कर्षः । आह—“पदमाण्ड्याभावो, एतस्स
जस्रो भवे कसायाणं । ता कह एसो एवं . भन्नइ य तज्जिय-
सवेरवाहं ति” ॥ १ ॥ प्रधानीचूतास्तूपशमादयोऽपि चारित्रि-
ण एव घटन्ते । तदाह—“णिच्छयसम्मत्तं चा-गिहस्स सुत्तभ-
णियतिउणरूवं तु । एवंविहो णिओगो, होइ इमेहिं तवन्नु चि”
॥ १ ॥ इति विशिकायाम् । एतदेवाजिप्रेत्याह-तपस्विनि प्रधानतपो-
युक्ते, मुनौ चारित्रिणि, एषा भक्तिः प्राधान्यं प्राप्नोति । अत्र दृष्टान्त-
माह-यथा शैशवे बाल्ये धीर्बुद्धिः व्रीलायाः प्रधानीभूतायाः
क्रीलायाः अङ्गतया उपसर्जनविधां गौणजावं धत्ते, तारुण्ये यौ-
वनकावे च सा बुद्धिः, व्यवसायसंभृततया बलपराक्रमसध्री-
चीनतया, मुख्यतां मुख्यभावमञ्चति प्राप्नोति ॥ ५१ ॥

अत्र सूत्रनीत्या हिंसामाशङ्क्योद्वेगमभिनयति परः—

अर्थं कामपेक्ष्य धर्ममथवा निघ्नन्ति ये प्राणिनः ,
प्रश्रव्याकरणे हि मन्दमतयस्ते दर्शितास्तत्कथम् ।
पुष्पाम्भोदहनादिजीववधतो निष्पाद्यमानां जनैः ,
पूजां धर्मतया प्रसह्य वदतां जिह्वा न नः कम्पताम् ॥ ५२ ॥

(अर्थमिति) अर्थम्, कामम् । अथवा-धर्मपेक्ष्य ये प्राणि-
नो निघ्नन्ति, ते प्रश्रव्याकरणे, हि निश्चितं, मन्दमतयो दर्शिताः,
तत्कथं स्यात् ?, पुष्पाम्भोदहनादिजीवानां यो वधस्ततो, जनैः,
केवलितत्त्वज्ञैरित्यर्थः । निष्पाद्यमानां कार्यमाणां, पूजां प्रसह्य ह-
ठात्, धर्मत्वेन वदतां नः-अस्माकं जिह्वा कथं न कम्पताम्?, अपि
तु कम्पताम् । धर्मिणां जिह्वैवमृषा भाषितुं कम्पत इत्युक्तिः । ५२ ।

(१३) अत्रोत्तरदातुः स्वस्य वैद्यनाभिनयाभि-

व्यक्तये जेषजमुपदर्शयति-

(धर्माङ्गहिंसा न दोषाय)

भोः पापाः ! भवतां भविष्यति जगद्द्वयोक्तिसङ्काभृतां,
किं मिथ्यात्वमरूपकोपवशतः सर्वाङ्गकम्पोऽपि न ।
यो धर्माङ्गतया वधः कुममये दृष्टोऽत्र धर्मार्थिका ,
सा हिंसा न तु सत्क्रियास्थितिरिति श्रद्धैव संज्ञपजम् ॥ ५३ ॥
(भो इति) जोः पापाः ! पापान्वेषिणः कुमतयः ! जवतां जग-

द्वैद्यस्य भगवतः, उक्तौ सङ्काभृतां, मिथ्यात्वरूपो यो महद्वायुस्त-
स्य प्रकोपवशतः किं सर्वाङ्गकम्पोऽपि न भविष्यति? तत्र प्रकम्पे
प्रतीकारकवैद्यवचनविचिकित्सकस्य रोगिणो ब्रह्मणा प्रतिक-
तुमशक्यत्वात् । न सुवैद्योक्तिविचिकित्सावन्तो भविष्याम उक्त-
रोगौषधमुपदिश्यतामिति विवक्षायामाह-यो वधः कुममये
कुशास्त्रे धर्माङ्गतया धर्मकारणतया दृष्टः, अत्र परीक्ष्यलोके,
सा धर्मार्थिका हिंसा न तु सत्क्रियास्थितिरप्रमत्तयोगेन हिं-
सायामुपरमात्, इतीयं श्रद्धैव सत् समीचीनं भेषजम् ।
अन्यथा स द्रुतभावाजिगमनायैकानपञ्चाशता दिनैः परिपाक-
शोषादुदकरत्नं कृतवान् तथा राज्ञा कारितश्च सुबुद्धिर्महाहिं-
सको मन्दबुद्धिश्च स्यात् । तथा च सूत्रम्—“ततेणं सुबुद्धिस्स इमे-
यारूवे अन्धत्थिप समुपज्झित्या, अहो णं जियसत्तु तवे तदिप
अवितहे सम्भूय जिणपन्नत्ते भावेणोवलंजितं सेयं खलु ममं
जियसत्तुस्स रण्णो सताणं तवाणं तदियाणं अवितहाणं सम्भूया-
णं जिणपण्णत्ताणं ज्ञावाणं अभिगमण्णयाप समट्ठं उवयणा-
वित्तप एवं संपेहेइ । संपेहेइत्ता पंचसपहिं पुरिसेहिं सिद्धिं अं-
तरापणाओ नवप घडे गिएहइ । गिएहइत्ता संजाकालसमयंसि
पविरत्तमण्णुस्संसि णिसंतपडिणिसंतंसि जेणेव परिहोदप तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता तं परिहोदगं गेएहवेति, नवपसु
घरेसु गालावेति, नवपसु घरेसु पक्खिवावेति, सज्जखारं
पक्खियावेइ, पक्खियावेइत्ता लंघियमुद्धिप करावेइ, करावेइ-
त्ता तं परिसावेति, परिसावेतित्ता तच्चे पि नवपसु घरेसु जाव
संवसावेति, अंतरा गालावेमाणा २ अंतरा पक्खिवावेमाणा २ अं-
तरा वसावेमाणा २ सत्त सत्त राईदियाइं परिसावेइ, परिसावेइ
त्ता ततेणं से परिहोदप सत्तयंसि सत्तयंसि परिणममाणंसि
उदगरयणे जाप आवि हुत्था” । तदा वायुकायादिविराधनाया
अवर्जनीयत्वादकरणपरिहारस्य च तदुत्तरीत्यैव संभवात् ।
एतेन “एवमादी संते सत्त परिवज्झिया उवहणंति, अवसाह-
णंति, दह्ममूढदारुणमइ कोहा म्मणा माया होभा हासरती सो-
यवेदज्जयिकायत्थधम्महेउं सवसा अवसा अछा अणछा य
तसपाणा थावरे य दीसंति, मंदबुद्धी सवसा हणंति, अवसा ह-
णंति, सवसा अवसा दुहओ हणंति. अछा हणंति, अणछा हणंति,
अछा अणछा दुहओ हणंति, हस्सा हणंति, वेरा हणंति, रतीए
हणंति, हस्सा वेरा रती हणंति, कुद्धा हणंति, मुक्खा हणंति, बुद्धा
हणंति, कुद्धा मुद्धाबुद्धा हणंति, अत्था हणंति, धम्मा हणंति,
कामा हणंति, अत्था धम्मा कामा हणंति ।” इति प्रश्रसूत्र-
मपि व्याख्यातक्रोधादिकारणैर्द्वैतवृणां स्ववश्याद्यर्थे प्रपञ्चितानां
मन्दबुद्धितयोक्तत्वेऽपि, स्वाम्यधिकारे—“कयरे ते, जे सोय-
रियमच्चवंधा साउणेया वाहा कूरकम्मा” इत्याद्युपक्रम्य “स-
ष्ठी य असष्ठी णो पज्झता असुज्जसस्स परिणामा एते अरणे य
एवमादी करोति पाणाइवायकरणं” इत्यतिदेशाभिधानेन शु-
ज्जस्ययानामेव प्राणातिपातकर्तृत्वोपदेशाद्, भक्तिरागोपबुद्धि-
तसम्यग्दर्शानोल्लासेन प्रशस्तलेश्याकानां देवपूजाकर्तृणां हिंसा-
वेशस्याप्यनुपदेशात्, कथं च शृङ्गाग्रहिकयाऽतिदेशेनैव तेषां
हिंसकानुकावपि तथा प्रलापकारिणां नानन्तसंसारित्वं, शा-
सनोच्छेदकारिणामनन्तानुबन्धिनीमायाविसदृशप्रलापस्यासं-
भवात् । तदुक्तम्—“जइ वि य ण गिणे” इत्यादि । किं च-ये-
ऽर्थाय कामाय धर्माय क्षन्ति मन्दबुद्धय इति पराऽजिमत उद्देश्य-
विधेयज्ञावोऽप्ययुक्तः, अर्थाय प्रतामानन्दादीनामपि मन्दबुद्धि-
त्वप्रसङ्गात् । किं तु ये मन्दबुद्धय उक्तकारणैः घ्नन्ति, ते प्राणा-

तिपातफलं दुस्तरं प्राप्नुवन्तीति मन्दबुद्धित्वमुद्देश्यतावच्छेद-
के प्रवेक्ष्ये प्रयोगो युक्त इति विवेके न चाशङ्का, न चोत्तर-
मिति श्रुत्यम् ॥ ५३ ॥

एतदेव षोडशके हरिजलसूरिः ।

स्नानादिषु जीवकायवधमाशङ्क्याह—

स्नानादौ कायवधो, न चोपकारो जिनस्य कश्चिदपि ।

कृतकृत्यश्च न जगवान्, व्यर्था पूजेति मुग्धमतिः ॥ १३ ॥

[स्नानादावित्यादि] स्नानादौ स्नानविधेयनसुगन्धिपुष्पादौ पूर्वोक्ते,
कायवधो जलवनस्पत्यादिवधः परिदृष्टरूप एव, न चोपका-
रः सुखानुभवरूपस्तदनुज्ञागेन, जिनस्य वीतरागस्य मुक्तिव्यव-
स्थितस्य, कश्चिदपि कोऽपि, कृतकृत्यश्च निष्ठितार्थश्च, स भग-
वान्, न किञ्चित् तस्य करणीयमस्त्यपरैरेवं व्यर्था पूजा निर-
र्थिका पूजेत्येवं मुग्धमतिरव्युत्पन्नमतिर्मूढमतिर्था पर्यनुयुक्ते ॥ १३ ॥
यो० ६ विव० । पञ्चवस्तुके चैत्यहिंसाया अदृश्यत्वं, वैदिकहिं-
साया दृश्यत्वं विस्तरतोऽप्युक्तमस्मत्त्वादत्रोपेक्षितम् । प्रति० ।
पं० व० ।

यागधर्माङ्गतयेत्याद्युक्तमेवोपपादयति—

यागीयो वध एव धर्मजनकः प्रोक्तः परैः स्वागमे,

नास्मिन्नोधनिषेधदर्शितफलं कार्यान्तरार्थाश्रिते ? ।

दाहे कापि यथा सुवैद्यकबुधैरुत्सर्गतो वारिते,

धर्मत्वेन धृतोऽप्यधर्मफलको धर्मार्थकोऽयं बधः ॥ ५४ ॥

“यागीय इत्यादि” । यागीयो यागस्थलीयो वध एव हि, परै-
र्वैदिकैः स्वागमे धर्मजनकः प्रोक्तः, “भूतिकामः पशु-
मालभेत्” इत्यादिवचनात् । अस्मिन् ओघनिषेधेन सामान्यनि-
षेधेन, दर्शितफलं निषेधप्रयोजनं दुर्गतिगमनलक्षणम् । न इति
न, कीदृशोऽस्मिन्कार्यान्तरम् ओघनियुक्तमुक्तरूपफलभिन्नं,
कार्यं च न प्राप्तिलक्षणं, तदर्थमाश्रिते । तदाह—वत्सर्गनिषे-
धानुगुणं दुःस्वरूपं फलं न प्रवर्ततीति न । अयं धर्मार्थको वधः
धर्मत्वेन धृतोऽपि भ्रान्तिविषयीकृतोऽपि, अधर्मफलकोऽधर्म-
हेतुः । आह च—“मिथ्यादृष्टिभिरास्नातो, हिंसाद्यैः कलुषी-
कृतः । स धर्म इतिचित्तोऽपि, भवभ्रमणकारणम् ॥ १॥” इति ।
तस्मात् धर्मार्थं हिंसा यागादेवेव, न तु जिनप्रतिमापूजायामिति
श्रुत्यम् ॥ ५४ ॥

ननु भवतामपि सामान्यतो निषिद्धाया हिंसायाः फलं

कथं न पूजास्थलीर्यहिंसायामित्याह—

अस्माकं त्वपवादमाकलयतां दोषोऽपि दोषान्तरो-

च्छेदी तुच्छफलेच्छया विरहितश्चेत्सर्गरक्षाकृते ।

यागादावपि सत्त्वशुद्धिफलतो नेयं स्थितिर्दृष्टः,

श्येनादेरिव सत्त्वशुद्ध्यनुदयात्तत्संभवादन्वतः ॥ ५५ ॥

अस्माकं त्वपवादमाकलयताम्, उत्सर्गिकाधिकारिकमपवादं
निम्नोन्नतन्यायेन तुल्यसंख्याकमन्युपगच्छतामित्यर्थः । दोषोऽपि
ह्यव्यस्तवेऽधिकारिविशेषणीभूतोऽयमिति नारम्भस्तत्कालीनः
सदारम्भो वा, दोषान्तरस्यानुबन्धाईसारूपस्योच्छेदी, तुच्छफ-
लस्य भूत्यादिशक्यस्येच्छया विरहितश्चेत्सर्गरक्षाकृत एवो-
त्सर्गरक्षार्थमेव प्रवर्तत इति विरोधः । परेषां तु सामान्यनिषे-
ध उत्सर्गो मुमुक्षोरपवादश्च यागीर्यहिंसाविधिलक्षणो भूति-

कामस्येति भिन्नविषयत्वादुत्सर्गोपवादजावानुपपत्तिरेव । तदुक्तं
हेमसूरिजिः—“नोत्सृष्टमन्यार्थमपोद्यते च” । इतिानु यागादौ प्रति-
पदोक्तफलकामनया मा प्रूदेवमुत्सर्गोपवादभावः, “तमेवं वेदानु-
वचनेन ब्राह्मणा विविदि पन्ति यज्ञेन” इत्यादिश्रुतेः प्रतिपदोक्तफ-
लत्यागेन शतपथविहितकर्मवृन्दस्य विविदिपायां सत्त्वशुद्धिद्वारा
संनविसमुच्चयेनोपयोगो जविष्यतीत्यत आह—“यागादावपीति”
यागादावपि सत्त्वशुद्धिफलमाभित्य, नेयमस्मदुक्तजतीया, स्थि-
तिर्मर्यादा, कुतः?, दुष्टतः स्वरूपतो दुष्टात् श्येनादेरिव श्येनया-
गादेरिव, सत्त्वशुद्ध्यनुदयात् मनःशुद्धेः कर्तुमशक्यत्वात्, ये हि
प्रतिपदोक्तफलत्यागेन वेदोक्तमिति कृत्वा उपेक्षितोमादि सत्त्व-
शुद्ध्यर्थमाक्षिपन्ते, तैः श्येनयागोऽप्यतिचारफलत्यागेन सत्त्वशु-
द्ध्यर्थमादर्शनीय इति भावः । अवदाम च ज्ञानसागरप्रकरणे—
“वेदोक्तत्वान्मनःशुद्ध्या, कर्मयज्ञोपयोगिनः ब्रह्मयज्ञा इतीत्यं नः,
श्येनयागं त्यजन्ति किम्” ॥ इति तथाऽन्यतो गायत्रीजपादेः, तत्सं-
प्रवात्सत्त्वशुद्धिसंभवाभेयं स्थितिरित्यवधेयः । अस्माकं त्वनन्य-
गत्याऽऽव्ययतुल्यनया वादाश्रयणे सत्त्वशुद्धेर्नासंभवः ॥ ५५ ॥

अनन्यगतिकत्वे पूजादावप्यथासिद्धिं शङ्कते—

नन्वेवं किमु पूजयाऽपि भवतां सिद्ध्यत्यवद्योजिता—

द्वावापद्विनिवारणोचितगुणः सामायिकादेरपि ।

सत्यं योऽधिकरोति दर्शनगुणोद्भासाय वित्तव्यये,

तस्येयं महते गुणाय विफलो हेतुर्न हेत्वन्तरात् ॥ ५६ ॥

ननु एवं सत्त्वशुद्धेरन्यतः संभवे, भवतां स्वरूपतः साधव-
या पूजयाऽपि किं जनैरिहप्रयुक्त्या, भावापद्विनिवारणे जिन
उचितो गुणः अवद्योजितात् पापरहितात् सामायिकादेरपि
सिद्ध्यति, तस्य पारमार्थिकविनयरूपत्वात् । आह च—“पुष्पामि-
पस्तुतिप्रतिपत्तीनां यथोत्तरं प्रामाण्यम्” इति । उत्तरमाह—
(सत्यमिति) सत्यमित्यर्थाङ्गीकारे, यो दर्शनगुणोद्भा-
साय सम्यक्त्वगुणवृद्धयर्थं वित्तज्ञये कृते धनव्ययाया-
ऽधि करोति अधिकारमाग्नवति, तस्येयं पूजा महते गुणाय
प्रवति, अधिकारिविशेषेण कारणविशेषात् फलविशेषस्य
न्याय्यत्वाद् भूक्षा तत्प्रवृत्तेश्चात एव ह्यव्यस्तवः आक्षानां श-
रीरे हस्ततुल्यः, भावस्तवश्च तेषां किञ्चित्कालीनसामायिका-
दिरुपस्तद्विहित इति तत्र तत्र स्थितम् । तुल्यफलत्वेऽप्याह—
हेत्वन्तराद्धेतुर्विफलो न । तथा च दानादीनां सामायिकादी-
नां देवपूजायाश्च आद्योचितफले “तृणारणिमणि” न्यायेन कार-
णत्वान्न दोषः । अत एव भ्रमणमधिकृत्याप्युक्तम्—“संवरनिर्ज-
ररूपो, बहुप्रकारस्तपोविधिः सूत्रे । रोगचिकित्साविधिरिव, क-
स्याऽपि कथञ्चिदुपकारी” ॥ १ ॥ ५६ ॥

आरम्भशङ्कायामत्र दोषानाह—

अन्यारम्भवतो जिनार्चनविधावारम्भशङ्काभृतो,

मोहः शासननिन्दनं च विलयां बोधेश्वर दोषाः स्मृताः ।

सङ्काशादिवदिष्यते गुणनिधिर्धर्मार्थमृच्छर्जनं,

शुचालम्बनपक्षपातनिरतः कुर्वन्नुपेत्यापि हि ॥ ५७ ॥

(अन्यारम्भ इति) अन्यारम्भो जिनगृहातिरिक्ताऽऽरम्भस्त-
द्धतो जिनार्चनविधौ विहितजिनपूजायामारम्भशङ्कां विजित्वा-
त्यारम्भशङ्काभृतस्य मोहोऽनाभोगः स्वार्थज्ञात् शासननि-
न्दनं च—कीदृश एतेषां शासने धर्मो ये स्पष्टदेवतामपि श-

हितकलुषिता नाराधयतीति, ततो योधविलयश्च, अनुचितप्रवृ-
त्त्या शासनमाश्रित्यापादनस्य तत्फलत्वात् । आह च-“यः शासन-
स्य मालिन्ये-नाभोगेनाऽपि वर्तते । वध्नाति स तु मिथ्यात्वं, म-
हानर्थनिबन्धनम्” ॥१॥ इति । एते दोषाः स्मृताः नन्वेवमन्वारम्भ-
प्रवृत्तः पूजार्थमारम्भे प्रवर्ततामित्यर्थादागतम् । तथा च-“धर्मार्थे
यस्य चित्तेहा, तस्यानीहा गरीयसी । प्रज्ञालनाञ्चि पङ्क्तस्य, बुरादः
स्पर्शनं वरम् ॥१॥” इत्यनेन विरोध इति चेत् । न । सर्वविरतापेक्ष-
ाऽस्य श्लोकस्याधीतत्वेनाविरोधात्, गृहस्थापङ्क्त्या तु सावद्यप्र-
वृत्तिविशेषस्य कूपदृष्टान्तत्वेनानुज्ञातत्वाच्च केवलं तस्य पूजा-
ङ्गीभूतपुण्यावचयादारम्भप्रवृत्तिरिष्टा, अपि तु वाणिज्यादिसाव-
द्यप्रवृत्तिरपि, कस्यचिद्विषयविशेषपङ्क्त्यातत्त्वेन पापकृत्वगु-
णधीमलानहहेतुत्वात् । तदिदमाह-संकाशादिवत् संकाशश्चा-
वकारादिरिव धर्मार्थम्, ऋद्धयर्जनं वित्तापार्जनम्, उपेत्यापि अ-
ङ्गीकृत्याऽपि, हि निश्चितम्, कुर्वन्, शुद्धालम्बने यः पङ्क्तातस्त-
त्र निरत इति हेतोर्गुणनिधिर्गुणनिधानमिष्यते । संकाशश्चाव-
को हि प्रमादाङ्गीकृतः चैत्यद्रव्यनिबद्धलाभान्तरायादिक्लि-
ष्टकर्मा चिरपर्याप्तितुरन्तसंसारकान्तारोऽनन्तकालालुब्धमनु-
ष्यन्नावो दुर्गतनरशिरःशेखररूपः पारगतसमीपोपलब्धस्वकी-
यपूर्वभववृत्तान्तः पारगतोपदेशतो दुर्गतत्वनिवन्धनकर्मक्षप-
णाय यदहमुपार्जयिष्यामि द्रव्यं प्राप्ताच्छादनवर्जं सर्वं जिना-
यतनादिषु नियोजयिष्यामि, कालेन च निर्वाणमवाप्तवानिति ।
अथैतदित्यं संकाशस्यैव युक्तं, तथैव तत्कर्मक्षयोपपत्तेः, न पुन-
रन्यस्येत्यादिग्रहणमफलमन्यथा शुद्धागमैर्यथालाभमित्याद्य-
निधानानुपपत्तेरिति चेत् । न । व्युत्पन्नागयविशेषनेदेनान्यस्या-
प्यादिना प्रदणौचित्यात्, अन्यथा-“सुखं दुःखगयनारो ” इ-
त्यादिवचनव्याघातापत्तेः, न हि तथा यथालाभं न्यायोपात्त-
वित्तेन वा तानि प्रदीतानि, तथा चैत्यसंबन्धितया ग्रामादिप्रति-
पादानुपपत्तेश्च ।

दृश्यते च तत्प्रतिपादनं कल्पभाष्यादौ-
“चोदए चेइयाणं, हप्पसुवस्सगाइ गामगोवाइ ।
लगंतस्स हु मुणिणो, तिगरणसुद्धी कहं णु भवे ॥
भरणइ इत्थं विनासा, जो एयाइ सयं वि मग्गिजा ।
न दु होज्ज तस्स सुद्धी, अह होई रज्जणायारे ॥
सव्वथामेण तहिं, संघेण य होइ वग्गियव्वं तु ।
सच्चरित्तचरितीए, पयं सव्वोसि कज्जे तु” ॥
शुद्धागमैर्यथालाभमित्यादि तु न स्वयं पुष्पत्रोटननिषेधनपरं,
किं तु पूजाकावोपस्थिते मालिके दर्शनप्रभावनाहेतोर्वणिग्लान-
नप्रोक्तव्यस्यार्थस्य व्याख्यापनपरमित्यदोष इति ॥ ५७ ॥

(१४) नन्वेवं मलिनारम्भो नाधिकारिविशेषणं, किं
तु सदारम्भोऽप्येवेति (सच्छास्त्रस्य नाधिकारः)

यतेरप्याधिकारः स्यादत आह-

यः श्राद्धोऽपि यतिक्रियारतमतिः सावद्यसंक्षेपकृत्,
जीरुः स्थावरमर्दनाच्च यतनायुक्तः प्रकृत्यैव च ।
तस्यात्रानधिकारितां वयमपि ब्रूमो वरं दूरतः,
पङ्क्तास्पर्शनमेव तत्कृतमज्ञप्रज्ञालनापेक्षया ॥ ५८ ॥

(य इति) यः श्राद्धोऽपि यतिक्रियायां रता क-
स्येववेनोत्सुका प्रतियस्य स तथा । सावद्यसंक्षेपकृत्
सर्वसावद्यवर्जनार्थं, स्थावराणां पृथिव्यादीनां मर्दनाङ्गी-
रुः, प्रकृत्यैव स्वभावेनैव च यतनायुक्तः, तस्यात्र पूजायामन-

धिकारितां वयमपि ब्रूमः, अमलिनारम्भस्य नाशनीयस्या-
भावादनारम्भफलस्य च चारित्र्येच्छायोगत एवोपपत्तेः । तन्-
कृतः पङ्क्तास्पर्शकृतो यो मवस्तस्य प्रज्ञालनापेक्षया हि दूरतः
पङ्क्तास्पर्शनमेव वरं, तस्मात्सदारम्भेच्छो मलिनारम्भश्चेत्युजय-
मेवाधिकारिविशेषणं शब्देयमित्यर्थः । उक्तं च चित्तीयापङ्कवृ-
त्तौ-गृहिणोऽपि प्रकृत्या पृथिव्याद्युपमर्दनभोरोयतनावतः सा-
वद्यसंक्षेपस्त्वेयंनिक्रियानुरागिणो न धर्मार्थं सावद्यारम्भप्रवृ-
त्तिर्युक्तेति । हतैवंसति क्रियाभ्यासेन श्रमणोपासकत्वमिदानीं-
तनानां कुमतीनामनुमते स्यात्तदा न स्वस्य स्वमतिविकल्पितत्वे-
नावहुमतत्वाभिरपेक्षस्य संग्रतस्यैव त्रवितुमुचितत्वात् । आह-
“णिरविकस्वस्स उ जुत्तो, संपुत्तो संजमो चेव ” इति । द्रव्यस्त-
वभावस्तवोभयभ्रष्टस्य दुर्बलभावोभित्यात् । तदुक्तं धर्मदासगणि-
कमाश्रमणैः-“जो पुण निरवणुवि य, सरीरसुहकज्जमिन्नतच्छी-
लो । तस्स ण य वोहिवाभो, ए सुग्गई णेव परवोगो ॥१॥” इति ।
कस्तर्हि सावद्यसंक्षेपकृच्छ्राहः “एवं वि जयं चित्तो, सावद्यध-
म्मो बहुपगारो ।” इत्यादिवचनादित्येवाह । इच्छया तु धर्मसं-
करे क्रियमाणे न किञ्चित्फलमित्युक्तमेव ॥५८॥ प्रति० ॥ द्वा० ।

अत एव यतियोगापेक्षयाऽस्य तुच्छतामेव दर्शयन्नाह-

सव्वत्थ निगजिसंग-त्तणेण जइजोगमो महं होइ ।

एसो उ अभिस्संगा, कत्थइ तुच्छे वि तुच्छे उ ॥ १७ ॥

सर्वत्र समस्तेषु छव्यत्तेत्रादिषु, निरजिष्वङ्गत्वेन साधूनां
सङ्गराहिततया, यतियोगः स्वाध्यायादिसाधुव्यापारः, मकारः
पूर्ववत् । महान् गुरुर्द्रव्यस्तवपापेक्षया भवति । एष तु अयं
पुनर्द्रव्यस्तवः, अभिष्वङ्गाद् छव्यस्तवकारिणां प्रति वन्धात् ।
कचित्कुत्रचित् देहगेहपुत्रमित्रकलत्रादौ, तुच्छेऽप्यसारेऽपि, पर-
लोकानुपकारित्वात् । अपिशब्दः तुच्छे सङ्गकरणस्यानुचितत्व-
द्योतनार्थः । तुच्छस्त्वसार एव यतियोगापेक्षया न महानिति
गाथार्थः ॥ १८ ॥

अथ कथमभिष्वङ्गादपि तुच्छत्वं छव्यस्तवस्येत्यत्राह-

जम्हा उ अजिस्संगो, जीवं दूसेइ णियमतो चेव ।

तदूसियस्स जोगो, विसघारियजोगनुत्तो ति ॥ १९ ॥

यस्मात्, तुशब्दो ज्ञावनार्थः । येन हि कारणेन, अभिष्वङ्गः तथा-
विधवस्तुसङ्गः, जीवं प्राणिनम्, स्वभावतः स्फाटिकोपलशकल-
धवलमपि, दूषयति कलुषयति, नियमतश्चैव नियमादेव, ततः
किमित्याह-तद्दूषितस्याजिष्वङ्गकलुषितस्य, योगो व्यापारः,
विपघारितयोगतुल्यो हालाहलव्याप्तपुरुषव्यापारसदृशोऽस्पष्ट-
चेतनत्वादल्प इत्यर्थः । इतिशब्दो वाक्यार्थसमाप्तौ । इति
गाथार्थः ॥ १९ ॥

इहैवार्थे व्यतिरेकमाह-

जइणो अदूसियस्सा, हेयाओ सव्वहा णियत्तस्स ।

सुद्धो उ उवादेए, अकलंको सव्वहा सो उ ॥ २० ॥

यतेः साधोः, अदूषितस्याभिष्वङ्गेणकलुषितस्य, अत एव
हेयात् परिहर्त्तव्यात् हिंसादेः, सर्वथा सर्वप्रकारैः करणका-
रणादिभिर्निवृत्तस्य । किमित्याह-शुद्धस्तु शुद्ध एवाजिष्वङ्गात्
दूषित एव भवति, योग इति प्रक्रमः । उपादेयवस्तुनि
महावतादौ विषये आज्ञाप्रवृत्तेः । अतोऽकलङ्कोऽपेतदोषकल-
ङ्कः, सर्वथा सर्वप्रकारैः, स तु स एव, यतियोग एव त्रवती-

त्यतो विचित्रयतियोगतुल्यत्वाभावेन न ह्यव्यस्तवो भावस्त-
व एवेति स्थितम् । इति गाथार्थः ॥ २० ॥

अथ दृष्टान्तेन द्रव्यस्तवजावस्तवयोर्विशेषमाह--

अमुहतरंमुत्तरण-प्पात्रो दव्वत्थओऽसमत्तो य ।

एदिमादिसु इयरो पुण, समत्तवाहुत्तरणकप्पो ॥ ११ ॥

अशुभमशोभनं, कण्टकादियोगादसुखं वा, तत एव दुःख-
हेतुत्वात् । तच्च तत्तरणं च काष्ठादि, तेन यत्तत्तरणं पार-
गमनं, तत्प्रायस्तत्कल्पो, यः स तथा, मनागवद्यसंकीर्णत्वात् ।
कोऽसावित्याह-ह्यव्यस्तवः प्रतीतः । तथा असमाप्तः-अपर्याप्त-
श्च, तत् एव सिद्ध्यसिद्धेः । केषु यत्तरणकोत्तरणमित्याह-
नद्यादिषु नदीहृदप्रभृतिषु तरणीयेषु, इतरो भावस्तवः, पुनरिति
विशेषयोनार्थः । समाप्तः पर्याप्तः स चासौ बाहुत्तरणकल्पश्च
पुत्रपारगमनतुल्यः, समाप्तबाहुत्तरणकल्पः । तत्र समाप्तत्वं जाव-
स्तवस्य द्रव्यस्तवानपेक्षस्यापि संसारसागरपारप्रापणप्रवणत्वात्
बाहुत्तरणकल्पत्वं चात्मपरिणामरूपत्वेन बाह्यान्पेक्षत्वात् ।
इति गाथार्थः ॥ ११ ॥

अत्रैव दृष्टान्तान्तरमाह-

ककुगोसहादिजोगा, मंथररोगसमसिद्धो वा वि ।

पढमो विणोसहेणं, तत्तवयतुहो य वितिओ उ ॥ १२ ॥

कटुकौषधादियोगान्नागराद्यौषधसंबन्धात्, आदिशब्दात्
क्वारशरीरविधादिग्रहः । मन्थरो विलम्बितो दीर्घकाष्ठभावी, यो
रोगशमो व्याधिशमनमात्रं, न तु सर्वथा क्षयः, तत्संनिभस्तनु-
ल्यो यः स तथा । वाऽपीति प्रागुक्तदृष्टान्तापेक्षया समुच्चयार्थः ।
कोऽसावेवंविध इत्याह-प्रथमो द्रव्यस्तवः, प्रथमतः चाऽस्य
सुत्रक्रमप्रामाण्यात्, आदितः प्रायःप्राप्तेर्वा, इह चावद्येशयुक्त-
तया कर्मरोगोपशमहेतुतया च यद्यपि द्रव्यस्तवः कटुकौषधा-
दितुल्यो मन्थररोगोपशमतुल्यः पुनर्दीर्घकालभाविह्यव्यस्त-
वजन्यः कर्मशमस्तथापि कर्मशमस्य ह्यव्यस्तवव्यपदेशतः
कार्ये कारणोपचारान्मन्थररोगशमसन्निभो ह्यव्यस्तव इत्युक्तम् ।
तथा विनौषधेन औषधं कटुकमधुरादिरूपं, तेन विनैव, त-
त्क्षयतुल्यश्च रोगात्यन्तिकनाशतुल्य एव, चशब्दोऽवधारणे, द्वि-
तीयस्तु भावस्तवः पुनः । अयमभिप्रायः-जावस्तव आत्मपरिणा-
मरूप एव, न तु ह्यव्यस्तववद् बाह्यह्यव्यस्तवपेक्षः, तथा जावस्त-
वादेवात्यन्तिकः कर्मक्षयो भवतीति कृत्वा विनौषधेन तत्क्ष-
यतुल्य इत्युक्तम् । तथा यद्यपीह कटुकौषधाभावकल्पो भाव-
स्तवो, रोगक्षयतुल्यश्च भावस्तवसाध्यः कर्मक्षयः, तथाऽपि
कर्मक्षयस्य भावस्तवव्यपदेशतः 'कार्ये कारणोपचारात्' क-
यतुल्यो भावस्तव इत्युक्तम् । इति गाथार्थः ॥ १२ ॥

अथेतयोरेव हेतुफलभावतो भेदमाह--

पढमाओ कुसल्लबंघो, तस्स विवागेण सुगम्मादीया ।

तत्तो परंपराए, वितिओ वि हु होइ काळेणं ॥ १३ ॥

प्रथमादिति द्रव्यस्तवात्, कुशलबन्धः पुण्यानुबन्धिपुण्यक-
र्मबन्धनं भवति । तस्य कुशलस्य कर्मणः, विपाकनोदयेन, सुग-
त्यादयः सुदेवत्वसुमानुषत्वलक्षणसंज्ञितप्रभृतयो भवन्ति । आ-
दिशब्दात् शुभसत्त्वसंहननैर्दार्ढ्यसंपदादिग्रहः । ततः सुगत्याद्य-
न्तरम्, परम्परया विच्छिन्नसंतानतया सुगत्यादीनामेव । द्वितीयो
जावस्तवोऽपि, न केवलं सुगत्यादय एव । दृष्टान्तोऽत्राह- । भ-
३०ए

वति जायते, कालेन समयेन, कियताऽप्यतिक्रान्तेन, कालस्थ
तथाप्रव्यत्वपरिपाकहेतुत्वादेवमभिधानम् । इति गाथार्थः ॥ १३ ॥

द्वितीयोऽपि भवति कालेनेत्युक्तमथ तस्यैव द्वितीयस्य

स्वरूपप्रतिपादनायाऽऽह--

चरणपणिवत्तिरूवो, थोयव्वोचियपवित्तिओ गुरुओ ।

संपुष्पाऽऽणाकरणं, कयकिवे हंदि उचियं तु ॥ १४ ॥

चरणप्रतिपत्तिरूपः चारित्र्यानुपगमस्वभावः, भावस्तव इति
प्रकृतम् । स्तोतव्ये पूजनीये भगवति धीतरागे विषयभूते या
वचिता सङ्गता प्रवृत्तिः प्रवर्त्तनं सा स्तोतव्योचितप्रवृत्तिः,
तस्याः स्तोतव्योचितप्रवृत्तेर्हेतोः, गुरुको गरीयान्, ह्यव्यस्त-
वापेक्षया । अथोचितप्रवृत्तितो ह्यव्यस्तवोऽपि गुरुकोऽस्तु । नै-
वम् । यतः-संपूर्णं सर्वविरतिप्रतिपत्तितोऽस्मान् यदाज्ञाकर-
णमाप्तवचनानुपालनं, तत्संपूर्णाज्ञाकरणं, तदेव । कृतकृत्ये विहि-
तनिखिलकर्त्तव्ये सिद्धप्रयोजने जगद्वति धीतरागे, इन्द्रोऽनुपप्र-
दर्शने । उचितं संगतम्, पुष्पादीनां तु ह्यव्यस्तवाज्ञानां कृतक-
त्वेन तस्यानुपयोगित्वात् । तुशब्दोऽवधारणार्थो योजितश्च ।
इति गाथार्थः ॥ १४ ॥

सम्पूर्णाज्ञाकरणं च साधोरेव भवति, नेतरस्येति दर्शयन्माह-

णेयं च भावसाहुं, विहाय अण्णो चएइ काउं जे ।

सम्मं तग्गणणाणा-भावा तह कम्मदोसा य ॥ १५ ॥

न नैव, इदं संपूर्णाज्ञाकरणम्, चशब्दः पुनरर्थः । भावसाधुं पा-
रमार्थिकयति, विहाय विमुच्य, अन्योऽपरः, (चएइ चित्ति) शक्नोति,
कर्तुं विधातुम् । 'जे' इति पादपूरणे निपातः । कुत एतदेव-
मित्याह-सम्यक् यथावत्, तद्गुणज्ञानाभावात् आज्ञाकरणगु-
णोपलम्भाभावात् । न हि यथा भावयतिराज्ञाकरणगुणान् वेत्ति,
तथाऽन्यः, तस्यैव तत्र विशेषाधिकारित्वात् । तथा कर्मदोषाच्च
कथञ्चिदाज्ञाकरणगुणपरिज्ञानेऽपि चारित्र्यमोहनीयकर्मविषा-
काच्चेति, अतो प्रावसाधोरेव कर्तुं शक्यत्वेन संपूर्णाज्ञाकरण-
रूपो भावस्तवो गुरुकः । इति गाथार्थः ॥ १५ ॥

भावस्तवस्याचार्यान्तरैरपि गुरुत्वमिष्टमित्यावेदयन्माह-

एत्तो चिय फुल्लामिस-थूइपणिवत्तिपूयमज्जम्मि ।

चरिमा गरुई इट्ठा, अण्णेहि वि णिच्चभावाओ ॥ १६ ॥

इत एव संपूर्णाज्ञाकरणस्य प्रावसाधुसाध्यत्वादेव । (फुल्लामि-
सथूइपणिवत्तिपूयमज्जम्मि चित्ति) पुष्पाणि जात्यादिकुसुमा-
नि, उपवृक्षगुणत्वाद्ब्रह्मरत्नादीनामिहैवान्तर्जावो वेदितव्यः । आ-
मिषमाहारः, इहाऽपि तथैव फलत्रादिसकलनैवेद्यपरिग्रहो द्रव्यः ।
स्तुतिर्गुणोत्कीर्तनम्, प्रतिपत्तिश्चरणाभ्युपगमः, एता एव
पूजाः, तासां मध्यमबहिर्भावः, पुष्पामिषस्तुतिप्रतिपत्तिपूजामध्यं,
तत्र चरमा प्रतिपत्तिपूजा, गुर्वी ज्येष्ठा, इष्टा मता, अत्यै-
रपि प्रत्येकारैः । इहायै साधनमाह-नित्यजावस्तवार्दा सद्भा-
वात्तस्याः, सा हि यावज्जीविकी, शेषास्तु कादाचित्क्यः । इति
गाथार्थः ॥ १६ ॥

एवं भिन्नावपि परम्परानुगतरूपावेताविति दर्शयन्माह-

दव्वत्थयभावत्थय-रूवं एयमिह होति दहव्वं ।

अण्णोसमणुबद्धं, णिच्चयतो जणियविसयं तु ॥ १७ ॥

ह्यव्यस्तवभावस्तवयोः रूपं स्वभावो ह्यव्यस्तवभावस्तवरूपम्,

पतदित्यत्रोत्तरतुशब्दयोगादेतत्तु पतत्पुनः, प्रागुपदर्शितं जिन-
भवनादिविधानं चरणप्रतिपत्तिवृत्तणम्, इह स्तवाधिकारे,
भवति वर्त्तते, छष्ट्यं बोध्यम् । किंभूतामित्याह-अन्योऽन्यस-
नुविद्धं परस्परानुगतम्, निश्चयतः परमार्थतः, जणितः प्राग-
जिहितो, विषयो गोचरः, प्रायो गृहिसाधुलक्षणो यस्य तच्च-
था । तुशब्दो व्याख्यात एव । इति गाथार्थः ॥ २७ ॥

तत्र भावस्तवरूपं छव्यस्तवेन समनुविद्धमिति तावदर्श-

यन्नाह-

जङ्गो वि हु दव्वत्थय-भेदो अणुमोयणेण अत्थि ति ।
एयं च एत्थ ऐयं, इयं सुच्चं तंतजुत्तीए ॥ २८ ॥

यतेरपि भावस्तवारूढसाधारपि, न केवलं गृहिण एव । हुश-
ब्दोऽव्यङ्ग्यकृतौ । छव्यस्तवभेदो छव्यस्तवविशेषः । अनुमोदनेन
जिनपूजादिदर्शनजनितप्रमोदप्रशंसादिवक्त्रणयाऽनुमत्या, अस्ति-
विद्यते । इतिशब्दो वाक्यसमाप्तौ । अथ साधोर्छव्यस्तवे अ-
नुमोदनमसिद्धमित्याशङ्क्याह-एतच्चैतत् पुनरनुमोदनम्, अत्र
छव्यस्तवे, ज्ञेयं ज्ञातव्यम्, इत्यनया वक्ष्यमाणया, शुद्धमनव-
द्यम्, तन्त्रयुक्त्या शास्त्रगर्जोपपत्त्या । इति गाथार्थः ॥ २८ ॥
पञ्चा० ६ विव० । दर्श० ।

तं नत्थि भुवणमज्जे, पूयाकम्मं न जं कयं तस्स ।

जेणेह परमआणा, न खंमिया परमदेवस्स ॥ १२ ॥

तत्किमपि नास्ति न विद्यते, भुवनमध्ये त्रिभुवनेऽपि, पूजाक-
म्मं पूजाविधानं, यत्र कृतं यत्र निष्पादितं, येन केनचिदनिर्दिष्टना-
म्ना, इहेति पूजाविधानविचारे, परमोत्कृष्टाज्ञा परमाऽऽज्ञा, परम-
त्वं चाऽस्याः सकलकल्मषनिर्मूलनत्वेन सकलसुखविधायि-
त्वात्; किं, न खल्लिखिता नोल्लङ्घ्यता ! कस्येत्याह-परमदेवस्य वी-
तरागस्येत्यर्थः । अयमत्राभिप्रायः--यद्यपि साधुः पुष्पपूजादौ न
प्रवर्त्तते तथाऽपि समस्तप्रतिपत्तिमूलसर्वज्ञाऽऽज्ञायाः परिपा-
लनात्पूजादिविषये चोचितदेशनादौ प्रवर्त्तनादनुमोदनाच्च
दर्शनशुद्धिर्भवत्येवेति । प्रयोगश्चात्र-पुष्पपूजादिव्यतिरेकेणापि
सर्वसम्बरवत्साधुसमाजानां दर्शनशुद्धिरुपजायते, भावस्तव-
हेतुकत्वात्पुष्पादिपूजायाः, घटोत्पत्तौ मृत्पिण्डवत् । न चास्य
हेतोर्जावस्तयोत्पत्तिहेतुत्वेऽपि दर्शनशुद्धावसिद्धोत्पादनीयेति;
जावस्तवस्य दर्शनशुद्धिव्यतिरेकेणात्यन्तासद्भावात् । अथ चेत्तं
प्रयुज्यते तस्य हि भगवतः समस्तजगतीतद्योवेख्यातकीर्त्तिस-
कलातिशयसंपन्नस्य त्रिभुवनोदरविवरभासुरसकलसुरासुराकि-
न्नरनरखचरशेखरपरमपूजनीयस्य, सर्वमपि यावत्सात्रविलेपा-
भरणगीतनृत्यपुष्पाद्यारोहणादिकं पूजाकम्मं कृतमेव, तदवि-
कलाज्ञाकरणतः सर्वसम्बरारूढैः साधुभिरपि सकलकलङ्काविक-
लकलज्ञानोत्पत्तिदर्शनात् प्रसन्नचन्द्रमहामुनिभरतेश्वरचक्र-
धर्तिवदिति गाथार्थः ॥ १२ ॥

कष्टेतरसाध्योर्भावास्तवद्रव्यस्तवयोस्तयोरन्तरं फलं च

प्रतिपादयन् गाथाद्वयमाह--

मेरुस्स सरिसवस्स य, जत्थियमेत्तं तु अंतरं हांइ ।

जावत्थयदव्वत्थया-ए अंतरं तत्थियं नेयं ॥ १३ ॥

उक्तां दव्वत्थयं, आराहिय जाइ अच्युयं जाव ।

जावत्थयएण पावइ, अंतमुहुत्तेण निव्वणं ॥ १४ ॥

तत्र मेरोः समस्तलोकनाभिभूतवृक्षयोजनप्रमाणस्य, सर्पपस्य
च राजिकामात्रस्य, यावन्मात्रं यावत्प्रमाणमन्तरं व्यवधानं,
भवतीति गम्यते । उपलक्षणं चैतत्समुद्रविन्ध्याद्याहरणानाम्,
तावन्मात्रं ज्ञेयम्; किम् ? जावस्तवद्रव्यस्तवयोरन्तरमिति । यत्
उत्कृष्टमिति प्राकृतवशात्, यत् उत्कृष्टतोऽपि छव्यस्तवमाराध्य,
याति गच्छति, अच्युतं द्वादशमं देवशोकं यावत् । जावस्तवेन,
तुशब्दस्य लुप्तस्येह दर्शनात् पुनः प्राप्नोति लभते, अन्तमुहु-
त्तेन, निर्वाणं मोक्षमिति गाथार्थः ॥ १४ ॥

अतः किम्-

मोत्तूणं जावत्थयं, जो दव्वत्थयं पवट्टए मूढो ।

सो साहू वत्तव्वो, गोयम ! अजओ अविरओ य ॥ १५ ॥

यो मौढ्याद्विषयव्यास्पद्याद्वा महामोहग्रस्तबहुजनप्रवृत्तिदर्श-
नाद्वा, मुक्त्वा परित्यज्य, जावस्तवं सर्वसावद्यनिवृत्तिलक्षणं,
द्रव्यस्तवं सर्वसावद्यनिबन्धनरूपं, प्रवर्त्तते, मूढः परमार्थमजा-
नानः, स साधुर्वक्तव्यो ज्ञानीयो, गौतम ! इच्छते !
अयतोऽविरतश्च । चशब्दात् एतदपि द्रष्टव्यम्-असंयताविर-
ताऽप्रतिहतपापकर्मा देवार्चक इति वा देवभोजक इति ।
अयमाशयः--यो हि भवपरम्परानिरनेकाभिर्दुरापमक्रेपेण मोक्ष-
सुखसाधकं सर्वसम्बरस्वभावं संयमं प्राप्यापि मोहात्तस्य परि-
त्यागेन पुष्पपूजादौ प्रवर्त्तते, स उभयत्र भ्रष्टतयाऽकिञ्चित्कर
एवेति गाथार्थः ॥ १५ ॥

अन्यच्च तस्यातिमूर्खत्वप्रतिपादनायाऽऽह-

मंसनिवित्तिं काउं, सेवति दंतिकयंति धणिभेआ ।

इय चङ्कणाऽऽरंभं, परववएसा कुणइ वालो ॥ १६ ॥

मांसं पिसितं, तस्यापि पापहेतुत्वाद् निवृत्तिं विरतिं कृत्वा विधा-
य । पश्चाज्जिह्वादोषात्सेवते भजते, तदपि खादतीत्यर्थः । लोकव-
ज्जया ध्वनिनेदं शब्दमात्रभेदं विधाय, केनोल्लेखेन ? (दंतिकयं ति
त्ति) दंतिकमिदं नेदं मांसमिति, इत्यनेन हेतुना स्वयमात्मना
समस्तजनप्रत्यक् त्यक्त्वा आरम्भं जूतोपमर्दनं, तृतीयार्थे
पञ्चमी । ततोऽपरव्यपदेशेन तीर्थकृतां भगवतामहं भक्त इति
करोति विधत्ते, बाह्योऽङ्ग इति गाथार्थः ॥ १६ ॥

ननु कयमसौ बालः ? स हि धर्म्मार्थितया तीर्थकरानुदिशा
प्रवर्त्ततेऽतो युक्तमिवेति यो मन्येत, तं प्रत्याह-

तित्थयरुदेसेण वि, सिद्धिंज्ज न संजमं मुगइमूलं ।

तित्थगरेण वि जम्हा, समयम्मि इमं विणिहिट्ठं ॥ १७ ॥

तीर्थङ्करोद्देशेनापि, न केवलमन्योद्देशेनेत्यऽपिशब्दार्थः । शिथि-
लयेत् शिथिलं विदध्यात्, न नैव, कमित्याह-संयमं सर्वविरतिं
सुगतिमूलं मोक्षस्यैकान्तप्रापकं, तीर्थकरेणापि यदुद्देशेन साव-
द्यानुष्ठाने प्रवृत्तिर्विधीयते तेनापीत्यपिशब्दार्थः । यस्मात्स-
मये सिद्धान्ते, इदं विनिर्दिष्टं प्रतिपादितमिति गाथार्थः ॥ १७ ॥

तदेवाह-

सव्वरयणामएहिं, विज्जमियं जिणहरेहि महिवलयं ।

जो कारेज्ज समगं, तओ वि चरणं महिणीयं ॥ १८ ॥

सर्वाणि च तानि रत्नानि, यद्या-सर्वतो रत्नानि, सर्वरत्नैर्निष्प-
न्नानि सर्वरत्नमयानि, तैः सर्वरत्नमयैः, सर्वतो महामाणिक्य-
शिलासंचयचितिरित्यर्थः । न केवलं सामान्यपाषाणेषुका-

दिविनिर्मितं वितृषितं मणिमृतं, जिनगुहैरहंदायतनैर्महीवज्रयं समस्तधरणीतन्त्रं, यः कश्चिदतिशयमहापुण्यप्राग्भारश्चक्रवर्त्यादिः, कारयेत्समग्रं परिपूर्णं, ततोऽपि तस्मादपि, सर्वोत्तमद्रव्यं यावदपीत्यर्थः । चरणं चारित्रं सर्वैरितित्वभावं, महर्द्धिकं विशिष्टतरतमं, यतस्तेऽपि तादृग्विधसर्वोत्तमद्रव्यस्तवविधायिनोऽपि सर्वसम्बरवन्त एव शिवसुखसाधका भवन्तीति गाथायः ॥ १८ ॥ दर्श० ३ तत्त्व ।

(१५) सिंहावलोकितेन हिंसाऽस्तीति ताम्रेव
द्रव्यस्तवे निरस्थिति —

धर्मार्थं सृजतां क्रियां बहुविधां हिंसा न धर्मार्थिका,
हिंसांशे न यतः सदाशयजृतां बाह्या क्रियांशे परम् ।

न द्रव्याश्रयतश्च बाधनमपि स्वाध्यात्मभावोन्नते—

रारम्भादिकमिष्यते हि समये योगस्थितिव्यापकम् ॥ १५ ॥

(धर्मार्थमिति) धर्मार्थं बहुविधां बहुप्रकारां, क्रियां पूजादिरूपां, सृजतां तदर्थिका धर्मार्था हिंसा न, यतः सदाशयभृतां शुभज्जावानां, हिंसांस्त्रे बाह्या न, परं केवलं क्रियांशे बाह्या, तथा चानुबन्धार्हसानिरासः, सदाशयश्च यतनोपवृद्धितो प्राह्य इति हेतुहिंसाऽपि निरस्तैव, तथा च स्वरूपहिंसास्ति । तत्राह—
द्रव्याश्रयतश्च स्वस्य योऽध्यात्मभावस्तदुन्नतेः बाधनमपि “अव्यक्त्ये चैव बन्धनमोक्षे” इत्याचारवचनात् । इदमेव कथमत्राह—हिंसा न, यतः, समवे सिद्धान्ते, योगस्थितिव्यापकं, यावत् बाधनास्तिष्ठन्ति तावदित्यर्थः । इत्येते मन्यन्ते, “जावं च षं ए-यइ वेयइ, तावं च षं आरंजइ संरंजइ समारंभइ” इत्यादिवचनात् आरम्भाद्यन्यतरत्वेन बाधन्यापकतालाभात् । यदि च द्रव्याश्रयमात्राद् बन्धः स्यात्तदा त्रयोदशगुणस्थानेऽपि स्यात्, न चैवमस्ति, समितगुणस्य द्रव्याश्रयसत्त्वेपूपादानकारणानुसारितत्वेन बन्धवैचित्त्यस्याचारवृत्तिचूर्णार्थादौ व्यवस्थितत्वात् । न च द्रव्यतया परिणतिरपि सूक्ष्मैकेन्द्रियादेरिव बन्धजननीति धर्मार्णवमतमपि युक्तम् । एकेन्द्रियादीनामपि सूक्ष्मबन्धस्थोपादानसूक्ष्मताऽपेक्षितत्वाद् प्रमत्तसाधोर्द्रव्याश्रयसंपन्नस्य तन्निमित्तस्य परमाणुमात्रस्यापि बन्धनिषेधात् “ण इ तस्स तण्णिमित्तो, बंधो सुहुमो वि देसिओ समए ।” इत्यागमात्, प्रपञ्चितं चेदं धर्मपरीक्षायां महता मन्थेन ॥ १५ ॥

एवं व्यवस्थिते कूपनिदर्शनचिन्त्यतामाभिर्जावयति—
पूजायां खलु जावकारणतया हिंसा न बन्धावहा,
गौणीत्यं व्यवहारपद्धतिरियं हिंसा वृथा निश्चये ।
जावः केवलमेक एव फलदो बन्धो विरत्यंशज-
स्त्वन्यः कूपनिदर्शनं तत इहाशङ्कापदं कस्यचित् ॥ १६ ॥
अत्रास्माकमिदं हृदि स्फुरति यद् द्रव्यस्तवे दूषणं,
वैगुण्येन विधेस्तदप्युपहतं जक्येति हि ज्ञापनम् ।
कूपज्ञातफलं यतो विधियुताऽप्युक्तक्रिया मोक्षदा,
जक्यैव व्यवधानतः श्रुतधराः शिष्टाः प्रमाणं पुनः ॥ १६ ॥

(पूजायामिति) पूजायां, खल्विति निश्चये, भावस्य द्रव्यस्तवकारणाध्यवसायरूपस्य, कारणतया हिंसा बन्धावहा न भवति । एषा स्थापयति हि स्नानादिसामग्री द्रव्यस्तवेऽधिकारिणम्, न च सा हिंसा कर्मणा बध्यते, दुर्गतना-

यां देवलोकगमनानुपपत्तेः । बन्धावहा चेत्पुण्यबन्धावहे चोक्तजावेन प्रशस्तीकरणत्वात् प्रशस्तरागवत् पुण्यादिसंघट्टनादिरूपोऽसंयमस्तत्र हेतुरुक्त इति चेत्, सोऽपि पर्युदासेन संयमयोगविरुद्धयोगरूप एव स्यात् । तस्यापि च भावेन प्रशस्तीकरणे किं हीयते ?, उत्तरकालिक एव भावः प्रशस्तीकर्तुं समर्थः, न पौर्वकालिक इति चेत् । न । दुर्गतनारीदृष्टान्तेन विहितोत्तरत्वात् । कश्चायं मन्त्रो यः पूर्वापरभावेन न्यूनाधिकजावं नियमयतीति सूक्ष्मेक्षिकायां प्रशस्तहिंसा पुण्यावहाऽपि न स्यादिति चेत् । इदमित्थम्, इयं व्यवहारपद्धतिर्व्यवहारनयसरणिर्गौणी, प्रशस्तपुण्यबन्धहेतुत्वस्याऽपि “घृतं दहतीति” न्यायेनेष्टत्वात्, निश्चये निश्चयनये तु विचार्यमाणे, हिंसा वृथैव, अन्यतरबन्धस्याप्यहेतुत्वात् । केवलम् एक एव भावः फलदः, प्रशस्तोऽप्रशस्तो वा, प्रशस्तमप्रशस्तं वा फलं जनयितुं समर्थ इत्यर्थः । अत एव कामजोगानाश्रित्योत्तराध्ययने-पूक्तम्—“न कामजोगा समर्थ उर्वेति, ण यावि जोगा विगइ उर्वेति । जो तप्पओसी य परिग्गही य, समो य जो तेसु स वी-अरागो ॥ १०१ ॥ ” इति । उक्तं ३२ अ० । अत एव च विषयेऽपि सतस्वचिन्तयाऽभिसम्बन्धगमनबन्धकारणमुक्तमाचारे । एवं विधेः समाधिः पूर्वभूमिकायां न भवत्येवेति चेत् । न । सर्वथाऽभावस्य वक्तुमशक्यत्वात् । सम्यग्दर्शनसिद्धियोगकाल एव प्रथमतः कृणुल्लिङ्गसिद्धेरनुकम्पादीनामिच्छाद्यनुभवत्वात् ।

तदुक्तं विशिकायाम—

“अणुकंपा णिव्वेओ, संवेगो तह य होइ पसुमुत्ती ।
एषां अणुभावा, इच्छाईणं जहासंखं ॥ १ ॥ ” इति ।

अणुभावाः कार्याणि, इच्छादीनां इच्छाप्रवृत्तिस्थिरसिद्धियोगानां, समाधिजनितश्च जावोऽन्युत्थानकालेऽपि संस्कारोपेतया मैत्र्याद्युपवृंहितोऽनुवर्तत एव, अन्यथा क्रियासाफल्यसिद्धेः, “भावोऽयमनेन विना, चेष्टा द्रव्यक्रिया तुच्छा” इति वचनात् । एवं विविक्तविवेके विरतसम्यग्दृष्टेरपि पूजायां न बन्धः, विरत्यंशजस्तु बन्धोऽन्यः पूजायोगाप्रयुक्तः, अन्यथा जिनवन्दनादावपि तदापत्तिः । तत इह कूपनिदर्शनं कूपज्ञातं कस्यचित् यथा श्रुत-इत्याशङ्कापदं आशङ्कान्तरम् । एवं हि तदावश्यकं द्रव्यस्तवीयप्रसङ्गसमाधानस्यैव व्यवस्थितम् । प्रति० । पो० । आव० ।

“अकसिणपवत्तयाणं, विरयाविरयाण एस खलु जुत्तो ।

संसारपयणुकरणे, दव्वत्थए क्वदिदंत्तो ॥ ४१ ॥ ”

अकृत्स्नं प्रवर्त्तयन्तीति, संयममिति सामर्थ्याद् गम्यते, अकृत्स्नप्रवर्त्तकाः, तेषां, विरताविरतानामिति श्रावकाणाम्, एष खलु युक्तः—पण द्रव्यस्तवः, खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् युक्त एव । किंभूतोऽयमित्यत आह—संसारप्रतनुकरणः संसारक्षयकारक इत्यर्थः । द्रव्यस्तवः हेयः प्रकृत्यैवासुन्दरः, स कथं श्रावकाणामपि युक्त इत्यत्र कूपदृष्टान्त इति । “जहा नयनवनगरादिसंनिवेशे केइ पन्नअजलाभावतो तएहाविपरिगता तदपनो-दार्थं कूवं खण्ति, तोसि च जइ धि तएहादिथा फिट्ठति, मट्ठिआ कइमाइ भिज्जति, तहा वि तदुभवेणं चैव पाणिपणं ति सि-चत्ते, एहाइआ सो य मलो पुव्वगो य फिट्ठति, सेसकालं च तदन्नेय लोगा सुजयाइणो भवंति, एवं दव्वत्थए जइ विसंजमो तहा वि तओ चैव सा परिणामसुद्धी भवति, जातं असंजमो-पज्जियं अन्नं च निरवसेसं खवेति त्ति, तमाह—विरयाविरयाहिं एस दव्वत्थवो कायवो सहाणुवंथो य पनुतणिउजराफलो य

स्ति काऊर्ण " इति गाथार्थः ॥ ४२ ॥ अथ कीर्त्याद्यर्थमपि ह-
व्यस्तवे प्रवृत्त्या शुभाध्यवसायव्यभिचारश्चरित्रक्रियायामपि
तुल्यः, शुभाध्यवसायस्यैव तथात्वान्न कारणत्वेन पुण्याद्यर्थ-
ने त्वेवं चारित्रजावेन तत्क्रियायास्तयात्वापत्तिभावान्नैकात्म्यम् ।
नित्यस्मृत्यादिना भावनयोत्पादाप्रतिपादगुणवृद्ध्यादिकमपि प्र-
तप्रदण्णादिक्रियया तुल्यम्, "एसा त्रिई उ इत्थं, ण उ गहणादेव
जायई णियमा । गहणावायं पि जायइ, जाओ वि अ वेइकम्मद-
या ॥ तम्हा णिस्संचइए," इत्यादिवचनात् । उपरितनानुपादेय-
त्वमपि तथैव, प्रमत्तस्थविरकल्पिकादेः क्रियाया अप्रमत्तजिन-
कल्पिकादिनाऽनुपादेयत्वात्, हव्यस्तवजनितपरिणामगुद्ध्या ह-
व्यस्तवस्थलीयः संयमोपाजितस्यान्यस्य च निरवशेषस्य क-
र्मणः कृपणाभिधानमपि चारित्रक्रियाजनितपरिणामगुद्ध्या त-
दतिचारजनितान्यनिरवशेषकर्मकृपणाभिधानतुल्यं, सर्वस्या
अपि प्रवज्याया भवद्वयकृतकर्मप्रायश्चित्तरूपतायास्तत्र तत्र व्य-
वस्थितत्वात्, जिनशासनविहितेत्यत्रापि शुभयोगे तदतिदेशात्
"जोगे जोगे जिणसा-सणम्मि दुक्खक्खया पउजंता । इ-
क्कम्मि अणंता, वट्टंता केववी जाया ।" इत्युक्तवचनात् ह-
व्यस्तवे क्रियमाण एव च भावगुद्ध्या नागकेतुप्रवृत्तीनां कै-
वल्योत्पादश्रवणात् शुभानुबन्धिप्रभूततरनिर्जराफलत्वोपदर्श-
नमेव हव्यस्तवेऽप्यस्यापि पापस्यानं न सदेव इति शुचभा-
वस्य निर्विषयः कूपदृष्टान्तः । तत्र पुष्पाद्यर्थवर्चनवेलायां शुभभा-
वसंभवेन निश्चयनयेन तस्य व्यवहारनयेन च तदन्वितक्रि-
याया विशिष्टफलहेतुत्वेऽपि ततः पूर्वं तद्विषयसंभव इति वा-
च्यम्, प्रत्यक्षकन्यायेन पूर्वपूर्वतरक्रियायामपि शुभजावान्वयत-
त्फलोपपत्तेः । नैगमनयाभिप्रायेणात एव पूजार्थं स्नानादिक्रिया-
यामपि यतनया अधिकारसंपत्त्या शुभजावान्वय उपदर्शितश्च-
तुर्थपञ्चाशके । तथाऽऽह—

"एहाणाइ वि जयणाए, आरंभवओ गुणाय णियमेणं ।

सुहजावहेउओ खलु, विषेयं कूवनाएणं" ॥ १० ॥ स्ति ।

स्नानाद्यपि देहशौचप्रवृत्तिकमपि, आस्तां तद्वर्जनं, पूजा वा ।
आदिशब्दाद्विवेचनादिग्रहः । गुणायति योगः । यतनया रक्षयितुं
शक्यजीवरक्षणरूपतया, तर्हि साधोरपीत्याशङ्क्याह-आर-
म्भवतः स्वजनधनगेहादिनिमित्तं कृप्यादिकर्मजिः पृथिव्यादि-
जीवोपमर्दनयुक्तस्य, गृहिण इत्यर्थः । न पुनः साधोः, तस्य सर्व-
सावद्ययोगविरतत्वाद्भावस्तवारूढत्वात् । जावस्तवारूढस्य हि
स्नानादिपूर्वकहव्यस्तवोऽनादेय एव, जावस्तवार्थमेव तस्या-
श्रयणीयत्वात्, तस्य च स्वत एव सिद्धत्वात् । इमं चार्थं प्रकर-
णान्तरे स्वयमेव वदन्तीति । गुणाय पुण्यबन्धलक्षणोपकाराय,
नियमेनः वश्यं जावेन । अथ कथं स्वरूपेण सद्दोषमप्यारम्भिणो
गुणायत्याह- (सुभजावहेउओ स्ति) सुभजावप्रत्ययत्वेन निर्दे-
शस्य शुभभावहेतुत्वात्प्रशस्तभावनिवन्धनत्वाज्जिनपूजार्थस्ना-
नादेरनुभवन्ति च केचित् स्नानपूर्वकं जिनाचर्चनं विदधानाः
शुभभावमिति । खलुर्वाक्यालङ्कारे ! विज्ञेयं ज्ञातव्यम् । अथ गु-
णकरत्वमस्य शुभभावहेतुत्वात्कथमिव ज्ञेयमित्याह-कूपज्ञाते-
नावटोदाहरणेन । इह चैवं साधनप्रयोगः-गुणकरमधिकारि-
णः किञ्चित्सद्दोषमपि स्नानादि, विशिष्टशुभभावहेतुत्वात्, वि-
शिष्टशुभभावहेतुभूतं यत्तद्गुणकरं दृष्टम् । यथा कूपखननम् । वि-
शिष्टशुभभावहेतुश्च यतनया स्नानादि, ततो गुणकरमिति । कू-
पखननपक्षे शुभजावः तृष्णादिव्युदासेनानन्दाद्यवाप्तिरिति ।
इदमुक्तं भवति-यथा कूपखननं श्रमवृष्णाकर्दमोपलेपादिदोष-

दृष्टमपि जलोत्पत्तावनन्तरोक्तदोषानपोह्य स्वोपकाराय परोप-
काराय किञ्च भवतीत्येवं स्नानादिकमप्यारम्भदोषमपोह्य शुभा-
ध्यवसायस्योत्पादनेन विशिष्टाशुभकर्मनिर्जरणपुण्यबन्धकारणं
भवतीति । इह केचिन्मन्यन्ते-पूजार्थं स्नानादिकरणकावेऽपि नि-
र्मलजलकल्पशुभाध्यवसायस्य विद्यमानत्वेन कर्दमत्वेपादिक-
रूपपापाभावाद्विषयमिदमित्यमुदाहरणम् । तत्किमेदमित्यं यो-
जनीयम्-यथा कूपखननं स्वपरोपकाराय भवत्येवं स्नानपूजा-
दिकं करणानुमोदनद्वारेण स्वपरयोः पुण्यकारणं स्यादिति ।
न चैतदागमानुपाति । यतो धर्मार्थप्रवृत्तावप्यारम्भजनितस्या-
रूपस्य पापस्येष्टत्वात्, कथमन्यथा भगवत्यामुक्तम्-"तदारूवं
समणं धा माहणं वा पडिहयपञ्चक्खायपावकम्मं अफासुएणं
अणेषणिज्जेणं असणं पाणं खाइमं साइमं पम्माज्जेमाणं मंते !
किं कज्जइ? गोयप्पा ! अप्पे पावे कम्मे वहुतरिआ से णिज्जरा
कज्जइ" । तथा ग्लानप्रतिचारणानन्तरं पञ्चकल्याणकप्रायश्चित्त-
प्रतिपत्तिरपि कथं स्यादित्यत्र प्रसङ्गेनेति समासार्थः ॥ १० ॥

यतनया विहितस्य स्नानादेः शुभजावहेतुत्वं प्रागुक्तम् । अथ यत-
नां स्नानगतां शुभभावहेतुतां च यतनाहतां स्नानस्य दर्शयन्नाह-
"भूमिपेहणजलछा-णणाइ जयणा उ होइ एहाणाओ ।

एत्तो विसुक्खभावो, अणुहवासिद्धो च्चिय वुहाणं ॥ ११ ॥"

भूमेः प्रेक्षणं च स्नानभुवः प्राणिरक्षार्थं चतुषा निरीक्षणं, जलच्छा-
णणं च पूतरकपरिहारार्थं नीरगालनम्, आदिः प्रमुखं यस्य व्या-
पारवृत्तस्य तद्भूमिप्रेक्षणजलच्छाणणादिः आदिशब्दात् मत्तिका-
रक्षणादिग्रहः । तत्किमित्याह-यतना प्रयत्नविशेषः । तुशब्दः पु-
नरर्थः । तज्जावना चैवम्-स्नानादि यतनया गुणकरं भवति । यतना
पुनर्भूमिप्रेक्षणजलछाणणादिः भवति वर्तते, केत्याह-स्नानादावधि-
कृते देहशौचविवेपनजिनाचर्चनप्रभृतिनि च, इह प्राकृते औकारथ्युते-
रभावात् "एहाणाओ" इत्येवं पठ्यते इति । (एत्तो स्ति) इतः पुनर्थ-
तनाविहितस्नानादेर्विशुद्धभावः शुभाध्यवसायोऽनुजवसिद्ध एव
स्वसंवेदनप्रतिष्ठित एव, बुधानां बुद्धिमतामनेन च शुभभावहेतु-
त्वादित्यस्य पूर्वोक्तहेतोरसिद्धताऽऽशङ्का परिहृतेति गाथार्थः
॥ ११ ॥ अत्राभयदेवसुरिव्याख्याने धर्मार्थप्रवृत्तावप्यारम्भजनित-
दोषस्याल्पस्य यदिष्टत्वमुक्तम्, तद् ग्रन्थकर्तुः क सरससिद्धं, वो-
डशके "यतनातो न च हिंसा" इत्याद्यभिधानात् यतनया जावशु-
द्धिमतः पूजायां कायवधासंभवस्यैव दर्शितत्वात्, पूजापञ्चाश-
केऽपि कायवधाः कथं पूजा परिशुद्धेति प्रश्नोत्तरे-"जणइ जिण-
पूयाए, कायवहो जइ वि होइ उ कहि वि । तह वि तई
परिसुद्धा, गिहीण कूवाहरणजोगा ॥ ४२ ॥" इत्यत्र कथाञ्चित्
केनचित् प्रकारेण यतनाविशेषेण प्रवर्तमानस्य सर्वथा न
भवताते प्रदर्शनार्थं कथाञ्चिद् ग्रहणमिति तपस्विनां स्वयमेव
व्याख्यानात्, "देहादिणिमित्तं पि हु, जे कायवहंसि तह पय-
ट्टंति । जिणपूआकायवह-म्मि तेसिमपवत्तणं मोहो ॥ ४५ ॥" इति
ग्रन्थेनाग्रे ग्रन्थकृतैवाधिकारिणो जिनपूजा कायवधम् उपेत्य
प्रवृत्तेर्दर्शितेन हिंसास्वरूपस्य च यतनयैव त्याजनान्निप्रायात्
समाधियोगेनेत्यादिवक्षणासिद्धेः । न च पुण्यजनकाध्यवसायेन
योगेन चाल्पस्यापि पापस्य बन्धसंज्ञवः, अध्यवसायानां योगानां
वा शुभाशुभैकरूपाणामेवोक्तत्वात्, तृतीयराशेरारम्भे प्रसिद्धं रत-
दुपपादयिष्यत उपरिष्ठात् भाष्यसंमत्या, जगवत्यां सुपात्रे शुद्ध-
दानेऽल्पपापबहुतरनिर्जराभिधानं च निर्जराविशेषमुपलक्षयति ।
स च शुद्धदानफलावधिकापकर्षात्मकः, प्रकृते च चारित्रफला-
वधिकापकर्षात्मको दानादिचतुष्कफलसमशीलः सोऽधिक्रियतः

इति कथञ्चरमशुद्धदानेन शुद्धपूजायां तुल्यत्वमुपनीयमानं विप-
श्चित्तश्चमत्कारसारं चेतो रमयितुं प्रत्यलम् ?। अशुद्धदानं हि अ-
तिथिसंविभागवत्तस्याऽतिचारभूतं, शुद्धपूजा च समग्रश्राद्धध-
र्मस्य तिथिकीचूतोत्तरगुणरूपेति च । आह वाचकचक्रवर्ती-“चै-
त्यायतनप्रस्था-पनानि कृत्वा च शक्तितः प्रयतः । पूजाश्च गन्ध-
माल्या-धिवासधूपप्रदीपाद्याः” ॥ इत्यादि । अथ शुद्धदानविधि-
रुत्सर्गः, अशुद्धदानविधिश्चापवादः, उत्सर्गापवादौ च स्वस्थाने
द्रावपि बलवन्तावित्यपवादाविधिविषयीभूताशुद्धदानतुल्यत्वं दे-
वपूजायामुच्यमानं न दोषायेत्यभिप्रायः, तर्हिशुद्धपददानं कस्य
विभीषकायैस्वरूपतोऽशुद्धतायाः स्वरूपत आरम्भवत्तायाश्चान-
तिदोषत्वात् । वस्तुनोऽप्रासुकदानदृष्टान्तो बुद्धकदृष्टान्तमावि-
तदानापेक्षयैव भावितो भगवतीवृत्ताविति, परव्युत्पन्नकृतजिन-
पूजायां विपरीतव्युत्पन्नकृतदानतुल्यत्वमजिधीयमानं कथं घटे-
त ? ग्लानप्रतिचारणानन्तरं पञ्चकल्याणकप्रायश्चित्तप्रतिपत्तिर-
पि गीतार्थाद्यन्यतरपदवैकल्या एवेति । सर्वपदसाकल्ये प्रायश्चि-
त्तकरणं कल्पमात्रस्वरूपतः सदापतयैतददुष्टम्, तावद्भूमेन
जिनपूजां कृत्वाऽपि प्रायश्चित्तं कर्त्तव्यं स्यात्, तच्च नैर्यापथिकी-
मात्रमप्युक्तम्, अशुद्धदानेऽपि श्राद्धजीतकल्पादावुक्तमिति वृथा
चलग्नमेतदभिन्नसूत्राजिमानिनामतिचारजनकक्लिष्टभावशोध-
नमपि तुल्याधिकशुद्धाध्यवसायैनेव, अन्यथा ब्राह्म्यादीनां स्व-
ल्पमायया अशुभविपाके प्रमत्तसाधूनामिदानीं चारित्र्यं कथं नि-
र्वहेदित्यर्थः । पदप्राप्तेन प्रपञ्चितं पञ्चवस्तुकं एवेति यतनाज्ञा-
वशुद्धस्याधिकारिणः क इवात्तोपलेप इति केपाश्चिन्मतं नाना-
गामिकमाभाति, पूजेतिकर्त्तव्यतासंपत्तिरव च तन्मते कूपोत्पत्तिः
तत्प्राक्कालीन एवारम्भः । प्रतिपन्नगृहस्थधर्मप्राणपदछव्य-
स्तवस्य कूपस्वननस्थानीयः, तत्काञ्चाजितद्रव्येणैव छव्यस्तवसं-
भवात्त्रिवर्गविरोधिनस्ततः प्रथमवर्गस्याऽपि सिद्धे सदार-
म्भाजितकर्मनिर्जरणमेव च छव्यस्तवसंभाविनी भावेनेति,
अन्योक्तपूर्वपक्षे “अस्माकमिदं यदि स्फुरति यत् छव्यस्तवे दू-
षणं” तद्विधिवैगुण्येन भक्तिमात्रैकतानतासंभविधिवैकल्ये-
न प्राक्कालसंभवव्याप्यारम्भदोषस्य फलेन समारोपेण तच्छो-
धने तत्राऽपि कूपदृष्टान्ताभिधानापत्तिरिति प्राचीनपक्षे खरसः
स्नानादावारम्भश्चित्ते लगतीत्याजिमानिक आरम्भदोषस्त्व-
नधिकारिणो न संगतः । अभिधानस्य भावदोषत्वादल्पदोष-
स्य च विरूपस्यैवेष्टत्वाद्भिधानस्य विपर्ययस्य विपर्ययरूप-
दोषस्याल्पस्य वक्तुमशक्यत्वादुपरितनानां तत्र दोषत्वाभि-
मानस्तु न विपर्ययाद्, स्याद्वादमार्गे वस्तुन आपेक्षिकत्वात् ।
स्थविरकल्पकस्य यो मार्गः स जिनकल्पिकापेक्षया न मार्ग
इति तदुपपत्तेः, तदपि विधिवैकल्यप्रयुक्तं, द्रव्यस्तवदूषणमपि
भक्त्याऽधिकतरभक्तिजावेनोपहनं भवति, इति हि ज्ञानं कूप-
ज्ञानस्य फलरूपज्ञानेनैतद् ज्ञाप्यते इत्यर्थः । पूजाविधिवैगुण्य-
स्थलीयेऽप्युपलक्षे भक्तिप्राबल्यस्य प्रतिबन्धकत्वम्, कूपे खन्यमा-
ने कदमोपलेपादाविव मन्त्रविशेषस्येति भावः । यतोऽवधि-
युताऽपि क्रिया व्यवधानेनातिपारम्पर्येण प्रकृत्यैव कृत्वा मो-
क्षदोक्षा, शिष्टा पुनरत्रार्थे शिष्टैकवाक्यतयाऽनूद्भूत स्वकपो-
दकल्पितत्वमात्रमिति भावः । इत्थं चाऽभयदेवसूरीवचनाना-
मुक्तानां शेषाणां च भक्तिमात्रप्रयुक्तपूजैव विषय इति स-
र्वोऽपि प्राचीननवीनपन्थास्तिरस्कृतो ज्ञवति । इत्थं विवेचका
एव सुज्ञानाः सुप्ररूपकाः शङ्किताश्च पुनः सुते व्याख्याते जविकाः ।
उक्तं च सम्मतौ गन्धहस्तिना-“ ए उ सासणभत्तीमि-त्तप

सिद्धतजाणगो होइ । ण वि जाणगो वि समए , पञ्चवणा
णिच्छिओ ऐओ ” छि न परीक्षां विना स्थेयं , प्राचीनप्रणया-
त्परमविमृश्यरुचिस्तत्र निरस्ता गन्धहस्तिना । तथाहि-

“ अयं जनोऽन्यस्य मृतः पुरातनः,
पुरातनैरेव समो भविष्यति ।
पुरातनेष्वित्यनवस्थितेषु कः ,
पुरातनोक्तान्यनिमृश्य रोचयेत् ॥ १ ॥ ”

प्राचीनं त्वनवीनमप्यनेकान्तगमितं तत्तत्पर्यभेदेन तन्त्रे-
नतिप्रसज्जकं कूपदृष्टान्तं विशदीकरणेऽधिकमादरात् प्रपञ्चे-
नोक्तमस्माभिस्तदवधार्यताम् ॥ ६१ ॥

(१६) पूजायां हिंसासंभवोक्तिविकल्पं दूषयन्नाह-

धर्मार्थः प्रतिमार्चनं यदि वधः स्यादर्थदण्डस्तदा,
तर्त्तिक सूत्रकृते न तत्र पठितो जूताहियक्कार्थवत् ।

या हिंसा खलु जैनमार्गविहिता सा स्यान्निषेध्या स्फुटं ,
नाभाकर्मिकवसिहन्तुमिह किं दोषं प्रसङ्गोद्भवम् ? ॥ ६२ ॥

(धर्मार्थमिति) यदि पूजायां हिंसा कुमतिना वाच्या, तदा
किमनर्थदण्डरूपा वा स्यादर्थदण्डरूपा वा ? नाद्यः पक्षः क्षोद-
क्षमः, प्रयोजनराहित्यासिद्धेः । अन्त्ये त्वाहं-यदि प्रतिमार्चनं ध-
र्मार्थो वधः स्यात्तदाऽर्थदण्डः स्यादर्थदण्डत्वेन व्यवहार्यः स्या-
त् । इष्टापत्तावाहं-तदर्थदण्डश्चेत्तदा सूत्रकृतेऽर्थदण्डाधिकार-
किं न पठितः । किंवत् ? जूताहियक्कार्थो यथा दण्डः पठितस्तद्वत् ।
इदं हि तत्सूत्रम्-“पदमे दंरुसमादाने अचादंरुवत्तिप छि आहि-
ज्जइ, से जहा नामए केइ पुरिसे आयहेउं वा आंगारहेउं वा मिच्छ-
हेउं वा णागहेउं वा भूयहेउं वा जक्खहेउं वा दंरुतसथावरोहिं
सयमेव णिस्सरइ, असेहि वा णिसिरावेइ, अन्नं वा णिसिरंते
समणुजाणइ, एवं खलु तस्स तत्पत्तिअं सावकंति आहिज्ज-
इ छि” । यदि हि जिनप्रतिमापूजार्थोऽपि वधोऽत्राधिकृतः स्या-
त्तदा-“ जिनपरिमाहेतुं जिनहेतुं च ” इत्यप्यभणिष्यत् सूत्र-
कारः । न च सर्वोऽपि दण्डो गृहस्थानामगारार्थ इत्यगार-
विषयकेच्छाप्रयोज्येच्छाया हेतोरुक्तशेषे संभवान्न न्यूनत्वमिति
रामदासादिपामरोंक्तं श्रद्धेयम् । एवं सति-“ परिवारहेउं ”
इत्यादेराधिक्यापत्तेः, परिवारार्थस्यापि तत्त्वतो गृहार्थत्वा-
दिति यत्किञ्चिदेतत् । अथ विवक्षात एव तत्पाठ इत्यत आह-
या खलु जैनमार्गविहिता हिंसा सार्त्तिकप्रसङ्गोद्भवं दोषं निहन्तुं
वारयितुं स्फुटं नामग्राहं निषेध्या न स्यात् ? अपि तु स्यादेव ।
ननु प्रतिलोममेतत्, एवं सत्यर्थदण्डाधिकारं पूजार्थवधस्याधा-
कर्मिकस्येव पाठोपपत्तेरिति चेत् । सत्यम्, तर्हि भगवत्यादावा-
धाकर्मिकस्येव तस्य स्फुटं निषेधौचित्यमन्यत्र प्रपञ्चितनिरु-
पितस्यैवात्रोपलक्षणसंभवादित्यत्र तात्पर्यात्, तत्रे तदशक्ति-
तोपादम्भमात्रम् । “ तथ खलु भगवया परिणया पवेइया-इम-
स्स चेव जीवियस्स परिवंदणमाणणापूअणाए डुक्खपरिघा-
तहेतुं ” इत्याचारे प्रथमाध्ययने जातिमरणमोचनार्थं प्राणाति-
पातस्य दर्शितत्वात्, तस्य च कटुतरविपाकोपदर्शनाज्जिनपू-
जादेरपि जगवदप्युपगमेन मुक्त्यर्थं प्रसिद्धेऽर्थदण्डतया सा-
क्षान्निषेधादिति चेत् । न । एतद्व्याख्यानपर्यालोचनायां त्वमनो-
रथस्य व्लेशनाप्यसिद्धः । तथाहि-तत्र कर्मणि भगवता परिज्ञानं
परिज्ञा प्रत्याख्यानं च प्रवेदिता, अथ किमर्थमसौ कटुकविपाकेषु
कर्माश्रवभूतेषु क्रियाविशेषेषु प्रवर्त्तन्त्याह-“ इमस्सेत्यादि” ।

(१७) अर्थदण्डत्वविचारः-

आनन्दस्य हि सप्तमाङ्गवचसा हित्वा परित्राद्वर-
श्रावस्य प्रथितौपपातिकगिरा चैत्यान्तरोपासनाम् ।
अर्हचैत्यनतिं विशिष्य विहितां श्रुत्वा न यो दुर्मतिं,
स्वान्तान्मुञ्चति नाश्रितप्रियतया कर्माणि मुञ्चन्ति तम् ॥६३॥

(आनन्दमिति) हि निश्चितम्, आनन्दस्य आनन्दभ्रमणोपास-
कस्य, सप्तमाङ्गवचसा उपासकदशाङ्गवचनेन, तथा परित्राद्व-
रः प्रधानो यः श्रावः अम्बुडः भ्रमणोपासकः, तस्य, प्रथिता प्र-
सिद्धा औपपातिकगिरौपपातिकोपाङ्गवाक्, तथा, चैत्यान्तरोपास-
नाम्-अन्यतीर्थिकचैत्यतपरिगृहीतार्थचैत्योपासनां, हित्वा त्व-
क्त्वा, दिपतस्येति शेषः, “मत्प्रसूतिमनाराध्य” इत्यत्रेव, अन्यथा
भिन्नकर्तृकत्वाप्रत्ययानुपपत्तेः। अथवाऽन्तर्भूतार्थत्वाद् हित्वे-
त्यस्य हापयित्वेत्यर्थः। एवं ह्यभिमतानभिमतविधानहापनयोरे-
कर्तृत्वे न क्त्वाप्रत्ययानुपपत्तिः। अर्हचैत्यानामर्हप्रतिमानां, नतिं
विशिष्य नामग्राहं विहितां कर्तव्यत्वेनोक्तं श्रुत्वा यो दुर्मतिं प्रति-
माऽनाराधयेति दुष्टमतिं न त्यजति, तम्, आश्रितस्यातिप्रियतया-
ऽत्यन्तानीष्टतया, इत्यस्य गम्यमानत्वादुपमोत्प्रेक्षे। आश्रिताः
प्रिया वस्य तत्तयेति व्याख्याने गुणप्रिय इत्यादाविव विशेषणपर-
निपातः। कर्माणि ज्ञानावरणीयादीनि न मुञ्चन्ति। तत्र सप्तमा-
ङ्गाहापको यथा-“तते णं से आणंदे गाहावती समणस्स
जगवओ महावीरस्स अंतिप पंचाणुवयस्स सत्त सिक्खावयं
पुवालसविहं गिहिधम्मं पडिबज्जइ, समणं भगवं महावीरं वंदइ,
णमंसइ, णमंसइता एवं वदासी-नो खलु मे अंते! कप्पइ भज्ज-
प्पभिण अणुउत्थियदेवयाणि वा अणुउत्थियप-
रिग्गहियाइ वा अरिहंतचेइआइ वंदित्तए वा णमंसित्तए वा”।
प्रति० । (‘सम्मत्त’ शब्दे तदग्रहणप्रस्तावे व्याख्या) (‘आणंद’
शब्दे द्वितीयभागे १०६ पृष्ठे सूत्रमुक्तम्) अत्रान्ययूथिकपरिगृही-
तचैत्यनिषेधे मिश्रितार्हचैत्यवन्दनादिविधिः स्फुट एव। न चात्र
चैत्यशब्दार्थे ज्ञानं मूलोक्तं घटते। अर्हद्विज्ञानस्यान्यतीर्थिकपरिगृ-
हीतत्वानुपपत्तेः, नापि साधुः, श्रुतवत् तस्यान्यपरिगृहीतत्वा-
लिङ्गः। सिद्धौ वा स्वतीर्थिक एव सः। अन्यागमस्याप्यन्यपरि-
ग्रहेष्वेव व्यवस्थितेः भृशं स दुर्वृत्तिपरिमहाच्च ब्रूमः। “तद्व्या-
गममप्रमाणम्” इति वचनात्। अथ-“अणुउत्थिया वा” इत्या-
दिपदत्रयमेकार्थमेव “समणं वा माहणं वा” इति पदद्वयवत्।
अन्यथा “तेसि असरखं च” इत्याद्यनुपपत्तेः। तत्पदस्याव्यव-
हितपूर्वोक्तपदार्थपरामर्शकत्वात् चैत्यानामेव वाच्यव्यवहितपू-
र्वोक्तत्वात्तेषां दानाद्यप्रसङ्गेन तन्निषेधानुपपत्तेरिति चेत्। न। प्र-
शक्तानां त्रयाणां नत्यादेरवश्यनिषेधत्वात्पदत्रयस्यैकार्थताया
वक्तुमशक्यत्वात्, तेन तदा यावत्तुक्तपरामर्शस्यैव युक्तत्वाच्च
वस्तुतोऽव्यवहितप्राक्कालीनशब्दबोधानुकूलव्यापारविषयत्वं
वाच्यम्। तथा च-पूर्वमनालपितेस्तत्रान्यतीर्थिकैरित्यव्याहार-
स्यावश्यकत्वात् तेषामिति तत्पदेन त्वव्यवहितपूर्वोक्तान्यतीर्थिक-
परामर्शो युक्त इति मदुत्प्रेक्षां प्रमाणयन्तु ग्रामाणिकाः। औपपा-
तिकाहापको यथा-“अम्मरुस्स णं णो कप्पइ अणुउत्थिए वा
अणुउत्थियदेवयाणि वा अणुउत्थियपरिग्गहियाणि य अरिहंत-
चेइआणि वा वंदित्तए वा णमंसित्तए वा० जाव पज्जुवासित्तए
वा णण्णथ अरिहंतहि वा अरिहंतचेइआणि वा वंदित्तिए” तद्वृ-
त्तिर्यथा-“अणुउत्थिएत्ति” अन्ययूथिका अर्हत्समयापेक्षयाऽन्ये

शाक्यादयः। “चेइआइ ति” अर्हचैत्यानि जिनप्रतिमाः, “न-
अत्थ अरहंतहि वत्ति” न कल्पते, इह योऽयं नेति प्रतिषेधः,
सोऽन्यग्राहद्वयः, अर्हतो वर्जयित्वेत्यर्थः। न हि किल परित्रा-
जकचेयधारकोऽतोऽन्ययूथिकदेशतावन्दनादिनिषेधोऽर्हतामपि
वन्दनादिनिषेधो मा नृदिति कृत्वा “नअत्थ” इत्यधीतम्, इति।
अग्राहचैत्येऽम्बुडस्य “कण्ठ एव विहित” इति न्यायः, छनभि-
शस्यापि सुज्ञानम्। इत्थं च सम्यक्त्वालापक एवार्हचैत्यानां
वन्दननमस्करणयोर्विहितत्वात्पूजाद्यप्यधिकारिणां सिद्धमिति
सिद्धान्ते स्फुटमर्हचैत्यपूजाविधानं न पश्यामः। सम्यक्त्वपरा-
क्रमाध्ययने स्फुटं फलानभिधानादिति सुस्पकमतं निरस्तम्। न
पश्याम इत्यस्य स्वापराधत्वात्। न ह्ययं स्थाणोरपराधः, बर्देन-
मन्थो न पश्यतीति। सम्यक्त्वालापक एष सुदृढदृष्ट्या दर्शना-
त्सम्यक्त्वपराक्रमाध्ययनेऽपि गुरुसाधर्मिकबुधूपाफलाभिधा-
नेनैव पूजाफलाभिधानादिति मावनीयं सूरिभिः ॥६३॥

सुवर्णगुलिका । आइ च-

प्रश्रव्याकरणे सुवर्णगुलिकासंबन्धनिर्धारणे,

शस्ते कर्मणि दिग्द्वयग्रहरहःख्यातौ तृतीयाङ्गतः।

सम्यग्जावितचैत्यसाक्षिकमपि स्वाद्वोचनाज्ञाश्रुतौ,

सूत्राच्च व्यवहारतो भवति नः प्रीतिर्जिनेन्द्रे स्थिरा ॥६४॥

प्रश्रव्याकरणे सुवर्णगुलिकायाः संबन्धनिर्धारणे सत्य-
संबन्धस्यानभिधेयत्वात्संबन्धानिधानस्यावश्यकत्वे वृत्तिस्थ-
स्य तस्य सौप्रत्वादिति ज्ञावः। तथा तृतीयाङ्गतः स्थाना-
ङ्गतः, शस्ते प्रशस्ते कर्मणि दिग्द्वयस्य पूर्वोत्तरदिग्रूप-
स्य, यो ग्रहः पुरस्कारः, तस्य यो रहःस्थितिस्तात्पर्यप्रति-
पात्तिः, तस्यां, च पुनः, व्यवहारतः सूत्रात्सम्यग्जावितान्य-
यतनारूपवर्जनबा सद्भावं प्रापितानि यानि चैत्यानि तानि
साक्षीणि यत्र यस्यां क्रियायां, तथा स्वाद्वोचना सुष्ठु समी-
चीना याऽऽलोचना, तस्याः श्रुतौ विधिभ्रवणे सति, नः
अस्माकं, प्रीतिर्जिनेन्द्रे आपनाजिने स्थिराऽप्रतिपातिनी
जवति, स्थापनाजिनस्य जिनेन्द्रत्वं भावजिनवन्तस्यःसमुपास-
नाफलदानसमर्थतयाऽव्यभिचारेणाध्यात्मिकभावाक्केपकत्वाद्-
वसेयम्। तत्र तुर्याश्रवद्वारि-“सुवर्णगुलिआएत्ति” प्रती-
के वृत्तिः-यथा सुवर्णगुलिकायाः कृते संप्रामोऽदृष्टत्वादिनसिन्धु-
सौवीरेषु जनपदेषु विदर्भकनगरे उदायनस्य राहः प्रभाव-
त्या देव्याः सकाशे देवदत्ताभिधाना दास्यन्तु। सा च देव-
निर्मितां गोशीर्षवन्दनमयीं धीमन्महावीरप्रतिमां राजमन्दिरा-
न्तर्वर्तिचैत्रजवनव्यवस्थितां प्रतिचरति स्म, तद्वन्दनार्थं च आ-
वकः कोऽपि देशात् संचरन् समायातः, तत्र चागतोऽसौ रोगे-
णाऽपटुशरीरो जातः, तथा च सम्यक् प्रतिचरितः। तुष्टेन च तेन
सर्वकामिकमारुधितदेवतावितीर्णगुलिकाशतमदायि। तथाऽन-
या कुञ्जा विरुपा, सुरूपा ज्ञयासमिति मनसि विभाव्य एका गुटि-
का भक्तिता, तत्प्रभावात् सा सुवर्णवर्णा जातेति सुवर्णगुलिका
नास्मा प्रसिद्धिमुपगता। ततोऽसौ चिन्तितवती-ज्ञाता मे रूपसंपद,
एतया च किं भर्तृविहीनबा, तत्र तावदयं राजा पितृतुल्यो न का-
मयितव्यः, शेषस्तु पुरुषमात्रमतः किं तैः, तत उज्जयिन्याः पतिं
चण्डप्रद्योतराजं मनस्याधाय गुटिका भक्तिता, ततोऽसौ देवव-
चनात्तां विज्ञाय तदानयनाय इस्तिरत्नमाकृष्ट तप्रायातः। आ-
कारिता च तेन सा, तथोक्तम्-आगच्छामि यदि प्रतिमां नयासि, ते-

नोक्तम्-तामहं श्रुत्वा नेष्यामि । ततोऽसौ स्वनगरीं गत्वा तदूपां प्रतिमां कारयित्वा रचित्वा तामादाय तत्रैव रात्रावायातः, स्वकीयप्रतिमां देवतानिर्मितप्रतिमास्थाने धिमुच्य तां सुवर्णगुहिकां च गृहीत्वाऽऽगतः । प्रजाते च चण्डप्रघातगन्धहस्तिधिमुकम्-त्रपुरीषगन्धेन विमदान् स्मृतिनो बिज्ञाय ज्ञातचरुप्रघातागमोऽधगतप्रतिमासुवर्णगुहिकानयनोऽसावुदायनराजः परं कोपमुपगतो दशभिर्महावहैः रामभिः सहोज्जयिनीं प्रति प्रस्थितः । अन्तरा पिपासावाधितसैन्यस्त्रिपुष्करकरणेन देवतया निस्तारितसैन्योऽङ्केपेणोज्जयिन्या बहिः प्राप्तः, रथाकृद्ध धनुर्वेदकुशलतया सन्नरुहस्तिरत्नरुदं चण्डप्रघातं प्रजिहीर्षु मण्डल्यत्रमन्तं चरणतल्लशरव्यधितहस्तिनो ध्रुवि निपातनेन वशीकृतवान् दासीपतिरिति वृक्षाटपट्टे मयूरपिच्छेनाङ्कितवानिति । प्रति० । प्रश्न० ४ भाष० द्वार । दिग्द्वयोर्निर्गहे स्थानाङ्गालापको द्वितीयस्थाने प्रथमोद्देशके यथा-“ दो दिसाओ अभिगिज्झ कप्पइ णिगंथाण वा णिगंथीण वा पञ्चावित्तप पाईणं चेव उदीणं चेव एवं मुंकावित्तप सिक्खावित्तप उवछावित्तप संभुजित्तप संवसित्तप सज्झावं उद्दिचित्तप सज्झावं पदिसित्तप सज्झायं अणुजाणित्तप आलोइत्तप पन्निक्कमित्तप णिदिचित्तप गरीइत्तपं विववित्तपं विमोइत्तपं अकरणयापं अण्णुत्ति-त्तपं अहारिइं पायच्चित्तं तवोकम्मं पन्निवज्जित्तप, दो दिसाओ अभिगिज्झ कप्पइ णिगंथाण वा णिगंथीण वा अपच्छिन्नमारणं-तियसंलेहणाफूसणाभूसियाणं भत्तपाणपडिआइक्खिबाणं पाओवगयाणं कावं अणवकं समाणाणं विहरित्तपं तं पाईणं चेव उदीणं चेव चित्ति” । प्रति० । स्था० । अत्र हि दिग्द्वयाभिमुखीकरणमर्ह-त्वेत्यानां जुगनाभिमुखीकरणायैवेति तद्विनयसर्वकर्मपूर्वाङ्गत्वाद् गृहस्थस्याधिकारिणो लोकोपचारतद्विनयात्मकपूजायाः प्रधानपस्तुचितमेवेति तात्पर्यम् । प्रति० । उक्तं च-“ पुन्वानिमुहो ठिष्ठा, दिज्जा अइवा पन्निच्छिज्जा । जाप जिणद्वयो वा, जिणद्वयचेइ-याइ वा” ॥१॥ प्रति० । व्यवहारालापको यथा आलोचनासूत्रे-“ जत्येव समं जाधियाइं पसेज्जा० जाव पडिक्कमिज्जा, णो चेव समं जाधियाइं वहिआ गामस्स० जाव सन्निवेसस्स पाई-णाभिमुहे वा उदीणाभिमुहे वा करयत्तपरिग्गाइयं सिरसाध-त्तं मत्थप अंजाइं कट्टु एवं वदिज्जा-एवइआ मे अवराहा एव-इक्खुत्तो अइं अवरज्जो अरइताण सिद्धाणं अंतिप आलोइ-ज्जा पन्निक्कमेज्जा निदिज्जा पायच्चित्तं पडिक्कज्ज चि-चेमि । ” प्रति० । अथाऽग्रेतनस्याप्यभावे यत्रैव सम्यग्भाषितानि जिनयचनवासितान्तःकरणानि देवतानि पश्यति, तत्र गत्वा तेषामन्तिके आलोचयेत्, देवतानि हि भृगुकच्छगुणशिलादौ भगवत्समवचनरे एकशो विधीयमानानि शोधिकरणानि दृष्ट्वा विशोधिदानसमर्थानि प्रवन्ति, महाविदेहेषु गत्वा तीर्थङ्करानापृ-च्छ्य वाचाऽष्टमेनाकम्प्य पुरत आलोचयेत् । तासामपि देवता-नामभावेऽर्हत्प्रतिमानां पुरतः स्वप्रापितवानपरिष्ठाकुशलमा-लोचयति, ततः स्वयमेव प्रतिपद्यते प्रायश्चित्तम्, तासामप्यभा-वे प्रामादेवहिः प्राचीनादिदिग्गभिमुखः, करतलाभ्यां परिगृहीतं तथा शिरसाऽऽवर्त्तयत्येव तम् । अलुक्कसमासः । अज्जलि कृत्वा एवं वदेत्-एतावन्तो मेऽपराधाः, एतावत् कृत्वाऽहमपरा-द्धः । एवमर्हतां सिद्धानामन्तिके आलोचयेत् । प्रायश्चित्तदान-विधिं विद्वानालोच्य च स्वयमेव प्रतिपद्यते प्रायश्चित्तं, स च तथा प्रतिपद्यमानः शुरु एव, सूत्रोक्तविधिना प्रवृत्तेः । यदपि च विराधितं । तत्रापि शुरुः, प्रायश्चित्तप्रतिपत्तेरिति । अत्र

“ समं भाविआइं ” इति विशेषणैव देवतानां चैत्यानां च “अहं च भोयरायस्स” इत्यत्र ‘पुज्याम्’ इवाक्तेपात् विशेषणद्वया-नुरोधेनावृत्तिं कृत्वा व्याख्येयम् । सम्यग्भाषितप्रतिमापुरस्का-रश्च मनःशुद्धिर्विशेषार्थैव दिग्द्वयपरिग्रह इवेति न्यायोपेत-मेव । यद्युच्यते कुमतिभिः-सम्यग्भावितपदेनाचिरतसम्यग्दृष्टेरेव पारिशेष्येण ग्रहान्न प्रतिमास्पर्श इति । तदस्पृश्यास्पर्शस्य नृप-णत्वाच्च दूषणम्, आलोचनादानार्हस्य गीतार्थे संज्ञवेऽध्यात्मशु-द्धये प्रतिमाश्रयणस्यैव शास्त्रार्थत्वात् । अर्हत्स्वरूपपुरस्कारस्य कथमिदमुत्सर्गतामवसम्भ्यतामिति चेत्, सद्भावाभ्यामत्रापि विशेषं विज्ञावय । एतेन पर्यन्तोक्तत्वाज्जघन्यं प्रतिमाश्रयणमित्य-पि दुर्वचनं निरस्तम्, ततोऽप्यग्रेऽर्हत्स्वरूपपुरस्कारस्योक्तेरिति किमिति पृच्छ्यतेन ॥ ६४ ॥

(१७) द्रौपद्याधिकारः । प्रतिमापूजायां द्रौपदीभक्षासार्थ-
बाहीसिद्धाञ्जराजानामुदाहरणानि—

तीर्थेष्टप्रतिमार्चनं कृतवती सूर्याजवक्त्रकितो,

यत् कृष्णा परदर्पमाषि तदिदं षष्ठाङ्गविस्फूर्जितम् ।

सचके खलु या न नारदमृषिं मत्वाऽव्रतासंयतं,

मूढानामुपजायते कथमसौ न श्राविकेति भ्रमः ? ॥६५॥

कृष्णा द्रौपदी, सूर्याजवत् राजप्रभ्रीयोपाङ्गाभिहितव्यतिकरवृ-
त्ताजदेववत्, भक्तितो ज्ञप्त्या, तीर्थेशानां भगवतां, प्रतिमार्चनं प्र-
तिमापूजनं, कृतवती, तदिदं तदेव तदर्थो जिधायकम्, न परं, षष्ठाङ्ग-
स्व ज्ञाताधर्मकथाध्ययनाङ्गस्य, विस्फूर्जितं सम्यग्याख्यान-
विवक्षितं, परेषां कुवादिनां, दर्पमदङ्कारं मध्मातीत्येवंशीलम्, ते हि
वदन्ति-पञ्चमगुणस्थानवृत्त्या पूजा कृतेति सूत्रे कुत्राऽपि व्यक्ता-
ङ्कारं नोपलभ्यते, गते प्रसिद्धे षष्ठाङ्ग एव च तदङ्कारोपलब्धे-
रिति कथं नोत्तानदृशो दर्पप्रतिघातः । ननु द्रौपद्याऽर्हत्प्रतिमापू-
जा कृतेति षष्ठाङ्गेऽभिहितमिति वयमपि नापह्नुमः, तस्याः पञ्च-
मगुणस्थानं नास्तीत्येवं तु ब्रूम इति चेत्, अत्राह-या तं नारदमृषिं
मत्वासंयतं मत्वा न सचक्रे न सतकृतवती, असौ श्राविका नेति
भ्रमः कथमुपजायते ? , न युक्तोऽयं भ्रमः । एवमापद्याचाम्ना-
न्तरितषष्ठादिकरणमपि आविकात्वमेवार्थापयतीति द्रष्टव्यम् ।
अत्रालापका ज्ञातावृत्तौ-“ तप णं सा दोवई रायवरकन्नगा
जेणुव मज्जणघरे तेणैव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता मज्जण-
घरं अणुपविसइ, अणुपविसइत्ता एहाया कयवलिकम्मा
कयकोउवमंगलपायच्छिज्जा सुच्छपावेसाइं मंगलाइं वत्थाइं
पवरपरिहिया मज्जणघराओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमइत्ता
जेणव जिणघरे तेणैव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता जिणघरं
अणुपविसइ, जिणपडिमाणं आलोप पणामं करइ, करइत्ता
वंदइ, नमंसइ, नमंसइत्ता बोमइत्थेणं परामुसति, परामुसइत्ता
एवं जहा सूरियाओ जिणपडिमाओ अच्चेति तहेव भाणि-
यवं० जाव धूवं रुइति, रुइतित्ता वामं जाणुं अंचेइ, दाहिणं
जाणुं धरणिताइंसि साहइ तिकखुत्ता मुद्धानं धरणिताइंसि
निवेसेइ, निवेसेइत्ता ईंसि पच्छुभमइ, करयत्त० जाव कट्टु एवं
वयासी-णमोऽत्थु णं अरिहंताणं जगवंताणं० जाव संपत्ताणं
वंदइ, णमंसइ, नमंसइत्ता जिणघराओ पडिनिक्खमइ, जेणव
अंतेउरे तेणैव उवागच्छइ ” । झा० १६ अ० । अत्र यावत्क-
रणात् अर्थतो दृश्यं, बोमइत्तकेन जिनप्रतिमाः प्रमाणि, सु-
रभिगन्धोदकेन स्नपयति, गोशीर्षचन्दनेनानुलिम्पति, वस्त्रा-

णि निवासयति, ततः पुष्पाणां माल्यानां, ग्रथितानामित्यर्थः ।
गन्धानां चूर्णानां वस्त्राणामाजराणानां चारोपणं करोति स्म । मा-
लाकलापावलम्बनं पुष्पप्रकरं तन्दुलैर्दर्पणाद्यष्टमङ्गलकाले रचनं
करोति । (वामं जाणुं अञ्चेत्ति) उत्तिपतीत्यर्थः । (दाहिणं जाणुं
धरणिनलंसि निहट्टु) निहत्य, स्थापयित्वेत्यर्थः । (तिक्रवुत्तो मु-
क्षाणं धरणितणंसि णिवेसेत्ति) निवेशयतीत्यर्थः । (इत्ति
पच्चुन्नमति २ करतलपरिग्राह्यं अञ्जलिं मत्थप कट्टु एवं व-
यासी-नमोऽन्धु णं अरिहंताणं जाव संपत्ताणं वंदति, एमंसति,
णमंसितित्ता पमिनिक्खमइत्ति) तत्र वन्दते चैत्यवन्दनविधिना
प्रमिद्धेन, नमस्यति पञ्चात्प्रणिधानयोगेनेति वृक्षा, न च द्रौपद्याः
प्रणिपातएदमकमात्रं चैत्यवन्दनमभिहितं सूत्रे इति सूत्रमात्रप्रामा-
ण्यादस्यस्यापि श्रावकादेश्वादिदेतद् मन्तव्यम् । अन्यथा सूर्याज्जादि-
देवयक्तव्यतायां बहूनां शस्त्रादिवस्तूनामर्चनं श्रूयते इति, तदपि
विधेयं स्यात्, किञ्चाविरतानां प्रणिपातएदमकमात्रमपि चैत्यवन्दनं
संज्ञायते, यतो वन्दते नमस्यतीति पदद्वयस्य वृद्धान्तरव्याख्याना-
मेवमुपदर्शितं जीवाजिगमवृत्तिकृता-अविरतिमतामेव प्रसिद्धचै-
त्यवन्दनविधिर्भवति, अन्यथा तथाऽभ्युपगमपुरस्सरं कारयो-
त्सर्गासिद्धेः, ततो वन्दते सामान्येन, नमस्करोति आशयवृद्धे-
रज्युत्थानरूपनमस्कारेणेति । किं च-“ समणेण सावणं य,
अवस्सकायववयं हवइ जम्हा । अंतो अहो णिसियस्स य,
तम्हा आवस्सयं णाम ॥ १ ॥ ” तथा “-जं णं समणे वा सम-
णी वा सावत्रो वा साविद्या वा सचित्ते तम्मणे तल्लेहे उन्नत्रो
कावं आवस्सपणं चिट्ठंति, तं वीयउत्तरियं भावावस्सयं ” इ-
त्यादिरनुयोगधारवचनात् । तथा सम्प्रदर्शनं संपन्नः प्रवचन-
भक्तिमात्रं परविधावश्यकनिरतः पटस्थानयुक्तश्च श्रावको भ-
वतीत्युमास्वातिवाचकवचनात् श्रावकस्य परविधावश्यकस्य
सिद्धावावश्यकताऽन्तर्गतं प्रसिद्धं चैत्यवन्दनं सिद्धमेव भवती-
ति वृत्तौ । यच्च “ जिणपडिमाणं अरुचणं करेइ ” इति एक-
स्यां वाचनायामेतावदेव दृश्यते इति वृत्तावेवं प्रागुक्तं, तत्रापि
वृद्धाशयात्सम्पूर्णो विधिरिष्यत एव, जिनप्रतिमार्चनस्य प्रणि-
धानस्तवेनैव विरतिमतां निर्वाहात् । यदपि “ जाव संपत्ताणं
ति ” असंपूर्णदण्डकदर्शनात्स्वास् इति प्रतिमाऽरिणोच्यते । तदपि
स्तम्भतीर्थचिरकाशीनृत्तारूपत्रीयपुस्तकसंपूर्णदण्डकप्रदर्शनेन
बहुशो निराकृतमस्माभिः । सम्पूर्णचैत्यवन्दनविधौ चापुनर्वन्ध-
कादयोऽधिकारिणः स्थाणोरर्थावस्थानतदन्ययोगपरा इति सि-
द्धमेव । योगग्रन्थे तु श्राविका तु द्रौपद्यानन्दादिवःप्रत्याख्याता
अन्यतीर्थिकादिरूपत्वादिव सिद्धा । तथाहि ज्ञातावृत्तौ-“ तए णं
पंच पंरुवा दोवईदेवीए सद्धि कल्लाकल्लि वारं वारेण उरावाइं जोग-
भोगाइं जाव विहरंति । तते णं से पंरुराया अण्णया कयाइं पंच-
पंरुवेहिं कुंतीए देवीए दोवइए देवीए सद्धि अंतोउरपरियालसद्धि
संपरिवुके सीहासणवरणए यावि विहरति । इमं च णं कळुन्नारए
दंसणेण अज्जहए विणीए अंतो य कळुसहियए मज्जत्थोवन्तियए अ
अट्ठीणनोमपियदंसणे सुरुवे अमइवसगलपरिहिए कावमिय-
चम्मउत्तरासंगइअवत्थं दंरुकरुलुहत्थे जमामउडदिसमिरए
जणोवइअगले ति अमुंजमेहववगलधरे हत्थकयकभीए पि-
अंगग्रन्थे धरणिगोअरपहणे संवरणावरणउवयणुपयणिजे-
सिणीसु य संकामणिआभिआंगं पण्णानिगमणीअंभणीसु य
बहुसु विजाहरीसु विज्जास्सु विसुयजसे इहे रामस्स य
केसवस्स य पज्जुन्नपडवसंवअनिरुद्धनिसद्धउस्सुयमारण-
गयमुमुहदुमुहार्णं जायवाणं अट्ठुठाणं य कुमारकोमीणं

हिययदइए संयवए कळहयुद्धकोवाहवापिए जंरुणा-
जिवासी बहुसुयसमसुयसंपराए सुदंसणेण समंतत्रो कलहं
सदस्सिखणं अणुगवेसमाणं असमाहिकरे दसावरवीरपु-
रिसतेल्लुक्कलवगणं आमंतकणं तं भगवति पक्कमाणि
गयणगमणहत्थं उपपइओ गळुणतलमहिलंधयंतो गामागरन-
गरलेरुक्कवमडवदोणमुहपट्टणसंवाहसहस्समंमियं थिमि-
यमेइणीतलं सुदं ओदोयंतो रम्मं इत्थिणाउरं नयरं उवागए
पंरुरायभवणंसि अइवेगेणं समोवयइ, तए णं से पंरुराया क-
ळुन्नारयं एज्जमाणं पासइ, पासइत्ता पंचहिं पंडवेहिं कुंतीए
देवीए सद्धि आसणाओ अट्ठुछेइ, कळुन्नारयं सत्तपयाइं
पच्चुगच्छइ, पच्चुगच्छइत्ता तिक्रवुत्तो आयाहिणं पयाहिणं
करेति, करेइत्ता वंदइ, एमंसइ, एमंसइत्ता महरेइणं आसणेणं
उवनिमतेइ । तते णं से कळुन्नारए उदगपरिचरफासियाए
दम्भोवरिए वत्थआए भिसियाए निसीयइ, निसीयइत्ता पंरुरायं
रज्जे अं जाव अंतोउरे यकुसलोदंतं पुचति । तते णं से
पंरुराया कुंती देवी पंच पंडवा कळुन्नारयं आदंति
जाव पज्जुवासंति ; तते णं सा दोवनी कळुन्नारयं अस्सं-
जयं अविरयअप्पडिहएअपचक्खत्थपावकम्म ति कट्टु नो
आदाइं जाव णो पज्जुवासति ति ” । प्रति० । ज्ञा० ।

जद्रा सार्थवाही-

“तते णं से भद्रा सार्थवाही धणेणं सार्थवाहेणं अम्भण्णमा-
या समाणी हट्टुछं जाव हिमयाविउलं असणं पाणं खाइ-
मं साइमं उवक्खमावेइ, उवक्खमावेइत्ता सुबहुपुष्पवत्थगं-
धमल्लालंकारे गेहति, रसयाउ गिहाणि गच्छइ, रायगिहं नगरं
मज्जं मज्जेणं णिगच्छइ, णिगच्छइत्ता जेणेव पुक्खरिणी
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता पुक्खरिणीए तीरेसु बहुपुष्पं
जाव मल्लासंकारे ठवेइ, ठवेइत्ता पुक्खरिणी आंगहइ, आंग-
हइत्ता जलमज्जणं करेइ, करेइत्ता जलकीरं करेइ, जल-
कीरं करेइत्ता एहाया कयवलिकम्मा उल्लपमिसामिग-
जाइं तत्थ उपपलाइं जाव सहस्सपत्ताइं गिएहइ, गिएहइत्ता
पुक्खरिणीओ पच्चोरुहइ, पच्चोरुहइत्ता तं पुष्पवत्थगंधमल्लं
गेहइ, गेहइत्ता जेणेव नागघरणं जाव वेसमणघरणं
य तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता तत्थ णं नागपरिमाणं
यं जाव वेसमणपडिमाणं य आलोप पणमं करेइ, करेइत्ता
पच्चुन्नमइ, पच्चुन्नमइत्ता लोमहत्थं परामुसइ, नागपडिमाओ
जाव वेसमणपडिमाओ य लोमहत्थं पमज्जइ, उदगधाराए
अट्ठुछेइ, अट्ठुछेइत्ता पम्हवसुयावाए गंधकासाइए गायार्
लूहेइ, महरेहिं वत्थारुहणं च गंधारुहणं च वत्थारुहणं च
करेइ, करेइत्ता धूवं रुहइ, रज्जन्नु पायपडिया पवं वयासी-जइ
णं अह दारगं वा पयमित्तो णं अहं जायं चं जाव अणुवट्ठमि
त्ति कए ओवाइयं करेइ, जेणेव पुक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ,
विउलं असणं पाणं खाइमं साइयं आसाएमाणां जाव
विहरति । ” न च द्रौपद्या जिनप्रतिमार्चनकालवरोपया-
चितं कृतं श्रूयते, प्रत्युत “ जिणाणं जावयाणं ” इत्यादिना
जगवद्गुणप्रणिधानमेव कृतमस्तीति कथं विशेषं न पश्यति
सचेताः । इत्थं प्रणिधानं नैव च महापूजा, अन्यथा तु पूजामात्र-
मिति शास्त्रगतार्थः । तदाह-“ देवगुणप्रणिधाना-चक्ष्वावानुगत-
मुत्तमं विधिना । स्यादाद्रादियुक्तं, यत्तद्देवाचनं चेष्टम् ” ॥ १ ॥
इति । प्रति० । आचा० । कट्टप० ।

(सिद्धार्थराजस्य) ग्राह च-

एतेनैव समर्थिताऽन्युदयिकी धर्म्या च कल्पोदिता,
श्रीसिद्धार्थनृपस्य यागकरणप्रौढिर्दशाहोत्सवे ।
श्रावः खल्वयमादिमाङ्गविदितो यागं जिनार्चा विना,
कुर्वान्नान्यमुदाहृता व्रतभृतां त्याज्या कुशास्त्रस्थितिः ॥ ६६ ॥

(एतेनेति) एतेनैव डौपदीचरितसमर्थनेनैव, आभ्युदयिकी अभ्युदयनिवृत्ता, धर्म्या च धर्मादमपेता च, कल्पोदिता कल्पसूत्रप्रोक्ता, श्रीसिद्धार्थनृपस्य श्रीसिद्धार्थनाम्नो राहो भगवत्पितुः, दशाहोत्सवे दशदिवसमेह, यागकरणस्य प्रौढिः प्रौढता समर्थिता उपपादिता । न च यागशब्दार्थोऽन्यः स्यादिति तमाह-खलु निश्चितं, अयं सिद्धार्थराज आदिम-ङ्गविदितः आचाराङ्गप्रसिद्धः, श्रावः श्रीपार्श्वपत्न्यश्रम-णोपासकः, जिनार्चा विनाऽन्यं लोकप्रसिद्धं यागं, न कुर्यात् । यतः व्रतभृतां कुशास्त्रस्थितिस्त्याज्या । अन्यश्च यागः कुशास्त्रीयः । कल्पसूत्रपाठः यथा-“ तप एं सिद्धये राया दसाहियाए विश्वडियाए पवट्टमाणीए सइए अ साहस्सिए अ सयसाह-स्सिए अ.....” तंभमाणे य पमिच्छमाणे य पमिच्छावेमाणे य एवं च णं विहरइ ।” व्याख्या-(दसाहिए स्ति) दशाहिकायां दशदिवसमानायां, स्थितौ कुलमर्यादायां, पतितायां गतायां, पु-त्रजनमोत्सवप्रक्रियायां तस्यां प्रवर्त्तमानायां, शक्तिकान् शतप-रिमाणान् साहस्रिकान् सहस्रप्रमाणान् शतसाहस्रिकान् ल-क्षप्रमाणान् यागान् देवपूजाः दानान्पर्वदिवसादौ दानादीन् भागान् ददत् दापयन् वाजयन् प्रतीच्छन् गृह्णन् प्रतिग्राहयन् विहरन्नस्ति । एवं श्रीसिद्धार्थनृपेण परमश्राद्धेन देवपूजा कृता चेदन्येषां कथं न कर्तव्या ? तस्य श्रमणोपासकत्वे आचारा-त्पापकश्चायम्-“ समणस्स भगवओ महावीरस्स अम्मापि-यरो पासावज्जिज्जा समणोवासया आवि हत्था । तेणं बहुइं वासाइं समणोवासगपरिभाइं पालइत्ता छएइं जीवनिका-याणं सरक्खणनिमित्तं आलोइत्ता णिदित्ता गरहित्ता अहा-रिहं उत्तरगुणपायच्छिंसं पविज्जित्ता कुससंथारं पुक्खि-त्ता भत्तं पच्चक्खाइति, पच्चक्खाइत्ता अपच्छिमाए मार-णंतियाए सरीरसंलेहणाए भूसियसरीरा काले मासे कालं किच्चा तं सरीरं विपज्जेइत्ता अच्चुए कप्पे देवत्ताए उव-वत्ता । तओ णं आउक्खणं चइत्ता महाविदेहे वासे चरि-मेणं ऊसासेणं सिउक्खिस्संति, परिनिव्वाइस्संति, सव्वदुक्खा-णमंतं करिस्संति ” स्ति । यथा च सिद्धार्थराजव्यतिकरे या-गशब्देन पूजा कृतेति समर्थितं, तथा महाबल्लादित्यतिकरेऽपि दृ-श्यम् । अपि च-शाश्वताशाश्वततीर्थान्याचार्यादींश्च प्रत्यभिगमन-सङ्घपूजनादिना सम्यक्त्वैर्मैथ्यं स्यादित्युक्ताचारनिर्युक्तौ ।

तथाहि-

“ तित्थयराण भमवउ-पवयणपावणिअइसयट्ठीणं ।
अहिगमननमणदरिसण-कित्तणसंपूअणत्थुणणा ॥ १ ॥
जम्माभिसेयनिकलम-णचरणानाणुप्पयाणनिव्वाणे ।
दियलोअजवणमंदर-नंदीसरभोमनगरेसु ॥ २ ॥
अट्ठावयमुज्जिते-गयगपयधम्मचक्रे य ।

पासरहावत्तं चिय, चमरुपायं च वंदामि ॥ ३ ॥ ”
वृत्तिर्यथा-दर्शनज्ञावनार्थमाह-“तित्थयरागाहा” तीर्थकृतां भगव-तां, प्रवचनस्य द्वादशाङ्गस्य गणिपिटकस्य, तथा प्रावचनिकाना-

माचार्यादीनां युगप्रधानानाम्, तथाऽतिशयिनामुष्मिन्नां केव-ल्लिभनः पर्यायावधिमच्चतुर्दशपूर्वविदां, तथाऽऽमर्षोपध्यादिप्रात-र्द्धीनां, यदभिमुखगमनं, गत्वा च नमनं, नत्वा च दर्शनं, तथा गुणोत्कीर्तनं, संपूजनं गन्धादिना, स्तोत्रैः स्तवनमित्यादिका दर्श-नभाषणा, तथा हि दर्शनभाषनया दर्शनशुद्धिर्भवतीति ॥ १ ॥ किं च-“जम्मानिसेयगाहा” “ अट्ठावयगाहा ” तीर्थकृतां ज-न्मभिषेकभूमिषु तथा निष्क्रमणचरणज्ञानोत्पात्तानिर्वाणभूमि-षु, तथा देवलोकाभ्युपगमेषु मन्दरेषु नन्दीश्वरद्विपादौ भौमेषु पा-तालजवनेषु यानि शाश्वतानि चैत्यानि तानि बन्देऽहमिति द्वितीयगाथान्ते क्रिया । इत्येवमष्टापदे, तथा श्रीमदुज्जयन्त-गिरौ, गजाग्रपदे दृशाणकूटवर्त्तिनि, तथा तक्षशिलायां धर्मचक्रे, तथाऽहिच्छत्रायां श्रीपार्श्वनाथस्य धरणीन्द्रमहिमास्थाने, एवं रथावर्त्तप्रवर्तने वैरस्वामिना यत्र पादपोषगमनं कृतम्, यत्र च श्रीवर्द्धमानस्वामिनमाश्रित्य चमरेन्द्रेणोत्पतनं कृतम् । एतेषु यथासंज्ञवमभिगमनवन्दनपूजनेोत्कीर्त्तनादिकाः क्रियाः कुर्वतो दर्शनशुद्धिर्भवतीति ।

तथा-

“ अरिहंतसिद्धचेइय-गुरुसुअधम्मं य साहुवभो य ।

आयरिणं उवज्झाप, पवयणए सव्वसंघे य ॥ १ ॥

एएसु जत्तिजुत्ता, पूअंता अहारिहं मणुस्समणा ।

सासणमणुसरंता, परित्त-संसारिआ जणिआ ” ॥ २ ॥ ६० प० ।

इति, मरणसमाधिप्रकीर्णके, तथा भावनमस्कारं प्रतिपाद्यन्ना-नो दर्शनमोहनीयादिक्रयोपशमने अर्हत्, अर्हत्प्रतिमा, अर्हन्तः, अर्हत्प्रतिमाः, साधुरर्हत्प्रतिमा चेति युगद्वयम्, साधुर्जिन-प्रतिमाश्च, साधवो जिनप्रतिमा च, साधवो जिनप्रतिमाश्च, इत्यष्टस्वपि भङ्गेषु लज्यते । उक्तम्-“ नाणावरणिज्जस्स उ, एंसणमोहस्स तह खओवसमे । जीवमजीवे अत्तु, भंगेणु अ होइ सव्वस्स ” ॥ १ ॥ इति गाथया नमस्कारनि-र्युक्तौ-“ तित्थयरा जिणचउदस, सांविग्गा वा असंविग्गा । सारुवियवयदंखण-पडिमाओ जावगामा उ ” ॥ १ ॥ इति क-ल्पजाव्येण च, जिनप्रतिमादर्शनाद्यज्ञावेऽपि केषाञ्चित्सम्य-क्त्वलाभदर्शनाद्यभिचार इति नाशङ्कीयम्, चित्रभयत्वपरिपा-कयोभयतया प्रतिजम्बं सम्यक्त्वहेतूनां वैचित्र्यात्, तथात्वे कस्य चित् तीर्थकृत्, कस्यचिन्नधरः, कस्यचित्ताधुः, कस्यचिजिनप्र-तिमादिकमित्येवं वैचित्र्यात् स्वजनभयत्वपरिपाकद्वारेण व्य-भिचाराज्ञावात् । अन्यथा तीर्थकृतोऽपि सम्यक्त्वहेतवो न भवे-युः, तीर्थक्रमन्तरेणापि गौतमादिवोधितानां बहूनां सम्यक्त्व-लाभप्रतीतिरेवमव्यतिरेकसिद्धश्चायमर्थः । अत एव सम्यग्दृष्टि-परिग्रहीताः सम्यग्भाविता अपि दृष्टा जव्यजीवस्यार्जकुमारा-देरिव सम्यग्दर्शनाद्युद्यमानमुपलज्यते । ततः “ कारणं कार्योप-चारः ” इति कृत्वा ता अपि प्रावयामा भण्यन्ते इति, तथा पट्ठाव-श्यकान्तर्गतआवकप्रतिक्रमणसूत्रे साक्षादेव चैत्याराधनमु-क्तम्-“ जावंति चेइआइं, उट्ठु अ अहे अ तिरियवोए अ । स-व्वाइं ताई वंदे, इह संतो तत्थ संताइं ” ॥ ४४ ॥ इति चतुश्चत्वारि-शत्तमगाथाया । एतच्चूर्णिर्यथा-“ एवं चट्ठासाए जिणणं वं-दणं काउं संपइ सम्मत्तविसुक्खिणिमित्तं तिलोअगयाणं सास-यासासयाणं वंदणं जणइ- (जावंति) ” ॥ प्रति० ।

(१६) ऊर्द्धलोकादिषु जिनप्रतिमास्थितिः-

“ इत्य लोओ तिंविहो-उट्ठुलोओ, अट्ठावोओ, तिरियलोओ
अ । तत्थ उट्ठुओगो सोहस्मीसाणाश्या दुवालसदेवलोगा;

हिहिमाइआ नवगेविजा विजयाईणि पंचाणुत्तरमाईणि ।

एएसु विमाणाणि पत्तेयं—

“वत्तीसड्ढावीसा, वारसठ चउरो य सयसहस्सा ।

आरेण वंजवोगा, विमाणसंखा जवे एसा ॥

पंचासचत्तल्लुक्खे-व सहस्सा वंतसुकसहसारे ।

सयचउरो आणयपा-णएसु तिप्रारणच्चुयए ॥

सकारसत्तरं हि-ठिमसु सत्तुत्तरं च मज्झिमए ।

सयमेयं उवरिमए, पंचेव य अणुत्तरविमाणा ॥

सव्वगगुलसिसयसठ-ससत्तणउई भवे सहस्साइ ।

तेवीसं च विमाणा, विमाणसंखा जवे एसा” ॥

तदा अहोलोए मेरुस्स उत्तरदाहिणओ असुराइआ दस
निकाया । तेसु विभवेणसंखा—

“सत्तेव य कोमीओ, हवंति वावत्तरि सयसहस्सं ।

जावंति विमाणाइं, सिद्धायतणाइ तावंति” ॥

तदा तिरियवोगो, तथ जिनायतनानि—

“नंदिसरे वावन्ना, जिणहरा सुरगिरीसु तह असोई ।

कुलनगमणुत्तर-रुअगववएसु चउ चउरो ॥

उसुयारेसु चत्तारि, असीइ वक्खारपव्वयेसु तहा ।

वेयहे सत्तरिसय, तीसं वासहरसेवेसु ॥

वीसं गणदंतेसु, दसजिणजवणाइ कुरुनगवरेसु ।

एवं च तिरियवोए, अरुवणा हुंति सयचउरो ॥

वंतरजोइसिआणं, असंखसंखा जिनालयाइं वा ।

गामागरनगराई, एएसु कया वहु संति ॥

एयं च सासयासा-सयाई वंदामि चेइआइं ति ।

इत्थ पदेसम्मि ठिओ, संता तथ पदेसम्मि-” ॥

इति समस्तद्रव्याहर्हन्दनादिवेदकगाथासमासार्थः ।

अत्र जिनप्रतिमानां यद् द्रव्याहर्हवमुक्तं, तद्भावाद्धर्तपरिज्ञानहेतु-
मतामधिकृत्य, अन्यथा तासां स्थापनाजिनत्वात् । कश्चिदाह—एत-
त् श्रावकप्रतिक्रमणमुत्र न गणधरकृतं, किं तु श्रावककृतम् । तत्रापि
“तस्स धम्मस्स” इत्यादिगाथादशकं केनचिद्वर्वाचोनेन क्लिप्तमि-
त्यादि निर्वीजम्, सहसाऽज्ञातकथने तीर्थकरादीनां महाशातना-
प्रसङ्गात् । न हि क्वाप्येतत्सूचकं प्रवचनमुपपन्नमहे । न चादिच्छि-
न्नपरम्परागतवृद्धवचनमीदृक् केनचित् श्रुतम्, किं तु यस्य सूत्रा-
देः कर्तृनाम न ज्ञायते, प्रवचने च सर्वसंमते यत्तत्कर्त्ता सुधर्मस्वा-
भ्यवेति वृद्धवादः । जणितं च तथा विचारामृतसंग्रहेऽपि—“निय-
दव्वेण कयासुं, जिणिदभवणविबवरपइड्डासु । वियरइ पसत्थपु-
त्थय-सुतिथित्थयरपूजासुं” ॥१॥ इति । भक्तप्रकार्णके—“संवच्च-
रचाउम्मा-सिपसु अछाडिआसु अ विहीसुं । अच्चापरेण लग्गह,
जिणिदपूआ तवगुणेसु ॥” इत्यादि । किं बहुना—उपदेशमाला-
यासु—“वाक्थेनावगुहीतसंगतनृणां वाच्यार्थवैशिष्ट्यतः,
सद्वोधं प्रतिमाः सृजन्ति तदिमा ज्ञेयाः प्रमाणं स्वतः ।
तत्तत्कर्मनियोगानृत्परिकरैः सेध्याः परोपस्कैर-
रेता एव हि राजलक्षणवृत्तो राजन्ति नाकेष्वपि ॥१॥” प्रति० ।

तथा च—

तत्थ एं देवच्छंदए अट्टमयं जिणपदिमाणं जिणुस्सेह-
पमाणमित्ताणं संनिक्खित्तं चिट्ठति, तासि एं जिणपदि-
माणं अयमेयास्सवे वणावासे पन्नत्ते । तं जहा-तवणि-
ज्जमया हत्थतला पायतला अंकामयाइं नखाइं अंतो लो-

हियक्खपडिसेयाइं कणगामया पाया कणगामया गोफा
कणगामईओ जंघाओ कणगामया जाण कणगामया ऊरू
कणगामईओ गायलङ्गीओ तवणिज्जमईओ नाभीओ रि-
ट्टमईओ रोमराजीओ तवणिज्जमया चूचुआ तवणिज्जमया
सिरिवच्छा कणगामईओ गीवाओ कणगामईओ वाहा-
ओ रिट्टामए मंसू भिल्लपवालमया ओट्टा फल्लिमया दंता
तवणिज्जमईओ जीहाओ तवणिज्जमया तालुआ कणगामई-
ओ नामाओ अंतो लोहियक्खपरिसेयाओ अंकामयाइं अ-
च्छीणि अंतो लोहियक्खपरिसेयाओ पुत्तकमईओ दिट्ठी-
ओ रिट्टामईओ तारगाओ रिट्टामयाइं अच्छिपत्ताइं रि-
ट्टामईओ जमुहाओ कणगामया कवोत्ता कणगामया सवणा
कणगामया णिडाला वड्डामईओ सीसघमीओ तवणिज्ज-
मईओ केसंतकेसजूमीओ रिट्टामया उवरि मुद्धया, तासि णं
जिणपदिमाणं पच्छिओ पत्तेयं पत्तेयं उत्तधारगपदिमाओ
पणत्ताओ, ताओ णं उत्तधारगपदिमाओ हिमरयपकुंदं दुप्पगा-
साइं कोरिट्टमट्टदामाइं धवलाइं आतपत्ताइं सलीलं ओहारेमा-
णीओ ओहारेमाणीओ चिट्ठति, तासि णं जिणपदिमाणं
उत्तओ पासि पत्तेयं पत्तेयं चामरधारगपदिमाओ पणत्ताओ,
ताओ णं चामरधारगपदिमाओ चंदप्पहवेल्लियनाणामाणि-
कणगरयणविपन्नमहरिहत्तवणिज्जुज्जवविचित्तं दंताओ चि-
ट्ठियाओ संखंकुंददगरयअमयमहितफेणपुंजमंनिकासा-
ओ सुहुमरययदीहवात्ताओ धवलाओ चामराओ सलीलं
ओहारेमाणीओ २ चिट्ठति । तासि एं जिणपदिमाणं
पुरओ दो दो नागपदिमाओ जक्खपदिमाओ चू-
तपदिमाओ कुंरधारपदिमाओ विणओणयाओ पंजलिपु-
दाओ (पायवमियाओ) मान्निक्खित्ताओ चिट्ठति । सव्वर-
ययामईओ अच्चाओ सएहाओ लएहाओ घट्टाओ मट्टा-
ओ नीरयाओ णिप्पंकाओ० जाव पदिस्सवाओ, तासि णं
जिणपदिमाणं पुरओ अट्टमयं घंटाणं अट्टसयं चंदणकट्ट-
साणं अट्टसयं भिगारगाणं थालाणं णायंसगाणं पातीणं सु-
पइट्टगाणं मणगुलियाणं वायकरगाणं वित्थारयणकरंरगाणं
हयकंठाणं० जाव उसजकंठाणं पुप्फचंगेरीणं० जाव
लोमहत्थचंगेरीणं पुप्फपरुलगाणं अट्टसयं तेजसमुगाणं०
जाव धूवकरुच्चुगाणं सान्निक्खित्तं चिट्ठति । जी०३ प्रति० ।

तत्थ एं जेसे उवरिमविमिमग्गसाले एत्थ णं एगे महं मि-
च्छायतणे पणत्ते-कोसं आयापेणं, अप्पकोसं विक्खंजेणं,
देसूणं कोसं उहुं उच्चत्तेणं अणेगमतसन्निविट्ठे, वणओ-
तिदिमिं तओ दारा पंचधणुसता अट्टाज्जधणुमये
विक्खंजेणं मणिपट्ठिया पंचधणुमतिया देवच्छंदओ पंचधणु-
सतविक्खंभो सातिरेगं पंचधणुसयं उहुं उच्चत्तेणं, तत्थ एं
देवच्छंदए अट्टसयं जिणपदिमाणं जिणुस्सेहपमाणं एवं

सव्वसिच्चायणवत्तव्वया जाणियव्वा० जाव धूवकडुच्छु-
याड ति पागारा सोत्तसविहेहिं रयणेहिं उवेए तहेव ॥

(जी० ३ प्रति०) अष्टशतं ध्वजानामित्यादि । एवंविध-
राजचिह्नयुक्तोचितव्यापारनिष्ठकृतागादिप्रतिमासंख्यमानाः च-
ङ्केयादिपूजापकरणसमन्विताश्च प्रतिमाः शाश्वतभावेन स्वत-
एवात्मनो जगत्पूज्यत्वं ख्यापयन्ति, अन्यथा तथाविधचिह्नाकु-
पेतत्वासंज्ञवात् । एवंविधव्यतिकरमाकर्ण्यऽपि ये जिनप्रति-
मामाराध्यत्वेन नाङ्गीकुर्वन्ते ते क्लिष्टकर्मोदयवन्तो मन्तव्याः । न
चैवं परिवारोपेताः शाश्वतप्रतिमाः भवन्तीति नाप्या इति
वाच्यम् । अष्टापदाऽऽज्ञौ भरतकारितानामृषभादिवर्द्धमानान्ता-
नां चतुर्विंशतेरपि जिनप्रतिमानां तथा परिवारोपेतत्वात्, जी-
वाजिगमेकात् 'परिवारयुक्ताः' इति वचनात् । किं च-देवलोका-
दावपि " जेणेव देववन्दे " इत्यागमाजिनप्रतिमानां त एव
शाश्वतभावेन देवशब्दवाच्याः सन्ति, न तथाऽन्यतीर्थिकाभि-
मतशब्दवाच्याः, तेषां देवानामतथात्वात् ।

"देवाधिदेवप्रतिमाः प्रजुत्वं, स्वतः प्रतिष्ठोपममाश्रयन्ति ।
शङ्कामतिस्थाप्य गतो विशेषेण, न स्थापनायाः किमु निर्विपक्वः" ॥
अथ स्तवपरिज्ञया प्रथमदेशनादेशितो,
गुरोर्गौरिमसारया स्तवविधिः परिपूयते ।
इदं खलु समीहितं सरसदृष्टिवादितः,
अनुर्विरतमुत्तमं समयवेदिभिर्भयते ॥ २ ॥ प्रति० ।
(अत्र स्तवपरिज्ञा टीकाकृता दर्शिता, तामहमन्ते दर्शयिष्यामि)
सर्वलुगमकमतमुपसंहरन्नाह-

इत्येवं शुचिसूत्रवृन्दविदिता निर्युक्तिज्ञाप्यादिभिः,
सन्न्यायेन समर्थिता च जगवन्मूर्तिः प्रमाणं सताम् ।

युक्तिस्त्वन्धपरम्पराश्रयहता मा जाघटीदुर्धिया -

मेतद्दर्शनवञ्चिता दृगपि किं शून्येव न भ्राम्यति ? ॥ ६७ ॥

इत्येवं उक्तरीत्या, शुचिना निर्दोषेण, सूत्रवृन्देन विदिता, निर्यु-
क्तिज्ञाप्यादिभिः, आदिना चूर्णिवृत्तिसर्वोत्तमप्रकरणपरिग्रहः ।
सन्न्यायेन सद्व्युक्त्या च, समर्थिता निष्कलङ्कनिश्चयविषयी-
कृता, भगवन्मूर्तिः, सतां शिष्टानां प्रमाणमाराध्यत्वादिना, यु-
क्तिस्तु दुष्टवृक्षीनामन्धपरम्पराऽऽश्रयणीयेत्युपगमरूपा, तथा
हता सती, मा जाघटीत् मा मुनरां घटिष्ट, युक्तिनिरासपर-
म्परायां युक्तिग्रहणस्यानुपपत्तिवात् । एतद्दर्शनेन भगवन्मूर्ति-
दर्शनेन, वञ्चिता दृगपि दृष्टिरपि, किं दूष्येव न भ्राम्यति ?,
अपि तु भ्राम्यतीति ।

" तिलकयुतललाटभ्राजमानाः स्वजात्या-

ङ्कुरमिव समुदीतं दर्शयन्ते जनानाम् ।

स्फुरदगुरुसुमालासौरभोजारसाराः,

कृतजिनवरपूजा देवरूपा महेज्याः ॥ १ ॥

आनन्दमान्तरमुदारमुदाहरन्ती,

रोमाञ्चिने वपुषि सस्पृहमुमुसन्ती ।

पुंसां प्रकाशयति पुण्यरमासमाधि-

सोभायमर्चनकृतां निभृता दृगेव ॥ २ ॥

स्पृशति तिलकशयं नैव लङ्गमीर्जलाटं,

मृतसुकृतमिव श्रीः शौचसंस्कारहीनम् ।

अकलितभजनानां वल्कत्रायैव वस्त्रा-

ण्यपि च शिरसि शुक्लं उग्रमण्युग्रभारः ॥ ३ ॥

अकृतादित्प्रपूजस्य, तस्करस्येव लोचने ।

शोचनेनैव संस्पृष्टे, गुप्तपातकशङ्किते ॥ ४ ॥ "

(१०) अनुपकारे कथं फलदत्वं प्रतिमायाः-

प्राप्या नूनमुपक्रिया प्रतिमया नो काऽपि पूजाकृता,
चैतन्येन विहीनया तत इयं व्यर्थेति मिथ्यामतिः ।

पूजा जावत एव देवमणिवत् सा पूजिता शर्मदे-

त्येतत्तन्मतगर्वपर्वताजिदावज्रं बुधानां वचः ॥ ६८ ॥

" प्राप्या नूनमुपक्रिया " इत्यादि सर्वमवगतार्थम् ।

" एवं युक्त्या शंजोभक्त्या सूत्रे व्यक्ता दुष्पाका-

श्चित्तोद्विक्ता मायासिक्ताः क्लृप्ताः रिक्ताः किम्पाकाः ।

एतत्पुण्यं शिष्टैर्गुण्यं निर्वैगुण्यं सदृशोद्ये-

स्तत्त्वं योध्यं नान्या शोध्यं नैवायोध्यं निःक्रोद्ये ॥ १ ॥

आत्मारामे शुक्लाइयामे हृदिश्रामे विश्रान्ता-

स्त्रुक्ष्यद्वन्धाः श्रेयःसन्धाश्चित्संवन्धाद्व्रान्ताः ।

अर्हद्भक्ता युक्तौ रक्ता विद्याऽऽसक्ता येऽधीता-

निष्ठा तेषामुच्चैरेषा तर्कोद्वेखा निर्णीता ॥ २ ॥ " प्रति० ॥ ७० ॥

(नमस्कारशब्दे फलप्रयोजनोपदर्शनाऽवसरे व्याख्यास्यते)
अविधिकृतत्वेऽपि तृषोदन्वदनुसारिणो मतमुपन्यस्य दूषयति-

वन्द्याऽस्तु प्रतिमा तथापि विधिना सा कारिता मृग्यते,

स प्रायो विरलस्तथा च सकलं स्यादिन्द्रजाज्ञोपमम् ।

इन्तैवं यतिधर्मपौषधमुखभाक्क्रियादेर्विधे-

दौर्लभ्येन तदस्ति किं तव न यत् स्यादिन्द्रजाज्ञोपमम् ॥ ६९ ॥

ननु प्रतिमा वन्द्याऽस्तु, उक्ताकरशतैस्तथाव्यवस्थितैः, तथापि
सा विधिना कारिता मृग्यते, सम्यग्भावितानामेव प्रतिमानां
भावग्रामत्वेनाभिधानात्स विधिः प्रायो विरलः, ऐदंयुगीनानां
प्रायोऽविधिप्रवृत्तत्वस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वात् । तथा च सकलं
प्रतिमागतं पूजाप्रतिष्ठावन्दनादिकम्, इन्द्रजालोपमं स्यात्, म-
हतोऽप्यादम्बरस्यासत्यालम्बनत्वात् । इन्तेति प्रत्यवधार-
णे । एवं प्रतिमावदेव, यतिधर्मश्चारित्राचारः, पौषधः श्राद्धानां
पर्वदिनानुष्ठानं, तन्मुखः तदादिर्या श्राद्धक्रिया, तदादेर्यो वि-
धिः, आदिनाऽपुनर्वन्धकाद्युचिताचारपरिग्रहः । तस्य, दुःपमायां
उल्लङ्घनेन तत्किमस्ति यत्चेन्द्रजालोपमं न स्यात् ?, न्याय-
स्य समानत्वात् । न चेयं प्रतिवन्दिः, सा च कर्त्रनुकूलपरिवार-
सम्पत्तिराराधनात्मनैव समानसौलभ्यस्य विवक्षितत्वात् ॥ ६९ ॥

तदाह-

योगाराधनशंसनैरथ विधेर्दोषः क्रियायां न चेत्,

तत् किं न प्रतिमास्थलेऽपि सदृशं प्रत्यक्षमुद्गीक्ष्यते ।

किं चोक्ता गुरुकारितादिविषयं त्यक्त्वाऽऽग्रहं जक्तितः,

सर्वत्राऽप्यविशेषतः कृतिवरैः पूज्याऽऽकृतेः पूज्यता ॥ ७० ॥

(योगेत्यादि) योगो विधिः कर्त्रनुकूलपरिवारसंपत्तिः, आरा-
धनमात्मनैव निर्वाहः, शंसनं च बहुमानमुपलक्षणत्वाद् द्वेषश्च,
तैः, विधेः, अथ क्रियायां चेद् न दोषः, तर्हि योगादिनाऽदुष्ट-
त्वं प्रतिमास्थलेऽपि सदृशं नोद्गीक्ष्यते ?, उद्गीक्षणीयमिदमपि ।
तदुक्तम्-

" विहिसारं चिय सेवह, सरालुसच्चित्तं अणुद्वानं ।

द्ववाद्दोसनहो, विपक्खवायं वहइ तम्मि ॥ १ ॥

धन्नाणि विहिजोगो, विहिपक्खाराहगा सया धन्ना ।
विहिवहुमाणी धन्ना, विहिपक्खअदूसगा धन्ना ॥ २ ॥
जवसिद्धिआण विहिणा, परिणामो होइ समकाळं ।
विहिवाओऽविहि नत्ती, अजवजियदूरभव्वाणं ॥ ३ ॥”

सर्वत्र सम्यग्बिधिर्ह्यः कार्यश्च सर्वशक्त्या पूजादिपुण्यक्रियायां, प्रान्ते च सर्वत्राविध्याशातनानिमित्तं मिथ्यादुष्कृतं दातव्यमिति आद्विधौ विधिभक्त्युपयोगादिसाचिव्ये, देवपूजादिकममृतानुष्ठानमेव, ततो विध्यद्वेषस्यापि सत्त्वे प्रथमयोगाङ्गसंपत्त्यनुबन्धतो विधिरागसाम्राज्ये-“एतद्भागदिदं हेतुश्रेष्ठं योगविदो विदुः” इति च तद्वदनुष्ठानरूपं, तत्तद्व्यमपि चादेयं जवति, विपगरानुष्ठानानामेव हेयत्वादित्यध्यात्मचिन्तात्मकाः । अत एव भोगानाभोगाभ्यां ह्यस्तवस्य यद्वैविध्यमुक्तं तान्त्रिकैस्तदुपपद्यते । यदाहुः-

“देवगुणपरिणाणा, तज्जावाणुगयमुत्तमं विहिणा ।
आयरसाइं जिणपू-अणेण आभोगदव्वथओ ॥ १ ॥
एत्तो चरित्तलानो, होइ लहू सयलकम्मणिद्वणो ।
ता एथ सम्ममेव हि, पयट्ठिअव्वं सुदिट्ठीहि ॥ २ ॥
पूआविहिविरहाओ, अपरिच्छाणाउ जिणगयगुणाणं ।
सुहपरिणामकयत्ता, एसोऽणाभोगदव्वथओ ॥ ३ ॥
गुणगणठाणगत्ता, एसो एवं पि गुणकरो चेव ।
सुहसुहयरजावाओ, विसुद्धिहेक उ वोहीओ ॥ ४ ॥
असुहच्चण धणियं, धन्नाणं आगमे सि भद्धानं ।
असुणिय गुणे वि तूणं, विसएसोई समुच्चलइ ॥ ५ ॥
यथा शुक्रमिथुनस्याहं द्विम्बं ।
होइ पओसो विसए-ऽगुरुकम्माणं भवातिणीदानं ।
पथम्मि आउराण व, उवट्ठिए निच्छिए मरणे ॥ ६ ॥
एत्तो चिय धम्मन्, जिणविवे जिणवरिद्धम्ममे वा ;
असुहउक्कासभयाओ, पओसलेसं पि वज्जति” ॥ ७ ॥

परजिनद्वये शकुन्तलाज्ञातम् । अच्युदयमाह-किं च गुरुकारितादिविषयम् आग्रहं त्यक्त्वा जक्तितो जक्तिमात्रेण, सर्वत्राऽपि चैत्यविशेषतो विशेषादासीन्येन कृतवैरमुख्यपरिहृतैः पूज्याकृतैः भगवत्प्रतिमायाः, पूज्यतोका, कालाद्यालम्बनेनेत्यमेव बोधिसौलभ्योपपत्तेः । तथा च आरुविधिपाठे प्रतिमाश्च विविधाः, तत्पूजाविधौ सम्यक्त्वप्रकरणे इत्युक्तम्-

“गुरुकारियाए केई, अत्रे सयकारियाए तं विति ।
विहिकारियाए अत्रे, पम्मिमाए पूरणविहारं” ॥ १ ॥

व्याख्या-गुरवो मातृपितृपितामहाहंदाद्यस्तैः कारितायाः केचित् अन्ये स्वयं कारितायाः, विधिकारितायास्त्वन्ये प्रतिमायाः, तत्पूर्वनिहितं पूजाविधानं द्रुवन्ति । कर्त्तव्यमिति शेषः । अथवाऽवस्मिन्पक्षस्तु-गुरादिकृतस्यानुपयोगित्वाप्रहरहितेन सर्वप्रतिमा अविशेषण पूजनीयाः, सर्वत्र तीर्थकृताकारोपलम्भनबुद्धेरुपजायमानत्वात् । अन्यथा हि स्वाग्रहवशादहं द्विम्बेऽप्यवज्ञामाचरतो दुरन्तसंसारपरिभ्रमणलक्षणो बलाद् दण्डः समाहंकते । न चैवम्, अवधिकृतामपि पूजयतस्तदनुमातिद्वारेणाज्ञाभङ्गकण्ठोपोपपत्तिः, आगमप्राप्तायात् । तथाहि श्रीकल्पभाष्ये-

“निस्तकक्रमनिस्तकमे, अ चेइए सव्वहिं पुई तिसि ।

वेत्तं च चेइआई य, एणउं इक्किइया वावि ॥ १ ॥”

निश्चरुते गच्छप्रतिवक्ते, अनिश्चरुते च तद्विपरीते चैत्ये, सर्वत्र

तिस्रः स्तुतयो दीयन्ते । तत्र प्रतिचैत्यं स्तुतित्रये दीयमाने वेलाया अतिक्रमो भवति, भूयांसि वा तत्र चैत्यानि, ततो वेत्तां चैत्यानि वा ज्ञात्वा प्रतिचैत्यमैकैकाऽपि स्तुतिर्दातव्येति । अत्रावस्थितपक्षो यद्यप्युत्सर्गतो विधिकारितत्वमेव, गुरुकारितस्वयंकारितयोर्द्वयोरपि तद्विशेषरूपयोरेवोपन्यासात् । अत एव विषयविशेषे पक्षपातोऽल्लसद्दीर्घवृद्धिहेतुभूततया तदन्यथात्वे त्रयाणामपि पक्षाणां प्रजनीयत्वमुक्तं विशतिकाप्रकरणे हरिजदसुरिभिः । तथाहि-“रंगाइ सोवओआ, साहरणाए च इट्ठकवा । किंचि विसेसेणित्ते, सव्वे चिय ते विजइयव्वा” ॥ १ ॥ । विधिकारितसंपन्नापवाद्स्वाकारसौष्ठवमवलम्ब्य मनःप्रसन्निरापादनीया, न चैवमविध्यनुमतिः, अपवादात्म्येन तन्निरासाम्, क्रमदेशनायां स्थावरहिंसाननुमतितत्त्व भक्तिव्यापारप्रदर्शने दोषोपस्थितिप्रतिरोधात्वा काव्यव्यक्तिप्रदर्शनेन शास्त्रस्थितिः । अत एवाक्तं व्यवहारभाष्ये-“लक्खणजुत्ता पम्मिमा, पासाइठिआ सरस्सतंकारा । पलहायइ जह य मणं, तह णिज्जरमो विआणाहि ॥ १ ॥” इति ॥ ७० ॥

(११) चैत्यानां पूजासत्कारादिस्तुतयः-

इज्यादेर्न च तस्या-उपकारः कथिदत्र मुख्य इति ।

तदतत्त्वकल्पनैषा, बालक्रीडासमा जवति ॥ ९ ॥

इज्या पूजा, तदादेः सत्काराभरणस्नात्रादेः, न च नैव, तस्या देवतायाः प्रस्तुतायाः, उपकारः सुखानुभवसंपादनलक्षणः, कश्चिदत्र मुख्य इति । न कश्चिन्निरुपचरितो मुख्यदेवताया उपकारः संभवति । तत्तस्मादतत्त्वकल्पनैषाऽपरमार्थकल्पनैषा मुक्तिगतदेवतोपकारविषया, बालक्रीडासमा भवति बालक्रीडया तुल्येयं वर्त्तते । यथा बालो नानाविधैरुपायैः क्रीडासुखमनुभवति तथा तदुपकारार्थमिष्ट्यमाणः पूजासत्कारादिभिर्देवताविशेषोऽपि परितोपमनुजयतीति । बालक्रीडातुल्यत्वमुपकारपक्षे दोषः, ये त्वात्मधेयोऽर्थं कुर्वन्ते पूजासत्कारादि, न तेषामयं दोषो भवतीति भावः ॥ ७ ॥ पौ० = विव० ।

एतत्सर्वं मनसि कृत्याह-

चैत्यानां खलु निश्चिततरतया भेदोऽपि तन्ने स्मृतः,

प्रत्येकं लघुवृद्धवन्दनविधिः साम्ये तु यत्सांप्रतम् ।

इच्छाकल्पितदूषणेन भजनासङ्कोचनं सर्वतः,

स्वाऽर्भाष्टस्य च वन्दनं तदपि किं शास्त्रार्थबोधोचितम् ११ ।

(चैत्यानामिति) खल्विति निश्चये, चैत्यानां निश्चिततरतया निश्चितानिश्चितवान् जेदोऽपि तन्ने शास्त्रे प्रत्येकं लघुवृद्धवन्दनविधिः स्मृतः, साम्ये तु प्रायस्तुल्यत्वे यत् सांप्रतं विषमदुःपमाकाले, इच्छाकल्पितं यद् दूषणमन्यगच्छीयत्वादिकं, तेन भजनायाः सेवायाः, संकोचनं संक्षेपणं, बहुभिरैर्बुद्धिपक्षमाने, नार्थवन्मायि, स्वाभीष्टस्य स्वेच्छामात्रविषयस्य च, वन्दनम्, तदपि किं शास्त्रार्थबोधस्योचितम् ?, नैवोचितम्, कतिपयमुध्वरिण्यन्तमात्रकवत्वादिति भावः ॥ ७१ ॥

उक्तार्थे काकुव्यङ्गमेव फण्टेन स्पष्टीकर्तुमाह-

चैत्यानां न हि झिझिनामिव नतिर्मेघान्तरस्योचिते-

त्येतावद्वचसैव मोहयति यो मुग्धान् जनानाग्रही ।

तेनावश्यकमेव किं न ददृशे वैषम्यनिर्णायकं,

लिङ्गे च प्रतिमासु दोषगुणयोः सत्त्वादसत्त्वात्तथा ॥ ७२ ॥

(चैत्यानां न हीति) गच्छान्तरस्य चैत्यानां नतिनोचिता, के-
पामिव ?, द्विङ्गनामिव, गच्छान्तरस्येति संबध्यते । अवयवद्वय-
प्रदर्शनादत्र पञ्चावयवप्रयोग एव कर्तव्यः—गच्छान्तरीया प्रति-
मा न वन्दनीया, गच्छान्तरपरिगृहीतत्वात्, यो यो गच्छान्तर-
परिगृहीतः स स अध्वन्दनीयः, यथा अन्यगच्छसाधुरिति । एत-
द्वचसैव यः सुग्धान् जनान् मोहयति विपर्ययस्यति-प्रमाणपाठि-
जिरस्मद्गुरुनिर्युक्तं तत् सत्यमिति । यः कीदृशः ?, आग्रही
अजिनिवशमिथ्यात्ववान्, तेन किमावश्यकनियुक्त्याख्यशास्त्रमे-
व न दृष्टे न दृष्टम्, कीदृशं तत् ?, द्विङ्ग च दोषगुणयोः
सत्त्वं तथा प्रतिमासु तयोरसत्त्वाद्वैषम्यनिश्चायकं वैसद-
श्यनिर्णयकारि, द्विङ्ग इत्यत्र व्यञ्जकत्वाख्यविषयत्वे सत्तमी ।
अत्राह—मोक्षोपसमाधानग्रन्थ आवश्यक एवमुपपद्यते, तद्वि-
हारिगते विधौ प्रतिपादिते सत्याह चोदकः—किमनेन पर्याया-
न्वेषणेन, सर्वथा ज्ञावशुद्ध्या कर्मापनयनाय जिनप्रणीतलिङ्गमे-
व युक्तं, तत्तत्तुणविचारस्य निष्फलत्वात् । न हि तत्तत्तुणप्र-
भावात्मस्कर्तुर्निर्जरा, अपि त्वात्मीयाध्यात्मशुद्धिप्रभवा । प्रतिमा
(तथाहि “तिथ्यरगुणा पमिमा ” (५८) आच ३ अ० ।
इत्यादि ‘किङ्कर्म’ शब्देऽत्रैव जागे ५१६ पृष्ठं व्याख्यातम्)

उक्तमेव विवेचयन् वादिनो मुग्धतां दर्शयति—

लिङ्गे स्वप्रतिबद्धाद्विद्वज्ज्ञानाज्ञाया जवेद्यन्त्या,
सैकान्तात् प्रतिमासु भावजगद्वययोगोद्बोधनात् ।
तुल्ये वस्तुनि पापकर्मरहिते भावोऽपि चारोप्यते,
कूटद्रव्यतया धृतेऽत्र न पुनर्मोहस्ततः कः सताम् ? ॥७३॥

(लिङ्ग इति) द्विङ्ग स्वप्रतिबद्धः स्वसंयन्त्री यो धर्मः तद्विद्व-
कलनात् तद्वीस्मरणात् “एकसंबन्धिज्ञानेऽपरसंबन्धिज्ञानस्य
स्मारकत्वादिति सद्धर्मोपस्थितौ तदालम्बनतया विन्यते-
त्यर्थः, तथाऽसद्धर्मोपस्थितौ च तदालम्बनतया निन्यते-
त्यर्थः । प्रतिमासु सा सावद्यता एकान्तात्, कस्मात् ?,
भावजगद्वयसंबन्धिनो ये ज्ञेयांसो गुणास्तेषामुद्बोधनात्, ए-
केन्द्रियदलनिष्पन्नत्वादेश्च बन्धगतस्य जगद्वयकायगतौदारि-
कवर्णगानिष्पन्नत्वादेरिवानुद्भूतदोषस्याप्रयोजकत्वाच्चान्त-
रीयसाधुवत्तादशप्रतिमाया अवन्त्यत्वमित्यप्युक्तम्, तदध्या-
रोपविषयसद्भावात् । तदाह—तुल्ये वस्तुन्युभयाभावेनाका-
रसाम्यवति, पापकर्मरहिते सावद्यचेष्टारहिते, ज्ञावोऽपि
गुणाऽप्युच्यते । अत्र वस्तुनि कूटद्रव्यतया धृते चारो-
प्यतेऽङ्गारमर्दक इव भावाचार्यगुणः, तत्र कः सतां शिष्टानां
मोहो, यद्धत स्वगच्छीयैव प्रतिमा वन्देति, नान्या, अन्य-
साधुवदिति । द्रव्ये हि कतिपयगुणवत्यपि संपूर्णगुणवदध्या-
रोपो युक्तः, प्रतिमायां त्वाकारसाम्येनेत्यागोपालाङ्गनाप्रती-
तत्वात् ॥ ७३ ॥

एवं सति प्रतिष्ठावैयर्थ्यमित्यशङ्क्य समाधत्ते—

नन्वेवं प्रतिमैकतां प्रवदतामिष्टा प्रतिष्ठाऽपि का,
सत्यं साऽऽत्मगतैव देवविपयोदेशेन मुख्योदिता ।
यस्याः सा वचनान्वेन परमा स्थाप्ये समापत्तितो,
दग्धे कर्ममले जवेत्कनकता जीवायसः सिद्धता ॥७४॥
(नन्वेवमित्यादि) ननु एवमाकारमात्रेण प्रतिमाया एकतां वन्द्य-
प्रयोजिकां प्रवदतां युष्माकं प्रतिष्ठाऽपि का इष्टा ?, न काचित्-
३१२

ति, तद्विधिवैयर्थ्यं स्यादिति । अत्रोत्तरम्—सत्यं सा प्रतिष्ठा, देव-
विपयोदेशेन आत्मगतैवाऽऽत्मनिष्ठैव, मुख्योदिता प्रतिपादिता,
विधिना जनितस्यात्मगतातिशयस्यादृष्टांशस्य पूजाफलप्रयोज-
कत्वात्, प्रतिष्ठाध्वंसेनैव तदन्यथासिद्धौ संस्कारध्वंसेनानुभवस्य
दानादिव्वं सः । न चादृष्टस्य तदापत्तेर्देवतासाक्षिधर्ममपि न फलम्,
अहङ्कारममकारान्यतरूपस्य सान्निध्यस्य वीतरागदेवतानयेऽसं-
भवात् । न च चाण्डालादेस्पर्शनाश्या प्रतिष्ठाजनित्वा प्रतिमागता
शाकिरेव कल्पनीयंति, आत्मनिष्ठफलोद्देशेन क्रियमाणस्यात्मगत-
किञ्चिदतिशयजनकत्वकल्पनाया एवौचित्यात् । अत एवाऽऽत्म-
गतातिशयस्य समानाधिकरणपापान्तिकमुक्तिफलकत्वमप्युप-
पद्यते । तदा यस्याः प्रतिष्ठाया सकाशात्परमा सा प्रतिष्ठा,
भवेत्स्यात्, किंस्वरूपा ?, जीवायसो जीवरूपलोहस्य, सिद्धता-
रूपा कनकता, कस्याः ?, स्थाप्ये परमात्मनि समापत्तितः समा-
पत्तिसमासाद्य, कस्मिन् सति ?, कर्ममले दग्धे सति, केन ?,
वचनान्वेन नियोगवाक्यवहुताशनेन ॥ ७४ ॥

नन्वेवमात्मनः प्रतिष्ठितत्वेऽपि प्रतिमाया अप्रतिष्ठि-

तत्वं स्यात्, प्रतिष्ठाकर्तृगतादृष्टकृत्ये प्रतिमायाः

पूज्यताऽनापत्तिश्चेत्यत आह—

बिम्बेऽसावुपचारतो निजहृदो जावस्य संकीर्त्यते,
पूजा स्याद्विहिता विशिष्टफलदा चाक् प्रत्यजिज्ञाय या ।
तेनास्यामधिकारिता गुणवतां शुद्धाऽऽशयस्फूर्तये,
वैगुण्ये तु ततः स्वतोऽप्युपनतादिष्टं प्रतिष्ठाफलम् ॥७५॥

बिम्बेऽसौ प्रतिष्ठा, निजहृदो निजहृदयसंबन्धिनो, भावस्याध्यव-
सायस्य, उपचारात्संकार्येन प्रतिष्ठाजनिताऽऽत्मगता समापत्ति-
रेव स्वानिरूपकस्याप्यालम्बनाध्यवसायसंबन्धेन प्रतिष्ठितत्व-
व्यवहारजननीत्यर्थः । या चाक् शाश्वं प्रत्यजिज्ञाय पूजा विहिता
विशिष्टफलदा स्यात्, विशिष्टं फलमाकारमात्रात्मन्याध्यवसा-
यफलातिशयाय, तथा च प्रतिष्ठितविषयकं यथार्थं प्रत्यभिज्ञानमे-
व पूजाफलप्रयोजकमिति । तेनास्यां प्रतिष्ठायां, गुणवतां प्रशस्त-
गुणवतामधिकारिता, शुद्धस्य विशिष्टस्याशयस्य स्फूर्तये उप-
स्थितये, विशिष्टगुणवत्प्रतिष्ठितेयमिति प्रत्यभिज्ञाने विशिष्टाध्य-
वसायस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वात् । वैगुण्ये तु प्रतिष्ठाविधिसामर्थ्यसं-
पत्तौ तु, प्रत्यभिज्ञानात् स्वतोऽपि उपनताद् बाह्यसामर्थ्या विना
मनसाऽप्युपस्थितात् प्रतिष्ठाफलम् इष्टम् । तदुक्तं विशिष्टायां—

“ धर्मिष्ठे वि हु एसा, मणवयणाए पसंसिया चेव ।

आगासगोमयाइहि, पथवणाईहि सामग्गी ” ॥

स्थापना मनसि स्थापनं, यदुक्तं न्यायसमये—“यत् तु सम्यक्सि-
द्धानुस्मरणपूर्वकमसङ्गम् । उक्तं तत्स्थापनमिव, कर्तव्यं स्थापनं
मनास” ॥ इति, इत्थं च बाह्यकरणानुपपत्तौ, प्रतिष्ठाकर्तृगुणानां
प्रायो दुर्लभत्वे वा, कटुकादिगम्बरप्रतिष्ठितद्रव्यविक्षिप्तव्यनिष्प-
न्नव्यतिरिक्ताः सर्वा अपि प्रतिमा वन्दनीया इति वचनकलापस्य
हेतुत्वान्यायविद्वज्जयानादरोऽपि कर्तृगतात्कटुदोषशब्दाश-
यापरिस्कृतेः । अत एव साधुवासकृपाद्वन्दनीयास्तिस्रोऽपि
वन्दनीयतां नातिक्रामन्तीति सूरिचक्रवर्तिना श्रीहरीनामधे-
यानामाज्ञातः शुद्धाशयस्फूर्तैरतिहतत्वादिति दिग् ॥ ७५ ॥

एतेनैव शङ्काशेषोऽपि निरस्त एवेत्याह—

चैत्येऽनायतनत्वमुक्तमथ यत्तीर्थान्तरीयग्रहात्,

तत्किं तन्ननु दुर्मतिप्रहवशाद् दुष्टं श्रयामीति चेत् ।
साम्राज्ये घटमानपेतदखिलं चारित्रजाजां जवेत् ,
पार्श्वस्थस्वसती सतीचरितवन्नो वक्तुमेतत् प्रभुः ॥७६॥
(चेत्वेनेति) अथ यत् यस्मात्कारणात्, तीर्थान्तरीस्य प्रहः परि-
प्रहः, तस्मात्, अनायतनत्वमुक्तम्, “नो कप्यद् अणुउत्थियपरि-
ग्गहिमाद् अरिहंतचेइआद् वा” इत्यादिना । तत्तर्हि, नन्वित्याक्ते-
पे, दुर्मतीनां दुष्टुद्धां पार्श्वस्थादीनां, यो प्रहः परिप्रहस्तद्वशाद्
दुष्टं दोषवत् चेत् किं श्रयामि ? अन्यतीर्थिकपरिप्रहवद्गुणचार-
परिप्रहस्याध्यायतनत्वहेतुत्वादिति भावः । इति चेत्, एतदखि-
लं त्वयोच्यमानं, चारित्रजाजां साम्राज्ये सन्नारुभावे प्रवर्तमाने,
घटमानं युक्तं भवेत् । तदाद्यतविधिभिरिति तजितसकलभयैरा-
चार्यादिः पुरुषैः शुद्धाशुद्धाविवेकं क्रियमाणे विधिगुणपक्षपात-
सर्वेषामसुकरत्वेन भावोद्धासस्यावश्यकत्वात् । आह-“जो
जो उत्तममग्नो, पहओ सो दुकरो न सेसाणं । आयरिअम्मि
जयंने, तयणुचरा के णु सीअंति” ॥१॥ इत्यादि । पार्श्वस्थस्य तु
जावोद्धासस्यावश्यकत्वाद्-पार्श्वस्थस्तु भवान् पार्श्वस्थम-
ध्यवर्त्ता, एतत् निर्दिष्टम्, असती सतीचरितवत् सती-
चरित्रवद्, नो वक्तुं प्रभुः, अशक्यस्य स्वकृतिसाध्यतोक्ताव-
सतीयत्वप्रसङ्गात्, प्रायस्तुल्यत्वे एकतरपक्षपातेनतरभक्ति-
संकोचप्रवेष्टादिना महापातकप्रसङ्गात् ॥ ७६ ॥

उपसंहरति-

सर्वासु प्रतिमासु चाग्रहकृतं वैषम्यमीक्षामहे,
पूर्वाचार्यपरम्परागतगिरा शास्त्रीययुक्त्याऽपि च ।
इत्थं चाविधिदोषतापदहनं शक्ता विधातुं विधि-
स्वैरोज्जागररागसागरविधुज्योत्स्नेव नक्तिप्रथा ॥ ७७ ॥

सर्वासु निधितानिश्रितादिभेदभिन्नासु प्रतिमासु, आग्रह-
कृतं स्वमत्योत्प्रेक्षितं, वैषम्यं विषमत्वम्, इक्षामहे प्रमाणयामः ।
तथा च सर्वत्र साम्यमेव प्रमाणयाम इति पर्यायोक्तम् । कथा ?,
पूर्वाचार्यपरम्परागतगिरा, परम्परागमेनेत्यर्थः । शास्त्रीया या
युक्तिस्तयाऽपि, चशब्देन तदुपजीविनाऽनुमानादिप्रमाणेनेत्यर्थः ।
अक्युद्धासप्राधान्येन चात्र विध्यनुमतिरनुत्थानोपदेत्याह-
इत्थं च एवं व्यवस्थिते चाविधिदोषतापस्य परितोषकारिणो
विध्यनुमादनप्रसङ्गस्य, दलनं, विधातुं कर्तुं, विधौ विधाने, स्वैरो-
ज्जागरो यथेच्छप्रवृत्तिमान्, राग एव सागरः, तत्र विधुज्यो-
त्स्नेव चन्द्रचन्द्रिकेव, भक्तिप्रथा शक्ता समर्था ॥ ७८ ॥

उपस्थितया जक्त्या प्रणुज ह्य जगवत्प्रतिमामेवाभिष्टौति-

उत्फुल्लामिव मालतीं मधुकरो रेवामिवेजः प्रियां,
माकन्ददुममञ्जरीमिव पिकः सौंदर्यभाजं मधौ ।
नन्दचन्दनचारुनन्दनवनीचूमीमिव द्योःपति-
स्तीर्थेशप्रतिमां न हि ह्रणमपि स्वान्ताद्रिमुञ्चाम्यहम् । ७८ ॥

(उत्फुल्लामिति) अहं तीर्थेशप्रतिमां ह्रणमपि स्वान्ताद् न
विमुञ्चामि न त्यजामि, किं तु विषयान्तरसंचारविरहेण सदा
ध्यायामीति ध्वन्यते ! कां का इव ?, उत्फुल्लां मालतीं मधुकर
इव, भ्रमर एव हि मालतीगुणकः, तदसंपत्तावपि तत्पक्षपातं न
परित्यजति, तथा प्रियां मनोहारिणीं रेवामिवेजो इस्ती,
तस्य तत्तत्क्रौर्यैव रत्युत्पत्तेः । तथा माकन्ददुममञ्जरीं सहकार-

तरुमञ्जरीं, कीदृशीम् ?, मधौ वसन्ते सौन्दर्यं भजतीत्येवं
शीलां, तां, पिक इव कोकिल इव, सहकारमञ्जरीकपायक-
एवः कलकाकलीकलकलैर्मदयति च यूनां मन इति । तथा
द्योः पतिरिन्द्रः, नन्दक्षिन्दनैश्चावीं नन्दनवनीचूमीमिव,
स हि प्रियाविरहतापं तच्चारित्रप्रचमत्कारदर्शनाद्विरसतीति ।
अत्र रसनोपमाऽसहकारः ॥ ७८ ॥

जैनी मूर्तिरूपास्यताम्-

मोहोद्दामदवानन्नप्रशमने पायोददृष्टिः शम-

स्रोतोनिर्जरणी समीहितविधौ कल्पदुवद्विः सताम् ।

संसारप्रबलान्धकारमथने मार्त्तएण्णदृष्टुति-

जैनी मूर्तिरूपास्यतां शिवसुखे ज्ञव्याः ! पिपासाऽस्ति चेत् ७९ ॥

(मोहोद्दामेति) मोह एव य उद्दामो दवानलः, तस्य प्रशमने
शान्तिकर्मणि, पायोददृष्टिः वारिदधारासंपातः, सकल-
प्लोपकशमनत्वात् । तथा शमतारूपप्रवाहस्य निर्भरणी नदी,
एवं समीहितस्य वाञ्छितस्य, विधौ विधाने, सतां शि-
ष्टानां, कल्पदुवद्विः सुरतरुलता, अविलम्बेन सर्वासिद्धि-
करत्वात् । तथा संसार एव यः प्रबलान्धकार उत्कटं तमः,
तस्य मथनेऽपनयने, मार्त्तएण्णस्य सूर्यस्य, चण्डयुतिस्त्रीवप्रभा,
विवेकवासरतारुण्ये मोहच्छायाया अप्यनुपलम्भात् । एतादृशी
जैनी जिनसंबन्धिनी मूर्तिः, उपास्यतां सेव्यतां, भो भव्याः !
शिवसुखे मुक्तिशर्मणि, यदि वः युष्माकं, पिपासोत्कटेच्छाऽ-
स्ति । रूपकमलङ्कारः ॥ ७९ ॥

(११) इव्यस्तवे मिश्रपक्षत्वविचारः । एवं वृत्तद्वयेन

भगवन्मूर्तिं स्तुत्वा वादान्तरमारभते-

आन्द्रेन स्वजनुःफले जिनमतात्मारं गृहीत्वाऽखिन्नं,

त्रैलोक्याधिपपूजने कलुपता मोक्षार्थिना मुच्यताम् ।

धृत्वा धर्मधियं विशुद्धमनसा इव्यस्तवे त्यज्यतां,

मिश्रोऽसाविति लम्बितः पथि परैः पाशोऽपि चाशोभनः । ८० ॥

(आन्द्रेनेति) आन्द्रेन श्रद्धावता, जिनमतात् जैनप्रवचनात्,
सारं तात्पर्यमाखिलं गृहीत्वा त्रैलोक्याधिपस्य त्रिजगतोऽ-
धिकराक्षितुः, अत एव सर्वाराध्यत्वात् पूजने, कीदृशे ?, स्व-
जनुषो मनुजावतारस्य फले, मोक्षार्थिना सता, कलुपता क-
ल्मषता, मुच्यतां त्यज्यतां, तथा द्रव्यस्तवे धर्माधियं धर्म-
त्वबुद्धिं धृत्वा, विशुद्धेन मनसा, मिश्रो धर्माधर्मोभयरूपोऽसौ
इव्यस्तव इति परैरन्यमतिभिः, पथि मार्गे, लम्बितोऽशोभनः
पाशोऽपि त्यज्यतां, पाशचन्द्राभ्युपगमस्य पाशत्वेनाध्यवसा-
नं मुग्धजनमुगपातनइव्यमभिव्यनक्ति ॥ ८० ॥

ज्ञात्वेन क्रियया तथोर्ने तु तयोर्मिश्रत्ववादे चतु-

र्नेइय्यां नादिम एकदाऽनभिमतं येनोपयोगद्वयम् ।

आवो धर्मगतः क्रियेतरगतेत्यल्पो द्वितीयः पुन-

र्भावादेव शुजात् क्रियागतरजोहेतुस्वरूपकृयात् ॥ ८१ ॥

इक्षामिभ्रत्ववादे चतुर्भेदार्थां भङ्गीचतुष्टये, आदिमः पक्षो, भावेन
प्राप्तस्य मिश्रत्वाकारो न घटते, कुतः ?, येन एकदा उप-
योगद्वयम् अनभिमतम् अनिष्टम्, द्रव्यस्तवारम्भोपयोगयोर्धौ-
गपद्याभावात् भावयोर्मिश्रत्वम् । अनारम्भे हि यत्तद्वारम्भे
उपयुज्यते, सैर्यातिचारयोरप्येकदाऽभावादिति सुद्धमदृष्ट्या

भावनीयम् । भावो धर्मगतः, क्रियेतरगताऽधर्मगता, इत्यपि द्विती-
यः पुनर्जज्ञोऽल्पः, अज्ञोदक्षम् इत्यर्थः । कुतः ? अज्ञाद्वादेव,
क्रियागतं यद्गोहेतुस्वरूपं अशुभभावद्वाराकृतं, तस्य ज्ञयात् ।
क्रियाशुभभावद्वाराऽधर्मस्य, शुभभावद्वारा धर्मस्य कारण-
म्, न च स्वरूपतः ॥ ८१ ॥

द्वितीयपक्षाभ्युपगम एव वादिनामिष्टापत्तिमाह-

वाहिन्युत्तरणादिके परपदे चारित्रिणामन्यथा,
स्यान्मिश्रत्वमपापज्ञावमिलितां पापक्रियां तन्वताम् ।
किञ्चाऽऽकेवलिनं विचार्य समये इव्याभ्रं ज्ञापितं,
शुद्धं धर्ममपश्यतस्तनुधियः शोकः कथं गच्छति ? ॥ ८२ ॥

(वाहिनीत्यादि) अन्यथोक्तानभ्युपगमस्वरूपतः एवाभवत्वा-
भिमतस्याधर्मं चोक्त्यैक्यादिति, उत्तरणादिके ननुत्तरप्रमुखे, प-
रपदेऽपवादमार्गे, चारित्रिणां भावसाधूनाम्, अपापो धर्मैकस्व-
भावो यो भावः पुष्टाद्वयनाभ्यवसायः, तेन मिलितां पापक्रियां
ननुत्तरादिकृतां, तन्वतां कुर्वतां, मिश्रत्वं मिश्रपक्षाभ्रयणं, स्यात्,
न चेद् परस्यापि, साधूनां धर्मैकपक्षाभ्युपगतत्वात्, तस्माद् ध-
र्मजावे स्वरूपतः सावद्यक्रियाया मिश्रणं इव्यस्तव इत्यर्थः ।
अज्युज्यमाह-किञ्च, आकेवलिनं केवलपर्यन्तं, समये सिद्धा-
न्ते, “ जावं च एं एस जीवे पर्यइ वेयइ तावं च णं आरजइ ”
इत्यादिना इव्याभ्रं ज्ञापितं विचार्य, तदेव शुद्धं धर्ममपश्य-
तस्तनुचिते ऐदम्पर्यानालोचने तनुबुद्धेः शोको धर्मपक्षस्थानो-
च्चेदजनितवैकल्यवृत्तः, कथं गच्छतु ? , न कथञ्चित् । अत एव
सुन्दरिभिः “अयोगिकेवलिन्येव, सर्वतः संवरो मतः ।” इति ।

नदीतरणादौ वादिप्रसङ्गं समाधत्ते-

वाहिन्युत्तरणादिकेऽपि यतनाज्ञागे विधिर्न क्रिया-
ज्ञागेऽप्राप्तविधेयता हि गदिता तन्नेऽखिलैस्तान्त्रिकैः ।
हिंसा न व्यवहारतश्च गृहिवत्साधोरितिष्टं तु नो,
मिश्रत्वं ननु नो मते किमिह तदोपस्य संकीर्तनम् ॥ ८३ ॥

(वाहिन्युत्तरणादिकेऽपीति) वाहिन्युत्तरणादिके कर्मणि, य-
तनाभागे विधिः, अप्राप्तत्वात्, न तु क्रियाभागेऽपि, यतः, अ-
खिलैस्तान्त्रिकैरप्राप्तविधेयता गदिता, अप्राप्तप्रापणं विधिः, अ-
नधिगतार्थाधिगन्तुं प्रमाणम्, इत्यनादिमोमांसाध्यवस्थितेः, अयं
च न्यायोऽस्माभिराश्रीयते । अत्र हि यतनाभाग इति यत-
ना न तेन मिश्रिता, अन्येनैव मिश्रणसंभवात्, तर्हि ननुत्तरादि-
क्रियैव मिश्रता स्यात्, तत्राह-गृहिवत् साधोर्व्यवहारतो
व्यवहारतया ननुत्तरादिक्रियायै हिंसा न, गृहिसाधोर्व्यवहार-
ऽयतनाज्यामेव व्यवहारविशेषादिति, ततो हिंसा मिश्राऽभावा,
नो तु नैव, मिश्रत्वम् इष्टम्, नन्वित्याक्षेपः, नोऽस्माकं मते किमिह
तदोपस्य कीर्तनं, ज्ञवतां द्रव्यस्तवे तु साधुयतनाऽभावाद-
वर्जनीयैव हिंसेति मिश्रपक्षो दुष्परिहर इति भावः ॥ ८३ ॥

एतद् दूषयति-

हिंसा सद्यव्यवहारतो विधिकृतः श्राव्यस्य साधोश्च नो,
सा द्वोकव्यवहारतस्तु विदिता वाधाकरी नोजयोः ।
इच्छाकल्पनयाऽभ्युपेत्य विहिते तथा तदुत्पादनो-
त्पत्तिर्ज्ञातुं जिहान कापि नियतव्यापारके कर्मणि ॥ ८४ ॥

(हिंसेति) विधिकृतः श्राव्यस्य साधोश्च सद्यव्यवहारतः सिद्धा-
न्तव्युत्पन्नजनव्यवहारेण, हिंसा नैव जवति, प्रमत्तयोगे प्राणव्य-
परोपणस्यैव तन्मते हिंसात्वात्, स्वगुणस्थानोचितयतनया प्र-
मादपरिहारस्य चोभयोरविशेषादुपरितेनैवाधः प्रमादपर्यवसा-
यकतायाश्चातिप्रसङ्गत्वात् अधिकारिजेदेन न्यूनाधिकजावस्या-
प्यमुक्तिसंभवात् । अन्यथा संपूर्णाचारश्चतुर्दशोपकरणधरः स्थ-
विरकल्पिको जिनकल्पिकमपेक्ष्य यतो न्यूनश्च स्यात्, न चैवम-
स्ति, रक्षाकरदृष्टान्तेन द्वयोस्तुल्यताप्रतिपादनात् । तस्मात्स्ववि-
षये गृहिणः साधोश्च धर्मकर्मणि हिंसा नास्त्येवेति लोकव्यवहा-
रतस्तु याह्यलोकव्यवहारापेक्षया, सा परप्राणव्यपरोपणरूपा
हिंसा, उभयोर्गृहिसाधोर्वाधाकरी न, मिश्रपक्षप्रवेशकरी न, व्य-
धिकरणतया मिश्रणासंभवात् । स्वानुकूलव्यापारसंबन्धे तस्याः
सामानाधिकरणस्य च योगमादाय केवलमितेऽप्रमत्तजावस्थले
वक्तुमशक्यत्वात् सद्यव्यवहारपर्यवसानाच्चेति, न किञ्चिदेतत् ।
प्राण्युपमर्देनस्तावद्धर्मकर्मण्यपि हिंसैव, ग्रहीतुं तां करोति, सा-
धोस्तु सा कथञ्चिद्भवतीत्यस्ति विशेष इत्यत्राऽऽह-इच्छाकल्पन-
या स्वरसपूर्वयेच्छयाऽभ्युपेत्य विहिते नियतव्यापारके वर्जनी-
यहिंसासंबन्धे कर्मणि तदुत्पादनात्पत्तिर्भावात् जिहान कापि तथा
न, अपि तु स्वकल्पनया मुग्धमनोविनोदमात्रमिति भावः ।
तथाहि-हिंसाऽनुपक्तधर्मव्यापारे साध्यत्वाख्यविषयहिंसाऽनु-
कूलकृतितमत्त्वं गृहिणश्चेत्, साधोः न कथम्, यतनया परिहारश्चे-
दुभयत्र समानादृतौ हिंसात्वावच्छिन्नसाध्यत्वाख्यविषयता-
ज्ञावोऽप्युभयोस्तुल्यः, अशक्यपरिहारोऽपि प्रसक्ताकरणप्रत्य-
वायभिया द्वयोः शास्त्रीय इति सूक्ष्ममीक्षणीयम् ॥ ८४ ॥

अपवादप्राये कर्मणि न विधिः, किं तु यतनाभाग एव,

स्वच्छन्दप्राप्तया तत्र मिश्रत्वं स्यादत्राऽऽह-

पूर्णेऽर्थेऽपि विधेयता वचनतः सिद्धा लिङ्गार्थात्मिका,
भागे बुद्धिकृता यतः प्रतिजनं चित्ता स्मृता साऽऽकरे ।
नो चेज्जनवचः क्रियानयविधिः सर्वश्च मिश्रो जवे-
दित्यं चेदमयं न किं तव मतं मिश्रादयं लुम्पति ? ॥ ८५ ॥

(पूर्णे इति) पूर्णेऽर्थेऽपि विधेयमाने यतनाविशिष्टे कर्मणि लिङ्ग-
ार्थात्मिका लिङ्गर्थस्वरूपा विधेयता, वचनतः श्रुतिप्राप्तेर सिद्धा,
प्रवर्तनाया एव तदर्थत्वात्, तस्याश्च प्रवृत्तिहेतुधर्मात्मकत्वात्,
“प्रवृत्तिहेतुं धर्मं तु, प्रवदन्ति प्रवर्तनाम्” इत्यभियुक्तोक्तेस्तस्य त-
त्वात् इष्टसाधनत्वरूपत्वात् । तथा च प्रवृत्तिहेत्वच्छाविषयता-
पर्याप्त्यधिकरणधर्मत्वं यद्धर्मावच्छिन्ने बोध्यते, तद्धर्मावच्छि-
न्नस्य विधेयत्वमिति प्रकृते यतनाविशिष्टद्रव्यस्तवस्य विधेय-
त्वमसाधितमेव, ततो विनिगमनाविरहेणाऽपि तयासिद्धे लि-
ङ्गर्थत्रयस्यैव विनिगमकत्वम् । बुद्धिकृता विधेयता विषयतावि-
शेषरूपा, सा भागे भवतु, न तावता क्षतिः । यतः सा प्रतिजनं
प्रतिप्राणि चित्ता, आकारे स्याद्वादरत्नाकरे, स्थिता व्यवस्थिता,
“स्वपरव्यवसायि ज्ञानं प्रमाणम्” इत्यत्र विशेषणविशेष्यान्यतरा-
प्रसिद्धौ तदयमभागस्य विधेयत्वाप्रसिद्ध्या उभयस्यैव विधेयत्व-
मिति तत्रोक्तेः । रक्तं पटं वयं, ब्राह्मणं स्नातं भोजयेत्यादावकवि-
धे द्विविधे त्रिविधे च दर्शनात् । नो चेद् यतनाक्रियाभ्यमेव च
मिश्रत्वे, तदा तत्प्रतिपादकं जैनवचः क्रियानयविधिश्च सर्वोऽपि
मिश्रो भवेत्, इत्थं च धर्मपक्षोऽपि ताज्यां ज्ञागाभ्यां मिश्रो भवे-

दिति मिश्राद्यं स्यात्, इतरद्वयत्रोपेन एकशेषात् तन्मिश्राद्यं तव मतं जेदमयं पक्षत्रयप्रतिपादकं कथं न लुप्पति?, “स्वशक्तं सोपघाताय” इति न्यायस्तवाप्येन इति ज्ञावः ॥ ८५ ॥

तृतीयपक्षमधिकृत्याह-नदीतरणादौ वादिप्रसङ्गं समाधत्ते-
ज्ञावो धर्मगतः क्रियेतरगतेत्यत्रापि भङ्गे कथं,
मिश्रत्वं तमधर्ममेव मुनयो ज्ञावानुरोधाद्विदुः ।

जक्त्याऽर्हत्प्रतिमाऽर्चनं कृतवतां न स्पृश्यमानः पुन-
र्भावश्चित्तमिवाग्रहाविलधियां पापेन संलक्ष्यते ॥ ८६ ॥

भावो धर्मगतः क्रियेतरगता इत्यत्रापि तृतीयाख्ये भङ्गे मिश्रत्वं कथम्?, यतः भावानुरोधात्तमधर्ममेव मुनयो विदुः, दुष्टभावपूर्विकाया विहितक्रियाया अपि प्रत्यवायवहुत्वेनाधर्मत्वात्, अत एव निहृवादीनां निर्ग्रन्थरूपस्य दुरन्तसंसारहेतुत्वेनाधर्मत्वम् । “इ-
च्छेयादिघातौ, जाइजरामरणगन्धमवसहीण । मूलं संसारस्स उ,
वर्हति निगन्धरूपेण” ॥१॥ इत्यादिनाऽऽयवस्थापितदृष्टीनां नियतो-
त्सृजप्ररूपकाणामेव तत्पक्षं, निर्ग्रन्थरूपेण इत्यत्रोपलक्षणं तृतीये-
ति नाशङ्कनीयम्, चरमप्रेषेयकपर्यन्तफलहेतोर्निहवश्चासुपगता-
चारस्यैवात्र दृष्टिपदार्थत्वात्, निर्ग्रन्थरूपेणेत्यत्र धान्येन धनमि-
तिवद्वेदार्थाश्रयणात् विपराग्यनुष्ठानानामधर्मत्वेनैव बहुशो निषेधादिति दिक् । न च मिश्रणीयो धर्मगतो ज्ञावः प्रकृतस्त्वे सं-
भवतीत्यत्राह-भक्त्येति। जक्त्या, उपलक्षणाद्विधिना च, अर्हत्प्रति-
माऽर्चनं कृतवतां ज्ञावः, पापेन स्पृश्यमानः संलक्ष्यते । व्यतिरेकदृ-
ष्टान्तमाह-किमिव?, आग्रहाविलधियाम् अजिनिवेशमलीमसबु-
द्धीनां चित्तमिव; तद्यथा पापेन स्पृश्यमानं संलक्ष्यते, तथा न भक्ति-
कृतां भाव इति योजना । अथ पुष्पाद्युपमर्दयामि ततः प्रतिमां पूज-
यामि इति भावः पापस्पृष्टो लक्ष्यत एवेति चेत्तर्हि, नदीजवजी-
वाद्युपमर्दयामि ततो नयामुत्तार्य विहारं कुर्वे, इति साधोरपि
दुष्टः स्यात् । कृताऽनुपलक्षिकेनोद्देश्यत्वाख्यविषयतासाध्यत्वाख्य-
विषयता यतमानस्य न निषिद्धरूपाऽवस्थितेति चेत्, मुख्यमे-
तदुभयोरपीति किमाश्लेष्टेन? ॥ ८६ ॥

तुरीयं विकल्पमपाकुर्वन्नाह-

धर्माधर्मगते क्रिये च युगपच्छतो विरोधं मिथो,

नाऽप्येते प्रकृतस्थले क्वचिदस्तुर्योऽपि जङ्गो वृथा ।

शुद्धाशुद्ध उदाहृतो ह्यविधिना योगोऽर्चनाद्याश्रयः,

सोऽप्येको व्यवहारदर्शनमतो नैव द्वयोर्मिश्रणात् ॥ ८७ ॥

(धर्माधर्मगते इति) धर्माधर्मगते च क्रिये युगपच्छिरोधतः
जिज्ञविषयक्रियाद्वयस्यैककालावच्छेदेनैकत्रानवस्थाननियमात् ।
“भिन्नाविषयं निश्चिद्धं, किरियादुगमगसंठाणे” इति वचनात् ।
प्रकृतसिद्धिर्भेदित्यत्राह-नाप्येते धर्माधर्मगते क्रिये, प्रकृतस्थले
लक्ष्यस्तवस्थाने, क्वचिदतः कारणात् तुर्योऽपि जङ्गो वृथा मिश्रप-
क्षमर्थेनाय मृग्यपन्यासः । शुद्धाशुद्धो योगः शास्त्रोक्त एवेति, तत्र
तुर्यभङ्गावकाशः किं न स्यादित्यत्राह-शुद्धाशुद्ध इति । अविधिना
जिनार्चनाद्याश्रयः, हि निश्चितः, शुद्धाशुद्धो योग उदाहृतः, सोऽपि
व्यवहारदर्शनमतः, एकः, अंशे भ्रमप्रमादरूपे एकज्ञानवदंशे
शुद्धाशुद्धविषयमनुबद्धयोः शुद्धाशुद्धयोगयोर्मिश्रणास्तयो-
र्विरोधादेवेति दत्तो मिश्रपक्षस्य जलाञ्जलिः, शुद्धाशुद्धविष-
यत्वं च योगाभिध्यापारानुबन्धिविषयतानयेन, स्वतो योगस्य
निर्विषयत्वादिति स्मर्यम् ॥ ८७ ॥

निश्चयतस्तु शुद्धाशुद्धयोगो नाऽस्त्येवेत्याह-

ज्ञावद्व्यवतया द्विधा परिणतिप्रस्पन्दरूपा स्मृताः,

योगास्तत्र तृतीयराशयकथनादाद्येषु नो मिश्रता ।

नैवान्त्येष्वपि निश्चयादिति विषोद्धारः कथं ते भ्रमो,

निष्पीता किमु न क्षमाश्रमणगीः सन्नाप्यसिन्धोः सुधा? ८८

(भावेत्यादि) परिणतिप्रस्पन्दरूपा योगा ज्ञावद्व्यवतया द्विधा
स्मृताः, तत्राद्येषु ज्ञावयोगेषु, नो नैव, मिश्रता भवति, कस्मात्?, तृती-
यराशेरकथनात्, शुद्धान्यशुद्धानीति द्विविधान्यवाध्यवसायस्थाना
न्युक्तानि, न तु तृतीयोऽपि राशिरिति । अन्त्येषु द्व्ययोगेष्वपि नि-
श्चयात् नैव मिश्रता, तन्मते द्व्ययोगे मिश्रणामज्ञावात् । तदं-
शप्राधान्ये शुद्धानुगन्धतरस्यैव पर्यवसानाजिज्ञ योगव्यवहारे-
णापि तथा व्यवहरणात् । अत एवाशोकप्रधानं वनमशोक-
वनमिति विवक्षया मिश्रभाषापत्तिः । कथं तर्हि श्रुतभावभाषायां
तृतीयजेदस्यापरिगणनं, लक्ष्यभावनाज्ञाषायां तु नेति चेत्, एकत्र
निश्चयनयेन धर्मिणोऽर्पणादयत्र व्यवहारनयेनेति गृहाणा । सर्वत्र
निश्चयनयेन धर्म्यर्पणे तु भाषायां ह्येव जेदी. न चत्वारः । इ-
दमेव भाषारहस्ये-“सा चउविह ति ववहा-रनयात् सुअम्मि
पत्ताणं । सच्चामुस ति जासा, उविविह चिय हंदि निच्छयश्चो” ॥१॥
सि। एवं विशदीकृतोऽयं भ्रान्तोक्त्या कथं व्यामोहः कार्य इत्याह-
इत्येवं, ते तव, कथं भ्रमो भ्रान्तप्रयोगो विषोद्धारः, किं तु सन्नाप्यं
यद्विशेषावश्यकं, तदेव सिन्धुः समुद्रस्तस्य सुधाऽमृतं क्षमाश्र-
मणगीः-जिनजद्वगणिश्रमणवाणी, न निष्पीता?, अन्यथा भ्रमो वि-
षोद्धारो न स्यादेव, असदृशत्वाद्वाङ्मय, किं तु कुमतिपरिगृहीत-
श्रुताऽऽज्ञासविषयः, तस्यैवेदं विदसितमिति संभावयामः ॥ ८८ ॥

किं च संकीर्णकर्मरूपफलाभावादपि संकीर्णयोगो नास्तीति

लक्ष्यस्तव मिश्रपक्षोक्तिप्रौढिः खलताविस्तार इत्याह-

मिश्रत्वे खलु योगभावविधया कुत्रापि कृत्ये भवे-

न्मिश्रं कर्म न बध्यते च शब्दं तत्संक्रमात्स्यात्परम् ।

तत् लक्ष्यस्तवमिश्रतां प्रवदता किं तस्य वाच्यं फलं,

स्वव्युद्गाहितमूढपर्वदि मदान्मूर्धानमाधुन्वता ॥ ८९ ॥

(मिश्रत्वे इति) खलितति निश्चये, कुत्रापि कृत्ये योगज्ञाववि-
धया मिश्रत्वेऽङ्गाक्रियमाणे, फलत्वेनाङ्गीक्रियमाणं मिश्रं कर्म जयेत्;
तत्तु बन्धतो नास्ति इत्याह-न बध्यते च शब्दमिति, शब्दं मिश्रं
कर्म न बध्यते। कथं तर्हि मिश्रमोहनीयं प्रसिद्धं, तत्राह-परं केवलं,
तत् मिश्रं, संक्रमात्स्यात्, तस्माद् तत् लक्ष्यस्तवमिश्रतां प्रवदता
तस्य लक्ष्यस्तवस्य फलं बध्यमानं कर्म शुभं भाववन्न भवति, अ-
ननुरूपत्वात्, मिश्रं च बध्यमानमन्युपगच्छता कृतान्तः कुप्येदि-
त्यत्र तूष्णीमेव स्थेयं त्वया, कीदृशेन?, स्वेन व्युद्गाहिता ये मू-
ढाः, तेषां पर्वदि मदान् बुद्धिगौरवाः मूर्धानं शिरसमाधुन्वता
कम्पयता, अनुभावां मदस्य बाधेरेव पर्यवसान इति जानीहि ।
अत्रयमुक्तज्ञाप्यवाणी, कुमतपाशरूपाणि प्रगल्भते-

“ न य साधारणरूपं, कम्मं तत्कारणाभावा । ”

न च साधारणरूपं संकीर्णस्वभावं पुण्यपापात्मकमेकं
कर्मास्ति, तस्यैवंचतस्य कर्मणः कारणाज्ञात् । अत्र प्रयोगः-
नास्ति संकीर्णोभयरूपं कर्म, असंभाव्यमानैवविधिकारणत्वा-
त्, बन्ध्यामुतवदिति ।

हेतोरसिद्धतां परिहरणाह-

“ कम्मं जोग णिमिंत्तं, सुभोऽसुभो वा स पणसमयम्मि ।

होञ्ज ण उ उभयरूवो, कम्मं पि तओ तयणुरूवं ” ॥१९३५॥
मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगी बन्धहेतव इति पर्यन्ते
योगाजिघात सर्वत्र कर्मबन्धहेतुत्वस्य योगाविनाभावात्, यो-
गानामेव बन्धहेतुत्वमिति कर्मयोगनिमित्तमित्युच्यते । स च
मनोवाक्कायात्मको योग एकस्मिन्समये शुभोऽशुभो वा भवेत्,
न तु भयरूपोऽतः कारणानुरूपत्वात् कार्यस्य कर्माऽपि तदनुरूपं
शुभं पुण्यरूपं, अशुभं वा पापरूपं बध्यते, न तु संकीर्णस्वभा-
वमुक्तस्मिन्मेकदैव बध्यत इति ॥१९३५॥

प्रेरकः प्राह-

“नणु मणवइकावग्गा, सुभासुभा वि समयम्मि दीसंति :

द्ववम्मि मीसजावो, हवेज्ज ण उ भावकरणम्मि” ॥१९३६॥

ननु मनोवाक्काययोगाः शुभा अशुभाश्च, मिथ्या इत्यर्थः ।
एकस्मिन्समये दृश्यन्ते, तदुक्तमुच्यते-“सुहो असुहो वा स
पगसमयम्मि च्ति” ? । तथाहि-किञ्चिदविधिना दानादिकं
वितरणं चिन्तयतः शुभाशुभो मनोयोगः, तथा किमप्यविधि-
नैव दानादिधर्ममुपदिशतः शुभाशुभो वाग्योगः, तथा किम-
प्यविधिनैव जिनपूजावन्दनादिकायचेष्टां कुर्वतः शुभाशुभः
काययोग इति । तदेतदुक्तम् । कुत श्याह-“द्ववम्मि” श्यादि ।
इदमुक्तं भवति-इह विविधो योगो-दृश्यते जावतश्च । तत्र म-
नोवाक्काययोगप्रवर्तकानि द्रव्याणि, मनोवाक्कायपरिस्पन्दान्मको
योगश्च द्रव्ययोगः, यस्त्वेतदुभयोरुपयोगहेतुरध्यवसायः स भा-
वयोगः, तत्र शुभाशुभरूपाणां यथोक्तचिन्तादेशनाकायचेष्टानां
प्रवर्तके द्रव्ययोगे द्विविधेऽपि व्यवहारनयदर्शनविवेकामात्रेण
जवेदपि शुभाशुभत्ववक्त्रणो मिश्रभावः, न तु मनोवाक्काययोग-
निबन्धनाध्यवसायरूपे जावकरणे भावात्मके योगे, अयमभिप्रायः-
द्रव्ययोगो व्यवहारनयदर्शनेन शुभाशुभरूपोऽपि इष्यते, निश्च-
यनयेन तु सोऽपि शुभोऽशुभो वा केवलः समस्ति, यथोक्त-
चिन्तादेशनादिप्रवर्तकद्रव्ययोगानामपि शुभाशुभरूपमिश्राणां
तन्मतेनाभावात्, मनोवाक्काययोगनिबन्धनाध्यवसायरूपे तु भा-
वकरणे भावयोगे, शुभाशुभरूपो मिश्रजावो नास्ति, निश्चय-
नयदर्शनस्यैवागमेऽत्र विवक्षितत्वात् । न हि शुभान्यशुभानि
वाऽध्यवसायस्थानानि मुक्त्वा शुभाशुभाध्यवसायस्थानरूपस्त्व-
तीयो राशिरागमे क्वचिदपीष्यते, येनाध्यवसायरूपेषु भावयोगे-
षु शुभाशुभत्वं स्यादिति जावः । तस्माद्भावयोगे एकस्मिन्समये
शुभोऽशुभो वा भवति, न तु मिश्रः । ततः कर्मापि तत्प्रत्ययं
पृथक् पुण्यरूपं पापरूपं वा बध्यते, न तु मिश्ररूपमिति
स्थितम् ॥ १९३६ ॥

एतदेव समर्थयन्नाह-

“आणं सुभमसुजं वा, न उ मीसं जं च आणविरमम्मि ।

वेसा सुहाऽसुहा वा, सुहमसुहं वा तओ कम्मं ” ॥१९३७॥

ध्यानं यस्मादागमे एकदा धर्मशुक्लध्यानात्मकं शुभम्, आर्त्तौ-
क्षात्मकमशुभं वा निर्दिष्टं, न तु शुभाशुभात्मकं, यस्माच्च ध्या-
नोपरमेऽपि लेश्या तैजसीप्रमुखा शुभा, कापोतीप्रमुखा च अ-
शुभा एकदा प्रोक्ता, न तु शुभाशुभरूपाः ध्यानलेश्यात्मकाश्च
भावयोगाः, ततस्तत्प्रेरकदा शुभा अशुभा वा भवन्ति, न तु
मिश्राः । ततो भावयोगनिमित्तं कर्माऽप्येकदा पुण्यात्मकं शुभं
बध्यते, पापात्मकमशुभं वा बध्यते, न तु मिश्रमपि ॥१९३७॥

अपिच-

“पुव्वगहियं च कम्मं, परिणामवसेण मीसयं नेज्जा ।

३१३

इयरेयरभावं वा, सम्मामिच्छाई न उ गहणे ” ॥१९३८॥

वेति अथ वा, एतदद्यापि संज्ञायते, यत्पूर्वं गृहीतं पूर्वं वक्तुं
मिथ्यात्ववक्त्रणं कर्म परिणामवशात् पुञ्जत्रयं कुर्वन्मिश्रतां
सम्यग्मिथ्यात्वपुञ्जरूपतां नयेत्प्रापयेदिति, इतरेतरजावं वा
नयेत् सम्यक्त्वं मिथ्यात्वं वेति । इदमुक्तं भवति-पूर्ववच्चान्
मिथ्यात्वपुञ्जान् विशुद्धपरिणामः संशोधयित्वा सम्यक्त्व-
रूपतां नयेत्, अविशुद्धपरिणामस्तु रसमुत्कर्षे नीत्वा सम्यक्त्व-
पुञ्जान्मिथ्यात्वपुञ्जे संक्रमय मिथ्यात्वरूपतां नयेदिति पूर्व-
गृहीतस्य सत्तावर्तिनः कर्मण इदं कुर्यात् । ग्रहणकाले
पुनर्न मिश्रं पुण्यपापरूपतया संकीर्णस्वजावं कर्म बध्नाति, नापी-
तरदितररूपतां नयतीति ॥१९३८॥

सम्यक्त्वं मिथ्यात्वे संक्रमय मिथ्यात्वरूपतां नयतीत्यु-

क्तम्, ततः संक्रमविधिमेव संक्षेपतो दर्शयति-

“मोत्तूण आउयं खलु, दंसणमोहं चरित्तमोहं च ।

सेसाणं पयमीणं, उत्तरविहिंसकमो भज्जी” ॥१९३९॥

इह ज्ञानावरणादिमूलप्रकृतीनामन्योन्यं संक्रमः कदापि न भ-
वत्येव, उत्तरप्रकृतीनां तु निजनिजमूलप्रकृत्यजिघ्र्शनां परस्परं
संक्रमो भवति । तत्र चायं विधिः-“मोत्तूण आउयं” इत्यादि ।
“आउयं” इति जातिप्रधानो निर्देश इति बहुवचनमत्र रूप-
व्यय, चत्वार्यायूषि भुक्त्वेति । एकस्या आयुर्लक्षणाया निजमूल-
प्रकृतेरभिज्ञानानामपि चतुर्णामायुषामन्योन्यं संक्रमो न भव-
तीति तदवर्जनम् । तथा दर्शनमोहं चारित्रमोहं च मुक्त्वा,
एकस्या मोहनीयलक्षणायाः स्वमूलप्रकृतेरभिज्ञयोरपि दर्श-
नमोहचारित्रमोहयोरन्योन्यं संक्रमो न भवतीत्यर्थः । उक्त-
शेषाणां तु प्रकृतीनां, कथम्भूतानामित्याह-“उत्तरविहिंस्ति” ।
विधयो भेदाः, उत्तरे च ते विध्यश्चात्तरविध्य उत्तरजैदाः, तद्-
भूतानाम् उत्तरप्रकृतिरूपाणामिति तात्पर्यम् । किमित्याह-संक्र-
मो जाज्यो भजनीयः । भजना चैवं द्रष्टव्याः-याः किल ज्ञानावरणप-
ञ्चकदर्शनावरणनवकषायपोरुहाकमिथ्यात्वजयजुगुप्सातैज-
सकर्मणवर्णादिचतुष्कामुरुलघूपघातनिर्माणान्तरायपञ्चकवृत्त-
णाः सप्तचत्वारिंशत् ध्रुवबन्धिन्य उत्तरप्रकृत्यः, तासां निजैकमू-
लप्रकृत्यजिज्ञानानामन्योन्यं संक्रमः सदैव भवति । तद्यथा-ज्ञानाव-
रणपञ्चकान्तर्वर्तिनि मतिज्ञानावरणे श्रुतज्ञानावरणादीनि, तेष्व-
पि मतिज्ञानावरणं संक्रामतीत्यादि । यास्तु शेषा अध्रुवबन्धिन्य-
स्तासां निजैकमूलप्रकृत्यभेदवर्तिनीनामपि बध्यमानायामवध्य-
मानाः संक्रामन्ति, न त्ववध्यमानायां बध्यमाना यथा साते
बध्यमानेऽसातमवध्यमानं संक्रामति, न तु बध्यमानमवध्यमाने,
इत्यादि वाच्यमित्येष प्रकृतिसंक्रमे विधिः, शेषस्तु प्रदेशादिसं-
क्रमविधिः-“मूलप्रकृत्यभिज्ञासु, वेद्यमानासु संक्रमः । भवति”
इत्यादिना स्थानान्तरादवसेयमित्येवं प्रसङ्गेनेति ॥१९३९॥

ननु मिश्रयोगाध्यवसायाभावाद् मा भून्मिश्रप्रकृतिवन्धापत्तिः,
तथाऽपि द्रव्याश्रवादन्ततो ध्रुवबन्धि पापमपि फलमवजनी-
यमिति चेत् । न । ध्रुवबन्धित्वादेव तस्यातत्प्रत्ययत्वात् । अ-
न्यथाऽतिप्रसङ्गाद् ग्रहणसमय एव गुणाश्रयाभ्यां कर्मणि शु-
भत्वस्याशुभत्वस्य रसाद्यपेक्षया जननात् ।

तदाह-

“अविसिद्धं नित्यं तं सो, परिणामासयसभावओ खिण्णं ।

कुरुते सुभमसुजं वा, गहणे जीवो जहाहारं” ॥ १९४३ ॥

परिणामो जीवस्याध्यवसायस्तद्वशाज्जीवो ग्रहणसमये कर्मणः

शुभत्वमशुभत्वं वा जनयति, आश्रयः कर्मणो जीवः, तस्य स कोऽपि स्वभावो येन शुभान्वयः परत्वेन परिणमयन्नेव कर्म गृह्णाति, तथा शुभाशुभत्वयोः कर्म, तस्यापि स कोऽपि स्वभावः येन शुभाशुभपरिणामान्वितेन जीवेन गृह्यमाणमेव तद्रूपतया परिणमयति । उपलक्षणमेतत्-प्रदेशपदबहुभागेविचित्रादेः ।

उक्तं च कर्मप्रकृतिसंप्रदिव्याम्-

“गृहणसमयमि जीवो, उपापहं गुणे सपचचयो ।

सत्त्वज्जिज्ञानंतगुणे, कम्मपपसेसु सत्त्वेषु ” ॥

आउयभागो थोबो” इत्यादि ॥१६४३॥

“परिणामासयवसओ, धेणू ए जह एओ विस्समहिस्स ।

तुल्लो धि तदाहारो, तह पुष्पापुष्पपरिणामो ॥ १६४४ ॥

जह धेगसरीरमि धि, सारासारपरिणामयमिति ।

अविस्सिओ आहारो, तह कम्मसुहासुहविवागो ” ॥१६४५॥

ननु न्यायस्तावन्मुद्धानां कूटपाशप्राय इत्यभिप्रायदेशेन आदानां मिश्रपक्वस्येवेति पश्यतस्तदधिकृतद्रव्यस्तवस्य मिश्रत्वं रोचयाम इति चेत्, अहो दुराशयसिद्धान्ततात्पर्यपरिज्ञानमनुपासितगुरुकुलस्य तव कथंकारं संजवति ? । तथाहि-व्यवहारन्यादेशेन बन्धानौपयिकं पक्वयोपवर्णनं कृतं, संग्रह-न्यादेशेन तु फलापेक्षया द्वैविध्यमेवेति पूजापोषधयोः को वा विशेषः ? ॥ ८६ ॥

आदानां मिश्रपक्वस्य भेदोऽस्त्येतदभिप्रायवानाह—

सिद्धान्ते परिजापितो हि गृहिणो मिश्रत्वपक्वस्ततो,

बन्धानौपयिको विरत्यविरतिस्थानात्तुष्टप्रेक्षया ।

अन्तर्भावित एव सोऽपि पुरतो धर्म फलापेक्षया,

पूनापोषधतुष्टयताऽस्य किमु न व्यक्ता विशेषेक्ष्याम्? ॥८७॥

(सिद्धान्त इति) सिद्धान्तं सूत्रकृताख्ये, हि निश्चितं, ततो मिश्रत्वपक्षो बन्धानौपयिकः बन्धानुगुणः विरत्यविरतिस्थानात् योऽनुगमस्तदुष्टप्रेक्षया, स्वरूपमात्रेणैव यावत् । परिभाषितः संकेतितः, सोऽपि परिजापितमिश्रपक्षोऽपि, पुरतोऽपि, फलापेक्षया धर्मोऽन्तर्भावितः, ततोऽस्य गृहिणः, विशेषेक्षिणां विशेषदर्शितां, पूजापोषधयस्तुल्यता, किमु न व्यक्ता ? अपि तु व्यक्ता । वाग्यवहारतो मिश्रपक्षस्य, निश्चयतश्च धर्मत्वस्य, सूत्रकृते हि पक्वत्रयव्याख्यानावसरे-“अदुत्तरं च णं पुरिसविजयं विजंगमा-इत्थिस्सामि, इह खलु नाणापञ्चाणं नाणादंदाणं नाणासीलाणं नाणादिट्ठीणं नाणाहंणं नाणारंभाणं नाणाभ्रवसायसंजुत्ताणं नाणाधिहपावसुअज्जयणं एवं भवति । तं जहा-भोमं उपायं” इत्यादिना पापश्रुताध्ययनाद्यर्थं तत्प्रयोगेण सुरकिस्त्रिपादिना-वनया तल्लोकोत्पादितधुतस्यैरुमूकादिभावोत्पादेन गृहिणं चात्मस्वजनाद्यर्थं चतुर्दशजिरसदनुष्ठानैः ; तथाहि-कश्चिदकार्याप्यवसायेनानुगच्छतीत्यनुगामिको जवति, तं गच्छन्तमनुगच्छतीत्यर्थः । अथवा-तस्यापकारावसरापेक्ष्युपचारको जवति, अथवा तस्य प्रतिपथिको भवति, प्रतिपथं संमुखीनमागच्छतीति । अथवा स्वजनाद्यर्थं संधिच्छेदको भवति, खात्रजननादिकर्ता भवतीत्यर्थः । अथवा घुर्घुरादिना ग्रन्थिच्छेदकभावं प्रतिपद्यते, अथ सौरत्रैमैश्वरतीति सौरत्रिकः, अथवा शौकारिको भवति, अथवा शकुनिभिश्चरति शाकुनिकः, अथवा वागुरया मृगा-विषधनरज्ज्वा चरति वागुरिकः, अथवा मत्स्यैश्चरति मात्स्यिकः, अथवा गोपालकभावं प्रतिपद्यते, अथवा गरुडगतः

स्यात्, अथवा श्वभिश्चरति, सोऽवनिशुनां परिपात्रको भवतीत्यर्थः । अथवा ‘सोवणिअंतए’ श्वभिः पापार्द्धं कुर्वन्मुगादीनामन्तं करोतीत्यर्थः । इति अन्वहनतया सापराधगृहपति-दानादिना तत्संबन्धुपूजक्याच्चेदादिना तच्चात्मादाहादिना तत्संबन्धुकुण्डलाद्यपहारेण वा पापणिकोपरि क्रोधेन तदुपकरणापहारतदाहारदानानियेधादिना निर्मितमेव गृहपतिके-च दानादिना अभिप्रादिकमिथ्यादृष्टितयाऽपराधकुण्डिया अमपानां दशनोपघातापसरणेन तददृष्टावसरास्फालनेन च, स्फाटिका-दातेनेत्यर्थः । परुषबचनप्रहारैः परेषां शोकाद्युत्पादनादिना म-दारस्मादिना त्रोगभवाश्चाधया चैश्वर्यात्, अत्र भवे महातृष्णा-वतामभर्मपक्व उक्तः । उपसंहृतश्च-“एसछाणे अणारिए अके-वले अपमिपुले असंसुद्धे भण्येयाउए असल्लगत्तणे असिद्धिम-गं अमुत्तिमगे अणिवाणमभो अणिउष्माणमभो असत्त्वउत्त-पहीणमभो एगंतमिच्छे असाहू एस खलु पदमस्स गणस्स अहम्मपक्वस्स विमंगे एवमाहि ए सि” ॥ अदः स्थानमनार्थम-नाचीर्णत्वात्, नास्ति केवलं यत्रैवकेवलममुच्छामित्यर्थः । अप-रिपुर्णं सद्गुणविरहात्, इत्थमनैयाविकमसन्त्यायवृत्तकमस-द्वगत्वमिन्द्रियासंवरणरूपम्, ‘रणि लणि संवरणं’ इति धातोः शोजनो लणः सल्लगस्तद्भावस्तत्त्वं, नास्ति स यत्रेतिव्युत्पत्तेः । यद्वा-शल्यं गायति कथयतीति शल्यगः, तद्भावस्तत्त्वं, नास्ति तद् यत्र तदशल्यगत्यम्, सिद्धिः स्थानविशेषो, मुक्तिरशो-पकर्मकयः, निर्वाणं निःशेषतया भवपरित्यागेन यानं, निर्व्या-नमात्मस्थानापत्तिः, सर्वदुःखस्य प्रतीणं प्रत्यक्कः, तन्मार्गा-भावादसिद्धिमार्गादिपदानि व्याख्येयानि । कुत एवमित्यत्र “आदरणं च” इत्यादि एकान्तेनैव तत्स्थानं, यतो मिथ्या-पूतं मिथ्यात्वोपहतमुद्धिस्वामिकत्वात्, अन्तरसाधुसंवृत्तित्वा-त् । तदयं प्रथमस्य स्थानस्याधर्मपाक्षिकस्य पापोपादानचतस्य विभङ्गो विशेषः, स्वरूपमिति यावत्, एवमाहृत एवमुपदर्शितः । धर्मपक्षस्त्वेवमितिदिष्टः-“अहावरे दोब्बस्स गणस्स धम्मपक्व-स्स विमंगे एवमाहिज्जह-इह खलु पाईणं वा पडीणं वा० संते-गइआमणुस्सा भवंति । तं जहा-आरिआ वेगे अणारिया वेगे उच्चागोआ वेगे, नीआगोआ वेगे, कायमंता वेगे, हस्समंता वेगे, सु-वष्णा वेगे, दुवष्णा वेगे, सुरुवा वेगे, दुरुवा वेगे । तेसिं च खसवत्थू-णि परिगहिआह भवंति । एसो आलावगो जहा पुंरुरीए तथा णे-यब्बो, तेणव अभिन्नावेण० जाव सव्वावसंता सव्वत्ताए परिनिव्वु-रुत्ति वेमि । एसट्टाणे आरिए केवले० जाव सव्वदुक्खपहीण-मगे एगंतसम्मे साहू दोब्बस्स गणस्स धम्मपक्वस्स विमंगे एवमाहि ए सि । ” तृतीयं स्थानमाधिकृत्य एवं सूत्रं प्रवृत्तम्-“अ-हावरे तच्चस्स ट्टाणस्स मोसगस्स विमंगे एवमाहिज्जह, जे इमे भवंति-आरिआ आवसहिया गामणिअंतिया कएहुइ हस्सि-या० जाव ते तमो विप्पमुब्बमाणा जुज्जो एवमूयत्ताए पणायति, एस छाणे अणारिए अकेवले० जाव असत्त्वदुक्खपहीणमगे असहू एस खलु तच्चस्स गणस्स मोसगस्स विमंगे एवमा-हि ए सि । ” साम्प्रतं धर्माधर्मयुक्तं तृतीयस्थानमाभित्याह-“अहावरे” इत्यादि । अथाऽपरस्मृत्यायस्यावस्य मिश्रका-ख्यस्य विभङ्गो विभागः स्वरूपमाख्यायते । अत्र चाधर्मप-क्षेण युक्तो धर्मपक्षो मिश्र इत्युच्यते, तत्राधर्मस्येह भूय-स्त्वादधर्मपक्ष एवायं छेद्यः । एतदुक्तं भवति-वद्यपि मिथ्या-दृष्टयः काश्चित्प्रकारां प्राणातिपातादिनिवृत्तिं विदधति, तथाऽप्याशयाशुक्त्वादभिनवेऽपि तदन्वे सति शर्करामिश्रकी-

रपानवद्वरप्रदेशवृष्टिवदिति तं।धासाधकत्वाभिरथेकत्वमा-
शयाशुद्धत्वाभिनवेऽपि ते तथा मिथ्यात्वानुनावात् मिथ-
पक्कोऽप्यधर्मपक्ष एवावगन्तव्यः, इत्येतदेव दर्शयितुमाह-“ जे
इमे भवन्तीत्यादि ” । ये इमे अनन्तरमुच्यमाना आरण्यिकाः
कन्दमूलफलासिनस्तापसादयो, ये चावसथिका आवसथो
गृहं, तेन चरन्तीत्यावसथिका गृहिणस्तु कुतश्चिपापस्था-
नान्निवृत्ता अपि प्रब्रामिथ्यात्वोपहतमुच्यन्ते यदुपवासा-
दिना महता कायक्लेशेन देवगतयः केचन जवन्ति, तथा-
ऽपि ते आसुरीयेषु स्थानेषु किंदिबिकेष्टपच्यन्ते इत्यादि सर्वे
पूर्वोक्तं जगन्नीयम्, यावदेकान्तमिथ्याचतुर्त्वं सर्वथैतदसाध्विति
तृतीयस्थानस्य मिथ्यकस्याऽयं विजज्ञो विभागः स्वरूपमाख्यात-
मिति । उक्तान्यधर्ममिश्रस्थानानि । साम्प्रतं तेनाश्रिताः स्थानिनो-
ऽभिधीयन्ते । यदि वा प्रकृतमेवाव्येन प्रकारेण विशेषतरमुच्यते
इति संगत्याऽप्रिममालापकत्रयं योजितम्-“ अहावरे पद-
मस्स ठाणस्स अहम्मपक्खस्स विभंगे एवमाहिज्जइ-इह खलु
पाईणं वा० संतेगइआ मणुस्सा भवन्ति-गिहत्था महिच्चा मडा-
रम्भा महापीरग्गहा अधम्मिया अधम्मणुआ अधम्मिआ अध-
म्मक्खाई अधम्मपत्तोई अधम्मपावजीविणो अधम्मवलज्जणा
अधम्मसोलसमुदायारा अधम्मेणं चेव विंत्ति कप्पेमाणा
विहरन्ति । हण विंदं जिंदं विगत्तगा होहिअपाणी चंडा
कडा खुदा सादस्सिआ उक्कंचणवंचणमायाणियमिकूरु-
वरसाइसंपग्गोवहुत्ता दुस्सीला दुव्वया दुप्पडिआणंदा
असाहु सव्वाओ पाणाइवायाओ अप्पन्निविरया जावजी-
वाए सव्वओ कोहाओ जाव मिच्छादंसणसद्धाओ अप्पन्नि-
विरया सव्वओ एहाणमणुम्महणवसणंघबिलेवणसइफरिसरस-
रुवणंघमट्ठालंकाराओ अप्पन्निविरया जावजीवाए सव्वओ
सगडरहजाणजुगगिह्धिध्विसिआ संदमाणिआ सव्वणासण-
जाणवाहणभोगोअणपविंथरविहीओ अप्पन्निविरया जावजी-
वाए जाव सव्वओ कुट्तुल्लकूरुमाणओ अप्पन्निविरया सव्वओ
ओ आरंभसमारंभाओ अप्पन्निविरया सव्वओ करणकारणा-
ओ अप्पन्निविरया जावजीवाए सव्वओ पयणपायाणाओ अप्पन्नि-
विरया सव्वओ कुट्टणपिट्ठणतज्जणुतात्तणवहंभणपरिकिंसेसा-
ओ अप्पन्निविरया जावजीवाए जे आवत्ते तदप्पगारा सावज्जा अ-
वोहिआ कम्मता परपाणपरिआवणकरा जे अणारिणं कज्जंति
तओ वि अप्पन्निविरया जावजीवाए, से जहाणामए केह पुरिसे
कलमसूर० जाव एवमेव ते इत्थिकामेहिं मुच्चिया गिद्धा गहि-
आ अज्जोववन्ता० जाव वासाइं उउपंचमाइं वा चइसमाइं वा
अप्पतरो वा भुज्जतरो वा काळं तुंजित्तु भोगभोगाईं पविसुइत्ता
वेरायतणाईं संचिणिता चइईं पावाइं कम्माइं उस्सणाइं संभा-
रकणेण कम्मुणा से जहाणामए अयगोळइ वा सेलगोलाइ वा
उदगंसि पक्खित्ते समाने उदगतलमइवइत्ता अहे धरणिगतलप-
इट्ठणे भवति । एवमेव तदप्पगारे पुरिसजाते वज्जवहुत्ते
धूतवहुत्ते० जाव अयसवहुत्ते उस्सन्नतसपाणाइवाइं काळे
मासे कालं किंवा धरणिगतलमइवइत्ता अहे णरगतलप-
इट्ठणे जवति । तेणं णरगा अंतोवट्ठा वाहिं चउरंसा अहे
खुरप्पसंठाणसंठिया निच्चंधगारतमसा ववगयगहचंदस्-
रनक्तजोइसप्पहामेदवसामंसरुहिरपूयपडलचिक्खत्तवित्ता-
णुलेवणतला असुई वीसा परमडुग्गिभंगथा० जाव असुभा
णरगा असुजा णरएसु वेदणाओ । नो चेव णं णरगेसु नेरइआ
गिदाइंति व पलायंति वा सूर्ति वा रति वा धिति वा मति वा

उवलमंते, तेणं तत्थ ज्जलं विउलं पगाइं कमुअं कज्जसं चंडं
दुक्खं दुग्गं तिब्बं डुरहिआसं णेरइआ वेयणं पण्णुभवमाणा
विहरन्ति । से जहाणामए रुक्खसिया पव्वयभो जाए मूवे छिंसे
अभो गरुए जओ णिसं जतो बिसमं जतो दुग्गं ततो पव्वन्ति,
एवमेव तदप्पगारे पुरिसजाए गम्माओ गम्भं जम्माओ जम्मं
माराओ मारं णरगाओ णरगं दुक्खाओ दुक्खं दाहिणगामिए
णेरइए कएहपक्खिए आगमिस्साणं दुहुहवोहिए आवि भवइ,
एसठाणे अणारिए अकेवळे० जाव असव्वदुक्खप्पहीणमगे
एगंतमिच्छे असाहु पदमस्स ठाणस्स अहम्मपक्खस्स वि-
ज्जे एवमाहिइए । अहावरे दोच्चस्स ठाणस्स धम्मपक्खस्स
विज्जे एवमाहिज्जइ-इह खलु पाईणं वा० संतेगइआ मणु-
स्सा जवन्ति । तं जहा-अणारंभा अपरिग्गहा धम्मिया धम्मा-
णुआ धम्मठा० जाव जे आवत्ते तदप्पगारा सावज्जा अवोहिआ
कम्मता परपाणपरिआवणकरा कज्जंति, तओ वि पन्निविरया जा-
वजीवाए, से जहाणामए अणगारा जगवन्तो इरिआसमिआ भा-
सासमिआ अणगारवसओ जाव सव्वगायपडिकम्मविप्पमु-
क्का चिंत्ति । तते णं एएणं विहारणं विहरमाणा वहुइं वासाइं
सामन्नपरिआगं पावन्ति वहु २ आवाइंसि वा उप्प-
णंसि वा अणुप्पणंसि वा वहुइं भत्ताइं पच्चक्खित्ता व-
हुइं वासाइं अणसणाइं छेइंति २ जस्सठाए कीरइ णग-
भावे मुंरुभावे अण्णाणभावे अदंतवसणे अउत्तए अणू-
वाहणए भूमिसेज्जाफव्वगंसेज्जा० जाव केसलोए वंनखेरवासं
परधरप्पवेसं लळा अन्नकामाणावमाणणाओ हीसणाओ णिंइ-
णाओ गरइणाओ सिंसणाओ तज्जणाओ तालणाओ उच्चावया
यामकंटया वावीसं परीसहोवसग्गा अहिआसिज्जंति तमठ-
माराइंति, तमट्टमाराइत्ता चरमेहिं उस्सासनीसासेइं अणंतं
अणुत्तरं निव्वाडायं निरावरणं कसिणं पन्निपुंसे केवलवरणाण-
दंसणं समुप्पामेति, समुप्पाइंतिता तओ पच्छा सिज्जंति वुज्जं-
ति मुच्चति परिनिव्वायंति० जाव सव्वदुक्काणमंतं करेति, एगवाए
पुणएगे भयंतारो जवन्ति अवरे० पुव्वकम्मावसंसेणं काळमासे
कालं किंवा अणुत्तरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवन्ति,
ते जहा-महक्खिएसु० जाव महिच्चीया महज्जइआ जाव महासुखा-
हारविहाराइ अवत्ता कडगनुमिबथंजिअनुया पगयकुंरुलमट्ठगं-
इयत्तकप्पपीठधारी विचित्तवत्थाजरणा विचित्तमालामउलि-
मठमा कल्लाणगंधपवरवत्थपरिहिआ कल्लाणगपवरमल्लाणु-
लेवणधरा भासुरवोदीपलंबवणमालधरा दिव्वेणं रुव्वेणं दि-
व्वेणं वस्येणं दिव्वेणं फासेणं दिव्वेणं संघाएणं दिव्वेणं
संठाणेणं दिव्वाए इहिए दिव्वाए जुइए दिव्वाए पभाए
दिव्वाए णायाए दिव्वाए अच्चाए दिव्वेणं तेएणं दिव्वाए
लेसाए दसदिसाओ उज्जोवेमाणा पभासेमाणा गतिकल्लाणा
ठितिकल्लाणा आगमेसिं भइया वि भवन्ति, एसट्ठणे आरिए०
जाव सव्वदुक्खप्पहीणमगे एगंतसम्मे साहु दोच्चस्स ठाणस्स
धम्मपक्खस्स विज्जे एवमाहिइए । अहावरे तस्स ठाणस्स मी-
सगस्स विज्जे एवमाहिज्जइ, इह खलु पाईणं वा० संतेगइआ म-
णुस्सा भवन्ति । तं जहा-अप्पेच्चा० जाव सुपन्निआणंदा साहु० जाव
परपाणपरितावणकरा कज्जंति, तओ वि एगच्चाओ अप्पन्नि-
विरया से जहाणामए समणोवासगा भवन्ति । अभिगयजीवा-
जीवा उवलरूपुष्पावा० जाव अप्पाणं भावेमाणा विह-
रन्ति । तेणं पयारुवेणं विहारणं विहरमाणा वहुइं वासाइं
समणोवासपरिआगं पावन्ति, पावन्तिता अववाइंसि उप्प-

भसि वा अणुपपत्तिं वा बहुई भत्ताई अणसणाए पचका-
एति, पचस्काएतित्ता बहुई अणसणाई वेदैति, छेदैतित्ता
आलोइअपडिक्ता समाहिपत्ता कालमासे कावे किच्चा अण-
यरेसु देवलोपसु उववत्तारो भवति । तं जहा-महहिणसु मह-
ज्जुइएसु जाव महासुखेसु सेसं तदेव जाव एसट्टाणे आय-
रिए जाव एगंतसम्मं साहु तच्चस्स णणस्स मिस्सगस्स
विज्जे एवमाहिप" ति । अथ स्थानत्रयमुपसंहारद्वारेण संके-
पतो विभाणिपुराह-"अविरई पमुच्च वाले आहिज्जइ,विरई पडु-
च्च पंडिइ आहिज्जइ,विरताविरतिं पमुच्च बालपंडिइ आहि-
ज्जइ, तत्थ णं जा सा सव्वतो अविरतिप एसट्टाणे आरंजघाणे
अणारिए जाव सव्वदुक्खपहीणमग्गे एगंतसम्मं साहु, तत्थ
णं जा सा सव्वतो विरताविरती एसट्टाणे आरंभाणारंभाए
एसट्टाणे आरिए जाव सव्वदुक्खपहीणमग्गे एगंतसम्मं
साहु, एवमेव समणुगम्ममाणा इमेहिं चेव दोहिं णणेहिं
समो अवतरंति । तं जहा-धम्मं चेव अधम्मं चेव उवसंते
चेव अणुवसंते चेव ।" (सूत्र ० २ श्रु ० २ अं ०) आह च-मिथ-
पक्को- मिथ्यादशमधर्मपक्क एव, सम्यग्दशां आह्वानामपि
स धर्मपक्क एवेति व्यक्तं फलतः प्रतीयते, साधुआरुमार्गयोः
सर्वदुःखप्रक्षीणमार्गत्वात् । यथा च मिथ्यादष्टेः छव्यतो विर-
तिरपि सम्यक्त्वाभावादविरतिरेव बालशब्दव्यपदेशनिबन्धनं
स्यात्, तथा सम्यग्दष्टेः धर्मकर्मणि छव्यतोऽविरतिरपि विरति-
कार्याशिकपाणिस्त्यव्यपदेशप्रतिबन्धिका न स्यात्, द्रव्यतयैव
निष्फलत्वादिति सूक्ष्ममीक्षणीयम् । अविरतिविषयाणामष्टाद-
शानामपि स्थानानामेकनराशस्य संस्वेऽपि तत्प्रतिपक्षस्य धर्मा-
शस्योक्तत्वे धर्मपक्क एव विजयते; अन्यथाऽविरतिसम्यग्दष्टि-
कस्याऽपि पक्षस्य स्थानं न स्यात् । ततश्च यन्निष्कृत्योक्तम्-"तत्थ
णं जेसे पढमस्स टाणस्स अहम्मपक्खस्स विज्जे एवमाहिज्जइ
तस्स णं इमाई तिज्जि तेवहुई पावाओ असयाई भवंति ति अ-
क्खाइयं । जहा-किरियावाईणं,आणाणियवाईणं, वेणइअवा-
ईणं ति " तद्विमर्शे परस्य गगनमालोकनीयं स्यात् । न हि ती-
र्थकुदृष्टानुगत आचारो धर्मः स्वसमयानुगतश्च धर्मः प्रती-
यते इति ॥ ९० ॥

एतत्सर्वमजिप्रत्ये जक्रिरागप्रतिव्याद् छव्यस्तवे धर्मप-
क्कलात्परमङ्गीकारयन्नाह-

हिंसांशो यदि दोषकृत्तव जड ! द्रव्यस्तवे केन त-
न्मिश्रत्वं यदि दर्शनेन किमु तज्जेगादिकालेऽपि न ।
नक्त्या चेत् न तु साऽपि का यदि मतो रागो भवाङ्गं तदा-
हिंसायामपि शस्तता तु सदृशीत्यत्रोत्तरं मृग्यते ॥ ९१ ॥

(हिंसांश इति) हे जड ! यदि छव्यस्तवे हिंसांशो दोषकृ-
न्मिश्रत्वकृत, तदा केन तन्मिश्रत्वं कृतं स्यात् ? । चेत् यदि-
भक्त्या मिश्रत्वं त्वयोच्यते तर्हि साऽपि भक्तिरपि रागो
मतस्तदा भवाङ्गम्, रागद्वेषयोरेव संसारमूलत्वात्तदाऽऽभ्यां सं-
सारान्तर्गतार्थ्यां धर्मपक्षशोक्तः स्यादिति को मिथ्यावकाशः?,
प्रशस्तरागत्वाद्भक्तिर्मवाङ्गमिति चेत्, तर्हि छव्यस्तवानुगतहिं-
सायामपि शस्तता सदृशी; अत्र तव किमुत्तरमिति मृग्यते?, अत्र
च सम्यगुत्तरं वर्षसहस्राणि न परेण दातुं शक्यमिति मो-
क्षार्थिभिरस्मदुक्त एव पत्न्याः श्रद्धेयः । एतेन षट्पुरुषोपदर्श-
नेन श्रमणोपासकानां न छव्यस्तवाधिकार इति कापुरुषस्य पा-
श्वस्थस्य मतं निरस्तम् । एवं हि तव-सर्वतो विरतः१, अविरतः

२, विरताविरतः ३, सर्वतो विरताविरतः ४, श्रमणो-
पासको देशविरतः ५, सर्वविरतश्च ६ इति तावत् षट् पुरुषा
ज्वन्ति । तत्र सर्वतो विरतः स उच्यते, यः कुगुरुकुदेवकुधर्मश्र-
द्धावान् सम्यक्त्वज्ञेनोऽप्युत्सृष्टमनाः, यमुद्दिश्य-" इह खलु
पाइणं वा ० ४ संतेगइआ मणुआ भवन्ति । तं जहा महिच्चा
महारंभा " इत्यादि सूत्रं वृत्तम् । १ । अविरतस्तु स उ-
च्यते, यः सम्यक्त्वालङ्घ्यतोऽपि मूलोत्तरभेदभिन्नो विरतिं
पादयितुमसमर्थो जिनप्रतिमामुनिवैयावृत्यकरणाशातनापरिहा-
रादिना नृयः प्रकटितभक्तिरागः । २ । विरताविरतश्च स उच्य-
ते, यः पूर्णसम्यक्त्वाभावधानपि खोपचितान् सर्वव्रतनियमान्
विभर्ति । ३ । सर्वतो विरताविरतश्च स उच्यते, यस्य मनसि
" तमेव निस्संतु णीसंकं, जं जिणेहिं पवेइअं ।" इति प-
रिणामः स्थिरो भवति, परं मनसः प्रमादपारतन्त्र्याद् जूम्ना
साधुसङ्गमाभावात्परिपूर्णं जिनज्ञापितं न जानीते, कुलक्रमा-
वृत्तां च विरतिं पालयति, पूर्वं संयमज्ञानाभावादारम्भेन
जिनपूजां करोति भक्तिरागपारवश्यात्, तत एव संयमवान-
यमिति वा यावता कृत्येन संयमः पालयितुं न शक्यते
तावनेवाविरतिज्ञागः श्रुते भणित इति । यमुद्दिश्येवं सूत्रम्-
" इह खलु पाइणं वा संतेगइआ मणुआ भवन्ति । तं जहा-अ-
प्पिच्छा अप्पारंजो " इत्यादि । चतुर्थं जङ्गलस्त्वविरत्यपेक्षया
स्तोकस्याविरत्या तृतीयो भङ्ग इति विवेकः ॥ ४ ॥ श्रमणो-
पासको देशविरतश्च स उच्यते, यः श्रमणोपासनमहिम्ना प्रति-
दिनप्रवर्द्धमानसंवेगो यावज्जीवं सूक्ष्मबाद्रादिज्ज्ञेदपरिज्ञान-
वान् तत एवास्थिमज्जप्रेमानुरागरक्तचित्तो देशविरतिं गृही-
त्वा पादयति सम्यक्त्वसहितव्रतग्रहोत्तमभङ्गरङ्गश्रोत्रयकाव-
मावश्यकं कुरुते, स एव संयमं जानीते । उक्तं चानुयोगद्वार-
सूत्रे-" समणेण सावणं य, अवस्सकायव्वयं हवइ जम्हा ।
अतो अहोणिसीए, तम्हा आवस्सयं नाम" ॥ ११ ॥ दशवैकाग्रिके
च-" जो जीवे वि विद्याणेइ, अजीवे वि विद्याणइ । जीवाजीवे
वियाणंतो, सो हु णाहिइ संजमं" । एनमेवोद्दिश्य-"सं जहाणा-
मए समणोवासगा भगवंता अभिगयजीवाजीवा" इत्यादि सूत्रं
प्रवर्तते । अयमेव शुद्धजिनप्रतिमानुचितं संयममाप्तिरिति, हिंसां
परिहृत्य जिनविरहे जिनप्रतिमां पूजयति, संयमज्ञो ह्यसौ
पट्नायहिंसां परिहरति । अत एवोक्तं महानिशीधे-" अ-
कसिणपवत्तगाणं, विरयाविरयाण एस खलु ज्जुतो । जे क-
सिणसंयमविठ्ठ, पुप्फाईअं न कप्पए तेसिं ॥ ११ ॥" आवश्यक-
निर्युक्तावपि-"जे कसिणसंयमविठ्ठ, पुप्फाईअं ण इच्छंति ।"
इत्यत्र साधुआवकयोर्द्वयोरविशेषेण कृत्स्नसंयमज्ञत्वपुष्पादि-
परिहारेण पूजाधिकारे तादवस्थमुक्तम्, तत्रैकतरपक्षपातो न भे-
यान्, किं चात्र कारणमिति विचारणीयम् । यदीन्द्राभिषेकक-
रणे सुपर्वाणोऽहमहमिकमौदारिकजलपुष्पसिद्धार्थादीनि गृ-
ह्णन्ति, जिनपूजां तु तेनोपचारेण कुर्वन्तीति सुरपुष्पेष्वत्र संज्ञवोऽ-
भ्यान्तवंच हंतुश्चेद्, हिंसापरिहार एवायं धर्माभ्युदयाय प्रगल्भा,
समवसरणे च वैक्रियायेव पुष्पाणि देवाः प्रभोरम्पे देशना-
वसरे व्याकिरन्ति, मण्यादिरचनाप्यचित्तैवोक्तं राजप्रश्रीयोपा-
ङ्ग-"पुष्पवइलयं विउव्वंति" इत्यादि नवकमन्नरचनाप्यचित्तैव
ज्ञातयामाना, वन्दनाद्यधिकारे पञ्चविधाभिगमविधौ सचित्त-
व्योज्जनमुक्तमस्ति, जिनजवनप्रवेशेऽपि चैत्यवन्दनभाष्यादा-
वयं विधिरुक्तोऽस्तीति, ततो निरवद्यपूजैव देशविरतस्य संज्ञ-
वतीति श्रद्धेयम् । सर्वविरतश्च स उच्यते-यो गृहीतपञ्चमहाव्रतः

समितिगुप्तिसंपन्नो घोरपरीदहोपसर्गसहनदृढशक्तिमान् संन्य-
स्तसर्वारम्भपरिग्रहः सदानिरवधोपदेशदाता बाङ्मात्रेणाऽपि
सावद्यतन्मिथाननुमोदकः परमगजीरचेताः संप्राप्तभवपार इति।
एतद् इतादृशं मतम् । समूर्च्छिताऽन्येकितभातयतोः सर्ववि-
रताविरतयोरत्यन्तभेदाभावाद् बालत्वस्यपदेशनिबन्धनाविरते-
रुभयत्राऽविशेषात् पापस्यानत्वविभाजकोपाधिव्याप्यविषय-
ताका विरतिः सर्वतोऽप्यविरतत्वे द्रव्यतो हि सादिव्यावृत्तमि-
थ्यादृष्टिव्याप्तेः, सम्यक्त्वाभावस्यैव सर्वतोऽविरतत्वपरि-
भाषणे च सम्यग्दृष्टिव्यावृत्तावप्येकभेदानुगुण्याभावात्फलासि-
द्धेः । किं चैवं सम्यग्दृष्टिरपि मिथ्यादर्शनविरत्यविरतिभ्यां मि-
थपक्षपातः । इष्टापात्तिरत्र-“एगञ्चाओ मिञ्जादंसणसल्लाओ प-
मिविरयाए०जाव अप्पमिविरयाए जाओ अप्पडिविरया” इति
पाठस्वरसादिति चेत् । न । तस्याकारानाकारादिविषयत्वेन मू-
लगुणविरत्यभावापेक्षयैवाविरतेर्व्यवस्थापितत्वात्, सम्यक्त्वा-
भावेन विरतिरेवेति तु कृतमेव ज्ञापितं, का तवाऽऽहोपुरुषिका ?।
एतेन तृतीयभङ्गाऽपि विलुप्तशीर्षः, संपूर्णभ्रष्टाने चाविरतेरैव-
कस्याः साम्राज्यात् । यत्किञ्चिदर्थभ्रष्टाने तु “एकस्मिन्नप्यर्थे
संदिग्धेऽहंति तु निश्चयो नष्टः” इति न्यायात् संपूर्णभ्रष्टाना-
ज्वात्मिथ्यात्वस्यैवावस्थितः । चतुर्थे भङ्गे तु सेव मि-
थ्यादिसंज्ञेपरुचिसम्यक्त्वाभावाद्देशतो विरत्या देशविरतिः
संपन्नते केयं वाचोयुक्तिर्वदुत सर्वतो विरताविरतिः ?। ननु देश-
विरतिविशेषपरिज्ञानाभावेऽपि तादृशसम्यक्त्वेन माषतुषादीनां
सर्वविरतिरप्यखण्डा प्रसिद्धेति किमपराद्धं देशविरत्या, येना-
स्य तद्वतान भवेत् । एवं वदतश्च सिद्धान्तलेशमपि नाग्नानवान्
इतादृशः । तथा चोक्तं भगवत्याम्-“से नूणं जंते ! तमेव सर्वं
णीसंकं, जं जिणं हि पवेइअं ?। इता गोयमा ! तमेव सर्वं । से नूणं
जंते ! एवं मणे धारेमाणे एवं पकरेमाणे आणाए आराहए
भवति ?। इता गोयमा ! तं चेव” इति । जीवविशेषपरिज्ञानाभा-
वेन मूलतः सम्यक्त्वाभावोक्तौ षट्कायपरिज्ञानवतोऽपि स्या-
द्वादसाधनानभिज्ञस्य न सम्यक्त्वमित्युपरितनोद्विष्टं तव सध-
मिन्ञ्जाद्यायते । तदुक्तं सम्मतौ-“उज्जीवनिकाए स-इहमाणो
न सइहइ जावा । इंदी अपज्जेवेसुं, सइहणा होइ अविजत्ता” । १।
प्रकरणोक्तिरियमिति चेत्, किमुत्तरादावपि नाराधितां स्पृश-
ति । तदुक्तम्-“दावाण सव्वभासा, सव्वयमाणेहि जस्स उ-
वलळा । सव्वाहि णयविदीहिं, विरतरइ य सि णायव्वो” ॥ १॥
इति । विशेषाभावेऽपि सामान्याक्षतिश्चावयोस्तुल्या । एवं “ए इमं
सक्कमागारमावसंतेहिं” इत्यादिनाऽपि न व्यामोहः कार्यः । सुत्र-
स्य नयगम्भीरत्वान्नयगतेश्च विचित्रत्वात् । इह तु तव दुस्त-
रवारिभ्रडनजयं स्यात् । यदेतत् प्रक्रिरागेण देवपूजाप्रवृत्तावार-
म्भात् संयमक्षत्या कथं देशविरतित्वेन प्रक्रिरागेण संजमाप-
रिगणनाद्विरत्याविरतिरेव न देवविरतिरिति, तच्च महामोहानि-
विशेषनागणितपरलोकभयस्य तवैव दुस्तरवारिकृताय, अस-
दारम्भपरित्यागेन सदारम्भप्रवृत्तौ शुभयोगः, संयमक्षतिभया-
भावात्, भक्तिरागस्य प्रशस्तत्वे दोषाभावात्तस्यैव च दोषत्वे-
न विदुषोऽपि बलात्प्रवृत्तिप्रसङ्गात् । न हि विद्वानपि रागौत्क-
ट्यादिसंयमेन प्रवर्तते, श्रमणोपासकानां देशविरतानां पृथग्गु-
णवर्णनाद्विरताविरतेऽन्यस्तेऽतिरिच्यन्ते इति चेत्, अहो बालिश !
केनेदं शिञ्जितम् ? किं करुणया विप्रलब्धोऽसि, स्वकर्मणा वा ?।
सूत्रे हि-“एगञ्चाओ पाणाइवायाओ अपमिविरया जावजीवाए”

“एगञ्चाओ अप्पमिविरया” इत्यन्वयः । “से जहानामए समणो-
वासया जवंति” श्रमणोपासकगुणवतो विरताविरतगुणव-
द्व्यापकत्वस्यैव लाभाद्वस्तुतः श्रमणोपासकपदेन विरतावि-
रतपरिचरणाद् गुणस्थानविशेषावच्छिन्न शक्तिग्रहात्पर्यं श्रम-
णोपासकपदाद् बुद्धिविशेषानुगतैर्गुणविशेषैरेव बोधे विरतप-
दादपि व्युत्पत्तिविशेषात्तथैव बोधः समभिरूढनयाश्रयणेन
विरताविरतश्रमणोपासकपदार्थभेदस्त्वयाऽप्युपगम्यते चेदेवं
घटकुम्भादिपदार्थभेदोऽपि किं नाप्युपगम्यत एव, पर-
विभाजकोपाधिभेदाप्रयुक्तत्वेन विभागाननुकूल इति चेत्, प्र-
कृतेऽपि दीयतां दृष्टिः, “अकसिणपवत्तगाणं” इत्यादि-
महानिशीथप्रवचनाद् ऋष्यस्तवाधिकारिणो विरताविरताः न
देशविरताः इति चेत्, महानिशीथध्वान्तविलसितमेतदेवानां
प्रियस्य । तत्र हि विशिष्य देशविरतकृत्यमेतद्दानादिचतुष्कं तु-
ल्यफलं चेति व्यक्तमुपदर्शितमेवाधस्तात् । यत्तु कृत्स्नसंयमवि-
दां पुष्पाद्यर्चने नाधिकारात् श्रमणोपासका अपि न तदधिका-
रिण इति तदधिकारित्वेनोक्ता विरताविरता एवेति चेत्, अहो
भवान् पामगादपि पामरोऽस्ति, यः कृत्स्नसंयमविद इत्यस्य वृ-
त्तिकुटुकमर्थमपि न जानाति । कृत्स्नसंयमाश्च ते विदो वि-
क्षांस इत्येव हि वृत्तिकृता विवृतमिति । यदि च श्रमणोपासक-
महिमलब्धकृत्स्नसंयमपरिज्ञानेन देशविरताः पुष्पाद्यर्चनेना-
धिकुर्युः, तदा देवा अपि कृतजिनादिसेवाः पुस्तकरत्नवाचनोप-
लब्धधर्मव्यवसायाः सम्यक्त्वोपलब्धितनिर्मेलावधिज्ञानेनागम्य
व्यवहारप्रियाः कथं तन्नाऽपि कुर्युः ?। अत एवाचितपुष्पादिभि-
रेव ते जिनपूजां कुर्वन्तीति चेत्, अहो बुष्पकमातृत्वसः ! केनेदं
तव कर्णे सूचितं, यन्नदीपुष्करिणीकमत्वादीन्यचित्तान्येवेति
सचित्तपुष्पादिना पूजाध्यवसाये ऋष्यतः पापाप्युपगमेऽचि-
त्तपुष्पादिना ततो भावतः पापस्य दुर्निवारत्वात् महिष्यापा-
दन इव शौकरिकस्य किमिति मुग्धबन्धनार्थं कुत्रिमपुष्पादिना
पूजां व्यवस्थापयति । एवं हि स्नानजलादिनैवाभिषेको
ऽपि वाच्यः, मूलत एव निषेधे किं न भाषसे दुरन्तसं-
सारकारणं धर्मारम्भशङ्काम् ?। तदाहुः श्रीहरिभक्तसूरयः-“अ-
सत्थारंजवओ, धम्मणारंजओ अणामोमा । लोए पवयणवसा,
अवोहिवायं ति दोसाय ॥ १ ॥” इन्द्राजिषेके जलादिग्रहणं
जिनपूजार्थं तु तत्रत्यस्यैवेत्यत्र तु कारणं मङ्गलार्थत्वनित्य-
भक्त्यर्थत्वादानी, मा विप्रियं कुरु, अभिगमवचनं तु
योग्यतया भोगाङ्गं सचित्तपरिहारविषयं, यथा घटमाहरे-
त्यत्र घटपदं योग्यतया विज्ञेतरविषयम् । अन्यथा सवालक-
स्त्रियो मुनिवन्दने नाभिगच्छेयुः । चैत्थवन्दनज्ञायादौ चाभि-
गमेऽचित्तद्रव्योऽभ्युत्थनं श्राद्धानां पुष्पादिना पूजाविधानं चो-
क्तमिति किमुपजीव्य विरोधेनाभिगम इति खङ्गचक्रोपात्तप्र-
भृति चिह्नद्रव्यं ध्वजादिरपरित्याज्यं स्यात्, प्रवचनशोभानुगु-
णाचित्तद्रव्योपादानमेव द्वितीयार्थ इति चेत्, पूजाद्यवसरे तद-
नुपयोगिसचित्तद्रव्योऽभ्युत्थनमेव प्रथमार्थ इति किं न दीयते
दृष्टिः, येन शाकिनीव वाक्चलमेधामन्वेषयसि, पुष्पवद्वयविकु-
र्वणमपि विकरणमात्रसंपादनार्थम्, अथोवृत्तजलस्यजपपुष्प-
विकरणस्यैव पाठसिद्धत्वात्पूजाङ्गे सचित्तशङ्का तद्दृष्टान्तेना-
नेया । एतेन यदुत्प्रेक्षितं जातिसङ्करवता पूजायामादौ पुष्पाद्यु-
पमर्दाद्धर्म एव, तदनन्तरं शुभभावसंपत्त्या तु धर्म इति धर्मा-
धर्मसंकर एवेति । तन्निरस्तम् । एवं हि यागे हिंसया प्रागधर्म-
मुत्तराङ्गदानदक्षिणादिना त्वनन्तरं धर्मं वदतः सग्रहचारिता-

पातात्, यत्तत्कालीनासंयमोऽजनं शुभजावेनोक्तं तादृशिम-
क्यन्यतरैवगुण्य एव । अन्यथा स्वरूपासंयमस्य द्रव्यस्तवाति-
रेकेणोऽस्मिन्महाकथत्वादनुबन्धिसंयमस्य चानुद्घोषपहतत्वा-
द्, द्रव्यस्तवस्याप्रधानत्वमपि स्वरूपत एव विधिभक्तिवसाद्,
गुणोपवृद्धितभावप्रवृत्तौ जावस्तवस्यैव साप्राज्यात् ।

इत्यमेव महाबुद्धिग्राहिना हीरभञ्जाचार्येणाऽभिहितं,

तथाऽपि यस्य स्थूलबुद्धेर्मनसि नायानि तद्-

नुकम्पार्यं तद्व्यपक्किरत्र लिख्यते-

“द्वयथश्रो जावथश्रो, द्वयथश्रो बहुगुणोऽस्ति बुद्धिः सिया ।

अभिषणमद्वयणमिणं, छुज्जीवहिमं जिणा विंति” ॥१॥

द्रव्यस्तवो भावस्तव इत्यत्र द्रव्यस्तवो बहुगुणः प्रच्युतत-
रगुण इति एवं बुद्धिः स्यात्, एवं चेन्मन्यस इत्यर्थः ।
तथाहि—किलास्मिन् क्रियमाणे वित्तपरित्यागात् शुभ ए-
वाध्यवसायः, तीर्थस्योन्नतिकरणं दृष्ट्वा तं च क्रियमाणमन्ये
ऽपि प्रतिबुध्यन्ते इति स्वपरानुग्रहः, सर्वमिदं सप्रतिपक्षमिति
चेतसि निधाय द्रव्यस्तवो बहुगुण इत्यस्यासारताख्यापनाया-
ह-अनिपुणमतिवचनमिदमिति । अनिपुणमतेर्वचनमनिपुणम-
तिवचनम्, इदमिति द्रव्यस्तवो बहुगुणमिति गम्यते । किं
च-परुजीवहितमित्यत आह-परुजीवहितं जिना ब्रुयते पण्णां
पृथिवीकायादीनां जीवानां हितं, जिनास्तीर्थकरा ब्रुयते । प्रधानं
मांक्षसाधनमिति गम्यते ।

किं च परुजीवहितमित्यत आह-

“उज्जीवकायसंजमे, द्वयथयं सो विरुज्जए कसिणो ।

नो कसिणसंजमविठ्ठ, पुण्णईआ ण इच्छुंति” ॥१॥

परुजीवकायसंयम इति, पण्णां जीवनिकायानां पृथिव्यादिल-
क्षणानां, संयमः संहननादिपरित्यागः परुजीवकायसंयमः ।
असौ हि यदि नामैवं ततः किमित्यत आह-द्रव्यस्तवे पुष्पादि-
समभ्यर्चनवृत्तकृते, परुजीवकायसंयमः, किम् ? विरुध्यते न सम्य-
कसंपद्यते, कृत्स्नः संपूर्ण इति, पुष्पादिसंलुञ्चनसंघटनादिना
कृत्स्नसंयमानुपपत्तेः । ततश्चैवं न स्यात्, कृत्स्नसंयमविच्छांस
इति, कृत्स्नसंयमप्रधाना विच्छांसस्ततः साधव उच्यन्ते । कृत्स्न-
संयमग्रहणमकृत्स्नसंयमविधुषां श्रावकाणां व्यपोहार्यम् । ते
किम् ? अत आह-पुष्पादिकं द्रव्यस्तवं नेच्छन्ति, यदुक्तं द्रव्य-
स्तवे क्रियमाणे सचित्तपरित्यागात् शुभ एवाध्यवसाय इत्या-
दि, तदपि यत्किञ्चिदभिचारात् कस्यचिदन्यसत्त्वस्याविवे-
किना वा शुभाध्यवसायानुपपत्तेः । दृश्यते च कीर्त्याद्यर्थमपि
सत्त्वानां द्रव्यस्तवे प्रवृत्तिरिति शुभाध्यवसायजावेऽपि तस्यैव
जावस्तवत्वादितरस्य च तत्कारणत्वेनाप्रधानत्वमेव, “फल-
प्रधानाः समारम्भाः” इति न्यायात् । जावस्तवत एव तस्य स-
म्यक्त्यादिति पूज्यत्वात्समेव दृष्ट्वा क्रियमाणमन्येऽपि सुतरां
प्रतिबुध्यन्ते शैका इति स्वपरानुग्रहोऽपार्हवेति गाथार्थः ।

आह-यद्येवं किमयं द्रव्यस्तव एकान्तत एव हेयो वर्तते,

अहोस्विदुपादेयोऽपि । उच्यते-साधुना हेय एव, श्रा-

वकेणोपादेयोऽपि । तथा चाह ज्ञाप्यकारः-

“अकसिणपवत्तगाणं, विरयविरयाण एस खलु जुत्ता ।

संसारपयणुकरणो, द्वयथयं कूयदिठ्ठो” ॥ ४२ ॥

अकृत्स्नं प्रवर्तयन्तीति, संयममिति सामर्थ्याद् गम्यते, अ-
कृत्स्नप्रवर्तकाः, तेषां विरताविरतानामिति श्रावकाणामेव खलु
युक्तः, एष द्रव्यस्तवः, खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् युक्त एव ।
किंभूतोऽयमित्यत आह-संसारप्रतनुकरणः, संसारकृयकारक

इत्यर्थः । द्रव्यस्तवो हेयः प्रकृत्यैवासुन्दरः, स कथं श्रावकाणा-
मपि युक्त इत्यत्र कूपदृष्टान्त इति । “जहा णवणगराइसन्नि-
वेसे केइ पभूयज्जाजावतो तण्हाविपरिगता तदपनोदार्थं कृपं
खण्ति, तेसि जइ वि तण्हादिया ववृत्ति, मट्टिकाकहमाईहि
अ मग्निणइज्जंति, तथा वि तडुम्भवेणं चेव पाणिणं तेसि
तण्हादीनां सो अ मग्निो पुव्वगो य फिट्ठइ त्ति, सेसकावं च ते
तदम्पं य लोगा सुहभागिणो भवंति, एवं द्वयथयं जइ वि
असंजमो तथा वि तश्रो चेव सा परिणामसुखी भवति । जा
तं असंजमोवज्जियं अम्पं च णिरवसेसं खवेति त्ति, तम्हा
विरताविरतेहि एस द्वयथश्रो कायव्वो सुभाणुवंधी पनूत-
णिज्जराफलो अतिकाऊणम्” इति गाथार्थः ।

अत्र हि द्रव्यस्तवजावस्तवक्रिययोः स्वजन्यपरिणामशुद्धिद्वारा
तुल्यवन्मोक्षकारणत्वमात्मां तत्फलकालव्यवधानाज्यां तु वि-
शेषः क्रियायाः सत्त्वशुद्धिकारणतावच्छेदकोटौ च प्रणिधानादिना
तत्पूर्वकत्वं निवेद्यते “भावोऽयमनेन विना, चेष्टा द्रव्यक्रिया
तुच्छा” इति वचनात् । ऋजुसूत्रादेशेनापि क्रियायामतिशया-
धानजावेनेवेति या द्रव्यक्रिया तुच्छेति शुभानुबन्धे प्रभूतनिर्ज-
रां जनयेत् सा कथमसंयममिति विचारणीयम् । न चैकत्वा-
त् प्रदीपरूपप्रकाशकार्यद्वयवहुत्पत्तिकारणान्तराननुप्रवेशा-
त् न हि पापपुण्योपादानकारणशुभाशुजाध्यवसायस्थानयो-
गपद्यं संभवति, तस्मात्कथञ्चित्पदद्योत्ययतनासमावेशादेव
तत्रासंयमोपपत्तिस्तच्छोधनमपि परिणामशुद्ध्या भवतीति स-
म्यगमनस्यनियतं, यथा द्रव्यस्तवस्य गृहाश्रमरूपधर्माधिका-
रितावच्छेदकासदारम्भकर्माणयनसदारम्भक्रियाव्यक्तिरिति
कूपदृष्टान्तोपादानमत्र, नापवादपदादौ मुनयः, प्रधानाधिकारिण
एवाङ्गेऽधिकारादिति तत्त्वम् ।

“अयमिति विशदो विचारमार्गः,

स्फुरति हृदि प्रतिजावतां मुनीनाम् ।

जरुमतवचनैस्तु त्रिप्रलब्धाः,

कति न जरास्तददो कश्चिर्वलीयान् ॥ १ ॥

निजमतिरुचितप्रकल्पितेऽर्थे,

विबुधजनोक्तिरिस्क्रियापराणाम् ।

श्रुतलवमतिदृष्टपामराणां,

स्फुरितमतं समुदीक्ष्य विस्मिताः स्मः ॥ २ ॥

विधिवदनुपदं विवृण्वते ज्ञो,

नयगमजङ्गभीरमाप्तवक्ष्यम् ।

कथमिव मलिनाद्विनिश्चितार्थं,

तदिदमहो न पुनर्जनैर्गृहीतम् ? ॥ ३ ॥

शिष्ये मूढे गुरौ मूढे, ध्रुवं मूढमिवाखिलम् ।

इति शङ्कापिशाचिन्यः, सुखं खलन्तु वार्जयैः ॥ ४ ॥

स्फुटोर्दकं तर्कं स्फुटमभिनवे स्फूर्जति सता-

मियं प्राचां वाचां न गतिरिति मूढः प्रलयति ।

न जानीते चित्रां नयपरिणतिं मापि रचनां,

वृथागर्वप्रस्तम्बलमखिलमन्येति विदुषाम् ॥ ५ ॥

शोभते न विदुषां प्रगल्भता,

पल्लवज्जडसंज्ञिपर्वदि ।

पञ्जरे बहुलकाकसंकुले,

संगता न हि मराल्ललावना ॥ ६ ॥

कृष्णतासिततयोः स्फुटोऽन्तरे,

गार्गजीरिमगुणे च भेदिनि ।

यस्य हंसशिशुकाकशङ्किता,
तं धिगस्तु जननीं च तस्य धिक् ॥७॥
अस्तु वस्तु नयतो यथा तथा,
परिगताय जिनवाग्विदे नमः ।
शासनं सकलपापनाशनं,
यद्वशं जयति पारमेश्वरम् ॥ ८ ॥ ६१ ॥

(२३) प्रतिमायाः प्रामाण्यनिरूपणम् । अत्रातिदेशेन कुमतशेषं

निराकुर्वन्नाह-

एतेनेदमपि व्यपास्तमपरे यत्प्राहुरङ्गाः परे,
पुण्यं कर्म जिनार्चनादि न पुनश्चारित्र्यवद् धर्मकृतम् ।
तद्वत्तस्य सरागतां कलयतः पुण्यार्जनद्वारतो,
धर्मत्वं व्यवहारतो हि जननान्मोक्षस्य नो ह्यीयते ॥ ए२ ॥

एतेन शुद्धजिनपूजाया धर्मत्वव्यवस्थापनेन, इदमपि व्य-
पास्तं निराकृतं, यत् परे अङ्गा अनधिगतसूत्रतात्पर्याः प्रा-
हुः । किं प्राहुः ? , जिनार्चनादि पुण्यं कर्म न पुनश्चारित्र्यवद्
धर्मकृतम् धर्मकारणम्; व्यापासनहेतुगतिदेशप्राप्तं स्फुटयति-हि
यतः, तस्य जिनार्चनादिकर्मणः, तद्वत् चारित्र्यवत्, सरागतां
रागवत्तां कलयतो रागसहितस्य पुण्यार्जनद्वारतः शुभा-
श्रवण्यापारकत्वेन मोक्षस्य जननाद् व्यवहारतो धर्मत्वं न
ह्यीयते । अयं भावः-जिनार्चनादिकं पुण्यं कर्म स्वर्गादिकामनसा
करणादिति साधनं न युक्तम्, भ्रान्तकरणे व्यभिचारात् । अ-
भ्रान्तेरिति विशेषणे च विशेष्यासिद्धिः, न हि तादृशा जिनार्च-
नादिकं स्वर्गाय कुर्वन्ति, किं तु मोक्षायैवेति । अयं च मोक्षायैव तु
घटते विशिष्टमतिरुत्तमः पुरुष इति स्वर्गार्थितया विहित-
त्वादिति हेतुरितिव्याधिकारिणो विवेकिनः, सर्वत्र मोक्षार्थेन
एवार्थसिद्धेः, क्वचित्साधारण्येनैव फलोपदेशाच्च, आह वाचकः-
“ जिनभवनं जिनविषयं, जिनपूजां जिनमतं च यः कुर्यात् ।
तस्य नरामरशिवसुख-फलानि करपल्लवस्थानि ॥१॥ ” इति । एते-
षामन्युदयैकफलकत्वं हेतुरप्यस्ति असिद्धेः रागानुप्रवेशेन त-
त्त्वस्य च चारित्र्येऽपि सत्त्वात्, स्वरूपतस्तत्त्वस्य चान्यत्रासि-
द्धेः; निरवच्छिन्नयत्नपूर्णावच्छेदेनान्युदयजनकता तत्पूर्णावच्छेदे
त्वर्थचारित्र्यस्य सरागत्वेनाभ्युदयजनकता, न स्वरूपत इति
न दोष इति चेत् । न । अत्यस्तवत्वेनापि चारित्र्यजनकताघटितरू-
पेणान्युदयजनकत्वात्; विजातीययोगत्वेनैव अत्यस्तवत्त्वस्य स्वर्ग-
जनकतेति चारित्र्यस्याऽपि तथैव तत्त्वमिति तत्तुल्यतया पुण्य-
त्वे काङ्क्षति । अथ शिवहेतवो न भवहेतवो हेतुसङ्करप्रसङ्गादि-
ति निश्चयनपर्यालोचनायां सरागचारित्र्यकालीना योगा एव
स्वर्गहेतवः, तच्चारित्र्यं घृतस्य दाहकत्वं तद्व्यवहारनयनैव चा-
रित्र्यस्वर्गजनकत्वात्केरित्यस्ति विशेष इति चेत् । न । अत्यस्तवत्त्व-
त्वेऽपि निश्चयतो योगानामेव स्वर्गहेतुत्वं, न मोक्षहेतोर्अत्यस्त-
वस्येति वक्तुं शक्यत्वादानादिक्रियास्वपि सम्यक्त्वानुगमजि-
नातिशयेन मुक्तिहेतुत्वात् । तदुक्तं विंशतिकायाम्-“ दाणाश्चा-
उ पभ-म्मि चैव सुद्धा न हुंति किरिया च । एयाओ विहु जम्हा,
मोक्खफलाओ पराओ य ॥ १ ॥ ” अन्यथा च तत्रापि योगा-
नामेव निश्चयतः स्वर्गहेतुत्वमवशिष्यत इति चारित्र्यं शुद्धो-
पयोगरूपं योगेन्यो जिनानामत्यनुकनिश्चयविवेकोपपत्तिः, पूजा-
दानादिकं तु न योगभिन्नेमिति तदनुपपत्तिरिति चेत् । न । भाव-
नया पूजादानादेरपीच्छाद्युपयोगरूपत्वात् । अत एव पूजादानादि-

कं मानसप्रत्यङ्गमयो जातिविशेष इति परेऽपि सङ्किरन्ते । व-
स्तुतो योगस्यैरूपं चारित्र्यं महाभाष्यस्वरससिद्धमिति म-
हता प्रबन्धेनोपपादितमध्यात्ममतपरीक्षायां समाभिः । तथा
च स्थिरयोगरूपस्य चारित्र्यस्य मोक्षहेतुत्वं, तद्वान्तरजातीय-
स्य च स्वर्गहेतुत्वं वैजात्यद्वारा कल्पनीयं तत्पूजादावपि तु-
ल्यमिति ॥ ६२ ॥

आचार्य अप्येनां शंसति । लोकोत्तरलौकिकत्वाभ्यां

धर्मपुण्यरूपत्वं तु पूजायामिष्यते इत्याह-

या ज्ञानाद्युपकारिका विधियुता शुद्धोपयोगोऽज्वला,
सा पूजा खलु धर्म एव गदिता लोकोत्तरत्वं श्रिता ।
श्राद्धस्याऽपि सुपात्रदानवदितस्त्वन्यादृशीं लौकिकी-
माचार्या अपि दानभेदवदिमां जटपन्ति पुण्याय नः ॥ ए३ ॥

या ज्ञानादेः, आदिना सम्यक्त्वादिग्रहः; उपकारिका पुष्टिका-
रिणी, विधियुता विधिसहिता, तथा शुद्धोपयोगेन इमां भवतरणे
वाविकरूपां भगवत्पूजां दृष्ट्वा बहवः प्रतिबुध्यन्तां, पट्कायरक्षका-
श्च भवन्ति यस्याद्याकारेणोऽज्वला, सा पूजा खलु भावपूर्विका असं-
मोहपूर्विका चेति धर्म एव गदिता, यतः लोकोत्तरत्वं श्रिता, ए-
तादृशगुणप्रणिधानात् पूजाया आगमैकविहितत्वात्, कस्याऽपि?,
श्राद्धस्याऽपि, किंवत्?, सुपात्रदानवत् । इतस्त्वन्यादृशीं लौकिकीं
सामान्यधर्मवचनप्राप्तां, नः अस्माकं, दानजटवद्दानविशेषवत्,
पुण्या जटपन्ति, इच्छन्ति ।

तदुक्तं विम्वसाधनमाश्रित्य षोडशप्रकरणे-

“ एषं विधेन यद्वि-म्ब कारणं तद्वदन्ति समयविदः ।
लोकोत्तरमन्यदतो, लौकिकमभ्युदयसारं च ॥ १४ ॥
लोकोत्तरं तु निर्वाणसाधकं परमफलमिहाश्रितम् ।
अन्युदयोऽपि हि परमो, भवति त्वत्रानुपङ्गेण ॥ १५ ॥
कृषिकरण इव पद्माक्षं, नियमाद्वानुपङ्गिकोऽभ्युदयः ।
फलमिह धान्यावाप्तिः, परमं निर्वाणमिव बिम्बात् ॥ १६ ॥ ”
(षो० ७ विष०)

एतच्चावाधकं, कृमाऽऽदिभेदानामप्यलौकिकानामेवोत्तमकृम-
णादेवेति सूत्रेण धर्ममध्ये ग्रहणादन्येषामर्थतः पुण्यत्वसिद्धेः
लौकिकत्वाभिधानादेवेत्यमुपपन्नम् । आह-“ उवगारवगारि-
विवा-गवयणधम्ममुत्तरा जवे खंती । साविकखं अहरेणं, खोगि-
गमिहरं दुगं जह्णो ॥१॥ ” दानविशेषस्य पुण्यत्वं चानुक्रम-
दानादौ अल्पतरपापबहुतरनिर्जराकारणत्वेन सूत्रोपादिष्टस्य
वादादिपुण्यमध्ये प्रोक्तं धर्ममध्येऽपि, तद्वत्पूजाऽपि स्यादिति
परमार्थः ॥ ६३ ॥

ननु पूजादानप्रवचनवात्सल्यादिकं सरागकृत्यं, तपश्चारित्र्यादि-
कं तु वीतरागकृत्यमिति विविक्तविभागः, तत्राद्यं पुण्यम्,
अन्यं धर्मः स्यात्, अत एव धर्मपदार्थो द्विविधः, एकः सं-
ज्ञानयोगवृत्तणो, अन्यः पुण्यवृत्तण इति शास्त्रवार्तासमु-
च्चये हरिभद्रसूरिजिरुक्तं, ततो चागमौमिकस्य
देवपूजादिकर्मणः कथं धर्मत्वं रोचयामः ? ,

तत्राह-

पुण्यं कर्म सरागमन्यदुदितं धर्माय शास्त्रेष्विति,
श्रुत्वा शुच्यनयं न चात्र सुधियामेकान्तधीर्भुज्यते ।
तस्माच्छुद्धतरं चतुर्दशगुणस्थाने हि धर्मं नयः,

किं ब्रूते न तदङ्गतां त्वधिकृतेऽप्यन्तमीक्षामहे ॥६४॥

(पुण्यं कर्मेति) पुण्यं सारागकर्म, अन्यदरागकर्म, शास्त्रेषु धर्मा-
योदितं परिभाषितम्, इति शुद्धनयार्थं श्रुत्वा, न चात्र एवार्थो
भिन्नक्रमश्च, नात्रैवेत्यर्थः । सुधियां पीकृतानाम्, एकान्तधीरे-
कान्तमिनिवेशो युज्यते, एकनयामिनिवेशस्य मिथ्यात्वरूपत्वा-
दन्यनयविचारेण तस्य मूलोक्तवचनाच्च “धम्मकंखिए पुसुं कंखि-
ए” इत्यादि धर्मः श्रुतचारित्रलक्षणः, पुण्यं तत्फलचतुर्तं शुभं क-
र्मोति विवृण्वता वृत्तिकृता साधकफलेच्छाभेदेन भेदोऽपि श्रुतचा-
रित्रभावान्यतरानुगतक्रियाणां धर्मत्वेनैव निश्चययोगव्यवहार-
नयेनाभ्युपगमत्वात्, गुरुजिह्विकया स्वर्गादीच्छाया अभ्युपेयमा-
क्षेच्छाव्याघातकत्वेनाऽदोषत्वात् । प्रयाणभङ्गाभावेन शाश्वत-
सुखसमो हि सम्यग्दर्शां स्वर्गलाभ इति योगमर्मविदः । यद्
चोक्तम्-निश्चय एव रुचिः, साऽपि न युक्ता । हि यतः, तस्मादुक्ता-
वान्तरनिश्चयात् (शुद्धतरमिति) शुद्धा न यो निश्चयः, चतुर्दश-
गुणस्थाने तत्परमसमये इत्यर्थः । किं धर्मं न ब्रूते, तथा चैकान्ता-
जिनिवेशे ततोऽर्वाङ् सर्वत्राप्यधर्मः स्यात् । स चातिष्ठुस्तत्राऽपी-
ति प्रावः । शुभः निश्चयाऽभिमतधर्माङ्गत्वावेन प्रागपि धर्मं व्यव-
हारनयेनाऽभ्युपगतो “उभयकखयहेऊओ, सेलेसीचरमसमय-
प्रावी जो । सेसो पुण णिच्छयओ, तस्सेव प साहगो भाणि-
ओ” ॥१॥ इति धर्मसंग्रहणीप्रतीकपर्यालोचनादिति चेत्, तर्हि
त्यक्तस्त्वया एकान्ताजिनिवेशः, आयातोऽसि मार्गेण, प्रत्यप-
द्यस्व ह्यव्यस्तवेऽपि निश्चयधर्मप्रसाधकतया व्यवहारधर्मत्वं, मा
भूत्तव त्रान्तिरुद्रासन्नत्वादिति भावः । प्रत्यकादिभावः प्रस्थ-
कादिदृष्टान्तप्रायितविचित्रनैगमनयप्रवृत्तेश्चासद्धेतुत्वात् । त-
दाह-तदङ्गतां तु शुद्धनिश्चयाजिमतधर्माङ्गतां तु, अधिकृते द्र-
व्यस्तवेऽपि, अभ्रान्तं भ्रान्तिरहितमीक्षामहेऽतो विशेषदर्शिताम-
स्माकं वचनेनैव त्वयैतत् तत्त्वं ध्येयमित्युपदेशे तात्पर्यम् । अयं
च निश्चयनयः परिणतिरूपभावग्राहककाष्ठाप्राप्तैवंभूतरूपः, येन
शैलेशीचरमत्तणे शुद्धो धर्म उच्यते, अर्वाक् तु तदङ्गतया व्यव-
हारान् कुर्वद्रूपत्वेन हेतुताऽभ्युपगमश्चास्यजुंसूत्रतरुप्रशाखारू-
पत्वात् । आह गन्धहस्ती-“मूलनिमेषेण पज्जव-णयस्स उज्जसु-
अवयणविच्छेदो । तस्स उ सद्दाईआ साहयसाहासुहुमजेया ”
॥ १ ॥ उपयोगरूपं भावग्राहकनिश्चयनयस्तु ह्यव्यस्तवकवि-
शुद्धं धर्मस्वातन्त्र्येणैवाभ्युपेति, रागाद्यकलुषस्य वीतरागगुण-
क्षयात्मकस्य धर्मस्य तदाप्यानुभविक्तत्वात्, तन्मते हि शुद्धोप-
योगो धर्मः, शुभाशुभौ पुण्यपापात्मकविति । यैरप्यात्मस्वभावो
धर्म इत्युच्यते, तेषां यदि घटादिस्वभावो घटत्वादिधर्म इति मनं
तदाऽनादित्वेनापुरुषार्थत्वापत्तिः । यदि तु स्वकीयो नागन्तुको-
ऽनुपाधिर्भावो धर्म इति, तदा वर्तमानः स्वकीयः शुभः परिणाम
अनुसूत्रविषयः स जिनपूजायामप्यङ्कत इति कथं न तत्र निश्च-
यशुद्धो धर्मः, शब्दनयेन सामायिकवद्देशविरतानां धर्मो नेष्यत
इति चेत्, किं तावता समजिरुद्धेन पट्टगुणस्थानेऽप्यनभ्युपगमा-
द्वहिपरिणतोऽयःपिण्डो वह्निरिति तद्भावपरिणत आत्मैव धर्मः,
स्वभावपदप्रवृत्तिरपि तत्रैव स्यात् प्रावः पदार्थ इति व्युत्पत्तेः ।
आह च-“परिणमविनेण दव्वं, तक्काधं तम्मयं ति पसुत्तं ।
तम्हा धम्मपरिणओ, अदो धम्मो मुणेअव्वो” ॥ १ ॥ इति । एत-
दप्यधिकृते संबन्धमेव इदं तु वितन्वते, आत्मनो धर्मिणो ह्यव्य-
स्य निर्देशे धर्मद्वारा धर्मत्वम्, अन्यथाऽऽराध्यत्वमितिसं-
स्कारः कथं वारणीयः, प्रशान्तवाहितास्यस्य पर्यायप्रवचनस्यैव

निवेशे तु प्रागुक्तो भेदधर्मः किं ह्ययं पर्यायो वैति जिज्ञासाया-
मित्यमुच्यते इति चेन्नक्षणाधिकारि नेदमुपयोगि, न चिन्ता-
धिकारि, नयद्वयनिर्देश एव युक्तैकनयनिर्देशः तूनयनिग्र-
हस्थानप्रसङ्गात् । यथोक्तं भगवता भट्टबाहुस्वामिना सामायि-
कमधिकृत्य-“किं दारे जीवो गुण-परिवशो णयस्स दव्वठिय-
स्स । सामाइअ सो चेव पज्जवणयठियस्स एस गुणो ॥” इति ।
एतदर्थप्रपञ्चोऽकृतानेकान्तव्यवस्थायाम्, एकनयेनैव धर्मलक्ष-
णे चानिधातव्ये व्यवहारनयेन तत्प्रणयनमुचितं, निश्चय-
नयाद्यां प्रत्ययपरिणामकान्तिपरिणामकत्वेन दुष्टत्वात् ।
अत एव मूढ “तइअं कालियं” इत्याद्युक्तं, सर्वाशङ्कानिराक-
रणाय च नयद्वयेन तत्प्रणयनं न्यारयं, यथा प्रमादयोगात्प्राणव्य-
परोपणं हिंसेति तत्पर्यायशास्त्रे हिंसालक्षणमजिहितम्, इत्थं वि-
चार्यमाणे च क्रियादेतुः मुष्टिशुद्धिमचित्तं धर्म इति हरिभद्रोक्तं
लक्षणमतिव्याप्यादिदापाकलङ्घनं सर्वत्रानुगतं निरवद्यं संग-
च्छते, अधर्माश्चित्तप्रभव इत्यादि पौरुषाकं, तदृत्तिश्चास्मत्प्रणी-
ता योगदीपिकानाम्नी अनुसरणीया, यावन्नुपाधिविगमस्ता-
वान् धर्म इत्यभ्युपगमोपाधिविगमो, नोभयनयानुगतं सर्वत्र
सङ्गम्यमानं रमणीयमेव । “सेवंतो कोहं च माणं च मायां च
लोभं च एस नासगस्स दंसणं” इत्यादिसूत्रमप्यत्र प्रमाणमेव ।

“ह्यव्यस्तवे तदिह भक्तिविधिप्रणीते,

पुण्यं न धर्म इति दुर्मतिनां कुतुब्धिः ।

तत्तदन्यैस्तु सुधियां विविधोपदेशः,

संक्लेशभाग् यदि जडस्य किमत्र चित्रम् ॥१॥

अधर्मः पूजति प्रवपति स लुम्पाकमुखरः,

धयन्मिश्रे पत्तं तमनुहरते पाशकुमतिः ।

विधिभ्रान्तः पुण्यं वदति तपगच्छोत्तमबुधः,

सुधासारां वाणीमजिदधति धर्मो ह्ययमिति ॥ २ ॥” ॥ ६४ ॥

गम्भीरविचारे गुरुपारतन्त्र्येणैव फलवत्तां दर्शयन्नुपदेशसर्व-
स्वमाह-

इत्येवं नयजङ्गहेतुगहने मार्गे मनोपोन्मिषेद्,

मुग्धानां करुणां विना न सुगुरोरुच्यच्छतां स्वेच्छया ।

तस्मात्सद्गुरुपादपद्ममधुपः स्वं संविदानो बलं,

सेवां तीर्थकृतां करोतु मुकृती ह्यव्येण भावेन वा ॥ ६५ ॥

इत्येवमुना प्रकारेण, नया नैगमादयो, जङ्गाः संयोगाः, हेतवश्च
उक्तप्राद्यपङ्कया दशपञ्चाद्यंकावयववाक्यानि, तैर्गहने ग-
म्भीरे, मार्गे स्वेच्छया स्वात्मेच्छया, उद्यच्छ्रुतामुद्यमं कुर्वतां मु-
ग्धानां, मनीषा बुद्धिः, सुगुरोः करुणां विना नांमिषेदऽत्र निराका-
ङ्क्षतया विश्रामे च तस्मात्सद्गुरुपादपद्मे मधुपः सन्, गुवांज्ञामा-
त्रवर्त्तां सन्नित्यर्थः । स्वं बलं यावत्तारूपं संविदानो जानन् । पर-
स्मैपदिनः प्रत्ययस्य रूपमिदम्, पराजिसन्धिधर्मसंविदानस्येत्यत्रे-
वेति बोध्यम् । ह्यव्येण गृही भावेन मुकृती साधुस्तीर्थकृतां सेवां
करोतु, यथाधिकारं भगवद्भक्तेरेव परमधर्मत्वात् ॥ ६५ ॥

एतत्सर्वं प्रतिमाविषये भ्रान्तमिव दूषणं पुर इव परिस्फुरन्तं
दृश्यमिवानुप्रविशन्तं सर्वाङ्गोणमिवालिङ्गन्तं समापत्यैकतामि-
वोपगतं श्रीशङ्खश्वरपुराधिष्ठितं पाश्वरपरमेश्वरं संबोध्या-
भिमुखीकृत्यैव यत्रापि वादी संबोध्यस्तत्राप्यार्थिकी भगवत्सं-
बुद्धिमयैवं तन्मतामृतवाह्यो दूष्यत इति स्फुरितेत्यं पर्यवसन्नेति
तत्रैव नयभेदमुपदर्शयति-

सेयं ते व्यवहारजक्तिरुचिता शङ्खेश्वराधीश ! यद्,
दुर्वादित्रजदूषणेन पयसा शङ्कामलकालनम् ॥
स्वात्माऽऽरामसमाधिवाधिनभवेनैस्माजिस्त्रुणीयते,

दूष्यं दूषकदूषणस्थितिरपि प्राप्तैर्नयं निश्चयम् ॥ ६६ ॥

हे श्रीशङ्खेश्वराधीश ! सेयं ते तव उचिता व्यवहारजक्तिः व्यवहारनयोचिता भक्तिः, कृता इत्यर्थः । विधेयप्राधान्यानुरोधात् स्त्रीत्वनिर्देशः । यद् दुर्वादिनां व्रजः समूहस्तद्दूषणरूपेण, पयसा नीरेण, शङ्करूपमलस्य कालनं व्यवहरन्तीह शिष्टाः, परसमयदूषणपूर्वं स्वसमयस्थापनस्य भगवद्यथार्थवचनगुणस्तुत्यापासनं च । तदाहुः श्रीहेमसुरयः—“अयं जनो नाथ ! तव स्तवाय, गुणान्तरेभ्यः स्पृहयालुरेव । विगाहतां किन्तु यथार्थवादमेकं परिज्ञाविधिद्विविधः ” ॥ २ ॥ उदयनोऽपि सर्वप्रसिद्धमीश्वरमुद्दिश्य उपासनात्वेनैव करणीयतामाह । तदुक्तं न्यायकुसुमाञ्जलौ—“तदेवं जातिगोत्रप्रवरचरणकुलधर्मादिवदासंसारं प्रसिद्धानुजवे भगवति किं निरूपणीयम् ? तथाऽपि “न्यायचर्चेयमीशस्य, मननव्यपदेशभाक् । उपासनैव क्रियते, श्रवणानन्तरागता” ॥ ३ ॥ यदीयं व्यवहारजक्तिस्तदा निश्चयभक्तिः का ? उच्यताम्, इत्याकाङ्क्षायामाह—स्वात्मेति । स्वात्मेवाऽऽरामोऽत्यन्तसुखहेतुत्वानन्दनवनन्दसदृशः, स्वात्मानमारामयति समन्तात् क्रीरयति तादृशो वा यः समाधिः शुभोपयोगरूपः संप्रज्ञातः, अपश्चिमविकल्पनिर्वचनरूपव्यार्थिकोपयोगजनितलेशतो वा संप्रज्ञातो ह्यरूपः, तेन बाधितो बाधितानुवृत्त्या स्थापितः, संसारो यैः, कुतस्तत्प्रवित्तयानुगतो वादग्रन्थ इति ध्यानदशायां निश्चयभक्तिस्थितानामस्माकं सर्वत्र समये च परिणामो, व्युत्थाने व्यवहारजक्तौ तु परपक्षदूषणमसंभावनाविपरीतभावतानिरासायैव, एतेन रागद्वेषकालुष्यमित्युचितत्वमात्रं वेदितं प्रवति ॥ ६६ ॥

अथ साक्षात् स्तुतिमेवाह कतिपयैः—

दर्शं दर्शमवापमव्ययमुदं विद्योतमाना लस-
द्विश्वासं प्रतिमामकेन रहित ! स्वान्ते सदानन्द ! याम् ।
सा धत्ते स्वरसप्रसृत्वरगुणस्थानोचितामानमद-
विश्वा संप्रति मामके नरहित ! स्वान्ते सदानं दयाम् ॥ ६७ ॥

(दर्शं दर्शमिति) अकेन रहित सर्वदुःखविप्रमुक्त, अत एव सदानन्द ! संप्रति योभ्यानन्द, ! ते तव प्रतिमां मूर्तिम् । कीदृशीम्, सद्भावस्थापनामित्यर्थः । यां दर्शं दर्शं दृष्ट्वा २ प्रतिप्रवर्त्तमानशुभपरिणामोऽहम्, अव्ययमुदं विगलितवेद्यान्तरपरब्रह्माऽऽस्वादसोदरशीतरसास्वादमवापं प्रापम्, कुत्र ? स्वान्ते हृदये, कथम् ? असद्विश्वासं लसन् विश्वासो यत्र यस्यां क्रियायाम्, अविश्वस्तस्य रमणीयदर्शननापि सुखानवाप्तेर्धर्मोऽपि सविचिकित्सस्य समाध्यलाभात् । तथा परमार्थम्—“मिच्छासमावन्नेनं अप्पाणं” न लभते समाधिरिति । हे नरहित ! मनुष्यहितकारिन्, ! सा तव प्रतिमा, संप्रति दर्शनजन्यभावनाप्रकर्षकाले, मयि सदानं दयां धत्ते, अभयदानसहितं दयावृत्तिं पोषयति, ज्ञानोत्कर्षस्य निश्चयचारित्र्यस्य परमेश्वरानुग्रहजनितस्य तदुभयस्वरूपत्वात्, ज्ञानोत्कर्षश्चातिशयिता भावेनैवेति । दयां कीदृशीम् ? स्वरसप्रसृत्वरं मनुष्यादिप्रवर्त्तमानं, यदुणस्थानं, तदुचितं तदनुरूपम्, अनुग्राह्यानुग्राहकयोग्ययोर्दयास्तुत्यनुचितत्वात् । अत एव “अनियोगपराऽन्या-

गमः” इति योगाचार्याः । यन्मतपक्षप्रवृत्तीनिश्चयतश्चारित्रवान्, तेन चारित्र्यं लक्ष्यते इत्यर्थः । सा कीदृशी ? आनन्दविश्वानमन्विश्वो यस्यां सा तथा, अत एव विद्योतमाना विशेषेण भ्राजमाना । यमकालङ्कारः ॥ ६७ ॥

त्वद्विम्बे विधृते हृदि स्फुरति न प्रागेव रूपान्तरं,
त्वद्रूपे तु ततः स्मृते भुवि जवेन्नो रूपमात्रप्रथा ।

तस्मात् त्वन्मदजेदुबुद्ध्युदयतो नो युष्मदस्मत्पदो—

ल्लेखः किञ्चिद्गोचरं तु लसति ज्योतिः परं चिन्मयम् ॥ ६८ ॥

त्वद्विम्बे हृदि विशेषेण धृते सति, प्रागेव सुतरां रूपान्तरमाकारान्तरं न स्फुरति न स्मृतिः कोटिमाटीकते, सदृशदर्शनविधावस्मारके त्वद्विम्बे तदन्यस्य स्मृतिपथारोहायोगात्, त्वद्विम्बमेव च तादृशं प्रकृतिरमणीयं, येनान्यविम्बमेव दृक्पथं नागन्तुं दीयते, कुतस्तत्र तदाकारिणि देवत्वम्, उपनीतदापेणापि प्रावात् ।

अवदानाष्टसहस्रीविवरणे—

“यदेवैतद्रूपं प्रथममिह सालम्बनतया,
तदेव ध्यानस्थं घटयति निरालम्बनसुखम् ।
रमागौरीगङ्गावलयशरकुन्तासिकसितं,
कथं लीलरूपं स्फुटयतु निराकारपदवीम् ॥ १ ॥
अतर्क्या लीलाऽस्येत्यपि कपिकुलाधोतचपल-
स्वभावोद्भ्रान्तत्वं विदधति परीक्षां हि सुधियः ।
न यद् ध्यानस्याङ्गं तदिह भगवद्रूपमपि किं,
जगद्धीलाहेतुर्बहुविधमदृष्टं जनयति ? ॥ २ ॥” इति
ततस्त्वद्विम्बालम्बनध्यानानन्तररूपे ध्याते सति ज्ञुवि रूपमात्रप्रधानं भवेत्, सर्वेषां रूपाणां ततो निरुद्धत्वात्, सर्वोत्कृष्टत्वेनैव भगवद्रूपस्य ध्येयत्वात् ।

तदाहुः—

“सर्वजगत्तमतिशय-संदोहसमृद्धिसंयुक्तम् ।

ध्येयं जिनेन्द्ररूपं, सदसि गदन्तत्परं चैव ॥ १ ॥

सिंहासने निविष्टं, लुत्रवचकल्पपादपस्याधः ।

सत्त्वार्थसंप्रवृत्तं, देशनया कान्तमत्यर्थम् ॥ २ ॥

आधीनां परमौषध-मव्याहतमखिलसंपदां बीजम् ।

चक्रादिवक्त्रयुतं, सर्वोत्तमपुण्यनिर्माणम् ॥ ३ ॥

निर्वाणसाधनं भुवि, भव्यानामनुलमाहात्म्यम् ।

सुरसिद्धयोगिवन्द्यं, वरेण्यशब्दाभिधेयं च” ॥ ४ ॥ इति

तस्मात् त्वद्रूपध्यानाद् यद् द्रव्यगुणपर्यायसादृश्यं तेन यतस्त्वन्मदभेदबुद्ध्युदयः स्यात् । तदुक्तम्—“जो जाणादि भरहंत” इत्यादि । ततः, युष्मदस्मत्पदोल्लेखो न भवति, ध्यातृध्यानध्येयानां त्रयाणामेकत्वप्रप्तेः । ततः किञ्चिद्गोचरं, चिन्मयं ज्योतिः, परमनुपमं, लसति, तद्व्याने च क्षीणकटिद्विपत्वाच्चैश्चयिकद्रव्यगुणपर्यायसाध्यपर्यालोचनायां त्वमहं च क्षिप्यते, ततश्च निजत्वेन ज्ञातयोरभेदस्यायोग्यत्वाज्ज्ञानयुष्मदस्मत्पदयोर्वेदान्तरात्त्याज्यपरब्रह्मणि जहदजहल्लक्षणायामनुलं यद् निर्विकल्पकसाक्षात्काररूपज्ञानमाविर्भवति, जेदतया, अर्थव्युत्क्रान्ताभेदग्राहिद्रव्यार्थोपयोगेन वा, सोऽयमनालम्बनयोगश्चरमावञ्चकयोगप्राप्तिमहिम्नि यद्दर्शनाद् जवति, सा भगवत्प्रतिमा परमोपकारिणी, तदुणवर्णने योगीन्द्रा अपि न कृमाः, इत्यावेदितं भवति । ननु कथमर्वाभृशां भगवत्प्रतिमादर्शनाज्जातप्रमोदानां प्राणिनां संभवति, इषु-

पातज्ञानेन केवलज्ञानादवाप्य नदभिधानात् । उक्तं च-“द्रागस्मा-
त्तद्दर्शन-मिषुपातमात्रतो ज्ञेयम् । एतादृक् केवलं तद्, ज्ञानं यत्तत्परं
ज्यानिः” ॥१॥ इति । सत्यम् । तत्त्वतस्तदानीमेव संभवेऽपि यो-
ग्यतया प्रागप्युक्तौ बाधकाज्जावात् । शुद्धध्यानवत्, योगानुभव-
श्चात्र साक्षाति किं वृथाऽऽडम्बरेण ॥ ए० ॥

उक्तमेव भावयन्नभिधौति-

किं ब्रह्मैकमयी किमुत्सवमयी श्रेयोपयी किं किमु ,
ज्ञानानन्दमयी किमुन्नतिमयी किं सर्वशोभामयी ।
इत्थं किं किमिति प्रकटपनपरैस्त्वन्मूर्तिरुद्धीकृता,
किं सर्वातिगमेव दर्शयति सख्यानप्रसादान्महः ॥ ए० ॥

किं ब्रह्मैकमयी ब्रह्मैव एकं प्रचुरं यस्यां सा, ब्रह्मणैकमयी
ब्रह्मैकमयी, स्वरूपोत्प्रेक्षेयम् । एवमग्रेऽपि किमुत्सवमयीत्या-
दौ उत्सवादयोऽपि ब्रह्मविवर्ता एव उत्प्रेक्षिताः, तेन नाक्रम-
दोषः, उत्प्रेक्षिते क्रमस्यातन्त्रत्वात् । यथा मनोराज्यमेव तत्र
क्रमप्रवृत्तेः, ‘ब्रह्माद्वयस्यान्वजवत्प्रमोदम्’ इत्यादाविति बोध्यम् ।
इत्यममुना प्रकारेण, किं किमिति प्रकटपनपरैः कविभिः, त्व-
न्मूर्तिरुद्धीकृता सती, ज्ञानानिवर्तकस्य रूपस्य कुत्राप्यला-
भात्, सद्ज्ञानप्रसादान्निर्विकल्पकलयाऽधिगमात् किञ्चिदमव-
गच्छति यत्तादृशं महः स्वप्रकाशज्ञानं दर्शयति । उक्तं च
सिद्धस्वरूपं परमार्थैः-“सर्वे सरा णियद्वृत्ति तक्का जत्थ णावि ए-
ज्ज पयइ तत्थ एगाहिआओ एअण्णइछाणस्स से यत्थेसेण स-
हेण रुवेण” इत्यादि स्वतःसिद्धता, तत्र च जिज्ञासेति सक-
लप्रयोजनमौघिभूतपरब्रह्मास्वादप्रदत्वाद् भगवन्मूर्तिदर्शनं ज-
व्यानां परमहितमिति द्योत्यते ॥ ६६ ॥

प्रागर्थगर्भां स्तुतिमाह-

त्वत्पूवं परिवर्ततां हृदि मम ज्योतिःस्वरूपं प्रजो ! ,
तावद्यावद्रूपमुत्तमपदं निष्पापमाविर्भवेत् ।
यत्रानन्दघने सुरासुरसुखं संपिण्डितं सर्वतो ,
भागेऽनन्ततमेऽपि नैति घटनां कालत्रयीसंज्ञावि ॥१००॥
स्वान्तं शुष्यति दहते च नयनं जस्मीभवत्याननं,
दृष्ट्वा त्वत्प्रतिमामपीह कुथियामित्याप्तुमुत्तमानम् ।
अस्माकं त्वनिमेषविस्मितदृशां रागादिनां पर्यतां ,
सान्जानन्दमुधा निमज्जनमुखं व्यक्तीजवत्यन्वहम् ॥१०१॥
मन्दारजुमचारुपुष्पनिकरैर्वृन्दारकैरर्चितां ,
सद्वृन्दाभिनतस्य निर्वृतिलताकन्दायमानस्य ते ।
निस्थन्दात् स्नपनामृतस्य जगतीं पान्तीममन्दापया-
वस्कन्दात्पतिमां जिनेन्द्र ! परमानन्दाय वन्दामहे ॥१०२॥

(त्वद्रूपमिधि) हे प्रजो ! मम हृदि त्वत्पूवं तव रूपं परिवर्तताम-
नेकधा येन केन प्रकारेण परिणमन्तु, किञ्चित् ? यावद् क्रीण-
किद्विपमरूपं रूपरहितं, उत्तमपदं फलान्नृतं साधनीभूतम-
प्रतिपाति, ध्याने नाविर्भवेत्तावत्, उत्तमपदमभिधौति-यत्र य-
स्मिन्नानन्दघने आनन्दैकरसे, कालत्रयीसंज्ञावि सर्वतः संपिण्डि-
तमेकराशौकृतं सुरासुरसुखमनन्ततमेऽपि जागे घटनां नैति, अ-
नन्तानन्तमित्यर्थः । यदार्थम्-“सुरासुरसुहसमत्तं, सव्वच्चा पिण्डि-
यं अनन्तगुणं । ण वि पावे मुत्तिमुहं-ऽण्तेहि विवेगवग्गोहिं ”

॥१॥ तथा-“सिद्धस्स सुहो रासी, सव्वच्चापिणिओ जह हवि-
ज्जा । सोऽणंतवग्गभइओ, सव्वागासेण माइज्जा” ॥ अत्र सर्वाच्चा-
संपिण्डनमनन्तवर्गभजनं, सर्वाऽऽकाशमानं चानन्तानन्तरूपप्र-
दर्शनार्थं, व्यावाधाक्षयसंज्ञातसुखलवानामत्र भेदनार्थावाद्वा-
स्तवस्य निरतिशयसिद्धसुखस्य कालेन भेदस्य कर्तुमशक्यत्वा-
त्, न हि न्यासीकृतधनकाटिसत्ता धनितः कालभेदेन जियते ।

तदाहुर्यौगिकाः-

“वावाहक्खयसंजा-यसुहलवभावमेद्धिज्जा ।
तत्तो अणंतहत्तर-खयजावो वा तहा णयो ॥ १ ॥
ए उ तह जिन्नाणं चिय, सुखलवाणं तु एस समुदाओ ।
ते तह भिन्ना संभा-व खउवसम जाव जं हुंति ॥ २ ॥
ए य तस्स इमो भावो, ए ह सुखं पि ह परं तहा होइ ।
बहुविसलवसंजुत्तो, अमयं पि न केवलं अमयं ॥ ३ ॥
सव्वच्चासंपिण्ण-मणंतवग्गभयणं जइन्थ सव्वग्गो ।
सव्वागासेण माणं, अणंतगुणदंसणत्थं तु ॥ ४ ॥
तिन्नि चिय एस रासी, एगाणं तु ठाविया हुंति ।
हंदि विसंसेण तहा, अणंतयाऽणंतया सम्मं ॥ ५ ॥
तुल्लं च सव्वहयं, सव्वेसि होइ कालजेण ।
जह तं कोडं सत्तं, तह तं णाइसइ सुहुमाणं ॥ ६ ॥
सव्वं पि कोमिकप्पिय-मसमछवणाइ जं भवे उवियं ।
तत्तो तस्सुहसामी-ण होइ इह भेअओ कावो ॥ ७ ॥
जइ तत्तो अदिगं खवु, होइ सरुवेण किं वि तो भेओ ।
ण ह अज्ज वासकोमी, समयणं वा पि सो होइ” ॥ ८ ॥

फलस्वानन्दघनत्वेन साधनस्यापि तथात्वं बोध्यम्, इत्थं चा-
रूपध्यानरूपनिरालम्बनयोगायैव रूपस्तुतिरित्यावेदितं भवति ।
तथा च-“प्रतिमा स्वल्पबुद्धीनाम्” इत्यादिदर्शनेनाऽपि नव्यामो-
हः कार्यः, निरालम्बनयोगादवाक् स्वल्पबुद्धीनामित्यादि तदधि-
कारसिद्धेः, साधनयोगसंपादकत्वेनैव तस्याश्चरितार्थत्वात् ।
अन्यथा केवलज्ञानकालाननुवर्त्ति श्रुतज्ञानमप्यनुपजीव्यं स्याद्
देवानां प्रियस्येति न किञ्चिदेतदित्यर्थः ॥ १०२ ॥ प्रति० ॥
इति दर्शितं जिनप्रतिमाया आगमोपपत्तिभ्यां युक्तत्वम् ।

(२४) तत्र जिनजवनकारणविधिः-

नमिऊण वरूमाणं, वोच्छं जिणभवणकारणविहाणं ।

संखेवओ प्रहत्थं, गुरुवएसाणुसारणं ॥ १ ॥

नत्वा प्रणम्य, वरूमानं महावीरम्, वक्ष्ये भणिष्यामि,
जिनभवनकारणविधानमर्हदायतनाविधापनविधिम्, संक्षेपतः
समासेन, न पुनर्विस्तरतः पूर्वसूखित्, महार्थं बृहदभिधेयं, न तु
सांक्षिप्तत्वेनाल्पसूत्रतयाऽल्पाधर्म, गुरुपदेशानुसारेण आचा-
र्यशिक्षाऽऽनुसूच्येण, न तु स्वोत्प्रेक्षिततया, व्यभिचारित्वाशङ्कया
तस्यानादेयताप्रसंगादिति गाथार्थः ॥ १ ॥

‘जिनजवनकारणविधानं वक्ष्ये’ इत्युक्तं, जिनजवनं

च येन कारयितव्यं, तमादौ तावन्निरूपयन्नाह-

अहिगारिणा इमं खलु, कारेयव्वं विवज्जए दोसो ।

आणाभंगाउ चिय, धम्मो आणाए पडिवज्जो ॥ २ ॥

अधिकारिणा तत्कारणयोग्यतावतैव, इदं जिनजवनम्, खलु-
स्वधारणे । तस्य च प्रयोगः प्रागुपदर्शित एव । कारयितव्यं
विधापयितव्यम् । अथ किमित्यधिकारिणैर्वेत्युच्यते ?, इत्याह-

विपर्यये विपरीतत्वे, अनधिकारिकारण इत्यर्थः । दोषो दूषण-
मशुभकर्मवन्धलक्षणम् । ननु संसारसरित्तरणतरकाण्डकल्प-
छव्यस्तवविधावपि कथं दोष इत्याह-आज्ञाभङ्गादेव आस-
वचनोल्लङ्घनादेव; आज्ञा चैवं छव्यस्तवं प्रति व्यवस्थिता-
“अकसिणपवत्तगणं, विरयाविरयाण एस खलु जुत्तो । सं-
सारपयणुकरणे, दव्वत्थपे कूवदिट्ठतो ॥ १ ॥” अथाज्ञाभङ्गे-
ऽपि कथं दोष इत्याह-धर्मो छव्यस्तवादिरूपः, आज्ञायामा-
सवचने, प्रतिवक्षो नियतो वर्त्तते यतोऽतस्तद्भङ्गे दोष एव,
धर्मान्नावलक्षण इति गार्थः ॥ २ ॥

आज्ञाप्रतिवद्धत्वमेव धर्मस्य दर्शयन्नाह-

आराहणाएँ तीए, पुसं पावं विराहणाए उ ।

एयं धम्मरहसं, विषेयं बुद्धिमंतेहि ॥ ३ ॥

आराधनया पावनया, पञ्चमीसप्तम्येवैकवचनं व्याख्ये-
यम् । तस्या आज्ञायाः, पुण्यं शुभकर्म जवति । पुण्यं च धर्म
एव, तच्चेतुक्त्वात् पुण्यस्य । पापमशुभं कर्म जवति । विरा-
धनया तु बाधया पुनः, आज्ञाया एव धर्मनिमित्ततां प्रति पुर-
स्करणायाऽऽह-एतदनन्तरोकमारधनाविराधनारूपं विधिनि-
षेधद्वारेण, धर्मरहस्यं कुशलकर्मगुह्यम्, विज्ञेयं ज्ञातव्यम्,
बुद्धिमद्भिः परिदत्तैः, यतः पारलौकिकेषु विधिष्वज्ञात एव
प्रवृत्तिनिवृत्तिं जवतः, प्रत्यक्षादीनां तत्राप्रवृत्तेः, अनासवचनस्य
च व्यभिचारित्वादिति । आह च-“यस्मात्प्रवर्त्तकं जुवि, निवर्त्तकं
चान्तराऽऽत्मनो वचनम् । धर्मश्चैतत्संस्थो, मौनीन्द्रं चैतदिह
परमम् ॥ १ ॥” इति गार्थः ॥ ३ ॥

तदेवं जिनभवनकारणविधानाधिकारिणं प्रस्ताव्य तमेव

गाथायुग्मेन निदर्शयन्नाह-

अहिगारी उ गिहत्थो, सुहसयणो वित्तसंजुओ कुलजो ।

अक्खुहो धिइवलिओ, मइमं तह धम्मरागी य ॥ ४ ॥

गुरुपूजाकरणरई, सुस्सूसाइगुणसंगओ चैव ।

णायाऽहिगयविहाण-स्स धणियमाणप्पहाणो य ॥ ५ ॥

अधिकारी तु योग्यः पुनर्जिनभवनविधौ गृहस्थोऽगारी, न
तु साधुः, विशेषप्रतिज्ञारूढत्वात्तस्य । सोऽपि न सामान्यः, इत
आह-अशुनस्वजनोऽसंक्लिष्टग्रन्थवः । अशुनस्वजनो हि स्वज-
नानां लोकधर्मविरुद्धचारित्वेन न शुभभाववृद्धिमवाप्नोति, न
च प्रवचनं प्रजावयितुमलम् । एतद् द्वयार्थमेव हि जिनभवनार-
म्भो विवेकिनामिति । सोऽपि वित्तसंयुतो छव्यपतिः, अनीदृश-
स्य हि तदारब्धमपि न सिद्ध्यति, तदसिद्धौ च खेदजाजनं
भवति, पराजयार्थनाद्वारेण तत्साधयन्नपि जनहास्यो भवति-
“अहो जिनजवनकारणव्याजेनायं कुटुम्बं पुण्णाति” इतिसंभाव-
नाहेतुत्वादिति । सोऽपि कुलजः प्रशस्यकुलजातोऽनिन्द्यकु-
लजातो वा । अन्यथाविधेन हि विहितं तन्नात्यन्तं लोकादियं
स्यादिति । सोऽप्यश्रुद्धाऽकृपणः, कृपणो ह्यौचित्येन द्रव्यव्यसक-
रणाशक्तत्वात्तत्साधनाय, शासनप्रभावनाय चाक्षमः । अथवाऽ-
कुद्धोऽक्रूरः । क्रूरेण हि परोपतापित्वाज्जनद्वेषेण कृतं तदाय-
तनं, तन्मत्सरेण जनद्वेष्यं स्यादिति । सोऽपि धृतिवन्निकः चि-
त्तसमाधानवृत्तिसामर्थ्ययुक्तः । धृतिवन्नविहीनो हि द्रव्यव्य-
ये पश्चात्तापान्न पुण्यभाजनं जवति । सोऽपि मतिमान् बुद्धि-
युक्तः, मतिविहीनो ह्यनुपायप्रवृत्तेर्न दृष्टादृष्टकृत्तनाक् भवति ।

तथेति समुच्चये । सोऽपि धर्मरागी श्रुतचारित्र्यवृत्तधर्मानुर-
क्तः, धर्माननुरागी ह्युक्तगुणकलापोपेतो न जिनभवनविधाने
प्रवर्तते, प्रवृत्तावपि नाभिप्रेतफलसिद्धिभागिति नासावधिका-
री । चशब्दः समुच्चयार्थ एवेति ॥ तथा गुरवः पूज्याः, लौकिका
लोकोत्तराश्च । लौकिकाः पित्रादयो वयोवृद्धाश्च, लोकोत्तरा-
स्तु धर्माचार्यादयः । तेषां पूजाकरणे यथाचित्तविनयाद्यर्चावि-
धौ, रतिरासक्तिर्यस्य स तथा, गुरुपूजाकरणरतो वा, एवंवि-
धो हि जनप्रियत्वेन ससहायतया समारब्धसाधनसमर्थो जव-
ति । तथा शुश्रूषादिगुणसङ्गत एव च, शुश्रूषा श्रोतुमिच्छा, त-
दादयोऽष्टौ गुणाः । तद्यथा-“शुश्रूषा श्रवणं चैव, ग्रहणं धारणं
तथा । ऊहापोहोऽर्थविज्ञानं, तत्त्वज्ञानं तु धीगुणाः ॥ १ ॥” तैः
समन्वित एव च । चैवशब्दौ समुच्चयावधारणार्थौ वियोजि-
तावेव । एवंविधो हि शास्त्रसंस्कृतबुद्धित्वेनोपायज्ञानेयैस्सिता-
र्थसाधको भवति । अस्यैव विशेषमाह-ज्ञाता विद्वान्, कस्ये-
त्याह-अधिकृतविधानस्य जिनभवनकारणविधेः; एवंविधेन
हि क्रियमाणं तद्विवक्षितार्थसाधकं भवति । तथा धनिकमत्यर्थ-
म्, आज्ञाप्रधानश्रागमपरतन्त्रश्च; एतेन हि तत्कारितं लोको-
त्तरक्रियत्वेन निर्वाणाङ्गं भवति । चशब्दः समुच्चयार्थः । इति
गाथाद्वयार्थः ॥ ५ ॥

अथ कस्मादस्यैवं गुणगणो मृग्यत इत्याह-

एसो गुणद्धिजोगा, अणेगसत्ताण तीए विणिओगा ।

गुणरयणवियरणेणं, तं कारितो हियं कुणइ ॥ ६ ॥

एषोऽनन्तरोको जिनभवनविधानाधिकारी, गुणद्धियोगादन-
न्तरोक्तगुणश्रीयुक्तत्वात्, अत एव तस्या गुणर्द्धिविनियोगात् स्वकीये
स्वकीये कार्ये व्यापारणाद्, अत एव गुणरत्नवितरणेन सम्यक्त्व-
बीजसम्यग्दर्शनादिलक्षणगुणमाणिक्यधिश्राणेन अनेकस्त्वा-
नामिति संवन्धनीयम् । तज्जिनजवनं, कारयन् विधापयन्,
हितं श्रेयः, करोति विदधाति, अनेकस्त्वनामात्मनो वेति । अतो
हितहेतुत्वाद् गुणगणोऽन्विष्यते । इति गार्थः ॥ ६ ॥

गुणरत्नवितरणेनेत्युक्तं तत्पुनरस्य यथा स्यात्तथा दर्शयन्नाह-

तुं तह पवत्तमाणं, दहुं केइ गुणरागिणो मग्गं ।

अप्पे उ तस्स बीयं, सुहजावाओ पवज्जंति ॥ ७ ॥

तं जिनजवनकारणाधिकारिणम्, तथा तेन प्रकारेणोक्तगु-
णानुरूपलक्षणेन, प्रवर्त्तमानं जिनभवनविधौ घटमानम्, द-
ष्ट्वा उपलभ्य, केचिदेकतमे जीवाः । किंचिद्वा? , गुणरागि-
णो गुणपक्वपातिनः, तदन्येषां मार्गादिप्रतिपत्तेरसंभवात् मार्गं
सम्यग्दर्शनादिकं मोक्षपथम्, प्रतिपद्यन्त इति योगः ।
अन्ये तु मार्गप्रतिपत्तय्योऽपरे पुनः, तस्य मार्गस्य, बीजं
हेतुप्रवचनप्रशंसादिकम् । कुत इत्याह-शुभभावात् शोभनप-
रिणामाद् गुणानुरागरूपात्, प्रतिपद्यन्ते समाश्रयन्ति, इति
गार्थः ॥ ७ ॥

शुभभावाद् बीजं प्रतिपद्यन्त इति यदुक्तं

तत्समर्थनार्थमाह-

जो च्चिय सुहजावो खलु, सव्वन्नुमयम्मि होइ परिमुच्चो ।

सो च्चिय जायइ बीयं, वोहीए तेणणाएणं ॥ ८ ॥

य एव जघन्यादिरूपतयाऽसामान्यः, शुभजनावः प्रशस्तपरि-

णामः प्रशंसादिरूपः, खलुर्वाक्यालङ्कारे, सर्वज्ञमते सर्ववेदि-
प्रवचनविषये, तदन्यविषयस्यातथाविधत्वात् । भवति जा-
यते, परिशुद्धः, न पुनः परानुवृत्त्यादिदूषणोपेतत्वेनापरिशु-
द्धः, स एवासावेव, परिशुद्धः शुभभाव एव, जायते संपद्यते,
बीजनिव बीजं कारणम्, बोधेः सम्यग्दर्शनस्य; अयं चार्थः कथं
समर्थनीय इत्याह-स्तेनज्ञानेन चौरोंदाहरणेन । तच्चेदम् —

“ इहाभूतां नरो कौ चि-दन्योऽन्यं दृढसौहृदौ ।

युवानौ साहसोपेतौ, चौरौ स्वबलगर्वितौ ॥ १॥

भोगलुब्धौ समस्तेच्छा-पूरकद्वयवर्जितौ ।

तौ च चौर्यं व्यधासिंशं, भोगवाञ्छाविरुम्बितौ ॥ २॥

दण्डपाशिकलोकेन, संप्राप्तावन्यदा तौ ।

नीयमानौ च तौ तेन, दध्यस्थानं तपस्विनौ ॥ ३॥

दृष्टवन्तौ मुनीन् मान्यान्, मानिमानवसंदतेः ।

साधूनां सत्क्रियां दृष्ट्वा, तयोरेको वचिन्तयत् ॥ ४॥

अहो धन्यतमा एते, मुनयो विमलक्रियाः ।

स्वकीयगुणसंदोहात्, जगतां पूज्यतां गताः ॥ ५॥

वयं पुनरध्यानामधन्या धनकाङ्क्षया ।

विदधाना विरुद्धानि, वध्यतां प्रापिता जनैः ॥ ६॥

धिकारोपहृतात्मानो, यास्यामः कां गतिं मृताः ।

ही जाता दुःस्वप्नायेन, लोकद्वयविराधकाः ॥ ७॥

तदेवं साधु साधूनां, वृत्तं वारितकल्मषम् ।

विपरीतो मतोऽस्माक-मस्मात् कल्याणकं कुतः ? ॥ ८॥

अन्यः पुनरुदासीनो, जवति स्म मुनीनजि ।

गुणरागादवापैको, बोधिर्बीजं न चापरः ॥ ९॥

ततस्तनुकपावत्वा-दानशीलतया च तौ ।

नरजन्मोचितं कर्म, वरुवन्तावनिन्दितम् ॥ १०॥

मृत्वा च तौ समुत्पन्नौ, कौशाम्यां पुरि घाणिजौ ।

जातौ चानिन्दिताचारौ, वणिग्धर्मपरायणौ ॥ ११॥

जन्मान्तरीयसंस्कारा-दावावृत्तात्तयोरचूत् ।

अत्यन्तमित्रताजाये, लोकाश्चर्यविधायकः ॥ १२॥

रोचते च यदेकस्य, तदन्यस्याऽपि रोचते ।

ततो लोके गतौ स्याति-मेकचित्तांविमाविति ॥ १३॥

ततः कुत्रोचितं कर्म, कुर्वतोऽर्यान्ति वासराः ।

अन्यदा ज्ञवनानन्दी प्राप्तस्तत्र जिनेश्वरः ॥ १४॥

जगवान् श्रीमहावीरः, इदं कुकुलनन्दनः ।

वाग्नीरैर्जनसंताप-शमनेऽस्मादसन्निजः ॥ १५॥

विदधुस्तस्य गीर्वाणाः, व्याख्याभूमिं मनोहराम् ।

तत्राऽसौ धर्ममाचख्यौ, सनरामरर्पणं ॥ १६॥

तमागतं समाकर्ण्य, कौशाम्बीवासिनो जनाः ।

राजादयः समाजमुर्वन्वितुं तत्पदाम्बुजम् ॥ १७॥

तावपि श्रेष्ठिसन्तु, कुतूहलपरायणौ ।

जनेन सार्द्धमायातौ, जिननायकसन्निधौ ॥ १८॥

जिनस्तु देशचामास, मोक्षमार्गं सनातनम् ।

सत्त्वानां सर्वकल्याण-कारणं करुणापरः ॥ १९॥

ततस्तयोर्वणिक्सुन्वो-रेकस्य तज्जिनोदितम् ।

धनानामार्गमायाति, भाव्यतेऽथ स मानसे ॥ २०॥

स्फाराको मस्तकं धुन्वन्, कर्णपर्णपुटार्पितम् ।

रोमाञ्चितः पिबत्युच्चै-र्जिनवाक्यं यथाऽमृतम् ॥ २१॥

तदन्यस्य तदाभाति, बालुकाकवत्रोपमम् ।

अन्योऽन्यस्य च तौ ज्ञावं, लक्षयामासतुस्तराम् ॥ २२॥

व्यक्त्याश्रुवः समुत्थाय, जन्मतुर्भवनं निजम् ।

तत्रैको व्याजहारैवं, यातस्त्वं भावितः किल ॥ २३॥

जैनवाचा न चाऽहं भोः !, तदत्र किमु कारणम् ? ।

एकचित्ततवाऽऽख्याता-वावां लोक इत्यक्षिरम् ॥ २४॥

इदानीमत्र संजातं, विभिन्नं चित्तमावयोः ।

तदत्र कारणं किं स्या-दन्यो वक्ति स्म विस्मितः ॥ २५॥

सत्यमेवं ममाप्यत्र, विकल्पः संप्रवर्तते ।

केवलं केवली नूनं, निश्चयं नः करिष्यति ॥ २६॥

स एव प्रश्रितोऽत्रार्थे, तद्यातास्वस्तदन्तिके ।

एवं तौ निश्चयं कृत्वा, प्रातर्यातौ तदन्तिकम् ॥ २७॥

पप्रच्छतुस्तमाराध्यं, विनयेन स्वसंशयम् ।

सोऽप्युवाच पुरैकेन, साधवो वां प्रशंसिताः ॥ २८॥

न चान्येन तदेकस्य, जातं बीजस्य तत्फलम् ।

तद्बोधरूपमन्यस्य, बीजत्वेन न चाभवत् ॥ २९॥

एवं पूर्वभवासेवां, जिनेनोक्तां सविस्तराम् ।

निश्चयैकस्य संजातं, जातेः संस्मरणं क्षणात् ॥ ३०॥

ततोऽसौ प्रत्यये जाते, जातः संवेगभावितः ।

प्रावतश्च जिनोद्दिष्टं, प्रपेदे शासनं शुभम् ॥ ३१॥

तत्प्रतिपत्तिसामर्थ्यात्, शुनकमानुबन्धतः ।

सिद्धिं यास्यत्यसौ काले, परः संसारमेव हि ॥ ३२॥

ततः स्थापितमेतेन, भावो जैनमताश्रयः ।

स्वल्पोऽपि जायते बीजं, निर्वाणसुखसंपदाम् ॥ ३३॥

इति गार्थः ॥ ८॥

एवं जिनजवनकारणाधिकारी सप्रसङ्गोऽभिहितोऽथाधिकृ-

तमेव जिनजवनविधिमुपदर्शयन्नाह-

जिणजवणकारणविही, सुष्ठा जूमी दलं च कट्ठाई ।

भियगाणइसंधाणं, सासयवुद्धी य जयणा य ॥ ६॥

जिनभवनकारणविधिरुक्शब्दार्थः, किंविध इत्याह-शुष्ठा निर्दोषा, काऽसौ ?, भूमिः क्षेत्रं, तथा दलं चोपादानकारणं, किं-
भूतम् ?, काष्ठादिदारुपाषाणप्रभृति, शुद्धमिति प्रकमः । तथा
भूतकानां कर्मकराणामनतिसन्धानमवञ्चनं भूतकानतिसन्धा-
नम् । तथा स्वाशयस्य शोभनाध्यवसायस्य, स्वकीयाध्यवसा-
यस्य वा, वृत्तिर्वर्द्धनं स्वाशयवृत्तिः, सा च । तथा यतना च य-
थाशक्ति गुरुदोषत्यागेतरदोषाश्रयणम्, सा च । चशब्दाः समुच्च-
यार्थाः । इह भूम्यादीनि जिनजवनविधेरङ्गानीत्यङ्गाङ्गिनोरजेदो-
पचारात् जिनभवनविधिर्भूम्यादीनीति समानाधिकरणेनोक्तम् ।
इति द्वारगाथासमासार्थः । पञ्चा० ७ विव० । षो० ।
ध० । द्वा० ।

शुष्ठा जूमिरित्युक्तमतस्तां दर्शयन्नाह-

दव्वे भावे य तहा, सुष्ठा जूमी पएसऽकीत्ता य ।

दव्वेऽपीतिगरहिया, अण्णसि होइ जावे उ ॥ १०॥

द्वये द्वयमाश्रित्य, जाये भावमाश्रित्य, चशब्दः समुच्चये ।
तथा तेन वक्ष्यमाणप्रकारेण विशिष्टप्रदेशादिलक्षणेन, किमि-
त्याह-शुष्ठा जूमिर्निर्दोषा जिनभवनेचित्तभूः, द्विविधा भव-
ति । तत्राऽऽद्यां तावदाह-प्रदेशे विशिष्टजनोचितजूभागे, तथा
अकीत्ता च शङ्करहिता । उपलक्षणत्वादस्थ्यादिसल्यरहिता च,

छव्ये छव्यतः, शुद्धा भूमिर्भवतीति प्रकृतम् । अथ द्वितीयामाह-
अप्रीतिकरहिता अप्रीतिवर्जिता । इहाप्रीतिकशब्दस्यान्येषामि-
त्येतदसापेक्षस्यापि समासः, तथा दर्शनादिति । अन्येषां परे-
षाम्, भवति वर्तते, भावे तु भावतः पुनः, शुद्धा भूमिरिति
प्रस्तुतमेवेति गाथार्थः ॥ १० ॥

विशिष्टजनाऽऽकीर्णप्रदेशे जिनभवनभूमिर्द्रव्यतः शुद्धा
भवतीत्युक्तमन्त्र पुनरुद्धा भवति, दोषसंभवात् ।

अथैतद्दर्शयन्नाह-

अपदेस्मिन् न वृद्धी, कारवणे जिणघरस्स ए य पूजा ।

साहूणमण्णवाओ, किरियाणासो उ अववाए ॥ ११ ॥

अप्रदेशे, नञः कुत्सार्थत्वाद् लाक्षणिकत्वेनापिष्टजनाकीर्णत्वेन
वा कुत्सिते प्रदेशे, (कारवणे च) कारणे विधापने, जिनगृ-
हस्याऽर्हश्चिवासस्य, न वृद्धिर्नानुदिनं स्फातिर्भवति, अपल-
कणसामर्थ्यादसज्जनसामर्थ्याच्च । अत एव न च नैव, पूजा अर्चा
तस्य भवति । जिनविम्बपूजाऽपि जिनभवनपूजा चिवकिता,
विम्बानां तदाश्रितत्वेनोपचारादिति । तथा साधूनां संयता-
नाम्, अननुपातोऽनागमनं, चैत्यवन्दनाद्यर्थं वेश्यापिङ्गादिभ्यो
धर्मजंशभयात्, अथापतन्ति ते तत्र तदा यद्भवति तदाह-
क्रियानाशः स्वाचारभ्रंशो विटचेष्टादर्शनवचनश्रवणादिभिः
साधूनां भवति । तुशब्दः पुनरर्थो निष्पन्नकमश्च । अवपाते तु
तत्रागमने पुनः । इति गाथार्थः ॥ ११ ॥

तथा-

सासणगरिहा लोए, अहिगरणं कुच्छियाण संपाए ।

आणादीया दोसा, संसारिणवंधणा घोरा ॥ १२ ॥

शासनगर्हा प्रवचननिन्दा, “एवंप्राया एव ह्येते जैनाः, ये वेश्या-
पाटकमद्यापणपाटकभूतखलकमत्स्यबन्धादिपाटकादिषु जिना-
यतनं विधापयन्ति” इत्येवंरूपा । लोकं जनमध्ये, तथाऽधिकरणं
कलहो भवति, कुत्सितानां निन्दानां मद्यपप्रभृतीनां, संपाते
समागमे सति । ते हि निवार्यमाणाः कलहायोत्तिष्ठन्ते । तथा
अत्रैवाऽऽज्ञादयः, आज्ञाभङ्गानवस्थाप्यमिथ्यात्वविराधना दोषा
ज्वन्ति । किञ्चुताः, संसारनिबन्धनाः ज्वहेतवः, घोरा दा-
रुणाः । इति गाथार्थः ॥ १२ ॥

अकीला चेत्युक्तं, तत्र सकीलायां दोषमाह-

कीळादिसद्वजोगा, होंति अणिव्वाणमादिया दोसा ।

एएसि वज्जण्टा, जइज्ज इह सुत्तविहिणा उ ॥ १३ ॥

कीलादिशल्ययोगात् शिवकाङ्क्षाराखिकप्रभृतिशल्यसंबन्धा-
द्, भवन्ति जायन्ते, अनिर्वाणादयोऽनिवृत्त्यर्थहान्यर्थासिद्धि-
प्रभृतयः, दोषा दूषणानि, यस्मादेवं तस्मात्, एतेषामनिवृत्त्या-
दीनामुक्तदोषाणां, वर्जनार्थं परिहारार्थम्, यत्नं कुर्यात् । इह
जिनभवनं प्रति छव्यतो भूमिशुद्धौ, सूत्रविधिना तु आगमनी-
त्येवोक्तसङ्क्षेपेति गाथार्थः ॥ १३ ॥

छव्यतो भूमिशुद्धिरुक्ता, अथ ज्ञातवस्तामाश्रित्य यदुक्तमप्री-
तिकरहितेति तत्र कारणमाह-

धम्मत्थमुज्जएणं, सव्वस्सापत्तिं ए कायव्वं ।

इय संजमोऽवि सेओ, एत्थ य जयवं उदाहरणं ॥ १४ ॥

धर्मार्थं जिनभवनोद्देशेन कर्मकृत्यानिमित्तम्, छव्यतेनोद्यम्
कुर्वता, सर्वस्य समस्तस्य जघन्यादिजनस्य, अप्रीतिकमप्रेम,
न कर्तव्यं न विधातव्यं, धर्मविरुद्धत्वाद् अस्याप्रीतिनियोगाच्च
जिनभवनविधातादिप्रवृत्तौ दीर्घसंसारज्जाजनं जवन्तीत्यतोऽ-
प्रीतिकरहिता भावतः शुद्धा भवति भूमिरिति हृदयम् । न
केवलं जिनजवनविधिरूपं धर्ममिच्छता पराप्रीतिकं न कार्यं,
किं तु इत्येवमप्रीतिवर्जनं, संयमोऽप्याश्रवनिरोधोऽपि, आस्तां
जिनभवनम्, श्रेयान् प्रशस्यः, अथ कथमयमर्थः सिद्ध इ-
त्याह-अत्र च इह पुनः, पराप्रीतिपरिहारेण संयमस्य श्रेय-
स्त्वे प्रत्येतव्ये, भगवान् महावीरः, उदाहरणं ज्ञातम् । उदा-
हरणप्रयोगश्चैवम्-ये संयमार्थिनस्ते पराप्रीतिकं न कुर्वन्ति,
संयमार्थित्वादेव, यथा भगवान् । इति गाथार्थः ॥ १४ ॥

एतदेव दर्शयन्नाह-

सो तावसासमाओ, तेसि अप्पत्तियं मुणेऊणं ।

परमं अवोहिवीर्यं, ततो गतो हंतःऊआये वि ॥ १५ ॥

स भगवान्, यः पूर्वगाथायामुदाहरणतयोक्तः, तापसाश्रमात्पा-
खण्डिकविशेषनिवासात्, तेषां तापसानाम्, अप्रीतिकमप्रीति-
म्, (मुणेऊणं ति) ज्ञात्वा, परममात्यन्तिकम्, अवोहिवी-
र्यं सम्यग्दर्शनाज्ञावहेतुम्, ततस्तस्माद्यत्र तापसाश्रमे वर्षा-
वासः कर्तुमारब्धः, गतो निर्गतः, “हन्तेति” कोमलामन्त्र-
णे, प्रत्यवधारणे वा । अकाळेऽपि साधूनां विहारसमयेऽपि,
प्रावृषीत्यर्थः । विहारकालश्चासौ, यदाह-“नो कप्पइ निग्गं-
थाण वा निग्गंथाण वा पढमपाउसंसि गाम्माण्णगामं दूइ-
ज्जित्तए ।” तथा-“दग्वाहल्लुसण्णओ, हरियतणानं च बाहि-
याईसु । आयाविसद्वजणाओ, न जई वासासु विहरन्ति ॥ १॥”
काल एव किल गच्छन्ति साधव इत्यर्थसंस्कृतकोऽपिशब्दः,
इत्युक्तार्थः । ज्ञावार्थः कथानकगम्यः । तच्चेदम्-

“जिनः श्रीमान् महावीरो, वारितान्तरशात्रवः ।

प्राज्यं राज्यं परित्यज्य, प्रव्रज्यां प्रतिपद्य च ॥ १ ॥

निःसङ्कोऽतिमहासत्त्वः, सत्त्वानां रक्षणोद्यतः ।

ग्रामादिसंकुलां पृथ्वीं, उषस्थो विहरन्नसौ ॥ २ ॥

मथुराकाभिधं ग्रामं, संप्राप्तस्तत्र चाश्रयः ।

दूयमानाभिधानानां, पाखण्डिगृहिणाममूत् ॥ ३ ॥

तेषां कुलपतिर्मित्र-मासीद्भवतः पितुः ।

महावीरमसौ दृष्ट्वा, संभ्रमेण समुत्थितः ॥ ४ ॥

स्नेहादालिङ्गनार्थाय, श्रीजिनस्य ततो जिनः ।

बाहुं प्रसारयामास, तं प्रति प्राक् प्रयोगतः ॥ ५ ॥

सोऽवोचत्सन्ति वेश्मानि, योग्यान् यत्राश्रमे तव ।

ततः कुमार ! तिष्ठ त्व-मत्राथ जिननायकः ॥ ६ ॥

एकां तत्र स्थितो रात्रि-मन्यत्र गतवोस्ततः ।

गच्छन्तं च जिनं स्नेहा-दवाचस्तापसाधिपः ॥ ७ ॥

यद्यत्र रोचते तुज्यं, तदागत्य विधीयताम् ।

वर्षावासो जनस्यास्या-तुग्रहार्थं त्वया मुने ! ॥ ८ ॥

मासानष्टौ विहृत्याथ, तं ग्राममगमज्जिनः ।

उपागतासु वर्षासु, मठं चैकमुपाश्रितः ॥ ९ ॥

प्रारम्भे प्रावृषस्तत्र, प्राप्नुवन्ति नवं तृणम् ।

गोरूपाणि मग्नानां तत्, प्रचखादुः पुरातनम् ॥ १० ॥

तापसा वारयन्ति स्म, तानि ते दएरुपाणयः ।

प्रहारकः पुनस्तानि, निःसङ्कत्वादुपेकते ॥ ११ ॥
ततस्त्र तापसाः स्वस्य, नायकस्य न्यवेदयन् ।
यथैष जवतामिष्टा, गोचरो नावति नो मत्रम् ॥ १२ ॥
ततः कुलपतिर्गत्वा, बभाण श्रीजिनं प्रति ।
कुमार भोः ! न युक्तं ते, मत्रस्योपेक्षणं यतः ॥ १३ ॥
शकुन्तेऽपि निजं नीरं, रक्तन्येयं यथाबलम् ।
ततो गावो निवार्यास्ते, नाशयन्त्यो मत्रं तकम् ॥ १४ ॥
इत्येवं शिष्यामास, सपिपासमसौ जिनम् ।
ततः स्वामो तदप्रीतिं, हात्वा निर्गतवांस्ततः ॥ १५ ॥
प्रावृणोऽतिगते पक्के, आस्विकप्राममाययौ ।
अप्रीतिपरिहाराय, यतेतैर्धं यथा जिनः ॥ १६ ॥ इति गाथा-
र्थः ॥ १५ ॥

इदमेव निदर्शनमङ्गीकृत्योपदिशन्नाह-

इयं सव्वेण वि सम्मं, सकं अप्पत्तियं सइ जणस्स ।
णियमा परिहरियव्वं, इयरम्मि सतत्तर्हिता उ ॥ १६ ॥

इत्येवं, जगवत्तेत्यर्थः । सर्वेणापि सम्मतेनापि, जिनभव-
मादिविधानार्थिना संयमार्थिना च, न केवलमेकतरेणैवेत्य-
पिशब्दार्थः । अप्रीतिकं परिहर्तव्यमिति योगः । कथं?, सम्यग्
भावशुद्ध्या । किंभूतं तदित्याह-शक्यं शक्यपरिहारत्वे-
न शक्नोयं, नाशक्नोयमपि, तस्य परिहर्तुमशक्यत्वादेव,
(अप्पत्तियं ति) अप्रीतिरेवाप्रीतिकं, सकृत्सदा, जनस्य
लोकस्य, नियमादवश्यतया, परिहर्तव्यं वर्जनीयम्, इतर-
स्मिन्नशक्यपरिहारेऽप्रीतिर्वै, स्वतत्त्वचिन्ता तु स्वस्वभावपर्या-
लोचनमेव विधेयम् ।

तथाहि-

"ममैवाऽयं दोषो यदपरजने नाजितमहो,
शुनं यस्माद्धोको भवति मयि कुप्रीतिद्वयः ।
अपापस्यैवं मे कथमपरथा भस्तरमयं,
जनो याति स्वार्थं प्रति विमुखतामेत्य सहसा" ॥ १ ॥

इति गायार्थः ॥ १६ ॥ व्याख्यातं शुद्धा भूमिरिति द्वारम् । पञ्चा०
७ विव० । द्वा० । षो० ।

अथ दलद्वारमधिकृत्याऽऽह-

कट्ठादी वि दलं इह, सुच्छं जं देवतापुववणाओ ।
णो अविहिणोवणीयं, सयं च कारावियं जं णो ॥ १७ ॥

काष्ठादि दारुपाणप्रवृत्तिकम्, अपि शब्दस्योत्तरत्र संबन्धः ।
दलमपि जिनभवतोपादानद्रव्यम्, अपिशब्दो भूम्यपेक्षया समु-
च्यार्थः । (इहेति) जिनजननविश्रौ, शुद्धमनवद्यम्, किंविधमित्याह-
बदिति दलम्, (देवतापुववणाउ ति) इहादिशब्दस्यान्यत्र दर्श-
नादेवतोपवनदेरिति रूष्टव्यम् । तेन देवतोपवनाद् व्यन्तरकान-
नात्, आदिशब्दात्तद्भवनादिपरिग्रहः, तदानयने हि तस्याः प्रद्वेष-
संज्ञवात्, जिनायतनस्य तत्कारकादीनां व्याघातसंज्ञावदिति ।
नो नैव. तपनीतमुपहितम्, तथाऽविधिना द्विपदचतुष्पदानां
शरीरादिसंतापजननद्वारेण, तथा स्वयं चात्मना च, कारितं बु-
क्कच्छेदेष्टकापचनादिभिर्बिधापितम्, यद्वत्तम्, नो नैव, तत् शुद्धमि-
ति । उक्तं च-"दलमिष्टकादि तदपि च, शुद्धं तत्कारिवर्गतः
क्रीतम् । उचितक्रयेण यत्स्या-दानीतं चैव विधिना तु" ॥ १ ॥
इति गायार्थः ॥ १७ ॥

अथ दलस्यैव शुद्धाशुद्धत्वपरिज्ञानोपायं दर्शयन्नाह-

तस्स वि य इमो णेओ, सुद्धासुच्छपरिजाणणोवाओ ।
तक्कहगहणादिम्मी, सउणेरससिवातो जो ॥ १८ ॥

तस्य दलस्यापि, चेतिशब्दात् भूमेश्च, अयमेव वक्तव्यमाणः,
ज्ञेयः ज्ञातव्यः, शुद्धाऽशुद्धपरिज्ञानोपायो निर्दोषसदोषत्वाधिगम-
हेतुः, तयोर्दलभूम्योः कथा च प्रहणाय पर्यालोचो, प्रहणं च
परतः स्वीकरणं. तदादिर्यस्यानयनादेस्तत्तथा तत्र तत्कथाप्रह-
णादौ, शकुनेतरसन्निपातः साधकासाधकस्वीकृतादिनिमित्तः
संबन्धो, यः, स उपाय इति प्रकृतम् । इति गायार्थः ॥ १८ ॥

शकुनाशकुनयोरेव स्वरूपोद्देशमाह-

णंदादिसुहो सद्दो, भरिओ कदसोऽत्थ सुंदरा पुरिसा ।
सुहजोगाइ य सउणो, कंदियसद्दादि इतरो उ ॥ १९ ॥

नन्दादिर्नन्दीप्रभृतिः, तत्र नन्दी द्वादशतूर्यनिर्घोषः । तद्यथा-
"जंभा मउंद मदल, कलंब जल्लरि हुमुक्क कंसात्ता ।

वीणा वंसो परहो, संखो पणवो य वारसमो" ॥ १ ॥

आदिशब्दात् घण्टाशब्दादिपरिग्रहः । शुनः प्रशस्तः, स्वतन्त्र
एव वा सिद्ध इन्द्र इत्यादिशास्त्रप्रसिद्धः । तथाहि-"सिद्धे
इंदे चंदे, सूरनरिंदे तदेव गोविंदे । संवसमुदे गयबस-इ सीह
तह मेइसहे य" ॥ १ ॥ शब्दो ध्वनिः, तथा भृतो जलपरिपूर्णः
कलशो घटः, अत्र व्यतिकरे, सुन्दराः प्रशस्ताकारनेपर्याः,
पुरुषा नराः, शुनयोगादि प्रशस्तचेष्टाप्रभृति, शुभचन्द्रनक्षत्रा-
दि, संबन्धादि वा, चशब्दः समुच्चये । शकुनो विवक्षितार्थसि-
द्ध्युत्पन्नं निमित्तम्, क्रन्दिशब्दादि आक्रन्दध्वनिप्रतिषेध-
वचनप्रभृति, तु पुनः, इतरोऽशकुन इत्यर्थः । तुशब्दः पुनरर्थः ।
स च संबन्धित एवेति गायार्थः ॥ १९ ॥

द्वयगतमेव विधिशेषमाह-

सुच्छस्स वि गहियस्स, पसत्थदियहम्मि सुहमुद्धत्तेणं ।
संकामाणम्मि वि पुणो, विसेया सउणमादीया ॥ २० ॥

शुद्धस्यापि शकुनसन्निपातेन निश्चितानवद्यत्वस्यापि, अ-
शुद्धस्य प्रहणमेव नास्तीति प्रतिपादनपरोऽपिशब्दः । गृही-
तस्य स्वीकृतस्य, दलस्येति प्रकृतम् । कदा गृहीतस्येत्याह-
प्रशस्तविवसे नन्दादिकायां तिथौ, शुभमुहूर्त्तेन त्रयाऽऽदिना
शुनकालविशेषेण करणनूतेन, संकामणं अपि गृहस्थानात्
स्थानान्तरनयनेऽपि, न केवलं ग्रहणं एव । पुनरपि ज्यूयोऽपी-
त्यर्थः । विज्ञेया ज्ञातव्याः, निरूपणाया इत्यर्थः । शकुनादयः
शकुनप्रभृतयः, आदिशब्दात् शुभदिनादिपरिग्रहः । इति गा-
यार्थः ॥ २० ॥ गतं दलद्वारम् । पञ्चा० ७ विव० । दर्श० ।
द्वा० । षो० ।

अथ भृतकानतिसंघानद्वारं प्रतिपादयन्नाह-

कारवणे वि य तस्सिह, भितगाणातिसंघणं ण कायव्वं ।
अवि याहिगण्णदाणं, दिट्ठादिट्ठप्फणं एयं ॥ २१ ॥

काराण्ये विधापने, अपि चेत्पस्य समुच्चयार्थत्वाद् दलप्रहणा-
नयनादावपि चेति व्याख्येयम् । तस्य जिनभवनस्य, इह द्रव्य-
स्तथाधिकारे, भृतकानां कर्मकराणां सूत्रधारादीनाम्, अति-
संयमनं बन्धनं देयव्यापेक्षया, न कर्तव्यं नैव विधेयम्, अपि
चेति विशेषप्रतिपादनार्थः । अधिकप्रदानं प्रतिषेधेन नापेक्षया

समर्गतरद्रव्यवितरणम् , कर्त्तव्यमिति प्रक्रमः । यतो दृष्टादृष्टफलमुपलब्ध्य प्रयोजनम् , एतदधिकप्रदानमिति गाथार्थः ॥ २१ ॥

दृष्टफलप्रतिपादनायाऽऽह-

ते तुच्छा वराया, अहिगेण ददं उर्विति परितोसं ।

तुष्टा य तत्थ कम्मं, तत्तो अहिगं पकुव्वंति ॥२२॥

ते भृतकाः, तुच्छा अगम्भीराः, वराकास्तपस्विनः, यतोऽतः, अधिकेन प्रतिपन्नवेतनापेक्षया समर्गत्वेन ह्रव्येण, दत्तेनति गम्यम् । दृढमत्यर्थम्, उपयान्त्युपगच्छन्ति , परितोषमानन्दम् । ततः किमित्याह-तुष्टाश्च दृष्टाः पुनः, तत्र चिकीर्षितजिनजवने, कर्म भृतकौचितव्यापारं, ततोऽधिकदानानन्तरम्, अधिकदानं विना वा कृतं यत्कर्म ततस्तस्मात्सकाशात् । अधिकं समर्गत्वं, प्रकुर्वन्ति विदधति, इति गाथार्थः ॥ २२ ॥

एवं तावदधिकदानस्य दृष्टसाधकतां प्रतिपाद्यादृष्टफलसाधकतां प्रतिपादनायाऽऽह-

धम्मपसंसाए तहा, केइ णिवंधंति बोहिंबीयाइं ।

अस्से उ लहुयकम्मा, एत्तो चिय संपवुज्जंति ॥ २३ ॥

धर्मप्रशंसया जिनशासनश्लाघया, तथेत्यधिकदानोद्भवसंतोष-प्रभवया, केचिदेके भृतकाः, तदन्ये वा भृतकविषयाधिकदानदर्शनाऽऽवर्जितदृष्ट्याः, निबध्नन्त्युपाजयन्ति , बोधिबीजानि सम्यग्दर्शनकारणानि , अन्ये तु बोधिबीजबन्धकेच्योऽपरे पुनर्भृतकाः, तद्दानदर्शिनो वा, लघुकर्माणो बोधिबीजबन्धकापेक्षया अल्पावरणाः, इत एवाधिकदानात् , संप्रवृत्त्यन्ते सम्यग्बोधमुपयान्तीति गाथार्थः ॥ २३ ॥

लोगे य साहुवाओ, अतुच्छजावेण सोहणो धम्मो ।

पुरिसुत्तमप्पणीतो, पभावणा चेव तित्यस्स ॥ २४ ॥

लोके शिष्टजने, चक्षुःशो गुणान्तरसमुच्चये । साधुवादो वर्णवादो भवति । केनेत्याह-अतुच्छभावेनोदाराशयेन जिनभवनकारयितृगतेन करणभूतेन । किंभूतः साधुवाद इत्याह-शोभनः प्रधानः, उदारत्वाज्जैनानाम् । धर्मो जिनप्रवचनरूपः, पुरुषोत्तमप्रणीत उत्तमपुरुषवदितः, तथा प्रभावोद्भावना, चः समुच्चये । एवमनेन न्यायेन, अनुस्वाराश्रयणं चेह गाथाऽनुलोम्यात् । तीर्थस्य जिनप्रवचनस्य जवति । इति गाथार्थः ॥ २४ ॥ उक्तं भृतकानतिसंधानद्वारम् ।

अथ स्वाशयवृद्धिद्वारमाह-

सासयवृद्धी वि इहं, जुवनगुरुजिणिंदगुणपरिष्साए ।

तब्बिबठावणत्थं, सुखपविच्छीए णियमेण ॥ २५ ॥

स्वाशयवृद्धिरपि कुशलपरिणामवर्द्धनमपि, न केवलं भृतकानतिसंधानमित्यपिशब्दार्थः । इह जिनजवनविधाने , जवतीति गम्यम् । कथमित्याह-जुवनगुरुजिनेन्द्रगुणपरिष्कारा त्रिलोकगौरवजिनेश्वरसर्वज्ञत्वसंसारकान्तारोत्सारणसामर्थ्यादिशुभपरिज्ञानेन करणभूतेन, तद्विम्बस्थापनार्थं जिनेन्द्रप्रतिमाप्रतिष्ठा-निमित्तं, या शुभप्रवृत्तिर्निरवयवक्रिया, तस्याः शुद्धप्रवृत्तेः सकाशात्, नियमेन नियोगेन, इति गाथार्थः ॥ २५ ॥

तथा-

पेच्छिस्सं इत्यमहं, वंदणगणिमित्तमागए साहु ।

कयपुस्से जगवन्ते, गुणरयणणिही महासत्ते ॥ २६ ॥

प्रेक्षित्यै हृदयामि, अत्र जिनभवने, अहमित्यात्मनिर्देशे, वन्दन-कनिमित्तं चैत्यवन्दनार्थम् , आगतानायातान्, स्थानान्तरेभ्यः । साधून् मुनीन्, कृतपुण्यानुपाजितशुभकर्मणः, जगवतः परमेश्वरान् , गुणरत्ननिधीन् ज्ञानादिमाणिष्यनिधानानि , महासत्त्वान् सत्त्वाधिकान्, इति गाथार्थः ॥ २६ ॥

तथा-

पमिबुज्झिसंति इहं, ददूण जिणिंदविंमकद्वं ।

अस्से वि भव्वसत्ता, कार्हिति ततो परं धम्मं ॥ २७ ॥

प्रतिभोत्स्यन्ते बोधिं हृष्यन्ते, इह जिनभवने , दृष्ट्वाऽवलोक्य, जिनेन्द्रविम्बं धीतरागप्रतिमाम्, अकलङ्कं शस्त्रस्यादिक-लङ्कारहितम् , अन्येऽप्यस्मत्तोऽपरे, अहं तु प्रतिबुद्ध एवेत्यपिशब्दार्थः । भव्यसत्त्वाः मुक्तियोग्यजीवाः, करिष्यन्ति विधास्यन्ति, ततः परं प्रतिबोधकालात् परतः, धर्मं कुशलानुष्ठानमिति गाथार्थः ॥ २७ ॥

ततः किमित्याह-

ता एयं मे वित्तं, जमेत्थमुवत्रोगमेति अणवरयं ।

इय चिंताऽपतिवडिया, सासयवृद्धी उ मोक्खफला ॥ २८ ॥

यस्मादिह जिनभवने सति तद्विम्बस्थापनं साधुदर्शनं भव्य-प्रतिबोधश्च जविष्यति, तत्तस्मात्केतोः, एतदिदमेव, अवधारणं च काकुपाठात् । मे मदीयम्, वित्तं ह्रव्यम् , अन्यत्परमार्थतः परकीयमेव । यत्किंचिद्विधमित्याह-यदत्र जिनभवने, उपयोगं विनियोगम्, एति याति, अनवरतं सततम्, इत्येवं प्रकारा, चिन्ता विकल्पः, अप्रतिपतिता अविच्छिन्ना । किमित्याह-स्वाशयवृद्धिः कुशलपरिणामवर्द्धनम् , भवतीति गम्यम् । तुशब्द एवकारार्थः, उत्तरत्र च संबन्धोऽस्य । सा च मोक्षफला सिद्धिप्रयोजनैव । इति गाथार्थः ॥ २८ ॥ उक्तं स्वाशयवृद्धिद्वारम् ।

अथ यतनाद्वारमाह-

जयणा य पयत्तेणं, कायन्वा एत्थ सव्वजोगेसु ।

जयणा उ धम्मसारो, जं जणिया वीयरगेहिं ॥ २९ ॥

यतना च जलगालनादिजीवरक्षणोपायविशेषलक्षणा, अशब्दः स्वाशयवृद्ध्यापेक्षया समुच्चयार्थः । प्रयत्नेनात्यादरेण, कर्त्तव्या विधेया , अत्र जिनजवनविधौ , सर्वयोगेषु समस्तव्यापारेषु दलानयनचूशोधनभित्तिचयनादिषु, कस्मादेवमित्याह-यतना तु यथाशक्तिजीवरक्षैव, धर्मसारो धर्मोत्कर्षः, यद्यस्माद्भणिता वीतरागैरर्द्धद्विः, इति गाथार्थः ॥ २९ ॥

अथ यतनाया धर्मसारतामेव समर्थयन्माह--

जयणा उ धम्मजणणी, जयणा धम्मस्स पालणी चेव ।

तव्वुद्धिकरी जयणा, एगंतमुहावहा जयणा ॥ ३० ॥

यतना तु यथाशक्ति जन्तुरक्षणोपाय एव, धर्मजननी कुशलमाता, तथा यतनैव धर्मस्य पालनी, जनितस्य सतः पुत्रस्येवापयेभ्यो रक्षिका, तशब्दः समुच्चयार्थः, एवशब्दो-न्वधारणार्थः, तस्य च संबन्धः ज्ञानेन दर्शितः । तद्वृद्धिकारी धर्मोपवयकरणशीला यतना, मातेव पुत्रस्य । किं बहुनोक्तेन !, दकान्तेन सर्वथैव, सुखावहा धर्मप्राप्तिका, एकान्तमुखाव-

हा, एकात्सुखं वा सिद्धिसुखं, तदावहा । यतनोक्तलक्षणा, इह च यतनाशब्दस्य पुनः पुनरुपादानं न दुष्टम्, आदरकृतत्वात् । आह च-“वक्ता हर्षजयादिभि-राक्षितमनाः स्तुवन्तथा निन्दन् । यत्पदमसकृत् ब्रूया-त्तत्पुनरुक्तं न दोषाय ॥ १ ॥” इति गाथार्थः ॥ ३० ॥

तथा-

जयणाएँ वट्टमाणो, जीवो सम्पत्तण्णचरणणं ।

सच्चावोहासेवण-भावेणाराहगो जणितो ॥ ३१ ॥

यतनया करणभूतया, वर्तमानो व्याप्रियमाणो, विधियोमे-षु यतनायां वा वर्तमानः, जीवो जन्तुः, सम्यक्त्वज्ञानचरणानां मोक्षपथानाम्, क्रमेण श्रद्धाबोधसेवनानां रुच्यवगमानुष्ठानानां, यो भावः सद्भावः स तथा, तेन यतनायाः श्रद्धाभावेन सम्यक्त्वस्य, बोधभावेन ज्ञानस्य, आसेनभावेन चरणस्य, आराधकः साधकः, भणितोऽजिहितः, जिनैरिति गम्यते । इति गाथार्थः ॥ ३१ ॥

नन्वस्याः कथञ्चिद्वारम्भरूपत्वात्कथमनया वर्तमानस्य चरणाराधकत्वं निवृत्तिरूपत्वाच्चरणस्थेत्याशङ्क्याऽऽह-

एसा य होइ णियमा, तदहिगदोसविणिवारणी जयणा ।

तेण णिवित्तिपहाणा, विषेया बुद्धिमतेहिं ॥ ३२ ॥

एसा च इयं पुनर्यतना, जयति जायते, नियमादवश्यंतया, तदधिकदोषविनिवारिणी तस्माद्यतनागतारम्भदोषादधिको बहुतरो यो दोष आरम्भान्तररूपस्तं विनिवारयति इति तदधिकदोषविनिवारिणी । येन वस्मात्कारणात्तेन तस्मात्कारणात्, निवृत्तिप्रधाना आरम्भान्तरनिवर्त्तनसारा, विज्ञेया ज्ञातव्या इति । बुद्धिमद्भिः पणिरुतैः, एसा । इति गाथार्थः ॥ ३२ ॥

तामेव स्वरूपेण दर्शयन्नाह-

सा इह परिणयजलदल-विमुच्चिरूवा उ होइ णायव्वा ।

अस्मारंभणिवित्ती-एँ अप्पणाऽहिद्वणं चेवं ॥ ३३ ॥

सा पुनर्यतना, इह जिनजवनविधाने, अन्यत्र पुनरनीदृश्यपि परिणतं प्राप्तुं यज्जलं पानीयं दलं च दार्वादि, तयोर्यां विमुच्चिरनवद्यता वसरहितत्वादिलक्षणा, सैव रूपं स्वभावो यस्याः सा परिणतजलदलविमुच्चिरूपा । तुशब्दः पुनरर्थः । सा तु सा पुनरित्येवं संबन्धित एव, अवधारणार्थो वाऽयं, तेन एवंविधैव सामान्यरूपा, भवति वर्त्तते, ज्ञातव्या ज्ञेया । तथा अन्यारम्भनिवृत्त्या कृष्याद्यारम्भत्वागेन, आत्मना स्वयमेव, अधिष्ठानं जिनभवनारम्भाणामध्यासनम्, एवं चैषा यतना, भवति ज्ञातव्येति प्रकृतम् । जिनजवनारम्भाणां हि स्वयमधिष्ठायकत्वं प्रतिपन्नो यथोचितं जीवान् रक्षयन् कर्मकरांस्तदारम्भेषु प्रवर्त्तयति, निरधिष्ठायकास्तु ते यथाकथञ्चित्तेषु प्रवर्त्तन्ते, इत्यात्माऽधिष्ठायकत्वं यतना । इति गाथार्थः ॥ ३३ ॥

निवृत्तिप्रधाना यतनेति यदुक्तं, तदेव समर्थयन्नाह-

एवं च होइ एसा, पवित्तिरूवा वि जावतो एवरं ।

अकुसलणिवित्तिरूपा, अप्पबहुविसेसभावेणं ॥ ३४ ॥

एवं चानेन पुनः प्रकारेण परिणतजलाद्याश्रयणजिनभवनारम्भाधिष्ठायकत्वलक्षणेन, जयति जायते, एसा यतना, प्रवृत्तिरूपाऽपि सती, आस्तामप्रवृत्तिरूपा, जावतः परमार्थेन, नवरं

केवलम्, अकुशलनिवृत्तिरूपा सपापारम्भोपरमणस्वभावा । ननु यतनायामपि श्रवणीयसां पृथिव्याद्यारम्भाणां विद्यमानत्वात्कथमकुशलारम्भनिवृत्तिरूपाऽसावित्याह- (अप्पबहुविसेसभावेणं ति) इह भावप्रत्ययस्य लुप्तस्य दर्शनाददृष्टत्वबहुत्वलक्षणौ यौ विशेषौ परस्परज्ज्ञेयौ जिनभवनविषयाणां यतनारम्भाणां तदन्यारम्भाणां च तयोर्यो भावः सद्भावः स तथा, तेनाल्पबहुविशेषजावेन । इदमुक्तं जयति-जिनजवनारम्भाणामल्पदोषाणामाश्रयणेन तदन्येषां बहुदोषाणां त्यागादकुशलनिवृत्तिरूपा यतना जयतीति गाथार्थः ॥ ३४ ॥

नन्वादिदेवस्य सकललोकोव्यवहारप्रवर्त्तनमयुक्तं, सूतोपघातरूपत्वादित्येवं पूर्वपक्षं जिनभवनयतनाद्वारप्रसङ्गेन परिहरन्नाह-

एत्तो चिय णिदोसं, सिप्पादिविहाणमो जिण्णिदस्स ।

लेमेण सदोसं पि हु, बहुदोसणिवारणत्तेण ॥ ३५ ॥

(एत्तो चिय ति) यतोऽल्पबहुत्वविशेषभावेनाकुशलनिवृत्तिरूपा जिनायतना भवति, अत एव कारणात् । निर्दोषं निरवद्यम्, शिल्पादिविधानं शिल्पकलाराजनीतिप्रभृतिपदार्थोपदर्शनम्, ‘ओ’ इति निपातः । जिनेन्द्रस्य नाभिनन्दनस्य, किंभूतं तदित्याह-लेसेन मात्रया, सदोषमपि सावद्यमपि, निर्दोषमेवेत्यपिशब्दार्थः । हुशब्दोऽलङ्कृतौ । केन कारणेनेत्याह-बहुदोषनिवारणत्वेनाऽन्योऽन्यहननधनहरणाद्यनेकविधाऽनर्थनिषेधकतया, इति गाथार्थः ॥ ३५ ॥

भगवतः शिल्पादिविधाने निर्दोषतामेव समर्थयन्नाह-

वरवोहिलाभओ सो, सवुत्तमपुससंजुओ भयवं ।

एंगतपरहियरतो, विसुद्धजोगो महासत्तो ॥ ३६ ॥

जं बहुगुणं पयाणं, तं णाऊणं तदेव देसे ।

ते रक्खंतस्स ततो, जहोचितं कह जवे दोसो ॥ ३७ ॥

वरः प्रधानोऽप्रतिपातित्वाद्बोधिलाजः सम्यग्दर्शनावाम्रियस्य स वरबोधिलाभको, वरबोधिलाज्जाहो हेतोः स जिनः । किमित्याह-सर्वोत्तमपुण्यसंयुतः श्रत्यन्तप्रकृष्टतीर्थकरनामादिवृत्तणशुचिकर्मसंयुक्तः, तथा भगवान् परमेश्वरः, तथैकान्तपरहितरतः सर्वथा परोपकारनिरतः, तथा विमुद्ध्योगो निरवद्यमनोवाक्याव्यापारः, तथा महासत्त्वं उत्तमसत्त्वं इति । ततः किमित्याह-यच्छिल्पादि, बहुगुणं प्रभूतोपकारं, किञ्चिद्दुष्टमपि, प्रजानां लोकानां, तच्छिल्पादिकम्, ज्ञात्वाऽवगम्य, तथैव यथा लोकोपकारम्, दर्शयति प्रकाशयति, (ते ति) तान् प्रजाशब्दपर्यायान् लोकान्, रक्तो बहुतराऽनर्थेभ्यः पालयतः, ततः शिल्पादिप्रकाशनात्, यथोचितमौचित्येन, उचितं चावश्यवेद्यशुभवेदनीयचारित्र्यमोहादिकमोदये वर्त्तमानस्य कलादिदर्शनत एव प्राणिस्वरक्षणम्, ततः विरतिप्रतिपन्नौ तु संयमः, ज्ञानोत्पत्तौ च तीर्थप्रवर्त्तनादेवेति । कथं केन प्रकारेण ?, जवेज्जायेत, दापोदूपणम्, न कथञ्चिदित्यर्थः । इति गाथाद्वयार्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

ननु शिल्पादिविधानेऽप्यारम्भदोषो दृष्ट एवास्त्यतः

कथं तत्र न दोष इत्याशङ्क्याऽऽह-

तत्थ पहाणो अंसो, बहुदोसणिवारणाञ्ज जगगुरुणो ।

णागादिरक्खणे जह, कण्ठदोसे वि सुहजोगो ॥ ३८ ॥

तत्र शिल्पादिविधाने, प्रधानः प्रवरः, अपेक्षणीय इत्यर्थः । अं-
शोऽवयवः, किंरूपः, बहुदोषनिवारणात् अन्योऽयवध्नादित-
क्षणप्रभूतदूषणनिषेधनेनैव, जगद्गुरोर्भवननायकस्यः स्यात्
आरम्भदोषेऽपि भगवतः गुण एव योग इति हृदयम् ।
एनमेवार्थं दृष्टान्तेन समर्थयति-नागादिरक्षणं सर्पादिभ्यः
पुत्रादेरवने, यथा यद्वत्, कर्षणं पुत्रादेराकर्षणं तदेव
तस्मिन् वा दोषो दूषणं शरीरघर्षणादिः कर्षणदोषः, तत्र कर्ष-
णदोषेऽपि सति, आस्तां दोषाभावे, शुभयोगो मात्रादेः शोभन
एव व्यापारः । इति गाथार्थः ॥ ३८ ॥

नागादिरक्षणज्ञातमेवाह—

खड्गतमग्निं विसमे, इष्टसुयं पेच्छिञ्जण कीलंतं ।
तत्पच्यवायनीया, तदाणण्डा गया जणणी ॥ ३९ ॥
दिट्टो य तीर्णे णागो, तं पति एंतो दुतो उ खड्गाए ।
तो कट्ठितो तगो तह, पीमाए विमुञ्चनावाए ॥ ४० ॥

गर्तातटे श्वभ्रतस्थाम्, किंविधे?, विषमे निम्नोन्नतादि-
रूपे, इष्टसुतं वल्लजपुत्रम्, प्रेक्ष्य दृष्ट्वा, क्रान्ते रममाणम्,
तत्प्रत्यपायभीता गर्तप्रपातरूपसुतानर्थचकिता, तदानयनार्थं
पुत्रानयनार्थम्, गता प्रस्थिता, जननी मातेति । ततो
दृष्टोऽवलोकितः, चः समुच्चये, तथा जनन्या, नागो भुज-
गः, तं प्रति पुत्रं प्रति, (एंतो चि) आयन्नागच्छन्, द्रुतस्तु
शीघ्रगतिरेव, (खड्गाए चि) गर्ताश्वभ्रात्, (तो चि) ततो ना-
गदर्शनान्तरम्, (कट्ठितो चि) कष्ट आकृष्टः, ततः पुत्रकः,
तथा पीमायामपि आकर्षणजनितदेहसमुत्थवेदनायामपि संज-
वन्त्याम्, पीडासंभवेनाऽकर्षणीयतासूचनार्थोऽपिशब्दः । शु-
द्धभावया उपकारकरणाध्यवसायोपेतया, इति गाथाद्वयार्थः ।
॥ ३९ ॥ ४० ॥

दृष्टान्तार्थस्यैव निरवयवतां दर्शयन्नाह—

एयं च एत्थ जुत्तं, इहाराऽहिगदोसजावतोऽणत्थो ।
तत्परिहारेऽणत्थो, अत्थो चिय तत्तओ णेओ ॥ ४१ ॥

एतच्च एतत्पुनः पीमयाऽपि पुत्राकर्षणम्, अत्र जननीज्ञाते,
युक्तं संगतम्, इतरथा पुत्रस्याकृष्यमाणस्य पीमा भविष्यती-
त्यनाकर्षणे, अधिकदोषजावतः आकर्षणजन्यपीडापेक्षया स-
मर्गव्रतस्य सर्पभक्षणजन्यपीडावृत्तकृणस्य दूषणस्य सजावात्,
अनर्थः सुतमरणवृत्तकृणोऽपायः, तस्याऽनर्थस्य सुतमरणलक्षण-
स्य परिहारो वर्जनं तत्परिहारस्तत्र, योऽनर्थो घर्षणेन पीमो-
त्पत्तिवृत्तकृणः, सोऽर्थ एव गुण एव, तत्त्वतः परमार्थतो मर-
णलक्षणमहादोषवृत्तकृणः, हेयो ज्ञातव्यः । अथवा दार्ष्टान्ति-
कमर्थमाश्रित्यैव गाथा व्याख्येया । तत्र 'एयं च' इति भगवतः
शिल्पादिविधानम्, शेषं तथैव । इति गाथार्थः ॥ ४१ ॥

अथ यतनाद्वारं निगमयन्नाह—

एव निवित्तिपहाणा, विषेया जावओ अहिंसेयं ।
जयणावओ उ विहिणा, पूजादिगया वि एमेव ॥ ४२ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेणानन्तरोक्तदृष्टान्तलक्षणैः, निवृत्तिप्रधाना ब-
हुतरसत्त्वघातनिवर्त्तनसारा, यतो विज्ञेया ज्ञातव्या, भावतः
परमार्थतः, अहिंसा हिंसानिवृत्तिरिति, इयमिति प्रकमाजि-
नभवनविषया प्रवृत्तिः, किं सर्वस्यैव?, नेत्याह-यतनावत-

स्तु यतनावत एव, नान्यस्य । तथा विधिना भूमिशुद्धादि-
लक्षणेन, नान्यथा । अथ किं जिनभवनविषयप्रवृत्तिरेव बहुत-
रसत्त्वघातनिवृत्तिप्रधानत्वादहिंसेति हेया, उताऽन्यापीत्या-
शङ्क्याह-पूजादिगताऽपि जिनाचनयात्राप्रभृतिविषयाऽपि, न
केवलं जिनभवनविषया, प्रवृत्तिरिति गम्यम् । एषमेव एवं-
प्रकारैवाहिंसैवेत्यर्थः । अथवा-पूर्वार्हेन भगवतः शिल्पादिषु
प्रवृत्तेरहिंसात्वमुक्तम्, उत्तरार्हेन तु जिनभवनप्रवृत्तेः, पूजा-
दीत्यादिग्रहणेन जिनभवनग्रहणात्, इति गाथार्थः ॥ ४२ ॥
उक्तं यतनाद्वारम् । उक्तश्च जिनभवनकारणविधिः । पञ्चा० ७
विव० । पो० । पं० व० ।

अथ तदुत्तरविधिमाह—

णिप्पाइज्जण एवं, जिणभवनं सुंदरं तर्हि विवं ।
विट्ठिकारियमह विट्ठिणा, पच्छवेज्जा वहुं चेव ॥ ४३ ॥

निष्पाद्य निर्माप्य, एवमनन्तरोक्तविधिना, जिनभवनं प्रती-
तम्, ततः सुन्दरं शोभनम्, तत्र जिनभवने, विम्बं प्रतिमां,
प्रकमाज्जिनस्यैव । विधिकारितं शास्त्रनीतिविधापितम् ।
अथानन्तरम्, विधिना शास्त्रनीत्या, प्रतिष्ठापयेत्तु शीघ्रमेव ।
यदुक्तम्-“निष्पन्नस्यैव खलु, जिनविम्बस्योदिता प्रतिष्ठा तु । दश-
दिवसाज्यन्तरतः, तद्भवनं स्फातिमद् भवति ॥१॥” इति । चैव-
स्वधारणार्थः । इति गाथार्थः ॥ ४३ ॥

अथ जिनभवनकारणविधेः फलोपदर्शनार्थमाह—

एयस्स फलं जणिणं, इय आणाकारिणो उ सद्धस्स ।
चिचं सुहाणुवंथं, णिव्वाणंतं जिणिंदेहिं ॥ ४४ ॥

एतस्य समस्तस्य जिनभवनविधानस्य, फलं प्रयोजनम्, ज-
णितमुक्तम्, इत्येवमुक्तनीत्या, आणाकारिणस्तु आलोपदेशवि-
धायिन एव, आहस्य श्रद्धावतः, श्रावकस्येत्यर्थः । चित्रं वि-
चित्रं देवमनुजजन्मसु तथाविधाभ्युदयरूपम्, शुभानुबन्धमवि-
च्छिन्नकल्याणसन्तानम्, निर्वाणान्तं मुक्तिपर्यवसानम्, जिने-
न्द्रैः सर्वज्ञैः, इति गाथार्थः ॥ ४४ ॥

एतदेव विभागेनाह—

जिणविषपइहावण-भावज्जियकम्मपरिणतिवसेणं ।

सुगतीऽपइहावण-मणहं सदि अप्पणो चेव ॥ ४५ ॥

जिनविम्बप्रतिष्ठापनमर्हत्प्रतिमास्थापनं, तस्मिन् यो भावः
स्वाशयवृत्तिरूपः, “सासयवुद्धी वि इहं, भुवणगुरुजिणिदगु-
णपरिष्साए । तविववणत्थं, सुरूपविच्छीर्णे नियमेणं ॥ १ ॥”
इति प्रागुक्तगाथाजिहितः, तेन यदज्जितमुपात्तं कर्म पुण्यानुब-
न्धिपुण्यरूपं, तस्य या परिणतिर्विपाकाः, तस्या यो बशः सामर्थ्यं,
स तथा तेन जिनविम्बप्रतिष्ठापनभावाज्जितकर्मपरिणतिवशेन,
किमित्याह-सुगतौ देवगत्यादौ, प्रतिष्ठापनं व्यवस्थापनम्,
अनघमनवद्यं, तत्कालीनदोषाऽऽगामिदोषागोचरत्वात् । असकृ-
त्सदा । कस्येत्याह-आत्मन एव स्वजीवस्यैव । भवति, इति
गाथार्थः ॥ ४५ ॥

तथा—

तत्थ वि य साहुदंसण-भावज्जियकम्मतो उ गुणरागो ।

कात्थे य साहुदंसण-महकमेणं गुणकरं तु ॥ ४६ ॥

तत्रापि च स्वस्य सुगतिप्रतिष्ठापनेऽपि च पूर्वकाले, गुणराग

आसीदेवमपिशब्दार्थः । साधुदर्शने मुनिजनावलोकने, यो जा-
वोऽध्यवसायः स्वाशयवृष्टिरूप एव, " वेच्छिस्सं एत्थ अहं,
चंदणमिन्मिल्लमागए साहु । कयपुष्पे भयवन्ते, गुणरयणनिही
महाससे ॥१॥ " इति प्रागुक्तगाथोक्तः, तेन यदुपाजितं कर्म पु-
ण्यरूपं तत्तथा तस्मात्साधुदर्शनभावाजितकर्मतः, तुशब्दः
पुनरर्थः, गुणरागो गुणपक्वपातो, भवति स्वरूपेणैव । ततः
काले चावसरे पुनः । साधुदर्शने मुनिपुङ्गवावलोकनम्, तत
एव जावते । किञ्चनम् ?, यथाक्रमेण यथापरिपाटि । अथवा-
मथाऽनन्तरं, क्रमेण परिपाट्या, गुणकरं तु गुणकरणशील-
मेव, इति गाथार्थः ॥ ४६ ॥

परिवृज्जिस्संतन्ने, जावज्जियकम्मओ य पविस्सी ।

जावचरणस्स जायति, एगंतमुहावहा णियमा ॥ ४७ ॥

प्रतिज्जिस्सन्ते बोधिं लप्स्यन्ते, अन्ये जिनभवनविधायकापे-
क्याऽपरे, इत्यादिरूपो यो भावोऽध्यवसायः स्वाशयवृष्टिरूप
एव, " परिवृज्जिस्सन्ति इहं, दृष्टुणं जिणिंद्विब्रमकलंकं । अन्ने वि
भवस्सत्ता, काहिति तओ परं धम्मं ॥१॥ " इति प्रागुक्तगाथोक्तः,
तस्माद्यजितं कर्म कुशान्नानुबन्धिपुण्यस्वरूपं तत्तथा तस्मा-
त्प्रतिज्जिस्सन्तेऽन्ये जावजितकर्मतः सकाशात्, चशब्दः पुन-
रर्थः, प्रतिपत्तिरभ्युपगमः, भावचरणस्य पारमार्थिकचारि-
त्रस्य, जायते जयति, एकान्तसुखावहा मोक्षसमावहा, अव्य-
भिचारतो वा सुखावहा, नियमादवश्यंतया, इति गाथार्थः ॥ ४७ ॥

अप्रतिपत्तिमुहाविता-जावज्जियकम्मपरिणती ए उ ।

गच्छति इमीड अंतं, ततो य आराहणं लहइ ॥ ४८ ॥

अप्रतिपत्तिता स्थिरा या शुभचिन्ता प्रशस्तानुचिन्तनं स्वा-
शयवृष्टिरूप, " ता एयं मे वित्तं, जमेत्थमुवमोगमेइ अणवरयं ।
इय चित्तापरिविभिया, सासयवुह्णीउ मोक्खफला ॥१॥ " इति प्रागु-
क्तगाथार्थमिहिता, तल्लक्षणो यो जावः, तेनाजितं यत्कर्म कुश-
लरूपं, तस्य या परिणतिः सा तथा, तस्या अप्रतिपत्तिमुहा-
विन्ताजावजितकर्मपरिणतेः सकाशात्, तुशब्दः पुनरर्थः । ग-
च्छति याति, अस्याश्चरणप्रतिपत्तेः, अन्तमवसानम्, अप्रति-
पत्तितां पालयतीत्यर्थः । ततश्चरणप्रतिपत्त्यन्तगमनात्पुनः, आ-
राधनां चरणाराधकत्वम्, लज्जते प्राप्नोति, विशुद्धचरणारा-
धको भवतीत्यर्थः । अप्रतिपत्तिचरणस्यैव हि चरणाराधना ज-
यति, इति गाथार्थः ॥ ४८ ॥

एतदेव दर्शयन्नाह-

णिच्छयणया जमेसा, चरणपदिवत्तिसमयतो पभिति ।

आमरणंतमजस्सं, संजमपरिपालणं विहिणा ॥ ४९ ॥

निश्चयनयाजयविशेषप्रतेन, व्यवहारनयात् मरणावसरचर-
णसेवनमात्रमाराधनेत्यभिप्रायेण निश्चयनयात् इत्युक्तम् । यद्य-
स्यात्, एषा प्रागुक्ताऽऽराधना जयति । कुतः कथं तद्वित्याह-चरण-
प्रतिपत्तिसमयतः चारित्र्याभ्युपगमकात्वात्, प्रवृत्ति तदादितः,
आमरणान्तं मृत्युलक्षणवसानं यावत्, न पुनस्तद्वारात् ।
अजस्रमनवरतं, संयमपरिपालनमहिंसाधाराधनम् । विधि-
नाऽऽगमोक्त्यायेन । अतस्तदन्त आराधनां लभते इति युक्तम् ।
इति गाथार्थः ॥ ४९ ॥

यधाराधनां लभते ततः किं स्याद्वित्याह-

आराहगो य जीतो, सत्तद्धभवेहि पावती णियमा ।

जम्मादिदोसविरहा, सासयसोक्खं तु णिव्वाणं ॥ ५० ॥

आराधकश्च ज्ञानाधाराधनावान्, चशब्दः पुनरर्थः । जीवः
प्राणी, सप्ताष्टजैः सप्तभिरष्टाभिर्जन्मभिरित्यर्थः । इदं च
जघन्याराधनामाश्रित्योक्तम्, अन्यथा तद्भव एव कश्चित्सिद्ध-
तीति । एते च सप्ताष्टौ वा भवा आराधनायुक्ता इष्टव्याः ।
इतरथा तु ससैव प्राप्नुवन्तीत्याराधकस्य मनुष्येष्वनुत्पादादि-
ति । प्राप्नोति लभते, नियमादवश्यंतया, कुतः किंविधं किमि-
त्याह-जम्मादिदोषाविरहाज्जातिजरामरणप्रवृत्तिदूषणवियोगा-
त्, एतच्च पदं शाश्वतसौख्यमित्यनेन प्राप्नोतीत्यनेन वा
संयन्त्रनीयम् । शाश्वतसौख्यं तु नित्यसुखमेव, न तु स्वा-
स्थ्यमात्रम्, निर्वाणं निर्वृतिम्, इति गाथार्थः ॥ ५० ॥
उक्तो जिनभवनविधिः । पञ्चा० ७ विव० ।

जीर्णोद्धारं त्वेवं विशिष्योपक्रम्यम्; यतः-

" तवीनजिनगेहस्य, विधाने यत्फलं भवेत् ।

तस्मादष्टगुणं पुण्यं, जीर्णोद्धारेण जायते ॥ १ ॥

जीर्णं समुद्धते यावत्, तावत्पुण्यं न नूतने ।

उपमदौ महास्तत्र, स्वचैत्यख्यातिधोरापि ॥ २ ॥

तथा-

" राया अमच्च सिट्ठी, कोहुंवीए वि देसणं काउं ।

जिणे पुज्जायणं, जिण-कप्पी वा वि कारवइ ॥ १ ॥

जिणजवणाइं जे उ-द्धरंति भत्तीइ समियपमिआइं ।

ते उद्धरंति अप्पं, भीमाओ जयंसमुहाओ ॥ २ ॥ "

जीर्णचैत्योद्धारकारणपूर्वकमेव च नव्यचैत्यकाराणमुचितम्,
तत एव संप्रतिनृपतिना एकाननवतिसहस्रा जीर्णोद्धारः कारि-
ताः, नवचैत्यानि तु षट्त्रिंशत्सहस्रा एव । एवं कुमारपातवस्तुपा-
लाद्यैरपि नव्यचैत्येभ्यो जीर्णोद्धारो एव बहवो व्यधाप्यन्त
इति । चैत्ये च कुलिमकाकलशौ रसप्रदीपादिसर्वाङ्गीणोपस्कर-
णकारणं यथाशक्ति कोशदेवदायवाटिकादिगुक्तिकरणं च, राजा-
देस्तु विधापयितुः प्रचुरतरकोशमामगोकुलादेवानं, यथाऽवि-
च्छिन्ना पूजा प्रवर्तते इति ह्यारम्भः । इत्थं च चैत्ये निष्पन्ने शीघ्रमेव
प्रतिमां स्थापयेत् । यदाह षोडशके श्रीहरिजद्रसुरिः-"जिनप्रव-
ने जिनविम्बं, कारयितव्यं द्रुतं तु बुद्धिमता । साधिष्ठानं खेवं,
तद्भवनं वृद्धिमद्भवति ॥ १ ॥ " ध० २ अधि० ।

(१५) जिनविम्बकारणविधिः-जिनभवनं च जिनवि-

म्बाध्यासितमेव भवतीति तद्विम्बप्रति-

ष्ठाविधिं प्रतिपिपादयिषुमंक्त्वादि-

प्रतिपादनायाऽऽह-

नमिज्जण देवदेवं, वीरं सम्मं समासओ वोच्छं ।

जिणविंषपइटाए, विट्ठिमागमलोयणीतीए ॥ १ ॥

नत्वा प्रणम्य, देवदेवं पुरन्दरदिदेवानामाराध्यम्, वीरं व-
रुमानस्वामिनम्, सम्मं ज्ञावशुद्धा, बद्धये इत्येतत्क्रियायां वेदं
विशेषणम् । ततश्च सम्यगवैपरीत्येन, समासतः संक्षेपेण,
बद्धये अभिधास्ये, जिनविम्बप्रतिष्ठायाः प्रतीतायाः, विधिं वि-
धानम्, आगमलोकनीत्या जिनप्रवचनन्यायेन, लौकिकन्या-
येन चेत्यर्थः । लोकग्रहणेन चेदं दर्शयति-लोकनीतिरपि
कच्चिजिनमताविरुद्धाश्रयणीया, अत एव प्रासादादिहृक्कणं
तदुक्तमप्यर्थायते, इति गाथार्थः ॥ १ ॥

जिनविम्बस्याकारितस्य प्रतिष्ठा न भवतीति तत्कारणवि-
धिमभिधित्सुस्तत्प्रस्तावनायाऽऽह-

जिण्विवस्स पइत्ता, पायं कारावियस्स जं तेण ।
तत्कारवणम्मि विट्ठि, पदमं चिय वणिमो ताव ॥ २ ॥

जिनविम्बस्य जिनप्रतिमायाः, प्रतिष्ठा प्रतिष्ठापना, प्रायः
प्रायेण, प्रायोपद्रवणं चाकारितस्याऽपि स्वयंकृतस्य क्रीतस्य च
प्रतिष्ठा भवतीति प्रतिपादनार्थम् । यदिति यस्मादेतोः, तेन
तस्मात्, (तत्कारवणम्मि ति) जिनविम्बविधापने, विधिं कल्पम्,
प्रथममेव पूर्वमेव, प्रतिष्ठानिष्ठानात्, वर्णयामो भणामः, ताव-
दिति प्रक्रमार्थः । इति गार्थार्थः ॥ २ ॥

अथ विम्बकारणविधिमेवाभिधित्सुस्तत्प्रवर्तकशुद्धबुद्धिस्व-
रूपं तावन्नायाचतुष्केणाऽऽह-

सोउं णाऊण गुणे, जिणाण जायाए सुच्छबुद्धीए ।
किच्चमिणं मणुयाणं, जम्मफडं एत्तियं चेव ॥ ३ ॥
गुणपगरिसो जिणा खल्लु, तेमिं विवस्स दंसणं पि सुट्ठं ।
कागावणेण तस्स उ, अणुगगो अत्तणो परमो ॥ ४ ॥
मोक्खपहसाभियाणं, मोक्खत्थं उज्जण कुसट्ठेणं ।
तग्गुणवहुमाणादिसु, जइय्वं सव्वजत्तेणं ॥ ५ ॥
तग्गुणवहुमाणाओ, तह सुहज्जावेण वज्जती णियमा ।
कम्मं सुहाणुवंधं, तस्सुदया सव्वसिद्धिं ति ॥ ६ ॥

भुत्वा गुरुणाऽभिधीयमानानाकरयं, तथा हात्वाऽवगम्य, का-
न ? गुणान् रागादिवैरिवारविदारणप्रवचनप्रवर्तनादीन्,
केयाम ? जिनानामर्हताम्, जातायां प्राप्तायां सत्यां चूताया-
मित्यत्र पुनर्व्याख्याने एककर्तृकत्वाभावात् क्त्वाप्रत्ययस्या-
नुपपत्तिः स्यादिति प्राप्तायामिति व्याख्यातम् । अथवा-गुण-
गुणितोर्बुद्धिजीवयोरभेदात् श्रवणज्ञानक्रियाऽपेक्षया बुद्धिज-
ननक्रियाया एककर्तृकत्वमेवेति, ततो जातायामुत्पन्नायाम्,
शुद्धबुद्धौ निर्मलबोधे, किमित्याह-कृत्यं विधेयम्, इदं जिन-
विम्बम्, मनुजानां नृणाम्, तथा जन्मफलं जननसाध्यम्,
एतावदेव नाधिकम्, अत्र मनुष्यभवे ॥ ३ ॥ तथा-गुण-
प्रकर्षो गुणातिशयः, जिना एवार्हस्त एव, धर्मधर्मिणोर-
भेदाच्च गुणप्रकर्षो जिना इत्युक्तम् । अन्यथा गुणप्रकर्षो
जिनानामिति वक्तव्यं स्यादिति । खलुरवधारणे । अत एव
तेषां जिनानां, विम्बस्य प्रतिमायाः, दर्शनमप्यवलोकनमपि,
आस्तां तद्वदनादि । सुखं शुभं वा वर्तते, तद्वेतुत्वात् ।
ततः किमित्याह-कारणेन विधापनेन, तस्य विम्बस्य,
तुशब्दः पुनरर्थः, अनुग्रह उपकारो भवति, आत्मनः
स्वकीयस्य, परमं ब्रह्मणः ॥ ४ ॥ ततश्च मोक्षप-
थस्वामिकानां सिद्धिमार्गप्रज्ञाणां, तदुपदर्शकत्वाज्जिनानां,
मोक्षार्थं सिद्धिनिमित्तम्, उद्यतेन प्रयत्नपरेण, कुशलेन निपु-
णेन, स एव मोक्षो गुणः फलं येषां बहुमानादीनां ते तदु-
णाः, ते च ते बहुमानादयश्च । अथवा-ते च ते असाधारणा
गुणाश्च तद्गुणास्तेषु बहुमानादयः प्रीतिपूजाप्रभृतयः तद्गुण-
बहुमानादयः । अथवा-ते च ते गुणा बहुमानादयश्चेति समासो-
ऽतस्तेषु, तेषां मोक्षपथस्वामिकानां गुणबहुमानादय इति
तु न व्याख्यातम्, तच्छब्दस्य गतार्थत्वात्तत्संस्पर्शनीयस्य
साक्षादेवोक्तत्वात् । अथवा-तदिति दुसपष्टीबहुवचनान्तं, तेन

तेषां जिनानामिति व्याख्येयमिति । यतित्वं प्रवृत्तिविधेया,
सर्ववत्त्वेन समस्तादरेण ॥ ५ ॥ अथ कस्मादेवमित्याह-
तद्गुणबहुमानात् मोक्षपथस्वामिगुणबहुमानोद्भवेन, शुभभावेन शोभ-
नपरिणामेन, बध्यते उपदीयते, नियमादवश्यंतया, कर्मादृष्टं,
शुभानुबन्ध कुशलानुबन्धि । ततश्च तस्य शुभानुबन्धिकर्मण
उद्याद्विपाकात्, सर्वसिद्धिः समस्तेप्सितकार्यनिष्पत्तिर्भवति ।
इतिशब्दः शुद्धबुद्धिस्वरूपोक्तिसमाप्तिसूचनार्थः । इति गार्था-
चतुष्कार्थः ॥ ६ ॥ चतुर्थः कलापकम् ।

अथ जिनविम्बकारणविधिमाह-

इय सुच्छबुद्धिजोगा, काळे संपूजण कत्तारं ।
विज्जवोचियमपेज्जा, मोट्ठं अणहस्स सुहभावो ॥ ७ ॥

इति शुद्धबुद्धियोगादेवमनन्तरगाथाचतुष्कोक्तनिर्मलबोधसंब-
न्धान्, काळे तदुचितावसरे, संपूज्य संमानयित्वा, कत्तारं जि-
नविम्बविधायकं, सूत्रधारकमित्यर्थः । विम्बोचितं स्वसमृद्ध्यनु-
रूपम्, अर्पयेत् समर्पयेत्, मूल्यं वेतनम्, अनग्रस्य निर्दोषस्य, अ-
नौचित्येन ह्यविनाशकत्वात् । शुभजाव उदारतया प्रवर्त्त-
मानप्रशस्तनाध्यवसायः, कारयिता । इति गार्थार्थः ॥ ७ ॥

अनवशिष्टिनोऽसन्नावे यद्विधेयं तदाह-

तारिमयस्साजावे, तस्मेव हि तत्थ मुज्जुओ खवरं ।
णियमेज्ज विवमोट्ठं, जं उचियं कालमासवज्ज ॥ ८ ॥

तादृशकस्यानवश्येत्यर्थः, कर्तुरिति प्रक्रमः । अजावे अप्राप्ती,
तस्यैव कर्तुरेव, हितार्थं श्रेयानिमित्तम्, विम्बार्थकल्पितद्रव्य-
भक्षणतो यस्य संसारमर्तपननं, तद्वत्तणद्वारेण उद्यतः प्रय-
तः, नवरं केवलम् । नियमयेन्नियन्त्रयेत्, विम्बमूल्यं प्रतिमा-
वेतनम्, यथेयता ह्येण यद् विम्बं विधातव्यं भवता यथा-
बहुशो मूल्यं च दास्यामीति । यदिति मूल्यम्, उचिनं यो-
ग्यं प्रतिमाऽपेक्षया, कालमवसरम्, आश्रित्य प्रतीत्य, यतः क-
वित्काले लघावपि विम्बे मूल्यं प्रचुरं स्यात्कदाचिदल्पम् ।
इति गार्थार्थः ॥ ८ ॥

यदि पुनरनग्रस्यैवेतरस्यापि मूल्यमर्पयति, ततः

को दोषः स्यादित्यत आह-

देवस्सपरीजोगो, अण्णेगजम्पेसु दारुणविवागो ।
तम्मि स होइ णित्तो, पावो जो कारुओ इहरा ॥ ९ ॥

देवस्वस्य जिनविम्बनिर्माणार्थं कल्पितत्वेन जिनदेवद्रव्यस्य,
परीजोगो जज्ञणं, देवस्वपरीभोगः । उपचारात्तदुक्तं कर्म दे-
वस्वपरीभोग उक्तः । स चानेकजन्मस्यनन्तभवेषु, दारुणविपा-
को नरकादिदुःखकारणत्वेन घोरोदयो भवति, ततश्च तस्मिन्
देवस्वपरीभोगे, स इति कारुणः, भवति स्यात्, निशुक्तो
व्यापारितः, पापः सदोषो, यः कारुणः शिल्पो, इतरथाऽन्यथा,
विम्बमूल्यनियमनाज्ञावेत्यर्थः । न च परोपकारकरणप्रवृत्तान्तः-
करणानां सतां दारुणविपाके कर्मणि परव्यापारणं युक्तम् ।
इति गार्थार्थः ॥ ९ ॥

अथ देवस्वपरीभोगो दारुणविपाको यदि कारुणस्य
नविष्यति, ततः किमस्माकमित्यभिप्रायवन्तं

शिक्षयितुमाह-

जं जायइ परिणामे, अमुहं सव्वस्स तं न कायव्वं ।

सम्पन्नं णिरुविक्कणं, गाढगिलाणस्स वाऽपत्थं ॥ १० ॥

यदनुष्ठानम्, जायते संपद्यते, परिणामे आयत्याम्, असुखम्, असुखहेतुत्वात्, असौख्यमशुभं वा, सर्वस्य समस्तस्याऽऽत्मनः परस्य वा, न पुनरात्मन एव । सतां परोपकारकरणप्रवणान्तः-करणत्वात् । आह च-“जयन्तु ते सदा सन्तः, सत्वीयाः सद्गुणान्विताः । ये कृतार्थाः स्वयं सन्तः, परार्थे विदितश्रमाः ॥१॥” तदित्यनुष्ठानम्, न कर्तव्यं न विधेयम्, सम्यगभिपरीततया, निरूप्यालोच्य, सम्यगनिरूपणाभावे हि परिणामस्य दुरवसे-यत्वं स्यादिति । अत्रार्थे दृष्टान्तमाह-गाढग्लानस्य सन्निपाता-द्यभिभूततया तीव्रातुरस्य, वाशब्द इवशब्दार्थः, अपथ्यम-योग्यजोजनम्, अपथ्यदानं हि गाढग्लानो विनाशितो जवति, इति गाथार्थः ॥ १० ॥

ननु यद्यनवद्यकारकस्याविशेषेण मूल्यार्पणे सदा-

वस्य वा तन्नियमनेऽपि देवद्रव्यज्ञातिः स्या-

सदा का वातैत्याशङ्क्याऽऽह-

आणागारी आरा-दणेण तीए ण दोसवं होति ।

वत्थुविज्जासम्मि वि, ठउमत्थो सुद्धपरिणामो ॥ ११ ॥

आज्ञाकारी आसौपदेशवर्त्ता, यथोक्तजिनविम्बमूल्यविधिविधा-योत्यर्थः । किमित्याह-आराधनेन विम्बमूल्यनियमनाद्विद्वारेण पालनया, तस्या आज्ञायाः, न नैव, दोषवान् विपाकदारुणदेव-स्वपरिजोगप्रवृत्तकलङ्कणदूषणयुक्तः, भवति जायते, वस्तुनो यथोक्तमूल्यार्पणविधानेन देवद्रव्यरक्षणक्षकस्य, विपर्यासः समावर्षेपरीत्यं, वस्तुविपर्यासस्तस्मिन्नापि, देवद्रव्यस्य कारु-केण ज्ञाणेऽपीत्यर्थः, अविपर्यासे निर्दोष एवेत्यपिशब्दार्थः । छद्मस्थो निरतिशयज्ञानः, अनेन च वस्तुविपर्यासस्य बीजमुक्तं, तस्यैव मोहसंज्ञात्वात् । अयं कथमसावाज्ञाकारी न दोषवानि-त्याह-यतः शुद्धपरिणामो निरवद्याध्यवसायः कर्ता । इति गाथार्थः ॥ ११ ॥

अथ कथं वस्तुविपर्यासेऽप्याज्ञाकारिणः शुद्धपरि-

णामो जवतीत्यत आह-

आणापविच्छिओ चिय, सुद्धो एसो ण अण्णहा णियमा ।

तित्थगरे बहुमाणा, तदज्ञावाओ यणायवो ॥ १२ ॥

आज्ञाप्रवृत्तिर एवाऽऽसौपदेशपरतन्त्रप्रवृत्तनादेव, शुद्धो वि-शुद्धः, एष परिणामो विम्बविधायको वा, हेय इति योगः । न नैव, अन्यथा अपरथा, आज्ञाया अपारतन्त्रप्रवृत्तेरित्यर्थः । नियमादवश्यं तदा, शुद्धो हेयो जवतीति प्रकृतमेव । अयं कुत एतदपि द्वयमित्याह-तीर्थकरे जिने बहुमानात्पक्षपातात् आ-ज्ञाप्रवृत्तिकः शुद्धः । तदज्ञावाचीर्थकरे बहुमानाभावात् अना-ज्ञाप्रवृत्तिकस्तदशुद्धः, चशब्दः समुच्चयार्थः, ज्ञातव्यो हेय इति संबन्धितमेव, इति गाथार्थः ॥ १२ ॥

अथ किमवमाज्ञायाः प्राधान्यमुद्घुष्यते इत्याह-

समतिपविच्छि सव्वा, आणावज्झं चि जवफला चेव ।

तित्थगरुदमेण वि, ण तत्तओ सा तद्दुद्देसा ॥ १३ ॥

स्वमतिप्रवृत्तिः आत्मबुद्धिपूर्विका चेष्टा, सर्वा समस्ता च्यवस्तवभावस्तवविषया, आज्ञावाह्या आसौपदेशशून्या, इति हेतोः, जवफलैव संसारनिबन्धनमेव, आज्ञाया एव प्रबोध्यतेतुषु प्रमाणत्वादिति । ननु या तीर्थकरानुदेशवती

सा भवफला युक्ता, न त्वितरा, जिनपक्षापातस्य महाफलत्वा-दित्याशङ्क्याह-तीर्थकरोद्देशेनाऽपि जिनाद्वम्बनेनापि, आस्तां ततोऽन्यत्र स्वमतिप्रवृत्तिर्भवफलैवेति प्रकृतम् । कुत पचम-यतो न तत्त्वतो न परमार्थेन, सा तीर्थकरोद्देशवती स्वमतिप्रवृत्तिः, तस्मिन्तीर्थकरे उद्देशः प्रणिधानं यस्यां सा तद्दुद्देशा, य एव ह्याज्ञया प्रवर्तते स एव हि जिनमुद्दिश्य प्रवर्तते इत्यभिधीयते, नापर इति गाथार्थः ॥ १३ ॥

आज्ञोद्धरणेन जिनमुद्दिश्य जिनभवनविम्बत-
त्पूजाऽऽदिप्रवृत्तान् यदनुपलभ्योपास्यभयग्राह-

मूढा अणादिमोहा, तदा तदा एत्थ संपयदंता ।

तं चेव य मणंता, अवमणंता ण याणंति ॥ १४ ॥

मूढा मूर्खाः, कुत इत्याह-अनादिमोहात् आदिरहिताज्ञानात्, अनादिर्वा मोहो येषां ते तथा । तथा तथा तेन तेन प्रकारेणाऽऽ-ज्ञोद्धृतनतो विम्बपूजाद्विक्रमणे, अत्र तीर्थकरविषये, संप्रवृत्तमा-ना व्याप्रियमाणाः, (तं चेव यत्ति) तमेव च तीर्थकरं, मन्थमा-नास्तत्पूजादिकरणत आराध्यतयाऽऽन्युपगच्छन्तः, अवमन्यमा-नास्तमेव परिभवन्त आज्ञोद्धरणेन, न जानन्ति नावगच्छन्ति, अनादिमोहमूढत्वादिति हृदयम् । इति गाथार्थः ॥ १४ ॥

प्रस्तुतमेवार्थं निगमयन्नाह-

मोक्खत्थिणा तओ इह, आणाए चेव सव्वजत्तेण ।

सव्वत्थ वि जइयव्वं, संपं ति कयं पसंणेण ॥ १५ ॥

मोक्षार्थिना सिद्धिकामेन, (तओ त्ति) यतः स्वमतिप्रवृत्तिः जवफला ततो हेतोः, इह प्रक्रमे, आज्ञैवासौपदेशनैव, सर्वयत्ने-न सर्वादरेण, सर्वत्रापि समस्तेऽपि परलोकसाधनविधौ, आ-स्तामेकत्र ; यतितथ्यं चेष्टितव्यं, सम्यग् भावशुद्ध्या, इतिशब्दः परिसमाप्तौ, कृतमव्रम, प्रसङ्गेन प्रसङ्गापन्नभणितेन ; इति गाथार्थः । ॥ १५ ॥ पञ्चा० ८ विव० ।

जिनजवने तद्विम्बं, कारयितव्यं द्रुतं तु बुद्धिमता ।

साधिष्ठानं ह्येवं, तद्वज्वनं वृद्धिमद्भवति ॥ १ ॥

जिनभवने जिनायतने, तद्विम्बं जिनविम्बं, कारयितव्यं कारणीयं, द्रुतं तु शीघ्रमेव, बुद्धिमता बुद्धिसंपन्नेन, किमिति द्रुतं कारयितव्यमित्याह-हि यस्मात्साधिष्ठानं साधिष्ठानृक-मेव, जिनविम्बेनैव, तद्वज्वनं प्रस्तुतं वृद्धिमद्भवति वृद्धिज्ञानं भवति ॥ १ ॥

तद्विम्बकारणविधिमाह-

जिनविम्बकारणविधिः, काले पूजापुरस्सरं कर्तुः ।

विज्जवोचितमूल्यार्पणं-मनघस्य शुभेन भावेन ॥ २ ॥

जिनविम्बकारणविधिः, अजिधीयते इति वाक्यशेषः । काले अवसरं, पूजापुरस्सरं भोजनपत्रपुष्पफलपूजापूर्वकं, कर्तुः शिष्टिपनः विज्ञानिकस्य, विभवोचितस्य मूल्यस्य धनस्यार्पणं समर्पणमनघस्याव्यसनस्य, शुभेन प्रशस्तेन भावेनान्तःकर-णेन ॥ २ ॥

अनघस्येत्युक्तं तद्व्यतिरेकेणाह-

नार्पणमितरस्य तथा, युक्त्या वक्तव्यमेव मूढयमिति ।

कास्ते च दानमुचितं, शुभभावेनैव विधिपूर्वम् ॥ ३ ॥

(नार्पणमित्यादि) इतरस्य स्त्रीमद्यदूतादिव्यसनवतो, नार्पणं तथा क्रियते यथा अनघस्य, युक्त्या लोकन्यायेन, वक्तव्यमेव मूल्यमिति इति एवंस्वरूपं मूल्यमिदं वक्तव्यं, काले च प्रस्तावे च दानमुचितं, मूल्यस्येति गम्यते । शुभभावेनैव न अशुभभावेन, विधिपूर्वमविधिपरिहारेण ॥ ३ ॥

सव्यसनं प्रति किमेवमुपदिश्यत इत्याह-

चित्तविनाशो नैवं, प्रायः संजायते द्वयोरपि हि ।

अस्मिन् व्यतिकर एष, प्रतिपिच्छो धर्मतत्त्वज्ञैः ॥ ४ ॥

चित्तविनाशः चित्तकालुष्यं, नैवम् उक्तनीत्या, प्रायो वाहुद्वयेन, संजायते, द्वयोरपि हि कारयितृवैज्ञानिकयोः, अस्मिन् प्रस्तुते, व्यतिकरे संबन्धे, एष चित्तविनाशश्चित्तत्रेदः, प्रतिपिच्छो निराकृतो, धर्मतत्त्वज्ञैर्धर्मस्वरूपवेदिभिः ॥ ४ ॥

अस्मिन् व्यतिकर इत्युक्तं तमेवाश्रित्याह-

एष द्वयोरपि महान्, विशिष्टकार्यप्रसाधकत्वेन ।

संबन्धमिह कुलं, न मिथः सन्तः प्रशंसन्ति ॥ ५ ॥

(एष इत्यादि) एष योगो, द्वयोरपि पूर्वोक्तयोर्महान् गुरु-विशिष्टकार्यप्रसाधकत्वेन जिनबिम्बनिर्वर्तकत्वेन, इह संबन्धं, शुलं वैकल्यं, न मिथः परस्परं, सन्तः सत्पुरुषाः, प्रशंसन्ति स्तुवन्ति ॥ ५ ॥

जिनबिम्बकारणे भावप्राधान्यमुररीकृत्याऽऽह-

यावन्तः परितोषाः, कारयितुस्तत्समुद्भवाः केचित् ।

तद्विम्बकारणानीह तस्य तावन्ति तत्त्वेन ॥ ६ ॥

(यावन्त इत्यादि) यावन्तो यत्परिमाणः, परितोषाः प्रीति-विशेषाः, कारयितुरधिकृतस्य, तस्य समुद्भवा बिम्बसमुद्भवाः, केचित्केऽपि, चिच्छन्दोऽप्यर्थे, तद्विम्बकारणानि जिनबिम्ब-निर्वर्तनानीह प्रक्रमे, तस्य कारयितुः, तावन्ति तत्परिमाणानि, तत्त्वेन परमार्थेन ॥ ६ ॥

चित्तविनाशोऽत्र प्रतिषिद्ध इत्युक्तं, तमाश्रित्याह-

अप्रीतिरपि च तस्मिन्, जगवति परमार्थनीतितो ज्ञेया ।

सर्वापायनिमित्तं, ह्येषा पापा न कर्तव्या ॥ ७ ॥

(अप्रीतिरित्यादि) अप्रीतिरपि च चित्तविनाशरूपा, तस्मिन् शिल्पिनि क्रियमाणा, भगवति जिने, परमार्थनीतितः परमार्थन्यायेन, कारयितुर्ज्ञेया सर्वापायनिमित्तं, हि यतः, सर्वेषामपायानां प्रत्यवायानां निमित्तमप्रीतिः, तस्मादेषा पापाऽप्रीतिः, न कर्तव्या न विधेया ॥ ७ ॥

कथं पुनः तत्कारयितव्यमित्याह-

अधिकगुणस्यैरनियमात्, कारयितव्यं स्वदैर्हिदैर्युक्तम् ।

न्यायार्जितचित्तेन तु, जिनबिम्बं जावशुक्लेन ॥ ८ ॥

(अधिकगुणस्यैरनियमात्) अधिकगुणस्यैरधिकगुणवर्त्तिभिः, प्राक्तनकालापेक्षया, नियमाद् नियमेन, कारयितव्यं कारणीयं, स्वदैर्हिदैः स्वमनोरथैः, शिल्पिगतैः, युक्तं सहितं, न्यायार्जितचित्तेन तु न्यायोपात्तद्विधेन तु करणचूतेन, जिनबिम्बं जिनप्रतिमा रूपं, भावशुक्लेन भावेन सद्गन्तःकरणलक्षणं शुद्धं यन्न्यायार्जितचित्तं तेन ॥ ८ ॥

स्वदैर्हिदैर्युक्तमित्युक्तं तद्विवरीपुराह-

अत्रावस्थात्रयगामिनो बुधैर्दैर्हिदाः समाख्याताः ।

वालाद्याश्चैता य-चत्क्रीडनकादि देयमिति ॥ ए ॥

(अत्रेत्यादि) अत्र जिनबिम्बकारणे, अवस्थात्रयगामिनो वाला-कुमारश्रुवलक्षणावस्थात्रयगामिनो, बुधैर्विद्वद्भिर्दैर्हिदा मनो-रथाः, समाख्याताः कथिताः, वालाद्याः चैता यत् चित्ते भवाश्च-त्ताः शिल्पिचित्तगताः, यद्यस्मान्नु वर्तन्ते तत्तस्माच्चैतवालाद्य-वस्थात्रयमनोरथसंपत्तये, क्रीडनकादि क्रीडनकं विस्मयकारि भोगोपकारणजातं, देयमुपहौकनीयम्, इति एवंप्रकारम् । इदमुक्तं भवति-शिल्पी बाह्यो युवा मध्यमवया वा प्रतिमानिर्माणे ध्या-प्रियते, तस्य तदवस्थात्रयमनादृत्य प्रतिमागतावस्थात्रयदर्शि-नश्चैता ये दौर्हिदाः समुत्पद्यन्ते, तत्परिपूर्णां यतितव्यम् ॥ ९ ॥

भावशुक्लेनेत्युक्तं, तदुपदर्शनायाऽऽह-

यद्यस्य सत्कमनुचित-मिह विचे तस्य तज्जमिह पुण्यम् ।

भवतु शुजाशयकरणा-दित्येतज्जावशुक्लं स्यात् ॥ १० ॥

यत् स्वरूपेण यन्मात्रं, यस्य सत्कं यस्य संबन्धि, चित्तमिति गम्यते, अनुचितमयोग्यम्, इह विचे मदीये कथञ्चिदनुप्र-विष्टं, तस्य पुरुषस्य, तस्माज्जातं तज्जम्, इह बिम्बकरणे, पुण्यं पुण्यकर्म, भवतु अस्तु, शुजाशयकरणात् शुजपरिणामकरणा-त्, इत्येवमुक्तनीत्या, पतत् न्यायार्जितं चित्तं पूर्वोक्तं भावशुक्लं, स्यात् । परकीयचित्तेन स्वचित्तानुप्रविष्टेन पुण्यकारणानजि-लापाद्भावेनान्तःकरणेन शुद्धं भवेत् ॥ १० ॥

जिनबिम्बकारणविधिरभिधीयत इत्युक्तं, तन्नतमेव वि-शेषमाह-

मन्त्रन्यासश्च तथा, प्रणवनमःपूर्वकं च तन्नाम ।

मन्त्रः परमो ज्ञेयो, मननत्राणे ह्यतो नियमात् ॥ ११ ॥

मन्त्रन्यासश्च तथा जिनबिम्बे कारयितव्यतयाऽजिप्रेते मन्त्र-स्य न्यासो विधेयः । कः पुनः स्वरूपेण मन्त्र इत्याह-‘प्रणवनमः-पूर्वकं च तन्नाम । मन्त्रः परमो ज्ञेयः’ प्रणव ओङ्कारो, नमःशब्दश्च, तौ पूर्वावादी यस्य तत्प्रणवनमःपूर्वकं, तस्य विवर्जितस्य ऋ-पञ्चादेर्नाम तन्नाम, मन्त्रः, परमः प्रधानो, ज्ञेयो वेदितव्यः । किमि-त्याह-‘मननत्राणे ह्यतो नियमात्’ हिर्धस्मादतः प्रणवनमःपूर्व-कान्नामनः सकाशात् ज्ञानरक्षणे नियमाद्भवत इति कृत्वा मन्त्र-उच्यते तन्नामैवेति ॥ ११ ॥

ननु च रत्नकनकादिभिः सुरूपमहाबिम्बकरणैर्विशिष्टं फल-माहोस्वित्परिणामविशेषादित्याशङ्क्याऽऽह-

बिम्बं महत्सुरूपं, कनकादिमयं च यः खलु विशेषः ।

नास्मात्फलं विशिष्टं, भवति तु तदिहाशयविशेषात् ॥ १२ ॥

बिम्बं प्रतिमारूपं, महत्प्रमाणतः, सुरूपं विशिष्टाङ्गावयवसन्निव-शसौन्दर्यं, कनकादिमयं च चतुर्वर्णरत्नादिमयं च, यः खलु विशेषो बाह्यवस्तुगतः, नास्मात्फलं विशिष्टमस्मादेव विशेषाच्च फलविशेषो न फलमधिकं, नैतदविनाभावि फलमित्यर्थः । भ-वति तु जवत्येव, तद्विशिष्टं फलम्, इह प्रक्रमे, आशयविशेषात् यत्र भावोऽधिकस्तत्र फलमप्यधिकमिति हृदयम् ॥ १२ ॥

आशयविशेषात् विशिष्टं फलमित्युक्तं, स एव आशयविशे-षो यादृक् प्रशस्तो भवति तादृक्माह-

आगमतन्त्रः सततं, तद्रूपक्यादिशिक्षासिद्धः ।

चेष्टायां तत्स्मृतिमान्, शस्तः खस्वाशयविशेषः ॥ १३ ॥

(आगमत्यादि) आगमतन्त्र आगमपरतन्त्र आगमानु-
सारीः सतनमनवरतं, स आगमो विद्यते येषां ते तद्वत्तन्त्रेषु,
भक्त्यादीनि भक्तिबहुमानविनयपूजनादीनि यानि लिङ्गानि तैः
संसिद्धो निश्चितः, तद्वद्भक्त्यादिलिङ्गसंसिद्धः, चेष्टायां व्या-
पारकरणे, तत्स्मृतिमानागमस्मृतियुक्तः, शस्तः खलु प्र-
शस्तो ज्ञवत्याध्यायविशेषः परिणामज्ञेयः ॥ १३ ॥

एवमाशयविशेषमभिधाय तेन विम्वकरणं समर्थयन्नाह-

एवंविधेन यद् वि-स्वकारणं तद्वदन्ति समयविदः ।

लोकोत्तरमन्यदतो, लौकिकमन्यदयसारं च ॥ १४ ॥

(एवमित्यादि) एवंविधेनाऽऽशयेन यद् विस्वकारणं पूर्वोक्तं, तद्व-
दन्ति प्रतिपादयन्ति, समयविदः शास्त्रज्ञाः, लोकोत्तरमागमिक-
मन्यदतो लौकिकमतोऽस्मादाशयविशेषसमन्वितात् जिनवि-
म्बकारणाद्, अन्यद् लौकिकं वर्त्तते, अभ्युदयसारं च तद्व-
वर्तते ॥ १४ ॥

लौकिकमभ्युदयसारमित्युक्तं, लोकोत्तरं तु कीदृगित्याह-

लोकोत्तरं तु निर्वा-णमाधकं परमफलमिहाश्रित्य ।

अभ्युदयोऽपि हि परमो, भवति त्वत्रानुपेक्षेण ॥ १५ ॥

लोकोत्तरं तु पुनर्निर्वाणसाधकं मोक्षसाधकं, परमफलमिहा-
श्रित्य प्रकृष्टफलमङ्गोक्त्याऽभ्युदयोऽपि हि स्वर्गादिः, परमः प्र-
धानो भवति त्वत्रानुपेक्षेण ज्ञवत्येवात्र प्रसङ्गेन, न मुख्य-
वृत्त्या ॥ १५ ॥

प्रधानानुषङ्गिकप्रतिपत्त्यर्थं दृष्टान्तमाह-

कृषिकरण इव पलालं, नियमादत्रानुपेक्षिकोऽभ्युदयः ।

फलमिह धान्यावाप्तिः, परमं निर्वाणमिव विम्बात् ॥ १६ ॥

कृषिकरण इव, पलालं प्रतीतं, नियमादत्र जिनविम्बकारणे, आ-
नुपेक्षिकोऽभ्युदयः स्वर्गादिः फलमिह दृष्टान्ते, धान्यावाप्तिः
सम्यक्लाभः, परमं निर्वाणमिव विम्बात् धान्यनिर्वाणावाप्त्याः
साम्यं दर्शयति । यो० ७ विव० ।

जिनविम्बस्य तावद्विशिष्टलक्षणलक्षितस्य प्रसादनीयस्य व-
ज्रेऽनीलाञ्जनचन्द्रकान्तसूर्यकान्तारिष्टकैतनविद्रुमसुवर्णरु-
प्यचन्द्रनोपपन्नमृदादिभिः सारद्वयैर्विधापनम् । यदाह-

“ मन्मृत्तिकाऽमलशिलानलरूप्यदारु-

सौवर्णरत्नमणिचन्द्रनचार विम्बम् ।

कुर्वन्ति जैनमिह ये स्वधनानुरूपं,

ते प्राप्नुवन्ति नृसुरेषु महासुखानि ॥ १ ॥ ”

तथा-

“ पासाईआ पडिमा, लक्खणजुत्ता समत्तलंकरणा ।

अह पस्सापस्स मणं, तह णिज्जरमो विआणादि” ॥ १०२ अधि० ।

प्रतिमाश्च वास्तुशास्त्रोक्तविधिनिष्पन्नाः सुलक्षणं अत्राप्य-
भ्युदयगुणहेतवः । इतः-

“ अन्यायान्न्यनिष्पन्ना, परवास्तुद्वन्द्ववा ।

हीनाधिकाङ्गा प्रतिमा, स्वपरं च तिताश्रिता ॥ १ ॥

मुहनकनयणनाही-कदिभंगे मूळनायगं चयद ।

आहरणवत्थपरिगर-चिधाउहमंजे पूज्जा ॥ २ ॥

वरिससयाओ उहुं, जं बिबं उत्तमेहि संगविश्रं ।

धिमलंग वि पूज्ज्जह, तं बिबं निक्कलं न जओ ॥ ३ ॥

विचपरिवारमज्जे, सेलस्स य वत्तसंकरं न सुहं ।

समअंगुलप्पमाणं, न सुंदरं होइ कइया वि ॥ ४ ॥

इक्कुवाइपडिमा, इक्कारस जाव गेहे पूज्ज्जा ।

उहुं पासाए पुणो, इअ जणिअं पुव्वसूरीहि ॥ ५ ॥

निरयावलिसुत्ताओ, लेवोवलदंतकट्टोहाणं ।

पाव्वारमाणराहिअं, घरम्मि नो पूअप बिबं ॥ ६ ॥

गिहपक्किमाणं पुरओ, बलिबित्तारो न चेव कायव्वो ।

निबं न्हवण तिसंऊं, मज्जणयं भावओ कुज्जा ॥ ७ ॥

प्रतिमा मुख्यवृत्त्या सपरिकराः सतिलकाद्याभरणाश्च कार-
यितव्याः, विशिष्य च मूलनायकः, तथैव विशेषशोभातज्जनि-
तविशेषपुण्यानुबन्धिपुण्यादिसंभवात् । उक्तं च-“ पासाईआ
पक्किमा” इत्यादि द्वारम् । अथैवं निष्पन्नस्य विम्बस्य सद्यः प्र-
तिष्ठा विधाप्या । यदुक्तं पोरुशके-“ निष्पन्नस्यैवं खलु, जिनवि-
म्बस्योदिता प्रतिष्ठा तु । दशदिवसाभ्यन्तरतः, सा च त्रिविधा
समासेन ॥ १ ॥ ” इत्यादि । बृहद्भाष्येऽपि-“ वत्तपड्ढा एगा,
खित्तपड्ढा महापड्ढा य । एगचउवीससत्तरि-सयाण
सा होइ अणुकमसो ॥ १ ॥ ” प्रतिष्ठाविधिश्च सर्वाङ्गी-
णतनुपकरणमोहननानास्थानश्रीसङ्गुर्वाङ्गाकारणप्रौढप्रवेश-
महादितत्स्वागतकरणभोजनवसनप्रदानादि सर्वाङ्गीणं स-
प्रकारेण वन्दिमोक्षकारणमारिनिवारणाश्चारितसञ्चवितरण-
सूत्रधारभत्कारणस्फीतसङ्गीताद्यभिन्नाद्भूतोत्सवावतारणा-
दिरष्टादशस्तात्रकारणादिश्च प्रतिष्ठाकल्पादेर्ज्ञेयः । य० २ अधि० ।

(२६) अथ तत्प्रतिष्ठाविधिमभिधातुमाह-

णिप्फणस्स य सम्मं, तस्स पड्ढावणे विही एस ।

सुहजोएण पवेसो, आयतणे वाणउवणा य ॥ १६ ॥

निष्पन्नस्य च सिद्धस्य पुनः, सम्यक् ययावत्, इदं पदं प्रतिष्ठापन
इत्यनेन, निष्पन्नस्येत्यनेन वा संबध्यते । तस्य जिनविम्बस्य,
प्रतिष्ठापने संस्थापने, विधिर्विधानम्, एव वक्ष्यमाणः । तमे-
वाह-शुभयोगेन साधकचन्द्रनक्षत्रादिसंबन्धेन प्रशस्तमनःप्रभु-
तिव्यापारेण वा, प्रवेशः प्रवेशनं, विम्बस्य कर्तव्य इति शेषः ।
आयतने भवने, स्थानस्थापना च उचितस्थानन्यासश्च, वि-
म्बस्यैव । इति गाथार्थः ॥ १६ ॥

तथा-

तेणेव खेत्तमुद्दी, हत्थसयादिविमया णिओगेण ।

कायव्वो सक्कारो, य गंधपुप्फादिणहि तहि ॥ १७ ॥

तेनैव शुभयोगेन, क्षेत्रशुद्धिर्भूमिशोधनं, हस्तशतादिविषयो
गोचरो यस्याः शुद्धेः सा हस्तशतादिविषया, आदिशब्दाद् बहु-
तरविषया, अल्पतरविषया वा । इयं च समन्ततो द्रष्टव्या, शो-
धनीयं च तत्रास्थिमांसागुच्यादिद्रव्यमिति । नियोगेनावश्यं-
तया, कार्येति गम्यम् । तथा कर्तव्यो विधेयः, सत्कारश्च गन्ध-
पुष्पादिभिः प्रतीतैः, आदिशब्दाद् धूपादिग्रहः । तस्मिन् जिनभ-
वने, प्रतिष्ठावसरे च, इति गाथार्थः ॥ १७ ॥

दिमि देवयाण पूजा, सव्वेसिं तह य जोगपालाणं ।

ओसरणकमेणऽसुं, सव्वेसिं चेव देवाणं ॥ १८ ॥

दिग्देवताऽऽदीनामिन्द्रादीनाम्, पूजाऽर्चनं, सर्वेषां समस्तानाम्,
तथा चेति समुच्चये, लोकपालानां सोमयनवरुणकुबेराणां, शक्र-

संवन्धिनां पूर्वादिदिक् क्रमेण व्यवस्थितानां, क्रमेणैव तु खड्गद-
ण्डपाशगदाहस्तानामिति, अवसरणक्रमेण समवसरणन्यायेन
द्वितीयप्रकरणवर्णितेन, अन्येऽपरे सूरवः, सर्वेषां चैव सम-
स्तानामेव, देवानां सुराणाम्, पूजा कार्यत्याहुरिति शेषः ।
इति माथार्थः ॥ १८ ॥

अथ किमेषामन्वयतानां पूजादि क्रियत इत्याह—

जमद्विगवर्विंशती, मन्वेसि चैव अञ्जुदयहेतु ।

ता तस्म पङ्कट्वा, तेषि पूयादि अत्रिरुद्धं ॥ १९ ॥

यद्यस्मादिभक्तविम्बस्वामी, जिनपतिरित्यर्थः । सर्वेषामेव
समस्तानामपीन्द्रादिदेवानाम्, अभ्युदयहेतुः कल्याणनिमित्त-
म्, तत्तस्मात्, तस्याधिकृतविम्बस्वामिनः, प्रतिष्ठायाम्, तेषां
दिग्देवतादीनाम्, पूजादि पूजासत्कारप्रभृति क्रियमाणम्,
अत्रिरुद्धं संगतमेव, इति गाथार्थः ॥ १९ ॥

साहस्रिया य एष, महिष्ठिया सम्मदिष्टिणो जेण ।

एषो च्चिय ठचियं सवु, एतेसि एत्य पूजादी ॥ २० ॥

साधर्मिकाः समानधार्मिकाः, आर्हतत्वात्तेषाम् । एते, दिग्देव-
तादयः, तथा महर्षिका महेश्वराः, तथा मिथ्याहशोऽपि साध-
र्मिका कृतवतो भवन्तीत्याह-सम्यग्दृष्टवः सम्मदर्शनधराः, येन
कारणेन, (एतो च्चियं सति) अत एव कारणत्रयादेव, उचितं यत्तु
सङ्गतमेवेति, एतेषां दिग्देवतादीनाम्, अत्र प्रतिष्ठाऽवसरे,
पूजादि पूजासत्कारप्रभृति । इति गाथार्थः ॥ २० ॥

तषो सुहजोएणं, सट्ठाणे मंगलोहिं उवणा उ ।

आहिवासणमुचिणं, मणोदग्गमादिणा एत्य ॥ २१ ॥

ततो दिग्देवताऽऽदिपूजानन्तरम्, शुभयोगेन प्रशस्तचन्दन-
वस्त्रादिसंस्पर्धेन, स्वस्थानेऽधिवासनोचितदेशे, मङ्गलैर्बोधि-
श्रवणैः, चन्दनादिभिर्वा । स्थापना तु न्यासश्च, विम्बस्य विधेयेति
गम्यम् । ततश्चाधिवासनमधिवासनं वा, शुद्धियिशेषापादानेन
विम्बप्रतिष्ठायोग्यताकरणं प्रतिष्ठाकल्पप्रसिद्धम्, उचितेन
योग्येन, गन्धोदकादिना सङ्गन्धोन्मिधजलप्रभृतिना, आ-
दिशब्दात्कषायसृष्टिकाऽऽदिपरिग्रहः, अत्र प्रतिष्ठायाम् । इति
गाथार्थः ॥ २१ ॥

तथा—

चचारि पुष्पकलसा, पट्ठाणमुहाविचितकुसुमजुया ।

सुहपुष्पचत्तवउत—तुगोत्यया होंति पासेसु ॥ २२ ॥

चत्वारश्चतुःसंख्याः, पूर्णकलशा घटा जलपरिपूर्णा अखण्डाश्च,
प्रधानमुद्रया रूप्यसुवर्णरत्नस्वरूपणा विचित्रकुसुमैश्च नाना-
विधपुष्पैर्युता युक्ता ये ते तथा । शुभपूर्णचत्तवउतस्तन्तुकावस्तु-
ताः, पूर्णसूत्रकुक्कुटिकापूरितं, यच्च तर्कुः, तस्य संवन्धि य-
च्चतुस्तन्तुकं तन्तुकचतुष्टं तत्तथा । शुभं च तन्निरवद्यं पूर्ण-
चत्तवउतस्तन्तुकं चेति समासः, तेनावस्तुता आरुगादिताः कण्ठ-
देहेषु ये ते तथा, भवन्ति, विधेया इति शेषः । पार्श्वेषु चत्त-
वसु दिक्षु, पुरस्तात्प्रतिष्ठाप्यप्रतिमायाः, इति गाथार्थः ॥ २२ ॥

किं चान्यत्—

मंगलदीवा य तहा, घयगुणपुष्पा सुभिकवुजकला व ।

जववारयवस्यस—त्यिगादि सव्वं महारम्मं ॥ २३ ॥

मङ्गलदीपा माङ्गल्यप्रदीपाः, चः समुच्चयार्थः, तथेति तेनैव प्र-
कारेण, घृतगुडपूर्णाः घृतगुरुसमन्विता ज्वान्ति, तत्र तथा शुभाः
प्रशस्ता इत्थं इच्छुयिष्येदानी, भद्र्याणि च खण्डखाद्यका-
दीनि, येषु दीपेषु ते तथा । चः समुच्चये । अथवा—स्वतन्त्रा-
एवेव शुभेशुभद्र्याणि च भवन्ति । “सुभेक्खुस्वस्स च्चि” पाठा-
न्तरम् । तत्र शुभा इत्थं वृक्षाश्च कदल्यादयः । तथा यस्वारकाः
शरावादिरोपितयवाङ्कुराः, वर्णकश्चन्दनं श्रीखण्डादि, स्वस्तिक-
कः प्रसिद्ध एव, धर्मकस्य वा स्वस्तिका वर्णकस्वस्तिकारस्ते
आदिर्यस्य नन्दावर्त्तादिवस्तुजातस्य तत्तथा । सर्वे समस्तम्,
महारम्यमतिरमणीयं, जवति, तत्र विधेयमित्यन्वयः । इति मा-
थार्थः ॥ २३ ॥

मंगलपणिसरणाइं, चित्ताइं रिद्धिबिद्धिजुत्ताइं ।

पदमदियहम्मि चंदण—विलेवणं चैव गंधं ॥ २४ ॥

मङ्गलप्रतिसरणानि मङ्गलकङ्कणानि, चित्राणि विचित्राणि,
शुद्धिवृद्धियुक्तानि ऋद्धिवृद्ध्यभिधानौषधीसनाथानि, प्रथम-
दिवसे आद्यदिने, अधिवासनादिने इत्यर्थः । चन्दनविलेपन-
मेव च मलयजानुलेपनमेव च, गन्धाढ्यं कर्पूरकस्तूरिकादिग-
न्धैः पूर्णं विधेयम्, इति गाथार्थः ॥ २४ ॥

चउणारीओमिणं, णियमा अहिगासु णत्थि उ विरोहं ।

एवत्थं च इमासिं, जं पवरं तं इहं सेयं ॥ २५ ॥

चतुःसंख्या नार्यः स्त्रियश्चतुर्नार्यस्ताभिर्मङ्गल्याभिः, (ओ-
मिणं ति) अवमानं प्रोक्षणं लोकशास्त्रसिद्धम्, चतुर्नार्यव-
मानं जवति तत्र कर्त्तव्यम् । नियमाद्वश्यंतया, अधिकासु चत-
सृभ्योऽङ्गतरासु, नास्ति तु न भवत्येव, विरोधः शास्त्रबाधः,
नेपथ्यं च बेधः, आसामवमानकारिणीनां नारीणां, यत्प्रवरं
यत्प्रधानं प्रशस्तं च, तदिहावमानप्रस्तावे, श्रेयः कल्याणवृत्तं
समाभ्यणीयं च, इति गाथार्थः ॥ २५ ॥

ननु प्रवरनेपथ्यस्य रागहेतुत्वात्कथं श्रेयस्त्वमित्याह—

जं एयवइयरेणं, सरिरसत्कारसंगं चारु ।

कीरइ तयं असेसं, पुष्पणिमित्तं मुण्येयव्वं ॥ २६ ॥

यत्प्रवरनेपथ्यादि, एतद्व्यतिकरेण जिनविम्बप्रतिष्ठासंबन्धेन,
शरीरसत्कारसंगतं देहजुषानुगतं, चारु शोभनम्, क्रियते वि-
धीयते, धार्मिकजनेन । तत्तदशेषं सर्वम्, पुष्पनिमित्तं शु-
भकर्मनिबन्धनम्. (मुण्येयव्वं ति) इयं, सत्पूजातरूपत्वा-
त्तत्परिणामस्त्वर्थः । श्रेय एव तासां नेपथ्यविशेषः, इति
गाथार्थः ॥ २६ ॥

अथ कुतस्तत्पुण्यनिमित्तमित्याह—

तित्यगरे बहुमाणा, आणाआराहणा कुमलजोगा ।

अणुबंधमुद्धिजाया, रागादीणं अभावा य ॥ २७ ॥

तीर्थकरे जिने, बहुमानात् पकृपातात्, तथा आज्ञाऽऽराधनादा-
सोपदेशानुपालनात्, कुशत्रयोगात् प्रशस्तव्यापारात् शास्त्रो-
क्तत्वेन । अनुबन्धमुद्धिजायात् सातत्येन कर्मकृतोपशमेनात्मनो
निर्मलत्वसद्भावात्, रागादीनां रागद्वेषप्रभृतीनाम्, अज्ञावात्
अविद्यमानत्वात्, रागाऽऽद्यभावश्चाज्ञापरतन्त्रत्वादेव, च-
शब्दः समुच्चये, पुण्यनिमित्तं प्रवरनेपथ्यादि विज्ञेयमिति प्रक-
तम् ; इति गाथार्थः ॥ २७ ॥

पेहत्तौकिकमेवावमानफलमाह-

दिक्खियजिणोमिणएओ, दाणाओ सत्तिओ तहेयम्मि ।

वेहव्वं दारिदं, च होंति ए कयाति नारीणं ॥ २८ ॥

दीक्षितजिनावमानतोऽधिवासितजिनप्रोक्षणकाद् लोकप्रसि-
द्धात्, तथा दानाद्विचित्ररणात्, शक्तिः शक्तिमाश्रित्य,
यथाशक्तीत्यर्थः । तथा तेन प्रकारेण प्रोक्षणकोद्देशवृत्तयेन,
एतस्मिन् जगवति विषयभूते, वैधव्यं मृतभर्तृकत्वम्, दारि-
द्र्यं च दौर्गत्यं च, भवति जायते, न कदाचिन्न जातुचित्,
नारीणां स्त्रीणां प्रोक्षणककारिणीनाम्, इति गाथार्थः ॥ २८ ॥

अधिवासनगतं विध्यन्तरमाह-

उकोसिया य पूजा, पहाणदव्वेहिं एत्थ कायव्वा ।

ओसहिफलवत्त्यमुव-अमुत्तरयणाइएहिं च ॥ २९ ॥

उत्कर्षिका उत्कर्षवती, चशब्दः पुनरर्थः, पूजा पूजनमर्हद्वि-
षयः । प्रधानद्रव्यैः प्रवरपूजाङ्गैश्चन्दनागरुकपूरपुष्पादिभिः,
अत्राधिवासनावसरे, कर्तव्या विधेया, ओषधिरुक्त्वस्त्रु-
वर्णमुत्कारत्वादिकैश्च प्रतीतैरैव, नवरमोषधो ब्रीह्यादयः, फ-
लानि नात्रिकेरदाहिमादीनि । इति गाथार्थः ॥ २९ ॥

चित्तवलिचित्तगन्धे-हिं चित्तकुसुमेहिं चित्तवासेहिं ।

चित्तेहिं विजहेहिं, भावेहिं विहवसारेण ॥ ३० ॥

चित्रवलिचित्रगन्धैः, पूजां कर्तव्येति प्रकृतम् । तत्र चित्रा
नानाविधा बलय उपहारा गन्धास्तु कोष्ठपुटपाकादयः ।
चित्रकुसुमैर्विचित्रपुष्पैः, चित्रवासैः सुगन्धिद्रव्यचूर्णरूपैर्व-
स्वन्तरवासकस्थभावैः, चित्रैर्विधैः, (विजहेहिं ति)
व्यूहै रचनाविशेषैः, ज्ञावैश्च रचनागतैः प्रकीर्तितप्रमुदितालि-
ङ्गितादिभिर्मक्तिसारैर्वा, विभवसारेण विन्यूतकर्मण, इति
गाथार्थः ॥ ३० ॥

अथ कस्मादेवमत्यादरः पूजायां विधीयतः त्याह-

एयमिह मूलमंगल, एत्तो चिय उत्तरा वि सक्कारा ।

ता एयम्मि पयत्तो, कायव्वो बुद्धिमंतोहिं ॥ ३१ ॥

एतत्तत्कृष्टपूजादिकम्, इह जिनविषयविषये, मूलमङ्गल-
मादिकल्याणम्, ततः किमित्याह- (एत्तो चिय ति) इत एव
मूलमङ्गलात्, उत्तरेऽप्युत्तरकालभाविनोऽपि सत्कारा अधि-
कृतविषयपूजाविशेषा भवन्ति, निमित्तभूतत्वात् मूलमङ्गलस्य ।
'ता' इति । यस्मादेवं तत्तस्माद्, एतस्मिन् मूलमङ्गले उत्त-
रोत्तरसत्कारहेतौ, प्रयत्न उद्यमः, कर्तव्यो विधेयः, बुद्धि-
मद्भिर्धर्मिभिः, इति गाथार्थः ॥ ३१ ॥

पूजायन्तरं यत्कर्तव्यं तदाह-

चित्तिवन्दनश्रुतिवृद्धी, उस्सग्गो साहु सासणमुराए ।

थय सरण पूय कान्ने, उवणा मंगलगुप्पवा उ ॥ ३२ ॥

चैत्यवन्दना प्रतीता कर्तव्या, स्तुतिवृद्धिः प्रवर्धमानस्तुति-
पाठरूपा विधेया, उत्सर्गः कायोत्सर्गो विधेयः, साधु
यथा जवति, असंमूढतयेत्यर्थः । कस्या आराधनायेत्याह-
शासनसुरायाः प्रवचनदेवतायाः, स्तवस्मरणं चतुर्विंशतिस्त-
बाभुविन्तनं, कायोत्सर्गं कार्यम् । अथवा-चतुर्विंशतिस्तवः
पठनीयः, स्मरणं चेष्टयुवादीनामिति । ततः पूजा पूजनं विधे-
या, जिनविषयस्य, प्रतिष्ठाकारकस्य वा । स्तवस्मरणपूजापद-

योश्चानुस्वाराश्रवणं, ह्रस्वता च प्राकृतत्वादिति । ततः काले
लग्नस्याभिमतांशे, स्थापना प्रतिष्ठा जिनविषयस्य, मङ्गल-
पूर्वा तु पञ्चनमस्कारपूर्वैव, मङ्गलान्तरपूर्वैव वा कर्तव्या, इति
गाथार्थः ॥ ३२ ॥

पूया वंदणमुस्स-गगपारणा जावथेज्जकरणं च ।

सिद्धाचन्नदीवसमु-दमंगलानं च पाओ उ ॥ ३३ ॥

ततः पूजा पुष्पादिभिरर्चनं प्रतिष्ठितविषयस्य विधेया, ततो व-
न्दनं चैत्यवन्दनं विधेयम्, तत उत्सर्गः कायोत्सर्गो निरुपस-
र्गनिमित्तं विधेयः, प्रतिष्ठा देवताया इत्यन्ये । ततः पारणा
परिसमाप्तिः तस्यैव विधेया । भावस्थैर्यकरणं च चित्त-
स्मरतासंपादनम्, भावेन वा आशीर्वचनहेतुनूनेन प्रतिष्ठार्थ-
करणं च विधेयम् । अत एवाह-सिद्धाचन्नदीवसमुदमङ्गलानां च
सिद्धाद्युपमोपेतमङ्गलगाथानां वक्ष्यमाणरूपाणां, पाओऽजि-
धानं विधेयः, तुशब्दो गाथापूरणार्थः, इति गाथार्थः ॥ ३३ ॥

सिद्धादिमङ्गलान्येवाह-

जह सिद्धाण पतिट्ठा, तिलोगचून्नामणिम्मि सिद्धिपदे ।

आचंदसूरियं तह, होउ इमा सुप्पतिट्ठ ति ॥ ३४ ॥

यथा यद्वत्, सिद्धानां निवृत्तानां, प्रतिष्ठा अवस्थानम्, तिलो-
कचून्नामणौ त्रिभुवनशिरोरत्नकल्पे, सिद्धिपदे निर्वाणरूपे आ-
स्पदे, आचन्द्रसूर्य चन्द्रसूर्यौ यावत्, तथा तत्, भवतु अस्तु,
इयमधिकृता, सुप्रतिष्ठा शोभनावस्थानम्, इतिशब्दः परिस-
माप्तौ, इति गाथार्थः ॥ ३४ ॥

शेषा मङ्गलगाथा अतिदेशत आह-

एवं अचन्नादीसु वि, मेरुप्पमुहेसु होति वत्तव्वं ।

एते मंगलसदा, तम्मि सुहनिवंधणा दिट्ठा ॥ ३५ ॥

एवमनेनैव सिद्धमङ्गलान्यायेन, अचन्नादिष्वपि अचलद्वीप-
समुद्रेष्वपि, न केवलं सिद्धविषय एव । किञ्चुतेष्वचन्नादिषु ?,
मेरुप्रमुखेषु मेरुजम्बूद्वीपलवणोदधिप्रवृत्तिषु, भवति जायते,
वक्तव्यं जगनीयं, तथाविधगाथाभिधानद्वारेण । तथाहि-

“ जह मेरुस्स पइट्ठा, जम्बूदीवस्स मज्झयारम्मि ।

आचंदसूरियं तह, होउ इमा सुप्पइट्ठ ति ॥ १ ॥

जम्बूदीवपइष्ठा, जह सेसयदीवमज्झयारम्मि ।

आचंदसूरियं तह, होउ इमा सुप्पइष्ठ ति ॥ २ ॥

जह लवणस्स पइट्ठा, सव्वसमुदाण मज्झयारम्मि ।

आचंदसूरियं तह, होउ इमा सुप्पइट्ठ ति ॥ ३ ॥ ”

एवमन्या अपि मङ्गलगाथा न विरुद्धा इति । अथ कस्मादेताः
पश्यन्ते इत्यत्र कारणमाह-एते अन्तरोक्ताः सिद्धादयो, मङ्गल-
शब्दाः माङ्गल्यध्वनयः, तास्मिन् जिनप्रतिष्ठावसरे, शुभनिबन्ध-
नाः शुभहेतवः, दृष्टा निश्चिताः समयङ्गैः, इति गाथार्थः ॥ ३५ ॥

शुभनिबन्धनत्वमेवैतेषां समर्थयन्नाह-

सोउं मंगलसदं, सउणम्मि जहा उ इट्ठसिद्धि ति ।

एत्थं पि तहा सम्मं, विषेया बुद्धिमंतोहिं ॥ ३६ ॥

श्रुत्वा आकर्ण्य, मङ्गलमित्येवंरूपो मङ्गलभूतो वा विजयसिद्ध्या-
दिशब्दो मङ्गलशब्दस्तम्, शकुने शकुनविषये, यथा तु यद्वदे-
व, इष्टसिद्धिरभिमतार्थनिष्पत्तिः, भवतीति गम्यम्, इत्ये तत्,

ज्ञायत इति शेषः । अत्रापि प्रतिष्ठायामपि, न केवलं शकुनवि-
पय एव; तथा तद्विष्टसिद्धिः, सम्यग्यथावत्, विज्ञेया ज्ञात-
व्या, बुद्धिमद्भिर्मतिमद्भिः, इति गाथार्थः ॥ ३६ ॥

इहाऽऽचार्यान्तरमतमाह-

अप्ते उ पुष्कलसा-दिज्ञावणे लदहिमंगलादीणि ।

जंपंतसो सन्व-त्य ज्ञावतो जिणवरा चैव ॥ ३७ ॥

अन्ये त्वपरे पुनः सूरयः, पूर्णकलशादिस्थापने पूर्णकलशमङ्गल-
दीपानां न्यासे, उद्भिदमङ्गलादीनि समुज्ज्वलनमङ्गलप्रभृतीनि,
जल्पन्ति भणन्ति, पठनीयतयेति । अन्येऽपरे पुनः, अर्धत्र सर्वप्रयो-
जनेषु प्रतिष्ठागतेषु, ज्ञावतः परमार्थतः, मङ्गलमिति गम्यम् ।
जिनवरा एव जिनैः एव, न मङ्गलात्तरमतस्तन्नामैव सर्वत्र
ग्रहीतव्यम् । इति गाथार्थः ॥ ३८ ॥

प्रतिष्ठाऽनन्तरं यद्विधेयं तदाह-

सत्तीर्णे संवपूजा, विससपूजा बहुगुणा एसा ।

जं एस सुए भणिओ, तित्थयराऽणंतरो संघो ॥ ३९ ॥

शक्या यथाशक्तीत्यर्थः, सङ्घपूजा चतुर्वर्णश्रीश्रमणसङ्घा-
भ्यर्चनं, विधेया, यस्माद्विशेषपूजातो धर्माचार्यादितद्विशेषार्च-
नायाः सकाशात्, बहुगुणा महाफलेत्यर्थः । एषा सङ्घपूजा, एत-
दपि कुत इत्याह-यद्यस्माद्, एषोऽयं सङ्घः श्रुते सिद्धान्ते, भणि-
तोऽभिहितः, तीर्थकरेभ्योऽनन्तरं द्वितीयस्थानवर्त्ति तीर्थकरा-
नन्तरः, पूज्यत्वेनेति शेषः । अथवा-अविद्यमानमन्तरं विशेषो
यस्य सोऽनन्तरः, तीर्थकराणामनन्तरस्तीर्थकरतुल्य इत्यर्थः । ते-
षामपि तस्य पूज्यत्वात् । अथवा-तीर्थकरोऽनन्तरं यस्मात्स
तथा, सङ्घपूर्वकं हि तीर्थकरस्य तीर्थकरत्वम् । सङ्घ इति संव-
न्धितमेव, इति गाथार्थः ॥ ४० ॥

अमुमेवार्थं समर्थयन्नाह-

गुणसमुदाओ संघो, पवयण तित्थं ति होंति एगट्ठा ।

तित्थयरो वि य एणं, एमए गुरुभावतो चैव ॥ ४१ ॥

गुणसमुदायोऽनेकप्राणिस्थज्ञानादिगुणसमूहः, (संघो स्ति)
सङ्घ उच्यते । तस्य च प्रवचनं तीर्थमिति चैतौ शब्दौ, जव-
तो वचन्ते, एकार्थाबन्निधौ । यद्यपि प्रकृष्टं प्रशस्तं वा वचनं
प्रवचनं द्वादशाङ्गी, तथा तरन्ति येन भवेदधिमिति तीर्थं, द्वा-
दशाङ्ग्येव, तथाऽप्याधाराधेययोरभेदविवक्षात्प्रवचनं तीर्थं च
सङ्घ उच्यते इति, ततश्चानपेक्षितपुरुषादिभावतया गुणसमु-
दायरूपताया एवापेक्षणात् । तीर्थकरोऽपि च जिनोऽपि च, आस्ता-
मितरजनः, एतं सङ्घम्, नमति वन्दते, धर्मकथाऽऽरम्भे-“नमो-
तित्थस्स” इति जणनात् । कुत इत्याह-गुरुभावतः “गुरुयं
गुणात्मकत्वात्” इत्येवंरूपो यो ज्ञावोऽध्यवसायः स गुरुभा-
वस्तस्मात् । अथवा-गुरुभावतो गुरुत्वाच्चैवार्हत्वात्, चैवत्य-
वधारणार्थः, इति गाथार्थः ॥ ४२ ॥

अथ तीर्थकरनमनीयत्वं सङ्घस्यागमेन दर्शयन्नाह-

तप्पुव्विया अरिहया, पूजितपूया य विणयकम्मं च ।

कयकिञ्चो वि जह कहं, कहेति एमते तदा तित्थं ॥ ४३ ॥

तत्पूर्विका तीर्थहेतुका, तीर्थं च सङ्घः, (अरिहय स्ति) अर्ह-
ता तीर्थकरत्वं प्रवचनवात्सल्यादिविज्ञयत्वात्तस्याः । तथा पूजि-
तस्य सतः पूज्यैः सङ्घस्य पूजा सा पूजितपूजा, सा च प्रवर्त्त-
३१ए

तां, पूजितपूजकत्वाल्लोकस्य । तथा विनयकर्म च वैनयिककृत्यं
च, कृतज्ञताधर्मगर्जे कृतं जवतु, विनयमूखो धर्म इत्याविष्क-
रणार्थम्, इत्येवं कारणत्रयान्नमति तीर्थमिति योगः । अथ क-
तकृत्यस्य किं तीर्थनमनेनेत्यत आह-कृतकृत्योऽपि निष्ठितार्थो-
ऽपि, आस्तामितरः, यथा यद्वत्, कया धर्मदेशनाम्, कथयति
करोति, नमति प्रणमति, तथा तद्वत्, तीर्थं सङ्घं, तीर्थकर-
नामकमोदयादौचित्यप्रवृत्तेरिति गाथार्थः ॥ ४० ॥

तदेव-

एयम्मि पूजियम्मि, एणऽत्थि तयं जं ए पूजियं होइ ।

जुअणे वि पूयणिज्जं, ए गुणट्ठाणं ततो अणं ॥ ४१ ॥

एतस्मिन् सङ्घे पूजिते सति, नास्ति न विद्यते, तत्कृत्यम्,
यत्र पूजितमर्चितं जवति, सर्वमेव पूजितं भवतीति भावः । कुत
एतदेवमित्याह-जुवनेऽपि लोकेऽपि, पूजनीयं पूज्यम्, न नैव,
गुणस्यानं गुणारूपदं, ततः सङ्घात्, अन्यदपरमस्ति, इति गा-
थार्थः ॥ ४१ ॥

अथ सङ्घैकदेशपूजैव कर्तुं शक्या, न सङ्घपूजा, तस्य
सकलसमयक्लेशाश्रयत्वादित्याशङ्क्याऽऽह-

तप्पूयापरिणामो, हंदि महाविसयमो मुण्येव्वो ।

तदेसपूयणम्मि वि, देवयपूयादिणाएण ॥ ४२ ॥

तत्पूजापरिणामः सङ्घपूजनाध्यवसायः, “संघमहं पूजया-
मि” इत्येवंरूपः, हन्दात्युपप्रदर्शने, महाविषयो वृहज्जोचरः,
मकारः प्राकृतत्वात्, (मुण्येव्वो स्ति) ज्ञातव्यः, तद्देशपूजनेऽपि
सङ्घैकदेशार्चनेऽपि, अपिशब्दः परोक्ताऽभ्युपगमसूचनार्थः ।
कथमेतत्सिद्धमित्याह-देवतपूजादिज्ञातेन देवतार्चनप्रवृत्त्यादा-
हणेन । यथा हि-दैवतस्य राज्ञो वा मस्तकपादाद्येकदेशपूज-
नेऽपि तत्पूजापरिणामदैवतादिः पूजितो भवति, एवमेकदेश-
पूजनेऽपि सङ्घः पूजितो भवति, इति गाथार्थः ॥ ४२ ॥

सङ्घपूजामेव गाथात्रयेण स्तुवन्नाह-

आससिद्धियाणं, लिंगमिणं जिणवरोहिं पणत्तं ।

संघम्मि चैव पूया, सामण्येणं गुणणिहिम्मि ॥ ४३ ॥

एसा उ महादाणं, एस चिय होति भावजणो स्ति ।

एसा गिहत्थसारो, एस चिय संपयामुलं ॥ ४४ ॥

एत्तीर्णे फलं ऐयं, परमं ऐव्वानमेव णियमेण ।

सुरणरसुहाइं अणुसं-गियाइं इह किसिपलालं व ॥ ४५ ॥

आसत्तासिद्धिकानां समासस्रोभूतनिर्वृतीनां, जीवानाम् । द्विजं
चिह्नम्, इदमेतत्, जिनवरैः तीर्थकृद्भिः, प्रज्ञप्तमुक्तम्, यतः
किमित्याह-सङ्घे श्रीश्रमणसङ्घे, चैवशब्दोऽवधारणार्थः । स चो-
त्तरत्र संभन्त्यते, पूजाऽर्चना, कथम्?, सामान्येनैव, न तु प-
रिचयस्वाजन्यादिविशेषेण, विशेषापेक्षया हि गुणानामुपसर्जन-
भावो जवति, स्वाजन्यादिविशेषस्यैव च प्रधानता स्यादिति ।
गुणनिधौ ज्ञानादिगुणरत्ननिधाने, गुणनिधानत्वादिति ज्ञावः,
इति ॥ ४३ ॥ एषा तु इयमेव सङ्घपूजा, महादानमुत्तमविश्राणनम् ।
एवैव च, भवति जायते, भावयद्गुः परमार्थयागः, इतिः समाप्तौ,
एषा संवपूजा गृहस्थसारो गृहिणां सार इव सारः सर्वस्वम्,
ईप्सितायंसाध्यकत्वात् । गृहस्थधर्मसारो वा । एवैव च संपन्न-
वं श्रीकारणम् ॥ ४४ ॥ एतस्याः सङ्घपूजायाः, फलं साध्यम्, इयं

ज्ञातव्यम्, परमं प्रधानम्, निर्वाणमेव निर्वृत्तिरेव, नियमेनाव-
श्यन्तया, सुरनरसुखानि प्रतीतानि, आनुपङ्गिकाणि प्रासङ्गि-
कानि, न परमाणीत्यर्थः । इह सङ्गपूजायां, फलविचारे वा, किं-
वदित्याह-द्वयौ कर्पणे पञ्चालंबुसं कृषिपलाहं तदिष तद्ददिति
गाथात्रयार्थः ॥ ४५ ॥

सङ्गपूजाप्रकरणमुपसंहरन्नाह-

कयमेत्य पसंगेण, उत्तरकालोचियं इहऽष्टं पि ।

अणुरुवं कायवं, तित्थुस्तित्कारं णियमा ॥ ४६ ॥

कृतमवम्, अत्र प्रतिष्ठाऽधिकारे, प्रसङ्गेन प्रसङ्गभणितेन, पूजावि-
षयेण । उत्तरकालोचितं प्रतिष्ठोत्तरसमयानुरूपम्, इह प्रति-
ष्ठापर्वणि, अन्यदप्युक्तातिरिक्तमपि, अमारिघोसणादि । अनुरूप-
मुचितम्, कर्त्तव्यं विधेयम्, तीर्थोन्नतिकारकं प्रवचनप्रभाव-
नाकारि, नियमादवश्यं तथा । इति गाथार्थः ॥ ४६ ॥

उचित्रो जणोवयारो, विसेसओ एवरि सयणवग्गम्मि ।

साहम्मियवग्गम्मि य, एयं खलु परमवच्छल्लं ॥ ४७ ॥

उचितो योग्यः, जनोपचारो लोकपूजा सामान्यतो विधेयः,
विशेषतो विशेषेण, नवरं केवलम्, स्वजनवर्गे स्वकीयलोके,
प्रत्यासन्नतरत्वात्, साधर्मिकवर्गे च स्वजनातिरिक्तसमानधा-
र्मिकजने च, धर्मबहुमानाद् विशेषत इति प्रकृतम् । कस्मादेव-
मित्याह-एतत्खलु एतदेव, पाठान्तरेणैवं खलु, इत्यमेवेत्यर्थः ।
प्रतिष्ठोद्देशकतोपचाररूपम् । परमवासल्यं प्रधानगौरवं च, स्व-
जनसाधर्मिकाणाम्, इति गाथार्थः ॥ ४७ ॥

अट्ठाहिया य महिमा, सम्मं अणुवंधसाहिता केइ ।

अन्ने उ तिष्ठि दियहे, णिओगओ चेव कायवा ॥ ४८ ॥

अष्टाहिका अष्टद्वैवसिकी, चशब्दः समुच्चये, महिमा महो-
त्सवः, महिमाशब्दश्च स्त्रीलिङ्गोऽपि दृश्यते । सम्यग्भावतः, सा
हानुबन्धसाधिका पूजाविच्छेदगमिका भवतीति केचिदाचार्या
वदन्ति । अन्ये त्वपरं पुनराचार्याः, त्रीन् दिवसान् यावत्
महिमा । नियोगत एव नियमेनैव, चैवशब्दोऽवधारणार्थः ।
कर्त्तव्या विधेया इति गाथार्थः ॥ ४८ ॥

ततो विसेसपूया-पुवं विहिणा पम्सरोम्मुयणं ।

नूयवलिदोणदाणं, एत्यं पि ससत्तिओ किं पि ॥ ४९ ॥

ततो महिमाऽन्तरम्, विशेषपूजापूर्वं प्राकृतनदिनापेक्षया वि-
शिष्टतार्चनपुरःसरम्, विधिना शास्त्रोक्तेन, साम्प्रदायिकेन वा ।
प्रतिसरोन्मोचनं कङ्कणमोचनं विधेयम् । तथा भूतबलिः
प्रेतोपहारः पत्रपुष्पफलाकृताद्यः सुरनिगन्धादकोन्मिश्रः सि-
द्धान्नप्रक्षेपः, दीनदानं कृपणेभ्योऽनुकम्पावितरणं, ततः प-
दद्वयस्य समाहारचन्द्रः । अत्रापि कङ्कणमोचने, न केवलं प्र-
तिष्ठानन्तरमेवेत्यपिशब्दार्थः । स्वशक्तिः स्वकीयं चित्तवित्त-
सामर्थ्यमाश्रित्य, किमपि प्रतिष्ठाऽवसरापेक्षया स्तोकम्, इति
गाथार्थः ॥ ४९ ॥

अथ प्रकरणार्थोपसंहारार्थमाह-

ततो पम्दिणपूया-विहाणओ तह तहेह कायवं ।

विहितानुट्ठाणं खलु, जवविरहफलं जहा होति ॥ ५० ॥

ततः कङ्कणोन्मोचनान्तरम्, प्रतिदिनपूजाविधानतोऽनुदिव-

साचनकरणेन, तथा तथा तेन तेन प्रकारेण, विचित्ररूप-
तयेत्यर्थः । इह जिनविम्बे प्रतिष्ठिते सति, कर्त्तव्यं विधेय-
म्, विहितानुष्ठानं पूजावन्दनयात्रास्नानादि, खलुरवधारणे,
स चोत्तरत्र संभ्रन्त्यते । भवविरहफलमेव संसारवियोगसा-
धकमेव, यथेति तथाशब्दस्य वीप्सायां प्रयुक्तत्वाद्यथाश-
ब्दोऽपि वीप्सायामेव द्रष्टव्यः, तेन यथा यथा येन येन प्र-
कारेण भवति जायत इत्युपदेशः, इति गाथार्थः ॥ ५० ॥
पञ्चा० ८ वि० । इति प्रतिष्ठाविधिः । ५० । पौ० ।

श्रावककृतविम्वप्रतिष्ठाविधिः-

दव्वत्यओत्ति केई, विवपइट्ठं जणंति सट्ठस्स ।

तह कप्पे जणियमिणं, सम्म पइट्ठवणवयणाओ ॥

छत्रं वासकुसुमधूपकपायमृत्तिकातैलान्मीलनकारि लक्षणम्,
तत्प्रधानः स्तवो छव्यस्तवो, भावप्रधानत्वान्निर्देशस्य, ततो छव्य-
स्तवत्वात् कारणात्, इति हेतौ, स च दर्शित एव । केचनैके, विम्वप्र-
तिष्ठां सर्वज्ञप्रतिनिधेस्तद्वृणाध्यारोपलक्षणां, भणन्ति जल्पन्ति,
श्रावकस्य श्रावकस्य । अयं तेषामाशयः-यतिधर्मो हि ज्ञावस्त-
वप्रधानः, स च प्रतिष्ठायां क्रियमाणायां पूर्वोक्तछव्यव्यापारणतो
न सम्यग् जायतीति, तथा प्रकारेण, कल्पे वेदग्रन्थविशेषे, भणितं
प्रतिपादितम्, इदं प्रतिष्ठाविधानं, सम्यक् प्रतिष्ठापनवचनात्-
“सावओ कोइ पढमं जिणपकिमाए पइट्ठवणं करेइ” इति जणना-
त् । श्रावकः कश्चित्प्रथमम् आद्यं, जिनप्रतिमाया जिनमूर्तेः, प्रति-
ष्ठापनं प्रतिष्ठां, करोति विद्ध्यति । गाथायां च प्रथमकरो-
त्यादिशब्दानुपादानं उन्मोचशात् न कृतं, सूचनाच्च सूत्रस्येति ।
अतः स्थितमेतत्-कारणद्वयादुक्तलक्षणात् श्रावक एव प्रति-
ष्ठां करोति, न साधुरिति ।

साम्प्रतं पूर्वपक्षार्थं प्रथमपक्षस्य परिहारं दातुका-

मस्तदनुष्ठानेनैव चोत्तरं गाथाऽर्हेनाऽऽह-

सयमामिद्वान्नाणं दामं, खिवंति सट्ठीण खंधेसम्मि ॥

स्वयमात्मना, अम्लानां सार्द्धां, दाम मालां, किंपत्यङ्गापयन्ति,
श्रावकीनां श्राविकाणां, स्कन्धदेशे प्रावायाम् । अयमभिप्रायः-
यदि छव्यस्तवर्भातेर्जवद्भिः प्रतिष्ठा न क्रियते, किमित्युपधान-
विधौ मालाऽऽरोपणं विधीयते ?, अम्लानादित्वेनास्यापि सा-
धनुचितछव्यस्तवत्वात्, इदमपि कर्तुं न युज्यत इति ।

एवमुक्तः परः स्वमतस्थित्यर्थं यद्वदिष्यति, तत्
तृतीयपादेनाह-

अह सत्ये जणियमिणं, ति

अथेत्याचार्यवचनानन्तर्याधर्म, शास्त्रे महानिशीयाख्ये, भ-
णितमुक्तम्, इदं मालारोपणविधानम्, इति हेतावतो विधी-
यत इति ।

अस्यापि न्यायत उत्तरं चरमपादेनाऽऽह-

तत्थिमा जुत्ति वत्तव्वा ॥

तत्र शास्त्रजनने, (इमं स्ति) इयं चक्ष्यमाणा, युक्तिरवितथभ-
णितिः, वक्तव्या वाच्येति गाथार्थः ।

तामेवाह-

सत्यं पि बहुमयं ते, रइयं जुं पुव्वसूरिपवरोहिं ।

ताणाऽऽयरणं नणु मू-ठ ! होइ गज्जं विसेसेण ॥

शास्त्रमेव महानिशीथादिवृत्तम, अपिशब्द एवकारार्थः, स च दर्शित एव; बहुमतमतीवामीष्टं, ते तव, रचितं कृतं, यत् यस्मात्, पूर्वसूरिप्रवरैश्चिरन्तनाचार्यप्रधानैः, तेपामाचार्यवृन्दारकाणाम्, आचरणं चेष्टितं, नन्वित्यक्तमायां, मूढ ! मन्दमेत !, भवति जायते, ग्राह्यं स्वीकर्तव्यं, विशेषेणाऽऽदरेण । इदमत्र तत्त्वम- यदि तव पूर्वाचार्यवचनं शास्त्रस्थितं प्रमाणं, ततस्तच्चेष्टितं विशेषतः कर्तुं युज्यते, न हि ते अनुचितं कुर्वन्ति, अत्र बहुवचन-प्रक्रमेऽपि यदेकवचनेन निगमनं कृतं, तद् “वह्नादेशेऽपि एकादेशः” इति वचनाद् अदुष्टं मन्तव्यम्, एवमन्यत्रापि त्रिंशत् गार्थः ।

अत्र यदि परो ब्रूयात्-न मम तदाचरितं प्रमाणम-
तत्तत्साधनाय गाथाऽर्द्धमाह-

असहोहि समाङ्गं, इच्छाद्वयणत्रो तयं सिद्धं ।

अशत्रैरमायिभिः, समाचीर्णमासेवितम्, इत्यादिवचनत एवं-प्रभूतिभणनात्, तत्तत् पूर्वाचार्यानुष्ठितं, सिद्धं प्रतिष्ठितम्, आदि-ग्रहणादेवं दृश्यम्-“जं कथ्यइ केणइ वा, असावज्जमणुष्ठितं तेण । अनिवारियमन्नेहि, बहुमणुमयमेवमायरियं” ॥१॥ सुगमं च । एतच्च पराजिप्रायमभ्युपगम्यास्माभिरुक्तम्, वस्तुतस्तु अव्यस्तव एवेयं विम्वप्रतिष्ठा न भवति, निरवद्याचार्यमन्त्राद्यनुष्ठानपूर्वकाजिनगुणाध्यारोपणेन ज्ञावस्तवत्वाद्वाऽस्याः । किं च-आचार्यप्रतिष्ठाकरणे श्रीमदुमास्वातिवाचकसमुद्रसूरिहरिजिज्ञाचार्यादिरचिताः प्रतिष्ठाकल्पा दृश्यन्ते, श्रावकप्रतिष्ठाकरणविधौ तु न किमपि दृश्यते विधानम्, ततः कथं ते तां कुर्वन्तु ?, मा वा भवतु, यदि श्रावकेण कुत्रचित् कदापि च कृता जवति भवद्वचनात्पूर्वप्रतिष्ठा, ततो युज्यतेऽपि वक्तुम् । यदप्युच्यते-अष्टापदजैनालये कृता भविष्यति, तदपि युक्तं स्यात् यदि साधुव्युच्छित्तौ निष्पन्नं तत्स्यात् । किञ्चावश्यकचूर्णार्थं तत्करणविधिः सर्वः प्रतिपादितो, न तु साधुना श्रावकेण वा प्रतिष्ठा कृतेत्युक्तम् । यच्च संप्रतिराजनि राजानमापितानार्यदेशचैत्येषु साध्वजावाकृता भविष्यति, तत्रापि पञ्चाङ्गैः साधुभिः प्रतिष्ठा कृता भविष्यतीत्ये, तदपि वक्तुं शक्यते, तस्मात्किमेभिः कुशकाशावलम्बनैरिति ? ।

द्वितीयविकल्पशोधनायोत्तरार्द्धमाह-

कप्पमि वि जं जणिंयं, तं अणुजाणाहिगारम्मि ।

कल्पेऽपि न केवलं प्रथमविकल्पेन तव न किञ्चित्समीहितं जातं, द्वितीयेनापि नेत्यपिशब्दार्थः, यद् वचनं भणितं तद्वचनमनुयानाधिकारे यस्य पृष्ठतोऽनुव्रजनेन प्रतिष्ठाधिकार इति गार्थः ।

अस्यैवार्थस्य सुखावगमार्थं संवन्धपूर्वकमिदानीं कल्पोक्तं तदक्षरैर्लिख्यते । तत्र रथयात्रादौ प्रवृत्तजनसम्मर्दात् कुलेषु साधुजिनं प्रवेष्टव्यम् उत्सर्गतः, किं कारणम् ?, गच्छतां मार्गे ईर्याशुर्द्धिर्न भवति, जकादिशुद्धिश्च न जवति, प्राप्तानां च तत्स्थाने श्रावकादित्रोक्तैरवस्थां गृहाणि जवन्ति ततो देवगृहेऽपि स्थातव्यं स्यात्, तथा स्यादिसंघट्टनतो रागद्वेषौ स्यातामेवमार्थप्रतिपादिका विस्तरेण द्वारगाथा प्रतिपादिता, सा चाऽत्र ग्रन्थविस्तरभयान्न लिखिता ।

अपवादमाह-

इमेहिं पुण कारणेहिं पविसियव्वं, जइ ण पविसइ, तो चउगुरुयं पच्छित्तं । काणि य कारणणि ?-

“चेइयपूया राया-णिमंतणं सन्निवाइखवगधम्मकही । संकियपत्तपत्रावण-पवित्तिकज्जा य उड्डाहो” ॥१॥

चेइयपूया रायानिमंतणं च दो वि दारे एगट्टे ।

वक्खाणेइ पविसंते इमे गुणा भवंति-

“सद्भावुद्धी रज्जो, पूयाएँ यिरत्तणं पभावणया ।

पग्गिघाओ य अणत्थे, अत्था य कथा हवइ तित्थे” ॥१॥

रज्जो सद्भा वद्धिया जवइ, चेइयपूया यिरीकया हवइ, तीर्थे प्रभावितं भवति, ये चाऽहंछाशनप्रत्यनीका वद्वज्जने दांपात्ख्यापयन्ति, एवंविधानामनर्थानां प्रतिघातः कृता भवति । आस्यानाम-स्वपक्षाणामहंछते तीर्थे बहुमानत्वमुत्पादितं भवति ।

निमंतणं सन्नि चि सावगा वाइ, एए दो वि दारे पग्गिइ वक्खाणेइ-

“एमेव य सन्नीण वि, जिण्णण पडिमासु पढमपठवणे ।

मा परवाई विग्घं, करेज्ज वाइ तओ वि सई” ॥१॥

कंठा । सावगो कोइ पढं जिणपडिमाएँ पइठवणे करेइ णाइपग्गिइण । इमे गुणा परवाईनिगहं दट्टु-

“तवधम्मण यिरत्तं, पभावणा सासणे य बहुमाणो ।

अभिगच्छंति य विग्घा, पूयाएँ सपक्खसेयाएँ” ॥१॥

कंठा । (संयाएँ चि) अविग्घेण पूयाएँ कयाएँ सपक्खस्स इहलोएँ एयं सेयं-इहलोएँ असिवाई उवइवा न हवंति, परलोएँ तित्थिगरपूयाएँ दरिसणविसुद्धी तवत्तिया भवइ ।

खवग चि दारमियाणि-

“आयाविति तवस्सी, ओजावणया परप्पवाईणं ।

जे इ परिसा वि महिमं, उवैति कारिति सद्भा य” ॥१॥

(कारिति सद्भायं चि) जइ परिसा तवस्सिणो उवैति, तत्रो सावगा महिमं करिति, कारविति य ।

इयाणि धम्मकहिं ति दारं-

“आयपरसमुत्तारो, नित्थिविह्वो य होइ कहयंतो ।

अन्नोन्नाभिगमेण य, पूयाथिरया सवहुमाणो” ॥१॥

इयाणि संकियं ति दारं-

“निस्संकियं च काहिइ, उभए जं संकियं सुयहरेहिं” ।

पत्तदारमियाणि-

“अव्वोच्छित्तिकरं वा, लज्जइ पत्तं दुपक्खाओ” ॥१॥

पभावणदारमियाणि-

जाइक्खरुवधणवल-संपक्षा इद्धिमंत निस्संका ।

जयणाजुत्ता य जई-णमेव तित्थं पभासिति” ॥१॥

उक्तं च-

“प्रावचनी धर्मकथी, वादी नैमिज्जिस्तपस्वी च ।

जिनवचनरतश्च कविः, प्रवचनमुद्भावयन्त्येते” ॥१॥

“जो जेण गुणा गहिओ, जेण गुणा वा न सिज्झए जंतु ।

सो तेण धम्मकज्जे, सवत्थामं न दावेइ” ॥१॥

इयाणि पवित्तिदारं-

“साहम्मियागयाणं, खेमासिवाणं व लज्जइ पवित्ति ।

गच्छंति हिताइ वा, हाहिंति न वा वि अत्थइ वा” ॥१॥

इयाणि कज्जदार-उड्डाहदारे-

“कुलमाईणं कज्जइ, इमाहिं सल्लिगिणो य सस्सिस्सा ।

जं जोगविरुद्धां, करिति लोमुत्तराइ वा” ॥१॥

समाप्ता द्वारगाथा ।

अत्र संज्ञिद्वारेणैव प्रयोजनं तदर्थं व्याख्यानायाऽऽह-

तत्तय य पढं उवणं, पढं एणसणं जणंति समयजिज्जा ।

पुवं पड्डियाए, रहम्मि अणुयाणअहिगारा ॥

तत्र संज्ञिद्वारव्याख्याने, चः पुनरर्थः, प्रथमं स्थापनं प्रथमं न्या-
समारोपणमिति यावत्, भणन्ति जल्पन्ति, समयविदः सिद्धा-
न्तज्ञाः, पूर्वं प्रथमं, प्रतिष्ठितायाः, कन्यसनम्?, रथे जिनस्यन्दने,
अनुयानाधिकारात् उक्तवृत्तान्दितोरिति गाथार्थः ।

स्यान्मतं, कथमिदं ज्ञायते यदुतास्यायमर्थो न पुनर्मयोक्त

अत आह-

जइ पुण पड्डअत्थो, हवेज्ज तो महुरणवरिगेहेसु ।

मंगलपक्खिमाणं पि हु, तुम्ह मया पावइ पड्डा ॥

यदि पुनरिति पराभिप्रायात् स्वाऽसमानार्थः, प्रतिष्ठा लक्षणो-
ऽर्थोऽभिधेयो, जवेत् जायेत, ततो मथुरानगरीगेहेषु मथुराभि-
धानपत्तनसदनेषु, मङ्गलप्रतिमानामपि, न केवलं तव संमता-
नामित्यपिशब्दार्थः । 'हुः' पूरणे । युष्माकं भवतां, मताभिप्रा-
यात्, प्राप्नोति प्रतिष्ठा, न च निष्पादिता जवति भवत्संमता,
अत्र प्रतिष्ठाशब्दस्य विद्यमानत्वादित्यभिप्रायः । मङ्गलप्रति-
माश्चेह ता उच्यन्ते यासामकरणे गृहस्योपद्रवादिकं भव-
ति, यथा तु देशरुच्या गृहद्वारस्योपरि विनायकमूर्तिः वास्तु-
विद्योपदेशाच्च क्रियते । तथा मथुरायां गृहे गृहे पार्श्वना-
थजिनप्रतिमा ब्राह्मणादिभिरपि गृहद्वारस्योपरि कार्यन्ते ।
यदि न क्रियन्ते, ततो गृहाणां पतनादिकं भवति । तथा
च तत्रैव कल्पे भणितं मङ्गलचैत्यप्ररूपणावसरे-“ महुराए
नयरीए, जिणपक्खिमाउ गिहे गिहे पड्डविज्जंति ” प्रतिष्ठा-
प्यन्ते न्यस्यन्ते इति भवतोऽपि सम्मतं, न हि तासां मिथ्याह-
ष्टिभिस्तव मतसंमतं प्रतिष्ठाविधानं क्रियते । एतदिहाकृतम्-
प्रतिष्ठाशब्दस्यात्र न्यसनमेव वाच्यम् । किं च-प्रथमशब्दस्य
नैरर्थक्यं प्राप्नोति, नष्टेकस्या एव प्रतिमाया द्वितीया प्रतिष्ठा
क्रियते, येन तद्व्युच्छिन्नये प्रथमशब्दोपादानं क्रियते । अस्मत्प-
क्षे तु प्रथमं रथारोपणं संभवत्येव । पूज्यास्तु व्याचक्रते-अत्र क-
रोतेभणनेऽपि कारापणं दृश्यम् । ततश्च साधुच्यः सकाशात्
आवकः प्रतिष्ठां कारयतीत्यर्थः । यथोमास्वातिवाचकात्तायाम-
स्याम्-“जिनभवनं जिनविम्बं, जिनपूजां जिनमतं च यः कुर्यात् ।
तस्य नरामरशिवसुख-फलानि करपल्लवस्थानि॥१॥” अत्र कुर्या-
दित्युक्तेऽपि कारयोदति द्रष्टव्यं, न हि आरुः स्वयं जिनमन्दिरं
तत्प्रतिमां वा करोति । एवमत्रापि प्रथमशब्दसाफल्यं त्वेवं क-
थयन्ति-तेन आवकेण प्रथममेव प्रतिमा कारिता निष्पाद्यमाना
सापायं तेषां दूषणं स्थाने स्थाने प्रतिपादितमेवेति गाथार्थः ।

एवं भणित्वा प्रतिपद्यमानसापायदूषणमाह-

तह कासदहसिरिजि-द्वमालसच्चउरविंदमाईणं ।

अपमाणयं कुणते-हिं तेहिं अप्पा भवे खित्तो ॥

तथेति दूषणान्तरसमुच्चयार्थः, काशहृदश्रीमालसत्यपुरवि-
म्बादीनां, तत्र काशहृदं नगरमासापल्लिपत्तनादूरवर्त्ति, श्रीमालं
सांप्रतं यत् भिन्नमात्रमिति रूढम् । सत्यपुरम्, तत्रस्थराजवत्सदप-
भञ्जनलब्धमाहात्म्यश्रीमहावीरजिनसदनमहिरुतम्, तत एषां
द्वन्द्वः, तेषु विम्बानि सर्वज्ञप्रतिमाः । आदिशब्दाच्चबुद्धयगिरिमहा-
तीर्थाऽऽवावयोधमहातीर्थमोटेरपुरमथुराऽर्जुदगिरिस्तरजनस्था-
दिपरिग्रहः, तासाम् । तदिह हृदयम्-एताः साधुभिः प्रतिमाः प्र-
तिष्ठिताः, तथा च काशहृदयजिनस्तोत्रे पठ्यते-“नमिचिनमिकु-

लान्वयिभिर्विद्याधरनाथकाविकाचार्यैः । काशहृदशङ्खनगरे, प्र-
तिष्ठितो जयति जिनवृषभः॥१॥” शेषास्तु सर्वजिनप्रतिमाः । अ-
पमानताम्-आचार्यप्रतिष्ठितत्वेनाविधिप्रतिमा एता इति प्ररूप-
णतो मुग्धजनैर्भावसारतदनौचित्यवृत्तानां, कुर्वद्भिः विद्वद्भिरनैतैः
आवकप्रतिमाप्रतिपादनपरैरात्मा जीवो भवे संसारे क्षितः
प्रणूनः । इति गाथार्थः ।

ननु किमेतावता एतावान् दण्डो भवति?, जवत्येवेत्यस्या-

र्थस्य साधनाय सिद्धान्तोक्तमाह-

कपुत्तमेवमाई, अवि पक्खिमासु वि तिलोयणाहाणं ।

पक्खिमुक्कुव्वंतो, पावइ पारं चियं ठाणं ॥

कल्पस्य वेदग्रन्थस्योक्तं संवादकवचनम्, परमेतावान् विशेष-
स्तत्र ‘अन्नं वा’ इत्यादौ गाथायां पठ्यते तीर्थकराशातनाधिकारे ।
एवमादिः पूर्वोक्तप्रकारः, अपीति संभावने । संभवत्येवैतत्-प्रति-
मास्वपि जिनमूर्तिष्वपि, न केवलं साक्षाद्भावतीर्थकृतमित्यपि-
शब्दार्थः । प्रतिरूपं यथोक्ताशातनादिष्वर्जनमकुर्वन्नविद्वद्भिरना-
प्राप्नोति लभते, पाराञ्चिकं प्रायश्चित्तं (ठाणमिति) तिष्ठत्यस्मि-
न्निति कर्माणि प्रायश्चित्तानावरणत इति स्थानं कर्माधारः
कर्मभिश्च भवः । अतः सिद्धमिदम्-“तेहिं अप्पा भवे खित्तो त्ति”
किं च-आचाराङ्गनिर्युक्त्यां दर्शनविशुद्धिं वर्णयता श्रुतकेवलिनो
भणितम्-चिरन्तनचैत्यवन्दने दर्शनशुद्धिर्भवति । तच्चेदम्-

“ तित्थगराण भयवत्थो, पवयणपावणिअऽइसइष्ठीणं ।

अभिगमणनमणदरिसण-कित्तणसंपूअणत्थुवणा ॥ १ ॥

जम्माऽभिसेयनिकखम-णचरणनाणुणयाणणिव्वाणे ।

दियवोयजवणमंदर-नंदीसरज्जोमणगरेसु ॥ २ ॥

अघाचयमुज्जंते, गयगपयधम्मचक्के य ।

पासरहावत्तं चिय, चमरुप्पायं च वंदामि ॥ ३ ॥

गणियनिमित्ता जुत्ती, संदिही अवितहं चेयं ।

....., पुण पच्चइगा इमे अत्था ॥ ४ ॥

गुणमाहप्पं इस्सिना-मकित्तणं सुरनरिंदपूया य ।

पोराणचेइयाण य, इय एसा दंसणे होइ ” ॥ ५ ॥

चिरन्तनचैत्यानि च पूजयतो दर्शनशुद्धिर्भवति, न केवलं पू-
र्वगाथोक्तं कुर्वतः, अतः स्थितमिह-चिरन्तनचैत्यानामवर्ण-
वादादि न कार्यम् । ननु किमेवं बहुश्रुतवचनसन्दर्भव-
णोऽपि ते एवंभूतं प्रतिपादयन्ति? उच्यते-विकृत्याद्यर्थाः ।

तथा चोक्तं व्यवहारे यथाच्छन्दलक्षणं कथयता-“ सच्छं-
दमइविगप्पियं काउं तं पन्नवइ, तत्थो तस्स गुणेण विगईत्थो
लहइ, सा य पडिच्छुंदा सुहं इच्छइ । तेण य सच्छन्द-
कप्पिएण पहविएणं समाहिओ समाणो पूइं जाति इत्थि-
माइगारवेहिं सरइ ” इत्यादि, एतच्चायतनेष्वधिकारेषु य-
थासंभवं योजयमिति गाथार्थः ।

इदानीं पूर्वोक्तार्थनिगमनगर्भं जीवोपदेशमाह-

जह समयएणू जंपति, मुणसु तह जीव ! सम्भवयणाई ।

पुव्वुत्तदोसजाल-स्स जेण नो भायणं होसि ॥

यथा येन प्रकारेण, समयज्ञाः सिद्धान्तविदः, जल्पन्ति
वदन्ति, (मुणसु) जानीहि, तथा तेन प्रकारेण, न
स्वमत्यनादाधेन, जीव ! आत्मन् !, समयवचनानि सिद्धा-
न्तवाक्यानि, यैः पूर्वोक्तदोषजालस्य भवपातादिदूषणव्रातस्य,

येन कारणेन , नो नैव , भाजनं पात्रं , भवसि जायसे । इति
गाथार्थः । जीवा० १ अधि० । दा० ।

पार्श्वस्थकृतचैत्यं न पूज्यम्-

सावयज्जणस् धम्म-स्सा फसए के वि विंति चेइहरे ।

पासत्थाईविहिण् , नो सक्काराइयं कुज्जा ॥

श्रावकजनस्य धर्मस्य दान्मदेः “फसए चि” देशीभाषया त्र-
शकाः केऽप्यके, युवते ऽणान्ति, चैत्यगृहे जिनसद्ने, पार्श्वस्था-
दिविहिते श्रवसन्नादिकृते, नो नैव, सत्कारादिकं वस्त्राजरणपू-
जादिकं , कुर्याद्विधेवादिति गाथार्थः ।

अन्यच्च त एव यद्दन्ति तत्सोत्तरं गाथया प्राह-

ते वि हु तट्ठाणाओ, सइ सत्तीए निगासणिज्जाओ ।

नेयं पि सुविहियाणं , जुज्जइ वोतुं जओ भणियं ॥

तेऽपि पार्श्वस्थादयो, यैर्देवकुत्रानि कारितानीति शेषः । आशा-
तनाकारित्वात्तेषामित्याशयः । हुस्तैथैव, तत्स्थानात् देवकु-
लादेः, सत्यां विद्यमानायां, शक्त्या सामर्थ्ये, निष्काशनीया एव,
न नैव, इदमपि पूर्वोक्तं, सुविहितानां साधूनां, युज्यते घटने. वक्तुं
जणितुं, वतो जणितं तदनन्तरगाथायां जणिष्यतीति गाथार्थः ।

तदेव गाथापञ्चकेनाह-

ववहारइयगंथे, ओसन्नविहारिणीएँ वइणीए ।

कारवियं चेइहरं, तत्थ य तप्पेरियजणेहिं ॥१॥

विउल्ले सक्कारम्मी, महिए वइंतयम्मि पत्ते य ।

विहरंती तत्थ पवि-त्तिणी उ पत्ता तहिं सा उ ॥ २ ॥

अप्पुज्जमिती भणिया, अत्थि न वा कोइ एइ चेइहरे ।

सुस्सुसयरो जंपइ, नऽत्थि च्चिय जणइ गुरुणी उ ॥ ३ ॥

उज्जमिउं नो कुज्जइ, अविज्जमाणम्मि तम्मि तुह भइ ! ।

होइ अजत्ती जम्हा, इय करणे चेइयाणं ति ॥ ४ ॥

अह पुण अविज्जमाणे, सुस्सुसयरे उ उज्जमा विंति ।

तो पच्छित्तं जणियं, पयमं ववहारगंथम्मि ॥ ५ ॥

सुगमाः । तथा च व्यवहारे भणितम्-

“अणुसट्ठ उज्जमंती ; विउजंते चेइयाण सारवण ।
पमिवउजंते गरुया, अणवउप्पा अजत्तीए ” ॥

ननु तेषां तत्करणपुरयं भवति, न वेत्याह-

“होउ व मा होउ व तिणं , पुन्नं तक्कारयाण सव्वन्नु ।

जाणति ते ववहारउ, ओजस्साइ इमं वयणं ” ॥

सुबोधा ।

तदेवोक्तं गाथाद्वयेनाऽऽह-

“ समयपवित्ती सव्वा, आणावज्ज चि भवफला चेव ।

तित्थयरुहेसेण वि , न तत्तओ वा तदुहेसा ” ॥

तथा छेदग्रन्थे भणितम्-

“हुभिगंधमलस्सावि, तणुरप्पेसहाणिया ।

उजओ वाउवाहे वा, ण चिट्ठति न वेइए ” ॥

सुगमा ।

श्रावकाणां पुनस्तत्र किमित्याह-

सच्चाण पुणो चेइय-हरं तु जह तह व होउ निप्फन्नं ।

पूज्जं तप्फलं, मयमेयं आगमन्नुणं ॥

श्रावकाणां श्रावकानां, पुनश्चैत्यगृहं जिनसद्ने, तुः पूरणे । यथा
तथा वा पार्श्वस्थादिकृतम्, श्रावकादिकृतं वा, भवतु, निष्पन्नं
तन्निष्ठां गतं, पूज्यमानमर्च्यमानं, फलदमीप्सितकारि, मतमेतत्
सम्मतमिदम्, आगमज्ञानां सिद्धान्तविदामिति गाथार्थः ॥

इति विदिते आत्मनः शिक्तामाह-

रे जीव ! जीववच्छ-ल्लकारओ तं सि जइ फुमं ता मा !

वारेणु सावयजणे, इय पूयंते उ चेइहरे ॥

रे जीव ! जो आत्मन् ! जीववात्सल्यकारको जव्यप्राणयुपकारक-
त्ता, त्वमसि भवसि, यदि स्फुटं प्रकटं, ततो मा वारय निषेधय,
श्रावकजनान् श्रावकलोकान्, इत्येवं, पूजयतोऽर्चयमानान्, तुः
पूर्ववत्, चैत्यगृहान् जिनमन्दिरानिति गाथार्थः । जीवा०
३ अधि० । उक्ता प्रतिष्ठा, तदनन्तरं च यात्रा वक्तव्या
भवति “ जिणभवणविंवगवण-जत्ता पूयाइ सुत्तओ वि-
हिणा ” इति उच्यस्तवक्रमायातत्वाज्जिनयात्राऽत्र वक्तव्या ।
(सा च ‘अणुजाण’ शब्दे प्रथमजागे ३६७ पृष्ठे उक्ता,
यात्राविषयं दानद्वारं च प्र० जा० ‘अणुकंपा’ शब्दे ३६०
पृष्ठे च गतम्)

(२७) अथ जिनपूजा प्राच्यते-

नमिज्जण महावीरं, जिणपूजाए विहिं पवक्खामि ।

संखेवओ महत्तयं, गुरुवणसाऽणुसारेणं ॥ १ ॥

नत्वा प्रणम्य, महावीरं वर्त्तमानजिनम्, जिनपूजाया अर्हदर्थ-
नस्म, विधिं विधानम्, प्रवक्ष्यामि भणिष्यामि, संक्षेपतः समास-
तः विस्तरतस्तु पूर्वस्वरिजिरेव तस्योक्तत्वाद्, एवं तर्ह्येत्यर्थं तद्व-
विषयतीत्याशङ्क्याह-महार्थं बृहदजिघ्रसम्, बृहदप्रयोजनं वा । स्व-
यमुत्प्रेक्षितमेतदित्याशङ्क्याऽनादेयमिदं मा भूदित्याह-गुरुपदे-
शानुसारेणाऽऽचायशिक्षाऽनुवर्त्तनेनेति गाथार्थः ॥ १ ॥

अथ पूजाविधिप्रणने किं प्रयोजनमित्याह-

विहिणा उ कीरमाणा, सव्व चिय फलवती भवति चेइहा ।

इहलोइया वि किं पुण, जिणपूया उभयल्लोहिया ॥ २ ॥

विधिनैव यथोचितविधानेनैव, तुशब्द एवकारार्थः, क्रिय-
माणा विधीयमाना, सर्वैव समस्ताऽपि, फलवती साध्यसा-
धिका, भवति जायते, चेष्टा क्रिया, पेहद्वौकिक्कयपीहलोकप्र-
योजनाऽपि, कृष्यादिकाऽपीत्यर्थः । किं पुनरिति विशेषद्योतनार्थः,
सुतरामित्यर्थः । जिनपूजाऽर्हदर्थनस्, किंभूता ?, उजयल्लोकहिता
इहलोकपरलोकयोर्हितकरीति । उभयल्लोकहितत्वाद्द्विशेषतो जि-
नपूजा विधिनैव विधीयमाना फलवती भवति, ततस्तद्विधिः प्रक-
पणीयो जवतीति गाथार्थः ॥ २ ॥

अथ विधिमाह-

काले सुइचूएणं, विमिडपुप्फाइएहिं विहिणा उ ।

सारयुइयोत्तगरुई, जिणपूजा होइ कायव्वा ॥ ३ ॥

काले समये, वक्ष्यमाणस्वरूपे । कर्त्तव्येति संबन्धः । तथा शु-
चिचूतेन चतुशब्दस्य प्रकृतिमात्रार्थत्वात् शुचिना, अथवा-
भावप्रत्ययस्य सुप्तस्य दर्शनाद् भूतशब्दस्य प्राप्त्यर्थत्वाच्च शुचि-
तां प्राप्तेन । अथवा-शुचिश्चासौ भूतश्च संवृतः प्राणी वा शुचि-

भूतः, तेन विशुद्धिमेत्यर्थः । तथा विशिष्टपुष्पादिभिः प्रधान-
गुणैः प्रवृत्तिभिः करणभूतैः । आदिशब्दार्थं स्वयमेव वक्ष्यति ।
तथा विधिना वक्ष्यमाणविधानेनेति, तुशब्दः समुच्चयार्थः,
तथा सारस्तुतिस्तोत्रगुर्वी प्रधानस्तुतिस्तोत्रमहती, स्तुतिश्चैक-
श्लोकप्रमाणा, स्तोत्रं तु बहुश्लोकमानस, जिनपूजाऽहर्दर्वनं, जव-
ति वर्तने, कर्तव्या विधेया । इति द्वारगाथासमासार्थः ॥३॥
पञ्चा० ४ वि० ।

सम्यक् स्नात्वाचिते कांक्षे, संस्थाप्य च जिनान् क्रमात् ।

पुष्पाहारस्तुतिजिह्व, पूजयेदिति तद्विधिः ॥ ६१ ॥

उचिते जिनपूजाया योग्ये, कांक्षेऽज्ञसरे, सम्यग् विधिना, स्ना-
त्वा स्वयं स्नानं कृत्वा, च पुनर्जिनानर्हप्रतिमाः, संस्थाप्य सम्य-
क् स्नपयित्वा, क्रमात् पुष्पादिक्रमेण, न तु तमुल्लङ्घ्य, पुष्पाणि
कुसुमानि, पुष्पग्रहणं च सुगन्धिद्रव्याणां विधेयगन्धधू-
पवासादीनामङ्ग्यसनीयानां च वस्त्राभरणादीनामुपलक्षणम् ।
आहारश्च पक्वान्फलान्नदीपजलघृतपूर्णपात्रादिरूपः, स्तुतिः
शक्रस्तवादि सद्भूतगुणोत्कीर्तनरूपा, ततो हस्तः, ताभिः, पूज-
येदिति । तस्य चैत्यपूजनस्य विधिरिति क्रियाकारकसंबन्धः ।
ध० १ अधि० ।

अथ जिनपूजायां काव्यः किमित्थमधीयते इत्याह-

कालमि कीरमाणं, किसिकम् बहुफलं जहा होइ ।

इय सव्व चिय किरिया, एणियणिकावमि विसेया ॥४॥

काले प्रावृत्तादिसमये, निजे इति शेषः । क्रियमाणं विधीय-
मानम्, कृषिकर्म क्षेत्रकर्मण्यक्रिया, बहुफलं प्रजृप्तधान्यादि-
साधकम्, यथा येन प्रकारेण, जवति जायते, इत्येतैर्नैव
प्रकारेण, (सव्व चिय ति) सर्वाणि समस्ताऽप्यास्तां जिनपू-
जा, क्रिया कर्म, निजनिजकाले स्वकीयस्वकीयावसरे, क्रि-
यमाणा बहुफलेति शेषः । विज्ञेया ज्ञातव्या भवति इति ।
अतो जिनपूजायाः करणे कालः समाश्रयणीयः । इति गा-
नार्थः ॥ ४ ॥

अथ पूजाकालं विशेयतो दर्शयन्नाह-

सो पुण इह विसेओ, संजाओ तिषि ताव ओहेण ।

वित्तिकिरियाविरुओ, अहवा जो जस्म जावओ ॥ ५ ॥

स इति यः सर्वक्रियासु बहुफलनिबन्धनत्वेन प्रागुपदि-
ष्टोऽसौ काव्यः, पुनरिति विशेषप्रतिपादनार्थः, इह जिनपूजा-
यां विषये, विज्ञेयो ज्ञातव्यः, किञ्चुत इत्याह-सन्ध्याः काल-
वेत्तनाः, तिस्रस्त्रिसन्ध्याः, तावदिति वक्ष्यमाणपवादिककाव्य-
पेक्षया प्रथमोऽयमिति क्रमभावसूचनार्थः । आधेन-सामा-
न्येन, उत्सर्गेन इत्यर्थः । अथापवादमाह-वृत्तिर्जीवनं, तदर्थः
क्रियाः कर्माणि राजसेवावाणिज्यादीनि, तासामविरुद्धोऽवा-
धको वृत्तिक्रियाविरुद्धः; अथवेति विकल्पार्थः । ततश्चाप-
वादत इत्युक्तं भवति । यः पूर्वाह्नादिः, यस्य राजसेवक-
वाणिज्यकर्मः, (जावओ ति) यत्परिमाणो यावान्, स एव
यावत्को मुहूर्तादिपरिमाणः, स तस्य तावत्कः पूजाकालो
भवति । न पुनः सन्ध्यात्रयरूप एवेति गानार्थः ॥ ५ ॥

अथ किमर्थमापवादिककाव्यप्रकरणमित्याह-

पुरिमणं बुद्धिमया, सुहावुं भावओ गणंतेण ।

जत्तेणं हायवं, सुहावुं वधपहाणेण ॥ ६ ॥

पुरुषेण नरेण, नरग्रहणं चेह प्रायः पुरुषस्य प्राधान्यात् ।
अथवा-पूः शरीरं, तत्र शयनात्पुरुषो जीवः, तेन बुद्धिमता
धीमता, बुद्धिमानेव हि औचित्येन वर्तत इति बुद्धिमद्ग्रह-
णम् । किं कुर्वता तेनेत्याह-शुभवृद्धिं कल्याणोपचयं, सुखव-
र्द्धनं वा । जावतः परमार्थतः, गणयताऽऽत्मनोऽन्विच्छता सता,
किमित्याह-यत्नेनाऽऽदरेण, भवितव्यं भाव्यम् । शुभानुबन्धप्रधा-
नेन कुशलाविच्छेदपरेण, यथा कल्याणसन्तानो वर्धते, तथा
यत्नो विधेयः । वृत्तिक्रियाविरुद्धसमये च पूजासेवनेनासौ
व्यवच्छिद्यते; अतः पूजायामापवादिककाव्यः समाश्रीयते;
इति गानार्थः ॥ ६ ॥

अथ कयमापवादिककालानाश्रयणे शुभसन्तानव्यवच्छेदः

स्यात्?, वृत्तिव्यवच्छेदादिति श्रुतः । एतदेवाह-

विचीवोच्छेयमि य, गिहिणो सीयंति सव्वकिरियाओ ।

निरवेक्खस्स उ जुत्तो, संपुणो संजमो चेव ॥ ७ ॥

वृत्तिव्यवच्छेदे जीविकाविघाते, वृत्तिक्रियाविरुद्धपूजाकाव्य-
मयणे कृते; चशब्दो विशेषय्योक्तः पुनश्शब्दार्थः; तस्य चैवं
भावना-वृत्तिक्रियाविरुद्धकाव्यमयणे वृत्तिव्यवच्छेदो जवति ।
वृत्तिव्यवच्छेदे पुनः किमित्याह-गृहिणो गृहस्थस्य, सीद-
न्ति न प्रवर्तन्ते, सर्वक्रिया धर्मलोकाभिताः समस्तव्यापाराः ।
अथ सीदन्तु ताः सकलकर्मपरिमोषपरपरममुनिपदपङ्क-
जपूजनप्रवृत्तस्य किं ताभिरित्यत्राह-निरपेक्षस्य तु वृत्तिनिरपृह-
स्य पुनः, पुरुषस्य । युक्तः सङ्गतो विधेयतया, संपूर्णः स-
र्वविरतिरूपतया परिपूर्णः । संयमश्चैव साधुधर्म एव
साधारिवान्यथा सर्वथा निरपेक्षत्वासिद्धेरिति गानार्थः ॥ ७ ॥

अथ कालद्वारं निगमयन्नाह-

तासि अविरोहेण, आभिग्गहिओ इहं मओ कालो ।

तथावोच्छिप्पो जं, एिचं तकरणजावो ति ॥ ८ ॥

तस्मादासां वृत्तिक्रियाणां, तासां वा, अविरोधेनानाबाधया,
अभिग्रहैत्यध्वन्द्वमकृत्वा मया न ज्ञोक्तव्यं, न वा स्वतन्त्रमि-
त्यादिरूपो नियमः प्रयोजनमस्येत्याजिग्रहिकः, इह जिन-
पूजायां विषये, मतो विदुषां सम्मतः, कालोऽवसरः, अथ
कथमजिग्रतोऽसौ, यतोऽभिग्रहेण यत्तात्तत्र काले पूजायां प्र-
वर्ततेऽसौ, स्वरसप्रवृत्तिरेव च गुणकरित्याशङ्क्याऽऽह-तत्राभि-
ग्रहे सति, अविच्छिन्नाऽव्युत्तिताः यद्यस्मात्, नित्यं प्रतिदिनम्, तत्क-
रणभावः पूजाविधानाध्यवसायो भवति, तत्परिणामाद्यव-
च्छेदस्य साव्यवच्छिन्नपुण्यवन्धहेतुत्वादभिमत एवाभिग्रहिकः
पूजाकाव्य इति भावः । इतिशब्दो वाक्यार्थसमाप्ताविति
गानार्थः ॥ ८ ॥ उक्तं कालद्वारम् ।

अथ शुचिद्वाराजिधानायाऽऽह-

तत्थ सुण्णा दुहा वि हु, दव्वे एहाएण सुखवत्थेण ।

भावे उ अवत्थोचिय-विमुच्छवित्तिपहाणेण ॥ ९ ॥

(तत्थ ति) शुचिजृतेनेति यत् द्वारमुक्तं तत्रेदमुच्यते, शु-
चिना शुचिमता प्राणिना, द्विधाऽपि द्विज्यामपि प्रकाराज्या-
म्, आत्मिकेक्या इत्यपिशब्दार्थः । 'हु' शब्दः समुच्चये, तत्प्र-
योगश्च दर्शयिष्यते । जिनपूजा कर्त्तव्येति प्रकमः । द्विविध्यं च द्र-
व्यज्यापेक्षम्, एतदेवाऽऽह-ऊय्ये द्रव्यशौचविषये, स्नातेन जल-

कालितदेहेन, देशतः सर्वतो वा । तत्र देशतो विहितकरचर-
णमुखादिशौचेन, सर्वतस्तु जलक्वाचित्सर्वशरीरेणेति । तथा
शुचवस्त्रेण च शुचिनिवसनोत्तरीयवाससा च सितवस्त्रेण, भावे
तु भावशौचे पुनर्विषयज्ञते, अवस्थोचिता देशकालविशिष्टाव-
स्थापेक्षया स्वभूमिकायोग्या, विशुद्धा निरवद्यमाया, वृत्तिर्जी-
विका, तथा प्रधानः शोभनो यः, सा वा प्रधाना यस्य, स तथा,
तेन न्यायोपात्तचित्तयुक्तेनेति भावः । न्याय एव हि भावतः शौचं,
कर्ममलपटलकालनजलकल्पस्वात्तस्य । इति गार्थः ॥ ६ ॥
पञ्चा० ४ विव० । (श्रावकस्य स्नानविधिरन्यत्र विस्तृतः)

“ कृत्वेदं यो विधानेन, देवताऽतिथिपूजनम् ।
करोति मलिनारम्भी, तस्यैतदपि शोभनम् ॥ ” ॥ १ ॥
विधानेन विधिना, अतिथिः साधुः, मलिनारम्भी गृहस्थः ।
हव्यस्नानस्य शोभनत्वे हेतुमाह-

“ जावशुद्धेर्निमित्तत्वात्तथाऽनुभवसिद्धितः ।
कथञ्चिदोषभावेऽपि, तदन्यगुणजायतः ” ॥ २ ॥ युग्मम् ।

दोषोऽप्यायविराधनादि, तस्मादोषादन्यो गुणः सहर्शनगुणिल-
क्षणः । यदुक्तं-“पूत्राप कायवहो, पमिकुटो सो च किंतु जिण-
पूमा । सम्मत्तुद्धिहेउ, सि भावणीत्ता उ निरवज्जा ॥ १ ॥”
अन्यत्राप्युक्तम्-हव्यस्नानादिके यद्यपि षट्कायोपमर्दादिका
काचिद्विराधना स्यात्, तथापि कूपोदाहरणेन श्रावकस्य हव्य-
स्तवः कर्तुमुचितः । यदाहुः-“अकसिणपवत्तयाणं, विरया-
विरयाण एस खमु जुत्तो । संसारपमणुकरणे, दव्वत्थए कूव-
दिहुत्तो ॥ १ ॥” इदमुक्तं भवति-यथा कूपखननं श्रमतृणा-
कर्मोपलेपादिदोषकुष्ठमपि जलोत्पत्तावनन्तरोक्तदोषानपोह्य
स्वोपकाराय परोपकाराय च किल जवतीत्येवं स्नानादिक-
मन्यारम्भदोषमपोह्य शुभाध्यवसायोत्पादनेन विशिष्टाशुभक-
र्मनिर्जरणपुण्यबन्धकारणं भवति । इह केचिन्मन्यन्ते पूजार्थं
स्नानादिकरणकालेऽपि निर्मलजलकल्पशुभाध्यवसायस्य वि-
द्यमानत्वेन कर्ममलेपादिकल्पपापाभावाच्चिपमिदमित्यमुदाह-
रणम्, ततः किञ्चेदमित्यं योजनीयम्-“यथा कूपखननं स्वपरो-
पकाराय जवति एवं स्नानपूजादिकं करणानुमोदनद्वारेण स्वप-
रयोः पुण्यकारणं स्यादिति, न चैतद्गामानुपाति, यतो धर्मा-
र्थप्रवृत्तावप्यारम्भजनितस्याप्यप्राप्येष्टत्वात्, कथमन्यथा जग-
त्स्यायमुक्तम्-“तहारूपं वा समणं वा मादणं वा पमिहयपच्च-
क्खायपावकम्मं अफासुएणं अणेसणिज्जेणं असणं पाणं खा-
हमं साहमं पमिल्लजेमाणे भंते ! किं कज्जइ ? । गोयमा ! अप्पे
पावे कम्मं बहुअरिआ से णिज्जरा कज्जइ ” । तथा ग्लानप्र-
तिचरणानन्तरं पञ्चकल्याणकं प्रायश्चित्तप्रतिपत्तिरपि कथं
स्यादिति पञ्चाशकवृत्तौ तत्सूत्रमपि-“एहाणाइ बि ज-
यणाप, आरंभवभो गुणा य नियमेण । सुहमावहेउओ
खमु, विषेअं कूवणापण ॥ १ ॥” इत्यलं प्रसङ्गेन । एवं च
देवपूजाद्यर्थमेव गृहस्थस्य हव्यस्नानमनुमतं, तेन हव्यस्नानं
पुण्योयेति यत्प्रोच्यते तन्निरस्तं मन्तव्यम् । जावस्नानं च
शुभध्यानरूपम्, यतः-“ध्यानाम्भसा तु बीजस्य, सदा य-
च्छुद्धिकारणम् । मलं कर्म समाधित्य, जावस्नानं तदुच्यते
॥ १ ॥” इति । कस्यचित्स्नाने कृतेऽपि यदि गणरूकतादि भवति,
तदा तेनाङ्गपूजां स्वपूषचन्दनादिभिः परेभ्यः कारयित्वाऽप्र-
पूजा भावपूजा च स्वयं कार्या, वपुरपाविद्ये प्रत्युनाशातनासंभ-
वेन स्वयमङ्गपूजाया निषिद्धत्वात् । उक्तं च-“निःशूकत्वाद्दशौ-

चेऽपि, देवपूजां तनोति यः । पुष्पैर्नृपतितैर्यश्च, जवतः श्वपचा-
विमौ ॥ १ ॥” इति । तत्र स्नानानन्तरं पवित्रमृदुगन्धकापायिका-
द्यंशुकेनाङ्गरूकणं तथा पोत्तिकमोचनपवित्रवस्त्रान्तरपरिधा-
नादियुक्त्या किञ्चांदिहर्ष्यां भूमिमस्पृशन् पवित्रस्थानमागत्यो-
त्तरामुखः संव्ययते दिव्यं नव्यमकीलितं श्वेतांशुकद्वयम् । यतः-

“ विशुद्धं वपुषः कृत्वा, यथायोगं जहादिभिः ।
धौतवस्त्रे वसीत द्वे, विशुद्धे धूपधूमिते ” ॥ १ ॥

लोकेऽप्युक्तम्-

न कुर्यात्सन्धितं वस्त्रं, देवकर्मणि भूमिप ! ।
न दग्धं न तु वै निम्नं, परस्य तु न धारयेत् ॥ २ ॥
कटिस्पृष्टं तु यद्वस्त्रं, पुरीषं येन कारितम् ।
समूत्रमैषुनं वाऽपि, तद्वस्त्रं परिवर्जयेत् ॥ ३ ॥
एकवस्त्रो न भुञ्जीत, न कुर्याद्देवताऽर्चनम् ।
न कञ्चुकं विना कार्या, देवाणां स्त्रीजनेन तु ॥ ४ ॥

एवं हि पुंसां वस्त्रद्वयं, स्त्रीणां च वस्त्रत्रयं विना देवपूजनादि न
कल्पते, धौतवस्त्रं च मुख्यवृत्त्याऽतिविशिष्टं क्षीरोदकादिकं श्वे-
तमेव कार्यम् । उदायननृपराक्षीप्रभावतीप्रभृतीनामपि धौ-
तांशुकं श्वेतं निशीथादायुक्तं दिनकृत्यादावपि-“सत्रवत्थनि-
अंसणो च्छि” क्षीरोदकाद्यशक्तावपि दुकूलादिधौतिकं विशिष्ट-
मेव कार्यम् । यदुक्तं पूजाषोडशके-“सितशुभवस्त्रेण” इति । तद्-
वृत्तिर्यथा-सितवस्त्रेण च शुभवस्त्रेण च, शुभमिह शुभादन्यदपि
पद्मगुम्मादि रक्तपीतादिवर्णं परिगृह्यते इति, “एगसाग्भिं उत्त-
रासंगं करेइ” इत्यागमप्रामाण्यादुत्तरीयमखण्डमेष कार्यम्, न तु
खण्डद्वयादिरूपं, तच्च वस्त्रद्वयं भोजनादिकार्ये न व्यापार्य, प्रस्वे-
दादिनाऽशुचित्वापत्तेः, व्यापारचैलमेव व्यापार्य, परस्परमपि
च प्राये षड्य, विशिष्य च बालवृद्धरूपादिसत्कं, न च दा-
र्ज्यां प्रस्वेदश्रेष्ठादि स्फेटीनीयं, व्यापारितवस्त्रान्तरेभ्यश्च पृथग्
मोक्ष्यमिति सम्यग् स्नात्वेत्यंशः प्रदर्शितः । अथ जिनं संस्था-
प्येत्यंशः प्रदर्शनीयः, तत्र जिनस्नपनादिविधिश्च समस्तपूजा-
सामग्रीमेलनपूर्वकः । सा चैयम् । तथाहि-शुभस्थानात्स्वयमा-
रामिकादिकं सुमन्यार्पणादिना संतोष्य पवित्रभाजनाच्छाद-
नहृदयाप्रस्थकरसंपुटधारणादिविधिना पुष्पाद्यानयेत्, वैश्व-
सिकपुरुषेण वाऽऽनाययेत्, जलमपि च तथा, तथाष्टपुष्टो-
त्तरीयप्रान्तेन मुखकोशं विदध्यात् । यतो दिनकृत्ये-“काऊण
विहिणा एहाणं, सेअयत्थनिअंसणो । मुहकोसं तु काऊणं, गि-
हबिवाणि पमज्जए” ॥ १ ॥ इति । तमपि च यथासमाधिं कुर्यान्नासा-
याधे तु नापि । यतः पूजापञ्चाशके-“वत्थेणं बंधिऊणासं अहवा
जहासमाहीए” । एतद्वृत्तिर्यथा-वस्त्रेण वसनेन, बद्धा माकृत्य,
नासां नासिकाम् । अथवेति विकल्पार्थं यथासमाधिं समा-
धानानतिक्रमेण, यदि हि नासाबन्धे असमाधानं स्यात्तदा ता-
मबध्वापीत्यर्थः । सर्वे यत्नेन कार्यमित्यनुवर्तते इति, युक्तिमञ्च
मुखे वस्त्रबन्धनं, भृश्या अपि स्वाभिनाऽङ्गमर्दनमभ्युपगच्छनादिकं
कुर्वन्ति । यदुक्तम्-“बंधित्ता कासवयो वयणं अछुणापे
पोत्तीए । पत्थिवमुवासए खलु, चित्तिनिमित्तं संया चेव” ॥ १ ॥
इति । ध० २ अधि० ।

स्नानादौ यतना-यतनया विहितस्य स्नानादेः शुभभाव-
हेतुत्वं प्रागुक्तम्, अथ यतनां स्नानगतां शुभभावहे-
तुतां च यतनाकृतां स्नानस्य दर्शयन्नाह-
भूमिपेहणजलठा-णणाइ जयणा उ होइ एहाणाओ ।

एते विसुद्धभावो, अणुहवसिष्ठो चिच्य बुद्धान् ॥ ११ ॥

भूमेः प्रेक्षणं च स्नानचुवः प्राणिरक्षार्थं चक्षुषा निरीक्षणं, जलच्छाणनं च पुनरकपरिहारार्थं नीरगाहनमादिः प्रमुखं यस्य व्यापारवृत्तस्य तद्भूमिप्रेक्षणजलच्छाणनादि । आदिशब्दान्मात्ति-कारकणादिग्रहः । तत्किमित्याह-यतना प्रयत्नविशेषः, तुशब्दः पुनरर्थः । तद्भावना चैवम-स्नानादि यतनया गुणकरं भवति, यतना पुनर्भूमिप्रेक्षणजलच्छाणनादिर्भवति वर्त्तते । कत्याह-स्नानाशवधिकृते, देहशौचविलेपनजिनाऽर्चनप्रभृतिनि च, इह च प्राकृते औकाराश्रुतेरभावात् (एहाणाश्रो) इत्येवं पठ्यत इति । (एतो ति) इतः पुनर्यतनविहितस्नानादेर्विशुद्धभावः शुजाध्यवसायोऽनुभवसिद्ध एव स्वसंवदनप्रतिष्ठित एव, बुद्धानां बुद्धिमताम्, अनेन च बुज्जनावहेतुत्वादित्यस्य पूर्वोक्तहेतो-रसिद्धताशङ्का परिहृता, इति गाथार्थः ॥ ११ ॥

आरम्भवतो यतनया स्नानादि गुणयेति यत् प्रागुक्तं,
तत्र कश्चिदाह-आरम्भवानपि यद्यधिकतरपाप-
जीरुतया धर्मार्थं स्नानादि न करोति, तदा
न लुप्तमुपश्रयाम इत्याशङ्कयाऽऽह-

असुत्थारंजवत्रो, धम्मेऽणारंजवत्रो अणाभोगो ।

लोए पवयणखिसा, अवोढिवीयं ति दोसा-य ॥ १२ ॥

अन्यत्राधिकृतस्नानादेरपरत्र विविधदेहगेहादिकर्मसु, आर-म्भवतो चूतोपमर्दनकारेणः सतो देहिनो, धर्मे धर्मविषये, जिना-दिनिमित्तमित्यर्थः । (अणारंजवत्रो ति) अनारम्भ एवानारम्भको, चूतोपमर्दनपरिहारः । किमित्याह-अनाजोगो ज्ञानाजोवो वर्त्तते, अनाजोगकार्यत्वादनारम्भस्य । अथवा-अनारम्भवतोऽनारम्भाद-नाभोगोऽवसीयते । ज्ञानाभाव एव हि शास्त्रानुमतोऽपि जिना-र्चनादिगत आरम्भोऽकृत्यतयाऽवभासते । तथा लोके शिष्टज-ने, तन्मध्य इत्यर्थः । प्रवचनखिसा जिनशासनाश्रया-“पूजा-विधानाप्रतिपादनपरं जिनशासनम्, अन्यथा कथमाहिताः शौचादिव्यतिरेकेणापि जिनं पूजयन्ति ” इत्यादिरूपा भव-ति । सा चाबोधेज्जन्मान्तरे जिनधर्माप्राप्तेर्वीजमिव बीजं हेतु-रबोधिबीजम् । इत्येतावनन्तरोक्तौ दोषौ दूषणे भवतः । च-शब्दोऽनाजोगापेक्षया समुच्चयार्थः । अथ वा-दोषाय जव-प्राप्तिलक्षणाय तद्बोधिबीजं संपद्यते । इतिशब्दः समाप्तौ । ततो ह्यन्यतः स्नातेन शुद्धवस्त्रेण च जिनपूजा विधेयेति स्थि-तमिति गाथाऽर्थः ॥ १२ ॥

अथ भावशौचानाश्रये दोषाभिधानायाऽऽह-

अविसुद्धा वि हु वित्ती, एवं चिय होइ अहिगदोसा उ ।

तम्हा दुहा वि मुङ्गणा, जिणपूजा होइ कायव्वा ॥ १३ ॥

अविशुद्धा अवस्थाया औचित्येन सावद्या, अपिशब्दो भिन्नक-र्मः । हुशब्दो वाक्यालङ्कारे, वृत्तिरपि जीविकाऽपि, न केवलं स्नानाद्यभाष एव । (एवं चिय ति) एवमेवानेनैव प्रकारेण, स्नानादिह्यशौचाकरणप्रदर्शितेन, भवति संपद्यते, अधि-कदोषा तु ह्यशौचाभावापेक्षया प्रचुरदूषणैव । यतोऽना-भोगादयो ह्यशौचाज्जावोक्ता दोषास्तावदशुद्धवृत्त्यां भवन्त्ये-व, अन्ये च राजतिग्रहादयो भवन्ति, अन्यायरूपत्वात्तस्याः । अथ बुचिर्भूतेनेत्येतद्धारोपसंहाराय (तम्हा ति) यस्मात् ह्य-शौचाज्जावशौचाज्जावे एते दोषा भवन्ति, तस्मात्तेतोः, द्विधाऽपि

द्रव्यजावभेदात्प्रकारद्वयेनाऽपि, आस्ताम् एकप्रकारेण । बुचिना बुचिभूतेन, जिनपूजाऽर्हदचनम्, भवति वर्त्तते, कर्त्तव्या विधे-येति गाथार्थः ॥ १३ ॥ उक्तं बुचिभूतेनेति द्वारम् ।

अथ विशिष्टपुष्पादिभिरित्येतत्प्रतिपादनायाऽऽह-

गंधवरधूवसव्वो-सहीहिं उदगाइएहिं चित्तेहिं ।

सुरहिविलेवणवरकुसु-मदामवलिदीवएहिं च ॥ १४ ॥

सिद्धत्ययदहिअकखय-गोरोयणमाइएहिं जहलाभं ।

कंचणमोत्तियरयणा-इदामएहिं च विविहेहिं ॥ १५ ॥ युग्मम् ।

द्वारगाथायां पुष्पादिभिरित्येवं द्वारस्य निर्दिष्टत्वाद् गन्धे-त्यादि न युक्तम् । अत्रोच्यते-पुष्पादिभिरित्यत्रादिशब्दस्य प्रकारार्थत्वं पुष्पादिभिः पुष्पप्रकारैरिति व्याख्यानात्त दोषः । वरधूपः प्रधानधूपो, गन्धवरो वा गन्धप्रधानो धूपः कृष्णागर-प्रभृतिगन्धयुक्तिप्रसिद्धः, सर्वौषधयो लोकरूढाः, एतेषां ह-न्दः । तानिजिनपूजा भवति, कर्त्तव्येत्यनेन द्वारगाथोक्तेन योगः । तथोदकादिभिर्जलप्रभृतिभिरादिशब्दादिकुरसघृतद्रव्यादिप-रिग्रहः । चित्रैर्विविधैः, एभिः पुनः पूजा जिनविम्बस्य स्नपन-द्वारेण पुरतः स्थापनाद्वारेण यथारूढि स्यात्, सम्यगाऽपि पू-जात्वेनाविरुद्धत्वात् । अथ जीवाभिगमादिपुष्करसादीनां पूजा-त्वेनाप्रदर्शितत्वात् न युक्तं तेषामादिशब्दोपादानव्याख्यानम्, नै-वम्, जीवाभिगमाद्यप्रदर्शितानामपि बलिदीपगोरोचनादीनामि-होक्तत्वेन तदुपदर्शितस्य पूजाविधानस्याव्यापकत्वात् । अत एव जीवाभिगमे नन्दापुष्करिणीजलेन स्नानोक्तावापि जम्बूद्वी-पप्रक्षत्प्यां नानाविधैर्जलैर्मृत्तिकातुवरादिद्रव्यैश्च स्नपनमुक्तम् । अथ घृतादिभिः स्नपनं न युक्तं, विगन्धित्वात्तेषां को वा किमा-ह, यतो यानि गन्धादिभिः सुन्दराणि घृतादिद्रव्याणि शोभा-वहानि कर्त्तृदृष्ट्यां भावोत्प्लासकारिणि, तैरेव च तद्विधेयम् । यतो वक्ष्यति-“जह रेहतिः तह सम्मं, कायव्वमणएणचेठेण”ति । तथा सुरभिर्विलेपनं सुरभिः श्रीखण्डाद्यनुलेपनं, वरकुसुमदामा-नि प्रधानपुष्पमालाः, बलिरुपहारः, दीपकः प्रदीपकः, एतेषां हन्दोऽतस्तैः । चशब्दः समुच्चये । सिद्धार्थकाः सर्पपाः, दधि च प्रतीतम्, अकृताश्च तन्दुत्राः, दध्यक्षतं, गोरोचना गोपित्तजाः, एषां हन्दोऽतस्तदादिजिरेतप्रभृतिभिः, आदिशब्दाच्छेषम-ङ्गल्यवस्तुपरिग्रहः । यथाहानं यथासंपत्ति । काञ्चनमौक्तिकर-त्वादिदामकैश्च कनकमुक्ताफलमाणिक्यमालाजिह्व, विविधै-र्बहुप्रकारैरिति गाथाद्वयार्थः ॥ १४-१५ ॥

अथ कस्माद्विशिष्टपुष्पादिभिरेव पूजा विधीयते इत्याशङ्क्याह-
पवरेहिं साहणेहिं, पायं जावो वि जायए पवरो ।

ण य असो उवत्रोगो, एसि सयाण लडयरो ॥ १६ ॥

प्रवरैरुत्कृष्टैः, साधनैः पूजाकारणह्यैः, प्रायो बाहुल्येन, कस्यापि क्लिष्टकर्मणः प्रवरसाधनैरपि न जायते प्रवरभाव-स्तस्यान्यस्यातिशुभकर्मणः प्रवरद्रव्याणि विनैव प्रवरभा-वो जायते, इत्येतदर्थसूचनाय प्रायोप्रदणम् । भावोऽप्यवसायो-ऽपि, न केवलं द्रव्याप्येव प्रवराणीत्यपिशब्दार्थः । जायते संप-द्यते, प्रवरः प्रधानोऽशुभकर्मकथहेतुः । भवति च ह्यविशेषा-द्भावविशेषः । यदाह-“गुणभूद्वे दव्व-म्मि जेण मित्तो हियस-ण भावे । इय वत्थुओ इच्छति, ववहारो निज्जरं विउलं ॥ १॥” इत्ये-कं प्रवरद्रव्योपादाने कारणम् । अथ कारणान्तरमाह-न नैव;

चः समुच्चये, अन्यो जिनपतिपूजातोऽपरः, उपयोगो विनियो-
गस्थानम्, एतेषां प्रवरसाधनानाम्, सतां विद्यमानानाम्,
लघुतरः प्रधानतरो भवति । यदाह—“देहः पुत्रः कलत्रं वा,
संसारार्थैव सत्कृतः । वीतरागस्तु भव्यानां, संसारोच्छिद्ये
भवेत् ॥ १ ॥ ” इत्यतः प्रवरपुष्पादिभिः पूजा विधेया, इति
गाथार्थः ॥ १६ ॥

अमुमेवार्थं भावयन्नाह—

इहलोयपारलोइय—कज्जाणं पारलोइअं अहिगं ।

तं पि हु जावपहाणं, सो वि य इय कज्जगम्पोत्ति ॥ १७ ॥

ऐहलौकिकपारलौकिककार्ययोर्वर्तमानभवपरभवप्रयोजनयोः
साध्ययोर्मध्ये, पारलौकिकं पारभविकम्, अधिकं प्रधानतरं,
विशेषतस्तस्य साधनीयत्वात्, तदसाधने बहुतमानर्थसंज्ञ-
वात् । पारलौकिककृत्यं च जिनपूजेत्यतो नान्यदुपयोगस्थानं
लघुतरं प्रवरसाधनानामिति । तत्र च यत्प्रधानं तद्दर्शयितुमाह—
(तं पि हुत्ति) तत्पुनः पारलौकिकं कार्यम् । भाव आत्मपरिणामः
प्रधानः साधकतयात्तमो यस्मिंस्तद्भावप्रधानं, शुभभावसाध्य-
म् । अतोऽसौ भावविशेषो विशिष्टपारलौकिककार्याधिना स-
माश्रयणीय इति हृदयम् । यदि ज्ञावप्रधानं ततः किमित्याह—
(सो वि यत्ति) स पुनः पारलौकिककार्यहेतुज्ञतो भावः । इति
कार्यगम्य इत्येवंविधमनन्तरात् कार्यं ज्ञावस्य कृत्यं पूजा-
र्थं प्रवरपुष्पाद्युपादानरूपं, तेन यो गम्यो निश्चेतव्यः स इति
कार्यगम्यः, इतिशब्दः समाप्तौ । इदमुक्तं भवति—परलोकसाध-
नहेतुभूतशुभभावकार्यत्वात्प्रवरसाधनोपादानस्य शुभभावं स-
फलयद्भिस्त्वद्विधेयं प्रवति, इति गाथार्थः ॥ १७ ॥

अथाधिकृतद्वारं निगमयन्नाह—

ता नियविहवऽणुरुवं, विसिट्ठपुष्पाइएहिं जिणपूजा ।

कायवा बुद्धिमया, तम्मी बहुमाणसारा य ॥ १८ ॥

(ता इति) यस्मात्प्रवरसाधनैः प्रवरो ज्ञावो भवतीत्याद्यु-
क्तं, तत्तस्माद्वर्तमानजिविभवस्य स्वकीयाविभूतेरनुकूलं स्वभा-
वो यस्य पूजाकरणस्य तन्निजविभवानुरूपम् । कर्त्तव्येति क्रि-
याया विशेषणमिदम् । विशिष्टपुष्पादिजिह्वस्वरूपैः, जिनपू-
जाऽर्हद्वर्चनम्, कर्त्तव्या विधेया, बुद्धिमता धीमता । बुद्धि-
मानेव ह्युपादयोपादानक्षमो प्रवतीति बुद्धिमतेत्युक्तम् । तथा
तस्मिन् जिने बहुमानसारा प्रीतिप्रधाना । तद्यथा—“अनुपहृ-
तपरहितरतः, शिवदस्त्रिदशशपूजितो जगवान् । पूज्यो हितका-
मानां, जिननाथो नाथताहेतुः” ॥ ११ ॥ चशब्दः पूर्वोक्तविशेषणा-
पेक्षया समुच्चयार्थः, इति गाथार्थः ॥ १८ ॥ पञ्चा० ४ विव० ।

अथ विशिष्टद्वारनिरूपणायाऽऽह—प्रमार्जितपवित्रावधर्षेऽसं-
सक्तशोधितजात्यकेसरकर्पूरादिमिश्रश्रीखण्डं संघर्ष्य भाजनद्व-
ये पृथगुच्चारयेत् । तथा संशोधितजात्यधूपघृतपूर्णप्रदीपा-
ऽखण्डचोक्तादिविशेषाक्षतपूगफलविशिष्टानुच्छिष्टनैवेद्यहृद्यफल-
निर्मलौदकनूतपात्रादिसामग्रीं संयोजयेदेवं ज्योतः शुचिता ।
भावतः शुचिताऽनुरागद्वेषकषायैरहितकामुष्मिकस्पृहाकौतुक-
व्याकुलपादित्यागेनैकाग्रचित्तता । उक्तं च—

“ मनोवाक्कायवस्त्रोर्वी—पूजोपकरणस्थितेः ।

शुद्धिः सप्तविधा कार्या , श्रीअर्हत्पूजनक्षणे ” ॥ १ ॥

एवं ज्योतावाभ्यां शुचिः सन् गृहचैत्ये—

“आश्रयन् दक्षिणां दासां, पुमान् योषित्वदक्षिणाम् ।

यत्नपूर्वं प्रविश्यान्त—दक्षिणेनाङ्घ्रिणा ततः ॥ २ ॥

सुगन्धिमधुरैर्द्रव्यैः, प्राङ्मुखो वाऽप्युदङ्मुखः ।

वामनाड्यां प्रवृत्तायां, मौनवन् देवमर्चयेत् ॥ ३ ॥

इत्याद्युक्तेन नैपेधिकीत्रयकरणप्रदक्षिणात्रयचिन्तनादिकेन च
विधिना देवताऽवसरप्रमार्जनपूर्वं शुचिपट्टकादौ पञ्चासनासीनः
पूर्वोत्सारितद्वितीयपात्रस्थचन्दनेन देवपूजासत्कचन्दनभाज-
नाद्धा पात्रान्तरे हस्ततले वा गृहीतचन्दनेन कृतत्रालकएतद्वृ-
दरतिलको रचिनकर्णिकाङ्गदहस्तकङ्कणादिभूषणः चन्दनचर्चि-
तभूषितद्युजो लोमहस्तकेन श्रीजिनाङ्गाग्निर्माह्वयमपनयेत् । नि-
र्माल्यं च—“जोगविणट्टं द्वावं, निम्मल्लं विंति गां अत्था” । इति बृह-
द्वाध्यायचनात् यज्जिनविम्बारोपितं सद्भिच्छायाभूतं विगन्धं जातं
दृश्यमानं च निःश्रीकं न ज्ञयजनमनःप्रमोदहेतुस्तन्निर्माल्यं दू-
वन्ति बहुध्रुता इति सङ्गाचारवृत्त्युक्तेऽपि भोगविनष्टमेव, न तु वि-
चारसारप्रकरणोक्तप्रकारेण ढाँकितकृतादेर्निर्माल्यत्वमुचितम्,
शास्त्रान्तरे तथा दृश्यमानत्वादोदोक्तमत्वाच्च, तत्त्वं पुनः केव-
लिंगम्यम् । वर्षादौ च निर्माह्वं विशेषतः कुन्धादिसंस्पर्शे पृथग्
पृथग् जनानाकम्य शुचिस्थाने त्यज्यते, एवमाशातनाऽपि न
स्यात् । स्नात्रजलमपि तथैव, ततः सम्यक् श्रीजिनप्रतिमाः प्रमा-
ज्य उच्चैः स्थाने जोजनादावव्यापार्यपवित्रपात्रे संस्थाप्य च
करयुगधृतशुचिकलशादिनाऽभिषिञ्चेज्जलं च पूर्वं घुम्णायुन्मि-
श्रं कार्यं, यतो दिनकृते—“घुसिणकप्पूरमीसं, काउं गंधादं
वरं । तत्रो जुवणनाहस्स, एहावेई भत्तिसंजुओ” ॥ १॥ घुशृणं,
कुडुमं, कर्पूरो घनसारस्ताभ्यां मिश्रं, तुशब्दात्सर्वोपधिचन्दना-
दिपरिग्रह इति तद्वृत्तिः । स्नपनकाले च—“बालत्तणम्मि सामि-
अ, ! सुमेरुसिहरम्मि कणयकलसेहिं । तिस्रसासुहेहिं एहवि-
ओ, ते धन्ना जेहिं दिट्ठो सि” ॥ १॥ इत्यादि विचिन्त्य पूजाक्षणे
च मुख्यवृत्त्या मौनमेव कार्यं, तदसकौ सावद्यं त्याज्यमेव, अन्य-
था नैपेधिकीकरणनैरर्थक्यापत्तेः, कण्डूयनाद्यपि हेयमेव । यतः
“कायकंडूअणं वज्जे, तहा खेलविगिचणं । युशुत्तजणणं च,
पुअंतो जगवंधुणो ॥ १॥ ” ततः सुयत्नेन बालककूचिकां व्यापा-
र्यैकेनाङ्गुलक्षणेन सर्वतो निर्जलीकृत्य द्वितीयेन च धूपितमृदू-
ज्ज्वलेन तेन मुहुः २ सर्वतः स्पृशेत्, एवमङ्गुलद्वयेन सर्व-
प्रतिमा निर्जलीकार्या । यत्र स्वल्पोऽपि जलकलेदस्तिष्ठति, तत्र
२ श्यामिका स्यादिति सा सर्वथा व्यपास्येत, न च पञ्चती-
र्थैश्चतुर्विंशतिपट्टकादौ मिथः—

“ , सूरिआभदेवस्स ।

जीवाजिगमे विजया-पुरीए विजयाइदेवाणं ॥ १ ॥

जिगाइलोमहत्थय-लूहणया धूवदहणमाईअं ।

परिमाणं सकदाणय-पूआए इक्कयं भणिअं ॥ २ ॥

निज्जुअजिणंदसकहा-सग्गसमुग्गेसु तिसु वि लोपसु ।

अन्नोअं संलग्गा, न्हवणजलाईहिं संपुछा ॥ ३ ॥

पुवधरकालविहिआ , परिमाई संति केसु विपुरेसु ।

वत्तक्खा १ खेत्तक्खा २ महक्खया, ३ गंधे दिछा य ॥ ४ ॥ ”

(गंधे दिछात्ति) ग्रन्थे प्रतिष्ठाभोरुशकादौ दृष्टा । (ध०)

“ मालाइआधराण वि, धुवणजलाई फुसेइ जिणविं ।

पुत्थयपत्ताईण वि, उवरवरिं फरिसणईअं ॥ ५ ॥

ता नज्जइ नो दोसो. करणे चउवीसवट्ठयाईणं ।

आयरणाजुत्तीओ, गंथेसु अदिस्समाणत्ता ॥ ६ ॥ ”

बृहद्वाध्यायेऽप्युक्तम्—

“ जिणरिद्धिदंसणत्थं, एगं कारेइ कोइ भत्तिजुओ ।

पायडिअपाहिदेरं, देवागमसोहिअं चव ॥ १ ॥
 दंसणनाणचरित्ता-राहणकज्जे जिणत्तिअं कोइ ।
 परमिअनमोकारं, उज्जमिउं कोइ पंच जिणा ॥ २ ॥
 कट्ठाणतवमहत्था, उज्जमिउं जरहवासजावि ति ।
 बहुमाणविसेसाआं, कोई कारिति चउवीसं ॥ ३ ॥
 उक्कोसं सतरिसयं, नरत्तेण विहरइत्ति जत्ताप ।
 सत्तरिसयं पि कोई, विवाणं कारइ धणट्ठा ॥ ४ ॥ ”

तस्मात्त्रितीयां पञ्चतीयां चतुर्विंशतिपट्टादिकारणं न्यायमेव
 दृश्यते, तथा सति तत्प्रकालनाद्यपि निर्दोषमेव, अङ्गुरुकणं ह-
 स्तादि च पृथक् जाजनस्थगृहजलेन काल्यं, न तु प्रतिमाकाल-
 नजलन, चन्दनादिवत् । इति जिनस्तपनविधिः ।

अथ पूजाविधिः—

पूजा चाङ्गाग्रभावमेदात् त्रिधा । तत्र स्नपनमङ्गपूजैव, ततः “अंदि
 २ जानु २ करां ६ सेपु, ८ मूर्द्धि ६ पूजां ययाक्रमम” इत्युक्तैर्देवमा-
 णत्वात्सृष्ट्या नवाङ्गेषु कर्पूरकुङ्कुमादिमिश्रगोशोर्षचन्दनान्यर्चये-
 त् । केऽप्याहुः—पूर्वं भाले तिलकं कृत्वा नवाङ्गपूजा कार्या । श्रो-
 त्रप्रभसूरिकृतपूजाविधौ तु—“सरससुरादिचन्दणेणं देवस्त दाहि-
 णजाणुदाहिणखंधनिमालवामखंधवामजाणुलक्खणेसु पंचगु-
 हिअएहि सदत्थेसु वा अंगेसु पूअं काऊण पच्चमाकुसुमेहि
 गंधवासेहि च पुएइ ” इत्युक्तम् । ततः सद्रत्नैः सुगन्धिभिः
 सरसैरभूपतितैर्विकाशिभिरशटितदलैः प्रत्यग्रैश्च प्रकीर्णैर्ना-
 नाप्रकारप्रयितैर्वा पुष्पैः पूजयेत् । पुष्पाणि च यथोक्तान्येव
 ग्राह्याणि । यतः—

“ न शुष्कैः पूजयेद्देवं, कुसुमैर्न महीगतैः ।
 न विशीर्णदलैः स्पृष्टैर्नाशुनैर्नाऽविकाशिभिः ॥ १ ॥
 कीटकोशापविद्धानि, शोणैर्पर्युषितानि च ।
 वर्जयेदूर्णनात्रेन, वासितं यदशोजितम् ॥ २ ॥
 पूतिगन्धान्यगन्धानि, अम्लगन्धानि वर्जयेत् ।
 मलमूत्रादिनिर्माणा-दुच्छिष्टानि कृतानि च ” ॥ ३ ॥

सति च सामर्थ्ये रत्नसुवर्णमुक्ताजरणरौप्यसौवर्णपुष्पादिभि-
 र्अद्भोदयादिविचित्रदुर्लभादिवस्त्रैश्चाप्यन्नैर्कुर्यात् । एवं चान्ये-
 पामपि भाववृद्ध्यादि स्यात् । यतः “ पवरं हि साहजं हि, पायं
 भावो वि जायप पवरो । न य अन्नो उवओगो, एणसि सयाण
 वछयरो ” ॥ १ ॥ इति । आहविभित्तुत्तौ—“ग्रन्थिम १ वेष्टिम २ पुरिम ३
 संघातिम ४ रूपचतुर्विधप्रधानाभ्यानां तशतपत्रसहस्र-
 पत्रजातीकेतकचम्पकादिविशिष्टपुष्पैर्माला १ मुकुट २ शिर-
 स्कं ३ पुष्पगुहादि विरचयेदिति विशेषः । चन्दनपुष्पा-
 दिपूजा च तथा कार्या यथा जिनस्य चक्षुर्मुखाच्छाद-
 नादि न स्यात्, सश्रीकताऽतिरेकश्च स्यात्, तथैव हृष्टूणां
 प्रमोदवृद्ध्यादिसंभवात् । अन्योऽप्यङ्गपूजाप्रकारः कुसुमाञ्जलि-
 मोचनपञ्चामृतप्रकाशनशुद्धादिकथाराप्रदानं कुङ्कुमकर्पूरादिमि-
 श्रचन्दनविलेपनाङ्गाविधानगोरोचनमृगमर्दादिमयतिलकपत्र-
 भङ्गादिकरणप्रमुखो भक्तितैल्यप्रतिमापूजाधिकारे वक्ष्यमा-
 णो यथास्थं ज्ञेयः । तथा जिनस्य हस्ते सौवर्णबाजपूरनालि-
 केऽर्पणाफलागवर्त्तदलनाणकनुजिकादिमोचनं कृष्णागुर्वादि-
 धूपोत्केपसुगन्धवासप्रक्षेपाद्यपि सर्वमङ्गपूजायामन्तर्भवति ।
 तथाक्तं वृहद्भाष्ये—“ एहवणविवेचणआहर-णवत्थफणगंधधूव-
 पुण्हेहि । कीरइ जिणंगपुआ , तथ विहोएस नायव्वो ” ॥ १ ॥
 इति । तत्र धूपो जिनस्य वामपार्श्वे कार्य इत्यङ्गपूजा । तत्रैव घृतपूर्व-

प्रदीपैः शाल्यादितन्दुवात्तैर्वीजपूरादिनाफत्रैः सर्वनैवेद्यैर्नि-
 मलौदकनृतशङ्खादिपात्रैश्च पूजयन् । तत्र प्रदीपो जिनस्य दक्षि-
 णपार्श्वे स्थाप्यः, अकृतैश्चाखण्डै रौप्यसौवर्णैः शालेयैर्वा जिनस्य
 पुरतो दर्पण १ भङ्गासन २ वर्धमान ३ श्रीवत्स ४ मत्स्ययुग्म ५
 स्वस्तिक ६ कुम्भ ७ नन्द्यावर्त्त ८ रूपाष्टमङ्गलानालेखयेत् ।
 अन्यथा वा ज्ञानदर्शनचारित्राराधननिमित्तं सृष्ट्या पुञ्जवयेण
 पट्टादौ विशिष्टास्तान् पुगादिफलं च दौक्येत् । नवीनफलागमे
 तु पुर्वं जिनस्य पुरतः सर्वथा दौक्यं, नैवेद्यमपि सति सामर्थ्ये
 कूराद्यशनशर्करागुडादिपानफलादिखाद्यताम्बूलादिखाद्यान् दौ-
 क्येत् । नैवेद्यपूजा च प्रत्यहमपि सुकरा, महाफला च
 धान्यस्य च विशिष्य, आगमेऽपि राक्षधान्यस्यैव प्रतिपादनात्;
 यत आवश्यकनिर्युक्तौ समवसरणाधिकारे “ कीरइ वलीति, ”
 निशीथेऽपि—“तओ पभावईए देवीए सव्वं यलिमाई काउं
 भणिअं-देवाहिदेवो वरुमाणसामी तरस पमिमा कीरओ ति
 वाहिओ कुहामो दुहा जायं पिच्छइ सव्वालंकारविभूतिअं भ-
 गवओ पडिम” निशीथपीठेऽपि—[वत्ति ति] “असिचोवसमनिमि-
 त्तं कूरो किज्जइ ” । महनिशीथेऽपि तृतीयाध्ययने—“अरिहंताणं
 भगवंताणं गंधमल्लपईवसंमज्जणोवलेयणविच्छित्तविविधवत्थधू-
 वाईएहि पूआसक्कारोहि पइदिणमन्नञ्चणं पकुव्वाणा तिथुत्थप्प-
 णं करामो ति” । ततो गोशोर्षचन्दनरसेन पञ्चाङ्गुलितद्वैमंरुवा-
 लेखनादि पुष्पप्रकराऽऽरात्रिकादिगीतनृत्यादि च कुर्यात् । सर्वम-
 प्येतदप्रपूजैव; यद्भाष्यम्—“ गंधव्वनट्टवाइअ-ववणजहारत्तिआह
 दीयाई । जं किञ्चं तं सव्वं, पि ओ अरइ अगपूआए ” ॥ १ ॥ इत्यङ्गपूजा ।
 भावपूजा तु जिनपूजाव्यापारनिषेधरूपतृतीयनैपोधिकीकरणपू-
 र्वं जिनादक्षिणदिशि पुमान्, स्त्री तु वामदिशि, आशातनापरि-
 हारार्थं जघन्यतोऽपि संज्ञेव नवहस्तमानादसंभवे तु हस्त-
 हस्तार्कमानादृक्पृष्ठतस्तु पृष्ठहस्तमानादवग्रहाद् वहिः स्थित्वा
 चैत्यवन्दनां विशिष्टस्तुत्यादिभिः कुर्यात् । आह च—“तइआ उ
 भावपूआ , ठाउं चिइवंदणोचिप देसे । जहसात्ति चित्तथुइ
 थु-त्तमाइणा देववंदणं ॥ १ ॥ ” निशीथेऽपि—“सो उ गंधारसा-
 वओ थयथुईहि धुणंता तथ गिरिगुहाए अहोरचं निवसिओ” ।
 तथा वसुदेवहिण्डौ—“ वसुदेवो पच्चूसे कयसमत्तसावय-
 सामाइआशनिअमो गहिअपच्चक्खाणो कयकाउस्सगधुइ-
 वंदणो ति” । एवमनेकत्र आवाकादिजिरपि कार्यात्सर्गस्तुत्यादि-
 भिर्यैत्यवन्दना कृतेत्युक्तम् । (ध०) (स्तुतिज्ञेदतिरूपणम् ‘थुइ
 शब्दे वक्ष्यते)गीतनृत्याद्यङ्गपूजाभामुक्तं नावपूजायामप्यवतरति;
 तच्च महाफत्रत्वान्मुख्यवृत्त्या स्वयं करोत्युदायननृपराज्ञी प्रजाव-
 ती यथा । यन्निशीथचूर्णे—“पनावईएहाया कयवलिकम्मा कय-
 कोउअमंगल्ला सुकिट्ठवासपरिहिआण जाव अट्टमी चउइसी सु-
 अभात्तिरागेण य सयमेव राओ नहोवयारं करेइ, राया वि
 तयाणुविन्नीप मुरयं वाएइ ” इति । पूजाकरणावसरे चार्हत-
 शृङ्गल्यकेवलिसिद्धिस्त्यावस्थात्रयं ज्ञावयेत् । यद्भाष्यम्—“ एह-
 वणचवगेहि कूउमन्थवत्थपमिहारंगेहिं केवलिअं । पल्लिअंकु-
 ञ्चगोहि अ, जिणस्स भाविउज सिद्धत्तं ॥ १ ॥ ” स्नापकैः प-
 रिकरोपरिघटितगजारुढकरकलितकलशैर्मरैरर्चकैश्च तत्रैव
 घटितमालाधारैः कृत्वा जिनस्य छद्मस्थावस्थां ज्ञावयेत् । उ-
 द्ग्रस्थावस्था त्रिधा—जन्मावस्था १, राज्यावस्था २, आमण्या-
 वस्था च ३ । तत्र स्नपनकारैर्जन्मावस्था १, मालाधारै राज्या-
 वस्था २, आमण्यावस्था जगवतोऽपगतकेशशोभमुखदर्शना-

त्सुज्ञानैव , प्रातिहार्येषु परिकरोपरितनकवशोजयपार्श्वघटितैः
पत्रैः कङ्कलिः १, मालाधारैः पुष्पवृष्टिः २, वीणावंशकरैः प्रति-
मोजयपार्श्ववर्तिजिर्दिव्यो ध्वनिः ३, शेषाणि स्फुटान्येव । इति
भावपूजा । अन्यरीत्याऽपि पूजात्रयं बृहद्भाष्याद्युक्तं यथा—

“पंचोवयारजुत्ता, पुत्रा अटोवयारकलिश्चा य ।
रिद्धिविसेसेण पुण, नेत्रा सध्वावयारा वि ॥ १ ॥
तत्थ य पंचुवयारा, कुसुमस्खयगंधधूवदीवेहिं ।
कुसुमस्खयगंधपई-वधूवनेवेज्जफलजंवेहिं पुणो ॥ २ ॥
अटविहकम्मदलणी, अटवयारा हवइ पुत्रा ।
सध्वावयारपूया, न्हवणऽच्चणवत्थजूसणाईहिं ॥ ३ ॥
फलबद्धिदीवाईहिं, नट्टगिआरत्तिआहिं ति ।”
शास्त्रान्तरे चानेकधाऽपि पूजाभेदा उक्ताः सन्ति ।

तद्यथा—

“सयमाणयणे पढमा , बीआ आणावणेण अन्नोई ।
तइआ मणसा संपा-रुणेण वरपुण्फमाईणं” ॥ १ ॥
इति कायवाङ्मनोयोगितया करणकारणानुमतिभेदतया च
पूजात्रिकम् । तथा—“पूअं पि पुण्फामिससुइपडिवत्तिभेअओ च-
उव्विहं पि जहासत्तीप कुज्जा” । ललितविस्तरादौ तु पुष्पाभिप-
स्तोत्रप्रतिपूजानां यथोत्तरं प्राधान्यमित्युक्तं, तत्राऽऽभिपमशना-
दिभोग्यवस्तुप्रतिपत्तिः, पुनरधिकलाप्तापदेशपरिपालना इत्या-
गमोक्तं पूजाभेदचतुष्कम् ।

तथा—

“दुविहा जिणिदपूआ, दवे भावे अ तत्थ दव्वम्मि ।
दवेई जिणपूआ, जिणआणापालणं भावे” ॥ १ ॥

इति भेदद्वयेऽपि । तथा सप्तभेदा यथा—

“न्हवण विलेवण अंग-म्मि चक्खुजुअं च वासपूआए ।
पुण्फारुहणं माला-रुहणं तह वज्जयारुहणं ॥ १ ॥
चुआरुहणं जिणपुं-गवाण आहरणारोहणं चेव ।
पुण्फगिहपुण्फगरो, आरत्ती मंगवपईवो ॥ २ ॥
दीवो धूवुक्खवो, नेवज्जं सुहफलाण ढोअणं ।
गीअं नट्टं वज्जं, पूआजेआ इमे सतरा” ॥ ३ ॥

एकविंशतिभेदास्त्वनुपदमेव वक्ष्यमाणा ज्ञेयाः । एते सर्वेऽप्य-
ङ्गादिपूजात्रये सर्वव्यापकेऽन्तर्भवन्ति ।

अङ्गादिपूजात्रयफलं त्वेवमाहुः—

“विग्धोवसामगेगा, अब्भुदयसाहणी भवे बीआ ।
निव्वुक्करणी तइआ, फलया उ जहत्थनामई ॥ १ ॥”

सात्त्विक्यादिभेदैरपि पूजात्रैविध्यमुक्तं यतो
विचारामृतसंग्रहे—

“सात्त्विको राजसी भक्ति-स्तामसीति त्रिधाऽथवा ।
जन्तोस्तत्त्वादिप्रिया-विशेषादहंतो भवेत् ॥ १ ॥
अहंतसम्यग्गुणश्रेणि-परिज्ञानैकपूर्वकम् ।
अमुञ्चना मनोरङ्ग-मुपसर्गेऽपि भूयसि ॥ २ ॥
अहंतसंबन्धिकाकार्यार्थं, सर्वस्वमपि दित्सुना ।
प्रध्याङ्गिना महोत्साहात्, क्रियते या निरन्तरम् ॥ ३ ॥
भक्तिः शक्त्यनुसारेण, निःस्पृहाशयवृत्तिना ।
सा सात्त्विकी भवेद्भक्ति-लोकद्वयफलावहा ॥ ४ ॥
यदैहिकफलप्राप्ति-हेतवे कृतनिश्चया ।
लोकैरञ्जनवृत्त्यर्थं, राजसी भक्तिरुच्यते ॥ ५ ॥

द्विषदां यत्प्रतीकारकृते, या कृतमत्सरम् ।

दृढाशयं विधीयेत, सा भक्तिस्तामसी मता ॥ ६ ॥

रजस्तमोमयी भक्तिः, सुप्रापा सर्वदेहिनाम् ।

दुर्बला सात्त्विकी भक्तिः, शिवावधिसुखावहा” ॥ ७ ॥

अत्र च प्रागुक्तमङ्गाप्रपूजाद्वयं चैत्यविश्वकारण-
यात्रादिश्च द्रव्यस्तवः । यदाह—

“जिणजवणविबठावण-जत्तापूआइ सुत्तओ विहिणा ।

दव्वत्थओ त्ति नेओ, जावत्थयकारणत्तेणं ॥ १ ॥

निच्चं चिअ संपूआ, जइ वि हु एसा न तीरए काचं ।

तह वि अणुचिठिअवा, अक्खयदीवाइदानेणं ॥ २ ॥

एगं पि उदगविंदु, जह पक्खित्तं मदासमुद्धम्मि ।

जायइ अक्खयमेअं, पूआ वि हु वीआरागेसु ॥ ३ ॥

एएणं वीएणं, दुक्खाइ अपाविज्जण भवगहणे ।

अच्चंतुदारजोए, भोत्तुं सिज्झंति सव्वजिआ ॥ ४ ॥

पूआए मणसंती, मणसंतीए अ उत्तमं भाणं ।

सुहभाणेण य मुक्खं, मुक्खे सुक्खं निराबाधं” ॥ ५ ॥ इति ।

पूजादिविधिसंग्राहकं प्रसिद्धोमास्वातिवाचककृतं
प्रकरणं चैवम्—

“स्नानं पूर्वाऽऽमुखीचूय, प्रतीच्यां दन्तधावनम् ।

उदीच्यां श्वेतवस्त्राणि, पूजा पूर्वोत्तरामुखी ॥ १ ॥

गृहे प्रविशतां वाम-भागे शय्यविवर्जिते ।

देवताऽवसरं कुर्यात्, सार्द्धहस्तोर्द्धचूमिके ॥ २ ॥

नीचैर्भूमिस्थितं कुर्याद्, देवताऽवसरं यदि ।

नीचैर्नीचैस्ततो वंशः, संतत्याऽपि सदा भवेत् ॥ ३ ॥

पूजकः स्याद्यथा पूर्व-उत्तरस्याश्च संमुखः ।

दक्षिणस्या दिशो वर्यं, विदिगवर्जनमेव हि ॥ ४ ॥

पश्चिमाभिमुखं कुर्यात्, पूजां जैनैर्धूमस्यै ।

अन्यत्र संततिच्छेदो, दक्षिणस्यां न सन्ततिः ॥ ५ ॥

आग्नेय्यां तु यदा पूजा, धनहानिर्दिने दिने ।

वायव्यां संततिर्नैव, नैर्ऋत्यां च कुलक्षयः ॥ ६ ॥

पेशान्यां कुर्वतां पूजां, संस्थितिर्नैव जायते ।

अंघ्रि २ जानु २ करां ६ सेषु, मूर्द्ध्नि ए पूजा यथाक्रमम् ॥ ७ ॥

श्रीचन्दनं विना नैव, पूजा कार्या कदाचन ।

जाले कण्ठे हृदयेजो-दरे तिलककारणम् ॥ ८ ॥

नवभिस्तिव्रकैः पूजा, करणीया निरन्तरम् ।

प्रभाते प्रथमं वास-पूजा कार्या विचक्षणैः ॥ ९ ॥

मध्याह्ने कुसुमैः पूजा, संध्यायां धूपदीपकृत ।

वामांशे धूपदाहः स्या-दग्रतूरं तु सम्मुखम् ॥ १० ॥

अहंतो दक्षिण प्रागे, दीपस्य विनिवेशनम् ।

ध्यानं तु दक्षिणे भागे, चैत्यानां वन्दनं तथा ॥ ११ ॥

हस्तात्प्रस्खलितं त्रितौ निपतितं लग्नं कृत्स्नपादयो-

र्यन्मूर्द्धोपगतं धृतं कुवसनैर्नाभेरधो यद् भृशम् ।

स्पृष्टं दुष्टजनैर्धनैरभिहतं यद् दूषितं कीटकै-

स्याज्यं तत्कुसुमं दलं फलमथो नैकैर्जिनप्रोतये ॥ १२ ॥

नैकपुष्पं द्विधा कुर्याद्, न द्विधात्कलिकामपि ।

चम्पकोत्पलजेदेन, जवेदोषो विशेषतः ॥ १३ ॥

गन्धधूपाक्तैः स्त्रिभिः, प्रदीपैर्वद्विवारिभिः ।

प्रधानैश्च फलैः पूजा, विधेया श्रीजिनेशितुः ॥ १४ ॥

शान्तौ श्वेतं तथा पीतं, दाभे श्यामं पराजये ।

मङ्गलायै तथा रक्तं, पञ्चवर्णं च सिरुये ॥ १५ ॥
पञ्चामृतं तथा शान्तौ , दीपः स्यात् सघृतैर्गुहैः ।
वह्नी लवणनिक्षेपः , शान्त्यै तुष्ट्यै प्रशस्यते ॥ १६ ॥
खण्डिते संधिते छिन्ने, रक्ते रौक्ते च वाससि ।
दानपूजातपोहोम-संख्यादि निष्फलं भवेत् ॥ १७ ॥
पद्मासनसमासीनो , नासाऽग्रन्यस्तद्वोचनः ।
मौनी वस्त्रावृतस्थोऽयं, पूजां कुर्याज्जिनेशितुः ॥ १८ ॥
स्नात्रं विक्षेपनविभूषणपुष्पवास-
धूपप्रदीपफलतन्तुलपत्रपूजैः ॥
नैवेद्यवारिवसनैश्चमराऽऽतपत्र-
चादित्रगीतनटनस्तुतिकोशवृद्ध्या ॥ १९ ॥
इत्येकविंशतिविधा जिनराजपूजा ,
ख्याता सुरासुरगणेन कृता सदैव ।
खण्डीकृता कुमतिभिः कलिकालयोगा-
द्यद्यन्त्रियं तदिह भाववशेन योज्यम् ॥ २० ॥ ” इति ।

एवमन्यदपि जिनविभ्यवैशिष्ट्यकरणचैत्यगृहप्रमार्जनसुधाध-
वनजिनचरित्रादिविचित्रचित्ररचनसमग्रविशिष्टपूजोपकरण-
सामग्रीरचनपरिधापनिकाचन्द्रोदयतोरणप्रदानादिसर्वमङ्गादि-
पूजायामन्तर्भवति ; सर्वत्र जिनभक्तेरेव प्राधान्यात् । गृहचैत्यो-
परि च धौतिकाद्यपि न मोक्षं, चैत्यवस्तत्रापि चतुरशीत्याशा-
तनायावर्जनीयत्वात् । अत एव देवस्तत्पुष्पधूपदीपजलपात्रच-
न्द्रोदयादिना गृहकार्यं किञ्चिदपि न कार्यमेव, नापि स्वगृहचै-
त्यदौकितचोक्तपूगीफलनैवेद्यादिक्रियोत्थद्वयं व्यापार्यम् । चै-
त्यान्तरे तु स्फुटं तत्स्वरूपं सर्वेषां पुरतो विज्ञाप्यारोध्यम्, अ-
न्यथाऽर्पणे च मुधा जनप्रशंसादिदोषप्रसङ्गः । गृहचैत्यनैवेद्याद्य-
प्यारामिकस्य मुख्यवृत्त्या मातृदेवस्थाने न देयं, शक्यभावे च
आदावेव नैवेद्यार्पणेन मातृदेवोक्तौ तु न दोषः । इति पूजा-
विधिः । ५० २ अधि० ।

प्रस्तावितद्वारमेवोपदर्शयन्नाह-

सारा पुण थुड्योत्ता, गंजीरपयत्यविरङ्गा जे उ ।

सञ्जयगुणुक्कित्तण-रूवा खलु ते जिणानं तु ॥ २४ ॥

साराणि प्रधानानि, पुनःशब्दो विशेषज्ञोतनार्थः । तच्चैवम-
सारैः स्तुतिस्तोत्रैर्गुर्वी पूजा कर्तव्या ; साराणि पुनस्तानि का-
नीत्युच्यते, यानि त्वित्येतस्येह दर्शनाद्यान्येव गम्भीरैरुक्तैः, प-
दानां शब्दानामर्थैरभिधेयैर्विरचितानि दृष्टानि गम्भीरपदार्थः
विरचितानि । तद्यथा-“ पक्खिणचरिमत्तणुणो, अइसयलेसं
पि जस्स दट्ठणं । भवदुत्तमणा जायं-ति जोङ्गणो तं जिणं न-
मह ” ॥ १ ॥ ‘जे उ त्ति’ व्याख्यातमेव । अतुच्छपदार्थयुक्तान्यापि
कानिचिदसद्भूतगुणकीर्त्तनरूपाणि स्युः । यथा-

क्रेमाय मर्त्यजगतस्तल एव शङ्के,

शाकम्भरीनूप । गतं न भवद्यशोभिः ।

गायन्ति तानि यदि तत्र हृजङ्गयोपा,

शेषः शिरांसि धुनुयाज्ज मदी स्थिरा स्यात् ” ॥ १ ॥

इत्येतद्व्यवच्छेदायःऽऽह-सद्भूतगुणोत्कीर्त्तनरूपाणि विद्यमा-
नगुणग्रहणस्वभावान्येव, खलुस्वधारणे, तानि स्तुतिस्तोत्राणि,
जिनानां तु श्रान्तानामेव । तद्यथा-“ आणा जम्स विलङ्गा ,
सीसे सवेहि हरिहरोहिं पि । सो वि तुद भाणजलणे, मयणो
मयणं व पविलीणो ” ॥ १ ॥ इति गार्थः ॥ २४ ॥

अथ कथं स्तुत्यादिप्रधानपूजाया गुर्वीत्वमित्यत्रोच्यते,
स्तुत्यादीनां कुशलपरिणामहेतुत्वादेतदेवाऽऽह-

तेसि अत्याहिगमे, णियमेणं होइ कुसलपरिणामो ।

सुंदरभावा तेसिं, इयरम्मि वि रयणणाएण ॥ २५ ॥

तेषां सारस्तुत्यादीनामर्थान्निगमेऽभिधेयाऽवगमे सति, निय-
मेनावश्यंज्ञावेन, भवति जायते, कुशलपरिणामः शुभाभ्यवसा-
यः, अर्थाधिगमस्य प्रायः कुशलपरिणामकारकत्वादिति भव्य-
स्तोत्राणामिति गम्यते । एवं तर्थाधिगमवतामेव स्तुत्यादिभिर्गु-
र्वी पूजा स्यान्नान्येषामित्यत्रोच्यते-सुन्दरभावात् शुभज्ञावत्वात्,
तेषां स्तुत्यादीनाम्, इतरस्मिन्नपि तदर्थान्वगमेऽपि, आस्तां त-
दर्थान्वगमे, कुशलः परिणामो जवतीति प्रकृतम् । अथ कथ-
मिदमवसीयते इत्याह-रत्नज्ञातेन माणिक्योदाहरणेन, यथा
रत्नमज्ञातगुणमपि सुन्दरस्वभावतया गुणकरमेवमेतान्यप्येति
गार्थः ॥ २५ ॥

अधिकृतमेव ज्ञातं ज्ञापनीये योजयन्नाह-

जरसमणार्इ रयणा, अस्सायगुणा वि ते समिति जहा ।

कम्मजरार्इ थुड्मा-इया वि तह जावरयणाओ ॥ २६ ॥

ज्वरशमनादीनि ज्वरापहारप्रवृत्तीनि, आदिशब्दाच्छब्दशमना-
दिग्रहः, रत्नानि माणिक्यानि, अज्ञातगुणान्यपि रोगिजिरवि-
दितज्वरादिशमनसामर्थ्यान्यपि, न केवलं ज्ञातगुणान्येव तान्
ज्वरादिरोगान् शमयन्ति नाशयन्ति, यथा येन प्रकारेण, सुन्द-
ररूपतालक्षणैः, कर्मज्वरादीन् कर्मलक्षणज्वरादिरोगान् स्तुत्या-
दीन्यपि स्तुतिस्तोत्राण्यपि, न केवलं रत्नान्येव, (तह इति) अ-
त्रोत्तरस्यावधारणार्थस्य तुशब्दस्य संबन्धात्, तथैव तेनैव प्रका-
रेण, किंभूतानि स्तुत्यादीनि ?, भावरत्नानि पारमार्थिकमाणि-
क्यानि, शमयन्तीति प्रकृतमिति गार्थः ॥ २६ ॥

सारस्तुतिस्तोत्रद्वारनिगमनम्, तथा यदुक्तम्-“ सारयुद्धोत्त-
साहिया, व तह य चिइवदणाउं ति ” । पञ्चा० ४ विव० ।

पूजा अविच्छेदतोऽस्य कर्तव्येत्युक्तं सैव स्वरूपतोऽभिधीयते
कारिकाद्वयेन-

स्नानविक्षेपनसुसुग-न्धिपुष्पधूपादिभिः शुभैः कान्तम् ।

विजवानुसारतो यत्, कास्त्रे नियतं विधानेन ॥ १ ॥

अनुपकृतपरहितरतः, शिवदस्त्रिदेशशपूजितो भगवान् ।

पूज्यो हितकामाना-मिति जक्त्या पूजनं पूजा ॥ २ ॥

स्नानं गन्धधूपसंयोजितं, स्नात्रं वा, विक्षेपनं चन्दनकुङ्कुमादि-
भिः, सुष्ठु सुगन्धिपुष्पाणि जात्यादिकुसुमानि । तथा सुगन्धिधूपो
गन्धयुक्तप्रतीतः, तदादिजिरपरैरपि शुभैर्गन्धधूपविशेषैः, का-
न्तं मनोहारि, विभवानुसारतो विभवानुसारेण, यत् पूजनमिति
संबन्धः कास्त्रे त्रिसंध्यं स्ववृत्त्यविरुद्धं वा, नियतं सदाविधानेन
शास्त्रोक्तेन ॥ १ ॥ उपकृतमुपकारो, न विद्यते उपकृतं येषां ते
इमेऽनुपकृताः, अकृतोपकारा इत्यर्थः । ते च ते परे च तेभ्यो
हितं तस्मिन् रतोऽभिरतः, प्रवृत्तोऽनुपकृतपरहितरतो निष्कार-
णवत्सलः, शिवं ददातीति शिवदस्त्रिदेशशानामीशास्तैः पूजितो,
भगवान् समग्रैश्चर्यादिसंपन्नः, पूज्यः पूजनीयो, हितकामानां
हिताभिलाषिणां, सत्त्वानामित्येवंविधेन कुशलपरिणामेन, भ-
क्त्या विनयसेवया, पूजनं पूजोच्यते ॥ २ ॥

तामेव भेदेनाऽऽह-

पञ्चोपचारयुक्ता, का चिच्चाष्टोपचारयुक्ता स्यात् ।

ऋद्धिविशेषादन्या, प्रोक्ता सर्वोपचारेति ॥ ३ ॥

पञ्चोपचारयुक्ता पञ्चाङ्गप्रणिपातरूपा, का चिच्चाष्टोपचारयुक्ता स्यात् अष्टाङ्गप्रणिपातरूपा, ऋद्धिविशेषादन्या ऋद्धिविशेषो द-
शार्णभक्षादिगतः, तस्मादपरा प्रोक्ता, सर्वोपचारेति सर्वैः
प्रकारैरन्तःपुरहस्त्यश्वरथादिभिरुपचारो विवयो यस्यां सा
सर्वोपचारा ॥ तत्राद्या-“ दो जाणू दोषि करा, पंचमयं
होइ उत्तमं तु ” । एवमेजिः पञ्चभिरुपचारयुक्ता, अ-
थवा-आगमोक्तैः पञ्चभिविनयस्थानैर्युक्ता । तद्यथा-“ स-
च्चिच्छाणं दव्वाणं विठसरण्याप, अच्चिच्छाणं दव्वाणं अ-
विउसरण्याप पगसाभिणं उत्तरासंगेण चक्खुफासे अं-
जलिपग्गहेणं मणसा पगत्तीजावकरणेण ” ॥ द्वितीया त्वष्टभि-
रङ्गैः शरीरावयवैरुपचारो यस्याम् । तानि चामून्यङ्गानि-
“ सीसमुरोयरपिटी, दो बाहु ऊह्या प अठ्ठा । ” तृतीया तु देवे-
न्द्रन्यायेन, यथोक्तमागमे-“ सव्ववलेणं सव्वसमुदणं सव्व-
विचूर्हेण सव्वविज्झसाप सव्वायरेण ” इत्यादि ॥ ३ ॥

इयं च यादृशेन विस्तेन कार्या पुरुषेण च तदाह-

न्यायार्जितेन परिशो-धितेन विस्तेन निरवशेषेयम् ।

कर्तव्या बुद्धिमता, प्रयुक्तसत्सिद्धियोगेन ॥ ४ ॥

न्यायार्जितेन न्यायोपात्तेन, परिशोधितेन ज्ञावविशेषात्, विस्तेन
द्रव्येण, निरवशेषा सकलेयं पूजा, कर्तव्या करणीया, बुद्धिमता
प्रज्ञावता, प्रयुक्तसत्सिद्धियोगेन प्रयुक्तः वर्तितः सत्सिद्धियोगः
सत्साधनव्यापारो येन स तथा ॥ ४ ॥

कीदृक्प्रयत्नेन पुनः पुंसा करणीयेयमित्याह-

शुचिनाऽऽत्मसंयमपरं, सितशुजवस्त्रेण वचनसारेण ।

आशंसारहितेन च, तथा तथा भाववृद्धौचैः ॥ ५ ॥

शुचिना द्रव्यतः स्नानेन देशसर्वस्नानाभ्यां, देशस्नानं हस्त-
पादमुखप्रक्षालनं, सर्वस्नानं शिरसा स्नातत्वे सत्यागमप्रसि-
द्धिः भावतः शुचिना भावस्नानेन, विशुद्धाध्यवसायेनेत्य-
र्थः । आत्मसंयमपरम्-आत्मनः शरीरस्य संयमः संवृता-
ङ्गोपाङ्गेन्द्रियत्वं तत्परं तत्प्रधानं यथा भवत्येवं पूजा कर्त-
व्या । सितशुजवस्त्रेण सितवस्त्रेण शुभवस्त्रेण च, शुजमिह सि-
तादन्यदपि पट्टयुग्मादि रक्तपीतादिवर्णं परिगृह्यते, वचनसा-
रेणाऽऽगमप्रधानेन, आशंसारहितेन च-इदपरलोकाद्याशंसावि-
कलेन च, तथा तथा भाववृद्धौचैर्येन येन प्रकारेण पुष्पवस्त्रादि-
विरचनागतेन भाववृद्धिः संपद्यते तेन तेन प्रकारेण-
त्यर्थः ॥ ५ ॥

प्रतिष्ठाऽनन्तरं पूजा प्रस्तुता, सा च पुष्पाभिपस्तोत्रादिभेदेन
बहुधा, तत्र पुष्पादिपूजामजिभाय स्तोत्रपूजां कारिकाद्वयेन-
ऽऽह-

पिएरुक्रियागुणगतै-र्गम्भीरैर्विविधवर्णसंयुक्तैः ।

आशयविशुद्धिजनकैः, संवेगपरायणैः पुण्यैः ॥ ६ ॥

पापनिवेदनगर्जैः, प्रणिधानपुरस्सरैर्विचित्रार्थैः ।

अस्वस्तितादिगुणयुतैः, स्तोत्रैश्च महामतिप्रथितैः ॥ ७ ॥

पिएडं शरीरमष्टोत्तरलक्षणसहस्रलक्षितं, क्रिया समाचारश्च-
रितं, तच्च सर्वातिशायि दुर्वारपरीवहोपसर्गसमुत्थभयविज-
यित्वेन, गुणाः श्रद्धाज्ञानविरतिपरिणामादयो जीवस्य सहस्रसि-
नोऽविनाश्रुताः सामान्येन, केवलज्ञानदर्शनादयस्तु विशेषेण,
तद्गतैस्तद्विषयैस्तत्प्रतिबद्धैः, गम्भीरैः सूक्ष्ममतिविषयजावाजि-
धायिभिरन्तर्भावप्रवर्तितैश्च, विविधवर्णसंयुक्तैर्विचित्राकरसं-
योगैश्चन्द्रेणालङ्कारवशेन, आशयविशुद्धिजनकैर्भावविशुद्ध्याऽऽपा-
दकैः, संवेगपरायणैः-संवेगः संसारभयं, मोक्षाभिलाषो वा, प-
रमयनं गमनं येषु तानि परायणानि, संवेगो परायणानि संवेगप-
रायणानि, तैः पुण्यहेतुत्वात् पुण्यानि, तैः ॥ ६ ॥ पापानां रागद्वेषमा-
हृतानां, स्वयंकृतत्वेन निवेदनं परिकथनं, तद्गमोद्दृष्ट्यान्तर्गत-
भावो येषां तानि तैः पापनिवेदनगर्जैः, प्रणिधानमैकाग्र्यं, तत्-
पुरःसरैः, उपयोगप्रधानैरिति यावत् । विचित्रार्थैर्बहुविधार्थैः,
अस्वस्तितादिगुणयुतैरस्वस्तितामिहितमव्यत्याग्रेमितामित्यादि-
गुणयुक्तैरभिव्याहारमाश्रित्य स्तोत्रैश्च स्तुतिविशेषैश्च, महा-
मतिप्रथितैः महाबुद्धिपुरुषविरचितसन्दर्भैः, इयं पूजा कर्तव्येति
पञ्चात्संबन्धनीयम् ॥ ६-७ ॥

कथं पुनः स्तोत्रेभ्यः पूजा प्रवर्तय्याह-

शुजज्ञावार्थं पूजा, स्तोत्रेभ्यः स च परः शुभो जवति ।

सदचूतगुणोत्कीर्त्तन-संवेगात् समरसाऽऽपत्या ॥ ८ ॥

(शुभेत्यादि) शुजज्ञावार्थं पूजा शुभभावनिमित्तं पूजा, सर्वाऽ-
पि पुष्पादिभिः स्तोत्रेभ्यः स्तुतिभ्यः, स च भावः, परः प्रकृ-
ष्टः, शुभो भवति शुभहेतुर्जायते, एवं स पुष्पवस्त्रादीनामिव
स्तोत्राणामपि प्राक्तनाध्यवसायापेक्षया शुभतरपरिणामनिब-
न्धनत्वेन पूजाहेतुत्वं सिद्ध्यति । कथं पुनः स्तोत्रेभ्यः शुभो
ज्ञाव इत्याह-सदचूतगुणोत्कीर्त्तनसंवेगात्, सदचूतानां वि-
धमानानां तथ्यानां च गुणानां ज्ञानादीनां यत्कीर्त्तनं तेन
संवेगो मुक्त्याभिलाषस्तस्मात्, समरसापत्या समभावे रसोऽ-
जिलाषो यस्यां सा समरसा, सा चासावापत्तिश्च प्राप्तिरधि-
गमतिरधिगम इत्यनर्थान्तरम् । तथा हेतुजतया समरसापत्या पर-
मात्मस्वरूपगुणज्ञानोपयोगरूपया, परमार्थतस्तद्भवनेन तदु-
पयोगानन्यवृत्तितया स्तोत्रेभ्य एव शुभो भावो भवतीति ता-
त्पर्यम् ॥ ८ ॥

अधुना अन्यथा पूजाया एव भेदत्रयमाह-

कायादियोगसारा, त्रिविधा तच्छुद्ध्युपात्तवित्तेन ।

या तदतिचाररहिता, सा परमाऽन्ये तु समयविदः ॥ ९ ॥

(कायेत्यादि) कायादयो योगाः कायादीनां वा, तत्सारा त-
त्प्रधाना, त्रिविधा त्रिप्रकारा पूजा-काययोगसारा, वाग्योगसारा,
मनोयोगसारा च, तच्छुद्धयुपात्तवित्तेन तेषां कायादियोगानां
शुद्धिः कायादिदोषपरिहृत्, तयोपात्तं यद्विस्तं तेन करणजृते-
न, या तदतिचाररहिता शुद्ध्यतिचारविकल्पा, सा परमा प्र-
धाना पूजा, अन्ये तु समयविदः अपरे त्वाचार्या इत्यमभि-
दधति ॥ ९ ॥

कायादियोगसारा त्रिविधा पूजेत्युक्तं तदेव त्रैविध्यमाह-

विघ्नोपशमन्याद्या, गीताऽच्युदयप्रसाधिनी चान्या ।

निर्वाणसाधनीति च, फलदा तु यथार्थसंज्ञाभिः ॥ १० ॥

(विघ्नेत्यादि) विघ्नानुपशमयतीति विघ्नोपशमनी, आद्या का-

ययोगसारा, गीता कथिता, अष्टगुदयं प्रसाधयतीत्यष्टगुदयप्र-
साधनी चाभ्यासपरा वाययोगप्रधाना, निर्वाणं साधयतीति नि-
र्वाणसाधनीति च मनोयोगसारा, सूत्रतन्त्रा वा त्रिविधा, फलदा
तु फलदैवैकैका यथार्थसंज्ञाभिरन्वर्थाभिधानैः ॥ १० ॥

तिसृष्वपि यद् भवति तदाह-

प्रवरं पुष्पादि सदा, चाद्यायां सेवते तु तदाता ।

आनयति चान्तोऽपि हि, नियमादेव द्वितीयायाम् ॥ ११ ॥

त्रैलोक्यसुन्दरं यद्, मनसाऽऽपादयति तत्तु चरमायाम् ।

अखिलगुणाधिकसद्यो-गसारसद्ब्रह्मयागपरः ॥ १२ ॥

प्रवरं प्रधानं, पुष्पादि पुष्पगन्धमादयादि, सदा च सर्वदैव, आ-
द्यायां प्रथमायां, सेवते तु संवते एव ददात्येव, तदाता तस्याः
पूजायाः कर्त्तरं दाता, आनयति च वचनेनाऽन्यतोऽपि हि क्षेत्रा-
न्तरात् प्रस्तुतं पुष्पादि-नियमादेव नियमेनैव, द्वितीयायां पू-
जायाम् ॥ ११ ॥ त्रैलोक्यसुन्दरं त्रिषु लोकेषु प्रधानं, यत् परि-
जातकुसुमादि नन्दनादिवनगतं, मनसाऽन्तःकरणेन, आपादय-
ति सपादयति, तत्तु तदेव, चरमायां निर्वाणसाधन्यां, तदाते-
त्यत्राप्यभिसंबध्यते । अयमेव विशिष्यते-अखिलगुणैरधिकं
सद्योगानां सद्ब्रह्मयागपाराणां सारं फलरूपमजरामरत्वेन
धर्मस्य सारोऽमरत्वमिति तत्त्वम् । सद्योगसारं यत् सद्
ब्रह्म परमात्मस्वरूपं, तस्य यागो यजनं, पूजनं तत् तत्पर-
स्तत्प्रधानः प्रस्तुतस्तदाताऽखिलगुणाधिकसद्योगसारसद्-
ब्रह्मयागपर उच्यते ॥ १२ ॥ पौ० ६ वि०० ।

अकृतादिपूजास्तत्र दृष्टान्ताश्च । जिनप्रतिमापूजा-
विधिमाह-

कुमुदसखयधूवेहि, दीवयवासेहि सुंदरफलेहि ।

पूया वयसल्लोहि, अट्टविहा तस्त कायवा ॥ १४ ॥

कुसुमाकृतधूपैः पुष्पशाल्याद्यस्त्रगन्धतन्तुवृक्षहृणागुरुसारधूपैः,
दीपः प्रदीपो, गन्धाः सुगन्धिसारद्रव्यनिष्पन्नानेकजनेद्विज्ज्ञा-
स्तैः, सुन्दरफलैः पवित्रगुणधिमनोहरातिवर्णाढ्यनारङ्गाभ्रवी-
जपूरकादिभिः, पूजा सपर्या, घृतं सर्पिः, उपलक्षणं चैतत्-सम-
स्तनैवेद्यपक्वादेः । सल्लोहि जलं, नाभ्याम्, अष्टविधाऽष्टने-
दा । उपलक्षणं चैतत्-काञ्चनरत्नवप्रादेः । तस्य मिश्रामिश्रादि-
भेदमिज्जिनजवनमध्यगन्धार्थाहं कुणगणाध्यारोपणसहार्हदू-
धिम्वस्य कर्त्तव्या कार्या भवतीति गार्थार्थः ॥ १४ ॥

अथैतस्या एवाष्टविधपूजायाः फलोपदर्शनप्रतिबद्धानि ग्रन्था-
न्तरोपरिचितानि भविकजनात्यन्तादरातिशयोक्तादानार्थं सन्ति
कथानकानि । दर्श० । (तानि च ग्रन्थगौरवभयादत्र न प्र-
दर्शयामः । तदिदं तु दा दर्शनमुद्दिष्टग्रन्थो निरीक्ष्यः)

“गन्धैर्माल्यैर्विनिर्गन्धहृलपरिमलैरन्तैर्धूपदीपैः,
सान्नायैः प्राणमैर्देवैश्चाभिरुपहितैः पाकपूतैः फलैश्च ।

अम्भःसर्पुषिपरिरिति हि जिनपतेरर्चनमष्टनेदां,
कुर्वाणा वेदमभाजं परमपुण्यस्तोमसाराब्रह्मन्ते” ॥ १५ ॥

न च जिनविम्बानां पूजादिकरणं न काचित्फलप्राप्तिर्गति
वाच्यम् । चिन्तासाधयदिभ्य इव तेभ्योऽपि फलप्राप्त्यविरोधान्ता

यदुक्तं चोत्तरागस्तोत्रे श्रीहेमसूरिभिः-

“अप्रसन्नाकथं प्राप्य फलमतदसङ्गम्

चिन्तामप्यथाऽपि किं न फलस्यपि विचेतनाः” ॥ १५ ॥ ०२ अधि० ।

(स्नातृविधिः) राजादिना कार्या विधिना जिनपूजा-

ततो विधिना जिनगृहे त्रिविधप्रतिमाऽपेक्षया भक्तिचैत्यरूपे,
पञ्चविधचैत्यापेक्षया तु निश्चाकृतेऽनिश्चाकृते वा गत्वा वि-
धिना जिनस्य भगवतः पूजनं पुष्पादिभिरन्यर्चनं, वन्दनं
स्तुतिगुणोत्कीर्त्तनमित्यर्थः । तच्च जयन्त्यतो नमस्कारमात्रमु-
त्कर्षतश्चर्यापथिकीप्रतिक्रमणपूर्वकशक्रस्तवादिजिदण्डकैरिति ।
अत्र विधिना जिनगृहे गमनमुक्तम् । तद्विधिश्च यदि राजा
महर्षिकस्तदा-“ सव्वाए इह्णीए सव्वाए जुईए सव्ववत्तेणं
सव्वपोरिसेणं ” इत्यादिवचनात् प्रजावनानिमित्तं महर्ष्या दे-
वगृहे याति । अथ सामान्यविज्रवस्तदौक्त्यपरिहारेण यथाऽनु-
रूपाम्बरं विभ्रन् मित्रपुत्रादिपरिवृतो याति; नत्र गतश्च
पुष्पताम्रवृक्षादिसचित्तद्रव्याणां परिहारेण १, किरीटवर्जशेषा-
ऽऽभरणाद्याचित्तद्रव्याणामपरिहारेण २, कनैकपृथुलवस्त्रोत्तरा-
सङ्गः; एतच्च पुरुषं प्रति द्रष्टव्यम्; स्त्री तु सविशेषप्रावृताङ्गी वि-
नयावनततनुव्रतेति ३, दृष्टे जिन्रे अङ्गलिवन्धं शिरस्यारोपय-
न्-“नमो जिणानं” इति भणनप्रणमने ४ । अयमपि सङ्गाचारवृत्तौ
स्त्रीणां निषिद्धः । तथा च तत्पाठः-“एकशाटकोत्तरासङ्गकरणं
जिन्रेन्द्रदर्शने शिरस्यञ्जलिबन्धश्चेति द्वौ पुरुषमाश्रित्योक्तौ; स्त्री
तु सविशेषप्रावृताङ्गी विनयावनततनुव्रतेति” ॥ तथा चागमः-
“विणओणयाए गायलछीए ” इति । तावता शक्रस्तवपाठा-
दावप्यासां शिरस्यञ्जलिन्यासो न युज्यते, तथाकरणेऽङ्गादि-
दर्शनप्रसक्तेः । यत्तु-“करयलं जाय कट्टु एवं वयासी ” इत्युक्तं
औपदीप्रस्तावे, तद्भक्त्यर्थं न्युञ्जनादिवदञ्जलिभ्रमणसूचनपरं,
न तु पुरुषैः सर्वसाम्यार्थं, न च तथा स्थितस्यैव सूत्रोच्चारण्याप-
नपरं वा, अन्यदपि नृपदिक्षपनादावप्यादौ तथा भणनात्, इत्या-
द्युक्तप्रायं परिज्ञाव्यमत्रागमाविरोधेनेति; मनसश्चैकाग्र्यं कुर्व-
न्निति पञ्चविधाभिगमेन नैपेथिकीपूर्वं प्रविशति । यदाह-“ स-
च्चित्ताणं दव्वाणं विउसरणयाए १, अच्चित्ताणं दव्वाणं अवि-
उसरणयाए २, एगल्लसारुणं उत्तरासंगेणं ३, चक्खुप्फासे
अंजलिपगादेणं ४, मणसो एगत्तीकरणेणं ति” ५ । राजादिस्तु
चैत्र्यं प्रविशैस्तत्कालं राजचिह्नानि त्यजति । यतः-“ अवहट्ठु
रायककुआ-ई पंचवररायककुआइ । खम्मं उत्तोवाणह, म-
उडं तह चामराओ अ ॥ १ ॥ ” अग्रहारे प्रवेशे मनोवाक्यायै-
गृहव्यापारो निषिध्यते इति ज्ञापनार्थं नैपेथिकीत्रयं क्रियते, पर-
मैकैवैषा गण्यते, गृहादिव्यापारस्यैकस्यैव निषिद्धत्वात्; कृतायां
च नैपेथिक्यां सावद्यव्यापारवर्जनमेव न्यायम्; अन्यथा तद्वैय-
र्थ्यापत्तेः । यतो दिनकृत्ये-“मिहो कहाओ सव्वाओ, जो वजे-
इ जिणालए । तस्स निसीहिआ होइ, इइ केवलिभासिअं” ॥ १ ॥
इति । ततो मूर्धविम्बस्य प्रणामं कृत्वा सर्वे हि प्रायेणोत्कृष्टं
वस्तु श्रेयस्कामैर्दक्षिणजग एव विधेयमित्यात्मनो दक्षिणाङ्ग-
भागे मूर्धविम्बं कुर्वन् ज्ञानादिवयाराधनार्थं प्रदक्षिणात्रयं
कर्त्तव्यम् ।

उक्तं च-

‘ तत्तो नमो जिणानं, ति भणिअ अओणयं पणामं च ।

काउ पंचंगं वा, भत्तिन्नरनिःभरमणेण ॥ १ ॥

पृथंगपाणिपरिवा-रपरिगग्रो गहिरमहुरयोसेणं ।

पढमाणो जिणगुणगण-निवद्धमंगलपुत्तं ॥ २ ॥

करधरिअजोगमुदो, पयपाणिस्सक्खणाउत्तो ।

दिज्जा पयाहिणतिगं, एगगमणो जिणगुणसु ॥ ३ ॥

गिहचेइएसु न घमइ, इअरेसु वि जइ वि कारणवसेणं ।
तह वि न मुयइ मइमं, सया वि तकरणपरिणामं ॥ ४ ॥ ”
प्रदक्षिणादाने च समवसरणस्थचतूरूपं श्रीजिनं ध्यायन् ग-
र्जागारदक्षिणपृष्ठवामदिकत्रयस्थविम्बत्रयं वन्दते; अत एव स-
र्वस्यापि चैत्यस्य समवसुतिस्थानीयतया गर्भगृहवह्निर्जागदि-
कत्रये मूलविम्बनाम्ना विम्बानि कुर्वन्ति । एवं च-“वर्जयेदहंतः
पृष्ठम्” इत्युक्तोऽहंतपृष्ठनिवासदोषोऽपि चतुर्दिक्षु निवर्त्तते, ततश्चै-
त्यप्रमाणनपातकलेखकादिब्रह्ममाणयधोचितचिन्तापूर्वं वि-
हितसकलपूजासामग्रीको जिनगृहव्यापारनिषेधरूपां द्वितीयां
नैषेधिकां मुखमण्डपादौ कृत्वा मूलविम्बस्य प्रणामत्रयपूर्वकं
पूर्वोक्तविधिना पूजां कुरुते ।

यद्वाप्यम्-

“ तत्तो निसीहिआए, पविसित्ता मंडवमि जिणपुरओ ।
महिनिहिअजाणुयाणी, करेइ विहिणा पणामतिगं ॥ १ ॥
तयणु हरिसुल्लसंतो, कयमुहकोसो जिणिंदपडिमाणं ।
अचणेइ रयाणवसिअं; निम्महं लोमहत्थेणं ॥ २ ॥
जिणगिहपमज्जणंतो, करेइ कीरेइ वा वि अचणेणं ।
जिणविबाण पुअंतो, विहिणा कुणई जहाजोगं ” ॥ ३ ॥

अत्र च विशेषतः शुद्धगन्धोदकप्रक्षालनकुङ्कुममिश्रगोशीर्ष-
चन्दनविलेपनाङ्गीरचनगोरोचनमृगमदादिपत्रभङ्गकरणनाना-
जातीयपुष्पमालारोपणचीनांशुकवस्त्रपरिधापनकृष्णागुरुमिश्र-
कपूरदहनानेकदीपोद्योतनस्वच्छाखण्णभाक्ताष्टमङ्गलावेखन-
विचित्रपुष्पगृहरचनादि धेयं; यदि च प्राक् केनाऽपि पूजा कृता
स्यात्तदा विशिष्टान्यपूजासामान्यजावे तां नोत्सारयेत्; भव्या-
नां तद्दर्शनजन्यपुण्यानुबन्धिपुण्यवन्धस्यान्तरायप्रसङ्गात्, किं
तु तामेव विशेषयेत् ।

यद् बृहद्वाप्यम्-

“ अह पुवं चिअ केणइ, हविज पूआ कया सुविहवेण ।
तं पि सविसेससोहं, जह होइ तहा तहा कुजा ॥ १ ॥
निम्महं पि न एवं, जन्नइ निम्महं वल्लक्खणाभावा ।
भोगविणट्ठं दवं, निम्महं विंति गीअत्था ॥ २ ॥
इत्तो चेव जिणणं, पुणरवि आरोवणं कुणंति जहा ।
वत्थाहरणार्णं, जुगलिअकुंरुविअमार्णं ॥ ३ ॥
कहमन्नह पगाप, कालार्णं जिणिंदपडिमाणं ।
अट्टसयं लुहंता, विजयार्णं वणिआ समए ” ॥ ४ ॥

एवं मूलविम्बस्य विस्तरपूजानन्तरं सृष्ट्या सर्वापरविम्बपूजा
यथायोग्यं कार्या, द्वारविम्बसमवसरणविम्बपूजाऽपि मुख्यविम्ब-
पूजाद्यनन्तरं गर्भगृहनिर्गमसमये कर्त्तव्या संभाव्यते, न तु प्र-
वेशे, प्रणाममात्रं त्वास्तनार्चादीनां पूर्वमपि, एवमेव तृतीयोपाङ्गा-
दिसंवादिन्यां सङ्घाचारोक्तविजयदेववक्तव्यतायामित्थमेव प्र-
तिपादनात् ।

तथाहि-

“ तो गंतु सुहम्मसहं, जिणस्स कयदंसणमि पणमिन्ता ।
उन्धामित्तु समुगं, पमज्जए लोमहत्थेणं ॥ १ ॥
सुराहं जलेणिगवीसं, वारा एकखालिआऽणुलिपित्ता ।
गोसीसचंदणेणं, ता कुसुमार्णं अवेइ ॥ २ ॥
तो दारपमिमपूअं, सहासुहम्मइसु वि करइ पुवं ।
दारचचनाइ सेसं, तइअउवंगाउ नायवं ” ॥ ३ ॥
तस्मान्मूलनायकस्य पूजा सर्वेज्योऽपि पूर्वसविशेषा हि कार्या ।

उक्तमपि-

“ उचिअत्तं पूआप, विसेसकरणं तु मूलविवस्स ।
जं परइ तत्थ पढमं, जणस्स दिठी सह मणेण ॥ १ ॥ ”

शिष्यः-

“ पूआवंदणमार्हं, काळणेगस्स सेसकरणमि ।
नायगसेवगभावो, होइ कओ लोगनाहाणं ॥ २ ॥
एगस्सायरसारा, कीरइ पूआऽवरोसिं थोवयरी ।
एसा वि महावन्ना, लक्खिज्जइ निउणवुकीहि ॥ ३ ॥

आचार्यः-

नायगसेवगवुकी, न होइ एएसु जाणगजणस्स ।
पिच्छंतस्स समणं, परिवारं पामिहोराइ ॥ ४ ॥
ववहारो पुण पढमं, पइट्ठिओ मूलनायगो एसो ।
अवणिज्जइ सेसाणं, नायगभावो न उ णतेणं ॥ ५ ॥
वंदणपूआवल्लिदो-अणेसु एगस्स कीरमाणेसु ।
आसायणा न दिट्ठा, उचिअपवित्तस्स पुरिसस्स ॥ ६ ॥
जह निम्मयपडिमाणं, पूआ पुप्फाइएहिं खलु उचिआ ।
कणगाइनिमिअणं, उचिअतमा मज्जणार्हं वि ॥ ७ ॥
कल्लाणगाइ कज्जा, एगस्स विसेसपूअकरणा वि ।
नावन्नापरिणामो, जह धम्मिजणस्स सेसेसु ॥ ८ ॥
उचिअपवित्तं एवं, जहा कुणंतस्स होइ नावन्ना ।
तह मूलविषपूआ, विसेसकरणे वि तं नऽपि ॥ ९ ॥
जिणजवणविषपूआ, कीरंति जिणाण नो कए किं तु ।
सुहभावणानिमित्तं, वुहाण इयराण बोहत्थं ॥ १० ॥
चेइहरेण केइ, पसंतरूवेण केइ विवेणं ।

पूआपे सया अन्ने, अन्ने वुज्झंति उवएसा ॥ ११ ॥ ”

इति पूर्व मूलविम्बपूजा युक्तिमेत्येवेत्यलं प्रसङ्गेन । सविस्तर-
पूजाऽवसरे च नित्यं विशेषतश्च पर्वसु त्रिपञ्चसत्कुसुमाञ्जलिप्र-
क्षेपादि पूर्व भगवतः स्नात्रं विधेयम् ।

तत्रायं विधिः योगशास्त्रवृत्तिश्राद्धविधिवृत्तिलिखितः-

प्रातः पूर्वं निर्माल्योत्सारणं प्रक्षालनं संक्षेपपूजा आरात्रिकं
मङ्गलप्रदीपश्च, ततः स्नात्रादिसविस्तरद्वितीयपूजाप्रारम्भे
देवस्य पुरः सकुङ्कुमजलकवशः स्थाप्यः ।

ततः-

“ मुक्ताऽलङ्कारसारं सौम्यत्वकान्तिकमनीयम् ।
सहजनिजरूपनिर्जित-जगत्त्रयं पातु जिनविम्बम् ” ॥ १ ॥
इत्युक्त्वाऽलङ्कारोत्सारणम् ।
“ अवणिअकुसुमाहरणं, पयइट्ठिअमणोहरच्छायं ।
जिणरूवं मज्जणपी-उसंतिअं वो सिवं दिसठ ” ॥ २ ॥

इत्युक्त्वा निर्माल्योत्सारणम् । ततः प्रागुक्तकलशढालनं, पूजा
च । अथ धौतधूपितकवशेषु स्नात्रार्हसुगन्धिजलक्षेपः, श्रेण्या
तेषां व्यवस्थापनं, सद्ब्रह्मणाच्छादनं च, ततः स्वचन्दनधूपादिना
कृततिलकदहनकक्षकणदस्तधूपनादिकृत्याः श्रेणिस्थाः श्रावकाः
कुसुमाञ्जलिहस्ताः पात्रान् पठन्ति ।

तत्र-

“ सयवत्तकुन्दमालइ-बहुविहकुसुमार्हं पंचवज्राइ ।
जिणनाहन्दवणकाले, दिति सुरा कुसुमंजलीहत्था ॥ ३ ॥ ”
इत्युक्त्वा देवस्य मस्तकेषु पुष्पारोपणम् ।

“ गंधाद्विभ्रमहुअर-मणहरभंकारसदसंगीआ ।

जिणचलणोवरि मुक्का, इरउ तुह कुसुमंजली दुरिअं ” ॥१॥

इत्यादिपाठैः प्रतिगाथादिपाठं जिनचरणोपरि श्रावकेण कुसुमाञ्जलिपुष्पाणि केष्याणि, सर्वेषु कुसुमाञ्जलिपाठेषु तिलकपुष्पपत्रधूपादिविस्तरो ज्ञेयः । अधोदारमधुरस्वरेणाधिकृतजिनजन्माभिषेककलशपाठः, ततो घृतेक्षुरसद्रुग्धधि-सुगन्धिजलपञ्चामृतैः स्नात्राणि, स्नात्रान्तरालेषु च धूपो देयः, स्नात्रकालेऽपि जिनशिरः पुष्पैरग्न्यं कार्यम् ।

यदाहुर्वादिवेतालाः श्रीशान्तिसूरयः-

“ आस्नात्रपरिसमाप्ते-रग्न्यमुष्णीषदेशमीशस्य ।

सान्तरद्धानाद् धारा-पातं पुष्पोत्तमैः कुर्यात् ” ॥१॥

स्नात्रे च क्रियमाणे निरन्तरं चामरसंगीतनृत्याद्यारम्भः सर्वशक्त्या कार्यः, सर्वैः स्नात्रे कृते पुनरकरणाय शुद्धजलेन धारा देया ।

नृपाठश्चायम्-

“ अभिषेकतोयधारा, धारेव ध्यानमण्डलाग्रस्य ।

जवभवनजित्तिज्जागान्, भूयोऽऽपि भिनत्तु जगवती ॥१॥ ”

ततोऽङ्गरूक्कणविशेषनादिपूजा प्राक्पूजातोऽधिका कार्या, सर्वप्रकारैर्धान्यपक्वाभ्रशाकविकृतिफलादिभिर्विविधौकनं, ज्ञाना-दिरत्नत्रयाढ्यस्य लोकत्रयाधिपतेर्जगवतोऽग्रे पुञ्जत्रयेणोचितं स्नात्रपूजादिकं पूर्वश्रावकैर्बुद्धव्युत्पद्यवस्थया, ततः श्राविकाभिः कार्यं, जिनजन्ममहोऽपि पूर्वमच्युतेन्द्रः परिवारयुतः, ततो यथा-क्रममन्ये इन्द्राः स्नात्रादि कुर्वन्ति, स्नात्रजलस्य च शेषावत् शीर्षादौ क्लेपेऽपि न दोषः संभाव्यः ।

यदुक्तं हैमश्रीवीरचरित्रे-

“ अभिषेकजलं तनु, सुरासुरनरोरगाः ।

चवन्दिरे मुहुः सर्वा-ङ्गीणं च परिचिक्षिपुः ॥१॥ ”

श्रीपद्मचरित्रेऽप्येकोनत्रिंशो उद्देशे आषाढशुक्लपञ्चम्या आरभ्य दशरथनृपकारिताष्टाहिकाचैत्यस्नात्रमहाधिकारे-

“ तं गृहवणसंतिसिद्धिं, नरवङ्गा पेसिअं समज्जाणं ।

तरुणवत्तयाहि नेउं, बूढं चिअ उत्तमंगेसु ॥ १ ॥

कंचुइहत्योवगयं, जाव य गंधोदयं चिरावेइ ।

ताव य वरगा महिसी, पत्ता सोगं च कोइ च ॥ २ ॥

सा कंचुइणा कुद्धा, अहिसित्ता तेण संतिसिद्धिणेण ।

त्तिअविय माणसग्गी, पसन्नहिअया तओ जाया ” ॥ ३ ॥

बुद्धचान्तिस्तवेऽपि शान्तिपानीयं मस्तके दातव्यमित्युक्तम् । धूयतेऽपि जरासन्धमुक्तजरयोपहुतं स्वसैन्यं श्रीनेमिगिरा कु-ष्णेनाराद्धनागेन्द्रात्पातालस्थश्रीपार्श्वप्रतिमां शङ्खेश्वरपुरे आ-नाथ्य तस्मिन्पनाम्बुना जिनदेशनासन्नानि नृपाद्यैः प्रक्षिप्तं, कू-ररूपं बलिमर्धपतितं देवा गृह्णाति, तदर्काद्धं नृपः, शेषं तु जनाः, तस्मिन्कथेनाऽपि शिरसि क्षिप्तेन व्याधिरुपशा-म्यति, पणमासौश्चान्यो न स्यादित्यागमेऽपि, ततः सद्रु-प्रतिष्ठितः प्रौढोत्सवानीतो डुकूलादिमयो महाध्वजः प्रदक्षि-णात्रयादिविधिना प्रदेयः, सर्वैर्यथाशक्ति परिधापनिका च मोच्य । अथाऽऽरात्रिकं समङ्गलदीपमर्दतः पुरस्ताडुद्घोष्य, आसन्नं च वह्निपात्रं स्थाप्यम् । तत्र लवणं जलं च पात-यिष्यते ।

“ उवणेउ मंगलं वो, जिणाण मुहलालिजालसंवलिआ ।

तित्थपवत्तणसमए, तिम्रसविमुक्का कुसुमवुट्ठी ” ॥ १ ॥

इत्युक्त्वा प्रथमं कुसुमवृष्टिः ।

ततः-

“ उअहपकिज्जग्गपसरं, पयाहिणं मुणिवई करेऊणं ।

पडइ सवोणत्तणल-जिअं च वोगं हुअवहम्मि ” ॥ १ ॥

इत्यादिपाठैर्विधिना जिनस्य त्रिः पुष्पलवणजलोत्तारणादि कार्यं, ततः सृष्ट्या पूजयित्वा आरात्रिकसधूपोत्केप उभयत उच्चैः सजलधारं परितः श्राद्धैः प्रकीर्यमाणपुष्पप्रकरं-

“ मरगयमणिघमिअविसा-लथालमाणिक्कमंमिअपईवो ।

न्हवणपरकक्किन्नत्तो, जमउ जिअारत्तिअं तुहं ” ॥ ४४ ॥

इत्यादिपाठपूर्वं प्रधानजगज्जनस्थं सोत्सवमुत्तार्यते त्रिवारम् ।

यदुक्तं त्रिपष्टीयादिचरित्रे-

“ कृतकृत्य इवाथाऽप- सृत्य किञ्चित्पुरन्दरः ।

पुरोभूय जगद्भर्तु-रारात्रिकमुपाददे ॥ १ ॥

ज्वलद्दीपत्विषा तेन, चकासामास कौशिकः ।

ज्रास्वदोपधिचक्रेण, शृङ्गेणैव महागिरिः ॥ २ ॥

ध्रुवालुजिः सुरवरैः, प्रकीर्णकुसुमोत्करम् ।

भर्तुरुत्तारयामास, ततस्त्रिदशपुङ्गवः ” ॥ ३ ॥

मङ्गलप्रदीपोऽप्यारात्रिकवत्पूज्यते-

“ कोसंबिसंविअस्स य, पयाहिणं कुणइ मउजिअपईवो ।

जिण ! सोमदंसणे दिण-यरु व्व तुह मंगलपईवो ॥ १ ॥

जामिज्जंतो सुरसुं-दरीहिं तुह नाह ! मंगलपईवो ।

कणयायलस्स नज्जइ, भाणु व्व पयाहिणं दिंतो ” ॥ २ ॥

इति पाठपूर्वं तथैवोत्तार्यते, देदीप्यमानो जिनचरणे मुच्यते, आरात्रिकं तु विधाय्यते, तेन न दोषः, प्रदीपारात्रिकादि च मुख्यवृत्त्या घृतगुडकर्पूरादिभिः क्रियते, विशेषफलत्वात् ।

लोकेऽप्युक्तम्-

“ पुरः प्रज्ञातदेवस्य, कर्पूरेण तु दीपकम् ।

अश्वमेधमवाप्नोति, कुलं चैव समुद्धरेत् ” ॥ १ ॥

अत्र मुक्ताङ्कुरेत्यादिगाथाः श्रीहरिस्त्रिभुवनसुरिकृताः संभाव्यन्ते, तत्कृतसमरादित्यचरित्रग्रन्थस्वादौ-“उवणेउ मंगलं वो,” इति नमस्कारदर्शनात् । एताश्च गाथाः श्रीतपापक्कादौ प्रसिद्धा इति न सर्वा विख्याताः, स्नात्रादौ सामाचारीविशेषेण विविधविधिदर्शनेऽपि न व्यामोहः कार्यः, अर्हद्भक्तिफलस्यैव सर्वेषां साध्यत्वात् । गणधरादिसामाचारीष्वपि भूयांसो जेदा जवन्ति, तेन य-द्यद् धर्माद्यविरुद्धमर्हद्भक्तिपोषकं तत्तन्न केषामप्यसंमतम् । एवं सर्वधर्मतत्त्वेष्वपि ज्ञेयम् । इह लवणारात्रिकाद्युत्तारणं च प्रदा-येन सर्वगच्छेषु परदर्शनेष्वपि च सृष्टौ च क्रियमाणं दृश्यते ।

श्रीजिनप्रभसुरिकृतपूजाविधौ त्वेवमुक्तम्-

“ लवणाईणुत्तरणं, पलित्तयं सुरिमाइपुरिसिंह ।

सिंहारेण अणुआ-यं समए सिद्धिअं सम्मं ” ॥ १ ॥ इति ।

स्नात्रकरणे च सर्वप्रकारसविस्तरपूजाप्रज्ञावनादिसंज्ञवेन प्रे-त्य प्रकृष्टफलं स्पष्टं, जिनजन्मस्नात्रकर्तृचतुःषष्टिसुरेन्द्राद्य-नुकारकरणादि चात्रापीति स्नात्रविधिः । ध० २ अधि० ।

विवसन्तैः सहाभरणविषयकः शास्त्रार्थः-

यदपि जगवत्प्रतिमाया न नृपा आभरणादिभिर्विधेयेति स्वाग्रहावष्टम्भचेतोभिर्दिग्गम्बैरुच्यते, तदप्यर्हत्प्रणीताऽऽग-मापरिज्ञानस्य विजृम्भितमुपलक्ष्यते, तत्करणस्य नृभ-

वनिमित्ततया कर्मकृयावन्धकारणत्वात् । तथाहि-भगवत्प्रति-
माया नूपणाद्यारोपणं कर्मकृयाकारणं कर्तुर्मनःप्रसादजनकं, कुङ्कु-
माद्यालेपनवत् । न च व्रतावस्थायां भगवता नूपणादेरनङ्गी-
कृतत्वात् न तत्प्रतिकृतौ तद्विधेयं, संमज्जनाङ्गरागपुष्पादिधार-
णस्यापि तथावस्थायां भगवताऽनाश्रितत्वान्न तत् तत्र विधेयं
स्यात् । अथ मेरुमस्तकादिषु तदन्निर्पेकादाविन्द्वादिजिस्तस्य वि-
हितत्वात् असदादिजिरपि कृतानुकरणादिभिः प्रयोजनैस्तत्त-
त्र विधीयते, तर्हि तत् एवाऽऽनुरणादिभिर्विज्ञूपादिकमापि वि-
धेयम्, कृतानुकरणादेः समानत्वात् । एवमन्यदप्यागमबाह्यं स्व-
मनीषिकया परपरिकल्पितमागमयुक्तिप्रदर्शनेन प्रतिषेद्धव्यं,
न्यायदिशः प्रदर्शितत्वात् । तदेवमनधीताश्रुतयथावदपरिज्ञा-
विनागमतात्पर्या दिग्वासस एवाप्ताज्ञां विगोपयन्तीति व्यव-
स्थितम् । सम्म० २ कारम् ।

विधिधप्रतिमाऽर्चनम्-

प्रतिमाश्च विविधास्तत्पूजाविधौ सम्यक्त्वप्रकरण इत्युक्तम्-

“गुरुकारिश्चाहं केहं, अन्ने सयकारिश्चाहं तं विति ।

विहिदकारिश्चाहं अन्ने, पडिमाए पूअणविहाणं ॥ १ ॥”

गुरुत्रो मातृपितृपितामहादयः, तैः कारितायाः केचित्, अन्ये स्वयं
कारितायाः, विधिकारितायास्त्वन्ये प्रतिमायाः, तत्पूर्वाजिहितं,
पूजाविधानं ब्रुवन्ति, कर्त्तव्यमिति शेषः । अवस्थितपक्वस्तु-गुर्वा-
दिभूतत्वस्यानुपयोगित्वान्ममत्वाग्रहरहितेन सर्वप्रतिमा अवि-
शेषेण पूजनीयाः । न चैवमविधिकृतामपि पूजयतस्तदनुमतिद्वारा-
रेणाऽऽज्ञाभङ्गलक्षणदोषाऽऽपत्तिः, आगमप्रामाण्यात् ।

तथाहि श्रीकल्पबृहद्भाष्ये-

“निस्सकडमनिस्सकरे, चेइए सव्वहिं थुई तिसि ।

वेळं व चेइआणि अ, नाउं इकिक्किआ वा वि ॥ १ ॥”

निश्चाकृते गच्छप्रतिबद्धे, अनिश्चाकृते तद्विपरीते, चैत्ये सर्वत्र तिस्रः
स्तुतयो दीयन्ते । अथ प्रतिचैत्यं स्तुतिप्रय दीयमाने वेलाया अति-
क्रमो भवति, नृणांसि वा तत्र चैत्यानि, ततो वेलां चैत्यानि च
ज्ञात्वा प्रतिचैत्यमेकैकाऽपि स्तुतिर्दातव्या ॥ १ ॥

अयं चैत्यगमनपूजास्नानादिविधिः सर्वेऽपि ऋद्धिप्राप्तमाश्रि-
त्योक्तः, तस्यैवैतावद्योगसंभवात् । अनृद्धिप्राप्तस्तु श्रावः स्वगृहे
सामायिकं कृत्वा केनापि सह ऋणविवादाद्यभावे ईर्याद्युपयुक्तः
साधुवच्चैत्यं याति, स च पुष्पादिसामान्यज्राधाद् द्रव्यपूजा-
यामशक्तः सामायिकं पारयित्वा कायेन यदि पुष्पग्रथनादि क-
र्त्तव्यं स्यात् तदा तत् करोति । न च सामायिकत्यागेन द्रव्यस्त-
वस्य करणमनुचितमिति शङ्क्यम्, सामायिकस्य स्वायत्ततया
शेषकालेऽपि सुकरत्वाच्चैत्यकृत्यस्य च समुदायायतत्वेन कादा-
चित्कत्वात्, द्रव्यत्वस्यापि शास्त्रे महाफलत्वेन प्रतिपादनाच्च ।

यतः पञ्चचरित्रे-

“मणसा होइ चउत्थं, छुछफळं वडिअस्स संभवइ ।

गमणस्स पयारम्भे, होइ फळं अछमोवासो ॥ १ ॥

गमणे दसमं तु भवे, तह चेव छुअलसं गए किंवि ।

मज्जे पक्खुववासो, मासुववासं च दिट्ठमि ॥ २ ॥

संपत्तो जिणभवणे, पावइ उम्मासिअं फळं पुरिसो ।

संवच्चरिअं तु फलं, दाइइसठिओ लहइ ॥ ३ ॥

पायक्खिणणे पावइ, वरिससयं तं फलं तओ जिणे महिण ।

पावइ वरिससइस्सं, अणंतपुसं जिणे थुणिण ॥ ४ ॥

सयं पमज्जणे पुसं, सहस्सं च विलेवणे ।

सयसाहस्सिआ माला, अणंतं गीअवाइअं ॥ ५ ॥ इति ।

प्रस्तावे च तस्मिन् क्रियमाणे विशेषपुरयलाभः ।

यदागमः-

“जीवाण बोहिलाओ, सम्मदिहीण होइ पियकरणं ।

आणा जिणिदभस्सी, तित्थस्स पभावणा चेव ॥ १ ॥

एवमनके गुणाः, ततस्तदेव कर्त्तव्यम्, यदुक्तं दिनकृत्ये-

“एवं तु विहिओ सव्वो, रिद्धिमंतस्स देसिओ ।

इअरो निअगेहस्मि, काउं सामाइयं वयं ॥ १ ॥

जइ न कस्सइ थारेइ, न वि वाओ वि विज्जए ।

उवउत्तो सुसाहु व्व, गच्छए जिणमंदिरे ॥ २ ॥

काएण अत्थि जइ किंचि, कायव्वं जिणमंदिरे ।

तओ सामाइअं मोत्तुं, करेज्ज करणिज्जए ॥ ३ ॥”

अत्र च सूत्रे विधिना जिनस्य पूजनं वन्दनं चेत्युक्त्वा दशत्रि-
कादिचतुर्विंशतितमद्वारैर्भाष्यायुक्तः संपूर्णो वन्दनाविधिरुपल-
क्षितः । ध० १ अधि० । (‘चेइयवन्दन’ शब्दे व्याख्यास्यते चैत्य-
वन्दनम् । अष्टपुष्पीपूजा ‘अट्टपुष्पी’ शब्दे प्रथमभागे २४५ पृष्ठे
व्याख्याता । ‘आसायणा’ शब्दे द्वितीयभागे ४७७ पृष्ठे चै-
त्यस्योक्तमध्यमजघन्या आशतना उक्ताः)

जिनेन्द्रस्य पुरतः सिद्धबलिबिधानम्-

अमद्विजयेयगंगा, केइ निसेहंति सिद्धबलिकरणं ।

तं पि न जुत्तं जम्हा, जणिअं कप्पाइचुन्नीसु ॥ १ ॥

अमलितच्छेदग्रन्था अनभ्यस्तोच्छास्त्राः, केऽपि निषेधयन्ति,
सिद्धबलिकरणं जिनेशविम्बस्य पुरतो राद्धबालिविधानं, तदपि
न युक्तं न सङ्गतं, यस्माद् जणितमुक्तं कल्पादिचूर्णैः, आदि-
शब्दादावश्यकचूर्णपरिग्रह इति गार्थः ॥ १ ॥

तदुक्तमेवार्थत आह-

तं सित्थं जस्स सिरे, दिज्जइ पसमंति तस्स वाहीओ ।

पुव्वुप्पन्ना उ नवा, न हुंति अन्ना तु उम्मासं ॥ २ ॥

तत्सर्वज्ञाग्रे बलिकृतगृहीतं, सिक्थं जनप्रतीतं, यस्य चेदनिर्दि-
ष्टान्मनः, शिरसि मस्तके, दीयते स्थाप्यते, प्रशाम्यन्ति उपशमं
यान्ति, तस्य शिरसि सिक्थविधातुः, व्याधयो रोगाः, किंविशिष्टा
इत्याह-पूर्वोत्पन्नाश्चिरप्ररूढाः; नवा नूतनाः, न भवन्ति न जायन्ते,
अग्रे पूर्वविलक्षणाः, कियत्कालं यावदित्याह-पण्मासं जन-
प्रतीतम् । तथा च तत्रैवं त आहुः-“जं तंहुलाण सित्थं देवम-
च्चू रायमच्चू वा” इत्यादि यावत् “तं तु सित्थं जस्स मत्थए
छुअमइ, तस्स पुव्वुप्पन्ना वाही उवसमति” इत्यादि । अयम-
जिप्रायः-यदि राद्धं न स्यात् तत्सिक्थमिति नाज्जणिष्यत् । न च
सिक्थं स्वमात्रमिति वाच्यं, तत्रस्थग्रन्थव्याहृतेः । तथाहि-
तत्र “दुव्वल्लिखंमिय” इत्यदि सर्वे स्निषादनविधिं प्रतिपाद्योक्तं
तत्र “सिद्धबलिकं काकुणत्ति” अत्र सिद्धशब्देन रन्ध्रममेव
वाच्यं, न पुनरनिष्पन्नं, विधेः सर्वस्य पूर्वं प्रतिपादितत्वात्, त-
स्मात् स्थितमत्र सिद्धो बलिः सर्वहपुरतो विधीयते उत्सर्गत
इति गार्थः । जीवा० १० अधि० ।

(२८) अथ हुङ्गरपुरस्थसंघकृतप्रश्नानां हीरविजयकृतोत्तराणि-

जिनप्रतिमानां तान्येवाभरणानि प्रतिदिनं परिधायन्ते, अथ
तेषां निर्मादयता कथं न भवन्ति ?, इत्येतदाश्रित्य शास्त्रमध्ये

एवं कथितमस्ति, यद्भोगविनष्टं द्रव्यं तद् निर्माल्यमिति, तेनाभरणानां भोगविनष्टत्वाभावेन निर्माल्यता न भवतीति हेयमिति । २ प्र० । ही० ४ प्रका० ।

परचैत्यवन्दनोन्मोके-

तपापक्षीयः श्राद्धः स्वकीयेषु परकीयेषु वा चैत्येषु वन्दनादिकरोति, तत्र स्वकीयेषु यथा लाभस्तथा श्रीपरमगुरुपादैरादेयतयाऽऽदिष्टेषु परकीयेष्वपि लाभ एव ब्रातोऽस्ति, न तु पापम् । १४ प्र० । ही० १ प्रका० ।

काजकोद्धरणम्-

अन्यच्च चतुर्मासकमध्ये जिनगृहे देववन्दनं साधूनां श्राद्धानां च काजकोद्धरणपूर्वकमेव युक्तिमत् ॥४॥ जिनगृहे रात्रौ नाट्यादिविधेर्नियमो ज्ञायते । यत उक्तम्-" रात्रौ न नन्दिर्न बलिः प्रतिष्ठा, न स्त्रीप्रवेशो न च हास्यकीला ॥ " इत्यादि । किं च काऽपि तीर्थादौ तत्क्रियमाणं दृश्यते, तत्तु कारणिकमिति बोध्यम् । ५ प्र० । ही० २ प्रका० ।

प्रतिमानां चतुरादिकरणम्-

जिनप्रतिमानां चतुरादिसंयोजनमाश्रित्य ये निपुणाः श्राद्धाः सन्ति तैः राक्षतैश्च मेवायित्वा नृयो वर्त्तयित्वा तद्वसेन चकुरादि संयोजयन्ति, न तूष्णवाक्कारसेन; तथाकरणे आशातनादौषप्रसङ्गादिति । २ प्र० । ही० ३ प्रका० ।

साधारणप्रसादे प्रतिमाः-

साधारणप्रसादे प्रतिमायां कार्यमाणायां ग्रामनाम्ना प्रतिमा विलोक्यते, उत सङ्गराशिनाम्ना, यदि सङ्गराशिनाम्ना, तदा सर्वग्रामसङ्गानामेकमेव राशिनाम विद्यते, तेन यथा युक्तं जवति तथा प्रसाद्यमिति प्रश्ने, उत्तरम्-अत्र साधारणप्रसादे प्रतिमायां कार्यमाणायां ग्रामनाम्ना प्रतिमा विलोक्यते इति युक्तं ज्ञायते इति । २५ प्र० । ही० ४ प्रका० ।

गुर्वाङ्गया चैत्यपूजा-

चैत्यादिधर्मकार्यं कुर्वतां तेषां तपागणसंबन्धी शक्तिमान् श्राद्धः सान्निध्यम्, माध्यस्थ्यम्, विकारं वा भजते, तदा लाभो भवति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-चैत्यादिधर्मकार्यं कुर्वतां तेषां श्रीपरमगुरुपादैरादेयतयाऽऽदिष्टचैत्यादिधर्मकार्यं सान्निध्यकरणमायाति सुन्दरं, तदितरकार्यं तु माध्यस्थ्यमेव, न तु क्वापि वैपरीत्यकरणेन विरोधोत्पादनं श्रेयसे । ही० १ प्रका० ।

रात्रावारात्रिकम्-

श्राद्धानां रात्रौ जिनालये आरात्रिकोत्तारणं युक्तं, न वा ?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-श्राद्धानां जिनालये रात्रौ आरात्रिकोत्तारणं कारणे सति युक्तिमद्, नान्यथा ॥ १ ॥ ही० २ प्रका० ।

कायोत्सर्गस्थितजिनप्रतिमानां चरणादिपरिधापनविचारः-

कायोत्सर्गस्थितजिनप्रतिमानां चरणादिपरिधापनं युक्तं, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-जिनप्रतिमानां चरणादिपरिधापनं तु सम्प्रति न व्यवहारेण युक्तियुक्तं प्रतिभाति । ही० २ प्रका० ।

आरात्रिकमङ्गलप्रदीपविचारः-

आरात्रिकमङ्गलप्रदीपः सृष्ट्या संहारेण वोत्तार्यते, तदुत्तारणपात्रञ्च क इति प्रश्ने, उत्तरम्-अत्र जिनप्रतिमाग्रे आरात्रिकमङ्गलप्रदीपः सृष्ट्योत्तार्यते, न तु संहारेण, पूर्वाचार्यप्रणीतग्रन्थमध्ये क्वापि संहारोत्तारणस्याप्यङ्गराणि सन्ति, परमिदानां श्राद्धविधिजिनप्रभसूरिकृतपूजाप्रकरणयोः सृष्ट्यैवोत्तारणमुक्तमस्ति, तेन तथैव क्रियते । तदुत्तारणगाथा च-

" मरगयमणिघमियविसा- द्यथालमाणिक्कममियपईवो ।

न्हवणपरकरुक्खित्तो, भमउ जिणाऽऽरत्तियं तुम्हं " ॥४॥

ही० ४ प्रका० । (चैत्यायतनं कारितवत्या निर्ग्रन्थाः कृताचाराया उत्तरणं 'स्त्रयाचार' शब्दे अस्मिन्नेव भागे ७१० पृष्ठे उक्तम्) (गामशब्दे अस्मिन्नेव भागे ८६८ पृष्ठे तंक्षिपेके जिनप्रातमानां ज्ञाप्यमात्मत्वम्) (भरते चतुरशीतिजिनप्रतिमाः ' जिनपडिमा ' शब्दे वक्ष्यन्ते)

(२६) प्रकीर्णकरूपा वाक्ताः । चतुर्विंशतिकापट्टविचारः-

चउवीसवट्टयाई, पडिमा उ जिणाण केइ वारिंति ।

तं पि ए जुत्तं जम्हा, एए दोसा पसज्जंति ॥१॥

चतुर्विंशतिपट्टकादौ, आदिशब्दाजिनत्रयादिपरिग्रहः । प्रतिमा जिनप्रतिकृतिः, जिनानां तीर्थकृतां, केऽपि, न सर्वे । वारयन्ति नियेधयन्ति, नैताः तैः क्रियन्त इत्यर्थः । तदपि, न केवलं पूर्वोक्तमित्यपर्यर्थः; नेति नियेध, युक्तं सङ्गतं, यस्मादेते वक्ष्यमाणाः, दोषा दूषणानि, प्रसज्यन्ते भवन्तीति गार्थार्थः ॥१॥

तानेवाह-

पुव्वायरणाजंगो, जिणाण आसायणा विपमिवत्ती ।

सप्पानजंगो मुद्धा-ए होंति एमाइया दोसा ॥ २ ॥

पूर्वाचरणाभङ्गः-बहोः कात्यादियं प्रवृत्तिस्तस्या विनाशः, जिनानां सर्वज्ञानाम्, आशातना पूर्वकथितप्रकारेण विप्रतिपत्तिर्विरोधः । एको भणति-मदीया श्रष्टा प्रतिष्ठा; अन्यश्च मदीयेत्येवं लक्षणा । श्रष्टाभङ्गो भक्तिनाशश्च, मुग्धानां मन्दमतीनाम्; तेह्येवमध्यवस्यन्ति-हा किमस्माज्जिमन्दप्राग्यैर्विधिमज्जानङ्गिरेवं प्रतिष्ठा कारितेति । भवन्ति जायन्ते, एवमादय उक्तप्रकारादयः, आदिग्रहणात् तदबहुमानपूजाद्यभावाख्याः । चकारोऽत्र प्राकृताल्लुप्तो द्रष्टव्य इति गार्थार्थः ॥२॥

सूत्रेणैव संबद्धां गाथामाह-

किंचऽत्य अत्थि जुत्ती, वि पयरुहरिभइसूरिवयणाओ ।

तं भणणं तिविहा खलु, होइ पइहा जिणिदाणं ॥ ३ ॥

किञ्चेत्यभ्युष्ये, अस्ति विद्यते, अत्र चतुर्विंशतिपट्टकादिकरणे, युक्तिरपि घटमानवाक्यमपि, न केवलमादरणेत्यपिशब्दार्थः । प्रकटहरिभइसूरिवचनात् प्रसिद्धहरिजद्राभिधानाचार्यभणनात्; तदेवायं त आह-तत्पुनर्भणनमिदं वक्ष्यमाणम्-त्रिविधा त्रिप्रकारः, खसुर्वाक्याङ्गकार, भवति, प्रतिमाप्रतिष्ठा जिनगुणाचारोपलक्षणा, जिनेन्द्राणां मुनीशानामिति गार्थार्थः ॥३॥

तदेव त्रैविध्यमाह-

पडमा वत्तिपइहा, खेत्तपइहा पुणो जवे बीया ।

तइया महापइहा, तासिं वक्खाणमेवं तु ॥ ४ ॥

प्रथमाऽऽद्या, व्यक्तिप्रतिष्ठा, क्षेत्रप्रतिष्ठा पुनर्भवेद् द्वितीया, महाप्रतिष्ठा तृतीया, तासां प्रतिष्ठानां व्याख्यानं विवरणम्, एवं घट्यमाणप्रकारमेव, तुरेवकारार्थः, स च दर्शित इति गार्थार्थः ॥४॥

तदेव गाथाद्वयेनाऽऽह-

हवति विमेषो एग-स्स जा उ पडिमा जवे जिणिदस्स ।

खेत्ते जरहे उसभा-इयाण सव्वाण बीया उ ॥५॥

सर्वेषु वि खेत्तेषु, जित्तियमित्ता जवंति तित्थयरा ।

सत्तरसयसंखाए, महापइहा इमा भणिया ॥ ६ ॥

सुगमे । यत एवम् अत उक्तिप्रत्युक्तिगाथामाह-
तो णज्जइ चउवीस-ट्ट्याएँ करण अह विजिन्नकरणे वि ।
सहस्रं हविज्ज सच्चं, विताइअभावकरणेव ॥ ७ ॥
तस्माद् ज्ञायते चतुर्विंशतिपट्टकादेः करणं विधानम्, आ-
दिशब्दात् शेषप्रतिष्ठाग्रहः । तिकारवकारौ अत्र प्राकृतलक्षणं
लुप्तौ । अथेति परान्निप्रायदर्शकः, तेन चतुर्विंशतिपट्टकरणं, वि-
भिन्नकरणेऽपि पृथक् निष्पादनेऽपि, न केवलमेकत्र विधानेऽपि,
इत्यपिशब्दार्थः । सफलं चरितार्थं ज्ञेयं, सत्यमवितथं, किं
तु विताद्यभावात् द्रव्यापरिपूर्णात्, आदिशब्दात्कस्यचिदेव
समाधानादिप्रतिग्रहः, करणं विधानम्, एवमुक्तप्रकारेण, अनु-
स्वारश्चात्र लुप्तो दृश्यः, पूर्वोक्तार्थसंवादस्तु उक्तयोर्महाख्य-
प्रकरणोक्तश्लोकैरेजिबोद्धव्यः-

“व्यक्त्याख्या खल्वेका, क्षेत्राख्या चापरा महाख्या च ।
यस्तीर्थकृत यदा किल, तस्य तदाऽऽद्येति समयविदः ॥२॥
ऋषभाद्यानां तु तथा, सर्वेषामेव मध्यमा ज्ञेया ।
सप्तत्यधिकशतस्य तु, चरिमेह महाप्रतिष्ठेति ॥ ३ ॥
“भावरसेन्द्रात्तु ततो, महादयाद् जीवतास्वरूपस्य ।
कावेन जवति परमा-ऽप्रतिबद्धा सिद्धकाञ्चनता ॥८॥
वचनान्नक्रियातः, कर्मेन्धनदाहतो यतश्चेषा ।
इतिकर्तव्यतयाऽतः, सफलैषाऽप्यत्र भावविधौ ॥ ६ ॥
इति गाथार्थः ॥ ७ ॥

अत्रैवार्थे अन्यमतमुक्तिप्य परिहरन्नाह-

जं पि अहरुत्तरेणं, करणा आसायणं जणंतज्जे ।
तं पि न जुत्तं सव्वे, तुल्लगुणा जेण तित्थयरा ॥ ८ ॥
यदपि अधरोत्तरेण आधारार्थरूपेण, करणाद्विधानात्, आशा-
तनां ज्ञानादिबुद्धिरूपां, भण्ति वदन्त्यन्येऽपरे, तदपि न केवलं
पूर्वोक्तं, नेति निषेधे, युक्तं सङ्गतं, यस्मात्सर्वे समस्ताः, तुल्य-
गुणा अहीनारिक्तगुणाः, तीर्थकराः सर्वज्ञाः । सर्वज्ञप्रतिमाक-
रणे तु विप्रतिपत्तिरेव नास्त्यतो न तत्करणं प्रति विचार इति
गाथार्थः ॥ ८ ॥

एवं स्थिते जीवोपदेशमाह-

मइमोहं ता मा कुण-सु जीव ! वंदसु जिणिंदपन्निमा उ ।
जह तह पइड्डिया उ, इच्छंतो सासयं सोक्खं ॥९॥
प्रकटार्थः । नवरं शाश्वतसौख्यं निर्वाणसातामिति गाथा-
र्थः । चतुर्विंशतिपट्टकादिविचारः समाप्तः । जीवा० ८ अधि० ।
(चौरहृतचैत्यद्रव्यं क्रीतं न कल्पते) पुनरन्यथा परः

प्रश्नयति-

चेइयद्वयं विजया, करेज्ज कोई नरो सयट्टाए ।

समाणं वा सोवाहियं, विकेज्जा संजयट्टाए ॥६॥

चैत्यद्रव्यं चौराः समुदायेनापहत्य तन्मध्ये कश्चिन्नर आ-
त्मीयेन भागेन स्वयमात्मनोऽर्थाय मोदकादि कुर्यात्, कृत्वा च
संयतानां दद्यात् । यो वा संयतार्थाय श्रमणं सोपधिकं वि-
क्रीणीयते, विक्रीय च तत्प्राप्तुं वस्त्रादि संयतेभ्यो दद्यात् ।

एयारिसम्मि दव्वे, समाणणं किं णु कप्पई घेत्तुं ।

चेइयद्वयेण कयं, मोद्वेण व जं सुविहियाणं ॥६॥

तेणपनिच्छा लोए, विगरहिया उत्तरे किमंग ! पुणो ।

चेइयजइपरिणिए, जो गेएहइ सो वि हु तहेव ॥६॥

एतादृशेन हव्येण, गाथायां सप्तमी तृतीयार्थे, यत् आत्मार्यं कृतं
तत् श्रमणानां किं नु प्रहीतुं कल्पते ? स्मृतिराह-यत् चैत्यद्रव्येण,
यच्च वा सुविहितानां मूढ्येनात्मार्यं कृतं, तदीयमानं न कल्पते ।
किं कारणमिति चेत् ? उच्यते-स्तेनानीतस्य प्रतीक्षा प्रतिग्रहणं,
लोकेऽपि गहिता, किमङ्ग ! पुनरुत्तरे, तत्र सुतरां गहिता, यतश्चै-
त्ययतिप्रत्यनीके चैत्ययतिप्रत्यनीकस्य हस्तात् यो गृह्णाति,
सोऽपि, हु निश्चितं, तथैव चैत्यघातिप्रत्यनीक एव । व्य० ६
उ० । (जिनप्रातिहार्याणि स्वस्थाने)

(३०) व्यन्तरायतनम्-

व्यन्तरायतने, यथा राजगृहे गुणशिलकम् । नि० १ वर्ग ।
स० । चम्पानगर्या बहिः पूर्वस्मिन् पूर्णजम् । नि० १ वर्ग ।
ज्ञा० । सु० प्र० । चं० प्र० । विपा० । आमलकण्यायामाप्रशाल-
वनम् । “आमलकण्याय गयरीए दाहिणपुरच्छिमे अबसाव-
णे चेइए ।” चैत्यं संज्ञाशब्दत्वाद्देवताप्रतिबिम्बे प्रसिद्धं, ततस्त-
दाश्रयजूनं यद् देवताया गृहं, तदप्युपचाराच्चैत्यं, तच्चेह व्यन्त-
रायतनं ह्यव्यं, न तु भगवतामर्हतामायतनम् । रा० ।

तद्वर्णकश्चैवम्-

चंपाए गयरीए वहिया उत्तरपुराच्छिमे दिसिजाए पुष्पजदे
णामं चेइए होत्था । चिराईए पुव्वपुरिसपप्पत्ते पोराणे स-
दिए वित्तिए (कित्तिए) णायए सठत्ते सज्जए सघंटे सपप्पाग-
पडागाइपप्पागमंदिए सलोमहत्ये कयवेयदिए द्वाउद्धो-
इयमहिए गोसीससरसरचंदणदहरदिष्पंपंघुक्षितजे उव-
चियचंदणकलसे चंदणघरमुकयतोरणपन्निउवारदेसजाए
आसत्तोसत्तविउल्लवट्टवग्यारियमद्वदामकज्ञावे पंचवप्पसरस-
सुरहिमुकपुप्फपुंजोवयारकझिए काढागुरुपवरकुंदुरुकतुरुक्क-
धूवमघमघंतगंधदुयाजिरामे सुगंधवरगंधगंधिए गंधिवट्टिज्ज-
ए णरुणट्टकजल्लमद्वमुड्डियवेसंवयपवगकहकलासकआइ-
क्वक्कलंखमंखतूणइल्लतुंववीणियजुयगमागहपारिणए बहुज-
णजाणवयस्स विस्सुयकित्तिए बहुजणस्स आहुस्स आ-
हुणिज्जे पाहुणिज्जे अच्चणिज्जे वंदणिज्जे नमंसणिज्जे पूय-
णिज्जे सकारणिज्जे सम्माणणिज्जे कल्लाणं मंगलं देवयं चे-
इयं विणएणं पज्जुवासणिज्जे दिव्वे सव्वे सव्वोवाए सन्न-
प्पभावे सणिण्हियपामिहेरे जागसहस्सजागपाडिच्छए बहु-
जणो अवेइ आगम्म पुष्पजदं चेइयं, से णं पुष्पभदे चेइए
एक्केणं महया वणसंकेणं सव्वओ समंता संपरिकिखत्ते ॥

चम्पायां नगर्याम, (उत्तरपुराच्छिमे स्ति) उत्तरपौरस्ये, उत्त-
पूर्वायामित्यर्थः । (दिसिभाए स्ति) दिग्भागे, पूर्णभद्रं नाम चै-
त्यं व्यन्तरायतनम् (होत्थेत्ति) अजवत् । (चिराईए पुव्वपु-
रिसपप्पत्ते) चिरं चिरकालम्, आदिनिर्वेशे यस्य तच्चिरादि-
कम् । अत एव पूर्वपुरुषैरतीतनरैः प्रज्ञसमुपादेयतया प्रकाशितं
पूर्वपुरुषप्रज्ञसम् । (पोराणे स्ति) चिरादिकत्वात्पुरातनं (सहिये
स्ति) शब्दप्रसिद्धः स संजातो यस्य तच्छब्दितम् । (वित्तिए
स्ति) वित्तं ह्ययं तदस्ति यस्य तद्धितिकं, वृत्तिं वाऽऽश्रितलो-
कानां ददाति यत्तद्धितिकम् (कित्तिए स्ति) पागान्तरं, तत्र जने-
न कीर्तितं, समुत्कीर्तितं वा (णायए स्ति) न्यायनिर्णायकत्वात्

न्यायज्ञः । तथा ज्ञातसामर्थ्यमनुभूतं तत्प्रसादेन लोकेनेति । स-
च्चयं सध्वजं सवणमिति व्यक्तम् (सपरागपडागाइपरागम-
डिए) सृष्ट पताकया वस्तेत इति सपताकं, तच्च तदेकां पताकाम-
तिक्रम्य या पताका सा अतिपताका, तथा मण्डितं यत्तत्तथा ।
वाचनान्तरे- (सपराग परागमपरागममणिए ति) (सलोमहृथे)
लोमनयप्रमाजिनकयुक्तम् (कयवेयडिए) कृतवितर्दिकं, रचि-
तवेदिकम् । (लमवलोइयमडिए) “ लाइयं ” यद् भूमेः छुगणा-
दिनोपलेपनम् । (उलोइयं) कुट्यमानानां सेंटिकादिभिः
संसृष्टीकरणं, ततस्ताभ्यां महितमिव महितं पूजितं यत्तत्तथा ।
(गोसीसरसरत्तचंदणदहरदिष्णपंचगुवितले) गोशीर्षेण
सगरसरत्तचंदनेन च दहरेण बहुलेन चपटाप्रकारेण वा दत्ताः
पञ्चाङ्गलहस्तका यत्र तत्तथा (उवचियचंदणकलसे)
उपचिता निवेशिताः चन्दनकलशा मङ्गलघटा यत्र तत्तथा ।
(चंदणघडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभाए) चन्दनघटाश्च
सुपु कृततोरणानि च द्वारदेशभागे प्रति यस्मिंस्तच्चन्दनघटं
सुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागं, देशभागाश्च देशा एव । (आस-
त्तासत्तयिउलवद्वयगारियमल्लदामकलावे) आसक्तो भूमौ
संबद्धः, उत्सक्त उपरि संबद्धः विपुलो विस्तीर्णः वृत्तो वर्तुलः
(वग्यारिओ ति) प्रलम्बमानः माद्वयदामकलापः पुष्पमात्रास-
मूहो यत्र तत्तथेति (पंचवणसरसरसुरहिमुकपुष्पुजोवया-
रकविए) पञ्चवर्णेन सरसेन सुरजिणा मुक्तेन किंसेन पुष्पपुञ्ज-
लक्षणेनोपचारेण पूजया कलितं यत्तत्तथा (कालागुरुपयर-
कुंडुरुकतुरुकधूवमघमघतंगंधदुयाभिरामे) कालागुरुप्रभृती-
नां धूपानां यो मघमघायमानो गन्ध उद्धूत उद्भूतस्तेनाभि-
रामं यत्तत्तथा । तत्र (कुंडुरुकं ति) क्रीडा (तुरुकं ति)
सिंहकं (सुगंधवरगंधगंधिण) सुगन्धा ये वरगन्धाः प्रवर-
वासास्तेषां गन्धो यत्रास्ति तत्तथा । (गंधिवद्वभूए) सौर-
भ्यातिशेषाङ्गध्वज्यगुटिकाकल्पमित्यर्थः । “ नरुनद्वेत्यादि ”
पृथ्वयन्नवरमिह- ‘ लुयगा ’ भुजङ्गाः, जोगिन इत्यर्थः । भोजका
वा तदर्चका मागधा भट्टा इति । (बहुजणजाणवयस्स वि-
स्सुयकिंतिए) यहोर्जनस्य पौरस्य जानपदस्य च जनपदन-
वलोकस्य विश्रुतकीर्तिकं प्रतीतख्यातिकम् । (बहुजणस्स
आहुस्स ति) आहिर्तुर्दातुः । कचिदिदं न दृश्यते । (आहुणिजे
ति) आहवनीयं सम्प्रदानभूतम् (पाहुणिजे ति)
प्रकर्षेण आहवनीयम् (अच्वणिजे) चन्दनगन्धादिभिः
(वंदणिजे) स्तुतिभिः । (नमंसणिजे) प्रणामतः (पूयणिजे)
पुष्पैः (सकारणिजे) वस्त्रैः (सम्माणणिजे) बहुमानविषयतया
(कल्लाणं मंगलं देवयं चैश्यं विणएणं पञ्जुवासाणिजे)
कल्याणमित्यादि बुद्ध्या विनयेन पर्युपासनीयं, तत्र कल्याणम-
र्थहेतुमङ्गलमनर्थप्रतिहेतिहेतुः, दैवतं देवः, चैत्यमिष्टदेवताप्रतिमा-
दि दिव्यं प्रधानं (सच्च) सत्यं, सत्यादेशत्वात् (सञ्जावाए)
सत्याजिलायं सत्यसेवं, सेवायाः सफलीकरणात् (साप्पिहिय-
पाडिहेरे) विहितदेवताप्रतिहार्यम् । (जागसहस्सजागपडि-
च्छब्) यागाः पूजाविशेषाः, ब्राह्मणप्रसिद्धाः, तत्सहस्राणां
भागमंशं प्रतीच्छति अमव्यत्वात् यत्तत्तथा । वाचनान्तरे- (जा-
गभामदायसाहस्सपडिच्छब्) यागाः पूजाविशेषाः, भागा
विंशतिजागादयो, दायाः सामान्यदानानि, एषां सहस्राणि प्र-
तीच्छति यत्तत्तथा । “ बहुजणो ” इत्यादि सुगमं, नवरम्-
“ पुण्णइ चैश्यं ” इत्यत्र द्विवचनं जक्तिसंभ्रमविवक्षयेति ।

(सव्वभो समंता इति) सर्वतः सर्वदिक्षु, समन्ताद्विदिक्षु । औ० ।
स्वनामख्याते सन्निवेशविशेषे, यत्र पूर्वभवे जगवान् वीरस्वा-
मी, अग्न्याथो नाम्ना जातः । आ० चू० १ अ० । आ० म० ।
ग्रामादिप्रसिद्धे महावृक्षे, जनानां सन्नास्यतरौ, चिताचिह्नं,
जनसभायां, बह्वस्वाने, जनानां विश्रामस्थाने च । वाच० ।
क्षेत्रप्रत्युपेक्षणायाम्, वृ० १ उ० ।

जिनालये जिनद्वयौ स्वस्य तिलके क्रियमाणे किं पटा-
न्तरं क्रियते, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्- अत्र पटान्तरं विना तिलके
क्रियमाणे किं पटान्तरं क्रियते । ६६ प्र० । सेन० १ उल्ला० ।

जेसल्लमस्सनगरं मेदिनीछन्दे चोपाश्रयमध्ये श्रीहीरविजयसुरि-
प्रतिमाया मस्तकस्योपरि श्रीवीरप्रतिमाऽस्ति, तस्मात्तमुपा-
श्रयं केचन चैत्यं कथयन्ति, तत्र किमुत्तरमिति प्रदत्त-उत्त-
रम्- यथा आह्वानां गृहस्य जिनप्रतिमासत्त्वेऽपि न चैत्यत्वं
तथाऽत्रापीति ज्ञेयम् । ३५ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

श्रीहीरविजयसुरीश्वरप्रसादितद्वादशजलपट्टकमध्ये अवन्द-
नीयचैत्यत्रयं विनाऽन्वेषां सर्वेषां चैत्यानि वन्दनपूजनयोग्यानि
कथितानि सन्ति, किन्तु केचन तन्निषेधं ब्रुवन्तः श्रूयन्ते, तत्कथ-
मिति प्रश्ने, उत्तरम्- केवलश्राद्धप्रतिष्ठितचैत्यं- छव्यालङ्कीद्र-
व्यनिष्पन्नचैत्यं- दिगम्बरचैत्यानि ३ विना सर्वेषां चैत्यानि व-
न्दनार्हाणि पूजाहोणि च ज्ञेयानि, अथ च पूर्वोक्तानि निषिद्धान्य-
पि चैत्यानि साधुवासक्षेपेण वन्दनपूजनयोग्यानि भवन्तीति, अ-
न्यथा परपत्तकृतग्रन्था अप्यमान्या भवेयुः । तथा भव्यपार्श्व-
स्थादिदीक्षिन्वाः साधवः केवलिनश्चावन्दनीयाः स्युः, तथा चा-
समञ्जसमापद्येत, यतस्तत्कृतस्तोत्रादिग्रन्था आत्मीयपूर्वाचार्यैर-
ङ्गीकृताः सन्ति, पार्श्वस्थादिदाङ्कितसाधवश्च वन्दनीयतया शास्त्रे
प्रोक्ताः सन्तीति स्वयमेव ध्येयमिति । १०४ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

चैश्यकुम्भ-चैत्यकृत-न० । वृक्षस्याधो व्यन्तरादिस्थानके, आ-
चा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । स्वातिमनचैत्यालयसंपादने, प्रति० ।

चैश्यखंभ-चैत्यस्तम्भ-पुं० । जिनसकृत्थायतनरूपे स्तम्भे, य-
था सुधर्मायां सभायां माणवको नाम चैत्यस्तम्भः, तत्र
वज्रमयेषु सिक्केषु वज्रमयेषु समुक्तेषु बहूनि जिनसकृ-
थानि निक्षिप्तानि तिष्ठन्ति । सू० प्र० १८ पाहु० । रा० । जी० ।

चैश्यजत्ता-चैत्ययात्रा-स्त्री० । शृङ्गारितप्रवररथे जिनप्रतिमां
संस्थाप्य समहं स्नात्रपूजादिपुरस्सरं समस्तनगरे पूजाप्रवर्त-
नादिरूपायां रथयात्रायाम्, ध० ३ अधि० । स्था० । (सा च
‘ अणुजाण ’ शब्दे प्रथमभागे ३६७ पृष्ठे दर्शिता)

चैश्यद्व-चैत्यार्थ-पुं० । जिनप्रतिमानां प्रयोजने, प्रश्न० ३
सम्ब० द्वार ।

चैश्यणुइ-चैत्यनुति-स्त्री० । देववन्दने, ध० ३ अधि० ।

चैश्यभूष-चैत्यस्तूप-पुं० । सिद्धायतनस्य प्रत्यासन्ने स्तूपे,
चित्ताह्वदके च । स्था० ४ टा० २ उ० ।

तासि णं मणिएटियाणं उप्पि पत्तेयं पत्तेयं चैश्यभूषा
पम्पत्ता । तेणं चैतिथभूषा दो जोयणाइं आयामविकखेणं
सातिरेगाइं, दो जोयणाइं उहं उचचेणं सेया संखंकुंद-
दगरयअमतमहितफेणपुंजमचिकामा सव्वरयणामया अ-
च्छा० जाव पडिस्वा, तेभि णं चैश्यभूषाणं उप्पि अट्टट-

जिनविम्बानि, पुजामपि सपर्यामपि, 'हुः' पूरणे, भविष्यन्ति उत्पत्त्यन्ते, यतो यस्मात्, अमी वक्ष्यमाणाः, दोषा दूषणानि, इति गाथार्थः ॥ ६ ॥

तानेवाऽऽह-

जज्ज व अण्णेज्ज व, कोई तुम्हाण कम्मबंधो उ ।

वम्हा बुज्जह पुत्तं, पावं वा निययपरिणामा ॥ ७ ॥

भक्षयेद् विनाशयेद् वाऽपनयेत् स्थानान्तरे कुर्यात्; वाशब्दौ समुच्चयार्थौ, उपलक्षणत्वाद् मठादिकं वा तदुपरि विदध्यात्, कोऽप्येकः, ततः (तुम्हाण स्ति) युष्माकं जवतां, कर्मबंध एव ज्ञाना-
वरणाबाधुपश्लेषः, तुरेवकारार्थो, भवन्निमित्तत्वादिति हृदयम् । तस्माद् बुध्यन्तं जानीत, पुण्यं शुभकर्म, पापं तद्विपरीतं, वाशब्दः समुच्चये । निजकपरिणामात् स्वाभिप्रायादिति गाथार्थः ॥ ७ ॥

परिणाममेव व्यक्तीकुर्वन्नाह-

दत्तस्स पुत्तमउत्तं, भक्खंतस्स य पुणो महापावं ।

कुसलेयरजावाओ, एवं चिय जिणमहाइस्सु वि ॥ ८ ॥

दत्तः प्रयच्छतः, ज्ञेयस्य जिनाय वस्त्रादीति शेषः । पुण्यं शुभम-
तुल्यमनन्यसदृशं, भक्षयतश्च पुनरुत्तमो, महापापं गुप्तकिल्बिषम्,
कुसलेयरजावात् प्रधानेतरान्तःकरणात्, एवमित्यम्, जिनम-
हादिष्वपि सर्वकर्मद्विप्रतिमादिकरणादिष्वपीति गाथार्थः ॥ ८ ॥

व्यतिरेकमाह-

जइ पुण तह कायव्वं, जह दव्वं नेव होइ चेइहरे ।

ता कइ सहलं वयणं, एयं सिद्धंतमुपसिद्धं ॥ ९ ॥

यदि पुनस्तथा कसंच्यं यथा नैव भवति द्रव्यं चैत्यगृहे, ततः
कथं सफलं चरितार्थं वचनम्, एतत्-उपदेशपदपठितम्;
अर्थतः सिद्धान्तमुपसिद्धमिति गाथासंक्षेपार्थः ॥ ९ ॥

तदेव गाथात्रयेणाऽऽह-

जिणपवयणविद्धिकरं, पजावणं नाणदंसणगुणाणं ।

रक्खंतो जिणदव्वं, परिचसंसारिओ होइ ॥ १० ॥

जिणपवयणविद्धिकरं, पजावणं नाणदंसणगुणाणं ।

वहंतो जिणदव्वं, वित्थरपत्ताइयं लहइ ॥ ११ ॥

जिणपवयणविद्धिकरं, पजावणं नाणदंसणगुणाणं ।

जक्खंतो जिणदव्वं, अणंतसंसारिओ होइ ॥ १२ ॥

सुगमाः । अयमाशयः-त्वन्मते जिनद्रव्याभावात्कथं रक्षणव-
रुनभक्षणसंज्ञवः । तथा तत्रैव दर्शनशुद्धिप्रथमतस्त्वे-

चेइयदव्वं साह-रणं च जो हुइह मोहियमईओ ।

भम्मं च सो न जाणइ, अहवा बद्धावओ नरए ॥ ५६ ॥

चेइयदव्वविणासे, तदव्वविणासणे हुविहमेए ।

साहु उविकस्समाणा, अणंतसंसारिओ जणिओ ॥ ५७ ॥ "

तथा पञ्चकल्पे जणितम्- "जया पुण पुव्वपदत्ताणि खेत्तहि-
रम्माणि दुपयववपयाई जइ जेरं वा वेडं वा चेइयाणं लिगत्या
वा चेइयघराओ जिणदव्वोऽयं ति रायभडाई वा वेदेज्जा, तथा
तवनियमसंपत्तो वि साहु जइ न मोपइ, तथा तस्स सुखी
न हवइ, आसायणा य भवइ" । एतच्च कथं सार्थकं, किं च-क-
तकत्वादिगृहभङ्गात्वे तद्व्याजावात्कथं पुनरुत्तारः श्रियते
इति ॥ १२ ॥

सुक्खसंवद्धां गाथामाह-

अन्नं चाऽसुहतरयं, कुणंतओ वि हु सुहाओ जावाओ ।

पावइ पुष्पं सल्लु-ओरो व्व वीरस्स किं तु सुहं ॥ १३ ॥

अन्यथापरं चाशुभतरकमतिशयानिष्टं, कुर्वाणो विदधानो,
'हुः' पूरणे, शुभात्प्रशस्तात्, भावादन्तःकरणात्, प्राप्नोति लभते,
पुण्यं शुभं, शल्योच्चारवत् श्रवणकीलि, आपनेतृवत्, वीरस्य चरम-
तीर्थकरस्य, किं तु पुनः, शुभं प्रशस्तम् । अयमाशयः-येन की-
लिका भगवच्छ्रवणात् निष्कासिता, तेन महती व्यथोत्पादिता,
येन तु क्षिता, तेन स्तोकोतरा, परं शुभेतराशयादेकस्य स्वर्गोऽप-
रस्य नरक इति गाथार्थः ॥ १३ ॥

इत्थमवास्थिते जीवोपदेशमाह-

सुपसत्थवत्थकणया- इवत्थुवित्थाररेहिरं पाडिमं ।

कारावसु देसंतो, रे जिय ! जई महसि मइट्ठं ॥ १४ ॥

सुप्रशस्तानि अतिशयरम्याणि, तानि च तानि वस्त्रकनकादि-
वस्तूनि च सचामीकरावङ्कारकपूर्वादिद्रव्याणि, तेषां विस्तारः
प्रपञ्चस्तेन "रेहिरं ति" देशीभाषया शोभमानां, प्रतिमां जिनविम्बं,
कारय विधापय, दिशन् धर्मकथां कुर्वन्, रे जीव ! भो आत्मन् !
यदि महासि वाञ्छसि, मत्पर्यं चित्ताऽभिप्रेतम् । अयमाशयः-जि-
नवस्त्रादिनिवारणान्तरायकर्मवशा अमीष्टनावस्तव न जवि-
ष्यति, इति गाथार्थः ॥ १४ ॥ जीवा २८ अधि० ।

समर्थः सन् चैत्यद्रव्यपीडामनिवारयन् विसंजोग्यः-

अहुणा चेतनिमित्तं, जं कायव्वं तगं वोच्छं ।

जो देइ चेतियाणं, खेत्तहिरणे व गामगावादी ॥

लगंतस्स विजतिणो, तिकरणसोही कट्ठं णु भवे ? ।

मएहति इत्थ विजासा, जो एयाई सयं वि मग्गेज्जा ॥

तस्स ए होती सोही, अह कोति हरिज्ज एयाई ।

तत्थ करंत उवेइ, जा सा भणिता तु तिगरणविसोही ॥

सा य ए होति अभत्ती-ए तस्स तम्हा एिवारेज्जा ।

सव्वत्थामेण तहिं, संघेणं होति झगियव्वं तु ॥ ५० भा० ।

चेइयपरिवाडी-चैत्यपरिपाटी-स्त्री० । जिनयात्राक्रमवर्णने, ध० २

अधि० । कल्प० । (चैत्यपरिपाटीकरणादिमहोत्सवः 'अणु-
जाण' शब्दे प्रथमभागे ३६७ पृष्ठे उक्तः)

चेइयजत्ति-चैत्यभक्ति-स्त्री० । चैत्यादिभक्तौ, आव० ३ अ० ।

('आलंबण' शब्दे द्वितीयभागे ३६२ पृष्ठे विस्तार उक्तः)

चेइयमह-चैत्यमह-पुं० । चैत्यमहोत्सवे, आचा० २ धु० १ अ० २ उ० ।

चेइयरुक्ख-चैत्यवृक्ष-पुं० । वृक्षपीठवृक्षेषु येषामधस्तात्तीर्थ-

कृतां केवलान्युत्पन्नानि । स० । ('चेइयरुक्खं चलेज्जा' इत्यादि

'मणुस्सलोय' शब्दे वक्ष्यते)

भवनपतीनां दश चैत्यवृक्षाः-

एणसि एं दसविहाणं भवणवासीणं देवाणं दस चेइय-

रुक्खा पसुत्ता । तं जहा-

"अस्सइसत्तवन्ने, सामझिज्जरसिरीसदहिवन्ने ।

बंजुल्लपल्लासवप्पा-यए य कसियारुक्खे य ॥ १ ॥ "

असुरकुमारादीनां क्रमेणाश्वत्थादयश्चैत्यवृक्षा ये सिद्धाय-
तनादिद्वारेषु ध्रुयन्ते ।

व्यन्तराणामष्टौ-

एएसि णं अट्टएहं वाणमंतराणं देवाणं अट्ट चेइयरु-
क्खा पम्पुत्ता । तं जहा-

“ कालंबो उ पिसायाणं, बडो जक्खवाण चेइयं ।

तुलसी भूयाण भवे, रक्खसाणं च कंडओ ॥ १ ॥

असोगो किस्सराणं च, किंपुरिसाणं च चंपओ ।

नागरुक्खो तुयंगणं, गंधवाणं तु तिंदुओ ॥ २ ॥ ”

तेषां चैत्यवृक्षाः मणिपीठिकानामुपरिवर्तिनः सर्वरत्नमया
उपरि चतुर्ध्वजादिभिरलङ्कृताः सुधर्मादिसज्जनानामग्रतो ये
भ्रूयन्ते ते एत इति संभाव्यन्ते । ये तु-“ चिन्धाश्च कलंबभूयः
तुलसी वडो तह य होइ खट्टंगे । आसोए चंपए वा, नागे तह
तुंदुए चेव ” ॥ १ ॥ स्ति । ते चिह्नभूता एतेऽप्योऽप्य एवेति
“ कालंबो उ ” इत्यादि स्तोत्रकव्यं कण्ठ्यम् । स्था० ८ ठा० ।

वाणमन्तराणां चैत्यवृक्षमानं, वर्णकश्चैवम्-

वाणमन्तराणं देवाणं चेइयरुक्खा अट्ट जोयणाइं उहुं उ-
च्चत्तेणं पणत्ता । स० १ सम० । जी० । तासि णं म-
णिपेठियाणं उप्पिं पत्तेयं पत्तेयं चेतियरुक्खा प-
णत्ता । ते णं चेतियरुक्खा अट्टजोयणाइं उहुं उच्चत्तेणं अ-
ट्टजोयणं उव्वेहेणं दो जोयणाइं खंधा अट्टजोयणं विक्खं-
भेणं अट्टजोयणाइं विक्खिमा बहुमज्जदेसजाए अट्टजोयणाइं
आयामविक्खंभेणं सातिरेगाइं अट्टजोयणाइं सव्वगणेणं प-
णत्ताइं । तेसिं णं चेतियरुक्खाणं अयमेतारूवे वण्णावासे प-
णत्ते । तं जहा-वडामयमूलरययसुपडिट्टियविक्खिमा रिद्धामय-
विपुलकंदा वेरुद्धियरुचिलक्खंधा सुजायवरजायरुवपढमग-
विसाज्जसाला एणामणिरयणविविहसाहणसहावेरुद्धि-
यपत्तवणिज्जपत्तवेटा जंबूणयरत्तमन्तयसुकुमालपवालप-
ल्लववरं कुरगधरा विचित्तमणिरयणसुरजिकुसुमफलजरि-
यणमियसाला सच्छाया सप्पजा ससिरिया सउज्जोया
अमयरससमरसफला अहियणयणमणिवुत्तिकरा पासा-
ईया दरिस्सणिज्जा अभिरुवा पमिरुवा । ते णं चेइयरु-
क्खा अणेहिं बहूहिं तिलयलवयउत्तोवगसिरीससत्तवन्नद-
हिवन्नओदयधवचंदणन।वकुमयकयंवफणसतालतमाद्वपि-
यालपियंगुपारावयरायरुक्खनंदिरुक्खेहिं सव्वओ स-
मंता संपरिकिक्खत्ता । ते णं तिलय० जाव नंदिरुक्खा मूल-
वंतो कंदवंतो० जाव सुरम्मा । ते णं तिलया० जाव नंदिरु-
क्खा अणेहिं बहूहिं पउमज्जयाहिं० जाव सामलयाहिं स-
व्वओ समंता संपरिकिक्खत्ता । ताओ णं परमज्जताओ० जाव
सामज्जयाओ निचं कुसुमियाओ० जाव पमिरुवाओ । तेसिं णं
चेतियरुक्खाणं उप्पिं अट्टमंगला बहवे कण्हचामरज्जया०
जाव पमिरुवा । तेसिं णं चेतियरुक्खाणं पुरओ पत्तेयं २ म-

णिपेठियाओ पणत्ताओ । ताओ मणिपेठियाओ जोयणं
आयामविक्खंभेणं अट्टजोयणं वाहत्तेणं सव्वमणिमईओ
अट्टाओ० जाव पडिरुवाओ ॥

तेषां च चैत्यवृक्षाणामयमेतावदूपो वर्षावासः प्रकृतः । तद्यथा-
“ वडामयेत्यादि । ” वज्राणि वज्रमयाणि मूलानि येषां ते वज्र-
मूलाः, तथा रजता रजतमयी सुप्रतिष्ठिता विक्खिमा बहुमध्यदे-
शजागे ऊर्ध्वं विनिर्गता शाखा येषां ते रजतसुप्रतिष्ठितविक्खिमाः,
ततः पूर्वपदेन कर्मधारयः समासः “ रिद्धामय ” इत्यादि । रिष्ट-
मयः कन्दः, तथा वैरूय्यो वैरूय्यरत्नमयो रुचिरः स्कन्धो येषां
ते तथा, ततः पूर्वपदेन कर्मधारयः समासः । “ सुजात ”
इत्यादि । सुजातं मूलद्रव्यशुद्धं वरं प्रथमं यद् जातरूपं तदात्म-
का प्रथमका मूलभूता विशाला शाखा शाखा येषां ते सुजात-
वरजातरूपप्रथमकविशालशाखाः “ नाणामणिरयण ” इत्यादि ।
नानामणिरत्नानां नानामणिरत्नात्मिका विविधाः शाखाः प्रशा-
खा येषां ते तथा, तथा वैरूय्याणि वैरूय्यमयाणि पत्राणि येषां ते
तथा, तपनीयानि तपनीयमयानि पत्रवृन्तानि येषां ते तथा, ततः
पूर्ववत् पदद्वयमीलनेन कर्मधारयः । जाम्बूनदा जाम्बूनदना-
मकुसुमविशेषमया रक्ता रक्तवर्णा मृद्वो मनोज्ञाः सुकुमा-
राः सुकुमारस्पर्शा ये प्रवाला ईषडुन्मीलितपत्रभावाः, पल्लवाः
संजातपरिपूर्णप्रथमपत्रजावरूपाः, वराङ्कुराः प्रथममुद्भिद्यमा-
ना अङ्कुराः, तान् धरन्तीति जाम्बूनदरक्तमृदुसुकुमारप्रवालप-
ल्लवाङ्कुरधराः कचित्पाठः “ जंबूणयरत्तमन्तय ” इत्यादि । तत्र
जाम्बूनदानि रत्नानि, मृदूनि अकृष्णानि, सुकुमाराणि अकर्क-
शस्पर्शानि, कोमलानि मनोज्ञानि, प्रवालपल्लवाङ्कुरा यथोदित-
स्वरूपाः, अग्रशिखराणि च येषां ते तथा । “ विचित्तमणिरयण ”
इत्यादि । विचित्तमणिरत्नानि विचित्तमणिरत्नमयानि यानि
सुरभीणि कुसुमानि फलानि च तेषां भरेण नमिता नम्राः शाखाः
शाखा येषां ते तथा, सती शोभना छाया येषां ते स-
च्छायाः, तथा सती शोभना प्रभा कान्तिर्येषां ते सत्प्रभाः,
अत एव सश्रीकाः सह उद्द्योतेन वर्तते मणिरत्नानामुद्द्यो-
तजावेन सोद्द्योताः, अमृतरससमरसानि फलानि येषां ते अ-
मृतरससमफलाः अधिकमतिशयेन नयनमनोनिर्वृत्तिकराः, “ पा-
साईया ” इत्यादि विशेषणचतुष्टयं प्राग्वत् । “ ते णं चेइयरु-
क्खा ” इत्यादि । तच्चैत्यवृक्षा अन्यैर्बहुनिस्तित्तकलवच्छत्रोपग-
शिरीषसप्तपर्णाधिपर्णलोभ्रकधवचन्दननीपकुटजकदम्बपनस-
तालतमालप्रियावप्रियङ्गुपारापतराजवृक्षनन्दिवृक्षैः सर्वतः स-
मन्तात् संपरिक्रिताः । “ ते णं तिलगा ” इत्यादि । ते तिलका या-
वन्नन्दिवृक्षा मूलवन्तः कन्दवन्त इत्यादि-वृक्षवर्णनं प्राग्वत्
तावद् वक्तव्यं यावदनेकशकटस्थानशिबिकास्यन्दमानिका-
प्रतिमोचनाः सुरम्मा इति । “ ते णं तिलगा ” इत्यादि । ते तिलका
यावन्नन्दिवृक्षा अन्याभिर्बहुभिः पद्मशताभिः नागशताभिर-
शोकशताभिश्चम्पकलताजिह्वतलताजिर्वनलताजिर्वासस्तिका-
लताजिरिति मुक्तकलताभिः कुन्दलताभिः श्यामलताभिः सर्व-
तः समन्तात् सम्परिक्रिताः । “ ताओ णं पउमलयाओ० जाव सा-
मज्जयाओ निचं कुसुमियाओ ” इत्यादि लतावर्णनं तावद् व-
क्तव्यं यावत् “ पमिरुवाओ ” इति । व्याख्या चास्य पूर्ववत् ।
“ तेसिं णं ” इत्यादि । तेषां चैत्यवृक्षाणामुपरि अष्टावष्टौ मङ्ग-
लकानि बहवः कण्ठचामरध्वजा इत्यादि पूर्ववत्तावद् वक्तव्यं
यावद् बहवः सहस्रपत्रहस्तकाः सर्वरत्नमया यावत् प्रतिक-

एका इति । “तेसि णं” इत्यादि । तेषां चैत्यवृत्ताणां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रकृताः । ताश्च मणिपीठिका योजनमायाम-
विष्कम्भाज्यामर्कयोजनं बाह्येन सूर्यात्मना मणिमय्य अ-
च्छन् इत्यादि प्राग्वत् । जी० ३ प्रति० ।

चैश्यवन्दण-चै (स्य)त्यवन्दन-न० । स्त्री० । चित्तस्य भावाः कर्माणि
वा “वर्णद्वयादिभ्यः ष्यञ्” ॥ ५११२३॥ (पाणि०) इति ष्यञि
चैत्यानि जिनप्रतिमाः, ता हि चन्द्रकान्तसूर्यकान्तमरकतमुक्ताशै-
ल्लादिद्वानिर्मिता अपि चित्तस्य भावन कर्मणा वा साक्षात्सार्थक-
रं बुद्धिजनयन्तीति चैत्यान्यभिधीयन्ते । तेषां वन्दनं स्तवनं का-
यवाङ्मनःप्रणिधानं चैत्यवन्दनम् । प्रव० १ चार । चित्तं प्रस्तावात्
प्रशस्तं मनस्तद्भावाच्चैत्यं, तच्चेतुत्वाज्जिनविभवा अपि चैत्यानि,
कारणे कार्योपचारात् । तेषां वन्दना पूर्वोक्तशब्दार्था चैत्यवन्दना ।

उक्तं च-

“चित्तं मणो पसत्थं, तद्भावावो चैश्यं चित्तं तज्जणमं ।

जिणपस्मिमाओ तेसिं, वन्दणमभिवायणं तिविहं ॥ १ ॥”

यद्वा-चित्तेल्लेण्यादिचयनस्य ज्ञावः कर्म वा चैत्यम्, तच्च संज्ञा-
शब्दत्वात् देवताप्रतिविम्बे प्रसिद्धम् । चूर्णौ तु-‘चिती’ संज्ञाने,
काष्ठकर्मादिषु प्रतिष्ठातिदृष्ट्वा संज्ञानमुत्पद्यते । यथा अर्हदादि-
प्रतिमेति । शेषं प्राग्वत् । ननु भावार्हदादीनामप्येवं वन्दना क्रि-
यते, तत्कथं चैत्यवन्दनेत्युच्यते ? । सत्यम्-प्रायेणास्याश्चैत्याग्रे
करणात् ।

तथा च बृहद्भाष्यम्-

“ज्ञावजिणप्पमुहाण वि, सव्वेसि वि जइ वि वन्दणा तह वि ।

चैश्यअग्गे काउं, तीरेई वन्दणा तेणं ॥ २ ॥

जिणविवाभावे पुण, ठवणा गुरुसक्खिया वि कीरंति ।

चिइवन्दणं चिय इमा, तत्थ वि परमिठिठवणाओ ॥ ३ ॥

अहवा जत्थ व तत्थ व, पुरओ परिमिठिठवणाओ ।

कीरइ बुहेहिँ एसा, नेया चिइवन्दणा तम्हा ॥ ४ ॥

करणत्रिकेण देवप्रणिधाने, संघा० १ प्रस्ता० ।

विषयसूची-

- (१) अधिकारसंग्रहः ।
- (२) दश त्रिकाणि ।
- (३) नैवेधिकीत्रयम् ।
- (४) तत्र स्तवनमल्लकयानकम् ।
- (५) पूजात्रिकम् ।
- (६) भावनाः ।
- (७) त्रिदिङ्निरीक्षणवर्जने गन्धारआवककथानकम् ।
- (८) स्तुत्यक्राणि ।
- (९) मुद्रात्रिकप्ररूपणम् ।
- (१०) प्रणिधानम् ।
- (११) अजिगमः ।
- (१२) चैत्यवन्दनदिकम् ।
- (१३) अवग्रहः ।
- (१४) त्रिविधवन्दना ।
- (१५) स्तुतिविचारः ।
- (१६) चैत्यवन्दनविधिः ।
- (१७) जघन्यवन्दनाविचारः ।
- (१८) अपुनर्वन्धकादयोऽधिकारिणः ।
- (१९) अधिकारितम् ।

(२०) नमस्कारद्वारम् ।

(२१) संपद्द्वारम् ।

(२२) प्रणिपातदण्डके वाराः ।

(२३) चतुर्विंशतिस्तवः ।

(२४) सिद्धस्तुतिः ।

(२५) श्रुतस्य स्तुतिः ।

(२६) वीरस्तुतिः ।

(२७) वैयावृत्ये स्तुतयः ।

(२८) द्वादश अधिकाराः ।

(२९) शरणीयद्वारम् ।

(३०) जिनद्वारम् ।

(३१) यो यत्र स्तूयते ।

(३२) येऽधिकारा यत्संमताः स्तुतयः संस्कृतकाव्यानि ।

(३३) पोरुश आकाराः ।

(३४) स्तोत्रलक्षणम् ।

(३५) कतिपेलाश्चैत्यानि वन्देत ।

(३६) चैत्यवन्दनकरणविधिः ।

(३७) प्रकीर्णकवार्ताः ।

(१) तद्विधि विभणिपुराधिकारसङ्ग्रहमाह-

इह च प्रतिदिनानुष्ठेयं चैत्यवन्दनादिकं संघस्याचारविधिं
वक्ष्यामीत्युक्तम् । तत्र तावत्-

“साहूण गिहत्थाण य, सव्वाणुत्तणमूलमक्खायं ।

चिइवन्दणमेव जओ, ता तम्मिं विचारणा जुत्ता ॥ १ ॥

इति वचनात् “सामाह्वयिष्येहि वि, चउबीसं पुव्वया चैव”
इत्यावश्यकचूर्णवचनाच्च, प्रथमं चैत्यवन्दनाविधिं विभणिपु-
र्भाष्यकारः शास्त्रमुखापरपर्यायं तद्द्वाराग्राथाचतुष्टयमाह-

दहतिय १ अहिगमपणमं, २

दुदिसि ३ तिहुगह ४ तिहा उ वंदणया ५ ।

पणिवाय ६ नमुकारं ७,

वप्पा सोलसयसीयाला ८ ॥ २ ॥

इह सामान्येन साधुआवकादिवहुसमानजिनभवनप्रवेशादि-
समयविधीयमाननैवेधिक्यादिप्रणिधानपर्यवसानसकलचैत्य-
वन्दनाविधानप्रतिपादनप्रधानं त्रिःसंस्थानकनिबद्धं दशत्रिका-
ख्यं प्रथमचारम्-(दहतिय चित्ति । दशति दशसंख्यानि त्रिकाणि नै-
वेधिकीत्रयादिरूपाणि यत्र द्वारे तद्दशत्रिकम् । वक्ष्यति च-“तिस्सि
निसीही” इत्यादि । अत्र च सर्वत्र विभक्तिलोपादिकं प्राकृतल-
क्षणवसादवसातव्यम् । १ पुनः ऋद्धवामानुद्धिप्राप्तश्राद्धानधिकृ-
त्य विशेषतश्चैत्यादिप्रवेशविध्यभिधायकं द्वितीयमभिगमद्वारम्-
(अहिगमपणमं ति) अभिगमानां चैत्यादिप्रवेशे विधिवि-
षयद्वारं, शेषाणां पञ्चकमभिगमपञ्चकम् । जणिप्यति च-“स-
च्चित्तद्वयो ज्जाण” इत्यादि । २ । प्रविश्य जिनगृहे विहितय-
थोचितनैवेधिक्यादिकरणेनरनारिणैर्भाषपूजादिविधित्सया
स्वस्वोचिता दिग् श्लेषेति तृतीयं दिग्द्वारम्-(दुदिसि चित्ति)
द्वे वामदक्षिणलक्षणे दिशौ काष्ठे क्रमतः स्त्रीपुंसयोर्योग्यतया
वन्दनामधिकृत्य समाहृते वर्णिते वा यत्र तद् द्विदिग् । अभिधा-
स्यति च-“यंदंति जिणे दाहिण” इत्यादि । ३ । वामेतरदिकस्यैश्च
तैर्जिनात् कियत् दूरे वन्दना विधेयेति दिगन्तरं चतुर्थ-
मवग्रहचारम्-(तिहुगह चित्ति) त्रिधा जघन्यमध्यमोऽकृष्ण-
दात् त्रिप्रकारोऽवग्रहः मूलविम्बवन्दनास्थानाज्यन्तरालभूमा-

गरूपः । गदिष्यति च-“ नवकरजदन् ” इत्यादि ॥ ४ ॥ उक्तरूपा च गृहस्थैश्च कियद्देहा वन्दना कार्येति तद्देदानभिधाय चैत्यवन्दनाद्वारम्-(तिहा उ वंदण य स्ति) त्रिधा जघन्यादिभेदात्त्रिभेदा । केत्याह-वन्दनेति । “आमा सत्यभामेति” न्यायात् चैत्यवन्दना पूर्वोक्तशब्दार्थः । प्रतिपादयिष्यते च-“नवकारेण जहष्ठा” इत्यादि । तुशब्दो विशेषणार्थः । तेन ग्रन्थान्तरप्रसिद्धजघन्यादिभेदात्त्रिभेदापि, एवमवग्रहोऽपि शास्त्रान्तरोक्तो द्वादशधाऽवसातव्यः । पतञ्जलोपरिष्ठाद् दर्शयिष्यते ॥५॥ चैत्यवन्दना च प्रायः प्रणिपातपूर्वा निरूपितेति तत्स्वरूपनिरूपकं षष्ठं प्रणिपातद्वारम्-(पणिवाय स्ति) प्रणिपातः प्रणामः, स चात्रोत्कृष्टतः पञ्चाङ्गो ज्ञातव्यः, नाऽष्टाङ्गः । तस्य प्रवचनेऽप्रसिद्धत्वात् । अध्येष्यन्ति च-“ पणिवाओ पंचंगो ” इत्यादि ॥६॥ कृतप्रणिपातैश्च प्रथमतो नमस्कारा भणनीयाः, अतः सप्तमं नमस्कारद्वारम्-(नमुकार स्ति) नमस्कारो जिनगुणोत्कीर्त्तनपरा वचनपद्धतयो, मङ्गलवृत्तानांति यावत् । ते चात्रोत्कृष्टतः पुरुषानाश्रित्याष्टोत्तरं शतं ज्ञेयम् । निरूपयिष्यति च-“ सुमहत्थनमुकार ” इत्यादि ॥७॥ नमस्काराश्च वर्णात्मका इति वर्णसंख्याद्वारमष्टमम्-वर्णेत्यादि । यद्वा-सर्वमप्यनुष्ठानमहीनातिरिक्ताकरं करणीयं, विपरीते दोषसंज्ञात् । तथा चागमः-

“ अहिप कुणावकण्णो, हीणे विज्जाहरा इदिठ्ठा ।

बालाहराण ज्ञायण-भेसज्जविबज्जओ उभय ॥ १ ॥ ”

अहीनाद्यक्रतुं च वर्णसंख्यापरिज्ञाने सति जयतीत्यष्टमं वर्णसंख्याद्वारम्-(वष्ठा सोवसयसीयाव स्ति) वर्णा अकराणि, ते च सामान्यतोऽत्र चैत्यवन्दनाधिकारे नमस्कारक्रमश्रमणादिषु नवसु स्थानेष्वपुनरुक्ता भुवं भणनीयाश्च षोडशशतानि सप्तचत्वारिंशदधिकानि ज्ञातव्याः ।

तथाहि-

“ अरुसट्ठि ६० अछवीसा १०,

नवनउअसयं च १६६ दुमयसगनउया २९७ ॥

दोणुणतोस २१६ दुसट्ठा २६०,

दुसाल २१६ अरुनउयसअ १६६ दुवअसयं १५२ ॥ १ ॥

इअ नवकार १ खमासम-

ण ३ हरिय ३ सक्कथवाइदेसेसु ८ ।

पणिहाणेसु य ६, अडर-

सवष्णसोवसयसीयावा ॥ २ ॥ ”

यदिह नवकारादिवर्णपरिसंख्यानं तत्तदादिमूलत्वात्सर्वधर्मस्येति ज्ञापनार्थम् । एवं पदादिष्वपि वाच्यम् ।

इगसीयसयं तु पया, सगनउई संपयाउ पण दंडा ।

वारसऽहिगारचउ वं-दणिज्ज सरणिज्ज चतुइजिणा ॥

वर्णैश्च पदानि स्युरिति वर्णद्वारानन्तरं नवमं पदद्वारम्-

“ इगसीय ” इत्यादि । एकाशीत्यधिकं शतं पदान्यत्रौघतो

नमस्कारादिस्थानसप्तके ज्ञातव्यानि । तुर्विशेषणे । विशेषश्चाय-

म्-पद्यापि “ क्कमाधमण, जे य अईया सिद्धा ” इत्यादिगतान्य-

तिरिक्तान्यपि पदान्यप्यत्र सन्ति तथाऽपि पूर्वबहुश्रुतैः संपदा-

दिकं किमपि कारणान्तरमधिकृत्यैव पदानि स्वस्वभा-

व्यादिषूक्तानीति तन्मार्गानुगामितयाऽस्माभिरप्यत्रैतावन्त्येव

तान्युक्तानि, नाधिकासीति । तथा चोक्तं ब्रह्मभाष्ये-

“ नव वसीस तितीसा, ति चत्त अरुवीस सोल वीस पया । मंगलहरिया सक्क-त्थयाइसुं एगसीइसयं ॥ १ ॥ ”

एवमन्यत्रापि न्यूनाधिकत्वे कारणं वाच्यम् ॥ ६ ॥ द्विधा-दित्रिश्च पदैः संपदो जयन्तीति दशमं संपदद्वारम्-(सगनउइसंपयाइउ स्ति) सप्तनवसंपदोऽर्थविश्रामस्थानानि साङ्गत्येव पद्यते परिच्छिद्यतेऽर्थो यात्रिरिति व्युत्पत्तेः, संगतार्थपदपद्धतय इत्यर्थः । ताश्चैव सप्तसु स्थानेष्वुच्यन्ते-

“ अछठ नवट्ठय अ-छवीस सोवस य वीस वीसामा ।

मंगल हरिआ सक्क-त्थयाइदेडेसु सगनउई ” ॥ १ ॥

तुशब्दो नामस्तवादिषु प्रायो विशेषार्थपरिच्छेदार्थः, परिच्छेदाज्जावोऽपि संगतपदत्वेन-“ पायसमा ऊसासा ” इति-वचनाच्च सामान्येन संपदो विश्रामस्थानानि ज्ञेयानीति विशेषयति ॥ १० ॥ संपदश्च दण्डादिका अत एकादशं दण्डकद्वारम्-(पणदंड स्ति) यथोक्तमुद्गात्रिरस्खलितं जण्यमानत्वाद् दण्डा इव दण्डाः, सरला इत्यर्थः । ते चात्र पञ्च शकस्तवादयः । प्रतिपादयिष्यति च-“पण दंडा सक्कथय” इत्यादि । यदत्र वन्दनाया एव दण्डकाः परिज्ञापिताः नान्येषां, तदस्या एवाव मुख्यतया प्रस्तुतत्वादिति । एवमाधिकार्यादिष्वपि वाच्यम् ॥११॥ दण्डेषु चैकद्व्यादिका अर्थाधिकाराः सन्तीति तत्संख्याख्यापकं द्वादशमधिकारद्वारम्-(वारसऽहिगार स्ति) अधिकारा भावा-हर्द्वाद्यावम्भनविशेषस्थानानि, ते च द्वादश दण्डकपञ्चके भवन्ति । अभिधास्यति च-“दो इग हो पंच य” इत्यादि ॥१२॥ अधिका-राश्चाधिकार्यविनाभाविनः, आधेयाभावे आधारव्यपदेशाभावात्, घृताद्यभावे घृतघटादिव्यपदेशाजावत् । अतोऽधिका-रिण आवम्भनापरपर्याया अत्र ज्ञेयाः । ते च द्विधा, वन्दनीयस्मरणी-यज्ज्ञेयाः । तत्र प्रथमं सामान्यतः सकलवन्दनीयप्रतिपादकं त्रयोदशं वन्दनीयद्वारम्-(चउवंदणिज्ज स्ति) चत्वारो वक्ष्यमाणा जिनादयोऽत्र वन्दनीयाः प्रमाणाचार्थार्हाः । निरूपयिष्यति च-“चउवंदणिज्जं जिणमुणिसुयसिद्ध स्ति” ॥ १३ ॥ अधिका-रप्रस्तावादेव चतुर्दशं स्मरणीयद्वारम्-(सरणिज्ज स्ति) स्मरणीयाः क्षुद्रोपद्रवविद्यावणादितदुणानुचिन्तनादिनोपद्रव-हर्णीयाः; सूचनीया इति यावत् । यद्वा-स्मरणीयाः प्रमादादिना विस्मृतं तत्करणीयं तत् तत् सङ्घादिकार्यं च ज्ञापनीयाः । अथवा-सारणीयाः प्रभावनादौ । तत्र हि ते कार्ये प्रवर्तनीयाः, ते चात्राधिकारितया सम्यग्दृष्टयो देवा ज्ञातव्याः, तेषामेव स्मरणाद्यर्हत्वात् । अर्हदादीनां तु वन्दनीयत्वेन प्रागुक्तत्वात् स्मरणादिकर्तृत्वाच्च । भणिष्यति च-“इह सुरा य सरणिज्ज स्ति” ॥ १४ ॥ एवं च सामान्येनाधिकारिण उक्ता इति विशेषतस्तदभिधानार्थं पञ्चदशं जिनद्वारम्-(चतुइ जिण स्ति) । अथवा जिनादयोऽत्र वन्दनीया इत्युक्तम्, जिनाः कतिविधा इति तद्देदोद्भावकं पञ्चदशं जिनद्वारम्-(चउइ जिण स्ति) जिना दुर्वाररागाद्यन्तरवैरिव, रज्जेतारः, ते च चतुर्का वक्ष्यमाणनामजिनादिज्ज्ञेदेन चतुःप्रकाराः । वक्ष्यति च-“ चउइ जिणा नाम ” इत्यादि ॥ १५ ॥

चउरो थुई निमित्त-ऽट्ठ वार हेऊ य सोल आगारा ।

गुणवीस दोस उस्स-ग्गमाण थुत्तं च सगवेला ॥

जिनादयः स्तुत्यादिभिः स्तूयन्ते इति जिमद्वारानन्तरं षोडशं स्तुतिद्वारम् । सङ्घा० । (ताः कति दीयन्तेऽत्र विचा-

रोऽस्मिन्नेव शब्देऽग्रे करिष्यते) कायोत्सर्गानन्तरं स्तु-
तयो दीयन्त इत्युक्तम् । अथात्सर्गा एवात्र किमर्थं क्रियन्त
इति तत्फलनिरूपकं सप्तदशं निमित्तद्वारम्-(निमित्तऽष्ट त्ति)
निमित्तानि प्रयोजनानि, फलानीति यावत् । अष्टौ अष्टसंख्यानि,
इदमत्र हृदयम्-संपूर्णायामस्यां क्रियमाणायाम् पापकृपणा-
दीन्यष्टौ फलानि भवन्तीति । प्रतिपादयिष्यति च-“ पापकृत्व-
णत्थमिरिया ” इत्यादि । यदत्रैर्यापयिष्या अपि फलमुपाद-
शि तदीर्यापयिकप्रतिक्रमणपूर्विकैव परिपूर्णचैत्यवन्दनेति प्र-
तिपादनार्थम् । एवं तद्धेतुप्रमाणवर्णादीनामपि निरूपणे कारणं
वाच्यम् ॥ १७ ॥ फलः प्रकृत्यै कायोत्सर्गः कार्यो इत्यज्ञा-
णि, तत्र न कारणमन्तरेण कार्यप्ररोहसंभावना, बीजेन
विनाऽङ्कुरप्रादुर्भावाभाववदिति निमित्तद्वारानन्तरमष्टादशं
हेतुद्वारम्-(वार हेतु य त्ति) हेतवश्च फलसाधनयोग्यानि
कारणान्यत्र वक्ष्यन्ते । यथा-“ तस्स उत्तरीकरण ” इत्या-
दि । चशब्दो निमित्तहेतुभिः कश्चित्कथंचन कतिचिन्मन्यत इ-
ति वाचनान्तरप्रदर्शनार्थः । तच्च अग्रे दर्शयिष्यते । इति निमि-
त्तहेतुभिः कृतोऽप्युत्सर्गो नाकारैर्विना निरतिचारः शक्यः
पालयितुमित्याकारद्वारमेकोनविंशतितमम्-(सोल आ-
गार त्ति) षोडश आकारा अपवादाः कायोत्सर्गकरणे
ज्ञातव्याः । वक्ष्यति च-“ अनुच्छयाइ वारस ” इत्यादि ॥ १९ ॥
कृते चोत्सर्गे दोषा वड्यो इति विंशतितमं दोषसंख्या-
द्वारम्-(गुणवीस दोस त्ति) एकोनविंशतिर्दोषाः कायो-
त्सर्गस्थैर्वर्जनीयाः । अभिधास्यति च-“ थोडगलय ”
इत्यादि ॥ २० ॥ कियन्तं च कालमेवमुत्सर्गः कार्य इत्येकविंशं
प्रमाणद्वारम्-(उस्सग्गमाणु त्ति) कायोत्सर्गप्रमाणमत्र
ज्ञेयम् । वक्ष्यति च-“ इरिओस्सग्गपमाण ” इत्यादि ॥ २१ ॥
चैत्यवन्दना हि स्तुतिस्तवादिस्वरूपा, तत्र स्तुतयो वन्दनामध्ये
दीयमानत्वात् तद्वारं पोरुशमुक्तम् । स्तवस्तु वन्दनापर्यन्तजावी,
“ चेइयाइ वंदिज्जंति, तथो पच्छा संतिनिमित्तं अजियसंति-
त्थओ परियट्ठिज्जइ ” इत्यावश्यकचूर्णवचनात्, तथैव स-
फलसङ्गेन क्रियमाणतथा करणविधौ समायातत्वाच्च । तथा
चावश्यकवृत्तावप्युक्तम्-“ चेइयाइ वंदिज्जंति, तथो संतिनि-
मित्तं अजियसंतित्थओ कट्ठिज्जइ ” इत्येतो द्वाविंशं स्तवद्वार-
म्-(थुत्तं ति) स्तोत्रं चतुःश्लोकादिरूपम्-“ चउसिओगाए
परेण थओ भवइ ” इति व्यवहारचूर्णवचनात् तदत्र भण-
नीयम् । वक्ष्यति च-“ गंभीरमदुरसइ ” इत्यादि । चशब्दो
विशेषकः । तेनात्र पदैकश्लोकादिकं भगवद्गुणात्कीर्तनपरं
चैत्यवन्दनायाः पूर्वं भण्यते, ततो मङ्गलवृत्तापरपर्याया न-
मस्कारा इत्युच्यन्ते । यद्भाष्यम्-

“ उहामसयं वेया-लि उच्च पट्टिक्कण मुकइवद्धारं ।

मंगलवेत्ताइ तउ, पणिवायथयं पटइ सम्मं ॥१॥ ”

इति पूर्वं भणनीयत्वादेव नमस्काराणां तद्वारं पूर्वं सप्तममुक्त-
म् । यत्तु कायोत्सर्गानन्तरं भण्यते तत् स्तुतय इति रुढाः,
चैत्यवन्दनापर्यन्ते च स्तोत्रमिति, अयमेव चैतेषां परस्परं वि-
ज्ञेयः; अन्यथा भगवत्कीर्तनरूपतया सर्वेषामप्येषामेकस्व-
रूपापत्तेः । भाणतं चागमे त्रितयमप्येतत्-नमस्कारस्तुति-
स्तवा इति । तथा चोत्तराध्ययनसूत्रम्-“थययुइमंगले गं भंते !
जीवे किं जणयइ ? थययुइमंगले गं नाणदंसग्गचरित्तानि, वो-
हिलाभं च जणयइ । नाणदंसग्गचरित्तसंपत्तेण जीवे अंत-

किरियं कप्पविमाणोच्चवत्तिअं आराहणं आराहेइ । ” इत्यादि
विमर्शनीयमिदं सूत्रमधिष्यति ॥ २२ ॥ इयं च चैत्यवन्दना दि-
नमध्ये क्रियन्तो वारानोद्यतो विधेयेति वेलाप्रमाणरूपकं
त्रयोविंशतितमं द्वारम्-(सगवेल त्ति) सप्तवेलाः सप्तवारान्
दिनान्तरोद्यतोऽपि वन्दना कार्येति । कथयिष्यति च-“ पन्नि-
कमणे चेइयजिणमचरिम ” इत्यादि ॥ २३ ॥

दसआसायणचाओ, एवं चिइवन्दणाइठाणाणि ।

चउवीसदुवारेहिं, दुसहस्सा हुंति चउसयरा ॥

चैत्यवन्दनां विदधता विशेषत आशतनाः परिहार्या इति
चतुर्विंशतितममाशतनाद्वारम्-(दसआसायणच्चाओ त्ति)
दशानामाशतनानाम्-

“ जिणजवणम्मि अवष्ठा, पूयाइअणायरो तहा भोगो ।

दुप्पणिहाणं अणुच्चिय-वित्ति आसायणा पंच ॥१॥ ”

इति बृहज्जाप्योक्ताऽवज्ञादिपञ्चप्रकाराऽऽशतनाऽन्तर्धर्तिभोगा-
भिधानतृतीयाऽऽशतनाज्जेदानां ताम्बूवपानीयादीनां, त्यागः परि-
हारः कार्यो, जिनगृह इत्युपस्कारः । वक्ष्यति च-“ तंबो-
लपानभोयण ” इत्यादि । एतासां चोपलक्षणत्वात्, तुला-
दाह्यायेन वा मध्यग्रहणेनाऽऽशतनयोरपि ग्रहणाच्चतुरशीत्यु-
त्तरभेदावज्ञादिरूपं पञ्चप्रकाराऽऽप्याशतना वड्येति । एतच्च
एतद्वारव्याख्याऽवसरे भणिष्यामः । एवं पूर्वोक्तप्रकारेण चै-
त्यवन्दनायां स्थानानि भवन्तीति योगः । कैः, चतुर्विंशतिदा-
रैः । तत्राद्यगाथायामष्टौ, द्वितीयस्यां सप्त, तृतीयायामष्टौ, च-
तुर्थ्यामेकं द्वारमिति । कियन्ति स्थानानि भवन्तीत्याह-छौ
सहस्रो चतुःसप्तत्यधिकौ । तत्राद्यद्वारे त्रिंशत्, द्वितीये पञ्च,
तृतीये द्वौ, चतुर्थे त्रीणि, पञ्चमे त्रीणि, षष्ठे एकम्, सप्तमे
एकम्, अष्टमे पोरुशशतानि सप्तचत्वारिंशदधिकानि, नवमे
एकाशीत्यधिकं शतम्, दशमे सप्तनवतिः, एकादशे पञ्च,
द्वादशे द्वादश, त्रयोदशे चत्वारि, चतुर्दशे एकम्, प-
ञ्चदशे चत्वारि, पोरुशे चत्वारि, सप्तदशे अष्टौ, अष्टा-
दशे द्वादश, एकोनविंशतितमे पोरुश, विंशतितमे एकोन-
विंशतिः, एकविंशतितमे एकम्, द्वाविंशतितमे एकम्, त्रयोविंशे
सप्त, चतुर्विंशतितमे दश । सर्वे मिलिताश्चतुःसप्तत्यधिक-
सहस्रा भवन्तीति द्वारगाथाचतुष्टयार्थः । सङ्गो १ प्रका० ।

(२) दश त्रिकाणि-

अथ “यथोद्देशं निर्द्देशः” इति न्यायात् प्रथमं द्वारं व्याचिख्या-
सुः दशत्रिकप्रचिकटयिषया शास्त्रप्रतिमुखरूपाणि प्रतिद्वाराणि
चिरन्तनगाथाद्येनाऽऽह-

तिन्नि निसीही तिन्नि य, पयाहिणा तिन्नि चेव य पणामा ।

तिविहा पूया य तहा, अवत्थतियभावणं चेव ॥

तिस्रो नैपधिक्यो गृहादिव्यापारपरिहाररूपाः, जिनगृहादिस्था-
ने प्रविशता कत्तंया इति क्रियाऽध्याहारः । एवमन्यत्रापि-“यश्च
निम्बं परञ्जना, यश्चैनं मधुसर्पिषा । यश्चैनं गन्धमाल्याज्यां, स-
र्वस्य कटुरेव सः ॥१॥ ” इत्यादिवद् यथाऽनुरूपा क्रियाऽध्याहा-
र्येति प्रथमं त्रिकम् ॥ १ ॥ तिस्रश्च प्रदक्षिणा दातव्याः, तत्र प्रकर्षेण
सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च परिभ्रमनां दक्षिणामात्मनो दक्षिणाङ्ग-
ज्ञागवत्ति मूर्धविम्बं ज्ञानादिवयःकुट्यहृते यत्र प्रतिपत्तौ सा
प्रदक्षिणेति द्वितीयं त्रिकम् ॥ २ ॥ त्रयश्च प्रणामाः प्रकर्षेण

शीर्षादिना भूस्पर्शादित्रयकणेन नामा नमनानि प्रह्वीभावा जि-
नस्याग्रे विधेयाः, नमस्कारकरणकाले भक्त्यतिशयख्यापनार्थं
त्रीन वारान् शिरोनमनादि विधेयं, न त्वेकमपि वारमित्येव शब्दो
नियुक्तः । यदागमः-“ तिक्खुत्तो मुच्चाणं धरणितलंसि नमे-
इ” ति ॥ ३ ॥ शिरसा त्रिर्जुमि स्पर्शयतीत्यर्थः । एकः चशब्दः
समुच्चये, द्वितीयस्तु विशेषणे । स चैकाङ्गादिकमपि प्र-
णामं कुर्वन्निर्मम्याकाशशिरःप्रवृत्तिष्वपि सर्वत्र शिरःकरा-
ञ्जल्यादि त्रिःपरावर्तनीयमिति विदितमिष्टि । एवं च-“पणिवाओ
पंचंगो ” इत्यप्युच्यमानं न विरुध्यते, प्रणिपातभेदाङ्गव्य-
क्तिख्यापनपरत्वात्तस्याः । यद्वा-भूमौ जानुन्यासशिरःस्पर्श-
शिरोऽञ्जलिकरणरूपास्त्रयः प्रणामाः शक्यस्तदादौ वि-
धेयाः । उक्तं च-“ वामं जाणुं अंचेइ ” इत्यादि । अथवा-
अञ्जलिबन्धोऽर्च्यवनतता, पञ्चाङ्गश्चेति अत्रैव वक्ष्यमाणलक्षण-
स्त्रयः प्रणामा इति तृतीयं त्रिकम् ॥ ३ ॥ त्रिविधा च त्रिप्रकारा
अङ्गाप्रभावाऽऽत्मिका पुष्पाभिपस्तुत्यादिनिर्माण्यस्वभावा पञ्चप्र-
काराऽष्टप्रकारसर्वप्रकाररूपा वाऽत्रैव वक्ष्यमाणस्वरूपा पूजाऽ-
र्चा विधेयातथेत्यागमादुक्तनीत्या तदुक्ताशेषतत्पूजाज्जनामत्रा-
न्तर्भावरूपया । उक्तं चैतच्छृणौ-“तिविहा पूया पुण्फेहि नेवज्जेहि
शुईहि, सेसमेया इत्थ चेव पविस्संति ति” । यद्वा-तथेति
“ सयमाणयणे पढमा ” इत्यादिस्थानान्तराप्रसिद्धाऽनेकधा-
पूजात्रयाणां ख्यापकः, तानि चाग्रे दर्शयिष्यामः । इति चतुर्थं
त्रिकम् ॥ ४ ॥ अवस्थानात्रिकस्य लुप्तस्थकेवलसिद्धत्वरूपस्य,
जावनं पुनः पुनश्चिन्तनं, “भावयेद् ज्योतिरान्तरमिति” वचनात् ।
पिएरुत्थपदस्थरूपातीतध्यानकृते कर्त्तव्यमेवेति, एव शब्दोऽवधा-
रयति । तथैव पिएरुत्थादिध्यानसिद्धेस्तदर्थत्वाच्च सर्वस्याऽपि
सद्धर्मानुष्ठानोपक्रमस्य, रूपस्थध्यानं तु दर्शनमात्रादपि सि-
द्ध्यति । उक्तं च-“पइयति प्रथमं रूपं, स्तौति ध्येयं ततः पदैः ।
तन्मयः स्यात्ततः पिएरे, रूपातीतः क्रमाद्भवेत् ॥ ११ ॥” इति पञ्चमं
त्रिकम् ॥ ५ ॥

तिदिसिनिरक्खणविरई, पअज्जुमिपमज्जणं च तिकखुत्तो ॥

वन्नाइतिर्य मुदा-तिर्यं च तिविहं च पणिहाणं ॥

तिसृणामूर्ध्वाधस्तिर्यगरूपाणां वामदक्षिणपश्चात्पल्लवपानां
वा दिशां, निरीक्षणस्यालोकस्य विरतिर्वर्जनं, विदध्यात् ।
तत्रानुपयोगे वन्दनस्यानादरतादिदोषप्रसङ्गात्, यस्यां दिशि
तीर्थकृद्विभवं तत्संमुखमेव निरीक्ष्येतेत्यर्थः । यदागमः-“ भ-
वणेकगुरुजिणिदपमिमासु विणिवेसियनयणमाणसेणं जाव
चेइए वंदियवे ” पष्ठं त्रिकम् ॥ ६ ॥ पद्भूमेर्निजच-
रणन्यासभूमेः, सन्वादिरेकाग्र्ये सम्यग् चक्षुषा निरीक्ष्य
प्रमार्जनं च त्रिःकृत्वस्त्रीन् वारान् कुर्यात् । उक्तं चागमे-
“ जेइ तिल्लि वारा उ चलणाणं हिट्ठगं भूमिं न पमज्जिजा,
तो पच्छिउत्तं ” इति सप्तमं त्रिकम् ॥ ७ ॥ वर्णादित्रिकं चैत्यव-
न्दनागताङ्गारार्थावम्बनरूपया परिज्ञानं सम्यगुच्चारचिन्तनात्र-
येण एव एकाग्रतां मनसश्चिन्तयेत् । इत्यष्टमं त्रिकम् ॥ ८ ॥ मुच्चाणां
हस्ताङ्गुलिनिष्ठासविशेषलक्षणानां त्रयं च योगमुच्चाजिनमुद्रा-
मुक्ताशुक्तिमुद्रात्मकं सूत्रपाठसमकभावितया मूलमुद्रात्रयरूपं
समस्तप्रत्यूहव्यूहव्यपोहार्थं, सकलसमोहितसंपादनार्थं च, यथा
महामात्रिको मन्त्रादि स्मरन् वज्रमुद्राकृष्टीमुद्रादिका मुद्राः प्र-
युक्ते, तथा चैत्यवन्दनासुत्रोच्चारवसरेऽवश्यं सत्यापनीयत-

या ज्ञातव्यम्, तदविनाभावित्वात्सुत्रोच्चारस्य, “थयण्ढो हो-
इ जोगमुहाए ” इत्यादिवचनात् । दृष्टश्च समुद्रं सूत्रपाठोऽ-
न्यत्राऽपि मन्त्रवेदादौ, परममन्त्रवेदादिकल्पं च सर्वं जिनागम-
सूत्रम् । “कस्स वि स परममंतो” इति । “अट्टारस पयसहस्सी उ
वेओ ” इत्यादिवचनात् अञ्जलिमुद्रापञ्चाङ्गीमुद्रादयस्तु अत्र न
परिज्ञाताः, उत्तरमुद्रारूपत्वात्तासामनियतत्वात्, सूत्रपाठसमये
अनुपयुज्यमानत्वात्, तथाऽनुकत्वात् । सूत्रोच्चारकालात्पूर्वा-
परकालजावित्वाङ्घ्रिनयविशेषदर्शनमात्रफलत्वाच्चेत्यादिवद् अत्र
परिह्वयमिति नवमं त्रिकम् ॥ ९ ॥ त्रिविधं च त्रिभेदं चै-
त्यवन्दनामुनिवन्दनाप्रार्थनाज्जिज्ञासाप्रणिधानं, चैत्यवन्दनाऽत्र सा-
ने विदध्यादिति शेषः । तथा चागमः-“वंदइ नमंसइ” ति सूत्र-
स्य वृत्तिः-वन्दते ताः प्रतिमाश्चैत्यवन्दनाविधिना प्रसिद्धेन,
नमस्करोति पश्चात्प्रणिधानादियोगेनेति दशमं त्रिकम् । इति प्र-
तिह्वारगाथाद्वयसमासार्थः ॥ १० ॥ उक्तो दशत्रिकाङ्गराजः ।
संघा० १ प्रस्ता० । प्रव० । दर्श० ।

(३) नैषेधिकीत्रयम् । अथ ज्ञावार्थं उच्यते-तत्र प्रथमं
नैषेधिकीत्रिकं भावयन् ज्ञाप्यकृदाह-

घरजिणहरजिणपूजा-वावारचायओ निसीहितिंगं ।

अग्गदारे मज्जे, तइया चिइवंदणासमए ॥

गृहं च मन्दिरम्, उपलक्षणत्वादापणादिपरिग्रहः जिनगृहं च देव-
गृहम्, जिनपूजा च पुष्पादिभिर्जिनाभ्यर्चनं, तेषां व्यापारस्त-
तकार्यकारणाच्चिन्तनादिलक्षण आरम्भः, तस्य त्यागाद्वर्जनाद् नै-
षेधिकीत्रयं पूर्वोक्तशब्दार्थं, यथार्थनामकं जवतीति गम्यते । तत्र प्र-
थमा नैषेधिकी-अग्रद्वारे बलानकप्रवेशसमये विधेया । द्वितीया
तु मध्ये मुखमण्डपादौ । तृतीया पुनश्चैत्यवन्दनाविधानसमये ।
इत्यक्षरार्थः । ज्ञावार्थस्त्वयम्-जिनभवनविहाहिर्भूतगृहदृष्टादि-
गतक्रयविक्रयादिव्यवहाररूपसावधारणविधाननिषेधनिष्पन्ना
प्रथमा नैषेधिकी, सा चाग्रद्वारे जिनभवनवद्वानके वक्ष्यमाण-
पञ्चविधाऽजिगमविधानपुरस्सरं प्रविशता भुवनमल्लनरेन्द्रव-
त्कार्या सा । यदुक्तं भाष्ये-

“ पंचविहाजिगमेणं, पविसंतो वद्वानए निसिहितिंगं ।

कुज्जा बहि वावारं, न काहिमिहि ति ज्ञावितो ॥ १ ॥ ”

अत्र मनोवचःकार्यैर्गृहादिव्यापारो निषेध्य इति ज्ञापनार्थ-
मुक्तम् । (निसिहितिंगं कुज्ज ति) परमेष्ठैवैषा गण्यते, जिनगृ-
हादिबहिर्जावितयैकरूपस्यैव गृहादिव्यापारस्य निषिद्धत्वात् ।
तथा च लघुभाष्यम्-“ तणुवयणमाणसाणं, निसीहविसया
निसीहियाति ति ” ।

अत्र भुवनमल्लनरेन्द्रकथानकं चैवम्-

“कुसुमपुरी अत्थि पुरी, बहुचउरयणाहि एगचउरयणं ।

एगहरिं भूरिदरिहिं, परिदवइ अमरनयरिं जा ॥ १ ॥

हेमपहो हरि इव, तत्थइत्थि निवो गवाहिवो स जओ ।

भज्जा य तस्स रंभा, पुत्तो पुण भुवणमल्लु ति ॥ २ ॥

सूरो रणम्मि सोमो, नयम्मि वक्को रिउम्मि जो उ बुहो ।

सत्थम्मि मईए, गुरू, नीईए कई अघेमंदो ॥ ३ ॥

कइया निवं सदत्थं, विन्नी विन्नवइ देव ! वहि एगो ।

पुरिसो दट्ठु इच्छइ, पहं कहेइ न असो अप्पं ॥ ४ ॥

मुंच ति निवुत्ते जा, मुक्को पत्तो य रायदिट्ठिपहं ।

ता इसिअ निवो भणई, किं अप्पं करइ ! गोवेसि ॥ ५ ॥
 सो भणइ कयपणामो, पढु ! कीरउ भेइवयारणं करहो ।
 कइ चिरदिछो ओव-विस्वओ मि नामं च सरियं मे ॥ ६ ॥
 जणइ निवो उवयारी, वीसरसी तुमं जमपिया तुमए ।
 रम्भा दिवे विवादे, थविय कणयपाउया मज्ज ॥ ७ ॥
 इय संभासिय पुट्टो, आगमणपओअणुं निवेण इमां ।
 जणइ पढु ! अथि सरिसे-णनिवइधूया रयणमाला ॥ ८ ॥
 सा कुंदरयणमाला, सुरयणमाल व्व वरगुणसमेया ।
 जो कुणइ राहवेहं, स मेधरो इय कयपयत्ता ॥ ९ ॥
 राया तु जुवणमल्लं, इच्छइ स भयणिसुभं वरं न वरं ।
 कुमरीगिरमवमणइ, जाणंतो कुमरकोसल्लं ॥ १० ॥
 इअ पेसिओ निध ! इहं, ता कुमरो तिच्चवेव यइविस्वं ।
 नियदंसणामणं, सिरिसेणनरिंदमणनयणं ॥ ११ ॥
 नियइ निवो गणयमुहं, तो भ भणइ पवरमज्ज जुत्तदिणं ।
 चितइ निवो धुवा कुम-रभइसेणी सविहल्लगा ॥ १५ ॥

यत उक्तम्—

बधुस्यानान्यविघ्नानि, संभवत्साधनानि च ।
 कययन्ति पुरः सिक्किं, कारणान्येव कर्मणाम् ॥ १३ ॥
 मणपवणसउणपरियण-अणुकूलत्तेण तो जुवणमल्लो ।
 चंपापुरीअजिमहं, चलिओ चउरंगवलकल्लिओ ॥ १४ ॥
 सिद्धत्थपुरसमीवे, जा पत्तो ता नरेहिं तप्पहुणा ।
 विघ्नत्ता जह कीरउ, वीर ! सरवणे इहावासो ॥ १५ ॥
 तत्थावसिउ कुमरो, नियइ वणं लिम्हिओ समंता जा ।
 ता पिच्छइ हयगयरइ-सुहरुसमूहं समूहमितं ॥ १६ ॥
 किमियं ति कुमरपुछा, जणंति सिद्धत्थपुरनिवनरा ते ।
 न मुणेषु परं संभा-विज्जइ सिरिमूलदेवनिवो ॥ १७ ॥
 जं तुम्हागमइत्तणं-समया स मन्नइ खणं पि ।
 बरिसमं ति इमे जा, कहंति ता विन्नवइ विन्नी ॥ १८ ॥
 सिद्धत्थपुरनिवो पढु ! गयउत्तिओ पणहिं एइ ति ।
 तो कुमरो अथइ जा, पत्तो ता स भसि तहिं ॥ १९ ॥
 अइरुवविजियमारं, दट्टु कुमारं घस ति धराणियले ।
 सुग्गावसा स पडिओ, हा हा सहो पुणुच्छलिओ ॥ २० ॥
 कुमरेण ससंभममहं, चेदणसेयाइणावयारेण ।
 संलद्धचेयणो किं, वाहइ तुम्हं ति सो पुछो ? ॥ २१ ॥
 ओणयवयणो न देइ, उत्तर नियइ बडिरविट्ठीए ।
 कंइअइ स य कलं, पायंगुणे लिहइ जुवं ॥ २२ ॥
 किमियं ति कुमरपुट्टो, सिरिसेहरमंतिनंइणो सीहो ।
 कुमरवयं सो साहइ, पढु ! इह न मुणिज्जई किं पि ।
 नवरं इओ अदुरे, गम्मिज्जउ देव ! जेण वरणाणी ।
 सिरिअजयघोससूरी, समागयो अरिय इह जो उ ॥ २४ ॥
 मेरु व्व मडियजलही, सूरु विव निदयविंसमतकजरणो ।
 दोसुम्मूलणरसिओ, रवि व्व डारु व्व पवरगुणो ॥ २५ ॥
 सव्वपरिगइरहिओ, विरइयसारंगसंगहो सययं ।
 विहियसयलकखविजओ, पणसंसारभयभीओ ॥ २६ ॥
 तो कुमरो सो य निवो, गंतूणं तथ नमिय सुरिपए ।
 उवविंसइ उचियगणे, तो सिरि कहइ इय धम्मं ॥ २७ ॥
 लहिउं सुउल्लहं पुर-भवाइसामगिमिथ भवइरण ।
 सहंसणपरिजछा, मा डुहिया भमइ कुम्म व्व ॥ २८ ॥
 हररिमियत्तणा अवि, लहिज्ज संसिदंसणाइ सो कुम्मो ।
 न उ पुण वि जओ बाहिं, भवउणंतत्ता अकयसुकओ ॥ २९ ॥

ता सोतुमिमं सम्मं, अरिइ देवो सुसाहुणो गुरुणो ।
 जिणपएणत्तं तत्तं, इथ पढाणं ति कुणइ महं ॥ ३० ॥
 जणियं च—
 मुत्तूण जिणं मुत्तू-ण जिणमयं जिणमए वि ए मुत्तुं ।
 संसारकण्ठधारं, चित्तिज्जं तं जगं सेसं ॥ ३१ ॥
 सहंसणसुद्धिकए, कायववा वंदणा जिणाण सया ।
 तिनिसीहाइदसगं, तथ य नेयं जहा विहिणा ॥ ३२ ॥
 अइ भणइ भुवणमल्लो, भयवं ! कइ मुच्छिओ ममं इट्ठं ।
 स मयभरमणिवियारे, कहं व पुरिसो वि कुणइ इमो ? ॥ ३३ ॥
 भणइ गुरु जइ ! पुरा, सीहपुरे आसि रयणसारनिवो ।
 गंग व्व सुई सुदया, तस्स पिया मयणरेइ ति ॥ ३४ ॥
 अलियविट्ठीयविरत्ते, कइआइ निवमि साउणरत्ता वि ।
 उव्वेउण मया, अवमाणदुहं असहमाणा ॥ ३५ ॥

जओ—

अवियाववायअभिइ-मीययजीवस्स सुद्धदिययस्स ।
 होइ वहं तस्स पुणो, चेदणरससीयलोअगी वि ॥ ३६ ॥
 देवच्छणदाणदया-इसुक्खावा उ सा इहुपएणा ।
 सिद्धत्थपुरे सुंदर-निवधूआ मूलनकखत्ते ॥ ३७ ॥
 अइ सहसा कालगओ, राया जं मे इमोइ तो कुणइ ।
 सुमइअमओ पयडिय-पुत्तं रज्जआमिसंयं ॥ ३८ ॥
 मरिऊण रयणसारो, जाओ सि तुम इहागए दिछे ।
 पइपुव्वजवज्जासा, एई एए सरिउ नेहो ॥ ३९ ॥
 किं मह इममि पीई, एवं ति इमेइ विमरिसंतीए ।
 जाए जाईसरणे, तं जायं जं तए पुट्ठं ॥ ४० ॥
 भुत्तं संसारसुहं, नाउं दइयस्स नेइपरिणामो ।
 दिछो मालवदेसो, खळा मंभा य अग्घाणा ॥ ४१ ॥
 इइ भणइ मूळदेवो, मुणिवइयणा उ जायवेरगो ।
 पमिउज्जइ पव्वज्जं, रउजं दाउं कुमारस्स ॥ ४२ ॥
 कुमरो पुण संमत्तं, गिएइइ चिइवंदणाइनियमजुयं ।
 अइ गुरुणा गुरुकरुणा-परेण एवं स अणुसिछो ॥ ४३ ॥
 लभंति सुरसुहाइं, ब्रम्भंति नरिंदपवररिक्खीओ ।
 न उणो सुबोहिरयणं, लभइ मिच्छत्ततमइरणं ॥ ४४ ॥
 जह गहगणण गयणं, आहारो रोहणो य रयणाणं ।
 सिधूण जहा जलही, तह सयलगुणाण संमत्तं ॥ ४५ ॥
 जह उवसमो मुणाणं, चाउव्विहविणयलीलमित्थीणं ।
 तह सम्मत्तं गिहिणो, जइणो वि विच्छसणं परमं ॥ ४६ ॥
 ता मा कासि पमायं, सम्मत्तं सव्वउक्खनासणए ।
 जं सम्मत्तपइट्ठा-इं नाणतवविरियचरणाइं ॥ ४७ ॥
 इत्थं ति जणिय कुमरो, तो मंनतो कयत्थमण्णाणं ।
 बहु बहुमाणं नमिउं, गुरुपयपउमं गओ सिधिरं ॥ ४८ ॥
 सिद्धत्थपुरे गंतुं, सुमइअमओ तहिं उचिय रउजे ।
 चलिओ पुरओ पत्तो, अडविं कालिजं जाओ ॥ ४९ ॥
 खमाजिघायभज्जं-तमत्तमायंगवियउकुंजयडा ।
 विलसिरसकुंतसरच-क्खवायया संगरधर व्व ॥ ५० ॥
 तथ दसजोअणंते, आवासी य जाव वरुणनइत्रीरे ।
 कुमरो नियइ वणाइं, ता पिच्छइ रिसहजिणभवणं ॥ ५१ ॥
 तो तथ निसीहितिणं, काउं जा पविसइ नियइ ताव ।
 जिणपूयवावडाओ, अमरीओ भत्तिनमिराओ ॥ ५२ ॥
 अइ दट्ठं निप्पमिमं, कणगमयं रिसहसामिणो पडिमं ।
 कुमरो वियसियवयणो, वंदिअ विहिणा पुणइ एवं ॥ ५३ ॥

विश्वत्रयैकदर्शन !, सहस्रदर्शननतक्रम ! जितेन्द्र ! ।
 सन्नतपत्तदंसण !, अयंतदंसण ! चिरं जयसु ॥ ५४ ॥
 पूर्वाकृतसुकृतानां, पूर्वाशीलितविस्तुदशीलानाम् ।
 अविहितघाण पुर्वि, न होइ तुह दंसणं चेव ॥ ५५ ॥
 भवस्तकृतमपि पापं, त्वद्दर्शनतो विलीयते नाथ ! ।
 पिमीभूयं पि घयं, दुअं जहा जलिरजलणाओ ॥ ५६ ॥
 समयोऽयमेव शस्यः, सल्लक्षणोऽसौ कणस्तदहरनघय ।
 पक्खो वि सो सपक्खो, जयवंधव ! दाससे जत्य ॥ ५७ ॥
 छट्टुमदष्टे वाञ्छा, दृष्टे त्वयि नाथ ! विरहजं दुःखम् ।
 इय जइ दुहा वि न सुहं, तथा वि तुह दंसणं होतु ॥ ५८ ॥
 पूर्वाजितसुकृतकृतं, ज्ञाविशुभनिवन्धनं हरति चैनः ।
 इय कावत्तयसुहयं, जिणण तुह दंसणं दुलहं ॥ ५९ ॥
 स्वामिन् ! स्वदर्शनं कुरु, तथा यथा स्वापुनर्न तदभावः ।
 जच्चंधवेयणाओ, चक्खुक्खयवेयणा दुसहा ॥ ६० ॥
 नामाऽपि नाथ ! यस्ते, वरमन्त्रसधर्मं कीर्तयति तस्य ।
 मिच्छादंसणदोसो, बहु नासइ किं परं भणिमो ? ॥ ६१ ॥
 य इति जिन ! त्वामन्यू-नदर्शनान्यूनदर्शनं नौति ।
 स विश्वरूपदर्शनः श्रय-ति सत्वरं सर्वदर्शित्वम् ॥ ६२ ॥
 इय थोत्त चेइयं जा, सविमहयं नियइ सव्वओ कुमरो ।
 ता पिच्छइ पच्छिमदिसि, कमलललामं च पुक्खारिणि ॥ ६३ ॥
 गंतुं तत्थ जलेणं, महुरेणं सीयलेण विमलेण ।
 गुरुवयणेण व अप्पं, सोहिय जा विस्समइ सुत्थो ॥ ६४ ॥
 ता गुंजाहवहारो, सलसइसावाकरो हविइनिहो ।
 एगो समागओ त-त्थ वानरो वानरीजुत्तो ॥ ६५ ॥
 स मणुयगिराइ कुमरं, पणमिय भणइ पडु ! असरएसरण ! ।
 सुदय ! पवणसुदक्खिण, ! कुमर ! मह सुणसु विसंतं ॥ ६६ ॥
 इह अरुबीइ सया वि हु, वानरजूडाहिवत्तमासी मे ।
 एसा उ वल्लहा तह, पाणेहि वि वल्लहा निच्चं ॥ ६७ ॥
 तं मह जूहं इण्हि, वणंतरगयस्स वानरेण बला ।
 अघहरिओ अत्तेणं, तं तु समत्थो वि णिगगहिउं ॥ ६८ ॥
 नवरं न देइ मह ते-ण जुज्झिउं नेहकायरा एसा ।
 अहमवि इमं न सक्के-मि इत्थ एगागिणि मुत्तुं ॥ ६९ ॥
 संपइ तुमं मढायस !, मणनयणुसवकरो सुबधु व्व ।
 परउवयारिक्कपरो, दिट्ठो पुष्पोदण मय ॥ ७० ॥
 ता जाव अहं रिठवा-नरं बहुं निहणिकण एमि इहं ।
 ता नेहभीरु एसा, निरुद्धा गउ तुह पासे ॥ ७१ ॥
 इय जणिय तइ मुत्तुं, गओ इमो चितए तओ कुमरो ।
 कह मणुअगिरा एसा, वयइ पवन्न इव मईपुव्वं ॥ ७२ ॥
 बलिअरिउणा पियं जा, निहयं न सुणामि ता मम वि जुत्तं ।
 मरणं ति भणिय कुमर-स्स वानरी पडइ वाचि तो ॥ ७३ ॥
 न हु मह इमीइ सरणा-गयाइ मरणं उविकिस्सउं उच्चिअं ।
 इय ताइ कट्ठुणत्थं, भंपावइ तत्थ ज्ञा कुमरो ॥ ७४ ॥
 तावन्न वावि न जलं, न वानरी तत्थ किं तु अप्पाणं ।
 वरमणिमयपासाए, पल्लकगयं नियइ कुमरो ॥ ७५ ॥
 अह अ नियंता कुमरं, जिच्चा गंतुं कहति मंतीणं ।
 ते वि हु सन्निहिबबला, तं कयजत्ता गवेसंति ॥ ७६ ॥
 आगममनाग एगो, अह कुमरं पइ पयंपइ इहं भो ! ।
 मा किं पि चितियअं, कारणओ तं मयाऽऽखीओ ॥ ७७ ॥
 को वं किमाणिओ हं, इअ कुमरुत्ते नरो जणइ सुणसु ।
 अमिअगई असुरोऽहं, कीत्तामवणं च मह पयं ॥ ७८ ॥

कइआ दइआसांहेओ, उज्जिते समपे केवल्लि नंतुं ।
 चत्तिओ निपमि मग्गे, जोगिअमिक्कं मसाणंते ॥ ७९ ॥
 रत्तंदणकयतिलयं, परिहियमिअममच्चित्तयउत्तं ।
 कसिणाहिजोगवट्ठं, मिहहसं गरुयहुंकारं ॥ ८० ॥
 तस्सऽग्गे जलिरानिल-कुंडं यामम्मि कन्नं चेव ।
 रुयमाणि रत्तंदण-त्तितं कणवीरमालिअं ॥ ८१ ॥
 तं जा चिविही जलणे, स मए ता तज्जिओ अरे पाव ! ।
 असमंजसमिअ कावं, कत्थिण्ह वक्खसि इयास ! ॥ ८२ ॥
 तो सो भीओ कन्नं, मुत्तु नछो दया इमे मुक्को ।
 पत्तो अहं पि रेवय-गिरिमि तं बाळिअं न्हिउं ॥ ८३ ॥
 तत्थ सुरिसुमइकेवल्लि-मुणिणो कमकमवममवमहं ।
 पणमित्ता आसीणो, सुणामि इय दंसणं अण्हं ॥ ८४ ॥
 “ कोहो अप्पीइकरो, उव्वेयकरो य सुगइनिहलणो ।
 वेराऽणुवंध्रजणो, जत्रणो वरगुणगणवणस्स ॥ ८५ ॥
 कोहंथा निहणंति व, पुत्तं मितं गुरुं कलत्तं च ।
 जणयं जणिं च अप्पि, पि निगिण्णा किं च ए कुणंति ॥ ८६ ॥
 कोहऽग्गीपज्जलिओ, न केवलं महइ अप्पणो देहं ।
 संताविइ य परं पि हु, पहवइ परजवविणासाय ॥ ८७ ॥
 ता कोहमहाजलणो, विज्झवियव्वो खमाज्जेण सया ।
 अन्नह दुसहं दुक्खं, देइ जह इमीइ बालाए ॥ ८८ ॥ ”
 जयवं कोहवसेणं, इमीइ पत्तं दुहं कहंति मया ।
 पणमिय पुट्ठो स कहे-इ केवली असुर ! निसुणेहि ॥ ८९ ॥
 कयमंगलापुरीए, धणसिचिसुया उ बालविहवाऽऽसी ।
 जयसुंदरी ति तीसे, प्रत्तिजुआ भायरा पंच ॥ ९० ॥
 जिहस्स पुणो भज्जा, न यट्ठए तीइ सह सया सम्मं ।
 तं परिणावइ अयं, कन्नं सा मच्चरिअमणा ॥ ९१ ॥
 तीइ कयं अं किं पी, दूसइ तह छहइ छट्ठवयणेहिं ।
 गयलज्जा संमुदमु-त्तरं दयइ भाउजाया वि ॥ ९२ ॥
 जिणभवणमागणाओ, वि पवप्परविलियभासणेण इमा ।
 अन्नाण वी निसीहिय-भंगाई कुणंति विकहतए ॥ ९३ ॥

जओ—

जो होइ निसिअप्पा, निसीहिया तस्स भावओ होइ ।
 अनिसिअस्स निसीहिय, केवल्लमित्तं भवइ सइ ॥ ९४ ॥
 मिहो कहाओ सव्वाओ, जो वज्जेइ जिणालए ।
 तस्स निसिअहिया होइ, इइ केवल्लिभासियं ॥ ९५ ॥
 इय अट्ठवसट्ठाओ, पवप्परं दो वि कलइमाणाओ ।
 बिज्जूप दह्माओ, मरिउं, जायाओ वग्गीओ ॥ ९६ ॥
 पुव्वभासा अन्नु-अदंसणा जायतिव्वोसाओ ।
 जुज्झिय मरिउं तत्तो, पत्ताओ तइयनरयम्मि ॥ ९७ ॥
 तत्तो उवट्ठिय गय-सरम्मि पुव्वजवविहियसुकयधसा ।
 भाउज्जायाजीवो, जाया सिरिसुरनिवजाया ॥ ९८ ॥
 तीसे गग्गे धुवत्ता-इ नणंदजिओ उ उप्पणो ।
 अरइ मणसंतावं, उव्वेयं जणइ अइगकन्नं ॥ ९९ ॥
 विहिएसु वि तप्पारुण-हेउसएसुं न जाव सा पन्थिया ।
 तो जाया पयमेउं, मय सि दासीए छडुविया ॥ १०० ॥
 तद्विषसपसूयाए, तीए पुण अप्पियाए धूयाए ।
 तत्थ थ पालिज्जंती, सा बाला वट्ठिया एत्तो ॥ १०१ ॥
 कीत्तंती किंमेहिं, अहऽअया जोगिएअ भोलविउं ।
 अइरुहमंतसाहण-हेउं नीया मसाणे सा ॥ १०२ ॥
 जा चिविही सा जलणे, ता तुमए मोइवं इहाणीया ।
 इअ नाउं भो अप्पा, कसाइयव्वां न थोवं पि ॥ १०३ ॥

भणियं च—

अणयोवं वणथोवं, अग्नीथोवं कसायथोवं च ।
न ह भे विस्ससिअव्वं, थोवं पि ह तं बहुं होइ ॥ १०४ ॥
दासत्तं देइ अणं, अइरा मरणं वणां विस्सपंतो ।
सव्वस्स दाइमग्गी, दित्ति कसाया भवमणंतं ॥ १०५ ॥
सा जणइ सरियजाई, जयवं ! सव्वं पि मेऽणुचुयमिणं ।
ता इहिं कृण करुणं, दुहा वि जइ होमि निस्संगा ॥ १०६ ॥
भणइ मुणी गिहिधम्म-स्स इहिं उचिया तुमं जअं अत्थि ।
पुब्बकयदेवपूया-इसुकयसंभूयभोगफलं ॥ १०७ ॥

जअं—

देवच्छेणेण रज्जं, भोगा दाणेण रुवमभरणं ।
सोइमं सीलेणं, तवेण मणवच्छिया सिद्धी ॥ १०८ ॥
सा जणइ तुमइ सव्वं, पच्चक्खं नाह ! नवरि मज्झ कइं ।
अविरयसुराण मज्झ-द्वयाइ निव्वट्टिइ गिहिधम्मो ॥ १०९ ॥
तो केवल्लिणा भणियं, जइ ! कालिंजराइ अरुवीए ।
सिरिरिसहनाहभवण-म्मि तुज्झ पूयं रयंतीए ॥ ११० ॥
हेमप्पहरायसुअो, तत्थ समागच्छिही ज्वणमल्लो ।
जिणनमणत्थं विहिणा, काउं निस्सोहियातियं ॥ १११ ॥
तेण समं रज्जसुद्धं, माणिता पालितं च गिहिधम्मं ।
पमिवज्जिय पव्वज्जं, सद्धिही अइराऽमरट्टाणं ॥ ११२ ॥
अइ तीए गिहिधम्मे, पमिवज्जे नमिअ केवल्लिस्स मए ।
इच्छाए णं विहियं, विजयपयस्स त्ति से नामं ॥ ११३ ॥
अइ कुमर ! अज्ज एसा, जाव गया चेइयम्मि पूयत्यं ।
ता कयनिसीहियतिगो, जिणनमणत्थं तुमं पत्तो ॥ ११४ ॥
निस्सीहियं कुणंतं, दट्ठु इमा सूरीहिं भणियत्ति ।
जो केवल्लिणा कहिअो, धुवं इमो भुवणमल्लो सो ॥ ११५ ॥
अइ ताहिं वाविपमुहं, काउ पव्वंचं तुमं इहाऽऽणीओ ।
ता तिइ पाणीगहणे-ण कुब्बसु मह पत्थणं सहलं ॥ ११६ ॥
कुमरो जणइ पमाणं, आएसो नवरि गम्मउ बल्लम्मि ।
न विरदिअो परियसो, दुहेण गमिही खणं पि जअो ॥ ११७ ॥
आरोविउं विमाणे, कुमरं सिविरम्मि नेइ जअ असुरो ।
ता सहसा उज्जोअं, दट्ठुं सच्चिवाइणो वित्ति ॥ ११८ ॥
जो दुं पि ता तए जा, हरिअो जेण कुमरो तअो क्वोहं ।
चेइयह वइसज्जा सा-हसस्स दइवो वि न ह किं पि ॥ ११९ ॥

यतः—

सत्त्वैकतानमनसां, स्फूर्जदूर्जस्वितेजसाम् ।
दैवोऽपि शङ्कते चैवां, किं पुनर्मानवो जनः ॥ १२० ॥
इय ते जा साडोवा, हुंति सुणंति त्ति ताव अमरगिरं ।
सत्तप्पहाण अवितह-भिहाण जय सिरिभुवणमल्ल ॥ १२१ ॥
परउवयारपरायण, पुरिसेसुं तुब्भ दिज्जए लेहा ।
पसुमित्तस्स वि कज्जे, गणसि पाणे तिणसमाणे ॥ १२२ ॥
इय सुणिय जावहरिसा, ते ओयरियं विमाणओ कुमरं ।
पणमांति तयं असुरं, देवीसहियं तु तुट्टमणा ॥ १२३ ॥
तो सो असुरो हिठो, कुमरेण विवाहए तयं धूयं ।
सप्पणयं जणइ तहा, वरुळे सुण मज्झ वयणमिणं ॥ १२४ ॥
निव्वर्राजा दयिते नानाद्वेषु नता श्वश्रूषु नम्रा प्रवेः,
स्निग्धा बन्धुषु वत्सला परिजने स्मेरा सपत्नीष्वपि ।
पत्युर्मित्रजने सनर्मवचना, खिन्ना च तद्वेषिषु,
स्त्रीणां संवननं ननुचितमिदं चित्तौषधं भर्तृषु ॥ १२५ ॥
आमं वि तीइ वुत्ते, असुरो सापेयस्स जुवणमल्लस्स ।

वत्थाजरणाइ बहुं, दाउं पत्तो सगणम्मि ॥ १२६ ॥
कुमरो वि तअो चलिओ, पत्तो चंपाइ तमह वुत्तंतं ।
सिरिसेणनिवो सोउं, इय चित्तइ हरिसिअो हियए ॥ १२७ ॥
सम्मि कुले उप्पत्तो, सो विणओ तं कवासु कोसल्लं ।
सोको वी पुण पव्वा-रपगरिसो अत्थ पयस्स ॥ १२८ ॥
जेणं वीला इच्चिय, धुवं करिस्सिही राहवेहं ति ।
निव्वुयहियओ राया, कुमरं संउवइ वरज्वणे ॥ १२९ ॥
अइ सज्जिअ राह ५-हमंरुवे रयणथंभसोदिल्ले ।
मंचोवरि वरसीहा-सणोवविट्ठेसु निवईसु ॥ १३० ॥
कुमरो असुरऽप्पियए, वरवत्थआहरणभूसियसरीरो ।
परिहारइसियम्मि, णिवसइ सीहासणे रम्मे ॥ १३१ ॥
इत्तो य रयणमाला, कुमरो सियसिचयसारलंकारा ।
सिच्चियारुद्धा पत्ता, तत्पुवविठा पिउच्छंणे ॥ १३२ ॥
अइ सिरिसेणनिवेणं, जणियं भो भो निवा ! निवइपुत्ता ! ।
जो राहमिणं विधइ, सो कन्नाए इमाइ वरो ॥ १३३ ॥
जा मंरुवमज्जे सुदि-ठकणयथंभोवरि अहोवणा ।
वरकंचणपुत्तविया, उविया तीसेउ हिठम्मि ॥ १३४ ॥
चउ चउ चक्काई दा-हियेण वामेण वेगजरियाइ ।
तेसिं अहो जूमोए, तिद्वज्जुअा कुमिया उविया ॥ १३५ ॥
तत्थ पमिविचयाए, पंचालीए अहो नियंतेण ।
विधेयव्वा वाम-च्छित्तरिया सावहाणेण ॥ १३६ ॥
तह इइ पत्ताण मए, सव्वेसिं खत्तियाण नामाइं ।
भुज्जेसु लिहावेउं, मिम्मयगोव्वेसु खित्ताइं ॥ १३७ ॥
उवियाइं ताइ इइ सा-यकुंभकुंभम्मि संति कहुंते ।
अम्हं पुरोहियम्मो, गोलो किर नीहरइ जस्स ॥ १३८ ॥
सो राहावेहम्मो, वेवसायं कुणइ इय ववत्थ त्ति ।
तत्थ पुरोहियहत्थं, अइ पढमे गोलए चलिए ॥ १३९ ॥
नामम्मि वाइए तह, अउज्जनयरीए पडु जस्स अंगरुहो ।
मयरद्धयकुमरो उ-ठिऊण सकरे करेइ धणुं ॥ १४० ॥
पुव्वभणिण विहिणा, मुक्को वि ह अणपत्ति अयरम्मि ।
सुचरणमुण्हियए इव, जगो मयरद्धयस्स सरो ॥ १४१ ॥
पवं राहावेहे, विहियारंजेसु खत्तिअवरेसु ।
उठेइ जुवणमल्लो, कुमरो इइ अवसरे पत्ते ॥ १४२ ॥
सज्जीकयधणुणो, अंतरमह लहिय मुक्कअसमसरो ।
राहावेहं साइइ, गंठीभेयं ५ भव्वजिओ ॥ १४३ ॥
जयतालादाणपरे, जणम्मि कुमरेण इठुट्टमणो ।
तो सिरिसेणनरिंदो, परिणावइ रयणमालं तं ॥ १४४ ॥
कयसंमाणे अन्ने, नियनियणो निवे विस्सज्जे ।
कुमरो वि कइचि दिवसे, सुहेण तत्थेव ठाऊण ॥ १४५ ॥
सिरिसेणनिवमणुअवि-य बहुयपरिवारपणणीसहिओ !
पत्तो नियम्मि नयरे, पिऊण पणमेइ पयपउमं ॥ १४६ ॥
भुत्तुत्तरं च सीदो, कुमरवयंसो कहइ सव्वं पि ।
रणो जं जह विचं, ता जाव इहागओ कुमरो ॥ १४७ ॥
धम्मत्थिणा अइ निवेणा-इय कयाइ सव्वइंसणिणो ।
पुट्ठा धम्मं तेदि उ, कहिए चित्तइ इमं राया ॥ १४८ ॥
जत्थ न विसयविराओ, न संगवाओ जिएसु विणिवाओ ।
किइ हुज्ज सो वि धम्म-च्छि चित्तिउं ते विस्सज्जेइ ॥ १४९ ॥
कहइ कुमरो इच्छा, धम्मं जइ णाउ ताय ! जइणो वि ।
ता पुच्छय मुणिजो र-क्खियंगिगयसंगजियऽण्णा ॥ १५० ॥

निवआएसा तो वि-त्तिणा उ खुड्डो समाणिओ एगो ।
स निवेणुत्तो खुड्डु !, जइ धम्मं मुणिसि ता कहसु ॥ १५१ ॥
ता सो अक्खुदियमणो, धम्मरहस्सं इमं ति जणमाणो ।
सुककुल्लमट्ठिगोलय-डुगं निवग्गे खिवइ कुड्डे ॥ १५२ ॥

राजा—

खुड्डु ! इय खुड्डुम्मि, धम्मरहस्सं न किं पि बुज्झामो ।

जुल्लुकः—

नरवर ! ता एगमणो, सुण भणियं जमिह गोलेहिं ॥ १५३ ॥
उल्लो सुक्को य दो बूढा, गोळया मट्ठिया मया ।
दो वि आवमिया कुड्डे, जो उल्लो सो वि लग्गई ॥ १५४ ॥
एवं लग्गंति डुम्मेहा, जे नरा कामलालसा ।
विरत्ता उ न लग्गंति, जहा से सुक्कगोलए ॥ १५५ ॥
विम्हइयमणो निवई, मुणिसत्तम ! सुट्ठु उवइठं ।
इय थोऊणं तह नमि-य खुड्डुं तो विसज्जेइ ॥ १५६ ॥
अह वीयदिणे राया, रज्जे दाऊण जुवणमल्लस्स ।
सिरिअभयघोसगुणो, पाळे दिक्खं पवज्जेइ ॥ १५७ ॥
हेमप्पहरायरिसी, दुवालसंगीसु पत्तसूरी उ ।
बोहइ रवि व्व वसुट्ठा-सरसीए भवियसरसिरुहे ॥ १५८ ॥
अह निवइजुवणमल्लो, पयाविओ चेव विजियरिउमल्लो ।
साहम्मियवच्चल्लं, करेइ वंदेइ जिणचंदे ॥ १५९ ॥
पवयणपभावणपरो, तिन्निनीसीहीपमुक्खसुयविहिणा ।
पविसिय चेइहरेसुं, अच्चाओ जिणाण अच्चेइ ॥ १६० ॥
रहजत्तपत्तसोहं, अछाहियमहमहणीयजणमोहं ।
सयलं पि णिंयं रज्जे, सुणइ सुराणं पि कयज्जे ॥ १६१ ॥
तत्थाऽऽगयहेमप्पह-गुरुणो वयलं सुणो वि कइया वि ।
पुत्तम्मि ठविय रज्जे, विजयपमायाए संजुत्तो ॥ १६२ ॥
पडिवज्जइ पवज्जे, निसेहिउं ति विहसव्वसावज्जे ।
अम्मसइ दुविहासिक्खं, सो मुणिसीहो जुवणमल्लो ॥ १६३ ॥
इच्छा मिच्छा तहका-र आवसी तह निसीहिया पुच्छा ।
पमिपुच्छच्छंदेण निमं-तणा य उपसंपया दसमा ॥ १६४ ॥
इय सामायारिपुरो, निसेहिउं सयलअंतरारिवलं ।
तो स निसेहियकिरिओ, सिवं गओ सविजयपमागो ॥ १६५ ॥

श्रुत्वेतिवृत्तमनिवृत्तवरेण्यपुण्य-
पण्याऽऽपणं भुवनमल्लनरेश्वरस्य ।
त्रैकावित्त्रिजगदीशजिनस्य गेहे,
नैपेधिकीत्रिककृतौ कृतिनो ! यतध्वम् ॥ १६६ ॥ सङ्गा० १ प्रस्ता०

अथ वल्लानकप्रवेशसमयविहितनैपेधिकीत्रयानन्तरं जिनदर्शने “नमो जिनेभ्यः” इति भणित्वा प्रणामं च कृत्वा सर्वे हि प्राबोणोत्कृष्टं वस्तु कटयाणकमैर्दक्षिणप्रास एव विधेयमित्यात्मनो दक्षिणाङ्गभागे मूलविम्बं कुर्वन् ज्ञानादित्रयाराधनार्थं प्रदक्षिणात्रयं करोति । उक्तं च—

“तत्तो नमो जिणाणं, ति जणिय अओणयं पमाखं च ।
काउं पंचंगं वा, जत्तिभरनिभरमणेणं ॥ १ ॥
पूअंगपाणिवा-रपरिगओ गदिरमहुरघोसेणं ।
पढमाणो जिनगुणगण-निघड्ढमंगल्लुत्तीइ ॥ २ ॥
करधरियजोगमुहो, पए पए पयणिरक्खणाउत्तो ।
दिज्जा पयाहिणतिगं, एगगमणो जिणमुणेषु” ॥ ३ ॥

अवि य—

मुचूण जं किंचि वि देवकज्जं, नो अन्नमठं तु विचिंतइज्जा ।

इत्थीकहं भत्तकहं विवज्जा, देसस्स रघो न कहं काहिज्जा ॥ १ ॥
मम्माणुवेहं न वइज्ज वक्कं, न जम्मकम्माणुणयं विरुहं ।
नालीयपेसुअसुककसं वा, थोवं हियं धम्मपरं लविज्जा ॥ २ ॥
गिहचेइएसु न घमइ, इयरेसु वि जइ वि कारणवसेण ।
तह वि न मुंचइ मइमं, सया वि तकरणपरिणामं ॥ ३ ॥
यथा च चैत्येषु भावार्हत्वमारोप्य शक्रस्तवपाठः, पञ्चविधाभि-
गमश्चेति ज्ञावार्हत्प्रतिपत्तिर्विधीयते, तथा तत्र प्रदक्षिणात्रयमपि
दातव्यं, दत्ताश्च तिस्रः प्रदक्षिणा विजयदेवेन निजराक्षधानीसि-
द्धावतने, व्याख्यातं चैतत्तृतीयोपाङ्गजीवाभिगमविवरणे श्रीहरि-
भद्रसूरिभिः । तथा अभिततज्ञः खचरेश्वरचैत्यगृहे चारणश्रम-
ज्यां ताः प्रदत्ताः, बालचन्द्रया च विद्याधर्या वैताढ्योपरितमे
सिद्धावतने कृताः, वसुदेवेन हरिकूटपर्वतोपरितनसिद्धावतने
विहिताः । एतच्च सर्वं वसुदेवहिणौ प्रतिपादितम् । सङ्गा०
१ प्रस्ता० । (हरिकूटादिसम्बन्धो ‘वसुदेव’ शब्दे)

जिनगृहप्रवेशे प्रणामात्रिकम्—

प्रदक्षिणात्रयानन्तरं च देवगृहलेपकपोतकपाषाणादिघटाप-
नकर्मकरसारादिकरणेत्यादिजिनगृहविषयव्यापारपरम्पराप्र-
तिपेधरूपां द्वितीयां नैपेधिकीं मध्ये मुखमसरुपादौ कृत्वा मूल-
विम्बसंमुखं प्रणामात्रिकं करोति ।

यद्वाध्यम्—

“ततो निसीहियाप, पविसित्ता मंरुवम्म जिणपुरओ ।
महिनिहियजाणुपाणी, करेइ विहिणा पणामतिं ॥ १ ॥
तयणु हरिसुल्लसंतो, कयमुहकासो जिणिदपमिमाणं ।
अवणेइ रयणिवसियं, निम्मल्लं लोमहत्थेणं ॥ २ ॥
जिणगिदपमज्जणंतो, करेइ कारेइ वा वि अणेणं ।
जिणविवाणं पूयं-तो विहिणा कुणइ जहजोगं ॥ ३ ॥
अह पुवं चिअ केणइ, हविज्ज पूया कया सुविहवेण ॥”
तां च विशिष्टान्यपूजामन्थसामग्र्यभावे नोत्सारयेत्, भव्यानां
तद्दर्शनजन्यपुण्यानुबन्धिपुण्यानुबन्धस्यान्तरायप्रसङ्गात् ।

किं तु—

“तं पि सविसेससोहं, जह होइ तहा तहा कुज्जा ॥ ४ ॥
निम्मल्लं पि न एवं, जइइ निम्मल्लं लक्खणाभावा ॥
जोगविणट्ठं दव्वं, निम्मल्लं थिति गीयथा ॥ ५ ॥
यज्जिनविम्मारोपितं सद्धिच्छायाभीतं विगन्धिसंजातं दृश्यमानं
च निःश्रीकतया न भव्यजनमनःप्रमोदहेतुस्तन्निर्मादयं भुवन्ति
बहुश्रुताः ।

एवमङ्गपूजां वक्ष्यमाणां चाग्रपूजां कृत्वा चैत्यवन्दनां चिकी-
र्षुस्त्वेवंविधं निर्मादयमेवं च नेत्येवं निर्णयी न काऽपि दृश्यते ।

“इत्तो चेव जिणाणं, पुणरवि आरोवणं कुणंति जहा ।
वत्थाहरणाईणं, जुगलियकुंडलियमाईणं ॥ ६ ॥”

नैवं चेत्—

“कहमन्नह एगाए, कालाईए जिणिदपडिमाणं ।
अट्ठसयं ल्हंता, विजयाई वन्निनया समए” ॥ ७ ॥

आगमेऽर्हदर्थसार्थसमानयनादिरूपां जिनपूजाविषयोऽपि
सावद्यव्यापारो देववन्दनाऽवसरे न कार्यः, यथोचितदिग्बग्र-
हस्थस्तृतीयां जिनपूजाकरणव्यापारपरित्यागरूपां नैपेधिकीं
करोति । पुष्पफलपानीयनैवेद्यप्रदीपप्रमुख एव “सव्वत्थव”
तिवारं, सिराइ नमणे पणामतिं ॥” यद्वा ज्ञावितम्—“तिन्नि
निसीही तिन्नि य पयाहिणं” इत्यर्थः । नत्र यदुक्तम्—“करेइ

विहिणा पणामितियं ति । ” तत्प्रणामस्वरूपनिरूपिकेयं गाथा-
“अंजलिबंधो अक्षो-णभो य पंचगमो य तिपणामो ।” अञ्जलि-
बन्धरूप इत्यस्यायमर्थः-स्वाभ्यादिदृशेनविज्ञापनादिसमये भ-
क्तिरूपेण करद्वययोजनेति त्रिकद्वयम् । संप्रति “तिभि चैव पणा-
मेति ” तृतीयं त्रिकं भावयन्नाह-“अंजलिबंधो गाथा ” प्रकृपा
सोपयोगा चेति व्याख्यायते-इदं कः प्रणामो ऽञ्जलिकरणं, शी-
र्षादौ वा अञ्जलिना करणं, तत्र च परिभ्रम्य वि-
ज्ञापनाकृते मुखादिप्रदेशे संस्थापनम् । यथाऽऽयमः “ च-
क्षुष्पांसे अंजलिपमाहणं । ” तथा-“ अंजलिमउलियहृत्पे
तिथ्यराभिषुहे सत्तदुपयाहं अभिगच्छह । ” तथा-“ सिरसाव-
त्तं दसनहं मत्पण अंजलि कट्टु पवं वयासी । ” तथा-“सिरसा-
वत्तं दसनहं मत्पण अंजलि कट्टु जपणं विजपणं वद्धावेह,
वद्धावित्ता एवं वयासी ” इत्यादि । उपलक्षणमेतदेकहस्त-
स्याप्यूर्द्धाकरणदेः, नौरवाद्यहंप्रतिपत्तये तथाकरणस्य लोके
दर्शनात् । अन्यस्वरूपानतरूप ऊर्द्धादिस्थानस्थितैः किञ्चि-
च्छिरोनमनं शिरःकरादिना भूपदादिस्पर्शने चेत्यादिस्वरूपः ।
उक्तं चागमे-“ आलोप जिनपरिमाणं पमाणं करेह । ”

तथा बृहद्भाष्ये-

“ ततो नमो जिणाणं, ति जणिय अक्षोणयं पणामं च ।
काउं पंचगं वा, प्रत्तिनरनिभ्रमरणेण ॥ १ ॥ ” ति ।

पक्षाङ्गादि चतुरङ्गान्तं प्रणामम्, उपलक्षणमिदम्-अर्क्षानि न
सर्वाणि, प्रकृताङ्गमध्यादङ्गान्यवनतानि यत्र प्रणामे सोऽर्क्षाव-
नत इति व्युत्पत्तेः । अपरस्तु पञ्चाङ्गः पञ्च न चत्वार्यपि, अङ्गा-
नि जानुद्वयादीनि भूस्पृष्टानि यत्र स पञ्चाङ्गः । उक्तं च-

“ दो जाणु दुग्गि करा , पंचमगं होह उचमंगं तु ;
समं संपणिवाओ , नेओ पंचगणणिवाओ ” ॥ १ ॥

पते त्रयः प्रणामाः सर्वत्र वा भूम्याकाशशिरःप्रभृतिषु उक्त-
प्रणामेषु वा प्रणामकरणकाले त्रीन् वारान् शिरःकराञ्ज-
व्यादेर्नमनावर्तनदिना प्रणामत्रिकं भवति कर्त्तव्यं, विजयदे-
वयत् । विशेषविषयस्त्वत्र एव द्वारावसरस्याख्यानतो, बहु-
भुतपर्युपास्तेषु ज्ञातव्यः ॥ सङ्ख्या १ प्रस्ता० । प्रव० (पूं-
सूचितविजयदेवसम्बन्धोऽप्यत्र)

(५) उक्तम्-“ तिभि निसीदो तिभि य, पयाहिणा तिभि
चैव य पणामे ” ति त्रिकत्रयम् । संप्रति चतुर्थं पूजात्रिकं
सकलगायथाऽनेकधा भावयन्नाह-

अंगगजनावभेया, पुष्पाहारत्पुर्द्धि पूयतिगं ।

पंचोवयार अटो-वयार सन्वोवयारा वा ॥

अङ्गं च जिनप्रतिमागात्रम्, अग्रं च तत्पुरोज्ञागः, भावश्च चै-
त्यवन्दनागोस्वर आत्मनः परिणामविशेषः । कैः कृत्येत्याह-पुष्प-
हारस्तुतिजिर्यथाक्रममिति गम्यम् ।

यडुकं बृहद्भाष्ये-

“ अंगमि पुष्पपूभा, आमिसपूआ जिणगमो बीया ।

तईया थुइधुत्तगया, तासि सखुवं इमं दोई ” ॥

चैत्यवन्दनाचूर्णावप्युक्तम्-“ तिबिहा पूआ पुप्फेहि ने-
विहंजोहि पुईहि य, सेसमेवा इत्थं चैव पविसंति ति । ” उत्त-
राध्ययनेषु पुनरवम-“ तिथ्यरा भगयंता, बस्स चेव जत्ती
कायवा, स पूआ वंदणाईहि हवह, पुयं पि पुष्पामि-

सपुईपरिवत्तिजेयं चउव्विहं पि जहासत्तीव कुज्ज ति ” लवि-
तविस्तरादौ तु-पुष्पामिपस्तोत्रप्रतिपत्तिपूजानां यथोत्तरं प्रा-
धान्यमिति । सङ्ख्या०१ प्रस्ता० । (एताश्चैत्यशब्दे दर्शिता अत्रि-
विस्तरभिया तत्रानुक्ता अपि सदृष्टान्ताः सङ्घाचारादधसेयाः)
त्रिदिग्निरिक्कणविरातिः-बस्यां दिशि तीर्थकृत्प्रतिमा तत्संमुख-
मेव निरीक्षणं विधेयं, न पुनरन्यादिकृत्संमुखं, चैत्यवन्दनस्था-
नादस्तादिदोषप्रसङ्गात् । यथा चैत्यवन्दनं कर्तुं कामेन सत्यादेः
रक्कणनिमित्तं सम्यक् चक्षुषा निरीक्ष्य निजचरणनिकृपभूमेः
प्रमार्जनं त्रिवारं विधेयं, तच्च गृहिणा वस्त्राञ्जलेन, वतिना तु
रजोहरणेनेति ।

“ वस्त्राशनियमिति ” विवृणोति-

“ वस्त्रथाहंषणओ, वस्त्राशतियं विषाणेज्ज ति ” ।

वर्णा अकारककारादयः, अर्थः शब्दाभिधेयम्, आलम्बनं प्रति-
मादिरूपमेतस्मिन् त्रितये उपयुक्तेन भावितव्यम् ।

तत्रालम्बनं यथा-

“ अष्टाभिः प्रातिहार्यैः कृतसकलजगद्विस्मयः कान्तकान्तिः,
सिञ्चन् पीयूषपूरैरिव सदसि जनं स्मेरदृष्टिप्रपातैः ॥

निःशेषधीनिदानं निखिलनरसुरैः सेव्यमानः प्रमोदा-
दहंशालम्बनीयः स्फुरदुरुमहिमा घन्दमानेन देवान् ॥ १ ॥ ”

“ मुद्रातिगं चेति ” व्याचष्टे-

“ जिणमुद्रजोगमुद्रा, मुत्तासुत्ती उ तिभि मुद्राओ ति ” ।

जिनमुद्रा, योगमुद्रा, मुक्ताशुक्तिमुद्रा चेतिमुद्रात्रयं ज्ञातव्यम् ।
प्रव० १ द्वार ।

(६) उक्तम्-“ तिबिहा पूया य तह ति ” चतुर्थं पूजा-

त्रिकम् । पूजां च कुर्वतो जगवतोऽवस्थात्रिकं

जावनीयमिति पञ्चमं त्रिकं पर्यायाच्यामाह-

भाविज्ज अवत्थतियं, पिंरुत्थपयत्थरुवरट्टियत्तं ।

उउमत्थ केवद्वित्तं, सिद्धत्थं चेव तस्सउत्थो ॥

भावितार्था । ननु च-“पिण्डस्य च पदस्य च, रूपस्य रूपवर्जितम् ।
ध्यानं चतुर्विधं हेयं, संसारार्णवतारकम् ” ॥ १ ॥ इति चतुर्धा ध्यान-
वेदिजिर्ध्यानमुच्यते । अत्र त्ववस्थात्रिकेण ध्यानत्रयमुक्तमतोऽत्र
चतुर्थं ध्यानं कथं स्वात् ? उच्यते-रूपस्थध्यानं हि जिनाविम्बादि-
दर्शनतः प्रथममेव संजायते । यत उक्तम्-“ पश्यति प्रथमं रूपं,
स्तौति ध्येयं ततः पदैः । तन्मयः स्यात्ततः पिण्डे, रूपातीतः
क्रमाद्भवेत् ॥ १ ॥ ” इति स्यादेव यथोक्तध्यानसिद्धिः । सङ्ख्या० १
प्रस्ता० । [भवस्थात्रयजावना सङ्गाचाराद् विस्तरेण ज्ञेया]

प्ररूपिता सिद्धावस्था, तत्प्रतिपादनेन च निरूपितमवस्थात्रि-
कभावनमिति पञ्चमं त्रिकम् । तच्च दिक्त्रयालोकनवर्जनेन
सम्यक् स्थादित्यतः “ तिदिसिनिरिक्खणविरह ” इति पष्ठ-
त्रिकस्वरूपनिरूपणार्थं गाथामाह-

उच्छाहो तिरियाणं, तिदिसाण निरिक्खणं चड्जडइ वा ।

पच्छिमदाहिणवासा-ण जिणसमुहत्थदिट्ठिजुओ ॥

प्रकृपा सुगमा च । नवरं तुर्यपदस्येयं भावना-

“ आलोयवत्तं चक्खुं, मणुओतं डुक्करं धिरं काउं ।

रुवेहिं तदिं खिप्पह, सज्जावओ वा सयं चलह ॥ १ ॥

तह विहु मामियगीवो, विसेसओ दिसितियं न पेहिज्जा ।

तत्पुवओगाभावे, दंसणप्ररिणामवाणी उ ॥ २ ॥ ”

उक्तं च महानिशीधे-“ छुवणेकगुरुजिपिंदपकिमाविणिवेसिय-

नयणमाखसेण धमो हं सपुष्पो हं ति जिणवंदणाए सहलीकयज-
म्मुत्ति मलमणणे विरइयकरकमवजंजलिणा हरियतणुबीयजंतु-
विरइयभूमीए निहिओजयजाणुणा सुपडिफुम्मुविदियनी-
संकजइत्थसुत्तयोभयं पए पए जावमाणेणं जाव चेइए
वेदियव्वे ” । सङ्का० १ प्रस्ता० । ध० ।

(७) गंधारश्रावककथा-

“वेयह्मगिरिस्स समा-सञ्जे गंधारजणवष ।

गंधसमिद्धे नयरे, गंधारो नाम सावओ ॥ १ ॥

सो उ पव्वइउकामो पव्वइएहिं पुक्खेण तित्थाइ नमिस्सं-
ति त्ति सव्वतित्थयराणं जम्मणनिकसमणनाणुप्पसिनिव्वाण-
ज्जूमीओ दट्ठं निग्गओ ।

तत्थ-

जम्मपुरि दो वि णीया, सावत्थी दो अउज्झ कोसंबी ।

वाणारसि चंदररी, कायंदी भद्विजपुरं च ॥ २ ॥

सीहपुरचंपकंपि-ल्लउज्झरयणउर ति गयपुरमिहिला ।

रायगिहमिहिलसोरिय-पुर वाणारसी य कुंडपुरं ॥ ३ ॥

उसभस्स पुरिमतात्ते, नाणं वीरस्स जंजियाए वही ।

नेमिस्स रेवए व य, नाणो सेसाण जम्मपुरे ॥ ४ ॥

अछावयम्मि उसमो, वीरो पावाए रेवए नेमी ।

चंपाए वासुपुज्जो, सम्मेए सेसजिण सिद्धा ॥ ५ ॥

इति तित्थाइ दट्ठं पडिनियत्तो जाव पव्वयामि त्ति ताहे
वेअह्मगिरिगुहाए उसहाइसव्वतित्थयराणं सव्वरयणचिच-
इयाओ कणगपमिमाओ साहुसगासे सुणिच्चा ताओ दळ्ळा-
मि त्ति तत्थ गओ, तत्थ देवयाराहणं करित्ता विहामियाओ
पडिमाओ, तत्थेगो सावगो थयत्थुईहिं शुणंतो अहोरत्तं
निवसिओ ” । इति निशीथे ।

तत्र स्तोत्रम्-

“नम्राऽऽखएमवमौल्लिमएरुवमिस्समन्दारमालोच्छल-

त्सान्द्रामन्दमन्दपूरसुरजीभूतक्रमाम्भोरुहान् ।

श्रीनाभिप्रभवप्रभृत्प्रभृत्किंस्तीर्थङ्करान् शङ्करान् ,

स्तोष्ये साम्प्रतकावलब्धजननान् जचया चतुर्विंशतिम् ॥ १ ॥

नन्द्यान्नाभिसुतः सुरेश्वरनतः संसारपारं गतः ,

क्रोधाद्यैरजितं स्तुवेऽहमजितं त्रैलोक्यसंपूजितम् ।

सेनाकुक्षिभवः पुनातु विभवः श्रीसंभवः शंभवः ,

पायान्नामभिनन्दनः सुवदनः स्वाभी जनानन्दनः ॥ २ ॥

लोकेशः सुमतिस्तनान्तु विनतश्रेयःश्रियं सन्मति-

र्दम्भद्रोः कलभं मदैनशरजं प्रस्तौमि पद्मप्रभम् ।

श्रीपृथ्वीतनयं सुपार्श्वमभयं वन्दे विल्लीनामयं ,

श्रेयस्तस्य न दुर्लभं शशिनिभं यः स्तौति चन्द्रप्रजम् ॥ ३ ॥

बोधि नः सुविधे ! विधेहि सुविधे ! कर्मदुमौघप्रधे ,

जीयादम्बुजकोमलकमतवः श्रीमान् जिनः शीतवः ।

श्रीश्रेयांसजयः स्फुरद्गुणचयः श्रेयःश्रियामाश्रयः ,

संपूज्यो जगतां श्रियं वितनुतां श्रीवासुपूज्यः सताम् ॥ ४ ॥

मोक्षं वो विमलो ददातु विमलो मोहाम्बुवाहानिलो-

ऽनन्तोऽनन्तगुणः सदा गतरणः कुर्यात्कृतं कर्मणः ।

धम्मो मे विपदश्च्युतं शिवपदं दद्यात्सुखैकारुषदं ,

शान्तिस्तीर्थपतिः करोत्विजगतिः शान्तिं कृतान्तःसितिः ॥ ५ ॥

कुन्धुर्मघरवो भवादवतु वो मानेभकएटीरवो ,

भक्त्या नम्रनरामरं जिनवरं प्रातःस्मरं नौम्यरम् ।

श्रीमल्लेखन्तक्रमोज्झिततमो मल्लेऽस्तु तुभ्यो नमो ,

विश्वाचर्यो भवतः स पातु जवतः श्रीसुव्रतः सुव्रतः ॥ ६ ॥

लोभाभ्भोजनमेश्वरोपम ! नमे ! धर्मे धियं धेहि मे ,

वन्देऽहं वृषगामिनं प्रशमिनं श्रीनेमिनं नेमिनम् ।

श्रीमत्पार्श्वजिनं स्तुवेऽस्तवृजिनं दान्तात्तुर्वाजिनं ,

नौमि श्रीभिशलाऽङ्गजं गतरुजं मायालताया गजम् ॥ ७ ॥

इत्थं धर्म्यवचोवितानरचितं वर्यं स्तवं मुदूयतः ,

सद्धर्मदुमसेकसंवरमुचां भक्त्याऽहंतां नित्यशः ।

धेयः कीर्तिकरं नरः स्मरति यः संसारमाकृत्य सोऽ-

तीर्तातिः परमे पदे चिरमितः प्राप्नोत्यनन्तं सुखम् ॥ ८ ॥

(कर्तृनामगर्भाष्टदलकमलम्)

जिन तव गुणकौत्से विश्वविघ्ने सुकीर्ते ,

विगजदपरकीर्तेयंकिरा धर्मप्रकीर्तेः ।

सितकरसितकीर्तेः सुद्धधर्मैककीर्ते ।

स्तुतिमहमचिकीर्ते तक्षितानङ्गकीर्ते ॥ १ ॥

जय वृषज जिनाभिपूयसे निस्तनाभि-

जमिमरविसनाभिर्यः सुपर्वाङ्गनाभिः ।

नुम इह किञ्च नाजिकोणितृत्सुनुनाभि-

हृतनुवनमनाभिः, क्वाप्तिस्संपत्कनाभिः ॥ २ ॥

प्रकटितवृषरूप त्यक्तनिःशेषरूप-

प्रभृतिविषयरूप ज्ञानविश्वस्वरूप ।

जय चिरमसरूपः पापपङ्काम्बुरूप ,

त्वमजित निजरूपप्राप्तसज्जातरूपः ॥ ३ ॥

जय मदगजचारिः संजवान्तर्भवारि-

व्रजनिदहितवारिश्चीर्न केनाप्यवारि ।

यदधिकृतजवारि श्रेयः नः श्रीभवारिः ,

प्रशमशिखरिचारिप्राणमदानवारिः ॥ ४ ॥

अकृतशुभनिवारं योऽत्र रागादिचारं ,

सुविनतमघवारं संचरद्दुःखवारम् ।

मदनदहनचारं दोलितान्तर्जवारं ,

नमत सपरिवारं तं जिनं सर्वदाऽरम् ॥ ५ ॥

तव जिन ! सुमते न प्रत्यहं तद्यतेन ,

स्तुतिरिति सुमतेन कृतमो निष्कृतेन ।

यदिह जगति तेन छाग् मया संमतेन ,

धुवमितपुरितेन श्रीश ! जाव्यं हितेन ॥ ६ ॥

परिहृतनृपस्य श्रीजिनाधीश पद्म-

प्रभ सदरुणपद्मद्युत तपोहंसपद्म ।

त्वदखिलभविपद्मवातसंवोधपद्म ,

स्वजनगतविपद्मयेतु शर्माङ्कपद्म ॥ ७ ॥

धुरितमिभगमोहं पूर्विकार्यक्रमो ह-

न्यसमतमशमोऽहङ्कारजिद् यः समोहम् ।

कृतकरणदमो हन्तास्तलोभं तु मोहं ,

मतिहृतमसमोऽहं तं सुपार्श्वे तमोहम् ॥ ८ ॥

समतृणमणिजावः ज्ञातनिःशेषभावः ,

ग्रहतसकलप्राप्तप्रत्यनीकप्रभावः ।

कृतमदपरिभावः श्रीशचन्द्रप्रजाव ,

छिजपतितनुजाव त्यक्तकामस्वभाव ॥ ९ ॥

जिनपतिसुविधे यः स्यात्स्वदाज्ञाविधेय-

प्रवहण इह भयः प्रस्फुरद्भागधेयः ।

त्रिजगदनभिधेय श्लाघ्यसङ्ग्रामधेय ,

अपति शुभविधेयस्तम्नसहृषधेय ॥ १० ॥

य इह निहतकामं मुक्तराज्यादिकामम्,
 प्रणतसुरनिकामं त्यक्तसद्गोकामम् ।
 नमति स निजकामं प्राप्यते त्वां प्रकामं,
 श्रयत कृतमकामं सार्विका श्रीः स्वकामम् ॥ ११ ॥
 विषमविशिखदोषा चारिवारप्रदोषा,
 प्रतिविशति सद्दोषाऽप्यस्य किं कालदोषा ।
 य इह वदनदोषापाचिष्याऽक्लाविदोषा,
 तनुकमलमदोषा श्रेयसा शस्तदोषा ॥ १२ ॥
 कृतकुमतापिधानं सत्वरत्ताविधानं,
 विहितदमविधानं सर्वलोकप्रधानम् ।
 असमशमनिधानं शं जिनं संदधानं,
 नमत सद्गुपधानं वासुपूज्याभिधानम् ॥ १३ ॥
 जवद्वजलवाहः कर्मकुम्भाज्यदाहः,
 शिवपुरपथवाहस्त्यक्तलोकप्रवाहः ।
 विमलजयसुवाहः सिद्धिकान्ताविवाहः,
 शमितकरणवाहः शान्ततृहव्यवाहः ॥ १४ ॥
 जिनवरविनयेन श्रीविशुद्धाशयेन,
 प्रवरतरनयेन त्वं नतोऽनन्त ! येन ॥
 जविकमलचयेन स्फूर्जदूर्जस्वनेन,
 द्विरदगतिनयेन तेन भाव्यं नयेन ॥ १५ ॥
 जडिमरविसधर्मं प्रोक्तदानादिधर्मं,
 विदितनिखिलधर्मं न्यक्कृताप्राज्ञधर्मं ।
 जय जिनवरधर्मं त्यक्तसंसारिधर्मं,
 प्रतिनिगदितधर्मं ज्यमुष्यार्थधर्मं ॥ १६ ॥
 यदि नियतमशान्तिं नेनुमिच्छोपशान्तिं,
 समजिलषत शान्तिं तद् द्विधा दत्त शान्तिम् ॥
 विहितसकलशान्तिं जन्मतोऽप्यात्तशान्तिं,
 नमत विगतशान्तिं हे जनाः ! देवशान्तिम् ॥ १७ ॥
 ननु सुरवरनाथ ! त्वं सदाऽनाथनाथ,
 प्रथितविगतनाथः किं त्वहं कुण्पुनाथ ! ॥
 प्रकुरु जिन ! सनाथ ! स्यां यथाऽऽद्योपनाथ ।
 प्रणतविवुधनाथ ! प्राज्यसच्छिष्यनाथ ! ॥ १८ ॥
 अवगमसवितारं विश्वविश्वेशितारं,
 तनुरुचिजिततारं सद्वासान्त्रतारम् ।
 जिनमजिनमतारं भव्यशोकावतारं,
 यदि पुनरवतारं संसृतौ नेच्छतारम् ॥ १९ ॥
 अनिशमिह निशान्तं प्राप्य यः सन्निशान्तं,
 नमति शिवनिशान्तं मन्त्रिनाथं प्रशान्तम् ।
 अधिपमिह विशान्तं श्रीगता चावशान्तं,
 श्रयति दुरितशान्तं प्रोक्तश्रय नित्यं च शान्तम् ॥ २० ॥
 नमन तमथवा सत्प्रोक्तसच्चक्रवासः,
 परिहृतगृहवासस्यार्थशके यस्य वासः ।
 विहितशिवनिवासः प्रक्तमोहप्रवासः,
 स मन इह जवासः सुमृतो मेऽध्युवास ॥ २१ ॥
 समनमयत बालः शात्रवान् योऽप्यबाल-
 प्रकृतिरसितबालः स्तस्तरुचक्रवाहः ।
 जयतु नमिगवाहः सोऽधरास्तप्रवालः,
 श्वसिनविजिनवाहः पुण्यवल्ल्याहवालः ॥ २२ ॥
 जिन मदनमुने मे नानिशं नाथ नेमे,
 निरुपमशमिनेमे ये न तुल्यं विनेमे ।

निकृतिजलधिनेमेः सारमोहदुनेमे,
 प्रणिदधति न नेमे ते नरा अप्यनेमे ॥ २३ ॥
 अहिपतिनृपपार्श्वे त्रिशसमोहपार्श्वे,
 दुरितहरणपार्श्वे संनमद्व्युत्तपार्श्वम् ।
 अशुजतमनुपार्श्वे न्यक्कृतामंगुपार्श्वे,
 वृजिनविपिनपार्श्वे श्रोतिनं नौमि पार्श्वम् ॥ २४ ॥
 त्रिदिशविहितमानं सप्तहस्ताङ्गमानं,
 दलितमदनमानं सद्गुणैर्वर्द्धमानम् ।
 अनवरतममानं क्रोधमत्यस्यमानं,
 जिनवरमसमानं संस्तुये वर्द्धमानम् ॥ २५ ॥
 विगलितवृजिनानां नौमि राजि जिनानां,
 स सिजनयनानां पूर्णचन्द्राननानाम् ॥
 गजवरगमनानां वारिवाहस्वनानां,
 इतमदमदनानां मुक्तीवासानानाम् ॥ २६ ॥
 अविकलकलतारा प्रीणताथांशुतारा-
 भवजलनिधितारा सर्वदा विप्रतारा ॥
 सुरनरविनतारा त्वार्हतीगोर्वतारा-
 दनवरतमितारा ज्ञानलक्ष्मीं सुतारा ॥ २७ ॥
 नयनजितकुरङ्गमिन्दुसङ्कोचिरङ्गी-
 मिह कुलमनुरङ्गीकृत्य चिन्तातरङ्गी ।
 स्मृतिरिह सुचिरं गीर्देवतां यस्तरङ्गी,
 कुरुत इममरङ्गीत्यादिहृदबन्धुरङ्गी ॥ २८ ॥ "

(इति द्विवर्णमिताह्वित्यष्टकस्तुतयः)

"तस्स निम्मलरयणेषु न मणागमवि षोन्नो जाओ, देवया चि-
 तेइ-अहो माणुसमलुक्खंति । तुट्ठा देवया, बूहि वरं भणंती उव-
 णिया । तओ संवेगेण लवियं-नियओ हं माणुसएसुं कामजोगे-
 सु किं वरेण कज्जंति । अमोहं देवयादरिखणं ति जणिता देवया
 अट्ठसयं गुलियाणं जहाचितियमणोरहाणं पणमेइ, तओ य
 निग्गओ । सुयं च णेण-

"वीयभए नयरे वी, सव्वालंकारनुसिया दिव्वा ॥

देवावयारिया सा, एगा मणतोसिणी पमिमा ।

तं पमिमं दच्छामि ति, तत्थ गओ वंदिया पमिमा ॥ ४१ ॥

तत्थ गओ स गिह्वाणो, जाओ पमिचारिओ य कुज्जाए ।

अट्ठसयं गुलियाणं, तीए दाउं स पव्वइओ ॥ ४२ ॥

अह एगगुलियजक्खण-पभावओ सा सुवन्नाजा ।

जाया तप्पभिइजणे, सुवन्नगुलियं ति विक्खाया ॥ ४३ ॥

भक्खित्तु वीयगुलियं, चित्ते सा मे पिउं व्व एस निवो ।

सेसा गोइसमा तो, मह जत्ता इवड पज्जओ ॥ ४४ ॥

सो देवयाणुभावा, तीइऽणुरत्तो विसज्जए दूयं ।

सा भणइ दंसउ निवं, पज्जोयस्साइ सो गंतुं ॥ ४५ ॥

नन्नगिरिमारुहिय इमो, नित्ति पत्तो तत्थ तीइ अजिरुइओ ।

जियपमिमं सह गिएहसु, एमि तद्वा अन्नहा नेव ॥ ४६ ॥

अइ गंतुं सो सनयरं, पडिरुवं काउ तो तहि पत्तो ।

तं मुत्तुं जियपमिमं, दासिं गहिवं गओ सपुरिं ॥ ४७ ॥

गोसं स करी सोउं, नट्टमए चेन्नियं अवहडं च ।

कुविओ उदायणनिवो, जा जोयावेइ जियपडिमं ॥ ४८ ॥

तो तम्मिलणे पुब्बं, मत्तुं दट्ठुं दसमउडवक्खनिवसइओ ।

पज्जोयनिवस्सुवरिं, वल्लिओ काले निदायमि ॥ ४९ ॥

पत्तो मरुमि सिओ, जिस्सं तिसापीमिए सरइ राया ।

अ च्चि पज्जावइदेवं, स विउवइ पुक्खरतिगं तो ॥ ५० ॥

तहिं तीहं पाउं सलिलं, सुथे सिन्ने सुरो गओ सपयं ।
 राया उदायणो वि हु, उज्जेलिपुरं कमा पत्तो ॥ ५१ ॥
 तत्थ उदायणरओ, अवतिनाहस्स दूयवयेण ।
 अचिरा परुपरणं, रहसंगरसंगरो जाओ ॥ ५२ ॥
 तयणु धणुद्धरपवरो रहमारुहिउं उदायणो पत्तो ।
 गुणटंकारमुदारं, कुणमाणो समरभूमीए ॥ ५३ ॥
 नायरहाजेयमुदा-यणं निव नत्तागिरिं चमिय पत्तो ।
 रणजुवि पज्जोओ पुण, बलवंते का नणु पइना ? ॥ ५४ ॥
 नत्तागिरिगयमारुढं, तं इहुमुदायणो भणइ रुठो ।
 पाविठ ! भटसंधो-सि तह विण्णोऽसि रे धिठ ! ॥ ५५ ॥
 इय जणिय मंरुलीए, रण नोओ रहं निवो भमारुतो ।
 निसियसरीहं विंधइ, वीसुं करिणो पयतलाइं ॥ ५६ ॥
 तो लहु हत्थी पडिओ, धरिऊण उदायणेण पज्जोओ ।
 मम दासीवइदासो ति अंकिओ कोवविक्खेणं ॥ ५७ ॥
 गंतुं तओ विदिसाए, अत्थि य देवाहिदेवपाडिमं जा ।
 उप्पारुइ नरनाहो, ता भणइ सुरो अहो भूव ! ॥ ५८ ॥
 मा नेसु इओ पडिमं, वीयभए पंसुवइवो होही ।
 तो राया सविसाओ, तमिय तयं सपुरमभिचलिओ ॥ ५९ ॥
 बुछीइ सिवनइतमे, खलिओ सिविरं निहितु तत्थ विया ।
 काऊण धूलिवप्पे, दस वि निवा तस्स रक्खछा ॥ ६० ॥
 अह पज्जुसणादिवसे, कयववासे उदायणे मूओ ।
 पत्थइ पज्जोयनिवं का तुह कारी उ रसवइ ति ॥ ६१ ॥
 सो चितइ नूणमिणं, मारिउकामो विसाइणा तत्तो ।
 जंपेइ सूय किरइ, किमज्ज मे विसू य आहारो ? ॥ ६२ ॥
 सुओ जंपइ सामी न, उ सपरियरो य भत्तछी ।
 जं अज्ज पज्जुसवणा, तो तुह साहेमि आहारं ॥ ६३ ॥
 सो आह साह तुमप, जेण मिणं मज्ज सारियं सूय ! ।
 अज्जुववासो मज्ज वि, जं पियरो मह परमसद्धो ॥ ६४ ॥
 तं सूओ साहइ गं-तुयाये सो वि जणइ जाणम्मि ।
 से सद्धत्तं जाणइ, धुत्तो पुण वइसगं काउं ॥ ६५ ॥
 काराइ वीइ एय-म्मि जारिसे तारीसे वि न हु सुद्धा ।
 मह होइ पज्जुसवणा, इय तं मुंचेइ नरनाहो ॥ ६६ ॥
 दाउं अवतिदेसं, स महंगा कुणइ तेण खामणयं ।
 दासंकगोवणछा, वियरइ कणगपट्टं च ॥ ६७ ॥
 तप्पभिइ पट्टवच्छा, निवा पुरा आसि मउरुवद्ध ति ।
 वित्ते वरिसारत्ते, उदायणो नियपुरं पत्तो ॥ ६८ ॥
 जे लाजत्थी वणिया, समागया तत्थ ववहरणहेउं ।
 तोहिं चित्र वसमाणं, तं खायं दसपुरं नयरं ॥ ६९ ॥
 इउ य मह निव्वाणं, निसाए गोयम ! पालइ निवो अवंतीए ।
 होहि पारुलिपइ सो, असुअ उदाइनियमरणे ॥ ७० ॥
 पालइ रज्जं सट्ठिप-ण पणसयं नवएह नंदाणं ।
 नव मोरियऽउसयं स-सवरिस पुसमित्तस्स ॥ ७१ ॥
 बलमित्तभाणुमित्ताऽण सट्ठि नरवाहणस्स चालीसा ।
 तेर निव गइभिद्धे, कलिकावणं उणियसगे चउरो ॥ ७२ ॥
 सुअमुणिवेयजुत्ता, जिणकाया विक्रमो वरिससछी ।
 धम्मार्हचो चत्ता, जाइलसगवीसनाहडे अछ ॥ ७३ ॥
 तह वि धुंधुमार तिस लहु-विक्रमाइच्चवारसयवरिसे ।
 दस बुव्वमित्त अंथो, हेयववसी असो जेओ ॥ ७४ ॥
 अह जिणपारिमं जाइल-नियो निसाए कयाइ पूअंतो ।

बहि आगए सुअ सुरे, इहु निगओ कुडुर साह ॥ ७५ ॥
 वरसु वरं ति सुरत्तो, भणइ सया हुअमिह पसकाइइ ।
 होही एवं ति परं, मिच्छत्तं गच्छिही ति वं ॥ ७६ ॥
 जं अद्धकयाइ तुमं, पूयाइ विणग्गउ सि वुत्तु सुरा ।
 ऊत्ति गया अह भूरइ, निवो बहुं उहु बिहियं मे ॥ ७७ ॥
 भाइलसामी तु तओ, पसिद्धमज्ज विं समत्थि अवंतीए ।
 जियपडिमुप्पत्ति पइ-जगाव सेसं तु नायवं ॥ ७८ ॥
 इह निसि पुइहि वंदण-देवयकरकणयगुत्थियरज्जाइ ।
 भणियं जवियदियछा, तिदिस्सि आखाइ पुण पगयं ॥ ७९ ॥
 गान्धारयश्चावकस्येति वृत्तं,
 चित्ते श्रुत्वैकाग्रतो सन्निमित्तम् ।
 नित्यं जग्याः ! जग्यभावेन देवान्,
 बन्धव्यं नो दिग्ब्रज्यं क्लोक्तेन ॥ ८० ॥
 इति त्रिदिशि टीक्ष्णवर्जने गन्धारश्चावकसंबन्धः । सङ्का० १ प्र० ।
 ज्ञावितं “तिदिस्सि निरिक्खणविहइ” ति षष्ठं त्रिकम् । सप्तमस्य
 तु त्रिकस्य “पयज्जुमिपमज्जणं च तिकखुत्तो” इत्यस्येयं ज्ञा-
 वना-सर्वमपि धर्मानुष्ठानं दयाप्रधानमेव क्रियमाणं सफलतां
 धत्ते । आह च-“पठितं श्रुतं च शास्त्रं, गुरुपरिचरणं च गुरु
 तपश्चरणम् । धनगर्जितमिव विजलं, विफलं सकलं दयावि-
 कलम्” ॥ १ ॥ इति । तथा-“जयणा उ धम्मजणणी, जयणा
 धम्मस्स पालणी चय । तह बुद्धिकरी जयणा, पंगंतसुदावहा
 जयणा” ॥ १ ॥ इति । सहस्रा० १ प्रस्ता० ।

से जयवं ! केणं अट्टेणं एवं वुच्चइ, जहा एं पंचमंगलं
 महासुअक्खंधमहिज्जित्ता णं पुणो इरियावहियं अहीए ॥
 गोयमा ! जो एं एस आयासेणं जया गमणागमणाइ परि-
 णामपरिणए अणेगजीवपाणभूयसत्ताणं अणुवउत्तए
 जत्ते संघट्टणं अवदावणं किलामणं काऊणं अणालोइय
 अपभिकंते चेव अससकम्मक्खयट्ठाए किंचि चिइवंदणस-
 ज्झायज्जाणाइएसु अभिरमेज्जा, तया से एगगचित्ता स-
 माही हवेज्जा, न वा जओ णं गमणागमणाइ अणेगअ-
 न्नवावारपरिणामासत्तचित्ताए केइ पाणी तमेव भवांत-
 रमच्छड्डिय अट्टुहट्टऽज्जवसिए कंचि कालं खणं विरत्तेज्जा,
 ताहे तं तस्स फळेणं विसंवएज्जा, जया पुण कहिं वि
 अन्नाणमोहपमायदोसेणं सहसा एगिदियाइणं संघट्टणं प-
 रितावणं वा कयं हवेज्जा, तया य पच्छा हा हा हा उहु
 कयमहेहिं ति य घणरागदोसमोहमिच्छत्तअन्नाणं धेहिं
 अदिट्ठपरलोगपक्खवाएहिं कूरकम्मा निग्घिणोऽहं ति परम-
 संवेगमापन्ने सुपरिफुल्लं आलोएत्ता णं निदिता एं गरि-
 हित्ता णं पायच्चित्तमणुचरित्ता एं निसल्ले अणाउल-
 चित्ते असुहकम्मक्खयट्ठा किंचि आयहियं चेइवंदणाइ
 अणुट्ठिज्जा, तया तयठे चेव उवउत्ते से हवेज्जा, तया
 तस्स एं परमेगगचित्तसमाही हवेज्जा, तया चेव
 सव्वजगजीवपाणभूयसत्ताणं अदिट्ठफलसंपत्ती जवेज्जा,
 ता गोयमा ! णं अपभिकंताए इरिआवहिआए न

कप्पइ चेव काउं किंचि चिइवंदणसज्झायाज्झाणाइयं
फट्ठासायमज्झिकंखुगाणं, एएणं अट्टेणं गोअपा ! एवं वुच्चइ
जहा एं गोयमा ! सुत्तत्थोभयं पंचमंगलं थिरपरिचयं
काऊणं त्थो इरियावहिंयं अट्टीए ॥ महा० ३ अ० ।

दशवैकालिकद्वितीयचूडिकावृत्तौ तु ईर्यापथिकया प्रतिक्रमणं
घिना न कल्पत किमपि कर्तुमिति, इत्यागमप्रामाण्यादीर्याप-
थिकीपूर्वमेव सर्वमपि धर्मानुष्ठानमनुष्ठेयम्, इत्यमेव चित्तो-
पयोगेनानुष्ठानस्य साफल्यजननात् । अन्यथा प्रायश्चित्तैकाग्र-
ताया अप्यभावात् सूत्रप्रामाण्याच्च पुष्कलिना शङ्कं प्रति
आवकवन्दनस्यापि तथैव विश्रानाच्च । संघा० १ प्रस्ता० ।
अथ चेर्यापथिकीप्रतिक्रमणपूर्वकं चैत्यवन्दनमिति पूर्वमुक्तं, तच्च
युक्तं, यतो महानिशीथे-“ इरिआवहिण अपडिक्कताए न किंचि
कप्पइ चेइअवंदणसज्झायाऽऽवस्सयाइ काउं ” इति । अन्या
अपि प्रतिक्रमणादिक्रिया एतत्प्रतिक्रमणपूर्विकाः शुद्ध्यन्ति ।

यतो विवाहचूडिकायाम-

“ दिव्विद्धि कुसुमसेहर, सुव्वइ दिव्वाहिगारमज्झमि ।
उवणायरिअं उविउं, पोसइसात्ताए तो सोही ॥ १ ॥
उम्मुक्कजूसणो सो, इरिआइपुरस्सरं च मुहपुत्ति ।
पडिलेइऊण तत्तो, चउव्विह पोसइ कुणइ ॥ २ ॥ ” इति ॥

तथाऽऽवइयकचूर्णावपि-“ तत्थ ददो नाम सावओ सरीरचित्तं
काऊण पमिस्सयं वच्चइ, वाहे तेण पूरणं तिन्नि निसीहिआओ
कयाओ, एवं सो इरिआइ ददुणेण सरेण करेइ ” इति । तथा च-
“ ववहारावस्सयमहानिशीहभगवइविवाहचूलासु पमिक्कमण-
सुन्निमाइसु पढमं इरिआपडिक्कमणं ” इत्याद्युक्तेरतः प्रथममी-
र्यापथिकीसूत्रं व्याख्यायते । तच्च-“ इच्छामि पमिक्कमिउं ” इ-
त्यादि “ तस्स मिच्छामि दुक्कं ” इत्यन्तम् । ध० २ अधि० ।
एवमालोचनाप्रतिक्रमणरूपं द्विविधं प्रायश्चित्तं प्रतिपद्य कायो-
त्सर्गलक्षणप्रायश्चित्तेन पुनरात्मशुद्ध्यर्थमिदं पठति-“ तस्स उ-
त्तराकरणेणं ” इत्यादि “ गमि काउस्सगं ” इति पर्यन्तम् । ध० २
अधि० । सं० । संपूर्णकायोत्सर्गश्च-“ नमो अरिहंताणं ” इति
नमस्कारपूर्वकं पारयित्वा चतुर्थिंशतिस्तवं संपूर्णं पठति ।
ध० २ अधि० । “ पयभूमिपमउज्जणं च तिक्खुत्तो ” इति
सप्तमत्रिकभाषार्थः ।

(२) स्तुत्यक्राणि । अथ वर्णादित्रयमित्यष्टमं त्रिकं गाथा-
पूर्वाद्धेन भाष्यकृद्विवृण्वन्नाह-

वन्नतिअं वन्नत्या-लंबणमाश्रवणं तु पन्निमाई ।

वर्णत्रिकमुच्यते, किमित्याह-वर्णार्थालम्बनानि, तत्र वर्णाः स्तु-
तिदण्डादिगतान्यक्राणि, ते स स्फुटसपदच्छेदसुविशुद्धान्यु-
नातिरिक्ता उच्चार्याः । यद्वादि ज्ञाप्य-

“ थुइवंडाई वन्ना, उच्चरियन्ना फुडा सुपरिसुद्धा ।
सरवज्जणाइभिन्ना, सपयच्छेया उच्चियघोसा ॥ १ ॥ ”
अर्थश्च तेषामेवाभिधेयः, स यथापरिज्ञानं चिन्त्यः ।

न्यागादि च-

“ चित्तेयवो सम्मं, तेसि अत्थो जहापरिज्ञानं ।

सुन्नइयत्तमिहरिदा, उत्तमफलसादगं न भवे ॥ १ ॥ ”

आलम्बनं तु स्वयमेष ज्ञाप्यकृद् व्याख्यानयति-“ आलम्बणं तु प-
न्निमादीनि ” आलम्बनं पुनर्द्वान् वन्दमानस्य चन्दनरेन्द्रस्येवा-
श्रयणीयं, किं तत् प्रतिमादि; आदिशब्दाद् जावार्हदादिपरिग्रहः ।

यदज्ञापि-

“ भावारिहंतपमुहं, सरिज्ज आश्रवणं पि दंडेसु ।
अहया जिणविवाई, जस्स पुरो वंदणाइ त्ति ” ॥ १ ॥ सङ्गा० १
प्रस्ता० । [अत्र चन्दनरेन्द्रकथा सङ्गाचारादवसेया]

(६) अथ नवमं मुद्रात्रिकं नामतो गाथोत्तराद्धेनाऽऽह-

जोगजिणमुत्तसुत्ती-मुद्दाभेएण मुदितयं ।

मुद्राशब्दः पृथग् योज्यते, तत्रश्च योगमुद्राजिनमुद्रामुक्ताशु-
क्तिमुद्राजिनेदमुद्रात्रिकं भवतीत्यर्थः ।

आसां स्वरूपमाह-

अन्नुन्नंतरिअंगुलि-कोसागारेहिं दोहिं हत्थेहिं ।

पिटोवरि कुप्परसं-ठिएहिं तह जोगमुद त्ति ॥ १२ ॥

उन्नयकरजामनेन परस्परमध्यप्रविष्टाङ्गुलिभिः कृत्वा पञ्चकुर्म-
त्वाकाराभ्यां द्वाभ्यां हस्ताभ्यां, तथा उदरस्योपरि कुहाणिकया
व्यवस्थिताभ्यां, योगो हस्तयोर्योजनविशेषः, तत्रप्रधाना मुद्रा
योगमुद्रा इत्येवं स्वरूपा जवतीति गम्यम् ॥ १२ ॥

चत्तारि अंगुलाइ, पुरओ ऊणाइ जत्थ पच्छिमओ ।

पायाणं उस्सगो, एसा-पुण होइ जिणमुद्रा ॥ १३ ॥

चत्वार्यङ्गुलानि स्वकीयान्येव पुरतोऽग्रतस्तथा ऊनानि कि-
ञ्चिच्चत्वार्यङ्गुलानि यत्र मुद्रायां पश्चिमतः पश्चाद्भागो, एवं
पादयोरुत्सर्गः, परस्परसंसर्गत्यागोऽन्तरमित्यर्थः । एषा पुन-
र्भवति जिनानां कृतकायोत्सर्गाणां सत्का, जिना वा विघ्नजैत्री
मुद्रा जिनमुद्रेति ॥ १३ ॥ भवति च यथा स्थानस्थापितमु-
द्रात्रयचैत्यवन्दनाकरणतोऽत्रामुद्रापि विघ्नसङ्घातविघातः; उक्तं
चैत्यवन्दना पश्चाशकवृत्तौ ॥

मुत्तामुत्तीमुद्दा, जत्थ समा दो वि गग्गिया हत्था ।

ते पुण निडावदेसे, दग्गा अन्ने अलगं ति ॥ १४ ॥

मुक्ताशुक्तिरिव मुद्रा हस्तविन्यासविशेषो मुक्ताशुक्तिमुद्रा, सा
चैवं समाचन्योन्त्यान्तरिताङ्गुलितयाऽविषमौ द्वावपि न त्वेको ग-
र्जिताविव गर्भिताबुन्नतमर्थौ, न तु नीरन्ध्रौ, चिपिटवित्यर्थः ।
हस्तौ, तौ पुनरुन्नयतोऽपि सादृतासां करौ भालमध्यजागेन
लभौ संवद्धौ कार्यावित्येके सूरयः प्राहुः । अत्रे पुनस्तत्रालम्बा-
वित्येवं वदन्ति, नेत्रमध्यभागवर्त्याकाशसङ्घातवित्यर्थः ॥ १४ ॥

आसां विषयविभागमाह-

पंचगो पणिवाओ-चयपादो होइ जोगमुद्दाए ।

वंदण जिणमुद्दाए, पणिहाणं मुत्तसुत्तीए ॥ १५ ॥

पञ्चाङ्गानि जान्यादीनि विवक्षितव्यापारवन्ति यत्र स पञ्चाङ्ग-
प्रतिपातः प्रणामः प्रणिपातदण्डकः । पाठस्यादाववसाने
च कर्त्तव्यतया, स चोत्कर्षतः पश्चागः कार्यः । यदुक्त-
माचारङ्गचूर्णौ-“ कइ नमंति सिरपंचमेणं काएणं ” इति ।
यत्पुनः “ वामं जाणुं अंचेइ ” इत्याद्युक्तं, तत्प्रत्युत्पादिकारणाभि-
तत्वाच्च यथोक्तविधिमाधकतया प्रभावितुमर्हति, चरितानु-
वादश्चाच्च । यद्यपीह पञ्चाङ्गः प्रणिपात इत्युक्तम्, तथापि
पञ्चाङ्गमुद्रया प्रणिपातः कार्य इति दृष्टव्यम्; मुद्राणामेवा-
धिकृतत्वात् । उक्तं च पञ्चाङ्गया अपि मुद्रात्वमङ्गविन्या-
सविशेषरूपत्वात्, योगमुद्रादिवदिति । आह-नन्वेवम्-“ मु-
द्दातियं ” इति उक्तं संख्याविघातप्रसङ्गः, नैतदेवम्, अत्रिप्रायापरि-

ज्ञानात् । वक्तुं हि प्राक् योगमुद्रादयो ह्येवं परिसंख्याताः, सूत्रोच्चारभाविताया मूलमुद्रात्रयरूपत्वात् । मुकुटाञ्जलिपञ्चाङ्गमुद्रादयस्तु प्रणामकरणकालभावित्वेनोत्तरमुद्रारूपत्वाच्च परिज्ञाताः, उत्तरमुद्रात्वं चासां सूत्रोच्चारसमये समकमनुपयुज्यमानत्वात्तथाऽनुक्तत्वादनियतत्वात् सूत्रोच्चारकाद्यात्पूर्वापरकावभावितात् । यदपि—“ करयलपरिग्राह्यं सिरसावत्तं दसनहं मत्पण अंजलिं कट्टु एवं वयासी ” इत्युक्तं दृश्यते, तदपि सूत्रोच्चारस्यादौ विनयविशेषदर्शनं परं, न पुनस्तथास्थितस्यैव सूत्रोच्चारख्यापनपरम् । अन्यथाऽपि नृपादीनां भगवत्यादौ तथा प्रतिपत्तेर्भणनात्, तथास्थितस्य विज्ञापनादेरदर्शनात्पूर्वकावभाविविधिवाचिनः कृतेत्यत्र क्त्वाप्रत्ययस्योत्तरकालभाविविध्यन्तरसूचकत्वाच्च अक्लिणी निमील्य हसतीत्यादिवत्तुल्यकर्तृकत्वायोगाभिमील्यतादौ कृगस्त्वग्रहणात् । किं च—यद्येवंस्थितस्यैव सूत्रपाठः क्रियेत, ततोऽपिहितमुखत्वेन धर्मरुचिसाध्यादीनामपि सावद्यज्ञायाऽऽपत्तिः । तथा च भगवत्यामुक्तम्—“ सक्केण भंते ! देविंदे देवराया किं सावज्जं भासं भासइ, अणवज्जं भासं भासइ ? । गोयमा ! सावज्जं पि त्रासं भासइ, अणवज्जं पि भासं भासइ । से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ, जहा णं—सक्के देविंदे देवराया सावज्जं त्रासं त्रासइ, अणवज्जं पि भासं भासइ ? । गोयमा ! जाहे णं सक्के देविंदे देवराया सुहुमकायं अणज्जुहिताणं भासं भासइ, ताहे णं सक्के देविंदे देवराया सावज्जं भासं भासइ । जाहे णं सक्के देविंदे देवराया सुहुमकायं निज्जुहिताणं भासं भासइ, ताहे णं सक्के देविंदे देवराया अणवज्जं भासं भासइ । से एणं अट्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ, जहा णं—सक्के देविंदे देवराया सावज्जं पि भासं त्रासइ, अणवज्जं पि भासं भासइ ” । तस्मान्मुकुटाञ्जलिमुद्रादीनां विनयविशेषदर्शनफलत्वेन सूत्रोच्चारकालात्पूर्वापरकालभावितया च न योगमुद्रादीनामिव मूलमुद्रारूपत्वम् । ततश्च “मुद्रातिथं” इति न यथोक्तसंख्याविधातः, पर्युपास्या इत्यर्थे बहुश्रुताः । यत्र चरितानुवादे जीवाभिगमादिषु विजयदेवादिभिः “आलोप जिणपडिमाणं पमाणं करइ” । तथा—“वामंजाणुं अंचेइ, दाहिणं जाणुं धरणितलंसि निहट्टु तिक्खुत्तो मुद्राणं धरणितलंसि निवेसेइ” इति एकाङ्गश्चतुरङ्गश्च प्रणामः कृतो दृश्यते, तन्मध्यमप्रणामत्वादर्द्धावनताख्यद्वितीयप्रणामान्तर्दृष्ट्यमिति, भावितार्थं चैतत्प्रणामत्रयव्याख्याऽवसरे । तथा स्तवपाठः शकस्तवादिज्ञानं, भवति कर्त्तव्य इति शेषः । योगमुद्रया पूर्वोक्तस्वरूपया । तत्र चायं विधिः—इह साधुः श्रावको वा चैत्यगृहादावेकान्ते प्रयतः परित्यक्तान्यकर्त्तव्यः सकलसत्त्वानपायिनीं ह्रुवं निरीक्ष्य परमगुरुप्रणीतेन विधिना त्रिः प्रमृज्य च क्लितितलनिहितजानुयुगलः करकमलसत्त्वापित-योगमुद्रं प्रणिपातदण्डकं पठतीति । यदुक्तं महानिशीथतृतीयाध्ययने—“ भुवणेष्कगुरुजिणिंदपणिमाविणिवेसियनयणमाणसेण धमोऽहं सपुत्रोऽहं ति जिणवंदणाए सहलीकय-जम्मु ति मन्नमाणेण विरइयकरकमलंजलिणा हरियतणुबी-यजंतुविरइयभूमिए निहिओभयजाणुणा सुपरिफुडसुविदियनिस्संजजहत्थसुत्तथोभयं पए पए भावेमाणेणं जाव चेइए वंदियव्वे ” इति । तत्रैव चोक्तम्—“ सक्कत्थयाइयं चेइय-वंदणयं ति । ” यत्पुनर्ज्ञाताधर्मकथादिषु धर्मरुचिसाध्यादि-चरितानुवादे जणितम्—“पुरत्थाभिमुहे संपलिअंकनिससे क-

रयले” इत्यादि, तदशक्त्यादिकरणाश्रितम्, न पुनः “भूमिनि-हिओभयजाणुणा” इत्यादिविधिबाधाविधायी भवति, चरितानुवादविहितत्वात् । चरितानुवादविहितानि हि नोत्सर्गा-न्निधिविधिवादस्य बाधकानि साधकानि वा भवितुमर्हन्ति, कारणाश्रितत्वेन द्वितीयपादान्तवर्तित्वात्तेषाम्, अन्यथा वा यथाऽऽम्नायं सुधीजिः समाधेयम् । तथा वन्दनम्—“अरिहंतचेइयाणं” इत्यादिदण्डकैः प्रसिद्धैर्जिनविम्भादीनां जिनमुद्रया पूर्वोक्त-शब्दार्थया विघ्नजेष्या कर्त्तव्यं जवति, छौपद्यादिषु । तथा च पष्ठाङ्गे—“ तए णं सा होवई रायवरकआं जाव धूवं ड-हइ, वामं जाणुं अंचेइ, करयलं जाव कट्टु एवं वयासी-न-मोऽस्थु णं जाव संपप्पा णं वंदइ, नमंसइ । ” अत्र जीवाभिग-मोक्तं विवरणम् । ततो विधिना प्रणामं कुर्वन् प्रणिपातदण्डकं पठति—“नमोऽस्थु णं अरिहंतानुं” इत्यादि, यावत् “नमो जिणाणं जियभएणं” इति । दण्डकार्थश्चैत्यवन्दनाविवरणादवसंयः । “वं-दइ नमंसइ” इति । वन्दने ताः प्रतिमाश्चैत्यवन्दनविधिना प्रसिद्धे-न, नमस्करोति पश्चात्प्रणिधानादियोगेनेति । “परिग्राह्यं सिर-सावत्तं मत्पण अंजलिं कट्टु एवं वयासी-नमोऽस्थु णं अरिहंतानुं” इत्यादि । ततोऽस्य पाठे विविधविधिदर्शनात् सर्वेषां च प्रमाणग्रन्थोक्तत्वेन विनयविशेषकृतत्वेन च निषेद्धुमशक्य-त्वात् । योगमुद्रयाऽपि शक्यत्वपाठो न विरुध्यते, विचित्र-त्वाद् मुनिमतानाम् । न चैतानि परस्परमतिविरुद्धानीति वा-च्यम्, सर्वैरपि विनयस्य दर्शितत्वात् इत्येवं प्रसङ्गेन । तथा व-न्दनम्—“ अरिहंतचेइयाणं ” इत्यादिदण्डकपाठेन जिनवि-म्बादिस्तवनं जिनमुद्रया । इयं च पादाश्रिता, दण्डकानामपि स्तवरूपत्वात्, योगमुद्राऽपि स्तवसङ्गतैव, सा च हस्ताश्रिता, अत उभयोरप्यनयोर्वन्दने प्रयोगः ।

उक्तं च—

“ उट्ठिय जिणमुहंचिय-चलणो करधरियजोगमुहो य ।
जिणवणवनिहियदिछी, ठवणे जिणदरुयं पढई ॥ १ ॥ ”
तथा प्रणिधानं—“ जय वीरराय ” इत्यादि यद्येष्टप्रा-
र्थनारूपं, यद्यस्य तीव्रसंवेगहेतुरिति यावत्, तीव्रसंवेगाद्धि-
अत्राऽश्रुभाविनी विशुद्धयोगसंप्राप्तिः, तच्च मुक्ताशक्त्या,
मुद्रया कार्यमिति शेषः । सङ्का० १ प्रस्ता० । ल० । पञ्चा० ।
दर्श० । ध० । (अत्र धर्मरुचिपदीकथाऽन्यत्र)

(१०) प्रणिधानम्—

उक्तं मुद्रात्रिकमिति त्रयमं त्रिकम् । संप्रति “ तिविहं च
पणिहाणं ” इति दशमं त्रिकं गाथापादत्रिकेणाऽऽह—

पणिहाणतिगं चेइय-मुणिवंदणपत्थणासरूवं वा ।

मणवड्काएगत्तं,

यदिह मुक्ताशक्त्या मुद्रया क्रियते, तदेतत्प्रणिधानत्रिकम् । कि-
मित्याह—चैत्यमुनिवन्दनाप्रार्थनास्वरूपम् । अत्रापृथक् वन्दनाश-
ब्दयोगात् प्रथमं प्रणिधानं चैत्यवन्दनारूपम्—“ जावंति चेइ-
आइ ” इत्यादि । द्वितीयं मुनिवन्दनालक्षणम्—“ जावंति के वि-
साहु ” इत्यादि । तृतीयं प्रार्थनास्वरूपम्—“ जय विराय ” इत्यादि ।

उक्तं च बृहद्गान्धे—

“अन्नं पि तिप्पयारं, वंदणयपरं तज्जाविपणिहाणं ।

जम्मि कए संपुत्ता, उक्कोसा वंदणा होइ ॥ १ ॥

चेइयगय साहुगयं, नेयव्वं तह य पत्थणारूवं ।

एयस्स पुण सखं, सविसेसं उवरि वुच्छामि ॥ २ ॥”

ननु यदेतत्प्रणिधानत्रिकमुक्तं तत्किल वन्दनाऽवसाने विधीयते, “अन्नं पि तिण्णयारं वंदणयपरं तभावि” इत्यादिज्ञाप्यवचनात् । ततः शेषा वन्दना प्रणिधानरहितेति प्राप्तमित्याशङ्क्याऽऽह—“चेइयत्ति ।” अथवा द्वितीयमपि प्रणिधानत्रिकमस्ति यत्समस्तचैत्यवन्दनायां विधीयते । किं तदित्याह—मनोवचःकायानामैकान्यम्, अकुशलरूपाणां निवर्त्तनम्, समाधिः रागद्वेषाभावोऽनन्योपयोगितेति यावत् । आह च—

“ इह पणिहाणं तिविहं, मणवक्कायाण जं समाहाणं ।

रागदोसाभावो, उवओगित्तं न अन्नत्थ ॥ १ ॥

एअं पुण तिविहं पि हु, वंदतेणाऽऽहओ उ कायव्वं ।

चिइवंदणमुणिवंदण-पत्थणुक्वं तु पज्जंते ॥ २ ॥ ”

अत्र चेयं भाष्योक्ता भावना—

“ चित्तं न अन्नकज्जं, दूरं परिहरइ अट्टरुदाइं ।

एगगमणो वंदइ, मणपणिहाणं हवइ एयं ॥ १ ॥

विगहाविवावरहिओ, वज्जतो मूयढडूरं सइं ।

वंदइ सपयच्चेयं, वाया पणिहाणमेयं तु ॥ २ ॥

पेहंतमपज्जंतो, उट्टाणनिसीयणाइयं कुणइं ।

वावारंतररहिओ, वंदइ इय कायपणिहाणं ” ॥ ३ ॥

पञ्चाशकेऽप्युक्तम्—

“ सव्वत्थ वि पणिहाणं, तग्गयकिरियाऽज्जिहाणवन्नेसु ।

अत्थे विसए य तहा, दिट्ठंतो विज्जालाप ॥ १ ॥ ”

अस्या अर्थः—सर्वत्रापि समस्तायामपि चैत्यवन्दनायां, न केवलं तदन्त एव प्रणिधानं कार्यं, नरवाहननरेन्द्रवत् । क्व विषये ? तत्र ताश्चैत्यवन्दनागताः, क्रिया मुखस्थगनमुद्रान्यासादिकाः, तासु, तथा अभिधानानि पदानि, वर्णा अक्षराणि, तेषु तेषु, तथाऽर्थोऽर्हदादिपदाभिधेयः, तस्मिन्, विषयो वन्दनागोचरो भावा-र्हदादिः, दृष्टिगोचरो वा चैत्यविम्बप्रभृतिकः, तस्मिन्, तथाशब्दात् “जय वीरराय” इत्यादिप्रार्थनायामपि, ‘दिट्ठंतो विज्जालाप’ इति तुर्यपदस्यैवं भावना । प्रेरकः प्राह—

“ वज्जाइसु उवओगो, जुयवं कह घमइ एगसमयम्मि ।

दो उवओगा समए, केवल्लिणो वि हु न जं इछा ॥ १ ॥ ”

आचार्यः—

“ कमसो वि संभवंता, जुगवं नज्जंति ते वि जिन्ना वि ।

चित्तस्स सिग्गकारि-त्तण्ण एगत्तभावाओ ” ॥ २ ॥

अत्र दृष्टान्तश्चिन्त्यज्वालया उल्लुकेन । यथा हि तज्ज्वालमानं विज्जालमपि शीघ्रतया चक्राकारं प्रतिभासते । यद्वा—

“ केवल्लिणो उवओगो, वच्चइ जुगवं समत्थनेएसु ।

छुत्तमत्थस्स वि एवं, अभिन्नविसबासु किरियासु ॥ ३ ॥ ”

तथा चागमः—

“ भिन्नविसयं निसिं, किरियाजुगमेगया न एगम्मि ।

जोगतिगस्स वि भंगिय-सुत्ते किरिया जओ ण्णिगया ॥ ४ ॥

मणसा चित्तं भंगे, वयसा उच्चरइ लिहइ काएण ।

एवं जोगतिगस्स वि, भंगिगसुत्तम्मि वावारे ” ॥ ५ ॥ सङ्का० १ प्रस्ता० । प्रच० ।

प्रणिधानफलम्—

फलति चैतदचित्त्याचिन्तामणेजगवतः प्रभावेन । सकलशुभाशुष्ठाननिबन्धनमेतत्, अपवर्गफलमेव प्रणिधानं, तल्ल-

त्तणयोगादिति दर्शितम् । असङ्कतासक्तचित्तव्यापार एव महान् । न च प्रणिधानादृते प्रवृत्त्यादयः । एवं कर्त्तव्यमेवैतदिति प्रणिधानप्रवृत्तिविध्नजयफलविनियोगानामुत्तरोत्तरभावात् आशयानुरूपः कर्मबन्ध इति । न खलु तद्विपाकतोऽस्यासिद्धिः स्यात् ; युक्त्यागमसिद्धमेतत् । अन्यथा प्रवृत्त्याद्ययोगः, उपयोगाभावादिति । न अनधिकारिणामिदम् । अधिकारिणश्चास्य य एव वन्दनाया उक्ताः । तद्यथा—एतद्बहुमानिनो विधिपरा सचित्तवृत्त्यभ्योक्तलिङ्गाः एव । प्रणिधानलिङ्गं तु विशुद्धभावनादि । यथोक्तम्—

“ विशुद्धभावनासारं, तदर्थापितमानसम् ।

यथाशक्ति क्रियालिङ्गं, प्रणिधानं मुनिर्जगौ ॥ १ ॥ ”

इति स्वल्पकालमपि शोभनमिदं, सकलकल्याणाङ्गेषात्, अतिगम्भीरोदाररूपमेतत्, अतो हि प्रशस्तभावलाभाद्विशिष्टस्योपशमादिभावतः प्रधानधर्मकार्यादिलाभः । तत्रास्य सकलोपाधिसुक्तदीर्घकालनैरन्तर्यसत्कारासेवनेन श्रद्धाचार्यस्मृतिसमाधिप्रज्ञावृद्ध्या न हि समग्रसुखभाक् तदङ्गहीनो जवति, तद्वैकल्येऽपि तद्भावहेतुकत्वप्रसङ्गात् । न चैतदेवं भवतीति योगाचार्यदर्शने, सेयं भवजलधिनौः प्रशान्तवाहितेति परैरपि गीयते । अयमज्ञातज्ञापनफलः सदुपदेशो हृदयानन्दकारी परिणमत्येकान्तेन । ज्ञाते त्वखण्डनमेव जावतः अनाजोगतोऽपि मार्गगमनमेव । सद्धन्त्यायेनेत्यभ्यात्मचित्तकाः । तदेव शुभफलप्रणिधानं पर्यन्ते चैत्यवन्दनं तदन्वाचार्यादीनभिवन्द्य यथोचितं करोति, कुर्वन्ति वा कुप्रहविरहेण । ल० । (नरवाहननरेन्द्रवृत्तं सङ्गाचारग्रन्थादवसेयम्) इत्युक्तं प्रतिधानत्रिकमिति दशमं त्रिकम् ॥

अथ श्रोतुं त्वरमाणः शिष्यः प्राह—अत्र तावद्भगवद्भिः पदेव त्रिकाणि व्याख्यातानि, शेषाणां तु का वात्तेत्याशङ्काशङ्कसमुत्तरणाय गाथाचतुर्थपादमाह—

सेसतियऽत्थो उ पयसु त्ति ॥ १६ ॥

शेषत्रिकाणां प्रदक्षिणात्रिकप्रणामत्रिकदिग्त्रयनिरीक्षणविरति-त्रिकाभिः पदचुम्बिप्रमार्जनत्रिकलक्षणानामर्थस्तु पुनः, प्रकटः सुगम एवेति । भाष्ये नोक्तं, विवृतौ तु यथाप्रस्तावं भावितमेवेति समाप्तानि दशाऽपि त्रिकाणि ।

एषां चैव कारणफले लघुभाष्योक्ते—

“ कम्मण मोहणीयं, जं वल्लियं तिसंठाणुगनिबळं ।

तक्खवण्णछा एयं, तिगदसगं होइ नायव्वं ॥ १ ॥

इय दहतियसंजुत्तं, वंदणयं जो विपगतिक्कालं ।

कुणइ नरो उवउत्तो, सो पावइ सासयं ठाणं ॥ २ ॥ ”

इति व्याख्यातं दशत्रिकाख्यं प्रथमद्वारम् । सङ्का० १ प्रस्ता० ।

(११) अभिगमः—

अत्र च प्राक् साधुश्रावकादिः सामान्येनेत्याहुक्तं, तत्र चैत्यादि-वन्दितुकामः श्रावकः कश्चिन्महर्षिको भवेत् । श्रौषेणनृपादिवत् ; कश्चित्सामान्यविभवः धीपतिश्रेष्ठिवत् । तत्र यदि राजादिस्तदा “सव्वाए इह्णीए सव्वाए दित्ठीए सव्वाए जुईए परियणसहिए सव्वपोरिसेण ” इत्यादिवचनात् प्रजावनानिमित्तं महर्ष्या चैत्यादिषु याति । अथ सामान्यविजगवस्तदौक्त्यादिपरिहारेण लोकोपहासं परिहरन् व्रजति । तत्र च चैत्ये प्रविशन् पञ्चवि-
आभिगमं करोतीत्येतत्संबन्धायातः द्वितीयाभिगमः ।

“ पणम सि ” द्वारं विवृण्वशाह-

सच्चित्तद्ववज्जण-मच्चित्तअणुज्झणं मणेगत्तं ।

इगसाम्भित्तारासं-गु अंजली सिरसि जिणदिट्ठे ॥१७॥

सच्चित्तद्वव्याणां स्वाङ्गाश्रितानां कुसुमताम्बूदादीनामुज्जनं परित्यागः । १ । अचित्तानां कटककुण्डलकेयूरद्वारादीनां, द्वाव्याणामित्यत्रापि योज्यम् । अनुज्जनमपरित्यागः । २ । मनपेकाद्वयम-रागद्वेषाज्जावेन मनःसमाधिः, अनन्योपयोगितेति यावत् । ३ । एकशाटक उत्तरासङ्गः । ४ । एकशाटको देशान्तर-प्रसिद्धः । उत्तरासङ्गो यदुपरितनं वस्त्रं, प्रावरणवस्त्रमित्यर्थः । उक्तं चाचाराङ्गचूर्णौ-“ एगसामो यदुक्तं भवति एगपावरणु सि, तेन कृत्वोत्तरासङ्गम् उत्तरियकरणं । ” कल्पचूर्ण-वाप्युक्तम्-“ उत्तरिज्जं नाम पावरणं । ” कच्चिच्च-“ उत्तरिज्जं नाम पंगुरणं ” इति पाठः । एवं च-“ परेण पंगुरणवत्थेण उत्तरासंगो किज्जइ सि जणियं होइ । ” अनेन च निवसनवस्त्रेणोत्तरासङ्गकरणनिषेधमाह, निवसनवसनस्यान्तर-ीयशब्दवाच्यत्वात् । तथा च कल्पनिशीथचूर्णः-“ अंतरिज्जं नाम नियसणं ति । ” एकग्रहणं पुनरुत्तरासङ्गनेकवस्त्रनिषेधार्थं, न तु सर्वथोपरितनप्रावरणवस्त्रस्य । एवं च परिहितैकवस्त्रो द्विती-येन वस्त्रेण उत्तरासङ्गं कुर्यादित्युक्तं ज्ञवति । यदुक्तं पञ्चा-शकवृत्तौ-एकेन चोपरितनवस्त्रेण कृतोत्तरासङ्ग इति । मार्कण्डेयपुराणेऽप्युक्तम्-नैकवस्त्रेण जुञ्जीत, न कुर्यादेव-ताऽर्चनम् । ” इत्यादि । एतौ च पुरुषमाश्रित्योक्तौ, स्त्री तु विशेष-प्रावृताङ्गी विनयावनततनुः । तथाचाऽऽगमः-“ विणश्रोण्या एगचेवडिइ सि । ” वृद्धसंप्रदायात्तु संप्रति स्त्रीणां वस्त्रत्रयं विना देवार्चादि कर्तुं न कल्पते । तथाऽन्यैरप्युक्तम्-“ न कञ्चुकं विना कार्या, देवार्चा स्त्रीजनेन तु । ” इति । “ अंजलि सि ” अञ्ज-विबन्धश्च कार्यः शिरसि मस्तके, जिनदृष्टे जिनविम्बदर्शने सतीति गायार्थः ॥ १७ ॥

इयं पंचविहाऽजिगमो, अहवा मुच्चंति रायचिंथाइ ।

खगं छत्तोवाणह-मउरं चमरे च पंचमए ॥ १८ ॥

इति पूर्वोक्तप्रकारेण, पञ्चप्रकारोऽभिगमो भवति । उक्तं च श्रीपञ्चमाङ्गे-“ पंचविहेणं अभिगमेणं अभिगगच्छइ । तं जहा-स-स्थित्तणं द्वावाणं विउसरणयाए १ अचित्तणं द्वावाणं अविउ-सरणयाए २ एगसाडणं उत्तरासंगकरणेणं ३ चक्खुप्फासे अंजलिपगहेणं ४ मणसो एगत्तीजावकरणेणं ५ ” ति । कच्चित्तु-“ अचित्तणं द्वावाणं विउसरणयाए ” ति पाठः, तत्राचित्तानां उत्रादिनां, व्यवसरणेन व्युत्सर्जनेनेत्यर्थः । अन्यत्राप्युक्तम्-

“ पुफ्तंभोलमाईणि, सचित्तणि विवज्जए ।

छत्तवाडणमाईणि, अचित्तणि तहेव य ॥ १ ॥ ”

एतदर्थप्रतिपादनार्थमाह-“ अहवा ” इत्यादि । यद्वा-यो महर्द्धिको राजादिश्चेत्यं प्रविशति स पञ्चविधाऽभि-गमसमये राजचिह्नान्यपि मुञ्चतीत्यत आह-“ अहवा ” इ-त्यादि । अथवा विकटपान्तरसूचको, न केवलं सचित्ता-न्येव द्वाव्याणि मुच्यन्ते, किं तर्ह्यचित्तान्यपि द्वाव्याणि मु-च्यन्ते, दूरीकियन्ते । कानि?, राजचिह्नाणि राजलक्षणानि । ता-न्येवाह-खड्गः कृपाणः । १ । छत्रमातपत्रः । २ । उपानहौ पा-दुके । ३ । मुकुटं किरीटम् । ४ । चामराः बालव्यजनानि ५ । पञ्चमका इति । तथा च सिद्धान्तः-“ अहवदु रायककुहाइ

पंचवररायककुहभूयाइ ‘खगं छत्तोवाणह-मउरं तह चामराओ य ’ ति । सङ्ख्या० १ प्रस्ता० । प्रव० । (अत्र श्रीवेणुपति-श्रीपतिश्रेष्ठिकथे सङ्गाचाराङ्गातये) प्ररूपितमभिगमपञ्चक-विधिरिति द्वितीयं तत्प्रकरणेन च प्रदर्शितो जिनभवनादिप्र-वेशविधिः ।

(१५) चैत्यवन्दनदिक् । सम्प्रति चैत्यवन्दनाकरणविधि-रुच्यते-तत्र धैर्यद्विकृत्स्थैश्चैत्यवन्दना विधेया तत्प्रतिपाद-नाय तृतीयं छिदिगिति दिग्द्वारं गाथापूर्वाङ्केनाऽऽह-

वंदंति जिणे दाहिणदिसि-द्विया पुरिस वामदिसि नारी ।

वन्दन्ते स्तुवन्ति प्रणमन्ति च, जिनान् जिनप्रतिमाः, दक्षिणदिशि मूढविम्बदक्षिणदिग्ज्ञागस्थिताः, पुरुषप्रधानत्वाद् धर्मस्य, तथा वामदिशि मूढविम्बवामदिग्ज्ञागे स्थिता नार्यो वन्दन्ते, जिमानि-त्यत्रापि योज्यमिति ह्यौत्सर्गिकम् । विधिप्रधानमेव च विधी-यमानं सर्वमपि चैत्यवन्दनकादि धर्मानुष्ठानं महाफलं भवेत् । अन्यथा सातिचारतया श्रीदत्ताया इव कदाचिदनर्थमपि ज-नयेत् । आह च-“ धर्मानुष्ठानवैतथ्या-त्प्रत्यपायो महान् जवे-त् । रौद्रदुःखौघजनको, दुःप्रयुकादिवौषधात् ॥१॥ ” इति । अत एव चाविधिनाऽस्य विधाने सातिचारत्वात् प्रायश्चित्तमप्यु-क्तमागमं । तथा च महानिशीथसप्तमाध्ययनसूत्रम्-“ अविही-ए चेइयाइ वंदित्ता तस्स णं पायच्छित्तं ववइसिज्जा, जज्जो अविहीए चेइयाइ वंदमाणो अण्णसि असज्जं जाणइ इइ फा-ऊणं । ” अपि च-इदमेव चावैतथ्येन विशुद्धधर्मानुष्ठानक-रणं श्रद्धाबोलेक्षणम् । तथा चोक्तम्-

“ विहिसारं चित्र सेवइ, सिद्धालू सत्तिमं अणुछाणं ।

द्ववाइदोसनिइओ, विपक्खवायं वइइ तमि ॥१॥ ” ति ।

ललितविस्तरायामप्युक्तम्-एवं हि कुर्वता आराधितं घचनं, बहुमतो लोकनाथः, परित्यक्ता लोकह्रीः, अङ्गी-कृता लोकोत्तरा प्रवृत्तिः, समासादिता धर्मचारितेति । अ-तोऽन्यथा विपर्ययः; आलोचनीयमिदं सूक्ष्मधियामेव, शास्त्रोक्तमुपदेशमुल्लङ्घ्य पुरुषमात्रप्रवृत्तोऽपरोऽपि हितानु-पायः स्यात् । ननु तर्हि चैत्यवन्दनादिविधिरैवादौ गतानुगति-रूपः स्वात् । नैवम् । यत उक्तम्-अपवादोऽपि सूत्रानाबाध्यम् गुरुत्वाधवालोचनपरोऽधिकदोषनिवृत्त्या शुभाशुभानुबन्धि-महासत्त्वासेवित उत्सर्गभेद एव, उत्सर्गस्यानापन्नत्वेनोत्स-र्गफलहेतुत्वात् । यदागमः-

“ उन्नयमविकल विघ्न-स्स पसिद्धि उन्नयस्स निन्नं च ।

इअ अनुत्तावेक्खा, उत्सगऽधवाए दौ तुट्ठा ” ॥ १ ॥

अत एवोक्तम्-

“ अविहिकया वरमकयं, असूयवयणं जणंति समथन्नु ।

पायच्छित्तं अकए, गुरुयं वि तहा कए लहुयं ॥ १ ॥ ”

न पुनः सूत्रबाधया गुरुत्वाधवचिन्ता, किन्त्वभावेन । तस्मिं परमगुरुत्वाधवकारिं क्षुद्रसत्त्वविजृम्भितं संसारश्रोतसि कुशकाशावद्वम्बनप्रायमहितमिति भाव्यम् । सर्वथा निरूपणीयं प्रवचनगाम्भीर्यं यतितव्यमुत्तमनिदर्शनेष्विति श्रेयोमार्गः ॥ सङ्ख्या० २ प्रस्ता० । ध० (अत्र श्रीदत्ताकथा सङ्गाचारादवसेया)

(१३) अवग्रहः-

संप्रति द्विदिकृस्थितैरपि मूलविम्बस्य कियत्यवग्रहे देवा

वन्दनीया इत्याशङ्कायां चतुर्थमवग्रहद्वारं गाथो-
सराद्धेनाऽऽह-

नवकर जहन्तु सद्धिक-र जिहु मज्जुगहो सेसो ॥१॥

मूलबिम्बात् नवहस्तान् जघन्योऽवग्रहः, जघन्यत उच्छ्वासनि-
श्वासादिजनिताऽऽशातनापरिहाराय नवहस्तबहिःस्थितैः देव-
वन्दना कार्या । पण्डितान् ज्येष्ठ उक्तृष्टोऽवग्रहः, तत्परत उप-
योगसंज्ञाद् मध्यो मध्यमः, शेषो नवकरेण्य उक्तं पण्डितवचि,
अवग्रहो मूलबिम्बवन्दनास्यानाभ्यन्तरावभूताग इति । अन्यैः
पुनर्द्वादशाऽयमुक्तः । तथा च पञ्चस्थानकेऽभिहितम्-

“उक्कोससट्टिपन्ना, चत्तार तिसा दसक्क पणदसणं ।
दस नव ति दु एगद्धं, जिणुगहं वारसविभेयं ” ॥१॥

एतावता चार्द्धहस्तादारभ्य पण्डितस्तेभ्यश्चार्वाक् गृहचैत्ये चैत्य-
गृहे वा यथा जिनबिम्बस्याऽऽशातना न भवति तथा यथासम-
यमवग्रहबहिःस्थितैरमिततेजःखचरेश्वरवदेववन्दना कार्ये-
त्युक्तं भवति । सङ्का० १ प्रस्ता० । (अमिततेजःखचरेश्वरकथा
सङ्काचारादवसेया) निगादितं त्रिधाऽवग्रह इति चतुर्थं द्वारं,
तद्गणनेन च प्रदर्शितः चैत्यवन्दनाकरणाधिः । सङ्का०
२ प्रस्ता० ।

(१४) त्रिविधा वन्दना—

संप्रति कतिप्रकारा चैत्यवन्दनेत्याशङ्कायां तत्स्वरूपाभिधि-
त्स्या “तिहाव वंदणय त्ति” पञ्चमं द्वारं विवृण्वन्नाह-

नवकारेण जहन्ना, चिइवंदण मज्ज दंरुयुज्जुयला ।

पणदंरुयुज्जुचउकग-ययपणिदाणेहि उक्कोसा ॥

नमस्कारेण अञ्जनिवन्धशिरोनमनादिलक्षणप्रमाणमात्रेण । यद्वा-
“ नमो अरिहंताणं ” इत्यादिना । अथवा-“ पुरवरकवाडवच्चे,
फत्तिहत्तुए कुंदुहिणियघासे । सिरिवच्चेकियवच्चे, वंदामि
जिणे चउव्वीसे ” ॥१॥ इत्यादिनैकेन श्लोकादिरूपेण नमस्कारे-
णाति,जातिनिर्देशाद्वा बहुभिरपि नमस्कारैः । अत्रिधास्यति च-
“सुमहत्थनमुक्कारा इगडुग” इत्यादि । यद्वा-नमस्कारेण प्रण-
तिपातापरनामतया प्रणिपातदण्डकनैकेनेति यावत्, जघन्या
खल्पा, पाठक्रिययोरुपत्वात्, चैत्यवन्दना, नवति इति गम्यम् ।

एतावता-

“ एगनमुक्कारेणं, चिइवंदणया जहन्नयजहन्ना ।

बहुहि नमुक्कारेहि य, नेया व जहन्नमज्जमिआ ॥ १ ॥

सच्चिअलक्कथयंता, जहन्नउक्कोसिया मुणयव्वा ” ॥

इति त्रिविधोक्ता जघन्यवन्दना व्याख्याता । ईर्यापाधिकीनम-
स्कारोऽपि प्रणिधानान्तेनापि शक्रस्तवेन जघन्यचैत्यवन्दनेति
तान्पर्यायैः । सङ्का० २ प्रस्ता० । पञ्चा० । ध० ।

(१५) स्तुतिविचारः—

एतावताऽप्यवस्थात्रयभावनासिद्धैतदर्थमेव चात्र शक्रस्तवान्ते-

“ जे य अइया ” इत्यादिगाथापाठाद् । उक्तं च लघुभाष्ये-

“ जे यइआ गाहाप, वीयहिगारेण दध्वअरिहंते ।

पणमामि भावसारं, छुउमत्थे तिसु वि कालेसु ॥१॥ ”

एषाऽपि यदैकदण्डकस्तुत्यादिसहिता स्यात्तदा मध्यमा भवती-
यत आह-“मज्जदंडुज्जुयला” मध्या मध्यमाश्च जघन्योत्कृष्टाः,
पाठक्रिययोस्तथाविधत्वात् । दण्डकश्च-“अरिहंतचेइयाणं” इ-

त्यादिरेकस्तुतिश्च श्लोकादिरूपा प्रतीता चूलिकात्मिका एका
तदन्त एव या दीयते । ते एव युगलं युग्मं यस्यां सा दण्ड-
स्तुतिर्युगला, चैत्यवन्दनेत्यत्राऽपि योज्यं घण्टालालान्यायेन ।
एतच्च-“ चेइअदंरुगयुइएगसंगया सव्वमज्जिमिया ” । तथा-
“ नमुक्काराई चियदंरुगयुइमज्जिमज्जहन्ना ” इत्याद्युक्तितो व्या-
ख्यातम्, अन्यथा-“ सक्कथवाइयं चेइयवंदणं ” इत्यागमोक्तप्रा-
माण्यात् शक्रस्तवोऽप्यत्रादौ भण्यते । तथा च बृहद्भाष्येऽपि-“मं-
गल्लसक्कथयचिइ-दंडगयुइहिं मज्जमज्जिमिया” । अथवा द-
ण्डश्च चैत्यस्तवरूप एकं स्तुतियुगलं च वक्ष्यमाणानीत्या चूलि-
केतरस्तुतिद्वयरूपं यत्र सा दण्डस्तुतियुगला । चैत्यदण्डकः
कायोत्सर्गानन्तरदीयमानश्लोकादेकचूलिका स्तुतिः-“ लोग-
स्सुज्जोयगरे ” इत्यादि । सङ्का० २ प्रस्ता० ।

(१६) अथ चैत्यवन्दनविधिमाह--

निसस (करु) मनिस्सकमे वा, वि चेइए सव्वहिं युई तिन्नि ।
वेलं व चेइयाणि व, णाउं इक्किक्कया वा वि ॥

निश्चाकृते गच्छप्रतिबद्धे, अनिश्चाकृते च तद्विपरीते, चैत्ये सर्वत्र
तिस्रः स्तुतयो दीयन्ते । अथ प्रतिचैत्यं स्तुतित्रये दीयमाने वेला-
या अतिक्रमो भवति, भूयांसि वा तत्र चैत्यानि, ततो वेलां चै-
त्यानि वा ज्ञात्वा प्रतिचैत्यमेकैकाऽपि स्तुतिर्दातव्येति । वृ० १ उ० ।

“ णवकारेण जहन्ना, दंरुगयुइज्जुअलमज्जिमिया रेया ।

संपुष्पा उक्कोसा, चिहिणा खलु वंदणा ति विहा ॥ २ ॥ ”

(इति वन्दनपञ्चाशकद्वितीयगाथायाम्) संपूर्णा परिपूर्णा, सा
च प्रसिद्धदण्डकैः पञ्चभिः स्तुतित्रयेण प्रणिधानपाठेन च नव-
ति, चतुर्थस्तुतिः किलार्वाचीनेति । किमित्याह-उत्कृष्ट इत्यु-
त्कर्षो उत्कृष्टा । इदं च व्याख्यानमेक-

“ तिस्रि वा कट्ठई जाव, युईओ तिसिहोणिआ ।

ताव तथ अणुमायं, कारणेण परेण वि ” ॥१॥

इत्येतां कटपभाष्यगाथां “ पणिहाणं मुत्तसुत्ताप ” इति वच-
नमाश्रित्य कुर्वन्ति ॥ पञ्चा० ३ वि० । इति व्याख्यानात्
ताश्चतस्रोऽपि ध्रुवाध्रुवस्तुतिभेदेन द्वे भवतः, ते च युगल-
शब्देनोच्येते इति स्तुतियुगलं स्तुतिचतुष्टयमुक्तम् । तथा तुला-
दण्डवद् मध्यग्रहणादाद्यन्तयोरपि ग्रहणमिति न्यायादिह य-
थाऽऽदौ शक्रस्तवचैत्यदण्डककायोत्सर्गादि नियतं भण्यते
तथाऽन्तेऽपि चतुर्थकायोत्सर्गस्तुत्यन्ते शक्रस्तवादि ध्रुवं भण-
नीयं, करणविधौ तथायातत्वात् । उक्तं च पञ्चवस्तुके-

“ सेहमिह वामपासे, उचित्तो चेइए पवंदंति ।

साहुहि समं गुरवो; युइवुह्मा अप्पणा चेव ” ॥१॥

आचार्या एव उन्दःपाठाभ्यां वर्द्धमानाः स्तुतीर्ददति । “ वंदिय
पुण ट्टिआणं, गुरुणा ता वंदणं समं दावं । सेहो भणई इच्छा-
कारेणं संदिसावेइ ” ॥१॥ वन्दित्वा द्वितीयप्रणिपातदण्डकाव-
साने । तथा ललितविस्तरायां चतुर्थकायोत्सर्गसूत्रस्तुतीर्ह्या-
ख्यायोक्तं, व्याख्यातं सिद्धेभ्य इत्यादिसूत्रं, पुनः संवेगभावित-
मतयो विधिनोपविश्य पूर्ववत्प्रणिपातदण्डकं पठित्वा स्तवपा-
ठं पूर्ववत् । चतुर्थकायोत्सर्गसूत्रस्तुतिस्तु-सूत्रायुक्तत्वादवश्यमे-
व भणनीया । तथा च ललितविस्तरायामुक्तम्-कंचित्तु अन्धा
अपि पठन्ति, न च तत्र निषम इति न तत्र व्याख्यानं क्रियते ।
अयमर्थः-अन्या २ अपीति उक्तानुकादिसंग्रहकृत्वेनात्र
पञ्चमदण्डके तत्तत्पाठेऽपि सूत्रसंख्यानादिदोषानापत्तेः ।

सङ्का० २ प्रस्ता० । ल० । ध० । न च तत्र नियमः—एका द्वे तिस्र इत्यादि । क्षेत्रकालाद्येक्या काऽपि तीर्थे कासाञ्चित्पाठादित्यनियतत्वात् तद्व्याख्यानाभावः । एतावता यदत्र व्याख्यातं च तन्नियमेन भणनीयमिति प्रतिपादितम् । व्याख्यातं च सिद्धाधिकृततीर्थेऽस्तुतिवत्सूत्रतया नियमभणनीयत्वेन—“वेयावच्चगराणं” इत्यादि चतुर्थकायोत्सर्गसूत्रस्तुत्यादि । तत्र यथा एवमेतत् “सिद्धाणं” इत्यादि पठित्वोपचितपुण्यसंभारा उचिते-
षूपयोगफलमेतदिति ज्ञापनार्थं पठन्ति, “वेयावच्चगराणं” इत्यादिकायोत्सर्गविस्तरः पूर्ववत्, स्तुतिश्च, नवरमेपां वैयावृत्त्यकराणां तथा तद्भाववृत्तिरित्युक्तप्रायः प्रशंसितः, प्रस्तुत-
कार्याय प्रोत्सह्य इति प्रसिद्धमेवेत्यर्थः । तदपरिज्ञानेऽप्यस्मात्-
चतुर्जसिद्धादिदमेव वचनं सूत्रं ज्ञापकम् । न चासिद्धम्, एतदजिचा-
रकादौ मन्त्रवादे तथेकपाठ, सदैचित्पप्रवृत्त्या सर्वत्र प्रवर्तित-
व्यमित्वैदम्पर्यमस्या एषा ध्रुवं भणनीया चतुर्थी चूत्रिकास्तुत्यन्ता
पञ्चमदण्डकरूपा । तृतीया सूत्रस्तुतिः संपूर्णा चैत्यवन्दनाचु-
लिका वाऽप्येतदन्तं व्याख्यायोक्तम् । यथा—“सिद्धत्ययदंयविव-
रणं संमत्तं” । तथा पाक्षिकचूर्णौ—“विरहपमिवत्तिकाले चिह्नवन्द-
णमाहोषवारेण आवस्सं अहासंनिहियदेवयासंनिहाणमि
भवइ, अतो देवसाक्षिण्यं जणियं ।” इहाऽपि वन्दनामध्ये
देवाद्युपचारः तत्कायोत्सर्गस्तुत्यादि विना कोऽन्य इति पाक्षि-
काद्यागमोक्तत्वाश्रित्यसुहादिदेवताकायोत्सर्गस्तुत्यादि “सि-
द्धाणं वृद्धाणं” इतिनाम्न्यास्तृतीयसूत्रस्तुत्या अन्तेऽवश्यं
भणनीयम् । उक्तानुक्ताऽऽदिसंग्राहिकत्वादस्याः सिद्धस्तवापर-
नाम्न्याः सूत्रस्तुतेः । एवैव चैवंसूत्ररूपसुहादिस्मरणाभिधेयाद-
शाधिकारान्ता पञ्चमदण्डक उच्यते ।

भणितं च—

“इह लक्षिअत्रित्थरावि—चिमाइवक्खायसुत्तअणुसारा ।
सुत्तुत्त नवऽहिगारा, दुदस इगारस सुताचरणा ॥ १ ॥” ।

भावइयकचूर्णिकारादिबहुभुतसंमता इत्यर्थः ।

आह च—

“आवस्सगचुष्पीए, जं जणियं सेसया जाहिछाए ।

तेणं उज्जताइ वि, अहिगारा सुअमया चैव ॥ १ ॥”

एतावता भाष्यान्तरोक्तजघन्यादिभेदा मध्यमाऽपि व्याख्याता ।

तथा वृहद्भाष्ये—

“उक्कोसा तिविहा वि हु, कायव्वा सत्तिओ उभयकालं ।

सेसा पुण उब्भेया, चेष्ट्यपमिवाडिमाईसु ॥ १ ॥” ।

भणितं च कल्पभाष्ये—“निस्सकरुमनिस्सकड” इत्यादि । एवं प्रागुक्तयुक्त्या—“निस्सकड” इति गाथया मध्यमा चैत्यवन्दना
प्राणिता दण्डकस्तुतियुगलपाठरूपेति स्थितम् । अन्यत्राप्युक्तम्—

“चिह्नवन्दणं तु नेयं, सुत्तथुवओगओ समाहीए ।

अक्खलित्थाइगुणजुअं, दंडगपंचगसमुच्चरणं ॥ १ ॥”

नैवं चेत्ततोऽन्यकायोत्सर्गादिवादिशक्रस्तवकायोत्सर्गाद्य-
भणनीयं स्यात्, “निस्सकरु” इत्यादावनुकूलत्वात् । एवं
चान्यत् स्तुतिस्तोत्रप्रणिधानादि सर्वमप्यभणनीयं प्राप्नोति,
भवता चैत्यमध्ये उक्तयुक्तेरेव । उक्तं च—

“जइ इत्तिअमिसं चिय, जिणवन्दणमणुमयं सुपहुं तं ।

थुइधुत्ताइपविस्ती, निरत्थिआ हुज्ज सव्वाऽवि ॥ १ ॥” ।

परिभाष्यमत्र सम्यक् कुग्रहविरहेण । यदागमः—

“जं जइ सुत्ते भणिअं, तहेव तं जइ विआरणा नऽत्थि ।

किं वल्लिआणुओगो, दिटो दिट्ठिपहाणेहि ॥ १ ॥”

इह च सर्वत्राप्यादौ प्रथममीर्यादिपक्षिकी प्रतिक्रमितव्या ।
तथा चागमः—“ता गोअमा ! णं अप्पमिक्कंताए इरिआवहि-
आए न कप्पइ चेव किंचि चिह्नवन्दणसज्जायज्जाणाइ अ फत्ता-
सायमभिकंखुगाणं ।” दशवैकालिकेऽपि द्वितीयचूत्रिका-
याम्—“अभिक्षणं काठस्सगकारि” इति सूत्रस्य वृत्तिः—
अभीष्टं गमनागमनादिषु कायोत्सर्गकारि भवेत् । ईयांपथ-
प्रतिक्रमणमकृत्वा न किञ्चिदन्यत्कुर्यात्, तदगुह्यताऽऽपत्तेरिति
भावः । यदि परमप्रोत्कृष्टशब्दवर्जिते बहुभुतसमाचारितां
निरुम्भति, नान्यदिति ॥ उक्ता सप्रभेदा मध्यमाऽपि वन्दना ।
इयमेव च स्तवप्रणिधानादिपर्यन्तोत्कृष्टा भवतीति । उक्तं च
वृहद्भाष्ये—“उक्कोसजहन्ना पुण, सच्चियसकत्थयाइपञ्च-
ता” । एतदर्थं प्रतिपादनायाऽऽह—“पणदंरुधुइचदक्कगुयपाणि-
हाणेहि उक्कोसा” इति पञ्चादं पञ्चजिह्वरुक्कैः शक्रस्तवादि-
सुहादिकायोत्सर्गपर्यन्तैः स्तुतिचतुष्केन वन्दनाऽनुशास्तिस्तु-
तिरूपचूलिकास्तुतिचतुष्टयेन द्वितीयदण्डकादिकायोत्सर्गचतु-
ष्कान्तदातव्येन स्तवेन जघन्यतोऽपि चतुःश्लोकादिमानेन
“चउसिलोगाइपरेणं थओ भवइ ति” व्यवहारचूर्णिज्जणि-
तात् द्वितीयशक्रस्तवान्ते जणनीयेन तदादौ जणयमानस्य नम-
स्कारताऽऽपत्तेः; प्रणिधानैश्च वक्ष्यमाणस्वरूपैर्वन्दनान्ते वि-
धेयैरुत्कृष्टा संपूर्णा चैत्यवन्दनैत्यत्रापि योज्यम् । उक्तं च चैत्य-
वन्दनाचूर्णौ—“सकत्थवाइदंरुग-पंचगधुइचउक्कगपणिहा-
णकरणओ उक्कोसा” इति । तथाऽऽन्यत्र—

“सकत्थवाइदंरुग-पणगधुइचउक्कगुत्तपणिहाणा ।

संपुञ्जा चेइअवं-दणाठ इवइ जओ भणियं ॥

दुब्भिगंधमलस्सा वि, तणुरप्पेसणाणिया ।

उज्जओ तवहो चेव, तेणं दूति न चेइए ॥

तिन्नि वा कहुई जाव, थुइओ तिसिलोइआ ।

ताव तत्थ अणुआयं, कारणेण परेण वि” ॥

एतयोर्भावार्थः—साधवश्चैत्यगृहे न तिष्ठन्ति । अथवा—चैत्य-
वन्दनान्त्यशक्रस्तवाद्यनन्तरं तिस्रः स्तुतीः श्लोकत्रयप्रमाणाः प्र-
णिधानार्थं यावत्कर्ष्यन्ते, प्रतिक्रमणानन्तरमङ्गलार्थं स्तुतित्रय-
पाठवत् । तावच्चैत्यगृहे साधूनामनुकृतं निष्कारणं, न परतः ।
शालिसुरीयभाष्येऽऽप्युक्तम्—

“दंरुगपंचगधुइजुय-लपाठपणिहाणसदिअउक्कोसा ।

अहव पणिवायदंरुग-पंचगजुअविहिजुआ चेसा” ॥

प्रथममतं चैवम् । उक्तात् “तिन्नि वा कहुई जाव” इत्यादि भावार्थः
प्रागुक्त एव । सिद्धादिश्लोकत्रयमात्रान्तावे तु संपूर्णवन्दनाया
ज्ञाव एव, प्रथमस्तुतिश्लोकत्रयपाठानन्तरं चैत्यगृहेऽवस्थानानु-
गतेन प्रणिधानासङ्गात्वात् । जणितं चागमे वन्दनान्ते प्रणि-
धानम् । यथा—“वदइ नमंसइ” इति सूत्रवृत्तिः—वन्दते ताः
प्रतिमाश्चैत्यवन्दनविधिना प्रसिद्धेन, ममस्मरति पञ्चाप्रणि-
धानादियोगेनेति । वन्दनान्ते तिस्रस्तुतयोऽत्र प्रणिधानरूपा
क्रियाः । सर्वथा परिज्ञाव्यमत्र पूर्वापराविरोधेन मन्त्रचनगमजीर्य
मुक्त्वाऽभिनिवेशमिति । यद्वा—पञ्चदण्डकैर्द्विरुक्तैरिति गम्य-
म् । स्तुतिचतुष्केण स्तुतियुगलद्वयगतेन एकैकयुगले वन्द-
नाऽनुशास्तिस्तुतिरूपस्तुतिद्वयगणनेन युगलद्वये स्तुतिचतुष्टय-
भावात्, शेषं प्राग्वत्, उत्कृष्टा वन्दना इति ।

उक्तं च—

“जा थुइजुगज्जुणेणं, धुरुणियचिह्नवन्दणाइ पुणो ।

उक्कोसमज्झिमा सा,.....” ।

अथवा-पञ्चदण्डैः शक्रस्तवरूपैः स्तुतिचतुष्केण प्रागुक्तनीत्या
स्तुतियुगलद्वयगतेन शेषं प्राग्वदुक्तं वन्दना । भणितं च—
“....., उक्कोसुक्कोसिया य पुण नेया ।

पणिवायपणगपणिहा-णतियगधुत्ताई संपुत्ता ॥

सकथमो य इरिआ, दुगुणिअचियवंदणाइ तह तिअि ।
कतपणिहाणसक-त्थमो य इय पंच सकथया ॥ ”

एतावता “ तिहा उ वंदणा ” इत्याद्यद्वारागाथागततुशब्द-
सूचितं नवविधत्वमप्युक्तं द्रष्टव्यम् ।

उक्तं च बृहद्भाष्ये-

“ चिइवंदणा तिभेया, जहअिआ मज्झिमा य उक्कोसा ।

इक्किा वि तिजेया, जहअमज्झिमियउक्कोसा ॥

नवकारेण जहअा, इआई जं च वप्पिआ तिबिहा ।

नवभेयाणमिमेसं, नेयं उवलक्खणं तं तु ॥

एसा नवप्पयारा, आइसा वंदणा जिणमयम्मि ।

कात्तोचियकारोणं, भणुगगहाणं सुहा सव्वा ॥ ” रत्नसारनरे-
न्द्रवत् ।

“ बहुभेया पुण एसा, भणिय ति बहुस्सुपडिं पुरिसेहि ।

संपुत्तमवायंतो, मा कोइ चइज सव्वं पि ॥ ”

भणियं च—

“ विसिक्किरियाविरोहो, अब्बायनिबंधणं गिहत्थाणं ।

किरिअंतरकाला वि-क्खयाइभावो सुसाहणं ॥

अहवा चिइवंदणया, निच्चा इअर ति होइ दुबिहा तु ।

निच्चा उ उभयसंभं, इयरा चेइअगिहाईसुं ।

निच्चा संपुत्तं अिअ, इयरा जइसत्तिओ य कायव्वा ।

तविसयमिमं सुत्तं, मुणंति गीआ उ परमत्थं ॥

उप्पन्नसंस्या जे, सम्मं पुच्छंति नेव गीयत्थं ।

सुक्कंति सुक्कमग्गा, ते पल्लवगाहिपंनिच्चा ॥ ”

किं च-

“ गीयत्था विदिरसिया, संविगतमा य सूरिणो पुरिसा ।

कह ते सुत्तविरुद्धं, सामायारिं पक्वन्ति ” ॥ १॥ संघा० २ प्रस्ता० ।

(अत्र पूर्वसूचितरत्नसारनरेन्द्रकथा संघाचारज्ज्ञातव्या)

(१७) जघन्यवन्दनाविचारः-

इह च केचिन्मन्यन्ते शक्रस्तवमात्रमेव वन्दनं श्रावकस्य
युक्तं, जीवाग्निगमादिषु तन्मात्रस्यैव तस्य देवादिभिः कृतत्वे-
न प्रतिपादितत्वात्, ततस्तदाचरितप्रामाण्यात्तदधिकतरस्य
च गणधरादिकृतसूत्रेऽनभिधानान्न शक्रस्तवातिरिक्तं तदस्ती-
ति । अत्रोच्यते-यदुक्तमाचरितप्रामाण्यादिति । तदयुक्तम् ।
यतो यदि जीवाग्निगमादिसुत्रं तद्विजयदेवादिचरितानुवाद-
परमेवेति, न ततो विधिवादरूपाधिकृतवन्दनाल्लेदः कर्तुं श-
क्यः । तेषां ह्यविरतत्वात्प्रमत्तत्वाच्च तावदेव तत् युक्तम्, तद-
न्येषां पुनरप्रमादविशेषवतां विशेषप्रक्रियतां तदधिकत्वेऽपि न
दोषः । यदि पुनराचरितमवलम्ब्य प्रवृत्तिः कार्या, नदा बह्वन्यदपि
कर्तव्यं स्थाद्विधेयतयाऽङ्गीकृतमपि वर्जनीयं स्यादिति । यच्चोक्त-
म्-तदधिकतरस्यानभिधानादिति । तदयुक्तम् । “ तिप्पि वा कहुई
आव, पुईओ तिसिलोइआ । ” इत्यादिव्यवहारभाष्यवचनश्रव-
णात् । साध्यपेक्षया तदिति चेत्तानैवम् । साधुश्रावकयोर्दर्शनशुद्धेः
कर्तव्यत्वाद्दर्शनशुद्धिनिमित्तत्वाच्च वन्दनस्य तथा संवेगादिका-
रणत्वाद्दर्शनासमाचरितत्वाज्जितलक्षणस्येहोपपद्यमानत्वात्-

चैत्यवन्दनभाष्यकारादिभिरेतत्करणस्य समर्थितत्वाच्च तद-
धिकतरमपि नायुक्तमित्यलं प्रसङ्गेन । घ० २ अधि० ।

अथ वाचनान्तरोक्तत्रैविध्यादिप्रदर्शनपरं

जघ्यजनानुग्रहाय किञ्चिदुच्यते-

“ अन्ने विति उगणं, सककथणं जहन्तवंदणया ।

इगदुगतिगेण मज्जा, उक्कोसा चउहिं पंचहिं वा ।

इत्थसयाओ मज्जे, इरिआवहिआ-अनावओ दुन्नि ।

एवं उक्कोसाए, चवरो सककथए नेया ॥ २ ॥

जणिकण नमुक्कारे, सककथयदंडयं अपरिक्कणं ।

इरिअं पडिक्कमेत, दो चवरो वा वि पणिवाया ॥ ३ ॥

इरिआए पुवं वा, पणिहाणंते व सककथयजणणे ।

दुगुणचिइवंदणंते, व दुन्नि सककथया तिन्नि ॥ ४ ॥

इगवारवंदणे पु-व पच्छ सककथपडिं ते चतुरो ।

दुगुणिअवंदणए वा, पुर्विं पच्छा व सककथए ॥ ५ ॥

सककथओ अ इरिया, दुगुणियचिइवंदणाइ तइ तिअि ।

पुत्तपणिहाणसक-त्थओ य इय पंच सककथया ॥ ६ ॥

पाढाकिरियाणुसारा, जणिआ चिइवंदणा इमा नवहा ।

तिविहाइहिगारिभावा, तिहा वि सा इय जवे नवहा ॥ ७ ॥

संघा० २ प्रस्ता० ।

अधिकारिभेदाद् वन्दनाभेदाः । अथ प्रकारान्तरेण

वन्दनायास्त्रैविध्यमाह-

अहवा वि भावभेया, ओघेणं अपुणवंधगाईणं ।

सव्वा वि तिहा णेया, सेसाणमिमी ण जं समए ॥ १ ॥

अथवाऽपीति निपातः पूर्वोक्तप्रकारापेक्षया प्रकारान्तरत्वद्योत-
नार्थः । भावभेदात्परिणामविशेषाद् गुणस्थानकविशेषसंभवा-
त्प्रमादमात्ररूपाद्वा वन्दनाऽधिकारिजीवगतात् त्रिधा विज्ञेयति
संबन्धः । ओघेन सामान्येनाविवक्षितपाठक्रियाऽपत्त्वादित-
येत्यर्थः । केषामित्याह-अपुनर्बन्धकादीनामपुनर्बन्धकप्रभृति-
कानां वन्दनाधिकारिणां, तत्रापुनर्बन्धको व्याख्यातपूर्वः, आदि-
शब्दादविरतसम्बन्धगृह्यदेशसर्वविरतग्रहः । सर्वाऽपि नमस्का-
रादिभेदेन जघन्यादिप्रकारा अपि, आस्तामेका काचिदिति ।
तत्रापुनर्बन्धकस्य जघन्या, तत्परिणामस्य विशुद्धपेक्षया जघन्य-
त्वात्, अविरतसम्बन्धगृह्येऽर्थमा, तत्परिणामस्य विशुद्धिमङ्गी-
कृत्य मध्यमत्वात् । सामान्यविरतस्य तूक्त्या, तत्परिणामस्य
तथाविधत्वादेवेति । अथवाऽपुनर्बन्धकस्यापि त्रिधा, प्रमादरूप-
भावत्रैविध्यात्, एवामतरयोरपीति । अथापुनर्बन्धकादीनामिति
कस्मादुक्तम् ? मार्गात्रिमुखादेरपि भावजेदसद्भावादित्यत्राह-
शेषाणामपुनर्बन्धकादिव्यतिरिक्तानां सकृद्वन्धकमार्गाभिमु-
क्षमार्गपतिततदितरमित्याहशाम् । (इमी ति) इयमधिकृता
भावभेदेन भेदवती वन्दना । पाठादिभेदवती तु स्यादापि,
न नैव यद्यस्मात्, समये सिद्धान्ते, अणितेति शेषः । तेषां
तद्योग्यताविकलत्वादिति गार्थः । पञ्चा० ३ विव० । घ० ।

(१८) अपुनर्बन्धकादीनां स्वरूपमभिहितम्, अथ तेषामेव

भाववन्दनायामधिकारितां शेषाणां

चानधिकारितां दर्शयन्निदमाह-

एतेऽहिगारिणो इह, ए उ सेसा दव्वओ वि जं एसा ।

इपरिं जोगयाए, सेसाण उ अप्पहाण ति ॥ ७ ॥

एतेऽनन्तरोक्तस्वरूपा अपुनर्बन्धकादयः, अधिकारिणः तद्यो-

ग्यत्वेनाधिकारवन्तः, इह भाववन्दनायां, न तु शेषाः न पुनरपुन-
र्बन्धकादिभ्योऽपरे, मार्गाभिमुखमार्गपतितसकृद्वन्धकतदन्य-
मिथ्यादृशोऽधिकारिण इति प्रकृतम् । कुत एतदेवमित्याह-छव्य-
तोऽपि भावव्यतिरेकेणापि, आस्तां भावतः, यद्यस्मात्कारणात्,
एषा वन्दना, छव्यवन्दनाऽपीत्यर्थः । इतरस्या भावतो वन्दनायाः,
योग्यतायाम् अर्हतायां, सत्यां भवति नान्यथा; अतः कथं शेषा
जाववन्दनाधिकारिणो जवन्तीति । ननु भाववन्दनाया अयोग्य-
तायामपि केषाञ्चिद् छव्यवन्दनेष्यते, अतः कथमुक्तं जाववन्द-
नाऽनर्हतायां छव्यवन्दनाऽपि न भवतीत्यत्राह-शेषाणां तु शेषाणां
पुनरपुनर्बन्धकादिभ्योऽन्येषां सकृद्वन्धकादीनाम्, अप्रधाना-
ऽनुत्तमा द्रव्यवन्दना भवति, न तु प्रधाना, भाववन्दनाया भका-
रणत्वात्तस्याः । इदमुक्तं भवति-छव्यशब्दो योग्यतायामप्रा-
धान्ये च वर्तते, तत्र शेषाणां भाववन्दनायोग्यत्वेन या प्रधाना
छव्यवन्दना सा न जवति । तदयोग्यतया त्वप्रधानछव्यवन्दना
स्यादपि । इतिशब्दो वाक्यार्थसमाप्तौ । इति गार्थः ॥ ७ ॥

अथ यदुक्तं शेषाणामप्रधानेति तत्समर्थनार्थमाह-

ए य अपुणबन्धगात्रो, परेण इह जोगया वि जुत्त ति ।

ए य ए परेण वि एसा, जमभव्वाणं पि णिदिट्ठा ॥८॥

न च नैव, अपुनर्बन्धकादुक्तस्वरूपात्, परेण परतः, सकृद्वन्ध-
कादीनामित्यर्थः । इह जाववन्दनायां, योग्यताऽप्यर्हताऽपि, आ-
स्तां भाववन्दना, युक्ता संगता, संसारभूयस्त्वात्तेषाम् । इति-
शब्दो वाक्यार्थसमाप्तौ । तथा न च नैव, न परेणापि न पर-
तोऽपि, सकृद्वन्धकादेरप्येषा छव्यवन्दना भवति, भवत्येवे-
त्यर्थः । कुत एतदेवमित्याह-यद्यस्मात्कारणात्, अभव्यानामपि
सिद्धिगमनायोग्यानामपि, आस्तां सकृद्वन्धकादीनाम् । निर्दिष्टा
निर्दिष्टा आगमे । आर्हतादीक्षासाध्यस्य ग्रैवेयकोपपातस्या-
नन्तशो भव्यानामुक्तत्वात्, अतः शेषाणां जाववन्दनाऽनर्हत्वेन
छव्यवन्दनाया अभावत्वात्, तस्याश्च तेषामुक्तत्वादप्रधाना सेति
स्थितम् । इति गार्थः । पञ्चा० ३ विव० ।

(१६) अधिकारिता-

यद्येवमुच्यतां के पुनरस्याधिकारिण इति ? उच्यते-एतद्व-
हुमानिनो विधिपरा उचितवृत्तयश्च । न हि विशिष्टकर्मक्षयमन्त-
रेणैवंभूता भवन्ति । क्रमोऽप्यमीषामयमेव, न खलु तथैव एतद्-
बहुमानिनो विधिपरा नाम, जावसारत्वाद्भिन्नप्रयोगस्य, न चायं
बहुमानाभावे इति, न चासुष्मिकविधावप्यनुचितकारिणोऽन्य-
त्रोचितवृत्तय इति विषयभेदेन तदौचित्याभावात्, अप्रज्ञापूर्व-
कारिविजृम्भितं हि तत्, तदेतेऽधिकारिणः परार्थप्रवृत्तैर्लिङ्गतो-
ऽवसेयाः; मा नूदनधिकारिप्रयोगे दोष इति । लिङ्गानि चैषां त-
त्कथाप्रीत्यादीनि । तद्यथा-तत्कथाप्रीतिः, निन्दाऽश्रवणम्, तद-
नुकम्पा, चेतसो न्यासः, परा जिज्ञासा, तथा गुरुविनयः, सत्का-
लापक्का, उचितासनं, युक्तस्वरता, पात्रोपयोगः, तथा लोकप्रिय-
त्वम्, अगर्हिता क्रिया, व्यसने धैर्य, शक्तितस्यागः, बन्धवक्रतुर्व च-
ति । एभिस्तवाधिकारितामवैत्येतदध्यापने प्रवर्त्तत, अन्यथा दोष
इत्युक्तम् । आह-क इवानधिकारिप्रयोगे दोष इति ? उच्यते-स ह्य-
चिन्त्यचिन्तामणि कलमनेकजयशतसहस्रोपात्तानिष्टदुष्टाष्टकर्म-
राशिजनितदौर्गत्यविच्छेदकमपीदमयोग्यत्वादवाप्य न विधिव-
दाभ्यवने, त्राघवं सास्यापादयति, ततोऽविधिसमासेवकः कल्या-
णमिव महदकल्याणमासादयति । उक्तं च-“ धर्मानुष्ठानवैतथ्या-

त्प्रत्यपात्रो महान् भवेत् । रौद्रदुःखौ घजनको, दुःप्रयुक्तादि-
घोषधात् ” ॥१॥ इत्याद्यतोऽनधिकारिप्रयोगे प्रयोक्तृत्वमेव न
स्वतः तदकल्याणमिति लिङ्गैः तदधिकारितामवैत्येतदध्यापने
प्रवर्त्तत । एवं हि कुर्वता आराधितं वचनं, बहुमतो लोकनाथः, प-
रित्यक्ता लोकसंज्ञा, अङ्गीकृतं लोकोत्तरयानं, समासेविता धर्म-
चारितेति । अतोऽन्यथा विपर्यय इत्यालोचनीयमेतदतिसुद्धम-
प्रावेन । न हि वचनोक्तमेव विधानमुल्लङ्घ्याऽपरो हिताद्युपायः, न
चानुभवाभावे पुरुषमात्रप्रवृत्तेश्चैष्ट्यफलसिद्धिः । अपि च-ज्ञा-
घवापादनेन शिष्टप्रवृत्तिनिरोधतस्तद्विघात एव । अपवादोऽपि
सूत्राबाधया गुरुलाघवालोचनपरोऽधिकदोषनिवृत्त्या शुभः
शुभानुबन्धी महासत्त्वसेवित उत्सर्गभेद एव । ननु सूत्रबाधया
गुरुलाघवचिन्ताप्रावेन हितमहितानुबन्ध्यसमञ्जसं परमगुरु-
लाघवकारि शुद्धसत्त्वविजृम्भितमिति । एतदङ्गीकरणमप्यनात्म-
ज्ञानां संसारसरिच्छोत्तसि कुशकाशावहमन्यनमिति परिभाषनी-
यम् । सर्वथा निरूपणीयं प्रवचनगाम्भीर्यं, विलोकनीया
तन्त्रान्तरस्थितिः, दर्शनीयं ततोऽस्याधिकत्वम्, यतितव्य-
मुत्तमनिर्देशेन इति श्रेयोमार्गः, व्यवस्थितश्चायं महापुरुषा-
णां क्षीणप्रायकर्मणां विशुद्धाशयानां भवाबहुमानिनाम् अ-
पुनर्बन्धकादीनामिति । अन्वेषां पुनरिहानधिकार एव, शुद्धदे-
शनाऽनर्हत्वात् । शुद्धदेशना हि शुद्धसत्त्वमृगयूथसन्वासनसि-
हनादः, ध्रुवस्तावदतो बुद्धिभेदः, तदनु सत्त्वलेशचञ्चनं, क-
ल्पितफलाभावापादनात् अशस्तमहामोहबुद्धिः, ततोऽधि-
कृतक्रियात्यागकारी संवासः, भवान्निनन्दिनां स्वानुजवसिद्धम-
प्यसिद्धमेतदचिन्त्यमोहसामर्थ्यादिति । न खल्वेतानधिकृत्य
विदुषा शास्त्रसद्भावः प्रतिपादनीयो, दोषभावादिति । उक्तं च-
“ अप्रशान्तमतौ शास्त्र-सद्भावप्रतिपादनम् । दोषायाभिनवा-
दीर्णै, शमनीयमिव ज्वरे ॥१॥ ” इति कृतं विस्तरेण, अधिका-
रिण एवाधिकृत्य पुरोहितान्, अपक्वपातत एव निरस्येतरात्
प्रस्तुतमभिधीयत इति । ल० ।

“ एषहिं विगोहिं, नाकणऽहिगारिणं तत्रो सम्मं ।

चिश्चवन्दणपाठाह वि, दायव्वं होइ विहिणा च ॥ १७ ॥

प्रणिषं च-

अथो विहिकहणं च, अथ च चिश्चवन्दणाददूरेण ।
पाढो वि तत्रो देई, अहिगारिणि अपुणबन्धार्हं ॥ १८ ॥
दिन्ना च अणहिगारिणि, अविहिअवन्नाइसेवणा जस्स ।
दुपउत्त ओसहं पि व, होइ अकल्लायजणं ति ॥ १९ ॥
तम्हा उ अपुणबन्धग, अविरयविरयपहि होइ कायव्वा ।
विहिउचियवित्तियहुमा-णभित्तकलिपहिं सयकाव्वं ॥ २० ॥
साहुहिं गिहत्थेहि य, अण्ण चिट्ठेइ जलयत्तकलिपहिं ।
जहसज्जवं गहाहिं, कयजिणपूयोवयारोहिं ॥ २१ ॥
तह दव्वभावमेया, दुहा इमा दव्वओ पुणो दुविहा ।
अपहाणा य पहाणा, होऊ जाविस्सिह पहाणा ॥ २२ ॥
तथ पहाणा एसा, होऊ पुण वन्धगार्हणं ।
अपहाणं चिअ सेसा-ण इत्थ सव्वन्धगार्हणं ॥ २३ ॥
ता उण सव्वन्धगारणं, मग्गाभिमुहाण मग्गवक्किआणं ।
इयराण वि अपहाणा, चिश्चवन्दण दव्वओ होइ ॥ २४ ॥
उवओगअत्थचित्थण, गुणराया लाहाविमहओ चव ।
विगाण विहिअमंगो, जावे दव्वे विवज्जओ ॥ २५ ॥
वेत्ताविहाणतग्गय-मणत्तणुवयणाणि तह य लिगाणि ।

रोमचभाववुद्धी-इ जावचिइवंदणइ भवे ॥ २६ ॥
 सुत्ते एगविह चिय, जणिआ तोऽणगसाहणमजुत्तं ।
 इय थूलमई कोई, भन्नेइ सुत्तं इमं सरिउं ॥ १५ ॥
 तिन्नि वा कहुई जाव, पुईओ तिसिलोइआ ।
 ताव तत्थ अणुन्नायं, कारणेण परेण वि ॥ १६ ॥
 भणई गुरु तं सुत्तं, चिइवंदणविहिपरुवगं न जवे ।
 निक्कारणजिणमंदिर-परिभोगनिवारगत्तेण ॥ १७ ॥
 जं वासहो पयडो, पक्खेतरसूयगो तहिं अत्थि ।
 संपुत्तं वा वंदइ, कहुइ वा तिन्नि उ पुईओ ॥ १८ ॥
 एसो वि हु भावथो, संजाविज्जइ इमस्स सुत्तस्स ।
 तो अन्नत्थं सुत्तं, अन्नत्थं न जोइउं जुत्तं ॥ १९ ॥

किं च-

जइ इत्तियमिंत्तं चिय, जिणवंदणमणुमयं सुएहुं तं ।
 पुइयुत्ताइपविच्छी, निरत्थिया हुज्ज सव्वा वि ॥ २० ॥

अन्नञ्च-

गीयत्था विहिरसिया, संविगतमा य सुरिणो पुरिसा ।
 कह ते सुत्तविस्सं, सामायारिं परुविति ॥ २१ ॥
 अहवा चिइवंदणया, निच्चा इयर त्ति होइ डुविहा उ ।
 निच्चा उ उज्जसंजं, इयरा चेइयगिहाईसु ॥ २२ ॥
 निच्चा संपुत्तं चिचय, इयरा जहसत्तिभो वि कायव्वा ।
 तव्विसयमियं सुत्तं, सुणंति गाया उ परमत्थं ॥ २३ ॥
 सम्ममयियारिज्जं, सभो य परभो य समयसुत्ताइ ।
 जो पवयणं वि गोवइ, सो नेओ उ बहुसंसारी ॥ २४ ॥
 दूत्तमदोसा जीवो, जं वा तं वा भिसंतरं पप्प ।
 चेइयवहु करणिज्जं, योवं पम्विज्जइ सुहेण ॥ २५ ॥
 इक्कं न कुणइ मूढो, सुयमुद्दिस्सिउ नियकुदोहमि ।
 जणमंशं पि पवन्नइ, एवं बीयं महापावं ॥ २६ ॥
 उप्पन्नसंसया जे, सम्मं पुच्छंति नेव गीयत्थे ।
 चुक्कंति सुद्धमग्गा, ते पल्लवगाहिपंडिच्चा ॥ २७ ॥
 बहुभेया पुण एसो, भणिय त्ति बहुस्सुपहि पुरिसेहि ।
 संपुत्तमचायंतो, मा कोइ चइज्ज सेसत्थं ॥ २८ ॥

इत्याद्यभिहितं त्रिधा वन्दनेति पञ्चमद्वारम् ।

तत्र जघन्या वन्दना प्रणिपातनमस्कारैरित्युक्तमतस्तावत्
 प्रणिपातस्वरूपाभिधितस्या षष्ठं द्वारं गाथापूर्वाकं-

नाऽऽह-

पणिवाओ पंचंगो, दो जाणू करहुगुत्तमंगं च ।

अथवा प्राक् “अजल्लिबधो अद्धो-णओ य पंचंगओ य तिपणामा ।”
 इति जघन्यादिनेदेन प्रणामत्रयमुक्तम् । तत्र तृतीयः प्रणामः कि-
 मेकाङ्गादिपञ्चप्रकारः, उत भूस्पर्शाङ्गपञ्चवक्त्रेण इति जिज्ञासायां
 तद्व्यक्त्यर्थमिदमाह । यद्वा-ननु लोकेऽष्टाङ्गप्रणामोऽपि ध्रूयते,
 तत्कथं पञ्चाङ्ग एव उक्तं इत्याशङ्कायां जिनसमयप्रसिद्धासि-
 द्ध्यर्थमेवमभिधीयते-प्रणिपातः प्रणामः, पञ्चाङ्गः पञ्चाङ्गानि
 शरीरावयवा नम्राणि चत्र स पञ्चाङ्गप्रणामः, सुरेन्द्रदत्तकु-
 मारवत् । पञ्चभिरङ्गैर्भूमिः स्पर्शनीयेत्यर्थः । तथा चोक्तमाचा-
 राङ्गचूर्णैः-“कहं नमंति सिरपंचमेणं कापणं ति ।” कानि तानी-
 त्याह-द्वे जानुनी अष्टावती, करद्विकं हस्ततलद्वयं, उत्तमाङ्गं च
 मस्तकं चेति शिरःप्रभुयेकाङ्गयोगतः । यद्वा-प्रणिपातः पञ्चा-
 ङ्गः पञ्चप्रकारः, एतेन सिद्धान्ताप्रसिद्धत्वादित्यष्टाङ्गो न्यवे-

धि । उक्तं च भाष्ये-“पुयं अट्टोवयारं, भणंति ऋङ्गमेव पणि-
 वायं । सो पुण एतदसिद्धं, न इ अश्चिष्णो जिणमयम्मि ॥१॥”
 इति एकाङ्गादिनेदात् । यच्चुक्तम्-

“एकाङ्गः शिरसो नामे, सट्ठपङ्कः करयोर्द्वयोः ।

प्रयाणानमने ष्यङ्गः, करयोः शिरसस्तथा ॥ १ ॥”

षट्पुर्णो करयोर्जान्वो-र्नमने चतुरङ्गकः ।

शिरसः करयोर्जान्वोः, पञ्चाङ्गः पञ्चमो मतः ॥२॥ सङ्गा० २
 प्रस्ता० । (सुरेन्द्रदत्तकथाऽन्यत्र)

(२०) इति भणितं प्रणिपात इति षष्ठं द्वारम् । संप्रति
 नमस्कार इति सप्तमं द्वारं गाथात्तरार्कनाऽऽह-

सुमइत्थ नमुक्कारा, इग दुग तिग जाव अइसयं ॥२१॥

सुमहार्थाः-शोभनो वैराग्यादिजनको महौष्ठ श्लाघ्योपमारूपक-
 क्रियागुप्तकयमकानुप्रासविरोधात्तद्वारादिगोचरो विचित्रोऽति-
 शायर्थो येषां ते सुमहार्थाः, नमस्कारा मङ्गलवृत्तानि । क्रियन्त-
 र्चैते भगवन्ते इत्याह-एको द्वौ त्रयो यावदुत्कर्षतोऽष्टोत्तरं शतम् ।
 तथा चागमः-“अष्टसयविसुद्धगंधजुत्तोहिं अत्थजुत्तेहिं अपुण-
 रुत्तेहिं महावित्तेहिं संथुणइ ।” विजयकुमारवत् । (संघा०)
 इत्युक्तं नमस्कार इति सप्तमं द्वारम् । एवं च भणितं चैत्य-
 वन्दनास्वरूपम् । सङ्गा० २ प्रस्ता० ।

सम्प्रति चैत्यवन्दनासूत्रार्थावसरः-

(२१) संपदद्वारम्-

अक्षराणि च पदसंप्रदानातीत्यतोऽन्तरपदसंपदिति चारत्र-
 यम् । सङ्घा० ३ प्रस्ता० । (पञ्चपरमेष्विषयसंपदो
 ‘ नमुक्कार ’ शब्दे) ईर्याप्रतिक्रमणसूत्रमारभ्यात्र दर्श-
 यिष्यन्ते-साम्प्रतमीर्यापथिकी व्याख्यायते, पाठकमाया-
 तत्वात् । ईर्यापथिकीप्रतिक्रमणपुरस्सरं च सकलस्याऽपि
 चैत्यवन्दनादेर्धर्मानुष्ठानस्योक्तत्वात् ; इत्थमेव च चित्तोपयो-
 गेनानुष्ठानस्य साफल्यत्वात्, अन्यथा प्रायश्चित्तैकाग्रताया
 अभावात् सूत्रप्रामाण्याच्च । सङ्गा० ३ प्रस्ता० । पूर्वमत्रैवोक्तम्-
 एवं च सिद्धान्ताद्युक्तत्वादीर्यापथिकीप्रतिक्रमणपूर्विकैश्चैत्य-
 वन्दना चैत्यायाता । वृद्धाः पुनरेवमाहुः-उक्तं चैत्यवन्दना
 ईर्यापथिकीप्रतिक्रमणपुरस्सरैव कार्येति । ईर्यापथिकी च
 क्रमाश्रमणपूर्विका प्रतिक्रम्यते, इति तदङ्करसंख्याप्रतिपादक-
 समर्थिकं गाथापादमाह-

पणिवायअक्खराई, अट्ठावीसं-

इह प्रणिपातशब्देन क्षमाश्रमणमुच्यते, प्रायस्तःपूर्वकत्वात्,
 तस्मात्ततश्च प्रणिपाते क्षमाश्रमणेऽष्टाविंशतिरक्षराणि । तथा च
 तत्सूत्रम्-“इच्छामि क्षमासमणो वंदितं जावणिज्जाए नि-
 र्सीहियाए मत्थएण वंदामि ॥” सङ्घा० ३ प्रस्ता० । तदन-
 न्तरम्-“उट्ठितु असंभतो, तिविहं पायंतरं पमज्जित्ता ।
 जिणमुदंचियचलणो, इरियावहियं पडिक्कमइ ॥” १ ॥ तत
 ईर्यापथिक्या वर्षपदसंपत्प्रतिपादनाय गाथापादत्रयमाह-

तद्वा य इरियाए ।

नवनउयअक्खरसयं, दुतीसपयसंपया अट्ठ ॥२३॥

तथा ईर्यापथिक्यां नवनवत्यधिकमक्षराणां शतम् । “ठामि
 कानस्सगं” इति यावत् । एतदन्तत्वादष्टम्याः संपदः । उक्तं

च-“अहमी तस्स उत्तरी” इत्यादि, “अमिकाउस्सगं” इति पर्यन्तमिति । परतः कायोत्सर्गदण्णकत्वाच्च तद्वर्णसहितानि तु त्रीणि शतानि चत्वारिंशदधिकानि भवन्ति । उक्तं च-“नव-नवइसया इरिया-वहिआए होइ वन्नपरिमाणं । तस्सगवन्न-सहिआ, ते तिन्नि सया उ चालीसा ॥१॥” अपरे तु-“मिच्छा मि दुक्कं” इति पर्यवसानं “वन्नाणं सट्ठसयं” इति भणन्ति । तथाऽत्र द्वात्रिंशत्पदानि, अष्टौ संपदो महापदानीति ॥

अयं यस्यां संपदि यावन्ति पदानि सन्ति तत्संख्या आद्यपदपरिज्ञाने च शेषपदानि सुखेन ज्ञायन्ते, इत्याद्यपदानि च ईर्यापथिकीसंपदां प्रतिपिपादयिषुराह-

दुग दुग इग चउ इग पण, इगरस उग इरियसंपयाइ पया ।

इच्छाइरिगमपाणा, जे मे एगिदि अभि तस्स ॥ २४ ॥

द्वे च द्वे चेत्यादि द्वन्द्वः । ततो द्विष्टेकचतुरेकपञ्चैकादशपदपदानि यासु ताश्च ता ईर्यापथिकीसंपदश्च “ते लुग्वा” ॥३१॥ १०॥ इति पदपथिकीशब्दयोर्लोपः, तासामाद्यपदानि । यथा इच्छा च, इरि-श्रेत्यादिद्वन्द्वः । इत्येकग्रन्थेन । एवमन्यत्रापि कार्या । भावार्थस्त्वयम्-इच्छेतिवर्णद्वयसूचिताऽऽद्यपदा “इच्छामि १ पडिकमिचं २” इति पदद्वयपरिमाणा प्रथमा संपत् । इरीत्येकग्रन्थेन-ताद्यपदा “इरियावहिआए १ विराहणाए २” इति पदद्वय-निष्पन्ना द्वितीया संपत् । गमेत्याद्येकग्रन्थेन-“गमणाग-मण” इत्येकपदैव तृतीया संपत् । “पाणे त्ति” चिचैवणपर्या-दिमपदा “पाणकमणे वीयकमणे हरियकमणे ३ ओसा उत्ति-गपणगदगमट्टीमकमासंताणासंकमणे ४” इति पदचतुष्टयनि-ष्टुक्ता चतुर्थी संपत् । “जे मे” इत्याद्यव्यञ्जनद्वयव्यञ्जिता “जे मे ज्जीवा विराहिया” इत्येकपदपरिमिता पञ्चमी संपत् । “एगिदि” अक्षरसूचिताऽऽद्यपदा-“एगिदिया १ वेइंदिया २ तेइंदिया ३ चउरेंदिया ४ पंचिंदिया ५” इति पदपञ्चकपरिनिष्ठिता षष्ठी संपत् । “अज्जीति” वर्णद्वयवर्णिताद्यपदा “अज्जिहया १ वत्तिआ २ वेसिआ ३ संघाइआ ४ संघट्टिआ ५ परियाविआ ६ किक्कामिआ ७ उइविआ ८ उणा-ओ उणं संकामिया ९ जीविआओ ववरोविआ १० तस्स मि-च्छा मि दुक्कं ११” इत्येकादशपदपरिच्छिन्ना सप्तमी संपत् । “तस्स त्ति” आद्यपदाविज्ञिता “तस्स उत्त-रीकरणेणं १ पायच्छित्तकरणेणं २ विसोहीकरणेणं ३ वि-सल्लोकरणेणं ४ पावाणं कम्माणं निग्घायणट्टाप ५ अमि काउस्सगं” इति पदपद्वयट्टिताऽष्टमी संपत् । परतः कायो-त्सर्गसूत्रवाद्भाष्यान्तरेऽन्यपदालिङ्गनेनास्या एतदन्तर्भणनाच्च । उक्तं च-“जीवा विराहिया पंच-चमी उ पंचिंदिया जवे उट्टी । मिच्छा मि दुक्कं स-त्तमी अट्टमि अमि काउस्सगं ॥१॥” एवं चासां पदैः परिगणनमर्थसाङ्गत्येन यथार्थतापरिज्ञानात् । उच्यते-“अञ्जुवगमो १ निमिचं २, ओहे ३ यरहेण ४ संगहे ५ पंच । जीव ६ विराहण ७ पमिकम-णभेयओ तिन्नि चूत्राप ॥१॥” अस्या अर्थ उक्तानुसारेणोन्नेयः । वाचनान्तराणि त्वर्थसाङ्गत्याभावेन यादृच्छिकानि चेति मत्वोपेक्षितानि । अत्र चैवं बृहद्भाष्योक्तो विधिः-“संनिदिअं भावगुसं, आपुच्छि-त्ता खमासमणपुवं । इरिअं पमिककमिज्जा, उवणा जिणसरि-कयं इहरा ॥१॥” ननु जिनबिम्बस्यापि पुरतः स्थापना-चार्यः स्थापनीयः, तीर्थकरे सर्वपदभणनात् तद्विम्बेऽपि सर्व-पदस्थापना अवसीयत एव ।

उक्तं च व्यवहारज्ञाप्ये-

“आयरियग्गहणेणं, तिथ्यरो इत्थ होइ गहिओ अ ।

किं न भवइ आयरिओ, आयारे उवइसंतो य ॥

निदरिसणमित्थ जह खं-दण पुट्ठो य गोअमो भयवं ।

केण तुहं सिठं ति य, धम्मायरिएण पच्चाह ॥

स जिणो जिणाइसइओ, सो चेव गुरू गुरूवसाओ ।

करणाय विणयणाउं, सो चेव मतो उवज्झाअं ॥” इति ।

आचाराङ्गचूर्णावप्युक्तम्-“आयरिया तिथ्यरा गुणे आयरिय असंजमए” इति । सूत्रचूर्णिः-“आयरिया तिथ्यर त्ति” संघा० ३ प्रस्ता० । ईयाप्रतिक्रमणसूत्रमत्रैव प्रागुक्तम् (अत्र स्कन्दकमु-निकयानकं सङ्गाचाराज्ज्ञेयम्) ॥ १० प्र० अनन्तरम्-एतदर्थश्चेत्य-स्तवदण्डके अभिधास्यते-“इरियउसगपमाणं, पणविस्सुसा-स” इति वचनात् पञ्चविंशत्युच्चासपूरणार्थं “चंदेसु निम्म-लयरा” इत्यन्तं चतुर्विंशतिस्तवं मनसा विचिन्त्य “नमो अरि-हंताणं” इति भणन् कायोत्सर्गं पारयित्वा पुनश्चतुर्विंशतिस्तवं सकलं वाचोच्चरति । सङ्घा० ३ प्रस्ता० । “नमोऽप्यु णं अरि-हंताणं जगवंताणं” इत्यादि । (अस्य व्याख्या अर्हदादिशब्देषु)

तत्र शक्रस्तवसंपदां पदसंख्यामाद्यपदानि च प्रतिपिपादयिषुराह-

दु ति चउ पण पण दु चउ ति, पयसकत्थयसंपयाइपया ।

नमुआइगपुरिसो द्वो-गुअभयधम्मऽपजिणसवं ॥३२॥

अन्तरग्रन्थेन प्रागुक्तानुसारेण कार्या । भावार्थः पुनरयम्-“न-मोऽप्यु णं अरिहंताणं” इत्याद्यपदा पदद्वयप्रमाणा प्रथमा सं-पत् । “आइगरेणं” इत्यादिपदत्रयनिष्पन्ना द्वितीया । २ । “पुरिसुत्तमाणं” इत्यादिपदचतुष्कचर्चिता तृतीया । ३ । “लोगुत्तमाणं” इत्यादिपदपञ्चकपूरिता चतुर्थी । ४ । “अ-भयद्याणं” इत्यादिपदपञ्चकपरिमाणा पञ्चमी । ५ । “ध-म्मद्याणं” इत्यादिपदपञ्चकनिष्पन्ना षष्ठी । ६ । “अपमहि-य” इत्यादिपदद्वयनिर्वर्तिता सप्तमी । ७ । “जिणाणं” इत्या-दिपदचतुष्टयघटिताऽष्टमी । ८ । “सव्वन्नुणं” इत्याद्यत एक-त्रिकपरिकलिता “जियजयाणं” इति पर्यन्ता नवमी संपत् । ९ ।

अथास्यैव वर्णादिसंख्यायै गाथापूर्वाकमाह-

दोसयनउआ वन्ना, नव संपय पय तिसीस सकयए ।

द्वे शते सप्तनवत्यधिकं, वर्णा अकराणि, शक्रस्तवदण्डके इति योगः । “सव्वे तिविहेण वंदामि” इति यावत्; एतदन्तस्यैव वर्णवृत्तिसम्प्रदायेन श्रणिपातदण्डकतया रुढत्वात् । तथा च चै-त्यवन्दनाचूर्णौ-“तिविहेण वंदामि” इत्येतदन्तं व्याख्याय भणित-म्-“सकत्थयं विवरणं सम्मचं” । श्रीलघुनाम्येऽप्युक्तम्-“दो दो चउ चउ तिसया, सग नवइ तिसनवइ अप्पाहिआ । अरुतीसा छायाला, दंडेसु जहककम्मं वन्ना” ॥ १ ॥

अस्यार्थः स्थापनातोऽवसेयः । तथा नव संपदः, पदानि च त्रयस्त्रिंशत् शक्रस्तवे । सङ्घा० ३ प्रस्ता० । ध० । प्रव० ।

जरतचरिते तु तस्य चक्ररत्ने उत्पन्ने-

“सो विणयमो उवगओ, काळण पयाहिणं च तिकखुत्तो ।

वंदइ अभित्युणंतो, इमाहि महुराहिं वग्गुदिं ॥४६॥

लाभा हु ते सुल्ला, जंसि तुमं धम्मचक्रवट्ठीणं ।

होदिंसि दस चतु इसमो, अ पच्छिओ वीरनामो त्ति ॥४७॥

एवं एहं थोऊणं, काउण पयाहिणं च तिकखुत्तो ।

आभुच्छिद्रं पियरं, धिणियानयरिं अह पविट्ठो ॥ ४८ ॥
 भुत्वेवं भरताधिपेन विहितां छव्याहंतो वन्दनां,
 धीनाभिप्रभवप्रभोर्वचनतश्चाष्टपदे स्थापनान् ।
 तद्भो जव्यजनास्त्रिकालत्रयिनामेयां सदा वन्दनां,
 कुर्वीध्वं प्रतिमाश्च जावजनिताध्यारोपतो यन्ततः ॥ ४९ ॥

तदेवं द्रव्याहंतो नमस्करणीयत्वात् भाष्यकारादिभिः सम-
 र्थित्वादावश्यकचूर्णिकृद्द्रव्याख्यातार्थत्वात्संवेगादिकारणत्वा-
 त्सम्यक्त्वेनैर्मदपहेतुत्वाद् अशठवहुवहुश्रुतपूर्वाचार्यचरितत्वात्
 जीतकल्पापुनातित्वाच्च युक्तं: “ जे य अईया ” इतिगाथेति ।
 एष छव्याहंतवन्दनार्थं द्वितीयोऽधिकारः । शक्रस्तवविव-
 रणं समाप्तमिति चूर्णिः । एवं शक्रस्तवविवरणप्रथमदण-
 केन जावद्रव्याहंतोऽजिवन्ध स्थापनाहंतवन्दनार्थमुत्थाय साधुः
 श्रावको वा चैत्यस्तवदण्डकं विधिवद्गणति । उक्तं च-

“ उठिय जिनमुदंचिय-चलणो विहियकरजोगमुहो य ।
 चेइयगयधिरादिछो, उवणाजिनदंरुयं पढइ ” ॥ १ ॥ सङ्का०
 ३ प्रस्ता० ।

(२२) प्रणिपातदण्डके वाराः—

एताभिर्नवजिः संपद्भिः प्रणिपातदण्डक उच्यते, तत्पाठान-
 त्तरं प्रणिपातकरणात् । सङ्काचारवृत्तौ तु-आदावन्ते च त्रीन
 वारान् प्रणिपातः कर्त्तव्यः । तथा च तद्ग्रन्थः—“कहं नमंति सि-
 रपंचमेणं काएणं ” इत्याचाराङ्गचूर्णिवचनात् पञ्चागप्रणामं
 कुर्वता “ तिकवुत्तो मुखाणं धरणितावंसि निवेसइ ” इत्याग-
 मात् त्रीन् वारान् शिरसा जूमि स्पृष्ट्वा भूमिनिहितजानुना कर-
 धृतयोगमुद्रया शक्रस्तवदण्डको जगनीयः, तदन्ते च पूर्ववत्
 प्रणामः कार्यः, इति जिनजन्मादिषु स्वविमानेषु तीर्थप्रवृत्तेः पू-
 र्वमपि शक्रोऽनेन भगवतः स्तौतीति शक्रस्तवोऽप्युच्यते । अयं
 च प्रायेण भावाहं द्विपयो, भावाहं दध्यारोपाच्च स्थापनाहंता-
 मपि पुरः पठ्यमानो न दोषाय ।

“ तिस्तीसं च पयाइं, नवसंपयवज्जदुसयवासट्ठा ।

जावजिणत्थवरुवो, भहिगारो एस पढमो स्ति” ॥१॥

अतोऽनन्तरं त्रिकालवर्त्ति छव्याहंतवन्दनार्थमिमां गाथां पूर्वा-
 चार्याः पठन्ति-

“ जे य अईया सिद्धा, जे य भविरसंऽतणगए काले ।

संपयइ य वट्टमाणा, सव्वे तिबिहेण वंदामि ” ॥१॥ कएत्था ।

ननु कथं द्रव्याहंतो नरकादिगतिं गता अपि भावाहंतवन्दनार्हा
 इति चेत् १ । उच्यते-सर्वत्र तावन्नामस्थापनाहंतवन्दनार्हो जावा-
 हंतवस्थादि व्यवस्थाप्य नमस्कार्या इति द्रव्याहंतवन्दनार्थो-
 ऽयं द्वितीयोऽधिकारः । ध० २ अधि० । संपदः—“ जे य अईया
 सिद्धा ” इति गाथा, साऽप्यवश्यं भणनीया शक्रस्तवान्ते, पूर्व-
 म्महाश्रुतधरैरभिहितत्वात्, न पुनरौपपातिकादिषु, “ नमो जि-
 णाणं जियभयाणं ” इति पर्यन्तस्य शक्रस्तवस्य पठितत्वाच्चयं
 गाथाऽस्माभिः स्वयं भण्यते, इति कुबोधोऽऽग्रदप्रस्तमानसैन-
 वनवानन्यधिकल्पकल्पनकुशलैराधुनिकैरिव कौश्लिष पठनीया,
 प्राक्तनैरशठनैरजिमानैः गीतार्थैः सुरिजिरादृतस्य पक्षस्यादरणी-
 यत्वादिति । प्रव० १ द्वार । तदेतदसौ साधुः श्रावको वा यथो-
 दितं पठन् पञ्चाङ्गप्रणिपातं करोति । न्युयच्च पादपुच्छनादि-
 निषण्णो यथा भव्यस्थानवर्णार्थालम्बनगन्तचित्तः सर्वांसाराणि
 यथाभूतान्यसाधारणगुणसंगतानि जगवतां दुष्टालङ्कारविरहे-

ण प्रकृष्टशब्दानि जाववृक्षये परयोगव्याघातधर्जितेन परिशु-
 क्षामपादयन् योगवृक्षिमन्येषां सद्भिधानतः सर्वकृपणीतवच-
 नोन्नतिकराणि भावसारं परिशुक्ष्मगम्भीरेण ध्वनिना तु निभृता-
 ङ्कः सम्यगनभिभवन् गुरुध्वनिं तत्प्रवेशात् अगणयन् दशम-
 शकादीन् देहे योगमुद्रया रागादिविषपरममन्त्ररूपाणि
 महास्तोत्राणि पठति । एतानि च तुल्यान्येव प्रायशोऽन्यथा
 योगघातः, तदङ्गस्य तदपरश्रवणम् । एवमेव श्रुतचित्तब्राम-
 तद्रव्याघातोऽन्येषति योगाचार्याः । योगसिद्धिरेवात्र ज्ञापकं
 द्विविधमुक्तम्-शब्दोक्तमर्थोक्तं च । तदेतदर्थोक्तं वन्ते, शुभवि-
 त्तलाभार्थत्वाद्बन्धनाया इति । एवं च सति तत्र किञ्चिदुच्यते
 परैरुपहासतुल्या प्रस्तुतस्यास्यादरतापादनाय । अलमनेन कृ-
 पणकवन्दनाकालादकल्पनाभावितानिधानेन, उक्तवदजाविता-
 विधानायोगात्, स्थानादिगर्भतया भावसारत्वात् । तदपरस्या-
 गमवाह्यत्वात् । पुरुषप्रवृत्त्या तु तद्वाधायोगात् । अन्यथाऽतिप्र-
 सङ्गादिति न किञ्चिदेतत् । एवंभूतैः स्तोत्रैर्विद्यमानप्रतिज्ञांचितं
 चेतोभावमापाद्य पञ्चाङ्गप्रणिपातपूर्वकप्रमोदवृद्धिजनकानभि-
 वन्द्याचार्यादिना गृहीतजावः सहृदयनटवत् अधिकृतभूमिका-
 संपादनार्थं चेष्टते, वन्दनासंपादनाय स चोत्तिष्ठति, जिनमुद्रया
 पठति चैतत्सुत्रम्-“अरिहंतचेइयाणं” इत्यादि । संपदः । ल० ।

तत्रास्य संपन्नपदसंख्यापरिज्ञानार्थमाह—

हु उ सग नव तिय उचउ-उत्पयचिइसंपयापया पढमा ।

अरिहं वंदण सद्धा. अन्न सुहुम एव जा ताव ॥

अङ्कुरघटना प्राभवत् । भावार्थस्त्वयम्—“ अरिहंतचेइयाणं ”
 इत्याद्यपदद्वयप्रमाणा प्रथमा संपत् । “ वंदणवत्तिपाए ”
 इत्यादिपदपङ्कपरिमाणा द्वितीया संपत् । “ सद्धा ” इत्यादि
 सप्तपदपरिमाणा तृतीया संपत् । “ अन्नस्य कससिपणं ” इत्या-
 दिपदनवकनिर्मिता चतुर्थी संपत् । “ सुहुमोहि ” इत्या-
 दिपदत्रययुता पञ्चमी संपत् । “ एवमाइएहि ” इत्यादि-
 पदद्वययुता षष्ठी संपत् । “ जाव अरिहंताणं ” इत्यादिपद-
 चतुष्कमित्यादि सप्तमी संपत् । “ ताव कार्यं ” इत्यादिपदप-
 ङ्कघटिताऽष्टमी इति । सङ्का० ३ प्रस्ता० । प्रव० । ध० ।

(२३) चतुर्विंशतिस्तवः—

“ अरिहं वंदण सद्धा, अन्न सुहुम एव जा ताव ।

अरुसंपयतेआला, पयवज्जा दुसयतीसऽहिआ ॥ १ ॥ ”

एष स्थापनाहंतवन्दनार्थस्तृतीयोऽधिकारः, द्वितीयो द-
 ण्डकः कायोत्सर्गश्चाष्टोच्चासमाप्तः । न त्वत्र ध्येयनि-
 यमोऽस्ति, कायोत्सर्गान्ते च यद्येक एव, ततः “ नमो
 अरिहंताणं ” इति नमस्कारेण पारयित्वा यत्र चैत्यव-
 न्दनां कुर्वन्नस्ति, तत्र यस्य भगवतः संनिहितं स्थापनारूपं
 तस्य स्तुतिं पठति । अथ बहवः, तत एक एव स्तुतिं पठति ।
 अन्ये तु कायोत्सर्गस्थिता एव शृण्वन्ति यावत् स्तुतिसम-
 स्तिः । ततः सर्वेऽपि नमस्कारेण पारयन्तीति, तदनन्तरं तस्यामे-
 वावसापिण्यां ये भारते वर्षे तीर्थकृतोऽनुवन्, तेषामेकैकत्र-
 निवासादिना आसनोपकारित्वेन कीर्त्तनाय चतुर्विंशतिस्तवं
 पठति, पठन्ति वा—“ लोगस्सुज्जायगरे, धम्मतिथयरे जिणे ।
 अरिहंते कित्तइस्सं, चउवीसं पि केवली” ॥१॥ ध० २ अधि० । व० ।
 यदुक्तं कीर्त्तयिष्यामीति तत्कीर्त्तनं कुर्वन्नाह—

“ उसभमजिअं च वंदे, संभवमभिणंदणं च सुमहं च ।

पउमपपहं सुपासं, जिणं च चंदपपहं वंदे ॥ १ ॥
 सुविहिं च पुण्णदंते, सीअल सिउज्जस वासुपुञ्जं च ।
 विमलमणंतं च जिणं, धम्मं संतिं च वंदामि ॥ २ ॥
 कुथुं अरं च मल्लिं, वंदे मुणिसुव्वयं नमिजिणं च ।
 वंदामि ऽसिद्धनेमिं, पासं तह वद्धमाणं च ॥ ३ ॥ ध० २ अधि० ।
 कीर्त्तनं कृत्वा चेतःशुद्धयर्थं प्रणिधानमाह-
 “ एवं मए अभियुआ, विट्ठयरयमला पहीणुजरमरणा ।
 चउवीसं पि जिणवरा, तिथयरा मे पसीयंतु ” ॥ १ ॥ ध० २ अधि० ।
 तत्र प्रथममस्य लाघवार्थं च श्रुतस्तवादरस्यैक्यैव गायया
 संपदादिप्रमाणमाह-

नामथवाइसु संपय-पयसम अरुवीस सोल्ल वीस कमा ।

अट्ठरुत्त वन्न दोसय, हुसयं सोल्ल ऽट्ठनउय सयं ॥

नामस्तवश्चतुर्विंशतिस्तवः, आदिशब्दात् श्रुतस्तवसिद्धस्त-
 वग्रहः । एषु दण्डकेषु, संपदो विश्रामाः, पदसमाः दण्डकादिचतु-
 र्थभागसमानाः, यावन्ति पदानि तावन्त्य एव संपदः । तत्र अष्टा-
 विंशतिर्नामस्तवे, एकश्लोकगायापट्टमानत्वात् । पोरुश श्रुतस्त-
 वे, गाथाद्वयवृत्तद्वयत्वात् । विंशतिः सिद्धस्तवे, गाथाप-
 ञ्चकप्रमाणत्वात् । क्रमेण यथाक्रमं, तथा अट्ठिरुक्ता अ-
 पुनरुक्ता ये एकवेलया गणितास्ते पुनर्न गण्यन्ते । इति
 भावः । वर्णा अक्षराणि, दण्डकत्रये क्रमेण भवन्ति । तत्र
 द्वे शते षष्ठ्यधिके नामस्तवदण्डके, “ सव्वलोए ” इत्यक्ष-
 रचतुष्कस्याक्षेपात् । अग्रतनवर्णानाम् अर्हच्चैत्यस्तवे गणित-
 त्वाद्विरुक्ता इति प्रतिज्ञाताश्च । एवमप्यपि भाव्यम् । १ ।
 तथा द्वे शते षोडशाधिके श्रुतस्तवदण्डके, “ सुयस्स भग-
 वओ सि ” सप्ताल्लसहितगणनात् दण्डकान्तःपातित्वादे-
 पाम् । तथा अष्टनवत्यधिकं शतं सिद्धस्तवदण्डके, “ सम-
 दिछी समाहिगराणं ” इतियावत् पञ्चाधिकारप्रमाणत्वात्
 पञ्चमदण्डकस्य “ सिद्धत्थए पंच अहिगारा ” इति वचना-
 त् । शेषभावना प्राग्वत् । संघा० ३ प्रस्ता० ।

(२४) सिद्धस्तुतिः-

“ कित्थिय वंदिय महिया, जे ए बोगस्स उत्तमा सिद्धा ।
 आरुण बौहिल्लजं, समाहिबरमुत्तमं दिंतु ॥ १ ॥ ” ध० २ अ-
 धि० । ल० ।

“ चंदेसु निम्मवयरा, आइवेसु आहियं पयासयरा ।

सागरवरगंभीरा, सिद्धा सिद्धिं मम दिसंतु ” ॥ १ ॥ ध० २ अधि० ।
 ल० सङ्गा० । नामाऽर्हचन्द्रनाधिकाररूपश्चतुर्थोऽधिकारस्तुति-
 यो दण्डकः । एवं चतुर्विंशतिस्तवमुक्त्वा सर्वलोक एवार्ह-
 चैत्यानां वन्दनाद्यर्थं कायोत्सर्गकरणायदं पठति, पठन्ति
 वा-“ सव्वलोए अरिहंतचेइयाणं करेमि काउस्सगं ” इ-
 त्यादि, “ वोसिरामीति ” यावत् । ध० २ अधि० । ल० । नवरं
 सर्वलोके उर्द्धाधस्तिर्यग्रूपे, त्रैलोक्य इत्यर्थः । तत्रोर्द्धलोके
 सौधर्म्मादिस्वर्गागतविमानेषु । यथा-“ वत्तीसव्वक्खवेइयं सो-
 हम्मे ” (इत्यादि ‘चेइय’ शब्दे अस्मिन्नेव जागे १२४२ पृष्ठे गतम्)
 व्याख्या पूर्ववत्, नवरं सर्वश्चासौ लोकश्च अधोर्द्धतिर्यग्मे-
 दः, तस्मिन्त्रैलोक्य इत्यर्थः । अधोलोके, हे चमरादिभवनेषु, ति-
 र्यग्बोके द्वीपाचलज्योतिष्कविमानादिषु, ऊर्द्धलोके सौधर्मा-
 दिषु सन्ति वाऽर्हचैत्यानि । ततश्च मौलचैत्यं समाधिकारण-
 मिति मूलप्रतिमायाः प्राक् स्तुतिरुक्ता । इदानीं सर्वे अर्हन्तस्त्र-

हुणा इति सर्वलोकप्रदः । तदनुसारेण सर्वतीर्थकरसाधारणा
 स्तुतिः । अन्यथा अन्यकायोत्सर्गे अन्या स्तुतिरिति न स-
 म्यक्, अतिप्रसङ्गात् । इति सर्वतीर्थकराणां स्तुतिरुक्ता । एष स-
 र्वलोकस्थापनार्हत्तुस्वरूपः पञ्चमोऽधिकारः ।

इदानीं येन ते जगवन्तः तद्विहिताश्च भावाः स्फुटमुप-
 लभ्यन्ते, तत्प्रदीपस्थानीयं सम्यक् श्रुतमर्हति कीर्त्तनं तत्राऽपि
 तत्प्रणेतृन् भगवतस्तत्प्रथमं स्तौति-

“ पुक्खरवरदीवहे, षायइखंने य जंबुदीवे य ।

भरहरवयविदेहे, धम्माइगरे नमंसांमि ” ॥ ध० २ अधि० । ल० ।
 एवं श्रुतधर्मादिकराणां स्तुतिरुक्ता, एष षष्ठोऽधिकारः ।

इदानीं श्रुतधर्मस्याऽऽह-

“ तमतिमिरपरुलविखं-सणस्स सुरगणन-रिंदमहिअस्स ।

सीमाधरस्स वंदे, पण्णोमिअमोहजावस्स ” ॥ १ ॥

ध० २ अधि० । ल० ।

इत्थं श्रुतमभिवन्द्य तस्यैव गुणोपदर्शनद्वारेणाप्रमादगोचरतां
 प्रतिपादयन्माह-

“ जाइजमरणसोगपणासणस्स,

कल्लाणपुक्खल्लविस्सालसुहावहस्स ।

को देवदाणवन्नरिंदगणच्चिअस्स,

धम्मस्स सारमुवव्वंभ करे पमायं ॥ १ ॥ ” ध० २ अधि० । संघा० ।

यतश्चैवमतः-

“ सिद्धे जो पयओ णमो, जिणमए नदी सया संजमे,

देवं नागसुव्वन्किन्नरगण-स्सभूअजावच्चिअ ॥

लोगो जत्थ पइछिओ जगमिणं तेसुक्कमच्चासुरं,

धम्मो वहुउ सासओ विजयओ धम्मसुत्तरं वहुउ ” ॥ १ ॥ ध० २
 अधि० । ल० । सङ्गा० ।

(२५) श्रुतस्य स्तुतिः-

प्रणिधानमेतन्मोक्षार्थजकल्पं परमार्थतो नाशंसारूपमेवेति
 प्रणिधानं कृत्वा श्रुतस्यैव वन्दनाद्यर्थं कायोत्सर्गार्थं पठ-
 ति, पठन्ति वा-“ सुअस्स भगवओ करेमि काउस्सगं ”
 इत्यादि, “ वोसिरामीति ” यावत् । ध० २ अधि० । नवरं श्रु-
 तस्येति प्रवचनस्य सामायिकादिचतुर्दशपूर्वपर्यन्तस्य, भग-
 वतः समग्रैश्वर्यादियुक्तस्य, सिद्धत्वेन समग्रैश्वर्यादियोगः;
 न ह्यतो विधिप्रवृत्तः फलत्रेण वञ्च्यते, व्याप्ताश्च सर्वप्रवादाः,
 एतेन विधिप्रतिषेधानुष्ठानपदार्थाविरोधेन च वर्त्तन्ते ।
 स्वर्गकैवल्यार्थिना तपो ध्यानादि कर्त्तव्यम्, “ सर्वे जीवा न
 हन्तव्याः ” इति वचनात् । “ समितिगुत्तिद्धा ” क्रिया, “ असपत्तो
 योगः ” इति वचनात् । ‘उत्पादविगमध्रौव्ययुक्तं सत्’ । एवं “ द्रव्य-
 मनन्तपर्यायमर्थः ” इति वचनादिति कायोत्सर्गप्रपञ्चः प्राग्वत् ।
 तथैव च स्तुतिः, यदि च परं श्रुतस्य समानजातीयवृद्धकत्वा-
 त् । अनुभवसिद्धमेतत् । तत्स्थानात् चलति समाधिरन्यथेति
 प्रकटम् । ऐतिह्यं चैतदेवमतो न साधनीयमिति । ल० ।
 ततः कायोत्सर्गकरणं पूर्ववत्पारयित्वा श्रुतस्य स्तुतिं पठति-

“ सुअनाणत्थयरुवो, अदिगारो होइ एस सत्तमओ ।

इह पयसंपयसोलस, नमुत्तरा वन्न दुन्नि सया ॥ १ ॥ ” ध०

२ अधि० । संघा० । व्याख्यातं ‘पुक्खरवरद्वीपाद्धे’ इत्यादि

सूत्रम् । पुनरनुष्ठानपरम्पराफलत्रूतेत्यः तेज्यस्तथाभावेन त-

त्क्रियाप्रयोजकेत्यश्च सिद्धेज्यो नमस्करणायेदं पठति, पठन्ति

वा-“ सिद्धाणं ” इत्यादि सूत्रम् । ल० । ध० । सङ्गा० ।

एष सिद्धस्तुतिरूपोऽष्टमोऽधिकारः ।

(२६) इत्थं सामान्येन सर्वसिद्धनमस्कारं कृत्वा आस-
त्रोपकारित्वाद्धर्ममानतीर्थाधिपतेः श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्वा-
मिनः स्तुतिं करोति—

“ जो देवाण वि देवो, जं देवा पंजड़ी नर्मसंति ।
तं देवदेवमहिअं, सिरसा वंदे महावीरं ” ॥१॥

ध० २ अधि० । ल० ।

इत्थं स्तुतिं कृत्वा पुनः परोपकारायाऽऽत्मजाववृद्धये च फ-
लप्रदर्शनपरमिदं पठति—

“ इक्को वि नमुक्कारो, जिणवरवसहस्स वरुमाणस्स ।
संसारसागराओ, तारेइ नरं व नारिं व ” ॥१॥ ध० २ अधि० ।
ल० । संघा० । एष नवमोऽधिकारः । एतास्तिस्त्रः स्तुतयो गण-
धरकृतत्वाग्नियमेनोच्यन्ते । केचित्तु अन्या अपि स्तुतीः पठन्ति ।
यदाहावश्यकचूर्णकृत-“ सेसा जहिच्छाए त्ति । ”

ता यथा—

“ उज्जितसेवसिद्धरे, दिक्खा नाणं निसीहिआ जस्स ।
तं धम्मचक्रवर्द्धिं, अरिहनेमिं नमंसामि ” ॥१॥
कण्ठ्या, नवरं (निसाहिआ त्ति) सर्वव्यापारनिषेधाद् नैपे-
धिकी युक्तिः । एष दशमोऽधिकारः ।

“ चत्तारि अठ दस दो, अ वंदिया जिणवरा चउव्हीसं ।
परमट्टनिट्ठिअछा, सिद्धा सिद्धिं मम दिसंतु ” ॥ १ ॥

(परमट्टनिट्ठिअ त्ति) परमार्थेन, न कल्पनामात्रेण, निष्ठिता
अर्था येषां ते तथा । शेषं व्यक्तम् । एष एकादशोऽधिकारः ।
ध० २ अधि० । संघा० ।

(२७) वेयावच्चस्तुतिः—

एतास्तिस्त्रः स्तुतयो नियमेनोच्यन्ते, केचित्तु अन्या अपि पठन्ति,
न तत्र नियम इति, न तद्व्याख्यानक्रिया । एवमेतत्पठित्वोपचित-
पुण्यसंज्ञारा उचितेषूपयोगफलमेतदिति ज्ञापनार्थं पठन्ति—“ वे-
यावच्चगराणं, संतिगराणं सम्महिद्धिसमाहिगराणं करेमि का-
उस्सगं ” इत्यादि, यावद् “ वोसिरामि । ” व्याख्या पूर्ववत् ।
नवरं वेयावृत्त्यकराणां प्रवचनार्थं व्यापृतज्ञावानां यत्काम्बाकूष्मा-
ण्ड्यादीनां शान्तिकराणां क्रुद्धापहवेषु सम्यग्दृष्टीनां सामान्ये-
नान्येषां समाधिकराणां स्वपरयोस्तेषामेव स्वरूपमेतदेवैषामि-
तिवृद्धसंप्रदाय एतेषां संबन्धिनम् । ससम्यगर्थं वा पृष्टी । एतद्विष-
यम्, एतान्वाऽऽश्रित्य करोमि कायोत्सर्गमिति, कायोत्सर्गविस्तरः
पूर्ववत् स्तुतिश्च; नवरमेषां वेयावृत्त्यकराणां तथा तद्भाव-
वृद्धिरित्युक्तप्रायम् । तदपरिज्ञानेऽप्यसात्ततः शुभसिद्धाविश्मेव
वचनं ज्ञापकम् । न चासिद्धमेतत्, अभिवारकादौ तथेक्षणात्
सदौचित्यप्रवृत्त्या सर्वत्र प्रवर्तितव्यमित्येवैदम्पर्यमस्य । तदेतत्
सकलयोगबीजं चन्दनादिप्रत्ययमित्यादि न पश्यते, अपि त्वन्य-
त्रोच्छ्रितेनेत्यादि, तेषामविरतत्वात् । सामान्यप्रवृत्तेरित्यमेवो-
पकारदर्शनाद् वचनप्रामाण्यादिति व्याख्यातं ‘सिद्धेज्यः’
इत्यादि सूत्रम् । ल० ।

अथ बृहन्नाप्यम्—

“ पारिय काउस्सगो, परमिट्ठीणं च कयनमुक्कारो ।
वेयावच्चगराणं, देइ पुई जक्खपमुहाणं ॥ १ ॥
संवेगभाविमणो, वंदिय संनिहियचेइआणेवं ।
अवसेसचेइयाणं, वंदणपणिहाणकरणत्थं ॥ २ ॥
पुव्वविहाणेण पुणो, जणिनु सक्कत्थयं तत्रो कुणइ ।
जिणचेइयपणिहाणं, संविगो मुत्तमुत्तीए ॥ ३ ॥ ”

“ जावंति चेइयाइ ” इत्यादि । यावन्ति यत्प्रमाणानि, चै-
त्यानि आधाराधेयरूपत्वेन जितानां गृहाणि, विम्बानि च ।
क ? , ऊर्ध्वाधश्च तिर्यग्गोके च । तत्र जिनगृहाण्येवम्—

“ सगकोमिलक्खाविसयरि, अहो अ तिरिए दुतीसपणसयरा ।
चुव्वसिलक्खा सगनवइ, सहस्सतेविसुवरिलोए ” ॥ १ ॥

प्रतिमास्तु—

“ तेरसकोमिसयाको-मिग णवइसट्ठिलक्ख अटलोए ।
तिरिअं तिलक्ख तिणवइ, सहस्सपमिमा दुसयचत्ता ॥ २ ॥
वावन्नं कोडिसयं, चउ णउई वक्खसहस चउआवा ।
सत्तसया सच्चिज्जया, सासयपमिमा उवरिओए ॥ ३ ॥ ”
किमित्याह—सर्वाणि तानि वन्दे । यथा—

“ सव्वे वि अठकोडी, लक्खा सगवंतदुसयअरुनउया ।
तिहुयणचेइअ वंदे, असंसदहिदीवुजोइवणे ॥ ४ ॥
पन्नरसा कोमिसया, कोमीवायाललक्ख अरुवन्ना ।
अटतीससहस वंदे, सासयजिणपमिम तिरिलोए ॥ ५ ॥ ”
कथम् ? । इह स्वस्थाने सन् तिष्ठन् तत्र ऊर्ध्वलोकादिषु सन्ति
विद्यमानानि ।

“ सक्कपण इमिणाए, एयाइ चेइयाइ वंदामि ।
वियसक्कययजणणे, एयं खु पओयणं भणियं ॥ ६ ॥
पुणरुत्तं पि न दुठं, दव्वत्थमिणं जिणागमन्नूहिं ।
जिणगुणथुइरुवत्ता, कम्मक्खयकारणत्तेणं ॥ ७ ॥
जह विसविघायणत्थं, पुणो पुणी मंतसुमरणं सुहयं ।
तह मिच्छुत्तविसदरं, विअयं वंदणाइ वि ॥ ८ ॥
तत्तो य जावसारं, दाऊणं थोअवंदणं विहिणा ।
साहुगयं पणिहाणं, करेइ एयाए गाहाए ” ॥ ९ ॥

“ जावंति केइ साहु । ” इत्यादि । यावन्तः केचित् उत्कृष्ट-
तो, जघन्यतश्च । यथा—

“ नवकोडि सहस साहु, उक्कोसं केवली उ सयकोडी ।
वंदे दुकोडि केवलि, दुकोडि सहसा मुणिजदणं ॥ १ ॥
लोकविरुद्धेत्यादि । साधवः । क ? , भर्तैरवते मढाविदेहे च,
पञ्चदशकर्मभूमिष्वित्यर्थः । किम् ? , सर्वेषां तेषां प्रणतो नम्रः,
त्रिविधेन कायवाह्मनोभिः त्रिदण्डविरतानां मनोदण्डादि-
रहितानां, भावसाधूनामित्यर्थः ।

“ तत्तो अतत्तचित्तो, जिणिदगुणवंदणेण भुज्जो वि ।

सुकइनिवरुं सुद्धं, थयं च वुत्तं च वज्जरइ ॥ १ ॥

सककयभासावद्धो, गंभीरत्थां धओ निविक्खाउ ।

पाइयभासावद्धं, थुत्तं विविहेहिं वंदेहि ॥ २ ॥

चिइवंदणकिइकिचो, पमोयरोमं चवच्चियसरीरो ।

इट्ठफणपत्थणपरं, इय पणिहाणं कुणइ तइयं ” ॥ ३ ॥

सङ्को २ प्रस्ता० । नवरं स्तुतिर्वेयावृत्त्यकराणां, पुनस्तेनैव वि-
धिनापविश्य पूर्ववत्प्रणिपातद्वयरुक् पठित्वा मुक्ताशुक्तिमुद्रया
प्रणिधानं कुर्वन्ति । यथा—

“ जय वीयराय जगगुरु, होउ ममं तुइ पजावओ भयवं ।

भवनिव्वेओ मग्गा-णुसारिआ इट्ठफणसिद्धी ॥ १ ॥

लोगविरुद्धच्चाओ, गुरुजणपूआ परत्थकरणं च ।

सुहगुरुजोगो तव्वय-णसेवणा आभवमसंडा ॥ २ ॥ ”

ध० २ अधि० ।

चैत्यवन्दनसमाप्तौ यद्विधेयं तदाह-

एयस्म समत्तीए, कुसलं पणिहाणमो उ कायव्वं ।
तत्तो पविच्छि-विग्गज-य-सिद्धि तह य त्थिरीकरणं ॥२६॥

एतस्यानन्तरोक्तचैत्यवन्दनस्य, समाप्तौ, उत्तरस्य पुनःशब्दार्थस्य तुशब्दस्यैव संबन्धाभिप्रायां पुनः, कुशलं शुभम्, न तु भवहेतुपदार्थप्रार्थनादिबद्धशुभम् । प्रणिधानं प्रार्थनागर्भमैकाग्र्यम्, 'ओ' इति निपातः पादपूरणार्थः । तुशब्दः सम्बन्धित एव, कर्त्तव्यं विधेयम् । अथ कस्मादिदं कर्त्तव्यम् ? अत्रोच्यते-यस्मादितः सत्प्रवृत्त्याद्यो ज्वन्तीत्येतदेवाह, ततः प्रागुक्तप्रणिधानात्, प्रवृत्तिः सत्कर्मव्यापारेषु प्रवर्त्तनं, प्रवति हि जातमनोरथानां शक्तौ सत्यां तदुपाये प्रवृत्तिरिति । तथा विघ्नजयो मोक्षरूपपथप्रवृत्तप्रवृत्तस्य जघन्यमध्यमोत्कृष्टस्याशुभभावरूपस्य प्रणिधानजनितशुभभावान्तरेणाभिजवः, तथा सिद्धिर्विघ्नजयात्प्रस्तुतधर्मव्यापाराणां निष्पत्तिः, एतस्य च प्रवृत्त्यादिपदत्रयस्य समाहारद्वन्द्वः । (तह यत्ति) तथैव, समुच्चयार्थश्चायम् । (थिरीकरणं ति) स्थगतपरगतधर्मव्यापाराणां स्थिरीकरणं स्थिरत्वाधानमिति, अतः प्रवृत्त्यादीनि वाञ्छता प्रणिधानमवश्यं करणीयं, तदज्ञातं प्रवृत्त्याद्यसिद्धिरिति गाथार्थः ॥ २५ ॥

ननु प्रणिधानं प्रार्थनारूपत्वाभिधानवत्परिहार्थं स्यात्, नैवं, कुशलमिति विशेषणेत तस्य निदानरूपतया व्यपोहितत्वात्, अकुशलस्यैव निदानत्वात् । इदं च विशेषणफलमनवधारयतो मन्दमतिशिष्यस्य निदानत्वाऽऽशङ्काव्यपोहायाऽऽह-

एत्तो विय ए णियाणं, पणिहाणं वोहिपत्थणासरिसं ।
सुहजावहेउभावा, णेयं इहराऽपविच्छि उ ॥ ३० ॥

(एत्तो वियत्ति) यत एव कुशलं, प्रवृत्त्यादिहेतुर्वा, अत एव कारणात्, न नैव, निदानमार्त्तध्वानविशेषो भवति । किं तत् ? प्रणिधानं चैत्यवन्दनावसानकृत्यं, निदानस्याकुशलत्वात्प्रवृत्त्याद्याशयविशेषानुत्पादकत्वाद्वा । तर्हि किञ्चुतमिदमित्याह-वोधि-प्रार्थनासदृशम् "आरोगं वोहिलाभं" इत्यादिप्रार्थनानुत्थं; यथा वोधिप्रार्थनं न निदानं तथेदमपीत्यर्थः । कुत एतदेवमित्याह-शुभभावहेतुजावात्प्रशस्ताध्यवसायस्य कारणत्वात् । यथा हि वोधिप्रार्थनं शुभभावहेतुरेवमिदमपि, हेयं ज्ञातव्यम् । निदानरूपत्वे चास्य यस्यात्तदाह-इतरथाऽन्यथा, निदानरूपतायामित्यर्थः । अवृत्तिस्तु अप्रवर्त्तनमेव, चैत्यवन्दनान्ते प्रणिधानस्याकरणमेव स्यात्, निदानस्यागमे निषिद्धत्वादिति गाथार्थः ॥ ३० ॥

अथ ज्वत्त्वस्याप्रवृत्तिः को दोषः, इत्याशङ्कां परिहरन्नाह-

एवं तु इद्धिसिद्धी, दव्वपविच्छि उ अण्णहा णियमा ।
तम्हा अविरुद्धमिणं, णेयमवत्तं तरे उच्चि ॥ ३१ ॥

एवं तु काका ध्येयम् एवं पुनः प्रणिधानप्रवृत्तौ पुनः, इष्टसिद्धि-भिमतार्थनिष्पत्तिर्भवति, अन्यथा प्रणिधानस्य परिहार्थतायां प्रणिधानशून्यं ह्यनुष्ठानं द्रव्यानुष्ठानमेवेति नियमादवश्यंभावेन (तम्हा ति) यस्मादिष्टार्थसिद्धिनिवन्धनं प्रणिधानं तस्माद्विज्ञेयं, अविरुद्धं संगतम्, इदं प्रणिधानम्, हेयं ज्ञातव्यम् । किं सर्वावस्थासु ?, नेत्याह-अवस्थान्तरे भूमिकाविशेषे, उच्चिते प्रणिधानस्य योग्ये, अप्राप्तप्रार्थनीये गुणावस्थायामप्राप्ततत्परकर्पावस्थायां वेति भावना । इति गाथार्थः ॥ ३१ ॥

प्रणिधानकरणविधिमाह-

तं पुण संविग्गेणं, उवओगजुएण तिव्वसच्छाए ।

सिरणमियकरयलंजलि, इय कायव्वं पयत्तेणं ॥ ३२ ॥

तदिति प्रणिधानम्, पुनरिति विशेषद्योतने, संबिम्बेन मोक्षार्थिना, भवभोतेन वा । उपयोगयुतेनावहितमनसा, तीव्रभक्त्या आत्यन्तिक्या सद्नुष्ठानकरणरूपा, अनेन च मानसो विधिरूतः । अथ शारीरं विधिमाह-शिरसि मस्तके, नमितो निवेशितः, करतलयोर्हस्तयोरञ्जलिर्हस्तविन्यासविशेषो यत्र करणे तत्तथा । कर्त्तव्यमित्येतत्क्रियाविशेषणमिदम्, इति अनेन च वक्ष्यमाणेन पाठक्रमेण प्रयत्नेनादरेणेति, गाथार्थः ॥ ३२ ॥ पञ्चा० ४ विघ्न० । ल० । 'जय वीरराग' संघा० । अत्र वर्णसंख्या । अथ प्रणिधानत्रिकवर्णसंख्याख्यापनाय गीतिगाथाप्रथमपादमाह-

पणिहाणि वाचनसयं,

(पणिहाणि ति) जानावेकत्वं, ततश्च त्रिप्रणिधानेषु द्विपञ्चाशदधिकं शतं, वर्णानां प्रवति । तत्र "जावन्ति" इत्यादिजिनवन्दनारूपे प्रथमे प्रणिधाने पञ्चविंशत् "जावन्ति के" इत्यादिके द्वितीये मुनिवन्दनालक्षणेऽष्टविंशत्, "जय वीरराग" इत्यादि गाथाद्वयात्मके तृतीये प्रार्थनास्वरूपे त्वेकोनाशीतिः, सर्वमिलिते द्विपञ्चाशं शतमिति । एषा च चैत्यवन्दना गुरुलघुवर्णपरिज्ञानमन्तरेण क्रियमाणा न विवृष्टा स्यात् । आह च-"गुरुलघुनेदज्ञानं, न विद्यते यस्य सर्वथा चित्ते । स विचक्षणोऽपि रक्षां, न वतभेदस्य कर्तुमलम्" ॥१॥ किं च-व्यञ्जनभेदादर्थज्ञे-दोऽर्थभेदे च नाज्ञीष्टसिद्धिः, प्रत्युतानर्थप्राप्तिः स्यात्, कुणालकुमारवत् । ततोऽवश्यं गुरुलघुत्वं वर्णानां ज्ञातव्यम् । एकस्य च परिज्ञाने द्वितीयं सुखेन परिज्ञायते ।

तत्र बाल्यत्वाद् गुरुवर्णसंख्याख्यापनार्थं गीतिगाथापादत्रयमाह-

....., कमेसु सग ति चउवीस तिच्छीसा ।

गुणतीस अट्टवीसा, चउतीस तितीस चार गुरुवन्ना । ३३ ॥

(व्याख्याऽस्या अन्यत्र) सङ्का० ३ प्रस्ता० (अत्र कुणालकुमारकथा सङ्घाचाराद् ज्ञातव्या)

दण्डकस्तवमानम् "पञ्चा सोलस सगनउ-इ संपया ऊ असीयाला । इगसीयसयं तु पया, सगनउई संपयाओ य ॥" ति "अट्टमनयमदसेमति" द्वारत्रयम् ।

सम्प्रति "पणदंडं" इत्येकादशद्वारगाथापूर्वाङ्केनाऽऽह-

पण दंसा सकत्थव-चैश्यनामसुयसिद्धयय इत्थं ।

दण्डकाः प्रागुक्तशब्दार्थाः, ते च पञ्चाऽत्र चैत्यवन्दनायां, गुणसागरनृपतिवत् सत्यापनीयाः । तत्र प्रथमो दण्डकः शक्रस्तवः "नमोऽस्तु णं" इत्यादि, "सर्वे तिविहेण वंदा-मि" इत्येतदन्तः । यतश्चैत्यवन्दनान्चूर्णं चैतत्सर्वं व्याख्याय ज्ञातम्-"एवं पणिवायदंरुगं भणित्ता तथो पंचंगप-णिवाइयं करेह" ति । १ । द्वितीयश्चैत्यस्तवः "अरिहंतचेइया-णं" इत्यादि । २ । तृतीयो नामस्तवः "लोगस्सुजोयगरे" इत्यादि । ३ । चतुर्थः श्रुतस्तवः "पुक्खरवरदीव" इत्यादि । ४ । पञ्चमस्तु दण्डकः सिद्धस्तवरूपः "सिद्धाणं बुद्धाणं" इत्यादि, यावत् "अपणां वोसिरामि" इत्येतत्पर्यन्तः । तथा श्रीहरिभक्तसूरिपूज्यैर्बलितविस्तारायामेतदन्तं व्याख्याय प्रणितम् ।

यथा-व्याख्यातं सिद्धेभ्य इत्यादि सूत्रमिति । संघा० ३ प्रस्ता० ।
इत्याद्यभिहितं "पण्डितं" इत्येकादशं द्वारम् । (अथ गुणसागर-
नृपकथा सङ्गाचाराद् ज्ञातव्या)

(२८) अथ छादशाधिकाराः । साम्प्रतं "वार अहिगार" ति
द्वादशं चारं गाथोत्तरार्द्धं नाऽऽह—

दो एग दो दो पंच य, अहिगारा वारस कमेण ॥ ३० ॥

पूर्वोक्तं इत्यशब्द इहापि संबध्यते, ततश्च (इत्युक्ते) एषु
दण्डकेष्वधिकाराः स्तोतव्यविशेषाः प्रस्तावविशेषाः, अधिष्ठा-
यन्ते समाधियन्ते, वन्दनां कर्तुं कामैरिति श्रुत्युत्पत्तेः । ते च द्वा-
दश क्रमेण भवन्ति । तत्र प्रणिपातदण्डके द्वावधिकारौ, ए-
कोऽहं चैतद्वस्तवदण्डके, द्वौ नामजिनस्तवदण्डके, द्वौ शु-
तस्तवदण्डके, पञ्च सिद्धस्तवदण्डके च ।

एतानेवाद्यपदोल्लिखनया दर्शयति—

नमु जेइ य अरिहं लो-गसव्वपुक्खतमसिद्धजोदेवा ।

उज्जि चत्ता वेया-वच्चग अहिगारपढमपया ॥ ३१ ॥

इह सर्वत्र पदैकदेशे पदसमुदाय उपचरितव्यः । ततश्च—“नमो-
ऽस्तुते” इति ज्ञातवार्हद्वन्द्वनामस्य प्रथमाधिकारः प्रथमम् । एव-
मन्यत्रापि यथान्यायं प्रयोज्यम् ॥ ३१ ॥ “जे य अईया सिद्ध” ति
द्वितीयस्य ॥ ३२ ॥ “अरिहंतचेइयाणं” इति तृतीयस्य ॥ ३३ ॥
“लोगस्स उज्जोगगरे” इति चतुर्थस्य ॥ ३४ ॥ “सव्वलोए
अरिहंत ति” पञ्चमस्य । “पुक्खरवरदीव” इति षष्ठस्य ॥ ३५ ॥
“तमतिमिरपरुद्ध” इति सप्तमस्य ॥ ३६ ॥ “सिद्धाणं बुद्धाणं”
इत्यष्टमस्य ॥ ३७ ॥ “जो देवाणं वि” इति नवमस्य ॥ ३८ ॥ “उ-
ज्जितसेलसिद्धरे” इति दशमस्य ॥ ३९ ॥ “चत्तारि अठ-
वेसे” इत्येकादशस्य ॥ ४० ॥ “वेयावच्चगराणं” इति द्वा-
दशस्य । एतानि किमित्याह—अधिकाराणां प्रागुक्तशब्दार्थानां,
प्रथमपदान्युल्लिखनपदानि इत्यर्थः । संघा० ३ प्रस्ता० । ध० ।

इत्युक्तं “वार अहिगार” ति द्वादशं चारम् ।

सम्प्रति “चउ वंदणिज्ज” ति त्रयोदशं द्वारं समधि-
कपूर्वार्द्धपदेनाऽऽह—

चल वंदणिज्ज जिणमुणि-सुयसिद्धा इह ।

चत्वारो वन्दनीयाः मङ्गलोत्तमशरणविधायित्वेन स्तुतिप्रणा-
माद्यर्हाः । के ते ? इत्याह—जिनाश्चतुर्विधा वक्ष्यमाणस्वरूपाः,
मुनयश्च साधवो गच्छुगतादिभेदजिन्नाः, आचार्योपाध्याययो-
रप्यव्यभिचारतत्साधुग्रहणाद् ग्रहः ।

उक्तं च—

“साहससुद्धिगं जं, आयरियाई तओ य ते साहू ।
साहुगइणेण गहियं,” ॥ ३१ ॥

श्रुते च अङ्गनङ्गप्रतिष्ठम्, सिद्धा क्षपिताशेषकर्माणः । इहेति
संपूर्णचैत्यवन्दनायां, जिनशासने वा । यद्वा—त्रैलोक्येऽपीति ॥
सङ्घा० ३ प्रस्ता० । (अत्र सुमतिकथा सङ्गाचारादवसेया)
इत्युक्तं चत्वारो वन्दनीया इति त्रयोदशं द्वारम् ।

(२९) शरणीयद्वारम्—देवस्तुतिः । साम्प्रति “सरणिज्ज”

ति चतुर्दशं द्वारं गाथाचतुर्थपादाद्धेनाऽऽह—

....., (इह) सुरा य सरणिज्जा ॥ ३२ ॥

इहशब्दः पूर्वद्वारे संयोजितोऽपि उभयकनणिः यायेनात्रापि संव-

ध्यते । ततश्च इहेति संपूर्णचैत्यवन्दनायां क्रियमाणायां, सुराश्च
सुर्यश्चेति “पुरुषः स्त्रिया” ॥ ३१ । २९६ ॥ इत्येकशेषे सुराः, ते चात्र
यक्ताम्याप्रवृत्तयः सम्यग्गृह्यदेवता ज्ञातव्याः, न त्वर्हन्तः, तेषां
प्राग्वन्दनीयत्वेनाभिहितत्वादनुरासकत्वात्सारकत्वाच्च । एते च
किमित्याह—(सरणिज्ज ति) स्मरणीयास्तत्तद्विधानुचिन्तितोत्की-
र्तनादिनोपबृंहणीयाः, स्तवनीया इत्यर्थः । श्लाघ्यश्च जिन-
प्रवचनस्यः स्वरूपगुणोऽपि, सम्यग्गृह्यप्रशंसायाः कर्मकृत्यका-
रणत्वात् । उक्तं च—“गुणपरिसिद्धमाणा, कर्मकृत्यकारणं
जेण ॥” इति । नैवं चेत्तदोत्तरात्तरसंयमस्यानवर्त्तिभिः साधु-
भिर्जघन्यजघन्यतरादिसंयमस्यानवर्त्तिभिः साधवोऽप्यनुपबृंह-
णीयाः स्युः, तैः सुनियमादिसुहृदाः श्रावकाः, न चैतद्भागमे ह-
मिष्टं वा, यद्वापिनां गुणा न प्रशंस्याः, दर्शनमालिन्त्याद्यवासेः ।

आह च—

“नो खलु अप्परिषडिप, निच्छमो अमलपि ष सम्भत्ते ।

होइ तओ परिणामो, जुओ अणुववूरणाई य” ॥ ३१ ॥ ति ।

देशविरतानां वा अविरतसम्यग्गृह्यः श्लाघाः सत्काराद्यर्हा न
स्युः, तथा च सति, “तम्हा सव्वपयत्तेण, जो नमुक्कारधारओ ।
साधओ सो वि इठव्वो, जहा परमवंधवो” ॥ ३१ ॥ इत्याद्यपार्थक्यं
स्यात् । एवं च सकलागमव्यवहारलोपाद्विमर्शनीयमिदं सूक्ष्म-
धियेति । यद्वा—स्मरणीयाः स्मरणादिषु प्रेरणार्हाः । तत्र “पम्हठे
गाहा” । अयमर्थः—वैयावृत्यादिकारका गीयन्ते, तत्र चानादरता
भवता तत्किं स्वकृत्यमपि विस्मृतम्, न युक्तमत्र प्रमादायितुम्,
दुर्लभा हि पुनरियं सामग्री, दुःखदः प्रमादारिः, दुरन्तो भवोद-
धिविनिपातः, स्वनामैवं सत्यापयतेत्यादिव्यङ्ग्यार्थगर्जतद्विशेष-
णक्षारेण स्मरणादि क्रियते । अथवा—स्मरणीयाः सङ्गादिकृते वै-
यावृत्यप्रभावनादाबुभयलोकसुखावहे प्रेरणार्हास्तत्करणशक्ति-
युक्तत्वात्तेषाम् । इदमुक्तं भवति—“यदाऽमुक्तं सङ्घे प्रभावनादि
करिष्येऽथ तद्दहममुक्तं कायोत्सर्गादिकं पारयिष्यामि” इत्यादि-
ना सुदर्शनप्रिया मनोरमा इव तत्र तत्र सङ्घकृत्ये प्रवर्त्तयित-
व्यम् । अथवाऽयं निशीथचूर्णयुक्तो विधिः—“पुवं अणुसछी कि-
ज्जइ, थुइ ति भणियं होइ, “अणुसछी थुइ ति पण्डे” ति
प्राप्यवचनात् । “साहु कयं ते एवं वुच्चइ, जहा—चंपाए सु-
ग्रहा नागरजणेण अणुसछा—धष्सा सपुष्सा सि ति, तओ उवा-
लंजो दिज्जइ—सा णुणं ठवपसपया ण कीरइ ति वुचं भवइ,
पच्छा से उवमाहो किज्जइ” ।

भणियं च—

“दाणे दवावणे का-रणे य करणे य कयमणुष्साप ।

ठवहियमणुवहियं वा, जाणाहि उवगहं एयं” ॥ ३१ ॥ इति ।

सङ्घा० ३ प्रस्ता० । (अत्र सुदर्शनश्रेष्ठिप्रियामनोरमाकथा
ज्ञावनीया सङ्गाचारात्) इति निगदितं “सुरा य सरणिज्ज-
ति” चतुर्दशं द्वारम् ।

(३०) जिनद्वारम् । अथ “चउह जिण” ति पञ्चदशं

द्वारं विभावयिषुर्गाथोत्तराऽर्द्धमाह—

चउह जिणा नामंठव—एदव्वजावजिणजेएणं ॥

चतुष्प्रकारा जिनाः । कथमित्याह—“नाम” इत्यादि । जिन-
शब्दो पृथक् पृथक् संबध्यते । ततश्च नामजिनस्थापनाजिन-
द्वयजिनज्ञावजिनभेदेन नामजिनादिप्रकारेणेति ।

एतानेकजिद्वान् विभावयिषुराह—

नामजिणा जिणनामा, उवणजिणा पुण जिणिदपणिमाओ ।

द्वजिणा जिणजीवा, भावजिणा समवसरणत्था ॥३३॥
 नामैव नामप्रधानतया वा जिना नामजिनाः । कानोत्थाह-जि-
 नः, भर्हन्, पारगत इत्यादि नामानि । यद्वा-जिनानां तीर्थकृतां
 नामानि “उसभ अजित” इत्यादीनि । स्थापनया द्वेष्यकर्मादिरू-
 पया जिना स्थापनाजिनाः, जिनेन्द्राणां प्रतिमाः, विम्बानीत्यर्थः ।
 पुनःशब्दोऽङ्गादित्यस्तनिकारस्यापनाजिनपरिग्रहार्थः । छव्यं
 दलिकं चतुर्भाविप्रावकारणं, तदाश्रित्य जिना द्रव्यजिनाः, येऽ-
 र्हत्पदवीं प्राप्य सिद्धाः, ये च तां प्राप्स्यन्ति । सङ्घा० ३प्रस्ता० ।
 (अत्रेश्वरनरेन्द्रकथा सङ्घाचाराद् ज्ञातव्या) उक्त “चवइजिण” सति
 पञ्चदशं चारम् । एवं च द्वारे उक्ता द्वादशाऽधिकाराः । त्रयो-
 दशचतुर्दशपञ्चदशेतिद्वारत्रयेऽधिकारिणश्च प्रतिपदिताः ।
 (३१) अथ यत्राधिकारे यः स्तूयते तत्प्रतिपादनाय गाथात्रयमाह-
 पढमऽहिगारे वंदे, भावजिणे वीययम्मि दव्वजिणे ।

इगचेइयठवणजिणे, तऽए चउत्थम्मि नामजिणे ॥३४॥
 प्रथमे आद्ये शक्तस्वरूपेऽधिकारे स्तोतव्यविशेषस्थाने, व-
 न्दे सद्भूतगुणोत्कीर्त्तनेन स्तवीमीति भावजिनान् भावार्हितश्च-
 तुस्त्रिंशदतिशयादिमत्त्वमर्हद्भावं प्राप्तानुपपन्नकवलज्ञानान् सम-
 वसरणस्थौर्त्तीर्थकृत इत्यर्थः । तत्रैव संपूर्णाईजावजावात् । भणितं
 च-“प्रावजिणा समवसरणत्थं”ति । तथा द्वितीये “जेय अर्यं”
 सति गाथावृत्तयेऽधिकारे, वन्दे इति सर्वत्रापि योज्यम् । छव्य-
 जिनान् छव्यार्हतोऽष्टमहाप्रातिहार्यादिकां तीर्थकृत्तर्मां प्राप्य
 सिद्धाः, ये च तस्मिन्नन्यस्मिन्वा भवे तां प्राप्स्यन्ति, न च तदानीं
 प्राप्तवन्तस्तानर्हत्वछव्यान्, जिनजीवानित्यर्थः ।

उक्तं च-

“भूतस्य भाविनो वा, भावस्य हि कारणं तु यद्वोके ।
 तद्भव्यं तत्त्वज्ञैः, सचेतनाचेतनं कथितम्” ॥ १ ॥
 तथा एकचैत्यस्थापनाजिनान्-यत्र देवगृहादौ चैत्यवन्दनं क-
 र्तुमारब्धं तत्र स्थपितानि यानि जिनविम्बानीत्यर्थः, तृतीये
 “अरिहंतचेइयाणं” इति दण्डकः, तथा चतुर्थे चतुर्विं-
 शतिमपि जिनात्मके नामजिनान् जिननामानि । अस्यामवस-
 र्पिण्यां भरतक्षेत्रवर्तितयाऽऽसन्नत्वादिनोपकारित्वाच्चतुर्विंशति-
 मपि जिनान्नामोत्कीर्त्तनेन स्तौमीत्यर्थः ॥ ३४ ॥

तिहुयणे उवणजिणे पुण, पंचमए विहरमाण जिणठठे ।
 सत्तमए सुयनाणं, अट्टमए सव्वसिच्छुई ॥३५॥

त्रिभुवनेऽर्द्धाधस्तिर्यग्लोके, स्थापनाजिनान् शाश्वताशाश्वत-
 चैत्यस्थापिताऽईतिसिद्धप्रतिमारूपान्, पञ्चमके “सव्वलोए अरि-
 हंतचेइयाणं” इति कायोत्सर्गदण्डकलक्षणं अधिकारे, वन्दे इति
 योज्यम् । अत्र चार्हत्सिद्धप्रतिमारूपानिति प्रकारान्तरसूचक-
 पुनःशब्दाद् व्याख्यातम्, जणितं चावश्यकचूर्णिकारेण सिद्ध-
 प्रतिमानामपि वन्दनपूजनादि । तथा च प्रतिक्रमणाध्ययने-“स-
 व्वलोए अरिहंतचेइयाणं” इति दण्डकचूर्णः । “जे सव्वलो-
 ए सिद्धाई अरिहंता चेइयाणि य तेसि चेंव” प्रतिकृतिल-
 क्कणानि, ‘चित्ती’ संज्ञाने, संज्ञानमुत्पद्यते काष्ठकर्मादिषु प्रतिकृ-
 त्तिं दृष्ट्वा “जहा अरिहंतपडिमा एस सति,” सिद्धादिप्रतिमे-
 त्यर्थः । अग्रे जणन्ति-“अरिहंता तित्थयरा तेसि चेइयाणि,
 अरिहंतचेइयाणि” अर्हत्प्रतिमेत्यर्थः । अत्र च अन्ये भ-
 णन्ति-“अरहंता तित्थयरा” इत्यादिभणता चूर्णिकृता
 पूर्वव्याख्याने सिद्धप्रतिमाः पृथग् स्पष्टं निष्टुङ्किताः, अन्यथा
 द्वितीयव्याख्यानं निष्फलं स्यात् । एवं च सिद्धप्रतिमासिद्धौ

तासां वन्दनपूजाद्यापि करणीयमायातम्, तत्प्रत्ययं च कायोत्स-
 र्गाद्यापि । उक्तं चैतदावश्यकचूर्णं । तथाहि-पूज्यत्वात् तेषां पूज-
 नार्थं कायोत्सर्गं करोमि, भद्वादिभिर्वर्द्धमानैः सद्गुणसमुत्की-
 र्त्तनपूर्वकं कायोत्सर्गस्थाने पूजनं करोमीत्यर्थः । “जहा कांइ गंध-
 चुसुवासममग्गाइएहि” समन्त्यर्चनं करोतीति । “एवं सक्कारवसि-
 याए सम्माणवत्तियाए विजावेइव्वं, नवरं सक्कारो जहा वत्थाभ-
 रणाइ सति सक्कारणं सम्माणो-संमं मणणं ति” । एतावता च सि-
 द्धप्रतिमानामप्यग्रे “अरिहंतचेयाणं” इत्यपि दण्डकः पा-
 ठाय संगच्छते, शब्दार्थयोरत्रापि समानत्वात् । पर्युपास्या
 इदार्थं बहुश्रुताः । यथा श्रीजिनभद्रगणिक्रमाभ्रमणैरपि विशे-
 षावश्यकं साक्षेपं स्थापिता सिद्धपूजा ।

तथा च-

“कुज्जा जिणाण पूया, परिणामविसुद्धिहेउओ निब्बं ।
 दाणादओ व मग्ग-प्पभावणाओ व कहणं च ॥१॥”
 कार्या जिनसिद्धपूजास्तत्परिणामविबुद्धिहेतुत्वात्, दानादिक्रि-
 यावत् । अथवा-कार्या जिनसिद्धपूजा मार्गप्रावनात्मकत्वात्,
 धर्मकथावत् ॥ १ ॥

चोदकः-

“पूया फलप्पया नो, तहं च कोवप्पसायविरहाओ ।
 जिणसिद्धा दिठंतो, वेहं च मणं निवाईया ॥ २ ॥”

आचार्यः-

“कोवप्पसायरहियं, पि दीसए फलयमन्नपाणाइ ।
 कोवप्पसायरहिय, सति निष्फला तो अण्णंतो ॥१॥” इत्यादि । पू-
 जिता च मरुदेवा स्वामिनी प्रथमसिद्ध इति कृत्वा देवैः, कारि-
 ताश्च सिद्धप्रतिमां जरतेनाऽष्टपदोपरि एतयोः (संघा० ३प्रस्ता०)।
 तथा विहरमाणजिनान् षष्ठे पञ्चदशकर्मभूमिषु विहारं कुर्वी-
 णान्, सुत्रार्थकथनपरायणान् भावार्हित इत्यर्थः । उक्तं च-
 “पढमे वुठे नवमे, दसमे एगारसे य भावजिणे” । वन्दे इति
 प्रकृतम् । ते च अग्न्यतो विंशतिरुत्कृष्टतः सप्तविंशतिर्भवन्ति ।

आह च-

“सत्तरिसयमुक्कोसं, जहन्नओ विहरमाणजिणवीसं ।
 जम्मं पइ उक्कोसं, वीसं दस हुंति उ जहन्न सति ॥ १ ॥”
 आवश्यकचूर्णौ तु छव्यार्हन्तोऽप्यत्र व्याख्याताः । तथा चोक्तम्-
 “बक्कोसएणं सत्तरि तित्थयरसयं, जहन्नपएण वीसं तित्थय-
 रा, एए ताव एगकाले भवंति, अर्यया अणागया अणंता, ते
 तित्थगरे नमंसांमि सति” । षष्ठे-“पुक्खरवरदीवुहं” इति-
 गाथात्मकः । तथा सप्तमे-“तमतिमिर” इत्यादिस्वरूपे भुत-
 ज्ञानमज्ञानद्वयविष्टं सिद्धान्तं, वन्दे इति पूर्वगाथातो योज्यम् ।
 तथा अष्टमके “सिद्धाणं बुद्धाणं” इतिगाथायां सर्वेषां
 तीर्थसिद्धातीर्थसिद्धादिभेदज्ञिज्ञानां नामस्थापनादिरूपाणां
 वा सिद्धानां कृपितकर्माशानां स्तुतिः, क्रियत इति
 गम्यम् ॥ ३५ ॥

तित्थाहि वीरथुई, नयमे दसमे य उज्जयंतथुई ।

इगदसमे अट्टावय, सुदिच्छिमुसुमरणा चरिमे ॥३६॥

तीर्थाधिपस्य वर्त्तमानतीर्थस्य प्रवर्त्तकत्वान्नाथस्य, वीरस्य
 वर्द्धमानस्वामिनः, स्तुतिविधीयते, आसन्नतरतया महोपकारि-
 त्वात् नवमेऽधिकारे “जो देयाण वि” इत्यादिगा-
 थाव्यरूपे । तथा दशमे च “उज्जयंतसेल” इतिगा-
 थाप्रमाणे, “उज्जयंतं ति” तात्स्थ्याच्चद्वयपदेश इति

न्यायात् उज्जयन्तपर्वतालङ्करणस्य श्रीनेमिनाथस्य स्तु-
तिर्विधीयते, चण्डादो विशेषकः, तेनायं जिनस्तुतिस्त्वात् दर्शन-
विशोधकारकर्मक्यादिकारकत्वात् संवेगादिकारणत्वात् अ-
शुभसमाचरितत्वात् बहुषट्श्रुतानिवारितत्वात् जीतव्यव-
हारानुपातितत्वात् ज्ञाप्यकारादिभिः व्याख्यातत्वात् आवश्यक-
कचूर्णिकृतोऽप्यनुमतत्वात् अनिषिद्धत्वात्पारम्पर्यागतस्यार्थ-
स्य स्वमत्या निषेद्धुमशक्यत्वात् निषेधे निह्वमगानुपातित्वा-
त् आज्ञाप्रकारत्वाच्च इत्यतो युक्तमेवायमधिकारः । एवमग्रे-
तनोऽपि । तथा एकादशे चत्वारि “अष्टादस” इतिगाथास्वरूपे,
“अष्टावय” इति सूचनात् अष्टापदपर्वतोपरि जरतनिर्मापि-
तयत्तमानचतुर्विंशतिजिनस्तुतिः क्रियते, निगमनार्थत्वा-
वस्थेति । यद्वा- “अष्टावय इति” उपलक्षणं, तेनान्यत्रगा
अपि जिना अनया गाथया बन्धन्ते । तत्र यथेयं वृक्षैर्व्याख्याता
तथा भव्यानां भाववृक्षे किञ्चिद्दर्श्यते-

“चत्वारि अष्ट दस दो, य वंदिया जिणवरा च उव्वीसं ।
परमचनिष्ठियट्टा, सिद्धा सिद्धि मम दिसंतु” ॥ १ ॥

दाहिणजुआरे चत्वारि, पच्छिमे अट्ट, उत्तरे दस, पुव्वो दो
य, एवं अष्टावय चउवीसं जिणवरा वंदिज्जति । अत्र जणति-
उवरिममेद्वयाए चत्वारि, मडिक्कमाए अट्ट, दिहिमाए दस दो य,
मिलियाओ चउवीसं जिणपडिमाओ अष्टावय वंदिज्जति, चत्ता
अरओ जेहि ते चत्तारओ पयविसंसेणं अट्ट ८ दस १० दो य २
एवं वीसं २० । चतुःशब्दौ विशेषज्ञापकाद्यर्थेषु यथायोगं यो-
ज्यौ । “एष सम्मेषपव्वए वंदिया परमट्टेण उव्वारेण निष्ठिय-
ट्टा” समाप्तप्रयोजनाः, सिद्धाः शिवं गताः, ‘विधू’ गत्यामिति व-
चनात् २ “चत्वारि पयं पुव्वं च अष्टदससु मिलिया १० दोयत्ती
जाया ” स्वर्गपा इत्या इत्यर्थः, “तेहि वंदिया चउवीसं जइया,
सक्का पंच, ते अट्टारस मेविया तेवीसं, एएसिं तुज्जं वंदिज्जति, कइं
परा पहाणा मा लच्छी समोसरणाइया, तथ ठिया, समोसरिया
इत्यर्थः निष्ठियट्टा संपन्नफला केवलनाणसंपत्तीए । ” यदागमः-
“जस्सचाए कीरइनगगाजं व मुण्डभावे अण्णहाणए अदंतधवणे”
इत्यादि, सिद्धाः शास्तारो बभूवुः, मङ्गलभूताश्च, ‘विधू’ शास्त्र-
माङ्गल्ययोरिति वचनात् । “चउहि अष्टगुणिया ३२, दोहि
य दस २० मिलिय वावआ, नंदिसरजिणा य वंदिज्जति, च-
सइ मयंतरे पुण वीसं, अहवा चउराहिया वीसं,
एए नंदिसरसोहमेसाणिदग्गमाहिस्सीरायहाणीसु संति, म-
यंतरे पुण चउवीसं, परं अष्टसहिया ३२ । एवं नंदिसरे
दीवे ५२ । २० वा, रायहाणि १६ । ३२ वा, परमट्टेण ” न
वर्णनामात्रेण, “निष्ठिया” निष्ठां प्राप्ता, आस्था आस्थानं, रचने-
त्यर्थः । येषां ते तथा, सिद्धा नित्याः, अपर्यवसानस्थितिकत्वात् ।
“चत्वारि जंबुदीवे अष्ट धायइसंसे दस नवरं दो य रहिया
पुक्खरवरक्के, एवं वीसं जिणा संपइ जहअओ विहरमाणा वंदि-
ज्जति, जम्म पइ उक्कोसओ वा” चतुःशब्दौ प्राग्वत् । “पर-
मट्टनिष्ठियट्टा” भाविनि भूतवदुपचारात् सिद्धाः प्रख्याता भव्यै-
रुपबन्धगुणसंदोदत्वात् । “चत्ता अरी जेहि ते चत्तारि “कज्जमा-
णे कडे” इति वचनात् । “के अरी अट्ट कम्माणि, के चत्तारि
दस ते उ दो य ति उहि जेएहिं हुंति जहअ जम्मपयजरहे-
रघयदत्तगविहरमाणजिणजेएहिं” । चः पुरणे । (उव्वीसं ति)
उर्वीशाः पृथ्वीस्वामिनः, शेषं प्राग्वत् । ६ “अष्टदसहि गुणिया ८०
सा दोहि गुणिया १६०, सेसं पुव्वं वा, एवं सव्वविहरमाण-

जिणवंदिया ७ अट्ट, अट्टहि गुणिया ६४ दस, दसहिं १००,
तओ चत्तारि दो य दो य, सव्वे मेविया जायं सत्ततिशतम
१७० । एए पन्नरस कम्मज्जमी उक्कोसओ विहरमाणा वंदि-
ज्जति ८ अष्ट दस १८ चउहिं गुणिया ७२, एएहिं तिभि
चउवीसीओ जवंति, ताओ य इह भरहे अभीयाऽणागय-
वट्टमानचउवीसगा तिगस्स रुवा तिथयरा वंदिज्जति ए
चत्तारि अट्टमीविया १२, ते य दस गुणिया १२०, एए
पंचचउवीसिओ पंचसु जरहेसु वट्टमाणाओ वंदिज्जति १०, अ-
ष्टदसहिं गुणिया ८०, ते चैव दस मिलिया ६०, सा चउहिं
गुणिया ३६०, एए पन्नरस चउवीसीओ पंचसु भरहेसु का-
लत्तयसंजवाओ वंदिज्जति ११, एए चैव तिभि पगारा । ज-
हा-७२ । १२० । ३६० । दोहिं गुणिज्जति, जाया १४४ । १२० ।
७२० । चउवीसी किज्जति, जाया ८ ६ । १० । ३० । चउवी-
सीओ ताओ कमसो पुव्वभणियअथेण जरहेरवएसु समग्गं
वंदिज्जति १२ । अणुत्तरेसु १ गोविज्जेसु २ कप्पेसु ३ जाइ-
सिएसु य ४, एवं उहुं चत्तारि मेया, अहो य वंतरेसु अट्ट-
जेएसु अष्ट ८ दसमेएसु छवणवासीसु दस १० महि-
यवे सासयअसासयमेया दो य २ । एवं तिहुयणे जिणाय-
यणेसु चउवीसं जिणवरा वंदिया १३ । जहा पुण जंबुदीवे
६३४, धायइसंसे १२७२, पुक्खरवरक्के १२७६, मणुयलोयवाहिं
६२, तिरियलोए वा सव्वसंखाए ३२७५, चेइयसयाह, ताइ
सयमेव तहा नियनियसंखाए आणिकणं वंदियव्वाणि । ”
विस्तरभयाच्च नाच्यन्ते । “ एवं अणेगहा एगारसमे अदिगारे
जिणवरा वंदिज्जति ११ । ” तथा सुवट्ठिसुराणां सम्यग्दृष्टिदेव-
तानां स्मरणात् तत्प्रवचनादिविषयधैयावृत्यादिकार्यविधानो-
पयोगप्रभृतिगुणगणानुचिन्तनोत्कीर्तनादिनोपबृंहणा । यथा ध-
न्याः पुण्यवन्तो लब्धजीवितादिफला भवन्तो, यदेवं सद्गुण-
नोद्यताः, युक्तमेवेदं भवात्तथा, सुस्थानविनियोगफलत्वात्संपदः ।

उक्तं च-

“ तं नाणं तं च विन्नाणं, तं कलासु य कोसलं ।
सा बुद्धी पोरिसं तं च, देवकज्जेण जं वए ” ॥ १ ॥

इत्यादिप्रशंसाद्वारेण तत्कृत्यप्रोत्साहनेत्यर्थः । अथवा-सारणा
सङ्गादिविषये प्रमादिनां श्रुषाभूतवैयावृत्यादितत्कृत्यानां संसा-
रणम्, चरमे द्वादशेऽधिकारे “ वेयावच्चगराणं ” इत्यादिका-
योत्संगकरणं, तदीयस्तुतिदानपर्यन्ते क्रियते इति शेषः । औ-
चित्यप्रवृत्तिरूपत्वात् धर्मस्य, अवस्थानरूपव्यापाराभावे गुणा-
प्रावापत्तेः । यतः-

“ औचित्यमेकमेकत्र, गुणानां कोटिरेकतः ।
विपायते गुणग्रामः, औचित्यपरिवर्जितः ” ॥ १ ॥

अपि च-अनौचित्यप्रवृत्तौ महानपि “मथुराक्षपकवत् कुबेरद-
त्तायाः” भवत्यवधानामपि प्रत्युच्चारणादिभाजनम् ।

आह च-

“ आ रङ्गाद् भूर्पति याव-दौचित्यं न विदन्ति ये ।
स्पृह्यन्तः प्रभुत्वाय, खेत्तनं ते सुमेधसाम ॥ १ ॥ ”

इदमत्र तात्पर्यम्-सर्वदाऽपि स्वपरावस्थानुरूपया चेष्टया स-
र्वत्र प्रवर्तितव्यमिति । उक्तं च-सदौचित्यप्रवृत्त्या सर्वत्र प्रव-
र्तितव्यमित्येदंपर्यमन्येति । (मथुराक्षपककुबेरदत्तादेव्योः संब-
न्धः सङ्घाचाराद् इयं)

(३२) येऽधिकारा यत्समताः । अथ येऽधिकारा यत्प्रमाणे-
न भण्यन्ते तदसंमोहार्थं प्रकटयन्ताह-

नव अहिगारा इह ललि-यवित्तरावित्तिमाइ अणुसारा ।
तिन्नि सुयपरंपरया, वीओ दसमो इगारसमो ॥ ३७ ॥

इह द्वादशस्वधिकारेषु मध्ये, नव अधिकाराः-प्रथमतृतीयचतु-
र्थपञ्चमषष्ठसप्तमाष्टमनवमद्वादशस्वरूपाः, या वलितविस्तराख्या
चैत्यवन्दनामूलवृत्तिः, तस्या अनुसारेण तत्र व्याख्यातसूत्रप्रा-
मायेन, ज्ञप्स्यन्ते इति शेषः । तथा च तत्रोक्तम्-एतास्तिष्ठः स्तुतयो
नियमेनोच्यन्ते, केचित्स्वन्या अपि पठन्ति, न च तत्र नियम इति
न तद्व्याख्यानक्रिया, एवमेतत्पठित्वा उपचितपुण्यसंभारा उचि-
तेपूययोगफलमेतदिति ज्ञापनार्थं पठन्ति-“वेयावच्चगराणं” इत्यादि ।
अत्र च एता इति “ सिद्धाणं बु० १ जो देवाण वि० २ इक्को
वांति० ” ३ । अन्या अपीति-“ उज्जितसेल० १, चत्तारि अ-
छ० २ तथा-जे य अईया ” इत्यादि ३ । अत एवाऽत्र बहुव-
चनं संभाव्यते, अन्यथा द्विवचनं दद्यात् । पठन्तीति-“ से-
सा जहिच्छाए ” इत्यावश्यकचूर्णिवचनादित्यर्थः । न च तत्र
नियम इति, न तद्व्याख्यानक्रियेति तु ज्ञप्स्यन्तः श्रीहरिभद्रसुरि-
पादा एवं ज्ञापयन्ति-यदत्र यदृच्छया भण्यन्ते तन्न व्याख्यायते,
यत्पुनर्नियमतो भणनीयं तद्व्याख्यायते, व्याख्यातं च “ वेया-
वच्चगराणं ” इत्यादि सूत्रम् । तथा चोक्तम्-एवमेतत्पठित्वेत्या-
दि, यावत् पठन्ति “ वेयावच्चगराणं ” इत्यादि । ततश्च
स्थितमेतद् यदुक्त “ वेयावच्चगराणं ” इत्यप्यधिकारोऽव-
श्यं भणनीय एव, अन्यथा व्याख्यानासंज्ञात् । यदि पुनरेषोऽ-
पि वैयावृत्त्यकाराधिकार उज्जयन्ताद्यधिकारवत्कैश्चिद्व्यङ्ग्यतया-
यादृच्छकः स्यात्तदा “ उज्जितसेल ” इत्यादिगाथावदयमपि
न व्याख्यायते, व्याख्यातश्च नियमभणनीयसिद्धादिगाथाजिः
सहायमनुषिङ्गसंबन्धेनेत्यतोऽवृत्तिसंबन्धायातत्वात् सिद्धा-
द्यधिकारवदनुस्यूत एव भणनीयः । अथाक्रमेण तत्र व्या-
ख्यातं सूत्रमिति चेत्, एवं तर्हि हन्त सकलचैत्यवन्दनाकमा-
भावप्रसङ्गः, तत्रैवास्या एवं क्रमस्य दर्शितत्वात् । तदन्यत्र तथा
व्याख्यानाभावाद् व्याख्यानेऽप्येतदनुसारित्वात्तस्य पश्चा-
त्कालप्रजवत्वाद् नव्यकरणस्य तु सुन्दरस्याऽपि भवनिव-
न्धनत्वात् तत्रोक्तस्य तूपदेशायततया स्वच्छन्दकल्पिता-
भावादिति परिज्ञावनीयं बहुत्र माध्यस्थ्यमनसा, विमर्श-
नायं सुद्धमधिया, विचिन्तनीयं सिद्धान्तरहस्यं, पर्युपासनी-
यं शुभ्रचानां प्रवर्तितव्यम्, असदाप्रविरहेण यति-
तयं निजशक्त्याऽऽनुकूल्यमिति । एवं च द्वितीयदशमैकादश-
वर्जिताः शेषाः प्रथमाद्या द्वादशपर्यन्ता नव अधिकारा उपदे-
शायतललितविस्तराव्याख्यातस्तत्र सिद्धा इति सिद्धम् ।
आदिशब्दात्पाक्षिकसूत्रचूर्ण्यादिग्रहः । तत्र सूत्रम्-“ देवस-
क्खियं ” इति । अत्र चूर्णः-“ विरस्पन्निवित्तिकाले चिश्चंदणाइ-
णोवयारेण अवस्सं अहासंनिहयदेवयासंनिहाणम्मि भयइ, अ-
ओ देवसक्खियं भणियं ” इति । अयमत्र भावार्थः-तावज्ज्ञ-
धैरैर्दीर्घार्थं पञ्चसाक्षिकं धर्म्मनुष्ठानं प्रतिपादितं, लोकेऽपि
व्यवहारदाढ्यस्य तथा दर्शनात् । तत्र देवा अपि साक्षिण उक्ताः,
ते च चैत्यवन्दनाद्युपचारेणासन्नीचुताः साक्षिणं प्रतिपद्य-
न्ते ; चैत्यवन्दनामध्ये च तेषामुपचारः कायोत्सर्गस्तुतिदाना-
दिना क्रियते, अन्यस्य तत्रासंज्ञावदश्रुतत्वाच्च, ततश्चैवमायातं,
३३२

तथा चैत्यवन्दनामध्ये देवकायोत्सर्गादि करणीयमेव, अन्यथा
तत्रान्यत्तदुपचाराभावे देवसाक्षिकत्वासिद्धेः, चूर्णिकारेण त-
थैव व्याख्यातत्वान्निश्चीयते चैतत् “ देवसक्खियं ” इति
सूत्रप्रामाण्यात् । एवमेव पूर्वापरविरोधाभावादुक्तं च सूत्रत्वं
ललितविस्तरायामप्यस्य । तथा चोक्तम्-व्याख्यातं “ सिद्धेयः ”
इत्यादि सूत्रमिति । तथा इदमेव वचनं ज्ञापकमिति, वचनं सूत्रं
च पर्यायौ । एवं च सूत्रसिद्धा अप्येते नव अधिकारा इति
सिद्धम् । ननु च ज्ञातं तावत् प्रथमतृतीयचतुर्थपञ्चम-
षष्ठसप्तमाष्टमद्वादशेति नवाधिकाराः, एवं सिद्धान्ताद्यनुसारेण
ज्ञायन्ते, परं जवद्भिः “ वार अहिगार ” इति प्राक् प्रतिज्ञातम्, ततः
शेषाः कुतः प्रामाण्यात् पठ्यन्ते, इत्याशङ्क्याऽऽह-“ तिन्नि सुय ”
इत्यादि । त्रयोऽधिकाराः पुनः (सुय स्ति) “ ते सुग्वा ” ॥ ३१ ॥ १० ॥
इति पूर्वपदस्य बहुशब्दस्य दोषात् बहुश्रुताः, तेषां पारम्पर्येण गी-
तार्थपूर्वाचार्यसंप्रदायेन भण्यन्ते, पारम्पर्यागतस्यार्थस्य सुमत्या
निषेधयितुमशक्यत्वात्, तन्निषेधे निहवमार्गानुयानापत्तेः । उक्तं
च द्वितीयाङ्गनिर्युक्तौ-“ आयरियपरंपरण आगयं जो उ
अप्पवुद्धीए । को वेइ छेव वाई, जमालिना स स नासिदिइ ”
॥ १ ॥ स्ति । अशठाचरितेन च आझारूपत्वात्, तथाऽपि निषेधे
जिनाशातनाप्रसङ्गाच्च । तथा च कल्पभाष्यम्-“ आयरणा वि
हु आणा, अविच्छा चेव होइ आण स्ति । इहारा ति-
त्थयरासा-यण ति तल्लक्खणं चेयं ॥ १ ॥ ” इत्यादि । अ-
थवा- (सुयपरंपरय स्ति) यथा श्रुतस्य व्याख्यानं निर्युक्तिः,
ततोऽपि भाष्यचूर्णार्थादयः, एवं श्रुतपारम्पर्येण । अयमर्थः-यथा
सूत्रे चैत्यवन्दना ततः श्रुतस्तवं यावदुक्तो, निर्युक्तौ तु “ सिद्धाण
शुई किइक्कम्म ” इति श्रुतस्तवस्योपरि सिद्धस्तुतिर्निरूपिता । चूर्णौ
तु सिद्धस्तुतेरेष्युपरि श्रीवीरस्तुतिद्वयं व्याख्याय भणितम्-
“ जहा एए तिन्नि सिद्धोणा जप्पन्ति, सेसा जहिच्छाए ” स्ति ।
ततश्च यथा निर्युक्त्यादिव्याख्याताः सिद्धादिगाथास्तिस्रो
ज्ञायन्ते, तथा उज्जयन्ताद्यपि भण्यते, चूर्णिकारेणाऽनिषिद्ध-
त्वादिच्छाद्वारेणानुज्ञातत्वाच्च । तथा हि-“ सेस स्ति ” अनेन
उज्जयन्तादिगाथास्तित्वं प्रतिपादितम्, असतो भणनाभावात् ।
“ जहिच्छाए ” इत्यनेन तु वन्दनकरणेच्छावतां “ उज्जित ”
आदिगाथाभणने स्वाभिमतत्वं दर्शयति, अनाज्ञेमतस्ये-
च्छाऽपोगात् । येषां हि उज्जयन्तादि वन्दितुमिच्छातिशयः, ते भ-
णन्तु नाम, उज्जयन्तादिगाथाभणनतया कर्मक्षयहेतुत्वात् प्रवृ-
त्तिरित्यर्थः । अथ के ते त्रयोऽधिकारा एवं श्रुतपारम्पर्येण भ-
ण्यन्ते, इत्याह-“ वीओ ” इत्यादि चितीयः “ जे य अईया ”
इत्यादिरूपः, दशमः “ उज्जित ” इत्यादिलक्षणः, एकादश
“ चत्तारि ” इत्यादिरूपः । एते त्रय इत्यर्थः ॥ ३७ ॥

अमुमेवार्थं भाष्यकृत्स्पष्टयन्नाह-

आवस्सयचुष्णीए, जं भाणियं सेसया जहिच्छाए ।

तेणं उज्जिताइ वि, अहिगारा सुयमया चेव ॥ ३८ ॥

आवश्यकचूर्णौ प्रतिक्रमणाध्ययने, यद्यस्माद्भूयितमिदम्, तद्भूयि-
तमेव दर्शयति- (सेसया जहिच्छाए) भणन्तीति प्रकृतम् । शेषाः
“ सिद्धाणं ०१ जो देवाण वि० २ इक्को वि० ३ ” इति गाथाभ्योऽन्या
गाथा “ उज्जितसेल ” इत्यादिका यदृच्छया भण्यन्ते । या या
इच्छा यदृच्छा । अयमर्थः-यस्य यस्य भावेनातिशयतो नेमिनाया-
दि वन्दितुं वाञ्छा वर्धते, स भणन्तु नामैता गाथाः, न दोषः, सं-

वेगादिकारणत्वेन दर्शनविशुद्धिहेतुत्वात्तस्याश्च मोक्षाङ्गतया कर्तव्यत्वात् । मोक्षस्य चाक्रेण प्राप्तुमिष्टास्तदर्थमेव च सकलधर्मानुष्ठानप्रवृत्तेः, यतश्चैवं शेषा गाथाश्चूर्णिकृता भणितान्तेन कारणेनैवं निश्चीयते-यद्युत पूर्वोक्ता नवाधिकारास्तावत्सूत्रसिद्धा एव । येऽपि चोच्चयन्नादयोऽधिकाराः, तेऽपि श्रुते चूर्णार्थिरूपे श्रुतविचरणे पदेऽपि पदसमुदायोपचारात् मता एव अजिमतः, इच्छायां भणितत्वात्, अनभिमाने सनां प्रवर्तयितुं योगाभावात् । अन्यथाऽनामत्वप्रसङ्गात् अनिषिद्धत्वाच्च ॥ ३८ ॥

आह-“ उज्जिताइ ” इत्यवादिशब्देन “ चत्तारि ” इत्येकादश एवाधिकारा अनुमीयन्ते, क्रमानुविद्यमाना पुनर्द्वितीयः, तस्यान्यत्र पाठादतः स कथं भण्यते ? इत्याशङ्क्याह-

वीओ सुयत्ययाई, अत्यउ वणिओ तहिं चैव ।

सकथयंते पढिओ, पुव्वायरिण्हिं पयडत्यो ॥ ३९ ॥

न केवलं दशमैकादशाधिकारौ चूर्णिकारप्रणितत्वात् ज्ञेयते, किं तु द्वितीयोऽपीत्यपिगम्यः “ जे य अईया ” इत्यादिलक्षणोऽप्यधिकारः, श्रुतस्तवस्य चतुर्थदण्डकस्य, आदौ “ पुक्ख-रवरदी० ” इतिगाथायामर्थतोऽर्थमाश्रित्य वर्णितो व्यावर्णितः, तत्रैव आवश्यकचूर्णविवेकः । अयमत्र भावार्थः-द्वितीयाधिकारार्थो छव्याईद्वन्द्वना, सा च तत्र जणिता । तथाहि-“ उक्कासपणं सत्तरं तित्थयरसयं, जहणपणं वीसं तित्थयरा, एए ताव एगकालेणं भवोत । अईया अणागया अणता, ते तित्थयरं न-मंमामि ” इति । एव चूर्णिव्याख्यातार्थस्वरूपत्वेन चूर्णयुक्त एवायमपीति ज्ञेयते । ननु यद्येवं चूर्णयुक्तार्थतयाऽयं भण्यते, तर्हि तत्रैव भण्यतां, किमन्यत्र पाठनेत्याह-शक्रस्तवान्ते प्रणिपातदण्डकानन्तरं, पठितो भणितः, पूर्वाचार्यैः पूर्वैरनुयोगकृद्भिः, शक्रस्तवान्तेऽस्य स्थानात्, भावार्हद्वन्द्वनाऽनन्तरं द्रव्याईद्वन्द्वनायाः क्रमप्राप्तत्वात् प्रथमाधिकारेऽपि तन्मसंपदि किञ्चित्तद्वन्द्वनात्, अस्य तु तद्विस्तरार्थत्वादित्यमेव च बहुभव्योपकारदर्शनात्, जावप्राधान्याश्रयेण च पञ्चानुपूर्व्या चैत्यवन्दनायाः प्रारम्भः, तस्या अप्यागमेऽनुक्तातत्वात् । श्रुतस्तवादौ त्वस्य पाठे अनानुपूर्व्या अप्यसंभवात्, तन्मध्यपाठेऽपि व्यत्याघ्रेडितदोषप्रसङ्गात्, शक्रस्तवान्तर्भागे तु दोषासंज्ञत्वात्, दण्डकान्तेऽन्यस्यापि स्तुतिस्तवादेर्भणनादित्येवं निर्दोषत्वेन पूर्ववृद्धैः शक्रस्तवान्तेऽयं पठितः, तथैव च ज्ञेयते, वृद्धाचरितस्य जीतव्यवहाररूपत्वात् । उक्तं च-“ जीयं ति वा करणजं ति वा आयरणिजं ति वा एगछा ” ।

तथा-

“ वत्तऽणुवत्तपवत्तो, वहुसो आसेविओ महाणेण ।

एसो य जीयकणो, पंचमओ होइ ववहारो ॥ १ ॥

वत्तो नामं इक्कसि, अणुवत्तो जे पुणो विइयवारं ।

तइयट्ठाणपउत्तो, सुपरिगहिओ महाणेण ” ॥ २ ॥ इति ।

वृत्त एकदा नवो जातः पात्रबन्धग्रन्थादिवदिन्यादि । तथा प्रकटार्थः सुगमार्थः, कृत इति शेषः । बाष्पादीनामप्येवं शुभजाववृद्धेः । चूर्णयुक्तमर्थं हि केचिदेव जानन्ते, एवं तु पाठे मन्दमतीनामपि भवति । यथा यथं त्रिकाश्रभाविनो जिनानमुना चन्दासह, ततश्च सुलभ एव शुभभाषवृद्धिः, बोधनिमित्तत्वात्तस्याः । इत्यलं प्रसङ्गेन ॥ ३६ ॥

एवं द्वादशाधिकारस्वरूपं निरूप्य तद्वर्णनेन तात्पर्यार्थं प्रकृत्यब्राह्म-

असटाऽसुऽणवज्जं, गीयत्यअवारियं ति मज्झत्था ।

आयरणा वि हू आणा, ति वयणं तु सुबहु मन्नंति ॥ ४० ॥

अशनेन निर्मायेन, एतेन चास्याविप्रतारकत्वमाह, ‘ आ ’ इति मर्यादया, सूत्रोक्तया गुरुलाघवचिन्तयेत्यर्थः । अनेन चाचीर्णकतुः प्रमाणत्वं दर्शयति, अगीतार्थस्य प्रमाणत्वायोगात्, आचरितस्य तु सूत्रानुसारित्वं गुरुलाघवचिन्तया कृतस्य सूत्रेण सह पूर्वापरविरोधाभावात् । चीर्णं चरितं, देशकालाद्यपेक्षया गुणानुविधायित्वेन बहुभव्योपकारीति कृत्वा अशठाचीर्णम्, तथा अनवद्यं निर्दोषं, जिनस्तुत्यादिरूपतया कर्मक्यहेतुत्वात् । तथा गीतार्थस्तदन्यैस्तत्कालवर्तिभिर्न निवारितं, शोभनत्वादेव दर्शनादिविशोषकत्वात् जिनस्तुत्यादेः । इति एवं, यत् बहुबहुश्रुतं, संविग्नपूर्वाचार्यसंमतमित्यर्थः । ततः सुबहु मन्यन्ते, इतिगाथान्ते संघन्यः । के इत्याह-मध्यस्थाः कुग्रहकलङ्काकलुपितचेतोवृत्तित्वेन रागाद्यस्पृष्टाः ।

उक्तं च-

“ जो न वि वट्ठ रगो, न वि दोसे दुण्ह मज्झयारमि ।

सो हवई मज्झत्थां, सेसा सव्वे अमज्झत्ति ” ॥ १ ॥

अन्यथा धर्मानर्हत्वात् । आह च-

“ रत्तो छुओ मुत्तो, पुर्वि कुगहिओ य चत्तारि ।

एए धम्मअणरिहा, अरिहो पुण होइ मज्झत्थो ” ॥ १ ॥ इति ।

आचरणाऽपीति-न केवलं सूत्रांक्तमात्रमेवाज्ञा, किं तु आचरणाऽपि संविग्नगीतार्थाचरितमपि, आहूत, हरेवार्यं, सूत्रोपदेश एव, अतीर्थानुवृत्तिजीताख्यषष्ठमव्यवहाररूपत्वात् ।

आह च-

“ बहुसुयकमाणपत्ता, आयरणा धरइ सुत्तविरहे वि ।

विज्जाए वि पईवे, नज्झइ दिछं सुदिट्ठीहं ॥ १ ॥

जीवियपुव्वं जीवइ, जीविस्सइ जे उ धम्मियजणमि ।

जीयसि तेण जणइ, आयरणा समयकुसलेहं ॥ २ ॥

तम्हा अनायमूत्ते, हिसारहिणऽसुया ण जणणीया ।

सुरिपरंपरपत्ता, सुत्तं च पमाण आयरणा ॥ ३ ॥ ”

इत्येवं, पट्टचनं सूत्रम् । तथा च कल्पनियुक्तिः-

“ आयरणा वि हू आणा, अवरुद्धा चेव होइ आणत्ति ।

इहुरा तित्थयरासा-यणत्ति तल्लकखणं चेयं ॥ १ ॥

असद्वेण समाइणं, जं कथइ केण इ अस्मावज्जं ।

न निवारियमन्नेहि, बहु मणुमयमेवमाइज्जं ” ॥ २ ॥ इति ।

तस्मात्तच्चनप्रामाण्यात्, सुसु याथातथ्यपूर्णानिश्चयेन बहु मन्यन्ते भावसारं प्रतिपद्यन्ते, “ बहुमानो मानसी प्रीतिः ” इति वचनात् । यत् उक्तम्-

“ अवलंविक्कण कज्जं, जं किंची आयरंति गीयन्था ।

थोवाचराह बहुगुण, सव्वेसि तं पमाणं ति ” ॥ १ ॥

यतः-

“ संविग्गा विहिरसिया, गीयत्थतमा उ सूरिणो पुरिसा ।

न य ते सुत्तविरुद्धं, सामायारिं परुर्विति ” ॥ २ ॥

अवि य-

जं बहु खायं दीसइ, न य दीसइ कइ वि भासियं सुत्ते ।

परिसहोवि न दीसइ, मोणं वि य तथ गीयन्थं ” ॥ ३ ॥ इत्यादि ।

सांप्रतम् “ चउरो थुइ ” ति षोडशं चारं विवृण्वन्नाह-

अहिगयजिण पढमथुई, वीया सव्वाण तइय नाणस्स ।

वेयावच्चगराण उ, उवओगतं चउत्थथुई ॥ ४१ ॥

यस्य मूलविम्बादेः पुरतश्चैत्यवन्दना कर्तुमारब्धनेऽसावधि-
कृतजिन उच्यते । तमाश्रित्य प्रथमा स्तुतिर्दातव्या, तन्नामा-
दिगर्जा, सामान्येन जिनगुणोत्कीर्तनपरा वेत्यर्थः । उक्तं च
दलितविस्तरायाम् । अत्रैवं वृत्ता वदन्ति-यत्र किलाऽऽयतनादौ
वन्दनं चिकीर्षितं, तत्र यस्य भगवतः संनिहितं स्थापनारूपं,
तं पुरस्कृत्य प्रथमः कायोत्सर्गः स्तुतिश्च, तथा शोभनजाव-
जनकत्वेन तस्यैवोपकारित्वादिति ॥ १ ॥ तथा द्वितीया स्तु-
तिः सर्वेषां जिनानां प्राया बहुवचनादिगर्जा, सर्वजिनसाधा-
रणेत्यर्थः । अन्यथाऽन्यकायोत्सर्गेऽन्या स्तुतिरिति न सम्भ-
व्यनिप्रसङ्गादिति, तथा तृतीया स्तुतिर्ज्ञानस्य श्रुतज्ञानमाहात्म्य-
वर्णनपरत्याम्नायः । तथा च ललितविस्तराया ऐतिह्यमेतादिति
वृत्तिः । पञ्जिकासंप्रदायध्यायम्-यदुत तृतीया स्तुतिः श्रुतस्ये-
ति ३ । चतुर्थी स्तुतिः पुनर्यैवावृत्त्यकराणां यक्षाभ्याप्रभृतीनां
सम्यग्दृष्टिदेवतानाम्, किमर्थमित्याह-उपयोगार्थं स्वकृत्येषु तेषां
सावधानतानिमित्तं, भवति च गुणोपवृंहणतस्तद्भाववृत्तिः, ततश्च
स्वार्थकारित्वोपयुक्तताजगत्प्रसिद्धमेतत्-यत्प्रशंसा तत् सोत्साहं
कार्यकरणादर इति । तुशब्दो विशेषः, तेन याः श्रुताङ्गीशासनदे-
वतादिविषया स्तुतयस्ताः सर्वा अपि चतुर्थस्तुतौ निपतन्ति,
गुणोपवृंहणद्वारेण तासामप्युपयुक्ततादिफलत्वात्, स्तुतियुग-
लेषु तथानिवन्धनात् गुणोत्कीर्तनाख्यद्वितीयस्तुतिरूपत्वात् ।
तथाहि-जिनज्ञानस्तुतिवन्दनाद्यात्मकत्वादेका गणयते, वैयावृत्त्य-
करादिस्तुतयस्तु द्वितीया, गुणोत्कीर्तनादिरूपत्वात् । एवमेव च
युगलत्वसिद्धेः, भावितं चैतत्पञ्चमं वन्दनाद्वारे । अत एव कचि-
द्युगले चतुर्थी स्तुतिः, सर्वे यक्षाभिकेत्यादिवैयावृत्तिकराणां का-
पि च भूयासुः, सर्वदा देवादेवीजिरित्यादि सामान्यतः सर्वदे-
वतानां, कुत्रापि गौरी सैरभेति विद्यादेवतानाम् । अन्यत्र-“निष्प-
ङ्गव्योमनीव” इति देवविशेषविषया, एकत्र ‘विकटदशना’ इति
देव्या एव, कुत्रचिच्च-“आमूलालोन्नधूली” इत्यादि ध्रुतदेवताया
इत्यादि । परिजावनीयमिदं सूक्ष्माधिया कुप्रहप्रहविहारेण, कायो-
त्सर्गविषयेऽपि बहु विमर्शनीयम् । यतो दैवसिकावश्यकमध्ये
सामान्यतो वैयावृत्त्यकरान् विमुच्य केवलश्रुतदेवतादेः कायोत्स-
र्गकरणम्, पाक्षिकादौ तु ह्रवणदेव्यादेः, क्षीकादौ तु शासनदेव्या-
दीनामपीत्यलं प्रसङ्गेन । तत्वं तु परमर्पयो विदन्तीति । सङ्का० ।

स्तुतयः संस्कृतकाव्यानि--

“जिनं यशःप्रतापास्त-पुष्पदन्तं समन्ततः ॥
संस्तुवे यत्क्रमौ मोह-पुष्पदन्तं समन्ततः ॥ १ ॥
प्रातस्तैऽहिद्वयी येन, सरोजास्यसमा नता ।
तस्यास्तु जिनधर्माच्च, सरोजास्यसमानता ॥ २ ॥
वन्दे देवं द्युतोत्पत्ति-व्रतकेवलनिवृत्तिम् ।
विश्वाचितच्युतोत्पत्ति-नुतकेवलनिवृत्तिम् ॥ ३ ॥
चतुस्त्रास्यं चतुःकायं, चतुर्थी वृषसेवितम् ।
प्रणमामि जिनाधीशं, चतुर्थी वृषसेवि-तम् ॥ ४ ॥
जिनं नान्नज्जनइयापान्, कल्याणाञ्जहिमप्रजान् ।
चतुर्धिशतिमानोऽस्य, कल्याणाञ्जहिमप्रजान् ॥ ५ ॥
विलोक्य विकचाम्नोज-काननं नाभिनन्दनम् ।
ऽप्युमुक्तायते कोऽपि, काननं नाभि नन्दनम् ॥ ६ ॥

जवानिशं सदा यस्या-जितनिष्कोपनाथति ।

अहितो निहितं स्वाभा-जितनिष्कोपनाथति ॥ ७ ॥

सनातनाय सेनाऽङ्ग-भवशम्भवसंभवः ।

भगवन् ! जविकानाम-भवशंभवसंभवः ॥ ८ ॥

उष्कृतं मे मनोहंस-मानसस्याभिनन्दनम् ।

श्रीसम्बरधराधीश !, मानसस्याऽभिनन्दनम् ॥ ९ ॥

त्वां नमस्यन्ति येऽङ्गस्थपद्मपद्मप्रभेश ! ते ।

त्रैलोक्यस्य मनोहारी, पद्मपद्मप्रभे शते ॥ १० ॥

..... , ।

..... , ॥ ११ ॥

सङ्गक्या यः सदा स्तौति, सुपाद्वर्मपुनर्भवम् ।

सोऽस्तजातिमृतर्याति, सुपार्श्वमपुनर्जवम् ॥ १२ ॥

सहर्षा ये समोक्तन्ते, मुखं चन्द्रप्रज्ञाङ्ग ! ते ।

विदुः सकलसौख्यानां, सुखं चन्द्रप्रज्ञां गते ॥ १३ ॥

सदा स्वपादसंवीनं, सुविधे ! सुविधेहि तम् ।

येन ते दर्शनं देव !, सुविधे सुविधे हितम् ॥ १४ ॥

यथा त्वं शीतल ! स्वामिन्, सोमः सोमामनोहरः ।

भव्यानां न तथाऽऽजाति, सोमः सोमामनोहरः ॥ १५ ॥

तं वृणाति स्वयंभूणः, श्रेयान् संबहुमानतः ।

जिनेशं नौति यो नित्यं, श्रेयांसं बहुमाऽऽनतः ॥ १६ ॥

वाक्यं यस्तव श्रुत्वा, वासुपुत्र्य ! सनातन ! ।

भवे कुर्यात्तमोदाव-वाः सुपुत्र्य ! सनातन ! ॥ १७ ॥

कस्य प्रमोदमन्यत्र, विमलात्परमात्मनः ।

हृदयं भजते देवा-द्विमलात्परमात्मनः ॥ १८ ॥

दृष्ट्वा त्वान्तरजि-द्भावपराजितमनोभवम् ।

भविनां नाथतामेव, पराजितमनोऽभवम् ॥ १९ ॥

भीधर्मेण कुमाराम-प्रकृष्टतरवारिणा ।

सनाथोऽस्मि तृपावल्ली-प्रकृष्टतरवारिणा ॥ २० ॥

त्वया द्वेधाऽरिवर्गो यत्-पादौ श्रीशान्तिनाथ ! ते ।

..... , श्रीशान्तिनाथे ते ॥ २१ ॥

वीतरागं स्तुवे कुन्धु, जिनं शंभुं स्वयंभुवम् ।

सरागत्वात्पुनर्नान्यं, जिनं शंभुं स्वयं भुवम् ॥ २२ ॥

विजिग्ये वीलयया येन, प्रचुष्टो भवतादर ।

भविनां भवनाशाय, प्रष्टुं नो भवतादर ॥ २३ ॥

स स्यान्मल्लेन मल्लोक्ता, मल्लस्य प्रतिमल्यते ।

क्रमो मनसि यो मोह-मल्लस्य प्रतिमल्यते ॥ २४ ॥

विधत्ते सर्वदा यस्ते, स सुव्रतसमुन्नतिम् ।

समासादयते स्वामिन् !, स सुव्रत ! समुन्नतिम् ॥ २५ ॥

दृष्ट्वा समवस्तुत्यन्तर्निमि ! तं चतुराननम् ।

पश्येत्कोऽजितसन्धि मां, नमितं चतुराननम् ॥ २६ ॥

धीनिमिनाथमानैमि, समुद्रविजयाङ्गजम् ।

हेलानिजितसंप्राप्तां, समुद्रविजयां गजम् ॥ २७ ॥

शिवार्थी सेवते ते श्री-पार्श्व ! नास्तिककोमलौ ।

न क्रमावनिशं नम्र-पार्श्वनालिककोमलौ ॥ २८ ॥

वरिब्रूयति यः श्रीम-न्महावीरं महोदयम् ।

सोऽश्रुते जितसंमोह-महावीरं महोदयम् ॥ २९ ॥

श्रीसीमन्धरतीर्थेशं, सादरं नुत निर्जरम् ।

योऽज्ञानं विद्धे भस्म, सादरं नुत निर्जरम् ॥ ३० ॥

यैवन्दतेऽहंनो जार-नैरावतविदेहकान् ।

प्राप्यते प्रशरोदकी-नैरावतविदेहकान् ॥ ३१ ॥

सप्ततिशतं जिनानां-मुक्तपदवर्तिनाम् ।
 वन्दे मनुष्यलोकेऽह-मुक्तपदवर्तिनाम् ॥ ३२ ॥
 श्रीमन्नन्दीश्वरहोप, प्रतिमाप्रणताच्युताः ।
 द्विपञ्चाशति चैतेषु, प्रतिमाप्रणताच्युताः ॥ ३३ ॥
 यद्यात्मनीच्छसि स्थान-मकृत्रिममकृत्रिमम् ।
 जैनविभवजं तद्वै-मकृत्रिममकृत्रिमम् ॥ ३४ ॥
 ये जिनेन्द्राग्रमस्यन्ति, साम्प्रतातीतभाविनः ।
 दुष्कृतास्ते विमुच्यन्ते, साम्प्रतातीतभाविनः ॥ ३५ ॥
 परात्मानो जिनेन्द्रा ये-नीयन्ते मानसं प्रति ।
 पदं यान्ति जगन्मान-नीयं ते मानसं प्रति ॥ ३६ ॥
 सोऽस्तु मोक्षाय मे जैनो, नयसंगत आगमः ।
 अपि यं बुध्यते विद्वो, नयसंगत आगमः ॥ ३७ ॥
 त्वं नामाज्ञानभिद्धर्म-कीर्तये श्रुतदेवते ।
 यन्न कोऽपि तदग्रे स्व-कीर्तये श्रुतदेव ! ते ॥ ३८ ॥
 यक्ताम्याद्याः सुराः सर्वे, वैयावृत्यकरा जिनैः ।
 नञं कुर्वन्तु सङ्गाय, वैयावृत्यकराजिनैः ॥ ३९ ॥
 उक्तं “चउरो युइ” त्ति षोडशं द्वारम् ॥ ४१ ॥

निमित्तार्थं ४ स्तुतिः-

अधुना “निमित्तच्छ” त्ति सप्तदशं द्वारं विवृण्वन्नाह-
 पावखण्णत्थइरिया-इ वंदणावत्तियाइ उनिमित्ता ।
 पवयण्णसुरसरणत्थं, उस्सग्गो इय निमित्तद्धं ॥ ४२ ॥

पापानां गमनागमनादिसमुत्थानां, कृपणार्थं निर्घातनार्थम्,
 ईर्यापथिक्याः, कार्यात्सर्ग इति योगः । यदागमः-“गमणागम-
 णविहारे, सुत्ते वा सुमिणदसणे राओ । नावा नइसंतारे, इ-
 रियावहियाएँ पडिकमणं” ॥ १ ॥ गमनागमनादिसमुत्थपापक-
 यरूपं फलमीर्यापथिक्याः कार्यात्सर्गाद्भवतीति । तथा वन्दनप्र-
 त्ययादीनि यद् निमित्तानि फलानि येभ्यस्ते, तथा त्रय उत्सर्गा
 इति शेषः । वन्दनपूजनसत्कारसमानवेधिलाभनिरुपसर्गेति
 पदं फलानि चैत्यवन्दनादिकार्यात्सर्गेभ्यः स्तुतिः ।

तत्र-

“सुमरणयुद्धमणाइसु-भमणवइतनुपवित्ति वंदणयं ।
 पुण्णइहि पूयण-मिह वत्थाइहि सक्कारो ॥ १ ॥
 संमाणो मणपीइ-इ विणयपडिवत्ति वोहिलाभो उ ।
 तिण्वजिणधम्मसंप-त्ति निरुयसग्गो उ निव्वाणं ॥ २ ॥
 अरिहाइवदणीएँसु, जं पुन्नफलं इवेउ तं मज्ज ।
 उस्सग्गाउ चिय त-ण्णइहि वाहि तउ वि सिवो” ॥ ३ ॥

तथा प्रवचनसुराः सम्यग्दृष्टो देवाः, तेषां स्मरणार्थं वैयावृ-
 त्यकरेत्यादिविशेषणद्वारेणोपबृंहणार्थं ध्रुवापञ्चविद्रावणादि-
 कृते तत्तद्गुणप्रशंसया प्राप्तसादनार्थमित्यर्थः । यदा-तत्कर्त्तव्या-
 नां वैयावृत्यादीनां प्रमादादिना श्रुथीभूतानां प्रवृत्त्यर्थम्, अश्रु-
 थोभूतानां तु स्वैर्याय च स्मरणा ज्ञापना, तदर्थं, सारणार्थं
 वा, प्रवचनप्रभावनादौ हितकार्ये प्रेरणार्थम् । किम् ? उत्सर्गः
 कार्यात्सर्गः, चरम इति शेषः । इत्येतानि निमित्तानि प्रयोजनानि
 फलानि इति यावदष्टौ, चैत्यवन्दनाया भवन्तीति शेषः । इह
 च यद्यपि वैयावृत्यकरादयः स्वस्मरणार्थं क्रियमाणं कार्या-
 त्सर्गं न जानन्ते, तथाऽपि तद्विषयककार्यात्सर्गकर्तुः श्रीगुप्त-
 ष्ठिन इव विघ्नोपशमादिषु शुनसिद्धिर्भवत्येव, आप्तोपदिष्टत्वं
 नाव्यभिचारत्वात् । यथा स्तम्भनीयादिनिर्गुणपरिज्ञानेऽप्याप्तो-
 पदेशेन स्तम्भनादिकर्मकर्तुः स्तम्भनाद्यनीष्टफलसिद्धिः ।

उक्तं च चूर्णी-

“तेसिमविन्नाणे वि हु, तव्विसउस्सग्गओ फलं होइ ।
 विग्गजयपुन्नवंधा-इकारणं मंतनापणं” ॥ १ ॥ इति ।
 ज्ञापयति चैतदिदमेव कार्यात्सर्गप्रवर्त्तकम् “वैयावच्चगराणं”
 इत्यादि सूत्रम्, अन्यथाऽज्ञोष्टफलासिद्धौ प्रवर्त्तकत्वायोगात् ।
 उक्तं च दलितविस्तरायां तदपरिज्ञानेऽप्यस्मात् तच्चुम्भिसिद्धा-
 विदमेव वचनं ज्ञापकमिति । सङ्का० ३ प्रस्ता० । (अत्र श्रीगुप्त-
 श्रीप्रकथा सङ्गाचारादवसेया)

इत्युक्तं “निमित्तच्छ त्ति” सप्तदशं द्वारम् ॥ ४२ ॥

चतुर्हेतुकद्वारम् “तस्स उत्तरीकरणेणं” इति । साम्प्रतं
 “वारहेओ य” त्ति अष्टादशं द्वारं व्याख्यानयन्नाह-

चतु तस्स उत्तरीकर-णपमुह सच्चाइया य पण हेऊ ।
 वेयावच्चगरत्ता-इ तिभि इय हेउ वारसगं ॥ ४३ ॥

चत्वारो हेतवः, तस्योत्तरीकरणप्रमुखाः “तस्स उत्तरीकर-
 णेणं विसाहिकरणेणं विसह्ठीकरणेणं” इति रूपाः, कार्या-
 त्सर्गसिद्धये नवन्तीति शेषः ।

तत्र-

“तस्सालोयणपम्भिकम-णमाइणा सोहियाइयारस्स ।
 उत्तरकरणाईहि, हेऊहि करेमि उस्सग्गं ॥ १ ॥
 पम्भिवंधपलेवाई, जह सात्तागाएँ सोहियवणस्स ।
 हाणाइ गयमलस्स व, जहा विवेवाई सक्कारो ॥ २ ॥
 आलोयणाइणा तह, सुद्धइयारस्स उत्तरीकरणं ।
 कीरइ पच्छित्तेण व, जह सगडरहंगणहाणं ॥ ३ ॥
 पच्छित्ते पुण उस्स-ग्गवक्खणं पंचमे इह विसोही ।
 अइयाराण अभावो, मायाएँ विणा विसल्लत्तं” ॥ ४ ॥
 तथा श्रद्धादिकाः-“सद्धाप मेहाप धिइए धारणाप अणुपे-
 हाप घट्टमाणी” इत्यात्मकाः पञ्च हेतवः ।

तत्र-

“सद्धा निआभिलासो, न पराणुग्गहलाभिओगाई ।
 मेहा हेओपादे-यवुद्धिपकुया न य जमिंतं ॥ १ ॥
 मेहा वा मज्जाया, जिणभणिया नासमंजसत्ते पि ।
 मणपाणिहाणा पीई, धिइ न रागाइआउवया ॥ २ ॥
 धारण अरिहाइगुणा-विस्सरणं न उण सुत्ताचित्तं ।
 अणुपेहा अत्थाई-चित्ता न पवित्तिमित्तं तु ॥ ३ ॥
 पंचसु वि इमेसु पुढो, संवज्जइ वहुमाणय त्ति जहा ।
 सद्धाईवहमाणी, इवांसि उस्सग्गमिच्छाई ॥ ४ ॥
 इय पाढो त्तामकमा, एसि सद्धासईइ जहा महा ।
 तो विधिई इच्छाई, वुद्धी वि इमाण एमव ॥ ५ ॥
 कारणरहिंयं कज्जं, घमाइयं जह न सिज्जइ कया वि ।
 इय सद्धाईहि विणा, काउस्सग्गस्स न हु सिद्धी” ॥ ६ ॥
 तथा वैयावृत्यकरादयश्च त्रयो हेतवः ।

उक्तं च-

“पवयणवेयावच्चं, पवयणसंति च पवयणसमाहि ।
 सम्महिद्धो देवा, करंति जे तेसिमुस्सग्गं ॥ १ ॥
 पवयणवेयावच्चा-इवत्तियाईहि तामि हेऊहि ।
 अविरयभावा तेसि, न उ वंदणवत्तियाईहि ॥ २ ॥
 वेयावच्च संघा-इरक्खणपणुहाकिच्चमिह संति ।

उवसग्गाइविणासो, मणाई दुहवारणसमाहि” ॥ ३ ॥

(सहाइ य त्ति) चशब्दादुत्तरीकरणाद्याः पापकृपणादिफल-
र्यापथिक्यादिकायोत्सर्गस्य, सामान्येन अस्माद्या वन्दनादिभ्य-
यस्य, वैयावृत्यकृत्यादयस्तु सुदृष्टिसुस्मरणादिफलोत्सर्गस्यैति
ज्ञेयम् । सङ्गा० ३ प्रस्ता० (अत्र सुदर्शनकथा संघाचाराद् ज्ञात-
व्या) इति प्ररूपितम् “वारदेओय” त्ति अष्टादशं चारम् ॥ ४३ ॥
(३३) इदानीं “सोल आगार” त्ति एकोनविंशतितमं
चारमाविष्कुर्वन्नाह-

अन्नत्यआइ वारस, आगारा एवमाइया चउरो ।

अगणो-पणिदिद्धिदण-बोहियसोभाइ रुको य ॥ ४४ ॥

“अन्नत्य त्ति” भणनात् “अन्नत्युस्ससिएणं,” आदिशब्दात्
“नीससिएणं” इत्यादि ग्रहः, यावत् “दिद्धिसंचालेहि ति” ।

एतदर्थः-

“अन्नत्ययवावारे, कावस्सग्गं करेमि इय जोगो ।

ऊससियं सासगहो, नीससियं सासमोओ य ॥

पयडा खासखुयं जं-भमुदुण वायणीसग्गो ।

..... अहो वाओ ॥

भमलीइ अकम्हाओ, भमतमहिदंसणं व निवडं वा ।

पित्तोदयाउ मुच्छा, विचेयणत्तं भमणरहियं च ॥

सुदुमाणूससियाणु-भुक्कं पापाइअंगसंचारो ।

खेले कफाइअंते, दिठीइ निमेसमाइया ॥

ऊसासाइनिरोहं, मरणाई तेण सुदुम ऊससइ ।

पवणमसगाइरक्खण-हेऊ सासाइसु य इत्थो ॥

उडुयवायनिसग्गे-सु सहजयणा वि भमलिमुच्छासु ।

निवसइ विग्गहणभया, रोमुक्कंपाइकुनिवारा” ॥

एते च चादश आकाराः कायोत्सर्गापवादप्रकाराः साक्षात्
सूत्रे प्रतिपादिताः । तथा-(एवमाइय त्ति) “एवमाइपाई”
इति पदेन चत्वारः सूचिताः । तानेवाह-“अगणि” इत्यादि ।
अग्निर्विशुद्धीपादिस्पर्शनम्, प्रदीपनक्रमणं, पञ्चन्द्रियैर्नरमार्जा-
रादिनिश्चिन्दनं स्वस्य कायोत्सर्गाभ्यन्तस्य च गुर्वादेतराक्षे-
ष्टुवाऽतिक्रमणं, बोधिका मानुषचौराः, क्रोभः, सुराप्राकृतः, आदि-
शब्दाद् वन्दिकराजभयभीतिपातादिग्रहणम्, दृष्टश्च सर्पादिना
स्वः परो वा साध्वादिः, चशब्दात्सर्पादिरेव संमुखमासन्नं
वाऽऽगच्छति ।

अत्र यतना-

“फुसणग्गी गहणार्हि-दणे अ तह तग्गहत्थकरणाई ।

चारणपत्तायणाई, बोहियसोभाइरुक्केसु” ॥ १ ॥

उभयेऽपि मौलिताः पोरुश । संघा० ३ प्रस्ता० ।

(अत्र नरसुन्दरनृपतिदृष्टान्तः सङ्गाचाराद् ज्ञातव्यः) (का-
योत्सर्गं दोषाः “काउस्सग्ग” शब्देऽस्मिन्नेव भागे ४२६ पृष्ठे
उक्ताः । उच्छ्वासमानमपि ४२४ पृष्ठे उक्तम्)

(३४) स्तोत्रलक्षणम्-

इदानीं “युत्तं च” त्ति द्वाविंशं चारमाविष्कुर्वन् गाथोत्तरा-
रम्माह-

गंजीरमहुरमई, महत्थयुत्तं हवइ युत्तं ॥

गम्भीरा व्यहृग्यार्थान्याक्तिवक्रोक्तिकठोरोक्त्यादिगर्भाः, मधु-
राः सुश्लिष्टाकाराः शब्दा यत्र तत्तया । यद्वा-मधुरो मालवकै-
शिक्यादिप्रामागानुगतः शब्दः स्वरो यत्र । सङ्गा० ३ प्रस्ता० ।
(अत्र विजयश्रेष्ठिकथा सङ्गाचारादवसेया)

प्ररूपितम् “युत्तं च” इति द्वाविंशं द्वारम् ।

(३५) कृतिवेल्लाद्येत्यानि वन्देत्-साम्प्रतं “सगवेन्न” त्ति
त्रयोविंशं द्वारं प्रकटयन्नाह-

पम्किमणे चेइयजिम-एचरिमपम्किमणसुवणपम्किवांहे ।

चिइवंदण इइ जइणो, सत्त उ वेन्ना अहोरत्ते ॥ ४० ॥

यतः साध्याः, इति पूर्वार्थोक्तरीत्या, अहोरात्रमध्ये सप्त वेल्ला ज-
घन्यतोऽपि चैत्यवन्दना कर्तव्यैव, अन्यथाऽतिचारसंभवात्सद-
करणे प्रायश्चित्तस्य भणनादागमप्रामाण्यात् अधिकं त्वनिषेधः ।
पूर्वाद्विषु विशेषतो वन्दनाभणनात्, प्रतिषेधे प्रायश्चित्तापत्तेश्च ।
तथा चाऽऽगमः-“जेणं चेइय वंदमाणस्स वा संथुवेमाणस्स
वा पंचप्पयारं च सज्झायं पयरेमाणस्स वा विग्घं करि-
ज्जा पच्छित्तं” । एतच्च तुशब्दो विशेषयति, तत्र (पम्किमणे
त्ति) प्राभातिकावश्यकावसाने एका चैत्यवन्दना । तथा च
मूलावश्यकटीका-“तओ तिन्नि थुईओ जहा थुत्तं, नवरमप्प-
सद्वगं हित्ति, जहा घरकोइलाइसत्ता न उठन्ति, तओ देवे
वेदन्ति, तओ बहुवेन्नं संदिसावन्ति त्ति” ॥ (चेइय त्ति)
चित्तीया चैत्यवन्दना चैत्यगृहवेल्लयां भक्तादिप्रदणार्थ-
मुपयोगकरणपूर्वमित्यर्थः । उक्तं च महानिर्वाणे सप्तमा-
ध्यने यतिदिनचर्याप्रस्तावे-“चेइएहि अवंदिपाई उवओ-
गं करिज्जा पच्छित्तं” । तथा मूलावश्यके कायोत्सर्गनिर्युक्ति-
वृत्त्योर्दिवसातिचारालोचनार्थमुक्तम्-

“काउस्सग्गं मोक्खप-हदेसिआ जाणिऊण तो धीरा ।

दिवसाइयारजाणण-उयाइ ठायंति ठस्सग्गं” ॥ १ ॥

मोक्षपथस्तीर्थकरस्तदुपदेशकत्वेन कारणे कार्योपचारात्

साम्प्रतं यदुक्तं दिवसातिचारज्ञापनार्थमिति, तत्रो-

च्यते-विषयद्वारेण तमतिचारं दर्शयन्नाह-

“सयणासणन्नपाणे, चेइयजइसिज्जाकायउच्चारे ।

समिई भावणुत्ती, वितहायरणे अईयारो” ॥ १ ॥

(चेइय त्ति) चैत्यवितथाचरणे सत्यतिचारः, चैत्यविषयं च
वितथाचरणमविधिना वन्दनकरणे अकरणं चेत्यादि । (जइसि)
यतिवितथाचरणे सत्यतिचारः, यतिविषयं च वितथाचरणं
यथाहं विनयाद्यकरणमिति । एषा च त्रिकालचैत्यवन्दनाम-
ध्ये प्राभातिकसंध्याकालवन्दनोच्यते । यतो यतिनामपि दिशा-
मध्ये त्रिसंध्यं चैत्यवन्दनाया अवश्यं कर्तव्यतयोक्तत्वात् । तथा
महानिर्वाणसूत्रम्-“गोयमा ! जे केइ भिक्खू वा भिक्खुणी वा
संजयविरयपम्हिहयपच्चक्खायपावकम्मे दिया पम्हिइओ अणु-
दियहं जावजीवाभिगहणं सुविसत्थतत्तनिज्जरे जइमविहीए
सुत्तत्थमणुसरमाणे अणुन्नमणे एगग्गचित्ते तग्गयमणस्स
सुहज्जवसाए थयथुईहि न तिकावियं चेइय वंदिज्जा, तस्स णं
पायच्छित्तं उवइसिज्जा” ॥ (जिमण त्ति) चैत्यवन्दनां
कृत्वा प्रोक्तव्यम् । तथा चोक्तम्-“चेइएहि साहूहि य अवंदि-
एहि पम्किमिज्जा पच्छित्तं” । एषा च मध्याह्नचैत्यवन्दना
गण्यते । (चरिम त्ति) संचरणप्रत्याख्यानानन्तरं देवान् वन्देत् ।
उक्तं च-“संचरित्ता णं चेइयस्स साहूणं वंदणं न करिज्जा, तो
पच्छित्तं” एषा सायं संध्या चैत्यवन्दनार्था निपतति । एवं च
दिवामध्ये त्रिकालवन्दना यतिनां जवति । (पम्किमण
त्ति) दैवलिकप्रतिक्रमणात्पूर्वं देवा वन्दनीयाः । तथा च महानि-
र्वाणे-“चिइवंदणपम्किमणगाहा” । तथा “चेइएहि अवंदिप-
हि पम्किमिज्जा पच्छित्तं” (सुवण त्ति) देवान् वन्दित्वा

स्वप्नयं, नान्यथा । यदागमः—“चेइएहिं अवंदिएहिं जाव संया-
रम्मि ठाइज्जा पच्छिंत्तं” ॥ (पक्खिवोहे त्ति) प्रभाते प्रति-
युक्तः सन् देवादीन् वन्देत् । उक्तं च—“इरिया कुसुमिणमग्गो,
जिणमुणिवंदण तहेव सज्झायं” इति ॥ ७ ॥ एवं च साधूना-
श्रित्य वेत्तासत्तकनियता चैत्यवन्दना प्रदर्शिता ॥४७॥

अथ गृहस्थानाश्रित्याऽऽ-

पक्किमत्तो गिहिणो विहु, सगवेत्ता पंचवेत्त इयरस्स ।

पूयासु तिसंजामु य, होइ तिवेत्ता जहणेण ॥ ४६ ॥

प्रतिकामत उभयसन्ध्यमावश्यकं कुर्वीतस्य, गृहिणः श्रावकादेः,
सप्तवेत्ताश्चैत्यवन्दना भवत्यहोरात्रमध्ये । यथा—द्वे द्वयोरावश्य-
कयोः, द्वे च स्वापावबोधयोजिकावपुजाऽन्तरं तथा जघन्येन च
तिष्ठश्चेति सप्त । अपिः संभावने । संभाव्यते ह्येतदेवम् । अन्यथा-
ऽऽवश्यककरणे पदं स्वापादिसमयावन्दने पञ्चादिरपि, प्रचूतदेव-
गृहादौ वा अधिका अपि । पञ्चवेत्ता इतरस्याप्रतिकामतः । य-
थाऽधिस्यापावबोधयोस्तिस्रः तत्प्रतिसंधं पूजानन्तरं, तथा जघ-
न्येन श्रावकस्य तिस्रो वेत्ताश्चैत्यवन्दना भवति, कर्त्तव्येति शेषः ।
कथम्?, त्रिसंध्यासु यास्तिस्रः पूजास्तासु, तदनन्तरमित्यर्थः । ए-
तेन श्रावकस्य त्रिकालपूजाऽऽयावेदिता, चशब्द उक्तानुक्तसमुच्चया-
र्थः । तेन यदाऽपि पूजा न संभवति तथाऽपि वेत्तात्रयं देवा
वन्दनीयाः, तथा या पूर्वाह्णे गृहचैत्यचैत्यगृहादिषु वन्दनास्ताः
प्रातःसंध्यावन्दनायां निपतन्ति, तदनन्तरं मध्याह्निक्यां, नत-
स्तु प्रदोषसंध्यायाम् । यथा चागमः—“जो जो देवाणुप्पिया ! अज्ज-
प्पजिइए जावजीवं तिकालियं अणुतावत्तेगगाचित्तेणं चेइए
वंदियव्वे इणमेव जो मणुयत्ताओ असुइअसासयखणं गुरा-
ओ सारं ति, तत्थ पुव्वएहे ताव उदगपाणं न कायव्वं जाव चे-
इए साहूय न वंदिए, तहा मज्झएहे ताव असणकिरियं न का-
यव्वं जाव चेइए न वंदिए, तहा अवरएहे चेव तहा कायव्वं जहा
अवंदिएहिं चेइएहिं नो सिउज्जालयमइक्कमिज्ज त्ति ।” सङ्घा० ३
प्रस्ताण “संवर्त्तिता णं चेइयसाधूणं वंदणं ण करेज्जा पुरिमहुं”
महा० ७ प्र० (अत्र कात्तिथीक्यानकं संघाचारादुक्तावयम) चैत्य-
गृहे आशातना ‘आसायणा’ शब्दे द्वि० जा० ४७ पृष्ठे उक्ताः) (अत्र
प्रजावतीदेवीकुमारनन्दिकथा स्वस्थानोक्ता दृश्या) इति प्ररूपितं
“दस आसायणञ्चाओ” त्ति चतुर्विंशतितमं द्वारं, तन्निरूपणेन
च प्रदर्शितम् “ एवं चिइवंदणाइं ठाणाइं चउवीसपुव्वारेहिं
उसहस्साइं हुंति चउसयर ” त्ति प्राक् प्रतिकामं सप्रपञ्च-
मपि चैत्यवन्दनाविधानम् ।

(३६) साम्प्रतं चैत्यवन्दनाकरणविधिप्रदर्शनार्थमाह—

“इरिअं नमुक्कारं २ नमोऽत्यु ३ अरिहंतं ४ युइ ५ लोग ६ सव्वयुइ ८
पुक्खइयुइ १० सिद्धा ११ वेया १२ युइ १३ नमोऽत्यु १४ जावंति १५
थय १६ जयवीय ० १७ इति । तत्र “ ता गायमा ! णं अपमिक्कं-
ताए इरियावडियाए न कप्पइ चेव किंचि चिइवंदणसज्झा-
इयं काउं फलमभिकंखुगाणं ” इत्यागमप्रामाण्यात् । “ इ-
रिय त्ति ” प्रथममौर्यापथिकीप्रतिक्रमणे तत्कायोत्सर्गं च
“ चंदेसु निम्मलयर ” त्ति यावत् नामस्तवस्य पञ्चविंशत्यु-
च्छ्वासमानं कृत्वा “ नमो अरिहंतणं ” इति जणतः पारयित्वा
मुखेन सकज्जोऽपि चतुर्विंशतिस्तवो भणनीय इति वृक्षाः । ततः
क्षमाश्रमणपुर्वम “ इच्छाकारेण संदिंसह जगवन् ! चैत्यवन्दनं
करोमीति जणित्वा “ नमुक्कार ” त्ति—

“ इयामौ नेभिमुनी उज्जौ विमलतः पदं पञ्च नाभेयतः ,

श्रेयोवीरसुपाश्वशीतलनमवैरोचिपः पांडश ।

द्वौ चन्द्रप्रजसद्विधौ सितरुची द्वौ पार्श्वमद्वी सिती,
द्वौ पद्मप्रभवसुपुज्यजिनपौ रक्तौ विरक्तौ स्तुवे ॥ १ ॥

देवेन्द्रादिभिराहिंनो नरहितः सौम्यहंतः सन्मुदा,
विद्यानन्तमुखाद्यनन्तसुगुणैः सिद्धान् समुद्धान् सदा ।

आचार्यान् यतिधर्मकीर्त्तितसमाचारादिचारून् महो-

पाध्यायान् श्रुतधर्मघोषणपरान् साधून् विधेः साधकान् ॥ २ ॥

अहन्तो मम मङ्गलं विदधतां देवेऽवन्त्यक्रमाः,
विद्यानन्दमयास्तु मङ्गलमत्रं कुर्वन्तु सिद्धा मयि ।

मह्यं मङ्गलमस्तु साधुनिकरं सधर्मकीर्त्तिस्थितौ ,
मङ्गल्यं श्रुतधर्मघोषणपरं धर्मं सुदृग्भिः श्रेयः ॥ ३ ॥

इत्यादिरूपा यथारुचि यथाप्रस्तावमेकद्विज्यादिनमस्करा भ-
णनीयाः । ततः “ कहे नमंति सिरपंचमेणं काएण ” इत्याचारा-

ङ्गच्छूर्णिवचनान् पञ्चाङ्गं प्रणामं कुर्वता “ तिक्खुत्तो मुत्ताणं ध-
रणितलंसि निवेसेइ ” इत्यागमात् श्रोत्रं वारान् शिरसा चूर्मि

स्पृष्ट्वा “ नमोऽत्यु णं तिक्खुवणिक्कगुरुजिणिंदपदिमाविणिघोसियन-
यणमाणसेण धन्नोऽहं सपुत्तोऽहं ति जिणवंदणाए सहलीकय-
जम्मु त्ति मज्झमाणेण विरइयमउत्तियंजलिणा हरियनणवी-

यजंतुविरइयभूमीए निहिओभयजाणुणा सुपरिफुडसुविदि-
यनीसंकजहत्थसुत्तथोभयं पए पए भावेमाणेणं जाव चेइए वं-

दिज्ज ” त्ति । तथा—“ सकत्थयाइं चेइयवंदणं, ” महानिशी-

धे तृतीयाध्ययनोक्तविधिप्रामाण्याद् भूनिहितोभयजानुना

करधृतयोगमुद्रया शकस्तवदण्डरुको भणनीयः । तदन्ते च

पूर्ववत् प्रणामं कृत्वा समुत्थाय जिनमुद्राश्चित्तरणो योगमु-

द्रया “ अरिहंतचेइयाणं ” इत्यादि चैत्यस्तवदण्डरुकं पठति ।

उक्तं च—

“ उट्टियजिणमुदंचिय-चरणो करधारियजोगमुद्रो य ।

चेइयगयथिरदिहो, ठवणजिणंदम्यं पढइ ” ॥ १ ॥

कायोत्सर्गोऽत्रोच्छ्वासा “ अछ सेसेसु ” त्ति वचनात् अष्टौ,

उच्छ्वासपूरणार्थमिष्टसंपदं नवकारं चिन्तयित्वा तं पारयति ।

ततः “ युइ त्ति ” अधिकृतजिनस्तुतिं ददाति ।

तत्रायं बृहद्भाष्योक्तो विधिः—

“ अछुस्सासपमाणा, उस्सग्गा सव्व एव कायव्वा ।

उस्सगसमचीप, नवकारेणं तु पारिज्जा ॥ १ ॥

परमिट्ठिमुक्कारं, सक्कयजासाइ पुण भणइ पुरिसो ।

चरिमाइमयुइपदणं, पाइयजासाइ वि न इत्थी ॥ २ ॥

जइ एगो देइ युइ, अइऽणेगो ता युइ पढइ एगो ।

सेसा उस्सगग्गिआ, सुणंति जा सा परिसमत्ता ॥ ३ ॥

विवस्स जस्स पुरओ, पारखा वंदणा युइ तस्स ।

चेइयगेहे साम-अवंदणे मूव्विवस्स ॥ ४ ॥

अत्थि य पुरिसयुइए, वंदइ देवे चउव्विहो संघो ।

इत्थी युइए दुविहो, समणीओ साविया चेव ॥ ५ ॥ ”

ततो ‘लोग त्ति’ ‘लोगस्तुज्जोअगरेणं’ मणुता ‘सव्व त्ति’ ‘स-

व्वज्जोए अरिहंतचेइयाणं’ इत्यादिना प्राग्वत् कायोत्सर्गः क्रियते,

पारयित्वा “ चउयुइ त्ति ” द्वितीया स्तुतिः सर्वजिनाभिता दीयते,

ततः “ पुक्खर त्ति ” “ पुक्खरवरदीवहे ” दण्डरुको भणनीयः,

तत्कायोत्सर्गानन्तरं च “ युइ त्ति ” तृतीया स्तुतिः सिद्धास्तवत्का

भणनीया । ततः “ सिद्ध त्ति ” “ सिद्धाण ” इत्यादि भणित्वा

“वेयं चि” “वेयावच्चगराणं” इत्यादिना कायोत्सर्गः कार्यः, ततः “युइ चि” वेयावृत्त्यकरादिविषयैव चतुर्थी स्तुतिर्दीयते, ततः प्राभवत् प्रणामपूर्वकं जानुद्वयं भूमौ विन्यस्य करधृतयोग-मुद्रया “नमोऽस्तु” चि पुनः शक्रस्तवदण्डको भणनीयः, त-दन्ते प्रणामं कृत्वा “जावंति” चि सर्वजिनूवन्दनाप्रणिधान-रूपा “जावंति चेइयाई” इत्यादिगाथा ज्ञणनीया । उक्तं च पञ्चवस्तुके-वन्दित्वा द्वितीयप्रणिपातदण्डकावसाने इत्यादि । ततः क्रमाश्रमणं दत्त्वा “जावंति केइ साइ” इत्यादिना द्वि-तीयं मुनिवन्दनास्वरूपं प्रणिधानं करणीयं, पुनः क्रमाश्रमणं दत्त्वा “इच्छाकारेण संदिसइ भगवन् ! स्तवनं भणितुम्” इति भणित्वा स्तोत्रं भणनीयम्, ततो मुक्ताशुक्तिमुद्रया “जय दीयविराय” इत्यादि तृतीयं प्रार्थनालक्षणं प्रणिधानं विधेयमिति । “पणदंरुधुइचउक्कग-युइपणिहाणेहि उक्कोस” चि प्रागुक्तक्रमप्रतिपादिका गाथा भणनीया । उक्तं चाक्षरार्थः ।

अथ भाष्यकृत् सदुरुवहुमानातिशयतः स्वगुरुनामज्ञापना-
गर्भं प्रकृष्टफलदर्शनद्वारेण निगमयन्नाह-

सन्वोवाहिविमुच्छं, एवं जो वंदए सया देवे ।
देविदविदमहिंयं, परमपयं पावइ लहुं सो ॥१०॥

सर्वे श्रावकादिविषया ऋद्धिमदनुद्धिमज्जोचरा देशकाद्याद्यनुगता
द्रव्यस्तवजावस्तवस्वरूपा वन्दनीयस्तवनीयादिविषयप्रणिधानव-
क्कणाश्च उपाधयो धर्मानुविच्छाश्चिन्ताः “उपाधिधर्मचिन्तनम्” इ-
तिवचनात्, न पुनः सावचैहिकप्रयोजनविषयाः, लोके स्वजावासि-
द्धा हि ते, इति नोपदेशपराः, अप्राप्ते हि शास्त्रमर्थवत् । न हि
मत्स्निनः स्नायात्, वुनुक्षितो वाऽश्रीयादित्यत्र तत् । परमं च तत्प-
दं च परमपदं, तीर्थकरपदवीमित्यर्थः ।

यदागमः-

“सामंतो चक्रहंरं, चक्रहरो सुरवइत्तणं कंखे ।
इंदो तित्थयरत्तं, तित्थयरं पुण तिजयसुहए ॥ १ ॥
तम्हा जं इंदेहि वि, कंखिज्जइ एगबच्छकखेहि ।
इय साणुरायहियप-हिं उत्तमं तं न संदेहो” ॥ २ ॥

प्राप्नोति समासादयति, लघु शीघ्रं, स यथोपाधितैव्यवन्दना-
कर्त्ता ।

उक्तं चागमे-

“जो पुण दुहउद्विगो, सुहउपहालू अलि व्व कमलवणे ।
थययुइमंगलजइस-इवावरो हु ण मुणे किं पि ॥ १ ॥
भस्तिजरनिअरो जिण-बरिदपायारविदजुगपुरओ ।
भूमिनिट्टवियसिरो, कयंजलीवावरो भत्तो ॥ २ ॥
इक्कं पि गुणं हियप, धरिज्ज संकाइसुइसंमत्तो ।
अक्खंभियवयनियमो, तित्थयरत्ताइ सो सिज्जे” ॥ ३ ॥
ततश्च बावत्तीर्थकरत्वं स्यात्तावन्मेघरथवच्चश्रीऋत्वाद्य-
नुजवति । अथवा परमपदं मुक्तिपदं, परमज्ञानादिचतुष्टय-
योगात्, शेषं प्राभवत् ।

तथा चागमः-

“नामं पि सयलकम्म-दुमलकलंकेहिं विण्णमुक्काणं ।
तियसिदच्चियचलणा-ण जिणवरिदाण जो सरइ ॥ १ ॥
तिविहकरणोवउत्तो, खणे खणे सीलसंजमज्जुत्तो ।
अविराहियवयनियमो, सो वि हु अइरेण सिज्जिज्जा ॥ २ ॥”
सङ्गा० ३ प्रस्ता० पञ्चा० । (मेघरथकथा सङ्गाचाराद् ज्ञातव्या)

अथ शुद्धवन्दनस्यैव मोक्षहेतुत्वम् । अथ शुद्धवन्दनैव
मोक्षहेतुरिति दर्शयितुमाह-

इत्तो उ विजागाओ, अणादिभवदव्वलिगओ चैव ।

णिउणं णिरुवियव्वा, एसा जह मोक्खहेउ चि ॥३१॥

इतस्त्वस्मादेवानन्तरोक्ताद्, विजागाप्रथमकरणस्योपरि शुद्धव-
न्दना जवतीत्येवं वक्कणात्, तथा अनादिजने विप्रप्राथम्यसंसारे,
यानि छव्यलिङ्गानि, जावविकलत्वेनाप्रधानप्रवजितादिनेपथ्य-
वरणलक्षणानि तानि, तथा तेज्यस्ततोऽनादिभवद्रव्यलिङ्गतः,
चशब्दः समुच्चये, एवशब्दोऽवधारणे, स चान्यत्र योदयते ।
निपुणं सुनिश्चितं यथा भवतीत्येवं निरूपयितव्या पर्यालोचनीया ।
कथम?, यथेति यदुत, एषा एवैव शुद्धवन्दनैव, नेतरा, मोक्षहेतुर्नि-
र्वाणबीजम् । अथवा इत एव विजागादनादिजवद्रव्यलिङ्गतश्च
यस्मादियममोक्षहेतुरपि स्यादतस्तथा निरूपयितव्या । एषा
वन्दना यथा मोक्षहेतुः स्याच्छुद्धा विधेयेत्युपदेशः । इतिशब्दो
वाक्यार्थसमाप्तौ । अयमभिप्रायः-प्रथमकरणाज्यन्तरे अना-
दिजवद्रव्यलिङ्गेषु चेयमनन्तशोऽवाप्ताऽपि न मोक्षहेतुर्जाता,
अशुद्धत्वात्, अतोऽधुना तथा निरूपणीयेयं यथा मोक्षहेतुः
स्यात्, शुद्धा विधेयेति जावः । इति गाथार्थः ॥ ३१ ॥

अनादिभवद्रव्यलिङ्गत इत्यनेनानन्तशः प्राप्तिस्य
उक्ता, सा चाशुक्ताया एव, न तु शुक्ताया इत्ये-
तद्दर्शयितुमाह-

णो जावओ इमीए, परो वि हु अववृणोमला अहिगो ।
संसारो जीवाणं, हंदि पसिच्छं जिणमयम्मि ॥ ३२ ॥

बो नैव, भावतः शुद्धाध्यवसायतः, शुक्तायामित्यर्थः ।
(इमीए चि) अस्यां वन्दनायां सत्यां, परोऽप्युत्कृष्टोऽपि,
आस्तामितरः । इतिशब्दोऽलङ्कारः । (अववृणोमल चि) इह
पुनलशब्देन भीमादिन्यायेन पुनलपरावर्तोऽजिप्रेतः, ततश्चाहं
पुनलपरावर्तस्येत्यहं पुनलपरावर्तः । अप इत्यपकृष्टः किञ्चि-
न्यूनोऽर्धपुनलपरावर्तोऽपार्धपुनलपरावर्तः । तस्मादधिकोऽगो-
लः, संसारो, जीवानां जन्तूनां, भवतीति गम्यम् । कथमिदं
सिद्धमित्याह-हन्दीत्युपप्रदर्शने । प्रसिद्धं प्रख्यातं, जितमतेऽ-
हंसिद्धान्ते । यदाह-“कास्मणंतं च सुण, अद्धापरियदुओ य
देसुणो । आसायणवहुलाणं, उक्कोसं अंतरं होइ ॥१॥” इति ।
अतो द्रव्यत एषाऽऽसीत्, अनादौ जवे निरर्थिका चेति
गाथार्थः ॥ ३२ ॥

प्रकृतार्थं निगमयन्नाह-

इय तंतजुत्तिओ खलु, णिरुवियव्वा बुइहिं एम चि ।

ए हु सत्तामेत्तेणं, इमीए इह होइ णेव्वाणं ॥ ३३ ॥

इत्यनन्तरोक्तायास्तन्त्रयुक्तेस्तन्त्रयुक्ति आगमाश्रितोपपत्ति-
माश्रित्य, अथवा-तन्त्रं युक्तिं चाऽऽश्रित्य, खलुवाक्यालङ्कारे,
निरूपयितव्या आलोचनीया, मोक्षहेतवेहेतुच्यम् । बुधैर्विद्वद्भि-
र्निर्वाणार्थिभिरित्यर्थः । एषा अनन्तरोक्ता वन्दना । इतिशब्दो
वाक्यार्थसमाप्तौ । अथ कस्माद् निरूपणमस्या उपदिश्यत-
इत्याह-न हु नैव, सत्तामात्रेण सद्भावेनैव, (इमीए) अस्या वन्द-
नयाः, इह वन्दनाविचारे, जवति जायते, निर्वाणं निर्वृतिः, किं
तु शुद्धयाऽनया तत् जायते; अतस्तस्यां यतितव्यमिति हृदयम् ।
इति गाथार्थः ॥ ३३ ॥

इहैव वन्दनायाः शुद्धाशुद्धत्वविचारे अच्युत्तयमाह-

किं चेह छेयकूटग-रूवगणायं जणंति समयवित्त ।

तं नेमु चित्तभेयं, तं पि हु परिजावणीयं तु ॥ ३४ ॥

किञ्चेत्यभ्युत्थयार्थः, इहशब्दोऽन्यत्र संजतस्यते, छेकश्चासौ शुद्धः, कूटकश्च कथञ्चिदशुद्धश्चेककूटकः, स चासौ रूपकश्च छेककूटकरूपकः, स एव, तस्य वा, ज्ञातं निदर्शनं, छेककूटकरूपकज्ञातं, तद् भणन्ति वदन्ति, समयविदः सिद्धान्तवेदिनो भट्टबहुस्वामिप्रभृतयः, तन्त्रेष्वावश्यकनिर्युक्त्यादिशास्त्रेषु । तथाहि-"रूपं टंकं विसमा-इयकखरं तइयकवओउछेओ । दांएहं पि समाओगे, रूवो छेयत्तणमुवेति ॥१॥ " चित्रभेदं बहुप्रकारं, चतुर्विकल्पमित्यर्थः । इह स्थाने यदिति शेषो दइयः, तपि छेककूटकरूपकज्ञातमपि, न केवलं छव्येक्षि-कूप्रहणानन्त्येनाशुद्धत्वमस्या भावनीयमित्यपिशब्दार्थः । इहशब्द एवकारार्थो, भिन्नक्रमश्चेति । इहेति वन्दनायां, परिजावनीयमेव पर्यालोचयितव्यमेव, इतिशब्दो वाक्यार्थसमाप्तौ, इति गार्थार्थः ॥ ३४ ॥

चित्रभेदमित्युक्तं, तदेव दर्शयन्नाह-

दव्वेणं टंकेण य, जुत्तो छेओ हु रूवगो होइ ।

टंकविहूणो दव्वे, वि ण खलु एगंतछेओ चि ॥ ३५ ॥

छव्येण रूप्यसुवर्णादिनोचितेन, टङ्केन च चित्रविशेषेण च, युक्तः समन्वितो यः स छेक एव विगुद्ध एव, इहशब्द एवकारार्थः, रूपको द्रम्मो, जवति वर्तते इत्येको जेदः । तथा टङ्कविहीन उचितचित्रविक्रमो यः स छव्येऽपि रूप्यादावप्युचिते सति, न खलु नैव, एकान्तच्छेकः सर्वथा विगुद्धः, टङ्कभावेन देशतः कूटत्वात् । इतिशब्दो द्वितीयजेदप्ररूपणासमाप्त्यर्थः । इति गार्थार्थः ॥ ३५ ॥

अथ तृतीयजेदमाह-

अहव्वे टंकेण वि, कूम्पो तेण वि विणा उ मुह चि ।

फलमेत्तो एवं चिय, मुच्छाण पयारणं मोत्तुं ॥ ३६ ॥

अछव्ये रूपाद्युचितद्रव्याज्ज्ञे सति, टङ्केनाऽपि चित्रविशेषेणापि युक्तः, आस्तां टङ्काभावे इत्यपिशब्दार्थः । कूटोऽशुद्ध एव रूपको भवतीति प्रक्रमः । अथ चतुर्थमाह-तेनापि टङ्केनापि, अपिशब्दात् छव्येणाप्युभयाभाव इत्यर्थः । विना तु विद्युक्तः पुनः । रूपको मुच्छेति चिह्नमात्रमिति व्यपदिश्यते । अथोपदर्शितरूपकचतुष्टयस्य फलमतिदेशत आह-फलमिष्टार्थप्राप्तिलक्षणं प्रयोजनम्, इतोऽनन्तराकाशतुरूपकात्, एवमेव रूपकस्वरूपवदेव जवति । तच्च क्रमेण पूर्णमीषदपूर्णं विवक्षितफलाभावः, सर्वथा फलाभावश्चेति । किमन्यद्व्याप्तिकञ्चिदपि फलं न भवतीत्यत्राह-मुग्धानां मूढानां, प्रतारणं वञ्चनं, मुक्त्वा विरहरय, अन्यत् फलं न जवति, तत्पुनर्जवतीति । अथवा-सामान्यतो दृष्टान्तयोजनामाह-(एत्तो चि) वन्दनायाः सकाशादिति । अतिप्रसङ्गं वारयन्नाह-"मुच्छेत्यादि" । रूपकात्प्रतारणं स्याद्वन्दनायास्तु नेति गार्थार्थः ॥ ३६ ॥

आद्यव्याख्यापक्षे पातनैवम, अथ तेनैव फलेन तत्फल-

वद्भविष्यतीत्याह-

तं पुण अणत्थफलदं, णेहाहिगयं जणुवओगि चि ।

आयगयं चिय एत्थं, चित्तिज्जइ समयपरिसुच्छं ॥ ३७ ॥

तत्पुनर्मुग्धप्रतारणलक्षणं रूपकात्प्रतारणकृत्यजन्यं फलं, किमन्यत्वाह-अनर्थफलकम् अनर्थफलदं वा स्वपरयोरपकाररूपफलदायकम् । अत एव न नैव, इह रूपकविचारे, अधिकृतं प्रस्तुतम् । किमिति नाधिकृतमित्याह-यद्यस्मात्, अनुपयोगि निष्प्रयोजनं, न हि सतामनर्थफलदेन परप्रतारणेन प्रयोजनमस्ति । इतिशब्दः समाप्तौ । तर्हि किमिहाधिक्रियत इत्याह-आत्मगतमेव स्वविषयमेव, कायकलभ्यमित्यर्थः । न तु परविषयं प्रतारणादि, आयगतं वा रूपकविनिमयेन योऽजिप्रेतवस्तुलाभस्तत्तमेव, अत्र रूपकविचारे, चिन्त्यते विचार्यते, समयपरिशुद्धं शिष्टव्यवहारविशुद्धं, न त्वसद्व्यवहारगतं परप्रतारणमपीति । व्याख्यानतरे त्वेवमननु वन्दनातोऽपि प्रतारणं दृष्टमत आह--(तं पुणेत्त्यादि) "नेह चि" नात्र वन्दनालक्षणे दार्ष्टान्तिकेऽधिकृतम् । (आयगयं चिय चि) जीवविषयमेव (समयपरिसुच्छं चि) आगमानुगतं मोक्षादि, शेषं तथैवेति गार्थार्थः ॥ ३७ ॥

एवं दृष्टान्तं सफलमभिधाय दार्ष्टान्तिकं सफलमाह-

अथवा-सामान्यतो दार्ष्टान्तिकयोजनामभिधाय विशेषतस्तामेवाह---

जावेणं वप्पादिहिं, चेव मुच्छेहिं वंदणा ठेया ।

मोक्खफलं चिय एसा, जहोइयगुणा णियमेणं ॥ ३८ ॥

भावेनापुनर्बन्धकाद्युचितश्रद्धानभक्तिरूपेण छव्योपमेन, वर्णादिभिरिव चाक्षरप्रवृत्तिभिरिव टङ्ककल्पैः, आदिशब्दात्तत्तत्क्रियाऽऽलम्बनादिग्रहः । चैवशब्दो व्याख्यात एव । मुच्छेतिरवचैः करणचूतैः, या वन्दना, सा छेका शुद्धा प्रथमरूपकोयमा, किफलेयमित्याह-मोक्खफलैव निर्वाणप्रयोजनैव प्रधानफलोपेक्षया, न पुनः संसारफलेति । एसा वन्दना ऐदञ्चौकिकफलापेक्षया, पुनरियं किमिष्टेत्याह-यया येन प्रकारेणादितोऽभिहितस्तथैव गुणः फलं यस्याः सा यथोदितगुणा, यथोचितगुणा वा । गुणश्चायम-"पायं इमीए जत्ते, ण होइ इहलांगिया वि हाणि चि" चशब्दः समुच्चये । नियमेनावश्यतयेति गार्थार्थः ॥ ३८ ॥

अथ द्वितीयरूपकयोजनामाह-

भावेणं वप्पादिहिं, तहा उ जा होइ अपरिसुच्छं चि ।

वीयगरूवसमा खलु, एसा वि मुह चि णिदिट्ठा ॥ ३९ ॥

भावेनोक्तपरिणामेन द्रव्योपमेन, युक्तेति शेषः । तथाशब्दस्य समुच्चयार्थस्येह संबन्धात्, तथा वर्णादिभिरक्षरप्रवृत्तिभिः । तुशब्दः पुनरर्थः । तस्य चैवं संबन्धः-या पुनर्वन्दना, भवति वर्तते । अपरिशुद्धा सत्त्वोपा, इत्येवंप्रकारा, द्वितीयरूपसमा द्रव्ययुक्तटङ्कविहीनरूपकतुष्ट्या, खलुर्वाक्यालंकारे, एपाऽप्यसावपि, न केवलमाद्यरूपकसमा । शुभा प्रशस्ता, मोक्षाच्युद्यफलसाधकत्वात् । इतिशब्दः उपप्रदर्शने । निर्दिष्टा तीर्थकरादिजिरभिहिता, जावप्राधान्यात् । आह च-"क्रियाशूयश्च यो जावो, जावगूया च या क्रिया । अनयोरन्तरं ज्ञेयं, भानुखद्योतयोरिव ॥ १ ॥ " इतिगार्थार्थः ॥ ३९ ॥

अथ रूपकचरमटङ्ककच्ययोजनायाऽऽह-

जावविहूणा वप्पा-इएहिं मुद्धा वि कूरूवसमा ।

उभयविहूणा णेया, मुद्धपाया अणिट्ठफला ॥ ४० ॥

भावविहीना अपुनर्बन्धकाद्युचितश्रद्धानभक्तिरहिता या सा,

वर्णादिभिरङ्गरप्रवृत्तिभिः, शुद्धाऽपि निरवद्याऽपि, आस्तां साव-
द्या, कूटरूपसमा छव्यरहिततटङ्कयुक्ततीयरूपकतुल्या, तथा
उभयविहीना भाववर्णादिशुद्धिरहिता या सा, हेया ज्ञातव्या,
मुद्राप्राया मुद्राकल्पा । चरमजङ्गकद्वयस्यापि फलमाह-अनिष्ट-
फला अनन्निमतप्रयोजनाऽनर्थफलमेति यावत् । इति गाथार्थः ॥ ४० ॥

इयं चान्त्यभङ्गकद्वयवन्दना केषां किंफला च विशेषेण भ-
वतीत्याह-

होइ य पाएणेसा, किङ्किटसत्ताण मंदबुद्धीणं ।

पाएण दुग्गइफला, विसेसओ दुस्समाए उ ॥ ४१ ॥

भवति च संपद्यते पुनः, प्रायेण बाहुल्येन, प्रायोग्रहणमकिल-
ष्टस्त्वानामपि कदाचिदनुपयोगावस्थायामियं जवतीति ख्या-
पनार्थम् । एषा अनन्तरोक्ता रूपचरमजङ्गकद्वयोपमिता, व-
न्दना प्रायः किलष्टस्त्वानां संक्लेशवद्बहुवर्ज्यानां, किञ्चिद् वा
सत्त्वं येषां ते तथा तेषां, मन्दबुद्धीनां जडधियां मिथ्यात्वोप-
हतत्वात् । तथा प्रायेण बाहुल्येन, प्रायोग्रहणं च केषाञ्चिन्मु-
द्राप्रायाऽपि सती सा संपूर्णवन्दनाहेतुत्वेन सुगतिफलाऽपि
भवतीति ज्ञापनार्थम् । दुर्गतिफला कुदेवत्वादिप्रयोजना, वि-
शेषत इत्यत्रोत्तरस्य पुनःशब्दार्थस्य तुशब्दस्य संबन्धादि-
शेषेण पुनः, दुःषमायां दुःषमाकाले कालदोषादेव, इति गाथा-
र्थः ॥ ४१ ॥

इहैवाऽर्थे मतान्तरमाह-

अप्पे उ ह्योगिग च्चिय, एसा णामेण वंदणा जइणी ।

जं तीइ फलं तं चिय, तीए ण उ अहिगयं किंचि ॥ ४२ ॥

एके तावदियमनिष्टफलेत्याहुः । अन्ये तु अपरे पुनराचार्याः
साक्षाद्नर्थफलतामपश्यन्तोऽस्याः प्राहुः-यदुत लौकिक्येव सा-
मान्यलोकसंबन्धिन्येव, न पुनर्जैनी । एषाऽनन्तरोक्ता, अन्त्यभङ्ग-
कद्वयवन्दना । नन्वहद्वन्द्वेनीयं प्रसिद्धा, न शिवादिवन्दनेत्यतः
कथं नार्हतीत्याह-नाम्ना अभिधानेनैव, न तु फलतः । वन्दना चै-
त्यवन्दना, जैनी जिनसंबन्धिनी । अथ कथमिदमवसीयते इत्या-
ह-यत इति वाक्यशेषः । यदिति यदेव तस्या लौकिकवन्दनायाः
फलं साध्यं तदेव नान्यत्तस्या अन्त्यभङ्गकद्वयगतजैनवन्दनायाः,
न तु न पुनरधिकृतं प्रस्तुतं जिनवन्दनोचितं मोक्षादि । अथवा-
अधिकमग्नतरे लौकिकवन्दनापेक्षयेति, किञ्चित्किमप्यल्पी-
योऽपीति गाथार्थः ॥ ४२ ॥

एतस्यैवाचार्यान्तरमतस्याप्यनुष्ठानार्थमाह-

एयं पि जुज्जइ च्चिय, तदणारंभाओ तप्पलं व जओ ।

तप्पच्चवायभावो, वि हंदि तत्तो ण जुत्त च्चि ॥ ४३ ॥

एतदप्यनन्तरोक्तमाचार्यान्तरमतेन कुवन्दनाया लौकिक-
त्वमपि, न केवलमस्मदुक्तमनिष्टफलत्वमेव । युज्यत एव घटत
एव । तत्रोपपत्तिमाह-तदनारम्भाजैनवन्दनाऽनासेवनात् । अन्त्य-
वन्दनाद्वयं हि अपुनर्बन्धकादिभावाभावाज्जैनवन्दनाया अनार-
म्भ एव, तत्फलमिव जैनवन्दनाऽऽराधनाजन्यस्वर्गापवर्गसंपात्ति-
क्षुद्रोपद्रवहान्यादिलक्षणफलमिव यतो यस्माद्धेतोः, तस्या
जैनवन्दनाया अविधिकृतायाः सकाशात्प्रत्यपाया उन्मादरोग-
धर्मभ्रंसलक्षणा अनर्थास्तत्प्रत्यपायाः, तेषां भावस्तत्प्रत्यपाय-
भावः । सोऽपि, अपिशब्दादिष्टार्थभावोऽपि, हन्दीत्युपप्रदर्शने,
ततः कुवन्दनातः, अथवा-(तत्तो च्चि) तत एव जैनवन्दनाऽ-

नारम्भादेव, अवधारणं चेह काकुपाठाप्रतीयते । न युक्तो
न घटमानः स्यात्, इतिशब्दो वाक्यार्थसमाप्तौ । इदमुक्तं
भवति--यथा जैनवन्दनाऽनारम्भानुसृष्टप्रायवन्दनायामिष्टफलं
न युक्तम्, एवं जैनवन्दनाऽनारम्भादेव तज्जन्यानर्थोऽपि न युक्तः
स्यात्, दृश्यते च मुद्राप्रायवन्दनायामनर्थान्नाशः यतो अतोऽसौ
जैनी न जवत्यपि तु लौकिक्येवेति गाथार्थः ॥ ४३ ॥

अमुमेवार्थं प्रावयन्नाह-

जमुजयजणणसजावा, एसा विहिण्येयरेहिं ण उ अप्पा ।

ता एयस्साभावे, इमीए एवं कदं बीयं ? ॥ ४४ ॥

यद्यस्माद्धेतोरुभयजननस्वभावा इष्टानिष्टार्थोत्पादनबीजकल्पा,
एषा जैनवन्दना । अथ कथमेकैवोभयजननस्वभावेत्याह-
[विहिणेयरेहिं ति] विधानेन क्रियमाणेनेष्टफला, इतरैर-
विधिजिस्तु प्रत्यपायफला । लौकिक्यप्येवंभूतेति चेदित्यत्राह-
न त्वन्या न पुनरपरा, बौकिकीत्यर्थः । लौकिकत्वादेव । ततः
किमित्याह-(ता इति) यत एवं तत्तस्मादेतस्य प्राग्दृष्टान्ती-
कृतस्येष्टफलस्याभावेऽभवने, अस्यां द्विविधकुवन्दनायाम्, एव-
ममुना न्यायेन विधीतराज्यां सत्फलप्रत्यपायजनकत्वलक्षण-
न, कथं केन प्रकारेण, न कथञ्चिदित्यर्थः । द्वितीयं प्रत्यपायल-
क्षणं फलमित्यर्थः । अतः सुष्ठूक्तं तत्फलमिव तत्प्रत्यपायजा-
वोऽपि न युक्त इति । यत्र च प्रत्यपायोऽपि न जवति, सा
जैनी न भवतीति । अथवा तस्मादेतस्येष्टानिष्टफललक्षणस्या-
भयस्याभावोऽस्यां कथं बीजमिव बीजं जैनीत्वं, जैनी ह्यर्था-
नर्थबीजम् । अथवा-कथं बीजं कथमपुनर्बन्धकादित्वं, तच्चि-
वन्दनाजन्यार्थानर्थबीजम्, अतो बीजाभावादेश लौकिक्ये-
वेति युक्तमेव । इति गाथार्थः ॥ ४४ ॥

इदमेव निगमयन्नाह-

तम्हा उ तदाजासा, अप्पा एस च्चि णायओ णेया ।

मोसाजासाणुगया, तदत्यजावा-णिओगेणं ॥ ४५ ॥

यस्मादस्याः प्रत्यपायाभावाज्जैनीत्वं नास्ति, तस्माद्धेतोः । तुश-
ब्दोऽवधारणे । तस्य च प्रयोगो दर्शयिष्यते । तदाजासा जैनी-
सदृशी, जिनादिशब्दानामुपायनादयैव बौकिक्येव, एषा अधि-
कृतदुर्वन्दना, इतिशब्द उपप्रदर्शने, न्यायत उपपत्त्या, न्यायश्चान-
न्तरगाथोक्त एव, हेया ज्ञातव्या, पुनः किं नूनेत्याह-यूपाजापानु-
गता असत्यवादान्विता । कथमित्याह-तदर्थं वन्दनाऽभिधेय-
वस्तुनि, भावस्य सच्छ्रुतानाद्यभ्यवसायस्यानियोगोऽव्यापार-
स्तदर्थभावानियोगः, तेन । यदा हि-" ठाणुणं मोणेणं भाणेणं"
इत्यादिपदानि तदर्थं भावमनियुज्जानः समुच्चारयति, तदा
यूपावाद एव स्यात्, ध्यानादीनामसंपादनात् । अथवा-तद-
र्थाभावावन्दनाप्रयोजनाभावाभियोगेनावश्यतया, इति गाथा-
र्थः ॥ ४५ ॥

एवं तावदन्त्यभङ्गकद्वयगतवन्दना फलत उक्ता, अथाद्यभङ्गक-
द्वयगतवन्दनाया अभवन्नां दुर्लभताप्रतिपादनायाऽऽह-

सुहफलजणणसजावा, चिंतामणिमाइए विणान्वा ।

पावंति किं पुणेयं, परमं परमपयबीयं ति ॥ ४६ ॥

सुज्ञफलानामन्निमतप्रयोजनानां, विशिष्टाज्युद्वादीनां सुख-
लक्षणफलानां वा, जननमुत्पादनं, स्वभावः स्वरूपं येषां ते तथा,
तान्, चिन्तामण्यादिकानपि चिन्तारत्नप्रभृतिकानपि, आदिशब्दात्

कल्पद्रुमादिपरिग्रहः । मकारस्त्वागमिकः । अपिशब्दार्थं तूत्स-
राज्ञेन वक्ष्यति, न नैव, अभव्या अयोग्याः, प्राप्नुवन्त्यासाद्य-
न्ति, किं पुनरिति पदमप्राप्तिविशेषद्योतकं, सुतरां न प्राप्नुवन्ती-
त्यर्थः । एतां वन्दनाम्, परमां प्रधानामाद्यनङ्गकद्वयगताम्, परम-
पदधीजं निर्वाणहेतुम्, इतिशब्दो हेत्वर्थः । तेन परमामेतां
परमपदधीजत्वादिति । समाप्त्यर्थो वाऽयमिति गाथार्थः ॥४६॥

अभव्यास्तावदिमां न प्राप्नुवन्ति, ज्ञया अपि न
सर्व एवेति दर्शयन्नाह-

जन्वा वि एत्य णैया, ज आसन्ना ए जाइमेतेण ।

जमणाइ सुए जणियं, एयं एण उ इट्फज्जणणं ॥ ४७ ॥

भव्या अपि योग्या अपि, अभव्यास्तावद्योग्या एवेत्यपिश-
ब्दार्थः । अत्र परमवन्दनाप्राप्तौ, ज्ञेया ज्ञातव्याः, य एव केचिदा-
सन्नाः, परमपदस्येति गम्यम् । व्यतिरेकमाह-न जातिमात्रेण
न जात्यैव, भव्या इति प्रक्रमः । कुत एतदेवमित्याह-यद्यस्मा-
दनादिकालीनं, श्रुते सिद्धान्ते, भणितमुक्तम्, एतद्भव्यत्वं, न तु न
पुनर्विद्यमानमपीष्टफलजनकमभिमतार्थसाधकं, मोक्षप्रापक-
मित्यर्थः । सर्वभव्यानां निर्वाणाप्राप्तेरिति गाथार्थः ॥ ४७ ॥

तत्र ये तावदेतां विधिना सेवन्ते, तद्विधिं वा श्रद्ध-
ति, ते आसन्नाभव्याः, ये तु तां न द्विपन्ति
तेऽप्यासन्ना एवेति दर्शयन्नाह-

विहिअपओसो जेसिं, आसण्णा ते वि सुच्छिपत्त िति ।

खुदमिगाणं पुण सु-च्छेदसणा सीहणायसमा ॥ ४८ ॥

विधौ विधाने सम्यकरणे, वन्दनाया इति प्रक्रमः । प्रकृत्यमाणे
अप्रक्षेपोऽमत्सरो, माध्यस्थ्यं भवति । येषां भव्यानाम्, आस-
न्ना निकटवर्तिनः, परमपदस्येति गम्यम् । तेऽपि, न केवलमासेवा-
श्रद्धानवन्त एवेति । कुत एवमित्याह-शुद्धिप्राप्ता अवाप्तकिल्ब-
कर्मज्ञयोपशमा इति कृत्वा, न हि किल्बकर्मणां मार्गं
प्रति माध्यस्थ्यमपि जायते । एतदेव दर्शयति-कुछमृगाणां
किल्बकर्मसत्त्वहरिणानां, पुनःशब्दो विशेषणार्थः, शुद्धदेशना
विशुद्धप्रज्ञापना, विधिविषय उपदेश इत्यर्थः । सिंहनादसमा
केशरिशन्दतुल्या, त्रासहेतुत्वादिनिष्टेत्यर्थः । इति गाथार्थः ॥४८॥

एवं वन्दनां प्रति विध्यविध्योः फलमुपदर्श्य विधेविधे-
यतामुपदिशन्नाह-

आओचिऊण एवं, तंतं पुवावरेण सूरिहिं ।

विहिजतो कायव्यो, मुच्छाण हियद्वया सम्मं ॥ ४९ ॥

आलोच्य विमृश्य, एवं पूर्वोक्तन्यायेन, तन्त्रं प्रवचनं, कथ-
मित्याह-पूर्वश्च तन्त्रस्य पूर्वो भागोऽपरश्च तस्यैवापरो
भागः, पूर्वोपरं, तेन, सप्तम्यर्थं वा एनप्रत्यये सति पूर्वपरेणेति
स्यात्, पूर्वोपरभागयोस्त्यर्थः, तयोरविरोधेनेति यावत् । अनेन
चालोचनमात्रस्य व्यवच्छेदः, तस्य तत्त्वावधोधासमर्थत्वादिति
सुरिभिराचार्यैः, पण्डितैर्वा, विधौ विधाने वन्दनागते वेला-
धाराधनरूपे, यत्न उद्यमो विधीयतः, स कर्त्तव्यो विधातव्यः ।
विमुक्तात्मस्यैः स्वयं वन्दना कार्या, अन्यैरपि विधिनैव
सा विधापयितव्या इत्यर्थः । किमर्थमेतदेवमित्याह-मुख्यानाम-
व्युत्पन्नबुद्धिनाम्, हितं श्रेयः, तद्रूपो योऽर्थो वस्तु स हितार्थः,
तस्मै हितार्थाय । सम्यगविपरीततया, यदा हि गीतार्थो विधि-
ना स्वयं वन्दनां विदधति, अन्याश्च तथैव विधापयन्ति, तदा

मुख्यबुद्धयोऽपि तथैव प्रवर्तन्ते, प्रधानानुसारित्वात् मार्गानाम् ।
आह च-"जो उत्तमेहिं मणो, पढओ सो षुक्करो न सेसाणं ।
आयरियम्मि जयंते, तयणुचरो केण सीएज्जा " ॥ १ ॥

तथा-

"जे जत्थ जया जइया, बहुस्सुया चरणकरणवज्जुत्ता ।
जे ते समायरंती, आलेखणतिव्वसद्धाणं ॥ १ ॥"

(जयंति) दुःपमादौ (जइयंति) दुर्भिक्षादाविति । तथा प्र-
वृत्ताश्च ते वन्दनाराधनजन्यं हितमासादयन्ति, तद्विराधनाजन्य-
प्रत्यपायेभ्यश्च मोक्षिता भवन्तीति । अयं चोपदेशोऽसमञ्जस-
तया स्वयं वन्दनां विदधानांऽतयाऽनवाप्तापुनर्बन्धकाद्यवस्थे-
न्यस्तथाविधजिज्ञासादितल्लिङ्गविकलेभ्यो जनेभ्यस्तां प्रयच्छ-
तः सूरिन् वीक्ष्याचार्येण विहितः । एवं हि तत्प्रवृत्तौ तेषा-
मन्येषां चाऽनर्थोऽसमञ्जसक्रियाजन्या च शासनाऽपभ्राजना
मा भूदित्यभिप्रायेण । इति गाथार्थः ॥ ४९ ॥

उपदेशेशेपमाह-

तिव्वगिलाणादीणं, जेसजदाणाइयाई णायाई ।

दड्ढवाई इहं खलु, कुगहविरहेण धीरेहिं ॥ ५० ॥

टीका सुगमा । पञ्चां ३ विव० ।

(३७) अत्र हीरावजयसूरिकृतप्रश्नोत्तरकदम्बकम्-

स्वकीयेतरकल्पे देवाश्चैत्यानि वन्दन्ते, न वा ? । देवा यदा स्व-
कीयेतरकल्पे यान्ति, तदा तत्रत्यचैत्यवन्दननिषेधो क्वातो ना-
स्तीति । ही० ४ प्रका० ।

चैत्यालये चैत्यवन्दनकरणम् ईर्यापथिकीप्रतिक्रमणपुरस्स-
रमेव, अन्यथाऽपि वा ? । चैत्यालये ईर्यापथिकीपुरस्सरं चैत्य-
वन्दनकरणविषये एकान्तो नास्तीति ज्ञायते । ही० ३ प्रका० ।
शीतोष्णकालयोर्गृहस्थानां जिनालये देववन्दनं काजोद्धरण-
पूर्वकं, किं वा प्रमार्जनेन ? । शीतोष्णकालयोर्गृहस्थानां जिना-
लये देववन्दननिमित्तं काजोद्धरणस्य नियमो नास्ति, तेन यदि
कश्चित् करोति तदा करोतु । ही० २ प्रका० ।

गृहस्थाचारधरो यतिवेषवान् प्रतिक्रमणं कर्तुकामः किं
सामायिकग्रहणपूर्वकं करोति, अथवा चैत्यवन्दनतः ? । गृह-
स्थाचारधरो यतिवेषवान् मुख्यवृत्त्या सामायिकग्रहणं कृत्वा
प्रतिक्रमणं करोति ॥ ही० २ प्रका० ।

सप्तदशभेदपूजादौ श्रीजिनगृहे चैत्यवन्दनं कृत्वा यदोपवि-
श्यते तदा किमीर्यापथिकीप्रतिक्रमणपूर्वकमेवान्यथा वेति प्र-
श्ने, उत्तरम्-मुहूर्त्ताद्यवस्थानसंज्ञावनायामेर्यापथिकी प्रतिक्रम्य-
ते, अन्यथा तु यथाऽवसरमिति । ३६४ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

आविका जिनालये चैत्यवन्दनां विधायोर्ध्वं स्थिता सत्येकनम-
स्कारकाथोत्सर्गं कृत्वा चैकां स्तुतिं कथयत्येतद्विधिः कास्तीति
प्रश्ने, उत्तरम्-एतद्विधिर्भाष्यावचूरिमध्ये चैत्यवन्दनाधिकार-
कथितोऽस्ति, परमेतद्विधिकरणप्रवृत्तिरधुना आविकामध्ये
न दृश्यते इति । २६ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

अथ पं० सत्यसौभाग्यग० कृतप्रश्नः, तदुत्तरं च । यथा-
उत्कृष्टचैत्यवन्दनविधावुत्तरोत्तरं स्तुतयो वर्णैर्वृद्धा विधीयन्ते,
न त्वल्पा इति रुढिः सत्याऽस्तया वेति प्रश्ने, उत्तरम्-उत्कृष्टचै-
त्यवन्दनविधावुत्तरोत्तरं स्तुतयः प्रायो वर्णैर्वृद्धा एव विधेया
इति परम्परा वर्तते, तेन रुढिः सत्यैवावसीयते, परम्परामूलं तु
नमोऽस्तु वर्धमानायेत्यस्याधिकारे " ताओ अ थुईओ एग-
सिलोगादिवहुतिआओ पयक्खरादीहिं वा सरेण वा वहुंतेण

तिन्नि भणिऊणं ” इत्याद्यावश्यकचूर्णैर्करदर्शनमिति सं-
भाव्यत इति । ४०२ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

चेइयवास-चैत्यवास-पुं० । जिनालये, यतीनामावासे, दर्श० ।

अथ यद्यपि स्वावस्थानेनार्थरहितैर्नानुक्तातं, तथाऽपि तत्र
प्रासुकैषणीयस्तत्र निवसतां को दोष इत्याह-

दुग्गंधमलिणवत्थ-स्स खेलसंघाणजल्लुत्तस्स ।

मिणजवणे नो कप्पइ, जइणो आसायणाहेओ ॥

दुष्टो गन्धो दुरभिगन्धो यस्यासौ दुर्गन्धः, मलिनानि वस्त्राणि
यस्यासौ मलिनवस्त्रः, दुर्गन्धश्चासौ मलिनवस्त्रश्च दुर्गन्धमलि-
नवस्त्रः, तस्य खेलो निष्ठिवनं, सिङ्घानो नासिकामलम्, जल्लो
देहप्रभवपङ्कः, एनिर्युक्तस्य समन्वितस्य, जिनभवने तीर्थकुट्टे-
हमनि, न कल्पते, अवस्थानं कर्तुमिति शेषः । कस्येत्याह-यतेः
साधोः, न तु गृहस्थस्य, तस्य स्वत एव गृहस्थत्वेन नि-
वासासंभवात्, इतरस्य तु प्रवृत्तिदर्शनतो निषिध्यते इति ।
किमर्थमित्याह-आशातनाहेतोराशातना सर्वधर्मदानिर्मा भूदि-
ति । अयमत्र भावार्थः-यस्य हि भगवतो चैत्यगृहे देवा आ-
शातनाभीरुतया संवृतात्मानो विशन्ति, तत्र कथं मत्वाविद्व-
शरीराणां मुखदेहप्रकाशनाराहितानां सदोर्द्धाधःसमीरण-
प्रचारवतां स्नानताम्बूलविलेपभोगराहितानां निवसितुं यु-
ज्यत इति, त्रैकिकं कथं कृता स्यादिति । अत एवाकम्-
“जइ वि न आदाकम्मं, कत्तिकयं तह विवज्जियं ते हु । भच्छी
खलु कोइ कया, इहुरा आसायणा परमा ॥१॥” ननु यद्युत्पन्न-
सकलावरणविरहितकेवलवलावलोकितविश्वविश्वस्वभावानां
भावार्हतामवग्रहे सर्वसाधूनां निर्जराऽस्ति, तर्हि स्थापनाई-
तामवग्रहे तिष्ठतां कर्मबन्ध इति प्रयोगश्चान्वायुज्यते । स्था-
पनाईदवग्रहे यतेर्निवासः कर्तुं निर्जरासंभवात्, भावार्हदवग्र-
हनिवासिसाधुवदित्यत्रोच्यते । यदुक्तं भावार्हतामित्यादि,
तत्रान्य एव भावार्हतां कल्पः, स्थापनाईतामन्य एवेति । तथा
जगवतां ज्ञावार्हतां सर्वसम्भारारूढत्वादेव सुसाधव एव स-
मस्तमपि वैयावृत्यं प्रकुर्वन्ति, भक्तपानादिकं च प्रयच्छन्ति, न तु
गृहस्थाः, तथा तन्निमित्तनिवासादिकं न विधीयते । अन्य-
च्च-गृहस्था अपि पूजापचारकृते तेषां वस्त्राभरणपुष्पविले-
पनस्नानं कुर्वन्ति, अतो भावार्हकल्पत्वाभिप्रेयाभावाच्च
युक्तमेव भावार्हदवग्रहावस्थानम् । तथा यदुक्तम्-प्रयोगश्चेत्यादि,
तत्र निर्जराहेतोरसिद्धत्वात् । असिद्धता चास्य स्थापनाईत्क-
ल्पनेदात् तथा, यथा हि साधवो वैयावृत्यादिकं प्रत्यनधिका-
रिणः, एवं तदवग्रहावस्थानं प्रत्यपि, शास्त्रानिषिद्धाचरणाच्च ।
यत उक्तम्-“देवस्स य परिभोगो, अणंतजग्गे च दाखणवि-
वागो । जं देवभोगभूमिमु, खुची न हु वट्ठइ चरित्ते ॥१॥” प्रयो-
गश्च जिनभवनावस्थानं साधूनामयुक्तमेवेति, पापहेतुत्वात्,
सावधानुष्ठानवदिति गार्थः ॥ दर्श० ३ तत्त्व० ।

चेइयसणिवेस-चैत्यसणिवेस-पुं० । स्वनामस्थाने सन्निवेशे,
यत्राष्टमे प्रवे वीरजिनः पटिलकपूर्वायुरग्निद्योतो नाम
विप्रस्त्रिदण्डो भूत्वा मृतो नवमे सुरो जातः । कल्प०
२ क्षण ।

चेइयसिहराइ-चैत्यशिलारादि-त्रि० । जिनभवनशिखरकलश-
ध्वजप्रभृतिषु, पञ्चा० १२ विव० ।

चेइयहर-चैत्यगृह-न० । देवसद्ने, (जी०) जिनमन्दिरे, जी०
१ प्रति० ।

चेट्टण-स्थान-न० । अवस्थाने, व्य० ४ उ० ।

चेट्टा-चेष्टा-स्त्री० । क्रियायाम्, पञ्चा० ४ विव० । व्यापारकर-
णे, षो० ७ विव० । पराक्रमे, पं० सं० ५ द्वार ।

चेरु-चेट-पुं० । पादमूर्तिके, स्त्री० । भ० । दासे, कल्प० ३
क्षण । कुमारके, झा० १ ध्रु० २ अ० ।

चेरुग-चेटक-पुं० । हैहयकुलजाते स्वनामस्थाने वैशाखिका-
पुराधिपतौ, आ० क० । आ० चू० । विशे० । कल्प० । (‘ सं-
णिय ’ शब्दे सर्वा धक्तव्यता) (चेष्टणा श्रेणिकस्य भार्या अभूव
चेति ‘ चेष्टणा ’ शब्दे १३३६ पृष्ठे वक्ष्यते) “समणे भगवं महावीरे
भगवओ माया चेरुगस्स भगिणी भोई ।” आचू० १ अ० ।
चेटकेन हल्लविद्धौ रक्षितौ, कृणिकेन सह रथमुशलमहाकण्ट-
कशिलासंग्रामनामानौ संग्रामौ कृतौ । भ० ७ श० ६ उ० ।

चेरुव-चेटरूप-त्रि० । कुमारकल्पे, वृ० १ उ० ।

चेरिय-चेष्टित-न० । चेष्टायाम्, औ० । सकाममङ्गप्रत्यङ्गोपा-
ङ्गदर्शनादौ, जी० ३ प्रति० ।

चेरियाचक्रवाल-चेटिकाचक्रवाल-न० । दासीसमूहे, “चेरि-
याचक्रवालवरिसधरथेरकंचुइज्जमइत्तरयविदपरिखित्ता ”
चेटीचक्रवालेनाऽर्थात् स्वदेशसम्भवेन धर्मधराणां धर्मितकरणेन
नपुंसकीकृतानामन्तःपुरमहल्लकानाम् । ज० ६ श० ३३
उ० । दशा० ।

चेडी-चेटी-स्त्री० । दास्याम्, आ० म० प्र० । बाले, दे० ना०
३ वर्ग ।

चेत्त-चैत्र-पुं० । चैत्रीपूर्णिमाघटिते मासे, चित्रानक्षत्रान्विता
पूर्णिमा चैत्री । चित्रान्वितायां पूर्णिमायाममायां च । स्त्री० । जं०
७ वल० । चं० प्र० । “चेत्तस्स पुत्तिमाए पट्टमाभिणस्स
चित्ताहिं ” आ० म० प्र० ।

चैत्त-त्रि० । शिल्पिचिह्नगते, षो० ८ विव० ।

चेत्तगण-चैत्रगण-पुं० । चैत्रगच्छे, वृ० ६ उ० ।

“श्रीजैनशासननजस्तलतिमरासिः,
श्रीपञ्चचन्द्रकुलपद्मविकाशकारी ।
स्वज्योतिरावृतदिगम्बरहयरोऽज्ञात्,
श्रीमोक्षं धनेश्वरगुरुः प्रथितः पृथिव्याम् ॥ ७ ॥
श्रीमच्चैत्रपुरैकमण्डनमहावीरप्रतिष्ठाकृत-
स्तस्माच्चैत्रपुरप्रबोधतरणिः श्रीचैत्रगच्छोऽजति ॥
वृ० ६ उ० । ग० ।

चेय-चेतस्-न० । अन्तःकरणे, दश० ५ अ० १ उ० । मनसि,
स्था० ६ ता० २ उ० ।

चेयकर-चेतःकृत-न० । जीवस्वरूपनूतया चेतनया बद्धे,
जीवानां किं चेतःकृतानि कर्माणि, अचेतःकृतानि कर्मा-
णि वा ? । ग० ।

जीवा णं जंते ! किं चेयकरा कम्मा कज्जंति, अचेयकरा कम्मा कज्जंति ? गोयमा ! जीवा णं चेयकरा कम्मा कज्जंति, एो अचेयकडा कम्मा कज्जंति ।

“ जीवा णं ” इत्यादि । (चेयकरा कम्म सि) चेतश्चेतनं, जीवस्वरूपभूतचेतनेत्यर्थः । तेन कृतानि बद्धानि चेतःकृतानि कर्माणि । (कज्जंति सि) भवन्ति । भ० १६ श० २ उ० ।

चेयण-चेतन-पुं० । सचित्ते, व्य० १ उ० । सूत्र० । जीवे, स्या० ४ ग० ४ उ० । विशेष० । (जूतधर्म एव चेतन्यमिति लौकायतिकानां मतम् ‘आता’ शब्दे द्वितीयभागे १७० पृष्ठे उपपाद्य खरितम्)

चेयणत्त-चेतनत्त-न० । मनसि अनुभूतौ, छव्या० ११ अध्या० ।

चेयणा-चेतना-स्त्री० । संज्ञाने, उपयोगे, अवधाने, प्राव० ६ अ० । (“आता” शब्दे द्वितीयभागे १७० पृष्ठे अभौतिकत्वसिद्धिरुक्ता) करणे च । अत एव “ सेज्जं ठाणं वा जहिं चेइए ” यत्र चेतयते, ‘चित्ति’ संज्ञाने, अनुभवरूपतया विजानाति, वेदयते इत्यर्थः । अथवा-चेतयते करोति इति, धातुनामनेकार्थत्वात् । आ० म० द्वि० । आचा० ।

चेयण-चेतन्य-न० । साकारनिराकारोपयोगे, छव्या १५ अध्या० ।

चेर-चैर-न० । चरणे, नि० चू० १ उ० । (‘बंभचेर’ शब्दे व्याख्या)

चैल-चैल-न० । बल्ले, प्राव० १ अ० । नि० चू० । दश० । प्रश्न० । आचा० । स्या० । वृ० । उत्त० । ज्ञा० । औ० । सूत्र० । कल्पादौ, व्य० ७ उ० ।

चैलकण-चैलकर्ण-पुं० । वल्लकर्णे, आचा० २ श्रु० १ अ० ७ उ० ।

चैलकरण-चैलकरण-पुं० । चैलकदेशे, दश० ४ अ० ।

चैलगोल-चैलगोल-न० । बल्ल्यात्मके कन्दुके, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

चैल-चैलार्थ-न० । बल्लार्थे, वृ० ३ उ० ।

चैलपाय-चैलपात्र-न० । बल्लानिर्मितपात्रे, आचा० २ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

चैलपेठा-चैलपेठा-स्त्री० । बल्लमञ्जूषायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । नि० । तं० ।

चैलपोट्टलिया-चैलपोट्टलिका-स्त्री० । चैलानि. बल्ल्याणि तेषां पोट्टलिका इव सुसंगृहीताः सुरक्किताः तस्याम्, दश० १० अ० ।

चैलप-देशी-मुसले, दे० ना० ३ वर्ग ।

चैलपखेव-चैलपखेव-पुं० । तीर्थकुल्लकार्यदर्शनादेवकृते प्रमोदभरेण बल्ल्याणामूर्द्धकेपे, रा० । आ० क० । कल्प० । स्या० ।

चैल-चैलक-पुं० । शिष्ये, “ चैलओ भणति मिच्छा मिच्छकडं ” । दश० १ अ० । “ चैलुगं रिदेजा ” । आ० चू० ४ अ० ।

चैलणा-चैलणा-स्त्री० । चेटकराजस्य दुहितरि, आ० चू० ४ अ० । दश० । धेणिकमहाराजस्य भार्यायाम्, आ० म० प्र० । चैलणापास-चैलणापार्श्व-पुं० । टिपुरीनगर्वा दक्षिणे स्वनामपूजितपार्श्वनाथप्रतिमायाम्, ती० १ अ० । (तत्कल्पः ‘ टिपुरी ’ शब्दे वक्ष्यते)

चैल्य-चैलक-पुं० । आरण्ये जीवविशेषे, आचा० २ श्रु० १ अ० ५ उ० । दीप्त्वमाने, ती० ३३ कल्प ।

चैव-चैव-अव्य० । च-एव-समासः । समुच्चयमात्रे, स्या० २ ग० १ उ० । दर्श० । पञ्चा० ।

चोअअ-चोदक-त्रि० । प्रेरके, अनु० ।

चोइज्जंत-चोइमान-त्रि० । परेण पृच्छ्यमाने, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । शिष्यमाणे, व्य० ७ उ० । नोद्यमाने, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

चोइय-चोदित-त्रि० । प्रेरिते, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । उत्त० । विक्के, दश० ६ अ० २ उ० ।

चोक्ख-चोक्क-त्रि० । शुद्धे, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । शूचीकृते, वृ० १ उ० । परमशूचीभूते, कल्प० ५ कृण । अपनीताशुचिछव्ये, भ० ६ श० ३३ उ० । अशुचिछव्यापगमात् (ज० ११ श० ६ उ०) विवर्कितमलापनयनात् (औ०) लेपशिक्षाद्यपनयनेन (भ० ३ श० १ उ० । ज्ञा० । विपा० । आ० चू०) पवित्रे, रा० । “ आयंते चोक्खे परमसुइचूप ”/ विमलदेहनेपथ्ये, “ अम्हे चोक्खा चोक्खायारा सुइ सुइसमायारा औ० ।

चोक्खवत्थ-चोक्खवत्थ-न० । रजकपार्श्वार्थीवोज्ज्वलीकारितवत्त्वे, वृ० १ उ० ।

चोक्खा-चोक्का-स्त्री० । स्वनामख्यातायां परिवाजिकायाम्, या हि दानशौचधर्मानाख्यातवती तीर्थकुल्लमणिपराजिता काम्पल्यनगरे जितशत्रुं राजानं तद्वृत्तं संदिष्टवती । ज्ञा० ७ अ० । (‘ मणि ’ शब्देऽस्या कथा)

चोक्खायार-चोक्काचार-त्रि० । निरवद्यव्यवहारे, औ० ।

चोगुण-चतुर्गुण-त्रि० । “ न वा मयूखलवणचतुर्गुणचतुर्दशचतुर्वासुकुमारकुतूहलोद्वल्लोलुल्ले ” ॥ ८ । १ । १७१ । इति वा श्रोत् । चतुरावृत्तेऽर्थे, प्रा० १ पाद ।

चोज्जपसंगि (ष)-चौर्यप्रसङ्गिन्-त्रि० । चौर्यप्रशक्ते, ज्ञा० १ श्रु० १८ अ० ।

चोण-चौण-त्रि० । कर्मणि, “ कम्मं ति वा खवं ति वा चोणं ति वा कल्लसं ति वा वेज्जं ति वा घेरं ति वा । ” नि० चू० २० उ० । काष्ठहारादिके अधमकर्मणि, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

चोत्तीस-चतुस्त्रिंशत्-स्त्री० । चतुरधिकायां त्रिंशत्संख्यायाम्, “ चोत्तीसं बुद्धवयणातिसेसा पण्णात्ता ” । रा० ।

चोत्थ-चतुर्थ-त्रि० । “ न वा मयूखलवणचतुर्गुणचतुर्दशचतुर्वासुकुमारकुतूहलोद्वल्लोलुल्ले ” ॥ ८ । १ । १७१ । इति सूत्रेण वा श्रात्वम् । चतुःसंख्यापूरणे, प्रा० १ पाद ।

चोदग-चोदक-त्रि० । पृच्छके, “ आपरिओ भणइ-हे चोदग । अकाळे तुमं पढंते अतिसिरिमिच्छसि ? ” नि० चू० १ उ० ।

चोदसपुत्रि (ए)-चतुर्दशपूर्विन्-पुं० । सम्पूर्णश्रुतधरे, उत्त०
५ अ० । आ० म० । नं० । स्था० । नि० चू० । (“चउदसपुत्रि”
शब्देऽत्रैव जागे १०४६ पृष्ठे वृत्तमुक्तम्)

चोदसमज्ज-चतुर्दशज्ज-न० । उपवासपदके, पञ्चा० १६ वि० ।

चोदसी-चतुर्दशी-स्त्री० । “ न वा मयूखलवणचतुर्गुणचतुर्थ-
चतुर्दशचतुर्वारसुकुमारकुतूहलोदूखलोदूखले ” । ८ । १ । १७१ ॥
इति सूत्रेण वा ओत् । अमायाः पूर्णिमायाश्च पूर्वतिथौ, प्रा० १ पाद ।

चोप्प-प्रक्ष-धा० । संप्रक्षणे (चोप्पना) “प्रक्षेत्रोप्पः” । ८ ।
४ । १६१ । इति प्रक्षेः ‘चोप्प’ आदेशः । “चोप्प” प्रकृते ।
प्रा० ४ पाद ।

चोप्पा-चतुष्पाट-न० । मत्तवारणे, जं० २ वक्र० । जी० ।
नि० चू० ।

चोय-त्वक्-स्त्री० । हीरच्छल्लीरूपे वृत्तावयवे, “ चोयं तु होति
हीरो, सगलं पुण तस्स बाहिरा गल्ली ” । नि० चू० १६ उ० ।
ज्ञा० । ज० । वृ० । प्रश्न० । जं० । गन्धद्रव्यविशेषे, आ० म०
प्र० अनु० । जी० । रा० । ‘चोयो’ उपप्लविशेषे, अनु० ।

चोयग-चोदक-पुं० । त्रि० । प्रश्न चोदयतीति चोदकः । नं० ।
पीलितेच्छुच्छेष्टिके, आचा० २ श्रु० १ अ० १८ उ० । उपपन्नप्रश्न-
कारिणि, व्य० १ उ० । सूत्र० । गन्धद्रव्यविशेषे, जी० ३ प्रति० ।
त्वक्-न० । ग्लव्याम, आचा० २ श्रु० ७ अ० २ उ० ।

चोयणा-चोदना-स्त्री० । प्रेरणे, ध० २ अधि० । प्रोत्साहकरणे,
व्य० १ उ० । आ० म० । चक्रवाटसामाचारिहापयतो नोदना-
याम्, वृ० १ उ० । वैदिकविधिवाक्ये, सम्म० १ काण्ड ।
(“ चोदनालक्षणो धर्मः ” इति भीमांसका ‘सह’ शब्दे
निराकरिष्यन्ते)

चोयणिज्जाससार-चोयनिर्याससार-पुं० । चोयनामगन्धरस-
प्रधाने आसवे, जी० १ प्रति० । जं० ।

चोयपु-चोयपुट-पुं० । चोयनामगन्धद्रव्यपुटे, रा० । पत्रादि-
मये त्वग्जाजने, ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० ।

चोया-चतुश्चत्वारिंशत्-स्त्री० । चतुराधिकायां चत्वारिंशति,
प्रज्ञा० २ पद ।

चोयासव-चोयासव-पुं० । चोयसारनिष्पन्ने आसवे, जी० ३
प्रति० ।

चोर-चौर-पुं० । स्तेने, ध० २ अधि० । प्रश्न० । सूत्र० । गवादि-
हारिणि, वृ० १ उ० । चौरशब्दोऽन्यत्र तस्करे रुढो दाक्षिणात्या-
नामोदने, स्था० । अनु० ।

चौरगाह-चौरगाह-पुं० । चौरगाहके राजपुरुषे, प्रश्न० १
आश्र० द्वार ।

चोरद-चौरद-पुं० । हरीतकवनस्पतिभेदे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
चोरपउर-चौरपचुर-त्रि० । दोषभेदे, यत्र बहवश्चौरा उक्कञ्च-
न्ति । व्य० ३ उ० ।

चोरप्पओग-चौरप्रयोग-पुं० । चौराणां प्रयोजनं व्यापारणं
चौरप्रयोगः । हरत यूयमिति हरणक्रियायाः प्रेरणा । अथवा-
३३५

चौराणां प्रयोगा उपकरणानि कुत्सिकाकर्त्तरिकाघर्षरिकादीनि,
तेषामर्पणं विक्रयणं वा उपचाराच्चौरप्रयोगः । किमधुना यूयं
निर्व्यापारास्तिष्ठथ । यदि भवतां भोजनादि नास्ति, तद्दामि,
भवदानीतमोषस्य वा यदि विक्रापको न विद्यते तदाऽहं तं
विक्रेष्ये इत्येवंविधवचनैश्चौराणां व्यापारणे, प्रव० ६ द्वार ।

चौरसंघ-चौरसङ्घ-पुं० । पदातिरूपचौरसमूहे, प्रश्न० ३ आश्र०
द्वार ।

चौराग-चौराक-पुं० । स्वनामख्याते सन्निवेशे, यत्र प्रतिमास्थि-
तभगवतस्तपःप्रभावाद् गोशालो मण्यपं ददाह । आ० म० द्वि० ।

चोराणीय-चौरानीत-त्रि० । चौरैरानीते कनकवसनादौ, तच्छ
मूल्येन मुधिकया वा प्रच्छन्नं गृह्यतस्तृतीयाण्युक्तमतिचर्यते ।
प्रव० ६ द्वार ।

चोरिअ-चौर्य-न० । “स्याद् जव्यचैत्यचौर्यसमेपु यात्” । ८ ।
२ । १०७ । इति यात्पूर्वं इत् । प्रा० ४ पाद । स्तेये, स्था० ३ टा०
४ उ० । अदत्तादाने, स्था० १ टा० १ उ० ।

चोरिक्क-चौरिक्य-न० । चोरणं चौरिका, सैव चौरिक्यम् ।
प्रथमे गौणादत्तादाने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

चोरिय-चौरिक-त्रि० । परद्रव्यापहारके, प्रव० ४१ द्वार ।
आ० म० । प्रणिधिपुरुषे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

चोरिया-चौरिका-स्त्री० । चोरणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

चोन्न-चोर-पुं० । देशभेदे, तदूराज्यसम्पादके ऋषजदेवपुत्रे,
कटप० ७ कृण । ती० ।

चोल-पुं० । पुरुषचिह्ने, प्रव० ६६ द्वार । ध० ।

चोलअ-चोलक-न० । चूनापनयने, बालकप्रथममुण्डने, प्रश्न०
२ आश्र० द्वार । आ० म० ।

सम्प्रति चूलाद्वारमाह-

विहिणा चूलाकर्म, बालाणं चोलयं नाम ।

चूना नाम विधिना गुजनकप्रतिधिमुद्धर्त्तादौ च धवलमङ्गलेष्टे-
वनापूजास्वजनजोजनादिलक्षणेन बालानां चूनाकर्म, तदपि
तदा प्रवृत्तम् । आ० म० प्र० ।

चोलपट्ट-चोदपट्ट-पुं० । चोन्नस्य पुरुषचिह्नस्य पट्टः प्रावरण-
वस्त्रं चोलपट्टः । प्रव० ।

इदानीं चोलपट्टकप्रमाणप्रतिपादनायाऽऽह-

दुगुणो चउगुणो वा, हत्थो चउरंस चोलपट्टो उ ।

थेरजुवाणट्टा वा, सएहे थुद्धम्मि यं विभासा ॥९२०॥

द्विगुणश्चतुर्गुणो वा कृतः सन् यथा हस्तप्रमाणश्चतुरस्रश्च
भवति, तथा चोलस्य पुरुषचिह्नस्य पट्टः प्रावरणवस्त्रं चोप-
पट्टः कार्यः । किमर्थं द्विगुणश्चतुर्गुणो वेत्याह- (थेरजुवा-
णट्टा स्ति) क्रमेण स्थविराणां यूनां च साधूनामर्थाय प्र-
योजनाय स्थविराणां द्विहस्तः, तदिच्छियस्य प्रबलसामर्थ्याज्जा-
वादृष्टेनाप्यावरणात्, यूनां च चतुर्हस्तश्चोलपट्टकः करणी-
य इति भावः । (सएहे थुद्धम्मि यं विभासा स्ति) रुद्धे
स्थूले च चोलपट्टे विभाषा विविधा भाषा, अयं भेदो-यदुत

स्थविराणां श्रुद्धः करणीयः, तदिन्द्रियस्य स्पर्शेन चोलपट्ट-
स्योपघातान्वात्, यूनां तु स्थूल इति । प्रव० ६१ चार ।

किमर्थमसौ चोलपट्टकः क्रियत इत्यत आह—

वेनुव्व वाउमे वा, हियए अइसप्प पज्जणे चैव ।

तेसिं अणुगहत्था, त्रिगुदयट्ठा य पटो उ ॥ ४५ ॥

यस्य साधोः प्रजननं वैक्रियं भवति, विकृतमित्यर्थः । यथा
दाकिणात्यपुरुषाणां चोसार्थं विध्यते प्रजननं, तच्च विकृतं
भवति । ततश्च तत्प्रसादनार्थमनुग्रहाय चोलपट्टकः क्रिय-
ते, तथा अप्रावृते कश्चित् वातिको भवति, वातेन तत्प्र-
जननम् उच्छृङ्खलं भवति, ततश्च तदनुग्रहाय अनुज्ञातः । तथा-
ग्नीको वज्रजालुः कश्चिद्भवति तदर्थं ते (खड्गं ति) बृहत्प्र-
माणं स्वत्रावेनैव कस्यचित् प्रयोजनं भवति । ततश्चैतेषा-
मनुग्रहार्थं, तथा लिङ्गोदयार्थं कदाचित् स्त्रियं दृष्ट्वा लिङ्ग-
स्योदयो भवति । अथवा-तस्या एव स्त्रिया लिङ्गं दृष्ट्वा
उदयश्च लिङ्गस्य भवति, तं प्रति अभिज्ञापो भवतीत्यर्थः ।

ततश्चैतेषामनुग्रहार्थं चोलपट्टकग्रहणमुपदिष्टम् ॥४५॥ आच० ।
ध० । प्रश्न० । आच० । पं० व० ।

चोलुक-चौलुक्य-पुं० । स्वनामख्याते वंशे, यत्र श्रीकुमारपा-
लादयो जज्ञिरे । ती० ५ कल्पः ।

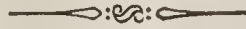
चोलो-देशी-वामने, दे० ना० ३ वर्गः ।

चोलोत्पन्नग-चौलोत्पन्नक-न० । चूडाधारणे, न० ११ श० ११ उ० ।

चोलग-चोलक-पुं० । परिपाटीभोजने, उत्त० ३ अ० । आ० म० ।
मातृपत्न्युल्लंघने चोलकदृष्टान्तः । तत्र चोलको ब्रह्मदत्तच-
क्रवर्तिमित्रकल्याणभोजनम् । आ० म० द्वि० ।

चोव्वारि-चतुःसप्तति-स्त्री० । चतुरधिकसप्ततिसंख्यायाम्,
स० ७२ सम० ।

चोव्वार-चतुर्वार-पुं० । “न वा मयूखलवणचतुर्गुणचतुर्यचतुर्द-
शचतुर्वारसुकुमारकुतूहलोदूखलोदूखले” ॥ ८ ॥ १ । १७१ ॥ इति
वा श्रोत् । चतुरावृत्तं, प्रा० १ पादः ।

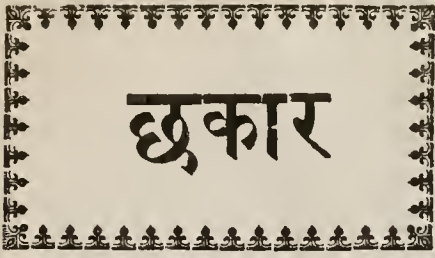
इति श्रीमत्सौधर्मवृद्धत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकल्प-

श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराचार्यश्रीश्री १००० श्री

विजयराजेन्द्रसूरिविरचिते अजिधानराजेन्द्रे

चकारादिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ।

छकार

उ-उ-पुं० । गो-कः । उदने , सपे, छागे, शक्तिधरे, उदे , सूते, प्रवाले, मन्त्रस्य विभागे , अक्षरविभागे , आच्छादने, वक्षित्वे च । न० । नित्ये, निर्मले च । त्रि० । एका० । सूर्ये, सोमे, नैर्मल्ये , वेदे, स्वच्छे, ज्ञातरि, छन्दानुवर्तिनि, पुं० । निम्नगायाम्, गिरायाम्, स्त्री० । एका० । “ उ स्ति य दोसाण गयणे होइ ” आ० म० द्वि० । “ उ ” इत्ययं षणो दोषाणामसंयमयोगलक्षणा-नामाच्छादने भवति । आ० म० द्वि० । उदेनकर्तरि, तरध्वे, त्रि० । गृहे, न० । वाच० ।

पट्-त्रि० । एकाधिकपञ्चसंख्यायाम्, वृ० ६ उ० । “ छएहं मासाणं । ” ज० १ श० ८ उ० ।

छअ-कृत-न० । “ छोऽङ्ग्यादौ ” । ८ । २ । १७ ॥ इति कस्य उः । षणे , प्रा० २ पाद ।

छइअ-कृत-त्रि० । क्यमापन्ने, “छोऽङ्ग्यादौ” । ८ । २ । १७ । इति कस्य उः । प्रा० २ पाद ।

उइपुत्त-भायापुत्र-पुं० । छायासुते, सोऽप्रतिष्ठाने नरके उत्पन्नः । जी० ३ प्रति० ।

छउम-उद्यन्-न० । उदयतीति छद्य । उदयति ज्ञानादिकं गुणमात्मन इति उद्य । पं० सं० १ द्वार । कर्म० । उ० । छादयत्यात्मस्वरूपं यत्तत् छद्य । स्था० २ ठा० १ उ० । उद्यते केवलज्ञानं केवलदर्शनं चात्मनोऽनेनेति छद्य । ग० १ अधि० । दर्श० । स्था० । “ पञ्चछद्यमुखद्वारे वा ” ॥ ८ । २ । ११२ ॥ इति दस्य उत्त्वम् । प्रा० २ पाद । पिधाने , तच्च ज्ञानादीनां गुणानामावरकत्वाज्ज्ञानावरणादिलक्षणं धातिकर्मचतुष्टयम् । आव० ४ अ० । आ० म० । शठत्वे, आवरणे , स० १ सम० । भ० । उपधौ, छद्यनि, मायायाम्, दश० ए अ० । ज्ञानावरणदर्शनावरणमोहनीयान्तरायकर्मादये सति तस्मिन् केवलस्यानुत्पादात् तदापगमानन्तरं चोत्पादात् । कटप० २ क्षण ।

छउमत्य-उद्यस्य-पुं० । उद्यनि तिष्ठति इति छद्यस्यः । आ० म० प्र० । छद्यनि ज्ञानदर्शनावरणमोहनोयान्तरायात्मके तिष्ठतीति छद्यस्यः । आचा० १ शु० ९ म० ४ उ० । पं० सं० । कर्म० । स्था० । उच्च० । छद्यनि स्थितः उद्यस्यः । नि० चू० २ उ० । निरतिशयज्ञानयुक्ते, औ० पञ्चा० । नि० चू० । अर्धाम्हाशि, द्वा० १६ द्वा० । अकेवलनि, आव० ४ अ० । सकपाये , स्था० ५ ठा० १ उ० । अतीन्द्रियज्ञानाभाववति, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० (उद्यस्यो मनुष्यो निर्जरापुरुषानां मानत्वादि न जानातीति तु “ निजरा-पांगल ” शब्दे वदयते) (उद्यस्यो मनुष्यो केवलीभूतैव सिद्ध-तीति उक्तं “ केवलि ” शब्देऽत्रैव भागे ६५३ पृष्ठे) (तीर्थकृतां

उद्यस्यपर्यार्याः “ तिथयः ” शब्दे वदयन्ते) (पञ्चभिः स्थानैः छद्यस्यः परीषहं सहते इति “ परिसह ” शब्दे वदयते)

यद् स्थानानि उद्यस्यो न जानाति-

उद्याणां छउमत्ये सव्वजावेणं ए जाणइ, ए पासइ । तं जहा-धम्मत्थिकायं धम्मत्थिकायं आगासं जीवमसरीरपडिवधं परमाणुपोग्गलं सइ, एयाणि चेव उप्पसणाणदंसणधरे अ-रहा जिणे० जाव सव्वजावेणं जाणइ, पासइ । तं जहा-धम्मत्थिकायं जाव सइ ॥

उद्यस्यो विशिष्टावध्यादिविकलो न त्वकेवली, यतो यद्यपि धर्माधर्माकाशान्यशरीरं जीवं च परमावधिर्न जानाति, तथाऽपि परमाणुशब्दौ जानात्येव, रूपित्वात्तयोः, रूपिविषयत्वाच्चावधेरिति । एतच्च सूत्रं सविपर्ययं प्राग्व्याख्यातप्रायमेव, इति छद्यस्यस्य धर्मास्तिकायादिषु ज्ञानशक्तिर्नास्तीत्युक्तम् । स्था० ६ ठा० ।

छद्यस्यः सर्वभावेन सप्त स्थानानि न जानाति-

सत्तं छाणां छउमत्ये सव्वजावेणं न जाणइ, न पासइ । तं जहा-धम्मत्थिकायं अहम्मत्थिकायं आगासत्थिकायं जीवं असरीरं परमाणुपोग्गलं सइ गंधं, एयाणि चेव उप्प-अनाणे० जाव जाणइ, पासइ । तं जहा-धम्मत्थिकायं जाव गंधं । स्था० ७ ठा० ।

सप्तभिः स्थानैर्हेतुभूतैश्च छद्यस्यं विजानीयात्-

सत्तहिं ठाणेहिं छउमत्यं जाणेज्जा । तं जहा-पाणे अइ-वाएत्ता जवइ, मुसं विदित्ता जवइ, अदिन्नमाइत्ता भवइ, सदफरिसरखुवगंधे आसदेत्ता भवइ, पुयासक्करमण उवू-हेत्ता भवइ; इमं सावज्जं ति पणवेत्ता पडिसेवेत्ता भवइ, एो जहा वादी तहा कारी यावि जवइ ।

“ सत्तहिं ठाणेहिं ” इत्यादि सप्तभिः स्थानैः हेतुभूतैः उद्यस्यं विजानीयात् । तद्यथा-प्राणानतिपातयिता, तेषां कदाचित् व्यापादनशीलो जवति । इह च प्राणातिपादनमिति वक्तव्येऽपि “ धर्मधर्मिणोरज्जेदात् ” अतिपातयितेति धर्मा निर्दिष्टः, प्राणातिपातनात् उद्यस्योऽयमित्यवसीयते, केवली हि क्लीणचारित्रावरणत्वाभिरतिचारसंयमत्वाच्च कदाचिदपि प्राणानामतिपातयिता भवतीति, इत्येवं सर्वत्र भावना कार्या । तथा मृषावादिता भवति, अदत्तमादाता ग्रहीता भवति, शब्दादीनां स्वादयिता भवति, पूजासत्कारं पुष्पाचनवस्त्राद्यर्चने अनुवृंहयिता परेण स्वस्य क्रियमाणस्य तस्यानुमोदयिता, तद्भावे हर्षकारित्यर्थः । तथेदमाधाकर्मादि सावधं सपापमित्येवं प्रज्ञाप्य तदेव प्रतिषेधिता जवति, तथा सामान्यतो नो यथावादी तथाकारी, अन्यथा अभिधायान्यथा कर्ता भवति, वाऽपीति समुच्चये । स्था० ७ ठा० ।

अष्टौ स्थानानि उद्यस्यो न जानाति-

अट्ठ छाणां छउमत्ये सव्वजावेणं न जाणइ, न पासइ । तं जहा-धम्मत्थिकायं जाव गंधं वायं, एयाणि चेव उप्प-

एणनाणदंसणधरे अरहा जिणे केवली जाणइ, पासइ जाव गंधं वायं ॥

“अहु द्वाणेत्यादि” व्याख्यातं प्राग्, नवरं यावत्करणात् “अ-धम्मत्थिकायं जीवमसरीरपडिबद्धं परमाणुपुग्गलं सइ” इति छउमत्यमिति । एतान्येव जिनो जानातीति । आह च-“एयाणि” इत्यादि सुगमम् । स्था० ८ ठा० ।

दश स्थानानि छउमत्यो न जानाति-

दस ठाणाइं उउमत्ये सव्वभावेणं न जाणइ, न पासइ । तं जहा-धम्मत्थिकायं जाव वायं, अयं जिणे जविस्सइ वा, न जविस्सइ, अयं सव्वपुक्खाणमंतं करिस्सइ वा, ए वा करिस्सइ, एयाणि चेव उप्पणनाणदंसणधरे जाणइ, पासइ जाव अयं सव्वपुक्खाणमंतं करिस्सइ वा, न करिस्सइ ॥

उउमत्य इह निरतिशय एव छउमत्योऽन्यथाऽवधिज्ञानी परमा-एवादि जानात्येव । (सव्वभावेणं ति) सर्वप्रकारेण स्पर्शर-सगन्धरूपज्ञानेन घटमिवेत्यर्थो धर्मास्तिकायम्, यावत्करणाद-धर्मास्तिकायमाकाशास्तिकायं जीवमसरीरप्रतिबद्धं परमाणु-पुद्गलं शब्दं गन्धमिति । अयमित्यादि द्वयमधिकमिह, तत्रायमि-ति प्रत्यक्षज्ञानसाक्षात्कृतो जिनः केवली भविष्यति, न वा भविष्यतीति मवमं, तथाऽयं “सव्व” इत्यादि प्रकटं, दशमभि-ति । एतान्येव छउमस्थानवधोऽन्यानि सातिशयज्ञानादित्थाज्जिनो जानातीति । आह च-“एयाइं” इत्यादि । यावत्करणात्-“जि-णे अरिहा केवली सव्वएणू सव्वभावेणं जाणइ, पासइ । तं जहा-धम्मत्थिकायं” इत्यादि यावद्दशमं स्थानं, तच्चोक्तमेवेति । स्था० १० ठा० ।

पञ्च स्थानानि उउमत्यः सर्वज्ञावेन न जानाति, न पश्यति-

पंच ठाणाइं उउमत्ये सव्वजावेणं ए जाणइ, ए पासइ । तं जहा-धम्मत्थिकायं अधम्मत्थिकायं आगासत्थिकायं जीवं असरीरपडिबद्धं परमाणुपुग्गलं, एयाणि चेव उप्पणना-णदंसणधरे अरहा जिणे केवली सव्वभावेणं जाणइ, पासइ, धम्मत्थिकायं जाव परमाणुपुग्गलं ॥

“उउमत्य” इत्यादि सुगमं, नवरं छउमत्य इहावध्यायतिशय-विक्रो गृह्यते, अन्यथा अमूर्तत्वेनाधर्मास्तिकायादीनजानन्न-पि परमाणुं जानात्येवासौ मूर्तत्वात्तस्याऽथ सर्वज्ञावेनेत्युक्तम्, ततश्च तं कथञ्चिज्ज्ञानन्नपि अनन्तपर्यायतया न जानातीति, एवं तर्हि संख्यानियमो व्यर्थः स्याद्विज्ञानादीनां सुबहुनामर्थाना-मकेवलानां सर्वपर्यायतया ज्ञातुमशक्यत्वादिति । [सव्वभा-वेणं ति] साक्षात्कारेण श्रुतज्ञानेन त्वसाक्षात्कारेण जानात्येव जीवमसरीरप्रतिबद्धं देहमुक्तं, परमाणुआसौ पुद्गलश्चेति वि-ग्रहः, अणुकादीनामुपपन्नकृणमिदम् । स्था० ५ ठा० ३ उ० । “उन्तयं कस्य संमोहः, उउमत्यस्य न जायते ।” आवा० ६ अ० । भ० ।

उउमत्यकाजिय-उउमत्यकाजिक-पुं० । “उउमत्यकालियाए त्ति” प्राकृतत्वात् स्त्रीत्वम् । उउमत्यकाजे. स्था० १० ठा० ।

उउमत्यस्त्रीणकमायवीयरागदंसणारिय-उउमत्यस्त्रीणकपाय वीतरागदर्शनार्थ-पुं० । वीतरागदर्शनार्थभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

उउमत्यमरण-उउमत्यमरण-न० । उउमत्यावां सतां मरणे, “मणपञ्चवयोहिणाणी, सुतमप्पणी मरंति जे समणा । उउम-त्यमरणमेयं,” उक्त० नि० १ अ० । मनःपर्यायनिर्देशो विशुद्धकृत-प्राधान्यमङ्गीकृत्य चारित्रिण एव, तदुपजायत इति स्वामिकृत-प्राधान्यापेक्षया वा, एवमवध्यादिष्वपि यथायोगं स्वधियैव हेतुरभिधेयः । उक्त० ५ अ० ।

उउमत्यवीयराय-उउमत्यवीतराग-पुं० । उउमनि आवरणरूपे अन्तराये च कर्मणि तिष्ठतीति उउमत्योऽनुपपन्नकेवलज्ञानदर्शनः, स चासौ वीतरागइव, उपशान्तमोहत्वान् क्लीणमोहत्वाद्वा विगत-रागोदय इत्यर्थः । स्था० ७ ठा० । “उउमत्यवीयरागेणं मोहान्-जवज्जाथो सत्त कम्मपयमीओ वेपइ । तं जहा-णाणावरणिजं दंसणावरणिजं वेयणियं आउयं नामं गोयमंतराइयं ।” एकादशछादशगुणस्थानवर्तिनि जीवे, उक्त० २ अ० ।

उउमत्यावक्कमण-उउमत्यापक्रमण-न० । ६ न० । उउमत्यानां स-तां गुरुकुत्राभिर्गमने, भ० ए श० ३३ उ० ।

उउमत्यावत्था-उउमत्यावस्या-स्त्री० । उउमत्यावस्था त्रिधा-जन्मावस्था, राज्यावस्था, ग्रामण्यावस्था च । उउमत्यकाले, ध० २ अधि० ।

उउल्लुग-पमुल्लु-पुं० । पडल्लुगोत्रे पुरुषे, “उउल्लुगो य गोत्तेणं तेण उउल्लुओ त्ति जीवो ।” आ० चू० १ अ० । वैशेषिकम-तप्रवर्तके रोहगुप्ते, विशेष० ।

ननु रोहगुप्त इत्येवास्य नाम, तत्कथं पडल्लुक् इत्य-सकृत् प्रागुक्तोऽसावित्याह-

नामेण रोहगुप्तो, गोत्तेणाद्वप्प स चोल्लो ।

द्व्वाइउपपयत्तो-वप्पमणाओ उउल्लुओ त्ति ॥ २ ॥

नाम्नाऽसौ रोहगुप्तो, गोत्रेण पुनरुल्लुगोत्रसंभूतत्वादसावुल्ल-क इत्यालप्यते, उउमत्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायलक्षणपद-पदार्थप्ररूपणेन तु पदपदार्थप्रधान उल्लुक्ः पमुल्लुक् इत्ययं व्यपदिश्यते इति । विशेष० । उक्त० । आ० म० । स्था० कल्प० । छंद-उन्द-पुं० । उन्दनं उन्दः । अजिप्राये, ध० २ अधि० । प्रश्न० ।

प्रव० । दश० । आवा० । आ० चू० । ज्ञा० । सूत्र० । आचा० । स्था० । उक्त० । गुरोरभिप्राये, आ० म० प्र० । परानुवृत्त्या भोगा-भिप्राये, आचा० १ ध्रु० २ अ० ४ उ० । स्वकीयाऽभिप्रायविशे-षे, स्था० १० ठा० । “उदेणं अज्जो तुच्चं छंदेणं ति” स्वा-भिप्रायेण यथेष्टमित्यर्थः । ज० १ श० ८ उ० । गुर्वीदेशं विनैव प्रवर्तने, उक्त० ४ अ० । इच्छायाम्, व्य० १ उ० । दश० । आयासे, नि० चू० १ उ० । अनालोचितपूर्वापरविषयाऽभिलाषे, आचा० १ ध्रु० १ अ० ७ उ० । प्रार्थनाऽभिलाषे, इन्द्रियाणां स्वविषया-ऽभिलाषे वा । सूत्र० १ ध्रु० १० अ० । चस, उक्त० ४ अ० ।

उपदेशान्तरमाह-

उदेण पत्ते इमा पया, बहुमाया मोहेण पाउडा ।

वियरेण पत्तिंति माहणे, सीउएह वयसाऽहियासण ॥ २२ ॥

(उदेणेत्यादि) उन्दोऽभिप्रायः, तेन तेन स्वकीयाभिप्रायेण कुगतिगमनैकहेतुना इमाः प्रजा अयं लाकः, तासु गतिषु प्र-

उद्व

लीयते । तथाहि-लगादिवधमपि स्वाजिप्रायग्रहस्तथा धर्म-
साधनमित्येवं प्रगल्भमाना विदधति । अन्ये तु सङ्गादिकमु-
द्दिश्य दासीदासधनधान्यादिपरिग्रहं कुर्वन्ति । तथाऽन्ये मा-
याप्रधानैः कुक्कुटैरसकुट्टप्रेक्षमाणश्रोत्रस्पर्शनादिनिर्मुग्धजनं
प्रतारयन्ति । तथाहि-“ कुक्कुटसाध्या लोको, न कुक्कुटतः प्र-
वर्तते किञ्चित् । तस्माद्धोकस्याऽयं, पितरमपि सकुक्कुटं कुर्यात्
॥ १ ॥ ” तथेयं प्रजा बहुमाया कपटप्रधाना । किमिति-
यतो मोहोऽज्ञानं तेन, प्रावृत्ताऽऽच्छादिता, सदसद्विवेकवि-
कलैर्यथः । तदेवमवगम्य (माहणे स्ति) साधुर्विकटेन प्रक-
टेनाऽमायेन कर्मणा मोक्षे संयमे वा प्रकर्षेण लीयते प्रली-
यते, शोभनजावयुक्तो भवतीति जावः । तथा शीतं च उष्णं च
शीतोष्णम्, शीतोष्णे वा, अनुकूलप्रतिकूलपरीषदाः, तान् वाचा
कायेन मनसा च करणत्रयेणाऽपि सम्यगधिसहेत इति ॥२१॥
सुत्र० १ शु० २ अ० २ उ० ।

उद्वम्-पुं० । न० । “ वाऽङ्ग्यर्थवचनायाः ” । ८ । १ । ३३ । इति
प्राकृते वा पुंस्त्वम् । वेदस्य चतुर्थेऽङ्गे, आव० ३ अ० । आ० नू० ।
अनु० । पद्यवचनलक्षणे शास्त्रे, औ० । कल्प० । सूत्रे, उत्त० ४
अ० । चासप्ततिक्रान्ते, कल्प० ७ कृष्ण । वाच० । भावा० ।
छंदणा-छन्दना-स्त्री० । छदि सम्बरणे इत्यस्यानेकार्थत्वात् कुरु
ममानुग्रहं, परिच्छिन्नं ममेदमित्येवं पूर्वानीतासनादिपरिजो-
गविषये साधूनामुत्साहनायाम्, अनु० । पूर्वगृहीतेनाशनादिना
साधूनामभ्यर्थनायाम्, वृ० १ श० । पञ्चा० ।

अथ छन्दनामाह-

पुनर्गहिणं छंदणं, गुरुआणां जहारिहं होति ।

असणादिणा उ एसा, येयेह विसेसविसय चि ॥ ३४ ॥

पूर्वगृहीतेन उद्वनाऽवसरापेक्षया प्राक्कालोपात्तेन, अशनादि-
नेति योगः । या निमन्त्रणा, सेति गम्यम् । छन्दना भवतीति-
योगः । कथं ? , गुर्वाङ्ग्या, न रक्षाधिकादेशेन, स्वातन्त्र्येण,
तत्रापि यथाऽहं यावत्गलानादितद्योग्यानातिक्रमेण ।

यद्वाह-

“ इयरो संदिसह स्ति य, पाहुणखमए गिवाणसेहे य ।

अह राणिणं सव्वे, उ चियत्तेणं निमंतिज्जा ॥ १ ॥ ”

(इयरो स्ति) मण्डल्यनुपजीवी (चियत्तेणं ति) प्रीत्या, भवति
स्यात् । अशनादिना अशनपानकप्रभृतिना, तुशब्दः पुनरर्थः ।
स च भिन्नक्रमः । ननु किं सर्वेषां साधूनामियं विधेयेत्याशङ्क-
याऽऽह-एषा तु इयं पुनः उद्वना, ज्ञेया ज्ञातव्या, इह सामाचा-
रीविषये, विशेषविषया साधुविशेषगोचरा, न तु सामान्यतः,
इतिशब्दो वाक्यार्थसमाप्ताविति गाथार्थः ॥ ३४ ॥

विशेषविषयतामेवास्या दर्शयन्माह-

जो अत्तल्लच्छिओ खलु, विसिद्धवमगो व पारणाइत्तो ।

इहारा मंरुल्लिभोगो, जतीण तह एगभत्तं च ॥ ३५ ॥

यः साधुः, आत्मन एव सत्का लब्धिर्जकादिज्ञाज्ञो यस्यासावा-
त्मलब्धिकः, खलुरेवकारार्थः, तस्य च य एवेत्येवं प्रयोगो
दृश्यः, विशिष्टपक्षो वा अष्टमादितपस्वी वा सन्, वाशब्दो
विकल्पार्थः । (पारणाइत्तो स्ति) पारणकवान् भोक्ता असहि-
ष्णुत्वादिना मण्डल्या बहिर्जो जनकारीति हृदयम् । असौ छन्दनां
करोति, अयेषामिति प्रक्रमः । उक्तविपर्ययमाह-इतरथा अन्यथा
३३६

आत्मलब्धिकत्वादिकारणं विना मण्डलीभोगः साधुमण्डल्यामेव
प्रोजनं, यतीनां साधूनां, भवति । तथेति वाक्यान्तरोपपत्त्यर्थः ।
एकजनं च एकाशनकं च, अतः पूर्वगृहीतभक्ताद्यभावात्
उद्वना नास्ति, चशब्दः समुच्चयार्थः । इति गाथार्थः ॥ ३५ ॥

अथात्मलब्धिकादिरात्मोपयोग्येव भक्तादि

ग्रहीष्यतीत्यधिकस्य तस्याज्ञावात् कथं

उद्वनां करिष्यतीत्याशङ्क्याऽऽह-

नाणादुवग्गहे सति, अहिगे गहणं इमस्सऽणुष्णायं ।

दोएह वि इट्ठफं तं, अतिगंजीराण धीराण ॥ ३६ ॥

ज्ञानाद्युपग्रहे साधुगतज्ञानप्रभृतिगुणोपपन्ने, सति भवति,
अधिके स्वपापातिरिक्ते, प्रकादौ विषये, ग्रहणमुपादानम्,
अधिकग्रहणमिति पागान्तरम् । अस्य सत्त्वधिकदेरनुज्ञातमनु-
मतं, जिनैः । कस्मादेवमित्याह-द्वयोरपि उद्वकन्दनीययोः
साध्वोरिष्टं वाञ्छितं फलं साध्यं यस्य तदिष्टफलं, तच्छन्दनागतं
भक्तस्य दानं ग्रहणं वा, किं सर्वत्र, नेत्याह-अतिगंजीरयोर-
तीवातुच्छाशययोः धीरयोराशङ्कावर्जितयोरुद्दिष्टमतीर्णं; तत्र
दायकस्य गम्भीरतागुणोपपन्नमाभिप्रायात् कर्मनिर्जरायित्वात्
कीर्तिप्रत्युपकारस्वाजन्याद्यनपेक्षत्वाच्च ग्रहीतुः पुनरयं कर्म-
क्षयभागो भवतु । मम च स्वाध्यायाद्यविच्छेदोऽस्तु, इत्येवमभि-
प्रायात् । धीरता तु दातुर्ममोदरापूर्तिर्भविष्यतीति ज्ञेयत्वात्,
ग्रहीतुः पुनः प्रतिदातव्यं भविष्यतीत्याशङ्क्या अज्ञावादिति
गाथार्थः ॥ ३६ ॥

ननु यद्यसौ गृह्णाति तदैव दातुर्दानस्येष्टफलता ज्ञानाद्युपपन्न-
नाद् नान्यथेत्याशङ्क्यामाह-

गहणे वि णिज्जरा खलु, अग्गहणे वि यं दुहा वि वंधो य ।

जावो एत्थ णिमित्तं, आणामुक्खो अमुक्खो य ॥ ३७ ॥

ग्रहणेऽपि उद्वकसाधूनां दीयमानस्य भक्तादेरादानेऽपि, आ-
स्तां दाने, निर्जरा खलु, कर्मनिर्जरणमेव ज्ञवति । तथा अग्रह-
णेऽपि चानादानेऽपि च, अपि चेति समुच्चये, निर्जरैव, दातु-
रिति प्रक्रमः । तथा द्विधाऽपि प्रकारद्वयेऽपि ग्रहणाग्रहणरूपे,
बन्धश्च कर्मबन्धश्च भवति, चशब्दो निर्जरापेक्षया समुच्चयार्थः ।
अथ कस्मादेवमित्याह-जाव आत्मपरिणामः, अत्र निर्जरायां,
बन्धे च ; निमित्तं कारणं, न ग्रहणाग्रहणमात्रम् । अथ कथं
भाव एव परस्परविरुद्धस्य कार्यक्षयस्य निमित्तं भवतीत्याह-
आक्या आपवचनेन, शुद्धोऽनवद्यो, न स्वाभिप्रायत इत्याह-
शुद्धः ; अशुद्धश्च सदोषः, आश्रयैवागमाभिप्रायेत्यर्थः ।
क्रमेण निर्जराबन्धयोरनिमित्तमिति प्रक्रमः । उक्तं च-“ परम-
रहस्समिसीणं, समत्तगणिपिरुगभूरियसारणं । परिणामियं
पमाणं, निच्छयमवन्नंभमाणं ” ॥ १ ॥ तथा-“ इच्छेज्ज न
इच्छेज्ज व, तह वि य पयओ निमंतए साह । परिणामविसुद्धी-
ए, उ निज्जरा होइगहिए वि ” ॥ १ ॥ इति गाथार्थः ॥ ३७ ॥
पञ्चा० १२ वि० । जीत० । स्या० । ग० । घ० । आ० म० । वृ० ।
ज० । उत्त० ।

उद्विरोह-छन्दोनिरोध-पुं० । छन्दोऽवशस्तस्य निरोधः ।
स्वच्छन्दतानिरोधे, उक्त० ४ अ० । गुर्वादेशं विनैव प्रवर्तनं छ-
न्दस्तस्य निरोधो निवारणम् । गुर्वाङ्ग्या प्रवर्तनं, उक्त० ३ अ० ।

उंदरागाभिनिविष्ट-उंदोरागाभिनिविष्ट-त्रि० छन्दः स्वाभि-
प्रायः, रागो नाम स्नेहरागादिः, तत्राभिनिविष्टः । उंदोरागप्र-
त्ययितदृशि, दशा० ५ अ० ।

उंदा-उन्दा-स्त्री० । उन्दात् स्वकीयादभिप्रायविशेषाद् गोवि-
न्दवाचकस्येव सुन्दरीनन्दनस्येव वा परकीयाद्या भ्रातृवशभव-
दत्तस्येव या सा छन्दा । प्रव्रज्याभेदे, स्था० २ ठा० २ उ० ।

गामेगे चोर पडिया, वत्थहिरन्नादि गिण्हितुं ते य ।
संपट्टिते य पडि, रुववती महिद्विया जणति ॥
किं न हरह महिद्वियाओ, चोरा चित्तिंति इत्थिया महिला ।
णेतुं पड्डीवणो, उवणीया तेण पडिवन्ना ॥
तीए धवो सयणेणं, जणितो किं वंदिगं ए मोएसि ।
गंतूण चोरपडि, थेरीओ लगए पयओ ॥
किं ओलगसि पुत्ता, चोरेहिं भारिया इहाणीया ।
विरहे तीए कडैती, इहागतो तुज्ज जत्त च्ति ॥
कहिए तु चोरअहिंव-म्मि पडुत्थे जणति अज्ज रत्तीए ।
पविसतु चोरअहिंवो कं-पविट्टे सेणावतीआओ ॥
हेट्टाऽसंदिपवेसो, चोरहिंवं भणति वुत्ति इणमो तु ।
जदि एज्ज मज्झ जत्ता, तस्स तुमं किं करिज्जासि ? ॥
चोराहिवाऽऽह सक्का-रइत्तु तुम दिज्ज तो करे भिउहिं ।
आह ततो चोरहिंवो, दारे यंभम्मि उद्वेहिं ॥
वच्चेहिं वेदिज्जा, तुट्टा सल्ले ति हेट्टसंदीए ।
णीणातुं चोरहिंवो, खंभे वज्जेहिं वेदेइ ॥
सुणएण खइयवज्जे, पासित्ता एं व चोरअहिंवस्स ।
अह असिणा छेत्तूणं, सीसं गहि इत्थिओ भणति ॥
णीणिज्जंती सीसं, चोरहिंवस्सा तु सा गहेतूणं ।
गाढंतीओ रुहिरं, अहिगल्लतो मग्गतो तस्स ॥
जाहे जातज्जासं, ताहे सीसं तयं पमोत्तूणं ।
दसिया वी राइणिया, सार्वेती जाति चिंधा ॥
जाहे पणिट्टिताइं, ताहे तणपूल्याउ वंछंति ।
वच्चति अवएकंती, पुणो पुणो मग्गतो सा तु ॥
गोसे य पभायम्मी, सेणहिंवं घाइयं ततो दडुं ।
लम्मा कुठेण चोरा, पासंति य ताणि चिंधाणि ॥
रुहिरदसगा दियाइं, अणिच्छिया णिअइ च्ति मंछंता ।
तुरियं भावे कुडिया, ताणि वि य पजायकालम्मि ॥
पंयस्स गए पासे, ठियाणि कुडिणीहिं जाव दिट्ठातिं ।
तं खीद्वेहिं वितड्डिय, महिद्वं घेत्तूण ते पगता ॥
ते चोरा तं एणं, चोराहिंवजातिगस्स उवणेति ।
सा तेणं पडिवन्ना, चोराहिंवपट्टवंधम्मि ॥
इतरो वि खीद्वणहिं, वितड्डिओ अस्थती उ अरुवीए ।
जूहादिवणिज्जूहो, अह एति अणीहुतो ताहियं ॥
तो कहितो दडूणं, कहि सन्ने एस दिट्टपुव्वो च्ति ।

चित्तेऊणं सुचिरं, संभरिजाणियगजाती तु ॥
अहमेतस्स तिगिच्छी, आसि विसद्वोसदीए तं सोए ।
सा रोहणीए पतओ, संरोहिच्चा वणे तस्स ॥
द्विहितक्खरा अणिहुओ, मोऽहं विज्जो तवासि पुव्वज्जे ।
संभारियसंभिन्ना, एतो उ तो वाणरो कहते ॥
तह जूहा निज्जूहो, साहज्जं मज्झ कुणसु वरमिच्छं ।
आमंति तेण जणितो, जूहं गंतूण ते दग्गा ॥
दोएह विसेसमणातुण, ए वि कासी य सो हुसाहज्जं ।
एणो जुत्तविलुत्तो, द्विद्वि ततो अक्खरा पुरतो ॥
किं साहज्जं न कतं, पुरिसाह ए जाण दोएह वि विसेसं ।
तो तुट्टो वाणरतो, वणसाढं अप्पणो विलए ॥
दग्गे सेगपहारे-ए मारितुं चोरपडिमतितं तु ।
रत्तिं मारिय चोरा-द्विंवं तु तं गेण्हितुं इत्थि ॥
सग्गामं आणेत्ता, इत्थि उवणेतु सयणवग्गस्स ।
वेरग्गममाजुत्तो, थिरत्तु इत्थीहिं जे भोगा ॥
मज्झत्थं अत्थंतं, सयणो जंपति तु भायसे किं तु ।
किं वाऽसि कज्जकामो, जणती कह अप्पणो उंदं ॥
थेराणं ति य धम्मं, सोउं पव्वज्जमज्जुवेसी य ।
एसा उंदा जणिता, । पं० भा० ।
पं० चू० ॥

उंदाणुवट्टय-उन्दोऽनुवर्तक-पुं० । उन्दोऽनुवर्तिनि, का० १ श्रु० ३
अ० । सूत्र० ।

उंदाणुवत्तण-उन्दोऽनुवर्तन-न० । अभिप्रायाराधने, देशकालदा-
ने, कटकादौ विशिष्टनृपतेः प्रस्तावदाने, दशा० ६ अ० १ ठा० १ स० ।
उंदाणुवत्तय-उन्दोऽनुवर्तक-पुं० । “ उंदाणुवट्टय ” शब्दार्थे,
का० १ श्रु० ३ अ० । सूत्र० ।

उंदाणुवत्ति (ण)-उन्दोऽनुवर्तिन्-त्रि० । गुरोश्छन्दानुवर्ति-
नि, गुरोरभिप्रायानुयायिनि, गुरोरभिप्रायानुवर्तिनि, ग० २
अधि० ।

उंदाणुवत्तिता-उन्दोऽनुवर्तिता-स्त्री० । उन्दो गुरुणामभिप्रा-
यः, तमनुवर्तते आराधयतीत्येवंशीलश्छन्दोऽनुवर्ती, तद्भाव-
श्छन्दोऽनुवर्तिता । विनयभेदे, व्य० ।

संप्रति उन्दोऽनुवर्तितामाह-

कालसहावाणमया, आहारुवहीउवस्सया चेव ।
नाउं ववरइ तहा, उंदं अणुवत्तमाणो उ ॥

आहारं पिण्डः, उपधिः कल्पादिः, उपाश्रयो वसतिः, एते का-
लस्वभावानुमता इति, अनुमतशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते ।
कालानुमता ये यस्मिन् काले सुखहेतुतया मताः, प्रकृतिः स्व-
भावः । स चार्थादिह गुरोः प्रतिगृह्यते । तदनुमताः तदनुकृ-
ताः, तान्, तथा ज्ञात्वा उन्दो गुरोरभिप्रायमनुवर्तमानो व्यव-
हरितं संपादयति । एष उन्दोऽनुवर्तिताधिनयः । व्य० २ उ० ।

उदिय-छन्दित-त्रि० । अनुजाते, ओघ० । निमन्त्रिते, नि०
चू० २ व० ।

छन्दित्वा-अव्य० । निमन्त्रयित्वेत्यर्थे, दश० १० अ० ।

उदोणिवच्छ-छन्दोनिवच्छ-न० । पद्ये, सूत्र० १ श्रु० १
अ० १ उ० ।

उदोवणीय-उन्दोपनीत-त्रि० । छन्दः स्वाजिप्रायः इच्छा-
मात्रम्, अनालोचितपूर्वापरविषयाभिलाषो वा, तेन छन्दसोऽ-
पनीतः “ आरंजमाणा विणयं वयंति, छंदोवणीया अज्जो-
ववष्णा ” । अभिप्रायानुवर्तिनि, आचा० १ श्रु० १ अ० ७ व० ।

उमुह-पण्मुख-पुं० । “ उअणनो व्यञ्जने ” । उ । १ । २५ ।
इति एकारस्यानुस्वारः । प्रा० १ पाद । “ स्यमोरस्योत् ” । उ । ४ ।
३३१ । इति अकारस्योकारः । प्रा० ४ पाद । “ षट्शमीशावसु-
आसप्तपरेण्वादेशः ” । उ । १ । २६५ । इति षस्य ङः । कार्ति-
केय, प्रा० १ पाद ।

उक्-पट्क-त्रि० । पट्परिमाणमस्येति पट्कः । पट्परिमिते,
उत्त० १ अ० । आवा० । नि० चू० । पि० ।

पट्कप्ररूपणामाह-

नामं उवणा दविण, खेत्ते कात्रे तहेव भावे अ ।

एसो उ उक्कगस्स, निक्खेवो उव्विहो होइ ॥ २२६ ॥ दश० नि० ।

तत्र नामस्थापने जुष्मे, द्रव्यपट्कं पट्कं द्रव्याणि सचि-
त्ताचित्तमिशाणि । पुरुषकार्पापणालङ्कृतपुरुषलक्षणानि, के-
त्रपट्कं पराकाशप्रदेशाः, यद् वा-जरतादीनि, कालपट्कं
पट्कं समयाः, पट्कं वा ऋतवः । तथैव भावे चेति ज्ञावपट्कं,
पट्कं ज्ञावा औदयिकादयः । अत्र च सचित्तद्रव्यपट्केनाधिकार
इति गाथाऽर्थः ।

आह-अत्र द्वायनभिधानं किमर्थम् ? । उच्यते-एकपरभिधानत
आद्यन्तग्रहणेन तद्गतैरिति व्याख्यातं पट्कपदम् । दश० ४ अ० ।

उक्जीवणिगाय-पट्जीवनिकाय-पुं० । दशवैकालिकस्य तृ-
तीयेऽध्ययने, दश० ।

जीवाहारो जन्नइ, आयारो तेणिमं तु आयातं ।

उक्जीवणियज्जयणं, तस्सऽहिगारा इमे होंति ॥ २२७ ॥

जीवाधारो भण्यते आचारः, तत्परिज्ञानपालनद्वारेणेति
ज्ञावः । येनैतदेवं, तेनेदमायातम् अवसरप्राप्तं, किं तदित्याह-
परजीवनिकाध्ययनमन्तरे अनुयोगद्वारोपन्यासावसरः ।
तथा चाह-तस्य परजीवनिकाध्ययनस्य, अध्याधिकारा एते
भवन्ति वक्ष्यमाणलक्षणाः । इति गाथार्थः ॥ २२७ ॥

तानाह--

जीवाजीवाहिगमो, चरित्तधम्मो तहेव जयणा य ।

उवण्णो धम्मफलं, उक्जीवणिगायं अहिगारा ॥ २२८ ॥

जीवाजीवाभिगमो जीवाजीवस्वरूपम्, अजिगम्यतेऽस्मिन्निति
अभिगम इति कृत्वा, स्वरूपे च सत्यभिगम्यत इति भावः ।
तथा चारित्रधर्मः प्राणतिपातादिनिवृत्तिरूपः, तथैव यतना
च पृथिव्यादिवारम्भपरिहारयत्नरूपा, तथा उपदेशः-यथा-
ऽऽत्मा न बध्यते इत्यादिविषयः । तथा धर्मफलमनुत्तरज्ञानादि,
एते परजीवनिकाया अधिकाराः । इति गाथार्थः ॥ २२८ ॥

अत्रान्तरे गत उपक्रमः । निक्षेपमधिकृत्याऽऽह-

उक्जीवणिगायं खलु, निक्खेवो होइ नामनिष्फन्नो ।

एणसिं तिण्हं पि उ, पत्तेयपरूवणं वोच्चं ॥ २२४ ॥

दश० नि० ४ अ० । आ० म० ।

उक्कट्टय-पट्कापुक-न० । गृहस्य बाह्यावन्दके परदारुके, ज्ञा० १
श्रु० १ अ० ।

उक्कम्म-पट्कर्म-न० । पुं० । यजनादिपट्कर्मसु, स्या० ५ ग्रा० ३
व० । यजनं, याजनम्, अध्ययनम्, अध्यापनं, दानं, प्रतिग्रहश्चेति ।
नि० चू० १३ उ० ।

उक्कम्मणिरय-पट्कर्मनिरत-त्रि० । यजनादिपट्कर्मनिरते,
स्था० ५ ग्रा० ३ उ० । नि० चू० ।

उक्कट्ठाणगवाइ(ण्)-पट्कल्याणकवादिन्-त्रि० । श्रीमहावीर-
स्वामिनः पक्षां कल्याणकानां वादिनि स्वरतरगच्छीये, कल्प० १
कृष्ण । (तेषामुपपत्तिः ‘ कल्याणग ’ शब्देऽत्रैव भागे ३८४ पृष्ठे
निराकृता)

उक्कसमज्जिय-पट्कसमर्जित-त्रि० । पट् प्रमाणमस्येति पट्कं
वृन्दं, तेन समर्जिताः पिण्डिताः पट्कसमर्जिताः । पट्कवृन्दे-
नोपघमानेषु, ये एकत्र समये समुपपद्यन्ते, तेषां राशिः पट्प्रमा-
णो यदि स्यात् तदा ते पट्कसमर्जिता उच्यन्ते । म० २० श० १०
उ० । (अत्र दण्डकः ‘ उववाय ’ शब्दे द्वि० भा० ६२१ पृष्ठे उक्तः)

उक्काय-पट्काय-न० । पक्षां कायानां समाहारः पट्कायम् ।
संथा० । पट्कायेषु, ते यथा पट्कायाः, पृथ्वीजलानलवायु-
घनस्पतिभेदात् । पृथ्वीकायजलकायानलकायवायुकायघन-
स्पतिकायत्रसकायलक्षणा इत्यर्थः । प्रव० १५२ द्वार । दश० ।
स्था० । सूत्र० ।

उक्कायपमदण-पट्कायप्रमर्दन-पुं० । पृथिव्याधारम्भके, पञ्चा०
१५ विव० । पृथिव्याद्युपमर्दके, दश० १० अ० ।

उक्कायमुक्कजोग-पट्कायमुक्तयोग-त्रि० । पट्कायेषु मुक्तो यो-
गो यतनालक्षणां व्यापारो याभिस्ताः पट्कायमुक्तयोगाः ।
पट्कायारम्भनिरतेषु, ग० ३ अधि० ।

उक्कायवगहत्था-पट्कायवग्रहस्ता-स्त्री० । पट्काययुक्तहस्ता-
याम्, पि० ।

उक्कायवह-पट्कायवध-पुं० । पक्षां कायानां पृथिव्यसेजोवायु-
घनस्पतित्रसलक्षणानां वधो हिंसा । पट्कायहिंसायाम्, पं०
सं० ३ द्वार ।

उक्कायविराहणा-पट्कायविराधना-स्त्री० । पट्कायविराधना-
याम्, अष्टमप्रतिमावाही यथा पट्कायविराधना न भवति
तथा परिवेषयति तदा निषेधो ज्ञातो नास्तीति । ६० प्र० ।
सेन० ४ उल्ला० ।

उक्कायसमारंभ-पट्कायसमारम्भ-पुं० । पक्षां कायानां भूदका-
ग्निवायुघनस्पतित्रसरूपाणां समारम्भे परितापने, ध० २ अधि० ।

से जयवं किं णं अट्ठेणं आऊतेऊमेहुणं चि अवोहिदायगे
समक्खाए ? । गोयमा ! णं सव्वमवि उक्कायसमारंजे म-
हापावट्ठाणे किं तु आउक्कायसमारंभेणं अणंतसत्तोवघाए, ते-

उक्तावसमारंभेण अणंतसत्त्वोवधाए मेहुणासेवणेणं तु संखे-
ज्जसत्त्वोवधाए वणरागदोसमोहाणुगण, एत्थ अपसत्त्यज्ज-
वसायत्तमेव जम्हा णं एवं तम्हा उ गोयमा ! एतेभिं सं-
सारमासेवणं परिजोगादिमु वट्टमाणे पाणी पढममहव्वयमेव
ए धारेज्जा, ते य अजावे अवसेसमहव्वयसंजमाणुपाणस्स
अभावमेव जम्हा, तम्हा मव्वहा विराहिए समाणे, जओ एवं
तओ णं पवित्तिभंमपायणासित्तेणा व गोयमा ! तं किं पि
कम्मं न वंधिज्जा, जेणं तु नरतिरियकुमाणुसेसु अणंत-
हुत्तो पुणो इ धम्मो त्ति अक्खराइं सिमिणे वि णं अल-
ज्जमाणं परिजमिज्जा, एएणं अट्टेणं आऊतेऊमेहुणे अ-
वोहिदायणे गोयमा ! समक्खाय त्ति ॥ महा० २ चू० ।

उग-छग-न० । पुरीये, ओघ० ।

उगण-उगण-न० । गोमये, पञ्चा० १३ विव० । नि० चू० ।

उगणपीठय-उगणपीठक-न० । गोमयपीठके, नि० चू० १२ उ० ।

उगणियच्छार-उगणिकक्षार-न० । गोमयक्षारे, ओघ० ।

उगणिया-उगणिका-स्त्री० । गोमयप्रतरे, अनु० ।

उगल-उगल-पुं० । उगे, औ० । आ० म० । प्रव० । प्रज्ञा० ।
प्रश्न० ।

उगलय-उगलक-पुं० । पट्टविशेषे, अनु० ।

उगलगलगललग-उगलगलगललक-पुं० । शास्त्राध्ययनवि-
कलेषु, यद्वा-उगलकस्य गलं ग्रीवां वलयन्ति मांटरन्ति ।
उगलकग्रीवामोटेकेषु, मुण्डितेषु सत्स कुटुम्बेषु सौख्योदनीये-
षु, पि० ।

उगलपुर-उगलपुर-न० । नगरभेदे, यत्र शकटो जन्मान्तरे
उगलिको जातः । स्था० १० उ० । विपा० ।

उगलिका-उगलिका-स्त्री० । अजायाम, प्रव० ८३ द्वार ।

उगुणकालग-परुगुणकालक-पुं० । परुजिर्गुणितकालके पुरुले,
स्था० ६ उ० । नि० चू० ।

उगुणलुक्ख-परुगुणरुक्ख-पुं० । परुगुणरुक्के पुरुक्खे, स्था०
६ उ० ।

उगुरु-परुगुरु-पुं० । अशीत्यधिके उपवासानां शते, उपवासत्र-
ये च । परुगुरुशब्देन शतमशीत्यधिकमुपवासानामुच्यते स्म,
साम्प्रतकावे तु तद्विपरीतेनैव परुगुरुशब्देनोपवासत्रयमेव सं-
केत्यते, जीतकल्पव्यवहारानुसारात् । स्था० २ उ० १ उ० ।

उगोयरहिङ्ग-पड्गोचरहिङ्ग-पुं० । गोचरि चरणं गोचरः ।
यथा गौरुच्चावचतुलेषु मुखं वादयैश्चरत्वेवं यदुच्चावच-
गृहेषु साधोभिर्कार्यं चरणं स गोचरः, ततः परुजिर्गोचरैहि-
ङ्ग इति परुगोचरहिङ्गकः । पेडाऽरूपेडागोमूत्रिकापतङ्ग-
वीथिकासंयुक्कृत्तागत्वाप्रत्यागताख्यैः परुभिर्गोचरैहिङ्गके,
पञ्चा० १८ विव० ।

उच्छर-ऊर्जर-पुं० । ऊर्ज-ऊर्जर । “चूलिकापैशाचिके तृती-
यतुर्ययोराद्यद्वितीयौ” । ८ । ४ । १४ इति ऊकारस्य उकारः ।
प्रा० ४ पाद । “ऊर्ज” इतिख्याते वाद्यभेदे, पटहे, कलियुगे,
नदनेदे, गद्यनेदे, स्त्री० । ऊर्जं । वाच० ।

उज्ज-राज-धा० । ज्वा० उ० । “राजेरग्घज्जसहरिररेहाः”
। ८ । ४ । १०० । इति राजेशज्जदेशः । दीप्तौ, प्रा० ४ पाद ।

उज्जा-उज्जा-स्त्री० । उजायते उपरि स्थग्यते इति उजा । स्थग-
नके ‘ढक्कन’ इतिख्याते, रा० ।

उज्जिया-उज्जिका-स्त्री० । उजा एव उज्जिका । रा० ।

उज्जीवणिकाय-परुजीवनिकाय-पुं० । पट्ट च ते पृथिव्यप्तेजो-
वायुवनस्पतिप्रसस्वभावा जीवाश्च, तेषां निकायः । पृथिव्या-
दिजीवपट्टे, दर्श० ३ तत्त्व । परुजीवनिकायप्रतिपादकमध्यय-
ने पट्टजीवनिकायाध्ययनम् । विपा० २ श्रु० १ अ० । दशवै-
कालिकस्य तृतीयेऽध्ययने, तत्र परुजीवनिकायाध्ययनोक्तजी-
वाजीवाभिगमस्यैकदेशमात्रम् ।

मुअं मे आउसंतेणं भगवया एवमक्खायं-इह खलु उज्जी-
वणिया नामउज्जयणं समणेणं जगवया महावीरेणं काम-
वेणं पवेइया सुअक्खाया सुपन्नत्ता, सेयं मे अहिज्जितं अ-
उज्जयणं धम्मपन्नत्ती ।

धूयते तदिति श्रुतं, प्रतिविशिष्टार्थप्रतिपादनफलं चायोगमात्रं
जगवता निरुष्टमात्मीयश्रवणकोटरप्रविष्टं क्वायोपशमिकजावप-
रिणामाविर्भावकारणं श्रुतमित्युच्यते । श्रुतमवधूतमवगृहीतमि-
ति पर्यायाः । मयेत्यात्मपरामर्शः । आयुरस्यास्तीति आयुष्मा-
न् । कः कमेवमाह-सुधर्मास्वामी जन्मुस्वामिनमिति । तेनेति तु-
वनभर्तुः परामर्शः, भगः समग्रैश्वर्यादिलक्षण इति । उक्तं
च-“ऐश्वर्यस्य समग्रस्य, रूपस्य यशसः श्रियः । धर्मस्याथ
प्रयत्नस्य, पक्षां जग इतीङ्गना” ॥ १ ॥ सोऽस्यास्तीति
जगवांस्तेन जगवता, वर्तमानस्वामिनेत्यर्थः । एवमिति प्रका-
रवचनः शब्दः । आख्यातमिति केवलज्ञानेनोपलब्धवेदितं, कि-
मत आह-इह खलु परुजीवनिकायनामाध्ययनमस्तीति वा-
क्यशेषः । इहेति लोके प्रवचने वा, खलुशब्दादन्यतीर्थकप्रवच-
नेषु च परुजीवनिकायेति पूर्ववत्, नामेत्यभिधानम्, अध्ययन-
मिति पूर्ववदेव । दश० ४ अ० । तत्र इह खलु परुजीवनिकायिका
नामाध्ययनमस्तीत्युक्तम् । अत्राह-एषा परुजीवनिकायिका केन
प्रवेदिता प्रकापता वेत्यत्रोच्यते-तेनैव जगवता, यत आह-“स-
मणेणं जगवया महावीरेणं कासवेणं पवेइया सुअक्खाया
सुपन्नत्ते सि” । सा च तेन धमणेन महातपस्विना भगवता
समग्रैश्वर्यादियुक्तेन महावीरेण, शूरवीरविक्रान्ताविति कपाया-
दिशत्रुजयान्महाविक्रान्तो महावीरः । उक्तं च-“विदारयति यत्क-
र्म, तपसा च विराजते । तपो चीर्येण युक्तश्च, तस्माद्वीर इति
स्मृतः ॥ १ ॥” महौश्चासौ वीरश्च महावीरः, तेन महावीरेण,
काश्यपेनेति काश्यपसगोत्रेण, प्रवेदिता नान्यतः, कुतश्चिदाकर्ण्य
ज्ञाता, किं तर्हि स्वयमेव केवलाऽऽज्ञोकेन प्रकर्षेण वेदिता प्रवेदि-
ता, विज्ञातेत्यर्थः । तथा स्वाख्यातेति सदेवमनुष्यासुरायां पर्य-
दि सुष्ठु आख्याता स्वाख्याता, तथा सुप्रश्नेति सुष्ठु प्रज्ञाता यथै-
वाख्याता तथैव सुष्ठु सूक्ष्मपरिहारासेवनेन प्रकर्षेण सम्मगासं-
वितेत्यर्थः । अनेकार्थत्वाद् धातूनां क्षपिरासेवनार्थः, तां चैवं-
भूतां परुजीवनिकायिकां श्रेयो मेऽध्येतुं, श्रेयः पथं हितं ममे-
त्यात्मनिर्देशः । आनन्दसत्त्वात्सामान्येन ममेत्यात्मनिर्देश इत्यन्ये,
ततश्च श्रेय आत्मनोऽध्येतुम्, अध्येतुमिति पठितुं धातुं भाव-
यितुम् । कुत इत्याह-अध्ययनं धर्मप्रज्ञातिः “निमित्तकारणहेतुषु

सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शनम्” इति वचनात् हेतौ प्रथमा । अध्ययनत्वात् अध्यात्मानयनात् चेतसो विशुद्ध्यापादनादित्यर्थः । एतदेव कुत इत्याह-धर्मप्रज्ञतेः प्रज्ञपनं प्रज्ञप्तिः, धर्मस्य प्रज्ञप्तिः धर्मप्रज्ञप्तिः, ततो धर्मप्रज्ञतेः कारणश्चेतसो विशुद्ध्यापादनाच्च श्रेय-आत्मनोऽध्येतुमिति । अन्ये तु व्याचक्षते-अध्ययनं धर्मप्रज्ञप्तिरिति पूर्वोपन्यस्ताध्ययनस्यैवोपपादेयतवाऽनुवादमात्रमेतदिति ।

शिष्यः पृच्छति-

कयरा खलु सा उज्जीवणिया एणमऽज्जयणं समणेणं भ-
गवया महावीरेणं कासवेणं पवेइया, सुअक्खाया, सुपन्नत्ता
सेयं मे अहिज्जिउं धम्मपवत्ती ॥

सूत्रमुक्तार्थमेवानेनैतद्दर्शयति-विहायाजिमानं संविग्नेन शि-
ष्येण सर्वकार्येष्वेव गुरुः प्रष्टव्य इति ।

आचार्ये आह-

इमा खलु सा उज्जीवणिया नामऽज्जयणं समणेणं भ-
गवया महावीरेणं कासवेणं पवेइया, सुअक्खाया, सु-
पन्नत्ता, सेयं मे अहिज्जिउं अज्जयणधम्मपवत्ती ।

सूत्रमुक्तार्थमेवानेनाप्येतद्दर्शयति-गुणवते शिष्याय गुरुणाऽप्यु-
पदेशो दातव्य एवेति ।

तं जहा-पुढाविकाइया आलकाइया तेउकाइया वाउकाइ-
या वणस्सइकाइया तसकाइया । दश० ४ अ० । आचा० ।
(पृथिव्यादीनां व्याख्या स्वस्थाने । परंजीववधकारिणाम-
भावादिदशविषयादितत्त्ववृत्तिकारिणां संपूर्णमुनिजावप्रदर्शन-
मन्यत्र वक्ष्यते) “दोहिं जीवनिकायेहिं” आच० ४ अ० ।

साम्प्रतं चारित्रधर्मस्तत्रोक्तसंबन्धमेवेदं सूत्रम्-

इच्चेसिं ठाहं जीवनिकायाणं नेव सयं दंरं समारंजिज्जा,
नेवऽत्तेहिं दंरं समारंजाविज्जा, दंरं समारभंते वि अन्ने न
समणुजाणामि जावज्जीवाए ॥ १२ ॥

सर्वे प्राणिनः परमधर्माण इत्यनेन हेतुना एतेषां षष्ठां जीव-
निकायानामिति “सुपां सुपो भवन्ति” इति वचनात् सप्त-
म्यर्थे षष्ठी । एतेषु षट्सु जीवनिकायेषु अनन्तरोदितस्वरूपेषु
नैव स्वयमात्मना दणं संघट्टनपरितापनादिलक्षणं समारभेत
प्रवर्तयेत्, तथा नैवान्यैः प्रेष्यादिभिर्दणुरुक्तलक्षणं समार-
म्भयेत्, कारयेदित्यर्थः । दणं समारंजमाणानप्यन्यान् प्राणिनो
न समनुजानीयात्, नानुमोदयेदिति विधायिकं भगवद्वचनम्
यतश्चैवमतो यावज्जीवमित्यादि, यावद् व्युत्सृजामीत्यादि
इत्येवमिदं सम्यक् प्रतिपद्येत इत्येदंपर्यम्, पदार्थस्तु जीवनं
जीवः । यावद्जीवो यावज्जीवम्-आप्राणोपरमादित्यर्थः ।

किमित्याह-

तिविहं तिविहेणं मणेणं वाचाण काएणं न करेमि, न
कारवेमि, करंतं वि अन्ने न समणुजाणामि, तस्स जंते ! पमि-
कममि, निंदामि, गरिहामि, अप्पाणं वोसिरामि ॥ १३ ॥

त्रिविधं त्रिविधेनेति तिस्रो विधा विधानानि कृतादिरूपा
अस्येति त्रिविधः, दण्ड इति गम्यते । तं त्रिविधेन करणेन,
एतद्वोपन्यस्यति-मनसा, वाचा, कायेन, एतेषां स्वरूपं प्रति-

छमेव । अस्य च वरणस्य कर्म उक्तलक्षणो दण्डः, तं वस्तुतो
निराकार्यतया सूत्रेणैवोपन्यस्यग्राह-न करोमि स्वयं, न कार-
याम्यन्यैः, कुर्यन्तमप्यन्यं न समनुजानीमिति, तस्य प्रदन्त !
प्रतिक्रमामीति । तस्येत्यधिकृतो दण्डः संबध्यते, संबन्धलक्षणा
अवयवलक्षणा वा षष्ठी । योऽसौ त्रिकालविषयो दण्डः, तस्य
संबन्धिनमतीतमवयवं प्रतिक्रमामि, न वर्तमानमनागतं वा, अ-
तीतस्यैव प्रतिक्रमणात् । प्रत्युत्पन्नस्य संवरणादनागतस्य
प्रत्याख्यानादिति । भदन्तेति गुरोरामन्त्रणम् । भदन्त ! भवान्त !
भयान्त ! इति साधारणा धृतिः । एतच्च गुरुसाक्षिक्येव व्रतप्र-
तिपत्तिः साध्वीति ज्ञापनार्थम्, प्रतिक्रमामीति भूतदण्डाद्
निवर्तेऽहमित्युक्तं भवति । तस्माच्च निवृत्तिर्यत्तदनुमतेर्विरम-
णमिति । तथा निन्दामि गर्हामीत्यत्रात्मसाक्षिकी निन्दा, पर-
साक्षिकी गर्हा । जुगुप्सोच्यते-आत्मानमतीतदण्डकारिणम्-
श्लाघ्यं व्युत्सृजामीति विविधार्थो विशेषार्थो वा विशुद्धः,
उच्छब्दो भृशार्थः, सृजामीति त्यजामि । ततश्च विविधे वि-
शेषेण वा वृशं त्यजामि व्युत्सृजामि इति । आह-यद्येधमती-
तदण्डप्रतिक्रमणमात्रस्यैदंपर्यम्, न प्रत्युत्पन्नसंवरणमनागत-
प्रत्याख्यानं चेति । नैतदेवम् । न करोमि इत्यादिना तदुभय-
सिद्धेरिति । (दश०)

महार्था परंजीवनिकायिकेति त्रिधिनोपसंहरग्राह-

इच्चेअं उज्जीवणियं, सम्मादिट्ठी सया जए ।

दुद्धहं लहिट्ठु सामन्नं, कम्पुणा न विराहिज्जासि ।

इति वेमि ॥ १४ ॥

इत्येतां परंजीवनिकायिकाम् अधिकृताध्ययनप्रतिपादितार्थ-
रूपां, न विराधयेदिति योगः । सम्यग्दर्ष्टिर्जीवः तत्त्वधर्मा-
वान् सदा यतः सर्वकाष्ठं प्रयत्नपरः सन्, किमित्याह-जु-
लेजं वड्ढा आमण्यं दुप्पाणं प्राप्य भ्रमणजावं परंजीवनि-
कायसंरक्षणैकरूपं, कर्मणा मनोवाक्कायक्रियया प्रमादेन न वि-
राधयेत् न खण्डयेत्, अप्रमत्तस्य तु हव्यविराधना यद्यपि
कथञ्चिद् भवति, तथाऽप्यसावविराधनैवेत्यर्थः । एतेन “जले
जीवाः स्थले जीवाः, आकाशे जीवमालिनि । जीवमालाकुले
लोके, कथं त्रिकुरहिंसकः ? ॥ १ ॥” इत्येतत्प्रत्युक्तम्, तथा
सुद्धमाणां विराधनाज्ञावाञ्छ । वधीमीति पूर्ववत् ।

अधिकृताध्ययनपर्यायशब्दप्रतिपादनायाऽऽह

निर्युत्तिकारः--

जीवाजीवाजिगभो, आयारो चेव धम्मपन्नत्ती ।

तत्तो चरित्तधम्मो, चरणे धम्मे य एगट्ठा ॥ १५ ॥

जीवाजीवाभिगमः, सम्यग् जीवाजीवाभिगमहेतुत्वात्, एव-
माचारश्चैवाचारोपदेशत्वात्, धर्मप्रज्ञप्तिर्यथावस्थितधर्मप्रज्ञा-
पनात्, ततश्चारित्रधर्मस्तन्निमित्तत्वात्, चरणं चरणविषय-
त्वात्, धर्मश्च श्रुतधर्मस्तत्सारचतुतत्वात् एकार्थिका एते
शब्दा इति गाथायः । अन्ये त्विदं गाथासूत्रमनन्तरोदितं
सूत्रस्याधो व्याख्यानयन्ति, तत्राप्यविरुद्धमेव । उक्तोऽनुगमः ।
साम्प्रतं नयास्ते च पूर्ववदेव । दश० ४ अ० ।

उज्जीवणिकायवह-परंजीवनिकायवह-पुं० । परंजीवनिका-
यानां पृथिवीकायाष्कायतेजस्कायवायुकायबनस्पतिकायन्नस-
कायलक्षणपद्धिधराणिगणानां वधे विनाशे, पा० ।

छज्जीवणिकायसंजम-पद्जीवनिकायसंयम-पुं० । पष्ठां जीव-
निकायानां पृथिव्यादिलक्षणानां संघटनादिपरित्यागे, प्रति० ।
“छसु जीवणिकायसु, जे वूहे संजते सया । सो चेव होति वि-
धेयो, परमत्थेणावि संजए ॥ १ ॥” दश० १ अ० ।

उट्ट-पट्ट-त्रि० । पष्ठां पूरणः । पट्ट-रुद-युक् च । “कगटडतदपश-
पस ॥ क ॥ पामूर्ध्वं लुक्” ॥ ८ । २ । ७७ ॥ इति पश्य लुक् ।
प्रा० २ पाद । येन पट्ट सङ्ख्या पूर्यते तस्मिन्, स्त्रियां डीप् ।
वाच० । एकस्मिन्नदिनि एकं जतं विधाय पुनर्दिनद्ययमपुनरुक्त्वा
चतुर्थेऽह्येकभक्तमपि विधत्ते, ततश्चाद्यन्तयोरेकभक्तदिनयो-
र्जक्तद्वयं मध्यदिवसयोश्च जक्तचतुष्टयमित्येवं पष्ठां भक्तानां
परित्यागात् पट्टं भवतीति । पट्टभक्ते, “अहवा अष्टमेणं दसमेणं
उठेणमेगया जुंजे” । आचा० १ शु० ए अ० ४ उ० । तथा पट्ट-
करणशक्त्यज्ञावे पञ्चमुपवासः पञ्चम्यां विधीयतेऽथवा पर्यु-
षणाचतुर्थांमिति प्रश्ने, पर्युषणायामुपवासे कृतेऽपि शुद्ध्यति
हीरविजयसूरिप्रसादितप्रश्नात्तरसमुच्चयेऽपि तथैवोक्तत्वादिति ।
८१ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

उट्टग-पट्टाङ्ग-न० । ज्ञाताधर्मकथाऽध्ययननाम्नि अङ्गे, प्रति० ।

छट्टतव-पट्टतपस्-न० । पात्रिकायां पट्टं विधाय वीरपट्टमध्ये
क्षिप्यते, पात्रिकोपवासस्तु स्वाध्यायादिना पूर्यते तदा स पट्टस्त-
न्मध्ये आयाति, न वेति प्रश्ने, अल्पशक्तिमता यदि पात्रिकपट्टो वी-
रपट्टमध्ये क्षिप्यते, तदा स आयाति पात्रिकं तप उपवासादिना
पृथग् त्वरितं पूर्यते इति । ३६ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

उट्टपारण-पट्टपारण-न० । वीरपट्टपारणके ह्यनशनादि
विधीयते किं वा यथाशक्येति प्रश्ने, यथाशक्त्या विधीयत
इति । ३७ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

उट्टजक्त-पट्टभक्त-न० । पट्टं भक्तं भोजनं वर्जनीयतया यत्र
तत् पट्टजक्तम् । उपवासरूपे तपसि, तत्र उपवासद्वये चत्वारि
जक्तानि वर्ज्यन्ते, एकाशनेन च तदारज्यते तेनैव च निष्ठां
यातीत्यत्र पट्टजक्तवर्जनरूपं तदिति । इयं चाहोरात्रिकी दि-
नत्रयेण याति, अहोरात्रस्यान्ते पट्टजक्तकरणात् । यदाह-“अहो-
रात्र्या तिहिं पट्टा उठं करेइ ति” धर्म० ३ अधि० । १३३० ।

उट्टजक्तिय-पट्टजक्तिक-पुं० । दिनद्वयमुपोषिते, प्रहन० १
संभ० द्वार ।

उद्गाण-पट्टस्थान-न० । पट्टस्थानाख्ये पट्टेऽध्ययने, स्था० ६
ठा० । पष्ठां स्थानानां वृद्धौ, हानौ च । प्रव० ।

संप्रति ‘उद्गाणवृद्धिहाणि चि’ पट्ट्यधिकक्षिशततमं द्वारमाह-
वृद्धौ वा हाणौ वा, अर्णतअसंखसंखजागेहिं ।

वत्थूण संखससं-खऽर्णतगुणणेण य विहेआ ॥४३२॥

अनन्तासंख्यातसंख्यातभागैः संख्यातासंख्यातानन्तगुणनेन
च वस्तूनां पदार्थानां वृद्धिर्वा हानिर्वा विधेया । इह हि पट्ट-
स्थानकं त्रीणि स्थानानि भागेन भागाहारेण वृद्धानि ही-
नानि वा भवन्ति, त्रीणि च स्थानानि गुणेन गुणकारेण
“जागो तिसु गुणेषु तिसु” इति वचनात् । तत्र जागहा-
रेऽनन्तासंख्यातवृद्धेः क्रमो, गुणकारे च संख्यातासंख्या-
तानन्तलक्षण इति । अयमर्थः-सर्वविरतिविशुद्धिस्थानादी-
नां वस्तूनां वृद्धिर्वा हानिर्वा चिन्त्यमाना पट्टस्थानगता

प्राप्यते । तद्यथा-अनन्तभागवृद्धिः, असंख्यातभागवृद्धिः, सं-
ख्यातभागवृद्धिः, संख्यातगुणवृद्धिः, असंख्यातगुणवृद्धिः, अ-
नन्तगुणवृद्धिश्च । एवं हानिरपि, तत्र किञ्चित्सुगमत्वात् स-
र्वविरतिविशुद्धिस्थानान्येवाश्रित्य लेशतो भाव्यते । इह हि स-
र्वोत्कृष्टादपि देशविरतिविशुद्धिस्थानात्सर्वजघन्यमपि सर्व-
विरतिविशुद्धिस्थानमनन्तगुणम् । अनन्तगुणता च सर्वत्रापि
पट्टस्थानकचिन्तायां सर्वा जीवानन्तकप्रमाणेन गुणकारेण दृष्ट-
व्या । इयमत्र भावना-सर्वजघन्यमपि सर्वविरतिविशुद्धिस्थानं
केवलप्रकाशेदनेन क्षिप्यते, त्रिंश्वैव च निर्विभागाः जागाः पृथक्
क्षिप्यन्ते; ते च निर्विभागाः भागाः सर्वसंकलनया विभाज्यमाना
यावन्तः सर्वोत्कृष्टदेशविरतिविशुद्धिस्थानगता निर्विभागाः सर्व-
जीवानन्तरूपेण गुणकारेण गुण्यमाना जायन्ते, तावत्प्रमाणाः
प्राप्यन्ते । अत्राप्ययं भावार्थः-इह किलासत्कल्पनया सर्वो-
त्कृष्टस्य देशविरतिविशुद्धिस्थानस्य निर्विजगा जागा दश
सहस्राणि १०००० सर्वजीवानन्तकप्रमाणश्च राशिः शतं,
ततस्तेन शतसंख्येन सर्वजीवानन्तकमानेन राशिना दशस-
हस्रसंख्याः सर्वोत्कृष्टदेशविरतिविशुद्धिस्थानगता निर्विभागा
भागा गुण्यन्ते, जाता दश वृक्षाः १०००००० । एतावन्तः किल
सर्वजघन्यस्यापि सर्वविरतिविशुद्धिस्थानस्य निर्विजगा
भागा जवन्ति । एते च सर्वजघन्यचारित्रसत्कविशुद्धिस्थानग-
तनिर्विभागा जागाः समुदिताः सन्तः सर्वजघन्यसंयमस्थानं
जगपते, तस्मादनन्तरं यद् द्वितीयं संयमस्थानं तत्पूर्वस्माद-
नन्तभागवृद्धम् । किमुक्तं भवति?-प्रथमसंयमस्थानगतनिर्विभा-
गभागापेक्षया द्वितीयसंयमस्थानेन निर्विजगा अनन्ततमेन भागे-
नाधिका जवन्तीति, तस्मादपि यदनन्तरं तृतीयं तत्ततोऽ-
नन्तभागवृद्धम् । एवं पूर्वस्मात् पूर्वस्मादुत्तरोत्तराणि निर-
न्तरमनन्तभागवृद्धानि संयमस्थानानि, अद्भुलमात्रेक्षत्रासं-
ख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणानि वाच्यानि, एतानि च समु-
दितानि संयमस्थानान्येकं खण्डकं वरुणकं नाम समयपरि-
भाषया अद्भुलमात्रेक्षत्रासंख्येयजागतप्रदेशराशिप्रमाणा सं-
ख्याऽभिधीयते । उक्तं च-“कडुंति इत्थं भत्तइ, अंगुल-
जागो असंखेज्जो ।” तस्माच्च खण्डकात्परतो यदनन्तरं सं-
यमस्थानं तत्पूर्वस्मादसंख्येयजागाधिकम् । एतदुक्तं प्रवृत्ति-
पाश्चात्यकण्टकसत्कचरमसंयमस्थानगतनिर्विजगाजागापेक्ष-
या कण्टकादनन्तरसंयमस्थाननिर्विजगाभागगताः प्रदेशा अ-
संख्येयतमेन भागेनाधिकाः प्राप्यन्ते । ततः पराणि पुनर्यान्य-
न्यानि संयमस्थानानि अद्भुलमात्रेक्षत्रासंख्येयजागतप्रदेशराशि-
प्रमाणानि तानि यथोत्तरमनन्तभागवृद्धान्यवसेयानि । एतानि
च समुदितानि द्वितीयं कण्टकं, तस्य च द्वितीयकण्टकस्यो-
परि यदन्यत् संयमस्थानं तत्पुनरपि द्वितीयकण्टकस्य स-
त्कचरमसंयमस्थानगतनिर्विभागभागापेक्षयाऽसंख्येयभागवृद्धं,
ततो चतुर्थोऽपि ततः पराणि कण्टकमात्राणि संयमस्थाना-
नि यथोत्तरमनन्तभागवृद्धानि भवन्ति, ततः पुनरप्येकमसं-
ख्येयजागवृद्धं संयमस्थानम्, एवमनन्तभागाधिकैः कण्टकप्र-
माणैः संयमस्थानैर्व्यवहितान्यसंख्येयभागाधिकानि संयमस्था-
नानि तावत्तानि अपि कण्टकमात्राणि भवन्ति, चरमादसं-
ख्येयभागाधिकसंयमस्थानात्पराणि यथोत्तरमनन्तजागवृ-
द्धानि कण्टकमात्राणि संयमस्थानानि वाच्यानि, ततः पर-
मेकं संख्येयभागाधिकं संयमस्थानं, ततो मूलादारभ्य याव-
न्ति स्थानानि प्रागतिक्रान्तानि तावन्ति भूयोऽपि तेनैव

क्रमेणाभिधाय पुनरप्येकं संख्येयभागाधिकं संयमस्थानं वाच्यम्, इदं च द्वितीयं संख्येयभागाधिकं स्थानं, ततोऽनेन क्रमेण तृतीयं वाच्यम् । अमूनि चैवं संख्येयभागाधिका-
नि संयमस्थानानि तावद्वाच्यानि यावत्कण्डकमात्राणि भव-
न्ति, ततस्तेनैव च क्रमेण भूयोऽपि संख्येयजागाधिकस्थान-
प्रसङ्गे संख्येयगुणाधिकमेकं स्थानं वक्तव्यं, ततः पुनरपि मू-
लादारभ्य यावन्ति संयमस्थानानि प्रागतिक्रान्तानि ताव-
न्ति त्रयोऽपि तथैव वाच्यानि, ततः पुनरप्येकं संख्येयगु-
णाधिकं स्थानं वाच्यम्, ततो त्रयोऽपि मूलादारभ्य तावन्ति
संयमस्थानानि तथैव वाच्यानि, ततः पुनरप्येकं संख्येयगुणा-
धिकं स्थानम्, अमून्यप्येवं संख्येयगुणाधिकानि संयमस्थानानि
वाच्यानि यावत्कण्डकमात्राणि जवन्ति । ततस्तेनैव क्रमेण पुनः
संख्येयगुणाधिकस्थानप्रसङ्गेऽसंख्येयगुणाधिकस्थानं वाच्यम्,
ततः पुनरपि मूलादारभ्य यावन्ति संयमस्थानानि प्रागति-
क्रान्तानि तावन्ति तथैव त्रयोऽपि वाच्यानि, ततः पुनरप्ये-
कमसंख्येयगुणाधिकं संयमस्थानं, ततो त्रयोऽपि मूलादार-
भ्य तावन्ति संयमस्थानानि तथैव वाच्यानि, ततः पुनरप्ये-
कमसंख्येयगुणाधिकं वाच्यम्, अमूनि चैवमसंख्येयगुणा-
धिकानि संयमस्थानानि तावद् वाच्यानि, यावत्कण्डकमा-
त्राणि, ततः पूर्वपरिपाठ्या पुनरप्यसंख्येयगुणाधिकस्थान-
प्रसङ्गेरनन्तगुणाधिकं संयमस्थानं वाच्यम्, ततो भूयोऽपि मू-
लादारभ्य यावन्ति संयमस्थानानि प्रागुक्तानि तावन्ति त-
थैव वाच्यानि, ततो भूयोऽप्येकमनन्तगुणाधिकं स्थानम्, ततः
पुनरपि मूलादारभ्य तावन्ति स्थानानि तथैव वाच्यानि,
ततः पुनरप्येकमनन्तगुणाधिकं स्थानम्, एवमनन्तगुणाधिका-
नि संयमस्थानानि तावद्वाच्यानि यावत्कण्डकमात्राणि भ-
वन्ति, ततो त्रयोऽपि तेषामुपरि पञ्चवृद्धात्मकानि संयम-
स्थानानि मूलादारभ्य तथैव वाच्यानि, यत्पुनरनन्तगु-
णवृद्धिस्थानं तत्र प्राप्यते, षट्स्थानकस्य परिसमाप्तत्वात् ।
इत्थंभूतान्यसंख्येयानि कण्डकानि समुदितानि एकं षट्स्था-
नकं भवति । अस्माच्च षट्स्थानकादूर्ध्वमुक्तक्रमेणैव द्विती-
यकं षट्स्थानकं तिष्ठति । एवमेव च तृतीयम् । एवं षट्स्थान-
कान्यपि तावद्वाच्यानि यावदसंख्येयश्लोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि
भवन्ति । उक्तं च - “छट्टाणगव्रवसाने, अन्नं छट्टाणयं पुणो अन्नं ।
एवमसंखा लोगा, छट्टाणाणं मुणेषवा” ॥ १ ॥ अस्मिँश्च
षट्स्थानके यादृशोऽनन्ततमो भागोऽसंख्येयतमः संख्येयतमो
गृह्यते, यादृशस्तु संख्येयोऽसंख्येयो न ततो वा गुणकारः सन्नि-
रूप्यते, तत्र यदपेक्षयाऽसंख्येयानन्तगुणवृद्धता, तस्य सर्वजीव-
संख्याप्रमाणेन राशिना जागो ह्रियते, हृते च भागे यल्लब्धं सो-
ऽनन्ततमो जागः, तेनाधिकमुत्तरं संयमस्थानम्, किमुक्तं भवति ?-
प्रथमस्य संयमस्थानस्य ये निर्विभागा भागास्तेषां सर्वजीव-
संख्याप्रमाणेन राशिना भागे हृते सति ये ह्रियन्ते तावत्प्रमाणै-
निर्विभागैर्भागेर्द्वितीयभागसंयमस्थाने निर्विभागा भागा अ-
धिकाः प्राप्यन्ते, द्वितीयसंयमस्थानस्य ये विभागास्तेषां सर्व-
जीवसंख्याप्रमाणेन राशिना भागे हृते सति यावन्तो लभ्यन्ते
तावत्प्रमाणैर्निर्विभागभागेरधिकास्तृतीये संयमस्थाने निर्विजा-
गा भागाः प्राप्यन्ते, एवं यद्यसंयमस्थानमनन्तभागं वृद्ध-
मुपलभ्यते तत् पाश्चात्यस्य संयमस्थानस्य सर्वजीवसं-
ख्याप्रमाणेन राशिना भागे हृते सति यद्यल्लभ्यते ताव-
त्प्रमाणेन अनन्ततमेन जागेनाधिक्यमवगन्तव्यम् । असंख्येय-

भागाधिकानि पुनरप्येवं पाश्चात्यस्य २ संयमस्थानस्य सत्त्वानां
निर्विजागभागानामसंख्येयश्लोकाकाशप्रदेशप्रमाणेन राशिना
जागे हृते सति यद् यल्लभ्यते स सोऽसंख्येयतमो भागस्तत्तेनासं-
ख्येयतमेन भागेनाधिकान्यसंख्येयजागाधिकानि स्थानानि वे-
दितव्यानि । संख्येयभागाधिकानि त्वेवम्-पाश्चात्यस्य संयम-
स्थानस्योत्कृष्टेन संख्येयेन भागे हृते सति यल्लभ्यते स संख्येय-
तमो भागः, ततस्तेन तेन संख्येयतमेन भागेनाधिकानि स्थानानि
वेदितव्यानि । संख्येयगुणवृद्धानि पुनरेवम्-पाश्चात्यस्य संयम-
स्थानस्य ये ये निर्विजागा भागास्ते ते उत्कृष्टेन संख्येयमानेन,
राशिना गुण्यन्ते, गुणिते च सति यावन्तो भवन्ति तावत्प्र-
माणानि संख्येयगुणाधिकानि स्थानानि ह्रष्टव्यानि । एवमसं-
ख्येयगुणवृद्धान्यनन्तगुणवृद्धानि च भावनीयानि, नवरमसं-
ख्येयगुणवृद्धौ पाश्चात्यस्य २ संयमस्थानस्य निर्विभागा जागा
असंख्येयश्लोकाकाशप्रदेशप्रमाणेनासंख्येयेन गुण्यन्ते, अनन्त-
गुणवृद्धौ तु सर्वजीवप्रमाणेनानन्तकेनति । अयं च षट्स्थानक-
विचारः स्थापनां विना मन्दबुद्धिभिः सम्यगवबोद्धुं न शक्यते,
सा च स्थापना कर्मप्रकृतिपटञ्ज्यः प्रतिपत्तव्या, विस्तरभयास्तु
नेह प्रदर्श्यते, केवलं कियन्तमपि स्थापनाशून्यार्थं स्थापनाप्र-
कारं प्रकाशयामः । तथाहि-प्रथमं तावत् तिर्यक्पञ्चै चत्वारो
बिन्दवः स्थाप्यन्ते, तेषां च कण्डकमिति संज्ञा, सर्वेषामपि चैते-
षामन्योन्यमनन्तभागवृद्ध्या वृद्धिरवसेया । ततस्तेषामप्रतोऽ-
संख्यातजागवृद्धिसंज्ञक एककः स्थाप्यते, ततो भूयोऽपि च-
त्वारो बिन्दवः, तत एकक इत्यादि तावदवसेयं यावद्विंशति-
बिन्दवः, चत्वारश्चैकका जाताः, तदनु संख्यातभागवृद्धिसंज्ञको
द्विकः स्थाप्यते । ततः पुनरपि विंशतिः बिन्दवः, चत्वारश्चैककाः,
ततो द्वितीयो द्विकः । एवं विंशतेर्विंशतेर्बिन्दूनामन्तराऽन्तरा
चतुर्णां चतुर्णामेककानामवसाने तृतीयचतुर्थावपि द्विकौ
क्रमेण स्थाप्यौ । तदनु त्रयोऽपि चतुर्थद्विकस्याग्रे विंशति-
बिन्दवः, चत्वारश्चैककाः । एवं च जातं बिन्दूनां शतम्,
एककानां विंशतिश्चत्वारश्च द्विकाः । अत्रान्तरे चतुर्णां बिन्दू-
नामप्रतः संख्यातगुणवृद्धिसंज्ञिकप्रथमस्त्रिकः संस्थाप्यते, ततः
पुनरपि बिन्दूनां शतादेककानां विंशतेर्द्विकानां चतुष्टयास्तु परतो
द्वितीयस्त्रिकः स्थाप्यते । एवं बिन्दूनां शते २, एककानां विंश-
तौ, द्विकानां चतुष्टये चतुष्टयेऽतिक्रान्ते तृतीयचतुर्थावपि त्रिकौ
स्थाप्यौ, तदनु चतुर्थत्रिकस्याग्रे बिन्दूनां शतमेककानां
विंशतिर्द्विकानां चतुष्टयं स्थाप्यते, ततो जातानि पञ्च शतानि
बिन्दूनां, शतमेककानां विंशतिर्द्विकानां चत्वारश्च त्रिकाः ।
अत्रान्तरे चतुर्णां बिन्दूनामप्रतोऽसंख्यातगुणवृद्धिसंज्ञिकः
प्रथमचतुष्कः स्थाप्यते, ततो भूयोऽपि पञ्च शतानि बिन्दूनां
शतमेककानां विंशतिर्द्विकानां चत्वारश्च त्रिकाः प्रागिव स्था-
प्यन्ते । ततो द्वितीयश्चतुष्कः स्थाप्यः । एवं बिन्दूनां शतपञ्चके
एककानां शते द्विकानां विंशतौ त्रिकाणां चतुष्टये चतुष्टये चा-
तिक्रान्ते तृतीयचतुर्थावपि चतुष्कौ क्रमेण स्थाप्यौ । ततश्चतुर्थ-
चतुष्कस्याग्रे पञ्चमचतुष्कयोग्यं दलिकं स्थापयित्वा अनन्तगुण-
वृद्धिसंज्ञिकः प्रथमः पञ्चको न्यस्यते । एवमनेनैवानन्तरोक्तेन
क्रमेण द्वितीयतृतीयचतुर्था अपि पञ्चका न्यसनीयाः । तत-
श्चतुर्थपञ्चकस्याग्रे पञ्चमपञ्चकयोग्यं दलिकं लिख्यते, नव
पञ्चकाः स्थाप्यन्ते । ते आद्यन्तयोः प्रत्येकं बिन्दुचतुष्टयेन
प्रथमं षट्स्थानं समाप्यते, यदा पुनः प्रथमानन्तरं द्वितीयं
षट्स्थानकं स्थापयितुमिष्यते, तदा तदपेक्षया प्रथमं पृथक्

चत्वारो विन्दुः स्थाप्यन्ते, तदनन्तरमेककादिः सर्वोऽपि
पुर्वोक्ता विधिः क्रमेण कर्तव्य इति । सांप्रतमङ्कानां विन्दूनां च
सर्वसंस्था कथ्यते-तत्रैकस्मिन् पट्टस्थानके चत्वारः पञ्चका
भवन्ति, ततः पञ्चत्रिगुणयेदिति करणवशाच्चतुर्णां पञ्चकानां
पञ्चभिर्गुणने लब्धा त्रिंशतिश्चतुष्का । एतेषामपि पञ्चभि-
र्गुणने लब्धं शतं त्रिकाणाम् १०० । एतेषामपि पञ्चत्रिगुणने
लब्धानि पञ्चशतानि द्विकानां ५००, तेषामपि पञ्चत्रिगुणने
लब्धानि पञ्चविंशतिशतानि एककानां २५०, तेषामपि च
पञ्चभिर्गुणने लब्धानि द्वादश सहस्राणि सार्द्धानि विन्दूना-
म् १२५०० । इयमेकस्मिन् पट्टस्थाने सर्वसंस्था । एवं शेषेऽपि
पट्टस्थानकेषु प्रतिपत्तव्यमिति ॥ प्रव० २६० द्वार ।

गङ्गितं-पण्डितं-न० । पण्डिः पदार्थो यस्मिन् शास्त्रे तन्व्यते
तत् पण्डितव्यम् । सांख्यशास्त्रे, “सप्तत्यां किल येऽर्थाः, तेऽर्थाः क-
स्मिन् पण्डितव्यस्य ।” तच्च मरीचिशिष्येण कपिलेन ब्रह्मलोके
कथ्ये देवत्वेनोत्पन्नेन कथितमिति समयविदः । आ० म० प्र० ।
(इति ‘कविल’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३७६ पृष्ठे उक्तम्)

गङ्गी-पट्टी-स्त्री० । पट्टां पूरणी । पट्ट-रुद्-पुद्-ङीप् । तिथिनेदे,
ज्योः ३ पाहु० । विशेष० । द० प० । विभक्तिभेदे, न० । स्वस्वामि-
भावसंबन्धे, तस्यास्य गतस्य नृत्यादेरिति । अनु० । स्था० । आ०
म० । आचा० । पट्टी द्विविधा दृष्टा-भेदपट्टी, अभेदपट्टी चेति ।
तत्र भेदपट्टी, यथा-देवदत्तस्य गृहम् । अनेदपट्टी, यथा-तैल-
स्य धारा, शिलापुत्रकस्य शरीरकमिति । अष्टो० ।

गङ्गावास-पट्टोपवास-पुं० । प्रथमदिवसोपवासं चतुर्विधाहारं
कृत्वा द्वितीयदिने त्रिविधाहारोपवासं करोतीत्येवं कृतपट्टो वी-
रपट्टमध्ये आयाति, न वेति प्रश्ने, गङ्गापुपवासाज्यां पृथक्कृता-
ज्यां निष्पन्नपट्टो वीरपट्टमध्ये नायाति, यत एकेन त्रिंशदधिका
द्विशतपट्टाः तपउच्चरणवेलायां संवद्धा उच्चर्यन्ते, आलो-
चनामध्ये सप्तपट्ट आयातीति ॥ ६६ प्र० । लेन० ४ उल्ला० ।

गङ्ग-त्यज-धा० । ज्वा०-पर०-सक०-अनिद् । दानौ, दाने च ।
वाच० । ‘कमति’ त्यजति । संधा० । “सुविहिता सरीरं पि
गमन्ति” संधा० । ‘ण परिगृहे’ सर्वं गृह्णीत, न परित्य-
जेत् । आचा० २ शु० १ अ० ६ उ० ।

गङ्गकखर-देशी-स्कन्दे, दे० ना० ३ वर्ग ।

गङ्गा-गङ्गा-स्त्री० । गो-अटन्-किञ्च । कीर्त्तौ, परम्पराभ्यां च ।
वाच० । “आसिक्त उदकचटया” । आ० म० प्र० । विद्युति,
दे० ना० ३ वर्ग ।

गङ्गिय-गङ्गित-त्रि० । कण्ठिहते, छन्निकया छटितानां तण्डुला-
नाम् । आ० म० प्र० ।

गङ्ग-मुच-धा० । तु०-मुचादि०-उज्ज०-सक०-अनिद् । त्यागे,
वाच० । “मुचेद्गङ्गावहोऽमेघोसिकरेश्रवणिलुब्धं साढाः” ।
॥ ८ । ४ । ६१ ॥ इति मुञ्चतेः गङ्गादेशः । ‘गङ्ग’ । प्रा० ४
पाद । “गङ्गुः गामं पविच्छिन्नो” । आ० म० प्र० । “गङ्गुः का-
माप सामी पविट्टो” । आ० म० प्र० । त्याजने, विशेष० ।

गङ्ग-धा० । चुरा०-उभ०-सक०-सेद् । वमने, वाच० “छङ्गि-
ज्जा” गङ्गं विद्ध्यात् । आचा० २ शु० १ अ० २ उ० ।

गङ्ग-छर्दन-न० । पुं० । गङ्ग-णिच्-ल्युट् । मदनवृत्ते, निम्ब-

वृत्ते च । भावे ल्युट्-वमने, वाच० । गङ्गने, छवादिद्रव्यप्रयोग-
कृते, विपा० १ शु० ८ अ० । उत्सर्गे, आवा० ५ अ० ।

गङ्गाविय-मोचित-त्रि० । मोचनं प्रापितं, “गङ्गाया सा तं
वेत्तं छङ्गाविया” आ० म० द्वि० ।

गङ्गापित-मोचिते, वृ० १ उ० ।

गङ्गि-गङ्गि (दी०)-स्त्री० । छर्दयति । छर्द-हेतौ णिच् इत् ।
वमनरोगे “सम्मर्दवितर्दिविहर्दिवर्दिकपर्दमर्दितेर्दस्य” । ८ ।
२ । ३६ । इति र्दस्य डुः । प्रा० २ पाद ।

अथातः गङ्गिप्रतिषेधमध्यायं व्याख्यास्यामः-

“अतिरुचैरतिस्निग्धै-रदृष्टैर्लवणैरपि ।

अकाले चातिमात्रैश्च, तथाऽसात्म्यैश्च भोजनैः ॥

अमातृतायत्योद्वेगा-दजीर्णात् कृमिदोषतः ।

नार्याश्चापन्नसत्त्वायाः, तथाऽतिद्रुतमश्नतः ॥

धीनस्तेहेतुभिश्चान्यै-र्द्रुतमुल्लेखितो यलात् ।

छाद्यन्नाननं वेगै-रर्दयन्नङ्गभञ्जनैः ॥

निरुच्यते गङ्गिरिति, दोषो वक्त्रं प्रधावितः ।

दोषानुदीरयन् वृद्धा-नुदानो व्यानसंगतः ॥

ऊर्ध्वमागच्छति भृशं, विरुद्धाहारसेविनाम् ।

हृष्टासोऽन्तराधौ च, प्रसेको द्रवणस्तनुः ।

द्वेषोऽन्नपानं च भृशं, वमीनां पूर्वलक्षणम् ॥

प्रच्छर्दयेत् फेनिलमल्पमल्पं,

शूत्रार्दितोऽज्यर्दितपाश्वपृष्ठः ।

श्रान्तः सघोषं घृहशः कषायं,

जीर्णोऽधिकं साऽनिलजा वमिस्तु ॥

योऽङ्गं भृशं वा कटुतिकवक्त्रः,

पीतं सरक्तं हरितं वमेद् वा ।

सदाहचोपज्वरवक्त्रशोष-

मूर्च्छान्विता पित्तनिमित्तजा सा ॥

यो हृष्टरोमा मधुरं प्रमूतः,

शुक्लं हिमं सान्द्रकफानुविद्धम् ।

अभक्तहृगौरवसादयुक्तो,

वमेद् वमी सा कफकोपजा स्यात् ॥

सर्वाणि रूपाणि भवन्ति यस्यां,

सा सर्वदोषप्रजवा मता तु ।

धीनसजा दौर्हृदजाऽऽमजा च,

याऽसात्म्यतो वा कृमिजा च या हि ॥

सा पञ्चमी ताश्च विज्ञावयेत्,

दोषोच्छ्रयेणैव यथोक्तमादौ ।

आमाशयोक्लेशभवाश्च सर्वा-

स्तस्माद्विज्ञेत् ब्रह्ममेव तासु ॥

शूत्रहृत्कासवहृन्ना, कृमिजा च विशेषतः ।

कृमिहृत्कोगनुत्पन्ने, लङ्घनेन च ब्रह्मिता ॥

कीणस्योपद्रवैर्युक्तां, सास्त्रकृपयां सतन्द्रिकाम् ।

गङ्गं प्रसक्तां कुशलो, नारजेत चिकित्सितुम् ॥

वमीषु बहुदोषास्तु, गङ्गं हितमुच्यते ।

विरेचनं वा कुर्वीत, यथादोषोच्छ्रयं भिषक् ॥

संसर्गाश्चानुपूर्व्येण, यथास्वं भेषजाय तान् ।

लग्नीन् परिशुष्काणि, सात्त्विकान्यन्नानि वा चरेत् ॥

यथास्वं च कषापाणि, ज्वरघ्नानि प्रयोजयेत् ।
 कासः श्वासां ज्वरो हिक्का, तृष्णा वैचित्यमेव च ।
 हृद्गोस्तमकश्चैव, श्लेष्माश्चर्द्वैरुपद्रवाः ॥ ” तत्रार्थे,
 “ आमाशयोत्केशभवा दि सर्वा—
 चर्द्यो मता ब्रह्मनमेव तस्मात् ॥ ” वाच० । आचा० १ श्रु० १
 अ० १ उ० ।

उडिकुमार-उर्दिकुमार-पुं० । अष्टकजोगिनि, वृ० १ उ० ।

उडिणिरोह-उर्दिनिरोध-पुं० । वमनाभिघाते, उर्दिनिरोधे कृ-
 च्छ्रोतपत्तिः । पं० चू०

उडितु-उर्दयित्वा-अव्य० । परित्यज्येत्यर्थे, व्य० १ उ० ।

उडिय-उर्दित-न० । परिसाटिमति दशमे पणनादौपे, पञ्चा० १३
 विव० । ग० । स्या० । उर्दितं दीयमानस्यान्नादेः पृथ्वीकायादि-
 संसर्कादि उर्दितं सता दश पणनादौपाः । जीत० । पि० ।

अथ उर्दितद्वारमाह—

सच्चित्ते अच्चित्ते, मीसग तह उडुणे य चउजंगो ।

चउभंगे पडिसेहो, गडुणे आणाणो दोसा ॥

छर्दितमुज्जितं, त्यक्तमिति पर्यायाः । तच्च त्रिधा । तद्य-
 था-सच्चित्तमच्चित्तं, मिश्रं च । तदपि च कदाचित् उच्यते स-
 चित्ते सच्चित्तमध्ये, कदाचिदच्चित्ते, कदाचिद् मिश्रे, तत एवं
 उर्दितानां सच्चित्ताच्चित्तमिश्ररूपाणामाधारभूतानामाधेय—
 भूतानां च संयोगतश्चतुर्भङ्गो जवति । अत्र जाताधेकवचनम् ।
 ततो यदर्थस्तिस्त्रयचतुर्भङ्गो जवन्ति । तद्यथा-सच्चित्तमिश्र-
 पदाभ्यामेका, सच्चित्ताच्चित्तपदान्यां द्वितीया, मिश्राच्चित्त-
 पदान्यां तृतीया, तच्च सच्चित्ते सच्चित्तं उर्दितं, मिश्रे सच्चित्तं,
 सच्चित्ते मिश्रं, मिश्रे मिश्रमिति प्रथमा । सच्चित्ते सच्चित्तम्, अ-
 च्चित्ते सच्चित्तं, सच्चित्ते अच्चित्तम्, अच्चित्ते अच्चित्तमिति द्वितीया ।
 मिश्रे मिश्रं, अच्चित्ते मिश्रं, मिश्रे अच्चित्तं, अच्चित्ते अच्चित्तमिति
 तृतीया । सर्वसंख्यया द्वादश भङ्गाः । सर्वेषु च भङ्गेषु सच्चित्तः
 पृथिवीकायमध्ये उर्दित इत्यादिरूपतया स्वस्थानपरस्थानाभ्यां
 षट्त्रिंशत् षट्त्रिंशत् विकल्पाः, ततः षट्त्रिंशत् द्वादशभिर्गु-
 णितानि जातानि चत्वारि शतानि, द्वात्रिंशदधिकानि ।
 एतेषु च सर्वेषु भङ्गेषु प्रतिषेधो भक्तादिग्रहणे निवारणं, यदि
 पुनर्ग्रहणं कुर्यात्तत आकादयः-आकाशान्नब्रह्मस्थानमिथ्यात्ववि-
 राधनारूपा दोषाः । इह आद्यन्तग्रहणेन मध्यस्यापि ग्रहणमिति
 न्यायादौदेशिकादिदोषद्वयानामपि भक्तादीनां ग्रहणे आका-
 दयो दोषा द्रव्याः ।

संप्रति छर्दितग्रहणे दोषानाह—

उसिणस्स उडुणे दे-तओ व डउऊज कायदाहो वा ।

सीयपणम्मि काया, पणिए महुविउ आहरणं ॥

उणस्य द्रव्यस्य उर्दने समुज्जने, वदमानो वा भिक्का, दहेत भू-
 म्याश्रितानाम्, वा अथवा काषानां पृथिव्यादीनां दाहः स्यात्
 शीतद्रव्यस्य जूमौ पतने जूम्याभिताः कायाः पृथिव्यादयो वि-
 राध्यन्ते । अत्र पतिते मधुविन्दूदाहरणम्—“रैवतपुरं नाम नगरं,
 तत्राभयसेनो नाम राजा, तस्यामात्यो वरप्रकोऽन्यदा त्वरि-
 तमचपन्नमसंच्रान्तमेपणासमिति समितो धर्मघोषनामा संयतो
 भिक्कामटन् तस्य गृहं प्राविशत्, तद्भार्या च तस्मै भिक्कादानात्
 ३३७

प्राग् घृतखण्डसंमिश्रपायसजृतं स्थावमुत्पाटितवती ? । अत्रा-
 न्तरे च कथमपि ततः खण्डसंमिश्रो घृतविन्दुभूमौ निपतितः,
 ततो भगवान् धर्मघोषो मुक्तिपदैकनिहितमानसो जलधिरिव
 गम्भीरो मेरुरिव निष्प्रकम्पो वसुधेव सर्वसदः शङ्ख इव
 रागादिजिरनञ्जनो महासुभट इव कर्मरिपुविदारणनिषङ्गकको
 भगवदुपदिष्टभिक्षाग्रहणविधिविधानकृतोद्यमो भिक्षेयं छर्दित-
 दोषदुष्टा, तस्मान्न मे कल्पते, इति परिभाष्य ततो नि-
 र्जगाम । वारप्रकेण चामात्येन मत्तवारणस्थितेन दृष्टो भ-
 गवान् निर्गच्छन् । चिन्तयति च स्वचेतसि—किमनेन प्रग-
 वता न गृह्यते स्म मे गृहे भिक्षेति, एवं यावच्चिन्तयति
 तावत्तु भूमौ निपतितं खण्डयुक्तं घृतविन्दुं मक्षिकाः समाग-
 त्याशिश्रियन् । तासां च भक्षणाय प्रधाविता गृहगोधिका, गृह-
 गोधिकाया अपि विघाताय प्रतिधावितः सरटः । अस्यापि च
 भक्षणाय प्रधावति स्म मार्जारी, तस्या अपि च वधाय प्रधा-
 वितः प्राधूर्गकः इवा, तस्यापि च प्रतिवृन्दी प्रधावितोऽन्यो
 वास्तव्यः इवा, ततो द्वयोरपि तयोः ह्यनोरभूत्परस्परं कलहः,
 ततः स्वस्वसारमेयपराभवदुर्मनस्कतया प्रधावितयोर्द्वयो-
 रपि तत्स्वामिनोरचूत्परस्परमतुलं युद्धम् । एतच्च सर्वं
 वारप्रकामात्येन परिभाषितं, ततश्चिन्तयति स्वचेतसि-घृ-
 तादेर्विन्दुमात्रेऽपि जूमौ निपतिते यत एवमधिकरणप्रवृत्तिरत
 एवाधिकरणभोरुर्नगवान् घृतविन्दुं जूमौ निपतितमवक्षोभ्य
 भिक्षां न गृहीतवान् । अहो सुदृष्टो भगवतो धर्मः, को हि
 नाम भगवन्तं सर्वज्ञमन्तरेणेत्यमनपायिनं धर्ममुपदेष्टुमीशः, न
 खल्वन्धो रूपविशेषं जानाति, एवमसर्वज्ञोऽपि नेत्यं सकलकाल-
 मनपायं धर्ममुपदेष्टुमलम्, तस्मान्नगवानेव सर्वज्ञः, एवमेव
 जिनो देवता, तदुक्तमेवानुष्ठानं मयाऽनुष्ठानमिथ्यादि विचि-
 न्त्य संसारविमुखो मुक्तिवनिताऽऽश्लेषसुखलम्पटः सिंह इव नि-
 रिकन्दराया निजप्रासादाद्विनिर्गत्य धर्मघोषस्य साधोरुपकरणं
 प्रव्रज्यामग्रहीत् । स च महात्मा शरीरेऽपि निःस्पृहो यथोक्तजि-
 ह्वाग्रहणादिविधिसेवी संयमानुष्ठानपरायणः स्वाध्याये प्रावि-
 तान्तःकरणो दीर्घकालं संयममनुपाल्य जातप्रतनुकर्मा समुच्छ-
 खितदुर्निवार्यवीर्यप्रसरः, कृपकभेगिमारुह्य घातिकर्मक्षतुष्टयं
 समूहघातं हत्वा केवलज्ञानलक्ष्मीमासादितवान्, ततः काल-
 क्रमेण सिद्ध इति । उक्तमपणाद्वारम् । पि० । उक्त० । आचा० ।
 प्रव० । उर्दिते प्रायश्चित्तं पुरिमार्कम् । जीत० ।

उडुज-उर्दयित्वा-अव्य० । अपरिष्ठाप्येत्यर्थे, व्य० १ उ० ।

उण-क्षण-पुं० । कणोति छःखम् । कण-अच् । उत्सवे, इन्द्रो-
 त्सवादिके महे, भ० ए श० ३३ उ० । “ छणो जत्थ विसिट्ठं
 अन्नपाणं उवसाहिज्जाति । ” नि० चू० १६ उ० । दे० ना० ३ वर्गे ।
 क्षण हिंसायाम् । क्षणं कणः हिंसनम् । यत् किमपि प्राणयुप-
 घातकारि तस्मिन् कर्मणि, आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

उणत-क्षणवत्-त्रि० । क्षति, क्षन्तमन्वद्य समनुजानीत ।
 आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

उणण-क्षणन-न० । हिंसने, आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

उणपय-क्षणपद-न० । हिंसापदे प्राणयुपमर्दजनिते, आचा० १
 श्रु० २ अ० ६ उ० ।

उणवय-क्षणपद-न० । ‘ क्षणपय ’ शब्दार्थे, आचा० १ श्रु० २
 अ० ६ उ० ।

उष्ण-छन्न-त्रि० । उद्-चुरा०-कः । आच्छादिते, निर्जने, रहसि, न० । वाच० । व्याप्ते, रा० । अव्यक्तस्वरे, ध० २ अधि० । अप्रकाशे, नि० चू० १ उ० । दर्भादिभिराच्छादिते, आचा० १ ध्रु० २ अ० २ उ० । कल्प० । प्रच्छन्ने, अतिलज्जाबुतयाऽव्यक्तवचने, भ० २५ श० ६ उ० । मायायाम्, तस्याः स्वाभिप्रायप्रच्छादनरूपत्वात् । सूत्र० १ ध्रु० २ अ० २ उ० । पष्ठे आलोचनादोषे, “अष्टातह आलोप, जह नवरं मप्पणा सुणह ।” इति । स्था० १० ठा० । प्रच्छन्नम् आलोचयति । किमुक्तं भवति ?-वज्जालुतामुपदर्श्यापराधानल्पशब्देन तथाऽऽलोचयति यथा केवलमात्मैव गृणाति, न गुरुरित्येष पष्ठ आलोचनादोषः । व्य० १ उ० । “जं छन्नं तं न वत्तञ्च, पसा आणा णियंटिया ।” “अणु” हिसायाम् । हिसाप्रधाने, तद्यथा-वध्यतां चौराऽयम्, लूयन्तां केदाराः, इम्यन्तां गोरयका इति । यदि वा (उन्नं ति) प्रच्छन्नं यद्योऽकैरापि प्रच्छाद्यते तत्सत्यमपि न वक्तव्यम्, इति । सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० ।

उष्णउच्छेयणदायरासि-पष्ववतिच्छेदनदायराशि-पुं० । यो राशिरर्चनार्चनं विद्यमानः पष्ववतिवारान् उद्दे सहते, पर्यन्ते सकलमेकस्वरूपं पर्यवसितं जवति । तस्मिन्, प्रज्ञा० १२ पद । (पष च ‘सरीर’ शब्दे दर्शयिष्यते)

उष्ण-छन्नाङ्ग-न० । स्त्रीणां कुजरकुचोरुभृतिषु गुप्ताङ्गेषु, वृ० १ उ० ।

उष्णपय-छन्नपद-न० । कपटे, मातृस्थाने, गुप्ताभिमाने, सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० ।

उष्णपयोपजीवि(ण)-छन्नपदोपजीविन-त्रि० । मातृस्थानोपजीविनि, सूत्र० २ ध्रु० ६ अ० ।

उष्णमाय-छन्नमातृक-त्रि० । प्रच्छन्नमातृके, तं० ।

उष्णय-छन्नक-पुं० । जन्मान्तरशकटजीवे, स्था० १० ठा० व्य० ।

उष्णसामर्थ्य-छन्नसामर्थ्य-त्रि० । परलिङ्गप्रदण्णेनाऽऽच्छादितस्वस्वरूपे, व्य० १ उ० ।

उष्णाम-पण्णामन्-न० । पण्णामाणां अभिधायके शब्दे, अनु० ।

से किं तं छन्नामे ? । उन्नमे उव्विदे पप्पत्ते । तं जहा-उद्दए उवसमिण् खइण् खओवसमिण् परिणामिण् संनिवाए ॥

“से किं तं छन्नामे” इत्यादि । अत्रोदयिकादयः परं प्रावाः प्ररूप्यन्ते । तथा च सूत्रम्-“उद्दए” इत्यादि । अत्राह-ननु नाम्नि प्रक्रान्ते तदभिधेयानामर्थानां भाववक्त्राणां प्ररूपणमयुक्तमिति । नैतदेषम् । नामनामन्तोरभेदोपचारात्तत्प्ररूपणस्याप्यदुष्टत्वात्, एवमन्यत्रापि यथासंभवं वाच्यम् । अनु० ।

उष्णाल-परुनाल-न० । त्रिकाष्ठिकायाम्, औ० ।

उष्णालिय-परुनालिक-न० । त्रिकाष्ठिकायाम्, भ० २ श० १ उ० । ज्ञा० ।

छत्त-छन्न-न० । ‘उद्’ अपवारणे । आतपं गदयति इति छत्रं प्रसिद्धम् । तदाकारो योगोऽपि छत्रम् । तस्मिन्, सू० प्र० १२ पादु० । रा० । प्रश्न० । अष्टविंशे ३५ द्वासप्ततिपुरुषकलाभेदे, जं० २ बह्म० । नक्षत्रे चतुर्दशरत्नभेदे, प्रव० । उन्नं चक्रवर्ति-

हस्तसंस्पर्शप्रभावसंजातद्वादशयोजनाऽऽयामविस्तरं सत् वै-ताद्व्यनगोत्तरविभागवर्तिस्मेच्छानुराधितमघकुमाराद् वृष्टाम्बु-जरनिरसनसमर्थनं च जवति, सदस्रकाञ्चनशलाकापरिम-पिरुतं निर्धेणप्रशस्तकाञ्चनमयोदण्डमदण्डं वस्तिप्रदेशे पञ्ज-रविराजितं राजलक्ष्मीचिह्नमनुनाऽभिधानपाण्डुरस्वर्णप्रत्य-वस्तुतपृष्टदेशं शारदसंपूर्णपूर्णमासृगाङ्गमण्डपमनोहरं तप-नाऽऽतपवातवृष्टिप्रभृतिदोषक्षयकारकम् । प्रव० २१२ द्वार । प्रज्ञा० । आतपत्रे, पौ० १५ विव० । आ० म० । पञ्चा० । सूत्र० । आचा० । भ० । अनु० । वत्त० । छात्रे, आ० म० प्र० । नि० चू० ।

छत्रवर्णक एवं दृश्यते-

“अन्नपरुलपिगलुज्ज्वेण” अन्नपटलमिव मेघवृन्दमिव बृह-च्छायाहेतुत्वात् अन्नपटलं, पिङ्गलं च कपिशं सुवर्णकञ्चिकानि-मितत्वात् उज्ज्वलं निर्मलं यत्तत्तथा । अथवा-अन्नमन्नकं पुथि-वीकायपरिणामविशेषः, तत्पटलमिव पिङ्गलं चोज्ज्वलं यत्तत्त-था, तेन । “अविरलसमसहियचंदमंडलसमपन्नैरुणं” अविरलं धनशलाकावन्धेन, समं तुल्यं शलाकायोगेन (सहिय चि) संहत-मनिस्रोध्नतशलाकायोगात् चन्द्रमण्डलसमप्रभं च यदीदृश्या त-त्तथा, तेन । “मंगलसयभत्तिच्छेयविचित्तिरिखिखिणिमणिहेम-जातविरइयपरिगयपरंतकणगंधटियापयलिपकिणिकिणिकिणि-तसुतिसुहसुमहुरसद्वावसोहिपणं” मङ्गलाभिर्माङ्गल्याभिः, श-तभक्तिभिः शतसंख्ययिच्छात्तिभिः, वेकेन निपुणेन शिल्पिना, विचित्रितं यत्तत्तथा, किङ्किणीभिः लुङ्घयिटकाभिः, मणिहेम-जालेन च रत्नकनकजालकेन विरचितेन कृतेन, विशिष्टराति-देन वा, परिगतं परिवेष्टितं यत्तत्तथा, पर्यन्तेषु प्रातेषु कनक-घण्टिकाभिः प्रचलिताभिः किणिकिणायमानाभिः श्रुतिसुखसु-मधुरशब्दवतीभिश्च ‘आल’ प्रत्ययस्य मत्वर्थीयत्वात्, शोजितं यत्तत्तथा । ततः पदत्रयस्य कर्मधारयोऽतस्तेन । “सप्परवरमु-त्तदामलवंतभूषणेणं” सप्रतराणि आभरणविशेषयुक्तानि यानि वरमुकादामानि वरमुकाफलमाद्याः (लवंतं चि) प्रलम्बमाना-नि तानि जूषणानि यस्य तथा, तेन । “नरिद्वामप्पमाण्णरुदपरि-मंरुलेणं” नरेन्द्रस्य तस्यैव राज्ञो व्यामप्रमाणेन प्रसारितवृज-युगलमानेन रुदं विस्तीर्णं परिमण्डलं वृत्तभागो यस्य स तथा, तेन । “सीयायववायवरिसविसदोसविनासणेन” शी-तातपवातवृष्टिविषजन्त्यदोषाणां शीतादिष्वक्कण्णदोषाणां विना-शनं यत्तत्तथा, तेन । “तमरयमल्लबहलपरुलधारुण्णपभाकरेण” तमोऽब्जकारं, रजो रेणुर्मलः प्रतीतः, एषां बहुलं धनं, यत् पटलं वृन्दं तस्य धारुणी नाशनी या प्रभा कातिस्तत्करणशीलं यत्त-त्तथा, तेन । अथवा-रजोमलतमोबहुलपटलस्य व्रीरुने प्रजाकर-इव यत्तत्तथा । “ववसुहसिवच्छायसमणुबंछेणं” श्रुतौ शकाल-विशेषे, सुखासुखहेतुः श्रुतसुखा, शिवा निगपुत्तवा, छाया आत-पवारणलक्षणा, तथा समनुबद्धमनवच्छिन्नं यत्तत्तथा, तेन । “वेरु-लियदंरुसज्जिपणं ति” वैदूर्यमयदण्डे सज्जितं वितानितं यत्त-त्तथा, तेन । “वइरामयवत्थिनिरुणजोइयअट्टसहस्सवरकंचणम-लागनिम्मिपणं” वज्रमय्यां वस्तौ शलाकानिवेशनस्थाने, नि-पुणेन शिल्पिना, योजिताः संबन्धिताः, (अट्टसहस्स चि) अष्टोत्तरसदस्रसंख्याः या वरकाञ्चनशलाकाः, ताभिर्निर्मितं यत्त-त्तथा, तेन । “सुनिम्मवरययसुच्छपणं ति” सुनिर्मितो रजः, तस्य संबन्धी सुच्छदः शोभनप्रच्छादनपटो यत्र तत्तथा, तेन ।

“ निउणोच्चियमिसिमिस्सितमणिरयणसूरमंडलवितिमिरकरनि-
ग्गयग्गपमिहयपुणरविपच्चापमंतत्तच्चलमरीचिकवयविणिमुयंते-
णं ” निपुणेन शिल्पिना, निपुणं वा यथा भवति एवम- (उचि-
यत्ति) परिकर्मितानि (मिसिमिस्सितत्ति) दीप्यमानानि या-
नि मणिरत्नानि तानि मणिरत्नानि, तथा सूरमण्मलादादित्य-
विम्बात्, ये वितिमिरा हतान्धकाराः करनिगताः किरणविनि-
गताः, तेषां यान्यग्राणि तानि प्रतिहतानि निराकृतानि, पुनर-
पि प्रत्यापतन्ति च प्रतिवर्तमानानि यस्माच्चञ्चलमरीचिक-
वचात्तथा । अथवा-सूरमण्मलाद् वितिमिरकराणां नि-
गतानामग्रेः प्रतिहतं पुनरपि प्रत्यापतच्च तच्च तच्चञ्च-
लमरीचिकवचं च चपलरश्मिपरिकर इति समासः । निपु-
णोच्चितमिसिमिसायमानमणिरत्नानां यत्सूरमण्मलवितिमिर-
करनिगताप्रतिदत्तं पुनरपि प्रत्यापतच्चञ्चलमरीचिकवचं
यत्तथा, तद्विनिर्मुञ्चता विसृजता “ सपदिदंनेणं ” अति-
ज्वारिकतया एकदण्डेन दुर्वहत्वात् सप्रतिदण्डेन “ धरिज्ज-
माणेणं आयवत्तेणं विरायते ” इति व्यक्तम् । अधिकृतवाच-
नायां तु चतुश्चामरवाद्यञ्जीजिताङ्ग इति व्यक्तम् । औ० । छ-
त्रवन्मये उन्नतं उत्तमाङ्गं यासां ताः । प्रश्न० ४ आश्न० द्वार ।
उत्तंतिथा-उत्रान्तिका-स्त्री० । छत्रवत्त्वाद् राजरूपे पर्वदभे-
दे, वृ० १ उ० । (“परिसा” शब्दे एतत्स्वरूपं वक्ष्यते)
छत्तक-छत्रक-न० । आतपवारणे, प्रश्न० ४ सम्ब० द्वार ।
एतन्मदीयं तावच्छत्रकादि गृहाण । आचा० २ श्रु० ३
अ० २ उ० ।

उत्तकार-उत्रकार-पुं० । छत्ररचनाशीले शिल्पिभेदे, अनु० ।
उत्तधारपाडिमा-उत्रधारप्रतिमा-स्त्री० । जिनप्रतिमानामुपरि
छत्रधारिणः प्रतिमायाम्, जी० ।

तत्स्वरूपम्-

तासि एं जिणपदिमाणं पच्छित्तो पत्तेयं पत्तेयं उत्तधा-
रपदिमाओ पप्पत्ताओ । ताओ णं उत्तधारपदिमाओ हिम-
रयतकुंददुप्पगासाइं कोरिटमल्लदासाइं धवत्ताइं आयवत्ताति
सलीलं ओहरिमाणीओ ओहरिमाणीओ चिद्धंति ।

तासां जिनप्रतिमानां पृष्ठत एकैका छत्रधारप्रतिमा हेमरजत-
कुन्देन्दुप्रकाशं सकोरिएटमाव्यदामधवलमातपत्रं वृद्धित्वा स-
लीलं धरन्ती तिष्ठति । जी० ३ प्रति० ।

छत्तपद्मागा-छत्रपताका-स्त्री० । छत्रेण सहिता पताका छत्र-
पताका, उत्रोपरि वा पताका उत्रपताका । तस्याम्, औ० ।
भ० । ज्ञा० ।

उत्तपलासय-उत्रपलाशय-न० । “ कयंगला ” कृताङ्गवा-
नगर्वा स्वनामख्याते चैत्ये, प्र० २ श० १ उ० ।

उत्तजंग-उत्रजङ्ग-पुं० । छत्रस्य भङ्गो यत्र । नृपनाशे, वैधव्ये,
अस्वातन्त्र्ये च । वाच० । स्था० ।

उत्तपग-उत्रपार्ग-पुं । यत्र उत्रमन्तरेण गन्तुं न शक्यते त-
स्मिन् मार्गे, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

उत्तय-उत्रक-पुं० । उत्रमिव कायति कै-कः । वृक्षे, मत्स्यर-
क्षे, पक्षिणि च । स्वार्थे कः । उत्रे, न० । वाच० । आतपत्रे,
आचा० २ श्रु० ६ अ० १ उ० । भ० । सूत्र० ।

छत्तरयण-छत्ररत्न-न० । चक्रवर्तिनामत्युत्कृष्टे उत्रे, स्था० ७
ठा० । स० । जं० । (वर्णकोऽस्य ‘भरत’ शब्दे विजयवाशाऽधिकारे)
छत्तल-पद्मल-न० । पद्मत्वानि यत्र तत्पद्मलम् । मध्यमण-
पद्मयुक्ते, अनु० । स्था० ।

छत्तल्लखण-छत्रल्लक्षण-न० । पद्मत्रिशत्तमे अष्टत्रिशत्तमे क-
लाभेदे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । सूत्र० । स० । औ० ।

छत्तसंठिया-छत्रसंस्थिता-स्त्री० । छत्रस्यैव संस्थितं संस्थानं य-
स्याः सा । उत्राकारसंस्थिते पदार्थे, चं० प्र० ४ पाहु० ।

उत्तहर-छत्र (धा) धर-पुं० । छत्रं धरति धारयति वा अन्-
अण्-वा । ग्रायाकरणाय नियुक्ते दासभेदे, वाच० । आ० म० द्वि० ।

उत्तहार-छत्रधार-पुं० । ‘ उत्तहर ’ शब्दार्थे, आ० म० द्वि० ।

छत्ता-छत्रा-स्त्री० । स्वनामख्यातायां नगर्याम्, यत्र पूर्वमवे
श्रीमहावीरस्वामी जितशत्रुनृपतेर्भद्रादेव्या नन्दनो नाम कुमार
उत्पन्न इति । आ० म० प्र० ।

छत्ताच्छत्त-छत्रातिच्छत्र-न० । छत्रमतिक्रम्य उत्रं उत्रातिच्छत्र-
म् । स्था० ७ ठा० । स० । रा० । सु० प्र० । छत्राद् लोकप्रसिद्धाद्
एकसंख्याकादतिशायीनि छत्राणि उपर्यधोभागेन चिसंख्यानि
त्रिसंख्यानि वा छत्रातिच्छत्राणि । रा० । जी० । आ० म० । उत्रं
प्रसिद्धं, तदाकारो योगोऽपि उत्रं, उत्रात् सामान्यरूपात् उपर्य-
न्यान्वच्छत्रभावतोऽतिशायि छत्रं उत्रातिच्छत्रम् । सु० प्र० १२ पा-
हु० । रा० । उपर्युपरि स्थिते आतपत्रे, जी० ३ प्रति० । चं० प्र० ।
रा० । चन्द्रेण युज्यमाने दशसु योगेषु षष्ठे योगे, सु० प्र०
१२ पाहु० । रा० ।

उत्तागारुत्तमंगदेस-छत्राकारोत्तमाङ्गदेश-न० । उत्राकार उत्र-
माङ्गरूपो देशो येषां ते उत्राकारोत्तमाङ्गदेशाः । जी० ३ प्रति० ।
तथाविधशिरस्केषु युगविक्रमनुष्येषु, उत्राकारोत्तमाङ्गदेशः,
उन्नतत्वसाधर्म्यात् । औ० ।

उत्तातिच्छत्तसंठाणसंठिय-उत्रातिच्छत्रसंस्थानसंस्थित-त्रि० ।
उत्रमतिक्रम्य उत्रं उत्रातिच्छत्रं, तथासंस्थानमाकारोऽधस्तनं
उत्रं महदुपरितनं लघ्विति तेन संस्थितं उत्रातिच्छत्रसंस्थानं
संस्थितम् । महदधस्तनोपरितनलघौ, स्था० ७ ठा० ।

छत्ताय-उत्राक-न० । उत्राऽतिच्छत्रेव कायति कै-कः । शिलीन्ध्रे,
जालवर्षुरकके, पुं० । गौरादित्वात् ङीष् । रास्त्रायाम्, स्त्री० ।
वाच० । स० ।

उत्तार-उत्रकार-पुं० । उत्रनिर्माणके शिल्पिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

उत्ति (ण्)-उत्रिन्-त्रि० । उत्रमस्यास्तीति उत्री । उत्रयुक्ते,
अनु० ।

उत्ति उकारपविभत्ति-छ इति उकारप्रविभक्ति-न० । पुं० ।
छकारवर्णस्वरूपवर्णाकृतिनाष्ट्यभेदे, रा० ।

छत्तिया-छत्रिका-स्त्री० । उत्रापुर्याम्, कल्प० २ कृण ।

उत्तिवस-सप्तपर्ण-पुं० । सप्त सप्त पर्णान्यस्य प्रतिपर्णम् । वाच० ।
“ सप्तपर्णे वा ” । ८ । १ । ४ ए । इति द्वितीयस्यात् इत्वं

वा । प्रा० १ पाद । “ वदशमीशावसुधासप्तपर्णेवादेशः ”
। ८ । १ । २६५ । इत्यादिर्वर्णस्य उः । प्रा० १ पाद ।

छातिमवृत्ते, “सप्तपर्णी व्रणइलेप्स—वातकुप्राञ्जजन्तुजित् ।
दीपनः इवासुगुहमघ्नः, स्निग्धोष्णस्तुवरः स्मृतः” ॥ १ ॥
त्वज्जात्रुलनायाम्, स्त्री० । डीप् । “छाक्तादास्मिस्वर्जूर-मृदि-
ताम्रं सशर्करम् । लाजाचूर्णं समध्वाज्यं, सप्तपर्णमुदाहृतम्”
॥ १ ॥ उक्तं स्वाद्यभेदे, न० । वाच० ।

छत्तीस-पट्टविंशत्-स्त्री० । परधिका त्रिंशत् । शाक० । संख्यः-
भेदे, तत्संख्याऽन्विते च । वाच० । “छत्तीसा पछाणेहिं, जो हो-
ति परिणिट्ठितो । अलमत्थो तारिसो होई, ववहारं ववहरित्तप”
॥ १ ॥ ध्य० १० उ० । “एष खरपुढवीय, जेया छत्तीसमाहिया” ।
उत्त० १ अ० । प्रज्ञा० ।

छत्तोय-छत्रोपक-न० । कुहडभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

छत्तोवग-छत्रोपक-पुं० । वृक्षभेदे, रा० ।

छत्तोह-छत्रोप-पुं० । वृक्षभेदे, प्रज्ञा० १ पद । भ० ।

छद्दवण-छद्दापन-न० । त्याजने, छद्दापनं नाम तद् बलादपि
साधुपाद्वर्षादन्मत्र तं शवं परित्यजेयुः । वृ० ६ उ० ।

छद्दसहा-पट्टदशा-अध्य० । षोडशप्रकारे, ध्य० ४ उ० ।

छद्दी-देशी-शय्यायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

छद्दोसविपमुक्त-परुदोपविप्रमुक्त-न० । परुजिर्दोपैर्विप्रमुक्ते गेये,
ते च पट्टदोषा अमी-“भीयं छयमुपिच्छं” उत्तालकाकस्व-
रमनुनासं च । उक्तं च-“भीयं छयमुपिच्छमु-त्तालं कमसो
मुणेयवं । काकस्सरमणुनासं, छद्दोसा हौति गेयस्स” ॥ १ ॥
जी० ३ प्रति० । रा० ।

छद्दणुसहस्स-परुधनुःसहस्स-न० । क्रोशत्रये, स्था० ६ ग० ।

छन्नउड-पसुवति-स्त्री० । परधिकनवतिसंख्यायाम्, तत्सं-
ख्यान्विते च । त्रि० । वाच० । ज्यो० ।

छप्पइया-पट्टपदिका-स्त्री० । यूकायाम्, आ० ६ अ० । महा० ।
आ० म० । नि० चू० ।

छप्पएसिय-पट्टप्रदेशिक-पुं० । प्रदेशपरुनिष्पत्ते पुञ्जलस्कन्धे,
“छप्पएसिया णं खंधा अणंता पसुत्ता” । स्था० ६ ग० ।

छप्पएसोगाढ-पट्टप्रदेशावगाढ-पुं० । पट्टसु आकाशप्रदेशेषु
अवगाढं पुञ्जले, “छप्पएसोगाढा पांगला अणंता”
स्था० ६ ग० ।

छप्पएण-पट्टपञ्चाशत्-त्रि० । परधिकाः पञ्चाशत् । शाक० ।
संख्याभेदे, तत्संख्यान्विते च । वाच० । “छप्पसं गणहरा हो-
त्था” । स० ५६ सम० ।

छप्पतिगिद्ध-पट्टपदिकावत्-त्रि० । यस्य पट्टपदिकाः प्राचु-
र्येण सम्मूर्च्छन्ति । तस्मिन् पट्टपदिकाऽऽवृत्ते, वृ० ३ उ० ।

छप्पद-पट्टपद-पुं० । “पट्टशमीशावसुधासप्तपर्णेष्वदेह्यः” ।
। प० । १ । २६५ । इति पश्य उः । ज्रमरं, स्त्रियां डीप् । यूकाया-
म् । वाच० । पट्टपदैः ध्रमरैः परिभुज्यमानानि कमलानि, उपस-
त्तगनेतत्-कुमुदानि च, यासु ताः पट्टपदपरिभुज्यमानकमलाः ।
जी० ३ प्रति० । रा० । जं० । औ० । को० । कल्प० । नि० चू० ।

छप्पय-पट्टपद-पुं० । “छप्पद” शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

छप्पुरिमा-पट्टपुरिमा-स्त्री० । परुवारप्रस्फोटनात्मिकायां प्रत्यु-
पेक्षायाम्, तत्र वस्त्रस्य चक्षुषा निरूप्यावोग्नागं त्रयः पुरि-

माः कर्तव्याः । तथा परावर्त्यापरज्जागं निरूप्य पुनरपि त्रयः
पुरिमाः कर्तव्याः । एवमेतेषु पुरिमाः पट्टवाराः, प्रस्फोटनानेत्यर्थः ।
आद्य० । नि० चू० । ध० । स्था० ।

छप्पुन्नओ-देशी-सप्तच्छदे, दे० ना० ३ वर्ग ।

छप्पा-छप्पा-स्त्री० । क्षम-अइ । “कमायां कौ” । ८ । २ । १८ ।

इति कस्य उः । लाक्षणिकस्याऽपि क्षमादेशस्य उः । प्रा० २
पाद । “क्षमाइलाघारत्तेऽन्त्यव्यञ्जनात्” । ८ । २ । १०१ । एषु
संयुक्तस्य यदन्त्यं व्यञ्जनं तस्मात्पूर्वोऽद् भवति इत्यदागमः ।
पृथिव्याम्, प्रा० २ पाद ।

छप्पासम-क्षमासम-त्रि० । पृथ्वीसमे, द्वा० २६ द्वा० ।

छप्पी-शमि-(मी)-स्त्री० । शम-इन्-वा डीप् । वाच० । “पट्टश-
मीशावसुधासप्तपर्णेष्वदेह्यः” । ८ । १ । २६५ । इति शस्य
उः । प्रा० १ पाद । (खेजरी) वृक्षभेदे, वाच० । “शमी तित्ता
कटुः शीता, कषया रेचनी लघुः । कम्पकासभ्रमइवास-कुष्ठार्शः-
कृमिजित्स्मृता” ॥ १ ॥ वाच० ।

छम्पाणि-पण्मानि-पुं० । स्वनामख्याते प्रामे, यत्र गोपेन श्रीम-
दावीरस्वामिनः कर्णयोः कटकशलाके प्रवेशिते । कल्प० ६
क्षण । आ० चू० । आ० म० ।

छम्पास-पाण्मास-पुं० । मासपट्टकात्मके काष्ठपरिमाणविशेषे,
पञ्चा० १० विव० । प्र० । सू० प्र० ।

छम्पासिय-पाण्मासिक-न० । पष्ठे मासे भवः उग्र । मृतस्य प-
काहोनपष्ठमासे कर्तव्ये भ्रातृभेदे, “आद्यं पाण्मासिके तथेति”
स्मृतिः । एकाहन्यूनपाण्मासे तस्य विधानम् । वाच० । आचा० ।
नि० चू० । आ० चू० ।

छम्पासियभिक्षुपट्टिमा-पाण्मासिकभिक्षुप्रतिमा-स्त्री० । पाण्मा-
सपरिमाणे साधुप्रतिष्ठाविशेषे, तत्र हि पाण्मासान् यावत्
पट्टदत्तयो भक्तस्य, पनेष च पानकस्येति । औ० ।

छम्पुह-पाण्मुख-पुं० । श्रीविमलजिनस्य यत्ने, स च श्वेतवर्णः
शिबिवादनो ह्यवशाष्टजः फलचक्रवाणसङ्ग्रहाशाकसूत्रयुक्तद-
क्षिणपाणिपट्टको नकुलचक्रधनुःफलकाकुशात्रययुक्तवामपाणि-
पट्टकश्च । प्रब० १६ द्वार ।

छय-कृत-त्रि० । पीडिते, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० २ उ० ।

छुरियगइ-छुटितगति-त्रि० । मायया शोकावर्जनाय मन्दगामि-
षु, वृ० १ उ० ।

छुरु-त्सरु-पुं० । तसर-उत् । सङ्गमुष्टौ, जं० २ वक्त० । प्रश्न० ।
भौ० । जी० । तं० ।

छुरुपवाय-त्सरुप्रवाद-पुं० । एकपट्टिकायाम्, जं० २ वक्त० ।
ज्ञा० । छुरिकादिप्रहणोपायजाते, प्रश्न० ५ आश्र० द्वार । तसरुः
सङ्गमुष्टिः, तद्वयवियोगात् तसरुशब्देनाऽत्र सङ्ग उच्यते । अ-
वयवं समुदायोपचारः, तस्य प्रवादो यत्र शास्त्रं तत् तसरुप्रवा-
दम् । सङ्गशिक्षाशास्त्रे, जं० २ वक्त० । औ० ।

छुरय-त्सरु-पुं० । मुष्टिप्रहणस्थाने, ज्ञा० १ ध्रु० १६ अ० ।

छुल-छुल-धा० । कृतौ, सक० सेट्-उच्यति । वाच० । “उ-
ल्लिजति” नि० चू० १ उ० । “अक्रान्ते पदमाणो पतदेवयाप

उल्लिङ्गहिंसि ! ” नि० चू० १ उ० । “ उल्लिङ्गसि ” उल्लसे ।
पं० व० २ द्वार ।

उल्ल-न०। व्याजे, पथार्थगुहने, कृत्युवादिना तन्मयादायाश्च-
ने, शास्त्रे, कापट्ये, वाचो। वचनविघाते, स्या०। तद्धिधा-वाक्क-
लम्, सामान्यच्छलम्, उपचारच्छलं चेति । तत्र साधारणे शब्दे प्र-
युक्ते वक्तुरभिप्रेतादर्थादर्थान्तरकल्पनया तन्निषेधो वाक्कलम् ।
यथा-नवकम्बलोऽयं माणवक इति नूतनविवक्षया कथिते परः
संख्यामारोप्य निषेधति-कुतोऽस्य नव कम्बला इति ? । संभाव-
नयाऽतिप्रसङ्गिनोऽपि सामान्यस्योपन्यासे हेतुत्वारोपणेन तन्नि-
षेधः सामान्यच्छलम् । यथाऽहो नु खल्वसौ ब्राह्मणो विद्याचरणसं-
पन्न इति ब्राह्मणस्तुतिप्रसङ्गे कश्चिद्वदति-संभवति ब्राह्मणे वि-
द्याचरणसंपदिति, तच्छलवादी ब्राह्मणत्वस्य हेतुनामारोप्य नि-
राकुर्वन्निष्कुलं-यदि ब्राह्मणे विद्याचरणसंपद्वति, तर्हि ब्राह्मण्येऽपि
सा भवेत् । वात्योऽपि ब्राह्मण एव इति । औपचारिके प्रयोगे
मुख्यप्रतिषेधेन प्रत्यवस्थानम् उपचारच्छलम् । यथा-मन्वाः क्रौ-
शन्ति इत्युक्ते परः प्रत्यवतिष्ठते-कथमचेतना मन्वाः क्रौश-
न्ति ? , मन्वास्यास्तु पुरुषाः क्रौशन्ति इति । स्या० । वृ० । आ०
म० । विषा० । अत्रु० । अथ छलम्-अर्थविघातोऽर्थविकल्पो-
पपत्तिरिति । तत्रार्थविशेषे विवक्षितेऽभिहिते वक्तुरभिप्राया-
दर्थान्तरकल्पना वाक्कलम् । यथा-नवकम्बलोऽयं देवद-
त्तः । अत्र च नवः कम्बलोऽस्येति वक्तुरभिप्रायः । विग्रहे च
विशेषो, न समासे । तत्रार्थलवादी नव कम्बलोऽस्येत्येतद्व-
ताऽभिहितमिति कल्पयति, न चाऽयं तथेत्येवं प्रतिषेधयति ।
तत्र उल्लिख्यलवार्थाभिधानम् । तद्यदि उल्लं न तर्हि तत्त्वं,
तत्त्वं चेन्न तर्हि उल्लं, परमार्थरूपात्तस्येति । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

उल्लंस-परम-न० । पट्कोटिके, स्या० ८ ग० ।

उल्लण-उल्लन-न० । प्रक्षेपणं, आचा० २ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

उल्लगा-उल्लना-स्त्री० । व्यापादने, सा च द्विधा-ऊढ्यतो, जा-
वनश्च । द्रव्यतश्छलना खड्गादिभिः, भावतः परीषदोपसर्गाद्यैः ।
व्य० २ उ० । आ० चू० । आव० । ('परिहार' शब्दे व्याख्यास्यते)

उल्लायतन-पद्मा (उल्ला) यतन-न० । आयतनपदयुक्ते,
“ आहुंसु उल्लायतनं च कर्म । ” उल्लायतनं उल्लं, नव-
कम्बलो देवदत्त इत्यादिकमाहुर्लवन्तः । चशब्दादन्यच्च
दूषणाज्ञापनादिकम् । तथा कर्म च एकपक्षद्विपक्षादिकं प्र-
तिपादिवन्त इति । यदि वा-पद्मायतनानि उपादानका-
रणानि अश्रावद्वाराणि श्रोत्रेन्द्रियादीनि यस्य कर्मणस्तत्
पदायतनं कर्मेत्येवमाहुरिति । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

उल्लिय-उल्लित-न० । शृङ्गारकाव्ये, वृ० १ उ० । व्यंसिते-
ऽनर्थं प्रापिते, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । लिपिद्वये, तत्स्वरसंज्ञायाम्,
तत्करणे साधोः प्रायश्चित्तं चतुर्थम् । जात० । आव० ।

उल्ली-उल्ली-स्त्री० । अभ्यन्तरवल्कले, स्या० ४ ठा० १ उ० ।
प्रव० । आ० म० । जं० । ज्ञा० । दे० ना० ३ वर्ग ।

उल्ला-देशी-चर्मणि, दे० ना० ३ वर्ग ।

उल्लि-उल्लि (वी)-स्त्री० । व्यति आसारं गिनन्ति, तमो वा ।
गो-वि-किञ्च वा ङोप् ! शोभायां, कान्तौ च । वाच० ।
कल्प० । शरीरे, ध० २ अधि० । प्रश्न० । आव० । स्या० । आचा० ।

त्वचायाम्, जी० ३ प्रति० । स्या० । त्वयोगादौदारिकशरीरं,
तद्वती नारी, तिरस्त्री वा, तद्वन्नरनिर्यङ्ग वा उर्वारित्युच्यते ।
स्या० ४ ग० १ उ० । वल्लचयलकादिफले, दश० ७ अ० ।
अलङ्कारविशेषे, अत्रु० । आ० म० ।

उल्लिकर-उल्लिकर-पुं० । पृष्ठे प्रशस्तमनोविनयभेदे, स्या०
७ ग० ।

उल्लिच्छेय-उल्लिच्छेद-पुं० । गौणप्राणानिपातवृत्तेरतिचार-
विशेषे, ध० २ अधि० । भरतचक्रवर्तिकाले प्रवर्तितायां चतु-
र्थ्या दण्डनीतौ, सा च-“ उल्लिच्छेयाह भरहस्स ” उ-
ल्लिच्छेदादिका, आदिशब्दाच्छिुरःकतनादिपरिग्रहः । “ प-
लितोपमऽनुभागे, ससम्मि य कुलगुरुपत्नी । ” इति वच-
नात् तत्र पत्योपमं किलास्तत्कल्पनया चत्वारिंशद्भागं
परिकल्पते, तस्याऽष्टमो भागः पञ्च च विधि परिभाष्य प्रवर्ति-
ता, सा गुरुतरापराधाविषया चतुर्थी उल्लिच्छेदादिका । आ० म०
प्र० । आव० । आ० । पञ्चा० । ध० २० । स्या० । आ० चू० ।
प्रव० । उक्त० । ध० । प्रश्न० ।

उल्लिच्छेयण-उल्लिच्छेदम-न० । अवयवकर्तने, प्रश्न० १
आश्र० द्वार ।

उल्लिता-उल्लिवा-न० । देहचर्माच्छादने, उक्त० २ अ० ।

उल्लिदोस-उल्लिदोष-पुं० । अविरलद्वारविशेषस्तेजस्विता वा ।
तद्रहिते, विशेष० । अत्रु० । आ० म० ।

उल्लिपन्न-उल्लिप्राप्त-त्रि० । उल्लि जाते, स्या० २ ठा० ३ उ० ।

उल्लिपव्य-उल्लिपर्व-न० । उल्लिसन्धिवन्धने, स्या० ।

दोहं उल्लिपव्या पराणत्ता । तं जह्या-मनुस्साणं चेद्,
पञ्चिदियतिरिक्खजोगियाणं चेत् ॥

(दोहं उल्लिपव्यं चि) द्वयानामुभयेषां (उल्लि चि) मनुजोपात्त
उल्लिमन्ति त्वय्यन्ति (पव्यं चि) पर्वाणि सन्धिवन्धनानि उ-
ल्लिपर्वाणि । कश्चित् “ उल्लियस ” ति पाठः । तत्र उल्लियोगात्
उल्लिः, स एव उल्लिकः, स चासौ (अल्ल चि) आत्मा च शरीरं
उल्लिकात्मेति । “ उल्लिपन्न ” चि पाठान्तरे उल्लिः प्राप्ता,
जातेत्यर्थः । गर्भस्थानामिति सर्वत्र संबन्धनीयः । स्या० २
ठा० ३ उ० ।

उल्लिमंत-उल्लिमत्-त्रि० । त्वय्यति, स्या० २ ग० ३ उ० ।

उल्लियत्त-उल्लिकात्पन्-पुं० । उल्लियोगात् उल्लिः, स एव उ-
ल्लिकः, स चासौ आत्मा च शरीरम् । उल्लियुक्ते, स्या० २ ग०
३ उ० ।

उल्लियद्-उल्लिकार्ड-न० । स्निग्धत्वञ्चये, मुक्ताफलरक्षाशोका-
दिके, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

उल्लिग-उल्लिग-न० । पट्टिकादिरूपे भाजने, पि० । आचा० ।

उल्लिहकाद्विगुणकम्मजुत्त-पञ्चिदियतिरिक्खजोगियाणं चेत् ॥
द्विधस्य कालस्य ऋतुषट्कस्य कालस्य ये गुणाः कार्याणि
तैः क्रमेण परिपाठ्या संगतं यत्तत्तथा । पठितुं कार्यपरिपाठ्या
युक्ते, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

उल्लिग-पञ्चिदियति-स्त्री० । परुधिकायां विंशतौ, आव० ४ अ० ।

उसमयटिङ्ग-पदसमयस्थितिक-पुं० । समयषट्कस्थायिनि पुन-
ले, स्था० ६ ठा० ।

छसीइसत्य-परशीतिशास्त्र-न० । देवेन्द्रसुरिविरचिते परशी-
तिसंख्यागाथाप्रमाणे कर्मग्रन्थे, (कर्म०)

“ यद्भाषितार्थलवमाप्य दुरापमाशु,

श्रीगौतमप्रभृतयः शमिनामधीशाः ।

सुद्धमार्थसाधपरमार्थविदो बभूवुः,

श्रीवर्त्तमानविचरस्तु स वः शिवाय ॥ १ ॥

निजधर्माच्चर्येभ्यो, नत्वा निष्कारणैकबन्धुभ्यः ।

श्रीपरशीतिकशास्त्रं, विवृणोमि यथागमं किञ्चित् ॥ २ ॥

तत्रादावेवाजीष्टदेवतास्तुत्यादिप्रतिपादिकामिमां गाथामाह-

“ नमिज जिणं जियमगण-गुणगणुवओगजोगवेसाओ ।

बंधऽप्यबहुभावे, संखिज्जाई किमवि बुच्छं ॥ १ ॥ ”

जिनं नत्वा, जीवस्थानादि वक्ष्ये इति संबन्धः । कर्म०४ कर्म० ।

छाओ-देशी-मातरि, दे० ना० ३ वर्ग ।

गाइल्ल-छायावत्-पुं० । “ आल्लिद्धोत्थालवन्तमन्तेचेरमणा
मतोः ” । ८ । २ । १५६ । इति मतोरिल्लादेशः । गायायुक्ते,
था० २ पाद । सदृशे, इनं, सरूपे, प्रदीपे च । दे० ना० ३ वर्ग ।

छाउमत्तियसमुग्घाय-छाअस्थिकसमुद्धात-पुं० । समुद्धात-
भेदे, स० ।

संप्रति कति गाअस्थिकाः समुद्धाता इति निरूपणार्थमाह-

कति णं भंत ! छाउमत्तिया समुग्घाया पप्पत्ता । गो-

यमा ! छ छाउमत्तिया समुग्घाया पप्पत्ता । तं जहा-वेय-

णासमुग्घाए कसायसमुग्घाए मारणंतियसमुग्घाए वेउव्वि-

यसमुग्घाए तेयसमुग्घाए आहारसमुग्घाए । प्रज्ञा० ३६ पद ।

उअस्थोऽकेवली, तत्र भवाश्चाअस्थिकाः, समेकीभावेनोत्प्रा-
प्त्येन च घातानि निर्जरणानि समुद्धाताः, वेदनादिपरिणता हि

जीवां बहून् वेदनीयादिकर्मप्रदेशान् कालान्तरानुभावयोग्यानु-

दीरणेनाक्रयोदयं प्रक्षिप्यानुभूय निर्जरयति आत्मप्रदेशैः सं-

खिलशान् शातयतीत्यर्थः । ते चेह वेदनादिभेदेन षड्भूताः । तत्र

वेदनासमुद्धातः-असावद्यकर्माश्रयः । कषायसमुद्धातः-कषा-

याश्चचारित्रमोहनीयकर्माश्रयः । मारणागतिकसमुद्धातः-अत-

मुहूर्तशयायुष्ककर्माश्रयः । वैकुर्विकतैजसाहारकसमुद्धाताः श-

रारनामकर्माश्रयाः । स० १ सम० ।

अथ कति केषां गाअस्थिकास्समुद्धाता इति-

चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण निरूपयति-

नेरइयाणं जंतं ! कइ छाउमत्तिया समुग्घाया पप्पत्ता । गो-

यमा ! चत्तारि छाउमत्तिया समुग्घाया पणत्ता । तं

जहा-वेदणासमुग्घाए कसायसमुग्घाए मारणंतियसमुग्घाए

वेउव्वियसमुग्घाए ।

नैरयिकाणामायाश्चत्वारो वेदनादिसमुद्धाताः, तेषां तेजोल-

ब्ध्याहारकलघ्नज्जावतस्तेजससमुद्धाताहारकसमुद्धातासंज्ञवात् ।

असुरकुमारणं पुच्छा । गोयमा ! पंच समुग्घाया छाउम-

त्तियापप्पत्ता । तं जहा-वेदणासमुग्घाए कसायसमुग्घाए

मारणंतियसमुग्घाए वेउव्वियसमुग्घाए तेयसमुग्घाए ।

असुरकुमारादीनां सर्वेषामपि देवानामाहारकसमुद्धातव-

र्जाः शेषाः पञ्च समुद्धाताः, तेजोबन्धिसंभवाच्चैजससमुद्धा-
तस्याऽपि संभवात् । यस्त्वाहारकसमुद्धातः, स तेषां न सं-
भवति, चतुर्देशपूर्वाधिगमाभावतो नवप्रत्ययाश्च तेषामाहार-
कलघ्नज्जावात् ।

एगिंदियविगल्लिदियाणं पुच्छा । गोयमा ! तिन्नि छाउम-

त्तिया समुग्घाया पप्पत्ता । तं जहा-वेयणा० कसाय०

मारणंतिय०, नवरं वाउकाइयाणं चत्तारि समुग्घाया प-

प्पत्ता । तं जहा-वेदणा० कसाय० मारणंतियस० वेउव्वि-

यसमुग्घाए ॥

वायुकायवजं कैकेन्द्रियविकलेन्द्रियाणामाद्या वेदनाकषा-

यमरणवृत्तानाः त्रयः समुद्धाताः, तेषां वैक्रिबाहारकतेजोल-

ब्ध्यभावतः तत्समुद्धातासंभवात् । वायुकायिकानां पूर्वे

त्रयो वैक्रियसमुद्धातसदित्वाश्चत्वारः, तेषां बादरपर्याप्तानां वै-

क्रियलब्धिसंभवतो वैक्रियसमुद्धातस्यापि संभवात् ।

पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा । गोयमा ! पंच समु-

ग्घाया पप्पत्ता । तं जहा-वेदणा० कसाय० मारणंतिय०

वेउव्वियसमु० तेयगसमुग्घाए ॥

पञ्चेन्द्रियतियंग्घोनिकानामाहारकसमुद्धातवर्जाः शेषाः पञ्च

द्याअस्थिकाः समुद्धाताः, यस्त्वाहारकसमुद्धातः स तेषां न सं-

भवति, चतुर्देशपूर्वाधिगमाभावतस्तेषामाहारकलघ्नसंभवात् ।

मणुस्साणं कइ छाउमत्तिया समुग्घाया पप्पत्ता । गो-

यमा ! छ छाउमत्तिया समुग्घाया पप्पत्ता । तं जहा-वेद-

णासमुग्घाए कसायसमु० मारणंतियसमु० वेउव्वियसमु०

तेयगसमु० आहारगसमुग्घाए ॥

मनुष्याणां परपि मनुष्येषु सर्वजावसंभवात्, तदेवं यावन्तो

येषां छाअस्थिकाः समुद्धातास्तावन्तः तेषां निरूपिताः । प्रज्ञा०

३६ पद । भ० ।

छाओ-देशी-बुभुक्षिते, कशे च । दे० ना० ३ वर्ग ।

छागल्ल-ठागल्ल-त्रि० । अजासंबन्धिनि, कुतपइठागल्लकिट्टजम ।

स्था० ५ ठा० २ उ० ।

छागल्लतक-ठागल्लतक-न० । अजादधिनिष्पन्नतक, तं० ।

छाण-छादन-न० । दर्भादिमये पटले, भ० ८ श० ६ ठ० ।

“सर्वभवेते रजते रजमये पुच्छनीनामुपरि कवेल्लुकानामध आ-

च्छादने, जी० ३ प्रति० ।

ठाणविच्चुय-छगणवृश्चिक-पुं० । चतुरिन्द्रियभेदे, जी० १ प्रति० ।

छाणी-छगणी-स्त्री० । गोमयपिण्डे, पञ्चत्रिंशत्तमे, भाशा-

तनान्नेदे, ध० २ अधि० ।

छाणं-देशी-धान्यादिमलने, गोमये, बस्त्रे च । दे० ना० ३ वर्ग ।

छाय-छात-त्रि० । छो-क्तः । छिन्ने, दुर्बले, वाच० । बुभुक्षिते,

श्रोघ० । ज्ञा० । व्य० ।

छायण-छादन-न० । दर्जादिना आच्छादने, ग० १ अधि० ।

आचा० । सूत्र० । प्रन० ।

छाया-छाया-स्त्री० । छो-णः । पचादित्वादच् । ज्यति छिनत्ति

वाऽऽतपमिति छाया । उक्त० १ अ० । आतपाभावे, प्र-

तिविम्बे, सूर्यपल्लोजेदे, संज्ञाप्रतिकृतौ, कान्तौ च । पालने,

छाया

उत्कोचे, पङ्क्तौ, कात्यायन्याम्, वाच० । दीप्तौ, औ० । प्रज्ञा० । स० । रा० । प्रभायाम्, ज० २ वक्त्र० । नि० चू० । स० । शोभायाम्, औ० । शरीरशोभायाम्, "छाउजो-इयंगमंगा" । ज० ३ वक्त्र० । छायाया शरीरप्रभया उद्द्योति-तमङ्गमङ्गम् अङ्गप्रत्यङ्गं येषां ते तथा । जी० ३ प्रति० । शरीरप्र-भायाम्, तं० । प्रतिविम्बे, उक्त० २ अ० । स्था० । समुदायशोभा-याम्, जी० ३ प्रति० । आतपविरुद्धे पुष्कलपरिणामे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । उक्त० । छाया वृक्षादीनाम् । स्था० २ ग० ४ उ० । ज्ञा० । औ० । आदित्यकरावरणजनितायामदीप्तौ, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० ।

छायामानम्-

ता अवहृषोरिसीणं छाया दिवसस्स किं ग ए वा, सेसे वा ? । ता तिजागे ग ए वा, सेसे वा । ता पोरिसीणं छाया दिवस-स्स किं ग ए वा, सेसे वा ? । ता चउजाग ग ए वा, सेसे वा । ता वियहृषोरिसीणं सूरि ए पोरिसीणं छाया दिवसस्स किं ग ए वा, सेसे वा ? । ता पंचभाग ग ए वा, सेसे वा । एवं अ-च्छोरिसीणं छाया-पुच्छा ? । दिवसस्स जागं ओहुं २ दिव-सस्स वागरणं जाव । ता अद्धअउणसद्धिपोरिसीया छाया दिवसस्स किं ग ए वा, सेसे वा ? । ता एकुणवीससयजा-गे ग ए वा, सेसे वा । ता अउणसद्धिपोरिसीणं छाया दि-वसस्स किं ग ए वा, सेसे वा ? । ता वीससयजाग ग ए वा, सेसे वा । सातिरेगअउणसद्धिपोरिसीणं छाया दिवसस्स किं ग ए वा, सेसे वा ? । ता नत्थि किं वि ग ए वा, सेसे वा ।

"ता अवहे" इत्यादि । अपगतमर्द्धे यस्याः सा अपार्द्धा, सा चासौ पौरुषी च अपार्द्धपौरुषी, छाया, पुरुषस्योपलक्षणत्वात् सर्वस्यापि प्रकाशस्य वस्तुनोऽर्द्धप्रमाणा छाया । एवमुत्तरत्रा-प्युपलक्षणव्याख्यानं द्रष्टव्यम्, दिवसस्य किं गते कतितमे भागे गते, शेषे वेति कतितमे भागे शेषे जवति ? । जगवानाह-"ता" इत्यादि । ता इति पूर्ववत्, दिवसस्य त्रिभागे गते भवति, दिव-सस्य त्रिभागे वा शेषे । "ता" इत्यादि, पौरुषी पुरुषप्रमाणा, प्रकाशस्य वस्तुनः प्रमाणा इत्यर्थः । छाया किं गते कतितमे जागे, शेषे वा भवति ? । भगवानाह-दिवसस्य चतुर्भागे गते, शे-षे वा । इयं च दिवसस्य चतुर्भागे गते, चतुर्भागे शेषे वा प्रकाश-स्य वस्तुनः स्वप्रमाणभूता छाया अन्यत्र ग्रन्थान्तरे सर्वाभ्य-न्तरमण्डलमधिकृत्योक्ता । तथा च नन्वध्ययनचूर्णिग्रन्थः-"पु-रिसि चि संकु पुरिससरारिं वा, ततो पुरिसे निष्फुसा पोरि-सी, एवं सव्वस्स वत्थुणो यदा स्वप्रमाणा छाया भवति तदा पोरिसी इवइ, एयं पोरिसियमाणं उत्तरायणस्स अंते, दक्खि-णायनस्स आइए एकं दिणं जवइ, अतो परं अट्ट एगसद्धिजागा अंगुलस्स दक्खिणायणे वहुं ति, उत्तरायणे हस्सं ति, एवं मंरुवे मंडले अमपोरिसी" इति । तत इदं सकलमपि पौ-रुषीविभागे प्रमाणप्रतिपादनं सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमधिकृत्याव-सेयम् । तथा-ता इति पूर्ववत्, छायापौरुषी साद्धपुरुषप्रमाणा छाया दिवसस्य किं भागे कतितमे जागे गते भवति, किं शेषे वा कतितमे जागे शेषे ? । जगवानाह-"ता" इति पूर्ववत्, दिवसस्य पञ्चमे भागे गते वा भवति, शेषे वा पञ्चमे भागे । 'एवं' इत्यादि । एवमुक्तेन प्रकारेण मर्द्धपौरुषीम् अर्द्धपुरुषप्रमाणां

छायां किंवा २, पृच्छा पृच्छासूत्रं दृष्टव्यम् (दिवसस्स भागं त्रि) पूर्वपूर्वसूत्रापेक्षया एकैकदिवसमधिकं दिवसस्य भागं किंवा २ व्याकरणमुत्तरसूत्रं ज्ञातव्यम् । तच्चैवम्--"विपोरिसीणं छाया किं ग ए वा, सेसे वा ? । ता छज्जाग ग ए वा, सेसे वा । ता अद्धा-इज्जपोरिसीणं छाया किं ग ए वा, सेसे वा ? । ता सत्तभाग ग ए वा, सेसे वा" इत्यादि । एतच्च तावत्, यावत् "ताउ गुणसद्धि" इत्यादि सुगमम् । सातिरेकैकोनपष्टिपौरुषी तु छाया दिवसस्य प्रारम्भसमये, पर्यन्तसमये वा ? । तत आह-"ता नत्थि किं वि गते वा, सेसे वा" इति ।

संप्रति छायाभेदान् व्याचष्टे-

तत्थ खलु इमा पणविंसतिविहा छाया पणत्ता । तं जहा-खंभच्छाया रज्जुच्छाया पागारच्छाया पासायच्छाया लवगच्छाया उच्चत्तच्छाया अणुलोमच्छाया पडिलोम-च्छाया आरुजिया लवाहिया समावद्धिया खीलच्छाया पंखच्छाया पुरओ लदग्गा पडिलदग्गा पुरिमकंजजागोवगया पच्छिमकंजजागोवगया छायाणुवादिणी छाया छायाच्छाया विकंपेवेहा कसमच्छाया गोलच्छाया ।

"तत्थ" इत्यादि । तत्र तस्यां छायायां विचार्यमाणायां खल्वियं पञ्चविंशतिविधा छाया प्रकृता । तद्यथा-"खंभच्छाया" इत्यादि प्रायः सुगमम् । विशेषव्याख्यानं चामीयां पदानां शास्त्रान्तरात्, यथासंप्रदायाद्वा वाच्यम् ।

'गोलच्छाया' इत्युक्तम्, ततस्तामेव गोलाच्छायां

भेदत आह-

तत्थ खलु इमा अट्टविहा गोलच्छाया पणत्ता । तं जहा-गोलच्छाया अवहृगोलच्छाया गोलागोलच्छाया अ-वहृगोलगोलच्छाया गोलावलच्छाया अवहृगोलावलि-च्छाया गोलापुंजच्छाया अवहृगोलापुंजच्छाया ।

"तत्थ" इत्यादि । तत्र तासां पञ्चविंशतिच्छायाणां मध्ये खल्वियं गोलच्छाया अष्टविधा प्रकृता । तद्यथा-गोलच्छाया गोलमात्रस्य या छाया, अपार्द्धस्य अपार्द्धमात्रस्य गोलस्य छाया अपार्द्धगोलच्छाया, गोलैर्बहुभिर्मिलित्वा या निष्पादित एको गोलस्तस्य छाया गोलगोलच्छाया । अपार्द्धमात्रस्य गो-लगोलस्य छाया अपार्द्धगोलगोलच्छाया । गोलावलिच्छाया गोलावलच्छाया अपार्द्धगोलावलच्छाया, गोलाणां पुंजो, गोला-त्कर इत्यर्थः, तस्य छाया गोलपुंजच्छाया, अपार्द्धस्य गोल-पुंजस्य छाया अपार्द्धगोलपुंजच्छाया । च० प्र० ६ पादु० । (छायाया छव्यत्वसिद्धिः 'तम' शब्दे वक्ष्यते)

छायागड-छायागति-खी० । छायायामनुसृत्य तदुपष्टम्भेन वा स-माश्रयितुं गतौ, प्रज्ञा० ।

से किं तं छायागती ? । छायागती जेणं हयच्छायं वा गय-च्छायं वा नरच्छायं वा किन्नरच्छायं वा महोरगच्छायं वा गंधवच्छायं वा रहच्छायं वा कूत्तच्छायं वा उवसंप-ज्जित्ता णं गच्छति, सेसं छायागती ॥

छायागतिः-छायायामनुसृत्य तदुपष्टम्भेन वा समाश्रयितुं गतिः छायागतिः । प्रज्ञा० १६ पद ।

छायाघाय-छायाघात-पुं० । प्रभापरिभ्रंशे, वृ० १ अ० ।

छायातो-छायातस्-अव्य० । छायाया इत्यर्थे, “ छायातो सी-
यति ” छायातः शीतकाले शीतमिति कृत्वा सीदन्ति । दशा०
७ अ० ।

छायापास-छायापार्श्व-पुं० । हिमाचलस्यायां श्रीपार्श्वनाथप्र-
तिमायाम्, हिमाचले छायापार्श्वो मन्त्राधिराजः श्रीस्फुल्लिकः १७।
ती० ४५ कल्प ।

छायापासणाढ-छायापार्श्वनाथ-पुं० । माहेन्द्रपर्वतस्यायां
पार्श्वनाथप्रतिमायाम्, माहेन्द्रपर्वते छायापार्श्वनाथः ८ । ती०
४५ कल्प ।

छायालीम-पट्त्वत्वारिंशत्-स्त्री० । षडधिकचत्वारिंशत्सं-
ख्यायां, तत्संख्याऽन्विते च । जी० ३ प्रति० । प्रज्ञा० ।

छायासमणुवद्ध-छायासमनुवद्ध-पुं० । गायया युक्ते, रा० ।

छायोवग-छायोपग-पुं० । छायामुपगच्छतीति छायोपगः । बहु-
लव्ये वृत्ते, तद्वत् अनुवर्तनापायसंरक्षणादिना सत्त्वोपेतै स-
व्ये पुरुषजाते च । स्था० ४ गा० ३ उ० ।

छायोवय-छायोपग-पुं० । ‘ छायोवग ’ शब्दार्थे, स्था० ४ गा०
३ उ० ।

छार-क्षार-त्रि० । क्षर-उवला०-वा णः । क्षरणशीले, लवण-
रसे, धूर्ते, लवणे, पुं० । गुरु, टङ्गणे, सर्जिकाक्षारे, पुं० । वि-
मलवणे, यवक्षारे च । वाच० । भूतौ, आद्य० । भस्मनि,
आव० ४ अ० । झा० । आ० म० । वृ० । परस्परमाग्नपरिणा-
मिते इन्धने, नि० चू० १ उ० । “ अभिणवमर्द्धं अपुंजक्यं गारो
भक्षति ” नि० चू० ३ उ० । मात्सर्ये, न० । जी० ३ प्रति० ।

छार्य-देशी-इक्षुशल्के, मुकुले च । दे० ना० ३ वर्ग ।

छारिय-क्षारिक-न० । भस्मनि, म० ५ श० २ उ० ।

छारो-देशी-अच्छुभले, दे० ना० ३ वर्ग ।

छात्र-छाग-पुं० । “ छात्रे लः ” । ८ । १ । १६१ । छात्रे गस्य लो
भवति । प्रा० १ पाद । “ छस्य श्चोऽनादौ ” । ८ । ४ । २६५ ।
मागध्यामनादाविति पर्युदासाच्छस्य श्चो न । अजे, प्रा०
४ पाद ।

छात्र-शात्र-पुं० शत्र-घञ् । “ षट्शमीशात्रसुधासप्तपर्णेष्व्यादे-
इक्षुः ” । ८ । २ । २६५ । इति शस्य छः । प्रा० २ पाद । शिशौ,
स्वार्थे कस्तवैव । शत्रस्येदम् अण् । शत्रसंबन्धिनि, त्रि० । “ त्रि-
रात्रं शात्रमाशौचम् ” इति स्मृतिः । वाच० ।

छात्र-शात्रक-पुं० । शिशौ, सूत्र० १ सु० १४ अ० ।

छात्र-छादन-न० । दर्भादिप्रिराच्छादने, वृ० १ उ० । आचा० ।
नि० चू० ।

छात्रोपग-शात्रपोतक-पुं० । शात्र एव अतिलघुत्वात्पोतः पो-
तकः शात्रपोतकः । शिशौ, व्य० १ उ० ।

छासी-देशी-तर्के, दे० ना० ३ वर्ग ।

छाहा-छाया-स्त्री० । “ छायायां होऽकान्तौ वा ” । ८ । १ । २४६॥
इति यस्य हः । प्रा० १ पाद । “ छाया ” शब्दार्थे, वृत्त० १ अ० ।

छाही-देशी-गगने, दे० ना० ३ वर्ग ।

छि-छि-स्त्री० । छो-वा किः । गर्हायाम्, वाच० । छले, पुं० ।
“ छिः पुंसि प्रोच्यते छले, ” एका० ।

छिन्दिया-छिन्दिका-स्त्री० । अपवादे, घ० २ अधि० ।

‘ अगारंति ’ विवृण्वन्नाह-

रायानिओगो य गणानिओगो ,

बलानिओगो य सुराभिओगो ॥

कंतरवित्ति गुरुनिगहो य ,

उ छिन्दियाओ जिणसासणम्मि ॥ ६५३ ॥

तत्राजियोजनमनिच्छतोऽपि व्यापारणमभियोगः, राज्ञो
नृपतेरभियोगो राजाभियोगः; गणः स्वजनादिसमुदायः, तस्या-
भियोगो गणाभियोगः; बलं बलवतो दृढप्रयोगः, तेनाभियोगो
बलानिओगः; सुरस्य कुलदेवतादेरभियोगः सुराभिओगः, का-
न्तारमरणम्, तत्र वृत्तिर्वर्तनं निर्वाहः कान्तारवृत्तिः । यद्वा-का-
न्तारमपि बाधाहेतुत्वादिद्वा बाधात्वेन विवक्षितं, ततः कान्तारेण
बाधया वृत्तिः प्राणवर्तनरूपा कान्तारवृत्तिः, कष्टेन निर्वाह
इति यावत् । गुरुवो मातृपितृप्रभृतयः । यदुक्तम्-“ माता पिता
कलाचार्य, पतेषां ज्ञातयस्तथा । वृद्धा धर्मोपदेष्टारो, गुरुवर्गः
सतां मतः ” ॥१॥ तेषां निग्रहो निर्बन्धः । तदेताः षट् छिण्डिका
अपवादाः, जिनशासने भवन्ति । इदमत्र तात्पर्यम्-प्रतिपन्नसम्य-
क्त्वस्य परतीर्थिकवन्दनादिकं यत् प्रतिषिद्धं तच्छाजाभियो-
गादिभिरेतैः पञ्चैः कारणैः भक्तिवियुक्ते अव्यतः समा-
चरन्नापि सम्यक्त्वं नातिचरतीति । प्रव० १४८ द्वार ।

छिन्नी-छिन्नी-स्त्री० । वृत्तिच्छिद्रूपायां छिन्दिकायाम्, ज्ञा०
१ सु० २ अ० ।

छिदिता-छित्वा-अव्य० । द्विधा कृत्वेत्यर्थे, स्था० ३ गा० २
उ० । आचा० । कुरप्रादिना कूष्माण्डकामिव श्लक्ष्णस्यैककृत्य-
त्यर्थे, म० १४ श० ८ उ० ।

छिदिय-छित्वा-अव्य० । ‘ छिदिता ’ शब्दार्थे, गा० ३ गा० २ उ० ।

छिदियव्व-छेत्तव्य-अव्य० । द्वैधीकरणे, प्रह्न० ३ आश्र० द्वार ।

छिपक-छिम्पक-पुं० । वस्त्रेषु नानाजातीयमुद्राकर्तरि जातिवि-
शेषे, स्था० ८ गा० ।

छिक्क-बुम्भ-न० । “ मलिनोभयश्चुक्किबुत्ताऽऽरब्धपदातेर्मन्त्रावह-
सिप्पिक्किक्कादत्तपाश्कं ” । ८ । २ । १३८ । इति ‘ छिक्क ’ आदेशः ।
प्रा० २ पाद ।

छिक्का-छिक्का-स्त्री० । छिक्क इत्यव्यक्तं शब्दं करोति । जुते,
वाच० । छिक्कते, आ० म० छि० । रात्रौ छिक्कायां प्रायश्चित्त-
मुपस्थापनम् । महा० ७ अ० ।

छिक्किय-छिक्कित-न० । छीत्कृतौ, नि० चू० १ उ० ।

छिक्काश्रणो-देशी-असहने, दे० ना० ३ वर्ग ।

छिक्क-देशी-स्पृष्टे, क्षुते च । दे० ना० ३ वर्ग ।

छिच्छि-पुंश्चली-स्त्री० । पुंसो भर्तुः सकाशाच्चलति पुरुषान्तरं
गच्छति । अच्-गौरा० ङीप् । पुंसोऽन्त्यलोपे अम्परे स्त्रियं रुस्तस्य
संपुंकानां सः । वा० स० । इचुत्वम् । “ गोणादयः ” । ८ । २ ।
१७४ । इति निपातः पुंश्चलीशब्दस्य ‘ छिच्छि ’ आदेशः ।
प्रा० २ पाद । असत्यां स्त्रियाम्, उपचारात्पारदारिके पुरुषे-
ऽपि, पुं० । वाच० ।

विच्छि

विच्छि-धिक्धिक्-अव्य० । वीप्सायां द्वित्वम् । “ गोणादयः ”
। ८ । २ । १७४ । इति धिग्धिगित्यस्य स्थाने ‘छिछि’ इत्यादेशो
निपातनात् । प्रा० २ पाद । निन्दायाम्, एतद्योगे निन्दावाच-
काच्छन्दोद् द्वितीया । “ धिक् धिक् शक्राजितं प्रबोधितवता किं
कुम्भकलौन वा । ” वाच० ।

विच्छिङ्कार-धिक्धिङ्कार-पुं० । पुनःपुनर्धिङ्कारे, स्था० ५ ठा०
३ उ० ।

विज्ज-छेय-न० । वेत्तुं बोधे, सूत्र० २ भु० ५ अ० ।

विज्जउं-वेत्तुं-अव्य० । द्विधा कर्तुमित्यर्थे, तं० ।

विज्जमाण-विद्यमान-त्रि० । खड्गादिभिः क्षणव्यमाने, उपा० ७
अ० । विद्यमानं विज्जम् । भ० १ श० १ उ० । प्रश्न० ।
विपा० ।

विड्ड-छिड्ड-न० । छिद्-रक् । छिड्ड-अच् वा । दूषणे, गर्ते, अवका-
शे, ज्योतिषोक्ते लभ्यतोऽष्टमस्थाने, वाच० । प्रवेशद्वारे, प्रश्न० ३
आश्र० द्वार । नि० चू० । राजव्यापारविरलत्वे, विपा० १
भु० २ अ० । अल्पपरिवारत्वे, विपा० १ भु० १ अ० । छिदश्छेद-
नस्थास्तित्वाच्छिड्डम् । भ० २ श० २ उ० ।

विड्डगुम्-छिड्डगुम्-पुं० । फाणिते, नि० चू० १३ उ० ।

विड्डपाति-छिड्डपातिन्-पुं० । छिडे अवसरे प्रतीत्येवशीला ये ते
तथा । सत्यवसरे घातकारिणः, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । “ छिडे
परिसेवति ” । “ छिड्डते पुनो लोए चोप्पालप प्रणति ”
नि० चू० १ उ० ।

विड्डपाणि-छिड्डपाणि-पुं० । सप्तविधपात्रनिर्बोसमन्विते जिन-
कल्पिके, आचा० २ भु० १ अ० ३ उ० ।

विण्ण-विन्न-त्रि० । छिड्ड-कः । कृतच्छेदने, लुने, प्रणजेदे,
वाच० । वृद्धिते, आतु० । निराकृते, आ० म० छि० । आचा० ।
अपनीते, सूत्र० १ भु० ८ अ० । अपगते, उत्त० २ अ० । विन्नके,
ज्ञा० १ भु० १८ अ० । विपा० । “ वाहच्छिन्ना व गद्भा ” ।
विन्नाः कर्षितास्त्रुतिताः । सूत्र० १ भु० ३ अ० ४ उ० । त्रोटिते,
सूत्र० १ भु० २१ अ० । छिद्यते इति छिड्डम् । ब्रह्मादीनां सूषका-
दिना दशने, उत्त० १५ अ० । द्विधा कृते, नं० । आचा० ।
उत्त० । प्रश्न० । विपा० । औ० । निर्धारिते, भू० १ उ० । आरे,
दे० ना० ३ वर्ग ।

विष्ककहं-विन्नकथं-त्रि० । विष्ठा अपनीता कथं कथमपि
वा कथा रागकथादिका निकथारूपा येन स विष्ककथं कथः ।
यदि वा कथमिच्छितमरणप्रतिक्षां निर्वहन्त्ये इत्येवंरूपा वा कथा
सा विष्ठा येन स विष्ककथं कथः । दुष्करानुष्ठानविधाभिनि,
आचा० २ भु० ८ अ० ६ उ० ।

विष्णगंथ-विष्णग्रन्थ-त्रि० । विष्णो ग्रन्थो धनधान्यादिः, तत्प्र-
तिबद्धो वा येन सः । विष्णस्त्वको हिरण्यादिग्रन्थो येन स तथा ।
निर्ग्रन्थे, स्था० ६ ठा० । ज्ञा० । कदप० ! प्रश्न० ।

विष्णच्छेय-विष्णच्छेद-त्रि० । विष्णो द्विधाकृतः पृथक्कृतः वेदः पर्य-
न्तो येन स विष्णच्छेदः । प्रत्येकं कद्विपपर्यन्ते, नं० ।

विष्णच्छेयश्च-विष्णच्छेदनय-पुं० । यो नयः सूत्रं वेदेन विष्णमे-
३४०

वाजिप्रैति, न द्वितीयेन सूत्रेण सह संबन्धयति तस्मिन्नयविशेषे,
यथा-“ धम्मो मंगलमुच्छिद्रं ” इति श्लोकम् । तथा ह्ययं श्लोकः
विष्णच्छेदनयमतेन व्याख्यायमानो न द्वितीयादीन् श्लोकानपेक्षते,
नापि द्वितीयादयः श्लोका अमुम् । अयमत्राभिप्रायः-तथा कथ-
ञ्चनाप्यमुं श्लोकं पूर्वसुरयः विष्णच्छेदनयमते व्याख्यान्ति स्म, यथा
न मनागपि द्वितीयादिश्लोकानामपेक्षा प्रवर्तते, द्वितीयादीनपि
श्लोकान् तथा व्याख्यानवन्ति स्म, यथा न तेषां प्रथमश्लोक-
स्यापेक्षा, तथा सूत्राण्यपि यज्ञयाभिप्रायेण परस्परं निरपेक्षाणि
व्याख्यान्ति स्म स विष्णच्छेदनयः । विष्णो द्विधाकृतः पृथक्कृतः
छेदः पर्यन्तो येन स विष्णच्छेदः, प्रत्येकं कद्विपपर्यन्त इत्यर्थः ।
स चासौ नयश्च विष्णच्छेदनयः । नं० । आ० म० । स० ।

विष्णच्छेयणइय-विष्णच्छेदनयिक-त्रि० । विष्णच्छेदनयोऽस्त्यस्य
“ अतोऽनेकस्वरत्वात् ” ॥ ७ । २ । ६ ॥ इतीकप्रत्ययः । विष्णच्छेदन-
यवति, यथा दृष्टिवादे ऋजुसूत्रादीनि द्वाविंशतिः सूत्राणि विष्ण-
च्छेदनयिकानि । नं० । स० ।

विष्णजासा-विष्णजासा-स्त्री० । इन्धनस्थानिभुटिताचिर्षि,
पञ्चा० १३ विव० ।

विष्णऽस्त्राणंतर-विन्नाध्वान्तर-न० । पयिभेदे, यत्र ग्रामन-
गरपल्लीवजिकानां किञ्चिदेकतरमपि नास्ति, सर्वथैव ग्न्यत्वा-
त् । भू० १ उ० ।

विष्णपुव्व-विन्नपूर्व-त्रि० । पूर्वं विष्ठा कृते, उत्त० ११ अ० ।

विष्णबंधण-विन्नवन्धन-पुं० । विष्णमपनीतं बन्धनं कषाया-
त्मकं येन स विष्णबन्धनः । ममत्वरहिते, सूत्र० २ भु० ८ अ० । व्य० ।

विष्णमदं-विन्नमदम्ब-न० । अनासन्नवसत्यन्तरे, “ विष्णम-
दं च नाम जस्स गामस्स एगरस्स वा उगगे सन्वासु दिसा-
सु अणो गामो णऽत्थि गोभुवं वा तच्छिष्णमदं, तं च अस्सेत्तं
भवति ” नि० चू० १० उ० ।

विष्णरुह-विन्नरुह-पुं० । छिन्नः सन् रोहति । रुह-कः । तिल-
कवृक्षे, गुग्गुल्याम्, स्त्री० । स्वर्णकेतक्याम्, शल्यक्यां च ।
स्त्री० । वाच० । छित्त्वा गृहाद्यानीतं शुष्कताद्यवस्थां प्राप्तम-
पि जलादिसामर्थ्या प्राप्य गुरुच्छादिष्वप्युनरपि बलप्ररोहति त-
च्छिन्नरुहम् । तदेतैर्लक्षणैः साधारणं शरीरं केवमनन्तकायि-
कमित्यर्थः । प्रब० ४ द्वार । प्रका० ।

विण्णसोय-विन्नशोक-त्रि० । नष्टशोके, श्लो० । प्रश्न० ।

विन्नसोतस्-त्रि० । विष्णान्यपनीतानि स्रोतांसि संसारावतर-
णद्वाराणि यथाविषयमिन्द्रियवर्तनानि प्राणान्तिपातादीनि वा
आभवकाराणि येन सः । सूत्र० १ भु० १५ अ० । स्रोतो द्विवि-
धम्-द्वयस्रोतो, भावस्रोतश्च । तत्र द्रव्यस्रोतो नद्यादिप्रवाहः ।
भावस्रोतश्च संसारसमुद्रपात्यशुभो लोकव्यवहारः, स विष्णो
येन स तथा । वृद्धितद्वयभावप्रवाहे, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार ।
औ० । सूत्र० । उत्त० ।

विण्णाल-विन्नाल-पुं० । तथाविधपुष्टजातौ, “ विण्णाले छि-
दं सेल्लि ” उत्त० २७ अ० । भू० । जारे, दे० ना० ३ वर्ग ।

विण्णवाय-विन्नापात-त्रि० । विष्णोऽपगत आपातोऽन्यो-
ऽन्यत आगमनात्मकोऽर्थाजितस्य वेपु ते विष्णवापाताः । विधिके-

षु मागेषु , उत्त० २ अ० । व्यवच्छिन्नसमागमेषु , वृ० ४ उ० ।
छिन्ना आपानाः सार्थगोकुलादीनां यस्यां सा तथा । स्या० ४
ग० २ उ० । व्यवच्छिन्नसार्थगोपाद्यापातायाम् , भ० १५ श०
१ उ० ।

चित्त-क्षेत्र-न० । स्थाने, ज्ञा० १ भु० १ अ० ।

स्पृष्ट-न० । “ केनाप्युसादयः ” । ८ । ४ । २५८ । इति स्पृष्ट
इत्यस्य ‘ छित्त ’ आदेशः । प्रा० ४ पाद । दे० ना० ३ वर्ग ।

चित्तर-छित्तर-न० । वंशादिमये गदनाधारच्युते किलिञ्जे,
भ० ८ श० ए उ० ।

विद्-विद्-न० । रन्ध्रे, भ० १२ श० ४ उ० । प्रज्ञा० । आव० ।
तं० । अल्पपरिवारत्वे, विपा० १ भु० ६ अ० । पं० सू० ।
“ खलः सर्पपमात्राणि, परच्छिन्नाणि पश्यति । आत्मनो वि-
त्वमात्राणि, पश्यन्नपि न पश्यति ॥ १ ॥ ” उक्त० ३ अ० ।
लघुमत्स्थे, दे० ना० ३ वर्ग ।

छिद्रेपेहि (ए)-छिद्रेपेहिन्-पुं० । छिन्नाणि प्रमत्ततादीनि प्रेक्षते
इति । पाराश्रितयोग्यप्रमत्ततादिरूपप्रतिषेधनाकर्तरि, स्या० ५
ग० १ उ० ।

छिन्द-विद्-धा० । द्वेधीकरणे, “ छिदिजिदो न्दः ” । ८ । ४ ।
२१६ । इति छिदेर्दस्य ‘ न्द ’ आदेशः “ छिन्दइ ” गिनन्ति ।
प्रा० ४ पाद ।

छिन्दावण-छेदन-न० । वनस्पत्यादीनामन्यैश्छेदने, ‘ उपण ’
प्रायश्चित्तं चतुर्थमाचामाभ्लमेकाशुनकं निर्विकृतिकं वा । महा०
७ अ० ।

छिप्-स्पृश-धा० । तुदा० पर० सक० अनिद् । स्पृशे, वाच० ।
“ स्पृशेच्छिप् ” । ८ । ४ । २५७ । स्पृशतः कर्मभावे
‘ छिप् ’ आदेशो वा भवति, कयलुक च । ‘ छिप्श ’ स्पृश्य-
ते । प्रा० ४ पाद ।

छिप्-देशी-न० । जिज्ञायां, पुच्छे च । दे० ना० ३ वर्ग । विपा० ।

छिपंत-छिप्यमाण-त्रि० । तूर्यजेदे, आ० चू० १ अ० ।

छिपंती-देशी-व्रतजेदे । उत्सवे च । दे० ना० ३ वर्ग ।

छिपतूर-छिपतूर्य-न० । द्रुतं वाद्यमाने तूर्ये, ज्ञा० १ भु०
१६ अ० । “ छिपतूरेण वज्रमाणेण ” विपा० १ भु० ३ अ० ।

छिपतूर-देशी-गोमयखण्डे विषमे, दे० ना० ३ वर्ग ।

छिप्पोद्धी-छिप्पोद्धी-स्त्री० । वक्रंरादिवेण्डे, नि० चू० १ उ० ।

छिरा-शिरा-स्त्री० । “ शिरायां वा ” । ८ । १ । २६६ । शिरा
शब्दे आदेशः । प्रा० १ पाद । नाडीषु, शिरा नाड्यः । ज० ६
श० ३३ उ० ।

छिलिय-सिण्टित-न० । सीत्कारकरणे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

छिन्नवण-पञ्चाशवन-न० । मथुरास्थे पलाशवने, ती० ६ कल्प ।

छिव-स्पृश-धा० । प०-सक०-अनिद् । स्पृशे, “ स्पृशः फासफ-
सफरिसत्रिवृद्धिहाबुंखालिहाः ” । ८ । ४ । १८२ । इति स्पृशतः
‘ छिव ’ आदेशः । प्रा० ४ पाद । ऋद्धे, ज्ञा० १ भु० २ अ० ।
‘ छिवन्ति ’ लुपन्ति धारयन्ति, इस्ताञ्जलिभिरिति गम्यते ।
प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

छिवण-स्पर्शन-न० । लुपने, जीघा० १७ अधि० ।

छिवा-क्षिपा-स्त्री० । ऋद्धेचर्मकशायाम्, विपा० १ भु० ६ अ० ।

छिवादिआ-छेदपाटी-स्त्री० । वज्रादिफलिकायाम्, वं० १ वद० ।

छिवाडियपोत्थय-छेदपाटीपुस्तक-न० । “ छिवाडि ताहे । तणु-
पभूसिबकवा, होइ ठेवाम् । वुहा वेति ॥ ४ ॥ दीहो वा हस्सो
वा, जो पिडुलो होइ अप्पवाहणो । तं मुणिव समयसारा, छि-
वाडिपोत्थं जण्णतीह ॥ ५ ॥ ” (छिवाडि पत्ति) तनुभिः प-
त्रैरुच्छिन्नरूपः किञ्चिदुज्जतो भवति छेदपाटीपुस्तक इति । स्या०
४ ग० २ उ० ।

छिविअ-देशी-न० । इक्षुखण्डे, दे० ना० ३ वर्ग ।

छिविऊण-स्पृष्टा-अभ्य० । स्पृशे कृत्वत्यर्थे, महा० ७ अ० ।

छिब्-देशी-न० । कुत्रिमे, दे० ना० ३ वर्ग ।

छिह-स्पृश-धा० । प०-तुदा०-सक०-अनिद् । स्पृशे, “ स्पृशः
फासफसफरिसत्रिवृद्धिहाबुंखालिहाः ” । ८ । ४ । १८२ । इति
स्पृशेः ‘ छिह ’ आदेशः । प्रा० ४ पाद ।

छिहली-छिहली-स्त्री० । शिखायाम्, वृ० ४ उ० । आव० ।

छिहंफ-शिखाएन-न० । मयूरशिखायाम्, ज्ञा० १ भु० १ अ० ।

छिहंअ-देशी-न० । दधिसरे, दे० ना० ३ वर्ग ।

छिहंडि(ण्)-शिखाएन-पुं० । शिखाणोऽस्त्यस्य इति । मयूरे,
वाच० । शिखावति, ज्ञा० १ भु० १ अ० ।

छिहा-स्पृश-स्त्री० । स्पृश-कः । “ इच्छपादौ ” । ८ । १ । १२८ ।
कृपा इत्यादिषु ऋद्धेष्वादेशेन दृढा भवति इति इत्त्वम् ।
प्रा० १ पाद । “ स्पृहायाम् ” । ८ । २ । २३ । स्पृहाशब्दे संयुक्त-
स्य ह्यो वा जवति इति छः । प्रा० २ पाद । सर्पघातिनी (क-
ङ्काविका) वृक्षे, कण्टकायां, स्त्री० । गौरा० ङीष् । वाच० ।

छी-श्री-स्त्री० । बिल्ववृक्षे, वृक्षलक्ष्याम्, एका० ।

छीच-चुत्-न० । कवणं कुतम् । “ छोऽह्वादौ ” । ८ । २ । १७ ।
इति छः । प्रा० २ पाद । “ छः चुते ” । ८ । १ । ११२ । इति
आदेशत इत्त्वम् । प्रा० २ पाद । छिक्कायाम्, नि० चू० १ उ० ।
ल० । आ० म० । आ० चू० । आव० । न० । विशेष ।

छीयमाण-कुवत्-पुं० । कृतं कुर्वति, आचा० २ भु० २ अ० ३ उ० ।

छीण-क्षीण-त्रि० । कि-कः । “ छः कः कचिण्डौ ” । ८ । २ ।
३ । इति क्षस्य छः । प्रा० २ पाद । दुर्बले, क्षामे च । वाच० ।

छीर-क्षीर-पुं० । न० । कि-कन्-दीर्घश्च । ‘ घस ’ अदने-इन्द्र किञ्च
उपधालोपे, चर वा अर्द्धर्चा० । वाच० । “ छोऽह्वादौ ” । ८ ।
२ । १७ । इति क्षस्य छः । प्रा० २ पाद । दुग्धे, जले, सर-
लक्ष्ये, वाच० ।

छीरविरालिया-क्षीरविरालिका-क्षीरविदारिका-स्त्री० । क्षी-
रमिव शुष्का विदारी । श्वेतभूमिकूपमाण्डे, वाच० । क्षीरप्र-
धाना विदारी । शुक्लकूपयोर्भूमिकूपमाण्डयोः, वाच० ।
जीवा० । ज० ।

गहिल

गीरुल-जीरल-पुं० । भुजपरिसर्पविशेषे, प्रश्न०१ आश्र० द्वार ।

बु-बु-अनुकरणशब्दः । दुष्टजीवनिवारणे, वृ० १ व० ।

बुई-देशी-वक्ताकाचाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

बुंमुसय-देशी-रणरणके, दे० ना० ३ वर्ग ।

बुंई-देशी-बहुति, दे० ना० ३ वर्ग ।

बुकारण-धिकारण-न० । अधिकारे, पुनः पुनर्धिकारे च । वृ० २ उ० ।

बुचुकरंत-बुचुकुर्वत-त्रि० । बुचुगितिशब्देन कुक्कुरान् निवारयति, आ० म० द्वि० । आचा० ।

बुजमाण-भुजमान-त्रि० । पीड्यमाने, संघा० ।

बुड-बुडित-त्रि० । मुके, आव० ४ अ० ।

बुडिया-बुडिका-स्त्री० । आभरणाविशेषे, प्रश्न०५ सम्ब० द्वार ।

बुण-कुष्म-त्रि० । कुद-कः । “छोऽद्यादौ” । ८ । २ । १९ । इति कस्य उः । प्रा० २ पाद । अभ्यस्ते, विहते, चूर्णीकृते च । वाच० । पिष्टे, संघा० । आचा० ।

बुषाबुस-भुषाकुस-त्रि० । पिष्टापिष्टे, संघा० ।

बुत्त-बुत्त-त्रि० । स्पृष्टे, आचा० १ शु० १ अ० ४ व० । सूत्र० ।

सुप्त-न० । स्वप-भावे कः । संप्रसारणम् । निद्रायाम्, शयने, सुषुप्तौ, कर्तरि-कः । निक्षिप्ते, त्रि० । वाच० ।

बुद्धीर-देशी-न० । शिशौ, विधौ च । दे० ना० ३ वर्ग ।

बुन्द-आक्रम-पुं० । आ-क्रम-घञ्-अवृत्तिः । “आक्रमेरोहावो-त्यारब्धुन्दाः” । ८ । ४ । १६० । इत्याक्रमेः ‘बुन्द’ आदेशः । प्रा० ४ पाद । बलेनातिक्रमणे, वाच० ।

बुप्-कृप्-धा० । तुदा०-पर०-सक०-अनिद् । “गमादीनां द्वित्वम्” । ८ । ४ । २४६ । गमादीनामन्त्यस्य कर्मभावे द्वित्वं वा जवति, तत्सन्निधौ कस्य च लुक्, इति पस्य द्वित्वम् । ‘बुप्-बुवि-जज्ञे’ कृष्यते । प्रा० ४ पाद ।

बुपंत-क्षिपत्-त्रि० । प्रक्षिपति, नि० चू० १ व० ।

बुमा-दमा-स्त्री० । दूमौ, दश० १ चू० ।

बुर-बुर-धा० । तुदा०-पर०-सक०-सेद् । बुरति, अचुरीत, चु-ज्जेर, बुरितः । लेपने, वाच० । ज्वा०-पर०-सक०-सेद् । छोर-ति, अचोरीत, चुच्छोर । छेदे, वाच० ।

कुर-पुं० । कुर-कः, कुरक् वा । “छोऽद्यादौ” । ८ । २ । १९ । इति कस्य उः । प्रा० २ पाद । नापितास्त्रे, पश्वदीनां शफे, (खुर) कोकिलाक्षे, गोक्षुरे, महापिण्डीतके, वाणे च । खट्वादिपादुकायाम्, वाच० ।

बुरघरय-कुरगृहक-न० । नापितस्य चर्मोर्णादिमये कुरकर्तार्या-द्याधारे उपकरणे, नि० चू० १ उ० ।

बुरमडि-देशी-बुहस्ते, दे० ना० ३ वर्ग ।

बुरमुं-कुरमुं-पुं० । कुरमुंरुतशिरसि, पञ्चा० १० विव० ।

बुरिया-बुरिका-स्त्री० । बुर-वेदे, स्वार्थे कः, टापि अत इत्वम् । स्वनामख्याते भस्त्रजेदे, वाच० । आचा० । आ० म० । वृत्त० । मृत्तिकायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

बुह-क्षिप-धा० । दिवा० पर० सक०-अनिद् । “क्षिपेर्गलत्थाम्ब-सोष्पेष्पणोष्पुहदुलपरीघन्ताः” । ८ । १४३ । इति क्षिपेः ‘बुह’

आदेशः । ‘बुह’ । प्रा० ४ पाद । प्रेरणे, वाच० । ‘बुह’ इति प्रवेशयति । व्य० १ उ० । ‘बुहति’ प्रक्षिपन्ति । आ० म० प्र० ।

बुहा-सुधा-स्त्री० । “छोऽद्यादौ” । ८ । २ । १७ । इति कस्य

उः । प्रा० २ पाद । बुहतायाम्, पं० सू० ३ सूत्र । आ० म० । वृत्त० । “पंथसमा नऽस्थि जरा, दारिद्रसमो य परिज्वो नऽ-

स्थि । मरणसमं नऽस्थि जयं, बुहासमा वेयणां नऽस्थि” ॥ १ ॥ गच्छा० २ अधि० । “सुधार्तः शक्तिमान् साधु-रेषणां नातिल-

कृयेत् । साधामात्रोदितो विद्या-नदीनो बलकलभरेत् ॥ १ ॥” आ० म० द्वि० ।

सुधा-स्त्री० । “वृद्धमीशावसुधासप्तर्षेःवादेशः” । ८ । १ । २६५ । इति कस्य उः । प्रा० १ पाद । अमृते, लेपन

(कल्लिचूने) कृष्ये, वाच० ।

बुहिअ-देशी-लिप्ते, दे० ना० ३ वर्ग ।

बुह-क्षिप-त्रि० । क्षिप-कः । “बुहक्षिपबो रुक्खबुहौ” । ८ । २ । १२९ । इति कस्य ‘बुह’ आदेशः । प्रा० २ पाद । “न

दीर्घानुस्वारात्” । ८ । २ । १२ । दीर्घानुस्वाराभ्यां लाक्षणिकाभ्यामन्ताक्षिकाभ्यां च परयोः शेषादेशयोर्द्वित्वं

न जवति । प्रा० २ पाद । प्रेरिते, त्यक्ते, विकीर्णं, अव-

ज्ञाते, रागद्वेषादिवशाद्विषयाऽऽसक्तचित्ते, वायुरोगग्रस्ते च । वाच० । नि० चू० । व्य० । उच्य० ।

छेओ-देशी-अन्ते, वेवरे च । दे० ना० ३ वर्ग ।

छेओवद्वावण-छेदोपस्थापन-न० । छेदेन पूर्वपर्यायनिरोधेन उ-

पस्थापनमारोपणं महाव्रतानां यत्र तच्छेदोपस्थापनम् । संय-

मभेदे, पञ्चा० ११ विव० । अनु० । “नेत्तूण तु परियागं, पो-

राणं तो उर्विचि अप्पाणं । धम्मम्मि पंचजामे, छेओवद्वावणे

स क्खु” ॥ पं० भा० ।

छेओवद्वावणिय-छेदोपस्थापनिक (नीय)-पुं० । छेदस्य पूर्वप-

र्यायस्योपस्थापनं च व्रतेषु यत्र तच्छेदोपस्थापनम् । तदेव छेदोप-

स्थापनिकम् । ते वा विज्ञेते यत्र तच्छेदोपस्थापनिकम् । अथवा-

पूर्वपर्यायच्छेदेन उपस्थाप्यते आरोप्यते यमहाव्रतलक्षणं चा-

रित्रं तच्छेदोपस्थापनीयम् । तदपि द्विधा-अनतिचारं, सातिचारं

च । तत्रानतिचारम्-यदित्तरसामायिकस्य शिष्यकस्यारोप्यते

पार्श्वेनाथसाधोर्वा पञ्चयामधर्मप्रतिपत्तौ । सातिचारं-बन्धू-

प्रायचित्तप्राप्तस्तेति । इहापि गाथे—

“परियायस्स च्छेओ, जत्थोवद्वावणं बपसु च च्छेदो ।

छेदोवद्वावणमिह, तमणइयारेतरं डुविहं ॥ १ ॥

सेहस्स निरइयारं, तित्थंतरसंकमेव तं दोज्जा ।

मूलगुणघाणो सा-इयारमुभयं च त्रियकप्पे” ॥ २ ॥

प्रथमपश्चिमतीर्थयोरित्यर्थः । स्या० ५ ग० २ उ० । भा० पञ्चा० ।

अनु० । विशेष० । वृत्त० । कर्म० । पं० सं० । स्या० । आ० म० ।

अथ छेदोपस्थापनाय साधूनां कल्पस्थितिमाह-

दसंठाणतितो कप्पो, पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स ।

एसो धुतरयकप्पो, दसंठाणपतिट्ठितो होति ॥

दशस्थानस्थितः कल्पः पूर्वस्य च पश्चिमस्य च जिनस्य तीर्थक-

रस्य, वेदोपस्थापनीयसाधूनां मन्तव्यः । तदेवम् एष धूतरजाः कल्पो दशस्थानप्रतिष्ठितो भवति ।

तान्येव दश स्थानानि दर्शयति-

आचेलकुहेसिय-सिज्जायररायपिरुकिनिकम्मे ।

वतजेट्टपडिकम्मे, मासप्पज्जोसवणकप्पो ॥

आचेलकबमैहेसिकं शय्यातरपिण्डो राजपिरुकिनिकम्व-
तानि (जेट्टु चि) पुरुषज्जेष्टो धर्मप्रतिक्रमणं मासकल्पः पयुष-
णाकल्पश्चेति द्वारागायासमासार्थः । वृ० ६ वृ० । विशे० ।
स्था० । आ० । औ० ।

छेओवट्टावणियचरित्तल्लि- वेदोपस्थापनिकचरित्रल्लि-
स्त्री० । वेदे प्राक्तनसंयमस्य व्यवच्छेदे सति यदुपस्थाप-
नीयं साधवारोपणीयं तच्छेदोपस्थापनीयम्, पूर्वपर्यायच्छेदेन
महाव्रतानामारोपणमित्यर्थः । तच्च सातिचारमनतिचारं च ।
तत्रानतिचारं यदित्तरसामाधिकस्य शिक्षकस्यारोप्यते, तीर्था-
न्तरसंक्रान्तौ वा । बथा-पाश्चिनायतीर्थाच्छेदमानस्वामितीर्थं सं-
क्रामतः पञ्चयामधर्मप्राप्तौ । सातिचारं तु-मूलगुणधातिनो यद्
वतारोपणं तच्च तच्चरित्रं च वेदोपस्थापनीयचरित्रं, तस्य वृत्तिः
छेदोपस्थापनीयचरित्रवृत्तिः । चरित्रवृत्तिविशेषे, म० ८५० २ उ० ।
छेज्ज-वेद्य-त्रि० । वेत्तुं योग्यः कर्मणि योग्यार्थे एवम् । भेत्तुं
योग्ये, “ शीर्षच्छेद्यमतोऽहं त्वाम् ” जट्टिः । वाच० । पत्रवेद्यादौ
प्रथितभेदे, दश० २ अ० ।

ठेरा-देशी-शिखायाम्, नवमात्रिकायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

छेढी-देशी-लघुरथ्यायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

ठेच-कैत्र-न० । “ छोऽद्यादौ ” । ८ । २ । १७ । इति संयुक्तस्य
छः । प्रा० २ पाद । आने, ओष० । रा० ।

ठेत्तर-देशी-जीर्ण, दे० ना० ३ वर्ग ।

छेत्तसोवणय-देशी-न० । क्षेत्रजागरणे, दे० ना० ३ वर्ग ।

छेत्ता-ठेत्-त्रि० । वेदकर्तारि, छेत्ता भवति कर्णनासाविकर्तन-
तः । आचा० १ भु० २ अ० १ उ० ।

ठेत्तुमण-ठेत्तुमनस्-त्रि० । वन्मूत्रयिषौ, आचा० १ भु० २
अ० १ उ० ।

छेथो-देशी-स्थासके, चौरे च । दे० ना० ३ वर्ग ।

छेभओ-देशी-स्थासके, दे० ना० ३ वर्ग ।

ठेय-ठेक-पुं० । छो-वा-भेकन् । गृहाशक्ते मृगपद्यादौ, नाग-
रविदग्धे, त्रि० । विदग्धप्रिबे शब्दालङ्काररूपे अनुप्रासभेदे,
मत्तायां स्त्रियाम्, स्त्री० । वाच० । प्रयोगश्चे, ज्ञा० १ भु० १
अ० । अनु० । ज० । उपा० । निपुणे, सूत्र० १ भु० १३ अ० ।
ज्ञा० । प्रश्न० । रा० । औ० । जी० । दक्के, आ० म० प्र० । वि-
शे० । ज्ञा० । ज० । “ ठेयलाघवपहारसाधिया ” छेका
दत्ता लाघवप्रहारेण दक्षतायुक्तघातेन साधिता निर्मिता यैस्ते
तथा । प्रश्न० ३ आ० २ द्वार । अवसरङ्गे, कल्प० ३ कृण ।
विघ्नपरिहारदक्के, कल्प० २ कृण । जीवा० । आ० म० । अव-
सरङ्गे सप्ततिकलापण्डिते, औ० । “ इय च्छेयमो इति ”
ठेका इत्येवमुपलक्ष्यमानाद्भुतप्रकारेण, एवमन्यत्रापि छेकाः
प्रशस्तकाः प्रस्तावज्ञाः कलापरिमता इति वृक्षा व्याचकृते ।
उपा० ७ अ०

ठेद-पुं० । छिद-जावे घञ्, अच्-वा । ठेदने, ठेदके, जाजके,
“ ठेदं गुणं गुणं ठेदम् ” इति लीलावती । कर्मणि घञ् । खण्डे,
त्रि० । खण्डार्थस्य तु त्रिलिङ्गत्वेन स्त्रियां गौरा० स्त्रीषु, ततो
नित्यमर्हति ठञ्, ठेदिकम् । नित्यच्छेदाहं वेतसादौ, वाच० । प-
र्यन्ते, न० । प्रश्न० । विनाशे, आ० म० द्वि० । विभजनाङ्के,
मण्ड० । करपत्रादिभिः पाटने, आ० ६ अ० । आचा० । तपसा
उर्दमस्याहोरात्रपञ्चकादिना क्रमेण श्रमणपर्यायच्छेदने, पञ्चा०
१६ विव० । ध० । “ माईसु पंचरात्रा-६ पञ्चायच्छेदं ठेदो ” । ग० १
अधि० । बस्मिन् पुनरापतिते प्रायश्चित्ते संवृषितपूर्वपर्यायदे-
शावच्छेदः शेषपर्यायवृत्तानिमित्तं ह्यव्यादिसंवृषितशरीरैकदेश-
च्छेदनमिव शेषशरीरावबवपरिपालनाय क्रियते भवे वेदाहर्त्वा-
च्छेदः । व्य० १ उ० ।

संप्रति लाघवमपेक्षमाणश्चेदाहमपि प्रायश्चित्तमत्रैव विष-
ये प्रतिपादयति-

एएसिं अण्णयरं, निरंतरं अतिचरेज्ज तिकुत्तो ।

निष्कारणमगिलाणे, पंच उ राइंदिया छेदो ॥

एतेषामनन्तरोदितानां रात्रिन्दिपञ्चकप्रायश्चित्तविषयाणां
स्थानानामन्यतरस्थानमग्लानो निष्कारणं यो निरन्तरमतिच-
रेत् त्रिःकृत्वस्त्रीन् वारान्, तदा तत्पर्यायस्य वेदः क्रियते
पञ्च रात्रिन्दिवानि, उपलक्षणमेतत्-येष्वनन्तरोदितेषु स्थानेषु
मासलघुकानि प्रायश्चित्तान्युक्तानि तेषामन्यतरस्थानमग्लानो
निष्कारणं यदि निरन्तरं त्रीन् वारान् अतिचरति, तदा तत्पर्या-
यस्य वेदो मासिक इति ह्यव्ययम् । व्य० १ उ० । सप्तमे प्राय-
श्चित्ते, स्था० ४ ठा० १ उ० । आ० ।

ठेयकर-ठेदकर-पुं० । अग्रशस्तमनोविनये, औ० । आचा० ।

छेयकूरुगरुवग-छेककूटकरूपक-पुं० । छेकश्चासौ कूरुः कूटकश्च
कथञ्चिदशुद्धश्चेककूटकः, स चासौ रूपकश्च छेककूटकरूपकः ।
शुद्धाशुद्धमुद्रायाम्, वन्दनायाः कूरुः कूरुविचारे, पञ्चा० ३
विष० । (छेककूटकरूपकदृष्टान्तः “ चेइयवदण ” शब्देऽस्मि-
न्नेव भागे १३३२ पृष्ठे दृष्टव्यः)

ठेयगंथ-छेदग्रन्थ-पुं० । उत्सारकशास्त्रे, जीवा० ११ अधि० ।
जीतकल्पनिशीयादौ, प्रब० १० द्वार । ते च पद-निशीयं,
महानिशीयं, दशाश्रुतस्कन्धो, बृहत्कल्पः, व्यवहारः पञ्चक-
ल्पश्चेति । ही० २ प्रका० ।

ठेयण-छेदन-न० । ‘ छिद ’ भावे ह्युट् । द्विधा करणे, ज्ञा० १
भु० १८ म० । अनु० । उत्त० । प्रश्न० । परिच्छेदकारिव-
चसि, वृ० १ उ० । जीषत एव हृदयोत्कर्तने, दशा० ६ अ० ।
वृ० । नि० चू० । उत्तरोत्तरमुद्राध्यवसायारोहणाव स्थिति-
हासजनने, आचा० १ भु० ८ अ० ८ उ० । “ एगे छेवणे ”
छेदनं शरीरस्थान्यस्य वा सङ्गादिना । स्था० १ गा० १ उ० ।

छेयणग-छेदनक-न० । शस्त्रादौ, सूत्र० २ भु० ३ अ० । राशेर-
र्मीकरणे, अनु० । अष्टजीवजेदे, सूत्र० २ भु० ३ अ० । सूत्रमावय-
चे, वृ० १ उ० ।

छेयवुक्कि-ठेकवुद्धि-स्त्री० । निपुणवुद्धौ, सूत्र० १ भु० १३ अ० ।

ठेययर-ठेदकर-पुं० । व्यवच्छेदकारिणि, पञ्चा० ३ विव० ।

ठेयवाङ् (ण)-ठेकवादिन-पुं० । निपुणोऽहमित्येवं वादिनि प-
रित्ताभिमानिनि, सूत्र० १ भु० १३ अ० ।

ठेयमारहि [ण]-ठेयमारणिन्-पुं० । प्राजिपरि. आ० ।

ठेयपुत्त-ठेदमुत्त-न० । कल्पाऽऽदौ, आ० म० द्वि० । महा० ।

(ठेदसूत्रवृत्तिचिन्ताकाशस्तु 'वोच्छिन्त' शब्देऽप्ये वक्ष्यते)

" परिणाम अग्निनामा, अहपरिणामाय निविह पुरिसा तु ।

पातूण षेदमुत्तं, परिणाममे' ढोनि दायध्वं ॥ " पं० भा० ।

('अहपरिणामग' शब्दे प्रथमभागे ४ पृष्ठे चैतद् व्याख्यानम्)

ठेयमुत्ति-ठेदमुत्ति-स्त्री० । पदे पदे तद्यागक्षमकारिक्रियो-

यदर्शने, ध० १ आ० १ । विधिप्रतिषेधयोरवाधकस्य सम्पत्क त-

स्थलतोपायचुतस्यानुष्ठानस्योक्तौ, हारि० १ अष्ट० ।

तत्स्वरूपं यथा-

तत्संभवपालनाचेष्टोक्तिश्चेद इति । तयोर्विधिप्रतिषेधयोरना-
विर्भूतयोः संभवः, प्रादुर्भूतयोश्च पालना रक्षाकृपा, ततस्तत्सं-
भवपालनार्थं या चेष्टा भिक्षाऽटनऽऽदिबाह्यक्रियाकृपा, तस्या
वृत्तिः षेदः । यथा-कवशुद्धावप्यान्तरामशुद्धिमाशङ्कमानाः सौ-
वर्णिनाः सुवर्णमोलिकाऽऽदः छेदमाश्रियन्ते, तथा कवशुद्धाव-
पि धर्मस्य षेदमपेक्षन्ते, स च षेदो विशुद्धबाह्येष्टाकृपो,
विशुद्धा चेष्टा सा, यत्रास्तनावपि विधिप्रतिषेधवबाधितकृपो
स्वात्मानं लतेने, लब्धाऽऽत्मानौ चानीचारलक्षणेष्वचारवि-
रहितौ उत्तरोत्तरां वृद्धिमनुभवतः, सा यत्र धर्मे चेष्टा स-
प्रपञ्चा प्रोच्यते, स धर्मः छेदशुद्ध इति । ध० १ अधि० ।
" बज्रः ण्छासेण, जेण न बाहिज्जए तयं णियमा । संजवइ य
परिसुद्धं, सां पुण धम्मस्मि षेउ त्ति ॥२॥ स्या० ३२ श्लो० टी० ।

ठेदमधिकृत्याऽऽह-

सइ अप्पमत्तयाए, संजमजोएसु विविहभेएसु ।

जा धम्मिअस्स वित्ती, एअं बज्जं अणुद्दाणं ॥ ७२ ॥

सदा अप्रमत्ततया हेतुभूतया, संयमयोगेषु कुशलव्यापारेषु,
विविधनन्देष्वनकप्रकारेषु, या धार्मिकस्य साधोः वृत्तिवर्तना,
एतद् बाह्यमनुष्ठानमिदानीकृतमिति गाथार्थः ॥ ७२ ॥

एएण न बाहिज्जइ, संजवइ अ तं दुगं पि निअमेण ।

एयवयणेण सुद्धो, जो सो छेएण सुद्धो त्ति ॥ ७३ ॥

एतेनानुष्ठानेन न बाध्यते, संभवति च वृत्तिं याति, तद् द्वयमपि
विधिप्रतिषेधरूपं नियमेन एतद्वचनेन यथोद्दिनानुष्ठानोक्त्या
शुद्धो य आगमः स छेदेन शुद्ध इति गाथार्थः ॥ ७३ ॥

इदं बोदाहरणमाह-

जह पंचमु समिईसं, तासु अ गुत्तीमु अप्पमत्तेण ।

सवयं चिय कायवयं, जइणा सइ काइगाई वि ॥ ७४ ॥

यथा पञ्चमु समितिष्वीर्यासमित्यादिकृपासु, निष्पु च गु-
प्तिषु मनोगुण्यादिकृपासु, अप्रमत्तेन सता सर्वमनुष्ठानं कर्त-
व्यं यतिना साधुना, सदा, कायिकाऽऽद्यापि, आस्तां तावदव्य-
दिति गाथार्थः ॥ ७४ ॥

तथा-

जे खलु पमायजणगा, वसइई ते वि वज्जणिज्जा उ ।

महुअरवित्तीए तहा, पाजेअव्वा अ अप्पा जो ॥ ७५ ॥

ये खलु प्रमादजनकाः परम्परया वसत्यादयः, आदिशब्दात्
स्थानदेशपरिग्रहः, तेऽपि वर्जनीया एव सर्वथा, मधुकरवृत्त्या
गृहिकुलुमरीमापरिहासेण, तथा पालनाय एवाऽऽत्मानो काले
स्याज्य इति गाथार्थः ॥ ७५ ॥

अत्र व्यतिरेकमाह-

जत्थ उ पमत्तयाए, संजमजोएसु विविहभेएसु ।

नो धम्मिअस्स वित्ती, अणुद्दाणं तयं होइ ॥ ७६ ॥

यत्र तु प्रमत्ततया हेतुभूतया, संयमयोगेषु संयमव्यापारेषु,
विविधभेदेषु विचित्रेष्वित्यर्थः । नो धार्मिकस्य तथाविधयनेः,
वृत्तिवर्तना, अननुष्ठानं वस्तुस्थित्या तद्भवति, तत्कार्यासाधक-
त्वादिति गाथार्थः ॥ ७६ ॥

एएणं बाहिज्जइ, संभवइ अ तं दुगं न णिअमेण ।

एअवयणोववेओ, जो सो छेएण नो सुद्धो ॥ ७७ ॥

एतेनानुष्ठानेन बाध्यते, संभवति च वृत्तिमुपगच्छति च, तद् द्वयं
विधिप्रतिषेधरूपं न नियमेन, एतद्वचनोपेत इत्येविधानुष्ठानवच-
नेन युक्तो य आगमः स छेदेन प्रस्तुतेन न शुद्ध इति गाथार्थः ॥ ७७ ॥

अबोदाहरणमाह-

जह देवाणं संगी-अगाइकज्जम्पि उज्जमो जइणो ।

कंदप्पाई करणं, असंभवयणानिहाणं च ॥ ७८ ॥

यथा देवानां संगीतकाऽऽदिकार्यनिमित्तमुद्यमो यतः प्रवृजि-
तस्य । यथोक्तम्-"संगीतकेन देवस्य, प्रतराऽऽवरणवाधः । तन्म्री-
त्यर्थमतो यत्नः, तत्र कार्यो विशेषतः ॥१॥ " तथा कन्दर्पाऽऽ-
दिकरणं प्रकृषाऽऽदिना, तथाऽसञ्चयवचनाभिधानं च-ब्रह्मषा-
तकोऽदमित्यादि । एवं किल तद्देवनायकर्मकृत्य इति गाथार्थः ।

तह अरुधम्मियाणं, उच्छेओ जोअणं गिहे गंतं ।

असिधाराइ अ एअं, पापं बज्जं अणुद्दाणं ॥ ७९ ॥

तथा अन्यधार्मिकाणां तीर्थान्तरायाणामुच्छेदा विनाशः । य-
थोक्तम्-"अन्यधर्मस्थिताः सत्त्वाः, असुरा इव विष्णुना । उच्छे-
दनीयास्तेषां हि, विधिदोषो न विद्यते ॥१॥ " इति । ततो भोजनं
गृह एवैकान्तं तदनुग्रहाय, तथा असिधाराऽऽदिबन्धं प्रकृष्ट-
श्चिद्व्यजयाय, एतत्पापं पापहेतुत्वाद्, बाह्यमनुष्ठानमशोभनमिति
गाथार्थः ७९ ॥ पं० व० ३ द्वार ।

ठेयस्मृय-ठेदश्रुत-न० । छेदश्रुतानि कल्पव्यवहाराऽऽदीनि । तेषु,
व्य० १ उ० । (ठेदश्रुतानि श्रमण्योऽपि व्याख्यास्यतीति
'आलोयणा' शब्दे द्वितीयभागे ४७८ पृष्ठे उक्तम् । आवकाः
छेदसूत्राणि न पाठयितव्या इति आवकपाठनाधिकारे
व्याख्यास्यते)

ठेयारिय-ठेकाचार्य-पुं० । शिल्पाऽऽचार्ये, भ० ७१०६ उ० । रा० ।

" छेयारियवचनसमझकपणाविगणोहिं छेको य न पुणो "

आचार्यः शिल्पोपदेशदाना, नस्योपदेशाद् मतिवृत्तिः, तस्या
या कल्पनाविकल्पाः ऋषिभेदास्ते तथा नैः । ज० ७ श० ६ उ० ।

ठेयारिह-छेदार्ह-न० । यथा शेषाङ्गकार्यं व्याधिदूषितमङ्गं छि-
द्यते, एव वनशेषपर्यायरक्षार्थमतीवाराधनानेन दूषितः प-
र्यायो यत्र तिष्ठते तच्छेदार्हः । ज्ञान० । पर्यायच्छेदयोग्यं सप्तमे
प्रायश्चित्ते, स्था० १० उ० ।

इदानीं ठेदाहंप्रायश्चित्तं गाथात्रयेणाऽऽह-

तवगविओ तवस्स य, असमस्यो तवममदहंती य ।

तवसा च जो न दमइ, अइपरिणाम-प्पसंगी य ॥ ८० ॥

सुबहुत्तरगुणजंसी, ठेयावत्तिमु पसज्जमाणो य ।

पासत्थाई जो चि य, जईण पकितप्पओ बहुसो ॥ ८१ ॥

उक्रामं तवभूमिं, समर्प्यो सावमेमचरणो य ।

येयं पणगाड्यं, पावड जा थंगड परियाओ ॥ ८२ ॥

त्रिभिर्विशेषकम् । तपोगविनः षण्मासैस्तपणकाऽन्यो वा वि-
प्रकृष्टतपःकरणकम्, तपसश्चाममर्थोऽमहिष्युः-ग्लानो, बा-
लो, वृद्धो वा । तपोऽग्रहधानश्च, तपसा वा पुनर्दीयमानेनाऽपि
म दृश्यते, अतिपरिणामिकोऽपवादकप्रशक्तः, आतिप्रसंगः । च यो
मुहुर्मुहुस्तदेवानिचारपदं मेवते, वदुतरं वा आतचारस्थानं मे-
वते ॥८०॥ सुवहूनुत्तरगुणान् पिएमविशुद्धादीन् अंशयति चि-
नाशयतीत्येवंशास्त्रः सुवहूनुत्तरगुणजंशं छेदाऽऽपत्तिषु प्रमज्जंश्च
येनानिचारः छेदाऽऽशक्तमेवति तमेवानिचारं पुनः पुनः यः करा-
ति, योऽपि च पार्श्वस्याऽऽदिः, आदिशब्दादवसन्नः कुशीलः सं-
सक्तो नित्यवर्मा वा, यतीनां साधूनां संविगानां बहुशोऽनेकशः
परितर्पको चैवावृत्त्यकरः ॥८१॥ तथा उत्कृष्टा तपोचूमिरादिजि-
नतीर्थे संवत्सरं, मध्यमजिनतीर्थेष्वष्टौ मासाः, श्रीवीरतीर्थे
षण्मासाः, तां तपोभूमिं समतीतः प्रतिक्रान्तः, तदाधकप्राय-
श्चित्तयोग्यमतीतारजातं कृतवानित्यर्थः । सावशेषचरणश्च-कि-
यमाणेऽपि पर्यायच्छेदे यस्य सावशेषचरणपर्यायो भवति स सा-
धुः, पृथगाथाद्वयोक्तश्च तपोगविनाऽऽदिः तपोऽहं प्रायश्चित्तः, ऽऽप-
त्तावपि पञ्चकाऽऽदिकम्, आदिशब्दादशकपञ्चदशकाऽऽदिकम्,
अतीचारानुमानेन, छेदं वनपर्यायच्छेदनरूपं प्राप्नोति, यावत्त-
र्यायं धरति, सर्वपर्यायच्छेदो यावत्त जवनीत्यर्थः । सवच्छेदं हि
मूलं स्यादिति । उक्तं च छेदाहंम् । जीत० ।

छेद-देश-भाग, दे० ना० ३ वर्ग ।

छेद-देश-भाग, दे० ना० ३ वर्ग ।

छेद-देश-भाग [य]-छेद-पण [क]-न० । देश-हर्षनादाऽऽदौ,
आ० म० प्र० ।

संप्रति छेद-पणकद्वारमाह-

छेद-पणकद्वारमाह-३ बाह्यकीलावणं च मटाइ ।

"छेद-पणकम्" इति देशीवचनम्, तच्चानेकार्यम् । तथा चाह-
"उक्किच" इत्यादि । उक्कृष्टं नाम हर्षयशात् उक्कषेण नन्दनम् ।
आदिशब्दासिंहनादिनाऽऽदिपणग्रहः । यदि वा-बाह्यकीलन,
छेद-पणकम्, अथवा-संगिट्वादि । आ० म० प्र० । आ० चू० ।
छेलिय-संगिट-न० । सेएटनऽनकरभुतभेदे, आ० म० प्र० ।
न० । वृ० । आ० चू० ।

छेली-देशी-अल्पप्रसुनायां भालायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

छेवग-क्षेपक-त्रि० । मागौ, व्य० ५ व० । आशवे, नि० चू० १ उ० ।

छेवद्वन्द्वयण-सेवार्तिमंहनन-न० । सेवामार्त्तं सेवामागतमिति
सेवार्तिम् । सेवया कृतं व्याप्तं सेवार्तिम्, तच्च संहननं च सेवार्ति-
संहननम् । अस्थिद्वयपर्यन्तस्पर्शनलक्षणे षष्ठे संहननं, स्था० ६
ठा० । यत्र परस्परपर्यन्तस्य स्पर्शलक्षणं सेवामागतान्यस्थीनि
जवन्ति स्नेहाज्ययुद्धारतैलाज्यकृत्वाश्रमणाऽऽदिरूपां च परि-
शीलनां नित्यमपेक्षन्ते । कर्म० १ कर्म० १ प० सं० । स० । शक्तिविशे-
षपक्षे त्वेवंविधदार्वादीर्य दृढार्थं संहननमिति । स्था० ६ ठा० ।

छेदवृत्तसंहनन-न० । प्राकृते दकारस्य सुप्तस्य दर्शनान्, वेदा-
नामस्थिपर्यन्तानां वृत्तं परस्परं संबन्धयितुमात्रं वर्तनं सुप्त-

यत्र तच्छेदवृत्तम्, तच्च संहननं च तथा । कौत्तिकामकटवन्ध-
रहितेऽस्थिपर्यन्तमात्रसम्पर्शेति षष्ठे संहननं, कर्म० १ कर्म० ।
छेदमंघयणाम-सेवार्तिमंहनननामन् न० । सेवार्तिमंहनन-
निबन्धनं नाम यदुदयाच्छरीरे सेवार्तिमंहननं जवति । सेवार्ति-
मंहनननामकर्मभेदे, कर्म० १ कर्म० । प० सं० ।

छेदद्विर्मंघयण-छेदवर्तिमंहनन-न० । यत्रास्थीनि परस्परं छेद-
वर्तन्ते न कौत्तिकामात्रेणाऽपि बन्धः । षष्ठे संहननं, तच्च प्रायो
मनुष्याऽऽदीनां नित्यं स्नेहाज्ययुद्धाऽऽदिरूपां परिशीलनामपेक्ष-
न्ते । जी० १ प्रति० ।

छेदपाट-छेदपाट-ली० । पुस्तकभेदे, प्रव० ।

इदानीं वक्ष्ये छेदपाटपुस्तकम् । यथा-तनुजिः स्तोकैः पत्रै-
रुच्छिन्नरूपः किञ्चिदुच्चो भवति छेदपाटपुस्तक इति बुधा
ब्रुवन् । लक्षणात्तरमाह-

दीहो वा इस्सो वा, जो पिहुहो होइ अप्पवाइहो ।

तं मुणियममयसारा, छेवादिपुत्तं भणंतीह ॥ ६५५ ॥

दीर्घो वा महान्, ह्रस्वो वा लघुः पृथुनां विस्तृतोऽल्पवाद्-
त्यश्च स्वल्पपिण्डो भवति, तं ज्ञातसमयसाराः छेदपाटपुस्तकं
जणनीदं शासनं, न चैतत्स्वमनीषिकया व्याख्यायते । प्रथ० ८०
द्वार । ध० । आ० । आ० । दश० । वृ० । स्था० । जी० ।
"तण्णपत्तेहि उन्सीआं छेवाडोः" नि० चू० १२ उ० । वल्ला-
ऽऽदिकविक्रयाम्, जी० ३ प्रति० । आ० म० । प० ।

छेद-देश-भाग, दे० ना० ३ वर्ग ।

छेदिय-छेदित-त्रि० । मुक्तवन्धनं, तं० आ० म० । छेदिते,
आ० २ अ० ।

छेदिया-छेदिका-ली० । छेद-पुत्तम् । तर्जन्यद्वयध्वनौ, वाच०
आ० ।

छेद-द्वित्वा-अव्य० । विधायेत्यर्थे, नि० चू० १ उ० ।

छेद-देश-भाग, दे० ना० ३ वर्ग ।

छेद-देश-भाग, दे० ना० ३ वर्ग ।

छेद-देश-भाग, दे० ना० ३ वर्ग ।

छेद-देश-भाग, दे० ना० ३ वर्ग ।

छेद-देश-भाग, दे० ना० ३ वर्ग ।

छेद-देश-भाग, दे० ना० ३ वर्ग ।

छेद-देश-भाग, दे० ना० ३ वर्ग ।

छेद-देश-भाग, दे० ना० ३ वर्ग ।

छेद-देश-भाग, दे० ना० ३ वर्ग ।

छेद-देश-भाग, दे० ना० ३ वर्ग ।

छेद-देश-भाग, दे० ना० ३ वर्ग ।

छेद-देश-भाग, दे० ना० ३ वर्ग ।

छेद-देश-भाग, दे० ना० ३ वर्ग ।

छेद-देश-भाग, दे० ना० ३ वर्ग ।

**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

PK
1223
V54
1913
V.3
C.1
ROBA

